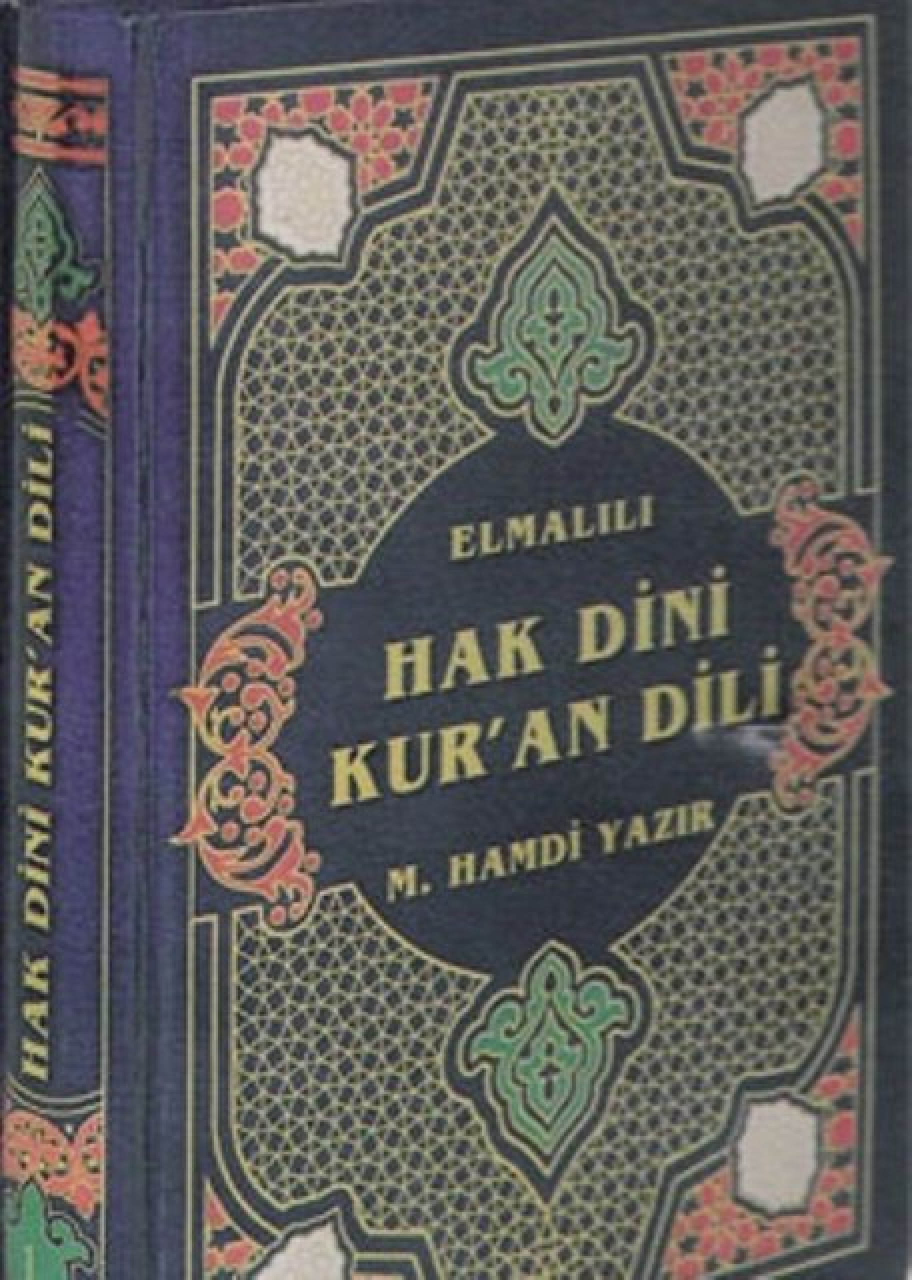

ELMALILI
HAK DİNİ
KUR'AN DİLİ
M. HAMDİ YAZIR
HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

Elmalılı M. Hamdi Yazır

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

1

DİZGİ

Türkçe

ÖlçüDizgi

Arapça

Dizgi Evi

MONTAJ

Ölçü

BASKI

Tüz Ofset

CİLT

Sezgin Ciltevi

YENDA YAYIN - DAĞITIM
Bab-ı Ali Cd. Dr. Ziya Günhanı 28/4
Cağaloğlu/İst.
Tel: 512 20 45 - 513 61 76
Fax: 513 60 90
YENDA Yayın - Dağıtım Sakiroğlu A.Ş. Kuruluşudur.

İÇİNDEKİLER

FÂTİHA SÛRESİ

BESMELE

BAKARA SÛRESİ

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla,

Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, yalnız O'na ibadet eder, yalnız O'ndan yardım diler ve O'nun mağfiretini umarız. Nefislerimizin kötülüklerinden ve günahlarımızdan O'na sığınırız. O, kimi doğru yola sevkettiyse onu bu yoldan saptıracak olmadığı gibi, kimi de saptırmışsa yine O'ndan başka onu doğru yola sevkedecek yoktur. Şehadet ederim ki, tek ve ortağı bulunmayan Allah'dan başka ilah yoktur ve yine Şehadet ederim ki, Muhammed, O'nun kulu ve Rasulü'dür.

Salat ve selam olsun Rasulullah'a, Âline, Ashabına ve Kıyamete kadar O'nun izinde giden Muvahhid mü'minlere, O'nun varisleri olan İslâm ulemasına, Allah yolunda savaşan mücahidlere ve Allah yolunda öldürülüp ölümsüzleşen İslâm şehidlerine...

1985 yılında bir kardeşimizle bu tefsiri sadeleştirip müslümanların istifadesine sunalım istedik. Ama ne mümkün!.. Ne kadar gayret etsek nafile. Sadeleştiriyoruz. Herşey bize aid oluyor, Elmalılık'tan çıkıyor. Ondaki edebî usluplar, o belağat, okudukça insanı heyecanlandıran, insanın içine ılık ılık akan bir letafet. Hepsi gidiyor, bozuluyor, kupkuru bir ifade kalıyor. Elmalılı'nın ifadelerini okurken bir defa, iki defa, bazan defalarca okuyorsun. Zevkle, şevkle okuyorsun. Okudukça İslâm'ı tanımaya başladığını anlıyor, tekrar tekrar okumak arzusunu duyuyorsun.

Tefsirin orijinalindeki zenginliği, muhtevayı, tefsirde aksettirdiği derunî havayı bozmak cür'etini gösteremedik. Safahat'ın sadeleştirildiğini düşünün. Safahat ne hale gelirse, Elmalılı'nın tefsiri de o hale geldiğini göreceksiniz. Sadeleştirilip piyasaya sürülenlere bir şey demiyoruz. Al-

lah, hepsinden razı olsun. Yalnız bunu sadeleştirmekle sanki Emlalılı M.Hamdi Yazır'dan birşeyler eksilmiş gibi içime geliyor. Halbuki sadeleştirilerek bir çok insanın istifadesine sunuldu.

Türkiye'de bugünkü neslin ve müslümanımızın anlayabileceği birçok tefsirler var. Alıp okuyup istifade ediyorlar. Bir taraftanda yeni tefsirler yapılıyor.

Elmalılı Tefsiri, ilmî ve inkılabî bir tefsirdir. Bu ilim erbabı hocalara daha çok hitap eder. İmam-Hatip öğrenci ve öğretmenlerine, İmam ve Hatiplere vaiz ve müftülere, İlahiyat öğrenci ve hocalarının tefsiridir. Az çok mürekkep yalamış, İslamdan ve İslâmı terimlerden bilgisi olanlar faydalanır.

Cumhuriyetin ve inkılapların İslâm'a en çok yöneltildiği ve hilafetin kaldırıldığı, İstiklal mahkemelerinde hocaların idam edildiği bir dönemde; ilim ve kalem erbabının sustuğu ve ve susturulduğu zamanda tefsir hazırlayacaksın, hem de bugün dahi dokunulmayan konulara tefsirinde yer vereceksin...

Fatiha suresini tefir ederken, cemaatin anlamını ve cemaat olmanın gerekliliğini, cemaat olmadan cemaat sevabı, alınamayacağını ne güzel ifade eder.

İmam olmadan, cemaat olunur mu?

Kur'ân-ı Kerim'i ve Sünnet-i Seniyye'yi iyice okuyup, derin derin düşündüğümüzde ve gerçekleri gözümüzün önünde bulundurduğumuzda, İslam coğrafyasında müslümanlar bölük-pörçük... Herkes kendi derdine düşmüş, hiç bir yerde müslümana huzur kalmamış, her yer kan gölüne dönmüştür...

Yeryüzünde ne kadar müslüman ülke varsa bizimdir. Öyle bilmeli ve öyle inanmalıyız.

"Müslüman bir kadın, maşrıkta esir alınsa, henüz esir edenlerin, koruma yerine, kalelerine girmeden önce mağribteki müslümanların o kadını kurtarmaları kendilerinin üzerine vacip" denildiği halde neden müslümanların derdiyle ilgilenilmiyor? Acaba bütün bunların sebebi nedir. Bunların en önemli ve ilk sebebi, Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın, ***"Hem sizden müteşekkil, önde gider, hayra davet eder, maruf ile emir ve münkerden nehyeyler bir ümmet olsun, işte onlardır o felâhı bulacaklar."***

(Âl-i İmrân-3/104) Âyet-i Kerimenin tefsirinde: "Tâ yukarılarda da beyan olduğu üzere "ÜMMET", öne düşen fırak-ı muhtelifeyi toplayan metbu bir cemaat demektir ki, hepsinin önünde de imam bulunur. Cemaatle namazlar, bu muntazam ve hayırhan tertib-i ictimaînin tecelliyatını ifade eden suret-i mahsusesidir. Bu suretle hayra davet ve emir bilma'ruf, nehiy anilmünker yapacak bir **Ümmet ve imamet teşkili, müslümanların ba'del iman ilk fariza-i diniyyeleridir.** Bu farizayı eda edebilen müslümanlardır ki, "İşte onlar, o felahı bulacaklar" hükm-ü celili mucebince felâh-ı kâmile mazhar olurlar." diyor.

Demek oluyor ki insanın üzerine ilk farz **İman** ikinci **farzda Bİ'AT'tır.** İslam, bir hayat yoludur. Beşeriyyet hayatnın bütün meselelerine cevap vermiş ve hayatın bütün yönlerini ihata etmiş bir yoldur. İnsanın var olmasındaki gayeyi bildirdiği gibi, insanın bu kâinat içindeki yerini açıklayan, inanç ve düşüncelerini hata eden bir yoldur.

Bu yola başsız, imansız, halifesiz emirsiz nasıl gidilir. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.): "Üç kişi yola çıksanız, birinizi imam seçin" buyuruyor. Ey Allah yolunun yolcuları müslümanlar, bu yola imamsız gidilmez.

Hilafetin ilgasıyla başsız kalan mü'minlerin, hali pür melali işte budur. Bundan kurtulmanın ilk yolu, imamet teşkilini gerçekleştirmektir.

Bugün dahi ilim erbabı buna değinmiyor, üzerinde durup imamet teşkiline gayret göstermiyorlar.

Böyle inkılabî konuları gündeme getiren ve müslümanları cemaat konuda cemaatten haline getirmek için her bahseden bu tefsiri basmayı düşündük. Bu konular, avamdan ziyade erbab-ı ilme ve o yolda yürüyenlere gerekli diyerek tefsiri, Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın kaleminden aynen bastık.

Son devrin Kıymetli İslam âlimlerinden Merhum Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (rh.a.)'ın, gerek yerli, gerekse yerlilerin patronları olan Allah düşmanları müstekbir tağutların İslâm'a aid her ne varsa kökten söküp atmak gibi vahşi bir hareketin doruğu döneminde kaleme aldığı ve yerli mürted tağutların yıktığını yeniden canlandırmak için çaba harcadığı çok değerli **"Hak Dini Kur'ân Dili"** adlı tefsiri, rivayetten ziyade dirayet ağırlıklı bir ilmi tefsirdir. Bu meşhur ve değerli tefsirin ilmî diline

ve muhtevasına hiç bir mudahale etmeden orijinali gibi yayınlamayı, ehil olanlarla yapılan bir çok istişare sonucu Karara bağladık.

"Hak Dini Kur'ân Dili" tefsirini orijinalini yeniden yayınlarken şu hususlara dikkat edildi:

1- Eserin tefsir kısmında geçen ayetlerin metni verilip meâli yazılmamış. Biz, süre ve ayet numarası verilmek üzere ayetlerin meâllerini yine tefsirin meâl kısmından aynen alarak ilgili ayetle beraber aynı yerde zikrederek italik olarak yazdık. Ayrıca tefsir kısmında geçen ayetlerden meâlleri verilmeyen kelimelerin de meâllerini yine tefsirin meâl kısmından alıp sure ve ayet numaraları ile beraber aynı yere tırnak içinde kaydettik.

2- Tefsirde geçen, anlaşılması zor olan kelimelerin anlamı, geçtiği sahifenin alt kısmına dikkati dağıtmayacak şekilde verilmiştir. Ayrıca 10. ciltte toplu halde lüğatçe verilecektir.

3- Bütün ayet ve meâlleri doğru ve düzgün bir şekilde numaralanmıştır.

4- Tefsirde zikredilen Hadislerin kaynakları tahkik edilmiş ve zikredilen hadisden sonra parantez içinde yazılmıştır.

5- Tefsirin orijinalindeki bütün ayet-i kerimeler gözden geçirilmiş, ilk orijinalindeki görülen matbaa hataları da düzeltilmiştir.

6- Tefsir, Edebiyatcı yazar Kul Sadi Yüksel tarafından baştan sona kadar sahife sahife okunup tedkik edilmiş, her türlü matbaa ve yazım hataları düzeltilmiş ve imlâ kurallarına uygun hale getirilmiştir.

7- Her sahifenin baş kısmına cüz, süre numaraları, sahifenin ortasına surenin ismi ve sağına ayet numaraları konulmak suretiyle aranan sure ve ayet kolayca bulunması sağlanmıştır.

8- Çok geniş ve anlaşılır bir fihrist yapılmıştır. Ayrıca 10. ciltte bütün ciltlere aid detaylı fihrist verilecektir.

9- Tefsir, yeni dizgi, yeni mizampajıyla ve temiz bir baskıyla okuyucunun istifadesine sunulmuştur. İtalik, bold karakter, bazı bölümlere başlık konmak suretiyle yeknesaklık giderilmiş, gözün yorulması önlenmiştir.

8- Tefsirin baştan sona kadar tahkik, tashih ve hazırlanmasıyla kalmayıp her türlü istişare ve rehberlik yapan ilahiyatçı eski müftü, emekli

öğretmen Ahmed Altıntepe ve edebiyatcı, şair, araştırmacı-yazar Kul Sadi Yüksel ile bizlere tahkikler yapılırken, dipnotlar yazılırken, titizlikle gayret gösteren Z.H. Demirci, dizgide emeği geçen D. Karahan, Yaşar Karadeniz, Arabça dizgileri baştan sona yazan Ali Said Kıdık ve Bilginer Tashih Bürosuna burada teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Allah, kendilerinden razı olsun ve hizmetlerini kabul buyursun. Ayrıca tüm emeği geçenlere de müteşekkiriz...

YENDA Yayın - Dağıtım

ELMALILI M.HAMDİ YAZIR

ELMALILI M.Hamdi Yazır, 1878 tarihinde Antalya'nın Elmalı kazasında doğdu. Babası Hoca Numan, aslen Burdur'un Gölhisar kazası Yazır köylüdür. Küçük yaşta Elmalı'ya gelerek tahsilini Elmalı'da tamamlamış ve Şer'iyye Mahkemesi Başkatibi olmuştur. Annesi Elmalı Alimlerinden Esad Mehmet Efendi'nin kızı Fatıma Hanımdır. Elmalılı ilk tahsilini Elmalıda yaptı. Rüşdiyeyi bitirdi. Hafızlığını ikmal etti. Arabça ve İslamî ilimler tahsilini yaptı. Daha sonra dayısı Hoca Mustafa Sarılar ile birlikte İstanbul'a geldi. İstanbul'da Kayserili Mahmud Hamdi Hoca Efendinin Beyazıd Camiindeki derslerini takip etti. Hocasının isminінde Hamdi olması dolayısıyla kısa zamanda tamayüz eden Elmalılı M.Hamdi Efendiye, Küçük Hamdi lakabı verildi. Girdiği Ruûs imtihanını kazanarak, Mekteb-i Nuvvab'a girdi. Buradan birincilikle mezun olarak Beyazıd Camiinde derlere başladı. Aynı zamanda da Şeyhu'l-İslâm mektubî kalemine tayin edildi.

Mekteb-ı Nuvvab'da Ahkam-ı Evkaf, Medresetü'l-Vaiziin'de Fıkıh, Medrese-i Süleymaniye'de mantık, Mülkiye mektebinde Ahkam-ı Evkaf derslerini okuttu. Meclis-i Maarif azalığı yaptı. İki yıl da Huzur Dersleri'nde bulundu. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Meclis-i Mebusan'a Antalya'dan mesu olarak girdi. Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye, ardından da buranın reisliğine tayin edildi. Damat Ferit Paşa'nın Evkaf nazırlığını yaptı. Cumhuriyet'in ilanında bu bakanlığından dolayı gıyabında idama mahkum edildi. İstiklâl Mahkemesi'nde beraat etti. İstanbul'a dönerek inzivaya çekildi.

Bu dönemde maddî ve mânevî çok büyük sıkıntılar çekti. İlmî tetkik ve araştırmalarına bu uzlet döneminde de devam etti. Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa'nın teşvikiyle "Büyük İslam Hukuku Kamusu" ile meşğul oldu. Bu esnada kendisinden, Diyanet işleri Başkanlığı tarafından Kur'ân-ı Kerim'in tefsirinin yapılması istendi. Ve tefsire başladı. Tefsirin 1935 yılında Hak Dini Kur'an Dili namıyla ilk baskısı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmaya başlandı. 27 Mayıs 1942 yılında İstanbul'da vefat etti. Kabri Sahrayı Cedid mezarlığındadır. Allah gani gani rahmet eylesin. Cumhuriyet döneminde Devletten resmî bir görev almamış. İstanbul'daki inziva hayatına devam etmiş ve Hakk'ın rahmetine kovuşmuştur.

Eserleri:

1) *Basılmış olanlar.*

a. İrşadü'l-Ahlaf fi Ahkamü'l-Evkaf.

b. Metalib ve Mezahib.

c. Elinizde bulunan, ciltlik Hak Dini Kur'ân Dili adlı Türkçe tefsiridir.

d. Sebilu'r-Reşad, Sırat-ı Müstakim, Beyanü'l-Hak mecmularında devamlı yazılar yazmıştır.

2) *Basılmamış Eserleri.*

a. Usul-ü Fıkha aid bir eser.

b. Sûri mantık.

c. İslam Hukuku Kamusu (Yarım kalmış)

d. Divanı.

Not: İnşaallah 10. ciltte hayatı, tafsilatlı bir şekilde verilecek, eserleri tanıtılacaktır.

بسم الله الرحمن الرحيم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ۝١

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ۝٢ اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ ۝٣ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِۜ ۝٤ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُۜ ۝٥ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ۝٦ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ۝٧

İlâhî! hamdini sözüme sertâc ettim, zikrini kalbime mı'râc ettim, kitabını kendime minhâc ettim. Ben yoktum vâr ettin, varlığından haberdâr ettin, aşkınla gönlümü bîkarar ettin. İnayetine sığındım, kapına geldim, hidayetine sığındım lûtfüne geldim, kulluk edemedim afvine geldim. Şaşırtma beni, doğruyu söylet, neş'eni duyur, hakikati öğret. Sen duyurmazsan ben duyamam, sen söyletmezsen ben söyleyemem, sen sevdirmezsen ben sevdiremem. Sevdir bize hep sevdiklerini, yerdir bize hep yerdiklerini, Yâr et bize erdirdiklerini. Sevdin habibini kâinata sevdirdin. Sevdin de hıl'ati ri-

---

Sertâc: Baş tacı olan. **Mîrâc:** En yüksek makam. **Minhâc:** Açık ve belli yol.

saleti geydirdin. Makam-ı İbrahim'den makam-ı Mahmud'a erdirdin. Server-i asfiyâ kıldın. Hatem-i Enbiyâ kıldın. Muhammed Mustafâ kıldın. Salât-ü selâm, tahiyyât-ü ikram, her türlü ihtiram O'na, O'nun Al-ü Eshab-ü etba'ına ya Rabb!

Bu duyguları yaşıyan bu cigay[1] sabık müderrislerden Elmalı'lı Hafız Muhammed Hamdi, babası Nu'man, babası Muhammed, babası Hacı Bekir, babası Hasan, babası Bedrüddin:

غَفَرَ اللّٰهُ لَهُمْ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَحَشَرَهُمْ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ

(*"Allah onları ve mü'minleri mağfiret eylesin. Hepsini peygamberler, sıddıklar, şehidler ve iyilerle haşretsin."* İbn-i Mace Cenaiz, bahsi 64)

Gördüm ki, gecesi gündüzü ardı ardına biribiriyle döğüşüp değişip giden şu fanî hayatta bakî kalmak için biçâre beşeriyyetin elinde hiç bir tutamak yok. Gördüm ki, O'nun yer ile gök arasında maziden istikbale doğru kaynaşan, coşan, coşup coşup çarpışan dalgaları arasında her dem kendine çağırıp duran ebedî hayatın nidâ-yi da'veti çınlıyor. Her dem Hak, "bana gel" diye çağırıyor. İnsan, kulak kısıyor, duymak istemiyor, sanki kaçınmak için çırpınıyor. Fakat çırpınıp çırpınıp âkıbete teslim olmaktan başka ne yapıyor? Halbuki sevmediğine teslim olmakla sevdiğine teslim olmak arasında ne büyük fark vardır? Demek ki, insan için Hakkı sevmek, Hakka hizmet etmek, akıbet cemal-i Hakka ermekten büyük bir hazzı saadet yoktur. Lâkin zevk-i hakkı duymıyan hayaline mahkûm, tahkiki bilmiyen taklide zebundur. Allah'ı bilmiyen dünyaya sarılır. Dünyayı bilmiyen hülyaya sarılır, hülyaya sarılan hakikate darılır. Yiğidi görmiyen, ismine bayılır. Dilberi görmiyen, resmine bayılır. Önünü görmiyen, sonunda ayılır. Kanunu tanımıyan, kânunda ayılır. Kitabı tanımıyan, hisabda uyanır. Kur'ân'ı anlamıyan da tercemesine dolanır. Bundan dolayı memleketimizde **"Kur'ân-ı Kerim tercemesi"** namiyle şöyle böyle ba'zı neşriyyat görüldü. Öyle ki, içlerinde aslından değil de yabancı tercemenlardan terceme edilenler bulundu. Gerçi bunu yapanların maksadlarının ne olduğunu Allah bilir. Şu kadar ki, zahire nazaran en büyük saik, hissedilen bir ihtiyacı vesile edinerek ba'zı kitapcıların ticaret sevdasına düşmüş olmaları görülüyor. Bu da bilerek, bilmiyerek لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ (*"....hem kendilerini ifna etmek için, hem din-*

Server-i asfiya: Dosdoğru yolda olanların önderi. **Hisab:** Ahirette görülen hesap. **Nida:** Çağırma. **Zebun:** Acizlik. **İ'tizar:** Özür dilemek. **Saik:** Sebep/neden

[1] Cigay, "Divânü Lügat-it-Türk"te zengin demek olan "bay"ın mukabili fakir demektir. "Kırk yıla dek bay, cigay düz olur" denirmiş.

lerini berbad edip şaşırmak için...." En'âm-6/137) vadisinde yürümek oluyordu. Buna karşı Türkiye büyük Millet Meclisi tarafından, Diyanet İşleri Riyaseti'ne bir vazife tahmil edilmişti. Bunun üzerine bir teveccüh eseri olarak benden bir tefsir ve terceme yazmam istendi. Ben evvel emirde i'tizar ettim, çünkü Kur'an-ı Kerim'in hiç bir lisana hakkiyle tercemesi mümkün olmadığını bilmezlerden değildim. Fakat ıktizayi hale binaen mümkün olduğu kadar bir tefsir yazmıya çalışmam ve buna hulâsa olarak bir meâl dercetmem için ısrar edildi. Bunu reddetmek yaraşmazdı. Bil'akis لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ ("*Vaktıyla Allah kendilerine kitap verilen okur yazarların şöyle misakını aldı: Celalim hakkı için onu nâsa anlatacaksınız...*" Âl-î İmran-3/187) medlûlünce bu bir vazife idi. Kalemim kırılmış, mürekkebim tükenmiş iken avn-i Huda'ya sığınarak ve vesilei rahmet-ü mağfiret olmasını ümid ederek Tefsire başladım. Sonra mefhum tarzında bir meâl yazmıya ibtidar eyledim. Hemen Cenab-ı Hak rızasına karin ve hüsn-i hitam ile mazharı tahsin buyursun. Amin.[1]

Kur'ân-ı Kerîm'in tercemesi mümkin olup olamıyacağı hakkında biraz sonra Fatiha'nın âyetlerini sayarken, fasıla bahsinde bir ifade gelecek ve Sure-i Bakara'da, "Âl-i İmrân" da, "Hud" da, bahusus "İbrahim" de ve münasebet geldikçe daha diğer yerlerde de izahat verilecek ise de, burada da terceme, tefsir, te'vil, kelimeleri üzerinde ta'rif ve teşrih tarzında ba'zı izahat ile Kur'an'ın isimlerini ve isimlerinin ma'nalarını beyan ile başlamak münasib olacaktır. Şöyle ki:

TERCEME

Bir kelâmın ma'nasını, diğer bir lisanda dengi bir ta'bir ile aynen ifade etmektir. Terceme aslın ma'nasına temamen mutabık olmak için sarahatte, delâlette, icmalde, tafsılde, umumda, hususta, ıtlakta, takyidde, kuvvette, isabette, hüsn-i edada, üslûb-ı beyanda, hasılı ilimde, san'atta asıldaki ifadeye müsavî olmak ıktıza eder. Yoksa tam bir terceme değil, eksik bir anlatış olmuş olur. Halbuki muhtelif lisanlar beyninde hutut-ı müştereke ne kadar çok olursa olsun her birini diğerinden ayıran bir çok hususiyyetler de vardır.

Onun için lisanî hususiyyeti olmayıp, sırf akl-ü mantıka hitab eden kuru ve fennî eserlerin kabiliyyeti ilmiyesi terakki etmiş olan lisanlara hakkiyle ter-

---

Medlul: Delil getirmek. **Avn:** Yardım. **İbtidar:** Suratle işe başlamak. **Itlak:** Salıverme. **Takyid:** Şart koşma. **Hutut-ı Müşterek:** Ortak çizgiler/özellikler.

[1] Tefsirin, Sure-i Furkan'a kadar geldiği sırada idi ki, meâlin tahririni deruhde etmiştim. Arzu ederdim ki, bitmeden tab' olunmasın.

cemeli kabil olduğunda söz yoksa da hem akla, hem kalbe yahut yalnız zevk-ü hissiyyata hitab eden ve lisan nokta-i nazarından edebî kıymeti ve zevk-ı san'atı haiz bulunan canlı ve bediî eserlerin tercemelerinde muvaffakiyyet görüldüğü nadirdir. Bunları tanzîr etmek, terceme etmekten daha kolay gelir. En basit bir misal olarak Türkçe'mizin şu beytini alalım.

Geh gözde, geh gönülde hadengin mekân tutar
Her kanda olsa kanlıyı elbette kan tutar

Şüphe yok ki, bu mazmunda buna benzer ve belki daha güzel nazîreler söylenmiştir. Lâkin bu beyt aynı letafetle acaba başka bir lisana terceme edilebilir mi? Hatta şimdiki lehcemizle "her nerde olsa kanlıyı elbette kan tutar" denilse mısranın bir cinası ve telmihi acaba zayi edilmiş olmaz mı? Böyle her nerede olursa olsun kanlıyı iki kan arasında yakalayıp tutturmak hissini verecek mütecanisi üç kelimeyi cem' edip bir mısraa dercedivermek kaç lisanda mümkün olabilir?

Meşhur Türk şairi Fuzulî merhum, güzel sözleri yanlış yazı ile berbad edenlere beddua ederek divanının dibacesinde evvelâ şu Arabî kıt'ayi söylemiştir:

تَبَّتْ يَدَا كَاتِبٍ لَوْلَاهُ مَا خَرِبَتْ
مَعْمُورَةٌ أُسِّسَتْ بِالْعِلْمِ وَالْأَدَبِ
أَرْدَى مِنَ الْخَمْرِ فِي إِفْسَادِ نُسْخَتِهِ
تَسْتَظْهِرُ الْعَيْبَ تَغْيِيرًا مِنَ الْعِنَبِ

Bunun nesren meâli şu oluyor: Elleri kurusun ol kâtibin ki, o olmasa idi, ilm-ü edeb ile te'sis edilen hiç bir ma'mure harab olmazdı. Nüshasını ifsad etmekte şarabdan daha kötüdür: «عِنَب»den bir tağyir yaparak ortaya «عَيْب» çıkarmak ister.

Görülüyor ki bu meâl harfiyyen terceme gibi göründüğü halde aslının dengi olamıyor. Ahengi nazmı olmadığı için aslı gibi makamına göre bir mesel halinde irad olunabilmekten uzaktır. Onun için Fuzulî, bunu kendisi Türkçe'ye şu suretle terceme etmiş ve güzel bir yadigâr bırakmıştır:

Bedii: Hayret verecek güzellikte olan. Tanzîr: Benzerini yazmak.

"Kalem olsun eli ol kâtibi bedtahririn
Ki fesadı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir harf sukutiyle kalar (نادر) i (نار)
Gâh bir nokta kusuriyle (كوز) ü (كور) eyler"

İşte bu kıt'a evvelki kıt'a mazmununun aynı değil, lakin dengi bir tabir ile ifadesidir. Ve binaenaleyh edebî bir tercemedir. Asıl mazmun itibariyle kıymeti edebiyyece onun yerine konabilir. Evvelkinden bıraktığı cihetleri diğer cihetten itmam eylemiştir. Inebi ayb yapmakla, sûrü şûr, nadiri nar, gözü kör etmek hepsi aynı ifsad-ü tağyir mefhumunun misalleridir. Bununla beraber harfiyyen değil, tanzîren bir tercemedir. Ve tanzîr olduğu içindir ki, denk bir terceme olabilmiştir. Edebî eserlerin tercemesi için de bundan başka yol yoktur. Lâkin böyle edebî mahiyyette beliğ bir eser şiirden ibaret olmayıp aynı zamanda ilmî, hukukî ve sair bir suretle hükmü dahi havi bulunursa o vakit bu yolda bir terceme, terceme değil, tahrif olur. Nitekim evvelki kıt'ada asıl maksud şarabın haddini beyan etmek veya üzümü bozup şerab yapmanın şer'an cezasını anlatmak olsaydı gözü kör etmek cinayeti onun hiç bir zaman tercemesi olamazdı. Çünkü vesika-i hükmiyye mahiyyetinde bulunan kelâmların, kanunların, mukavelelerin, muahedelerin, vazifeleri ta'yin eden emirlerin, nehiylerin, çerçiveleri nasslarıdır. Onun için hukukî bir mukavele veya muahedenin hükmünde ancak resmî metni muteber olur. Tercemesi olsa olsa anlamak için bir vesile olabilir, bir vesika-i hukukiyye teşkil etmez.

Bir de her hangi lisanda olursa olsun bir kelâm, vaki'deki en basit bir hakikati haber verirken, yerine göre muhtelif tarzlarda ifade eder. Meselâ, Zeyd kıyam etmiş, bu bir hadise olmuştur. Bunu anlatmak için Arabça'da bir takım hususiyyetler vardır: Evvelâ kıyama ehemmiyyet vererek anlatacağı zaman قَامَ زَيْدٌ der. Zeyd'e ehemmiyet vererek anlatacağı zaman زَيْدٌ قَامَ der. Bir mütereddide karşı tahkik mevkinde anlatacağı zaman قَدْ قَامَ زَيْدٌ yahut اِنَّ زَيْدًا قَامَ der. Bir münkire karşı anlatacağı zamanda inkârın derecesine göre اِنَّ زَيْدًا قَدْ قَامَ yahut اِنَّ زَيْدًا لَقَامَ yahut اِنَّ زَيْدًا لَقَدْ قَامَ yahut وَاللّٰهِ اِنَّ زَيْدًا قَامَ yahut وَاللّٰهِ اِنَّ زَيْدًا لَقَامَ yahut وَاللّٰهِ اِنَّ زَيْدًا لَقَدْ قَامَ der. İh. Bu farkları şerh-ü tefsir etmeksizin aynen her lisanda göstermek kabil olmaz. Asıl vak'a ifade edilirse de sözün lâekal nezaketi gaib olur ve bundan da ma'kûs neticeler tahaddüs edebilir. Meselâ, tercemeyi okuyan, hoşlanacağı bir noktada ürker, ürkeceği bir noktada hoşlanacak olur. Sulh ola-

---

Mazmun: Mana. **İtmam:** Tamamlama. **İfsad:** Bozma. **Laakal:** En az. **Makus:** Tersine çevrilmiş.

cağı yerde, ilânı harbe, harbedeceği yerde musalehaya kalkışır. Ve o vakit Fuzulî'nin dediği gibi, sûr şûr, nadir nar, göz kör olur ve öyle mütercimlere eli kurusun denir. Halbuki Kur'an'ın pek çok ulum-ü maarife ve ahkâm-ü hikmete müteallik maksudi aslî olan meanisinden maada, bir de nâzmının ehemmiyyeti bediiyyesi vardır. Hem Kur'an'a, Kur'an isminin verilmesi bilhassa nazmı itibariyledir. Zira kıraet olunan evvelen ve bizzat manâ değil, manâsını en beliğ surette ifade eden nazımdır. Ve bundan dolayıdır ki Kur'ân, Arabî'dir. إنّا أنزلناه قرآناً عربياً (*"Biz onu bir Kur'ân olmak üzere Arabî olarak indirdik, gerek ki akıl irdiresiniz."* Yusuf 12/2) buyurulmuştur. Şu Arabça'dır, şu Türkçe'dir denilen ise elfazdır. Çünkü manânın bir lisana ıhtisası yoktur. Manâsı itibariyle Kur'ân, daha ziyade **"Furkan, Hûda, Nur, Ruh"** gibi diğer isimler ile tesmiye edilmiştir. Ve bunlar Arabî olmakla tavsıf olunamamıştır. El Kitâb ve Kitâb-ı Mübîn isimleri de hem nazım hem manâ itibariyledir. Nitekim كتابٌ فُصّلت آياتُه قرآناً عربياً (*"Öz Arabça bir Kur'ân olmak üzere ayetleri ayırd edilmiş bir kitab bilecek bir kavm için"* Fussilet 41/3) buyurulmuştur. Bunda fazla olarak bir de yazılması haysiyyetine işaret vardır. Bu cihetle Kur'an'ın yazısında da bir hususıyyeti gözetile gelmiştir. Sonra Kur'an'ın bir ismi de, **"Hûküm"** dür. Bu da hem nazım hem manâ itibariyledir, onun için "Sure-i Ra'd" da حُكماً عربياً (*"Ve işte biz o Kur'an'ı böyle arabiyyen hâkim olmak üzere indirdik...."* Ra'd-13/37) buyurulmuştur. Çünkü Kur'ân'dan ahkâm istinbatında nazmının da manâsı gibi bir ehemmiyyeti mahsusası vardır. Bilhassa Kur'ân, hüküm, kitab isimlerinde Arabî vasfı tasrih edilmesi, bu üç isimde nazmın ehemmiyyetini isbat eder. Kur'ân'ın, Arabî olarak indirildiği mansus olduğu için **"tenzil"** isminin de hem mana hem nazım itibariyle olduğunda şüphe kalmaz. «الذِّكر» de böyledir. Bütün bu isimlerin içinde ise en mümtaz ismi hass, **"Kur'an"** ismidir ki, kıraet ve tilâvet bunun hükm-i hassıdır. Kur'ân metlüvvdür, denilmesi de bunun içindir ve bu Arabî'dir. Şüphesiz Arabî olan da nazımdır. İşte bu Arabî nazmın diğer bir lisanda muâdilini yapmak mümkün olsaydı Kur'ân terceme edilmiş olurdu. Yalnız o terceme Arabî olmıyacağı için Kür'ân olmaz da, Kur'ân'ın tercemesi olurdu.

Lâkin nazmı Kur'ân nasıl bir nazımdır? Herkesin bildiği harflerin, seslerin en güzellerinden, yerine göre en güzel nağmelerinden, bütün Arab'ın bildiği ve dolayısıyla bütün insanların anlıyabileceği kelimelerin en güzellerinden

---

Maani: Anlamlar. **Müselaha:** Barışma. Bediyye: Güzellik. **Elfaz:** Kelimeler, sözler. **Mansus:** Kur'ân'da açıkça anlatılan. **Tenzil:** İndirme.

seçilerek, Allah'tan başka kimsenin yapamıyacağı canlı bir nescile dizilip dokunmuş, lâfız, manânın manâ, lafzın ayinesi halinde namütenahi iltimaatı beyan ile parlatılmış, قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَاْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَاْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا (*"Haydi bunun Allah'tan indirildiğinde şüpheniz varsa, Allah'tan başka bütün güvendiklerinizi çağırarak ve hatta İns-ü Cin bir araya gelerek bunun, hatta bir suresinin mislini yapın, fakat imkânı yok, yapamazsınız"* İsrâ-17/88) diye bütün cihana meydan okuyan gayet basit bir teklif ve ğaibden kar-î bir ihbar ile saha-i şuhuda gelmiş her âyeti bir sehli mümteni olan öyle "i'cazkâr" bir nazımdır ki, hiç Arabî bilmiyen bir kimseye bile okunduğu zaman tatlı ve güzel bir kelâm olduğunu duyurur. Biraz Arabça bilen bir kimse bir âyeti işittiği zaman derhal bir manâ anlar ve anladım zanneder. Ben de söyleyivereceğim gibi tevehhüm eder, bir de bakar ki anlamamıştır. Çünkü nazmının her noktasından bir çok manâlar fışkırmağa başlar. Taklidine özendikçe yükselir, derinleşir, ölçüsü, mıkyası bulunamaz. Ayetten âyete terkibine geçildikçe zevki tezauf eder. Sırr-ı hayat gibi namütenahiye giden esrarın ihatası beşerî kudretin fevkinde kalır. Eğer öyle olmasaydı bu basit teklife karşı paralar sarfederek, silâhlar çekerek, ordular toplıyarak asırlardan beri Kur'ân'ı kaldırmak için harb edip duran münkir beşeriyyet bu zahmetleri çekecek yerde onun bir nazîrini yapıvermez miydi? Fakat yapamamıştır ve yapamaz. Kur'ân'ın verdiği haberleri kimse yalancı çıkaramaz.

Ne kadar yüksek olursa olsun haysiyyet-i edebiyye kazanmış her hangi bir şahsiyyetin üslûb-i ifadesi meşk edile edile az çok taklid ve tanzir olunmuş iken, Kur'ân'ın nüzulü anından beri bütün üdeba ve bülegay-ı Arab, belâgat-i Kur'ân'ı lisanına nümune ittihaz etmiş ve bu sayede Arab lisan ve edebiyyat nokta-i nazarından yükselmiş olduğu halde, nazm-ı Kur'ân'ı taklid ve tanzîre yanaşabilen kimse zuhur etmemiştir. O halde kendi lisanında bile taklid ve tanzîri kabul olamamış olan Kur'ân'ın nazm-u üslûbunu diğer bir lisanda taklid veya tanzîr etmek elbette mümkün olamaz. Olamayınca da aynen terceme edilemiyeceği gibi tenzîr sûretiyle hiç terceme edilemez. Çünkü tenzîr edilemedikten başka ilmî haysiyyetinden tağyir ve tahrif de edilmiş, Kur'ân'da olmıyan şeyler Kur'ân'a katılmış olur.

Gerçi Kur'ân'da manası bulunmıyacak hiç bir kelime yoktur. Fakat manası pek derin olan kelimeler bulunduğu gibi, bir kelime etrafında bir çok mana-

---

Nesc: Dokuma, örme. **Kari:** Okuyucu. **Tevehhum:** Asılsız kuşkuya düşme. **Tezauf:** İki kat olma.

ların tezahum ettiği ve ba'zı ifadelerin hepsi de sahih olmak üzere müteaddid vecihlerin, ihtimallerin ictima' ettiği yerlerde çoktur ki, bunlar, tefsir ve te'vile tevakkuf eder. Ve ba'zılarını doğrudan doğruya terceme mümkün olsa bile hepsini bütün vücuhiyle tercemeye sığdırmak mümkün olmaz. Bunları aynen almak veya ma'nayı edebîsi feda edilerek te'vil ve tefsir tarzında ifade etmek lâzım gelir. Ve bu cihetten Kur'ân'ı anlamakta yalnız dirayet-ı lisaniyye kâfi gelmez. Sahibinden rivayete veya hâdisatın inkişafına tevakkuf eder. Onun için ba'zan bir hadise karşısında Kur'ân'ın ayetlerinden o vakte kadar hissetmediğiniz bir mâna anlarsınız. Ve o anda o âyet, o hâdise için nâzil olmuş sanırsınız ki, bu da garaib-i Kur'ân'dandır. Tercemede bunlar ihata edilemiyeceğinden zayi' olur. Bu cümleden olmak üzere Sure-i Âl-i İmrân'ın baş tarafında geleceği veçhile âyetlerin bir muhkematı birde müteşabihatı vardır. Bir âyette hem muhkem, hem müteşabih cihetlerin ictimaı da bulunur. Müteşabihat ise وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيلَهُ اِلاَّ اللّهُ ("*...halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir....*" Âl-i İmrân 3/7) olduğundan bunda terceme ta'yin edilemiyeceği gibi tefsir ve te'vil de ta'yin edilemez. Ve binaenaleyh bunlar için bir meâl de gösterilemez. Olsa olsa aynı lâfızların muhafazasiyle duyulabildiği kadar mübhem bir mefhuma işaret olunabilir ki, bu nokta, çok tehlikelidir. Onun için meâl ta'birimiz bile mahzurdan salim denemez.

Şimdi insaf ile düşünelim: Bu şerait altında Kur'ân'ı terceme ettim veya ederim diyenler yalan söylemiş olmaz da ne olur? Doğrusu Kur'ân'ı cidden anlamak, tetkik etmek istiyenlerin onu usuliyle Arabî yolundan ve tefasir-i merviyyesinden anlamağa çalışmaları zarurîdir. **Kur'ân'ın falan tercemesinde şöyle demiş diyerek ahkâm istinbatına, mes'ele münakaşasına kalkışmamalıdır. Bunu, imanı olanlar yapmaz. Kendini bilen ehl-i insaf da yapmaz.** Kur'ân'dan bahsetmek istiyenler onu hiç olmazsa harekesiz olarak yüzünden okuyabilmelidir. Maamafih öyle kimseler görüyoruz ki, Kur'ân'ı, harekesiz olarak şöyle dursun harekesiyle bile dürüst okuyamadığı halde onun ahkâm ve maanisinden ictihada kalkışıyor. Öylelerini görüyoruz ki, Kur'ân'ı anlamıyor ve tefsirlere müfessirlerin te'villeri karışmıştır diye onları da kale almak istemiyor da, eline geçirdiği tercemeleri okumakla, Kur'ân'ı tetkik etmiş olacağını iddia ediyor. Düşünmüyor ki, okuduğu tercemeye âlim müfessirlerin te'vili değilse,

---

Tezahum: Birbirine sıkıntı verme. **Dirayet:** Zeka, bilgi, kavrayış. **Garaib:** Tuhaf, şaşılacak şeyler. **Muhkemat:** Manası açık olan ayetler. **Müteşabihat:** Lafız, ve mana bakımından tevile elverişli ayetler. **Mübhem:** Belirsiz. **Tefasir:** Tefsirler. **Merviyye:** Anlatılan, nakledilen. **İstinbat:** Bir söz *veya işten gizli* mânâ çıkarmak. **Maani:** Anlamlar.

cahil mütercimim re'yi ve te'vili, hatası, noksanı karışmıştır. Bazılarını da duyuyoruz ki, Kur'ân tercemesi demekle iktifa etmiyor da, **"Türkçe Kur'ân"** demeğe kadar gidiyor.

Türkçe Kur'ân mı var behey şaşkın?

Kur'ân Arabîdir. Zira إنا أنزلناه قرآنا عربيا (*"Biz onu bir Kur'ân olmak üzere Arabî olarak indirdik, gerek ki akıl erdiresiniz."* Yûsuf 12/2) mansustur. Düşünmeli ki, Kur'ân'ı tefsir etmek üzere Peygamber'in irad buyurduğu hadise bile Kur'ân denemez. Denirse küfrolur. Hasılı terceme Kur'ân'dan mütercimin anlıyabildiği kadar bazı şeyleri anlatabilirse de hakkiyle anlatamaz. Anlattığı şeylerde de Kur'ân hükm-ü kıymetini haiz olamaz.

Maamafih şunu da unutmamalıdır ki, Kur'ân, anlaşılmaz bir kitab değildir. Hatta ولقد يسرنا القرآن للذكر فهل من مدكر (*"Şânım namına Kur'ân-ı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var?"* Kamer 54/17) buyurulduğu üzere manâsını en kolay ve açık bir surette anlatan ve tekellüfsüz, tasannu'süz su gibi akan, nur gibi parlıyan bir kitâb-ı mübindir. **O kendisini bütün insanlığa duyurmak ve anlatmak için nâzil olmuş ve duyurmuştur. Ancak onun maanisi ihata olunup bitirilemez. Bir manâsı inkişaf ederken arkasından bir manâ daha, arkasından bir manâ daha ilh... Yüz gösterir. Nurunun şa'şaai vüzuhu içinde hafa zuhur eder. Mü'mine hitab ederken, kâfire bir inzar fırlatır. Kâfiri inzar ederken mü'mine bir tebşir nüktesi uzatır. Avama hitab ederken, havassı düşündürür. Âlime söylerken cahile dinletir. Cahile söylerken, âlime dokundurur. Geçmişten bahsederken, geleceği gösterir. Bu günü tasvir ederken yarını anlatır. En sade müşahedelerden en yüksek hakikatlere götürür. Mü'minlere gaybı anlatırken, kâfirleri halden bizar eder. Ve bütün bunları hale, makama mekâna, zamana, mevzûa göre en uygun, en ra'na kelimelerle ifade eder.** Meselâ taşın çatlayıp su çıkardığını anlatırken تنشق veyahud ينشق demekle iktifa etmez de لما يشقق **"yeşşakkaku"** diyerek çatlayışın, akışın bütün fışırtısını şakırtısını, takırdısını duyurur. Böyle tabiî delâletlerle müterafık olan elfazı, hassı, âmmı, müştereki; hakikati, mecazı, sarihi, kinayesi; zahiri, nassı,

---

Tasannu': Birşeyi olduğundan daha değerli göstermek. **Şaşaai**: Parlaklık, gösteriş, yaldız. **Hafa**: Gizlilik. **İnzar**: Sakındırmak, korkutmak. **Müterafık**: Arkadaşlık eder, beraber bulunan. **Mütebakatı**: Birine tabi olma uyma. **Elsine**: Lisan, dil. **Ra'na**: Güzel, latif, hoş görünen. **Hass**: Hususî-Özel. **Âmm**: Herkese ait, genel. **Müşterek**: Birlikte, ortak. **Hakikat**: Herşeyin aslı, gerçek. **Mecaz**: Hakikî manâsı ile değil de benzer bir mâna ile kullanmak. **Sarih**: Açık. **Kinaye**: Dolayısıyla anlatım. **Zahir**: Açık, belli.

müfesserî, muhkemi, hafîsi, müşkili, mücmeli, müteşabbihi; ibaresi, işareti, delâleti, iktizası, mütabekati, tazammunu, iltizamı gibi bir çok vücuh ile ayrı ayrı ma'naları bir yere toplayıp anlatıverir. Sonra bunları muhtelif haysiyyetlerden izah ve tafsıl de eder كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ (*"Bir Hakimi Habirin ledünnünden ayetleri ihkâm edilmiş sonra da tafsil olunmuş bir kitap."* Hûd 11/1). Sonra bunları anlıyanların anlamıyanlara beyan etmesini de vazife kılmıştır. Bu beyan vazifesi tebliğ ve tefsir vazifesini teşkil eder. Güzel Arabça bilenler dahi bu tefsir ihtiyacından vâreste kalamazlar, kalamadıklarındandır ki, ilk evvel tefsir Arabça bilenler için Arabî olarak yapılmıştır. Ve bu tebliğ ve tefsir vazifesini evvelâ bütün usulu ile ihtiyaca göre Peygamber iyfa etmiş ve ıhtilâfı elsineye göre onun neşr-u ta'mimini ümmetine emreylemiştir.

İşte bu vazifenin teveccühü dolayısıyle ben de dilimin dönebildiği kadar bir tefsir ve meâl tarzında bu eseri yazmağa çalıştım. Meâlin mümkün olduğu kadar sade ve vecîz olmasına gayret ettim. Bununla beraber şimdiye kadar mukarrer olan edebiyyatımızda kullanıla kullanıla lisanımızın öz malı olmuş kelimeleri, klişe haline gelmiş ba'zı terkibleri veya cemi'leri ıktizasına göre kullanmakta taassuba sapmadım. Meselâ, hamde **"hamd"**, rahmete **"rahmet"**, hidayete **"hidayet"** dedim. Zulmete **"karanlık"** dedimse nur ve ziya yerine **"aydınlık ve ışık"** demek için ısrar etmedim. Gök yerine **"Sema"**yı tercih ettiğim mevki' oldu. Ekseriya **"Gökler ve Yer"** dedimse, ba'zan da **"Semavat-ü Arz"** demek daha hoşuma geldi. **"Güneş ve Ay"** dedim. Lâkin Güneş'i ve Ay'ı diyemediğimden Şems-ü Kamer'i tercih ettim. Bütün halk, **"Rabbülâlemîn'i"** tanırken âlemlerin Rabbı demekte faideden ziyade zarar gördüm. **"Sırat-ı müstakim"** yerine müstakim sırat diyemedim. **"Doğru yol"** dediğim zamanda sıratın nüktesiyle istikametin zevkinden bir şey zayi olduğunu hissettim.

Edebiyatımızın yüksek ve cem'iyyetli nümunelerinden olan ıktibas, iradî mesel, mülemma gibi güzel san'atlarından pek az olmakla beraber makamına göre tek tük istifade etmekten de hâli kalmadım. Hasılı nassın asıl ma'nasından mümkün mertebe uzaklaşmamak için esası Arabî ve Farisî'den alınmış olan kelimeler kullandım. Ve fakat bunları Arab'ın ve Für'sün isti'maline göre değil, Türkçe'mizin malı olarak ve bizim kullandığımız ma'na ve tarz ile kullandım.

Muhkem: Sağlam, ihtimalli olmayan. **Hafî:** Gizli, mânâsı derin. **Mücmel:** Kısa, öz sözü az, mânâsı çok olan. **Müteşabih:** Manası açık olmayan. **Mecazî:** Manalara gelen ifadeler. **İbare:** Bir fikrin beyanı. **İşaret:** Bir şeyi, bir vasıta ile bildirme. **Delalet:** Yol gösterme, anlatma, işaret etme. **İktiza:** Lazım gelme. **Tazammun:** İhtiva etmek/içermek. **İltizam:** Kendinine lazım kılma. **İsti'mal:** Kullanmak, faydalanmak. **Mülemma:** Parlak, renk renk alaca renk.

Lisanımızda mukabilini bulamadığım veya başka ma'na ifade ettiğini gördüğüm kelimeleri tefsirine müracaat edilmek üzere aynen iktıbas eyledim. Türkçe söylenen bir sözün şerh-ü tefsire değeri olmamak lazım geleceği iddiasında bulunmadım. Gökte bir yıldızı göstermek için bütün içindekileri ortaya dökmek lazım geleceği fikrini beslemedim. Ben, halis Anadolulu öz, Oğuz, Yazır Türküyüm: onbeş yaşımda İstanbul'a geldim. Ne Arabistan'a gittim, ne Türkistan'a. Ne İran'ı gördüm, ne Frenkistan'ı Öğrendiğimi bu vatanda öğrendim. Yazır'ın Kayı, Kınık, Bayındır, Eymir, Avşar gibi büyük Oğuz kabilelerinden biri olduğunu da Arabça'dan; **"Divanü lügat-it-Türk"**ten öğrendim. İran'da çıkan yünden, Avrupa'da bükülen ipten, Türk dezgâhında dokunan halıyı Türk malı tanıdım. Bir binanın mi'marîsi Türk olmak için, bütün kerestesi yerli olması lazım değildir diye işittim. Afrika ma'denlerinden çıkmış bir altının üzerinde bir Türk sikkesi gördüğüm zaman ona Afrika'lının değil, bizim altınımız dedim.

Ruhî-i Bağdadînin:

"Sanma ey hâce ki senden zer-ü sim isterler
"Yevme lâyenfe'u" de "kalbi selim" isterler."

Sözünü duyduğum vakit bunu Türkçe'den başka bir lisanın edebiyatına kaydedemediğim gibi Türkçe'nin en güzel sözlerinden tanımakta tereddüd etmedim.

Yerinde kurultay dedim, yerinde de ültimatom demekten çekinmedim. Yazı lisanımızda pek şayi' olmıyan bir takdim ve te'hir yapdımsa muhakkak muhavere lisanımızda mevcud olduğu için yapmışımdır. Eğer nadir bir istimal aldım ise makamın da nadir olmasından dolayı almışımdır. Biz, zaman olur "şu kuşa bak" deriz. Diğer bir zaman da olur, "bak şu kuşa" deriz. Sırası gelir, "bahar geldi" deriz, bir sırası da gelir, "geldi bahar" deriz. Fakat nesir yazılarımızda ekseriya evvelkileri yazarız diye, lüzumu halinde nazımda yapdığımız gibi ikinciyi ihtiyar ettiğimizden dolayı şive-i lisane muhalif zannedilmemeli de nüktesi aranmalıdır. "Çamlıca'nın manzarasına bayıldım" demeyip de "bayıldım manzarasına şu Çamlıca'nın" dediğimiz zaman hata etmiş değil, bir nükte sarfetmiş oluruz. Bu bazı yerde belki iyi olmamıştır. Lâkin âyetleri alt üst ederek karıştırmayıp her âyetin meâlini kendi mevkiinde göstermek için bir çok yerde zarurî olmuştur. Bazı meâllerin manzum gibi rast

---

Kurultay: Meclis, toplantı yeri. **Ültimatom:** Bir devletin diğer devlete isteklerini bildiren ve olmadığı takdirde savaşın olacağını ileten son ihtarı. **Muhavere lisanı:** Konuşma dili.

geldiği yerler vardır ki, iyi okunursa belki hoşa gider. Bütün bunlardan maksad Kur'ân'ı biraz duyurmağa çalışmaktır. Bir iki âyetin manâsına ait bir mefhum edindikten sonra, Kur'ân'ı tekrar okuyan şuurlu bir kimse, kelâm-ı ilâhî ile kelâm-ı beşer arasındaki farkı duymamak kabil değildir. Ümid ederim ki, yanlış bir manâ yazmamışımdır. Fakat eksiği çoktur. Bir kelimede bir veya iki manâyı anlatabildimse duyduğum veya duymadığım bir takım manâlar da anlatılamadan kalmıştır. Binaenaleyh okuyanlardan tekrar tekrar rica ederim ki, Kur'ân'ı bu yazdıklarımdan ölçmeğe kalkmasınlar.

TEFSİR

Tefsire gelince: Bir kere her tefsirde esas gibi olan ve Arabî kavaide taalluk eyliyen elfaza müteallik tahliller çok eksik denecek kadar azdır. Elfazdan ziyade manânın tavzih ve teşrihine çalışılmıştır. O da her âyette değil, kısmendir. Dikkat edilirse âyetlerin, surelerin münasebat ve irtibatlarını anlatmak hususunda bir çok yerlerde bariz bir hizmeti vardır. Esbab-ı nüzule nâzıh ve mensuha, bazan mevaıza ve ahlâka, akaid ve a'mâle, hakaik-u ahkâma dair izahat bulunur. Zamanımızı alâkadar eden ulum-u fünuna hikemiyyata müteallık hayli bahislere tesadüf edilir. Bilhassa bu cihetten başka tefsirler de bulunamıyacak veya pek güç anlaşılabilecek şeylerde bir hususiyyeti olsa gerektir. Mukavelede verilen proğram şu idi:

Tarzı tahrir: Evvelâ âyet veya âyat-ı kerime yazılarak altına meâl-i şerifi ve bunu müteakib tefsir ve izah yazılacaktır. Tefsir ve izah kısmında berveçhi ati nıkat nazarı dikkate alınacaktır.

1-Ayat-ı kerime beynindeki münasebat.

2- Esbabı nüzul.

3- Kıraet ki, Aşere'yi tecavüz etmemek lâzımdır.

4-İktizasına göre terkib ve kelimatın izahatı lisaniyyesi.

5-İtikadca Ehl-i Sünnet mezhebine ve amelce Hanefî mezhebine riayet olunarak âyatın mutazammın olduğu ahkâm-i diniyye, şer'iyye ve hukukiyye, ictimaiyye ve ahlâkiyyeye, işaret ettiği veya alâkadar bulunduğu mebahisi hikemiyye ve ilmiyyeye müteallık izahat, bilhassa tevhide, tezkir ü mevaıza müteallik ayatın mümkün mertebe bast-u izahı, alâkadar ve yahud münasebetdar olduğu Tarih-i İslâm vukuatı.

Elfaz: Sözler. **Tavzih:** Açıklama, anlatma. **Teşrih:** Açma, yayma, inceden inceye didiklemek. **Meva'ız:** Vaazlar. **A'mal:** Ameller, ibadetler. **Bervechi:** Olduğu gibi **Ati:** Gelecek. **Nikat:** Noktalar.

6-Frenk müelliflerince yanlış veya tahrif yollu şeyler dermiyan edildiği görülebilen noktalarda tenbihi muhtevi not.

7-Baş tarafa mühim bir mukaddime ile hakikat-ı Kur'ân'ın ve Kur'ân'a müteallık bazı mesail-i mühimmenin izahı.

İşte ben de bu esaslar üzerinde yürümeğe çalıştım. Onun için bu tefsir, Arabça muayyen bir tefsir kitabının tercemesi değildir. Lüzumuna göre bir çok tefsirlere müracaat olunmuştur. Ebüssuud, Kazı. Keşşaf, Fahr-î Razi'nin Tefsir-i Kebir'i, Cessas, Ebubekr-i Razî'nin Ahkâm-ı Kur'ân'ı, Ebu Hayyanın, Bahr-i Muhit namındaki tefsir-i kebiriyle Nehr-i Marid namındaki telhısı, İbn Ceri'rin Tefsir-i Kebiri, Tefsir-i Nisaburi, Alusî, Tefsir-i Kebiri, hadîsten Kütüb-i Sitte, nihaye daima nezdimde bulunan me'hazlerdi. Bunlardan maada icabı halinde İstanbul kütübhânelerinde mevcut olan bir çok tefsirlere ve diğer ulûm-ü fünun kitaplarına da müracaat edilmiştir. İhtilâf naklettiğim noktaları cem'i caiz olmıyacak mesailden ise kariyi tereddüde bırakmamak için ekseriya bir hall-u tercih ile neticelendirmeğe çalışmışımdır. Meşhurun hılâfına bir mütalea serdettiğim veya bir dava dermiyan eylediğim zaman nakil ve rivayete mütavakkıf olan hususlarda me'hazimi göstermişimdir. Her halde doğrusunu söylemeğe özendim. Ekser tefsirlerde meşhur ve şayi olan her manâ ve mes'elede me'haz tasrihine lüzum görmedim. İhtimal ki, bazı yerlerde kendimi alamıyarak sözü uzatmış isem bu da, ya mes'elenin ehemmiyetine veya faidesi umumî olsun diye sırf ilmî ıstılâhât ile iktifa etmeyib, sözün nerelere kadar mütehammil olduğunu anlatmak için bir nümune vermek maksadından ve yahut tenkıh için zaman bulamamaktan neş'et etmiştir. Yoksa bir çok cihetler muhtasar geçilmiştir. İnşallah hitamı müyesser olur da tekrar bir daha işlenirse belki biraz daha tekemmül eder. Her halde matlub, rıza-i Hak'dır. Burada Kelâm-ı İlâhî ile vahye dair de bir mukaddime yazmak isterdim. Fakat Kur'ân'ın ve tefsirin içinde muhtelif yerlerde bunlara dair beyanat geleceği için onunla iktifa ettim.

KUR'AN

Kur'ân: Allah Teâlâ tarafından, Resul-i Kibriya'sı Peygamberimiz Muhammed Mustafa (S.A.V.) Efendimiz Hazretlerine Arabî olarak indirilip, bize tevatüren naklolunan Kitab-i Mübin'in ismidir. Aslı luğatte Kur'ân,

---

Aşere: Kur'ân'ı Kerim'in okunmasında yedisi mütevatir, üçü meşhur olan on kıraat. **Mebahis:** Bahisler. **Bast-ü izah:** Birşeyi etraflıca açıklamak. **Kari:** Okuyucu, okuyan. **Tenkıh:** Araştırmak, düzeltmek. **Dermiyan etmek:** İleri sürmek, iddiada bulunmak. **Me'haz:** Kaynak, belge. **Matlub:** Arzulanan.

gufran vezninde kıraet manâsına masdar idi. Bu kitab-ı münzelin ahkâm ve evsafı mümeyyizesinden birisi de, وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ ("*Hem onu bir Kur'ân olmak üzere âyet âyet ayırdık ki nâsa dura dura okuyasın hem de tenzil suretiyle ceste ceste indirdik.*" İsra 17/106), لِتَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الَّذِى اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ ("*...sen onlara karşı sana vahyettiğimiz kitabı okuyasın...*" Ra'd 13/30), وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلًا ("*...ve Kur'ân oku, tertil ile yavaş yavaş güzel güzel.*" Müzzemmil 73/4) mentuklarınca ağır ağır tertil ve tilâvet ile kiraet olunmak olduğu cihetle buna "**Kur'ân**" tesmiye buyurulmuştur. «سورة البقرة»de قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ("*Söyle, her kim Cibrile düşman ise bilsinki o, o Kur'ân-ı senin kalbin üzerine Allah'ın izniyle indirdi, önündekileri tasdikleyici ve mü'minlere bir hidayet ve bişaret olmak için*". Bakara 2/97) ve Suret'ün-Nahl de قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ ("*Söyle onlara: onu Rabb'ından hikmeti hakkile Ruhûl-kudüs indir di ki....*" Nahl 16/102) Suretü'ş-Şuara da نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ عَلٰى قَلْبِكَ ("*O'nu Ruhi emin indirdi. Senin kalbin üzerine ki...*" Şuarâ 26/193-194) buyurulduğu üzere Kur'ân, Allah Teâlâ tarafından kalb-i Peygamberi'ye Ruhû'l-Emin ve Ruhû'l-Kudûs dahi denilen Cibril vasıtasiyle hakkolarak nâzil oldu. İndirilmesi de bihakkin, inmesi de bihakkin oldu. وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ ("*Bunu da bihakkın indirdik ve bihakkın indi...*" İsra 17/105) Hem hiç i'vicacsız Arabî Kur'ân olarak nâzil oldu. قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ ("*Bir Kur'ân ki pürüzsüz bir Arabî, gerek ki iyi düşünsünler.*" Zumer 39/28) Kur'ân olmak üzere nâzil olmıyana, Kur'ân denilmedi. Çünkü Kur'ân olmak üzere vahyolunmuş değildir. Lâkin kâfirler, Kur'ân'ın Allah tarafından nâzil olduğuna inanmak istemediklerinden buna Muhammed (S.A.V.)in kendi söylediği, kendinden uydurup Allah'a isnad ettiği bir kitab veya bir şiir veya bir kâhin sözü dediler. Halâ da öyle derler. Onun için Kur'ân'da bunları reddeden bir çok âyetler nâzil olmuştur. Ezcümle وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ ("*Uydurduğu yalanı Allah'a isnad eden veya kendine birşey vahy edilmemişken bana vahy olunuyor diyen kimseden, birde Allah'ın indirdiği âyetler gibi bende indireceğim demekte olan kimseden daha zalim kim olabilir?.*" En'âm 6/93) ve اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ("*Yok, iftira etti mi diyorlar?De ki: Ben onu iftira ettimse siz beni Allah'tan kurtaracak hiç bir şeye malik olamazsınız..........*" Ahkaf-46/8) ve وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْاَقَاوِيلِ * لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ * ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ * فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ("*O bize isnaden bazı laflar uydurmağa kalkışsaydı. Elbette biz onu ondan dolayı yeminiyle yakalar (kuvvetle tutar hıncını alır)dık. Sonra da ondan vetînini (iliğini) keser atardık. O vakit sizden hiç biriniz ona siper de olamazdınız.*"

Ceste ceste: Azar azar, parça parça. **Bihakkin:** Tamamıyla, hakkıyla.

Hakka 69/44, 45, 46, 47). وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ ("*Biz ona şiir öğretmedik, ona yaraşmaz da, o sade bir zikir ve parlak bir Kur'ân'dır.*" Yasin 36/69)

KUR'AN'IN DİĞER İSİMLERİ

Yine bundan dolayı Kur'ân'ın bir ismi de, **"Tenzil"** dir. تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (*"Rabb'ül' Aleminden indirilmedir."* Vakıa 56/80). Çünkü ceste ceste indirilmiştir.

El-Kitâb: Kur'ân'ın bir ismi de, «الْكِتَابُ»dır. Kitabın tarifi için الٓمٓ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ 'e bak. (*"İşte o kitap bunda şüphe yok, aynı hidayet, korunacaklar için."* Bakara 2/1-2)

El-Fürkan: Fürkan da, esasen ayırmak manâsına masdardır. Kur'ân'ın hakk ile batılı, halâl ile haramı ayırması itibariyle bir ismi de El-Fürkan olmuştur. وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ (*"...bir de ayırd eden Fûrkan indirdi..."* Â'l-i İmrân 3/4)

El-Hüda: Esasen hidayet etmek manâsına masdardır. Hidayet almak manâsına da gelir. Sonra hidayet eden rehbere ve hidayet olunan doğru yol manâsına da ıtlak olunur. Kur'ân da هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (*"...aynı hidayet, korunacaklar için."* Bakara 2/2) هُدًى لِلنَّاسِ (*"O şehri Ramazan ki insanları iRşad için hak fûrkanı, hidayet delili beyyineler halinde Kur'ân onda indirildi..."* Bakara 2/185) وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (*"...ve mü'minlere bir hidayet ve bişaret olmak için."* Bakara, 2/97) olduğu için bir de «الْهُدَى» tesmiye edilir.

Netekim kalbleri, fikirleri tenvir etmesi itibariyle bir ismi de, «النُّورُ»**dur.** وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ (*"...onun nübüvvetiyle beraber indirilen nuru ta'kib eyliyen kimseler..."* A'râf 7/157)

Ez-Zikr: Zikir dahi esasen masdar olub anmak, anış ve anılan şey manâlarını dahi ifade eder. Anmak da ya kalb veya lisan ile olur. Ragıbın Müfredatta ve kamus sahibinin Besâirde beyân ettikleri üzere «ذكر» maddesiyle bâzan şol hey'et-i nefsiye murad olur ki, insanın kesbeylediği ma'rifeti hıfzeylemesi anınla mümkün olur. Bu surette hıfzıle muradif olur. Lâkin hıfız kalbde ihrazı ve zikri istihzari itibariyledir.[1] Bâzan da zikir bir şeyin kalbe ve yahud kavl-ü lisana hâzır olmasına ıtlak olunur. Bu cihetle denir ki, zikir, ikidir:

Biri "kalben zikir", biri de "lisanen zikir"dir [2] ki, her biri de ikidir:

Itlak: Salıverme, boşama. **Tenvir:** Aydınlatma, bilgi verme.

[1] Bundan dolayı kuvve-i hafıza il. kuvve-i zakireyi ayıranlar olmuştur.

[2] Bir de sırf kalbî olan zikre mahsus olmak üzere «ذ»lin zammiyle "zükür" denir ki, Fransızların, hem pensee, hem penser tabir ettikleridir. Tezekkür bu mânâdandır.

Unuttuktan sonra zikretmek, hiç unutmayıp devam üzere zikretmek. Sonra zikir, nam ve şöhret, medh-u sena, şeref-ü şan manâlarına gelir. Namaza ve duaya ıtlak edilir. Bir de zikir din ve şeriat-i tafsıl ve ahkâm-ı milleti vaz' eden semavî kitaplara denir. هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِىَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِى (*"Yoksa ondan başka ilahlar mı edindiler? De ki: haydi getirin bürhanınızı..."* Enbiya 21/24), وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ (*"Şanım hakkı için zikirden sonra Zebur'da yazmıştık; ki herhalde arz, ona benim salih kullarım vâris olacaktır."* Enbiya 21/105), ءَاُلْقِىَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا (*"O zikir aramızdan ona mı bırakılıyor? Belki o bir şımarık yalancıdır."* Kamer 54/25) gibi- bunda öbür manâların her birinden bir vecih vardır - işte bu manâ ile Kur'ân'ın bir ismi de «الذكر»dir: اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (*"Şüphe yok o zikri biz indirdik biz, herhalde biz onu muhafaza da edeceğiz."* Hicr 15/9), وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ (*"İşte o hüküm, biz onu sana bu ayetlerden ve hikmetli zikirden peydерpey okuyoruz."* Âl-i İmran-3/58) hüküm isminin manâsı da geçmişti.

SÛRE

Sûre: Kur'ân'ın akalli üç âyeti havi ve bir kitabı mahsus gibi hususî ismi haiz aksamı mahsusasından her birine sûre denilmiştir ki, bunda başlıca iki vechi teşbih vardır: Çünkü sûre aslı lûgatte iki manâya gelir: Birisi menzilei refia yani yüksek rütbe demektir. Birisi de bir medineyi yani büyük bir şehri ihata eyliyen bir sûr demektir. Birincisine nazaran Kur'ân âlem-i semaya ve her sûre semanın yüksek rütbede bulunan manzumelerine teşbih edilmiş olur ki, bunun zımnında her âyet de bir yıldıza benzer. İkincisine nazaran da Kur'ân'ın yer yüzünde yüksek bir medeniyyet tesis edeceğine işareten her suresi büyük bir suru bulunan müstahkem bir şehre, ve bunun zımnında her âyet de bir konağa teşbih edilmiş olur. Uzun surelerde Aşr veya Rüku' tabir olunan hatâbeler de vardır ki, bunlar secavend de «ع» işaretiyle gösterilir.

ÂYET

Âyet: Aslı lûgatte açık alâmet demektir. Mahsusatta da ma'kulâtta da istimal olunur. Türkçe "bellik", Farisî'de nişane denilen alâmet-ü alem zaten o zahir şey'e ıtlak edilir ki, onun gibi zahir olmıyan diğer bir şeyin mülâzimi olmakla bir müdrik o zahiri idrâk edince bizzat idrâk etmediği diğer şey'i onunla idrak eyler. Çünkü hükümde müsavidirler. Bir yol arayan kimse eğer o yolun alâmetlerini bilirse onları gördüğü vakit yolu bulduğunu bilir. Şu halde alâmet

---

Ruku': Uzun kıraatlerde en uygun yerde durmak. **Secavend:** Kur'ân-ı Kerim'de doğru okunması için konulan işaretler. Kıraatte uygun yurde durmak. **Aşr:** Kur'ân-ı Kerim'den on ayet miktarı okumak. **Mahsusat:** Gözle görülür, şeyler. **Ma'kulat:** Aklın uygun bulduğu, akılla bilinen şeyler.

zaten zahir ve açık demek olunca âyet, onun daha zahiri demek olur. Meselâ bir dağ alâmet ise, zirvesi bir âyet olur. Güneş bir gündüz âyeti, ay bir gece âyetidir. Cami bir alâmet ise minare onun bir âyetidir.

Zuhurundan dolayı yüksek bir binaya da âyet denilir: Nitekim بكل ريع آية تعبثون (*"Siz her tepeye bir alamet bina eder eğlenir misiniz?."* Şuarâ 26/128) buyurulmuştur. Lisanımızda da "koca bir alâmet yapmış" tabiri bunu andırır. Her şey alâmetiyle tanınır her hakikat âyetiyle bilinir. Onun için insanların ilimdeki kabiliyyet ve mertebelerine göre kendisinde yapılacak tefekkür ve teemmül nisbetinde mütefavit marifetlere sebep olan alâim ve delâilin hepsine de âyet denilir. Meselâ, وفي كل شيء له آية تدل على أنه واحد *"Herşeyde O'nun bir olduğuna delalet eden ayet vardır."* beytinde âyet bu manâya.olduğu gibi ان في ذلك لآيات لقوم يعقلون (*"...Herhalde bunda aklı olan bir kavm için âyetler var."* Ra'd 13/4-Nahl-16/12) gibi birçok âyetlerde de bu manâyadır. Demek ki, âyet, haddizatında zahir bir alâmet ise de onun bir âyet ve alâmet olması kabiliyyet veya tefekkür ve teemmülü eksik kimselere hafi kalabilir. Meselâ her devletin bayrağı onun bir alâmet ve âyetidir. Lâkin bir kimse o bayrağın hangi devlete aid olduğunu bilmezse yahut dikkat etmemiş ise onun bir alâmet olmasına halel gelmez. Âyetin manâsında zahir olmak mefhumu bulunduğu halde zuhurun meratibine nazaran âyet bazan "Beyyin" olmakla tavsıf edilerek آيات بينات (*"...açık açık ayetler indirdik gerek ki beller tutarsınız."* Nur-24/1) denilir. بينة ziya gibi kendisi açık diğerini de mübeyyin manâlarını ifade ettiğine göre bunun iki vechi vardır. Birisi kendisi ve delâleti güneş gibi nazardan kaçmıyacak kadar vazıh ve parlak bir beyyine olmasıdır. Mucizelere âyet veya beyyine ıtlak edilmesi bu mana iledir. ولقد آتينا موسى تسع آيات بينات (*"Celâlim hakkı için Musâ'ya açık açık dokuz ayet verdik..."* İsrâ 17/101) İkincisi kendisi vazıh olmakla beraber delâletini yalnız aklen değil, lisanen de ifade etmesi haysiyyetidir ki, bu her mucizede olmaz. İşte Peygamberlerin kendileri böyle birer ayet-i beyyine oldukları gibi, Kur'ân mucizesi de, böyle âyât-ı beyyinattır. Kur'ân'da âyet kelimesi yerine göre bu mânâlardan her birinde kullanılmıştır. Ve bunların hepsi lûgatte alamet-i zahire mefhumunun meratibidir. Bununla beraber Kur'ân'ın harflerinden bir fasıla ile ayrılmış olan zümrelerinden her birine bir âyet denilir ki, bunlar, Kur'ân'ın nazmında birer cüz'ü tam teşkil ederler. Ya'ni her biri birer Kur'ân olan ayetlerdir. Kur'ân'ın ayetleridir. Ve işte âyet kelimesinin örf-ı şer'i de en hususi manası

Teemmül: İyice, etraflıca düşünme. **Mütefavit:** Aralarında fark bulunan çeşitli, farklı olan. **Alaim:** İşaret, alametler. **Delail:** Deliller. **Örf-i Şeri':** Şeriata bağlı örf. Şeriattın kabul ettiği örf. **Hafi:** Gizli. **Beyyin:** Apaçık, açıklanmış. **Meratib:** Rütbeler, dereceler.

budur. Lisanımızda da en ziyade mutaref olan budur. Âyetlerin ekserisi bir veya birkaç cümleden müteşekkil müstakil birer kelâmdırlar. Maamafih içlerinde bir cümle teşkil etmiyen müfred veya mürekkeb mümtaz birer sıfat gibi kayid halinde bulunanlar da vardır. Meselâ Fatiha'da, الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ Fatiha -1/3 bir âyettir, fakat bir cümle değil iki sıfatı mümtazedir. الرَّحْمن suresinde مُدْهَامَّتَانِ (*"Yagız yeşil ne dilsıtan."* Rahman-55/64) bir kelimedir böyle iken bunlar bir kelâm neş'esile müstakillen okunabilirler üzerlerinde vakıf olunabilir. Müddessir suresinde ثُمَّ نَظَرَ (*"Sonra baktı."* Müddessir-7/21) iki kelime bir cümledir. ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ (*"Sonra kaşını çattı,ve ekşiyerek surat astı."* Müddessir-74/22) dört kelime iki cümledir. Bu suretle âyetlerin, kısası, ortası, uzunu ve her birinin mütenevvi mertebeleri vardır. Ayete'l-Kursî ve Ayetivüzu' gibi yarım sahife kadar ve daha kısa, ve daha uzun olanları bulunur. Hatta Âyet-i Müdayene tam bir sahifedir. Fasıla harfleri de daima muttarid değil, gâh mahsus, gâh gayri mahsus farklarla tenevvü' eder. Bu gibi sebeplerden dolayı âyetlerin ayrılması ve tertibi, tevkifîdir. Ya'ni şi'rin mısraı, sec'in fıkrası gibi yalnız dirayet ile ta'yin olunamaz, rivayete mütevakkıf olur. Meselâ حم عسق (*"Hâ Mîm Ayn Sîn Kâf"* Şura-42/1-2) iki âyet olduğu yalnız dirayet ile bilinemez. Daha sonra Kur'ân'ın ahkam-ı ilâhiyye'den bir hüküm ifade eden her kısmına da bir âyet ıtlak edildiği vardır. Meselâ, kadınların tesettürü hakkında âyet vardır denilir. Bu mâ'nâca âyet, ba'zan bir âyet bir âyette bir cümle, bir cümlede bir kayid olabileceği gibi, ba'zan da, bir kaç âyet, bir kıssa, sure bile olabilir. Bu âyet, şu sebeple nâzil oldu denildiği zaman âyet, bu ma'naya olarak ekseriya bir kaç âyete şamil olur.

MUSHAF VE KUR'AN-I KERİM'İN YAZILIŞI

Mushaf: Ma'lûm olduğu üzere Kur'ân'ın sahifelerini cami' olan Şirazeli mücelledin ismidir ki, iki yanındaki kablarına «دَفَّتَيْن» denilir. Kütüb-i salifeye sahifenin cem'i olarak «صُحُف» denilir idiyse de **Mushaf** ismi Kur'ân'a muhsustur. Miminde zamma, fetha, kesre üç hareke caizdir.

Zammile **"mushaf"**, bir araya toplanıp bağlanmış sahifeler, *fethile* **"mashaf"**, sahifelerin ictimaı mahalli, kesr ile **"mıshaf"** sahifelerin ictimaı aleti manasını ifade eder.

Kur'ân, nâzil olduğu zaman nüzulü vechile ve ayrı ayrı tertemiz sahifelere yazılıyordu ve bunların hangi sureye ve neresine aid olduğuna işaret buyuruluyordu. Bu sahifelerin hepsi bir araya cildlenmiyor, nesh melhuz bulunuyor-

---

Itlak: Salıverme, koyuverme. **Mümtaz:** İmtiyazlı. **Mütenevvi:** Çeşit çeşit, değişik. **Mücelled:** Cildlenmiş.

du, yalnız صُحُفاً مُطَهَّرَةً (*"Allah'dan bir Rasul, peyderpey mutahhar sahifeler okur öyle ki onlarda bütün "kütübi kayyime"* Beyyine-98/2), فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ (*"Tekrim edilir."* Abese-80/13) olarak kemali tekrim ile hıfzolunuyordu. İstinsah edenler de o suretle yazıp ezberliyorlardı. İlk evvel Ebu Bekr-i Sıddık radıyallahüanh Hazretlerinin hılâfetinde bütün bu sahifelerin hepsi birlikte yazılıp toplu olarak şirazelendi ve "mushaf" ismi verildi ki, buna, **cem'i Kur'ân** mes'elesi tabir olunur. (Sure-i Berae'nin âhirinde لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ (*"Şânım hakkı için size bir Resul geldi ki:.."* Tevbe 9/128) ondan sonra Ashab-ı Kiram sahifelerini mushaf haline koydular, Hazret-i Osman'ın hılâfetinde etraf vilâyetlerde bazı ıhtilaf yüz gösterdiğinden müşarünileyh **Hazret-i Ebu Bekir** zamanında ilk cem olunan mushafı kıraat eimmesi olan Ashab-ı Kiramın huzuriyle bir daha tatbik ve tedkik ederek sekiz nüsha daha yazdırıp yedisini esas olmak üzere **Medine, Mekke, Yemen, Bahreyn, Şam, Kûfe, Basra**, gibi merkez olan vilâyetlere gönderdi. Birini de kendi yanında alıkoydu ve ondan sonra bütün mushaflar bunlara tevfikan yazıldı. Bunun için Hazret-i Osman'ın yanında alıkoyduğu mushafına **"İmam"** tesmiye olunmuştur.

TEFSİR VE TE'VİL

Tefsir ve Te'vil: Lûgatte «فسر» maddesinden tef'îldir. Kamus'da اَلْفَسْرُ اَلْاِبَانَةُ وَكَشْفُ الْمُغَطّٰى ya'ni fesr ibane etmek ve örtülüyü açmaktır, diyor. Bunun zahiri, ma'kulden ziyade mahsuse, maaniyden ziyade ecsama aid görünüyor. Lâkin Ragıb'ın müfredatında fesr اِظْهَارُ مَعْنًى مَعْقُولٍ ma'kul bir ma'nayı ızhar eylemek diye ifade edilmiştir. Bunda ma'kul mahsüsün mukabili, mânâ cevher mukabili olduğuna göre kavl ve fi'le şamil olursa da ızhar olunan şey'in mânâ olması şarttır. Bu surette bir lâfızdan veya bir işten altındaki mâ'nâyı anlamak veya anlatmak fesr olacağı gibi bir cisimden bir mânâ çıkarmak bir fesr olabilirse de bir cismin örtüsünü açmağa veya teşrih ve tahlilini yaparak diğer bir cisim meydana koymağa fesr denemeyecektir ve hatta fesr hisse ızhar etmekten ziyade akla ızhar eylemek olacaktır. Filvaki' سَفْرٌ كَشْفُ ظَاهِرٍ فَسْرٌ كَشْفُ بَاطِنٍ denildiği "Külliyyat-i Ebul-Beka"da mesturdur. Hulâsa fesr bir keşf ü ızhardır ve işte tefsir bundan me'huzdur. Ziyade bab ziyade mânâya ve tefîl teksire delâlet ettiği için Ragıb'ın dediği gibi tefsir, fesrin mübalegası, ya'ni kuvvetlisidir ki, iyice keşf ve ızhar ile izah eylemek demek olur. Ebu'l-Beka' külliyyatında tefsiri, tefsir ederken bu kuvveti şöyle ifade eylemiştir. İstibane ve keşf, ve bir şeyden aslının lâfzından

---

Nesh: Şer'i bir hükmü yine şer'i bir emirle kaldırma. **Melhuz:** Düşünülebilen, hatıra gelen. **İstinsah:** Nasıhat isteme öğüt alma. **Tevfikan:** Uyarak uygun olarak. **Hafa:** Gizlilik, kapalılık. **Eimme:** İmamlar. **Me'huz:** Çıkarılmış, alınmış.

daha kolay bir lafz ile ta'bir eylemektir. Usul-i Fıkıh ilminde de tefsir hafası bulunanı izah diye ta'rif olunur ve beyanın aksamından bir kısım sayılır. Şöyle ki: izah-ı meram diye ta'rif olunan **"beyan"** evvel emirde iki kısımdır: Birisi ibtidaen beyan diğeri de binaen beyandır. Bir manâ ilk evvel söylendiği zaman ibtidaen beyandır. Bir nevi ifade sebkettikten sonra yapılan beyana da binaen beyan tabir olunur. **Bu da beyanı takrir, beyanı tefsir, beyanı tağyir, beyan tebdil, beyanı zaruret namiyle beş kısımdır.** Ve işte tefsir bu beş kısımdan ikincisidir ki, إِيضَاحُ مَا فِيهِ خَفَاءٌ diye tarif olunur. Nazımda hafanın aksamı da dörttür: Hafiy, müşkil, mücmel, müteşabih. Tefsirde bu dörtten hafiy, müşkil, mücmel kısımlarına lâhık olur. Mânâyı muradı tefsir edilmemiş olan mücmel, müteşabih kalır. Hafiy ve müşkil olanlar taleb ve teemmül ve usule müracaat suretiyle dahi tefsir olunabilirse de mücmelin tefsiri ancak sahibinden beyana mütevakkıf olur. Bunun içindir ki, Kur'ân'da hafiy ve müşkil kabilinden bulunanları ehl-i dirayet ve ictihad olan ulema taleb ve teemmül ve usüle müracAat suretiyle beyan ve izah edilebilirler ve buna dahi tefsir ıtlak olunur ise de, mücmelin tefsiri mücmilin beyanına vabeste olduğundan ancak Allah ve Resulünün beyaniyle olabilir. Asıl tefsir de işte budur. Yani tevkifîdir, rivayete mütevakıftır. Fıkhî ve hukukî mânâsiyle tefsirin mümtaz mânâsı budur. Bundan dolayı diğerlerine tefsir demekten ziyade te'vil tâbir olunur.

Te'vil ise, «اول» maddesinden tefîldir. Rağıb, müfredatında bunu şöyle izah eder: «اول» asla rücu' demektir. Te'vil de bir şeyi ilmen veya fiilen kendisinden muradolan gayeye redd-ü irca eylemektir. İlmîsi وَمَا يَعْلَمُ تَاوِيلَهُ اِلاَّ اللّٰهُ ("...*halbuki onun tevilini ancak Allah bilir...*" "Â-li İmrân-3/7) âyetinde olduğu gibi, fi'lîsi de هَلْ يَنْظُرُونَ اِلاَّ تَاوِيلَهُ "("*Onlar hele bakalım nereye varacak diye onun ancak tevilini gözetiyorlar...*" A'râf-7/53) âyetindeki gibidir. İh. Meselâ sudan maksud olan gaye hayât olduğuna göre suyu hayata irca' eylemek bir te'vil ve hayat suyun bir meâli olur. Su lafzında mecazen hayât mefhumunu murad etmek bir te'vili lafzî ve su denilen cismin nasıl bir hayât yapacağını bilmek bir te'vili manevîdir ki, bu ikisi tevili ilmîdir. Suyu bilfi'il hayât yapmak ise bir te'vili fi'lîdir. Te'vil böyle ilmî ve fi'lî olduğu gibi tefsir de öyledir. Ekseriya tefsir ile te'vil muradif gibi kullanılır. Bununlar beraber farklı olarak kullanıldıkları cihetler de çoktur. Meselâ bâlâda işaret ettiğimiz veçhile dirayete taallûk edene te'vil, rivayete taallûk edene tefsir denilir. Bunu, imam Mâtüridî Hazretleri şöyle ayırmıştır: "Tefsirde şu lâfızdan murad şudur diye kestirmek ve

---

Teemmül: İyice, etraflıca düşünme. **Mücmel:** Kısa ve az sözle anlatılmış. **Vabeste:** Bağlı. **Tevkif:** Durdurma, durdurulma, alıkoyma. **Bâlâda:** Yukarıda. **Medlûl:** Delil getirilmiş şey.

Allah bu lâfızdan bunu murad eyledi diye Allah'a karşı bir şehadet vardır. Onun için kat'i bir delil olursa sahih, yoksa rey ile tefsir olmuş olur ki, menhidir. Te'vil ise kat'iyet ve Allah'a karşı şehadet olmaksızın lâfzın ihtimalâtından birini tercih eylemektir. «اه» Bâzan tefsir daha ziyade elfaz ve müfredatın izahında, te'vil de müfred cümlelerin izahında kullanılır. Şu lâfzın tefsiri şu, şu ma'nanın tevili şu denilir. Tefsir gibi tevil de bazı kere lafzın kendisinden zahir olan mânânın hilâfına bir mânâ ile olur. Bunun başlıca iki şartı vardır. Birisi bu mânânın evvel emirde lâfızdan muhtemel olmasıdır. Binaenaleyh lâfzın hiç muhtemeli olmıyan bir mânâ ile te'vile batıl olur. İkincisi zahirin murad olmadığına dair bir karine bulunmalıdır. Üçüncü bir şart da te'vil olunan mânânın ta'yinine aklî veya naklî bir karine bulunmalıdır. Mütekellim muradını kendi tefsir ettiği zaman bu tefsir ayni karine olabilirse de te'vilin kendisi karine olamaz ve te'vilin kuvveti bu karinenin kuvvetine göre mu'teber olur. Bir lâfzın hakikatini bırakıp da, mecaz veya kinaye ile tefsir veya te'vili bu hilâfı zahir kabilindendir. Eğer karine-i mania ve muayyine kavi ve zahir ise bir hilaf-i zahir olan bu te'vil asıldan daha zahir olur. Yoksa nusus zahirinden çıkarılmaz. Karineler hafi veya zaif ise te'vilde o nisbette hafi ve zaif olur. Lisanımızda te'vil kelimesi ekseriyya hılâf-i zahir olan te'vilde mütearef olmuştur. Onun için bu farkları bilmeyenlerin bir çokları te'vil denildiği zaman sahih ve fasidi ayıramaz da hepsini çürük ve sırf indî bir re'y zanneder. Halbuki tefsir ve te'vil bir ilimdir ve bu ilimden maksad da te'vilin doğrusu ile eğrisini, kavisiyle zaifini ayırmaktır. Istılâhta tefsir, bu ilmin ismi olmak i'tibariyledir ki, ekseriya tefsir ile te'vil muradif gibi kullanılır.

İLM-İ TEFSİR

İlm-i tefsir şöyle ta'rif olunmuştur: Bir ilim ki, onda elfaz-ı Kur'ân'ın keyfiyyeti nutkundan, medlûlâtından, ifrad-ü terkibi ahkâmından ve terkibi halindeki maanisi ile bunların tetimmatından bahsolunur. Elfaz-ı Kur'ân'ın keyfiyyeti nutku ilm-i kıraettir ki, tecvidi de tazammun eder. Kıraet' ya kelimenin harflerinin cevherine taalûk eder. مَلِكِ ، مَالِكِ * فَأَزَلَّهُمَا ، فَأَزَالَهُمَا * هُوَ، وَهُوَ * تَحْتَهَا ، مِنْ تَحْتِهَا gibi. Bunda tevatür bilittifak şarttır. Veya hey'etine yani hareke ve sükûnuna taallûk eder. Ma'lûm ve meçhul sigalar ile «تَعْرِفُ ، تُعْرَفُ» nasb veya cerr ile «أَرْجُلَكُمْ ، أَرْجُلِكُمْ» gibi. Bunlar sarf ve nahv kaideler ile bilinirse de mânâ değişebileceği cihetle bunda da tevatür şarttır. Yahud yalnız med, sıla, imale,

---

İfrad: Tek olarak söyleme. **Tetimmat:** Eksiğin tam olması için katılan şeyler. **Nasb:** Dikme, saplama. **Cer:** Yarık, çatlak.

işmam, teshil, ıhfa, ızhar, ıklâb, sekt, nakl gibi yalnız edaya ve tecvide taallûk eder. Bunda tevatür lâzım değildir diyenler olmuş ise de, ulama bunların da mütevatirini, meşhurunu şazzını göstermişlerdir.

Kur'ân'ın yazısı harekeden kat'i nazarla esasında mütevatir olan kıraetlerin hepsine mümkün olduğu kadar mutabık olacak veçhile yazılmıştır. Meselâ Hatt-ı Osmanî'de «مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ» hem «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» hemde مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ okunabilecek surette yazılır «تَحْتَهَا» ile «مِنْ تَحْتِهَا»، «هُوَ» ile «وَهُوَ» gibi cevher farkı bir iki yerden ibarettir. Biz bu tefsirde cevhere müteallık olanları göstermişizdir. Hey'ete müteallık olanları baştan bir kaç surede Aşere kıraetine nümune olmak üzere gösterdik ise de, sonraları yalnız mühim mânâ farkı olanlarla iktifa etmişizdir. Eda kabilinden olanlara da belki bir iki yerde işaret ettiğimiz olmuştur. Mushaflarımız mütevatir kıraatı seb'aden Kûfî Asım kıraeti ve Hafs rivayeti üzere harekelenmiştir. İlmi tefsirin ta'rifindeki diğer kayıdlarda sarf-ü nahv, mââni, beyan, bedı' gibi ilm-i edebden başlıyarak bir çok ulûma taallûk eden cihetlerdir.

Şunu da ihtar eyliyelim ki, Kur'ân'ın tefsirinde **birinci esas** yine kendisidir. Çünkü Fatiha, bir «الحَمْدُ»in tefsiri ve bütün Kur'ân, Fatiha'nın tefsiri olduğu gibi bir çok âyetler yekdiğerinin müşkilât ve mücmelâtını tefsir ve izah ederler. **İkinci esas** Resulullah (S.A.V.) Efendimiz Hazretleri'nin hadîslerinde varid olan tefsirlerdir. **Üçüncü esas** da, ashab ve tabiîn'den tefsir siyakında menkul olan beyanattır ki, bunlarda bir taraftan şüphe-i hadis, bir taraftan da şüphe-i te'vil vardır. **Dördüncüsü** de bu üç esas teharri edildikten sonra ulûm-ı Arabiye ve şer'iye ile ma'kulatı ilmiyye dairesinde istihrac edilebilen te'vil kısmıdır. İyi Arabî bilenler için Kur'ân'ın muhkematı hiç bir tefsire muhtaç olmıyacak kadar vazıhtır. Ancak bu muhkematın da biribirlerine nazaran takrir, tahsıs, istisna, nesih gibi münasebetlerini gözetmek lâzım gelir ki, bu da ilmi tefsir ile usul-ı fıkıh işidir. Arabî bilmiyenler için ise, Kur'ân'ın her kelimesini izah etmek ıktıza ettiği cihetle Türkçe bir tefsirde bütün bunları taahhüd etmek kabil olmadığından yalnız bazı nümunelerini gösterebilmekten ileri gidemiyeceğimizi i'tiraf etmekte hakşinaslık olur. Kaldı ki, Arabî bir tefsirin meselâ «خبر اوصفة» demekle ifade ediverdiği iki mefhumu anlatmak için ben satırlarla yazı yazmak mecburiyetinde kaldım.

MEÂL

Meâl: Kelimesi de, esasen te'vilin me'hazı olan "evl" manasına masdarı

Siyak: Sözün gelişi, tarz. **İstihrac:** Çıkarma, çıkarılma anlam verme.

mimîdir. Bir şeyin varacağı gaye mânâsına ismi mekân da olur ki, te'vilin hasılı demektir. Bundan başka meâl bir şeyi eksiltmek manasına da gelir, onun için örfte bir kelâmın mânâsını her veçhile aynen değil de biraz noksaniyle hasılına göre ifade etmeğe de meâl denilmiştir. Bizim meâl tabirini ihtiyar edişimizde bu eksiklik haysiyetiyledir.

KUR'AN'IN FEZAİLİ

Kur'ân'ın fezâili: Müfessir Ebu Hayyan-ı Endelüsî, Bahr-i Muhit'inde der ki: Kur'ân'ın fezâili hakkında Ebu Ubeyd Kasım İbn Selâm ve daha diğer bir çok zevat, müstakil tasnifler yapmışlardır. Ezcümle şunlar, rivayet olunan hadîslerdendir. Resulullah sallalahü aleyhi vesellem buyurdu ki: انَّهُ ستَكُونُ فِتَنٌ كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ قِيلَ : فَمَا النَّجَاةُ مِنْهَا يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ : كِتَابُ اللهِ تَعَالى فِيهِ نَبَأُ مَنْ قَبْلَكُمْ وَخَبَرُ مَنْ بَعْدَكُمْ وَحُكْمُ مَا بَيْنَكُمْ وَهُوَ فَصْلٌ لَيْسَ بِالْهَزْلِ مَنْ تَرَكَهُ تَجَبُّرًا قَصَمَهُ اللهُ تَعَالى وَمَنِ ابْتَغَى الْهُدَى فِى غَيْرِهِ اضَلَّهُ اللهُ تَعَالى وَهُوَ حَبْلُ اللهِ الْمَتِينُ وَنُورُهُ الْمُبِينُ وَالذِّكْرُ الْحَكِيمُ وَالصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ وَهُوَ الَّذِى لَا تَزِيغُ بِهِ الْاَهْوَاءُ وَلَا تَتَشَعَّبُ مَعَهُ الاراءُ وَلَا يَشْبَعُ مِنْهُ الْعُلَمَاءُ وَلَا يَمَلُّهُ الْاَتْقِيَاءُ مَنْ عَلِمَ عِلْمَهُ سَبَقَ وَمَنْ عَمِلَ بِهِ اجِرَ وَمَنْ حَكَمَ بِهِ عَدَلَ وَمَنْ عَصَمَ بِهِ فَقَدْ هُدِىَ اِلى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Muhakkak ki, ileride muzlim gece kıt'aları gibi fitneler olacak. Ya Resulallah, denildi, Ondan necat ne? Buyurdu ki: Allah Teâlâ'nın kitabı; O'nda sizden evvelkilerin nebei, sizden sonrakilerin haberi ve mabeyninizin hükmü vardır. O hezl değil, bir fasıldır. O'nu tecebbüren terk edenin Allah belini kırar. Doğru yolu onun gayrisinde arayanı Allah dalâlete düşürür. O, Allah'ın habl-i metîni, nur-ı mübini, zikr-i hakîm, sırat-ı müstakimdir. Keyflerin sapıtmamasına, reiylerin dağılmamasına yegâne sebep odur. Ulama ona doymaz, etkiya ondan usanmaz. O'nun ilmini bilen ileri gider. O'nunla amel eden, me'cur olur. O'nunla hükmeden, adalet eder. O'na sıkı sarılan, doğru yola hidayeti bulur."* (Ahmed b. Hanbel: Müsned 1,91) Bir de Resulullah sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: مَنْ ارَادَ عِلْمَ الاوَّلِينَ وَالاخِرِينَ فَلْيُثَوِّرِ الْقُرْآنَ (*"Evvelkilerin ve sonrakilerin ilmini arayan Kur'an-ı deşelesin."* İthaf-9/646) Yine Rasulullah (S.A.V.) buyurdu ki: *"Bu Kur'ân'ı tilâvet eyleyin, çünkü Allah Teâlâ size her harfine on hasene ecir verecek, amma şunu bilin ki ben size «الٓم» bir harftir demem ve lâkin elif bir harftir, lâm bir harftir, mim bir harftir".* (Darimî Fedaiti'l-Kur'an H. 1982) Yine (A.S.) rivayet olundu ki, şöyle buyurdu: *"Her kim Kur'ân'ı kıraet eder de başka birine kendisine verilenden daha efdali verilmiş olduğu re'yinde bulunursa Allah'ın büyüttüğünü küçük saymış olur".*

Muzlim: Karanlık. **Necat:** Kurtulma, kurtuluş. **Nebei:** Haber. **Hezl:** Ciddi olmayan söz, yalan, saçma. **Fasıl:** Hak söz. **Tecebbür:** Büyüklenme, kibirlenme. **Etkiya:** Allah korkusuyla günah işlemekten çekinenler. **Me'cur:** Mükafata hak kazanmak. Karşılık almak.

(Kenzlü'l-Ummâl 1. H. 2350) Yine (A.S.), buyurdu ki: *"Allah indinde Kur'ân'dan efdal hiç bir şefaatci yoktur. Ne Peygamber, ne de Melek"*. *Buyurdu ki: "Ümmetimin şereflileri hamele-i Kur'an'dır". Buyurdu ki: "Evlerin en hakiri, Allah'ın kitabından sıfır olan evdir". Buyurdu ki: "Kur'ân'a çalışıp da zoruna gelene iki ecir vardır. Kur'ân'ı kolay okuyan ise, sefere-i kiram-ı berere ile beraberdir".*

Bir gün, Resul-i Ekrem (S.A.V.) Hazretleri'ne ensar'dan bir takımı: "Ya Resulallah! Ne buyurursun? Bu gece Sabit İbn Kaysın hânesi parıldıyordu, etrafı yıldızlar gibi idi", dediler. "Belki Sure-i Bakara okumuştur", buyurdu. Bunun üzerine Sabit İbn Kayse varılıp sorulduğunda da Sure-i Bakara okudum, dedi. Filhakika Buhârî'de de Üseyd İbn Hudayr (R.A.) Hazretleri'nin Sure-i Bakara okumasıyla sesine karanlıkta peyderpey melaike inmiş olduğu tahrir edilmiştir. Ukbet ibn Âmir (R.A.) demiştir ki: "Resulullah (S.A.V.) "Huccetül-Veda" da bize ahd verdi de buyurdu ki: «عليكم بالقرآن» Kur'ân'a iyi sarılın". Bir de Resul-i Ekrem (S.A.V.) Hazretleri'ne insanların Kur'ân'ı kıraetce veya sesce en güzelinden sual edilmişti, şöyle buyurdu: الذي اذا سمعته رأيته يخشى الله تعالى "Dinlediğin zaman kendisini Allah Teâlâ'ya haşyet besliyor gördüğündür." İh.

Bununla Kur'ân ve tefsir okumaktan maksadın ne olduğunu da anlamış oluyoruz. طه * ما انزلنا عليك القرآن لتشقى * الا تذكرة لمن يخشى (*"Taha Kur'ân-ı sana bedbaht olasın diye indirmedik. Ancak saygısı olana tezkir için."* Tâ-hâ 20/1-3). Hemen Cenab-ı Allah kalplerimizi nûr-ı Kur'ân ile tenvir buyursun.

Sefere-i Kiram-ı Berere: Hayırları yazan Kerim yazıcılar.

FATİHA SURESİ

Mekkîdir ve yedi âyettir.

Kur'ân'ın ve Kur'ân surelerinin, Risaletpenah Efendimiz tarafından tesmiye edilmiş isimleri vardır. Fakat surelerin bu isimlerini, mahalli nüzullerini ve ayetlerinin adetlerini iş'ar için yazılan başlıklar, kezalik sahife kenarlarında taşir denilen aşırları, hizibleri, secdeleri gösteren tahrirler nazmı Kur'ân'dan değildirler.

İsimlerin muhdes olmayıp tesmiye-i risaletpenahiye müstenid olması, kelimat-ı Kur'ân'dan olmalarını icap etmez ve bir kelimenin Kur'âniyeti için bu kadarı kâfi değildir. Çünkü kitap yani Kur'ân, hadîsten ve hatta hadîs-i kudsî'den başka bir hususiyeti haizdir. Peygamberimizin hadîsleri miyanında tefsir-i Kur'ân'a müteallik nice ahadis-i şerife vardır ki, bunlar, tevatüren sabit bile olsalar yine Kur'ân sayılamazlar. Bir kelimenin nazm-ı Kur'ân'dan madut olabilmesi için Peygamberimiz'den Kur'ân olarak ahzedilmiş ve tevatüren nakłolunmuş bulunması şarttır. Çünkü Kur'ân'ın hükmü, kıymeti yalnız mânâsında değildir, O'nun elfaz ve kelimatı dahi bizzat hüküm ve kıymeti haizdir. Zira

---

Muhdes: Sonradan meydana gelmiş. **Miyan:** Arasında. **Madud:** Sayılabilmesi, sayılı sayılmış. **Deffeteyn:** İki kabı arasında. **Müstenid:** Bir şeye dayanan, dayandırılan.

Kur'ân, metlüv olmakla mümtazdır. Tilâvet ve levazım-ı tilâvet ise elfazın ahkâmıdır.

Selef-i kiram, bu hakikate binaen Mushaf-ı Şerif-i Kur'ân olarak me'huz olmıyan kelimatta tecrit ederek yazarlar ve جَرِّدُوا الْقُرْآنَ "Cerridu'l-Kur'ân" - Kur'ân'ı tecrit ediniz, yahut جَرِّدُوا الْمَصَاحِفَ "Cerridü'l-Mesahif" - Mushafları tecrit ediniz diye tavsiye ederlerdi. Çünkü Kur'ân olmıyan kelimelerin veya cümlelerin mürur-u zaman ile nazm-i Kur'ân'a karıştırılarak tahrifata sebebiyet verilmesi gibi şer'î bir mahzuru nazarı mülâhazaya alırlar ve Mushafın "deffeteyni" beyninde sadece Kur'ân yazılmasına itina ederlerdi ki bu, tavsiye ve itinanın nice fevaid-i mühimmesi ve semerat-ı müterettibesi görülmüştür.

Lâkin bu tecridi, Beyhâkî "Kur'ân'ı, gayr-i Kur'ân ile karıştırmamak" mânâsına tefsir etmiştir. Çünkü mutazammın olduğu hikmet bunu muktazıdır. O halde ihtilât ve iltibas vaki olmıyacak bir tarzda yazılmasında bir beis olmamak lâzım gelir. Filvaki Îbn Abbas'ın keraheti ta'şiri söylemesi bunun o zaman bir hâdise olduğunu ima ettiği gibi ihtilât mahzururun fıkdanı halinde bu kerahetin de irtifaına delâletten hali değildir. Bu mânâya binaen yazısı, yazılışı Kur'ân'ın yazısından, yazılışından vazıhan temyiz olunarak iltibas ve ihtilât mahzuru bertaraf edilmek şartiyle zikrolunan sernâmelerin ve muhtıraların Mustafa yazılması tecrit tavsiyesine münafi görülmez ve lâbe'se bih sayılır oldu. Bu suretle bunlar, hayli kadim bir zamandan beri yazma Mushaflarda elvan veya altın mürekkeple ve hattı icazetle yazılıp bir tarzı mahsusta nakış ve tezhip edile gelmiştir. Tab'ın zuhurundan sonra da aynı şekilde hat ve nakış ile hattı Kur'ân'dan temyizlerine dikkat ve itina edilmiştir.

Bu suret-i tahrirde Kur'ân'ın sahifeleri kat'î bir çerçeve içine alınarak hattı Kur'ân diğerlerinden güzelce ayrıldığı cihetle hem tecrit tavsiyesine itina edilip halt ve iltibas mahzuruna sed çekilmiş, hem de hıfz ve kıraat-i Kur'ân'da ihtiyaç derkâr olan bazı fevaid-i mühimme temin olunmuştur. İslâm'da bu sevk-ı dinîdir ki, hututun tenevvü ve nefasetinde ve bilhassa sınaati tezhibin terakkisinde âmil olmuş ve tezhib-i Mesahif bir tarz-ı mahsus-i nefis iktisap etmiş idi.

Fıkıh nokta-i nazarından «لَا بَأْسَ بِهِ» in terki evlâ ve sadelik külfete müreccah ise de biz, halefteki bu itinalı teamülün tercihine taraftar olacağız. Zira tecrit bir sedd-i zeria ve asl-ı fariza ise hıfz ve temyiz olduğundan bu tecrid-i mukayyedin tecrid-i mutlâktan daha emin olduğu sabit ve hükm-i şer'înin

---

Mürur-u Zaman: Zamanın geçmesi. **Ta'şir:** Onda birini alma. **Fıkdan:** Yokluk, kıtlık. **Lâbe'se:** Sakıncası yok. **Halt:** Karıştırma. **İltibas:** İki şeyin biribirine çok benzemesi.

illetiyle deveranı da malûmdur. Lâkin şunu ihtar etmek lâzım gelir ki bir zaman yapıldığı gibi ibraz-ı san'at için sahifelerin sadeliğini ve Hattı Kur'ân'ın ıttırat ve temayüzünü ihlâl edecek veçhile Nazm-ı Kur'ân'ın mütenevvi ve muhtelif yazılarla yazılması, kezalik Mushafa Kur'ân sahifelerini andırır bir şekilde dua ve saire ilâve olunması muvafık değildir.

Bu izahattan şu neticeye vasıl oluruz: Mushafların iltibas ve ilâve ve tahrif ihtimalini katedecek bir tarzı salim ve müstahsende yazılması veya tabedilmesi hususuna dikkat ve itina etmek müslümanların uhdesine terettüp eden vecaibten birini teşkil eder ve tetkik-i Mesahif heyeti de bu farz-ı kifayenin edasına memurdur.

Fatiha, asıl lügatte Fatih ismi failinden naklen evvelâ, kitap ve elbise gibi açılabilecek şeylerin evveli - ilk açılan yeri- manasına, bilâhare kelâm ve kıraat gibi husulünde tedric bulunan her şeyin evveline itlâk edilmiştir. "Ta"sı aslındaki Fatih sıfatından nakl içindir, te'nis için değildir. Maahaza esasında tasile beraber fetih manasına masdar olması da mümkündür. Binaenaleyh mef'ul olan evveli meftuha itlâkı evvelkinde mecaz–i aklî, bunda mecaz-i lûğavî kabilindendir. Fatiha'nın mukabili, hatimedir. Kitabullah'ın tertibinde, kitabetinde, namazda kıraatinde ve belki nüzûlünde başı bu sure olduğundan **"Fatihatü'l-Kitab"** tesmiye edilmiştir.

FATİHA'NIN İSİMLERİ

1- Buna; **"El-Fatiha"** dahi denilir ki, ya öbürünün tahfifidir veya müstakil bir isimdir. Birinci takdirde lâm müzafün ileyhten ivaz olacağı için Fatiha denemez. İkinci takdirde ise, lisanımızda denebilir ve böyle müteareftir.

2- Bu sûrenin lisanımızda en maruf ismi **"El–Hamd"** ismidir ki, Sûretu'l-Hamd'ın muhaffefidir. Başında **"Elhamdü lillâh"** veyahud baştan başa mânâsı bir mânâyı hamd olması itibarı ile ötedenberi **"Elhamd"** veya **"Elhamdü lillâh"** veya «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» diye tesmiye edile gelmiştir.

Bunlardan başka daha bir takım isimleri vardır ki, her biri, bir hususiyeti ifade eder:

3- **Ümmü'l-Kur'ân**

4- **Ümmü'l-Kitab.** Çünkü bu sure diğer süver-i Kur'ân'ın aslı ve menşei

---

Ittırad: Birini takibetme muntazam tarzda cereyan etme. **Vecaib:** Vecibeler, boyna borç olan şeyler. **Tedric:** Derece derece ilerleme azar azar hareket. **Te'nis:** Müennes, dişi. **Mütearef:** Herkesin bildiği ünlü meşhur.

yani kökü ve tohumu gibidir ve bir şeyin asıl ve menşeine **"üm"** itlâkı da müteareftir. Fatiha, Kur'ân'ın mebde ve maada müteallık, hikem-i nazariyesini, ahkâm–ı ameliyesini, makasid-i esasiye ve muhtevayat-ı asliyesini tazammun eden beliğ bir icmali, bedi bir ünmuzecidir. Hattâ nısf-ı evvel-i süver-i Mekkîye'yi, nısf-ı ahir-i süver-i Medenîye'yi temsil eder ve sanılır ki, Fatiha, kısmen Mekkî ve kısmen Medenîdir. Kitabullah'ın mevzuu, Allah ile âlem ve bilhassa Allah ile insanlar beynindeki nisbet ve alâka–i rübubiyet olduğuna göre Fatiha, bu nisbeti cezr-i tammile tasvir ve ifade eder. Gayesi de, insanları nizam-i ilâhiyeye isal eden tarik-i müstakime irşat ve hidayet olduğunu ahsen-i suretle ifham eyler. Ancak bu iki isimden Ümmül-Kitab aslı kâinat olan Levhi mahfuza dahi itlâk olunur.

5- Aynı esbaptan naşi **Esas**

6- **El vafiye**

7- **El kâfiye**

8- **Kenz** tesmiye olunur.

9- **Seb'i mesani** ki, وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ (*"Celalim hakkı için sana-sab'a mesaniyi-ve Kur'an-ı Azîmi verdik."* Hicr-15/87)

10- **Essalât** yani namaz suresi. Çünkü Fatiha'sız namaz yoktur: Her namazda lâakal iki rek'âtta birer kerre okunması vaciptir. Ancak Hanefîyece cenaze namazında vacip değildir. Çünkü bu tam mânâsıyla namaz değil bir duadır

11- **Sûre-i Şükür**

12- **Sûre-i Dua** ki, bunları müştemildir.

13- **Sûre-i Şifa** veya **Şafiyye** ki, bilhassa emrazı kalbiye ve mâneviyeye şifadır.

14- **Talim-i mes'ele** ki, bunda sual ve duanın, istemenin şartı ve edebi ve mes'ulün ekmeli pek beliğ bir surette talim buyurulmuştur. Şartı sual, evvelen marifet, saniyen amel, salisen hissi ihtiyaç, edebi sual de evvelen arz-ı sena, saniyen arz-ı ihtisas, salisen hüsn-i intihap ile arz-ı mes'ul, Ekmel-i mes'ul ise zat-ı nimet değil, o nimetin doğru ve şaibesiz bir yoluna muvaffakiyettir. Çünkü bir nimetin doğru yolunu bulmak onu her zaman bulmaktır.

FATİHA'NIN NÜZULÜ

NÜZULÜ VE EVVEL-İ NÜZUL: Kur'ân'ın gayıpten şuhude zuhuruna

Cezr: Kök, asıl.

nüzul itlâk olunur ki, bu, şuhudun ilk mevkiî kalb-i Muhammedî'dir. Ve Hicret-i seniyeden mukaddem nazil olanlara Mekkî, sonrakilere Medenî denilir. Hattâ Hicret'ten sonra Mekke'de ve sair mahallerde nazil olanlara dahi Medenî itlâk olunur. Bu mübarek sure de, Mekkî'dir. Hicret-i seniyeden mukaddem Mekke-i Mükerreme'de nazil olmuştur. Bu babda icma yoksa da icmaa karib bir ekseriyet vardır.

Rivayet itibarı ile: İbn Abbas, Katâde, Ebü-l'âliye, Rufey'i Riyahi ve sair bir çok müfessirin hep bunu tespit etmişler. Ebu Hüreyre, Mücahid, Ata İbn Yesar, Zührî vesair bazıları da Medenî olduğunu söylemişlerdir. Maamafih bunun yalnız Mücahid rivayeti olduğunu diğer tefsirler kaydediyorlar. Diğer bazıları da, bir kerre Mekke'de namaz farz kılındığı vakıt, bir kerre de Medine'de kıble tahvil edildiği zaman olmak üzere iki kerre nazil olduğunu zikretmişlerdir.

Dirayet itibarı ile: Fatiha'nın Mekkiyet'ini ispat eden, iki istidlâl mevcuttur. Bir kerre Sûre-i Hicr bilittifak mekkî'dir. Bunda ise, وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖى وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ (*"Celâlim hakkı için sana (Seb'a mesani'yi) ve Kur'an-ı Azîmi verdik."* Hicr 15/87) ayeti vardır. Ve Fatiha'nın bir ismi Seb'i-mesani olduğu gibi bu ayetten maksat Fatiha olduğu da ekseriyetle mübeyyendir. Binaenaleyh Fatiha'nın Mekkiyet'i ekseriyet rivayetiyle mansus demektir. Saniyen beş vakıt namazın Mekke'de farz kılındığı ve İslâm'da bundan evvel de namaz kılınageldiği malûmdur. Nitekim Sûre-i Alâk'ta اَرَاَيْتَ الَّذٖى يَنْهٰى عَبْدًا اِذَا صَلّٰى (*"Baksana: O nehyedene. Bir kulu namaz kıldığında."* Alâk-96/9-10) ayeti ve Sûre-i Müzzemmil'de قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلٖيلًا (*"Kalk gece,meger biraz."* Müzzemmil-73/2) emri vardır. Halbuki islâmda cenaze namazından başka Fatiha'sız bir namaz kılındığı aslâ rivayet edilmemiştir. Ve bilakis ("Fatihasız namaz yoktur: لَا صَلَاةَ اِلَّا بِفَاتِحَةِ Ebu Davud, Salat, 136) hadisi malûmdur. Binaenaleyh Fatiha'nın Mekke'de ve nübüvvetin ilk devirlerinde nazil olduğu bu ittifaktan bilistidlâl sabit olur.

Salebî, tefsirinde senediyle Hazret-i Ali'den şunu rivayet etmiştir: "Fatihat-ü'l-kitab Arşın tahtinde bir kenzden Mekke'de nazil oldu."

Sahib-ı Keşşaf, Fatiha'nın tefsirinde اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ suresinin ilk evvel nazil olduğunu beyan ettikten sonra Sûre-i Alâk'ın evvelinde de ekseri müfessirine göre ilk nazil olan sure, Fatiha ve sonra Sûre-i kalem olduğunu tesbit etmiştir. Binaenaleyh ilk nazil olan sure ile ilk nazil olan ayeti fark etmek lâzımdır. Fil-

Mensus: Kur'ân'da açıkça anlatılmış, hakkında ayet bulunan. **Kenz:** Hazine.

vaki Seyyid Şerif-i Cürcanî'nin tahkik vechiyle ehadis-i sahihanın delâleti ve eimmenin İlm-i usulde te'hiri beyan mes'elesindeki takrirleri mucebince: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ("*Oku ismiyle O Rabb! 'ın ki yarattı. İnsanı bir aluktan yarattı.Oku! O keremine nihayet olmayan Rabbındır. Kalem ile öğreten de. O insana bilmediği şeyleri öğretti.*" Alâk-96/1-5) kadar Sûre-i Alâk'ın baş tarafı ilk nazil olan ayetler olmakla beraber, tamam sure nokta-i nazarından Fatiha'nın ekseri müfessirine nisbet olunduğu üzere ilk nazil olan sure olduğu anlaşılıyor. Öbürlerinin nüzulü daha sonra tamam olmuştur.

İLK VAHYİN BAŞLAMASI

Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim'de sened-i mahsuslariyle Urve İbn Zübeyr'den Hazret-i Aişe'den evvel-i vahy ve evvel-i nüzuli Kur'ân «اقْرَأْ» olduğu şöyle rivayet edilmiştir ki, meali: Resul-ü Ekrem (S.A.V.) Efendimize ilk vahiy, ibtida rüya-yı saliha ile başlamıştı. Bir rüya görmezdi ki, Fecr-i sadık gibi zuhur etmiş olmasın. Sonra halveti uzleti hoşlanır oldu, (Hıra) mağarasına çekilir, avdet etmeksizin orada müteaddit geceler taabbüt ederdi ve bunun için azığını da götürürdü. Sonra Hazreti Hatice'ye avdet eder, yine azığını alır giderdi. Nihayet gar-i Hıra'da idi ki, Ona hak geldi (Müslim'de fücceten geldi). Şöyle ki: Kendisine bir melek geldi ve, اقْرَأْ ("*Yani oku dedi:O da ben okumuş değilim.*") «مَا أَنَا بِقَارِئٍ» diye cevap verdi. Resulullah şöyle buyurdu: "Bu cevap üzerine melek hemen beni tuttu ve vücudumu sarıp öyle sıktı ki, takatım hemen tükeniyordu (bizim tabirimizle canıma tak dedi). Sonra salıverdi. Yine اقْرَأْ "İkra" dedi. Ben de "okumuş değilim" dedim. Derdemez beni yine tuttu ve öyle bir sardı ki, canıma tak dedi. Sonra beni yine salıverdi ve اقْرَأْ "İkra" dedi. Ben de, "okumuş değilim" dedim. Binaenaleyh üçüncü olarak beni bir daha sardı, sonra bıraktı ve derhal: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ("*Oku ismiyle o Rabb'ının ki yarattı.İnsanı bir aluktan yarattı.Oku,o keremine nihayet olmayan Rabb'ındır.*"Alak-96/1-3) dedi. Sahih-i Müslim'in rivayetinde, الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ("*kalem ile öğreten de, O insana bilmediği şeyleri öğretti.*" Alak-96/4-5) dahi mansustur.Bunun üzerine Resulullah avdet etti. Yüreği oynuyordu. Hazret-i Hatice Binti Huveylit (R.A.)'nın yanına girdi. زَمِّلُونِي ، زَمِّلُونِي ("*Beni örtünüz, örtünüz*" (Sahihi Buhari Bed'ül Vahy-3) dedi. Örttüler, nihayet halecanı geçti. O zaman Hazret-i Hatice'ye ihbar-ı keyfiyetle

---

Havlet: Yalnız kalma, tenhaya çekilme. **Avdet:** Geri dönme, dönüş. **Taabbüt:** İbadet etme, kulluk etme. **Gar:** Magara. **Helecan:** Çarpıntı, titreme. **İhbar:** Haber verme, bildirme.

"Kendimden cidden korktum", buyurdu.Hatice'de, **"Hayır vallahi, Cenab-ı Allah seni hiçbir vakit perişan etmez. Sen akrabana iyilik eder, külfetlere tahammül edersin, yoğu kazanır, yoksulu kazandırır, misafire ikram, mesaibe karşı yardım edersin"**, dedikten sonra alıp amca zadesi İbn Varaka Nevfel ibni Esed ibn Abdüluzza'ya götürdü ki, Varaka cahiliyyede Nasraniyeti kabul etmiş bir zat idi. İbranîce yazmasını bilir ve ilâmaşaallah İbranîce (Müslimde arapça) İncil yazardı ve artık pek ihtiyarlamış ve âma olmuş idi. Varınca Hatice, *"Amcazadem, biraderzadeni dinle"*, dedi. Varaka sordu: *"Biraderzadem ne görüyorsun?"*. Resulullah, gördüğünü haber verdi. Binaenaleyh Varaka, *"Bu o namustur ki, Cenab-ı Allah Musa'ya indirmiş idi. Ne olurdu, ben genç olaydım ve kavmin seni çıkaracağı zaman sağ olaydım"*, dedi. Resulullah, *"Acaip onlar beni çıkaracaklarda mı?" buyurdu. Varaka: "Evet, senin getirdiğin gibi birşey getirir hiçbir adam yoktur ki, adavete maruz olmasın. O gününe yetişirsem, herhalde sana kaviyyen yardım ederim"* dedi. Sonra çok geçmedi Varaka vefat etti.İlh. (Sahihi Müslim İman, 252-255)

Sahih-i Müslim, bu hadisi müteaddit tariklarla rivayet eylemiştir. Gerçi Hazret-i Aişe'nin zamanı vak'aya yetişmemiş olduğu malûmdur. Fakat böyle olması hadisin mürsel, yani ilk ravinin mahzuf olmasını iktiza etmez. Tarz-ı beyan gösteriyor ki, hadisin baş ve nihayet tarafları değilse bile اقرأ "İkra" fıkrası bizzat lisan-ı Peygamberî'den ahzile rivayet edilmiştir.

Diğer taraftan İbn Ebi Şeybe, Müsannefinde, Ebu Nuaym ve Beyhaâkî, Delailu'n-Nübüvve'de, Vâhidi ve Salebî, tefsirlerinde senetleriyle, Ebu Meysere Amr ibn Şürahbil'den şöyle rivayet etmişlerdir. [1]: Resul-ü Ekrem (S.A.V.), Hazret-i Hatice'ye, **"ben halvette yalnız kaldığım zaman bir nida işittim. Vallahi, bunun bir emir olmasından cidden korktum"**, dediği vakit, Hatice; **"Maazallah, sana Cenab-ı Allah'ın korkulacak bir şey yapması ihtimali yoktur. Vallahi sen, emaneti tediye edersin, akrabana iyilik yaparsın, sözü**

Mesaib: Zorlukta olanlar.

[1] Ebu Meysere Amr İbn Şürahbil-i Hemedanî-i Külî ki, zaman-ı cahiliyyeyi idrak ettiğini, Ebu Musa zikretmiş ve Ebu Vail bunu Mesruka tafdıl eylemiştir. Hazret-i Ömer'den, Ali'den, ibni Mes'ud'tan, Huzeyfe'den, Selman'dan, Aişe ve daha başkalarından rivayet etmiş. Kendisinden de Ebu vail ve Ebu İshake's-Sebiî ve Muhammed ibn Münteşir ve Kasım ibn mühaymire ve saire rivayet eylemişlerdir. Buhârî ve gayrisi bunu tabiin miyanında zikretmiş, ibn Main ve diğerleri tevsik etmişlerdir. Amr ibn Kurre Ebu Vail'den, müşarünileyh Abdullah ibn Mes'ud'un efadılı eshabından idi demiştir. Ebu Nuaym, fazilet ve kerametinden bir menkabesini nakleylemiş, İbn Hibban da Sikatında Abidinden olduğunu ve dizlerinin inceliğini ve taundan altmış üç senesinde Ebu Huzeyfe'den evvel vefat eylediğini söylemiştir. (İsabe kısmı salis) Şu halde hadis-i mezkûr, mürsel, tabiri mahsusiyle münkatidir. Yani ravi-î evvele isnadı mahzuftur.

doğru söylersin", demişti. Badehu Ebu Bekir geldi. Resulullah yoktu. Hatice Resulullahın sözünü anlattı ve, **"Muhammed'le beraber Varaka'ya git",** dedi. Resulullah gelince, Ebu Bekir elinden tutup, **"bizi Varaka'ya götür",** deyince, **"kim söyledi"** diye sordu. O da, **"Hatice"** dedi. Binaenaleyh birlikte Varaka'ya gittiler. Vak'ayı anlattılar, buyurdu ki: **"Yalnız halvette kaldığım zaman arkamdan, "ya Muhammed, ya Muhammed diye" bir nida işitiyorum ve hemen koşup kaçıyorum.** "Varaka'da, **"öyle yapma. Geldiği zaman söyleyeceğini dinleyinceye kadar dur, sebat et ve sonra gel bana haber ver"** dedi. Badehu Resulullah, halvetine çekildiği zaman kendisine şöyle nida geldi: **"Ya Muhammed!** قُلْ : بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ * اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **"Kul bismillâhirrahmanirrahim elhamdülillâhi rabbilâlemin"** diyerek, «وَلَا الضَّالِّينَ» e kadar vardı. Bir de, «قُلْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ» dedi. Binaenaleyh Varaka'ya giderek bunu nakletti. Varaka da, **"müjde, müjde"** dedi. **"Ben şehadet ederim ki sen, İbn Meryem'in tebşir ettiği zatsın. Sen Musa'nın Namusu gibi bir Namus üzerindesin ve sen nebiyyi müresselsin ve sen cihada memur olacaksın".**

Görülüyor ki, evvelki hadîs, Kur'ân'dan ilk nazil olan ayet, "İkra" suresinin başı olduğunu, ikinci hadis de tamamiyle Fatiha suresi olduğunu rivayet ediyor. Aradaki fıkarat yekdiğerinin sakit olduğu noktalarda birbirinin mütemmimidir. Fakat zahire nazaran evveliyet-i mutlâka mes'elesinde mutearız gibidirler. Evvelkinin tarikları daha kavi, Beyhâkî'nın dahi beyanı veçhile ikinci hadis, münkati olduğuna nazaran nokta-i tearuzda birinci müreccahtır ve demek ki Varaka'nın nezdine iki defa gidilmiştir. Binaenaleyh asahhi rivayet, Kur'ân'ın nüzül-i ayet nokta-i nazarından evveli de tertip ve kitabette ve namazda, kıraatte evveli olan Sure-i Fatiha'dır. Ve Fatiha'nın nüzul-ü İkra'nın tamamından «ن وَالْقَلَمِ» den ve «يَا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ»den, «يَا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ»den evveldir. Fakat bu iki hadisin, nakl-i rivayet-i müsnede nokta-i nazarındandır. Yoksa ekser-i müfessîrinin rivayat-ı mürselesi yalnız bunlara mübteni demek değildir. Maamafih işbu mes'elede îttifak yoktur.

Demek ki, Cenab-ı Hakk, Fatiha-i kitabı'nı, inzal etmeden evvel ibtida Resulü'nü tehyie etmiş ve ona Rabbından bir Kur'ân, bir kitap ihsan olunacağını iş'ar için evvela kıraate, saniyen kalemle kitabete tergip ve bunlara Rabb'inin ismiyle başlamasını emreylemiş ve bu tehyieden sonra: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ

Tebşir: Müjde verme, müjdeleme müjdelenme. **Fırakat:** Kıssalar, küçük hikayeler. **Mürecceah:** Tercih etmek. **Mübteni:** Dayanan. **Tehyie:** Hazırlama, hazırlanma. **İş'ar:** Yazı ile bildirme haber verme.

الرَّحِيمِ * الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diye kitabının ilk suresini esas olarak ihsan buyurmuştur.

FATİHA'NIN AYETLERİ

Fatiha'nın ayetleri yedi olduğu müttefekün aleyhtir. Ancak bu yediden birisi Besmele midir?, yoksa «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» midir? bunda iki rivayet vardır. Yakında görüleceği üzere bizim sahih mezhebimize göre besmele başlı başına bir ayeti münferide olduğundan Fatiha'nın başı «الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» dir ve صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ bir ayettir. (Besmeleye bak) Fatiha'nın yedi ayet olması da hikmet-i Kur'ân nokta-i nazarından bir takım meani-i işariye ile alâkadardır.

FASILA: Şiirde, kafiye veya rı·i, nesirde seci gibi Kur'ân'ın surelerinde de fasıla tesmiye olunan bir veya bir kaç harf vardır ki, her ayetin, diğerleriyle temayüz ve temasülü bu fasılasiyledir. Türkçe'mizde buna «دورق» denilir. Sure-i Fatiha'nın fasılası ise م ، ن harfleridir. Bunlar nazımda ن ، م ، م ، ن ، ن ، م ، ن nizamını ahzetmişlerdir. Bu bedia-i nazmiyenin tertili, Kur'ân'da aheng-i mümtaziyle büyük bir hisse-i halâveti ve bu suretle Kur'ân'ın kelâm-ı mevzun ile kelâ-ı mensur beyninde öyle bir hususiyet-i mütemayizesi vardır ki, hem nesrin samahat-ü selasetini, hem veznin ahenk-ü letafetini cami bir neşve-i beyan ifade eder. Gerçi bu revnak yalnız fasılanın bir eseri değildir. Onda bütün kelimat ve terakib-i Kur'âniye'nin bir hisse–i hüsnü vardır. Fakat fasıla bunların lemehat-i rakikasını samiada şuurileştıren bir tecelli noktasıdır. Elhanı kıraatin kararları bunlarda verilir. Esna-yi tertilde maani-i Kur'ân ünbube-i nazmından bütün lezaiz-i tayyibesiyle akarken, bu noktalarda kalbe nüfuz için zemzeme-i cereyanı vadi visal ile işve-i vedaı mezceden bir cilve-i şuhut kesilir. Bu cilve-i şuhudu bir lahza-i huzurun sekineti takip eder.

Kelâm-ı ilâhînin nazm-ü fasılası ile kelâm-ı beşerin sec-ü kafiyesi arasında fitrat ile san'at arasındaki büyük farkı görmemek kabil değildir. Malûmdur ki, hendese-i fıtrat namütenahi, hendese-i san'at, mütenahidir ve bunun için eser-i fıtrat canlı, eser-i san'at cansızdır. Fıtratte her hangi bir binanın, herhangi bir zihayatın âza ve eczası namütenahi bir tegayür ve tenasübün hasılasıdır. Biz her hangi bir ağacın yaprakları arasında hüsn-i tecanüsü ifade eden tenasüp ve temasüli kâmilini farkederken her yaprağın diğerlerinden ancak

---

Ahzetmek: Almak, kabul etmek. **Bedia:** Beğenilen, çok yeni şey. **Halavet:** Tatlılık, şirinlik. **Semahat:** Cömertlik, el açıklığı. **Selaset:** Akıcılık, akıcı. **Neşve:** Sevinç, neşe. **Revnak:** Parlaklık, güzellik, tazelik. **Samia:** İşitme gücü. **Elhan:** Nağmeler, çizgiler. **Unbube-i:** Boğum, ince boru. **Visal:** Sevgiliye kavuşma. **İşve:** Güzelin naz ve edası.

namütenahi bir ölçü ile ölçülebilecek bir tegayüri kâmil arzettiğini ve bu tegayürün hiç bir lahza tevakkuf etmeyip her an nümüv ile değiştiğini de görürüz. Ve bunların şekl-ü budi hendesîlerini kesirsiz ölçmemiz hiç bir zaman mümkün olmaz. Bunun içindir ki, biz ayan-ı vücudun hadd-i tammını tasavvur edemeyiz. Onları nihayet bir hali şuhudun lâhza-i visali veya onun hayal-i mün'akisi ile tanırız. Fakat bir mimarın eser-i san'ati olan en nefis bir binadaki tevazünü mahdut ve eb'ad-i sabite arasındaki tenasübü muttarit ve mütenahi bir miyar ile tamamen ölçebiliriz. Çünkü o, ne olsa yine bir tasavvuru muhdudun ifadesidir. Şayet bir kesr-i namütenahiye tesadüf edersek bunun da fıtrata raci olduğunu biliriz. Bunun gibi sec-ü kafiyede her ne olursa olsun bir tenasüb-ü mahdud ve bir ıttırad-ı sabit hissolunur. Ne kadar beliğ ve selis addolunursa olunsun onda bir külfet ve tekellüfün şaibeleri vardır. Çünkü nisbetler, irtibatlar, tasavvura sığan mahdud bir miyarın netice-i tatbikidir. Bundan dolayıdır ki biz, mensur-i mutlâkta daha ziyade tabiilik hissediyoruz. Fakat bunu da ne kadar güzel olursa olsun mevzun ve müseccadaki ahengi nüfuz ve kelâmda matlûp olan fehm-ü zabtın en büyük zamânı bulunan vecazet-i ifade gibi meziyetlerden mahrum buluruz. Halbuki nazm-ı Kur'ân'ın tenasübündeki miyar büsbütün başkadır. O bir mîyar–i mütenahi değildir. O tasavvura sığan bir tenasüb-i mahdudun bir ıttırad-ı sabitin ifadesi değil, fıtratın semih ve seyyal ve mütenevvi bir tenasübü gayr-ı mahdudunun ifadesidir. Onun fasılalarında san'atın külfet-i kesbini andıran hiç bir şaibe-i tekellüf yoktur ve bu sebepledir ki, nazmı Kur'ân mevzun ve mensur her ikisinin meziyeti beyanını maaziyadetin camidir. Ve bu cemiyettir ki, onun vücuh-i icazından birini teşkil etmiştir. Ve yine bu sebepledir ki, Kur'ân'ın fasılaları tevkifîdir, yani nakil ve semaa mevkuftur. Biddiraye tayin olunamaz. Çünkü ayet başına varmadan da ahenk ifade eden bazı harflere tesadüf edilir. Bizim kelâmlarımızda elfaz, meaninin bir kisve-i arızasıdır. Meani ile elfaz arasındaki nisbet, bir endamın elbisesine nisbeti gibidir. Binaenaleyh yekdiğerinden kabili tecrittirler ve ekseriya o endamı daha güzel veya müsavî bir elbise ile techiz etmek mümkün olur. Ve çok vakit tasannuat ile biz bu endamın hüsn-ü fıtrîsini ihlâl da ederiz. Kelâmullahta ise meani üzerinde elfaz bir simayı dilberin cildi gülgûnü gibi mazmunun ensacı teşrihiye ve ruhiyesine ezelî bir alâka ile merbuttur. Daha doğrusu bunda cism ile ruhun vahdetle tecelli eden bir iştibaki mahsusu vardır. Buna hayran olan bir büyük Arab şairi bilhassa bunun için şu neşve-i mestaneyi terennüm etmiştir.

Mün'akis: Tersine dönmüş, çevrilmiş. **Muttarıd:** Sıralı, düzgün. **Ittırad:** Birini takib etme. **Tenasüb:** Uyma, uygunluk, yakışma. **Miyar:** Ölçü. **Nümüv:** Bereketlenip artmak, gelişmek.

رَقَّ الزُّجَاجُ وَرَقَّتِ الْخَمْرُ فَتَشَابَهَا وَتَشَاكَلَ الْأَمْرُ

İşte bu hassa-i icazkârî hasebiyle Kur'ân, tanzir olunamadığı gibi aynen tercümede edilemiyor. İlk evvel o mümtaz üslubu beyan zayi oluyor. Tercemeler bir hüsn-i dilâranın derisini yüzüp altındaki ensaca bir came-i camit geçirmek gibi oluyor. Bu camenin şeffaf bir billûr olduğunu da farz etsek onun içinden canlı bir vücut görülebileceğini farzetmek hata olur. Kur'ân, hadika-i vücutta açılmış hakikî ve misalsiz bir gül farzedilirse, en güzel tercemesi nihayet onun dest-i meharetle yapılmış bir resmine benzetilebilir ki, bunda aslının ne maddesi, ne kuvveti, ne nüumeti, ne nümüvvü, hasılı ne yağı, ne rayihası hiç birisi bulunamaz. Biz de işte o gülü, tutup koklayamıyanlara gücümüz yettiği kadar bir resmiyle olsun tanıtmaya çalışacağız.

Binaenaleyh bunlar, Kur'ân'ı tanıtacak bir meâl olsa da Kur'ân hükmünü haiz olamaz, onun yerine konamaz. Meselâ, namazda okunamaz.

Gülgünü: Gül renkli. **Ensac:** Dokular. **İştibak:** Tokuşma, karışma birbirine geçme. **Came:** Elbise. **Camit:** Donuk, donmuş. **Hadikar:** Ağaçlı suyu çok bahçe. **Nüume:** Yumuşaklık. **Nümûvvu:** Büyüme, yetişme.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

BESMELE

Mesahif-i Şerife'de iki türlü besmele vardır: Birisi sure başlarında yazılan müstakil besmele, diğeri Sure-i Neml'in اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (*"Süleymandan ve, O Rahmân, Rahîm Allah'ın ismiyle"*. Neml 27/30) ayetindeki besmeledir. Bu besmele Sure-i Nemlin bu ayetinin bir cüz'ü olduğu kemali sarahatle malûmdur. Binaenaleyh bu haysiyetle besmelenin Kur'âniyeti'nde şüphe yoktur ve tevatür-i sarih ile bilicma müteyakkandır. Fakat sure başlarında yazılan ve her sureyi birbirinden ayıran ve iptida-i kıraatte okunan besmeleye gelince: Bunun o surelerden birinde veya her birinde dahil bir ayet veya cüz'i ayet veyahut Kur'ânî'si tefsirde ve İlm-i usulde bir mes'ele-i ilmiye teşkil etmiştir ki, bilhassa iman, salât, kıraet mesailiyle alâkadardır.

Said İbn Cübeyr, Zührî, Ata' İbn Mübarek Hazaratı besmelenin başında bulunduğu her sureden birer ayet olduğuna kail olmuşlar ki, Kur'ân'da yüz on üç ayet eder. Kavl-i cedidinde İmam-ı Şafiî Hazretleri ve eshabı bu mezhep üzerindedirler. O halde Fatiha'nın yedi ayetinden birincisi besmeledir. Ve «اَنْعَمْتَ», «عَلَيْهِمْ», bir fasıla-i ayet değildir. Bunun için namazda besmeleyi de cehren okurlar. Çünkü diyorlar: Selef bu besmeleleri Mushaflarda tesbit etmişler, bununla beraber Kur'ân'ın tecridini tavsiye eylemişler ve hatta Fatiha'nın nihayetinde "âmin" bile yazmamışlardır. Eğer bu besmeleler, Kur'ân olmasa idi onları da yazmazlardı. Hasılı Mushafın deffeteyn-i beyninde Kur'ân'dan başka bir şey bulunmadığında icma vardır. Ve bunu müeyyit ahbarı mahsusa dahi varit olunmuştur. Ezcümle, İbni Abbas (R.A.): "Besmeleyi terkeden kitabullah'dan yüz on dört ayet terketmiş olur" Ebu Hüreyre (R.A.)tan: "Resulullah Efendimiz, Fatihatü'l-Kitab" yedi ayettir. Bunların evveli «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» dir," buyurdu. Ümmü Seleme (R.A.)'dan: "Resulullah Fatiha'yı okudu ve «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» 'i bir ayet saydı." O halde Fatiha'dan bir ayet değilse cüzi ayettir. Ve binaenaleyh namazda kıraati farzdır ve cehrolunur. Şafiî gibi Ahmet İbn Hanbel Hazretleri'nden de bu iki hadis beyninde tereddütle iki rivayet mevcuttur.

Müteyakkın: Kat'i olarak bilinen.

Diğer taraftan İmam-ı Malik Hazretleri Kur'ân'ın her mevkiinde dahi Kur'âniyet'i sarahat ve tevatürle taayyün edeceği ve binaenaleyh şaibe-i ihtilâf ile Kur'âniyet'e hükmedilemiyeceği illetine ve ehl-i Medine'nin teamülüne istinad ederek sure evvellerindeki besmelelerin ve Fatiha ve ne sair surelerden, ne de bütün Kur'ân'dan bir cüzi mahsus olmadığına ve Sûre-i Neml'deki ayetten başkasında besmelenin Kur'ân olmayıp fasl-ü teberrük için yazıldığına zahib olmuş ve binaenaleyh namazda ne cehren, ne de sirren, okunması muvafık olmaz demiştir. Bunun için Malikîler namaz da okumazlar.

Hanefiye'ye gelince; Sahih mezheb şudur: Evail-i süverdeki besmele başlı başına bir ayeti münferide olarak Kur'ân'dandır. Ve surelerin hiç birinden cüz olmayarak beyinlerini fasletmek ve ibtidada teberrük olunmak için nazil olmuştur. Filvaki zikrolunan mütekabil iki ihtilâf ve istidlâl içinde tahakkuk eden nokta-i yakin budur. Mademki şeraiti meşruha mucebince Mushafın deffeteyn-i beyninde Kur'ân'dan başka bir şey yazılmadığına ittifak vardır. O halde sure başlarındaki besmeleler dahi Kur'ân'dandır. Şafiî delilinin kat'i müeddası budur. Ve mademki başında bulunduğu surelerden cüz'iyetini iş'ar eden sarih bir delili mütevatir de yoktur, o halde hiç birinden cüz de değildir. İşte Malikî delilinin kat'î müeddası da budur. Binaenaleyh iki delilin işbu yakın noktalarının birlikteki müfadı da söylediğimiz gibi besmelenin bütün surelerden müstakil bir ayet-i fezze olmasıdır ki, bu babtaki muhtelif ahbar-ı ahadın kadr-i müştereki de, bu olur. O halde Fatiha gibi her namazda okunması vacip değildir. Lâkin gerek namazda ve gerek haricinde her kıraetin ve her emr-i mühimmin bidayetinde okunması sünnettir. Bunun için namazın her rek'atında, kıraetin evvelinde okuruz, ortasında okumayız. Ancak cüz'iyet anlaşılmamak için cehrî namazlarda da sırren okuruz ve böyle okunmasında bütün Hanefiye müttefiktir.

İşte بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ böyle bir ayeti mümtazedir.

TAHLİL: Besmele zahirde بِسْمِ ، اللّٰهِ ، الرَّحْمٰنِ ، الرَّح۪يمِ dört kelimedir. Hakikaten ve hükmen ise yedi kelimedir. Çünkü hakikatte «بِسْمِ»nin «بِ» sı ile «الرَّحْمٰنِ» «الرَّح۪يمِ» in harf-i tarifleri dahi birer kelimedirler. Hükmen de böyledir. Çünkü Lisan-ı Arab'da harf-i tariflere hiç bir zaman kelime-i müstakille hükmü verilmemiş olduğu halde "ba" hem kendisi bir kelimedir, hem de müteallak-i mahzufu olan bir fiil ile failini dahi müş'ir üç kelime hükmündedir. Binaenaleyh «بِسْمِ»

Zahib: Zan eden bir fikre kapılan. **Evail:** Evvel zamanlar önceler. **Taayyün:** Ortaya Çıkma **Müfad:** Manası, kavramı. **Ayet-i Fezz:** Yalnız ayet. **Cehri:** Açıktan veya yüksek sesle yapılan **Sirran:** Gizlice, gizli olan.

«ب» ile «أسم»den mürekkeptir. Bunda kaide «باسم ربك» gibi hemze-i vasl ile yazılmaktı. Lâkin besmeleye mahsus olarak hemze hazf olunup söylendiği gibi yazılır ve ivaz olarak "bi" nin başı uzatılır. Ta evvelden beri besmelenin ba'sını bir elif uzun yazmak bir kaide-i hat olmuştu ki, bu kaide, kûfî gibi sülüs ve nesih hatlarında dahi esatize-i hattın malûmudur. Bunun nüktesi kesreti istimale binaen bir tahfiftir diyorlar. Lâkin bunda bilhassa taallûkı visalin kuvvetini ifade etmek gibi manevî nükteler de vardır. Bazı hadîslerde tesadüf edilen با ، بهآء الله ، سين سناءالله ، ميم مملكة الله gibi telmihler bundan müsteban olur.

Malûmdur ki, hakikî her ilmin yegâne bir mevzuu vardır. İlmi hikmet-i Kur'ân'ın mevzuu ise Allah ile âlem ve bilhassa insanlar ve insanların ef'ali beynindeki alâka ve münasebettir. İşte bir ülûhiyet ve ubudiyet alâkasında hülâsa olunan ve evvelen Fatiha'da, saniyen bütün Kur'ân'da alettedric tafsil edilen bu nisbet tamamen Besmeledeki «با»nın mânâsıdır. «ب» daima bir fi'le veya şibhi fi'le taallûk eden ve onu bir isme rapteyleyen bir edat, bir harf-i cerdir ki, asıl mânâsı ilsak -yapıştırmak- tır. Fakat bu ilsakın mülâbeset ve müsahabet, istiâne, sıla kasem gibi bir çok tenevvüatı vardır ki, Besmelede müfessirin yalnız müsahabet veya istiâne mânâlarından birini gösterirler. Bu ba'nın müteallaki mahzuftur ki, o da, Besmeleyle başlanacak olan fiil olacaktır. Başla, oku, başlıyorum, okuyorum gibi.

اسم asıl lûgatte bir şeyi zihne refeden alâmet ve dâl demektir. Örfte yalnız başına anlaşılır bir mânâya delâlet eden kelime diye tarif olunur ki, o mânâya veya onun hariçte veya zihinde tahakkuk ettiği masadakına müsemma denilir. Mezheb-i muhtara göre aslı, "sümüv" maddesidir. "vesm" den olması da mümkündür. Fakat cem'i esma veya esami gelir ve bunlar tamamıyla lisanımıza mal olmuş kelimelerdir. Sıfatlar da esasen ismin aksamındandırlar. Bunun için isimler, ism-i has veya alem, ism-i cins veya âmm diye taksim olunduğu gibi, ism-i zat veya ism-i sıfat diye de tefrik olunur. Allah Teâlâ'nın Esma-i Hüsna'sında bu farkın ehemmiyeti vardır. İsim, esas itibariyle "ad" ve "nam" muradifi olmakla beraber lisanımızda biz bunları ince farklarla kullanırız. "Ben bu işi filan namına yapıyorum" yerinde "filanın adına veya ismine yapıyorum" demeyiz. Kezalik "insan bir isimdir" deriz de, " bir addır, bir namdır" demeyiz. Öyle zaman olur ki, " o adamın adı" yerine, " o zatın ismi" demeyi tercih ederiz.

Esatize: Üstadlar, ustalar. **Müsteban:** Açık olarak anlaşılan. **Şibh:** Benzeme. **Mülabeset:** Münasebet, yakınlık. **İstiane:** Yardım isteme. **Tenevvuat:** Çeşitlenmeler, çeşit çeşit olmak. **Masadık:** Tasdik edilen husus tıpkı, uygun. **Müsemma:** Görmezliğe gelme hoş görme.

الله Mabud-i Hakk'ın ismi hassıdır. Daha doğrusu ism-i zattır ve ism-i âlemdir. Yani Kur'ân bize bu Zat-ı Ecellü Alâ'yı, sıfatı kemâliyesi ve esma-i hüsnasiyle tanıtacak bizim ve bütün âleminin ona olan nisbet ve alâkamızı bildirecektir. Binaenaleyh müsemması olan Zat-ı Ecellü Âlâ kâinatın vücudunda, bakasında, tekemmülâtında bir illet-i ûlâ olduğu gibi, "Allah" ism-i celâli de lisan-ı irfanımızda öyle bir mebde-i has ve âlâdır. Hak Teâlâ'nın vücud-i ahadîsi tasdik olunmadan âlem ve nizam-ı âlem his ve şuuru bir hayalden, bir seraptan ve aynı zamanda def'i nakabil bir ıztıraptan ibaret kalacağı gibi, "Allah" ism-i hassı üzerinde tevhid ve tensik olunmıyan ulûmumuz, fununumuz bütün malûmat ve Maarifimizde iki ucu bir yere gelmiyen ve varlığımızı silip süpüren, perişan fikirlerden, meâlsiz bir gubarı intıbadan ibaret kalır. Bunun içindir ki bütün ulûm ve fünun küçük küçük birer mevzu etrafında malûmatımızı tensik ede ede nihayet son tensikte bir ilm–i âlâ ile bizi bir huzur–i vahdete ilâ etmek için çalışır durur. Cisim mefhumunda madde ve kuvvetle hareket ve sükûn nisbetinde, tevhid olunmıyan bir ilm-i tabiî; bud, mekân ve zaman nisbetinde, kemmiyet mefhumunda toplanmayan bir ilm-i riyazî; şuur mefhumunda, cisim ve ruh nisbetinde toplanmayan hemen bir ilmu'n-nefsi hariç ve zihin nisbetinde hak mefhumunda toplanmayan bir mantık; hayır ve şer mefhumunda, hüsnü kubuh vicdanında toplanmayan bir Ahlâk, nihayet iliyet nisbetinde ve vücut mefhumunda toplanmayan bir Hikmet, bir Felsefe bulamayız. Vücud mefhumunu tasavvur, illiyet nisbetini tasdik ettirmeden bize en cüz'î bir hakikat bildirebilen hiç bir fen yoktur. Şu vardır, şunun için. İşte bütün ilimlerin çalıştığı gaye budur. Vücud, hak, nisbeti illiyet, bütün fenlere hâkim olan mebadi-i tasavvuriye ve tasdikıyedir. İlliyet, illetin malûlile tenasübü, tezayüfü, bakası kanunu, asr-ı hazırda bütün ulûma hâkim olan bir kanun-i âzamdır. Bunun için illiyet nisbetinde tevhid olunmıyan hiç bir ilim bulamayız. Bu nisbet ise, illet denilen bir vücud-i mukaddem ile, malül denilen bir vücud-i muahharın alâkasını ifade eder ve bütün âlemin nizamı dediğimiz de bu alâka-i vahidedir. Binaenaleyh biz o iki vücudu tasavvur ve tasdik etmeden bu nisbeti tasavvur ve tasdik edemeyiz. Sonra bu tasdikimizi de "hakdır" diye zihnimizle vakiin nisbet-i intibakını taahhüt eden hakikatı hakka istinad ettirmezsek bütün mesaimizin, bütün şuurlarımızın, yalan, batıl, bir serab-ı evhama raci olduğuna hükmederiz. Halbuki o zaman böyle hükmedebilmek de bir hakikatı itiraf etmektir. Binaenaleyh insan, hakkı tekzip ederken bile onu tasdik etmek mecburiyetinden kurtulamaz. Hakaik-i

Tevhid: Bir kaç şeyi bir etme, bir sayma. **Tensik:** Düzene, yoluna koyma düzenleme. **Gubar:** Toz. **Bud:** Uzaklık. **Kubh:** Çirkinlik. **Mebadi:** Evveller, başlangıçlar ilk unsurlar.

mümküne fevkında hakkı vacip, gerek ilmimizin, gerek vücudumuzun mebde-i evveli ve illet-i ulâsıdır ve Allah onun ismidir. insan üzerinde icra-i tesir eden, insanı teshir eyliyen hiç bir şey tasavvur olunamaz ki, onun arkasında Allah bulunmasın.

Hak Teâlâ öyle bir vacibü'l vücud'dur ki, gerek enfüsî ve gerek afakî bütün seyri vücudumuzda vücub-ı vücudunu gösterir ve bizim ruhumuzun derinliklerinde her şeyden evvel zat-ı hakka ait bir tasdik-i mutlâk muhakkaktır. Hattâ bizim mevcudiyetimizde bu hakikat-i âlâya vahid, basit ve mücmel ve gayr-ı mahdud bir alâkamız, bir hiss–i batın, mütenahi hislerimizin, şuurlarımızın, akıllarımızın, fikirlerimizin hepsinden daha hak, hepsinden daha kuvvetlidir. Çünkü onları muhittir. Ve onları muhit olduğu halde zat-ı hakkı, gayr-ı muhittir ve onun bir lemha-i tecellisidir. Böyle iken biz bir çok zaman olur ki, kendimizden ve ânat-ı vücudumuzdan zühul ederiz ve ekseriya hataların, dalâlların menşeî bu gaflet ve zühul olur. Böyle kendimizden ve şuurumuzun inceliklerinden zühul ettiğimiz zamanlardır ki biz, bu hiss-i batından, bu şuur-i evvelden gaflet ederiz ve o zaman bunu bize aklımız tarikiyle tezkir ve ihtar edecek vesait-ü delâile muhtaç oluruz. Kâinat bize bu tezkiri yapacak âyat-ı hak ile doludur. Kur'ân bize bu âyatı bir belâgat–i icaz ile ihtar ve tezkir ettiği için bir ismi de "Ezzikr" dir. Hikmet-i ilâhiye dahi bize buradan bir çok edille-i mantıkiye, akliye ve ruhiye telhıs ediverir. Diğer taraftan biz, o hiss-i batının sair mütenahi ve mütemeyyiz şuurlarımız gibi zahir ve batınımızda tecelli ve inkıta lahzeleriyle mahdud bir suret iktisab etmesine ve bu suretle cüz'iyatı eşyanın ayan gibi daire-i ihatamıza girecek bir veçhiyle tavazzuh etmesine bir meyil besleriz. Bu meylin hikmeti, onun devamı tecellisinde hissolunan bir zevk-ı şuhuddur. Fakat bunda muhiti muhata kalbetmeğe çalışmak gibi bir nokta-i imtina vardır ki, nefsin gururunu kıracak olan bu nokta-i imtina bir çoklarını menfi neticelere isal edebilir. O zavallı nefs-i magrur düşünemez ki, o mebde-i evvele şuur-i sarihte bir taayünü mahdud vermek için bir nihayet, bir haddi mahdud çizmek, âyanı eşyadaki gibi bir lahzai-i inkıtaa mütevakıftır. Mümkün olmıyan böyle bir lahzai inkıtada ise bütün şuur ve bütün vücud kökünden munkati ve mun'adım olur. Öyle bir inkıta bir şuuri vazıha varmak değil, ademe karışmaktır. Edille-i akliyeye böyle bir maksatla bakanlar ve Hakkın gayb ü şuhudu ihata eden namütenahi tecellisi karşısında gurur-i nefisle-

---

Vahid: Yalnız, tek. **Dalâl:** Doğru yoldan sapma. **Teshir:** Büyüleme, etkisi altına almak. **Muhit:** Kuşatan, çeviren. **Ânat:** Anlar, zamanlar. **Telhıs:** Özetleme, uzun bir yazıyı kısaltma. **Ayan:** Belli, açık, meydanda. **Tevazzuh:** Açıklama. **Münkatı:** Kesilen, kesilmiş. **Mün'adım:** Yok olan.

rini kıramıyarak zevk-ı şuhuddan mahrum kalanlar, "Allah'ı aradım da bulamadım" derken, Fen ve Felsefe namına hüsranlarını ilân etmiş olurlar. Allah'ı sezmek için kalp ile ayni temyiz ve aralarındaki nisbet-i tahakkuku idrak edebilmelidir.

İşte "Allah" ism-i celâli bütün hislerimizin, tasavvurlarımızın şart-ı evveli bulunan öyle derin ve vahid bir hiss-i batının, gayb ü şuhudun nokta-i telâkisi olan bir lemha-i halde bilâ ihata gösterdiği Hak Teâlâ'nın zatına delâlet eden bir ism–i has veya bir ism–i âlemidir. Yani bu isim evvelen bir mefhumu zihniye ve saniyen o vasıta ile zat-ı hakka isim ise bir ism-i hastır. Zihnî bir mefhum olmıyarak bizzat müteayyin zat–ı mahzın ismi ise bir ism–i âlemdir. Evvelkinde kelimeden mefhum-i malûme, mefhumdan hakikate intikhâl ederiz ve ismi bu mefhum ile tarif ederiz. Meselâ Allah, cemi-i sıfat-ı kemaliyeyi haiz bulunan zat-ı vacibü'l vücudun ismidir. Yahut, bihakkın mabud olan Zat-ı Âlânın ismidir deriz. İkincide bizzat vakideki hakikate intikal ederiz. Bu surette o hakikatten kendimizde hiç bir hisse yok ise, Allah isminden vakide yine kendisinden başka bir şey anlıyamayız. Nazarımızda isim ile müsemma bir olur. Fakat o hakikatten kendimizde her hangi bir vecih ile hisse bulabilirsek isim ile müsemmayı temyiz ederiz ve bu iki surette de Allah'ı isbata muhtaç olmayız. Fakat bu isimden bir mefhum anladığımız ve o mefhumu vakide bir hakikate delâlet için vasıta ittihaz ettiğimiz zaman o hakikatten bizzat bir hissemiz olmasa dahi bu isimden bir şey anlarız. Fakat o şeyin vücudunu isbata muhtaç oluruz. Binaenaleyh isim, isbattan evvel vazedilmiş bulunursa o hakikatin ism-i hassı olursa da ism-i âlemi olmaz. Fakat isbattan sonra vazedilmiş ise bizzat ism-i âlem olur. Meselâ, anadan doğma âmâlar için "ülker" ismi ancak bir ism-i has olabilir. Görenler için ise bir ism-i âlemdir. Âdi lisanda, ism-i has ile ism-i âlemin farkı aranmazsa da ilim lisanında tefrik edilmiştir. İşte bu esbaba mebni Allah Teâlâ için ism-i zat, ism-i âlem mümkün müdür, değil midir? diye beynelhükema' derin bir bahis vardır. Fazla uzatmamak için şu kadar söyliyelim ki, üç tecelli melhuzdur: Tecelli-i zat, tecelli-i sıfat, tecelli-i asar, tecelli-i esma da bunlardan biri ile alâkadardır. İsm-i zat, tecell-i esma da bunlardan biri ile alâkadardır. İsm-i zat, tecelli-i zatı ifade eden bir isim olmak lâzım gelir. Nitekim tecelli-i sıfat ifade eden isimlere esma-i sıfat, tecell-i asarı ifade eden isimlere esma-i ef'al denilir. Zat, sıfat ve asarı ile de bilvasıta tecelli ettiği gibi bizzat dahi tecellisi bizce mümkündür. Ve lâakal kendine tecellisi mümkündür. Ve alem olan ism–i zatına

---

Lemhai: Parıltı, parlama, göz atış. **Beyne'l-Hükema:** Âlimler/çok bilgililer arasında. **Melhuz:** Düşünülebilen, akla gelen.

bu dahi kâfidir. Ve biz bunu bütün esmada esas bildiğimiz için esma-i İlâhiye tevkifîdir diyoruz. Binaenaleyh ism-i zatın mefhumlu bir ismi has veya mefhumsuz bir ismi âlem olması nefsü'l-emir'de mümkündür. Ve bizim için müfiddir. Şu kadar ki biz, kendimize tecelli-i zat vaki olmadan ism-i âlem va'zedemeyiz. Nitekim doğan çocuğa görmeden koyduğumuz isim henüz bir ism-i hastır ve bu halde duyduğumuz ism-i âlemden de yalnız bir tecelli-i ismî anlarız ve o zaman isim ile müsemma birleşir. Lâkin bunu esma-i sıfat ve ef'al ile tefsir ede ede nihayet tecelli-i asara ve ondan tecelli-i sıfata ve ondan tecelli-i zata ereriz. Her kelâm ibtida bir tecelli-i ismî ifade eder, Kur'ân dahi bize Allah Teâlâ'yı evvelâ tecelliyat-i ismiyesiyle anlatıyor: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ . اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ilâh... Binaenaleyh Kur'ân'a başlarken doğrusu hiç bir fikir ile meşgul olmıyarak evvelâ Allah ismini bir ism-i zat olarak alacağız. Errahmanirrahim sıfatları da bu ism-i icmalen tefsir ederek bunlarla ona bir inbisat verip mefhumlayacağız ki, bu mefhumun icmali, ekmel ve muzaaf bir rahmetin mebde-i inbisatı olacaktır. Ve sonra peyderpey bu esma ile bu mefhumu inkişaf ettireceğiz ve o zaman yerlere, göklere sığmıyan Allah ism-i zatının kalbimizde fıtratan muzmar olan tecelliyatını görmeğe başlayacağız. Tecelli-i esmadan tecelli-i asara geçeceğiz. Kâinatı dolaşacağız, tecelli-i asardan tecelli-i sıfata ereceğiz. Gayıbtan şuhuda geçeceğiz. Zevk-i şuhudumuz arttıkça artacak. O vakit tecelli-i zat için aşk-ı şevk ile çırpınacağız. Bütün zevkler, bütün emeller bir noktada toplanacak. Gâh yaşlar döküp sinelerimizi ezen hamule-i seyyiati yıkacağız, gâh nesim-i visal esecek, neşve–i rıdvan ile kendimizden geçeceğiz. Nihayet يَٓا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * اِرْجِع۪ٓي اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (*"Ey o Rabb'ına mut' olan nefsi mut'utmeinne. Sen dön o Rabb'ına hem râdiye olarak hem merdiyye."* Fecr 89/ 27-28) daveti gelecek, Ziyafet-i Sübhaniye'de gark-ı didar-ı ebed olup kalacağız.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (*"Nice yüzler o gün ışılar, parlar. Rabb'ına nâzır." Kıyâmet 75/22-23)*

Allah ism-i zatını, ism-i has olarak bir mefhum ile mülâhaza edebilmek için, selbî, sübutî bütün sıfat-ı zatiye ve filiyesini tasavvur etmek ve sonra onu icmâl eylemek lâzım gelir. Binaenaleyh bu da, şu suretle ifade edilmiştir: "O zatı vacibü'l-vücud ki, bütün sıfat-ı kemâliyeyi müstecmi", sadece "Zatı vacıbü'l-vucud" demek de kâfidir. Çünkü, "bütün sıfat-ı kemâliyeyi cami ol-

---

İttihaz: Kabul etme, itibar etme. **Melhuz:** Hatıra gelen, olabilen. **Tevkifi:** Durdurulma, alıkoyma. **Müfit:** İfade eden, faydalı. **İnbisat:** Genişleme. **Muzmar:** Saklı.

mak", Vacibü'l-vücud'un bir tefsiri, bir sıfatı kâşifesidir [1].

TANRI

Bunun bir telhisi de, "bihakkın Mabud= İlâhi hak= Hak tanrı" mefhumudur. Arapça'da bu mefhum, İlâhi malûm yani belli tanrı demek olan "El-ilâh" ism-i hassiyle hülâsa edilmiştir. "Halik-i âlem" veya "Halik-i kül" mefhumiyle de iktifa olunabilir. Bunları Allah Teâlâ'nın bir tarif-i ismî veya lâfzîsı olarak ahzedebiliriz. Biz her halde şunu itiraf ederiz ki, bizim, "Allah" ism-i celâl'inden duyduğumuz mânâyı vahid, bu mefhumların hepsinden daha vazih ve daha ekmel dir. Binaenaleyh bu ism-i hassın bir ism-i âlem olması kalbimize daha yakındır. Gerek ism-i has olsun, gerek ism-i âlem "Allah" ism-i celâli ile yine Allah'dan maada hiç bir mabud yad olunmamıştır. هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ("...*hiç sen ona bir adaş bilirmisin.*" Meryem-19/65) onun adaşı yoktur. Binaenaleyh ism-i hassının tesniyesi, cem'i de yoktur. O halde ancak taaddüd-i esma caizdir. Hattâ ism–i hassı bile taaddüd edebilir ve muhtelif lisanlarda Allah Teâlâ'nın ayrı ayrı ism-i hassı bulunmak mümkündür, ve şer'an caizdir. Maamafih maruf lisanlarda buna müradif bilmiyoruz. Meselâ, Tanrı, Huda isimleri, "Allah" gibi ism-i has değildir. İlâh, rab, mabud gibi ism-i âmdır, huda, rab demek olmayıp da "Huday" mühaffefi ve vacibü'l-vücud demek olsa yine ism-i has değildir. Arabça'da ilâhin cem'inde "âlihe" Rabbın ceminde "erbab" denildiği gibi Farisî'de hudanın ceminde "hudayan" ve lisanımızda "tanrılar, mabutlar, ilâhlar, rabbler" denilir. Çünkü bunlar haklıya, haksıza itlâk edilmiştir. Halbuki "Allahlar" denilmemiştir ve denemez. Böyle bir tabir işitirsek söyleyenin cehline veya gafletine hamlederiz. Edebiyat–ı ahırede ism-i âlemlerin bir maksadı tazim ile cemilendiği ve meselâ "Ebüssuudlar, İbn Kemâllar" denildiği vaki ise de âlemi vahdaniyet olan "Allah" ism-i Celâl'inde böyle bir tabir bilakis maksad-ı tazime munafi olduğundan hem hilâf-ı hak ve hem hilâf-ı edeb addedilir. Bu azemeti ancak Allah Teâlâ kendisi «نَحْنُ» diye gösterir. Halbuki Tanrı adı, böyle değildir, mabud, ilâh gibidir. Batıl mabudlara dahi Tanrı ism-i cinsi verilir. Müşrikler bir çok tanrılara taparlardı. Fülanların tanrıları şöyle, falanlarınki şöyledir denilir. Demek ki, "Tanrı" ism-i cinsi, "Allah" ism-i hasının müradifi değildir, eamdır. Binaenaleyh "Allah ismi", "Tanrı adı" ile terceme olunamaz. Bunun içindir ki, Süleyman Efendi, Mevlidine "Allah" adıyle başlamış "tanrı adı" dememiştir. Bu

---

[1] Alman feylesofu meşhur Kant'ın bu noktada yani vacibü'l-vücud mefhumunun bizzat "müstelzimi kemâl" olması mes'elesinde bir hatası vardır ki, "Matalip ve mezahip" namındaki eserimizde menşe-i galatı gösterilmiştir.

Eamm: Daha geniş, şümullü.

izah tamam olmak için bir kelime daha söylemeğe lüzum hissediyoruz. Fransızca "diyö" kelimesi dahi ilah, tanrı kelimeleri gibi bir ism–i cinstir. O da cemilenir. Onu, ism-i has gibi büyük harf ile göstererek kullanmak hakikati tebdil etmez. Bunun için Fransızlar, «لا إله إلا الله» kelime-i Tevhid'ini terceme edememişlerdir, harfiyen tercemesinde "diyödan başka diyö yok" diyorlar ki, "ilahtan başka ilah yok" demiş oluyorlar. Meâlen tercemesinde de "yalnız diyö, diyödur" yani, "yalnız ilâh ilâhtır" diyorlar. Görülüyor ki, hem ilâh, hem Allah yerinde diyö demişler ve Allah ile İlâhi temyiz edememişlerdir. Ve ikisini de ism-i has gibi yazmalarına rağmen "diyö" ancak "İlâh" tercemesi olmuştur. Bu ise ilk nazarda, bir haşiv veya nefi ve isbat ile zahiren bir tenakuz nümunesi arzetmektir. "Diyödan başka diyö yok, yalnız diyö diyödur" demek zahiren ya bir haşiv veya bir tenakuzdur. Halbuki «لا إله إلا الله» diyen öyle demiyor. "Allah'tan başka Tanrı yoktur" diyor ve asla şaibei tenakuz olmayan açık bir tevhid söylüyor. Bundan başka Fransızca'da "diyö"nun ism-i has olabilmesi Hazreti İsa'nın şahsına tecessüdiyle teşahhusu mülâhazasına müsteniddir. Bu noktalardan gafil olanlar "diyö" kelimesini "Allah" diye terceme ediyor ve hattâ "Allah" dediği zaman bu terceme lisaniyle "diyö" yu söylüyor.

Müfessirin, الله ism-i hassının tarih-i lisan nokta-i nazarından tetkikine çalışmışlar ve tarih-i edyan meraklıları da bununla uğraşmışlardır: Bunda başlıca matlûb şunlardır: Bu kelime esasen Arabi mi değil mi? Menkul mu, mürtecel mi, müştak mı, gayri müştak mı? Tarihi nedir? Bunlara kısaca işaret edelim:

İbtida şunu itiraf etmek lâzım gelir ki ilmimiz, mabud-i hakkın zatını muhit olmadığı gibi ism-i hassına karşı da öylece kasırdır. Ve Arabî'de الله ismi celâlinin suret-i istimaline benziyen hiç bir kelime yoktur ve buna me'haz tayini gayr-i mümkündür. Buna lisan nokta-i nazarından bazı delâletler de tanıyoruz. Evvelâ asr–ı risalet-i Muhammedîde bütün Arabların bu ism-i hassı tanıdığı malûmdur. Ve Kur'ân-ı Azimüşşan da bize bunu anlatıyor: وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ ("*Celâlim hakkı için sorsan onlara; o gökleri ve yeri kim yarattı. Herhalde elbette Allah diyecekler...*" Lokman 31/25 - Zümer-39/38) Binaenaleyh şimdi bizde olduğu gibi o zamanda bu ism, lisan-ı Arab'ın tam bir malı olduğu şüphesizdir. Sonra bunun Hazret-i İsmail zamanından beri cari

---

Temyiz etmek: Bir şeyi, diğerinden ayırmak. **Haşiv:** İbarede lüzumsuz sözün bulunması. **Tecessüd:** Cesedlenmek, vucud bulmak. **Teşahhus:** Şahıslanma, tarif edilir hale gelme. **Tarih-i edyan:** Dinler tarihi.

olduğu da malûmdur. Bu itibariyle de Arabiyet'i şüphesizdir. Halbuki Kur'ân'da bu ism-i celâlin daha evvel mevcudiyeti de anlaşılıyor. Binaenaleyh Hazret-i İbrahim'den itibaren İbranî veya Süryanî gibi diğer bir lisandan intikal-i cayi mülâhaza oluyor ve burada intikale zahib olanlar görülüyor. Fakat Âd ve Semud kıssalarında ve daha mukaddem olan Enbiya-i kiram lisanlarında da, yalnız mânâsının değil, bizzat bu ism-i hassın dahi deveranını anlıyoruz ve İbranî veya Süryanî'nin Arabça'ya alel'itlâk takaddümünü de bilmiyoruz. Bunun için kelimenin Arabça'da daha evvel Arab-ı âribe ve Arab-ı baideye kadar çıkan bir tarihi bulunduğu zahirdir. Binaenaleyh "İsrail, Cebrail, Mikâil" kelimeleri gibi İbranî'den menkul, "a'cemî" zannetmek için bir delil yoktur.

Saniyen, lisan-ı Arab'ın aslında Arabî olmıyan ve a'cemî denilen kelimeler hakkında ihtaratı havi bir takım dekaik-i mahsusa vardır ki, bunlarla bir kelimenin mahiyetini tetkik mümkün olur. Bu noktadan bakılınca اَللّٰهُ İsm-i celâlinin lisanda nazirsiz bir tarzı istimali bulunduğunu görürüz. Bir bakışa başındaki "el", Ennecm, El-ayyûk ilh. gibi tecridi caiz olmıyacak veçhile lâzım olmuş bir harfi tarif gibidir. Hemzei ibtida, halinde meftuh, vaslı halinde "Vallah, Billâh, İsmullah, Kalallah" ilh. gibi telâffuzda veya hem telâffuzda hem yazıda hazfolunur. Diğer bir bakışa da "el" harf-i tarif değildir. Çünkü nida halinde يَا اَللّٰهُ diye hemze sabit kalabiliyor ve bir de «يَا أَيُّهَا الْكَرِيمُ» gibi fasıla ilâvesine lüzum görülmüyor. Halbuki "el", harfi tarif olsaydı böyle olamayacaktı.

Eğer "el" harfi tarif ise kelime, her halde menkuldür ve Zat-ı hakka ıtlâkı vaz'ı sani iledir. Fakat bunun evvelemirde lisanı Arab'da diğer bir isimden veya sıfattan nakledilmiş olması mümkündür ve asıldır. Harf-i tarif kalkınca da "lâh" kalır. Filvaki Arabça'da "lâh" ismi vardır ve Basriyun'un bir kısmı mühimmi bundan nakle kail olmuştur. "lâh", ihticab ve irtifa mânâsına «لَاهَ يَلِيهُ» filinin masdarı olduğu gibi bundan "ilâh" manasına da bir isimdir ve bundan "lâhüm", "lâhümme" denilir. Bir Arab şairi:

كَحَلْفَةٍ مِنْ أَبِي رَبَاحٍ يَسْمَعُهَا لَاهُمَّ الْكُبَارُ "Ebu Rebah'ın yemini gibi, ALLAH'ım onu büyükler işitir." demiş. Kezalik Resulü Ekrem Efendimizin dedesi Abdülmuttalib Hazretleri, vak'a-i Fil'de Kâbe kapısının halkasına yapışarak:

لَا هُمَّ إِنَّ الْعَبْدَ يَمْنَعُ رَحْلَهُ فَامْنَعْ رِحَالَكَ * لَا يَغْلِبَنَّ صَلِيبُهُمْ وَمِحَالُهُمْ عَدْوًا مِحَالَكَ . الخ... "Ey

---

İntikal-i cay: Yer değişme. **Zahib:** Giden, bir zanna kapılan. **A'cemî:** Yabancı, yabancıya ait. **Dekaik:** İncelikler, anlaşılması dikkat isteyen şey. **İhticab:** Örtünme, gizlenme. **İrtifa:** Yukarı kalkma, kaldırma.

Allah'ım kul kendi evini korur,sende evini koru!onların haçı ve hilesi senin tedbirine galip gelmesin." diye münacatta bulunmuş idi (Sûre-i Fil'e bak). Şu halde "lâh" isminin başına "el" getirilerek "Allah" denilmiş ve ism-i has yapılmış demektir. Bazıları ise, daha ileri giderek Arabça "lâh" isminin Süryanîce olduğu söylenen "Lâha" isminden muarreb olduğunu zannetmişlerdir. Nitekim Ebu ezid-i Belhî, "lâh" a'cemîdir demiş. Çünkü Yehud ve Nasara "lâha" derler. Arab bu lâfzı alıp tasarruf ederek "Allah" demişler. Bunun gibi lâhüm ile alâkadar olarak İbranîde, "elûhim" vardır. Lâkin tarihen Arab'daki "lâh" mı mukaddem, yoksa Süryanî'deki "lâha" mı mukaddem? Bunu tayin etmek gayr-i mümkün olduğu gib iki lisan beyninde böyle bir kelime münasebeti bulunmak behemehal birinin diğerinden nakline delil olamaz. Eğer tevârüd yoksa her ikisinin daha mukaddem bir ana lisandan intişarına zahib olmak daha makul olur. Ve buna müeyyid delil de vardır. Çünkü Lâfza-i celâlenin Arab'taki istimalinde hiç bir ucme şemmesi yoktur. Sonra "lâh, lâhum" velevse a'cemî'den menkul olsun. Lâkin "Allah" el ile lâh'dan bitterkib me'huz olsaydı hemzesinin nidada isbatına lisan müsaade edemezdi. Bunun içindir ki, bir hayli ulemai lisan, ezcümle Kûfiyun bunun "lâh" dan değil "ilâh" ism-i cinsi'nin müradıfi olan "eliâh" dan menkul olduğuna kail olmuşlardır. Bu suretle ilâhın hemzesi hazfedilmiş ve "el" harfi tarifinin hemzesi ona ivaz yapılmış ve lâmı tarif te "Ennecmü, Essa'ku" gibi bir cüz'i lâzımı olmuştur. Binaenaleyh aslına nazaran başındaki hemze, vasılda hazf ve ivaz olduğuna işareten de nida da katedilmiştir. "İlâh" kelimesi de aslında ilâhet, uluhet, ulûhiyet gibi ibadet mânâsiyle ve yahut tahayyür mânâsiyle ve yahut sükûn ve itmi'nanı kalp mânâsiyle veyahut feza mânâsiyle alâkadar olarak "me'lûh" yanu mabud, yahut akılların hayret ettiği yahut kalblere sükûnet ve itmi'nan veren, yahut ıztıraptan, fezadan kurtaran demek olurki mabutda, hepsi de var gibidir. Allah'ta ise, hakikatiyle vardır. Zemahşerî, Kazı Beyzavî gibi bir hayli muhakkikin bu tedkiki kabul etmişlerdir. Buna göre, "lâh" kelimesinin de aslı, "ilâh" dır. Nas, ünas gibi ve filvaki ceminde hep "alihe" deniyor ki, lisan-ı Arab'ta masdar ve ism–i tasgir gibi cemiler de kelimenin aslını gösteren delâildendir.

Hasılı lisanda bu iki tetkike göre ismullah iştikak-ı kebir ile müştak olan bir ism-i Arabî'den menkuldür ve onun mefhumı aslîsini mutazammındır. Hem

---

Muarreb: Arablaşmış, Arabçalaştırılmış. **Müeyyid:** Kuvvetlendiren, sağlamlaştıran. **Ucme:** Dil tutukluğu. **Şemme:** En küçük miktar. **İvaz:** Karşılık olarak verilen şey. **Müştak:** Başka kelimeden çıkmış, türemiş.

de aslen ve fer'an Arabî'dir. Bu miyanda bazı zanna göre aslen gayr-i Arabî, fakat naklen Arabi-i mahızdır.

Müfessir-i nahvî Ebul Hayyan-ı Endelüsî diyor ki: "ekseriyet indinde اللّٰه ism-i şerifi mürteceldir ve gayr-ı müştaktır. Yani ilk va'z ile mabud-i hakka ism-i âlemdir. İmam Fahrüddini Razî dahi, "bizim muhtarımız şudur ki, bu lafza-i celâle Allah Teâlâ'nın ism–i âlemidir ve aslen müştak değildir. İmam Halil ve Sibeveyh, ekseri üsuliyun ve fukaha hep buna kail olmuşlardır" diyor. Filvaki nidada, hemzenin isbatı ve ya ile bilâ faslin içtima-ı asliyetine delildir. Binaenaleyh (el) harfi tarif değildir. Ancak teshil-i istimal için ekseriya onun gibi kullanılmıştır. Ve tenvin getirilmemiştir. Gerçi hemzenin hazfi, ispatından ekserdir, galiptir. Fakat "ya" ile "el" harf-i tarifleri içtima etmediği ve binaenaleyh «يَا النَّجْمُ» ilâh.. denilmeyip, «يَا اَيُّهَا النَّجْمُ ، يَا هذَا الحَرِثُ ، يَا اَيُّهَا النَّاسُ» gibi fasledildiği halde "ya Allah" diye kat'i hemze ile iktifa olunması ve sonra mabud-ı hak'tan maadasında asla istimal edilmemiş bulunması hasebiyle ennecmü, ennasü vel'ünasü kabilinden olmadığını gösterdiğinden lâfzan ve mânen bu hususiyetin tercihi iktiza etmiştir.

Hasılı, اللّٰه ismi gayr-i müştak ve gayr-i menkul olup, bilirtical vaz'ı evvelde bir ism-i âlemdir. Ve Zatullah bütün esma ve sıfata mukaddem olduğu gibi اللّٰه ismi de öyledir. O, ülûhiyet vasfından değil, ülûhiyet, mabudiyet vasfı ondan me'huzdur. Allah, mabud olduğu için Allah değil, Allah olduğu için mabuddur. O'nun ilâhiyeti, ibadet ve ubudiyete istihkakı lizatihidir. Beşer, puta tapar, ateşe tapar, güneşe tapar, kahramanlara, cebabireye veya bazı sevdiği şeylere tapar. Taptığı zaman onlar, ilâh, mabud olurlar. Bilâhara bunlardan cayar, tanımaz olur. O zaman onlar da, mabudiyet, ilahiyet vasf-ı müstearlarını zayi ederler. Halbuki insanlar, Allah'ı mabud tanısın tanımasın, O, zatında mabuddur. O'na her şey ibadet ve ubudiyete borçludur. Hattâ münkirler bile bilmiyerek olsun O'na ubudiyette muztardırlar. İstikraî mantıka nazaran iddia edilebilir ki, ism-i âlemler velev kısmen olsun ism-i cinslerden evvel va'zolunur. Bilâhara bir veya bir kaç vasfın ifade ettiği vech-i temasül ile ism-i cinsler teşekkül eder. Binaenaleyh her ism-i âlemin bir ism-i cinsten veya vasıftan menkul olduğu davası mesmu olmaz.

Salisen, denebilir ki, balâda beyan olunan tarz'ı istimalden اللّٰه ism-i

---

Murtecel: Kelimenin lûğat mânâsı ile ıstılah mânâsı arasında mürasebet bulunmayan kısmı. **Me'huz:** Çıkarılmış, alınmış. **Cebabire:** Zorbalar, diktatörler, zalimler. **Mesmu:** Duyulmuş, işitilmiş.

şerifi'nin lisan'ı Arab'taki hususiyeti ve binaenaleyh bir ism-i âlemı olduğu anlaşılıyor. Fakat böyle olması, diğer bir lisandan me'huz olmasına neden mani olsun? Taaddüd-i esmanın, caiz olduğu da sebketmiş idi. Filvaki deniliyor ki, İbranî'de "iyl" Allah demektir. Nitekim Kazı Beyzavî vesair tefsirlerde bile "İsrail" Safvetullah veya Abdullah manasına tefsir edilmiştir ki, hemzenin hazfiyle "isral" ve «ى» yâ'ya kalbile "İsrayil" dahi okunur. Diğer taraftan Süryanî'de "lâha" Arabî'de "lâh" da varmış. Binaenaleyh Arabça'da bu iki ismin mezcile "illah" terkibinden "Allah" ism-i hassı vazedilmiş olmak varid-i hatır olur ki, "Allah, ilâh" meâlini ihtar ve "ilahül'âlihe" mânâsını işrab eder.

Fakat böyle bir münasebet, filiyatın böyle olduğuna delâlet etmez. Böyle olsaydı, behemehal lisan bize bunu iş'ar ederdi. Çünkü evvelemirde kelimenin ucme ve âlemiyetten veya terkip ve alemiyetten dolayı gayr-i münsarif ve belki mebni olarak kullanılması iktiza ederdi. Nitekim Balebek, İsrail, Cebrail, İbrahim, İsmail ve emsali hep gayr-i munsariftirler. Halbuki الله ismi mu'reb ve munsariftir. Saniyen, hemzenin hazfi, haline münasip ise de kat'i haline gayr-i muvafıktır. Zira Arabça'da "il" hemzenin kesriyle okunageldiği halde "Allah" da meftuhdur. Ve doğrusu "il", İlâh" manasınadır. Çünkü «إل» "ili" diye muzaf oluyor. Sonra il, Allah demek ise ve ondan ahiz de olunmuş ise "il lâh" diye bir terkip düşünmeğe ne hacet kalırdı. Hasılı, Allah isminin lisanı aharden ahzi veya iştikakı bu şerait altında kabili tayın değildir. Ve bu İsm-i celâl, lisan nokta-i nazarından da müsemması gibi bir ezeliyet nikabı içindedir. Ve bütün bunlardan en basit bir mefhum edinmek için söylenecek söz hayret ve büyüklüktür. Allahü Ekber.

ER-RAHMAN

«اَلرَّحْمٰنُ» bu da Allah Teâlâ'ya has bir isimdir. Bunun bir mefhum-ı mahsusu vardır. Fakat ism-i zat değil, ism-i sıfattır. Hem mevsuflu, hem mevsufsuz kullanılır. Binaenaleyh ism-i mahız ile sıfatı mahza beyninde mütedairdir. Bunun için harf-i cerle tadiye etmez, fiil ameli yapmaz. «رَحْمٰنٌ بِكَذَا» denilmez, fakat izafetle «رَحْمٰنُ الدُّنْيَا» gibi amel eder. Böyle olması bunun sıfat-ı fiil değil, sıfat-ı zat olduğunu gösterir. Ve böyle sıfatlara sıfat-ı galibe namı verilir. Esasen mutazammın olduğu mânâ-yı vasfiyete haiz olan her zat-ı tavsif caiz iken, o sıfatla mümtaz olan bir zat-ı mahsusta istimal-i galebe edip yalnız onun sıfatı olarak kullanılmış demektir. Galebe bir mertebe daha kuvvet bulunca, isim olarak dahi

---

İstî'mal: Kullanmak, faydalanmak. **Sebk:** İbarenin tarz ve terkibi. **İşrab:** Kapalı surette anlatma. **Mu'reb:** Sonu her çeşit hareke alabilen kelime.

istimal edilir ki, Rahman böyledir. Ve bu galebe, ya tahkikî veya takdirî olur. Eğer sabıkan umumî istimali vaki iken bilâhare birisi tahassus ile galebe etmiş ise (tahkikî), ve eğer istimal-i umum-î bilfiil sebketmemiş de bir kıyası lûgavînin muktezası ise (takdirî) denilir. الرّحمن ismi dahi galebe-i takdiriye ile sıfat-ı galibeden bir ism-i hastır. Çünkü lûgaten «رحم» rahm ve «رحمة» rahmetten müştak ve devam ve mübalâğa ifade eden bir sıfatı müşebbehe sigasıdır ki, pek merhametli, çok rahmet sahibi mânâ-yı vasfisini mutazammındır. Böyle olunca da bu sıfat, her kimde bulunursa ona, «الرّحمن» Errahman demek kıyasen mümkün olmak lâzım gelir. Halbuki الرّحمن böyle hiç kullanılmamış, rahmeti namütenahi, ezelî bir mün'im-i hakikî mânâsına tahsis edilmiş olduğundan aslından beri Allah Teâlâ'dan başkasına ıtlâk edilmemiştir. Ancak Müseylimetül-kezzab'a bir kerre müfrit ve müdabin bir şair lâmsız olarak «لا زلت رحمن» tabirini kullanmış ve maamafih «الرّحمن» "Errahman" dememiştir. Böyle olduğu halde Dini İslâm nokta-i nazarından değil, lisan nokta-i nazarından bile bu şair tahtıe edilmiştir. Din nokta-i nazarından ise evleviyetle böyledir. Her halde "Rahman" Allah Teâlâ'ya mahsus bir ism-i sıfattır. Binaenaleyh esasen sıfat olmak itibariyle çok rahmet sahibi, pek merhametli, çok merhametli, gayet merhametli veya namütenahî rahmet sahibi diye tefsir edilebilse de, husûsiyeti ve ismiyeti hasebiyle terceme-si mümkün olmaz. Çünkü ism-i has terceme edilmez. Bunların tercemesi tebdili demektir ve lisanımızda böyle bir isim yoktur. Bazılarının bunu "esirgeyici" diye terceme ettiklerini görüyoruz. Halbuki esirgemek, esasında kıskanmak, diriğ etmek mânâsınadır. "Benden onu esirgedin" denilir. Sonra kıskanılan korunması, saklanması tabiî olduğundan esirgemek, lâzımı olan korumak mânâsına da kullanılır. "Beni esirgemiyorsun" deriz ki, "beni korumuyorsun" demektir. Fakat "bana merhamet etmiyorsun" gibi, "bana esirgemiyorsun" denilmez. Binaenaleyh esirgeyici esasında "kıskanç" demek olacağından Rahmanın takdiren tefsiri dahi olmamış olur. Elemlenmek, acı duymak demek olan acımaktan acıyıcı da tatsız ve şaibelidir. Kuru bir acımak, merhamet değildir. Merhamet, acıyı, afati, def'a ve onun yerine sürur ve hayrı ikameye müteveccih olan bir iyilik duygusudur ki, lisanımızda tamamen maruf bir kelimedir. Biz, merhametli sıfatından anladığımız tatlı mânâyı öbürlerinden tamamiyle duymayız ve hele pek merhametli yerinde "acıyıcı, esirgeyici" demeyiz. Bunun için eskilerimiz, bu makamda yarlığamak filinden yarlığayıcı sıfatını kullanırlardı.

Sabıkan: Bundan önce, evvelce. **Mün'im:** Nimet veren, yedirip-içiren. **Müdahin:** Dalkavuk, menfaat için yüze gülen. **Tahtıe:** Hatalı görmek, yanıltmak. **Diriğ:** Korumak, esirgemek. **Afat:** Büyük belâlar, felaketler. **Sûrur:** Sevinç. **Def:** Gidermek, yok etmek.

"Rabbim rahmetile yarlığasın" , rahmetinle yarlığa ya Rabbi", " rahmetinle yarlığa kıl ya Gani" gibi ki, tahfif ile "yârlamak" ve "yârlayıcı" denildiği de vakidir ve esasında "yâr muamelesi yapmak" demektir ki, merhametin neticesidir. Lâkin yarlığayıcı da isim değil, sıfattır. Hasılı Rahman "pek merhametli" diye nâkıs bir surette tefsir olunabilirse de, terceme olunamaz. Zira pek merhametli, ne sıfat-ı galibedendir, ne ism-i hastır. "Rahim" demek de olabilir. Sonra Allah Teâlâ'nın rahmeti, merhameti, bir hiss-i kalbî, bir temayül-i nefsanî mânâsına bir iyilik duygusu değildir. Fatiha'da izah olunacağı üzere irade-i hayr veya in'am-ı namütenahi mânâsınadır. Lisanımızda da rahmet bu mânâ ile müteareftir. Lâkin bu münasebetle "Rahman" ismini "Vehhab" ismi ile karıştırmak da caiz olmaz. Vehhab, Rahman gibi has değildir. Binaenaleyh Rahman, Vehhab, veya afüv mânâlarını ifade eden "bağışlayıcı" sıfatiyle de terceme olunamaz. Bu ismi belleriz ve tercemesiyle değil tefsiriyle rahmet mefhumundan anlamağa çalışırız.

ER-RAHÎM

«الرَّحِيمِ» dahi sıfatı müşebbehe veya mubalâğa ile ism-i fâil olarak ikinci bir sıfattır. İki sıfatın farkı daha bariz olmak için burada ikincisi daha muvafıktır ki, "çok merhamet edici" demek olur. Bu dahi Cenab-ı Allah'ın sıfatlarından biridir. Fakat sıfat-ı mahzadır, mevsufsuz kullanılmaz ve binaenaleyh Rahman gibi sıfat-ı galibe ve ism-i has olmayıp Allah'tan başkasına da kullanılabilir ve fiil ameli yapar. Harf-itarifi de, ahd içindir. Şu halde اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ terkib-i vasfîleri evvelâ bir ism-i mahz, saniyen hem isim, hem sıfat, salisen mahz-ı sıfat olan üç kelimeden mütesekkil olarak husustan, umuma doğru inbisat etmiştir ve bu iki sıfat "Allah" ismi zatını kalbimizde mefhumlamıştır. Bunlar, didar-ı ilâhî'nin ilk tecelli-i cemalidir.

RAHMAN VE RAHİM ARASINDAKİ FARK

Görüyoruz ki, «رَحْمٰن ، رَحِيم» ikisi de rahmet masdarından mubalâğa ifade eden birer sıfat olmakla beraber aralarında ehemmiyetli farklar vardır. Bu farkları göstermek için müfessirin, hayli izahatta bulunmuşlardır ki biz, şu kadariyle iktifa edeceğiz.

Rahmaniyet ezele, rahîmiyet lâyezale nazırdır. Binaenaleyh mahlûkat, merhamet–i rahmaniyeden iptidaen, taallûk-i izafetle ve merhamet-i rahimiyeden

---

İn'am: İhsan, nimet verme. **Namütenahi:** Sonsuz, nihayetsiz. **Ahd:** Söz verme, yemin. **İnbisât:** Yayılma, açılma gönül fenalığı. **Dîdâr:** Yüz, çehre. **Ezel:** Başlangıç. **Lâyezel:** Zeval bulmaz, yok olmaz. **Taallukî:** Sevme, ait olma.

intihaen taallûk-i fîlî ile mütena'im ve müstefid olur. Bu noktaya işaret için dünyanın Rahmanı, Ahıretin Rahimi denilmiştir. Cenab-ı Allah, dünyanın da, Ahıretin de hem Rahmanı, hem Rahimidir. Ve bu tabir dahi seleften menkuldür. Fakat her ikisinde evveliyet haysiyetiyle Rahman, ahiriyet haysiyetiyle Rahim olduğuna işaret için Rahman-i dünya ve Rahim-i ahıret denilmiştir ki, "hem mü'minlerin, hem kâfirlerin Rahmanı ve fakat yalnız mü'minlerin rahimi" denilmesi de, bu kabildendir. وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ("*...Ve mü'minlere rahim bulunuyor.*" Ahzâb 33/43) biraz izah edelim:

Rahman, Allah Teâlânın bir ism-i hassı olmak itibariyle mânâsı ezel ve lâyezal-i muhittir. Binaenaleyh bu cins rahmet ve in'amın kullardan suduru tasavvur olunamaz. Rahim ise ona muhtas olmadığından ezeliyeti müstelzim değildir. Ve binaenaleyh bu cins merhametin ve in'amın kullardan suduru mutasavverdir. Demek rahmet-i rahman bir şart ile meşrut değil iken, rahmet-i rahim bir şart ile meşruttur.

Rahmaniyetin, Allah'a ıhtisası ve maadaya taallûk-ı fîlî ifade etmeyip, ancak bil'izafe âmil olması ekvanda bilâ şartı şey bir umum ifade eder. Cenab-ı Hak Rahman olduğu için, rahmet-i ezeliyesi umumîdir. Her şeyin ilk halk-u icadında almış olduğu bütün mevahib-i fıtriye rahmaniyetin izafet-i eseridir. Bu itibar ile eser-i rahmetten hâli hiç bir mevcud tasavvur edilemez. Lâkin hılkat-i ulâ, sırf vehbî ve cebrîdir. Yani hiç kimsenin kesb-ü ihtiyariyle değil, yalnız izafet-i rahmaniye ile husule gelir. Taşın taş, ağacın ağaç, insanın insan olması böyle bir rahmet-i cebriyenin eseridir. Bu nokta-i nazardan âlemde her şey Cenab-ı Hakk'ın rahmet-i rahmaniyesine müstağraktır. Binaenaleyh rahmaniyet, emniâm, ümid-i küldür. Asümanından zeminine, ecramından zerratına, ervahından ecsamına, canlısından cansızına, taşından ağacına, nebatatından hayvanatına, hayvanatından insanlarına, çalışanından çalışmıyanına, mutıînden âsîsine, mü'mininden kâfirine, muvahhidinden müşrikine, melâikesinden şeytanına varıncaya kadar âlemlerin hepsi rahmet-i rahmane müstağraktır ve bu haysiyetle mehafetten âzadedir. Lâkin bu kadarda kalsa idi, ilim ile cehlin, hayat ile mevtin, sây ile ataletin, itaat ile isyanın, iman ile küfrün, küfran ile şükranın, hak ile nahakkın, adil ile zulmün hiç farkı kalmamış olurdu ve böyle olsa idi âlemde şüun-i iradeden hiç bir eser bulunmazdı. İlm-ü irade ile, kesb-ü sây ile terakki imkânı münselip olurdu ve o zaman hep tabiî olurduk, tabiiyyundan, cebriyun-

İntihaen: Sonuç olarak. **Mütena'im:** Nimetler içinde nazlı büyüyen. **Muhıt:** İhata eden, kuşatan. **Sudûr:** Olma, meydana gelme. **Mütasavver:** Tasavvur etmek, zihinde canlandırmak. **Şüun:** İşler, olaylar. **Münselip:** Kaçmış, kaçırılmış kalmamış.

dan olurduk. Hem kendimizi ve hem Allah'ü Teâlâ'yı fiilde mecbur görür, tabiatı rahmetin icabına mahkûm tanırdık. Çünkü ne onun, ne bizim, irade ve ihtiyarımızdan bir eser bulamazdık. Duyduğumuza gidemez, bildiğimizi işleyemez, arzularımızın yanına varamazdık. Bütün harekâtımızda bir taş veya bir topaç gibi yuvarlanır durur veya bir ot gibi biter, yiter, giderdik. Ahlata armut, İdrise kiraz, limona portakal, Amerikan çubuğuna çavuş üzümü aşılayamazdık. Tarlamıza ekin ekemez, ekmeğimizi pişiremez, erzakımızı, elbisemizi ve sair ihtiyacımızı san'atlar ve sınaatlar vâsıtasiyle elde edemezdik. Semalara çıkmağa özenemez, cennetlere gitmeğe çare bulamazdık, hayvan gelir, hayvan giderdik. Bu şerait altında ise rahmaniyet-i ilâhiye bir kemal-i mutlâk olmazdı. Binaenaleyh Cenab-ı Allah'ın kendi irade ve ihtiyarını göstermesi ve onun eseri olarak sahib-i irade mahlûkat halk etmesi ve onları hüsn-i irade ve ihtiyarlarına göre terakki ettirerek rahmetinden mütena'im ve müstefid ve bilâkis sui irade ve kesiblerine göre mahrumiyetle, elem ve ikab ile muateb tutması, yani o iradat mecmuunun kendi iradesiyle ahenklerini te'min eylemesi ve onlara da rahmetinden bir hisse vermesi mukteza-yi hikmet olurdu. İşte bir hikmet-i tabiiye değil, bir hikmet-i ilâhiye olan bu hakikat-i kemaliyeden dolayı Cenab-ı Allah, rahmaniyetinden maada bir de rahîmiyet ile ittisaf etmiş ve rahmet-i rahmanîyesi kendisine has iken rahmet-i rahîmiyesinden ehl-i iradeye de bir hisse ayırmıştır. Ana kuşlar, eser-i rahmaniyet olan sevk-ı fıtrî ile yavrularının başında kanat çırpar, ahlâklı insanlar da, eser-i rahîmiyetle vücuh-i hayır üzerinde rahm-ü şefaketle müsabaka ederler. Nebatatın, hayvanatın teşrihi ve menafi-i azası ilimlerinde nice dekaiki ile rahmaniyet-i hakkı görür okuruz. İlm-i ahlâkda, hayat-ı beşerin kemalât sahifelerinde, enbiyanın, evliyanın menakıbinde, eazımın teraciminde de iradî ve kesbî olan âsar-i rahîmiyeti okuruz. İbtida çalışana, çalışmayan bakmadan vücude sevk ve o suretle idare etmek rahmet-i rahmaniyedir. Bilâhare çalışanlara çalıştıkları gayeleri de ayrıca bahşetmek bir rahmet-i rahîmiyedir. Demek ki, rahmet-i rahmaniye olmasaydı biz, vücude gelemez, fıtraten malik olduğumuz sermayeden, mevahibi zaruriyeden celâil-i ni'amdan mahrum kalırdık. Rahmet-i rahîmiye olmasaydı, fıtrî sermayelerimizi imal edemez ve hılkat-i iptidaiyeden bir hatve ileri gidemezdik, dekaik-i ni'ame eremezdik. Rahmaniyet, ye'si mutlâka umumî bedbinliğe

---

Sui irade: Kötü irade. **Müstağrak:** Gark olmuş, dalmış, batmış. **Muateb:** Azarlanılan, tekdir olunan. **İttisaf:** Vasıflanma, mutta af olma. **Şefekat:** Şefkat, acıyarak sevmek. **Dekaik:** İncelikler, anlaşılması çok dikkat isteyen keyfiyetler. **Eazım:** Çok büyük. **Teracim:** Tercümeler. **Mevahib:** İnsanlar, bahşişler. **Hatve:** Adım.

imkân bırakmayan bir ümid-i mutlak, bir inayet-i ezeliyedir. Rahîmiyet ise, ye'si hâssın cevabı, ve hususî âmal ve makasıdımızın say ü faaliyetimizin zamanı ve mes'uliyetimizin mükâfatı olan bir saika-i şevktir. Demek ki, rahmaniyetin karşısında dünya ve ahıret, mü'min ve kâfir müsavi iken, rahimiyetin karşısında bunlar bir fark-ı bariz ile ayrılıyor. فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ("...*Bir fırka cennette, bir fırka sairde.*" Şûrâ 42/7) oluyor.

İşte dünya ve ahiretin rahmanı ve ahıretin rahimi, yahut mü'min ve kâfirin rahmanı, mü'min rahimi denilmesinin vechi budur. Şeyh Abduh merhumun, lûgatta bunlara işaret yoktur zanniyle eslâfın, bu tabirlerle gösterdikleri farkları ihmal etmesi doğru değildir. Zira "rahman" lûgaten dahi Allah'a hassolan sıfatı galibedendir. Ve taallûk-ı fiilîsi yoktur. Ezeliyeti, müş'ir ve mebdee nazırdır. Rahim de, ise bu hususiyet yoktur ve taallûkı fiilî vardır. Demek ki, lâyezalde caridir. Rahmet-i rahman, ibtidaen irade-i hayre raci bir sıfat-ı zatiye, rahmeti rahim de intihaen fiil-i hayre raci bir sıfat-ı fiiliye telâkki edilmek ahsen-i vücuhtur: Şu halde Rahman ile Rahim başka başka birer mânâ-i rahmeti haiz olarak birbirlerinden birer cihet ile temayüz etmiş oluyorlar. Demek Rahman, Rahim sıfatları sade bir te'kid için tekrar edilmiş değildirler ve her birinin kendine mahsus bir mânâ-i te'sisi ve bir vech-i mubalâğası vardır. Bir cihetten rahmet-i rahman eblağdır. Çünkü her mahlûka muzaf olur, diğer cihetten rahmeti rahim eblâğdır. Çünkü öbüründen ziyade fiilî bir feyz–i havi ve niyabeten kullarında da caridir. Bazı tefsirlerde de buna işareten rahmet-i rahman, celâil-i ni'am, rahmet-i rahim ise dekaik-i ni'am ile alâkadardır derler. Rahmanın mevsuf-u has, müteallâkı âmdır. Rahimin mevsuf-u âm, müteallâk–ı hastır ve işte Allah Teâlâ böyle muzaaf bir sıfat–ı rahmetle muttasıftır ve bunlar nev'i beşerden bedbinlik hissini silmeğe ve onun yerine namütenahi bir nikbinlik hissi ikame etmeğe kâfidir. Suret-i umumiyede matlûb olan iman ve ikanın ruhuda budur. Rahman-ı rahim-i münkir olan kâfir istediği kadar bedbin olsun, fakat mü'minin bedbinliğine hiç bir sebep yoktur وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ("..........,*ve o akıbet korunan muttekilerindir.*" Kasas-28/83) ve besmeleden alınacak ilk feyz-i ilâhî bu neş'edir.

BESMELENİN TERKİBİ: Besmele, zahirde bir nisbet-i izafiye ile iki nisbet-i vasfiye ve başında bir nisbet-i taallûktan mürekkep, müstakil bir mürekkeb-i tam, hakikatte ise bu taallûkun ifade ettiği mahzuf ve mukadder bir nisbet-i tamme ile gayet veciz ve beliğ bir kelâm–ı tamdır. اسم الله bir terkib-i

---

Ye's: Ümitsizlik. **Müşir:** Haber veren. **Mebde':** Başlangıç, evvel. **Eblâğ:** En beliğ, çok açık. **Celailiniam:** Büyük nimetler. **Bedbîn:** Kötümser. **Nikbîn:** İyimser. **İka':** Yapma, yaptırma.

izafî الله الرَّحْمنِ bir terkib-i vasfî الله الرَّحِيم diğer bir terkib-i vasfîdir. İsmin Allah'a izafet–i lâmiye veya beyaniye olabilir ki, evvelkinde "Allah'ın ismi", ikincide "Allah ismi" demek olur. Evvelkinde vasıflar "Rahman ve Rahim sıfatlarıyle muttasıf bulunan Cenab-ı Allah'ın isimiyle" gibi izafetten evvel veya "Cenab-ı Allah'ın ismiyle ki hem Rahman ve hem Rahim sıfatlariyle muttasıftır" gibi izafetten sonra da mülâhaza olunabilir. Lâkin ikinci de, "Allah" ismi izafetten evvel sıfatlariyle birlikte mülâhaza ve mecmuu bir isim gibi hikâye olunduktan sonra isim kelimesini beyan için ona müzafünileyh kılınmış olur ve bu hikâye takdirinde sıfatlar yalnız lâfız üzerine cereyan etmiş olmaz. Ancak i'rabı hikâyeden sarf-ı nazar edilmek ve ism-i zatın ehemmiyeti tansîs olunmak için bir izafet i'rabı üç imiş bulunur ki, buna i'rab-ı zarurî namı verilir. İzafet-i lâmiyede mebde ittihaz olunan isim bihasebilmana mutlâk kalır. İzafet-i beyaniyede ise, Rahman-ı Rahim sıfatlarını müstetbi olan "Allah" ismiyle beyan edilmiş olur. Müfessirinin çoğu, evvelkini tercih ediyorlar. Çünkü onda hem ı'rab zahir ve hem esma ve sıfatın mânâsı bizzat maksûd olur. İsmin itlâk-ı manevîsi de bilişare ism-i has ile takayyüd eder. Bazıları ise Lebid'in إلى الحَوْلِ ثُمَّ اسْمُ السَّلامِ عَلَيْكُمَا mısrasındaki "ismu's selâm" gibi beyaniyeyi tercih etmişlerdir. Nitekim mevlid sahibi "Allah adı" derken bunu nazar-ı itibara almıştır. Bundan anlaşılır ki, besmelede "ismillâh" terkib-i izafîsi söyleyenin kasdına göre «اسْمِ الله» "Allah'ın ismi" veya "Allah ismi" mânâlarından her birine kabil-i intibak olduğu halde bunlardan biriyle terceme edildiği zaman bu cem'iyeti kalmaz. Allah, ism-i hassı ve "Rahman" sıfat-ı hassasının da tercemeleri (tebdil ve tağyir demek olacağından) mümkün olmadığını göstermiş idik.

İşte iki nisbeti vasfiye ile bir nisbeti izafiyeden müteşekkil olan «اسْمِ الله الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» terkibi evvelindeki «ب» edatiyle gayr-i sarih bir mef'ulübih veya bir hal teşkil edip, muzmar bir cümle-i fiiliyenin failine taallûk ederek tam ve mufassal bir kelâmın icazı beliği olmuştur. Burada mahzuf olan fiil besmele diyen kimsenin teşebbüs edeceği, okurum, yazarım, yerim, içerim, kalkarım, otururum, başlarım ilâh... gibi bir fiildir. Herhangi bir kimse başlamak üzere olduğu muradını kalbinde gizliyerek besmeleyi çeker ve İsmullah'ı işinin evveline fasılasız yapıştırabilir. İşte bu faide-i âmmeyi temin için cümlenin erkânı olan fiil ve fail hazfedilmişlerdir. Bu hazfe, karine «ب» dır. Makam ve hal–i mütekellim ve tayin-i mahzufa karinedir. Böyle hazıfler, kelâm-ı Arabta çok olduğu gibi, lisanımızda da vardır. Meselâ, müsafiri teşyi ederken, "devletle,

---

Tansis: Kur'ân veya hadisten şahid göstermek. **Muzmer:** Gizli, örtülü saklı. **Teşyi:** Uğurlamak.

selâmetle, devlet-ü selâmetle, şeref ü ikbâl ile yahut bilizzivelikbal" deriz ki "gidiniz" fiilini kalbimizde gizliyerek bir kelimeden bile tam ve beliğ bir cümle yaparız ve muhatabımız da anlar. Bunların diğer fiillerle de emsali çoktur: "Filân namına", "filân şerefine"ki, "yapıyorum" "yiyiyorum", kezalik "sıhhat-ü afiyetle yiyiniz" demektir. İlâh.. İşte besmele de bunlara benzer. Fakat burada mahzuf olan fiil, besmelenin nihayetinde takdir edilmelidir. Yani «ب», müteallâkı olan fiile takaddüm etmiştir. Gerçi lisan-ı Arab'da Türkçe hilâfına olarak tetimme-ı kelâmın hakkı tehirdir. «اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ» (*"Oku ismiyle O Rabb'ının ki yarattı."* Alak-96/1) gibi. Lâkin böyle hakk-ı muahhar olan tetimmenin takdimi bir ihtimam ve ihtisas ifade eder. Filvaki «اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ» de emr aslı kıraata müteveccih olduğu için, ehem olan kıraet iken «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» de ehem olan husus, İsmullah'ın kıraet ve saire gibi teşebbüs olunacak fiile takdimidir. Ve işte bu takdim ihtisas ve kasr içindir. Zira mâlum olduğu üzere her millet en mühim işine büyük tanıdığı bir isim ile başlar. Arab müşrikleri de sözlerine veya işlerine «باسم الات باسم العزى» gibi putlarından birinin isimiyle başlarlardı. Muamelât-ı beşeriyede, bilhassa küşad resimlerinde ve icraat-ı mahsusada "filân namına, filân şerefine" gibi bunun türlü türlü misallerini görürüz. İşte besmelede fiilin tehiriyle İsmullah'ın takdimi bütün bunları red ile mebdei yalnız İsmullah'a kasretmek içindir ki, "ne kendim ve ne başkası hatıra gelebilen hiç bir nam ile değil ancak "Allah Teâlâ'nın namiyle şu işime başlarım, başlıyorum" demektir. Binaenaleyh besmele bu suretle bir de tevhid mânâsını tazammun etmiştir. Lisanımız nokta-i nazarından ise cümlenin müteallikat-ı hakk-ı takaddümü haiz ve fiil tabiaten müteahhir olduğundan kasrın suret-i ifadesi değişir ve "başlarım Allah'ın ismiyle" demek iktiza eder. Bunda ise fiil-i kavlînin, fiil-i hakikîye mukareneti te'min edilmemiş olur. O halde "Allah'ın ismiyledir ki, başlarım, okurum, kalkarım, giderim" gibi bir takdir yapılabilirse bu tevhid anlaşılır. Lâkin mahzufun "...dir ki, başlarım" suretinde olduğuna lisanımızca karine bulmak müşkildir. Zikir halinde de bütün fevaid-i icaz kaldırılmış ve adî bir söz söylenmiş olur.

BESMELENİN TERCÜMESİ

Bu izahattan sonra da besmelenin lisanımıza göre mümkün farzedilebilecek tercemesi şu suretlerden biri olmak lâzım gelir.

1- Çok merhamet edici bir Rahman olan Allah'ın ismi ile, Lâmiye.

2- Rahman, Rahim olan Allah'ın ismiyle, Lâmiye.

Tetimme: Tamamlama, tamam etme.

3- Rahman-ı Rahim olan Allah ismi ile: yahut adiyle Beyaniye

4- Rahman, Rahim olan Allah namına, Beyaniye

Lâkin evvel emirde bu dört suretten her birindeki "olan" rabıta-i vasfiyesi bir sui iham-ı mutazammın oluyor. Çünkü olmak fiili lisanımızda hem keynunet ve hem sayruret mânâlarında müşterek bulunduğundan evvel değil imiş de sonradan Rahman-ı Rahim olmuş gibi bir mânâyı hudusi ihamdan hali değildir. Olan yerine, bulunan rabıtası da iyi olmuyor. Binaenaleyh bu rabıtanın hazfiyle

5- Rahman, Rahim, Allah'ın ismiyle yahut:

6- Rahman, Rahim Allah ismiyle

Demek daha doğru olacaktır. Bunda da Allah, ism-i zatının ehem olan takdimine riayet edilmemiş ve binnetice fiil ile rahmet arası açılmış olur. Binaenaleyh Allah ismini, sıfatlariyle beraber bir isim halinde hikâye ederek:

7- Allah-i Rahman-i Rahim ismiyle, yahut:

8- Allah-i Rahman-i Rahimin ismiyle.

Denilirse doğrudan doğru Allah ismi mebde yapılmış olacak ve maamafih vasl-ı rahmet yine te'min edilemiyecektir. Bunu "Allah, Rahman, Rahim ismiyle" suretinde söylemek lisanımızca hepsinden selis olacak ise de bunda da bir teslis ihamı hatıra gelebiliyor. Gerçi ismiyle denilip, isimleriyle denilmemesi bu ihamı def'a kâfi ve aynı zamanda esma ve sıfatın taaddüdü tevhidi zata gayr-i mani ise de böyle tadad suretinde üç ismin birer ismi zat gibi mülâhazası tebadür edeceğinden bunları kesre-i vasfiye ile raptederek bir kelime gibi okumak salim olacaktır. Fakat bunda da tetabü-i terakib kuşkusundan kurtulamıyacağız.

O halde ne müfredatını ve ne terkiplerini tamamen terceme mümkün olmıyan ve hele vücuh-i belâgati, ahenk-i beyanı hiç bir suretle kabili nakl olmıyan, dudaktan başlayıp bütün batnı devrile yine dudakta nihayet bulan hurufunun nizam-i halâveti bile başlı başına bir bedia olan ve bununla beraber her müslümanın ve her Türkün pek alâ bildiği ve az çok anladığı bir vecize bulunan besmeleyi bir "ile" "veya" "adiyle" tabiri namına terceme etmeğe kalkışmayıp her halde asliyle söylemek ve bu gibi izahlar ve tefsirlerle de mefhumu tasavvur ve mütaleaya çalışmak bir emri zarurîdir. Binaenaleyh bir miftah-i kül ve bir

---

İham: Vehme düşürmek. **Tebâdur:** Ansızın akıl etme. **Tetâbu':** Aralıksız bir biri ardından gelme.
Bedia: Beğenilen ve takdir edilen pek yeni şey.

ayet-i tevhid olan «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ» nazmı mecidini, muvahhidi müşrik yapacak olan «بِسْمِ اللّٰهِ وَهَّابٍ بَخِيلٍ» manasını andıran "esirgeyici bağışlayıcı tanrı adiyle" gibi münker tercemelerle tahrife özenmekten ihtiraz etmeğe mecburuz. [1]

BESMELENİN MENATI TEFSİRİ

Anladık ki, besmelenin terkibi kelâmisinde en ziyade âmil olan nokta baştaki «ب» harfidir. Bu sayededir ki biz, İsmullah ve visâl peyda ediyoruz. Bütün vücudun ve terakkiyat-i vücudun mebde-i evveli ve matlub-i mutlâkı olan "Allah-ı Rahman-ı Rahimin ismini kalbimizde niyyet ettiğimiz ve henüz vücudunu görmediğimiz irad-i fiilimize rabt ederek lefzi veciz, mânâsı cihanşumul bir kelâm-ı beliğ söyleyebilmemize vesile olan ancak bu «ب» dır. Bizim işimizde ne kadar fail-i muhtar olursak olalım efalimizin illet-i tammesi olmadığımız muhakkaktır. Çünkü bizim iradelerimiz, vücud silsilesinin kat'î bir hadd-i evveli değil, onun cereyanı içinde bir lahza-i tahavvüldür. Ve bunun için biz bütün iradelerimizin bilâarıza ve bilâmüzahim fiile çıkmadığını görüyoruz. Demek muvaffakiyetlerimiz, illet-i ulâ ile iradelerimiz arasındaki nisbetin feyzine tabidir ki, bu feyz, ibtidaen rahmanî, intihaen rahimidir. Biz, gerek bilelim ve gerek bilmiyelim kâinatta bu nisbet, bu izafet, bu taallûk, bu ittisal bir kanun-ı küldür. Ve vücud-i eşya bu kanunun inkişabıdır. Kanunun şuurileştiren bir âmil-i lefzîdir. Ve bu lemha-i şuur ondan maksud-i aksa olan bu nokta-i vucuddur. Ve bu cihetle besmelenin mihver-i tefsiri ba'dır ve buna binaen besmelenin manâsı «ب» dadır. Ba'nın sırrı, noktasındadır denilir. Bu hikmete ve bu kanuna işaret içindir ki, Türk şairlerinin medarı iftiharı olan Hakanî merhum, Hilye'sinde:

اولسه بسمله رسمی ممدود   جنس اشیاده اولورمیدی وجود

("Eğer besmele yazılışında uzatılmasaydı hiç eşya cinsi meydana gelir miydi?") demiştir.

Eazım-ı müfessirin diyorlar ki: «ب»'nın buradaki mânâ-i ilsakı, ya mülâbest ve musahabet veya istianedir. Yani şuurumuzda hasıl olacak olan nisbet "Allah, Rahman-ı Rahim" ismine bir mülabest ve maiyyet hissi veyahut اَللّٰهُ isminin ve «رحمن ، رحيم» sıfatlarının müsemma ve medlullerine nazaran rahmeti ilâhiyeden istimdad ve istiane hissidir ki, evvelkinde, nazm-ı besmele hal,

[1] Doğrusu, besmelenin tercemesinde gösterdiğimiz şu imkânsızlık Kur'ân ayetlerinin hemen hemen hepsinde de caridir. Onun için tercemelerin tam bir tercüme olmasına imkân yoktur.

İlsak: Bitiştirme. **Musahabet:** Sohbetler, konuşup görüşmeler. **İstiane:** Yardım istemek. **Menat:** Dönecek yeri, merci.

diğerinde mefulübih gayr-i sarih olur.

Şeyh Abdüh merhum, Fatiha tefsirinde zikre şayan bir mânâ daha kaydetmiştir. Diyor ki: "Cemi-i akvamda ve ezcümle Arab'ta maruf olduğu üzere birisi bir emîr veya büyük bir zat hisabına ve kendinden sarf-ı nazarla yalnız onun için bir iş yapmak istediği zaman, **"fîlanın namına"** der ve o zatın ismini söyler ki, **"O ve onun emri olmasa idi ben bu işi yapmazdım ve yapamazdım"** demek olur. Bunun en bariz misalini mahakimi nizamiyede görürüz. Hakimler, gerek hükm-i şifahîlerinin ve gerek ilâmlarının başında, **"fîlan hükûmdar namına veya fîlan reis namına"** unvanını zikrederler. İşte bunlar gibi bir müslüman da «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» şu işe başlıyorum" derken, **"ben bu işi kendim için değil, Allah namına, onun emriyle ve ancak onun için yapıyorum"** demiş olur. İlâh...

Bu te'vile göre besmelenin meâli, "Allah-ı Rahman-ı Rahim namına" demek oluyor ki bu da, «ب» da mülabese mânâsına racidir. Fakat bunun hasılı bir niyabet itirafıdır. Bir işe başlarken "fîlan namına" demek, "ben bunu ona izafeten, ona hilâfeten, onu temsilen, onun bir âleti olarak yapıyorum, bu iş hakikatte benim veya başkasının değil ancak onundur" demek olur. Bu da vahdet-i vücud mülâhazasına raci bir «تَنْزِيلُ اللّٰه» halidir ki, ancak risalet, vilâyet, hakimiyet, tasarruf gibi makamatı mahsusada cari olur. Ve binaenaleyh yalnız sure başlarında bulunması haysiyetiyle besmelenin bir mânâsı olarak gösterilebilirse de şer'in umumî olan ve ferdin hisse-i şahsiyetini imhaya değil ihyaya masruf bulunan intifa ve istifade makamlarına tatbik olunamaz. Meselâ, yemeğe başlarken besmele çekmek bir emr-i mesnundur. Halbuki "Allah namına yemek yiyiyorum" demek, pek hoş değildir. Bunda sade, "Allah'ın ihsan ettiği yemeği yiyiyorum" mânâsı anlaşılabilseydi doğru ve meşru olurdu. Fakat yedirmekte değil, yemekte Allah'a niyabet mânâsız ve hilâf-ı edeb bir söz olur. Hatta "Allah namına ibadet ediyorum" demek de doğru değildir. Çünkü ibadet Allah'a olursa da Allah namına niyabeten değil, kulun niyabetini te'yid için kendi namına asaleten yapılır. Halbuki, "filânın namına talep ediyorum" diyen bir vekilin, bir resulün veya "filân namına hükmediyorum" diyen bir hâkimin makamı, böyle değildir. Orada şahsiyetinden insilâh ile talepte veya hükümde bir vahdet-i vücud cereyanı izhar edilir. Meselâ o hâkim, mensup olduğu hükûmet reisinin şahsiyeti içinde kendi şahsiyetini ifna etmekle salâhiyet aldığı menbaın asaletini ve vahted-i vücudunu ilân etmiş olur. Bu da risalet, vilayet, hakimiyet,

---

Mülabese: Münasebet, yakınlık. **Niyabet:** Vekillik, adına.

tasarruf gibi makamatı mahsusadan birinde bulunan Müslümanın çekeceği besmeleye muntabık olabilirse de, besmele çekilmesi meşru ve müstahab olan her mevkia kabili tatbik değildir. Ve binaenaleyh besmelenin umumî bir mânâsı olamaz.

Halbuki bâlâda beyan olunduğu üzere, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ مِفْتَاحُ كُلِّ كِتَابٍ (*"Bismillahirrahmanirrahim her kitabın anahtarıdır."* Fevzü'l-Kadir-3/191) ve كُلُّ اَمْرٍ ذِى بَالٍ لَمْ يُبْدَاْ فِيهِ بِبِسْمِ اللّٰهِ (*"Her mühim iş ki, bismillah ile başlanmamıştır, güdüktür vesselam."* Fevzü'l-Kadir-5/13) gibi ehadisi şerife bize besmelenin meşru olan her işimizin küşadında miftah olabilecek bir mânâyı şamilini ihtar etmektetir. Bu da, müfessirinin beyan ettiği iki mânânın biri olabilir. Maamafih Kur'ân'ın, Süver-i Kur'ân'ın nüzulü, kıraeti, kitabeti itibariyle evvelinde bulunması haysiyetinden besmelenin mânâsında, (Şeyh Abduh) ün izahı doğru olduğu gibi mevaki-i mahsusada dahi şayan-ı kayıt bir ehemmiyeti haizdir.

FAİDE: Besmele derken, «بِسْمِ» üzerinde durmak nakıs ve kabih, «بِسْمِ اللّٰهِ» diyip durmak kâfi ve sahih, «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ» yine böyle «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» tam bir vakıftır.

BESMELENİN AHKÂMI

Mushaf yazarken «بَرَاءَةٌ» den maada sure başlarında «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» yazmak farzdır. Hayvan zebhederken veya ava silâh atarken sadece «بِسْمِ اللّٰهِ» demek de farzdır. Kasden terkedilirse o hayvan yenmez. Fakat unutulursa ma'füvdür. وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ (*"Üzerlerine Allah ismi anılmamış olanlardan yemeyin,...."* Sure-i En'âm 6/121) bunda ve bu gibi bazı mevakide «الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» denilmemek sünnettir. Namaz haricinde kıraetin ibtidasında sure başında ise اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ demek cümhura göre sünnet, ezcümle Atâ gibi bazı e'immeye göre vacibdir. Yalnız «بَرَاءَةٌ» de besmele denmez. Süreteyn beyninde iki kıraet vardır. Bizim Asım kıraetinde okunmak, mendubdur. İbtidaî kıraet, sure başından değil de ortasından veya ahirinden ise "Euzubesmele" mendubdur. Yukarıda beyan edildiği üzere namazda biz Hanefîler'e göre, Fatiha'dan evvel sirren "Euzubesmele" sünnet, Şafiîye'ye göre, sirren veya cehren besmele farz, Malikîler'e göre, okunmaması mendubdur. Sureteyn beyninde ise, biz Hanefîlerce dahi böyledir. Kıraetten maada sair umur-i münefîlerce dahi böyledir. Kıraetten maada sair umur-i mühimme ve meşruaya «بِسْمِ اللّٰهِ» veya «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» ile başlamak derecatına göre mendub veya sünnet veya va-

---

İnsilah: Soyulma, sıyrılıp çıkma. **İfna:** Yok etmek, terketmek. **Muntabık:** İntibak eden, bir birine tam uyan. **Kabih:** Çirkin. **Zebh:** Kesmek.

cibdir ki, tafsilâtı kıraet ve Fıkıh kitaplarına aittir. İleride alâkadar olan ayetlerin tefsirlerinde de izahat-ı lâzime gelecektir.

İSTİAZE

İstiaze mes'elesi, فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (*"İmdi Kur'ân okuduğun vakit evvelâ Allah'a sığın o recim şeytandan."* Nahl 16/98) ayetinde, Besmeleden eâm olan tesmiye mes'elesi اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذ۪ي خَلَقَ (*"Oku ismiyle O Rabb'ının ki yarattı."* Alak - 96/1) suresinde, Zebih mes'elesi de, (*Üzerine Allah ismi anılmamış olanlardan yemeyin, çünki o, kat'i bir fısktır, bununla beraber Şeytanlar kendi yaranına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka telkinatta bulunacaklardır, eğer onlara itaat ederseniz şüphesiz sizde müşriksinizdir.*) (En'am-6/121) Sure-i En'am'da inşallah beyan olunacaktır. (*Süleyman'dan ve O Rahman rahîm Allah'ın ismiyle*) (Neml-27/30) Sure-i Nemilde yine besmeleye dair söz gelecektir.

HULÂSA

Allah (c.c) ve amme nevalüh, habib-i kibriyası peygamber-i zişanımız Muhammed Mustafa (S.A.V.) Efendimiz Hazretlerini وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظ۪يمٍ (*"Ve herhalde sen pek büyük bir ahlâk üzerindesin."* Kalem 68/4) ve وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَم۪ينَ "(*"Ve seni sâde âlemine rahmet olarak göndermişizdir."* El-Enbiya 21/107) mazhariyetiyle bekâm kılmak için "Ruh-i emin" i ile "hakk-i mübinini" inzal ederken evvel emirde onun ıstıfasına, tehzip ve tedibine inayet-i rabbaniyesini izhar ve her şeyden evvel nisbeti ıhtisasını takvim ve ism-i ilâhîsini takdim ile işe başlamak edeb-i kudsîsini talim buyurduğu gibi, bunu tatbik içinde bütün gönülleri mebde-i ümidi ve münteha-i âmali olan inayeti rahmaniye ve rahmet-i rahîmiyeyi cemi-i tecelliyatı vücudun kanun-i azamı bulunan nisbet-i ülûhiyet ve ubudiyet altında, bir tevhidi beliğ ile, gayet veciz ve vecazetiyle beraber son derece cem'iyetli, cem'iyetiyle beraber fevkalâde selis ve açık bir üslûb-i beyan içinde fezleke eden «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ» düstürunu bir miftah-i kül gibi ihsan etmiş ve sonra bu düsturu ve bu edeb ve terbiyeyi bütün ümmetin kitabları, kitabetleri, kıraetleri, nutukları ve sair mühimmat ve hacetleri evailinde ıktibas ve ittiba edecekleri bir sünnet-i seniye kılmıştır. Filvaki Resul-i Ekrem Efendimizin, hadîsi, şeriflerinde de şöyle varid olmuştur: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ مِفْتَاحُ كُلِّ كِتَابٍ (*"Bismillahirrahmanirrahim her kitabın ahatarıdır"* Fevzu'l-Kadir, 3/191) Bundan başka, كُلُّ اَمْرٍ ذ۪ي بَالٍ لَمْ يُبْدَاْ ف۪يهِ بِبِسْمِ اللّٰهِ فَهُوَ اَبْتَرُ "Her mühim iş ki, bismillah ile

---

Bekâm: Arzu ettiğine kavuşan. **Evail:** Başlangıçlar.

başlanmamıştır, güdüktür vesselâm." (Ebu Davud: Edeb/18) Elbette Allah Teâlâ'nın ismiyle başlanmıyan her hangi bir iş, onun huzur-i izzetine arz olunamaz, olunamayınca da güdük, ebter kalır.

Demek bize, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ile Kitabullah'ın öyle bir miftahı verilmiştir ki, biz bunda, İlm-i Kur'ân'ın mevzuunu, gayesini icmalen bulacağız ve evvelâ Fatiha'da, saniyen peyderpey sureleriyle bütün Kur'ân'da bunun Sidre-i mühtehayi geçen inkişafat-ı mufassalasını göreceğiz. Bu inkişafında Kur'ân'ın sureleri ve ayetleri beyninde tertip ve münasebet sade dakik ve lâtif bir zevk-i edebînin değil, amik ve muhit bir İlm-i hikmetin dahi ihsaye sığmaz vücuh-i intizamını muhtevidir. O yalnız bazı ecnebîlerin zannettikleri veçhiyle cismanî olan tul, tavassut, kasır gibi bir kemmiyyet nisbet-i riyaziyesinin ifadesi değildir. Onun içinde ebebî bir hayat-ı namiyenin ecza ve azâsı beynindeki fıtrî ve bediî keyfiyet ve kemmiyyet nisbetlerinden maada sem'i ihsasatının lâtif ahenklerine ihtisâsatı kalbiyenin mütenevvi inceliklerine, idrakatı akliye ve mantıkıyenin metîn hikmetlerine muntabık lâyuad niseb-i ruhiye müncelidir ki, semadaki Süreyya ile Arzı'mız arasında cazibe-i umumiye kanununun nisbet-i mahsusası tamamiyle ölçülüp ilmen ihsa edildiği zaman bile tenasüb-i Kur'ân yine namütenahiliğini muhafaza edecektir. قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبّى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ("*De ki: eğer Rabb'ımın kelimatı için deniz mürekkep olsa idi herhalde Rabb'ımın kelimatı tükenmeden deniz tükenirdi, bir mislide meded getirsek bile.*" Kehf18/109) Kur'ân'ın sureleri, ayetleri keyfe mettefak bir tesadüfün veya sade bir hiss-i şâiranenin sevkiyle serilivermiş bir divan-ı mahlut değil, o baştan başa «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» gibi tek bir cümle-i şamile ve belki bir kelime-i baliğa nizamında bir insicam-ı metîn ve bir üslûb-i hakîm ile nazil olmuş bir kelâm-ı haktır. Evvelinde «بِسْمِ اللّٰهِ» ahirinde, «مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ» işte Kur'ân'ın bütün silsile-i beyanı bu mebde ve münteha arasındaki rabıtaların müfadı gibi Cenab-ı Allah'tan mer'i ve gayr-i mer'i bütün mahlûkatına ve alelhusus insanlara gelen ve bilakis insanlardan Cenab-ı Allah'a giden alâka-i vücud ve hayatın zevk-ı ebetle müveşşah bir ifade-i muhkemesidir. Bakınız: «مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ بِسْمِ اللّٰهِ» ve «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ» ve «بِسْمِ اللّٰهِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ» «الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» «مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ» hep birer kelâmı beliğdir ki, Hazret-i Ali'den mervi bir hadîs mucebince, her hatimde böyle okuruz ve buna (hayli mürtahil) denilir ki bu bize vücutta inkita-ı tam olmadığını ifade eder.

Buna, fennî bir misal göstermek için İlm-i heyeti mülâhaza edebiliriz. Bugün biliyoruz ki, bütün bir İlm-i heyet bir cazibe kanununun ifadesidir. İlim

---

Amik: Derin. **Mütenevvi:** Çeşit çeşit. **Layuad:** Sayısız, pek çok. **Müfad:** Menfaat.

lisanında biz buna ve daha doğrusu bu haysiyetle, "ecram-ı ulviye" ye İlm-i heyetin mevzuu deriz. Yalnız ecram ve ecsam kütleleri arasındaki alâka-i mütekabileyi ifade eden ve cazibe-i umumiye namı verilen bu cihet-i vahdet ile biz, mihanikiyet-i âlemi, ecram ve ecsamı sakilenin tecazüp ve tedafüiyle harekât ve sukûnundan, sükut ve itilâsından, tekarüp ve tebaüdünden, tesadüm ve infilâkından husule geldiği farz ettiğimiz heyet-i âlemi mütalea eder ve seyyarelerimizin vaz'iyetlerini bir dereceye kadar hisap eyleriz. Fakat bununla vücudun bütün kanunlarını ihtiva eden bir ilm-i muhita erdiğimizi iddia etmeyiz. İlm-i hey'etin mevzuu haricinde kalan daha ne kadar ilim ve fen mevzuları vardır ki, sahih bir tasnifinde İlm-i hey'et onların bir şube-i taliyesi kalır. O evvelâ Riyazinin kemmiyyet, mantıkın istıkra ve istintaç kanunlarının tahtı hâkimiyetindedir. Binaenaleyh onun cazibesi tam mânâsiyle bir cazibe-i umumiye ve külliye değildir. Filvaki onda ne ecsanım zerratı veya ecza-i ferdiyesi arasındaki cazibe-i zerreviye veya cüz'i ferdiyeyi, temasük ve telâsuk gibi alâka-i kimyeviyeyi, ne hayatın nümüvvünü ifade eden tağaddi ve tenasülündeki cazibe-i uzviyeyi, ne nefsin hüsn-ü kubuh beyninde muhabbet ve nefret, şehvet ve gazap gibi temayülât ve heyecanını ifade eden alâka-i vicdaniyesini, ne intibaat ve tahayyülâtiyle temessülât-ı hissiyesini ifade eden terkibatı şuuriyesinin alâka-i misaliyesini, ne zihnin tasavvurat ve meanisiyle hakikat-i vakıa arasındaki nisbeti hakkı keşf ve ifade eden alâkai ilmiye ve mantıkiyesini, hasılı mekân içinde mekân, zaman içinde zaman varmış gibi zihnî ve haricî bütün bu hadisatı mekâniye ve zamaniyeyi bir lemha-i şuurda toplıyarak gayip ve şehadeti, hissi ve mavera-i hissi kendi vahdetinde birleştirerek bize ezel ve ebedi bile ihbar ve iş'ar eden ve sonra adem ile vücud, zaruret ile ihtiyar beynindeki farkı göstermek için kudret-i fatıreye bir delil-i şuhudî teşkil eden mücerret bir irade kuvvetiyle mükevvenat-ı gaybiyeyi, mükevvenat-ı şuhudiyeye kalbeden ruhun firaset-i ledünniye ve sınaat-i kevhiyesini ifade eyliyen cazibe-i maneviyeyi, nihayet heyet-i beşeriyede bunların hepsini cem eden cazibe-i ictimaiyeyi bulamayız. Halbuki İlm-i Kur'ân, bütün bu mütenevvi cazibeleri bir cihet-i vahdanî bir cazibe-i külliyenin manzume-i beyanıdır ki, biz bunda cüz'i küllî, ruhanî ve cismanî bütün hususatı vücudun bilâ kayd-ü şart cazibe-i mutlâkası olan rübubiyet kanununu, Allah ile âlem ve bilhassa insanlar beynindeki nisbet ve izafeti mutlâkanın tecelliyat ledünniyesini mütalea edeceğiz. Ve

---

Ecram: Ruhsuz büyük varlıklar. **Ecsam:** Cisimler. **Temassük:** Tutunma, sarılma. **Telasük:** Bitişme, yapışma. **Tağaddi:** Gıdalanmak, beslenmek. **Temessülat:** Benzeşmek, cisimlenmek. **Lemha:** Şimşeğin bir defa çakışı.

nisbî bir mülâhaza ile bigayr-i hakkın "cazibe-i umumiye" dediğimiz cazibe-i ecram, bunun ayâtından bir misal-i cüz'î olduğunu göreceğiz. Bu öğle bir mevzuı vahîttir ki, ulûm-u tensika çalışan felâsife ile üdebanın haysiyet-i müşterekelerinden bile üstündür. En yüksek felsefelerin tenasuk-ı fikrîsi bundaki nesek-ı hikmetin zamanî bir in'ikâsı, en yüksek edebiyatın lemeatı hüsnü, bundaki mezak-ı Bediînin anî bir iltimaıdır. Nazm-ı Kur'ân nesek-i ilmî ile mesek–ı bediînin vahdetgâhıdır. Bunun için tenasüb-i Kur'ân, fününun ıttırad-ı mantıkîsinden daha muhkem, edebiyatın reng-i televvününden daha mütenevvi, daha müteşabihtir. Muhkemat ile müteşabihatın böyle bir tenasuk-i bediî de ancak fıtratte görülebilir. أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (*"Hâlâ Kur'ân'ı iman ile teemmül etmezler mi? Eğer O Allah'tan başkası tarafından olsa idi. Elbette içinde birçok ahenksizlikler bulacaklardı."* Nisa 4/82). Meselâ, heyette cazibe-i umumiyenin yalnız ecsam-ı selâse nazariyesi dahilindeki nizam ve nisbetini bile henüz ölçmemiş olan fennimiz ne manzume-i şemsiyemizin, ne de manzume-i küllün tertip ve ahenginde gayr-i ilmî ve gayr-i mantıkî ve gayr–i bediî hiçbir nokta bulunmadığına bütün fıtratiyle kanidir. Fıtratın bu nizamı, nazarımızda nasıl böyle hem zahir ve hem batın ise, Kur'ân'ın sureleri ve ayetleri beynindeki nizam-ı ilmî ve bediî dahi onun gibi ve hattâ ondan ziyade zahir ve ondan ziyade batındır. Zahir olması kemalinden, batın olması da adem-i tenahisindendir. Bu haysiyetledir ki, bir şâirimiz:

"Bikr-i fikri kâinatın çâk çâk oldu fakat"
"Perde-i İsmetde kaldı ma'ni-i Kur'ân henüz" demiştir.

Biz, mantıkî düşünürken niseb–i bediiyeyi, edebî düşünürken de niseb-i mantıkiyeyi fedâ etmek itiyadında bulunuduğumuz için bu tenasübü bütün kadrosu ile bir cedvel çizer gibi fikren ölçemiyor isek, o fıtratı yaşarken bu zevk-i kemali vecd ile duyabiliriz. Kur'ân da, zevki okuyanlarından ziyade yaşayanlarına ihsan etmek için hitap edecektir. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (*"İşte,O kitap, bunda şüphe yok, aynı hidayet, korunacaklar için."* Bakara-2/1) Binaenaleyh evvel'emirde gafletimizden, vesvesemizden, şeytanattan silinmek için bütün şuurumuzla Allah'a sığınarak: أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ diyelim ve o cazibe-i külliyeyi yaşamak için: «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» miftahına yapışalım ve bir hissi şükran ile Fatiha'sından başlayalım:

Tensika: Düzene koymak, düzenli bir biçimde sıralamak. **Tenasuk:** Nizam üzere dizilme. **Lemat-ı Hüsn:** Güzellik parıltıları. **Mezakı bedii:** Güzel zevk. **İltima':** Parıldama. **Nesek-i bedii:** Hayret verici güzellikte düzenlenip bezenmiş. **Ittırad:** Düzenli, uygun biçimde birbirini izleyen. **Tenahi:** Son bulma, tükenme. **Çâk:** Yarık, yırtık, yırtmaç.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ①

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ② اَلرَّحْمٰنِ

الرَّح۪يمِۙ ③ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِۜ ④

اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُۜ ⑤

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ⑥

صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْۙ غَيْرِ

الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ⑦

Meâl-i Şerifi

1- Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

2- Hamd, O Rabbilâlemin, 3- O rahman, rahîm, 4 -O din gününün maliki Allâh'ın. 5- Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti ya Rabb! 6- Hidayet eyle bizi doğru yola 7- O kendilerine in'am ettiğin mes'utların yoluna; Ne o gadap olunanların, ne de sapkınların. Amîn.

MÜNASEBAT

Kur'ân'da sureler, ekser surelerde kıssalar, kıssalarda ayetler, ayetlerde kelimat, kelimatta huruf ve bütün bunlar arasında zahir veya hafî, lâfzî veya manevî bir çok vücuhtan bir tenasüb-i tam ve bir nizam-ı beliğ vardır ki, tahlili namütenahidir ve birçok ulûm ve fünun ile alâkadardır ve bunların akdemi, Nahiv ve Belâğat ilimleridir. Nazm-ı Kur'ân'da terkip, sibak, siyak, mantuk, mefhum ve fehva, mutabakat, tazammun ve iltizam ile ibare, işaret, delâlet, ıktiza, ızhar, ıhfa, tahkik, temsil, tasrih, kinaye, ima, telmih, mantık, hikmet, maksada

---

Akdem: Daha eski, daha önce. **Sibak:** Birşeyin üst tarafı, geçmişi bağ bağlantı. **Siyak:** Sözün gelişi, tarz üslûb. **Fehva:** Mânâ, anlam, mefhum, kavram. **Izhar:** Açıklamak. **Ihfa:** Gizleme saklama. **Telmih:** Bir şeyi açıkça söylemeyip başka bir anlam ifade etmek için söz arasında mânâlı söylemek.

isabet gibi vücuh-i beyan ve bu babta evvelâ kelâmın sem'a, saniyen kalbe nüfuzunu temin eden fesahat, halâvet, letafet, cezalet, rikkat itidal, teşdit, teysir, tefennün ve teceddüt, cinas, tenasuk, tevazün, ahenk, tasarruf, üslûp, müsavat, ıtnap, îcaz ve nihayet ibda ve î'caz gibi lâfzî ve manevî mehasin ve bediiyatı tazammun eyliyen vücuh-ı belâgat ve bediiyat vardır ki, delâlet-i vaz'iye ve lisaniye, delâlet-i akliye ve mantıkiye ve delâlet-i tabiiye ve zevkiye namiyle üç nev'i delâletin muhassalası olan ve mütenahiden namütenahiye giden tenasübün icmalen hissedilebilen alâkalarını ifade ederler. Bunlar, tefsirin ruhunu teşkil eder. Umum için delâleti vaz'iyenin, ulema için delâlet-i akliyenin, havassı üdeba ve hükema için delâleti zevkiye ve fıtrıyenin ehemmiyeti büyüktür. Ve terceme ile lisan değiştiği zaman bittabi birinci ile üçüncüde zayiat pek çok olur. Ve bundan delâlet–i mantıkiye de müteessir bulunur.

Bunun için biz bazı mevakide bu münasebatı icmalen göstermiye çalışacağız. Çünkü tafsiline kudret-i beşer kâfi değildir. Bu münasebetle de Fatiha'da diğerlerinden fazlaca tevakkuf edeceğiz. Fatiha'da evvelâ iki nokta-i nazardan tenasübü alalım: Siyak, sibak. Yani sözün gelişi, gidişi ki, birincisi makabline, ikincisi de kendi eczasiyle kendine ve mabadine nazaran olan münasebetleridir. Besmele Fatiha'nın bir cüz'ü addolunduğuna göre birincisi mevzui bahs olamaz. Bu, olsa olsa nüzul nokta-i nazarından اِقْرَأْ بِسْمِ رَبِّكَ (*"Oku ismiyle O Rabb'ının ki yarattı."* Alak 96/1) ile olan münasebeti olur ki, bu da, tertib-i Kur'ân'a nazaran mabadine ait birsiyak münasebetidir. Fakat besmele bir ayet-i müstakille olduğu için evvelâ onu taharri edelim:

SİBAK: Besmelenin cazibe-i taallûkundan hariç hiç bir şey tasavvur olunamıyacağından suret-i umumiyede Fatiha'nın da onunla münasebeti derkârdır. Besmele ile Fatiha okuyorum, fatiha yazıyorum, hamdediyorum, Kur'ân'a başlıyorum ilâh... gibi. Fakat bundan başka sureti hususiyede dahi münasebatı kaviyyeleri vardır. O kadar vardır ki, besmeleyi ondan bir ayet farzedebilirsiniz. Evvelâ nazım ve fasıla münasebeti, saniyen müfredat münasebeti, salisen icmal ve tafsil ile bilvücuh mânâ münasebeti vardır. Bir kerre besmele'deki cazibe-i rahmete Fatiha'nın bir cevabı şükran olduğu ilk nazarda görülüyor. Bu ise, ara-

---

Halavet: Tatlılık, şirinlik-zevk. **Cezalet:** Kekeme veya pepey i olmayış. **Rikkat:** İncelik yufkalık, acıma. **Teysir:** Kolaylaştırma. **Tefennün:** Fen, öğrenme, bir çok şeyler bilme. **Cinas:** Cinas, benzeyiş. **Tenasük:** Nizam üzere dizilme. **Tevazüm:** Denk olma, tartıda denk gelmek, denkleşmek. **Itnap:** Sözünü gereğinden fazla uzatmak. **Mevaki:** Mevkiler yerler. **Taharri:** Araştırmak, aramak. **Derkâr:** Aşikâr, malum-işte.

larında hafi bir kemal-i ittisaldir. Sonra Fatiha besmele'nin bir beyanı, bir inkişaf-ı beligidir. Şöyle ki:

Besmele'nin müfredatı, hakikaten, hükmen yedi kelimeden müteşekkil dört kelime-i müstakille olup üçü İsmullah, mecmu-ı terkibi ise, mezkûr ve mukadder iki taraf ile bir rabıtadan yani muteâllik, müteallâk. Vasıta-i taallûk olan üç cüz'den mürekkep bir kelâm-ı tam idi. Buna mukabil Fatiha, yedi ayet, dört kelam-ı müstakil, üç vakf-ı tamdan mürekkep bir kelâm-ı tam nizamında bir sure-i bediadır ki, bu üç vakfı tamdan birincisi, üç ayetle bir kelâm olarak tarafı evveli, ikincisi iki kelâm ile bir ayeti tevhid olarak ortadaki rabıta-i akdi, üçüncüsü yine üç ayetli bir kelâm olarak taraf-ı ahiri teşkil etmiştir. Ve bu suretle Fatiha, besmele gibi ve onunla mütecanis bir kelâm suretindedir.

Mânâya gelince: Besmele bi‿e bir nisbet-i izafiye, iki nisbet-i vasfiye ve başında bir nisbet-i taallûk ile nihayetinde muzmer ve tevhid-i mutazammın bir nisbet-i tamme veriyordu. Orada اَللّٰهُ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ husustan umuma inbisat eden ism-ü sıfatî ile mezkûr iken biz ezelde olduğumuz gibi ef'alimizle beraber mahzuf ve muzmer idik. Daha doğusu Allah var, biz yok. كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ "Allah vardı, onunla birlikte hiç birşey yoktu." Çünkü ondan evvel bu taallûk ile izafet-i ilâhiyeye sarılmamış idik. «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» dediğimiz zamandır ki, bu taallûk hasıl olmuş ve Fatiha da maatteşekkür zuhurumuza vesile vermiştir.

Filvaki Fatiha, bir şükran ile başlıyor ve bizi gıyabî bir izafet-i rabbaniye ile ibtidaen âlemîn içinde saha-i vücuda atıyor ve o sırada Rahmanî Rahim bir daha tecelli ediyor ve tebliği hakayik ile bir iki devre-i tehzibden sonra ledünnî bir teklifin icabını sezecek kadar şuurumuzu terbiye ve talim-i kelâm ile iltifat ederek Allah'ı ve kendimizi tanımak için bizi gaypten, şühude getiriyor ve işte o zaman vahdaniyet-i ilâhiye'ye اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti ya Rabb!"*) diye bir akd-i biat yaptırmak üzere bize hakk-ı kelâm veriyor. Ve biz de bütün vicdan-ı içtimaimizle mütekellim olarak söze başlayıp bu akdi yapıyor ve o nisbet-i taallûku böyle ezelî bir rahmet ile lâyezal bir mukavelei içtimaiye ve hukukiyeye raptediyoruz ve o vakit bizim de نَسْتَعِينُ derken bir irade-i cüz'iyemiz ve inşa-i talebe hak ve salâhiyetimiz olduğunu anlıyoruz ve derhal اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالِّينَ (*"Hidayet eyle bizi doğru yola. O kendilerine in'am ettiğin mes'utların yoluna; Ne o gadap olunanların, ne de sapkın-*

İttisal: Bitişme, kavuşma. **Muzmer:** Gizli, örtülü, saklı, dışarıya vurulmamış, içte gizli. **İnbisat:** Genişleme gönül ferahlığı. **Tehzib:** Yaldızlama, süsleme. **Ledünni:** Allah'ın sırlarına ait bilgi.

ların.") duasiyle huzur-i ilâhi'de ahz-ı makam ederek ilennihaye söylüyoruz bu suretle ezeldeki ve besmele'deki batın, Fatiha'da ve halde bir mütekellim-i zahir oluyor da zahiri ezelî gaip ve nihayet bizim şuurumuzda ve kelâmımızdaki huzuriyle merkez ve muhitimizde bir muhatep olarak hazır bulunuyor. اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ * اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ İşte ezelî, ebedî bütün muadele-i hayat, bunun içindedir. Basit birkaç cümle gibi görünen Fatiha, hılkatın, hâlıkın, mahlûkun bütün serairini toplıyan bir kanun-i küldür. Baştaki üç ayet ile sondaki üç ayetin rabıtası olan bu bir ayetle Fatiha, böyle namütenahi üstü bir muadele-i vücudu tescil etmiştir.

Fatiha'daki bu ruhu, bu muadeleyi şu hadîs-i kudsî ne güzel beyan etmiştir. قَسَمْتُ الصَّلاَةَ بَيْنِى وَبَيْنَ عَبْدِى نِصْفَيْنِ نِصْفُهَا لِى وَ نِصْفُهَا لِعَبْدِى وَلِعَبْدِى مَا سَألَ "*Ben, salât sûresi olan Fatiha'yı benim aramla kulum arasında yarı yarıya taksim ettim. Yarısı benim ve yarısı kulumundur ve kulumun istediği hakkıdır.* (A.S.) Efendimiz de bunu şöyle beyan buyuruyor: Kul اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ der. Allah da "kulum bana hamdetti", der. Kul الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ der. Allah da, "kulum beni senâ etti" der. Kul مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ der. Allah da der ki, "kulum beni temcit etti ve buraya kadar benim, اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ kulumla benim aramda, surenin ahiri ise, sade kulumundur ve kulumun istediği hakkıdır. اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ diyor. (Müslim: Salat-38)

Fatiha, işte hak Tealânın böyle bir lütfunu tecelli ettiren bir muadele-i vücuttur. Bu muadele de, kâinatın üss-i nizamı olan adalet ve müvazene kanununun en bariz ve en bedi bir hakikatını görürüz görürken, صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "Sırat-ı müstekim" nazm-ı mecîdinde ayan beyan okuruz. Bu muadeleye bir zevk-i tasavvuf ile bakacak olursak bu misak-ı ubudiyet ve istianeyi hamil olan ümmetin hey'et-i içtimaiyesine هُوَ الَّذِى جَعَلَكُمْ خَلاَئِفَ فِى الْاَرْضِ ("*...O ki sizleri yeryüzünde halifeler kıldı.*" Fatır 35/39), اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ ("*...Herhalde arz, ona benim salih kullarım varis olacaktır.*" Enbiya 21/105) gibi ayetlerde tasrih edildiği üzere lâhutun bir zıll-i niyabîsi münakis olduğunu ve onlara da bir hisse-i inşa bahşedilmiş bulunduğunu duyarız ve o zaman böyle ubudiyet ve istianesini yalnız Allah'a hasreden bir vicdan-ı içtimaî taşıyan ümmetin icmaında da bir delâlet-i teşriiye mevcut olabileceğini, yani icma-i ümmetin müsbit bir delil-i şer'î teşkil ettiğini anlarız. Binaenaleyh Besmele ile Fatiha arasındaki sibak-i tenasübün ruhu ezel ile lâyezal beynindeki bu muadele nisbetinin inkişafıdır. Bun-

---

Layezel: Zeval bulmaz, yok olmaz. **Muadele:** Denklik, beraberlik, denklem. **Serair:** Gizli şeyler. **Temcit:** Allah'ın büyüklüğünü bildirmek. **Muadele:** Denklik, beraberlik, denklem. **Mecid:** Allahû Teâlâ sıfatı, büyük, ulu. **Zıl:** Gölge, koruma, sahip çıkma.

lar bütün fıtratta mevcud olan bu nisbeti bizim şuurumuza nakşeden ayât-ı ilâhiyedir. Bunların inbisatını da Kur'ân'da göreceğiz.

SİYAK: Fatiha'nın bizzat kendisindeki sevki, bir sevk-ı talimdir. Nitekim bir isimi de talim-i mes'ele idi. Bunun en büyük karinesini siyak-ı kıraette ve bilhassa اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ (*"Oku ismiyle o Rabb'ının ki yarattı."* Alak - 96/1) emri celilinde buluruz. Bundan başka esbab-ı nüzulde rivayet ettiğimiz hadîste dahi, «قُلْ» emri vardı. Bunun için bazı müfessirin başta, "böyle söyle" mealinde «قُلْ» emrinin mukadder olduğunu zikretmişlerse de, muhakkıkin bu takdire hacet kalmaksızın sade, siyak-ı uslubun bu talim-i iş'ara kâfi olduğunda musırdırlar. Yâni Allah-ü Teâlâ bize bu kelâm ile ilim ve iman telkin buyurmuş ve bu telkini bir emir ile yapmayıp hal ile gıyaptan anlatmıştır. Çünkü ilim ve imandan evvel hakk-ı huzurumuz yok idi ki sarihan hitap etsin. Zira Besmele'de biz zahiren mevcut değil idik bununla beraber Allah'ın zatı değil ism-i huzurunda idik. Binaenaleyh Fatiha'nın ibtidasında Marifetullah'a mütealik olan üç ayet tamamen gaibane bir ihbardır. Mütekellim-i gaiptir. Bunda "âlemîn" sıgasiyle zevilukule bir tenbih-i beliğ vardır ki, bu üç ayetin mazmununu düşünüp anlıyan bir kimse âkil ise, âlemînin ne olduğunu ve kendi ruhunda onun nasıl tecelli ettiğini teemmül ederek ve mebde-ü meadi nazardan geçirerek, şuurunu, basiretini topladığı zaman ve ancak o zaman اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ * مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ihbar-i gaibanesinin hak bir kelâm olduğunu anlar ve derhal Allah'ı zahir ve batında hazır ve nazır bulur. Bulunca da إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ilâh... diye ona hitap ile arz-ı ahd-ü hacet yapabilir. Bunun için Fatiha, edebiyat-ı Arabiye'de "gayibden hitaba iltifat", denilen bu uslub-i belâgatin te'mini için taraf-ı ilâhîden sarih bir emri "ben ve biz" gibi siğai tekellüm ile sarih bir hitabı ihtiva etmiyerek وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ (*"Bununla beraber hiç bir beşer için kabil değildir ki Allah ona başka suretle kelâm söylesin; Ancak vahyile veya bir hicab arkasından"* Şûra 42/51) ayetinin mazmununu talim ve tebliğ eylemiştir. Binaenaleyh Fatihanın kendisindeki sevki, bir sevkı talim ve üslûbı, üslûbi telkîn olmuştur.

Bütün büleğa-i Arab'ın ve hatta şuara-i Türk'ün kasidelerinde, hitabelerinde bilip kullandığı, bir üslûb-i iltifatın böyle tam makamında ve bir çok cümlelere muhtaç mazmunları bu kadar veciz ve bu kadar beliğ bir surette toplıyan gayet derin bir nükte ibda etmiş olması bütün şüara-i Arab'ın azm-i ta-

---

İnbisat: Genişleme, gönül ferahlığı. **Üss:** Duvar, temel. **Sarihan:** Açıkca. **Zevi'l-ukul:** Akıl sahipleri akıllılar. **Musır:** Gani, yetinmek, kâfi görmek.

haddisini kıran ve onlara i'cazi Kur'ân önünde serfüru ettiren vücuh-i belâgattan birisi olmuştur.

Fatiha'nın eczası arasındaki sevk ve münasebat ise kısmen geçti ve lüzum görüldükçe de atide tahlil ve tefsir sırasında gelecektir. Burada şu kadar söyliyelim ki, «اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» Elhamdü'nün ekmel bir suretiyle tefsiri «اِهْدِنَا» dahi istianenin öyle bir beyanıdır. Ve bu inkişaf-ı müteselsil ile Fatiha «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ» cümle-i baliğasına raci bir kelâm-ı bediîdir.

Diğer süveri Kur'ân ile münasebatı ise, Fatiha, Ümmü'l-Kur'ân, Ümmülkitab, esas isimlerinin delâlet ettiği vechile hepsinin cezr-i aslîsi ve mümessiil-i küllîsi olmasıdır ki, bunu kısmen bâlâda anladık ve bütün atide de inşaallah anlıyacağız.

Hûlasa; sanki besmele bir taç, Kur'ân bir vücud-i ekmel, Fatiha onun başı «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ» bu baştaki sima, rahmet ve hidayet bu simanın göz bebekleri, Dünya ve Ahıret menazırı, ubudiyet ve istiane lisanı, tevhid-i ilâhî ruhudur. O suretle ki, bütün ledünniyat-ı vücud onun leb-i beyanından sünuh ederken o taçdan, o simadan, o gamzelerden de onun ruhu okunur. O sima sima-i Muhammedî, o vücud, tecelli-i İlâhîdir. Kelâm Kelâmullah, mübelliğ Resulullah: اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ (Allah'tan başka ilah olmadığına Hz. muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim.)

TAHLİL VE TEVİL

«اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ» Hamd, ihtiyarî bir ihsana veya onun mebdei olan bir hüsne karşı inşirah ile sahibine tazim ifade eden bir zikr-i cemildir. Kısmen medih ve kısmen şükr ile birleşen bir öğüş (övüş) bir nevi öğmek veya öğülmek, iyi bir öğüş veya öğülüş, güzel bir öğücü veya öğülücü olmak, ciddî bir öğücülük veya öğülücülük, nihayet bu manâları cami güzel ve ciddî bir sözdür. Arabça'da hamd kelimesi, bunların hepsinde kullanılır. Fakat lisanımızda ekseriya ism-i masdar olarak müstameldir. Diğerlerinde hamdetmek veya edilmek, hamdediş veya ediliş, hâmid veya mahmud olmak, hâmidiyet, mahmudiyet denilir ve bugünkü lisanımızda bunun sırf Türkçe bir müradıfı yoktur. Şükür de böyle. Elde bir öğmek var ki, o da medih ve senâ müradıfidir. Hamd ise, medh ile şükür beyninde bir nev'i sena ve bir medhi mahsustur. Çünkü medih, hayatî ve ihtiyarî olana da olmıyana da yapılır. Meselâ, güzel bir inci ve güzel bir at mem-

---

Tahaddi: Meydan okuma. **İstiane:** Yardım isteme. **Süver:** Suretler. **Menazır:** Manzaralar görüşler. **Lebi:** Dilim. **Sünuh:** Akla hatıra gelme. **Sağlam ve güvenli olma. Adam akıllı bilme.** **Müradif:** Bir manada olan, eş anlam.

duh olabilir. Fakat mahmud olamazlar. Hamd, bunları ihsan eden fail-i muhtara yapılır ve hattâ onun keremine, ilmine yapılır da hüsn-i endamına yapılmaz. Bundan başka medih ihsandan evvel de yapılabilir, sonra da. Hamd ise, mutlâka bir ihsandan sonra yapılır. Şu kadar ki, onun hamdedene vasıl olmuş bir in'am olması şart değildir. Şükürde ise, bu da şarttır. Zira şükür, gelmiş olan bir nimete kavlen veya fiilen veya kalben mün'imini tazim ile mukabele etmektir. Sade fiilen veya kalben şükür, ne medihtir, hamd, lâkin lisan ile kavlen yapıldığı vakit hem hamd, hem de medholur ve bu hamd, şükrün başıdır. Binaenaleyh hamd, medihden aleıtlâk ahas, şükürden de minvechin eâm ve minvechin ahastır. Her hamd medihtir, lâkin her medih hamd değildir. Sonra bâzı hamd, şükür ve bâzı şükür, hamdolmakla beraber şükür olmıyan hamd, hamd olmıyan şükürler de vardır. Demek medih, vakıa nazaran boş bir ümidin sevkiyle kuru bir yalandan, mücerret bir müdaheneden ibaret kalabilirken hamd ve şükür, daima vakıa mutabık bir hakikat ifade ederler. Hamd, delile müstenit haklı bir ümidin neşvesile veyahut şükür gibi tahakkuk etmiş bir tenaümün zevk-i saadetiyle yapılır. Hamd verdi, verecektir gibi mazi ile istikbal beyninde deveran eden bir hal-i şevktan, şükür ise, işte verdi gibi bir mazi-i mütehakkıkın zevk-i vuslatından münbais bir bahtiyarlık ilânıdır. Bunun için hamd-ü şükür tamamen meşru ve ahlâkî oldukları halde medih, umumiyetle ahlâkî değildir. Menhi ve mezmum da olabilir. Nitekim (A.S.) Efendimiz: احثُوا التُّرَابَ فِي وُجُوهِ المَدَّاحِينَ ("*meddahların yüzlerine toprak saçınız..*" Keşfü'l-hafâ 1-135) buyurmuş. Halbuki ("Nase hamd etmiyen, Allah'a da hemdetmez. مَنْ لَمْ يَحْمَدِ النَّاسَ لَمْ يَحْمَدِ اللهَ (Tirmizi, Birr, 35) hadîs-i şerifiyle aleıtlâk hamdin, memurünbih olduğunu göstermiştir. Mirac hadîslerinde de ümmet-i Muhammed حَمَّادُونَ yani çok hamd edenler unvaniyle telkip edilmiştir. Hamd ile şükürde asıl matlûp mün'imdir. Medihte ise, hayal-i nimettir.

Hamd ve şükür, ikisi de bir hakk-u hakikat aşk-ı inşirahı ve binaenaleyh ahlâkî olmakla beraber hamdde mânây-ı şevk, şükürde mânây-ı sadakat daha barizdir. Ve bu suretle şükür bir mazi-i mütehakkıkın hatıra-i tebcili olduğundan daha zor, yapanları daha azdır. Çünkü cereyan-ı vücud hep maziden istikbale müteveccih olduğu için insanlar, tab'an istikbale mütemayildirler. Şüphesiz bu temayülün içinde hevlâlûd bir cezbe-i Ahiret mündemictir. Filvaki insanlar, daha ziyade ileriyi görsün diye gözleri önlere nazır olarak yaradılmışlardır. Lâkin böyle olması yolda giderken geldikleri mebde-i geçip arkada bıraktıkları

Eam: Daha geniş, pek şümullu en umumi. **Ahas:** Çok hususi. **Münbais:** Gönderilen, ilerleyen doğanı çıkan. **Hevlalûd:** Korku bulaşmış.

kıt'ayı unutmak için değil, onun hatırasına ve hafızanın sadakatine itimat içindir. Bundan dolayıdır ki, boyunlar, ledel'icap o hatırayı tecdit için öndeki gözleri arkaya çevirip baktırabilecek müteharrik bir mihver halinde halkedilmişlerdir. Bir istikbal yolcusu için mihver hilkatin büyük bir ehemmiyeti ikaziyesi vardır. Demek ki, hafızası çürük, boyunları gayr-i müteharrik olan yolcuların sade ileriye dikilmiş olan gözleri, şeytanın baskınından korunmak için birer zaman-ı selâmet değildirler. Halbuki beşeriyet-i gafilede bu hal galiptir. Fikr-i müdahene ile bir ümid-i mevhum üzerine meddahlıklar yapan nice mahlûklar görülegelmiştir ki, maksatlarına nail oldukları ilk andan itibaren bir nankör kesilmişlerdir. Bunu mülâhaza eden bazı mütefekkirin (ezcümle zamanımızda Fransız Güstav Löbon) insanlar üzerinde hayalin hakikatten ziyade bir hâkimiyeti olduğu neticesini almışlardır. Fakat bu doğru değildir. Çünkü hayalde görülen o hâkimiyet, hakikati temsil edebilmesi haysiyetindendir. Yoksa hayale, hayal diye sanılan kimse görülmemiştir. Binaenaleyh asıl hâkimiyet, hayalin değil yine hakikatindir. Hakikat öyle müessirdir ki, sade yakından değil, uzatan hayali vasıtayla bile tesirini icra ediyor. Lâkin vuslatın öyle şaşırtıcı bir hal-i istiğrakı vardır ki, bunda hakikat, kendisinden başka her şeyi siliverir ve ayn-i hakikat olamıyanlar ona tahammül edemezler ve bunun için beşer onu kendisinden ziyade karşısında gördüğü zaman takdir eder. Güneş doğunca, göz kamaşır ve intıba süzülüp kalpteki şuur cepheye dikilmeyince insan onu göremez. Buna binaen şuurlu bir hakikat adamı olmak gayet müşkil ve bir müslim-i kâmil olmak çok zordur. Nitekim fâni filhak olan Hazret-i Ömer-ul faruk (R.A.) Efendimiz, مَا تَرَكَ الحَقُّ لِعُمَرَ مِنْ صَدِيقٍ *"Hak, Ömer'e Sadîk bırakmadı"* dediği zaman, bu zorluğu ifham etmiştir. Şükür ise, böyle erbab-ı hakikatin şıarı olduğundan, وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ " (*....Maamafih kullarım içinde şekûr olan azdır.* Sebe' 34/13) buyrulmuştur.

Maamafih diğer cihetten hamdte mânây-ı tazim ve takdir daha yüksektir. Çünkü bundaki ihsan-ı vaki hâmide vasıl olmadığı cihetle bir taraftan daha ziyade hakka nazır, gararsız bir şîme-i tazim vardır. Diğer cihetten o ihsana nail olanların neşatına iştirak ifade eden bir hiss-i uhuvvet ve kendi hakkında gayr-i vasılı, vasıl addettiren bir hisse-i takdir mevcuttur. Bir bu, birde aksam-ı şükürde fiil-i kalbin bir emr-i hafi ve ef'al-ı cevarihin ihtimalli olması, enva-ı şükrün ekmeli yine lisan ile yapılan hamdolmasını ıktiza eder. Filvaki Resuli Ekrem (S.A.V.) Efendimiz, "Hamd, şükrün başıdır. Allah'a hamdetmiyen,

---

Ledel i'cap: İcap ettiğinde. **İfham:** Susturma, ağız açtırmama, anlama, anlatma. **Şime:** Huy tabiat. **Neşat:** Sevinç şenlik. **Cevarih:** Yırtıcı hayvanlar, yırtıcı kuşlar, yaralayanlar. **Sadîk:** Dost.

şükretmemiş olur اَلْحَمْدُ رَاْسُ الشُّكْرِ مَنْ لَمْ يَحْمَدِ اللّٰهَ لَمْ يَشْكُرْهُ (Feyzü'l-Kadirr 111/418) buyurmuştur.

Bu şerait ile, lisanen yapılan ezkâr-ı cemile, elfaz-ı ihtiramiye, tazimat-ı mahsusa, hep hamiddirler. Hamd kelimesi de, bütün bu tazimatın meâline muntabık olduğundan, "hamdolsun" denildiği zaman, bütün bu tazimata şayan bir hüsün veya ihsan muvacehesinde bir hazz-ı saadet ve bir bahtiyarlık duygusu ilân edilmiş olur ki, bu, bir taraftan o hüsün ve ihsanın sahib-i muhtarını öğmek, diğer taraftan da bihakkın o saadetle öğünmek mânâlarını ifade eyler. Ve her iki haysiyetle de pek meşru ve pek ahlâkî bir hasenedir. Çünkü tahdisi nimet, bir gurur-i temeddüh değil, nankörlüğü silen büyük bir fazilettir. Daha doğrusu hamd, herkesin ermek istediği ve fakat pek az kimselerin erebildiği en yüksek bir gaye-i kemaldir. Çünkü beşerî nokta-i nazarından bütün saadetler iki kelime ile hulâsa edilebilir: Tena'üm, in'an. Mevki-i tena'ümde bulunanlar, ancak tena'ümlerini his ve takdir ettikleri zaman hamdederler. Çünkü saadet, tena'ümün kendisinde ve kemmiyetinde değil, keyfiyetinde yani zevk-i takdir edilip hissedilmesindendir. Ve zaten tena'ümün mânâsı budur. Ve ne zaman zevk-i saadet hissolunur ve coşarsa lisandan hamd sâdır olur ki, bu makam, hâmidiyet makamıdır. Mevki-i in'amda bulunanların saadeti de mücerret in'amda değil, verilen nimetin kadrini bilecek ve zevkiyle saadet duyacak mahalli lâyıkine isalinde ve vusulünü delil-i vazıhiyle müşahede etmesindedir. Bu delil ise, hâmidin hamdidir. Bundan o isal ve vusulü temaşa etmekteki zevkde, mahmudun saadetini teşkil eder. Ve biz biliriz ki, makamı in'am, makamı tena'ümün fevkindedir. Binaenaleyh makam-ı mahmudiyet ekmel-i meratip ve aksa-yı metaliptir. O halde bu makamın saadeti de, en büyük saadettir. Bu saadetin zevkindeki cuşiş dahi bil'evleviye bir hamd ile neticelenmeyi iktiza eder. Mahmud'un hâmidiyeti demek olan bu hamd ise, tezyid-i in'ama ve dolayısıyle tezyid-i hâmidiyette ve mahmudiyete sebep olur. Bu suretle makamı hâmidiyette bulunan mütena'imin hâmidiyette devamı, makam-ı mahmudiyete itilâsına ve makam-ı mahmudiyyette bulunan mün'imin hâmidiyette devamı da mahmudiyetin namütenahi tezaüfüne vesile olur ki, لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ ("*Ve düşünün ki Rabbınız şöyle ilân buyurdu: Celalim hakkı için şükrederseniz elbette size artırırım, ve eğer nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki azabım çok şiddetlidir.*" İbrahim 14/7) buyrulması bundandır.

Temeddüh: Böbürlenme. **Tena'üm:** Nimetlenme, bolluk içinde yaşama. **İn'am:** İhsan, nimet verme. **İsal:** Ulaştırma, vardırma. **Cuşiş:** Coşma, kaynama. **Tezaüf:** İki kat olma, kat kat olma.

Şu halde silsile-i müterakkiyesiyle meratibi âliye-i hamd şunlardır: **1- Hâmidiyet, 2- Mahmudiyet, 3- Hâmidiyet ve mahmudiyet, 4- mahmudiyet ve hâmidiyet.**

Bu son mertebe tecelliyat-i lâhutiyeden birini görürüz. Burada in'fial ifade eden beşerî mazmunların hazfiyle mahmudiyet ve hâmidiyeti cemeden, "hamîd, mahmud, hâmid" esma-i hüsnasının tecellisini görmemek nasıl kabil olur? Bu olmasa idi, onlar nereden gelirdi? Sonra Şifa-i Şerifte mübeyyen olduğu üzere hâmid ve mahmud, peygamber-i zişan Efendimizin de Ahmed ve Muhammed gibi esma-ı şerifesindendir. Filhakika makam-ı mahmut bilhassa Hatemül-Enbiya Efendimize mev'ud olan ve onu hâmidiyetten mahmudiyete terakki ettiren bir makam-ı âlâdır ki, makam-ı şefaat-i uzmadır. Bu makamda, "Livau'l - Hamd" onun dest-i eymenine teslim olunmuştur. Ahırette makam-ı mahmudun feyz-i şefaatiyledir ki, livaü'l-Hamd altında toplanacak olan ümmet, hâmidiyet-i ilâhiyeden hisselerini alacak ve ehl-i cennetin davalarının sonu da «الحَمْدُ لله رَبِّ العَالمينَ» olacaktır. وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الحَمْدُ لله رَبِّ العَالمينَ (*"Orada duaları sağlıkları dualarının sonu da hakikatdir."* Yûnus-10/10)

Böyle hamidiyet ve mahmudiyeti cami olan Habib-i Huda'nın Ahmediyeti, Muhammediyeti, işte hamdin bu mertebe-i cem'iyetine natıktır. Ve filvaki lâfzan ve manen mahiyet-i hamd, bir hakikat-i Muhammediyedir. Ve bu hakikatin evvel ve ahır Allah Teâlâ'ya ıhtisası da hakikatlerin hakikatidir.

İşte Fatiha, «الحَمْدُ» ibtidasiyle bize bu saadetleri, bu gaye-i kemali ve bu hakikati telkin ederek başlamıştır. Ve "elhamdülillâh" denildiği zaman duyulan inşirah-ı amîk bu aşk-u şevkin ifadesidir ve hakikat-i hamde meftun olmıyan yoktur. Lisan-ı Arabta «الْ» ahd-ı fert veya ahd-ı istiğrak veya ahd-i cins ve hakikat ifade eden bir harfi tariftir. İlk hitapta ise hamdın bir ferd-i muayyen-i maruf değildir. Sonra bu mütedanın haberi olan «لله» da lam, ıhtisas, istihkak, milk mânâlarında zahirdir. Ve evvelki diğerlerine şamildir. Binaenaleyh cümlenin meali şu olur: "Hani her kesin malûmu ve aksa-yi emeli olarak matlûbu olan hamd hakikati yok mu? İşte hâmidiyet, mahmudiyet bütün cinsiyle ve hattâ bütün meratibi ve bütün enva-ü efradiyle o hamd, Allah'a mahsustur, Allah'ın hakkıdır, Allah'ın milkidir. Çünkü Allah'tır, çünkü... Çünkü ilâh..." Fakat lisanımızda bu tafsili icmâl eden bir harfi tarif olmadığı için biz, sadece hamd, diye aleıtlâk cins ifade ederiz, bilen bilir, bilmiyen başkasının bildiğinden ha-

---

İnfial: Gücenme, darılma. **Livau'l-Hamd:** Hamd sancağı. **Amîk:** Derin. **İstihkak:** Hakkı alma, hak kazanma.

berdar olmaz. Bu cümle evvelâ bize ilim ve iman ifade eden bir cümle-i inşaiye olur ve zemanı olmıyan bir cümle-i ihbariyedir. Ve aynı zamanda tazimi de iş'ar ederek inşai hamdi müstelzim olduğundan lâzımiyle de bir cümle-i ismiye olduğu cihetle devam ve sübu-ut ifade eder. Fatiha'da bundan başka cümle-i ismiye yoktur. Üçü kelâm, biri sıla olan diğer dört cümle, hep cümle-i fiiliyedir. İlk nazarda böyle olması Fatiha'daki muadele tenasübüne muhalif gibi görünüyorsa da hakikat-i emir ber akistir. Zira bir isim birçok fiile muadil olabileceği gibi o dört cümle-i fiiliye bunun beyan hayyizinde olduklarından teadül-i hakikî ancak bu suretdedir. Ve indettahkik Fatiha, bu tek cümle-i ismiyeden ibaret bir kelâmdır.

رَبِّ الْعَالَمِينَ **Allah'ın sıfatıdır.** Terkibinin lisanımızda herkese marufiyeti tercemeden mustağnidir. Bunu "âlemînin Rabbi" suretine ifrağ mümkün ise de, bunda fazla bir vuzuh olmamakla beraber lâmdaki istiğrak, ahdiferdî ile tevhidi ifade eden marifeye izafet müeddaları nâkıs kalacaktır. "Bütün âlemînin ve eczasından her birinin malûm olan yegâne Rabbi" diye tafsıl etmek ise îycaz yerinde itnab olacaktır. "Âlemlerin Rabbi" demek ise, bu mahzurlarla beraber aslına da muvafık olmaz. Zira Kur'ân "Rabbil'avalim" demiyor da, "Rabbilâlemîn" diyor ve bununla bilhassa zevilukulü tağlib ederek onların nazarı dikkatini celbeyliyor. Çünkü عَالَمِينَ ، عَالَمُونَ gibi cem'i salimler, ukalâya mahsus olduğundan bunun meâli, *"bütün âleminîn ve bütün eczasının ve alelhusus hepsine faik olan zevilukul âlemlerinin yegâne Rabbı"* demektir. Sure-i Bakara'nın başında هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *("İşte o kitap, bunda şüphe yok, aynı hidayet, korunacaklar için."* Bakara 2/2) nazmı celilinde tebeyyün edecek olan bu işaret-i mücmele, Kur'ân'ın hikmeti nüzulünü göstermek itibariyle Fatiha'nın evvelinde gayet mühimdir. Bu işaret ve bu ikaz-ı Rabbanîdir ki, الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ vasıflarıyle takviye edilince, şuur-ı ukalâyi gayipten şühuda getirip, اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ diye hitap ile arz-i tevhid-ü misaka sevkedecektir. Âkil ile gayr-i âkil müzekker ile müennes gibi biri diğerine velev bir haysiyetle racih olabilen müteaddit isimlerin tesniye, cem'i gibi bir ifadede racihini galip kılmak demek olan bu tağlib üslûbü lisanımızda da vardır. Meselâ zevç ve zevceye, zevceyn, baba ve anaya, ebebeyn dediğimiz gibi bütün Türk tebaasına Türkler demek de bir tagliptir. Ve Arabî'de bunu birçok envaı vardır.

"Rabb", aslında terbiye mânâsına bir masdar olduğu halde mubalâga kas-

---

Müedda: Tediye eden, eda eden. **İtnab:** Sözü gereğinden fazla uzatmak. **Zevi'l-ukulû:** Akıl sahipleri, akıllılar.

dile mürebbîye ıtlâk edilmiştir ve masdarında Rububiyet denilmiştir ki, çok âdil yerinde «عَدْلٌ» denilmesi gibidir. İşte bu mübalâğa mânâsından dolayı Rab sade mürebbi müradifi değil, ayni terbiye gibi olan ve binaenaleyh istilâ, isti'lâ, inayet, tedbir, zabt ve tasarruf telkin ve irşat teklif, emr-ü nehiy tergib, terhib, taltif, tekbir gibi terbiyenin bütün levazımına malik kuvvetli ve ekmel bir mürebbi demek olur ve bu münasebetle sahip ve malik manasına dahi gelir. Meselâ hane sahibine, "rabbü'd-dar", bir sermayenin malikine, "rabbü'l-mal" denilir. Bunda da sadece sahip ve malik manalarından fazla bir mefhum vardır. Rabbü'l-mal tabiri bile mudarebe ve selem gibi bir muamele–i ticariye nokta-i nazarından söylenilir. Binaenaleyh alelıtlak Rab denildiği zaman, sade malik veya sade terbiye mefhumları değil, ikisine de bütün levazımıyle sahip olan bir kadir-i kayyum anlaşılır ve bunun için Allah Teâlâdan başkasına hususiyeti anlatır bir izafet yapılmadan müfret olarak (Rab) ıtlâk olunamaz ve kemal-i marufiyeti ifade eden «اَلرَّبُّ» ve umum ifade eden «رَبُّ الْعَالَمِينَ» gibi izafetle hiç yapılamaz. Şu halde «رَبّ» rububiyet denince anlıyacağımız mânâ, kudret-i baliga ile zabt ve tedbir ve terbiye mefhumlarıdır. Yani bunları yapabilecek bir kudret-i baligaya malikiyettir.

Terbiye, bir şeyi kademe kademe, tedric ile kemaline eriştirmektir ki, bunun eseri, istıfa ve tekâmül olur. Âlemînin her kısmında ise terbiye ve tekâmül kanunlarının cereyanı her an ve her lâhza meşhuttur ve binaenaleyh böyle bir kudret-i baliganın rububiyet-i şüûn-i âlemde şek ve şüpheden âzade olarak okunmaktadır. Ve işte Rabbi'l-âlemîn bize bunu ihtar ediyor. Rabbi'l-âlemîn denince her insan kendi görebildiği kadar olsun bütün âlemîne zihninden bir geçit resmî yaptırır ve yaptırınca behemehal kanunî terbiyeyi görür. Demek biz, Rabbımızı âlemîne nazarla bileceğiz. Ve fakat âlemîni de ancak Ona izafetle tanıyabileceğiz.

Bir takım felâsife, heyet-i âlemin böyle tedricî bir kanun–i terbiye ve tekâmül takip ettiğini görememiş. Bunlardan bir kısmı, hepsinin def'i olarak sebepli veya sebepsiz birdenbire tekevvün etmiş bulunduğunu, bir kısmı da tabiat davasiyle tekevvünü inkâr edercesine bu günkü heyet ve nizam-ı vücudun kıdem ve ezeliyetini iddiaya kadar varmıştır. Bunlara göre meselâ, insan, ancak insandan olur ve insan ezeldenberi mevcuttur. Âlemde terakki ve tedenninin

---

İnayet: Dikkat, gayret, özenme, lütuf, ihsan, iyilik. **Tedbir:** Birşeyi önleyecek care. **Tergib:** Ümitlendirme, isteklendirme. **Terhib:** Hal hatır sorma, korkutma. **Tedric:** Derece derece ilerleme, azar azar hareket. **Şüûn:** İşler, fiiller.

mânâsı yoktur, taleb, sây ve kesb semeresizdir. Bütün âlemde kadimden beri enva-ı mevcudat serpilmiş, fezada hiçbir nizam-ı müşterek takip etmiyen ecram, ve ecramda lâyuhsa enva-ı ekvan, bütün tabayi-i mahsusalariyle kadîm bir cebir ve icabın içinde yüzer giderler. Şüphesiz bu sözler, hem tecrübeye ve hem akla taban tabana zıt birer cehli mürekkep idi. Hiç olmazsa tamamen müşahedemiz altına girebilen efrad-ı eşyanın, dün yok iken ufacıktan hudusa gelip tedricen büyüdüğünü ve bilakis yine tedricen kaybolup gittiğini her gün bittecrübe görüyoruz. Müşahedemizin ihatasına giremiyenlerin de böyle olduğunu istidlâlimizle, aklımızla biliyoruz. Şurada bir adacık fırlıyor, süzülmüş topraklar tahaccür ediyor, taşlar eriyor, madenler filiz veriyor, kayaların, toprakların arasında tohumcuklar ve o tohumcuklardan mütenevvi otlar, ağaçlar, türlü türlü hayvanlar türüyor, ürüyor, sümük gibi bir nutfenin içinde yüzlerce insan tohumu fışkırıyor, tasfiye ve telkih ile bundan lâhza lâhza aleka, mudga devreleriyle rüşeym; rüşeymden canlı kemikli cenin, ceninden ağlıyarak ve gülerek doğan bebek, tıfl, kademe kademe yuvarlanan, yürüyen, kekeliyen yavrucuk, sonra koşup oynayan afacan çocuk, sonra dişlerini değiştirip şahlanmağa başlıyan murahik-i mümeyyiz, sonra çiçeği açıp meyvasını vermeye özenen âkil baliğ, sonra şahin gibi dünyaları tutan çalışkan bir delikanlı, sonra arslan gibi kemaline ermiş kehli kâmil, sonra cismaniyet-i ruhaniyetinde erimeğe ve re'yi, ihtiyarı süzülmeğe başlıyan bir ihtiyar, nihayet hayır veya şer bir ruhı mahz olup uçmağa veya göçmeğe hazırlanan bir pir-i fani, hasılı mekân ve zaman içinde nefesden nefese lâyuad şuur hamuleleriyle yürüyen ve her lâhza suretten surete değişerek varacağı yere varan ve bütün bu tahavvülâtta hiç değişmemiş gibi, ben ben deyip giden insanlar, akıp akıp gidiyorlar. O halde ki, hiç bir zaman bu günkü âlem, dünkü âlemin her noktadan aynı olmuyor ve bütün bunların mave-rasından bütün bu cereyanları izhar ve rabtederek bize daima vahdet şuurunu veren kadir-i kayyum bir hakikat her dem, her lâhza ilân-ı vücud ediyor ki biz, o lahzaya, o ana, hal diyoruz ve bu hal içinde, mâzi ve istikbali yaşıyarak o hakikate visal peyda ediyoruz. Hakikat daima hakikat, âlem ise her an mütehavvil ve mürtabıtan ve muntazamen mütehavvil, bu irtibat ve intizam ile akıl ve fikrimiz, o hakikatin inikâsatına, kalp ve şuurumuz da o hal içinde bizzat tecelliyatına şahit oluyor.

Binaenaleyh müşahedenin, tecrübenin, aklın bilittifak vaki olan bu ifade

---

Ecram: Cansız cisimler. **Layuhsa:** Hesaba gelmez. **Ekvan:** Varlıklar, alemler. **Tahaccür:** Taşlaşma, taş olma. **Tıfl:** Küçük çocuk. **Kehlî:** Olgunluk çağı (30-40 yaş arası) **Lâyuad:** Sayılmaz, sayılamaz çok. **Mütehavvil:** Değişen, kararsız. **Mürtabıtan:** Bağlanan, irtibat eden.

ve ısrarları karşısında âlemde hudus, terbiye, tekâmül mefhumlarını inkâr etmek körlükten, cehl-i mürekkepten ve buhran-i nefsîden neş'et etmiş bir dalâlettir. Âlemde halk, terbiye, istıfa ve tekâmül bir sünnet-i cariye ve Hak Teâlâ da kemal-i mutlâk bunun illet-i tammesi olduğu her türlü şüpheden âzadedir. Bunun için ahiren ilim ve felsefe, âlemde, tâbir–i âharle tabiatte tekâmül kanununun cereyanına kat'iyetle hükmünü vermiştir ve bugün terbiye, istıfa, tekâmül, beşeriyet-i âkile ve âlimenin üzerinde yürümek istediği bir kanun telâkki edilmektedir. Tekâmül ise, vahid-i basitten vahid-i mürekkebe: yâni o vahit üzerinde umur-i müteaddidenin tedricen içtimaı suretiyle nâkıstan zait ve kâmile giden ve bilakis mürekkepten basita, müteadditten vahide inen bir seyr-i şüûndur.

Fakat burada, hakikat şinas, ehl-i ilim–ü hikmet ile onların sözlerini çalarak veya anlamıyarak süistimal eden birçok kâsırine de tesadüf ederiz ki, bunlar, bu tekâmülü Hak Teâlâ'nın bir eser-i terbiyesi telâkki etmeyip, müessirsiz, illetsiz olarak tabiatta bizzat cari ve cebr'ü icab ile hâkim bir kanun-ı mutlâk zannediyorlar ve hulasa terbiye ve rububiyeti değil, istıfa ve tekamül-ı tabiîyi, tabiatın fevkindeki ayni hakikatin kendisi gibi zulmediyorlar ve bu suretle insanı sadece ecza-i âlemin ekmeli değil, alelıtlâk ekmel–i vücud farzediyorlar.

Halbuki ilm-ü fen, felsefe ve hikmet bütün ciddiyetiyle bu zumün aleyhinde bağırıp duruyor. Çünkü ilm-ü fennin bedahete müstenid ve tecribe ile de müeyyed, zarurî bazı kavanin-i esasiyesi vardır ki, bunlar, atıldığı anda ilm-ü fen yoktur. İlliyet, tenasübi illiyet, vahdet, hak ilah..., illiyetin en umumî ifadesi, "yok iken var olabilenin her halde bir sebebi vardır. Yani her mevcud-i ahir, bir mevcud-i mukaddem ile mesbuk ve onun tesirine mukarindir" düsturudur ki, yokluk, varlığa illet olmaz, hiçten, hiç birşey husule gelmez. (Rien ne vient du rien) yani madum iken mevcud olan eşya kendilerindeki o yokluktan yine kendi kendilerine değil behemehal mevcud bir mucidin tesiri icadiyle vücuda gelir. Hasılı hadisatın bir illeti kadîmesi vardır. Sonra illet ile malûlün bir tenasübü, bir tezayüfü vardır. Öyle ki, illet bitince malûl da biter, malûller bilinince illeti ıtlâkan veya tayînen biliriz ve malûlât ne kadar çok olursa olsun mecmuu illetin kudretini tecavüz edemezler, onunla mütenasip olurlar. Meselâ, bir okkalık kuvvet, iki okkayı çekemez, tabir-i âharle nâkıs, zaidin illeti tammesi olamaz.

Hudus: Sonradan olma. **İstifa:** Se'çme ayırma. **Şuûn:** Olaylar, işler. **İnikas:** Aksetme, tersine çevirme. **Zum:** Şüphe, korku. **Müeyyed:** Teyid edilmiş, sağlam. **Itlak:** Salıverme, koyuverme.

Çünkü o halde ademin vücuda illet olması lâzım gelir. Filân şey yokken kendi kendine yoktan var olmuş demek iktiza eder. Bu ise illeyeti inkâr ve binaenaleyh ilmin kendini ibtal etmektir. İz'ansız cahiller bunu söylerse bugün ulûm ve fünun-i tabiiyeyi olsun okuyup anlamış olanlar, ilmiyle söylemezler. Bütün ulûm-i tabiiyede illiyet ve tenasüb-i illiyet kanununun bir hâkimiyeti mutlâkası vardır ki, bu kanun-ı azim, kâh tahavvül, tahaffuz nisbetile, kâh illetin tenasüb ve tezayüf ve bakası tabiriyle ifade olunur. Hâdisatta şuur, ilim, akıl gibi malûlât meşhud olup dururken bunların illeti tamme-i mutlâkasını, bunlardan ârî kör bir kuvvet, bir kör tabiat gibi tasavvur etmek mânâsına tabiîliğin fünun-i tabiiyede de yeri yoktur. Bunun için ulema ve hukema-i tabiat, tabiatte yani âlemde kanun-i tekâmülü takrir ederken, kör, nâkıs bir tabiatın mebde ve illeti kül olmasını değil, vacibülvücud Hak Teâlâ'yı kemal-i nâmütenahisiyle mülâhaza ve tasdik etmek şartiyle tabiatte tekâmülü takrir ve izah eylemişlerdir. Çünkü böyle olmasaydı, tekâmül kanunu ilmin, fennin künhü olan illiyet ve tenasüb-i illiyet kanununa muhalif olacağından ilmî olamazdı.

Sözü uzatmış olacak isek de, derin gibi görünmekle beraber basit olan bu noktayı anlatmalıyız. Meselâ, bir buğday tanesi toprağa düşer ve şeraitini bulunca biter, açılır, büyür, sümbüllenir, nihayet bir başakta yüz buğday tanesi verebilir. Bunu bir def'a daha, bir def'a daha katlayınız, bütün dünyalar buğday ile dolar. İşte bu kemmiyette tekâmül kanununun en basit misallerinden biridir. Görülüyor ki, bu tedricî tekâmülde, illeti tamme ilk tane ise, bütün bu tekâmülü ilk tek tanenin tabiatından çıkaracak isek bu tekâmülün mebdeindeki bir kemal, hasılında yüz ve nihayet nâmütenahi olduğundan böyle bir tekâmül davası bir kerre bir müsavi yüz eder demek gibi bir tenakuz teşkil eder. Halbuki tekâmül hiç olmazsa vahit ile müteaddit arasında (1, 2, 3, 4, 5 = 15) gibi müsbet veya menfi bir nisbet takib eder. Yalnız kör tabiate terketmek (1=15) demek olur ki bunu ilim ve fen şöyle dursun, en basit bir akıl dahi kabul edemez. Çünkü bunda, ademin vücuda illiyetini farzetmek ve aklın ve ilmin mebnası olan tenasüb-i illiyet kanunu ile tenakuza düşmek vardır. Bir tabiatta, doğrusu tekâmülün her hadd-i zaidinde haricinden gelen bir kemal vardır. Bu ise, tekâmül–i tabiî değil, tekâmül–i terbiyevîdir. Bunun içindir ki, bütün ilm-ü fen, felsefe ve hikmet, "nâkısdan kâmil çıkmaz, fakat kâmilden nakıs çıkabilir" mütearefe-i asliyesinin mahkûmudur ve bundan dolayıdır ki, söylediğini anlıyarak söyleyen ulema ve hukema tabiatın tekâmül kanununa mahkûmiyetini söylerken, bu tekâmülün ve

---

Tahavvül: Değişme, dönme. **Mütearefe:** Apaçık, bilinen.

bu tabiatın bizzat ekmel-i mutlâk olan illet-i ulânın, Hak Teâlâ'nın kemal-i mutlâkından müstefad olduğunu unutmıyarak söylerler. Tekâmül-i tabiî kanununun en son mukarriri addedilen feylesof (İspenser) bile, bunun için mutlâkın vücudu zarurî olduğunu ve tabiatın hakikatte mütenahi olan kemal-i mütekâmil-i fevkinde bir vacibü'l vücudun kemali namütenahisi hâkim bulunduğunu ve şu kadar ki bizim illeti tamme olan o kemal-i mutlâkı ihataya nisbî ve izafî olan ilmimiz, idrakimiz kâfi gelemiyeceğinden fünunumuzun, ulûm-ı tafsiliyemizin sadece tabiatte yani âlemde tekâmül kanunu sahasında cereyan edebileceğini anlatmışken, ona tabi olduğu iddiasında bulunanlar tekâmül-i tabiî derken, Hak Teâlâ'yı ve kemal-i â'lâsını unutuyor ve tekâmülü, terbiyesiz bir tekâmül zannediyor. Ve aynı zamanda bunlar, kendi kanaat-i ameliyelerinde bu nazariyelerini her gün, her lâhza cerh ve nakzeyliyorlar. Zira "Edokasyon, Pedagoji" namiyle terbiye ve terbiye-i etfal davasından vazgeçmiyorlar ve kemali tehalükle mürebbi olmağa çalışıyorlar. Düşünmüyorlar ki, tabiat üzerinde Hakk'ın terbiyesi yoksa bütün terbiye davaları batıl olur kalır.

Hasılı ilim, her şeyden evvel hiç şeriki olmıyan bir hak tanır ve daima vahdet mikyasiyle yürür ve vasıl olmak istediği her neticeden hakkiyetini te'min etmek için onun, o hakk-ı âlâ'ya izafetini, nisbetini bulmağa çalışır ve şayet tabiat ve tekâmül-i tabiî mefhumlarında Hakk'a ve terbiye-i Hakk'a izafet bulamazsa onlara tahakkuk, hakkiyet bile isnat etmez. İlm-i mutlâk, zat-i Hakk'ın kendine tecellisi ve onun ilm-i kadimîdir. Hakk'ın bize tecellisi de bizim izafî ve nisbî olan ilm–i hâdisimizdir. Hak ve Hakk'ın ilmi olmasaydı bizim bütün ilimlerimiz ve hattâ kendi varlığımıza ait kanaatlerimiz, izafetlerimiz hep batıl olurdu Hakk'ın Rububiyet-i kâmilesi ve O'nun eseri olan terbiyesi bulunmasaydı âlemde tabiatte ne vücutdan, ne kemalden, ne tekâmülden, ne terbiyeden hiçbir eser hiçbir hısse bulunamaz, hep bu davalar muzmahil ve madûm olurdu. Âlem ve biz böyle değilsek bir hısse-i vücudumuz, bir hısse-i kemalimiz, bir hısse-i terbiyemiz. Hakkiyet isnat edilecek bir izafetle bize tecelli ediyorsa, bu tecellide Rabbil-âlemin olan Allah Teâlâ'yı görmemek kabil değildir.

Bu suretle Allah'ın masivası olup illiyet alâkasiyle Allah'a delâlet eden eşyanın mecmuu ve bir nizam-ı içtimaîye haiz bulunan her kısmı âlem, eczası da ecza-ı âlemdir. «مَا يُعْلَمُ بِهِ» yani vesile-i ilim mefhumunu ifade eden âlem kelimesi alem, alâmet maddesinden hâtem, kalep gibi ismi alet vezninde bir ism-i

---

Müstefad: Kazanılmış, kâr edilmiş, anlaşılmış. **Tehalük:** Can atma, istekle atılma. **Muzmahil:** Çökmüş. **Ma'dum:** Yok olan mevcut olmıyan. **İçtimai:** Sosyal.

cemidir ve cemi tahtında olmıyan ferdî mahza ıtlâk edilmez. Böyle ise cemi olduğu halde, cemi âkil ile "âlemîn" diye tekrar cemilenmesini ve bir de el-âlemin diye lâm-ı istiğrak ile tarif edilmesi bütün âlem ve eczasına şumul-i istiğrak ifade eder. Bu istiğrak içinde cem'i âkil getirilmesi de ukalâ kısmının taglibine delâlet eyler ve ukalâyı tasavvur etmeden Rabbü'l-âlemîn iyi idrak olunamıyacağını ifham eyler. Bütün âlemlerin akıllı olduğunu bilseydik taglibe hacet kalmazdı. Âlem kelimesinin iştikakı itibariyle bir mefhumı aslîsi vardır ki, «مَا يُعْلَمُ بِهِ», yani ilim edinmeğe alet ve vesile olan şey demektir. Asıl ilim ise, tasavvur değil, tasdiki haktır. Yani iki tasavvur arasındaki vaki nisbetini bütün vicdan ile idrak etmektir. Bize bir nizam-ı içtimaî ile görünen ve her an adem ile vücud beyninde akıp giden ve cereyanında bir sırrî nizam ve irtibat takip eden ve en mühim nizamından biri de enfüs ve ezhan ile hariç ve âyan arasında hakkiyet, tahakkuk, mutabakati vaki dediğimiz hak nisbetinde, yani bir tasdik şuurundaki şühud, ilim, akıl ve kalp alâkasiyle tecelli eyliyen her cemaat-i eşya ve bütün cemâât-i eşya Hak Teâlâ'ya ve onun sun'ına, Rububiyetine ve Kemaline delâlet eden birer delil, birer alâmet teşkil ederek, ilmimize, tasdikimize vesile olduklarından dolayı âlem tesmiye edilmişlerdir. Basiret ile tahlil ve teemmül edildiği zaman görülür ki, bütün âlem bizim zihnî ve haricîye münkasim şüunatı şuuriyemizin yekûnu bulunan hâdisattır. Rabbü'l-âlemîn de bunların maverasında olup aralarındaki nisbet-i hakkiyetle daima Vahdaniyeti, Rububiyeti tecelli eden vacibül vücud Hak Teâlâ'dır. Ehl-i şuhud için âlemde bir şey yoktur ki, görülsün de, arkasında ondan evvel veya ondan sonra onunla beraber Allah Teâlâ görülmesin. كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَاللّٰهُ وَرَاءَ ذٰلِكَ *"Kalbine her ne hutur eder ise, Allah, onun arkasındadır"*, tabiri âharle onun arkasında Allah vardır. Binaenaleyh âlem, masiva-yı Allah ve Allah, mavera-yı âlemdir ve biz bu âlem vesilesiyle maverasındaki Allah Teâlâ'yı hakkiyyet dediğimiz bir şuur nisbetiyle tasdik ederiz. Bu delâlet bütün Kur'ân'da izah olunacağı gibi burada da «الْعَالَمِينَ» mefhumu içinde münderictir. Kelâm, Hikmet, Felsefe, Tasavvuf kitapları da bu delâletin izahı ile meşgul olur. Filvaki bizim malûmatımızı teşkil eden ve edebilecek olan şeylerin hepsi bir hakk–ı vakiin alâmeti, nişaneleridir. Heyûlâ ile suretin veyahut madde ecza-i ferdesinin yekdiğeriyle, enva-ı kuvvetlerin birbirleriyle mütevakıf veya mütehalif münasebet-ü irtibatları, ufacık bir çemen, bir teşrih-i hayvanî veya insanî, koca bir manzume-i şemsiye, bütün

---

Taglib: Bir ilişikten dolayı bir kelimeyi başka bir manayıd, içine alacak şekilde kullanma. **Teemmül:** İyice etraflıca düşünme. **Münkasım:** Bölünmüş. **Şuûnat:** Hadiseler, olaylar. **Masıva:** Allah'tan başka bütün varlıklar. **Münderiç:** Dürülüp sarılan, içine sarılan.

mekâniyle hey'et-i ecram, mazi, hal, istikbal bütün zamanıyle bir silsile-i mükevvenat, ve bu arada bir lâhza şuur, hep bu delâletin vesilei olan birer âlemdirler. Bu delâlet de mücmel, mufassal ve her biri şuhudî, hayalî olmak üzere mertebe mertebedir. Daha ilk müşahedede bilbedahe bir delâlet-i mücmele müncelidir ki, bu icmal, ânat-ı şuurun teselsüliyle tafsıl ve te'kit olunur gider. Bunların zihinde mazilerini ve istikbalin nümune ve misallerini teşkil eden samimî hatıralarından, sahih hayallerinden in'ikâslarından da yine icmalî veya tafsılî bir delâleti akliye okunur ve bu da bir şuur nisbetiyle tecelli eder. Filhakika biz, eşyayı şuurlarımızın taallûkiyle şühuden ve bu taallûktan hasıl olan suretlerle, hatıralarla tasavvuren ve aklen tanırız. Bu şuur olmadığı zaman, kendimizden bile haberimiz yoktur. Şuurlarımız ve onların taallûk ettiği bu suretler, bu intibalar ise bizde, bizim nefsimizde, ruhumuzdadır. Güneş bendeki suret-i mün'akise ve muntabiasiyle güneştir. Halbuki biz, bu intibaâttan, haricimizde sabit görünen bir takım âyan da idrak ederiz. Şimdi bu âyanın böyle bizdeki bu suretlerinden başka bir teayyünleri elimizde yokken onları bizdekinden ayrıca haricimizde ve kendilerindeki bir taayyün-i zatî ile tanımağa niçin ve nasıl mecbur oluyoruz? Ve sonra bunların yalanını doğrusunu nasıl seçiyoruz?

Böyle hakaik-ı eşya dediğimiz bütün âyan-ı sabitenin kıymeti ve vasıtası ancak bizim şuurumuzdaki enfüsî ve zihnî kıymetler ve suretler iken, neden ben onları benim haricimde bir hakikat tanıyorum? Tanımasam niçin vicdanımda kizp ile mahkûm oluyorum ve sonra her şeyden evvel ben kendi bulunuşum olan vücudumla, buluşum olan vicdanım, şuurum arasında kendi kendime sâdık ve mutabık olduğumu kat'iyen ve yakinen niçin ve nasıl tasdik ediyorum? Bunları yapıyorsam demek ben bütün bunlardan evvel ve bütün bunların mavերasında, önünde sonunda, beraberinde enfüsî ve afakî emkine ve ezmanı, hasılı beni ve haricimi zahir ve batından ihata etmiş bütün hâdisat ve vakıatın şahidi, kefili, vekili, mucidi, sanii, Rabbı olan vacib-ü'l-vücud bir Hak Teâlâ'ya bir intisab taşıyorum ve bende vücuden zarurî olan intisab mahkûmiyeti altında onun hâkimiyetinden müstefit olarak evvelâ onu zımnen olsun tasdik etmiş bulunuyorum da bu sayede benimle şuurumun ve şuurumla haricin vech-i irtibatını buluyor ve diğer hakaık-ı cüz'iyeyi, âyan-ı sabiteyi tasdık ediyorum. Eğer bunu yapan sade benim ruhum ise, benim ruhum hem benim ve hem hariçteki eşyanın

---

Mütehalif: İki düşmanları ikisinede yemin verme. **Ecram:** Cansız olan cisimler. **Mücmel:** Öz. **Bilbedahe:** Düşünmeksizin birdenbire. **Müncelî:** Parlıyan. **Mün'akise:** Tersine dönmüş. **Enfusî:** Nefiste meydana gelen. **Kizp:** Yalan söyleme. **Afakî:** Havai, dereden tepeden söz. **Emkine:** Mahaller, yerler. **Ezmanî :** Vakitler, anlar.

hakıkat-i kusvası ve illet-i ulâsı demektir. Halbuki o bana öyle demiyor. Bana o, "ben öyle olsaydım her istediğimi yapar ve sana ezelden beri hiçbir yokluk göstermezdim" diyor. Ve bende ruhumla beraber bunu tasdik etmekte tereddüd etmiyorum. Hulâsa kendi kendime "ben benim, ben şimdi varım" dediğim zaman, "ben kendimi duyuyorum ve bu duygum doğru bir hak duygusudur. Binaenaleyh "ben varım ve ben benim" demiş bulunuyorum. Filvaki ben kendimi duyarken, önümden sonumdan, zahirimden, batınımdan muhit olan hakkı ve izafeti hakkı beraberimde olarak tasdik etmiş olmasa idim, tarafeyn ile nisbeti bulamaz, "ben varım, ben benim" diyemezdim. Vicdanımdan vücuduma geçemez, vicdanımla vücudumun intibakına eremezdim ve binnetice vakide hiçbir hakikat tasdık eyliyemezdim. Elem ile lezzeti, ziya ile zulmeti, uyku ile uyanıklığı, zenginlikle züğürtlüğü, hasılı eşyadan hiçbirinin varlığı ile yokluğunu sezdiğim kadar da sezemezdim. Yakacak ateşten kaçıp güldürecek gülistana gidemezdim. Bunları, az çok velev izafî olsun seziyor, yapıyorsam Hak Teâlâ'ya izafetimle ve bu sayede cüz'î, küllî hakaik-i izafiyeyi idrakimle yapıyorum. Bunu da, vicdanımda onun eseri olan âlemimden ayırıyorum. Bu vicdan benim ise, ben ve bütün vücud O'nun bilsen de, onun bilmesen de O'nun, şu kadar ki bilmiyen bir yaşarsa, bilen iki, daha doğrusu namütenahi yaşıyor. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "Hamd O Rabb'ülaleminin."

Hasılı ben varım, ben benim, başkası değilim. Kaziyyeleri bizim bütün şephelerden ârî, en yakinî, en bedihî ve en evvelî bir ilmimizdir. Fakat ben, şuurum varken ve ancak onunla (ben varım) diyebilirim. Bu tasdîkte vicdanım bilbedahe ve bizzarure kendisiyle intibak eder. Bu suretle, "ben varım" kazıyye-i bedihiyesinin mazmunu kendisinin müeddası olduğundan bedihîdir. Bu da, "bu şuurum, bu duygum, bizzarûre doğrudur, sadıktır, haktır" kazıyesinin kefaletiyle bedihîdir. Bu da, Vacibu'l-vücud, hâkim-i mutlâk bir zat-i hakkın zarurî bir tasdikiyle şehadetiyle bedihîdir. Ve bu tasdîk böyle her yakinin mebde' ve müntehası, «حسبى»dir. Bedihî-i evvelînin bütün mazmen ve şeriati de bedihîmidir? Bu bir mesele. Bunun için bazıları vücud-i bariye bedihîi celi. bazıları bedihî-i hafi, bazıları da nazarî demişlerdir ki bu, herkesin kendi varlık şuurundaki kudrete ve za'fa bağlıdır. İşte böyle nazarîye benziyen bu bedihî, kimine celi kimine hafidir. Ve âlem onun delili iken o da âlemin şahidi, nurudur. هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (*"O'dur, evvel-ü âhir ve zâhir-ü batın, hem herşeye Alîmdir."* Hadid-57/3), اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (*"...bu ki Rabb'ın her şeye şâhid."* Fus-

---

Kusva: Son derecede bulunma. **Ari:** Çıplak. **Bedihî:** Besbelli, açık. **Celi:** Aşikar, meydanda.

silet 41/53) اللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (*"Allah, Semavât-ü Arzın nurudur..."* Nur 24/ 35). İman, bu nura iz'an, dini islâm da bu iz'anı, bu izafeti yaşamaktır.

«الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ» Besmele'de bu iki sıfatın tafsılâtını gördük. Burada meşhur bir mes'eleye tenbih edelim. Merhamet ve rahmet, bir muhtaç ve müptelâ-yı afattan tahlıs ve yerine hayır ve nimeti ikame etmeyi istihdaf eden bir iyilik duygusudur demiştik, ki bu ibtida şefekat gibi teessür ve infial kabilinden bir meyl–i nefsanî olarak başlar ve intihaen de bir hüsn-i tesir demek olan in'am fiili ihtiyarîsini istilzam eder ve mevkiine göre bu netice için sadece bir söz veya bir işaret bile kâfi gelir. Biz, "filân merhametli adamdır" dediğimiz zaman ekseriya rikkat-i kalp dediğimiz halet-i ruhiyeyi, kabiliyet-i infialiyeyi kastederiz. Fakat pek merhametli, çok merhametli dediğimiz zaman da netice-i fiiliyesinin zuhurunu anlarız. Cenab-ı Allah ise alâim-i hudus olan tegayyür ve infialden münezzeh ve müberra olduğu için, rahmet-i ilâhiyeyi aynen beşerî olan mânâyı mezkûr ile izah edemeyiz. Buna, hem karîne-i akliye ve hem karîne-i şer'iye vardır. Buna binaen müfessirin burada az çok bir mecazi lûgavî bulunduğunu söylerler ki, bu da, iki suretle mülâhaza edilir:

1- Yalnız netice-i lâzime olan tahlıs ve in'am mânâsı.

2- Asıl olan meyl-i nefsanînin lâzım-ı evveli ve in'amın sebebi olan İrade-i hayır mânâsı, zira irade bir infial değil mümkün olan fiil ve terkten birini tercih sıfatı zatiyesidir. Binaenaleyh evvelkine göre rahmet, sıfat-ı fiilden, ikinciye göre sıfât-ı zatiyeden olur.

Rahmet-i ilâhiye ekmel olduğu ve "rahman-ı rahim" diye iki sıfatla da zikredildiği cihetle burada iki mânâyı da kasdetmek daha muvafıktır. Rahman sıfatı hassa olduğuna nazaran, garize ve sübut ifade eden sıfatı müşebbehe olarak irade-i hayır, sıfat-ı zatiyesi, rahim de mubalâğa ile ism-i fâil olarak onun tezahürü demek olan in'am ve ihsan sıfat-ı fiiliyesiyle izah edilir. Bunu aksedenler de olmuştur.

Fakat bazı muhakkıkinin tahkiki veçhiyle bizim muhtarımız şudur ki, sıfât ve Esma-yi ilâhiye mânâlarında mecaz değil, hakikattirler. Meselâ, ilim, irade sıfatlarının mecaz olduğunu söyleyen yoktur. Halbuki bunların ilâhi mânâları beşerî olan mânâlarının aynı olmadığı da müttefekun aleyhtir. Meselâ, ilim gibi bir cehli, irade-i beşer bir meyl-ü şevki takip eder ve hâdistir. İlm-i ilâhî ve irade-i ilâhiye ise bizim bu sıfatlarımızın mebde-i âlâsı olan sıfâtı ka-

---

Tahlis: Kurtarma. **İstilzam:** Gerektirme, gerekme. **Münezzeh:** Temiz arı. **Müberra:** Temize çıkmış, aklanmış.

dime-i halikadırlar. Bunlar olmasaydı tenasüb-i illiyet kanununa nazaran bizim ilim ve irademizin hudusu mümkün olmazdı. Binaenaleyh şerait-i beşeriye ilim ve iradenin şart-ı zatîleri değil, mahallerine nazaran avarızındandırlar. İlmin hakikati bir temyiz-i manevîyi icap eden sıfat, iradenin hakikati de iki makdurdan birinin tercihini iktiza eden sıfattır. Binaenaleyh diğer esma' ve sıfât-ı ilahiyede dahi aynı mülahazanın tatbiki icab eder ve hele esma ve sıfât-ı ilahiye beşerî kemalâtın fevkinde bir kemal ifade eden hakaik-ı urfiye ve şer'iye olduğunda şüphe edilemez ve bunun içindir ki, lisanımızda, rahmet ile merhameti farkedegelmişizdir. Rahmet-i ilâhi, merhamet-i beşerî bir mânâda kullanırız ve bunun için "Rahman-ı Rahimi" çok merhametli ve çok merhamet edici diye tefsirimiz de doğru olmaz. Nihayet evvelde, âhirde, ezelde, lâyezalde namütenahi rahmet sahibi, namütenahi feyz-i in'am, hayr-ü ihsan saçıcı diye bir izah yapabiliriz ki, ikisinde de, rahmetin hem sıfat-ı zatiyeyi mülâhaza ettiren irade-i hayır ve hem sıfat-i filiye ve tekviniyeyi mülâhaza ettiren afattan tahlıs ve nıam-ü hayrata isal mânâlarını cami olması hakikat-i urfiye ve şer'iye icabındandır.

Malûmdur ki, afatın hakikat-i, adem ve sevaik-i ademdir. Hayratın hakikati de, vücud ve sevaik-i vücuttur. Âfat ile alâkadar olan bütün elemlerimiz bizi bir adem-i hayır ile inzar ettikleri için elemdirler ve bunların başı, Haktan ve rahmet-i haktan yeistir. Niam-ü hayrat ile alâkadar olan bütün lezzetlerimiz de bizi bir hisse-i vücud ile tebşir ettiklerinden dolayı lezzettirler. Bunların başı da, Hakk'a ve rahmeti Hakka imandır. Hayat-i Dünya böyle adem ile vücudun, âlâm ile lezaizin, yeis ile imanın, rahmet-i rahman ve sa'y-ü teavün ile yenilçn bir mücadelesi şeklidir ki, bunların, bu cidalden çıkıp temayüz-i ebedî ile temayüz etmeleri de hayat-ı ahireti teşkil eder. Binaenaleyh bizim hayır ve lezaizimizin başlangıcı, ademden vücuda getirilişimiz de, akıbeti de, mütenahiden namütenahiye erişimizdedir. Rahmet-i Rahmaniye bütün mümkünatın ademden vücude ihracını ifade eden irade-i vücud ve in'am-ı vücud olduğundan her imkânın saha-i vücude ihracını muktazidir. Çünkü vücud her hayrın ve her nimetin aslıdır. Rahman, böyle bir irade-i hayır ile bizi cismaniyet ve ruhaniyetimizle ademden vücuda getirerek halk eden ve bununla beraber esbab-ı bâka ve hayatımız olan nimetleri de ihzar ve îsal eyliyen rahmet-i celile sahibidir ki, bu rahmetin şümulünden hariç hiç bir mahlûk bulunamıyacağından buna celâil–i ni'âm ile rahmet denilir. Bütün imkânlar vücuddan hissement edilirken bu arada

---

Makdur: Güç kuvvet kudret. **Niam:** Nimetler. **İsal:** Ulaştırılma. **Âlâm:** Bayraklar, sancaklar. **Lezaiz:** Tatlı şeyler. **Teavun:** Birbirine yardım etme. **Muktazi:** İktiza eden. **Sevaik:** Yıldırım.

âkil ve bil'ihtiyar fâil olacak mevcudat halk eylemek de Rahmet-i Rahmaniyenin kemal-i şumulü muktazasındandır. Çünkü bunda vücud-i mümkünat-ı Hakk'ın kendisine takrib vardır. O suretle bunlar, kıdem-ü hudus ve vücub-ü imkân, kemal–ü noksan farkları olmasa hemen hemen sıfât-ı Hakk'ı temsil edebilir. Lâkin bunda, iradelerin taaddüdü hasebiyle vücudda bir nevi şirk-i arazı zuhur eder. Halbuki şirk ile vücud ve devam-ı vücud mümtenidir. Zira hakkın şeriki, batıl yani madum lizatihi, mümteni, mühal olduğundan her vücud vahdetle tecelli eder ve müteaddid vücudlar bir vahdet teşkil etmedikçe devam edemezler. Şirk, lizatihi salib-i vücud ve mucib-i ademdir. Bu sebeple âlemde gerek tabiî ve gerek ahlakî ne kadar şürur tasavvur edilirse hepsinin kökü teaddüd ve davay-i şirktir. Bu da, hakkın kemal-i vahdeti icabıdır. O halde hem böyle vesile-i şirk olacak müteaddid iradeler halkederek onlara hisse-i vücud vermek, hem de bunların tevazünlerini muhafaza ederek bütün tecelliyat-ı vücudu bir irade ile idare ve idame etmek öyle dakik bir nimet ve öyle edebî bir hayırdır ki, bunu da, rububiyet-i ilahiyenin Rahmet-i Rahimiyesi temin etmiştir. Kemal–i terbiye icap ile ihtiyarın işte bu ihtilâtındaki müvazene de ve kemal–i rabbanî felasifenin muamma–i vücud dedikleri bu muadele-i Rahimiyededir. Bunun için, eslâf-ı müfessirin rahmet-i rahimiyeye dakaiki niam tabir etmişler ve gaye itibariyle de niam-i uhreviye ile tefsir etmişlerdir. Bu bir taraftan irade–i cüz'iye eshabından her birinin iradelerine bir hisse-i tercih vermek, bir taraftan da hakk'ı mükteseplerinin gayesine göre hesaplarını görüp mizan-ı hak'taki vaz'iyetlerini tesbit ettikten sonra فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (*"Ki her kim zerre mikdarı bir işlerse onu görecek. Her kimde zerre mikdarı bir şerr işlerse onu görecek."* Zelzele 99/7-8) mucebince mükâfat ve mücazat ile mes'uliyetlerini tatbîk eylemektedir ki, bu mücazat, o mükâfatın zâmanıdır ve binaenaleyh Rahmet-i Rahimiyenin hedefi aslîsi bu mükâfattır. Rahmet-i rahmaniye içindeki vücud-i ibtida-îde hiçbir mevcud yolundan inhiraf etmez. Rahmet-i rahimiye içindeki vücud-i sani ise, eshab-ı iradeye ait olduğundan bunlar da vazifesinden udul edenler ve mizan-ı hakkı kendi davalariyle ihlâle uğraşanlar vardır ki, rahmet-i rahimiyenin mutazammın olduğu hikmet-i adalet bu vücudda böyle ihtiyara terettüp eden bir muadele-i mükâfat ve mücazat kurmuştur ve yine bu muadelenin mizan-ı umumîsinde de "lâşerikeleh" olan Hak Teâlâ'nın irade-i rahmaniyesi hâkim olmuştur الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O Rahman Arş üzerine istiva buyurdu."* Tâ-hâ 20/5).

İnhiraf: Dönme, sapma. **Udul:** Yoldan çıkma, sapma.

Er-Rahman diyor ki: "Ey zevi'l-ukul, siz isteseniz de istemeseniz de diğer âlemler gibi size de vücud ve baka-i vücuda ait nimetlerimi, hayırlarımı tükenmez hazinemden verdim ve veririm" Er-Rahim de diyor ki: "Ey zevi'l-ukul, ey eshab-ı irade siz diğerleri gibi değilsiniz. Onlar sade irade-i rahmaniyenin ceberutuna mahkûmdurlar. Siz ise, benim Kemal–i rahmetimi tecelli ettiren irade ve ihtiyarımı temsil ederek bana Kurbiyyet peyda etmeniz ve rıdvan-ı ekberime ermeniz için yaratıldınız. Size onlardan fazla olarak istediğiniz ve istiyerek çalıştığınız şeyleri de istediğim kadar veririm. Fakat Hakk'ın vücub-i vahdeti karşısında şirk ile vücud ve devam-ı vücud mümteni olduğundan, sizin nefislerinizdeki teaddüd ve kesretin ve gayelerinizde benim rızamdan başka kendinize münhasır bahîlâne nokta-i nazarlar takip eden, mütenevvi ve muhtelif iradelerinizin sizi şirke ve umumunuzu ademe sürükliyen vechelerini tanzim adl-ü rahmetin müvazene-i vücudunu temin için en nihayet sizi mes'ul edeceğimi de ihtar ederim. Haydi Hakk'ı inkâr etmeyiniz, şirk koşmayınız, Hakk'a kurbiyet ve hatta niyabet için Hak ve irade-i Hak yolunda muhabbetle, hübb-i hayır ile, istikametle, adl-ü merhametle iman içinde çalışınız da, iradeleriniz, amal-i müktesebeniz o mükâfat-ı ebediyeye o rıdvan-ı ekbere vesile olsun. Hulasa benim rububiyetim, kahru ceberuttan ibaret bir tasarruf-i tazyık-u idam değil. Böyle rahmaniyet ve rahimiyet ile tezyidi in'am eden bir rububiyeti celile ve cemiledir لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ " (*"Hasenât yapanlara husnâ bir de ziyade var ve yüzlerine ne bir kara bulaşır ne zillet, Onlar Ashab-ı Cennet hep orada muhalleddirler."* Yunus 10/26).

İşte Rahim sıfatında Tebşîr-i Kâmil içinde böyle bir mânâyı inzar dahi müstetirdir. Fakat bu ilk hitabda bazı kimselere gurur-ı irade ile şöyle bir hatıra varid olmak melhuzdur. Acaba Rabb'ül-Alemîn eshab-ı iradeyi halkettikten sonra istikbalin mukadderatını onlara tafviz etmiş ve kendisi acaba hicab-ı izzete çekilmiş değil midir? O halde Hak Teâlâ bütün âlemînin mebde-i vücud itibariyle Rabbi olsa da, halde insanların işine bilfiil müdahale etmemiş ve istikbalin de bilvasıta bir Rabbi olmuş olmaz mı? Ve o halde mazînin maliki Allah iken, hâlin ve istikbalin bu günün ve yarının bilfiil maliki ve sahibi, mükâfat ve mücazat gününün hâkimi eshab-ı irade olmak lâzım gelmez mi? Ve bu takdirde eshabı irade alacağını zorla almak ve mes'uliyet mehafetinden azade kalmak

---

Zevi'l-ukul: Akıl sahipleri. **Ceberut:** Aşırı büyüklük, çok kibirli. **Rıdvan:** Hoşnutluk, razı olma. **Bahil:** Cimri. **Veche:** Yüz. **Tezyid:** Artırma. **Müstetir:** Gizlenen [illegible] **Melhuz:** Hatıra gelen, düşünebilen. **Mebde':** Evvel, başlangıç. **Mehafet:** Azamet, uluhık. **Tafviz:** Dağıtma.

için mukudderatını kendisi tayin edip istikbalin La-yüs'el-amma'yef'al hâkimi olmağa çalışmak ıktiza etmez mi? Böyle bir hatıra insanların zamanı halde sahip göründükleri irade-i cüz'iyeye mutlâk bir irade-i külliye ve her kayitten âzade bir ihtiyar ve bir kudret-i hâlika kıymeti isnat ederek kendilerini kadır-i kül ve alelıtlâk hür ve ebede hâkim birer fâili muhtar gibi tevehhüm eylemelerinden neş'et eden bir şirk davasına racidir ki, beşerî felâketlerin, bütün haksızlıkların sebebini bu teşkil eder. Adl-ü rahmet-i ilâhiyenin bunun üzerindeki tadilâtı, inzıbatı olmasa cem'iyeti beşeriye üç gün içinde biri birini yer bitirir. ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ (*"İnsanların ellerinin kesbi ile karada ve denizde fesad meydan aldı...."* Rum 30/41) Halbuki âlemde ve hele hayatta her an irade-i beşerden hariç halkı cedid cereyan etmekte olduğu cihetle kuvveti kendisinin zanneden o kavi bazuları bir an içinde el-iyaze bi-llah bir felç, bir darbe-i ilâhiye en âciz miskinler sırasına koyuverir. Ehramlar içinde saklanan ve bir gün gelipde neşredilen mumyalı bedenler ve onların kadid simalarındaki sönük oyuk gözler, sabık Mısır Fir'avnlarının dağlar deviren haşmetli bünyelerinde, şimşekli nazarlarındaki kuvvetlerin artık ne maliki, ne sahibidir. Bunun gibi nice misallerle anlaşılır ki, vücudun, hayatın gerek mazide ve gerek istikbalde bütün ziman-ı evvel-ü ahır Hakk Teâlâ'nın yed-i kibiryasındadır. Ve onun milkidir. O, zannedildiği gibi sadece evvel değil, hem evvel ve hem ahırdır. Mütenahide, fanide evvel ve ahırı başka başka görenler, ezel ve ebedde dahi böyle zannetmesinler. Fâili evvel ile gaye-i kusva hakikatte birdir. Düşünülürse ecramın küriyyeti, zamanın istidaresi merkez ve muhitinden bize bunu iş'ar eder. Doğan beşer aciz, ölen beşer yine acizdir.

Bu noktayı hissedenlerin bir kısmı, mazi ve istikbal şöyle dursun, halde bile cebr-i mahza kail olmuşlardır. Zaten nefs-i beşer kuvvet buldukça hep ben, acze düştükçe hep sen veya hep o demek ister. Ortada âşikâr olan hakikat ise, ne öyle ne böyledir «اَمْرٌ بَيْنَ اَمْرَيْنِ» dir. Beşeriyet, cism ile ruhun, akl ile kalbin, kabiliyet ile fâiliyetin, ıztırar ile ihtiyarın muhassalasıdır. O, ne mecbur-i mutlâk, ne de fâil-i mutlâktır. Bu babta nazra-i ulâ nazra-i kusvanın aynidir. Tetkik-i felsefî davasıyle işi işkâl edenler, ne cihet-i ıztırarı selbedebilirler, ne de cihet-i ihtiyarı. Iztırara mertebe ayırmak, ihtiyara bir mevki vermektir. İhtiyara mevki ayırmak da, ıztırara mevki vermektir. Ne cebr-i mahiz (fatalite) ile icab-ı mahiz (determinizm)in davay-ı ıztırarları, ne de hürriyet-i mutlâka ve tamme

---

Zimam: Yular, hayvan yuları. **Kusva:** Son derecede bulunma. **Ecram:** cansız cisimler. **Küriyyet:** Körlük. **Iztırar:** Mecburiyet çaresizlik. **Nazra:** Bakış. **Kadid:** Etleri dökülmüş iskelet. **el-iyazü billah:** Allah'a sığınırım.

(liberalizm) müdde îlerinin ihtiyar-ı halîkâne davaları, hiçbir zaman mizan-ı hakikatin bedahetiyle karşılaşamazlar. Beşerde cihet-i, ıztırar, Kudretullah'ın şahidi, cihet-i ihtiyar da iradetullah'ın şahididir. O kendi kendine kalırsa adem de muztar, balik Teâlâ'nın icadiyle de vücudda muztar ve ayni zamanda rahmet-i Hak ile taleb-i amelde muhtardır. Ve bu sayede mukadderatının bir kısmını kendi isteğiyle yazar. Hasılı bu iki şehadetle insan, bu vücudda ve bugün, şu ân, şu zaman-ı halde taraf-ı Hakk'tan izafî ve müstear bir milk-i muvakkat ve mukayyedi ve müsaade-i Hakk'a mazhar bir salâhiyet-i niyabiyyeyi yani bir memuriyete haiz olduğunu ne inkâr etmeli, ne de bu salâhiyet ve memuriyette kendini lâ-yen'azil, lâyüs'el bir asîl zannetmelidir. İnsan, istikbaldeki mükâfat ve mücazatı verecek değil, alacaktır. Hem de haldeki bütün vesait-i kudreti, milk-i müstearı kesildiği zaman da alacaktır. Almak mevkiî ise, malik mevkiî değil, ihtiyaç mevkiîdir. Ve milk-i tam, hem yeden ve hem rekabeten malikiyettedir. Bu ise yerleriyle, gökleriyle, mekânlarıyla, zamanlariyle, efrâdiyle, enva'iyle, besatatiyle, mürekkebatiyle, maddeleriyle, kuvvetleriyle, kabiliyetleriyle, failiyetleriyle, bütün alemînin maliki, mübdii, haliki, mürebbisi olan Allah Teâlâ'nın milk-i mutlâkıdır.

İşte Rabbü'l-Alemîn denildiği zaman, şumul-i istiğrak ile bütün o vahimeler bertaraf olmak ve Allah Teâlâ'nın ezel ve lâyezalde malik–i mutlâk olduğu anlaşılmak lâzımgelirse de, bir taraftan rahmet-i ilâhiye'nin muzâaf vüs'ati, diğer taraftan beşeriyetin gafleti dolayısıyla istishab-ı hal içinde insanların mükâfat ve mücâzât gününe dahi bir nevi malikiyeti ve hâkimiyeti hatırasının az çok vürudu ihtimalini büsbütün kat'etmek için:

DİN

«مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» "O din gününün maliki Allah'ın" buyrulmuştur. Ve burada inzar, biraz tasrih edilmiştir. Çünkü din kelimesi lisan-ı Arab'ta ceza' hisap, kaza' siyaset, taat, âdet, hal, kahr, nihayet bütün bunlarla alâkadar ve hepsine mebnâ ve mi'yar olan millet ve şeriat mânâlarına gelir ve bunun doğrudan doğru kıyamet mânâsı yoktur ve burada evvelki ceza, sonuncu din-i maruf mânâlariyle iki tefsir-i muteber vardır: Evvelâ ceza, âtide mes'uliyet, hissî mes'uliyet, tatbikî mes'uliyet mânâlarını da tazammun eder. Bunun için «يَوْمِ الدِّينِ» in lisanımızda bir ismi de "rûzi cezâ" dır. Lâkin şunu unutmamalıdır ki, aslında ceza

---

Lâ yen'azil: Azlonunmaz. **Lâ yüs'el:** Mes'ul olmaz, sorulmaz. **Mustear:** Takma ad, eğreti duruş. **Vâhime:** Kuruntu kurma hassası. **İstishab:** Yanına alma, beraber götürme. **Mebnâ:** Yapı yeri, bina yeri.

kelimesi, şimdi mütearef olduğu gibi yalnız ıkab ve ukubet demek olmayıp iyi veya kötü yapılan bir işin tatlı veya acı karşılığını, ecrini vermek mânâsına masdardır ve isim olarak bu ecre dahi ıtlâk olunur. Meselâ «جزاك الله خيرا كثيرا» demek, (*"Allah sana çok hayırlı ecirler, mükâfatlar versin"* Buhari, Teyemmum, 2) demektir. Ancak mükâfat ve mücazat kelimeleri küfüv ve müşareket mânâlarını ifham ettiğinden lisan-ı şer'î'de Cenab-ı Allah'a isnad olunmaz da sevap ve ıkap, ecir ve ceza gibi tabirler kullanılır. Binaenaleyh yevm-i din, ruz-iceza, her işin karşılığı verilip bitirileceği son gün, tabir-i aharle istikbalde mükâfat ve mücazatın tevzi olunacağı vakit demektir ki, lisan-ı şer'î'de buna yevm-i âhir dahi denilir ve bunda kaza ve hüküm mânâsı da münderiçtir. Gerek Arabça'da ve gerek lisanımızda olsun bu gibi yerlerde yevm ve gün kelimelerinin alelıtlâk vakit mânâsına kullanıldığı da malûmdur. Bugün ne bir gündüz, ne bir gece ve ne bir gündüzle gece mecmuu olan yirmi dört saat mânâlarına olmayıp, gerek gün, ay, yıl, asır, devir ilah... Gibi bildiğimiz ve gerek bilmediğimiz zaman mikyaslarından herhangi biri olabilir. (Müddet-i devr-i felek bir gündür, âdem bir nefes). Bugün dünya, yarın ahiret deriz ve bunun için dünya günlerine nazaran ahiret günleri, "bin sene" veyahut " elli bin sene" gibi mikyaslarla ifham oluna gelmiştir.

Bu izahtan anlaşılır ki, "yevmi'd din" bütün ümitlerin, veya meyusiyetlerin ileri mizan-ı hak'tan geçerek son tahakkukunu bulduğu ve birbirlerinden tamamen ayrıldığı son dem-i yakîndır. Bundan sonrası artık ya gaye-i ümit olan ebedî rıdvan-ı ekber veya gaye-i yeis olan ebedî hüsran-ı ekberdir ve bugün kıyamet gününün son lahzasıdır ve bu suretle yevmi'd-din kıyamete işarettir. Fakat bunun yevm-i kıyamet demek değildir. Yevm-i kıyametin, kıyamet yani ölmüşlerin dirilmesi demek olan ba's «بعث» haşr-ü cemi; vakfe yani tevakkuf ve intizar, sual, hisap, mizan, sırat, nihayet bütün amellerin iyiye, iyi sevabının, kötüye, kötü ıkabının tevzîî ile ceza gibi ahval ve meratıb-ı mutazammındır ki, diğerleri, bu son devre-i cezanın mebadı ve mukaddimatı olduğundan burada, "yevmi'd-din" nazmiyle bu gaye tasrih edilerek tergip ve terhibe kuvvet verilmiştir. Binaenaleyh yevmi'd-din makamında yevm-i kıyamet, yevm-i sual, yevm-i hisap denilmesi, hem terceme değildir, hem de bu kuvveti ve sevki

---

Mütearef: Bilindiği. **Küfüv:** Denklik. **Müşareket:** Ortaklık, ortak olma. **İfham:** 1- Susturma, ağız açtırmama. 2- Anlama, anlatma. **Tenavül:** 1- Bir şey alma. 2- Yemek yeme. 3- Bahşiş ve ihsanda bulunma. **Ba's:** Gönderme, yollama Allah'ın Peygamberi hak dinine memur kılması. **Haşr-û cemi:** Hepsini bir araya toplayan. **İntizar:** Bekleme, gözleme. **Meratib:** Rütbeler, dereceler. **Mütezammın:** İçine alan, kefil olan, üzerine alan. **Ikab:** Ceza, azap, cezalandırma.

kelâmı ihlâl eder ve daha ziyade tehvil ve terhip ifade eyler.

«يوم الدين» cezanın tahakkuk edeceği son gün demek olduğundan bu suret-i beyanda dinin usulünden, akaidinden birini teşkil eyliyen "Ahiret akidesi"ni biz cüz'i mühmeliyle takrir ediyor ise de, din kelimesini mânâ-i marufunde kullanmamış ve ona dolayısiyle işaret ve ima etmiştir. Çünkü ceza yerine, din gelmesinde lâfzî bir îma, sevap ve ıkab mânâsında da mekasıdı dine bir işaret bulunduğu aşikârdır.

Mânâ-i marufuna gelince: Din, zevi'l-ukulu hüsn-i ihtiyarlariyle bizzat hayırlara sevkeden bir vaz'ı ilâhîdir. Burada biraz tevakkuf edelim.

Bu, evvelâ din-i hakkın bir tarifidir. Çünkü bizzat hayra sevk-i hakıkî ancak ondadır. Edyan-ı batılada ise bu sevk, vehmî olur. Onlar şerre, olsa olsa zatında hayrolmıyan iddiaî veya izafî bir hayra saik olabilir. Meselâ, kendi nokta-i nazarına göre bir hayır gibi yalana, yalancılığa ve hırsızlığa teşvik edebilir, çünkü hak ve hakikatı akaidinin başına koymuş değildir. Binaenaleyh bu tarif, dolayısiyle edyan-ı batılanın dahi mahiyetini göstermiştir. Yani hakikatte böyle bir saik-i ilâhî değil, iken, öyle tevehhüm olunan dinler de, din-i batıldırlar saniyen, dinin mahalli, şeraiti, semeresi, erkânı, yani cinsi ve faslı mümeyyizi gösterilmiştir ve bu mânâ-i şer'î din kelimesinin bütün meâni-i lûğaviyesini câmidir.

Din-i hakkın mahallı, akıl sahipleridir. Binaenaleyh cemadat, nebatat, hayvanat, mecnunlar, gayr-i akıllar, çocuklar, matuhlar gibi kasırin tecelliyat-i diniyeye mahal değildir. Çünkü akıldan mahrum olanlar, sahib-i ihtiyar olmadıklarından kendilerinden bir hayır sadır olursa bilâ ihtiyar olur ki, buna da, cebir denilir. Binaenaleyh hayvanatta din vardır demek, nihayet mecazî bir tabirdir.

Dinin Şartları: Demek ki, dinin şartı, akıl ve ihtiyardır. Bunlar dinin şartı, diyanetin, rüknüdürler. Akıl bulunmayınca dinin taallûk ve teklifi bulunamıyacağı gibi, ihtiyar bulunmadıkça da, dinin sevk-ü te'siri tabir-i aharla diyanet bulunamaz. Bundan nâşidir ki, dinde, ilim mes'elesinden başka bir de irade mes'elesi vardır. Filvaki âlîm ve âkîl olmak mütedeyyin olmağa kâfi değildir. Dindar olmak için dini, hem bilmek ve hem sevmek lâzımdır. Binaenaleyh ilm-ü irade, akl-ü ihtiyar, zat-i dinin mücerret kendisinde dahil bir rükün

---

Zevi'l-ukul: Akıl sahipleri. **Vehmî:** Manasız korku, belirsiz fikir ve düşünce. **İzafî:** İzafetle ilgili, bağlı bulunduğu şeyle değişen. **Matuh:** Bunak, bunamış. **Naşi:** Yeniden vücuda gelen yetişen, yetişmiş.

değilse de diyanet ve tedeyyünün rüknüdürler. Bunun için isim olan din kelimesiyle, diyanet manasına masdar olan din kelimesinin mânâlarını karıştırmamalıdır. Diyanet, insanın sıfatı ve nefsî bir mefhumdur. Din ise, onun mevzu ve müteallеki olan hakikî ve nefsse'l-emrî bir mefhumdur. Aralarındaki fark, bir hâdise-i nefsiye ile, mebadisi ve kanunları arasındaki farktır. Tabir-i aharle din vaz'-ı ilahî, diyanet kesb-i beşerîdir. Bunu tefrik edemiyenler ilim namına hatalara düşerler.

Dinin semeresi: Dinin semeresi, bizzat hayrolan amellerdir. Yani sahibinin kendi zannına ve kendi nokta-i nazarına göre değil nefs'el-emirde ve mizan-ı hakta hayır ve nafi olan işlerdir. Binaenaleyh asıl dindarlık, hayrı, nazar-ı hakta hayrolduğu için ihtiyar edip yapmaktır. Hayır ise, hakikatte umumî olsun, hususî olsun ahara halen veya istikbalen nafi olandır. Hayrı, hakikaten hayr olduğu için yapmak demek, onu Allah Teâlâ namına yapmak demek olduğu aşıkârdır. Çünkü şu iş hakikaten bir hayırdır demek, sade sana, bana nisbetle değil, zatında ve Hak Teâlâ nazarında hayırdır demenin tabiri aharidir ve Hak Teâlâ indinde hayrolan ve her işin de bir ecri, bir sevabı, bir mükâfatı muhakkaktır. Ve bunun en büyüğü, onun rızasıdır. Zira Cenab-ı Hak her hayrın, her mükâfatın, her nimetin menba–ı ve zâmanıdır. Riza-yı Hakk'ın en büyük vesilesi de Hakk'a rızadır. Ve Hakk'a razı olmıyan, hayrı, sade hayrolduğu için sevip yapamaz, kendine ait peşin bir menfaat arar. Gerçi hayrın behemehal meccanî olması şart değildir. Ve nezd-i Hak'ta zayi ve heba olan hiçbir hayır yoktur. Fakat bir hayrın filhal böyle bir endişe-i mehfaatle yapılması Hakk'a nafi olmak için değil, Hakktan müntefi olmak için yapılan ve binaenaleyh ecrini Hakk'tan istiyen peşin bir muâvazadır. Bu ise hayrı, hayrolduğu için yapmak ve Hak ile bir muamele icra etmek değildir. Ecrini Hak'tan isteyerek yapmak ise, her halde Hakk ile bir muamele yapmak ve hakk-u hayrı tanıyarak yapmaktır. Bu da hayrı, hakikaten hayır olduğu için yapmak demektir. Çünkü hayr, zaten ve hakikaten böyledir. Fakat bu ecri, sade ahırette mülâhaza ederek yapmak daha yüksek bir mertebe-i kemaldir. Demek olur ki, hakkı tanımıyan ve hakperest olmıyanların, hayrı bihakkın tanımak ve hayrı hakikaten hayr olduğu için yapmak ihtimalleri yoktur ve hubb-i hayrın başı hubb-i Hakk'tır ve samimiyet ve ihlâsın şart-ı evveli hakperestliktir.

Mebadi: Başlangıçlar, ilkeler. **Nefse'l- Emir:** İşin temeli, esası. **Nafi:** Giderici, yok eden olumsuz eden. **Meccani:** Parasız, bedavacı. **Müntefi:** Yükselen, yükselmiş. **Muâvaza:** Değiş tokuş, trampa. **Hubbi:** Sevgisi.

İşte bunun içindir ki dini, hakkın hakikati cinsiyesi vaz'-ı ilâhî olmasıdır. Çünkü mevzuat-ı saire zat-i Hakk'a muzaf değildir ve ağraz-ı şahsiye ile malûldür. Bu ise, bizzat hayra değil, bizzat şerre ve şirk-ü cidale sürükler ve hele hüsn-i ihtiyar ile hayra sevk gayesini hiç tazammun etmez. Çünkü ağraz-ı şahsiye şaibesi hissedilen her hangi bir sevkte ihtiyar-ı beşer derhal bulanır ve fesada uğrar. Ve zaten garaz-ı şahsî hayrın bile hayriyyetine manidir. Fakat vaz'-ı İlâhî nasıl anlaşılır? Bu nokta dinin en mühim bir mes'elesini teşkil eden. Şüphesiz vaz'-ı ilâhî bizzat Hakk Teâlâ'nın ilm-ü irade ve rızasını gösteren delâil ile anlaşılır ki, bunların en kuvvetlisi, Kur'ân gibi hıtabullâh'tır. Kalb ve akıl bu hıtabı, bizzarure veya bilistidlâl fehîm-ü telâkki eyler. Esasında ruhun bütün mevcudiyetiyle onu vaz'-ı İlâhî olarak anlaması lâzımdır.

Bu noktada bazı feylesoflar, zevk-i vicdanı kâfi görmüşler. Fakat alelitlâk zevk-i vicdan pek şahsî bir sebeptir. Ve âlemde her şahsın kendine mahsus bir zevk-i vicdanı vardır. Ve o halde ferdler kadar da din vardır demek lâzım gelir. Halbuki hak bir olduğu gibi din-i hak ta birdir. Ve hakkı bulmak için mavera-i vicdana da bir nazar atfetmek icab eder. Şu halde vicdan-i küllü veya bunu temsil eden bir ruh-i küllü bulmak ve o ruh-i küllün kalbini miyar olarak ahzetmek zarurî olur.

Diğer bazıları yalnız akla müracaat etmiyler ve aklın hakk-u hayırda hâkimi yegâne olduğunu zannetmişlerdir. Çünkü akıl şahıs değildir. Nitekim hak bir olduğu gibi, akıl içinde tarik birdir deriz. Fakat akıl en iyi bir vasıta-i idrâk olmakla beraber, ahvali kalbde hâkim olmadığından ruhun bütün mevcudiyetine intıbak edemez ve binaenaleyh vaz-ı ilâhî'yi fehmü telâkkide mebadiye muhtaç ikinci derecede bir alet-i gayr-i hâkime olmaktan ileri geçemez.

O halde vaz'-ı ilâhî, evvel'emirde ruh-i insaniye bütün mevcudiyetiyle muntabık şuhudî ve bedihî bir ilm-i zarurî ile tecelli etmelidir ki, bu tecelli, bizzat Hakk'ın vaz'-ü hıtabı olduğu kendi kendine mütebeyyin ve aşikâr olsunda bilâhare akıllar tecrübe ve istidlâl ile kalbler zevk ve inşirah ile bundan *ahz-ı* feyz etsinler. İşte bu ilm-i zaruriye lisan-ı şer'îde «وحى» "vahy" ve bu mazhariyete, "nübüvvet" itlak olunur.

Şunu bilmelidir ki, vaz-ı ilâhî ile vaz-ı beşerînin en mühim farkı o mevzuun tecellisinde irade-i beşerin âmil olup olmamasına racidir. Yoksa vaz-ı ilâhînin behemehal harici beşeriyette tecellisi şart değildir. Ve filvaki ruh-i in-

---

Ağraz: Maksatlar. **Şaibe:** Leke, kir. **Ale'l-ıtlak:** Genellikle. **Mevera:** Geri, art. **Mebad:** Başlangıç.

sanîdeki tecelliyatın bir kısm-ı mühimmi vaz-ı beşerî değildir. Binaenaleyh din-i hakkı teşkil eden hıtap ve vaz-ı ilâhî evvelâ levh-i mahfuzu fıtratte kesbî olmıyan ve irade-t-ullah gösteren bir iztırar ile sabit olur da bizzat nisbet-i hak ile ruh-i küllü temsil eden bir ruh-i kudsîde bütün mebadi-i bürhanî muhtevi şuhudî ve zarurî bir ilm-i yakin ve bir vahy-i mübin ile tebeyyün eder. Ve sonra bu ilm-i zarurî ve mutayatı bir taraftan tevsik-i tecrubî ve tarihî, diğer taraftan istidlâlât-ı akliye ve ezvak-ı kalbiye ile tarik-i kesbden inkişaf ve teammüm eder gider. Vahyin daima vicdanda bir misali, akılda da bürhanı vardır. Fakat vürud-i vahy bütün meşairi istilâ ettiğinden o anda ruh bütün mevcudiyetiyle şuhude müstağrak olarak kabil-i mahız kesilir ve failiyeti iradiyesi ve kuvanın hususiyetleri muvakkaten münkatı olur da aklın yetişemediği ledunniyat-ı vücudu görür ve bilâhare ihtiyar ve iradesini ona tatbik eder.

İşte din-i hak, bidayette nübüvvet denilen böyle bir vaz'ı ilâhî ile sabit olur ve bu tecelli beşerde zuhur eder de vaz-ı beşerî olmaz. Doğrusu, ruh-i beşer, ilm-i hakta fail değil, kabildir. Malûmat uydurulmaz, alınır ve bunun için ilimde, nefs ile hariç arasında bir hak nisbeti vardır ki bu, bir vaz-ı ilâhidir. Ruhun kendinde ihtiyarını karıştırarak imal ettiği fikirlerde ise ilim, gâh bulunur, gâh bulunmaz. Bu da, bir vaz'-ı beşerî olur. Demekki her ilm-i yakin, bir vaz'-i ilâhidir. Böyle bir hak tasdiki de, ihtiyar ve irade-i beşerden tecrid ile mülâhaza edilmeğe mütevakkıftır. Ale'l-husus din gibi, doğrudan doğru ef'al ve ahval-i beşeriye ile alâkadar ve ihtiyar-ı beşere mebde' olan kavanini harekâtta bu lüzum daha kat'îdir. Garaz, hırs, teşehhi, kalb-ü aklı sislendirir, çeşm-i basıreti şaşı yapar. Ya hiç göstermez veya çatal gösterir. Bunun için ilm-i dinde teşehhiden tecerrüd, şart-ı azamdır. مَنْ فَسَّرَ الْقُرآنَ بِرَأْيِهِ فَقَدْ كَفَرَ (*"Kur'ân'ı re'yi ile tefsir eden kâfir olur"* Feyzü'l-Kadir, VI-190) hadîs-i şerifi de bunu natıktır. Vehi ise, söylediğimiz gibi bütün meşairi kaplıyarak ve kuvve-i iradiyeyi o anda tatil ederek gelen ve binaenaleyh hiçbir şaibe-i kesb-ü imal ve hiçbir nişane-i teşehhi olmaksızın ruhun kabiliyet-i sırfesi üzerinde zâhir ve bâtınından tam telkini zarurî ile vaz-ı ilâhîyi veren en bedihî, en zarurî bir ilm-i yakin olduğu cihetle adî olan ulûm-i yakiniye fevkinde vaz-ı ilâhînin akibindeki muasır tecrübelerle dahi hakkiyeti teeyyüt eden bir müşadehe-i hıtaptır. Ve bu suretle her müşahede gibi, kalb ve aklın failiyet-i ihtiyariyesi fevkinde olmakla beraber

---

Tarik: Yol, metod. **Ezvak:** Tatlar, neşeler.**Kesb:** Çalışmak. **Vürud:** Geliş, gelme. **Mahz:** Halis, sade, su katılmamış. **Kuva:** Kuvvetler. **Munkatı:** Kesilmiş, arası kesilmiş. **İztırar:** Çaresizlik. **Tecerrud:** Soyunma, çıplak olma. **Vehi:** Yazık, vah. **Teeyyüt:** Kuvvetlenme, gerçekleşme.

kabiliyeti fıtriyesinden de hariç değildir. Bunun için din-i hak bade'l-âhiz bilhassa usul nokta-i nazarından aklın tarik-ı istikra ile idrakât-ı cümlesine dahil olur ve yalnız istintaç bu idrake kâfi gelmez ve ilimde olduğu gibi bunda da keşif nazariyeye mukaddemdir. Şu fark ile ki, bunda, tecrübe-i ferdiye hepsini ihataya kâfi değildir. O, ancak, aslü'l-ûsul olan tevhid-i hak da mümkün olabilir. Hakaik-i diniye ve mesail-i teşriîyede tekerrür müşahedesi, tecrübesi asırlara mütevakkıf nice metalib-i mühimme vardır. Ve bunun için ilm-i dinde dahi akıl ve naklin ehemmiyeti derkârdır. Ve filhakika islâm'da da vaz'ı ilâhî'yi bildiren delil dörttür. Kitab, Sünnet, İcma-ı ümmet, Kıyas'tır. Ve bunlardan evvelki üçü müsbit ve dördüncüsü muzhirdir.

Din-i hakkın faslı mümeyyizi zevi'l-ukulü hüsn-i ihtiyarî ile bizzat hayrata sevketmektir. Tabir-i aharle din-i hak, zorla değil seve seve hayır yapan Faîl–i Muhtar insanlar yetiştiren bir kanun-ı terbiyedir ve bütün saadetlerde hayrın fâilidir. Demek dinin hayra sevki, zarurî ve cebrî değildir. O evvelâ, ihtiyarı teşvik eder. Ve ona hüsn-i ihtiyarın miyarını verir. Akibet-i hasene ile akıbet-i seyyieyi göstererek intibaha getirir ve hayra sevki bu gönül hoşluğu ile yaptırmak ister. Bunun için dinden cebir yoktur denilir. لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ (*"Dinde ikrah yok....."* Bakara 2/256) Zira hayra cebredildiği zaman, o hayrın fâili mecbur olan değil, âmiri mücbir olandır. Halbuki din, insanı, insan-ı kâmil, hayırhah, hayırkâr bir fâil–i muhtar yapmak içindir. Bu ise sade dinin zatında değil, insanın ihtiyarında ve onunla diyanetinde ve bunun isticlâp ettiği tevfik haktadır. Din ne kadar hak olursa olsun, câhilinde bu suretle müessir olamıyacağı gibi, âlimînde bile ihtiyar munzam olmaksızın, tabir-i aharle diyanet tahakkuk etmeksizin icray-ı te'sir etmez. إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ (*"Ey o bütün iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz o size nusret verir ve ayaklarınızı kaydırmaz."* Muhammed 47/7) Bu hüsn-i ihtiyara, bu diyanete sahip olmıyanlar, ya diğerlerinin cebriyle hayra sürüklenen ve hürriyetine malik olamıyarak onların alet-i icraiyesi olan bir fail-i mecbur kalır veya bir âmil-i şerr-ü fesat olur gider. Bu münasebetle şunu temyiz etmek lâzımgelir ki, dinin sevki başka, dine sevk yine başkadır. İlim gibi dinin de sevki, cebrî değildir. Çünkü vücub-i aklî, vücub-i fiilîye illet değildir. Onun illeti, irade ve kudrettir. Fakat din-i hakka sevk, zatinde bir hayr-ı küllîdir. Bunun için velâyet-i hassa veya velâyet–i amme ile tam diyanetin hayrata sevk-i cebrî yaptığı, tabir-i aharle cebren hayır

---

Bade'l-âhiz: Kabulden sonra. **İstikrâ:** Gezme dolaşma. **İstintaç:** Netice çıkarma. **Derkâr:** Malum aşikâr olan. **Muzhir:** Açıklayan. **Miyar:** Ölçü. **İsticlap:** Celbetme, çekme.

yaptırdığı mevaki vardır. Ezcümle ebeveynin evlâdı sevk ve terbiyesi, Emr bi-l-ma'ruf ve nehy ani-l münker anilmünker mesaili bu kabildendir. Bu farkın menşe-i şudur. İhtiyar ve irade dinin bir cüz'i değildir de, te'sirinin bir şartıdır. Fakat diyanetin cüz'üdür. Demin söylediğimiz gibi kanun–ı mücerret ile faili muhtarın tesirleri beyninde fark-ı azim vardır.

Hasılı din, iman ve amel mevzuu olarak akıl ve ihtiyara teklif olunacak hak ve hayır kanunlarının heyet-i mecmuasıdır ki, millet ve şeriat dahi tabir edilir. Diyanet de, bu kanunların hüsn-i ihtiyar ile tatbikatıdır. Gerçi amelin imandan cüz olup olmadığı münakaşa edilmiş ve doğrusu amel imanın cüz'ü değil, bir semere-i müterettibesi olduğu tahkik olunmuş ise de, gerek imanın ve gerek amelin diyanette, ahkâm-ı iman ve ahkâm-ı amelin de zat-i dinde dahil birer rükn olduklarında asla ihtilâf edilmemiştir.

Din-i hakkın, bu fasl-ı mümeyyizini iyice tasavvur ettiğimiz zaman anlarız ki, tecrübe ve istidlâl-i aklî nokta-i nazarından bir dinin hakkiyyeti, diyanet-i kâmile şartiyle umuma vaadettiği hayırların, saadetlerin tahakkuku ile tebeyyün edecektir. Din-i batılın va'dleri diyanetiyle makûsen mütenasip iken, din-i hakkın vaadleri diyanetiyle mebsuten mütenasip olur. Filvaki tarah-i İslâm'a baktığımız zaman da din-i İslâm'ı böyle buluyoruz. Ta Asr-ı Saadett'en beri müslümanlar, ne zaman dinlerine diyanet-i sâdıka ile sarılmışlarsa hayr-ı hakikîyi anlamışlar ve yapmışlar. Feyizleri, hayırları saadetleri o nisbette tezayüt etmiş, mes'ut yaşamışlar, mes'ut yaşatmışlar. مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا (*"Kim bir hasene ile gelirse ona on misli verilir...."* En'âm 6/160)

Fakat zamanımızda Avrupalılardan bazıları diyorlar ki: "Asr-ı hazır insanları saadeti, nef-ü hayırda değil intifada görüyor. Bizzat bir hak ve bizzat bir hayır tanımıyor ve bunun için vaz-ı ilâhî olan din-i hak artık onların şevklerini, iradelerini tehyiç etmiyor. Şimdiki insanları ancak şehvet-i intifa, zabt ve idare ederse edecektir. Binaenaleyh onlara vaz-ı beşerî olan dinler tatbik etmeli ve iradeleri bununla gıcıklıyarak beşeriyyet-i hazırayı ıstıfasını buluncaya kadar bir taraftan mücadeleye sürüklemeli, diğer taraftan sırf mihanikî kanunlarla cebr–ü kuvvet içinde tutup götürmelidir. Tabiatte merhamet yok, zor vardır. Hürriyet değil, cebr-ü ıztırar hâkimdir". Bunlara göre beşeriyet-i hazıra intifa-ı şahsî hırsiyle çarnaçar böyle sonsuz bir mücadeleye atılmakta ve muhabbet yerine husumet çoğalmaktadır. Böyle, demek din-i hak doğru imiş, haksızlar onun sev-

---

Mevaki: Mevkiler. **Makus:** Tersine çevirilmiş, uğursuz, yankı. **Mebsut:** Açılmış, yayılmış uzun uzadıya anlatılan. **İntifad:** Bir şeyi tamamen alma. **Tehyic:** Coşturma. **İntifa:** Sönme.

abına değil, ıkabına lâyıkdırlar demeğe müsavidir. Ve din-i hakkın şirkde gösterdiği netaic-i elimeye istihkakı itiraf etmektir. Ve ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (*"İnsanların ellerinin kesbi ile karada ve denizde fesad meydan aldı, yaptıklarının bazısını kendilerine tattırmak için ki rücû' etsinler."* Rum 30/41) ayetinin mazmumunu tasdik eylemektir. Bu da tevhid-i Hak ile Rahman-ı Rahim'e sarılmıyan insanların hakk-ı zatîleri ve binaenaleyh Rabbu'l-Alemînin bir eseri celâl bir rububiyet-i ceberutiyesidir. Hak Teâlâ insanlara bu suretle de görünür. Bu hırs-ı intifaı yenerse ancak hâldeki ibtila-yı cidal ile istikbaldeki yevm'id-din'in mükâfat ve mücazatını duymak yenecektir. Nitekim Alman feylesofu Kant bile, Cenab-ı Allah'ın vücub-i vücudunu aklı amelî ile ahiretın vücub-i vücudundan istintaç etmiştir. Bu suretle yevm-i ahıret, dinin ve ona iman diyanetin bir aslı mühimmini teşkil eder. Ve o günün dine, böyle bir ıhtisası vardır. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» ayetinde bu tebşir ve inzarın tasrihi bu haysiyetle de pek beliğ olmuştur. Dinin böyle bir günü vardır.

Buna binaen İbn cerir, tefsirinde nakledildiği üzere "bazı müfessirin buradaki dini, sade mükâfat ve mücazat mânâsına değil, millet ve şeriat dahi denilen mânâ-yı marufuna hamlederek tefsir etmişlerdir ki, bu suretle, "yevm'id-din" mânâ-yı maruf-i şer'îsiyle dinin malûm olan mühim günü demek olur ki, bundan da, bizzat ahıret ve yevm-i kıyamet anlaşılır. İbtida-ı hıtaba nazaran evvelki zahir, intiha-i hitabe nazaran da ikinci mütebadirdir. Bunun için biz de, bu iki mefhumu zayi etmemek için meâlinde, "din gününün maliki" demeliyiz.

KIRAET- Burada iki kıraet vardır. Aşereden « ا ، د ، ح ، ك ، ف ، ثج » yani Nafi, İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Âmir, Hamza, Ebu Cafer kıraetlerinde elifsiz olarak «مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ» Okunur. «ن ، ر ، يع ، خل» yani Asım, Kisaî, Yakup, Halefi Aşir, kıraetlerinde de «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» okunur ki bizim kıraetimiz de budur. Ve Fatiha'da mânâ ile alâkadar vücuh-i kıraet ancak buradadır. Evvelki, mimin zammiyle مُلْك masdarından sıfat-ı müşebbehe sigası, ikinci de mimin kesriyle مِلْك masdarından ism-i fail sigasıdır. Bu kelimeler kuvvet manasiyle alâkadardır. Biri evvelen ve bizzat nüfus-i insaniye üzerinde tasarruf, diğeri de evvelen ve bizzat emvalin âyan ve menafiî üzerinde tasarruf kuvvetidir. Melikiyyet nef'iâm için re'y ü tedbir, emr-ü nehi, vad-ü vaid, taltif ve tahrim gibi hukuk ve salâhiyet ile zevi'l-ukul, nüfus-i insaniye üzerinde tasarruf ve icra-yı hükmederek bir hey'et-i

---

Elime: Çok dert ve keder veren. **Ceberut:** Azametin daha daimîsi ve batınîsi. **Tebşir:** Müjde. **İnzar:** Korkutma. **İntiha:** Son, nihayet.

içtimaiyeyi rabt u zabt ve şahsiyet-i vahide misalinde temsil eden müstakil bir velâyet-i âmme kudretini ifade eder. Mâlikiyyet ise, mal olan âyan ve hısse-i âyan üzerinde ferdin ne-i hassı için bilistiklâl zabt-u tasarruf hakk-u salâhiyeti demek olan velâyet-i hassa kudretini ifade eyler. Bunlardan her birinin yekdiğerine bir cihet-i irtibatı vardır. Gerek malikiyyeti mutlâka ve gerek melikiyyet-i mutlaka ikisi de bil'asale Rabbu'l-Alemîn'e mahsustur. Çünkü hayatı kendi yedinde olmıyan beşerin, bu sıfatlarla ittisafı, bittabi izafî, niyabî ve müstaar olduğu aşikârdır. Mamafih dünyada ve zamanı halde, beşeriyetin yegâne hodgâmlığını, gururunu teşkil eden de bu izafî ve niyabî olan milk ve mülktür. Çünkü bunlar, dünyada hayat ve saadetin en mühim şeraıt-i esasiyesindendirler. Filhakika hayat ve saadet-i hayat evvelâ bir memlekete mütevakkıftır. Memleket ise milk ve mülk yeri demektir ki, buna, lisan-ı avam ile "vatan" lisan-ı şer'î ile daha kıymetdar olarak "dâr" denilir. Bir memlekette hayat ve menfaat-i hassa milk ve malik ile yani milkiyyet-i ferdiye ile kaimdir. Bunun zamanı olan olan hayat ve menfaati amme de melik ve mülk ile yani inzıbat-ı içtimaîyi temin eden devlet ve reis-i devlet ile kaimdir. Bunların kıvamı da her ikisinin zatî ve asilî olmayıp yekdiğerinin zâmanına muhtaç olduklarını bilmek ve aralarında nisbeti, hakka intıbak eden ahengi tenasübü bulmakla mümkündür. Ferdi ve milkiyet-i ferdiyyeyi boğan ictimaiyet-i mutlâka, âzasının bütün havassı felce uğrıyan ve yalnız gönlü basit ve fakat heyecanlı bir hatıra ile kıvranan bir bedene benzer. Cemiyeti, mülkiyet-i ictimaiyeyi boğan ferdiyyet-i mutlâka da uzviyyet-i münhal olup canı boğazına gelmiş ve gözleri cevv-i havaya dikilmiş bir muhtadarın dem-i vapesinindeki sekerat buhranını yaşıyan hulkumunu andırır. Bunun için milk ve mülkten her birinin zayaı bir felâkettir. Mülk ve hükûmetin kısmen veya tamamen fıkdanı bizzat nef-i amin o nisbette inkıtaıdır. Milk ve malikiyyetin bazan veya küllen fıkdanı da, nef-i hassın veya nef-i küllün inkıtaıdır. Ve ekseriya birinin zevali, diğerinin zevalini istilzam eder. Bunların ikisinin birden fikdanı ise, el'iyazebillâh musıbet-i kübra ve felâket-i uzmadır. Her birinin zayaını tasavvurda bile beşeriyet, bu âkıbeti elimenin fecaatini duyar. Ve duyduğu içindir ki bütün bedahet karşısında kendisinin fil hal izafi değil, hakiki ve mutlak bir melik veya malik olduğu vehminden kurtulamaz. Vücud-ü nimet nokta-i nazarından melikiyet şüphesiz daha cazibelidir. Lâkin

---

Hodgam: Bencil, egoist, kendini beğenme. **İntibak:** Uyma, uygun olmak. **Cevvi:** Uzay, yerle gök arası. **Vapesinin:** En gerideki, en sondaki. **Sekerat:** can çekişme hali. **Hulkum:** Boğaz, gırtlak. **Fıkdan:** Bir şeyin belirsiz olması. **İnkıta:** Kesilme, arası kesilme. **Kübra:** Büyük. **Bedahet:** Belli, açık, aşikâr. **Nıkmet:** Şiddetli ceza.

adem–ü nıkmet nokta–i nazarından da zeval-i malikiyyet daha müthiş ve daha korkunçtur. İşte bu ayet-i celile beşeriyetin zaman-ı haldeki bu hisse-i izafetini selbetmiyerek, istikbalde ale'l-husus ahırette bunun dahi meslûp olacağını ve o zaman yalnız Cenab-ı Rabbu'l-Alemi'nin ezelî ve ebedî olan mâlikiyyeti hakikiye ve melikiyyet-i mutlâkası kalacağını beyan buyuruyor. يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ (*"O gün ki kimse kimse için bir şeye malik olmaz, emir o gün yalnız Allah'ındır."* İnfitâr 82/19), لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (*"...kimin mülk bugün O Vahid, kahhar Allah'ın."* Mü'min 40/16) ilk nazarda bu inzar ne kadar müthiştir. Benim benim derken, memleket, hükûmet zayi etmenin ne felâket olduğunu idrak edenler, kimseye vermem derken, velev habbe-i vahide olsun milksiz kaldığını görenler, bu dehşetin azametini ne çabuk hissederler. Lâkin faide onu sonradan değil, önceden hissetmektedir. Bununla beraber ayet-i celile ye's-aver değildir. İzafî ve niyebî olan malikiyyet veya melikiyetin zail olup sahib-i aslî ve hakikisine rücu eylediği o günde yine fakr-i küllî olan adem-i küllî yüz göstermiyor. Ne milk-i mutlâk hiçbiri mefkut olmuyor. Bütün mevcudiyetleriyle sahib-i hakikîleri olan Rabbu'l-Âlemin'in Rahmaniyet ve Rahimiyetiyle yed-i kudretinden toplanmış bulunuyor. Binaenaleyh memleket-i Rabbaniyetinin tâbiiyetini taşıyanlar o gün hıss-i saadetlerini mertebelerine göre baligan mabelâğ alacaklar ve o tâbiiyet-i haiz olmıyanlar da hırman-i müebbede katlanıp gideceklerdir. Çünkü o gün tebdili tabiiyete artık imkân kalmıyacak, başka memleket, başka hükûmet bulunmıyacaktır. Bugün fenalık yaparken, nihayette yokluğa güvenen, ademi, nimet sayanlar, o gün ondan da mahrum olacaklardır. Mîzan-ı hakkın muktazası budur.

İşte mâlik kıraeti, bu inzar-ü tebşiri, milkiyet-i ferdiye nokta-i nazarından, melik kıraeti de, mülkiyet-i ictimaiye nokta-i nazarından ifham ve tebliğ etmektedir. İki inzarın bir kıraette cem'ine Fatiha da, Rahmaniyet-i ilâhiye müsaade etmemiş ve en büyük belâgat bunların iki kıraete tevziinde tecelli etmiştir.

TELHIS-I İLMÎ - Fatiha'da ilk vakf-ı tammın mutazammın olduğu bu üç ayet bir matlûp ile beş delilinden mürekkep bir kaziyedir. Şöyle ki: Hamd, Allah'a mahsustur. Çünkü Allah buna, zaten ve sıfaten mütahiktir. Zaten müstahıktır, çünkü Allah'dır. Zatinde bıhakkın Mabuddur. Sıfaten müstahıktır çünkü Rabbu'l-Âlemin'dir ve çünkü Rahman'dır ve çünkü Rahim'dir ve çünkü maliki yevmi'dindir. Birinci delile nazaran, «الْحَمْدُ لِلّٰهِ» kaziyesi "dört adedi,

---

Selbetmiyerek: İnkâr etmeyerek. **Ye's-aver:** Ye's verici. Umitsiz etme. **Mefkud:** Yok olmayan bilinmeyen. **İfham:** Ağız açtırmama, susturma.

çifttir" kaziyesi gibi kazaya kıyasatüha maaha veyahut fıtriyat denilen kaziyeler cümlesindendir. Diğerleri de enfüs-ü afakın mülâhazasiyle nizami âlemden müstanbat mebde-ü maad delillerinin icmalidir ki, Kur'ân'da tafsıl olunacaktır. Vücuh ve esbab-ı tazimin hepsini tazammun eden, bu ihbar ve isbattan sonra da ayni kaziye ve deliller bir inşaya ve bir icab-ı teklife dahi işarettirler. Sanki Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: "Ey insanlar, ey zevil'ukul, siz hüsn-i mahza, kemal-i mutlâka tazim edenlerden iseniz, ben Allah'ım, her kemal benimdir ve eğer kudret ve ihsana tazim edenlerden iseniz; ben Rabbu'l-Âlemin'im ve eğer istikbale tamaan tazim edenlerden iseniz, ben Rahman-ı Rahimim ve eğer havf-ü haşyet ile tazim edenlerden iseniz, ben maliki yevmi'd-dinim. Binaenaleyh esbab-ı tazimin hepsini cami olan bir mabud-i hakkım".

Bunu duyan akıl sahibi muhataplar da "acaba Allah Teâlâ'ya nasıl ve ne suretle hamdedelim" diye elbette kendi kendilerine soracaklardır. İşte buna cevaben bir üslûb-i iltifat ile:

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» **(Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti yarabb!)** buyrulmuş ki "böyle deyiniz" meâlini ifade ettiği halde belâgat-i ifade bunu tasrihe hacet bırakmamıştır. «إِيَّاكَ» sana mânâsına zamir-i münfasıldır ve akıbindeki «نَعْبُدُ» fiilinin mef'ulü bihidir. Mef'ulün böyle evvel gelmesi kasır ve ihtisas ifade ettiğinden, "başkasına değil ancak sana" demek olur. «نَعْبُدُ» abed, ubudet, ubudiyet mânâlarını dahi cami olan ibadet masdarından fiil-i muzarî mütekellim maalgayr sigasıdır. O halde ibadet nedir?

Lisan-ı şer'î'de ibadet, niyyete mütevakkıf olarak yapılmasında sevap olan ve Cenab-ı Allah'a kurbet ifade eden tâat-i mahsusadır. Tâat, niyyete mütevakkıf olsun olmasın ve kimin için yapıldığı bilinsin bilinmesin yapılması sevap olan fiili yapmaktır. Kurbet, niyyete mütevakkıf olmasa bile yapılması sevap olan fiili kime yapıldığını bilerek yani yaklaşmak istediği zatı tanıyarak yapmaktır. Binaenaleyh her ibadet, Allah'a bir kurbet ve her kurbet bir tâattır. Fakat her tâat, kurbet olmaz ve her kurbet, ibadet olmaz. Meselâ Marifetullah için fikr-ü nazar bir taattır. Lâkin takarrüb edilmek istenilen Cenab-ı Allah, hali nazarda henüz tanınmış olmadığından bu nazar, bir kurbet değildir ve niyyete mütevakkıf olmadığından, ibadet de değildir. Kur'ân okumak, muhtaçlara yardım etmek, sadaka vermek, vakıf yapmak, köle âzâd etmek ve emsali gibi niyyete mütevakkıf olmıyan fiiller hem kurbet ve hem taattır, ibadet değildir.

Müstenbat: Zımmen anlaşılmış. **Maad:** Ahiret, dönüş yeri. **Hirman:** Mahrum olmak, mahrum etmek. **Kurbet:** Yakınlık. **Tekarrüb:** Birbirine yakın olan.

Lâkin namaz, oruç, zekât, hac, cihad gibi niyyet ile meşrut olan fiiller hem ibadet, hem kurbet, hem taattırlar.

Demek ki, ibadet-i şer'iye, insanın ruhen ve cismen, zahiren ve batınen bütün mevcudiyetiyle yalnız Allah'a yapılan şuurlu bir taat ve kurbettir. Evvelâ: Bunda niyyet şarttır. Niyyet işe, yapılacak fiilin icadında ancak Allah'a tâat ve takarrüb kasdetmek demek olan irade-i hâdisedir. Azim, fiile mütekaddim, kasit fiile mukarin olduğu gibi niyyet de menviye ilim ile beraber fiile mukarin olur. Hem ilim ve hem iradeyi ihtiva eden bu şuur-i tam, ruh ve kalbin bir işidir. Saniyen bununla beraber ind-i ilâhî'de tâat olan bir fiil izhar edilmiş olmak lâzımdır ki, ibadet olsun; yoksa yalnız talep ve ruhta kalan tefekkür, tezekkür gibi bir fiili batın tâat ve kurbet olsa da ibadet olamaz. Bunun içindir ki, ibadetlerin başı olan îmanda, sadece tasdik-ı kalbî kifayet etmez de bunun hiç olmazsa lisanen ikrar ile zahire ihraç edilmesi dahi lâzım gelir. Kezalik niyyete iktiran etmiyerek yalnız zahirde yapılan fiiller dahi ne olursa olsun ibadet olmaz. Niyyetsiz yatıp kalkmak, namaz değil; niyyetsiz aç durmak oruç değil; niyyetsiz sadaka vermek, iâne yapmak, zekat değil; niyyetsiz Kâ'be'ye, Arafat'a seyahat edip dolaşmak hacc değil; niyyetsiz muharebe etmek, şehid veya gazi yapan cihad değil ilah... O halde suiniyyetle, yani Allah'a itaat ve kurbet kasdinden maada bir maksatla yapılan fiiller hiç ibadet olmaz. Görülüyor ki, lisanımızdaki istimallerine nazaran tapı, tapmak, tapınmak kelimeleri ibadetin değil, alelitlâk itaatın mânâsı olabilecektir. Hattâ tapmak ve tapınmak kelimelerinde az çok ne yaptığını bilmemek gibi bir şuursuzluk mânâsı anlarız da bunları, puta tapmak, haça tapmak gibi mevkilerde kullanırız. Binaenaleyh "sana ibadet ederiz" yerinde sadece Türkçe olsun diye, "sana taparız" veya "tapınırız" demek lisanımızın nezahetini zayi etmek olur. Kulluk etmek, şuur nokta-i nazarından tapmak kelimesinden daha iyidir. Bu da, ibadetten zaif olan ubudiyetin mânâsıdır. Mamafih İslâm'da bütün nusus-ı dinin istikrasiyle takarrür eden mânâ-yı şer'îden evvel ve onda me'huz olan mânâ-yı lügavî mülâhaza edildiği zaman bunların arasında bir mânâ-yı müşterek vardır ki, ibadet denildiği zaman, evvelâ onu mülâhaza etmek ve Fatiha'da da bundan başlamak ıktiza eder. Şu halde o nedir?

Bu mana «ع ب د» madde-i asliyesinin en umumî olan mânâsı ne ise odur ki, bu da, عُبُودَةٌ veya عَبْدٌ masdarlarındandır. عَابِدٌ ve مَعْبُودٌ vasıflarında da

---

Menviye: Niyet edilen şey. **İktiran:** Ulaşmak, yakınlaşmak. **İâne:** Yardım. **Nusus:** Açık sözler, başka anlam verilmeyen. **Me'huz:** Alınmış, çıkarılmış.

mündericür. Bâlâda işaret ettiğimiz veçhile, ubudet, ubudiyet, ibadet bir mertebe tâat mânâsını ifade ederler ki, ehass-ı ibadet, eammı ubudettir ve ubudet lisanı arapta tezellûl mânâsını mutazammındır. Ubudiyet, izharı tezellül, ibadet, bunun daha kuvvetlisi olarak hudu-u huşuun, tazimin en son derecesidir. Bunun için cumhur-i müfessirin bunu, "gaye-i huduun aksası" diye tefsir ederler. Bu da, sebebini sormadan itaat-i kamile mânâsını tazammun eyler. Tefsir-i Ebu Hayyan'da İbn Sikkit'ten ibadetin tecrid mânâsından me'huz olduğu da nakledilmiştir. Şarih-i Kamus'un beyanına göre de ibadet, hırs veya gadap mânâlarına gelen, "abed" maddesinden me'huzdur. İbadet, Allah'ın razı olduğu şeyi yapmak, ubudiyet de Allah'ın yaptığına razı olmak diye de tefsir edilmiştir. Çünkü lisan-ı şer'î'de ubudiyetin, ibadetten kâh ednâ ve kâh âlâ olarak kullanıldığı vardır. Ubudiyet-i Muhammediye, ibadetten daha ehass bir mânâ ifade eder.

Bu mânânın, İlmü'n-nefis nokta-i nazarından izahı: İnsanın hayatı, lezzet ile elemin güzergâhıdır. Ruh-i beşer elemden kocunur, lezzetten hoşlanır. Esbab-ı elem karşısında öfkelenir veya korkar. Esbabı lezzet karşısında da ümitlenir veya hırslanır. Kesbi beşerin nâzımı da işte halden istikbale bu korku ile ümidin mütevali tekabül-ü tesadümüdür. Ümit silindiği zaman yeis kaplar, faaliyet söner, korku silindiği zaman da, tuğyan başlar, akıbet düşünülmez, faaliyet-i müfide yapılmaz, istihsal yerine istihlâk kaim olur. Ümidin içinde bir korku, korkunun içinde bir ümit yoksa, vazife hiss-i atalete düşer açları çalıştıran doymak ümidi, tokları çalıştıran açlık korkusudur.

Hayatı beşer dahil ile haricin bir muamelesidir. Teneffüsten tutunuz da en incelerine varıncaya kadar esbab ve lezaiz-i hayatın birçoğu insana haricinden gelir. Dahilinden gelenlerin çoğu da, kendi vaz'ı değildir. Bizzarure herkes hayatının, ümit ve mehafetinin âmili yalnız kendisi olmadığını az çok duyar. Bu da, kendi kendisine bırakılân insanın hiç olduğunu anlatır. İnsanın bu aczini, bu duygusunu unuttuğu, kendinden geçtiği zamanlar gerçi çoktur. Fakat ne olursa olsun hiç bir fert kendi kendine bu aciz sahasından çıkamaz. Aklı olanlar da, ümit ile mehafetin bu cazibev-ü dafiasından ayrılamazlar.

Filhakika âtiye nazaran ruh-i beşerde ne ümidin nihayeti vardır ne de korkunun. Hilkatte, esbab-ı ümit mahdut olmadığı gibi, esbab-ı mehafet de öyledir. Ruh-i beşer zaman zaman muayyen ümitler ve muayyen mehafetler karşısında

---

Münderic: İçinde bulunan yer alan. **Hudu':** Alçak gönül, mütevazi'. **Huşu':** Gönül alçaklığı. **Tesadüm:** Vuruşma, şiddetli çarpışma. **Mehafet:** Korku, saygı.

alettevali müeessir olurken bir taraftan da külliyetiyle gayr-i muayyen, gayr-i mahdut, gayr-i mütenahı ümitlerin korkuların tesiri mutlâkı altında bulunur ve burada bütün ümitlerle bütün korkuların karşı karşıya ahz-ı mevki ederek bir noktada telâkî ettiklerini görür ki, ayn-i hakikattir. Ve o zaman kendisinde öyle bir alâka uyanır ki, bu alâka, bir taraftan bütün muhabbetleri, diğer taraftan bütün mehafetleri ihtiva eden bir havf-ü reca heyecaniyle tecelli eder. İşte ruh-i insanînin böyle külliyetiyle müteessir olduğu mutlâk bir havf-ü reca âmiline karşı duyduğu bu alâka fıtratteki ma'bud ve ibadet fikrinin menşeidir ki, bütün hiss-i vazife bunda toplanır. Ve her şahsın cibillet-i ahlâkiyesi, istikbali, saadeti, şekaveti bundaki ciddiyet ile mütenasiptir. Ve insan, bu hissini neye raptederse ma'budu odur.

Kâh cehalet ve kâh terbiye ve itiyattaki hususiyet dolayısıyle bazı vicdanlar yükselemez de muayyen ve mahdut bir ümidin mecbûru veya bir korkunun makhuru kalırlar. Ve ona muayyen bir zaman içinde bütün külliyetiyle öyle bağlanır ve öyle zabun olur ki, o lezzet-i feda veya o elem-i iktiham etmeğe kendisince imkân yok gibi tasavvur eder. Artık o bu ümidin âmilini öyle sevmiş veya o korkunun âmilinden öyle yılmıştır ki, bunlar, ona bütün sevgilerin gayesi veya bütün korkuların müntehası gibi görünür. Sanki birisi ayn-i vücudu diğeri ayn-i ademi temsil eyler. Ve o zavallı vicdanın böyle mahdut ve mütenahi bir sebeb-i mahlûka böyle külliyetiyle bağlanıvermesi onun huzurunda, öyle tezellüllere, öyle tapınmalara sevkeder ki, bütün şuur, o tezellüle boğulur ve o lâhzadan ilersini görebilecek akıldan eser kalmaz. İnsanlara ma'bud-i hakikî ve ubudiyet-i hakikiye alâkasını unutturarak bütün mesaibi ihzar eden şirkin de menşei budur. Müşriklerin canlı, cansız, türlü türlü putları, batıl ve haksız ma'butları hep bu his ile zuhur etmiştir ve hayat-ı beşerde hâlâ böyle vicdanlar zannedildiğinden pek çoktur hatta kendilerini ma'bud ve ibadet fikriyle hiç alâkadar değil gibi zannedenler her lâhza böyle bir ma'bud değiştirirler. Ve bütün hayatlarını reyb-i mutlâk içinde geçirirler ve kendileri öldükten sonra geri kalacakları bir lâhza bile düşünmezler. Lâkin şurası muhakkak ve müteyakkandır ki, bütün mevcudiyetini fânîlere bağlıyan her gönül, husran ve tehlikeye namzettir. Çünkü o cazibe-i fâniye bir gün olup kopacaktır. Hangi fâni vardır ki, sana, senden evvel yıkılıp gitmiyeceğini ve senin bütün âmalini bahş edebi-

---

Alettevalı: Arka arkaya arası kesilmeksizin. **Havfû reca:** Ûmit ve korku. **Cibillet:** Huy, yaradılış. **Makhuru:** Bozguna uğratılmış, Allah'ın gazabına uğramış. **İktiham:** Karşı durma. **Tezellûl:** Kendini hor ve hakir gösterme. **Mesaibi:** Musibetler, felaketler. **İhzar:** Hazırlama, hazır etme. **Reyb:** Şüphe, sanı.

leceğini vad-ü te'min edebilsin. Ayağının altındaki arz, başının üstündeki güneş bile sana, bu te'minatı veremez. O te'minatı, Hayyü Kayyum olan Halık-ı Teâlâ'dan başka verebilecek hiçbir şey yoktur. Ve filhakika ibadet O'nun hakkıdır ve ancak O'na ibadet edenlerdir ki diğer ümitlere, korkulara kendini tamamen kaptırmaz ve vazifesi yolunda şaşırmaz ve onlardan herkes müstefid olur.

(A.S.) Efendimiz buyurmuştur ki: (*"Mü'min taze ekin gibidir. Rüzgâr estikçe yatar, fakat yine doğrulur kalkar. Kâfir ise çam ağacına benzer, rüzgâr estikçe gürler amma bir kerre yıkılırsa bir daha kalkamaz."* Buhari, Tevhid; 31) Çünkü kâfir, faniye, mü'min ise, hayy-i bakiye merbuttur.

Vefat-ı Peygamberî üzerine bütün Eshab-ı Kiram pek ziyade müteessir olmuş ve adeta şaşırmış idiler. Hazret-i Ömer-u'l-Faruk bile, "Peygamber vefat etmedi ve etmez. Her kim öyle derse vururum" demeğe kadar varmıştı. Fakat Sıddik-ı Âzam Efendimiz, derhal: وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ (*"Muhammed de ancak bir Rasuldür, ondan evvel Rasuller hep geldi geçti, şimdi o ölür veya katledilirse siz ardınıza dönüverecekmisiniz?.."* Â'li imrân 3/144) ayet-i celilesini okuyup, **"ey mü'minler, eğer Muhammed'e ibadet ediyorsanız işte o vefat etti ve eğer onu gönderen Allah Teâlâ'ya ibadet ediyorsanız o hayyi lâyemuttur"** mealindeki nutkunu irat edince, Eshab-ı kiram kendilerini toplamışlardı. Bu hakikat her zaman ayn-i hakikat ve bu kanun her vakit cari olan bir kanundur.

Gönüller, fâniyata bağlandığı zaman, alel-ekser mebde-i ümit ile, mebde-i mehafeti başka başka görür ve o zaman bakarsanız bir tarafta dilber sevgi mabutları, bir tarafta da kahraman korku mabutları dizilmiştir. İkisinin arasında kalan zavallı kalp, ikisine de kendini sevdirip korkusunu defetmek, ümidine ermek için ne heyecanlarla kıvranır, gayr-i makul ne tezellüller, ne tazimler izhar ederek çarpınır, tapınır ve onun fikrince bu bir ibadet olur. Fakat ne faide ki, nazarında ümidi veren başka, korkuyu veren başka ve bunları birleştiren hâkim bir mebde yok. Böyle olunca da, bütün mesaî, heder-ü abes ve o gönül bu iki muhalif kuvvetin mütemadiyen nizâ ettikleri bir mareke-i buhrandır. Ve artık bir sekîniyet ve itminan duymak ihtimali mefkuttur.

Ümit ve korku bir mebde'den gelen ve yine onda birleşen müsbet ve menfi birer suret-i tesir olarak duyulmalıdır ki, birinin yerine, diğerini ikame et-

---

Mebde: Başlangıç. **İtminan:** Tatmin olma. **Mefhud:** Yok olmayan, ölü veya diri olduğu bilinmeyen kayıp.

mek imkânı hasıl olsun da kalp bir ıtminan duyabilsin ve hayatında onunla yürüsün. Susuzluğumdaki hararet ve suyu içtiğim zamanki neş'e, eğer su mebdeinin biri müsbet, biri menfi olan tesirlerinden ibaret ise, her susadığım zaman suya koşmanın bir mânâsı vardır. Fakat bunların biri suyun, diğeri ateşin eserleri ise, su ile ateş beyninden hâkim bir mebde-i müşterek de yok ise ateşten suya, sudan ateşe koşmak teab-i namütenahiden başka hiçbir netice vermez. Binaenaleyh ümit ile mehafetin mebde-i vahidde tevhidi bu haysiyetle de zarurîdir ve Rabb-i vahid, erbab-ı müteferrikadan hayırlıdır. Halbuki bâlâda izah eylediğimiz veçhiyle faniyatta bu vahdet er geç tefrikaya mahkûmdur ve hakikatte Rabb-ı vahid, benimle şuurumu, şuurumla haricimi rabt-u zapteden Hakk Teâlâ'dır. Ve ben O'na O'nun kanununa ibadet etmeliyim.

Hasılı fıtrat-i beşerde ibadet, ruhu teshir eden en yüksek muhabbet ile en yüksek mehafetin ictima ve tesadümünden çıkan havf-ü reca berkı içinde neşve-i muhabbetle zevk-i ümidin galebesini görmek için acz-i küllîden kudret-i mutlâkaya ıtilâ maksadiyle yapılan bir fiili ıtaatkâranedir ki, hem zahir ki ve hem batında nihaî bir tezellül ile nihaî bir tazimi ihtiva eyler ve hakkıyet nisbetinde kalbe ıtminan ve sekinet ilka eder. İbadet ederken âlemden ve bütün benliğinden tecerrüt ederek mabuduna öyle bir eded-i tamm-ü hudu ve öyle bir tazim-i kâmil ile arzı tâat ve inkıyat eder ki kemal-i tazime münafi bildiği cüz'i bir hareketten bile ictinab eyler. Bunun için kibr-ü riya ile birleşmez ve zahir-ü batına inkısamı kabul etmez. Bihakkın ibadet, acz-i mutlâk ile kudret-i tammenin, zillet-i kâmile ile, azamet-i kâmilenin korkular içinde titreyen emel ile, Vahibü'l-âmalin bir cilve-i telâkisidir. Aczini hissetmiyen mütekebbirler, hiçbir korku yok imiş gibi görünen gafil nikbinler, hiçbir ümit beslemiyen me'yus bedbinler bu şereften mahrumdurlar.

Bu hakikatleri telhıs için eazım-ı müfessirin, «إيَّاكَ نَعْبُدُ» nün meâlini şöyle ifade ederler: "Ya Rabb, biz başkasına değil yalnız senin Rububiyyetini ikrar ve itiraaf ederek, ancak sana boyun eğeriz ve sade sana arz-ı zillet ederiz ve ancak sana tâatle sükûn-ü sekinet ve ıtminan buluruz. Çünkü bütün havf-ü recamızın evvel-ü ahir mercii yalnız sensin. Sen korku vermezsen korku yok, sen ümit vermezsen ümit yok, lezzet duyurmadın mı her şey elem, elem duyurmadın mı her şey lezzet, ruh senin milkin, cisim senin milkin, bütün vücud senin milkin.

Teabi: Yorgunluk, sıkıntı, zahmet, bezginlik, eziyet. **Berk:** Şimşek. **Itilâ:** Yükselme. **Itminan:** Tatmin olma. **Sekinet:** Sukunete erme. **İlka:** Bırakma, terk etme. **Tecerrüt:** Soyunma, çıplak olma. **Hudu':** Alçak gönüllü. **İctinab:** Kaçınmak. **Nikbin:** İyimser, herşeyi iyi gören. **Me'yus:** Ümitsiz. **Bedbin:** Her şeyi kötü gören.

Bize verdiğin ihtisasatı, temayülâtı, tehayyülâtı, taakkulât-u iradatı ile hısse-i vicdan o da, senin lûtfün, senin merhametin... Bu ise, bütün ıtminanını sana hamd-ü şükr ile izharı sadakat için ancak senin emrine tahsîsta buluyor. Bütün akıllar, bütün kâinat da buna şahiddir."

Burada kibr-i nefsanî şöyle bir sual irad eder: "ruh ve vicdan tezellül değil yükselmek ister, ibadet ise manâ-yı tezellûlü mutazammın olduğuna göre yükselecek olan ve hele yükseldiğini hissetmiş bulunan nefisler için tenezzül olmaz mı? Artık o yüksek kafalar alınlarını yere nasıl koyabilirler?"

Böyle bir sual, içindeki cevabı görememekten mütevellit bir gurur ilânıdır. Yükselmek istemek, yükselmek ihtiyacını teslim etmektir. Bu da, bir tarafta acz-i zatîsini, diğer tarafta ulviyyeti takdir ile mümkün olur ki ibadet, bu mânânın en yükseğini idraktir. Saniyen yükseldim demek yükselmediğini ilân eylemektir. Böyle bir iddia, hem teâli ve terakkiyi mütenahî görmek, hem de sukut ihtimalini mümteni zannetmek gibi büyük bir hatîa teşkil eder. Halbuki, meratib-i teâli namütenahidir. Tehlike-i sukut ise her zaman bakidir. İbadet de, bu kibr-ü gurur marazının yegâne ilâcıdır. Salisen, Allah Teâlâ'ya ibadetteki tezellül ve tazim vicdan-ı beşer için mümkün olan her türlü itilânın fevkinde bir ulviyet te'min eden bir vesika-i intisabtır ki, adî gönüller, o kadar yüksekliği kendilerine lâyık bile göremezler de imkânsız sanırlar.

"Âlemde ben, Allah'tan başkasına hürriyetimi veremem ve ancak ona ve onun emrine inkıyad ederim. Tâatı sever, isyandan nefret ederim. Hayra koşar, şerden ictinab eylerim. Hayrın başını da hakta bilirim, Allah'ın emrine uymıyan, Hakk Teâlâ hesabına yapılmıyan hiçbir şeye ölürüm de serfuru etmem. Çünkü ben yoktum, O beni var etti ve terbiye edip, bana hürriyet verdi. Bu can, bu vicdan ve bu hürriyet bende, O'nun bir emanetidir. Bunun yapan, isterse namütenahi kerreler daha yapabilir. Binaenaleyh O'nun yolunda her şeyi fedâ ederim. Dilediği zaman alacağı canımı da, fedâ ederim. İstediği zaman yıkıp, istediği zaman yapabileceği dünyaları da fedâ ederim. Bu uğurda elemlere katlanır, hayır ile haksızlıklara göğüs gererim... Katlanamaz, geremezsem ölürüm... O'nun emri, zaten öleceğim. Böyle bir iman, böyle bir sadakat ile ölürüm. Evvelim hak, ahırım hak olur. Hakk'tan gelir, Hakk'a giderim... İşte ben, Hakk'ın böyle bir kuluyum. Kendime kalırsam hiç, O'na intisabımla her şeyim....ilah..."diyebilmek ve bunda sadakat etmek ne kadar büyüklüktür ve in-

---

Taakkulat: Akıl erdirme, zihin yorarak anlama. **Mümteni:** Çekinen. **Hatia:** Hata, günah, kabahat, suç. **Serfüru:** Baş egme, söz dinleme.

san için bundan daha büyük bir kudret, bir ulviyet nasıl tasavvur olunabilir? Maamafih bu babta Fatiha, "ben değil, biz deyiniz" diyor.

Filvaki «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» diyerek livaü'l-hamd altında toplanan ve yirmi otuz sene içinde ulviyyet-i hakkı bütün âleme neşr-ü isbat eden ilk müslümanlar, bütün bu ruhun içinde idiler. Bu ruhu gaib edenler de, dünyaya boyun eğdiler. Şüphesiz ki, bu taahhüt, ağır bir hamuledir. Fakat ulviyet-i hak karşısında, hakkı ulviyet te hıffetle erilecek bir gaye değildir. Ve abdin, acz-i zatîsi, kudret-i zatiyesiyle böyle bir taahhüde girişmesine manidir. Bunun için «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» derken ayni ıhtisas ile «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» diye taleb-i istiane zarurîdir.

«نَسْتَعِينُ» "isti'ane ederiz" demektir. İstiane avn talep etmek, tabir-i aharle maunet istemek daha Türkçe'si yardım dilemektir. Talepli veya talepsiz onu vermeğe de, iane denir. Muavenet, teavün de mütekabilen iane demektir. Binaenaleyh isti'ane ile bunları, temyiz etmelidir. Çünkü burada hasr, isti'ane hakkındadır. Teavün ise memurun bihtir. Bu isti'anenin ne gibi hususta olduğu zikrolunmamıştır. Böyle olan yerlerde de, üç mânâ muhtemel olur:

1- Müteallakından kat'ı nazarla zat-i fiilî murat etmek ki, umum olsun, husus olsun isti'ane denilen fiili "biz ancak sana yaparız." demek olur.

2- Müteallak-ı âmm takdir ederek, her hususta, her işte isti'ane kastetmek. Bu ikisi mealen birleşir. Fakat evvelki eblâğ, bu sarih olur.

3- Bir karine-i mahsusaya istinaden müteallak-ı has takdiriyle filan hususta istianeyi kastetmektir. Burada ise ibadet karinesiyle işbu üçüncü ihtimal zihne çarpabilir ise de kelâmın kasr-u ıhtisas suretiyle tevhide müteveccih olması ve hepsi Allah'a mahsus olan hamdın beyanı, siyakında irat edilmiş bulunması buna mani ve her halde İbn Abbas Hazretlerinden de rivayet edildiği üzere umumu muktazıdır ki bu da, birinci veya ikinci suretlerden birisi ile olur. O halde müfessirinin beyan ettiği gibi hasılı mânâ: "ya Rabb, biz gerek sana ibadet ve itaatımızda ve gerek sair umurumuzun hepsinde ancak senden istiane ederiz. Senden başka kimseden yardım dilenmeyiz. Seni tanımıyan kâfirler, başkasından istiane ederler. Biz ise, ibadetimizde halis ve muhlis olarak bütün işlerimizde ancak senden istiane eyleriz" demektir.

Beydâvî'nin beyanına göre meunet, iki nevidir: Birisine meunet-i zaruriye, diğerine meunet-i gayr-i zaruriye denilir. Zarurî olan meunet, onsuz fiilin husulü mümkün olmıyandır. Failin iktidarı, tasavvuru ve fiilin yapılacağı aletin

---

Hamule: Yük. **Hiffet:** Hafiflik, hoppalık. **Maunet:** Yardım imdat. **Gaib:** Kaybolmuş olan, kayıp.

ve maddenin mevcudiyeti gibi ki, bunlar, toplandığı zaman insan istitaat ile muttasıf olur da, kendisine fiili teklif sahih olur. Gayr-i zarurî olan meunet te de fiilin husulünü kolaylaştıran şeylerdir. İlah. Bu taksim, İlm-i usulde kudret-i mümekkine ve kudret-i müyessire namları tahtında yapılır.

Evvelâ, bu ayet bize gösteriyor ki, bütün meunet, Allah'ındır, fakat talep bizimdir. Ve buna kesp veya irade-i cüz'iye dahi tabir olunur ki asıl istıtaa, bu talep ile meunetin içtima-ı hengâmındadır. Bu da, fiilin husulüne mukarin olur. Binaenaleyh felsefenin muztarip nazariyatına boğulmaksızın «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» den şunu anlıyoruz ki, bize, bir talep salâhiyeti verilmiştir. Bu suretle bizden birisi talebimizle, diğeri talebimiz olmıyarak iki fiil sâdır olur. Ve her ikisi de bizden sâdır olduğu ve bizimle kaîm bulunduğu için, hulâsa mahalli biz olduğumuz için bizim fiilimiz sayılır ve bize isnad edilir. Meselâ, teneffüs eden biz, uyuyan, ölen biz olduğumuz gibi yiyen, içen, oturup kalkan, şunu bunu tahrik veya teskin eden de biz oluruz. Ve bunlardan talebimizle olanların sebeb-i karibi biziz. Fakat bütün sebebi ve illet-i tammesi biz değiliz. Çünkü biz, bunda meuneti zaruriyeye muhtacız. Meselâ, benim elim ile iradem arasındaki nisbet-i sahiha kurulmamış olsaydı, istediğim zaman elimi oynatamıyacaktım. Nitekim bazı uzuvlarımı öyle oynatamıyorum. O halde Hâlik, biz değiliz. Halk, yalnız sebeb-i karibe değil, mecmu-u esbap ile illet-i tammeye müzaftır. Demek ki, ef'ali ihtiyariyemiz, bir fail-i talip ile bir fail-i Halik arasındaki nisbetin hasılını ifade eder. Bütün ecsamın hassa-i zatiyesi, mahz-ı atalet olduğu gibi, ruhu hassa-i zatiyesi de, failiyet-i talibanedir. Failiyet-i halikane ise Halik Teâlâ'nındır. Araba yürüyor, makine işliyor deriz. Bunlar, birer fiili cebrî ve iztırarî olduğu halde, mahalli onlar oldukları için, yürümeyi, işlemeyi onlara isnat ederiz. Bizim teneffüsümüz, deveran-ı demimiz gibi, iztırabatımız da böyledir. Kurulmuş bir makine, işlemek için ibtida bir tahrike muhtaçtır. Bunu ise, cansız makine kendisi yapamaz veya istiyemez. Canlı bir makinist veya şoför yapar ve ancak ruhunda bir taleple yapar. Ruhu ister ki, eli makinenin miftahını tutsun da hareket etsin. Makinistin ruhu, bu talebi, bu iradeyi yaptığı anda bir de bakarsın hareket yok iken, halkolunmuş ve makine de işlemiye başlamıştır. Bu suretle işliyen, o hareketin mahalli olan, o makinedir. İşleten, o hareketi istiyen, makinistir. Yaratan, o haraketi baştan nihayete ademden vücude getiren, Hak Teâlâ'dır. Her işimizde bu üç mertebe, ayan beyan zahir bir hakikattır. Artık ne cebriye veya

İstitaat: Takat, güç yetme. **Müyessire:** Kolayını bulup yapan kolaylıkla meydana getiren. **Karib:** Yakın. **Müzaf:** iki kat, bir şeyin iki mislisi. **Atalet:** Tenbellik. **İztirabat:** Elemler. **Deveran-ı dem:** Kan dolaşımı.

maddiye gibi insanı ruhsuz bir makine farzettirmeğe çalışmalı, ne de onu, ruh ve cismin halikı olan Hak Teâlâ gibi farzettirmeğe uğraşmalıdır. Gerçi Cenab-ı Hakk'ın tecelliyatını müşahede etmek için, her türlü tetkiklere, tefekkürlere girişmek, iyi bir şey olduğunda şüphe yok ise de, bu arada girdiği yolu kaybedecek ve hakikat-i zahireyi inkâr eyliyecek bir surette dalıp gitmek, sonu gelmiyen bir dalâlet olur. Taleb-i vücud mefhumiyle, aynı vücud mefhumunu farkedememek garip bir mülâhaza olur. Acaba talep de bir iş değil midir? Ve bu da, bir talebe muhtaç olmaz mı? Bundan, ya teselsül veya cebir veya halk lâzım gelmez mi? Gibi sualleri kesip atan mantıkî cevaplar yok değildir. Teselsül lâzım gelmez. Çünkü talebi, talep de ayni talebin içindedir. Cebir lâzım gelmez. Çünkü fiil, araba sürükler gibi yapılmış değildir. Halk ta lâzım gelmez. Çünkü talep, bir mevcut değil, mevcutlar beyninde bir nisbetten bir îzafetten ibarettir. Nisbet-i vücud ise, ayni vücud değildir ki, nisbet-i ihdas, halk-ı vücud olsun. Tabir-i aharle tereddüd iki tasavvur arasında bir haraket-i zihniyedir. Bu haraketde, zihin mekik gibi iki tarafa gidip gelirken, bunda karar ediverince öbürüne bir daha gitmemek gibi ademî bir nisbetten başka birşey yapmış değildir ki, buna, halk-ı vücud denilsin. İlah... Binaenaleyh irade-i külliye denilen kuvve-i iradiye, mahlûktur. Fakat irade-i cüz'iye ve talep ve ihtiyarle kesp dediğimiz karar gayr-i mahluktur ve bizim bir nisbetimizdir. Bunlarla talep ve iradenin hadd-i vücudîsini, inniyyetini tamamen ihata edemiyor isek, o da, Hakk Teâlâ'nın hakikatini muhit olamadığımızdan ve olamıyacağımızdandır. Binaenaleyh evvelki zahir ve bahir hakikat görünüp dururken mabadettabiî denilen ve vâdide saplanıp kalmak hatarlı bir tariktir. Ve işte bu dalgınlıklara meydan bırakmamak için, Fatiha'da «نَسْتَعِينُ» cümlesinin içinde talep salâhiyeti bizim, ve meunet, kudret, Allah Teâlâ'nın olduğu pek güzel anlatılmıştır. Artık müslümanlığı, ne cebriyelik ile, ne de onun zıddı olan kadiriyelik yani nef-yi kader ile ithama kimsenin hakkı yoktur. Yalnız irade-i cüz'iyemiz, hakkı talebimiz var denildiği zaman bazıları bunu yanlış anlıyorlar da, bizim her irade-i cüz'iyemizin her zaman iş görmekte kâfi olduğunu zannediyorlar ve taleplerinde muvaffak olmadıkları zaman, her hususta cebriyeliğe meylediyorlar. Böyle düşünmek, bir taraftan talebi halk zannetmek, diğer taraftan bizim talebimize ve talebdeki isabetimize Cenab-ı Allah'ın ilel'ebet müdahalesi vaki olmaz zumunda bulunmaktır. Halbuki böyle bir tasavvura hak yoktur. O, tevfikı ile bizim talebimize müvazi netaic halk buyuruyorsa, bu arada o müvazatı refederek lehimize veya

---

Bahir: Apaçık, belirli. **Mabadettabiî:** Metafizik. **Hatar:** Tehlike, emniyetsizlik.

aleyhimize bizzat icra-yı tasarrufa ve tabir-i şer'îsiyle nusrat-u hızlâna dahi kadir olduğunda şüphe edilemez. Yolunda gidenlere zamanı gelir tevekkül ve itimatlarını tezyit edecek surette fazlaca lütf-ü in'am eder, yolunda gitmeyenleri de bunun zıddına husran-ü hızlâna düçar eyler. Dünyada dahi mükâfat ve mücazat veya iradesine ihtar ve tenbih mânâsını ifade eden bu noktalara müteallık birçok ayetler göreceğiz. Ezcümle, وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ ("...*ben emrimi Allah'a tefviz ediyorum....*" Mu'min 40/44) tefvizı bu nükteye ait, إِذَا أَرَادَ اللَّهُ إِنْفَاذَ قَضَائِهِ وَقَدَرِهِ سَلَبَ ذَوِي الْعُقُولِ عُقُولَهُمْ ("*Allah Teâlâ kaza ve kaderini infaz etmek mürad ederse zevi'l-ukulün akıllarını alıverir.*" Fevzü'l-Kadir, 1- 267/268) hadîs-i şerifi de bununatıkdır. Bunlar da, cebir mes'elesi değil hüsn-i talep ve suitalebe müteallik ince irfanlar münderіcdir. وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ("*Kıtal üzerinize yazıldı. Gerçi o size hoş gelmez fakat olur ki siz bir şeyi hoşlanmazsınız, halbuki hakkınızda o bir hayırdır ve olur ki bir şeyi seversiniz halbuki hakkınızda o bir şerdir siz bilmezken Allah bilir.*" Bakara 2/216) ayet-i celilesi de bu nüktede diğer bir mânâ ifade eyler ve artık burada bu kadar ihtar kâfidir.

Görülüyor ki, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ iki kelâm-ı ıhbarîden müteşekkil bir ayettir. Maamafih örfen, inşada müstamel olan kasem, ahit, akit, sıgaları kabilinden bil-iktizâ inşâ dahi ifade ederler ve bu suretle bir kabul ve bir taahhüt teşkil eylerler ki, bu kabulün icabı olan, teklif-i kelâmı sabık bilişare mütezammın bulunuyordu. Burada, Allah ile kullar beyninde bir muavaza şeklinde gayet derin ve gayet şümullü bir akdi bi'at, bir mukavele-i hukukiye, takrir-ü tescil edilmiş oluyor ki en derin, en büyük bir kanun-i fıtratın yâni bir sırr-i amelî ve içtimaiînin i'cazkâr bir fezleke-i beyanıdır. Biz, bu ayetteki belâgat-u hikmetin zevkine doyulmak ihtimalini göremiyoruz. Nerede bir hayat görürseniz orada, behemehal bu kanunun hükmünü görürsünüz. Şu kadar ki, ehl-i küfür, bunun ardından lâ-şuurî olarak vücuden sürüklenir. Ehl-i iman da bunu vücudundan başka vicdan ve şuuriyle dahi yaşar.

Ne lâtiftir ki, Fatiha'nın tam ortasında hakkı tekellüm, bizim vicdan-i içtimaîmizle lisanı ubudiyetimize verilmiş ve akid, bizim lisan-ı ubudiyetimizle vicdan-ı içtimaîmizden izhar edilmiştir. Bunda, vicdan-ı ubudiyetin kelâm-ı ilâhîye tecelligâh olduğuna büyük bir tenbih vardır ki, وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ("*Bununla beraber hiç bir beşer için kabil değildir ki Allah*

Muvazî: Paralel. **Netaic:** Neticeler. **Ref:** Hükümsüz bırakma, kaldırma, yüceltme. **Nusrat:** Yardım. **Hızlân:** Yardımını terk etme, müflis olmak. **Tezyit:** Artırma, çoğaltma. **Muavaza:** İki tarafın anlaşarak yaptıkları akid. **Fezleke:** Netice.

ona başka bir surette kelâm söylesin, ancak vahyile veya bir hicab arkasından..." Şûrâ 42/51), نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ . عَلَى قَلْبِكَ ... (*"Onu Ruhı emîn indirdi. Senin kalbin üzerine..."* Şuarâ 26/193-194) ayetlerinin mazmunlariyle alâkadardır. Bu bize şöyle bir ihtar da yapmış oluyor: "Size gaip gibi gelen kelâm-ı ilâhî olmasa idi, sizin hakkı kelâmınız olamazdı. Siz, tekellüm ediyorsanız şüphe etmeyiniz ki söylemek, tebliğ-i meram etmek kudret ve sıfatını, Hâlikiniz'den ve onun meunetinden ahz ediyorsunuz. Anlayınız ki sizin kendiniz gibi kelamınızın dahi mebdei Cenab-ı Allah'tadır. Siz mânâ ve maksadınızı başkalarına tebliğ ve ifham ederken Allah Teâlâ'yı bu kudretten mahrum zannetmeyiniz. Binaenaleyh Cenab-ı Allah'ın inzal buyurduğu kelâm-ı kadimini bütün vicdan-ı içtimaînizle dinleyip anlamağa ve tatbik etmeğe çalışınız".

Burada bize zat ve sıfât-ı ilâhî'yi müteakip ahlâkı ilâhî'den büyük bir nümune de telkin buyuruluyor. Allah ile kullar beyninde şerait-i mütekabile ile muavaza şeklinde bir mukavele akdi, ne büyük bir hulk-ı rahmanî olduğunu iyi düşünmek iktiza eder. Bizi ademden vücude getirip, biraz terbiye ettikten sonra, yine mahz-ı rahmetiyle bize dünyada muvakkaten ihsan buyurduğu atayasını bizim milk–i hakîkimiz imiş gibi ebedileştirmek ve ebediyen tenmiye etmek için müvacehesinde adeta muadil bir paye ve bir haysiyet veriyor. Rububiyeti hasebiyle bize, kendi hukukunu vazife olarak sadece emr–ü teklif ediverecek yerde zatında hiçbir hukuku olmıyan bizlere dahi milk ve hukuk tanıyarak ikisini mübadele ediyor ve bizim hukukumuzu da uhde-i rahmetine alıyor. İbadet ve ubudiyet onun hukuku ve bizim vezaifimiz. Bil-mukabele, dünyada talep ve meunet, ahırette sevap ve ikap bizim hukukumuz, O'nun mahza kendi icabiyle vecaibi rahmet-ü hikmeti oluyor. Ve hatta hukuk-ı ibade hukukullah'tan ziyade inayet ve ihtimam ediliyor. Rahmet ubudiyete mütekaddim, lâkin ubudiyet de istianeye mütekaddim, demek ki vazife, taleb-i hakka mütekaddim ve halbuki rahmet-i hak ile teşekküli hak daha mutakaddemdir ve bu suretle vazife ve hak arasında tam bir tezayüf vardır. Şüphe yok ki, böyle bir muamele, (A.S.) Efendimizin تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللهِ "Allah'ın ahlâkile ahlâklanınız" (Fahru'r-Razî: 7/73) hadîs-i şerifinde işaret buyurduğu ahlâk-ı ilâhiyenin en şayan-ı hayret tecellilerinden biridir.

Saniyen bu ayyette, cem'iyet ve ictimaiyete büyük bir ehemmiyet verilmiştir. Çünkü akid, "ibadet ederim, istiane ederim" gibi mütekellim vahde yani

---

Ahz: Alma, kabul etme. **Mahz:** Safî ve halis. **Ataya:** Bahşişler, ihsanlar. **Tenmiye:** Artırmak, bereketlendirmek. **Vecaib:** Vecibeler, boyna borç olan şeyler.

fert sıgasiyle yapılmıyor da «نَعْبُدُ ، نَسْتَعِينُ» diye cemi, yani mütekellim maalgayr sıgasiyle yapılıyor.

Müfessirin burada, “cemaatla ibadetin faziletine işaret vardır” diyorlar. Şüphesiz öyledir. Lâkin cemaat faziletini iyice tasavvur etmeliyiz. Cemaatla ibadet etmek için cemaatın teşekkül etmiş bulunması lâzımdır. Halbuki cemaat kuru bir kalabalık demek değil, ruh-i vahidle haraket edebilen bir heyet-i müntazame-i vahdaniye demektir. Binaenaleyh cemaatın teşekkülü, bir ruh ve bir misak-ı içtimaîye mütevakıftır. Misak-ı içtimaî ise, henüz içinde bulunduğumuz akd-ü mukavele ile teşekkül edecektir. Cemaat-ı İslâmiye’nin teşekkülü de, Fatiha’nın nüzulünden sonradır. Binaenaleyh arada acîb bir devir şaibesi var zannedilir. Fakat hakikat öyle değildir. Ruh-i ictimaî evvelâ fertte teessüs eder. Vicdan-i ferde ne vakit hiss-i uhuvvet girer ve onu kibirden, darlıktan, hadgâmlıktan çıkarak genişletirse o vicdan saha-i vüs’atı nisbetinde bir cemaate namzet olur. Bu vüsat, bir refakattan bir aileden tutunuz da, cihangir devletlere kadar gider. Vicdan darlığı, cehalet ve kibir ile mütelâzimdir. İnşirah-i sadır dahi denilen vicdan vüs’atı ise, havf-u recada muhabet-ü mehafette yükselmiş bir idrâk ve irfana ve buna müterettip tevaz-ü merhamet, sabr-ü tahammül gibi hasletler ile müterafiktir. Kibirli, dar bir vicdan, yalnız kendini sever ve yalnız kendisi için korkar. Ümidi kendisine, havfı yine kendisine mahsustur. Nazarında menfaat, onun menfaati, zarar onun zararıdır.

Bir vicdanda bu, mahabbet-ü mehafet yükselip de bir diğerini kendisi gibi, lâakal kendisine müsavi bir kıymetle görmeğe ve onun menfatinden kendisinin gibi memnuniyet, zararından kendisinin gibi mahzuniyet duymağa başlarsa o vicdanda ruh-i ictimaî teşekkül etmeye başlamış olur ki, insan kelimesinin, bir aslı olan üns-ü muvanestin mebdeî budur. Böyle bir duygu ise iki muadil arasında bir camia-i müştereke duymaktır ve işte bu camia, bu duygu hissi, uhuvvetin menşeidir. Bu his, fiilen yaşandıkça, o cami’a kuvvet bulur. Bu his, bu cami’a, ne kadar vüs’at peyda eder ve ne kadar kuvve bulursa kibir, o nisbette tenakus eder ve ictimaiyet ve medeniyette o nisbette vüs’at ve kuvvet peyda eyler. Bu ruh-i ictimainin teessüsü evvelemirde fıtrette bir mevhibe-i rabbaniye ve derece-i saniyede muhitin bir in’ikâsidir ve her iki nokta-i nazarla terbiye-i fıtriye ve kesbiyeden müteessirdir. İşte vicdanında böyle bir ruh-i ictimaî teessüs etmiş olan fert, vüs’at ve kuvveti nisbetinde bir heyet-i içtimaiyenin

---

Misak: Anlaşma, sözleşme. **İctimaî:** Toplumsal. **Acib:** Şaşılacak ve hayret uyandıran şey. **Şaîbe:** Noksanlık, hata. **Uhuvvet:** Kardeşlik. **Vüsat:** Genişlik, bolluk, güç, kuvvet. **Muvanes:** Birbirine alışıp, birlikte yaşayan, ünsiyet peyda eden. **Mevhibe:** İhsan, bağış. **İn'ikas:** Aksetme.

teşekkülüne mebde olur. Bu vicdanın duyduğu o camia, hamil olduğu mahabbet ve mehafetin esası ne ise, hiss-i uhuvvetinin derecesi o ve namzet olduğu cemiyetin hududu da odur. Bu suretle muhtelif milletleri ayıran, muhtelif ve müteaddit cami'alar ve onunla mütenasip ruhlar teşekkül eder ve bir cami'a ne kadar tahassus ederse ruh-i ictimaî o kadar daralır ve umumî olan cami'ayı parçalar, cemaatini, ihvanlarını da o nisbette azaltır. Fakat bunda ne mahabbet, ne de mehafet, ne menfaat, ne zarar, bütün hududiyle te'min edilmiş olmaz, ve bilâkis bir cami'a ne kadar umumî ve muhit ise, ruh-i ictimaîsi o kadar genişler ve hususî camiaları o nisbette bel'ederek yükseltir, mahabbet ve mehafet, menfaat ve mazarrat da aksayi hududuna dayanmış olur. Bunun için cemiyeti büyülten, küçülten en mühim sebep, ruh-i ictimaîsindeki derece-i vüs'at ve kuvvetle aranmak lâzımgelir. Cami'ada vüs'at var da, vicdanda kuvvet yoksa, o cemiyet idare edilemez, dağılmağa, küçülmeye mahkûm olur. Vicdanda kuvvet var, fakat cami'ada vüs'at yoksa o cemiyet, büyüyemez, akıbet büyük bir cemiyetin bel'ine uğrar.

Acaba ruh-i insanide muhabbet ve mehafetin bütün hududunu ihata eden en muhit ve en kavi müessir-i ictimaî ne olabilir? Zıddı, nazîri, şeriki mevcut farzedilebilen hiçbir şey bu kudret-i şamileye malik olamaz, şeriki nazîri mevcut olmıyan da ancak Hakk Teâlâ'dır. Çünkü mukabili lizatihi batıl ve lizatihi mümteni olan ancak O'dur. Ve bunun için bütün mehamid ona mahsusdur. Bunu duyan ve kuvvetle yaşayan vicdanlar, cihanşumul bir cemaatin azasından olmağa namzet bir ruh-i ictimaîye malikdirler. Ancak bu cami'a ile hiss-i uhuvvet aksasını bulur ve mafevki tasavvur olunamıyacak bir heyet-i içtimaîye teşekkül edebilir ve rıdvan-ı ekbere onunla erilir.

İşte Fatiha'da Hakk Teâlâ kendisini evvelâ zevi'l-ukul fertlere duyurarak vicdanlarında bu ruh-i içtimaîyi terbiye ve takviye etmek için her birini, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ diye ahd-ü misak alırken her ferdin takririni bütün insaniyete ve bütün âlemîne şamil bir heyet-i içtimaiyeyi temsil eden bir hiss-i uhuvvet ve bir hissi içtimaî ile alıyor da, "na'büdü, nestaîn" dedirtiyor. Çünkü cem'i mütekellim, muhatap ve gaip cemilere benzemez bunda hakikaten söyleyen yine bir müfrettir. Fakat o müfret, ihvanını temsil ederek yalnız kendinden söyler de biz der ve ne vakit bir cemaat, cemaat olarak söz söylemek isterse içlerinden biz diye söyliyebilecek birinin taht-ı riyasetinde toplanırlar da hepsi ona söyletirler.

Bel': Yutma, yutulma. **Aksa:** En uzak, en son. **Mehafet:** Korku, korkmak. **Mafevk:** Üst, yukarı, üst derecede bulunan.

Yoksa her birinin, "ben ben ben" diye bağırması, bir cemaatin tekellümü sayılmaz da, müteferrik fertlerin tekellümü sayılır.

Binaenaleyh cem'i mütekellim, hakikatte nefs-i mütekellim maalgayr demektir. Ve bu suretle «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» diyen bir fert olacak ve maafih bunu söylerken vicdanında hissettiği ihvanını da temsil etmiş bulunacaktır. Bu uhuvvet, hafaza melâikesinden başlar da, hâzır olan veya olacağı tasavvur edilebilen cemaatlere kadar gider. Her fert, Fatiha ile bu ahdi yapar veya te'kit ederken, bir cemaatin imamı mesabesindedir. Ve bu mânâ dolayısiyle mezhebimizde imamın arkasında namaz kılan cemaat ne Fatiha, ne saire hiçbir şey kıraet etmez de, hepsinin hisabına imam okur. Çünkü Kur'ân okumak, Allah Teâlâ ile tekellüm etmek mânâsındadır. Münferiden namaz kılan fert ise, henüz bilfiil teşekkül etmemiş, bilkuvve bir cemaatin imamı mesabesinde olduğundan behemehal kıraet eder. Ve bu gibi fertler tekessür edip tanıştıkça bilfiil cemaat de kendiliğinden ve kolayca teşekkül ediverir de, derhal içlerinden birini imam tanıyarak, ona iktida ederler ve kuvve-i içtimaiyeleri de imamları ile mütenasip olur. كَمَا تَكُونُوا يُوَلَّى عَلَيْكُمْ (*"Siz nasıl iseniz başınıza öylesi gelir..."* Feyzü'l-Kadir, V; 47) din-i İslâm'ın namaz ahkâmı tafsılâtiyle bilinir, düşünülürse bunun dekaikini anlamak mümkün olur. Ve her namazda Fatiha okumanın hikmeti vücudü de tezahür eder.

Demek ki henüz böyle bir cemaat bilfiil mevcut değilken bu ruhun, bir fertte teessüsünden bilâhare büyük bir hey'et-i içtimaiye teşekkül edebilir ve bu suretle ruh-i içtimaî, cism-i içtimaîye mütekaddim olduğundan bir fert, bir cemaatin bütün vicdanını onun teşekkülünden evvel dahi taşıyarak onu temsil eder. Ve o his ve vicdan ile, Allah Teâlâ'ya akd-i misak edebilir ve mes'elede hiç bir devir şaibesi yoktur. İşte islâm, bu büyük ve lânazir ruh-ı içtimaîdir ve onun muhtevi olduğu mânâyı içtimaî ve medenî fevkinde hiç bir camia tasavvuruna imkân bulunamaz. Bunu ise, pek küçük ve dar vicdanlar yaşıyamazlar da küçük küçük mabutlar ararlar ve daire-i uhuvvetleri ne kadar küçülürse o kadar rahat duyacağız zannederler. Fakat duyamazlar, bir müslümanın kalbindeki metanet ve sekinete bir türlü eremezler.

Bu suretle cemaat-i İslâmiye'nin kuvveti, fertlerin kesreti ve vicdan-ı İslâmîlerinin kuvvetiyle mütenasiptir ve cism-i cemaat, mevcut ve kuvvetli ken

---

İhvan: Kardeş. **Uhuvvet:** Kardeşlik. **Ahd:** Sözleşme. **Kıraet:** Okumak. **Tekessür:** Çoğalmak, ziyadeleşmek. **Dakaik:** İncelikler. **Lâ-nazir:** Eşsiz-benzersiz. **Muhtevî:** İhtiva eden, içeren. **Fevk:** Üstünlük, yükseklik. **Metanet:** Sağlamlık. **Sekinet:** Sukun, itminan. **Kesret:** Çokluk, bolluk.

ferdin bu ruh-i ictimaîyi duyması ve taşıması kolay olur. Lâkin cism-i cemaat, zaif olduğu zaman, böyle bir vicdan taşımak zor ve hele henüz bilfiil cemaat yokken böyle namütenahiye eren kuvvetli bir vicdana sahip olmak, bütün dünyayı tutacak bir ruh-i küllîye sahip olmak demek olduğundan mizzat bir teyid-i ilâhiden başka suretle kabil-i ıktiham olmıyan bir suubettir ve bu makam, makam-ı enbiya ve bilhassa makamı **Hâtemü'l-enbiyâ**'dır.

Filvaki Cenab-ı Allah dahi, Fatiha'da evvelâ bu akdi habib-i kibriyası Muhammed Mustafa (S.A.V.) Efendimizin kalb-i Risâlet-penâhilerine vahy ile yaptırmış ve bu misakı O'nun vicdan-ı içtimaîsiyle lisan-ı ubudiyetine takrir ettirmiştir. Binaenaleyh tam mânâsiyle «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» (**"Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti yarabb!"**) diyebilen sadık ve masduk abd-i ekmel, ferd-i cami Hatemü'l-Enbiya Efendimizdir. Ve asıl makam-ı ubudiyet O'nundur. Bunun için, أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ (**"Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik ederim. Ve Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve Resulü olduğuna şahitlik ederim."**) düstur-i imanı teşkil eder. O'nun sinesi öyle bir inşiraha ermiş idi ki, Gâr-ı Hira'daki infirat ve tecerrüdü esnasındaki taabbüdü ile ruh-i küllü temsil etmiş ve vicdan-ı içtimaîsi bütün âlemîne imam olmuş ve işte cemaat-i İslâm bundan teşekkül etmiştir. Ve her asırda O'nun sünnetine ittiba ile cidden ümmeti olabilen cemaat-i İslâmiye dahi fertleriyle değil ise de bütün hey'et-i içtimaiyeleriyle bu akd-i ubudiyeti bihakkın söyliyebilmişler. Ne Allah'tan başkasına boyun eğmişler, ne de arz-ı istiane eylemişlerdir. Çünkü cihanın nümûnei imtisali olan devletini onlar teşkil etmişler, yirmi otuz sene içinde Kâ'be'deki putları kıran, Kisraların cihangir saltanatlarını deviren, Kayserlere boyun eğdiren, bu ruh idi. Türkistan sahrasına gidip Türkleri cezbeden, oradan çekip istanbullara, Viyanalara kadar götüren, yine bu ruh idi.

Namazda Fatiha okurken bir kimse «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» yerine, إِيَّاكَ أَعْبُدُ وَإِيَّاكَ أَسْتَعِينُ (**"Yalnız sana ibadet ediyorum ve yalnız senden yardım diliyorum"**) dese namazı fasit olacaktır. Çünkü Cenab-ı Allah, fertten sade vicdan-ı ferdîsiyle bir misak istemiyor da, vicdan-i içtimaî ile bir misak istiyor. Ve her namazında bu vicdanı terbiye ve te'yit eylemek istiyor. Binaenaleyh bir müslüman, «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» derken şöyle bir teemmül etmelidir: **"Ancak sana ibadet ederiz"** dediği zaman kimleri temsil ediyor? Ve **"ancak senden is-**

Suubet: Zorluk, güçlük. **Sadık:** Doğru, dürüst. **Masduk:** Doğruluğu kabul edilmiş. **Sine:** Göğüs. **Abdi-i ekmel:** Kamil/olgun kul. **İnşirah:** Ferahlanmak. **İnfirad:** Yalnız olma. **Teemmül:** Etraflıca düşünme.

tiane ederiz" dediği zaman kimlere vekâlet eyliyor? Yani bu sözünde, hangi cemaatin refakatiyle sadık olabilecekse lâakal onları düşünerek bunu söylemelidir. Böyle bir cemaat-i ubudiyet hâzırda bilfiil mevcut ise o kifayet edebilir. Değilse mevcut olan cemaate, kuvvedeki cemaati, Allah'ın melâikesini dahi zammetmeği her halde unutmamalıdır. Bu meratibe işaret için müfessirin, " buradaki" biz " zamirlerini okuyan kimse ile beraberindeki hafaza melâikesine veyahut cemaat-i hazıraya veyahut bütün müvahhidîne racidir" derler.

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» hem tevhid-i Rububiyete ve hem tevhid-i Ubudiyete delâlet etmektedir. Tevhid-i Rububiyet, Allah'ın vahdet-i zatiye ve hakikiyesini itiraf-ü kabul, tevhid-i ubudiyet de, bu sayede bir vahdet-i içtimaiye teşkil için bir inşa-i taahhüt oluyor. Ve binaenaleyh tevhid-i Rububiyeti Fatiha, bidayetinden beri «لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ» tevhid-i gıyabîsini tesbit ve telkin ile vahdet-i hakikiyeye, tevhid-i Ubudiyet de, vahdet-i terkibiye ve izafiyeye ibtina ediyor. Bu ayette, "Allah'ım, senden başka mabut olmadığına şehadet ve bununla amel etmeği taahhüt eyleriz." diye نَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ tevhid-i şuhudîsini takrir ediyor. Lisan-ı Kur'ân'da bu gibi içtimaî hitap ve taahhütlerin iki mânâsı vardır. Birisi, cemiyeti fertte, ferdi cemiyette indirac ettirerek her ferde, alesseviyye hak ve vazife tevzi etmektir ki, bunda, haysiyet-i ferdiye ilga edilmeksizin hasıllarında tam mânâsiyle içtimaiyet tahakkuk eder. Buna umumi istigrakî veya külli ifradî denilir. Ve farz-ı ayn ifade eder. Diğeri mânâ-i ferdi ilga ve yalnız haysiyet-i içtimaîyeye itibar ederek vazifeyi, vahid-i içtimaîye tevcih etmektedir ki buna da, umumi şumulî veya intizamî, yahut külli mecmuî denilir ve farz-ı kifaye ifade eder. Bâlâda anladığımız ve süver-i saire-i Kur'ân'da göreceğimiz vechiyle mânâ-yi ferdî ilga olunmaksızın her birimiz böyle yaparız diye farz-ı ayn mânâsı anlaşılmaktadır. Binaenaleyh cemaatle نَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ tevhid-i şuhudîsi fertlerle اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ tevhid-i şuhudîlerinin hasılası olacaktır. Ve bu mertebe meratıb-ı tevhidin ekmelidir. Halbuki kanun-i Rububiyette sırr-i terbiye bulunduğunu da görmüştük. Bunun için Fatiha'da olduğu gibi, din-i İslâm'ın bütün nususunda bilistikra mebde olmuş ve miftah-ı imanda vicdan ile vücud, gıyap ile şuhud beynindeki, اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ tevhidi ve belki sadece لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ tevhid-i gıyabîsi farz-ı ayn kılınarak اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ tevhid-i şuhudîsi farz-ı kifaye yapılmıştır. Bu suretle İslâm'da hem ferdin ve hem cemaatin vicdanî tevhi-

---

Lâakal: En az. **Zammetmek:** Bir şeye bir şeyi eklemek. **Raci:** Dair, ait. **İbtına:** Bir şeyin üzerine bina etmek. **Şuhud:** Görme, şahid olma, görünecek halde şekillenme. **İndirac:** İçine konma, arasına sıkışma. **İlga:** Kaldırmak, hükümsüz bırakmak. **İstigrak:** Gark olma, dalmak. **İfrad:** Tek olarak söylemek. **Suver:** Suretler. **Ekmel:** Olgun, tam.

di vardır. Ve bunlar mütekabilen yekdiğerinin kefilidir. Heyet-i içtimaiye, vicdansız olmak şöyle dursun, meratib-i tevhidin ekmeli olan, نَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ tevhid-i şuhudîsini yapan vicdan-ı ekmel asıl onun olacaktır. İşte اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ böyle tafsilâtı tazammun eden bir tevhidi mahızdır ve bunda enva-i şirkin hepsini nefyeden bir cevabı red vardır. İmam Fahreddin-i Razî, burada şu telhisi yapmıştır: "Müşrikler, bölük bölüktürler. Çünkü Allah Teâlâ'ya karşı iddia edip taptıkları şerik, ya cisim veya gayr-i cisim olacaktır. Şerik-i cismanî, ya ecsam-ı süfliyedendir, veya ecsam-ı ulviyedendir. Ecsam-ı süfliyeden şerik ittihaz edenler, ya basit cismi veya mürekkep cismi almışlardır. Mürekkep cisim, mevalid-i selâseden biridir. Yani meadinden veya nebatattan veya hayvanattandır veya bu miyanda bilhassa insanlardandır. Ecsam-ı madeniyeden şerik ittihaz edenler asnama, meselâ taşlardan, altundan, gümüşten putlara taparlar. Ecsam-ı nebatiyeden şerik ittihaz edenler meselâ her hangi muayyen bir ağacı mabud yaparlar. Hayvandan şerik ittihaz edenler meselâ öküz, buzağı gibi bir hayvanı mabud sayarlar, taparlar. İnsanlardan şerik ittihaz edenler de, meselâ, bir Fir'avn, bir Nemrud'u Rabb-i âlâ, ilâh tanıyanlar ve yahut Uzeyr, Allah'ın oğlu, Mesih, Allah'ın oğlu diyenlerdir. Ecsam-ı basiteden şerik ittihaz edenler, meselâ, ateşe tapan Mecusîler gibidir. Ecsam-ı ulviyeden şerik ittihaz edenler de, güneş, ay ve sair yıldızlar gibi kevakibe tapan ve saadet-ü nuhuseti onlara atfeden Sabi'e ve ekseri müneccimindir. Ecsamın gayrisinden şerik ittihaz edenlere gelince: Bunlar da, kısım kısımdır. Bir kısmı müdebbir-i âlemi nur ile zulmet diye ikiye ayıranlardır. Bunlar Maniviye, yani Manî, mezhebinde bulunanlardır. Sineviye - (ki bunlar henüz maneviyata yükselmemişlerdir) bir kısmı melâike ervah-i felekiyedir ve her iklimin ervah-i felekiyeden müdebbir bir ruh-i muayyeni vardır ve enva-ı âlemden her birinin dahi müdebbiri olan bir ruh-i felekîsi vardır derler. Ve bu ruhlara bir takım suretler, timsaller yaparak onlara taabbüt ederler. Bunlara Abede-i melâike denir. (Bunlar mâneviyatı sezmiş ve fakat ecsamperest, Abede-i asnam menzilesinde kalmışlardır) Diğer bir kısmı, bunları geçerek biraz daha yükselip âleme iki ilâh tanımış, biri pek hayırlı, biri pek şerir. Yani biri mebde-i hayr, biri de mebde-i şer olmak üzere iki mebde-i evvel iddia etmiştir ki, bunlara göre âlem, biri Yezdan, biri Ehremen yahut div yani biri Allah, biri İblis ve yahut Şeytan namiyle kardeş addedilen iki müdebbir tarafından tedbir ve idare edildiği farzolunuyor da, âlemdeki bütün hayırlar

---

Mead: Cansız şeyler. **Asnam:** Putlar. **Ecsam:** Cisimler. **Kevakib:** Yıldızlar. **Nuhuset:** Uğursuzluk. **Sabi':** Yıldıza tapan. **Müneccim:** Yıldızların hareketlerinden hüküm çıkaran. **Abede:** İbadet edenler.

Allah'tan, bütün şerler de İblisten biliniyor. Bunlarda Sineviye oluyorlar.

Manîlerin nur-u zülmeti, maneviyetle tefsir ediliverirse hemen bunlara intibak ediverecektir. Bunun için bu iki nokta-i nazar türlü türlü tahavvülât ve tağayyürat içinde birçoklarına sırayet etmiştir. İlah.... Görülüyor ki bu son noktadaki Sinevîlik, arada bir kardeşlik mülâhaza etmeksizin iki mebde-i evvel ile idare-i âlem mümkün olamıyacağını da sezmiştir. Filvaki aralarında asla bir nokta-i ittisal ve iştirâk bulunmıyacak olan iki mebde-i evvelin bir nizam tesis edemiyecekleri ve binaenaleyh âlemde hayır ile şerrin hiçbir cihet-i telâkisi bulunamıyacağı bedihîdir. Çünkü aks-i tenakuzdur. Halbuki bir hatve daha atince bu kardeşliği görmek, daha evvel ikisi üzerinde hâkim bir mebde-i müşterek görmek demek olduğu anlaşılır ve o zaman bu iki kardeş birer mebde-i evvel değil, birer mebde-i tâli olmak lâzım gelir. Şu halde bunlar, bir peder Allah'ın maiyyetine verilince bir teslis fikri hasıl oluvermiş ve bu da şu felsefede, bu felsefede dolaşırken nihayet Hıristiyanlığın son şeklini almıştır. İşte beşeriyet, besateti hasebiyle asıl olan mabud-i vahid şuurundan dalâlet-i fikriye ve hissiye ile sapa sapa taaddütlere dalarak dağılırken, diğer taraftan taaddüdü azalta azalta ikiye indirdiği sırada, tekrar teslise sapmış ve nihayet din-i İslâm ile tevhid-i hakikîyi kemaliyle bulmuş ve toplanmıştır. إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ İşte bütün bu efkâr-ı şirki yıkan bir hüccet-i Rahmaniye olmuştur. Bunun içindir ki, insanlar, İslâm'a koşdukça toplanır, akibet İslâm'dan kaçdıkca dağılır, nihayet zelil ve perişan olurlar. Bu, sade nazarî değil, ayni zamanda bir hakikat-i tecrübiyedir ve İslâm böyle bir din-i umumîdir.

Böyle bir ahd-ü misak yapıldıktan sonra, bir nefes alınıyor, alınır alınmaz, icra-i ahkâmına girişilmek için de: اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (**"Hidayet eyle bizi doğru yola. O kendilerine in'am ettiğin mes'utların yoluna; Ne o gadap olunanların ne de sapkınlarını"**) duasına başlanıyor. Bu talep ve dua isti'anenin ehem ve eşmel bir suret-i tatbikiyesiyle beyanıdır. Çünkü nesteîn vakfında nefes alırken bu talebe, nerden ve ne suretle başlıyacağımızı düşünmemiz lâzım geliyor. İşte bu ihtiyacımıza cevap olarak bu dua, beyanen telkin buyurulmuştur ve bu suretle, "ihdina, nesteîn" de bu da, "iyyake na'büdü" ile beraber Elhamdüde münderiç olduğundan bütün Fatíha'nın bir, "Elhamdülillâh" cümle-i tammesinin inkişafı olup sade başiyle değil, hey'et-i mecmuasiyle kelâm-ı vahid halinde bir "El-

---

Tahavvülat: Değişmeler, dönmeler. **Tağayyür:** Değişmek, bozulmak. **Besatet:** Düz, geniş. **Ehemm:** Çok mühim. **Eşmel:** Çok geniş ve kapsamlı. **Munderiç:** İçine konulmuş.

hamdü" suresi teşkil ediyor. Ve bunun için evvelki iki vakıf, tam ve mutlâk olmakla beraber lâzım olmıyor.

«اهد» hidayet masdarından emir sıgasıdır. Bu sıga ile yukarıdan aşağıya, büyükten küçüğe cezmen vuku bulan talebi fiile, emir, aşağıdan yukarıya yapılan talebe, dua, müsaviden müsaviye yapılırsa iltimas denilir. Hidayet, matluba isal edecek şeye lûtf-ü letafetle delâlet etmektir ki yolu, sadece gösterivermek veya yola götürüvermek ve hatta nihayete kadar götürüvermek suretlerinden biriyle tahakkuk edebilir. Evvelkine delâlet-i gayr-i musıle veya irşat, ikinciye delâlet-i musıle veya tevfik tabir edilir. Bu delâlet de lûtuftan murat, unf-ü şiddet mukabili olan rıfk-u mülâyemettir. Letafetten murat da, inceliktir. Hidayet, matlûb-i hayra mahsustur. Meselâ, hırsıza yol göstermeğe, rehberlik etmeğe hidayet denilmez فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ (*"Toplayın da götürün onları sırata; Cehennem köprüsüne doğru."* Saffat - 37/23) ayetinde olduğu gibi şerde istimali, tehekkûm ve tarız gibi bir nükteye binaen mecaz olur. Demek ki hidayet, her matlûba alelıtlâk rehberlik etmek değil, irşat gibi gayesinde hayır, keyfiyetinde lûtuf-ü letafet bulunan bir rehberliktir. Binaenaleyh "ihdina"nın meâlinde en muvafık tabir, lisanımızda maruf olduğu gibi, "bize hidayet et" demektir. Göster deyince götürmek kalır, götür deyince letafet kalır ve hiç biri tam mânâyı ifade etmez. Lisanımızda böyle maruf bir kelimenin yerine behemehal bir kelime koymağa çalışmak, maksad-ı beyana münafi, kuru bir taassup olur.

Allah Teâlâ'nın hidayeti, hususiyatı itibariyle kâbil-i addü ihsa olmadığı gibi enva-ı itibariyle de öyledir. Bununla beraber ecnas-ı müterettibe ile münhasıran mülâhaza olunabilir:

1- Ruhanî veya cismanî kuvvet ifazası ki, insanın mesalihini ikameye sebep olan havass-ı zahire ve batınasını, kuvve-i akliye ve iradiyesini ve hatta ef'ali tabiiye ve hayvaniyesinin suduruna sebep olan kuva-yi tabiiye ve hayvaniyesini ihsan ve idame etmek, iradelerle muratları tevfik eylemek gibi.

2- Hak ile batılı, salâh ile fesadı farkettiren delâil nasb-ü ikame etmek ki, وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى (*"Semûde gelince: biz onlara yolu gösterdik de onlar hidayete karşı körlüğü sevmek istediler....."* Fussilet 41/17), وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (*"İki de tepe gösterdik."* Beled 90/10) ayetlerindeki hidayet, bu kabildendir.

İsal: Ulaştırmak, yetiştirmek. **Musıle:** Yetiştiren, ulaştıran. **Tevfik:** Muafık kılma. **Unf:** Kabalık, sertlik. **İstimal:** Kullanmak, faydalanmak. **Tehekkûm:** Hükmü altına almak. **Münafi:** Zıt, uymaz, aksi. **Add:** Kuvvet. **İhsa:** idrak etmek.

3- İrsal-i rüsül ve inzal-i kütüb ile hidayet ki, وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا (*"Ve hepsini emrimizle yol gösteren imamlar ettik...."* Enbiya 21/73) kavli ilâhîsinde hidayetten murat, bu olduğu gibi, إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ (*"Haberiniz olsun ki bu Kur'ân, insanları en doğru yola hidayet eder..."* İsrâ 17/9) ayetinde de böyledir.

4- Vahy veya ilham veya rüyayı sadıka gibi fevkalâde tariklerle kalblere serair-i keşf edivermek ve eşyayı hakikatte oldukları gibi gösterivermektir ki buna, hidayet-i hassa denilir. Çünkü bilhassa enbiya ve evliyaya vaki olur. Bunun için umum nokta-i nazarından bunun tarikleri, turuk-i fevkalâdedendir. Maamafih herkesin velev cüz'î olsun bundan bir hisseleri yok değildir. Şu kadar ki, mertebe-i yakine yükselemez. Bunlar, enfüsî, afakî, tekvinî ve tenzilî olmak üzere dahi telhîs olunabilir. Kur'ân'da hidayet kelimesi kullanıldığı zaman, bunlardan hangisi murat olunabileceğini makamına göre anlamak iktiza eder. Hidayet mef'uli sanisine kâh (ilâ) ile, bazan da burada olduğu gibi bizzat tadiye eder. Bunu vasıtanın hazfiyle hazf-ü isal tabir edilen suret-i tadiye kabilinden sayanlar da vardır ki, bu takdirde aslı, اهْدِنَا إِلَى الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ veya لِلصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ demek olur. Bunun lâzımı ve mutâvii ihtidadır. Hüda da, hem hidayet ve hem ihtida mânâlarına gelir. İhtidanın zıddı dalâl, bütün aksamında hidayetin zıddı da ıdlâldır. Dalâlette bulunanların hidayet istemesi, aslı hidayetin husulünü istemek, hidayette bulunanların hidayet istemesi de sebat veya ziyade-i mertebe istemek olur. Halbuki, «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» diyenlere aslı hidayet vardır.

Hidayetin ikinci mef'ulü yani mef'ulü ileyhi olan, «الصِّرَاطَ» lâmı ahd ile, «صِرَاطَكَ» "senin sıratın" terkib-i izafîsinin mânâsını ifade eder ve doğrudan doğru hakkın tarikine sadık olur. Lâm-ı cins ile de henüz hususiyatı malûm olmamakla beraber, alelitlâk cinsi malûm bulunan cadde mânâsını ifade eder ve bil'istiare tarik-i Hakka müntabık olur ki, sırat lûgatte cadde, şehrah, yani işlek büyük yol demek olup aslı, «سِرَاطٌ» dır. Ve cümhurun lûgatı budur. İbn Kesir'den kunbul ve Yakub'dan Rüveys rivayetlerinde de böyle sin ile essirat, sirat okunur fakat ranın tefhımi ve, «ط»nın itbakından dolayı sinin, sa'da kalbiyle sırat daha selis ve daha fasıhtır ki, Kureyşin lûgatı da budur. Ve İmam'da yani Mushaf-ı Osman'da böyle yazılmıştır ve aşereden diğer kıraetler de böyledir. Ancak Hamza kıraetinde "sad"a, "za" kokusu verilerek bir işman yapılır ki bu

Ecnas: Cinsler. **Müterettibe:** Sıra ve tertibe girmiş. **Enfüsî:** İçe ait. **Afakî:** Dışa ait. **Tekvin:** Meydana getirmek, yaratmak. **Tenzil:** İndirilmek, indirilen. **Telhis:** Kısaltma, özetleme. **Mutâvi:** İtaat eden. **İhtida:** Hidayete ermek. **Dalal:** Sapıklık, sapmak. **Turuk:** Yollar. **Idlal:** Hak yoldan saptırmak, azdırmak. **Sadık:** Doğru. **Müntabık:** Tam uyan. **İtbak:** Kaplama.

da, Kays lûgatıdır. (Ebu Hayyan). Cadde mânâsına sırat kelimesi, lisanımızda müstamel değildir. Ancak Cehennem uçurumlarının üzerinde herkesin geçmeğe mecbur olacağı kıldan ince ve kılıçtan keskin inişli yokuşlu, düzlü bir köprü gibi tasavvur olunan ve zamanımız tabirince, nâkil bir hatt-ı havaî ile kabil-i ifham olan bir ahıret caddesinin ism-i dinîsi olarak maruftur ve burada buna da bir ima vardır. Hatta Amr İbn Ubeyd'den bu mânâ ile tefsiri de nakledilmiştir. Lâkin burada asıl murat bir istiare-i temsiliye ile tarik-i hak ve millet-i İslâm olduğunu müfessirin-i kiram beyan edegelmişlerdir. Lûgat-i Arab'ta, alelitlâk yola tarik, işlek yola sebil, işlek, doğru, büyük ve açık yola evsafından birini büruzuna göre cadde, sırat, şarıa, şeria denilir ve bu sebeple bu sırat kelimesinin, şeriat kelimesini ifham edeceği unutulmamalıdır.

Müstakim, hiçbir yerinde meyil ve eğrilik bulunmıyan dümdüz ve dosdoğru demektir. Sırat dahi cihetinde doğru ise de inişi, yokuşu, bulunabileceğinden düzlük mânâsını da anlatmak için müstakim vasfı ile takyit olunmuştur. Bu sebepledir ki bunu, müstevi ile tefsir ederler. Şu halde doğru kelimesi, tamamen müstakımin yerini tutamıyacaktır. Filvaki lisanımızda doğru kelimesi, müstakim, hak, sadık mânâlarına dahi kullanılır.

Kur'ân'ı anlamak isterken, elfazının ve terkiplerinin bütün inceliklerini gözetmek lâzımdır. Belâgat-i Kur'âniye'nin hasaisından biri de hakikatleri en zahir vechinden gösterirken hutut-ı dakikasını da mütenevvi nikât-ı beyan içinde bütün incelikleriyle toplamasıdır. Vücuh-i beyan kat'iyet nokta-i nazariyle lâakal on altı vechi ihtiva ettiği usulen malûmdur. İmaî ve gayr-i kat'î olan vücuh-i belâgat ise İlm-i belâgatin kabil-i ıhsa olmıyan ezvakiyle anlaşılır. Bu münasebetle burada bir düstur-i kelâmî arz edelim. Şöyle ki: Tesadüf, müşahede-i esrardan gafil olan cahilin nazarındadır. Hikmette tesadüf yoktur ve Hakîmi mutlâkın her ihtiyarında bir hikmet-i müreccıha vardır. Gerçi irade zatında bir müreccihtir. Fakat irade-i Hakîm, vücub-i haricî taht-ı tesirinde olmıyarak bir hikmeti de tazammun eder. Binaenaleyh hakîm *olan faili muhtarın*, kelâm ve kelimatının hususiyetleri hep hikmete müstenit bir ihtiyar eseri olacağından meselâ, tarik demeyip de sırat demesi, müstevî demeyip de müstakim demesi, re'sen düşünülecek ve mânâları ona göre tasavvur olunacak birer hikmeti dahi tazammun ederler. Kur'ân ise, bir kitab-ı hakîmdir. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ

Müstamel: Kullanma. **Maruf:** Bilinmektedir. **İma:** İşaret. **Büruz:** Belirlenmek, meydana çıkmak. **Müstevi:** Her tarafı bir, düz. **Nikat:** Noktalar. **Ihsa:** Sayma, sayılma. **Ezvak:** Tatlar, neşeler. **Müreccih:** Tercih etmek, üstün tutmak.

مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ("*indirilişi bu kitabın Allah'dan, o Azîz, Hakîm Allah'dandır.*" Zumer-39/1) bunun için **evvelâ** kelimelerin mefhumlarını iyice tesbit etmek, **saniyen** mevkilerinde lâfzan veya manen alâkadar olabileceği kelimat ve meanisi ile mukayese eylemek, **salisen** tarz-ı terkiplerini, siyak-u sibaklarını mülâhaza etmek, **rabian** bunlardan asıl mânâyı murat ile tezyinâtını temyiz eylemek lâzımdır. Mânâ-yı muradın tayininde dahi iki haysiyet vardır. Birisi kelimenin aslında veya makamındaki mefhum-i zihnîsi, diğeri de onların vakideki mütenavelleri, masadaklarıdır ki tamim, tahsıs, itlâk, takyit gibi hususat bu ikisi arasında cereyan eder ve istinbatı ahkâmda bunların ehemmiyeti büyüktür.

Tefsirlere baktığımız zaman «الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» den murad ne olduğu hakkında şu rivayetleri görürüz: Sıratullah, tarik-ı hak, sebil-i mutedil, kitabullah, iman ve tevabi-i iman, İslâm ve şeriat-i islâm, Peygamberimizin ve eazım-ı ashabının tarikı, sünen, tarik-ı sünnet ve cemaat, tarik-ı Cennet, cisr-i Cehennem, nihayet bunları telhıs eden muhakkıkînin, tarik-ı hak ve millet-i İslâm tefsiri.

Şimdi senetleriyle beraber eslâfa ve eshaba kadar giden bu mütenevvi ifadeler, "lâm"ın ahdiyyeti veya cinsiyyeti mülâhazalarına nazaran bir kısmı mefhum ve ekserisi masadak üzerinde deveran eden beyanattır. Cisr-i Cehennem istisna edilirse, öbürleri vakide ayni medlûlün evsafından biriyle ifadesinden başka bir şey olmadıkları halde, mefhum ile masadak farkını bilmiyenler, bunlardan ne kadar ihtilâflara düşebilirler. Filvaki muhakkikinin, tarik-i hak ve millet-i İslâm fezlekesi de bu iki haysiyete muntabıktır. Tarik-i hak mefhum, millet-i İslâm masadaktır. Bu iki farka bizzat nass-ı Kur'ân'da tenbih için sırat iki def'a zikredilmiştir. "Sıratallezine", essırattan bedeldir. (Bedel-i kül veya bazolabilir) ve kelâmda kasd-ü irade asıl bedele müteveccihtir. Mübdelü minih de külliyen metrûk ve matruh olmıyarak bu maksudun bir haysiyeti zahiresini temhit eder ve bu suretle her bedelde kısmen bir şerh-ü beyan ve kısmen te'kidi andıran bir kuvvet-i mânâ hasıl olur. Bu bedelde ise, sırat-ı müstakimin hem zatını ve hem vasfını şerh-ü tavzıh eden kayıtlar vardır ki birincisi, sıratın muzafü ileyhi olan, «الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» ism-i mevsul ve sılası, ikincisi bu mavsulün sıfatı olan, «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» üçüncüsü de buna matuf olan «وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ» kayitleridir.

İşte «الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» dan murat olan mânâ ve masadak, bunların heyet-i mecmuası mülâhaza edildikten sonra taayyün edecektir. Bunun için de evvelâ,

---

Eslaf: Esiler. **Masadak:** Bir sözü tasdik eden husus.

kendindeki mefhumunu tesbit etmeğe ihtiyaç vardır. Vaz-ı lûgat itibariyle bu mefhum, müstakim cadde demek olduğunu görmüştük. Fakat bu mefhum, bize evvelâ vakide yol dediğimiz bir mahsûsü gösterir. Halbuki sevk–i kelâm istianenin ve meunetin beyanı idi. Bu ise gayr-ı mahsûs bir mânâdır. Binaenaleyh bu karine-i kat'iye ile biz anlarız ki bu yol mânevi yoldur ve hiç olmazsa manevî yola da şamil bir mecaz-ı sarihtir ve daha açıkcası bir istiare-i temsiliyedir. Evvelâ söylediğimiz gibi mahsûsattan işlek, büyük, vazih, düz, doğru bir yol tasavvur ediyoruz ve bunu hey'etiyle zihnimizde ahzediyoruz.

Saniyen bizim temayülâtımızın, efkâr-ü harekâtımızın cereyanına bir esas teşkil ederek bizi doğruca ve selâmetle hayırlı muratlarımıza götürecek ilmî, amelî, vazih ve şümullu ve Hak Teâlâ'nın vaz'ı olan bir kanun-i hak tasavvur ediyoruz bunu da hey'etiyle vicdanımıza alıyoruz.

Salisen bu manevî hey'eti vüzuh ve îcaz ile anlatmak için, evvelki mahsûs hey'ete mevzu olan sırat-ı müstakim lafzını istiare edip zikreylediğimiz karineye istinaden bunda kullanıyor ve "ihdina" ile de buna bir teşrih yapıyoruz. Bu suretle bu mefhumun hasılı Hak Teâlâ'nın vaz'ı olup matlub-i hayra hakkiyle götüren ve batıl olmıyan manevî yol olduğundan, muhakkikinin tarik-ı hak tefsirleri, Sırat-ı Mustekimin mefhum ile mânâ-yi müradını beyan olduğu anlaşılır. Şimdi de masadakını bulalım: Yani tarik-ı hak ıtlâkına seza olan her tarık, matlup olan tarik-ı müstakime dahil midir? değil midir? Burası ca-yi nazar ve az çok müphemdir. Evvelâ "nestain" de, ilk hedefimiz meunet-i ilâhiye oluyor ve sevk-i nazım bize ibtida meunet-i ilâhiyenin ehemm-ü akdemini talep etmemizi telkin ediyor. Bundan da alelumum meunet-i ilâhiyeyi isticlâp eden bir tarik-ı vazıha hidayet talebi, istianelerin ehemm-ü akdemi, ona hidayet ihsan etmek de, meunetlerin ehemm-ü akdemi olduğu anlaşılıyor. Halbuki tarik-ı hakkın bütün hususiyatı bir meunet-i Hak ise de, bu meunetlerin akdem-ü ehemmi olan hangisidir? Burası ca-yi teemmül olur. Saniyen hidayet hayra masruf olur. Ve acaba mânâ-yi ammiyle tarik-ı hak içinde şerrolanlar yok *mudur?* Doğrusu vardır. Çünkü olmasaydı şerre yol bulunamaz, hiç bir şer yapılamazdı, gerçi her tarik-ı hak, zatında hayr-ı mahızdır ve onun vaz-ı aslîsi, rahmet-i ilâhiyenin tecellisini göstermektir. Fakat âlemde mahlûkatın hususiyetine izafetle nef-u dar, hayr-ü şer hiçbir gaye tasavvur olunmaz ki, onun, bir tarik-ı hakkı bulunmasın. Bunların her birisi için de hakkın, bir sünneti, bir kanunu vardır. Ona sülûk eden doğru gâyesine gider. Hatta denilebilir ki, bunların hepsi de,

---

Seza: Layık, münasib. **Ca:** Yer, mekan. **İsticlab:** Celbetme, çekme.

Allah Teâlâ'ya götürür, lâkin birisi rızasına götürür, biri de gadabına götürür. Binaenaleyh tarik-ı hak, Hakk Teâlâ'nın rızasına götüren tarik diye tefsir edilmedikçe burada, matlup olamamak lâzım gelir. Filvaki «الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» nazm-ı celili bize, alelıtlâk tarik-ı hak mefhumundan daha ehas ve daha vazih bir mânâ telkin ediyor. İşte bütün bu ibhamları izale için bedelin tezyiliyle mefhumun mütenaveli tefsir veya tahsis olunmuş ve din-i İslâm'ın bir hadditam ile tarifine muntabık bir surete ifrağ edilmek için «صِرَاطَ الَّذِينَ» ilah... buyurulmuştur.

Bu bize, evvelâ her matlapta Hak Teâlâ'nın bir tarik-ı müstakimi bulunduğunu gösteriyor ve "ihdina" onu talep etmemizi telkin ediyor ve bu suretle ehemm-ü akdem meunet de, ibtida onun tarik-ı müstakimine hidayet olduğunu anlatıyor. Filvaki Allah Teâlâ Rabbu'l-Âlemin olduğundan, âlemlerin hepsinde O'nun kanunları caridir. Kanunlar, kâh vâzılarına ve kâh mevzularına, müteallâklarına nisbet olunur. Meselâ, Solon kanunu vâzıına nisbet olduğu gibi Akar kanunu da mevzuuna, mahkûmlarına nisbettir. Tabiat dahi Hak kanunlarının mahkûmu olmak itibariyle bunların, irade kanunundan maadasına kavanini tabiiye namı dahi verilir. Lâkin hepsinin va'zıı Hakk Teâlâ olduğundan bunlara kavanini hak ve sünnet-i ilâhiye demek elbette daha doğrudur. Bu kanunları bilmeğe ilm-ü fen denildiği gibi, onların hayra götürenlerine de, din, millet, şeriat ıtlâk olunur. Vâz'ı ilâhî ve kanun-i hak haricinde din aramak batıldır ve bununla beraber her kanun-i hak da, din değildir. Meselâ, beynine kuvvetli bir tabanca sıkanın ölmesi, bir kanun-ı haktır. Hakk Teâlâ'nın hususî bir iradesi mani olmazsa o kurşunu kendine sıkan ölür. Fakat intihar etmek bir hayır, bir din değildir, isyandır, şerdir, kendi milki olmıyan bina-i Hakk'ı tahriptir. Bunun gibi, insanların ef'alinden hangisi alınsa, onun bir ciheti hayır veya şer ile muntabık olacağı bir kanun-i Hakk vardır. Hayır cihetiyle muntabık olduğu kanun-ı hak din, şer cihetiyle muntabık olduğu kanun-ı Hak, hilâfı dindir. İki cihetten de kanun-i Hakk'a tatbik olunmıyan fiil, şer ve batıldır.

Hasılı her kanun-ı Hakk, bir va'z-ı ilâhî olduğundan müstakimdirler. Va'z-ı beşerî olan kanunlar, ne ilim, ne din hiç biri olamazlar. Bunlar, ilim nokta-i nazarından batıl, din nokta-i nazarından şer teşkil ederler ve gayr-i müstakimdirler. Bunun için beşerin hakkı, gerek ilimde ve gerek dinde kanun va'zetmek değil, Hakk'ın kanunlarını arayıp bulmak ve keşf-ü ızhar etmektir. Arşimet, muvazene-i mayiat kanununu Nevton, cazibe kanununu, Aristo tena-

---

İbham: Kapalı bırakma açıklamama. **Vazih:** Apacık, açıklık, belli olan. **Muntabık:** Birbirine uyan, uygun.

kuz kanununu va'zettiler demek, doğru olmadığı gibi, Ebu Hanîfe Hazretleri de kıyas-ı fıkhî kanunlarını va'zetti demek doğru değildir. Bunlar, onların va'z'ı olsa idi, eğri ve yalan olurlardı. Doğru olmaları Kanun-ı Hakk'ın keşfine mazhar olmalarından naşidir. Bunun için ulema, mucit değil, kâşif ve muzhirdirler. Zira kanun-ı Hakk'ın hafî olanları da vardır. «الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» ise, vazıh manasını dahi tazammun ettiğinden bunları ızhara vesile olacak vazıh ve işlek bir tarik-ı esasîyi ifham ediyor ve kanun-ı Hakk olmıyan, meunet-i ilâhiye ile hiç alâkası bulunmıyan, eğri büğrü yolların hepsinden ihtiraz ettirdiği gibi hidayet de, hayra masruf olacağından, doğrudan doğru şerre götürmekte, hak olan kanunlardan dahi ihtiraz edilmiş oluyor. Fakat bu son ihtirazda bir kaydi haysiyet aramak lâzım gelir. Çünkü şerden ihtiraz ettirmek için onu, tanımak ve tanıtmak da bir hayırdır. Yılanı bilmiyen ondan nasıl sakınır? Binaenaleyh hidayet kelimesindeki hayriyyet mânâsı, sırat-ı müstakim, tarik-ı hak mefhumundan, şer kanunlarının alelıtlâk tard-ü ıhracını değil, belki hayır kanunlarını evamir olarak müsbet ve şer kanunlarını nevahi olarak menfî bir haysiyetle takyit etmeği icap edecektir. İşte akabinde bedel tarikiyle صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّٖينَ "**O kendilerine in'am ettiğin mes'utların yoluna; Ne o gadap olunanların ne de sapkınların.**" ayetleri bu menfî ve müsbet haysiyetleri de ibraz ediyor. Demek ki, «الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» lâm-ı ahd ile din-i hakkın hadd-i tammıdır. Mabadi de bunun şerhidir.

İn'am, nimet vermek, nimeti isal etmektir. Aslında müteaddidir. Lâkin tafdıl mânâsını tazammun ile mün'imin ulviyetini ve nimetin isti'lâsını ima için «عَلٰى» ile sılalanır. Nimet aslında insanın telezzüz ettiği halet, yani halet-i hasenedir ki, hazz-ı saadet demektir. Bundan alınarak bu telezzüze sebep olan şeylere ıtlâk olunmuştur. Aslı yumşaklık demek olan nüumet ile alâkadardır. Arabça, evvelki mânâda daha ziyade feth ile na'met kullanılır. Nitekim «كَمْ ذِى نِعْمَةٍ لَا نَعْمَةَ لَهُ» denilmiştir. Yani "nice nimet sahibi vardır ki, tena'ümü yoktur." Meselâ ekmeği vardır, yiyemez, yerse tadını bulamaz. İn'amı ilâhî asıl bundadır. Allah Teâlâ'nın nimetleri ise sayılamaz. وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا (*"Halbuki Allah'ın nimetini saysanız ihsâ edemezsiniz,....."* Nahl 16/18). Fakat başlıca, dünyevî ve Uhrevhi olmak üzere iki menba'da mülâhaza olunabilir. Niam–i dünyeviye iki kısımdır: Vehbî, kesbî. Vehbî, ya ruhanî veya cismanîdir, tabiri aharle ya manevî veya maddîdir. Ruhanî olanlar, nefh-ı ruh, işrak-ı akil ve zekâ ve bunlara

---

Muzhir: Açık. **İhtiraz:** Sakınmak, çekinmek. **Takyit:** Kayıt ve şarda bağlama. **Nüumet:** Yumuşaklık. **Vehbî:** Allah vergisi, çalışmadan Allah'ın lutfu ile olan. **Kesbî:** Çalışmakla kazanılan.

tabi olan fehim, fikir, nutuk, selâmet–i vicdan gibi. Cismanî olanlar, beden ve echize-i bedeni ve bunlardaki kuva-ı asabiye ve adaliye, hazmiye vesair. Kuvayı maddiyeyi, halât-ü heyet-i hasılayı halk-u tekmil gibi şeyler. Kesbî olanlarda, nefs-i rezailden tasfiye, ilm-ü marifet, ahlâk-ı seniye ve melekâtı fadıla ile tahliye eylemek, bedeni, heyet-ı matbua ve şemail-i müstahsene ile tezyin etmek, câh, yani mevki ve haysiyet-i içtimaiye mal ve servet kazanmak gibi şeylerdir. Niam-ı uhreviye dünyada vaki olan ifrat-ü tefritlerini mağfiret ederek rızasına erdirmek ve melâike-i mukarrebin ile beraber âlâ-yı illiyinde ebedel'âbad huzur-ü istikrara nail kılmaktır ki, bu da, vehbî ve kesbî, ruhanî ve cismanîye münkasım olur. Bunların hepsi başlı başına ve filhal mülâhaza edildikleri zaman, şüphesiz birer nimettirler. Fakat her biri âtisine ve mabadına nisbetle mülâhaza edilince ibtida nimet zannedilen birçok şeylerin hakikatte nikmet ve belâ çıktığı da muhakkaktır. Bilakis ibtida elem ve nıkmet görünen bazı musıbetlerin, bilahare büyük bir nimet-ü saadete vesile olduğu da muhakkaktır. Ve safadan sonra, cefa ne kadar acı ise, cefadan sonraki safa da, o kadar tatlıdır. Bu sebeple ciddî ve hakikî olan nimet-ü saadet, âkibeti her halde salim olanlardır. Binaenaleyh matlûb-i aslî sadece ibtidai nimet değil, âkibete selâmetle yetiştiren nimetler olmak lâzım gelir. İslâm kelimesinin dahi ilham ettiği bu haysiyet, غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّآ لينَ vasfiyle ifade ediliyor. Bu suretle "en'amtealeyhim" de nimet ve in'am umumi istiğrak ile lafz-ı âmm olmamakla beraber, mefhumen ıtlâkiyle her türlü nimete muhtemel ve şamil olabileceğinden mütenavili tahsis olunmak için gadab ü dalâlden selâmet kaydiyle takyid edilmiş ve tam mânâsiyle nimet ifade edilmiştir ki bu da, niam-i uhreviye ve ona vesile olan vehbî, kesbî, ruhanî, cismanî niam-i dünyeviye demektir. Bunların başı da, hakk-ı hayat, hakk-ı hurriyet, iman, selâmet-i vicdan, hüsn-i ahlâk, salâh-i ictimaî, ilm-i nafi, amel-i salihtir. Lisan-i İslâm'da hürriyet, hukukuna malikiyet diye tarif olunur. (Keşf-i Pezdevî) Bunun zıddı, hukukuna başkasının malik olması demek olan esaret ve rıkkiyettir. Aslı hukuk ise, va'z-ı ilâhî'dir. Binaenaleyh her hangi bir ferdin va'z-ı ilâhî olan hukuku, kendi rızası munzam olmaksızın diğer bir va'z-ı beşerî ile tebdil, tagyir veya tasarrufa mahkûm olabiliyorsa o, artık yalnız Allah'ın kulu değildir. Ve onda bir hisse-i esaret vardır. Ve artık onun vecaib-ü vezaifi mahz-ı Hakk'ın icabına değil, şunun, bunun keyf-ü iradesine tabidir. Binaenaleyh Hakk Teâlâ'yi tanımıyan

---

Evamir: Emirler, emredilenler. **Nevahi:** Taraflar, yanlar. **Kuva:** Güçler, kuvvetler. **Nikmet:** Şiddetli ceza. **Fadıla:** Faziletli erdemli. **Müstahsene:** Beğenilmiş. **Münkasım:** Bölünmüş. **Cah:** Makam, mansıb, kadr, itibar. **Mütenavil:** Yetişen, ulaşan el uzatıp alan.

kimse de, hukukuna malikiyet mânâsına hakk-ı hürriyet farzetmek bir tenakuz olduğu gibi, Hakk Teâlâ'dan başkasına kul olanlarda da, hürriyet farzetmek imkânsızdır. Ve bunun için zâman-ı hürriyet, yalnız Allah'a ubudiyettedir. Ve sırat-ı mustakimin mebdei bu ubudiyet ve ilk gaye-i dünyeviyesi de, nimet-i uzma olan bu hakk-ı hürriyettir. Bunun başı da, niam-ı vehbiyeden hayat, niam-ı kesbiyeden imandır. İşte bu ikisi, usul-i niamdır. Bunların mebdei de meunet ve hidayet-i ilâhiyedir. İstenen tarik de, bu meunetin tarik-i müstakimidir. Ve işte nimet-i İslâm, bu tarik-ı mustakimdir.

«أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»de iki vecih mümkündür. Birisi, bervechibâlâ hiçbir mef'ul gözetmiyerek «نَعَّمْتَ الاَنْعَامَ» alelıtlâk fiili in'amı ika ettin, yani onları mesut kıldın mânâsı, diğeri de «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» gibi mef'ulübih bir zamir takdir etmektir. Sahib-ı Keşşaf evvelkini, İbn Cerir-i Taberî ikinciyi tercih etmişlerdir. Haziften selâmet itibariyle evvelkisi evlâ ve beliğ ve fakat bir kinâye mahiyetindedir. Bu sebeple fiilin muktazası olan ikincisi zahirdir. Ancak İbn Cerir-i Taberî, bu mefulü «اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» karinesiyle tâat ve ibadete irca ederek, "sen onlara, tâat ve ibadetini in'am ettin", suretinde göstermiştir. Fehm-i acizaneme göre bu takdirde zamiri, sırate irca ile "sen onlara, o sıratı in'am eyledin" mânâsını vermek daha zahirdir. Ve en doğrusu burada, zamiri takdir etmeksizin in'am fiil-i mutlâkını, in'am-ı sırattan, yani «أَنْعَمْتَ» yi, «أَنْعَمْتَ بِهِ» den kinaye yapmaktır ve İlm-i meanide malûm olan mef'ul-i muhsusa taallûktan kinaye uslubu burada pek beliğdir. Ve bunda in'am-ı sıratın in'am-ı mutlâk ve hatta in'am-ı kül mesabesinde olduğu anlaşılır. Bunda calib-i dikkat üç nokta vardır. Evvelâ, bizzat tarik ve sıratın ehemm-i niam olan bir nimet-i uzmâ olduğu anlaşılır. Saniyen, in'am-ı sırat, ehemm-i uzmâ olduğu anlaşılır. Salisen, onlara izafe kılınan bu sırat kendi va'zıları olmayıp, va'z'ı ve in'am-ı ilâhî olduğu ve onların sıratı olması mazheriyet ve sulûkları itibariyle bulunduğu anlaşılır. Ve bu evsaf ile Allah'a müzaf olan ve doğru niam ve meunet-i ilâhiyeye götüren sırat-ı müstakime intibak eder.

Filvaki nimet-i tarik, âzam-ı niamdır. Çünkü her hangi bir nimetin tarikıne, kanununa nail olmak, o nimete bir kerre değil, daima nail olmayı intaç eder. Ulûm-u fünunun ehemmiyeti de bundandır. Birisinden on liralık bir iâne istemekle, daima on lira getirecek bir tarik, bir sebep istemek arasında ne kadar fark vardır. Cenab-ı Allah'tan "ya Rabb, bana iane et de filan nimeti ver" diye dua ve istianede bulunmak pek küçük bir talep olur. Hattâ "her nimeti ver" de-

---

Rıkkıyet: Kölelik, Kulluk. **Munzamm:** İlave edilen. **Mahz:** Nikah, bağlılık.

mek, bile böyledir. Çünkü bu dua, kabul olunmakla o nimetlerin her zaman devam-ü istimrarı te'min edilmiş olmaz. Fakat "filan nimetin tarikını in'am et ve o tarikte sebat nasip eyle" diye taleb-ü taharride bulunulacak olursa bu dua kabul olunduğu zaman o nimet bir kerre değil bin kerreler ve ilânıhaye elde edilmiş olur. Tarikın en büyüğü de, meunet-i ilâhiyenin tarik-ı vurududur. Bunun en kısası da, müstakim olan tariktır. Bu bulununca tarik-ı nimetin hepsi bulunur. Tarikı nimet bulununca, nimetlerin hepsine aleddevam erilir ve burada ibtida bize nimet ver denmeyipte «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» duasiyle, doğru yol istemenin ta'lim buyrulması bu mânâyı ne güzel te'yit eder. Fatiha'ya "ta'lim-i mes'ele" isminin verilmesinde de, bu nüktenin büyük bir hissesi olduğunu hatırlamalıyız. Halbuki bu taallûk-ı mahsus mülâhaza edilmediği takdirde, bu mânâları istihraç müşkil olacak ve sıratın onlara in'am-ı ilâhî olduğu hafi kalacaktır. Bu cihetle, evvelki takdirdeki ıtlâk-ı nimetin belâgati bile bunun madununda demektir. Gerçi onda, sıratın gayesi, nimet-i mutlâka olduğuna zahir bir ima vardır. Ve bu mânâ, avam için cazibelidir. Lâkin ibtida kelâmın sevkinde gaye-i matlûbenin meunet-i ilâhiye olduğu aşikâr ve bu münasebetle sıratın gayesi de, O ve daha doğrusu bizzat Allah Teâlâ olmak mütebadirdir. Bütün niam da, buna müteferri'dir ve işte asıl sirat-ı müstakim, tarik-ı hak, bu mânâda âlem gibidir. Çünkü bir nimetin, bir tariki bilinir ve sulûk de edilir de yine bizzat meunet-i ilâhiye, tevfik-ı hak bulunmazsa bir mani zuhur eder, matlûp hasıl olmaz da, tali böyle imiş denilir. Binaenaleyh her şeyden evvel bu meunet ve tevfike ermek için bütün metalibi aguşuna almış, büyük, açık, doğru, düz bir yol istemek zarurîdir. Bu yol, «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» ahdinde sebat ile yürütecek olan bir din ve millettir. Her hakikati ve matlebi aguşuna almış, bir din ve millet, bir sırat-ı müstakim istemek sade bir tasavvur ve hayalden ibaret bir istemek de değildir. Bu yola, ermiş ve üzerinde yürümüş, o sayede her muradına nail olmuş, hem de kemal-i selâmet ve saadetle nail olmuş ehl-i nimet, tarih-i beşerde inkâr olunamıyacak surette sabit ve böyle bir matlûp asarı müşahede ve tecribe ile bilfiil görülmüş bir emri vakidir. Ve işte «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» den sonra «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» buyrulması, bunu da bilhassa göstermektedir.

Şimdi bunların, kimler olduğunu anlamıya çalışalım. Bunların, heyet-i mecmuası bize ahd-i haricî ile gösteriliverecek bir cemaat-i mahdude değildir. İbtida-i beşeriyetten bu ana kadar peyderpey gelmiş ve terbiye-i hak ile devir

İstimrar: Devam, kasive daim olan. **Hafi:** Gizli. **Madun:** Aşağı, alt. **Mütebadir:** Birdenbire akla gelen, ortaya çıkan. **Tali:** Kısmet, kader, baht. **Metalib:** İstekler, arzular.

devir ızhar-ı kemal etmiş mütevaliyen münteşir ve gayr-i mahsur zevat ve cemaatlerdir. Biz bunları yalnız "mün'amün aleyhim" yani "niam-ı ilâhiyeye ermiş olanlar" unvaniyle tanır ve vasılîn, erenler diye mülâhaza ederiz. Ve bu cinsin, âlemde vücudunda hiç şüphe etmeyiz. Bu nokta yakinîdir. Ve aleLıtlâk bunların sıratın-ı talep etmek de bu yakin ile harekettir. Fakat tafsılâtına ve bu cinsin efrat ve envaından bir nümune almak için hariçte tayinlerine gelince: Bunu, nimetin mânâsını takdirimiz nisbetinde bir ahd-i zihnî ile mütalea edebiliriz. Bunun için «الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» de ya tarif-i cinsi veya ahd-i zihnî melhuzdur. Cins olduğuna göre, «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» bedel, ahd-i zihnî olduğuna göre de, sıfat olmak zahirdir. Binaenaleyh bunları ibtidaen ahd-i zihnî ile tasavvur edip bu evsafı haiz bir cemaat-i mes'ude arayacağız ve Allah Teâlâ'dan onların yoluna hidayet talep edeceğiz ve muvaffak olduğumuz anda bizde, o yolda, o cinsten âleme mümune-i imtisal olacak bir zümre-i cemaat teşkil etmiş bulunacağız. Kur'ân, bize bu cinsten birçok cemaatler gösterecektir ki, وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاۤءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ اُولٰئِكَ رَفِيقًا ("*Öyle ya: Herkim Allah'a ve Peygambere mutı' olursa işte onlar Allah'ın kendilerine in'am eylediği; Enbiya, Sıddıkın, Şüheda ve Salihîn ile birliktedirler, bunlarsa ne güzel arkadaş.*" Nisa 4/69) ayeti bu babta en cemiyetli olan ayetlerden biridir. Yani tam mânâsiyle mün'amün aleyhim olan süedâ-i hakikiye enbiya, sıddikîn, şüheda, salihin ve bunlara refik olan ehl-i imandır. Fakat bu izah ibtida-i İslâm'a nazarandır. Bize gelince: Bu numunenin bütün ibhamlarından ari bir ahd-i haricîsi vardır ki, o da, Hatemül-enbiya Muhammed Mustafa (S.A.V) Efendimizle, ashab-ı kiramı'dır. Az zaman içinde bunlarda tecelli eden nimet-i muvaffakiyetin, saadet-i dünyeviye ve uhreviyenin bir misalini daha tarih-i beşer bugüne kadar kaydetmemiştir. Tarih-i umumîyi okuyunuz ve bugün dünyadaki akvama da bir irca-i nazar ediniz. Bakınız, bunların içinde meselâ, bir Hazret-i Ömer siyretinin nazîri olabilecek hiçbir misal bulabilecekmisiniz? Bir taraftân fütuhat, elektrik sür'atiyle şark-u garbe yayılırken, diğer taraftan bütün adalet-i ilâhiye yerleri gökleri dolduruyor ve bu nimetlerin içinde zevk-i hakka müstağrek olan Ömer'in sırtındaki yamalı bir gömlek, âlemin gözüne, kisraların, kayserlerin tacı haşmetlerinden çok yüksek bir hiss-i ibtihaç saçıyordu. Fakat dünyanın bu teveccühü içinde hiçbir gün şaşırmıyan, metanetini zayi etmiyen Hazret-i Faruk, vefat-ı peygamberî günü, farukiyetini gaybeder gibi göründüğü zaman, Hazret-i

---

Mütevaliyen: Üst üste, peş peşe. **Münteşir:** Açılmış, yayılmış, dağılmış. **Melhuz:** Düşünülebilen, olabilen. **Süeda:** Allah'ın rızasına erenler, mesut olanlar. **İbham:** Kapalı bırakmak, belirsiz olmak. **İbtihac:** Sevinç, sevinme, iç açıklığı.

Sıddik, bütün sıddikiyetiyle ibraz-ı vücud ederek o'nu ve herkesi irşat etmiş ve cemaatı, Kemâ fi's-sabık sırat-ı Muhammedî'de yürütmüştü. Daha evvel hicret günü, müsahabeti nebeviyye ile gizlendikleri mağarada müşriklerin baskınına uğradıkları zaman Hazret-i Sıddik'a da hüzn-ü fütur ârız iken olmuş iken لاَ تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا (*...mahzun olma çünkü Allah bizimle beraberdir...* Tevbe 9/40) diye onu tesliye ve tatmin eden ancak Hz. Muhammed olmuş idi. İşte o zamanlar bir ahd-i zihnî mahiyetinde olan o cemaat-i mesude bütün beşeriyete ekmel bir nümune-i imtisal olmak üzere taayyün etmiş olduğundan bize nazaran «اَلَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» ahd-i haricî ile malumdur. Bunun için eslâf-ü ahlâftan birçok müfessirin, «صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» ayetini, Hazret-i Muhmammed'in ve Eshab-ı kiramının tarikı, sünneti ile tefsir etmişlerdir. Fakat mebde ve münteha beraber mülâhaza edildiği zaman bu mânâ da, mün'amün aleyhim cinsinden bir cemaat diye ahd-i zihnî mahiyetinde olmuş olur.

«غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» Ellezinen'in sıfatıdır. Ve İslâm'daki haslet-i takvanın menşeini gösterir. Arabça'da sıfat ile mevsuf arasında tarif veya tenkir cihetinden dahi mutabakat şarttır. Halbuki «غَيْر» kelimesi, «الْعَالِمُ غَيْرُ الْجَاهِلِ ، الْحَرَكَةُ غَيْرُ السُّكُونِ» tarzında bir zıdd-ı kâmiline müzaf olmadıkça marifelik iktisap edemiyeceği gibi ellezine ism-i mevsulüde marife olduğundan ahd-ı zihnî mânâsına mahmul olmadıkca nekire ile tevsıf olunamaz. Binaenaleyh bunun sıfat olması, mevsulün ahd-i zihnî mânâsına bir karine-i zahiredir. Çünkü «مَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ» vasıflarının alelıtlâk mün'amün aleyhim vasfına zıdd-ı kâmil olması cayi nazardır. Mün'amün aleyh görünenler içinde hakikatta mahkûm-i gadab veya dallolan nice kimseler de bulunur. Ve âlemde nimetler içinde yüzer gibi görünen bir çok eşhas ve cemaât, buna misal de gösterilebilir. Bu itibar ile gayr sıfatı, gadab ve dalâli nefyederek mün'amün aleyhi bunların maadasına tahsis ediyor ve o halde niam-ı salime ile mütena'im olanlar, bunların zıdd-ı kâmili olurlarsa da, alelıtlâk mütena'im olanlar böyle değildirler. Binaenaleyh in'am itlâkiyle mülâhaza edilir. Ve «اَلَّذِينَ» de bu sıla ile cinsen veya ahd-i haricî ile marife tanılır ise, «غَيْر» ona sıfat olamaz, belki bedel olabilir. Keşşaf ve ona tebean Kazî ve saire, bu bedeliyyeti, tecviz etmişlerdir. Fakat Ebussuûd tefsirinde, bunu bihakkın reddeylemiştir. Çünkü bedel, kelâmdaki nisbette maksud-i aslı olur. Mübdelü minih bilkülliye mühmel ve metrûk halinde olmamakla beraber, kelâmda hedef-i maksat olarak da kalmaz. O halde gayr, bedel ise, sırattan mak-

---

Kemâ fi's-sabık: Eskisi gibi. **Müsahabet:** Sohbet etmek, arkadaşlık. Fütur: Ümitsizlik, ye'is. **Haslet:** Huy, ahlak, yaratılışta olan tabiat. **Mahkum-ı Gadab:** Gazaba uğramış. **Dal:** Sapmış. **Mazarrat:** Zararlar.

sad-ı aslî, nimet değil, gadab-ü dalâletin intifası olmuş olacaktır. Ve bu surette mün'amün aleyhim demek Allah'ın gadabından ve dalâletten salim olanlar demek olacağını Sahib Keşşaf, tasrih de etmiştir. Gerçi def-i mazarrat, celb-i menfeatten evlâ ise de, maksad-ı aslî, sade def'i mazarrat değil, o mazarrattan salim olan nimet ve menfeattir. Bu ise, bedelin değil, ancak sıfatın mânâsı olabilecektir. Binaenaleyh hedef-i kelâm, en'amte aleyhimdedir. Ve gadab-ü dalâlin nefyi ona tebean maksuttur. Ve mün'amü aleyhim demek, nimet-i mutlâka ile gadab ve dalâlden selâmet-i cami olanlar demek olur ki, İslâm da, budur. Ve filhakika İslâm'daki takva budur. Ve Ebussuûd tamamen haklıdır. Binaenaleyh gayirde sıfat ve «الّذينَ» de ahd-i zihnî mânâsı zahirdir. Maamafih nimet-i mutlâkadan nimet-i salime veya söylediğimiz gibi nimet-i sırat, nimet-i İslâm kastedilirse gayir bunun zıdd-ı kâmiline muzaf olmuş ve binaenaleyh tarif iktisap etmiş olacağından cins veya ahd-i haricî suretinde sıfat olabilecektir.

Gadab, nefsin bir mekruh karşısında irade-i intikam ile heyecanıdır ki, rızanın zıddıdır. Lisanımızda öfke, bir fark ile hiddet, hışım dahi denilir. Cenab-ı Allah'a nisbet edildiği zaman gadab, infialât-ı nefsaniyeden tecrit ile münteha ve gayesinde istimal edilir de, irade-i intikam veya inzal-i ukubet mânâsı murat olunur. Bu da, Rububiyet-i rahimiyenin lâzımıdır. Yani gadab, alelıtlâk rahmetin zıddı değildir. Meselâ zalime gadab, mazluma rahmetin muktezasıdır. «المَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» tabirinde bu ünvan kendilerine adeta isim olmuş gibi bir kuvvet vardır ki, gadaba mahkûm, gadab altında kalmış gitmiş demek olur. Binaenaleyh bazan bir ukubete uğramak, magdubu aleyh olmak değildir ve hele hakikatte bir takım niam-ı âtiye ve müstakbelenin mükaddimesi ve vesilesi olan elemler hiç bir zaman ukubet ve gadab değildir. وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ (*"Çaresiz sizleri biraz korku, biraz açlık, biraz maldan, candan ve hasılattan eksiklik ile imtihan edeceğiz, müjdele o sabırlıları."* Bakara 2/155) Çünkü her işte itibar, akıbetedir.

Dalâl ve dalâlet, doğru yoldan amden veya hataen sapmaktır ki, hüdanın mukabilidir. Lisanımızda sapmak, sapıklık, sapkınlık dahi denilir. Dalâl, bazan gafletten, şaşkınlıktan neş'et eder. Ve ekseriya da şaşkınlık onu takip eyler ve sonra yitmeğe ve daha sonra telef olmağa müncer olur. Bu münasebetlerle dalâl, gaflet, hayret, gaybubet, helâk mânâlarında da kullanılır. Esasında mahsûs ve maddî yoldan sapmaktır. Ve sonra maneviyat ve makulâtta da mütearef

---

Amden: Kasten, isteyerek, bilerek. **Hüda:** Doğru yol göstermek, doğruluk. **Müncer:** Nihayet bulmak, sona eren. **Makulat:** Aklın uygun bulduğu.

olmuştur. Ve biz, alelekser dalâlet ve sapkınlığı sade dinde, dalâl ve sapıklığı da akilde ve sözde istimal ederiz. Binaenaleyh «ضَالِّينَ» tam mânâsiyle sapkınlar demektir.

Burada gerek «الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» ve gerek «الضَّالِّينَ» deki harf-i tariflerin istiğrak veya cins için olduğu zahirdir. Çünkü nimetin selâmet–i kâmilesi bundadır. Bir çok müfessirin de böyle nefy-i cins suretinin tefsirlerini ihtiyar etmişlerdir ki, bu surette, nimet ve istikametin zıddı olan gadab-ü dalâl, kitaplı ve kitapsız, müşrik ve gayr-i müşrik bütün ehl-i küfrün yollarında sarahaten ihtiraz edilmiş olur. Maamafih harf-i tariflerin akdem olan ahd-i haricî mânâsına hamillerinde dahi ayni mânâyı dolayısiyle istihsal mümkündür. Ve bunda ayrıca bir belâgat da vardır. Zira «مَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» «ضَالِّينَ» vasıfları müteyakkan olan edna ve ekallerine masruf olursa, bunlardan ihtiraz öbürlerinin hepsinden ihtirazı evleviyyetle müstelzim olur. Bu da, millet-i İslâm'ın ağyarı beyninde bir tefavütü göstermek belâgatini haizdir.

Acaba her ikisinin ekal mertebesiyle böyle bir ahd-i haricî var mıdır? Evet, gerek Kur'ân'da ve gerek ehadis-i nebeviyye'de ve umumiyetle şeriat-i İslâmiye'de buna dair deliller mevcuttur. Ve bunlar ehl-i kitap olan Yehud-ü Nasara'dır. Gerek müşrik ve gerek gayr-i müşrik cemi-i küffar hakkında Kur'ân-ı Azımüşşan'da ... وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ ... ("...*Velakin küfre sinesini açan kimse lâbudu onların üstüne Allah'dan bir gadab iner...*" Nahl-16/106) ayetinde olduğu gibi gadabı ve اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ("*Şüphesiz ki küfredip Allah yolundan men'edenler hakdan saptılar, uzak saptılar.*" Nisa-4/167) ayetinde olduğu gibi de dalâli tamamen tasrih etmiş olmakla beraber Yehud hakkında ekseriya وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ("*... üzerlerinede zillet ve meskenet binası kuruldu ve nihayet Allah'dan bir gadaba değdiler...*" Bakara 2/61) gibi gadabı, Nasara hakkında da يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا اَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ("*De ki; Ey ehli kitap! dininizde haksız ifrata dalmayın, bundan evvel şaşmış, bir çoklarını da şaşırtmış ve yolun doğrusundan sapmış bir kavmin hevaları ardından gitmeyin.*" Maide-5/77) gibi dalâli tasrih buyurmuştur.

YAHUDİ VE HRİSTİYANLARIN KESTİKLERİ

Ve bununla beraber Yehud ile Nasârâ'nın kesdiklerini yemek, ve kızlarını nikâh edebilmek gibi yakin muamelâtta diğer ehl-i şirkten farklarını da

---

Tefavüt: Farklılık.

göstermiştir. Bunlardan anlaşılır ki, ehl-i kitap olan Yehud ve Nasar'ı gadab-ü dalâlde diğer müşriklerden, dinsizlerden ve sair edyan-ı batıla erbabından ehvendir. Ve bunlar, İslâm'ın zıdd-ı karibidirler. Binaenaleyh Fatiha'da, «المغضوب عليهم» den murat, ahd-i harcî ile Yehud, dâllînden murad da Nasara'dır, diye tefsir olunursa «غير» ve «لا» ile evvelen ve bil'ibare bunların tarikı nefyedilmiş ve dolayisiyle bil'evleviyye yani dâl, biddelâle olarak da bütün sairlerinden ihtiraz olunmuş olur. Ve bu tefsirin naklinde tarikleri kuvvetlidir. İbn Cerir-i Taberî, bir hayli âsâr nakletmiştir. Dürr-ü Mensur'un beyanı veçhiyle İbn Ebi Hâtim demiştir ki: " «مغضوب عليهم» Yehud ve «ضالين» in Nasara ile tefsirinde beyne'l-müfessirin hilâf bilmiyorum". Nitekim İbn Hibban ve Hâkim, bu babtaki hadîslerin sıhhatına, Tirmizî de, hüsnüne hükmetmiş ve bunları birçok muhaddisin tahriç eylemişlerdir. (Şihab)

Nassın zahirdeki bu umumunu iki nev'a hasredecek veçhiyle takyid etmek usul nokta-i nazarından caiz olmıyacağı mülâhazasiyle bazı müfessirin, buna ilişmiş ve nassın umumiyet üzere ibkasiyle Yehud ve Nasara'yı birer misal olarak telâkki etmeği muvafık görmüştür. Yehud ve Nasara ehven ve edna-ı müteyakkın olarak tasavvur edilmiyecek olursa bu itiraz, bihakkın varittir. Çünkü ihtirazı onlara kasretmek mânâsı, İslâm'da hem akla ve hem nukuli kat'iyeye muhalif olduğundan böyle bir ahd-i haricî ye imkân yoktur. Söylediğimiz gibi bunlar, edna-yi müteyakkın olarak tasavvur edilirse diğerlerinden ihtiraz-i âmm bil'evleviyye sabit olacağı cihetle tahsis, medfu ve mahzur-u mündefidir ve zaten, «إياك نعبد وإياك نستعين» de şirkleri zahir olan müşrikini saireden vazıhan ve bunlara nisbetle hafif olan Yehud ve Nasara'dan da zımman ihtiraz edilmiş olduğu cihetle burada da, bunlardan vazıhan ve öbürlerinden dolayisiyle ihtiraz edilmiş olmasında da belâğat vardır. Binaenaleyh bu babtaki hadîslerden de bir nebze bahsedelim:

Aleyhissalâtü vesselâm Efendimizin: فإن اليهود مغضوب عليهم وإن النصارى ضلال "Yehud mağdubi aleyhim, Nasara da dallâldır." (Tirmizi: Tefsiru'l-Kur'ân, 1/2) buyurduğunu Tirmizî sahibi, bu babı tefsirinde meşhur Hatim-i Taî'nin oğlu Hazret-i Adiy'den senediyle bir hadîs-i hasen olmak üzere rivayet eylemiştir ki meali şöyledir: "Adiy bin Hatim (R.A) demiştir ki: "Resul-i Ekrem (S.A.V.) gittim. Mescidinde oturuyordu. Cemaat; "işte bu Adiy bin Hatim'dir" dediler. Ben ise, emansız, mükâbetesiz gelmiştim" Hemen huzuruna atıldım.

Edyan-ı batıla: Batıl dinler. **Ehven:** Zararı az olan. **Karib:** Çok yakın. **Takyid:** Kayıt ve şarta bağlama, şart koşma. **İbka:** Devamlı etmek. **Edna:** En alcak, pek aşağı. **Müteyakkın:** Yakin ve kat'i olarak bilinen. **Mündefi':** Def olunmuş.

Derhal elimi tuttu "mukaddema da Allah'tan ümit ederim ki, onun elini, benim elime koyacak" buyurmuştu. Akabinde kalktı. O sırada bir kadın beraberinde bir sabi ile huzuruna geldiler. Ve: "bizim sana bir hacetimiz var" dediler. Onlarla beraber kalkıp hacetlerini bitirdi. Sonra elimden tutup beni hane-i saadetine götürdü. Bir kız çocuğu, O'na bir yasdık koydu ve üzerine cülus buyurdu. Ben de, huzurunda oturdum. Binaenaleyh Allah'a hamd-ü sena etti ve şöyle buyurdu; " «لا اله الا اللّٰه» demekten neye kaçıyorsun. O'ndan başka bir ilâh mı biliyorsun?" Ben: "hayır" dedim. Badehu biraz konuştuktan sonra: "sen herhalde, «اللّٰه اكبر» denilmesinden kaçıyorsun. Demek Allah'dan daha büyük birşey biliyorsun" buyurdu. Ben yine "hayır", dedim. Buyurdu ki: فَاِنَّ الْيَهُودَ مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ وَاِنَّ النَّصَارٰى ضُلَّالٌ ضَالّينَ yani Yahudîler gadaba uğramış, mağdubu aleyhim olmuşlar, Nasara da sapıtmış, dalâlete düşmüşler." Bunun üzerine ben de: "ben müslüman oldum geldim" dedim. Ve baktım ki, vech-i saadeti ferahından inbisat ediyordu. Bil'ahare emretti, Ensardan bir zatın nezdine verildim. Akşam, sabah hep huzuruna gelir dururdum. Yine bir akşam yanında idim. Bir kavm geldiler. Üzerlerinde yün elbise vardı. Resulullah kalktı, namaz kıldı. Badehu onları tergibe başladı. Diyor ki: "Velev bir sâ, velev yarım sa', velev bir tutam, velev bir tutam parçası olsun bununla her biriniz yüzünü Cehennemin (yahut ateşin) hararetinden vikaye ede. Hatta velevse bir hurma danesi, velevse yarım hurma danesi olsun. Her biriniz Allah'a varacak O da, ona şu söyliyeceğimi söyliyecektir: Ben size, göz, kulak vermedin mi? Evet verdin der. Mal ve evlât vermedim mi? Evet verdin der. O zaman Allah Teâlâ, o halde hani sen kendin için önceden ne hazırlık gördün" der. Ve insan, işte o vakit önüne, arkasına sağına, soluna kadar da Cehennemin hararetinden yüzünü koruyacak hiçbir şey bulamaz. Her biriniz yüzünü ateşten vikaye etsin de, velev yarım hurma ile olsun. Bunu bulamazsa velev kelime-i tayyibe ile (tatlı sözle) olsun. Çünkü ben artık sizin hakkınızda fakr-ü fakadan korkmam. Zira Allah, yardımcınız ve vericinizdir. Sizin için fakirlik korkusu nihayet Medine ile Hiyre arasında kârban giderken bindiğinin çalınması korkusu ne ise, ondan fazla değildir." buyurdu.

Adiy bin Hatim Hazretleri bunu rivayet ettikten sonra şunu da ilâve etmiş: "bunu dinlerken ben gönlümden, bu nerede? Tay dağlarının eşkiyası nerede? diyordum". demiştir.

Fakat Yehud, "mağdübü aleyhim"dir demekle, "Elmağdubi aleyhim Ya-

---

Mükâtebe: Yazışma, mektuplaşma. **Mukaddema:** Önce, evvel. **Sabi:** Küçük çocuk. **Cülus:** Oturma. **İnbişat:** Şad olma, kalb ferahlığı. **Tergib:** Şevklendirme, ümitlendirme. **Vikaye:** Koruma, koruyuculuk. **Kârban:** Kervan. **Yehud:** Yahudîler.

hud"dur demek arasında büyük fark vardır. Binaenaleyh bu ve emsali hadîslere nazaran Yahudîlerin ve Nasara'nın Fatiha'daki «الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ» birer misal oldukları anlaşılırsa da, mantukun bunlardan ibaret olduğu anlaşılmaz. Maamafih ikinci suretle dahi rivayet-i mazbuta vardır. Harf-ı tarifin en mukaddem mânâsı olan ahd-i haricîye hamli izah-ı sabık ile ehveniyyet dairesinde mümkün olunca mütevatir olmıyan hadîslerle, takyid-i nas mahzuru varit olmıyacağı cihetle bu hadîslerin dahi i'mal-i vacip olur. Binaenaleyh iki tefsir arasındaki fark, birisinde yani cinste ihtiraz-ı küllînin mantukan ve bil'ibare diğerinde de fehva ile biddelâle olmasındadır. Evvelkine göre nazar-ı İslâm'da müşrikin ile ehl-i kitap arasındaki fark, Fatiha'da ifade edilmemiş, ikincide ise, bu fark dahi gösterilmiş olur ki, biz, bunu siyak-ı Kur'â'na daha muvafık buluyoruz.

Bunda bizi düşündürecek pek mühim noktalar vardır. Acaba, Resulullah Efendimiz, "Yehud mağdubu aleyhim, Nasara dallâldır" buyurduğu zaman, bunlar ne halde idiler? Yahudiler, daha nice zaman evvel hubb-i dünya ve hodbinlik ile ahkâm-ı Tevrat'ı ihmal ve tahrif ederek, Hak yolundan bile bile ayrılmışlar ve binnetice nice Enbiya-ı kirama ve bilhassa, Zekeriyya, Yahya, İsa aleyhimüsselâma olan haksızlıklariyle de hem hakkın gadabını ve hem halkın nefretini kazanmışlardı. Ve çoktan hürriyet-i siyasiyelerini bütün bütün zayi etmişler ve darma dağınık olmuşlardı. Bu suretle zayi ettikleri cemaat-i zahireleri yerine, ta Süleyman aleyhisselâm zamanından beri takip edegeldikleri cem'iyyâtı hafiyye ile uğraşmışlar. Uğraştıkça da, bütün milletleri kuşkulandırmışlar ve âlem nazarında içleri dışlarına uymıyanların pişuvası sayılmışlardı. Bununla beraber esasında dünyayı tenvir etmiş bir kitaba, havarık ile dolu bir tarihe mensup olduklarından binnisbe münevver ve lâakal mazileri ile halleri beynindeki nisbet itibariyle de pek ziyade şayanı ehemmiyet idiler. Mazide Hakk'a istinadı hasebiyle, feyyaz olan dinlerini halde kavmiyyet çenberiyle bağlıyarak daima hakkın üzerine çıkmak istiyorlar ve istedikçe sukût eyliyorlardı.

Nasârâ'ya gelince: O zaman bunlar Roma'nın varisi, İstanbul'un sahibi olarak yer yüzündeki iki büyük devletin biri ve hatta birincisi bulunuyorlardı. Karşılarında bir İran idi. Yani o günkü Nasraniyet'in âlemdeki mevkiî bugünkü Nasraniyetten çok yüksek idi. Zahir nazarla bakıldığı zaman bunlar mün'amün

---

Nasara: Hristiyanlar **Mukaddem:** Eski, evvel. **İ'mal:** Yapmak, işlemek. **Fehva:** Kavram, anlam, mânâ. **Hodbin:** Bencil, kibirli. **Pişuva:** Reis, baş, öncü. **Tenvir:** Aydınlanma, birşey bilgi verme. **Havarık:** Olağanüstü şeyler, harikalar.

aleyhim zannedilebilirlerdi. Halbuki hakikatte böyle değil idiler. Fena bir akibete yürüyorlardı, akibetleri, ahiretleri cidden hatarnâk idi. Gerçi bunlar, Yehudiler gibi kavmiyyet çenberine sıkışmış değildiler, fakat mıkyas-ı hakkı zayi etmişlerdi. Evvel emirde tevhid-i Hakk'a bedel, akide-i teslise saplanmışlar ve en adî müşrikler gibi putlar içinde kalmışlardı. Gerçi Mâneviye ve Seneviyye'ye nazaran bu teslisin başında bir peder ilâh tanıdığı cihetle az çok bir mânâ-i tevhid yok değildi. Lâkin bu teslis, İskenderiye felsefesinin muhtelif eşhas-ı selâseden mürekkep ekanim-i selâsesi yerine, eşhas-ı selâsenin ittihadına müstenid bir ekanim-i selâse idi. O suretle ki, hem bir, hem üç idi. Böyle aklın tenakuz kanununu da çiğneyen bir akide-i teslis, artık inkişaf-ı aklîye meydan bırakmamış ve varis oldukları bütün ulum-ü fünunu çığırından çıkarmış ve tarik-ı isbattan ayrılıp sadece zevk-i kalbîye ve müstakim bir tarik takip etmiyen temayülât-ı mahzaya istinat ederek dini, keyfe mettefak ilcam-ı nasa bir vesile gibi takip etmişler. Bunun için ellerinde bulunan mantıkın tatbikatını atıp münhasıren İlm-i ruhun temayülât ve ihtisasat fasliyle kulûb-i avammı cezb için uğraşmışlar ve nice ifratlara sapmışlardı. Diğer taraftan fikr-i hukukîyi tamamiyle çiğnemişlerdi. Nazarlarında hak, şeriat mefhumunun hakikatle alâkası yoktu. Bunlar, ilmî, hakikî ve ilâhî bir mefhum değil idi. Nitekim elhâletü hâzihi Hristiyan lisanlarında, hukuk mânâsına kullanılan kelimelerin hakk-u hakikat maddesiyle alâkası yoktur. "Druva" başka, "Verite" başkadır ve ayni zamanda sabık Roma'da olduğu gibi bir va'z-ı adî de değil idi. Binaenaleyh irade-i halka da mütevakkıf değil idi. Hukuk, sadece ruhanîlerin ve mecalis-i ruhaniyenin va'z'ı idi. Ve bunlar hak üzerinde bir fikr-i ilmî ve ictihadî ile değil, bir fikr-ı iradî ile temamen va'zı-ı kanun sıfatiyle hareket ediyorlardı. Maamafih akide-i teslisin neticesi olarak bunda lâhut ile nâsutun anlaşılmaz bir tedahülü vardı. Hukuk-i nasın böyle va'z-ı hakka istinad etmiyen vâ'zıların elinde istenilen şekle konulabilmesi ve tatbikatında da hüsniniyet ile değil, keyfî ve zekî noktalardan haraket edilmesi ve esasen Hristiyanlardan maadasına hiçbir suretle hakk-ı hayat tanımaması, hey'et-i içtimaiyeyi büyük sukutlara ihzar ediyordu. Çünkü insanlar âlemde zevk-ı şairane ile muvakkat zaman için eğlenebilirlerse de bu zevk, zevk-ı hakkı çiğnemiye başladığı zaman derhal sönmeğe mahkûmdur. Hukuk-i nasa, nefsel'emirde sabit hiçbir kıymet atfedilmediği za-

Hatar nâk: Korkunç, korkulu tehlikeli. **Mikyas:** Ölçek, ölçü aleti. **Ekanim:** Asıllar, rükünler. **Tedahül:** İçiçe olmak. **Melekût:** Hükümdarlık, saltanat. **Müstenid:** Bir şeye dayanan. **Temayülât:** Eğilimler. **Mahza:** Ancak, yalnız, sade, halis. **İlcam:** Gemleme. **Mettefak:** Birleşmiş, anlaşmış. **Elhâtu hazihi:** Bu halde, şimdiki durumda. **Lahut:** Ruhanî, manevî, âlem. **Nasut:** İnsanlarla alakalı şeyler.

man melekût-i ilâhiyenin hiçbir mânâsı kalmaz ve temayülât-ı kalbiyeyi tehyic ederek diğer vesaitin hepsi Hakkın karşısında akim kalır. Burada akideden neş'et etmiyen ve akide hilâfında vaki olan fisk-u fücurdan bahse lüzum görmüyoruz. Çünkü onlar, mahiyet-i diniyeye muzaf değildir. Bu suretle teslis, ta'kim-i ukul, sayd-i kulup, şeriatsızlık, vicdan darlığı ve hasılı bir kelime ile hakk-u hakikatten tebâüd, işte Hristiyanlığın o zamanki evsa-fi barizesi bunlar idi. Bu ise, cadde-i enbiya olan tarik-ı hakdan udul idi ve dalâletin akibeti de elbette nıkmet olacaktır. Bunun için o sıradaki devletleriyle beraber Nasarâ zahiren mün'amü aleyh sayılsalar bile vicdanları, atileri salim değil idi. Dünyada inhitata ve ahirette bu haksızlıkların ıkabına namzed ve dallîn idiler. Filhakika öyle de oldu ve Cenab-ı Allah kullarına böyle şaibelerden, tehkilekelerden âri ve salim ve istikbalde selâmet-i kâmile ile nimet-i ilâhiyeye musıl olan din-i İslâm'ı, tarik-i hakkı ihsan buyurdu ve pek az bir zaman içinde de bununla tedeyyün edenlere vad ve in'am-ı ilâhî şekk-ü şüpheden azâde olarak tahakkuk etti. Bunlar, cihanın en son ve en mütekâmil nümune-i dinîsi oldular ve bu sıratı mustakimde sabit olanlar için ayni netice biavnihi Teâlâ ilel'ebet tahakkuk edecektir. İşte «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» misakiyle, اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ bu hakikati natıktır.

HULÂSA

Sure-i Fatiha, baş tarafında mebde ve meada müteallık bütün metalibiyle mebhasi Marifetullahi, İlmi Kur'ân'in ve Din-i İslâm'ın mevzuunu, mebadisini, vasatında İlm-i Kur'ân'ın mevzu-ı hassı ve gayesi ve diyanet-i İslâmiye'nin mebde-i olup en büyük kanun-ı fıtrat bulunan nisbet-i ilâhiye ile bütün esrar-ı içtimaiye ve mebadi-i hukukiyeyi tebliğ ve tescil ettikten sonra, üç ayette de tarik-ı hakkın, Din-i İslâm'ın efradını cami, ağyarını mâni bir hadd-i tammını tasvirine doyulmaz bir belâgat ile tesbit etmiş ve bunların hepsini başındaki bir «الْحَمْدُ لِلّٰهِ» cümle-i baligasına derc edip mer'iyyetini, nam-ı ilâhî ile ilân eylemiştir.

Din-i İslâm'ın bu tarifi, şu oluyor: Gadaba uğratmadan, dalâlete düşürmeden, doğruca ve selâmetle Allah'a ve Allah'ın nimetlerine götürüp "elhamdülillâh" dedirten ve bu safi nimetlere kemal-i selâmetle ermiş, hakikaten mes'ut ve mahmud, gayr-i mağdub ve gayr-i dal zevat tarafından takip edil-

---

Tehyic: Heyecanlandırma, coşturma. **Muzaf:** Katılmış. **Ta'kim:** Kısırlaştırılmış, neticesiz, bırakılmış. **Sayd:** Av. **Tebâüd:** Uzaklaşma. **Biavnihi Teâlâ:** Allah'ın yardımı ile. **Meriyyet:** Yürürlükte olma.

diği tarihen meşhud ve tecribeten ma'lûm bulunan büyük, aşikâr, düz, doğru, hak yolu, istikamet yolu...

Bu din ile tedeyyünün, diyanetin mebdei, evvelâ Allah Teâlâ'yı tanımak ve O'na: «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» diye kemal-i tevhid ile ahd-ü misak ve ondan sonra da kemal-i sebat ve ıhlâs ile icàbını icra için hukuk-u vezaifin bütün hududunu bildiren ve üzerinde sühulet ve selâmetle yürünmek mümkün olan müstakim bir cadde-i şeriata hidayet... Yani ilmen irşad ve amelen tevfik talep eylemektir ki, bu şuurlu talebin cevabı, sure-i Bakara'nın başından başlıyacaktır.

Demek ki talep ve diyanet bizden, din, şeriat, hidayet Allah'tan'dır. Bu hidayet; iki nevidir: Biri ilmî olan irşad, diğeri fiilî olan tevfiktir. Kur'ân-ı Azîm irşad-ı ilmî talebinin cevabıdır. Tevfik-ı fiili talebinin cevabı da, bu irşadı kàbul ile diyanet-i tafsıliyede her an ve her lâhza vaki olacaktır.

İşte Din-i İslâm, böyle bir kanun-ı haktır. Fatiha bunu tarif ederken mazmunu isbat için bidayetteki irşadat-ı akliye ve kalbiyeden sonra müşahede ve tecrübe-yi şehadet-i tarihiyeyi gösterivermiş ve başkaca huccet ve burhana bile hacet bırakmamıştır. Bunda şüphe edenler, misal-i şuhudî ve tecrübesini Hatemü'l-enbiya Muhammed Mustafa (S.A.V.) Efendimizle ashab-ı kiram'ının bu sayede mazhar oldukları ni'am-i ilâhiyenin azamet ve kudsiyetini tarihte gözleri kamaşa kamaşa okuyabilirler. Elhamdülillâh, Kitab-ı ilâhî bir harfine bile halel gelmeksizin aynen mevcut ve Sünen-i Nebeviyye mahfuz olduğundan, din-i İslâm'ın hakikatine hiçbir inhiraf, hiç bir dalâl arız olmamıştır. Bunun için Kur'ân, mucizat-ı Muhammediye'nin en bahiri, tarih de, onun hakkiyetine, sıdk-ı davasına şahittir. Ve bu suretle bizim için ilm-i din, akıl ve nakil ile memzuçtur. Bunları sıdk-u ıhlâs ile tatbik edecek olan heyet-i içtimaiyelerin, bittecrübe sabit olan ayni netaici elde edeceklerinde şüphe etmek için hiç bir hak yoktur. İlm-ü fen namına böyle bir şüphe dermiyan etmek, dün beni tenvir eden güneşin, yarın tenvir edemiyeceğini iddia etmek gibi kanun-ı istikrayı inkârdır. Fakat ilm-ü fende, tecrübe ve istikraya pek büyük ehemmiyet atfeden Avrupalılar, bu istikrayı yerinde yapmıyarak teşviş-i efkâr ediyorlar. Çünkü din-i İslâm'ın künhünü, esasında ve bihakkın diyanetine haiz olan menabi'de taharri ile istıkra yapmıyorlar da, şimdiki inhitat içinde yuvarlanan müslümanlarda

Meşhud: Gözle görülen. **Tedeyyün:** Dinini sakınmak. **Hacet:** İhtiyaç. **İnhiraf:** Doğru yoldan sapma. **Bahir:** Belli, açık, ışıklı, parlak. **Memzuc:** Karışmış, birlik olmuş. **Dermiyan:** Ortada olan şey, ortaya atılan. **Tenvir:** Aydınlatma. **İstikra:** Bir şey hakkında etraflı bilgi verme. **Teşviş:** Karıştırma, karman karışık etme. **Menabi:** Kaynaklar. **Taharrî:** arama, araştırma.

anyorlar. Halbuki hakikat, hâl ile mazi beynindeki iki istıkrarın mukayesesinden çıkacaktır. O zaman görülür ki, o tarik-ı müstakim üzerinde cidden yürüyenlerle cidden yürüyemiyenler arasında büyük fark vardır ve bu fark, bir terakki ile bir tedenni farkıdır. Demek ki sadıklar müterekki, gayr-i sadıklar mütedennidirler. Demek ki din, kanun-i hak, lâkin diyanet, natamam ve fayr-i sadıktır. İlm-ü fendeki her kanun-i hak da böyle değil midir? Meselâ iyi hesap bilen bir adam, muamelâtında o hesabı yapmaya üşenir de tatbik etmezse kabahat, İlm-i hısabındır denebilir mi? Ve meselâ, pis mikropların mazarratlarını bilen kimse sokaklarda gezdiği pabuçlarla oturduğu veya yattığı odanın içine kadar girmeyi itiyat ederse binnetice maruz olacağı felâketten, mikrop ve hıfzısıhhat ilmini muahezeye hak kazanabilir mi? İnsanlar kendilerini kanun-i hakka uydurmakla mükellef iken o kanun-i hakkı kendilerine uydurmağa çalışırlarsa kusur, o kanunun değil, o insanın olur ve zararına mahkûm olan da insandır. Gadab-ı ilâhî evvelâ bunu bilerek yapanlar içindir. Bilmiyerek yapanlar da, dallîndirler. Bunlar da binnetice o akibete mahkûmdurlar. Maattessüf asr-ı hazır, insanlarında bilhassa din hususunda kanun-ı hakkı kendilerine uydurmak sevdası galip görünmektedir.Ulûm-ü fünun ve sanayideki bu kadar terakkiyata rağmen bütün âlemde ıztırabat-ı beşeriyenin suret-i umumiyede gittikçe artmasının sebebi de budur. Bu ıztırabatı ancak tarik-ı hakka sülûk kat'edebilir.

اللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ . آمِينَ

"Allah'ım! Hidayet eyle bizi doğru yola. O kendilerine in'am ettiğin mesutların yoluna. Ne gadap olunanların, ne de sapkınların."

"Âmin", icabet et, kabul et, mânâsına bir ism-i fiildir. Âmin demeğe de, te'min denilir. Bu nazm-ı Kur'ân'dan cüz değildir. Bunun için "Mushafa" yazılmaz. Lâkin Buharî ve Müslim'de dahi tahriç olunduğu üzere, (A.S.) Efendimiz buyurmuştur ki: "imam, "veleddalîn" dediği zaman, hepiniz âmin deyiniz. Çünkü melekler, âmin derler. Âmin demesi, melâikenin âmine tevafuk edenin geçmiş günahları mağfiret edilir." Diğer bir hadîs-i mevkufta: "ehli arzın saflarını, ehl-i semanın safları veyleder. Binaenaleyh yerdeki âmin, gökteki âmine tevafuk ederse abid mağfur olur". Binaenaleyh âmin, sünnet ile sabittir. Hem imam ve hem cemaat tarafından sırren yapılmalıdır. İmam gibi münferit olan dahi, sirren söyler.

Tedenni: Aşağı düşme, alçalma. **Tevafuk:** Birbirine uygunluk. **Vely:** Yakınlık. **Sırren:** Gizli olarak, gizlice.

EL-BAKARA SÛRESİ

Medenî'dir. Peygamberimiz (S.A.V.) Efendimizin, Medine'ye hicretlerinden sonra ilk nazil olan sûredir. Bununla beraber bütün Kur'ân'ın en son nazil olan, وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (*"Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki döndürülüp o gün Allah'a götürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tamamiyle ödenecek ve hiç bir zulme maruz olmıyacaklar."* Bakara 2/281) âyetide bundadır. Demek ki, Medine'de ilk nüzule başlıyan ve en sonra tamam olan bir sûre-i celiledir. Fatiha, mazamin-i Kur'ân'ı icmalen müştemil olduğu gibi bu da, ekseri ahkâmını tafsîl cihetinden öyledir. Bu iki haysiyetledir ki, اَفْضَلُ الْقُرْآنِ الْفَاتِحَةُ (*"Kur'an'ın en faziletlisi fâtihadır."* Feyzü'l-Kadir, II; 46) ve اَفْضَلُ الْقُرْآنِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ (*"Kur'an'ın en faziletli sûresi Bakara suresidir."* Feyzü'l-Kadir, II; 46) hadîs-i şerifleri varit olmuştur. Kezalik Resulullah Efendimize, bir gün bir melek geldiği sırada: "müjde, sana iki nur verildi ki, senden evvel hiç bir Peygambere verilmemişti: "Fatihatu'l-Kitab ve havatim-i Suretu'l-Bakara", diye tebşir ettiği rivayât-i sabitedendir. Bu sure-i celilenin lisanımızda umumiyetle en meşhur ismi, "Baş elif lâm mim" yahut "Büyük elif lâm mim"dir. Asıl ism-i hassı ikidir: Sûretü'l-Bakara, Sûretü'l-Kursî. Elif lâm

---

Mazamîn: Mânâlar, kavramlar. **İcmalen:** Kısaca, özlüce. **Müştemil:** Kavrayan, içine alan. **Haysiyet:** Kıymet, derece, mesned. **Havatim:** Sonlar.

ile El-Bakara, Beni İsrail'in bakarası demek olduğundan sade, "Bakara" kelimesinde bu mânâya işaret kalmıyor. Beni İsrail'in işbu bakara kıssası, yalnız bu sûrede zikredilmiş olduğundan, bu tesmiyeye sebep olmuştur ki, bu tesmiyede, bakara kıssasının ehemmiyetine hususî bir tenbih vardır. "El-kürsî", kürsi-yi ilâhî demektir. Bu isim de, âzam-ı âyât olan, Ayetü'l-kürsînin bu sûrede bulunmasındandır. Bunlardan başka bu sûrenin biri has, biri müşterek iki de lâkabı vardır. Evvelkisi Senamü'l Kur'an, ikincisi Ez-zehra'dır. اِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ سَنَامًا وَسَنَامُ الْقُرْآنِ الْبَقَرَةُ " (*"Her şeyin bir senamı - bir hörkücü, bir zirvesi - vardır. Kur'ân'ın senamı da El-Bakara suresidir"* Dârimî, Fedailü'l-Kur'an 13) hadîsi ve اِقْرَؤُا الزَّهْرَاوَيْنِ الْبَقَرَةَ وَآلَ عِمْرَانَ (*"İki Zehrayı, El-Bakara ile Âl-i İmran sûrelerini okumağa devam ediniz"*, Müslim, Salatü'l-Misafirîn, 252) hadîsi ile ifade buyrulmuştur. Demek Kur'ân bir cism-i zi-hayata teşbih edilecek olursa Fatiha başı, El-Bakara gövdesinin en mühimmi, diğer sûreler sair azası, echizesi, etrafı mesabesindedir. Filvaki Fatiha'da dahi söylediğimiz veçhiyle maani-i Kur'ân'ın inkişafatındaki münasebatı en ziyade ilm-i beşerin henüz künhüne eremediği ilm-i hayat tenasüplerine ve ekmel bir cism-i zi-hayatın ahengine benzer. Bunu maddiyet ve maneviyeti tam bir insan-ı ekmele benzetir, onu da vücud-i Muhammedî olarak tasavvur ederseniz tertib-i Kur'ân'daki lâhutî san'atın bir misalini mülâhaza etmiş olursunuz. Malûmdur ki, bir zi-hayatın ilk teşekkülündeki nizam-ı tertip, teşekkül-i kâmilindeki nizam-ı tertibin aynı değildir. Bunun gibi Kur'ân'ın nüzulündeki tertibi ile cem-ü kitabetindeki tertip dahi birbirinin aynı değildir. O, tam bir nizam-ı nümüv ile yirmi üç senede peyderpey inkişaf etmiş ve bittabi hasılındaki nizam-ı kül, nizam-ı nüzulden başka olmuştur. Filhakika sûre-i Fatiha'dan sonra, hangi sûreyi alacak olsanız bu tertipteki tenasüb-i ekmeli bulamazsınız. Çünkü Fatiha'daki "ihdina" duasından sonra, الم * ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ **"alınız, işte hidayet"** diye tam bir cevabıdır. Ve bu cevap bütün Kur'ân'a şamildir. Binaenaleyh Fransa hükûmetinin bu senelerde yaptırdığı yarım bir Kur'ân tercemesinde, gûya Avrupalıların fikrine, mizacına takrib için sûrelerin bu tertib-i ekmeli alt üst edilerek, Fatiha'nın başa El–Bakara'nın nihayete alınması, bir nevi tahrif maksadına mübteni değil ise, her halde tenasüb-i hakkı anlamamaktan mütevellit bir tahakküm-i mağruranedir. Bu tıpkı bir endama bakıp, "şu başın altına bu sine, bu gövde konulmamalı idi-de bunun yerine, parmaklar, eller, kollar, ayaklar, bacaklar va'zedilmeli idi" gibi tertib-i fıtrîde (fizyolojide) tashihata kalkışmağa benzer.

Zi-hayat: Hayata sahip, canlı. **Tenasüb:** Uygunluk, uyma. **Nümüv:** Bereketlenip artmak. **Takrib:** Yaklaştırma. **Mübteni:** Kurulmuş, dayanan. **Endam:** Vücudun tenâsübü. **Tashihat:** Düzeltmeler.

MÜNASEBAT VE İCMA- El-Bakara suresinin zatında sevk-ı küllîsi, Fatiha'da taleb edilen hidayetin cevab-ı küllîsi olmakla mecmu-ı Kur'ân'ın da sevk-i küllîsidir ki, bu ilk ayetinde zahirdir. Kur'ân'ın da hikmet ve gaye-i nüzulünü de tazammun eden bu irtibat ve münasebetten sonra, «الم» umumî bir fasl-ı hıtabın esasını mutazammındır. «ذلك»den يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا (*"Ey insanlar! O sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan Rabb'ınıza kulluk ve ibadet ediniz......"* Bakara 2/21) ayetine kadar ilk hıtab-ı ilâhî, evvelen ve bizzat Resulullah Efendimizedir. Bu hıtabta, insanların kabiliyet-i hıtap ve hidayet nokta-i nazarından halet-i ruhiyeleri itibariyle bir tasnifi vardır ki, bu tasnifi, evvel-i Fatiha'daki mün'amü aleyhim, mağdubi aleyhim, dallîn tasnif-i nihaîsine sureten şebih ve manen alâkadardır. Çünkü nimet, hidayetin, hidayet te, kabiliyet-i hıtabın fer'idir. Kabiliyet-i hıtap velev mütefavit olsun her insana fıtrat-ı ulâ itibariyle bahşedilmiş bir rahmet-i ilâhiye ise de, suiistimal ile itiyat neticesi olarak adem-i kabiliyet de bir tabiat halini iktisap edeceğinden, makamına göre kabiliyet-i hıtabın ve muhatabatın tayini, her hangi bir irşadın ve müfid olması matlup olan her kelâmın şart-ı aslîsidir. Bunun için İlm-i ruh, Belâgatin, İlm-i edebin erkânı olan tasarrufat-ı lisaniye ve mantıkıyeden mukaddem bir şart evvelidir. İşte Cenab-ı Allah, Suretü'l-Bakara'nın başında evvelâ, Resulüne hıtab ile bu şart-ı irşadı talim buyurmuş, ve ilk önce mebhas-i ilim nokta-i nazarından bizzat Resulüne teminat bahş ettikten sonra, umumun fıtrat-i aslîsindeki kabiliyet-i hıtabı tehyic eden ve şerait-i imanı muhtevi bulunan bir tenvir ile söze başlamıştır. Kur'ân'ın dibacesi makamında bulunan bu tasniften sonra, ibtida يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا (*"Ey insanlar! O sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan Rabb'ınıza kulluk ve ibadet ediniz....."* Bakara 2/21) ayetinden itibaren «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» misak-ı ubudiyetinin teklif ve icabını tasrih ederek, Rabbu'l-Âlemin icmalindeki isbat-ı ulûhiyyet ve rububiyyet delillerini en geniş hikmetleri icmal eden bir üslûp ile fezleke eder ve onun akibinde nübüvvet münkirlerini ilzam eden i'caz delilini serd eyler ve burada sirr-ı ubudiyet olan inzar ve tebşir-i icmal ederek yevm-i dinin mükâfât ve mücazatını îcaz ile bir tasvir eder. Müteakıben beyanat-ı ilâhiyenin üslûbuna ait bir ıhtardan sonra fıtrat-i beşerin kıymetini tesbit ve hılkat-i beşere doğru irca-ı nazar ettirir ve hılkat-i Ademdeki bedaati, hikmet ve gayeyi, ta'limin, ilmin, lisanın, iman ve tâatın ehemmiyetini ve netaicini, Yahudilik ve

---

Şebih: Benzer, benzeyen. **Hıtab:** Sözü aşikare ve yüzüne söylemek. **İtiyat:** Alışkanlık, huy, adet. **Mütefavit:** Birbirinden farklı, çeşitli. **Müfid:** Mânâlı, manidar, faydalı. **İlzam:** Tartışmada, delil gösterip muhatabı susturmak. **İ'caz:** Aciz bırakmak. **İnzar:** Korkutmak, sakındırmak. **Tebşir:** Müjdelemek.

Hrıstiyanlık'taki zenb-i aslî nazariyesinin mebdeini telkinden sonra, Yahudiyet ve Nasraniyet gibi iki milletin menşei olan Beni İsrail'e tevcih-i hıtab ile mazideki mevkilerini, faziletlerini, esbab-ı nimetlerini ve iman ettiklerini kitabın hükmüne göre, en şayanı dikkat kıssalariyle, «مَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» olmalarına sebep olan cereyan-ı ahlâkîlerini tasvir ve bu miyanda Din-i İslâm'ın itikadî, ahlâkî, hukukî, ictimaî bazı esasatını tesbit eder. Badehu mü'minlere tevcih-i hıtab ile bazı usul takrir ederek, ehl-i dalâline ve aralarındaki husumet ve münaferete tenbihten sonra, bu gadab-ü dalâlden halâsları için bir Hazret-i Âdem evlâdına yakışacak hiss-i uhuvvetle esası tevhid dairesinde bir ruh-ı içtimaî iktisap etmek üzere tarik-ı hakkı irae ve haslet-i İbrahim'i, bina-ı Kâbe'yi, vasıet-i Yakub'u ıhtar ile lâakal millet-i İbrahimiye esası üzerinde bir cism-i içtimaî teşkil etmelerini teklif etmiş. Ve birinci cüzde, bu esasları takrirden sonra, ikinci cüzden itibaren haldeki sırat-ı müstakime ve âlemine nümune-i imtisal olacak olan millet-i İslâm'ın teşkilâtına, ahkâm ve kavanin-i asliye ve fer'iyesinin bilhassa beyanına geçmiş ve cism-i içtimaîyi teşkil eden salât ve hac hakkında tahvil-i kıbleden başlıyarak hayat-ı tayyibe için sabr-ü tahammül ve sebat ve saire gibi mehasin-i ahlâka ve enva-ı birr-ü hayra, esbab-ı refaha helâl ve haram, habis ve tayyib vesail-i maişet ahkâmına, salât, hac, sıyam-ı ramazan, zekât ve alelûmum sadakat ve nafakata, cihad gibi usul-i ibadata, fitne, katl-i nefs, hamir, kumar, zina vesair bu gibi kebair ve fücurun zem ve men'ine, kısâs ve mukabele bilmislin meşruiyetine, eytam ve emval-i eytama, münakehat, hayz gibi ahval-i nisa, talâk, ıddet, nafaka gibi aile ahkâmına, gerek ilim ve gerek silâh ile müdafaat ve mücahedat-ı ammeye, enbiya-ı kiramın meratib-i faziletlerine, kudret ve azamet-i ilâhiyenin hakikatine, mucizat-ı enbiyaya dair makasıd-ı asliye beyan etmiş, esasat-ı hukukiyeye, hikmet ve teavün-i iktisadî hakkında teşvikata ve zemm-i ribaye, müdayenat, kâtib-i adil, şehadet, rehin vesaire gibi muamelât esaslarına ve nihayet Hazret-i Peygamber'in leyle-i miracdaki suret-i iman ve akd-ü misakiyle din-ı İslâm'ın hakikat-i imaniye ve teklifiyesini telhıs eden bir hatime ile hitam verilmiştir. Ve bunların her birini makamına ve esbab-ı nüzulüne göre öyle mütenevvi ve müessir üslûb-i beyan ile ifade etmiştir ki, bir taraftan, sûrenin heyet-i mecmuası kemal-i tenasüp içinde ruh-ı tevhid ile tam bir vahdet arzeder. Diğer taraftan her âyeti ve belki her kelimesi bir kitaba mev-

Zenb: Güruh, suç, kabahat. **Zenb-i aslî nazariyesi:** Suçlu olarak doğuş. **Miyan:** Vasat, orta. **Münaferet:** Birbirinden kaçıp nefret etmek. **Halâs:** Kurtulma. **İrae:** Gözönüne koyma, göstermek. **Nümune-i imtisal:** Örnek tutulacak şey. **Mehasin-i ahlak:** Ahlak ve huy güzelliği. **Eytam:** Yetimler. **Emval:** Mallar. **Münakehat:** Nikanlanmalar. **Meratib:** Rutbeler, dereceler. **Teavün:** Yardımlaşmak. **Müdayenat:** Ödünç alıp vermeler.

zu teşkil edecek cemiyet-i maaniyi ihtiva eyler.

AYETLERİ: Küfiyyun tadadında iki yüz seksen altı, Basriyyun tadadında iki yüz seksen yedi, Hicaziyyun tadadında iki yüz seksen beş, Şamiyyun tadadında iki yüz seksen dörttür. Bu tadat ihtilâfı, kıraette olduğu gibi bazı ayet başlarında rivayetin taaddüdündendir.

Çünkü mukaddimede beyan olunduğu üzere, âyetlerin fasılaları ve adetleri de tevkifî ve naklî olduğu müttefekun aleyhtir. Bizim kıraetimiz olan Âsım kıraeti, Kûfî olduğundan tadad-ı kûfî ahzedilmek evlâdır. Kelimatı, altı bin yüz yirmi, harfleri yirmi beş bin beş yüzdür.

FASILALARI: م ، ن ، د ، ب ، ر ، ق ، ل yedi harftir. «ل» fasılası yalnız فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ (*"Yoksa siz peygamberinizi bundan evvel Musa'ya sorulduğu gibi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Halbuki her kim imanı küfre değişirse artık o düz yolun ortasında sapıtmıştır."* Bakara - 2/108) ayetinde «ق» fasılası da yalnız iki yüzüncü ayetin nihayeti olan «خَلَاقٍ» (*"... Buna ahirette kısmet yoktur."* Bakara - 2/200) dadır. Bu fasılaları, müfessirin-i kiram, "kalk düşünelim" demek olan, «قُمْ لِنَتَدَبَّرْ» remziyle hulasa etmişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ۝١ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ف۪يهِ هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَ
۝٢ اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ۝٣ وَالَّذ۪ينَ
يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ
وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝٤ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى
مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝٥

Tadad: Sayma. **Ahzedilmek:** Almak.

Meali Şerifi

1- الم

2- işte, o kitap, bunda şüphe yok, ayni hidayet, korunacaklar için.

3- Onlar ki gaybe iman edip namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler.

4- Ve onlar ki, hem sana indirilene iman ederler, hem senden evvel indirilene, ahırete yakini de bunlar, edinirler.

5- Bunlar, işte Rabblarından bir hidayet üzerindedir ve bunlar işte bunlar, o murada eren müflihin.

«الم» Bulunduğu altı surenin hepsinde birer ayettir. «المص» dahi bir ayettir. Lâkin «المر» bir ayet sayılmıyor. «الر» dahi bulunduğu beş surenin hiç birinde ayet değildir. «طسم» ikisinde de birer ayettir. «طس» ayet değildir. Lâkin «طه ، يس» birer ayet, «حم» dahi hepsinde birer ayet, «حم عسق» iki ayet, «كهيعص» bir ayettir. «ق ، ن ، ص» birer ayet değildir. Ve bu tadad, Kûfiyyun rivayetidir. Basriyyun yirmi dokuz surede bulunan işbu mukattaattan hiç birini bir ayet olarak saymamışlardır. Ayet mes'elesi, kıyasî değil, tevkifî bir ilim olduğundan bu ihtilâf vücuh-i kıraet gibidir. Ve bu suretle El-Bakara suresinin muhtelefün fih olan ayetlerinden birincisi, «الم» dir.

Kitabette bir kelime gibi yazıldığı halde, kıraette tadad suretiyle, "elif lam mim" diye üç kelime olarak okunuyor. Bu üç kelime mânâlı birer isimdirler. Delâlet ettikleri mânâları da, müsemmaları olan huruf-i basitedir. Bu harfler kelimelerin maddesi olan ve huruf-i mucem, huruf-i mebanî, huruf-i heca tesmiye olunan tek seslerdir ki, «ا ، ب ، ت» gibi nukuş bunların hat denilen alâmetleridir. O isimler, esasen bu seslerin olduğu halde bu nakışlara da ıtlâk olunur. Her isim, başındaki ilk sesin veya nakşın adı, her nakış da, bizzat o seslerin bir nevi resmidir. Arabça'da mahrec-i muhakkaka müstenit aslî olarak yirmi sekiz harf ve bunların yirmi sekizde ismi ve nakş-ı basiti vardır. Bunlardan başka bir de mahrec-i mukaddere müstenit olup bizzat okunamıyan tebaî bir harf daha vardır ki buna da, "lam elif" denilir. Ve alelekser "elif" ismi buna verildiğinden diğerine, "hemze" denilir. "Lam elif" bitteba okunan bir harf-i meddir. Makablindeki harfin harekât-ı selâsesine tabiiyeti itibariyle üç hali bulun-

---

Huruf: Harfler. **Nukuş:** Resimler, nakışlar. **Tebaî:** Hakikî maksat olmayıp dolayısıyla olan, *başkasına uyan.*

duğundan huruf-i med "vav, ya, elif" nam-ı müstearlariyle üç olarak gösterilir. Binaenaleyh aslî ve tebaî müsemma-yı huruf, hakikaten yirmi dokuz ve hükmen otuz bir addolunur. Yirmi dokuzuncu ancak terkibte okunabildiğinden «لا» ile gösterilir ki, otuz bir adedini de irae eder. Harflerin işbu infirat ve besatet halleri, elif ba ta diye bir bir sayılarak anlatılır ve «ا ، ب ، ت» diye mukatta olarak yazılır. Bunun ismi, "elifba"dır. Bil'akis kelimelerde olduğu gibi terkip halleri anlatıcağı zaman da, «أبْجَدْ» suretinde yazılır ve kendi basit sesleriyle okunur.

Halbuki «الم» ebced gibi yazıldığı halde, elifba gibi okunur. Demek ki ikisinin de haysiyetini cami olarak huruf-i hecanın daha mükemmel bir unvanı gibidir. Okunuşuna nazaran mânâsı sarihtir. Fakat yazılışına nazaran, ebced gibi mühmel ve mübhem bir kelime görünür. Gerçi yazılış elifba gibi okunmayıp ebced gibi okunsa idi. «أَلَمْ ، أَلِمَ ، أَلَمٌ» ilah... vücuh-i muhtemelesiyle mânâlı bir kelime teşkil edecekti. Lâkin böyle yazıldığı halde, elifba gibi okunması bundan bir mânâ çıkarmayı işkâl etmektedir. Bu iki haysiyetin böyle içtimaından yeknazarda anlaşılır ki, burada, biri zahir, biri batın iki mânâ melhuzdur. Acaba matlub-i aslı hangisidir? İşte müfessirin-i kiram, bu iki nokta-i nazardan hareket ederek, bir kısmı mukattaat-i süverin mânâ-yı muradı malûm olabileceğine, bir kısmı da olamıyacağına kail olmuşlardır.

Malûmiyet veya imkân-ı malûmiyete zahip olanlar, başlıca iki zümre teşkil ediyorlar.

1- Bu isimlerin mânâları malûmdur. Bunları ibtida-yi hıtabta tadaddan maksat, bütün huruf-i heca-yı elifba ve ebced haysiyetleriyle ihtar ve bunlardan teşekkül eden kelimat ve kelâma nazar-ı dikkati celbetmektir ki, bu ihtar ve tenbihi müteakıp, "işte kitap" demek, lisanın madde-i asliyesini göstererek bir tahaddi ilân etmek ve i'caz-ı Kur'ân'a telmih eylemek olduğunu beyan etmişlerdir. Ve bu zümredeki ekseri ulema, bu üç harfin mecmuu bu sureye veya Kur'ân'a bir isim olmasını da tercih etmişlerdir.

2- Mânâ-yı muradın kelimat-ı selâsede değil, müsemmeyatında yani terkip haysiyetinde ve tabir-i âharle kitabet haysiyetinde aranmak lâzım geleceğini ve bunların bir mânâ-yı remzîsi bulunduğunu ve lisan-ı Arab'ta bunun misalleri bulunabildiğini söyleyenler vardır. Bu da, başlıca iki esasta hulasa edilir:

İrae: Göz önüne koymak. **İnfirat:** Ayrılma. **Besatet:** Basitlik, sadelik. **Mühmel:** İhmal edilmiş, bırakılmış. **İşkal:** Zorlaştırma. **Yeknazar:** Bir tek görüş, görüş birliği. **Melhuz:** Akla gelebilen, olabilen. **Mukattaat:** Her biri, bir kelimeye delalet eden harfler, kesilmiş şeyler. **Remz:** İşaretle anlatma, gizli ve kapalı söyleme.

Birincisi, kasr-u terhim tarikidir ki, şairin, قُلْتُ لَهَا قِفِي فَقَالَتْ قَافْ (**O kadına dur dedim. O dedi ki kaaf. (durdum)**) mısraında olduğu gibi "vekaftü" kelimesinden kaf harfiyle iktifa etmesi, kitabette misali de, meselâ, Ahmed yerinde bir «ا» elif yazılması bu kabildendir. Ve bu suretle huruf-i hecanın her biri, evvelinden, ahirinden, ortasından veya müteaddid isimlere remzolabilir. Filvaki «الر ، حم ، ن» cem'edildiği zaman «الرَّحْمٰن» isminin hasıl olduğu görülüyor. Diğerlerinde halledilmemekle beraber, böyle Esmaullah'a veya saireye tahlilî veya terkibî remizler mümkün bulunuyor.

İkincisi, ebcedin hesab tariki ve şifre usulüdur.

3- Zahir ve batın iki haysiyetin ikisini de mülâhaza etmek lâzımdır. Ve mânâ-yı muradı aramak için bu tariklerin,bu mânâların, hepsini cemetmek ve ihtimalât-ı akliye ve tabiiye ile daha ileri gitmek iktiza eyler. Bunda ise, maani müteşabih olur. Tayin-i murada imkân bulunamaz.

«الم» Sanki "El-Malumu'l-Mechul" terkibi gibi bir mânâ ifade eder. Ve bu mânâ, hakikat ve esma-ı ilâhiyeye kadar gider. Ve bu tefsirin hasılı, «اَللّٰهُ اَعْلَمُ» mazmununa müntehi olur ki, bu da, bize ilm-i beşerînin başında daima künhüne erilmez bir mebdein vücudünü talim eder.

Filhakika hem dirayeten ve hem rivayeten bu nokta-i nazarların hiç birini feda etmiye imkân yoktur. Zira mukattaât-ı süverin kıraeti ve hey'et-i umumiyesindeki münasebat, ilk nokta-i nazar hakkında pek büyük bir karine teşkil etmektedir. Elifba gibi okunan mukattaât-ı sûver, evvelâ, elifba harflerinin yirmi dokuz sayısına müsavî olarak, yirmi dokuz sûrede mevcuttur. Saniyen yirmi sekiz isminin tam nısfı bulunan on dört harf ismi «الف ، لام ، صاد ، را ، كاف ، ها ، يا ، عين ، طا ، سين ، حا ، نون ، قاف» intihab olunmuş ve o suretle intihab olunmuş ki, bu nısıf, bütün hurufun sıfat itibariyle müteaddid taksimatındaki aksam ve envaından her birinin nısfını ve bazı ehemmini muhtevi olduğundan zikrolunmıyan diğer nısfı tamamen mağlûp ederek mecmu-ı hurufu lehce-i asliyesiyle, tecvidiyle göstermiş bulunuyor ki, Tefsir-i Kazî'de dahi musarrah olan bu tasarrufatın tafsilinden sarf-ı nazar ediyoruz.

Salisen, me'huz olan bu harfler, müfred ve mürekkeb olarak sûrelere o suretle tevzi edilmiştir ki, bunda, lisanın Sarf ve Nahiv itibariyle taksimat-ı esasiyesine büyük bir alâkası vardır. Kelimenin aksamı selâsesi, birliden beşliye kadar kelimatın ebniye-i asliyesi, mücerred ve mezid taksimatı, mezid binasının

Kasr-u terhim: Bir ismi veya bir şeyi kısaltmak. **Müntehi:** Sora eren. **Künh:** Bir şeyin aslı. **Nısf:** Yarım, yarı. **Musarrah:** Açıklanmış, açıkça belli. **Me'huz:** Çıkarılmış, alınmış.

yedi harfi tecavüz edemiyeceği, rubaî ve humasîde asıl ve mülhak taksimi ve daha bazı enva-ı taliyesi bunlardan okunabilir. Arab'ın şiir-ü belâgatı pek yüksek bir mertebede bulunmasına rağmen lisanın tecvid, iştikak, Sarf, Nahiv ve saire gibi ilimleri henüz teşekkül etmemiş ve okuyup yazanlarda bile, kavaid-i lisaniye nazariyyatına dair malûmat teessüs eylememiş bulunduğu bir zamanda, bir Nebiy-yi ümmî tebliğiyle dakaik-ı ilmiyeye ait ibraz edilen ve bil'ahare kavaid-i lisaniyenin vaz-ı esasında büyük bir rehber olduğu da şayanı kayıt bulunan ve bilvücuh sirr-i i'cazı mutazammın olan bu kadar tasarrufat-ı bedianın delâlet ve iradeden ârî farzedilmesi nasıl kabul edilebilir? Ayni zamanda şu da inkâr edilemez ki, bu kadar yüksek bir delâlet–ü iradenin zahirden başka hedefi yoktur demek dahi, ayni karain ile kabil-i te'lif olmadığı gibi, bunlardaki vücuh-ı delâletten bir çoğunu ihmal eylemek demektir. Binaenaleyh asıl mânâ-yı murat, zahir ve batın, Elifba ve Evced nokta-i nazarlarının cem'indedir. Delâlet-i lâfziyeden delâlet-i akliyeye ve oradan delâlet-i tabiiye ve zevkiyeye intikal ederek, ânat-ı vücudün hepsini nazardan geçirmek ve hiç birinde tevakkuf etmeyip, asl-ı vücudün sırr-ı tekvinine, mebde-i evvele kadar gitmek ve bu suretle mabadettabiîyi, âlem-i gaybı bir lâhzada mütalea edip ilm içinde itiraf-ı cehl-ü acizden sonra, kemal-i iman ile irşad-ı ilâhiye müterakkib olmak, işte müteşabihat denilen mukattaât-i sûverin faide-i hitabı, ibtilâ-i rasihîn denilen bu namütenahi mânâda müncelidir.

Hakikat-i beşeriye, idrak ve tebliğ-i idrakdadır ki, biz buna, mantık ve lisan tabir ederiz. İdrak bizzat maani ile, tebliğ-i idrak da kelimat ile, kelimat ise, asvat ile cereyan eder. Demek ki asvat, kelimat, maani, erkân-ı lisandır. Kitabet ise, lisanü'l-lisan demektir. Ve bu sebeple lisan ve kitabet, beşeriyette terakkiyat-ı ilmiye ve ameliyenin mebna-yi aslîsidir. Ve herkesin malûmudur ki, Elifba harfleri denilen asvat-ı müfrede ve basita, bütün lisanların maddesi, bunların eşkâl-i hattiyeleri de, kitabetin üssü'l-esasıdır. Bunun için lisanın Elifbası, ne kadar mazbut ve muntazam, telâffuzu, lehcesi ne kadar fasıh ve dakik, kavaidi tasrif ve terkibi ne kadar metin ve ilmî, vücuh-i delâlet ve ifadesi ne kadar vasi ve amik ve tabiî, imlâsı da ne kadar sabit ve muttarid ise, o lisan, o nisbette yüksek ve o nisbette mütekâmildir. Binaenaleyh ta bidayetinde, kıraet ve kitabe tergib emriyle nazil olmağa başlıyan Kur'ân'ı Azimu'ş-şan'ın Fatiha ile şuurları

Karain: İp uçları. **Anat:** Anlar, zamanlar. **Müteşebihât:** Birbirine benzeyenler. Lafız ve mânâ bakımından tevile elverişli ayetler. **Müterakkib:** Gözleyen, bekleyen. **Tergib:** Rağbet verdirme, şevklendirme, isteklendirme. **İbtila:** İnsanın durumunu ortaya çıkaran imtihan. Belaya uğrama. **Rasihin:** Alimler, din bilgisi çok sağlam ve derin olan büyük zatlar. **Asvat:** Sesler. **Erkan-ı lisan:** Dil kuralları. **Mebna:** Temel, asıl ve esas. **Üss:** Esas, asıl, kök. **Muttarid:** Sıralı, düzgün.

uyandırdıktan sonra, madde-i lisan olan huruf-i hecadan başlaması ve başlarken din-i İslâm'a gelinceye kadar, ahir-i edyan olan Hristiyanlığın teslis dalâletini parçalarcasına ahad-ı hakikîden ve vahidi itibari olan ikiyi, tabiri aharle vücudi haktan, ruh ve cisim isneyniyetini yeknazarda farkettiren «الم» şekli kitabeti ile Allah ve âlem nisbetini açıktan ilham etmesi ve bundan başka Yahudîliğin ismi söylenmez diye tanıdığı Mabud-ı Ekber'in İsm-i A'zamına da telmih etmiş olması ve daha söylerken aksa-yi sineden dudağın ucuna kadar bütün hurufun maharici külliyesine muntabık üç mahrecten tertib-i mahsus ile çıkarak insana kendini tarttırıp tanıtacak olan elif lâm mim harflerini düşündüre düşündüre okutması ve bu arada, Revakiye felâsifesinin Elifba delili tabir edilen, isbat-ı ilâh deliline de işaret etmiş bulunması ve bu delâlât ve telmihattan sonra da, akıl ve fikr-i beşerî sırr-ı lisan içinde asvattan kelimata, kelimattan maaniye, maanîden eşyaya, eşyadan sırr-ı tekvine ve mebde-i vücuda ve ilm-i ilâhîye kadar götürmesi, bu kitabı celilin mebdeden **müntehaya** kadar hidayet-i beşeriyeyi tekeffül ettiğini büyük bir belâgatle ifade etmektedir.

Ey mütefekkir, «الم» remzine ba ve meharic-i hurufa riayet ederek, "elif lam mim" diye oku. Okurken kendini bir tart. Ruhundan cismine, batınından zahirine, sinenden dudaklarına doğru, yokken var olarak çıkıp gelen o sesleri de iyice bir dinle. Bu sırada bir elifba, ebced okurcasına bütün huruf-i hecayi müsemmalariyle hayalinden geçir ve düşün!... Esasında hiçbir mânâsı olmıyan bu münferid ve basit seslerden, layuhsa mânâ-yi hamil olan kelimelerin ve bu kelimelerden, kelâmların ve bu kelâmlardan, kâinatı ifade eden kütüb-i celilenin suret-i husulünde nasıl bir kudret ve nasıl bir sırr-ı tekvin gizli olduğunu düşün!... O zaman anlarsın ki, âlemde her mânâ, her feyz her terakki, her kemal, her ümit bir nizam-ı ictimaîye, hem de va'z-ı lâyikiyle bir nizam-ı ictimaîye medyundur. Kendi kendine hiçbir mânâsı, hiçbir kuvveti, hiçbir tezahürü olmıyan mevadd-ı basite ecza-i münferidesi lâyık oldukları bir nizam-ı ictimaîyi buldukları zaman, onlardan kimyalar, hikmetler, hey'etler, hayatlar fışkırarak şu gözümüzün önündeki kâinat-ı şuhud teşekkül ediveriyor.

Kezalik kendi kendine hiçbir mânâsı, hiçbir kuvveti tezahür edemiyen insan ferdleri de, yerli yerinde mükemmel bir nizam-ı içtimaîye mazhar oldukları

İsneyniyyet: İkilik, ikiden ibaret olan. **Aksa-yı sine:** Göğsün derinliklerinden.. **Münceli:** Meydana çıkıp görünen. **Mebde:** Başlangıç, kaynak, kök. **Müntehe:** Son bulmuş, son kente. **Layuhsa:** Sayılamaz, hesaplanamaz. **Hamil:** Yüklü, yüklenmiş. **Medyun:** Borçlu. **Mevadd:** Maddeler, cisimler. **Revakiyye Felasifesi:** Stoacılık denilen ve Kıbrıs'lı Zenon (M.Ö. 336-264) tarafından kurulan bir felsefe ekolu.

zaman da onlardan, dünyaları teshir eden hey'eti ictimaiyeler, milletler, devletler meydana gelir. Taş, ağaç kovuğundan çıkamıyan o fertler; küre-i arzın bir ucundan diğer ucuna gidip gelmekle kalmayıp, göklerde bile fütuhat yaparak ve âleme, envar-ı hakk-u ma'delet saçarak saadete garkolurlar. İşte, elifba'nın o basit ve mânâsız harflerine, o namütenahi maaniyi ifaza eden nizam ve va'z-ı içtimaî sana kâinatın sırr-ı tekvinini baştan başa mutalea ettirecek bir miftah-ı hidayettir. Düşün ve düşün!...Bu besait nereden geldi ve bunlara o nizam-ı ictimaîyi kim ve nasıl verdi? Sen seslerden kelimeyi, kelimeden maaniyi, maaniden eşyayı okuyup görebiliyorsan böyle ma'dumun mevcut, mânâsızın mânâlı olabilmesi, ayrı ve müteferrik şeylerin, birleşip bir kül teşkil edebilmeleri, bütün bunlar üzerinde mine'l-ezel ilel'ebed hâkim ve muhıt bir kudret-i vahdaniyenin delil ve bürhanı olduğunda tereddüd edebilir misin? Hayır edemezsin ve etmek için kendinde hiçbir hak göremezsin. O halde sen, başka şeye bakmamalısın. O menba-ı bakmalısın, o menba-ı cuddan kendin için de metin ve müstakim bir nizamı içtimaî aramalısın. Batın ve zahirinle ona arz-ı teslimiyet etmelisin ki, istediğin hidayet ve saadeti bulasın. Düşün!... Sade o nizamı ve o nizamın seyr-i şu'ununu düşün ve bütün bunları, o ehad-ı muhıt olan menba-ı cude ermek için düşün!... Fakat sakın onun hakikatine ereceğim, onu ve onun ilm-ü kudretini ihata edeceğim diye uğraşma. O noktaya geldiğin zaman, acz-ü cehlini itiraf et. Et de «الم» oku. Allahü âlem de. مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ (*"Seni sana yakışır bir şekilde tanıyamadık."*) diye arzı ibtihal eyle. O zaman sende ne şek kalır, ne ıztırap, ne buhran kalır, ne kuşku...

Bu izahattan sonra anlaşılır ki, bu babta İbn Abbas Hazretleri'nden mervi olan vücüh içinde, «الم : أنا الله أعلم» demektir. Te'vil veya tefsiri yalnız mânâ-yi remzî olarak değil, ayni zamanda faide-i hıtabın hasılı olmak itibariyle de ne güzeldir. Şu kadar ki, bu mânâ, mebdeinde değil münteha-i tefekkürde verilmelidir. *"Her kitapta Allah'ın bir sırrı vardır. Kur'ân'daki sırrı da, sûre evvelleridir."* mealinde Hazret-i Ebu Bekir'den mervi olan ve, *"Her kitabın bir safvesi vardır ve bu kitabın safvesi -zübdesi- de, huruf-ı teheccidir"* diye Hazret-i Ali'den mervi olan beyanat-ı âliye dahi bihasebilmeal öbüründen başka değildir. Hattâ yine Hazret-i Ali'den mervi olan, «كهيعص ، عسق» *"Esma-i ilâhiyedendir-*

Fütuhat: Fetihler, zaferler. **Envar:** Nuslar, ışıklar. Maddî veya manevî karanlıktan kurtarmaya vasıta olanlar. **Ma'delet:** Adalet eylemek, hak ile hükmeylemek. **İfaza:** Feyz vermek. **Miftah:** Anahtar. **Ma'dum:** Mevcut olmayan. **Cud:** Cömertlik. **Şu'un:** İşler, fiiller. **Ehad-ı Muhit:** Tek kuşatıcı. **İbtihal:** Halktan alakayı keserek, Allah'a tazarru' ve niyazda bulunmak. **Safve:** Halis ve seçkin. **Zübde:** Öz, özet, seçkin parça, sonuç. **Huruf-ı tehecci:** Heceleme harfleri.

ler", kelâmı da bu cümlelerden hariç bir mânâ değildir. Ve hepsine şamil olduğu için mukattaat-ı sûver müteşabihattandır.

Müteşabihat denildiği zaman, mânâsız bir ibham-i küllî iddia edildiğini zannetmek büyük bir hata teşkil eder. Müteşabihat mânâsız ve mühmel değil, kesret-i maaniden dolayı muayyen bir murat tayini mümkün görünmiyen ve daha doğrusu ifade ettiği hakaik-ı muhita, zihn-i beşerle kabil-i istiab olmadığından dolayı mübhem görünen bir ifadedir. Bu öyle bir beyandır ki, hakikat, mecaz, sarih, kinaye, temsil, tahkik, zahir, hafi gibi vücuh-i beyanın mecmuunu havidir. Bunun için bâlâda buna, **"El-malumü'l mechul"** ifadesini arzetmiş idik. Zaten kelâmda ibham mevkiine göre en büyük vücuh-i belâgatten birini teşkil eder. Her şahıs, her mânâya muhatab olamıyacağı gibi, bütün ilm-i ilâhînin ifham ve tebliğine alelûmum beşeriyetin kudreti dahi mütehammil değildir. Ulûm-i Enbiya bile İlmullah'a müsavi olamaz. «وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (*"... de ki; "Rabbim arttır beni ilimce."* Taha 20/114) Bu hakikat de fasl-ı hitab olarak ancak «الم» gibi bir ifade ile tefhim edilebilir. En âlim insanların bilmedikleri ve bilemiyecekleri neler vardır? Hükema derler ki: "ilmin başı hayrettir." Bu itibar ile de Kur'ân'ın başında irşad ve hidayetin bidayetinde böyle hayretengiz bir tebliğin beliğ bir kuvve-i teshiriyesi vardır.

Ayât-ı Kur'âniye bidayeten nazil oldukça (A.S.) Efendimiz, bunları nasa okur, tebliğ buyururdu. Fakat buna, muarazadan aciz kalan küffâr, لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ (*"Bir de dedi ki o küfredenler şu Kur'ân'ı dinleyin ve ona yaygara yapın, belki bastırırsınız."* Fussilet 41/26) derler. "Sakın şu Kur'ân'ı dinlemeyiniz. Okundukça gürültü ediniz. Belki bastırır, galebe edersiniz" derlerdi ki, hâlâ müessir ve ciddî sözler karşısında böyle yapmak küffârın mizacıdır. Razî, vesaire tefsirlerinde İbn Revme ve Kutrub'dan rivayet olunduğuna göre, mukattaat-ı sûver, nazil olduktan sonra okunduğu zaman, nazar-ı dikkat ve hayretlerini celbettiğinden o küffâr dahi dinlemek temayülünden kurtulamamışlar ve gürültüden vazgeçerek Kur'ân'dan müntefi olmuşlardır ki, bu fıkra, bunların bilhassa bir sebeb-i nüzulü olarak kaydedilmek iktiza eder.

Başta celb-i hayret, faide,i mühimmesi Fatiha'nın evvelinde bulunmak lâzım gelmez mi idi? Diye bir sual vaid-i hatır olur. Fakat şunu bilmek lâzım gelir ki, ilk şuur, hayretten mukaddemdir ve Kur'ân'ın gayesi de, evvelen ve

---

İbham: Kapalı bırakmak, belirsiz. **İstiab:** İçine alma, toplamak. **Mütehammil:** Sabredebilen, dayanabilen. **Teshiriye:** Büyülemiş olmak. **Muaraza:** Sözle karşılıklı mücadele. **Müntefi:** Fayda gören. **İktiza:** Gerekme, lazım, ihtiyaç. **Varid-i hatır:** Akla gelmek, hatırlamak.

bizzat ilim ve hidayete müteveccihtir. Fatiha, «الم» ile başlasa idi, bu iki mühimme fevt olurdu. Ve hatta Fatiha'daki vuzuhiyle mebde-i tevhid üzerinde ahd-ü misak yapılmadan evvel bu suret müfid olmaktan ziyade muzır olurdu.

Bu vücuh ile beraber bu mukattaatın, bulundukları sureye dahi bir isim gibi delâlet etmelerine hiç bir mani tasavvur olunmamak lâzım gelir. Nitekim, «الْحَمْدُ لِلّٰهِ» ın mânâ-yı muhkemi surenin de ismi olmasına mani olmamıştır.

I'RAB: "Elif lâm mim" isimleri evvelâ zahirleri vechiyle tadad mevkiinde bulunduklarından i'rabları yoktur. Çünkü müfredat-ı maduda, cümle-i ibtidaiye gibi i'rabsızdır. Maamafih aralarında mübteda, haber olmaları melhuz bulunduğu gibi, mecmuu bir isim veya isim mevkiinde mülâhaza edilerek, bu elif lâm mim'dir meâlinde mahzuf bir mübtedanın haberi veya oku, dinle, belle, yahud kasem ederim gibi bir fiil-i mahzufun sarih veya gayr-i sarih mef'ulü bihi olmak ve nihayet mecmuu mübteda ve «ذٰلِكَ الْكِتَابُ» cümlesi haber yapılmak dahi melhuzdur. Bu miyanda nasb ı'rabı işbu hurufa nazar-ı dikkati celbetmek nokta-i nazarından eblâğdır ve bunda mânâ-yı kasem daha kuvvetlidir. Şu kadar ki, bunu, hepsine tamim taraftarı değiliz.

Bu izahattan sonra bilhassa şunu nazarı dikkate arz etmek isteriz:

«الم» Elif lam mim isimlerinin müsemmaları olan huruf-i heca seslerine delâlet ettiğinde hasb el-luğa iştibah edecek bir cihet yoktur. Fakat bu sesler, ale'l-ıtlâk sesler midir? Yoksa bir ahdi ve bir hususiyeti haiz muayyen sesler midir? Bunu, düşünmek ıktiza eder. Bu nazmın bedaat-i ibtida bir garabetle tecelli ederken bu seslerde, bir ahid, bir hususiyet hissetmemek de mümkün olmıyor. Evvela, "elif lam" harf-ı tarif mânâsını ifhamdan hali kalamaz.

Saniyen, "mim" dahi lûgât-ı Arab'ın bazısında "lam" yerine harf-ı tariftir. اَمِنَ امْبِرِّ امْصِيَامُ فِى امْسَفَرِ؟ "Yolculukta oruç tutmak sevap mıdır?" sualine karşı لَيْسَ مِنَ امْبِرِّ امْصِيَامُ فِى امْسَفَرِ "Yolculukta oruç tutmak sevap değildir." hadîsi لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِى السَّفَرِ demek olduğu malumdur. Binaenaleyh bu seslerin alel'ıtlâk huruf-i heca sesleri değil, bir garabet-i bedia içinde hassıyet-i mahsusa ile malum ve mahud bir takım sesler olması pek mütebadirdir. Ve tayine, karine de vardır. «ذٰلِكَ» den tâ «يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا» nidasına kadar bu sûrenin başındaki hıtabın evvelen ve bizzat Resulullah'a müteveccih olması ve bir de vahyin keyfiyet-i nüzulu hadîsleri mülâhaza edilince diyebileceğiz ki, bu sesler, Kur'ân nazil olurken

---

Müteveccih: Yönelmek, yönelmiş. **Fevt:** Kaybetme, elden çıkma. **Muzır:** Zararlı, zarar veren. **Madud:** Hesabedilen, belli. **Tamim:** Genelleştirme. **İktiza:** Lüzum. **Bedia:** Eşine az rastlanan güzel. **Mütebadir:** Birdenbire akla gelen.

sem-i Muhammedî'de bir hususiyet ile çınlıyan ve suver-ü maanisini kalb-i risaletpenahîlerine takrir-ü tesbit eden vahy sesleridir. Huruf ve kelimatın mûtad olan tarzı zuhurlarından büsbütün başka bir hususiyeti hariku'l-âde ile tecelli eden o lâhutî sesler yalnız Resulullah'ın mesmuu ve mahsusü olduğundan keyfiyat-ı mahsusa ve mümeyyezeleri de ancak ona malumdur. «الم» mazmı Kur'ân-ı kalbi Muhammediye tenzil eden o hariku'l-âde seslerin, yalnız Peygamberce belli olan vasf-ı mümeyyizlerini müş'ir âlemi cinsleri demek olur. Ve Binaenaleyh Kur'ân'ın veya sûrenin bir ismi olması rivayeti, bu nokta-i nazarla pek müfid ve muvafıktır. O halde mânâyı dinliyelim:

«الم» Allahu a'lem, Yâ Muhammed, "Elif lam mim" denilince senin derhal anlıyacağın o hariku'l-âde sesler, vakit vakit salsale-i ceres gibi o lam mim gunneleriyle kulaklarında çınlıyan vahy sesleri, teayyünat-ı şuhudiyeleri insanlar beyninde ancak sende zuhura başlıyan ve fakat diğer insanlarca da Elifba ve Ebced gibi cinsleriyle tasavvur edilebilen o huruf-ü kelimat ve onların medlûlları, hasılı o isim veya esma yok mu?

«ذلك» **İşte o sesler ve o seslere verilen nizam-ı bedi ile sana ve senin kalbine, mintarafillah inzal edilmekte bulunan o «الم», o i'cazkâr nazım ve mânâ yani o Kur'ân'dır, ancak «الكتاب» tam kitap, yegâne kitap ıtlâkına seza olan, o bürhan-i hakk-u ahkâm, yahud** إنّا سَنُلْقِى عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً (*"Çünkü biz senin üzerine ağır bir söz ilka edeceğiz."* Müzzemmil -.73/5) ayetiyle mev'ud olan, o ağır ve muazzam kelâmullah ki, badema "El-Kitab" denilince Allah'ın yalnız bu Kitab'ı anlaşılacak ve bunun yanında diğerlerine kitap denilmesi reva olmıyacaktır. (Bunun içindir ki, Müslümanlar beyninde kitap denilince ancak Kur'ân anlaşılır. Hattâ Ehadîs-i Nebeviye'ye bile kitap denilmez de Sünnet tabir olunur): Şu halde burada, kitabın tarifi şu olur: Peygamberimiz Muhammed Mustafa (S.A.V.) Efendimiz'e inzal edilmiş olup, her bir sûresi i'caz ifade eden ve ondan bize tevatüren menkul ve o suretle Mushaflarda mektup bulunan nazm-ı beliğ, ki hem mecmuuna, hem bazına ıtlâk olunur. Yani kül ile küllî beyninde müşterektir. Şer'an bu suretle muarref olan Kitab asırı lûgatte ketb ve ki-

---

Mutad: Alışılmış. **Mesmuu:** Duyulmuş, duyuş. **Müş'ir:** İşaret olunan. **Hasb el-luğa:** Luğat gereği. **İştibah:** Şüphe etmek. **Garabet:** Tuhaflık, hilaf-ı adet olmak, gizlilik. **Hassiyet:** Hususi fayda, keyfiyet. **Ma'hud:** Belli olan. **Mütebadir:** Birdenbire akla gelen, ortaya çıkan. **Keyfiyat:** Bir şeyin esası ve iç yüzü, nasıl olduğu, kalitesi. **Mümeyyeze:** İyiyi- kötüyü fark eden, ayıran. **Salsale-i ceres:** Çan sesi, demirlerin birbirine dokunmakla çıkardığı ses. **Teayyünat:** Belli başlı olmak, meydana çıkmak. **Gunne:** Genizden söylemek, sesi burundan çıkarmak. **Seza:** Layık, münâsib. **Mev'ud:** Söz verilmiş, va'dedilmiş. **Badema:** Her zaman. **Tevatüren:** Kuvvetli haber, ağızdan ağıza yayılarak.

tabet gibi bir zamm-u cemi mânâsını mutazammın olarak, hurufu birbirine zammetmek yani yazmak mânâsına masdar iken, urfte mektup mânâsına ism olmuştur. Kitabet ve kitap esasen, nazm-ı hattîdedir. Maamafih ibare dediğimiz nazm-ı lâfzîye dahi ıtlâk olunur. Evvelkinde kitap bir yere yazılmış olan yazı mecmuu, ikincide ise, yazılan yazı ile ifade olunan ibare demektir. "Fülan kitap, benim kütübhânede var", dediğimiz zaman evvelkini, "fülan kitap ezberimdedir", dediğimiz zaman da ikinciyi söylemiş oluruz. Şüphe yok ki, bunların hepsinin altında mânâya delâlet muteberdir. Ve her kitaptan maksud o mânânın fehmidir. Fakat sadece mânâya (kelâm denilebilirse de) kitap ıtlâkı mütearef değildir. Hakikat-i kitap, o mânâya dallolan nazım ve nihayet nazım ve mânâ mecmuudur. Binaenaleyh işbu kelâm-ı münzele, kıraet itibariyle Kur'ân, bilkuvve veya bilfiil kitabet itibariyle kitap denildiği zaman, nazım ve mânâ beraber kasdedilmek ve daha doğrusu mânâya delâlet eden nazm-ı lâfzî veya hattî tasavvur olunmak zarurî bulunduğundan, yalnız mânâya Kur'ân veya kitap denilemiyeceği sühuletle anlaşılır. Çünkü mânâ, ne okunur, ne yazılır, okunan nazm-ı lâfzî, yazılan da naz-ı hattîdir. Medlûl-i mahz olan mânâ ile zihinde maksud olan sûver-i elfazı, kelâm-ı nefsîyi fark edemiyenler kitabı, sadece mânâdan ibaret imiş gibi tevehhüm edebilirler. Lâkin mes'ele ilm-ü fen ve bilhassa İlmü'n-nefis nazariyle mütalea edildiği zaman mükemmel, güzel, metin denilebilen efkâr ve maaninin suver-i elfaz ile öyle derin bir iştibak ve irtibatı görülür ki, lisan dediğimiz o sûver-i lâfziyeyi alıverecek olursanız fikirde, mânâda hiç bir metanet ve itkan bulamazsınız. O yüksek maani efkârdan, nişane göremezsiniz. Yani nazım yalnız, ahare değil mütefekkirin kendi kendisine bile tefhim ve temyizi mânâda mühim bir vasıtadır. Zaten böyle olmasa idi lisan ve kitabetin, terakkiyat-ı fikriye için maneviyede büyük bir ehemmiyeti kalmazdı. Bunun için nazm-ı lâfzî ve hattî ikisi birden tayyedilme suretiyle sırf mânâdan ibaret bir kitap, bir Kur'ân tasavvuru mümkün değildir. Ve yine bunun içindir ki, Cenab-ı Hakk meleklere karşı Âdem'e verdiği imtiyazı, sade talim-i maani ile değil, belki talim-i esma ile vermiştir. Peygamberimize münzel olan da Kur'ân'ın yalnız mânâsı değil, hem nazmı ve hem mânâsıdır.

Bunda şüphe etmemeli ve asla suizana düşmemelidir. Çünkü bu «لَا رَيْبَ فِيهِ» dir. **Hadd-i zatında her türlü şekten âri ve her töhmetten müberradır.**

Fehm: Anlamak. **Itlak:** Koyuverme. **Mütearef:** Bilmek. **Münzel:** İndirilmiş. **Medlul:** Delil getirilmiş. **Sühulet:** Kolaylık, kolaylık aracı. **İştibak:** Örülmek, birbirine geçmek. **İtkan:** Sağlam kalma, inanma,emin olma. **Tayyedilmek:** Kaldırılmak, ortadan kaldırmak. **Müberra:** Müstesna, feralıktan uzak kalmış, beri, münezzeh.

Kitaplar içinde hak kitabullah olduğu bunun kadar kat'iyet ve yakin ile malûm olan ve sırat-ı müstakimi bunun kadar gösteren hiç bir kitap yoktur. Bunun, ne keyfiyet-i vahy ve inzalinde bir şüphe, ne de tebliğinde bir töhmet vardır. (Ey Resul-i kibriya, Gar-i Hıra'dan beri Ruh-i emin'in getirmekte olduğu o vehy seslerini sen, kemali şühud ile dinleyip biliyorsun. Senin sıdk-u emanetin de mücerreb ve malûmdur. Sonra bu kitabın i'cazina da söz yoktur. Zaten ilm-i yakinin menşe'i de, evvelâ şühud-i tam ve tecribe-i kâfiye, Saniyen bizzat bu şühud ve tecribeye imkân bulunmayan mevakide haber-i sadık ve şehadet-i tarihiye, salisen, aklın hüsn-i istidlâli değil midir? Binaenaleyh münzil-i hak, şiar-ı hak, muhbir-i sadık, gayesi mahz-ı hayır ve saadet-i beşer olan bu kitapta reybe mesağ verecek ne bir cehl-ü gaflet, ne de bir suiniyyet ve garaz-ı fasit tasavvuruna hak yoktur. Şühud ve tecribeye eremiyenler için de ilel'ebet delâlet, i'caz ile hüsn-i istidlâl tariki açıktır. Allah Teâlâ, bu Kitab ile bunu da taahhüd etmiştir. Bunun kemalinde, hakkıyetinde, ahlâkiyetinde, nisbetinde irtiyaba düşecek olanlar iki sınıftan hali olmazlar. Bunlar, ya cehl-i mürekkebe boyanmış, ağrız-ı mahsusalarından başka hiç bir şeye hiss-i iltifatı kalmamış olan mahtumü'l-kulûb muanidini keferedir. Veya cehl-i külliye inanmış, her hususta şekk ü şüphe ruhlarını kaplamış, idrak-i hakka, ilm-ü ikana, hüsn-i ahlâka erdirecek nur-i basiretleri sönmüş, nifakı, suizannı şiar edinmiş reybiyyundurlar. Artık bunların şekleri, kuşkuları da tamamen mânâsız, hükümsüz, haksızdır. Bu kâfirlerin, münafıkların hallerini de yakında görürsünüz.

REYB

Reyb, esasında nefse bir ıztırab, bir kuşku vermek mânâsına masdar iken, örfî lûgatte bu ıztıraba başlıca bir sebep olan şekk-ü şüphe mânâsında istimal-i galebe etmiştir. Yani reyb, şekke yakın ve fazla olarak suizan gibi bir töhmet mânâsını da mutazammındır. Fakat asıl mânâsı şüphe ve kuşku, yani kuşkulu şüphedir. Yalnız şüphe kelimesini de bu mânâda kullanırız. Burada reyb, bütün cinsi ile nefyedilmiş olduğundan, reyb-i ilmî ve reyb-i ahlâkî diye tefrik olunabilecek olan şek ve töhmet haysiyetlerinin ikisi de selbedilmiş ve iki cihetten isbat-i yakin ile kitabın kemal-i beyanı olunmuştur. «لَا رَيْبَ فِيهِ» "zalike" nin ikinci haberi olabilirse de, bir cümle-i mustakille olması daha muhtar ve bir sual-i mu-

Töhmet: Birisine isnad edilen fakat kat'î olmayan, belirsiz suç. **Mücerreb:** Denenmiş, sınanmış. **Taahhüd:** Bir işin veya bir şeyin yapılması için söz verme. **İrtiyab:** Şüphelenme, tereddüd. **Ağraz:** Kasten ve bilerek yapılan kötülükler. **Mahtum:** Mühürlenmiş, damgalanmış kilitlenmiş. **Muanid:** İnadcı, kimseye uymayan. **İkan:** İyi ve yakinen bilmek. **Reybiyyun:** Scepticisim denilen şüphecilik felsefesi. Kesin bilginin olmaksızlığını savunan felsefe ekolü.

kadder mülâhazasiyle bir cümle-i istinafiye olması ise, daha beliğdir. Bir ferd-i feridin bütün cihan-ı beşeriyetle ve ale'l-husus eğraz-ı faside ile memlû zalum-ü cehul bir cihan-ı beşeriyetle müberezesi demek olan vazife-i risalet nokta-i nazarından Resul-i Kibriya: "Ya Rabb, reyb-ü şirk içinde yüzen şu kütle-i beşer, benim karşıma çıkıp da bu kitabın hak Kelâmullah olduğu ve sana taraf-ı ilâhiden vahyen inzal kılındığı ne malûm? Bu senin sözün; şairler, muharrirler, müellifler gibi sen de, bunu kendin tasavvurluyorsun ve fazla olarak bir de, ALLAH'a isnad ve iftara ediyorsun, diye bühtane kıyam edecek olurlarsa ben ne yaparım?" diyebilirlerdi. İşte Cenab-ı Allah, böyle bir suale meydan bırakmamak için, "bu babta hiçbir veçhiyle irtiyabe mahal yoktur.", diye sarahaten teminat-ı mutlâka bahşetmiştir ki, bunda, ruh-i Resulullah'ın vahyi gerek talâkki ve gerek tebliğde Sadıku'l-va'del-emin olduğunu tescil ve ilân vardır. Ve bu suretle Kitab'ın lâraybefih olduğunu tescil, mübelliği olan Muhammedü'l-emin'in laraybefih, olduğunu da tescillidir. Yakında وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا (*"Ve eğer kulumuza ceste ceste indirdiğimiz Kur'ân'dan şüphede iseniz....."* Bakara 2/23) ayeti ve daha ileride وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِىَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَىْءٌ (*"Uydurduğu yalanı Allah'a isnad eden veya kendine birşey vahy edilmemişken bana vahy olunuyor diyen kimseden, bir de Allah'ın indirdiği ayetler gibi ben de indireceğim demekte olan kimseden daha zalim kim olabilir....."* En'âm 6/93) gibi ayetler ile Kur'ân, bu noktaları bertefsil müdafaa ve isbat edecektir.

Bu mebdee, İlm-i kelâm ve hikmet nokta-i nazarından bakdığımız zaman herşeyden evvel, reyb ve ikan mes'elesine yani ilm-ü marifet nazariyesinin künhüne işaret edilmiş ve bu babtaki bütün cidal-i felsefî, bir vahyi sarih ile bertaraf ediliveṙmiş bulunduğunu görürüz. Ki akaid kitaplarımızın en başında: "hakaik-i eşya sabit ve bunlara ilim mütehakkiktir", akide-i evveliyesinin va'z'ı ve sofestaiye denilen ehl-i reyb ve inadın reddi ve esbab-ı ilmin tahkiki ile söze başlanması da bundan neş'et etmiştir. Ve yeni felsefelerde, en evvel bu noktaya ehemmiyet verdikleri ehlinin malûmudur. Böyle olmakla beraber ulûm-ü fününun terekkiyatına rağmen âlemde gerek nazarî ve gerek ahlakî reybiliğin vakit vakit tevessü etmekte olduğu dahi inkâr olunamaz. Binaenaleyh beşeriyetin en büyük marazı, kalbî ve ahlâkîsi şüphe ve irtiyab mes'elesinde olduğunu ve saadet-i beşer gayesinde bunun herşeyden evvel lâzım ü l'izale bu-

---

İstinaf: Baştan başlamak, yeniden başlamak. **Ferid:** Benzeri nadir bulunan, benzeri olmayan. **Memlû** zalumü **Cehul:** Aşırı zalim ve cahille dolu. **İrtiyab:** **Şüphelenme. Mütehakkik:** Doğruluğu meydan çıkan. **Neş'et:** Meydana gelmek, kaynak olmak. **Tevessü:** Genişleme.

lunduğunu Kur'ân-ı Azimu'ş-şan, bu suretle iş'ar ettikden sonra insanları, iman, ilm-ü ikan ile yaşatacak olan tarik-i hakkı ve sırat-ı müstakimi peyderpey izah ü beyan edecek ve ederken gayb-ü şehadet, yani makul olan mabadet-tabia ile mahsûs olan tabiat arasında yakinî olan hakayıka ve hepsinden evvel tevhid-i hakka nazarı dikkati celbeyliyecek ve bütün bunlara haysiyet-i ahlâkiye ve hassiyet-i ameliyeyi umde olarak takip ettirecektir. Bu nikât-ı ilmiye ile sure-i Bakara'nın başı, Fatiha'dan sonra bütün Kur'ân'ın bir dibace-i umumiyesi demek olduğundan tertib-i sûverin ne kadar tabiî ve ne kadar ilmî ve derin esbabı ihtiva ettiği tezahür edeceği gibi Hazret-i Peygamber'in muhit-ı beşerîsi ile bu hakaik–ı ilmiye teemmül ve mukayese edildiği zaman da Kur'ân'ın mücerret vahy-i ilâhî olduğunda zerre kadar iştibahe mahal olmadığı bizzarure teslim edilir.

AYNI HİDAYET

"Lareybefih" olan bu Kitab, «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» **müttakilere ayni hidayettir.** Dalâletten çıkıp, vikaye-i hakka girmek istadına haiz olanlara ahkâm-ı hakkı bildirecek bir delil, sırat-ı müstakimi irae edecek bir beyyinedir. Tabir-i aharle bu Kitab'ta pek büyük bir hidayet-i rabbaniye vardır. Fakat müttekiler için. Zira bundan istifade ederek matlûbe erecek olanlar, reyb-ü şüpheden, şüpheli yollardan sakınarak kendilerini korumak, akibetlerini kazanmak kabiliyetine malik bulanan müttekilerdir. Gerçi bu Kitab, esas itibariyle «هُدًى لِلنَّاسِ»dır. Al'elumum insanları irşad ve tarik-ı hakkı irae için nazil olmuştur. Lûtf-ü letafetle yol göstermek demek olan bu hidayetin, bu davet-ü delâletin mahiyeti itibariyle şuna buna ihtisası yoktur. Fakat hidayetten matlûb olan ihtida, yani maksada vusul gayesi hâlen veya meâlen ittika sıfatını haiz olanlara nasib olacak, kabiliyet-i fıtriyelerini zayi etmiş olanlar bundan müstefid olamıyacak ve belki düçar-ı husran olacaklardır.

"وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا"(*"Bizde Kur'ân'dan peyderpey öylesini indiririz ki mü'minler için o bir şifa ve bir rahmettir, zalimlerin ise hasarını artırır."* İsrâ 17/82)

TAKVA

Hüda, hem lâzım ve hem müteaddi olur. Fatiha'da beyan olunduğu üzere hidayet, irae-i tarik ve îsal-i matlûb, iki mânâda müşterek veya müstameldir ki,

---

Umde: İnanılacak şey, prensip. **Nikat:** Nükteler, ince mânâlar. **Dibace:** Başlangıç, önsöz. **İştibah:** Şüphelenmek. **Vikaye:** Koruma, koruyuculuk. **İttika:** Sakınmak, Allah korkusuyla bütün kötülüklerden çekinmek. **Dûçar:** Yakalanmış, çatmış. **Müstefid:** Faydalanmak.

birine hidayet-i gayr-i musıle, diğerine hidayet-i musıle tabir olunur. Cenab-ı Hakk'a nazaran, biri tarik-ı musıle delâlet-ü irşad, diğeri halkı ihtida ve tevfik demektir. Kur'ân'da ikisi de varid olmuştur. Binaenaleyh binnetice «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» de hidayet-i musıle yani tevfik, «هُدًى لِلنَّاسِ» da sade delâlet-ü irşad mânâları zahir görünür ise de, lede't-tahkik Kur'ân'a muzaf olan hidayetin, hidayet-i irşadiye olacağı tebeyyün eder. Çünkü tevfik ve halkı ihtida, sıfat-ı kelâme değil, sıfat-ı fiile racidir. Ve burada, «لِلْمُتَّقِينَ» denilmesinin mühim bir nüktesi vardır. Bundan anlaşılıyor ki, bu Kitab ile vaki olan irşad-ı ilâhînin müessir olması ve tevfika iktiran etmesi, muhatab olan insanların bir fiil-i ihtiyarîsi ile adeten meşruttur. Kur'ân, herkese tarik-ı hakkı suret-i umumiyede göstermek için nazil olmuş olmakla beraber, herkes buna kabul ve ihtiyarda müsavi olmıyacak, bir takımları buna iradesini sarf etmiyecektir. Çünkü insanlığın esası fıtratında, umumî olan kabiliyet-i hıtab bir takımlarında sui itiyad ile külliyyen zail olmuş bulunacağından irşadat-ı Kur'âniye belâgat-i kâmile ve hakikat-i şamilesiyle beraber o gibilerin kalplerinde bittabi daiye-i mahabbeti uyandırmıyacak ve belki aksi tesir yapacaktır. Bunun için asıl faide-i hıtab, hüsn-i ihtiyara malik bulunan erbab-ı istidada ait olacaktır ki, bunlar da, ittikası ve lâakal kabiliyet-i ittikası bulunan müttakilerdir. Binaenaleyh Kur'ân'ın hikmet-i nüzulü ibtida irade-i beşerin inzımamı şartiyle hidayet-i ammedir. Fakat şartın tahakkukuna nazaran bu hikmet, bu gaye, hidayet-i müttekîn olarak tahakkuk edecektir. Bununla beraber müttekî vasfı, bir vasf-i iktisabî olduğu cihetle, istikbale nazaran bütün insanları istîab etmesi mümkün olan bir vasıftır. Bu itibar ile hidayetin, maziden kat'ı nazarla yine hidayet-i amme olmasına mani olacak bir tahsis değildir. Araba hidayettir veya Aceme hidayettir denilmiyor. Şu halde, «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» "bu Kitab, bütün nev'i beşere hidayet için nazil olmuştur. Fakat bu hidayetten istifadenin ilk şartı, ittikayı ihtiyar etmek, yani korunmayı istemektir. Binaenaleyh evvelemirde korunmaya talib olunuz ki, felâh bulasınız" meâlinde bir takva tavsiyesini mutazammındır.

TAKVANIN ÇEŞİTLERİ

İttika, vikayeyi kabul etmek, tabir-i aharle vikayeye girmek. Vikaye ise, ferd-ı sıyanet, yani elem ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini iyice korumak demektir. O halde lûgaten ittika veya onun ismi olan takva, kuvvetli bir himayeye girerek korunmak, hasılı kendini iyi sakınıp korumak demek olur. Bu-

---

Musile: Ulaştıran, vardıran. **Lede't-tahkik:** Tahkik olundukta. **Tebeyyün:** Belli olmak. **İhtida:** Hidayete ermek. **İktiran:** Yaklaşmak, yetişmek. **Meşrut:** Şartlı. **Sui itiyad:** Kötü alışkanlık. **Daiye:** İnsanı bir şeye candan bağlamaya sürükleyen his. **İstiab:** İçine almak, toplamak.

nun lâzımı olarak korkmak, ictinab ve ihtiraz etmek, tevakki eylemek manalarında da kullanılır. Tevakkide tekellüf, ittikada sadelik, vardır. En şamil ve en kuvvetli vikaye ise, ancak Allah'ın vikayesidir. Zira vikaye-i beşer istikbale ve akıbete tamamen hâkim olamadığı gibi, halde meşhud olan elem ve zararların bile hepsine hâkim olamaz. Binaenaleyh iyi korunmak demek olan hakikat-i ittika ancak Vikayetullah'a girmekle tahakkuk edebilir. Gerçi rahmaniyete ve aslı hilkate nazaran herkesin Vikayetullah'tan ıztırarî ve tabiî bir hısse-i mevhubesi vardır. Ve o nisbette herkes ittikasız bir vikaye-i cebriyeye mazhar olur. Lâkin rahimiyete ve ihtiyarî fiillere nazaran insanın bu vikayeye şuur-u ihtiyariyle girmesi, yani ittikası dahi şart olmuştur. Demek ki, vikaye-i ilâhiye'nin her cihetle tamam-ı tecellisi, insanın halden ziyade akıbeti istihdaf eden hiss-i ittikasına vabestedir. İşte bunun için şer'î'de alelıtlâk ittika veya takva: İnsanın kendisini Allah'ın vikayesine koyarak, ahirette zarar ve elem verecek şeylerden iyice korunması, tabir-i âharle seyyiattan tevekki ve hasenatı iltizam etmesi diye tarif olunur ki hakikî haşyet ve mahabbet ile alâkadar olarak biri vücudî, diğeri ademî iki haysiyeti haizdir. «تَحْلِيَة ، تَخْلِيَة» Euzü besmele'den, Kelime-i Tevhid'den «لا اله الا الله» itibaren bu iki haysiyeti görürüz. Binaenaleyh takva-yi şer'îyi sırf menfi ve mücerret perhizkârlıktan ibaret zannetmek hatadır. Maamafih ittika, bunların yalnız birinde istimal olunduğu çoktur. Meselâ Kur'ân'da haşyet, iman, tevbe, tâat, terk-i ma'siyet, ıhlâs mânâlarından herbirinde kullanıldığı mevaki vardır. Velede't-tahkik Kur'ân'da ittika ve takva üç mertebe üzerine zikrolunmuştur ki, birincisi, azab-i muhalledden tevekki için, şirkten teberri ile iman وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى (*"... ve onlara kelimeyi takvâ'yı ilzam buyurdu,..."* Feth 48/26) gibi. İkincisi, kebairi irtikâbtan ve sagairde ısrardan ictinab ile feraizı eda etmektir ki, Şer'an mütearef olan takva budur. وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرَى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا (*"Eğer o memleketlerin ahalisi iman edip Allah'tan korksaydılar..."* A'raf 7/96) gibi. Üçüncüsü, sırr-ı kalbini Hakk'dan işgâl edecek her şeyden tenezzüh ve bütün mevcudiyeti ile Hakk Teâlâ'ya teveccüh ve incizabtır ki, bu da, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ "Ey (*"Ey o bütün iman edenler! Allah'a nasıl korunmak gerekse öyle korunun, hakkıyla müttekî olun..."* Âl-i İmran 3/102) emrindeki takva-yi hakikîdir. Bu mertebe, o kadar geniş ve o kadar amîkdır ki, ashabının derecelerine göre tabakat-ı mütefaviteye inkisam eder. Ve himem-i celile-i Enbiya'nın müntehi olduğu derecelere kadar çıkar. Bu suretle, Enbiya-yi İzam (A.S.) Haza-

---

Merhube: Verilmiş, ihsan edilmiş. **İstihdaf:** Hedef edinmek. **Vabeste:** Bağlı. **Muhalled:** Ebedi, daimi, sürekli olarak kalan. **Tenezzüh:** Uzaklaşmak. **İncizab:** Cezbedilme, çekilme. **Mütefavit:** Birbirinden farklı, çeşitli. **İnkisam:** Kısımlara. **Himem:** Himmetler. **Müntehi:** Sona eren. Son.

ratı, hem nübüvvet ve hem vilâyet riyasetlerini cemetmişler. Onların, âlem-i eşbaha taallûkları, meâlim-i ervaha uruclarına mani olmamış ve masalih-i halk ile uğraşmaları da şüun-i Hakk'da istigraklarına zerre kadar sed çekmemiştir. Bu da, esasen semere-i iktisabları değil, Hakk Teâlâ'nın rahmet-i mahsusası eseri olmuştur.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا (*"İman edipte salahlı salahlı işler yapan kimseler bundan böyle sakındıkları ve imanlarında sebat ile salih salih işlerine devam eyledikleri, sonra takvalarında ve imanlarında rûsuh buldukları, sonrada takvâ ile beraber her yaptığını güzel yapan insan mertebesine erdikleri takdirde mukaddema tattıklarında kendilerine bir beis yoktur..."* Mâide 5/93) ayet-i kerime'si takvanın bu üç mertebesini cem'etmiştir. اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ (*"Haberiniz olsun ki Allah size adli, İhsanı ve yakınlığı olana âtâ'yı emrediyor..."* Nahl 16/90) ayetinin de, camiü't-takva olduğu bir hadîs-i şerifte varid olmuştur. Binaenaleyh Kur'ân'ın hidayeti, bu meratib-i takvadan herbirine şamildir. وَهُدًى لِلْمُتَّقِينَ hepsinde eam olan mutlâk ittika mefhumiyle tefsir olunmak ikzita eder. Lâkin burada, şu sual varid olur. Burada hidayet-i Kur'ân'ın ittika ile meşrut olduğu anlaşılıyor. Halbuki ittika da, hidayet-i Kur'ân'dan müstefad olan bir netice olacağına göre, mes'elede bir devir lâzım gelmiyor mu? Cevap: Hayır, evvelâ bu karine ile kat'iyyen anlarız ki, burada, ibtidaen takvadan murad, mebde-i takva, yani kabiliyeti takvadır. Ve müttekîn demek inad ve nifaktan, reyb-i küllîden ictinab edebilecek ve yakin-i Hakk'a namzed olabilecek fıtrat-i selime ve ukul-i sahiha erbabı demektir ki, müfessirin bunu, مُشَارِفِينَ لِلتَّقْوٰى (*Takva derecesine yükselenler*) diye tefsir eyler. Saniyen, hidayet, ziyade-i mertebeye de şamil olduğundan takva, kabiliyet-i takva ile meratib-i mütekaddime erbabından eamdır ki, buna, umumî mecaz tesniye edilir. Salisen takva gayer kusva değil, veseleri felâh-ü saadettir. Hidayet-i Kur'ân'dan müstefad olacak netice-i Matlûbe gadab-ü dalâlden sali olarak niam-i ilâhiye-ye vusul olduğu cihetle takvadan dahi e'amdır. Binaenaleyh hidayet-i Kur'ân, kabil-i ittika olan ve henüz dalâlette bulunanlardan başlıyarak, meratib-i takvanın hepsinden geçerek, saadet-i ebediyeye kadar varacağından mutalea-i meratib ile iştirat-ı takvada emare-i devir asla melhuz değildir. Hasılı Kur'ân, hem mebde ve hem münteha

Eşbah: Şahıslar, cisimler, vücudlar. **Mealim:** Dinî inanç meseleleri. **Uruc:** Yükselmek. **Masalih-i halk:** Halkın işleri faydasına. **İktisab:** Kazanmak, elde etmek. **Müstefad:** Kazanılmış, kâr edilmiş, anlaşılmış. **Kusva:** Erilecek en son nokta. **Eamm:** Pek şumullu, daha geniş. **İştirat:** Şarta bağlama.

itibariyle hidayettir. Bunun için insan, ne kadar yükselirse yükselsin hidayet-i Kur'ân'dan asla müstağni olamıyacaktır. Onun hidayeti, havass u avemmın bütün meratibine şamildir. Filvaki Din-i İslâm, bir taraftan hayat-ı dünyeviyenin şerait-ı zaruriyesini talim buyuracak, diğer taraftan bu hayat-ı faniyenin gaye-i mutlâka olmadığını ve bunun da istihdaf etmesi lâzımgelen ebedî gayeler bulunduğunu gösterecek ve onun da, şerait-ı iktisabını tefhim edecektir. O, yalnız ibtidaî insanların gıda-ı ruhanîsi değil, terakki etmiş medeniyetlerin de namütenahi yükselmesi için zâmanı tekâmül olmak üzere nazil olmuştur. Filvaki cemiyet-i beşeriyede tam mânâsiyle Tevhid-i Hakk'a müstenid bir nizam-ı hayat, suret-i umumiyede henüz teessüs etmiş değildir. Henüz beşeriyet-i amme, Vikayetullah'a girmemiş ve akibet ve ahıretine ikan hasıl edecek mertebe-i ittikaya yükselememiş olduğundan âlemde, buhran-ı içtimaî berdevam bulunmuştur.

«الم» **Kur'ân'ın haysiyet-i ezeliyesini,** «ذلك الكتابُ» **hakikat-i şühudiyesini,** «لا رَيْبَ فيه» **hassa-i ilmiye ve ahlâkiyesini,** «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» **hikmet-i nüzulünü ve gaye-i ameliyesini** natık ve her lâhık sabıkını mukarrir ve mübeyyin ve binaenaleyh kemal-i ittisal hasebiyle huruf-ı atıf gibi revabıt-ı lâfzıyeden bile müstağni dört cümle-i mütenasikadan mürekkeb bir nazm-ı veciz olarak Fatiha'daki «اهْدنا» (*bize hidayet et*) **duasının cevabı** olmuştur. Dikkat olunursa bu nazımda, öyle bir hüsn-i inkişaf vardır ki evvelâ, hattan üç harf-ı basitten, lâfzan üç ism-i müfrede inkişaf ediyor. Saniyen, bunların her birine mütenazır gibi üç cümle-i vecize inbisat eyliyor, salisen bu nazm-ı celil mânâ-yı aslîsi kemakân sabit olmak üzere mütenevvi vücuh-ı i'rabı muhtevi olarak her birinde bir iltima-ı mahsus ile tecelli eyliyor. Sonra bunları ayni vechiyle üç ayet ve üç kıssa takip edecek ve daha sonra da يَا أيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا (*"Ey insanlar! O sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan Rabbinize kulluk ve ibadet edin, ki korunur muttekîlerden olasınız."* Bakara - 2/21) hıtab-ı ammiyle makasıd-ı süver peyderpey inkişafında devam eyliyecektir. Bu beyanın tarz-ı inkaşafı, tenasüb-i Kur'ân'a bir misal vermek için ne kadar şayan-ı dikkattir.

GAYBA İMAN

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ **O müttekiler ki, gayb-i Hakk'a iman ederler,** - (yahud) gıyaben dahi iman ederler. Tabir-i aharle onlar, gözle değil kalb ile iman ederler. Onlar, reyb-i küllîden âzade oldukları gibi iman etmek için

---

Teessüs: Temelleşmek, kurulmak. **İnbisat:** Genişleme, yayılma. **Kemakân:** Eskiden olduğu gibi. **Vücuh:** *Satıh*, yüz. **Mütenevvî:** Türlü türlü olan. **İltima:** Renk değiştirmek, parıldamak.

önlerine dikilmiş putlara, haçlara da bağlanmazlar. Gözlerinin önünde bulunan bu günkü ve şu andaki meşhudat-ü mahsûsata saplanıp kalmazlar. Maverayi, hissî, kalbî ve müteallâkat-ı kalbî tanırlar. İşlerin başı, görülende değil, ruh, akıl, kalb gibi görülmeden görende tutulmadan tutanda, zaman ve mekâna musahhar olmıyarak maddeleri fırlatıp oynatan, fezaları doldurup boşaltandadır. Onların kalb-i selimleri, basiret ve firaset-i safiyeleri, aklî melekîleri, fehm-i sarihleri, nazar-ı sahihleri velhasıl kabiliyet-i iz'anları, seyyiattan silkinebilecek hiss-i irfanları maaliye koşabilecek azm-i vicdanları, hüsn-i ihtiyarları vardır. Meşhudat-ü mahsûsatı yarar, kabuklarını soyarlar. İçindeki özüne, önünde ve arkasındaki sırrına nüfuz ederler. Şahid ile meşhudu temyiz ederler. Mahsûsattan makulâta intikal edebilirler. Hudus-ü fena içinde gaybtan şühuda, şuhuddan gaybe gelip, geçip giden şuunatı mahsûsenin satırları altındaki maani-i gaybiyeyi sezerler.

Filhakika mevcudat görülen ve görülmiyen, tabir-i aharle meşhud ve gayr-i meşhud olmak üzere ikiye ayrılır. Ve bir çok hükema, hakikati, görülmiyen ve hatta görülemiyen «انويزيبل» kısmında telakkı ederler ve buna âlem-i mânâ, âlem-i emir, âlem-i akıl veya âlem-i ruh veya âlem-i melekût derler ve Felsefenin mevzuu olarak da bunu tanırlar. Filvaki şimdiki Garp felsefelerinde de, şunu görüyoruz: Mer'î veya meşhud-i haricî bize havass-i hamsimizle geliyor ve bunların her birinin bir amili var: ziya, savt, rayiha, tat, hararet ve burudet, biz bizzat bunları hiss-ü müşahede ederiz ve bunlar vasıtasiyle de diğer eşya-yı fünun ve bilhassa fünun-ı tabiiye gösteriyor ki bunların her biri, bir tecelliden, bir nümayişten, bize bir görünüşten, bir şe'nden ibarettir. Meselâ ziya dediğimiz parıltı bizim haricimizde mevcud değildir. Çünkü hariçte ziya fennin takhikine göre bir ihtizazdan ibarettir. Mer'i olmıyan madde cüz'i ferdlerinin veya esirin ihtizazlarıdır. Parıltı, ziya, o ihtizaz bizim basıramıza taallûku, teması anında vaki olan anî bir tecellidir. (Bu meseleyi imam-ı Gazali, İhyas'ında, şöyle tesbit etmiştir: Nur-ı şems, avammın zannettiği gibi güneşten çıkıp bize kadar gelen bir şey-i haricî değildir. Belki gözümüzün güneşe tekabülü anında bizzat kudret-i ilâhiye ile ıhtira olunan bir hâdisedir. Bu hakikat, ehl-i keşfe münkeşif olmuştur) Kezalik savt da böyle. Biz biliyoruz ki ses,

---

Mavera: Bir şeyin gerisinde, arkasında ve ötesinde bulunan. **Maalî:** Yüksek fikirler, şerefli vazifeler. **Hudus:** Yeniden ve yok iken vücuda gelme. **Mer'î:** Hükmü geçen. **Meşhud-ı haricî:** Dışarıda görünenler. **Havass-ı hamse:** Zahirde veya batında beş duygu. **Savt:** Ses. **Ziya:** Işık. **Burudet:** Soğukluk. **Şe'n:** Hal, durum. **İhtizaz:** Titreme, deprenme. **Basıra:** Gören, keskin gözlü. **Nur-ı Şems:** Güneş ışınları. **İhtira:** Benzeri görülmemiş bir şeyi vücuda getirme, getirilme.

hariçte havanın bir temevvücü mahsusundan ibarettir. Kulağımızdaki gürültü mânâsına ses, o tehevvücün samiamıza dokunduğu anda hasıl olan bir tecellidir. Hararet ve burudet dediğimiz dahi, esasında ziya gibi bir ihtizaz-i esirî veya cüz-i ferdîdir. Bunun içindir ki, hararet ziyaya, ziya hararete tahavvül eder. Aralarında bir mertebe farkı vardır. Bunu elektrikten anlıyoruz. Hasılı rayiha ve tat da, esasında birer ihtizaz olup, bizim şammemiz veya zaikamıza temassında koku ve tat olarak tecelli ederler. Demek rü'yet ve şuhud-i haricîde vasıta olan bu beş amilin hepsi hakikatte, harekete racidirler ve hepsi hareketin bize bir tecelli-i mahsusu olan şuundurlar. Biz, bu hareketleri görmüyoruz. Acaba kütlelerde gördüğümüz hareket nedir?. O da, nameri hakikatın bir tecellisi değil midir? Ve o halde bu vasıtalarla gördüğümüz âlem-i meşhud hep birer hayalden, birer tecelliden başka birşey değildir. Bunların illeti olan hakikat ise, gayr-i meşhuddur, mühacerat-ı umumiye, bina-yi memalik, muharebat ve saire gibi vukuat-ı tarihiyenin illetleri de insanların tasavvurları, ihtisâsları, iradeleri gibi gayr-i mer'i olan esbabdan başka nedir? Binaenaleyh hakikat gayr-i mer'idir. Ve nakabil-i rü'yettir. Mer'i olabilen, onun tecelliyatı, hayali, zılali, in'ikâsatıdır ilah...

Bu ifade bize âlemi, pek güzel izah ediyor. Bu izaha göre bütün hakikat, gaybtır. Tabiat âlem-i şehadet bir hayaldir, hem de hareket tecellisinin hayalidir. Hakikat, nihayet akıl ile, basıret ile, kalp gözüyle görülebilir. Şühud-i haricî ile değil. Bu nokta da yürüyen ve Allah Teâlâ'nın ve melâikesinin rü'yet-i basarla görülmesi mümkün olmadığına kail olan ulema ve hükema-i İslâmiye de vardır. Fakat bizim Ehl-i Sünnet'in sahih telâkki ve imanımıza göre hakikat-i ilâhiye, gayb-i mahz değildir. O gayb-ü şehadetin merciidir. Muhit-ı külli şeydir. Bunun için O'na, ıtlâk-ı hassiyle gayp denmez. Esma-i hüsna'da bu isim varid olmamıştır. O, Ahırette cihattan, mekândan münezzeh olarak görülebilir. Fakat ihata olunamaz. Olunamıyacağı için temamen meşhud da olamaz. O'na doyulmaz. Biz vech-i ilâhî'de bir hıssa-i şehadete kailiz. Fakat hissa-i gayb daha ziyade olduğuna da inanırız. Bunun için ona, ıtlak'ı gayri hassiyle gayıb da denilir. Allah'ın melâikesi de bize gaybtır, Ahireti de. Fakat onlar da kabil-i şehadettir. Meselâ umumiyetle kuvvet görünemez deriz. Halbuki görünen de, kuvvetten ibarettir. İstikbal bugün görünmez, yarın görünür. Hasılı bizce gayb görülemiyen

---

Temevvüc: Dalgalanma. **Tahavvül:** Değişme, dönüşme. **Zaika:** Tatma, tat alma. **Rayiha:** Koku, hoş koku. **Namer'i:** Görülmez. **Hıssa:** Noksan, tam olmayan. **Hıssa-i Şehadet:** Noksan görüş. **Nakabil:** Olmayacak, olamıyacak. **İn'ikasat:** Aksetmeler, yansımalar, yankılar.

demek değil, görülmiyen demektir. Bugünün makulü, yarının mahsûsü olabilir. Biz, delilsiz olan gaybe değil, delili olan gayb-i makule iman ediyoruz. Her delil ise Medlûlünün bir vechini haiz olduğu için delildir. Delilimiz, aklımız, nefsimiz, kalbimiz, âlem ve Kitabullah. Binaenaleyh gayb-ı hakka iman ederken, hakkı şühudu inkâr etmeyiz. Kalpleri olanlar görürler ki, tabiat, denilen şüunat-ı mahsûse, bir lemha-i halin tecelli-i zahiridir. Bunun arkasında zulmetlere karışmış bir silsile-i mazi, önünde de henüz doğmamış bir silsile-i ati ve hepsinin maverasında bir kalp ve cümlesinin üstünde bir hâkim-i vahid vardır. Ve dünya namını alan halihazır, şühuddan gaybe intikal etmiş bulunan, o mazi ile gaypdan şühuda doğacak olan, o ati zencirleri arasında yegâne göze batan bir halka-i zahire, vücud-i beşer, sanki namütenahi iki derya arasında ince bir berzah, kalbi beşer de, onun merkez-i sıkletine tutunmuş bir rasıd, bir ucu bir deryaya, bir ucu da diğer deryaya atılmış olan tabiat, zencir-i mütevali bir hareketle o berzahın üzerinde kır kır geçip akıyor. Bir denizden çıkıyor, diğerine batıyor. Bütün sıkleti, sevadi berzaha basarken o rasıd, her lâhzasında geçen bir halka-i şüun görüyor. Yalnız ve yalnız onu müşahede ediyor. Nazar-ı his ne deryalara erişiyor ve ne diplerindeki zencire... O ancak berzahtan geçen halkaya bakıyor ve ancak onu görüyor ve görürken zencirin bütün sıkletini çeken berzahın gıcırtısını da, içinden mütemadiyen dinliyor ve inliyor. O hareketten ve bu gıcırtıdan artık o kadar kuvvet ve zaruretle biliyor ki, halihazırda meşhud ve mahsûs olan tabiat-i zahirenin iki tarafında mazi ve ati, evvel ve ahir denilen birer âlem-i gayb var. Âlem-i şehadet, tabiat-i mahsûse bilimkân varsa, âlem-i gayb tabiat-i gayr-i mahsuse evleviyetle ve bizzarure var. Bundan başka o mahsûs-i zahirin tarafeyininden maada, onun bir batını, bir iç yüzü, tabir-i aharle o rasıdın tutunduğu ve iliştiği bir mabade't-tabia veya mafevke't-tabia da vardır. İş o zencirde değil, onu salıp tahrik edenle, o berzahı kuran, o rasıtı tutan, o deryaları birbirine karıştırmıyan rasıdla mersudu birleştirerek marifet husule getiren, gayb-ü şühudun muhit küllü, kefil-i mutlâkı olan kudret-i baligadadır. Binaenaleyh vikaye-i nefis isteyenler, meşhudat ve mahsûsatı seyr ederken, daha evvel onların maverasındaki gaybe ve gayb-ü şehadetin merci-i küllüne, kefil-i mutlâkına, Rabbu'l-Âlemin'e Rahman-ı rahime, Malikiyevmi'd-din'e «اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» diye iman ederler. Ve bu iman başlıca üç rüknü ihtiva

---

Makul: Akıllıca, akla uygun. **Mahsus:** Anlaşılan, belli, aşikâr. **Şüunat:** İşler. **Mahsuse:** Hususîleşmiş, ayrı, mustakil. **Lemha:** Parıltı. **Zulmetler:** Karanlıklar. **Mazi:** Geçmiş. **Ati:** Gelecek. **Berzah:** Aralık, dünya Ruhlar alemi. **Sıklet:** Ağırlık, yük. **Rasıd:** Gözleyen, dikkatle bakan. **Mütevali:** Art arda gelen. **Sevad:** Karartı. **Mersud:** Ölçülüp biçilmiş. **Mabade't-tabia:** Fizik ötesi, metafizik. **Mafevke't-tabia:** Tabiat üstü, maddiyyatın aksi olan şeyler.

eder: Meb'de-e iman, meada iman, mebde-ü mead beynindeki vesait-ı batınaya iman. Ki bunların dördüncüsü de vasita-i zahire olan âlem-i şehadete ilimdir. Ve bu suretle gayb-ü şehadet birleşince iman ve marifet هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ("*O'dur, evvel-û âhir ve zâhir-ü batın...*" Hadid 57/3) tevhidini bulur.

Gayb, gaybet ve gıyab mânâsına masdar veya gaib mânâsına isim ve sıfat olur. (Ki bu da ya adıl gibi tesmiye bilmasdardır, veya meyyit ve meyt gibi gayyib muhaffefidir) Binaenaleyh lisanımızdaki gaybettim, gayboldu tabirleri doğrudan doğruya sahihdirler. Bazılarının zannettiği gibi bunu gayib ettim suretinde yazmağa lüzum yoktur. Gayb ve gaib ise, ibtida idrak-i histe veya bedahet-i akılda hazır olmıyan, tabir-i aharle şuur-i evvelîde meş'ur olmıyan demektir ki, bunun, bir kısmı şuur-i intikalî ile idrak olunabilir. Meselâ, evinizde otururken kapınız çalınır, ses duyarsınız. Bu ses, sizin için meş'ur, hazır ve şahiddir. Bundan intikal edersiniz ki, kapıyı çalan vardır. O henüz sizin için gaibtir. Bakıp görünceye kadar onu bişşahıs tayin edemezsiniz. Fakat kapıyı bir çalan bulunduğunu da zarurî bir surette intikalî olarak tasdik edersiniz. Bu bir iman veya bir ilm-i intikalî olur. Sonra henüz kapınızı çalmıyan ve eseri size yetişmiyen daha nice gaibler bulunduğunu da alelıtlâk tasdik edebilirsiniz. Fakat bunların bir kısmı, nefse'l-emirde madum olabilirler. Gayb ile gaib fark da denilir. Gaib sana görülmez, seni de görmez olandır. Gayb ise, görülmez, fakat görür olandır. Şu halde iki gayb vardır. Bir kısmı, hiç bir delili bulunmıyan gaiplerdir ki, bunları, ancak Allâmu'l-guyub bilir. وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا اِلَّا هُوَ ("*Gaybın anahtarları onun yanındadır, onları ancak o bilir...*" En'âm 6/59) ayetindeki gaybten murat bunlardır deniliyor ki, sırasında izah olunur. Diğer kısmı da delili bulunan gaiplerdir ki, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ "da gaybten murat da bu kısımdır. «اَلْغَيْبِ» ın elif lâm'ı ahd içindir. Yani müttakilerin inandıkları, tanıdıkları gayb, delili bulunan gayb-i haktır ki bu da, Hak Teâlâ ve sıfatı, Ahıret ve ahvali, Melâike, Nübüvvet-i Enbiya, İnzal-i Kütüb gibi mebadi-i imaniyedir. Ve bu iman bazılarında intikal-i hadsî ve keşfî ile, bazılarında da intikal-i fikrî ve istidlâlî ile hasıl olur. Sonra gaybe iman ile gıyaben iman arasında cüz'î bir mefhum farkı vardır. Zira evvelkinde gaybın mü'menün bih olduğu musarrah, ikincide ise mü'menün bih mahzuftur. Bunun için bazı müfessirin, arada büyük bir fark gözetmiş ve: "sizin gerek gıyabınızda ve gerek şühudunuzda iman ederler", diye tefsir etmiş yani mü'menün bihin gayb

---

Meş'ur: Şuurlanmış, şuur haline gelmiş. **İntikal:** Bir yerden başka bir yere geçme. **Mebadi-i iman:** İmanın prensipleri, ilk unsurları. **Musarrah:** Açıklanmış, izah edilmiş. **Mahzuf:** Silinmiş, kaldırılmış.

olduğuna taarruz etmeyip münafıkînden ihtiraz olduğunu göstermiştir. Fakat zahir olan gıyabın da mü'menün bihe aid olmasıdır. Ve binaenaleyh gaybe iman ile gıyaben iman arasında meâlen fark yoktur. Ve her iki itibar ile imanın kıymet ve faidesi gaybe taallûk etmesi veya gıyabî olması haysiyetiyle olduğuna tenbih vardır. Çünkü korunmak, ona mütevakkıftır. Peygamber'i görüp iman eden ashab'ın da en büyük meziyyetleri, O'nu gaibe müteallik ihbarlarındaki tasdikleriyledir. Ve burada Peygamber'i görmeden tasdik edenlerin de medhine işaret vardır. Nitekim İbn Mes'ud Hazretleri, وَالَّذِي لَا اِلٰهَ غَيْرُهُ مَا اٰمَنَ اَحَدٌ اَفْضَلَ مِنْ اِيمَانٍ بِغَيْبٍ (*"Kendisinden başka ilah olmıyan Allah'a yemin ederim ki, hiç bir kimse, gaybe imandan daha faziletli birşeye inanmamıştır."* Ruhu'l-Meanî, 1-115) buyurmuş ve bu ayeti okumuştur.

Diğer bir tefsir ile de burada gayıb, ayin mukabili olan kalb ve sırr-ı kalbdir ki, kalbin, sırr-ı kalbin, merci-ı şühud olduğunu bilmek ve hakkı ve delâil-i nübüvveti gözden ziyade kalb ile görüp şirkden levs-i maddiyattan kurtaran bir imana ermek mânâsını ifade eder ki, bunda, derin bir tarik-ı imana işaret vardır. Yani kalbi bilen, Allah'ı bilir.

İman, aslı lügatte emn-ü emandan if'aldir. Hemzesi ta'diye ve bazan sayruret mânâlarında kullanılır. Ta'diye olduğuna göre eman vermek, emin kılmak demektir ki, Esmaullah'dan olan "mü'min", bu mânâdandır. Sayruret olduğuna göre de, emin olmak demek olur. Ve vüsuk-u itimad mânâsını ifade eder ki, lisanımızda, inanmak denilir. Urfî lûgatte ise, mutlaka tasdik etmek mânâsınadır. Çünkü tasdik eden, tasdik ettiğini tekzibten emin kılmış veya kendisi kizbten emin olmuş olur. İman bu mânâlarda «اٰمَنَهُ» gibi bizzat ta'diye eder. Bununla beraber «اٰمَنَ بِهِ» veya «اٰمَنَ لَهُ» gibi "ba" veya "lâm" ile de ta'diye eyler. "Ba" ile ta'diye ettiği zaman, itiraf mânâsını, "lam" ile tadiyesinde de, iz'an ve kabul mânâsını tazammun eder. Bunun için, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ **gaybi tasdik ve itiraf ederler, yahud tasdik ettiklerini, huzurda da, gıyabta da tasdik ve itiraf ederler demek olur.**

Bir şeyi tasdik, onu sadık olarak ahzetmek demektir. Sıdk ise, ya kelime veya kelâma taallûk ettiğinden, imanın da mütealakına taallûku, bu nisbette sûver-i muhtelife üzre ceryan eder. Meselâ, Allah'a iman ile Kitabullah'a ve Ahirete iman suretlerinde bazı mânâ farkları vardır. Maamafih tasdikîn asıl

---

İhtiraz: Sakınmak, çekinmek. **Levs:** Pislik, murdarlık, kir. **Sayruret:** Bir halden, diğer hale geçmek. **Vüsuk-u itimad:** Güvenerek sağlam inanma. **Tekzib:** Yalanlamak. **Kizb:** Yalan, yalan söyleme. **Ahzetmek:** Almak, tasarrufuna dahil etmek.

menşeî, sıdk-ı kelâmda ve sıdk-ı kelâmın menşeî de sıdkı hükümde, yani vakıa mutabakatındadır. Zihin ve hariç, tabir-i aharle kalb ve ayn, işte sıdk-u hakkiyet, bu iki tarafı mütanazır arasındaki istikamet ve isabet nisbetindedir. Vakı-a mutabık ve musıb olabilen zihin ve kalb sadık, hilafı gayr-i sadıktır. Binaenaleyh iman ve tasdikîn mebdei, bu sıdk u isabet nisbetini kabul ve itiraf etmektir. Ayni vaki, nefsi natıkada veya huzurunda bizzat mevcud ise, tasdiki şuhudidir. Bedaht-ı hissiye veya akliyeyi tasdik gibi. Bizzat değilde, hazır olan delil veya dalli vasıtasıyle hazır ise, tasdiki gıyabidir. Bu suretle o vaki-i gaib **emsal** ve **ezdad** ile az çok kabil-i kıyas ve tahdid ise, delilin ittırat ve in'ikâsındaki derece-i zâman nisbetinde tasdikı icmalî veya tafsılî, resmî veya haddî bir ilim bir tasavvur-i muayyen ifade eder. Vaki gaib misilsiz ve zıdsız, şebihsiz ve nazırsiz ise o tasdik–ı giyabî mahdud bir ilim değil namahdud bir itikad-ı mutlâk olur ki, umumiyetle, iman denince, bu anlaşılır. Ve bu iman, ilmin hem başı ve hem gayesidir. Ve bundaki ikan, ikan-ı ilmîden yüksek ve kuvvetlidir. Zira her tahdid-i tasavvurî delil olarak alınmayıp da matlûb bizzat olarak alındığı zaman birer mani–i yakin olabilir ve bildiğinin maverasını inkâr eden cahil kalır. Fakat böyle bir iman-ı mutlaka lâyik olan ancak Allah Teâlâ'dır. İman-ı billah, bu suretle şühuddan gaybe namütenahi uzanır gider.

Luğaten alelıtlâk tasdik, ya kavlî veya fiilî olur. Tasdik-ı kavlî, biri kalbî, diğeri lisanî olmak üzere iki türlüdür. Binaenaleyh urfî lugat nokta-i nazarından tasdikın, üç mertebesi vardır: **Birincisi**, tasdik-ı kalbîdir. Bir kimse her hangi bir hükmün veya bir kelâmın veya mütekellimin sıdkını yalnız gönlünde itiraf ve teslim ve bunu kendi kendine ifade ettiği ve onun sıdkına kalben emin olduğu zaman, o hükmü veya kelâmı veya mütekellimi tasdik etmiş olur. **İkincisi**, tasdik-ı lisanîdir. Bu da, kendisinden başka ahare dahi tebliğ ve isma edebilecek bir vechiyle bu böyledir diye bir kelâm-ı lafzî söylemektir ki, ya hakikî veya zahirî olur. Birisinde bu tasdik-ı lisanî, tasdik-ı kalbî ile birleşir, söyleyen nefsinde de sadık olur. Diğerinde lisan başka, kalb başka olur. Yani lisanen diğerini tasdik ederken, kalben kendini dahi tekzib eyler. **Üçüncüsü**, tasdik-ı fiilîdir ki, bir kelâmın icabını fiilen icra etmekle olur. Bu da, tasdik-ı kalbî veya lisanîden birine veya her ikisine mukarin olup olmadığına göre bir kaç mertebeye ayrılır. Tasdık-ı fiilî, tasdık-ı kalbîye, iktiran etmezse riya veya ikrah ile yapılmış olur.

Acaba lisan-ı Şer'î'de iman, bunların hangisidir? Yani Din-i İslâm'da

---

Vakıa: Vuku bulmuş, varolmuş. **Mütenazır:** Birbirinin karşısında bulunan, simetrik. **Musib:** İsabetli, yanılmayan. **Emsal:** Denk, benzer. **Ezdad:** Zıdlar. **Şebih:** Benzer, benzeyen. **İkan:** İyi ve yakinen bilmek, sağlam iş. **İsma:** İşittirmek, sesini duyurmak. **Mukarin:** Yakın olan.

bunların hangisini yapan mü'min sayılır? İman-ı lûgavî ile iman-ı Şer'î'nin farkı var mıdır? Bunu Kur'ân'dan peyderpey öğreneceğiz ve bu ayetten itibaren başlıyoruz.

İman-ı Şer'î'nin iman-ı lûgavîden iki cihetle hususıyeti mevzu-i bahistır: Evvelâ, iman edilecek olan müteallak yani mü'menün bih itibariyle iman-ı şer-î ahasstır. Bittevhid Allah'a ve Muhammed Aleyhisselâmın, Allah tarafından getirdiği kat'iyyen malûm olan şeylere, icmalen ve lüzumunda tafsilen imandır. Bunun en mücmeli, Allah'a ve ondan gelene iman, tabir-i aharle لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ imanıdır. Bir mertebe tafsıl ile, Allah'a, risalet-i Muhammediye'ye, Ahırete imandır. İkinci bir tafsıl ile, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, yevmi Ahirete, kaza ve kadere, bas ba'delmevte, sevap ve ıkaba imandır. Üçüncü tafsilde de, Kitab ve Sünnet ile Muhammed Aleyhisselâm'ın tebliğ ettiği kat'iyyen sabit olan ahbar ve ahkâmın mecmuuna ve her birine muradullah ve murad-ı Resulüllah vechiyle imandır ki, burada, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ... وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (*"Onlar ki gaybe iman edip.... Ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler, hem senden evvel indirilene, ahirete yakinide bunlar edinirler."* Bakara-2/3-4) bütün bunları iki mertebe üzere beyan etmiştir. Diğer tafsılât da, ileride gelecektir. Ve bu meratibten her biri, derece-i istitaat ile müterafıktır. Bütün bir ilm-i din demek olan tafsıl, havassın şiarı olabileceğinden, avam ve umum için fariza-i evveliye icmal ve nihayet tafsilin mertebe-i saniyesidir. Ve işte Sure-i Bakara'nın başı bu iki haysiyeti irae etmiştir. Halbuki iman-ı lûgavî'nin müteallekatı bundan daha vasidir. O, hakka ve nahakka, müstakim ve gayr-i müstakime şamil olduğu gibi malâyani olabilecek füruata da şamildir. Lûgaten iman denebilecek bir çok tasdikler vardır ki, onlar, Şer'an ayni küfürdürler. Meselâ, şirke inanmak, şeytanın sözüne, sadakatine inanmak, küfrün, zulmün hayr olduğuna inanmak zinanın, fuhşun, sirkatin, bigayr-i hakkın katl-i nefsin, ibadullaha tecavüzün iyi olduğuna inanmak lûgaten birer iman ve fakat Şer'i İslâm'da birer küfürdürler. İman-ı lûgavînin diğer bazı kısmı da vardır ki, Şer'an küfür olmamakla beraber birer vecibe-i imaniye teşkil etmezler. Bir kısmı mubah, bir kısmı mendub, bir kısmı da seyyie ve ma'siyet olabilir ve bunların tafsili, fıkıh mes'eleleridir.

Hasılı iman-ı lûgavînin bir kısmı hak ve hayır, bir kısmı şerr-ü batıl, bir kısmı da heva-ü abes ve malâyani olabilir. Hak ve hayır onlanlar, iman-ı

Ahass/Ehass: Daha hususi, daha yakın. **Müteallak:** Yakın olanlar.**Müterafık:** Beraber bulunulan. **Füruat:** Kökten ayrılan kısımlar, esastan olmayıp, geniş bilgide ortaya çıkan meseleler.

Şer'î'nin ayni veya daire-i şümulünde feridirler. Çünkü asıl imanı Şer'î, halin maverasında veya batınında gaybolan hak ve hayrın miftah ve mikyasını bahşeden ve bir nesak-ı tevhid takib eyleyen mebadi-i külliyedir. Filhakika bütün iş, hak ve hayırdan evvel bunların mebde ve miyarındadır. Ve Din-i İslâm'ın mütearefe-i asliyesi olan mebadi-i imaniyesi de, bu miftah ve miyarı verir. Hidayet de, onu takib edenleredir. Gayb-i atiynin miftahı, şühud-i halîde, şühud-i halînin miftahı, onun gayb-i batını ile gayb-i mazisinde ve hepsinin miftahı ise, ind-i ilâhî'de, وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ (*"Gaybın anahtarları onun yanındadır, onları ancak o bilir,....."* En'âm 6/59) Binaenaleyh insan, miftah-ı hakk-u hayrı, kendi heva-ü hevesinde aramamalı, bizzat veya bilvasıta Allah Teâlâ'dan almalıdır. Vesait-ı inkâr etmemeli, fakat ubudiyeti ancak Allah'a yapmalıdır. Çünkü مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ (*"..kimin haddine ki onun izni olmaksızın huzurunda şefaat edecek?....."* Bakara 2/255) dir.

Saniyen, müteallakdan sarfe'n-nazar, nefsi mahiyet itibariyle imanı Şer'î'nin hususiyeti mevzu-i bahsolmuştur. İmanın mânâ-i Şer'î'si yalnız bir fiili kalbî midir? Yalnız bir fiili lisanî midir? İkisi birden midir? Yoksa bunlarla beraber fiili cevarih midir? Bu noktada bazı mezheb farklarına tesadüf ediyoruz. Şöyle ki:

1-Havaric ve Mu'tezile mezhebidir ki, iman-ı Şer'î, hem fiil-i kalb ve hem fiil-i lisan ve hem fiil-i cevarihtir. Yani Resulullah'ın tebliğatını kalben tasdik, lisanen ikrar, amelen tatbik eylemektedir. Bunların üçü birden rükn-i imandır. Bunlardan velev birisi bulunmıyan kimseye mü'min denmez. Havaric nazarında kâfir, Mu'tezile nazarında mü'min ile kâfir arası fasık denilir. Bunlar, iman-ı Şer'î'de, iman-ı lügavinin meratib-i selâsesini cem etmiş oluyorlar. Selefden ve muhaddisinden bazıları dahi imanı, ikrar billisan, tasdik bil cenan, amel bil' erkân diye tarif etmişlerdir ki, imam-ı Şafiî dahi bu cümlede dahildir. Fakat bunlar, ameli terk eden fasıkın, imandan çıkmış veya küfre dahil olmuş olduğuna kail değildirler. Binaenaleyh bunların kavilleri, Havaric ve Mu'tezile mezheplerinden büsbütün başkadır. Bunlar, hakikatte asl-ı imanı değil, kemal-i imanı tarif etmiş oluyorlar.

2- Kerramiye mezhebidir ki, iman-ı Şer'î yalnız lisan ile ıkrardır. Bunlara göre, tasdik-ı kalbî bulunsun, bulunmasın lisanen ikrar eden, lisanına sahip olan mü'mindir. Tasdik-ı kalbî dahi var ise, içi, dışı mü'mindir. Yok, münafık ise,

---

Nesak: Tarz, usul, yol, şekil. **Cevarih:** El, ayak gibi vücud azaları. **Cenan:** Gönül, ruh, can. **Erkân:** Rükunler, esaslar, temeller.

dışı mü'min, içi kâfirdir. Bunlar, iman-ı lûgavînin ednası ve zahirîsi olan yalnız tasdik-ı kavlî mânâsiyle iktifa etmişler ve iman-ı Şer'î'nin mi'yarını da müslümanlar arasında cereyan edecek muamelât ve ahkâmın mebdeinde sebeb-i zahirisini gözetmişlerdir. Bunlara göre iman, bir kelime mes'elesi demek oluyor. Ikrar rükün, tasdik-ı kalbî şarttır, diyenler olmuştur.

3- İmanın rüknü, tasdik-ı kalbîdir. Dilsizlik, ikrah vesaire gibi bir mani-i zarurî bulunmadıkça, ıkrar-ı lisanî de şarttır. Lâkin tahakkukunun şartı mı, yoksa tamamının şartı mı? Bunun hakkında da sözler cereyan etmiştir. Eş'arîler bu kavl üzerindedirler.

4- İman, fiil-i kalb ile fiil-i lisan mecmuudur. Bunların ikisi de imanın rüknüdür. Maamafih ikisi de ayni seviyede rükn-i aslî değildirler. Fiili kalbînin mükellefiyeti hiç bir mazeretle sukut kabul etmez. Bu, rükn-i aslîdir. El-ıyaze billâh bu, zail olduğu anda küfür tahakkuk eder. Fiili lisan olan ıkrara gelince: Bu da, rükündür. Lâkin ikrah-ı mülci zaruret ve mazereti karşısında bunun vücubu, sakıt olur. Ve o zaman yalnız iman-ı kalbî kâfidir. Fakat mazeret-i ikrah bulunmıyan hal-i vüs'atte ıkrarı terk eden indallah dahi kâfir olur. Şu kadar ki, cemaatle namaz kılmak gibi şeairden olan bazı âmal dahi, ıkrar makamına kaimdir. Filvaki iman-ı Şer'î daima, "ba" veya "lâm" ile sıralandığından ıkrar-ü inkıyad ile tasdik mânâlarını mutazammındır. Ve Din-i İslâm'ın hedefi, insanlığın yalnız batını değil, batın ve zahiri mecmuudur. Hiç bir mani yok iken imanını yalnız kalbinde saklıyan ve izhar-ü ilân etmeyen kimsenin, indallah kıymet-i imaniyesi olamıyacağı Kitab ve Sünnetin bir çok delâiliyle sabittir. Tatbikat-ı ameliye, imanın semerat-ı matlûbesi olduğundan dahi şüphe yok ise de, nefs-i amel, nefs-i imanın ayni veya cüz'ü değildir. Fer'i ise netayic-i matlûbesidir. Din, bir meyva ağacına benzer. Tasdik-ı kalbî, onun tahte'l-arz kökü, ikrar-ı lisan, sakı, a'mal-i saire dalları, yaprakları, çiçekleri, meyvaları gibidir. Ağaçtan maksud meyvası olduğu gibi, imandan maksud da, hüsn-i ameldir ve takarrüb ilâllah onunladır. Fakat dalları kesilmek, yaprak çiçek açmamak, meyva vermemekle ağaç kurumuş olmıyacağı gibi, şecere-i iman da, böyledir. Fakat sakından yerle beraber kesilmiş olan ağaçların, alelekser kurudukları ve zamanını bulduğu halde sak sürmeyen ağacın, tutmamış olduğu gibî bilâ ma'zeretin ıkrarsız iman da böyledir. Ancak kışta kalmış olduğu için, henüz topraktan filiz vermiyen tohumun veya kökün kuruduğuna hükmolunamıyacağı

El-iyazebillah: Allah'a sığınırız Allah korusun. **Vüs'at:** Genişlik, bolluk. **Semerat:** Kârlar, faydalar, menfaatlar. **Matlub:** İstek, istenilen şey. **Tahte'l-arz:** Yerin altında. **Sak:** Bir şeyin aslı. **Takarrub ilâllah:** Allah'a yakınlık. **Bilâ mazeretin:** Hiç bir özrün olmaması.

gibi, ma'zeret zamanında tasdik-ı kalbî de böyledir. İşte imanın böyle bir rükn-i aslîsi, bir rükn-i tâlisi, sonra da derecât-ı müterettibe üzerine furu ve zevaid-ü semeratı vardır. Ve kemal-i iman bunlarladır. "İman yetmiş kûsur şubedir. Bunların ednası yoldan eziyyeti refetmektir. الإيمان بضع وسبعون شعبة أدناها إماطة الأذى عن الطريق *"İman yetmiş küsur şubedir. Bunların en aşağısı yoldan eza verici şeyi kaldırmaktır."* (Müslim, İman, 57/58) hadîs-i şerifi gibi bir takım asar da, bu füru ve şuabata dahi iman ıtlâk edilmiş gibi görünürse de bu, kemal-i iman nokta-i nazarındandır. Ve hatta şube-i iman denilmesi, asli iman olmadığını gösterir. Binaenaleyh bu şuabat ve füru, hılâf-ı küfrolan aslı iman değil, hılâfı fıskolan kemal-i imandır. Ve bunun için bu ayette de, "yü'minun", "ikame-i salât" ve "infak" imandan ayrıca zikrolunmuştur. Bâlâda zikrolunan bazı selef ve muhaddisin kavillerini de, böyle anlamak lâzım gelir. Aslı imanın böyle fiil-i kalb ve fiil-i lisan iki rükünden ibaret ve ma'zeret-i meşrua zamanından ıkrarın kabili sukut bir rükn olması, mânâ-yı lûgavînin evsatı olduğu gibi, İmam-ı Âzam Ebu Hanife Hazretlerinin ve amme-i fukahanın da tefsir ve telâkkisidir. Müşarünileyh eshabına Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat mezhebinin esasını takrir ve beyan ettiği en son vasayasında der ki: **"İman, ikrar bilisan ve tasdik bilcenan (yani bilkalb) dir. Yalnız ikrar, iman olmaz. Zira olsa idi münafıklar, hep mü'min olmak lâzım gelirdi. Kezalik yalnız marifet de, iman olmaz. Çünkü olsa idi ehl-i kitabın da hepsi mü'min olmak lâzım gelirdi."** Allah Teâlâ, münafıklar hakkında: والله يشهد إن المنافقين لكاذبون (*"Bununla beraber Allah şehadet ediyor ki doğrusu münafıklar kat'iyyen yalancıdırlar."* Munâfikûn 63/1) buyurmuştur. Ehl-i kitap hakkında da: الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم (*"O kendilerine kitab verdiğimiz ümmetlerin uleması onu (o peygamberi) oğullarını tanır gibi tanırlar,....."* Bakara 2/146) buyurmuştur. Sonra amel, imandan ayrıca bir iştir. Meselâ, "fakirin zekâtı yoktur denilir de, imanı yoktur" denilmez. (Kezalik fakirin, zekâta imanı yoktur da denilmez.) Kezalik müşarünileyh "El-Alimu, Ve'l-Muteallim" namındaki kitabında der ki: **"İman, tasdik ve marifet ve ıkrar ve İslâmdır. Ve tasdik hususunda insanlar üç mertebedir. Bir kısmı, Allah'ı ve Allah'tan geleni hem kalbiyle ve hem lisaniyle tasdik eder. Bazısı da, lisaniyle tasdik ve kalbiyle tekzib eyler. Diğer bir kısmı da, kalbiyle tasdik, lisaniyle tekzib eyler. Evvelisi, indallah ve indennas mü'mindir. İkincisi indallah kâfir ve indennas mü'mindir. Çünkü nas onun kalbini bilmezler ve zahiren gördükleri ikrar ve şahadete binaen ona mü'min demeleri lâzım gelir ve kalbini bileceğiz diye tekellüfe düşmeleri de caiz değildir.**

Zevaid: Fazlalıklar, fazla şeyler. **Evsat:** Ortada olmak, vasat hali. **Amme:** Genel olan, genel.

Üçüncüsü, imanını gizlemek mecburiyetinde bulunduğu tekıyye halinde ise, onu tanımıyanlar nazarında kâfir tesmiye olunur. İndallah ise, mü'mindir." Yine buyurur ki: İman hakkında böyle tasdik-ı yakin, marifet, ıkrar, İslâm dedim. İzah etmeliyim: Bunlar, muhtelif isimlerdir. Ve hepsinin mânâsı, yalnız imandır. Şu suretle ki, Allah Teâlâ Rabbımdır diye ikrar eden, Allah Taala Rabbımdır diye tasdik eder. Allah taala Rabbımdır diye te'yakkun eder. Allah taala Rabbımdır diye. bilir tanır ve Allah Teâlâ Rabbımdır diye kalbiyle ve lisaniyle arz-ı teslimiyet eder ve hepsinin mânâsı birdir. Daha sonra İmam-ı Âzam, imanda bir fart-ı mahabbet haysıyeti bulunduğunu da şu suretle anlatıyor:

"Mü'min, Allah Teâlâ'yı bütün masıvadan ziyade sever. O derece sever ki, ateşte yakılmakla, Allah'a kalbinden iftira etmek beyninde muhayyer kılınsa yanmayı iftiraya tercih eder." Fıkh-ı Ekber'de dahi buyurmuştur ki: "İman, ıkrar ve tasdiktır. Ve mü'minler, iman ve tevhid de müsavî ve âmalde mütefadıldırlar. İslâm da, o evamir-i ilahiye'ye teslim ve inkıyaddır. Tarik-ı lûğatte, iman ile İslâm beyninde fark vardır. Lâkin Şer'i'de, İslamsız iman, imansız da İslâm olmaz. Bunlar, bir şeyin zahr-ü batnı gibidir. Din ise, iman ve İslâm ile beraber bütün şeriatın ismidir" (İntehâ). İman esasen masdar ve binaenaleyh bir fiil olmakla beraber urfen ve Şer'an isim olarak dahi kullanılır ve o zaman iman nefsinde bu fiil ile başlıyan bir keyfiyet-i sabite ifade eder. Bütün bunlardan da anlarız ki evvelâ: Din-i İslâm, yalnız bir iman mes'elesi değildir. İman ve âmal mecmuudur. Tatbikat-ı ameliyeyi atıp da, dinin feyz-i küllîsini beklemek tehlikelidir. Saniyen, böyle olmakla beraber iman, amel demek değildir. Amelin vücubına iman ile, o ameli yapmak bile birbirinden farklıdır. Müslüman, amel ettiği için mü'min olacak değil, iman ettiği için amel edecektir. Binaenaleyh amelini, sırf mübalâtsızlıktan ve istıhfaftan dolayı terketmiş değil ise kâfir olmaz. Salisen, Din-i İslâm'ın imanın da, esasen kalb ve vicdan işi olan bir rükün bulunduğu şüphesiz olmakla beraber matlûb-i Hakk olan iman mes'elesi, mücerred bir emr-i vicdanîden ibaret değildir. O tam bir insan gibi, batn-ı kalbten başlayıp bütün zahire intişar edecek ve sonra kâinata mahasin-i ameliye saçacaktır. Müslümanın imanı, âlem-i ızrara masruf olan tasavvurat-ı müfside veya ihtisâsat-ı şeytaniye değildir ki, kalb ve vicdanda habs-ü tevkife mahkûm

---

Teyakkun: İyiden iyiye araştırıp, hiç şüphe duymadan tam olarak bilmek. **Fart-ı Mahabbet:** Muhabbet ve sevgide aşırılık. **Mütefadıl:** Birbirinden üstün, çeşitli. **Mübalat:** Kayırmak, dikkat etmek. **İstihfaf:** Küçüksemek, hafife almak. **Mücerred:** Yalnız, tek. **Mahasin:** İyilikler, iyi ahlaklar. **Izrar:** Zarar vermek, zarara uğratmak.

olsun. Müslüman ancak bir zaruret-i mücbire karşısında imanını, sadece bir emr-i vicdanî olarak saklayıp hapsetmeğe mezun olabilir. O da, düşmanın ikrah-ı kat'îsine maruz kaldığı zamandır. O zaman da, feda-yi nefs ederek imanını, hapisten kurtarması imanını habs ederek nefsini kurtarmasından müreccahtır. Ve maamafih ikisi beyninde muhtardır.

İşte bu ayette Cenab-ı Allah, müttekileri beyanda الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ile dinin, iman kısmını telhıs ettikten sonra, amel kısmını da telhıs ederek buyuruyor ki:

وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ **Ve salâtı ikame ederler. Yani malûm olan namazı dosdoğru kılarlar ve idame ederler.** (Kur'ân'da, namaz hakkında, yüsallune veya sallu fiillerinden ziyade وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ : اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ : حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ buyurulması şayanı dikkattir.) Elbette, salât-ı ikame ederler demekte, namazı kılarlar demekten fazla bir mânâ vardır ki, bu, lâakal doğru dürüst yani tadil-i erkân ve huşu-u hudu ile güzelce kılmak ve hatta kıldırmak mânâlarını ifade eder. Ve bunun için namazda tadil-i erkân, vacib olduğu gibi, bilhassa namaz için emr-i bilmaruf ve nehy-i anil münker ve levazim-i sâlâtın istikmali için sarf-ı mesai dahi icabat-ı İslâmiye'dendir. Ebeveynin evladına namaz terbiyesi, ihvan-ı dinin yekdiğerine tavsıye ve tezkiri, ülül'emrin izale-i mevani ve istikmali esbab ile tergib ve teşvikı, Cum'a ve cemaâta ihtimam ve ıkdamı da bu cümledendir.

İkame, kıyam veya kivamdan if'al olarak lûgatte kaldırıp dikmek veya düzeltip doğrultmak veya tervic ve idame etmek veya ihtimam ile icra etmek mânâlarına geldiğinden salâte nisbetinde bu mânâların birinden veya kadr-i müterekinden beliğ bir istiare yapılmış ve bunun için bir kelimelik «يُصَلُّونَ» yerine, iki kelimelik «يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ» intihab edilmiştir. Evvel emirde, dikmek veya doğrultmak mânâlarını düşünelim: Bu bize, الصَّلٰوةُ عِمَادُ الدِّينِ (**"Namaz dinin direğidir"** Feyzü'l-Kadir IV, 248) hadîs-i şerif'ni hatırlatır. Bu hadîsde, din yüksek bir binaya teşbil ediliyor. Ve namaz, ayni o binanın direği gösteriliyor ki, iman da, bu binanın temelidir. Buna, istiare-i mekniye veya istiare bilkinaye denilir. Bu ayette de namaz, camaatle kaldırılabilecek büyük bir direğe teşbih ediliyor ve onun güzelce dikilmesi veya doğrultulması süretiyle o yüksek binayi dini inşa ve muhafaza ve idamesi lüzumu iş'ar olunuyor. Bir de bu binanın ileride beyan olunacak erkân ve şuabatı sairesi ve tezyinat ve tecemmülâtı bu-

---

Müreccah: Üstün tutulan, tercih edilen. **İstikmal:** Bir şeyi olgunluğu erdirmek, tam ve kamil olmak. **İzale-i Mevanî:** Engelleri ortadan kaldırmak. **İkdam:** Devamlı çalışmak. **İhtimam:** Özenmek, fazla dikkat etmek. **Tervic:** Değerini artırmak. **İş'ar:** Anlatmak, bildirmek. **Şuabat:** *Kısımlar.* **Tezyinat:** Süsler, zinetler. **Tecemmülât:** Eşya, levazım.

lunduğuna işaret buyruluyor. Binaenaleyh "namaz kılarlar" demekle, "ikame-i salât ederler" demek arasında ne büyük fark vardır. Filvaki din gayet büyük ve kudsî bir binadır. Ve bu binanın kerestesi, levazimi, sureti ve plânı yani şeriat bizzat sun-u va'z-ı ilâhî'dir. Ona tevfikan inşası, kurulup meydana gelmesi ve içinde saadetle yaşanması da, insanlara aittir. Temsilen diyebiliriz ki, bu binanın mimarı Allah, baş kalfası Peygamber, amelesi ümmettir. Bu binanın temeli, kalblerin derinliklerinde atılacak ve ağızlardan taşacak, direği, ferdî namazlarla ihzar ve tesviye olunacak ve cemaat ile meydan-ı şühuda dikilecek, sonra üzerine aksam-ı sairesi inşa edilecektir. Ve fakat şurası unutulmıyacaktır ki bu bina, camid değil zi-hayattır. Bu, selef tarafından bir kerre yapılmış olmakla sonradan gelenler, yalnız bunun içinde oturup kalacak değillerdir. O, bir bünye-i zi-hayat gibi her gün yapılıp işletilecek, her gün nümuvv-ü inkişafına hizmet edilecektir. Bu bina ve direk teşbihi bize, İslâm'ın vaz'iyet-i ictimaiyesini ve bu vaz'iyette namazın kıymet-ü ehemmiyet-i mevkiiyesini anlatıyor. Filvaki cemaatle namaz, içtimaiyet-i İslâmiye'nin direğidir ve bütün teşkilât-ı İslâmiye'nin mebnasıdır. Ve cemaatle namaz kılmak ve kıldırmak, o direği dikmektir. Münferiden namazlar da, bu direğin ıhzar ve tesviyesidir. Dosdoğru, zahir-ü batını temiz ve muntazam olarak namaz kılmak, imanın nemalanıp bütün vücuddan fışkırması ve güzergâhı hayata bir cereyan-ı muntazam ve müstakim vermesidir. Bununla zahir-ü batın mümkün olduğu kadar tasfiye ve kalb-ü beden mümarese ile takviye edilir. Her hangi bir kimsenin binamaz bulunduğu haliyle, namazına devam ettiği halini mukayese ederseniz, musalli bulunduğu zamandaki ahlâkını her halde yükselmiş bulursunuz. إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ ("... *sahih namaz edepsizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder...*" Ankebut 29/45) Bu mukayesedeki yanlışlıklar, ayrı ayrı şahısları mukayese etmekten neş'et eder. Bazı hususta ahlâklı farzedilen binamaz, namazına devam ettiği zaman hiç şüphesiz ahlâk-ü maneviyatça daha yükselir. Namazını kılan kimsenin hayatta lâakal dört kazancı vardır: Birincisi taharet, ikincisi kuvvet-i kalb, üçüncüsü intizam-ı evkat, dördüncüsü salâh-ı ictimaî. Ki bu faideler devam şartiyle en resmî bir namazda bile vardır. Namazın azamî fevaidi, kabil-i hesab değildir. Lâkin en asgarî faide-i ahlâkiyesi, bilfiil kibri kırmak, uhuvvete hazırlanmak, Allah rızası için iş yapmağa alışmaktır. Bunun için namazda giyinebileceği en güzel ve en temiz elbisesini giymek ve kendine gurur vermesi melhuz olan bu hal içinde örtülecek nice

---

Sun': Yapmak, eser, yapılan iş. **Camid:** Donmuş, hareketsiz. Gelişmeyen, gelişme kabiliyeti olmayan. **Zi-hayat:** Hayat sahibi, canlı. **Nümuvv:** Bereketlenip artmak. **Mebna:** Temel. **Mümarese:** Çalışarak, maharet kazanmış. **Binamaz:** Namazsız, namaz kılmama hali. **Evkat:** Vakitler.

ayıpların bulunduğunu düşünüp, yüzünü yani alnını ve burnunu yerlere koyarak, kalbinde iman ettiği Allah huzurunda o kibr-ü gururu kırarak, mükerreren secdeye kapanmak en mühim bir esastır. خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ (*"...her mescid huzurunda ziynetinizi tutun..."* Â'raf 7/31) Namazda, bilhassa secdenin kibre olan bu tesir-i mühimminden dolayıdır ki, mütekebbirler, en ziyade namazın secdesine itiraz ederler. O süslü elbiseler içinde alınlarını Allah rızası için yere koymak mecburiyeti onların kibir damarlarına, sinirlerine pek fena dokunur. وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلاَّ عَلَى الْخَاشِعِينَ (*"...gerçi bu ağır gelir, fakat saygılı kimselere değil."* Bakara 2/45) Düşünmezler ki, o süsler, o alınlar, hep ataya-yı İlâhiye'dir. Ve zamanı gelince o yağlı alınlar, toza toprağa karışacaktır. Hem o topraklar, o yerler, o kadar tahkire, mütemadiyen çiğnenmiye lâyık değildir. Zaman olur ki, onlar için, kanlar dökülür. Hayat-ı beşer oradan fışkırır ve onu fışkırtan Allah Teâlâ'dır. O süslere, o bedenlere, mesaisi sebketmiş bir takım ibadullah'ın da hakları taallûk etmiştir. Binaenaleyh o topraklara, o yerlere toprak ve yer oldukları için değil halikı olan Allah Teâlâ'nın azamet-ü kibriyası namına bihakkın secdeye kapanıp kibirden ve hodgâmlıktan sıyrılmak ve ibadullah ile ihvanca geçinmek için onların cemaatlerine karışmak, pek kudsî bir vazife olduğunu unutmamak icab eder. Namaz o kibr-ü gururu kırarken ayni zamanda, insanın ruh-i hürriyetine öyle bir i'tilâ verir ki, bu i'tilâ, en haşmetli hükümdarların huzurundaki şeref-i müsulden çok yüksektir. Bunun için namaz, mü'minin bir mi'racıdır. Yani onu, hadîd-i beşeriyetten, Arş-i ahadiyet-i ilâhiye'ye çıkartan bir merdivendir. Namazda, bütün bir hayat-ı beşerin suret ve meratibi münderictir. Huzur-i İlâhî'de vücuda gelmek, hazırlanmak, düşünmek, istemek, defeat ile kalkmak, bükülmek, düşmek, rahat edip oturmak, nihayet selâm ve selâmetle işini bitirmek. İnsanı bütün hayatın kademelerinden geçirterek, esrar-ı vücudu, Dünya ve Uhrayı düşündürerek Cenab-ı Allah'a mülâkat ettirir ve büyük bir iman ve sevab ile yine âleme avdet ettirir. Yine bir hadîsde beyan olunduğu üzere namaz, İslâm ile küfrün farikıdır.

Biz burada namazın Dünyevî ve Uhrevî, maddî ve manevî bütün fedail ve fevaidini sayacak değiliz. Çünkü o namütenahidir. Nakabil-i ihsadır. Bunun hey'et-i mecmuası, lisan-ı dinde, büyük sevab namiyle yadolunur. Fakat burada namazın, imandan sonra nasıl bir mebde-i ahlâkî ve ictimaî olduğunu ve onun üzerine ne kadar büyük bir bünyan-i ictimaî kurulacağını muhtasaran ifade et-

---

Ataya: İhsanlar, lütuflar. **Sebk:** İleri geçme, vaki olma. **İ'tila:** Yüksek, yüksek rütbelere çıkmak. **Müsul:** Hürmet etmekten dolayı ayakta durma. **Hadîd:** Arz, yer, dünya. **Mülakat:** Kavuşma, buluşma, görüşme. **Nakabil:** Mümkün olmayan. **Bünyan:** Yapı, bina, esas. **İctimaî:** Sosyal.

mek istedik. O büyük büynanın direği, işte evvelâ ferdî namazlarla ihzar ve tesviye edilir ve camaatle dikilir ve ondan sonra da mabadi yapılır. Ve ikame-i salât tabiri, bu mühim mânâ-yi baligan mabelâğ ifade ediyor ve hidayete namzed müttekileri «يُصَلُّونَ» diye değil «يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ» diye tarif, tavsif, medheyliyor. Bunlardan anlaşılır ki, bunun meâlinde, "namaz kılarlar" tabiriyle iktifa etmek doğru değildir. Burada «الصَّلٰوةَ» ın, "elif lamı" ahd içindir ki, keyfiyeti malûm ve ma'hud olan İslâm namazı demektir. Ve bu keyfiyet, yani namazın nasıl kılınacağı, şerait-ü erkânı, sünnet-ü âdabı, mekruhat-ü müfsidatı ile sıfat-ü mahiyeti, صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِى اُصَلِّى *"Namaz kılarken beni gördüğünüz gibi namaz kılınız"* (Buhari; Ezan, 18) hadîs-i şerifi mucebince Peygamber'den görüldüğü ve fiilen ve kavlen ve takriren ahzedildiği sıfat ve keyfiyettir ki, bu keyfiyet-ü mahiyet, ta bidayetten beri beyne'l-islâm bil'amel mütevatiren malûm ve kütub-i dinde mazbuttur ve "yusallune" buyurulmayıp da lami ahd ile "yükimunessalâte" buyurulmasında, bu mânâ dahi sarihdir. Yani "yükimunessalâte" dosdoğru namaz kılarlar demek değil, "namazı dosdoğru kılarlar" demek olduğundan gaflet edilmemelidir.

Salât kelimesinin, lûgat-i Arab'da iki mehazi vardır: Birisi alelıtlâk dua mânâsıdır ki, "Peygamber'e salât-ü selâm" dediğimiz zaman, suret-i mahsusada bunu anlarız. Diğeri الصَّلْوُ "salv" maddesinden gelen " sallâ" fiilinin masdarıdır ki, tahriki salveyn demek olur. Arablar bu mânâca "salla" dedikleri zaman حَرَّكَ صَلَوَيْهِ "salveynini tahrik etti" mânâsını anlarlar. Kezalik ضَرَبَ الْفَرَسُ صَلَوَيْهِ بِذَنَبِهِ yani at ve kısrak kuyruğuyla iki salvini sağa sola çarptı" denilir. Selveyn oylukların başındaki iki tümsek kemiktir. "Sallâ" nın bu tarik mânâsı كَفَّرَ الْيَهُودِىُّ tabirine şebihtir. Yahudîler, birbirine selâm ve ta'zım sırasında başını eğer ve kıçını oynatıp kasığına doğru bir yan bükerlermiş ve bu tarzı selâma Arabça'da, kâfireteyni tahrik mânâsına tekfir ıtlâk edilirmiş. Binaenaleyh kefferel yehudiyü : Yahudî kâfirlerini oynatıp bükerek reverans yaptı demek olur. Kâfire kıçtaki kaba ve tıknaz iki etin ismidir ve kâfireteyn tesniyesidir. Bu suretle "keffere" tahriki kâfireteyn mânâsına "sallâ" de rüku ve sücud da yapıldığı gibi bizim belini eğmek dediğimiz tahriki salveyn mânâsına kullanılırmış. Demek ki Arablar hem Yahudilerin yaptığı reveranslı baş kıç selâmlarını tanırlarmış, hem de yerlere eğilerek kandili temenna usullerini. İşte lûgaten (biri kalb ve lisan işi olan dua, diğeri de bir hareketi bedeniye işi olan fiili mahsus) iki mânâya gelen salât kelimesi, şer'an Peygamberimizden görüle geldiği üzre kalbî, lisanî, bedenî

Mabadi: Sonrası, bundan sonra. **Ma'hud:** Söz verilen, belli olan. **Şebih:** Benzer, benzeyen.

ef'al ve erkân-ı mahsusadan mürekkep gayet muntazam bir ibaded-i kâmilenin ismi olmuştur ki, necasetten taharet, hadesden taharat, setri avret, vakıt, niyyet, istikbal-i kıble namiyle altısı dışından başlıyan şart; iftitah tekbiri, kıyam, kıraet, rükû, sücud, teşehhüd mikdarı ka'dei ahire namiyle içinde yapılan altı da rükn olmak üzere lâakal on iki farzı. Fatiha, zammı sure, tadil-i erkân, ka'de-i ulâ ve saire gibi bir takım vacibleri, bunlardan başka bir çok sünnetleri, müstahapleri, edebleri, mekruhatı ve müfsidatı sonra beş vakit ve Cuma gibi farz, vitir ve Bayram gibi vacib ve diğer sünnet-i müekkede ve gayr-i müekkede, nevafil olmak üzere enva-u aksamı vardır ki beyan-ı kütüb-i fıkhiyeye aittir. Cemaat dahi Cuma'da farz, diğerlerinde vacib veya Sünnet-i müekkede'dir. Ve burada salâttan asl-ı murad, farz olanlardır. Salât kelimesinin lamı ince de okunur, kalın da ve kalın okunmak itibariyle "vav"la yazılır, erş kıraetinde de tefhim olunur.

O müttekiler, sade iman ile ve yalnız ikame-i salât gibi ibadat-ı bedeniye ile de kalmaz, ibadatı maliyede de bulunurlar. وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ **Kendilerine nasib ve kısmet ettiğimiz rızıkdan, maddî ve hatta manevî şeylerden azçok harç ve infak eder, fisebililâh sarfiyatta da bulunurlar.**

«مِمَّا» idğam ile «مِنْ مَا» dır. Ma kelimesinin Türkçemizde en güzel mükabili, nesnedir. Fakat biz, bu kelimeyi zayi etmek üzere bulunduğumuzdan, şey diyoruz. Gerçi "ma" alelıtlâk veya alelumum şey mânâsına dahi kullanılabilir ise de, asıl mânâsı, akılsız olan şey veya şeylerdir. Yani nesnelerdir. Akıllıya, "men" denilir. Ve bunun için mukaddema, "ma" nesne, "men" kimesne diye tefrik edilirdi.

Rızk, esasen kelâm-ı Arab'da hazz-ü nasib mânâsına isim olup, nasib etmek, merzuk etmek mânâsına masdar dahi olur ki, «رَزَقْنَا» onun fiilidir. Ve bu karine ile "ma" ismolan rızıktan ibaret olur. Ehl-i Sünnet'e göre, mânâ-yi şer'î'si de, lûgavîsinin aynidir ki, Cenab-ı Allah'ın zi-hayata sevk ve intifa nasib ettiği şey diye tarif olunur. Binaenaleyh milk olsun olmasın, yenilen, içilen, ve sair suretle istimalinden bilfiil intifa edilen emvale sadık olduğu gibi evlâda, zevceye, say-ü amele, ilm-ü maarife dahi şamil olur. Fakat hepsinde intifa edilmiş olmak şarttır. Ve bu intifa, intifa-ı dünyevî ve Uhrevîden eamdır. Binaenaleyh dinî veya dünyevî bilfiil intifa edilmiyen mal, milk evlât ve iyal, ilm-ü marifet, rızk değildirler. Bu suretle bir şey muhtelif vücuh-i intifaa göre, muhtelif

---

Nevafil: Farz ve vacibten başka ibadetler. **Enva:** Çeşitler, türler.
İntifa: Fayda temin etmek. **İyal:** Bir adamın üzerine nafakasını vermesi vacib olan, kendilerini geçindirdiği kimseler.

kimselerin rızkı olabilir. Fakat malından, kudretinden, ilminden intifa etmiyenler, merzuk değildirler.

İnfak, malın elden çıkarılması, harç ve sarfı demektir. Şer'an farz, vacib, mendub aksamı vardır. Bu infak karinesiyle ya rızık, mala tahsıs edilmek veya infak mecazen maldan maadasına da tamim olunmak ıktiza edecektir. Zahir olan, evvelkisidir. Fakat ikinci de, muhtemildir. Binaenaleyh ayetin bu fıkrası, evvel emirde zekât ve sair sadakat ve sılalar ve ianeler ve vakıf gibi fukaraya vesair vücuh-i birre ve meunet-i iyale sarf-ı emval gibi bütün ibadat-ı maliyeye şamildir ki ileride يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ (*"Sana soruyorlar: neye infak edecekler? De ki: verdiğiniz nefaka ana baba, en yakınlar, öksüzler, biçareler, yolda kalmışlar içindir, hayr olarak daha her ne yaparsanız her halde Allah onu bilir."* Bakara 2/215) gibi ayetlerle tafsil olunacaktır. Saniyen talim-i ilim ve saire gibi maneviyata dahi şamil olabilecektir. Maamafih bunların hepsinin başında, bina-i İslâm'dan biri bulunan zekât vardır. Ve bunun için bir çok müfessirin burada evvelen ve bizzat murat, zekât olduğunu beyan etmişlerdir. Fakat felâhın, mevkufün aleyhi olmak itibariyle salâtta olduğu gibi burada da, farz olan infak kasdedilmek ıktiza ederse de, fariza-i infak, yalnız zekâta münhasır olmadığından, muhakkıkın-i müfessirîn tamim taraftarıdırlar. Ancak bu miyanda zekâtın, birinci mevkiî işgal ettiği de unutulmamalıdır. Çünkü bina-ı İslâm'ın ikincisi de, zekâttır. Bir hadîs-i şerif'te de varid olduğu üzere zekât, kantara-i İslâm'dır. İslâm'ın bir köprüsü, bir geçididir. Dinin iman ile temeli atılılp, namaz ile direği dikildikten sonra, geçilecek mühim bir geçidi vardır ki, zekât, işte o geçidi geçirecek bir köprü olmak üzere bina edilecektir. Çünkü dünya ve Ahırette korunmak için yapılacak olan muhteşem bina-ı İslâm'ın, dünyadaki, "daru'l-İslâm", Ahıretteki "daru's-selâmın"ın inşası için bir takım masarif-i maliye vardır ki, bunlar, ibadat-ı maliye ile yapılacaktır ve bunun en zarurisini de, zekât teşkil eder. Zira اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ " (*"Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti ya Rabb!"* Fatiha- 1/5) diye bir nesak-ı tevhid içinde münhasıran Allah'a ibadet etmek ve cemaat-i ihvan ile namaz kılabilmek için safları tesviye etmek ve o saflarda bir hiss-i müsavat ile muntazaman arz-ı vücud etmek lâzımdır. Bu ise, o cemaat içinde kut-i yevmî olacak kifaf-ı nefisten

---

Birr: Temizlik, takva, ihsan etme, amel-i salih, iyilikler. **Maunet:** Yardım, imdat, azık, yol yiyeceği. **Münhasır:** Yalnız bir kimseye ve bir şeye mahsus olan. **Tamim:** Genelleştirme. **Kantara:** Taştan yapılan kemerli büyük köprü. **Nesak-ı tevhid:** Tevhid usulu. **Kut-i yevmî:** Günlük yiyecek. **Kifaf-ı nefs:** Yalnız kendisine yetecek kadar, rızık, gıda.

mahrum kimse kalmamakla mümkün olur. Bir aç ile bir tokun, bir safha bünyan-ı mersus gibi bir hiss-i mahabbet-ü uhuvvetle yekdiğerine kalben perçinlenmesi kabil değildir. Binaenaleyh cemaatin hakikî bir ibadet-i tevhid olması cidden fakir ve miskin olanlarının gözetilmesi ve çalışabileceklerin çalıştırılması için evvelâ zekât ve sadakât-ı fıtrr ile zenginlerle fakirler arasındaki uçurumu kapatarak, bir rabıta-i mahabbet tesisi, hem de hepsinin mevlâsı Allah Teâlâ olduğunu bildiren bir his ve iman ile tesis büyük bir farîzadır. Bu farîzanın bu niyyetle edasında Müslüman, artık ferdiyetinde hasaset-i beşeriyesinden silkinecek, Allah Teâlâ'nın bir halifesi yani bir naibi olmak rütbesini ihraz edecek ve elindeki malın, malullah olduğunu ve kendisinin onu muhtaç olan ibadullaha isal etmiye memur bulunduğunu idrak ederek, "al birader, bu benim değil, senin hakkındır. Bende bir emanettir. Ben sana Allah Teâlâ'nın gönderdiği şu çıkını, şu koli postalı teslim etmiye memur bir müvezziim" diyerek keza tevazu ile fakirin, fakir-i sabirin hakkını vererek kalbini tatyib edecek ve bununla o cemaatin mümkün olduğu kadar açıklarını kapatacaktır. İşte Kitab ve Sünnetin istikrasına nazaran kütüb-i usuliye ve furuiyemizin zekât nazariyesi, icmalen budur. Bu suretle zekât, Müslümanı dereke-i beşeriyetten niyabet-i ilâhiye'ye geçiren bir köprüdür. Namaz, kademat-ı hayattan huzur-i ilâhiye çıkaran bir mirac olduğu gibi zekât da, o miracta alınan bir memuriyet-i lâhutiyenin kantarasıdır. Ve her İslâm, bu kantarayı yapıp geçmeğe, yani zekât vermek için helâl mal kazanıp malik-i nısab olmağa çalışacak ve henüz verecek halde değil ise, lâakal onun ulviyetine iman ile meşbu olacaktır. Yani Müslümanın gözü, zekât almağa değil, vermeğe matuf bulunacak ve ancak muztar kaldığı zaman, zekât ve sadaka alabilecek ve aksi halde aldığının haram olduğunu unutmıyacaktır. Bu suretle teessüs eden cemaat-i İslâmiye'nin namazında ne büyük bir kuvvet-i tevhid bulunacağını ve bunların o muhteşem bina-yi İslâm'ı ikmal ve istikmal için nasıl bir aşk-u şevk ile mücahedeye atılacakları teemmül edilirse, Din-i İslâm'ın esasındaki ulviyet ve bu ayetlerle o müttekilere verilen paye-i medhin ehemmiyeti derhal anlaşılır ki, ileride beyan olunacak olan sıyamın dahi bu noktayi her kalbe hissettirmek için mühim bir hasısa-i terbiyeviyesi bulunduğu zahirdir. Görülüyor ki, bu ayette, bina-i İslâm'dan imandan sonra iki âmel zikrolunmuştur ve Şeriat'te bunlar diğerlerinden evvel farz kılınmıştır: Salât, zekât. Çünkü bunlar bütün iba-

---

Bünyan-ı Mersus: Birbiriyle kurşunla kenetlenmiş sağlam yapı. **Hasaset:** İhtiyaç. **Müvezzi':** Dağıtıcı, posta mektuplarını dağıtan. **Tatyib:** İyi davranmak, gönlünü hoş etme. **Meşbu:** Tok, doymuş, kanmış.

datın aslıdırlar ve burada bilhassa zikredilmeleri hususiyetlerinden naşı değil, diğerlerinin envaına işareti de mutazammın olduklarından dolayıdır. Zira bütün ibadat iki nev'a münkasimdir. Biri ibadat-ı bedeniye, diğeri ibadat-ı maliyedir. Hac gibi hem bedenî ve hem malî olan üçüncü bir kısım dahi, bu iki haysiyetin terkibidir. Binaenaleyh namaz, bütün ibadat-ı bedeniyenin mümessil-i aslîsi, zekât da, bütün ibadat-ı maliyenin mümessil-i aslîsidir ve bunlar imanın ilk müeyyidesi ve bil'amel ilk inkişafıdırlar. Binaenaleyh bu ayet-i kerime'de bütün mebadi-i iman gayibda, bütün usul-i âmal dahi salât ve infakta icmal edilerek, din-i İslâm'ın ilmî, amelî, usul-ü füruu telhıs olunmuştur ki, bunlar, Fatiha'da إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ " misakiyle sırat-ı müstakim ve nihayet hamd unvanında toplanmış idi. Bundan sonra gayibda telhıs edilen mebadi-yi imaniye vahy ve nübüvvet mes'elesi itibariyle bir mertebe daha tavzıh olunarak buyuruluyor ki:

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ "**Ve o müttekiler ki, hem sana vahyü inzal edilen ve edilmekte bulunan Kitab ve Şeriat'e, hem de senden evvel vehy-ü inzal edilmiş bulunan yani Tevrat, İncil, Zebur, Suhuf gibi kitaplara iman eder-ler.**" [1] Ki bu iman da, Risalet-i Muhammediye'ye ve bütün Enbiya-yi salifenin nübüvvetlerine iman ile mümkündür. Zira habere iman, muhbire imana mütevakkıf bulunduğu gibi onların cümle-i münzelâtından birisi de nübüvvetleri davasıdır. Evvelki ayet, alelûmum Müslüman olan mü'minler, bu ayette mukaddema Ehl-i kitap'tan olup da Müslüman olan mü'minler hakkında nazil olduğu beyan buyruluyor. Maamafih böyle olması, iki ayetin yekdiğerini mütemmim ve muzıh olmasına mani değildir. Ve matekaddeme iman, maziyi hikâyeden ibaret zannedilmemelidir. Binaenaleyh bütün kütüb-i münzeleye ve Enbiya-i salifeye esas itibariyle iman dahi, islâm, iman ve akidesinden bir cüzdür ki, «قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ الخ...» (*"Ve deyin ki biz Allah'a iman ettiğimiz gibi bize ne indirildiyse, İbrahim'e ve İsmail'e ve Ishak'a ve Yakup'a ve Esbat'a ne indi-*

Naşi: Yeniden vücuda gelen delil, sebebiyle. **Salife:** Evvelce geçen. **Mütevakkıf:** Bir şeye bağlı olan. **Müzih:** Uzaklaştıran.

[1] Bir cismi yukarıdan aşağıya indirmek demek olan inzal, lisan-ı Şer'îde meâninin ve Kur'ân hakkında nazm-ü mânânın mintarafillah, Resulûllah'a vahy olunması mânâsında bir hakikat-i Şer'iye'dir. İlim ve kudret-i ilâhiye, muhit-i kül, mebde-i kül olduğu cihetle fevkalarş rütbeden âli ve ona nisbetle kalb-i Nebi, mataht olduğundan vahye inzal ve tenzil ıtlâk edilmiştir. Zaten marifet nokta-i nazarından bakıldığı zaman her ferdin vücudü, muhit-i kâinat içinde bir arz ve kalb onun merkezidir. Malûmat-ı hariciye o merkeze muhitten ve afak-ı semadan inerek gelir. Malûmat-ı enfüsiye de, merkezden muhite süut eder. Vehy-i Nebevî ise, Peygamber'in kendi vücudundan, kendi kalbinden çıkan efkâr, temenniyat dua ve münacat ve hitabat kabilinden olmayıp haricinden, kalbine doğru vaki olan kavi bir tesir-i melekûtî olduğu cihetle bunun hakkında inzal, tenzil, nüzul tabiri bilhassa bu hakikati de ihtar eder. Vahy-i Nebevî'nin ilhamat ve hadsiyyat-i adiyeden farkını sırası geldikçe görürüz.

rildiyse, Musa'ya ve İsa'ya ne verildiyse ve bütün peygamberlere Rabb'larından olarak ne verildiyse hepsine iman ettik..." Bakara 2/136) gibi ayetlerde bu cihet tafsil olunacaktır. Ve bunun için müslümanlık, bütün edyan-ı semaviyenin şahididir. Zira mesail-i imaniyede nesih yoktur, ikmal vardır. Nesih, Şerayi-i ameliye itibariyle caridir. Bu ve emsali Ayat-ı Kur'âniye ve Süne-i Nebeviye bize, bilhassa şunu gösterir ki, Müslümanlık dini, umumîdir. Bütün insanlara şamil ve edyan-ı münzelenin hepsine hürmetkâr bir dindir. Diğer dinler ise, liva-i tâbiiyetleri altında, diyanet itibariyle kendilerinden başkalarını yaşatmazlar. Hudud-ı vicdanîleri dar ve kısadır. Bunlar, kendilerinden başkasına bir hakk-ı hayat tanımamayı diyanetin muktezası bilirler. Tanırlarsa, yalnız siyaseten bir ıztırar ile tanırlar. Yakın zamanlara kadar Hristiyan devletlerin içinde kendilerinden başka bir millet yaşattığı görülmemiş ve bu sebeple bunlar başka dinden olan akvama hâkim olamamıştı. son zamanlarda bu vicdan darlığındaki mazarrât-ı siyasiyeyi gören Avrupa devletleri, Katoliklik ve Protestanlık mubarezelerinden doğan bir hürriyet-i vicdaniye davasiyle Fransa inkılâb-ı kebirinden sonra liberallık, lâiklik, ve insaniyet kelimeleri altında kelime-i Nasraniyetten inhirafa doğru yürümüş ve o zamandanberi diğer akvam üzerinde hükûmet tesisine yol bulabilmişlerdir. Fakat bu kelimeler, müsbet ve merhametli umumî bir vicdan-ı hak tesisine değil, dinsizliğe ve hodkâmlığa doğru menfi bir gidiş istihdaf ettiğinden, terakkiyat-ı ilmiye ve sınaiyesini hakka rabtedecek yerde, beşeriyeti haktan tebaüde, vicdansızlığa ve ihtirasata sürüklemiş ve neticesi, İslâmiyet'in gösterdiği hakikî ve müsbet hukuk'ı hürriyet ile insanlığı temin ve tamim eylediği cihanşümul hayatı haktan uzaklaşmak ve ıztırabat-ı hayatı arttırmaktan ibaret olmuştur.

Bu nokta-i nazarla denilebilir ki, beşeriyet-i hazıra, Bi'set-i Muhammediye zamanından olduğu gibi nur-i İslâm'ın umumî bir inkişafını ve müsalemeti amme için Hakk'ın, alelûmum insanlık üzerinde kuvvetli bir hâkimiyetini görmek derdiyle kıvranıp çabalamaktadır. Beşeriyetin şimdiki dalâli, insaniyetin, hak üzerinde hâkim olması fikrinde toplanıyor. Bu ise, insanlar miyanında en kuvvetli görünenlerin, bir halik-ı mabud gibi telâkkisine müncer oluyor. Bu ihtirasatın teşdidiyle hukukun çiğnenmesini ve emniyyet-ü müsalemeti umumîyenin haleldar olmasını intac ediyor. Halbuki saadet-i beşer, hakikatte in-

Nesih: Bir hükmü, yine şer'î bir hükümle kaldırmaktır. **İkmal:** Tamamlamak, bitirmek, mükemmelleştirmek. **Mazarrat:** Zararlar. **İnhiraf:** Doğru yoldan sapma. **İstihdaf:** Hedef edinmek. **Hodkâm:** Kendi keyfini düşünen, kendini beğenmiş. **Tebaüd:** Uzaklaşma. **Müsalemet-i amme:** Genel barış içinde olma. **Müncer:** Sona eren. **Teşdid:** Şiddetlendirme, sağlamlaştırma. **İntac:** Sona erdirme.

saniyyetin, hakka hâkimiyyeti davasında değil, hakkın insaniyyete hâkimiyeti esasındadır. Ve İslâm'ın, muadele-i hayat için إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ misakiyle talim buyurduğu kanun-ı fıtrat de budur. Binaenaleyh beşeriyyet, ya hakka galebe etmek davasiyle ihtiras ve ıztırap içinde birbirini yeyip gidecek veya Hakk Teâlâ'ya iman ile onun hâkimiyeti mutlakasına tabi olmak için, Din-i İslâm'a ve tebliğat-ı Muhammediye'ye sarılacaktır. Hakk'ı insanın madununda gören dar vicdanların felâh bulacaklarını ve daire-i beşeriyet için bir kutb-i müsbet olabileceklerini zannetmek ne büyük hatadır. Büyük vicdanlar, Hakk'ı bir bilir ve Hakk'tan gelenin hepsine, her birinin kendi mikdarına göre kıymet verir. Ve işte kalb-i İslâm, bu büyük iman ve vicdanın sahibidir. O, herkese bu imaniyle sinesini açar. Bütün vicdan-i beşeri, bu vüs'at ve semahatle Hakk'a takrib etmeğe çalışır. Bunu kavrıyamıyan bu yüksekliğe eremiyenleri de, Hakk'ın vahdet ve şümulüne taarruz etmemek ve Hakk'a cüz'î, küllî intisabı kabul etmek şartiyle kendi sâha-i diyanetlerinde hür tutarak sinesinde yaşatır ve onların hakk-ı hayatına hürmeti de sade zahirî bir siyasetin değil, hakikî dininin müktazası bilir.

Filvaki وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ **Ahırete yakın sahibi olacak olanlar da, ancak bunlardır. Bu şümullü imana malik olanlardır.** Meselâ, "Hazret-i Musa Peygamber idi, amma İsa değil idi. Tevrat kitabullah'dır, İncil değildir. Yahud Musa ve İsa Aleyhimesselâm Peygamber idiler, amma haşâ Muhammed Aleyhisselâm değildir. Olsa bile O, bizim değil, Arabların Peygamberidir. Tevrat ve İncil Kitabullahdırlar, amma Kur'ân değildir" gibi sözlerle Allah'ın Peygamberlerini tefrik eden, kimine inanıp, kimine inanmıyarak, Muhammed Aleyhisselâmın nübüvvetini ve O'na nazil olan Kitab ve Şeriat'i tanamıyanların Ahiret hakkında bir takım zanları, bazı kanaatleri bulunsa bile yakînları yoktur. Gerçi her felsefede, her dinde bir fikret-i Ahiret vardır. Fakat bunların çoğu bürhansız bir takım emaniden, ideallerden ibaret kalır. Çünkü mesail ve tarik-i Ahıretin imkân-ı vücudü, akıl ve kâlb ile her zaman sabit olursa da, tahakkukunda bürhan-ı aklî, farzıyat, temenniyat-ı kalbiye kâfi değildir. O ancak mintarafillah gelen Enbiya-i zişan'ın haberi sadıkları ile bilinebilecek umur-i gaybiyedendir. Bunu hatm-ü ikmal eden ise, Hatemü'l-Enbiya olan Muhammed Mustafa (S.A.V.)'dir. Binaenaleyh enbiya'ya iman etmiyenlerin Ahırete, doğru imanları olamıyacağı gibi, Enbiya-yi salifeye iman edenler dahi, Hatemü'l-Enbiyaya ve ona inzal olunan Kitab ve Şeriat'e iman etmedikçe, Ahıret hakkındaki iman ve

---

Emani: Emniyetler, niyetler, gayeler. **Mintarafillah:** Allah tarafından.

kanaatleri yakin mertebesini bulamaz, vaki-i hakka mutabık olamaz. Meselâ, Musevîler, "Cennete ancak Yehudî olanlar girecektir ve bize, nar-i Cehennem olsa olsa sayılı birkaç gün temas edecektir", derler. İsevîler de ayni sözü, kendileri hakkında söylerler. Kendilerinden başkasına dünya ve Ahırette hakk-ı hayat ve saadet tanımazlar. Ve sonra naîm-i cennet, dünya nimetleri cinsinden midir? daimî midir, değil midir? O bir beka-yi ruh mes'elesi midir, değil midir? Diye ihtilâf ederler. Halbuki Allah'ı bir bilip, bütün Enbiya'yi tasdik ve Resul-ü Ahirü'z-zaman'ın risaletine ve O'na inzal olunan Kitab ve Şeriat'e de iman ettikleri zaman, indî ve nefsî olan o gibi zunun-i fasideleri, hakkikate muvafık olmıyan itikadları tebligat-ı Muhammediye'ye imanla gider de, Ahiret hakkında vakıa mutabık ikan hasıl ederler. Dünya hak, Ahıret de hak, hayat hak, ölüm ve kıyamet de hak, öldükten sonra dirilmek de var. O da hak, haşir hak, sual hak, hesap hak, mizan hak, sırat hak, sevap hak, ıkab hak, cennet hak, cehennem hak, ve hepsinin fevkinde rıdvan-ı ekber ve müşahede-i Cemalullah da hak, Allah'ın izniyle mü'minlere şefaat da hak, cennet ebedî, cehennem de ebedî Maamafih o ebedî cehenneme girdikten sonra kurtulup çıkacak ve nihayet cennete gidecek olanlar da var. Ahiret nimetlerinde dünya nimetlerine benziyenlerde var. Dünya da görülmedik, işitilmedik, hatıra gelmedik şeyler de var. Şu fark ile ki, naîm-i Ahiret, ebedî ve elemsiz. Dünyanın kavanin–i ilmiyesi Ahıretin tahlilât-ı külliyesiyle tafsılâtını idrakė müsaid de değil. Onu künhiyle bilmek, künh-i hakkı bilmeğe mütevakıftır. Kavanin-i ilmiye bize, onun akla muhalif bir muhal olmadığını ve nihayet alelıtlak bir âlem-i gaybin mevcud olduğunu ve bugünün herhalde bir yarını bulunduğunu ve ona hazırlanmamız lüzumunu isbat ve ifham eder. Fakat o yarının nasıl olacağını ancak Allah bilir. Ve gaybtan haberdar olan Enbiya-i Kiram haber verebilir.

Ahıret, esasen ahir sıfatının müennesidir ki, son ve sonraki mânâsına sıfat iken lisan-ı Şer'î'de dar-i ahıre ve hayat-ı ahıre ve neş'et-i ahıre terkiplerinin muhaffefi olarak ism olmuştur. Mukabili olan dünya da böyledir. Ahıret kâh dünya ve kâh ulâ mukabili kullanılır. Dâr-i Ahıret, hayat-ı mahza, hayatı ebediyedir. Hayat-ı mahzayı insanların kimisi, yalnız aklî ve ruhanî telâkki eder, kimisi de hissî ve cimanî. Fakat hakikatini henüz bilmediğimiz hayatın bizce kemali, hem akliyet ve hem hissiyetindedir. Kur'ân'ın bize bildirdiği hayat-ı ahıre ise, ekmel-i hayat olduğundan biz, ona inanırız. Ta'mikat-ı felsefiyesiyle uğraşmayı zaid addederiz. Ben, "ben" dediğim zaman ruhaniyet ve cismaniyeti-

---

Mahza: Ancak, yalnız, tek. **Ta'mikat:** Derinleştirmeler, incelemeler. **Zaid:** Artan, fazlalık, lüzumsuz.

min nokta-i vahdetine basıyorum ve hayatı da bunda biliyorum. Âlem-i gaybın, bu günkü âlem-i şehadetten namütenahi derecede evsâ ve ekmel olduğunu biliyoruz ve her halde yarın için daha ekmel bir hayatın muhakkak olduğu şüphesizdir. Buna, "acaba!" diyenler kalbleri kör olanlardır. Maddemiz erir, madde-i külle karışır, kuvvetimiz dağılır, kuvvet-i külle karışır, hepsi erir Hak Teâlâ'ya raci olur. Mukaddema, Allah'tan kendime geldim, yine Allah'a gideceğim. Gidersem, Rabbımın bir âleminde daha niçin kendime gelemiyeyim. Niçin rahmetlerine eremiyeyim, hemen Cenab-ı Hakk, hüsn-i hatime nasıb etsin. Felsefenin, "olan yine olacaktır", diyen ıttırat kanunu, beka-yı illiyyet kanunu bile bu ikanlarımı zarurî kılmaz mı? (A.S.) Efendimiz'den rivayet olunuyor ki, şöyle buyurmuşlar: "Taaccüb, bütün taaccüb ona ki, Allah'ın halkını görüp dururken, Allah'da şek eder. Şuna taaccüb olunur ki, neş'et-i ulâyı tanır da, neş'et-i uhrayı inkâr eder. Şuna da taaccüb olunur ki, her gün, her gece ölüp dirilip dururken ba's-ü nuşuru inkar eder. Şuna da Taaccüb olunur ki, Cennete ve naim-i Cennete iman eder de, yine darul gurur, için çalışır. Şuna da taaccüb olunur ki, evvelinin bulaşık bir nutfe, ahırinin mülevves bir ciyfe olduğunu bilir de, yine tekebbür ve tefahur eder." Bu hadîs, Ahıret hakkında ilim ve fen nokta-i nazarından başlıca iki hakikati gösterir: Birincisi, neş'et-i ulâ ve uhra tabiriyle hem hakikat-i Ahırete ve hem ıttırad ve tekerrür kanununa işarettir. İkincisi, zahiren nevm-ü yakazayı gösteren her gün, her gece, ölüp dirilmek meselesidir ki, hakikat-i hayat ve hakikat-i Ahıret nokta-i nazarından pek mühimdir. Biz, her gün gıdaya, uyuyup uyanmıya neye muhtaç oluyoruz? Çünkü bedenimiz, eczayı bedeniyemiz, her gün ve hattâ her saat, her lâhza mütemadiyen ölüyor ve yerine yenisi halk olunuyor ve bu halk olunurken biz uyuyoruz. Bunun için uyku, sadece zahirî değil, hakikaten de bir ölüm oluyor. Çıkardığımız bütün ifrazatımız, ecza-ı bedenimizin cenazeleridir. Demek ki, hayat, ancak teceddüd-i emsal ile halk-ı cedid sayesinde devam ediyor. Devam eden nedir? Benim birliğim nedir? Bu da, bir kanun-ı ıttırat ve temasül ve tekâmül tecellîsidir. Binaenaleyh hayat-ı dünyeviyemin zâman-ı zatinde benim ruhaniyet ve cismaniyet-i sabitem değil, Halkullah, Bakaullah'tır. Ve işte hayat-ı Ahıret de böyledir.

İkan, yakin sahibi olmaktır. İkan, istikan, teyakkun, yakin hepsi bir mânâya gelir. Yakin, vakıa mutabık ve her hergi bir teşkik ile zail olmıyacak surette şekk-ü şüpheden âri olan sabit ve cazım bir itikad demektir. Tabir-i

---

Evsa: Daha geniş, çok vasi. **Ba's:** Dirilme. **Nüşur:** Öldükten sonra dirilmeler. **Nevm:** Uyku. **Yakaza:** Uyanıklık, dikkatte olmak. **İfrazat:** Vücuddan çıkan, bedenden ayrılan, kan, irin, balgam gibi şeyler. **Emsal:** Denk, benzer. **Ittırat:** Uygun şekilde. **Teşkik:** Şüphede bırakmak.

aharle yakin, şekk-ü şüphe bulunmayan ilm-i mütkan, rayb karışmıyan ilim, nakzına ihtimal bulunmıyan ilimdir. Maamafih yalnız cezm-i kalbî mânâsına da yakin ıtlâk edildiği vardır. Şu anda şüphem yok ki, bu, böyledir. Şimdi ve ileride şüphe edilmez bu, böyledir. Başka türlü olmak mümteni bu, böyledir. Bunun üçüne de yakin denilir. Fakat asıl yakin, ikinci ile üçüncüdür. Yani birinci tariftir. İlm-i ilâhîye, yakin ıtlâk edilmez. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, esma ve sıfat-ı ilâhiye tevkifîdir. Kitab ve Sünnet'te ise, İlmullah'a yakın ıtlâkı görülmemiştir. İkincisi, yakin ve ikan şekk-ü şüphe şanından olanlar hakkında kullanılır. Bunun için ulûm-ı zaruriyeye yani huzurî olan bedihiyata, bedihiyat-ı evveliyeye yakin denilemiyeceğine zahib olanlar bile vardır. Yakında matlûb olan vakıa mutabakat ve adem-i raybdir. Fakat bu vakiin zarurî olması değil, ancak vaki olması şarttır. Binaenaleyh müşahedat, mücerrebat, mütevatirat ve istidlâlât-ı sahiha dahi yakin ifade ederler. Bazı Garp feylesoflarının iddia ettikleri gibi yakin, yalnız ilm-i zarurî ve huzurî demek değildir. Yakının meratibi vardır. Mesala, riyaziyat, istintacatı mantıkıye yakını ve zaruri olduğu gibi ulûm-i adiyye ve mücerrebe, ulûm-i tabiiye miyanında kimya ve fizik ilimleri, zarurî olmıyarak yakinîdirler. Ancak bunların, vakıat-ı mücerrebesinden istidlâlat-ı faside ile intac edilen nazariyat ve farziyatın hepsi, yakinî değildir. Kezalik ilm-i hayat, Tıb ve emsali henüz yakinî değildir. Bu esbaba mebni tayyareleri yaparız, fakat bir çimeni, bir böceği, serçenin bir tüyünü yapamayız. Acaba mümkün değil midir? Mümkün olmasa idi, vücude gelmezdi. Allah Teâlâ onları, evvelen ve bizzat ve sonra maddeleri, tohumları vasıtasiyle yarattığı gibi, bizim elimizle de yaratabilir. Nitekim Peygamberlerin ellerinde yapabileceğine dair nümuneler de gösterdiğini Kur'ân haber de veriyor: وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطّ۪ينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِاِذْن۪ي فَتَنْفُخُ ف۪يهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِاِذْن۪ي ("*...hani benim iznimle çamurdan kuş biçimi gibi taslayordun, içine üflüyordun da benim iznimle bir kuş oluveriyordu.....*" Mâide 5/110) Bunun için ulûm ve fünun-i tabiiye bizim, Kudretullah hakkındaki yakınımızı ve imkânı zatî hususundaki vüs'at-i imanımızı yıkacak değil. Takviye edip, tevsi edecek delâil telâkki edilmek lâzım gelir. Fenleri kendi hudutları dahilinde takip ve terakki ettirmeliyiz. Fakat onlara inanırken, hiç bir zaman Kudretullâh'ı tükettik, Dünya ve Ahıreti bitirdik zannetmemeliyiz. Yakiniyat-ı adiyeye, yakiniyat-ı zaruriyeyi fedâ eylememeliyiz. Biz var isek, bizim ilmimiz var ise, Allah Teâlâ ve onun ilm-ü kudreti daha evvel var. Bu günkü âlem-i şehadet var ise, yarınki âlem-i gayib de bittabi var. Bu gün olmıyanlar, yarın olur. Bu gün inan-

---

Zahib: Bir zanna kapılan. **Adiyye:** Alışılmış. **Mücerrebe:** Denenmiş. **Tevsi:** Genişletme, bollaştırma.

madıklarımıza, yarın inanmak mecburiyetinde kalırız. Hiç yanılmamak, hiç şaşmamak, ye'si küllîye düşmemek istiyorsak, hiç bir hâdisenin yıkamıyacağı hiç bir teşkikin izale edemiyeceği en hak ve en küllî esaslara iman etmeliyiz ki, daire-i yakinimiz daralmasın ilm-ü fenni boğmayalım. Saha-i imkânı kısaltmıyalım, mümküne, muhal demiyelim. Hayır yerine şerre koşmıyalım. Muhal zannettiklerimizin imkânını, hattâ vukuunu gördüğümüz zaman perişan oluruz. Sudan ateş, ölüden diri çıkar mı? Biiznillâh çıkar. Hayat yapılır mı? Biiznillâh yapılır. Göklere çıkılır mı? Biiznillâh çıkılır. Kabirde sual surulur mu? Biiznillâh sorulur. Ölen dirilir mi? Biiznillâh dirilir. Lâkin iki kerre iki tek olur mu? Olmaz. Cüz, küllünden büyük olur mu? Olmaz. Malûl, illetini geçer mi? Geçmez. İnsan, bizzat halik ve bizzat ma'bud olabilir mi? Olamaz. O, Allah'ın izniyle kuş da yapsa, ölüleri de diriltse yine kuldur yine kuldur. Bütün imkânlar, Kudretullah'dadır. Ve istikbal dediğimiz zaman, namütenahidir. Ve o namütenahide bizim nice serencamımız ve mes'uliyetlerimiz olacaktır. Ve işte Hazret-i Muhammed, bize mutlâk olan bu iman-ı küllîyi bu akide-i tevhidi ve buna göre amel-i salihi talim için ba's buyrulmuştur. O'na iman edenler, hiç bir zaman aldanmazlar, her zaman yakîn sahibi olurlar.

(أُولٰئِكَ) «أُولَاءِ» ismi işaret cemi, "za" nın cem'i, «كَ» harfi hıtabtır ki, «ذٰلِكَ» gibi evvelâ Peygamberê hıtab-ı has, saniyen hıtab-ı âm olabilir. Meali: **"Sana söylerim bunlar, o gördüklerin, o evsafını işiddiklerin"** demektir. Yani, "Ya, Muhammed, böyle kalbî olan ve sade görünene bağlanmayıp, aklın idrak edebileceklerine dahi cümleten iman ve tasdik ettiği ibadat-ı bedeniye ve maliyeyi ifa ile tarik-ı semi'den başka yolu olmayan hususata dahi şümuliyle iman etmek ve edebilmek kabiliyyet ve meziyetlerini cami olana müttekileri işittin ya, işte bunlar: عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ **taraf-ı Rabbanîden [1] Rabb-i ahadleri olan Allah Teâlâ tarafından hidayet üzeredirler".** Yani, O'nun hidayetine namzet ve o hidayet üzere yürüyecek olan, ve yürümekte bulunanlar, alâ meratibihim onlardır. Hidayet-i irşadiyeyi, bunlar dinler, mertebe mertebe hidayet-i fiiliyeye bunlar erer. «اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» diyecek olan veya diyenler, bunlardır. Bunun cevab-ı kavlî ve fiilîsini alacak ve sırat-ı müstakimde yürümeye muvaffak olacak olanlar, yine bunlardır.

وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **Ve işte herkesin fikrinde ve zikrinde, müflihun müflihun diye duyup yadettikleri ve fakat ta'yin edemedikleri bahtiyarlar,**

[1] "Rabbları" tabiri, salim olmuyor. Çünkü "Rabbihim" tercemesi olabileceği gibi "erbabihi" tercemesi de oluyor. Bunda ise, iham-ı şirk bulunduğundan münasebetsiz oluyor.

cidden ve ebediyyen felâh bulanlar, bulacak olanlar, gadab-ü dalâlden salim olarak, niam-ı ebediye-i İlâhiye'ye erecekleri muhakkak olanlar ancak bunlar, bu hidayet üzere bulunanlardır. Allah, Peygamber tanımayanlara değil, yalnız evvelki Peygamberlere iman etmiş olanlara da değildir. İman edip, bedenen ve malen ibadet ve âmal-i saliha yapmıyanların halleri de, tehlikeden salim değildir. Bunların felâhları dahi, mümkün olsa da, tam ve kâmil değildir. Mademki imanları vardır, Rahmet-i ilâhiye ile felâhları kabil ise de, harikulâde kabilindendir. Sünnetullah değildir. Maamafih onlar hakkında, imansızlar gibi ye'si küllî de caiz olmaz. Zira indallah zerre-i iman da zayi olmaz.

Müflih, "iflâh" dan felâh bulan demektir. Felâh, aslında felâhat gibi yarmak manasiyle alâkadardır ki, o gündeki maniayı yarıp kendini kurtarmak ve matlûbuna ermek, yani zafer bulmaktır. Mü'minler de, dünya ve tabiat ve şehvet manialarını yarıp gaybde gizlenen matlûblarına eren ve Ahırette ebedî felâh bulanlar olacaktır. Lisan-ı Arab'da, böyle haber elif lâm ile muarref olursa kasır ifade eder. Burada "hüm" zamir-i fasıl denilen bir harftir ki, haber ile mübteda beynini sıfatten fark ettirir. Mühim bir rabıta-i hükümdür. Bundan da, bir kasır anlaşılır. İzah ettiğimiz mânâ, bu kasırlara tarifin mânâsıdır. Emsalinde tatbik edilsin. Bu gibi ta'riflerde, iki nevi mânâ melhuzdur: Birisi, öteden beri müflihun vasfiyle şöhretşiar bir takım zevat-ı mübheme vardır. Bunu duyarsanız, fakat tayin edemezsiniz. Eğer duydunuzsa işte bunlar, ancak o müttekilerdir. İkincisi, eğer duymadınızsa, bu mefhumu iyi tasavvur ediniz ve hakikatini tahkik ediniz. Ve ettiğiniz zaman biliniz ki, bunlar, ancak onlardır, demek olur. «أُولٰئِكَ» nin tekrarı hidayet ile felâhın müstakil birer haslet olduklarına işarettir. "Aradaki atfın vav ile yapılması da hidayet ile felâhın mefhumen ve maksadan mugayeretlerine işarettir" diyorlar. Maamafih birinci «أُولٰئِكَ» o imanları yapan müttekilere, ikinci de «عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ» kaydinden sonra onlara raci olması ve binaenaleyh mânen tekrar bulunmaması daha muvafıktır. Görülüyor ki hidayetin, müttekilere kasrı yoktur ve lâkin felâhın hidayettekilere kasrı vardır. Ve bu nokta mühimdir, düşün!... Sonra felâhın hidayete, hidayetin takvaya terettübü de illiyet tarikiyle değil, adet tarikiyle cereyan ettiğine ve müessir-i hakikî Allah Teâlâ'nın fazl-ü rahmeti olduğuna işaret için arada «فـ» gibi sebebiyet ifade eden bir harf zikrolunmamıştır.

Kur'ân, işte ale'l-meratib bu müttekilere hidayettir. Acaba burada niçin "Hüdenlinnas" denilmedi ve Hüdenlilmüttekin denildi?, diyeceksin; çünkü:

Terettüb: Sıralanmak, gerekmek.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

6- Amma o küfre saplananlar, ha inzar etmişin bunları, ha etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler.

7- Allah, kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde inmiştir ve bunların hakkı azîm bir azaptır

TAHLİL VE MÜNASEBAT- Lisan-ı Arab'ta, lisanımızda mukabili bulunamıyan bazı harfler vardır ki «إِنَّ» de bunlardandır. Bu harf, fiile benzeyen altı harften biri olup yerine göre, "elbette, her halde, şüphesiz, lâcerem, muhakkak" gibi bir tahkik ve te'kit mânâsı ifade eder. Razî'nin naklettiği vechiyle, Arab'ın ilk feylesofu sayılan "Kindî", eimme-i, lisandan imam-ı Müberre'y de gitmiş ve: "ben kelâm-ı Arab'da bir haşiv buluyorum. Meselâ, عَبْدُ اللّٰهِ قَائِمٌ Abdullah ayaktadır, diyor, sonra إِنَّ عَبْدَ اللّٰهِ قَائِمٌ Muhakkak Abdullah ayaktadır, diyor. Daha sonra إِنَّ عَبْدَ اللّٰهِ لَقَائِمٌ Muhakkak Abdullah gerçekten ayaktadır, diyor. Bunların hepsi mâ'nen bir. Arada fazla lâfızlar var", demiş. Müberred: "hayır", demiş. Haşiv yok, elfaz ihtilâf edince mânâ da ihtilâf eder. Evvelki, doğrudan doğru kıyamı haber veriyor. İkinci, bir sualin cevabı oluyor. Üçüncü de, bir münkirin inkârına cevap oluyor", diye izah ederek, dekaik–i lisaniyede feylesofun cehlini gösterivermiştir. Bu bir harf, bize bir nazım altındaki maaninin inceliklerini anlatmaya ve bundan zühul edenlerin muhakemat-ı fikriyede münasebetsizliklere düşeceklerini ne güzel anlatır. İman-ı belâgat Abdülkahir-i Cürcanî der ki: "Tahkik «إِنَّ», te'kit içindir. Bir haber, muhatabın zann-ı hilâfına değil ise, «إِنَّ» ye ihtiyaç yoktur. Fakat samiin zann-ı hilâfına bir haber verildiği zaman ona ihtiyaç vardır. Ve haber ne kadar müsteb'ad olursa, "inne" nin hüsnü

İnzar: Neticenin kötü olacağını bildirerek sakındırmak. **Azab ve ceza va'detmek.** Korkutmak. **Lâcerem:** Şüphesiz, elbette. **Haşiv:** İbarede lüzumsuz söz bulunması. Aynı mânâda iki kelimeyi yanyana söyleme. **Müsteb'ad:** Uzak görülen.

o kadar artar ilah..." İşte bu ayette de öyledir. Burada **evvelen**, "hüdenlilmüttekin" takyidine karşı hatıra gelen bir suale, istinafen bir cevap vardır. **Saniyen,** bu ayette beyan olunacak mazmun-ı haber istib'ad olunabilecğinden onu te'kit ve takrir vardır. Binaenaleyh bu ayetin, "hüdenlilmüttekin" fıkrasına gayet kavi bir münasebet-i tezat ve tekabülü vardır. Ve bu suretle bu iki ayet, evvelkilerin kasimi olan bir tasnif ifade etmektedir. Küfür, zammı "kâf" ile aslı lûgatte küfran gibi setr-i nimet yani nankörlüktür. Bunun aslı da, fethi "kâf" ile kefirdir ki, alelıtlak setir demektir. Feth ile olan bu mânâdandır ki, tohum eken ziraatçiye, kezalik geceye kâfir, meyva tomurcuğuna kâfur, kalça etlerine kâfire denilmiştir. Binaenaleyh feth ile kefr, setr-i mutlak eam, zam ile küfür setr-i ni'met ehastır. Şer'an küfür ise, imanın mukabilidir, imansızlık demektir. Yani bir kimsenin iman, şanından olduğu halde iman etmemesidir ki tekzib ve inkâra ve terk-i tasdika ve ıztırar ve mani bulunmadığı zaman, terk-i ıkrara da şamildir. İmandaki tasdik gibi, küfürde tekzib dahi, kalbî, kavlî veya fiilî olur. Tekzib-i kalbî, nasıl küfr ise, bilâıztırar tekzib-i kavlî de öyledir. Hattâ böyle bir tekzib-i kavlî daha eşna bir izhar-ı adavet olur. Kezalik tekzib-i fiilî de, böyledir. İmanı matlûp olan mukaddesatı fiilen tahkir, tezyif, tehzil ve istihfaf, ibtale say etmek, eşna-ı küfür olduğunda şüphe yoktur. Yalnız kalbte gizlenen küfre, küfür denip de kavlen veya fiilen izhar ve ilân olunan küfre, küfür denmemek nasıl mümkün olur. Meğerki o izhar-ı kavlî veya fiilî إلا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْايمَانِ (*"Her kim imanından sonra Allah'a küfrederse. Kalbi iman ile mutmain olduğu halde ikrah edilen başka. Velakin küfre sinesini açan kimse lâbudd onların üstüne Allah'dan bir gadap iner ve onlara azim bir azâp vardır."* Nahl 16/106) istina-yı Şer'î'si mucebince zarurî bir ikraha mübteni olsun. Tekzib-i fiilî, iman ile ictimaı mümkün olmıyan fiili yapmaktır. Ancak tekzib-i fiilî ile adem-i fiil arasında büyük fark vardır. Meselâ namaz kılmamak başka, haça tapmak yine başkadır. Namaz kılmamak küfür değilse bile, haça tapmak her halde küfür olur. Bu nokta-i nazardan terk-i amelin tekzib-i fiilî olup olmadığı ca-yı nazar olduğundan mucib-i küfr olup olmıyacağında ihtilâf edilmiştir. Halbuki, tahkir ve istihfaf ifade eden kezalik Muzhafi, çirkâbe atmak, güneşe secde etmek, zünnar bağlamak, küfür neşretmek, istihlâl-i ma'siyet, tahlil-i haram, tahrim-i helâl gibi bizzat eser-i küfür, delil-i küfr olduğu belli bulunan ef'ali mükezzibenin, zaruret-i ikrah yoksa küfr olduğunda hiç ihtilâf edilme-

---

İstinafen: Baştan başlamak yolu ile. **Bilâ-ıztırar:** Mecbur olmadan. **Eşna:** Çok çirkin ve fena. **Adavet:** Husumet, kin, buğz. **Tahkir:** Hakir görme, horlama. **Tezyif:** Çürütme, küçük düşürme. **Tehzil:** Zayıflatma, alaya alma. **İstihfaf:** Hafife alma. **İbtal:** Batıl ve boş şey. **Çirkab:** Pis su. **Zünnar:** Papazların bellerine bağladıkları örme kuşak.

miştir. Biz bâlâda beyan olunduğu üzere terk-i amelin ve her ma'siyetin mucib-i küfr olmadığına kailiz. Fakat bu mes'ele de, pek suiistimal edilmiştir. Burada, dikkat edilecek bir nokta vardır ki, o teemmül olunursa Havaric ve Mu'tezile'den sarf-ı nazarla hakikatte ihtilâf bulunmadığı tebeyyün eder. Terk-i amel iki türlüdür. Birisi, terk-i cüz'î, diğeri terk-i küllîdir. Yani biri terk, biri de, terki itiyat etmektir. Meselâ, bazan namaz kılmıyan ile terk-i salâtı itiyat eden arasında büyük fark vardır. Namaza imanı olan, onu vazife tanıyan kimsenin hasbe'l-beşeriye ara sıra bazı tekâsülü bulanabilmek ma'kuldür. Binaenaleyh terk-i cüz'î küfrolmıyabilir. Lâkin terki i'tiyat eden, kılmayı hiç hatırına getirmiyen ömründe hiç kılmıyan ve hattâ kılmamağa azmetmiş bulunanların, ehl-i kıble olduklarına, Allah'a, Peygamber'e ve Peygamberlere, Kur'ân'a ve Ahırete, fariza-i vazifeye imanı bulunduğuna nasıl hükmedilebilir? Hulâsa iman, nesak-ı tevhid ile bir cümle-i mu'tekadata nâkabil-i tecezzi bir inkıyad-ı tabiiyet, küfür de onlardan velev birinin olsun bulunmamasıdır. Yani küfür için, iman edilecek şeylerin hiç birine inanmamak şart değildir. Birine veya bir kısmına inanmamak da, küfürdür. İman, bir mucibe-i külliyedir. Küfür ise, onun nakzı olduğundan salibe-i cüz'iye ile vaki olur. Salibe-i külliyeye mütevakkıf olmaz. İman ile küfür sade zıd değil, mütenakızdırlar. Ne ictima ederler, ne irtifa. Arada vasıta, münzile beynelmenzileteyn yoktur.

Bir insan, ya kâfirdir ya mü'min. Fasık da, fıskına göre bunlardan biridir. İman ile küfür, iki nokta-i nazarla mülâhaza olunur. Birisi, insanın yalnız Allah Taala'ya karşı vaziyeti, diğeride, mü'minlere karşı vaziyetidir. Evvelkinden mü'min, yanlız Allah Teâlâ'nın ilmini düşünerek imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder. Bu noktada hem batınından ve hem zahirinden mes'uldür. İkincisinde insanların ilmini ve onlara kendini ne suretle tanıttığını ve ne gibi muamele izhar ettiğini ve onların ilmine karşı kendisinin ne gibi bir muameleye maruz olması lâzım geldiğini teemmül ederek, imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder. Çünkü iman-ı İslamî'nin bir hukukullah, bir de hukuk-ı ibad ciheti, bir infirat, bir de ictima haysiyyeti vardır. Allah'a, Peygamber'e kalbimde imanım var deyip de, ibadullah'a karşı hep küfür muamelesi yapmak iman-ı İslâminîn şiarı değildir. Din ve imana muhtaç olan Allah değil, insanlardır. Küfretmek lisanımızda sebb-i galiz ile sebbetmek mânâsına da urfolmuştur ki Arabça'da yoktur. Fakat daha ziyade İstanbul lisanında beyne'l-

---

Tebeyyün: Belli olmak, sabit olmak. **İtiyat:** Alışkanlık, adet edinmek. **Tekasül:** Üşenmek, tembellik. **Mutekadat:** İtikad edilenler inanılanlar. **Tecezzi:** Parçalanma. **İnkıyad:** Boyun eğme, teslim olma. **Nakz:** Bozmak, çözmek. **Salibe:** Bir şeyin varlığını inkâr eden.

avam mutearef olan bu mânâ, esasen mânâ-yi Şer'î'den me'huzdur. İbtida dine sövmek, imana sövmek, ağıza bilmem ne yapmak gibi mucib-i küfrolan seblere ıtlak edilirken biraz tamim edilmiştir. Bunun için küfretmek tabiriyle, kâfir olmak tabiri beyninde bir fark sezilir.

İnzar, korkulu bir şeyi sakındırmak için bildirmek, yani, "ileride şu fenalık var sakın" diye irşat etmektir.

Hatim, tabi gibi basmak mânâsınadır. Ve ketm ile de alâkadardır. «على» ile sılalandığı zaman üzerini mühürlemek, yani bir şeyi veya içindekini tevsik için üzerine mühür veya damga basmak. Bir çıkını, bir odayı, bir zarfı mühürlemek gibi. Bir de bir şeyi, nihayete erdirmek mânâsına gelir. Lâkin bunda «غطاء» gibi bizzat tadiye eder. Binaenaleyh burada evvelki mânâdan bir istiaredir.

Kalb, yürek ve gönül mânâlarına gelir. Yani kalb, iki mânâya kullanılır. Birisi, göğsün sol tarafında, sol memenin altına doğru konulmuş bir nevi çam kozalağı şekline benzer bir surette - Sanevberiyyüşşekil - ve bedendeki etlerin hiç birine benzemiyen, hem âsab ve hem adalât ensacının hakikatlerini cami bulunan bir lâhm-ı mahsustur ki uruk ve şerayin bütün damarların köküdür. İçinde butaynleri yani karıncıkları, üzeynleri yani kulakcıkları vardır. İnsanın a'za ve echizesi içinde bizatihi müteharrik olan odur. Ruh-i muharrik ondan başlar. Bu, motörü kendinde, kendi kendine açılıp kapanan bir tulumbadır. Deveran-ı dem buna medyundur. Ve maamafih bu hareketin, teneffüs ve hareket-i rieviye ile de bir alâkası ve muvazatı vardır. Bu kalb, ilm-i ebdandan olan İlm-i tıbbın ve etıbbanın meşgul olduğu kalb-i cismanî ve mekânîdir. Buna biz, lisanımızda yürek tabir ederiz. Nitekim mideye de kursak deriz. "Kursak aşını, yastık başını ister." İkincisi, ruhanî bir lâtife-i Rabbanî olan ve bütün şuur, vicdan, ihtisasat ve idrakâtımızın, kuvve-i âkilemizin madeni yani manevî âlemimizin merkezi bulunan lâmekân kalbdir ki, nefs-i natıka dahi tabir olunur. İnsanın asıl hakikat-i bu kalbdir. İnsanın müdrik âlim, arif olan lâyenkasim cüz'ü, muhatab, muateb, mutaleb ve mes'ul olan cevheri budur. Bütün benliğimiz evvelâ bundadır. Bunun için idrak eden "ben" idrak olunan "ben" in içindedir. Ben ruhuma, cismime, aklıma, idareme bundan geçerim. Bu sanki ruhumuzun bir gözüdür. Basıret bunun nazarı, akıl bunun ruhu, irade bunun kuvvetidir. Bunu ruhumuzun

---

Sebb-ı galiz: Çok çirkin sövgü. **Ketm:** Saklamak, sır tutmak. **Tevsik:** Vesikalandırmak, sağlamlaştırmak. **İstiare:** Bir kelimenin mânâsını murakatcn başka bir mânâda kullanmak. **Âsab:** Sinir, damar. **Deveran-ı dem:** Kan dolaşımı. **Rieviye:** Akciğerlerle ilgili. **Ebdan:** Bedenler. **Etıbba:** Doktorlar. **Muateb:** Azarlanmış.

kendisi telâkki edenler de çoktur. Lisanımızda biz buna, yine kalb deriz. Bâlâda gönül denildiğini de söylemiştik. Çünkü gönlümden geçti, kalbimden geçti, zihnimden geçti, aklımdan geçti dediğimiz zaman hepsinde ayni mânâyı kastederiz. Bununla beraber kalb ile gönlü fark ettiğimiz noktalar da vardır. Meselâ, "kalbin çürük" deriz de, ayni mânâda gönlün çürük demeyiz. Bazan yürek kelimesini de, bu mânâda kullandığımız olur ki, "yürekli adam, şecaatli, kuvveti kalb sahibi adam" demektir. Şüphesiz lâmekân olan bu kalb-i ruhanînin bütün bedene ve kalbi cismanîye bir alâkası vardır. Fakat ulema ve hükema bu alâkanın veçhini, keyfiyeti taallûkunu evvelemirde ve bizzat bedenin hangi noktasına taallûk ettiğini tayinde hayrete düşmüşlerdir. Bu taallûk evvelâ kalb-i cismanîye midir? Dimaga mıdır? Cümle-i asabiyeye midir, cümle-i asabiye ve adaliye mecmuuna mıdır? Yoksa kalb ve dimağ, uruk-u a'sab ve adalât-ü echizesiyle bedenin suret-i vahdaniyesine midir? Sonra bu teallûk, a'razın ecsama, evsafın mevsufatına teallûku gibi midir? Bir aleti istimal edenin, alete teallûku gibi midir? Bir mütemekkinin, mekâna teallûku gibi midir? Her ikisini cami olarak bir kapudanın, gemiye teallûku, bir hükümdarın, memlekete teallûku gibi midir? Hasılı madde ile kuvvetin alâkası nedir? Ve sonra maddî kuvvetle manevî kuvvetin alâkası nedir? Bunlar felâsifeyi, İlm-i ruh erbabını yoran, hayretler içinde boğan noktalardır. Ancak ibtidaen olsun, intihaen olsun, evvelen ve bizzat olsun, saniyen ve bilvasıta olsun, failiyet haysiyetinden olsun, kabiliyet haysiyetinden olsun, her halde bunun kalb-i cismanîye dahi bir alâkası derkârdır. Avamil-i hissiyede hareketin ehemmiyeti büyük olmasına ve bütün avamil-i tabiiyenin harekete irca-ı fenn-i hazırın en büyük temayülü bulunmasına nazaran, bedenimizde harekât-ı hariciyenin intibaatından müteessir olan ve onları alan alâtımız, havass-ı zahiremiz, a'sabımız, dimağımız olmakla beraber bunların cereyanı, bedendeki hareketi zatiyemizin kıymetine medyun bulunduğu ve bu hareket-i zatiye bizzat müteharrik olan kalb-i cismanîde bulunup ondan başladığı ve bunun halet-i maraziyesinde infialât-ı hissiyyenin, küdurat-ı batınenin alâkası da aşikâr görüldüğü cihetle, mebde-i hareketle menba-ı şuuru birleştirmiş olmak için kalb-i ruhanînin ilk alâkasını da, kalb-i cismanîye rabtetmek hem tabiî, hem de hemen her lisanda denecek derecede ikisinin dahi bir isim ile yad edilegelmiş bulunmasından anlaşılan ittifak-ı amme muvafık olduğunda şüphe yoktur. Bu hali kabul etmemekte ısrar edenler olursa onların her iki ismin biri diğerinden

---

A'raz: İşaretler, keyfiyetler. **Ecsam:** Cisimler. **Evsaf:** Vasıflar, sıfatlar. **Mevsufat:** Vasıflanmalar. **Mütemekkin:** Yerleşen, mekanlanan. **Kapud:** Otomobillerin motor kısmını örten kapak. **İntihaen:** Sonuç olarak sonuç bakımından. **Derkâr:** Malum, belli.

teşbih ve istiare tarikiyle ahzedilmiş olmasını yani bedende kalb-i cismaninin mevkii ne ise ruhta da kalbi ruhanînin mevkii o gibi olduğunu tasavvur edebilirler. Akıl ile kalbin alâkasını da, akıl kelimesine bırakalım Kur'ân'da, İlm-i Kur'ân'da İlm-i dinde, İlm-i ahlâkta, Edebiyatta, kalb denilince, bu ikinci mânâ kastedilir. Temiz kalbli adam, kör kölbli adam, kalbi bozuk, kalbsiz gibi tabirlerde kalbden ne anlıyorsak burada, kalbden de onu anlıyacağız ki, iman bilgaybde, marifetullah'ta bu kalbi sezmenin, tanımanın büyük ehemmiyeti vardır. Her şeyi bu kalb ile duyup da bundan, bunun tarz-ı vücudundan gafil olanlar, bunu mülâhaza edemiyenler, din hususunda putperestlikten, göz önündeki cismaniyete tapmaktan ileri geçemezler. Mühürlü kalbler işte onlardır.

Gişave, perde demektir.

TEFSİR VE TE'VİL : إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Şüphesiz ki küfürleri takarrür etmiş olanlar;** سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ **kendilerini, ha inzar etmişsin, ha etmemişsin onlar için müsavidir;** لَا يُؤْمِنُونَ **iman etmezler.** (Fakat bu inzar ve adem-i inzar senin için müsavi değildir.) «سَوَاءٌ عَلَيْكَ» değil, «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ» dir. Zira sen, vazifeni yapmış ve Allah'ın huccetini ibraz-ü izhar etmiş olursun. Ecir senin, vizr onların olur. O müsavatın, iman etmediklerinin sebebine gelince: Çünkü خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ **Allahü Azimüş-şan, onların kalblerini ve samialarını mühürlemiştir.** Hakikati kendilerinden sezip, düşünüp, bulmağa olmadığı halde dinleyip, işitmeğe, hüsn-i telâkki etmeğe isti'datları kalmamıştır. Asli kalb mevcuddur ve fakat ibtidayı fıtratteki selâmetlerini zayi etmişler, sui i'tiyadlariyle onu örten bir tabiat-ı saniye iktisab eylemişlerdir. Bu iktisabı da, Allah Teâlâ infaz etmiştir. Artık onlar, kendilerinden, kendi heva-vü heveslerinden, ağraz-ı şahsıye ve nefsaniyelerinden başka hiç bir şeye iltifat etmezler. İdrak-i hakikat için yaradılmış olan o kalblerin bütün failiyyet ve kabiliyyetleri, nefsaniyyetle boğulmuş, velev atideki menfaatleri namına olsun, kendilerinden, haldeki garazlarından hariç, hakaik-ı gaybiyeye karşı inat ile kaplanmışlar. Onlar, اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ (*"Ve onlar orada şöyle feryad ederler: "Ya Rabbena', bizleri çıkar, yapa geldiklerimizin gayrı, yarar bir amel yapalım" ya size düşünecek olanın düşüneceği kadar ömür vermedik mi ki, hem size peygamber de geldi, o halde tadın. Çünki zalimleri kurtaracak yoktur."* Fâtır 35/37) medlûlünce Allah Teâlâ'nın bahşettiği devre-i tezekkürü itmam etmişler ve artık küfür onların takarrur etmiş müktesebatları, tabiat ve hilkat-ı saniyeleri

---

İbraz: Göstermek, meydana koymak. **Ecir:** İyi bir amelin karşılığında verilen manevî mükafaat. **Vizr:** Günah, yük, ağırlık. **İ'tiyad:** Alışkanlık, huy, adet. **İktisab:** Kazanmak, elde etmek. **İnfaz:** Bir hükmü yerine getirme.

olmuştur. Onlar, ne hakikatı kalb gibi delail-i enfüsiyyeyi, ne de Kur'ân gibi daima bahir bir mucize-i maneviye ve akliyeyi teemmül ederler ve hatta ne dinlerler, ne dinlemek isterler. Bilmek işlerine gelmez. Bilseler de, kabul etmezler. Bunlardan başka, وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ **Gözlerinin üzerinde de bir perde vardır.** Âlem-i şahadette, hey'et-i âlem, teşekkül-i meadin, suret-i nebatat-u hayvanat, teşrih-i beşer gibi gözle görülebilen delâil-i Hakk'ı, bakmak isteseler bile göremezler. Çünkü o gözler, perdelidir. Onları, gaflet, şehevât nefsaniyyet, hodgâmlık perdesi bürümüştür. Meselâ, her gün semalara bakar, o manzara-i dilnevazı görür de, şu yerdeki, şu bedendeki, şu küçücük gözün, küçücük hadekasına intiba eden bir lemha-i ziya ile hariçten o kadar uzak ve geniş eb'ad-ü mesafe içindeki büyük manzara-i hariciyenin nasıl ve ne ile idrak edildiğini görmez ve düşünmez. Acıktığı zaman ekmeğe koşar da, haricindeki ekmeği nasıl idrak ettiğini ve ona nasıl ve ne sayede isabet ve intıbak edebildiğini düşünmez ve görmez ilh... Hasılı onlar, idrak-i hak için şart olan kalb-ü akıl, havass-i selime, sema-ı haber denilen üç sebeb-i ilmin üçünden de mahrum bir haldedirler.

Görülüyor ki, ayette, "kulub" ile "ebsar" cemi ve aradaki "semi" ise müfred olarak irad edilmiştir. Bunun hakkında müteaddid vecihler söylenmiştir. Lâkin bizim anladığımıza göre bunun sebebi, imanda ayat-ı kalbiyeye ve ayat-ı afakiye turuk-ı fikriye ve şuhudiyenin tenevvü-ü kesretiyle beraber dinde, tarik-i sem'ın, delil-i naklînin bir yani merkez-i nübüvvet olduğuna işarettir. Şurası şayanı ıhtardır ki, Arabça'da, "üzün" ile "semive semia", "ayn" ile "basar" ve basire" pek güzel temyiz ve tefrik edilmiştir. Lâkin Türkçe'mizde hem üzne, hem samiaya sade kulak dediğimiz gibi, "ayn" ile "basar" ı ayırmıyarak ikisine de göz deriz. Halbuki cismanî kulak sağır da, cismanî göz bakar körde dahi mevcuttur. Burada ruh ve cisim tahliline ihtiyaç vardır. Ve bu noksanı lisanımızda Arabça ile ikmal etmeye mecbur olmuşuzdur.

Kalb, nasıl mühürlenir? Malûm ya üzeri mühürlenmek, zarf, kap, örtü ve kapı gibi şeylerde olur. İnsanların kalbleri de, ulûm-u maarifin zuruf ve ev'iye. gibidir. Ne kadar idrakâtımız varsa orada saklıdır. Samia da bir kapı gibidir, mesmuat oradan girer, Bilhassa mazideki, atide ve haldeki ahbar-ı gaybiyyeye ait haberler, mezamin-i kütüb, semi tarikiyle bilinir. Binaenaleyh kalbin

---

Tezekkür: Unuttuktan sonra tekrar hatırlamak. **İtmam:** Tamamlamak. **Müktesebat:** Kazanılmış olanlar. **Bahr:** Deniz. **Teemmül:** Derin derin düşünmek. **Dilnevaz:** Gönül okşayan. **Ayat:** Ayetler, deliller, burhanlar, işaretler. **Turuk:** Yollar. **Naklî:** Nakille ilgili. **Zuruf:** Zarflar, kaplar. **Ev'iye:** Mahfazalar, kaplar. **Semia:** İşitme gücü. Duyma yeteneği. **Mesmuat:** İşitilenler, duyulanlar.

mühürlenmesi, zarfın mühürlenmesine, sem'in mühürlenmesi, kapının mühürlenmesine benzer. (A.S.) Efendimiz hadîslerinde şu meâlde buyurmuştur ki: **"İbtida bir günah yapıldığı zaman kalbde, bir nükte-i sevda yani kara bir leke olur. Eğer sahibi pişman olur, tevbe ve istiğfar ederse kalb yine parlar. Etmez de günah tekerrür ederse, o leke de artar. Nihayet arta arta bir raddeye gelir ki, leke, bir gılıf gibi bütün kalbi kaplar ki, sure-i Mutaffifin'de** كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (*"Hayır hayır! Fakat onların kazançları kalplerinin üzerine pas bağlamıştır."* Mutaffifin - 83/14) ayetindeki «رَيْنٌ» "reyn"de budur." (Muvatta: Kelam, 8) Bu hadîs gösteriyor ki, zunub, tevali ettikçe kalpleri bir gılıf gibi kaplar. Ve işte o zaman işbu, خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ **Allah'ü Azimüşşan, onların kalblerini ve simalarını mühürlemiştir,** ayetinde buyrulduğu gibi mintarafillâh hatm-ü tabı yapılır. O müstevlî leke, o kalbe basılıp tabedilir. Bidayeten aharlı mücellâ bir abadî kâğıt üzerine dökülmüş, silinmesi kabil bir mürekkep gibi iken, bundan sonra matbu, silinmez bir hale gelir. Tabir-i aharla bil'itiyat bir tabiat-i saniye olur. Ne silinir, ne çıkar ve o zaman ne imanyolu kalır, nede küfürden kurtulmıya çare. Bu hatim-ü tab'ın, kesb-i ibaddan, halkı Allah'dandır. Binaenaleyh burada, hatmin Allah'a isnadı, mecaz-ı aklî değil, Ehl-i Sünnet'in anladığı gibi hakikattir ve cebir yoktur. Bu hadîs ve ayet, ahlâkta i'tiyat mes'elesini ne güzel izah eder. Ahlâkın ve dinin kıymeti, devam ve itiyadda olduğunu ne güzel anlatır. Bu nokta, terbiye meselesinin sırrıdır. Şer'an, bir günahta ısrar ile adem-i ısrarın farkı da bundandır. İstihlâl-i ma'siyetin, haramı halâl saymanın küfrolması da, bununla alâkadardır. İman mes'elesinde, kâfirler için bu netice-i i'tiyat, bu tabiat-ı saniye bu meleke-i rasiha ne ise, amel mes'elesinde, mü'minler için dahi böyledir.

Hasenata, i'tiyat ile alışılır. Seyyiat da, i'tiyat ile içinden çıkılmaz bir tabiat-ı saniye olur. Cereyan-ı hayat, bu i'tiyadın iktisabı demektir. İlk fıtratta irade-i beşerin alâkası yoktur. Fakat i'tiyadda, ilk hıssesi mühimdir. Maamafih bunun üzerine intihaen halk, yine Allah'ındır. Binaenaleyh bu mes'elelerde fıtrat-i ulâ gibi cebir yoktur. Ayni zamanda insaniyyetin, halikiyeti de yoktur. Yalnız kazancı vardır. İnsan bir taraftan yaradılmışı alır, diğer taraftan yaradılacağı kazanır. Onun kalbi, Allah'ın halkı ve halkının güzergâhıdır. İnsan, asil değil, naibdir. Allah Teâlâ, onlara ibtida kalb vermeseydi veyahud bizatihi mühürlü olarak verseydi o zaman cebir olurdu, halbuki ayet öyle demiyor. Bi-

---

Mücella: Cilalı. **Teval:** Devam etmek. **Kesb:** Kazanmak. **İbad:** Kul. **Halk:** Yaratmak. **İstihal-ı Ma'siyet:** Haramı helal sayma. **Meleke-i rasiha:** Sağlam bilgi edinme, denenmiş bilgi sahibi olma. Derin inceleme yeteneği. **Tabiat-ı Saniye:** İkinci kişilik. Sonradan kazanılan huylar.

naenaleyh bazı Avrupalıların yaptığı gibi bu ayetlerle cebir isnadına kalkışmak, ayeti anlamamaktır. Yalnız Allah Teâlâ, bu gibi kâfirlerin iman etmiyeceklerini bildiği halde, yine îman ile mükellef tutmuştur. Halbu ki, Allah'ın ilm-i hilâfına bir şey olmıyacağından dolayı bu iman teklifi, malâyutak değil midir? Suali irad edilmiştir. Lâkin bunu da şöyle anlamak lâzım gelir. Bu teklif, fıtrat-i ulâ'ya nazaran malâyutak değildir. Ve onun için yapılmıştır. Gerçi tabiat-i saniyeye nazaran malâyutaktır. Lâkin onun için yapılmamış, sade bilinmiştir.

Hikmet-i Kur'ân ve usul–i İslâmiye'ye nazaran ilimde cebr, fiilî yoktur. Bundan, "vücub-i aklî yoktur" diye de tabir ederler. Cebir ve icab, iradenin ve tekvinin eseridir. Fail-i muhtarın önden veya sondan bir şeyi bilmesi, onu yapması ve yapdırması demek değildir. Ne bilen yapmıya mecburdur, ne de bilinen yapılmıya mecburdur. İradenin fiile çıkması bile kudrete, kudretle beraber bir de tekvine mütevakkıftır. Bunun içindir ki, biz, kendimizde iradeye iktiran etmiyen ilimler ve hattâ kudret bulunduğu halde bile fiile çıkmamış nice iradeler buluruz. Bütün bunlar bize gösterir ki ilim, irade, kudret, tekvin, mütemayiz sıfatlardır. Ve binaenaleyh Allah Teâlâ'nın bilmiş olması da, cebren yaptırmış olması demek değildir. Ve Allah Teâlâ hatmi, tabiat-i saniyeyi abdin iradesinden ve bahşettiği kudretinden sonra halk buyurmuştur ve teklif-i mezkûr nihayet izafî ve arazî bir suretle malâyutak olmuştur. Bu ise, hem caiz ve hem vakidir. Ve öyle olması yakışır. Hasılı kader, cebir değildir. Bunlar, Allah'ın ilminden dolayı kâfir olmamış, kâfır olduklarından ve olacaklarından dolayı Allah öyle bilmiş, öyle takdir etmiştir. Takdir-i musıbin mânâsı düşünülürse bu, pek kolay anlaşılır.

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ **Bunlar için felâh da yok, büyük bir azab vardır.** Çünkü bunlarda, bâlâda zikrolunan iman ve ahırete ikan yoktur. Allah, Kitabullah, Peygamber, Ahıret denildikçe o mühürlü kalpler kıvranır, çarpınır, o mühürlü kulaklar uğuldar, o perdeli gözler teprenir, etrafa yalpa vurur. Öldükten sonra da, nar-ı Cahimi boylarlar. Bunun tafsılâtını da ileride görürsünüz.

SEBEB-İ NÜZULÜ: İbn Abbas Hazretleri'nden bir kaç tarik ile hasılı rivayet meâlen şudur: Resulûllah Efendimiz, bütün insanların iman etmesine ve hidayet-i ilâhiyeye tabi olmasına fevkal'âde şevk-u hahiş beslerdi. Medine'yi teşriflerinden sonra da, nevahisindeki Yehud ve rü-esa-yı Yehud bile bile çıfıtlık

---

Malâyutak: Güç yetmez, dayanılmaz. **İrad:** Söylemek. **İktiran:** Ulaşmak, yaklaşmak. **Musib:** İsabetli, yanılmayan. **Nar-ı Cahim:** Cehennemin bir tabakası, çok şiddetli ateş. **Hahiş:** Fazla arzu, aşırı istek.

ediyorlar, inkâr ve cühud da ileri gidiyorlardı. Binaenaleyh Cenab-ı Allah, bir taraftan zikr-i evvelde, ilm-i ezelîde herkesin imanı ve saadeti mukarrer olmadığını, bazı kalplerin, mukadder olan kabiliyet-i iman devresinden istifade edemiyerek kapanacağı da nezd-i ilâhî'de bittakdir bilinmiş bulunduğunu ve ilm-i ilâhî'nin şaşmıyacağını ihbar-ü i'lâm ve tesliye, bir taraftan da onları, tevbih ve tekdir buyurmuştur. Ve bu suretle Sure-i Bakara'nin başından yüz ayetin ahbar-ı Yehuddan, Evs ve Hezrec münafıklarından bir takım kimseler hakkında nazil olduğu ve hattâ İbn Abbas Hazretleri'nin bunları isimleriyle, şahıslariyle, nesebleriyle zikrettiği rivayet olunmuştur. Rabi İbn Enes'den vaki olan rivayette de, bu iki ayetin nüzulü, «قادة الأحزاب» (*Toplulukların önderleri*) ve ale'l-husus yevm-i Bedir'de katlolunanlar ile alâkadar olduğu zikrolunmuştur. Gerçi sebeb-i nüzulün hususiyeti, hükmün umumiyetine mani değilse de bu ayetteki, «الذين كفروا» dan umumi istigrakî ile ale'l-ıtlak kefere murat olunmadığı da edile-i şuhudiye ve karine-i saire ile malûmdur. Ezcümle bundan mukaddem, الذين يؤمنون بالغيب (*"Onlar ki gaybe İman edip namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kaldığımız şeylerden infak ederler."* Bakara 2/3), والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك (*"Ve onlarki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, Ahirete yakînıde bunlar edinirler."* Bakara 2/4) ayetlerinde her nevi şirk ve küfürden imana intikal edenler dahi, dahil bulunuyordu. Ve onların sebeb-i nüzulü de, onlar olmuştu. Binaen'aleyh bidayeten kâfirler, iki kısımdır: Bir kısmı, mahtumü'l-kulûbdurlar, iman etmezler. Diğer kısmı ise, henüz öyle değildirler. Bilâhare ihtida ederler ve hattâ havass-ı ümmetten ve etkıyadan olurlar. Şu halde, «الذين كفروا» karine-i siyak-u sibak ile bihasebi's-sıdk muhassasdır. Lâkin yalnız sebeb-i nüzullerine mahsus zannedilmemelidir. Bihasebilmeâl mukayyet kuvvesindedir. Bunun için bâlâda sade küfredenler, bir kerre küfretmiş bulunanlar diye değil, küfürleri takarrür etmiş olanlar diye izah edilmiştir. Böyle kâfirler, yine olabilir.

Buraya kadar iki nakız olan, bilkuvve veya bilfiil iman ile küfre nazaran insanlar, aralarında vasıta bulunmıyan iki kısmı mütekabile tasnif edilmiştir. Bundan sonra da taksim-i sanevîde kâfirlerin en muzır cinsi olan ve küfr ile iman beyninde dolaşır gîbi görünen münafıkîn tavsîf olunacaktır ki, evvelkilere, kefere-i inad, bunlara da ilmen veya amelen kefere-i reyb diyebiliriz. Bunlar ayrı bir kıssa ile kâfirin kıssasına rabten beyan ediliyor. Fakat mü'mini, hakkında dört ayet, kavilleri ve fiilleri bir olan kefere-i malûme hakkında ancak

---

Cuhud: Bilerek inkâr etmek. **Tevbih:** Azarlama, levmetme. **Tesliye:** Avutma, teselli etme. **Etkiya:** Çok takva sahibi olanlar. **Taksim-i sanevî:** İkinci kısım. **Reyb:** Şüphe.

iki ayet inzal buyrulduğu halde, kavilleri fiillerine benzemiyen bu münafikîn hakkında on üç ayet inzal buyrulmuş ve bu suretle kâfirîn sınıfının ayetleri, on, beşe baliğ olmuştur. Ve bütün bunlar, evvelâ Resulûllahı, saniyen mü'minleri irşad içindir.

وَمِنَ النَّاسِ

مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُوا اَنُؤْمِنُ كَمَا اٰمَنَ السُّفَهَاءُ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٤﴾ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ اُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ
ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّ
بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ
وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ
الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ
أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

Meâli Şerifi

8- İnsanlar içinden kimisi de vardır ki, Allah'a ve son güne iman ettik derler de, mü'min değillerdir.

9- Allah'ı ve mü'minleri aldatmağa çalışırlar. Halbuki sırf kendilerini aldatırlar da farkına varmazlar.

10- Kalblerinde bir maraz vardır da, Allah marazlarını artırmıştır ve yalancılık ettikleri için bunlara elîm bir azab vardır.

11- Hem bunlara, "yer yüzünü fesada vermeyin" denildiği zaman, "biz, ancak ıslahcılarız" derler.

Ha! Doğrusu bunlar, ortalığı ifsad edenlerdir bunlar. Lâkin şuurları yok, farkında değillerdir.

13- Yine bunlara, "nâsın iman ettiği gibi iman edin" denildiği zaman, "ya biz, o süfehanın iman ettikleri gibi mi iman ederiz?" derler. Ha, doğrusu süfeha kendileridir ve lâkin bilmezler.

14- Bir de iman edenlerle karşılaştılar mı, "amenna" derler, ve kendi şeytanlarıyla halvet oldular mı "emin olun" derler. "biz sizinle beraberiz, bir ancak müstehziyiz".

15- Allah, onlarla istihza ediyor da tuğyanları içinde bocalarlarken kendilerini sürüklüyor.

16 Bunlar, işte öğle kimselerdir ki, hidayet bedeline dalâleti satın almuşlardır da, ticaretleri kâr etmemiştir, yolunu tutmuş da değillerdir.

17- bunların meseli, şunun meseline benzer ki, bir ateş yakmak istedi, vaktaki çevresindekileri aydınlattı, tam o sırada Allah nurlarını gideriverip kendilerini zulmetler içinde bıraktı, artık bunlar görmezler.

18- Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, artık bunlar dönmezler.

19- Yahud semadan boşanan bir yağmur hali gibidir ki, onda, karanlıklar var. Bir gürleme, şimşek var. Yıldırımlardan ölüm korkusiyle parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar. Ve Allah, kâfirleri kuşatmıştır.

20- Şimşek nerede ise gözlerini kapıverecek. Önlerini aydınlattı mı ışığında yürüyorlar, karanlık üzerlerine çöktü mü dikilip kalıyorlar. Allah, dilemiş olsa idi elbet işitmelerini, görmelerini de alıverirdi. Şüphe yok ki, Allah, her şeye kadir, daima kadirdir.

SEBEB-İ NÜZULÜ: Bu ayetlerin Medine ve civarındaki bir takım münafikîn hakkında nazil olduğu müttefekun aleyhtir. Rivayet olunduğuna göre bunlar, Evs veya Hezrec kabilelerine mensub bazı kimselerle onlara hemhal olanlardır ki, reisleri, Abdullah İbn Übey ibn Selûl'dür Peygamberimizin ensarı olan Evs ve Hezrec kabileleri, o zaman Yesrib denilen Medine'nin en esaslı unsuru idiler ki, ikisine birden Ma'şer-i Hazrec dahi denilirdi. Bunlardan başka Medine civarında, Kureyza, Beni Nadîr, Beni Kaynuka gibi Yehudi kabileleri vardı. Medine içinde sakin Yahudiler de bulunuyordu. Büyük bir Peygamberin gelmek üzere bulunduğu ulema-ı Yehud beyninde söyleniyor ve Medine halkı arasında intişar ediyordu. Yehudiler, Hazret-i Musa'nın, "bana benzer Peygamber " dediği Peygambere, o Peygambere Arabça «الرَّسُول ، النَّبِي» ünvaniyle intizar ediyorlardı ve karaine nazaran bunun zamanı geldiğini seziyorlardı ve fakat bunu kendilerinden bekliyorlardı. O sırada Abdullah İbn Übey de, kendini Evs ve Hazrec içinde Yesrib hükûmdarlığına namzed gibi görüyordu. Enfüs-ü afakdaki bu ahvalden bihikmetillah-ı Teâlâ en evvel intibaha gelen Evs ve Hazrec

Ensar: Yardımcılar.

oldu. Hac mevsiminde Mekke'ye gidip Akabe-i ulâ'da on iki, ertesi sene Akabe-i saniyede yetmiş kişi, Hazret-i Peygamber'e biat ettiler. O'nun ensarı olmağa başladılar. Şirkden kurutulup, gaybe iman ettiler. Hatta bir çokları Hz. Peygamberin gıyabında iman ettiler. Nihayet (A.S.) Efendimiz hicret buyurdular. Yesrib, Darül-hicre oldu ve Medine yani şehir namını aldı. Peygamberimizin, burada istıkrarından sonra, kelime-i İslâm sür'atle ahalı beyninde intişar etti. Müslümanlık ve müslümanlar, çoğaldı, abede-i evsane, müşrikine karşı kahir bir ekseriyet aldı. Maamafih Evs ve Hazrec içinde iman etmiyen bir ekalliyet de vardı. Yehud, Ehl-i kitap'tan ise de bilâkis ekserisi, saika-i hasedle küfürde inad etmiş ve maamafih en büyük ulemadan Abdullah İbn Selâm Hazretleri gibi bazı zevat-ı kalile dahi, وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ (*"Ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler, hem senden evvel indirilene....."* Bakara 2/4) medihasına mazhar olarak, iman-ı ezelîlerini izhar etmişlerdi. İman etmiyen ve, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا "ayetinin sebeb-i nüzulü olan ahbar-ı Yehud gizli gizli cem'iyyat-ı hafiyye rolü oynuyorlardı. Bunlar, Peygamber'e ve Müslümanlara husumet etmek için öbürlerinden iman etmiyen ekalliyet ile gizlice ittifak ederek, İslâm miyanında onlardan zahiren iman etmiş görünen bir münafikîn zümresi teşkil etmişlerdi ki, bunların reisleri, Abdullah ibn Übey ibn Selûl idi. İfham-ı ilâhî ile Peygamberimiz onları tanıyordu ve havass-ı eshabına da bildiriyordu. Bu sebeple bunların esami ve ensabı bile rivayet olunmuştur ki, tefsirde, zikirleri mânâsızdır. Bu münafikîn, Müslümanların ibadatına ve bütün hususat-ı diniyelerine zahiren ve daima iştirak ederler ve el altından da entrika çevirmiye çalışılardı. Şayan-ı dikkatdir ki, bunlar, zahiren mucib-i küfrolan bir şeyi göstermemeye çalışırlar ve yalnız zahiri muhafaza ettiklerinden dolayı Bihikmetillahi Teâlâ, cemaat-i İslâmiye'den tardolunmazlardı. İşte zahiren malûm olan küffardan ziyade, bu gibilere karşı inzıbat-ı İslâmîyi muhafaza etmek vazife-i Risalet'te ve İslam'da pek ehemmiyetli bir mes'ele teşkil ettiğinden Cenab-ı Allah, bunlar vesilesiyle bâlâdaki on üç ayeti inzal buyurarak, mahiyetlerini tavsif etmiştir. وَمِنَ النَّاسِ مَنْ Nas, insanın cem'idir. Aslı, ünastır. Yahud lâfzının gayri olarak ism-i cemi'dir. Bazan halk ve ehali tabirlerimiz gibi avamm-ı nas mânâsına da kullanılır. Yani **zikrolunan kefereden başka insanların bazısı da vardır ki,** يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ **Allah'a ve o yevm-i ahire, o son güne yani Ahırete iman ettik der.** وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ **Halbuki bunlar, mü'min değildirler.** Mü'min olmadıkları halde **"amenna"** diye yalan söylerler. Dikkat edilirse Pey-

---

Abede-ı evsan: Putlara tapanlar. **Saika-i hased:** Kıskançlık, sebebiyle. **Ahbar:** Alimler, yahudî alimleri. **Cemiyet-i hafiye:** Gizli örgüt. **İfham:** Bildirmek, anlatmak.

gamber'e imanı alelekser kâle bile almazlar da, Allah'a ve yevm-i ahıre imanı söylerler ve gûya bu kadarla Peygamber'i tasdik ediyormuş gibi görünürler. Niçin mi böyle yaparlar? Bunlar, böylelikle, يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا **Allah'a ve mü'minlere hud'a yapmağa kalkışırlar.** Onlara hud'a yarışına çıkarlar. Allah'ı ve mü'minlere de, hud'a yaparmış gibi farzederler. وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ Bu da «ا د ح» kıraetlerinda «يُخَادِعُونَ» okunur. **Halbuki hud'ayı başkasına yapmıyorlar, ancak kendilerine yapıyorlar.** Akıbet kendilerini aldatmış veya kendilerini aldatmağa kalkışmış oluyorlar. Kendilerini aldatıyorlar da, وَمَا يَشْعُرُونَ **Hissetmiyorlar. Farkında değiller, şuurları yok da, ne yaptıklarından haberleri olmıyor.**

Hud'a, esasında bir gizlilik mânâsını tazammun eder. Ve tarifi: Başkasına karşı zahiren selâmet ve sedat iham eden bir emir izhar edip batında, onu izrar edecek bir şeyi gizlemektir. Muhadea, hud'a müsabakasına, hud'a yarışına kalkışmaktır ki, ikisi birden değil, evvelâ bir taraftan başlamak şarttır.

Nefs, bir şeyin zatı ve kendisi demektir. Ruh ve kalb mânâsına da gelir, Urf-i şer'i'de, şehvet-ü gadabın mebdei olan kuvve-i nefsaniyeye de ıtlak olunur. Burada, evvelkidir.

Şuur, hissi zahirle hissetmektir. Yani şu anda, his halinde olan ve henüz hafızaya ve akla temamen geçmemiş bulunan zahir bir ilimdir ki, zühulün zıddıdır. İdrakin ilk mertebesi, yani bir şeyin kuvve-i akıleye ilk mertebe-i vüsulü, ilk tecellisidir. Zira ilim, nefsin mânâya vüsulüdür. Ve bu vüsulün bir takım mertebeleri vardır ki, şuur, bunların birincisi, yani nefsin mânâya ilk mertebe-i vüsulüdür. O mânânın temamına, nefsin vukufu hasıl olunca tasavvur, bu mânâ şuurun zehabından sonra tekrar istirca olunabilecek vech ile ruhda bakî kalmış ise hıfız, bunu talebe tezekkür, tekrar bulan vicdana zikir tesmiye olunur. Şuur, bir haysiyetle ilmin en zaıfidir. Çünkü sebat ve istisbatı yoktur. Bu sebeple, İlmullah'a şuur denmez. Diğer bir haysiyetle, en canlı bir ilimdir. Çünkü filhal ve bilfiil dakik ve lemha-i şühud ve huzurdur. Ve İlm-i İlâhî'nin kemalini anlatacak en güzel bir şahiddir. وَمَا اَمْرُنَا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (*"Emrimizde başka değil birdir, bir lemhi basar gibidir."* Kamer 54/50) Her şuur, birlik içinde bir ikiliği, ikilik içinde bir birliği muhtevidir. Ve bir anda iki şuur olmaz. Lâkin şumullü bir şuur olabilir ve insan ibtida-i halinde şuur şumullû bir şuur olabilir

---

Hud'a: Hile, oyun, aldatma, düzen, tuzak. **Mebde:** Baştaraf, kaynak, esas. **Zühul:** Unutmak, yanılmak, gafil olmak. **Zehab:** Gitmek. **İstirca:** Geri dönmek. **İstisbat:** Acele etmeyip, hesaplı davranma. **Dakik:** İncelik. **Lemha:** Parlama, parıltı, bir göz atma.

ve insan ibtida-i halinde şuur ile şuurun mazmununu, şair ile meş'uru temyiz edemez. Kalb, kendinden ziyade meş'uruna müstağrak olur, Ve bunun için şuur, daha ziyade havass-i zahire ile olan hiss-i harice ıtlak edilir ve havass-i zahireye meşair denilir. Ve buna mukabil nefsin kendindeki bir emri şuuruna da, kendinde bulmak demek olan vicdan namı verilmiştir ki, buna hiss-i batın veya şuur-i batın dahi denilir. Ve doğrusu hiss-i zahir demek, yalnız hevass-i zahire ile olan hiss-i hariç demek değildir. Vicdan da, bir hiss-i zahirdir. Maamafih vicdan, daha ziyade bir şuur, şuuri demektir. Bu hiss-i zahir ve hiss-i batın tabirlerinde izafet veya sıfat mânâlarını sırasına göre tefrik etmelidir. Hiss-i batın için ayrıca bir havass-i batına cehazı da, zarurî değildir. Şuur hali ve anî olduğu için, akıl, mavera-yi şuurdan itibar edilir. Ve akıl, mazmun-i şuurun tahlil ve terkibi ile lübbünü alır ve bundan istidlâl ile zımnında ve maverasında alâkadar bulduğu levazım ve melzumata intikal eder. Binaenaleyh akıl, nisbet şuurundan başlar. Bunun için onun ilk kanunları butlan, ayniyet, gayriyet, tenakuz şuurlarıdır: İzafet de, şuurun ilk kanunudur. Çünkü şuurun hakikati, ruha kendisinin veya kendisindeki veya haricindeki bir emrin huzuren tecellisidir ki, bu tecelli, itibarî veya hakikî bir izafetin hasılıdır. Fakat şuur, bu izafetin kendisi midir? Ruhun bundan bir infiali midir? Yoksa ruhun bir fiili midir, daha başka bir şey midir? Bu nokta, ca-i nazardır. Şuur-i hakikî bir lemha-i an olan basit bir vahdet şuurudur. Bu da ibtida, hakk-ı mutlakın nefs bir lemhai tecellisi, saniyen nefsin kendine veya alel'ıtlak haricin nefse bir in'ikâsı ile başlar ki, bu, ikiden hangisinin mukaddem olduğu henüz kesdirilemiyen bir nazariyedir. Diğer şuurlar, hep bunun üzerinde yürür. Bunu haiz olan nefse, ruh veya zi-ruh denilir. Şuur lemhaları, evvelâ birer nokta gibi gelir ve nefiste az çok kalır ve kalmasına hıfz denilir. Hıfz bir zihin kuvvetidir ve bir mazi kıymetini ifade eder. Şuur, gayr-i müstakir, hıfız ise müstakirdir. bunun için hıfız, zühule de iktiran edebilir. Ve o zaman mahfuzat, gayr-i meş'ur olur. Bundan da anlarız ki, ruhda lâşuurî denilmese bile gayr-i meş'ur olan umur ve hâdisat da vardır. Hafazadaki emrin, ikinci şuuruna tahattür, tezekkür ve zükür tesmiye olunur. Ve şuurun tevalisi ve tevali kıymetleri de bu sayede husule gelir. Bu suretledir ki şuurlar, te-

---

Meş'ur: Bir şeyi iyice idrak etmek. **Müstağrak:** Dalmış, batmış. **Cehaz:** Alet, edavat. **Lübb:** İç, öz, her şeyin iyisi. **Levazım:** İhtiyaç maddeleri. **Melzumat:** Lüzumlu olan şeyler. **Lemha-ı tecellisi:** Tecelli etmek. **Ale'l-ıtlak:** Umumiyetle. **Mükaddem:** Zaman ve mekan cihetiyle daha evvel olan. **Zi-ruh:** Ruh sahibi. **Hıfız:** Koruma, saklama. **Müstakir:** İstikrar bulmuş, sabit, yerleşmiş. **Zühul:** Yanılma. **Mahfuzat:** Hıfzolunmuş şeyler. **Meş'ur:** Şuurlu. **Umur:** İşler, hususlar, maddeler, emirler. **Hadisat:** Hadiseler. **Tahattur:** Hatırlamak. **Tezekkür:** Unuttuktan sonra hatıra getirmek, zikretmek. **Tesmiye:** İsimlendirme. **Tevalisi:** Devam etmek.

rekküb eder. Tasavvura ve suver-i zihniye-vü ilmiyeye kadar müntehi olur. İlmin, aklın derinliği bu terkiplerin büyümesi nisbetinde tedahül ve tezaüf edecek nisbet şuurlarının mütezaifen tezayüdündedir. Aklın, bunlar üzerindeki seyrine nazar ve fikir denilir. Asıl ilim, bu terkiblerdeki son nisbet-i meş'urenin vaki nisbetine yani hakkiyete aid hükm iledir. Yani şuurun mebdei, hakk-ı mutlak olduğu gibi fikrin, akl-ü ilmin hedefi de hakk-ı muayyendir. Demek oluyor ki, aklın bütün cereyanına, alettevali mütemayiz şuur hâdiseleri refakat eder. Bu cereyanın âleti, akıl, makarrı kalb, hasılı ilim veya hayaldir.

Akıl, filhal olan şuurun maverasından başlar. Onun evveliyle, ahiriyle, batıniyle alâkadar olur. Bunlardan başka şuur, kısmen nefsin hoşlanmak, tiksinmek, münbesit olmak, münkabiz olmak gibi bir hâdisesiyle müterafik olur ki, buna, zevk ve his denilir. Bu his, velev bir nokta kadar basit ve mübhem olsun o zevkin sebebine bir hariç kıymeti isnad edebilirse, bir ihsas tabir olunur. Ve şuurun ilmî kıymeti, bu haysiyetledir. Bir lâhza bakarsın sende bir keyf var, bunu duyuyorsun. Bu keyfe bir şuurun var, bunu biliyorsun. Fakat bu ciheti bırak. Bu keyf neden geliyor? Ruhun kendi mi yapıyor?. Sırf bir eseri nefsî midir? Yoksa haricî bir sebebin eseri midir? Buna dair hiç bir şey sezemiyorsan, yalnız his halindesin. Bu bir sekirdir. Buna bir şuur denilirse, hisden ibaret bir şuur demek olur. Bizzat ilmî hiç bir haysiyeti yoktur. Fakat bu hissin sebebine az çok bir hariciyet verebildiğin, meselâ, bedenine çarpan bir hararetin, bir havanın, gözüne çarpan bir ziyanın, kulağına ilişen bir sesin, burnuna dokunan bir rayihanın eseri olduğunu da sezebildiğin anda bir ıhsas karşısında bulunursun, asıl şuur budur. Ve bu şuurun şühud denilen ilmî bir haysiyeti vardır. Ve işte hariçten kat'i nazarla nefsindeki hâdiseyi bir sen bir de sendeki bir hâdise, bir emir, meselâ bir keyf olarak seçtiğin, yani sade neş'elenmekten fazla birşey yaptığın anda da bir ihsası batın, bir vicdan vardır.

Hasılı haricî olsun, batınî olsun, her hissin bir cihet-i ıhsası, bir de ciheti ihtisası vardır. İkisine de, his denilir. Fakat ilmiyet ve idrak asıl ıhsas haysiyetiyle olandadır. Ve şuur, daha ziyade bunun adıdır. Yalnız zevkî olan ihtisas haysiyetine, his denilirse de, şuur ve ilim demek mütearef değildir. Buna Sufiyye, hal tabir ederler. Hal başka, hale şuur yine başkadır. Ihtisasın mevzuu yalnız, " أنَ =ene"dir. Şuur ve vicdan dahi, "ene"den bütün bütün çıkamaz, akıl ise mav-

---

Terekküb: Birleşmek. **Zihniyevü ilmiye:** İlmi düşünce. **Müntehi:** Sona ermek. **Tedahül:** İçiçe olmak. **Tezaüf:** Müharebede iki taraf askerin çarpışması. **Mütezaif:** Kat kat artan. **Tezayüd:** Ziyadeleşme, artma.

era-i şuurdan başladığı için zatı, "ene" kendini taakkul edemez. "Ene", sade bir şuur veya vicdan ile kendini tanır ve kendini tanıdığı için kendine gelen ıhsasatı ve kendinden çıkan ıhsasatı tanır. Fakat bu tanayışın her lemha-i halinde bir ıstigrakı vardır. Bununla bizzat "ene", şuurî bir zühul gibi muzmer kalır da akibinde bir teveccühe muhtaç olur. Ve bunun için çocuğa, kendini bilmez denir. "Ene", şuuru hiç bulunmadığı veya sarih olduğu, yani hep "ben, ben" dediğimiz anlarda, ne hariçten ve ne ahvalimizden hiç bir şey bilmeyiz. Bildiğimiz zaman ise benliğimiz, malûmmumuza müstağrak olur ki, buna, fenâ tabir edilir. Demek ki, ilim için, "ene" şuuru gizlenmeli, kalb tarüssudi hariç ve murakabe-i nefs ile iştigal edebilmelidir. Hakk, bu ikisi arasında görülür. Ahlâkta murakabe-i nefis, ilimde de tarassud-i hariç daha mühimdir. İkililik içinde bir izafet gibi tecelli eden şuur hâdisesini, hareket ve ihtizaz-ü intiba–ı maddî hâdiselerinden fark-u temyiz edemiyenler, ruha, sırr-ı kalbe aşina olamazlar da, kalb ve ruh diyecek yerde dimağ derler dururlar. Göz ile fotoğrafi, gramofon borusu ile kulağı, ağzı bir gibi zannederler. Dimağ bir kütübhâne olsun, onu okuyan kim? Bunu aramazlar. İşte وَمَا يَشْعُرُونَ *"onu düşünmezler"* bu hakikati gösteriyor.

Münafıklardaki bu hud'akârıığın ve bu şuursuzluğun sebebi nedir? denilirse, فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **onların kalblerinde yani kalb-i ruhanilerinde hiç görülmedik mühlik bir maraz-ı manevî ve ahlâkî vardır.** Maraz, bedeni mizacı sahihinden inhiraf ettirip müvazenesini bozan ve vazifesini matlûb vechiyle yapmamasına sebep olan bir hâlet-i arizadır. Fakat maddiyatta kullanıldığı gibi, maneviyatta da kullanılır. Sıhhat asıl, maraz tâlidir. Fıtret-i ulâda, her kalb sıhhattadır. Lâkin bunlar, kalbin hıfz-ı sıhhatına bakmamışlar, kalblerinde büyük bir maraza mübtelâ olmuşlardır. Lâkin bunlar, kalbin hıfz-ı sıhhatına bakmamışlar, kalblerinde büyük bir maraza mübtelâ olmuşlardır. Burada marazdaki tenvin, tehvil içindir. Demek hail bir maraz var, bütün ahlaksızlığın mebdei olan büyük bir maraz var. İdrak ve iradenin âfeti olan bir maraz var. Bu maraz birrivaye ve biddiraye tefsirlerin ve bilhassa eslâf-ı müfessirinin beyan-ı vechiyle, akıdesizlik marazı şekk-ü şüphe, kuşku marazı, hasılı maraz-ı rey-ü nifaktır. Bütün suiniyyetlerin başıdır. Buna mübtelâ olan nefis, hak tanımaz, Allah'da şüphe eder. Allah'ın emrinde şüphe eder. Allah'ın لَا رَيْبَ فِيهِ *"onda şüphe yoktur,"* olan Kitabı'nda şüphe eder, Allah'ın Peygamberi'nde şüphe eder. Allah'ın hâlıs mü'min kullarında ve onların müstakim olan ef'al-ü ha-

---

Muzmer: Gizli, saklı. **Murakabe-i nefs:** Nefs murakabesi. **Tarassudi:** Bir şeyi çok dikkat ederek gözetleme. **Hud'akâr:** Hilecilik. **Muhlik:** Helak eden, öldürücü. **Maruz:** Hastalık. **Mâda:** Evvel. ***Tehvil:*** *Dehşet* göstermek, korkutmak. **Hail:** Korku ve dehşet veren.

rekâtında şüphe eder, her şeyden şüphe eder, hattâ kendinden şüphe eder. Bilginin kıymeti kalmamıştır. Lâkin benlik, şuurundan da hiç çıkmaz. Nazarında, hakk-u hakikat kendinden ibaret görünür. Bakar ki, kendisi reyb-ü şüphe ile meşbu'dur. Kıyas-ı nefs eder. Herkesi ve her şeyi şüpheli görür. Yerler, gökler, ağaçlar, taşlar, hayvanlar, insanlar, Allah, Peygamber, hep onu aldatıyor zanneder. Suizan ile dolar. Her şeyden kuşkulanır. Fakat bütün ef'al-ü harekâtiyle yine kendisine karşı kendini tekzib eder. Zevkine, keyfine, şehevatına o kadar meclubdur ki onlardan hiç şüphe etmez. Acaba bunların aslı var mıdır, bunun sonu ne olacaktır? Demez, hepsine atılır, sarılır, onun için hakk-u hayır hiç, zevk her şeydir ve herşey kendisidir. Onu, reb-i ilmî içinde benlik derdi, kibir, hırs-ı cah, sevda-yı riyaset sarmıştır. Bunun için imansız iken, imanlıyım zanneder. Aldatmayı, hud'a yapmayı, entrika çevirmeyi, dirayet ve murat fakıyyet telakki eyler. Mü'minle mümin, kâfirle kâfir görünür. Bütün bunları ne mecburiyetle yaptığını düşünmez. Böyle yapması, bütün uğraşdığı bu şeyleri kendisinden başka bir mevcudiyetten mün'akis bir tazyik olduğunu fark etmez. Arada böyle hud'a ve adavet yerine, bir mahabbet-i külliye tesisi için samimî olmıya çalışmak kendisi için de en'fa olduğunu idrak etmez. Bunlar, Dünyanın nimetlerine gark olsalar, yine iğneli beşikte gibi yaşarlar. Maraz-ı reyb-ü nifak, böyle müz'ic bir şeydir. O münafıkların kalblerinde işte bu maraz vardır. Ve her maraz, tabı olmadıkça kabil-i tedavidir. Bunlar ise, bu marazı tedavi için gelmiş olan Din-i hakk'a sarılmazlar da ondan da kuşkulanırlar.

فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا **Binaenaleyh Allah Teâlâ, bunların marazını artırmıştır.** Şöyle ki: Allah Teâlâ, insanlardan, insanlar içinde Arabtan, Arab içinde Kureyşten, Kureyş içinde Beni Haşim'den, Muhammed İbn Abdullah ibn Abdülmuttalib ibn Haşım ibn Abdirmenaf ibn Kusay ibn Kilâb ibn Mürre ibn Kâb ibn Lüey ibn Fihr ibn Malik ibn Nadr ibn Kinane ibn müdrike ibn İlyas ibn Müdar ibn Nizar ibn Meadd ibn Adnan isim ve nesebiyle bir Peygamber göndermiş ve ona «لَا رَيْبَ فِيهِ» bir Kitab inzal etmiş ve onu doğup büyüdüğü Mekke'de bırakmayıp bütün dünyaya, kıyamete kadar neşr-i nur etmek için buraya, bunların bulundukları yere getirmiş ve insanlar peyderpey ona iman ederek bir cemaat-i azime teşkiline başlamışlar. Eğriliği kaldırıp, doğruluğu ta'mim ediyorlar, tarik-ı hakdan, sırat-ı müstakimden başka bir şey istemiyorlar. Akviyanın zuafaya tasallutuna meydan vermiyorlar. Hak denildi mi hatır, gönül

---

Adavet: Husûmet düşmanlık. Buğz ganaz. **En'fa:** Faideli. **Meşbu':** Tok, doymuş, kanmış. **Meclub:** Kapılmış, âşık, tutkun. **Ca:** Yer. **Hırs-ı ca:** Yer edinme hırsı. **Sevda-yı riyaset:** Baş olma, lider olma arzusu. **Müz'iç:** Gece haramisi. **Akviya:** Sağlam ve güçlü olanlar-kuvvetliler. **Zuafa:** Zaifler.

tanımıyorlar, herkesi müsavi tutuyorlar. Tegallüb ile insanlardan intifa yasak, dalavere yasak, rişvet ve iltimas yasak, fuhş-ü fücur yasak, neler neler yasak. Bunlardan başka vazifeler, farizalar, mücahedeler, muntazam suretlerle muntazam vakıtlarda çalışmalar, uğraşmalar, neler neler var. Aç kal sabreyle fazilet saç, tok ol, şükret, yine fazilet sac. Putlara tapma, zevkine esir olma, Allah'dan başka ma'bud tanıma ve ancak ondan yardım iste. Bu olur mu? Bu hal ile, Abdullah ibn Übey ibn Selûl gibilerin hükümdarlığına nasıl imkân kalır. Bezirgânların ticareti nasıl döner. Allah'ın va'di yapacağı bu muydu? Bu tedavi değil, bir duzahtır diyorlar. Artık o maraz, mintarafillâh bunların kalblerine tabolunuyor. Bir tabiat-i saniye oluyor da, gittikçe artıyor. Onlar da, bu yüzden Allah'a ve mü'minlere muhadeaya başlıyorlar,

MARAZ

Maraz, bedenin mizac-ı sahihinden inhirafı ve vazifesini matlûb vechiyle yapmamasına sebep olan bir halet-i arızasıdır ki, illet dahi denilir. Demek ki reyb, imansızlık, i'tikadsızlık da insanda asıl değil, talidir. Ve marazî bir haldir. Her çocuk doğarken, iman ve i'tikad fıtratiyle doğar. Şüphe nedir tanımaz. Bunun için Hak, i'tikadî, iman-ı billâh fıtrîdir. Bu fıtrat-i asliye insana ileride şüpheye düşmesi için değil, şüpheleri atması, tarik-ı hakkı bulması ve tedrib tarikiyle de imanı tabiat edinmesi için verilmiştir. Binaenaleyh kalblerdeki bu maraz, cebrî değildir. Bunu yapan güzergâhı tecrübede nefislerin fıtrat-i sahihayi gözetmemesi, hıfz-ı sıhhati kalbe bakmaması, emraz-ı ahlâkîyi tedavi etmemesi, hasılı zevk hissine çok düşmesi ve her şeyde kendini ve kendi zevkini görmek istemesidir. Bazı insanlar, tecrübede bunu tamamen bulamayınca hatalar, isabetsizlikler vaki olduğunu görünce, kendisinin ayni hak olmadığını takdir ve kendinden evvel Hakk'a iman edecek yerde, fıtrat-i ulâda aldandığına kail olmaya ve her şeyden şüphe etmiye başlar. Ve bu şüphe ile mücadele ederek Hakk'ı görmek ve cereyan-ı vücud kendisinin değil, Hakk Teâlâ'nın hükmünde bulunduğunu teslim ve kendisinin Allah için bir vazife-i ubudiyete mahkûm olduğunu itiraf etmiye, benlik sevdası ve za'f-ı iradesi mani olur da, reyb-ü şüpheyi esas ittihaz eder. Ve bu suretle ancak şüpheye i'tikad eyler ve şüphe kendisi için hem tabiat ve hem gaye olur. Ve hayır namına da herkese onu tavsıye eyler. Bu cihetle Reybiyyun ve Sofestaiye bile bir i'tikadın esiridirler: Reybe i'tikad. Bu i'tikad da, sabit bir «لا» yoktur. Tenakuz hamulesi olan bir fikri seyyal, bir

---

İntıfa: Uzaklaşma. **Mintarafillah:** Allah'ın tarafından. **İnhiraf:** Doğru yoldan sapma. **Duzah:** Keder, külfet, cehennem. **Muhadea:** Aldatma, oyun etme. **Tecrübi:** Tecrübe etme. **Emraz:** Hastalıklar. **Hamule:** Yük taşıyan.

«أنا» hayali, bir «أنا» iştiyaki, bir «أنا» derdi yani hiç gizlenmek istemiyen bir benlik davası, enaniyet, hodgâmlık vardır.

Fen ve felsefe nokta-i nazarından iman-ı hak, hem fıtrî ve hem tedribîdir. Fakat reybi i'tikadı, yalnız tedribî yoldadır. Reybi itikadînin böyle tedribî ve tecribî görünen hasısası bu gibilere i'tikad ve ikan hakkında bir kuşku telkin eder. Kitaba, dine bağlanmaktan hazer ederler. İstidlâle, istintace, akıl-ü mantıka istihfaf ile bakarlar. Buna muaraza için, tedrib, tecribe, istikrayı benimsememek isterler. Gûya bunları, şüphenin, i'tikadsızlığın bürhanı imiş gibi ileri sürerler, bu vesile ile hayat adamı olmalı, hayat gibi her gün değişmeli, hayatta hiç bir nümune takip etmemeli derler. Bir siret-i ahlâkiye takip eden seciyeli iman ve i'tikad sahiplerine alelıtlak mahdud fikirli, dar kafalı adamlar nazariyle bakarlar. Bilmezler ki, mahdut fikirler, yalnız hale bağlananlar ve onun önünü ve arkasını görmeyenlerdir. Bilmezler ki, tedribin, tecribenin, istikranın gayesi de, şüphe değil, tıpkı istintac gibi şüpheden kurtulmak, bir i'tikad-ı hakka ermektir. Bilmezler ki, zevkin hikmeti, faniyata boğulmak, hiçlere esir olmak değil, ebedî bir visal-i hakka bir lemha–i marifet edinmektir. Basıretini toplıyanlar için küllîden cüz'îye, mebdeden müntehaya, müntehadan mebdee istintac ile istikra, reybi silmek için aklın yekdiğerine tekâfül eden evvel ve ahırın vahdetini gösteren iki şahidi, iki tarik-ı mütenazırıdır ki ikisinin hasılı, evvel-ü ahıri i'tikadı hakdır. Zevk-i vicdan da bu i'tikad ile hakka açılan bir nokta-i şuurdur. Hakk'a, fıtrat-ı iman ile doğ, bu iman ile tarik-ı tecrübeden doğru geç, hakka iman ile öl, O'na rücu et. İşte saadet-i İslâm, işte kalbleri marazlı o münafıkların hud'a yapmak istedikleri nur-i hüda.

Lâkin onlar, bu maraz ile ve bu marazın izdiyatiyle kalmıyacak, وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ **onlar için ahırette ve hatta dünyada pek mulim, gayet acı bir azab da vardır.** Bu azab bilhassa, بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ «نافع ابن كثير ابو عمرو» kıraetlarinda tekzibten يُكَذِّبُونَ (yükezzibûn) okunur - **Yalan söyler olmaları veya doğruyu, yalan addetmeleri sebebiyledir.** Bunlar, müstemirren yalan söylerler. İmanları yok iken, imanımız var, dedikleri gibi daima eğriyi doğru, doğruyu eğri gösterirler. Azablarına sebep de, bilhassa budur. Çünkü yalan evvelâ dünyada büyük bir vicdan azabına sebebdir. Yalancılar, su üstünde bir yonga gibi çalkalanır ve her lâhza bir iğneli beşikte yatıyor gibi yaşar. Gerçi dünyada bu da, bir i'tiyat olur ve o azab gide gide bir nevi uzubete münkalib olur, onu adeta kaşındırır. Maa-

---

İstidlâle: Bir delile dayanarak sonuca varmak. **İstintace:** Netice alma, netice çıkarma. **İstihfaf:** Küçük ve aşağı görme. **İzdiyad:** Çoğalmak, artmak. **Müstemirren:** Aralıksız olarak, devamlı. **Uzubet:** Tatlılık, şirinlik. **Münkalib:** Inkılab eden, dönen, dönmüş.

mafih bu kaşınmanın tadı, bir uyuz hastalığının kaşıntıları gibi kanatan, boğucu elemlerle karışık bir tattır. Lâkin bunun ve bu yalan i'tiyadının Ahıretteki azabı, büsbütün müdhiştir. Çünkü yalan söyleye söyleye kalb, mütemadiyen intibaat-ı kâzibe ile kaplanır. Ruh, artık bununla nemâlanır. Hayat-ı ruhiye bir âlem-i evham, bir saha-i butlan olur, kalır. Nur-i hak, oraya ara sıra yanar döner bir yıldız böceği halinde görünen, bir fener gibi gelir. Artık o kalb ve onun gözleri, kulakları nef-u darri, hayr-ü şerri seçemez olur. Kâr der, zarara koşar, hayır der, şerre koşar, gülistanı, ateş görür kaçar, ateşi, Cennet sanır atılır. Derken rahmet-i Hak ile arasına kalın bir sur çekilir ve fakat bu surun ara sıra açılır bir kapısı bulunur. O açılırsa nur-i Hak, rahmetü saadet oradan kâh kâh imrenmek için görünür ve kapanır. فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ("*O gün ki o münafıklar ve münafıkalar o iman edenlere şöyle diyecek: Bize bakınız nurunuzdan iktibas edelim, denilecek ki dönün gerinize de bir nûr araştırın, derken aralarına bir sur çekilmiştir, bir kapısı vardır: İçi rahmet onda, dışı ise o cihetten azab.*" Hadid 57/13) nihayet bir kapanır, bir daha açılmaz olur. Onlar, zülmet-i butlan içinde ilelebet hasretle yanarlar. Sönmek bilmez kara bir ateş ile yanarlar. Bu ayette, فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا ("*Binaneʹaley Allah teala bunların marazını artırmıştır.*" Bakara 2/10) buyurulduğu gibi diğer bir ayette de, وَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ("*Kalblerinde bir maraz olanlara gelince: Onlarında küfürlerine küfür katmıştır ve kafir olarak ölüp gitmişlerdir.*" Tevbe 9/125)buyurulmuştur ki, maraz ile pisliğin münasebetleri de derkârdır ve bütün bunlar, kavanin-i ilâhiye'dir. İman eden kazanır, etmiyen de yanar, yakılır.

Bu münafıkları teşhis ettirecek ve azablarında esbab-ı müşeddide olacak, nifaklarına müteferri bazı evsafı seyyieleri daha vardır. Şöyle ki: وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ Bu ayet, bâlâdaki «يَقُولُ اٰمَنَّا» ya matuftur. **Bunlara, şu yeryüzünde müfsidlik yapmayın, fesad çıkarmayın, ortalığı ifsad etmeyin diye tenbih ve nehy ani'l-münker yapıldığı zaman,** قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ **"hayır biz müfsid değil, muslih adamlarız, ifsad değil, yalnız ıslah ve ıslahat yapan kimseleriz"** demektedirler. Böyle demişlerdir ve böyle derler. Bilhassa Ebüsüud'un dahi izah ettiği vechiyle bunu derken, yaptıkları ifsadatı inkâr ile örtmek isterler. Bunda, asıl maksatları ise, yaptıkları şeylerin ifsad değil, mahz-ı ıslah olduğunu iddia etmektir. Çünkü bunlar hakk-u hakikati seçemediklerinden ve seçmek istemediklerinden, bozmayı düzeltmek sanırlar. Yeryüzünün fesadı, ibadullahın

---

Saha-i Butlan: Batıllık maydanı. **İ'tiyad:** Alışkanlık, huy, adet. **İntibaat-ı Kâzibe:** Yalan intibalar, yalancı edinmeler. **Nef-u darr:** Fayda-zarar.

ahvalini bozan, gerek maişetlerine ve gerek Ahıretlerine müteallik işlerini çığırından, istikametinden çıkaran fitneler, harplerdir. İfsad da, bunları ve bunlara bâis olacak şeyleri ihdas etmektir. Münafıkîn de, böyle yapıyorlardı. Mü'minlerin içine karışıyorlar. Esrarlarını kâfirlere ifşa ve onları ehl-i iman aleyhine teşvik ediyor. İnsanları tutuşturmak, mü'minleri bozmak ızrar etmek için fırsatlar icat etmek ve fırsatlardan istifade eylemek gibi şenaatler yapıyorlardı. Mü'minler de bunları, teyakkuzlariyle gözden kaçırmıyorlar, gaflet etmiyorlar ve nehyi ani'l-münker vazife-i diniyesini yapıyorlardı. Sureti munasibede nasihat ve ihtirat ta bulunuyorlardı. Lâkin münafıklar, ne nasıhat dinlerler, ne de dinlemek isterler. Bunlara karşı إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ "biz müfsit değil muslih adamlarız." derlerdi. Mü'minler, bunların yalan yanlış ıslahcılık davasına inansınlar mı? İşte Cenab-ı Hakk, bu noktayı şu tenbih ile tenvir ediyor:

أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ **Ey ehl-i iman, sakın aldanmayınız uyanık durunuz. Bunlar, müfsidîn güruhunun kendisidirler. Güruh-i müfsidîn dedikleri ancak bu kısım kimselerdir. Bu muhakkak, lâkin bunlar böyle olduklarını hissetmezler. Buna da, şuurları olmaz. Bunların, bu gün şuurları olmadığı gibi yarın da yoktur. (Dedik ya, marazı kalb, marazı reyb onlara herşeyi ma'kûs gösterir.)**

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَا اٰمَنَ النَّاسُ Bir de sade lâf ile, mücerret Allah'a ve yevm-i Ahıre iman ettik demekle, iman olmıyacağı ıhtar edilmek ve emri bilma'ruf yapılmak için bunlara, **"Şu nasın, şu tam insanların iman ettiği gibi, Peygamber'e ve O'na inzal edilene ve O'dan evvel inzal edilene dahi zahiren ve batınen, kalben ve lisanen iman ediniz."**, denildiği zaman, قَالُوا اَنُؤْمِنُ كَمَا اٰمَنَ السُّفَهَاءُ **"biz o sefihlerin, budalaların iman ettiği gibi iman eder miyiz?, dediler."** Müsavata razı olmadılar.

Lûgaten Sefeh, re'y-ü revişte hafiflik ve yufkalıktır ki, akıl noksanından neş'et eder. Yani ucu budalalığa varan hafiflik, fikirsizlik, temkinsizliktir ki, mukabili ağır başlılık, tam akıllılıktır. Şer'an de, akıl ve dinin muktezası hilâfına harekettir ki, mukabili, rüşd-ü sedaddır. Lisanımızda sefahet de, bu mânâda müteareftir. Hasılı sefeh ve sefahet, re'y-ü fikirde, heva-vü hevese tabi olmak, akıl ile değil zevk ile hareket etmektir. Bu da, ya esasen budalalıktan veya akıl hükümsüz kalmak itibariyle budala halinde olmaktan neş'et eder. Binaenaleyh münafıklar, hasbe'l-lisan bunu budala manasında kullanıyorlar. Acaba

---

Şenaat: Cenab-ı Hakk'ın emrine aykırı hareket. **Esrar:** Sırlar, gizlilikler. **Teyakkuz:** Uyanık olma, gözü açıklık. **Rey-ü reviş:** Gidiş, hal, tavır. **Rüşd-ü sedadi:** İstikamette olmak.

münafıklar, bunu söylemekle ilânı-ı küfr ederek nifaktan çıkmış, açıktan kâfir olmuş olmuyorlar mı? İmam-ı Vahidî, buna cevaben: "bunlar, bu sözü mü'minler arasında değil, aralarında izhar ediyorlardı. Cenab-ı Allah, bunu haber veriyor." demiştir. Lâkin bu, zahiri siyaka muhaliftir. Çünkü «اذا» «قيل» ile «قالوا» nun ayni zamanda vukuunu iktıza ediyor. Gönüllerinden böyle dediler mânâsı vermek de hilâf-ı zahirdir. Doğrusu bu söz, tam münafıkça iki yüzlü, tevriyeli bir söz olduğundan, "biz süfeha, gibi iman eder miyiz?" tabirinin bir mahmil-i sahihi de mümkündür. Binaenaleyh bunu, nasıhat edenlere karşı söyledikleri zaman da kat'î bir ilân-ı küfr yapmış olmıyorlar. Bu da, münafıklığın ve küfr–i münafikanenin bir nev'i mahsusu oluyor ki وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ ("**...Dinle a dinlemeyesice...**" Nisa - 4/46) demeleri gibidir.

Bâlâda münafıklar, «وَمِنَ النَّاسِ» diye insanlardan sayıldığı halde burada, «كَمَا اٰمَنَ النَّاسُ» diye insanlara mukabil tutuluyor. Onlardan ayırd ediliyor ki, bunda, ne güzel nükteler vardır: Münafıklar, nas ile müsavata razı olmuyorlar ve kendilerini mafevk ve münevver, akıllı bir sınf-ı mütemayiz farzediyorlar ve bu za'm ile onlara hud'a etmeğe cür'et ediyorlar. «اٰمِنُوا كَمَا اٰمَنَ النَّاسُ» tekabül ve teşbihi de onların beğenmedikleri nasın, onlardan daha kemalli olduklarını ve kendilerinin de onlar gibi iman ederek nail-i müsavat olmalarını ve böyle olması kendileri için tedenni değil, terakki olduğunu anlatıyor ki bu, onlara, "siz henüz insan değilsiniz, insan olunuz" meâlinde bir ıhtarı tazammun ediyor. Münafıklar da, cevapta o nası tahkir ediyor, o budalalar diyor, musavata razı olamıyorlar ve böyle yaparken, hem bu tefrikte Allah'ın kendilerine iftira etmediğini halleriyle tasdik ediyorlar, hem de iman hussunda kendilerine bir hakk-ı temayüz verilmediğinden dolayı müsavi iman telifini reddeyliyor. Fakat sarahaten biz, iman etmeyiz de demiyorlar. Kendilerinin hususî ve başka bir imanları olduğunu ve olması lâzım geldiğini ima etmek istiyorlar. Nâs nazarlarında muhakkar, budala oluyor. Bunun için Cenab-ı Hakk, yukarıda «وَمِنَ النَّاسِ» diye alelıtlak nastan sayıyor. Burada da, nasın kemalini göstererek münafıkları kendi ıkrarlariyle insanlardan saymıyor.

Filvaki lisan-ı Arab'ta da «النَّاسُ» "ennas" tabiri makamına göre, kâh tazim ve kâh tahkir mânâsını ifade eder. Demek ki, iman hususunda münafıkların, ehl-i reybin saplandıkları fikr-i mahsus, imanın insan için bir duzah olması ve binaenaleyh sırasında yalnız ilcam-ı avam için kullanılması noktasında toplanır

---

Tevriye: Sözünü veya bir haberi izah etmeyib gizlemek. **Mafevk:** Üstün olan. **Mütemayiz:** İmtiyaz sahibi, ayrıcalıklı. **Za'm:** Kelam, söz. **Muhakkar:** Hakarete uğramış, hakir görülen. **İlcam-ı avam:** Halkı gemleme, frenleme.

ve bunun için kâfirlerle beraber yaşamak imkânını gördükleri zaman, imanın lakırdısından bile sıyrılırlar. Mü'minler içinde yaşamağa mecbur kaldıkları zaman da, imandan bahsederler. Lâkin havassın imaniyle avammın imanı arasında zarurî bir fark ve temayüz bulunacağı davasından feragat etmezler. Halbuki Din-i İslâm'ın teklif ettiği şerait-ı iman, hakk-u hakikatin en umumî ve en küllî olan hutut-ı esasiyesi olduğu için aslı imanda ve şeraitında havass-u avam fark-ı mevzu-ı bahs olamaz. Bu fark, o imanın a'malinde ve meratib-i kemalinde mevzu-ı bahs olabilir. Merbdei küllîde müsavat başka, bunda terakki mes'elesi yine başkadır. Halbuki ehl-i reyb esas-ı imanı, safvet-i kalbi, ıhlâsı budalalık telâkki ettiklerinden, mü'minlere aldatılmağa müheyya, sâdedil, budala gözüyle bakarlar. Fakat Allah Tâlâ buyuruyor ki: أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ **"Şunu muhakkak biliniz ki, süfeha, budala, ancak o münafıkların kendileridir. Lâkin bilmezler.** Gerçi onlar kendilerini, ilm-ü marifetle herkesten mümtaz görmek isterler ise de onların, ilim ile münasebetleri yoktur. İlim, bir ikan işidir. Hele istikbale aid olacak ilim, ikanlı bir mantık ve istintac işidir ki, başı iman-ı Hakk, gayesi visal-i Hakk'dır. Onlar ise, baştan nihayete reybi ile meşbudur. Yukarıda münafıkların evvelâ مَا يَشْعُرُونَ "anlamazlar"nefy-i hal, saniyen لَا يَشْعُرُونَ "anlamayacaklar" nefy-i istikbal sıgasiyle hiss-ü şuurları, burada da, لَا يَعْلَمُونَ "bilemezler" diye ilimleri nefy olunmuştur ki, bunda, hem mebde ve gaye itibariyle zemm-ü tevbih nokta-i nazarından tedricî bir terakki vardır ki, tezayüd-i maraz ile mütenasiptir, hem de ilim ile şuurun mevzu farklarına işaret vardır. Din ve iman, sefahet ve adem-i sefahet mes'elesinin sadece hiss-ü şuur ile değil, ilm ile alâkadar olduğunu ifade ediyor.

Bu munafıkların, mü'min olmadıklarını ve ahlâkan ne kadar düşkün olduklarını şununla daha iyi anlarsınız: وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا **bir de bunlar, mü'minlere rast geldikleri zaman alelıtlak, "amenna" derler. budala zannettikleri mü'minlere yaltaklarınır,** yüzden hulûskârlık, müraililik eder. وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ **Kendi şeytanlarına, gizli mukavelelerle, gizli meclislerde kendilerine gizli gizli fitne ve fesad dersi veren mütemerrid, çıfıd, şeytanat üstatlarına tenhaca varıp halvete çekildekilri zaman da,** قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ **"biz he halde sizinle beraberiz, bundan emin olunuz"** derler. Şeytanatta beraber olduklarına ikrar verirler ve müminlere karşı yaptıkları mümaşattan kuşkulanma-

---

İkan: İyi ve yakine bilmek. **Visal:** Vasıl, kavuşma. **Müheyya:** Hazırlanmış, âmâde. **Sadedîl:** Kalbi temiz, derin meselelere aklı ermeyen. **Meşbu:** Tok, doymuş, kanmış. **Tevbih:** Azarlama. **Hukîskâr:** Dalkavuk. **Mürai:** İki yüzlü. **Mütemerrid:** İnatçı, dik kafalı. **Çıfıt:** Münafıklık. **Mümaşat:** Birlikte hoş geçinmek, uygunluk.

sınlar diye sual-i mukaddere cevap makamında şunu da ilâve ederler: إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ "Şüphe yok ki biz, başka değil, hep müstehzi takımıyız, hep böyle **istihza, alaya eder dururuz"** derler ve ahlaksızlıklariyle iftihar ederler. Sadakaat arzederkene, hiyanetlerini, şecaat arzederken, sirkatlerini söylerler. İşte ilim ve akaidde istihfaf ve istihzanınn mucibi küfrolması hakkındaki kaide-i külliye bu gibi ayetlerin mazmunudur. Rivayet olunduğuna göre Abdullah ibn Übey yardıklariyle bir gün sokağa çıkmılar. Sahabe-i kiramdan bir kaç zatın karşıdan gelmekte olduklarını görmüşlerdi. İbn Übey yanındakilerne, "bakınız ben, şu gelen budalaları başınızdan nasıl savacağım", demiş ve yaklaştıkları zaman hemen Hazret-i Ebu Bekr'in elini tutmuş, "merhaba, Seyyidi beni Temim, şeyhûl-İslâm, Resulullah'ın garda sanisi olan nes-ü malini Resulullah'a bezletmiş bulunan Hazret-i sıddik" demiş. Sonra Hazret-i Ömer'in elini tutmuş, "merhaba Seyyidi beni Adiy, dininde kavi, nefs-ü malini Resulullaha bezletmiş bulunan Hazret-i Faruk" demiş. sonra Haret-i Ali'nin elini tutmuş, "merhaba Resulullah'ın amcazadesi, damadı, Resulûllah (S.A.V.) maada bütün Beni Haşimi'in seyyidi", demiş ve işte o zaman bu ayet-i kerime nazil olmuş. Daha tafsılli diğer bir rivayette hazret-i Ali, "ya Abdullah, Allah'dan kork, münafıklık etme. Çünkü münafıklar, şerri halkullahdır.", demekle "müsaade et, Ya Ebe'l-Hasan, benim hakkımda böylemi söylüyorsun. Vallahi bizim imanımız sizin imanınız gibi ve bizim tasdikımız sizin tasdikınız gibidir", demiş ve ayrılmışlar. Abdullah ibn Übey arkadaşlarına, "nasıl yaptım gördüünüz ya! İşte siz de bunları görünce böyle yapınız.", demiş, onlar dahi, "sağ ol, sen bizim içimizde ber hayat oldukça hep böyle hayırlı istifadeler ederiz.", diye kendisini meth-ü sena etmişler. Müslümanlar da, varıp Hazret-i Risalete haber vermişlerdi ve akabinde bu ayet nazil oldu", dahi denilmiştir. Bu rivayete göre, "amenna" diyen esasen İbn übey ibn Selûl oluyor ve bu sözle arkadaşlarını da temsil ediyor. Bâlâda, «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ» diye müfred suretinde başlanması da, bunu ima eyliyor. Fakat ayette bunların hepsinin beraber varıp tenhada, halvette görüştükleri şeytanın, şeytanat mualimlerinin bunlardan ve İbn Selûl'den başka ve birden ziyade bir cemi olduğu tasrih buyrulmuş olması ve إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ fıkralarının suret-i sevki, bu şeytanların, güruh-ı münafıkînin arkasında ve onlardan hariç ve fakat onlarla gizli bir alâkayı haiz hafi bir teşkilâta delâlet ettiği aşikârdır. Ayet-i kerime, hâdisenin daha derin, daha gizli menbalarda cereyan ettiğini göstererek, Resulûllah'ı ve ehl-i imanı tenvir etmiştir. Bunun için bir çok müfessirin, bu şeyatının, reis-i münafıkînden başka, rüesa-yi müşrikine ve أَحْبَار : ahbar-i Yehu-

Sirkat: Çalma, hırsızlık. **Hafi:** Gizli. **Anud:** İnatçı, çok inatçı. **Tenvir:** Aydınlatma.

da işaret olduğunu nakletmişlerdir.

ŞEYTAN: Şeytan, her hangi bir mütemerrid, yani azgınlıkta, şerr-ü hasabette fevkâlâde bir temayüzle sınıf ve eşbahinin haricine çıkmış şirrir, amud mânâsına bir ismi cinstir ki, gerek insandan, hayvandan, yılan gibi mahlûkat-ı zahireden ve gerek sair muhlûkat-ı hafiyeden alâk-i ruhiyesi bulunan habislereıtlak olunur. İnsan şeytanı, hayvan şeytanı, cin şeytanı denilir. Nitekim Kur'ân'da, şeytan-ı ins ve şeyatın-ı cin tabirleri çok defa gelecektir. İnsan görünür, fakat esası habeset ve şeytanatı görünmez asari-ile belli olur. Binaenaleyh insan şeytanında bile şeytanlık, bir emr-i hafidir. Bunun için şeytan ismi gizli bir kuvvet-i habise bir ruh-ı habis mülâhazasına raci olur. Ve şaytanı ins, şeytanı cinne merbut demektir. Melek mukabili olan şeytan-ı cin, yani gizli şeytan, bazı felâsifece yalnız mücerredat-ı maneviye olarak izah edilmiş ise de bunun, maddî haysiyetini de inkâr etmek doğru olamıyacağından buna, habîs olan maddî kuvvetleri dahi ilâve etmek zarurîdir. Ve Ehl-i Sünneti'in izahı böyledir. Bu suretle, şeytan, ism–i cins bilhassa gayr-i mer'i olan ervah ve kuvayı habiseye ism olmuştur ki, hilkatte her cins bir ferd-i evvel ile başlamış olduğundan şeytan denilince, bu cinsin babası olan o ferdi evvel yani iblis hatıra gelir. Ve o zaman ism-i has gibi olur. Şeytan Lisan-ı Farisî'de, "DİV" denilir ki, bu kelime, Garbe dolaşmış aksine ilâh mânâsına "Diyö" olmuştur. Eimme-i lûgatin beyanına göre, şeytan kelimesi, mefhum nokta-i nazarından bir mânâ-ıyı vasfîyi haizdir. Ve bunun iştikakında, iki kavl vardı. Birisi, sibeveyhin dediği gibi uzaklık mânâsına «شطن» maddesinden «فَيْعَال» veznindedir ki baid, uzak demektir. Filvaki şeytan da, hak'tan uzaktır. Ondan da uzaklaşmak lâzım gelir. Diğer ihtirak veya butlan mânâsına «شيط» maddesinden «فَعْلَان» vezninde olmasıdır ki, yanmış ve batıl demektir. Filvaki şeytan da böyledir. Bu surette kelime alem olmadığı için münsarif olmuştur. «شَطَن» maddesinin lisan-ı Arab'ın gayride de bulunduğu mevzu-ı bahs oluyor. Binaenaleyh şeytan, bir ismi cinstir. Bundan, şeytan-ı cin cinsi tebadür etmekle bareber şeytan-inse dahi hakikat olarak ıtlak edilir ve hattâ hayvana bile Nitekim Hazret-i Ömer, Şam'a teşriflerinde bir ata bindirilmiş idi. Biner binmez at çalım yapmıya başlayınca, hemen inmiş ve "beni bir şeytana bindirdiniz" buyumuş idi. Bu âyette ise, insan şeytanları olduğunda müfessirinin ihtilâfı görülmüyor.

Bu yedi âyette münafıkînin mahiyetleri, halet-i ruhiyeleri, evsaf ve şenai-i sabiteleri, kemal-i belâgat ve vecazetle fezleke edilerek ihbar buyurulmuş.

Şirrir: Çok şer işleyen. Merbut: Bağlanmış.

Başdaki «وَمِنَ النَّاسِ» âyetinin mazmumuna nazır olup onu , ezher cihet tafsıl ve izah eden bu yedinci âyet ise, onların bütün ruhlarını kendi ıkrarlarıyla iki kelimede hulâsa ederek gösterivermiştir.

Şüphe yokki, bu şenaatleri işidenlerin, derhal gayızları kaynar ve onların azab-ı elime istihkaklarını teslim etmekte hiç tereddüd etmiyerek "kahrolsunlar" diye feryatta isti'cal eder. Ve Cenab-ı Allah'ın hemen bunları mahv etmesini veya asınız, kesiniz gibi bir emir vermesini hırs ile gözetir ve bu hırs ile bir lâhza imhallerini görmemek ister. İşte Cenab-ı Hakk, hassasiyet-i İslamiye'nin böyle heyecanlı bir dereceye geldiği nazik bir dakikada bütün bu heyecanı teskin ve endişeleri izale etmek için derhal buyuruyor ki: اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ **"Allah, onlarla istihza ediyor ve daha edecek" yani kendilerini maskaraya çeviriyor ve daha çevirecek de. Böyle kalb körlüğiyle şuursuzluk, basiretsizlik, idrakizlik içinde tuğyan edip gitmelerine adetâ meded ve imdad ediyor ve azgınlıklarına meydan veriyor.** Tabir-i aharle körkörüne tuğyanlarında sürekleyip götürüyor.

Bu istihza-i ilâhî cümlesinden olmak üzere bunlara, dünyada Müslüman muamalesi yapılır, cemaat-i İslamiye haricinde tutulmazlar. münafık olmıyan gayr-i müslimler gibi âyinlerinde ahkâm-ı Mahsusa-i diniyelerinde serbest değillerdir. Münafıklara gerek ibadât ve gerek muamelâta müteallik ahkâm-ı ilâhiye'nin hepsi müslümanlar gibi tatbik edilir. Müminler, bunlara dikkat etmeğe, bu hususta gözlerini açıp mücahede etmiye, zimam-ı hükmü elerinde tutmağa memur edilmişlerdir. Bunda başlıca üç hikmet vardır: Birincisi, İslam'ın sabr-ü sekineti, ulüvvi terbiyesi, semahat-i ruhiyesidir. İkincisi, bu sayede bunların muhit-ı İslamî'de ve ahkâm-ı İslâmiye altında yetişecek olan evlâtlarından ciddî mü'minlerin yetişmesine imkân bırakmaktır. Üçüncüsü de, bu münfıkları, kalben iman etmedikleri Ahkâm-ı İlâye'nin tatbikatına mecbur etmek suretiyle her lâhza gönül azabı içinde bırakmak ve maskaralıklarının cezasını dünyada dahi çekdirmektir. İstihza-i ilâhî'den biri budur. Ahirete gelince: اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ (*"Heralde münfıklar Cehennemin en alt tabakasındadırlar, ihtimali yok onlara bir kurtaracak da bulamazsın."* Nisa 4/145) olduktan başka bunları, orada da istihza muamelesine maruz kalacakları, Cennetin kapıları kendilerine gösterilip gösterilip de kapatılavereceği, hadislerde beyan olunmuştur. Bu gibi muamelede Cenab-ı Hakk'ın, "ben ve biz" gibi

---

Semahat: Cömertlik iyilik severlik. **İmhal:** Mühlet verme, sonraya bırakma. **Zimam:** Ahd, söz, yemin, hak, hürmet.

mütekellim sıgasiyle hitab etmeyip de gaib gibi Allah buyurması izharı, celâl ve kibriya içindir. Meselâ, bir kumandanın, maiyetine hitaben, "ben şöyle istiyorum" demesiyle "kumandanınız böyle istiyor" demesi arasında ne büyük fark vardır.

İstahza, bir kimseye hezl içinde maskara etmek ve şeref-ü haysiyetini kırmak istemektir. Kesr veya katl-i seri mânâsına «هزء» den mehuzdur. Burada, Allah Teâlâ'ya istihza yakışır mı? diye hatıra derhal bir sual gelir. Lâkin, Allah'a isnad olunan ekseri fiillerde ve sıfatlarda, gayrat-ı murat olduğunu Fatiha da görmüştük. Malumdur ki, istihzadan gaye, hezl değil, şeref-ü haysiyeti kırarak maskara etmek ve budalalığı işrap edip sezdirmeden tahkir ve istihfaf eyleme ve bundan bir rıza duymaktır. Halbuki münafıkîn gibi müstehzillerin çoğu, istihza ettikleri kimseleri hakikaten tahkire muktedir olamazlar da çok vakit, budalalık, hakaret müstehzilerin kendilerinede kalır ve onunla eğlenirler. Halbuki Cenab-ı Allah, rızası hillafına hareket edenler hakkında tezlili murat ettiği zaman onları, bihakkın tezlil ve terzil eder. Ve bütün kâinat nazarında bednam eyler de o, bir mecnunu gibi kendisinin bu halinden haberdar bile olmaz. Ayıblarını gizliyorum zannederken, bütün âleme te;şhir eder de farkında olmaz. Dünyada şuurun bu tarzı insilâbı en büyük bedbahtlık olduğunda ise, şüphe yoktur. İşte Allah'ın istihzası ki, bunu, ancak Alah yapabilir ve bu bir ma'delet-i İlâhiye'dir. Ve her adalette rıza-ı İlâhî vadır. Birisi süslenmek ister ve karşısında altın yaldızlı bir kâğıt görür, okumasını bilmez, ziynet diye göğsüne yapıştırır, sokağa çıkar, ve bununla çalım satmak ister. Görenler ise, bakarlar, levhada, "haza rezil" yazılmış zavallının haberi yok. Olmak ihtimali de yok. İşte el-iyazebillâh bu, bir istihza-ı ilâhî olur. Allah Teala, münafıkları tuğyanlarında böyle maskara eder. Bu manâlar, haseiyledir ki, Şer'an, Allah'a müstehzi denilmez, fakat isihza eder denilir.

أُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى **Bunlar, öyle kimelerdir ki, hidayet bedelinde dalâleti satın almışlardır. Hidayet, tam ellerine değmiş, malları olmuş gibi iken onu vermişler, dalâletle trampa etmişlerdir.** فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ **de ticaretleri kâr etmemiştir.** وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ **Ve kâr yolunu bulmak ihtimalleri olmamış, kâr yolunu tutamamışlardır.** Bunlar, hidayet ve muvaffakiyet nasib olanlardan değillerdir. Çünkü muamele-i ticariyede başlıca iki maksad vardır:

Hezl: Ciddi olmayan söz, saçma, yalan. **Gayat-ı murat:** Gayelere murat. **İşrap:** Bir maksadı açıktan değilde dolayısıyla gösterme. **Bednam:** Kötü tanınmış, adı, kötüye çıkmış. **İnsilab:** Kaldırılma, selb olma, giderilme mahvedilme. **Ma'delet-i ilâhî:** İlahi adalet.

Birisi, sermayenin selâmeti, diğeri, kârdır. Halbuki bunlar, sermayelerin sermayesi olan hadiyeti vermiş, yerine onun zaya-ı demek olan dalâleti almışlardır. Binaenaleyh ne kâr kalmış, ne kâr ihtimali, kâr yolu. Bu ayet müttekîn hakındaki أولئك على هدى من ربهم ayetin adili olarak bil'ibare münafıkîin hatime-i hallerini natıktır. Ve maamafih bil'işare bunların şeyatını olan keferenin akıbietlerini de müştemildir. Cenab-ı Hakk, bunların hallerine, dünyada her şeyden akdem bildikleri, ehass-ı emel edindikleri ticaret ve murabbahacılık halet-i ruhiyesine göre bir istiare-i temsiliye ile tasvir buyurmuş ve hidayet-i diniyenin nefsinde mühim olan ticaret-i dünyeviyeden akdem ve onun selâmeti için de bir şart-ı zarurî olduğunu anlatmıştır. Bu tasvirde, ticaretin büyük bir medhi vardır. Fakat ticeretten evvel onun hakikî, lâzım bir yolu bulunduğuna ve bu yolun hüsn-i idrak ve tarik-ı istikamet olduğuna ve ticerette yalan, hud'a entrika yolunun hakikî bir kar yolu olmadığına tenbih ve binaenalyeh istikamet kanununa sarılabilmek için hidayet-i diniyyeye ermek şart-ı akdem olduğuna işaret buyurulmuştur.

Mahiyetleri bilinen, «ألا ، ألا» diye haklarında iki def'a teyakkuz ve intibaha davet vaki olan ve bu iki ayet ile de akıbetleri, hasarları tasvir buyurulan münafıkların, içten içe gaye-i İslâm'ı ve hayat-ı İslâmiye'nin hüsn-i cereyanını çığırından çıkarmak nokta,i nazarından mazaratları derkâr bulunduğundan, bir taraftan bunlar hakkında alenî kâfirden ziyade nazar-ı dikkati celb ile mü'minleri tenvir etmek, diğer taraftan bu münafıkların nes'el-emirdeki hasar ve akıbetlerini mahsûs bir surete ifrağ ederek kendilerini tehvil ve herkesi nifaktan tahzir için bu babda temsilen dört ayet daha inzal buyurulmuştur. Şöyle ki:

«مثلهم» Mesel, aslında misil ve nazır yani bir şeyin benzeri, manendi manasınadır ki, Kamus mütercimi, "Bektaş" diye göstermiştir. Şebeh, şibih şebih denildiği gibi, mesel, misil , mesil denilir. Saniyen, vaktiyle bir hadise ve bir tecrübe münasebetiyle söylenmiş olup atalar sözü diye dilden dile dolaşan güzel sözlere, darbı mesellere ıtlak edilmiştir. Çünkü bunları, "mevridi" denilen ilk hadiseler, "madrıbı" denilen son hadiseye mümasil addedilerek temsil edilmiş bulunur. "Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfler de yer" gibi. Salisen, taaccüb ve istiğrab edilecek tuhaf ve ibretli bir hale veya bir sıfata veya bir kaziyeye ve hikâyeye dahi mesel denilir ki, Darb-ı mesel gibi dilden dile dolaşmağa ve her

---

Akdem: Daha önce, daha ileri. **Murabahacılık:** Bir malı kâr ile satmak. **İfrag:** Bil haden başka bir hale sokmak. **Tehvil:** Korkutmak. **Tahzir:** Önlemek, sakındırmak. **Manendi:** Benzeri. **Mevridi:** Varılan yer, tarik. **İstiğrab:** Şaşırma, taaccüb etme.

yerde söylenmeye lâyık olduğu cihetle ondan istiare edilmiştir Bu sade nakil ve hikâye olunur. Darb-ı mesel gibi her iradında bir teşbih ve temsil mânâsı mülâhaza edilmez. Fakat ilk söylenişi, hakikat de olabilir, bir istiare-i temsiliye de olubilir, buna dâstan dahi denilir. "Dillere, destan oldu" deriz. Destan manzumeleri, bundan mehuzdur. Bu mânâdan, delil ve hüccet mânâsına dahi gelir. Çünkü bu gibi meseller, gerek bir nadir hakikat olsun ve gerek bir tahyil ve temsil, yani sırf bir masal olsun bir şöhret-i şayiayı haiz bulundukları zaman sırasında, bazı hakikatler onlara teşbih olunarak ifade olunur. Mselâ "bu iş, kurt ile kuzu masalına benzer" denilir. Biriyle, diğerine temsilen istidlâl edilir. İşte Edebiyatta, bir hakikati diğer bir hakikate veya bir hayale veya meşhur bir mesele benzeterek misalî bir surette ifade etmeğe, temsil tabir olunur ki, teşbih veya istiare, hakikat ve mecaz kısımlarına ayrılır.

Edebiyatta tefhim ve cazibe nokta-i nazarından temsilin, büyük ehemmiyet-i beyaniyesi vardır. Çünkü ale'l-ekser akıllar, vehimlerin müdahale ve tasallutlarına maruz olduklarında, makulât-ı hafiyeyi hüsn-i idrakten mahrum kalırlar. Temsil ise, vehimleri, akla teshir eder de hakikati, cahil, gabi kimselere bile tefhime vesile olur. Zira temsil dakik ve rakik mukalât-ı hafiyyenin nikab-ü hicabını atarak onları, açık mahsusat kisvesinde ibraz eder de, tanınmadık şeyleri tanınmış, görülmedik şeyleri görülmüş gibi izhar ve ifham eyler. İş, bunun mevkiini bilmek ve hüsn-i istimal edebilmektir. Zamanlar olmuş ki, edyan-ı salifenin ruh-ı Makulâtı, karinesiz temsilât ile ifham ve tamim edilmiş ve temsili, tersim ve tecsim ile timsaller de takib etmiş ve bu suretle ruhlar unutulup putlara, timsâllere perestiş olunmuştur. İşte Din-i İslâm «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ» âyetinde olduğu gibi imanı, mahsûs-ü meşhurdan evvel doğrudan doğruya aklî ve kalbî olan gaybe ve hakikatin mebde ve mercii bulanan vahdet-i Hakk'a ibtina ettirerek, ruh-ı insanîyi meselden hakikate, temsilden tahkike terakki ettirmiş ve Kur'ân, bu terakkiyi temin için hakikatleri kıymet-i akliye ve kalbiyeleriyle muhkem bir surette beyan ve tebliğ ettikten sonra, o hakaiki ma'kuleyi temsilât ile de efhamma takrib ve telkin eylemiştir. Ve bunu yaparken, tahkik ile temsil arasına karine-i zahire ikame ederek, hak ile batılı iltibastan mahfuz tutmuştur. Bu sebeple Kur'ân'ın-uslub-ı beyanında tahkik mukabilinde temsilât ve muhkemat mukabilinde müteşabihat dahi bulacağız. İşte uslub-ı beyanda tahkik ve temsil temayüzüne, ilk olarak bu âyetten başlıyoruz. Bundan evvel ahval-i

---

Gabi: Anlayışsız, ahmak, bön. **Tefhim:** Anlatmak, bildirmek. **Rakik:** İnce, merhamet sahibi, yufka yürekli. **Edyan-ı Salife:** Geçmiş dinler. **Tersim:** Resimleme, resmetme. **Tecrim:** Cisim şeklinde temsil, heykelleştirme. **Perestiş:** Tapma, ibadet etme.

münafıkîn, tahkik tarikiyle tesbit buyrulmuş olduğu halde şimdi, temsili cihetine geçiyoruz. Bundan ve bir sahife sonraki إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْي۪ٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا (*"Bilmeli ki, Allah, bir sivrisineği hatta daha üstününü bir mesel yapmakdan sıkılmaz..."* Bakara 2/26) âyetinden o kadar vuzuh eli anlarız ki, Kur'ân, uslub-ı temsili dahi haiz olmakla hakaikını rumuz ve temsile boğmamış, hakkı zahirin hak, temsilin temsil olarak bilkarine anlaşılmasını iltizam ve temin eylemiştir. Binaeanelyh bu babda, karine-i mekaliye ve haliye bulunmıyan mevakide tenakuz ile imkânı-ı zatîyi seçebilenakıl karinesinin delâletine müracaat olunur. Ve bu öyle bir karine-i temsil bulunmadıkça, zahir-i Kur'ân, mahz-ı istib'adı vehmî ile tevil olunamaz. Bakınız bu âyette karine-i temsil, lâfzan bile ne kadar zahir ve müteaddididir. «مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذ۪ى» binaenaleyh bu esasen bir teşbihtir. Ve meseli, mesele teşbihtir. Burada mesel, hali acib, vak'a-i garibe mânâsınadır. Yani bunların halleri ve alelhusus hidayeti verip, dalâleti iştira halleri, كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا **"şu ateş yakan veya ateş yakanlar kıssasına benzer ki birisi bir ateş yakmak istemiş** فَلَمَّٓا اَضَٓاءَتْ مَا حَوْلَهُ **ateş parlayıp da yakanın etrafındaki şeyleri aydınlatınca** ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ **Allah, o kimselerin bütün ışıklarını, daha doğrusu göz nurlarını alıvermiş** وَتَرَكَهُمْ ف۪ي ظُلُمَاتٍ **de onları, karanlıkta bırakmış,** لَا يُبْصِرُونَ **ne aydınlık, ne bir şey, hiç bir şey görmez olmuşlar,** görmez bir halde kalmışlar. Ateş mi sönüvermiş? Bir hayli müfessirin öyle izah etmişler. Fakat ateş sönmeden, aydınlık devam ederken Allah, onların görecek göznurlarını alıvermiş olmak, daha zahir ve daha bediîdir. Sahib-i Keşşaf, وَالْاَوْجَهُ اَنْ يُرَادَ الطَّبْعُ yaratılışın kastedilmesi en uygunudur." derken bunu ihtiyar etmiş gibidir ki, ma'badi de bunu gesteriyor. Buyruluyor ki: صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ **Bunlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu halden dönüp evvelki nurlu hali bulamazlar. Daha vazıhı: Artık kendilerine gelemezler, tamamen bihuş ve sersemdirler. Binaenaleyh yolu nerede bulacaklar?** Bu suretti sönen yalnız göz nurları değil, bütün nur-ı şuur, nur-ı idrak olduğu anlaşılıyor ki, bu mânâ, خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ mazmunundaki hatm-ü tab'ın daha kuvvetlisidir. Bu surette kıssadaki ateş yakan, nurları gidenlerin haricinde kalır. «وَالَّذ۪ينَ» ve «حَوْلَهُ ، اسْتَوْقَدَ» zamirlerinin lâfzan ve mânen müfred olması, zahir olur. Resulûllah'ın davet ve hidayeti karşısında münafıkînin ahvali de, tıpkı müstevkidin parlattığı ziya karşısında gözleri, Mintarafillâh görmez oluverenlerin hali gibidir. Arap'da ateş yakımak tenvir etmek, maksatlariyle de

---

Karine: İp ucu, işaret. **Mekal:** Söz, söyleşi. **Mahz-ı istib'ad:** Uzak görmenin ta kendisi. **İştira:** Satın almak. **Bihuş:** Akılsız, akılsızlık hali. **Hatm-u tabi:** Mühür basılmış. **Müstevkid:** Yakıp alevlendiren.

yapıldığından bu mânâlarda kullanılır. Kezalik yangın çıkarmak gibi suikastle de olabileceğinden, fitne-vü fesat çıkarmak mânâsına da gelir Ve burada, ikisine dahi muhtemildir. Bundan başka davet, hayra da olur, şerre de. Binaenaleyh yangın çıkarmak ve şerre davet etmek manalarına telakki edildiği zaman nurum alınması, ateşin söndürülmesi demek olacağı zahirdir. Ve bu surette ateş yakan zulümatta kalanlardan olur ki, bu ateşi yakan, münafıkların reisidir. «الّذى» müfreddir veya mecmuıdır ve «الّذى» cem'i mânâsınadır. Ve bir çokları, böyle tefsir etmişlerdir. Fakat ateş yakmak, tenvir etmek ve hayre davet eyleme mânâsına tasavvur edildiği zaman, gerek müstevkid ve gerek «مَنْ حَوْلَهُ» olan zevil'ukulün nuru sönmemiş olduğu halde, «مَا حَوْلَهُ» mazmununda dahil olan hayvanat makulesinin nurları sönmüş ve o ziyadan ancak bunlar mahrum kalmış olurlar. Bu takdirde ancak «هُمْ» zamiri, mahavlehudaki «مَا» içinde bulunan hayvan gibi insanlara raci olur. Evvelki surette mesel için, büyük bir bedaat ve harika yok gibidir. Gerçi yanan bir ateşin nagıhan sönüvermesi garip ise de şiddetli bir rüzgâr gibi bir sebeple az çok yine mu'tad görünür. Fakat ziya dururken şuurun, kabuliyetin-i rü'yit esasından gaib oluvermesi İlâhî bir harikadır. Ve meselin, en bediî noktasını teşkil eder. Bundan başka evvelkinde temsil basittir. Bir hey'eti, diğer bir heyete teşbihtir. İkincide ise, iki hey'etin mülâhazasından mürekkep bir hey'eti, diğer böyle bir heyete teşbih suretiyle bir mertebe daha terkib vardır: Peygamber'in davet ve hidayeti karşısında münafıkîn, "müstevkid" karşısında etrafındakilerin bir kısmı; davet-i Muhammediye ve onun irşadı baki ve fakat münafıkinin nur-ı iz'anlarını Allah almıştır ve belki bunların içinde ibtida iman-ı kalbî dahi nasip olduğu halde bilâhare nifaka sapan, kalben irtidad ederek nur-ı imanını zayi edenler bile bulunmuştur. "Nazm-ı Kur'ân" işte bu temsili, böyle tabakat-ı meani ile zuvücuh-i kesire halinde ibraz etmiştir ki, her birinin, bir vechi-i sahihi vardır. Davet-i Muhammediye'nin, istikad-ı nâr ile gösterilmesi ise ikinci temsilde görüleceği üzere şunu ifham eder. Bu davet bir taraftan tebşir, diğer taraftan inzarı muhtevidir. Bu davet, cennetin mukabilinde bir de, nar-ı cehennem gösteriyor. Bu ateşten kaçın, şu cennete koşun diyor. Münafıklarında tebşirata ağızları sulanıyor, inzardan da başları dönüyor. Ağızdan "amenna" diyorlar. Hidayet buraya kadar geliyor, lâkin kalblerine iman girmiyor. Çünkü nur-ı izanları sönmüş, fenalığa ceza veren âdil bir Allah'a inanmak istemiyorlar. Her türlü emellerine kul gibi hizmet edecek, adaletten âciz bir ilâh istiyorlar.

Zevi'l-ukul: Akıl sahipleri. **Makule:** Kategori, çeşit, tür. **Nagihan:** Ansızın, aniden, birdenbire. **İstikad-ı nar:** Ateşi tutuşturma.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ "Kemeseli sayyibin", yahud "kemeseli zisayibin" takdirindedir ki, evvelkinde, münafıklar kıssası toptan sayyib kıssasına teşbih olunmuş ve kıssaların müfredatlarında müşabehat gözedilmemiş bulunduğunudan sade teşbih, mürekkep, ikincide ise, kıssaların eczasında dahi teşbih gözedilmiş bulunacağından buna da, teşbih-i mefruk veya müferrak denilir. Sayyib, filasıl isabetin sülâsisi olan «صَوْبٌ» masdarından sıfat-ı müşebbehe olup, şiddetle dökülen yağmura, bir de şiddetli buluta isim olmuştur. Sema, mânâ-yı ahassiyle gök dediğimiz şu kubbe, başımızın yukarı tarafında direksiz, telsiz açılmış koca şemsiyedir ki, lisan-ı Nebevî'den, sakf-ı merfu ve mevc-i mekfuf diye rivayet edilmiştir. Esası mânâsı yüksek demektir ki, insanın üst tarafına gelen her yüksek şey'e ıtlak olunur. Ve her ufkun, bir semâsı olur. Âlem-i ervah ve ukul dahi bir veya müteaddid semalardır. Binaenaleyh «سَمَاءٌ» Semâ kelimesi, esasen izafî bir mânâyı haiz bir ism-i cins olup, küllî veya cüz'i taayyün kasd edildiği zaman, «اَلسَّمَاءُ» "essema" denilir. Burada yağmur denildikten sonra, gökten geldiği malûm iken, «مِنَ السَّمَاءِ» denilmesi bütün bir ufku kaplıyan Semâ-yı malûmı tasrih ederek bu yağmurun bir taraftan değil, semânın her tarafından geldiğini anlatmak ve meselde, yağmurla beraber bütün o manzara-i Semâyı tasvir ettirmek ve bir de, sayyibin evvelâ yağmur mânâsını tebadür ettirmek nüktelerini haizdir.

Mânâya gelelim: **Yahud o münafıkların hali bir yağmur kıssasına, tabir-i aharle yağmura tutulanlar kıssasına benzer ki, Semânın her tarafından bardaktan dökülür gibi boşanmış kuvvetli bir yağmur,** فِيهِ ظُلُمَاتٌ **onda türlü türlü karanlıklar var. Gece karanlığı, kara sayyib bulutu, dünyayı kaplamış yağmurun kesafeti de bunlara munzam olmuş, insanın içini sıkıyormu sıkıyor, göz gönül kararıyor mu kararıyor. Binaenaleyh zulmetler katmerlenmiş, iç dış zifirî karanlık... Bundan başka** وَرَعْدٌ **dehşetli bir gök gürültüsü, titretici bir patlayışı, gürlüyeşi var ki, beyinlerde çatlıyor afakta gürlüyor...** وَبَرْقٌ **Bir de şimşek, şimşek çakışı... Çakıp şakıdıkça, parlayıp yıldıradıkça** bir lemha-i ümid gibi karanlıkları yarıyor, yürekleri ağza getiren bir helecan veriyor. Bunlara tutulanlar, يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِي اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ **yıldırayarak geldiği için yıldırım ve çarptığını** mahv ettiği için saıka ve cem'inden sevaık denilen, gözlere şimşek, kulaklara ra'd halinde te-

---

Sayyib: Yağmur veren bulut. **Müşabehat:** Benzeme, benzeyiş. **Müferrah:** Ayrılmış, tefrih edilmiş. **Ahass-i ehass:** Daha hususi, ziyade hoş. **Sakf:** Hızla almak. **Merfu:** Kaldırılmış, hükümsüz, bırakılmış. **Mevc:** Dalga, denizin dalgası. **Mekfuf:** Durulmuş, toplanmış, menolunmuş. **Kesafet:** Açık veya berrak olmamak. **Munzam:** İlave edilen. **Tebadür:** Ani olarak zihne girmek.

zahür eden, ucu nereye dokunursa ifna eyliyen, insanı ve hayvanı bir anda mahveden, madenleri eriten, demiri mıknatıslayan, mıknatısların kutublarını alt üst eden, hasılı, «الصَّوَاعِقِ» denilince her türlü mesaib ve mehalikiyle malûm bulunan o ateşîn kamçılardan, o dehşetli şirarelerden, yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar. Bunu da, حَذَرَ الْمَوْتِ **ölüm korkusuyla, ölümden sakınmak için yapıyorlar.** Lâkin kulak tıkamak neye yarar. Korkunun ecele faidesi ne? وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ **Allah, bütün kâfirleri her taraflarından, içlerinden, dışlarından, dünyalarından ahiretlerinden kuşatmıştır.** Kudret-i ilâhiye'nin ihatasından harice çıkmak mümkün mü? Allah'ın izni omadıkça, bundan kurtulmalarına ihtimal mi var? Yıldırımdan korkulmaz mı? Ölümden sakınılmaz mı? Evet amma bunlardan daha evvel, Allah'dan korkmak ve onun azabından sakınmak lâzım gelir. Yıldırımları yapan kim? Bütün bu alâmetleri belirden kim? Bulutların arasından, o hazinelerinin içinden bu ateşleri çıkartan kim? Onları tâ uzaklardan kulaklara işittiren, gözlere gösteren kim? Sakınmak hissini veren, ona göre tedbir almak kabiliyyetini ihsan eden kim? O yıldırımların huruc noktalarını, isabet noktalarını tayin eden ve bulutları ona göre sevk-u idare eden kuvvetler, melekler kimin? Hepsi hepsi Allah'ın. Yıldırımlar da, Allah'ın bir belâsı, azabının bir nümunesidir. Bunlardan korkup sakınmak istiyenlerin, daha evvel Allah'dan korkmaları ve O'nun evamirine, kanunlarına ittiba ederek felâketten sakınmanın, nimetine ermenin yolunu bilmeleri icab eder. Bir Allah korkusu insana, bütün korkuları attırır. İzn-i Hüda ile her korkudan kurtulmanın bir çaresi vardır. Fakat Allah'dan kurtulmanın imkânı yoktur. O da, iman ve teabbüd ister, kanunlarının, emirlerinin tatbikını ister. O'na bununla yaklaşılır, azablarından bununla korunulur, felâh bulunur. Yoksa ra'd-ü berkı gördükten sonra yıldırımdan korkmanın kulak tıkamanın hiç bir faidesi yoktur. Şimşek çakınca olacak olur, yıldırım yerini bulur. Ra'd işidildiği zaman da bunlar, beş on saniye evvel olmuş bitmiştir. Ümid-ü beşaret şimşeğin yaldızlı çakışında değil, ra'din gümbürtülü gelişindedir. Bilmiyenler ra'di berkten sonra, yıldırımı da bu gürültü ile bareber gelir zannederler. Halbuki yıldırım şimşekle düşer, esasen ra'd da onunla beraber patlamıştır. Daha esasında ra'd, o yıldırımı çıkaran sarsıntıda, sadmede' darbededir. Bulutlara, havaya, bu darbeyi vuran bir kuvvet, onu idare eden bir melek vardır ki, rad ismi, ona kadar dayanır. Bu kuvvet, bu melek, buluttan buluta, buluttan havaya darbeyi indirdiği zaman sademesinden bir gürültü ile bir ateş, birşirare çıkar, berk şimşek bu şiraredir, yıldırım

---

İfna: Yok etmek. **Mesaib:** Felaketler. **Mehalik:** Tehlikeler. **Şirare:** Ateş kıvılcımları. **Sadme:** Bir vuruş, çarpma. **Ra'd:** Gök gürültüsü. **Berk:** Şimşek, parıltı; kıvılcım.

bundadır. Ses, ağır gelir, sonra işidilir ve geldiği zaman," "size geçmiş olsun, Biiznillâh yıldırımı düşürdüm, siz kurtuldunuz" der. Binaenaleyh hâdise zahiren zannedildiği gibi berk, sonra ra'd ve saıka değil, hakikatte ve indallaha ra'd ve berk ve saıka suretindedir. Size de berk ve saıka ve ra'd halinde görülür ve işidilir. Bunu bilmeniz, anlamanız lâzım gelir. Bunun için Allah Teâlâ, «رَعْدٌ وَبَرْقٌ» buyurmuş. Ra'dı takdim etmekle beraber, aralarını mutlak cem için olan "vav" ile rabtetmiş, «بَرْقٌ ثُمَّ رَعْدٌ» buyurmamıştır. Bunu, fünun-ı tabiiye okumamış olan Nebi-yi Ümmî Hazretleri, kendi kendine elbette bilemezdi. Allah bildiriyor. Ehl-i ilm-ü fen de bunu, tasdik edeceklerdir. Ederken Vahy-i ilâhi'nin hakikatini anlamaları icab eder. Hele elektirik hâdisatiyle bilistidlâl görülmeyen esiri bulmağa çalışanlar, Allah'ı daha evvel anlamalı, peygamberine vahyinin hakkıyetini de, hiç olmazsa bu gibi ince noktalardaki te'yidat-ı fenniye ile itiraf etmelidirler. Ra'd sesi, bir tesbih olduğunu, bunu işidenlerin hamd-ü şükretmesi lâzım geldiğini de unutmamalıdırlar. Saıka, cidden müthiştir. Bir belâ-yı ilâhîdir. Ve berk ile bareberdir. Lâkin bundan tevakki etmek, maddi ve manevî bir siper-i saıka bulmak evvel gerektir. O da, Allah'ı, evamirini ve kanunlarını tanımakla olur. Berk çakdıktan sonra kulak tıkamanın hiç bir mânâsı yoktur O zaman insan, kurtulursa mahza inayet-i Hakk ile kurtulur ve gök gürültüsünü işittiği zaman da kurtulmuş olduğunu bilir. O vakit kudretullah'a, hamd-ü şürketmesi lâzım gelir. Bunlar ve bunları anlatan Kur'ân, hep ayat-ı haktırlar. Bu davetlere, bu irşadlara kulak tıkamak, ne bedbahtlıktır.

Ra'd-ü berkın, saıkanın hakikat-i maneviye ve maddiyesini izah için, lûgavî, dinî ve hikemî tarifler vardır: Lûgavîsi; ra'd buluttan çıkan müz'iç sesin ismidir ki, ibtida anî bir patlayış ve sonra hayli mümted bir gürültü olur. Biz buna, gök gürlemesi deriz. Bu kelime esasında titremek veya titretmek tabir-i aharle zangırdamak ve zangırdatmak mânâlariyle alâkadardır. Berk, parıldamek, yıldıramak mânâsiyle alâkadar olup buluttan anî olarak çıkıp yıldırayarak, şakıyarak sönüveren bir parıtlının ismidir ki, lisanımızda, şimşek tabir olunur. Bunun çakmasına da denilir. Saıka, gayet şiddetli, ser-i hâil bir sadme bir çarpıştır ki, bir ateş parçasiyle çarpdığını imha eder bu münesebetle mevt, şiddetli azab mânâlarına da kullanılır. Lisanımızda buna, yıldırım denilir ki, yıldırıma ve yaldırama mânâlarıyle münesebeti zahirdir. Rağıb, der ki: "Ra'd-ü berk ve saıka haddi zatında bir şey'in üç muhtelif tesirleridir."

Dinî izahı: Bulutları Allah Teâlâ'nın iradesine göre yağmur yağacak yer-

---

Saika: Gökten gelen şiddetli ses, yıldırım, ölüm.

lere sevk-u idare eden bir melek (Yani müdrik ve muharrik bir kuvvet) vardır ki, ismine, «الرَّعْدُ» denilir. Bu melek, rüzgâr melâikesinden başka olarak bulutları sureti-i mahsusada zecr-ü sevk eder. Bunun sevkı, rüzgârın sevkı gibi taş yuvarlarcasına değildir. Bu tıpkı bir çobanın tağanni ederek deve sürmesine benzer, (Tabiri-i aharle, ruhun, bedeni idare etmesi, sözün, nağmenin diğerine tesir yapması gibi batından icrayı nüfuz eden ruhanî ve kuvvanî bir tesirdir) Bu melek bulutlarda bir tahallüf gördüğü zaman çarpar, haykırır. Bu haykırış, onun kudret-i ilâhiye'yi ilân eden bir tesbih ve tekbiridir. İşidilen gürültü, zahirî ra'd budur. Haykırırken, hiddet-ü şiddeti ziyadeleşince, ağzından ateş saçar. Diğer bir tabir ile nurdan ateş kamçılar çalar. Görülen berk bu kamçılardır. Saıka bunun, ateşîn darbesidir. O kamçının ucu nereye dokunursa ihlâk eder. Bunun hepsi o bir melekin yani «الرَّعْدُ» in bir darbesinden ibarettir. Bu darbenin, havaya ve dolayısiyle ruh-ı insaninin sem'i kuvvesine tesir ve tezahürü savt-ı rad, daha inceden ve daha sür'atle basırasına tesir ve tezahürü şimşek ve dokunduğu şeye lemis tezahür-ü saıka namını alır. Bulutdaki hâsılı te'siri de, itaattır. Ve bunların hepsi Allah'ın emrini icra etmekten ibarettir. Bu âyetde, «رَعْدٌ» savt-ı ra'd manasına olmakla beraber, aslınada işarettir. «وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ» (*"Ra'd Hamdiyle tesbih eyler....."* Ra'd 13/13) "Bu meleke, melek-i ra'd, meleki-i zecr, melek-i vakd, berk fiiline de, darbe-i melek, «مصع» melek denilmiştir.

İşte devr-i Ashab'dan itibaren, en mütekaddim müfessirin-i kiramın mervi olan beyanatına göre, ra'd-ü berk ve saıka hâdiselerinin hakikatı, böyle kuvvetmebde'ine irca edilmiş. Fakat kör kuvvet değil, kuvvanî ve ruhanî müdir bir muharrik-i müdrik olan melek kuvvetine irca edilmiştir. Fennî izahların hiç biri buna muhalif olmamış ve bu daireden çıkmamıştır. Ancak kör kuvette sıkışıp kalanların idraki buralara varamaz. Binaenaleyh hikemî tarifine gelelim: Vaktiyle en meşhuru, bulutların ıstıkâkı, yani delk-ü temass ile çakmak taşından çıkan ses ve şirare suretiyle izah idi. Lâkin ibn Sinâ, Şifa'sında bunu pek beğenmiş, "bulutların, tâ denizlerden, göllerden su buharı halinde çıkarken tamamen safi olmayıp az çok buhar-ı duhanî ile ve biraz da hararet ile çıkmaları ve yükseldikçe su buharının daha evvel teberrüdü hasebiyle öbürlerini arada tazyik etmeleri ve nihayet bu tazyikin işdidadı ile onların indifa ve iştial etmesi hu-

---

Zecr-ü sevk: Zorla sevketme. **İhlak:** Yok etme, helak etme. **Savt:** Kavçı, kırbaç. **Lemis:** El ele tutan, dokunan. **Müdir:** İdare eden. **Muharrik:** Yakıp yıkan, tahrik eden şiddetli güç. **Istıkâk:** Tokuşmak. **Delk:** Oğuşturmak, oğmak. **Şirare:** Ateş kıvılcımları. **Duhânî:** Duman. **Teberrüd:** Alışılmış, ülfet peyda olmuş. **İşdidad:** Şiddet. **İndifa:** Meydana çıkma. **İştial:** Tutuşma, parlama alevlenme. **Dermiyan etmek:** Anlatmak, söyleme.

suslarını dermiyan ederek uzun uzadıya izah etmiş ve hasılı" demiş; "ekseriya ra'd-ü berkın sebebi, hareket-i rihiyedir ki, ses çıkarır ve iştial eder ve bazan berk ve iştial dahi ra'da sebeb olur. Çünkü ... Çünkü..." ilah...

İbn Sina'dan çok mukaddem olan İbn Cerir-i Taberî, tefsirinde diyor ki: "diğer bir takım ehl-i ilim, "ra'd" dediler. "Bulutların altında boğulan rihin çıkıp fırlamasıdır. Ses bundandır. İbn Abbas hazretleri, Ebul-Huld'e bir mektub ile "ra'd nedir?" diye sormuştu. O da, «الرَّعْدُ رِيحٌ» diye cevap vermişti. Fakat ibn-i Abbas Hazretleri kendisi, «الرَّعْدُ مَلَكٌ مِنَ المَلٰئكَةِ» diyordu." ilah... demek. İbn Sinânın rih nazariyesi de, eski bir nazariye olmakla beraber bunun sebebini ta deryalardan gelen buhar-ı duhanî ve hararete kadar götürmek nokta-i nazarı havay-i nesiminin ve bulutların elektriklenmesi hakkında kararlaşmıyan nazariyat miyanında şimdiki fenn-i tabiî dahi mevcud bulunuyor. Bu günkü izahat-ı hikemiyyeye gelince; bunları, elektrik hâdisatına tatbik etmişlerdir.

Öteden beri Yunanca elektiron denilen kehrubada görünen bir cezb hassası vardı. Sonradan bu hassanın az çok her cisimde bulunduğu anlaşıldı ve buna eletrikiyet, kehrübaîlik denildi. Hikmet-i tabiiiye uleması, hâdisat-ı tabiiyede âdeten müessir olan hararet, savt, ziya, mıknatısiyet gibi bazı avamil sayarlar ki, elektrik de, bunların beşincisi oldu. Ve bunun tenevvüat-ı delkden husule gelen, te'sirat-ı kimyeviyye veya sair vesait ile husule gelip kuvvanî elektrikıyet denilen kısımları bulundu. Bu gün sanayide bir çok tatbikatı yapılan, altın gümüş yaldızlama, izabe ve sebk-ü sıyagat, talgraf, telefon, tenvirat, tahrikât ve tedavi gibi bir çok hususatta istifade edilen elektriğin, istihsal ve isti'mali için muhtelif aletler, cehazlar, makineler yapıldı. Maamafih elektriğin esası ve mahiyeti ne olduğu tamamen anlaşılamayıp madde-i nariye ve ziyaiye gibi farziyatta kaldı. Nihayet hararet ve ziya gibi ecsamın, atom denilen cüz'i ferdlerinin bir suret-i mahsusada hareketinden veya bunların arasını işgal eden bir esirin hareketinden husule geldiği derpiş edilerek daha ziyade bu sonuncuya ehemmiyet verildi. Ve hasılı bütün kuvvetlerin esasında bir hareket kuvvetine irca-ı fennin en kuvvetli nazariyesi oldu. Filvaki elektrikte de hareket, hararet, ziya tahavvülâtı hep görülüyor. Binaenaleyh elektrik, fennin en mühim bir kuvvetidir. Bu da, biri erkek, biri dişi gibi müsbet, menfi iki cinse ayrılıyor. سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا " (*"Tenzih o yardan sübhane bütün çiftleri hepsini, arzın bitirdiklerin-*

Rihi: Rüzgar yer. **Nesim:** Hoşa giden, hafif esen rüzgar. **Kehrubad:** Bir yere hızlıca sürüldüğü zaman, hafif şeyleri kendine çeken. **Cezb:** Kendine doğru çekme. **Avamil:** Sebebler. **Tenevvüat:** Çeşitlemek, çeşit çeşit olmak. **İzabe:** Eritmek. **Sebk-ü sıyagat:** Mücevherat eritme. **Tenvirat:** Aydınlatma.

den ve kendi nefslerinden ve daha bilmeyecekleri neler, nelerden." Yasin 36/36) Bunların, bir cinsten olanları birbirlerini itiyor., def ediyor. Muhtelif cinsten olanları da, bir birini cezbediyor, birleşiyor. Ve cisimlerin satıhları bunlarla işba veya ifrağ edilebiliyor. Bunların ittihadları hafî ve celî omak üzere iki türlü oluyor.Meselâ üstüvanî uzunca bir şey, bir mecma-ı elektrikiyeye yakın bulunduğu zaman, bu üstüvani şey dahi bitte'sir muğayirül-cins iki seyyaleli hamil oluyor ve havanın bunun üzerindeki baskısı, bunların birleşmesine mani oluyor. Fakat bir vasıta ile bu baskının şiddeti tenakus eder veya iki seyalenin kuvve-i tevettüriyeleri, ona galebe ediverirse bundaki müsbet, menfi iki cins elektrik, birbirleriyle hemen ittihad ederek üzerinden mahvoluyorlar ki, buna,elektrik ifrağı denilmiştir. Bunlar, bu ittihad esnasında bazan çakmak gibi bir sadme yapıyor ve bir şirare dahi çıkarıyorlar ki, böyle gürültü yaparak ittihad etmelerine, ittihad-ı ra'dî deniliyor. Bu şirareleri biz, tamvaylar işlerken ale'l-ekser geceleri görürüz. İşte bu aletlerde görülen bu hâdise, epiyce bir zaman evvel, âsar-i cevviyeye tevfik edilerek ra'd-ü berk ve saika bunlarla izah edilmekte bulunmuştur. Bunun için saıka, şöyle tarif ediliyor: "Muhtelif cinste elektriği hamil iki bulutun, elektriklerinin yahud bir bulut ile küre-i arz elektriklerinin tevettürleri (gerilişleri) havanın mukavemetine galebe çaldığı anda, iki muhtelif elektriğin birbirleriyle ittihadiyle vaki olan bir elektrik ifrağ ve tahliyesidir ki, ra'd, bunun sadmesi ve gürültüsü, berk bunun şiraresidir".

Vaktiyle İbn Sinâ, Şifa'sında diyordu ki; "Berk ile ra'd ayni zamanda vaki olurlar. Fakat savt, zamanî olduğu için geç işidilir. Ziya ise, zamanî olmayıp, anî olduğundan daha evvel görülür." Bu günkü fen de,diyor ki: "Ra'd-ü berk ayni zamanda vakı olur. Gerek savt ve gerek ziya ikisi de zamanîdir. Lâkin savtın sür'ati, saniyede (337) veya (340) metre, sür'at-i ziya ise az çok ihtilâf ile bareber üç yüz sekiz bin kilometre olduğundan daha az mesafelerde anî görülür. Yani yıldırım, şimşekle beraber düşmüş, varacağı yere varmıştır. Gürültüsü de sonradan beş ilâ on saniye kadar fark ile işidilir. Mesafeyi tahminen bilmek isterseniz, bir şimşek çakınca saate bakınız ve dinleyiniz. Bir kaç saniye sonra ra'd gürültüsünü işidirsiniz Aradan kaç saniye geçmiş ise onu, üç yüz kırk ile darbediniz meselâ 7x340=2380 işbu iki bin üç yüz seksen metre size o fırtınalı bulutla aranızdaki mesafeyi gösterir ki, sür'at-i ziyaya nazaran bu, bir an mese-

---

İşba: Bir sıvının içinde, belli bir cisimden eriyebilecek en çok miktarının erimiş bulunması. **İfrağ:** Bir halden başka bir hale sokma. **Üstüvanî:** Silindir, içi boş direk şekli. **Mecmaı:** Toplanılacak, kavuşulacak yer. **Seyyale:** Akıcı şey, yer değiştiren herşey.**Kuvve-i tevettüriye:** Gerginleşme gerilme kuvveti. **Sadme:** Çarpma, birden bire patlama.

lesidir. Çünkü ziya bu mesafeyi, bir saniyenin yüz yirmi beşte bir cüz'i kadar bir zamanda katedecekdir ki, bunu, biz hissedemeyiz. Bu ifadeye nazaran yıldırım, mutlaka semâdan arza düşer surette olmayıp, hilâfına da olabilir. Çünkü elektrik şiraresi her cihete münteşir olabilir. Lâkin ekseriya nakil-i elekrik ecsama hücum eylediğinden ve arz ise pek ziyade nakil-i elektrik ecsama hücum eylediğinden ve arz ise pek ziyade, nakil-i elektrik olduğundan ekseriya saika, Semâ'dan arza düşmektedir. Fakat haricî bir sebeb ile arz, müsbet elektrikle ve kendisine tekarrüb eden bulut, menfî elektrikle meşbu olduğu zaman hücum, daima müsbetden menfiye olduğu için saikanın yerden göke doğru çıkması da mümkün ve vaki deniliyor.

Seyyal elektrik, nakıl-i elektrik ecsamı cezb veya onlara hücum etmek hassasına malik olduğundan nakil olan ağaçlara, binalara ve bahusus ma'deniyat cinsinden eşya üzerine düşdüğü meşhuddur. Bunun için böyle fırtınalı havada, ağaç altlarında ve ezcümle nâkil olan çınar ve kavak ağaçları altında saklanmak gayet tehlikelidir. Çam ve fıstık ağacları pek nâkil olmadığından bunların altında tahaffuz binnisbe mümkündür. Siper-i saika ve beyne'l-avam yıldırım demiri denilen demirin dairesi eslemdir. Bu da, bir kanun-ı haktır. Fakat bunlar da, ra'd ve berkden mukaddem ve ecel gelmediyse mümkün olabilir. Saika ne yapar? Çok şeyler yapar. Neuzübillah, insanı ve hayvanı, bir anda helâk eder. Ve kabil-i ihtirak, ecsamı ihrak eder. Madeniyatı eridir. Gayr-i nâkil olan ecsamı kırar. Arzın kütlesine duhuli esnasında, geldiği istikamette ne cins ecsam bulunursa kâffesini erittiğinden varid olduğu cihette ebru-yi zücac ile mahlût takriben on metre tulinde dirgen gibi bir nevi çatal külçe hasıl olur ki, buna da, yıldırım demiri denilmiştir. Eğer demir değneğe rast gelirse mıknatıslar, eğer mıknatıslı bulursa kutuplarını tebdil eder ilâh..

GAMGAME

Ra'dden hasıl olan gamgame, yani çatlayışdan sonra imtidat eden gümbürtü hakkında müteaddid farziyat var ise de, henüz mukarrer değildir. Bazıları sedâ mevcesinin, sath-ı arz ile bulutlar arasında, bir kaç def'a mün'akis olmasına atf eylemekte, diğer bazıları da, ra'd denilen hâdisenin müteaddid ve şirarelerden mürekkep olup sath-ı arza gelinceye kadar sıkletleri muhtelif tabakalardan mürur etmesine ve her tabakanın sadası ayrı olduğundan mecmuunun

---

Tekarüb: Birbirine yakınlaşma, birbirine yakın gelme. **Kâffer:** Söz yok. **Tulinde:** Boy, ömür hayat uzamak. **Dırgen:** Söz yok. **Tahaffuz:** Korunmak, barınmak. **Eslem:** Daha sağlam. **İhtirak:** Yanmak, tutuşmak. **İhrak:** Yakmak, yandırmak. **Kâffe:** Cümle, bütün. **Ebru-yı zücac:** Kaş şeklinde saydam cisim. **Mahlut:** Karıştırılmış.

ıhtilâtı, mezkûr gamgameyi teşkil ettiğine kail olmaktadır. Demek ki, bu günkü fennin nazarında; parlamak, gürlemek, yakmak gibi lâakal üç tezahürü bulunan ra'd-ü berk ve saika hâdiseleri, sadme, şirare, ceryan âsarı gösteren ve esasında elektrik ifrağına raci olan bir vakıadır. Hava-yı nesimîde, âlât-ı elektrikiyede vukubulan şirare ve sadmenin hava-yı nisimîde vukubulan bu hâdiselere müşabeheti hasebiy-le, fenn-i tabiî ulemasının ekserisi, semâda berk-ü ra'd ve gamgame ile tatbik etmek efkârında bulunmuşlar ve nihayet bunu bir hayli tecrübelerle teyid etmişler ve bu babta bazı kanunlar tesbit eylemişlerdir. Ve bu suretle hava-ı nesiminin ve bulutların elektrik ile mahmul oduğunu kabul etmişlerdir. Hava-i nesimîden azâde olarak her zaman cüz'î, küllî seyyal elektrik bulunduğu ve bunun bazan müsbet ve bazan menfi nev'inden olduğu dermiyan olunuyor. Beyan ettiklerine göre bulutsuz lâtif zamanlarda hava, müsbet elektrik ile mahmul olup mikdarı, günün saatlerine nisbeten tehallüf ve ezcümle sath-ı arzdan 1,30 metre irtifadan itibaren pek yükseklere kadar tezayüd eyler. Fakat bu ihtilâfın sebebi ve hangi kadar kaide tahtında tezayüd ettiği meçhul kalmıştır. Ebniye ve ağaçlı olan mahallerde âsari elektrik, hemen hiç yok gibi, ancak şehirlerdeki vasi meydanlarda cüz'î mikdar müsbet elektrik bulunuyor. Tulu-ı Şemisde, havanın kütlesindeki müsbet elektrik, gayet az iken, zevale iki saat kalıncaya kadar hadd-i kemale vasıl olur. Zevalden sonra guruba bir saat kalıncaya kadar tedricî tenakus eyler. Gurub-ı şemisten iki saat sonra yine tezayüd etmeğe başlar. Kış mevsimi elektrikin mikdarı, yazdan fazla olur. Semâda birçok bulut bulunduğundan havanın elektrikine nisbeten, bazan müsbet ve bazan menfi olur. Semâda bulunan bulutların hareketi ziyade olduğu takdirde, havanın kütlesindeki elektrikin cinsi saatten saate tahallüf eder. Fakat fırtınalı ve yağmurlu zamanlarda mütevaliyen müsbet ve menfi cinse tebeddül eder. Ve maamafih şiddet-i elektrik hemen hemen miktadır-ı mahsusunda bulunur. Hasılı hava-i nesiminin ve bulutların elektrik ile mahmul olduğu bittecrübe müsbet addediliyor ise de, esbab-ı el'an farzıyatta kalmıştır. Bazıları diyor ki: Ma-ı mukattar, tebahhur ettiği esnada hiç bir elektrik alâimi müşahede olunamadığı halde kalevî bir mayiin tebahhuru esnasında buharı, müsbet veya menfi elektrik ile mahmul oluyor. Binaenaleyh sath-ı arzda bulunan deryaların ve göllerin sularında cüz'î, küllî emlâh bulunduğu ve bunların mütemadiyen buhara inkılâb ettiği bedihî olmakla heva-i nesimînin bu sebeble müsbet elektrik ile muhmul

---

Hava-i nesimî: Sabahki hava, temiz hava. **Tehallüf:** Uygunsuzluk. **Ebniye:** Binalar, yapılar. **Tezayüd:** Artma, çoğalma. **Mütevaliyen:** Üst üste, peş peşe. **Ma-ı Mukattar:** Damıtılmış saf su. **Tebahhur:** Buharlaşmak. **Alaîm:** İzler, işaretler. **Emlah:** Tuzlar.

olduğu zannolunuyor. Diğer bazıları ise," kurre-i arzı büyük bir galvanizme cehazı farzederek kütlesinde vukubulan te'sir-i kimyevî kendisini menfi elektrik ile mahmul etmiştir ve bu sebeble sathına temas eden heva-i mesimî de müsbet elektrik ile muhmul olur", demişlerdir. Buna binaen bir tecribe-i muhsusa ile beyan edildiğine göre," su ile turp biribirine temas ettiği zaman, daima bir elektrik cereyanı hasıl, bunun da suda münhal bulunan mevadd-ı ecnebiyenin cinsine göre, bazan menfi ve bazan müsbet olduğu ve bulutlar da, denizlerden ve göllerden tayaran eden su buharının tekâsüfünden husule geldiği için onu göre, bazısı müsbet ve bazısı menfii elektrik ile mahmul bulunur. Küre-i arz dahi bervech-i bâlâ tabiî olarak menfi elektirik ile mahmul bulunduğundan sathına tema eden hava-i nesimî dahi müsbet elektrik ile mahmul olur" demektedir. Hulâsa hava elektrikleniyor, bulutlar elektrikleniyor. Ve bu elektrikler, tevettür edip geriliyor, havanın ki, ekseriya bulutların tesiriyle tevettür ettiği halde bazan harici bir vasıta ile de oluyor. İki bulut arasında veya bulutla hava arasında böyle müsbet, menfi iki mütehalif ve tevettür etmiş iki elektirikin tekabülünde müsbet, menfiye hücum ile menfinin onu cezbinden sadme ve şirare, ra'd-ü berk husule geliyor.

Görülüyor ki savt, hararet, ziya ayrı ayrı birer "âmili" tabii görünürken, hepsi bir harekete irca olunuyor. Hareket ecsamın kütlesinde olduğu gibi zerratında, cüz'i fertlerinde de oluyor. Hareketin meşeine yani muharrikine de, kuvvet namı veriliyor. Ve her hareket hususiyetine göre bir kuvvetin eseri addolunuyor. Demekki esasında elektrik bir kuvvettir denildiği zaman bir muharriktir denilmiş oluyar. Lisan-ı dinde ise, bu muharrike daha güzel bir tabir olmak üzere melek deniliyor. Şu kadar ki, melek denilirken, ruhanî bir muharik-i müdrik tasavvuru da munzam oluyor. Zaten kuvvet denildiği zaman, bizatihi muharrik ve kendini şair olan ruha kadar gitmemek kabil değildir. İşte bu hadisattaki körlüğü, bir ilim küdretiyle mülâhaza ettiğimiz zaman hakikati bulmuş olursunuz. İttihadı-ı elektrikî de bir müdrikin esir tazyikidir. Binaenaleyh bu izahata bile lüzum kalmadan pek iyi anlaşılır ki, melek-i zecre, melek-i vakd, mas'ı melek, tehalüf kayitleriyye dini lisanda ilk olarak rivayet edilen esasa mabadettabî kuvvet nazariyesiyle bu izahat-ı fenniyenin künhüne muntabıktır. Evet müsbet elektrik-i menfi elektireke hücum ettiren, o meleki-i zecirdir ve bu bir darbedir. Bundan çıkan ses, ra'd ise «الرَّعْدُ» o melekin kendisidir. Berk de bir vakd, bir şiraredir. Ve bunların bütün sîrrî, tahalüfü ref ile vahdeti, emr-i hakka

Tevettür: Gerginleşme, gerilme. **Mütehalif:** Birbirine uymayan. **Munzam:** İlave edilen. **Zecir:** Zorlama, zorla yaptırma.

itaati temin oluyor. Saikaya, saika denilmesi de çarpıp yakması mahvetmesi, ya'ni fiili haysiyetiyledir. Zahirde bize göründüğü gibi ra'd, berkden sonra değildir. Hakikatte ve İndallah, ra'd-ü berk birliktedir. Hattâ ra'din aslı vakıaya nazaran bir haysiyet-i takaddümü bile vardır. Elektrik, berkıyetten evvel ra'diyet ve ihtizazdır. Bulutlar ve hava, daha evvel bununla içlerinden titireye, titreye geriliyorlar ve bu hâdisede birbirlerine hücum eylerken kütleyvî hareketle değli, evvelâ içten içe bu titreyişle bu ihtizaz ve irtiad ile hücum ediyorlar. Sonra ra'dın sesi kulakları vasıl olduğu zaman, saikayı ihtar eden titretici bir tesir ile beraber onun artık geçdiğini müdeleyen bir tebşiri de vardır. Sonra âyette, zulûmat ve savaik cemi'lendiği halde ra'd-ü berkin müfred getirilmeleri de manidardır.

"Bunların bu sıradaki hallerini hiç sorma يكاد البرق يخطف ابصارهم şimşek hemen gözlerini çarpıp alıverecek, كلما اضاء لهم مشوا فيه onlara parlayıverdikçe ışığındıa yürürler. واذا اظلم عليهم قاموا Başlarına karanlığı çökerdiği vakit da dikilir kalırlar. ولو شاء الله Allah dilemiş olsa idi, لذهب بسمعهم وابصارهم kulaklarıdaki işitmek ve gözlerindeki görmek hassalarını da alıverirdi. Buna şüphe mi var? ان الله على كل شيء قدير Allah Teâla, kadîrdir: Kudreti her şey'e ve daima yetişir." Esma-i hüsnasından biri de «قدير» ism-i şeriifidir ki, pek kudretli, hem de daima kudretli demektir.

Kudret, fiil-ü terkin sıhhatı demetir. Bu itibar ile kuvvetten ayrılır. Çünkü kuvvet, bir cihete, kudret ise her cihete nazırdır. Meselâ, bir taşın yuvarlanışı kuvvetledir, o yuvarlandığı yerden dönemez, kudret ise sağa giderken aksine de gidebilir. Yaparken bırakabilir. Hasılı kuvvet ıztırar, kudret ihtiyar ifade eder. Şey, mevcud demektir. Bunda ma'dume, şey denemez. Bilinmesi ve haber verilmesi sahih olabilen mânâsına da gelir. Bu mâna ile mümkün olan ma'duma da, şey denebilir. Lâkin mümteni lizatihi olan ma'dum, hiç bir şey değildir. O ne bulunabilir, ne bilinebilir, ne haber verilebilir. Lûgaten, aslı meşiyyeten, sıfat-ı müşebbehedir ki, şai-dile yen, meşî dilenmiş mânalarına gelir. Eşyaya, şey denilmesi, meşiyyet-i ilâhiyenin taallûku itibariyle meşî olduğu içindir. Bu mânâca Allah'a şey denmez, fakat şai mânâsına olarak, şey denir. Binaenaleyh على كل شيء قدير de, Allah dahil değildir. Lâkin بكل شيء عليم de, dahildir. Bu izahtan sonra Alah Teâla kendi gibi bir Allah daha yaratabilir mi? Tarzında büyük bir tevehhüm varid olamaz. Zira o mümtenidir şey değildir, yaratılan, yaratan ola-

---

İhtizaz: Ferahlama haz duyma. **İrtiad:** Izdıraplı ve sıkıntılı olma. **Iztırar:** Mecburiyet, ihtiyaç, çaresiz kalmak. **Ma'dume:** Mevcud olmayan, yok olan. **Şai:** Söz yok. **Meşî:** Yürüyüş, gidiş, doğru yola gitmek. **Mümteni:** İmkansız, mühal mümkün olmayan.

maz. Hem sonradan yapılsın, hem ezeli olsun, işte imtina muhal bana derler. Allah Taala öyle bir Vacibü'l-vücud'dur ki, O'nun laşerikeleh olan sıfat-ı vahdaniyetini izale etmek hiç bir vechiyle mümkün değildir. Bu, O'nun kemal-i zatîsidir ve bütün sıfatları da böyledir. Binaenaleyh böyle her şey'e kadir olan Allah Teâlâ'yı yarattığı gözleri, kulakları alıvermekten kim meneder? Bunu bilmeli, Allah'a, Peygamber'e, ehl-i imana, hud'a yapmaktan, fesad çıkarmaktan sakınmalı. Sakınmak için saikayı gözetmemeli, ra'd-ü berkden evvel Allah'dan korkmalıdır. Bu âyeti müteakıb «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا» hitab-ı âmmı ne kadar beliğ oluyor?

İşte Cenab-ı Hakk, münfafıkların halini bir de böyle sayyib meseliyle tasvir buyurmuştur. Bu teşbih, teşbih-i mürekkep olduğuna göre müfredatında, müşabehet aranılmıyarak heyeti mecmuasında münafıkların hayretini, şaşkınlığını tehayyül etmek kifayet edecektir. Maamafih bunu, teşbih-i mefruk olarak tahlilî bir surette mülâhaza da mümkün olmuştur. Şöyle ki: Din-i İslâm, sebeb-i hayat olmakta, kuvvetli bir yağmura, bi'set-i Nebeviye zamanında dünyanın hali ve her zaman İslâm'a karşı küffarın şüpheleri, zulmetlere, Dinin vad'ü vaidi, berk-u ra'de, kâfirlerin ve münafıkların namzed oldukları masaib ve ikab, saıkalara teşbih edilmiştir. Maba'dide, İslâm'a münfıkların nazarını ve fırsat buldukça ondan süreti-i istifadelerini temsil ediyor. Bu iki temsilin sebeb-i nüzulünde, Yehudilerin dahi bazı rivayetta mevzu-i bahs edildiğini görüyoruz. Buraya kadar Cenab-ı Allah, evvelen ve bizzat Resulüne hitab ederek, kabiliyet-i hitab ve hidayet nokta-ı nazarından insaların sunufunu ve her birinin mahiyetlerini, halet-i ruhiylerini, akitbetlerini beyan eden bir tasnifini ve bütün ulûmun ruhunu ve ilm-i hikmet-i Kur'â'n'ın hutut-ı asliyesini müştemil gayet derin ve gayet şumullü bir mebhas-i ma'rifeti ihtiva eden tenvirat-ı şamile ile hareber küfrü, tabiat edinen inatçı kâfirlerle, reyb-ü nifakı tabiat edinen münafıkların yola gelmiyeceklerini, korunamıyacaklarını ve bunun için hidayet-i Kur'an'ın müttekilere mahsus bulunduğunu i'lân ve ifham ettikten ve temsillerle da'vet-i âmmenin lüzumuna irşad buyurduktan sonra, teklifin âmm olduğunu, mükellefinden hiç bir sınıfın azade kalamıyacağını, inzar ve adem-i inzar onlar için müsavi olsa da, Peygamber'in vazifesi nokta-i nazarından müsavi olmadığını anlatarak ale'l-umum insanlara tevcihi hıtab ederek bervech-i âtilik emrini vermiştir:

Müştemil: Kavrayan, saran, içine alan. **Mebhasi:** Kısım, bahis

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ وَالَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿٢١﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا
وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءًۖ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾
وَاِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه۪
وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٣﴾
فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُۚ اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٢٤﴾
وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ
رِزْقًاۙ قَالُوا هٰذَا الَّذ۪ي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِه۪
مُتَشَابِهًاۜ وَلَهُمْ ف۪يهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌۗ وَهُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ
﴿٢٥﴾

Meâli Şerifi

21- Ey insanlar! o sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan Rabbinize kulluk ve ibâdet ediniz ki, korunur müttekilerden olasınız.

22- O öyle bir lûtufkâr ki, sizin için, yeri bir döşek yaptı semâyı bir bina ve sizin için semâdan bir su indirdi de onunla, türlü mahsullerden size bir rızk çıkardı. Sizde artık bilecek halde iken tutupda Allah'a menendler koşmayın.

23 Eğer kulumuza ceste ceste indirdiğim Kur'ân'dan şüphede iseniz, haydi onun ayarından bir sure meydana getirin ve Allah'dan başka güvendiklerinizin hepisini çağırın, eğer sadıksanız bunu yapın.

24- Yok yapamazsınız. (ki, hiç bir zaman yapamıyaaksınız) O halde çırası insanlarla o taşlar olan o ateşten sakının, o kâfirler için hazırlandı.

25- İman edip salih ameller işliyenlere ise müjdele: Kendileri için altından ırmaklar akar cenetler var, onlardan: hangi bir semereden bir rızk rızıklandıkça onlar, her def'asında, "ha! bu bizim önceden merzuk olduğumuz" diyecekler ve ona öyle müteşabih olarak sunulacaklar, kendileri için orada pak, çok pak zevceler de var, hem onlar orada ebedi kalacaklar.

Bu ayetin, Fatiha'daki «رَبِّ الْعَالَمِينَ» vasfının isbatına, «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» misakına, sonra bu surenin başındaki «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» fıkrasına ve nihayet üç kıssanın hey'et-i mecmuasiyle sayyib temsilinin gaye-i mazmununa ne kadar münasebetdar olduğunu ihtara, hacet yoktur. Tertib-i Kur'an'a nazaran bu ayet, Allah Teâlâ'nın sarih olarak ilk emrini havi oluyor ki, bu emir, binay-i İslâm'ın üssü'l-esası olan tevhidi ububdiyet ve rabubiyetten başlıyor. Ve Ulûhiyetin Rububiyete, Rububiyetin Halikıyete tevakkufunu gösteriyor ve Halikı isbat ediyor. Ve akibinde nübüvveti ve sıdk-ı Muhamedîyi isbat ve müdafaa ediyor.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ **Ey insanlar, akl-u bülûğ ile insanlığın ilk kadem-i kemaline basmış olanlar,** bakınız, gerek «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» misakını vermiş olsun, gerek olmasın, hepiniz, mü'min, kâfir, münafık, hangi sınıfa dünyadaki akvam dan hangi kavma mensub olursanız olunuz, fakir, zengin, alim, cahil hangisinden bulunursanız bulununuz hepiniz, her zaman şu emr ile mükellefsiniz: اُعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ **"Sizi ve sizden evvelkileri, babalarınızı, analarınızı bütün atalarınızın, ecdadınızı vesairlerini baştan, nihayete halkeden Rabbınıza Rabbü'l-âlem'îne ibadet ve ubudiyet ediniz."** Kemali-i mahabbet-ü mehafetle, en güzel edeb ve saygı ile O'na boyun eğiniz ve O'nun emirle-

---

Menendler: Eş, benzer, ortak. **Ceste:** Azar azar, parça parça.

rine ahkâmına itaat ediniz." «اِيَّاكَ نَعْبُدُ» misakını verenler, onu ifa etsin. Vermiyenler, vermiye çalışsın. O'na ibadet ve itaat ediniz ki, لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ **bilfiil korunabilesiniz, hâkikî müttekilerden olmanızı ümit edebilesiniz.** Yoksa saikalar gibi hâdisat-ı âlemden, ölümden korkmakla kulak tıkamakla asla korunamazsınız. Dikkat ediniz, «لَعَلَّكُمْ» buyuruluyor. bu ise, ümid ifade eder. Bu sureatte de korunmanız bir ümid-i kavi olarak gösteriliyor da, korunacağınızdan emin olunuz denilmiyor. Çünkü irade-i ilâhiyeyi hiç bir şey takyid edemez. Siz ibadetinizle, O'nu korumaya mecbur edemezsiniz. Ubudiyet kanunu, bir kanun-ı ekseridir. Asıl koruyacak olan, fazl-ü rahmet-i ilâhiyedir. İbadet, evvel emirde hilkatinizin, terbiyenizi bir şükranıdır. Bunun, Allah'ı mecbur edecek, minnet altında bırakacak bir kudret-i mucibesi yoktur. Ve zaten Allah'ın müstahik olduğu şükr-ü ibudiyete kâmilen eda de edemezsiniz. Binaenaleyh ibadet ediyoruz diye her akıbetten emin olmayınız, ancak ümidvar olunuz ve ümidinizi Allah'dan başkasına bağlamayınız ve Allah'ı tanımak için hilkatinize ve terbiyenize bakınız. O zaman bilirsiniz ki, bir Halikınız ve Rabbınız var. Hem sizi ve hem sizden evvelkileri halk eden O'dur.

اَلَّذِى **O, öyle lütufkâr bir Halikdir ki,** جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا **şu altınızdaki arzı size bir döşek yapmış, -sizi orada yaratmış, yetiştirmiş, üzerinde her türlü rahatınız esbabını temin etmiş, yatıp kalkıyor, uyuyup uyanıyor, dayanıp oturuyorsunuz. O altınızdan alınıvermiş olsa nerede karar ederdiniz? Kâşanelere yığdığınız kaba döşekler neye yarardı? İşte arz size böyle bir döşek,** وَالسَّمَاۤءَ بِنَاۤءً **başınız üstündeki müzeyyen gök kubbeyi de bu döşeği ihtiva eden büyük muhteşem bir bina yapmış) İnsan olup da bu bina içinde** o döşeğe kurulmıyan var mıdır? Bu binanın yanında fakirlerin imrendiği, zenginlerin gururlandığı diğer binaların, konakların, sarayların ne ehemmiyeti olabilir? Büyük, küçük, zengin, fakir sizin hepiniz ayni hanede oturan ve bir döşekte yatan bir aile değil misiniz? Kimin binasında, kimin döşeğinde yattığınızı düşünürseniz, hangi Mevlâ'nın kulu olduğunuzu ve olmanız lazım geldiğini bilirsiniz. İşbu:

«وَالسَّمَاۤءَ بِنَاۤءً» bize gösteriyor ki, semâ, bütün arz-ı muhıttır ve arz binadaki bir döşek gibi onun içindedir. Başka bir ayette سَقْفًا مَحْفُوظًا (*"Semayı da mahfuz bir sakıf yaptık, onlar ise onun ayetleriden yüz çeviryorlar"* Enbiya 21/32) buyurulmuş olması burada binanın sakf ile tefsirini icab etmez. O da, semânın

---

Takyid: Kayıd ve şarta bağlamak. **Müstahik:** Hak etmiş, lâyık. **Kâşane:** Büyük süslü ev, saray, köşk. **Müzeyyen:** Bezenip süslenmiş.

diğer bir haysiyeti, diğer bir vasfıdır ki, tavan gibi, daima başımız üstünde görülmesi haysiyetidir. İş sade bu kadar mı ya?

«وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» Burada zamir ile «مِنْهُ» demek lâzım gelirken, zâhir olarak «مِنَ السَّمَاءِ» buyurulması, bundan murad evvelki sema olmadığına işarettir. Zira herhangi bir şey'in fevkında olan şey, altındakinin semasıdır. Hattâ evin tavanına bile sema denilir, **yani bir de yukarıdan, o sema tarafındaki bulutlardan bir su indirip** فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ **de, bu su sebebiyle size, türlü meyvalardan, mahsullardan rızk çıkarmakdadır.**- Siz, o bina içinde o döşekte yuvarlanırken, bu sudan içer ve bu sayede yetişen meyvalardan, hububat ve sair fevakihten kısmetlenirsiniz. Bakınız, Rabbınız nasıl bir Rahman'dır. Siz, bu saydıklarımızı hep bilirsiniz, bunları bilmek için başkaca okumağa veya derin felsefeler yapmaya hiçde lüzum yoktur. فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ O **halde siz, bunları ve halıkdan başka Allah olamıycağını bilip dururken Allah'a , bir olan o Mabud-i Hakk'a denk aramağa emsal uydurmağa şerikler koşmağa ve Fir'avnın yaptığı gibi yerde, gökde dürbinlerle Allah aramıya kakmayınız.**) da, bu emri veren ve bütün bunları yapan, ihsan eden ve şeriki, nazırı bulunmayın Halikınız, Rabbınız, Rahman-ı Rahim bir Allah'a tevhid ile ibadet ve kulluk ediniz. Endad, niddin cem'idir. Misil ve emsal gibi ki, manaları birdir. «جَعْل» : ca'l tabiri gösteriyor ki, Allah'a, hangi şeyden olursa olsun misil tasavvur olunursa uydurma olur. Hak olmaz, bâtıl olur. Bunu, bile bile yarparsanız korunanlardan olamazsınız, inatçı kâfirlerden olursunuz.

Buna karşı bir takım insanlar: "Evet, Allah belli amma bize böyle emrettiği ve Peygamber gönderdiği ve Muhammedü'l-emin'in Peyamber ve Kur'ân'ın Kelâmullah olduğu ne malûm?. Bu bize şüpheli geliyor, kuşkulanıyoruz. Bunu, bile bile değil, bilmediğimizden, şüphe ettiğimizden inkâr ederiz", dediler ve daha diyebilirler. Bunun için Cenab-ı Hakk, umumî olan bu davet-i tevhid-ü ubudiyeti müteakıb Resulü'nün nübüvvetini ve ona bahş ettiği Kur'an-ın bürhan-ı ilâhî olan "lâreybe fih" bir mucize-i ebediye olduğunu sarahaten göstermek için şüphesi olanlara karşı açıktan bir müsabaka, bir yarış ilân ediyor ki, buna "tahaddi mucizesi" denilir. Peygamber-i Zişan Efendimiz'i mucizeleri, gerçi çoktur. Fakat maddî ve zemani olan mucizelerin kuvveti ve fîdesi umumî değlidir. Onun kuvveti, bulunduğu zamana ve muhıta münhasır kalır. Sonradan işidenler "bu, gayr-ı makul" diye inkâr da edebilirler.

Sakf: Dam, çatı, tavan. **Fevakih:** Meyvalar, yemişler. **Niddin:** Benzer, misil, şerih, eş. **Tahaddi:** Meydan okuma.

Nitekim öyle de oluyor. Bir de beşeriyetin dinden istifadesi, asıl harikalara sarılamak değil, Sünnetullah'a, kavanin-i müstemirre ve makuleye sarılmaktadır. Yani ilimdedir. Harikalar, kulların ıztırar zamanlarında Allah Teâlâ'nın inayet-i mahsusasıdır. Hidayetten gaye işe, ıztırardan tahlistir. Binaenaleyh mucizenin en mühimi, ebedi, aklî ve ilmî kıymeti haiz olan mucizedir. Bu mucize ise Kur'ân'dır. Cenab-ı Allah Resülü'ne bunu, o kadar kat'iyyet ve yakin ile bildirmiştir ki Kur'an'ı hiç bir insan, hattâ bütün insanlar tanzır edemezler. Bu bizzat va'd-ü teahhüd-i ilahi tahtındadır. Kur'ân, her hangi mahiyete bir kelâm farz edilirse edilsin, en dâhi addedilen üdebâ ve hükemâ ve şuarâ, tanzırına muarazasine kalkarsa âciz kalır. Kur'ân'da o kadar fevkal'âdelik görmek istemiyen körler veya garazkârlar, ne arz ederlerse etsinler, Kur'ân ile tahaddiye kalkışdıkları zaman mağlub olagelmişler, hiç bir şey yapamamışladır. Allah Teâlâ iktidarlarını derhal bağlamış veya esasen hiç vermemiştir. İşte Allah, Peygamberi'ne bu kuvveti vermiş ve asırlardan beri de bunu isbat etmiştir. Dünya kuruldu kurulalı gaibe müteallık bu kadar büyük ve bu kadar emsalsiz bir haberi, bu kadar ciddiyetle Peygamberlerden ve bilhassa Hatemül-Enbiya'dan başka hiç bir kimse isbat etmeğe değil, dermiyan etmeğe bile cür'et edememiştir. Çünkü yalancıların mumu yatsıya kadar yanar. Şarlatanlar, muvakkat bir zaman için parlar söner . Napoleon Bonapart, Mısır'a geldiği zaman, muharebelerindeki temayüzüne güvenerek ve bunları bir mucize zannederek, "ben, Muhammed-i severim o da, benim gibi büyük bir kumandan idi. Fakat ben, daha büyüğüm", demişti. Bu gururu, bu tahaddiye kıyamı, nihayet Akkâ kal'asında başlıyarak kırmağa yüz tuttu. Nihayet söndü, gitti ve o zamandan beri Fransızlar, onun açtğı yaraları tedavi edemediler. Hasılı sirr-i tahaddi Kur'ân'ın ve nübüvveti Muhammediye'nin ebedi bir kanunu ve bürhanıdır. Cenab-ı Allah, bu bürhanı ıhtar ve Nübüvveti Muhammediye'yi, Hakkıyet-i Kur'ân-ı teyid ederek ve insanlar içinde bunda şüphe edenleri kasdederek buyuruyor ki:

وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا **Ve şayet abd-i hasımız, mümtaz kulumuz, Muhammed Mustafa'ya doğruluğu, eminliği bu ana kadar herkesin müsellemi olan sevgili Resulümüze verdiğimiz risaletten ve bunun fermanı olmak üzere parça parça indirmekte olduğumuz Kur'an'dan bir şüphede bulunursanız, bir kuşkuya düşerseniz,** meselâ vahy inanılır şey midir?, Allah, kitap gönderecek olsa böyle mi gönderir? Böyle parça parça, ayet ayet, sûre sûre kitap inmek nasıl şey? Bunlar bize maddî ilimlerden ne öğretiyor? Altın maden-

Kevanin-i müstemirre: Sünnetüllah. **Iztırar:** Çaresiz olmak. **Tanzır:** Benzerini yapmak. **Üdeba:** Edibler, edebiyatçılar.

lerinin nerelerde olduğunu mu gösteriyor? Kimyaları mı buluveriyor? Bu bir şiir değil midir? Bunu insan kendiliğinden yapamaz mı? Bianaenaleyh Muhammed, ya bir şair gibi ara sıra bunları kendi söylüyor da Allah gönderdi diye bizi aldatıyor veya kendi aldanıyor mu? Gerçi Muhammed'in şimdiye kadar aklı da vardı, istikamet ve emaneti de vardı. O, ne aldanır ve ne aldatırdı tecrübe böyle amma ne çıkar? Tecrübe maziyi gösterir. Olabilir ya belki bugün bozuldu, aklını kaçırdı veya ahlâkını değiştirdi ihtimal, artık kurnazlığa kalkıştı. Hasılı ne tarafından baksak kestiremiyoruz. Her halde bunun kendisinden olması ihtimalini yenemiyoruz. Allah'dan geldiğinde şüphe ediyoruz. Bile bile değil, fakat hakkımız olan böyle bir kuşku ile onu tanımıyoruz. Çünkü müsbet olmıyan bir şey'e inanmak da, budalalıktır. Kâr-ı akıl değildir, gibi bir takım kuşkular taşıyorsanız, bunun da ısbatı kolay. Bunda da, derin derin felsefelere, hayallere dalmağa lüzum yok. فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ **Eğer bunu bir insan yapabilirse, haydi bunungibisinden bir sure getiriniz.** (Yani üslûbta ve belâgatü, bedaatte Kur'ân surelerine benzer ve tam O'na mümasil bir sure de siz bulunuz. Ve O'na tam benzemek için söyleyen de, o kulumuz gibi ümmî ve O'nun gibi ahlaklı olsun. Okuyup yazanlardan, tahsil görenlerden, şairlikle uğraşanlardan olmasın. Haydi bu son kaydı da hazfedelim. Size müsaade eyliyelim. Alelıtlak her hangi bir şahısta olursa olsun, böyle bir sure getirniz.) وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Ve hatta Allah'dan başka güvendiğiniz ne kadar yardımcılarını, tanıdığınız ne kadar ma'budlarınız, iktidarını farzettiğiniz ne kadar putlarınız, şuarınız, üdebanız, ulemanız, hükemanız, ümeranız, hasılı size baş, el, ayak olmak isteyecek ne kadar yardakçılarınız, şahidleriniz, muktedabihleriniz varsa hepsini de çağırınız.**

Şüheda, şehidin cem'idir. Şehid ise, hazır, şahit, nasır, nümune-i imtisal mânâlarına gelir ki, burada, herhangi birisi demektir. إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **"Eğer davanızda sadık iseniz."** Yani bu babta şüpheye maal olduğu fikrinde muhik iseniz, bunu yapmanız ve yapabilmeniz lâzım gelir. Bir insanın kendiliğinden yaptığı bir şey'i veya daha iyisini diğer inanlardan behemehal bir yapan bulunur. Mu'tat olur. Görmez misiniz, feylasoflar bile, "tabiat muttarıddır" derler. Siz de, zaten böyle demekle bunun şairlerde fülânlar da emsali var demek istiyorsunuz. Varsa, haydi bulun getirin. Bu gün değilse, yarın getirin, öbür gün getirin. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا **Yok eğer bunu yapamazsanız, mislini getiremezsiniz** وَلَنْ تَفْعَلُوا **ki, hiç bir zaman yapamıyacaksınız** (Kıyamete kadar yapamıyacaksınız.

Muhik: Haklı, hakkı yerine getiren. **Muttarid:** Müntazam devam eden.

Yapmanız mümkün değil, ya, mümkün) **olsa da yapamıyacaksınız, Allah yaptırmıyacak. O halde,** فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ **"Çırası insanlar ve taşlar olan o dehşetli ateşten sakınınız ki,** أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ **bu ateş, bu nar-ı Cahim, kafirler için hazırlanmıştır."**

Bedahet, şuhud, istidlâl-i aklî, tecribe, haber, bunlar ilmin, yakinin en mühim vasıtaları, mi'yarlarıdır. Siz, bir vakıa görüyorsunuz, işte Kitab, bunun nazımındaki yüksekliği de bizzat anlıyanlar bedaheten görüyor, diğerleri de bunlardan duyuyor. Şimdi Allah'dan, Peygamber'den Kur'ân ile bu haberi de işidiyorusunuz, tecrübe de yapınız ve cereyan eden tecrübelere de bakınız. Göreceksiniz ve hattâ gördünüz ki, bunun, misli yapılmadı ve yapılmıyor ve yapılmaz. O halde şüphe etmeye ne hakkınız kalır? Az çok ilmî bir sebebe istinad etmeyen şüphe, vesveseden veya ahlaksızlıktan başka ne olur? Gerçi siz, vahyi bizzat tecrübe edemezsiniz. Çünkü O, Allah'ın bir vakıa-i mahsusa ve mümtazesidir. Peygamber'e, Peygamberlerden başka misal bulamazsınız. Fakat O'nun asarını, tecrübe edebilirsiniz. Zaten ilmî ve fennî tecrübelerin ekserisi de böyledir. Güneşin doğduğunu, ziyasından anlarsınız. Böyle bir tecrübe size sebeb-i vakıın küllî ve umumî mi? Yoksa münferid ve mümtaz bir şey mi? Olduğunuz anlatır. İşte Allah Teala, bu ihbariyle, bu irşadiyle size eser-i vahyi tecrübe etmek için bir mi'yar-ı mahsus veriyor. Çünkü hepsini tecrübe etmiye kalkarsanız ömrünüz kifayet etmez ve irşadın faidesi olmaz. Onları da, asırların tecrübesi gösterecek ve isbat edecektir. Bianenaleyh siz bu mi'yar-ı mahsustan istifade edebilirsiniz. Bilhassa فَاتَّقُوا ، فَأْتُوا ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا emir ve ihbarı kat'îsinin mazmununa dikkat ediniz. Sizi, bir mütegallibin kuvve-i cebriyesiyle bağlamıyor, ikinizi bir yere getirmekten menetmiyor. Hür, muhtar, serbest bırakıyor. Haydi şairlerin ve sairenin sünûhatına veya fiillerin, kendini bilmezlerin, sahtekârların, şarlatanların iğfalâtına benzer gibi tevehhüm ettiğiniz ve bundan dolayı şüphelendiğiniz Kur'ân'ın ve hatta bir surenin mislini getirmek için elinizden gelini yapınız, diyor. Ve yapamıyacağınızı da, hakikatın kıyasınız gibi olmadığını öyle bir kat'iyetle haber veriyor ve bunun yalan olamıyacağını öyle bir yakîn ile söylüyor ve binnetice fiilen isbat da ediyor ki, bundan büyük yakîn olmaz. Bundan, büyük ilim olmaz. O halde vahyi, bir kerre diğer şairlerin, fülânların sünuhatına benzetmeye asla hakkınız yoktur. Nihayet şunu diyebilirsiniz: Muhammed gibi bir insan, daha yok ki, bulalım da, ona söyletelim. O'na Allah, öyle bir akıl, öyle bir kuvvet vermiş ki, onu kimseye vermemiş. O, ha-

---

Cahim: Çok sıcak yer, cehennemin en hareketli yerlerinden biri. **Sünuhat:** Kalbe gelen manalar doğuşlar.

rikûl-âde mümtaz ve bütün insanlardan mümtaz bir fıtratla yaradılmış da bunları, o sayede yapıyor ve fakat yine kendi yapıyor, diyeceksiniz. Ööyle ise, diğer şüpheleri bırakıp, bir kerre bunu tasdik ediniz. Ettikten sonra bir daha düşününüz. Böyle bir zat, size o harikûl-âde mümtaz fıtratın kendi zatîsi olmadığını söylüyor. Bununla, bir gurur duyup, size çalım satmıyor. O kudret ile sizden, dünya istifadeleri istemiyor. لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى (*"İşte bu müjdedir ki Allah iman edip iyi iyi işler yapan kullarına tebşir buyuruyor, deki buna karşı sizden yakınlıkta sevgiden başka bir ecir istemem...."* Şûra 42/23) diyor. Tegallüb davasına kalkışmıyor. Kemal-i tevazu ile, "Ben Allah'ın bir kulu ve Resulûyüm" diyor ve sonra kemal-i yakîn ile, «وَلَنْ تَفْعَلُوا» diyor ve asırları keşfediyor. O halde, O'nun mümtaz aklına ve nazirsiz kudretine i'timat ederek verdiği vahiy haberini tasdik etmeniz lâzım gelir. Eğer Allah'a inanmıyorsanız, O'nda şüpheniz varsa, böyle bir aklın şehadetiyle O'na inanmanız ve ubudiyet etmeniz iktiza eder. Ve eğer Allah'ı inanıyorsanız, bunu doğrudan doğru Allah'ın yaptığını, kendini ve evamirini bildirmek için gönderdiğini evleviyetle tasdik etmeniz lâzım gelir. O'nu tasdik etmemek için ıklî, tecrübî, ilmî, fennî, mantıkî hiç bir şüpheye imkân bulunmadığını idrak etmeniz icab eder. Bunu bilmez, hâlâ şüphe davasından vazgeçmez, hâlâ kuşkulanırsanız, buna inadınızdan ağraz-ı şahsiyenizden, ahlaksızlığınızdan başka bir sebep kalmaz ve hiç bir mazareti bulunmıyan kâfirlerden olursunuz, hâkk'ı kat'iyyen reddedenler, kafir olduğu gibi, haksız yere şüphe edenler de kâfirdir. O halde şunu biliniz ki, kafirler için hazırlanmış bir ateş, bir Cehennem vardır ki, o korkduğunuz, kulaklar tıkadığınız saikaların hiç birine benzemez, O ateş, çırası insanlar ve taşlar olan bir ateştir. Artık bundan, kendinizi sakınabilirseniz sakınınız.

Kur'ân'ın, işbu «وَلَنْ تَفْعَلُوا» ıhbarı o günden bu güne kadar bin üç yüz kırk dört senelik bir tercrübe ile sidkını gösteren bir mucize-i ebediyedir. Bu tahaddinin i'cazi karşısında, yarıştan vaz geçilmiş, silahlar çekilmiş, kanlar akıdılmış, dünyalar karıştırılmış, her türlü zahmetler, masraflar ihtiyar edilmiş ve fakat bu mucizeye hiç bir ceb-ı red verilememiştir. Ancak tesvilât ile irşad-ı Kur'ân'ın önüne geçmeğe çalışılmıştır. Bunlara karşı adalet-i ilâhiye elbette yerini bulacaktır. O ateş, sönmemiştir. فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ Bu âyette, «وَالْحِجَارَةُ» kelimesini fenmî bir irşadı muhtevi buluduğunda şüphe yoktur Gerçi bu hicarden murad, heyakil- üasnamdır ve Cehennem ateşini tutuşturmağa sebeb olan vekudun insanlar ve heyakil-i ma'bude olduğu beyan buyruluyor.

Nazirsiz: Benzersiz. Tesvilat: Kötü bir şeyi güzel göstererek aldatma.

Lâkin ayni ifadede o, çıra, kömür gibi ateş tutuşturan taşlar bulunduğunu da bildirmiş oluyor ki, erbab-ı fen, bunun taş kömürler olduğunu söylüyorlar. Vekud, ateş yakılan kibrit, ot, çöp, çıra, paçavra, odun vesaire gibi şeylerin hepsine ıtlak olunur.

Bakınız, beyanat-ı kurâniye ne kadar canlıdır. Tamamen ilmi ve mantîki ve hikemî olan ve bir felsefe-i ilâhiyenin künhünü teşkil eden bir mebhas; edile-i mantıkiye ve ruhiye-vü afakiyesinin cezirleriyle hem veciz ve hem gayet basit ve bedi bir surette nasıl tefhim olunmuştur. Yüksek bir minberden büyük ve muhtelif bir cemaate hutbe irad eden, va'z eden, ders okutan, tebliğat yapan, ahkâm va'z eden fevkâ'l-âde beliğ bir hatıbın, luzumuna göre kâh sağa, kâh sola ve kah merkeze iltifatlar ederek sırasında umumuna ve sırasında bir kısmına, kâh muhaliflerine ve kâh muvafıklarına ve kâh hepsinin karşısında yaver-i mahssusana tevcih-i hitab etmesindeki iltimaatı, beyan-ı kulaklarda temsıl ettirir. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» Nidasiyle başlıyan hıtab-ı âm, «وَإِنْ كُنْتُمْ ، فَلَا تَجْعَلُوا» lahzalarında bir vech-i mahsus aldı ve nihayet acı bir inzar ile tamam oldu. Derken gülüyor, bir hususiyet daha alıyor ve abd-i hassına nasb-ı nazar ederek buyuruyor ki:

وَبَشِّرِ Bu vavı atıf, yukarıdaki âyetlerin fehvasından anlaşılan lâzımı mânâya işarettir. Şöyle ki: **Habibim!. Sen de, insanlardansın ve umumî olan işbu ibadet ve ubudiyet emriyle sen de memursun.** Bununla beraber senin bir hususiyetin var. sen, Benim abd-i hâş ve mümtazımsın, Risalet gibi bir vazife-i mahsusan var. İşte bu imtiyazının fermanı olan bu Kur'ân'ı ve bu tahaddi mucizesini gördün ya, bunu al ve senin için hiç bir korku, hiçbir keder olmadığnı anla. Umum nâsı emrime davet et, mucizeni göster, yola gelmiyenlere bu inzarımı tebliğ et. Bundan başka bir de, الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **erkek olsun, dişi olsun iman edip de iyi iyi işler yapanlara, bir Allah'a ubudiyet imanına yaraşır, akl-ü nakle uygun amal-i saliha işliyenlere de şunu tebşir et!**

Salihat, salihanın cem'idir. Sali aslında iyi, yarşıklı, aklen ve naklen müstakim, hayırlı mânâsına vasf iken, ta-i nakl ile hasene gibi, amel-i salih mânasına ismolmuştur ki, kalbî, bedenî, malî olmak üzere üç nev'i vardır. Ve burada iman ile amelin az çok bir farkı anlaşılır. Fakat tebşir, sade imana değil mecmuuna yapılmıştır. Amel, imandan cüz değil, ise de, amelsiz hakkı tebşir olmadığı da anlışılıyor. Sonra, «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا» cem'i müzekkerlerinde tağlib vardır ki, erkeklere ve kadınlara şamildir. Bu şümulû ileride, «وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ» gibi âyetlerle anlarız.

Fehva: Mefhum, kavram anlam. Tağlib: Bir alakadan dolayı bir kelimeyi başka bir manayı da içine alacak şekilde kullanış.

Hasılı iman ile amal-i salihayı cem' edenlere şunu müjdele ki, اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ **onlar için, Cennetler var.** Yani içine girilmeden görülmez gizli, nadide bağlar, bağçeler var. Bunların umumunu ihtiva eden vatan-ı uhrevîye, dar-i sevaba «اَلْجَنَّةُ» ıtlak olunur. Cennet, aslı, lûgatte masdar binâ-i merredir ki, bir örtüş bir kerre setir demektir ve bu maddenin bütün müştakkatında bir nevi setir mânâsı vardır. Nitekim Cin, herkese görünmez hafi bir nevi mahlûk, cinnet, aklın gaybolması, en, kararmak, görülen eşyanın nazardan gizlenmesi demektir. Saniyen Cennet bir setir mânâsından zemini görünmez, gayet girift ağaçlarla mestur bağçe ve bostana ıtlak olunmuş. Salisen lisan-ı dinde, Dünya gözüyle görülemiyen gayb-ı Hak'da gizli Darü's-sevabın ismi olmuştur ki, Kur'ân'da elcennet denildiği zaman bu taayyün eder. Fakat lâmsız olarak Cennet denildiği zaman makamına göre kâh bu ve kâh ikinci mânâya gelmiştir. جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ denildiği zaman da "el-cennetü'nün eczası ve meratibi murad olunur ki, burada öyledir.

Bunlar öyle büyük ve vasi cennetlerdir ki تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **Altından meselâ, dünyadaki Nil, Fırat, Ceyhun,seyhun nehirleri gibi büyük büyük ırmaklar akar.** Öyle küçük çaylar, cedveller, harklar değil, nehirler. Hâlis temiz su nehri, taze süt nehri, safi bal nehri, sarhoş etmez, künhü tasavvur olunmaz şarab-ı tahur nehri akar. Bu Cennet bahçelerinin tafsilatını sormak mı istersiniz? Bunlar tarif olunur şeyler değildir. Onlar da, مَا لَا عَيْنٌ رَاَتْ وَلَا اُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلٰى قَلْبِ بَشَرٍ ("Hiç bir göz görmemiş, hiç bir kulak duymmış, hiç bir beşerin kalbine gelmemiştir." Buharî-Tevhid, 35) şeyler vardır Çünkü insanlar, misal görmedikleri şeyleri anlıyamazlar. Bunun için şimdilik şu kadarı anlayınız ki, كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا o amil-i salih sahibi müminler, bunlardan, bunlardaki bir semereden bir rızk ile merzuk olduklarının her def'asında, قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ **"Ha bu, o rızk o nimet ki, bize, bundan evvel, (yani dünyada) da kısmet edilmiş idi diyecekler"** ve her alışta onu, ibtida Dünyada merzuk oldukları nimet nev'inden görecekler. Çünkü iman ve amellerinin sevabıdır. Gayıbdaki o bağçeleri, dünyadaki bu iman ve amel ile yetişdirdiler ve bunların bir nevi *semeresi* Dünyada da az çok görülür ve hattâ tadılır. Nitekim وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ (*"Rabb'ının makamında korkan kimseye iki cennet raygân..."* Rahman 55/46) buyurulmuştur ki biri dünya, bir Ahiret cennetidir. Filvaki insanlaın hepsi Allah'dan korkmuş ve ona göre amel etmiş olsalardı, dünyanın da her tarafı bir Cennet kesilirdi. Fakat Allah'ı makam-ı Rububiyeti tanıyanlar ve ondan korkan-

Raygân: Bedava, parasız.

lar için; bundan başka bir cennet daha vardır. Onlar, fena Dünyada bu ümid ve beşaretle, hiç bir gammın altında boğulup kalmazlar. Allah korkusu, hiç bir korkuya benzemez. Onun yanında daima ebedî bir neşvenin zevkı vardır. Zevk-ı rıdvan... Acaba dareyndeki bu sevk, bu semere, hakikaten aynı nevden midir? Hayır, aynı neviden değil, وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا **müteşabihtirler. Biribirine mütekabilen bir benzeyileri vardır.** Ve önce onlar, buna, bu teşabüh halinde sevk olunmuşlardır. Hakikatte ise, aralarında bihasebizzat büyük farklar vardır. Ezcümle, biri gayrı safi, diğeri safidir. Biri bir zevk-ı gaybî, diğeri mahz-ı şuhuddur. Dünyada bu rızk, bu semere gölgesiyle sırf ruhanî ve aklî olarak tadılır. Ahirette ise, tam hakikati ile ayni vücud olarak hakkâl-yakîn tadılır Bunun için Ahiret, ruhuma mı, cismime mi diye düşünüp durma. O, senin indallah malûm olan hakikatinedir. Sanadır, sana. Nihayet biri elden kaçabilir, münkatı, fani, gayr-i ebedîdir, diğeri kaçmaz, lâyenkatı ve ebedîdir. Bu ayetin bu iki cümlesi bize gösteriyor ki, Dünyada idrak ne kadar yükselir ve iman-ü amel de onunla ne kadar mütenasip olursa semerat-ı uhreviye de o kadar çok olacak ve derece o nisbette yükselecektir. هٰذَا الَّذ۪ى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ ve مُتَشَابِهًا denilmesinde buna büyük bir delâlet vardır. وَقُلْ رَبِّ زِدْن۪ى عِلْمًا (... *"Rabb'ım artık beni ilimce"* Taha 20/114)

Bu semereden başka, وَلَهُمْ ف۪يهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ **"Onlar için o cennetlerde tertemiz, pampak çiftler, eşler yani erkekler için zevceler, kadınlar için zevcler vardır."** Ve bunların hiç birinde dünyadaki pisliklerden eser yoktur. Bunlar sade tahir değil, her vechiyle mutahherdirler. O zevcelerde, ne maddî olan kir, hayz ve nifas vasair gibi tabiî cismanî ne de ahlaksızlık, geçimsizlik, biçimsizlik, müneasetsizlik olmadığı gibi zevcler de, öyle pampak, tertemizdirler.

Şimdi, diyebilirsiniz ki aynen böyle değilse de bunlara hemen hemen benzer bağçeler, semereler, zevc ve zevceler, Dünya'da olabilir. Vatan denilen şey de, böyle bir cennet gibi olabilir. Evet "dar-ı İslâm" dediğimiz Müslüman vatanı da, böyle olmak lâzım gelir. Ve bu ayet «مُتَشَابِهًا» kaydiyle buna da işaret etmiştir. Lâkin mes'ele ve müjde bundan ibaret değil. Dünya'daki bu Dar-ı İslâm'dan başka, asıl bir "Daru's-Selâm" vardır ve bunların birbirinden sizin anlıyacağınız, en zahir farkı şudur:

وَهُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ **O iman-ı kâmil ve amel-i salih erbabı, bu cennetlerde muhalled ve daimidirler.** Bir kerre girince, artık bir daha çıkmazlar. Diğer ayetlerde bu hulûd ebeden diye de te'kid edilmiştir. Halbuki Dünya vatanı, Dünya Cenneti ne olsa elden gidebilir. İman-ı kâmil ve amel-i salih erbab-ı Dar-ı İslâm

olan vatanlarını, Biiznihi Teâlâ muhafaza ve müdafaa ederler ve onu harap olmaktan mallariyle, canlariyle vikaye eylerler ise de, bunda, takdir-i İlâhî başka türlü de tecelli edebilir ve nihayet bundakilerin hepsi çıkarlar, ölürler giderler. Bunun böyle büyük küçük kıyameti de vardır. Fakat darü's-selâm öyle değil. Asıl Cennet bağçelerine gidenler, orda ebedî kalırlar ki, bütün müjde bundadır. Ve bütün saadet bundadır ve rıdvan-ı ekber bundadır: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ (*"Hasenât yapanlara husnâ bir ziyade var..."* Yunus 10/26)

Bir takım kimseler, bu gibi tebşiratta, bilhassa rızıktan ve kadından bahsedilmesine itiraz etmek istiyorlar ve hiss-i dinî, insanı bunlardan kesip yalnız lezaiz-i ruhaniye ile uğraştırmalı diyorlar. Fakat orası garibtir ki, böyle deyenlerin hepsi, bu iki zevki cismanî için can verenler miyanında zuhur ediyor. Halbuki, bu tebşirat, görüldüğü üzere her ciheti tamamen cami bulunuyor ve Ahiret zevklerinde Dünyadaki ezvaktan hiçbirinin misali, müteşabihi eksik omadığını ve bunun karşısında şehevat-ı Dünyeviyenin adiliğini, mülevvesliğini de gösteriyor.

Beyanat-ı Kur'âniye'yi suitelâkki ile karşılamak istiyenleri, hem red ve her irşad için şimdi de lisan-ı Ku'ân'ın üslûbu hakkında bir ıhtar yapılacaktır. Vaktiyle kâfirlerden bazıları, Allah her şeyi doğrudan doğru hakikatiyle anlatıvermeli idi. Temsiller, teşbihler Allah kelâmında yakışır mı? Hem bu temsiller, bu meseller, zübab, beyt-i ankebut gibi sineğe, örümcek yuvasına kadar tenezzül ediyor, bunlar Allah için ayıp değil mi? gibi lâkırdılar söylemişlerdi. Binaenaleyh bunları red ve umama izah-ı hakikat için beyanda bazan irad-ı meselin kıymeti bulunduğuna, meselin de bir hakikat-i ihtiva ettiğine ve bu sebeple lisan-ı Kur'ân'da yerine göre tahkik gibi temsilin dahi mevcudiyetine ve bunların istihfaf edilmemesi, suite'vile uğratılmaması ve bu yüzden dalâlete düşülmemesi ve hepsinin minindilâh hak bulunduğuna iman edilmesi lüzumuna tenbihen, buyruluyor ki:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً
فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ

Vikaye: Korumak. **Mülevves:** Kirli, pis. **Zübâb:** Sinek.

وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ
اِلَّا الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾ اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ
وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِي الْاَرْضِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

26- Bilmeli ki, Allah, bir sivrisineği hattâ daha üstününü bir mesel yapmaktan sıkılmaz. İman edenler, bilirler ki, o, şüphesiz hakdır, Rablarındandır, amma küfre saplananlar, "Allah böyle bir mesel ile ne murad etmiş?" derler. Evet Allah, onunla bir çoklarını şaşırtır, yine onunla bir çoklarını yola getirir, hem onunla ancak o fasıkları şaşırtır.

27- Ki, Allah'ın ahdini misak ile bağlandıktan sonra bozarlar, Allah'ın vaslını emrettiğini kat'ederler ve yer yüzünde fesad yaparlar. İşte bunlar, hep o husrana düşünlerdir.

Allah'a mesel yapmak, mesel iradetmek yakışmaz mı zannederler? إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا **Şu muhakkakdır ki, Allah Teâlâ, her hangi birşey'i mesel olarak irad etmekten çekinmez.** بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا **O şey, velevse bir sivrisinek ve üstündeki kanat vesaire gibi ufak tefek de olsun.** Tabir-i aharle küçüklükte mafevkı yani daha aşağısı olsun, maamafih nazm-ı Kur'ân, bizim "aşağı yukarı" dediğimiz gibi daha yukarı ve daha aşağı demek de olabilir.

Darb-ı mesel tabiri, mesel-i madrub, yani darboluna gelmiş meşhur mesel manasına dahi kullanılır ise de, esasında mesel, darbetmek yani meseli yerinde istimal ve tatbik etmek, makamına göre iyice yapıştırmak demekdir ki, yeniden bir mesel vaz-ü inşa etmek değildir. Temsil ise, umumîdir. Lâkin Kur'ân'daki meseler, suret-i umumiyede re'sen inşa edilmiş temsiller olduğu halde, ayni

---

Re'sen: Kendi başına, bizzat, doğrudan doğruya.

suretle tatbik dahi edilmiş bulunması haysiyetiyle darb tabir olunmuştur. Binaenalyeh burada temsil yerine bu tabirin ve kezalik istihya lâfzının isti'mallerinde bile aynî bir tatbikı vardır. Şunu unutmamak lâzım gelir ki, Cenab-ı Allah, mesel ve misali yani mahiyeti temsili yapmamış olsa idi, insanlar hiç bir şey idrak edemezlerdi. Ale'l-husus mahsûsattan hiç bir şey bilemezlerdi. Çünkü bütün suver-i hissiye, hattâ akliye hakikate nazaran bir mesel, bir temsildir. Bunun içindir ki, insan kendini, kendi nefsinde mücerred «بن» demekten başka bir suretle bilmez. Zira ne hissî, ne aklî bir sureti misaliyesini haiz değildir. Onu alırsa, "insan, insanın ayinesidir" mazmununca haricinden alır. Demek ki, maneviyatın ve hakaik-ı ma'kulein mesel ile tefhilinde büyük hikmetler mündemictir. Bu sebepledir ki, Kütüb-i münzele-i salifede, mesel daha çokdu. Fakat Kur'ân, hisden ziyade akla hitab ettiği için tahkikı, muhkematı daha ziyade iltizam etmiş ve maamafih hisleri de mahrum bırakmamışdır. Ve bunların bir kısmı mühimminde bilhassa Kütüb-i salifenin tahrife ve suitefsire uğrayan mazmunlarını tahik ve tashih ve akla takrib gibi hikmetler mevcuddur. Böyle esası ilim ve mühim sırr-ıi terbiye ve hidayet ile alâkadar olan darb-ı meselden Cenab-ı Allah, çekinmez ve binaenaleyh فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ehl-i iman **olanlar her zaman bilirler ki, Allah'ın yaptığı mesel, Rablarından gelmiş olmak itibariyle behemehal hakdır bunda Rabbani bir sirr-i muhakkak vardır** ve mesel-i İlâhâ muhakkak bir vech-i mümaselet ve müşabaheti muhtevidir. Bu vecih, zahir ise, onu bilirler, hafi ise «الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ» "ilim Allah katındadır." derler ve hakkiyetine iman ederler.

Hak, nefse'l-emirde sabit ve aklın inkâr edemiyeceği derecede sübutu vacib olan demektir. Vücub-i lizatihi olan, Hakk Teâladır.O'nun inayetiyle «ثابت» olan da zatında mümkinattan olanlardır. Bu mânâ ile hak ve hakikat, zaten birdir. İtibaren ayrıdır. İkisinin de cem-i hakaik gelir Hukukun müfredi olan hak da, İslâm'da bu mânâdan me'huzdur ki, lehde olarak, sabit ve vacibi olan emektir. Aleyhte olursa, vazife ve vecibe olur. Hasılı hak, fikrin, kelâmın mutabekat ettiği vakiin ismidir. Maamafih bu itibar eli, mutabık olan kavil ve itikada dahi ıtlak olunur.

وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ **Küfr ile muttasıf olanlara gelince,** مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاً **"Allah bununla, bu garib nekire mesel ile ne demek istemiş sanki bundan muradı ne? derler."** Bir taraftan istihfaf etmek, diğer taraftan hidayeti suite'vil

---

İstihya: Diriltme, yaşatma. **İsti'mal:** Kullanmak, faydalanmak. **Mündemic:** İçine alınmış olan. **Mümaselet:** Şekice, süretçe birbirine benzeyiş. **Müşabehet:** Benzeme,-benzeyiş. **Me'huz:** Çıkarılmış, alınmış. **Nekire:** Belirsiz.

ile, dalâlete düşmek isterler. Bunlar, Allah'ın ne murad ettiğini öğrenirlerse inancaklar mı? İşte يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَ يَهْدِى بِهِ كَثِيرًا **"Allah, bu sebeple bir çoğunu dalâlete düşürür, onları sapkın yapar, istedikleri dalâleti halk eder. Bir çoğuna da hidayet verir. Onlara da hidayet halk eyler."** Zira Halık birdir, o da Hâlik-ı külli şey olan Allah'dır. Hidayetin halıkı Allah olduğu gibi, dalâletin halikı da Allah'dır. Allah, halk etmese idi ve herkesi hidayete mecbur etse id, dalâletdenilen şey, insanların istemesiyle mevcud olamazdı. Halbuki dalâlet de bir istihkaktır ve Allah Teâlâ'nın dalâleti halk etmesi, ona talib olan mahlûklarının (mes'uliyet kendilerine raci olmak üzere) taleblerini is'af etmek gibi bir şan-ı Ulûhiyet ve Rububiyettir. Yoksa ibtida hidayet fıtratiyle halkettiği kullarından hiç birini Allah, cebrî surette ıdlâl etmez, men'i mutlak ve cebr-i mahz da rahimiyet-i İlâhiye'ye yakışmaz. Bunun için ıdlâl, halk-ı dalâl, şan-ı İlâhîye nasıl yaraşır? O'nun Esma-ı Hüsanası miyanında "mudil" isminin bulunmasını akıl nasıl kabul eder? diye hatıra gelmesi melhuz bir sual-i mukaddere cebavben derhal şu cümle-i istinafiye tezyil buyurulmuştur: وَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلَّا الْفَاسِقِينَ **"fakat Allah, bununla fasıklardan dalâlete müstahik olanlarından başkasını ıdlâl da etmez."** اَلَّذِينَ **şol fasıklar ki,** يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ nakz-ı ahdederler. **Hem de Allah'ın ahdini nakzederler. Bunu da, misak ile tevsikten sonra yaparlar.** İbtidai hilkatte اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ mazmunu üzere aklen ve fıtraten, Allah ile beyinlerinde yapılmış olan ezelî ahdi, iman ve ubudiyet ahdini, bu kanun-ı küllî-i fıtrîyi, balâda görüldüğü üzere her iki taraftan misak ile tevsik ve te'kit olunduktan, bir taraftan inzal-i kütüb, ba's-ı Resul ile takviye, diğer taraftan kalbene lisanen iman ve ıkrar ile tahkim edildikten sonra, bu ahdü misak-ı İlâhî'yi kendi kendilerine nakz-u feshetmeğe, bozmağa, çözmeğe cür'et ederler. İman etmemeye veya imandan çıkmağa çalışırlar. Fıkıhda: "bir kimse, kendi tarafından tamam olan bir şey'in nakzına sa'y ederse, sa'yi merduddur," kaidesi bu gibi ayattan me'huzdur.

وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ **"Ve Allah'ın vasolunmasanı emrettiğ şey'i kat'ederler. Amel-i salih yapmazlar. Salâhı temin eden evamir ve ahkâm-ı İlâhiye'nin aksine hareket ederler.** وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ maâsi ve kebair ile daima **yeryüzünde de fesad çıkarırlar.** İşte Allah, böyle fasıkları dalâlete düşürür. Şimdi bunların hallerini de anlayınız: اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ **Bunlar, işte bütün ha-**

İs'af: Birinin arzusunu istediğini kabul etmek ve yerine getirmek. **Nakz-ı ahd:** Anlaşmayı bozma, verilen sözde durmama. **Tevsik:** Sağlamlaştırma. **Beyn:** Ara, arası, arasında. **Sa'y:** Çalışma, gayret sarf etme. **İnhimak:** Bir şeye fazla düşkün olma. **Maasi:** Günahlar, isyanlar. **Kebair:** Büyük günahlar.

sirûn güruhudurlar. Kazançtan mahrum, işi gücü zarar-u ziyan olan kimseler diye, asıl bunlara denilir.

Fısk, aslı lûgatte huruc mânâsınadır. Nitekim delikten çıkan farelere, fevasık tabir olunur. Lisan-ı şer'î de irtikabı kebire ile tâat-i İlahiye'den huruc manasınadır ki, sagirede ısrar da bu cümledendir. Ve şer'an fıskın üç mertebesi vardır: Birincisi, günahı çirkin addetmekle bareber ahyanen irtikab etmek, ikincisi, üzerine düşerek inhimak ile yapmak, üçüncüsü, çirkinliğini inkâr ederek yapmaktır. Bu üçüncü tabaka, küfür mertebesidir. Fasık, bu hale gelmedikçe ehl-i Sünnet mezhebinde mü'min namı kendisinden selbolunmaz. Binaenaleyh fasık vasfı içinde, kâfirler bulunabileceği gibi, imanını zayi etmemiş olanlar da bulanabilir. Mu'tezilîler, bu kısmı ne mü'min, ne kâfir, ikisi ortası saymışlar. Havaric ise, üçünü de kâfir addemişlerdir. Maahaza bu ayet-i kerime'de, الَّذِينَ ile tavsıf olunan fasıkînin küfürlerinde, irtidatlarında söz yoktur. Çünkü bunda, üç vasıf zikredilmiştir. Allah'a verdiği ahdi nakzedip, akidesini bozmak, emr-i İlâhî'nin aksini yapmak, menahiyi irtikâb ile de yeryüzünü fesada vermek. Bunun üçü birleşincede, küfür tahakkuk eder. Nitekim üst tarafında da, وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا *"Amma küfre saplananlar 'Allah böyle bir mesel ile ne murad etmiş' derler."* buyurulmutur. Ve işte temsilât-ı Kur'âniye'yi suite'vil ve istihfaf ile idlâ-ı İlâhîye kesb-i istihkak eyliyen hasirûn bunlardır. Bu kıssada, en şayan-ı dikkat olan noktalardan birisi, bâlâdaki âyetlerde yalnız iman ve küfür tekabülü esas iken burada, hem iman ve hem amel-i salih mecmuuna mukabil olmak üzere ayrıca da da fısk ve fasikînin mevzu-ı bahs edilmesi ve temsilât-ı Kur'âniye'nin suitevil ile telâkkisi mes'elesinin bilhassa küfür, dalâlet ve fısk hasletleriyle alâkadar gösterilmesidir. Demek ki fısk, biri ilmî, diğeri amelî iki ciheti haizdir. Asıl küfür, ilmî cihetindedir. Bu da bilir bilmez suitevil mes'ilesine raci'dir. Bunada, en zayide temsilât ve müteşabihat vesile yapılır Ve bu, eksireya küfr-i amelî ile de müterafik olur. Bu gibileri, redd-ü inzar için Cenab-ı Hakk, kelâm-ı İlahîsinde hakaik asıl olmakla beraber yerine göre temsil atın da mevcudiyetini ve bunun esası olan hak nokta-i nazarına muhalif değil, belki lâzım bulunduğunu ve binaenaleyh bunları esasen hak bilmek dahi cemle-i imandan birisi olduğunu bir esas, bir kaidei-i itikadiye halinde beyan eylemiş ve bu suretle üslûb-ı Kur'ân hakkında mühim bir irşad yapmıştır. هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَاْوِيلَهُ يَوْمَ يَاْتِى تَاْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَٓا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِى كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (*"Onlar hâle bak-*

Hasirûn: Zarar ve ziyana uğrayanlar. Ahyânen: Zaman zaman, arasıra.

alım nereye varacak diye onun ancak te'vilini gözetiyorlar, onun te'vili geleceği gün önceden onu unutmuş olanlar şöyle diyecekler hakikat Rabb'ımızın peygamberleri hakkı tebliğ etmiş lermiş, bak şimdi bizim şefaatçilerden hiç biri varmı ki bize şefaat etsinler? Veya geri döndürülürmüyüz ki yaptığımız işin gayrısını yapsak? Yok doğrusu nefislerine yazık ettiler ve o iftira ettikleri şeyler onlardan gaib olup gittiler." A'raf 7/53) Binaenaleyh temsilât-ı Hakk'a inan matlub olan ameli yap, te'vilini istakbale, cereyanı hâdisata bırak, zamanı gelince anlarsın.

Hulâsa, fısk, ya kürü veya küfran-ı mutazammındır ve neticesi hüsrandır. Bunun için Cenab-ı Allah bunu, sureti-i gıyabta ve gûya bir nazariye halinde ve maamafih vakıa nâzır bir nazariye haline takbih buyurduktan sonra, şimdi makam-ı irşadda bir iltifat ile hıtab-ı âmına bir lemean-ı mahsus veriyor. Şöyle ki:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ
بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ الَّذٖي خَلَقَ
لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمٖيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ
فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

28 Allah'a nasıl küfr ediyorsunuz ki, ölü idiniz, sizleri diriltti. Sonra sizleri yine öldürecek, sonra sizleri yine diriltecek. Sonra da döndürülüp ona götürüleceksiniz.

29 O, O hâlikdir ki, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra Semâya inayet buyurdu da onları, yedi semâ halinde nizamına koydu. O, her şey'i bilir bir Alîmdir.

Bu iki ayette, bütün dünya ve ahiret ilimleri mündericdir. Hayat, cere-

---

Takbih: Çirkin görmek, beğenmemek, kabahatli görmek.

yan-ı hayat, gaye-i hayat gösteriliyor. Hilkat-i insaniyenin, nazar-ı İlâhîdeki kıymeti anlatılıyor. İnsanın, arz-u sema hepsinden hakk-ı intifaı tescil ediliyor. Delâil-i hilkat-ü hâlik icmal ediliyor. Hilkat-i Hakk, rahmaniyet-i Hakk, minnet-i Hakk isbat olunuyor. Hasılı ruh-ı beşer, zeminden asumana, mahsusdan ma'kule yükseltiliyor. Ve bu hakaik karşısında küfür ve küfrana nasıl sapılabileceği bir istifham-ı inkârî ile soruluyor ki, bu, iltifattaki belâgatin, nezahetin, ulviyetin, ilmiyetin, hakikatin, ahlâkıyyetin parlaklığına ve letafetine hayran olmamak kabil değildir. Küfür ve küfran-ı takbih ve insanları ondan tahzir için bu istifhamdaki te'sirin şiddeti ne kadar büyüktür.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ **Ey insalar, insan adını taşıyanlar ve alel-huus ey kefere, ey münafıkîn, ey feseka, Allah'a nasıl nankörlük eder de, ilmî ve ameli küfr-ü inkara saparsınız?** Az çok irfan ve ahlâkı olanlar için bu nasıl tasavvur olunur? وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا **Halbuki siz hepiniz, gerek her biriniz, gerek mecmuunuz mukaddema hep ölü idiniz, emvat halinde idiniz, hayatınız yoktu.** O zaman, zatî olarak neyiniz vardı? Şimdilik haydi ilerisi dursun, fakat lâakal bir toprak ve nihayet babanızın belinde bir nutfe, bir sümük olduğunuzu hatırlarsınız ya? Filvaki siz, böyle cansız meyyitler halinde idiniz. Mevtanın kabre taşındığı gibi, öteberi taşınıp duruyordunuz. Böyle iken فَاَحْيَاكُمْ **Allah, size hayat verdi.** Teneffüs, tegaddi, tenasül eder, duyar, düşünür, ister, istediği yere gider, istediği işi yapar, muhitindeki hadisat-ı hariciyeye kuva-yı cismaniye ve ruhaniyesiyle mukavemet eyler, karşı kor, etli, canlı, akıllı fikirli birer insan yaptı. Bunları yapan kim ise, işte Allah odur. İyi düşününüz! Bu hayat sizin kendinizin midir? Kendi zatî malınız, milkiniz midir? Elbette değil, O kadar değil ki, bir kılınızın rengini değişteremezsiniz. Malûm ya her ne olsa isiz hayatı seversiniz ve ona her şeyi fedâ etmek istersiniz. Hayatınaza faidesi dokunacağını zannettiğiniz kimselerin karşısında taklak atarsınız. Onlara, kul köle olursunuz. Halbuki kendinizi, bundan evvelki halinizi, âtinizi düşünecek olursanız, bu hayat sizin kendi malınız olmadığnı anlarsınız. O halde bu hayatı size bahşeden, Allah Teâlâ'yı nasıl inkâr eder ve O'na nasıl küfran-ı niet eylersiniz, eyliyorsunuz? Allah, size hiç bir şey yapmamış ve yapmıyacak olsa bile, hayatınızın maliki olduğu için sizin, O'na iman ve ubudiyet etmeniz, hayat sevdasiyle Allah'ı unutmamanız lâzım gelir. Hem siz, bu hayatı o kadar benimsemeyiniz. Çünkü ثُمَّ يُمِيتُكُمْ **Allah, bundan sonra sizi yine öldürür, öldürüyor ve öldürecek.** Şimdi diyeceksiniz ki, işte biz de buna kızıyoruz ve bundan yüz buluyoruz ya! İman ve ubudiyet et-

---

Münderic: Yer almış, indirac derc olunan. **Asuman:** Gökyüzü, sema. **Ma'kule:** Takım, çeşit, katagori. **Lâakal:** En az, hiç olmazsa. **Tegaddi:** Gıdalanmak.

sek de etmesek de verilen hayatımızın sonra elimizden alındığını görüyoruz, madem ki öleceğiz ve madem ki, Allah, verdiğni alıyor, o halde hayat elimize geçmiş iken, iyi kötü mümkün olan ne zevki varsa görelim diyoruz. Ölüm derdi; o evleri yıkan, zevkleri perişan eden, çocukları yetim, kadınları dul bırakan, hayatlara kıyan, hayatları pençesinde kıvrandıran o ölüm musıbeti madem ki, nasıl olsa yakayı bırakmıyor, artık Dünyaya bir daha gelecek değiliz, şu muvakkat hayata bütün ıhtiras ile sarılalım ve keyfimiz için ne yapabilirsek yapalım demekten kendimizi alamıyoruz ya! Fakat bu ne kadar yanlıştır ve ne beddbaht bir zevktir! Böyle olsa idi bile, hayatın bu zevklerini, böyle körü körüne ve çılgıncasına değil, tarik-ı meşru ile istîfaya çalışmak ve Allah Teâlâ'ya ihlâs ve şükranı en büyük bir zevk bilmek ve O'na büyük bir mahabbet-ü mahafet beslemek lâzım gelirdi ve bunun o vakit hayatta da umumî ve şumullü faideleri görülürdü. Halbuki iş bu kadar değil, bunun ilerisi de var. ثُمَّ يُحْيِيكُمْ O, sizi **öldürdükten sonra yine diriltir ve diriltecektir.** Size evvel verdiği gibi ve hattâ ondan daha âlâ yine bir hayat verir ve verecektir. Ba's ba'del mevt de haktır. Görmez misin olan yine olur? Eğer olmasa idi sen, kâinatta hiç bir kanun göremezdin. Bir yaptığını bir daha yapamazdın. İlimden, san'atten hiç bir hissen olmazdı. Sen, bu sayededir ki, hangi şey'i iyi bilirsen onu bir daha ve bir daha yapabilirsin. Tohumlarını bu sayede eğer, çiftlerini bu sayede sürer, hasılâtını bu sayede kaldırırsın. Atlara, arabalara, şimendiferlere, otomobillere, vapurlara, tayyarelere bu sayede biner, onları da bu sayede yapabilirsin. Sen, hayat kanununu tamamen bilse idin, bu babda hiç bir şüphe taşımazdın. O zaman sen, bile bir zi-hayat yapabilir ve onu bozduktan sonra tekrar yine yapabilirdin. Şimdi yapamıyorsan ilm-ü fennin, kudret-ü san'atın buna yetişmiyorsa, henüz kanun-ı hayatı bilemediğinden, henüz maddelerin ruhların esrar-ı evveliyesine nüfuz edemediğinden, daha esasında yaratmak, halk etmek kudretine bizzat malik olamadığındandır. Zaten sen, aslı maddeyi, kuvveti göremezsin. Gördüğün onların hasılları, tezahürleridir. İlmin, fehmin, kudretin de bunlarla mütenasibdir. Bunların içinde taakul ettiğin madde-i ulâyı bulsan, onların esrarına da nüfuz etsen acaba bütün kuvvetleri, ruhları, melekleri, keşfetmiş olacak mısın? Halk kudretine, esasından sahip olacak mısın? Hayır. Maddeyi veya kuvveti aslından imha veya ihdas edebilecek misin? Kendi kendine hayır . Fakat onları olduğu kadar alıp Hakk Teâlâ'nın verdiği ruhunla tasarruf edebileceksin ve bizzat Hakk Teâlâ'ya daha hususî bir nisbet peyda edebilirsen o zaman, Biiznillâh sirr-i hayat-ü ihyaya da vukuf peyda edebilirsin. Sen, bunları henüz bilemiyor, ya-

---

Mahafet: Korku-korkmak. **Zi-hayat:** Canlı, hayata sahip.

pamıyorsan, kanun-ı hayatın künhüne eremiyorsan, ortada mevcud olan hayat ve ihyâyı da inkâr edemezsin ya? Nefsel-emirde bir hayatın ve bir hayat kanununun cereyanından şüphe edemezsin ya? Ve hele bu kanunun sende, senin kendinde tatbik edilmiş bulunduğundan şüphe etmenin hiç mânâsı yoktur ya? O halde bu bürhan ile şunu bizzarure bilirsin ki, bu hayat yapan ve bunun kanununu bilen, bir Zat-ı Âlâ vardır. Hayat ve kanun-ı hayat hak, ve onu yapan ve bilen Hakk Teâlâ'dır. Binaenaleyh olan yine olacak, ölen yine dirilecektir. Ve bunu ancak Allah yapabilecektir. Nasıl ve nerede yapacağına gelince, onu kendi bilir. Bize bildirdiği de yapacağı ve her halde yapacağıdır. Dilerse, yerde yapar, dilerse, göğe çıkarır, dilerse, kabirde yapar, dilerse, kıyamette, her halde bu bizim diğer bir şe'nimiz, diğer bir hayatımız olacaktır ki, onun şuununu tafsil etmeğe bu günkü havselelerimizin kifayeti yoktur. O, âlem-i Ahırettir. Onunla aramızda geçilecek berzah vardır. Kabir âlemi, kabir hayatı... Cenab-ı Hakk, cümlemize imdad etsin, bu geçitleri suhuletle, tatlılıkla geçirtsin, iman-ı kâmil, amel-i salih ile hüsn-ü hatime nasib etsin. Buradaki «ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» hayat-ı kabir ile de tefsir edilmiştir. Kıyametten sonra neşr ile de, tefsir edilmiştir. Hangisiyle olursa olsun işler bununla da kalmıyacaktır. ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ **Sonra hepiniz O'na irca olunacaksınız.** Bu ilk hayat da, ne haslet iktisab ettinizse ona göre mizandan geçecek, mükâfat ve mücazatına ereceksiniz فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ("*Ki her kim zerre miktarı bir hayır işlese onu görecek. Her kimde zerre miktarı bir şer işlerse onu görecek.*" Zelzele 99/7-8) sırr-i zâhir olacaktır. Ve o zaman, ehl-i Cennet ve rıdvan, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Zümer. 39/75) diyecekler.

Nihayet böyle, bir de Allah Teâlâ'nın dünkü ve bu günkü eltafını dinleyiniz: هُوَ الَّذِى **O Allah şol halik-ı zişandır ki, bakınız size neler ihsan etmiş:** خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا **evvelâ şu altınızdaki yeri ve bu yerde bulunan şeylerin hepsini. Anasırı, mürekkebatını, denizleri, karaları, dağları, dereleri, ovaları, sahraları, ormanları, ırmakları, pınarları, madenleri, otları, ağaçları, çiçekleri, meyveleri, hayvanları, kuşları, hasılı; «مَا» denilen şeylerin hepsini sizin için, sizin hayatınız ve mematınızı da intifaınız için halk etti.** Hep bunları, insanı yaratmak ve yarattıktan sonra mes'ud yaşatmak için yarattı. Cümlesini insanlara müsahhar ve sahhar ve mubah kıldı. Binaenaleyh esas itibariyle bunların mecmuundan insanlar için, bir hakk-ı intifa ve bir suret-i intifa vardır. Ve bu suret-i intifa bazısında müsbet ve bazısında menfi bir haysiyette-

---

Şen': İş, yeni olan hal. **Şuun:** İşler, fiiller. **Havsala:** Zihnin bir şeyi kavrama derecesi. **İntifa:** Fayda temin etme.

dir. Umumunun nâfi olması, her birinin her vechiyle ve herkes için nâfi olması demek olmaz. Bir kısmında mazarrat haysiyeti de vardır. Bu cihetle yine Allah'ın derece-i saniyede istisna edeceği muzır bazı muharremat ve habais gibi hususattan ve bir de biribirinize nazaran hakkı mükteseb olmuş emval ve emlâk gibi şeylerden maadasında intifa sizin için mubah kılınmıştır. Buna Fıkıh'da, ibaha-i asliye tabir olunur. Ve bu ibahanın delili yalnız akıl değil, bu nastır. "Nüfus ve ırz-u namustan maada eşyada asl olan, ibahadır. Hususî bir delil-i hürmet bulunmadıkça ibaha ile amel olunur." Kaide-i Fıkhiye'si bu nasdan me'huzdur. Yalnız akıllara kalsa idi, kimi hep mubah der, kimi hep haram der, kimi de şaşırır kalırdı. Ve nitekim öyle olmuş ve olmaktadır. Burada şuna dikkat etmek lâzım gelir ki, bu ibaha, insanların umumuna ale's-seviye yapılmış, insanlar insan için yaradılmamış ve yekdiğerine ibaha edilmemiştir. Bunun için insanların canları, ırzları, yekdiğerine mubah değildir. Hattâ bir insan kendi canında, ırzında bile dilediği gibi tasarrufa mezun değildir. İnsanları kendileri için değil Allah'a ubudiyet için yaradılmışlardır. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ (*"Ve ben, Cinn-ü İnsi ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* Zariyât - 51/56) Binaenaleyh insanların kendini öldürmeğe, kendini veya ırzını başkasına satmağa hakkı yoktur. Ancak Allah'ın emrine ve ahkâmına tevfikan nikâh-ı meşrua mezundur. Hilâfında, âsim olur. İnsanların amelleri, malları, milkleri de yekdiğerine karşı nefislerine mülhaktır. Bunlar da ahare memnudur. Lâkin kendileri için mubah olduğundan, rızalariyle diğerlerine de terk ve i'ta edebilirler. Ukud ve muamelât-ı maliye, bu esas üzere cereyan eder. Hâsılı hakk-ı hayata ve hakk-ı hürriyete ve hakk-ı namusa hiç bir kimsenin müdahale hakkı yoktur. Bunlar, insanın doğrudan doğruya Hakkullah olan hukuk-ı esasiyesindendir. Ve bunlara taarruz, kebairdendir. Akıl ve din de böyledir. Nüfusta, ırz-u namusta, akılda, dinde asl olan ibaha değil, hürmettir.

İşte Cenab-ı Allah insanları, bu kadar yüksek yaratmış ve böyle yaratmak ve böyle yaşatmak için evvelâ bütün arzı ve arzdaki cem-i eşyayı yaratıp, onların intifaına âmâde kılmış, bunları onlar için yaratmış ve hattâ bu kadarla da kalmamış, ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ **sonra yıkarıya da geçmiş, Semâya doğrulmuş, iradesini göklere tevcih etmiş** فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ ve binaenaleyh ecza-i Semayı, **bunlardan bilhassa yedi semayı tesviye etmiş.** Arzın yaradılması üzerine bunlarda da tadilat icra eylemiş, hasıl olan inkılâb buhranını nizamına koymuş, bun-

---

Nafi: Faydalı. **Mazarrat:** Zararlar, ziyanlar. **İbaha/ibahe:** Sevab veya günah olmamak. **Asim:** Günahkâr, günah işleyen. **Mülhak:** İlhak olunmuş. **Ahare:** Gayri, başkası, diğeri. **İ'ta:** vermek, bahşetmek, ihsan etmek. **Hürmet:** Haram olan, haramlık.

lardan da arza ve insanlara menafi temin ettmiştir. Bu sayededir ki, insanlar, bu bina-yi muhteşem içinde yaşarlar, yerler, içerler, sulanırlar, teneffüs ederler, ziya, hararet alırlar, ayât-ı hakkı görerek, ilimler, fenler edinirler, nazarlariyle, ruhlariyle ve hattâ Allah nasib edince cisimleriyle çıkarlar, mi'rac yaparlar. «سَبْعَ سَمٰوَاتٍ» «هُنَّ» den bedeldir. Ve bedel-i ba'z zahirdir. Zira «فَسَوّٰيهَا» buyurulmayıp ecza ve efrada veya envaa işareten «فَسَوّٰيهُنَّ» buyurulması teb'ız karinesidir.

Burada insanların, kable'l-hayat emvat ve hattâ nev'i insanînin ma'dum bulunduğu edvarın bir telhısı, ... اَلَّذ۪ى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءًۖ (Bakara 2/22) ayetinin bir tafsili ve «رَبِّ الْعَالَم۪ينَ» vasfının bir isbatı ve hayat-ı beşerin şeraiti haliyye ve mütakaddimesinin bir tasviri ve hilkat-i insaniyenin kımet-ü ulviyeti, nihayet inayet ve Rahmet-i İlâhiyenin vüs'ati ile zat ve sıfat-ı İlâhiyeyi münkirlere isbat ve şükran ile vazife-i ubudiyete davet vardır ki, Şeyh Sa'dî merhum, Gülistan-ında bu mazmunu şöyle ifade etmiştir:

ابرو باد مه وخرشيدو فلك دركارند

تاتو نانى بكف آرى وبغفلت نخورى [1]

Demek Allah Teâlâ insanı, yalnız yerde yaşıyacak ve yerdeki eşyadan intifa edebilecek bir halde yaratmamış, ona semadan da bir hisse-i intifa ayırmış ve hattâ bununla alâkadar olarak semavatın yedisinde ta'dilât yapmıştır. Şu halde insan, yalnız arzî bir mahlûk değildir. O, yerlerde daralırsa, göklerden intiafaa me'zundur ve fakat bunun için evvelâ ruh-ı semavîlik hissiyatını duymalı ve Allah'ı tanımalıdır. Arzın şehvanî ve hayvanî süfliyetlerinde boğulanlar ise, bu tealiden mahrumdurlar. "Yarın yerdeki nimetler tükenecek biz aç kalacağız" diye ağlarlar dururlar.

Şüphe yok ki, evvelâ arzdakilerin halkı, sonrada semaların tesviyesi meselesinde sonralık, yani «ثُمَّ» mânâsı zamanen değil rütbeten yani ifade nokta-i nazarından bir sonralıktır. Zira bu babda gaye-i beyan insanların tenviridir. Halbuki idrak-i beşer nokta-i nazarından merkezi âlem insanın kendisidir. Bütün idrak-i hariç bu merkezde toplanır. Cazibe-i idrak «اَنَا» den başlar. Buna birinci derecede yakın olan da, ayağının altındaki arz ve sonra semadır. Zira insan, arzı, evvelâ lâmisesi ve kendi sıkletiyle tanır. Lamise ise, havas-ı saireye mukaddem-

---

Ba'z: Birşeyin bir kısmı. **Teb'ız:** Bölmek, bölük bölük etmek. **Karine:** Bilinmeyen bir şeyin anlaşılmasına yarayan ipucu. **Ma'dum:** Aşağı alt. **Edvar:** Devirler. **Telhıs:** Kısaltma, hülasasını alma. **İntifa:** Faydalanma. **Lâmise:** Dakunma hissi, dokunma duygusu.

[1] "Bulut, rüzgâr, ay, güneş, felek hepsi işlerinde çalışıyorlar ve onun için çalışıyorlar ki, sen, eline bir ekmek geçirebilesin ve gaflette yemeyesin!"

dir. Ve idraki en yakındandır ve hattâ bu seviyyeden pek yükselememiş olan nice insanlar vardır ki, kendisini sade yerle alâkadar bir mahlûk zanneder. Ve semadaki menafiinden gafildir. Cenab-ı Hakk da, irşadatını, idrak-i beşerin bu cereyanına göre beyan buyurmuştur ki, bunun zahirinden arz, semadan evvel yaradılmış gibi anlamamalıdır. Maamafih burada tesviye-i semavatın hakikî ve zemanî bir tehirine işaret yok demek de, doğru değildir. Bazı müfessirînin anladıkları vechiyle, «ثُمَّ» hakikat olarak ahzolunabilir. Gerçi arz, alelıtlak semadan evvel yaradılmış değildir. كَانَتَا رَتْقًا (*"Ya o küfredenler görmediler miki semavât-ü arz bitişik idilerde biz onları ayırdık...."* Enbiya-21/30) Fakat arzın, fazayı hilkatte bir cirm-i mahsus olarak yaradıldığı zaman ile ondan evvelki tesviye-i semaviye aynen kalmamak lazım gelirdi. Bu gün fennen mülâhaza edebiliriz ki, arz teşekkül ettiği adan itibaren sıklet-i mahsusası, cazibesi, dafıası hasebiyle mensub olduğu manzume-i ecramın vaz'iyetlerinde ve arada mevce-i mekfufta, dühan-ı esirîde, cazibe-i umumiye nizamının bir tahavvülü, bir inkılâbı olmuştur. Binaenaleyh cazibe-i arziye ile alâkadar olan seb-ı semavat tesviyesi ve nizam-ı hilkati arzdan evvel değil, sonra olmak lâzım gelir. Ve bu surette, cazibe-i arziyenin tahaddüsünde asla müteessir olmayan cihet-i sema, bu tesviyede dahil olmaz ve onlar, bu seb'a semavatın maverası kalır. Bu günkü fen, ilm-i hey'et henuz ecramın ikisinden fazlası arasındaki cazibe tahavvülâtını hesab edebilmekten âciz bulunduğu için Kur'ân'daki bu tesviyenin hududunu tayin edebilmekten uzaktır.

Bu seb'a semavatın, tefsir ve tevilinde başlıca iki mülâhaza vardır. Birisi, arzdan Zühreye kadar bir, Zühreden Utaride iki, Utaritten Şemse üç, Şemisten Mirriha yahud yine arzdan Mirriha dört, mirrihten Müşteriye, beş, Müşteriden Zuhale altı, Zuhalden daha ilerisine kadar yedidir ki, ahıren keşfedilmiş olan Üranus ve Nebtün seyyareleri ve daha keşedilmesi mümkün olanlar hep bu yedinci hudut dahilinde demektir. Çünkü bu takdirde bu yedi sema, bilhassa hilkati arz üzerine tesviyeye dahil olanlardır. Bugün bu tesviyenin daha ileri gittiği isbat edilemez. Bu mülâhaza alelekser, ilm-i hey'et nokta-i nazarını takip edenlerindir ki, zamanımızın hey'et telâkkisine de muhalif değildir. Zira bunda mevzu-ı bahis, arzın merkeziyeti değil, arza nazaran sema kelimesinin tatbikidir. Manzume-i Şemsiyede arz, merkez olmamakla beraber, bizim tahtımız ve idrak-u mülâhazamızın meb'de-i de bizzat kendimiz ve arzın cazibesi olduğundan bu

---

Cirmi: Hacim, büyüklük. **Mevcei:** Kurtulacak yer, kurtulma. **Mekfuf:** Kilitlenmiş, dürülmüş. Men olunmuş. **Tahavvül:** Birinden diğerine geçme. Değişme. **Utaride:** Merkur gezegeni. **Mirriha:** Bir yıldız aldı. **Seb':** Yedi.

tertib o haysiyetledir ve izafîdir. Başka bir seyyarede bulunsak o zaman bunu, o arz tasavvur etmemiz lâzım gelirdi. Mesela, güneşte bulunduğumuzu farz edersek Utarit bir, Zühre iki, Arz üç, Mirrih dört, Müşteri beş, Zuhal altı, ilerisi yedi deriz ve bu misale göre, yedi tane de arz tasavvur etmemiz lâzım gelir. Eski Batlemyus heyetini takip edenler, Kameri birinci seyyare saydıklarından ondan başlarlardı ve yedincisi Zuhale dayanırdı ve Kur'an'daki semavat âyetlerini o heyete tatbik etmek için fen derdiyle, zahmetler çekerlerdi. Filvaki ilm-i heyetin riyazî olan mesail-i hesabiyesi ve pek eski zamanlardan beri husuf ve küsuf hesablarındaki isabetler, inkâr edilmemek iktiza ederdi. Lâkin bunlarla heyetin, mebadı-i ilmiyesini teşkil eden nazariyat va hattâ farziyatı ayırmak lazım gelirdi. Mesela Batlemyus, ilmi heyetinin bütün esası şu nazariyede toplanıyordu "Seyyarelerde iki hareket görülüyor. Bunun biri tabiî ise, diğeri her halde kasrî olmak lâzım gelir. Bu da, her birinin bir felekte merkuz olmasına ve onun hareketiyle müteharrik bulunmasına mütevakkıftır. Binaenaleyh yedi seyyarenin bir feleki, sevabitin de bir feleki ve umumunu muhıt bir de, felek-i Atlas vardır. Ve hareket-i yevmiye bu felek-i Atlasındır." diyorlardı. Buna mukabil ulema-i tefsir ve hattâ Mütekellimin de, bu nazariyenin yakini olmadığını diğer bir sebebin melhuz olabileceğini söylüyorlardı. Ve hattâ ilk evvel felâsifeden Sabit ibni kurre, bir cezb nazariyesini bile dermiyan etmişti. Filvaki ahiren cazibe-i umumiye nazariyesi, ilkişaf ettirildi ve onun üzerine pek eski olan sukut nazariyesinin teyidiyle yeni ve mükemmel bir İlm-i hey'et teesüs etti. Ve fakat bu heyet, eskisi gibi bütün hey'et-i âlemi ihata davasından sarf-ı nazar ederek ciddî hududi iştigalini manzume-i Şemsiye dahiline hasretti. Binaenaleyh bunda, bu manzume haricine çıkılarak yapılan mülâhazalar, sırf farziyattır. Cazibe-i umumiye kanunu bu gün adetâ mütearefe tavrını almış bir mevzua-ı ilmiye olmuştur. Ve filhakkika semavatın direksiz durmalarını izah etmek itibariyle de, beyanat-ı Kur'ân'iyeye çok muvafıktır. Ve henüz bu babta istikraî ve tecribî bir nakız misali görülmemiştir. Ancak cazibe kelimesi, o kadar müererret ve o kadar manevî bir mefhum ifade ediyor ki, bunu, bir melek kelimesiyle tasavvur etmek ve bizzat kudret-i, ilahîyeye rabteylemek daha ciddî ve daha hikemî olurdu.

Seb'a semavattaki diğer mülâhazaya gelince: Arzın üstünde bütün yıldızların tezin ettiği maddî âlemin hepsi, bir semadır. Seb'a samavatın birincisidir. Ve bunun maverasında bundan başka, altı sema daha vardır. Bunlar ruhanî ve ma'kul olarak tasavvur edildikleri zaman fezanın ecsama intıbakı gibi

---

Sevabit: Merkezlerinden ayrılmaz görülen yıldızlar. Sabit olanlar.

aralarında tıbak-u mutabakat mehumu daha barizdir. انَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ (*"Bakınız biz o dünya, semayı (o yakıngöğü) bir ziynetle donattık: Kevakib"* Saffat-37/6) de bunda zahirdir. Ve İslam'da, ekâbir-i müfessirînin kavilleri budur. Sonra Mi'rac hadislerinde de, semavatın böyle ruhanî mânâlarına işaret vardır. Ve Cenab-ı Hakk her an bunların şuun-i muhtelifesini tesviye etmektedir. Ve bu tesviye maddiyata münhasır değildir ve hiç şüphesiz arzı halketmesi üzerinde bunlara bir tesviye-i mahsusa vermiş ve arz üzerinde yaradacağı insanların halkı ve bil'âhare onların intifâları, için meleklerine emirler vermiş tesirler ika etmiş, feza-yı âlemde yeni bir sünnet-i cariye açmıştır. Şimdi bazıları, burada diyebilir ki, acaib, cereyan-ı hadisat böyle ilmî midir? Bunları, kör bir kuvvet gelişi güzel, tesadüfi olarak icab edivermiş değil midir? Bu kadar namütenahi şeyler ilme nasıl sığar? Ve insan yaratılmadan evvel, onun yaratılacağı bilinip, hesap edilerek, arz-u sema ona göre nasıl ihzar edilir? Buna cevaben de buyruluyor ki; siz, bunları istib'ad etmeyin. وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **O Allah, her şeye Alîmdir, ezelen ve ebeden Alîmdir.** O'nda, bütün ilimlerin ilmi vardır. O'nun ilmi olmasa idi, ilim nereden çıkardı? Esbab ve müsebbebat biribirine nasıl merbut olurdu. Fünun nasıl teessüs ederdi? Arz-u Sema hayata evvelden ihzar edilmemiş olsa idi, hayat nasıl zuhur ederdi? İşte Allah böyle bir Allah'dır. Ve insaları, böyle yüksek bir ilm-ü kudretle, böyle şamil bir rahmetle, arz-ü semanın bir hasılası, bir nüsha-i suğrası ve belki kübrası olarak yaratmıştır. Ve bütün esbab-i saadetlerini de ihzar etmiştir. Artık bu sefil, miskin hayattan silkininiz bu edvarı, bu nimetleri derhatır ediniz, ruhunuzun ne gibi ulviyetlere namzed kılındığını düşününüz. Bu arzda ve o semavatta taharriyat icra ediniz. Nef'iniz için halk-u ihzar edilmiş bulunan şeyleri bulunuz ve Allah yolunda bunlardan intifade ederek diğer hayata, Ahiret hayatına hazırlanınız. Siz, bütün bu meratibden geçirilip Allah'a irca olunacaksınız. Binaenaleyh yükseliniz, yükselmeye azmediniz. Şimdi bunlara karşı Allah'a nasıl küfür veya küfran edersiniz. Bu yükseklikleri, bu derinlikleri iyi düşünün. Bundan başka asl-u nesebinizi bilmek ve bu nimetlerle bir bina, bir döşek için de yüksek kardaş hayatı yaşamak ve sizi iğfal edecek fikirlerden sakınmak için şunu da, nazarı ibretle dinleyin ve ilme ehemmiyet verin. Alîm olan Allah'a bakınız, ne buyuruyor:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوٓا

Kevakib: Yıldızlar. **İhzar:** Hazır etmek, hazırlamak.

أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ
بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ آدَمَ
الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ
هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا
مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ
بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾
وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى
وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ
وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ
عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ
عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقَّى آدَمُ
مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾
قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

Meâl-i Şerifi

30- Ve düşün ki, Rabbin melâikeye: "Ben, yerde muhakkak bir halife yapacağım" dediği vakit, "Â!.. Orada fesat edecek ve kanlar dökecek bir mahlûk mu yaratacaksın?. Biz hamdinle tesbih ve seni takdis edip dururken", dediler. "Her halde ben sizin bilemiyeceğiniz şeyler bilirim" buyurdu

31- Ve Adem'e bütün esmayı ta'lim eyledi. Sonra o âlemîni melâikeye gösterip, "haydind avanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin" buyurdu.

32- "Subhânsın Ya Rabb, bizim için senin bize bildirdiğinden başka ilim ne mümkün, O Alîm, Hakîm sen, şüphesiz sensin" dediler.

33- "Ey Adem, bunlara, onları isimleriyle haber ver" buyurdu Bu emir üzerine Adem, onlara isimleriyle onları haber veriverince de buyurdu ki: Demedim mi size ben, her halde semavat-ü arzın gaybini bilirim ve biliyorum ne izhar ediyorsunuz da, ne ketmeyliyordunuz"

34- Ve o vakit melâikeye: "Adem için secde edin" dedik, Derhal secde ettiler. Ancak İblis, dayattı, kibrine yediremedi, zaten kâfirlerden idi.

35- Ve dedik ki: "Ya Âdem, sen ve zevcen Cenneti mesken edin, ikiniz de ondan dilediğinizi yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın ki, haddi aşan zalimlerden olmayasınız"

36- Bunun üzerine şeytan, onları oradan kaydırdı. İkisini de bulundukları naz-ü naimden çıkardı. Biz de, "haydi dedik, bâzınız bâzınıza düşman olarak inin ve size yerde bir zamana kadar bir karar ve bir nasib alma var."

37- Derken Âdem, Rabbından bir takım kelimeler telâkkı etti, yalvardı, o da tevbesini kabul buyurup ona yine baktı. Filhakika O'dur ancak öyle Tevvab, öyle Rahîmı.

38- Dedik: "İnin oradan hepiniz, sonra benden size ne zaman bir hidayetci gelir de kim, o hidayetcimin izince giderse onlara bir korku yoktur ve mahzun olacaklar onlar değildir.

39- Küfre saplananlar ve ayetlerimize yalan diyenler ise, işte bunlar ateş arkadaşlarıdır, onlar onda mühalled kalacaklardır."

Burada hitab yine evvelâ Resulullah'a tevcih buyuruldu. Demek kıssanın künhünü hakkiyle O anlayacak ve me'zun olduğu kadar da, O anlatacaktır. Maamafih buna her ferde aid hıtab-iâm neşvesi de verilmiştir. Demek ki, bunda, zahir bir istifaed-i amme dahi vardır. Ve her ferdin bunu, nefsinde fehm-ü tatbik etmesi matlûbtur. Bunda, zahir olarak inayet-i Rabbaniye, kaza-vü kader, indallah kıymet-i admî mebde-i, tenasül-i beşerî mebdei, din, ilm-ü lisan mebdei, ahlâk, vazife ve uhuvvet mebdei, ictimaiyat mebdei, hukuk mebdei vardır. Tenasül-i beşerînin ilk din, ilm-ü lisan devrinden itibar edilmesi ve beşeriyet-i Ahîrenin bu mebde-e istinad etmesi lüzumu ve mahiyeti insaniyenin tarifinde bunların zat-i bir kıymeti bulunduğu ve fakat zenb-ü ma'sıyetin husumet-ü adavetin zathi ve fitrî olmayıp arazî ve telkinat-ı hariciye eseri olduğu ifham olunuyor. Bu suretle Hıristiyanların, "Zenb-i aslî (peşe orijinal)" akîdelerinin doğru olmadığnı, mahiyet-i şeytaniyenin, mahiyet-i insaniyeden hariç bir şey olduğu ve bu ikisi arasında adavet-i kadime bulunduğu, Şeytanın bu adavetten farig olmayacağı ve fakat insanlığın buna karşı kendine, kendi fıtratına sahip olarak nefsini ve nev'iyetini muhafaza ve müdafa edebileceği ve o zaman saadeti beşerîyenin hadd-i aksâsını bulacağı ve bu hususta tevbenin kıymeti anlatılıyor. Tenasül-i beşerî mebdeinde terbiye kanununun ceryanı, yeryüzüde nev-i insanînin ezelî ve kadim olmayıp bilâhare tedricen hâdis olduğu, yani bu günkü nev'i beşerin ezelî olmadığı ve bu günkü tenasül kanununun bidayeten mevcud olmayıp arzın bir devre-i kemalinden sonra bizzat hârika olan bir hâdise-i hılkat ile başladığı ve binaenaleyh tabiat-i ezeliye nazariyesinin doğru olmadığı, ve filakika arzın devri-i ateşîninde Pastur nazariyesinin cereyanına imkân olmıyacağından, bu gün kanun olan tenasülün bidayeten hârika olan bir hâdiseye müntehi olacağı ve ilm-i hayvanatta teselsülün butlanı ve arzın hâdis olması esasına mebn-i ibtidada kabul-i zarûrî görülen tekevvün bizâtihi nazariyesinin de tabirini ıslah etmek ıktiza edeceği, çünkü ibtida fevkal-kanun böyle bir hadise zarurî ise de, bunun bizatihi ve lizatihi olmayıp, halk-u tekvin-i İlahi esiri olduğu ve filhakkika böyle olmasza ya ilm-ü fenni kökünden yıkacak olan illetsiz, sebebsiz bizatihi ve lizatihi mütekevvin bir hadise kabul edilmek veya şimdiki tenasül kanununun ve bunun cerayan ettiği küre-i arzın hâdis olmayıp, namütenahi surette ezeliyet ve kıdemleri iltizam olunmak lâzım geleceği ve halbuki ilm-ü fen nazarında arzın mahlûkıyeti ve hudusu delâil-i kaviye ile bizza-

---

Admî: Gazab etmeyle ilgili. **Zenb:** Suç, günah, kabahat. **Fariğ:** İşini bitirmiş, boş kalmış, alakasını bitirmiş... **Aksâs:** En uzak, en son. Nihayet.

rure sabit bulunduğu ve nihayet yeni felsefelerin ilm-ü ahlâk itibariyle fıtrat-i beşeriyede cereyanını isbate çalıştıkları veraset kanununun az çok bir esas ihtiva ettiği ve fakat bunun da, veraset suretiyle değil, hilâfet suretiyle tasavvur edilmesi lâzım geldiği yani her intikalde Allah Teâlâ'nın bizzat bir halk-u tesiri gözetilmek iktiza eyliyeceği ehl-i ilme ıhtar edilmiş bulunuyor.

Evvelâ, takdir-i İlahî ve inayet-i Rabbaniye ıhtar edilerek buyuruluyor ki: وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ "vav" yine mazmunı sabıka matuftur. **"Ya Muhammed, ey Ademoğlu, zikr olunan nimetleri unutma ve o vaktı da unutma ki, insanlar yeryüzünde zuhur etmeden evvel Rabbın irade-i ezeliyesini ızhar ve kudreti-i lâyezalîsini ibraz ederek meleklere,** اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةً **"ben mutlaka yeryüzünde bir halife yapacağım, bir halife tayin edeceğim"** demişti ki, meâli: Kendi irademden, kudret ve sıfatımdan, ona bazı salâhiyetler vereceğim. O, bana izafeten, bana niyabeten mahlûkatım üzerinde bir takım tasarrufata sahip olacak. Benim namıma ahkâmımı icra ve tenfiz eyleyecek. O, bu hususta, asîl olmıyacak, kendi zatı ve şahsı namına bilasale icra-yı ahkâm edecek değil, ancak benim bir naibim, bir kalfam olacak. İradesiyle benim iradelerimi, benim emirlerimi, benim kanunlarımı tatbika memur bulanacak. Sonra onun arkasından gelenler ve ona halef olarak aynı, vazifeyi icra edecek olanlar bulunacak. هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَكُمْ خَلٰٓئِفَ فِي الْاَرْضِ (*"O ki sizleri yeryüzünde halifeler kıldı, o halde kim küfrederse küfrü kendi aleyhinedir. Kafirlere küfürleri Rabb'larının katında buğzdan başka bir şey artırmaz, kafirlere küfürleri hasardan başka birşey artırmaz."* Fatır 35/39) Sirri, zahir olacak. Bu mânâ Ashab-ı kiram'dan ve tâbiînden uzun uzadıya nakledile gelen tefsirlerin hulâsası ve hasılıdır.

Burada "yapacağım: «اِنّ۪ي جَاعِلٌ» demek, acaba " halkedeceğim: «اِنّ۪ي خَالِقٌ» demek midir, değil midir? Bu tefsir, yok değildir. «جَعَلَ» Bir mef'ule müteaddi olursa, halk demek olur. Burada da «جَعَلَ» halkdan eam ve daha mutlaktır. Ve ikisine de muhtemil bulunuyor. Halk mes'elesi, ileride اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ ط۪ينٍ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ (Rabb'ın meläikeye dediği vakit: Haberiniz olsun ben bir çamurdan bir beşer yaratmaktayım. Onu tesviye ettim de ruhumdan ona nefheyledim mi derhal ona secdeye kapanın. Sad 38/71-72) ayetleriyle tasrih olunacaktır ki, iş bu, «جَاعِلٌ» tebliği «اِنّ۪ي خَالِقٌ» takdirinden sonra görünüyor. Arada takdir-i zat ile takdir-i sıfat farkı vardır. Lisanımızda, kalfa tabirinin sahihi olan halife kelimesi (yani birinin arkasından makamına kaim olmak manasiyle alâkadar olarak) «فَع۪يلٌ» bimâ'nâ «خَل۪يفٌ» dir. Yani aslı "halif" tir. Ve "ta" sı

Lâyezalis: Zeval bulmaz. Yok olmaz.

mubalâğa içindir. Binaenaleyh isim olarak kullanılan sıfat-ı galibedendir ki, Fransızca, "re prezantan" kelimesi de bu mânânın mümessilidir. Cem'i halâif ve hulefa gelir. Masdarı da, hilâfettir. Hilâfet, vekâlet gibi asaletin mukabili olarak başkasına niyabet etmek, yani az veya çok onun yerini tutarak onu temsil etmek demektir. Rağıb'ın, Müfredat'ında beyan-ı vechiyle bu niyabet de, ya aslın gaybubetinden veya bir meunetten veya aczinden, yahud da bunların hiç biri olmadığı halde mahza asîlin naibine bir şeref bahşederek tekrim etmesinden neş'et eder. Ve işte Cenab-ı Allah'ın "arzda evliyasını istihlafı bu kabildendir. İlah... demek ki, her naibin, halifenin kıymet ve şerefi, asilin şerefi ve niyabetin derecesiyle mütenasiptir. Cenab-ı Allah da "arzda bir halife yapacağım" deyince kendilerini bir istişare makamında gören melâike, bir taraftan bundaki şerefi takdir ettiler, diğer taraftan da yerdeki bir mahlûka mimtarafillâh böyle yüksek bir salâhiyet-i iradiye bahşedilmesinde bir şer ihtimalinden de korktular. "Yerde" deyince, إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ (Sâd - 38/71) takdiri anlaşılıyordu. Acaba bu salâhiyeti alan, hüsn-i istimal edebilecek mi? Acaba bunu asalet zannederek kendi hesabına icra-yı ahkâma kalkışırsa, yeryüzünde fesad vermiyecek mi? Cenab-ı Hakk, henüz bu noktaları ve o salâhiyetin derecesini ve hıkemi hafiyeşini bildirmemiş olmakla melekler, قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ orada yani yeryüzünde onu fesada verecek, onda fesadlar çıkaracak ve kanlar dökecek bir kimse, bir âmil mi yapacaksın? وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ Halbuki biz, hep sana hamdederek daima tesbih ediyoruz ve sana mahsus takdisat ile arz-ı takdis eyleriz. Veya, senin için kendimizi daima temizler, temiz tutarız, dediler. Ve bu suretle maksatları haşa itiraz olmayıp hikmetini bir istifsar olduğunu bildirdiler. Maamafih bununla, hilâfete zımnen bir rağbet de izhar ettiler.

TESBİH: Allah Teâlâ'yı tenzih etmek, yani zat-i akdesini i'tikaden ve kavlen ve amelen lâyık olmıyan her türlü şaibeden arı ve uzak tutmaktır. Aslı, suda pek iyi yüzerek uzaklara gitmek demek olan, «سَبْح» masdarındandır ki, tef'ili teksir ifade eder. Allah'ı takdis de, böyledir. Bu dahi, esasında pek uzağa gitmek demek olan «قُدْس» den me'huz olarak tathir etmek, pek temiz tutmak mânâsınadır. Çünkü tathir, pislikten çok uzaklaştırmaktır. Maamafih «وَنُقَدِّسُ لَكَ» «نُقَدِّسُ تَقْدِيسًا لَكَ» demek olduğu gibi, «نُقَدِّسُ نُفُوسَنَا لِأَجْلِكَ» demek de olabilir ki, ikisiyle de, rivayet varid olmuş ve bunun için bâlâda ikisine de işaret edilmiştir.

MELÂİKE VE MELEK NEDİR?: Evvelâ, cihet-i lisaniyesini tetkik edelim: Ebu Hayyan-ı Endelüsî, gerek "Bahr-ı Muhit" namındaki tefsir-i kebi-

---

İstifsar: Sorma, sorup anlama, ifade isteme.

rinde ve gerek "Nehrimad" ismindeki tefsir-i mülâhhasında der ki: Melek, mimi aslî olarak kuvvet demek olan "melk" den "feal" dir. Feâile ve feail vezninde melâike ve melâik diye cemilenmesi şaz tarikiyledir. Ebu Ubeyde, buna kail olmuştur. İlah... Binaenaleyh melek lûgaten kav'i zülkuvve demektir. Lâmın kesriyle, "melik" ve lâmın fethiyle, "meleke" kelimelerinin mânâlariyle alâkadardır. Lâkin bu surette melâike cem'i kıyasî olmamış olur. Halbuki Arabça'da aslı bulmak için cemi, esaslardan biridir. Bunun için diğer taraftan mimi zaid olup aslı mel'ektir deniliyor ki, İbn Cerir-i Taberî dahi Camiu'l-Beyan'ında bunu şöyle izah eder. "Melâike «مَلَك» in cem'idir. Şu kadar ki, Arabta müfredinin hemzesizi, hemzelisinden daha çok ve daha meşhurdur. Melâikeden bir melek derler, hemzesini hazfederek harekesini makablindeki sakin olacak olan lâma naklederler ve cemi'ledikleri zaman hemze ile aslına reddederek melâike derler ki, bunun, misali çoktur: «تَرَاى ، تَرَى» gibi. Maamafih müfredin hemze ile geldiği de vardır. Nitekim şair şöyle demiştir:

[1] فَلَسْتَ بِجِنِّيٍّ وَلَكِنْ مَلَاكًا . تَحَدَّرَ مِنْ جَوِّ السَّمَاءِ يَصُوبُ ki, burada, «مَلَاكًا» «مَلَكًا» demektir. Bazan müfredinde mel'ek de denilir ki bu da «جَذَبَ» yerine, «جَبَذَ ، شَمَالٌ» yerine «شَامَلٌ» denilmesi gibi bir kalbtir. (Lisanımızda da su gibi kalbin emsali çoktur. Meselâ köprü, toprak, ekşi yerine körpü, torpak, eşki gibi.) Fakat müfredinde, «مَلَاكًا» denildiği zaman ce'inde de, «مَالِك» denilmek lâzım gelirdi. Halbuki böyle cemi'lendiği mahfuzum değildir. Bazan melâik ve melâike diye cemi'lenir. Mesma, mesami, mesamia gibi işbu melek kelimesinin aslı «مَلْاَك» mef'al vezninde risalet yani elçilik mânâsınadır ki, «اَرْسَلَ اِلَيْهِ رِسَالَةً» diyecek yerde, «لَاَكَ اِلَيْهِ يَلْئَكُ» fi'linden gelir. Me'lek de aynı vechiyle «اَرْسَلْتُ اِلَيْهِ» mânâsına "elektü ileyhi elketen ve me'leketen ve üluken" fiilinden masdarı mimîdir. Adiyy ibn Zeydi'l-İmadî:

اَبْلِغِ النُّعْمَانَ عَنِّى مَلَاكًا . اَنَّهُ قَدْ طَالَ حَبْسِى وَانْتِظَارِ [2]

demiştir ki diğer lügat ile «مَالَكًا» me'leken diye dahi inşad olunuyor. Bu mânâda daha bazı şevahid vardır. İşte melâike de, bu risalet mânâsiyle melâike tesmiye edilmişlerdir. Çünkü melâike, Allah'ın Resulleri elçileridir. Enbiyasına ve gönderdiği ibadına gönderir ilâh... Yani "melek", ismi mekân olmak üzere mevzı'ı Risalet veya mef'ul mânâsiyle Resul, mürsel âmil-i risalet, vesait-ı Rahbaniye demektir. Ehl-i lisan da, müfessirîn de bu iştikakı tercih edenler çoktur.

Şevahid: Şahidler.

[1] "Sen bir cinni değil, cevv-i Semadan inerek dönüp dolaşan bir meleksin."

[2] "Benden Numana bir elçilik yetiştir, mahbusiyetim ve intizarı hakikaten uzadı."

Rağıb da, melaike lâfzında bunu tercih etmiş ve melekte demiştir ki, Nahviyun meleki de melâikeden müştak ve mimini zaid yaptılar. Halbuki, bazı muhakkıkîn bunun mülkden olduğunu söylemiş ve şöyle izah etmiştir: Melâikenin siyasattan bir şey'e memur ve müstevli olanına lâmın fethiyle "melek", beşerde olana da lâmın kesriyle "melik" denilir. Binaenaleyh her melek, melâikedir. Fakat her melâike, melek değildir. Melek, وَالنَّازِعَاتِ (*"O daldırıp nez'edenlere"* Nâziat-79/1), فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا (*"Derken bir emir taksim edenlere kasem olsun."* Zâriyat 51/4), فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا (*"Derken bir emir çevirenlere kasem olsun ki (kiyamet var)"* Nâziat 79/5) gibi âyetlerde işaret olunandır ki, melekü'l-mevt bu cümledendir. وَالْمَلَكُ عَلَى اَرْجَائِهَا (*"Öyle ki melek, kenarları üzerindedir ve üstlerinde o gün Rabbının arşını sekiz hamil olur."* Hakka - 69/17), عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ (*"... Babilde Harut, Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı,..."* Bakara 2/102), " مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ (*"Deki size müvekkel kılınmış olan meleku'l-mevt canınızı alacak, sonra döndürülüp Rabb'ınıza götürüleceksiniz."* Secde 32/11) bir de der ki, melâike, vahide ve cem'a ıtlak olunur ilah... Binaenaleyh bu izaha göre de, melek lâfzı kuvvet ve tedbirden, melâike de Risalet mânâsından me'huz olmuş oluyor. Ve ayni zamanda melâike, melekten eam ve onun cinsi bulunuyor. Şu halde her ikisinde bir kerre mânâyı risalet vardır.

Acaba bu risalet sadece tebliğ-i emir midir? Yoksa tebliği fiil midir? Yani yalnız İlmî ve kelâmî bir tebliğ-i ruhî mi yapıyorlar, yoksa bilfiil kudret ve tekvin-i İlahînin de mübelliği oluyorlar mı? Âyât-ı Kur'âniye'nin delâletlerine göre, her ikisinin dahi bulunduğunu anlıyoruz. Peygamberlere ve hattâ yine melâikeye evamir-i İlâhiyeyi tebliğ eden melekler bulunduğu gibi cihad ve sair hususatta fiilen kuvvet imdad getiren melâike de bulunuyor ve bir de, اَلرُّوحُ "erruh" ism-i mahsusiyle bir melek–i mahsus dahi okuyoruz. Halbuki âlemde hiç bir hâdise olamaz ki, ona, kudret-i İlâhiye'nin bir taallûk-ı mahsusu bulunmasın. Binaenaleyh cins-i melâike kudret ve tekvin-i İlâhî'nin vahdetten kesrete tevezzüunu ve onun tenevvüat ve taayyünatı mahsusasını ifade eden mebadi-i faile olarak mülâhaza edilmek lâzım gelir. Ve kâinatta hiç bir şey, *hiç bir* hâdise, hiç bir fiil-ü hareket tasavvur olunamaz ki, böyle bir Risalet ile vaki olmuş olmasın. Bundan başka bir nev-i melâike daha vardır ki, bunlar, hâdisat-ı tekviniyeden mukaddem şuun-i emriye ve kelâmiyeyi, tabir-i âharle şuun-i ruhiyeyi mevcudat-ı akılenin cereyan-ı ruhîsine aid evamir ve irşadat-ı Rabbaniye'nin tecelliyat-ı mahsusasını ifade ederler. Bunlar, daha evvel Resul-i idrak-

---

Me'huz: Çıkarılmış, alınmış. **Tevezzüu:** Yer tutma, dağılma. **Tenevvüat:** Çeşitlenmek. **Taayyünat:** Meydana çıkmak. Görünmek. Anlaşılma. **Şuun:** İşler. Fiiller. Havadis.

dirler. Müdrik ve muhtar olan mebadi–i faileye kablel fiil hayrın ve rıza-yı İlâhî'nin vichesini ira'e eylerler ve melâikeye olduğu gibi beşere de müvekkeldirler. Şeytanın melâikeye tekabülü de bu cihettendir ve alelekser melâike yalnız bunlar zannedilmiştir. Biz, her hâdiseyi iki mebde ile tasavvur ederiz ki, biri, mebde-i fail, diğeri mebde-i kabildir. Meşhudatımız, bu ikisinin haysiyet-i müşterekesidir. Asıl madde, bu mebde-i kabilden ibarettir. Biz, asıl maddeyi görmeyiz, gördüğümüz hep eseri failiyettir. Görülen her fiil-ü hareket, her şe'n-ü hâdisede bizzat veya bilvasıta bir mebde-i fail tanırız. Şüphe yok ki, muharriksiz bir hareket yoktur ve madde kendi kendine âtıldır. Bundaki her hareket veya sükûn bizzat veya bilvasıta fail bir kudret-i muharrikenin eseridir ve her hâdise böyle bir fail-i müessirin tezahürüdür. Biz eseri görür, eseri idrak ederiz. Halbuki, ayni eserle hakikatte idrakimize tezahür eden o fail-i müessirin bir lemhasıdır. Madde onun altında bir ma'kuldür. Gördüklerini madde zannederler, onu kuvvet sayesinde gördüklerini bilmelidirler. Buradan, feylesofların kuvvet nazariyesine atlıyacak olursak bütün kuvvet ve kudretin Hakk Teâlâ da tevahhüd ettiğini ve kudret-i İlâhiye'nin ilk vasıta-i taayyün ve tecellisi melâikenin risaleti demek olduğunu ihtar etmek kolay olur lakin bunlar miyanında kuvayi müdrike de vardır ki, onlar da, vakıat-ı kable'l-vuku tefhim eden Rububiyet-i İlâhiye'nin mübelliğidirler ve binaenaleyh melâikesiz bir hâdise tasavvuru gayr-i mümkündür. Melâikesiz bir katra yağmur bile düşmez. Şu kadar ki, irade-i insaniye ile alâkadar kuva-yı tâliyedeki şerr-ü fesad âmili gibi icra-yı tesvilât eden ervah-ü kuva-yi şeytaniye de bâlâda izah olunduğu üzere, bu melâikeye mukabildir.

Bu izahatı serdettikten sonra, melâikenin mahiyet ve envaı hakkındaki akvali de icmal etmek faideli olacaktır. Va'z-ı mesele şudur: Melâikenin bizatiha kaim zevat, tabir-i âharle cevahir kabilinden olduklarında ukalânın ittifakı vardır. Fakat bunlar mütehayyiz midirler, mücerret midirler? Bunda ıhtilâf ediliyor:

1- Mütehayyizdirler. Melâike, bir takım ecsam-ı lâtife-i esiriyedir ki, eşkâl-i muhtalife ile teşekküle kadirdirler. Bu kavil, ekseri mütekellimîn kavlidir. "Çünkü" diyorlar, Peygamberler, bunları şekilleriyle görmüştür. Şekiller ise, cismanîdirler, haiz-i eb'addırlar. Bir de maddesiz kuvvet-i mücerrede tasavvuru, bizzat kudret-i İlâhiye tasavvuru demektir. Allah'dan maada zat-i

---

Lemha: Bir göz atma, şimşeğin bir defa çakışı. **Tesvilat:** Kötü bir şeyi güzel gösterip aldatmalar. **Akval:** Sözler.

mücerret yoktur. Madde tasavvurdan silindiği zaman, tasavvur olunan kuvvet ve kudret-i mahza, ayni kudret-i İlâhiye'den ibaret kalır. Henüz hiç bir teşekkülü haiz olmıyan ecza-i lâyetecezza halindeki madde-i mahza ise, kabil ve atıl-ı mahızıdır. Onda hiç bir failiyet ve kuvvet yoktur. Bunlara, failiyet demek olan kuvvet ifaza edildiği zaman, teşekkül'ü haiz mürtabıt bir cismi esirî olurlar. Denebilir ki, teşekkül, bunların hakikatleri değil, maddede tezahürleridir. Binaenaleyh kendileri, mavera-yı maddedir. Buna, şu cevap verilir ki, melâike ve resul tabiri de bu haysiyetledir. Yoksa mavera-yı maddede bunlar, ayni kudret-i İlâhiye'ye raci'dirler. Bu kavil, asr-ı hazırda ekseri Hikmet-i tabiiye ulemasının esirsiz kuvvet tasavvur etmemelerine müşabihdir.

2- Hükemanın ve bilhassa hükema-i İslâmiye'nin kavilleridir ki, melâike, ne mütehayyiz, ne ecsamdırlar. Bunlar, nüfus-ı natıka-i beşeriye, yani ruh-ı insanî gibi cevahir-i mücerrededirler. Fakat mahiyetçe bunlardan başkadırlar. Kuvvetce daha mükemmel ve ilimleri daha çoktur. Aralarındaki nisbet, güneş ile ziyasının nisbeti gibidir. Ve bunlar, iki kısımdırlar. Bir kısmı, marıfet-i Hakk'a müstağrak ve başkasiyle iştigalden mütenezzihdirler. يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ " (*"Gece gündüz ona tesbih ederler, fütur getirmezler."* Enbiya 21/20) Bir kısmı da, kalem-i kaza vü kaderin cereyanına göre semadan arza tedbiri umur ederler ki, bunlar da, فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا (*"Derken bir emir çevirenlere kasem olsun ki* (kıyamet var)" Naziat - 79/5) dırlar. Ve bunların, semavî ve arzî olanları vardır. Evvelkiler de, bunların ruhları mesabesindedirler.

NASÂRÂ'dan taifenin de, melâike bedenlerinden müfarakat etmiş, ervah-ı fazıle-i beşeriye diye telakki ettikleri tefsirlerimizde ve kütüb-i kelâmiyemizde zikrolunuyor. Zamanımızda gayr-i İslâmî felsefelerin, maddeyi, kuvvete, kuvveti, ruha irca eden nazariyeleri de esasında hükemanın, "Salifü'z-zikir cevahir-i mücerrede" nazariyesidir. Mücerredatı, umur-ı itibariye addedenler de, mütekellimîn mezhebine irca olunabilirler.

Bâlâda beyan olunan kavl-i muhtar vechiyle, bütün kâinat-ı maddiye, bir sema olduğuna ve bunlardan maada semalar bulunduğuna göre, hakikat-i melâikenin ve bunların makamlarının ne kadar yükseklere ve derinliklere varacağını tasavvur etmelidir. Bunların kesretlerini anlatmak için, (A.S.) Efendimiz'in şöyle buyurduğu naklolunmaktadır: **"Sema gıcırdamaktadır. Ve gıcırdamak hakkıdır. Onda bir kadem mevzii yoktur ki, bunda bir melek-i**

Layetecezza: Bölünmez, parçalanmaz. **Mürtabit:** Bağlı, birbirine bitişik. **Müşabih:** Benzeyen, benzer. **Müfarakat:** Ayrılık.

sacid veya rakî bulunmasın." (İbni Mace zühd; 19) Bu babta temsilen, şöyle bir nisbet-i mütezayide dahi rivayet olunmuştur: "Beni Âdem, cinnin uşrü, bunlar, hayvanat-ı berriyenin uşrü, hepsi, tuyurun uşrü, mecmuu hayvanat-ı bahriyenin uşrü ve bütün bunlar, arza müvekkel olan melâikenin uşrü mesabesindedir. Sonra sema-i Dünya melâikesi, bütün bunlardan o nisbette çok ziyade ve bütün bunlardan, sema-ı saniye melâikesi de o nisbette ziyada, sema-ı sabıaya kadar mütezayiden hep böyle... Sonra bunların heyet-i mecmuası melâike-i Kürsiye nazaran az bir şey, sonra hepsinin mecmu-ı adedi altı yüz binç baliğ olan süradıkat-i Arş'tan birinin melâikesine nazaran onda bir kalmaz. Ve bunlardan bir süradik'ın yani bir büyük perdenin, tûl ve irtifaına nazaran semavat-ü arz ve içindekiler ve araları, bir kadr-i mahsûs teşkil etmezler. Ve bunun her karışında bir melek-i sacid veya raki veya kaim vardır ki, tesbih ve takdis eder. Sonra bunların mecmuu, arş etrafında dönen melâikeye karşı, denizden bir katra kalır. Sonra İsrafil Aleyhisselâmın eşyâı olan melâike-i Levh ve Cibril Aleyhisselâmın cunudu olan melâike lâyuhsadır. Cinslerini, müddet-i ömürlerini, keyfiyet-i ibadetlerini ancak Allah bilir. وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ ("...*ve Rabb'ının ordularını ancak kendisi bilir...*" Müddesir 74/31) yine (A.S.) Efendimiz'den şöyle rivayet olunmuştur ki: **"Semaya urûc buyurdukları zaman, kal'a burcları gibi bir mevkide bir takım melâike görmüştü. Bunlar biribirlerinin yüzüne doğru mütekabilen yürüyüp gidiyorlardı. "Bunlar nereye** gidiyorlar" diye Resulûllah, Cebraile sordu. Cebrail, **"bilmiyorum, ancak yaradıldığımdan beri ben bunları görürüm ve evvel gördüğümün bir tanesini bir daha görmem"** dedi. Onlardan birine, ikisi birden, **"Sen ne zaman halk olundun?"** diye sordular. O da, **"Bilmiyorum, ancak Cenab-ı Allah, her dört yüz bin senede bir yıldız halkeder. Ben yaradıldığımdan beri de dört yüz bin yıldız yarattı"**, (Mefatihil-Gayb, 11; 162) diye cevap verdi." Melâikenin kesretini ve kudret-i İlâhiye'nin vüs'at-i tecelliyatını anlamalı.

سُبْحَانَ مَنْ تَحَيَّرَ فِي صُنْعِهِ الْعُقُولُ * سُبْحَانَ مَنْ بِقُدْرَتِهِ يَعْجِزُ الْفُحُولُ

"Sanatı karşısında akılların hayrete düştüğü Allah'ı tenzih ve tesbih ederiz.

"Kudreti karşısında en güçlü kimselerin aciz kaldığı Allah'ı tesbih ederiz."

Şüphe yok ki, bu tenvirat, asr-ı hazırdaki heyet fikrinden de çok yüksektir

---

Sacid: Secde eden. **Rakî:** Ruku' eden. **Uşr/öşür:** Onda bir. **Tûl:** Boy, uzunluk. **İrtifa:** Yükseklik, yukarı kalkmak. **Kaim:** Ayakta duran, vaktini ibadetle geçiren. **Eşyâ:** Yardımcılar, cemaatler. **Cunud:** Askerler, ordu. **Layuhsa:** Hesapsız, pek çok.

ve bunların hepsini ecsam-ı lâtıfe-i şiriye ile tahdîd etmek de pek muvafık olmasa gerektir. Onlar, nihayet melâike-i arziyeyi ve sema-ı dünya melâikesini izah edebilir. Meğer ki, sema-ı dünyanın dar mânâsiyle tefsirinde ısrar edilsin. Bu ise, mütekellimînin muhtarı değildir. Bu ayette zikrolunan melâike hakkında da cüz'î bir ıhtilâf vardır. Bundan murad melâike-i arzdır, diyenler olmuştur ki, bu da, Dahhak'in İbn Abbas (R.A.)'dan bir rivayetine müntehi olmaktadır. Lâkin ekser Sahabe ve Tabiîn Rıdvanullahü Aleyhim) ecmaîn Hazaratı, lâfzın umumuna ve muhassıs bulunmadığına mebni bütün melâike olduğunu söylemişlerdir.

İşte bütün melâike, arzda hilâfete müteallik böyle bir takdir-i ezelînin kendilerine tebliği üzerine hıtab-ı İlâhî karşısında, اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ("... Â!.. *Orada fesad edecek ve kanlar dökecek bir mahluk mu yaratacaksın? Biz hamdinle tesbih ve seni takdis edip dururурken" dediler...*") diye maruzatta bulundular. Cevaben **Rabbımın:** قَالَ اِنِّى اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ **"Her halde ben sizin bilemiyeceklerinizi bilirim."**, buyurdu. Şüphe yok ki, alelıtlak, düşünüldüğü zaman bunun böyle olduğunu ve ilm-i ilâhî'nin kendilerinden çok ziyade ve yüksek bulunduğunu melâike bilirlerdi. Öyle iken makamı inkârda te'kit ifade eden, «اِنِّى» ile takviye ederek Cenab-ı Allah'ın bunu tekrar ihbar etmesi gösterir ki, murad-ı İlâhî, bu umum içinde bir hususu yani istihlâf meselesini istihdaf etmektedir ki, melâikeye hafi kalan ve şer ihtimali karşısında taaccüb'ü istib'ad ve arz-ı ihtısas ile söz söylemelerine sebep olan da bu idi. Binaenaleyh siyakı mânâ, hilâfetin hikmet ve devaîsi ve ona liyakat mes'elesi hakkında bilmediğiniz cihetler var. Ben, sizin bilmediğiniz bir çok şeyleri bildiğim gibi bunu da bilirim, demek olur. Ve bununla cevap suale her vechiyle mutabık olmak için bu babda yalnız hısal-i melekînin, adem-i kiyafetine ve talebin adem-i cevazına da zımnen işaret buyrulmuştur. Burada, طَالِبُ الْعَطَاءِ لَا يُولَّى عَلَى الْعَطَاءِ hikmetine de tenbih vardır.

Cenab-ı Allah, onlara bu cevabı verdi. وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا **Bir taraftan da Âdem'e bütün o isimleri talim etti.** Ya o esmayı, Allah kendi vaz'edip Âdemi'in ruhuna nakş-ü ilham etti veya Âdem'e bunları lüzumunda vaz'edip kullanacak bir istidad-ı mahsus haiz bir ruh nefhini takdir etti ki, evvelki zahir, ikinci muhtemeldir. Talim ile yani öğretmek ile bildirmek herkesin malûmudur. Bundan Hazret-i Âdem'in, aslı lisan olan isimleri, birdenbire bir i'lâm ile bilmiş olmayıp, sırr-ı terbiye hükmünce bir isti'dat ile az çok bir tedric içinde belli-

---

İstibad: Uzak görme, ihtimal vermeyiş. **Hısal:** Hasletler, huylar. **Nefh:** Üflemek.

yeceği anlaşılır. Ve burada bu ta'limin, takdir-i mütekaddimi ve nefs-i Âdem'in sıfat-ı zatiyesi beyan olunuyor ki, bu sıfat, nev-i beşerin mahiyet ve fıtrat-i ulâsı demektir. Zira Âdem, nev'in ilk ferdidir ve havass-ı nev'iyenin aslı ondan mevrustur.

Bu isimler nedir? Ve «كُلَّهَا» istiğrakının derece-i şümulü ne kadardır? Yani bütün eşyanın isimleri midir? Yoksa bir takım esma-ı ma'hudenin mecmuu mudur? İlmî tabiriyle «اَلْاَسْمَاءَ» daki elif lâm istiğrak için midir? Yoksa Allah'ın öğretmesini murad ettiği isimler mânâsına ahd-i harici olup, «كُلَّهَا» bunun te'kidi midir? Bu noktada eslâf-ı müfessirînden bir kaç kavil vardır:

1- Bu isimler, insanların tearüfüne, anlaşmasına sebep olan bütün isimlerdir: İnsan, hayvan, arz, bahr, cebel, himar vesaire hepsi (İbn Abbas'dan Dahhak). Gurab, hamame ve her şeyin ismi (Mücahid). Her şeyin ismi, be'ir, bakara, şâte varıncaya kadar (Said ibn Cübeyr). Her şeyin ismi, hatta şu, bu, hades bile (İbn Abbas'dan Said ibn Ma'bed). Her sınıf halkın ismi ve cinsine ircaı, şu cebel, bu deniz, şu şöyle, diye her şeyin ismi (Katade). Bunların hasılı, bütün elsinenin aslı olan lûgâtın hepsi oluyor. Ve elif lâm istiğraka hamlediliyor. Bundan kıyamete kadar olmuş olacak bütün şeylerin esamisi mânâsını anlıyanlar da olmuştur.

2- Melâikenin esamisi (Rabî ve daha diğerleri).

3- Zürriyetinin esamisi (İbn Zeyd'den, İbn Vehbden Yunus ibn Abdilâlâ ve daha diğerleri). Bu iki surette de, elif lâm ahd içindir ve bunun karinesi gelecek olan «عَرَضَهُمْ» zamiri gösterilmiştir. Çünkü tağlib muhtemel olmakla beraber, «هُمْ» zamiri zevilukulde zâhirdir. Ve bu karineye nazaran bazı müfessirîn, hem esma-i melâikeye ve hem esma-i zürriyete şumulünü, yani ikinci ile üçüncüyü cemetmişlerdir. Bu esmayı, Esmaullah diye ahzetmeye de bu zamir manidir.

4- Esmadan murad, lisan değil, havass-ı eşya, tabiri âharle, o havastan müteşekkil suver-i ilmiyedir, diye de tefsir edilmiştir. Lâkin bunun, ilmden ziyade kelâm, hiç olmazsa kelâm-ı nefsî olan zihin olması ıktiza eder. Her ne olursa olsun burada kat'î olan nokta, Hazret-i Âdem'e az veya çok talim-i lisan edilmiş ve müşarün'ileyhin ilim ve kelâm sıfatlarına mazhar kılınmış olması, kelâm ve lisan mes'elesinin, emr-i hilâfette şayan-ı ehemmiyet bulunmasıdır. Lisan hususunda, bütün Beni Âdem'in zamanımıza kadar vâki olan tenevvü ve terakkiyatın cümlesi esas itibariyle Hazret-i Âdem'in fıtraten mazhar buyrulduğu bu

---

Mevrus: Miras edilmiş. **Ma'hude:** Va'dedilen, söz verilen.

talim-i esma hasîsasına medyundur. İlim ve mantık hassası bu suretle nev-i insanînin fırat-i asliyesinde dahil zatiyatından bulunmuş ve bundan evvel hakikat-ı Âdemiye ve tam mânâsiyle ruh-ı Ademî tamam olmamış olur. Bu suretle kuvve-i kelâmiye ruh-ı insanînin mahiyetinden bir cüz teşkil etmiştir. Cenab-ı Hakk, bu kuvveyi, ruh-ı Âdem'e zatî olarak bahşetmiş ve nefhın tamanıdan sonra da Âdem, bilfiil şeref-i lisan ile müşerref olarak lüzumuna göre esmayı tekellüm eylemiştir. Binaenaleyh Âdem'den evvelki mahlûkat, her ne neviden olursa olsunlar, lisandan mahrum idiler ve binaenaleyh insan değil, idiler. İnsanlık, hilâfet-i Âdemiye ile müterafıkdır. Ma'sıyeti, insanın zatîsi sayıp da, sıfat-ı ilmi ve sıfat-ı kelâmı araziyatından saymak istiyenler, insanı bilememişlerdir. Bundan da şu neticeye geliriz ki, bu talim, kable'n-nefh yalnız ruh-ı Âdem'e idiyse, ona kuvve-i kelâmiyenin, va'z-ı esma istidadının bahşedilmiş olduğunu ifade eder. Ve bu suretle esmanın bilfiil vâzıı, ikdar-ı Rabbanî ile peyderpey Âdem olmuş olur. Ve eğer zahir vechiyle nefh-ı ruh ile beraber veya sonra ise, vâzı-ı esma, Allah Teâlâ'dır. Ve Âdem'e ilham veya ilm-i zarurî ile peyderpey talim buyurmuştur. Evvelkinde, «الأسْمَاءَ كُلَّهَا» kıyamete kadar bütün elsinenin esmasına şamil bir istiğrak-ı hakikî olur. İkincide, ilk tekellüm edilen bütün esmaya mahsus ahd-ı haricî olur. Müfessirince ta'lim böyle iki suretle de te'vil edilmiştir. Ve ilm-i Usul'de buna müteferri olarak vaz-'ı lûgat meselesindeki ihtilâf hasıl olmuştur. Zâhir olan, her halde bilfiil ta'lim ve o ta'limin takdiridir. Yani lisan, Âdem'in eser-i hilâfeti değil, sebeb-i hilâfetidir.

İşte Allah Teâlâ, Âdem'e böyle esmayı ta'lim etti. ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَٰئِكَةِ Talimden bir müddet sonra da, bu isimlerin müsemmalarını, yani delâlet ettikleri zevat-i melâikeyeye arz etti. Buradaki, «هُمْ» zamirinde bir dakîka-i lisaniye vardır ki, lisanımızda bulunmaz. «عَرَضَهَا» denilmeyip «عَرَضَهُمْ» buyrulması, arz olunan şeylerin zevil'ukul olduğunu göstermekte zahirdir. Ve esmayı takyid ettiren karine de budur. Bu zamirin melâikeye ircaı ve o isimlerin esma-i melâike olması da bunların melâikeye arzı ile mütenasip olmuyor. Binaenaleyh en zahir mânâ, bu müsemmayatın Hazret-i Âdem'e halef olacak olan zürriyetleri olmasıdır. Salifü'z-zikir esma dahi bunların isimleri, yani insan isimleri demek olur. Maamafih bütün esmanın talim edilip de yalnız bunların arz edilmiş olması da, ihtimal dahilindedir. Lâkin her iki halde böyle olmak için, zürriyetleri halk edilmiş bulunması lâzımgelir. Halbuki, âyette henüz Hazret-i Havva'nın bile

---

İkdar: Kuvvet verme, güç kazandırma. **Vazı':** Koyan, yerleştiren. **Elsine:** Diller, lisanlar. **Müsemmeyat:** İsim verilenler, ad konulanlar. **Salifu'z-zikr:** Bildirilen, zikri geçen, daha evvel *söylenen.*

halkına işaret yoktur. Ve kıssanın siyakı da buna muhalif görünmektedir. Bu müşkil, ma'ruf bir hadîs ile izah olunuyor ki, bunlar, melâikeye küçük karıncalar, mikroplar misalinde arz edilmişlerdir. «أَمْثَالَ الذَّرِّ» ki, zürriyet kelimesi, bundan muştakdır. Bu hadîs, bunların o zaman Âdem'de henüz tohum halinde, yani istikbalde bütün Beni Âdem'i temsil eden ilk büzeyrat-ı maneviye suretinde bulunduklarını ifham eder. Eğer burada bu vakıatın cismaniyeti kesife âleminde olmayıp Hazret-i Âdem'in nefs-i natıkasının takdirî veya ruhunun esirî bir cismaniyet-i lâtife iktisab etmesi halinde olduğunu tasavvur edebilirsek, o cism-i esirî eczasında kıyamete kadar gelecek Beni Âdem'in müteselsilen temessülleri veya nefs-i natıkasındaki suver-i maneviye-i zürriyat o esmanın melâikeye arz olunan medlûlâtı olarak mülâhaza edilebilir. Ve böyle olmasına vakıanın arza hubuttan mukaddem olması karine demektir. Bu surette melâikeye arz, arz-ı hissî değil, arz-ı ilmî ve hakikî olur. Filvaki isimlerin asıl medlûlâtı, eşyanın suveri ilmiyesidir. Kelimelerin mevzuu lehi asıl bunlardır. Demek Âdem'e evvelâ eşyaya ve bilhassa zürriyetine müteallik ilim ihsan edilmiş ve bundan başka bu malûmata ait isim ve suver-i lisaniye dahi ta'lim buyrulmuştur. Melâikede olmayan da, budur. Bunlar, takdir edilmiş ve hubuttan sonra da Hazret-i Âdem, bunların fiiliyatını arzda görmüştür. Burada bilfiil ilmin fıtriyeti veya adem-i fıtriyeti meselesi vardır ki, başka yerlerde tafsili gelecekdir.

Rabb'ın melâikeye bunları arz-u irae etti de, فَقَالَ اَنْبِؤُنِى بِاَسْمَاءِ هؤُلَاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **"Haydi siz bil'işare ifade etmek istidiğiniz hilâfete liyakatiniz imasında sadık yani musıb iseniz işte bunların isimlerini bana güzelce haber veriniz" buyurdu.** Bu zevatı, sade kendileriyle değil, isimleriyle dahi tanıtabileceklerini sorarak, evvelâ melâikeyi acizlerini izhar-ü isbat etmek için imtihan etti ve bununla şunu da anlatmış oldu ki, tasarruf, tedbir, ikame-i ma'dilet, bunların müteallaklarını, isti'datlarının mertebelerini ve hukukun mikdar-ü derecelerini bilmeğe ve bundan başka bir de, bizzat ihzarlarına muhtaç olmaksızın gıyablarında dahi isimleriyle anlatabilmeğe mütevakkıftır. Ve bu babta sıfat-ı ilimden daha fazla bir hususiyet ve meziyet ifade eden sıfat-ı kelâmın, kuvve-i lisaniyenin, tabir-i aharle, hakikate mutabık natıkiyetin zatî bir kıymet-ü ehemmiyeti vardır. Ve onsuz icra-yı ahkâm mümkün değildir.

Bu imtihana karşı melaike, قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ **"Sübhaneke, en yüksek tesbih ve tenzih sana Ya Rabb!. Senin, bize bildirdiğinden başka bizim hiç bir ilmimiz yoktur. Her şeyi bilen ve daima bilen**

Hubut: Aşağı inme, düşme. **Ma'dilet:** Sapılacak yer.

alîm ve her sun'unda hakîm, hakikaten sensin ve ancak sensin", dediler ve böyle ızhar-ı aciz ve arz-ı tesbih eylediler.

SÜBHAN, tesbihin bir ism-i alemidir. "Sübhaneke" de, ekseriya tevbe mukaddimesi, olur. Şimdi burada şu sualler hatıra gelir: Melâike hiç bir isim bilmiyorlarsa, o zaman sıfat-ı kelâmdan külliyen mahrum bulunuyorlardı demek olur. O halde bu sözleri nasıl söylüyorlar ve kelâm-ı İlâhîye nasıl muhatab oluyorlardı. Yok eğer bunlar, külliyen mahrum değiller de, henüz gösterilen yeni şeylerin isimlerini bilmiyorlar idiyse o zaman niyabete alelıtlak liyakatsizlikleri nasıl sabit olur?. Filhakika esmadan murad, birinci rivayet vechiyle alelumum esma ise, melâikenin bütün esmadan mahrum bulunacakları cihetle bizzat sıfat-ı kelâmları olmadığı ve ancak sıfat-ı ilimden bir hisseleri bulunduğu anlaşılır ve eğer esma-i zürriyet ise, diğer esmayı menetmeyeceğinden sıfat-ı kelâma mani olmaz ve bu surette melâikenin adem-i liyakatini isbat matlûb olmayıp, başka bir hikmetin ibrazı matlûb olur. Lâkin her iki takdirde melâike ile olan muhataba-i İlâhîye sıfat-ı kelâma raci olmayıp mânâsı büsbütün başka olmak ve sıfat-ı ilim ile te'vil edilmek muktaza-i zahirdir. Evvelki umum takdirinde bu zarurîdir. Husus takdirinde ise, liyakat hikmeti hasebiyle zahirdir. Binaenaleyh melâike esmayı, kelâm-ı Âdem'in inbasiyle öğreneceklerdir. Burada İlm-i kelâmın mu'dıl bir meselesine gelmiş oluyoruz. Şu kadar söyleyelim ki, asıl ilim, hakikatin bizzat bir tecellisi ve bir inkişaf-ı mahsusudur. Kelâm da, ilmin bir tecellisi, hem de bir dal, bir alâmet ile binniyabe bir tecellisidir. Aslı ilimde, hakikatin bizzat bir veçhi vardır. İsimde, kelamda ise, o vechin ancak bir naibi vardır. Zira ismin asıl mânâsı, bir şeyi zihne ref'etmek için alâmet ve delil olan şey demektir. Ve mânâ-yı ıstılahîsi bundan me'huzdur. Binaenaleyh isim, kendisi de bir şey olmakla beraber, ismiyeti diğer bir şeye naib ve alâmet olması itibariyledir. Ve Allahü âlem bu hikmete mebnidir ki, hilâfete liyakat, esma ve kelâmdaki bu mânâ-yı niyabet ile mütenasib olmuştur. Ve Allah, bunu ibtida Âdem'e ihsan etmiştir. Ve işte ulûm-ı beşeriye niyabî olan işbu suver-i kelâmiyenin haylûleti ile alakadar olduğundan dolayıdır ki, tasavvurat-ı zılliye ile meşbudur. Ve ilm-i keşfî ile ilm-i ismî ve fikrînin büyük farkları bundandır. Demek ki, Cenab-ı Allah ile melâikenin evvelki muhatabaları hiç bir suver-i ismiye ve niyabiye karışmıyan ve bizzat veçh-i hakikat üzerinde vaki olan bir cereyanı ilmîdir. Ve meleklerin mükalemeleri, tesbihleri, takdisleri bizzat olan bir işrak-ı ilmî demektir ki, bununla asıl sıfat-ı kelâmın niyabî olan tarz-ı cereyanındaki fark

---

Muhataba: Birbirine söz söyleme. **Suver:** Suretler.

aşikârdır. Binaenaleyh meleklerin bilmedikleri ve bildiklerinde noksanları bulunabilirse de, hataları, cehl-i mürekkebleri olmaz. Ve bunun için denilmiştir ki, melâike, ancak nas ile amel eder. Beşer ise, istinbat ve kıyas kuvvesine maliktir. Bâlâdaki ifadelerinde de, sarahaten liyakat dava etmemişler ve yeni agâh oldukları mes'eleyi nâkıs olarak görebilmişler ve hakikat-i niyabeti bilememekle beraber söylediklerinde de bir vech-i hakikat söylemişlerdir. Beşeriyetin hatâ ve cehl-i mürekkeb kabiliyeti de kendilerindeki kelâm sıfatı ve bundaki haysiyet-i niyabiye ile alâkadardır. Şeytan, bunları bu cihetten aldatabilir. Gerçi kelâm, esasen ilm-i hakka ve sıdka mevzudur. Ve onun naibidir. Ve bu naibin temsil ve delâletinde de ciddiyet vardır. Lâkin kelâmın zatîsi olmayan bir te'sir ile yalan söylenir. Sonra kelâm, ayn-i ilim ve ayn-i hak diye ahzedilir. Ve suver-i kelâmiye ve niyabiye ile mahlût olan suver-i fikriye ve tasavvuriye bizzat ilm-i hak yerine konulur. Ve hasılı bilerek söylenilmez, bilerek anlaşılmaz ve hepsinin maverasında hak, taleb ve taharri edilmez. Haslet-i niyabet, bir asalet talâkki edilir. Ve o zaman insanlığın bütün şerr-ü fesadı başlar. Halbuki Cenab-ı Hakk, fıtrat-i Âdem'i kendi sıfatından hem ilim ve hem kelâm sıfatlarına mazhar kılmış ve kendine esmayı ta'lim ettikten sonra, melâikenin karşısında liyakatini isbat için bir de imtihan eylemiştir.

Melâike, itiraf-ı aciz ve teslim-i ilm-ü hikmet edince Rabbın: قَالَ يَا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ **"Ya Âdem, bunlara şunların isimlerin güzelce haber ver, dedi"** ve halifenin kim olacağına da bu hitab ile işaret etti.

Âdem, isminin üdmeden veya edim-i arzdan muştak «اَفْعَل» vezninde Arabça bir kelime olduğu rivayet olunuyor ise de, a'cemî yani gayr-i Arabî ve «فَاعَل» fâal vezninde olması tercih ediliyor. Zamahşerî, Beyzavî, Ebussuud ve saire gibi muhakkikinin muhtarı budur. İmam Şa'bî, bunun, azer ve a'zar gibi İbranî bulunduğuna zahib olmuş, Süryanî'de de âdem toprak demek olduğunu söylemiştir. Bazıları da bunun aslı, hâtam vezninde Süryanî olduğuna zahib olmuşlardır ki, bu surette lisanımızdaki adam talaffuzu daha aslî olmuş olur. Arabî ise, alemiyet ve vezn-i fiilden dolayı, gayr-i Arabî olduğuna göre de alemiyet ve ucmeden dolayı gayr-i munsarıftır. Ve her iki takdirde bir ism-i cins olmayıp ism-i âlem olduğu muhakkaktır. Âdem, beşer, insan gibi ism-i cins makamında kullanılacak olursa cem'i, avadim gelir ve o zaman cem'i gayr-i munsarıf olursa da, müfredi munsarıf olmak ve «رَاَيْتُ ادَمًا» demek icab eder ki, «فَرْدًا مِنْ بَنِى ادَمَ» «ادَمِيًا» demektir. Ve doğrusu hariçte her ism-i cins, ibtida bir ism-

---

Mahlut: Karıştırılmış. **Edim-i arz:** Yeryüzü. **Zahib:** Bir fikre uyan.

i alemin ta'mimidir. Ve vahid, kesire bittabi mukaddemdir. Her halde Arabî'den maada İbranî ve Süryanî'de bu ismin muhtelif lehçeleri mevcud olduğu anlaşılıyor. Sabiede «عاذيمون» isiminin bile gayr-i Arabî olarak bu ism ile bir alakası görünüyor. Bununla beraber Ebü'l-beşer'in elsine-i muhtelifede başka başka isimlerle yadolunduğu da nakl ediliyor. Şehristanî'nin Milel-ü Nihal'de beyanına göre, Mecus'tan Küyumresiye taifesi, Keyumers, Âdem'dir derler. Ve Keyumers'in Âdem olduğu Hind ve Acem tarihlerinde de varid olmuştur. Lâkin diğer müverrihler, buna muhalefet etmiştir. İbn Esir dahi Kâmil'inde, "Mecusun, Ceyumers dediği Hazret-i Âdem'dir" diye zikreder. En zahiri, Âdem, ism-i beşerin ilk lisanına aid bir kelime olmak üzere ahzedilmek iktiza edecektir.

İşte Cenab-ı Allah, melâikeden sonra Âdem'i de bu emr ile imtihan etti ve Âdem, onları isimleriyle bertafsil anlattı. فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ **Binaenaleyh Âdem, o arz olunan şeyleri isimleriyle onlara haber verince,** قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓى اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ **Rabbın melâikeye, "Ben size, her halde ben bütün Semavat-ü arzın gaybını bilirim demedim mi? Ve siz, ne ibraz ediyorsunuz ve ne gizliyor idiniz? Onu da biliyorum", buyurdu.** Ve bununla evvelki اِنّ۪ٓى اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Ben sizin bilmedilerinizi bilirim"* kavl-i celilinin mânâsını tafsil ve tefsir etti. Bundan anlaşılır ki, icmal, hakikatte tafsilin aynıdır. Şu da anlaşılır ki, melâikeye olan kelâmın hakikati, ancak mânâdan ibarettir. Suver-i lâfzıye ve ismiye değildir. Yoksa icmali söyliyen, tafsılı söylemiş olmazdı. Bâlâda ıhtar ettiğmiz vechiyle bu tafsilin masika lehi de umum değil, husus yani bu miyanda bilhassa Âdem Aleyhisselâm'da tahakkuk eden devai-i hilâfeti takrir ve ızharı hikmet-ü kudrettir ki, işte sizin mukaddema anlayamadığınız sırr-ı hikmet ve esbab-ı liyakat budur demek oluyor. Cenab-ı Allah, bütün sun-i İlâhîsini böyle esbab ve hikem-i hafiyeye rabtetmiştir. Fakat O'na karşı hiç bir sebeb ile dava-yı liyakat ve istihka da hak yoktur. Çünkü O, bir şey murad ederse böyle yeni sebebler halk eder ve neticesini de, o suretle, ihsan eyler. Müsebbibü'l-esbaba sebep ile dava-yı istihkak mânâsız olur. Sebeb-i aslî ve hakikî ancak O'nun iradesidir. Hikmet de, O'nun lâzımıdır. Görülüyor ki, Cenab-ı Allah, Âdem'i halife olmak üzere halk buyurmuş ve keyfiyeti, melâikesine istişare eder gibi icmalen tebliğ etmiş ve cevab-ı malûm üzerine onu talim-i esma ile terbiye etmiş ve sonra melekler ile beraber imtihandan geçirip melaikeye ızharı aciz ve ona bilfiil ısbatı ehliyet ettirmiş ve melâikenin

---

Devai: İçten gelen bir duyguyu teşvik edici halet. **Sun:** Yapmak, eser. **Sun-ı İlâhî:** Allah'ın sanatı, eseri.

mütemadiyen tesbih-ü takdis vazifesiyle iştiğali, bu makam-ı cedide liyakatleri için sebeb-i kâfi olmadığını da göstermiş ve nihayet onları, Âdem'e inkiyad ettirmek için ihzar etmiştir.

Hasılı bu kıssada, Rububiyet-i İlâhiye'nin tarz-ı tecellisi büyük bir vuzuh ve pek ince bir üslûb ile ifham edilerek, insanın fıtrat-i asliyesinde mündemic olan enfüsî niam-ı ilâhiye tezkir kılınmış ve bununla Rububiyet-i İlâhiye'ye ma'rifet te'min edildikten sonra, gıyabtan mütekellime iltifat tarikiyle mabadi de ayrıca bir ihtara tabi tutulmuştur. Şöyle ki:

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْلِيسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ **"Dördüncü nimet olarak o vakti de derhatır et ki, biz melâikeye "Âdem'e secde ediniz" diye emrettik de, İblis'ten maadâsı derhal secde ettiler. O ibâ ve istikbar etti."** Yahud [1] melâike, derhal secde ettiler. Fakat İblis dayattı ve kibirlenmek istedi. وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ **Ve esasen kâfirlerden idi.** Sure-i Kehf'de geleceği üzere aslı, Cin denilen gizli mahlûkattan [2] idi ki, bunların kâfirleri de vardır. Bu emr üzerine taatten huruc etti, kâfir oldu. Akibetin böyle olacağını da Allah Teâlâ, ilm-i İlâhîsinde biliyordu. Bu itibar ile kaderde kâfirler defterinde mukayyet bulunuyordu. Yoksa İblis'in Âdem'e secde emrine kadar küfrü, fiilen sebk etmemişti. فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ "(*"Yine düşünün o vakit ki melâikeye Âdem için secde edin demiştik, hemen secde ettiler, ancak iblis, cinden idi de Rabbının emrinden çıktı..."* Kehf 18/50) Fakat Allah, böyle bildiği için o, kâfir olmadı. O, kâfir olacağı için Allah, onu öyle biliyordu ve öyle takdir etmiş idi. Filvaki İblis, kibr etmek istedi. Nefsinde mümkün olduğu halde itaati, ihtiyar etmedi ve o zaman bilfiil kâfir oldu. Binaenaleyh «كَانَ» idi, mânâsına değil, oldu mânâsına hamledilmek de mümkündür. Görülüyor ki, İblis, Allah'ı inkâr ettiği için değil, emrine itaat etmemesi dolayısiyle kâfir olmuş ve buna nazaran farz olan her hangi bir vazifeyi yapmayanın küfrüne hükmedenler bulunmuştur. Lâkin ulemamız diyorlar ki, İblis'in sebeb-i küfrü, yalnız emre itaat etmemesi değil, onu beğenmemesi اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ (*"Sana", buyurdu: "Emrettiğim halde secde etmemene mani ne oldu?" "Ben", dedi: "ondan hayırlıyım, beni ateşten yarattın, onu ise*

İba: Çekinmek, kabul etmemek. **İstikbar:** Kibir, gurur, kendini büyük görme. **Sebk:** Önce geçme, vaki olma.

[1] Evvelkisi istisna-i muttasıl ve «أبى» istiynaf olması, ikincisi istisna-i munkatı ve «أبى» haber olması takdirine göredir. İblis, melâike cinsinden olmadığı halde, onlardan sayılacak kadar aralarında bulunuyordu. Binaenaleyh tağlib suretiyle melâikeden istisna edilmiş ve hali ayrıca beyan olunmuştur.

[2] Cin, esasen lûgatte gizlenip saklanarak görünmeyen her şeydir ki, buna mukabil saklı olmayıp da meydanda olana dahi, İns denilmiştir.

çamurdan yarattın." A'râf 7/12) diye istikbar ederek kendi kıyasiyle intikad etmeğe kalkışmasıdır. Ve Akaid-ü fıkıh kitaplarındaki mesail-i tekfirin bir kısmıda, bu esasa mubtenidir. Bunda الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ (*"Ki Allah'ın ahdini misak ile bağladıktan sonra bozarlar, Allah'ın vaslını emrettiğini kat'ederler ve yeryüzünde fesat yaparlar. İşte bunlar, hep o hüsrana düşenlerdir."* Bakara 2/27) zemimesi vardır ve eşeddir.

Aslı lûgatte secde, son derece tevazu ile alçalıp serfürû etmek ki, kibrin, tam zıddıdır. Şer'an da, alnını yere koymaktır ki, ta'zim ve inkıyadın en yüksek suretidir. Ve ondan ahastır. Zira evvelki, ayaklar, altına yatıp yuvarlanmakla dahi olabilir. Mânâ-yı Şer'î'sinde, ibadet kasdini ilâveye lüzum yoktur. Çünkü secdenin ibadet olması için niyyet şart ise de, secde olması için şart değildir. Maamafih lûgavî ve Şer'î her secdede bir mânâ-yı tezellül ve tazım-ü inkıyad vardır. Bunun için Allah'dan maadasına secde etmek, Şer'an küfürdür. Ve secde, fiilî, bir tâzım-ü inkıyad olduğu cihetle, yalnız kalbî olan inkıyad hakkında mecaz olur. Acaba melâikenin secdesi hangisidir? Kelimat-ı Kur'âniye meani-i şer'iyesine haml edilmek iktıza eder ve melâike, suret-i cismaniyede dahi tecelli edebileceklerinden vaz-ı cephe mânâsı mümkündür. Maamafih melâikenin secdesini kendi hakikatleri ile mütenasib olarak mülâhaza etmek ve hasbe'l-hilâfe Âdem'e bu emr-i ilâhî bir biat-ı fiilî halinde talâkki eylemek daha muvafıktır. Bu ise, Âdem'e bir tekrim olmakla beraber bizzat Allah Teâlâ'ya bir ibadettir. Bununla melâike âhkam-ı İlahiye'nin icrası nokta-i nazarından Âdem'e mertebe-i hilâfetiyle mütenasib bir surette hizmet ve muavenete memur kılınmış ve bir ahde rabtedilmiş demek olur. O halde melekler, Âdem'e bizzat müsahhar değil, fakat bilhilâfe hâdim olacaktır ve her halde mabud-ı asîl olan Halık Teâlâ'dır. Hasılı bu secde, Âdem'e bir ibadet değildir.

İşte insanlar, böyle bir babanın evlâdıdır ve kendileri O'nun halefi, O'nun halifesidirler. Bu nimeti bilmeli, bu kardeşliği takdir etmeli ve hiç biri âlemde asalet davasiyle kendi hisabına yaşamağa çalışmamalı. Büyük bir cemaat-i uhuvvet halinde yaşamalı ve yaşamak için kendi hükümlerini değil, Allah'ın ahkâmını, Allah'ın emirlerini, kanunlarını tatbik etmeli ve o zaman melâikenin de kendilerine hizmet edeceğinden ümidvar olmalıdır. Bunda ibâ ve istikbar eden İblis'in etbaından olmamalı, tebdil-i fıtrat etmemelidirler. Cenab-ı Allah, burada İblis'in ibâ ve istikbarını ihbar ederken bilhassa onun emsali olan ve emr-i ilâhîye inkıyad-ü itaat hususunda tekebbür ve aralarındaki hukuk-ı vaci-

---

Zemime: Beğenilmeyen kötü hal ve hareket.

beyi teslimden imtina eden mahlûkları tevbih buyurmuştur ve bu nassın mâsıka lehi budur. Ve bunların bir kısmı Hazret-i Resulullah'ın hicretgâhı etrafında bulunan Yehud ve ahbar-ı Yehud idiler ki, Peygamber'i ve sıfatını biliyorlardı ve bi'setini neşr ediyorlardı. Böyle iken hased saikasiyle ikrar ve iz'andan imtina ve istikbar ettiler. İbn Cerir, burada der ki: "işte Cenab-ı Allah, kefere-i Yehud'un bu hallerine işaretle, İblis'i kâfirîn zümresine nisbet etti. Cins-ü nesebde başka olduğu halde din-ü millete onların idadinden addetti ilah... Binaenaleyh İblis ile kâfirler arasında başka cihetten mücaneset gözetmek lüzumsuzdur.

İBLİS ismini, bazı müfessirîn-i mütekaddime: «إِبْلَاس» masdarından bir ism-i Arabî olarak göstermişlerdir. İblâs ise, hayırdan me'yusiyet, pişmanlık ve mahzuniyet mânâlarına gelir. İblis'i dahi Cenab-ı Allah, ma'siyetine mukabil bütün hayırlardan meyus bir şeytan-ı recim kılmıştır. O halde İblis, hayırdan son derece meyus demektir ve irabda esma-ı a'cemiye ahkamına tabi tutulmuş ve gayr-i munsarıf olmuştur. Fakat böyle olması daha ziyâde gösterir ki, bu dahi Âdem gibi a'cemîdir. Arapça'ya diğer bir lisandan intikal etmiştir. Muhakkıkîn, buna kail olmuşlardır.

İşbu secde kıssası, burada kıssa-ı mütekaddimeye ma'tufen ayrıca zikrolunmuştur. Bundan da işbu secdenin فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (*"Binaenaleyh onu tesviye ettiğim ve içine ruhumdan nefheylediğim vakit derhal onun için secdeye kapanın."* Hıcr 15/29) ayetindeki emri ta'likî ile alâkası mevzu-ı bahs olmuştur. Biri ta'likî olarak kable'l-halk, diğeri de tencîzî olarak badehu iki emr var. Acaba secdede bir mi, iki mi? Ta'lim ve imtihandan evvel mi, sonra mı? Buradaki «اُسْجُدُوا» emri tencizîsi sonra olduğunu, öbürü de tesviye ve nefh-ı ruhı takib ettiğini ifade ediyor. Ebussuud, fai cezanın takib ifade ettiğine ilişerek secdenin ba'det-talim ve emr-i tencizî ile yapıldığında ısrar ediyor. Razî de, mukaddem ve emri ta'likî ile yapıldığını ifade ediyor ve secdenin teaddüdüne kail olan görülmüyor. Bu arada zahir olan bu emrin ba'de'l-halk şartın tahakkuku üzerine sabık emr-i ta'lîkînin tenciz-ü infazı olmasıdır. Bunun gerek takdiri ve gerek tekvini ta'limi esmadan, imtihandan sonradır. Maamafih tesviye ve nefh-ı ruh mecmuundan müterahi da değildir. Çünkü bu ta'lim ve imtihan nefh-ı ruhun tamamı cümlesindendir. Yani bundan anlaşılıyor ki, nefh-ı ruhtan murad hayyolması değil, hayy-i natık olmasıdır. Bed'i değil, kemalidir. Binaenaleyh «فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» yerindedir. «اُسْجُدُوا» onun tencizen teveccühüdür.

Mücaneset: Bir cinsten olma, benzeme. **Tenciz:** Sona erdirme, sözünü yerine getirme. **Müterah:** Yavaş hareket eden, ağır davranan.

Hakikat-i Âdem, nefs-i natıkadır. Ve nefh-ı ruhun mânâsı nefs-i natıkanın nefhıdır. Hayat-ı Âdemî asıl bundadır.

Burada İblis'in bihususıhi tevbihı macerası bırakılmıştır. Çünkü sevk-ı kıssa, bilhassa Âdem'e ve Beni Âdem'e olan niam-ı fıtriyenin ıhtarıdır. Bu suretle melâike ile Âdem beynindeki macera beyan buyrulduktan sonra, şimdi de takdirdeki o imtihan ve teveccühün semeresi ve İblis ile olan macerası beyan ve fıtrat-i Ademî de zenb-ü ma'sıyetin arazî olduğu ıhtar edilmek için «وَاِذْ قُلْنَا»deki «قُلْنَا»ya atf ile buyuruluyor ki: وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ **"Bir de demiştik ki, Ya Âdem, sen ve zevcen şu cennette sakin olunuz."** Çift demek olan zevc asıl Arabça'da çiftin her tekine, hem erkeğe ve hem dişiye dahi ıtlak olunur. Demek ki, bu sırada Hazret-i Âdem'in bir de zevcesi halk edilmiş bulunuyor du ki, bu da, ayrıca bir harika-i İlâhiye'dir. İnşaallah bunun tafsilini de ileride ezcümle Sure-i Nisanın baş ayetinde göreceğiz.

Acaba bu cennet, o zaman arzdaki cennetlerden biri mi idi?. Böyle zannedenler olmuştur. Arz-ı Filistin'de yahud Faris ile Kirman arasında bir cennet idi. Hubutu da, oradan Hind'e nakli idi denilmiştir. Ve fakat bunlar, şöyle bir istidlâl ile söylenmiştir: Çünkü halk-ı Âdem'in arzda olduğunda ittifak vardır ve bu kıssa da, semaya ref'i zikredilmemiştir. Olsa idi, bilevleviye tezkir olunurdu. Bir de, cennet-i Huld olsa idi, çıkılmaz ve şeytan oraya giremezdi. Lâkin bu zan, göründüğü kadar ma'kul ve tabiî değildir. Âdem'in arza hubutu, yeryüzünde zuhuru olmak, akl-ü nakle daha muvafıktır. Cennet-i Huld'e mukimen girmekle, müsafereten girmek arasında da fark vardır. Ve binaenaleyh «الْجَنَّة» ahırette mü'minlerin varacağı dar-ı sevabdır ki, el'an mevcud ve fakat dünyada nazardan mesturdur. Ve «الْجَنَّة» denilince, lisan'ı Kur'anda mütearef olan budur. Âdem'in cennette iskânı hali, âlem-i Ahiret neş'etine müşabih bir neş'et-i ulâdır. Ve el-haletü'l hazihi bize nazaran bir âlemi ma'kuldür. Arz ile onun arasında bir bu'd-i mekânî tasavvuruna da lüzum yoktur. O da, ayni feza dahilindedir. Bunda akla takrib için söylenebilecek olan söz: Nefs-i *natıka-i* Âdem'in bütün kuvv-i kemaliyesini haiz olarak maddeye, anasır-ı evveliyeye ilk taallûku, ta'biri aharle, asl-ı beşer olan ilk hüceyre-yi Âdemiye'nin esiri bir surette teşekkülü ve ondan zevcinin inşiabıdır. Muhyiddin-i Arâbî'nin bir tabirine göre, ruhun tabiata ilk tevdiidir...

Cenab-ı Allah, Âdem'e buyurmuş ki, "zevcinle beraber bu cennette

---

Cennet-i Huld: Sonu olmayan cennet. **Hubut:** Aşağıya inme, düşme. **Bu'd:** Uzaklık. **Hüceyre:** Hücrecik. En küçük canlı parçası. **İnşiab:** Şubelere ayrılma. **Tevdi:** Emanet vermek, bırakmak.

sakin ol." وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا "Ve bundan bol bol yiyiniz., حَيْثُ شِئْتُمَا "nerede isterseniz orada yiyiniz وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ ve fakat şu ağaca yaklaşmayınız, bundan yemeye kalkışmayınız فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ zalimlerden olursunuz."

ZULÜM, haddini tecavüz edip, bir hakkı mevziinin gayriye koymaktır. Demek ki, Cenab-ı Hakk, Âdem'e cennette büyük bir hürriyet vermekle beraber, ona yine bir had ta'yin etmiş ve ona yaklaştıkları takdirde zalimler zümresine dahil olacaklarını da bildirmiştir. Bu, şunu tansis eder ki, hilâfet-i Âdemiye mutlak değildir. Ve bunun bir had-di mahsusu vardır ki, tecavüzü zulümdür. O had-di ta'yin eden bu şecere ne idi? Doğrusu bunu, Allah Teâlâ, Kur'ân'da bize ismiyle bildirmemiştir ve ancak bunun Cennette bir şecere-i muayyene olduğunu ve salâh-ü saadet-i Âdem'in tağyirine sebep olmak hassası bulunduğunu ifham etmiştir. Demek ziyadesini bilmemizde İndallah bir faide yoktur. Ve şimdilik mümkün değildir. Ve muhakkıkîn-i müfessirînin muhtarı budur. Maamafih buğday veya üzüm veya incir olduğu hakkında bazı rivayetler de vardır. Ehl-i Tevrat, "bür" yani buğday demişler. Vehb ibn Yemanî'den de: "fakat öyle bir cennet buğdayı ki, danesi sığır yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı," diye bir tabir menkuldür. İbn Abbas ve daha bazılarında, "sünbüle" diye mervidir. "Dünyada evlâdına rızk kılınan sünbüledir", tabiri dahi naklediliyor. İbn Mes'ud'dan asma, üzüm ağacı ve bazılarından incir tabiri varid olmuştur. Bu miyanda şu tabir de vardır: "Bu öyle bir ağaçtır ki, melâike, hulûd için bununla kaşınırlar". Bunların, bir mânâ-yı temsilî ifade ettikleri de zahirdir. Nitekim cennet meyvelerinin teşabühü meselesi sebk etmişti, Hıristiyanlar'dan mervi olan telakkiye göre, bunun, kadınla erkek arasında mukarenet-i cinsiyeden kinaye olduğudur. Nasraniyet'teki ruhbaniyet yani evlenmemek, evlenmemeyi ibadet ve sevab i'tikad etmek kazıyyesinin bu telâkki ile alâkadar bulunduğu da zannolunur. Lâkin Kur'an'ın nassı buna müsaid görünmüyor. O zaman «هٰذِهِ الشَّجَرَةَ» mânâsız olur. «وَلَا تَقْرَبَا» Birbirinize kırban etmeyiniz demek hem kâfi ve hem vazıh olurdu. Bu surette Âdem'in ilk izdivaci, gayr-i meşru' olmak lâzım geliyor. Her halde bizce evla olan, bu babda tevakkuftur. Biz, o ağacı ta'yin edemeyiz. Ancak şu kadar mülâhaza edebiliriz ki, ondan yemek, niyabet-i unutmak ve asalet davasına kıyam etmek hassasını verir. Bu da, insanın fıtrat-i asliyesinden değil, Şeytan'ın ilkaatından başlar. Bu buğday ise, delice buğdaydır. Bir üzüm ise, şarap üzümüdür. Bir incir ise, kurtlu

---

Mevzi: Bir şey konulacak yer. **Tansis:** Tetkikten sonra karar verme. **Hulûd:** edebilik, bir şeyin asli haleti üzere daimi olmak. **Mukarenet:** Yakınlık, birleşmek. **Kırban:** Yakınlık, cimadan kinaye, **İlkaat:** Zararlı sözlerle şaşırtmak.

incirdir. Ve herhalde bir humarı vardır. Ve o humar, aklı alır ve Allah'ı unutturur. Cennette bu, yenilmek için değil, tahdid ve ubudiyet için konulmuştur. Bununla beraber biz, حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ (*"Dünya sevgisi, her hatanın başıdır."* Münavi, Feyzü'l-kadir, 111, 468) hadis-i şerifinde bu şecere-i memnuayı ta'yin eden bir delalet buluyoruz. Demek Âdem, o zaman Dünya hududuna yaklaşmamak emri almış ve Âdem bundan, muktezayı fitrati olarak yememiştir. Fakat فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا Hamza kıraetinde «فَأَزَالَهُمَا» dır ki evvelki "zelle"nin if'ali olan "izlâl"den, ikinci "izâle"dendir. **Bu iskân üzerine o Şeytan, o iblis ikisinin de o ağaç yüzünden ayaklarını kaydırdı,** yahut ikisini de Cennetten kaydırdı. Zira o zaman Şeytan, matrut bulunuyor idiyse de, Âdem'e ve evladı Âdem'e iğva imkanı selbolunmamış idi. Çünkü şeref-i Ademî asıl bununla tebeyyün edecekti. Tasarruf-ı hilâfet bilfiil bununla tahakkuk edecekti. Bu imkâna binaen Şeytan, ne yaptı yaptı Cennete bile girebildi. فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ **de bunları, bulundukları yerden veya hal-i nâimden çıkardı.** Cennetteki zatî fıtratlarına bir tehaüvvül arız oldu. وَقُلْنَا **"Biz de. dedi ki:** اهْبِطُوا **Haydi ininiz ve o halde ininiz ki,** بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ **bir kısmınız bir kısmınıza teaddi ve tecavüz edecek düşman** وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ **ve sizin için arzda bir zamana** (yani ölünciye) **kadar muvakkat bir karargâh tutmağa çalışmak ve intifa edip yaşamak da bir hak olsun.** Zira yerler ve yerdekiler zaten insanlar için halk edilmişti. Ve Cennete iskân, bunun mukaddimesi idi. Fıtratınızdan hariç olan Şeytan'ın ilkaatına bakılmasa idi, bu arzda daha başka bir suret-i salimede gelmek de mümkün idi. Üzerine arza gelip hiç hakkı intifaa malik olmamak da mümkün idi. Halbuki inayet-i ilâhiye bu emri verirken, bu lutfuda esirgememiştir. Ve insanlık Dünyaya böyle bir lûtf-i hak ile müterafık bir felâket içinde doğmuştur. Takdir, bu felâketin imkanını selb etmemiş, fakat bunu zatî dahi kılmamıştır. Sebeb-i felâket arazîdir. Nitekim bu emir verildi. فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ **"Ve verilir verilmez Âdem'de, Rabbinden derhal bir kaç kelime telâkki etti."** Burada "bizden" buyurulmuyor da Rabbinden buyuruluyor. Çünkü hubut emriyle beraber Âdem, mevki-i hıtabdan mevki-i gıyaba tenezzül *etmiş bulunuyordu.* Fakat halife olmak üzere takdir buyurulan fıtrat-ı Âdem'den, ilim ve esma kuvveleri, nez olunmamış idi. Zelle-i vakıa henüz tabiat olmamış idi. Bu felâket üzerine derhal Âdem, bu fıtratıyle Rabbine teveccüh etti ve O'ndan kendisine bazı kelimelerin telkin buyrulmakta olduğunu anladı ve o kelimeleri istikbal edip aldı. Kabul etti ve onlarla amel eyledi. Çünkü telâkki, "lika"dan mehuz olarak karşılayıp almak ve aldığına sarılmaktır. Âdem'e bunlar, tasavvur

---

Matrud: Kovulmuş. **İğva:** Ayartmak, azdırmak, baştan çıkarmak.

dediğimiz suret-i lisaniye ile mahlût bir ilm-i niyabî altında bir ilm-i keşfî, bir şuur-i hakikî ifham ediyorlardı. Bu kelimeler nelerdi? Sure-i A'raf"ta gelecek olan رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ("*Rabbena, dediler, nefislerimize zulmettik, eğer sen bize mağfiret etmez, merhamet buyurmazsan şüphe yok ki hüsrana düşenlerden oluruz*" Â'raf - 7/23) kelimeleri idi. Bundan başka şunlarda nakledilmiştir: سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالٰى جَدُّكَ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي اِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اَنْتَ "Allah'ım sana hamdinle tesbih ediyorum. Senin ismin mukaddestir. Senin şanı.. yücedir. senden başka ilah yoktur. Ben nefsime zulm ettim. Beni bağışla, senden başka günahları affeden yoktur." İbn Abbas Hazretleri'nden rivayet olunduğuna göre şu münacat cereyan etmiştir: Ya Rabb, sen, beni kendi elinle halk etmedin mi? (evet) Ya Rabb, senin rahmetin gadabını sebketmiş değil midir? (Evet etmiştir.) Ya Rabb, ben tevbe eder ve ıslahı hal eyler isem sen beni yine Cennetine yine irca eder misin? (Evet ederim.)" Ve bu mealde bazı âyat daha vardır.

Teemmül olunursa bunların hepsi, ayette aynı mazmunun ifaresine racidir ki bu da, fıtrat-ı ulâ vech ile bütün mevcutiyetiyle Allah Teâlâ'ya teveccüh ve O'nun avarız ile inkıtaa uğrayan rahmet-ü in'amını gadab-ü dalalden salim olarak tekrar isticlâb için tecdid-i akd-i iman ile kalben, kavlen ve fiilen tevbe ve salâha rucudur. Ve bunda dinin künhü münderictir. Bizim dünyada diyanet-ü imanımız, fıtrat-ı ulâda mukadder olan rahmete ve akd-i imana nazaran bir tevbe ve bir rücu mânâsındadır. Ve saadet-i insaniye zünubu kendisine tabiat edinmemek için daima tevbe-vü istiğfar üzere bulunmaktadır. İnsanı me'yus edecek şey, bilfarz vaki olan bir günah değil, günahta ısrar etmek ve tevbeyi unutarak Şeytan'a ittiab-ı tabiat edinmektir. İnsan, Allah'ına, fıtratına iftira etmemeli Şeytan'a ve şeytanete karşı mücahede eylemelidir. Nitekim Hazret-i Âdem, zellenin neticesi olarak yeryüzüne çıkınca lûtf-i İlâhî ile kendini topladı ve muktazayı fıtratı ile telakki ettiği kelimelerle amel etti. Kusurunu itiraf ile arz-ı iman ve: "ya Rabb, beni kendime bırakma", diye yine hilâfetini istid'a eyledi de, فَتَابَ عَلَيْهِ "Rabbi dahi ona, terar rahmetiyle iltifat etti, tevbesini kabul eyledi. اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ **Zira senin Rabbin olan Allah, Tevvab-ı Rahîmdir ve hem Tevvab-ı Rahîm ancak O'dur.** O, o kadar merhametli bir Allah'dır ki, kulunu bir kerre terk edivermekle, ilelebet terk edivermez. Kulu dönüp tevbe ettikçe, İblis gibi ısrar etmedikçe yine bakar yine bakar, namütenahi bakar. Bir oldu, iki oldu, nihayet üç oldu, yetişir artık denemez, sayısız olarak döner bakar, çünkü Rahîm-

---

Teemmül: İyice düşünmek.

dir. Tevbe, esasen rücu etmek, asl-ı sabıka dönmek demektir. Binaenaleyh kula nisbet edildiği zaman, arazî olan günah halini bırakıp aslî olan salâh haline dönmek demek olur. Allah'a nisbet edildiği zaman da, tâli olan nazar-ı gadabdan aslî olan nazar-ı rahmete dönmek mânâsını ifade eder. Bunun için tevbenin mânâyı Şer'i'si, kulun günahını itiraf ve ondan nedamet edip bir daha yapmamağa azmeylemesi, Allah'ında, bu tevbeyi kabul ile günahı mağfiret etmesi diye tefsir olunur.

Acaba Allah Teâlâ, Âdem'in tevbesini kabul etti de, "ininiz" emrini geri mi aldı? Buna cevaben buyuruluyor ki: Hayır. قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا "**Âdem ve zevci ve bunların zımnında bütün Beni Âdem ve Şeytan hepiniz oradan ininiz dedik. Bir kerre o emri** bittekvin infaz eyledik, hepsini yere indirdik verilmiş olan bir emri İlâhi'nin geri kalmayacağını böyle gösterdikten sonra da, kabul-i tevbenin muktazası olarak bu emre şunu da tezyil ettik." فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِنّى هُدًى **İmdi benim tarafımdan size her ne zaman Resul veya kitap gibi her hangi bir delil, bir sebeb-i hidayet gelir de,** فَمَنْ تَبِعَ هُدَاىَ **Benim o hidayetime, o deliline her kim tabi olursa,** فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **artık onlara hakikatte hiç bir korku, ıkab yoktur ve onlar ileride hiç bir veçhiyle mahzun olmazlar.** Yani onlar için havf-ü hüzün devam etmez, akıbetleri mahz-ı sürur-u neşat olur. Allah mahabbeti, Allah aşkı, ittiba-i hak, onlara hiç bir korku, hiç bir hüzün tattırmaz. Gerçi Allah'ı bilen, Allah'ı seven, Allah'tan korkar fakat mahafetullah her saadetin zamanı ve bütün korkuların siperidir. Buna mukabil وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا "**küfre sapıp bizim hidayetimiz getiren âyetlerimize, alâmetlerimize, delillerimize, hüccetlerimize, gerek enfüsî ve gerek afakî şevahid-i vahdaniyet ve Rububiyetimize, gerek âlemde ve hılkat-ı Âdem'de merkuz olan edille-i fıtriye-vü akliye ve gerek Peygamberler ve kitaplarla tebliğ olunan edille-i kelâmiye-vü nakliyemizi tekzip edenler** اُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **bunlar da, bâlâda** وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ (Bakara - 2/24) **diye beyan olunan narın, o dehşetli ateşin çırası ve kömürü olacak ve ondan ayrılmayacak olan arkadaşlarıdır. Bunlar, o ateşte daima muhalleddirler.** Ve işte arzda hilâfet-i Âdemiye'nin suret-i tahakkuku bu hubut ve bu va'd-ü vaid ile müterafık olmuştur. Ve bu sıfat, Âdem'den evlâdına intikal edecek. Bunu bilenler, birinci kısımdan, tanıyanlar, ikinci zümreden olacaklardır. Biri fıtrat-ı ulâ muktezasına halef olacak, biri de araz olan zelleyi, tabiat edinerek zahirde Âdem'e, hakikatte Şeytan'a halef ve refik olacaklardır. Binaenaleyh insanlar, Kur'ân'ın bu kıssalarını iyi teemmül etmeli ve daima hatırında tutmalıdır. Görülüyor ki, kıssanın sonunda, sıyak-ı beyan bütün Beni Âdem'i istihdaf etmekte ve Âdem-ü

Havva, burada adeta zürriyetleriyle beraber bir cins-i temsil eylemektedirler. Sanki hubut, yani yeryüzünde zuhûri nev'-i beşer bir kesret ile vaki olmuştur. Ve sabıkan beyan olunan vahdet, vahdet-i cinsiye ve akliyedir denebilecek. Fakat iyi teemmül olunursa anlaşılır ki, bu hitabın, istikbale derin bir şumulü vardır. Ve bunun içinde bu günkü ve yarın ki, kıyamete kadar gelecek insanların hepsi dahildir. Ve halbuki biz, arzda ilk intişar eden insanlar değiliz. Bununla beraber o hubutta ve إمّا يأتينّكم hitabında dahil bulunuyoruz ne suretle? Çünkü babamız Âdem'in sulbünde bilkuvve bulunuyorduk. Demek ki, bu bilkuvve kesret, ilk hubut eden bilfiil insanın Âdem ve Havva'dan ibaret tek bir çift olmasına münafi değildir. Ve tenasül-i beşerinin me'bdei olan ilk harika, (ki arz hâdis olduğu için zarurîdir) arzın her tarafında birden zuhur etmiş, müteaddid, mütekessir harikalar değil, esaslı iki harikaya ve bir tohm-ı asliye racidir. Ve burada hıtabın, umumı istihdaf etmesi Kur'ân'a muhatab olan müteehhir insanların bilfiil tenvirleri ve hilâfet-i Âdemiye'nin tamimi ve uhuvvet-i beşeriyenin ihtar-ı hikmetine mebnidir. Filvaki bunu mueyyed olan diğer bir âyet vardır ki, orada, قال اهبطا منها جميعا *Dedi ("Buyurdu ki: ininiz ikinizde oradan..."* Tâha - 20/ 123) diye Âdem ve zevci tesniye olarak tahsis buyrulmuştur. Demek ki, cennetten arza bilfiil ilk çıkanlar, bunlardır. Ve bu çıkış da anî olmamıştır. Hem de zürriyyetleri olan bütün nev'-i beşer dahi, bunlarda bilkuvve mevcud olarak beraber çıkmıştır. Ve insanlar, aslında cidden kardeştirler. Ulûm-i tabiiye ve arzda bilfiil tekvin-i beşer nokta-i nazarından düşünecek olursak bunun mebdeini işbu hubutta arayacağız. Burada Kur'ân, bize fazla izahat vermiyor. Asıl vakıanın meb'dei olan harıkayı, asgarisine irca ederek bildiriyor. Zira âyet-i İlâhîye olacak olan odur. Mabadi bildiğimiz kanun-ı tenasüldür. Şüphe yok ki, ulûm-i tabiiye bu kanundan çıkamaz, çıkınca mânâ-yı tabiat kalmaz. Maamafih bir zaruret-i mantıkiye ile arzın hudusuna ve sonradan teşekkülüne hükmeden şimdiki fenn-i tabiî, tekevvün-i beşerde dahi bu günkü maruf tenasül ve tevalüt kanununun ezelî olmadığı ve mebde'de bir tohumun, bir aslın hudusunu dahi zarurî olarak kabul etmektedir. Bu babta bundan başka müşahedeye müstenid bir malûmat yoktur ki, Kur'ân'ın bu âyetini, onun gözüyle de bir mülâhaza edelim. Eskiden bazı tabiiyun, beşeriyetin arzda ezeliyetini iddia ederlermiş. Fakat bu günkü fünun-ı tabiiyede bunların yeri yoktur. Lâkin farziyatçılar, görüyoruz ki bunlar, kıtaât-ı arzdaki uruk-ı beşerin ta esasında başka başka asıllardan gelmiş olmasını ve binaenaleyh beyne'l-beşer umumî bir uhuvvetin tabiî olamıyacağını zannetmek istiyorlar.

Uruk: Irklar, kökler.

Zenciler, Avrupalılar, Amerikalılar nasıl kardeş olur? demek istiyorlar. Bunlar, şunu düşünmüyorlar ki, ilim, daima vahdet-i asıl nokta-i nazarını takib eder. Ve mümkün olduğu kadar harikanın taklilini arzu eder. Ve bu babta verilecek hüküm hali hazırın müşahedesine müstenid bizzad bir mantık işidir. Bütün bunlar ise, tenasülün mebde-i vahidden başladığına hükmeder. Bunlara mukabil, ilm-i hayvanatta istihale ve tekâmül nazariyesini takib edenler vardır. Ve bu nazariye, felsefî nokta-i nazardan esas itibarile muvafık ve kanun-ı vahdet ve terbiyeye de mutabıktır. Lâkin hayvanata tatbikında müşahede ve tecribe-i fiiliyeyi tecavüz eden indî bir hüküm hatasını mutazammındır. Filvaki bütün ecsad-ı hayvanat mükemmel bir tasnif ile tertib edildiği zaman görünüyor ki, aralarında nakıstan kâmile doğru giden bir silsile-i meratib arz etmektedirler. Aralarındaki büyük farklara rağmen bu tekâmül, tebarüz ediyor. Bununla beraber hiç bir cinsin, diğer cinsten tenasül ettiğine dair bir tecrübeye, bir şahide de tesadüf edilmiyor. İnsan insandan doğuyor, arslan arslandan, at attan, maymun maymundan, köpek köpekten ilah... böyle olmakla beraber, bu tecrübeye rağmen vahdet-i asıl esasına istinaden burada bir mantık yapılıyor. Hayvanatın işbu meratib-i ecnasının kâmili, nakısından istihale veya bittekâmül tevellüd ederek gelmiş, bu suretle bir gün gelmiş ki, hayvanın biri ve meselâ bir takdire göre maymunun biri veya bir kaçı insan doğuruvermiş ve insanlar bunlardan türemiş. Binaenaleyh insanlar arasında, insanlık uhuvveti meşkûk ise de, maymunluk veya hayvanlık uhuvveti şüphesiz olmuş oluyor. Biz daima göğsümüzü gere gere ve ilmî nokta-i nazardan hiç ayrılmıyarak deriz ki, vahdet-i asıl davası doğrudur. Evvelâ bütün hayvanat için bu asıl-i vahid maddedir. Anasır-ı basitadır. Daha açık olmak için topraktır ve bu maddeden hayatın zuhuru bir illet-i faileye mütevakkıftır ki, o nakısa, kemal versin ve madem ki, tabiatın tenevvüatını görüyoruz; demek ki, tabiat, faili evvel değil, nihayet bir faili tâlidir. Nakıstan tabiatiyle bir zaid çıkamaz. Meselâ, bir okkalık sıklet, iki okkalık sıkleti sürükleyemez. Çıktığı, sürüklediği farzedilirse, bir şeyin yok iken sebebsiz, illetsiz geldiğini kabûl etmek lâzım gelir ve o zaman akıl, *ilim ve fen* yoktur. Zira illet ve tezayüf-i illet kanunu, inkâr edilirse hiç bir şey bilinemez. Binaenaleyh bir kurttan, bir kelebek bile çıkarsa tabiati ile değil, faili evvelin te'siriyle O'nun istifasiyle çıkar. Yumurtadan civcivin çıkması bile, harici bir hararetin te'sirine mütevakkıf değil midir? Aşılarda dahi hal böyledir. İlmin hiç

Taklil: Azaltma, azaltılma. **İstihale:** Bir şeyin aslının başka şeye dönüşmesi, başkalaşmak. **Ecsad:** Cesetler, vücudlar. **Ecnas:** Çeşitler, türler. **Tevellüd:** Doğma. **Meşkuk:** Şüpheli. **Zaid:** Artan, fazlalık, ilave olunmuş.

infikâk etmemesi lâzım gelin işbu esbaba mebni, aralarında kurb-i meratib bulunan ecnası hayvanatı, hilâf-i tecrübe olarak behemehal biribirinden istihale ettirmek veya doğurtmak ne tabiîdir, ne de zarurîdir. Bir kazıyye-i vakkiiye olsun söyleyebilmek üzere kurbağalar balıktan doğmuş, dönmüş demek için, bir misal-i tecrübî görmeğe ihtiyaç vardır. Delâlet-i tecrübe ve icab-ı mantıkî yok iken böyle bir hüküm vermek, elbette fennî ve felsefî bir hüküm değildir. Sözün doğrusu, meratib-i hayvanatın bütün tekâmül hudutlarında re'sen fail-i evvelden gelen ve emsali sebk etmediğinden dolayı, harika olan bir hâdise-i zaide vardır ve insanda hepsinden başka olarak bir ruh-ı küllî vardır. İnsan bir hayvandan doğsa idi, yine gayr-i tabiî bir harika olurdu ve binaenaleyh aradaki silsile-i tekâmül heyeti umumiyesiyle tabiî değil, gayr-i tabiîdir ve eser-i Rububiyet'tir.

Bunun hangisi hangisinden doğduğunu, sade mantık bildiremez. Bunu, ya müşahede veya tecrübe veya vahy bildirir. Tabiat, muttarid olduğu halde şimdiye kadar balıktan kurbağa, maymundan insan doğduğu asla görülmemiştir. Ve mahsul-i tecrübe olan Pastör nazariyesine de tamamen muhaliftir. Cins-i vahid dahilindeki aşılar, şahid olamaz. Vahy ise bize, insanların maymunluğa tenezzülü hakkında bazı ıhtaratta bulunuyorsa da, aksini haber vermiyor. Ve bize, siz insansınız, insan olunuz, kardeş olunuz, hep bir babanın evlâdısınız diyor. Binaenaleyh esasında ilmî bir hakikati ihtiva eden, tekâmül ve istihale nazariyesinin yanlış bir tatbikini kabul etmek için elyevm hiç bir sebeb-i makul yoktur. Bütün bunlardan yakinî olarak bildiğimiz bir şey varsa o da, ilk insanın arzın sinesinde doğmuş olmasıdır. Ve bunda bir istifa vardır. Lâkin bu istifa tabiî değil, Rabbanîdir. Âdem, Sun'ullah'dır. قَدْ اَفْلَحَ Sûresine bak. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ("*Şânım hakkı için biz insanı çamurdan bir sülaleden yarattık.*" Mü'minun- 23/12) Ancak şunu da ıhtar etmek lâzım gelir ki, arza hubut-ı Âdem'den zamanımıza kadar geçen tarih, zannedildiği gibi beş, on bin senelik bir müddetten ibaret olmamak lâzım gelir. Bu kadar müddette beşeriyetin, arza intişar-ı kâmili tecrübeye nazaran gayr-i makuldür. Endülüslü İbn Hazm, Fisal'ında: Dokuz asır evvel bunun dinimizce kat'iyen sabit bir mikdar-ı malûmu olmadığını ve yüz binlerle seneye baliğ olabileceğini ve maamafih ne ezelî, ne anî dahi olmadığını pek güzel anlatmıştır ve her halde Amerika yerlileri bile Âdem sülâlesidir. Ve bütün insanlarda fıtrat-i asliye bir ve fakat tabiat muhteliftir. Şâkile ayrıdır. Ve bu nokta-i nazardan efrad-ı insaniye arasındaki fark-ı de-

---

Muttarid: Muntazaman devam eden, düzgün. **Elyevm:** Bugün, hâlâ. **Istıfa:** Bir şeyin iyisini seçip ayıklamak. **Şakile:** Yaratılış, mizac, tıynet.

rece hayvanatın enva farkında çok mühimdir. Bunların en vasi sınıfları da, mü'min kâfir tasnifidir.

Cenab-ı Hakk, bütün bu taharriyat-ı ma'kule ve âdiyeyi bize bırakarak, Kur'ân'ında bunların esası olan takdirin ahkâm-ı Rububiyetin nesak-ı tevhid üzere cereyanını ve bundan bilhassa insanlara tahsıs edilen rahmet ve nimet-i ilâhiye'yi ihtar ve kendimizi, kendi mıkdarımızı, salâhiye-i niyabiyemizi, uhuvvetimizi, Rabbımızı tanıyarak istikbale, Ahırete, ona göre hazırlanmamızı ve beyne'l-beşer bütün adavetlerin ref'i, fıtrat-i ulâya itina şartiyle mümkün olduğunu bu kıssada umumen beyan ve Resulüne tezkir etmiş ve bunun nihayetinin mânen, «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» hıtabına rabteylemiştir. Bundan sonra da, bilhassa bu kıssayı kitaplarında okuyup bilen Beni İsrail'e yani Asr-ı Saadet'teki Yehudilere hitab-ı mahsusunu bervechiati tevcih eylemiştir ki, «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» hıtab-ı âmmiyle kıssa-i Âdem'den sonra bu rengi hıtab ne kadar beliğdir.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ

اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ

Nesak: Tarz, usul, yol.

مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

40- Ey İsrailoğulları, size in'am ettiğim nimetimi hatırlayın ve ahdime vefa edin ki, ahdinize vefa edeyim ve benden korkun artık benden.

41- Ve beraberinizdekini, musaddık olarak indirdiğim Kur'ân'a iman edin. O'na inanmıyanların birincisi olmayın. Benim âyetlerimi bir kaç paraya değişmeyin ve benden sakının artık benden.

42- Hakkı batılla bulayıp da bile bile hakkı gizlemeyin.

43- Hem namazı dürüst kılın ve zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de, rükû edin.

44- Nasa iyilik emreder de kendinizi unutur musunuz? Halbuki kitap okuyorsunuz, artık akıl etmez misiniz?

45- Bir de sabır ile salât ile yardım isteyin, gerçi bu ağır gelir, fakat saygılı kimselere değil.

46- Onlar ki, kendilerini hakikaten Rabblerine kavuşuyor ve hakikaten O'na rücu ediyor sayarlar, böyle bir huşu ile kılarlar.

يَا بَنِى اِسْرَائِيلَ **Ey israil oğulları;** - İsrail, Hazret-i Yakub'un lâkabıdır ki, ya sız اِسْرَائِلَ ya sız hemzesiz اِسْرَالَ hemzenin yaya kalbiyle اِسْرَايِلَ hemze-i meftuha ile اِسْرَاَلَ ve meksure ile اِسْرَائِلَ dahi okunur. İbranî'de bunun mânâsı Safvetullah veya Abdullah demek olduğu beyan olunuyor. Binaenaleyh bu unvanda Yehudileri imana bir tahrik vardır ki, meali şu olur: Ey Allah'ın güzîde bir kuluna evlâtlıkla muzaf olan ehl-i Tevrat! اُذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ **"O size in'am etmiş olduğum büyük ni'meti düşünün, hatırlayın, yadedin."** Zira zikir, kalben de olur, lisanen de. Bu hitab, gösterir ki, onlar, her şeyden evvel ni'mete talibdirler. Bununla beraber şükrü şöyle dursun, asl-ı ni'meti bile unutmuşlardır. Bunları Cenab-ı Allah, onlara hatırlatacaktır ve bunlardan başlıcası فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِنِّى هُدًى (*"... sonra benden size ne zaman bir hidayetçi gelir de kim o hidayetçinin izince giderse......"* Bakara - 2/38) mazmununca kitab ve nübüvvete işarettir ki, niha-

yetinde Bi'set-i Muhammediye'yi idrakleri ve Medine'ye Hicret-i Nebeviye ile gelen hidayet-i İlâhiye vardır. Vaktiyle olduğu gibi bilhassa şimdi üzerinize gelen büyük ni'meti takdir ediniz. وَاَوْفُوا بِعَهْدِى **"Ve benim ahdimi ifa ediniz."** Ta hubut-ı Âdem'den bağlandığınız ve Tevrat ile taahhüd edip misak verdiğiniz bir ahdim mucebince siz, her hangi bir zamanda göndereceğim sebeb-i hidayete ittiba, iman ve itaat edecektiniz ve Musa'nın haber verdiği Hatemü'l-Enbiya'ya iman edecektiniz. Benim bu ahdimi, Resulüm Muhammed'e ittib ile ifa ediniz ki, اُوفِ بِعَهْدِكُمْ **ahdinizi ifa edeyim. Size,** لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Hayır; kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allaha teslim ederse işte onun Rabbının indinde ecri vardır, onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Bakara 2/112) cümlesine ithal eyliyeyim. وَاِيَّاىَ فَارْهَبُونِ **"Artık benden ve ancak benden korkup sakınınız" Nakz-ı ahd vesaire gibi fesatlar ahlâksızlıklar yapmayınız.** وَاٰمِنُوا بِمَا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ **Ve bilhassa esas-ı iman itibariyle yanınızdaki Tevrat'ı musaddık olarak inzal eylediğim Kur'ân'a iman ediniz ve bütün amellerinizi buna tatbik eyleyiniz.** Baksanıza Tevrat'daki kıssa-i Âdem, bunda ne güzel ıhtar edilmiştir. وَلَا تَكُونُوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ **"Ve buna ilk kâfir olan siz olmayınız."**) Nimet-i vahyi, ni'met-i nübüvveti ilk anlayıp tasdik edecek olan siz olmanız lâzım gelir. Siz, buna iman etmezseniz, bazı fevaid-i dünyeviye mülâhazasiyle etmezsiniz. Fakat وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِى ثَمَنًا قَلِيلًا **"Benim âyetlerimi, mucizelerimi, semen-i kalile satmayınız."** Bir kaç para gibi hasis Dünya menfaatlerine değişmeyiniz. Bu âyata iman ederseniz, elinizden kaçacağını zannettiğiniz paraların, dünyevî mülâhazaların kat kat fevkinde, nimetlere nail olacağınızı bilmeniz ıktiza eder. وَاِيَّاىَ فَاتَّقُونِ **"Artık bana ve ancak bana ittika ediniz, yalnız benim vikayeme giriniz, ehl-i takva olunuz."** Evvelki âyette rehbet, burada ittika ile emir buyurulması onun avam ve havassa umumî ve bunun havassa hususî bir hıtab-ı istihdaf etmesi haysiyetiyledir. وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ **"Hakkı, batıl ile karıştırıp telbis etmeyiniz. Doğruyu yalanla, yanlışlarla bulayıp da** وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ **bile bile hakkı ketmetmeyiniz."** Bu ayetin mefhumu, pek şümullüdür. İlmî ve amelî hususata şamildir. Bilgiçlerin, tedlislerine, tezvirlerine ve tahriflerine, hattâ ehl-i ticaretin karışık muamelâtından ve hâkimlerin haksız hükümlerine varıncaya kadar hepsine şümulü vardır. "İnsanları aldatmayınız, sahtekârlık yapmayınız", meâlinde bir umumu mufiddir. Ve maamafih sevkı, bilhassa ilmî haysiyeti istihdaf ediyor. Nice kimseler vardır ki, hakaik–ı ilmiyeyi tahrif ederler. Suiistimal eylerler. Onları, kendi

---

Rehbet: Fazla korku, yılmak, çekinmek. **Tedlis:** Yumuşatmak. **Tezvir:** Söze yalan karıştırma, yalan sözü süsleme.

gönüllerine göre evirerek, çevirerek aslından çıkarırlar. Bakırı yaldızlarlar, altın diye satarlar. Bu hal, ahbar-ı Beni İsrail'de çok vardı. Bunlar, kendi yazdıkları fikirleri, te'villeri tercemeleri, aslı Tevrat ile karıştırıyorlar, seçilmez bir hale getiriyorlar. Ve bazan da evsaf-ı Muhammediye hakkında yaptıkları gibi, kütüb-i salifedeki ayetleri saklıyorlardı ki, bu babta, فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ (*"Artık vay o kimselere ki, kendi elleriyle kitap yazarlar da, sonra biraz para almak için "bu Allah tarafındandır" derler..."* Bakara 2/79), يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ (*"Sonra bu misaklarını nakzettikleri içindir ki biz onları lanetledik ve kalblerini kaskatı ettik, kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler, ..."* Maide 5/13) vesaire gibi diğer ayetler de vardır. Bunlar, Tevrat'ın aslını mahfuz tutmuyorlar, kendi yazdıkları tercemeleri, "işte Kitabullah" diye Tevrat yerine koyuyorlardı ve mesail-i ilmiyede hakikati takib etmiyerek kendi gönüllerine göre beyanatta bulunuyorlar, heva-vü teşehhiye sapıyorlar, safsatalar yapıyorlar, arzularına tabi oluyorlardı. Bu suretle, hak fikri, hak i'tikadı kalmıyor, telbis, teşviş, aldatıcılık hükümran oluyordu. İşte bütün bunlara karşı ulema-i Beni İsraile sureti umumiyede bu hıtab-ı nehiy irad buyurulmuştur ki, Kur'ân'da bu babda başka bir ayet olmayıp da yalnız bu ayet olsa idi, Kur'ân'ın terceme ve tefsiri mes'elesinde ve sair vaziyet-i ilmiyede İslâm'ın hatt-ı hareketini, vazife-i İlmiyenin şeklini tayin etmek için bu ayet kâfi gelirdi. Tecrid-i Kur'ân me'selesinin ne büyük ehemmiyeti olduğu Kur'ân'ı, Kur'ân, tercemesini, terceme, tefsir ve te'vili de, tefsir ve te'vil olarak bellemek ve belletmek bir farıza-i hak bulunduğu unutulmamalı. Farisî Kur'ân, Türkçe Kur'ân gibi tabirlerden ihtiraz etmelidir. Çünkü milyonla terceme ve te'vil yazılır, onlar, yine hakikat-i Kur'ân olmaz. Cenab-ı Hakk ise, وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ buyurmuştur.

Bundan başka, وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ **"Bir de salâtı ikame ediniz ve zekâtı veriniz.** وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ **Hem rükû edenlerle, yani cemaat-i müslimîn ile beraber rükû ediniz, eğiliniz, rükû'lü namaz kılınız".** Bunda, hem o namazın başka değil; İslâm namazı olduğuna tenbih, hem de cemaatin vücuduna işaret vardır. Zira rükû ile namaz, Din-i İslâm'a mahsustur ve bunun için namazın eczası buna izafetle rek'at tesmiye olunmuştur ve burada, «صَلُّوا» «ارْكَعُوا» mânâsını ifade etmiştir. Binaenaleyh yalnız rükû ibadet olmaz. Yehud ve Nasara namazlarında kıyamdan doğrudan doğruya secdeye giderler, rükû etmezler. Rükû, sırtiyle beraber boynunu öne eğmektir. Lûgaten, secdeye kadar varabilirse de, Şer'an itidali, belinden bir zaviye-i kaime vaziyetinde bükülmektir. Kıyamdan

---

Teşehhi: Hırsla istemek, iştahlanmak.

secdeye kapanmakta bir i'tidalsızlık vardır ki, bunu, rükû itmam eder. Ve bu suretle müslüman namazı, kalbin salâh ve taharetiyle beraber bir mi'racı olduğu gibi harekât-ı bedeniyenin de ta'zımi ve vekar-ü sekineti ifade eden her kısmını muhtevidir. Ömr-i beşerin güzarişini ne güzel tasvir eder. Cidden ikame-i salât, ıta-ı zekât, devam-ı cemaat, ketm-i hakdan, hakkı, batıl ile telbisten meneder.

Bütün bu emirler, bu nehiyler, Beni İsrail'e hıtaben varid olmakla beraber hükmü, onlara mahsus değildir. Şeriat-i İslâmiye'de bunlar vardır. Siz de, bunlara iman ve itaat ediniz demek olduğu zahirdir. Binaenaleyh sebebin hususu, hükmün umumuna mani olamayacağı aşikârdır.

Bundan sonra telbis-i hak yapmamakla beraber, başkalarına hakkı tebliğ edip de kendini unutmak dahi caiz olmıyacağını anlatmak için bir hıtab-ı mahsus daha varid oluyor. Rivayet olunduğuna göre Asr-ı Saadet'te Medine'deki ahbar-ı Yehud'dan bazıları, kendilerine gizlice gelip "Muhammed hakkında ne dersin?", diye istifsar edenlere, "doğrudur, haktır" derler. Resulullah'a ittiba etmelerini emrederlermiş ve fakat kendileri maiyetlerinden ellerine geçmekte bulunan hedayâ ve vergilerden mahrum kalmak endişesiyle arz-ı tabiiyet edemezlermiş. Bazıları da, "sadaka veriniz" diye emreder, fakat kendileri vermezlermiş. Diğer bazıları da, "Allah'a itaat ediniz, asi olmayınız" derler, fakat kendileri sözleriyle âmil olmazlarmış. Nihayet bu âyet münasebetiyle namaz kılınız, zekât veriniz diyenler olurmuş ve lâkin kendileri hiç birini yapmazlarmış. İşte bunların biri veya her biri dolayısıyle şu âyet de nazil olmuş: أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ "Acaib siz, nasa bir, yani bol bol iyilik emreder de kendinizi unutur musunuz? وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ Halbu ki, daima kitap (yani Tevrat) da okuyorsunuz. أَفَلَا تَعْقِلُونَ O halde akıl etmez misiniz? yahud daha akıllanmıyacak mısınız?" Fenalık emretmektense iyilik emretmek elbette iyidir, fakat aklı olan başkasının iyiliğini isterken, kendini unutur mu?

Evvelâ emir-i bilmaruf ve nehy-i anilmünkerden maksad, diğerlerini irşad ile müstefîd etmektir. Halbuki, başkasını irşad edip de kendisini unutmak ve kendisini iyilikten, irşaddan mahrum etmek, eli selâmete çıkarıp kendini ateşe atmak demektir ki, akl-i amelî nokta-i nazarından bir tenakuz teşkil eder.

Saniyen, nasa vaz-u ders vererek ilmini ızhar edip de kendisi kendi emrini, kendi nas'ıhatini dinlememek, kendini ve ilmini fiilen tekzibtir. Bu nefsinde bir tenakuz olduğu gibi halkı, bir taraftan irşad etmek isterken diğer taraftan

---

İ'ta: Vermek, bahşetmek, ihsan etmek. **Telbis:** Süret-i haktan görünüp hile edip aldatmak.

ıdlâl eylemektir ki, bu da, bir tenakuzdur. Bunda da bir nevi telbis vardır. Aklı olan ise, tenakuza düşmez.

Salisen, söylediği sözün, verdiği nasıhatın bir kıymeti ve kalblerde bir nüfuzu matlûb olmak lâzımgelir. Boşuna emir, boşuna gevezelik kâr-ı akıl değildir. Halbuki verdiği emr-ü nasihatin kendisi hilâfını yapmak, onun kıymetini kırmak ve herkesi tenfir eylemektir. Daha açıkçası bindiği dalı kesmek, oturduğu evi yıkmaktır ki, bundan büyük budalalık olmaz.

Hasılı, iyilik iyiliktir. Elbette nasa iyilik emretmek de nefsinde iyidir ve bir vazifedir. Fakat bunu yaparken kendini unutmak, işte budalalık oradadır. Bu âyette nehy edilen de budur. Binaenaleyh bu âyet, fasıkın doğru söylemek, sözünde cidden iyiyi söylemek şartiyle va'z etmesini, emir-i bilmaruf yapmasını menetmemekle beraber bu gibiler hakkında gayet büyük ve büyük olmakla beraber zarif bir inzarı ihtiva ediyor ve hamakatlerini anlatıyor. Vaızın, amirin, kendi hakkında ciddiyetini ve nasihat ederken herkesten evvel kendini düşünmesi lüzumunu tefhim ediyor. Ve bunun bilhassa akıl nokta-i nazarından şayanı taaccüb olduğunu gösteriyor. Buhârî ve Müslimde bu babta şu hadis-i şerif rivayet olunmuştur: "Yevm-i kıyamette bir adam getirilir, ateşe atılır, ateş içinde değirmen taşı gibi dönmeğe başlar. Ehl-i nar, onun etrafını çevirirler. "Ey Fülân, Sen bize iyilikleri emreder, fenalıklardan nehy eyler değil miydin?" derler. Evet, amma ben size emreder, kendim yapmazdım, sizi nehy eder kendim yapardım" der. Binaenaleyh insan, diğerine nasihat ederken kendini unutmamalı, ele telkin verip de kendi zakkum salkımı yutmamalıdır. İrşad için doğru söyleyenler böyle olursa, ıdlâl için eğri söyliyenlerin hali kıyas edilsin.

«البِرّ» Birr, hayr-ı vasi mânâsına isim, tevessü filhayır mânâsına masdar olur ki, esasî faza-i vasi demek olan, «بَرّ» kelimesindendir. Binaenaleyh geniş iyilik, bol bol iyilik etmek demek olan «بِرّ» her türlü iyiliğe, her nevi hayra şamildir ve şöyle bir tasnif edilmiştir: «بِرّ», üçtür: Allah'a ibadette birr, akrabaya riayet te birr, ahbabına muamele de birr.

Görülüyor ki, avam ve havassiyle Beni İsrail'e hitaben verilen emirleri, nehyleri müteakib taaccüb ve takrir ifade eden bir istifham ile başlıyan ve bilhassa ulema-vü ümerayı ve hâkimleri istihdaf eyliyen bu hitab, bütün bu evamir-ü nevahinin teliğ-u tebellüğunda Din-i İslâm'ın istediği ahlâk-u irfanın ulviyet ve ciddiyetini gösteren bir cümle-i tevsik olmuş ve bilhassa, salât, zekât,

---

Tenfir: Ürketme, korkutma, nefret ettirme. **Hamakat:** Ahmaklık, anlayışsızlık, bönlük. **Idlal:** Doğrudan, haktan, hakikattan ayırmak, azdırmak.

cemaat emirlerini vely etmesi de bunların tehzib-i ahlâktaki te'sirlerine bir işareti ihtiva etmiş ve bilhassa ilmiyle amil olmamak, Beni İsrail ahbarının şiarı olduğunu anlatmıştır.

Şimdi, bütün bu güzel hıtablara, baştan başa hakk-u savap olan bu beliğ emirlere, nehylere, ahlâkî davetlere irşadlara karşı söyleyecek söz yok, hepsi güzel. Lâkin bu kadar havaic içinde bunları yapmak kolay mı? Bu kadar ciddiyete, bu kadar doğruluğa tahammül edilebilir mi?, derseniz: وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ **Daraldığınız vakit de ihtiyacatınıza, sabr-ü salât ile istiane ediniz. Bunlarla Allah'dan yardım isteyiniz."**

SABIR

Sabır, acıya katlanmak, onu geçirmek için sebat-ü mukavemet etmektir ki, her ferahın, her muvaffakıyetin anahtarıdır. Baştaki darlığın, sıkıntının geçmesi için Allah'ın yardımını celbedecek esbabın birincisidir. Sabırsız nefisler, her zaman darlık içindedir. Onların, hadisat-ı kevniyeye hiç mukavemetleri yoktur. Her şey ister, her şeyden muazzeb olurlar, genişlik zamanında eldeki nimetin de kadrini bilmezler, gözleri daima başkasındadır. Az bir yokluk görünce tahammül edemez, hemen sukut eder, mahvolurlar. Halbuki dünyada değişmeyen, tahavvül etmiyen hiç bir şey yoktur. Binaenaleyh bir darlığa mübtelâ olanlar, Allah'a rabt-ı kalb ederek bunun da Biiznillâh geçeceğine iman eder ve Allah'ın inayetini, felâh-ü ferah gününü hulûs-ı kalb ve kemal-i iman içinde beklerse akibet halâs olur. Ve hiç bir fenalığa düşmeden halâs olur. Bunun için nefisleri sabra alıştırmalı, insan sabr-ı i'tiyat edinebilmelidir bu itiyat acıyı bırakmak için değil, def'etmek içindir. Ve bunun yani sabrı i'tiyat ile nefsi tehzib edebilmenin en iyi çaresi de oruçtur. Oruç, insanı her halde sabra alıştırır, tiryakilikleri tedavi eder. Bu cihetledir ki, buradaki sabır doğrudan doğruya sıyam ile de tefsir olunabilir ve olunmuştur. Fakat her iki halde de burada maksud-ı aslî, bizzat mânâyı sabırdır. Siyam bunun bir vasıtasıdır. Bununla beraber namazın bu babta dahi büyük ehemmiyeti ve faidesi vardır. İnsan yıkanır, temizlenir, ayıplarını, ayıp yerlerini kapatır. Bunları yapmak için emek, mal da sarfeder, yüzünü Kıble'ye tevcih ederek istikametini ta'yin eder. Kalbini hüsn-i niyyet ile doldurur. Gönül buhranlarını, Şeytan vesveselerini tardederek ruhunun vahdet safasını takrir etmeğe çalışır. Bütün azasiyle ve büyük bir saygı ile tekbirini alır ve ibadete koyulur. Dünyanın acıları, tatlılarını şöyle bir tarafa

---

Vely: Yakınlık. **Havaic:** İhtiyaçlar. **Kevn:** Varlık, varolmak. **Kevni:** Kâinat ilmine dair. **Muazzeb:** Eziyet çeken azab içinde olan.

atar. Hakk Teâlâ'ya münacat eder, O'nunla konuşur. Kur'ân'ını okur, dinler. O'nun huzurunda hayatın cereyanını, mebdeini, müntehasını arzeder, mütalea eyler. Dikilip beklemek, eğilmek, mükerrer kapanmak, yine kalkıp doğrulmak nihayet oturup dinlenmek ve akıbet selâm-ü selâmü selâmete ermek ve olâhazada gayribden şehadete geçerek, şehadet getirmek gibi ruhî, bedeni büyük bir nizam-ü intizam ile intizam ile bir mi'rac yapar ve hiç şüphesiz bur menazırı ulviye içinde nefisler zahir-ü batınlarında zayi etmek üzere bulundukları intizamı yeniden te'min ederler. Sabırdaki acılıkları da, unutur veya tahfif eylerler ve bütün bunlar, maunet-i İlâhiye'nin celbine vasıta olur. Darlıktan patlıyacak dereceye gelen o fena nefisler, kuvvetlerini, itimatlarını artırırlar. Sıkıntı zamanlarının sühuletle geçmesi için imkân bulurlar ve fazla olarak ayrıca bir zevki saadet, bir bahtiyarlık duyarlar. Bir ruh iktisab ederler ve bu sayede tezvir, telbis, ketm-i hak, aldatmak, aldanmak, taaddi tecavüz gibi zilletlerden, sukutlardan kendilerini kurtarırlar ve o yüzden gelecek menafi-i hasîseye tenezzül etmeksizin nihayet inayet-i İlâhiye'nin büyük tecelliyatına ererler. Çünkü bütün dünyadaki ıztırab-ı beşerînin esası, ahlâk-ı umumiyenin sukutunda ve hak yerine batılın tervicindedir. Gadab-i İlâhîyi celbeden de budur. Yoksa rahmet-i İlâhiye âlemşumuldür. Evet, amma, bu sabır, bu namaz, böyle istiane kolay mı? **وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ "Şüphesiz bu da kolay değil, ağır ve büyük bir iştir amma, اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ancak haşiîne değil, başını önüne alıp düşünen saygılı kimselere ağır gelmez, hatta zevk verir, meleke olur. اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ O saygılı kimseler ki, şunları, şu demleri gözetirler: اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ Her halde kendilerinin bir gün olup Rabblerine mülâki olacaklarını, Rabblerinin likasına ereceklerini, وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ve her halde dönüp O'na varacaklarını, amellerinin mükâfatını alacaklarını sayarlar."** İşte bunların her halde olacağını, bir zann-ı galib ve kavi ile olsun bilenlere sabr-ü salât ile istiane ağır gelmez. Bunlara ağır gelmezse, hiç şüphesiz erbab-ı yakîn olan ehl-i imana hiç ağır gelmez. Zannın, bazan ilm-i yakîn mânâsına geldiği vardır. Burada bir hayli müfessirîn, bu mânâ ile te'vil etmişler ve bunda zan ile iman olamıyacağı esasını ve haşı'inin mü'minînden ehas olması mülahazasını gözetmişlerdir. Halbuki, zannı yakîn ile tevil etmekten ise, haşiini luğavî mânâsiyle ahzetmek, siyak-ı âyete daha muvafıktır. Huşu, iman ile ikan ile alâkadar olabileceği gibi, zann-ı galible de ola-bilir. Zira zann-ı galib, vücub-i amel ifade eder. Yarın gelmesi, zann-ı galib ile maznun olan bir hayır veya şerre karşı âkîl insan, lâkayt davranamaz. Binaenaleyh sabr-ü salât, zann-ı galip ile hareket edildiği takdirde bile insana ağır gelemiyeceği beyan o-

---

Mülâki: Buluşan, görüşen, kavuşan. **Haşi'in:** Huşu' içinde olanlar.

lununca bunun yakin ve iman ile hareket edildiği takdirde, hiç ağır gelmiyeceği ve hatta zevk-ı mahzolacağı, bitarîk'il-evlâ anlaşılır. Bu da, sevk-ı âyetin Beni İsrail'e hitab olması itibariyle daha beliğ ve daha müfid olur. Burada diğer bir mânâ daha muhtemildir ki, onu da meâlde gösterdik.

Şimdi taraftan Beni İsrail'i, yad-i nimetle İslâm'a davet eden bu hıtab-ı takviye ve teyid etmek, diğer taraftan da mazide nail oldukları nimetleri ıhtar ve onlardan esbab-ı mahrumiyetlerini tezkâr ederek Din-i İslâm'ı kabulleri takdirinde, o maziden daha şanlı bir istikbale nail olabileceklerini ve aksi halde dehşetli bir inzara maruz bulunduklarını ve bunların karşısında, menafi-i hasîse arkasında dolaşmak gayet vahim olduğunu ifham eylemek için şöyle bir nida, bir hıtab daha tevcih ediliyor ki, bu, bir taraftan icmâl fezleksi, diğer taraftan bir tafsil mukaddimesidir:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

Meâl-i Şerifi

47- Ey İsrail oğulları, size in'am ettiğim nimeti ve vaktiyle siz âlemlerin üstüne geçirdiğimi hatırlayın.

48- Ve öyle bir günden korunun ki, kimse kimseden bir şey ödeyemez, kimseden şefaat de kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz, hem onlar kurtarılacak da değillerdir.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ **Ey Beni İsrail, benim size in'am etmiş olduğum nimetlerimi hatırlayın.** وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ **Ve bilhassa, şunu hatırlayın ki, ben, sizi mazide yani Musa ve O'nun değişmiyen ahlâfı**

Menafi-i hasise: Kötü menfaatler.

zamanımda bütün âlemîne tafdıl etmiş idim. - Hepsinin fevkına çıkarmış idim. Siz, o zaman âlemin en yüksek milleti olmuş idiniz. Hani onları ne yaptınız. Onları nasıl ele geçirmiştiniz ve ne için elden çıkardınız biliyor musunuz? Haydi düşünün, ne idiniz, ne oldunuz düşünün. وَاتَّقُوا يَوْمًا **Hem ileride öyle bir günün hesab ve azabından sakınıp korunun ki,** لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا **o gün kimse kimsenin namına bir şey ödeyemez,** وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ **Kimseden şefaat de kabul olunmaz.** وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ **Kimseden fidyede alınmaz.** وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ **Bunlara hiç bir taraftan bir medet de yapılmaz.** - Hasılı kimse, kimsenin başına gelecek azabı hiç bir vechiyle defedemez. Ne zorla defedebilir, ne kolaylıkla. Zorla defedemez, çünkü nüsret yok, kolaylıkla da defedemez, çünkü bu ya meccanen olacak ya bedel ile. Meccanen olacak olan bir şefaattir, o kabul edilmez. Bedeli de ya verileceği ayniyle vermektir. Halbuki ödemek yok veya gayriyle vermektir. Halbuki, fidye yok. İşte böyle bir kıyamet günü vardır. O, gelmeden bundan sakınmalı, bundan korunmalıdır. Demek ki, bundan korunmak mümkündür. Fakat geldikten sonra Ahirette değil, o gelmeden evvel dünyada iken korunmak mümkündür. Çünkü, يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ " (*"Melaikeyi görecekleri gün, mücrimlere o gün müjde yoktur. Yasak yasak diyeceklerdir."* Furkan - 25/22) melâike görünüp vukuat başlayınca, o gün mücrimler için, hiç bir bişarete imkân kalmaz. Mu'tezile, bu ayete istinad ederek ahirette ehl-i kebaire şefaati inkâr etmişlerdir. Fakat burada şefaat kabul olunmaması, bilhassa küffar hakkındadır. Ve hitab küfürde ısrar edenlere mahsustur. Zira Beni İsrail, kendilerinin aba-ü ecdadı olan Peygamberlerin her halde kendilerine şefaat edeceklerine ıtikad ediyorlardı. Bu ayet, bunu reddediyor. Yoksa diğer ayetler gelecektir ve ehadis dahi vardır ki, Allah'ın izniyle yine şefaat olur. Menfi olan şefaat, herkesin kendiliğinden ve izn-i İlâhîye iktıran etmeden, vukuu tasavvur edilen şefaatlerdir. Binaenaleyh kendilerinden şefaat edebilirler zu'm ile enbiya ve evliaya *taabbüd* etmemeli, ancak Allah Teâlâ'ya taabbüd etmelidir ki, O, istediğine her istediği zaman şefaat ettirir ve maamafih kıyametin ibtidası öyle hevl engizdir ki, o hengâmda şefaat dahi mevzu-i bahs değildir. Herkes kazancıyle kalabilecektir ve bu ayet, o hengâmeyi natıktır.

Bu icmal ve inzardan sonra, o ni'metler ve bunlara karşı Beni İsrail'in ahvali, bervechi ati tafsil olunuyor:

Evvelâ:

Meccanen: Ücretsiz, parasız. **Mücrimler:** Suçlular, günahkârlar. **Bişaret:** Müjde, sevindirici haber. **Ehl-i Kebaire:** Büyük günah işleyenler. **Zu'm:** Batıl zan, şüphe. **Hevl-engiz:** Korkunç, korkulu.

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفٖي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

49- Hem hatırlayın ki, bir vakit sizi, Âl-i Firavn'dan kurtardık. Sizi azabın kötüsüne peyliyorlardı; oğullarınızı boğazlıyorlar ve kızlarınızı diri tutmak istiyorlardı ve bunda size Rabbınız tarafından büyük bir imtihan vardı.

«اذْكُرُوا نِعْمَتِى» ye ma'tuftur. Binaenaleyh اذْكُرُوا اذْ نَجَّيْنَاكُمْ demek olur. Burada وَاذْكُرُوا نِعْمَتِى اذْ نَجَّيْنَاكُمْ takdirini ihtiyar edenler varsa da, ıhtarat-i atiye ni'mete ve ona karşı vaki olan halâta dahi şamil olduğundan tezkiri, ıtlakı üzere bırakmak daha beliğ olacaktır. Bu gibi tezkir ve ihtar mevkilerinde biz, "hani" deriz. Hani, gerçi, esasen, nerede mânâsına mekândan istifham içindir. Maamafih, "hani o günler" gibi tahassür ve "hani hatırlarsın ya!" gibi mücerret tezkir için de kullanılır ki, evvelkinin lâzımıdır. Ve bu makamda istimalî, meâlen muvafık olabilir.

وَاذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ **"Ve hem o hengâmı hatırlayın ki, hani sizi Âl-i Firavn'den tamamen kurtarmıştık."** Çünkü o zaman kurtarılan yalnız dedeleriniz değil, onların dolayısiyle sizdiniz, bütün Beni İsrail idi. Siz, Beni İsrail onların elinde ne hâlde idiniz?. يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ **"O Âl-i Firavn, size azabın kötüsünü peyliyor, canınıza kıyıyorlardı."**

SEVM, mal peylemek, zulüm yüklemek, derde sokmak, salmak, *bir siyma* vermek, yani dağlamak mânâlarına gelir ki, her biriyle tefsir edilmiştir. Her halde, bir suikast mânâsını ifade eder. Hikâye olunuyor ki, bunlar, sınıf sınıf esir, amele gibi ayrılmış ağır yapı yapmakta, yıkmakta, dağlardan kayalar yontup taşlar taşımakta, kerpiç, kiremit pişirmekte, neccarlık, demircilik ve daha bunlar gibi ağır hizmetlerde çalıştırılır, zaiflerine de vergiler tarh olunurmuş.

Ihtarat: Hatırlatmalar, dikkati çekmeler. **Halat:** Yüzsüzlük, utanmazlık. **Tarh:** Vaz' etmek, yerleştirmek.

Fakat bir hayli müfessirîne göre buradaki su-i azab maba'dinde atf bulunmadığından şu cümlelerle müfesser olandır: يُذَبِّحُونَ اَبْنَاۤءَكُمْ **"Oğullarınızı boğazlıyorlardı** وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاۤءَكُمْ **da kızlarınızı ve kadınlarınızı gûya sağ bırakıyorlardı."** Elbette bu bırakış da hayır için olmuyordu. O kızlar, bu âlâm içinde büyüseler bile oğlanlar kalmayınca, hepsi ağyarın elinde kalacak nihayet bütün nesil munkarız olacaktı. Diğer bir mânâ ile, kadınlarınızın rahimlerini yokluyorlar, çocuk alıyorlardı. Üçüncü bir mânâ ile, kadınlarınıza haya edilecek şeyler yapıyorlardı. Evvelkinde istihya, "hayat" tan ikinci ile üçüncü de "haya" dandır. وَفِي ذٰلِكُمْ بَلَاۤءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ "Ve bu hengâmede Rabbiniz tarafından size büyük bir imtihan vardı." Azab ile imtihan, kurtulmak esbabını ıhzar için imtihan. Necat ile imtihan da, müstakil bir devlet ve millet teşkil ederek yeryüzündeki diğer devletlere faik bir surette hüsn-i amel ve ahlâk ile yaşamak imtihanıdır. **BELÂ,** esasen tecrübe ve imtihan demektir. Fakat bu imtihan, bazan hayır ve bazan şer ile olur. Ve ekseriya ibtida şerr-ü mihnet mânâsını tazammun eder. Burada iki cihet de vardır. Azab, bir beliyye ile imtihan, tahlis de, bir hayır ile imtihandır.

Malûmdur ki Fir'avn, Mısır'da Amalika hükümdarının unvanıdır. Cem'inde feraine denilir. Nasıl ki, Rum hükümdarlarının bazısına Kaysar, bazısına Hirakl (kral), Habeş hükümdarlarına Necaşî, Yemen mülûküne Tübba İran hükümdarlarına Kisra, Türklerinkine Hakan deniliyordu. Buradaki Fir'avn'in ismi hakkında da, muhtelif rivayât vardır: 1-Velid ibn Mus'ab (İbn İshak ve saire), 2-Fantus (Mukatil), 3-Mus'ab ibn Reyyan, 4-Muğıs (bazı müfessirîn), 5-Kabus (Ebü hayyan), Tarih-i Kâmil'de Kabus İbn Musab Bin Muaviye diye göstermiş ve yerine kardeşi Velid'in geçtiğini de nakleylemiştir. Bu isimler, hep Arabî demek olduklarına göre o zaman Mısır, halen Arablar elinde imiş demek olur. Ancak Fantus ismi, diğerlerine benzemiyor ve böyle olması bazı tarih-i umumî kitaplarına tevafuk ediyor.

ÂL, ehilden me'huz ise de, aralarında fark vardır. Âl, başlıca şan-ü şöhret erbabına muzaf olur. Âl-i Fir'avn, Fir'avn'in ehl-i dini, kavmi ve bilhassa etba-ü bendegânı. "Fir'avn'den kurtarmıştık" buyurulmayıp da, "Âl-i Fir'avn" buyurulmasında mühim bir nükte anlaşılıyor ki, bununla yapılan mezalimin mümessili, Fir'avn idiyse de bunda asıl mes'uliyetin, ondan ziyade etbaına aid

---

Maba'di: Sonrası, bundan sonra. **Âlâm:** Elemler, kederler, üzüntüler.
Munkarız: Batmış, bitmiş, mahvolmuş. **Beliyye:** Bela, müşkilat, musibet, afet, tasa. **Bendegân:** Kullar, köleler, hizmetçiler. **Faik:** Diğerinden daha değerli, üstün.

olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Fir'avn, yaptıklarını bunların eli ve bunların hizmeti ile yapmıştır.

Deniliyor ki, bu suretle, Beni İsrail'den katledilen çocukların mecmuu, dokuz yüz doksan bine baliğ olmuştu. Buna sebep de, bunlardan doğacak bir çocuğun Fir'avn'in hükûmetini mahvedeceği hakkında kâhinlerin verdiği bir haber veya Fir'avn'in gördüğü bir rü'ya olduğu öteden beri menkuldür. Ne ibrettir ki, bu mezalim, hiç bir faide vermemiş ve âkıbet o çocuk doğmuş, Fir'avn'in kendisine beslettirilmiş, Hazret-i Musa olmuş ve yine takdir-i Huda yerini bulmuştur. Acaba buna kadir olan Cenab-ı Rabbil-âlemî'nin o kadar ma'sumun kesilmesine müsaade etmekte hikmeti ne idi? Buna Ebussuud, tefsirinde işaret ediyor. Fakat daha evvel Muhyiddin-i Arabî Hazretleri, Fusus'unda mealen şöyle izah eylemiştir: "Bu çocuklar, hep Hazret-i Musa'ya hayatında imdad olmak ve O'nun ruhaniyetini takviye etmek için katledilmiştir. Çünkü bunların her biri Musa diye, Musa diye, Musa hesabına, hasılı Musa için katlediliyorlardı. Çünkü Fir'avn ve Âl-i Firavn, Musa'yı henüz bilmiyorlarsa da, Hakk Teâlâ biliyordu. Elbette bunların her birinin alınan hayatı, Musa'ya aid olacaktı. Zira gaye, O idi. Bu çocukların hayatı ise hep fıtrat üzere bulunan temiz birer hayat idi. Ağraz-ı nefsiye ile kirlenmemiş, Kıssa-i Âdem'de beyan olunduğu üzere, secde-i Melâike devrindeki fıtrat ve hılkati asliye üzere bulunuyorlardı. Hazret-i Musa, Musa diye katlolunan bütün bu çocukların hayatları mecmuu olacak ve hayat-ı Musa, bunların mecmuuna muadil bulunacaktı. Her birinin ruhundaki isti'dad-ü kuvvet Musa'nın olacak, Musa'da tecelli edecekti. Demek ki, bütün bunlar, sağ olsalar ve öyle tertemiz büyüseler, mecmuundan nasıl ve ne kadar bir kuvvet-i ruhiye hasıl olacaksa, ruh-ı Musa'nın kuvveti ona müsavi olacaktı, Fir'avn'in başındaki orduya mukabil, Musa başlı başına böyle bir ordu idi. Bütün o kesilen çocukların ruhları, ruh-ı Musa maiyetinde idi. İşte Allah Teâlâ, onlardaki kuvayı ve kuvveti toplamış Hazret-i Musa'ya vermişti ve vermek için bunu yapmıştı. Bu da, Hazret-i Musa'ya bir ıhtisas-ı İlâhîdir ki, O'ndan evvel Enbiyadan hiç birine nasib olmamıştı. İlah...

İmam-ı Razî Hazretleri der ki: "İnsanın başka bir el altında ve üzerinde keyfe mayeşa tasarruf edilebilecek bir halde bulunması, lâsiyyema bu hal içinde bir de ağır, zor, pis işlerde istihdam edilmesi, enva-ı azabın en şiddetlilerinden olduğunda şüphe yoktur. Hattâ buna ma'ruz olanlar, ekseriya ölümü temenni ederler. İşte Cenab-ı Allah'ın burada beyan buyurduğu birinci nimet bu kötü azabdan tahlis nimetidir." İlah...

Keyfe Mayeşa: Dilediği şekilde. **Lasiyyema:** Hususen, herşeyden ziyade.

Demek oluyor ki, bu ayette, evvelâ hürriyet ve istiklâl ni'meti tezkâr edilmiş ve esaret, mahkûmiyetinin fecaati ıhtar buyurulmuştur.

Saniyen:

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

50 Ve bir vakit sizin sebebinize denizi yardık, sizi necata çıkardık da, Âl-i Fir'avnı garkettik, sizler bakıp duruyordunuz.

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ **"Ve hani sizinle - fırka fırka - denizi yarmıştık** فَأَنْجَيْنَاكُمْ **de sizi toptan kurtarmış** وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ **ve başınıza belâ kesilmiş olan o, Âl-i Fir'avn'ı** (Fir'avn de içinde olduğu halde) **ğarketmiştik,** وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ **siz ise bakıyordunuz."** Bu ne büyük nimet idi? Bu deniz, Mısır'ın civarındaki denizlerden birisi ki, ismine, "İsaf" denilirmiş ve bu gün, "Bahr-ı Kulzüm" tesmiye olunuyor. Bizim "Şap denizi" dediğimizin aslı İsaf denizî imiş. Elyevm, "Bahr-i-ahmer" dahi meşhur isimlerindendir. "Kulzüm", şimdiki Süveyş'in yerinde bir şehir imiş ve esasen yutmak mânâsına gelir. "Bahr-i Kulzüm" isminin bu şehre ve Fir'avn'ın garkına nisbetle bir tesmiye olduğu, "Şerh-i Kamus'ta" naklediliyor. Burada Firavn'ın garkı, tasrih edilmemiş ve bâlâda beyan olunduğu üzere asıl, Âl-i Firavn'in cezası gösterilmiş ve Fir'avn bunların içine idhal edilmiştir. İleride bu kıssayı, daha ziyade tafsil eden âyetler gelecektir. Sizinle "yarmıştık" demek, yarân biz idik, siz de buna bir sebep bir âlet olmuştunuz demektir. "Sizin için" diye de tefsir edilmiştir. Şuna dikkat edilmek lâzım gelir ki, Kur'ân-ı Azimu'ş-Şan bu vakayiin cereyanı tarihîsini değil, asıl mutazammın oldukları fevka'l-âde ibret noktalarını, Rabbanî cereyanlarını ifham-ü tezkir ediyor.

Salisen:

وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ
وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

51- Ve bir vakit Musa'ya kırk geceye vâ'd verdik. Sonra siz, O'nun arkasından danaya tutuldunuz, zulmediyordunuz.

52- Sonra bunun arkasından da sizden afvettik, gerekti ki, şükredecektiniz.

وَاِذْ وَاعَدْنَا مُوسٰى اَرْبَع۪ينَ لَيْلَةً **"Ve hani biz Musa ile kırk geceye vadleşmiştik"** O'na kırk gece Tur'da münacat ve vahiy için mikat-ü mi'ad tayin olunmuş, O da, icabet edip Rabbinin mikatına çıkmıştı. Ebu Amir, Ca'fer ve Yakub «ح ، جع ، يع» kıraetlerinde elifsiz olarak, «وَعَدْنَا» okunur. Bu takdirde: Hani biz Musa'ya tam kırk geceyi va'd etmiştik de, ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِه۪ sonra siz onun arkasından buzağıya tutulmuşdunuz. Sâmiri'nin yaptığı buzağıya tapmıştınız وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ **zulmediyordunuz.** ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ **Sonra bütün bunların arkasından sizi afvettik, sizden o günahları sildik.** Zira afiv, esasen mahvetmek demektir. Bundan «عَنْ» ile sılalanarak günahı mahvetmek mânâsına gelir. Evvelkinde, «عَفَاهُ», ikincide, «عَفَا عَنْهُ» deniliyor. لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **"Ki, bu sebeple olsun şükredesiniz"** Siz o zulmunuzla beraber afvın ne büyük nimet olduğunu da anlayıp düşünmeniz ve şükrünü eda etmeniz lâzımgelir.

Hazret-i Musa'nın nesebi: Musa ibn İmran ibn Yashir ibn Kahis ibn Lâviy ibn Yakub ibn İshak ibn İbrahim diye nakledilmiştir. Lâvi evlâdından olduğu meşhur olmakla beraber İmran ile Lâvi arasında daha ziyade batın geçmiş olması ve zikrolunanlar bunların meşhur olanları bulunması ve kuvvetle muhtemeldir. Zira Hazret-i Yusuf'un Mısır'a duhuliyle Hazret-i Musa'nın duhulü arasında dört yüz sene geçmiş olduğu da sahih olarak nakilediliyor *Allahu âlem.*

KIRK GECE: Hazret-i Musa'nın deniz geçtikten sonra Mintarafillâh va'dolunan Kitab için bir mikat olmak üzere tayin edilen ve Zilkı'denin gurresinden Zilhiccenin onuna kadar gündüziyle beraber devam eden bir ay, on gece-

---

Mikat: Bir iş için tayin edilen zaman ve yer. **Miad:** Va'dedilen gelecek zaman ve yer.

lik müddettir ki, Hazret-i Musa bunu Tur'da, saim olarak geçirmiş ve nihayet münacat ile bizzat kelâm-ı İlâhîye mazhar olup Tevrat-ın elvahı kendisine inzal buyurulmuştu. Buna dair daha diğer ayetler gelecektir. Aylar geceden başladığı için, gün ile sayılmayıp gece ile sayılmıştır. Ve bunda diğer bir mânâ da vardır. Tecelliyat-ı İlâhiye fecir gibi daima geceleri takip eder. Kara günler de, geceden sayılır. İsmail Hakkî Hazretleri der ki: "Ehl-i tarikat, kırk gün sülûkü bu ayetlerden ahz etmiştir." İlah... Lisanımızdaki çile tabirinin de, aslı budur. Farisî'nin kırk mânâsına "çil, çihil" kelimesinden bir kırk demektir. İşte Hazret-i Musa, Beni İsrail'i denizden geçirdikten sonra Tur'da emr-i İlâhî ile çile çıkarırken arkasında onlar buzağıya tapmıya başlamışlardı ki, ne kadar haksız bir nankörlüktür. Bununla beraber yine afv-i İlâhiye uğradılar ki, işte burada bilhassa bu afiv nimeti ıhtar olunuyor. Ve afvin suret-i cereyanı, kariben ayrı bir nimet olarak beyan edilecektir.

Rabian:

وَإِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

53- Ve bir vakit Musa'ya o kitabı ve fürkanı verdik. Gerekti ki, doğru gidecektiniz.

Musa'ya verilen kitabın, Tevrat olduğunda ihtilâf yoktur. Fakat bu fürkan Kur'ân'da olduğu gibi Tevrat'ın da bir sıfatı olması veya Tevrat'taki ahkâm-ı Şer'iye veya Tevrat'tan ayrıca yed-i Beyza ve Asâ gibi mucizat yahud bir zafer ve ferah olması da muhtemildir. Zira "Fürkan", aslında iki şey arasını kat'iyen fasledip ayırmak demektir. Hakkı, nâhâkakkı, küfr-ü imanı, halâl-ü haramı, niza-ü davayı kat'eden, ayıran her şeye de fürkan denilir ve bu mânâ iledir ki, Kur'ân'ın lâkab-ı mahsusu olmuştur. Tevrat dahi esasen hakk-u batılı tefrik eden bir fürkan-ı İlahîdir. Burada atıf hasebiyle fürkanın Hazret-i Musa'ya kitap ile beraber bahşedilmiş olan bir kudret-i hâkimiyet olması bizce daha mütebadir görünüyor. Tur'dan kitap ile avdetinde de bunun bir tecelli-i muhsusu olmuştur ki, atideki ayet kısmen bunun beyanı demektir. Binaenaleyh dördüncü nimet Hazret-i Musa'nın kitap ile Tur'dan gelmesidir.

Saim: Oruçlu, oruç tutan. **Elvah:** Levhalar. **Mütebadir:** Birden bire akla gelen, ortaya çıkan.

Hamisen:

وَاِذْ قَالَ

مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ

فَتُوبُوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ

بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

54- Ve bir vakit Musa kavmine dedi ki: "Ey kavmim, cidden siz o danaya tutulmanızla kendinize zulmettiniz, Gelin Bârinize dönün, tevbe edin de nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız, Bâriniz yanında sizin için hayırlıdır" bu suretle tevbenizi kabul buyurdu. Filhakika O, öyle Tevvab, öyle Rahîmdir.

Burada bir taraftan bâlâdaki afiv nimeti tafsıl edilmiş olmakla beraber bir taraftan da, bir tafsil içinde fürkanın tatbikı, buzağı fesadının suret-i izalesi, tevbe ve vesile-i tevbe gibi ibretli niam-ı dakika ıhtar olunmuştur.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ **Ve hani Musa kavmine, "Ey kavmim" demişti.** اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ **"Siz, buzağıya tapmanızla muhakkak kendinize yazık ettiniz.** فَتُوبُوا اِلٰى بَارِئِكُمْ **Binaenaleyh Bârinize: Pâk Yaradan/Halikınıza tevbe ediniz de,** اَنْفُسَكُمْ فَاقْتُلُوا **hemen kendinizi katlediniz, nefislerinizi öldürünüz.** ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ **Böyle yapmanız yâni tevbe ve katil, Bâriniz indinde sizin için hayırlıdır." Böyle demiş** فَتَابَ عَلَيْكُمْ **ve bunun üzerine Bâri Teâlâ tevbenizi kabul etmiş idi.** اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ **Şüphesiz O, öyle tevvab-ı rahîmdir.**

Burada, "Musa size demişti" denilmeyip de, «لِقَوْمِهٖ» buyurulması, kezalik yukarıdan beri nimetlerde, "biz, biz" diye bizzat tasarrufat-ı İlâhîye ta'dat olun-

---

Bâri: Cenak-ı Hakk, yaradan. **Ta'dat:** Sayı saymak, sayıp dökmek, birer birer söylemek, sıralamak.

up gelirken şimdi Hazret-i Musa'nın tebliğ ve tasarrufuna nakl-i beyan edilmesi, kitabın nüzulünden sonra müşarünileyhin Mintarafillâh başkaca bir kuvvet iktisab etmiş olduğunu ve artık Beni İsrail üzerinde icra-yı ahkâma başlamış bulunduğunu iş'ar etmektedir ki, bunda evvelâ hükûmet nimeti, tatbik-ı fürkan tezkâr ediliyor. Lâkin bu nimet, bizzat değil, Hazret-i Musa vasıtasiyle binniyabe olarak ızhar edilmiş ve ancak neticesi ve semeresi olan tevbe ve salâh bâlâdaki, nimetler gibi ve fakat sureti gıyabta bizzat Bâri Teâlâ'ya izafetle beyan olunmuştur. Bu üslûb-ı beyandaki inceliklerin tafsili, bir kitap olur. Fakat görülüyor ki, hedefi beyan, nimet-i hükûmetin ibtida değil, ancak neticedeki salâh itibariyle bir nimet-i İlâhiye olduğunu tezkirdir. Tevbe ve katil emri mes'uliyeti Musa'ya aid bir tasarruf-ı niyabî, neticedeki salâh da bizzat bir ihsan-ı İlâhî oluyor. Ve Furkan o zaman tezahür ediyor. Kavm unvanı altında «ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ» gösteriyor ki, zulm-ı nefis, nefs-i ferdî ve kavmîden eamdır. Şirkin zararı millete, milletin zararı da fertleredir. Ve buzağı mes'elesi kavm-i Musa'da büyük bir fesad ve ihtilâle sebep olmuş ve temizlenmesi katl-i nüfusu istilzam etmiştir. «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» mefhumen üç mânâya muhtemildir. Birincisi, mânâ-yı hakikîsi ki, herkesin kendisini öldürmesi yani intihar etmesidir. Lâkin böyle olsa idi, muhatab olan kavm kalmaz veya ancak âsîler kalırdı. Binaenaleyh murad, bu değildir. İkincisi, hakikat-i örfiyesidir ki, esasen ihvan olan bir kavmin efradı,"haydi bakalım biribirinizi öldürünüz" demektir. Ve ekseri müfessirîn bu mânâyı göstermişlerdir. Tur'a giden Hazret-i Musa'nın gıyabında Sâmirî Musa, altından bir buzağı yapmış bağırtmış ve bakaraya tapan Mısırlı ve sair sair putperestler gibi Beni İsrail'in bir kısmını, "işte Musa bunu aramağa gitti idi" diye tapdırmış ve daha dünkü nimetlere karşı böyle bir fesad-ü ihtilâl çıkarmış, diğer kısmı, Hazret-i Harun ile beraber bunun cereyanını kuvvetle menetmeyip Hazret-i Musa'ya intizar etmişler. O zamana kadar da fesad tevessü etmiş. Hazret-i Musa, Tur'dan gelince, hükm-i Furkan ile umumuna birden, "kendinize yazık ettiniz" diye hıtab eylemiş, hem buzağıya tapanlara ve hem sükût ve intizar edenlere dahi bu günahlarından dolayı derhal tevbe eylemelerini ve tevbe edenlerin, tevbe etmiyenleri hemen katletmelerini emr eylemiş ve bu harbi dahilî, Biiznillâh muvaffakiyetle neticelenmiş. Beni İsrail de, kesb-i salâh etmiş ve işte burada bu vakıa tezkir buyurulmuştur. Hikâye olunduğuna göre maktuller, yetmiş bine kadar baliğ olmuş buna, «فَاقْتُلُوا» buyurulmayıp da «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» buyrulması hâdisenin dahilî ve acıklı olduğuna ve zulm-i nefsin mânâsına işarettir. Üçüncüsü, sırf mecazî olmasıdır ki, "nefsinizi öldürünüz", yani günahınıza ned-

---

İntizar: Gözlemek, umidlenip beklemek.

ametle gam-ü kederden canınızı çıkarın yahud şehevattan men-i nefs ile riyazet ediniz. Bu fesadları yaptıran, şirke saptıran, hep şehevattır. Tevbe de, bunların kırılmasiyle müfid olur ve o zaman kabul edilir, demektir. Bu te'vil de gösterilmiştir. Bu da güzeldir, fakat bir mânâ-yı işarîdir.

BÂRİ, yaradırken ayıpsız, noksansız yaradan demektir ki, Halik'tan ehass olur ve bunda fıtrat-i ulâyı ıhtar vardır.

Sadisen:

وَاِذْ قُلْتُمْ

يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ

الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

55- Ve bir vakit, "Ya Musa", dediniz: "Biz Allah'ı aşikâre görmedikçe senin sözünle asla inanmıyacağız" bunun üzerine sizi o saika yakalayıverdi, bakınıp duruyordunuz.

56- Sonra sizi şükredesiniz diye ba's badelmevte mazhar ettik.

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً **"Ve hani hatırlarsınız ya siz, "Ya Musa, biz, Allah'ı aşıkâre, açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmıyacağız" demiştiniz de bunun üzerine** فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ **sizi, yıldırım çarpmış, (tabir-i aharle) dehşetli bir darbeye tutulmuş, yıkılmıştınız** وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ **ve kımıldanmıya dermanınız kalmamış sade bakıp duruyordunuz."** Demek ki ölmemişlerdi, fakat ölüm haline gelmişlerdi. Bir çokları bunu, "bakıp dururken yıldırım çarpmıştı, ölmüş idiniz" mânâsına anlamışlardır. Halbuki, «وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ» atfı ve ya hali bilhassa böyle bir zehaba meydan vermemek içindir. "Ahız" nazara arız olan bir hal değil, "nazar" ahze mukarin olan bir hal olarak

gösteriliyor veya atfediliyor. Netekim bu çarpışın tafsıl olunduğu, وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلاً لِمِيقَاتِنَا (*"Birde Musa kavminden mikatımız için yetmiş er seçmişti." A'râf - 7/155*) ayetinde, فَلَمَّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ (*"Vakta ki bunları o sarsıntı yakaladı" A'raf-7/155*) buyurulmuştur. Muhakkıkînin dirayeten tahkikleri böyle olduğu gibi, Vehb Hazretleri'nden rivayeten dahi, "bunlar ölmemişler, belki o korkunç hali gördükleri zaman kendilerini öyle bir titreme bir zangırtı almış ki, hemen hemen mafsılları kopuyor, belleri kırılıyormuş, mahvolmak raddesine gelmişler, o zaman Hazret-i Musa ağlamış, Rabbine dua etmiş, Cenab-ı Allah da bir açıklık ihsan eylemiş, ondan sonra akılları başlarına gelmiştir." Nitekim şöyle buyuruluyor: ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ **"Bir müddet sonra sizi ba's badelmevte mazhar ettik."** Adeta ölümünüzden sonra yine dirilik verdik, evvelki saika ölüm ise, bu, hakikaten bir ihya-yi cedid olacaktır. لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **"Belki buna şükredersiniz."**

Bu vakıanın zikrolunan katilden sonra mı? Veya ondan evvel ve katil emrini müteakib mi olduğu hakkında iki kavil zikllediliyor. Her ne olursa olsun ayetten şu anlaşılıyor ki, bu saıka, bir kavmin mematı mesabesinde bir musıbet ve ondan kurtuluş da, o kavmin tekrar hayatı, ba's badelmevti mânâsında bir nimet-i kübra imiş. Bu musıbetin sebebi de, açıktan görmeyince Allah'a iman etmemek ve Hazret-i Musa'ya inanmamak iddiası olmuştur. Tahlis ise, mahz-ı inayet-i Rabbaniye olarak tezkir edilmiştir. Elbette bunu yapanlar, Beni İsrail'in hepsi değildi. Bu dava üzerinde mikatta bizzat saikaya tutulanlar da, müntehab yetmiş kişi idi. Böyle olduğu halde bu ayette, gerek dava, gerek musıbet ve gerek nimeti ba's hattâ Kur'ân'a muhatab olanlar dahi dahil olduğu halde bütün bir kavme nisbet olunuyor. Şüphe yok ki, bunun hikmeti, bütün bir millet arasında mes'uliyet-i müştereke meselesi, evlâd-ı Âdem beynindeki hilâfet kazıyyesidir. Kimse, kimsenin günahından mes'ul değil iken, bunun böyle olması gösteriyor ki, Hukukullah olan vazaif-i umumiye mesailinde, farz-ı kifaye maddelerinde fert mevzu-ı bahis değil, yalnız cemaat, nefs-i ümmet mevzu-ı bahistir. Bunun nîk-ü bedinde herkes müşterektir. Füru, usulün ve herkes, yekdiğerinin nâibidir.

Bu kadar niam-i sabıkadan sonra, Allah'ı görmeden sana inanmayız diye Hazret-i Musa'ya isyan etmek, ne büyük bir küfür ve küfrandır. Bu âyet, marifetullah mesailinin en mühimlerinden birini ve sonra insanların sukut veya teâli

---

Memat: Ölüm. **Müntebat:** Seçilmiş, güzîde. **Nik-ü Bedin:** İyi-kötü. **Sukut:** Düşme, bozulma, değerini kaybetme.

ile alâkadar halât-ı ruhiyelerinden en calib-i dikkat olanını bir cümlede ihtar edivermiştir. Filvaki insanlar terakki edecekleri zaman nazarları, kalbleri yükselir, idrakleri yalnız gözleri önünde duran mahsûsata bağlanıp kalmaz. Akıllariyle, maverayı şuhuda geçerler. Hakaik-ı gaybiyeye iman ederler. Görülmedik, işidilmedik saadetlere ererler. Bil'akis tedenni ettikleri, sukut edecekleri zaman da akılları kalmaz, kalbleri körlenir, gözleri mahsûsata dikilir, gözlerine batmıyan şey'e inanmazlar. İnanmak için behemehal görmek isterler. Fenalıktan sakınmazlar, gelecek felâkete de, bilfiil başlarına gelmeden inanmazlar. Halbuki, felâket gelince, hükmünü icra eder. Derecesine göre, ya ezer ya imha eyler. Böyle mahsûsattan başka bir şey tanımıyan, gözlerine batmıyan şeye inanmıyanlar, inanmak istemiyenler, asasız yürüyemiyen a'malara benzerler. Ma'budlarını da elleriyle tutmak, yoklamak isterler. Nazarlarında maneviyat, ma'kulât, mücerredat evham addolunur. Tapmak için mücessem şeyler, putlar ararlar. Bulamazlarsa yaparlar, ona taparlar, ondan imdad ararlar. Çünkü insanlarda ibadet, kanun-ı fıtrîdir. Bundan kurtulamazlar. Fakat mabud-i hakikîyi göremeyince kalblerinden, akıllarından kuvvet alamayınca, gözlerinin tuttuğu, ellerinin iriştiği bir şeyden kuvvet dilenirler. Hiç olmazsa bir öküz veya öküzün altında buzağı ararlar. Beni İsrail'den bir kısmı dahi, gerek Mısır ve civarındaki görgüleri ve gerek henüz yükselememeleri veya her hangi bir sebeple tekrar sukut etmiş olmaları dolayısiyle Hazret-i Musa'ya "Allah'ı açıktan açığa görmeyince sana inanmayız" diye dayatmışlar, akılsızlıklarından O'nunla kendilerini bir zannedip, sen "konuştum, kitap getirdim" diyorsun ya! "haydi bize de göster" diye isyana cür'et etmişler ve bununla Allah'ı bir cisim gibi karşılarında muhıt bir rü'yetle görmek istemişler ki, muhal idi. Bütün gördükleri nimetler, hârikalar, istidlâllerine kâfi gelmemiş, böyle küfran ile hayal-i muhale düşmüşler. Binaenaleyh başlarına saika musıbeti, bir hârika halinde gelmiş ve bu musıbetten yine bir hârika olarak mahz-ı rahmet-i İlâhiye ile kurtulmuşlardır. Bizzat Allah'ı göremedilerse de, başka mabutların yapamıyacağı ıkabini görerek akılları başlarına gelmiş, görmeden inanmanın ne büyük ehemmiyeti olduğunu o zaman biraz takdir etmişler de, bütün kavm bu sayede yeniden dirilmiş, halâs oluştur. Bu büyük ve derin ders-ü nimet de, bu nida da, böyle iki âyeti vecize ile ifade ve tezkir edilivermiştir ki, bundan, kitaplar yazılır. Filvaki Cenab-ı Allah görülmez, görülemez değildir. O, kendini görebilecek gözler yaratmağa da kadirdir. Lâkin O'na bu gözler dayanmaz ve görülürse ihata olunmaz. Bizim Dünyada faidemiz O'na gıyabından şehadet-i akliye ve kalbiye ile inanmaktadır.

Bu tezkire, şu nimet de rabt edilmiştir.

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

57- Ve üstünüze o bulutu gölgelik çekdik, ve "size kısmet ettiğimiz hoş rızıklardan yeyin" diye üzerinize hem kudret helvası, hem bıldırcın indirdik. Zulmü, bize etmediler, lâkin kendilerine ediyorlardı.

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ **"Bir de (sahra-yı Tih'te) üzerinize o ince bulutu gölgelik yaptık** وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى **üstünüze hem kar gibi kudret helvası, hem de yelve kuşu, bıldırcın indirdik.** كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ **Haydi yeyin size kısmet ettiğimiz pak ni'metlerden dedik."** Burada Cenab-ı Allah, bunlardan yüz çeviriyor. Kendilerini mevki-i hıtabtan gıyaba atıyor ve zulümlerini beliğ bir ıhtisar ile ifham ederek buyuruyor ki: وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ **"Onlar, bu nimetlere karşı yaptıkları nankörlükle zulmü bize yapmadılar. Lâkin hep kendilerine yazık ediyorlardı.** - Çünkü dinin, iman-ü amelin faidesi, zararı, Allah'a değil, kullaradır. Bu hususta yaptıkları zulüm ve nankörlük, bir kaç ayet sonra ayrıca ıhtar edilecektir. Şu da rivayet olunuyor ki, bunlar, "temiz temiz, taze taze yeyiniz" denildiği halde dinlememişler, iddihare toplayıp yığmağa başlamışlar ve bunun üzerine kesilmiş, zaruret içinde kalmışlar. Dikkat edilince görülüyor ki, ni'metler, ta'dat olunup gelirken git gide bunlara küfranlar inzımam ediyor ve hedefi tezkir, bunlar ve zulümler olmaya başlıyor:

Sabian:

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ

İddihar: Biriktirmek, toplamak, yığmak. **Inzimam:** Birbirine ilave olunmak, katılmak. Birbiri ile alâkalı oluş.

رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

58- Ve bir vakit, "Şu şehre girin de ni'metlerinden dilediğiniz vechiyle bol bol yeyin ve secdeler ederek kapıya girin ve "hıtta" deyin ki size hatı'elerinizi mağfiret ediverelim. Muhsinlere ise, daha artıracağız" dedik.

59- Derken o zulmedenler sözü değiştirdiler, kendilerine söylenildiğinden başka bir şekle koydular. Biz de o zalimlere fısk işledikleri için gökten bir murdar azab indirdik.

وَإِذْ قُلْنَا "Ve hani demiştim ki, ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ şu beldeye (Beyt-i Makdis mevziine yahud Erîha beldesine) **giriniz. فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا de, onun neresinde isterseniz yahud dilediğiniz vechiyle bol bol yeyiniz وَادْخُلُوا الْبَابَ ve girerken kapısından giriniz, hem de سُجَّدًا başlarınızı eğerek, secde-i şükrana kapanarak giriniz** (kibir ile çalımla, azğınlık, serkeşlik yaparak girmeyiniz.) **وَقُولُوا حِطَّةٌ ve orada "hıtta" deyiniz نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ ki, size bu şerait altında hatı'elerinizi mağfiret ediverelim, yani veballerinizi rahmetimizle örtelim, وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ şunu da haber verelim ki, muhsinlere** (iyilik, güzellik yapan, güzel hareket edenlere) **daha fazlasını ihsan edeceğiz."**

Tefsir-i Asam'da "hıtta" Arabî olmayıp aynen söylenmesi matlûb bir kelimedir denilmiş, diğer müfessirîn ise bunun Arabça «حطّ» masdarının bina-i nev'i olduğunu söylemişlerdir.

HAT: bir şey'i aşağıya almak ve arkadan yük indirmek demek olduğundan "hıtta", bir nevi indiriş demek olur ki, bir tarz-ı mahsusta yükü yıkmak, veya boyunlardaki vebali indirmek karar veya duasını ifade eder ve umum-ı mecaz suretiyle cem'i de mümkündür. Yani nüzul kararını veriniz ve

günahlarınıza istığfar ediniz demek olur. Ve bütün Aşere kıraetlerinde "hıtta", merfu okunur. Binaenaleyh müfred değil mahzuf bir mübtedanın haberi olarak, "işimiz hıttadır" takdirinde bir cümledir. Meselâ lisanımızda bir ilân veya kumanda sırasında "kunak!", "yemek!", "uyku!", "hareket!"; veya istirham sırasında "lutuf!", "inayet!", "afiv!" gibi müfret kelimeler de böyle bir cümle takdirindedirler. İncil ve kütüb-i salifede "hıtta" kelimesi, Ramazan ayının ismi olarak zikredildiğini, Kamus mütercimi Asım Efendi zikretmiştir. Fakat bu ayette, bu suretle bir tefsir veya te'vil vaki olmamıştır.

TENBİH: فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا **"de, onun neresinde isterseniz yahud dilediğiniz vechiyle bol bol yeyiniz"** emri, Âdem ile zevcesinin cennette iskân edildikleri zaman aldıkları emri andırmaktadır. Ve nitekim diğer bir ayette, اُسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ (*"Ve o vakit onlara denilmişti ki şu şehre sakin olun..."* A'râf - 7/161) buyurulacaktır. Zaten وَاُتُوا بِه۪ مُتَشَابِهًا (Bakara-2/25) buyurulmamış mı idi?

فَبَدَّلَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذ۪ي ق۪يلَ لَهُمْ **"Derken zalimler güruhu, sözü değiştirdiler, kendilerine söylenenin başkasını yaptılar."** Denilmiş ki "hıtta" emriyle alay ederek bunun yerine, حطا سمهاثا demeğe başlamışlardı ki, Nebt lisanında, حِنْطَةٌ حَمْرَاءُ yani kırmızı buğday demek imiş. Belli ki, bu rivayette, şecere-i memnuanın «حِنْطَة» tefsirine bariz bir temas vardır. O zalimler, kapıdan girer girmez, dünya derdine düşerek Allah'ın emrini tebdil-ü tağyire kalkıştılar. فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ **"Bunun üzerine biz de, sözü değiştiren o zalimlerin başlarına yukarıdan korkunç, habis bir azab indiriverdik.** بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ Çünkü fısk içinde yüzüp gidiyorlardı, mütemadiyen çığırdan çıkıyorlardı." Bunu yapanlar ve bu azaba düşenler, kavm-i Musa'dan bir güruh olduğu anlışılıyor. Çünkü «فَبَدَّلُوا» buyurulmayıp, «فَبَدَّلَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا» buyurulmuştur ki, içlerinden bir kısmı demek oluyor. Nitekim Sure-i Arafta فَبَدَّلَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ (*"Derken içlerinden o zulm edenler, sözü değiştirdiler, kendilerine söylenenden başka bir şekle koydular, zulmü adet etmeleri sebebiyle bizde üzerlerine semadan bir azâb salıverdik."* A'raf 7/162) vardır. Burada siyak-ı ayet bu kayitten müstağni olmuştur.

RİCZ, esasen "rics" gibi tiksinilen pis, murdar şey demek olup bundan azab-ü ukubet mânâsına da kullanılmıştır. Tenvin, tehvil içindir. Fısk-u fücurun akıbeti, işte böyle murdar azablarla mahvolmaktır.

Saminen:

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۜ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

60 Ve bir vakit Musa, kavmi için su dilemişti. Biz de, "asan ile taşa vur", demiştik. Onun üzerine ondan, on iki pınar fışkırdı, her kısım insanlar kendi su alacağı menbaı bildi. Allah'ın rızkından yeyin, için de müfsidlik ederek yer yüzünü fesada vermeyin.

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ **"Ve hani Musa, kavmi için ıstıska etmişti."**

ISTISKA, sakiy taleb etmek, sakiyde suvarmaktır. Yani Musa, susuz veya kuraklıkta kalan kavminin suvarılması için bir su veya yağmur istemiş, su taharrisine veya yağmur duasına çıkmış idi de, فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ **"biz de, taşa asan ile vur demiştik,** فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا **Binaenaleyh taştan on iki pınar fışkırdı,** قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ **her kısım halk içecekleri pınarı tanıdı. Haydi** كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ **Allah'ın rızkından yeyin, için** وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ **ve yer yüzünde fesad çıkararak şuna buna saldırmayın."** dedik.

Cümhur-i müfessirîn bu ıstıskanın da menn-ü selva ile beraber olduğunu beyan etmişler. Ancak Ebu Müslim-i İsfehanî, bu kelâmın istiklâlini nazar-ı dikkate alarak bunun ayrıca bir mucize olduğuna kail olmuştur. Âyet, bundan birini tayin etmiyor.

Hazret-i Musa'nın asası ne idi ve ne kadardı? Sonra bu taş, muayyen ve malûm bir taş mı idi? Yoksa her hangi bir taş mı idi?. İmam-ı Razî, tefsirinde der ki: Asa'nın her hangi bir ağaçtan veya cennetin mersin ağacından olduğu ve boyu on zira ve başı iki çatallı bulunduğu, kezalik taşın Tur'dan getirilmiş veya

---

Istıska: Su isteme, yağmur duasına çıkma. **Taharri:** Aramak, araştırmak.

Asa ile beraber Hazret-i Şuayb'den alınmış, şöyle, böyle ma'hud veya mukaddes bir taş olduğu hakkında muhtelif rivayetler var ise de, bu babta, mütevatir bir nass-ı kat'î olmadığından tafsilâtından sükût etmek ve ilmini Allah Teâlâ'ya tafviz eylemek ıktıza eder. Çünkü amelî bir hükmü tezammun eden mesailde ahbar-ı âhad ve zanniyat ile amel vacib olursada amalî olmıyan ve sırf ilmî ve itikadî bir haysiyeti haiz bulunan hususatta, nass-ı kat'î lâzımdır. Halbuki Asa ve hacerin tafsılâtını bilmek de bizim için bir vazife-i ameliye olmadığı gibi, nass-ı kat'î de yoktur. Binaenaleyh tafsilinden sukût etmek, her halde muhtardır. İlah...

Asa'nın ve taşın hakikatlerini tayin ile meşğul olmaksızın âyetten şunu anlarız ki, Cenab-ı Hakk, burada maye-i hayat olan büyük bir nimet-i dünyeviye ile sermaye-i hidayet olan büyük bir mucize-i rahmaniyeyi ıhtar-ü tezkir buyurmuştur. Hazret-i Musa, kuraklıktan, susuzluktan yanıp kavrulan kavmi için Cenab-ı Allah'dan su diliyor. Yağmur duasına çıkıyor, Cenab-ı Allah da bu duayı kabul ve istenilenden daha büyük harikul-âde bir nimet ihsan eyliyor. Gelip geçici bir yağmur yerine, Beni İsrail'in on iki sıbtından her birine mahsus, ayrı ayrı on iki pınar fışkırtıyor ve bununla vücud-i Bâriye ve inayet-i İlâhiye'sine bariz bir beyyine bahş ediyor ve o suretle bahş ediyor ki, duanın akıbında bir de fiilî bir teşebbüs lüzumunu emreyliyor. "Asan ile taşa vur" diyor. Demek ki, o sırada Hazret-i Musa, bilfarz bu emr-i İlâhîye derhal imtisal etmeyip de, Asa'yı taşa vurmanın suya ne münasebeti var gibi indî ve aklî bir kıyas ve muhakemeye kalkışsa idi, bu nimet, tecelli etmiyecek, dualar, taharriler belki boşa çıkacak idi. O halde harikanın en büyük sırrı, bu sebebin ilhâmında ve bu büyük nimetin o sebebe bu sebebin ilhâmında ve bu büyük nimetin o sebebe rabt edilmiş olmasındadır. Kuru taşları yarıp pınarlar fışkırtmaya kadir olan Allah Teâlâ, o suları doğrudan doğruya ihsan edivermiyor da bir sebeb-i manevî ile bir sebebi maddîye teşebbüs üzerine ihsan ediyor. Sebeb-i manevî olan dua, sebebi maddînin ilhâmına vesile oluyor. Bunun üzerine sebeb-i maddî olan darb-ı asaya teşebbüs ile de taştan sular fışkırıyor. Bürhan-ı Hüda tamamiyle tecelli eyliyor. Bunu da, yeyin, için fesad çıkarmayın irşadı takib ediyor.

Filhakika Allah, bir şey murad edince, esbabını tehyie eder ve esbab o kadar muhtelif ve nâmütenahidir ki, akl-ı beşer, ne kadar yükselse bunları tafsılâtiyle ihata edemez. Bunun için faide-i beyan Asa ile taşın húsusıyetini izahta değil, cereyan-ı vakıayı idraktedir. Hazret-i Musa gibi bir Resul-i

Tafviz: İhale, sipariş, bırakma, havale etme. **Sıbt:** Torun. **Tehyie:** Hazırlama.

Zişa'nın Asasında sebeb-i infilâk olacak her türlü mihanikî kuvvetleri tasavvur mümkündür ve Hak Teâlâ'nın tecelliyat-ı nimeti her zaman böyle esbab-ı maddiye ve maneviyenin sırr-ı ictimaındadır. Ne fıkdan-ı esbab karşısında me'yus olmalı, ne de esbabı ihmal etmelidir. Allah Teâlâ'ya hulûs-ı kalb ile duayı hiç bir zaman elden bırakmamalı ve ayni zamanda duanın en büyük semeresi inkişafat-ı ruhiye olduğunu bilmeli ve ilhamat-ı Sübhaniye'den müstefid olarak en umulmaz esbabı dahi tatbik eylemelidir. Düşünülürse tarik-ı fende bile en büyük keşifler, kalb-i insaniye şimşek gibi çarpan bir telkin-i hakkın eseridir. Bunu, hayırda kullanan hayra, şerde kullanan şerre vasıl olur.

Tasian:

وَاِذْ قُلْتُمْ

يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّٓائِهَا وَفُومِهَا
وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذ۪ي هُوَ اَدْنٰى
بِالَّذ۪ي هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ
وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ
مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ
النَّبِيّ۪نَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

Meâl-i Şerifi

61- Ve bir vakit, "Ya Musa, biz, bir türlü yemeğe kabil değiliz katlanamıyacağız, artık bizim için Rabbine dua et, bize arzın yetiştirdiği şeylerden: Sebzesinden, kabağından, sarmısağından, mercimeğinden,

Fıkdan: Yokluk. Birşeyin belirsiz olması. Yitirmek.

soğanından çıkarsın" dediniz, ya! "O hayırlı olanı, o daha aşağı olanla değişmek mi istiyorsunuz? Bir kasabaya inin o vakit size istidiğiniz var" dedi, üzerlerine de zillet ve meskenet binası kuruldu ve nihayet Allah'dan bir gadaba değdiler. Evet öyle. Çünkü Allah'ın ayetlerine küfrediyorlar ve haksızlıkla Peygamberleri öldürüyorlardı. Evet öyle. Çünkü isyana daldılar ve aşırı gidiyorlardı.

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى "Ve hani siz (Bu ni'metlerin kadrini takdir edemeyerek ve şükr-ü tâat yerine terbiyesizlik ederek) demiştiniz ki, "Ya Musa, لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ biz, bir türlü yemeğe artık sabredemiyeceğiz. (Her gün bıldırcın eti, kudret helvası yemekten bıktık usandık) فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ Binaenaleyh Rabbına dua et de, يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا bize toprağın bitirdiği şeylerden, sebzelerinden, kabağından, hıyarından, sarmısağından, mercimeğinden, soğanından çıkarıversin. Gerçi yeknesaklığın şehevat-ı beşeriye üzerinde az çok sıkıcı bir te'siri vardır. Ve buna karşı tenevvü talebinde esasen bir ma'siyet yoktur. Fakat bunu yaparken bir taraftan o nimetin yokluğu zamanındaki ıztırabatı unutmamak ve diğer taraftan ulvî bir kalb ile hareket edip şükran ile izdiyadını aramak ve sonra hiss-i şehvetle edeb-ü terbiyeyi unutup da, "Rabbimiz" diyecek yerde, "Rabbın" diye imansızlık eseri göstermemek icab ederdi. Beni İsrail'in bu talebinde, şüphesiz ki, medenî bir hayat talebi vardı. Fakat bu taleb yüksek bir maksad ve gaye ile değil, bıldırcın yerine soğan, sarımsak yemek için hasis bir amele ibtina ediyordu. Bunda ise, vaktiyle Mısır'da geçirdikleri hayat-ı sefilâneye adeta bir iştiyak anlaşılıyordu ki, bu da, hürriyetin kadrini takdir edemeyip, bir nevi esarete hahişger olmak demekti. Bunun için Hazret-i Musa, قَالَ cevaben şöyle dedi: اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذٖى هُوَ اَدْنٰى بِالَّذٖى هُوَ خَيْرٌ Siz, aşağı bir şeye, iyi ve hayırlı bir nimeti değişmek mi istiyorsunuz? اِهْبِطُوا مِصْرًا Öyle ise haydi bir mısra yani bir kasabaya ininiz, فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ o vakit size istideğiniz var. Bu cevap bir taraftan matlûblarının is'af-ı esbabının irae ederek yeni bir in'amı, diğer taraftan da sui ihtiyarlarını ve akıbetlerinin fenalığını ifade etmektedir.

MISIR, ism-i has ve ism-i cins olur. İsm-i hassolduğu zaman gayr-ı munsarıf olur. Cerr-ü tenvin kabul etmez. Fakat üç harfli olup, ortası da sakin bulunduğu için Nuh, Lût gibi munsarıf olması da caizdir. İsm-i cins olduğu zaman alelıtlak kasaba mânâsınadır. Nitekim Cum'anın şeraitinden birisi de, mısırdır

---

Yeknesak: Devamlı, değişmez. **Şehevat:** Nafsanî istekler, arzular. **Tenevvü:** Çeşit çeşit olmak. Çeşitlenmek. **İzdiyad:** Ziyadeleşmek, çoğalmak. **Hahişyer:** Arzulayan, istekli. **İsaf:** Birisinin arzusunu yerine getirmek.

deriz. Bu âyette her kisiyle de te'vil varid olmuştur. Lâkin Beni İsrail'in hurucundan sonra Mısra bir daha avdetleri vaki olmadığına nazaran müfessirîn bunu, ism-i cins mânâsiyle arz-ı mukaddes kasabalarından birine hamletmişlerdir. Evvelki takdirde bu emir sırf bir emr-i tevbihî olmuş olacaktır. Maamafih ikincide dahi bu ima mevcuddur ve bunun için karye veya belde denilmeyip, mısır denilmiştir. Demek oluyor ki, Beni İsrail, böyle soğan, sarmısak yemek için binnetice Mısır'daki hallerini andırır bir hal-i zillete tarafdar olmuş oldular. Acaba akibetleri ne oldu? Bu noktaya gelince Cenab-ı Allah, kendilerini yine şeref-i hıtabtan mahrum ederek, bir cümle-i istinafiye ile buyuruyor ki: وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ **"Üzerlerine de zillet ve meskenet binası kuruldu."** Tabir-i aharle, üzerlerine zillet ve meskenet damgası basıldı. Hakaret altında ağır vergilere ve fakr-ü meskenete mahkûm kaldılar. وَبَاۤؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ **"Ve nihayet Allah'dan bir gadaba değdiler."** Müstahik oldular, devletleri munkarız ve cemiyetleri perişan oldu. Fatiha'da zikrolunan, «الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» den oldular. ذٰلِكَ **"Bu, baskı, bu gadab yani bu suiakibet şunun için idi ki,** بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ **bunlar, Allah'ın bu kadar zahir-ü bahir âyât-ü delâiline kâfirlik ediyorlar.** وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ **Ve Peygamberleri bigayr-i hakkın katleyliyorlardı."** Hazret-i Şa'ya, Hazret-i Zekeriyya, Hazret-i Yahya gibi enbiyayı şehid etmişlerdi. ذٰلِكَ **de şundan naşi idi.** بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ **"ki bunlar, isyanı âdet edinip mütemadiyen hadlerini tecavüz eyliyorlardı."** Halbuki sağirede ısrar, kebireye, kebirede ısrar, küfre dai olur. Küfür ise, her şenaati yaptırır.

NEBİ, nebe'den muştak olarak aslında, «نَبِيءٌ» dir ki, Allah Teâlâ'dan vahy ile haber getiren demektir. Ve tam Peygamber müradifidir. Cem'inde Enbiya ve Nebiyyîn gelir. Nafî kıraetinde, aslı üzere «نَبِيئِينَ» okunur. Nebi-Resulden eamdır. Her rasul, Nebi'dir. Fakat Nebi, Resul değildir. Maamafih Kur'ân'da müradif olarak kullanıldığı da vardır. Enbiyanın katl-i bigayr-i hakkın, yani hükm-i İlâhîye muhalif olacağı aşikâr olduğu halde ayrıca tasrih buyurulması şenaatlerini tansıs ve bilerek yaptıklarına işaret içindir. Burada bunların hatem'l-enbiya Efendimiz Hazretlerin'e dahi su-i kasıdlarına işaret buyurulmuştur.

Bu gadabtan sonra, acaba bunlar için hiç bir felâh imkânı yok mudur? Buna cevaben buyuruluyor ki:

Sağire: Küçük günahlar. **Kebaire:** Büyük günahlar. **Dai:** Davetçi, yol gösteren, ulaştıran. **Şenaat:** Fenalık, kötülük, Allah'a karşı isyan.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

Meâl-i Şerifi

62- Şüphe yok ki iman edenler ve Yehudîler, Nasranîler, Sabiîler bunlardan her kim, Allah'a ve Ahiret gününe hakikaten iman eder ve salih bir amel işlerse elbette bunların Rabbleri yanında ecirleri vardır. Bunlara, bir korku yoktur ve bunlar, mahzun olacak değillerdir.

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا **"Din-i Muhammedî'ye zahirde iman etmiş olanlar, yani Din-i İslâm'ı lisanlariyle ıkrarlarından dolayı insanlar beyninde Müslüman sayılanlar,** وَالَّذِينَ هَادُوا **Din-i Musa'ya intisab etmiş olan Yehudîler,** وَالنَّصَارٰى **Dini İsa'ya mensub Nasranîler,** وَالصَّابِئِينَ **bu üç dinden hariç olanlar,** مَنْ اٰمَنَ **yani «مِنْهُمْ»** بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **bütün bunlardan her kim Allah'a ve Ahiret gününe,** (Bu surenin başında beyan olunduğu üzere) **hakikaten zahir-ü batınlariyle iman eder** وَعَمِلَ صَالِحًا **ve bu imana yaraşıklı iyi bir iş yaparsa** فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ **şüphesiz bunların Rabbleri indinde ecr-ü mükâfatları vardır,** وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **ve bunlara korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir,** yani yapılan inzarlar bunlar hakkında değildir."

İnsanlar, sulb-i Âdem'den yeryüzüne indikleri zaman Cenab-ı Allah kendilerine, قُلْنَا يَاْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Dedi ki inin oradan hepiniz, sonra benden size ne zaman bir hidayetçi gelirde kim, o hidayetçimin izince giderse onlara bir korku yoktur ve mahzun olacak onlar değildir."* Bakara 2/38) diye her hangi bir zamanda gelen hidayetine ittiba etmeleri şartiyle bunu vadetmemiş mi idi? İşte tevbe-i Âdem'in semeresi olan o vad-i İlâhî ilel-ebed cari böyle bir kanun- umumîdir. Ve bu ayet, o kanunun bir inkişafıdır. Binaenaleyh Yehudîler gibi zillet-ü meskenete düşenler ve gadab-ı ilâhîye uğramış olanlar bile, her ne zaman tevbe eder, Allaha yevmi Ahirete cidden iman ederek Allah'ın son zamanda gönderdiği hidayete ittiba eyler ve ona göre ameli salih yaparsa, o gadabtan kurtulur. Ve İndallah ecr-ü mükâfatını bulur, لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ • وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **sırrına mazhar olur.** Lâkin bu semereye ermek için zahiren, yani

yalnız insanlar arasında mü'min ve müslüman olmak değildir. Hattâ bir zaman için mü'min-i salih yaşamış olmak da kâfi değildir. Onda sebat edip hüsn-i hâtime ile gitmek ve Allah'a, o iman-ü amel ile kavuşmak da lâzımdır.

Bu surenin baş tarafında, أُولٰئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ "(*"Bunlar işte Rabblarından bir hîdayet üzerindedir, Ve bunlar işte bunlar o murada eren müflihîn."* Bakara 2/5) tebşirinin kimlere maksur olduğu ma'lûm idi ki, bunda ezcümle, وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ " şartı vardı ve ayni zamanda, وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (*"Ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler, hem senden evvel indirilene, Ahirette yakînide bunlar edinirler."* Bakara 2/4) buyurulmuş olduğu için Ahırete iman ve ikani sahih bütün Enbiya ile beraber Hazret-i Muhammed Aleyhisselâma ve O'na inzal olunana iman edenlere mahsus olduğu tebliğ kılınmıştı. Binaenaleyh burada, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا cümlesiyle beyan buyurulan iman-ı hakikînin, bi'seti Muhammediye'den sonra o suretle müfesser olduğunda şüphe yoktur. Zaten bu ayetin, bilhassa bu nokta-i nazarla Beni israil'e hıtab hayyizinde bir icmal olup bütün bu beyanatın, Din-i İslâm'a davet sadedinde ve وَاٰمِنُوا بِمَا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ (*"Ve beraberinizdekini musaddık olarak indirdiğim Kur'ân'a iman edin, ona inanmıyanların birincisi olmayın...."* Bakara 2/41) emr-i celilinin te'yidi için sevkedildiğinde de iştibaha mahal yoktur. Bi'set-i Muhammediye'den evvel Allah'a ve yevm-i Ahırete iman eden ve amel-i salih yapanlar bile Tevrat ve İncîl'in hükmünce iştikbalin büyük Peygamberine iman ile mükellef idiler. Buna işareten, اَوْفُوا بِعَهْدِى buyurulmuştu. Böyle iken, bi'set-i Muhammediye'den sonra, O'nu inkâr edenler miyanında iman-ı hakikî erbabı tasavvuruna imkân kalır mı? Allah'a ve yevm-i cezaya imanı bulunan ve bu iman ile mütenasib amel-i salih yapacak olan kimselerin, Risalet-i Muhammediye'yi inkâr etmelerine imkân nasıl tasavvur edilir? Tarihin sahaif-i şehadetinde Nübüvvet-i Muhammediye'den daha bariz ve daha zahir hangi nübüvvet vardır? Binaenaleyh semadaki yıldızlardan bazılarını kabul edip de, güneşi inkâr edenlerin Allah'a karşı imanlarında ciddiyet-ü ıhlâs tasavvur etmek hak fikriyle asla kabili tevfik olmıyan bir tenakuz teşkil eder. Şayan-ı dikkattir ki, bu ayette iman, biri insanlara nazaran zahirî, diğeri İndallah hakikî olmak üzere iki def'a zikredilmiş ve evvel emirde, اَلَّذِينَ اٰمَنُوا Yehudilere, Nasaraya, Sabiîne mukabil tutulmuştur. Demek ki, bu üçü, Kur'ân'ın mevzu-ı bahs ettiği imandan ale'l-ıtlak harictirler. Bununla beraber iman-ı zahirî erbabı, bunlarla akran tutulmuş ve hepsinin selâmet-i hakikîyesi iman-ı kamil ve amel-i

---

Tebşir: Müjdelemek. **Maksur:** Kısaltılmış, kasılmış, alıkonulmuş. **İştibah:** Şüphe etmek.

salih ile meşrut gösterilmiştir. Demek ki, gerek zahiri mümin olan Müslümanlar ve gerek bunlar haricinde bulunan Yehudîler, Nasranîler ve saire Kur'ân'da matlûb olduğu vechiyle Allah'a ve yevm-i Ahirete zahir-ü batınlariyle cidden iman eder ve salihane amel yaparlar ve bunda sebat ederlerse o zaman, لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ sırrına mazhar olacaklardır ki, bunda da, Din-i İslâm'ın davet-ü hidayeti âmm bir din-i umumî olduğu zahir olur. Bu âyetten nihayet şu neticeye geliriz ki, Din-i İslâm'ın hâkim olduğu hey'et-i içtimaiyenin teşekkülü için iman-ı hakikî şart değildir. O zahirî bir ikrar ile dahi in'ikad ettiği gibi, bunun içinde dünyevî nokta-i nazardan bir akd-i siyasî ile edyan-ı saire erbabı dahi hürriyet-i diniyeleriyle hakk-ı hayata mazhardırlar. Fakat bütün bunların içinde ferdî veya içtimaî selâmet-i hakikiye ancak iman-ı kâmil ve ameli salih erbabına mev'uddur.Ve heyet-i içtimaiyenin zâman-ı hakikîsi bunlardır. Din-i İslâm'ın Dünyevî Uhrevî va'dettiği selâmet-ü saadetin sırrı de bu hakikatte münderictir. Binaenaleyh iman-ı kâmil ve amel-i salih erbabının feyz-ı ilmî ve amelîsinden mahrum olan zahirî bir İslâm hey'et-i içtimaiyesi لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ va'd-i İlâhî'sine mazhar değillerdir. Allah'a imanı olmıyanlar, ihkak-ı hak edemezler. Ahirete imanı olmıyanlar da, bakaye hizmet eyleyemezler. Herkesin yalnız nefsi için çalıştığı bir hey'et-i içtimaiyenin manzarası, وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا (*"Ve öyle bir günden korunun ki, kimse kimseden bir şey ödeyemez, kimseden şefaat de kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz, hem onlar kurtarılacak da değillerdir."* Bakara 2/48) âyetiyle tasvir olunan yevm-i Kıyametin bir nümunesi olur.

"HADE, YEHUDÜ, HEVDEN", esasen Arabça'da tevbe etmek mânâsına olduğu gibi, Yehudî olmak mânâsına da gelir. Deniliyor ki, lisan-ı Arab'ta bunlara, Yehud denilmesi, ya bâlâda beyan olunduğu üzere buzağıya taabbüdden hâil bir surette vaki olan tevbeleri dolayısiyledir ve yahud Yahuza isminin ta'ribidir. Ve Yahuza, Hazret-i Yakub Aleyhisselâmın on iki evlâdının en büyüğünün ismidir. Bu surette Yehud, Beni İsrail'in on iki sıbtından birincilerinin ismi olmak lâzım gelirken, bu münasebetle umumuna birden tesmiye edilmiş demektir ki, her iki takdirde Yehud, ism-i cinstir, müfredinde Yehudî denilir.

NASARA, "nasranî"nin cem'idir. Keşşaf'ın beyanına göre, müfredi "nasran"dır. "Ya" ile nasranî, Ahmedî gibi mübalağa içindir. İsevîler, kendile-

---

İn'ikad: Akdetme, bağlanma. **Mav'ud:** Söz verilmiş. Evvelden takdir olunmuş. **İhkak:** Mazlumun hakkını zalimden alma. **Bakaya:** Artıklar. Fazlalıklar. **Hail:** Korku ve dehşet veren. **Ta'rib:** Birisinden söz nakletmek.

rine bu ismi vermişlerdir ki, bunda, üç vech-i tesmiye beyan ediliyor:

1- Hazret-i İsa'nın nazil olduğu "Nasıre" karyesine nisbettir. İbn Abbas, Katade, ibn Cüreyc buna kail olmuşlardır.

2- Beyinlerinde tenasur bulunmak yani biribirlerine nusrat etmeleri hasebiyle bu namı almışlardır.

3- Hazret-i İsa, Havariyuna «مَنْ أَنصَارِى إِلَى اللهِ» buyurmuş, onlar da, «نَحْنُ أَنصَارُ اللهِ» demiş oldukları için bu isim ile tesmiye edilmişlerdir.

"NASRANÎ", Rumca Hristiyan diye terceme edilmiştir ki, "Hristos"a nisbettir. Firenkler, "Kırist" diyorlar. Hristos, halâskâr, fidye-i necat vererek kurtaran "münci" diye şerh edildiğine nazaran, "Nasranî" bunun Arabçası ve binaenaleyh Nasranî "Hristiyan", Nasara "Hristiyanlar" demek olur.

"SABİÎN", yahud "sabie" hakkında müteaddid tefsirler vardır. Evvelâ lûgat itibariyle «صَبَا فُلاَنٌ» denilir ki, filân kimse dininden çıkıp filân dine girdi demektir. Bu mânâ ile idi ki, Arab müşrikleri, Hazret-i Peygamber Efendimize «صَابِئٌ» derlerdi. Çünkü kendi dinlerine muhalif bir din ızhar ediyordu. Kezalik yıldızlar, matla'larından çıktıkları zaman «صَبَأَتِ النُّجُومُ» denilir. Binaenaleyh esasi lûgat itibariyle ve tekabül karînesiyle, "Sabiîn" izafî bir mânâyı haiz olup, İslâm, Nasara, Yehud haricinde bulunan ale'l-ûmum edyan-ı saire mensublarına şamil olur. Maamafih, Örfen daha hususî mânâlarla da tefsir edilmiştir. Ezcümle:

1- Katade'nin tefsiri vechiyle bunlar, melâikeye taabbüd eder bir taifedir.

2- Nücuma ibadet eden bir taifedir. İmam-ı Razî, der ki: Akreb olan budur. Ve bunların başlıca iki kavilleri vardır. Birincisi, derler ki, "Halik-ı âlem Allah Teâlâ'dır. Lâkin nücuma ta'zımi ve bunların namaz ve dua için kıble ittihaz edilmelerini emreylemiştir.", İkincisi, "Allah Teâlâ, eflâk ve kevakibi halketmiştir ve fakat bu âlemdeki hayr-ü şerri, sıhhat-ü marazı, halk-u tedbir eden bu nücumdur. Binaenaleyh bu âlemin Allah'ı, onlardır. Ve beşeriyetin onlara ta'zımi vacibtir. Sonra bunlar da, Allah Teâlâ'ya ibadet ederler ve insanlara vasıta olurlar." derler. Bu mezheb, Gildaniler'e mensub olan kavildir ki, İbrahim Aleyhisselâm bunları redd-ü ibtal için gelmişti ilah... Bunların, Hazret-i Nuh'a ve ba'zı rivayata göre Hazret-i İdris'e nisbet iddiasında bulundukları da söyleniyor. Elhalete hazihi ahkâm-ı nücuma i'tikad bunlardan kalmadır. Sure-i Maide'de tafsilât gelecektir. Bak!..

Akreb: En yakın. Kevakib: Yıldızlar.

Aşiren:

وَاِذْ اَخَذْنَا

مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ

وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ

فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ

كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا

وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

Meâl-i Şerifi

63- Bir vakit de misakınızı almıştık ve Tur'u üstünüze kaldırıp demiştik ki: "verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve içindekinden gafil olmayın, gerek ki korunursunuz"

64 -Sonra onun arkasından yüz çevirdiniz, eğer üzerinizde Allah'ın fazl-ü rahmeti olmasa idi, her halde hüsrana düşenlerden olurdunuz."

65- içinizden sebt (istirahat) günü tecavüz edenleri elbette bilirsiniz. Biz onlara, sefil sefil maymunlar olun dedik.

66 -Ve bu ukubeti önündekilere ve arkasındakilere bir ders-i ibret ve korunacaklara bir va'z-u nasıhat olmak üzere yaptık.

Burada, Beni İsrâil'in Hazret-i Musa maiyetinde ilk teşekkül-i millîlerine ve cereyan-ı dinîlerine aid bazı ıhtarlar vardır. **TUR,** kelâm-ı Arab'ta alel'l-ıtlak dağ mânâsına gelir ki, Süryanî'de dahi böyle oluğu zikrolunuyor. Bazıları da, nebatatı olan dağ demek olduğunu söylemişlerdir. Tur-u Sina da, Hazret-i

Musa'nın mazhar-ı kelâm olduğu dağın ismi hassıdır. Ve buradaki, «الطُّورَ» her üç mânâ ile te'vil edilmiş ise de, zahir olan ahiddir ki, o da, Tur-u Sina'dır. Bu misak alındığı zaman, Beni İsrail'in onun dibinde bulundukları söyleniyor ve başka rivayetler de zikledíliyor. Maamafih bu misak ile, ta ibtida Mısır'da Beni İsrail'in Hazret-i Musa'ya biatleri mânâsını anlamak mümkün olacaktır. Bu dahi Tur'un, semavî kıymetiyle başlamış ve denizden geçtikten sonra tekrar tevsik olunmuştur. Bu suretle, «وَرَفَعْنَا» daki «وَ» İbn Abbas'tan mervi olduğu üzere atf için olarak ikisini de beyan etmiş olur. Hal olması rivayetine göre ise, yalnız sonrakini ifade eder.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ **Ve hani sizin misakınızı almış, yani Hazret-i Musa'ya sağlam bir ahd ile ittiba ve O'na verdiğimiz kitabın emrine imtisal, nehyinden ictinab eylemenizi teklif etmiş** وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ **Ve Tur'u, o mübarek dağı** (başınıza iniverecek gibi bir vaziyette) **üstünüze kaldırıp** خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ **size verdiğimizi kuvvetle, kemal-i ciddiyet ve samimiyetle tutunuz,** وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ **içindeki mazmun ve münderìcatını belleyip düşününüz,** لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ **bu sayede belki sakınır korunursunuz,** dareynde müttekilerden olursunuz, demiş idik ve bu suretle i'cazkâr bir sevk-u ilca ile sizden sağlam söz almıştık. ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ **Sonra siz, bunun arkasından yüz çevirdiniz ve o sözde sebat etmediniz,** onu kuvvetle tutmadınız, münderìcatını ihmal ettiniz. فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ **O derecede ki, üzerinizde Allah'ın fazl-ü rahmeti nigehban olmasa idi ve size tekrar tekrar Peygamberler göndermese idi,** لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ **bütün bütün hüsranda kalırdınız. Kendinize ve ehl-ü iyalinize büsbütün ziyan ederdiniz. "Biz ne yaptık mı?" diyeceksiniz.** Yaptıklarınızın bazıları da bâlâda ihtar edilmişti. Şimdi ezcümle şunu söyliyelim ki: وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ **Sebt, Cumartesi günü mânâsına ismoluduğu gibi, bu güne ta'zım ile ibadete hasır ve sair iştiğalden tecerrüd eylemek mânâsına masdar da olur ki, burada öyledir. Her halde içinizden sebt, yani cumartesi gününe ta'zim hakkındaki hudud-ı diniyeyi tecavüz edenleri bilirsiniz.** Sure-i Araf'ta وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ اِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ اِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا (*"Sor onlara, o denizin hadâret, bir iskelesi olan o şehrin başına geleni, o vakit sebtte tecavüz ediyorlardı: O vakit ki sebt (ibadet için tatil) yaptıkları gün balıkları yanlarına akın akın geliyorlardı, sebt yapmıacakları gün ise gelmiyorlardı, işte biz onları fasıkları sebebiyle böyle imtihana çekiyorduk."* A'râf - 7/163) âyetinde beyan olunacağı üzere, deniz kenarında vaki bir karyede cumartesi gününün hürmetine

Tevsik: Sağlamlaştırma. **Münderìcat:** Dercolunmuş olanlar. **İ'cazkâr:** Mucizevi. **Sevk-u ilca:** Mecburu sevk. **Nigehban:** Koruyucu, bekçi.

riayet etmiyerek dinin hududunu tecavüz etmişlerdi de, فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ **biz de onlara, "maymun olunuz, sürününüz" dedik.** فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا **Ve bu kıssayı, o zaman hazır olanlara ve arkalarından gelen haleflerine ibret-i müessire,** وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ **müttekilere de şayan-ı zikir ve mev'ıza ve muhtıra yaptık.** Onlar, verdikleri sözde durmadılar, ahd-e vefa, vazifeyi ifa insanlığın şiarı ve muktezası iken onu yapmadılar ve bu sebeple insanlığın levazımından olan ilm-ü idrakten, ma'rifet-ü ikandan derhal mahrum edilerek maymun kılıklı, sefil, sergerdan oldular ki, buna, «مَسْخ» tabir edilir. Bunlar, zahiren ve batınen kuyruklu maymuna mı döndüler? Yoksa zahiren ve sureten insan, batınen ve mânen maymun gibi mi oldular? Bunun tefsirinde, iki kavil vardır. Bir hayli müfessirîn, zahire nazaran mesh-i tamme kail olmuşlardır. Fakat mücahid ve O'na peyrev olan diğer müfessirîn, bu hükmün temsilî olduğuna ve binaenaleyh mesh-i manevîye kail olmuşlardır ki, zamanımızın zihniyetine bu daha karib görünür. Gerçi hakikate nazaran tahavvül-i surî, tahavvül-i manevîden daha müşkil ve daha mühim değildir. İnsanlık şiarlarının söndüğü bir bedenin, zahiren dahi maymun suretini alıvermesi iyi düşünülürse, hemen hemen tabiî bile görünebilir. İyazenbillah emraz-ı habise ile kılığını değiştirmiş ne kadar bedenlere tesadüf edilegelmiştir. Fakat suver-i hayvaniye içinden bilhassa maymun suretinin zikr edilmesi, her halde mesh-i manevînin ehemmiyetine bir karine gibidir. İnsan ile maymun arasındaki hakikî fark, bir kıl ve kuyruk farkı değil, akl-ü mantık ve ahlâk farkıdır. Maymunun bütün hüner-i hissi, taklidindedir. İnsan ne hareket yaparsa, gören maymun onu derhal taklid eder. Ve bu taklid keyfiyeti, bir çoklarının nazarında maymunu, insana adetâ yaklaştırır. Halbuki maymunun önünde günlerce ateş yakınız, soğuk günlerde karşısında ısınmayı öğretiniz, sonra onu alıp bir kıra götürünüz, yanına kibrit, çıra, kömür de koyunuz, o üşüdüğü zaman bunları bir yere getirip de bir ateş yakarak ısınmasını bile düşünemez. Bu kadarcık bir mantık bile gösteremez, artık bu akl-ü mantıkın üzerine terettüb edecek diğer muamelât-ı ahlâkıyeyi tasavvur ediniz. İşte maneviyat meshe uğramış olan insanlar da, böyledir. Onlar, kör bir taklidden başka bir şey yapamaz ve hissiyat-ı hayvaniyelerinden maada bir his de ibraz edemezler. Bir bakışa insan gibi görünürler, hakikatte ise, maymundan başka bir şey değildirler. Fındığı kırar, yer de bir fındık ağacı dikmesini idrak edemez. أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (*"İşte bunlar behaim gibi, hatta daha şaşkındırlar...."* A'raf 7/ 179)

Mev'iza: Nasihat/öğüt. **Muhtıra:** Hatırlatmak için yazılan tezkere. **Sergerdan:** Başı dönmüş şaşkın. **Tamme:** Tam. **Peyrev:** Ardı sıra giden, tabi olan. **Surî:** Zahiri.

On birinci tezkirde: Bu surenin vech-i tesmiyesi olan, bakara kıssasına geliyoruz. Fakat bu tezkir ibtida Beni İsrail'e hıtab suretinde değil, tezkir-i âmm suretinde irad buyurulmuştur. Şöyle ki:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ٓ
اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةًۜ قَالُٓوا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًاۜ قَالَ
اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ
وَلَا بِكْرٌۜ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَۜ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَاۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا
بَقَرَةٌ صَفْرَٓاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِر۪ينَ ﴿٦٩﴾
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَۙ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَاۜ وَاِنَّٓا
اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ
تُث۪يرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَۚ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ ف۪يهَاۜ
قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّۜ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

Meâl-i Şerifi

67- Bir vakit de Musa kavmine demişti: "Allah size bir bakare boğazlamanızı emrediyor," "ay" dediler: "bizi eğlence yerine mi koyuyorsun?" Dedi: "Allah'a sığınırım öyle cahillere katılmaktan."

68- dediler: "Bizim için Rabbine dua et nedir o? Bize beyan etsin." Dedi: "Rabbim şöyle buyuruyor: Bir bakara ki, ne farımış, ne bakir, ikisi ortası bir dinç. Haydi emrolunduğunuz işi yapın."

69- "Bizim için" dediler; Rabbine dua et, rengi ne imiş bize beyan etsin." "Rabbim," dedi. "şöyle buyuruyor: Bir bakara ki, sapsarı, rengi bakanlara sürur verir."

70- Dediler: "bizim için Rabbine dua et, nedir o? Bize beyan etsin, çünkü o bakara bize müteşabih geldi. Maamafih Allah dilerse elbette buluruz."

71- "Rabbim," dedi; "şöyle buyuruyor: Bir bakara ki, ne koşulur arazi sürer, ne de ekin sular, salma, hiç alacası yok." "İşte" dediler, "şimdi hak ile geldin." Bunun üzerine o bakarayı boğazladılar, ki, az kaldı yapmıyacaklardı.

BAKARA, "bakar" ın müennesi veya müfredidir. "Bakar", mandaya dahi şamil olmak üzere sığır cinsinin ismidir. Binaenaleyh bakara, erkek veya dişi sığır, yani bir inek veya bir öküz, bir deve veya bir tosun veya bir manda olabilir. Erkeğine bâkır, bakîr, beykur, bâkur dahi denilir. "Bakr", yarmak demek olduğundan bu hayvan dahi toprağı sürüp yarmak için kullanılması itibariyle bu isim verilmiştir.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً **"Ve hani Musa, kavmine hıtaben, "Allah size bir bakara zebhetmenizi emrediyor"** demişti. Buna karşı kavmi, قَالُوا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا **"acaib sen bizimle alay mı ediyorsun? dediler."** Acaba böyle demelerinin vechi ne idi? Deniliyor ki, Allah'ın, bakara zebhini emretmesini akılları almadı. Buna bir münasebet bulamadılar. İstib'ad ettiler. Biz bundan, şunu anlıyoruz ki, kavm-i Musa, o zaman bakaranın kurban edildiğini ve edilebileceğini tasavvur edemiyorlarmış. Demek ki, ıcil vak'asının da delâlet ettiği üzere, henüz bakarayı mukaddes bir hayvan görüyorlardı. Böyle olması ise, bu emrin henüz Mısır'da iken ve Hazret-i Musa'nın ilk bi'seti hengâmında verilmiş olmasını iş'ar eder. Kavm–i Fir'avn olan putperest Mısırlıların, bakaraya taptıkları ve hattâ boğa bunların en yüksek ma'butlarını temsil ettiği, rivayat-ı tarihiyeden olduğuna nazaran bakara zebhetmek, o zaman Beni İsrail üzerinde

---

Farımış: Kocamış. **Zebh:** Kesme, kurban etme. **İstib'ad:** Olmayacak sanma, akıldan uzak görme. **Icil:** Sığır. Dana. **İş'ar:** Yazı ile haber vermek, anlatmak, bildirmek.

şiddetle hâkim olan Âl-i Firavnin mabudlarını boğazlamak demek olacağı cihetle Beni İsrail için Mısır'da iken ilân-ı ihtilâl demek olan böyle müthiş bir emir elbette kabil-i icra ve mümkünü't-tasavvur görülemezdi. Mısır'dan çıktıktan sonra bile, yine buzağı mes'elesinin delâletiyle anlaşılıyor ki, kavm-i Musa'nın ruhu henüz bakaranın zebhinden memnun olamıyacak ve onun mintarafillâh bir vesile-i hayrolduğunu sühuletle tasavvur edemiyecek bir halde bulunuyormuş. Binaenaleyh bu ruhu, ıslâh edecek ve binnetice mevtanın yeniden dirilmesine bir misal vererek, def-i fitne eyliyecek olan zebh-i bakara emrini duydukları zaman Hazret-i Musa'ya karşı, böyle şey mi olur, bizimle eğleniyor musun? Diye keyfiyet-i istib'ad ettiler, inanamadılar. Hazret-i Musa da, قَالَ **bunlara,** أَعُوذُ بِاللّٰهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ **"Ben öyle, insanlarla istihza eden cahiller güruhuna dahil olmaktan Allah'a sığınırım"** dedi. Ve kendisinin yalnız emr-i ilâhî'yi tebliğ ettiğini ve bu tebliğin âlimane bir tebliğ olduğunu ifham etti.

Görüldüğü üzere bu emirde alel'l-ıtlak bir bakara kesilmesi teklif edilmişti. Ve derhal emre imtisal edip keyfe mettefak bir bakara kesiverselerdi maksad hasıl olacaktı. Fakat onlar, evvelki istib'adları üzerine tebliğin ciddiyetini de anlayınca, aralarında işi büyüttüler. Beyinlerinde müşavere ederek kendi gönüllerinden nadir bulunur bir bakara-i mahsusa tasavvur ettiler ve bunun üzerine Hazret-i Musa'yı da gûya kurnazlıkla bir imtihan etmek istediler de, قَالُوا **dediler ki:** اُدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ **Rabbine bizim için dua et, bize onun ne olduğunu, mahiyetini beyan etsin.** «مَا هِيَ» Mahiyetten, yani hakikat-i nev'iyeden sualdir. Demek bunlar, ibtida bakaranın hakikat mi, mecaz mı olduğunu anlamak istiyorlardı. Buna karşı hakikat-i bakara malûm olduğundan evsafiyle şu suretle beyan buyuruldu. قَالَ **Musa dedi ki;** إِنَّهُ **Cenab-ı Allah** يَقُولُ **şöyle buyuruyor:** إِنَّهَا بَقَرَةٌ **"O, bir bakara ki,** لَا فَارِضٌ **ne pek yaşlı farımış,** وَلَا بِكْرٌ **ne de pek taze bakir** عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ **ikisi ortası, tam güçlü kuvvetli bir dinç.** فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ **Binaenaleyh emrolunduğunuz şeyi hemen yapınız."** Bunun üzerine yine icrasına yanaşmadılar. قَالُوا اُدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا **Bizim için Rabbine dua et, o bakaranın rengi nedir? Bize beyan ediversin", dediler.** قَالَ **Musa dedi ki:** إِنَّهُ يَقُولُ **Allah şöyle buyuruyor:** إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ **"O, öyle sarı bir bakara ki,** فَاقِعٌ لَوْنُهَا **rengi artık sarının en parlağı, en halisi,** تَسُرُّ النَّاظِرِينَ **bakanlara sürur ve neş'e verecek, gözünü gönlünü açacak derecede güzel ve sevimlisi."** Bu beyana dahi kani olmadılar da, قَالُوا dediler ki: اُدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ **"Bizim için Rabbine dua et, bize onun hüviyeti ne olduğunu beyan et-**

Keyfe mettefak: Hangisi olursa nasıl rast gelirse.

sin. إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا **zira bu bakara bize müteşabih geldi."** Hangi bakara olduğunu kestiremedik, biz evsafının beyanını istedikçe, evsaf-ı müştereke ve müteşabihe beyan olunuyor. وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ **"Ve inşallah biz,** لَمُهْتَدُونَ **"her halde yola geleceğiz, yahud kesmenin yolunu bulacağız."** قَالَ **Musa buna da, dedi ki:** إِنَّهُ يَقُولُ **Allah şöyle buyuruyor.** إِنَّهَا بَقَرَةٌ **"O öyle bir bakara ki,** لَا ذَلُولٌ **boyunduruk altında ezgin değil,** تُثِيرُ الْأَرْضَ **ne toprak sürer,** وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ **ne de ekin sular, belki** مُسَلَّمَةٌ **başıboş, her ayıptan salim,** لَا شِيَةَ فِيهَا **hiç bir lekesi, alacası yok."** Bu cevabı alınca bunda gönüllerinden geçirdikleri sureti bulmuş oldular ve nihayet hakk-ı itiraf ederek قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ **"işte şimdi hakkı söyledin, dediler."**

Hikâye olunuyor ki, sulehadan ihtiyar bir zatın bu evsafı hâiz bir buzağısı ve bir de çocuğu varmış. ihtiyar, bu buzağıyı bir ormana götürmüş ve Allah'a emanet ederek bırakmış. "Ya Rabb, bunu çocuğum büyüyünceye kadar sana vedîa ediyorum" demiş, sonra ihtiyar vefat etmiş. İşte o buzağıda, böylece himaye-i ilâhiye'de büyümüş, bu sırada çocuk da yetişmiş ve bu hâdise vakı olmuş idi. Araya, araya bunu buldular ve derisi dolu altın ile satın aldılar. فَذَبَحُوهَا **Bu beyan üzerine kestiler.** وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ **Ve halbuki kesmiye yanaşmıyorlardı.** Bu işi gözlerinde o kadar büyütmüşlerdi: Ve bunun için Hazret-i Musa'yı mütemadiyen sual ile iz'ac ediyorlardı. Hattâ bazıları, bu işi kırk sene sürüklediklerini rivayet etmişlerdir. Nihayet ilca-i ilâhî ile emri yerine getirdiler. İbtidasında ale'l-âde bir bakarayı zebh ile işin içinden çıkabilecek idiler. Fakat pek ziyade istib'ad ve i'zam ettiklerinden dolayı bu iş, kendilerine pek pahalıya mal oldu ki, teemmül edebilenler için işbu Bakara kıssasının dekaik-u acaibatı pek çok ibretlerle meşhundur. Bunun için suret-i umumiyede ıhtar edildikten sonra, yine Beni İsrail'e hıtaben bu emrin en i'cazkâr bir semeresi şu vechiyle tezkir buyuruluyor:

On ikinci:

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فٖيهَا وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذٰلِكَ يُحْيِ

İz'ac: Rahatsız etmek. **İ'zam:** Bir hadiseyi büyük görmek, büyütmek. **Meşhun:** Doldurulmuş dolu.

اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةًۜ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاۤءُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

Meâl-i Şerifi

72- Ve o vakit bir kimse katletmiştiniz de, hakkında biribirinizle atışmış, üstünüzden atmıştınız. Halbuki Allah, sakladığınızı çıkaracaktı.

73- Onun için dedik ki: "o bakaranın bir parçasiyle o maktule vurun." İşte böyle Allah, ölüleri diriltir ve size âyetlerini gösterir gerek ki, akıllanasınız.

74- Sonra bunun arkasından kalbleriniz katılaştı, şimdi onlar taşlar gibi hattâ daha duygusuz. Çünkü taşların öylesi var ki, içinden nehirler kaynıyor, öylesi var ki, çatlıyor da, bağrından sular fışkırıyor ve öylesi var ki, Allah'ın haşyetinden yerlerde yuvarlanıyor. Sizler ise, neler yapıyorsunuz Allah, gafil değil.

اِدَّارَأْتُمْ aslında, "tedaretüm" dir ki, defi mânâsına «دَرْأ» den tefaül olup تَدَافَعْتُمْ "tedafatüm" demektir.

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا **Ve hani siz bir nefis yani bir insan katletmiştiniz ve bundan dolayı aranızda büyük bir fitne çıkmış idi** فَادَّارَأْتُمْ ف۪يهَا **de, katl olunan bu nefis hususunda cürmü biribirinizin üstüne atarak başınızdan defetmek istiyordunuz.** Ve bu suretle muhasamat-ü münazaatınız çoğalıyordu. Rivayet olunuyor ki: İçlerinde ihtiyar ve gayet zengin bir adam varmış. Bunun bir oğlu ve bir çok da yeğenleri, yani biraderzadeleri bulunuyormuş. Yeğenleri bu zengin

---

Muhasamat: Düşmanlık. **Münazaat:** Ağız kavgaları, çekişmeler.

amucalarının mirasına konmak için onun bir tek oğlunu gizlice öldürmüşler. Ondan sonra da cenazesini kapıya koyarak, bağırıp çağırmağa ve katilini aramağa, cinayeti şunun bunun üzerine atmağa kalkışmışlar. Katilin bulunmaması hasebiyle binnetice büyük bir fitne çıkmış idi. "İşte ey Beni İsrail, siz Hazret-i Musa gibi bir Peygamber-i âlişanın hayatında böyle bir cinayet yapmış, biribirinizle muhasameye kalkışmış idiniz." وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ **Allah Teâlâ ise, sizin böyle gizleye geldiğiniz cinayetleri meydana çıkacaktı.** Bunun için فَقُلْنَا siz, muhasame ederken **Biz azîmü'ş-şan dedik ki:** اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا **zebh edilmiş olan bakaranın bir parçasiyle o maktul nefse vurun.** كَذٰلِكَ يُحْيِي اللّٰهُ الْمَوْتٰى Bundan anlaşılıyor ki, bakaranın bir parçasını maktule vurdukları zaman maktul, bir eser-i hayat göstererek canileri haber vermiş ve bu suretle o gizli cinayet meydana çıkarak niza ve fitne de bastırılmıştır. Demek ki, zebh-i bakara emrinin neticesinde ihya-i emvata misal ve şahid verecek büyük bir mucize zuhur etmiştir. Artık ölüler dirilir mi imiş diyerek ba's üba'de'l-mevti inkâr etmemelidir. Allah Teâlâ, böyle akılların ihata edemiyeceği her hangi bir suretle ölüleri diriltir. وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **Ve aklınız kemale ersin, taakkul ve tedebbür edesiniz diye size âyetlerini, delillerini de gösterir.** Siz, ölenlerin dirilmesini akla muhalif gibi zannedersiniz, halbuki bu zan, akıldan değil, aklın noksanından gelir. Zira ilk hayatı, bilâ - misal ibda eden kudret-i baliganın, ikinci hayatı inşa edememesi için hiç bir sebeb yoktur. Akıl, bunu evleviyetle kabul etmek lâzım gelir. Akıl, gerçi kıyas için daima bir misal arar, lâkin ilk hayat da, misal olmak üzere kâfidir. Maamafih bunu idrak edemiyenler için de, Peygamberlere böyle bakara kıssası gibi i'cazkâr misaller gösterilmiştir. Bâlâda saika kıssası da, diğer bir misal idi ki, biri nev'î, diğeri ferdîdir. Binaenaleyh bakara kıssasını, Beni İsraile gösterilen bir ba's-ü ba'de'l-mevt misali olarak tasavvur etmek lâzım gelir.

Umumiyetle tefsirlerde zebhi bakara emrinin sebebi, işbu katil hâdisesi olduğu gösterilmiş ve bunun için katil fıkrasının vech-i te'hiri hakkında münakaşalar yapılmıştır. Lâkin âyette bunlar, «وَاِذْ ، وَاِذْ» diye ayrı ayrı tezkire tabi tutulmuş olduğu gibi katlin, emirden evvel vukuuna ve emrin yalnız ondan dolayı olduğuna delâlet edecek hiç bir karine gösterilmemiştir. Aradaki rivayetler de, zahir-i Kur'ân'ı te'vil ettirecek kuvvetten aridir. Binaenaleyh Ebu Hayyan'ın beyanı vechiyle hâdise-i katlin, zebh emrinden evvel vukuuna hükmetmek zahir-i Kur'ân'a muhalif olur. O halde emr-i zebh, daha bâşka hik-

---

Emvat: Ölüler.

metleri de muhtevi olarak varid olmuş ve hâdise-i katlin halli de bunun en mühim semerelerinden birini teşkil etmiştir. Bu Surenin, işbu bakara kıssasına izafetle, «اَلْبَقَرَةُ» tesmiye edilmiş olması da, bunun mazmununda tezkir olunan diğer kıssalardan ziyade bir şumul ve derinlik bulunduğuna delâletten hali değildir. Dikkat edilirse görülür ki, Kur'ân bütün kıssaları, «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ» mazmununu ibraz sadedinde ve kütüb-i salifede mu'tad olan ve Beni İsrail nazarında yegâne üslûb-ı dinî telâkki edilen bir tarz-ı müteşabihte ve kemal-i belâğatle tasvir ederek ihtar etmiş ve bütün bunları evvel ve âhırlarında âyât-ı muhkeme ile makasıd-i yakiniyeyi tevşih zımnında dermiyan eylemiştir. Binaenaleyh bunlarda kâfirlerin yaptığı gibi مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا ("...*İman edenler bilirler ki, O, şüphesiz hakdır. Rabblarındandır, amma küfre saplananlar, "Allah böyle bir mesel ile ne murad etmiş?" derler. Evet, Allah onunla bir çoklarını şaşırtır, yine onunla bir çoklarını yola getirir, hem onunla ancak o fasıkları şaşırtır.*" Bakara 2/26) diye su-i te'vil ve telakkiye düşmeksizin فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ (Bir önceki meale bak. Bakara 2/26) hakikatine ittiba etmek lâzım geldiğini ve bütün bu havarıkın künhünde ilm-i İlâhîye tefviz edilerek kabul edilmesi iktıza eden, «لَا رَيْبَ فِيهِ» bir «الٓمٓ» mebdei bulunduğunu unutmamalıdır. Bakınız bu esrarâlût mebde'lerle o müz'ic butlânperest halet-i ruhiyeleri islâh edilmiş ve ba's-ü ba'del'-mevt hakkında kalbleri yumuşatılmış olan Beni İsrail, hakkında şimdiki faide-i tezkir nasıl gösterilmiştir?

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ **Ey Beni İsrail, bütün bunlardan sonra kalbleriniz katılaştı.** Size, Peygamberler ve Onların yed'i ile gönderilen ayat-ü mucizat hiç kâr etmez oldu. فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً **Artık o kalbler, taş gibi veya ondan daha katıdırlar.** وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ **Çünkü taşların bazısı vardır ki,** لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ **her halde ondan te'sirat-ı kevniye veya sınaiye ile gürül gürül ırmaklar fışkırır, fışkırabilir.** Sizin kalbleriniz ise, hiç bir te'sir duymaz ki, o sayede kendilerinden enhar-ı marifet fışkırabilsin. وَاِنَّ مِنْهَا **Bazıları da vardır ki,** لَمَا يَشَّقَّقُ **her halde bir teessürle çatlar,** فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ **da ondan su çıkar, fışkırmazsa sızar.** وَاِنَّ مِنْهَا **Nihayet onların bazıları da vardır ki,** لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ yağmurlar, kasırgalar, zelzeleler gibi kudret-i İlâhiye'yi gösteren ayât-ı ilâhiye'den müteessir olarak, Allah saygısından her halde düşer, yuvarlanır yerinden oynar. Halbuki sizin kalbleriniz bu kadar zahir ve bahir ayât-ı nazile ve beyyinat-ı katıa karşısında zerre kadar müteessir olmaz, terğib-ü terhibten bir

Mu'tad: Adet edilînen, alışılmış olan. **Tevşih:** Süsleme veya süslendirme. **Havarik:** İnsanda hayret ve hayranlık uyandıran şeyler. **Enhar:** Nehirler.

eser duymaz. وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ **Ve fakat Allah, sizin yaptıklarınızdan asla gafil değildir.**

Şimdi bu tasvir ve inzardan sonra, bir de hallerini teşhir için ve cebhe-i hitab, bunların imanını temenni eden hayırhah mü'minlere tevcih olunarak buyuruluyor ki:

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا
لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ
يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ
آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا
فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾
أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾ وَمِنْهُمْ
أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا
يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ
يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ
﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ
أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ

عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ
بِه۪ خَط۪يئَتُهُ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ
﴿٨١﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

75- Şimdi bunların size, iman ediverecеklerini ümid mi ediyorsunuz? Halbuki bunlardan bir fırka vardı ki, Allah'ın kelâmını işitirlerdi de, akılları aldıktan sonra onu, bile bile tahrif ederlerdi.

76- Hem iman edenlere rast geldiklerinde, "amenna" derler. Birbirleriyle halvet yaptıklarında da, "Rabbinizin huzurunda aleyhinize hüccet edinsinler diye mi tutup Allah'ın size açtığı hakikati onlara söylüyorsunuz? Aklınız yok mu be?" dediler.

77- Ya bilmezler mi, de? ki, onlar, ne sır tutarlar ve ne ilân ederlerse Allah hepsini bilir.

78- Bunların bir de ümmî kısmı vardır. Kitabı, ki-tabeti bilmezler. Ancak bir takım kuruntu yığını ümniyyeler kurar ve sırf zan ardında dolaşırlar.

79 Artık vay o kimselere ki, kendi elleriyle kitap yazarlar da, sonra biraz para almak için "bu, Allah tarafındandır" derler. Artık vay o ellerinin yazdıkları yüzünden onlara, vay o kazandıkları vebal yüzünden onlara.

80- Bir de dediler. "bize sayılı bir kaç günden maada asla ateş dokunmaz. Siz," de, "Allah'dan bir ahid aldınız mı? Böyle ise Allah, asla ahdinde hulfetmez, yoksa Allah'a karşı bilemiyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

81- Evet, kim bir seyyie kesbetmiş de hatîasi kendini her taraftan kuşatmış ise işte öyleler, ateş ehli, hep onda muhalleddirler.

82- İman edip salih salih ameller işleyenler, öyleler de işte cennet ehli hep onda muhalledler.

Hatîa: Suç, günah, yanlış. **Ümniyya:** Umud, ûmid, kuruntu. **Hulfetmek:** Ahdi bozmak. **Muhalled:** Ebedi. Baki.

Bu üslûb-ı belâgate, telvini hıtab tesmiye olunur.

Ey ehl-i iman, أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ **artık bu katı kalblilerin sizin hayırhahane temenniyatınızdan dolayı toptan imana geleceklerini ve ahır zaman Peygamberi'ni ve O'nun getirdiği Kitab'ı tasdik eyliyeceklerini ümid mi ediyorsunuz?** وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ **Halbuki bunlardan bir fırka vardı ki,** يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ **Allah'ın kelâmını yani Tevrat'ı işidirler, bellerlerdi de,** ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ **sonra onu tahrif ederlerdi.** Mânâsını değiştirecek bir surette kelimelerin, harflerin mevzilerini, vazı'larını değiştirirlerdi. Hem bunu anlıyamadıklarından, akl-ü fehimlerinin eksikliğinden dolayı değil, مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ **akılları erdikten, ne mazmumunda, ne de Kelâmullah olduğunda asla şüpheleri kalmadıktan sonra** وَهُمْ يَعْلَمُونَ **bile bile ve an-kasdin yaparlardı** (artık böylelerinden iman ve hayır umulur mu? Bir de bunlar, münafıktırlar.) وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا **İman edenlere mülâki oldukları zaman diğer münafıkların yaptıkları gibi,** قَالُوا آمَنَّا **"biz iman ettik" derler.** وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ **Birbirleriyle, yani bu münafıklar, mücaher olan hemcinsleriyle tenha kaldıkları zaman,** قَالُوا **her biri yekdiğerine şu suretle hitab ederler de, "yahu" derler:** أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ **"Siz onlara, yani Muhammed ve Eshabına Rabbinizin huzurunda sizinle mubahase ederek galebe etmeleri için Allah'ın size açtığı esrar-u hakayikı haber mi veriyorsunuz?"** Yani gerek ahir zaman Peygamberi'nin evsafı ve gerek Beni İsrail'in maceraları hakkında Allah'ın Tevrat'ta, siz Yehudîlere haber verdiği malûmatı onlara bildiriyor ve sizi mağlûb etmeleri için ellerine hüccet mi veriyorsunuz? Siz söylemeseniz onlar, bu esrarı nereden bilecek ve nereden söyleyecekler? أَفَلَا تَعْقِلُونَ **Sizin aklınız yok mu? Hiç düşünmüyor musunuz?** Bu keşf-i esrarın sonu nereye varacak?, diye biribirlerine serzeniş eder-ler. Lâkin أَوَلَا يَعْلَمُونَ **bunlar, şunu bilmiyorlar mı da ki** أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ **her halde Allah, onların gizlediklerini de açıkladıklarını** ***da bilir*** **ve bildiği için Peygamberine de bildirir?** (Binaenaleyh Kur'ân'ın asıl Tevrat'ı musaddık beyanatı ve Beni İsrail'in hakkindaki malûmattan müslümanların haberdar olmaları ve Tevrat'taki evsaf-ı Muhammediye'yi bilmeleri, Yahudilerin keşf-i raz etmelerinden değil, doğrudan doğruya Allah'ın Peygamberine bütün bunları vahy ile bildirmesinden, Hazret-i Muhammed'in hak Peygamber olmasındandır. Ülema-i Yehud, bunları bilmez mi? Bilir, fakat bildiklerini ketm-ü tahrif etmek onların şiarıdır.)

An-Kasdîn: Kasd ve niyet üzere, mahsusen. **Mücaher:** Açığa vurma, belli etme, meydana çıkarma. **Raz:** Gizli sır, saklı şey.

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ **"Bir de bunların ümmîleri vardır ki,** لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ **okumak yazmak bilmez, kitabı anlamazlar,** اِلَّا اَمَانِيَّ **sade bir takım ümniyyeler beslerler."** Bütün bildikleri, hayal mayal mefkûrelerden, duydukları taklidî temenniyattan ibarettir.

EMÂNİY, ümniyyenin cem'idir. Aslı «اُفْعُولَة» "üf'ule" vezninde, "ümnuye" olup temenninin sülâsîsi olan takdir veya tilâvet mânâsına, "menâ" dan me'huz bir isimdir ki, insanın kendi nefs-ü hayalinde farz-u takdir ederek temenni edip durduğu ve yahud vird-i zeban ettiği şeydir ki, Frenkler buna "ideal" derler. Ve gençlerimizden bir çoğu bunu, mefkûre diye terceme ediyorlar. [1] Bunun hasılı, insanın kendi gönlünden saplandığı ve mütemadiyen arkasından koştuğu bir mânâ, bir hayal, bir kuruntu demektir. Bunun tahakkuku, mümkün ve binaenaleyh yakînî olanları bulunabilirse de ale'l-ekser delile iktiran etmiyen kuru ve indî temenniyattan ibaret kalır ve bu münasebetle emâniy, ideal, ebatil-ü evham mânâsına da kullanılır. Frenkler, ahlâkıyatta bunu tatbik eden felsefeye, "idealizm" derler. İşte Yehudîlerin okumak, yazmak bilmiyen avam takımı da ilimden, kitaptan behresi olmayıp sadece emâniy arkasında koşarlar. وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ **Ve onlar, yalnız zannederler.** Bir zan peşinde koşarlar, kuru bir zann-ü taklitten başka bir şeye malik değildirler. Hakk-u batılı tayin ile seçemezler. Bu cihetle bunların vebali, kendilerini aldatan okur yazarlarındır.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **"İmdi vay o yazıcılara ki, elleriyle kitaplar yazarlar da, sonra bu Allah tarafındandır, derler. - İftira ederler** لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا **ki, onunla beş on para kazanamak için."** Haddizatında fâni olduğundan dolayı az demek olan bir dünya menfaati gibi hasis bir istifade için.. Yalan söyler, hakkı tahrif ederler. Bu suretle kütüb-i salifeyi büyük tahriflere uğratmışlardır. فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ **"Evet vay onlara, o ellerinin yazdığı yalanlar yüzünden,** وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ **vay onlara, o kazandıkları habis kazanç yüzünden."** Böyle hakaik-ı tahrif eden yalan yanlış yazılarla propagandalarla halkı iğfal ederek, Hak'tan uzaklaştırmanın âkıbeti ne kadar fecidir. İnsanları azab-ı ebedîye sürükleyen bu dolandırıcılığın vebali karşısında dünyanın o süflî kazançları, azabı Uhrevîyi ne kadar teşhid edecektir. Onlar,

---

Iktıran: Ulaşmak. **Behre:** Nasib, pay. **Ebatîl:** Batıl, hurate, mantıksız, beyhude. **Teşdid:** Şiddetlendirme.

[1] Daha son zamanda bunun yerine bir de, "ülkü" kullanılmak arzu ediliyor. Hâkin Divan-ü Lûgati't-Türk'te ülkü, feyman, diye gösterilmiştir. Feyman ise, Varisî'deki peymandır. Peyman da, Burhan-ı Katıın beyanı vechiyle şart ve ahd-ü misak mânâsınadır. Şu halde ülkü, ideal demek olmuyor.

kendi gönüllerince gûya buna da bir çare bulmuşlar. **وَقَالُوا Ve avama şu ümniyyeyi de telkin ederek demişlerdir ki, لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّامًا مَعْدُودَةً "sayılı bir kaç günden maada bize cehennem ateşi hiç de temas etmiyecektir."** Müfessirîn bu sayılı günlerin adedi hakkında onlardan müteaddid sözler de rivayet etmişlerdir ki, bunların en meşhuru, kırk gündür. Tefsir-i Nahcüvanî'de beyan olunduğuna göre Tevrat'ta, Allah'ı bırakıp da buzağıya tapanların ateşe atılacakları hakkındaki âyetin zuhur ve iştiharı üzerine, avamm-ı Yehud'un ümniyyeleri kırılmış ve Din-i İslâm'a girmek temayülünü göstermeğe başlamışlar. Bunu gören ulema-i Yahud, telâşa düşerek ilân etmişler ki, "buzağıya ibadet, Hazret-i Musa'nın gıyabında ancak kırk gün vaki olmuştu. Binaenaleyh biz Yahudîler, cehennemde nihayet kırk günden fazla kalmıyacağız" tesellisini vermişler. Yehudîlerin bir takımından da Asmaî, şu iddiayı hikâye etmiştir ki, buzağıya perestijlerinin müddeti yedi günden ibaret imiş. İbn Abbas ve Mücahid'den dahi rivayet olunduğuna göre Yehudîler, "dünyanın ömrü yedi bin senedir. Biz de, her bin sene için bir gün azab göreceğiz" demişler. Diğer bir rivayette de Yehudîler, "cehennemin bir tarafından bir tarafı şecer-i Zakkuma kadar kırk senelik yoldur ve onlar bir senelik yolu bir günde kat'ederek kırk günde ikmal edeceklerdir." diye Tevrat'ta mezkûr bulunduğu iddiasını dermiyan etmişlerdir.

Yâ Muhammed, **قُلْ Sen onlara şöyle söyle: اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا "Siz bu babta Allah'dan bir ahd, bir söz mü aldınız? فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُ Eğer öyle ise Allah, ahdini bozmaz, va'dinde hulf etmez. اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ Yoksa bilemiyeceğiniz bir şeyi Allah'a iftira ederek söyleyiveriyor musunuz? بَلٰى Hayır, mes'ele onların dediği gibi değil. مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً Her kim, bir seyyie kazanır,** (bir fenalık yapar.) **وَاَحَاطَتْ بِه۪ خَط۪يئَتُهُ ve hatiesı o büyük günahı** (kendisini her tarafından kuşatır,) Zahir ve batnını, kalbini, dilini ve diğer azasını tamamen kaplarsa - cürmü i'tiyat ve istihlâl ederse, **فَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ işte bunlar eshab-ı nârdır. هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ Onlar, o ateşte muhalleddirler.** Öyle yedi günde, kırk günde değil, hiç bir zaman o ateşten çıkamazlar. Daima orada kalırlar, orası âlemi ebeddir. Ve bunlar, o âleme seyyie ile muhat olarak ve temiz hiç bir ciheti kalmıyarak gitmişler ve artık fenalık, o nefislerin ebedî hasleti şamilesi olmuştur. Müstevli bir seyyie böyle olursa daha bir çok seyyiat ile muhat olanların halleri artık kıyas edilsin. Demek olur ki, seyyie, her tarafını ihata etmemiş olanlar ateşte muhalled değildirler. Kalbinde zerre kadar imanı kalabilenler,

---

İştihar: Meşhur olma, tanınma. **Perestiş:** Pek çok sevmek, kolluk/ibadet etmek. **Muhat:** Yapışkan.

günahı günah bilenler hakkında hulud yoktur. Sayılı günler, bunlar için tasavvur olunabilir. Diğer taraftan, وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **İman edip iyi ameller yapan kimseler ise,** أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **işte bunlar eshab-ı cennet, hep o cennette muhalleddirler.** Cennet Cehennem hakkında Allah'ın ahdi, vaî'd-ü va'di ve Peygamberine verdiği haberi işte bunlardır.

Artık buna karşı, rahmet-i İlâhiyenin, gadab-ı İlâhîye sabkı nazariyesine istinad ederek seyyiat ile muhat olmuş ve kalblerinde zerre-i iman kalmamış olanların dahi ateşte muhalled kalmıyacaklarını tevehhüm etmek, Yahudilerin eyyam-ı ma'dude ümniyyesine düşmek ve adalet-i İlhahiye'yi inkâr eylemek demektir. Rahmet-i İlâhiye'nin sebkı ve rahîmiyet ile tezahürü, seyyiatın ebedî mücazatını, mahz-ı seyyie kesilmiş olan nefislerin, "Malik-i yevmiddin" huzurunda ebedî mağlûbiyetlerini iktiza edeceği unutulmamalıdır. İlm-i Hikmet-i Kur'ân'a nazaran âlem-i Ahiret bir neş'et-i saniyedir ve şüphe yok ki neş'et-i saniyenin tohumu neş'et-i ulâdan, yani dünyadan gidecektir. Binaenaleyh dünyadan gidişinde seyyie ile muhat olan nefsin neş'et-i saniyesinde ceza-i seyyieden başka bir şey tasavvur etmek, neş'et-i saniyeyi, neş'et-i ulâ farzetmek gibi bir tenakuz olur. Fakat seyyie tamamen nefsi ihata etmemiş ve o nefiste zerretenma bir ruh-i hayır kalmış olursa, işte o zaman, rahmet-i İlâhiye'nin sebkı o nefsin nârda muhalled kalmıyarak akibet halâs olabilmesini iktiza eyler.

لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّامًا مَعْدُودَةً (*"Birde dediler, Bize sayılı bir kaç günden mada asla ateş dokunmaz."* Bakara - 2/80) diyen ahlâf-ı Beni İsrail'in bu ahd-i İlâhî karşısındaki vaziyetleri nedir? Gerçi beyenat-i sabıka bunların seyyiatını izah etmiştir. Maamafih, Ya Muhammed, onlara ve mü'minlere bilhassa şunu da ihtar et:

وَاِذْ اَخَذْنَا

مِيثَاقَ بَنِي اِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ

اِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ

وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ

Ahlâf: Müttefikler, sonradan gelenler, evvelkilerin yerine geçenler. **Halâs:** Kurtulmak, kurtuluş.

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

83- Ve bir vakit İsrailoğulları'nın şöyle misakını aldık: "Allah'dan başkasına tapmıyacaksınız. Ebeveyne ihsan, yakınlığı olanlara da, öksüzlere de, biçarelere de. Nasa güzellik söyleyin, namazı kılın; zekâtı verin. Sonra pek azınız müstesna sözünüzden döndünüz, hâlâ da dönüyorsunuz.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِى اِسْرَائِيلَ **Biz Azımü'ş-san, mukaddema bu Beni İsrail'in şöyle misakını almış idik:**

1- لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ **Allah'dan başka ma'bud tanımıyacaksınız, ondan ma'adasına ibadet ve ubudiyet etmiyeceksiniz.**

2- وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا **Ebeveyne yani babaya, anaya ihsan, yani her vechiyle güzellik gösterecek, güzel muamele edeceksiniz.**

3- وَذِى الْقُرْبٰى **Kezalik kim olursa olsun kendilerine karabet sahibi bulunan akrabaya,**

4- وَالْيَتَامٰى **Babaları ölmüş, yetim kalmış çocuklara,**

5- وَالْمَسَاكِينِ **Maişetlerini kazanamıyarak, ellerinde avuçlarında bir geçim vasıtası bulunmayan miskinlere dahi ihsan edeceksiniz.**

6- وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا **Sair insanlara da güzel söz söyleyiniz.**

7- وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **Ve namazı ikame ediniz.**

8- وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ **Zekâtı da veriniz.**

Ey Beni İsrail, Siz böyle misak vermiştiniz. ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ **Bu misakı verdikten sonra yüz çevirdiniz, vaz geçtiniz** maaş-ü maada müteallık olan bu esaslı emirleri ağır görüp nakz-ı ahdeylediniz. اِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ **Ancak içinizden pek azı müstesna.** Kaldı ki, bunlar, bi'set-i Muhammediye'den evvel bu misak mucebince dinlerine riayet edenler, bi'set-i Muhammediye'den sonra da O'na iman ile bu misakı ekmel surette ifa eyleyen Abdullah ibn Selâm ve emsali zevattırlar. Bu pek az zevat istisna edilince, وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ **siz, hâlâ o i'razda devam**

İ'raz: Yüz çevirme, başka tarafa dönme.

edip gitmektesiniz. Bunlarda böyle olduğunuz gibi doğrudan doğru hakkı hayatınızla alâkadar olan misaklarda da böylesiniz. Bakınız:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاۤءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ
اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾
ثُمَّ اَنْتُمْ هٰۤؤُلَاۤءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ
مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ
يَاْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ
اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاۤءُ
مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰۤى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

Meâl-i Şerifi

84- Yine bir vakit misakınızı aldık: Biribirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz ve nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız. Sonra siz buna ıkrar da verdiniz ve ıkrarınıza şahid de oldunuz.

85- Sonra da sizler, ta şunlarsınız ki, kendilerinizi öldürüyorsunuz ve kendinizden bir firkayı diyarlarından çıkarıyorsunuz. Aleyhlerinde ism-ü udvan ile birleşiyor tezahürde bulunuyorsunuz ve şayet size esir olarak gelirlerse fidyeleşmeğe kalkıyorsunuz. Halbuki çıkarılmaları üzerinize haram kılınmış idi. Ya siz, kitabın bir kısmına inanıp da, bir kısmına küfür mü ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanlar binnetice dünya hayatında bir rüsvalıktan başka ne kazanırlar. Kiyamet günü de en şiddetli azaba kakılırlar. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

İsm-ü udvan: Haksızlık, düşmanlık, zülm.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ Ve hani - 9- Birbirinizin kanlarını dökmiyeceksiniz, -10- kendi nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız, yani yekdiğerinizi vatanınızdan nefy-ü iclâ etmiyeceksiniz diye sizin misakınızı almıştık. ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ Sonra siz, buna ikrar verdiniz de, iltizam da ettiniz. O halde ki, وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ hepiniz yekdiğerinize şahid bulunuyordunuz, yahud buna bu gün dahi şehadet edersiniz.

Bu suretle mecmuu ona baliğ olan evamir-ü nevahiyi müştemil olduğu halde bittağlib evamiri aşere namındaki Tevrat, esasatına beznezeyen bu on misakın, ahkâm-ı Tevrat mı? Yoksa Hatemü'l-enbiya Efendimiz'e verdikleri ahid suretleri mi olduğu hakkında iki rivayet vardır ki, biz ikisinin de sıhhatine kail olmak istiyoruz.

Beni İsrail, ahkâm-ı Tevrat'a dahi esas itibariyle mutabık olan bu ahkâm dairesinde Hicret-i Nebeviye üzerine (A.S.) Efendimiz'le akdi muahede ettikten sonra, yine nakz-ı ahdeylemişlerdir. Bunun için buyuruluyor ki: **ثُمَّ اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ sonra sizler, şimdiki sizler, işte şunlarsınız ki, تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ kendilerinizi, kendinizden olan nüfusunuzu öldürüyorsunuz.** Ferdî, içtimaî intihar ediyorsunuz. **وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ İçinizden bir kısmını yurtlarından vatanlarından çıkarıyorsunuz.** İşte bunu münferiden yapamazsınız. Fakat **تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ onların aleyhinde diğer kısmınız ism-ü udvan ile, yani vicdanların kabul edemiyeceği fenalık ve tecavüzkârlık ile biribirinize zahîr oluyor, arka veriyorsunuz, kötülük yapmakta toplanıyorsunuz. وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ Ve maamafih onlar, düşman elinde esir olarak size gelirlerse fidyelerini verip kurtarmağa kalkışıyorsunuz.** Bu cümleyi onlar, size esir düşer gelirlerse fidye almağa kalkışıyorsunuz, diye anlamak daha zahir gibi görünür. Ve nitekim Ebu Müslim-i İsfahanî öyle anlamıştır. Lâkin İbn Kesir, Ebu Amir, İbn Âmir, Hamza, halefi aşir kıraetlerinde sülâsî olarak tânın fethi, fânın sükûniyle «تَفْدُوهُمْ» kıraeti, buna müsaid değildir. Bunun için cumhur-ı müfessirîn evvelki mânâyı göstermişlerdir. Gerçi böyle fidyeyi verip onları esaretten kurtarmak mezmun değildir, fakat böyle yapmaları bunların yine kendilerinden olduğunu ikrar ve bunları çıkarırken kendilerinden olduğunu bilerek kasden ve misak-ı mezkûre muhalefetle zulmen çıkarmış bulunduklarını itiraf demek olduğundan sıyak-ı âyet itibariyle aleyhlerinde bir hüccet teşkil etmiştir. Bu noktayı tansıs için bâlâdaki «تُخْرِجُونَ» fiiline merbut olan şu cümle-i haliye buraya te'hir olunmuştur: **وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ "Halbuki esasen onları çıkarmak size haram kılınmış, caiz değil idi."** Misakınızın ahkâmına nazaran bundan memnu idiniz,

böyle iken çıkarıyorsunuz. Onlar, ya sizdendir, ya değildir. sizden iseler, ne hak ile çıkarırsınız, değil iseler, neye fidye vermeye kalkışırsınız da muahidlerinize karşı onlara muavenet ibraz edersiniz?

Suddî'den vaki olan bir rivayete göre Medine civarındaki Yehudiler'den Beni Kureyza, Arab'tan Evs kabilesinin halifi yani muahidi, Beni Nadîr de Hazrec kabilesinin halifi imişler. Bunlar biribirleriyle muharebe ettikleri zaman her fırka katil, tahrib-i diyar ve ahalisini sürüp çıkarmak hususlarında kendi haliflerine yardım ederler ve maamafih her iki taraf Yehudilerinden bir kimse esir olursa birleşir, onu fidye ile kurtarırlarmış. Arablar, "bu nasıl şey? Hem onlarla muharebe ediyorsunuz, hem de esirlerine fidye veriyorsunuz" diye kendilerine serzeniş edince de, "biz, kitabımızın hükmünce bunları fidye ile kurtarmağa memuruz. Esasen bunlarla muharebe etmemiz de haramdır amma, ne çare söz verdiğimiz haliflerimizin tezlil edilmelerinden de utanıyoruz", derlermiş.

Buna karşı buyuruluyor ki: أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ **Acaib siz, kitabın bir kısmına iman eder de, diğer kısmına kâfir mi olursunuz? Bunun akibeti ne olduğunu bilir misiniz?** فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنْكُمْ **Sizden bunu yapanlarınızın cezası başka değil,** إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا **her halde hayat-ı dünyada büyük rüsvalıktır.** وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ **Böyleleri Yevm-i kıyamette de azabın en şiddetlisine kakılırlar.** Nitekim dünyada Beni Kureyza katl ile, Beni Nadîr Şam'a nef-yü iclâ ile bu felâketi görmüşlerdir. Elbette Yevm-i kıyamette de o eşedd-i azabı görecekler. Ey Beni İsrail, siz, o gizli gizli çevirdiğiniz fesadları meydana çıkmaz, cezası verilmez mi zannedersiniz? وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ **Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.**

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ۖ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

86- Bunlar, Ahıreti, Dünya hayatına satmış kimselerdir. Onun için bunlardan azab hafiflendirilmez ve kendilerine bir yardım da olunmaz.

Ya Muhammed. أُولَٰئِكَ **İşte bunlar,** (Bu çirkin evsaf ile muttasıf olan Beni

---

Muavenet: Yardımcılık, yardım. **Tezlil:** Birisini aşağılama.

İsrail ve bunlara benzeyenler) الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ **öyle güruhtur ki, bunlar, Ahireti verip Dünya denilen alçak hayatı satın almışlardır.** (Bunların ahırete imanları, istikbalde hakları kalmamıştır. Gerçi evvel yok değildi, fakat o saadeti beş on paraya sattılar. فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ **Buna binaen ileride bunların çekecekleri azab asla hafiflendirilmez.** وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ **Kendilerine hiç bir taraftan yardım da olunmaz.**) Bu alış veriş ustalarının bütün kazançları, bu dehşetli ziyandan, bu ebedî hızlandan ibarettir. Onlar, istedikleri kadar eyyam-ı ma'dude ümniyyesiyle gönül eğlendirsinler. Ruhları seyyie ile muhat olan bu bazirgânların azabları munkati olmak şöyle dursun hafiflemez bile. Zira ebediyen satılmış bir mebi'in hırmanı da ebedîdir.

DÜNYA, «دُنُوّ» veya «دَنَاءَة» den «أَدْنَى» ism-i tafdilinin müennesi olup en yakın yahud pek alçak mânâsına bir sıfattır. «الدَّارُ الدُّنْيَا ، السَّمَاءُ الدُّنْيَا ، الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا» mevsuflar ile terkib-i vasfı olarak kullanılır. Bundan başka Ahiret kelimesi gibi ve onun mukabili bir isim olarak da istimal edilir ki, o zaman «الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا» yahut «الدَّارُ الدُّنْيَا» terkiblerinden birinin yerine kaim olur. Maahaza Kur'ân'da bu mânâ hep, «الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا» terkib-i vasfîsiyle irad edilmiştir. Binaenaleyh hayat-ı dünya, dünyanın hayatı değil, dünya denilen hayat, yani süflî, alçak hayat, yahud bu gün filhal içinde bulunulmak itibariyle en yakın bulunan hayat demek olur. İleride bu hayat-ı dünyanın nelerden ibaret bulunduğunu izah edecek âyetler gelecektir.

İşte onların hiç bir misakta durmamaları, verdikleri her ahdi nakzetmeleri ve zikrolunan bütün seyyiat-ı irtikâb etmeleri, ahireti, hayat-ı Dünyaya satmış olmalarından ve Ahirete imanları kalmamış bulunmasındandır. Böyle olanlar, şöphesiz ki, ölümlerinden sonrası için hiç bir şey düşünemez ve onun için hiç bir hazırlık yapamaz. Beş on para için Allah'ın kitablarını tahrif eder, ibadullaha karşı her fenalığı tecviz eder. Eyyam-ı ma'dude ümniyyesini uydurmaları da bu imansızlıktandır. Ruhları, böyle seyyiat ile muhat olanlar elbette muhalled finnar olacaklar ve en şedid azabı göreceklerdir.

Bu hükm-i inzar, bu suretle itmam edildikten sonra, şimdi de bunların, Resulüllah'a karşı su-i kasıdlerine işaretle bu nokta-i nazardan dahi cinayetkârlıkları beyan buyurularak azab-ı ebediye istihkakları daha ziyade tavzih olunacaktır.

Mebi'i: Satılmış şey. **Hırman:** Yalan, kizb.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

87- Celâlim hakkı için, Musa'ya o kitabı verdik, arkasından bir takım Peygamberlerle de takib ettik. Hele Meryem'in oğlu İsa'ya beyyineler verdik ve O'nu Ruhü'l-kudüs ile te'yid eyledik Ya artık size nefislerinizin hoşlanmayacağı bir emr ile bir Peygamber geldikçe her def'asında kafa tutarsınız, kibrinize dokunduğu için kimine yalan der, kimini öldürür müsünüz?

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ «وَ» kasem için, «لام» cevabı, «قَدْ» harf-i tahkiktir ki, «وَاللّٰهِ لَقَدْ» demektir. **Yani namı Uluhiyete kasem olsun ki, muhakkak biz, Azimü'ş-şan Musa'ya o Kitab'ı Beni İsrail'in bervech-i bâlâ ahkâmını nakzedegeldikleri Tevrat'ı verdik.** وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ **Ve arkasından O'nun izinde ve ayni şeriatle memur niçe Peygamberler daha gönderdik.** Ki bunlar, Yuşâ, Işmuil, Şem'un, Davud, Süleyman, Şa'ya, Armiya, Uzeyr, Hazkil, İlyas, El'yesa, Yunus, Zekeriyya, Yahya Aleyhimüsselâm ve sair Enbiyadır. وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ **Hem İsa ibn Meryeme beyyineler verdik.**

BEYYİNE, gün gibi gayet açık, vazıh ve celi, mânâsına vasfiyetten ismiyete menkul bir kelimedir ki, kendisi, gayet açık ve aşikâr olan ve bir davayı açık bir surette isbat eden yani kendi beyyin, gayr-ı mübeyyin olan delil-i vazıh demektir. Peygamberlerin mucizeleri bu kabildendir. Binaenaleyh İsa'nın bey-

---

Te'yid: Kuvvetlendirme, doğrulama.

yineleri, nübüvvetini vazıhan gösteren açık mucizeleri demek olur ki, tafsilâtı ileride zikrolunacaktır.

İSA, Süryanîce "İşû" dur. Nitekim bazı Hristiyanlar, "Yesû", Firenkler, "Jezü" derler. Bunun ism-i mensubu olan, "Jezvit" "İsevî", tabir-i aharle "Yesuî" demek ise de, Katolik Papaslarının cemiyet-i mahsusalarına alem olmuştur ki, lisanımızda "Cizvit" tabir olunur.

MERYEM, Süryanî'de hâdim mânâsınadır. Arabça kadınlarda Meryem, erkeklerdeki zir gibi bir mânâya kullanılır. Zir, kadınlara ihtilâtı ve ziyareti çok olan erkek demektir. Nitekim Arab şairi Rü'be'nin:

قُلْتُ لِزِيرٍ لَمْ تَصِلْهُ مَرْيَمُهْ ضَلِيلُ أَهْوَاءِ الصِّبَا تَنْدَمُهْ

beyti, bu mânâlar ile müfesserdir ki, biz, "Meryem dudu" deriz.

Hazret-i Musa'dan sonraki Peygamberler miyanından Hazret-i İsa'nın bilhassa ismiyle zikredilmesi, din-i İsevî'nin Tevrat'taki bazı ahkâm-ı nasih bir hususiyeti haiz olması hasebiyledir ki, bu cihetle Nasraniyet, Museviyet'ten başka bir din olmuştur.

İsa'ya bu beyyinatı verdikten başka, وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ **bir de O'nu Ruhu'l-kudüs ile teyid-ü takviye ettik.** (Rağib'in tarifine göre ruh, esasen hayvanın öyle bir cüzü'dür ki, hayat bununla hasıl olur. İlah...) Ruh ile nefis bir midir, değil midir? Bunda da uzun uzadıya ihtilâflar vaki olmuştur. Nefis, her halde "ben" dediğim şeydir. Fakat ruh da, bu mudur? Bunun bir âleti midir? Bu babta hususî tasnifler yapılmıştır ki, وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ (*"Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabbımın emrindedir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."* İsra 17/85) âyetinde İnşaallah mümkün olan izahata destres oluruz. Şimdilik şu kadar söyleyelim ki, öteden beri mahiyet-i ruh hakkında söz söyleyenler, bunu, başlıca üç nokta-i nazardan düşünmüşlerdir. Hareket, hayat, idrak. Evvelâ, ruh bizzat bir mebde-i hareket olarak tasavvur edilmiştir. Bizzat tahrik eden her muharrik, bir ruh ve bizzat vaki olan her hareket bir eser-i ruhdur. Buna göre hiç bir hareket tasavvur olunamaz ki, bir ruh ile alâkadar olmasın. Şu kadar ki, bizzat müteharrik olanlar bizzat, bilvasıta müteharrik olanlar da, bilvasıta bir ruh-ı muharrike istinad eder. Bu mânâca ruh, alelıtlak kuvvet müradifi demektir. Basit olsun, zülvücuh olsun, şuurî olsun, lâşuurî olsun, iradî olsun, lâiradî olsun, zatî olan her muharrik kuvvet, bir ruhtur. Frenkler, tarih-i edyan kitaplarında bu

---

İhtilat: Karışmak, karışıp görüşmek. **Destres:** İsteğine ulaşan elini yetiştiren kudret, zenginlik, iktidar.

mezhebe, «أنيمزم» (Animizm/ Canlıcılık) namını vermişlerdir. Lâkin ruhun bu mânâsı umumî değildir. Bu hareketi, hareket-i iradiyeye tahsis edecek olursak, o zaman ikinci ve üçüncü mânâlara müradif veya müsavî veya onlardan ahas bir ruh-ı amelî ve ahlâkî mânâsı ifade etmiş olur. Çünkü hareket-i iradiye, hayat ve idrak ile müterafık veya onlardan ehastır.

Sâniyen ruh, bir mebde-i hayat olarak tasavvur olunmuştur ki, bu, evvelkinden ehastır. Zira hareket-i zatiye mebde-i hayatın şeraitinden biridir. Her hayatta bir hareket-i zatiye vardır. Fakat burada hayattan murad, hayat-ı hayvanîdir. Çünkü hayat-ı nebatîye hayat, ıtlak-ı tavatu' tarikiyle değildir. Zira hayat-ı nebatîde, kütlevî hareket-i zatiye yoktur. Ve en meşhur mânâsiyle ruh denilince, işbu mebde-i hayat mânâsı anlaşılır ve ruh, bizatihi mevcud ve lizatihi hay bir mebde' olmak üzere tarif olunur ki, Rağıb da, bunu ifade etmiş demektir.

Salisen ruh, gerek cüz'î ve gerek küllî bir mebd'e-i idrak olmak üzere mülâhaza olunmuştur ki, bu da, ikinciden ehastır. Zira hayat, idrakin şeraitinden biridir. Veya idrak meratibine göre hayatın bir eseridir. Demek ki, her ruh-ı müdrik, hay ve her hay, muharrik bizzattır. Lâkin her muharrik veya müteharrik bizzat, zi-hayat olmak lâzım gelmiyeceği gibi, her zihayatın da, bir ruh-ı müdrik sahibi olması ca-yi nazardır. Bu surette ruh veya zi-ruh denildiği zaman ilk mertebe-i şuurdan akla ve kuvve-i kudsiyeye varıncaya kadar mütefavit meratibe mütehammil olan ve vücudun asılî ve zıllî bir ikiliğini tazammun eyleyen şuur ve idrak mebdei kasdedilir ki, bazılarınca irade ve tahriki zatî, buna müteferri olur. Maamafih hiss-ü şuur, ruhun en umumî mümeyyizi olmakla beraber irade ve tahrikin yalnız şuura terettübü ca-yi nazardır. Bu takdirde akıl, ruhun ekmel sureti olmuş olacaktır. Halbuki iradenin şuur veya akıl ile terafüku teslim olunsa bile vücudda onlardan mütemayiz bir kıymet-i mahsusası bulunduğunda şüphe yoktur. Akla mahkûm iradeler bulunduğu gibi, şehevat-ü hissiyata mahkûm nice akıllar da vardır. Binaenaleyh ruh denildiği zaman, hiss-ü şuur, akl-ü idrak kuvvelerinden başka irade, kudret gibi evsafı dahi haiz daha cem'iyetli bir mebde-i cevherî anlaşılmak lâzım gelir ve filvaki İlm-i ruhtan bahsedenler, ruhun nazarî, amelî melekâtını nazar-ı dikkate almağa mecbur olmuşlardır. Asr-ı hazır İlm-i ruh kitaplarında şuur, ruhun en umumî hâdisesi addolunmakla beraber kuva-yı ruh, elem-ü lezzet, mahabbet-ü nefret gibi kuvve-i hissiye idrakât, tasavvurat ve

---

Itlak: Salıvermek, bırakmak. **Tavatu':** Muavıf olmak, uygun olmak. **Mütevafit:** Birbirinden farklı, çeşitli, zamanca birbirinden ayrı. **Müteferri:** Dallanan, bir kökten ayrılan.

efkâr gibi kuvve-i zihniye ve akliye, irade gibi kuvve-i muharrike ve ameliye olmak üzere başlıca üç kuvveni mebdei olarak mülâhaza olunmaktadır. O halde mânâ-yı ehassile ruh denilirken, hareket-i zatiye daha doğrusu, tahrik-i zatî, hayat, idrak haysiyetlerinin üçü birden mülâhaza olunmak daha muvafıktır. Yani ruh, lizatihi muharrik, lizatihi zihayat, lizatihi müdrik bir mevcuddur. Eğer vasattaki hayat kelimesi, sade bir mânâ-yı kimyevî ile ahz edilmeyip de, bu üçünün mümessili olarak ahzedilirse, bizatihi mevcud ve lizatihi hay ta'rifi, ayni mânâyı ifade ederek mânâ-yı ehassiyle ruhun edna mertebesini göstermiş olur. Filvaki biz hassas hayvanat-ı mütekâmilede ve bilhassa nefs-i insanîde bu üçünün birleştiğini görüyoruz. Binaenaleyh meşhur-ü mütearef olduğu üzere ruhun ekallî mânâsı, hayat ile mülâhaza edilir ve her kuvvete ruh denilmez. Mânâ-yı hayat ne kadar yükselirse, mânâ-yı ruh da o nisbette yükselmiş olur. Daha doğrusu ruh ne nisbette yükselirse mânâ-yı hayat da o nisbette yükselir ve tahassus eder.

Mânâ-yı eammiyle ruhun, atıl bizatihi olan maddeye tekabülü zahirdir. Madde-i ulâ ruhsuz bulunabilir, fakat bu mânâca ruhsuz bir cisim var mıdır? Bu münakaşa edilebilirse de madde-i ulâdan mürekkeb olan her cisim, terkib-ü telifi nokta-i nazarından bizzat bir kuvvete, bir mebde-i harekete sahip olmak lâzım geleceğinden her cisimde eam mânâsiyle bir ruh var demektir. Fakat mânâ-yı mutavassıt veya ehassiyle ruhsuz cisimlerin vücudunda iştibah etmeyiz. Nitekim nice zi-ruhların ruhlarından mufarakat ederek öldükleri meşhudumuzdur. Demek ruhun cisimden infikâkiyle temayüzü, şüphe edilecek birşey değildir. Fakat esas itibariyle ruhun hakikat-i cevheriyesi, cismin hakikat-i cevheriyesinden büsbütün mütemayiz olarak âlemde iki cins cevher var mıdır? Yoksa cevher-i cisim, cevher-i ruha veyahud cevher-i ruh, cevher-i cisme raci olmak üzere yalnız bir cins cevher mi vardır? Yani feza-yı âlemden cevher-i ecsamın büsbütün kaldırıldığı farzolunsa ervah dahi kalkar mı? Yahud bilâkis cevher-i ruh kalkmış olsa, ecsam da kalkmış olur mu? Yoksa birisi diğerinden ayrı olarak kalabilir mi? Ulûm-i hikemiyede her birinin taraftarı bulunan bu muhtelif nazariyelerden şimdilik kat'i nazar ederek şunu derpiş edelim ki, ruhun hakikat-i cinsiyesi, her ne olursa olsun hakaik-ı nev'iyesi ve hattâ nev'i vahid içinde meratib-i muhtelifesi bulunduğu şüphesizdir. İnsanların diğer hayvanlardan farkı, ruhlarının hakikat-i nev'iyeleri dolayısiyle olduğu gibi efrad ve sunuf-ı beşer arasındaki fark da lâakal meratib farkının kesretini göstermektedir. Ale'l-umum

---

Derpiş: Göz önünde bulunan, önde olan.

Enbiya-i kiram ise, derece farklariyle beraber kıssa-i Âdem'den anlaşıldığı üzere, fıtrat-i ulâya nazaran nev'iyyet-i beşeriye dahilinde haiz-i niyabet-i İlâhiye olmuş yüksek bir mertebe-i ruhun mazhar-ı teyididirler. O suretle ki, adeta mafevkannevi addedilebilecek bir temayüzleri vardır. Bu te'yid-ü temayüz, kâh ilm-ü idrak haysiyetinden ve kâh kudret-i tasarruf ifade eden tahrik-ü irade haysiyetinden ve kâh her ikisiyle olmak üzere muhtelif meratibde tecelli eder ki, her biri, beşerin mutad olan ruh nevîsinden mütemayiz olmakla hariku'l-âde bir haysiyeti haiz olur. Ve bu hariku'l-âdelerdir ki, o Enbiya'nın, muhtelif meratibte mucizelerini teşkil ederler. Bunun için ulum-ı Enbiya'da aklı beşerin hasb'et-tekerrür mutad olan ulûm ve idrakâtı fevkında bir ilim, tasarrufat-ı Enbiya'da da, yine mutad olan sınaat-ı beşeriye fevkinde bir kudret-ü irade zuhur edegelmiştir. Bunun için ruhların, bizzat izafet-i İlâhiye'ye müntehi olan mutad ve gayr-i mutad bütün kuvvelerini enva ve meratibini nazar-ı mülâhazaya almıyanlar veya alamıyanlar ve bu suretle ruhun en yüksek mertebesini akl-ı adî halinde mülahaza ederek harika denilen hâdisat-ı garibe ve nadireyi daima mutad olan akl-ı adî mıkyasiyle halletmeğe çalışanlar, mucizat-ı Enbiya karşısında hep inkâr-ü te'vil vadisine sapmışlardır. Diğer bir kısım insanlar da vardır ki, mucizat nazariyesine sarılarak ale'l-umum aklın ve ulûm-ı nev'iyenin hükmünü iskata çalışmışlardır. Bunların biri ifrat biri tefrittir. Ne alelıtlak ıttırad-ü tekerrür kanununa dayanarak kavanin-i hılkat-i ulûm-u fünun-i mutabe hududuna hasr etmeğe hak vardır, ne de yalnız harikalara dayanarak ulum-ü funun-i müstekırreyi keenlemyekün addetmeğe hak vardır. Bir taraftan keşfiyat-ı cedide ile hîta-i fünunun ilâ ğayrinnihaye kabil-i tevessü olduğu inkâr olunamaz. Diğer taraftan da, akl-ı adî ile ulûm-ü fünun-i müstekırrenin hiç bir zaman kabil-i ihmal olmayan bazı hakaik-ı ezeliyeyi muhtevi bulundukları da inkâr edilemez ki, ezcümle illiyet ve tenakuz kanunları bu cümledendir. İlmiyet daha ziyade ittırat kanunlarının hükmüne racidir. Lâkin âlemde alelıtlak tahavvül dahi bir kanun-ı ilmîdir. Halbuki her tahavvül ilk vukuunda ittırat kanununa karşı bir harika ifade eder. Bunun için iman-ı ilmî maiyetinde iman-ı i'cazın irade nokta-i nazarından mühim bir kıymeti vardır. Çok zamanlar görülür ki, ilmî adamların hudud-ı ittırat haricindeki ameliyatta iradeleri zayıf ve hattâ mefkut olur. Buna mukabil hiç bir mıkyas-ı ilmî bilmeyen bazı cahiller, ulemanın muvaffak olamadığı işleri yapabilecek iradeler izhar ederler. Bu nokta, ilmen binnazariye sabittir ve fakat tatbikat-ı ameliyesi ilmiyyetten haric bir hasısa-i ameliyeye mütevakkıftır ki, bu da, harikaya iman hasletine raci olur. Din-i İslâm, bu haki-

---

Sınaat: San'at, maharet, ustalık. **Mefkut:** Vakitli, vakiti belli olan.

kati tesbit ve ahlâkiyeti istikmal etmek için muhkemat-ı ilmiye-vü akliye ile beraber iman-ı lâzım gelen mucizat bürhanlarını da göstermiştir. Bu sebeble hakikî din adamlarının ilmiyeti, iradiyetini zayıflandırmaz. O, saha-i ilimde ilmî, ahval-i fevka'l-âde de ise, i'caza inanmış iradî bir adamdır. Adî insanların sevindikleri noktada O'nun korktuğu, nasın me'yus olup ağladıkları noktalarda O'nun ümide revac verdiği cihetler bulunur. Hasılı ruh-ı beşerden ye's-ü füturı izale etmek için i'cazın pek büyük bir te'siri vardır. Sırf aklî ve mantikî düşüncelerin yeisten başka bir şey göremedikleri muzlim dakikalarda hârika imanı, hicran günlerinde parlıyan nur-ı aşk gibi azm-ü iradenin bütün yeislerini silmeğe kâfi gelebilir. Fakat şurası unutulmamak lâzım gelir ki, isminin de delâlet ettiği vechiyle hârika imanı, bir düstur-ı küllî ittihaz edilmemek ıktıza eder. Asıl, iman-ı aklî ve harekât-ı ilmiyedir. Ne ilme ne dine ehemmiyet vermeyerek her lâhza hârika peşinde koşanlar ve daima ibda fikriyle yaşamak istiyenler hiç bir zaman ibtidaîlikten çıkmayacak ve beyne'l-beşer hiç bir rabıta bırakmıyacak derecede cahil, dâll-ü mudıl kalırlar. Buna binaendir ki, mucizat-ı Kur'ân, mucizat-ı sairenin fevkindedir. Ve işte ervah-ı Enbiya mertebelerine göre bu iki cihetle hususî bir surette mazhar-ı te'yidat-ı Rabbaniye olmuşlardır. Bu te'yidatın alâim-i zahiresinden biri de, ahlâkiyetleridir. Ruh-ı nübüvvet, ismet-i ahlâkiyeye maliktir. Bu sebeple Din-i İslâm nokta-i nazarından Enbiyanın hepsi, rezail-i ahlâkiyeden müberradırlar. Gerçi hasbe'l-beşeriye bazan zelle ve hatanın suduru mümkündür. Fakat bunda ısrar ve istikrar yoktur. Avn-i ilâhî ile derhal tashih edilir. Biz eldeki Tevrat ve İncil nüshalarında Enbiya-i salifeye isnad edilen gayr-i ahlâkî bazı fücur ve kabayihin tahrifat cümlesinden olduğunda iştibah etmeyiz. Cenab-ı Hakk, ervah-ı Enbiyaya meratib-i muhtelifede isnad ettiği bu te'yidata Hazret-i İsa hakkında bilhassa وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ "**"Ve onu Ruhü'l-Kudüs ile teyid eyledik"** fıkrasiyle bir hususıyet vermiştir. İsa İbn Meryem, envayı ervahtan bilhassa Ruh'ul-kudüs ile müeyyed olmuştur. Bu gösterir ki, Ruh'ul-kudüs şahsıyeti, İsa'nın cüz'ü değil, O'nun müeyyididir. Binaenaleyh Nasara'nın Ruh'ul-kudüs'ü şahsiyet-i İseviye de dahil bir uknum-i zatî olarak tasavvur etmeleri batıldır.

Acaba Ruh'ul-kudüs'ten murad nedir? **"Ruh'ul-kudüs"** kelime itibariyle fevkal-âde temizlik, taharet ve nezahet yahud bereket ruhu, yahud ruh-ı mukaddes demek ise de, mâsadakında müfessirîn bir kaç rivayet nakletmişlerdir.

Te'yidat: Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma. **Alaim:** İzler, işaretler. **Müeyyed:** Doğrulanmış, sağlamlaştırılmış, yardım görmüş. **Uknum:** Asıl.

1- Mücahid ve Rebiin beyanına göre "el-kudüs", "el-kuddus" gibi Esma-i İlâhîye'dendir. Binaenaleyh Ruh'ul-kudüs, Ruhullah demek olabilir. Nitekim bu te'yid dolayısiyle Hazret-i İsa'ya "Ruhullah" dahi denilir.

2- İbn Abbas'tan bir rivayete göre burada Ruh'ul-kudüs", Allah'ın ism-i A'zamıdır ki, Hazret-i İsa, bununla mevtayı ihya ederdi.

3- İncil'dir. Nitekim وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا (*Ve işte sana böyle emrimizden biz ruh vahyettirdik, ...* Şûrâ 42/52) ayet-i kerimesinde Kur'ân'a dahi ruh ıtlak edilmiştir.

4- Katade, Süddi, Dahhak ve Rebiin beyanına ve ibn Abbas'tan diğer rivayete göre Ruh'ul-kudüs, Cebrail'dir. Ve buna, esahh-i akval demişlerdir. Çünkü Resulûllah Efendimiz, Hassan ibn Sabit (R.A.) bir kerre اُهْجُ قُرَيْشًا وَرُوحُ الْقُدُسِ مَعَكَ "Kureyş'i hecvet, Ruh'ul-kudüs seninledir." buyurduğu gibi diğer bir def'asında da, وَجِبْرِيلُ مَعَكَ "Cebrail seninledir" buyurmuştur. Demek ki, Ruh'ul-kudüs, Cebrail'in, "Ruh-i emin" gibi diğer bir ismidir. Nitekim Hazret-i Hassan dahi:

وَجِبْرِيلُ رَسُولُ اللّٰهِ فِينَا ۞ وَرُوحُ الْقُدُسِ لَيْسَ لَهُ كِفَاءٌ

beytinde : Allah'ın Resulü olan Cibril bizdedir, o Ruh'ul-kudüs'ün ise küfvü yoktur" diyerek Ruh'ul-kudüs'ün Cibril olduğunu göstermiştir. Cebrail'e, Ruhullah dahi denilmesi, diğer bir ism-i İlâhî Ruh'ul-kudüs'ün de ayni mânâya olduğunu te'yid eder.

Lisan-ı Kur'ân'a aid bu nukul-ü lûgaviye karşısında Ruh'ul-kudüs, Cebrail demek olduğu anlaşılır. Lâkin bu takdirde şu sual hatır gelir: Cebrail, Hazret-i İsa'dan başka Enbiya-i izam'a de nazil olduğu halde burada «وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» fıkrasında zamire, Hazret-i Musa bile iştirak ettirilmeyerek, Hazret-i İsa'ya tahsisinin mânâsı nedir? Bundan Ruh'ul-kudüs'ün Cebrail'den başka bir ruh-ı mahsus olduğu anlaşılmaz mı? Müfessirînin beyanına göre cevap, hayır, bu tahsisin vechi şudur: Cebrail'in, Hazret-i İsa'ya başka bir ihtisası vardır ki, diğer Enbiya'da bunun misli yoktur. Çünkü Hazret-i Meryem'e O'nun vilâdetini tebşir eden O'dur. İsa, O'nun nefhiyle doğmuş ve O'nun terbiye ve te'yidiyle büyümüş, her nereye gittiyse beraberinde gitmiştir. Nitekim Sure-i Meryem'de فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا " (*"Onlardan öte bir perde çekti derken kendisine ruhumuzu gönderdik de düzgün bir beşer halinde ona temessül ediverdi."* Mer-

---

Hecvet: Medh ü senanın zıddı. Yermek. **Küfrü:** Şerik. Nazır, akran denk, eş, benzer, misli. **Nukul:** Nakiller, başkasından anlatılanlar, aktarmalar.

yem 19/17) buyurulmuştur ki, "ruhana", Ruhullah, Ruh'ul-kudüs, Cebrail demektir.

Bundan başka malûmdur ki, Beni İsrail'in Hazret-i İsa ve validesi hakkında, ismet-ü kudsiyetlerine muhalif sözler söylemiş olmaları ve burada hitab dahi bilhassa onlara olduğu cihetle tahsis için değil, bilhassa onlara karşı Hazret-i İsa'yı tenzih için bu te'yidat suret-i hususıyede zikredilmiş ve bundan dolayı taharete delâlet eden "Ruh'ul-kudüs" ismi tercih buyurulmuştur. Şunu da ihtar etmek lâzım gelir ki, İsa, Ruh'ul-kudüs ile müeyyeddir fakat Ruh'ul-kudüs ile müeyyed olan yalnız İsa değildir. قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ (*"Söyle onlara: onu Rabbından hikmeti hakkiyle Ruh'ul-kudüs indirdi ki, iman edenleri tesbit etmek ve Müslümanlara bir hidayet, bir bişaret olmak için."* Nahl 16/102) buyurulduğu vechiyle Resullûllah'a Kur'ân'ı indiren de Ruh'ul-kudüs'tür. Halbuki Kur'ân'ı indiren, Cebril'dir. Demek ki, Ruh'ul-kudüs Cibril, Cibril Ruh'ul-kudüs'tür. Kuvveti nokta-i nazarından Cibril, İsmet-ü nezaheti nokta-i nazarından Ruh'ul-kudüs'tür.

İşte ey Beni İsrail, Allah Teâlâ'nın Peygamber ve Kitab göndermesi emsalsiz bir şey değil, ötedenberi cari bir Sünnet-i İlhahiye'dir. Ve zikrolunduğu üzere bilhassa size Hazret-i Musa'dan Hazret-i İsa'ya kadar bunca Peygamberler göndermiş ve اَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ **ya artık size nefsinizin hevasına uymayan emr-i İlâhî ile yeni bir Resul geldikçe** اسْتَكْبَرْتُمْ **ona tabi olmayı kibrinize yediremeyip kafa tutacaksınız da** فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ **o Peygamberlerin bir kısmını tekzib edecek,** وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ **bir kısmını da tekzib ile iktifa etmeyip Zekeriya, Yahya vesaire gibi** (öldürecek misiniz?) yok artık o meydanı bulamıyacaksınız. Bunda ise, (A.S.) Efendimiz'i dahi katletmek azminde bulunduklarına sarih bir işaret vardır. İstifham, bunu yüzlerine çarpmak üzere tevbih-ü takri' içindir.

Bunlar, haklarında nazil olan bütün o güzel nasihatlara, davetlere, acı tatlı ihtarlara, tebşirlere, inzarlara, taltiflere, tekdirlere karşı bakınız ne dediler:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ
لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

Tevbih-ü takri': Kuvvetli azarlama.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ
وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ
مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾
بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ
بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

Meâl-i Şerifi

88- "Bizim" dediler: "kalblerimiz gılıflıdır", öyle değil kâfirlikleri sebebiyle Allah, onları lânetledi, onun için az, pek az imana gelirler.

89- Yanlarındakini tasdiklemek üzere onlara Allah tarafından bir kitab gelince, önceden küfredenlere karşı istimdad edip dururlarken, o tanıdıkları kendilerine gelince, tuttular O'na küfrettiler. İmdi Allah'ın lâneti kâfirlerin boynuna.

90- Ne çirkindir o kendilerini sattıkları ki; Allah'ın kullarından dilediğine kendi fadlından vahy indirmesine bağyederek, Allah ne indirdiyse hepsine küfrettiler de gadab üstüne gadaba değdiler ve o kâfirler için muhin bir azab var.

GULF, ağlefin cem'i, ağlef, gulfe veya gılâfdan kabuklu yani sünnetsiz veyahud gılıflı demektir ki, burada, "kaşarlı, kaşarlanmış" meâlindedir.

Hasılı bunlar, وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ **"bizim kalblerimiz gılıflı yani kaşarlıdır, kabukludur"** dediler ve bununla davet-i Muhammediye ve irşadat-ı Kur'âniye'ye karşı kalblerinin kapalı olduğunu ve bunları dinlemeğe, anlamağa yanaşmak niyetinde olmadıklarını lisan-ı istihfaf ile söylemek ve hidayet-i ilâhiye'den müstağni bulunduklarını iddia suretiyle iftihar etmek istediler. بَلْ

Muhin: Hor ve hakir eden.

Hayır iş öyle değil belki, لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ küfürleri sebebiyle Allah, onları lânetledi, bab-ı rahmetinden tardetti. خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (*"Allah, kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde indirmiştir ve bunların hakkı azim bir azabtır."* Bakara - 2/7) Hükmü tecelli eyledi. فَقَلِيلاً مَا **Onun için bunlar az, pek az** يُؤْمِنُونَ iman ederler. Bâlâda يَا بَنِى اِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ (*"Ey İsrail oğulları, size in'am ettiğim nimetimi hatırlayın ve ahdime vefa edin ki, ahdinize vefa edeyim ve benden korkun artık benden."* Bakara 2/40) âyât-ı muhkemesiyle yapılan o büyük ve lâtif davetler ve onu takib eden yüksek ihtarat karşısında bunların nihayet «قُلُوبُنَا غُلْفٌ» diye inad ve istikbar etmeleri iftihar edecek bir sebepten değil, sırf mel'unluklarından nâşidir. Nasıl mel'un olmasınlar ki, وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **vaktaki onlara Allah tarafından yeni ve büyük bir kitab** مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ **yanlarında bulunan ve "sizi, ahir zaman Peygamberi kurtaracaktır" diyen** Tevrat'ı tekzib değil, **Kitabullah'tır, verdiği haberler haktır diye tasdık eden bir kitab**, yani Kur'ân geldi, وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ **bundan evvel ise bunlar,** يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا **Ehl-i küfre yani Arab müşriklerine bunun geleceğini açıyorlar ve bu sayede onlara karşı fütuhat talebinde bulunuyorlardı.** اَللّٰهُمَّ انْصُرْنَا بِالنَّبِىِّ الْمَبْعُوثِ فِى اٰخِرِ الزَّمَانِ الَّذِى نَجِدُ نَعْتَهُ فِى التَّوْرَاةِ "İlahi, Tevrat'ta evsafını bulduğumuz âhir zaman Peygamberiyle bize nusrat ihsan et" diye dua ve istimdad ediyorlar ve müşriklere, قَدْ اَظَلَّ زَمَانُ نَبِىٍّ يَخْرُجُ بِتَصْدِيقِ مَا قُلْنَا فَنَقْتُلُكُمْ مَعَهُ قَتْلَ عَادٍ وَاِرَمَ "Bizim söylediğimizi tasdik ederek çıkacak olan Peygamberin zamanı geldi, gölgesi bastı, biz O'nunla beraber sizi Ad ve İrem gibi katledeceğiz.", diyorlardı.

İbn Abbas, Katade, Süddi demişlerdir ki, Resulullah Efendimiz'in bi'setinden evvel Beni Kureyza ve Beni Nadîr Yehudîleri, Evs ve Hazrec kabilelerine karşı O'nunla istiftah ederlerdi ve bu âyet bunlar hakkında nazil olmuştur.

Vaktaki Kur'ân-ı Azimü'ş-şan onlara, böyle bir halde geldi, فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا **O tanıdıkları, kendilerine gelince** كَفَرُوا بِهِ **bunlar O'na küfrettiler, tanımaz oldular.** فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ **Allah'ın lâneti de bütün kafirleredir. Bunun** için bunlar, mel'un lâneti de bütün kafirleredir. Bunun için bunlar, mel'un oldular. بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ **Bunların kendilerini sattıkları şey ne kadar fena, ne kadar çirkindir!** اَنْ يَكْفُرُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ **ki, Allah'ın inzal buyurduğu mübarek kitaba, risalet-i Ahmediye'ye küfr etmeleri hem de pek alçak, pek rezilâne bir sebeble küfretmeleridir.** Bilir misiniz bunlar, buna niçin küfrettiler? بَغْيًا اَنْ

İstiftah: Başlama, başlatılma, açma, açılma. (Feth'ten)

يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ **Allah'ın kullarından dilediği bir kuluna, mahz-ı fadl-ü kereminden, peyderpey nimet indirmesine, O'nu âhır zaman Peygamberi yapmasına karşı bagyen,** yani o nübüvvetin doğrudan doğru kendilerine indirilmesini istediklerinden bu Peygamber bizden, bizim ırkımızdan değil diye sırf hodgâmlık ve hased saikasiyle küfr ettiler ve önce O Peygamber gelecektir, gelmek üzeredir.. Biz, O'nunla fütuhat yapacağız deyip dururken, insanlıktan çıktılar. Söylediklerimiz yalanmış dediler, kendilerini böyle bir küfre sattılar, sattılar da, فَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ **mukaddema mahkûm oldukları gadabdan halâs olacakları bir sırada döndüler, dolaştılar, gadab üzerine, gadaba müstahık oldular.** Vaktiyle kendilerini Âl-i Fir'avn'in su-i azabından kurtaran ve bu suretle büyük bir imtihana çeken Cenab-ı Allah, onları âlemlerin üzerine geçirmiş iken onlar, bu fazail-i kendilerine celbeden Enbiyayı ibtida tekzib, sonra katl ede ede netice-i imtihânda dönüp dolaşıp, Allah'ın gadabına uğramışlar. Nimetleri gitmiş, vatanları, devletleri mahvolmuş, kendileri, şu, bu milletin taht-ı mahkûmiyetinde zillet ve meskenete düşmüş, nihayet ellerindeki kitabın hükmünce bir ümidleri kalmış idi ki, o da, Hazret-i Musa'ya benzeyen ve onları kel'evvel bu gadabdan bu zillet ve meskenetten kurtaracak olan ahır zaman Peygamberine iman ve ittiba etmeleri idi. Bu ümid ile yaşarken ve müşriklere karşı istiftah ve iftihar ederken, tam o Peygamber gelip aradıkları ellerine geçtiği ve yanlarındaki kitabın hükmü olan ümidlerini tahakkuk ettirmek için Kur'ân-ı Azimü'ş-şan kendilerini اَوْفُوا بِعَهْدٖٓي اُوفِ بِعَهْدِكُمْ ("*... ve ahdime vefa edin ki, ahdinize vefa edeyim...*" Bakara 2/40), وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ ("*Ve beraberinizdekini musaddık olarak indirdiğim Kur'ân'a iman edin...*" Bakara 2/41) diye emr-i İlâhîye davet eylediği sırada sırf hased saikasiyle sözlerinden döndüler. Vakti geldi dedikleri Peygambere, hayır beklediğimiz bu değilmiş, O'nun vakti gelmemiş imiş, bu bizden değil, Arabtandır diyerek küfrettiler. Tıpkı Hazret-i Âdeme karşı İblisin yaptığı gibi istikbar eylediler. Allah'ın emirlerine davetlerine, قُلُوبُنَا غُلْفٌ "Kalblerimiz gılıflıdır" dediler ve bu küfrü yaparken kendi sözlerini ve ellerindeki kitabın o yegâne ümidi veren hukmünü cerh-ü tekzib etmek suretiyle kendi kendilerini terzil eylediler. Hasılı bu bazirgânlar, kendilerini bu kadar fena bir küfre sattılar ve bundan dolayı eski gadab üzerine tekrar bir gadaba daha lâyık ve müstahık oldular. وَلِلْكَافِرٖينَ عَذَابٌ مُهٖينٌ **Filvaki kâfirlerin hakkı da mühin, yani ihanetkâr, hakaretamiz, zilletli bir azabdır.** Bunlar, öyle kâfirlerdir ki, Allah'a Peygamber'e, hattâ kendilerine kavlen ve fiilen

---

Bagyen: Azgınca.

küfrederler de, bununla beraber bir de yalan yere imandan dem vururlar. Şöyle ki:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

91- "Allah ne indirdiyse iman edin" denildiği zaman da onlara, "biz kendimize indirilene iman ederiz" derler de, ötekine küfrederler. Halbuki beraberlerindekini tasdik edecek hakk o, ya, de: "İman ediyordunuz da, niçin Allah'ın peyğamberlerini öldürüyordunuz?"

92- Celâlim hakkı için Musa size beyyinelerle gelmişti de, arkasından tuttunuz danaya taptınız. Siz o zalimlersiniz.

93- Bir vakit size, "verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve dinleyin" diye Tur'u tepenize kaldırıp misakınızı aldık. Dinledik, isyan ettik" dediler ve küfürleriyle danayı kalblerinde iliklerine işlettiler. "Eğer", de: "sizler, mü'minlerseniz imanınız size ne çirkin şeyler emrediyor?"

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ Bâlâda beyan olunduğu üzere **Allah'ın her inzal buyurduğuna iman ediniz denildiği zaman bunlara,** قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا اُنْزِلَ عَلَيْنَا **biz, bize inzal olunana iman ederiz derler de,** وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ **ve maadasına küfrederler.** وَهُوَ الْحَقُّ **Halbuki hak o, hem de,** مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ **beraberlerindekini musaddık olmak üzere hak odur,** o maadadır. Böyle iken yine ona küfrederler. İmanın hedefi hak ve hak nerede bulunsa, her nereye nazil olsa yine hak iken, hem kendilerindekinin hakkiyeti ancak berikinin tasdikiyle tebeyyün edecek iken, bunlar kendilerindekinden başka hiç bir şeye hak dahi olsa inanmazlar. Âlemde hakperest olmıyanların hepsi de, böyledir. Onlar için iman sözü, bir nefsaniyet işidir. İnanacakları bir şeyde mutlaka kendilerini görmek isterler. Meselâ kendilerinin olmayan âlime, âlim demezler. Kendilerinden olmayan Peygambere, Peygamber demezler. Deseler bile bizim Peygamberimiz değil derler. Sırf bu yüzden ahir zaman Peygamberine ve O'na nazil olan kitab-ı hakka bizim tarafımızdan, bizim lisanımızdan değildir, o Arab Peygamberidir, Arab kitabıdır diye husumet bile ederler. Beşeriyeti tefrikaya düşüren, insanlığı şirk-ü cidal içinde yüzdüren, hakka karşı kuvvet ile, mükâbere ve safsata ile, türlü türlü mel'anet ve şeytanet ile hücum eden ve ettiren hep bu nefsaniyet, hep bu kibir, hep bu hodgâmlıktır ki, Hazret-i Âdem kıssasında, İblis kıssası temamen bunu temsil eder. Bunların önünde kendilerini ehl-i din, ehl-i kitab, ehl-i iman gibi göstermek istiyen Yehudiler vardır. Bunlar, nihayet izafî bir iman iddia ederler. Biz ancak bize inzal olunana iman ederiz derler, başkasına küfrederler. Fakat Cenab-ı Allah gösteriyor ki, bunların, izafî iman davaları da yalandır. Çünkü bunlar kendilerindekini kendilerince esas ittihaz olunan müsellem bir hakikati tasdik ve te'yideden bir hakkı da doğrudan doğru bize nazil olmadı diye redd-ü inkâr ederler. Meselâ Tevrat'ın bâlâda beyan olunduğu üzere, bir takım ıhbaratı ve ahkâm-ı esasiyesi var ve bu miyanda Hazret-i Musa'ya benzer bir ahir zaman Peygamberinin geleceği ve Beni İsrail'in فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ (*"Dedik: İnin oradan hepiniz, sonra benden size ne zaman bir hidayetçi gelir de kim, o hidayetçimin izince giderse onlara bir korku yoktur ve mahzun olacaklarda onlar değildir."* Bakara - 2/38) ahdi mucebince O'na ittiba etmek şartiyle kurtulacağı haber verilmiş ve bu babta mukaddema kendilerinden misak da alınmış ve zamanı gelince bu misak mucebince kendileri tarafından kemal-i iftihar ile bu hakikat neşr-ü işaa da edilmişken, Kur'ân gelip de Tevrat haktır, bu haberler bu kıssalar, bu va'dler doğrudur diye onu tasdik ve mucebince taraf-ı

Mükabere: Kendinin haksızlığını ve karşısındakinin haklı olduğunu bildiği halde kabul etmemek, kavga etmek, kendini büyük görmek. **İşaa:** Bir haberi yaymak, duyurmak.

İlâhiden, "ya Beni İsrail, haydi vakdiyle size verdiğim nimetlerimi yad eyleyin ve bana verdiğiniz ahdi ifa edin de, ben de size verdiğim halâs ahdını ifa edeyim. وَآمِنُوا بِمَا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ ("*Ve beraberinizdekini musaddık olarak indirdiğim Kur'ân'a iman edin...*" Bakara 2/41) Emirlerini tebliğ edince mahza Tevrat'ı tasdik ve te'yide ma'tuf olan bu evamir-i İlâhiye'yi redd-ü inkâra kalkıştılar. قُلُوبُنَا غُلْفٌ **"Kalplerimiz gılıflıdır"** dediler de, bütün bunlarla beraber, نُؤْمِنُ بِمَا اُنْزِلَ عَلَيْنَا **"Biz kendimize indirilene iman ederiz."** diye bir de izafî bir iman davası tutturuyorlar. Şimdi siz böyle mi diyorsunuz? Öyle ise size nazil olmuş bulunan Tevrat'a ve ona haktır diyen Kur'ân'a inanınız derseniz dönerler, O'nu da redd-ü inkâr ederler. Demek ki bunların, نُؤْمِنُ بِمَا اُنْزِلَ عَلَيْنَا **davası da yalandır.** Bunlar, başkasına nazil olan hakkı inkâr etmek için kendilerine nazil olmuş ve taraflarından neşr-ü işaa edilmiş bulunanı da rüdd-ü inkâr ediyorlar. Tenakuzdan kurtulmuyorlar, artık bu safsatacılarda velev izafî olsun iman tasavvur olunabilir mi? Bundan başka daha vazih olmak için, قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ bunlara de ki: **"siz dediğinizde sadık yani kendinize inzal edilene inanır olsanız, bundan evvel Allah'ın Peygamberlerini katleder miydiniz? Sadıksanız, onları niçin katlettiniz?** Peygamber öldürmek, küfr-i mahız değil midir? Tevrat, bunu haram kılmamış miydi? Ale'l-husus Zekeriya, Yahya vesaire gibi öldürdüğünüz Peygamberler hep sizin değil miydiler?" Daha evveline bakalım: وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ **Alimallah size, Musa beyyinelerle, iyan, beyan mucizelerle geldi.** ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ **Sonra da siz, O'nun arkasından tuttunuz buzağıya tapdınız.** وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ **Siz, böyle zalimlersiniz.** Ey zalimler, siz o zaman mı kendinize inzal olunana iman ettiniz? O beyyinelerden birini yine hatırlatalım: وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا **Hani size verdiğimiz kitabı ve onun ahkâmını kuvvetle, ciddiyet ve ihtimam ile tutunuz ve dinleyiniz diye Tur dağını tepenize kaldırarak misakınızı zorla almıştık.** Koca bir dağın şemsiye gibi baş üzerinde tehdid etmesi ne büyük mucize idi? Fakat dinlediler mi? Buna karşı قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا gönüllerinden, **"işittik ve isyan ettik"** dediler. وَاُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ **Küfürleriyle kalblerinde buzağı sevdası iliklerine işlemişti.** Demek ki, o zaman bile kendilerine indirilene iman etmemişlerdi. [1] قُلْ **Sen, bunlara şöyle söyle:** بِئْسَمَا يَاْمُرُكُمْ بِهِ اِيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **"Eğer siz mü'min iseniz imanınız size ne çirkin emirler veriyor ki Peygamberleri katledersiniz, kitabınızı tekzib edersiniz, işittik isyan ettik dersiniz,** hâlâ buzağıyı kalpden çıkarmazsınız. Böyle bir iman, olsa olsa Şeytana

[1] İşrab, içirmek demektir ki burada, boyanan elbiseye boyayı içirmek mânâsından lâtif bir istiare-i temsiliye vardır.

iman olur. Bütün bu halleriyle bunlar, Ahireti de kimseye vermek istemezler. Lâkin Allah'a, kitaplarına, Peygamberlerine iman sözleri asılsız olduğu gibi, Ahirete imanları da böyle olduğunu beyan için buyuruluyor ki:

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

Meâl-i Şerifi

94- De ki: "Allah yanında Ahiret evi (cennet) başkalarının değil de hassaten sizin ise, eğer davanız da sadıksanız, haydi ölümü ümniye edinin, canınıza minnet bilin"

95- Fakat ellerinden çıkan işler dururken onu hiç bir zaman temenni edemezler, Allah bilir o zalimleri.

96- Her halde onları, insanların hayata en harisi, müşriklerden de haris bulacaksın. Her biri arzu eder ki, bin sene mu'ammer olsa halbuki mu'ammer olmak kendisini azabdan uzaklaşıracak değil. Allah, görüyor onlar neler yapıyorlar.

Ya Muhammed, قُلْ Sen, onlara de ki: اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ "Eğer dar-ı Ahiret saadeti diğer insanların hiç bir hissesi olmayarak hâlis sizin ise, فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ hiç durmayın ölümü temenni edin. اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ Eğer siz, bu davanızda sadık, sözünüzün doğruluğuna kani iseniz hemen

Ümniye: Umud, arzu, taleb.

ölüm istemeniz lâzım gelir."

DÂR, lûgatte dairen madar üzerine hüdud çevrilmiş mükemmel ve mahfuz bir surette süknaya hayata elverişli yer demektir. Lisanımızdaki büyük konak, saray, şehir, memleket, yurt, vatan kelimelerinin mânâlarına ale'l-meratib şamildir. Nitekim dar-ı İslâm, İslâm sulh-u selâmet vatanı, dar-ı harb, harbîler vatanı, harb-ü cidal yeri demek olduğu gibi, içinde bulunduğumuz bütün şu âleme de, dar-î dünya denilir. Buna mukabil dar-ı Ahiret de ölümden sonra ebedî darü'l-karar demektir. Binaenaleyh dar-ı Ahiret sırf bizimdir demek, öldükten sonra herkes ya mahiv veya kahrolacak, sade biz kalacağız, biz mes'ud olacağız demek olur. Ölümden sonra böyle ebedî bir saadet müstakillen kendilerinin olduğuna cidden kani bulunanların zahmetler, elemler, kederlerle dolu olan şu üç beş günlük dünya hayatına sarılmalarının hiç bir mânâsı yoktur. Hele Dünyada vatandan, istiklâlden mahrum, zillet-ü meskente mahkûm bir halde yaşayanlar için böyle bir temenni zarurî olmak lâzım gelir. وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا **Halbuki onu, hiç bir zaman isteyemez, temenni edemezler.** بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ **Sebebi önce ellerinin yaptığı, Ahirete takdim ettiği şeyler, cürümler, cinayetler,** zulümlerdir. Yani bunlar sabıkalıdır. O kirli ellerin ne yaptıklarını, Ahirete ne yolda varacaklarını vicdanları duyar da, Dünya cennetinden vaz geçemezler, ölümü isteyemezler. Allah, o zalimleri bilmez mi. Sanıyorlar ki, dâr-ı Ahiret bizimdir diyorlar? وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ **Allah, bütün zalimleri bilir.**

Esasen bunların Ahirete ne imanları vardır, ne ümidleri. Çünkü, وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ **istıkrâ edersek insanların, tek hayata en harisi bunları bulursun.** Bunların Ahirete, diğer bir hayata ümidleri veya zerre kadar imanları olsa idi, yalnız bu Dünya hayatına böyle herkesten hattâ müşriklerden bile ziyade hırs ederler mi idi? وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا **müşriklerden de harîs.** يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ **Her biri arzu eder ki, bin sene muammer olsa.** Bazı müfessirîn bu müşriklerden murad, Mecuslar olduğunu rivayet etmişlerdir ki, o zamanki İranîler, demek olur. وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ **Halbuki o muammer olmak kendini azabdan uzaklaştıracak değil.** وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ **Allah, onların gizli açık yaptıklarını, yapacaklarını görüp duruyor.** Yakub kıraetinde hitab ile «تَعْمَلُونَ» okunur. Yani Allah, hepinizin yaptığını, yapacağını görüyor, biliyor demek olur.

BASİR, âmanın zıddıdır. Bununla beraber ya basardan veya basîretten

---

Sükna: Oturulacak yer. **Ale'l-meratib:** Mertebeler. **İstikrâ:** Gezmek, dolaşmak, etraflı bilgi edinme.

sıfat-ı müşebbehe olduğu için habîr, her vechiyle vâkıfı umur, yani işlerin zahir-ü batınına, ledünniyatına aşina mânâsına kullanılır. İşte Allah, böyle basirdir. Ona göre hayra hayır ile mükâfat, şerre de şer ile mücazat edecek ve herkesin Ahıreti ömrüne göre değil, ameline göre olacaktır. Halbu ki, amel de, iman ile mütenasibdir. Ahıreti tanımadıkları için müşriklerin hayata bu kadar haris onları vardır. Yehudîleri ise, her halde bunlardan daha haris bulursun. Binaenaleyh bunların Ahirete Müşrikler kadar yüzleri bile yoktur.

Bu halet-i ruhiye bizzarure iki sebebin birinden hâli değildir. Ya bunlar, dâr-ı Ahiret saadeti sırf bizimdir, ateş bize, olsa olsa sayılı bir kaç gün dokunup geçecektir derken bunun yalan olduğunu bilerek söylüyorlar, bu surette Ahirete aslâ imanları yoktur. Ahirete iman davasında kendilerini yine kendileri tekzib etmektedir. Ve yahud dâr-ı Ahiretten maksadları öldükten sonra olan hakikaten Ahiret değil de, dünyada tasavvur ettikleri bir istikbaldir. Deniliyor ki, bunlar, son zamanlarda Ahiret mefhumunu te'vil ve tahrif ederek şu ümniyeye zahib olmuşlardır: Dünyada en nihayet Beytü'l-makdis'in bulunduğu arz-ı mukaddes, kendilerinin olacak ve orada bir hükûmet ve devlet kuracaklar ve ondan sonra bütün dünyayı istîlâ edecekler. Dünyanın yegâne devleti olacaklarmış ve o zaman başkaları mahv-ü kahrolacak, Dünya bunların olacakmış. Dâr-ı Ahiret bu imiş. Bu takdirde, "dâr-ı Ahiret, diğer insanların hissesi olmayarak hâlıs bizimdir", demeleri, buna işaret ve eyyam-ı madude sözü de, o zamana kadar geçecek olan müddette her ferdin ömründen kinaye olur. Bu gün, bütün dünyadaki Yehudîlerin bu ümniye üzerinde birleşmek istedikleri de anlaşılıyor. Onlar, buna inanmış olabilirler lâkin, Allah Teâlâ Ahiret imanının bundan ibaret olmadığını, Ahiretin böyle telâkkisi caiz olmayacağını, Ahiret akidesi böyle olmayınca böyle bir fikrin tahakkuku mümkün olamıyacağını da üslûb-ı hakîm ile ve mülzim bir surette bilvücuh beyan buyurmuştur. Haydi bu millet-ü cemaat nokta-i nazarından, bir nevi Ahiret, bir ba's-ü ba'de'l-mevt demek olsun. Lâkin ruh-ı millî ve hayat-ı nev'î ne ile kaimdir? Hayat-ı efrad ile değil mi? O halde bunu kazanmak, o efradın mesaisine ve fedakârlığına mütevakkıftır. Bu tahakkuk edinceye kadar nice ferdler geçmeli ve bu uğurda ifna-yı hayat etmelidir ki, ölmüş bir millet ba's-ü ba'de'l-mevte mazhar olsun. Halbuki öldükten sonra ferd için dünyasındaki bu fedakârlığın mükâfat ve mücazatını zamin olan diğer bir hayat, yani hakikî mânâsiyle bir hayat-ı Ahire bir dâr-ı Ahiret imanı bulunmadıkça öyle nev'î bir ümniyenin tahakkukuna imkân yoktur. Öldükten sonra

---

Hâli: Boş. **Zahib:** Bir zanna kapılan.

ruh-ı şahsînin bakasına daha doğrusu şahsın ba's ba'de'l-mevt diğer bir neş'et ve ebedî bir hayat ile ba'sine inanmıyan ve eyyam-ı ma'dude olan hayat-ı dünyaya veda edince büsbütün hiç olup gideceğine ve bu hiçlikten tekrar çıkması imkânı bulunmadığına kail olan ferdler, böyle fedakârlığa ve nice hayatların ifnasına mütevakkıf bulunan öyle nev'î bir ümniye için nasıl can verebilirler? Nasıl fedakârlık edebilirler? öldükden sonra hakikî Ahiret mükâfatı yoksa, asırlarca sonra gelecek insanların konacağı bir saadet için bu günkü insanlar nasıl ve neden dolayı bezli mesai ve fedakârlık etsin? Bütün bunlar, mahza hayr olduğundan dolayı, mahz Allah rızası için yapılacaksa ba'de'l-mevt, ma'dum-ı mahz olacaklarını zanneden kimseler için hayrın, Allah rızasının manası nedir. Alemde böyle ferdlerden mürekkeb bir heyet-i ictimaiyenin öyle bir ümniyeyi tahakkuk ettirmesine asla imkân yoktur. Bunu yapabilecek milletin efradı, her halde dünyada feda-yı hayatı göze aldırabilmelidir. Bunu yapabilmek de, ba'de'l-mevt bir mükâfatın tahakkukuna iman ile mümkündür. Yehudîler ise, böyle bir Ahirete inanmadıkları için, müşriklerden ziyade hayata haristirler, ölümden fevkalâde korkarlar. Dar-ı Ahiret namını verdikleri Arz-ı mukaddes ve Devlet-i dünya ümniyesi de bu şerait altında tahakkuku kabil olmayan mütenakız bir ümniyeden ibarettir. Eğer onlar, hakikî Ahirete inanmadan buna inanıyorlarsa, yalana inanmaktan ibaret bir iman-ı Şeytanî olur. Buna da, بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ اِيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (*"Eğer de: Sizler mü'minlerseniz imanınız size ne çirkin şeyler emrediyor?"* Bakara 2/93) okunur. Diğer taraftan onlarca Ahiret, yalnız bu ise ve eyyam-ı ma'dude azab, o vakte kadar geçecek fertlerin dünyadaki ömürleri müddetinden kinaye ise, bu ümniye uğrunda ve ondan evvel çalışıp ölmüş olanların hepsinin canı cehennemden başka bir şey görmeyecek demektir. Bu ise, bir zulümdür. Bu telâkkiyi veren din, ne zalimane bir din olur. Ve bu fikir altında hubb-ı hayat Cehennem muhabbetinden ibaret bir delilik değil midir? O halde bunlar için saadetin bir mânâsı varsa o da, hiç olmak için bir an evvel ölüp kurtulmaktan ibarettir. Binaenaleyh hepsi ölümü temenni etmelidir ki, bir gün evvel eyyam-ı ma'dudeyi bitirsin. Halbuki bunlar kadar ölümden kaçınan, bunlar kadar hayata hırs gösteren hiç bir kavim yoktur. Demek ki, bu imanları da, yalandır. Bilfarz bu hırs, Arz-ı mukaddes ümniyesinin ancak dünyada görülebileceği için olsun. O halde dünyada feda-yı hayata mütevakkıf, uzun mücadeleler, büyük muharebeler yapılmaksızın istihsali mümkün olmayan dünyevî bir gayeye böyle bir hubb-ı hayat ile erişmek sevdası, tenakuzlarla dolu bir hayal-i muhalden başka ne olur? Bu gayenin tahakkukunu istiyenler, bu

---

Bezl: Esirgemeden vermek. Bol bol verme. **Hubb:** Sevgi, dostluk.

uğurda şehid olmak için mevti temenni edebilmelidirler. Bunu yapabilmek ise, hakikî mânâsiyle Ahiret imanına tevakkuf eder. Bu da ancak, وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (*"Ve onlar ki sana indirilene iman ederler, hem senden evvel indirilene, Ahirete yakınıde bunlar edinirler."* Bakara 2/4) hükmünce Hatemü'l-Enbiya'yı ve O'na nazil olan kitabı tasdik ile mümkündür. Ve ancak o zamandır ki, " وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ " (*"Ahdime vefa edin ki, ahdinize vefa edeyim..."* Bakara 2/40) va'di tahakkuk edebilir. Görülüyor ki, burada sade Yehudîler için değil, bu münasebetle umum beşeriyet için pek büyük bir ders vardır.

Bir de bu Yehudîler, vahy ve nübüvvet aleyhinde söz söylemiş olmak için vasıta-i vahy olan Cibril-i emin'e, **"O, bizim adüvvümüzdür"** diye ızhar-ı adavet etmişlerdi ki, buna karşı, şu iki âyet nazil olmuştur:

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

Meâl-i Şerifi

97- Söyle: "Her kim Cibril'e düşman ise, bilsin ki O, o Kur'ân'ı senin kalbin üzerine Allah'ın izniyle indirdi. Önündekileri tasdıklayıcı ve mü'minlere bir hidayet ve bişaret olmak için.

98- Her kim, Allah'a ve Allah'ın Meleklerine ve Resullerine ve Cibril'e, Mi'kale düşman olur ise, bilsin ki, Allah kâfirlerin düşmanıdır."

Bu âyetlerin sebeb-i nüzulü olan bu adavetin, suret-i izharı hakkında bir kaç rivayet vardır:

Tavakkuf: Durma. Eğlenip kalma. Duraklama. Adüvv: Düşman.

Birincisi: Turuk-i muhtelifeden varid olan rivayetlerin hasılına göre, (A.S.) Efendimiz, Medine'ye hicret buyurdukları zaman, Fedek Yehudîlerinin ahbarından Abdullah ibn Suriya, münazara etmek için bir kaç kişi ile gelmiş. Evvelâ: "Ya Muhammed," demiş, "uykun nasıldır? Zira âhır zamanda gelecek Peygamberin uykusu bize haber verilmiştir." (A.S.) Efendimiz: "gözlerim uyur, kalbim uyumaz" buyurunca, "doğru" demiş. Saniyen, "nutfe babadan iken çocuk anasına nasıl benzer? haber verir misin" demiş. Resulullah: "kadının da suyu vardır. Hangisi galebe ederse müşabehet ona olur." buyurmuş. "doğru" demiş. Salisen "İsrail'in nefsine haram kıldığı taam ne idi, haber ver? Tevrat'a nazaran Nebiy-yi ümmî, bunu haber verecektir.", demiş. Resulullah Efendimiz buyurmuş ki: "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah namına söylerim, bilirmisiniz? İsrail, şiddetli bir hastalığa tutulmuştu. Hastalığı uzadı. O zaman Allah kendisine bu hastalıktan afiyet ihsan ederse, en sevdiği taamı, şarabı kendisine haram olsun diye nezretti ki deve eti ve deve sütü idi." Abdullah, buna da evet dedikten sonra, "Rabian bir şey kaldı. Onu da söylersen sana iman ettim: Sana hangi Melek geliyor da, Allah tarafından söylediklerini getiriyor?" diye sormuş, Resulullah: "Cibril", buyurmuş. Bunun üzerine Yehudî: "O bizim düşmanımızdır, o kıtal, şiddet getirir. Bizim Resulümüz (sefirimiz) Mîkâil'dir ki, müjde, ucuzluk, bolluk getirir. Sana gelen o olsa idi, iman ederdik.", demiş. Derhal Hazret-i Ömer, sormuş: **"Bu adavet ne zaman başladı?"** İbn Suriya: **"Bunun ibtidası" demiş: "Buhtü nassar denilir bir adam tarafından Beytü'l-makdis'in tahrib olunacağını Allah Teâlâ, Peygamberimize vahyen bildirmiş ve O'nu ta'rif etmiş idi. Biz de aradık bulduk. O'nu öldürmek için adamlar gönderdik. O zaman Babil'de henüz miskin bir çocuktu. Fakat Cibril, "Eğer Allah, sizi bunun katline musallat kılarsa haber verdiği adam bu değilmiş demek olur. Binaenaleyh bunun katli faidesizdir."**, diye O'nu müdafaa etti. Sonra O, büyüdü, kuvvetlendi, hükümdar oldu, harb açtı. Beytü'l-makdis'i tahrib etti ve bize katliâm yaptı. Bunun için biz, O'nu düşman tanırız". Bunun üzerine, bu a-etler nâzil olmuştur.

İkincisi: - Sebeb-i nüzul, doğrudan doğruya Hazret-i Ömer'le olan bir muhavere olmuştur. Şöyle ki: Medine'nin yukarı tarafında müşarünileyhin bir tarlası vardı. Ona gelir giderken yolu Yehudîlerin dershaneleri önünden geçerdi. O da, ara sıra gider onları dinlerdi. Bir gün, "Ya Ömer," dediler. **"Eshab-ı Muhammed içinde senin gibi sevdiğimiz yok. Diğerleri gelir geçer, iltifat etmez, canımızı sıkar. Sen, öyle yapmazsın, bunun için sana çok ümid besliyoruz." Müşarünileyh sordu: Sizce en büyük yemin nedir?" Tar-u Sina'da**

Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahman namına yemindir.", dediler. Binaenaleyh bu suretle kendilerine yemin vererek, **"Muhammed'i kitabımızda buluyor musunuz?"** diye sordu. Sukût ettiler. **"Ne oluyorsunuz söyleyin? Vallah ben size dinimde şekkim bulunduğu için sual sormuyorum."** dedi. Birbirlerinin yüzüne baktılar. İçlerinden biri kalktı. **"Söyleyin veya söyleyeceğim"**, dedi. Onun üzerine dediler ki: **"Evet biz, O'nu kitabda buluyoruz. Lâkin O'na vahy getiren melek, Cibril'dir. Cibril ise, bizim düşmanımızdır. O hep azab, kital, zelzele gibi şiddetlerin sahibidir. Eğer Ona gelen Mîkâil olsa idi, her halde iman ederdik. Çünkü Mîkâil, bütün rahmet-ü merhamete, ucuzluğa, selâmete müvekkeldir."** Hazret-i Ömer, sordu **"Tur-u Sina'da Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahman hakkı için söyleyin, İndallah Cibril'in mevkii nedir?", dediler ki: "Cibril sağında, Mîkâil solundadır."** Müşarünileyh: **"Öyle ise, şahid olun ki, Allah'ın sağındakine düşman olanlar, solundakine de düşmandırlar ve bunlara düşman olan Allah'a da düşmandır."**, dedi ve macera-yı Peygambere haber vermek için avdet etti. Huzur-ı Risalete varınca gördü ki, Cibril, O'ndan evvel vahy getirmiş. Resulullah, kendisine bu âyetleri okuyuvermiştir.

Üçüncüsü: "Allah Teâlâ, Cibril'e, nübüvveti bize getirmesini emrettiği halde, o başkasına götürdü. Bundan dolayı düşmanımızdır.", dedikleri de mervidir. Filvaki birinci âyetin mazmununa nazaran sebeb-i adavetin, Kur'ân'ı kalb-i Muhammedîye indirmesinden başka bir şey olmadığı ve bunun ise, Allah'ın izniyle yapıldığı ve ayni zamanda getirdiği Kur'ân'ın şiddet-ü azab değil, kütüb-i salifeyi müeyyid ve mü'minlere hidayet ve bişaret olduğu beyan buyurularak, onlar tarafından dermiyan edilen diğer sebeblerin, sebeb-i hakikî olarak değil, yalan olarak söylendiği ifham olunmuştur.

FAİDE: Cibril, esasen "cibr" ve "il" kelimelerinden mürekkeb İbranî bir kelime olarak Fahr-i kâinat Efendimize vahy getiren melekin ismidir. İbranî'de Abdullah gibi ve rivayete nazaran ayni mânâda bir terkib-i izafî ise de Arabça Ba'lebek gibi terkibi mezcîye şebih bir tarzda kullanılmıştır. Alemiyet ve ucmeden dolayı gayr-i munsarıftır. Arablar, bunu sekiz lûgat üzere söylemişlerdir ki, bunlardan meşhuru dörttür ve kıraet-i Aşerede varid olmuştur:

1- Selsebil vezninde Cebreil, Hamza ve Kisaî kıraatleri.

2- Cebreil, Ebu Bekir rivayetiyle Asım kıraatı.

Ucme: Arab'tan gayrisi.

3- Cebril, İbn Kesir kıraatı,

4- Cimin kesriyle Cibril, mütebaki altı imam ile rivayeti Hafs üzere Asım kıraatı ki, bizim kıraatımız budur ve Hicaz lûgatıdır. Diğer dördü de, Cebraiyl, Cebrail, Cebral, Cebrin'dir. Arab'ın gayrı bazı lisanlarda da, Gabriyel, Gabraiyl, Gabril isimleri bundandır ki, cimin Mısır lehçesiyle okunmasıdır.

Bu terkibin alemiyetten kat'ı nazarla esası mefhumu hakkında İbranîce, cebr (abd) mânâsına, il de Allah isimlerinden biri olmakla "Abdullah" demek olduğu ekseriyetle söylenmekte ise de, bazı müfessirîn bunun «جَبَرُوتُ اللّٰه» mânâsına olduğunu göstermişlerdir. Filvaki kelimenin Arabça «جبر» maddesiyle zahirî bir alâkası vardır. Binaenaleyh Cibril, karşısında hiç bir kuvvetin müzahamesine imkân olmayan ve asârında gerek ilmî ve gerek amelî her vechiyle kat'iyet, zaruret, mübremiyet sabit olan, hasılı her melekin, her kuvvetin, her satvetin her ruhun fevkında bulunan bir melek mefhumunu ifade etmektedir. Filvaki vahy, de, bu suretle bir ilm-i zarurî ifade edip şekk-ü şüpheye, kesb-ü irade-i beşerin haylûletine imkân bırakmadığından vasıta-i vahyin bu isim ile tesmiyesi bir ta'rif mahiyetini de haiz demek olur. Buna Ruh, Ruhullah ve Ruh-ı emin ve Ruh'ul-kudüs denilmesi ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ مُطَاعٍ ثَمَّ اَمِينٍ (*"Bir resul ki pek kuvvetli metin, Zü'l-arşın nezdin de mekin. Muta' orada emin."* Tekvir - 81/ 20-21) evsafiyle tavsıf buyurulması dahi, bu mânâyı müeyyiddir. Bundan vahyin ve mu'cizat-ı Enbiyanın ne kadar büyük bir kat'iyeti haiz olabileceğini anlamak kolay olacaktır. Binaenaleyh burada Yehudîlere karşı kendi lisanlariyle alâkadar olan bu ismin ihtiyar buyurulması, buna karşı adavetin ne kadar mânâsız ve ne kadar mecnuane ve ne kadar kâfirane olduğunu ifham için ne büyük bir belâgat olmuştur. Binaenaleyh âyetlerin mânâsına geçelim:

قُلْ Ya Muhammed, sen şöyle de ve benim tarafımdan şunu ilân et ki: مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ Her kim Cibril'e düşman ise karşıma çıksın. Müfessirîn, bunun cümle-i şartiye olduğunda ittifak ediyorlar. Fakat ekseriyet, cezanın sebebsizdir, mânâsızdır" yahud "kahrından çatlasın" لِيَمُتْ غَيْظًا gibi bir takdir ile mahzuf olup mabadindeki «فَاِنَّهُ» bu cezanın illeti olduğunu söylüyorlar, Sahib-ı Keşşaf bundan başka, cezanın mahzuf olmayıp mabadindeki «فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ» cümlesi olabileceğini de söylemiş ve meâli, "bunun sebebi, Allahın izniyle Kur'ân'ı sana indirmesinden ibarettir." olacağını göstermiş ve nihayet bunu bir tehdid ifade ettiğini de anlatmıştır. Lâkin buna, «فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ» cümlesinde «مَنْ» şartına aid bir zamir bulunmadığından kaide-i lisana muhalif olduğu beyaniyle

Haylûle: Kibir. Taazzum. Gurur. Su-i zan.

itiraz edilmiştir. Ancak Zemahşerî burada, "bunun adavetinin sebebi" diye bir mübtedâ ile bu zamirin mukadder olduğunu gösterdiğinden Abu Hayya'nın bu itirazına cevabı da anlatmıştır. Demek oluyor ki, evvelki surette ceza mahzuf, illeti onun makamına kaim ikinci surette ceza mezkûr, fakat cezadan rabıtalı bir mübteda mahzuftur. Her iki takdirde kelâmın, mânâ-yı tehdid-i mutazammın olduğu ve ikinci âyetin bunu izah ettiği unutulmamak lâzım gelir. Sebebin beyanı vesiledir. Asıl sıyakı âyet, bu tevbihtir. Bunun için biz siyaka nazaran şu takdiri zahir buluyoruz: Söyle: **"Her kim, Cibril'e düşman ise, Allah'a düşmandır.** فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ **Çünkü o Cibril, Kur'ân'ı senin kalbin üzerine Allah'ın izniyle indirmektedir.** مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ **Önündeki kütüb-i salifeyi musaddık** وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ **ve mü'minlere hidayet ve bişaret olmak üzere.**

عَلٰى قَلْبِكَ Buyurulması iki cihetten şayanı dikkattir. Evvela: «اِلٰى قَلْبِكَ» buyurulmayıp «عَلٰى» ile irad edilmiştir ki, «عَلٰى» isti'lâ ifade ettiğinden vahy-ü tenzil diğer varidat ve sanihat-ı adiye gibi kalbe yalnız bir noktadan ilişivermekle kalmayıp bütün kalbi üzerinden istilâ ve diğer ihtisasat ve idrakâtın cümlesini tatil ederek gelen ve her yakînin fevkinde bir ilm-i zarurî ve nakabil-i mukavemet bir hükm-i İlâhî ifade eyleyen bir cebr-i İlâhî olduğunu iş'ar etmektedir. Cibril, vahy getirdiği zaman Resulullah'ı öyle bir sarıp tazyik ediyordu ki, canına tak diyordu. Bunun için Resulullah, فَغَطَّنِى حَتّٰى بَلَغَ مِنِّى الْجَهْدُ *"Beni takatsız bırakıncaya kadar sıktı."* buyurmuştu. Nitekim Buhârî'nin, başında Hazret-i Aişe'den rivayet olunduğu üzere Ashab-ı kiram'dan Haris İbn Hişam Hazretleri: "ya Resâlullah, sana vahy nasıl geliyor?" diye sormuştu. Resulullah buyurdu ki: "Ahyanen salsalei ceres" (Çan sesi) gibi gelir, bu bana en şiddetlisidir. Derken kesilir, ben de hepsini hıfz etmiş bulunurum. Ahyanen de melek, bir ademe temessül eder. Bana söyler, ben de söylediğini bellerim. (Buhari, Be'ül-Vahy: 2) Hazret-i Aişe, bunu naklettikten sonra demeştir ki: "Filvaki ben gördüm, gayet soğuk bir günde Peygamber-e vahy nazil oluyordu. Vahy kesildi. Peygamber'in alnından ter fışkırıyordu. Böyle ilk vahyin Hıra'da nasıl geldiği de, Fatiha'da nakledilmişti. İşte burada «اِلٰى قَلْبِكَ» veya «اِلَيْكَ» hatta «عَلَيْكَ» buyurulmayıp da «عَلٰى قَلْبِكَ» buyurulması bilhassa vahyin kalb-i Resulullah'ı pek ziyade tazyik ve istilâ eden en şiddetli kısmına işaret buyurulmuştur.

Saniyen: Bu kelâmı söylemeğe Resulullah memur olduğu için, mukteza-yı zahir O'nun lisanından tekellüm sigasiyle «عَلٰى قَلْبِى» denilmek idi. Resulullah

---

Tazyik: Daraltma, sıkıştırma, zorlama.

söylerken, benim kalbime demesi lâzım gelirdi. Böyle iken hitab ile «عَلٰى قَلْبِكَ» buyurulmuştur ki, bu da, bu sözü Resulullah kendi tarafından değil Allah tarafından aynen söylemeğe memur olunduğunu tansis içindir.

Hulâsa; Ya Muhammed, Sen değil, ben söylüyorum, sen bunu ilân et: Her kim Cibril'e düşman ise, şunu muhakkak bilsin ki, o Cibril, sana bu Kur'ân'ı kendiliğinden değil, benim iznimle indirmektedir. Hem de ondan evvelki bütün kütüb-i ilâhiyeyi müeyyid ve onlar gibi rahmet ve hattâ mü'minîne onlardan fazla hidayet ve bişaret olarak indirmektedir. Şu halde O'na adavet etmek Allah'a, Allah'ın bütün kitablarına, mü'minlere olan hidayet-ü bişaretine düşman olmaktır. مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪ وَرُسُلِه۪ **Her kim, Allah'a ve Melâikesine ve Resullerine** وَجِبْر۪يلَ وَم۪يكَالَ **Ve bilhassa Cibril'e ve Mikâil'e düşman olur ise,** فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِر۪ينَ **Bilsin ki, Allah da kâfirlere düşmandır.** Belâlarını verecektir. Onları yaşatması, imhal etmesi nimet değil, mahz-ı nikmettir. Meğer ki, tevbekâr olsunlar da, mü'minler miyanina girsinler. O zaman bu hidayet-ü bişaretten onlar da müstefid ve mütena'im olurlar.

Bu emirden sonra Cenab-ı Allah, Resulûnü bir daha te'yid ederek, Yehudîlerin son siretlerini ve halet-i ruhiyelerini bütün cezirleriyle bildiriyor ve nihayet onlara bütün bunlardan vaz geçerek yola gelmelerini rahîmane bir belâğatle tavsiye ediyor. Şöyle ki:

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَٓا اِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾ اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَر۪يقٌ مِنْهُمْۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَر۪يقٌ مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَۗ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ وَمَا كَفَرَ
سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ
السِّحْرَ وَمَا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ
وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ
فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ
وَمَا هُمْ بِضَارّٖينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَتَعَلَّمُونَ
مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ
مَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ
اَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا
لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

Meâl-i Şerifi

99- Şanım hakkı için, sana çok açık âyetler, parlak mu'cizeler indirdik. Öyle ki, iman sahasından uzaklaşmış fasıklardan başkası onlara kâfirlik etmez.

100- Ya o fasıklar, hem bunları tanımıyacaklar, hem de ne zaman bir ahd üzerine muahede yapsalar, her def'asında mutlaka içlerinden bir güruh onu bozup atıverecek öyle mi? Hattâ az bir güruh değil, ekserisi ahd tanımaz imansızlar.

101- Hem Allah tarafından onlara beraberlerindekini tasdikleyici bir Peygamber gelince, eski kitab verilenlerden bir kısmı, Allah'ın kitabını, omuzlarının arkasına attılar sanki bilmiyorlarmış gibi de.

102- Tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takib ettikleri şeylerin ardına düştüler. Halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o, şeytanlar küfrettiler. Nasa sihir ta'lim ediyorlar ve Babil'de Harut Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Halbuki o ikisi: "Biz ancak bir imtihan için gönderildik, sakın sihir yapmayı tecviz edib de, kâfir olma." , demedikce bir kimseye öğretmezlerdi. İşte bunlardan, kişi ile zevcesinin arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Fakat Allah'ın izni olmadıkca bununla kimseye zarar verebilir değillerdi. Kendilerine zarar verecek, menfaati olmayacak bir şey öğreniyorlardı. Kasem olsun, onu her kim satın alsa, her halde onun Ahırette bir nasibi yok. Bunu muhakkak bilmişlerdi, amma canlarını sattıkları o şey ne çirkin bir şeydi, Onu bilselerdi.

103- Evet, iman edip de korunmuş olsa idiler, elbette Allah tarafından bir mükâfat çok hayırlı olacaktı, bunu bilselerdi.

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ **Ey Resul-i Ekmel, Şanım hakkı için emin ol ki, biz, sana gayet açık ve vazih ve maksud-i hakkı i'vicacsız, şeksiz, şüphesiz gösterir ayetler, mu'cizeler inzal ettik.** Bu Kur'ân'ın bilhassa maksad-ı tebliği gösteren, hakka davet eden âyat-ı muhkemesi, o kadar açık ve o kadar vazıhtır ki, zerre kadar akıl ve fehm-ü insafı olan buna iman etmekte tereddüd etmez.) وَمَا يَكْفُرُ بِهَا اِلَّا الْفَاسِقُونَ **Ve dinden ve istikamet fıtratından çıkmış, nakz-ı ahdetmeğe ve hakkın hilâfına gitmeğe alışmış, akidesi bozuk fasıklardan başka hiç kimse, bunlara küfreylemez.** Buna küfredenler, hep surenin başında beyan olunan o hasirun güruhu fasıklardır. Bunlardan Malik ibn Sayf: "Vallahi, Muhammed'e iman etmemiz için bizim kitabımızda ahd-ü misak alınmamıştır.", diye inkâr etmişti. Bunun hakkında şu âyet nazil olmuştur: اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا **Ya onlar, o fasıklar, her ne zaman bir ahde girişir, bir söz verirlerse** نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ **içlerinden bir fırkası bu ahdi bozup atacak mı? Sade bir fırka değil,** بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ **hattâ bunların ekserisi imansızdırlar.** Tevrat'a da iman etmezler. Hiç dinleri yoktur. Bunun için nakz-ı ahdetmeyi günah saymaz, vaktiyle Tevratt'a ve Peygamberlere karşı kaç def'alar nakz-ı ahdettikleri gibi şimdi de sana ve Kur'ân'a karşı öyle yapıyorlar. Dün işte geldi geliyor diye seninle istiftah ederlerken, bu gün ondan vazgeçip sana vahyi getiren Cibril'e bile husumet ilân ediyorlar. وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ **Hem Allah tarafından bunlara beraberlerindeki kitabı tasdik-ü te'yid eden, gözledikleri bir Resul, bir ahir**

İ'vicac: Doğru davranmamak, hakkı batıl, batılı hak göstermek. Nakz-ı ahd: Anlaşmayı bozma.

zaman Peygamberi gelince نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ **ehl-i kitab olanlardan bir fırka,** كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Allah'ın ellerindeki kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi büsbütün arkalarına attılar da** وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمَانَ **Mülk-i Süleyman, yani Süleyman Aleyhissellâm'ın hükûmet ve devleti aleyhine şeytanların ta'kib ettiği şeytanetlere, kezalik şeytanların okuya geldiği efsun ve efsane kitablarına uydular ve onun arkasına düştüler.**

TİLV, TİLÂVET iki mânâya gelir. Birisi ta'kib etmek ya'ni bir şeyin arakasına düşmek ki mukaddem, tâli tabirleri bundandır. Diğeri ale't-tevali okumak ki, bunda, evvelki mânâ da vardır. Burada ikisiyle de tefsir edilmiştir. Evvelki mânâ eammolmak itibariyle ikincisine dahi sadık olabileceğinden daha müraccahtır.

Bu şeytanlar, nasıl şeytanlardı ve ta'kib ettikleri şeyler nelerdi? Bunlar hem cin şeytanı ve ervah-ı habise denilen gizli şeytanlara, hem de insan şeytanlarına şamildir. Zira gizli şeytanların eserleri de, insan şeytanları üzerinde zühur eder. Ve zahirdeki insan şeytanları, o ervah-ı habiseden aldıkları şeytanetlerle icra-yı şeytanet ederler. Ekseri müfessirînin hasılı rivayetlerine göre, Süleyman Aleyhisselâm'ın mülkinde fitne zuhur edip, hükûmetini zayi ettiği zaman, ins-ü cin şeytanları pek azıtmış, dinsizlik ileri gitmişti. Fitneyi çıkaran ve bilâhare Süleyman Aleyhisselâm'a mağlûp ve musahhar olan bu şeytanlar, «ص» suresinde geleceği üzere Kur'ân'da «بناء ، غواص ، آخرين» namiyle üç sınıf gösterilmişlerdir. وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ (*"Şeytanlarıda: bütün benna ve gavvas."* Sâd 38/37) Demek bunlar içinde bir takım dessas san'atkârlar da vardı. İşte bütün düşman ve menba-ı vahyden uzak olan bu şeytanlar, vukuat-ı cariye ve atiye hakkında kulak hırsızlığıyla bir takım malûmat edinirler ve bunun birine yüzlerce yalan ve eracif karıştırarak gizli gizli neşriyatta bulunurlar. Ve buna vasıta olmak için kâhinleri intihab ederler ve onlara telkinat yaparlardı. Bazı haberleri doğru çıktıkça kâhinler, bunlara güvenir, bunun yanında binlerce eracif de neşrederlerdi. Derken bu kâhinler, bunları tedvin ettiler. Cin celbi ve gönül teshiri hakkında türlü türlü sihr-ü efsun kitapları yazdılar. Bu miyanda geçmiş ve gelecek şeyler hakkında haberlere benzer efsaneler, masallar, romanlarla yalanlar dolanlar neşrettiler. Vekayi ve hakayik-ı tarihiye tahrif olunarak efkâr-ı nassı aldatacak yanlış ve eğri yollara sevkedecek hurafeler neşrolunur ve bunlar arasına bazı ilmî, hikemî şeyler karıştırılarak su-i istimal edilirdi. Bu

---

Benna: Yapı yapan, mimar dülger. **Gavvas:** Dalgıç. **Eracîf:** Uydurma, yalan sözler. **Teshir:** Hakim olma, itaat ettirme, hakir ve zelil etme.

suretle cinler, gaybi biliyor diye şayi olmuştu ve bu şeytanların tezvirat-ü tesvilâtı yüzünden fitne çıkmış, mülk-i Süleyman bir müddet elinden gitmişti. Nihayet Bi'avnihi Teâlâ Süleyman Aleyhisselâm, bunlara galebe etti ve hepsini teshir edip mukayyed olarak istihdam eyledi ve o zaman bütün bu kitapları toplatarak tahtının altında bir mahzene defnetmişti. Vefatından bir müddet sonra, hakikate aşina olan ulema da kalmayınca, şeytanlardan insan suretinde birisi çıkıp: "Ey nas, bilmiş olunuz ki, Süleyman ibn Davud Peygamber değil, bir sahiridi. Cinleri, şeytanları, rüzgârları hep sihiriyle teshir ederdi. O, neye erdi ise, ilm-i sihir ile erdi. İnanmazsanız sarayını arayınız, sakladığı kitaplarını bulursunuz", diye ilân etti ve bunların medfun olduğu mahalli gösterdi. Açtılar, filhakika bir çok kitap çıkardılar. Bu sihr-ü efsane kitapları idi. Bunun üzerine: "Süleyman sahirmiş, hükûmetini sihir ile idare edermiş", diye şayi oldu. Diğer bazı müfessîrinin rivayetine göre bu kitaplar, vefatından sonra yapılıp defnedilmiş. Bir takımlarının üzerine Asaf ibn Berhıya'nın eseri gibi sahte unvanlar konulmuş ve ayni desise ile neşredilmiştir. İşte مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ **"Tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler."** bütün bu şeytanetlere işarettir. Zaten Mısır'dan beri Beni İsrail arasında sihir, hokkabazlık meçhul değildi. Fakat bu kerre başka bir renk almıştı. Bir taraftan siyasî, içtimaî entrikalarla Süleyman Aleyhisselâm'ın devleti aleyhinde ta'kib edilmiş, diğer taraftan O'nun dünyayı teshir eden ilmi diye yine O'nun namına iftira ile tervic edilmek istenilmiştir. O derecede ki, sonraki Beni İsrail müşarün-ileyhe bir Peygamber değil, sahhar bir hükümdar nazariyle bakarlarmış ve bunun için Beni İsrail bilhassa hükûmetlerini zayi ettikten sonra milletler arasında gizli yollarla bu kabil neşriyatı tervicten ve hüner şeklinde sihirbazlıktan hali kalmıyorlardı. Vaktaki aslı Tevrat mucebince bekledikleri Hatemü'l-Enbiya Efendimiz geldi ve Tevrat'ı mevzu-i bahs etti. O zaman dönüp bununla mücadeleye başladılar. "Nübüvvet yoluyla buna muaraza edemiyeceğiz, biz ne yapsak Cibril, O'na haber veriyor.", dediler ve Cibril'e düşman oldular. Tevrat'ı da büsbütün arkalarına atarak sihr-ü tezvir yoluna saptılar. Bu şeytanî eserlere ittiba ile: "Süleyman, Muhammed'in dediği gibi bir Peygamber değil idi, sahir bir hükümdar idi. Sihirlerini mu'cize gibi gösterirdi." diye iftiralar ettiler. Buna nazaran Hazret-i Süleyman'ın (haşa) kâfir olması lâzım geliyordu. Çünkü sihrin bu derecesi küfür olduğunda şüphe yoktur. Halbuki, وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ **Süleyman kâfir değildi.** وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا **Velâkin evvel-ü ahir O'na sahir diyen şeytanlar, küfrettiler** يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ " ki, nasa sihir

Müşarün-ileyh: Kendine işaret edilen, ismi evvelce söylenmiş olan.

ta'lim ediyorlardı. Halkı ıgva ve ıdlal eyliyor ve bunu öğretiyorlardı. Nassın bu fıkrası ta'lim-i sihrin küfrolduğunu göstermektedir.

SİHİR NEDİR?: Esası lûgatte sihir, ne olursa olsun sebebi hafi olan ince şey demektir. Nitekim gadâye de inceliğinden dolayı feth ile seher ıtlak olunur. Bunun ise, alelıtlak küfr olmayacağı bedihîdir. Fakat örf-î Şer'i'de sihir, sebeb-i hafi olmakla hakikatin hilâfına tahayyül olunan yaldızcılık, şarlatanlık hud'akârlık yolunda cereyan eden her hangi bir şey demektir. Ve alelıtlak söylendiği zaman mezmun olur. Çünkü bunda esrarengiz bir surette hakkı batıl, batılı hak, hakikati hayal, hayali hakikat diye göstermek vardır. Nitekim, سَحَرُوٓا اَعْيُنَ النَّاسِ (*"...Nasın gözlerini büyülediler..."* Â'raf 7/116) ve يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى *"Haydi siz atın deili, ne baksın onların ipleri ve sopuları sihirlendiren ona öyle tahyil olunuyor ki cidden bunlar koşuyorlar."* Tâhâ 20/66) buyrulmuştur. Maamafih mukayyed olarak memduh olan ve izhar-ı hak için kullanılan lâtif hususatta dahi istimal olunduğu vardır. اِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا gibi ki, buna, sihr-i halâl de denilir ve mücazdır. Demek ki, esrarengiz sebeb-i hafi ile incelik, cazibe-i zahiriye, hud'a su-i makasıd sihrin mahiyetini teşkil eder. Binaenaleyh sihir, evvelâ nefsinde bir hârika değildir. Yani esbab-ı muttaride hilâfına olarak bizzat irade-i îlâhiye ile zuhura gelen hâdisattan değildir. Onun her halde teşebbüs olunabilecek bir sebeb-i mahsusu veya muttaridi vardır. Şu kadar ki, o sebeb, herkes için ma'lûm olmadığından harika gibi tahayyül olunur. Bunun içindir ki, sebebi herkes için mal'ûm olmayan her hangi bir hakikat dahi âlemi, iğfal için kullanıldığı zaman bir sihir olur. Bu sebebin binnazariye izah edilebilir bir halde bulunması şart da değildir. Az çok taklidî bir halde îka edilebilmesi de kâfidir. Hılkatte sebebi ilmen izah edilemiyen muttarid veya gayr-ı muttarid bir takım hâdisat-ı garibe ihdas etmek, ale'l-ıtlak sihir olmaz. Lâkin bunlardan insanları aldatmak için istifadeye kalkışıldığı ve bu suretle kulûbe icrayı te'sir edip dolandırıcılık yapılmak istenildiği zaman bunlar, sihir mahiyetini iktisab ederler. Bunun için imansızlık, ahlâksızlık sihrin kökûdür. Sahirler, ulûmdan, sanayiden, edebiyattan, felsefeden, garaib-i hılkatten su-i isti'mal ile istifade etmesini bilirler. Bu suretle hakkı gizlemek için yazılmış, nice felsefeler, nice romanlar, nice tarih kılıklı ürcufeler vardır. Vaktiyle hükemanın, "hınzırların böynuna cevahir takmayın" nasihatı, bu gibilerden meâli-i ulâmu siyanet için verilmişti.

Hud'akâr: Hileci. Su-i makasıd: Kötü istekler, kötü niyetler. Muttaride: Sıralı, düzgün devam eden. İka: Meydana getirmek. Ürcufe: Yalan, uydurma söz. Siyanet: Koruma.

Bundan anlaşılır ki, sihrin envaını tayin etmek kolay değildir. Maamafih Fahrüddin-i Razî tefsirinde sekiz kısma kadar saymıştır. Bazı izah ile hulâsası:

1- Gildanî sihri ki, kuva-yı semaviye ile kuva-yı ardiyenin mezci tarikiyle husule getirildiği söylenen ve tılsım namı verilen şeylerdir. Gildanîler, kadim bir kavm olup yıldızlara taparlar ve bunların müdebbir-i âlem olduğuna ve hayr ü şerrin, saadet-ü nühusetin bunlardan sudur ettiğine zahib olurlardı. Bunların tılsım namı verilen bazı acaib şeyler yaptıkları söylenmektedir. İbrahim Aleyhisselâm, bunların akidelerini ibtal için ba's buyurulmuştu ki, başlıca üç fırka idiler: Bir kısmı, eflâk-ü nücumun kıdemine ve lizatiha vacibü'l-vücud olduğuna kail idiler ki, bunlar bilhassa, Sabie namiyle ma'rufturlar. Zamanımız tabirince kıdem-i âleme kail bir nevi tabiiyun demektir. Ve anlaşıldığına göre nücum ve tabiiyatta hayli ileri gitmişler ve sınaî bazı garaibat ihdas eylemişlerdir. Diğer bir kısmı, eflâkin ulûhiyetine kail olarak her birine heykeller yapmışlar ve bunlara hizmet-ü ibadet etmişlerdir. Üçüncü bir kısmı da, eflâk-ü kevakibin fevkında fail-i muhtar bir halik isbat ederler. Lâkin halkın onlara bu âlemde nafiz bir kuvve-i âliye bahş etmiş ve tedbir-i âlemi onlara tefvız eylemiş bulunduğuna kail idilir ki, bu da, ekseri tabiiyun mezhebine müşabihtir. Fikrimizce, bu sihirde tabiiyat ile ruhiyatın eski zamanlarda keşf edilmiş memzuc bazı havass-ı garibesi tatbik edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

2- Eshab-ı evhamın ve nüfus-i kaviyenin sihirleridir. Bunlar, öyle tevehhüm ederler ki, insanın ruhu terbiye ve tasfiye ile kuvvet ve te'sirini arttırır. Gizli, kapalı şeyleri görebilecek derecede hiss-ü idraki ziyadelenir. Kendi haricinde icra-yı te'sir edecek kadar da iradesi şiddet bulur. O zaman istediği bir çok şeyleri yapar. Eşyada, hayvanatta, insanlarda kendi bedeni gibi tasarruf eder. Hattâ o dereceye varır ki, bir irade ile bünye ve eşkâli değiştirebilir, ihya ve imate, icad ve i'dam edebilir. Filvaki terbiye-i bedeniye gibi terbiye-i ruhiyenin de bir çok ahkâm-ü fevaidi inkâr olunamaz. Lâkin bu dereceleri bizzat, bir bahşayiş-i İlâhî olabilirse de bunu, kesb-ü san'at ile kabil-i husul farzetmek evhamdır. Bir takım kimseler, riyazat, havas, rukye, tecerrüd vesaire gibi bazı tariklere müracaat ederek, İlm-i ruhun bazı hâdisat-ı garibesiyle uğraşırlar ki, manyatizme, hipnotizme, fakirizm vesaire bu cümledendir. Ve sihrin en muğfil ve en tehlikeli kısmı da budur.

3- Ervah-ı ardiyeden istiane tarikiyle sihirdir ki, azaim veya cincilik de-

---

Nühûset: Uğursuzluk. **Ba's:** Gönderme, yeniden dirilme. **Memzuc:** Karışık. **İmate:** Ölü hale getirmek, öldürmek. **İ'dam:** Vucudu ortadan kaldırmak, yok etmek. **Muğfil:** Aldatan, iğfal eden.

dikleri budur. Mu'tezile ve müteahhirin-i felâsifeden ba'zıları, Cinleri inkâr etmişlerse de, bunlar, kısa görüşlü ve inkârda sür'atli kimselerdir. Kâinatta ruhanî, cismanî gizli kuvvet kalmamış, hepsi keşf-ü tahdid edilmiş gibi, "Cinnin aslı yoktur." diye inkârı bastırmak, ilmî bir hareket olamaz. Bir takımlarına, "bilmediğimiz, hafi, mestur nice kuva-yı tabiiye vardır" deseniz, "evet" demekte tereddüd etmezler de, ayni mânâda olmak üzere Cin vardır deseniz, hemen inkâr ederler. Bunun için ekâbir-i felâsife, cinleri inkâr etmemiş ve ervah-ı ardiye namiyle yadetmişlerdir. Fakat bunlarla esbab-ı muttarida tahtında insanların münasebet ve irtibat peyda edip edemiyecekleri ilmî bir surette tetkik olunursa buna, henüz hükmolunamaz. Lâkin bundan dolayı, bu tarzda vaki olabilecek sihirlerin vukuunu inkâr değil, tasdik etmek lâzım gelir. Hattâ bu gün ispirtizmecileri bu cincilerden sayabiliriz. İşte sihrin en meşhur aksamı, asıl bu üç kısımdır.

4- Tahayyülât, el çabukluğu denilen sihirlerdir ki, bunlara sihirden ziyade hokkabazlık, şa'beze namı verilir. Bunun esası tağlit-ı histir. Bu tıpkı, vapurda giderken sahil-i hareket ediyor gibi görmeğe benzer. Buna Arabça, ahız bil'uyun, lisanımızda göz bağçılığı dahi denilir. Maamafih gözbağcılığın daha sırrî olan ruhî te'sirat ile alâkası bulunmak da mümkündür.

5- Hiyel-i sanayi ile yapılan âlâttan bilistiane a'mal-i acibe göstermek suretiyle sihirdir ki, sehare-i Fir'avn böyle yapmışlardı. Rivayet olunduğuna göre bunların, ipleri, değnekleri civa ile imlâ edilmiş ve altlarından hararet verilince veya güneşin te'sirine ma'ruz kalınca ısınmaya başlıyan ipler, değnekler harekete gelip kayarmış, zamanımızda fünunun terakkiyatı bunlara bir çok misal vermeğe müsaiddir. Sinemalar, bunun en mebzul bir misali olarak gösterilebilir. Bunların halk üzerindeki hayalî olan te'siratı bir sihir te'siridir. Hele aslını bilmiyenler için!...

6- Ecsam ve edviyenin havass-ı hikemiye veya kimyeviyesinden istiane suretiyle yapılan sihirlerdir.

7- Ta'lik-ı kalb suretiyle sihirdir. Sahir, şarlatanlık yaparak ve kendini türlü türlü temedduhla satarak muhatabını cezbeder, bir ümid veya korku altında kalbini kendine rabt ve hissiyatına icra-yı te'sir ederek yapacağını yapar. İsm-i A'zam bilirim der, Cin celbederim der, kimya bilirim der, icabına göre hünerden, san'atten, kudretten nüfuzdan, kerametten, ticaretten, menfaatten bah-

---

Tağlit: Yanıltma, karıştırma. **Hiyel:** Hileler, sahtekârlıklar. **Ecsam:** Cisimler. **Edviye:** İlaçlar. **Ta'lik:** Asmak, geçirtirmek, bağlamak.

seder, dolandırır. Ta'lik-ı kalbin tenfiz-i amalde, ihfa-ı esrarda te'siri ne kadar çoktur. En âdisinden, en meharetlisine varıncaya kadar, dolandırıcılığın envaı buna merbuttur ve aksam-ı sihrin ekserisi ve hattâ az çok hepsi bununla alâkadardır, denilebilir.

8- Nemmamlık, gammazlık gibi gizli tezvirât, akl-ü hayale gelmez, ilkaat, vasıtalı vasıtasız tahrikât, iğfalât ile sihirdir ki, beynennas en mebzul olan kısmıdır.

Bütün bu aksam, esaslı iki kısma raci olur. Birisi, sırf yalan ve mahz-ı tezvir-ü iğfal olan kavil veya fiil ile icra-yı tesir eden sihir, diğeri, az çok bir hakikati su-i istimal ederek ika edilen sihirdir. Sihrin bütün mahiyeti, hayali hakikat zannettirecek bir vech ile ruh-i beşer üzerinde aldatıcı bir te'sir ika etmekten ibaret olduğu halde bunun bir kısmı tahyili mahız diğer bir kısmı da bazı hakikat ile memzucdur. Binaenaleyh her sihrin hakikî te'sirden büsbütün ârî olduğunu iddia etmemelidir. Bu ayet-i kerime'de bu ikisine işaret için evvelkine, «يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ» ikinciye de, «السِّحْرَ» ve bu, «مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ» e atf ile وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ buyurulmuştur. Yani bu şeytanlar, sırf kendi uydurmaları olan sihri bir de, Babil'de Harut ve Marut namında iki meleğe inzal edileni nasa, o zamanki Beni İsrail'e ta'lim ediyorlardı ve böyle yapmakla küfretmişlerdi. Gerek mütekaddimînden ve gerek müteahhırından bazı müfessirler bu, «مَا» yı nafiye telâkki edip mânâyı, "Babil'de Harut ve Marut namiyle iki meleğe bir şey inzal kılınmadı. Harut ve Marut hikâyesi de, bu şeytanların uydurduğu yalan bir masaldır.", meâlinde göstermişlerdir. Ayetin mabadindeki siyakı, buna müsaid olsa idi biz de, bunu tercih ederdik. Fakat siyak buna müsaid görünmüyor. «وَمَا يُعَلِّمَانِ» rekik düşüyor. Binaenaleyh biz, cumhur-ı müfesirînin beyanı vechiyle mevsül ahzediyoruz ki, bu, hem zahir-i nazma muvafık, hem de anladığımıza nazaran derin hakikatleri muhtevidir. Bu evvelâ, Harut ve Marut kıssasının bir hakikatini beyan ediyor ve bunun haddi zatında sihir değil, ancak tarz-ı ta'limi ve su-i istimali cihetiyle bir sihir ve küfür olacağını ifham eyliyor. Nitekim, «مَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ» hakkında sarahaten sihir ta'bir edilmemiş, ancak sihre atfedilmiştir. Maamafih bu şeytanlar tarafından tarz-ı ta'limin küfr olduğuna ve bundan bir sihr-i mahsus yapıldığına işaret kılınmıştır. Demek ki, «مَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ» haddi zatında bir sihir değil, fakat ehl-i fesad elinde vesile-i küfr olabilecek bir hakikat iken, bu şeytanlar, bunu mahza sihr için ta'lim etmişlerdir. Halbuki, وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ Ha-

---

Memzuc: Karışık.

rut ve Marut, bunu ta'lim edecekleri zaman: "biz, bir fitneyiz. Yani bizim belledeceğimiz şeyler fitneye müsaiddir ve su-i istimali küfürdür. Binaenaleyh sakın sen, bunu belleyip de küfre girme.", demedikçe ve bu yolda nasihat etmedikce onları bir kimseye ta'lim etmezlerdi. Gelişi güzel herkese belletmezler. Su-i istimalden, küfürden, sihirden men ederlerdi. Bu şeytanlar ise, böyle yapmadılar da, bil'akis bunlarla herkese sihir ta'lim ediyorlar.

İşbu iki melek ve bunların ta'limatı hakkında bir çok sözler söylenmiş, bahisler yapılmıştır. Bütün bunları mütaleadan sonra, bizim âyetten anladığımız şudur. Malûmdur ki, meleklerin insanlara ta'limi, ya vahy veya ilham demektir. Harut ve Marut'un, Cibril gibi vahy melâikesinden olduklarına delil yoktur. Bil'akis ayet bunları ibtida münzelünbih değil münzelünaleyh gösterdiğinden nüzulde mertebe-i taliye meleklerinden oldukları zahirdir. Binaenaleyh ta'limleri de, Enbiya'ya olan vahy derecesinde olmayıp ilhamat kabilinden olmak mütebâdırdır. İlham ise, herkese olabilir. Demek oluyor ki, eski bir merkez-i medeniyet olan Babil şehri ahalisinden bir takım kimseler, iki suretle böyle iki ilâhî kuvvet ile mazhar-ı ilham olmuşlar, bu sayede esrar-ı hilkatten bazı havarık-u garaib öğrenmişler ve öğrenirken bunların şerre de müsaid olduğunu ve binaenaleyh su-i istimali küfr olacağını da öğrenmişlerdir. O halde bu iki meleke inzal kılınan ve Babil halkına ilham tarikiyle ta'lim olunan bu şeyler, haddi zatında sihir değil idi. Lâkin sihir halinde kullanılabilir ve böyle kullanılması mahz-ı küfr olurdu. Bunun için ayette bunun haddi zatında sihr olduğu ifade edilmiştir. Filvaki her ilim böyledir. Haddi zatında ilmin hepsi muhteremdir. Ve fakat büyüklüğü nisbetinde ilmî haysiyetle hayr-ü şerre müsaiddir. İlim ne kadar harikaengiz ve ne kadar ince ve yüksek olursa şerr-ü fitne ihtimali de o nisbette büyük olur. Bundan dolayıdır ki, ayat-ı hakk olan din-i hakkı, tarik-ı müstakimi isbat ve te'yid için mintarafillâh ihsan olunan mu'cizeler kerametler ve sair ilimler, hikmetler, fenler behane ittihaz edilerek âlemde ne kadar küfürler, mel'anetler neşrolunmuştur ki, bunların hepsi, haram ve küfrolan sihir cümlesine dahildir. Bu ise, ilmin haddi zatindeki ilmî haysiyeti değil, amelî haysiyetidir. İlimler hüsn-i istimal edilirse, zehirlerden devalar yapılır, su-i istimal edildiği takdirde de devalardan sümum istihsal olunur. Hattâ bunun için ekser ulema-ı Şeriat, gerek bu ayetten ve gerek mutlak ilim hakkındaki diğer ayetlerden şunu istidlâl ve istinbat etmişlerdir: Zatında Şer'an haram olan hiç bir ilim yoktur. Hattâ şerrinden tevakki için sihri bilmek bile,

---

Mütebadır: Birden bire ortaya çıkan, akla gelen. **Havarık:** İnsanda hayret ve hayranlık uyandıran şeyler. **Tevakki:** Çekinme, sakınma, korunma.

haram değildir. Ancak yapmak haramdır ve hattâ küfürdür. "Ta'limi de, bu haysiyetle mukayyet bulunmak iktıza eder. Nitekim bu ayette ibtida ta'lim-i sihir ale'l-ıtlak küfür gibi gösterilmiş iken, «وَمَا يُعَلِّمَانِ» fıkrasiyle bu itlak tahsis edilmiştir. Hasılı sihrin mahiyyeti, asıl amelî haysiyetindedir ve sihir bir ilm-i amelîdir. Şer ve bir tezvir sanatıdır. Ve bu amel, bazı ulûm-ı hakikiyeye mütevakkıf olabilir ve onların su-i istimaliyle sihir yapılır. Meselâ, elektrik bahsi bu gün mühim bir ilim, ve elektrikçilik mühim bir san'attir. Bunun su-i istimalinden ve şer yollarında tatbikatından da bir çok sihirler yapılmak mümkündür. Lâkin bunun böyle olmasından, elektrik ilminin haddi zatında bir sihir olması lâzım gelmez. İşte Babil'de Harut ve Marut ilham ile ta'lim olunana şeyler de buna şebih olduğu anlaşılıyor. Bunun için ayette bunlar, esasında melekî bir kıymetle gösterilmiş ve velâkin ta'lim ve taallümi ile tatbikatında müstaid bulunduğu fitne haysiyetiyle de şeytanî olan sihre ilhak edilmiştir. Demek ki sihir, sırf şeytanî bir şeydir ve bu başlıca iki kısımdır. Birisi, Şeytanların sırf kendilerinden uydurdukları erâciftir. Diğeri, Babil'deki gibi esasında melekî olan bazı ulûm ve sanayi-i garibenin isti'malidir.

Artık burada, melekler, sihir ta'lim eder mi?, diye bir sual ve cevab ile münakaşaya mahal yoktur ve bundan ihtıraz için, «مَا» yı nafiye yapmak lüzumsuz ve siyak beyana muhaliftir. Melek, sihir ta'lim etmez, lâkin meleklerin hayır için ta'lim ettikleri hakikatler ehl-i küfür ve şaytanlar elinde şerde istimal edilmek için sihirde de kullanılabilir. Nitekim bunu, evvelâ Babilliler yaptılar. Anlaşıldığına göre bunlar, bu iki melekin ilham ile keşfedip belledikleri semavî ve arzî, ruhanî ve cismanî kuvvetlerin ve bunların mezcinden mütehassıl bazı sınaat-ı mühimmeyi nücum-ü tabiata isnad ederek küfre girdiler. Bu sebeble Gildanî sihri, tılsimat, kalfatriyat namiyle bir nevi sihir şöhret buldu. Sonra bir takım Şeytanlar da, Süleyman aleyhisselâmın devletine karşı kısmen bunu ve kısmen de kendi uydurdukları tezviratı takib-ü tatbik etmişler ve bu suretle siyasî, içtimaî bir çok fesadlar çevirmişler ve hükûmet ve devlet işleri için bu sihirler bir ilim diye neşr-ü tervic etmek suretiyle icra-yı küfretmişlerdir. O zamanın halkı olan Beni İsrail bunları, onlardan öğreniyorlardı ve milletler arasında bu yolu ta'kibden hali kalmazlardı. Nihayet bi'set-i saniyye-i Muhammediye üzerine i'caz-ı Kur'ân karşısında Kitabullah'ı tamamen arkalarına atarak büsbütün bu şeytanlara tâbi oldular. فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا

Taallüm: İlim edinme, öğrenme, ders okuyarak öğrenme. **Müstaîd:** Kabiliyetli, uyanık, anlayışlı akıllı. **Neşr-ü terviç:** Kabul edip yaymak.

يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ Bu cümlenin rabtında da vücuh-i muhtemile vardır. Bir çok müfessirîn, bunu Harut ve Marut fıkrasına rabtederek «مِنْهُمَا» zamirini bu iki meleke ve «يَتَعَلَّمُونَ» zamirini de «مَا مِنْ اَحَدٍ»den müstefad olan nasa, yani herkese göndermişlerdir. «يُعَلِّمُونَ» veya «كَفَرُوا» üzerine veya «مِنْهُمْ يَتَعَلَّمُونَ» takdirinde atfı cümle ale'l-cümle olarak daha makabline ma'tuf olduğu da zikredilmiştir. Lâkin bizim muhtarımız bunun «يُعَلِّمُونَ» ye merbut veya doğrudan doğru, «وَاتَّبَعُوا» cümlesine ma'tuf ve «مِنْهُمَا» zamirinin «سِحْرٌ» ile «مَا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ» e raci olmasıdır ki, hasılı mânâ şudur: **Kitabullah'ı arkalarına atıp, Süleyman'a karşı o şeytanların takib ettikleri şeylere ittiba eden bu fırka-i ehl-i kitab, bu zümre-i Yehud, bu kâfir şeytanların takib ve ta'lim ettiği bu iki nevi sihir kitablarından koca ile karısı arasını ayıracak şeyler öğreniyorlar."** Bu tabir, sihrin azami tesirini ifham içindir. Yani bunlar, bu tarik ile karı ile koca beynini bile ayırabilecek fesadlar çeviriyorlar. Bunu yapabilecek olan sihirlerle, içtiaiyatta ne büyük fitneler çıkarabileceğini kıyas ediniz. Karı ile kocasını ayıranlar, bu kadar kuvvetli bir rabıta-i ictimaiyeyi kıranlar bir hey'et-i içtimaiyeye neler yapmazlar. Komşular, hemşehriler beyninde neler yapmazlar. Efrad-ı milleti birbirine mi düşürmez? Hükûmet ile tebaasının arasını mı açmaz? İltilâller mi çıkarmazlar? Ayet, bu noktada bize gösteriyor ki, sihrin en büyük te'siri, ruhlar üzerindedir. Fikirleri bozar, kalbleri çeler, ahlâkı berbad, cemiyetleri perişan eder. Binaenaleyh sihrin aslı yoktur diye aldanmamalıdır. Ve böyle sahirlerden sakınmalıdır.

وَمَا هُمْ بِضَارّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ **Ve maamafih bunları yapanlar, Allah'ın izni olmadıkça kimseye hiç bir zarar edemezler.** Te'sir-i hakikî, ne sihirde, ne sahirde , ne tâbiatte, ne ruhta, ne semada, ne arzda, ne Şeytanda, ne Melektedir. Müessir-i hakikî, ancak Allah'dır. Menfaat-ü zarar da ancak O'nun izniyle hasıl olur. O halde her şeyden evvel Allah'dan korkmalı ve Allah'ın vikayesine girmelidir ve bunlara karşı koymak için de Kitabullah'a sarılmalıdır. وَلَقَدْ عَلِمُوا **Allah'ın kitabını arkalarına atan bu sihirbazların her halde malûmudur ki,** لَمَنِ اشْتَرٰيهُ **Kitabullah'ı satıp da sihri alan bir kimse, elbette** مَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ **Bunun Ahirette hiç bir nasıbi yoktur. Bunun akıbeti, hüsran-ı mübindir.** وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ **Celâlim hakkı için, bunların kendilerini sattıkları şey, ne kötü şeydir amma** لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ **Bilir olsalardı.** Gerçi bunlar, sihrin sonu ve sahirin Ahiretten nasibi olmadığını ve sihre aldananın akıbeti, mahz-ı husran olduğunu bilirler. Fakat bir taraftan bu bilgileri ile amel etmedikleri için hareketleri cahilânedir. Diğer taraftan Ahiret nasıbsizliğinin dehşetini bilmezler ve sihrin asıl zararı diğerlerinden ziyade yapanlara raci olacağını ve ömürlerini

nasıl çirkin bir şeyde geçirdiklerini bilmezler.

Bakınız Cenab-ı Allah'ın vüs'at-ı rahmetine ki, yine kendilerine şu rahîmane nasihatı inzal buyurmuştur: وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا **Bunlar, bütün bu seyyiat ile beraber iman etseler de Allah'dan korkarak bu fenalıklardan sakınsalardı,** لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ **Elbette Allah tarafından verilecek bir sevab, bütün o yaptıklarından ziyade haklarında hayır olurdu,** لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ **fakat bilir olsalardı.**

Bâlâda görüldüğü üzere Cenab-ı Allah, ibtida «يَا اَيُّهَا النَّاسُ» nidasiyle umum insanları, misak-ı fitrî olan ibadetine davet etmiş idi. Saniyen «يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ» nidalariyle Yehudiyet ve Nasraniyet gibi iki milletin menşei olan Beni İsraili, büyük ve esrarengiz bir tarihin bütün ibretlerini icmal ederek, tezkir-i niam ve ıhtar-ı nikam suretiyle iman-ü takvaya davet ve bu miyanda Din-i İslâm'ın kütüb-i salifeyi müeyyid olan esasat-ı itikadiye ve ahlâkiye-vü ameliyesini ayat-ı beyyinat ile tefhim eyledi. Şimdi bütün bunlara iman etmiş olan mü'minlere, evvelâ en esaslı bir edeb-i ictimaî ve şer'îyi talim eden bir nida ile tevcih-i hıtab ve kefere-i ehl-i kitab'ın bazı ahvaline de bu miyande irşad edecektir. Şöyle ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٠٤﴾

مَا يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِك۪ينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿١٠٥﴾

Meâl-i Şerifi

104- Ey iman edenler, «رَاعِنَا» demeyin, «اُنْظُرْنَا» deyin ve dinleyin ki, kâfirler için elîm bir azab var.

105- Arzu etmez o küfredenler. Ne ehl-i kitab'dan ne müşriklerden ki, size Rabbinizden bir hayır indirilsin. Allah ise, rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder ve Allah çok büyük fazıl sahibidir.

Kur'ân'da seksen sekiz yerde, mü'minlere «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» diye hitab buyurulmuştur. Tevrat'ta «يَا أَيُّهَا الْمَسَاكِينُ» diye hitab edilirmiş. Nihayet meskenet onların damgası olmuş, emn-ü eman da ehl-i İslâm'ın akıbeti olacaktır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Ey iman şerefiyle müşerref olmuş olanlar, لَا تَقُولُوا رَاعِنَا «رَاعِنَا» demeyiniz de, وَقُولُوا انْظُرْنَا «انْظُرْنَا» deyiniz وَاسْمَعُوا ve kulak veriniz, dinleyiniz. «رَاعِنَا» "Bize müraat et" demektir.

MURAAT, "müfaale" babından ra'y-ü riayette mubalâğa veya müşareket ifade eder. Ra'y-ü riayet, bir kimse, başkasının umurunu tedbir ve mesalihini tesviye ve tedarük ederek muhafazasına i'tina etmektir ki, hayvanat hakkında gütmek, insanlar hakkında siyaset ta'bir olunur. Nitekim ilmürriaye, ilmi siyaset ve idare demektir. Müraat da, riayetde mubalağa veya mütekabilen riayet demek olur. Ve bir insanın haline muraat etmek, ne yapacağını ve hali nereye varacağını gözetmek, murakabe etmek ta'zim ile nazarı dikkate almak mânâsını ifade eder ki, lisanımızda riayet ve mânâca kullanılır. Bidayette makam-ı risaletden bir şey ta'lim-ü tebliğ buyurulduğu zaman ara sıra Müslimîn, «رَاعِنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ» yani **"Bize riayet et ya Resulâllah"** derlerdi ve bununla, **"bizi gözet, temenni buyur, müsaade et ki, anlayalım."** demek isterlerdi. Cenab-ı Allah, bu tabirden nehy-i buyurarak «رَاعِنَا» **demeyiniz, bu tabiri kullanmayınız** da «انْظُرْنَا» bize bak, bizi gözet deyiniz ve söze de iyi kulak veriniz, dikkatle dinleyiniz, iyi belleyip iyi tutunuz buyuruyor ki, bunda, gayet dakik ve mühim bir ta'limi edeb vardır. Gerek ahz-i ilim ve gerek talâkki-i evamir-ü nasayih vesaire hususlarında Resulullah ile ümmeti arasındaki vaziyet-i ictimaiyeyi ve binaenaleyh İslâm'daki velâyet-i âmme münasebetinin künh-ü hakikatini ve merasimini ifade etmektedir. «رَاعِنَا» demeyiniz, acaba niçin?

Evvelâ: Yehudîler arasında biribirine seb için kullandıkları meşhur bir kelime vardı. «رَاعِنَا» derlerdi. Bu tabir, Arabca **"bizim çoban"** demek olduğu gibi, İbranî veya Süryanîce: «اِسْمَعْ لَا سَمِعْتَ» **"dinle a dinlenmeyesi, dinle a sözü dinlenmez herif"** gibi tezyif-ü tahkir mânâsı ifade edermiş. Müslümanların Peygamber'e karşı, «رَاعِنَا» diye hıtab etmelerini Yehudîler, fırsat bilerek ve «رَاعِينَا» kelimesini andıracak vech ile ağızlarını eğerek sebb-ü tazyif kasdiyle raînâ, raînâ demeğe başlamışlardı. Sa'd ibn Muaz Hazretleri bunu işitmiş: "Ey Allah'ın düşmanları, size lâ'net olsun. Vallahi hangi birinizin Resulullah'a karşı bunu söylediğini bir daha işidirsem boynunu vururum.", demiş. Onlar da, buna karşı: "Siz böyle söylemiyor musunuz?", diye kaçamak yapmışlardı ve bunun üzerine işbu ayetin nazil olduğu rivayet edilmiştir. Sure-i Nisa'da مِنَ الَّذِينَ هَادُوا

يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ (*"O Yahudi olanlardan ki kelimeleri mev'izularından tahrif ediyorlar. Ve dillerini eğerek, dine dokunarak "dinledik isyan ettik" dinle dinlenilmesi... diyorlar..."* Nisa - 4/46) ayeti, bu hâdiseyi vazıhan göstermektedir.

Saniyen: «رَاعِنَا» emri, hamakat ve kalabalık mânâsına ruunet masdarından «رَعِنْ» sıfatına lâfzen müşabihdir. Bu cihetten de, bir su-i iham vardır. Bu ise, edebe mugayirdir. Bu iki sebebe nazaran nehiy, su-i ihamdan naşi sırf lâfzî bir edebe raci'dir. Riayetle nazaret arasındaki mânâ farkından değildir.

Salisen: Muraat, riayetten müfaele olduğu ve isneyn beyninde müşareket ifade ettiği için tarafeyn arasında müsavat ilham eder. Bunu söyleyenler, "sen bize riayet et, sözümüze kulak ver ki, biz de sana riayet edelim, sözünü dinliyelim." mânâsında mütekabil bir riayet ve murakabe taleb etmiş oluyorlar. Halbuki Resulullah ile Ümmet, muallim ile müteallim, talib ile mürşid, ulul-emir ile halk beyninde böyle şerait-i mütesaviye altında muraat esasına müstenid bir alaka ictimaiye tasavvuru ve velâyet-i âmmenin bu esas üzerinde cereyanını taleb etmek, makam-ı risalet ve velâyetin kadrini bilmemek ve esası ictimaiyi muzır ve mani-i terakki bir şekle ifrağ etmektir. Nitekim, وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ (*".... onların hevalarına tabi olma..."* Maide 5/48), لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا (*"Peygamberin duasını aranızda birbirinize ettiğiniz dua gibi farz etmeyin..."* Nur 24/63) buyurulmuştur. Binaenaleyh imandan sonra mü'minlerin vaziyet-i ictimaiyelerini tesbit etmek ve kendilerini makasıd-ı imana ve hüsn-i amele sevkedecek bir muktedabihe ittiba eylemek en mühim vazifeleri olduğu ve fakat bunu muraat mânâsiyle değil, nezaret mânâsiyle telâkki edip ona göre güzel bir edeb-i ictimaî takib etmek lâzım geleceği beyan buyurulmuştur. Demek ki, Resulullah'a aid olan vazife, muraat değil, nazarettir. Muraat, ümmetine düşen bir vazife olmak lâzım gelir. Bunun için ümmet, lâfzî, mânevî her türlü su-i ihamden ihtiraz etmek için "raina" dememeli, "unzurna" demeli. Ta'lim edilen ilme, tebliğ olunan ahkâma, evamir-ü nevahiye iyi kulak verip dinlemelidir. Nazaret eden de, vazife-i nazaretin icabını bilmeli, O'na da Ümmet tarafından bu vazife ihtar olunacağı zaman, bizi gözet diye ıhtar edilmeli.

Rabian: Muraatın aslı olan ra'y-ü riayette, hayvanî bir murakabe mefhumu vardır. Nazaret ise, halis muhlis insanî bir mefhumdur. Binaenaleyh Ümmet-i İslâmiye hayvanî mefhumdan ihtiraz etmeli ve insanî mefhum taleb ve tat-

---

Hamakat: Ahmaklık, bönlük, anlayışsızlık. **İham:** Vehme düşürmek. **Mütesavi:** Birbirine eş olan.

bik eylemelidir. Bunu yapmak da ümmetin kabiliyetine bağlıdır. Nitekim, كَمَا تَكُونُوا يُوَلَّى عَلَيْكُمْ *"Siz nasıl olursanız öyle yönetilirsiniz."* Feyzü'l-Kadir: 5/6406) buyurulmuştur. Bu gösteriyor ki, bu nazareti taleb etmek ve söz dinlemek, ümmetin vazifesidir. Mü'minler, başıboş, mühmel, nazaretsiz bırakılmağa razı olmamalı, kendilerine nazaret edecek bir imama tabi olmalı ve bu suretle bir ümmet teşkil etmelidir. Ve fakat "raina" diye muraat talebine de kalkmamalıdır. Ayet, mutlak olduğu için hem ahdi risalete, hem de diğerlerine şamildir. Ümmetin, Resulullah'a karşı "unzurna" demeğe me'zun ve hattâ me'mur olduğuna nazaran bu hak veya vazifenin, diğerlerine karşı cereyanı evleviyetle matlûbdur. Bu mes'ele, akaid kitablarında imamet bahsi unvaniyle ve farz-ı kifaye olmak üzere zikrolunmuştur. Görülüyor ki, mü'minlere, imandan sonra ilk emir bu oluyor... Bu hıtab, kıssa-i İbrahim'de tavzih olunacaktır.

Ey mü'minler; görüyorsunuz ya "raina" demeyiniz, "unzurna" deyiniz ve iyi dinleyiniz, itaat ediniz yoksa, وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ **kâfirlere azab-ı elîm vardır.** İman yoluna gitmeyip de küfür yoluna gidenler, o azab-ı elîmden hissedar olurlar. Siz o kâfirlerden ümid ummayın! مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ **Arzu etmez o küfredenler. Ne ehl-i kitab'dan,** وَلَا الْمُشْرِكِينَ **ne de müşrikînden** اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ **ki, size Rabbınızdan bir hayır indirilsin.** Hiç biri mü'minlerin, Mintarafillâh bir devlete nail olmasını istemezler ve bunun için Peygamberinize indirilen ve hayr-ı umuma raci olan vahy-ü nübüvveti de sevmezler. Buna karşı bin türlü safsata ile mükâbere ederler ve Allah'ın lûtfuna, kudretine müdahale etmek isterler. Hiç bir şey yapamazlarsa, لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (*"Ve "ne olurdu şu Kur'ân iki memleketten bir büyük adama indirilse idi" dediler."* Zuhruf 43/31) derler. وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ **Allah ise, dilediği kulunu rahmetiyle mümtaz kılar. O, böyle Rahman olan bir fail-i muhtardır.** وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ **Ve Allah, çok büyük fadl-ü kerem sahibidir.** O'nun fadl-ü ihsanına had yoktur. Binaenaleyh siz, Allah'ı böyle biliniz ve o kâfirlerin sözlerine kulak asmayınız. Onlar, vahy-ü nübüvvete i'tiraz etmek için ahkâm-ı fer'iyeye i'tiraz etmeğe de kalkışırlar. Baksanıza Kur'ân'da nasih, mensuh da vardır. Bir zaman Allah'ın emri denilen bir ayet veya bir hüküm, diğer bir zaman nesholunuyor, yerine başka ayet veya bir hüküm ikame ediliyor. Bu Allah kelâmı, Allah'ın ahkâmı olsa böyle mi olur? Allah'ın kelâmında, Allah'ın ayetlerinde, Allah'ın hükümlerinde nesh olur mu? Allah, hiç yaptığını bozar mı? Söylediğini geri alır mı? Verdiği hükümden, koyduğu kanundan hiç cayar mı?, derler. Bunu, ilk ev-

---

Mühmel: İhmal edilmiş, kıymet verilmemiş, bırakılmış.

velâ Yehudîler söylediler. Nesih, mümkün olsa Allah hakkında caymak, evvel bilmediğini yeni bilmek ve ona göre karar değiştirmek "beda" gibi bir nakısa tasavvuru lâzım gelirmiş. Bu muhal olduğundan, nesih muhal imiş. Tevrat'ın, dini Musevî'nin hiç bir ayeti, hiç bir hükmü değişemez, neshedilemezmiş, bunun için İncil, Kur'ân, Allah'ın kitabı değilmiş. Nasraniyet islamiyet Allah'ın dini değilmiş. Nasara'ya gelince: Eskiden Nasraniyet neshi inkâr etmiyordu. İncil'de Tevrat'ın bazı ahkâmını nesheden ve meselâ sebit yerine pazarı ikame eyliyen nasih âyetler bulunduğunu teslim ediyorlardı ve bunlar nesih mes'elesiyle İslâm'a itiraz etmezlerdi. Fakat son zamanlarda Protestanlar ve bilâhare Katolikler dahi, Yahudîler gibi neshi inkâra kalkıştılar ve hattâ Kur'ân'daki, لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ (*"Müjde onların Dünya hayattu da Ahirette de, Allah'ın kelimatına tebdil yok. O işte Fevzi azîm O."* Yunus - 10/64) ayetiyle ilzamî olmak için istidlâl bile yapmak istediler ki, Hindli Rahmetullah Efendi merhum bu babda cevaben, "İzharü'l-Hakk" namiyle güzel bir eser yazmıştır. Sözün açıkcası Nasraniyet, İslâm'a itiraz için bu davaya kalkışırsa evvelemirde kendisini inkâr etmiş olur. Çünkü Nasraniyet'in Yehudîliğe muhalif nice ahkâm-ı diniyesi bulunduğunda şüphe yoktur ve öyle değilse, Hıristiyanlığın mânâsı yoktur. Ayni sual, Yehudîlere de variddır. Çünkü Tevrat'ta da daha mukaddem Enbiya'nın şeriatlarını nasih ahkâm mevcuddur. Cenab-ı Allah, sırf kıskançlıktan neş'et eden bu gibi bütün vâhî iddiaları ibtal ve mü'minlere bir aslı teşriîyi beyan ederek buyuruyor ki:

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَا اَلَمْ تَعْلَمْ
اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ
مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾ اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ
كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ

Vahi: Mânâsız, saçma, ahmak, faydasız.

لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ
أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى
يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَأَقِيمُوا
الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ
تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوا
لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارٰى
تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
﴿١١١﴾ بَلٰى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ
عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾
وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ
الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ
لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا
كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

Meâl-i Şerifi

106- Biz, bir âyetden her neyi nesih veya insa edersek ondan daha hayırlısını yahud mislini getiririz. Bilmez misin ki, Allah, her şeye kâdir, daima kâdirdir.

107- Bilmez misin ki, Allah, hakikat göklerin ve yerin mülkü hep O'nun, size de Allah'dan başka ne bir veliy vardır, ne bir nasîr.

108- Yoksa siz, Peygamberinizi bundan evvel Musa'ya sorulduğu gibi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Halbuki her kim imanı, küfre değişirse artık düz yolun ortasında sapıtmışdır.

109- Ehl-i kitab'dan bir çoğu arzu etmektedir ki, sizi, imanınızdan sonra çevirip kâfir etseler. Hakk, kendilerine tebeyyün ettikten sonra, sırf nefsaniyetlerinden, hasedden, şimdi siz afv ile safh ile davranın tâ Allah, emrini verinciye kadar. Şüphe yok ki, Allah her şeye kâdir, daima kâdirdir.

110- Hem namazı doğru kılın ve zekâtı verin. Nefisleriniz için her ne hayır'da takdim ederseniz, Allah yanında onu bulursunuz. Her halde Allah, bütün yaptıklarınızı görüyor.

111- Bir de Yehud ve Nasra'dan başkası asla cennete giremiyecek dediler. Bu onların kendi kuruntuları. "Haydi" de. "Doğru iseniz getirin bürhanınızı."

112- Hayır, kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz, Allah'a teslim ederse işte onun Rabbi'nin indinde ecri vardır, onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir.

113- Yehud dedi ki: "Nasara hiç bir şey üzerinde değil" Nasar da dedi ki: "Yehud, hiç bir şey üzerinde değil." Halbuki hepsi de kitab okuyorlar. İlmi olmıyanlar da, tıpkı öyle onların dedikleri gibi dedi. Onun için Allah, ihtilâf etmekde oldukları davada Kıyamet günü beyinlerinde hükmünü verecekdir.

KIRAET: «مَا نَنسَخْ», İbn Amir kıraetinde nunun zammı ve sinin kesriyle, «مَا نُنسِخْ» okunur ki, insahdandır. «اَوْ نُنسِهَا» İbn Kesir ve Ebu Amir kıraetlerinde birinci nunun ve sinin fethaları ve bundan sonra bir hemze-i sakine ile «اَوْ نَنسَأْهَا» okunur ki, tehir mânâsına nese ve nesiedendir.

Usul-i Şer'i'den neshin meşruiyetini müsbit olan bu ayetin sevkı, kütüb-i salifenin cevaz-ı neshi hakkında nâs ise de mantıkı itibariyle «مِنْ آيَةٍ» âmm olduğundan, bâzı Kur'ân ayetlerine de zahir olarak şamildir. Binaenaleyh ayat-ı Kur'âniye'de de nâsih ve mensuh vardır. Ve hilâfını iddia zahiri nassı inkâr olur.

Nesih, lûgatte tebdil etmek yani bir şeye gayrisini halef yapmak demektir. Nitekim, وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ (*"Bir âyeti bir ayetin yerine bedel yaptığımız vakit Allah indirdiğine ve indireceğine â'lem iken o şeytan ve yaranı: "sen sırf bir müfterisin" dediler. Hayır onların çoğu bilmezler."* Nahl 16/101) nazm-ı celilinde nesih tebdil ile ifade edilmiştir. Maahaza bu mânâ kâh o şey'in kendinde itibar edilir ki, buna, izale, ilga ibtal ta'bir olunur, نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ Güneş, gölgeyi nesh etti demek onun yerine geçti demektir ki, buna izale ve ibtal etti, denilir. فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ (*"... bunun üzerine Allah Şeytanın ilka ettiğini derhal nesheder de sonra Allah, ayetlerini muhkemler ve Allah Alimdir, Hakimdir."* Hacc - 22/52) Bu "manaya"dır. Ve kah o şey'in mekanında itibar edilir ki, buna da nakl-ü tahvil denilir. Nitekim, «نَسَخْتُ الْكِتَابَ» **"nesahtülkitab"** kitabı istinsah eyledim, bir kitabdakini diğerine naklettim demektir. Yazıda nesih, mirasda münasaha, ervahda tenasuh ta'birleri de bundandır. إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (*"işte kitabımız, yüzünüze karşı hakkı söylüyor, çünkü biz sizin yaptıklarınızı hep istinsah ediyorduk."* Câsiye 45/29) âyeti de bu mânâyadır. Hulâsa lûgaten nesih, izale ve nakil mânâlarında müşterek gibi kullanılırsa da hepsinin esası tebdil mânâsınadır.

Istılâh-ı Şer'i'de de nesih, her hangi bir hükm-i Şer'i'nin hilâfına sonradan diğer bir delil-i Şer'înin delâlet etmesidir ki, ilm-i İlâhîye nazaran evvelki hükmün müntaha-yı müddetini beyan, bizim ilmimize nazaran da zahiren baki görünen o hükmü ref-ü tebdildir ve bu iki haysiyetle nesih, bir beyan-ı tebdil demektir. Ve bunda hiç bir zaman Allah'a nazaran caymak ve bilememek mânâsı yoktur. Bunun içindir ki, ebediyetle takyid edilmiş olan hükümlerde nesih cereyan edemez. Kezalik haberlerde de nesih cereyan edemez. Nesih, ancak evamir-ü nevahi gibi inşaî bir mânâyı tazammun eden ve vakıa müteallık bir ihbar ve i'lâm olmayıp, mahz-ı icad olan ve sırf bir iradeyi gösteren ve bununla beraber ebediyeti tansis edilmemiş bulunan eşyada ve ahkâmda cereyan eder. Cenab-ı Allah, âlem-i tekvinde bu gün yaratdığını, yarın ifna ederek diğer bir şeye tebdil etmekle, ilmine, kudretine, iradesine hiç bir nakisa ârız olmıyacağı gibi, âlem-i teşriîde de başka başka zamanlarda başka başka hükm-i şer'î inşa etmekle, meselâ, mazideki bir emir yerine, halde bir nehiy inzal buyurmakla ilminde, iradesinde hâşa bir noksan değil, belki her birinde bir kemal-i hikmetini göstermiş olur. Ve bunda caymak, mânâsı kabil-i mülâhaza değildir. İnd-i İlâhî'de mukarrer olan her şey ve her hüküm yerli yerinde varid olmuştur. Ve

Tansis: Araştırma sonucu karar vermek. **İstinsah:** Suretini çıkarma, kopyasını yapma, nüshasını çıkarma.

hakikatte hiç bir kelimesi değişmiş değildir. Hilkatte her lâhzenin ayrı bir emri olsa ilm-i İlâhi'nin zerre kadar tehavvülünü icab etmez. Hasılı hakaik-i imaniye, itikadiye gibi ihbarî olan esasat-ı ilmiye, kabil-i nesih değildir. Bunların bir an için zemanî olanları bile hakaik-i ezeliye hükmündedir. Şu, şöyledir. Fülân vakit, fülan şey oldu veya olacak, denildi mi bu haberler, bu kaziyyeler artık ezelen ve ebeden sadıkdırlar. O vakıtte o şey olmadı veya olmayacak denilemez. Lâkin su iç, şarab içme, nikâh yap, zina etme gibi inşai olan teşriat sarahaten ebediyetle takyid edilmedikçe, kabil-i nesihdirler. Bunlar, bir an için meşru, diğer bir an için gayr-i meşru olabilirler. Ebediyetleri zarurî değildir ve nesihleri, müddetlerinin beyanına raci'dir. Evvelki kısımda Kur'ân, Tevrat'ı ve sair kütüb-i salife-i İlâhîye'yi musaddıktır, müeyyiddir, daha ziyadesiyle müfessir ve mübeyyindir. İkinci kısımda ise Kur'ân, onlardaki bir takım ahkâmı nesih ederek, her zamana göre tatbik edilecek ahkâmı ve usul-i teşriî muhtevi yeni ve mükemmel bir Şeriat-i semha getirmiştir. Şurası unutulmamak lâzım gelir ki, düstur-i tevhid mucebince âlem-i tekvinden olduğu gibi âlem-i teşri'de dahi icad ve inşa ancak Cenab-ı Allah'ın sıfatıdır. İbad, nihayet O'nun inşaatı içinde ve O'nun gösterdiği ayat ve edillenin delâlet-i ilmiyesine göre bir tasarrufa mezundur. Yoksa inşa-i ilâhî olan kavanin, iradei beşer ile nesh olunamaz. Neshin ıstılâh-ı Şer'i'deki bu tarifi, bu ayetin hasılıdır ve tafsılı, İlm-i usul-i fıkha aiddir. Gelelim mânâsına:

Yehudîler, Allah nesih yapamaz ve binaenaleyh size böyle bir vahy indiremez mi diyorlar? Yalan söylüyorlar ve yanlış biliyorlar. Yapabilir ve yapar ve yapmasında hiçbir nakısa yoktur. Hayr-ü hikmet vardır. Çünkü مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ **"Biz, azametimizle her hangi bir âyeti kısmen veya tamamen ve meselâ mânâsındaki bir hükmünü veya lâfzının hükmü olan tilâvetini veya her ikisini bizzat kitabımızla neshedersek veya diğer kıraete göre, Rasûlümüzün *Sünnetiyle* neshettirirsek,** اَوْ نُنْسِهَا **yahud onu unutturur, hafızalardan silersek veya diğer kıraete göre, o ayetin icra-yı ahkâmını tehir edersek,** نَاْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا **ondan daha hayırlısını** اَوْ مِثْلِهَا **veya lâ'akal onun mislini ve dengini getiririz.** İşte nesh-i şer'î, bu aksam tahtında cereyan eder ve hiç biri abes değildir. Ve hiç biri ademe, ihmali mahza ve hattâ noksana müteveccih değildir. اَلَمْ تَعْلَمْ **Ya Muhammed sen bilmez misin ki,** اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **dir. Bilirsin ve bu ilim bürhansız, beyyinesiz de değildir.** اَلَمْ تَعْلَمْ **Bilmez misin ki,** اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **bütün semavat-ü arz devleti ve bütün şu kâinatı meşhude ve**

Semha: Kolaylık.

ma'kule âleminin hâkimiyet-ü saltanatı hep O'nundur. O Allah, böyle bir Allah'dır. Böyle bir Allah, neye kadir olmaz ki!-Baksana bu büyük devlette, bu nihayetsiz mülk-ü salatanatta her gün, her gece, her saat ve her lâhza neler neler yapılıyor? Ve neler yıkılıyor, ne icadlar, ne ifnalar, ne kudretler ızhar ediliyor? Ne hikmetler ısdar ve tatbik olunuyor, ne nesihler, ne insahlar ne te'hirler, ne ta'vikler ne insalar icra kılınıyor görmez misin? Saltanat-ı İlâhîye'de cari olan, tebdil ve tağyir edilmez kavanin ve Sünnet-i İlâhiye okunurken, onun yanında zaman zaman, mekân mekân, semt semt, ferden ferda, lâhza belâhza ne kadar tatbikat-ı mütenevvia ve ne gibi sünen-i cüz'iye-i müteferria ve mütehavvile ile nâsih ve mensuh ahkâm-i inşaiye icra edilmekte bulunduğunu, yıkılanların peyderpey emsalı ve hattâ terbiye-vü tekâmül ve istifa hükmiyle daha alâları yapılmakta olduğunu müşahede etmez misin? Böyle bir saltanatın sahibi olan Allah, her şeye kadir olmaz mı? Böyle bir kudret-i baliganın sahibi olan Allah, âlem-i teşri'de niçin nesih yapamasın ve niçin neshettiğinin daha hayırlısını ve lâakal mislini göndermesin? Niçin evvel gönderdiği Tevrat ve İncil'in bazı ahkâmını nesheden ve yeni bir kitab, yeni bir din vahy-ü inzal edemesin? Ve niçin bu kitabda, bu şeriatte nasih ve mensuh ahkâmı bulunamasın? Bil'âkis o namütenahi devletin cereyanına mutabık bir kitab-ı kâmil ve bir din-i ekmel ihsan edilmiş olmak için her zamanın, her mekânın, her muhitin ahvaline kabil-i tatbik ılel-ü mesalihi cüz'iyesiyle deveran edecek nasihli mensuhlu, takdimli, tehirli hem beka ve hem tahavvül sünen-i İlâhiyesiyle mütenasib ahkâm bahş etmek hikmet değil midir? Halk-u ifnayı, nesh-ü insayı o yapmazsa kim yapabilir? Yoksa siz, bu semavat-ü arz mülki içinde başka bir veliyyülemrin, başka bir sahib-i teşrii hâkim olduğunu mu zannediyorsunuz? Hayır, وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ **sizin için bu devleti hılkatta Allah'tan başka bir hâkim, Allah'tan maada hakikî bir muin-ü nasîr yoktur. Vilâyet-i hakikiye ve nusret-i hakikiye O'nundur. Kâinat O'nun, ahkâm O'nundur.** اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ **Ey ümmeti Muhammed, Yoksa siz, bu âlişan Peygamberinizden, mukaddema Musa'dan taleb olunanlar gibi şeyler mi taleb etmek istiyorsunuz?** Hayır, siz ona benzer, öyle boş kâfirane, anudane taleblerde bulunmazsınız. "Allah'ı görmeden sana inanmayız" demeye kalkmazsınız. Bakara kıssasında olduğu gibi Peygamberinizi uzun uzadıya imtihanlara girişmezsiniz. Bunu kâfirler yapar. Nitekim Küffar-ı Kureyş, bu kabil şeyler istemişlerdi. Halbuki وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ **iman yerine küfre rağbet eden, iman ile küfrü**

Mütenevvi: Çeşit, çeşit, muhtelif, türlü türlü. **Müteferri:** Bir kökten ayrılan, dallanan. ***Mütehavvile:*** Bir halde durmayan, başka şekle bürünüp değişen.

değişmeğe çalışan, فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ düz yolda sapmış, şaşkınlık vadilerine düşmüş olur. Siz diğer Ehl-i kitab'ın sözlerine kulak asmayınız. وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ O Ehl-i kitab'ın çoğu, لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّاراً sizleri imanınızdan sonra geri çevirip hepinizi kâfir yapsalar, irtidad ettirseler, memnun olurlar. Onlar, sizin irtidadınızı müslümanlıktan evvelki devirlere irticaınızı arzu etmektedirler. Bunun için her hileye müracaat ederler. Bu da, hayırhahlıklarından, dindarlıklarından değil, حَسَداً مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ **sırf nefislerinden, nefsaniyetlerinden neş'et eden hasedden, مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ hakk-u hakikat kendilerine tebeyyün ettikten, Din-i İslâm'ın hakkiyyetine her vechiyle, hattâ ellerindeki kitab mucebince bile vâkıf olduktan sonra kıskançlıklarındandır.**

Bu ayetin sebeb-i nüzulünde rivayet olunuyor ki, ahbar-ı Yehud'dan Fenhas ibn Azura ve Zeyd ibn Kays ve daha birkaç kişi Uhud vak'asından sonra Huzeyfet ibn el-yeman ve Amman ibn Yasir (R.A.), "Başınıza geleni gördünüz ya" demişler. "Eğer hak üzerinde bulunsaydınız, muharebede bozulmâz, mağlûb olmazdınız. Artık bizim dinimize dönün, bu sizin için hayırlıdır ve daha iyidir ve bizim yolumuz sizden daha doğrudur." Bunun üzerine Ammar: "Sizce nakz-ı ahd etmek nasıldır?" diye sormuş. "Şedid" demişler. O da, "öyle ise ben, berhayat olduğum müddetçe Muhammed (A.S.) küfretmemeğe ahdetmiş, söz vermişimdir." cevabını vermiş. Yehudiler: "Ha, bu sapıtmış" demişler. Hüzeyfe: "Ben de" demiş. "Allah Rabbim, Muhammed Peygamberim, İslâm dinim, Kur'ân imamım, Ka'be kıblem, Mü'minler ıhvanım, kardeşlerim olmasına razıyım". Bunu, Resulullah'a gelmişler anlatmışlar: "İsabet etmiş ve felâh bulmuşsunuz" buyurmuş, ba'dehu bu âyet nazil olmuştur.

Evet, onlar, bütün hakikat malûm olduktan sonra bile hasedlerinden böyle arzu ederler. فَاعْفُوا **Binaenaleyh siz, onları afvedin, وَاصْفَحُوا dediklerine bakmayın, heyecana kapılıp da çekişmeğe, dövüşmeğe kalkmayın. حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهِ Tâ ki, Allah'ın emri gelsin, bulacaklarını bulsunlar. Elbette bir gün gelecek belâlarını göreceklerdir.** Zamanı gelir Allah, muharebe emreder, o zaman vazifenizi yaparsınız. Zamanı gelir daha başka felâketlerini müşahede edersiniz. Nihayet Ahirette azab-ı 'azim içinde kıvrandıklarını görürsünüz. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ dir. **Bunda şüphe yok. Siz şimdiki halde afv-ü safh ile sabr-ü sekînet üzere bulunan وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ve güzelce namazınızı kılmağa ve zekâtınızı vermeğe devam edin. Bilhassa bu iki bina-ı din sizi her türlü terakkiyata ihzar eder. وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ Gerek bunlar ve ge-**

Anudane: Aşırı inadçılık.

rek daha başka nefsiniz için her ne hayır takdim ederseniz, yani bu gün bedelini peşin aramıyarak ilerisi için hesabınıza kaydolunmak üzere hayır cinsinden her ne yaparsanız تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ **onu, Allah yanında eksiksiz bulur, hesab görüldüğü gün ecr-ü sevabını alırsınız.** Lisanımızda da meşhurdur. "İyiliği yap, denize at, balık bilmezse Hâlik bilir" derler. Zira إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Allah Teâlâ, hayır veya şer her ne amel yaparsanız her halde görür, bilir, hepsinden haberi vardır.** Sen, fülân vakit, fülân işi yaptın, artık onu yapmamış olamazsın. Vaki, vakidir. Velev bir an olsun, bir kerre vaki olan ise, hiç bir zaman gayr-i vaki sayılamaz. Ani vukuu itibariyle ona, her zaman vaki olmuştur denilir. O gizli imiş, onu evvela senin kalbin bilir. Unuttum dersin, o yine ruhunda mevcuddur. Düşünürsen bulursun, ihtar edilse fark edersin. Demek ki, evvel'emirde senin ruhun, nefs-i natıkan, senin hakkında Cenab-ı Allah'ın bir defteridir. Sen, bu defterin hangi meleklerin eliyle tuttulduğunu göremezsen de, her halde tutulduğunu bilirsin. Bundan başka ve buna benzer ne kadar defterler vardır ki, senin amelin onlara kaydedilir. Bütün bunlar, aynen Levh-i mahfuz-ı İlâhî'de mukayyeddir. Ve hepsi bizzat Allah'ın yedindedir. Parmağına ufak bir diken dokunsa, senin ruhun ondan derhal haberdar olur değil mi? Allah dahi senin vücudüna, ruhuna, kalbine ilişen her hangi bir şeye hüvehüvesine agâhtır. Neyin varsa oradadır. Artık beğen beğen de beğendiğini yap, her halde orada hayrı hayır, şerri de şer olarak bulacaksın. Hayr-ü şerrin mizanı da esasen, Hakk'ın yedinde bulunduğunu unutmamalısın.

Sizin irtidadınızla memnun olmak istiyen, türlü türlü şüpheler ilka etmeğe çalışan o ehl-i kitab, وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى **Cennete Yehudhî veya Nasranî olanlardan başka hiç bir kimse girmiyecek de, dediler.** Yani Yehudîler, Yehudîler'den başkası, Nasara da Nasara'dan başkası cennete girmiyecek, dediler. Demek ki, asr-ı Risaletteki Yehudîler, Cennet ve Cehennemden de bahsederlermiş. تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ **Bu davalar, onların kendi kuruntularından ibaret kuru bir ümniyyeleri, hülyalarıdır.** اَمَانِيُهُمْ de "ya" şeddesiz olarak da okunur (Ebu Ca'fer kıraatı). Gönüllerinden boş boşuna öyle kurarlar, öyle temenni ederler. Lâkin sade ümniye ve yalan mefkûre ile iş bitmez. Delilsiz, bürhansız, kuru laf ile, gönlün hevasiyle, mücerret taklid ile dava kabul edilmez. İndallah feyz-i imana erilmez. Birbirleriyle mütenakız olan bu iki davanın hangisi sadık olduğunu anlamak için bürhan ister. Bunun için ey Resul-i sadık, قُلْ **sen, onlara de ki:** هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Hangi biriniz bu davanızda sadıksanız bürhanınızı getiriniz, görelim.** Zira insanları doğru bir noktada top-

layacak olan şey, bürhandır. Halbuki, bunların, bu kuru ümniyeye bürhan göstermeleri imkânı yoktur. **بَلٰى Hayır, mes'ele ne öyle, Cennet, ne Yahudîlere mahsus, ne de Nasaraya. Hakikat şudur: مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ Her kim, Allah için yüzünü lekeden salim tutar, nefsini şirkten ve emare-i şirkten temizliyerek kemal-i ihlâs ile Allah'a verir, bir Allah tanır وَهُوَ مُحْسِنٌ ve bu halinde de özü muhsin bulunursa,** Allah'ı görüyormuş gibi kendini Allah huzurunda bilerek yaptığını her vechiyle temiz kalb ile güzel de yaparsa, **فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ işte onun Rabbı indinde ecri vardır. وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ Ve bunlara, ileride hiç bir korku yoktur. Ve bunlar, Ahirette mahzun olmazlar.** -İşte bunlara, Müslüman ve bu dine, İslâm denilir. Cennet bunlarındır. İndallah din de, bu İslâmdan ibarettir. Bâlâda haklarında, فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Dedik: İnin oradan hepiniz, sonra benden size ne zaman bir hidayetçi gelir de kim o hidayetçinin izince giderse onlara bir korku yoktur, ve mahzun olacaklar onlar değildir."* Bakara 2/38) kezalik, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Şüphe yok ki iman edenler ve yahudiler, Nasranîler, sabiîler bunlardan her kim Allah'a ve Ahiret gününe hakikaten iman eder ve salih bir amel işlerse elbette bunların Rableri yanında ecirleri vardır, bunlara korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir."* Bakara 2/62) buyurulanlar da hep böyleleridir. Muhammed (A.S.) tebliğ ettiği dinin esası da, budur. Ve bu hakikattır ki, bir ümniyyeden ibaret değildir. Bunu, Allah söylüyor. Buna bütün akıllar, nakiller de şehadet eder. Bu evvela, beyyin bizatihidir. Saniyen, hiç bir şahsın, hiç bir zümrenin kuruntusu olan bir ümniyye olamaz. Zira bu tevhid, bu ihlâs, bu ihsan ile İslâm, gönüllerin bir hevası değil, o hevaları silip temizlemekle yapılacak bir hasletidir. Bunun içindir ki İslâm, Allah'a karşı yüz aklığı alın temizliğidir. Ve malûmdur ki, yüz aklığı ve alın temizliği tabiri, sahibinin zahiren ve batınen temizliğinden kinayedir. Bu âyette de "vech", zikr-i cüz irade-i kül tarikiyle nefs-ü zatdan mecazdır. "Nefsehu" denilmeyip de, "vechehu" denilmesinin nüktesi de İslâm'ın sadece bir emr-i batnîden ibâret olmadığına tenbihtir. Zira secde uzvu olan vecih, azanın eşrefi ve bütün vücudün mümessili bulunan bir uzuvdur. Bir yüzün görülmesi bütün bir insanın teşhisine kifayet eder. Bir yüzün tasviri bütün bir bedenin tasviri hükmündedir.

İSLÂM, silm-ü selâmet maddesinden if'al olduğu için if'al babının muhtelif binalarına göre, teslim-i nefis yani inkıyad, salim bulundurmak, selim ve lekesiz tutmak, selâmete girmek, selâmete çıkarmak, müsalemet, ihlâs gibi

---

Ümniye: Umud, istek, niyyet, kuruntu.

mütenevvi mânâları ifade eder. Ve esasda iman ile birleşir ve Din-i İslâm isminde bütün bu meâni mu'teberdir. Allah'a teslim-i nefs ile iman ve inkıyad mânâsı ise, cümlesini cami'dir.

İHSAN, güzellemek, güzel yapmak, yani zatında ve indallah güzel olan ameli, vechi lâyıkiyle gereği gibi yapıp o amelin hüsn-i zatîsini, hüsn-i vasfîsi ile tezyin eylemek demektir. Zira bir çok güzel şeyler vardır ki, yapılırken çirkinleştirilir. Resulullah Efendimiz, meşhur iman hadîsinde ihsanı şöyle tefsir buyurmuştur: الاحسان ان تعبد الله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك "İhsan, Allah'a görüyormuşsun gibi kulluk eylemendir. Çünkü sen, O'nu görmezsen O, seni görür." (Buhari; İman, 37) Binaenaleyh ihsan, İslâm'ın kemalindendir. Bunun için düstur-ı İslâm şöyle hülâsa edilebilir. Evvelâ temizlik, saniyen güzellik. İslâm'ın «لا اله الا الله» kelime-i Tevhid'inden, euzü besmelesinden, abdest ve namazından tutda, bütün evamir-ü nevahisinde, hep bunun tatbikını bulursunuz. Bu âyette de اسلم وجهه لله وهو محسن (*"Hayır! Kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz, Allah'a teslim ederse, işte onun Rabbinin yanında ecri vardır..."* Bakara 2/112) bunu, ne güzel icmal etmiştir: "Allah'a yüzü temiz, özü güzel."

İşte Cennete girmenin doğru yolu. Bu İslâm-ü ihsan, bu temizlik ve bu güzelliktir. Böyle olduğu halde bundan sapmış olan Yehud ve Nasara, Cennete başkalarını sokmak istemezler. Bu davalarının sıdkına bürhan olmadığı gibi kizbine, beyyine vardır. Her biri yekdiğeri aleyhine şehadet de ederler. Baksanıza hem öyle dediler, hem de bir taraftan, وقالت اليهود ليست النصارى على شئ **Yehudîler: "Nasara'nın istinad edecek hiç bir şey'i yoktur" dediler. Diğer taraftan** وقالت النصارى ليست اليهود على شئ **Nasara da: "Yehudîlerin istinad edecek hiç bir şey'i yokdur"**, dediler ve bu suretle birbirlerinin davalarını, dinlerini kökünden çürüttüler. Tadlil-ü tekfir ettiler.

Rivayet olunuyor ki, Necran ahalisi Hristiyanlarından bir hey'et, sifaretle huzur-ı Risalete geldikleri zaman Medine'nin Yehudî uleması da, yanlarına gelmişlerdi. Orada iki taraf mubahaseye giriştiler. Derken münazaaya başladılar. Yehudîlerden Rafi' ibn Hureym ile Nasaraya karşı, «ما انتم على شئ» dedi. Hazret-i İsa'ya ve İncil'e küfretti. Buna mukabil, Necranlılardan biri de Yahudilere «ما انتم على شئ» dedi ve Hazret-i Musa'nın nübüvvetini inkar ve Tevrat'a küfretti ve bu hadise üzerine bu ayet nazil oldu ve gösterdi ki, bu münazaa ve münakaza ferdi değil, ale'l-umum Yehudiler'le Nasara arasında cari ve şaridir. Ve her biri diğerinin dinini kökünden münkirdir. Yehudilerin Hazret-i İsa'ya ve İncil'e asla

---

Tadlîl: Doğru yoldan sapıtmak, dalalete saptırmak. **Şayan:** Layık, yaraşır.

hüsn-i nazarları olmadığı malûmdur ve fakat Hristiyanların, Hazret-i Musa'yı ve Tevrat'ı inkârları umumî olmasa gerektir. Ayet, yalnız münazaanın ilk şıkkını beyan buyurmuş. Diğerlerinin şayan-ı zikr-ü ta'mim olmadığını anlatmıştır. Böyle olmakla beraber Yehudîlerin hiç bir şey'e istinad etmeyip davaları asılsız olduğunu da, Hristiyanlar müttefikan söylerler. Her halde bunlar yekdiğerinin davalarını, dinlerini, hiç bir şey değildir diye bütün bütün tekzip etmektedirler. Halbuki, وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ **sözde hepsi de kitap okuyorlar.** Bilhassa Tevrat'ı ikisi de okurlar. Kitab okuyanlara ve ale'l-husus ayni kitabı okuyanlara ise, bu hal yakışmaz. Bazı hususta ihtilâf başka, esasta tenakuz yine başkadır. Kitab ise, böyle tenakuzlara manidir. Ve böyle ıhtilâfları kaldırmak içindir. O kitab ikisinin de sözleri, hilâf-ı hakikat olduğuna şahiddir. Ale'l-husus ki, hem Hazret-i İsa ve hem Hazret-i Muhammed (A.S.) hakkında tebşiratı bile muhtevidir. Böyle iken Yehudîlerin, Nasraniyete bu kadar hücumları, kitablarına muhalif bir ifrat, Nasaranın Tevrat okuyup dururken, Yehudîliğe bu kadar hücumları da ondan daha ziyade bir ifrat ve ayni zamanda kendi esaslariyle bir tenakuzdur. Lâkin bütün bunlardan şu hakikât şekk-ü şüpheden azade olarak tebeyyün eder ki, gerek Yehud, gerek Nasara ikisi de yalan söylüyorlar. İhlâs-u ihsandan çok uzak bulunuyorlar, ve işte "Cennet bize mahsus" demeleri de bu yalanlar cümlesindendir. Böyle yalancılara Cennet ne kadar uzak, bu ayet ile Cenab-ı Allah Ehl-i İslâm'ı irşad ve intibah-ü ihlâsa davet ediyor. Ve "ey mü'minler, sizler sakın bunlar gibi olmayınız. Hepiniz bir kitab okurken, İslâm ve ihsanı bırakarak böyle fena bir nizaa düşmeyiniz", meâlinde ihtar ediliyor.

Görüyorsunuz ya Yehud ve Nasara kitab okuyup dururken birbirlerine, "Hiç bir şey değil, asılsız dediler." كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ **Kezalik ilmi olmayan kitapsız cahiller, Arab müşrikleri, putperestler, dinsizler de tıpkı bunların söyledikleri gibi söylediler.** Bunlar da, Yehudîliğe Hristiyanlığa edyan-ı Semaviyeye karşı, hiç bir şeye istinad etmez, aslı yoktur, dediler. O halde Yehud ve Nasara'nın bunlardan ne farkı kaldı? Bir farkı varsa bunlar bilmediklerinden böyle söylüyorlar. Yehud ve Nasara ise, bilerek ve sırf heva-yı nefsanîlerine uyarak söylüyorlar. İşte müslümanlar, böyle olmamalı, diğer dinleri kökünden inkâr etmemeli, söylediklerini akl-ü nakle tatbik ve bürhan ile isbat ederek ve daima huzur-ı İlâhî'de söz söyler gibi ihsan ile söylemeli, söyleyince hak söylemelidir. اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ (*"Rabb'ın yoluna davet et: Hikmet ile ve güzel güzel mevıza ile, onlara da en güzel olan suretle mücadele yap. Çünkü Rabb'ın O'dur en ziyade bilen yolundan sapanı,*

doğru gidenleri en iyi bilen de ancak O'dur." Nahl 16/125), وَلَا تُجَادِلُوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ "(*"Ehl-i kitaba en güzel olan suretden başkasıyla mücadele de etmeyin, ancak zulmedenler başka, ve deyin ki: Biz hem bize indirilene iman ettik hem size indirilene ve bizim ilâhımızla sizin ilâhınız bir, şu kadar ki biz yalnız ona müslimiz."* Ankebut 29/46) yoksa Yehud ve Nasara'nın vesair cehelenin tuttukları ve eğri yollarla, bu Dünyada ihtilâf hallolunmaz ve nev-i beşer, zevk-ı tevhidi ve ni'met-i Hakk'ı umumen tadamaz. Lâkin bu ihtilâf, ile'l-ebet gitmez. فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ **Cenab-ı Allah, bunların dünyada böyle ihtilâf etmekte bulundukları şeyler hakkında yarın, yevm-i kıyamette beyinlerinde hükmünü verecek, icra edecek, aralarındaki bütün bu nizaları fiilen fasleyleyecektir.** Bu dünyada cerbeze ile, safsata ile yalanla şarlatanlıkla, sihr-ü hud'a ile, tazyik-u tagallüb ile ve sair her hangi bir vasıta ile alınan ve verilen ve kesb-i kat'iyet etmiş artık fesholunmaz zannedilen haksız hükümler, Cemiyet-i Akvam'dan da çıksa hepsi âkıbet feshedilir. Fakat o Mahkeme-i Kübra'da verilen hükümler hiç bir zaman fesholunmaz. Onlar, ile'l-ebet lâyetegayyerdirler. O gün bu mahkemede aleyhlerinde hüküm sadır olacak haksızların, zalimlerin vay hallerine... Bunun üzerine hükm-i İlâhî'ye işaretle buyuruluyor ki:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ
اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَا اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ
لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَا اِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ
فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ
فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

Meâl-i Şerifi

114- Allah'ın mescidlerini, içlerinde Allah'ın ismi anılmakdan men-

---

Cerbeze: Aldatıcı sözlerle kurnazlık etmek. **Tagallüb:** Zorbalık. **Cemiyet-i Akvam:** I. Dünya Savaşından sonra kurulan ilk Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin bizdeki adı.

eden ve harab olmaları zımnında çalışan kimselerden daha zalim de kim olabilir? Bunlar, oralara korka kor... olmakdan başka suretle girmek salâhiyetini haiz değildirler. Bunlara dünyada bir zillet var, bunlara ahırette azîm bir azab var.

115- Maamafih, meşrık de Allah'ın mağrib de. Nerede yönelseniz, orada Allah'a durulacak cihet var. Şüphe yok ki, Allah, vasidir alîmdir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فٖى خَرَابِهَا **Allah'ın mescidlerini, içlerinde ism-i İlâhî zikredilmekden meneden ve o mescidlerin maddeten veya mânen harab olmasına, yıkılmasına veya muattal kalmasına veya mescidlikden çıkarılmasına çalışandan daha zalim kim vardır?** Ve böyle zalimlerin cennet ile münasebeti nedir? Her şeyin hakkı, lâyık olduğu mevkiye konulmak, zulüm de, bir şeyi mevziinin gayriye koymaktır. Demek ki, bir şey hakkından, lâyık olduğu mevkiinden ne kadar uzaklaştırılırsa, o kadar haksızlık, o kadar zulüm yapılmış olur ve o şey ne kadar yüksek ve ne kadar mukaddes ise, zulüm de o nisbette ileri gitmiş bulunur. Netekim Allah'a şirk, en büyük zulümdür. Allah'ın mescidlerini, içlerinde Allah demekden menetmek ve harab olmalarına çalışmak da, hem Allah'ın hem mescidlerin hem de insanların hakkına son derece bir tecavüzdür. Bunu yapan zalimler, hiç bir zulümden çekinmez hepsini yapar ve hepsine kapı açar. Binaenaleyh mesacide taarruz ve onların maddeten veya mânen harab olmasına sayetmek zulümlerin en büyüğünden ve bunu yapanlar, en zalim kimselerdendir. Bu derece zulmün emsali tasavvur olunsa bile, mafevkı tasavvur olunmaz. Netekim وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا (*"Allah'a iftira ederek yalan uyduran veya onun ayetlerine yalan diyen kimseden daha zalim kim olabilir?.."* En'âm - 6/21) gibi diğer bir takım âyetlerde de bunun emsali beyan edilmiştir ve bu inkâr-ı istifhamların hepsi bunların fevkında bir mertebe-i zulüm bulunmadığını beyan içindir. «مَسَاجِدَ اللّٰهِ» terkibi, hiç bir istisnası olmayarak bütün mescidlere şamildir ve âyetin hükmü umumîdir.

Cumhur-ı müfessirînin beyanına göre asıl sebeb-i nüzul, Beyt-i Makdis'in tahribi mes'elesi olup âyet, Rum ve Nasara hakkındadır. Bazı müfessirîn, müşrikler hakkında olduğunu da beyan etmişlerdir. En doğrusu her ikisi yani Nasara'nın müşrikîn ile müşterek bulundukları hısal-ı şirk hakkındadır. Buhtü-

---

Mevzi: Bir şey konulacak yer. **Say:** Çalışıp, çabalamak. **Hısal:** Huylar, ahlak, tabiat, hasletler.

nassar, müşrik Rumlar, Hristiyan Rumlar, ayni fiilde iştirak etmiş ve Arab müşrikleri de, Kâ'be hakkında kısmen bunlara benzemiştir. Maahaza asıl hedef-i muahaze Rum Hristiyanlarıdır. İbn Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu vechiyle: "Roma Kayserlerinden Titos, Kudüs'e hücum edip ahalisini katleylemiş, zürriyetlerini esir almış, Tevrat'ı yakmış, Beyt-i Makdis'i tahrip etmiş, içinde hınzırlar kesmişler, lâşeler bırakmışlardı. İlah..." Bundan dolayıdır ki, ekseri müfessirîn, sade Nasara'yı zikretmiştir. Tarihlerin beyanına göre Beyt-i Makdis, ilk defa Buhtü-nassar tarafından pek feci bir suretde tahrib edilmiş ve Beni İsrail devletine nihayet verilmiş idi. Ondan sonra mülûk-i Fürsden Erdişir-i Behmen tarafından tekrar imar edilmiş idi ki, İsrailîler buna, Kirş veya Kürş namını vermişlerdir. Beni İsrail, yine toplanmış ve İran tabiiyetinde bir hükûmet-i mahalliyeye nail olmuştu. Bilâhare Yunanlılar'ın ve daha sonra Romalılar'ın iradesine geçtiler. Zekeriya ve Yahya (A.S.) o zamanlar şehid etmişlerdi. Hazret-i İsa'nın urucundan kırk sene kadar sonra da, Kudüs'ün ve Beyt-i Makdis'in ikinci tahribi vaki oldu. Bu hâdise, Roma Kayserlerinden Neron'un halefi Ospasyanoş zamanında başlamış ve zikrolunduğu üzere oğlu "Titos" tarafından itmam edilmiştir. Bu tahrib, bir daha avdet etmemek üzere Yahudî devletinin tamamen zevali olmuştur. Esposyanos bunları, tarafında tazyik ve Kudüs'de tahassuna mecbur etmişti. Titos da, buraya şiddetle hücum ederek gizlenip kaçabilenlerden maada ahalisini Yehudî olsun Hristiyan olsun hep katliâm ve zürriyetlerini tamamen esir etmiş. Kudüs'ü yağma ve tahrib ettiği gibi Beyt-i Makdis ve heykeli de tahrib eylemiş ve bütün kitaplarını yakmış ve artık orada Beni İsrail'den kimse kalmamış, badema ellerine hiç bir hüküm de geçmemiştir. Buna da sebeb, kendi isyan ve taaddiler olduğu Roma tarihlerinde zikrolunmuştur. Bâlâda "وَبَاۤؤُ۫ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ" ("*...Ve nihayet Allah'dan bir gadaba değdiler, evet öyle: Çünkü Allah'ın ayetlerine küfrediyorlar ve haksızlıkla peygamberleri öldürüyorlardı, evet öyle: Çünkü isyana daldılar ve aşırı gidiyorlardı.*" Bakara 2/61) beyan-ı İlâhî'si de, bunu göstermiş idi. Bu suretle, Beni İsrail cezalarını bulmuştu. Fakat Rumlar da, bütün bu mezalime dalmıştı. Badehu Kudüs, üçüncü def'a olarak yavaş yavaş imar olunmağa başlıyordu. Yehud ve Nasara orada yerleşiyordu. İbn Esir'in, Tarih-i Kâmil'de beyanına göre imparator İlya Anderyanos (Aderyanos. Murad Bey Tarihi), hissettiği bir muhalefet üzerine Yehudî ve Hristiyan bir çok ahaliyi pek barbarcasına katliâm yapmış ve Beyt-i Makdis'i son defa olmak üzere tahrib eylemişti. Maamafih, yedi sekiz sene son-

Tahassun: Bir kaleye kapanmak, korunmak. **Taaddî:** Saldırma, düşmanlık, ezme, zulmetme.

ra şehri imar etmiş, Rum'dan, Yunan'dan bir çok halk iskân eylemiş ve Zöhre namına bir de büyük heykel bina etmişti ki, bazıları yanlış olarak bunu da, Davud (A.S.)'a isnad ederlermiş. O zamana kadar şehrin ismi, "Oruşelim" iken, bu i'mardan sonra "İlya" namı verilmiş ki, "Beytü'r-rab" demek imiş. Nihayet Roma'da Nasraniyet'i kabul ve i'lân eden İstanbul banisi Kostantin'in anası Hilâna (Eleni), Nasaraca Hazret-i İsa'nın üzerinde asıldığı ve bir yere gömüldüğü iddia edilen salibi bulup çıkarmak için Kudüs'e gitmiş ve salibi çıkartmış ve çıkarttığı gün Hristiyanlarca, "Îd-î salib" namiyle bir bayram ittihaz edilmiş ve Kudüs'e varır varmaz, Hazret-i İsa'nın medfun olduğu iddia olunan kabir üzerinde "Kamâme", nam-ı aharle, "Kıyame" kilisesini bina ettirmiş ve sahra üzerinde biraz tamir edilmiş bulunan Beytü'l-Makdis heykelini yere kadar tahrib ve üzerine memleketin süprüntüleri dökülmesini emreylemiş. O zamandan, Hazret-i Ömer zamanına kadar Nasara orayı mezbele yapmışlar. Orada, Allah'a ibadet ve dua etmek istiyenleri meneylemişlerdi. Hazret-i Ömer, orayı mezbele halinde bulmuştu. Ve o zaman Mescid-i Aksa, müslümanlar tarafından bina edilmiş idi.

Görülüyor ki, bütün bu tarihî vukuatta, Kildan ve Rum müşriklerinin Beytü'l-Makdis hakkında takib ettikleri Men-ü tahrib mezalimine Rum Nasarası da ayni vechiyle ve hatta daha devamlı surette iştirak etmişler ve onlardan ziyade mesuliyet yüklenmişlerdir. Beyt-i Makdis gibi kadim bir mescid-i İlâhî hakkında böyle bir zulüm ise, din ve Nasraniyet davasiyle taban tabana zıddır. İşte bütün bu tarihî mezalimi icmal eden bu ayet-i kerime, bilhassa Nasara'nın müşriklere iştirak ettikleri bu zulme işaret ederek nazil olmuş. Yehudîler de, sebebiyet vermek ve Beyt-i Makdis'in hakkını ödememek suretiyle harabına çalışanlar zümresine dahil bulunmuştur. Ve binaenaleyh sıyak-ı ayet, hem Yehudî ve hem Nasara'ya ve hem müşrikîne temas ederek, mesacidin hakk-ı hürmetini ta'mim etmiştir. Bu suretle Mekke müşriklerinin, Resulullah'ı ve müslümanları Kâ'be'den men'ilerine ve evvell-ü ahir mesacid hakkında yapılmış ve yapılacak men-ü tahribin cümlesine şamildir. Filvaki başta Nasara olmak üzere, bu men'i yapan ve bu tahribe çalışanlardan daha zalim kim vardır? أولئك **İşte bu zalimler yok mu?** مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَا اِلاَّ خَائِفِينَ **Bunların, o mescidlere korka korka girmeden başka hakk-ı duhulleri yoktur.** Onlar, tahribine say ettikleri o mescidlere yanaşamamalı ve şayed girerlerse can korkusiyle titreye titreye girmelidirler. Ve hakkı budur. Allah Teâlâ bunu, erinde geçinde tatbik

Ta'mim: Umumîleştirme, herkese bildirme.

edecektir. Hürmet etmedikleri o mescidler, onların ellerinden başkalarına geçer, o zaman onlara girmek isteyecek olurlarsa giremezler. Nihayet kemal-i tahassürle ve korka korka girebilirler. Netekim Kur'ân'ın bu mu'cizesi zuhur etmiş, Kudüs, Rumların elinden çıkmış, Beyt-i Makdis i'mar olunmuş, o zalimler de, ona korka korka girebilir olmuştu ki, bunda, bu günkü müslümanlar için pek büyük bir ders-i ibret vardır. لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ Bunları yapan o zalimlere, dünyada büyük bir felâket ve mahrumiyet vardır. Günlerden bir gün, o men-ü zulmü yaptıran devletlerini, kuvvet-ü şevketlerini zayi edecek, mahkûmiyete düşecek, perişan olacaklardır. Şayan-i dikkattir ki, Süddî, tefsirinde bu hızy-ü felâketten murad, Kostantiniye şehrinin ellerinden çıkması yani İstanbul'un fethi hadisesi olduğu zikredilmiş ve İbn Cerir, Keşşaf ve saire tefsirleri gibi mütekaddim ve muteber tefsirlerde de bu kavl, naklolunmuştur. Bunlar, İstanbul'un fethinden asırlarca mukaddem yazılmış olduğuna ve hele eslâf-i müfessirînden olan Süddî, beş altı asır mukaddem bulunduğuna nazaran bu tefsirin, menba-ı nübüvvetden birrivaye ahz edilmiş bir mu'cize olduğunda iştibah edilmemek lâzım gelir.

Lâkin bunlar bununla da kalmıyacaklar: وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ Bunlara, Dünyadaki o hizy-ü felâketten başka Ahirette de pek büyük bir azab vardır. Dünya ve Ahiret böyle azablar, böyle zalimlerin hakkıdır. Allah, Kıyamet günü bunu tatbik edecektir. Böyle iken bir de, cenneti inhisar altına almak davasındadırlar. O mescidlerden menedilen ve Allah'a cidden ibadet etmek isteyenler, asla me'yus olmamalı. Ve "o mescidlerden menedildik" diye Allah'tan ve Allah'a ibadetten vaz geçmemelidir. Çünkü وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ öyle olmakla beraber sade o mescidler değil, bütün Meşrık ve Mağrıb, yani bir tarafı Meşrık, bir tarafı Mağrıb olan bütün Küre-i arz Allah'ındır. Binaenaleyh فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ her nerede yönelirseniz orada da Allah'ın yüzü, yani Allah'a durulacak bir cihet vardır. O'nun bir mekânı yoktur. Allah, cihetten münezzehdir. Fakat bütün cihetler de, O'nundur. Namaz kılmak için her halde bir mescidde bulunmak zarurî değildir. Zahir olan arzın her *tarafında*, hattâ inde'z-zarure her cihete namaz kılınabilir. Ve Allah'ın rızasına erilebilir. اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ Allah, hem Vâsi, hem Âlimdir. Vâsidir, rahmet-ü kudreti geniş, her şeyi muhit ve kullarına müsaadekârdır. Tahdid olunmaz, tazyikı sevmez. Burada اَلْاَمْرُ اِذَا ضَاقَ اتَّسَعَ "iş sıkısınca genişler" kaide-i fıkhiyesine işaret vardır. Alîmdir. Her şeyi bilir ve tamamiyle bilir. Kendine yapılan bir ibadet her nerede

---

Tahassür: Hasret çekmek, istenen fakat ulaşılamayan şeye üzülmek. **İştibah:** Şübhelenmek. **Hizy:** Horluk, hakirlik.

olursa olsun O'na agâh olur. Enbiya'ya bir kıble emretmesi, darlıktan veya adem-i ilminden değil, kullarını vikaye ve sırr-ı tevhid ile terbiye etmek içindir. Allah Vâsi ve Alîm olduğu için mukaddema emrettiği bir kıbleyi neshederek ona mümasil ve hattâ ondan daha hayırlı diğer bir kıbleye tahvil de edebilir. Görülüyor ki, bu âyette namaz kılmak için büyük bir tevsiva ve tahvil-i kıble emrine de güzel bir mukaddime ve güzel bir teşvik vardır. Ümem-i salife, mescidlerden başka bir yerde namaz kılamazlarken müslümanlara, Küre-i arzın her tarafı namazgâh yapılmıştır Ve Yehudîler'e de memnu' bulundukları Beytü'l-Mekdis'den daha kadim olan Kâ'be'ye teveccüh için hissiyatlarını okşayacak vechiyle güzel bir nasihat verilmiştir.

Ey mü'minler, Allah Teâlâ böyle Vâsi ve böyle Alîm iken, Cenneti inhisara almağa kalkan o Yehud ve Nasara'nın müşriklere ne kadar benzediklerini gördünüz. Bunların müşriklere iştirakı sade bu kadar da değil, daha var. Dinleyiniz:

وَقَالُوا
اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۙ سُبْحَانَهُۜ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰٓى
اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ
لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتٖينَٓا اٰيَةٌۜ كَذٰلِكَ قَالَ
الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْۜ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْۜ قَدْ بَيَّنَّا
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

Tevsi: Genişletme, bollaştırma.

Meâl-i Şerifi

116- Hem o zalimler, "Allah, veled ittihaz etti" dediler. Haşa sübhane. Doğrusu, göklerde ve yerde ne varsa hep O'nun, hepsi O'na râm.

117- Göklerin, yerin mübdii, bir emri murad etti mi, ona yalnız "ol!" der, oluverir.

118- İlmi olmayanlar da, "Allah bizimle konuşsa ya" yahud "bize bir mu'cize gelse ya" dediler. Bunlardan evvelkiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti. Kalbleri birbirine benzedi. Cidden yakîn edinecek bir ümmet için biz, mucizeleri açık bir suretde gösterdik.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا Bir de bunlar, Allah'a evlâd isnad ettiler. **"Allah, veled edindi"** dediler. Yehud, "Uzeyr, Allah'ın oğlu" dedi. Nasara, "Mesih, Allah'ın oğlu" dedi. Arab müşrikleri, "Melâike Allah'ın kızları" dediler. سُبْحَانَهُ **Hâşâ, Allah Sübhanehu ve Tealâ böyle teşbih, hacet, fanilik şaibelerinden münezzehtir.** بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Hayır, O'nun veledi yoktur. Fakat, göklerde ve yerde, aşağıda ve yukarılarda her ne varsa hepsi O'nundur. O'nun milki ve O'nun mahlûkudur.** كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ **Her biri, O'na münkad ve emrine âmadedir.** Halbuki malik ile memlûk arasında evlâdiyet olmaz ve baba ile evlâd arasında bu kadar inkıyad-i mutlak bulunmaz. Az çok bir mücaneset bulunur. بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O'nun, semavat-ü arzı ne kadar bedi, ne kadar misalsizdir.** Bunların seyrine doyulmaz, künhlerine erilmez. Allah, bu güzel, bu misalsiz, örneksiz semavât-ü arzın mübdiidir. وَاِذَا قَضٰى اَمْرًا **Ve o bir işi yapmak isteyince,** فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ **sadece ona "ol!" der,** فَيَكُونُ **o da, oluverir.** Başka hiç bir şeye mühtac olmaz. İşte milki olan bütün bu semavat ve arzı ve bütün bunlardaki şeyleri ale't-tertib hep böyle mücerred bir irade ile, sade bir "ol!" demekle, ibda etmiştir. Vilâdet ise, böyle ibda ile değil, infisal ile güçlükle olur. Binaenaleyh, bütün bu kâinat ile O'nun arasındaki ilk alâka, böyle bir halikıyet, mahlûkıyet alâkasıdır. Yoksa tevlid-ü tenasül alâkası değildir. Mahlûkat O'nun zatında bir teğayyürle başlayıp O'ndan koparak sudur ve tevvellüd eden bir eser değildir. Hakikî illiyet ve malûkiyet alâkasını böyle tasavvur etmek tenakuzdur. Bu, ilk tegayyürü illetsiz tasavvur etmek demektir ve binaenaleyh illiyet kanununu nakzeylemektir. Hem böyle olsa idi O, bir gün tükenir, hılkat, münkatı olurdu. Hasılı bütün ilimlerin, felsefelerin, hikmetlerin esası olan bu noktada

---

Münkad: İtaat eden. **Mücaneset:** Ayrı cinsten olma.

şunu bilmelidir ki, mebde-i illiyet halk-u icaddır. Tevlid-ü ısdar değildir. Her tevlid bir halika muhtaçdır ve Allah, o Halik Teâlâ'dır.

Şerayi-i mütekaddime erbabı, Allah Teâlâ'ya hilkatte, sebeb-i evvel olması itibariyle "Baba" ıtlak ederlerdi. Hattâ babaya eb-i asgar, Allah Teâlâ'ya eb-i ekber derlerdi. Fakat evlâdı var demezlerdi, sonradan cahiller, bundan murad tevlid-ü vilâyet mânâsı zannederek babanın evlâdı olur dediler. Oğlu var, kızı var demeğe başladılar. Bu ise, Allah'ı bilmemek, O'na şirk koşmaktır. Çünkü evlâtta babaya bir mümaselet vardır. "El-veledü cüz'ü ebih." Netekim "İsa, Allah'ın oğludur" diyenler O'na Allah da dediler. Bu âyet de bunu isbat etti ve İslâm'da bundan dolayı Allah'a, baba demek küfrolmuştur. Böyle bir mânâ için bir tabir, ma'rifetullah'da cehle saik olacak gayet muzır, su-i ihamlı bir ta'bir olduğundan derhal menedilmelidir. Yehud ve Nasara'nın müşriklere iştirak ettikleri şeylerin biri bu veled meselesidir. Diğeri de şudur:

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ **İlâhiyata ilmi olmayan veya olsa bile alimane hareket etmeyen cahiller, da'vet-i Muhammediye'ye karşı,** لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ **"Allah bize de söylese ya"** أَوْ تَأْت۪ينَٓا اٰيَةٌ **yahud "bize âyet, bir mu'cize gelse ya" dediler ve** sanki gelenler âyet değilmiş gibi inadlarından inkâr etmek istediler. أَمْ تُر۪يدُونَ أَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ (*"Yoksa siz Peygamberinizi bundan evvel Musa'ya sorulduğu gibi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Halbuki herkim imanı küfre değişirse artık düz yolun ortasında sapıtmıştır."* Bakara 2/108) hıtab-ı İlâhîsine kulak vermediler. Bunu Arab'dan Abdullah ibn Ümeyye ve emsali, Yehudîler'den Rafi ibn Hüzeyme ve bazı Nasara söylemişlerdi. كَذٰلِكَ قَالَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **Bundan evvelkiler de, Musa'ya, İsa'ya böyle söylemişlerdi. Görüyorsunuz ya,** تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ **evvelkilerle, bunların kalbleri tamamen birbirine benzemiş, halet-i ruhiyeleri sanki yekdiğerinin aynı olmuştur. Biz, âyet göndermedik mi?** قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ **İkan şanından olan, şüpheden kurtulmak, ilm-i yakîne ermek kabiliyetini haiz bulunan her hangi bir kavm için biz, o âyetleri, mu'cizeleri çok açık gösterdik.** Bunlardan yakîne eremiyenler, tâ surenin başında beyan olunan kalbleri marazlı, Reybiyyun veya mahtumü'l-kulûb muanidîndirler.

Bunca ayat-ı beyyinatın tebliğinden sonra, sanki hiçbir şey söylenmemiş gibi Resulullah'ın böyle en eski küfürler, inadlarla, mükâberelerle karşılanması kederini müstelzim olacağı cihetle, kalb-i Muhammedî'yi yeniden te'yid-ü tesliyet ve düşmanlarına ilka-yı mehâbet-ü haşyet için buyuruluyor ki:

Isdar: Çıkarma, çıkarılma, sudur etme. **Şerayi':** Şeriatlar, Allah'ın hükümleri. **Mahtum:** Mühürlenmiş, kilitlenmiş. **Muanîdîn:** İnadcılar.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ
بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾
وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى
اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ
مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

Meâl-i Şerifi

119- Şek yok, biz seni, hakk ile rahmetimizin müjdecisi ve azabımızın habercisi gönderdik. Sen, o cehennemliklerden mes'ul de değilsin.

120- Sen, milletlerine tabi olmadıkca ne Yehud, ne Nasara senden asla hoşnud da olmazlar. "Her halde yol, Allah yolu" de. Şanım hakkı için, sana vahy ile gelen bu kadar ilimden sonra bilfarz onların hevalarına tâbi olacak olsan, Allah'tan sana ne bir veli bulunur ne bir nasır.

121- Kendilerine kitabı verdiğimiz ehliyetli kimseler, onu tilâvetinin hakkını vererek okurlar. İşte onlar, ona iman ederler. Her kim de onu inkâr ederse, işte onlar da husranda kalanlardır.

Ya muhammed! إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا **Bunda asla şüphe yoktur ki, biz, seni hak olan Kur'ân ile mübeşşir ve münzir bir Resul olarak gönderdik.** Sen, hak bir Resulsün ki, vazifen ilerideki müjdeleri, tehlikeleri, herkese tebliğ etmektir. Her birinin kalbine imanı sokmak değildir. وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ **Ve sen, ashab-ı cahimden mes'ul olmazsın. Onlar, kendi fiillerin-**

den kendi kesblerinden kendileri mes'uldür. Ve cezaları da sönmek bilmeyen ve mütemadiyen tutuşan, o kızgın ateşten çıkmamaktır ki, ona, nar-ı cahim ve bunlara ashab-ı cahim denilir. Nafi' ve Ya'kub kıraetlerinde, "ta" nın fethi ve "lâ" mın cezmiyle «لَا تَسْأَلْ» okunur ki, neyh-i hazırdır. Bu surette mânâ, "ve artık ashab-ı cahimden sorma, onlar hakkında benden bir şey dileme, onlara yapacağımı ben bilirim.", demektir. Yehudîler, Hazret-i Peygamber'e, "Gel bizimle bir müddet hoş geçin, bizi memnun et de sana tâbi olalım." diye bir teklifte bulunmuşlar. Bundaki hud'alarını ifham için şu âyet nazil olmuş: وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ **Ya Muhammed, ne Yehudîler, ne de Hristiyanlar, sen onların milletlerine tabi olmadıkça senden asla razı ve memnun olmazlar.** Hiç bir suretle onların gönüllerini hoş edemezsin, meğer ki, milletlerine tabi olasın. Halbuki ikisinin de milletine tabi olmak gayrü mümkündür. Çünkü birbirlerine, "hiç bir şey değil." diyen bu iki millet yekdiğerine son derece zıddırlar. İçtima-ı zıddeyn mümkün olmadığından bu iki milletin ikisine birden tabi olmanın ve ikisini birden razı etmenin yolu yoktur. Yehud Yehud, Nasara Nasara oldukca ikisinin de senden razı olmaları muhaldır. Binaenaleyh sen, lisan-ı risalete mahsus olan bir belâğat-ü edeb ile onlara, قُلْ **sade de ki:** إِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى **Allah'ın hidayeti, işte uyulacak hidayet ancak odur.** Hidayet diye ona denilir, sizinki değil. Diğer bir mânâ ile: Allah rehberi yok mu? İşte ittiba edilecek rehber ancak O'dur. Allah'ın Resulü, Allah'ın kitabı, Allah'ın dini dururken başkasına ittiba, dalâlettir. Velhasıl hak din, Allah dinidir. Aranacak, uyulacak olan da odur. Ben size değil, siz bana uyacaksınız. الْحَقُّ أَحَقُّ بِالْاِتِّبَاعِ **Yol, hak yolu, hidayet, Allah hidayeti.** Böyle söyle ve şunu bil ki: وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ **Vallahi sen, sana gelen ilimden sonra bilfarz onların millet dedikleri hevalarına, keyflerine, ittiba edecek olsan,** مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ **Allah'tan senin ne bir dostun bulunur, ne de bir muînin.** Ortada helâk olursun. Zira İndallah küfr-ü şirke şefaat yoktur.

MİLLET, esası lûgatte söyleyip yazdırmak veya ezbere yazmak mânâsına olan «إملال» masdariyle, yani imlâ mânâsiyle alâkadar bir isimdir. Zemahşerî'nin, "Esas" ta beyanına göre asıl mânâsı, "tarika-ti meslûke" dir ki, eğri veya doğru olabilir. Bundan, din, şeriat mânâsında mütearef olmuştur. Şehristanî'nin, Milel-ü Nihalde beyanına göre din, şeriat, millet denilen şeyler vaki'de ve haddi zatında aynı şeydirler. Fakat itibaren ve mefhumen her biri bir haysiyetle tefrik olunur. İ'tikad haysiyetiyle din, amel haysiyetiyle şeriat, ictima

---

Kesb: Kazara, çalışmak, elde etmek.

haysiyetiyle millet denilir. Filvaki i'tikad edilen ne ise, esas itibariyle amel edilen odur. Amel edilen ne ise, esas itibariyle ictima edilen de odur. Binaenaleyh millet, bir hey'et-i ictimaiyenin etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü, tabir-i aharle, ruh-ı ictimaisinin tâbi olduğu ve cism-i ictimaîsinin merbut bulunduğu mebadi-i hâkime ve tarikat-i meslûkedir. Hakkı hak, nâhakkı nâhak, eğrisi eğri, doğrusu doğrudur. Şu kadar ki, nâhakları husrana, hakkolan da hüsn-i akıbete götürür. Demek ki millet, hey'et-i ictimaiyenin kendisi değildir. Ona cemaat, kavm, ümmet, veya Ehl-i millet denilir. Meselâ Yehudîyet ve Nasraniyet bir millettir. Ve fakat Yehud ve Nasara Ehl-i millet, sahib-i millettirler ve kis aleyh. Maamafih millet, "Ehl-i millet" mânâsına da mecaz olarak kullanılır. Meselâ, "millet şöyle yaptı, millet böyle yaptı" denilir ki, kavim demektir. Zikr-i müteallık, irade-i müteallak kabilindendir veya mecaz-ı hazfîdir. Nitekim ayette قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ (*"Bir de Yehud veya Nasara olun ki hidayet bulasınız dediler, de ki: Hayır, hakperest hanif olarak İbrahim Milleti ki o hiç bir zaman müşriklerden olmadı."* Bakara 2/135) her iki mânâ ile kabil-i tefsirdir. «اَهْوَاءَهُمْ» buyurulması gösteriyor ki, Yehud ve Nasara'nın ta'kib ettikleri din ve millet yukarıdan beri nâkâbil-i inkâr bürhanlarla isbat edildiği üzere kendi hevalariyle, gönüllerinin sevdalariyle uydurulmuş tahrifattır. Bunlar, hakka değil, keyflerine tabidirler. Milletleri, Enbiya'ya nazil olan kitablardan ve hak bulanan tevhid, İslâm, ihsan esaslarından inhiraf eylemiş bambaşka bir şey olmuştur. Cenab-ı Allah, bütün bu dinlerin esasat-ı sabıkasını Kur'ân'da beyan buyurarak tasdik, te'yid etmiş ve bunlardan ayrılanların hevadan ibaret bulunduğunu ihtar ile Peygamberini bunlara ittibadan şiddetle tahzir buyurmuştur. Bir ayet evvel, son derece te'min ve tatyib buyurduğu Peygamberine, derakab bu tahziri irad buyurması ne kadar mânâlıdır. Bunun, Peygamber'den ziyade ümmetine müteveccih bulunduğunda şüphe yoktur.

O Ashab-ı heva, o Ehl-i tahrif artık hakikî manasiyle "Ehl-i kitab" değildirler. Çünkü اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ **Bizim kendilerine kitab verdiğimiz ehliyetli kimseler,** يَتْلُونَهُ **o verdiğimiz kitabı tilâvet ederler. Yani virdederek, ders yaparak okurlar,** حَقَّ تِلَاوَتِهٖ **hem hakkiyle tilâvet ederek okurlar.** Tahriften, teşvişten sıyanet ederek hevalarına uymayarak elfazını, maanisini, ahkâmını cidden gözete gözete dikkatli ve saygılı ve devamlı bir surette ve bilmediklerini, anlamadıklarını ehlinden sora sora hüsn-i niyyetle, temiz kalb, temiz ağızla okurlar. Gelişi güzel, baştan kara, bir eğlence gibi okumazlar. Şarkı,

---

Meslûk: Kaynamış. **Tatyib:** İyi davranma, gönlünü hoş etme. **Teşviş:** Karıştırma, bulandırma.

gazel, roman, hikâye yerine koymazlar. Kemal–i hürmet-ü edeble okurlar. أُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ **İşte böyle okuyanlar, o kitaba iman ederler ve hakikaten sahib-ı kitabdırlar.** وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ **Ve fakat her kim o kitaba küfür ve küfran eder, hakkiyle okumaz, hevasiyle tahrif ederse** فَأُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ **işte bunlar da, hasirûn güruhudurlar.** O büyük saadetten mahrumdurlar. Bu ayet, ulemadan Abdullah ibn Selâm ve emsali zevat-ı fadile gibi Ehl-i kitab'ın mü'minleri hakkında nazil olmuştur ki, bunlar, Tevrat ve İncil'i bihakkın tilâvet edegelen Ashab-ı imandan oldukları için Kur'ân'a ve Hatemü'l-Enbiya'ya iman etmişler ve Resulallah'dan razı olmuşlardır. Ashab-ı Sefine denilen zevat dahi bu cümledendir ki, sebeb-i nüzulü bilhassa bunlar olduğu dahi mervidir. Bunlar Cafer ibn Ebi Talib ile beraber bir gemide gelmiş olan otuz ikisi Habeşli, sekizi de Şam Rahiblerinden kırk kişi idiler. Burada Beni İsrail'in de, -(velev kalil olsun) bir kısmı mü'minler miyanına girmiş ve medh-i İlâhîye nail olmuş bulunuyor. Bu mazhariyetin ve bu hususiyetin bahşettiği şevk-u heyecan ile şimdi Beni İsrali'e, bir taraftan evvelki hitabatın tetmimi, diğer taraftan mabadindeki kıssa-i İbrahim'e nazaran bir hüsn-i tehallûs (1) olmak üzere bervech-i âti bir hitab daha tevcih ve akîbinde imamet, millet, ümmet mes'elesi izah buyurulacaktır:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا

Sefine: Gemi, vapur. **Tetmim:** Tamamlama, bitirme. **Mabadi:** Sonrası, bundan sonrası.

[1] Edebiyat-ı Türkiye'de, bir bahisten diğer bir bahse, mukaddimeden maksada intikal için bir münasebet tesis eden söze, "girizgâh", Arabça'da "tehallûs tabir olunur. İlm-i bedi'de bir kelâmdan diğerine doğrudan doğru intikale "ıktidab", tam bir münasebetle intikale "tahallûs", ikisi ortasına "iktidab-ı karib-i tahallus" veya "tahallûsa karib iktıdab" tesmiye olunur.

مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّىۜ وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا

بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَاِذْ قَالَ

اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ

مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلٖيلًا

ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِۜ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٢٦﴾

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعٖيلُۜ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاۜ

اِنَّكَ اَنْتَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ

وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَٓا اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَۖ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَاۚ

اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فٖيهِمْ رَسُولًا

مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

وَيُزَكّٖيهِمْۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿١٢٩﴾ وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ

اِبْرٰهٖيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُۜ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَاۚ

وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٣٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُٓ اَسْلِمْۙ قَالَ

اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصّٰى بِهَٓا اِبْرٰهٖيمُ بَنٖيهِ

وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدّ۪ينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا
وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ
الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَن۪يهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْد۪ي قَالُوا نَعْبُدُ
إِلٰهَكَ وَإِلٰهَ اٰبَائِكَ إِبْرٰه۪يمَ وَإِسْمٰع۪يلَ وَإِسْحٰقَ إِلٰهًا وَاحِدًا
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

122- Ey İsrail oğulları, sizlere in'am ettiğim ni'metimi ve sizi vaktiyle âlemdeki ümmetlerin üzerine geçirdiğimi hatırlayın.

123- Ve sakının öyle bir günden ki, kimse, kimseden bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, ve ona şefaat de faide etmez, hem de hiç bir taraftan yardım olunmazlar.

124- Şunu da hatırda tutun ki, bir vakit İbrahim'i, Rabb'ı bir takım kelimat ile imtihan etti. O, onları itmam edince, "Ben seni bütün insanlara İmam edeceğim" buyurdu. "Ya Rabbi zürriyetimden de" dedi. Buyurdu ki, "Benim ahdime zalimler nail olamaz.

125- Ve o vakit Beyt-i Şerifi insanlar için dönüp varılacak bir sevabgâh ve bir darü'l-eman kıldık. Siz de, makamı İbrahim'den kendinize bir namazgâh edinin. Ve İbrahim ile İsmail'e şöyle âhd verdik: Beytimi hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem rükû ve sücude varanlar için tertemiz bulundurun."

126- Ve o vakit İbrahim; "Ya Rabb, burasını emin bir belde kıl ve ahalisini enva-ı semerattan merzuk buyur. Allah'a ve Ahiret gününe iman eyleyenlerini" dedi. (Allah) buyurdu ki: "Küfredeni dahi merzuk eder de, az bir zaman hayattan nasib aldırırım ve sonra ateş azabına muztar kılarım ki, o ne yaman bir inkılâbtır.

127- Ve o vakit ki, İbrahim, beyitten temelleri yükseltiyordu. İsmail de birlikte şöyle dua ettiler: "Ey bizim Rabbımız, kabul buyur bizden, dai-

ma işiten, daima bilen sensin ancak sen.

128- Ey bizim Rabbımız, hem bizi yalnız senin için boyun eğen müslüman kıl ve zürriyetimizden yalnız senin için boyun eğen bir ümmet-i müslime vücuda getir ve bizlere ibadetimizin yollarını göster ve tevbe ettikçe üzerimize rahmetinle bak, öyle Tevvab, öyle Rahîm sensin ancak sen.

129- Ey bizim Rabbımız, hem de onlara içlerinden öyle bir peygamber gönder ki, üzerlerine ayatını tilâvet eylesin ve kendilerine kitabı ve hikmeti ta'lim etsin ve içlerini, dışlarını temiz paklasın. Öyle Azîz, öyle Hakîm sensin ancak sen."

130- İbrahim'in milletinden kim yüz çevirir? Ancak kendine kıyan sefîh. Hakikat Biz, O'nu dünyada ıstıfa ettik, Ahırette de. O, hiç şüphe yok salâh ile seçilenlerdendir.

131- Rabbı O'na, İslâm emrini verince, "teslim oldum Rabbi'l-âlemine" dedi.

132- Bu dini, İbrahim kendi oğullarına vasiyet ettiği gibi Yakub da, vasiyet etti: "Oğullarım, Allah sizin için o dini ıstıfa buyurdu, başka dinlerden sakının, yalnız müslim olarak can verin." dedi.

133- Yoksa siz şahidler miydiniz? Yakub'a ölüm hali geldiği vakit oğullarına, "benim arkamdan neye ibadet edeceksiniz?" dediği vakit. Dediler ki: "senin Allah'ın ve ataların İbrahim ve İsmail ve İshak'ın Allah'ı, İlâh-i vahide ibadet ederiz, biz ancak ona boyun eğen Müslimleriz."

يَا بَنِى اِسْرَائِيلَ Ey İsrailoğulları, size evvelâ, Beni Ademden kitab ve nübüvvete aşina, ahd-i İlâhî'yi hamil, büyük bir ümmet olmanız, saniyen, kavm-i Musa'dan bulunmanız haysiyetiyle hıtab edildi. Lâkin dinleyenleriniz az oldu. Şimdi onları, te'kid ile beraber bir de, zürriyet-i ibrahim'den bulunmanız haysiyetiyle ıhtarlara muhatab tutulacaksınız. Ehl-i kitab nasıl olurmuş gördünüz ya. Artık akl-ü insafı alarak, اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ vaktiyle **size in'am ettiğim nimetimi, nimet-i nübüvveti ve bilhassa Hatemü'l-Enbiya'nın ba'si va'dini mutazammın olan ve onun bir mukaddimesini teşkil eden, devlet-i mazıyeyi ve o zaman sizi, bütün zevi'l-ukul âlemine tafdil eylediğimi hatırlayınız da,** وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا

Zevi'l-ukul: Akıl sahibleri.

تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ **Kimsenin kimse yerine hiç bir şey yapamıyacağı, kimseden fidye kabul edilmiyeceği, şefaatin de menfaat vermiyeceği ve bunlara hiç bir taraftan yardım edilmiyeceği günden, o görülmedik günün azabından korununuz.** Üçüncü defa olmak üzere bunlar, size ihtar olunur. Siz, o nimetin mazideki sebebi ne idi biliyor musunuz? Bunu bilmek için o nimeti, içinizi çekerek düşünün ve çekdiğiniz, çekeceğiniz belâları hesab ederek ıttıkaya sarılın. وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ **Ve o vakti derhatır edin ki, İbrahim'i, Rabbı bir takım kelimeler ile mübtela kılmış, yani mükellef tutmuş, imtihan etmiş ve binnetice** فَأَتَمَّهُنَّ **o kelimat-ı itmam ve ikma da eylemiş idi.** Yani Rabbı, imtihan etmiş, İbrahim de onları ifa ve itmamına dua etmiş idi.

İBTİLÂ VE BELÂ: Tecrübe ve imtihan mânâsınadır ki, esasen iki emri tazammun eder: Birisi, bir şeyin hafi olan halini tanımak istemek, diğeri de, o şeyin cevdet ve redaetini, kemalini veya noksanını meydana çıkarmaktır. Evvelki, âlim-i kül olan Cenab-ı Allah hakkında kabil-i tasavvur olamıyacağından, Allah'ın imtihanı, ikinci emr ile mülâhaza olunur. Bir de imtihan, imtihan olunan hakkında hayır veya şer bir mihnet-i müstelzim olur ki, bu münasebetle ibtilâ, ale'l-ekser meşakkatli şeyler hakkında kullanılır. Cenab-ı Hakk'ın tekâlifi de kulun temayülât-ı nefsaniyesi ile rıza-yı İlahî arasında deveran ettiği cihetle bir taraftan bir külfet ve zahmeti, diğer taraftan kulda sebeb-i sevab veya ıkab olan ef'al ve halâtın zuhurunu müstelzim terbiyevî bir hastel-i mutazammın olduğundan tecrübe ve imtihana şebihtir. Kulların işlerinde tecrübe ve imtihan ile itkan üzere amel etmelerini ve nazariyat-ı mücerrede ile iktifa eylememelerini ta'lim için Cenab-ı Allah, kendi fiilini tecrübe ve imtihan suretinde ifham buyurmuştur.

İBRAHİM isminin, esasen Süryanî bulunduğu ve Arabça mânâsı, أب، رحم، "Merhametli baba" demek olduğu ve bu suretle Arabî ve Süryanî arasında lâfz-u mânâ müşabeheti buluna geldiği zikredilmiştir.

Rabbı, İbrahim'i böyle imtihan etti de ne yapdı? Ne dedi bilir misiniz? قَالَ **Rabbı, O'na dedi ki:** إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا **"Ben seni insanlara imam kılıcağım, imamet-i kübra ile seni öne düşürüp herkese muktedabih yapacağım."**

İMAM, öne düşmek, maksud-ü metbu olmak mânâsına masdariyetten me'mum mânâsına ism olmuştur ki, muktedabih, ön, öncül demektir. Binaena-

---

Hafi: Gizli. **Cevdet:** İyilik, güzellik, kusursuz, cömert. **Redaet:** Kötülük, fenalık.**Şebih:** Benzer, benzeyen nazir. **İtkan:** Pürüzsüz yapmak, yapılmak, sağlamlaştırmak, delilleriyle bilmek, inanmak.

leyh İmamet-i kübra, umur-ü din-ü dünyada insanlara riyaset, bunun kemali de mertebe-i risalettir. Bu İmamet ise, düsturü'l-amel olacak bir takım ahkâma, millet-ü şeriate mütevakkıf olduğundan bu hitab O'nu, bir din-ü şeriate sahib kılmak ve bununla insanların önüne düşürmek demek olur.

قَالَ **İbrahim, cevaben:** وَمِنْ ذُرِّيَّتِي **"Zürriyetimden de"** dedi. Yani ya Rabbî, beni imam yap, fakat bu ihsanın sade bende kalmasın. Zürriyetimden bir kısmını da ale't-tevali İmam yap. Bana vereceğin nimet-i İmamet-ü risaleti onlara da ver, diye kelimenin itmamını reca etti ve anlaşılıyor ya "hepsine" demedi. Zira bilirdi ki, hepsine taleb, muhalif-i hikmet olurdu. Evvelâ, zürriyetinin kılletini, saniyen, zürriyetinin şıkak ve ıhtilâfını istemiş olurdu. Salisen, birçok ensar ve avana mütevakkıf bulunan İmamet hususunda, zürriyetinin ağyare muhtaç olmasını temenni etmiş bulunurdu ki, bunlar, zürriyeti hakkında hayır dua olmazdı. Her halde zürriyetinde imam bulunurken, ümmet de bulunmalı idi. Bunun için «ذُرِّيَّتِي» demeyip, «وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» dedi. قَالَ **Rabbı, bunu itmamen:** لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ **"Zalimler, benim ahdime nail olmazlar"** buyurdu. Ve zürriyetinden imam olabilecek kısmın, her halde zalimler güruhu olmadığını ve zalimlerin bu devletten kat'iyen mahrum olacaklarını ve İmametin hakkı, âdillere verilmek bulunduğunu ifham etti. Bu âyet, zalimin İmamete ehil olmadığına ve ibtida âdil olup, sonradan zulüm yaparsa hal'ı vacib bulunduğuna delildir. Muarrafbillâm olan cemi'ler, lafz-ı âmm olduklarından, «الظَّالِمِينَ» kıyamete kadar gelecek zalimlerin hepsine şamildir. Fakat bunun, bilhassa nüzul-i Kur'ân sırasında temamen malûm olmuş bir mütenaveli vardır ki, o da, Beni İsrail'dir ve bu nassın mâsîkalehi onlardır. Bunun için idi ki, bâlâdaki ayetlerde müteaddid surette «وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ» diye tevbih edilmişler idi. Surenin başından beri, Beni İsrail'in ta'dad-ı seyyiatındaki hikmet, bu zulmü isbat idi ki, hasılı, "beni İsrail sonradan zalim oldular. Zalimlerden ise, İmam ve Resul olmaz. Onlardan İmamet munkatı olacaktır.", demektir. İşte ey Beni İsrail, sizin vaktiyle o nimete, o fazılete nailiyetinizin sebebi, tâ Hazret-i İbrahim'in Rabbına imtihan verdiği bu kelimattan ve ona olan ahd-ü vaidden nâşi idi. Siz, Hazret-i Musa devrinde zalim değil, belki zürriyet-i İbrahim içinde en mazlûmları idiniz. Bu sayede, o nimet-i İlâhiye'ye nail olmuştunuz. Bir hayli zaman nübüvvet ve İmamet unsuru olarak âlemîne tefevvuk ettiniz. Lâkin icl mes'elesinden itibaren zulme başladınız. Git gide bütün harekâtınızda bu zulüm, nihayet kavminizin haslet-i şamilesi oldu. Artık badema İmamet, İsrail evlâdından çıktı ve İbrahim

---

Kıllet: Azlık, nadirlik. Avan: Yardımcı. İcl: Dana, sığır yavrusu, Samiri'nin yaptığı buzağı.

zürriyetinin diğer koluna geçti. İbrahim'in bu imtihanını ve bu kelimatı iyi hatırlar ve iyi teemmül ederseniz delil-i vazıh ile anlarsınız ki, Tevrat'ta mev'ud olan Hatemü'l-enbiya İsrailoğullarından değil, İsraîl'in amcası Hazret-i İsmail evlâdından gelebilecektir. Siz, Tevrat mucebince bir Hatemü'l-enbiya'nın geleceğinde iştibah etmez ve onunla istiftah ederken bugün ba'sedilmiş bulunan Hatem'ül-Enbiya Muhammed Mustafa (S.A.V.) Hazretlerini, biz Beni İsrail'den değil saika-i hasedle inkâra kalkışıyorsunuz. Halbuki O, bu cihetle sizden değil ise de, diğer ciheten sizdendir ve sizin zulüm damgasından muarra olan aslınızdandır, zürriyet-i İbrahimdendir. Binaenaleyh siz, ancak bu tarik ile gelen şeref-i İmametten de hıssemend olmak istemezseniz zulmünüz, haksızlığınızı daha ziyade tezauf edecek, ile'l-ebed nimet yüzü görmiyeceksiniz. Bu kelimatı belleyiniz ve iyi düşününüz. Ve şunu da hatırlayınız ki, وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا **hani biz,** «بَيْتُ اللّٰهِ ، بَيْتٌ عَتِيقٌ ، اَلْبَيْتُ» **namiyle maruf olan Ka'be'yi vaktiyle insanlara merci' ve me'men yapmıştık.** Nas, onu hac ve ziyaret ederler. Sevab kazanırlar ve onun hareminde bulunanlar taarruzdan emin olurlardı. Şimdi siz, bunu derhatır ediniz. وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّى **Ve makam-ı İbrahim'den bir namazgâh ittihaz ediniz,** orada **namaz kılınız,** yahud dua ediniz.

MAKAM-I İBRAHİM: İbrahim (A.S.) beyti bina ederken, veyahud nası hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir ki, el-yevm makamı İbrahim namiyle maruftur. Tavaf namazı, burada kılınır. Nafi ve İbn Âmir kıraetlerinde mazi sigasiyle, «وَاتَّخَذُوا» okunur. Yani biz, Kâ'be'yi nasa merci ve me'men yapmıştık. Nas da, onu Kıble ittihaz etmişlerdi. Beytü'l-Makdis'ten ev-vel Kıble, o idi. Binaenaleyh burada da tahvili kıbleye teşvik vardır.

O zaman, beyti böyle yaptık. وَعَهِدْنَا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ **İbrahim ile İsmail'e de şöyle ahd, yani ekiden emrettik idi:** اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ki, **beytimi tavaf edenler, mücaveret eyleyen veya i'tikâfa girenler, rükû, sücud yapanlar, namaz kılanlar için temizleyiniz, daima tahir ve pak bulundurunuz,** dedik. Bunların taharet ile icrasını ve taharet-i beyte daima i'tina bir ahd-i İlâhî bilinmesini emreyledik. Rükû ile namaz, yalnız ümmet-i Muhammed'e mahsus olduğuna nazaran Cenab-ı Allah, bu ahidde Hazret-i İbrahim ve İsmail'e böyle bir ümmetin geleceğini bildirmiştir.

Şunu da hatırlayın: وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ **Bir vakit,** yani Hacer ile İsmail'i ibtida

---

Muarra: Fenalıktan uzak, temiz. **Tezauf:** Kat kat olmak. **Me'men:** Güvenilir, emin yer. **Ekiden:** Metin, sağlam, açık ve kesin olarak. **Mücaveret:** Komşuluk, mescidde itikafa çekilmek.

Mekke'nin yerine bıraktığı zaman İbrahim dua edip, şöyle demişti: رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ **Ya Rabb, burayı, bu ziraatsiz vadiyi emniyetli bir belde kıl. Ahalisine meyve, hububat, her türlü semerelerden rızık ver.** Fakat hepsine değil, مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **içlerinden Allah'a ve yevm-i Ahire iman etmiş olanlara Yarabbi!..** Rivayet olunuyor ki, İbrahim aleyhisselâm, İsmail ile Hacer'i buraya bırakıp Şama döndüğü zaman Hacer arkasına düşmüş: "**bu kuru, çıplak derenin içinde bizi kime bırakıp gidiyorsun?**", diye söylenir. O da, cevap vermezmiş. Nihayet Hacer: "**bunu sana Allah mı emretti?**" diye sormuş. Müşarunileyh, "evet" cevabını verince, Hacer (R.A.): "**Öyle ise Allah, bizi zayi etmez**" demiş ve razı olmuş. Hazret-i İbrahim gitmiş. Keda = tepesine çıkınca dereye bakıp, رَبَّنَا اِنّ۪ٓي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّت۪ي بِوَادٍ غَيْرِ ذ۪ي زَرْعٍ ... " (*"Ya Rabbena! Ben zürriyetimden bazısını senin beyti mahreminin yanında, ekin bitmez bir vadide iskân ettim, Ya Rabbena! namazı ikame etsinler diye, bundan böyle insanlardan bir takım gönülleri onlara doğru akıt ve onları hasılattan merzuk buyur, gerek ki şükredeler.*" İbrahim 14/37) dua etmiş idi ki, Sure-i İbrahim'de gelecektir.

قَالَ Bunu itmamen Rabbı dedi ki: وَمَنْ كَفَرَ **Sade iman edene değil, hem ona, hem de kâfir olana rızık veririm.** فَاُمَتِّعُهُ قَل۪يلًا **Ve ancak onu az müstefid ederim. Kâfirin intifaı, Dünyaya münhasır kalır.** ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ **Sonra o kâfiri azab-ı nâra muztar kılarım.** Ahıret azabından kurtulmağa imkân bulamaz.- Hazret-i İbrahim, لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِم۪ينَ "*"Zalimler benim ahdime nail olamazlar.*" nassına istinaden rızık meselesini dahi İmamet gibi kıyas ederek mü'min olanlara tahsisen dua etmişti. Cenab-ı Allah, bu kıyasın sahih olmadığını, rızık mü'min ve kâfire şamil bir rahmet-i dünyevîye olduğundan bunun hem din ve hem Dünyada takaddüm demek olan İmamete kıyası maalfarık bulunduğunu ıhtar buyurarak duayı itmam eyledi. Demek ki, Enbiya'nın kıyas ve ictihadında bile hata olabiliyor ve fakat Allah, onların hatasını derhal tashih buyuruyor. Bunun için umur-ı İlâhiye de kıyas sağlam bir delil değildir. Cenab-ı Allah, gösteriyor ki, kâfir de, dünyada merzuk olur. Fakat bu Dünya intifaı, mahdud, az bir şeydir. Ahırette ebediyen azab-ı nâra atılarak belâsını bulur. وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ **O azab, ne fena bir akıbet ve ona gidiş, ne fena bir gidiştir.**

Nihayet şu kelimeleri de hatırlayın: وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰه۪يمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰع۪يلُ **Hani bir vakit İbrahim, İsmail ile beraber Beytin kaidelerini, temellerini atıyor, yükseltiyordu ve o sırada ikisi birden şöyle dua ediyorlardı:** رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا اِنَّكَ اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ **Ey Rabbımız, barigâh-ı ahadiytine ref'ettiğimiz âcizâne**

Maal-farık: Fark etmekle ayırmakla. Umur: Emirler, işler. İntifa: Fayda temin etmek.

fiillerimizi bizden kabul et. Şüphesiz ki Sen, Semi' ve Alîmsin, duamızı işitir, niyyetlerimizi bilirsin. رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ **Ey Rabbımız, bir de bizi, sana teslim-i nefs etmiş, yüzleri, özleri, sırf Sana müteveccih iki Müslim-i kâmil kıl.** "İslâm", fiili böyle, «لَكَ» gibi «لام» ile sılalandığı zaman istislâm, yani teslim-i nefis, itaat ve inkıyad-ı kâmil mânâsına gelir veya onu tazammun eder. وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ **Bizim zürriyetimizden de sana, arz-ı İslâm etmiş, sana muti, Müslim bir ümmet halket** وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا **ve bizim menasikimizi, yani ibadet edeceğimiz, kurban keseceğimiz mahalleri göster.**

MENASİK: Mensekin cem'idir ki, nusuk veya nüsük mahalleri demektir. «نُسُكٌ» fil'asıl, son derece taabbüddür. Fakat hac ve kurban hakkında şayidir. وَتُبْ عَلَيْنَا **Ve bizim hepimize tevbeler nasıb et ve tevbelerimizi kabul eyle,** bize bir kerre değil daima nazar et. اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ **Şüphesiz ki, Tevvab-ı Rahîm ancak sensin** رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ **Ey Rabbımız, hem o zürriyetimiz içinden onlara senin âyetlerin okur,** وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **kitab ve hikmet ta'lim eder,** وَيُزَكِّيهِمْ **onları pisliklerden tathir eder, kendilerinden bir Resul gönder.** اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Çünkü iradesi nâmağlûb sahibi izzet ve her hükmü aynı hikmet ve her sun'u gayetü'l-gaye muhkem olan ancak sensin.**

ASLI HİKMET: İlim-ü amelde itkan, tabir-i aharle, kavl-ü fiilde isabet demektir ki, tafsili يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ (*"Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllılar anlar."* Bakara 2/269) âyetinde gelecektir. Bu Resulden murad da, Hatemü'l-Enbiya Muhammed Mustafa (S.A.V.) olduğu aşikârdır. Çünkü zürriyet-i İsmail içinde başka bir Peygamber gelmemiş olduğu müttefekun aleyhtir. Nitekim Resulullah, bir hadîsi şerifinde: اَنَا دَعْوَةُ اَبِي اِبْرَاهِيمَ وَبُشْرَى اَخِي عِيسَى وَرُؤْيَا اُمِّي (*"Yani ben, babam İbrahim'in duası ve kardeşim İsa'nın müjdesi ve validemin rüyasıyım."* Müsned: A. b. Hanbel 4; 127-128; 5-262) buyurmuştur. Hazret-i İbrahim'in bu duasına şükrâne olmak üzeredir ki, ümmet-i Muhammed'e de namazlarda «اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى اِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ اِبْرَاهِيمَ الخ...» duası ta'lim buyurulmuştur. Bu âyetler düşünüldüğü zaman, bu salâvat-ı şerife'nin mânâsı ve teşbihin vechi tamamiyle anlaşılır. İşte İbrahim (A.S.), memur olduğu kelimatı eda ve namzed bulunduğu makama irtika için Kâ'be'nin temellerini atarken, oğlu İsmail (A.S.) ile beraber yekzeban olarak yaptıkları duada ve kelimatın bu vechiyle itmamını

İrtika: Yükselme, yukarı çıkma, yüksek derecelere erişme. **Yekzeban:** Bir dilden, aynı şeyleri söylemek.

dua etmiş ve kendine va'd olunan İmametin zürriyetinden bir ümmet-i Müslimeye ve onlar içinde ba'solunacak bir Resul-i zişana müntehi olmasını gaye-i matlab olarak Allah'tan dilemişler ve bu dualar bı'set-i Muhammediye ile tamam olmuştur. İmametten zalimlerin mahrumiyeti, Kâ'be ve ahvali, Mekke, İbrahim ve İsmail zürriyeti, bu zurriyetten ümmet-i Müslime, bunlardan bu Resul-i zişan, tilâvet-i ayat, kitab ve hikmet, tezkiye ve taharet, İslâm kelime-leri tahattur ve teemmül olunursa risalet-i Muhammediye ve millet-i İbrahim olan Din-i İslâm hakkında ciddİen Ehl-i kitab bulunanların hiç şüphesi kalmaz.

Artık وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ **Cenab-ı Allah'ın insanlara böyle bir imam, bir pişüva yaptığı İbrahim'in milletinden, O'nun camiasından, O'nun ruh-ı dini olan İslâm'dan kim kaçar?** Hangi akıl sahibi bundan istinkâf eder de, O'nun zürriyetine mev'ud olan bu saadetten mahrum kalmak ister? اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ **Meğer ki, kendini tezlil-ü tahkir etmek, zillet-i esaret ve mahkûmiyette kalmak istiyen kimse olsun, bu gibilerden maadası o büyük milletten sarfınazar edemez.**

Rivayet olunuyor ki, Abdullah ibn Selâm, biraderzadeleri Seleme ile Mühacir'i İslâm'a davet etmiş: "**Ve şu muhakkak malûmunuzdur ki, Allah Teâlâ Tevrat'ta, "Ben İsmail evlâdından Ahmed isminde bir Peygamber göndereceğim, O'na iman eden hidayet-ü rüşde erecektir. İman etmiyen de mel'undur buyurdu**", demiş. Bunun üzerine Seleme, imana gelmiş velâkin Mühacir imtina etmiş idi. O zaman bu âyet nazil oldu. Ebü'l-enbiya olan İbrahim, bakınız ne büyük zattır. وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا **Nam-ı uluhiyetime kasem olsun ki, biz, o azamet-i şanımızla İbrahim'i dünyada istifa ettik. Yani sair halk arasından bir zübde-i safiye olarak seçtik.** Tehzib-ü terbiye edip, halil ittihaz eyledik. **İmamet-i, kübraya,** nübüvvet-ü hikmete intîhab-ü ihtiyar eyledik. وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ **Şüphe yok ki, Ahirette de o her halde salihîn zümresinden istikametiyle hayr-ü salâh üzere sebatlarına şehadet edilmiş olan rical-i İlâhî cümlesindendir.** Dünya ve Ahirette böyle bir zatın milletinden, aklı başında bulunanlar hiç istinkâf eder mi? O istifa da, ne zaman oldu bilir misiniz? اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ **Rabbı O'na arz-ı İslâm et, bana ıhlâs-ü iman ile teslim ol dediği ilk an-ı teklifte ki,** قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ **Rabbü'l-Âlemîn'e teslim-i nefsettim, özümü şirkten sakınıp yüzümü ancak O'na tuttum demiş,**

Tahattur: Hatırlamak, tehlikeden kaçıp kurtulmak. **Pişüva:** Reis, imam. **İstinkaf:** Kabul etme. **Istıfa:** Seçmek, bir şeyin en iyisini seçip ayıklamak.

tevhide iman etmişti. «أَسْلِمْ» Emri, ilk iman teklifinin teveccühünden kinayedir ki, bu emir, Sure-i İbrahim'de وَكَذٰلِكَ نُرِي اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ * فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا (*"Bu suretle İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtünü gösteriyorduk ki yakîn hasıl edenlerden olsun. Vakta ki üzerini gece kapladı bir yıldız gördü "bu imiş Rabbım" dedi, derken batıverince "ben öyle batanları sevmem" dedi."* En'am 6/75-76) ayetlerinde beyan olunduğu üzere irae-i delâil suretiyle bir ıhtar idi. Yâni Allah Teâlâ, O'nun kalbine marifet-i İslâm'a saik dalâil-i tevhidi göstermiş, yıldızların, Kamerin, Şemsin üfulünden, Halik Teâlâ'ya ve vahdaniyetine istidlâl-i ıhtar eylemiş. O da, henüz bülûgundan mukaddem ve mertebe-i nübüvvete ermeden evvel nazarî bir istidlâl-i aklî ile hudus-i âlem delilinin künhünü idrak etmiş, اِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنِيفًا وَمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (*"Ben her dinden geçib sâde hakka eğilerek yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Fâtıra döndüm ve ben müşriklerden değilim."* En'am 6/79) diye Rabbü'l-Âlemîn'e arz-ı iman ve İslâm etmiş idi ve binaealeyh hiç bir zaman kalb-i İbrahim, şirk ile alûde olmadı, ibtidasından intihasına. Muvahhid-i Müslim idi. Rabbı O'nu, aklının bidayetinden itibaren ıstıfa etti ve imtihan ve ibtilâsı o zaman başladı. Kelime-i İslâm, o zamandan itibaren İbrahim'in milleti oldu. Bu kadarla da kalmadı. وَوَصّٰى بِهَا اِبْرٰهٖيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ **Bir de, hem İbrahim kendisi ve hem torunu Ya'kub, her ikisi kendi oğullarına dahi bu milleti veya bu kelimeyi tavsiye ettiler.** Nafî, İbn Amir, Ebu Ca'fer kıraatlarında «أَوْصٰى» «بِهَا» okunur ki, vasıyyet ettiler demek olur. İbrahim'in oğulları: İsmail, İshak, Medyen,, Medan dört idi. Sekiz veya yirmi dört rivayeti de vardır. Yakub'un oğulları on iki idi: Rubin, Şem'un, Lâvi, Yehuza, Yeşsuhuz, Zebulun, Zevana, Teftuna Kevza, Uşir, Bünyamin, Yusuf Aleyhisselâmdır ki, Beni İsrail, bu on iki biraderin evlâd-ü ahfadıdır. İbrahim ve Yâkub'dan her biri, oğullarına bu milleti şu suretle tavsiye veya vasiyyet ettiler: يَا بَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّينَ **"Oğullarım, Cenab-ı Allah her halde sizin için ittiba olunacak dini bizzat ıstıfa ve intihab etti. Size dinlerin en safını, en güzidesini ihsan eyledi.** فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ **Binaenaleyh, Müslim-i kâmil olmakdan başka bir halde ölmeyiniz."**

Ey millet-i İbrahime rağbet göstermiyen Beni İsrail ve eşbahı, اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ اِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي **Ölüm Yakub'un huzuruna geldiği, yani Yakub vefat ederken, hal-i ihtidarda bulunduğu sırada oğullarına: "benden sonra neye ibadet ve kulluk edeceksiniz?" dediği vakit siz hazır mı idiniz?** Değildiniz. Halbuki hakikî Beni İsrail olan Yakub'un oğulları hazır idiler. O'na cevab verdiler. Ne dediler bilirmisiniz? Bunu, vehy-i İlâhî ile

öğreniniz: قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَائِكَ اِبْرَاهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ **"Biz, senin ma'budun, ve ataların İbrahim ve İsmail ve İshak'ın ma'budu bir İlâh'a ibadet ve kulluk edeceğiz ve biz, ancak O'na Müslim-ü münkadız, başkasını tanımayız."**, dediler. Mısırlılar'ın türlü türlü putlara taptıklarını gören Hazret-i Yakub, onların içinde bırakacağı oğullarına mukaddema yaptığı vasıyetin infazını te'kid için, son nefesinde bu suali sormuş ve hakikaten İsrail, Abdullah olduğunu ve İslâm üzere ölmek vasiyetinin nümunesini evlâdına göstermiş idi. Oğulları da, bu cevabı vererek, o vasiyetin infazına azimlerini gösterdiler ve dikkat ediniz ki, Yakub'un dedesi İbrahim'den ve amcası İsmail'den başladılar. Bunları da, «اٰبَائِكَ» unvanı altında O'nun babalarından saydılar ve kendilerinin sade Beni İsrail değil, Beni İbrahim, zürriyet-i İbrahim olduklarını da ifade ettiler. Çünkü kıssa-i İbrahim'i biliyorlardı. Sırr-ı nimeti anlıyorlardı. Burada Tevrat'ın Hatemü'l-Enbiyayı tebşir ve tar'if eden ayetlerinden bazılarındaki, "ıhvanınızdan" kelimesinin mânâsına bir beyan vardır. Ellerdeki Tevrat'ın beşinci sifrinin, on birinci faslında lisan-ı Musa'dan: "İlâhınız Rabb Teâlâ, size aranızdan ve ihvanınızdan bana benzer bir Nebi (nebiyyen misli) ikame edecektir." Yine bu fasılda: "Rabb-i Teâlâ Musa'ya dedi ki: "Ben, onlara ihvanınız miyanından sana benzer, sana mümasil bir Peygamber (nebiyyen misleke) Nasb-ü ikame edeceğim. Bunun benim ismimle tebliğ edeceği kelimatı her kim dinlemezse ben, ondan intikam alırım." varid olmuştur. Ve bundan dolayıdır ki, hâlâ Beni İsrail ona muntazırdırlar. Ey Beni İsrail, demek ki, Hatemü'l-Enbiya, Musa'ya mümasil bir sahib-i şeriat ve furkan olacak ve ıhvanınız arasından ba's buyurulacaktır. Beni İsrail'den böyle bir Peygamber gelmemiştir. Ve bu sizden değil ihvanınızdan gelecektir, acaba Beni İsrailin ihvanı kimlerdir? Yine Beni İsrail midir? Halbuki bütün Beni İsrail'in ihvanı onların kendileri olmamak lâzım gelir. Yakub'un oğulları, babalarına cevab verirken, "Babaların İbrahim ve İsmail ve İshak" demekle bu uhuvveti göstermişlerdir. Yakub'un kardeşi Is evlâdından, Eyyub Aleyhisselâmdan başka Peygamber gelmemiş, O da, Hazret-i Musa'dan evvel gelmiştir. Bu ihvan, her halde evlâd-ı İsmail, zürriyeti İbrahim'dendir. İsmail, İshak'ın büyük kardeşi ve Yakub'un amcası idi. Hakikî mânâsiyle Beni İsrail olan Yakub oğulları, İsmail'e dahi baba demekle, İsmail evlâdının bu uhuvvetlerini anlatmışlardı.

Ulema-i İslâm ve müfessirîn-i kiram, elde bulunan kütüb-i salifede Hatemü'l-Enbiya Efendimizin bi'setini sarahaten veya istidlâlen tebşir ve ta'rif

---

Münkad: İtaat eden.

eden âyetlerin bazılarını bervechi âti zikr-ü beyan eylemişlerdir.

Evvelâ: Tevrat'ın bâlâda nakleylediğimiz iki âyeti ki, Arabcaları, اِنَّ الرَّبَّ اِلٰهَكُمْ يُقِيمُ لَكُمْ نَبِيًّا مِثْلِي مِنْ بَيْنِكُمْ وَاِخْوَانِكُمْ اِنَّ الرَّبَّ تَعَالٰى قَالَ لِمُوسَى اِنِّى مُقِيمٌ لَهُمْ نَبِيًّا مِثْلَكَ مِنْ بَيْنِ اِخْوَانِهِمْ اَيُّمَا رَجُلٍ لَمْ يَسْمَعْ كَلِمَاتِي الَّتِى يُؤَدِّيهَا عَنْ ذٰلِكَ الرَّجُلِ بِاسْمِي اَنَا اَنْتَقِمُ مِنْهُ dür.

Bunun Yunanca'sı da, şu vechiyle manzur-ı acizanem olmuştur:

پرو فتيز ايمن انا ستش كريوس اوثغوس افتون اذرفون ايمون او سمه استفون بسا پيشسى اينون قالوسى توپرو فتو
اچينو اقسلو ترقتسته افتو لا غو افتس

Saniyen: Tevrat'ın sifr-i evveli faslı tasiinde: *"Hacer'e Sare gadab ettiği vakit, Allah'ın meleki göründü, "Ya Hacer nereye gitmek istiyorsun ve nereden geliyorsun?" dedi. "Seyyidem Sâreden kaçıyorum"* cevabını verdi. Bunun üzerine melek: *"Seyyidene dön ve O'na tevazu eyle. Zira Allah, senin zer'ini ve zürriyetini teksir edecek, sen gebe olacak bir oğlan doğuracaksın. Allah Teâlâ, senin tazarruunu ve huşuunu dinlemiş olduğundan dolayı, O'na İsmail tesmiye edersin. O, insanların göz bebeği olacak ve O'nun eli hepsinin fevkinde olacak ve hepsinin eli O'na hudu' ile uzanacak ve o bütün kardeşlerine rağmen şükredecek".* İsmail Aleyhisselâm'ın eli, cemii nasın fevkinde olması ise bizzat değil, ancak evlâdından Muhammed Aeyhisselâm'ın ba'siyle olduğunda şübhe yoktur. Zira o zamana kadar İsmail ve evlâd-ı İsmail, Badiye'de mahsur idiler. Bi'set-i Muhammediye üzerine Din-i İslâm ile şark-u garbe istilâa ettiler.

Salisen: Yine bu sifrin yirminci faslında, *"Rabb-ı Teâlâ, Tur-u Sina'da geldi ve bize Saîrden tulû etti ve Faran dağlarında zuhur eyledi ve sağından Kıddislerin unvanlarını saf yaptı da, onlara izzet ihsan etti ve onları bütün şuûba sevdirdi ve Kıddislerin hepsine bereketle dua etti".* Faran dağı, Hicaz'dadır. Zira Tevrat'ta, *"İsmail, Faran beriyesinde remiy teallüm etti."*, diyor. İsmail'in Mekke'de sakin olduğu da malûmdur. Binaenaleyh bu ayetin de Hicaz'da bi'set-i Muhammediye'ye ve feth-i Mekke'ye işaret olduğunda iştibah edilmemek lâzım gelir. Yehudîler bunu, *"Tur-u Sina'dan ateş zuhur ettiği vakit sâirden ve cebel-i Faran'dan dahi birer ateş zuhur ve bu mevazıa intişar eyledi."*, diye te'vil ediyorlar. Lâkin Allah'ın bir yerde mücerret bir ateş halketmesine, oradan rab geldi, tulû etti, zuhur etti denilmiyeceği aşikârdır. Böyle denilebilmek için oralarda bu vakıayı müteakıb bir vahy veya ukubet gibi bir harika ta'kib etmek ıktıza eder. O zaman ise Tur-u Sina'dan başka buralarda böyle bir

---

Manzur: Görülen, bakılan. **Sifr:** Yazılmış nesne, mektup. **Tazarru:** Kendi kusurların bilip tevazu ile yalvarmak.

şey olmadığı müsellem bulunuyor. Her halde bu ayet, bi'set-i Muhammediye'ye ve O'nun Ashabına ve ale'l-husus Mekke'nin fethi esnasındaki Eshab-ı kiram saflarına işaret olduğu şüphesizdir. Nitekim kitab-ı Habkukta, bu mânâ tamamen beyan olunmuştur. Şöyle ki:

"Allah Tur-u Sina'dan, Kudsî cebel-i Faran'dan geldi. Muhammedin behasınban sema bir açılsa ve hamdinden arz bir dolsa, manzarasının şuâ-ı nur gibi olurdu. Beldesini izziyle muhafaza eder. Ölümler, önünden yürür. Yırtıcı kuşlar, askerine arkadaş olur. Kalktı, arzı misaha etti ve bütün ümmetleri teemmül ve onlardan bahseyledi. Kadîm dağlar eğildi, ebedî tepeler indi, ehl-i Medyen'in örtüleri sıyrıldı, atlara bindik gavs ve inkıyad binidlerinin üstüne çıktık. Yakında yaylarını doldurub atacaksın, ya Muhammed oklar senin emrinle tam bir karış kânacak, arz, nehirlerle gürleyecek, seni dağlar gördü titredi, sel yağmurları senden inhiraf etti. Mehar-i ru'bundan ürktü, korkusundan ve perişanlığından ellerini kaldırdı. Şems-ü Kamer, mecralarından tevakkufa uğradı. Askerler, oklarının parıltısından ve beyanının parlaklığında yürüdü. Arzı gadabla çiğnersin, ümmetleri zecren döver harman edersin. Çünkü sen ümmetinin halâsı ve babalar toprağının istihlâsı için zuhur ettin." Nasara nushalarında son fıkra ümmetinin halâsı ve Mesih'in istihlâsı için zuhur ettin suretinde görüldüğü de mervidir. Filvaki Muhammed Aleyhisselâm, meşair-i kadimeyi geçmiş ve Hazret-i Mesih'i de Yehud ve Nasara'nın yalanlarından kurtarmıştır.

Rabian: Kitab-ı Eş'iya'nın yirmi ikinci faslında: *"Kuvvet ver, çiçek aç, musahibin Mekke'ye niyyet ediyor. Artık vaktin yaklaştı, Allah'ın kerameti üzerine doğacaktır. Arz zulmetlere bürünmüş, sis ümmetleri kaplamıştır. Rabb, sana tam bir işrak: «إشراق» ile işrak edecek, üzerine kerametini ızhar eyliyecek. Ümmetler, senin nuruna, mülûk senin zıya-ı tulûuna yürüyecek. Gözünü etraftakilere kaldır ve teemmül et. Zira onlar, senin yanında toplanacak ve seni hac ve ziyaret edecek ve sana veledin, beled-i baidden gelecek. Çünkü sen, Ümmü'l-kura'sın. İmdi sair bilâd evlâdı, ke enne Mekke'nin evlâdı demektir. Ve erkeler, serirler üzerinde esvabınla ziynetlen, bunu gördüğün zaman mesrur olacak, ibtihac duyacaksın. Çünkü denizin zahîreleri sana meyledecek, ümmetlerin askerleri sana hac eyleyecek, Medyen toklulan sana sevkolunacak, Ehl-i Seba' sana gelip Allah'ın ni'metlerini konuşacaklar ve O'na temcid edecekler. Faran'ın*

İzz: Kıymet, değer şerif, azim. **Misaha:** Ölçmek, miktarını bilmek. **Zecren:** Zorlayarak, ceza olarak.

ağnamı sana gelecek ve benim mezbahıma beni razı edecek kurbanlar refoluna-cak ve o zaman ben, beyt-i mahmidetim için bir hamd ihdas edeceğim". Bu ev-safın hepsi, Mekke için fethinden sonra vücud buldu. Milletlerin askerleri ona haccetti, denizlerin zahîreleri oraya aktı, ihdas olunan hamd de, لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ اِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ *"Buyur Allah'ım! emrine hazırım. Senin hiç ortağın yoktur. Emret Allah'ım! Muhakkak ki hamd, nimet ve mülk senindir. Senin şerikin ve ortağın yoktur."* dir. Arablar, evvel de telbiye ederlerdi. Fakat, لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ اِلَّا شَرِيكَ هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ *"Buyur Allah'ım! Senin kendine ait olup sahip bulunduğun ve senin için olan ortakdan başka bir ortağın yoktur."* (Buhari; Hac-26) derlerdi. Kitab-ı Eş'iya'da Badiye hakkında bir çok tevsıfat vardır.

Hamisen: Tevrat müfessirlerinden Seman, Tevrat'ın sifr-i evvelinde şunu rivayet etmiştir: Allah Teâlâ, İbrahim Aleyhisselâm'a vahdeyip dedi ki: İsmail hakkındaki duanı kabul ettim ve O'nu mübarek kıldım, büyüttüm ve cidden muazzam yaptım. Oniki büyük tevlid edecek O'nu ben bir ümmet-i azime için imam yapacağım." Evlâd-ı İsmail'de Peygamberimiz Muhammed Aleyhisselâm'dan başka bir ümmet-i azîmeye iman olan yoktur ve bu ümmet, ümmet-i Muhammed olduğu zahirdir.

Sadisen: Tefsir-i sadedinde bulunduğumuz ayet-i Kur'ân ile alâkadar olmak üzere Hazret-i Yakub'un evlâdına vasıyyeti hakkında, Tevrat'ın Yunanca tercemesinde şu ayet nakledilmiştir:

او چقليبون ارخون الشيغو ذاچه ايغمنوس افتو يزون افتراوس پچنه چه افتوس پروس ذوچيه اثنون

MÂNÂSI: "Hazret-i Yakub, oğullarına hıtaben demiş ki: *"Ey benim oğullarım, gelecek Resul gelmediği müddetçe bizden nübüvvet münkati olmaz. O, geldikten sonra bizden nübüvvet ve saltanat münkati olur. Cümle âlem onun kudumuna muntazırdır."*

Sabian: Zebur'un yine Yunanca'sından şu nakledilmiştir:

انا تلی اترس افتو ذیچه اوشيينى چه پشيوس ايرنيس آ اوس او اندن ارثى ايسلنى چه فتا چير لفسى ايو ثلا سي آ
اوس ثلاسيش چه ايويونا مون آ اوس پراتو قس ايقو منس انو بيون پرو پسنده اثيو بس چه ايوخري آفتو حلينقور
سيچه په پروشحيليون افتون پندس ايراسيس بس بس

Yani, Hakk Teâlâ, vahy tarikiyle Davud'a buyurdu ki:"Senden sonra sahib-i şeriat bir Peygamber bâ'sedeceğim ki, şems-i nübüvveti şark ve garbe nur saçacak, O'nun ilk ittiba eden ümmeti, kavm-ı Arab'dan olacak, inad ve muha-

---

Mahmidet: Övme, sena etmemek.

lefet edenler makhur ve zelil kalacak, şeriatine cihanın mülûkü itaat edecek, din-ü şeriati kıyamete kadar baki olacak."

Saminen: İncillerde de hilye-i Muhammediye hakkında bişaretler mevcuddur. Ezcümle: ار خنو موس اوصبروس تامو يفونده اوتى پروتوس موانى اواحمى اقشيفوس ليسون توغانده قونوزغا نفون افتو nassı mevcuddur.

Yani, Hazret-i İsâ buyurmuş ki: *"O ki, benden sonra gelecek, benden evvel halk olunmuştur. Ben, O'nun papuçu bağını çözmek hizmetine lâyık değilim"*. (Meta İncili) [1]

Tâsian: قَالَ الْمَسِيحُ لِلْحَوَارِيِّينَ اَنَا اَذْهَبُ وَسَيَاتِيكُمُ الْفَارَقْلِطُ رُوحُ الْحَقِّ الَّذِى لَا يَتَكَلَّمُ مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ اِنَّمَا يَقُولُ كَمَا يُقَالُ لَهُ Yani, Hazret-i Mesih, Havariyuna demiştir ki: *"ben gideceğim ve size, Fariklit ruhu'l-hakk gelecektir ki, kendi tarafından tekellüm etmez. Ancak O'na söylendiği gibi söyler.* «يُوحَنَّا» Filvaki Kur'ân'da «اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ» (*"De ki; "Ben size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır demem, gaybı da bilmem, size "ben melekim" de demem, ben ancak bana verilen vahye ittiba ederim" De ki; "kör, görenle bir olur mu? Artık bir düşünmez misiniz."* En'am - 6/50) قُلْ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِى اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ (*"Böyle iken ayetlerimiz birer beyyine olarak karşılarında okunduğu zaman likamızı arzu etmiyenler "bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir" dediler, de ki, onu kendiliğimden değiştirmekliğim benim için olacak şey değildir, ben ancak bana vahyolunana ittiba ederim; ben, Rabbıma isyan edersem şüphesiz büyük bir günün azâbından korkarım."* Yunus 10/15) وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْىٌ يُوحٰى (*"Ve hevadan söylemiyor. O sade bir vahiydir, ancak vahyolunur."* Necm 53/3-4) ayetleri bunu musaddıktır. Fariklıt, iki vech ile tefsir edilmiştir:

Birisi, Şafi' müşeffa demekdir ki, Resulallah'ın bir sıfatıdır. **İkincisi,** Bazı Nasara demişler ki, Fariklıt, hak ile batılı ayıran demektir. Aslı Faruktur. Lit, tahkik ve te'kid ifade eder. Bu suretle Fariklit, Sahibü'l-Fürkan demek olur. Bu ise, Hatemü'l-Enbiya Efendimizin isimlerinden biridir. Ve Nasara'nın bu âyetleri anlamak istememeleri, mahzı, dalâlettir. Evvelkisi, Fariklitin Yunanca, ikincisi İbranîden me'huz olduğuna göredir.

Aşiren: Bu âyetler, eldeki Kütüb-i salifenin nüsah-i muhtelifesinde mevcud olan ve Yehud-ü Nasaraca aslı değil, yalnız maanîsi gizlenmek ve su-i te'vil ile tahrif edilmek istenilen ayetlerdir. اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ اُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ

Makhur: Kahredilmiş, mahvedilmiş.

[1] İşbu Yunanca ayetler, Sultan Ahmed zamanında Din-i İslâm-ı kabul eden Mehmed efendi nam zatın, sebeb-i ihtidasını göstermek üzere yazdığı güzel bir risaleden nakledilmiştir.

(*"Kendilerine kitabı verdiğimiz ehliyetli kimseler, onu tilavetinin hakkını vererek okurlar, işte onlar, ona iman ederler, her kim de onu inkar ederse, işte onlarda hüsranda kalanlardır."* Bakara 2/121) muktezasınca bunlar, hakkıyle okuyanlar ve cüz'î fehim ve insafı olanlar için bilhassa hey'et-i mecmuasiyle her türlü şüpheyi kesmeğe kâfi beyyinattır. Ve Kur'ân'da, bunların her birini musaddık ayetler de vardır. Bunlardan başka müfessirîn-i izam, aslı büsbütün zayi' edilmiş bazı âyetler dahi nakletmişlerdir. Ezcümle, İbn Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu üzere, Cenab-ı Allah, Tevrat'ta, Beni İsrail'e şöyle bir ahd vermiştir: **"Ben, Beni İsmailden bir Nebiy-yi ümmi ba'sedeceğim. Her kim, O'na tabi olur ve getirdiği nuru tasdik ederse günahını mağfiret ve kendini Cennete idhal eylerim ve ona iki ecir veririm. Biri Musa'nın vesair Enbiya-i Beni İsrail'in getirdiklerine ittiba ecri, biri de evlâd-ı İsmailden Nebiy-yi ümmî Muhammed'in getirdiğine ittiba ercidir."** Bunun Kur'ân'daki tasdikı: اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ (*"Bundan evvel kendilerine kitap verdiklerimiz onu iman ediyorlar."* Kasas 28/52), ... أُولٰئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا ... (*"İşte bunlar ecirlerine iki kere nâil kalınacaklar, çünkü sabretmişlerdir, hem de kötülüğü iyilikle defeyler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayra sarf ederler."* Kasas 28/54) kavl-i İlâhî'sidir. Bir de, Tevrat'ta Hatemü'l-Enbiya'nın, **"Mevlidi Mekke'de, meskeni Taybe'de, mülkü Şam'da ve ümmeti Hammadûn"** diye tavsıf edildiği menkuldür.

Bâlâda nakledilen ve el-yevm mevcud bulunan kütüb-i salife âyetleri de, kât'iyen gösteriyor ki, Cenab-ı Allah, ötedenberi ümem-i salifenin her birine istikbalde gelecek ve gaye-i kül olacak bir Peygamber-i âlîşan'ı v'ad-ü tebşir buyurmuş ve kudumundan evvel hepsine anilgıyab iman teklif eylemiş ve her kitabın ehli bunu kabul ile Allah'a ahd vermiştir. Bu ahd ve bu ayat mucebince, ne Museviyet mebde, ne de nasra niyet müntehadır. Tevrat mucebince Musa'ya benzeyen ve kitabı hep Bismillâh ile başlayan o Peygamber, Hazret-i İsa olmadığı zahir bulunduktan başka, İncil ayetlerinin delâletlerin mucebince kendisinden sonra sahibü'l-Furkan ve ruhu'l-hak olan o Peygamberin teşrif edeceğini tebliğ ve tebşir etmiş olmakla kendisinin ve dininin gaye-i kül bulunmadığını beyan eylemiş ve Hatemü'l-enbiya hakkında en son ahdı o almıştır. İşte bu v'ad ve ahd-ı tasdik ve bilfiil tahakuk ettirmek üzre Cenab-ı Allah, lâ raybe fih" olan kitab-ı mübini ve furkan-ı hakîmi ile Hatemü'l-Enbiya Muhammed Mustafa (S.A.V.) Hazretleri'ni ba's buyurmuş ve bunun için Beni İsrail'e ilk hitabında, وَاَوْفُوا بِعَهْدِى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ (*"Ey israiloğulları size in'am ettiğim nimetimi hatırlayın ve ahdime vefa edin ki ahdinize vefa edeyim ve benden korkun artık*

benden." Bakara 2/40), وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ (*"Ve beraberinizdekini musaddık olarak indirdiğim Kur'ân'a iman edin, ona inanmıyanların birincisi olmayın, benim ayetlerimi bir kaç paraya değişmeyin ve benden, sakının artık benden."* Bakara 2/41) emirleriyle bu ahdın icra-yı icabını taleb etmiş ve bu babdaki bütün şübheleri halletmek için, aklî, naklî her türlü edilleyi bast eylemiş ve nihayet kıssa-i İbrahim'deki kelimata ve vasıyet-i Yakub'a nazar-ı dikkati celbederek ihvanın mânâsını, İslâm'ın kıymetini tefhim ve künh-i meseleyi tenvir eylemiştir. Şimdi bütün bu hıtabatın faidesini telhis için buyuruluyor ki:

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

134- O, bir ümmetti geldi, geçti. Ona kendi kazandığı, size de kendi kazandığınız. Siz, onların amellerinden sorulacak değilsiniz.

ÜMMET: İmam maddesinden me'huz bir ismi cemi'dir ki, fırak-ı nâsa metbu' ve muktedabih olan cemaat demektir. Yani bir İmam maiyetinde kavi bir cihet-i vahdetle toplanıp muntazam bir surette icra-yı faaliyet eden ve bu suretle muhtelif sunuf ve firak-ı insaniye üzerine hâkim bulunan hey'et-i içtimaiyedir, Tabir-i aharle ümmet, imamet-i kübraya haiz cemaattir. Cemaatlere nazaran ümmet, fertlere nazaran imam gibidir. Demek ki, ümmet, bir millet-i hâkime ashabından müteşekkil olan hey'et-i içtimaiyedir.

تِلْكَ **Bu zikrolunan cemaat,** yani İbrahim ve Yakub ve bunların vasiyetlerini tutan muvahhid Müslim oğulları, اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ **geçmiş bir ümmettirler,** müteferrik insan fırkalarının tevhidi için, önlerine düşmüş, ıktida ve *ittibaa lâyık* bir cemaattirler. Binaenaleyh onlar başka, siz başkasınız. Siz, onlar değilsiniz ve onlar, sizden hiç değildir. Siz, onların evlâdıyız diye kuru bir neseb ile iftihar etmekle kurtulamazsınız. لَهَا مَا كَسَبَتْ **Onların kazandıkları onlara aid,** وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ **sizin kazandığınız da size aiddir.** تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Ve siz, onların yaptıkları amellerden mes'ul olmazsınız. Herkesin menfaati, kendi ka-**

Bast: *Genişlemek, açmak.*

zancında ve herkesin mes'uliyeti, kendi amelindedir. Cemaatler de, böyledir. Sizden evvelkiler hasenat kazandıkları halde siz, onlara benzemeyip fenalık kazanırsanız mücerred neseb davasıyle onların kazancından intifa edemezsiniz. Bil'akis evvelkiler, fena şeyler yapmışlar ve siz de onlara tabi olmamış iseniz, onların fenalığı sizden sorulmaz. Sizden sorulacak olan kendi amellerinizdir. O halde, eslâfınızın iyiliğiyle iftihar etmeyin. Siz de, onlar gibi iyi kazançlar kazanın. Kezalik eslâfınız hatalar yapmış, seyyiat işlemiş ise, onunla da me'yus olmayın. Siz, onlara uymıyarak hak yoluna gidin, hasenat yapın. İyilerin, büyüklerin evlâd ve mensubîni onlara iktida ve ittiba ederek İslâm-ü ihsan ile iyi ve büyük ameller yapmazlarsa, kuru intisab ile kendilerini kurtaramazlar. Kezalik kötülerin evlâdı, onlara uymayarak iyi ve güzel ameller yaparlarsa, mücerred nesebden dolayı onların seyyiâtından muahaze edilmezler ve kendilerini kurtarırlar. "كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ" (*"Ve İman edenleri ki zürriyetleri de iman ile arkalarından gelmiş "Zürriyetlerini kendilerine ilhak etmişizdir" bununla beraber kendilerine amellerinden hiç bir şey eksiltmemişizdir, herkes kazancına bağlıdır."* Tur - 52/21), وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (*"Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendinin değil."* Necm - 53/39) Nitekim Resullullah da, akrabası Beni Haşim'e: لَا يَأْتِينِي النَّاسُ بِأَعْمَالِهِمْ وَتَأْتُونِي بِأَنْسَابِكُمْ *"Sair insanlar, bana amelleriyle gelirken siz, sade neseblerinizle gelmeyin."*, buyurmuştur. Gerçi neseb, karabet, bir şereftir. Fakat sadece neseb halâs-ü felâh için bir sebeb değildir. Müfid olan intisab, asıl hüsn-i amelde, din-ü ahlâkta, hasılı sebebde ittiba ile intisabdır. فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ (*"O vakit Sûr üfürüldü mü artık beyinlerinde o gün ne ensab vardır ne de soruşurlar."* Mü'minun 23/101) Cenab-ı Hakk'ın mevahibi fıtriyesi çoktur ve bütün mahlûkatına şamildir ve mebde-i fıtrat herkes için cebrîdir. Lâkin insan için buna mukabil bir kanun vardır ki, o da, kanun-ı taleb ve kesibdir ve insan bundan mes'uldur. Kazançların hesabı görüldüğü zaman mevahib-i fıtriyesini su-i istimal edenler, daha çok zarar ederler. O vakit büyük nesebler yüzkarası olur. Bunun için herkes, kazancına bağlıdır. Acaba bu böyle mutlak mıdır? Bu ayetler mutlak görünüyor. Fakat herkesin menfaat-ü mazarreti, kendi kesbine maksur olacak, kimse kimsenin amelinden asla müntefi ve mutazarrır olmayacaksa teâvünün, içtimaiyetin, ümmet-ü İmametin hikmet ve faidesi nedir? Bu bir teshilden ibaret olsa, yine bir menfaat değil midir? Sonra tevarüs bir hükm-i Dünyevî dahi olsa bunun menafi-i uhreviye de hiç hükmü yok mudur? Ve eğer al'el-ıtlak böyle ise, bâlâdaki Beni İsrail kıssalarında ha-

---

Ensab: Soylar, baba tarafından hısımlar. **Mevahib:** Karşılıksız verilenler, ihsanlar. **Müntefi:** Fayda gören. **Mutazarrır:** Zarar görmüş olan.

lef-ü selef yekdiğerinin ef'al-ü ahvaliyle niçin medih veya mu'ahaze olundular? gibi sualler hatıra gelir. Filvaki bu hüküm, mutlak değildir: كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ اِلاَّ اَصْحَابَ الْيَمِينِ (*"Her nefis kazancına bağlıdır. Ancak ashabı yemin. Cennetler-dedir, soruşur dururlar."* Müddessir 74/38-39) ayeti mucebince, kesbinin fevkinde mazhar-ı nimet olan ashab-ı yemin vardır. Kezalik, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (*"Ve iman edenleri ki zürriyetleri de iman ile arkalarından gelmiş, zürriyetlerini kendilerine ilhak etmişizdir. Bununla beraber kendilerine amellerinden hiç birşey eksiltmemişizdir. Herkes kazancına bağlıdır."* Tûr - 52/21) ayeti mucebince, ittiba şartiyle zürriyetin usulüne, ilhakı da, derece-i kesbin fevkinde bir saadet-i natıktır. Demek vehbiyat, kesbin sade mebdeinde değil, arasında ve müntehasında da vardır. Ve ahkâmı tevarüs-ü teâvün dahi böyledir. Binaenaleyh ayetin mânâsı herkesin, yekdiğerinden ale'l-ıtlak müntefi veya mutazarrır olmasını nefiy değil, yalnız ef'ali ıhtiyariyede kesbin ehemmiyetini ve bu intifa-u mazarratın her halde bir kesb ile alâkası bulunduğunu isbat içindir ki, bundan niam-ı vehbiyenin nefyi lâzım gelmiyeceği gibi ecrin behemehal kesbiyle mütenasib olması da lâzım gelmez. Ataya-yi İlâhiye kesbiyle meşrut olduğu mevakide dahi o kesbin derecesiyle mahdud değildir. Küçük bir amele büyük ecirler verilebilir. Bu suretle ictima, teavün esasları bir taraftan diğerinin kazancından bir intifa-ı mutazammın olmakla beraber, hakikatta bunlar dahi az çok bir şart-ı kesb ile mesbukturlar ki, bunun akdemi bir imama ve bir din-ü millet rabıtasına ittiba ve vifak-u iştirak kesbidir ki, bu da, kesb-i imana merbuttur. Bundan dolayıdır ki, kesb-i hilâf derecesine göre intifa-i ictimaîye manidir. Yine bundan dolayıdır ki, mücerred neseb-ü karabet ahkâm-ı tevarüsa kâfi değildir. Tevarüs, varisin müverrise halefiyeti demektir ki, bu da, onun milletine ittibaı ile meşruttur. Bu sebeble ihtilâf-ı din ve ıhtilâf-ı dar men-i irsdir. Varis, irs ile müverrisinin kesbinden müntefi olmuş göründüğü sırada asıl, sebeb-i intifa, evvelâ kendi kesbi olan ittiba-ı din-ü dârdan, saniyen o mirâsı hüsn-i istimalinden ibaret olur. Ve işte ayetlerin ıtlaki bu haysiyetledir ve bu haysiyetle herkesin menfaati kendi kazancındadır. Ve herkes kazancından mes'uldur.

Kimse, kimsenin günahından muahaza olunamayacağı gibi hiçbir kimse, diğer kimsenin kazancından, kendinin hiçbir kesbi bulunmaksızın intifa edemez ve netaici kesbin bu kadar adaletle tevzii Dünyada olamazsa Ahırette behemehal olacaktır. Ve bunun içindir ki, Dünyada ictimaî kesiblerin kâr-ü zararını adaletle

---

Tevarüs: Mirasa konmak. Teavün: Yardımlaşmak.

tevzi etmiyen ve yekdiğerinin mesaisinden kendi hakk-ı kesbi olmayarak intifaa kalkışan ümmetler çabuk munkarız olurlar ve böyle zalimler, ümmet ve imamete lâyik olamazlar. Bütün bunlarla beraber az ve muntazam ve güzel âmellerle büyük büyük menafi iktisab etmenin bir yolu vardır. O yol, tarik-i hak ve sırat-ı müstakimdir. Ve bâlâda görüldüğü üzere halef, selefin a'maliyle medih veya muahaze olunduğu zaman bu medh-ü muahaze mücerred nesebe değil, tarikte ittibaa veya adem-i ittibaa racidir ki, bu da, kendi kesibleridir. Binaenaleyh insanlar, vaktiyle geçen büyük bir ümmetin ensali ve ensabı olmakla kendilerini kurtaramazlar ve onlar gibi büyük olamazlar. Onlar gibi güzel çalışmağa ve güzel ameller yapmağa muhtaçdırlar. Ve hatta gelenler, geçenlerden ziyade hüsn-i amel yaparlarsa onları geçerler. Ve eslâf ile ahlâfın bu müterakki telâhukundan daha büyük ve daha mes'ud bir ümmet-i azhime husule gelir ve işte Hazret-i İbrahim, buna dua etmiş ve Hatemü'l-Enbiya bunu tahakkuk ettirmek için tasdik ederek gelmiştir. Bu zaman böyle bir ümmet-i azîmenin ve vasi bir sıratı müstakimin teşkil-ü te'sisi zamanıdır. Ve bu iş, mücerred ırk-u neseb davasını güden ve bununla beraber atalarının gittiği yola gitmeyenlerin kârı değildir. Hem onların güzel yollarını yıkmayıp tutmalı ve hem o yolu tevsi ederek ve daha güzel amaller yaparak âlemşümul bir şehrah-i müstakim kürşad etmelidir ki, bunda, hususî bir nesebin hükmü olmaz. Bütün nesebler, bütün hasebler dahil ve insaniyetin hepsi müstefid olur.

Bu böyle iken:

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا اُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَا اٰمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ

فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ
اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾
قُلْ اَتُحَاجُّونَنَا فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا اَعْمَالُنَا
وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾ اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ
اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ وَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ
مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

Meâl-i Şerifi

135- Bir de, "Yehud veya Nasara olun ki, hidayet bulasınız" dediler. De ki: "Hayır, hakpereset hanif olarak İbrahim milleti ki, O, hiç bir zaman müşriklerden olmadı."

136- Ve deyin ki: "Biz Allah'a iman ettiğimiz gibi bize ne indirildiyse, İbrahim'e ve İsmail'e ve İshak'a ve Yakub'a ve esbata ne indirildiyse, Musa'ya ve İsa'ya ne verildiyse ve bütün Peygamberlere Rabblarından olarak ne verildiyse hepsine iman ettik. O'nun Resullerinden birinin arasını ayırmayız ve biz ancak O'nun için boyun eğen Müslimleriz."

137- Eğer böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak doğru yolu buldular. Yok yüz çevirirlerse onlar, sırf bir şikak içindedirler. Allah da sana, onların haklarından geliverecektir. Ve O, işiden, O, bilendir.

138- Allah boyasına bak (vaftiz n'olacak) Allah'tan güzel boya vuran kim? Biz, işte O'na ibadet edenleriz.

139- De ki: "Allah hakkında bizimle mücadele mi edeceksiniz? Halbuki o bizim de Rabbimiz, sizin de. Ve bizim amellerimiz bize sizin amelleriniz size. Ancak biz, O'na muhlisleriz.

140- Yoksa İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub da, esbat da hep Yehud veya Nesârâ idiler mi diyorsunuz?" De ki: "Sizler mi daha iyi bileceksiniz, yoksa Allah mı? Allah'ın şahadet ettiği bir hakikati bilerek ketm edenden daha zalim kim olabilir? Allah ettiklerinizden gafil değil."

141- O bir ümmetti geldi geçti, ona kendi kazandığı, size de kendi kazandığınız ve siz onların işlediklerinden mes'ul değilsiniz?

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا **Yehud ve Nasara bu babda herkese, Yehudî veya Nasâra olunuz ki, hidâyet bulasınız dediler.** Yehudîler, Yehudîliğe, Hristiyanlar Hristiyanlığa davet ettiler. Bunlar ikisi, bir yere gelmez iken, hem her biri kendi yoluna davet edip ihtilaf ve niza çıkardılar, hem de bunun hidayet olduğunu iddia ettiler. Halbuki hidayet, hılâf-ü şirkte değil, tevhid-i haktadır. Bunun için قُلْ **Ya Muhammed, sen şöyle de:** بَلْ **Yehud ve Nasara değil** مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا **Hanif, yani küfür ve şirkten muteberri, hakka ve tevhide müteveccih olarak millet-i İbrahim olalım, hep O'nun milletine ittiba edelim. O'nun ehl-i milletinden olalım. İbrahim, hanif idi,** وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **müşriklerden değildi.** Kendisinden sonra gelen ve bâlâda görüldüğü üzere bir çok cihetten müşriklere benzeyen Yehud ve Nasara'dan hiç değildi. Lâkin bunlar geçmiş bir ümmet idi, biz onlardan nasıl olalım derseniz, onun kolayı vardır. Evvelâ, geçmiş olması, arkasından ittibaa mani değildir: Saniyen, siz aynen geçmiş olan o ümmet değil, onu tecdid ve tevsi eden ve onun duasında gaye-i matlûbu olan yeni bir ümmet-i azîme, bir ümmet-i müslime olunuz ki, bu ümmet, onun milletini de muhtevi bir camia-i kübra olur. Böyle olmak için قُولُوا **şöyle deyiniz:** اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِىَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا اُوتِىَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ **"Biz Allah'a ve bize inzâl olunana ve İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve Yakub'un hafidleri olan Esbata inzal olunana, kezalik Musa'ya ve İsa'ya verilmiş olana ve bunlardan başka daha ne kadar Enbiya gelmiş ise, hepsinin Rabbları tarafından ken-**

Hafid: Evlad, oğul, torun. Esbat: Torunlar, Beni İsrail Kabileleri.

dilerine verilmiş olana iman ettik. لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ Bunların hiç birinin arasını ayırmayız. Yehud ve Nasara'nın yaptığı gibi bazısını tanıyıp da, bazısını tanımamazlık etmeyiz. Böyle demek, hepsinin mertebesini müsavi biliriz demek değildir. Hiç birine küfretmeyiz, aslı nübüvvette ayırmayız demektir. Binaenaleyh evvelâ Allah'ı, saniyen, kendi peygamberimizi salisen O'nun şehadetiyle diğerlerini tanırız. **وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ Ve biz, ancak Allah'a Müslim ve münkadız.** İşte millet-i İslâm böyle vasi ve bütün edyan-ı cami bir din-i ekmel, bir millet-i uzmadır. «قُولُوا آمَنَّا» buyurulması, imanda kalben tasdikten başka, lisanen ıkrarın da vücubunu natıktır. Rivayet olunuyor ki, bu ayet, nazil olduğu zaman Resulullah, Yehud ve Nasara'ya "Allah böyle emretti", buyurmuş ve kıraat etmiş idi. İsa'ya gelince: Yahudîler, inkâr eyleyip küfrettiler. Nasara da İsa, diğer Peygamberler gibi değildir. O, Allah'ın oğludur dediler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَا اٰمَنْتُمْ بِهِ **Ey mü'minler, siz böyle deyiniz. Bunun üzerine Yehud ve Nasara sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, فَقَدِ اهْتَدَوْا ihtida etmiş, doğru yolu tutmuş olurlar.** Aranızda ittihad ve ittifak hasıl olur. **وَاِنْ تَوَلَّوْا Ve eğer yüz çevirirlerse فَاِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ onlar, her halde şikak yani ihtilâf, münazaa, muhasama içindedirler.** Tefrikadan kurtulmaz, mütemadiyen niza ederler dururlar. **فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُ Böyle olunca da ya Muhammed, badema onların şerrine karşı Allah, sana kâfidir. Biraz te'hir etse bile her halde onların hakkından gelecektir. وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ Ve o Allah, Sem'idir, duanızı ve her türlü sözlerini işitir, Alîmdir, niyyetlerinize varıncaya kadar her şeyinizi bilir ve hükmünü icra eder.** Hakk'a ıhlas ile temessükün hükmü, felâh-u zafer, Hakk'a karşı şikakın hükmü de, erinde veya gecinde helâktir.

VAFTİZ

Hristiyanlar, çocuklarını Ma'mudiye dedikleri sarımtırak bir suya daldırırlar ve buna ta'mid, "vaftiz" derler ve bunun bir tathir olduğunu söylerler. Ve ne zaman birisi çocuğunu böyle vaftiz ederse, "işte şimdi hakkiyle Hristiyan oldu" derler. Buna karşı Cenab-ı Allah, müslümanlara buyuruyor ki: **"Siz böyle bervechibâlâ tevhid ile bilâ tefrik iman ettiğinizi söyledikten sonra, şunu da ilâve ediniz: صِبْغَةَ اللّٰهِ Biz Allah boyası olan iman-ı fıtrî ile iman ettik.** Sudan imana sun'î boyaya tenezzül etmeyiz. Allah boyasına. Zira وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً **Allah boyasından daha güzel kimin boyası vardır?** Maddiyatta bütün kâinata

---

Edyan: Dinler. **Muhasama:** Muhalefet, iki taraf arasındaki düşmanlık. **Tathir:** Temizlemek, yıkayıp pâk etmek.

bir göz geçirseniz, eşcar-ü nebatata, bütün çiçeklere, bilhassa insanların simalarına bir atf-ı nazar etseniz onlardaki fıtrî elvan ile, insanların sürdüğü sun'î boyalar arasında kıymet ve hüsn-ü beha cihetinden ne kadar büyük fark görürsünüz. Bilhassa insan bedenlerine sürülen ve fıtrati tağyir eden sun'î boyalar ne çirkin, ne mülevves, ne arazî şeylerdir. İşte manevîyatta, din ve ahlâkta dahi böyledir. Din, din-i fıtrî: iman, iman-ı fıtrî; taharet, taharet-i fıtriye; cemal, cemal-i fıtrîdir. Mükteseb olan bütün tathirat, taharet-i fıtriyenin muhafazasına ve ârızî bulaşıkların izalesine ma'tuf olmalıdır. İnsanları bir paçavra boyar gibi bulaşık bir suya sokup çıkarmaktan ibaret sudan bir din-ü imanın ne kıymeti olur? Din-ü imanı bir boyaya teşbih etmek lâzım gelirse biz, Allah boyası olan bir iman-ı fıtrî ile iman ederiz. Maddî ve manevî bütün taharetlerimiz, ziynetlerimiz hep fıtrat-i ulâ esasını muhafaza ve istikmale masruftur. Din-i İslâm ve iman-ı tevhid, insanların Mintarafillah boyandıkları öyle güzel bir Allah boyasıdır. وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ **Ve bu suretle biz ancak Allah'a ibadet ve kulluk ederiz.** O'nun âbidleri ve O'nun abidleriyiz. Bütün Peygamberlere imanımız, O'nun hak Resulleri oldukları ve O'nun emrini tebliğ ettikleri içindir. Yoksa onları, ma'bud tanımayız. Nasara'nın İsa'ya yaptıkları gibi şirke sapmayız. Hattâ Hatemü'l-Enbiya'ya tapmayız. Ona da «أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ» deriz, deyiniz. «صِبْغَةَ اللّٰهِ» nazm-i celili yukarıdaki «آمَنَّا» ya merbut olarak âyetin nihayetine kadar, «قُولُوا» emrinin mekulünde dahildir. Aradaki «فَإِنْ آمَنُوا» âyeti, cümle-i mu'terızadır. Binaenaleyh, «صِبْغَةَ اللّٰهِ», «صَبَغَنَا اللّٰهُ صِبْغَةً» meâlinde «آمَنَّا»nın mef'ul-i mutlakı makamına kaimdir. Maamafih igra babından olması da, tecviz edilmiştir. قُلْ **Ya Muhammed, sen o Yehud ve Nasara'ya şöyle söyle:** أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللّٰهِ **Siz, bize Allah hakkında, "Allah'ın hak dini, Yehudîlik veya Hristiyanlıktır ve binaenaleyh cennete ancak bunlar dahil olacaktır. Geliniz Yahudî veya Nasara olunuz ki, hidayet bulasınız", diye münazara ve mücadele mi ediyorsunuz?** وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ **Halbuki o Allah, hem bizim ve hem sizin Rabbımızdır. Biz O'na iman ederken sizin Rabbınız olduğunu inkâr etmeyiz. O halde bize karşı bu mücadele ne boş. Bununla beraber** وَلَنَا أَعْمَالُنَا **bizim amellerimiz bizim,** وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ **sizin amelleriniz de sizindir.** Biz Müslümanlar, bâlâdaki imanımız muktezasınca diğer edyan sahiplerinin kendi i'tikadlarına göre yaptıkları dinî amellerine müdahale etmeyiz. Hürriyet-i edyan ve vicdana riayet ederiz ve bunun için camia-i İslâm her camiadan vasidir. Onun için de edyan-ı semavîyeden her biri, kendi halinde yaşayabilir. Allah Teâlâ, hepimizin Rabbıdır ve İndallah her birimiz kendi amellerimizden mes'ul olacağız.

Mekul: Eki olan.

Şu kadar ki, وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ **biz, ancak O'na ıhlâskârız.** Amellerimizde ancak ona ıhlâs ile hareket ederiz. Arz-ı ıhlâs edecek başka ma'bud tanımayız. O'nun rızasına muhalif olan hususatta kimsenin hatırını, gönlünü dinlemeyiz. İşte huzur-i İlâhîye amellerimizle giderken aramızda bu fark ile gideceğiz ve ona göre hesab vereceğiz ki, bu nokta, ne kadar şayanı dikkattır.

Ve buna karşı siz, ne yüzle mücadele edebilirsiniz? Ey Yehud ve Nasara, اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى **Siz millet-i İbrahim'e tabi olmamak ve bizimle mücadele etmek için İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub, Esbat hep bunlar Yehudî ve Nasranî idiler mi diyorsunuz?** Nafi, İbn Kesir, Ebu Amir, Halef rivayetiyle Hamza, Ebu Ca'fer, Revh rivayetiyle Yakub kıraatlarında, "ya" ile «اَمْ يَقُولُونَ» okunur. Evvelkinde bu âyet, «قُلْ» mekulünde dahil, ikincide ona nazır ve re'sen Peygamber'e bir hitabdır. O halde mânâ: Ya Muhammed, o Yehud ve Nasara böyle mi diyorlar, bunların kendilerinden olduklarını mı iddia ediyorlar? قُلْ **Sen, onlara de ki:** ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ **Söyleyin bakayım, siz mi daha iyi bilirsiniz,** Allah mı? Elbette Allah A'lemdir değil mi? Halbuki Allah öyle biliyor ve öyle şehadet ediyor ki, onlar, ne Yehudîdirler ne de Nasaradırlar. Daha evvel geçmiş bir ümmet-i sabıkadırlar. İbrahim, Hanifî Müslimdir ve müşriklerden değildir. Siz ise, sabit olan bu hakikate şehadeti ketmediyorsunuz. وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ **Ve acaba nezdinde ma'lûm ve Mintarafillah sabit bir şehadeti ketmedenden daha zalim kim vardır?** Zira doğru bir şehadeti ketmetmek de, en büyük zulümlerden biridir. Ve Allah Teâlâ İbrahim'e, لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ **"zalimler benim ahdime nail olamazlar."** buyurmuştur. Siz, nasıl olur da bihakkın bir millet-i metbua olabilirsiniz ve size uyanlar nasıl hidayete erebilir? Siz yoksa zulmünüzden, ketm-i şehadet etmenizden Allah'ı gafil mi sanıyorsunuz? وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ **Allah, sizin yaptıklarınızdan ve yapacağınızdan gafil değildir.** Bu münasebetle bir daha işidiniz ki, hakikat şudur: تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (**"O bir ümmetdi geldi geçti, ona kendi kazandığı, size de kendi kazandığınız ve siz onların işlediklerinden mesul değilsiniz?"**) Bunu belleyin, badema hal-ü istikbali düşünün. İşbu kanun-ı kesbe riayet edin. Risalet ve imamet-i Muhammediye tahtında teşekkül eden ve bütün Enbiya tarafından terğib edilmiş bulunan ümmet-i muazzama-i muvahhideye dahil olmağa çalışın.

Müfessirînin beyanına göre bu âyette, başlıca bir kaç tenbih vardır: Evvelâ, aba-ü ecdadın fezailine ittikâl ile kalınmamalıdır. Herkes, ameliyle mua-

---

Metbu: Kendine uyulan, hükümdar. **İttikal:** Güvenme, dayanma.

haze olunur. **Saniyen,** eslâfa farz kılınan ahkâm, aynen ahlâfa dahi farz kılınmak nasıl müstenker değilse ıhtilâf-ı mesaliha mebni Muhammed Aleyhisselâm'ın insanları eski bir milletten yeni bir millete nakletmesi ve bu suretle büsbütün yeni bir şeriat getirmesi de mümkündür. Bu da istinkâr edilmemelidir. Bâlâdaki nesih âyetleri de, bu imkânı natıktır. İşte "ezmanın teğayyüriyle ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz.", kaide-i fıkhiyesi bu gibi ayetlerin mazmunudur. Ahkâmın böyle ile'l-ü mesalihi ile deveranını bilmeğe, "fıkıh" tabir olunur. Din-i İslâm'ın böyle bir taraftan ahkâm-ı sabite, diğer taraftan ahkâm-ı mütehavvileyi haiz olması, onun kıyamete kadar bekasını teyid edecek esbabtan birisidir. Bu sayede beşeriyetin hem terakkisi muhafaza olunur, hem de buhranlı, yıkıcı inkılâblardan mahfuz kalır. **Salisen,** tarikat-i Enbiya'ya temessük etmek istiyenlerin seleflerini, hata ve sevab kör körüne taklid ile uğraşmayıp hakk-u batılı bizzat temyiz ederek amel etmeleri lâzım gelecektir. Çünkü, وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ **"siz onların işlediklerinden mesul değilsiniz."** buyurulmuştur. Bu gibi büyük esasları ihtiva eden bu ayet, lâteşbih bir terci-ı bend gibi ayrı ayrı siyak ile takrir edilmiş ve bu takrir, mahz-ı tekrardan ibaret kalmamıştır. Birinde intisab-ı ırkî, diğerinde intisab-ı dinî esası sevkolmuş ve bir de evvelkinde esbat, «تِلْكَ» işaretinde sarahaten dahil olmadığı halde, ikincide dahil olmuştur. Ve bu suretle birinci cüz hitam bulurken, ruh-ı İslâm'ın vahdeti temin edilmiştir ki, bundan sonra vahdet-i cismaniyesini temin edecek olan Kıble mes'elesine geçilecek ve ümmet-i Muhammed'in teşekkülüne ve evsaf-ı zatiyesine işaret buyurulacaktır. Buraya kadar Sure-i Bakara, «اِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»e kadar Fatiha'nın evveline şebihtir. Bundan sonra yeni bir sırat-ı müstakim hidayetine başlanacaktır. Bunun için buyuruluyor ki:

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّت۪ي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَه۪يدًا

Müstenker: İnkar edilmiş. **Mebni:** Bir şeye dayanan. **Mütehavvil:** Bir halde durmayan, başka şekle girip değişen.

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ
الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا
عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ
بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ
فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ
وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ
مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

142- Nas içinde süfehâ takımı: "bunları bulundukları Kıbleden çeviren ne?" diyecek. De ki: "Meşrık da, Magrib de Allah'ındır. O, kimi dilerse doğru bir caddeye çıkarır."

143- Ve işte böyle sizi, doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki, siz, bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahidleri olasınız. Peygamber de, sizin üzerinize şahid olsun. Kıbleyi, mukaddema durduğun Kâ'be yapışımız da sırf şunun içindir: Peygamber'in izince gide-

cekleri; iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayıralım. O elbette Allah'ın hidayet eylediği kimselerden maadasına mutlak ağır gelecekdi. Allah, imanınızı zayi edecek değil. Her halde Allah, insanlara re'fetli çok re'fetlidir, Rahîmdir.

144- Hakikaten yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, seni hoşnud olacağın bir Kıbleye memur edeceğiz. Haydi yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Siz de (ey mü'minler,) nerede bulunsanız yüzünüzü ona doğru çeviriniz. Kendilerine kitab verilmiş olanlar da her halde bilirler ki, o, Rabblarından gelen haktır ve Allah onların yaptıklarından ve yapacaklarından gafil değildir.

145- Celâlim hakkı için sen, o kitab verilmiş olanlara her bürhanı da getirsen yine senin Kıblene tabi olmazlar. Sen de, onların Kıblesine tabi olmazsın. Bir kısmı, diğer kısmın Kıblesine tabi değil ki!. Celâlim hakkı için sana, gelen bunca ilmin arkasından sen, tutar da onların hevalarına uyacak olursan, o takdirde sen de, mutlak zulmedenlerdensindir.

KIBLE: Esasen insanın her hangi bir tarafa teveccüh ve istikbali hâlidir ki, Türkçe, yön demektir. Örfen namazda teveccüh olunan mekâna ismolmuştur.

Cenab-ı Hakk, Kıble'nin tahavvülüne ve yeni bir sırat-ı müstakimin iraesine ve bu suretle yeni bir ümmet teşkiline işaret ve bunun üzerine kendilerini bilmezler tarafından söylenecek cahilâne sözlerin hükümsüzlüğünü beyan için şöyle buyuruyor:

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ **Nâsın süfeha takımı, hafif akıllı idraksiz, çapkın güruhu diyecekler ki:** مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا **"Bunları, yani Muhammed ve ümmetini bulundukları Kıblelerinden (Beyt-i Makdis'ten) çeviren ne?"** Bu söz, neshi inkâr ve tahvil-i Kıbleye i'tiraz etmek isteyen Yehud veya münafıkîn tarafından sarfedilmiş ve âyet onlar hakkında nazil olmuştur. Bâlâda أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ (*"Yine bunlara nasın iman ettiği gibi iman edin denildiği zaman "Ya biz o süfehanın iman ettikleri gibi mi iman ederiz?" derler. Ha doğrusu süfaha kendileridir ve lakin bilmezler."* Bakara - 2/13) hükm–i celiline nazaran münafıkîn hakkında olması daha münasibdir. Yani bunlar, böyle söylemiş ve söyleyeceklerdir. قُلْ **Ya Muhammed, Sen, o süfehaya şöyle söyle:** لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ **Meşrik ve mağrib, gün doğusundan gün batısına kadar bütün şu arz, Allah'ındır. O'nun hiç bir mekâna ihtisası yoktur.** يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Bunların maliki olan o Allah, dilediği kimseyi yeni bir sırat-ı müstakime hidayet eder, muvaffak kılar". Burada doğrudan doğru Fatiha'daki «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» duasına sarih bir alâka, dakik bir cevap vardır. **Evvelâ,** Sırat-ı **müstakimin nekire olarak iradı, bunun azametine ve yeniliğine bir işarettir ki, istenildiğinden â'lâ ve öteden beri gidile gelmiş olan mün'amün aleyhim sıratından daha başka ve daha güzel ve gaye-i nimet-ü saadete daha selâmet-ü sühuletle götüren, yani gadab-ü dalâlden salim bulunan bir tarik-ı müstakim demek olur. Saniyen,** bu sırat-ı müstakime hidayet, sırf meşiyyet-i İlâhiye'ye rabtedilmiştir. Hilkatte meşiyyet-i İlâhiye'ye merbut olmayan hiç bir şey bulunmadığı halde bunun tasrihi, böyle bir sırat-ı ihsan ve ibtida ona hidayet, kulların kesb-ü meşiyyetiyle mukayyed olmayıp mahz-ı fazl-ı İlâhî olduğuna tenbihtir. Ve bu suretle burada kesib kanununun bir kaydina ve bu işin mebde-i kesbe mütekaddim bulunduğuna bir işaret vardır. Kesib mesailinde, meşiyyet-i İlâhiye, meşiyyet-i ibadi ta'kib eder. Bu gibi vehbî esasatta ise, abdin kesbi, meşiyyet-i İlâhiye'yi ta'kib etmek icab eder. Hasılı Cenab-ı Allah, her şeye maliktir ve dilediği kulunu mahz-ı meşiyyetiyle Peygamber yapar ve ona büsbütün yeni bir din-ü şeriat ihsan edebilir ve bundan O'nu menedecek hiç bir kuvvet yoktur ve Peygamberlik bir kesib işi değildir ve bu iş لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ "(*"... Herkesin kazandığı lehine yüklendiği aleyhinedir..."* Bakara - 2/286) kaidesinin daire-i şümulünden harictir. O kaide, bu ihsandan sonra cereyan eder. Ve bunu yapabilecek olan Allah Teâlâ'nın tahvil-i Kıble'yi emretmesinde i'tiraz edilecek hiç bir sebeb yoktur. Ve Cenab-ı Hakk, Resulü Muhammed'e bu hidayeti bahşetmiştir. وَكَذٰلِكَ **Ve ey ümmet-i Muhammed, İşte böyle bir sırat-ı müstakime hidayet etmek suretiyle** جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا **biz, sizi vasat merkez ve her tarafı denk, mu'tedil, hayırlı bir ümmet yaptık.** لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ **ki, siz, diğer nas üzerine kavlen veya fiilen veya halen şahid-i adil ve nümune-i imtisal olasınız."**

ŞÜHEDA

Şüheda, şehidin cem'idir. Şehid de, şehadetten "feil" bima'na "fail" veya "mef'ul" olarak şahid yahud meşhud mânâsınadır. Örfümüzdeki şehid "meşhud bilcenne" demektir. Burada ise şahid mânâsınadır. Şahid, bir hakkı isbatta şehadetine yani ilm-i şühudî tarikiyle ihbarına müracaat olunan ve hükme beyyine ittihaz edilen kimsedir ki, bundan bilistiare istilâhta bir hükm-i külliyi isbat için müracaat olunan emr-i cüz'iye de şahid ıtlak olunur. Şer'an kendinin diğeri aleyhinde bir hakkını ihbar-ü taleb etmeğe dava ve başkasının kendi aleyhinde

hakkını ıhbar etmeğe ikrar denildiği gibi, bir başkasının diğeri aleyhine hakkını ihbar etmeğe de şehadet denilir. Binaenaleyh şahid, ortada mutavassıt, adil ve hakgu, sözü mesmu ve mu'teber bir kimse olur. Ve bu münasebetle fiilen ve hâlen nümune-i imtisal ittihaz edilen muktedabih kimselere dahi şahid denilir. "Bu böyledir, çünkü fülân öyle diyor. Fülân iş söyle yapılmalıdır, çünkü fülân fülân öyle yapıyor.", tarzında her hangi bir hükm-ü kara için sened ittihaz edilen zevat hep şahiddirler ki, bunlar, en büyük insanlar demektir. İşte Cenab-ı Allah, ümmet-i Muhammed'i insanlar arasında böyle hakşinas, hakku, adil ve müstakim, hüsn-i ahlâkı, ilm-ü irfanı ile mümtaz, şayan-ı istişhad ve merkezî bir cazibeyi ve imameti haiz, muktedabih bir cemaat yapmak ve tam mânâsiyle adil bir ümmet-i hakime teşkil etmek için saye-i Muhammedî'de yeni bir sırat-ı müstakime hidayet buyurmuştur. Ve akvam-ı saire arasında ümmet-i İslâm, bu vazifelerini unutmamak icab edecektir. Müslümanlar, şuna buna uyuntu olmayacak, diğer akvama nümune-i imtisal ve merci olmak lâzım gelecektir ki, bunu temin eden sırat-ı müstakim vehbî olduğu halde, onun üzerinde bu noktadan yürümek bir emr-i kesbîdir. Ve bunu iktisab eden ümmetin icmaı da bir delil-i hakk, bir şahid-i hakikî olur. Filvaki bu şerait altında yürüyen müslümanlar ve bilhassa Ashab-ı Kiram, akvam-ı cihanın merkez-i teveccühü olarak emr-i hakkda haiz-i imamet bir ümmet-i kübra olmuşlardı. İşte ey müslümanlar siz, böyle nas üzerine şahid olasınız. وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا **O Resul-i Huda Muhammed Mustafa da, sizin üzerinize şahid ve size muktedabih olsun.** لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (*"Şanım hakkı için muhakkak ki size Resulullahda pek güzel bir örnek vardır: Allah'a ve son güne ümid besler olup da Allah'ı çok zikreyleyen kimseler için.*" Ahzab 33/21) Medlûlünce siz, O'nu ekval-ü ef'alinizde, harekât-ü sekenatınızda şahid ve İmam ve nümune-i imtisal bir metbu-i hümam ittihaz eder ve O'nun getirdiği sırat-ı müstakim üzerinde yürürseniz bütün insanlar sizin arkanızdan gelir ve sizi cemaatinizle İmam tanır, izhar-ı hakk için size ve sizin sözünüze müracaat eder. Bunun için icma-ı ümmetin delil olması, Muhammed'in ümmetî olmağa ve O'nun kitab-ü sünnetine ittiba eylemeğe mütevakkıftır. Bunu yapamayanlar, ümmet olamaz. Başka milletlerin arkasından gitmeğe mecbur bir kavm-i tâbi ve mahkûm olur. Hürriyetini gaib eder, esir kalır. Hadîs-i şerifte rivayet olunmutşur ki: "Ahirette diğer ümmetlerin hepsi, Enbiya'nın tebliğatını inkar edecekler. Cenab-ı Allah bera-yı muhakeme Enbiya'nın tebliğ davasına beyyine taleb edecek. Nihayet ümmet-i Muhammed

---

Hakgu: Doğru ve hak söyleyen. **İstişhad:** Şahid göstermek, delil olarak ileri sürmek. **Metbu:** Tabi olunan. **Hümam:** Himmetli.

getirilecek, şehadet edecekler. Diğer ümmetler; "Siz onu nereden biliyorsunuz?", diyecekler. Ümmet-i Muhammed de: "Allah, bize bunu kitabıyle ve Resuliyle sadıkının lisanıyle bildirdi.", diye cevab verecekler. Bunun üzerine Hazret-i Muhammed (S.A.V.), getirilecek. Ümmeti, kendisinden sorularak tezkiye edilecek. O da, onların adaletine şehadetle alelen tezkiye edecektir."

Resulullah Efendimiz, Mekke'de iken Ka'be'ye müteveccihen namaz kılardı. Medine'ye hicretten sonra Sahra'ya müteveccihen namaz ile emrolunmuştu ki, bunda, Yehudîler'i İslâm'a bir nevi te'nis vardı. Bunun hakkında buyuruluyor ki: وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِى كُنْتَ عَلَيْهَا «جَعَلْنَا» , «الْقِبْلَةَ» fiilinin mukaddem mef'uli sanisi, «الَّتِى» muahhar mef'uli evvelidir. Kıble'nin sıfatı zannedilmemelidir. **Yani, senin vaktiyle üzerinde bulunduğun Ka'be'yi, kıble yapışımız başka bir şey için değil,** اِلاَّ لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ **ancak Peygamber'e ittiba edecek olanları, geldiği izden geri dönecek, irtidad eyliyecek olanlardan tefrik-u temyiz etmek, habîs ile tayyibi birbirinden ayırd eylemek ve bu suretle her birinin hali benim gibi, siz kullarımla beraber hepimizin malûmu olmak içindir. Böyle olmasa idi onları, yalnız ben bilirim, siz bilemez, ayırd edemezdiniz".** Peygamber, Medine'ye gelip Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmağa başlayınca Arab'ın gücüne geldi. Bilâhare Kâbe'ye tahvil buyurulduğu zaman da Yehudîler'in gücüne gitti. **"Kâh buraya, kâh oraya bu ne oluyor? Bunda yakin olsa, böyle olmazdı"**, diye irtidad edenler bulurdu. Münafıklar, söz ettiler. Müslümanlar, **"Vefat eden ıhvanımızın namazları ne olacak."** diye telâş ettiler. Buna karşı ve daha doğrusu tahvilin mukaddimesinde bu ahvalin vuku bulacağına işareten bu âyetler nazil olmuştur. İşte bu mesele de, böyle bir imtihan vardır. وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً **Gerçi bu hal, bu imtihan büyük ve ağır bir şeydir.** اِلاَّ عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ **Ancak Allah'ın hidayet ettiği, imanda sebat nasib eylediği zevata değil. Onlara, Allah'ın hiç bir emri ağır gelmez.** Şunu da biliniz ki: وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ **Allah, sizin sebatkâr imanınızı veya imanınızın eser ve alâmeti olan namazlarınızı hiç zayi etmek istemez.** Binaenaleyh Kıble, tahvil olunursa bundan evvel kıldığınız namazlar, vefat eden ihvanınızın namazları İndallah zayi olmaz. اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ **Çünkü Allah, her halde insanalara pek re'fetli bir Rahîmdir.** Ne ecirlerini zayi eder, ne de maslahatlarını, hayırlarını terk eyler. Sizin şefakat-ü merhamet namına bildiğiniz şeylerin bütün menabii O'ndadır. O'nun nesih emirleri, sizin zararınıza olacak vech ile makabline şamil olamaz. Her zaman için o zamanın hükmü cari olur.

Te'nis: Ürkekliğini gidermek, alıştırmak. **Re'fet:** Merhamet, acımak.

Bu hüküm, zamanımızda, “kanun makabline şamil olmaz, meğerki muhaffifi ceza olsun” suretinde ifade olunan kaide-i teşriin esasıdır. Nafi, İbn Kesir, İbn Amir, Hafs kıraatlarında Reuf, hemzenin meddiyle, mütebakisinde medsiz okunur, lâkin mânâ birdir.

İşte Allah, böyle bir Allah’dır ve size bu suretle sırat-ı müstakim, verecek ve sabit bir kıble gösterecektir. Resulullah’a, yukarıdan beri varid olan işarat üzerine tahvil-i Kıble için vahyin vüruduna intizar ediyor, semadan Cibril’i gözetiyor ve babası Hazret-i İbrahim’in Kıblesi olan Kâ’be’yi temenni ederek dua eyliyordu. Nihayet şu ayetler nazil oldu: **Ya Muhammed,** قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى السَّمَاءِ **biz, senin yüzünün sık sık semadan dönüşünü görüyoruz.** فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَا **Seni artık pek memnun olacağın bir kıbleye kat’iyen çevireceğiz.** Binaenaleyh فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Sen, hemen yüzünü dosdoğru Mescid-i Haram’ın şatrına ya’ni Kâ’be tarafına çevir.** Bu suretle eski Kıble mensuh ve böyle istikbal-i Kıble farz oldu. Yüzün dosdoğru çevirilmesi, bedenin ön tarafından tamamen yönelmesi demek olduğu aşikârdır. Binaenaleyh yüzün ve bedenin Kâ’be’den başka bir tarafa bükülmesi namazı ifsad eder. Lâkin uzakta bulunanlar için, ayni Kâ’be’ye isabet de şart değildir. Ve bunun için bizzat Kâ’be denilmeyip Mescid-i Haram şatrına buyurulmuştur. Mescid-i Haram ise, Kâ’be’nin kendi değil etrafındaki Harem-i Şerif’idir. Ve burada kıtal, taarruz memnu bulunduğu ve emn-i kâmil matlûb olduğu için ona, “haram” veya “harem” denilmiştir.

ŞATR: Bir şeyin nısfı veya bir cüz’i mütemayizi veya bir canibi mânâlarına gelir. Kâ’be, Mescid-i Haram’ın tam ortasında bulunduğu için nısfı, Kâ’be’nin nısfına müntehi olur. Ve bunun için Mu’tezile’den Cubbaî ve Kadı AbdülCebbar, namazda Kâ’be’nin nısfına isabet şart olduğuna ve bir kenarına teveccüh gayr-i kâfi bulunduğuna kail olmuşlardır. Fakat Sahabeden ve Tabiînden, müteahhirînden Cümhur-ı müfessirîn, uzaktan Mescid-i Haram semtine teveccüh kâfi bulunduğunu ve ancak Mekke’de ve Mescid-i Haram içinde Kâ’be’nin her hangi bir tarafına teveccüh vacib olduğunu beyan eylemişlerdir ki, buna göre hasılı mânâ, mümkün olduğu kadar Kâ’be tarafına demek olur. Yani Şatır, nefs-i Kâ’be’yi ve mescid-i Haram, semt-i Kâ’be’yi ifade eder. Ve bunun tafsili, kütüb-i fıkhiyenin “istikbal-i kıble” bahsine aiddir. Bera ibn Âzib (R.A.) Hazretlerinden rivayet olunuyor ki: Resul-i Ekrem (S.A.V.) Medine’ye gelmiş ve onaltı ay Beyt-i Makdis tarafına namaz kılmış idi. Badehu Kâ’be’ye

---

Şatr: Taraf, yön.

tevcih kılındı. Bu tahvilin, "Bedir" gazasından iki ay mukaddem Receb-i Şerif'te zeval-i Şemisten sonra vaki olduğu ve Resulullah'ın, Beni Seleme mescidinde Ashabiyle beraber kılmakta bulunduğu öğle namazının iki rek'atini müteakib namazda iken çevrilip, "Mizaba" doğru yöneldiği ve erkeklerin kadınlar yerine, kadınların da erkeklerin yerine namazda tahvil-i mekân ettikleri ve binaenaleyh o mescide, "Mescidü'l-Kıbleteyn" namı verildiği dahi zikledilmiştir. Derhal etrafa haberler gitmiş, "Mescid-i Kuba"da dahi ahali namazda iken biri gelmiş, "Resulullah Kâ'be'ye çevrildi", diye bağırmış olduğu mervidir.

Tahvil-i Kıble hakkında bâlâda, وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (*"Mamafih, meşrik de Allah'ın magrib de, nerede yönelseniz orada Allah'a durulacak cihet var, şüphe yok ki Allah Vasi'dir Alîmdir."* Bakara 2/115) gibi vaki olan işaretler, bu ayet ile tamamen kesb-i kat'iyet eylemiş ve Beytü'l-Makdis'e teveccüh büsbütün nesh olunmuştur. Bunun için bazı ulema, nasih olan ayet «اَيْنَمَا تُوَلُّوا» olduğuna zahib olmuş ise de doğrusu, cümhurun dediği gibi nâsih işbu, «فَوَلِّ وَجْهَكَ» emridir. Cenab-ı Hakk, bizzat Resulünü bu emir ile tatyib buyurduktan sonra, eşhas ve emkineye ta'minen de buyuruyor ki: وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ **Ve her nerede bulunursanız, yani her nerede namaz kılarsanız yüzlerinizi o tarafa çeviriniz, o tarafa yöneliniz.** Demek ki, namaz kılmak için mescid gibi muayyen bir mahal ile tekayyüd farz değildir. Fakat muayyen bir Kıble olarak Mescid-i Haram'a doğru, Kâ'be tarafına teveccüh herkese farzdır. Meğerki düşman havfı gibi zarurî bir ma'zeret karşısında buna da imkân bulunmasın. O zaman buna yakın herhangi bir cihet kâfi olur. İşte «اَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ» *"Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın yüzü oradadır."* ın mânâsı da budur. Şimdi Kıblenin böyle Beyt-i Makdis'ten, Kâ'be'ye tahviline sair Ehl-i kitab ne diyeceklerdir? derseniz, وَاِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ mukaddema kendilerine kitab verilmiş olan Yehud ve Nasara taifeleri de, لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ **her halde bilirler ki, bu tahvil emri, Rabbları tarafından bir emr-i haktır.** Onlar içinde, her ne kadar مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمْ diye itiraz etmek istiyen ve neshı inkâra kalkışan süfeha bulunursa da, kitaba hakikaten aşina olanları, bu gibi ahkâmı *inşaiye de* Mintarafillâh nesh-ü tebdilin caiz ve hattâ bir sünnet-i cariye olduğunu ve Ka'be'nin vaktiyle Kıble-i İbrahim bulunduğunu bilirler. وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ **"Ve Allah Teâlâ, onların amellerinden gafil değildir ve cezalarını verecektir."** Binaenaleyh bu cümle, Ehl-i kitab hakkında bir inzardır. İbn Âmir, Hamza, Kisaî, Ebu Ca'fer, Revh kıraatlerında, «تَا» ile «تَعْمَلُونَ» okunur. Bu surette Al-

---

Tatyib: İyi davranma, hoş etme. **Eşhas:** Şahıslar, kişiler. **Emkine:** Mekanlar, mahaller, yerler. **Tekayyüd:** Kayıdlı bulunmak, bağlı olmak.

lah, hiç birinizin amelinizden gafil değildir demek olup mü'minler hakkında teşbir, kâfirler hakkında inzar olur. وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ **Ya Muhammed, Vallahi sen, o inadçı Ehl-i kitab'a her âyeti getirsen, isbatı hak için ne kadar delâil ve mucizat mümkün ise hepsini göstersen,** مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ **onlar, senin Kıblene tabi olmazlar.** Sen, onlara aklî ve naklî ayat-ü edillenin en vazıhını gösterdin, akl-ü hikmet, ahd-i kadim ve bilhassa Kıssa-i İbrahim ile şeref-i Kâ'be hakkında irae etmiş olduğun beyanat-ı vazıhayı ve bu emr-i kat'îyi anlamak istemiyenler, hiç bir delil-i sem'i itibara almazlar ve binaenaleyh senin me'mur olduğun Kıble'ye uymazlar. وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ **Sen de, onların Kıblelerine tabi olamazsın.** Bundan başka, وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ **onlar, birbirlerinin Kıblelerine de tabi olmazlar.** Zira Yehudîler, «صَخْرَة» ye, Nasara da gün doğrusuna dururlar ve biribirlerine muvafakatleri ihtimali yoktur. وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاۤءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاۤءَكَ مِنَ الْعِلْمِ **Vallahi sen, bu Yehud ve Nasara'nın hakka muhalif batıl üzere gittikleri hakkında sana gelen bu ilimden sonra farz-ı muhal olarak onların hevalarına, emr-i hakka muhalif olan keyflerine, arzularına uyacak olursan,** اِنَّكَ اِذًا **bu takdirde şunu muhakkak bil ki, sen de,** لَمِنَ الظَّالِمِينَ **behemehal zalimler güruhundan olursun.** Ve o zaman ahd-ı İlâhî'ye nail olamaz, nasa İmam olup ümmet teşkil edemezsin. Binaenaleyh senin, onlara ittibaın hükm-i İlâhî ile muhaldir. Ey ehl-i iman, Siz, onların ne kadar zalim olduğunu bilir misiniz?

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاۤءَهُمْ وَاِنَّ
فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

146- O kendilerine kitab verdiğimiz ümmetlerin uleması, O'nu - O Peygamberi- oğullarını tanır gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bir takımı hakkı bile bile ketmederler.

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ **Bizim kendilerine kitab verdiğimiz, kitabı okumak nasib eylediğimiz o Ehl-i kitab uleması,** يَعْرِفُونَهُ **o Peygamberi bilmez**

değillerdir. O'nu tanırlar. O'nun, o Peygamber olduğunu كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاۤءَهُمْ **tıpkı oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, bilirler.** وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ **Ve bunların bir kısmı** لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ **hiç şüphesiz bile bile hakkı ketmederler.** Burada Peygamber'e hitab zamiriyle «يَعْرِفُونَكَ» buyurulmayıp da, gıyabe iltifat ile «يَعْرِفُونَهُ» buyurulmasında dakik bir kaç nükte vardır: **Evvelâ,** bu âyet, Cenab-ı Allah tarafından suret-i gıyabdan ve bîtarafâne bir şehadeti ifade eder. **Saniyen,** Tevrat'ta Hazret-i Musa'ya benzer bir Peygamber diye tavsif buyurulmuş olduğu için ötedenberi Ehl-i kitab tarafından Hatemü'l-enbiya lâmı ahd ile «النَّبِيُّ» "Ennebiy" yani o Peygamber diye yadedilirdi. Böyle maruf idi "O" dedikleri zaman bunu anlarlardı. Ancak onun Hazret-i Muhammed olduğunu gösterecek bir beyyine, kat'i bir delile ihtiyaç vardı. Hz. Muhammed'in getirdiği ayat-ı beyyine ve mucizat-ı vazıha ile bu da bihakkın te'min edilmiş idi ve bunların karşısında bilhassa o zamanki ulema-yı Ehl-i kitab'ın hiç bir vechiyle şekk-ü şübhesi kalmamıştı ve bunu evlâdlarını bildikleri gibi kat'î bir surette biliyorlardı. Nitekim Hazret-i Ömer, Abdullah ibn Selâm Hazretleri'ne bunu sorduğu zaman: **"Ben, O'nu oğlumu bildiğimden daha ziyade bilirim. Çünkü O'nda hiç şekk-ü şübheye mahal yoktur. Fakat evlâdıma gelince, ne bileyim belki validesi hiyanet etmiş olabilir.",** demişti. Bunun üzerine Hazret-i Ömer de müşarunileyhin başını öpmüştü. İşte «يَعْرِفُونَهُ» buyurulmasında bu nükte-i ma'rufiyete ve "O Peygamber" unvanına büyük bir telmih vardır. Bu ayet, bilhassa şunu da isbat ediyor ki, sadece bilmek, sırf kalbî olan ilm-ü marifet imana kâfi değildir. İman-ı şer'î için, iz'an-ü inkıyad ve bundan başka hakkı ketmetmeyip zahiren ikrar ve i'tiraf eylemek dahi lâzımdır. İmanın kökü, bir keyfiyeti kalbiye olmakla beraber, onun mu'teber bir iman olması, o kökün bir mani-i mücbir bulunmadıkça zahirde intişarına mütevakkıftır. Ehl-i kitab uleması, "o Peygamber'i" kalben pek iyi tanıdıkları halde mü'min olamamışlar. Bilâkis bile bile ketm-i hakk ettiklerinden avamdan daha ziyade mezmum ve makduh kefere-i muanidinden olmuşlardır.

Ey risaleti bu kadar sabit ve müberhen olan Resul-ü Ekmel:

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ

Dakik: İnce, hasas. **Makduh:** Beğenilmemiş, ayıp. **Müberhen:** İsbatlı, delilli, burhanlı.

هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ
اللّٰهُ جَمِيعًا اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

Meâl-i Şerifi

147- O hakk, Rabbından, artık şübheye düşenlerden olma sakın.

148 Her birinin bir yöneti vardır. O, ona yönelir. Haydin hep hayırlara koşun, yarışın. Her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir. Şüphesiz ki Allah, her şeye kadîr.

Ya Muhammed, اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ O emr-i hak Rabbındandır. Tabir-i aharla hakk, Allah'tan gelendir. فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ Binaenaleyh sen sakın, şübheci güruhundan olma ve onların hevasını gözederek, aldığın emri hemen infazdan geri durma. Şüphe yoktur ki, bu hıtabın, Peygamber'e tevcihi umum ümmetini muhalefetten şiddetle tahzir ve bilhassa emr-i Kıble'yi bir daha takviye içindir. Filhakika bir din, bir millet, bir ümmet için Kıble mes'elesinin pek büyük bir ehemmiyeti vardır. Zira vücudda ruh ile cismin derin bir ıhtilâtı vardır. Ve bir tezahür-i cismanî ifade edemiyen ruhaniyetin hiç bir hükmü yoktur. Ruhun en büyük şiarı, vahdet olduğu ve ayni zamanda her kalb-ü vicdanın ruhanî duygusu sırf kendine aid bulunduğu için cismanî bir tezahürde birleşmeyen ruhlar arasında bir rabita-i vahdet tezahür de edemez ve binaenaleyh sadece vahdet-i ruhaniye üzerine müesses bir ruh-ı ictimaî tasviri faidesiz ve belki gayr-i mümkündür. Mütemasil ruhlu efrad arasında vahdet-i ruhaniyenin mevcudiyeti, beyinlerinde bir vahdet-i cismaniyenin tezahüriyle malûm olur ve bu suretle ruhaniyet cismaniyetten, cismaniyet ruhaniyetten muzaaf bir ın'ikâs ile kesb-i kuvvet eder ve ruh-ı ictimaî bu sayede teşekkül eyler ve ümmet bununla zuhura gelir. Bunun için Kıble, bir ümmetin vahdet-i ruhaniyesine zâman olacak ilk tezahür-i cismanîyi te'min eder ve Kıblesiz bir ümmet olamaz. Filvaki, وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا **Ümmetlerden veya akvamdan her birinin bir yöneti vardır ki, o, ona yönelir.** Millet-i İbrahim'e ittiba etmek ve bu suretle en büyük ve en güzide bir ümmet-i muazzama-i mu'tedile olmak istiyenlerin yöneti de, en ka-

---

İhtîlat: Karışmak, karışıp görüşmek. **Mütemasil:** Birbirine benzer. **Müzaaf:** Bir şeyin iki misli, daha ziyade.

dim olmakla ma'ruf ve en şümullü bir cihet-i vahdet olmağa lâyık olan ve İbrahim'in Kıblesi bulunan Kâ'be'dir. Bu ümmeti muazzama, buna yönelmelidirler. Ve bu herkesin yönetine gelir. Yer yüzündeki akvamdan her birinin de buna yönelecek bir ciheti, bir yöneti vardır. Meselâ Şimal halkı, Kâ'be'nin Şimal cihetine, Cenub halkı, Cenub cihetine, Şark halkı, Şark cihetine, Garb halkı, Garbına ve aradakiler aradan bir cihete yönelirler. Hepsinin cihetleri muhtelif olmakla beraber, yine cümlesi bir Kâ'be etrafında toplanmış olurlar. Kâ'be, alttan üstten göğe kadar bir merkez ve dairen madar O'na teveccüh eden sekene-i arz, O'nun etrafında sıra sıra birer saff-ı müstedir teşkil ederek yeknasak, yekemel, yekhedef bir cemaat-i kübra teşkil edebilirler. فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ **Binaenaleyh sizden her biriniz, yönetine yönelerek hayırlar yapmakta müsabakalar icra ediniz.** Zira Kıbleden maksad da, böyle muntazam bir vahdet ile hayır müsabakasına girişmektir. Siz, bunu biliniz de edyan-ı saire erbabından ziyade hayırlar yapınız ve onları sebk ediniz ve muhtelif cihetlerde, başka başka beldelerde bulunduğunuzdan dolayı aranızda vahdet-i ictimaiye yoktur, sanmayınız. Zira اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا **Her nerede olursanız olunuz, Allah hepinizi bir araya getirir.** Bir Kıbleye teveccühünüz sayesinde ihtilâf-ı cihata rağmen, hepiniz cemaat-i vahide olur ve hepiniz Mescid-i Haram içinde namaz kılıyor gibi, muntazam bir hey'et-i ictimaiye halini iktisab edersiniz ve ecrinizi o suretle alırsınız. Ve böyle şey olur mu? demeyiniz. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Allah, her şeye kadir olduğu gibi sizi böyle toplamağa ve ecrinizi vermeğe de kadirdir.** Hali hazarde böyle. Sefere gelince:

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ

فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ

وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ

شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ

Müstedir: Daire şeklinde olan.

فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا
عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ
وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

149- Hem her nereden sefere çıkarsan, hemen Mescid-i Haram'a doğru yüzünü çevir. Bu emir şüphesiz hak, Rabbın'dan olduğu muhakkakdır. Allah, amellerinizden gafil de değildir.

150- Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir ve her nerede olsanız yüzünüzü O'na doğru çevirin ki, nas için aleyhinizde bir hüccet olmaya. Ancak içlerinden haksızlık edenler başka. Siz de, onlardan korkmayın, benden korkun. Hem üzerinizdeki ni'metimi tamamlıyayım, hem gerek ki, hidayete eresiniz.

151- Nitekim içinizde sizden bir Resul gönderdik. Size ayetlerimizi okuyor, sizi tezkiye ediyor, size kitab, hikmet öğretiyor, size bilmediğiniz şeyleri öğretiyor.

152- O halde anın beni, anayım sizi ve şükredin de, bana nankörlük etmeyin.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ Ve her hangi bir beldeden sefere çıkarsan, فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ namazda yine yüzünü Mescid-i Haram şatrına tut. Yine hazardeki gibi Kâ'be tarafına yönel وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ve bu emir her halde Rabbın'dan gelen haktır ve hikmete muvafıktır. وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ Ve Allah, sizin

amellerinizden asla gafil değildir. Gerek hazarda ve gerek seferde olsun bu emre gerek muvafık ve gerek muhalif bulunsun amellerinizden hiç biri, ecirsiz veya cezasız kalmaz. (Ebu Amir kıraatında, «يَعْمَلُونَ» okunur ki, muhalifler hakkında bir inzardır.)

Kıble me'selesi, gayet mühim ve tahvil-i Kıble ise bir emr-i âzîm ve ale'l-husus bunun mütezammın olduğu nesih mes'elesi, Şeytanların fitne ve fesat için vesile-i tesvilat ittihaz edebilecekleri dakik bir mes'ele olduğundan dolayı Kıble hakkındaki bu emirler, bervechi âti bir daha tekrar ile te'kid olunacak ve maamafih mutazammın olduğu bazı hikmetler dahi ibraz buyurulmak suretiyle bu te'kid ayrıca bir mânâ-yı müstakilli ifade edecektir. Şöyle ki: وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ **Ya Muhammed, Her nerede olursa olsun, uzağa veya yakına, gerek harb ve gerek diğer bir maksad için sefere çıkarsan dahi,** فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **namazda yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.** وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ **Ve ey mü'minler siz, aktar-ı arzdan herhangi bir yerde gerek mukim ve gerek müsafir olarak bulunursanız** فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ **hepiniz namazda yüzünüzü Ka'be tarafına çeviriniz, o tarafa yöneliniz** لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ **ki, nasın aleyhinizde bihakkın tutunabileceği hiç bir delil kalmasın.** Yani tahvil-i Kıble emrinin sizin anlayabileceğiniz başlıca iki hikmeti vardır. Birisi, bu emir, Ehl-i kitab ve müşrikîn gibi muhaliflerininiz olan bayağı insanlar tarafından aleyhinizde isti'male salih hiç bir hüccet bırakmamak içindir. Çünkü kütüb-i salifeye nazaran mev'ud olan Hatem'l-Enbiya'nın evsafı miyanında Kıbleyi Kâ'beye tahvil edeceği hakkında delâletler veya işaretler vardır. Ezcümle Kıssa-i İbrahim'de nakledildiği üzere ahd-ı kadimden kitabü'l-Eş'iya'da Mekkenin istikbalini tasvir eden ayetler buna vazıhan işaret etmektedir. Bu sebeble Ehl-i kitab, ("Hatemü'l-Enbiyanın) Kıblesi Mekeke'de olacaktı. Muhammed ve Ashabı ise, hâlâ Beyt-i Makdis'e duruyorlar", diye şüphe edebilirler. Ve bunu bihakkın hüccet-i nakliye olarak dermiyan eyleyebilirler. Sonra Kıble-i İbrahim'e muhalefet, millet-i İbrahim davasiyle mütanasib değildir. Bunu da müşrikîn bir hüccet-i akliye olarak bihakkın irad edebilirler. İşte tahvil-i Kıble emrinde evvelâ size karşı böyle aklen ve naklen muhik olabilecek ihticacları büsbütün ref'etmek ve hasımlarınıza aleyhinizde hiç bir hüccet bırakmamak hikmeti vardır. Bundan sonra onların hiç biri böyle bir itiraz serd edemez, ağızları kapanır. إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ **Ancak o insanlar içinden zülmü şiâr edinmiş olan haksızlar başka.** Onlar, hüccet, delil aramadan ağızlarına geleni söylerler. Mu-

---

Tesvilat: Kötü bir şeyi güzel gösterip aldatmak. **Müstakill:** Başlı başına. **Aktar:** Her taraf. **Muhik:** Haklı, hakkı yerine getiren.

hik bir i'tiraza imkânları olmadığı halde bu gibi zalimlerin ağzı durmaz, fakat böyle hüccetsiz, bürhansız ve sırf haksız sözlerin de hiç kıymeti yoktur. فَلَا تَخْشَوْهُمْ **Binaenaleyh siz, onların hiç birinden korkmayınız da** وَاخْشَوْنِي **benden korkunuz.** Ve benim emrime muhalefetten sakınınız. İşte emr-i tahvil nasa aleyhinizde öyle bir hüccet-i itiraz bırakmamak, **bir de,** وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ **size nimetimi tamamalamam içindir ki,** لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ **bu sayede mazharı hidayet olmayı ve doğru yolda salimen gidip gaye-i merama ermeyi kaviyyen ümid edebilesiniz.** Asıl nimet, sırat-ı mustakime hidayet idi. Emr-i Kıble de, bu sırat-ı mustakimdendir. İtmam-ı nimet, bir nimetin noksan ciheti bırakılmayıp mümkün olan kemalime erdirmek demek olduğundan bu nimetin itmamı da, o yoldan doğruca gidip gaye-i felâha ermektir. Hazret-i Ali: "Tamam-i nimet, İslâm üzerine ölmektir.", buyurmuş ve tamam-ı nimet duhul-i cennettir diye de bir haberde varid olmuştur. Bu itmam-ı nimet lûtfü şuna benzer: كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ **"Nitekim sizin içinizden, yani zürriyet-i İbrahim ve İsmail içinde sizden, yani siz insanlar cinsinden güzide bir Resul-i Müfahhem gönderdik".** Nev-i beşerin, yine beşer olarak bir Peygambere mazhariyeti ne büyük ni'mettir. Şübhe yok ki, Allah'ın kullarına göndereceği elçi, sadık mahlûkatından biri olacaktır. Zira Allah ile kulları arasında vasıta olacak gayr-i mahlûk bir takım tali mabutlar tasvuru muhaldir, batıldır. Binaenaleyh Allah'ın insanlara gönderdiği Resul, insandan başka diğer mahlûkattan biri olsa idi, insanlık namına büyük bir şeref olmaz ve umum için o kadar şayan-ı istifade de bulunmazdı. Beşere yine içlerinden إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (*"De ki ben sırf sizin gibi bir beşerim..."* Kehf - 18/110) diyen bir Peygamber göndermesi, nev-i beşerin Allah Teâlâ'ya doğrudan doğru tekarrübüne, Kıssa-i Âdem'de beyan olunan hilâfetine en büyük bürhan olan bir şeref-i namütenahidir. O Peygamber'in, içinde yetiştirdiği kavm için de bu şeref elbette daha müekked ve daha müzaaftır. Hem öyle bir Resul ki, يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا **size, bizim mucize-i bakiye olan ayetlerimizi tilâvet ediyor.** Bunlar, o gelip geçici mucizeler gibi niam-ı zaile kabilinden değildirler. Bunlarla her zaman muarızlar ilzam ve iskât edilir, şübheler izale o-lunur, vakayi tahlil olunur. Bir çok ilimler elde edilir, bunlar güzel güzel tilâvet edilir, ibadetler yapılır, hüsn-i ahlâkın en büyük ve en cem'iyetli umdelerine erilir. وَيُزَكِّيكُمْ **Ve sizi her türlü şirk-ü maasıdan, ulviyet-i insaniyeye şeyn verecek maddî ve manevî çirkinliklerden, pisliklerden temizleyecek, hakkın müzekkâ, mutahhar bir şahid-i adili haline getirecek, teksir-ü tanzim edecek bir sirete sevkediyor.** وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **Hem size bütün feylesoflara ders verecek kitab-ü hikmet**

Müfahhem: Mühterem, hürmete layık. **Şeyn:** Kusur, ayıp. **Müzekka:** Temizlenmiş, islah edilmiş.

ta'lim ediyor.

Ümmî iken size, **kitab-ü kitabet belletiyor, her türlü hikmetleri cami olan ilm-i hukuk ve şeraitini, hikmet-i teşrii, meali-i ahlâkı, esrar-ı içtimaiyi, mesalih-i beşeriyeyi, ilm-i mebde-ü meadı, devleti kâinatta cari ve hakim olan kavanin** ve sünen-i İlâhiye'nin fezlekelerini ve bunların tarz-ı tatbik-u icrasını sünneti kavliye ve fiiliyesiyle öğretiyor. وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ **Ve size hiç bilmediğiniz, fikr-ü nazarla bilmek imkânını bulamıyacağınız şeyleri, esrar-ı gaybiye ve ahval-i uhreviyeyi tarik-ı vahy ile bilip ta'lim eyliyor,** eyliyor da sizi üstad-ı âlem ve hâkim-i cihan olacak ve bütün nasa nümune-i imtisal ile ümmet-i vasat teşkil edecek bir hale getiriyor. İşte şan-ı ulûhiyetimizle biz, size İbrahim'in duası vechiyle böyle bir Resul gönderdiğimiz gibi, Kıblenizi tahvil ve tesbit etmek suretiyle de size nimetimi itmam için bu emr-i hakkı verdim. *"Muhammed aleyhisselâm, insanlığa ne getirdi?"* diye sual olunacak olursa, âyeti okumak kâfidir. Bi'set-i Muhammediye'de Dünyevî, Uhrevî böyle büyük bir itmam-ı ni'met vardır. Ve şunu bilmek lâzım gelir ki, Kâ'be'nin Kıble yapılması da, Dünya ve Ahirette buna benzer bi itmam-ı ni'met için vesiledir. O büyük ümmet-i vasat, bu sayede teşekkül edecek ve felâh-ı küllî bununla başlayacaktır. Binaenaleyh size şimdi iki vazife vardır: **Birincisi,** فَاذْكُرُونِي **"Beni zikrediniz, lâyıkiyle anınız ki,** أَذْكُرْكُمْ **Ben de sizi, bana lâyık bir anışla anayım, imdad ve inayetimi idame edeyim. İkincisi,** وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ **bana şükrediniz, ni'metlerime karşı, kalben veya lisanen veya bedenen veya hepsiyle birden bana ta'zim ve benim emirlerime itaat ve ni'metlerimi yerine sarf ile intifa eyleyiniz. İnkâr ve isyan bana küfür ve küfran-ı ni'met etmeyiniz, hasılı unutkan ve nankör olmayınız."**

ZİKİR dahi, şükür gibi ya lisanî veya kalbî veya bedenî olur.

Zikr-i lisanî, Allah Teâlâ'yı esma-ı hüsnasiyle yad etmek, hamdetmek, tesbih ve temcid eylemek, kitabını okumak, dua etmektir.

Zikr-i kalbî, gönülden anmaktır ki, başlıca üç nevidir: **Birincisi,** vücud-ı ilâhî'ye delâlet eden delilleri düşünmek ve şüphelere deferederek sıfat ve esma-ı İlâhiye'yi tefekkür etmek. İkincisi, ahkâm-ı Rububiyeti ve vezaif-i ubudiyeti, yani Allah'ın tekâlifini, ahkâm-ı evamir-ü nevahisini, va'd-ü vaidini ve bunların delâilini tefekkür etmek. **Üçüncüsü,** enfüsî, afakî mahlûkatı ve bunlardaki esrar-ı hilkati temaşa ve tefekkür ile her zerrenin âlem-i kudse bir ayine olduğunu görmekdir ki, bu âyineye gereği gibi bakanların gözüne, o âlemi celâl-ü cemalın envarı in'ikâs eder ve bundan bir âni şuur içinde alınacak olan zevk-i şuhudun

bir lemhası bile cihanlar değer ve bu makam-ı zikrin hiç nihayeti yoktur. Bu noktada insan, kendinden ve âlemden geçer. Bütün şuuru, hakka müstağrak olur. Hattâ zikir ve zakirden nam-ü nişan kalmaz da, meş'ur yalnız mezkûrdan ibaret kalır. Gerçi bu makamın lâfını edenler çoktur, fakat buna erenlerin lâf ile alâkası yoktur. (A.S.) Efendimiz: لِي مَعَ اللهِ وَقْتٌ لَا يَسَعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ *"Benim Allah ile bir vaktim vardır ki, onda bana ne bir melek-i mukarreb, nede bir nebi-yi mürsel, hiç biri yanaşamaz,"* (Keşfü'l-Hafai; 2-226) buyurmuştur.

Zikri bedenî: Bedenin cevarih-ü âzasından her biri me'mur bulundukları vezaif ile meşgûl ve müstağrak olmak ve nehyolundukları şeylerden hâli bulunmaktır. Şükûr de, bu meratibden her biriyle icra edilir. Ancak bunların şükr olması için şakirin, kendisine vasıl olmuş olan nimeti hissetmesi ve bunları o nimete mukabil bir vazife-i tazim olarak yapması şarttır. Zikir ise, nimetin böyle bir kayd-i vüsulü olmaksızın ale'l-ıtlak bir mahabbetin, bir aşk-ı kemalin eseridir. Şu halde şükrün zikre atfı, esasen atfü'l-has ale'l-âmm demektir. Lâkin her ikisi kayd-i nimetten sonra zikredilmiş bulunduğundan burada atf-ı tefsir-î kabilinden olur. Böyle olmamak için şükrün, şükr–i urfî mânâsına hamli daha muvafıktır. O da vasıl olan nimetlerin hepsini mahulika lehine sarf eylemektir. Binaenaleyh her hatve-i terakkide zikir hidayet, şükür bir nihayettir. Seyr-i namütenahide bunlar mütevaliyen birbirinde tedahül ederek giderler. Allah Teâlâ, bu enva-ı zikirden hangisiyle zikrolunursa O da, O'na lâyık bir vech ile zakirini zikir ve yad edecektir. Bu noktayi ifham için bu ayet muhtelif tabirat ile izah edilmiştir. Ezcümle:

1- Beni taatım ile zikrediniz, ben de rahmetim ile zikredeyim.

2- Beni dua ile zikrediniz, ben de icabet-ü ihsan ile zikredeyim. Yâni ادْعُونِي اسْتَجِبْ لَكُمْ (*"Halbuki rabbınız buyurdu yalvarın ki bana size karşılık vereyim, çünkü benim ibadetimden kibirlenenler yarın hor hakîr olarak cehenneme girecekler."* Mü'min 40/60)

3- Beni senâ ve itaat ile zikrediniz, ben de sizi senâ ve nimet ile zikredeyim.

4- Beni Dünyada zikrediniz, ben de sizi Ahirette zikredeyim.

5- Beni halvetlerde zikrediniz, ben de sizi sahralarda zikredeyim.

6- Beni refahınız zamanında zikrediniz, ben de sizi belâ ve müsibetiniz zamanında zikredeyim.

7- Beni taatle zikrediniz, ben de sizi meunetle zikredeyim.

8- Beni benim yolumda mücahede ile zikrediniz, ben de sizi hidayetimle zikredeyim.

9- Beni sıdk-ü ıhlâs ile zikrediniz, ben de sizi halâs ve mezid-i İhtisas ile zikredeyim.

10- Beni bidayeten rububiyet ile zikrediniz, ben de sizi nihayette rahmet-ü ubudiyet ile zikredeyim. Hasılı bidayeti ubudiyet zikr, nihayeti ubudiyet şükürdür.

وَآخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Orada duaları «سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ» sağlıkları «سَلَامٌ» Dualarının sonuda hakikat «الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» dir. Yunus 10/10)

İşte Cenab-ı Hakk bütün kullarını hulâsa olarak bidayet ve nihayet-i cami bu iki vazife ile tavzif buyurmuştur. Bu vazifeler, hüsn-i ifa edildikçe o nimet de, baliğen mabelâğ itimam edilecektir. Fakat zikir, marifet ile şükûr de, nimet ile mütenasib olacaktır. Halbuki hakikat-i İlâhiye'yi bihakkın marifet onu kendisi gibi bilmek demek olacağından, bu mütenahi âlemde kullar için gayr-i mümkündür. مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ **"Seni gerçek mahiyetinle bilip tanıyamadık"** kezalik niam-i İlâhiye namütenahidir. Meselâ, bir nefeste içli, dışlı iki nimet mevcuddur. Demek ki, sadece her nefeste iki şükûr vacibtir bu halde, bir hakkin eda-i şükürde gayr-i mümkündür. مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ (**"Sana layık olduğun şekilde kulluk yapamadık."**) Demek ki, bu hitab-ı İlâhî karşısında ilk hissedilen şey aciz ve kudret-i halikâ arz-ı teslimiyettir. Filvaki mebde-i iman-ü İslâm bu idraktır ve efdal-i zikir, «لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ» dır. Bu tevhidin ve bu teslimiyetin muktezası da, bu acz içinde kendini evamir-i İlâhiye'nin yegâne vasıta-i icraiyesi bilerek teveccüh eden vazifeyi en güzel bir surette ve azamî bir derecede ifa için yalnız Allah'tan istiane ederek hüsn-i surette sarf etmektir. Ve bu sarf, aynı şükürdür. Yani teklif imkân-ü istitaat ile meşruttur. Fakat o istitaat, Allah'ın bir meuneti olduğu için onun da, nefse'l-emirde hadd-ü payanı yoktur. Binaenaleyh kul, Allah'ını zikir ile O'ndan istiane eder ve kendine verilen istıtaatı sarf eyler. O istıtaat, ona fiiliyle beraber Allah'ın murad ettiği kadar gelir. İşte İslâm, o acizden bu bîpayan kudret-ü istıtaata intikaldir. Şu halde her mü'min «اُذْكُرُونِى» emri karşısında aczini hissederek evvelâ, «اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» misakını yad edecek ve buna şükr etmek için Allah'tan istiane eyleyecektir. Bunun için bütün ehl-i imana hitaben buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَع۪ينُوا
بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٥٣﴾
وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌۜ بَلْ اَحْيَٓاءٌ وَلٰكِنْ
لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ
مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِۜ وَبَشِّرِ الصَّابِر۪ينَۙ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذ۪ينَ
اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌۙ قَالُٓوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَۜ
﴿١٥٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

Meal-i Şerifi

153- Ey o bütün iman edenler sabr-ü salât ile yardım isteyin, şüphe yok ki Allah sabr edenlerle beraberdir.

154- Ve Allah yolunda katolunanlara ölüler demeyin hayır diridirler ve lâkin siz sezmezsiniz.

155- Çaresiz sizleri biraz korku, biraz açlık, biraz maldan, candan ve hasılâttan eksiklik ile imtihan edeceğiz, müjdele o sabırları.

156- Ki başlarına bir musıbet geldiği vakit biz Allahınız ve nihayet ona döneceğiz. «انّا للّه وانّا اليه راجعون» derler

157- İşte onlar, Rabblarından salâvat-ü rahmet onlara ve işte hidayete erenler onlar.

يا ايّها الّذين آمنوا Ey şerefi iman ile temayüz etmiş olan kâffe-i ehl-i iman

siz, her halde اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ **size mev'ud olan gaye-i kemale ermek için her şeyden evvel sabır ile ve salât ile istiane ediniz. Evvelâ sabr-ü sebata alışınız.** Nimetlerin kendilerine göre külfetleri de vardır. Allah'ın bütün nimetlerine ve hele niam-ı nâmütenahiyenin tamamına miftah olan nimeti iman ve İslâm'a şükretmek ve bahusus mertebe-i ihsanda eda edebilmek elbette kolay değildir. Siz bu seyr-ü sülûkta ebedî bir gayeye yürüyeceksiniz ve yürürken imtihanlar geçirecek, biri dahilî, diğeri haricî iki büyük düşmanla çarpışacaksınız. Bir taraftan nefislerinizin hevası, diğer taraftan kâfirlerin, hak düşmanlarının mühacemat-ü ezası ile uğraşacaksınız. Ve bunlara müdafaa ve mukabele etmek için mücahedeye, muharebeye mecbur olacaksınız, bazı zahmetler, meşakkatler göreceksiniz. Ruhen, bedenen riyazet-i nefsiye yapmazsanız sabr-ü tahammüle, sebat-ü metanete alışmazsanız, meunet-i İlâhîye'nin ilk vesilelerinden birini zayi etmiş olursunuz. Tehlikeye uğrarsınız, en ufak bir sıkıntı, bir elem karşısında korkmağa, sızlanmağa başlarsınız. Ye's fütura düşersiniz. Şunu biliniz ki, sabır, her muvaffakiyetin başıdır. İmandan sonra tarikin başı sabır, ahlâkın başı sabırdır. İlmin başı sabır, amelin başı sabır, hasılı hikmetin başı sabırdır. Sabırsızlık, ivmek bir anda her şey istemektir. Halbuki mahlûkat zemanîdirler ve terbiye kanununa tâbidir. Zaman ise, tevali demektir. Bunun için mahlûkatın kemali muvaffakiyeti ale't-tedric bir silsile ta'kib eder. Bu ise, sabra mütevakkıftır. Her şeyi bir anda istemek, hiç bir şey istememektir. Hatta yaşamak, sabretmektir. Ulema, sabrı iki kısma taksim ederler: **Birisi,** elem-i mekruha sabr-ü tahammül ile netaic-i hasenesine intizar. **Diğeri,** lezzet-i âcileden ve şehvetten sabr ile netaic-i seyyiesinden tevakkidir ki, biri müsbet, diğeri menfi surette sabırdır. Evvelkisi, acı ilâçlarla tedavi gibi vazifeye ikdam, ikincisi, zehirli tatlılardan sakınmak gibi mazarrattan ictinabtır. Maahâza bazı ahval vardır ki, orada sabır, mezmum ve gayr-i meşrudur. O gibi ahvalde sür'atle müdafaa için feda-yi hayat daha müreccah ve belki vecibe olur.

Bu ayetteki «الصَّبْرِ» ın, "elif lâmı" ahdi haricî olmak üzere aksam-ı sabırdan, sıyam veya cihad murad olunduğu nakledilmektedir. Lakin muhakkıkînin muhtarına göre "lam", cins içindir. Sıyam-ü cihad ile beraber sair enva-ı sabra da şamildir. Hasılı, ahlâkta imandan sonra sabır, meunet-i İlâhiye'nin ilk tarik-ı isticlâbıdır. Salât da böyledir. Salâh-ı ruhanî, nizam-ı cismanînin, sabr-ü vekarın, ruhî, bedenî her vazifenin , dünyevî ve uhrevî her kemalin nâzımı olan, ferdî, ictimaî her hasleti haiz ve ümmet teşkilâtının en birin-

Tevali: Uzayıp gitmek, birbirinin ardısıra devam etmek. **Müreccah:** Üstün tutulan, tercih edilen. **İsticlab:** Çekme, celbetme.

cisi ve en esaslı tezahürü bulunan namaz, imanın en büyük müeyyidesi, bütün ibadat-ü a'malin başı, mü'minlerin mi'racı, Rabbu'l-Âlemîn'e cismi-ü candan arz-ı hal ile münacatları, hulâsa zikr-ü şükrü cami bir ibadet olduğu için, meunet-i İlâhiye'nin en mukaddem, en yakın tarik-ı isticlâbıdır. Kıble'nin haiz olduğu ehemmiyet de, ilk evvel bunun içindir. Bu sebeble namaz, sabır gibi sade bir vasıta değil, ayni zamanda Allah'a bir vuslet olmak üzere en büyük bir gaye-i zevktir. Bu sayede masivadan çıkılır, elemler, kederler silinir, abid ile ma'bud hembezm-i visal olur. Bunun içindir ki, (A.S.) Efendimiz: وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ *"Namaz göz aydınlığım kılındı."* (Feyzü'l-Kadir: 3-3593) buyurmuş. En büyük zevk-ü sürurunun namazda hasıl olunduğu göstermiştir.

Balâda Kıble'nin ehemmiyeti hakkında varid olan ayat-ı celile, onun mevzuu olan namazın İndallah haiz olduğu kıymet-i kudsiyeyi tefhim etmiş bulunduğundan burada yalnız sabrın kıymetini iş'ar için buyuruluyor ki: إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ **Zira şüphe yok ki, Allah, sabredenlerle beraberdir.** O'nun Esma-i Hüsna'sından biri de, "Sabur" ism-i şerifi'dir. Her kimde sabır varsa, onda kudret-i İlahiyyeden bir şemme-i tecelli vardır. Hele bu ehl-i sabır bir yere gelip bir cemaat olurlarsa her halde inayet-i İlâhiye'ye ererler. Allah, onların daima dostu ve velisidir. Dualarına, taleblerine icabet için nusrat-i İlâhiye daima onların yanlarında dolaşır. Bu maiyyeti göstermiyen, ıhfa eden şey, o ehl-i sabrın müteferrik bulunmasıdır." Mukarenet-ü musahabet ifade eden «مَعَ» kelimesi, ale'l-ekser metbua dahil olur. Binaenaleyh Allah, sabirînin maiyetindedir, buyurulmasında tenezzülât-ı İlâhiye'nin ulviyetini gösteren büyük bir nükte vardır. Ebüssüud, bu nüktenin beyanında: Çünkü demiştir, sabra hakikaten mübaşeret edenler cemaat-i sabirîndir ve bu haysiyetle bunlar metbu gösterilmiş oluyorlar. İlah... Ya'ni bu maiyyet, şuunat-ı kesbiyyede meşiyyet-i ilâhiye'nin meşiyyet-i ibad arkasından geldiğini ifade etmektedir ki, rahîmiyyetin hükmü olan bu tenezzül-i İlâhî'nin kullar hakkında ne büyük bir lûtfolduğunu teemmül etmek lâzımgelir. Sabir meselesinin bütün miftahı, bu noktadadır. Ve şunda şüphe edilmemelidir ki, bu tenezzül-i İlâhî bir lûtf-i iradîdir.

İşte ey mü'minler, bunu bilerek zikr-ü şükür yolunda sabır ile istiane ediniz. Bu babda Allah'ın düşmanlariyle malen, bedenen mücahedeye muhtac olursanız, onu da yapınız ve bu uğurda telefatınız bulunursa onların acılarına, fıraklarına da katlanınız. وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ **Ve sakın böyle Allah yolunda katledilmiş olanlara, emvattırlar, ölüdürler demeyiniz.** Onları haki-

Şemme: En küçük miktar.

katen ölmüş zannetmeyiniz ve bununla son derece müteellim olup ceza-u fezaa düşmeyiniz. بَلْ **Hayır, Onlar ölü değil,** اَحْيَاءٌ **diridirler. Hem hayat-ı hakikiye ile diridirler** وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ **ve lâkin siz duymazsınız. Onların hayatını hissetmezsiniz.** O hayat bu dünyadaki meşair-i zahire ile hissedilecek bir hayat değildir. O bir hayat-ı ruhanî, daha doğrusu bir hayat-ı hakikîdir ki, hattâ akl ile bile temamen idrak olunamaz. Ancak hissi yakîn ile idrak olunur ve hiss ile bilinir." Şüheda hakkında böyle daha bir çok âyetler gelecektir. Hasen-i Basrî (R.A.) Hazretleri'nden mervidir ki: "Şehidler, İndallah diridirler, rızıkları ruhlarına arz olunur da kendilerine revh-ü ferah gelir. Nitekim Âl-i Fir'avn'e sabah, akşam nar arzolunur da, kendilerine elem-ü veca' gelir." ilah.. Bu nakil, şehidler hakkında Sure-i Âl-i İmran'daki وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ * فَرِحِينَ بِمَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ ... (*"Ve sakin Allah yolunda katledilenleri ölmüşler sanma, hayır, hep hayattadırlar, Rabblarının indinde yaşarlar. Allah'ın fazlından kendilerine bahş ettiği saadetle şadgâm olarak merzuk olurlar, arkalarından şehadetle kendilerine yetişemiyen mücahidler hakkında şunu istibşar ederler ki onlara bir korku yok, onlarda mahzun olmıyacaklar.* Âli İmran 3/169-170) âyetiyle «حم» lerde, Âl-i Fir'avn hakkında: اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ (*"Ateş, onlar sabah akşam ona arzolunur dururlar, saat kıyam edeceği gün de tıkın Âli Fir'avn'ı en şiddetli azâba."* Mû'min 40/46) âyetinin mazmunudur.

Bu ayette, ruhların başlı başına kaim ve mehsûs olan cevher-i bedenden başka birer cevheri bulunduğuna ve bunun bade'l-mevt müdrik olarak kaldığına, yani baka-yi ruh mes'elesine bir delâlet vardır. Cümhur-i Sahâbe ve Tabiîn rıdvanullahı aleyhim ecmeîn Hazaratının da kavilleri budur. Buna delâlet eden daha bir çok âyat-ü sünen vardır. O halde burada, bunun şühedaya tahsisi makamlarının indallah yüksekliğini iş'ar içindir. Bununla beraber İslâm'da mes'ele-i ahiret bundan ibaret değildir. Bunu daha ziyade tavzih-ü itmam edecek olan mes'ele-i ba's, halk-ı cedid ve saire vardır ki, sırası geldikçe izah olunur. Burada henüz mevti takib eden kabir ve âlem-i berzah mes'elesine işaret buyurulmuştur. Bu âyetin on dörde baliğ olan "Şüheda-i Bedir" hakkında nâzil olduğuna dair bir kavil vardır. Lâkin tahvil-i Kıble'yi müteakıb ve "Gaza-i Bedir"den mukaddem bir ihzar olması daha ziyade melhuzdur.

Hasılı ey ehl-i iman, sabr-ü salât ile istiane ediniz. Çünkü وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ **Biz, Peygamber'e ittiba edip etmiyeni**

Müteellim: Elimli ve kederli olan.

seçmek ve o nimet-i itmam etmek üzere sizi korkudan, açlıktan, emval, nüfus ve semerat eksikliğinden biraz bir şeye düçar edeceğiz ve böyle bâzı mihnetlerle imtihan eyleyeceğiz. Ahirette لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ " (*"... Onlara bir korku yoktur ve onları mahzun olmıyacaklardır."* Bakara 2/262 - Âl-i İmran 3/170) sırrına ermeniz için dünyada biraz bu mihnetleri tadacaksınız, düşmanların hücumu korkusu kıtlık ve darlıktan dolayı açlık, muharebe ve mesarif-i muharebe dolayısiyle mal, can eksikliği, kazanç ve evlâd eksikliği kabilinden her halde biraz birşey ile mübtelâ olacaksınız. Bu ıtlak içinde bu âyet, Din-i İslâm'da farz kılınacak olan bâzı ahkâm-ü tekâlîfe dahi işareti mütazammındır. Havf, Allah korkusuna, açlık Ramazan orucuna, mal eksikliği zekâta, nüfus eksikliği cihad-ü şehadete ve emraza, semerat eksikliği evlâd ve kazanç zayaına işarettir ve bu âlâm-ü mihnetin her birinden böyle bir azcık ibtilâ ile mükellefiyet bunların küllî ve umumî surette istilâlarına mâni olacak ve Ahirette büyük büyük nimetlere isal edecektir. وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ **Ya Muhammed, Sen, sabredenleri ise müjdele.** الَّذِينَ **O sâbirleri ki,** اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ **kendilerire bir müsibet isabet ettiği vakit, yâni** كُلُّ شَيْءٍ يُؤْذِي الْمُؤْمِنَ فَهُوَ لَهُ مُصِيبَةٌ *"mü'mine ezâ verecek her şey, ona bir musibettir."* (Camiu's-Sagir: 2-282) Hadîs-i şeref'i mucebince eza verecek her hangi bir zarara giriftar oldukları zaman, قَالُوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ "İnna lillahi ve inna ileyhi raciun" derler. **"Biz her halde Allahınız ve behemehal ona dönüp varacağız"** diye Allah'a arz-ı teslimiyet ile müteselli olarak sabrederler ve bunu yalnız lisanen değil, gaye-i halk-u hılkati düşünerek bütün kalb ile söylerler. «اِنَّا لِلّٰهِ» biz Allahınız demekte, emval-ü enfüs her şey'i Allah'a teslim ve Allah Teâlâ'nın milki olan her şeyde hattâ can ve bedenlerimizde bile keyfe mayeşa taarrufa hakkı olduğunu ve acı tatlı O'nun hiç bir tasarrufuna itiraz caiz olamayacağını itiraf ile tasarrufat-ı İlâhiye'ye, kaza ve kadere izhar-ı rıza vardır ki, bu makam, pek büyük bir makamdır. Bu makamı ihraz eden nefse, "nefs-i radıye" tabir olunur. «اِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ» demekte ise, **"biz dönüp dolaşıp nihayete behemehal Allah'a raci' olacağız, bidayeten yok iken Allah'tan geldiğimiz gibi nihayeten de yine ona varacağız."**, diye surî olan vücud–i müstearımızın mevt ile fena ve helâkine ve bununla beraber gayenin adem-i mutlak olmayıp visal-i küllî olduğuna iman ve bu iman ile indallah merdıy olmak ümidini izhar vardır ki, bu makama, "nefs-i merdıyye makamı" tabir olunur. Bu ise gaye-i matalib ve aksalmeratib olan rıdvan-ı ekberdir ve lezzet-i riza, a'zam-ı lezaizdir. İnsanın nefsi, ibtida "nefs-i emmare" iken maarif-i

---

Surî: Görünüşe aîd, zahiri. **Radîye:** Razı edici. **Mardiyye:** Raźı olmak. **Emmare:** Kötülüğü emreden.

diniye ve ahlâk-ı Muhammediye ile terakki ederek saniyen, "nefs-i levvame," salisen, "nefs-i mutmeinne", rabian, "nefs-i radiye", hamisen, "nefs-i mardıyye" olur ki, Sure-i Fecir'de يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (*"Ey o Rabbına muti olan nefsi mutmainne. Sen dön O Rabbı'a hem Râdiye olarak hem merdiyyede. Gir kulların içine. Gir cennetime."* Fecr 89/27-28-29-30) hitab-ı İlâhî'si bunun beyanıdır. Bu rücuun bir mekân ve cihete intikal suretiyle olmadığı aşikârdır. Zira Allah Teâlâ, cihet-ü mekândan münezzehtir. Binaenaleyh bunda üç mânâ muhtemildir:

1- Bu, nefsimiz hakkında bir ıkrar-ı fenadan kinayedir.

2- Ikrar-ı bakadır.

3- Min vechin fena ve min vechin bakayı ıkrardır.

Bizce doğrusu, bu üçüncüsüdür. **Zira hepimizin fena-yı zatîsi ile Bakabillâh'ı ıkrardır.** Biz, vaktiyle hariçte nasıl yok da ilm-i İlâhî'de var idiysek, yine onun gibi yok olacağız ve olduğumuz gibi yalnız ilm-i İlâhî'de ve sırf hükm-i İlâhî'de mevcud kalacağız ve bu bizim bizdeki vücudumuz olmayacak bizim İndallah vücudumuz olacaktır. Ancak dünyaya gelirken mevhubat-ı fıtriyemizle gelmiş, henüz bir işe karışmamış, yapacağımızı yapmamıştık. Giderken ise, iyi veya kötü kazanacağımızı kazanmış, iyilik veya kötülük namına neyimiz varsa hepsini omuzumuza almış, mes'uliyeti yüklenmiş olarak gideceğiz. Hasılı zatımız, ilm-i İlâhî ile, vücudumuz vücud-i İlâhî ile, bakamız da baka-yı İlâhî ile kaim olur. Vücud-i ilâhî ise, ezelî ve ebedîdir. Binaenaleyh rücu' ilallah bu vechiyle mazhar' cemal veya celâl olarak Baka billah demektir. Razr, diyor ki: "Bu, rücu Ahırete işarettir. Biz Dünyada iken az çok kendimiz veya başkaları da menfaat ve mazarratımıza zahiren malik bulunuyorduk. Gittiğimiz zaman bunlara hiç kimsenin hükmü geçmiyecek, ezher cihet üzerimizde yalnız hükm-i İlâhî cereyan edecektir.", İlah.. Bu itibar ile Allah'a rücu'umuz bade'l-mevt bütün ahvalimizde yalnız Allah'ın hâkim olması ve Allah'ın mer'ci-ı ahkâm olması demektir ki, bunun üzerine halk-ı cedid ile ba's, haşr-ü neşir ve sair ahkâm-ı uhreviye terettüb edebilecektir. Ve asıl Ahiret, ba'sten sonraki hayat-ı ebediye olacaktır. Halbuki, buradaki rücu', mevtten sonra ve ba'sten evvelki halete de şamildir. Buna bazıları baka-yi ruh namını vermiş, rücu-u Ahireti onunla izah etmek istemiştir. Lâkin baka-yı ruh tabirinde bir baka-yı zatî şaibesi vardır. Rücuda ise, fena-i zatîyi itiraf münderiçtir. Bunun için Allah'a rücu meselesinde, baka-yi ruhdan başka bir mânâ vardır. Bunda bir

---

Levvame: Zemmeden, paylayan, çekiştiren. **Mutmeinne:** Tatmin olmuş, şübhesi kalmamış, emin.

zaman olup ruhun dahi fenaya gideceğini bir itiraf yok değildir. Bedenimizin fenasından sonra nice müddetler ruhumuzla kalabileceğimiz müsellem olmakla beraber, kıyamet-i kübra gibi bir gün gelip ruhlarımız da fenaya gidebileceği كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ (*"Allah'ın yanında diğer bir tanrıya daha çağırma, başka tanrı yok, ancak O, O'nun vechinden başka birşey helâktedir, hüküm O'nun ve nihayet döndürülüp O'na götürüleceksiniz."* Kasas 28/88) muktezasınca fena-i zatîmiz ezher cihet tahakkuk edeceği ve ancak ind-i ilâhî'de malûm olan hakikitimiz hiç bir vech ile zayi olmayarak nefse'l-emirde her türlü ahkâma tabi olabileceğimiz ve Dünyaya geldiğimiz gibi Ahirette de ba'slere, halk-ı cedidlere mazhar olabileceğimiz ve nihayet ebedî bir visal-i vücud ile Cemalullah'dan mütena'im dahi olacağımız anlaşılabiliyor. Eğer İndallah ma'lûm olan hakikatimiz, ruhumuz veya cismimiz veya her ikisi demek ise, bunlardan biriyle ve eğer bunların maverasında bir şey ise, o suretle bir bakaya nail olacağımız ve bu baka hakikaten bizim kendi kendimize bir bakamı demek olmayıp ancak baka-ı İlâhî ile mümkün olan bir bakamız olacaktır. Ve bunun için bizim tabiî denebilecek mukteza-yı zatımız, fanilik iken mukadderatımız, nasibimiz, bakabillâh tarikiyle mazhar-ı celâl veya cemal olmaktır. Ve maksad-ı aksa, rıdvan-ı ekber, işte bu cemal-i ebedîdir. Fennin baka-yı illet kanun-ı azıminde bu mânâ sabit demektir. Maddeler, cüz'î kuvvetler hepsi ma'lûldürler. Binaenaleyh hepsi silinir, yalnız illet-i küllolan Hakk Teâlâ zat-ü sıfâtiyle, kudret-i baligasiyle baki kalır ve Baka-yı İlâhî'de o silinen mevadd-ü kuva-yı faniyenin hüvviyyet ve teayyünat-ı şahsîyeleri ilmullah olmak üzere tamamen mahfuz olarak vücud-i ilmî ile sabit ve baki kalırlar ve yine her türlü ahkâma mevzu olabilecek bir hakikati haiz bulunurlar ve işte hayat-ı ahirenin zâmanı bu Bakaullah ve bu Bakabillâh'dır. Ve bu vechiyle Bakabillâh'a, baka-ı ruhanî ta'birini kullanan feylesoflar, hakikat-i İlâhîye'yi, ruh ve ruh-i beşeri, hakikat-i İlâhiye'den gibi düşündüklerinden dolayı bakayı, ruh-ı esas-ı Ahiret olarak tasavvur etmişler ve hakikati teşviş eylemişlerdir. Ruh, gerçi emr-i Rabb olan bir sırdır. Ve baka-yı ruh, bir emr-i münker de değildir. Fakat bizim ebediyen baka-yı ruhumuzla bekamıza hükmetmek, bize bir beka-yı zatî isnad eylemektir. Bu ise, fena-ı zatîmizi unutmaktır. Bu da, illet-i ulâyı, Allah Teâlâ'yı unutmaktır. Şunu bilmelidir ki, hakikat-i hak, ruhaniyyet ve cismaniyyetin fevkinde bir mertebe-i ehadiyyettedir. Ruh, emr-i Rabb olmakla beraber, Rabb emrine hâkimdir. وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰى اَمْرِه (*"Mısırdan onu satın alan ise haremine dedi ki: buna güzel baki umulur ki bize faidesi olacaktır. Yahud evlat ediniz, bu suretle Yusufu arada*

Mütena'im: Nimetler içinde.

yerleştirdik, hem de ona hidasatın mealini istihraca dair ilimler öğretelim diye, öyle ya Allah, emrine galibdir velakin insanların ekserisi bilmezler." Yusuf 12/21) unutulmamak lâzımgelir. Binaenaleyh bizim vücud ve bekamızın merci-ü mebnası Allah'ın vücud ve bekasıdır. Biz kendi bakamızla değil, Allah'ın bekasiyle baki olabileceğiz. Hayy-ü Kayyum O'dur. إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (*"Ki başlarına bir musibet geldiği vakit biz Allah'ınız ve nihayet ona döneceğiz derler."* Bakara 2/156) İşte bu Bakabillâhi, natıktır. Bu ne yalnız ruhanî ve ne yalnız cismanîdir. Bu her ikisinin mebdei, zâmanı olan bir baka-yı hakikîdir. Ve Ahiret, bakaya müsteniddir. Allah, mevcud ve baki oldukça, bizim için yeniden yeniye nice nice ruhaniyetlere, cismaniyetlere mazhariyyet daima mümkün ve namütenahî mümkündür. Ölürüz, ruhumuz kalabilir. Âlem-i kabir ve berzahta müsab ve müateb olabilir. Kalmaması ve bir müddet sonra onun da fenaya gitmesi, nefsinde mümkündür.

Fakat İlmullah'dan, Hükmullah'dan, Bakabillâh'dan çıkmamız mümkün değildir. Asıl sevab-ü ikabın merciî budur. Ve Ahiret sadece bir baka-ı ruh olmayıp hayat-ı berzahiyeden sonra başkaca bir neş'et ile ba's olacak ve bunun da gayesi, o neş'ete göre bir rücu İlallah olacaktır. Binaenaleyh, إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ bir taraftan zâman-ı Ahiret olan rücuu, bir taraftan da Ahirette dahi aksa-yı emel ve gaye-i kemal olan bir rücuu ıtlakiyle mütezammındır ve böyle Bakabillah ile ümid-ü mahafet sadece baka-yı ruh nazariyesine müesses ümid-ü mahafetten çok yüksek, çok hakikî, çok ilmiîdir. Her şaibeden müberra bir tevhid, bir İslâm, İlallah'tır. Ve Sure-i Yusuf'da geleceği üzere bu tesliyet, ümmet-i Muhammed'den başkasına verilmemiştir. Böyle bir tevhid ile bütün ümidini Bakabillâh'a istinad ettirerek radiye ve merdiyye makamlarına ermiş olan sabirler, her müjdeye lâyıktırlar. Bunları şu ayet ile tebşir et: أُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ **İşte Rabblarının salevat-ü rahmeti bunlara mahsustur ve işte hadiyete ermiş, doğru yolu tutmuş olanlar ancak bunlardır.**

ALLAH'IN SALÂVATI: Bütün günahların mağfiretidir. Allah Teâlâ, bunların günahlarını tamamen örter ve onları rahmetiyle öyle mesubata, öyle ni'metlere isal eder ki, bunlar, dünyada ne görülmüş, ne işitilmiş, ne de beşerin hatır-ü hayaline gelmiş şeyler değildir. Bunlar, فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي (*"Gir kullarım içine. Gir cennetime."* Fecr 89/29-30) denilecektir. O sabirlar, ancak ifası mümkün olmayan şükr-i İlâhi'de vaki olacak kusurları, günahları örtecek ve onların yerine sevablar celbedecek maunet-i İlâhiye'dendirler. Mü'minler,

---

Mebna: Temel, asıl ve esas. **Müstenid:** Bir şeye dayanan, istinad eden.

bunu bilerek sabr-ü salât ile istiane etmelidirler ve radiye vü mardiyye makamlarını ihraz eylemeledirler ve namazlarında Mescid-i Haram şatrına yönelerek Allah'a zikr-ü şükr eylemelidirler ki, mev'ud olan dinî ve dünyevî ni'met itmam edilsin. Ebedî lezzet-i rıza ihsan olunsun. Bu Kıble'nin kudsiyeti, yalnız bundan ibaret de değildir. Bunda namazdan başka bir tarik-ı zikir ve ibadet ve sizin için başkaca bir suret-i ictima ve takarrub daha vardır. Zira:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

158- Hakikat, Safa ile Merve, Allah'ın şeâirindendir. Onun için her kim Hac veya umre niyyetiyle Beyt'i ziyaret ederse, tavafı bunlarla yapmasında ona bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah ecriyle müşkûr kılar, Alîmdir.

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ **"Mescid-i Haram etrafında bulunan Safa ve Merve tepeleri Allah'ın şeâirindendir. İbadet ve kurbeti için belliklerden, alâim-i mahsusasından, menasikindendir."** Esasen Safa, kaypak taş, Merve, küçük ve yumuşakca taş demek olup lâmı ta'rif ile «الصَّفَا» «وَالْمَرْوَةَ» Mekke'de ma'lûm iki tepenin ism-i âlemleridir. Harf-i ta'rifleri El-beyt, en-necim gibi lâzımdır. İlm maddesinden alem ve alâmet ve alâim gibi, şuur maddesinden, alem ve alâmet ve alâim gibi, şuur maddesinden, «شَعَائِر», şaîrenin veya şiarenin veya meş'erin cem'idir ki, alem-i mahsus, alâmeti müş'ire, bellik mânâsınadır. Nitekim harbde iki tarafın tanışması için kullanılan alâmet ve işarete de, şiar/ "parola" denilir. Şeâir, bazan ibadetin kendisine, bazan da mevziine ıtlak olunur. Ezan, cemaat ile Namaz, ezcümle Cuma ve Bayram namazları, Hac şeâiri dindendirler. Kezalik camiler, menareler, Hacdaki menasik, mevazı-i mahsusa, meşair, ve şeâirdendirler ki, işte Safa ile Merve de bunlardandır. Binaenaleyh

فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِاعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا **Beytüllah'a hac veya umre yapan kimsenin tavafı bu ikisiyle yani Safa ve Merve ile yapmağa çalışmasında hiç bir Cünha, hiç bir günah yoktur.**

LÛGATEN HAC: Kasd-i mahsus mânâsınadır ki, bir şeye çokca gidip gelmek mânâsını da ifade eder.

İTİMAR da, ziyaret demektir. Şer'an dahi Hac ve umre Beyt-i Şerifi vech-i maruf üzere bir kasd-ü ziyarettir ki, Haccın vakt-i mahsusu vardır. Umrenin yoktur. Tafsılâtı, kütüb-i fıkhiyeye aiddir. Burada «اَنْ يَطَّوَّفَ» iki kaydı tazammun eder. **Birisi**, asıl tavaf, yani Beyt'in etrafında dolaşmak, **diğeri** tatavvuf yani bu tavafta tekellüftür. Çünkü «يَطَّوَّفَ», «يَتَطَوَّفَ» nün idgamıdır ve «بِهِمَا» kaydı ve bu kayda müteveccih olan «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» hükmü aslı tavafa değil, tatavvufa müteallıktır. Aslı tavafın, farz ve rükün olduğunda ihtilâf yoktur. Fakat bu tavafa Safa ve Merve'nin ilâvesi ve Safa ve Merve beyninde "say" denilen kısm-ı tavaf hakkında, «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» buyurulmuştur. Bu ise, zahiren bir tahyir gibi görünmekle beraber hakikatte vacibe, mendube, mübaha muhtemildir. Buna mukabil (A.S.) Efendimiz, Hacc-ı şeriflerinde Safa'ya yaklaştıkları zaman: اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ اِبْدَؤُا بِمَا بَدَاَ اللّٰهُ **"Safa ile Merve Allah'ın şeairindendir, Allah'ın başladığıyle başlayınız"**, (Ebu Davud; Menasik - 57) diye emretmiş ve kendisi Safa'dan başlayıp Beyt'i görünceye kadar üzerine çıkmıştır. Bir Hadîs-i şerifinde de, bu babda: اِنَّ اللّٰهَ كَتَبَ عَلَيْكُمُ السَّعْيَ فَاسْعَوْا (**"Allah size sayi farz kıldı. Sa'y yapınız."** Nesai Mesnasik-1) buyurarak say'in vücubunu göstermiştir. Burada gerçi mânâ-yı aslîsiyle koşmak demek olan say, vacib olmayıp, فَاسْعَوْا اِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ (*"Ey o bütün iman edenler! Cuma günü namaz için nida olunduğunda hemen Allah'ın zikrine koşun ve alım satımı bırakın. O sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz."* Cuma 62/9) da olduğu gibi sadece yürümenin kiyafet edeceği dahi müsellem ise de, lâ'akal koşar gibi biraz sür'at ile' "irmal" denilen yürüyüş tarzı mendub ve hasılı tavafda Safa ve Merve ile tetavvufun vacib olduğu da anlaşılmaktadır. Buna binaen İmam-ı Malik ve Şafiî Hazretleri'nden bu tetavvufun dahi aslı tavaf gibi rükün ve farz olduğu rivayet olunmuştur. Maamafih, bil'akis yalnız ayetin zahirine temessük ederek, tahyire ve bu tetavvüfün vacib olmayıp nafile olduğuna zahib olan fukaha dahi bulunmuştur. Lâkin mezheb-i Hanefî'de muhtar olan şudur ki, ayetin zahir-î farziyet mânâsına, kat'î vücube manidir. Ayni zamanda zikrolunan hadîsler ve teamül ise, vücub-u natıktırlar. Binaenaleyh bu tetavvuf, ne farz-ı kat'îdir, ne de nafiledir. Belki şibh-i farziyye-

---

Cünha: Küçük günah, küçük kabahat.

ti haiz bir vacibi zannîdir. Farz denemez. Çünkü «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» nedb-ü ibahaya da şamildir. Nafile ve tetavvu'dur denemez. Çünkü, tetavvuun mabadinde ayrıca zikredilmiş olması buna manidir. Bu ikisi arasında da hadîsler, vücub-u natıktır. Binaenaleyh edilenin kadr-i müştereki olarak bu tetavvuf vacib-i zannîdır. O halde ayette zahiren tahyir-i müfid görünen «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» niçin varid olmuştur? Cevab: Bunun veçhi, ayetin sebeb-i nüzulündedir. Çünkü rivayet olunduğuna göre, devr-i cahiliyye de Safa üzerinde "İsâf" namında bir put, Merve üzerinde de "Naile" namiyle diğer bir put vardı. Cahiliyye müşrikleri, bunların arasında tavaf eder ve bunlara mesheylerlerdi. İslâm gelip, esnamı kırdıktan sonra müslümanlar, Safa ve Merve arasında tavaftan çekindiler. Nahoş gördüler. Bunun üzerine, bu âyet, nazil oldu ki, korkmayın, bunda günah yoktur. Bil'akis bunlar, şeari-i İlâhiye'dendir diye bu tavafa teşvik buyuruldu ve bu teşvikin bir nevi vücub ifade eylediği de hadîslerle beyan edildi ve tavafa Safa'dan başlamak farz değilse de, vacib oldu. Lâkin İmam-ı Şafiî farz ile vacibi tefrik etmediğinden Şafiiyyece, farz ve vacib müsavî addedildi. Hazret-i Ömer bir def'a Safa ve Merve arasında koşmamış sadece yürümüş ve buyurmuştur ki: **"Yürüyorsam, Resulullah'ı yürür gördüm, koşarsam, Resulullah'ı koşar da gördüm."** Resulullah Efendimiz, bervechi bâlâ Safa ile Merve arasında tavaf ederken müşriklere karşı kuvvetini göstermek için sayetmiş, yani koşmuş idi. Bunun hatırası olmak üzere koşar gibi yürümek mesnun olmuş ve bu tetavvufa say-ı ıtlak edilmiştir. Demek ki bunda, a'da-i dine karşı ızhar-i kuvvet için riyazat-i bedeniyeye dahi bir terğib vardır. Bunun esası meşruiyyeti ve bu tepelerin şear-i İlâhiye'den olması ise, meşhur olan şu hikâyeden naşi olduğu da beyan edilmiştir ki, Hazret-i İbrahim bırakıp gittikten sonra bu vadide Hacer ile İsmail, susuzluktan son derece daralmışlardı, Hacer, ciğerparesini mevki-i Harem-e koymuş, su aramak için tepeden tepeye koşmuştu. Ve bu sırada Cenab-ı Allah, inayetini ızhar ederek Zemzem kuyusunun yerinden su fışkırtmış ve son dereceye gelen hal-i zaruretlerinde imdadlarına yetişmiş ve bu suretle şunu göstermiş idi ki, Allah Teâlâ, dar-i dünyada sevdiklerini ba'zı mihnetlere düçar ederse de, kendisine dua ve ilticadan ayrılmıyan ve bu babda elinden gelecek son vüs'unu sarfederek sabr-ü sebat edenleri, behemehal ve ankarib ferah-ü ferecini ihsan ile imdad eyler. İşte buna alâmet olmak üzeredir ki, Safa ile Merve'yi kıyamete kadar şeairinden olarak göstermiştir. Bütün mü'minler de, ânifen beyan edildiği üzere böyle biraz korku, açlık ve sair mihen-ü mesaib ile

---

A'da: Düşmanlar, en zalim, en çok düşmanlık eden. **Vüs':** Kuvvet, güç, tâkat. **Anifen:** Yukarıda, az önce.

imtihan olundukları zaman me'yus olmamalı, gücürgenmemeli ve müjde-i sabra ermek için çalışmalıdırlar. Müşriklerin, bir vakit bu tepelere putlar koymak gibi tecavüzleri bile bu hatırayı ifna edemez. Tavafa bunların ilâvesi günah değil, sevabtır. Bundan başka وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا **Herhangi bir kimse memur olmasa bile, gönüllü olarak ve sırf kendi gönlünden koparak bu kabilden veya diğerinden bir hayır yaparsa,** فَإِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ **mükâfatını görür. Çünkü Allah, şükredenleri ve şükürlerinin derecelerini bilir ve ona göre şükürlerini mukabilsiz bırakmaz.** O Mün'im-i Vehhab, şakir kullarına karşı mahz-ı lûtfundan mezid-i in'am ile mukabele ederek, şükür muamelesi yapar.

Bu muamelenin Dünya ve Ahirette kıymeti ne kadar büyük olduğunu tasavvur bile edemezsiniz. Nitekim bir Hadîs-i Kudsî'de şöyle varid olmuştur: لَا يَزَالُ عَبْدِي الْمُؤْمِنُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أَكُونَ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَقَلْبَهُ الَّذِي يُدْرِكُ بِهِ **"Mü'min kulum, tetavvu ve nafilelerle bana tekarrub ede ede o dereceye gelir ki, nihayet ben, onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, bildiği kalbi olurum. Her işittiğini hak kulağiyle işitir, her gördüğünü hak gözüyle görür, her bildiğini hak bilgisiyle bilir, hiç bir işinde şaşmaz, yanılmaz, aldanmaz, aldatılmaz, doğruca muradına erer. Allah ile arasında bu derece yakınlık ve visal peyda eder."** (Buhari: Rikak - 38)

Vazaifin icrasından başka, sırf gönülden coşularak devam edilen nafile hayırlar, bu kadar büyük vesile-i kamel ve saadettirler. Bunları, herkes bilmeli ve bilenler bilmiyenlere anlatıp belletmelidirler. Çünkü:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ

مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ

فِي الْكِتَابِ أُولٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا

الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا

التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ

أُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿١٦١﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

Meâl-i Şerifi

159- İndirdiğimiz beyyinatı ve ayni bidayet olan ayatı, insanlar için biz kitabda beyan ettikten sonra ketm edenler, muhakkak ki, onlara Allah lâ'net eder, lâ'net şanından olanlar da lâ'net eder.

160- Ancak tevbe edip hali düzeltip hakkı söylîyenler başka. Ben, onları bağışlarım, öyle rahîm, tavvabım ben.

161- Amma ayatımızı inkâr etmiş ve kâfir olarak can vermiş olanlar, işte Allah'ın lâ'neti, Meleklerin lâ'neti, insanların lâ'neti hep onların üstüne.

162- Ebediyen onun altında kalırlar, ne azabları hafifletilir, ne de kendilerine göz açtırılır.

Ensar'dan bir cemaat, Yehudîler'e, Peygamber'in Tevrat'daki evsafını ve ahkâma müteallık bazı ayetleri sormuşlardı. Yehudîler, ketmettiler, söylemediler. Onun üzerine bu ayet nazil olmuştur. İbn Abbas, Mücahid, Hasan, Katade, Rebi', Süddî, Asamdan bunun gerek Yehud ve gerek Nasara Ehl-i kitab uleması hakkında nâzil olduğu da mervidir. Fakat "sebebin hususiyyeti, hükmün umumuna mani olamıyacağından" hükm-i âyet, emr-i dine müteallık bildiği her hangi bir hakikati ketmedip söylemeyenlerin hepsine amm-ü şamildir. Bunun için, Ebu Hureyre Hazretleri, çok hadîs rivayet ettiği söylendiği zaman: "Kur'ân'da iki âyet (ki, biri bu, diğeri iki sahife sonra gelecek olan bunun nazırı ayet) olmasa idi, hiç bir hadîs rivayet etmezdim", demiş ve bu âyetleri okumuştur. Binaenaleyh emr-i dine müteallik hiç bir ilim gizlenmemelidir. Zira Allah Teâlâ, buyuruyor ki:

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْتُمُونَ مَٓا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى **Bizim inzal ettiğimiz beyyineleri ve Allah'ın emrine, ahkâmına, irşadına ve bunlara iman ve ittibaın vücubuna delâlet eden ve ayni hidayet olan âyât-ü edilleyi** مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ ف۪ي الْكِتَابِ **O kitabda veya bu kitabda, gerek Tevrat ve gerek İncil ve gerek Kur'ân cinsi**

kitabda nasa beyanımızdan sonra, o insanlar içinden bunları ketmedenler, yani ikrar-ü i'tiraf etmeyen, vakt-i hacette söylemeyen veya neşretmeyen veya neşrine mani olan veya onu külliyen veya kısmen tahrif, telbis etmek gibi her hangi bir suretle gizleyenler kim olursa olsun أُولٰئِكَ **işte bunlar,** bu ketimlerinden dolayı muhakkak يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ **Allah bunları lâ'netler** وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ **ve bütün lâ'net edebilecek, lâ'net duası yapabilecek olanlar da, bunları lâ'netler. Hasılı bunlar, her zaman ve her taraftan bihakkın lâ'netlenecek mel'unlardır.** السَّاكِتُ عَنِ الْحَقِّ شَيْطَانٌ اَخْرَسُ *"Şüphesiz ki, haktan sükût eden dilsiz Şeytandır,"* Şeytan ise, daima mel'un ve mercumdur. اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا **Ancak tevbe edenler,** وَاَصْلَحُوا **tevbe edip de islah-ı hal edenler,** وَبَيَّنُوا **ıslah-ı hal edip de ketmettiği hakikati beyan-ü neşredenler,** فَاُولٰئِكَ اَتُوبُ عَلَيْهِمْ **İşte ben, Allah'ı azimü'ş-şan da bunların tevbelerini kabul eylerim ve bunlara atf-ı nazar ederek kendilerini lâ'netten istisna ederim.** وَاَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ **Tevvab-ü rahîm ancak benim.** Benden ziyade tevbe kabul eden hiç bir rahîm tasavvur olunamaz. Burada Kıssa-i Âdem'e, kelimat-ı tevbeye bir irca-ı nazar bulunduğu aşikardır. «تَابُوا وَاَصْلَحُوا» dan sonra «وَبَيَّنُوا» buyrulması ketim günahının tevbesi her halde zıddı olan beyan ve tebyin sevabını işlemekle meşrut bulunduğunu ifham eder. Demek ki, her günahın kendine mahsus bir tevbesi ve her nevi küfrün bir tarz-ı imanı vardır. Ale'l-ıtlak her tevbe, her günahın tevbesi olamaz. Hasılı hakk-ı sarihi ketmetmek küfürdür ve iman da izhar-ı haktır. Ve bade'l-küfür, izhar-ı hak ile tevbe ve iman makbuldür.

Tevbe edenler böyle, maadasına gelince: اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ Allah'ın **inzal ettiği beyyinat ve hüdaya ve bu cümleden olarak bütün Enbiya ve kitablarla beraber Nübüvvet-i Muhammediye'ye ve Kur'ân'a iman etmeyip de küfürde ısrar ve kâfir oldukları halde vefat edenler,** فَاُولٰئِكَ **bunlar da, işte** عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ **böyle mel'unlardır. Allah'ın, Meleklerin, insanların hepsinin lâ'neti bunların üstünedir.** خَالِدِينَ فِيهَا **Bu lâ'nette muhalled olarak kalırlar** لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ **ve bunlardan ile'l-ebed azab tahfif edilmez.** وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ **Bunlara, hiç bir mühlet-ü müsaade de verilmez.** Her küfür, bir ketm-i hakk demek olduğuna göre bu ayet, evvelki âyetteki tevbe ile müstesna olanlardan maada ketm-i hakk edenler hakkındaki hükm-i lâ'neti te'kid ve lâinunu tefsir etmiş olmakla beraber, diğer cihetle ondan eamdır. Zira lisanen veya kalemen hakkı söylemiş veya yazmış olmakla beraber kalben iman etmeyip kâfir kalan ve bu küfürlerinden tevbe etmeyerek ölenlere yukarıki lâ'netin şümûlü ca-yi nazar olduğu halde bu âyet, ale'l-ıtlak kâfirlere sarahaten amm-ü şamildir.

Ey insanlar siz, artık böyle küfrü şikaktan vazgeçip hepiniz daire-i tevhide giriniz. Çünkü:

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿١٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

163- Her halde hepinizin Tanrısı bir Tanrı, başka Tanrı yok, ancak O. O, rahman-ı rahîm.

وَاِلٰهُكُمْ **Ey insanlar, hepinizin ibadet ve ubudiyetine lâyık ve müstehak olan hakikî mabudunuz,** اِلٰهٌ وَاحِدٌ **bir tek mabuddur.** Vahid sıfatiyle muttasıf bir İlâhdır ki, İlâhlıkta tektir. Hem sizden başkalarının da diğer bir ilâhı var sanmayınız. لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ. **O'ndan başka hakk hiç bir ilâh yoktur.** O'ndan maadâ ba'bud tutulanların hiç biri ülûhiyete lâyık değil, hepsi boş, hepsi batıldır. O'nun fevkında veya müsavisi bir ilâh tasavvuru muhal olduğu gibi, O'nun madununda olmak şartiyle de ilâhiyetine iştirak edebilecek ma'budlar. Tanrılar yoktur. Ülûhiyet, kabil-i iştirak değildir ve bihakkın İlâh, ancak o vahid Tanrı'dır. O'nun bütün mahlûkata meb'de olan bir çok esması ve sıfatı varsa da yine zatından bihakkın ta'bir mümkün değildir. Hakikat-ı hakk, her türlü terkibden azade ve o ferd-i ehad, nâkabil-i tavsiftir. Çünkü vasıf,mevsuf ile sıfat beyninde az çok bir mugayeret iktiza eder. Gayriyet olunca da, ferdaniyet kalmaz. Bir de ihbar, bir muhberün anh ile bir muhberün bih ister. Bu ise, ferdaniyete münafidir. Bunun için esma-i müştekkanın hepsi, hakikat-i hakkın künh-i ahadiyetine vüsulden kasırdır. O'nun zatına nihayet, «هُوَ» denilebilir. Bütün men'ba-i celâl ve izzet, cemi-i cihat-i kesretten müberra olan ve ancak «هُوَ» diye ifade olunabilen zat-i ahaddır. O'nun zatı sıfat ile tekemmül etmiş olmayıp bilâkis kemal-i zat, sıfât-ı kemalini istilzam etmiştir. İşte «هُوَ», o yenbu-ı rahmet-ü izzete, o meb'de-i âlâ-yı ahadiyete isal eder. Bunun için hüve kelimesi, bir zamir olduğu halde O'nun zatına delâlet eden en büyük ismi gibi olmuştur. Tevhid denizine dalmış olan ehlüllah indinde, bu ismin ehemmiyeti pek

---

Fevk: Üst, yüksek derece, yukarı. **Madun:** Aşağı, alt, alt derece. **Tavsif:** Vasıflarını söğlemek, bir şeyin iç yüzünü anlatmak. **Künh:** Bir şeyin aslı, cevheri, özü. **Kasır:** Noksan, kısa, kusurlu. **Yenbu:** Kaynak, pınar.

büyüktür. Buna, "İsm-i a'zam" diyenler de vardır. Maahaza "İsm-i a'zam" «الله» ism-i şerifidir diyenler daha çoktur. Zira Allah ismi, zat ve bütün sıfât mecmuuna delâlet etmek itibariyle daha cem'iyetlidir. Hüve ise, makam-ı tevhidde a'zamdır. هُوَ ، يَا هُوَ ، يَا مَنْ لَا هُوَ اِلَّا هُوَ ta'biri me'sûr olan ezkâr-ı tevhiddendir.

İşte hepinizin bihakkın ma'budu, bütün kesretlerin meb'dei olmakla beraber zatında terkib ve kesret bulunmayan, ulûhiyete, vücub-i vücudda hiç bir şerik ve naziri olmayan o İlâh, vahiddir. Hiç bir mahlûkun bunun daire-i Ulûhiyetinden çıkması mümkün değildir. Bütün bu azamet-ü kibriyasiyle beraber O, الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ **Hem rahman, hem rahîmdir.** Bütün rahmetler O'nun en rakik merhametler O'nundur. Şirkedenler, böyle bir İlâh-ı vahide şirketmiş, küfredenler, böyle bir rahman-ı rahîme küfretmiş oluyorlar. Ve bu sebeble kendilerini bu rahmet-i ezeliye ve ebediyeden mahrum ederek lânete mazhar kılıyorlar. Binaenaleyh o şirk-ü küfürden sarf-ı nazarı etmeli de Allah'a ve Allah'ın münzelâtına iman eylemeli ve daire-i tevhidde bu rahmetlere ebedîyen ermelidir.

Deniliyor ki, Kâ'be ve etrafında, müşrikînin üç yüz altmış tane putları vardı. Bu âyeti işittikleri zaman taaccüb ettiler de, *"Ya Muhammed, eğer sadık isen bir âyet* (bir delil-i kat'î) *getir de bununla sıdkını bilelim"* dediler. İbn Cerir'in Ata'dan birrivaye beyanına göre (A.S.) Efendimizin, Medine'ye kudumunda, وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ *"sizin ilahınız bir tek ilahtır."* âyeti nazil olmuştu. Mekke'de küffar-ı Kureyş: *"Bu kadar insanlara bir ilâh nasıl yetişir."*, dediler. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا اَنْزَلَ
اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ
فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ
السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

Rakik: İnce merhamet ve şevkat sahibi olan.

Meâl-i Şerifi

164- Şüphesiz Göklerin ve Yerin yaradılışında, gece ile gündüzün biribiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akan gemide, Allah'ın yukarıdan bir su indirip de onunla arzı ölmüşken diriltmesinde, diriltip de üzerinde deprenen hayvanati yaymasında, rüzgârları, değiştirmesinde, gök ile yer arasında müsahhar bulutta, şüphesiz hep bunlar da, akıllı olan bir ümmet için, elbet Allah'ın birliğine âyetler var.

Said ibn Mesruk Hazretleri'nden rivayet olunduğuna göre Kureyş, Yehudîlere "Musa'nın getirdiği ayatı bize söyleyin nelerdi.", diye sormuşlar. Onlar da, Asa'yı ve Yed-i Beyza'yı anlatmışlar. Nasara'ya da sormuşlar. Onlar da, «اکمه وابرصی ابرا وموتایی احیا» mu'cizelerini anlatmışlar. Bunun üzerine Kureyş, Hazret-i Peygamber'e: *"Sen de, Allah'a dua et, bize şu Safa tepesini altın yapıversin de yakınımız ve düşmanlarımıza karşı kuvvetimiz tezayüd etsin."*, demişler. Binaenaleyh Resulullah bunu, Rabbın'dan niyaz etmiş. Allah Teâlâ da, vahy ile: *"Bunu yaparım, lâkin bundan sonra yine tekzib ederlerse onlara âlemînden hiç birine yapmadığım bir azab veririm."*, buyurmuş. Bunun üzerine (A.S.): *"Ya Rabb kavmimi ve beni halimize bırak, ben onları günden güne davet edeyim."*, (Ahmed b. Hanbel: 1-242-258) diye dua etmesine mebni Cenab-ı Allah, bu âyeti inzal buyurarak semavat-ü arzın halkı ve buna müteferri cereyanı hilkatin, Safa'nın altına kalb edilmesi gibi istenilen mu'cizelerden daha büyük, daha nafi ve daha i'cazkâr olduğunu beyan buyurmuştur ki, bunlar, mu'cizat mesailinde Kur'ân'ın fikr-i beşeri ne güzel terbiye ettiğini ifham etmeğe kâfidir.

Siz, O'nun birliğine, kudret-ü rahmetine ve bu kadar insanlara kifayet edebileceğine şüphe edip zat-ü sıfatına delil ve mu'cize mi istiyorsunuz? إِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **Şu üstünüzdeki bu'd-ı muhit içinde sayısız ecram-ı ulviyesi ve aralarındaki eb'ad ve bu ed'adı işgal eden hava ve ziya gibi mer'î veya gayr-i mer'î ecsam veya keyfiyat-ı lâtife ve esiriyesi ve her birinin sey'r-ü hareketleri ile çizdikleri tabaka tabaka medarları, mahrekleri ve nizam-ı ictimaîleri ile teşkil ettikleri câbeca manzumleri, burcları ile şu semavata ve o ecramdan biri olup denizleriyle karalariyle, dağlariyle, dereleriyle, ovalariyle, çölleriyle, pınarlariyle, ırmaklariyle, maadini ile, nebatatı ile, orman-**

Mebni: Yapılmış, kurulmuş, bir şeye dayanan. **Müteferri:** Dallanan bir kökten ayrılan. **Bu'd:** Uzaklık, aralık, bir cismin uzunluk, genişlik ve derinliği. **Cabeca:** Yer yer, yerden yere, ara sıra, bazı yerlerde.

lariyle, seyranlariyle ve bütün o semavata direksiz kuşaksız irtibat ve münasebetiyle ayağınızın altında yuvarlanan şu arza bir bakınız! İşte mekân denilen feza-yı bikeran içinde hey'et-i âlem namını alan ve semavat-ü arzın halk-u ibdaında, nizam-ı hılkatinde وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ **ve gece ile gündüzün değişmesinde, uzayıp kısalmasında, birbiri ardı sıra teakub etmesinde ve bu teakub ve tevali ile tecelli eyleyen vez-ı mekânîde, sırr-ı zemanîde ve mahall-i vahide tevarüd-i azdadda** وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ **ve insanlara nafi' humulelerle denizde akıp giden ve ecram-ı semavîyenin bu'd-i kebudi) semada seyirlerini andıran gemilerin cereyanında ve cereyan ettiği denizlerin sırr-ı hılkatinde,** bunlardaki bu cereyan ile tecelli eden hareket-ü sükûn kanunlarında ve bu kanunların insanlara te'min ettiği menfiin tarz-ı husulünde وَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا **Allah'ın yukarıdan indirdiği suda, indirip de kuru toprağa ölümünden sonra su ile tekrar hayat vermesinde ve bu hayat-ı nebatînin tarz-ı tekvininde** وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ **ve bu arzda zevi'l-ukule varıncaya kadar her türlü hayvanatı sınıf sınıf, cins cins, nevi nevi tefrik-ü tasnif edip yaymasında ve bu hayat-ı hayvanînin husulünde** وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ **ve türlü türlü rüzgârları bir taraftan bir tarafa, bir halden diğer hale evirip çevirmesinde,** وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ **sema ile arz arasında müsahhar olan bulutlarda** لَاٰيَاتٍ **hiç şüphesiz bir çok ayetler, maddî manevî, dinî dünyevî nimetler, istideğinizden daha i'cazkâr mu'cizeler vardır. Vardır amma** لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ **akledecek bir kavim için.** Yani akıllı olan ve aklından istifade eden kimseler için. Binaenaleyh akıl da bu ayatın biri ve belki en büyüğüdür.

AKIL: Madeni kalb ve ruhda, şuaı dimağda bulunan bir nur-ı manevîdir ki, insan, bununla mahsûs olmayan şeyleri idrak eder. Akletmek, esbab ile müsebbebat, eser ile müessir arasındaki alâkayı, yani illiyet kanununu ve ona müteferrı lüzum alâkalarını idrak ederek eserden müessire veya müessirden esere ve yahud bir müesirin iki eserinin birinden diğerine intikal eylemektir ki, mantık denilen bu intikal sayesinde bir eseri mahsûsdan gayr-i mahsûs olan müessiri, meselâ mahsûs bir hışıltıdan gayr-i mahsûs olan bir hayvan veya mahsûs bir müessirden gayr-i mahsûs eseri, meselâ görülen bir bal arısından gayr-i mahsûs olan bal, yahud mahsûs bir eserden alâkadar bulunduğu diğer bir eser, meselâ görülmeyen bir arının vızıltısından henüz gayr-i mahsûs bulunan balı ve yeri keşf-ü idrak olunur. Ve işte böyle mahsûsdan, gayr-i mahsûse inti-

---

Vez: Hapsetmek, islah etmek, yeîli yerinde etmek, topluluk, cemaat.

kale vesile olan veya gayr-i mahsus bir mânâyı bizzat ve bilbedahe keşfeden âlet-i idrake, "akıl" tesmiye edilir. **Ve bu intikalin başlıca üç nevi vardır. Birincisi:** Cüz'îden cüz'îye ferdden ferde intikaldir ki, buna temsil veya kıyas-i fıkhî denilir. **İkincisi:** Cüz'îden küllîye vahid-i ferdîden vahid-i nev'îye veya vahid-i nev'îden vahid-i cinsîye intikaldir ki, buna, "istikra" tesmiye edilir. Kazaya-yı külliyenin ve kavaid-i fünunun ekserisi ve belki umumu bu tarik ile keşf edilegelmiştir. Bunda müşahede ve tecribenin ehemmiyeti büyüktür. **Üçüncüsü:** Küllîden cüz'îye vahid-i cinsîden vahid-i nev'îye veya vahid-i nev'îden vahid-i ferdîye intikaldir ki, buna da, mânâ-yı ahassiyle, "istintac" veya "kıyas-ı mantıkî" veya sadece "kıyas" tabir olunur ki, bütün ulûmun tatbikat-ı fiiliyesi bununla yapılır. İstıkraların netaici ameliyesi bununla istihsal olunur. Ve turuk-ı ilmiyenin en kuvvetlisi budur. Çünkü bunda bir taraftan te'sis, diğer taraftan te'kid vardır.

Bütün ulûm-u fünunun ve her türlü mazhariyet-i beşeriyenin medarı olan illiyet kanununu hüsn-i idrak ve tatbik sayesinde akıl, bu âyetlerden bu tariklerle vücud ve vahdaniyet-i ilâhiyeyi ve rahmet-i şamilesini bizzarure anlar, keşfeder. Bu tariklerden birinde veya hepsinde yürüyen aklın da başlıca iki nev'i seyri vardır. Birincisi, ağır, tedricî ve zemanî olan teemmülî seyridir ki, buna, "fikir" tesmiye olunur. Diğeri de, bir lâhzada, bir hamlede matlûbe vasıl oluverecek derecede seri olan anî seyridir ki, buna da, "hads" tesmiye edilir. **Bu hads de, iki kısımdır: Birisi**, her birinde mevzuuna göre uzun müddet vakı olan tahsil, tecribe ve mümareseden mütehassıl meleke-i itiyaddır ki, kesbîdir. Nazarî, amelî tahsıl ve terbiye-i İlmiye bu gayeye ermek içindir. Buna, "akl-ı mesmu" dahi denilir. **Diğeri**, doğrudan doğru fıtrette merkuz ve sırf vehb-i ilâhî olan melekedir ki, buna da, **"kuvve-i kudsiye"** veya **"akl-ı matbu"** veya **"garizî"** tesmiye olunur. Bunda, esas itibariyle sa'y-ü kesbin hiç hükmü yoktur. Ve herkesin bu nevi hads-ü akıldan az çok bir nasibi vardır. Bu olmayınca öbür akl-ı mesmuun hiç hükmü olmaz. Bunun kabil-i tahdid olmayan bir çok meratibi vardır ki, bir zekâ-yi basitten ukul-i Enbiya mertebelerine kadar gider. En yüksek mertebesine, "akl-ı evvel" denilir ki, mebde'den gayeyi, gayeden mebdei, evvelden ahiri, âhirden evveli kemal-i yakîn ile gören bu akl-ı evvel, kelam–i ilâhî ve nur-i Muhammedîdir. Nitekim hadîs-i şerifte: اوّلُ مَا خَلَقَ اللهُ نُورِى ، اوّلُ مَا خَلَقَ اللهُ القَلَمُ ، مَا خَلَقَ اللهُ العَقْلُ *"Allah'ın yarattığı şeylerin ilki benim nurumdur." "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir." "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki*

Kazaya: Kaziyeler, hükümler.

akıldır." (Keşfü'l-Hafâ; 1-309-311) buyrulmuştur. Ukulün derecatındaki ihtilâf, noksanlarından münba'istir. Yoksa esas itibariyle ukul için tarik birdir, o da tarik-ı haktır. Bizim illiyyet mebdei, tenakuz mebdei gibi idrak-i hakka vesile olan esbab-ı asliye hakkındaki idrakât-ı bedihiyemiz, akl-ı evvelin künh-i idrakini gösteren birer hissemizdir. Biz bu sayede her nevi malûmatı böyle bir tarz-ı bedahetle idrak eden akl-ı evvelin, kuvve-i kudsiye-i mutlakanın kemalini isbata bir beyyine buluruz. Bizim nisbî ve cüz'î olan kuvve-i hadsiyemizle akl-ı evvele böyle bir ittisalimiz ve bu sayede hakka bir vusulümüz vardır. Bütün meratib ile hads-i vehbî, kesbî olmadığı için bunda sa'y-ü irade-i beşer amil değil ise de bunda, bilûtfihi Teâlâ malik olduğumuz hissemiz nisbetinde akl-ı fikrî ve babdaki medid tecrübeden mütehassıl hads-i itiyadî melekesi kesbî olduğundan Kur'ân'ında Cenab-ı Hakk, umum insanları bu tarika hidayet ve sevk için لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ("... *Şüphesiz hep bunlarla akıllı olan bir ümmet için elbet Allah'ın birliğine âyetler var.*" Bakara 2/164) buyurmuş ve akıl olmayınca doğrudan doğru hislerde icra-yı te'sir edecek olan mu'cizatın büyük bir faidesi olmayacağını anlatmıştır. Kur'ân'ın bu gibi ayetlerinde insanları idrak ve istidlâl için mucizattan ziyade ma'kulât-ı külliyeye sevk vardır. Ve bunun için Kur'ân, a'zam-ı mucizattır. Fakat bundan bazılarının zannetmek istediği gibi mucizat-ı Enbiya'nın imtinaına ve Hatemü'l-Enbiya Efendimizin, maddî mucizeler göstermediğine ve göstermiyeceğine işaret gibi bir mânâ çıkarmağa kalkışmak da, doğru değildir. Çünkü bu âyette, icmal edilen ve her biri nefse'l-emirde en büyük harika-i bedia olan asar ve ayatı izhar eden kudret-i baliga düşünüldüğü zaman, Safa tepesinin altına kalbedilivermesi bu kudrete nazaran hiç bir ehemmiyeti haiz olamıyacağı ve bir muhal teşkil edemiyeceği sühuletle anlaşılır. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk, sebeb-i nüzul nokta-i nazarından bu ayetle şunu da anlatmış oluyor ki: Semavat ve arzın halk-u ibdaı ve bunlar üzerinde zikrolunan tasarrufat-ı bedianın icrası gibi en büyük mucizeler ve müstemir olan bu mucizelerin idrakinden hasıl olacak faidelerin yanında Safa'nın altına kalbedilmesi gibi muvakkat ve münferid bir hadise-i harika talebi pek küçük bir şeydir. Bu büyük ve müstemir mu'cizeleri idrak ve mütalea edenler ve bu mütalea ile Halık Teâlâ'nın kanunlarına vukuf ile ittiba eyleyenler, Safa tepesini altın yapmak gibi bir matlûbı bilâhare kendileri bile yapabilirler. Çünkü bu sayede, yalnız Safa'nın değil, bütün Mekke dağlarının altın ile döşenmesi bile mümkün olur. Allah Teâlâ, bunun da yolunu yapmıştır. Yalnız meadin kanunlarını iyice idrak etmek, bu matlaba kâfi gelir. Binaberîn Allah'tan ve Peygamber'den daha

---

İttisal: Ulaşmak, yakınlık. **Medîd:** Devamlı, çok uzun süren.

büyük, daha hayatî, kudsî, küllî ve ebedî metalib istemek iktiza eder.

«لآيات لقوم يعقلون» de ayat, alâmati vaziha ve delâil-i kat'iye karşısında ciddî olarak hiç bir söz söylemek ihtimali bulunmayan mu'cize-i bahire demektir ki, Kur'ân'ın ayetlerine, âyet denilmesi de bu mânâ ile alakadardır. Demek ki, Allah Teâlâ'nın iki nevi ayatı vardır. **Birisi,** kitab-ı tekvin ve hılkatteki ayat-ı fiiliye, **diğeri** de kitab-ı münzeldeki âyat-ı kavliyedir. Bunların ikisi de zat-ü sıfat ve ahkâm-ü iradat-ı İlâhiye'ye delâlet ettiklerinden dolayı ayet tesmiye olunmuşlardır. Bu iki kitabın ve bu iki nevi ayatı mütakabilen yekdiğerlerinin dâl ve medlûlü, şerh-ü tefsiridirler. Kemal-i marifet, kitab-ı münzelin ayat-ı kavliyesinden kitab-ı hılkatin ayat-ı fiiliyesini ve ondan Hakk Teâlâ'nın zat-ü sıfatını okuyup anlamak ve anladıktan sonra O'nun kanunlarına, evamirlerine, ahkâmına ittiba ederek tarik-ı müstakimden radiye ve mardiyye makamlarını ihraz ile Bakabillâh'a vasıl olmaktır. İşte Kur'ân'ın bu ayet-i kavliyesi bize bir çok ayat-ı fiileyeyi icmal ve irae ederek bu devlet-i kâinatın hadd-ü payansız ihtilâfatını müstemir bir nizam-ı i'cazkâr ile ibda ve tanzim-ü tensik eden Hâlık-ı müdebbir'in ve akl ile ma'kulün, hariç ile zihnin nokta-i intibakında kayyum-ı kül olan vücud-i vahidini izhar eyliyen Hakk Teâlâ'nın zat-ı ehadiyetine ve kudret ve rahmet-i şamilesine ve binaenaleyh bütün insanlara ve kâffe-i mevcudata kâfi ve vafi, şerik-ü nazîrden münezzeh bir İlah olduğuna delâlet eden bir çok edile-i beyyineyi gayet veciz ve vecazetiyle beraber gayet basit ve vazih surette cem edivermiştir ki, bunda, mekşuf ve gayr-i mekşuf nice nice ulûm-u fününun mevzu ve gayeleri vardır. Bunu, en âdî ve en basit bir akıl duyar ve en yüksek akıllar bunda ebedî bir gayeyi tetkik ve müşahede bulur. Ve binnetice hiç bir akıl bu karardan dışarı çıkamaz.

İşte Kur'ân, en yüksek matalıb-i ulûm ve fününun bu vechle cezrini alarak bütün havass-u avammın vuzuh ile anlayacağı derecede basitlendirip ta'lim ediverir. Vehm-ü hayalin şiir-i edebiyatında hiç bir hakikate intibakı olmayan ve bigayr-i hakkm ibda' namı verilen ve kuvve-i vâhimenin gelip geçici bir lâhza-i kâzibesini okşıyarak insanı bir ân için ve bir daha tekerrür etmemek şartıyla çarpıp geçen boş müeddalarında bir zevk-ı teselli aramağa alışmış olan ruhlar, Kur'ân'ın bütün fıtrata mir'at olan nazm-ı bediinde i'cazkâr bir yükseklik duyamazlarsa bunun sebebi, zevk-ı fıtrîlerinin ve akıllarının hevaiyyat içinde iflâs etmiş olmasında aramalıdırlar. Bu gibiler, hakkı hep acı diye talâkki etmiş ve aklı hakka vusul için bir âlet tanıyacak yerde onu, hakkı redd-ü ibtal ile mağlûb edebilecek gaddar bir silâh gibi kullanmak isteyen zalim müşriklerdir. Filhakıka:

وَمِنَ النَّاسِ
مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ
اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ اِذْ
تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ
بِهِمُ الْاَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً
فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ
حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

Meâl-i Şerifi

165- İnsanlardan kimi de, Allah'tan beride bir takım sınarlar ediniyorlar da onları, Allah sever gibi seviyorlar. İman edenler ise, Allah için sevgice daha kuvvetlidirler. Görselerdi o zulmu edenler, azabı görecekleri vakit hakikaten kuvvet, bütün kuvvet Allah'ındır ve hakikaten Allah, çok şedid azablıdır.

166- O vakit, o metbu olanlar azabı görerek tabi olanlardan teberri etmişlerdir, aralarındaki bütün rabıtalar didik didik kopmuştur.

167- Tabi olanlar da şöyle demektir: "Ah bizim için dünyaya bir dönüş olsa idi de, onların bizden teberri ettikleri gibi biz de onlardan teberri etse idik!" İşte böyle Allah, onlara bütün amellerini üzerlerine yığılmış hasretler halinde gösterecektir ve onlar, o ateşten çıkacak değillerdir.

Vahdâniyet ve kudret-i İlâhiye bu kadar ayat-ı fiiliye ve kavliyesiyle za-

hir-ü bahir iken buna karşı, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ insanlardan bazıları vardır ki, يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا Allah'a karşı denkler, nazîrler tutarlar ki, يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ onları, **Allah sever gibi severler.** Emirlerine, nehiylerine, arzularına, itaat ederler de, Allah'a isyan eylerler. (Şübhe yok ki, böyle yapmak, gerek Allah'ı inkâr ederek olsun ve gerek olmasın mânâ-yı ülûhiyette onları, Allah'a ortak yapmaktır. Bunların bir kısmı bu şirki tasrif ederler. Fir'avnlara, Nemrudlara yapıldığı gibi onlara, açıktan açığa ilâh, ma'bud namını vermekten çekinmezler. Rabbimiz, Tanrımız derler. Ve hattâ ilâhlarının tevellüd ve tevalüdüne kail olarak onlara aynı cinsten, ma'bud payesinde oğullar, kızlar tasavvur ve isnad ederler. Diğer bir kısmı da, tasrih etmeden ayni muameleyi yaparlar. Onları, Allah sever gibi severler, veliy-yi ni'met tanırlar. Onların muhabbetini, mebde-i hareket ittihaz ederler. Allah'a yapılacak şeyleri, onlara yaparlar. Allah rızasını düşünmeden onların rızalarını istihsal etmeğe çalışırlar. Allah'a isyan olan şeyler de bile, onlara itaat ederler.

ALLAH SEVGİSİ

Bu ayet, bize gösteriyor ki, mânâ-yı ülûhiyette son derece mahabbet bir esastır. Ve ma'bud en yüksek mahbubdur ve böyle son derece sevilen şeyler ne olursa olsun ma'bud ittihaz edilmiş olur. Mahabbetin hükmü ise, itaattır. Ve bunun için ma'bud, son derece muta olur. Ve her insanın siyretinde mebde-i hareketi onun ma'bududur. İnsanlar tarafından böyle mahabbet ile ma'bud payesi verilen endad, o kadar mütenevvidir ki bir taş, bir maden parçasından, bir ot, bir ağaçtan tut da ecram-ı semaviyeye ruhlara, meleklere kadar çıkar. Maamafih «يُحِبُّونَهُمْ» de zevi'l-ukule raci olan «هُمْ» zamiri bunların bilhassa zevi'l-ukul kısmını tasrih etmektedir. Buna binaendir ki, müfessirîn-i kiram bu endadı, "Allah'a ma'siyette itaat ettikleri sâdâtları, reisleri, büyükleri" diye beyan etmişlerdir. Bu zamirin taglib suretiyle sair putlara dahi teşmil-i takdirinde bile bu mânâ zahirdir. Filvaki servet-ü sâman, haşmet-ü kuvvet, cah-ü ikbal, hüsn-ü cemal gibi her hangi bir ümide sebeb addedilen dilberler, kahramanlar, hükümdarlar gibi insanları Allah gibi seven ve onlar uğrunda herşeyi göze aldıran nice kimseler vardır ki, bu nokta-i şirkin, putperestlik esasını, beşeriyetin en büyük yarasını teşkil eder. Yunan, Roma, Avrupa medeniyet ve Edebiyatında böyle mahabbet ma'budlarının hadd-ü hisabı yoktur. Bu his, zamanına göre türlü türlü şekillerde zuhur eder. Hristiyanlık dahi bu ruh ile

---

Bahir: Apaçık, belirli. **Tevellüd:** Doğma, doğum. **Tevalüd:** Doğurma. **Muta:** Kendisine itaat edilen, sözü dinlenilen. **Endad:** Benzerler, şerikler, eşler. **Zevi'l-ukul:** Akıl sahipleri.

meşbu'dur. Hele Avrupa ruhunda, Avrupa Edebiyatında bu nevi şirk, o kadar ileri gitmiştir ki, her eline bir kalem alan ve her hangi bir şiir söylemek istiyen kimse mahbubuna ilâh payesini vermeği ve en ufacık bir işi medh için hemen yaratmak kudretini isnad edivermeği bir hüner, bir şeref addeder. Yeryüzündeki münazeat-ı beşer bütün bu muhtelif ve mütezad ma'budların mücadelât-ı yüzündendir. Bu şıkak-ü ihtilâf her birinin arkasındaki binlerce müdahinler tarafından körüklenir ve beşeriyet günden güne sukut-ı ahlâkîye sürüklenir. İlimlerin, fenlerin, san'atların terakkiyatı buna çare bulamaz. Bil'âkis hepsi, bu şirk ocağını yakmak için gaz ve benzin yerine kullanılır. Bunlar, hakikatte ne Allah tanır, ne Peygamber. Her birinin gönlünde, zaman zaman bir veya bir kaç mahluk yer tutmuştur. Onları Allah gibi severler ve onlara ma'bud muamelesi yaparlar. Onlara itaat etmek için, Allah'a isyan ederler. «يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ» bütün bunları tasvir eder. Ve burada Evliya ve Enbiya'yı ma'bud derecesine çıkaranlar da dahildir. Bunun için Allah'ın Evliyası, Enbiyası, Melekleri gibi sevgili kullarını severken nazm-ı celilin mazmununu iyi düşünmeli, mahabbetlerini Allah mahabbeti derecesine vardırmaktan ihtiraz eylemelidir. Zira Allah için sevmekle, Allah'ı sever gibi sevmek arasındaki farkı bilmek lâzımgelir. Allah'ı sevenler, Allah'ın yolunda giden sevgili kullarını da severler, lâkin Allah gibi değil, Allah için severler ve bu sevgi ile Allâh yolunda onlara ittiba ederler. قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ (*"De ki: eğer siz Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah da sizleri sevsin ve suçlarınızı mağfiretle örtsün. Allah Gafurdur, Rahîmdir."* Âli İmran 3/31) Binaenaleyh Allah'ın sevdiği kullarını sevmek ve onlara ittiba etmek, günah ve şirk değildir. Bil'akis Mahabbetullah'a delil olur. Ve fakat bu mahabbet hiç bir zaman Allah mahabbeti gibi olmamalı, yani Hristiyanlar'ın Hazret-i İsa hakkında yaptıkları gibi onları, ma'bud derecesine çıkaracak bir taabbüd suretini almamalıdır. Bunun en güzel misalini müslümanlığın miftah-ı iman olan kelime-i şehadetinde ve re's-i ibadet olan namazında buluruz. Bir müslüman, اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ **Derken Allah'tan maada bütün ma'budların hepsini redd-ü nefyeder de, bu *kalbi* pâk ile Peygamber'i, Hazret-i Muhammed'in O'na ubudiyet ve risaletle izafetini tasdik ve Allah için bu hakka arz-ı şehadet eyler ki bu şehadette, Allah'tan sonra Peygamber'e bir ilân-ı mahabbet vardır.** Ve iman bu mahabbetle tamam olur. Ve fakat Mahabbetullah, tevhid-i kıbriya-yı ülûhiyet ile ve bunun yanında mahabbeti Muhammediye, Allah'a ubudiyet ve risaleti haysiyetiyledir. **İşte Allah için mahabbetin en büyük nümunesi...** Kezalik namazda

---

Re's/reis: Baş, önder, lider, reis.

Allah'tan maadasını velev cüz'î bir vech ile olsun niyyete karıştırmak küfürdür. Ve namazı müfsiddir. Namazda Peygamber'den ve Allah'ın salih kullarından hiç bir şey istenmez, nihayet tahiyyatta onlar hesabına da Allahdan selâm-ü salevat rahmet-ü bereket niyaz edilir ki, bu dua da, Resulullah'a ve ibad-ı salihîne elbette bir ızhar-ı mahabbet mevcuddur. Lâkin musalli, huzur-i İlâhî'de onlardan bir şey istemek mevkiinde değil, onlara dahi ziyade-i derecat için rahmet-i İlâhiye'yi isteyivermek, hayatında onlara ikram etmek mevkiinde bulunacaktır. Ve müslüman bütün ömründe bu hatt-ı hareketi esâsı sıyret addedecektir. Buna mukabil Evliya ve Enbiya'yı veya ervahını veya melekleri müşriklerin mütevassıt ma'budları gibi bir hisse-i ülûhiyetle sevmek, onları severken Allah'ı ve Allah'ın emirlerini unutmak, onlar namına kurbanlar, âyînler yapmak, onların isimlerini «بسم الله» gibi fatiha–i umur ittihaz etmek, «يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰه» mantıkiyle bir şirk ve küfür olduğunda şübhe yoktur. Ve böyle yapmak, onlardan uzaklaşmaktır. Çünkü onlar, ancak Allah'ı sevmişlerdir. Maatteessüf müslümanlık namına dahi böyle batıl bir akide-i mahabbete tutulan ve bununla dindarlık yapıyoruz zanneden bir takım erbab-ı gaflet de zuhur etmiştir. Bunlar, ale'l-ekser ilm-i dinin iyi tahsil edilmediği ve malûmat-ı diniyenin esası bilinmeden ağızdan ağıza bir efsane gibi dolaştırıldığı cahiliyet devirlerinde, cahiliyet mıntakalarında zuhur ede gelmiştir. Çünkü hiss-i ubudiyet insanlarda fıtrî olduğundan dolayı hakikî ve mütekâmıl ilm-i din sönünce, insanlar, cahiliyet-i ulâ devrindeki efsanelerle gönlünce doğan hevaiyat-ı acibe içinde taabbüde çalışır. Hurafat ile boğulur gider. Ölü veya diri, canlı veya cansız putlara bağlanır.

Maamafih bu dalâletin felsefî tarik ile ilm-ü marifet namı altında intişa eden kısmı da yok değildir. Ve elbette bu daha mühimdir. Burada, münkir-i ilâhiyet olan "Ta'til (ateizm)" felsefelerinden bahse lüzum görmüyoruz. En derin cehalete müsavi ve hattâ daha bedter olan "Ta'tîl" felsefelerinin şenaati bilvücuh ıhtardan müstağni olduğu gibi İlmî ve Felsefî haysiyetten hükümleri de yoktur. Fakat felsefe-i ilâhiye ve vahdet-i vücud namı altında gizlenen bir felsefe-i ta'tıl vardır ki, din ve ahlâk namına İlmî hikemî şekilde en büyük zarar bundan neş'et edegelmiştir. Ve her nerede bir şirk varsa, bununla az çok bir alâkası vardır. Evvelâ şunu kayd edelim ki, وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ ("*Her halde hepinizin tanrısı bir tanrı, başka tanrı yok, O Rahmanı Rahim.*" Bakara 2/163) âyetinde dahi sarih olduğu üzere Din-i İslâm'da emrolunan umumî **mevzu-ı**

Ta'tîl: Allah'ın sıfatlarını inkâr eden felsefe ekolları.

iman «لا إله إلا الله» tevhidi, yani tevhidi Uluhiyettir. «لا موجود إلا الله» diye ifade edilen tevhid-i vücud değildir. Bu olsa olsa tarik-ı marifette kat-ı merahil etmiş havass için mevzu-ı bahs olabilir. Ve bizim nazarımızda tevhid-i vücud ale'l-ıtlak münker değil, belki keşfen müsbettir. Lâkin "Allah'tan başka mevcud yoktur" demekle, "her mevcud Allah'dır" demek arasında pek büyük fark vardır. Evvelkisi tevhid-i mahz olabilir, lâkin ikincisi şirk-i mahzdır. "Allah'tan başka mevcud yoktur" denildiği zaman masivaya isnad edilen vücudün hakikî olmayıp hayalî, vehmî, şuurda mün'akis bir emr-i zıllî olduğu ve vücud-ı hakikînin ancak Allah'a muhtas bulunduğu ikrar ve âlemin bizatihi ve lizatihi vücud-u hakikisi nefyedilmiş olur ki, bu vahdet-i vücuddur. Çünkü keşfen sabit olduğu biz âlem namına ne biliyorsak hepsi mahsüsatımız, hayalimiz, suver-i zihniye ve intıbaat-ı ruhiyemizden ibarettir. Bunları a'yan tasavvur etmemiz ve bil'izafe hak diye bilmemiz zatında vahid-i ekmel olan Hakk mefhumunun ezelen ve ebeden tahakkukunu tasdik sayesinde mümkün olabilir ki, bunu, Fatiha'da izah etmiş idik. Binaenaleyh vahdet-i vücud, tevhid-i vücudîsi, eşbahı âlemin zillî ve hayalî olduğunu görmek ve onları silip maverasındaki hakkı vahidin vücuduna iman eylemek ile mümkün olur. Nitekim «لا إله إلا الله» "Allah'tan başka ilâh yok" dediğimiz zaman da bir takım putların, bir çok kimseler tarafından ma'bud ittihaz edildiğini inkâr etmiş olmuyoruz da, bunların hakk olmadıklarını i'lân ve ancak bir Allah isbat ve kabul etmiş oluyoruz. Lâkin, "her mevcud Allah'dır" denildiği zaman, vücudda hakikî bir kesret kabul edilmiş ve hepsinin Allah olduğu iddia edilmiş oluyor ki, bunda, tevhid yok, bil'âkis Allah'ı teksir ile işrak vardır. Bu bir vahdet-i vücud değil, ittihad-ı vücud veya hulûl nazariyesidir veyahud Allah'ı inkâr ile ancak âlemi isbattır. "Bir"e, "her" demektir. Lâşerike leh olan Allah'a namütenahi şerikler isbat etmek, mevcudat-ı hayaliyeyi mevcud-ı hakikî farzetmektir. Buna en ziyade, "Panteizm" "ittihad-ı ilâhiyyet" denilir ki, bu nazariyede, Allah ve vücud hakikaten her şey ile müttehiddir ve her şeyin içine hulûl etmiştir. Hâşâ Ali ilâh, Veli ilâh, Fir'avn ilâh Nemrud ilâh ilâh... her şey ilahdır. Bunda isbat-ı âlem ve nefy-i *sani' vardır.* İşte bir takım cehele veya melahide hikmet-i ilâhiye namiyle muhal olan bu ittihad veya hulûl veya ta'tıl nazariyesini vahdet-i vücud ve mahz-ı tevhid diye ele alarak «لا إله إلا هو» demek «لا موجود إلا هو» demek olduğunda ısrar eder ve bunu da, "her mevcud odur" mânâsiyle tefsir eyler ve hatta küll-i mecmuî ile küll-i ifradîyi tefrik etmeyerek «همه اوست» der. Her şeyden, maverasında Allah'ı görecek

---

Merahil: Menziller, merhaleler, duraklar. **İttihad:** Birleşmek, birlik. **Hulul:** Girme, dahil olma, bir şeyin içine gizlice girme. **Müttehid:** Be-raberce, birleşmiş.

yerde, her şeyde ve hattâ her şeyi Allah görmek ister. هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ("*O ilkdir, sondur, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir.*" Hadid 57/3) âyetinin beyan ettiği mertebe-i cem'i mertebe-i farkta ayrı ayrı söyler ve bu suretle kendini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları, bizzat Allah gibi gösterir. Artık erenler, evliyalar, bir ilâhlar cemaatı manzarasında tahayyül olunur. Halbuki bu nazariyenin esasına göre Şeytanların velilerden, kâfirlerin mü'minlerden farkı kalmamak lâzım gelir. Çünkü her mevcud, O sayılır. İşte وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ **"İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a (hâşâ) denk tanrılar edinirde onları Allah'ı sever gibi severler."** âyet-i kerimesi bilhassa bunları da redd-ü ibtal içindir. Zaten İsa'ya Allah veya İbnullah denilmesi de Mısır'dan, Hind'den, Yunân'dan, Roma'dan gelen bu ittihad nazariyesinin bir fer'idir. Bu ifrat-u telbisten kaçınmak için ahiren âlem-i İslâm'da, Hanbelîler içinden, Vehhabî mezhebi zuhur etmiş ve bu mezheb, Allah'tan maada her kim olursa olsun ona ızharı hürmet ve muhabbet etmek şirk olduğunu ilân eylemiş ve buna binaen makabire hürmet etmeyi bile şirk talâkki etmiştir. Bu hürmet ve mahabbet, «يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ» mazmumuna masadak olacak derecede olursa bizim dahi buna şirk nazariyle bakdığımız da şübhe yok ise de, bundan ale'l-ıtlak hürmet ve mahabbetin inkârı mânâsını çıkarmak ve kulub-i mü'minînden enbiyanın ve ibad-ı salihînin mahabbetlerini selbetmeğe çalışmak dahi bir ifrat ve mahabbet-i ilâhiye ile nâkabil-i tevfik bir emr-i hatarnâk olduğunda iştibah etmeyiz. Bervechi mesnun kabir ziyaret etmek, emvata Allah rızası için hürmet etmek, emvatın hak olan âsârından, efkârından istifade etmek, ruhlarını hayr ile yad ederek şad etmek ve onlar için Allah'a dua etmek ve bu dua ile kesb-i feyz eylemek, onları Allah sever gibi sevmek değil, Allah için Allah'ın kullarını ve mahlûklarını sevmek olduğu aşikârdır. Ale'l-husus kabir ziyareti, yâd-ı mevt demektir اَكْثِرُوا ذِكْرَ هَادِمِ اللَّذَّاتِ ("*Lezzetlerin, tatların yıkıcısı olan ölümü çokca anın.*" Tirmizi; Kıyame-26, Zühd-4) hadîs-i şerifi mucebince yâd-ı mevt meşru ve me'murün bih olduğu gibi sahib-i kabrin faniliğini de bilmüşahede tasdik demektir. Ve kabir ziyaretini, Allah ziyaretine benzetmekte Allah için, hâşâ kabir tèvehhümünü tecviz etmek gibi bir şaibe-i küfür vardır. Bir de «يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ» mazmun-ı celili ölü ile diriyi tefrik etmemiş ve belki ölülerden ziyade dirilere işaret etmiştir. Binaen-

---

Emvat: Ölüler.

aleyh emvat ve makabire hürmet ve mahabbeti, ale'l-ıtlak kesmek isteyenler daha evvel bütün dirilerle kat-ı alâka etmek, meşru veya gayr-ı meşru hiç bir Emîre hürmet etmemek icab edecektir. O halde ekâbir-i İslâm'ın kabirlerin yıkan ve ziyaretlerini meneden Vehhabîlerin berhayat olan emîrlerine dahi asla muhabbet ve hürmet etmemeleri, ziyaret ve ta'zim eylememeleri iktiza eyler.

Hasılı, reislerini ve büyüklerini Allah sever gibi sevenler ve onların emr-i Hakk'a muhalif emirlerine itaat ederek Allah'a isyan edenler, bunları Allah'a nazîr ve emsal ittihaz etmiş olurlar ki, bütün putperestlik esası bu tarz-ı mahabbettedir. Ve Allah'ın vahdaniyetine karşı böyle yapan bir takım insanlar vardır. Bunlar reislerini, metbularını Allah için değil, Allah gibi severler. وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ **Halbuki mü'min olanların Allah'a mahabbeti, Allah için mahabbeti her şeyden ziyade ve o müşriklerin perestiş ettikleri endad ve emsale ve hattâ varsa Allah'a muhabbetlerinden daha şiddetli ve daha kuvvetlidir.** Çünkü mü'minler, ancak Allah'a tazarru ederler. Müşrikler ise, pek sıkıştıkları ve muhtaç oldukları zaman Allah'ı hatırlarlar ve ihtiyaçları zail olunca endada uyarlar. Binaenaleyh mü'minin gerek darrada gerek serrada, gerek darlıkta ve gerek genişlikte Allah'a mahabbeti paydardır. Kâfir ve müşrik ise, bazan rabbından i'raz eder. Müşrikler, tutarlar bir puta taparlar, sonra ondan daha güzel bir şey gördükleri zaman onu bırakır buna perestiş ederler ve hattâ Bahile kabilesinin yaptığı gibi acıktıkları zaman ma'budlarını yerler. Bu suretle mahbub ve ma'bud değiştirir giderler. Binaenaleyh bunların, mü'minler gibi paydar bir mahabbeti olamaz. Mü'minler müvahhid oldukları için bütün mahabbetleri bizzat Allah'da toplanır ve Allah'ın mahlûkatına mahabbetleri de bu mebde'den tevzi olunur. Yani sevdiklerini ancak Allah için, Allah rızası için severler. Kâfirler, müşrikler ise, bir ma'budun veya re'sen sevdikleri ve bütün mahabbetlerini Allah mahabbetiyle, Allah rızasiyle ölçmedikleri için mahabbetleri dağınık ve münkasimdir ve şübhe yok ki, dağınık ve mütehavvil mahabbetler, toplu ve sabit mahabbete nazaran hiç demektir. Binaberin mü'min tebeaya nail olan ve sırf Allah için sevilen reisler, muktedabihler ne kadar meş'uddurlar. Şübhe yok ki, bu bahtiyarlığa mazhar olmak dahi, bihakkın mü'min-i müvahhid olmağa ve her şeyden ve hattâ kendinden evvel Allah'ı sevip, Allah'ın kullarına da Allah için muamele etmeğe ve Allah için bezl-i mahabbet etmeğe mütevakkıftır. Başka suretle ifrat veya tefrit edenler, zulümden kurtulmazlar. وَلَوْ

Darra: Şiddet, mihnet, belâ, sıkıntı. **Serra:** Kolaylık, rahatlık, genişlik. **Paydar:** İyice yerleşmiş, sağlam. **İ'raz:** Yüz çevirmek, başka tarafa dönmek. **Bezl:** Bol bol, esirgemeden vermek.

يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ **Böyle ittihaz-i endad ile zulmetmiş, haksızlık yapmış olanlar,** yani Allah'a karşı başkalarını endad ve emsal tutmak, onları Allah sever gibi sevmek ve Allah'a mukabil onları bizzat metbu' ittihaz ederek emirlerine itaat eylemek, münhasıran Allah Teâlâ'nın hakkı olan sıfat-u Ulûhiyet ve Ma'budiyete başkalarını teşrik etmek en büyük zulümdür. اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (*"...Çünkü şirk çok büyük bir zulümdür."* Lokman-31/13) **Ve bunu yapanlar son derece zalimdirler.** Zira semavat-ü arzın Halık'ı ve saltanat-ı kâinatın hâkim-i mutlakı olan Allah Teâlâ'nın hakkına tecavüz etmek cür'etinde bulunanlar hangi zulümden sakınırlar? Ve Allah'ın kullarına âciz mahlûklarına neler yapmak istemezler. Buna binaendir ki, lisanımızda, **"kork Allah'tan korkmayandan"** diye bir mesel vardır. Elbette böyle yapan zalimler, bir gün gelecek Allah'ın azabını göreceklerdir. Bu zalimler, işte o azabı bilfiil görecekleri vakit, اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا **ne kadar kuvvet ve kudret varsa ve kudret varsa hepsi Allah'ın olduğunu** وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ **ve Allah'ın azabı ne kadar şiddetli bulunduğunu bir görecek olsalar..."** Burada işbu, «وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ» cümle-i şartiyesinin cezası tahvil için mahzuftur. Nitekim lisanımızda dahi bu gibi tehdid makamında, "başına geleceği bilsen..." deriz ve cezasını hazfederiz ki, bu haziften maksad, bu cezada nâkabil-i tavsif olan bütün tehlikeleri toplamaktır. Yani o gün bunların, maruz olacakları elem-ü nedamet ve hasret o kadar dehşetlidir ki, şimdiden tavsifi-i kabil değildir. Neler olacak, neler çekecekler?...

Ale'l-husus اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا **O, Allah sever gibi sevilip arkalarına düşülen metbu'ların, arkalarına düşen o tabi'lerinden teberri ettikleri,** وَرَاَوُا الْعَذَابَ **ve azabı görerek aman aman bunlar bizden değil diye reddedip kaçındıkları,** وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ **aralarındaki bütün esbab-ı muvasalanın kesildiği, tabiiyet-ü metbuiyet ve bunlara saik olan amal-ü agraz gibi her türlü rabıtanın tamamen münkatı olduğu** وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا **ve o arkadan giden tabilerin,** لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا **"ah ne olurdu bizim için geçen dünyaya bir dönüş mümkün olsa idi de, onların bizden teberri ettikleri gibi biz de, onlardan teberri etse idik" diye figan ettikleri gün, o son pişmanlık günü...** كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ **İşte Allah, onlara bütün amellerini böyle her taraflarını istilâ etmiş büyük hasletler, son derece acı ve faidesiz nedametler halinde gösterecektir.** وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ **Ve onlar, bu ateşten çıkacak değillerdir.** Binaenaleyh insanlar, bütün bu kuvvet ve kudretin yegâne sahib-ü maliki bulunan bir Allah'tan başka ma'bud tanımamalı ve O'nun emrin-

---

Muvasala: Vasıl olmak, erişmek, ulaşmak.

den başkasına itaat ve ittiba etmemeli ve bütün mahabbetini Allah'a mahabbetinde toplamalıdır.

Cenab-ı Allah, ukule irae-i ayat-ı kudret-ü rahmet, hissiyata son derece ve terğib-ü terhib içinde vahdaniyetini aklen ve hissen isbat ve ale'l-umum insanları her nevi şirkten tahzir ile iman-ı tevhide davet ettikten sonra asar-ı Ulûhiyyet-ü Rubibiyyetini ileride bastedeceği teşri' nokta-i nazarından dahi göstermek için buyuruyor ki:

يَٓا اَيُّهَا
النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًاۘ وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿١٦٨﴾ اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ
بِالسُّٓوءِ وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾
وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا
عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَاۜ اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا
يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذ۪ي يَنْعِقُ
بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً وَنِدَٓاءًۜ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ
لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

Meâl-i Şerifi

168- Ey insanlar, bütün arzdakî nimetlerimden halâl olmak, pâk olmak şartiyle yeyin, fakat şeytan'ın adımlarına uymayın. Çünkü o, size belli bir düşmandır.

169- O, size hep çirkin ve murdar işleri emreder ve Allah'a karşı bil-

mediğiniz şeyler söylemenizi ister.

170- "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği vakit de onlara, "yok" dediler: "Atalarımızı neyin üzerinde bulduksa ona uyarız." Ya ataları bir şeye akl erdiremez ve doğruyu seçemez idiyseler de mi?

171- O kâfirlerin meseli, sade bir çağırma veya bağırmadan başkasını duymaz ve kulakla haykıranın hâline benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ Ey insanlar, sizin cümleniz böyle bir Allah'ın mahlûku ve hitabına lâyık gördüğü kullarısınız. Ve tabi', metbu hepiniz yemeye, içmeğe muhtaç âcizlersiniz. Binaenaleyh Allah'a ubudiyet edeceğiz diye kendinizi mahrumiyetle ıt'ab etmeyiniz. O Rahman-i Rahîm olan Rabbınız size şöyle müsaade ediyor: كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ **Şu arzda bulunan şeylerden yeyiniz,** lâkin keyfe mettefak ve her elinize geçeni değil, حَلَالًا طَيِّبًا **halâl-i hoş, tertemiz olarak yeyiniz.** Yediğiniz şeyler pis, mülevves, şunun bunun hakkı geçmiş, tab'an ve şer'an memnu veya şübheli şeyler olmasın. Halâlından kazanınız haram, pis, şübheli şeylerden sakınınız, onlara tenezzül etmeyiniz. وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ **Ve Şeytan'ın adımlarına uymayınız,** yâni onun arkasından, izinden gitmeyiniz, [1] إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ **Çünkü o, sizin her halde açık bir düşmanınızdır.** Kendisi her ne kadar gözlerinize görünmez, gizliden gizliye kanınıza iliklerinize işliyerek kalb-ü fikrinize sokulursa da O'nun size düşman olduğunda ve ilkaatından hiç birisi hakk-u hayra matuf olmayacağında şekk-ü şübheye mahal yoktur. Fıtrat-ı selime, akl-ı kâmil, kalb-i safi erbabı için O'nun adavetini ve ilkaatının fenalığını anlamak hiç de zor değildir. Zira إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ **O, size ancak kötü ve gayet çirkin şeyleri** [2] وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ **ve min-İndillah delili olmadan kendi kendinize bilemiyeceğiniz şeyleri, Allah'a karşı iftira olarak söylemenizi emreder.** O, Evamir-i İlâhiye hakkında hayal-ü evham ile, teşehhiyat ile söz söylemeğe teşvik eyler. - Şeytanın batılı hakikat, şerri hayır gibi süsleyerek insanın hayal-ü vehmine arz ile tehyic-ü teşviki emre teşbih edilmiştir. Nitekim nefsin şiddetli arzuları hakkında, "nefsin, bana böyle emredi-

Keyfe Mettefak: Hangisi olursa, nasıl rastgelirse.

[1] Fethiyle hatve, adım atmak, zammiyle hutve de, adım yâni iki ayak arasındaki mesafedir. Ve adıma uymak arkasına düşmekten, bu da sözünü dinlemek, emrini tutmaktan kinayedir.

[2] سُوءٌ , filasıl kötülük etmek yâni mahzun ve müteellim edecek birşey yapmak mânâsına masdar olup bilâhare buna sebep olan her nevi measıye ism olmuştur. Fahşa', bunun fahişi, en fenası, haddini aşmışı demektir.

yor" denilir ki, nefs-i emmare ta'biri bundandır. Bu teşbihde vesvese-i Şeytaniyeyi kabul ile ona itaat eden insanların, Şeytanın memurları ve tebeası menzilesinde olduklarına remiz buyurulmuştur.

Bilinemiyecek şeyler, başlıca ikidir: Birisi zat ve hakikat-i ilâhiyedir. Hakikat-i ilâhiyeyi aklı beşer ihata edecek vechiyle bilemez ve bunun için Sıddik-ı A'zam Hazretleri: "Sırr-ı Zatullah'dan bahis işraktir.", buyurmuştur. Şeytan ise, insanı bundan bahse teşvik eder, vehm-ü hayal ile nice sözler söyletir. **Diğeri,** Allah'a isnadı caiz olup olmayacak şeylerdir ki, ekser evamir-i İlâhiye, hıll-ü hürmet gibi ahkâm-ı fer'iye-i şer'iye bu kabildendir. Çünkü ahkâm-ı şer'iye-i fer'iye'nin alâkadar olduğu netaicin güzelliğini, menettiği şeylerin müstelzim olacakları fenalıkları idrak etmek için akıl ve tecribe-i şahsiyye kâfi değildir. Füruat-ı ameliyeye müteallik kavanini İlâhiye'de öyleleri vardır ki, netaicini tamamiyle anlayıp fezleke etmek için asırlar bile kâfi gelmez. Bunların taraf-ı İlâhî'den nasb-ü inzal buyurmuş delilleri vardır. Ve zaten fenalık görmek istemeyen insanların fenalığı, tecribe etmeye kalkışmaları da kâr-ı akıl değildir. Fakat Şeytan, insanları bunlar hakkında da gönlüne göre hükmetmeğe teşvik eder. "Adam sen de, fülân şeyi yemek neye haram olsun, fülân işi yapmak neye memnu olsun?", dedirtir ve bu suretle insana Allah'ın emrini, Allah'ın kanununu taharri ettirmeden, kendi kendine yalandan kanunlar uydurtur. Kanun-ı Hakk'a muhalif işler yaptırır ve nihayet başını belâya sokar. İlmî yoluyla delilinden aramıyan, Allah'ın emrini gösteren delili bulmadan kendi kendine bilemiyeceği şeyler hakkında Şeytan'ın ilkaat-i hayaliye ve vehmiyesine ve gönüllerinin temayülât-ı fasidesine göre söz söyleyen nice insanlar vardır ki, hep bunlar, Allah'a karşı endad ittihaz edenler cümlesindendir. Nitekim, وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ **"O insanlara Allah'ın inzal buyurduğu delâil-i zahire ve beyyinat-ı bahireye ve bunların ahkâmına ittiba-ü itaat ediniz" denildiği zaman,** قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا **"Hayır, biz on değil atalarımızı üzerinde bulduğumuz eski âdetlere ittiba ederiz" derler.** Yani atalardan kalma eski âdetlerin emr-i Hakk'a hükm-i İlâhîye muvafık olup olmadığını *aramazlar* da, sırf teassub ile onlara herçi bad abad taklid ve ittiba edeceklerini söylerler. Acaib, اَوَلَوْ كَانَ اٰبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ **Ataları hiç bir şeye akılları ermez ve doğru yola gitmez olsalar bile mi?** onların bulunduğu hale uyacaklar, cehl-ü dalâlete de mi taklid edecekler?. Filvaki esası tarihe ve nakle ve ancak nukul-i İlmiyenin tesbit edeceği bir çok asırların tecaribine ve daha doğrusu

---

Taharri: Arama, araştırma. **Herçi bad abad:** Heme olursa olsun, ister istemez.

Allah'ın nasb-ü inzal buyurduğu delâile mütevakkıf olan ahkâmda maziyi büsbütün atmak ve ondan tegafül ederek hep yeni şeyler aramak dahi doğru değil ise de, körkörüne maziperestlik yapmak, herçi bad abad atalar yolunu tutmak ve bilhassa ilimden, dinden behresi olmayan ve hata-vü dalâletleri aşikâr ve mintarafillâh mübeyyen bulunan ataları teassub ile taklid etmek de onları, Allah'a endad-ü emsal gibi tutmak ve cehl-ü dalâlette boğulup kalmaktır. Bu babda aranacak olan şay, hakk-u batıl, menfaat-ü mazarrat, hayr-ü şer, hüsn-ü kubuhtur. Menfaat, bihakkın menfaat, hayır, bihakkın hayır, hüsün bihakkın hüsnolmak için de hükm-i İlâhî'yi, delil-i Hakk'ı bulmak lâzımgelir. Binaenaleyh sebeb-i ittiba, eskilik, yenilik veya atalar yolu olup olmamak değil, emr-i Hakk'a mutabık, delil-i Hakk'a muvafık olmaktır. Emr-i Hakk'a uyan ve yaptığını bilen atalara uyulur, bil'akis emr-i Hakk'ı tanımayan, ne yaptığını bilmiyenlere atalar dahi olsa yine uyulmaz. Bu haysiyet eskilerde böyle olduğu gibi, yenilerde de böyledir. Bunun için Fıkıhta, "zarar kadim olmaz" diye bir kaide-i külliye vardır. "Kadim, kıdemi üzere terk olunur", kaide-i külliyesi de bununla mukayyeddir. Binaenaleyh kadim ale'l-ıtlak kadim olduğu için değil, zarar-ı beyyini bulanmamak haysiyetiyle mu'teber olduğu gibi hayr-ü hüsn-ü esbab-ı ilimden biriyle bilinen ve delil-i hakka muvafık olan hâdis-ü cedid dahi mu'teberdir. Hasılı mi'yar-i hakk-u hayır, ne kıdem-ü hudus, ne cehl-ü hevadır. Emr-i İlâhî ve delile müstenid ilim haktır. Binaenaleyh eski olsun, yeni olsun Allah'ın inzal ettiği delâile bakmayıp da, ataların haline yalnız ata olduklarından dolayı taklid etmek, onları Allah'a endad ittihaz eylemek ve hakkı bırakıp, hayalât-ü evhama, Şeytan'ın emirlerine uymak, izince gitmektir ki, buna, teassub denilir. Bu âyet gösteriyor ki, icmalî veya tafsılî bir delil-i hakka istinad etmeyen taklid-i mahîz, din hakkında memnudur. Belli bir cehalete, dalâlete ittiba-ü taklid, aklen batıl olduğu gibi meşkûk olan hususatta da delilsiz taklid, Şer'an gayr-i caizdir. Bedaheten malûm olmayan husussatta delilsiz söz söylemek ve o yolda hareket etmek, bilmediği bir şeyi Allah'a iftira olarak söylemek ve Şeytan'a uyup cehl ile hareket etmektir. Nitekim Allah'ın inzal buyurduğu Kur'ân'a ve sair hücec-i zahire ve beyyinat-ı bahireye ve bunların ahkâmına tabi olunuz denildiği zaman Arab müşrikleri, teassub ile böyle yapmış ve böyle söylemişlerdi ki, bu âyet, bu sebeble nazil olmuştur. Bir rivayette de böyle diyen ve âyetin nüzulüne sebeb olanlar Yahudîler'den bir taifedir. **"Allah'ın indirdiğine ittiba ediniz"** denildiği zaman bunlar: **"Hayır, biz, babalarımızı neyin üzerinde bulduksa ona ittiba ederiz. Çünkü onlar, bizden**

Beyyin: Aşikâr, açıklanmış, şahid, isbat vasıtası.

hayırlı, bizden a'lem idiler" demişler ve vaki olan işbu teklifdeki âyât-ü edilleyi hiç mülâhaza etmeyerek taassuba sapmışlardır.

Binaenaleyh böyle taassub ve taklidcilik müşriklerin, kâfirlerin şiarıdır. Bu kâfirlerin hali neye benzer bilir misiniz? **وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا Bütün kâfirlerin hali, كَمَثَلِ الَّذِي o hayvanın haline benzer ki, يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً وَنِدَٓاءً bağırıp çağırmadan başka bir şey işitemiyerek haykırır, duyup dinlediği kuru ses, çıkardığı yine kuru sestir. Mânâdan haberi yoktur. صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ Onlar, bir takım sağırlar, dilsizler, körlerdir. فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ Binaenaleyh hiçbir şey anlamazlar.** Sade hay-ü huy kuru gürültülere, çan sedasına, kaval sesine kulak verirler, haykırırlar. Bunlara, söz söyleyecek tarik-ı hakka davet edecek olanların hali de o hayvan çobanının haline benzer, o yolda railik etmesi iktiza eyler. Çoban onlara, insan gibi yeyiniz, içiniz, yayılınız derse anlamazlar. Mânâsız seslerle ıslık, düdük çalar, bağırıp çağırarak zecreder, sürer, haylarsa bir şey duyarlar. İşte kâfirlerin hali de böyledir. Bunlar, Allah'tan, Peygamber'den bir şey anlamazlar. Mânâlı sözleri duymazlar, çan ve düdük sesleri arkasında dolaşırlar. Bunları işittikleri zaman haykırırlar, höykürürler ve yeyip, içmek, yayılmak için yola gelirlerse, zecr ile haykırarak bağırıp çağırmakla gelirler. Allah'ü a'lem bâlâda, لَا تَقُولُوا رَاعِنَا (*"Ey iman edenler! "Râinâ" demeyin, "unzurna" deyin. ...."* Bakara 2/104) buyurulmasında bu nükteye de ima vardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ
﴿١٧٢﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا
اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَٓا
اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

Rai: Çoban, gözetleyip koruyan, vali. **Zecr:** Engel olma, menetme, önleme. **İma:** İşaretle anlatmak, işaret.

Meâl-i Şerifi

172- Ey o bütün iman edenler, size kısmet ettiğimiz rızıkların hoşlarından yeyin ve Allah'a şükreyleyin, eğer ancak ona tapıyorsanız.

173- O, size yalnız şunları haram kıldı: Meyte, kan, hınzır eti, bir de Allah'ın gayrisinin namına kesilen. Sonra kim bunlardan yemeğe muztar kalırsa diğerin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret mıkdarını geçmemek şartiyle ona da günah yükletilmez. Çünkü Allah, Gafur, Rahîmdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey mü'minler,** siz, o hayvanlar gibi olmayınız. كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ **Size kısmet ettiğimiz rızıkların maddeten mânen temizlerinden yeyiniz.** Zira âlem-i tekvinde rızkın haramı da var, helâlı da, pisi de var, temizi de. Fakat siz, bunların temizlerinden ve kimsenin hakkı geçmiyerek suret-i meşruada kazanılan helâllerından insanca yeyiniz. Hem hayvanlar gibi pis boğaz olmayınız, hem de bir takımlarının yaptığı gibi helâl-ü hoş ve temiz şeylerden kendinizi mahrum etmeyiniz, temiz temiz, helâl helâl yeyiniz. وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ **Ve onları, yaradan, veren Allah'a şükrediniz.** O helâl ve pak rızıklarla beslenen vücudünüzü a'za-yı zahire ve batınanızı mahulika lehlerine, yani gaye-i hılkatlerine sarfediniz. Çünkü bâlâda beyan olunduğu üzere hakikat-i şükür, ni'met-i mün'ıme bu suretle mukabele ederek ta'zim etmektir. Ve aza-yı bedenden her birinin bir hikmet-i hılkati vardır ki, bunun bir kısmı, suret-i umumiyede herkes için belli, diğer kısmını da "İlm-i menafiü'l-aza" denilen ilimde peyderpey tetkik etmek mümkündür. Meselâ ibka-yı nesl için ihsan edilmiş olan bir uzvu, tazyi-ı nesl için kullanmak, kezalik keşf-i hakaik ile Marifetullah için bahşedilmiş olan aklı, tervic-i mefasid ve ibtal-ı hukuk için sarfetmek, büyük bir küfran-ı ni'met olduğu ne kadar zahirdir. İnsanlığın kıymetini bilmiyerek pis ve haram şeyler yiyenler, böyle küfran-ı ni'mete düşecekleri gibi, küfran-i ni'met edenler de maddî, mânevî pislikten kurtulamazlar. Birinden korunsalar, diğerine behemehal bulaşırlar.

Müfessirîn diyorlar ki: Birinci, «كُلُوا» emr-i ıtlakına nazaran ibaha, ikinci, «اشْكُرُوا» emr-i vücub içindir. Zira ilm-i Usulde mübeyyen olduğu üzere, ekl-ü şurb gibi sırf kulların lehine intifa-ı meşru bahşeden emirler vazife değil, birer hak teşkil ederler. Bunlar vazife gibi vacib telakki edilecek olursa terkinde ceza

---

İbka: Bakîleştirmek, devamlı etmek. **Tazyi:** Kaybına sebep olma, boşuna harcama. **Ekl-ü Şurb:** Yeyip içme.

lâzım gelir. Bu ise, lehe olduğu zahir olan bir emrin aleyhe inkılâbını iktıza eder ki, buna kalb-i mevzu denilir, tenakuz olur. Binaenaleyh helâlından ekil bir hak, fakat haramdan ictinab ve Allah'a şükür bir vazifedir. Ancak, «كُلُوا» emrinin ıtlakiyle ibaha için olması zımnındaki bazı aksamın vacib olmasına mani değildir. Çünkü ibaha vücubdan eamdır ve bunun zımnında eklin meratibi muhtelifesi bulunabilir. Filvaki Fıkıhta tafsil olunduğu üzere, eklin farz olan ve vazife bulunan kısmı da vardır. Bir insanın ölmeyecek kadar yemesi farzdır. Mümkün iken yemez de açlığından ölürse, intihar etmiş, katl-i nefis günahiyle asim olmuş olur. Sonra sedd-i ramak mikdarından fazla olarak, taate kuvvet iktisab için yemek mendubdur. Tam doyacak kadar yemek mubah, ondan fazlası haramdır ve işte «كُلُوا» emri, mubah mertebesine kadar meratibi, ekl-i mutazammındır ve ibahaya masruf olmakla beraber farzı da muhtevidir.

Ey mü'minler, böyle temiz temiz yeyiniz de Allah'a şükrediniz. اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ **Eğer siz, hakikaten yalnız Allah'a ibadet ve ubudiyet ediyorsanız böyle yaparsınız.** Cidden mü'min-i muvahhid olanlar, böyle yaparlar.

Şimdi size haram kılınan şeyleri de, icmalen belleyiniz: اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ **Allah Teâlâ, size ancak şunları haram ve memnu kılmıştır:** الْمَيْتَةَ **Meyte,** yani zebholunmak şanından olduğu halde zebholunmadan kendi kendine veya zebih yerine geçmiyecek diğer bir sebeble ölen her hangi bir ölü, hattâ balık zebha muhtaç olmadığı halde ölüp su üstüne çıkmış ölü balık, "semek-i tâfi" bile haramdır. وَالدَّمَ **Kan,** yani dem-i mesfuh, akar kan وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ **ve domuz eti,** yani gerek meyte ve gerek mezbuh olsun ale'l-ıtlak domuz eti ki, bunun baştan başa rics ve her şeyi pis olduğunu göreceksiniz, وَمَا اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ **bir de Allah'tan başkasının namına zebholunan.** İhlâl, esasen ref-i savt demektir, müşrikler ma'budlarına kurban kestikleri zaman Lât namına, Uzza namına diyerek onların isimlerin yüksek sesle yad ederler ve böyle ref-i savt ile zebha ihlâl denilirdi. Bil'ahare ihlâl, velev sessizce olsun mutlak zebih mânâsına kullanılmıştır ki, âyette, bu mânâyadır. Binaenaleyh gerek gizli, gerek açık Allah'tan maadası namına kesilen kurbanların, hayvanların ekli haramdır. Meselâ, fülân türbede Allah için kurban kesmek caiz ve ekli halâl olur ise de, fülân türbe için ve onun namına kesilen kurbanın eti yenmez, bunlar haramdırlar. Bunların yenilmesindeki mazarratlar sayılmakla bitmez. Binaenaleyh son derece bir zaruret-i hayatiye bulunmadıkça bunlardan yemek kat'iyen memnu ve günâhtır.

Asim: Günahkâr, günah işleyen. **Sedd-i ramak:** Ölmeyecek kadar yiyip içmek. **Semek:** Balık. **Tafi:** Hariç, dış. **Ref-i savt:** Sesin yükseltilmesi.

Maamafih **فَمَنِ اضْطُرَّ Her kim muztar olur ve yemediği takdirde helâk olacağı muhakkak bulunursa bu muztar, غَيْرَ بَاغٍ bağı olmadığı yani kendi gibi diğer bir muztarın ölümünü def' edecek kadar elinde bulunana saldırarak kendini kurtarmak için onun helâkine sebebiyet vermediği, وَلَا عَادٍ mütecaiz de olmadığı, yani ölmemek için iktiza eden zaruret mikdarından fazlasına geçmediği halde, فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ona günah yoktur.** Böyle bir muztar için bunlardan hangisini bulur ise, zarurut mikdarı yani ölmiyecek kadar yemeğe ruhsat vardır. Bu da, bu ruhsatı terk ederse âsim olur. İlm-i Fıkıhda, "Zaruretler, haram olan şeyleri mübah kılar" ve "Zaruretler, kendi mikdarınca takdir olunur.", kaide-i külliyesi de bu ve emsali âyetlerin mazmunudur.

İşte şimdilik haram olan şeyler, icmalen bunlardan ibarettir. İleride daha ziyade tafsilât gelecektir. Mü'minler, böyle pis ve haram olan şeyleri bıraksınlar da helâlından temiz temiz kazanıp yesinler. Allah'ın emri hilâfına kendi kendilerini mahrum etmesinler ve Allah'ın emirlerin saklamasınlar. Zira ekiden biliniz ki:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ

مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا

أُولٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ

يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ

فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ

وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

Muztar: Zorlanmış, cebr olunmamış, mecbur, çaresiz.

Meâl-i Şerifi

174- Allah'ın indirdiği kitabdan bir şeyi ketmedip de bununla biraz para alanlar muhakkak ki, onlar, karınlarında ateşden başka bir şey yemezler ve kıyamet günü Allah, onlara ne söyler, ne de kendilerin tezkiye eder, onlara sade bir "azabı elim" vardır.

175- Onlar, işte hidayeti verip dalâleti, mağfireti bırakıp azabı satın alan kimseler, bunlar ateşe ne sabırlı şeyler...

176- Zira şüphesiz ki, Allah kitabı, sebeb-i hak ile indirdi. Kitabda ihtilâf edenler ise, şüphesiz haktan uzak bir şikak içindedirler.

اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ **Allah'ın inzal buyurduğu kitabı** (ahber-ı Yehud'un yaptığı gibi) **ketmedenler** وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا **ve bu ketim sebebiyle semen-i kalil,** yani ne kadar çok da görünse nefse'l-emirde az olan dünyevî bir bedel, para, veya mal ve can satın alanlar, hasılı dünya muradına ermek için Allah'ın kitabını veya o kitabın ahkâmını ketim ve tahrif-i hakikat edenler yok mu? أُولٰئِكَ **Bunlar,** مَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ اِلَّا النَّارَ **karınları dolusu ateşten başka bir şey yemezler.** Bu yüzden aldıkları bedeller, yedikleri şeyler, içlerinde ayni ateş olacak, onları yakacak ve mütemadiyen yakacaktır. Zira Şer'i hakkın hilâfına vaki olan her amelde, mânevî bir şirare-i nariye vardır. Onu, esasından ketmetmek suretiyle elde edilen meta-ı dünya elbette ateşten başka bir şey olmayacaktır. وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **Ve yevm-i kıyamette Allah, onlara söz söylemeyecek, yani rahmetle iltifat etmeyecek, zira** «وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا» **dir. Bunlar ise, Allah'ın kelâmını ketmettiklerinden ahirette kelâm-ı rahmetten mahrum kalacaklardır.** وَلَا يُزَكِّيهِمْ **Onları, tezkiye etmiyecek ve günahlarından temizlemiyecek, mü'mine yapacağı gibi mağfiretinden nasibedar kılmıyacak, oldukları gibi bütün mülevveslikleriyle haşreyliyecektir.** وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **Ve bunların hakkı, elîm bir azab-ı daimdir. Çünkü** أُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ **bunlar, hidayeti dalalete, mağfireti azaba satmış, hidayet bedeline dalâleti, mağfiret bedeline azabı almış kimselerdir. Artık dalâlet ve azab onların ebedî milk-i müktesebleri olmuştur.** فَمَا اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ **Bunlar, ateşe karşı ne sabırlı şeyler?..** Hayr-ü hasenata, iyiliklere istikamete, beyan-ı hakk-u hakikate zevk-i dünyadan birini fedaya asla sabredemeyen bu adamlar, ateşe saik olan ameller yapmakta ne sabırlar gösteriyorlar. Ve ile'l-

---

Şirar: Ateş kıvılcımları.

ebed ateşte yanmak için neler neler yapıyorlar... (Tabiat-i beşeriye muktezasınca kabil-i tahammül olmayan ateşe karşı böyle sabır isnadiyle izhar-ı teaccüb Mintarafillah bir tahakkümdür. Bu sabır, akıbet-i selâmet olan bir sabır değil, ebedî bir felâket olan naçarlıktır. ذٰلِكَ **Bu azab-ı nar, sebebsiz ve haksız da değildir.** Çünkü بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **Allah, cinsi kitabını şüphesiz hak ile, hakka mülâbis, hakk-ı natık olarak indirdi.** Bunun için kitabını tekzib veya ketmedenin hakkı ateş olur. Bir de وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِى الْكِتَابِ **kitabda ihtilâf edenler,** Allah'ın indirdiği kitabların hepsine inanmayıp da, kimi Tevrat'a, kimi İncil'e inananlar ve sonra bir kitabın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmıyanlar, لَفِى شِقَاقٍ بَعِيدٍ **elbette haktan, savabdan çok uzak bir hilâf-ü şikak içindedirler.** Hakk'tan bu kadar uzak bir hilâf içinda puyan olan ehl-i batılın hakkı da, azab-ı ebedîdir. İşte bu sebeble bunlar o azabı nara müstehiktirler.

Bu âyet bize şunu ifham ediyor ki: Beyinlerinde mamulünbih ve ihtilâf ettikleri zaman hakem ittihaz edilecek bir kitab-ı hakka iman etmemiş olanlar, niza-ü şikaktan kurtulamayacakları gibi kitabları ayrı ayrı olan insanlar arasında bir camia-i vahdet bulunamayacağından hılâf-ü şikakları ebedî olur. Tabi göründükleri kitabın tamamına hakikaten mü'min-i sadık olmayarak onu kendi gönüllerine, hevalarına göre anlamak istiyenler de, kitablarını bir kısmına inanırsa diğer kısmına inanmaz ve bu suretle birinin inanır göründüğünü diğeri inkâr eder. Bunlar da, hevalarının ıhtilâfı nisbetınde, ihtilâf ederler. Bunun neticesi de kitabsızlığa ve en büyük niza-ü cidale müeddi olur, haktan tebaüd ettirir. Bu da, cemiyyetleri perişan eder ve azab-ı ebedhiye sevkeyler.

Her ne yapılırsa yapılsın insanlar için, haktan başka cihet-i vahdet ve hakka ittiba'dan başka sebebi saadet yoktur. Aslı kitabda ıhtilâf etmeyerek ve onu hevasına göre ve menafi-i dünyeviye saikasiyle inkâr ve te'vil-ü tahrif ile ketme kalkışmayarak hüsn-i niyyet ve kemal-i hakkaniyetle anlamağa çalıştıkları halde hasbe'l-beşeriye fehimleri ihtilâf edenlerin ise, vahdet-i asliyelerine halel gelmez ve bunların ihtilâfları şikak-ı baid olmaz. Her halde nâsih-ü mensuhiyle Allah'ın kitablarına inanmamak ve kitab-ı hakkın bir kısmını tanımamağa çalışmak felâketin başıdır. Allah'ın bütün kitablarına iman etmek ve kitabda ihtilâftan ihtiraz eylemek iman-ü İslâm'ın şartlarındandır. Mümkün olan bütün vüs'unu sarfederek bihakkın ictihadat-ı ilmiye tarikleriyle vaki olan ihtilâfât ise, ihdas-i hılâfı gaye edinmemek şartiyle muaf ve hattâ bir hadîsde işaret buyrulduğu üzere teysir ve tevsi nokta-i nazarından vesile-i rahmet de olur. O şart ile

---

Puyan: Koşan, seğirten. **Teysir:** Kolaylaştırma, kolaylaştırılma. **Tevsi:** Genişletme, bollaştırma.

ki, bunlarla amel edecek olanlar, ihtilâfı değil, cihet-i ittifakı taharri vazifesini unutmasınlar. Bunun için bir ferdin muztarib bir zamanda müctehedünfih bir kil kavli ile amel etmesi, lâbe'se bih görülürse de, ictimaî hususlarda cihet-i ittifak taharri edilmeden kil kavli ile ifta edilmesi şiar-ı tevhide münafi ve bu âyetin inzarına dahil olur. Bilhassa sahib-ı kalem ve kelâm olanlar tahrir ve te'lif ile iştigal edenler, emr-ü nehy, ta'lim-ü terbiye üzerinde bulunanlar, bu âyetleri nazar-ı dikkatlerinden aslı dur tutmamalı, ketm–i hakkın, ihtilâfın, şikakın ne fena bir akibeti olduğunu düşünmelidirler. Kâ'b İbn Eşref, Kâ'b İbn Esed, Malik İbn Sayf, Hüyey İbn Ahteb, ve Ebi Yasir İbn Ahteb gibi ve Tevrat'daki nüut-ı Muhammediye hakkındaki ayatı ve diğer bazı ahkâmı ketmeden ve bu sebeble hemcinslerinden hediyyeler alah rüesa-yı Yehud hakkında nazil olan bu ketim âyetleri ve bâlâdaki nazîri, müslümanlar için de pek ibretli' bir ders-i ahlâkîyi mütazammındır.

Hasılı saadet-i insaniye, hakka kurbiyet, şirkde, küfr-ü küfranda, cahilâne taklid-ü taassubda, hayvanlıkda, hayvan gibi halâl ve haram tanımamakta, pis pis şeyler yemekte, Şeytan'a uyup çirkin şeyler yapmak ve bilir bilmez ağzına geleni söylemekte, hakkı ketmetmek, kitabda ihtilâf eylemek, hakka karşı hilâf-ü şıkak çıkarmakta değil, tam mânâsiyle birr-ü ihsanda, bol iyiliktedir. O halde asıl birr nedir?.

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ
وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ
وَالنَّبِيّٖنَ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَالسَّٓائِلٖينَ وَفِي الرِّقَابِ
وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا
وَالصَّابِرٖينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحٖينَ الْبَأْسِ اُولٰٓئِكَ

Dur: Uzak. Nüut: Vasıflar, Rasulallah hakkındaki övgüler.

الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

Meâl-i Şerifi

177- Erginlik değil, yüzlerinizi kâh gün doğu tarafına çevirmeniz, kâh batı ve lâkin eren o kimsedir ki, Allah'a Ahiret gününe, Melâikeye, Kitab'a ve bütün Peygamberler'e iman edip karabeti olanlar, öksüzlere, bîçarelere. yolda kalmışa, dilenenlere ve esirler uğrunda seve seve mal vermekte, hem namazı kılmakta, hem zekâtı vermekte, bir de andlaştıkları vakit ahidlerini yerine getirenle, hele sıkıntı ve hastalık hallerinde ve harbin şiddeti zamanında sabr-ü sebat edenler, işte bunlardır, o sadıklar ve işte bunlardır, o korunan müttekiler.

KIRAAT: «لَيْسَ الْبِرَّ» Hamza ve Asım'dan Hafs, ra'nın fethiyle, mütebakisi ra'nın zammiyle okurlar ki, evvelkinde «الْبِرَّ», «لَيْسَ» nin haberi, ikinci de ismidir. «وَلَكِنَّ الْبِرَّ» Nafî ve İbn Amir, nu'nun tahfif ve kesri ve ra'nın zammiyle ve mütebakisi nu'nun teşhid ve fethi ve ra'nın fethiyle okurlar. لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ (*"Gerçek erginliğe ulaşamıyacaksınız."* Âl-i İmrân-3/92) bak!..

Sebeb-i nüzulü: Ehl-i kitab'ın tahvil-i Kıble mes'elesinde dedikoduyu ileri götürmeleri ve Yehud-ü Nasarâ'dan her birinin kendi kıblelerine teveccühün hayriyyetini iddiada israr eylemeleri olmuştur. Binaenaleyh bunlara ve bu vesile ile umuma hıtaben buyuruluyor ki:

Ey insanlâr, لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ **Yüzlerinizi maşrık ve mağribe doğru çevirmeniz nefse'l-emirde matlûb olan birr-ü hayır değildir.** Diğer kıraata göre asıl matlûb olan birr-ü hayır, yüzlerinizi marşık ve mağribe doğru çevirmeniz değildir... Bir kerre şark-u garbın kıble ittihaz edilmesi neshedilmiştir. Saniyen, şark-u garbe dönmek haddi zatînda ısrar edilmesi lâzımgelen bir birr-ü hayır zannolunmamalıdır. Kıble mes'elesinin ve hattâ Ka'be'ye bile teveccühün ehemmiyetli, lizatih-i maksud bir birr olduğundan değildir. وَلَكِنَّ الْبِرَّ **Ve lâkin nefse'l-emirde sahib-i birr, hakikaten iyi eren** مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَ **Allah'a ve son mes'uliyet günü olan Ahiret gününe ve Melâike'ye ve Kitab'a ve Peygamberler'e iman etmiş** وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ **ve helâlından mal kazanıp seve seve** ذَوِى الْقُرْبٰى **herhangi bir karabet sahibi bu-**

lunan akrabalarına وَالْيَتَامٰى **ve muhtaç olan yetimlere** وَالْمَسَاكِينَ **ve fakirlikten kımıldanamayacak halde bulunan miskinlere** وَابْنَ السَّبِيلِ **ve yol uşağına yani uzun yoldan gelmiş müsafire** وَالسَّائِلِينَ **ve hacet-ü zaruret ilcasiyle dilenmek zilletine düşmüş dilencilere ki,** bir hadîs-i şerif'te, اَعْطُوا السَّائِلَ وَلَوْ جَاءَ عَلٰى فَرَسٍ *"Saile at üzerinde bile gelse veriniz"*, (Ahmed b. Hanbel-1/201) diye varid olmuştur. وَفِى الرِّقَابِ Rikab, "rakabe"nin cem'idir. Rakabe, lûgaten "boyun kökü" demek olup mecazen, insanda ve şer'an hürriyetini zayi etmiş olan insanda kullanılır ki, burada mânâyadır. Yani, **Ve rakabeler uğrunda rikkiyete düşmüş insanların kurtulup azad olması hussunda,** Mükâtebeye kesilmiş olanların bedel-i kitabetlerine muavenet etmek veya satın alıp i'tak etmek veya esasen esaretten fekkeylemek üzere sıle veya sadaka olarak mal vermiş وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ **ve farz namazlarını doğru dürüst kılmış, dininin direğini dikmiş,** وَاٰتَى الزَّكٰوةَ **zekâtını da ayrıca vermiş, İslâm köprüsünden geçmiş olan kimse,** وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا **Bir hususta muahede yaptıkları, kat'î söz verdikleri vakit ahdini ifa eden vefakârlar,** وَالصَّابِرِينَ فِى الْبَاْسَاۤءِ وَالضَّرَّاۤءِ وَحِينَ الْبَاْسِ **ve ale'l-husus fakr-ü şiddet, hastalık ve kütürümlük gibi zaruret hallerinde ve bir de düşmana karşı muharebe vaktinde, harb mevkilerinde sabreden sâbirlerdir.** Haddizatında birr-ü hayır, hakikî iyilik bütün bu tadad olunan zevatın birri, bunların iyilikleridir. Lisan-ı Arab'da medih suretiyle vaki olan tadadlarda i'rabın ref'-ü nasb ile ihtilâf-ı medha, celb-i dikkat için bir âdettir. «وَالصَّابِرِينَ» Bu kabilden olmak üzere, "ya" ile mansub olmuştur ki, mukadder fiili medhun mef'ulüdür. اُولٰۤئِكَ **İşte bu evsaf-ı cemile ile mevsuf olan kimseler,** الَّذِينَ صَدَقُوا **öyle zatlardır ki, dinde, hakka ittiba'da, taharri-i birr-ü hayırda sıdk-u sadakat yapmış doğruluklarını isbat etmişlerdir.** اُولٰۤئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ **Ve işte müttekîler diye dinliye geldiğiniz mes'udlar da ancak bunlar, bu birr-ü sadakat sahibleridir.** Allah'a şükür de, böyle sıdk-u sadakatle yapılır. Görülüyor ki, bu ayet-i kerime, sarahaten veya delâleten bütün kemalât-ı beşeriyeyi havidir. Buna işareten (A.S.) Efendimiz de, مَنْ عَمِلَ بِهٰذِهِ الْاٰيَةِ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ الْاِيمَانَ "Her kim bu ayet ile amel ederse imanını kemale erdirmiş olur.", (Ebu Davut: *Sünne-15*) *buyur*muştur. Bunun üzerine ahkâm-ı ameliyeyi tafsilen hakk-ı hayat ve hıfz-ı nüfus ile alâkadar olmak üzere buyuruluyor ki:

يَاۤ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا

İ'tak: Esir, köle ve cariyeyi serbest bırakmak. **Fekk:** Köle azad etmek. **Sıle:** Bir karşılık olarak verilen para.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ
وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
وَاَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ اعْتَدٰى
بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُولِي
الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

Meâl-i Şerifi

178- Ey o bütün iman edenler, maktuller hakkında üzerinize kısas yazıldı. Hürre hür, köleye köle, dişiye dişi, bunun üzerine her kim kardeşinden cüz'î bir afve mazhar olursa o vakit vazife birinin o marufu takib etmesi, birinin de ona borcunu güzellikle ödemesidir. Bu, Rabbınızdan bir tahfif ve bir rahmettir. Her kim bunun arkasından yine tecavüz ederse artık ona, elîm bir azab vardır.

179- Hem kısasta size bir hayat vardır. Ey temiz aklı, temiz özü olanlar gerek ki, korunursunuz.

SEBEB-İ NÜZULÜ : Bi'set-i seniye-i Muhammedîye'den evvel katl-i nefse karşı Nasarâ, yalnız afvın vücubuna kail oluyorlardı. Yehudîlerin ahkâmında da afiv yok, yalnız katil vardı. Maamafih Buharî ve Neseî'nin rivayetleri vechiyle Beni İsrail diyeti katilden mukaddem tutuyorlardı. Arablar ve onlarla beraber Yehudîler'in bir kısmı, bazan katlin vücubuna, bazan da diyetin vücubuna hükmeyliyorlar, lâkin bu iki hükümden her birinde taaddi yapıyorlardı. Şöyle ki: Katilde, biri, diğerinden daha şerefli olan iki kabile beyninde bir katil vaki olunca eşref olanlar, "Her halde bizden bir köle mukabilinde onlardân bir hür ve bir kadın mukabilinde bir erkek ve bir erkek mukabilinde iki

erkek ölüreceğiz." derler ve kendi cerihalarını hasımlarının cerihasının iki katı addederler ve bazan daha ileri giderlerdi. Rivayet olunuyor ki, bir kerre birisi, eşraftan bir insan katletmişti. Katilin akrabası maktulün babasının yanında ictima ettiler ve "ne istersin" dediler. O da, "üçten biri" dedi. "Nedir onlara?" diye sordular. "Ya oğlumu diriltirsiziniz veya evimi semanın yıldızlariyle doldurursunuz ve yahud bütün kavminizi bana teslim edersiniz. Hebsini öldürürüm, sonrada oğluma bir ıvaz aldığımı re'yinde bulunmam", demiş idi. Diyete gelince: Onda da, zulmederler ve ekseriya eşraftan olanların diyetini diğerlerinin bir kaç katı yaparlardı. İşte böyle kabail-i Arab'dan Ensarın iki kabilesi arasında cahiliye devrinden kalma kan davaları vardı. Ve bir taraf şeref-ü kuvvetine güvenerek, diğerine karşı ileri gidip, "Bizden bir köle mukabilinde, sizden bir hür ve bir kadın mukabilinde, bir erkek öldüreceğiz.", diye yemin etmişlerdi. Ba'de'l-İslâm Resulullah'a gelip muhakeme olmak istediler ve bu sebeble, işbu âyet nâzil oldu. Kısasın vücubunu ve bu vücubun ancak ehlinden afv ile sakıt olabileceğini ve bu afvin efdaliyet ve evleviyetini ve maamafih afıv sırasında mal üzerine müsalehanın da cevazını tesbit ederek Yehudîlerin afvın, adem-i meşruiyetine ve diyetin kısastan mukaddem bulunduğuna dair olan ahkamını ve kısasan katlin asla adem-i meşru'iyetine kail olan Nasara ahkâmını ve insanlık müsavatına riayet etmeyip şeref davasiyle teaddi ve tecavüze giden Arab âdât ve ahkamını ref'eyledi ve hakk-ı hayatta müsavatı te'sis-ü ilân etti. Gelelim mânâsına:

KISAS: lûgaten mukabele bilmisil, her hangi bir hakkı misliyle takas etmek demektir. «قتلى» katîlin cem'idir, katîl de maktul demektir. «فى القتلى» da «فى» sebebiyet içindir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey ehl-i iman,** كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِى الْقَتْلَى **mazlumen maktuller hakkında, yani bunların katlinden dolayı bilmukabele katillerine kısas icrası üzerinize yazıldı.** Kanun-ı mektub oldu, farz kılındı. Binaenaleyh amden katl-i nefsin muceb-i aslîsi, kısastır. «القتلى» cem'i muhalla billâm olduğundan amden ve mazlumen maktul olanların hür, abid, erkek, dişi, müslim, muahid cümlesine şamildir. Her birinin katili kim olursa olsun, mukabilinde kısas olunur. Ve beyan olunacağı üzere sebeb-i muskıt olan afiv veya musaleha vaki olmadıkça bu kısasın icrası, umum ehl-i imana farzdır. Bahusus اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى **hür hürre, köle köleye, dişi dişiye,** yani bir hür bir hürrü, bir köle bir köleyi, bir dişi bir dişiyi öldürdüğü zaman o maktul hür mu-

---

Amden: *Bile bile, kasten, isteyerek.*

kabilinde, o katil hür, o maktul köle mukabilinde o katil köle, o maktul dişi mukabilinde o katil dişi ve hasılı her maktulün mukabilinde kendi katili ale's-seviye katlolunur. Ve bu katil, kısası kâfi olur. Cahiliye âdeti gibi şeref-ü kıymet davasiyle katilden başkasının katline kalkışılmaz. Bu kayıtlar, sebebi nuzül olan hadisede olduğu gibi katilden maadasının katlinden ihtiraz içindir. Ve bundan başka bir mefhum-ı muhalifi maksud olmadığında ittifak vardır. Biz Hanefiyece, zaten mefhum-ı muhalif makamı bürhanîde mu'teber değildir. Meğer ki, siyak gibi bir karine-i zahire bulunmuş olsun, o zaman da mefhum-ı muhalif, kelime-i tevhid de olduğu gibi mantuk idadına dahil olur. Burada da bu kabilden olmak üzere, sebeb-i nüzul karinesiyle katilden başkasının nefy-ı katli hakkında mefhum-ı muhalifi muteber olabilirse de, maadası hakkında meskûtün anih kalır, aslı sabik ile amel edilir. Binaenaleyh âyetin başındaki umumu tahsis etmez ve hürrün abde, erkeğin dişiye ve bilâkis kısas edebilmelerini meneylemez. Bunun için dişinin erkek, erkeğin dişî mukabilinde kısasan katlolunacağı beyne'l-eimme müttefekun aleyhtir. Bunu müeyyid ve müfessir olmak üzere Sure-i Maide'daki kısas âyetinde «النَّفْسَ بِالنَّفْسِ» ("...Cana can..." Maide-5/45) buyurulmuş ve bununla kısasta matlûb olan mümaselet ve müsavat, nefs-ü can mümaseleti olduğu gösterilmiştir ve hakkı hayat herkes için müsavidir ve kısas bu müsavata mübtenîdir. Maktul kim olursa olsun, onun katili veya müteaddid katilleri o maktulden fazla bir hakk-ı hayata malik değildirler. İşte bu vechiyle ayetin başı âmm, «الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى» mantuku da «النَّفْسَ بِالنَّفْسِ» mümaseletiyle tesviye-i nüfusu beyan ile tecavüzden ihtiraz içindir. Maamafih İmam-ı Malik ve İmam-ı Şafiî Hazeratı, erkek, dişi arasında tefavüte kail olmadıkları ve hürr-i maktul mukabilinde abd-i katili dahi kısası kâfi gördükleri halde abd-i maktul mukabilinde hürrün ve gayr-i müslim maktul hakkında müslimin katlini tecviz etmemişler ve lâkin bunu işbu ayetin mefhum-ı muhalifinden istinbat da eylememişlerdir. Zira, «الْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى» nin mefhum-ı muhalifine ale'l-ıtlak ve «الْعَبْدُ بِالْعَبْدِ» in mefhum-ı muhâlifine minvechin itibar etmediklerin-de söz yoktur. Buna mukabil, «الْحُرُّ بِالْحُرِّ» ın mefhum-ı muhalifi mu'teber olması da tenakuz olur. Ancak müşarünileyhima bu hususta Hazret-i Ali'den mervi olan şu hâdîslere temessük etmişlerdir:

Buyurmuş ki:

1- **"Bir recul kölesini katletmiş idi. Resulullah, onu celd ve bir sene nefyeyledi, kaved yani kısas yapmadı."**

Mantuk: Bir lafzın nutuk halinde, söz sahasında üzerinde delalet ettiği şey.

2- مِنَ السُّنَّةِ اَنْ لَا يُقْتَلَ مُسْلِمٌ بِذِى عَهْدٍ وَلَا حُرٌّ بِعَبْدٍ Zi ahid mukabilinde, müslim ve abid mukabilinde, hür katlolunmamak sünnettendir. (İbni mace; Diyat-23)

Bir de Hazret-i Ebi Bekir ve Ömer (R.A.), abid mukabilinde hürrü katletmezlerdi. Ashabdan buna itiraz eden de olmamıştır, diye istidlâl eylemişler ve bunu kısası etrafa kıyas etmişlerdir. Fakat biz Hanefiyece, abid mukabilinde maliki olmayan katil-i hür, kezalik zi ahd-i kâfir mukabilinde katil-i müslim dahi kısasen katlolunur. Çünkü, اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ (*"Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır) ..."* Maide 5/45) buyurulmuştur. Birinci hadîs, kölenin maliki hakkında hâsdır. Diğerleri de, bu nassı neshedecek derecede kuvveti haiz değildirler. (A.S.) Efendimiz'in, bir zimmi mukabilinde bir müslimi kısas etmiş, وَاَنَا اَحَقُّ مَنْ وَفَى بِذِمَّتِهِ (*"Taahhüdüne yerine getirmeye en layık olan benim"* Beyhaki: Sünenü'l-Kübra, 8-30) buyurmuş olduğunu da Evzaî senediyle Ebu Hureyre'den rivayet eylemiştir. Vesair haberler de vardır. Kısas, hakk-ı hayatta, İsmette müsavata ibtina eder. Bu ismet de, din ve dar ile sabit olur. Onlar ise, bunlarda musavidirler. Burada şu da anlaşılır ki, evsaf gibi aded de tefavüt dahi İsmette müsavatı ihlâl etmez. Ve binaenaleyh, bir şahsı müteaddid kimseler müştereken katlederlerse mecmuu da, bilittifak kısasan katlonur.

TENBİH: Evvelâ, Sure-i İsra'da وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِى الْقَتْلِ (*"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu velî de kısasta ileri gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o yardıma mazhar olmuştur."* İsra 17/33) «قُتِلَ»dan murad, masumu'd-dem olduğu halde mazlumen katlolunanlardır. Binaenaleyh şer'en muayyen olan esbabdan birisiyle katle müstehak olan kimsenin veya harbînin katiline, kısas lâzım gelmez.

Saniyen, ma'sumu'd-dem olanlar hakkında da ileride gelecek olan âyetler mucebince katl-i hata kısastan müstesna olarak ayrıca ahkâma tabidir.

Salisen, اِدْرَؤُا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ (*"Had cezalarını şüphe ile yok ediniz."* Keşfü'l-Hafâ; 1/166) hadîs-i şerifi mazmunu meşhur ve mücme'un'aleyh ve kısas dahi hududa mülhak olduğundan bilicma şübhe ile kısas mündefi' olur. Binaenaleyh evlâdı mukabilinde, ana ve baba ve bâlâdaki birinci hadîs-i şerif'in delâlet ettiği üzere kölesi mukabilinde maliki, kısasen katlolunmaz, ta'zir edilirler. İşte bu suretle icra-yı kısas, ümmete ve imama farzdır, İmamın kendisi de

---

Masumu'd-dem: Kanı masum canı koruma altında olan, suçsuz.

bigayr-ı hakkın bir katil yaparsa, bu hükümden müstesna değildir. O dahi, aynı vechiyle kısas olunur. Dar-ı İslâm'da gerek müslimlerin ve gerek ahd ile duran gayr-i müslimlerin hakk-ı hayâtları bu suretle ale's-seviye muhterem ve nefisleri tecavüzden ale's-seviye ma'sum ve masundur.

İmdi buna amden tecavüz eden katile kısas icrası, katl-i nefsin muceb-i aslîsi olarak yazıldığı ma'lûm olduktan sonra, فَمَنْ **her hangi bir kâtil, için** عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ **kardeşi tarafından cüz'î bir şey afiv yapılmış bulunursa,** فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ **kısas hemen sakit olur da iş, artık o katil hakkında veliy-yi katîl tarafından aklen ve şer'an ma'ruf olan iyiliğe ittiba etmek,** وَاَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ **kâtil tarafından da o ma'rufı, veliy-yi katîl olan kardeşine güzellikle eda eylemek hususlarından ibaret kalır.** Eğer afiv, hürde diyet, kölede kıymet gibi az çok mal üzerine bir şart dermiyan edilmeksizin ale'l-ıtlak vaki olmuş ise, varisin bu iyiliğe ale'l-ıtlak tabi olması ve afve mukabil diyet vesaire gibi bir şey taleb etmeye kalkmaması icab eder. Ve eğer tamamen veya kısmen diyet ve kıymet veya diğer bir mal verilmek şartiyle müsaleha tarzında bir afv ise, katilin de bunu kabul ve güzellikle te'diye eylemesi lâzım gelir. Nefis, tecezzi-yi kabil olmadığından velev bir kılının veya binde birinin afvı gibi en cüz'î bir afiv bile tamamını afivdir. Kezalik vereseden birinin afvi, hepsinin afvidir. Burada «مِنْ اَخِيهِ» de kardeşten murad, وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِى الْقَتْلِ (*"Allah'ın tahrim eylediği nefsi katil de etmeyin, meğer ki hak sebeple ola, ve her kim mazlumen katledilirse onun velisi için biz bir tasallut hakkı vermişizdir. O da katilde israf etmesin, çünkü mansur bulunuyor."* İsra - 17/33) âyeti mucebince maktulün varisi olan velisidir. Katilin hasmı olan işbu veliy-yi katîl burada katilin kardeşi olmakla tavsif edilmiştir ki, bu uhuvvetten murad, din veya vatan kardeşliğidir. Binaenaleyh bu tavsifde Dar-ı İslâm içinde bulunan hür veya abid, erkek veya dişi, müslim veya muahid insanların hepsinin kanları, canları hakk-ı hayatları kardeş gibi ma'sum ve muhterem bilinmek lâzım geleceğine ve bunların birbirini katletmesi kardeşini katletmek gibi fena bir şey olduğuna işaret olmakla beraber, aynı zamanda veliy-yi katîli insanî, ahlâkî, ictimaî derin bir mânâ ile afve teşvik-u terğib için irad buyrulmuştur. «اِتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ» işbu mânâ-yı uhuvveti takdir ederek afvedecek olan veliy-yi katîle müsamaha ve afvına ıvaz talebinde şiddet ibraz etmeyip, nihayet âdât-i me'lûfe dairesinde ma'ruf vechiyle diyet mütalebe etmesini tavsiye ve «اَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ» dahi afvolunan kâtili bu afvin ve bu takdiri uhuvvetin kıymetini tanıyarak bilmukabele bor-

---

Me'lufe: Alışmış, huy edinilmiş.

cunu müşkilât çıkarmaksızın güzelce ve haslet-i ihsan dairesinde te'diyeye mecbur eylemektedir.

. ذٰلِكَ **Afiv ve diyet hakkındaki bu hüküm,** تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ **Rabbınız'dan bir tahfif ve bir rahmettir.** Binaenaleyh فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ **bundan sonra her kim bu hüküm ve bu emirlere riayet etmeyerek haddini tecavüz eyler, kâtil olmayanı katleder, yahud katîli afivden veya diyeti aldıktan sonra katlederse** فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ **onun için, azab-ı elim vardır. Dünyada kısas edilir, Ahirette nar-ı Cehenneme atılır.** Yani, «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ» nassından dahi müstefad olduğu üzere katl-i nefiste asıl hak ve muceb-i aslî, kısastır. Kâtil, bilmek lâzım gelir ki, öldürdüğü insanın hür veya abid, erkek veya dişi kim olursa olsun o da, kendi gibi bir can ve muhterem bir hakk-ı hayat sahibi olan bir bina-ı İlâhî idi. Hem Hakkullah ve hem hakk-ı abid olan bu muhterem ve ma'sum bir hakk-ı hayata tecavüz ve bu binayı katledip yıkmak kanun-ı adl-ü mavazenenin muktezası olan, وَجَزٰؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا (*"Kötülüğün cezasıda misli kötülüktür."* Şûra-42/40) hükmünce kendini de hakk-ı hayattan mahrum etmektir. Hakk-ı hayata tecavüz, hayat-ı hakka tecavüzdür. Bu ise, tecavüzden masun bulunduğu için bunun ilk eseri, tecavüzün kendinde zuhur etmek lâzım gelir. Binaenaleyh katl-i nefsin bihakkın hükm-i aslîsi kısasen katl-i nefistir ve öldüren öldürülmeğe müstehaktır. Azimet üzere düşünüldüğü zaman katl-i nefsin, bundan başka hükmi ve mucebi olmamak iktıza eder. Nitekim ibtida Tevrat'ta da, yalnız kısas meşru kılınmış idi. Fakat aslı hayat, sırf atiyye-i İlâhiye olduğu ve kısasta hakk-ı abidden başka bir de, hakk-ı ilâhî bulunduğu cihetle Cenab-ı Allah, Ümmet-i Muhammed'e kısası yazarken bir tahfif ve rahmet olmak üzere afiv ve diyeti de meşru kılmış ve bu afvi, sahib-i hak olan maktulün varisi ve halefi yedine vermiştir. Kısasa nazaran bu meşriuyetin katil hakkında, ne kadar bir tahfif ve rahmet olduğu şübheden azadedir. Çünkü ondan kısası afvetmek, hakk-ı hayatını iade ederek yeniden ihya eylemek demektir. Bu aynı zamanda veliy-yi katil hakkında da bir tahlif ve rahmettir. Zira her ne olursa olsun bir insan öldürmek, her gönlün ve ale'l-hûsus ehl-i imanın arzu edeceği, seve seve yapacağı bir şey değildir. Ve kısas, bizatihi düşünüldüğü zaman nefsinde ağır bir hükümdür. Maamafih ale'l-ıtlak afiv mecburiyeti de ekseriya bu taraf hakkında kısastan daha ağır bir teklif olur. Ve kısasın bir hakk-ı aslî olduğu bilinmedikçe afvın mânâsı olmaz. Binaenaleyh ne Tevrat'ta olduğu gibi yalnız kısasta ve ne İncil'de olduğu gibi yalnız avifde ısrar edilmiyerek, icab-ı hal-ü maslahata göre ikisinden birinin tatbikına imkân bırakılmak için valiy-yi katile bir hakk-ı hıyar

---

Hıyar: Hayırlar.

verimesi ve bundan başka afiv mukabili diyet ve saire gibi ma'ruf vechiyle bir ivaz-ı malî ahzine de mesağ gösterilmiş bulunması, her iki taraf hakkında da bir tahfif ve aynı zamanda dünyevî ve uhrevî bir çok menafi-i tazammun eden bir rahmet-i İlâhi'ye olduğunda da şübhe yoktur. Afvin efdal ve evlâ olması, kısasın muceb-i aslî olmasına mani olmayacağı gibi bu babda veliy-yi katîle verilen hakk-ı hıyar dahi muceb-i aslînin kısas ile diyet beyninde mütereddid vacib-i muhayyer olmasını iktıza etmez. Çünkü **evvelâ**, «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ» buyurulmuş. **Saniyen**, afiv, «فَمَنْ عُفِيَ لَهُ» diye fa-ı ta'kıbiye ile irad edilmiş ve diyet bunun zımnında gösterilmiş. **Salisen**, bunun bir tahfif-ü rahmet olduğu da tezyil kılınmıştır. O halde kable'l-afiv kısasa mukabil diyetin hükm-i sübutü yoktur ve ale'l-ıtlak afveden varisin, Şafiî'nin dediği gibi diyet taleb etmeye hakkı kalmaz. Ancak afvetmeyen diğer varisler var ise onlar, diyet alabilirler. Kezalik diyet veya diğer bir ivaz mukabili afveden varis de, bunu alâbilir. Hasılı kısas, bir hakk-ı aslî ve bir vecibe-i evveliye, afv ise, bunun üzerine terettüb edebilecek bir fazılettir. Bu fazilet, ya kâmil olarak ale'l-ıtlak ve bilâ ivaz veyahud nakis olarak, diyet-ü ivaz mukabilinde yapılır. Bu suretle kısas, vacib-i aslî olarak meşru olmasa idi, afiv bir fazilet değil, katl-i nüfus cinayetini mubah bırakacak olan bir ihmal olurdu. Daha doğrusu kısas meşru olmasa idi, söylediğimiz vechiyle afvin hiç bir mânâsı kalmazdı. Binaenaleyh Tevrat'deki vecibe-i kısas mer'iyyül icra bulunmasa idi, İncil'deki afvin hiç bir mânâsı kalmazdı. Bu afvin katl-i nüfusu mubah telâkki ettirecek bir saika-i cinaiye halini almaması için hükm-i İncil'in, hükm-i Tevrat ile bareber mülâhaza edilmek şartiyle meş'ru telâkki edilmesi lâzımgelir ki, bu da, afvin Nasara'nın zannettiği gibi bir vecibe olamayacağını isbat eder ve işte Kur'ân, bu hakikati tesbit ederek kısası, maktul için bir hak ve umum için bir vazife-i asirye, afv-i de veliy-yi maktul için bir fazilet, «الْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ» kelimeleri altında ahz-ı diyeti de bir ruhsat olmak üzere teşri' etmiştir. Şu halde anlaşılır ki, afiv ve diyetin bir tahfif, bir rahmet olabilmesi kısasın vacib-i aslî olarak baka-yı meşruiyetine mutevakkıftır. Binaenaleyh, "madem ki afıv bir rahmet-ü fazılettir, o halde kısasın büsbütün nesh-u ref' ile yalnız afvın vacib kılınması daha ziyade bir rahmet olurdu.", gibi bir sual mümkün değildir. Ve böyle bir hatıra ile hükm-i İncil'in hükm-i Kur'ân'dan daha ahlâkî olduğu zannedilmemelidir. Zira afvın ahlâkıyeti, kısasın hakk-ı aslî olarak baka-yı meşruiyetine mütevakkıftır. Bunun için mahasin-i kısası beyan hakkında buyuruluyor ki:

Muceb: İcab etmiş, lazım gelmiş. **Mahasîn:** İyilikler.

Size kısas yazıldı وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا اُولِى الْاَلْبَابِ **ve sizin için kısasda büyük bir hayat vardır, ey ulû'l-elbab, ey akıl sahibleri.** Binaenaleyh kısası, adl-ü merhamet-i İlâhiye'ye yaraşmaz fena bir şey zannetmeyiniz de, «فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ» vecize-i baligasını, düstur-ı aslî tanıyınız. Bunu böyle tanıdıktan sonra afv ile amel ederseniz, çok büyük bir fazilet olur. Aksi halde Arab'ın yaptığı gibi hadd-i kısastan fazlaya tecavüzle mukabele bilkatil ve diğer işkence ve azab, nasıl bir zulüm ve cinayet ise, "katl-i nefse karşı hükm-i ilâhî yalnız afivdir" demek dahi beşeriyetten hakk-ı hayatı selbedecek büyük bir cinayet olur. Kısas, hakk-ı hayatın ve ismet-i nefsin muktezasıdır. Meşruiyet-i kısasta zevi'l-ukul olan beşer için büyük bir hayat vardır. Ve afvin kıymeti, buna müteferridir. Gerçi nefs-i kısas izale-i hayattır. Ve izale-i hayatın aynı hayat olması tenakuz görünüyor. Lâkin ayn-ı zamanda bigayr-ı hakkın izale-i hayata karşı zıdd-ı hayat olan kısasın meşruiyeti de hayatın ve hakk-ı hayatın en büyük müeyyidesidir. **Evvelâ,** bu hem katil olmak istiyecek kimse, hem de katledilmek istenilen kimse hakkında hıfz-ı hayata bir saik-ı kavidir. Çünkü katil olmak istiyen öldürürse, öldürülmeğe müstahak olacağını bilmiş olursa, bermuktaza-yı akıl katilden vaz geçer ve binaenaleyh hem kendisi ziyahat kalır, hem de karşısındaki. **Saniyen,** bunda bu ikisinden başka umumun hakk-ı hayatını da bir te'min vardır. Çünkü bu suretle katlin önüne geçilmesi bu ikisinden başka bunlarla uzaktan yakından alâkadar olması melhuz bulunan insanların dahi baka-yı hayatına ve emniyetine bir zamandır. Zira bir katl, katil ile maktulün alâkadarları beyninde husumet ve fitneye ve bu da büyük muharebelere sebeb olabilir. Erbab-ı ukul için bu katle mani olacak olan bihakkın kısasın meşruiyeti, bütün bu fitnelerin ve heyecanların önüne geçeceği için umumun hayatına sebeb ve hakk-ı hayatına zaman olur. Bu faide ise, bihakkın kısas suretiyle olmayan mütecavizane katillerde ve afvın mecburiyeti takdirinde mevcud değildir.

İşte kısasın meşruiyeti bu kadar mühim bir sebeb-i hayat olduğu gibi işbu, «فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ» vecizesi de belağatın derecat-ı kusvasına baliğ olmuş bir düstur-ı icaz-ü i'cazdır. Bunun büyük bir cemiyeti meaniyi son derece bir icaz ile ifade edivermiş olduğunda bülega-yı Arab ve ulema-i Beyan ittifak etmişlerdir. Zira bundan evvel Arab'ın bu babda bazı vecizeleri vardı. Ezcümle: «قَتْلُ الْبَعْضِ اِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ» bazı katil, cem'î ihyadır." Kezalik, «اَكْثِرُوا الْقَتْلَ لِيَقِلَّ الْقَتْلُ» "katli çok yapınız ki, katl azalsın.", derlerdi ve bu gibi vecizeler miyanında en güzel saydıkları da şu idi: «اَلْقَتْلُ اَنْفٰى لِلْقَتْلِ» **Katil, katl-i enfadır.** Yani katli en ziyade nefyeden, yine katildir. Halbu ki, «فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ» düsturının bundan dahi bilvücuh efsah-u eblağ olduğu zahir ve müttefekun aleyhtir: **Evvelâ;** hepsinden

daha muhtasardır. **Saniyen;** tekrardan azadedir. **Salisen;** bunda "tıbak" denilen bediî san'atı tezad, kısas ve hayat kelimeleriyle en güzel bir tarz-ı ma'kulda tatbik edilmiş olduğu halde öbürleri zahiren gayr-i ma'kul bir tenakuz-ı muhal suretindedir. Katlin nefyi katle, kesreti katlin killeti katle sebeb gösterilmesi, zahiri itibariyle bir şeyi nefsinin intifasına gösterilmesi, zahiri itibariyle bir şeyi nefsinin intifasına sebeb göstermek demektir ki, bunda, bazı zevklere nazaran bir şiiriyyet, olsa bile hiç bir hikmet yoktur. **Rabian;** kısas, katilden minvechin eam ve minvechin ahastır. Eamdır: Zira cerhlere dahi şamildir. Ehastır: Zira her katle kısas denilmez ve katillerin her nev'i katle mani olmaz. Bil'akis mütecavizane katiller, fitneyi teşhid ederek hecr-ü merce sebeb olur. O halde «اَلْقَتْلُ» lâm-ı ahd ile katlin bir nev'ine yani kısasa tahsis edilmedikçe vecize sahih olmaz. Bu surette ise, kısasın curuh kısmı haric kalır. Binaenaleyh «فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ» bu nokta-i nazardan üç vech ile eblâğdır. Çünkü her vech ile sahihtir, sarihtir, eşmeldir. **Hamisen;** nefi, bir gaye-i menfiye, hayat ise, müsbet bir gaye-i matlubedir ve nefy-i katil, husul-i hayatı tazammun ettiğinden dolayı bitteb'a maksud olur. Binaenaleyh ayet, maksud-ı aslî olan gaye-i müsbeteye delâlet ve ona tevcih-i nazar ettiği için pek yüksektir. **Sadisen;** "hayatün" nekire olarak irad edilmiş bulunduğu için tenvin-i ta'zim ile hayatın bir nev-i azimine, yani hayat-ı ammeye ve hayat-ı ahireye ve hakk-ı hayatın azametine işareti muhtevidir. Öbürleri ise, pek ilmî olan bu sırr-ı hukukî ve dinîden mahrumdur. İşte daha bunlar gibi bir çok vüçuh ile işbu vecize-i Kur'âniye'nin diğerlerine rüchanı ve bu kadar şümul-i meani ile haddi i'cazdaki i'caz-ı bülgay-ı Arab'ı teshir eden esbabdan biri olmuştur ve meşruiyet-i kısasın mehasını Mintarafillâh bu düstur ile beyan buyurulmuştur.

İşte böyle mutazammın olduğu makasıd ve mahasini hayatiye itibariyle pek mühim olan kısas size farz kılınmıştır ki, «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» **korunabilesiniz.** Katilden, kısas-ı ihmal ve su-i isti'malden sakınıp hayatınızı ve hakk-ı hayatınızı muhafaza edebilesiniz ve bu hayatta mesaviden ittika ile de hayat-ı ahire de nail-i felâh olasınız.

Şimdi ahkâm-ı katil münasebetiyle ale'l-ıtlak herkesin başına gelmesi mukadder olan mevt zamanındaki vazaif-i diniyeden olmak üzere şunu da biliniz ki:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ

الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اۨلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّق۪ينَۜ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَٓا اِثْمُهُ عَلَى الَّذ۪ينَ يُبَدِّلُونَهُۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌۜ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

180- Birinize ölüm geldiği vakit bir hayır (bir mal) bırakacaksa, babası ve anası ve en yakın akrabası için meşru' bir surette vasiyyet etmek, müttekiler üzerine icrası vacib bir hak olarak üzerinize yazıldı.

181- İmdi her kim, bunu duyduktan sonra onu değiştirirse, her halde vebali sırf o değiştirenlerin boynunadır. Şüphe yok ki, Allah, işidir, bilir.

182- Her kim de, vasıyyet edenin bir hata etmesinden veya bir günaha girmesinden endişe eder de, tarafeynin aralarını düzeltirse ona vebal yoktur. Şüphesiz Allah, Gafur, Rahîmdir.

Ey mü'minler, كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ herhangi birinize ölüm hazır olduğu, yani yaklaşıp emarelerini gösterdiği demde, maraz-ı mevt hengâmında اِنْ تَرَكَ خَيْرًا eğer bir hayır terk ederse, ba'de'l-mevt mal bırakacak, hattâ çok bir mal bırakacak olursa اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ebeveyni ve yakın akrabası için ma'ruf vechiyle, yani ifrat-u tefritten, tevahhuş ve inkisarı-ı mucib cevirden âri, adalet dairesinde vasiyyet yapmak üzerinize yazıldı. Bunun tenfiz-ü icrası, حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ müttekiler üzerine hakkan vacib oldu.

VASİYYET: lûgaten, masdar yani isâ ve tavsiye mânâsına bir isimdir.

Tevahhuş: Korkmak, ürkmek, kaçmak. **İnkisar:** Kısaltma, kısa olma.

Sonra «موصى به» mânâsına, isim olmuştur. İsâ ve tavsiye, lûgaten bir kimsenin hayatı veya mematı ile gaybubet-i halinde diğerlerinden bir şey yapmasını taleb eylemektir ki, Türkçe, "ısmarlamak" ta'bir olunur. Şer'an isâ, «لفلان» gibi «لام» ile veya «الى فلان» gibi «الى» ile istimaline göre iki mânâya gelir. Lâm ile istimalinde öldükten sonra malına başkasını malik kılmak, ilâ ile istimalinde de, "öldükten sonra malında ve çocuklarının masalihinde tasarrufı başkasına tefviz eylemek" mânâsınadır. Bu âyette ise, «لام» ile istimal edilmiş olduğundan birinci mânâyadır. Sonra bu âyetteki, «خيرا» mal mânâsına olduğu müttefekun aleyhtir. Zira lûgaten hayır, "intifa olunan her hangi bir şey" demektir. Mal da böyledir. Kur'ân'da فقال رب انى لما انزلت الى من خير فقير ("*Bunun üzerine ikisine sulayı verdi, sonra gölgeye çekildi de Ya Rabbi! dedi: ben cidden bana indirdiğin hayırdan dolayı bir fakirim.*" Kasas 28/24) nazm-ı mecidinde olduğu gibi hayrın bilhassa malda istimali de vardır. Burada da böyle olduğunda rivayetler ittifak etmiştir. Ancak burada, hayır denilen mal, aza, çoğa şamil ale'l-ıtlak mal mıdır, yoksa mali kesir midir? Bunda, ihtilâf edilmiştir. Zühri'den rivayet olunduğu üzere, mutlak diyenler çoktur. Fakat Hazret-i Ali'den rivayet olunuyor ki: müşarünileyh bir gün azadlı bir kölesinin maraz-ı mevtinde yanına gitmiş idi. Altıyüz veya yediyüz dirhem malı varmış. "Vasiyyet etmeyeyim mi?" diye sormuş. Hazret-i Ali: "Hayır, Allah Teâlâ: «ان ترك خيرا» buyurmuştur. Senin ise, çok malın yoktur.", demiştir. Kezalik Hazret-i Ali'den mervidir ki, "Dörtbin dırhem ve madunu nafakadır" demiş. İbn Abbas Hazretleri: "Sekizyüz dirhemde vasiyyet yoktur.", demiş. Hazret-i Aişe (R.A.), dahi vasiyyet etmek isteyen ve çocuğu var, malı da az diye ehli tarafından menolunan bir kadın hakkında: "Kaç çocuğu ve ne kadar malı var.", diye sormuş. "Dört çocuğu ve üç bin dirhem malı var." demişler. Bunun üzerine: "Bu malda fazlalık yok.", demiştir ki, bunlar, hayrın mal-ı kesir mânâsına olduğuna delâlet etmektedirler. Filvaki böyle olmasa idi, «ان ترك خيرا» şartı pek müfid olmazdı. Zira bir ekmek veya setr–i avret edecek bir bez parçası olsun, mal–ı kalil terk etmeden çırçıplak ölen insan yok denecek kadar enderdir. Böyle hayır, ma'ruf gibi takdire, re'y-ü ictihada mutevakkıf olan bazı şartlardan dolayı bu vasiyyetin vacib değil, mendub olduğuna kail olanlar dahi bulunmuş ise de, doğru değildir. Zira «على، حقا، عليكم، كتب» kelimelerinden her biri vücube daldır. Binaenaleyh mal sahiblerinin ebeveyn ve akrabînine vechi ma'ruf ile suret-i lâikada bir vasiyyet-i maliye yapması bir fariza-i diniye olarak teşri' kılınmış idi. Bu vücubun menat-ü hikmeti ise, vilâdet ve karabet, daha doğrusu akrebiyyet hakkı ve camia-i karabetin kuvvet ve derecesine göre halelden vikayesi olduğu da lâmın mânâsından

anlaşılmaktadır. Ancak bu hakkın ma'ruf vechiyle ta'yini mikdarı vefat edecek kimsenin re'yine ve vasiyyetine bırakılmış idi. Bil'ahara sürei Nisada gelecek olan miras âyetleri ile Cenab-ı Allah, bu hakkın mikdarlarını bizzat ta'yin etmiş ve kullarını son nefeste buna aid rey-i vasiyyet mecburiyyet-ü mes'uliyyetinden ve akraba arasında bu yüzden zuhûr-ı melhuz inkisar tehlikesinden kurtarmıştır. Bu suretle burada vücub-ı müekkeden gösterilen hakk-ı karabet ve vilâdet daha ziyade takviye edilmiş ve fakat varis olacak akraba hakkında vasiyyet neshedilmiştir. Bunun için (A.S.) Efendimiz, Haccetü'l-Veda' senesindeki hutbesinde: ألا إنّ الله أعطى كلّ ذي حقّ حقّه فلا وصيّة لوارث (**"muhakkak biliniz ki, Allah Teâlâ, her hak sahibine hakkını verdi. Bademа varise vasiyyet yoktur."**) (Ebu Davud - Vesaya-6) buyurmuştur ki, bu hadîs-i şerif, ümmette meşhur ve müstefiz olduğundan dolayı mütevatir hükmündedir. Ve ümmet bunu ittifak ile telâkki bilkabul ederek ma'mulünbih tutmuştur. Kezalik (A.S.) Efendimiz, لا يجوز لوارث وصيّة إلّا أن يجيزها الورثة "Varise vasiyyet caiz olmaz, meğer ki, sair verese icazet versin." (İbni Mace - Vasayâ-6) buyurmuştur ki, «احكام القرآن» da beyan olunduğu üzere bu hadîs'i de sahabeden bir cemaat rivayet eylemiştir. Binaenaleyh varise vasiyyet, miras âyetlerinin işareti veya bu hadîslerin îbaresi ile mensuh olmuştur. Acaba varis olmayan diğer akraba hakkında vazife-i vasiyyet el'an baki değil midir? Yani bu âyetteki vücub-ı vasiyyet el'an baki değil midir? Yani bu âyetteki vücub-ı vasiyyet, hükm-i külliyyen mi mensuhtur, yoksa kısmen mi? Ancak bu noktada selefin ihtilâfı vardır. Ekseri müfessirîn ve fukaha-yı mu'teberîne göre baki değildir. Nesih umumîdir. Seleften bazı müfessirîn ve fukahaya göre ise, vücub-ı vasiyyet varis olan akraba hakkında mensuh, olmayan akraba hakkında bakidir. Nesih, küllî değil cüz'îdir. Hasan-ı Basrî, Mesruk, Tavus, Dahhâk, Müslim ibn Yesar, Alâ ibn Ziyad Hazaratı, buna kaildirler. İbn Abbas Hazretleri'nden de biri ekseriyetle, biri akalliyetle beraber olduğuna dair iki rivayet vardır. Hattâ müfessir-i şehir Dahhâk, demiştir ki: **"Akrabasına vasiyyet etmeden vefat eden kimse, amelini ma'siyet ile hatmeylemiş olur."** Tavus, dahi: "Bir kimse akrabasını bırakıp da ecanibe vasiyyet ederse, ecanibden nez'olunur, akrabasına reddedilir.", demiştir. Bunların iki delili vardır. **Evvelâ,** bu âyet ale'l-umum akrabaya vasiyyetin vücubuna daldır. Varis olan akraba hakkında miras âyetleri veya لا وصيّة لوارث (*"Varis için vasiyet yoktur."* Buhari: Vasaya-6) hadîs'i veya icma' ile bu vücub metrukülamel ise de, gayr-i varis akraba hakkında bir delil-i nasih yoktur. Binaenaleyh «الأقربين» lâfz-ı ammı tahtında gayr-i varis akrabaya vasiyyet vazifesi gayr-ı mensuh olarak bakidir.

Müstefiz: Açılmış, yayılmış. **Ecanîb:** Yabancılar. **Nez':** Çekip koparmak, ayırmak.

Saniyen, bir hadîs-i Nebevî'de مَا حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَهُ مَالٌ اَنْ يَبِيتَ لَيْلَتَيْنِ اِلَّا وَوَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ **"Malı bulunan müslimin vasiyyeti yazılmış olarak yanında bulunmadıkca, bir, iki gece yatması caiz değildir."** (Buhari - Vasaya-1) buyurulmuştur. Ecanibe vasiyyet vacib olmadığı mücmaunaleyh bulunduğundan bu vasiyyet-i vacibenin akarıbe muhtas olması lâzım gelir ve bu vasiyyetin vücubunda Sünnet, Kur'ân'ı müekkiddir, demişler.

Cumhurun istidlâline gelince: Bu da, müteaddiddir. **Evvelâ, burada** «الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ» buyrulduğu gibi miras âyetlerinin başında da, لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا (*"Erkeklere bir pay var: Ana baba ve en yakın akrabanın bıraktığından, dişilere de bir pay var: Ana baba ve en yakın akrabanın bıraktığından, azındada çoğunda da, farz kılınmış birer pay."* Nisa 4/7) buyurulmuştur. Valideyn ve akrabîn unvanı her ikisinde müsavidir ve bunların az veya çok terikeden farz birer nasıbleri bulunduğu ibtida icmalen gösterilmiş. Saniyen, tafsilen ta'yine edilmiştir. Binaenaleyh vücub-ı vasıyyet âyetinin müteallâkı olan valideyn ve akrabîn aynı mefhum ve mütenavel ile zikredilmiş ve farz ve fariza ziyade ve noksanı kabul etmiyeceğinden hak, vasıyyetten mirasa tebdil edilmiştir ki, bu, bir nesh-ı küllîyi natıktır. Ba'dehu tafsilât-ı irsiyye bunu beyandır.

Saniyen, vasiyyeti icab eden hakk-ı karabeti, miras âyetleri ta'yin etmiştir. Bununla mirasta dahil olmayan uzak akrabanın sahib-i hakkolmadığı da tebeyyün eylemiştir. O halde işbu vücub-ı vasiyyet âyetinin varislerden başkasına tenavülü yoktur ki, varise, vasıyyetin neshından sonra baki kalsın. Tabir-i âharle, «الْاَقْرَبِينَ» ism-i tafdili izafî bir mânâ ifade ederek en yakın akrabayı gösterir. Miras da, bunlar hakkındadır. Binaenaleyh uzak akrabanın esasen vücub-ı vasiyyette duhulü müsellem değildir ki, nesh-ı cüz'îye bir vecih kalsın.

Salisen, akrabîn, akraba demek olduğuna göre miras âyetlerinde, مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا اَوْ دَيْنٍ (*"...hep ettiği vasiyetten veya borcundan sonra..."* Nisa-4/11) buyurulmuştur. Ve bu vasiyyet nekire olduğundan dolayı bundan murad, burada vacib olan «الْوَصِيَّةُ» tir denemez. Binaenaleyh şer'an vasiyyet bulunmayabilir ve bir vasiyyet bulunmadığı takdirde bütün tarike, varislerin hakk-ı meşruu olacaktır. Bu ise, bilişare diğerlerinin bir hakkı bulunmadığını ve binaenaleyh bunlar hakkında da vasiyyetin vacib olmadığını bil'istilzam ifade eder. Bunu Fahrüddin-Razî, kıyas olmak üzere nakledmiş ise de bu, bir kıyas değil, işaret-i nastır. Ve işaret-i nas dahi neshi ifade eder. Ve bu vecih hepsinden ecveddir de-

---

Ecved: En sahih daha iyi.

niliyor. O halde varis olmayan akrabaya vasiyyet, ecanibe vasiyet ahkâmına tabi olarak caiz ve sülüsten mu'teber olur da, vacib olmaz.

Rabıan, zikrolunan hadîs-i şerif dahi bu âyet gibi ahkâm-ı mirastan evvel varid olmuşdur. Vücubü, mensuhtur. Maamafih bu ihtilâftan şu neticeye vasıl oluruz ki, gayr-i varis akrabaya vasiyyet, lâakal mendubdur. Müfessirîn içinde yalnız Ebu Müslim-i İsfahanî, icmaa muhalefet ederek bu âyetteki vücub-ı vasiyyet hükmünün mensuh olmadığına kail olmuş ve demiştir ki: "Bu âyet, miras âyetlerine bizzarure muhalif değildir.

Evvelâ, bu vasiyyetin mânâsı başka değil valideyn ve akrabîn hakkında يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي اَوْلَادِكُمْ (*"Allah size miras taksimi şöyle ferman buyuruyor: Evladınızda..."* Nisa 4/11) âyetindeki vasiyyet-i İlâhiye olan mirastır, yazılan budur. Ve yahud valideyn ve akrabîne vasiyet-i ilâhiye olan hısse-i irsiyeleri kemaliyle noksansız olarak verilmek, yani terikeden mal kaçırılmamak hususunu vasiyyet etmesi muhtarıza farz kılınmış demek olur.

Saniyen, miras ile vasiyyetin cem'inde münafat yoktur. Miras, atıyye-i ilâhiye, vasiyyet de, atıyye-i muhtazar olur. Vâris de, iki âyet hükmünce bunların ikisini de alabilir.

Salisen, münafat bulunduğu farz edildiği takdirde âyet-i miras, bunu nâsıh değil muhassıs yapılmak mümkündür. Zira bu âyet akrabaya vasıyyeti, vacib kılıyor, sonra âyet-i miras, vâris olan akrabayı ihrac eder, varis olmayan akraba da bu âyetin tahtında kalır. Çünkü ebeveynden varis olanlar bulunduğu gibi, ihtilâf-ı din, rik, katil gibi esbab-ı mania dolayısiyle varis olmayanları bulunabileceği gibi bazı ahvalde sabit ve bazı ahvalde kendisinden evvel ve akdem bulunduğu zaman sakıt olanları ve kezalik zevi'l-erham gibi ferizadan ale'l-ıtlak sakıt olanlarıda vardır. Binaenaleyh bunlardan varis olanlara vasiyyet caiz olmazsa da, varis olmayanlara sıla-ı rahim için vasiyyet vacib olur. Filvaki Allah Teâlâ, وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي تَسَٓاءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ (*"Ey o bütün insan kümeleri! Sakının o Rabb'ınıza karşı gelmekten ki sizleri bir tek nefisten yarattı, ondan eşini yarattı da ikisinden bir çok erkekler ve dişiler üretti; Sakının o Allah'a karşı gelmekten ki siz O'nun ve o Rahimlerin hürmetinize birbirinizden dilek dilersiniz, çünkü o Allah üzerinizde gözcü bulunuyor."* Nisa 4/1), اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓاءِ ذِي الْقُرْبٰى (*"Haberiniz olsun ki Allah size adli, ihsanı ve yakınlığı olana atayı emrediyor ve fuhşiyattan, münkerlerden, bagiyden nehyediyor, söze va'zediyor ki*

Münafat: Birbirine aykırı olan. **Rik:** Esir olmuş. **Erham:** En merhametli.

dinleyip anlayıp tutasınız." Nahl 16/90) kavl-i kerimleriyle bunu te'kid de etmiştir.

İşte Ebul Müslim mezhebi'nin takriri budur. Ve bu üç vechl ile neshi inkâr etmiştir. Görülüyor ki, bu zat, en nihayet kısmen nesha kail olan akalliyet mezhebini müdafaa etmiş ve fakat buna nesih demeyip tahsis ta'bir eylemiştir. Halbuki tahsis, tarihen mukarin veya tarihleri mechul olmakla mukarenete mahmul olan iki delil beyninde mülâhaza olunur. Miras âyetlerinin nüzulü ise, bu âyetten muahhar olduğu bil'ittifak ma'lûmdur. Bu surette ise tahsis değil, mukarrer olan bir hükmün kısmen neshı vechinde, sübut-ı miras ile sübut-ı vasiyyet beyninde münafat yoktur. Cemi'leri mümkündür demesi de ale'l-ıtlak doğru değildir. Irs hakkında, «نَصِيبًا مَفْرُوضًا» ("*...farz kılınmış birer pay...*" Nisa-4/7), «فَرِيضَةً» buyurulmuş olması ziyade ve noksan-ı kat'îyyetle mani' olduğundan yalnız vücub-ı miras, vücub-ı vasiyyete münafidir. Bunun için, «لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ» ("Varis için vasiyyet yoktur". Buhari - Vasaya-6) buyurulmuştur. Sair veresenin icazet-i şartiyle mukayyed olan cevazen ictima' ise, ıtlak halindeki münafata mani değildir. Bunun için kendisi de bunu farzetmeğe lüzum görmüştür. Birinci vechine gelince bu da, bu âyetin miras âyetlerinden başka hükmü ve mânâsı yoktur demektir. Böyle demek, bu âyeti nesihten kurtararak i'mal etmek değil, ihmal etmektir. Çünkü mevzu-ı münakaşa olan hüküm ve mânânın külliyen neshini i'tirafa müsavidir. Bu esbaba binaendir ki, Ebu Müslim, nihayet ekalliyet mezhebine rucua mecbur olmuş ve ancak buna nesih demeyip (igayr-i hakkın) tahsis demiştir. Ebu Müslim'i buna sevkeden saik-ı aslî, مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ ("*Biz, bir ayetten her neyi nesih veya insa edersek ondan daha hayırlısını yahud mislini getiririz. Bilmez misin ki, Allah, her şeye kadir, daima kadirdir.*" Bakara 2/106) âyetinde sabit olan nesh-ı siyak karinesiyle kütüb-ü şerayi-ı salifeye kasr-u tahsis ile Kur'ân'da hükmü mensuh âyet bulunmadığını bir kaide-i külliyye halinde iddia etmiş olmasıdır ki, zamanımızda Mısır muharrirlerinden bazısının, buna ittiba etmek istediğini gördüğümüzden bâlâda bunun zahir-i nassı inkâr demek olduğunu kaydetmiştik. Böyle bir fikir, İlm-i usulde mübeyyen olan nas ile zahiri temyiz edememekten münbais bir taassub olur. «مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ» nazm-ı ıtlakında zahir, masîka lehinde nâstır ve siyak-ı nas, zahir-i nassı tahsis ve takyid etmez. Buna kail olmak, Kur'ân'da neshı inkâr etmek için, «مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ» âyetinin ıtlakında bilâsebeb bir neshe kail olmaktır ki, taassub saikasiyle düşünülmüş bir tenakuzdan başka bir şey değildir. Müfessirînden ve eazım-ı

Mukarîn: Yakın olan, ulaşmış olan. **Irs:** Koca ile karıdan her biri. **İ'mal:** İhdas eylemek, sözü bir mânâ ile kayıtlı kılmak.

fükaha-i Hanefiyye'den tefsirinde bu zat hakkında der ki: "Ehl-i fıkıh olmayan müteahhirînden bazısı şöyle bir züumda bulunmuştur ki: Peygamberimiz Muhammed Mustafa (S.A.V.) şeriatinde nesih yoktur ve bunda nesih namiyle mezkûr olanların hepsinden murad, Sebt tutmak ve Şark-u Garbe namaz kılmak gibi enbiya-ı mütekaddimîn şeriatlarının neshıdır. Çünkü Peygamberimiz, ahır-ı enbiyadır ve şeriati kıyamete kadar bakidir demiş. Bu züumde bulunan bu adam, belâgatten ve ilm-i lûgatin çoğundan nasîbedar olmakla beraber bunun, İlm-i fıkıh ve Usul-i fıkıhtan hazzı yok idi. Maamafih selimü'l-itikad idi. Emr-i gayr-i zahir ve su-i zanniyle gayr-i müttehem idi. Lâkin ortaya böyle bir söz atmasında muvaffak olmamış, tevfikten dur olmuştur. Böyle bir söz, bundan evvel kimseden sadır olmamış, bil'akis ümmetin selefi ve halefi Allah'ın din-ü şeriatinde bir hayli ahkâmın neshine akıl erdirmiş ve bize nakleylemiş ve bu babda irtiyaba düşmemiş ve neshin te'vilini tecviz de etmemişlerdir. Kur'ân'da âmme ve has, muhkem ve müteşabih bulunduğunu nasıl şübheden azade olarak kat'iyyen bilmiş, anlamış, bellemişlerse neshi de, tıbkı öyle anlamış bellemişlerdir. Binaenaleyh Kur'ân'da neshin vücudünü reddeden tıpkı Kur'ân'ın âmm-ü hassını, muhkem-ü müteşabihini reddeden gibi olmuştur. Çünkü hepsinin vürudü ve nakli ayni tarzdadır. Bu adam ise, mensuh ve nasih âyetlerde ve bunların ahkâmında ümmetin müttefekun aleyh akavilinden hariç bir takım şeyler irtikâb etmiş ve bununla beraber dermiyan ettiği mânâlarda taassüfe düşmüş, tatsız, tuzsuz bir şeyler yapmıştır. Bunu, buna sevkeden ne idi? Bilmiyorum. Ancak ekseri zannım şudur ki: Bu adam bunu, (ilmin şeraitinden olan cereyan-ı arihisine) bu babdaki nükul-i ulemaya kıllet-i ilminden ve selefin söylediği, ümmetin naklettiği ma'lûmat-ı esasiyeyi bilmeksizin hemen rey'ini istimal edivermesinden naşi yapmış ve مَنْ قَالَ فِى الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَاَصَابَ فَقَدْ اَخْطَأَ "Kur'ân'da sade reyiyle söz söyleyen îsabet de etse, hatâ etmiş olur." (Ebu Davud: İlim-5), hâdîs-i Nevevî'sinin mazmuuna masadak olmuştur. Allah, mağfiret eyliye. Vücuh-ı nesih hakkındaki tafsilât için de, Usul-i fıkıhdeki kitabımıza müracaat oluna" ilâh... Ale'l-umum Usul-i fıkıh kitablarında ve tefsirlerde görüldüğü üzere evvel-ü ahir ulema-ı İslâm içinde bu suretle neshi inkâr eden Ebu Müslim-i İsfehanî'den başka bir kimse yoktur. Bunun re'yine göre de, mirası hesaba katmadan yalnız bu âyet ile amele imkân yoktur. Hasılı, bidayet-i İslâm'da bu âyet mucebince ya miras hiç yoktu da, evlâd da dahil olduğu halde valideyn ve akrabaya bervechi ma'ruf bir vasiyyet farz kılınmış idi, veyahud miras yalnız evlâda münhasırdı. Evlâddan maada valideyn ve akrabaya bervechi ma'ruf bir vasiyyet farz kılınmış idi ki, bu

---

Nükul: Vazgeçme, geri dönme, cayma. **Kıllet:** Azlık, darlık, kıtlık.

surette valideyn gibi evlâd dahi, akrabîn mefhumunda dahil değildir. Uruf da böyledir. Bâlâda Hazret-i Ali ve Hazret-i Aişe'den mervi olan kelâmlar dahi bunu te'yid eylemektedir. Ve her halde evlâd ile gayr-i varis uzak akrabanın «الأقربين» mefhumu âmmında duhulleri kat'î değil meşkûk veya maznundur. Miras âyetleri mucebince, irsin evlâddan maadaya da teşmili ile bu âyette kat'î olan vücub-ı vasiyyet neshedilmiş ve maamafih hakk-ı karabet daha ziyade tevsik olunmuştur.

Ve bu âyette, külliyyen mensuh olduğu beyan edilen hüküm de yalnız bivechin vasiyyet-i maliyyenin vücubuna aid bulunan ve bilibare sabit olan hükümdür. İşarât ve delâlât-ı sairesi ile kavaid-i Usuliye dairsinde amel edilebilir. «خيرا» kelimesi bil'ibare, «مال» ile müfesser olmakla beraber işaret veya delâletiyle daha vasi'dir. Dinde, hukuk-ı ibad ve hukuk-ı İlâhiye'ye müteallık düyun-u emanat ve sair hukukun kazasına müteallık bazı vasiyyetlerin vacib olduğu ahval ve eşhas da vardır. Ve bu cihetle bu âyet ale'l-ıtlak vasiyyetler hakkında bazı ahkam-ı fıkhiye istinbatına me'haz da olmuştur.

Malûmdur ki, vasiyyet bir iş, yapılan bir vasiyyeti tenfiz ve icra diğer bir iştir. Esası gerek vacib ve gerek bir vasiyyet-i meşruanın tenfiz-i musîden başka diğer alâkadaran için bir vecibe teşkil eder. «حقا على المتقين» ile buna işaret de edilmiştir. Binaenaleyh gerek vacib olsun, gerek gayr-i vacib olsun ma'ruf vechiyle bir vasiyyeti meşrua yapıldıktan sonra onu ibtale değil, tebdile bile kimsenin salâhiyeti yoktur. فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ **Binaenaleyh vasîlerden veya şahidlerden veya hükkam ve saireden her kim onu, o vasiyyet-i meşruayı bizzat işittikten veya işitmiş gibi bildikten sonra tebdil-ü tağyir ederse** فَإِنَّمَا إِثْمُهُ **o tebdilin günah-ü vebali ancak** عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ **onu tebdil edenlerin boynunadır. Bunlar Allah'ın hükmüne karşı gelmiş olurlar.** إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Şübhesiz ki, Allah, Semîdir, Alîmdir. O vasiyyeti işitmiştir. Onu tebdil edenleri ve bunların gizli açık kavillerini, fiillerini bilir. Ona göre her birinin ceza-i sezasını verir.** Vasıyyeti tebdil edenler hakkında bu suretle beliğ bir inzarı ilâhî vardır. Şu halde şahid bulunmasa bile vasi olan zatın, bizzat musîden işittiği vasiyyet-i meşruayı bilâ hükmin infaz etmesi caizdir. Vasiy-yı muhtarın vilâyet-i hassası hâkimin vilâyet-i âmmesinden akvadır. Vasının meyyitten işittiği diğer hususatta da hüküm böyledir. Meselâ meyyit, vasisi nezdinde bir şahsı muayyene borç ıkrar etmiş olsa, o vasinin imkân bulunca bu borcu varisin, hâkimin ve sairenin ilm-ü icazet-i lâhık olmaksızın kazaya salâhiyet-i vardır.

Musî: Vasiyet eden, birisini vasî gösteren, tavsiye eden. **Lahık:** Yetişen, ulaşan, eklenen, katlanan, sonradan tayin edilen, yenisi.

Diyaneten bu, ona bir vazife olur. Çünkü imkân varken terk-i vasiyyeti ba'de's-sema' tabdil demektir. Maamafih beyyine yoksa böyle yapmak, vasi için bil'ahare kazaen zararı zâmanı mucib olabilir. Varisler, buna agâh olur ve meyyitin böyle bir vasiyyet ve ikrarını inkâr ederlerse vasinin ilm-i mücerredi isbata kâfi gelmez de talebleri üzerine ikrariyle ilzam ve zâmana mahkûm edilir. Bu gibi dekaik dolayısiyle vasi olmak diyaneten mühim, zor bir iştir. İşte evvelki âyetteki vücub-ı vasiyyet mensuh olmakla beraber bu âyette nesih yoktur, vücub-ı tenfiz bakidir. Lâkin bu da, meşru' olan vasiyyetler hakkındadır. Binaenaleyh meşru' olmayan ve ma'rufu değil, cevr-i mutazammın bulunan vasiyyetlerin infazı vacib değildir. O halde, «فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ» (Asım'dan Şu'be, Hamza, Kisaî, Ya'kub, Halefi âşir kıraatlerinde «وَ» ın fethi ve «صَادِ» ın teşhidiyle «مُوَصٍّ» müvessın. جَنَفاً اَوْ اِثْماً her kim, yani her hangi bir veli veya vasi bir musînin hataen veya amden haktan meylini, adl-ü ma'ruftan inhırafını bilir, meselâ vücub-ı vasiyyetin neshindan mukaddem yakın akrabasını bırakıp uzaklarına veya akrabasını bırakıp ecnebîlere vermek ve ba'de'n-nesih varis akrabasından bazısına irsinden fazla bir vasiyyet yapmak veya varisten mal kaçırmak gibi hilâf-ı hak bir vasiyyet yapıldığına veya yapılacağına vakıf olur, hasılı bir fenalıktan korkar da فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ **alâkadarların beyinlerini ıslah eder, cevr-i adle icra ile aradaki fenalığı kaldırırsa böyle bir tebdilde** فَلاَ اِثْمَ عَلَيْهِ **onun üzerine ism-ü vebal yoktur.** İbn Abbas Hazretlerinden, اَلاِضْرَارُ فِى الْوَصِيَّةِ مِنَ الْكَبَائِرِ Vasiyyette ızrar, kebairdendir" (Feyzü'l-Kadir: 4-259) hadîsi, mevkufu ve akibinde «تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا» ("... *İşte Allah'ın tayin ettiği hududdur. Sakın bunları aşmayınız."* Bakara-2/229) âyetinin kıraeti rivayet edilmiştir. Kezalik Ebu Hureyre'den bir hadîs–i Nebevî'de اِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ اَهْلِ الْجَنَّةِ سَبْعِينَ سَنَةً فَاِذَا اَوْصَى حَافَ فِى وَصِيَّتِهِ فَيُخْتَمُ لَهُ بِشَرِّ عَمَلِهِ فَيَدْخُلُ النَّارَ وَاِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ اَهْلِ النَّارِ سَبْعِينَ سَنَةً فَيَعْدِلُ فِى وَصِيَّتِهِ فَيُخْتَمُ لَهُ بِخَيْرِ عَمَلِهِ فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ rivayet edilmiştir ki, meali: "Bir adam, yetmiş sene ehl-i cennet ameli yapar. Sonra vasiyyet ettiği zaman vasiyyetinde haksızlık eder de, şer amel-i ile hatmolunur ve bu sebeble ateşe girer. Bir adam da, yetmiş sene ehl-i nar ameli yapar. Adalet icra eder de hayr ameliyle hatmolunur, Cennete girer", (İbni mace: Vasaya-3) demektir. Kezalik مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا اَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ ("*....ızrar kasdı olmaksızın edilen vasiyetten veya borçtan sonraki bütün bunlar Allah'dan ferman, Allah ise hem Alîmdir, hem Halîm."* Nisa 4/12) âyetinde ızrarkârane vasiyyet mu'teber tutulmamıştır. Binaenaleyh bunu tebdilde de, günah yoktur. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Çünkü Cenab-ı Allah Gafur, Rahimdir.** Böyle

---

Izrar: Zarar vermek, zarara uğratmak. **Kebair:** Büyük günahlar.

bir maksad-ı hasen ile tebdil-i vasiyyet ederek ıslah-ı beyn eden kimsenin, bu tebdilden münbais günahını Allah mağfiret eyler, belki sevab verir. Evvelki tebdil ise, böyle değildir. Görülüyor ki, Cenab-ı Allah, o kimse bu vasiyyeti, hakka reddiyle ıslah-ı beyn etsin diye emretmiyor veya sevabdır demiyor da, böyle yaparsa isim yoktur buyuruyor. Çünkü fiil-i tebdil esasen sevab cinsinden olmadığı ve bir de maksad-ı ıslah re'y-ı ve zann-ı galib üzere yapılabileceği için ancak bir ruhsat olarak meşru kılınmıştır. Demek ki, muvaffak olmadığı takdirde böyle bir müdahale dahi tehlikelidir. İşte tenfiz-i vasiyyet bu kadar mühim ve maksad-ı hasen ile de olsa tebdili tehlikeden gayr-i salimdir. Ve bu iki âyette hiç nesih yoktur. Şunu da ihtar edelim ki, vakıflar, mabad–i mevte kaldıkları için mânâ-yı vasiyyeti mutazammındırlar. Hattâ İmam-ı A'zam vakfı, ancak vasiyyete tefri etmiştir. Bunun için «فَمَنْ بَدَّلَهُ» âyetinin inzarı, lâzım olan vakıflara da şamildir. Bu sebeble vakfiyyelerde bu âyetin derci, mütearef olmuştur. İstibdal-i evkaf ve şurut-ı evkaf mes'eleleri de «فَمَنْ خَافَ» âyetine müteferridir. Caiz olanları sevab olarak değil, nihayet bir ruhsat olarak yapılabileceği unutulmamalıdır.

İmdi bu gibi ahkâm-ı şer'iye ve evamir-ü nevahi-i İlâhiye'ye güzelce riayet edebilmek iyi bir terbiye-i nefsiyeye mütevakkıftır. Bu ise, insanda sabır ve nefs-i emmareyi zabt ile evamir-i İlâhiye'ye inkıyad melekesini husule getirecek müessir bir ibadete, bir rizayazat-ı ruhiye ve bedeniyeye ihtiyaç gösterir. İşte Cenab-ı Allah da, «كُلُوا وَاشْكُرُوا» emirleriyle başlıyan ahkâm-ı şer'iyesini hayattan memata kadar icmalen beyan ederken, tam bu noktada mü'minlere yeni bir hayat-ı ruhiye nefhedecek olan sıyamı farz kılarak buyuruyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ وَعَلَى الَّذ۪ينَ

Münbahis: İlerî gelen, doğan çıkan. **Tefri:** Asıldan, kökten şubelere ayırma, kısım kısım olma. **İstîbdal:** Bir vakfı mülk ile değiştirmek.

يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ
خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

Meâl-i Şerifi

183- Ey o bütün iman edenler. Üzerlerinize oruç yazıldı. Nitekim sizden evvelkilere yazılmıştı, gerek ki, korunursunuz.

184- Sayılı günler, içinizden hasta olan veya seferde bulunan ise, diğer günlerden sayısınca ona dayanıp kalacaklar üzerine de fidye: Bir miskin doyumu, her kim de hayrına fidyeyi artırırsa hakkında daha hayırlıdır. Bununla beraber oruc tutmanız, sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz.

ORUÇ

Oruç, dinin a'zam-ı erkânından ve şer'i metînin en kuvvetli kanunlarındandır. Nefs-i emmare bu mücahede ile tehzib olunur. Fenalığa olan hırslar, bununla teskin edilir. Oruç, a'mal-i kalb ve bütün gün me'külât-ü meşrubat ve münakehat gibi şehevattan keff-i nefisten mürekkeb mukaddes bir mücahededir. Hayatın lezzetini, iradenin kıymetini tattırır en güzel bir haslettir. Fakat nüfus-ı beşeriyeye tekâlifin en meşakkatlisi görünür. Bunun için hikmet-i İlâhiye-i Rabbaniye ale'l-tedric evvelâ, tekâlifin en hafifi olan selâtın, saniyen, evsatı olan zekâtın, salisen, en zoru olan siyamın teşriini iktıza etmiş ve bu suretle mükellefîne bir temrin yapılmıştır. Bunun için وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ (*"Bütün müslimler ve müslimeler, mü'minler ve mü'mineler, kanitler ve kaniteler, sadıklar ve sadıkalar, haşi'ler ve haşialar, mütesaddıklar ve mütesadıkalar, saimler ve saimeler, ırzlarını koruyan erkekler ve kadınlar, Allah'ı çok anan zakirler ve zakireler hep bunlara Allah bir mağfiret ve bir büyük ecir hazırlamıştır."* Ahzab 33/35) âyetinde mekam-ı medihte dahi bu tertib gözedildiği gibi mebani-i İslâm hadîsinde de, "Şehadet, ikame-i salât, ita-ı zekât, savm-i Ramazan, hacc-i Beyt" diye bu terkib

Münakehat: Nikanlanmalar. **Keff:** Vaz geçmek, el çekmek. **Temrin:** Alıştırma. **Mebani:** Temeller, esaslar.

gösterilmiştir. Medine'ye hicret-i Nebeviye bidayetinde taraf-i Nebevî'den her ayda üç gün, bir de yevm-i âşurada oruc tutmak tatavvuan emrolunmuştu ki, buna, savm-i evvel tabir olunur. Hicret-i seniyeden bir buçuk sene sonra, tahvil-i Kıble-yi müteakib aşr-i Şa'ban'da savm-i Ramazan farz kılınmıştır. Bazıları, bu âyetlerin ve bundaki eyyam-ı ma'dudenin savm-ı evvel hakkında olduğuna ve bunun, Razamazan âyetiyle tamamen mensuh bulunduğuna zahib olmuşlarsa da sahihi, bu âyetler hep Ramazan orucu hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman ile mükellef bulunup da iman etmiş olanlar,** ey akıl-ü baliğ ehl-i iman, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ **sizden evvelki Enbiya'ya ve ümmetlerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de sıyam yazıldı,** yani farz kılındı. Binaenaleyh oruç külfeti, sade size tahmil ediliyor zannedip de kocunmayınız. Oruç, ötedenberi tatbik edilegelen bir kanun-ı İlâhî'dir. Buna beşeriyetin terbiye ve tehzib nokta-i nazarından büyük bir ihtiyacı ve tatbikında hesabsız menafi-ı vardır. Lisanımızda oruç demek olan sıyam, savm; lûgaten nefsi, meylettiği şeylerden velevse bir söz olsun imsak etmek, yani kendini tutmaktır. اِنّ۪ي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا (*".... ben de; Rahman'a oruç adadım..."* Meryem 19/26) bu mânâyadır. Ale'l-ıtlak imsak mânâsına da gelir. خَيْلٌ صِيَامٌ وَخَيْلٌ غَيْرُ صَائِمَةٍ **"Tutulan atlar ve tutulamayan atlar"** gibi. Bu babdaki âyetlerden ve ta'lim-i Nebevî'den anlaşıldığına göre şeriatte mânâsı ise, nefsin en büyük müşteheyatı olan ekl-ü şurb ve cima gibi muztarrat-i ma'hudeden niyyete mukarin olarak bütün gün imsaktir. Hadd-i tammiyle ta'rif olunmak üzere: Ehliyetli bir insanın, evvel-i sabahtan guruba kadar bâtın hükmünü haiz olan dahiline her hangi bir şeyi idhalden ve cima'dan ibaret niyyetiyle nefsini imsak etmesi, yani kendini tutmasıdır. Binaenaleyh ağzına veya burnuna bir şey giderse bozmaz, lâkin dimağına ve dahil-i bedenine bir şey girerse bozar. Demek ki, bedene şırınga, aşağıdan ihtikan dahi müfsiddir. Söz, orucu bozmaz. Lâkin mücahede-i nefs için sükût, zikr-ü fikir mendub ve efdaldir. Niyyetsiz ve yalnız geceleyin imsake şer'an oruc denmez. Bu suretle sıyam-ı şer'î, sıyam-ı lûgavîden ehastır. Burada ümem-i salifeye teşbihten murad, asl-ı vücubda ve sıfat-i sıyamda veya adedde veya vakitte olmak muhtemildir. Bir rivayete göre savm-i Ramazan veyahud ayn-i mikdar Yehud ve Nasâra'ya da mektub imiş. Yehud, bunu terketmiş ve senede bir gün oruç tutmağa başlamışlar ve bu gün Fir'avn'in garkı günü olduğu

---

Tatavu: İbadeti sırf kendi isteğiyle yapmak, nahile ibadetle bulunmak. **Muztarrat:** Çaresiz kalmışlık. **Ma'hude:** Va'dedilen, söz verilen, belli olan. **İhtîkan:** Şırınga kullanmak.

zuumında bulunmuşlardır. Halbuki bunda da yanılmışlardır. Zira Fir'avn'in garkı, yevm-i Âşura'da vaki olmuş idi. Nasara'ya gelince bunlar da, Ramazanda oruç tutarlarmış. Nihayet pek şiddetli bir sıcağa tesadüf etmişler. Bunun üzerine yaz ile kış beyninde mu'tedil, sabit bir mevsimin ta'yininde alimlerinin re'yi toplanarak bahara tahsıs eylemişler ve bu tebdile kefaret olmak üzere de, on gün daha zammetmişler, kırka baliğ olmuş. Sonra hükümdarları hastalanmış veyahud aralarında "ölet" vaki olmuş, bunun için de on gün daha zammetmişler, elliye iblâğ eylemişler. Daha sonraları keyfiyyetinde de ta'dilât yaptılar ki, buna, perhiz denilir. İşte burada bu tebdilâttan sarf-ı nazarla esas itibariyle sıfat-ı sıyamda veya adedde veya vakitte olmak üzere üç nokta-i nazardan biriyle teşbih yapılmış ve bu kanunun kıdem-i gösterilmiştir. Lakin bu teşbih mücmel olduğundan beyana mühtacdır ve bervechi âti peyderpey beyan olunacaktır.

İşte ey mü'minler, size de oruç farz kılındı لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ **ki, korunabilesiniz. Oruç sayesinde, nefsinize ve şehvetlerinize hâkim olmak melekesini istihsal ederek maasıden, tehlikelerden sakınıp mertebe-i takvaya erebilirseniz.** Zira oruç, şehvet-i kırar, heva-yı nefsanîyi mağlûbeder, azgınlıktan, fevahişten men eyler, lezaiz-i hasise-i dünyeviyeyi, cah ve tefavvuk da'valarını istihkâr ettirir, hayatın lezzetini tattırır, kalbin Allah'a incizabını artırır, ona melekî bir zevk-ü safa bahşeyler. Çünkü الْمَرْءُ يَسْعَى لِغَارَيْهِ بَطْنِهِ وَفَرْجِهِ **"kişi iki deliği için koşar, karnı ve ferci"** (Zemahşerî: Esas'ul-Belağa-458) mesel-i ma'rufu hükmünce insanları her derde sokan şehvetlerin esası, batın ve ferc şehvetidir. İnsanın insanlığı da, bunlara hâkim olmasındadır. Oruç ise, ilk evvel bu ikisini kırar ta'dil eder. Onların ilcaatını, ıztırardan ihtiyara tahvil eyler. O suretle ki, oruç tutmayan insanlar, şehvetlerinin önünde bir oyuncak gibi yuvarlanıp kıvrandıkları ve akl-ü iradelerine sahib olamayarak gelişi güzel maasiye sürüklendikleri halde oruç tutanlar bil'akis bunlara hâkim olur. Kendini zabtetmesini ve nefsini de luzumuna göre kullanmasını bilir. Bunun için (A.S.) Efendimiz, nefisleri azgın olanlar hakkında, فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ "Oruç tutsun. Çünkü orucun büyük bir hüsn-i te'siri vardır." (Buhari: Savm-10), buyurmuştur. Oruç tutmayan sabretmesini bilmez. İktisad-ı nefsanîsini gözetemez, hele refah içinde yaşıyanlar, hiç oruç da tutmazlarsa bütün hürriyetlerini şehvetlerine kaptırırlar. Şunun bunun ırz-ü malına tecavüzden kendilerini alamazlar. Haram, halâl seçemezler, hattâ vicdanları da istemeye istemeye rezaletlere atılırlar. Ni-

---

Zu'm/Zuum: Batıl zan, şübhe. **Ölet:** Öldürücü hastalık salgını, kıran. **İlcaat:** Zorlamalar, lüzumlu şeyler. **Maasî:** Günahlar, isyanlar. **İncizab:** Çekme, çekilme.

hayet nefislerine de zülmederler, kendilerini de akl-ü vicdan, din-ü iman hilâfına telef eylerler:

"Kimi vicdana dokundu, kimi cism-ü cana
Zevk namına ne yapdımsa peşiman oldum."

diyerek inlerler, giderler. Böyle esir-i şehvet olanlar, o kadar sabırsız ve o kadar aç gözlü olurlar ki, bir gün aç kalmakla hemen ölüvereceğiz zannederler ve bu zanniyle oruçu muzır imiş gibi telâkki ederler. Halbu ki oruç, gerek ferdî ve gerek ictimaî nokta-i nazardan büyük bir terbiye-i ruhiyeye haiz olduğu gibi aynı zamanda midenin ve bedenin istirahati ile sıhhî ve tıbbî bir takım fevaid-i cismaniyeyi müstelzim bir riyazat-i bedeniyeyi de mütezammındır. Oruç, وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ ("*Çaresiz sizleri biraz korku, biraz açlık, biraz maldan, candan ve hasılattan eksiklik ile imtihan edeceğiz, müjdele o sabırlıları.*" Bakara 2/155) âyetinde işaret buyurulan cuı yesirden bir hissedir ki, bu sayede uzun uzadıya Ahiret açlıklarının önüne geçilecek ve büyük sabır müjdelerine erişilecektir. Tarih-i beşerde öyle zamanlar olur ki, günlerce açlığa tahammülü i'tiyad ettirebilecek bir terbiye-i bedeniyenin levazım-ı hayatiyeden birisi olduğu takdir olunur. Ezcümle büyük muharebe devirlerinde böyle bir idmanın lüzumu daima hissedilegelmiştir. Bu nokta-i nazardan, الصَّوْمُ جُنَّةٌ مِنَ النَّارِ **"Oruç, ateşten koruyan bir kalkandır"** (Buhari: Savm-2) hadîs-i şerifi varid olmuştur. Orucun bu vech ile bedene mukavemet, metanet, iktisad-ı nefsanî bahşeden bir takım fevaid-i cismaniye ve ruhaniyesi, hayatın ve insanlığın tadını tattıran ve fukaranın ahvalini hissettiren ictimaî ve ahlâkî menafi-ı hasenesi bulunmakla beraber bunların hepsi birer faide olup illet ve hikmeti vücub değildirler. Oruçun asıl hikmeti, vücub-ı emir-i ilâhîye inkıyad ile zevk-ı ubudiyeti tatmak ve ruh-ı âsârı riyadan tathir ederek, kuvvet-ü ihlâsı artırmak ve kendini bizzat vikaye-i İlâhiye'ye tevdi' etmek için mücahede-i nefseylemektir. Nitekim Cenab-ı Allah, bir Hadîs-i Kudsî'de الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ **"Oruç, benim içindir ve onun mükâfatını ancak ben veririm"** (Buhari: Savm-9), buyurmuştur. Bu suretle, «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» nazm-ı mecîdi sıyamın hikem-ü menafini fevaid-ü mesalihini, illet-ü makasıdını bütün şümuluyle ifade eden bir beyan-ı ilâhîdir ki, hepsini, maddî, manevhi dinî ve dünyevî mekasıda şamil olan haslet-i ittikada icmal etmiştir.

İşte güç gibi görünecek olan oruç, bu kadar güzel bir ibadettir. Hem bu her zaman değil ve çok bir müddet de değildir. Size farz kılınan sıyam, أَيَّامًا

İ'tiyad: Alışkanlık, huy, adet. **Tathir:** Temizlemek, yıkamak.

مَعْدُودَاتٍ sayılı günlerdedir. Yani senenin günlerine nazaran, az ve mahdud günlerdedir. Hem de sizin sıhhatinizi ihlâl etmeyecek ve takatlarınızı tüketmeyecek bir vech ile ma'zeretlerinizi de gözeterek meşru kılınmıştır. **فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا İmdi bu günlerde sizden her hanginiz oruçtan zarar görecek derecede hasta olur, اَوْ عَلٰى سَفَرٍ yahud bir sefer üzerinde bulunursa bunların farzı, فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ diğer günlerden yani iyi olduğu ve seferden geldiği günlerden aynı mikdardır.** Bu suretle marîza veya müsafire eda farz değil, yemeğe ruhsat vardır. Bunlar, yerlerse ifakat bulduktan veya ikamet ettikten sonra kaza ederler. Vücub-ı eda, ifakat ve ikamet üzerine terettüb eyler.

SEFER, esasen, keşif mânâsını mutazammındır. Bunun için isfar, yüzünü açmak ve parlamak mânâsınadır. Uzak bir yere gitmek de, yolcunun her türlü ahval ve ahlâkını meydana çıkardığı için sefer tesmiye edilmiştir. Bu ise, bir gün, iki gün gibi az bir zamanda tebeyyün edemez ve filvaki âdeten de mesafe-i karibeye sefer ıtlak edilmez. Ancak üç günlük yolun şer'an sefer-i sahih olduğunda da ittifak edilmiştir ve her gün için mu'tebil yürüyüş ile altı saatlik mesafe mikyas ittihâz olunmuştur. Binaenaleyh bunun madununda sefer, ism-i katiyetle sabit değildir. Merakib-i berriye ve bahriye gibi vasıta ile gidenler için de âdeten umumî ve mutavassıt olan vesaitin tabiî ve âdî seyri mikyastır. Fevka'l-âde seri' veya fevka'l-âde bati olan hususî vasıtalara itibar yoktur. Çünkü hükm-ü hikmet fertte değil, cinste itibar olunur. Bunun için karada yaya veya kârban yürüyüşü ve denizde de, mu'tedil rüzgârla gemi yürüyüşü mıkyas olmuştur. Bu sebeble ahiren şimendüfer ve vapur sür'atleri de fevk'al-âde vesait kabilinden addedilmişti. Filvaki eski atlar ve bu günkü tayyareler gibi bunların fevka'l-âde vesaitten olduğu zamanlar olmuştur. Lâkin zamanımızda bir çok yerlerde bunlar taammüm ve takarrür ederek umum için vasait-ı mu'tade halini kesbetmiş ve diğerlerine galebe eylemiş olduğunda da şübhe yoktur. O halde yelken gemisi yerine vapurla, kara vasıtaları yerine şimendüferle sefer, galib ve mu'tad olan mevaki için bunların mikyas ittihaz edilmeleri nassın sefer hakkındaki mânâsına evfak olduğu zahirdir. Binaenaleyh şimendüferle veya vapurla yolculuk yapanların on sekiz saatini vapur veya şimendüferin seyr-i vasat ve mu'tedil ile hesab eylemek icab edecektir. Bunlar, nassın mânâsı tebeddül etmeksizin ihtilaf-ı ezman ile tebeddül eden ahkâmdan olduğu inkâr edilemez. Çünkü hükm-i nas, «سفر» kelimesindeki mânâ-yı mutad üzerine mübtenidir. Şübhe yok ki, asıl mes'ul, yolcunun kendisidir. Onun kendi ma'zeretinin dere-

---

Merakib: Binek vasıtaları. **Berri:** Yeryüzüne, karaya aid. **Bahrî:** Denize aid. **Seri:** Çabuk, hızlı. **Batî:** Ağır hareketli, yavaştan. **Mikyas:** Ölçü, ölçü aleti. **Ezman:** Zamanlar, vakitler.

cesini kendisi takdir etmek lâzımgelir. İrae-i mikyas ise, şer'in ona bir teshilidir. Şimendüfer ve vapurun vesait-ı mu'tade halini iktisab etmiş olduğunu inkâr etmek ise, bunları ve zamanını bilmemektir. Meselâ Eskişehir ile İstanbul arasında gelip giden şimendüfer yolcularıyla diğer yolcular mukayese edilirse şimendüferin, ne kadar ağleb ve mu'tad olduğu tebeyyün eder. Fakat teyyare ve otomobil böyle değildir. Otomobil, el-yevm, zaman-ı sabıkın koşan atları mesabesindedir. Tayyare de, henüz vesait-i umumîyeden değildir. Maamafih bunun, denizdeki eski gemiler gibi heva tarikında yegâne bir vasıta-i mu'tebere addedilmesi de kıyas ve ihtiyata muvafıktır. Bunlarla beraber şimendüfer ve vapur mutad olan yerlerde de yaya ve yelken ile giden yolcunun hali, kemafissabık itibardan iskat edilemez. Çünkü bunlar bir kere şer'in itibar ettiği muhakkak olan tabiî ve adi mikyaslardandır. Öbürlerinin bihükmü'l-ade manayı lûgatte (bilgalebe) bunlara ılhakı, bunların asaletini ibtal edemeyecektir.

Merîz ve müsafir gibi muvakkat ma'zurlar böyle, daimî olan **ikincisine** gelince, وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ **gerek edaen ve gerek kazaen sıyama zor dayanabilen, orucu gücsünen, yani oruç takatlerini tüketecek olanlar,** meselâ pek ihtiyarlamış veya ifakatı ümidsiz bir maraz-ı müzmine mübtelâ olmuş bulunanlar üzerinde, فِدْيَةٌ **yedikleri her oruç yerine bir fidye, yani** طَعَامُ مِسْكِينٍ **bir miskin taamı farzdır.** Nafi' ve Ebu Ca'fer kıraatlarında ve İbn Âmir'den İbn Zekvan rivayetinde taama izafetle «فِدْيَةُ» tenvinsiz ve «طَعَامِ» meksur okunur. İzafet-i beyaniye-i lâmiyye ile bir miskin taamı fidye demek olur. Yine Nafi' ve İbn Âmir ve Ebu Ca'fer kıraatlarında cemi' sıgasiyle mesakîn okunur ki, mesakîn, taam-ı fidye demektir. Evvelkinde, her oruçun fidyesi, ikincide, mecmuunun fidyesi anlaşılır. Bir miskin taamı, şer'en sa' denilen ölçek ile buğdaydan yarım ölçek arpa, hurma, kuru üzüm ve saireden bir ölçektir. Bir sa', dirhem-i şer'î ile bin seksen dirhemdir. Dirhem-i şer'î onu yedi mıskal gelen ve vezn-i sebi' denilen dirhemdir ki, bizim şimdiki dirhemlerimizden iki kırat kadar küçüktür. Binaenaleyh yarım sa' buğday on altı kıratlık dirhem-i örfhi ile bir okka, yetmiş iki buçuk dirhem demektir. Demek ki, Şeriat-i İslâmiye nazarında en fakir bir kimsenin iki öğün itibariyle bir günlük yemeği budur. Bu mikdar Sadaka-i Fitır ve sair bütün keffaratta esastır. Ancak bu hesab sadaka-i fıtır gibi fakirin yedine aynen veya kıymeten temlik takdirindedir. Çağırıp bil'fiil ibaha ile it'am edilmek istenildiği zaman, bir fakirin iki öğünde doyabildiği kadar yemesi mu'teberdir ki, insanına göre daha az veya daha çok olabilir. Bu fidyede ise,

---

İrae: Göstermek, göz önüne koymak. **İfakat:** Hastalıktan kurtulup, tamamen iyileşme. **Yed:** El. **İt'am:** Yemek yedirmek, doyurmak.

ibaha caizdir. Fidye, bir şeyin makamına kaim olmak üzere verilen bedel demektir. Bu kelime ve mânâsındaki bediliyyet olmasa idi, bu taam-ı miskinin sadaka-i fıtır olması tebadür ederdi. Lâkin fidye kelimesi, bunun fidyeden başka ve oruç yerine verilecek bir bedel olduğuna ve oruçun asaletine delâlet etmektedir. «عَلَى» harfi de, vücub ifade eder. Demek burada oruç, asıl ve fidye onun taazzürü takdirinde vacib bir bedelidir. Ya'ni marîz ve müsafirin eyyam-ı aharde kazası gibi kaza mânâsında bir bedeldir. Maamafih bunun asıl vücubda bir ruhsat olması ve binaenaleyh savm evlâ olmak üzere bir vücub-ı muhayyer ifade etmesi de mümkündür. Bir hayli müfessirîn işbu vücub-ı muhayyer suretini kabul etmişler ve âtideki فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ("... *her kim bu ay suhudda (yani hazarda) ise onu oruç tutsun..*" Bakara-2/185) âyetinin ıtlak ve tenciz ile bu vücub-ı muhayyerin her halde mensuh olduğuna kail olmuşlardır. Her iki halde âyetin marîz ve müsafir siyakında ehl-i ma'zeret için bir ruhsat olmak üzere mesûk olduğunda şübhe yoktur. Marîz ve müsafirde yalnız eda ma'zereti mevzu-ı bahs iken bunda ıtlak ile orucun hem eda ve hem kaza ma'zereti nazarı itibara alınmıştır. Çünkü fidye, mutlak oruç bedeli olunca eda ve kazaya şamil bir ma'zeret zemanında verilebilmek lâzım gelecek ve bununla beraber bunda bir nevi' eda mânâsı da bulunacaktır. Binaenaleyh vücub-ı muhayyer muhtemil olmakla beraber şıkk-ı evvel müreccahtır. Yani bu fidye keyfiyyeti, bir ma'zarat dolayısıyle eda ve kazaya imkân-ı kâmil bulunmadığı takdirde kaza ve kısmen de eda mânâsında olarak meşru kılınmıştır ki, «الَّذِينَ يُطِيقُونَ» bu ma'zarat-i daime erbabıdır ve bunda nesih yoktur. Şimdi bunu izah edelim:

YÜTIKUNE: İf'al babından ve "itaka" masdarından fiil-i muzaridir. "İtaka", takat ve tavktandır. Tavk, «ط» nın fethiyle takat, «ط» nın zammiyle de boyna takılan gerdanlık veya ağır bir demirdir. Takat, vüs-u istitaat mânâsına ma'ruf ise de, esasen aralarında bir fark vardır. Vüsu takatın fevkindedir. Çünkü vüsu', bir şeye suhuletle kadir olmak, takat da, şiddet-ü meşakkatle kadir olmaktır. Binaenaleyh itaka gücü yetmek, dayanmak mânâsına gelirse de, esasında güç yetişmek, güç tükenmek, zor dayanmak hattâ dayanamamak mânâsınadır ki, buna tatvik, tatavvuk, tatayyuk, ichad denilir. Binaenaleyh burada itaka, ya istitaat veya tatvık mânâsına olacaktır. İstitaat mânâsına olursa, gücü yetenler oruç tutmadıkları takdirde fidye versinler demek olur ki, vücub-ı muhayyer ifade eder. Ve savim, müraccah olur. İtakaya bu mânâ verilirse, «فَمَنْ»

Ahar/uhar: Diğer. **Eyyam-ı Uhar:** Diğer günler. **Tenciz:** Sona erdirme, sonuçlandırma. **Şıkk:** Bir bütün parçalarından herbiri. **Müreccah:** Tercih edilen, üstün tutulan. **İstitaat:** Takat getirme, güç yetirme, kuvveti olma.

«شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» emrinin itlak ve tenciziyle mensuh olduğunda şübhe yoktur. Bunun için bu tefsire kail olanlar, bunun mensuhiyetinde de ittifak etmişlerdir. Halbuki bu mânâ zahir bile olsa iradesine mani' karîne vardır. Zira «يُطِيقُونَهُ» deki «ه» zamiri her halde sıyama raci'dir. Maba'dindeki fidyeye rücuu, caiz değildir. Gerçi bunda rütbeten ızmar kablezzikir yoktur. Fidye muahhar mübteda' olduğu için rütbeten mukaddemdir. Fakat fidye kelimesi müennes olduğundan buna, müzekker zamiri gönderilemez, ondan sonraki taama irca' etmek ise, cezalet-i nazmı ihlâl edecek bir rekâkettir.Ve metbu'dan tabie geçerek fidyenin bedeliyyet manasını unutturmaktır ve bir ızmar kablezzikir mânâsındadır. Zamirin fidye ve ta'ama ircaı caiz olmadığından mânâ, "fidyeye gücü yetenlere fidye vacibdir" demek olamaz. Zamirsiz "gücü yetenlere fidye vacibdir" gibi anlaşılmak, hiç caiz olamaz. وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهَا *"O fidyeye gücü yetenler"* buyurulmadığı gibi, وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ *"gücü yetenlere"* da buyurulmamıştır. Eğer murad bu olsa idi, bunlardan biri söylenmek icab ederdi ve zamirin hezfi daha vecîz olurdu. İmdi zamir, sıyama raci olduğu halde itakayı vüs-u istitaat mânâsına hamledecek olursak mânâ şöyle olacaktır: "Sıyama gücü yetenlere, fidye vacibdir." Böyle demek ise, gayr-ı ma'kul bir tenakuz teşkil eder. Çünkü sıyama gücü yetenlere fidye vacib olunca, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ *"Sizin üzerinize siyam yazıldı."* mucebince oruç tutması lâzım gelenler, sıyama gücü yetmeyen acezeden ibaret kalmak iktiza edecektir. Buna karşı fidyenin vücubu, sıyamın vücubunu neshetmiştir de denemez. Zira nazmın sıyakı ma'zerette varid olması, kezalik fidye kelimesi sonra nâsıh mensuh ictima' etmez iken, «وَعَلَى الَّذِينَ» de cem'a delâlet eden vav buna manidirler. Marîz ve müsafire kaza' vacib olduğu halde, sahih ve mukimin muhayyer olması da diğer bir tenakuz demektir. Kelâm-ı beliğde, böyle gayr-ı ma'kul münafat öyle kat'î bir karîne-i maniadır ki, bununla itakanın güç yetmek mânâsına olmadığı kat'iyen tebeyyün eder. Bundan başka mânâ-yı muradı gösterecek bir de karîne-i muayyine vardır. Çünkü bunun siyakı ma'zeret ve ruhsat siyakıdır. Zira makablinde marîz ile müsafir hakkındaki ruhsat zikredilmiştir. Demek ki, bundan murad, onlardan başka ve fakat onlara şebih ve maamafih onlar gibi eyyam-ı uharda kaza ümidi bile bulunmayan bir sınıf olacaktır. İşte o karîne-i mania ve bu karîne-i muayyine ile burada itakanın tatvik ve ichad gibi son derece gücsünmek, güç tükenmek, zor dayanmak, hattâ dayanamamak mânâsına olduğu taayyün eder ki, bu mânâ mecaz olsa idi yine zarurî olacaktı. Filvaki dirayeten böyle olduğu

Cezalet: Rekabetsiz ifade, güzellik. **Tatvik:** Boyuna gerdan takma, takılma. **İchad:** Eziyet çekme, elem ve sıkıntıya maruz bırakılma.

gibi, rivayeten de bunun, «يُطَوَّقُونَهُ أَيْ لاَ يُطِيقُونَهُ» diye tefsir edilmiş bulunduğunu görüyoruz. Sonra kıraat-i şazze olarak «يُطَوَّقُونَهُ يَطَّوَّقُونَهُ ، يَتَطَوَّقُونَهُ ، يُطَيَّقُونَهُ ، يُطِيقُونَهُ» diye beş kıraat daha varid olduğunu ve bunların her biri, kıraat itibariyle şazzolmakla beraber mec'muunun tefsir nokta-i nazarından mühim bir kuvvet ifade ettiğini de anlıyoruz ki, bunun hasılı ve tefsir olmak üzere mervi bulunan «يُطَوَّقُونَهُ أَيْ لاَ يُطِيقُونَهُ» orucu çok gücsünür, yani dayanamazlar demektir. Bu mânânın da mensuh olmadığında ittifak vardır. Ve kelimenin böyle bir nefi mânâsını tazammunu, hasılı mânâ itibariyledir. Bizzat «لا» mahzuftur demek, zarurî değildir. Nitekim lisanımızda dahi "filân buna zor dayanır" demek, "dayanamaz" demektir. Daha açıkçası lisanımızdaki "dayanmak" kelimesi de, aynı vech ile hem müsbet hem menfi mânâya gelir: Meselâ, "fülan buna dayanır" demek, tahammül eder demek olduğu gibi, "dayandı, dayanacak=dayandı kaldı, dayanıp kalacak", tahammül edemedi, tahammül edemiyecek" demektir. İşte bu âyette ıtaka kelimesi de buna şebihtir. Zikrolunan karineler mevcud iken, «وَعَلَى الَّذِينَ يَسْتَطِيعُونَ» , «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ» demek olamaz. Urfen bunların müradif gibi kullanıldıkları inkâr olunamazsa da, esasta farkları vardır. Bilhassa karîne bulunduğu zaman bu fark aranmak zarurîdir. Kur'ân'da güç yetmek mânâsına hemen umumîyetle istıtaat kullanıldığı halde burada, «يَسْتَطِيعُونَ» buyurulmayıp da «يُطِيقُونَهُ» buyurulması da ayrıcak bir karîne demektir. Bu mefhumu anladıktan sonra şimdi de bunların masadakını, yani merîz ve müsafirden sonra bu sınıf ma'zeret sahiblerinin kimler olduğunu tetkik edelim:

1- Tefsir-i Asam'da bunun dahi merîz ve müsafir hakkında olduğu gösterilmiştir. "Çünkü", denilmiş, "merîz ve müsafir başlıca iki kısımdır. Bir kısmı, maraz ve sefer halinde oruç tutabilir, bir kısmı tutamaz. Evvelâ tutamayacak olanlar hakkında «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» diye kaza farz kılınmış, saniyen, tutabilecek olanlarada vücub-ı muhayyer suretiyle tutmak veya fidye vermek beyninde bir ruhsat verilmiştir. Binaenaleyh «كُتِبَ عَلَيْكُمْ» sahih ve mukim olanlara vücub-ı münacez ifade eder. «وَعَلَى الَّذِينَ» , «فَمَنْ كَانَ» de iki nevi maraz ve sefer ma'zeretlerine aiddir. Bunda ıtaka hali mazerette edaya istitaat ile tefsir edilmiş, fakat karîne-i mezkûreden dolayı bu ma'zeret merîz ve müsafire tahsis olunmuştur. Bu kavil, mu'teber değildir.

2- İmam Malik Hazretleri bunun, "Ramazan geldiği halde üzerinde geçen Ramazan'dan oruç borcu kalmış ve bu müddet zarfında kazaya muktedir olduğu halde kaza etmemiş bulunan kimseler" hakkında olduğuna kail olmuş ve "şeyh-ı

Münacez: Bitip tükenmez.

faniye fidye vacib değil, lâkin verirse hasen görürüm" demiştir. Demek olur ki, müşarünileyh bunun sıyak-ı ma'zerette olduğunu mülâhza ile «يُطِيقُونَهُ» zamirini yalnız savm-i kazaya irca' ederek te'vil etmiş ve bu sayede ıtakayı, kazaya istitaat mânâsına haml eyleyebilmiştir. Ve bunun zımnında ikinci Ramazan'ın hululuyla sene zarfında kazaya imkân kalmamış olduğunu da düşündüğü cihetle ıtakanın, adem-i istitaat mânâsını dahi mülâhaza etmiş demektir. Böyle olunca da bu tahsisin vechi, zahir olmaz. Bir de bunun mânâsı, «فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ» de mutlak olan eyyam-ı uharı o senenin günleri diye takyid ederek senesi zarfında kazanın vücubuna hükmetmektir ki, bizce, doğru değildir. Zira mutlakın hükmü, ıtlakı üzere cereyan etmektir. Takyid ancak nâsih olabilecek bir delil ile olabilir. Bu ise, yoktur. Binaenaleyh vücub-ı kaza muvakkat değildir.

3- Bir çok müfessirîn burada sıyama ıtakanın, istitaat mânâsiyle tefsirini ve vücub-ı muhayyerle sahih ve mukîme hamlini mümkün görmüşler ve fakat bunun «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» "âyetiyle külliyyen mensuh olduğuna kail olmuşlardır. Bunlar, mensuhıyette ittifak ile bareber sebeb-i nüzulde ıhtilâf etmişlerdir. Bazıları, «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» Ramazan hakkında olmayıp eyyam-ı ma'dudatın bidayeti hicretteki Aşura ve eyyam-ı biz olduğuna ve şehr-i Ramazan ile tamamen mensuh bulunduğuna zahib olmuşlardır. Ekserisi ise, o günlerin emr-i Nebevi ile tutulduğuna ve «كُتِبَ عَلَيْكُمْ» Ramazan orucu hakkında olduğuna ve ancak sıyam-ı Ramazan'ın ibtida muhayyeren vacib kılınıp ba'dehu «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» âyetinin nuzuliyle hıyar ve fidye neshedilerek sıyamın umumen tenciz kılındığına ve binaenaleyh «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ» mensuh olan hali hiyar-ı natık bulunduğuna hükmetmişlerdir. Bu iki kavilde, en zahir görünen nokta, ıtakanın vücub-ı muhayyer üzere istitaat mânâsiyle tefsirine bir imkân görülebilmiş olmasındadır. Fakat bu mânâ diğer cihetten, bilvücuh hilâf-ı zahirdir. Evvelâ bu mefhumda şeyh-ı fâninin vechi duhulü zahir olmaz. *Halbuki* şeyh'i fani hakkında vücub-ı fidye mücmâun aleyh gibidir. «فَمَنْ شَهِدَ» Neshinin buna şumulü bulunmadığına ittifak vardır. Saniyen, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ mücmel olmakla beraber savmim mutlak bir vücub-ı tencîzisinde zahirdir. Kezalik وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ ("...**içinizden hasta olan veya seferde bulunan ise diğer günler sayısınca...**") marîz ve müsafir olanlar hakkında yalnız sıyamı göstermiş ve ancak eda veya kazaya bir ruhsat vermiş, fidyeye mesağ bırakmamıştır. Buna karşı sahih ve mukim olan ehl-i takate fidye ile muhayyerlik iki cihetten tenakuz veya temanü' ifade eder. Zamir, fidyeye

---

Eyyam-ı biz: Her Arabî ayın 12, 13, 14, 15'inci günleri. **Şehr-i Ramazan:** Ramazan ayı. **Mesağ:** İzin, müsade, ruhsat.

irca' edilebilse idi bu mânâ, mümkün olurdu. Halbuki zamirin buna ircaı tecviz edilememiş ve bilittifak sıyama gönderilmiştir. Salisen, bunun marîz ve müsafir gibi sıyak-ı ma'zerette olduğu zahir iken hali, sıhhate hamli hilâf-ı zahirdir. Daha sonra nesih rivayetinin menşei şudur: İbn Ebi Leylâ, Muaz ibn Cebel (R.A.)'ten rivayet etmiştir ki: (A.S.) Efendimiz, Medine'ye teşrif ettiği zaman Aşura günü ve bir de her aydan üç gün oruç tutmuş idi. Sonra Allah Teâlâ, şehr-i Ramazan'ı farz kıldı «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» ı inzal buyurdu. «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ» e kadar baliğ oldu. Bunun üzerine dileyen oruç tutuyor, dileyen bir miskin it'am ediyordu. Daha sonra sahih, mukim olanların hepsine sıyam farz kılındı. Ve it'am ancak savma istitaatı olmayan çok ihtiyar kimseler hakkında sabit kaldı da Allah Teâlâ, «وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ...» âyetini inzal buyurdu." Yine İbn Ebi Leylâ rivayet etmiştir ki: "Resulullah, Medine'ye teşrif buyurduğu zaman her aydan üç gün tetavvuan ve farz olmayarak oruç tutmalarını emr etmiş idi. Sonra sıyam-ı Ramazan nazil oldu. Halbuki o zaman kavm henüz oruca alışmamış idi. Oruç, kendilerine pek şiddetli, pek güç geliyordu. Binaenaleyh tutamayan, bir miskin it'am ediyordu. Bundan sonra «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» âyeti nazil oldu. Binaenaleyh ruhsat ancak marîz ve müsafire munhasır kaldı. Hepimiz sıyama me'mur olduk." Bunlar da, bir nesh işareti vardır. Fakat bunun şeyh-ı fâniden maa'dasında olduğu evvelkinde sarihtir. Aynı zamanda bunlardan da «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ» oruç kendilerine güç gelen, yani dayanamıyanlar demektir. Ancak bu güç gelmek, dayanamamak mefhumu, hastalık, ihtiyarlık gibi bir özür ile eda ve kazaya cidden dayanamayanlara daima şamil olduğu gibi sahih ve mukim oldukları halde sırf adem-i i'tiyaddan naşi filhal dayanamayanlara veya pek çok zorlukla dayanabilenlere dahi muvakketen şamil gösterilmiştir. Buna nazaran, Cenab-ı Allah sahih, mukim olanların adem-i i'tiyaddan naşi dayanamamaları hakikî olmayıp bir vehimden ibaret bulunduğunu cüz'î bir müddet-i muvakkate içinde umuma bittecribe isbat buyurduktan sonra, «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» âyetiyle farzıyyeti ıtlakiyle tamim etmiş ve ancak marîz ve müsafir için iftar ve kazaya ruhsat vermiş, şeyh-ı fâni denilen ve hasbe'l-âde günden güne za'fa doğru giden erkek veya kadın ihtiyar ve bunlar hükmünde olan dertliler de «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ» mazmununun hakikî masadakı olarak baki kalmıştır. Binaenaleyh bunun mensuhiyetinden bahsedildiği zaman bu neshin şeyh-ı fâni ve emsalinden maadası hakkında olduğu unutulmamak ve bunun şeyh-i fâniye ne vech ile sadık olduğu da düşünülmek lâzım gelir.

4- «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ» herem reside olan şeyh-ı fâni ve şeyha-i fâniye

---

Herem reside: İyice yaşlanmış takattan düşmüş.

hakkında nazil olmuştur. Ve bunlara fidyenin neshı hakkında Ashabdan hiç bir rivayet yoktur. Bil'akis bu âyetin mensuh olmadığı sarahaten mervidir. Buharî'nin dahi rivayet ettiği vechle, İbn Abbas Hazretleri: "Bu âyet, mensuh değildir. Savme istitaatı olmayan şeyh-i kebir ve mer'e-yi kebire hakkındadır. Bunlar, her gün için bir miskin it'am ederler.", diye tasrih etmiş ve bu, Hazret-i Ali'den, İbn Ömer'den ve sair sahabeden dahi rivayet olunmuştur. "Ahkâm-ı Kur'ân"da ve Fahrüddin-i Razî'nin tefsirinde ve İbn Hümam'ın "Fethül-Kadir"inde zikr olunduğu üzere, şeyh-ı fâni hakkında bu mânâ Ashab'dan hilâf-ı rivayet edilmeyen bir icma' olmuştur. Ashab-ı Kiram'dan hadim-i nebi Hazret-i Enes dahi, yüzü mütecaviz olan ömrünün son demlerinde bununla amel eder, orucu tutamaz, miskin it'am ederdi. Hasılı bu âyetin sebeb-i nüzulü şeyh-ı fânidir ve binaenaleyh ıtakanın mentuku ıstitaat demek değil, eda ve kaza her ikisi itibariyle oruca zor dayanmak veya dayanamamaktır. Ve bu mânâ şeyh-ı fâni ve faniye gibi zayif marîz–i müzmine de şamildir. Bu ikisinde «حَرَجٌ» harec, dayanamamak zannı senede müstenid olduğundan vehim değildir. Adem-i i'tiyaddan naşi dayanamamak zannı ise, vehimdir. Eda ve kaza itibariyle ma'zeret-i daime mantukunda dahil değildir. Ve bu mânâ müttefekunaleyhtir. İşte kavl-i sahih budur. Mezheb-i Hanefî de, bunun üzerinedir. Bizim muhtarımıza göre, burada ve bilhassa bu noktada asla nesih yoktur. Şafiî Hazretleri daha tavsi ederek, gebe veya emzikli olan kadınları da kendi hesablariyle değil, evlâdlarının telefinden korkarak oruçlarını yedikleri zaman buraya idhal etmiş, fidyeye hükmüne tâbi' tutmuştur. Hanefiyyece ise bunlar, acuzelere kıyas edilemez, marîz hükmüne tâbidirler. Gerek kendileri ve gerek evladları korkusuyla iftar ederlerse, marîz gibi yalnız kaza lâzım gelir, ne keffaret, ne fidye vacib olmaz. Çünkü fidye, misl-i gayr-i ma'kuldür. Şeyh-ı fâni bu nassiyle hılâf-ı kıyas olarak sabit olduğundan makısün aleyh olmaz ve aynı zamanda çocuk hesabına fidyenin mânâsı yoktur. Zira ihtiyarlar, esasen «يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا» gibi umumat içinde hıtab-ı savme dahildir. Fakat çocuk değildir. Hülâsa: burada itaka, istitaa ve vüsü' mânâsına değil, oruca zor dayanmak, yani hem eda ve hem kaza halini nazaran ma'zeret-i daime sebebiyle dayanamamak mânâsınadır. Bunu fidyeye gücü yetmek mânâsına te'vile de imkân yoktur. Gerçi oruça zor dayanana fidyenin vücubu için fidyeye gücü yetmek şart ise de, bu şart, «يُطِيقُونَهُ»nin mânâsı değil «فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ» teklif-i malîsinin mucebi olarak sabittir. Mânâ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ الصِّيَامَ اَدَاءً وَقَضَاءً فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ اِنِ اسْتَطَاعُوهَا mealindedir. Sırf adem-i i'tiyadlarından naşi oruca dayanamayacaklarını zannedenler, farz-ı sıyamdan fidye ile kurtulamazlar. Bunlar, bir azm ile kendilerini oruca

alıştırıverdikleri halde göreceklerdir ki, çocuklar için bile mümkün olan oruça pek a'lâ tahammülleri vardır ve istikbalden me'yus olmağa hakları yoktur. Bu gün tutamadıklarını, diğer gün kazaya muktedirdirler. Bidayet-i İslâm'da bunu, Mintarafillâh isbat için sebk eden muvakkat bir tecribe devresini tekrar tekrar tecribeye kalkışmağa hak yoktur. مَنْ جَرَّبَ الْمُجَرَّبَ حَلَّتْ بِهِ النَّدَامَةُ *"Her kim tecrübe edilmiş bir şeyi tekrar tecrübeye kalkışırsa, ona pişmanlık gelir."* شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى... Ayetinin nüzulünden sonra böyle bir fikre zahib olan müslüman yoktur ve olamaz. Ancak erbab-ı ma'zeret müstesnadır. Cenab-ı Allah bunları, bir kısmı maraz ve sefer gibi ma'zereti muvakkate, bir kısmı da takatgüdaz ma'zeret-i daime eshabı olmak üzere iki sınıfa ayırmış, birine kaza, birinede fidye ruhsatını göstermiştir. Binaenaleyh ma'zeret-i sıyam, maraz-ı mühim, sefer-i baid, za'f-ı daimdir. Ve bu ma'zeretler içinde de savmim zarar vermesi maznun, marazdan maadası hilâf-ı kıyas bir müsaadedir. Ehemmiyeti olmayan ve oruçla mazarrat değil, bil'akis menfaat görecek olan marazlar, «مَرِيضًا» kelimesinin tenvininden haricdirler. Oruç, cidden muzır olan marazlar ise, esaslı bir mıkyası-ı ma'zerettir. Buna binaen hamil, irza gibi maraz hükmünde bulunan özürler maraza mülhaktır. Fakat sefer ve fidye üzerine kıyas cereyan edemez. Bunlar, emsalsiz mâzeretlerdir. İşte zor gibi görünen oruç, insanların böyle zahir-ü batın ciddi mazereti meşrualarıı gözedilerek farz kılınan ve insanlara hayatın ve insanlığın lezzetini tatdırarak onlara bir çok menafi te'min edecek ve ebedî tehlikelerden fenalıklardan koruyacak olan kadim bir feriza-i İlâhiye, bir rükn-i dinîdir.

İmdi فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا **her kim, kendi gönluyle tetavvuan her hangi bir hayır yaparsa** ve ezcümle fidye vermek lâzım geldiği halde fidyeyi miskin taamından daha fazla verirse, yahud hem fidye verir, hem oruç tutarsa فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ **bu, kendisi için daha hayırlıdır.** وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ **ve zor da olsa oruç tutmanız, sizin için fidye vermekten veya kazaya bırakmaktan hayırlıdır.** اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ **Eğer orucun faziletini bilirseniz, böyle yaparsınız, tutmamak caiz olan zamanlar da dahi tutarsınız."**

Şimdi, bu sayılı günler «اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ» hangi günlerdir?.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى

Takatgüdaz: Takatı kaldıran, gücü kuvveti eriten, mahveden. **İrza:** Süt emzirmek.

لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

Meâl-i Şerifi

185- O Şehr-i Ramazan ki, insanları irşad için hak fürkanı, hidayet delili beyyineler halinde Kur'ân onda indirildi. Onun için sizden her kim, bu ay şuhudda (yani hazarda) ise, onu oruç tutsun. Kim de hasta yahud seferde ise, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerden kaza etsin. Allah, size kolaylık irade buyuruyor, zorluk irade buyurmuyor. Hem buyuruyor ki, sayıyı ikmal eyleyesiniz de size hidayet buyurduğu vech üzere Allah'ı tekbir ile büyükleyesiniz ve gerek ki, şükredesiniz.

ŞEHR, esasında şöhretden masdar olup bir şeyi ızhar etmek mânâsınadır. «شَهَرَ السَّيْفَ» denilir ki, "kılıcı kınından çıkarıp ızhar etti" demektir. Nitekim lisanımızda da, "teşhir-i silâh" denilir. Bu mânâdan ahz ile. **Evvelâ**, semada hilâl olarak zuhur eden ay'a, **Saniyen**, bu ay'ın zuhur ve istinare ve nihayet ihtifa ve tekrar tulûu suretiyle bir devrinden ibaret olan meddet-i zemaniyeye, şehir tesmiye edilmiştir ki, yirmidokuzla otuz gün beyninde deveran eder. Müneccimîn bunu, Kamerin Şems ile iki ictimaı beyninde güzeran olan müddet diye ta'rif ederler. Lâkin bu ta'rif havassa mahsus olup umum için, şehr kelimesine muvafık olan meşhur mânâ, hilâlin iki zuhuru beynindeki müddettir. Ve mebna-yı lûgat budur. **Salisen**, hilâl nazarı itibare alınmıyarak sırf gün hisabiyle otuz günlük müddete dahi urfen şehir ıtlak olunur. Sene-i Şemsiye'nin eczasından beherine Ay, Şehr, Mah tesmiyesi de bundan me'huzdur.

Güzeran: Geçen, geçici geçme, geçiş. **Mebna:** Temel, usul, esas.

Ramazan kelimesinde, iki kavil vardır: Birincisi, Mücahidden mervi olduğu üzere, Esmaullah'dan bir isimdir. Ve şehr-i Ramazan demek «شَهْرُ اللّٰهِ» demektir. Ve bir hadîs-i Nebevî olmak üzere şöyle rivayet edilmiştir: **"Ramazan geldi, Ramazan gitti, demeyiniz. Şehr-i Ramazan geldi, Şehr-i Ramazan gitti, deyiniz. Çünkü Ramazan, Allah'ın isimlerinden bir isimdir."** (Buhari: İman-28) Maamafih Beyhakî,bu hadîse zaif demiştir.

İkincisi: Receb, Şa'ban gibi Şehr-i mahsusun ismidir.

Evvelkine göre Şehr dahil olarak, «شَهْرُ رَمَضَانَ» terkibinin mecmuu bir ism-i alemdir. İkinciye göre isim yalnız Ramazan olup, Şehr-i Ramazan âmmın hassa izafeti kabilinden bir izafet-i beyaniyedir. Tahkika göre şühur-ı Kameriye'den üçü: Şehr-i Ramazan, Şehr-i Rebiu'l-evvel, Şehr-i Rebiu'l-ahır, şehr kelimesiyle beraber ism-i âlemdir. Şu kadar ki, tahfifen şehr kelimesinin hazfolunduğu vardır. Ramazan'dan şehrin hazfi tenzihen mekruh olduğu İmam-ı Muhammed'den dahi mervi ise de, su-i iham ve iltibas olmayan mevakide takfifen sadece Ramazan demek mekruh değildir. Nitekim hadîs-i Nebevî'de dahi «مَنْ صَامَ رَمَضَانَ اِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ» (Buhari: Savm-6) buyurulmuştur. Mütebaki dokuz ay'ın isimleri **"Muharrem, Safer, Cumade'l-ûlâ, Cumade'l-âhire Receb, Şa'ban, Şevvel, Zilk'ıde, Zilhıcce"**, şehirsiz olarak ismi âlemdir. Yalnız Şehr-i Receb'in dahi Ramazan gibi olduğu da söylenmiştir.

Ramazan isminin iştikakına gelince: Bunda da dört vecih zikredilmiştir.

1- İmam-ı Halil'den naklolunduğu üzere, yaz sonunda güz mevsiminin evvelinde yağıp yer yüzünü tozdan tathir eden yağmur mânâsına «رَمَضِىّ» dan me'huzdur. Bu yağmurun yer yüzünü yıkadığı gibi Şehr-i Ramazan da, ehl-i imanı zünubdan yıkayıp kalblerini tathir ettiği için bu ism ile tesmiye edilmiştir.

2- Ekseriyet kavline göre Ramazan, «رَمَضْ» dan me'huzdur. Ramaz, Şemsin şiddeti hararetinden taşların gayet kızmasıdır ki, böyle pek kızgın yere de, «رَمْضَاءُ» denilir. Binaenaleyh Ramazan, "ramdâ"dan ihtırak mânâsına «رَمِضَ» fiilinin masdarıdır. Yani kızgın yerde yalınayak yürümekle yanmak demektir. «يُقَالُ رَمِضَتْ قَدَمُهُ اَىْ احْتَرَقَتْ مِنَ الرَّمْضَاءِ.» Evveline şehr kelimesi muzaf kılınarak, "Şehr-i Ramazan", bu Şehr-i mübareke ismihas yapılmıştır. Çünkü bu ayda açlık, susuzluk hararetinden ıstırap çekilir. Veyahud hararet-i sıyam ile günahlar yakılır. Bir de deniliyor ki, Arablar, ayların isimlerini lûgat-i kadimelerinden

---

İham: Vehimlendirmek. **Mütebaki:** Geri kalan. **Zünub:** Günahlar, kabahatlar, suçlar.

tahvil ettikleri zaman, her ay'ı tesadüf ettiği mevsime göre tesmiye etmişlerdi. Lûgat-i kadimede, «نَاتِقْ» ismiyle yadedilen bu ay da, o sene şiddetli bir sıcağa tesadüf ettiğinden buna "şehr-i Ramazan" namını verdiler.

3- Ezherî'den naklolunan kavîldir ki; Ramazan, «رَمَضْتُ النَّصْلَ رَمْضًا» fiilinden me'huzdur ki, kılıcın namlısını veya ok demirini inceltip keskinletmek için yalabık iki taş arasına koyup döğmektir. Bu Şehre, bu ismin verilmesi de Arablar'ın bu ayda silâhlarını bileyip hazırladıklarından dolayıdır.

4- Ramazan isminin, Esma-i Hüsna'dan olduğu sahih ise; Şehr-i Ramazan bizzat bununla tesmiye edilmiş ve bunda bilhassa rahmet-i İlâhiye ile günahların ihtirakı nazar-ı mülâhazaya alınmıştır. Ve bu mânâ ile oruç şehri, Allah şehri olmuştur. Hasılı Ramazan'ın mânâ-yı lûgavîsinde temizlik, ihtirak, keskinlik mânâları bulunduğu gibi i'tibar-ı dinîsinde ihtirak-ı zünub ve izafet-i İlâhiye mânâları âmil olmuştur. Bir hadîs-i Nebevî'de: **"Evveli rahmet, evsatı mağfiret, ahırı ateşten azadlık"** (Et-Tergib ve't-Terhîb: 2/94-95), diye tavsıf olunan şehr-i Ramazan'ın en mübarek bir gecesi nüzul-i Kur'ân'a da mebde' olmuştur. Bu ayette de bilhassa bu vasf ile tavsıf buyurulmuştur.

EL-KURÂN: Peygamberimiz Muhammed Mustafa (S.A.V.) suret-i mahsusada inzal olunup bize tevatüren nakledilen Kelâmullah'ın ismidir ki, mushafların deffeteyni beyninde mektubdur. Bu isimde, iki kıraat vardır. İbn Kesir kıraatında, vakıf ve vasılda ve Hamza kıraatında yalnız vasılda hemzesiz olarak mütebaki kıraatlarda hemze ile okunur. Hemzelisi kıraattan hemzesizi "karn" maddesindendir. Hemze ile «قِرَاءَةً» yani tilâvetle okunan, hemzesizi de ecza' ve mazmunu yekdiğerine mukarin ve biribirini musaddık ve mütenasık demektir. İmam-ı Şafiî Hazretleri, bunun hemzesiz olarak, Tevrat, İncil gibi bilâ iştikak ism-i Kitabullah olduğunu söylemiştir.

Katade ve Atâ, bâlâdaki «اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ» ın Ramazan olmayıp savm-i evvel, yani her aydan üç gün veya bunlarla beraber yevm-i "Âşura"dan ibaret bulunduğuna zahib olmuş ve bunun ibtida tetavvu badehu farz, veyahud ibtida farz kılınmış olmasında ihtilâf eylemekle beraber bil'ahare bu ayetle savm-i Ramazan farz kılınarak, makablinin tamamen neshedilmiş olduğunda ittifak etmişlerdi. Hazret-i Muâz'ın kavli de, bu olduğu söylenmiştir. Bunlara göre sıyam-ı Ramaza'nın delil-i farziyyeti, «يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» değil, «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى ، فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» emr-i İlâhî'si olmuş olur. Lâkin Cumhura göre savm-ı evvel, sünnet ile sabit olmuş ve Ramazan orucunun farzıyyeti ber-

İhtirak: Yanma, tutuşma, yanıp kül olma.

vechi bâlâ, «كُتِبَ عَلَيْكُمْ» ayetiyle başlamıştır. Ve «اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ» dan murad, Ramazan'dır. «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى» bunu beyandır.

O halde mânâ:

Size sıyamı farz kılınan eyyam-ı ma'dude, شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى **O mübarek Şehr-i Ramazan'dır ki,** اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ **âyetleri fürkan ve hidayetten ibaret beyyinat, mecmuu bütün insanlara aynı hidayet olarak Kur'ân, bu ayda inzal olundu.**

İNZAL, def'aten, **TENZİL** de, tedricen indirmek demektir. Kur'ân, yirmi üç senede tedricen tenzil buyurulmuş olduğu halde burada, Şehr-i Ramazan'da inzalinin beyan buyurulması şayan-i dikkattir. **Bunda üç mânâ vardır. Birincisi,** ekser müfessirînin rivayat-ı varidesine göre Kur'ân, Şehr-i Ramazan'ın Kadir gecesi denilen bir leyle-i mübarekesinde Sema-i Dünyaya, Beyt-i ma'mure def'aten inzal, ba'dehu yirmi üç senede tedricen, parça parça arza tenzil buyurulmuştur. Demek ki, hakikat-i Kur'âniye, arza nüzulinden evvel âlem-i kevnde ve arza en yakın olan semada bir Ramazan gecesi toptan tecelli etmiş ve Yeryüzüne nüzulü onu takib eylemiştir. **İkincisi,** Kur'ân, bu ayda inzal olunmağa başladı demektir. Zikr-i kül ve irade-i cüz kabilinden mecaz olmakla beraber Muhammed ibn İshak'tan mervi ve maamafih zahir gibidir. Bu surette Gar-ı Hıra'da اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ (*"Rabb'ın adıla oku......"* Alak-96/1) âyetinin nüzulü Ramazan-ı Şerif'in Kadir gecesine müsadif olmuştur. Gar-ı Hıra, hararet-i Ramazan, tazyik-ı leyl pek büyük bir inkişaf-ı lâhutînin meb'de-i olmuş ve bundan itibaren kadr-i giran kıymet-i Muhammedî âyat-ı beyyinat ve mu'cizat-ı vaziha-i hak ile bütün mevcudata ızhar ve i'lân buyurulmuştur ki, bunda:

"Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat"

diyecek ehl-i gama يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (*"Ey o bütün iman edenler, sabr-ü sebat ile yardım isteyin, şübhe yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir."* Bakara-2/153) mazmunu üzere ne büyük bir tebşir vardır... Bu suretle ehl-i dile, huzur-i İlâhî'de kanlı göz yaşları döktüren nice leyal-i ıstıbarın pek büyük beşaretlere, saadetlere mebde' olduğu vakidir. Ne hikmet-i Subhaniye'dir ki, envar-ı saadet, gündüzlerin nasıye-i tâbnakinden ziyade, gecelerin sima-yı hazininden doğar. Çok gülenler, ağlamağa namzed olurken, ağlıyanlar, hele hak yolunda ağlıyanlar gülmeğe istihkak kazanırlar. **Üçüncüsü,** «اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» hakkında bu vechle Kur'ân inzal edilmiş bulunan

Ehl-i dil: Kalbi uyanık, basiretli, gönül ehli. **Istıbar:** Sabretmek. **Nasiye:** Çehrenin gösterişi. **Tabnak:** Parlak, ışıklı.

Şehr-i Ramazan demektir. Filhakika Kur'ân-ı Azimü'ş-şan'da bu mübarek aydan başka bilhassa medh-i celil-i İlâhîye mazhar olarak ismi tasrih edilmiş bir ay yoktur. İşte Şehr-i Ramazan, böyle mübarek bir aydır. Ve bunun için sıyamın farzıyyeti de bu aya tahsis edilmiştir. Zikri sebkeden eyyam-ı ma'dude ve mahdude, işte bunun günleridir.

Binaenaleyh فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ **siz mü'minlerden her kim, bu mübarek ayda şahid ve hazır veya bu mübarek aya şahid olursa bunda oruç tutsun.** «شُهُودٌ» esasen gıyab mukabil-i huzur demektir ki, şehadet ve müşahede de bu huzur cümlesindendir. Şehir, müddeti zemaniye olarak bunun mef'ulü fihi veya mef'ulü bihi olmak muhtemildir. Evvelkine göre bu ayda, bilfiil hazır olan, yani vatanında mukim olup müsafir olmayan demektir. İkincisi de, şehr'i huzur-ı ilmî ile müşahede eden demek olur. Zaman ise, müşahede olunamıyacağından buna şuhud, huzur-ı aklî demek olan ilmi yakîn veyahud hilâlin şuhudu mânâlarından birini ifade eder. Bu da, iki mânâya muhtemildir. Birisi, "her kim görürse tutsun" demektir. Bunda görmeyenler, meskûtün anhdir. Diğeri de, her hangi biriniz hilâle şehadet ederse her biriniz tutsun" demektir. Bunda da, şuhud ve şahadet, esbab-ı ilm olarak sabit ve mu'teber bir şahid ile de Ramazan tutulabilmek caiz olur. Binaenaleyh «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ» şu mânâlara muhtemildir.

1- Sizden her kim, Ramazan'da mukim ise onu tutsun.

2- Sizden her kim, Razaman'ı yakînen bilirse onu tutsun.

3- Sizden her kim, Ramazan'ın hilâlını görürse onu tutsun.

Birinci ve ikinci mânâya göre Şehir, hakikatiyle külle masruf olursa vücub tamamında teveccüh edeceğinden Ramazan'da oruç tutmak mümkün olmaz. Halbuki farz olan, budur. Binaenaleyh şuhud-ı Şehr, Şuhud-i cüz-i Şehir mânâsınadır. Bu iki mânâya göre esbab-ı ilim, meskûtün anhdir. İkinci ve üçüncüde, gelecek müsafir fıkrası muhassıs, evvelkinde adîldir. Fahrüddin-i Razî, der ki: "Vahidî ve Sahib-i Keşşaf gibi ekser muhakkıkîn, birinci mânâya zahib olmuşlardır. Lâkin benim indimde ikinci evlâdır. Zira haziften salimdir." İlah... Hulâsa burada şuhud-ı hilâl mânâsı zarurî değildir. O halde esbab-ı ilim meskûtün anihtir. Bunu, taharri etmek lâzım gelecektir:

Bu mes'elede esbab-ı ilim için ictihada mesağ var mıdır? Şuhud, hazar ile veya huzur-ı aklî demek olan ilm-i yakîn ile müfesser olduğu takdirde ba'de't-

---

Sebk: Öne geçme, vaki olma. **Gıyab:** Görünmemek, göz önünde olmamak.

taharri bu babda başkaca bir nas yoksa, esbab-ı ilim hakkında ictihada mesağ olmak lâzım gelir. Bunun için bazıları başka nas yok zanniyle hesabat-ı nücumiye ile dahi amel olunabileceğine kail olmuşlardır. Lâkin Cümhur-ı Eslâfa göre başkaca nas mevcud olduğundan bu mes'ele mevrid-i ictihad değildir. Zira bu âyet, bu tefsire göre sakit ise de, bu babda Kitab ve Sünnet'ten müteaddid naslar vardır. Evvelâ Kitab'dan, يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ (*"Sana hilâllerden soruyorlar, onlar da, insanlara vakit ölçüleridir..."* Bakara-2/189) âyeti gelecektir. Bu, bize kat'iyyen gösterir ki, şer'an vakti ta'yin eden delil, hilâldır. Hilâl ise, göreceğimiz vechiyle mer'inin ismidir. Bundan başka hilâlin nasıl bilineceğini ehadis-i şerife göstermiştir.

1- الشَّهْرُ تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْهُ وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ **Ay yirmidokuz, görmedikçe tutmayın ve görmedikçe iftar etmeyin. Eğer üzeriniz bulutlanırsa mikdarını hesab ediniz".** (Buhari: Savm-11) Acaba bu mikdar-ı hesab ne demektir? Bunu da, şu hadîsler göstermiştir:

2- لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوُا الْهِلَالَ فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا ثَلَاثِينَ **Hilâli görünciye kadar oruç tutmayın. Üzeriniz bulutlanırsa otuzu mikdar yapınız."** (Buhari: Savm 11)

3- صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ مَنْظَرِهِ سَحَابٌ أَوْ قَتَرَةٌ فَعُدُّوا ثَلَاثِينَ **Rü'yeti için tutunuz ve rü'yeti için bozunuz. Eğer sizinle manzara-i hilâl arasına bir bulut veya pus haylulet ederse otuzu sayınız."** (Feyzü'l-Kadir: 4-5066))

4- صُومُوا رَمَضَانَ لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ حَالَ بَيْنَكُمْ غَمَامَةٌ أَوْ ضَبَابَةٌ فَأَكْمِلُوا عِدَّةَ شَهْرِ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ وَلَا تَسْتَقْبِلُوا رَمَضَانَ بِصَوْمِ يَوْمٍ مِنْ شَعْبَانَ **Ramazan'ı rü'yeti sebebiyle tutunuz. Eğer aranıza bir bûlut veya sis girerse şehr-i Şa'ban'ın adedini otuza ikmal ediniz ve Ramazan'ı Şa'bandan bir gün oruçuyla karşılamayınız."** (Ebu Davud: Savm: 7)

5- ... الشَّهْرُ هَكَذَا وَهَكَذَا الخ **Yani ay kâh otuz ve kân yirmi dokuz olur. Görürseniz tutunuz, görürseniz bozunuz, eğer bulutlu olursa otuza sayınız."** (Buhari: Savm-11)

İşte bunlar ve emsali ehadis-i sahîha, يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ (*"Sana hilallerden soruyorlar onlara da: insanlara vakit ölçüleridir....."* Bakara-2/189) âyetine mutabık olarak فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ (*"Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun."*) deki şuhud-ı Şehrin esbab-ı mu'tebere-i şer'iyesini beyan eylemişlerdir. Binaenaleyh meselede ictihada mesağ yoktur. Bu nusus gösteriyor ki, şer'an bir hilâlden i'tibaren Şehrin mikyas-ı aslîsi otuz gündür. Otuzun tamam olduğu ma'lûm olunca başkaca hiç bir delile ihtiyac yoktur. Fa-

---

Mevrid: Varılan yer, cadde, yol. **Pus:** Hafif sis. **Haylulet:** Yolu kapama, araya girme.

kat şehir bazan yirmidokuz da olur. O zaman delile ihtiyac vardır. Bu delil, rü'yet-i hilâldir, yani ilm-i istidlâlî değil, ilm-i şuhudîdir. İlm-i şuhudî mümkün olan mevakide ehlinden buna müstenid olan şehadetin de suret-i umumiyede mu'teber bir beyyine olduğunda şübhe yoktur. İstıkra-i nususa nazaran sema-ı şehadet ile amel, ilm-i şuhudî ile ameldir. Bundan başka «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ، مَنْ ، فَلْيَصُمْهُ» ile **hıtab-ı savm, hıtab-ı âmmdır.** Ve bu gibi ahkâm-ı şer'iye ve hukuk-ı ilâhiye'de vahid üzere hüküm, cemaat üzere hükümdür. حُكْمِي عَلَى الْوَاحِدِ حُكْمِي عَلَى الْجَمَاعَةِ (*"Bir kişi üzeri hüküm, cemaat üzerine hükümdür."* Keşfü'l-Hafâ: 1-436 (1161) Bunun için her hangi bir mü'min üzerine şuhud-ı hilâl ile savmın vacib olduğu sabit olunca, biddelâle diğerlerine de vacib olur. Bu vücub ve sübut ise, ancak o mü'minin şuhud ve şahadatiyle olur. Bu şehadet, ferdî surette ise, vücub yalnız işidenlere sirayet eder. Yok eğer içtimaî surette ve bir mahkeme huzurunda sabit ise, o zaman da umûma sirayet eder. O halde şuhuddan şehadete nakli kelâm edelim. Savm, مَحْضُ حَقِّ اللّٰهِ **"Sırf Allah hakkı" iftar ve bayram hakkı abiddir.** Ve usul-i şer'iyeye nazaran hukuk-ı ibad taalluk eden hususatta âmel lâakal iki şahidi adile mütevakkıfdır. Fakat hukuk-ı ibad taalluk etmeyen ve yalnız hakk-ı ilâhî olup diyanet-i mahza kabilinden bulunan hususatta bir şahid-i âdilin haber-i vahidi ile dahi amel caizdir. Binaenaleyh Bayram için şehadet-i vahide aslâ kâfi gelmez ise de, Ramazan için bunun cevaz ifade edebilmesi mümkündür. Ancak bunun zahiri hal ile tekzib olunamaması da şarttır. Zahiri halin tekzib edebileceği habere, haber-i sahih nazariyle bakılamaz. Binaenaleyh eimme-i Hanefiye, bil'ittifak demişlerdir ki: Semada bir illet bulunduğu, yani heva açık olmadığı zaman Şavval ve Zilhicce için lâ'akal iki âdilin, Ramazan için yalnız âdil bir adamın dahi şahadeti kabul edilebilirse de, Semada illet bulunmadığı zamanlar ihbarları ilim ifade edecek bir cemaat-i kesirenin şehadeti lâzımdır. Ma'adası kabul edilmez. **Zira ayın yirmidokuzuncu günü taharri-i hilâl umum mü'minlere farzdır.** Binaenaleyh bunu bir çok insanlar lâyıkiyle arayıp gözettiği ve semada bir mani' de bulunmadığı halde bir kaç kimsenin görüp de diğerlerinin gözleri sağlam ve mani'dan azade bulunmakla beraber görmemiş olmaları âdeten mümkün olmaz. Binaeanaleyh bu zahiri hal, gördük diyerek bir kaç kişinin şehadetini tekzib eder. Bunların galatına veya bir hayal görüp hilâl sandığına veya imkân-ı aklîsine binaen yalan söylemiş olduklarına ihtimal verilir. "Ahkâm-ı Kur'ân"da der ki: "Bu bir asl-ı sahihdir. Akıllar, sıhhatine hükm eyler ve emr-i şeriatın meb'nası da bunun üzerinedir. Bunda hatâ, büyük zarara bâis olur. Bu yüzden halka şübheler ilka

---

İstîkra: Etraflı bilgi edinmek, umumî araştırmak. **Nusus:** Naslar.

ederek dinlerini teşviş edebilirler. Bunun için eimme-i Hanefiye, ahkâm-ı şer'iye'den umum nasın bilmeğe muhtac bulunduğu hususatın tarik-ı subutu istifaze ve mucibi ilm olan haberler olabileceğine ve bu gibileri ahbar-ı âhad ile isbat caiz olmadığına kail olmuşlardır. Fakat semada illet bulunduğu zaman böyle zahiri halin tekzibi olamıyacağından **Hakkullah olan Ramazan'da bir, hukuk-ı ibad olan bayramlarda iki âdilin şehadetini tekzib etmeğe de hak yoktur.** Bundan şu da anlaşılır ki, zahiri halin tekzibi, mü'minlerin ifa-yı feriza için fevc fevc taharri-i hilâle çıktıkları zamandır. Yoksa bu vazife, mühmel bırakılır da taharri tek tük bir kaç kişiye kalırsa semada illet bulunmadığı halde ifa-yı vazife etmeyenlerin, edenleri tekzibe hakları kalmaz. Zahir-i hal, o bir kaç kişiyi mükezzib olmaz. Müteahhırîn bu derkeye düştükleri için cemm-i gafir şartından sarf-ı nazar ederek diğer mezhebler de olduğu gibi ale'l-ıtlak iki şahid-i âdil ile iktifaya lüzum hissetmişlerdi. Hasılı savm, umuma farz-ı ayn olduğu için şer'an şehrin sebeb-i subutuda umum için mümkün olan şuhud-ı hilâle, olmadığı halde otuz mikyasına rabtedilmiştir. Binaenaleyh ayın yirmidokuzunda taharri-i hilâlde, umuma lâ'akal farz-ı kifaye olarak farzdır.

Hesabat-ı nücumiyeye gelince: Evvelâ, bu hesab üzere ay suret-i umumiyede ne yirmidokuz, ne de otuzdur. İki ictima veya iki hilâl beynindeki şehr-i nücumî yirmi dokuzla otuz arasında daima kesirlidir. Vasatîsi ise, yirmidokuz buçuk gün eder. Halbuki savm, sabit olmak için gün mi'yarına merbuttur. Binaenaleyh hesab-e nücumî esası mi'yardan haricdir. **Saniyen,** hesab-ı nücumî ile idrak-i hilâl, ilm-i şuhudî değil ilm-i istidlâlîdir. Binaenaleyh istidlâl mevkilerinde şer'an dahi mu'teber olsa da, şuhud mevkiinde olmaz. **Salisen,** bu ilm-i istidlâlî, ehl-i fen olan havassa mahsustur. Bu esas ittihaz edildiği takdirde avam taklide cebredilmiş ve feriza-i savmiyelerini eda için ibadetinde behemehal havassın vasatatına mecbur kılınmış ve ilm-i şuhudî zevkinden mahrum edilmiş olur. Böyle olmamak için hilâl hisabını anlıyacak kadar İlmî nücum tahsili dahi müslümanların hepsine farz-ı ayin kılınmak lâzım gelir ki, bu da, umumî olan Din-i İslâm'ın yüsr-i esasına muhalif bir teklif olur. **Rabian,** ictima-ı neyyireyn umur-ı hafiye ve izafiyedendir. Bunun delil-i zahirîsi, şuhud-i hilâldir. Şer'an umur-ı hafiyede bir şeyin delili, o şey makamına ikame olunacağından şuhuda itibar, zarurî olmak lâzım gelir. Halbuki hesab esas ittihaz olunduğu takdirde itibar, hilâlin zuhuruna değil, ictimaın vuku ve hıtamına olmak lâzım gelir. Binae-

---

Taharri: Aramak, araştırmak. **Derke:** Her şeyin dibi, en aşağı kat, anlamak. **Gafir:** Çok fazla, sayısız, kalabalık. **Neyyireyn:** Güneş ve ay. **İctima-ı neyyireyn:** Güneş ile ay'ın bir istiva üzerine gelmeleri.

naleyh hesab nokta-i nazarından rü'yet-i hilâl i'tibarının, ne fennen, ne şer'an bir mânâsı olmaz. Bu gibi hikmetlere mebni hesab-ı nücuma itibar hakkında bir nas varid olmamıştır. Bu da, fennin ale'l-ıtlak kıymetsizliğinden değil, belki mevzu-ı sıyam nokta-i nazarından umumî olamayacağı içindir. İlm-i nücum tahsıli, herkese farz kılınacak ibtidaî tahsillerden olamayacağı için buna mukabil senenin bazı mukaddes günlerinde müslümanlara taharri-i hilâli teshil edecek rasadhâneler yaparak herkesin bu zevkleri tatması için teşvikatta bulunmak elbette daha güzeldir. Görülüyor ki, mu'teber olan haber, ilm-i şuhudîyi nakil demek olan ve zahiren tekzib edilemeyecek olan şehadet-i adildir. Yoksa hiç kimse şübhe etmez ki, para için din ve vicdanını satıp yalan yere şehadet edebilecek bir kaç fasıkın ihbarına itimad etmekten ise, hesab ile amel etmek evlâdır. Ve Peygamberimiz, Şa'ban'ın son günü oruç ile Ramazan karşılamayı da nehiy buyurduğu için, Şa'ban olduğu malûm bulunan bir günde, yalan bir haber ile oruç tutmak veya Ramazan olan bir günde, yalan bir haber ile Bayram yapmak da günah olacağından bu babda ihtiyat da lâzımdır. Binaenaleyh cemm-i gafirin şehadeti bulunmadığı zaman dinlenecek şahidler hakkında hesab-ı nücumîyi, zahiri hal gibi mu'teber tutmak zamanımızın haline muvafık olacaktır ve müslüman olanlar her halde hilâli taharri etmek ferizasını unutmamalıdırlar.

Hulâsa, savmin sebeb-i vücub-i şuhud-ı şehir, daha doğrusu şuhud-ı cüz-i şehirdir. Yirmi dokuzda rü'yet-i hilâl ile, bu olmadığı takdirde tekmil-i selâsîn ile hal-i hazarda Şehr-i Ramazan'a girmiş olan her mü'min-i mükellefe bu ayda oruç tutmak farzdır. وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا **Ve her kim, mühimce hasta** اَوْ عَلٰى سَفَرٍ **yahud bir sefer üzerinde ise,** فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ **bunların orucu da, Ramazan'dan başka günlerden sayısıncadır.** Yani bunlara Ramazan'da ruhsat vardır. Tutmayabilirler ve tutmazlarsa diğer günlerde adedi adedine kaza etmeye borçludurlar. Kaza ettikleri takdirde, âsim olmazlar. Fakat mukim ve sahih olanlara bu ruhsat yoktur. Onlar, kazaya bırakırsa, farzı terketmekle âsim olurlar. Ve amden nakzettikleri takdirde, kazadan başka keffaret de lâzım gelir. İşte yazılmış olan sıyamın eyyam-ı ma'dubesi Şehr-i Ramazan ile beyan ve farzıyyeti tencîzen te'kid olunduktan sonra ma'zeretlerin itibardan sukut tevehhüm olunmamak için maraz ve sefer ma'zeret ve ruhsatları da tekrar zikredilmiştir. Bu tekrar dolayısiyle bâlâdaki âyetlerin savm-i Ramazan hakkında olmadığı ve olsa bile ibtidai hale aid olan vücub-ı muhayyer hakkında olup bu tenciz ile mensuh bulundukları ve binaenaleyh وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ **"Onda dayanıp**

Amden: Kasten, bile bile, istiyerek. **Tenciz:** Sona erdirmek, sonuçlandırmak.

anlara fidye gerekir." fıkrasının tekrar edilmediği cihetle külliyyen mensuh olduğu itaka-yı istitaat ile tefsir eden bir çok müfessirîn tarafından dermiyan edilmiştir. Lâkin burada itakanın mânâsı tatvik olup bunun mensuh olmadığı ve lâakal şeyh-ı fâni ve marîz-ı me'yus haklarında mensuh olmadığı sabit ve Şafiîye göre hamil ve mürzıaya dahi şamil ve hatta şeyh-ı fâniye fidyeyi vacib görmiyen İmam Malike göre bu nas, kaza borcu olup da muktedir iken senesi zarfında kaza etmiyenler hakkında sabit olduğu yukarıda izah edilmiş idi. Burada tekrar edilmemesi mensuhiyetinden değil, edaya mahsus muvakkat ma'zeret olan maraz ve seferin zikriyle eda ve kazaya şamil daimî ma'zeret olan za'f-ı takatın evleviyyetle subutu anlaşılmasına meb'nidir. Ve bu noktayı şu da te'yid eder: يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ **Allah, böyle orucu farz kılmakla sizi zora, sıkıntıya giriftar etmek istemez, bil'akis size kolaylık vermek ister.** Maraz ve seferde savm ise, bazan usret olabilir. Bunun yüsrü de iftara ruhsattır. Buna binaen mucib-i zarar ve harec olacak ma'zeretler hakkında ruhsatlar vermiştir. Bu hikmete mebnidir ki, oruca niyyet edip de oruçlu olduğunu unutarak yeyip içen veya muamele-i zevciye yapan nasînin orucu bozulmayacağı hadîs-i Nebevî'de beyan buyurulmuş ve bun. Zıyafetullah ıtlak edilmiştir. Yine bu yüsür esasına mebn-i ateh, cünun gibi mevanı-i teklif bulunmayan ve az çok hıtab-ı âmm ile mükellefîn miyanında dahil bulunan aklı başında ve fakat eda olsun kaza olsun oruca zor dayanabilecek oruç bütün takatını tüketip zarar verecek olan ve hasbe'l-ade günden güne yıprayıp fenaya doğru giden pek ihtiyar erkekler ve kadınlar, kezalik genç olduğu halde ifakatı ümidsiz bir maraz-ı müzminden dolayı ıhtiyarlar gibi takatsız bulunan zaifler hakkında da, kudret-i maliyeleri bulunmak şartiyle bâlâdaki fidye ruhsatı, evleviyyetle sabittir. Çünkü bunlar için kaza dahi bir usret olacağından yüsür, fidye suretindedir. Hasılı Cenab-ı Allah, zor gibi görünen orucu farz kılmakla esasen mü'min kullarını mücadele-i hayatta usretten kurtarıp yüsr-ü suhulete mazhar kılmağı irade buyurmuştur. Oruçla kolay kolay mücahede-i nefse alışılacak, lüzumunda sabır yolları öğrenilecek, metaib-i hayat yenilecek, saadet-i uhreviyeye erişilecektir. Fakat böyle usretleri, yüsre tebdil edecek olan oruç, maraz ve sefer ve ihtiyarlık gibi bazı ahvalde yüsr olmaz da usr olabilir. İşte o zaman da kaza veya fidye yüsür ve ruhsat-ı meşru' kılınmıştır. Hattâ Zahiriyye, bu âyetlerin zahrine bakarak seferde kasr-ı salât gibi seferde iftar-ı savmın vücubuna bile kail olmuşlar.

Usret: Zorluk, güçlük, darlık, sıkıntı. **Yusr:** Kolaylık, genişlik. **Harec:** Darlık, zorluk, sıkıntı. **Mebni:** ....den dolayı. **Ateh:** Bunama, bunaklık. **Cünun:** Delilik, cinnet. **Mevani:** Maniler, engeller. **Metaib:** Yorgunluk, meşakkatler, eziyet verecek şeyler.

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

2

DİZGİ
Türkçe
Ölçü Dizgi

Arapça
DizgiEvi

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ (DEVAMI)

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

NİSÂ SÛRESİ

Bakara Sûresi'nin Devamı

"Müsafir olana başka günlerde oruç tutmak farzdır," demişler. لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ (**"Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir."** Buhari: Savm-36) Hadîsiyle de istidlâl eylemişlerdir. Ebu Hureyre (R.A.) dahi buna binaen, *"Seferde saim olana, yine kaza lâzım gelir."*, demiştir. Lâkin bundan ma'ada bütün sahabe ve Tabiîn ve Fukaha' seferde savmın namaz gibi olmayıp caiz olduğunda ve tutarsa kaza lâzım gelmeyeceğinde müttefiktirler. Bu babda Ebu Hureyre, şazdır. Çünkü (A.S.) Efendimizin, seferde oruç tutuğu haber-i müstefîz ile sabittir. Ebu Said-i Hudrî, Enes ibn Malik, Cabir ibn Abdillah, Ebü Derda Seleme ibn Muhabbık ve ibn Abbas (R.A.), seferde sıyam-ı Nebevî'yi rivayet eylemişlerdir. Bundan başka Hamza ibn Amri el-Estemî (R.A.) Resullallah'a: "Ben seferde oruç tutarım.", dediği zaman Risaletmeâb Efendimizin: إِنْ شِئْتَ فَصُمْ وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ "Dilersen tut, dilersen ye." (Buhari: Savm 33), buyurduğu da sabittir. Müşarünileyh Hamza ve Urve ibn Zübeyr ve Ebu Meravih, sefer ve hazarda savm-ı dehr tutarlardı. Bu âyetlerde ise, marîz ve müsafire iftarın vücubuna delâlet yoktur. Binaenaleyh لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ (*"Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir."* Buhari: Savm 36) hadîsi de, bazı ahval-i mahsusaya maksurdur. Nitekim feth-i Mekke senesi Peygamber'le beraber Eshab, Ramazan'da oruç tutmuşlardı. Sonra Resulullah: **"Düşmanınıza yaklıştınız, fıtır sizin için daha kuvvetlidir. Binaenaleyh iftar ediniz."**(Buhari: Savm-34), buyurdu. Ebu Said-i Hudrî: "Vallahi ben, bu emirden evvel görüyordum ki, Resulullah ile beraber tutuyordum.", demiştir. Bu sefer, Ramazan'ın onu geçtikten sonra vaki olmuş ve iftar emri: "Usfan" ile "Emec" arasında "Kedid" nam mahalde verilmiştir. Demek ki, «لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ» hadîsi, bu gibi esbab-ı mahsusaya maksurdur. Binaenaleyh seferde oruç memnu değil, belki. وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* ıtlakiyle efdaldir bile. Hazret-i Enes de: "Biz, «وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ» âyeti nazil olduğu vakit seferlerimizde ac acına gider ve konduğumuz zaman da karnımız doymazdı. Fakat bu gün tok olarak gidiyoruz ve tok olarak konuyoruz.", demiş ve uşağına seferde orucu emretmişti. Cenab-ı Allah'ın bu ruhsatı, teysir içindir. Seferdeki salât gibi azîmet mânâsında değildir. Merîz için iftarın vacib olmadığı müttefakun aleyh iken, Zahiriyye'nin seferde iftar-ı vacib addetmesi doğru olamaz. Zaman olur ki, merîz ve müsafir için vaktinde herkesle beraber edaen tutmak, bilâhare yalnız kazaen tutmaktan daha usretli olabilir. Bu da, irade-i yüsre muhalif olur.

Savm-ı dehr: Aralıksız bir yıl tutulan oruç. Bu oruca bayram günleride dahil edilir.

Hasılı Allah, yüsr ister. Bir de **وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ şehrin aded-i eyyamına göre edaen veya kazaen savmın adedini ikmal eylemenizi,** Asım'dan Ebu Bekir Şu'be rivayeti ve Ya'kub kıraatında kâfın fethi ve mimin teşdidiyle «وَلِتُكَمِّلُوا الْعِدَّةَ» okunduğuna nazaran adedi tekmil etmenizi «وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ» **Ve size hidayet etmesine veya hidayet ettiğine hamdederek Allah'a tekbir ve ta'zıminizi وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ve sizin gibi mü'minlerden me'mul olan şükrünüzü ister.** Bu rabta göre, «يُرِيدُ لِتُكْمِلُوا ، وَلِتُكْمِلُوا» demektir ki, "lâm" lar ta'lil olmayıp, يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ (*"Sizi temizlemek ister."* Maide-5/6), يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا (*"Söndürmek istiyorlar."* Saff-61/8) âyetlerindeki "lâm" lar gibidir. Fakat "lâm" ları ta'lile hamlederek *"Allah bütün bunları böyle meşru kıldı."* âyetin nihayetinde «شَرَعَ ذٰلِكَ» takdir-i dakik bir leffe-i latîfi tazammun etmekle daha beliğ olduğunu Sahib-i Keşşaf beyan eder. Bu surette mânâ: "Allah yüsr ister, usr istemez ve adedi ikmal eylemeniz için ve Allah'ın size hidayetine hamdederek kendini tekbir ve ta'zım etmeniz için, ve bir de şükredesiniz diyedir ki Cenab-ı Allah, bütün bunları böyle teşri eyledi.". Yani şahide savm-i şehri, merîz ve müsafire ibaha-i iftarı ve iftar ettikleri takdirde ayni adede riayetle kazayı meşru eyledi. İkmal-i aded, müraatı adedin, tekbir, ta'lim eylediği keyfiyyeti kaza ve uhde-i fıtırdan hurucun, şükür de terhıs-ü teysirin ılleti olur. Her iki mânâca Ramazan orucunun aded-i eyyam ile kâmilen tutulması ve Bayram ayı görülmedikçe otuzun tekmil edilmesi matlûb-ı ilâhîdir. Kazada müraat-ı adedin matlûb olması edada ikmal-i adedin mutlûb olmasına müterettib ve kazanın sebeb-i vücubu, edanın sebeb-i vücubunda ibaret bulunmasından münbaistir. Aded, her günün kendi orucuna sebeb ve mi'yar olduğunu gösterir. O halde, şuhud-ı şehir sebeb-i icmali olmakla beraber sebeb-i tafsili eyyamdır ve bunun için oruç evve'l-emirde eyyam-ı ma'dude olmak üzere farz kılınmış ve Şehir, bunun beyanı olmuştur. «وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ» Şehri, aded-i eyyame rabtetmiştir. Binaenaleyh Ramazan'da bir kaç oruç yeyen kimsenin, bütün şehri kaza etmesi lâzım gelmez. Bâlâda «اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ» nihayette «وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ» denilmeyip de sade «وَلِتُكْمِلُوا الشَّهْرَ» denilse idi, böyle olmak lâzım gelirdi ve hattâ gecesiyle gündüziyle bütün ayın bir oruç olması iktıza ederdi. Demek ki, Ramazan'ın içinde tahavvül-i teklif mu'teberdir. Ortasında baliğ olanlar mükellef olduğu gibi şerait-i teklifi zayi edenlerden de sakıt olur. Kezalik Ramazan, bidayetinde mukim olan kimse Ramazan içinde sefere çıkarsa yine ruhsata mazhardır. Ancak oruçlu olarak çıktığı günü, bu ruhsata mazhardır. Ancak oruçlu olarak çıktığı günü, bu ruhsata dahil olmaz. Zira

---

Müraat: Riayet, saygı göstermek, riayet etmek.

«اَوْ عَلٰى سَفَرٍ» buyurulmuştur. Aded de, gün üzere mürettebdir. Sebeb-i vücub, yalnız evvelinden şuhud-ı şehr olsa idi bunlar, caiz olmazdı. Maamafih evvelinden tamamına bir niyyet ile de oruç sahih olabilir. Çünkü şuhud-ı şehir bir sebeb-i icmalidir.

ALLAH'I TEKBİR: Esasen Allah'a ta'zim demektir ki, üç mânâ ile olur: Akd-i kalb, kavl, amel.

Akd-i kalb, Allah'ın vahdaniyyetine ve adline i'tikad ile sıhhat-i marifet ve zeval-i şükûktür.

Kavl, sıfât-ı aliyye ve Esmâ-ı Hüsna'sını ıkrardır.

Amel de, salât-ü savm ve sair mefrüzât-ü meşruât gibi a'mali ubudiyyet ile ibadet etmektir. Bu kavl-ü amelin makbul olması da, i'tikad-i kalbe yani imana mütevakkıftır. Zira وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا (*"Her kimde Âhireti ister ona layık bir sa'yile onun için mümin olarak çalışırsa işte bunların sa'yileri meşkur olur."* İsra-17/19) âyetinde meşkûriyyet-i sây, mü'min olmak haliyle takyid edilmiştir. İ'tikad-ü iman savme mahsus olmayıp her ibadette cari olduğu ve ibadat-ı saire, esbab-ı muhtelifeye merbut olup siyam-ı Ramazan'a mübteni bulunmadığı cihetle bu âyete münasib olan mânâ bu tekbirin adedi, Ramazan'ı ikmale müteallik olarak Bayram'a îşaret olması ve buna evlâ olan da lâfz-ı tekbirin ızhar edilmesidir. Lâfz-ı tekbir, "Allahü Ekber" demektir. Bunun ekmel bir sureti de tehlil-ü tahmidi dahi müştemil olan «اللّٰهُ اَكْبَرُ اللّٰهُ اَكْبَرُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ اللّٰهُ اَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ» dir ki, "Tekbir" namiyle müteareftir. Bu âyette tekbirin, «عَلٰى» ile silelenmesi de mânâ-yı hamdın tazminine mebni olduğundan buna pek münasibdir. Bu tekbir ise, insanın hilâl-i Şevval'i rü'yet zamanında kendi nefsinde yapacağı tekbir olmak caiz olduğu gibi seleften bir çoğunun anladığı vechiyle Bayram namazına çıkarken yapılan tekbir veyahud Bayram namazının tekbirleri olmak da caizdir. Yani her biri muhtemildir. Bunlardan birine delâlet-i mahsusa yoktur. Binaenaleyh bunların biri bu âyet ile vacibdir denilemez. Cehr-ü ihfası vacibdir hiç denilemez. İbn Abbas Hazretlerinden rivayet olunuyor ki: "Müslümanlar, Şevval hilâline baktıklarında, Bayramlarından fariğ oluncaya kadar tekbir almaları üzerlerine haktır. Çünkü وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ (*"Sayıyı tamamlamanız için ve size hidayet etmesi üzerine Allah'ı tekbir etmeniz için.."*) (Kurtubi: 2/306) buyurulmuştur." Hazret-i Ali, Ebu Katade, İbn Ömer, Said ibn Müseyyeb Urve, Kasım, Harice

Zeval: Zail olma, sona erme. **Şükuk:** Şübheler.

ibn Zeyd ve Nafi ibn Cübeyr ibn Mut'im vesair Ashab-ı kiram'dan dahi mervidir ki, Bayram günü, musallaya çıktıkları vakit tekbir alırlardı. Ebu Bekr-i Razî "Ahkâmü'l-Kur'ân'da bunları naklederken der ki: "İbn Abbas'ın mevlâsı Şu'be şöyle demiştir: "Ben ibn Abbası musallaya yedip götürürdüm. Nasın tek bir aldığını işidir, "nasa ne oluyor imam tekbir mi aldı" derdi. Ben, "hayır" derdim. O da, "nas deli midirler?" derdi." Bundan anlaşılır ki, İbn Abbas tarik-ı musallada tekbiri hoş görmemiştir ve bu delâlet eyler ki, O'nun indinde âyetteki tekbirden murad, imamın hutbede aldığı o tekbirdir ki, nas dahi beraber alabilir. Hilâl tekbiri rivayetinde de, cehrin vücubuna delâlet yoktur." ilah... Bu delillerin hasılı olmak üzere mezheb-i Hanefî'de muhtar olan şudur ki, bu tekbirlerin hiç biri vacib değildir. Bayram hilâlini görünce sırren mânâ-yı eammiyle bir tekbiri müstehab Peygamber'den ve sadr-ı evvelden mervi olduğu için **Bayramlarda musallaya giderken tekbir Sünnet'tir. Ancak Ramazan Bayramında sırren ve Kurban Bayramında cehren almak müstehabdir.** Ayetteki tekbir, mutlak olduğu için bütün bunlara şamil olursa da hepsinin vücubunu ifade etmez. Nihayet Bayramın hululü ile mutlak bir tekbirin vücubunu ifade ederse O da, Bayram namazı ve ondaki tekbirler olabilir. Şu halde hasılı mânâ, "Ramazanı ikmal edib tekbir alarak Bayram namazını kılınız" demek olur. «وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» da Bayram sürûruna ve Bayramın bir tarz-ı şükran ile yapılması hususuna işareti mahsusayı haizdir. Ve bu suretle feraza-i sıyamın ta yukarıdaki «كُلُوا ... وَاشْكُرُوا» (*"Ey o bütün iman edenler! Size kısmet ettiğimiz rızıkların hoşlarından yeyin ve Allah'a şükreyleyin."* Bakara-2/172) emirlerine tenasuku ne kadar ma'nidar olmuştur. Ve bu cümlelerle bu ayette, Cebriyye mezhebini ibtal edecek deliller vardır.

Rivayet olduğuna göre Arabî'nin birisi, Resulullah (S.A.V.): أقريب ربنا فنناجيه أم بعيد فنناديه "Rabbınız yakın mıdır, gizlice münacat mı edelim, yoksa uzak mıdır bağıralım mı?" (Buhari: Megazi-38) diye sormuştu. Bu sebeble Cenab-ı Allah, müstahıkkı tekbir-ü şükran olan Zat-i Ulûhiyetini ta'rif-ü tavsif ederek duanın savma şiddeti münasebetini ifham ve ahkâmınını mer'iyyet-i icrasını emr için telvîn-i hitab ile Resulü'ne buyurmuştur ki:

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادٖى عَنّٖى فَاِنّٖى قَرٖيبٌ اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجٖيبُوا لٖى وَلْيُؤْمِنُوا بٖى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

186- Ve şayed kullarım sana, benden sual ettilerse muhakkak ki ben, çok yakınımdır. Bana dua edince duacının duasına icabet ederim. O halde onlar da, benim da'vetime koşsunlar ve bana hakkiyle iman etsinler ki, rüşd ile gidebilsinler.

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادٖى عَنّٖى **Kullarım sana, benden sual ettiklerinde cevabı şudur:** فَاِنّٖى قَرٖيبٌ اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ **Ben muhakkak yakınım, yani bana dua ettiği vakit dua edenin duasına icabet ederim, onu her halde bir cevab ile karşılarım.** Demek ki, Allah'ın yakınlığının mânâsı bu vechiyle sür'at-i icabet demektir. Kurb-i mekânî, kurb-i cihet demek değildir. **Zat-i Ulûhiyyetin bu vecihle tavsif-ü ta'rifinde;** evvelâ, Halık-ı kâinat olan Hakk Teâlâ'yı bilmez, işitmez, kör, sağır bir kuvvet ederek namaz, oruç dua gibi ibadetleri, müracaatları faidesiz, lüzumsuz gibi zumeden cehele-i tabiiyyun, kezalik mebde-i kader olan ilm-i İlâhî'yi ve mebde-i kaza olan irade-i İlâhiye'yi dahi bir kadere tâbi' tutarak ihtiyar-ı İlâhî'yi inkâr eden İcabiyeyi şiddetli bir red vardır. Yaradıcı kudreti inkâr etmek, cehl-i mahz olduğu gibi Yarada'nın cehlini, ilm-i hakkın yaradıcılığını inkâr etmek de ayni vech ile cehl-i mahızdır. **Saniyen;** Allah'ı zor bilir ve zor işitir gibi zannedip de dua ve ibadetinde bağırıp çağıranlara, gürültü patırtı edenlere red vardır. Nitekim bu âyetin esbab-ı nüzulü miyanında rivayet edilmiştir ki: Bir muharebede Ashab-ı kiram seslerini yükselterek tekbir, tahlil, dua ediyorlardı. (A.S.) Efendimiz: "Siz, sağıra veya gaibe dua etmiyorsunuz her halde bir semi–ı karibe dua ediyorsunuz" buyurmuştu. Ve bâlâda zikr olunan sebeb-i nüzulden de anlaşıldığı üzere bu âyet, Allah'ı uzak zannedip de, dualarında bağıranları red için nazil olmuştur. Cehele-i

---

Mahz: Safi, katıksız, tâ kendisi.

tabiiyyun ve icabiyeyi raddetmesi bunun lâzımı olarak evleviyyetle sabittir. Bunun için duanın şeraitinden biri de hudu-ü huşu'dur. Zira insanlar Allah'tan uzak olsalar da, "Allah karib" dir. Bize, şah damarımızdan daha karibdir. وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ("... *ve biz ona "habli verid" den daha yakınızdır."* Kâf-50/16) Hattâ bize, bizden ziyade karibdir.

İmam Fahruddin-i Razî der ki: "İşbu «فَاِنِّى قَرِيبٌ» kavl-i İlâhî'sinde bir sırr-ı aklî vardır. Şöyle ki: Mahiyyat-ı mümkünatın vücudlariyle ittisafı ancak icad-i Şani' iledir. Binaenaleyh icad-i Sani' mümkünatın mahiyyetleriyle vücudları beyninde mutavassıt gibidir ve binaenaleyh Sani' Teâlâ her mümkünün mahiyyetine o mahiyyetin vücudunda akrebdir. Hattâ bu makamda daha yüksek bir kelâm vardır: Sani', o Zat-ı Âlâ'dır ki, mahiyyat-ı mümkünatın mevcud olması onun içindir. Bu böyle olduğu gibi cevherin cevher, sevadın sevad, aklın akıl, nefsin nefis olması da O'nun içindir. Mahiyyatın mevcud olması, O'nun te'sir-ü tekviniyle olduğu gibi her mahiyyetin o mahiyyet olması da, O'nun te'sir-ü tekvini iledir.", Binaenaleyh Sani' Teâlâ, her mahiyyete kendinden daha karibdir." ilah... Razî'nin birinci takriri, mahiyyatın gayr-i mec'ul olmasına, ikinci takriri de, mec'ul olmasına göredir. Bunda vücud ile mahiyyetin farkı yoktur. Felâsife ve Sufiyye evvelkine, mütekellimîn ikinciye kaildirler. Evvelkinde ilmin iradeye, ikincide iradenin ilme itibaren bir tekaddümü var demektir. Çünkü sıfat-ı İlâhiye zaten «مَعِى» me'î olmakla beraber i'tibaren bir terettüb bulunabilir. Şunda hiç şübhe yoktur ki, Allah Teâlâ, bütün zaruriyyatın zarurîsidir. Mümkünatın vücud ile ittisaf-ı zarurî olmadığı herkesçe müsellemdir. Fakat velev mümkün olsun her hangi bir şeyin nefsine hamli ve o şeyin o şey olmakla ittisaf-ı zarurıyatın en kuvvetlisi görülür. Bunun bizzat bir zaruret olduğunda da şübhe yoktur. Ve bunun içindir ki, mahiyyat o mahiyyat olmak mânâsına gayr-i mac'ul zannedilmiştir. Fakat bunun lizzat ve li'âclizzat bir zaruret olduğu iddia edilemez. Böyle bir iddia bizatihi ve lizatihi mebadi-i zaruriyenin, lizatihi vacibü'l-vücudin taaddüdüne kail olmaktır. Halbuki bizatihi ve lizatihi illetü'l-ilel birdir. O da, Allah Teâlâ'dır. Vücud-ı ilâhî'yi isbat eden illiyet kanunu mucebince illet-i ulâ olan Zat-i Hak üzerinde bir kader farzını istilzam edecek gayri mec'ul, ezelî mahiyyattan bahsetmek, kezalik Zat-ı ilâhî üzerinde icabı ifade edecek bir mebde' ahzetmek İcabiyenin ilimde istinad ettikleri illiyyet kanununu dönüp nakzetmek demektir. Hakikatte bir şeyin o şey, bir mahiyyet-i mümkünenin o mahiyyet olması hakkındaki hükm-i zarurî Zati

---

Takrir: İyi ifade etmek, bildirmek. **Mec'ul:** Yapılmış, meydana çıkarılmış. **İttisaf:** Vasıflanmak, bir hal takınmak.

Hakk'ın bizatihî ve lizatihi vücubu mülâhazasına müteferri bir zarurettir. Evvelâ lizatihi vücubi hak mülahaza edilmemiş olsa idi, insan insandır hükmü bizzarure teslim olunamazdı. Bu suretle her nefse'l-emir tasdikı, tasdikı, vacibe mütevakkıftır. Binanenaleyh bütün vücubların, zaruretlerin manşe-i Cenab-ı Hakk'tır. Vücudat-ı mümkine vücud-ı vacibden müstefad olduğu gibi umur-i külliyye ve mahiyyat-ı mümküne dahi vücud-ı Hakk'tan münteze'dir. Allah'sız vücud olamayacağı gibi, Allah'sız mantık da olamaz. Binaenaleyh Allah'ın bu âyet mucebince karib olduğunda şübhe olmadığı gibi, وَنَحْنُ اَقْرَبُ (*"biz ona daha yakınız."* Kâf-50/16) âyeti mucebince bize, bizden akreb olduğunda da aklen ve naklen tereddüd edilmemek lâzım gelir ve biz kendimizin ve başkalarının reca ve temenniyatını duyup bilebiliyor ve onlara işittiğimiz zaman cevab de verebiliyorsak bize, bizden daha yakın olan Allah Teâlâ'nın dualarımızı, münacatlarımızı daha evvel işideceğine iman etsek zarurî olur.

DUA: Esasen davet gibi çağırmak mânâsına masdardır. Sonra küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan taleb-ü niyaz mânâsına urf olmuş ve ism olarak da kullanılmıştır ki, dua dinledim, dua okudum denilir. Duanın hakikati, **kulun Rabb-ı Celle Celâlühu'dan istimdad ve inayet-ü meunet istid'a etmesidir.** İlimden dem vuran bazı cahiller, duayı faidesiz bir şey zannetmişlerdir. Bunların başında, kudret-i fatıreyi bir kuvvet-i ammya zu'meden kör kuvvetçiler vardır. Fakat bunlardan başka İcab veya Cebir nazariyelerine saplananlardan da bu babda bir takım şübheler iradına kalkışanlar olmuştur. Şöyle ki:

1- Dua ile matlûb, İndallah ya ma'lûmü'l-vukudur, ya gayr-i ma'lûmü'l-vukudur. Malûmül-vuku ise vacibul-vukudur. Duaya hacet yoktur. Gayr-ı ma'lûmü'l-vuku ise, mümteniü'l-vukudur, yine duaya hacet yoktur.

2- Bu âlemdeki bütün hâdisatın bir müessir-i kadime müntehi olduğunda şübhe yoktur. O halde bu müessır-i kadimin ezelde vücudunu iktıza ettiği şey vacibü'l-vukudur, etmediği de mümteniü'l-vukudur. Bunlar ezelde sabit ve mukadder olunca duanın da elbette te'siri olamaz. Bu nokta muhtelif ta'birlerle de ifade olunur. Derler ki, kaderler sabık, kazalar mütekaddimdir, dualar bunu ne tezyid eder ne de tenkıs, o halde duanın faidesi ne? (A.S.) Efendimiz bile: قَدَّرَ اللّٰهُ الْمَقَادِيرَ قَبْلَ اَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ بِكَذَا وَكَذَا عَامًا *"Allah mekadiri, halkı halk etmezden şu kadar ve şu kadar sene mukaddem takdir etti."* (Tirmizi: Kader-18) جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ (**"Olacak şeylerde kalem kurudu."** Tirmizi: İman-18) Kezalik, buyurmamış mıdır? اَرْبَعٌ قَدْ فُرِغَ مِنْهَا : الْعُمْرُ وَالرِّزْقُ وَالْخَلْقُ وَالْخُلُقُ Dört şeyden

---

İstid'a: Rica ile istemek, davet etmek. **Fatır:** Benzeri bulunmayan şeyi yaratan.

ferağat hasıl olmuştur: ömür, rızık, halk, ahlâk" (Mecmua: 7-195) hadîsi de mervi değil midir? O halde duadan ne faide?.

3- **Hakk Sübhanehu, allâmü'l-guyubdur.** Gözlerin hain bakışını, sinelerin gizli tuttuğu niyyetleri bilir. O halde duaya ne hacet? Cibril (A.S.) bile, bu mealdeki kelâm ile ihlâs-u ubudiyetin en yüksek derecesine ermiş, Hazret-i İbrahim ateşe atılırken, حَسْبِى مَنْ سُؤَالِى عِلْمُهُ بِحَالِى (*"Bana O kimse yeter ki isteğim, O'nun halimi bilmesidir."*) demekle makam-ı hülleti kazanmış diyorlar. Şevahid-i akliyye ve ehadîs-i sahiha ile sabit olduğuna göre makamat-ı sıddıkînin en yükseği Allah'ın kazasına rıza değil mi? Dua ise, nefsin muradını, Allah'ın kazasına rıza değil mi? Dua ise, nefsin muradını, Allah'ın muradına tercih ve hıssa-i beşeriyyeti taleb-ü iltimas demek olduğuna nazaran buna münafî olmaz mı? Fatiha'da beyan olunduğu üzere bir Hadîs-i Kudsî'de مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِى عَنْ مَسْئَلَتِى اَعْطَيْتُهُ اَفْضَلَ مَا اُعْطِى السَّائِلِينَ (*"Her kimi, benden istemekten benim zikrim meşgul ederse, ben ona, isteyenlere verdiğim şeyin en üstününü veririm."* Tirmizi: Sevabü'l-Kur'an-25) buyurulmamış mıdır? Binaenaleyh duayı terk etmek evlâ olduğu bu vücuh ile sabit olmaz mı? Demeğe kadar varanlar olmuştur. Bunlara karşı ukalâ ve ulemanın cümhur-ı a'zamı duanın ehemm-i makamat-ı ubudiyyet olduğunda tereddüd etmemişlerdir. Ve buna aklî ve naklî pek çok deliller vardır:

1- **Görülüyor ki, bâlâdaki şübhelerin başı, kader mes'elesinden Cebr-ü İcaba dayanmaktır.** Halbuki bununla duayı inkâra kalkışmak tenakuz olur. Zira bu surette insanın dua etmesi ve duaya iman etmesi ezelde ma'lûmü'l-vuku ise, o dua her halde yapılacaktır. Buna şübhe ilka ederek ibtale çalışmak, cebr-ü kaderden bahsetmek mânâsız, ve eğer ma'lûmü'l-adem ise, inkâra kalkışmağa hacet yoktur. O dua zaten yapılmıyacaktır. Ezelde duaya merbut olarak takdir olunan matalibinde, her halde dua şartiyle malûmü'l-vuku olması lâzım gelir. Meselâ, yemek yemek şartiyle doyması mukadder olanın, taleb-ü azmetmek şartiyle muvaffakiyeti mukadder olanın, doyması, muvaffak olması, yemeye, taleb-ü azme mütevakkıf olduğu gibi dua da öyledir. Binaenaleyh birinci ve ikinci şüphelerde ıtlak üzere yapılan terdid noksandır. Taleb ile, dua ile mukayyed olarak ma'lûmü'l-vuku olan mukadderat vardır.

2- **Cenab-ı Allah evvel-i küldür.** Bu mânâ iyi düşünülünce anlaşılır ki, kadere mahkûm olan Allah değil mahlûkattır. Kaderler sabık ise, Cenab-ı Allah da, kaza ve kadere sabık ve dua bu takaddümü ikrar-ü i'tiraf olduğu için

---

Şevahid: Şahîdler, şehadet edenler.

ehemm-i makamat-ı ubudiyyettir. Bize gelince Allah Teâlâ'nın ilmi ve keyfiyyeti, kaza ve kaderi akıllarımızın gıyabındadır. Sırr-ı kader vukuundan evvel ma'lûm olmaz. Bu vechiyle hikmet-i İlâhiye abdin ümid-ü ihtiraz arasında koşup korunmasını iktıza etmiştir. Ümid-ü reca, saik-ı muvaffakıyyet, havf-ü ihtiraz, nazım-ı muvaffakiyyettir. Yaşamak, bu iki hasletin muvazenesidir. Vücud ile adem beyninde deveran eden mümkünün mahiyeti de, budur. Bunun için ilm-i İlâhî muhit-i kül, kaza ve kader-i ilâhî, umumda cari olmakla beraber, tekâlif de sahihtir. Biz hem kanunsuz yaşamadığımızı biliriz, hem iradenin ve azmin dahi bir kanun olduğunu biliriz. Ümid-ü ihtiraz, taleb-ü azim kanunlarının biri de duadır. Bütün vukuat esbaba merbut ise, dua da o esbabdan birisidir.

3- Ashab-ı Kiram Resulullah'a, Cebr-ü kader mes'elesini sormuşlar: "Ya Resulullah, nasıl görürsün? Bizim amellerimiz mefruğun minih bir şey mi? Yoksa bir emr-i müste'nef midir?" demişler. شَيْءٌ قَدْ فُرِغَ مِنْهُ *"Bitirilmiş bir şeydir."* (Tirmizi: Tefsîru Sureti: 12/13) buyurulunca "O halde amel nerede kalır?" sualini irad eylemişlerdi. Bunun üzerine اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ "Çalışınız, herkes mahulika lehine müyesserdir." (Buhari: Kader-4), buyurulmuştu. Hem kaderin sebkını ve hem müyesser olmak için çalışıp amel etmenin lüzumunu göstererek işin ne cebr-u icab-ı mahiz, ne de hürriyet-i mutlaka olmadığını, belki ikisi arasında mutavassıt ve icab ile ihtiyarın hasılası,"emrun beyne emreyn" olduğunu göstermiş ve müsahhar değil, müyesser buyurmuştur. Şaşıranlar bu nokta-i itidalin ya ifrat, veya tefritine düşenlerdir.

4- Duadan maksud, i'lâm değil, ızharı ubudiyyet, arz-ı zillet-ü inkisar ile müracaattır. Maksud bu olunca, kaza ve kaderine rıza ile beraber Allah'a dua etmek, hıssa-i beşeriyeti tercih değil, kudret-i İlâhiye'ye her şeyden ziyade ta'zimdir. Bu da en büyük makamdır. Cebrail'in ve Hazret-i ve Hazret-i İbrahim'in zikrolunan sözleri de, makamına göre duanın en beliğidir. Tasrih-i sual, duanın zaruriyatından değildir. Zaman olur ki, edeb ve makamını bilen ehl-i huzur için hal, kalden daha beliğ olur. "Ya Rabb huzurundayım, halim sana ma'lûm" demek, söyleyenin makamına kalbinin derece-i sıdk-u ıhlâsına göre en beliğ dualardan daha beliğ olur. Daha doğrusu dua sarih olduğu gibi kinaye ve ima ile de olur. Bu nokta-i nazarındandır ki, Kerîm-i cevada karşi arz-ı hamd-ü sena duayı da tazammun eder ve bu sebeble اَفْضَلُ الدُّعَاءِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ " (*"Duanın en üstünü, Allah'a hamd olsun, demektir."* İbni mace; Edep-55) buyurulmuştur.

Tasrîh: Belirtmek, açıkça anlatmak.

5- Dua hakkında edille-i nakliye o kadar çoktur ki, bunları ancak kâfirler inkâr edebilirler. Ezcümle, bu âyetten başka اُدْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ (*"Halbuki Rabbınız buyurdu: Yalvarın ki bana size karşılık vereyim, çünkü benim ibadetimden kibirlenenler yarın hor hakîr olarak cehenneme girecekler."* Mû'min-40/60) اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَخُفْيَةً, (*"Rabb'ınıza yalvara yalvara ve için için dua edin ki her halde Allah'ın rahmeti yakındır muhsinlere."* Â'raf-7/55), اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ (*"Yoksa, sıkılan kendine dua ettiği zaman ona icabet edip fenalığı açan ve sizi arzın halifeleri kılan mı? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Siz pek az düşünüyorsunuz."* Neml-27/62), قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّى لَوْلاَ دُعَاؤُكُمْ (*"De ki Rabb'ım size ne kıymet verir duanız olmasa? Demek ki tekzib ettiler, o halde yarın ceza yapışacak."* Furkan-25/77), فَلَوْلاَ اِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ (*"Hiç olmazsa böyle tazyikimiz geldiği vakit bâri yalvarsaydılar ve lâkin kalbleri katılaşmış. Şeytanda her ne yapıyorlar ise kendilerine süslü göstermişti."* En'am-6/43) gibi nice âyetler vardır. Sonuncusu gösteriyor ki, Allah, istemiyenlere gadab eder. Daha evvel sure-i Fatiha'nın Sure-i dua ve Ta'lim-i mes'ele isimlerini de haiz olduğu ve bununla edeb-i duanın ta'lim buyrulduğu geçmişti. Duanın ehemmiyetini anlamak için yalnız sadedinde bulunduğumuz âyeti düşünmek kiyafet edecektir. Çünkü Cenab-ı Allah, Kitabının on dört yerinde sual ve cevabı zikretmiştir ki bunların bazısı ... وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلْ (*"Birde sana ruhtan soruyorlar ki: ruh Rabb'ımın emrindedir ve size ilimden ancak bir şey verilmiştir."* İsra'-17/85), ...وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ (*"Bir de sana dağlardan soruyorlar, binaenaleyh de ki: Rabb'ım onları ufra edip savuracak da."* Taha 20/105), يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ ...مُرْسٰيهَا قُلْ "(*"...Yine sana soruyarlar: Neyi infak edecekler..."* A'raf-7/187), ...يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ (*"Sana o saattan soruyarlar: ne zaman demir atması?"* Bakara-2/215) gibi usule, bazısı da, ...يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ (*"Sana hamrû meysirden soruyorlar..."* Bakara-2/219) gibi fürua müteallıktir. Bunların cevabları üç suretle varid olmuştur. Ekserisinde «قُلْ» yerinde «فَقُلْ» buyurulmuştur ki, bu, «فَ» da cevabın müsta'celiyyetine ve derakab tebliğine tenbih vardır. Üçüncüsü de, dua hakkında bu âyettir ki, burada, «وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِى عَنِّى» kul veya fekuldiye tasrih edilmeyerek cevabında doğrudan doğru فَاِنِّى قَرِيبٌ *"Ve şayet kullarım sana benden sual etti."* buyurulmuş, vasıta hazfedilmiş ve kurbiyyet de icabet-i dua ile beyan kılınmıştır ki, bunda büyük bir nükte vardır. Cenab-ı Allah, duada kulu ve kendisi arasına bir vasıtanın tavassutunu istemiyor ve keenne diyor ki: "Kulum, vasıtaya dua vaktinden başkasında muhtac olabilirse de, dua vaktinde benimle onun arasında vasıta yoktur. Ben, ona böyle karibim." "Ben yakınım" buyurulup da, kullarım bana yakındır buyurulmaması da gayet

mânâlıdır. Zira kul, mümkünü'l-vücud olduğundan kul olduğu haysiyyetle merkez-i ademde ve hadıd-ı fenadadır. Bunun Hakk Teâlâ'ya bizzat kurbi mümkün değildir. Binaenaleyh kurbiyyet taraf-ı abidden değil, taraf-ı Hakk'dandır. Şimdi bu iki nükte mülâhaza edilirse şu hakikate erilir ki: Dua eden kimsenin gönlü, Allah'ın gayrısiyle meşgul olduğu müddetce hakikaten dua etmiş olmaz. Masivallah'ın hepsinden fena bulduğu vakit de, ehad-i hakk-ı ma'rifete müstağrak olur. Ve bu makamda kaldıkça kendi hakkını mülâhaza ve nasib-i beşeriyeti talebden imtina eder. Vesait bilkülliye mürtefı' olur ve o zaman kurb-i Hakk husul bulur. Çünkü abid, kendi garazına iltifatkâr oldukça Allah'a takarrüb edemez. O garaz, vasıta-i hacibe olur. Bu mürtefi' olduğu zaman ise, وَاُفَوِّضُ اَمْرى اِلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصيرٌ بِالْعِبَادِ (*"Siz benim söylediklerimi sonra anlıyacaksınız, ben emrimi Allah'a tefviz ediyorum, her halde Allah kullarını görür gözetir."* Mû'min-40/44) tafvizı kemal-i samimiyyetle tecelli etmiş bulunur. Göz, dide-i Hakk olarak görür, kulak, sem'i Hakk olurak işitir, kalb mirat-ı Hakk olarak bilir, duyar, ister ve o zaman milyonlarca esbabın, asırlarca zamanların yapamadığı şeyler, meşiyyet-i İlâhiye hükmiyle «اول» demekle oluverir. İşte dua böyle bir vasıta-i kurbdur ve binaenaleyh efdal-i ibadâttır. Nitekim (A.S.) Efendimiz: «الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ» Dua, ibadetin iliğidir." (Tirmizi: Daavât-1) Buyurmuş. Diğer bir hadîs-i şerifde ise «الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ» (Tirmizi: Daaveât-1) ibadet duadan ibarettir", diyerek, اُدْعُونى اَسْتَجِبْ لَكُمْ (*"... yalvarın ki bana size karşılık vereyim, ..."* Mûmin-40/60) âyetini okumuştur. Dikkat edilirse görülür ki, duayı mühimsemeyenler, ibadeti mühimsemeyenlerdir. Bunlar ise, Allah'ın karîbi mücîb olduğunu bilmeyen ve hatta Allah'a endad ittihaz edenlerdir. Bunlar Hakk'a yalvarmaktan kaçınırlar da, mahlûkun teveccühüne mashar olmayı cana minnet bilirler. İşte Cenab-ı Allah, bu babdaki bütün şübheleri defi' ve ibadini irşad için duanın ehemmiyetine ve hali sıyamın buna en münasib bir hal olduğuna işareten emr-i sıyamdan sonra Resulüne, buyuruyor ki:

"Kullarım sana benden sorarlarsa ben yakınım, bana dua ettiği zaman dua edenin duasına icabet ederim. Binaenaleyh فَلْيَسْتَجِيبُوا لى **onlar da, benim emirlerime candan icabet-ü imtisal etsinler.** وَلْيُؤْمِنُوا بى **Ve bana inansınlar, orucun fezail-i hakkındaki beyanatımı tasdik eylesinler.** لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ **ki, rüşdlerine erebileler, doğruca nail-i meram olabileler."**

Ma'lûmdur ki, dua ile emir, ayni sıga ile yapılan birer talebdirler. Bir düşkünün, "aman yetiş" diye bağırışı bir dua, buna karşı bir imdatkârın, "haydi

---

Mürtefi': Yükselen, yükselmiş.

kalk!" demesi bir icabet ve bir emirdir. Küçüklerin istimdadına inayet, büyüklüğün şiarı olduğu gibi, büyüğün emrine itaat de, mukteza-yı edeb olduktan başka küçüklerin menfaatleri icabından ve akl-ü hikmet muktezasından olan bir vecibedir. Muktezayı akıl üzere harekete ise, rüşdü ta'bir olunur. Büyüklerin büyüğü, âmirlerin âmiri, hâkimlerin hâkimi olan Allah Teâlâ ise, tekbir-ü şükrana ehak, ekber-i mutlaktır. Ta'bir-i ma'rufiyle, her yerde hazır-ü nazır, mahlûkatının her türlü hacetlerini is'afa kadir ve onlara kendilerinden daha karîb ve akrebdir. أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ *"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına icabet ederim."* diye ayrıca bir va'di icabette de bulunmuştur. Ve bu Allahü Ekber'dir ki, kullarına ve mahza kullarının menfaati hesabına bir takım ahkâm teşri' etmiş ve bu babda sıyama müteallık emirler vermiştir. Allah, o azamet-ü kibriyasiyle kendini kullarından uzak tutmaz ve taleblerine icabet ederse acz-ü fena içinde puyan olan kulların, onun emirlerine icabet ve candan imtisal-ü itaat eylemeleri lüzumu edeb-ü ahlâk nokta-i nazarından evleviyyetle sabit olacak bir feriza teşkil eder. Hattâ sade ahlâk değil, mukteza-yı akl-ü menfaat olan bir rüşd-ü sedad olur. Binaenaleyh ancak Allah'a ve ahkâmına iman ile icabet-ü itaat edenlerdir ki, akl-ü rüşdlerini isbat etmiş olur ve meramlarına doğruca erebilirler. Bu suretle ayet, ahkâm-ı sıyamın meriyyet-i icrasını i'lân için beliğ esbab-ü hikmeti havi bir fermanı vesîk olmuştur. Bu tevsik itlakiyle bütün evamir-ü ahkâma şamil ise de, bilhassa emr-i sıyamı ta'kib etmesi şayan-ı dikkattir. Oruç deva-ı nefsin hilâfına bir teklif göründüğü için değirlerinden ziyade zor ve zahmetli telakki edebileceğinden bu tevsik-ı mahsus ile ihmalinden tahzir buyurulmuştur. O halde dua hakkındaki diğer tafsılâtı, gelecek olan diğer âyetlere bırakarak oruca devam edelim:

Rivayet olunuyor ki, bidayeten müslümanlar oruç tutacakları zaman, ancak akşamdan yatsı namazını kılıncaya veyahud uyuyuncaya kadar yeyip içebilirler ve mukarenet-i zevciyyede bulunabilirlerdi. Yani imsak yatsı namazından veya uykudan itibaren başlardı. Bir gün Hazret-i Ömer, yatsıdan sonra mübaşerette bulundu ve derhal nedamet edip, huzur-i Nebevî'ye geldi. Arz-ı i'tizar eyledi. Derken hazırundan bir takım zatlar daha yatsıdan sonra yaptıklarını ayni vecihle i'tiraf ettiler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

Puyan: Koşan, seğirten.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَٓائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ
لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ
فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا
مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ
الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ
اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ
تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

187- Oruç gecesi kadınlarınıza ilişmeniz size helâl buyuruldu. Onlar, sizin için bir libas, siz de onlar için bir libas mesabesindesiniz. Allah, nefsinize emniyet edemiyeceğinizi bildiği için müraceatınızı kabul buyurdu ve sizden afvetti. Şimdi onlara mübaşerette bulunun ve Allah'ın sizler için yazdığını isteyin ve tâ fecrin beyaz ipliği, siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yeyin için, sonra da ertesi geceye kadar oruçu tam tutun. Bununla beraber siz, mescidlerde i'tikâf halinde iken onlara mübaşerette bulunmayın. Bunlar, Allah hudududur. Sakın onlara yaklaşmayın, böyle ayırt ediyor Allah âyetlerini insanlara ki, sakinıp korunsunlar.

Ey mü'minler, أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَٓائِكُمْ **Oruç gecesi kadınlarınıza refes size helâl kılındı.** Gecenin hangi saatinde olursa olsun herkes halilesine muamele-i zevciye yapabilir. Mukaddema olduğu gibi yatsıdan veya uykudan

---

Refes: Cima.

sonra geceleyin mücameat savma mani olmaz. Buna muhalif olarak, كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ (*"Üzerlerinize oruç yazıldı. Netekim sizden evvelkilere yazılmıştı."* Bakara-2/183) den müstefad olan şerayi-i salife hükmü, kezalik savm-ı evvelde Sünnet-i Nebeviyye'den me'huz olan hükm-i sabık ba'dema mensuhtur. Bu suretle Ramazan orucu, sabik oruçları nesh etmiştir ki, bundan Kitab'ın, Sünnet'i neshetmesi caiz olduğu da anlaşılır.

REFES: Fühşi kelâm, yani kinayes-i icab eden şeyi açık söylemektir ki, kinaye olarak cimaa de ıtlak olunur. Ve burada bu mânâya olduğu müttefekunaleyhtir. Yani refes-i kavlî değil, refes-i fiilîdir.

Cenab-ı Allah, ümmet-ı Muhammed'e yüsür murad ettiğinden savmın vaktini kısaltmış, geceleri neshetmiş, nefesi halâl kılmıştır. Çünkü هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ **onlar, sizin elbiseniz, örtünüz,** وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ **siz de, onların elbisesi, örtüsüsünüz.** Bu bir, istiare-yi beliyadır. Tasrih edilecek olursa mânâ şu olur. İki nokta-i nazardan böyle birbirinizin elbisesi mesabesindesinizdir. Bir taraftan, elbise gibi yekdiğerinize sarılır sarmalaşırsınız, diğer cihetten, elbisenin ayıbları örtmesi, soğuk ve sıcaktan koruması gibi her biriniz diğerinin halini setreder, iffetini muhafaza, fücurdan vikaye eyler. Aranızda böyle bir ihtilât-ü mülâbeset vardır. عَلِمَ اللّٰهُ **Allah'a ma'lûmdur ki,** اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ **bundan evvel muhakkak siz kendinize hiyanet ediyordunuz.** O melâbeset dolayısiyle sabredemiyor, nefislerinizi tenkîsı sevaba ve teveccühi ikaba ma'ruz kılarak kendinize zulm ediyordunuz. فَتَابَ عَلَيْكُمْ **Binaenaleyh Allah size, atf-i nazar etti, teybenizi kabul** وَعَفَا عَنْكُمْ **ve sizden oruç gecesi refes günahını afvedip sildi.** فَالْئٰنَ **Şimdi** بَاشِرُوهُنَّ **onlara mübaşeratte bulunun** وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ **Ve Allah'ın sizin için ezelde yazdığı, takdir ettiği, levh-i mahfuza nakşeylediği zürriyeti taleb edin.** Diğer bir mânâ ile: Allah'ın meşru' kıldığı mevz-u tenasülü taleb edin. Üçüncüsü bir mânâ ile: Kadir gecesini arayın.

MÜBAŞERET: Beşere, beşereye gelmek yani çıplak deri deriye dokunmaktır. Bu münasebetle cimaa da ıtlak olunur ki, burada murad, bu olduğu müttefekunaleyhtir. İşbu «بَاشِرُوا» emrinin «كُلُوا» gibi ibaha için olduğu da müttefekunaleyhtir. Yani mübaşerette bulununuz demek, mücmaat edebilirsiniz, memnu değilsiniz demektir. Bunun akibinde وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah'ın sizin için yazdığı nesli isteyin."* şunu gösteriyor ki, mübaşeretten maksad, evlâd olmalı, mücerred kaza-i şehvet ta'kib edilmemelidir. Zira halk-ı şehvetin ve meşruiyyet-i nikâhın hikmeti, tenasül ve baka-i nevi'dir. Sade kaza-i şehvet değildir. Bu, «وَابْتَغُوا» emrinin azilden nehyolduğu da söylenmiş ise de, mef'ul-i

ibtiğa olan «لنا» sarih olmadığından katî değildir. Ancak ehadisden dahi müstefad olduğu üzere kerahetine işaretten de hali kalamaz.

Hasılı oruç gecesi o vech ile mübaşerette bulunun وَكُلُوا وَاشْرَبُوا ve yiyin için حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ ta siyah iplikten, beyaz iblik size tebeyyün edinceye kadar. **Bunlar, halâl ve mübahtır. Fakat yanlış anlamayınız, hangi beyaz iplik bilir misiniz?** مِنَ الْفَجْرِ **fecirden olan,** fecri sadıktan bir cüz bulunan beyaz iplik. Yani sabahleyin şafak sökünceye, tan yeri iplik gibi ağarıncaya kadar, bütün gece bunlara me'zuniyet vardır. İmsak vakti, sabahın bu beyaz ipliği zuhur edeceği andır. Burada «حَتّٰى»nın maba'di makabilinde (ta'bir-i ıstılâhîsiyle) gaye muğayyada dahil olmadığı için hayt-i ebyaz tebeyyün ettiği zaman imsak da başlamış bulunmak farzdır. Meşkûk olursa yememek müstehabdır, yenirse kaza lâzım gelmez. Çünkü tebeyyün, ilm-i yakîn demektir.

İş bu «مِنَ الْفَجْرِ» kaydinin sonradan nazil olduğu rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Bundan evvel bazı kimseler, biri beyaz, biri siyah iki iplik alır ve bunlar birbirinden seçilinceye kadar imsak yapmazlarmış. Bu hâdise üzerine, «مِنَ الْفَجْرِ» beyanı nazil olarak mânây-ı murad tasrih olurmuş" hayt-ı ebyez hakikak-i lügaviyye olmayıp, mecaz-ı mütearef olan evvel-i fecr olduğu ve nehar-i şer'înin bundan başladığı anlaşılmıştır. Bunun için İlm-i usulde bu beyanın, vakt-i hacetten muahhar olup olmadığı münakaşa edilir ki, doğrusu beyan-ı tağyirin, vakti hacetten te'hırı caiz değildir. Ve bu rivayete nazaran, ref-i ihtimal, beyan-ı tağyir değil, beyan-ı tebdîl yani nesh addolunmak lâzım gelir. Fecrin hakikati, sabh-ı sadıktır. Subh-ı kâzibe, ancak kâzibe, ancak kâzib kaydiyle fecir denilir. Bunun için evvel-i neharın ve vücub-ı imsakin fecr-i sadik bidayetinden başladığına icma' vardır. Maamafih buna, şöyle bir sual irad edilmiştir: Beyaz ipliğe benzeyen sabah beyazlığı, subh–i kâzıbın beyazı olmalıdır. Çünkü bu amudî ve mustatil olduğundan ibliğe benzer. Subh–i sadıkın beyazı ise, ufukta müstedir olur. Binaenaleyh imsak, fecr-i kâzibden başlamak lâzım gelmez mi? Cevab: Lâzım gelmez. Çünkü yemenin hürmetini gösterecek olan beyazlık mikdarı, subh-i sadıkın evveli ve ilk lâhzasıdır. Fecr–i sadık, ibtida münteşir olmadan evvel küçük ve ince olur. Ufukta müstedir olması ipliğe teşbihine mani değildir. Hattâ subh–ı kâzib ile subh-ı sadık beyninde şöyle bir fark vardır: Subh-ı kâzıb, incecik doğar, subh-ı sadık ibtida incecik zuhur eder ve müstatîlen yükselir ve hayt-ı ebyaz bunda müteareftir. Binaenaleyh öyle bir suale asla ve-

---

Hayt-ı ebyaz: Fecir zuhurunda ufukta ip şeklinde görülen beyazlık. **Nehar:** Fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar olan aydınlık. **Subh:** Sabah vakti, şafak zamanı.

cih yoktur. Ebu Hureyre Hazretleriyle Hasan ibn Salih ibn Cinnî, "cünüb olup da gusletmeden sabahı edenin orucu, sahih olmayacağına" zahib olmuşlardır. Lâkin bu âyette inficar-ı subha kadar mübaşeret tecviz kılınmış olunca guslün sabaha te'hiri de bizzarure tecviz kılınmış olacağından cümhur-ı ulemaya göre vaktinde imsak eden kimse cünüb da olsa, orucu sahih olur.

İşte bu müsaade dahilinde fecrin, beyaz iplik gibi incecik ufk-ı şarkîde zuhura başladığı ana tecavüz etmemek şartiyle gecenin nihayetine kadar yiyip içiniz, mübaşeret ediniz. ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ **Sonra o andan itibaren imsak edip ertesi geceye kadar sıyamı itmam ediniz.** Tam imsak üzere bulununuz. Yani yalnız ekl-ü şurb ve cima'dan değil bunlara mülhak olmak üzere bedeninizin dahiline her hangi bir şeyi idhal etmekten sıyam niyyetiyle men-i nefs ediniz. İşte sıyam-ı şer'î böyle niyyetiyle evvel-i fecirden, ahır-ı nehara kadar imsak-ı tamdan ibarettir. Ve savmın mânâ-yı şer'îsi, bu tafsilât ve buna müteferri beyanat dairesinde mânâ-yı lüğavisi munzamm olan kuyud ve hudud-ı şer'iye ile imsak-ı lûgavîden bir nev-i mahsustur. Bu kuyud da, vakt-i imsak mi'yarıdır. «اَتِمُّوا الصِّيَامَ» Sıyam niyyetini iktıza ettiği gibi, «ثُمَّ» bu niyyetin neharen de olabileceğini gösterir. İbadetler, birer fiil-i ihtiyarî oldukları cihetle irade demek olan niyyete mukarenetleri mahiyyetleri icabından bulunduğu gibi, اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ (**"Ameller ancak niyetlere göredir."** Buharî: Bed'ül-Vahy-1) hadîs-i şerifî mucebince kavaid-i umumiye-i şer'iyeden olduğu da ma'lûmdur. Binaenaleyh oruçun farzları üçtür: Vakit, niyyet, imsaktir. Bu âyet mucebince vakt-i savm, tulü-ı fecirden gurub-i şemse kadar nehar-ı şer'îdir. Tulû-ı Şemsten gurub-i şemse kadar olan nehar-ı urfî veya Nücumî değildir. Niyyet de, ekseri nehara olsun muzaf olmak lâzımdır. Lâkin imsak evvelinden ahirına kadar bütün neharda tamamen bulunmak farzdır. Hayt-ı ebyazın zuhurundan itibaren imsak bulunmazsa, oruç sahih olmaz. Gecenin evvelinden ahirına kadar hiç bir cüz'ü, vakti savm değildir. Bunda müftiratın hepsi mubahtır. Bazı kimseler, fecirden tulû-ı Şemse kadar sabah vaktinin nehar-ı şer'îde dahil olmasına mebni gurubdan kızıllığa kadar, yani akşam vaktinin de kıyasen gündüzden ma'dud olması lâzım geleceğine ve hattâ yıldızlar doğuncaya kadar imsak devam etmek iktıza edeceğine zahib olmuşlarsa da bu kıyas fasiddir. Zira evvel-i neharda «مِنَ الْفَجْرِ» buyurulmuş, sonra itmama «اِلَى الَّيْلِ» ile nihayet verilmiştir. Gurub-ı Şemsten sonra Şark tarafından karanlık zuhur eder etmez de akşam olmuş, leyl-i urfî girmiştir. Ve burada gayenin mugayyaya dahil olmasının ihtimali yoktur. Bunu sa-

---

İtmam: Tamamlamak. **Ekl-ü şurb:** Yemek, içmek. **Munzamm:** Zem edilen, ilave edilen. ***Müftirat:*** *Orucu bozan şeyler.*

baha kıyas etmek, nass-ı tebdil eylemek demektir. Zaten sebeb-i nüzulden anlaşıldığı üzere akşamdan yatsıya kadar zaman, gecelerin oruçta dahil olduğu zaman-ı sabıkta bile dahil değildi. Maamafih Ca'feriye mezhebinde bulunan Acemler, yıldızı görmeden iftar etmezler. ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ **"Sonra o andan itibaren imsak edip ertesi geceye kadar sıyamı itmam ediniz."** emrine dikkat edilir ve sıyamın lûgaten mânâsı da imsak demek olduğu mülâhaza olunursa, sıyam-ı şer'înin imsaki lûgevî mânâsından hiç bir noksanı olmaması ve zahr-ü batın bütün a'zanın savm üzere bulunması lüzumu anlaşılır. Meselâ, lisanın sıyamı, kizibden, nemimeden, mâlâya'niden imsak, gözün sıyamı, isti'ma-ı melâhiden imsak, ilah.. olduğu gibi nefsin savmı, temenniyat-ü şehevattan imsak, kalbin savmı, hubb-i dünyadan imsak, ruhun savmı, naim ve lezaiz-i Ahiretten imsak, sırrın savmı, Allah'tan gayrisini şuhuddan imsaktir. İtmam emri, bütün bunlara delâlet ederse de, hepsi vücub tarikiyle olduğu iddia edilemez.

Makablinde bilhassa ekl-ü şürb ve mübaşeretten bahs edilmiş olması karinesiyle farz olan imsak bunlardan ve bunlara mülhak olan şeylerden bedenin bâtın hükmünü haiz olan dahilini imsaktir ki, bu da, gusülde yıkanmayan yerlerdir. Maadası nedb-ü fazilet kabilindendir. Ve adab-ı savmdandır. Bu suretle savm-ı İslâmî'de geceler vakıttan hariç tutulmuş ve başka zaman helâl-ü mübah olan şeyler, sıyam gecelerinde de helal kılınmış olduğundan ey müslümanlar, gündüzleri oruç tutmakla beraber geceleri bunları yapabilirsiniz. Fakat وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ **siz, mescidlerde i'tikâf halinde iken ne gece, ne gündüz kadınlarınıza asla mübaşerette bulunmayınız.** Lûgatta i'tikâf, bir yerde habs-i nefs ederek durup beklemektir. Şer'an de, bir mescidde i'tikâf niyyetiyle meks etmektir. Buradaki mesacid kaydı, işte bu mânâ-yı şer'îyi ta'yin eder. Başka bir kayıd bulunmadığı için bu mekis, bir saat dahi olsa i'tikâf-ı şer'î bulunabilecek gibi görünür. İmam Muhammed'in, zahiri rivayeti de böyledir. Bu surette i'tikâfta savm, şart olmamak lâzım gelir. Buna nafile i'tikâf denilir ki, oruçlu, oruçsuz sahih olur. Fakat âyetin siyakına bakılırsa i'tikâfın, sıyam-ı müstelzim olduğu anlaşılır. Zira «لَا تُبَاشِرُوهُنَّ» nehyi, leyle-yi sıyamdaki ibaha-i mübaşeret hükmünü muhassıs mevkiinde olmakla i'tikâfta savmın şart olduğuna ve binaenaleyh müddet-i i'tikâfın bir günden akal olamıyacağına delâlet eder ki, bu da, asıl i'tikâf-ı şer'îdir. لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِالصَّوْمِ (**"Oruç olmadıkça itikaf yoktur."** Muvatta: İtikaf-4) hadîsi de, bunu müeyyiddir. İmam-ı A'zam'dan bunun ancak mescid-i cami'de olabileceği ve lâakal beş vakit namaz kılınan bir mescidden

İsti'ma: Dinlenmek, kulak vermek. **Melahi:** Oyunlar, eğlenceler, cümbüşler. **Makabl:** Öndeki, üstteki, geçmişteki. **Meks:** Durma, bekleme. **Müstelzim:** Lüzumlu, gerektiren.

ma'adasında sahih olmayacağı mervidir. لا اعتكاف الا في المسجد الجامع (**"Cami bir mescitten başkasında itikaf olmaz."** Ebu Davud-Savm-80) hadîs-i şerifi mucebince mesacid kemaline masruf demektir. Ancak kadınlar için, evlerindeki mescidden başkasında i'tikâf caiz olmaz. (A.S.), meni' buyurmuştur. İ'tikâf, muallâk veya müneccez nezriyle vacib olur. Ramazan'ın aşr-ı ahiri içinde, yani yirmisinden sonraki günler de Sünnet-i müekkededir. Ma'adası müstehabdır. Zira Sahihayin'de dahi rivayet olunduğu üzre (A.S.) Efendimiz, Medine'ye teşriflerinden vefatına kadar Ramazan'ın aşr-ı ahîrinde i'tikâfa müvazabet buyurmuştur. Ancak bir daf'asında ezvac-ı tahirattan Hazret-i Aişe ve Hazret-i Hafsa ve Hazret-i Zeyneb'in dahi müteakıben gelip Mescid-i Saadet'te birer çadır kurarak i'tikâfa girmeleri üzerine bunları nehyetmiş ve kendisi de o sene Ramazan'da i'tikâfı terkedip tâ Şevval'in aşr-ı evvelinde i'tikâf etmişti. Bu ise, hiç terketmemeğe muadildir. Bunun için Zührî, demiştir ki: "Acaba nâs i'tikâfı nasıl terk ediyorlar? Halbuki Resulullah, bazı şeyleri yapar, terkederdi i'tikâfı ise ile'l-vefat terketmedi." Bu kadar müvazebet, delil-i vücub olmak lâzım gelirdi. Fakat Ashab'dan i'tikâf etmeyenler de bulunuyor ve Resulullah, bunlara bir şey demiyordu. Bu adem-i inkâr ile beraber müvazebet ise, delil-i vücub değil, delil-i Sünniyet olur. Maamafih bir Ramazan'da bırakmış olması da vacib olmadığına delâlet edebilir. Lâkin Şevval'de yine yapmış olması da, i'tikâfsız hiç bir sene geçirmediğini isbat eder. Binaenaleyh adem-i inkâr ciheti olmasa idi, hiç olmazsa senede bir i'tikâf vacib olurdu.

İ'tikâf, şerayi-i kadimedendir. Katâde'den menkuldür ki, evvelce bir adam i'tikâfa girerdi ve arada çıkar, zevcesine mübaşerette bulunur, yine avdet ederdi. Bu nass ile, bundan nehyedilmişlerdir. Binaenaleyh şeriat-i İslâmiye'de kadınlara mübaşerette i'tikâf-ı müfsiddir. Ve evvelki gibi bu mübaşeretten dahi murad, vatı'dır. Lâkin İmam-ı Şafiî Hazretleri'nden bir rivayette, bu ikincisi vatı'dan eamdır ve mülâkat-ı beşereteyn mânâsınadır ki, buna göre, şehvetle kadına temas dahi i'tikâfı ifsad eder.

تلك حدود الله **İşte, ahkâm-ı mezkûre Allah'ın vaz'ettiği hududdur, yâhud hudud-ı memnuadır.** فلا تقربوها **Binaenaleyh tecavüz şöyle dursun, bunlara yaklaşmayınız bile.** Nitekim bir hadîs-i şerifde de, ان لكل ملك حمى وحمى الله محارمه فمن رتع حول الحمى يوشك ان يقع فيه "Her hükümdarın bir korusu vardır. Allah'ın korusu da maharimi yani nehyettiği, haram kıldığı şeylerdi. Koru etrafında

---

Aşr-ı ahir: Son on gün. **Sahihayn:** Sahih-i Bûhârî ve Sahih-i Muslim. **Müvazebet:** Bir işle devamlı uğraşma. **Vatı':** Cimâ.

otlıyanlar da içinde düşmek tehlikesine ma'ruzdur.", (Buhari; İman-39) buyurulmuş ve bu suretle maharim-ü menahiye yaklaşmaktan tahzir edilmiştir ki, İlm-i Fıkıh'da bunlardan sedd-i zari'a kaideleri istinbat olunmuştur.

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ **Görüyorsunuz ya Allah, insanlara teşri' ettiği ahkama delâlet edecek âyetlerini böyle tebyin-i beliğ ile tebyin ediyor** لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ **ki, korunabilsinler. Evamir-ü nevahisine muhalefetten sakınıp mazhar-ı vikaye-i Rabbaniye olsunlar.**

Şimdi ey mü'minler, bu sayılı günlerin oruçlarını ikmal-ü itmam ettikten ve Allah'ın hudud–ı memnuasına yaklaşmamak terbiyesini aldıktan sonra siz, yine «كُلُوا» müsaadesine avdet ederek, **bayram yaparak yiyip içeceksiniz. Yiyin, fakat:**

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَر۪يقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

Meâl-i Şerifi

188- Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeble yemeyin. Nasın emvalinden bir kısmını bile bile günah ile yemek için o malları, hâkimlere sarkıtmayın.

Bu âyet, pek büyük bir esası hukkukî ve ictimaîyi mutazammındır. Bu öyle bir hayat-ı ictimaiye te'sisinin meb'deidir ki, buna riayet eden insanlar, ribka-i mahkûmiyetten tahlis-i nefs ederek saadetle yaşarlar ve zalimlerin perçe-i gadrine düşmezler. Ancak bunu bihakkın tatbik edebilmek oruç gibi tehzib-i nefs ettirecek ibadetlerin kadrini bilmek ve onu hüsn-i suretle eda edip nüfus-ı mütmeinne makamını ihraz eylemekle mümkün olur. Buna işareten bu âyet, savm âyetlerini ta'kib etmiştir. Şöyle ki:

Tebyin: Açıkça anlatma, isbat etme. **Nevahi:** Yasak edilmiş şeyler. **Ribka:** Kement bağı, ilmikli ip.

Ey mü'minler, yiyin fakat وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ **Biribirinizin mallarını aranızda batıl suretle bilâ sebeb-i meşru' yemeyin.** Malın haram olması, ya aynında bir mânâdan ve cihet-i iktisabından dolayıdır. **Evvelki** kısım, emvalin usulu, ya meadinden veya nebatattan veya hayvanattandır. Meadin, ecza-i arzdırlar. Binaenaleyh zehir gibi yeyene muzır olmak haysiyyetinden başka bir vech ile haram olmazlar. Nebatatın da hayatı ve sıhhatı veya aklı izale edenlerden ma'adası haram olmaz. Muzîl-i hayat olanlar, zehirler, müzîl-i sıhhat olanlar vaktinin gayride kullanılan devalar, müzîli, akl olanlar, da müskirattır. Hayvanata gelince: Bunlar, me'kûl ve gayr-i me'kûle münkasimdir. Ekl-i helâl olan da, zebh-i şer'î ile zebhedilmedikçe helâl olmaz. Zebholunanın da cemi'i eczası helâl değildir. Fers-ü dem haramdır ki, tafsilâtı Fıkıhtadır. **İkinci** kısım, isbat-ı yad cihetinde halelden naşi haram olanlardır. İmdi bir malı almak, ya gayr-i ıhtiyarî bir sebeble olur, irs gibi. Veyahud alanın ihtiyariyle olur. Bu da, ya malikinden me'huz olmaz, ihraz gibi, Veya malikinden me'huz olur. Bu da, ya kahren alınır, veya terazı ile. Kahren alınan, ya ismeti milkin sukutundan dolayı alınır, ganaim gibi veya ahizin istihkakından dolayı alınır, zekâttan imtina edenlerin zekâtı ve nefekat-ı vacibe gibi. Terazı ile alınan da, ya ıvaz ile alınır, beyı', mehir, ücret gibi veya bilâ ıvaz alınır, hibe ve vasiyyet gibi. Bu suretle iktisab ve isbat-ı yad için altı kısım hasıl olur ki, tafsılâtı, kütüb-i Fıkhiyye'dedir.

Düşününüz, Ramazan günleri lezaizinden ve kendi öz malını bile yemekten emr-i İlâhîye imtisalen men-i nefs eden insanlar, sonra başkalarını malını bigayr-ı hakkın nasıl yer, elin malına nasıl göz diker? Elbette bunlara yaraşan daima helâl yemektir. Sakın haksız mal yemeyin, وَتُدْلُوا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ **yiyip de nasın emvalinden bir kısmını günah ile, günahkârlıkla yiyesiniz diye mallarınızla hâkimlere, hükûmetlere düşmeyin. Halkın emvalinden yemek için hâkimlere, hükûmetlere intisab etmeyin, rüşvet vermeyin.** وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ **Yani bunları, bile bile yapmayın.** Muamelâtınızda biribirinizin malına ve hukukuna iyi riayet ederseniz, yaptığınız ukud-u mukavelâtta haksızlıktan, nizaa badi olacak ve işi mahkemelere düşürecek şurut-ı fasideden sakınırsanız, Hâkimlere, hükûmetlere boyun eğmekten kurtulursunuz. Ve her nasılsa mahkemeye düştüğünüz zaman gerek hâkimi ve gerek biribirinizi tezvirat, şarlatanlık rüşved gibi esbab-ı batıla ile ikna-u ilzama uğraşmazsanız hâkimlerinizi bozmamış, zulme meydan vermemiş, haksız yere yekdiğerinizin

---

Müzîl: Gideren, yok eden. **Müskirat:** İçilmesi ve kullanılması Allah (c.c.) tarafından yasaklanan sarhoşluk veren şeyler. **Fers-ü dem:** Pislik/dışkı ve kan. **Halel:** Bozukluk, noksanlık. **Terazı:** Birb. 'ini razı etme.

malını yememiş, yedirmemiş olursunuz. Hattâ mahkemede lehinize hüküm verilmiş olsa bile mücerred bundan dolayı kendinizi haklı sanmamalısınız, hakikat-i hakkı gözetmelisiniz, nihayet hükm-ü hükûmeti me'kel add île halkın malını yemek için hükûmete tevessül ve intisabdan sakınırsanız hükûmetiniz yükselir, hakimiyyetiniz artar, vazifeler hakkiyle görülür, ibadullahın işi bihakkın tesviye edilir, haksızlığa sed çekilir, mes'ud bir hayat yaşarsınız.

BATIL: Lûgatte zail, yani vücudda durmayan ma'dum olan demektir. Binaenaleyh «بالباطل» yok yere, haksız, bilâ sebeb-i hakikî, şayan-ı itibar bir sebeb-i meşru' olmaksızın demek olur. Haksız mal yemeğe kalkışmak, bütün fenalıkların başıdır. Bundan sakınmak terbiye-i diniyenin en mühim bir netice-i matlûbesi olduğu bu âyetin sıyam âyetlerini takib etmesinden anlaşılır.

Rivayet olunmuştur ki, Abdan-ı Hadremî, İmriü'l-kays-ı Kindî'den bir kıt'a arz dava etmiş idi ve beyyinesi yoktu. Binaenaleyh Resulullah imrü'l-kays'i tahlife karar verdi. O da, yemin etmek istedi, derhal (A.S.) إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا (*"Fakat onlar, O Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini bir kaç paraya satanlar..."* Âli İmran-3/77) âyetini okudu. Okuyunca İmriü'l-kays yeminden çekindi ve mezkûr araziyi Abdan'a teslim etti. Bunun üzerine işbu, «وَلَا تَأْكُلُوا» âyeti nazil oldu. Bir de, huzur-ı Risalete iki hasım muhakeme olmaya gelmişlerdi. Resulullah, buyurdu ki: "Ben de sizin gibi bir beşerim. Siz ise bana muhakeme için geliyorsunuz. Olabilir ki, bir kısmınız hüccetini diğerinden eksik ifade eder, ben de dinlediğime göre hükmederim. Binaenaleyh her kimin lehine kardeşinin hakkından bir şey hükmedersem ona bir ateş parçasını hükmetmiş olurum." Bunun üzerine tarafeyn ikisi de ağladılar ve her biri, "Benim hakkım arkadaşımın olsun.", dedi. Resulullah da: "Haydi bakınız, araştırınız, sonra kur'a atınız, ba'dehu biribirinizle helâllaşınız.", buyurdu.

Tâ yukarıda Kible meselesi münasebetiyle Hacca dair söz geçmiş ve tavaftan bahsedilmiş idi ve fakat henüz mü'minler için mevani, zail olmamış bulunduğundan ahkâm-ı haccın beyanına nevbet gelmemiş idi. Şimdi sıyamın farzından sonra bina–i İslâm'ın beşincisi olan hac ahkâmına geçilmek sırası gelmiş ise de, bu hususta bazı istihzarata daha ihtiyaç bulunması ve bunların vakt-ü zaman ile de alâkadar olması hasebiyle şer'an bir mıkyas-ı zemanî tayini, mukteza-yı hikmet-ü maslahat olduğundan sıyam ve fıtr için şuhud-i şehr mes'elesi münasebetiyle bir cihetten tetimme, diğer cihetten tavtıe olmak ve aynı zamanda başlı başına bir kanun-ı terbiye olacak pek mühim nasayihi de muhtevi bulunmak üzere buyuruluyor ki:

Me'kel: Yemek yenecek yer, geçim yeri. **Add:** Kuvvet, salâbet. **Mevani:** Maniler, engeller.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

Meâl-i Şerifi

189- Sana hilâllardan soruyorlar onlar, de: İnsanlara hacc için de vakit ölçüleridir. Bununla beraber erginlik evlere arkalarından gelmenizle değildir. Ve lâkin eren, korunandır. Evlere kapılarından gelin ve Allah'a korunun ki, felâh bulasınız.

EHİLLE, hilâlin cem'idir. Hilâl, kamerin insanlara ilk göründüğü sıradaki halidir. «أَوَّلُ حَالِ الْقَمَرِ حِينَ يَرَاهُ النَّاسُ» Bu ta'riften anlaşılır ki, hilâl kelimesi, rüyet mânâsını mütezammındır ve hattâ görülmesi üzerine, haykırıldığından dolayı bu ism ile tesmiye edildiği beyan olunuyor. Zira bu maddenin esas-ı mânâsı sesi yükseltmektir ki, lisanımızda "Ay!" sesi de buna muvafıktır. Binaenaleyh henüz nâkabil-i rüyet olana hakikat olarak hilâl denilmez. Şehrin evvelinden iki gece hilâl namını alır. Zira ilk görünüşü bunlardan birinde olur. Sonra kamer namını alır. Ebu'l-Heysem demiştir ki: "Kamere evvel-i şehirden iki gece, kezalik ahır-i şehirden de iki gece hilâl denilir. Arasında da kamer tesmiye olunur. Mevakît, vakitten mikatın cem'idir, va'd, miad gibi. "Vakit", bir emr için mefruz olan zamandır. "Zaman", maziye, hâle, istikbale maksum olan müddettir. Müddet-i mutlaka da hareket-i küllün imtidadıdır. Mikat, mekânı muayyen mânâsına da gelir ki, âfakînin ihramsız geçmesi caiz olmayan mekânlar demek olan ihram mikatları bu mânâdandır. Binaenaleyh lâfz-ı müşterektir. Maamafih

İmtidad: Uzanmak, uzanıp gitmek.

mevakit-i ihram, mekânlardan olmamakla beraber bunlara vusul, ihramın zeman-ı vücubunu göstermek i'tibariyle birer alâmet-i vaktiyye addolunabilirler. Mikat, nişane-i vakit diye ta'rif edilirse müştereki ma'nevî olması da mümkündür.

Ya Muhammed, Şehr-i Ramazan münasebetiyle يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الأَهِلَّةِ **Sana hilâllardan sorarlar, yahud soruyorlar.** İbn Abbas, Katade, Rebi' ve sairenin nakline göre müslimînden bazıları: *"Hilâlin mehâkının, kemalinin, Şemse muhalefetinin faidesi ne olduğunu"* sormuşlar ve rivayet olunmuştur ki, bunu, Ensardan Muaz ibn Cebel ile Sa'lebe-ibn Ğunm: **"Ya Resulallah, bu ne haldir? Hilâl, iplik gibi incecik beliriyor, sonra artıyor, tamamlanıyor, sonra da eksile eksile ibtidaki haline rücu' ediyor"** (Ruhu'l-Meâni-2/71) diye sormuşlardı. Bundan başka yine rivayet olunuyor ki:

1- Cahiliyye devrinde bir erkek, bir şeye niyyet eder de zor gelirse evine kapısından girmez arkasından girermiş ve tam bir sene böyle kalırmış.

2- Ensar'dan bir kısmı umre yaptıkları vakit sema ile aralarına bir hail sokmazlar ve bundan sakınır, zahmete girerlermiş. Binaenaleyh ihrama girdiklerinde şayed mübrem bir hacetleri varsa eve, bağa, çadıra kapılarından girmezlermiş de, sahib-i bina olan ehl-i meder evin sırdından bir delik deler, oradan girer çıkar veya arkadan bir merdiven atar, tamamiyle aşarmış, çadır halkı olan ehl-i veber de çadırlarının arkalarından dolanırlarmış ve bu âdet-i cahiliyyeyi, «بِرّ» "Birr" sayarlarmış.

3- Ehl-i Cahliyye ihrama girdikleri zaman evlerinin veya çadırlarının arkalarını delerler oradan girer, çıkarlarmış. Ancak hamaset-i diniyelerinden dolayı "humüs" denilen kabileler, yani Kureyş, Kinane, Huza'a, Sekif, Haysem, Benu Amir ibn Sa'sa'a, Benu Nasr ibn Muaviye ihram ettikleri zaman diyanette şiddet da'vasiyle evlerine girmezler, çadırda gölgelenmezler, tereyağ ve keş yemezlermiş. Bir gün Resulullah, ihrama girmiş, bir de ihramlı birisi varmış. Resulullah, ihram ile harab bir bostanın kapısından girmiş, o adam da, görüp arkasına düşmüş lâkin, "çekil" denilmiş, o da, "niçin" diye sormuş,: "Sen ihramlı olduğun halde kapıdan girdin" buyurmuşlar. O adam, durmuş da: "Ya Resul, ben, senin sünnet-ü irşadına razıyım sen girdin, ben de girdim.", demiş. İşte sual-i mezkûr ile beraber bu hâdiselerden biri, bu âyetin nüzulüne sebep olmuş. Bu âdetler, bu şiddetler, bu aksilikler de kaldırılmıştır.

Add: Sayılmak, saymak, itibar etmek. **Hail:** Perde, mania. **Mübrem:** Vazgeçilmez olan, elzem. **Meder:** Köy, mahalle. **Veber:** Bedevî, göçer.

قُلْ Bu suale cevaben de ki: هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ O Hilâller, insanlar için ve Hacc için mikatlardır, vakit alâmetleridir. İnsanlar vakte muhtac olan işlerinin ve bilhassa Hacc «حج» vakitlerini bunlarla tayin ederler ki, bu mânâ, وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ (*"O, odur ki Güneşi ziya yaptı Kameri bir nur ve buna menzil menzil mikdarlar tayin buyurdu ki senelerin adedini ve hisabı bilesiniz, Allah, bunu ancak hak hikmet ile yarattı, bilecek bir kavim için ayetleri tafsil ediyor."* Yunus-10/5), وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا اٰيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ (*"Halbuki biz geceyi gündüzü iki ayet yaptık, sonra gece ayetini mahvettik ve gündüz ayetini gösterici kıldık ki Rabb'ınızdan fadık taleb edesiniz, ve senelerin sayısını ve hesabı bilesiniz, hem herşeyi tafsıl etmişte etmişiz."* İsrâ-17/12) âyetlerinde de ayrıca beyan buyurulmuştur. İzahı:

Şuhur ile zaman takdirinde yani ayın bir mıkyas-ı zemanî ittihaz edilmesinde bir takım menafi-i insaniye vardır ki, bunların bir kısmı dinî ve bir kısmı dünyevîdir. Dinî olanlar:

1- شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ (*"O Şehri Ramazan ki insanları irşad için hak fürkanı, hidayet delili beyyineler halinde Kur'an onda indirildi...."* Bakara-2/185)

2- Hacc اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ "(*"Hacc malum aylar...."* Bakara-2/197)

3- İddet-i vefat, يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا (*"İçinizden vefat edipte arkalarına kadın bırakanların zevceleri nefislerini dört ay on gün bekletecekler, iddetlerini bitirdilermi artık kendi haklarında meşru' olarak ihtiyar edecekleri hareketten size mes'uliyet yok, Allah her ne yaparsanız habîrdir."* Bakara-2/234) **iddet-i iyas,** فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ (*"...onların iddetide üç aydır..."* Talak - 65/4)

4-Evkata müteallık nezirler ve hilâl ile ma'lûm olabilecek bir sıyam-ı mendub.

Dünyevî olanlar da, müdayenat, icarat, mevaid, müddet-i haml-ü rıda ve saire gibi pek çoktur. Eyyam ve ecza-i eyyam olan saatlar için evkat-ı salâtta olduğu gibi günün dahi bir mikat olduğunda şübhe yok ise de, pek çok işler için ay hesabı elzemdir. Ve tahavvülât-ı kameriye hilkaten bu hususta vaz'iyet-i şemsiyeden ziyade vakit hesabına elverişli ve umum için kolaydır. Ay, hilkaten müstakil bir vahid-i kıyasî olmalıdır. Şemsin cirminde bir tahavvül görülmediğinden dolayı arza nazaran metaliindeki ihtilâfatı ve burçlar üzerindeki intikalatı umur-ı hafiyeden olmakla şehr tesmiyesine mü'nasib olmayacağı gibi sene-i şemsiyede şehr bir mıkyas-ı zahirî değil, nihayet fusul-i er-

---

İyas: Yeis hali, ümidsizlik ve kederli oluş. **Tahavvülat:** Değişmeler.

beaya veya nefs-i seneye nazaran i'tibarî ve hafî bir cüz'i mıkyastırlar. Halbuki ay, terbi'leriyle haftaların dahi hakikaten mıkyasıdır. Dünyanın her tarafında hafta hisabının vahdeti de, bu mıkyasın fıtrîliğinden naşidir. Nihayet ay, geceleri itibariyle gün hesablarına da bariz bir alâkayı haizdir. Ve buna binaen günlerin isimleri umumiyetle buna tatbik olunarak yedi olmuştur. İşte menafi-i beşeriye nokta-i nazarından tahavvülât-ı Kamerin hikmet-i zahiresi vakit hesabı için böyle bir mikat olmaktır. Bunun için sene-i Şemsiye hesabında uydurma suretiyle olsun, bir ay hisabına mecburiyet vardır ki, buna tabi olmak insanlara hakikatten ziyade tevehhümat ve itibara sapmak itiyadını verir. Bunlardan başka Kamerin cirminde her gün meşhud olan bu tahavvülât ecram-ı semaviyenin dahi ma'ruz-ı tagayyür ve kabil-i mahvolabileceğine bir misal-i bahir teşkil etmesi itibariyle kudret ve vahdaniyet-i İlâhiye'nin ayat-ı kübrasından olan hılkat-i semavat içinde Kamer, mütefekkirînden başka en basît insanlara bile Rabbü'l-âlemi'nin iradesini anlatan bir ayet-i mümtaze ve O'na ubudiyet etmek için vakit tayinine delâlet edecek bir alâmet-i Rabbaniye olduğunda da şübhe yoktur. تَبَارَكَ الَّذِى جَعَلَ فِى السَّمَٓاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا *"Ne yücedir o ki semada burçlar yapmış, hem içlerinde bir kandil, bir de nurlu bir ay asmış."* Furkan-25/61) Bütün bu meani, هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ cevabında icmal edilmiş ve sıyamdan sonra sadedi bahse tenbih için bilhassa «وَالْحَجِّ» kaydi de zikrolunmuş ve sual-i mezkûre bu suretle bir cevab-ı hikmet verilmesi emredilmiştir. Bu sual ile esbab-ı âdiyeyi, İlm-i nücum mucebince esbab-ı felekiyenin beyanını kasd edenler dahi bulunabileceğinden, soranlara bu cevabı söyle. Şunu da ilâve et: وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا **Bununla beraber, birr-ü hayır denilen haslet, evlere arkalarından, sırtlarından gelmek değildir.** Bu ifadenin bir mânâ-yı hakikîsi, bir de mânâ-yı kinaîsi vardır. Hakikati itibariyle, ehl-i cahiliyyenin ihramda yaptıkları bu aksilik bir ibadet olmadığı gibi mânâyı kinaîsi itibariyle de, Resulullah'a İlm-i nücum suali sormak, hikmet ve ahkâm-ı İlâhiye'yi beyan-ü tebliğ için ba's buyurulmuş olan Peygamber'i, (hâşâ) bir müneccim ve Kur'ân'ı, bir nücum kitabı yerine koymak ve ulûm-ı âdiyye mekasıdiyle İlm-i Nübüvvet metalibini tefrik edememek, işe tersinden başlamak demektir ki, işlere böyle tersinden başlamakla hayra erilemez, birr-ü hayır böyle aksilikle değildir. وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى **Ehl-i birr, ancak müttaki olan, korunandır.** Yani yukarıda لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ ("Yüzünüzü çevirmeniz iyilik değildir.") âyetinde وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ ilâ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (*"İşte takva sahipleri onlardır"* Baka-

---

Cirm: Hacim, büyüklük. **Terbî:** Dörde bölme. **Tevehhüm:** Evhamlanmak yok olanı var zannedip korkuya kapılmak. **Âdiyye:** İtiyad edilmiş, alışılmış.

ra-2/177) diye evsafı beyan olunan kimselerdir. Ezcümle Peygamber'in arkasına düşerek, bostanın kapısından girip, gölgelenen kimsedir. Bunu bilin وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا **ve evlere kapılarından gelin.** İşlere doğru yol ile, vech-i lâyıkiyle girişin, aksilik etmeyin. Bir sual sorarken de halinizi bilin, mâlâyani ile uğraşmayın. Bu cevab ve bu emir camiü'l-kelim bir darb-ı mesel şeklinde kulağınıza küpe olsun da Peygamber'e tahavvül-i hilâlin esbab-ı felekiyesini sormaktan şimdi vaz geçin. Evvelâ kavminizin âdet-i cahiliyyesi olan şu aksiliğin izalesiyle halasınızı düşünün ve onun esbabını sorun. وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **Felâh bulmanız için de, Allah'tan korkun ve bâlâdaki evsafı ittikayı iktisab ederek Allah'ın vikayesine girin ve şu emri dinleyin:**

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ
يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾
وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ
أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ
فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ انْتَهَوْا
فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ
الدِّينُ لِلّٰهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾ الشَّهْرُ الْحَرَامُ
بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا
عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ
﴿١٩٤﴾ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا
إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

Cami'ül-Kelim: Lafzı az, mânâsı çok derin söz.

Meâl-i Şerifi

190- Korunun da, size kıtal edenlerle Fisebilillâh çarpışın, fakat haksız taarruz etmeyin. Çünkü Allah, haksız taarruz edenleri sevmez.

191- Ve onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın. O fitne, katilden eşeddır. Yalnız Mescid-i Haram yanında onlar size kıtal etmedikçe siz de onlara kıtal etmeyin. Fakat sizi öldürmeye kalkışırlarsa hemen onları öldürün, kâfirlerin cezası böyledir.

192- Artık şirkten vazgeçerlerse şüphesiz ki, Allah, gafûr, rahîmdir.

193- Hem bir fitne kalmayıp din yanlız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın vazgeçerlerse artık husûmet ancak zalimlere karşıdır.

194- Hürmetli ay hürmetli aya ve bütün hürmetler birbirine kısastır. O halde kim, size tecavüz ettiyse, siz de, ona ettiği tecavüzün misliyle tecavüz edin de ileri gitmeye Allah'dan korkun ve bilin ki, Allah, müttekilerle beraberdir.

195- Ve Allah yolunda infak eyleyin (*masraf verin*) de, kendi ellerinizle tehlikeye bırakmayın, ve güzel hareket edin, çünkü Allah, güzellik edenleri sever.

Başdaki «وَقَاتِلُوا» âyetinin Medine de ilk nazil olan âyet-i kıtâl olduğu ve Resulullah'ın, o zaman mukatele edene mukatele, keffiyed edenden de keffeder bulunduğu ve sure-i «براءة» deki وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً ("*...Müşrikler size kâffeten harbettikleri gibi sizde onlara kâffeten harb edin ve bilin ki Allah korunanlarla beraberdir.*" Tevbe-9/36) diye umumen kıtal emrolununcaya kadar böyle yaptığı Rebi İbn Enes radıyallahü anhden mervidir. Müslümanlar önce tedafüi dahi olsa kitalden memnu' ve her ne olursa olsun sabr-ü muvadeaya me'mur edilir. Bil'ahare kıtal âyetleri ile bu memnuiyyet neshedildi. Lâkin kıtal âyetleri iki nevi'dir. Bir kısmı, sade me'zuniyet-ü cevaz ifade eder, bir kısmı da, kıtal-ü cihadı emrederek vücub ifade eyler. Bu âyet ise, sadece âyet-i kıtal değil, emr-i kıtal âyetidir. Hazret-i Ebi Bekr-i Sıddık, Zührî ve Said İbn Cübeyr gibi bir hayli zevattan kıtal hakkında nazil olan ilk âyet Sure-i Hacc'daki أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا ("*İzin verildi o kendilerine kıtal edilenlere, çünkü onlara zulm olundu ve şüphesiz ki Allah onları muzaffer kılmaya her halde kadirdir.*" Hacc-22/39)

Keff-ı Yed: El çekme, karıştırmama. Keffetmek: Vazgeçmek. Tedafü: Savunma.

âyeti olduğu da mervidir. Binaenaleyh Rebi' rivayetinin mâ'nâsı bu «قَاتِلُوا» âyetinin ilk emr-i kıtal âyeti olmak lâzım gelir ki, ekseri ulema-i tefsirin kavli de budur. Bu emir, فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهِ ("...*Şimdi siz afv ile safh ile davranın ta Allah emrini verinceye kadar, ...*" Bakara-2/109) âyetinde vadedilmiş olan emirdir. Bu kıtal emirleriyledir ki, Hatemû'l-Enbiya'nın seyf-ü cihada me'mur olacağı hakkında kütüb-i salifede varid olan vasfı mahsusları da tebeyyün etmiş, bu suretle de mu'cize-i ilâhiye tahakkuk eylemiştir. Bu âyetin ma'badiyle veya "Sure-i "Berae" deki وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ ("*.... Müşrikler size kâffeten harbettikleri gibi siz de onlara kâffeten harbedin.....*" Tevbe-9/36) âyeti ile mensuh olup olmadığında ihtilâf edilmiştir.

Evvelkinin düşman hücumuna karşı tedafü-î harbe münhasır bir emir olduğuna tarafdar olanlar mensuhıyyetine, bidâyeten i'lân-ı harbe dahi muhtemil bulunduğunu anlayanlar da muhkemiyyetine kaildirler. Gerçi "Sure-i Berae" âyetleriyle bidayeten Fisebilillâh i'lân-ı harbin ve taaruzî kıtalin dahi meşru ve icabına göre vacib olduğunda ihtilaf yoksa da mes'ele evvelki emrin el-yevm mensuh mu, yoksa ma'mulün bih mi olduğunu ta'yin etmektedir.

SERİYYELER

Peygamberimizin Medine'ye ilk sene-i hicretlerinden itibaren "seriyye" ler tertib ve etrafa i'zam eylediği ve fakat bunların sırf te'mini inzıbat-ü asayiş ve etraftaki düşmanların hal-ü vaziyyetlerini keşf için gönderilmiş karakollardan başka bir şey olmadığı ve düşman tarafından kıtale, mübaşeret edilmedikçe harb-ü kıtal emri verilmediği, hatta Bedir, Uhud, Ahzab ve nam-ı diğerle Hendek muharebelerinin hep zarureti müdafaa ile yapılmış harbler olduğu ve bu halin bir hayli zaman devam ettiği muhakkak ise de, kıtal hakkında ilk varid olan izin ve evamir-i ilâhiye yalnız müdafaa harbine mahsus olup Peygamberi re'sen ilân-ı harb-ü taarruzdan şer'an ve alel-ıtlak men'i mi ediyordu? Yoksa bu hususu iktizayı siyasete tabi tutarak sonraki emirler gibi icabına göre taarruza dahi müsaid olduğu halde tatbikını bugünkü gibi re'y-ü siyasete mi bırakıyordu? Hasılı bu babdaki nusus-ı müteahhire esas itibariyle nâsih midir? Yoksa mübeyyin ve muvazzıh mıdır? İşte mes'ele budur. Rebi' rivayetinin zahirine nazaran mensuh, Hazret-i Ebi Bekir rivayetinin zahirine nazaran da muhkem olduğu anlaşılıyor. Halbuki ihtimal sabit ve istimal mümkün iken nesha hükmetmek caiz olamayacağından birçok müfessirin muhkem olduğuna kaildirler ki, biz de, buna taraftarız. Ragıb der ki: "Evvelâ **münhasıran rıfk, sadece**

El-yevm: Bugün **İzam eylemek:** Göndermek, yollamak. **Evamir-i İlâhiye:** İlahî emirler.

va'z ve mücadele-i hasene ile emredilmiş, badehu kıtale izin verilmiş, sonra haktan imtina edene harb-ü kıtal ile emrolunmuştur ki, bunlar, alêd-derecat muktezayı siyasete göre varid olmuş emirlerdir." ilah...

HARB

Bu noktada Avrupalıların Din-i İslâm hakkında iki mütehalif fikir neşretmekte olduklarını görüyoruz.

Bir kısmı, re'sen ilân-ı harbin cevaz-ı mes'ele-i mukarreresini vesile ittihaz ederek İslâm'ın mücaviz ve sırf kılıç kuvvetiyle intişar etmiş bir din bulunduğunu iddia etmek ve ilmî, edebî, hukukî, ahlâkî, ictimaî haysiyyetle müsbet olan nüfuz-i ma'nevîsini inkâr eylemek istiyor. Bu fikir edille-i İslâmiye'nin ilmi kuvvetine mukavemet imkânı göremediklerinden dolayı İslâm'ın hiçbir dinde görülmemiş olan intişar-ı mu'cizesini sırf kılıç kuvvetine istinad ederek onu, Hıristiyanlık taassubiyle hissî bir yoldan vurmak isteyen eski Hristiyanların bakıyye-i neşriyyatıdır. Halbuki bunlar, bu taarruz ile kendi davalarını iki cihetten nakzetmektedirler. Zira bir taraftan Hristiyanlık emrine muhalif olarak Ehl-i Salib devrinden beri Hristiyanları hep silâha ve tecavüze saldırmışlar, diğer taraftan da alel-ıtlak harbi-din fikrine mugayir göstermekle hem kendilerini hem de mensub oldukları kütüb-i salife-i ilâhiye'yi tekzib etmişler ayni zamanda bununla Hatem'ül-Enbiya'nın cihad ile me'mur olacağı hakkındaki kütüb-i salife mu'cizatını gizlemek istemişlerdir. İslâmın sırf kılıçla intişar etmiş olması iddiası tarihde ve ahkâm-ı İslâm'a karşı bühtandır. Hakikat, şu hadîs-i şerifin içindedir: إِنَّ اللّٰهَ يَزَعُ بِالسَّيْفِ مَا لَا يَزَعُ بِالْقُرْاٰنِ **"Allah Teâlâ, Kur'ân ile defetmeyeceği bazı fenalıkları kılıç ile def eder."** Edille-i İlmiye ve Akliye, söz anlayan, ilme hürmet eden, insafı olanlar içindir. Bunları tanımayan ve fırsat bulduğu zaman her hakkı ve her nevi mukaddesatı çiğneyen ve çiğnemek için müterakkib olanların men'i fesadı ancak seyf ile mümkün olur. Bunun için haddizatinde iyi bir şey olmayan harb, ilm-ü akıl, nush-u irşad dinlemeyen ve mücerred şehvetlerden, garazlardan doğan büyük büyük fitnelere nazaran ehven-i şerrolur. Ve bu suretle bir hüsn-i izafi iktisab eder de, icabına göre tedafüî ve icabına göre taarruzî harblere girişmek bir vazife-i diniye ve müstahsene bile olur. Böyle olması için de, bunun ancak Fisebilillâh, hak yolunda, hak uğrunda yapılması ve bu niyyetle hareket edilmesi lâzım gelir, çünkü başka maksad ta'kib edenler def-i fitne vesilesiyle daha büyük fitneler ihdas ederler.

Kütüb-i salife: Daha evvel gelen kitaplar. **Bühtan:** İftira. **Müterakkıb:** Gözlemek, beklemek.

ZULME BOYUN EĞMEMEK

Zülme boyun eğmek, tervici zulüm olduğu vakit icab-ı diyanete muhalif olacağı gibi, hakk-u hayrı ta'mime çalışmamak da, fikri diniye muhaliftir. Fitneler, hem bastırılmalı, hem önüne geçilmelidir. Hakk-u hayır mevani-i izale edildiği zaman İslâm her halde umum beşeriyyetin koşarak gireceği yegâne bir din-i ilâhîdir.

Buna mukabil ikinci kısma gelince: Bunlar, "din-i İslâm'da harb, yalnız hal-i tedafü'de meşru kılınmış, müdafaa mecburiyyeti olmadıkça harbe cevaz verilmemiş ve İslâm silâh ile değil, terk-i silâh nazariyesiyle ve ilm-ü akla, fikr-i hakka verdiği ehemmiyet ile ve kuvve-i iknaiyesi ve lisanı ile intişar etmiştir" diyorlar ve İslâm'ı müdafaa eder gibi görünerek Kur'ân'daki bütün kıtal emirlerinin tedafü-i harbe münhasır olduğunu ve Müslümanlıkta re'sen ilân-ı harbe ve taarruza cevaz olmadığını iddia ediyorlar. Bunlar da, Avrupa ve Hristiyanlık nokta-i nazarından daha ince ve derin bir fikr-i siyasî ta'kib eden yeni bazı erbab-ı kalemin fikirleridir. Bu zevat pek â'lâ bilirler ki, cevaz-ı harbin, hali tedafua münhasır olması binnetice müdafaa imkânının da selbine sebebdir. İcabında hasma takaddüm etmek için re'sen taarruz edebilmek hakkından mahrum olanlar daima denemezse de ekseriya müdafaa kudretine de malik olamazlar. Bu ise, hakk-ı müdafaanın da selbine musavidir. Bunlar, bunu bildikleri için taht-ı istilâlarına aldıkları Müslümanları maddeten ve ma'nen silahtan tecrid için zahiren Din-i İslâm lehinde görünür telkinat ile yine İslâm aleyhinde ince bir ta'biye yapmış oluyorlar. Evvelkiler, Müslümanlık ne fena şey? Çünkü silâh emrediyor diyorlar, berikiler de Müslümanlık ne iyi şey? Çünkü terk-i silâhı emrediyor diyorlar ve bu iki fikir, binnetice Müslümanların silâhını almak maksadında birleşiyorlar. Yeni olan bu ikinci fikri, cidden insaniyet ve İslâmiyet lehinde bir fikr-i ilmî zannederek bu sayede neşr-i İslâm'a hizmet edeceğiz hayaliyle tervic ve balâdaki nesih mes'elesini aksine te'vil etmeye çalışan bazı İslâm müharrirleri de işitiyoruz. Bunlar da, onlara tebean ilk nazil olan ve mensuhiyeti rivayet olunan muharebe âyetlerinin hem müdafaaya münhasır ve hem gayr-i mensuh olduğunu iddia ettikleri gibi sonra nazil olan ve müdafaaya münhasır olmadığı zahir ve müttefakun'aleyh bulunan âyetleri de ma'kûs olarak sırf tedafüî göstermek istiyorlar. Muahhar mukaddemin beyanı veya nâsihı olmak lâzım gelirken, mukaddem muahharın beyanı veya nâsihı

Tervic: Kabul ettirip, geçerli kılmak. **Tamim:** Herkese bildirme. **Mevan:** Engeller. **Tedafua:** Müdafa etme.**Selb:** Kazanmak. **Re's:** Başlangıç. **Ta'biye:** Askerlerin bir yerde yerleşmesi. **Tervic:** Revaç bulan, kabul ettirip değerli kılmak. **Bâlâ:** Yukarıdaki. **Muahhar:** Sonraki, diğer.

imiş gibi idare-i kelâm ediyorlar ki, bunlar, İslâm'ın ruh-ı aslîsi olan hakk-u hakikat fikrini bırakıp yanlış bir ümid için hilâfını tervic etmek demektir.

Doğrusu, Dini İslâm'da ilk emirlerden itibaren hakk-ı müdafaa meşru olduğu gibi indelhace Fisebilillah olmak üzere hakk-ı taarruz da meşrudur. Hatta icabında bir vazifedir. Ve ancak bu mânâ iledir ki, bu ilk emr, mensuh değildir denebiliyor. Ve işbu Fisebilillâh kaydı, her harbin rüknüdür. Bu mülâhaza edilmedikce harb-ü kıtale asla cevaz bile yoktur. Bundan dolayıdır ki, Avrupalıların düşündükleri mânâ ile tecavüzî harbın Din-i İslâm'da yeri yoktur demek, caiz olabilir. Din fikrine münafi olacak harb de, ne müdafaa, ne taarruzdur. Fisebilillâh ve emr-i hak uğrunda olmayan fikr-i Tağut ve mahz-ı taadd-i garaz ile olandır. Halbuki, İslâm'da hal-i harbde dahi harbi müstahsen kılabilecek gaye hilâfında taaddi haramdır. Bunun için taarruz harbinde dahi riayet edilmesi lâzım gelen hukuk-ı harb vardır. Ve bunu, tarihi beşeriyyette ilk evvel Din-i İslâm te'sis etmiştir. وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (*"...fakat haksız taarruz etmeyin, çünkü Allah haksız taarruz edenleri sevmez."* Bakara-2/190) Binaenaleyh Din-i İslâm sırf silâh kuvvetiyle intişar etmiş bir taaddi dinidir demek, iftira-yı mahz olduğu gibi intişarı İslâm'da, silâhın hiç hizmeti yoktur demek de , Kitab-ü Sünnete muhalif bir yalan olur. İslâm, sırf silâh kuvvetiyle intişar etmiş olsa idi, o silâhı tutan ellerin cüz'î bir zaman içinde nasıl toplanıverdiğini ve Kisraların, Kayserlerin silâhlarına nasıl galebe ettiklerini izah etmek mümkün olmazdı. Bu kat'iyen gösterir ki, zat-i din ve mu'cizat-ı risalet silâhtan evvel müstakillen icrayı nüfuz eden bir âmil-i yegânedir. Bununla beraber feyz-i İslâm silâhsız olarak yalnız mâneviyat-ı mücerredeye münhasır olsa idi, Fahr-i risaletin silâh istimal etmesine ve Kur'ân'ın kıtal emirleri vermesine hiç de lüzum olmazdı. Bu da, kat'iyen gösterir ki, emr-i dinde silâhın dahi bir mevki-i mühimmi vardır. Ve bütün hakikat اِنَّ اللّٰهَ يَزَعُ بِالسَّيْفِ مَا لَا يَزَعُ بِالْقُرْاٰنِ *"Allahü Teâlâ Kur'ân ile defetmeyeceği bazı fenalıkları kılıç ile defeder."* hadîs-i şerifinde münderic'dir. Ruh-ı din, bunların hududunu evvelâ temyiz, saniyen tatbik etmektir.

الرأى قبل شجاعة الشجعان

هو اول وهو امحل الثانى

"Görüş, şecaat sahiplerinin cesaretinden önce gelir.
O ilktir, öbürü ise ikinci sıradadır."

Münafi: Aykırı, zıt. Mahz: Sadece. Taaddî: Zulmetme, şeriatten ayrılma, örf ve adet kanunlarının sınırını aşma. Münderic: Yer almış, içinde bulunan.

Rivayet olunduğuna göre, Hudeybiyye senesi müşrikler, Resulullah'ı ziyaret-i Kâ'be'den menetmişler ve sene-i âtiyede gelmek ve Mekke-i Mükerreme üç gün tahliye edilmek şartiyle bir müsalahada akdeylemişlerdi. Ertesi sene (Hicret-7), Resulullah bu müsalaha mucebince umre-i kaza için avdet ettikde Müslümanlar, müşriklerin ahde vefa etmeyeceklerinden endişe etmişler. Harem-i Şerif'te ve şehr-i haramda muharebe etmeyi de hoş görmemişlerdi ki, bu âyet bunun üzerine nazil olmuştur. Bunların ahkâm-ı haccı beyan siyakında varid olmuş bulunması, bunu müeyyid ve nesak-ı tilâvet ma'badinin de beraber nüzulünü müş'irdir. Bu âyetlerin, bu siyakı mülâhaza edilince anlaşılır ki, bu kıtal ve katil emirleri, Kıble-i İslâm'ın selâmeti, ahkâm-ı müsalehanın muhafazası ve ferıza-i haccın te'min-i edası nokta-i nazarından ref-i mevanı lüzümuna mebnidir ki, bunlar da, Hazret-i Ebi Bekir rivayetinin kuvveti mânâsını iş'ar etmektedirler. Gelelim mânâya:

"Evlere kapılarından girin ve Allah'a ittika edin. وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّهِ **Allah yolunda muharebe de edin,** الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ **o kimselere ki size bilfiil kıtal ediyor veya edecektir."**

Fisebilillâh mukatele, Allah yolunda, yani din-i hak uğrunda sırf i'layı kelimetullah için cihad demektir. Ve bu kıtalin meşruiyeti için, فِى سَبِيلِ اللّهِ olmak üzere bir hüsn-i niyyetin lüzumunu natıktır. Müfaâl-ı babı fiilin ibtidaen fail, saniyen mef'ulden sudurunda zahir olduğu için, الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ harb-ü katle taarruzun düşman tarafından olmasını iş'ar edeceğine mebni bu emrin yalnız müdafaayı meşru kıldığı ve bundan dolayı وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ **"Ve onları nerede yakalarsanız öldürün."** وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً (*"... müşrikler size kaffeten harbettikleri gibi sizde onlara kaffeten harbedin ve bilinki Allah korunanlarla beraberdir."* Tevbe-9/36) قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ (*"Ey o bütün iman edenler! Kâfirlerin size yakın olanlarıyla çarpışın, hem onlar sizde kalın bir kuvvet görsünler ve bilinki Allah korunanlarla beraberdir."* Tevbe-9/123) وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ (*"... yok aldırmazlarsa o vakit bulduğunuz yerde kendilerini tutun ve öldürün, ve onlardan ne bir dost ne de bir yardımcı edinmeyin."* Nisa-4/89) emirleriyle mensuh bulunduğu berveçhi bâlâ nakledilmişse de, «قَاتِلُوا» dahi aynı babdan olduğu için bu noktada bir şaibe-i tearuz bulunacağından birini veya her ikisini mücerred isneyn beyninde müşareket mânâsına hamletmek lâzım gelir. Ve bu mânâ ile bilfiil mukatele, taarruz ve müdafaadan eammolur. Nitekim Tef-

---

Siyak: Söz gelişi, ifade tarzı. **Nesak:** Tarz, usul, yol. **Mü'şir:** Haber veren, emirv e işaret eden. **Ref:** Kaldırma, yüceltme. **Mevan:** Maniler, engeller. **İş'ar:** Anlatmak, bildirmek. **Berveçh-i bâlâ:** Yukarıda olduğu gibi.

sir-i Ebi Hayyan'da: «الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» zahiri "ibtidaen veya def'an anilhak münaceze-i kıtal demektir" diye taarruz veya tedafü'den eammolduğu gösterilmiştir. Bir de fiil-i muzarı istikbale de muhtemildir. Bu surette «يُقَاتِلُونَكُمْ» kıtale ehliyyet ve kudreti olup da harb edecek halde bulunanlar demek olur. Ve bu mânâ Hazret-i Ebi Bekir'den ve Ömer ibn Abdilazîz'den mervidir. Bunda evvelkisi evleviyyetle sabit olur. Umumi müşterek veya umumi mecaz lâzım gelmez. Evvelkinde muhasırin ve münasıbîn haric kalır, ikincisinde, bunlar da girer. Nasb-ı harb etmeyen veya kadın, çocuk, pir-i fani, manastırdaki ruhbanlar gibi ağlebi ahvalde harbetmek kudretini haiz olmayanlar haric kalır. Bunlara kıtal, caiz olmaz. Evamir-i ahîre de dahi hal böyledir. O halde bu iki mânâ beyninde muhtemil olan bu âyet de mensuh değildir.

Bu suretle mukatele edin وَلَا تَعْتَدُوا **fakat gerek kıtalde ve gerek diğer hususlarda Allah'ın emirlerini ve ta'yin ettiği hududu tecavüz etmeyin,** Taarruzda haksızlık yapmayın, yani bu miyanda nasb-ı harb etmeyenleri ve kadınları, sıbyan ve etfali, ruhbanı, harb zamanında za'f-ü aczinden naşi ağleb-i ahvale nazaran ehl-i kıtal olmamakta bunlar, mecrasına cari olanları da öldürmeye kalkışacak kadar ileri gitmeyin. Kezalık katilde müsle yapmayın. Yani öldürdüğünüz kimselerin burnunu kulağını ve sairesini kesmeye kalkmayın. Nitekim sıbyan-ü nisayı ve eshab-ı savami-ı katilden ve kezalik müsleden Resulullah'ın nehyettiği asarı şayia ile sabittir. Halife-i Resulullah Hazreti Sıddıkın dahi kumandan Yezid ibn Ebi Süfyan'a hukuk-i harbi mütazammın olarak yazdığı ve sayada bunları ve kezalik şeyh-ı fâniyi katilden ve mamuru tahribden ve yemekten gayrı bir garaz için sığır ve koyun kesmekten ve meyvalı ağacı yakmak ve sair bir suretle ifsad etmekten nehyeylemişti. Bu miyanda bazı müfessirîn ilân-ı harb haberi vasıl olmadan birden bire basmak dahi taaddi cümlesinden olduğunu söylemiştir. Bazıları da, bâlâda zikrolunan mukatele mânâsından dolayı bu taaddiyi bizatihi taarruza hamletmişler ve bu sebeble mensuhiyetine de hükmeylemişlerdir ki Rebi'ın kavlidir. Binaenaleyh mensuhtur denilmenin mânâsı bidayeten taarruz alel-ıtlak taaddi değil, ıktızayı hale göre meşru'dur demek olduğu unutulmamalıdır. Hasılı berminvali meşruh taaddi etmeyiniz. إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ **Zira Allah taaddi edenleri sevmez.** Onları sevaba değil, ıkaba lâyık görür.

Fisebilillâh muharebe edin وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ **ve onları nerede yaka-**

Münaceze: Bitip tükenmek. **Ağleb:** Ekseriya, en çok. **Savamii:** İbadet yeri, hususen yahudilerin ibadet ettikleri yer. **Berminval:** Mivual üzere tarla, yolla.

larsanız öldürün. Hıll-ü Harem demeyin, onlar taarruz etsin diye beklemeyin, böyle yapın وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ **ve sizi çıkardıkları yerden,** yani Mekke'den onları çıkarın, **vatanınızı onların elinden kurtarın.** Burada bu ıhrac emri, emr-i temkinîdir. Bu va'd feth-i Mekke ile incaz buyurulmuştur. Gerçi katil, haddi zatında fena bir şeydir, lâkin وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ **fitne de katilden eşeddir, daha ağırdır.** Zira katlin zahmet olması, çabuk geçer, fitnenin ki devam eder. Katil, insanı yalnız dünyadan çıkarır. Fitne ise, hem dinden, hem dünyadan oldurur. Binaenaleyh fitneye tutulmaktan ise, o fitneyi çıkaranları öldürmek veya ölmek veya çıkardıkları fitneyi kendi başlarına yıkmak elbette yeğdir. Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur kaidesi de, bu gibi nususdan müstenbattır.

FİTNE

FİTNE: aslı lûgatte karışığını almak için altını ateşe koymaktır. Bundan mihnet ve belâya sokmak mânâsına istimal edilmiştir ki, burada bu mânâyadır. Yani vatandan ıhrac gibi insanları azaba giriftar edecek belâ ve mihnet, katilden daha ağırdır. Ölümden daha ağır ne vardır demeyiniz. Zira ölümü temenni ettiren hal, ölümden daha ağırdır. Bu nazmın sıyakında insanı, vatanından çıkarmak da, ona ölümü temenni ettirecek fiten-ü mihan cümlesinden olduğuna işaret vardır. Şirk, neşr-i küfür, irtidad, hetk-i hürumatullah, âsayişi umumîyi ıhlâl, vatandan ıhraç hep birer fitnedirler. Mü'minin el'iyazebillâh dönüp kâfir olması katlolunmasından eşeddir. İhtida eden mü'minlerden bazı zevat, Mekke, müşrikleri tarafından küfre döndürülmek için ta'zib olunuyor, onlar da وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ (*"ve Allah yolunda katlolunanlara ölüler demeyin, hayır diridirler ve lâkin siz sezmezsiniz."* Bakara-2/154) emr-i ilâhîsi mucebince ölmeyi göze alıp biizn-i Huda sebat ediyorlardı. Bu suretle Şehr-i haramda bazı sahabeyi, müşrikler katletmişler ve hep bunlar Müslümanların gücüne gitmiş idi. İşte bütün bunlar, وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ (*"... o fitne katilden eşeddir..."* Bakara-2/191) düsturunda telhis edilerek ilân-ı harbin sebeb-i icmal buyurulmuş ve Müslümanlar def-i fitne için Fisebilillâh ya gazi veya şehid olmaya terğib kılınmıştır. Sebeb-i nüzul hass ise de nazım, mahiyyet-i fitnenin mahiyyet-i katl ile mukayesesini ifade ettiğinden hüküm eamdır.

Maamafih وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ **Mescid-i Haram yanında, Mekke içinde evvelâ onlar size kıtale başlamadıkça siz de onlara kıtal etmeyiniz.** Lâkin فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ **onlar size kıtal eder de birinizi öldü-**

İncaz: Yerine getirme. **Nusus:** Nasslar. **Mihan:** Mihnetler, sıkıntılar. **Hetk:** Perdeyi yırtmak, rezil olmak. **El'iyâzebillah:** Allah'a sığınma. **Şehr-i Haram:** Haram edilmiş ay. **Telhis:** Kısalma. **Terğib:** Rağbet verdirme, isteklendirme.

rürlerse siz de onları öldürünüz. كَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ **Kâfirlerin cezası böyledir.** Hamze, Kisai Halef-ül-âşir kıraatlerinde وَلَا تَقْتُلُوهُمْ ... حَتّٰى يَقْتُلُوكُمْ ... فَاِنْ قَتَلُوكُمْ okunur ki, Mescid-i Haram yanında onlar sizden birini öldürmedikçe sizde onları öldürmeyiniz. Eğer onlar sizi öldürürse sizde onları öldürünüz. Bundan anlaşılır ki, Harem-i Kâ'be ve Mekke-i Mükerreme içinde taarruzan katil, caiz değildir. İlk vazife yalnız ıhracdır, fakat orada katil yapan katlolunur. Hatta Mekke içinde bir katil yapan Harem-i Kâ'be'ye iltica ederse orada yine katil caiz değildir. Çıkarılır da kısas edilir. وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا (*"...ve o vakit beyti şerifi insanlar için dönüp varılacak bir sevabgâh ve bir darü'l-eman kıldık..."* Bakara-2/125) وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا (*"... ona dehalet eden eman bulur..."* Âl-i İmran-3/97) Lâkin Harem-i Şerif içinde katil yapan orada katledilebilir. Bu emir makablini muhassıstır. Ahkâm-ı Kur'ân'da der ki; Hıtab-ı vahidde nasıh ve mensuh bulunamayacağı, nesak-ı tilâvet ve nizam-ı tenzil de bu iki âyetin bir hıtabda nüzulünü iş'ar ettiği ve hılafına bir nakl-i sahih, mevcud olmadığı cihetle وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ **"Ve onları nerede yakalarsanız öldürür."** makablini nasıh olmayıp mübeyyin olduğu gibi bu nehiy de «وَاقْتُلُوهُمْ» emrinin umumunu nasıh değil, muhassıs olur. Sonra bu nehide hiçbir emr ile mensuh değildir, muhkemdir. Gerçi فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ (*"O haram olan aylar çıktımı artık o bir müşrikleri bulursanız öldürün..."* Tevbe-9/5) emri sonra nazil olduğunda ihtilaf yoksa da bunun işbu وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ nehyine müretteb olarak ı'mali mümkün olduğuna göre nesha delâleti yoktur. İbn Abbas ve Ebu Şureyh-i Huzaî ve Ebu Hureyre hazaratından rivayet olunduğu üzere feth-i Mekke günü, aleyhissalatü vesselam irad buyurduğu hutbede: (**"Ey nas, Allah Teâlâ semavat-ü arzı halk eylediği gün Mekke'yi muhterem kıldı ve o benden evvel kimseye helâl kılınmadı, benden sonra da kimseye helâl kılınmayacaktır. Bana da ancak bir günün bir saatinde helâl kılındı ve yine yevm-i kıyamete kadar muhterem oldu"** Buhari: İlim-37), buyurmuştur ki, bu bir saat de müşrikler tarafından orada ika-ı katl edildiği saat demektir. Ve bu hadîs-i şerif, işbu âyetteki nehy-i mukayyedin muhkem olduğuna delâlet eder. Buna karşı Rebi' ve Katade'nin buna mensuh demeleri, Peygamberden bir rivayet olduğu ma'lûm değildir. Kendi ictihadları olmak üzere telakkı edilebilir." ilah... bu suretle bu hüküm bakîdir, nesıh sabit değildir.

فَاِنِ انْتَهَوْا **Binaenaleyh küfürden vaz geçerlerse** فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Allah da, gafur-ü rahimdir.** وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ (*"Sizi çıkardıkları yerden onları*

Müretteb: Tertib edilmiş, dizilmiş. I'mali: Kullanılması. Ika-ı katl: Öldürmek.

çıkarın." Bakara-2/191) kaydı delâletiyle bu âyetin Ehl-i Kitap hakkında olmayıp Arab müşriklerine mahsus olduğu anlaşılır. Ehl-i Kitabın vergi ile mutavaati dahi makbul olabildiği halde, Arab müşrikleri ya İslâm veya seyfe mahkûmdur. Ve bu nokta şu âyetle tansis olunuyor:

وَقَاتِلُوهُمْ **"Onlara o suretle kıtal edin ki,** حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ **hattâ fitne yani şirk-ü tefrika olmasın da** وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ **da din hep Allah için olsun, yalnız Allah'a inkıyad-ü itaat edilsin.** Halbuki, اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din, İslam'dır..."* Âl-i İmran-3/19) dır. Binaenaleyh bunlarda din-i tevhid-i hak olan İslâm'dan başka bir din bulunmasın, fitnenin başı olan şirk kalksın, bunun için Aleyhissalâtü vesselâm: (*"Ben bu nasa "lâilâheillâllah" diyecekleri âna kadar kıtale me'murum. Onu dedikleri zaman benden, canlarını kurtarırlar."* Keşfü'l-Hafâ: 1-333/888), buyurmuştur. Diğerleri cizye ile dahi ismet-i deme malik olabilecekleri halde bunlara bu müsaade verilmemiştir. Bundan başka bilhassa Mekke'de gayr-ı müslimin ikametine müsaade de edilmemiştir. Binaenaleyh فَاِنِ انْتَهَوْا **küfürden vazgeçip İslâm'ı kabul ederlerse,** فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ **artık zâlimlerden maadasına husumet-i kıtal yoktur.**

İyi amma bu kıtal hasbe'l-ade muharebenin memnu' olduğu Şehr-i Haram'a tesadüf ederse ne olacak? اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ **"Şehr-i Haram, Şehr-i Haram'a, hürmetler, hürmetlere kısastır."** Burada hürmet, muhafaza ve ihtiram-ı vacib olan, el uzatılması caiz olmayan şey demektir ki, emvale de şamildir. Bu atıfta, tahsisten sonra ta'mim vardır. Binaenaleyh فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ **her kim size tecavüz eder, hurmet-ü ismetinizden bir şey ilhâl eylerse,** فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ **onun size tecavüz ettiği kadar, yani misli olmak şartile siz de ona bilmukabele tecavüz ediniz.** Çünkü وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا (*"Kötülüğün cezası da misli kötülüktür..."* Şûra-42/40) dır. Bir tecavüze karşı mukabele bilmisil tecavüz değil, tecavüzün cezasıdır. اَلْبَادِى اَظْلَمُ (*"Kötülüğe ilk başlayan daha zalimdir."* Buhari: İman-17/28) Buna tecavüz ve taaddi ta'bir edilmesi, zat-ı fiilde mümaselet dolayısiyle bir müşakeledir. Hadd-i zatında çirkin olan bir şey böyle bazı şerait altında izafi bir hüsün iktisab eder. Binaenaleyh bâdinin fiili hakikaten ve hükmen çirkin bir zararı mahz olduğu halde onun aksü'l-ameli demek olan mukabile bir hak vermiş olur. Böyle olabilmesi ise, mümaselетle meşruttur. Mümaselete riayet mümkün olmayan hususatta kısas yapılmaz. Keymiyyat biribirine takas edilmez, derecatı hukuka riayet lâzımdır. Meselâ:

Mutavaat: Müşterek. **Tansis:** Nass olma, 1- Kayıtları ve teferruatını inceden inceye tetkik etmek, 2- Kur'ân veya Hadisten şahid göstererek bir davayı müdafa etmeli. **Hasbe'l-ade:** Duruma göre. **Emval:** Mallar. **Mümaselet:** Benzeyiş. **Bâdi:** Muvakkat, geçici.

mağsub mevcud ise, aynen alınır misliyyattan ise, misli nev'isi ile, değil ise, misli malîsi olan kıymetiyle tazmin edilir. Hasılı meşru olan mukabele-i mutlaka değil, mukabele bilmisildir. Misle riayet edilmeyince re'sen bir zarar ika edilmiş ve zarara zarar ile mukabele olunmuş olur.

ZARARA KARŞI ZARAR

Halbuki İslâm'da لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ dır. (*"Re'sen zarar caiz değil, zarara zararla mukabele de caiz değildir."* İbn Mâce: Kitabü'l-Ahkam: 17/2340) Fakat izale-i zarar lâzımdır. Zarar ise, bizzarure misliyle takas edilerek izale olunabilir. Yoksa diğer bir zarar ihdas edilmiş olur. Takas demek olan kısas kelimesi, bu mümaselet mânâsını mutazammın olduğu halde zühul edilmemek ve hükümde maksud bizatihi olduğu gösterilmek için tefrian ayrıcada tansis olunmuştur. İşte mümaseletle meşrut bulunan الْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ kaide-i külliyesi mucibince memnu' ay da aynı memnu' aya takas edilir. Düşmanlar, geçen Hudeybiyye senesi Zilkı'de de Müslümanlara taş, ok atarak kıtale kalkışmakla bu Şehr-i Haram'ın hurmetini hetkettiler. Bu sene de bunu, bahane ederek musaleha hükmünün icrasına mani olmak zu'münde bulunuyorlar. Siz de, buna misliyle mukabele ederek aynı Zilkı'de de kıtalden sakınmazsınız. Hasan'dan mervi olduğuna göre Arab müşrikleri, Hazreti Peygambere: "Şehr-i Haram'da kıtalden nehyetsen" demişler, "pek iyi!" buyurmuş. Müşrikler, bunu fırsat bilip Şehr-i Haram içinde tağyir-i ahdi kurmuşlar. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Lâkin İbn Abbas, Rebi ibn Enes, Katade ve Dahhak'ten rivayet olunduğuna göre Kureyş, Hudeybiyye senesi Resulullah'ı ihramlı olarak Şehr-i Haram olan Zilkı'de de Beled-i haram olan Mekke'den reddetmişlerdi. Cenab-ı Allah da, ertesi sene yine Zilkı'de'de Resulünü Mekke'ye idhal buyurdu da, umresini kaza ettirdi. Ve bunu geçen Hudeybiyye senesi vaki olan men'u haylulete takas etti ve sebeb-i nüzul bu oldu ki , evvelkine göre âyet, Mekke'ye kable'd-duhul nazil olmuş, sarahaten emr-ü inşa ve zımnen istikbale aid va'd-ü ıhbar, ikinciye göre de ba'de'd-duhul nazil olmuş ve müşriklere, "işte bu geçen senekine kısastır" diye sarahaten ıhbarı ve maamafih Şehr-i Haram'da bidayeten olmamak şartiyle ibahe-i kıtal emrini mutazammın bulunmuştur. Sıyak-ı âyet evvelkine daha muvafıktır. Ve her halde bu âyetler "Umre-i kaza senesi" ta'bir olunan, hicretin yedinci senesinde ziyaret-i Ka'be sadedinde nazil olmuştur. Ancak bil'ahare Şehr-i Haram adeti ale'l-ıtlak neshedilmiş olduğundan bu âyetin Şehri Har-

---

Mağsub: Gasbedilmiş. **Hetk etmek:** Yırtmak. **Zu'münde:** Yanlış zanda bulunmak. **Men-u haylulet:** Yolu kapamak.

am'da bidayeten ilân-ı harbe cevaz vermeyen hükmü, «بَرَاءَةٌ» âyetleriyle bil'ittifak mensuhtur. Bundan maada mukabele bilmisil hakkında ahkâm-ı umumîyesi ise, bil'ittifak bakîdir.

Bunları yapınız ve kendinizi koruyunuz وَاتَّقُوا ve biliniz ki, اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ **her halde Allah korunanlarla beraberdir.** Mukabele bilmisil caiz ise de, ale'l-ıtlak ittikanın zaruriyyatından değildir. Tatbikinde mümaselet-i tecavüz etmemek için iyi dikkat ediniz, Allah'dan korkunuz ve en iyi suret hangisi ise, onu yapınız ve her halde korununuz, mütteki olunuz, ittika âyetlerini unutmayınız. Bundan anlaşılıyor ki, اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ (*".... Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."* Bakara-2/153 - Enfal-8/46) mutlak değildir. Sabır, ittıka ile meşruttur ve makamına göre derecatı vardır. Vakı olmuş müsibet ile henüz olmamış müsibetlere karşı sabrın farkı vardır. Ve def-ü ref'inde mümkün olduğu kadar sür'at gösterilecek hususat vadır. İttika derken de, ittika âyetlerinde وَالصَّابِر۪ينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَح۪ينَ الْبَأْسِ (*".... hele sıkıntı ve hastalık hallerinde ve harbin şiddetli zamanında sabrü sebat edenler...."* Bakara-2/177) mazmunu unutulmamalıdır.

ALLAH YOLUNDA İNFAK

Evlere kapılarından girilmelidir. Şu da derhatır edilmelidir ki, harb-ü kıtal denilen şey parasız ve malsız olmaz, masraf da ister. Bunun için, وَاَنْفِقُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ **Allah yolunda infak da yapın;** mal tedarük edip havaic-i harbe sarfedilmek üzere vergi, iane verin, lâkin yalnız mal kazanmak sevdasına düşüp de, وَلَا تُلْقُوا بِاَيْد۪يكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ **kendi kendinizi tehlikeye de bırakmayın.** Sade para kazanmak ve istirahat etme sevdasının insanları istilâ-i esaret ve mahkûmiyet gibi büyük tehlikelere düşüreceğini ve bu tehlikenin önüne geçmek ancak Fisebilillâh harbetmek ve harbe alışmakla mümkün olacağını unutmayın.

Bu âyetin, sıyakı ve sebebi nüzul-ü Fisebilillâh harb-ü kıtalden ve o uğurda safr-ı maldan kaçınmanın bir tehlike olduğunu ihtar içindir. Tirmizî ve Ebu Davud'da dahi tahric olunduğu üzere rivayet ediliyor ki: Emevi'ye devrinde Abdurahman ibn Velid kumandasında bir İslâm ordusu Kostantiniye, yani İstanbul şehrine gaza etmiş idi. Ebu Eyyüb-i Ensarî Hazretleri de bu asker miyanında idi. Rumlar, şehrin surlarına arkalarını dayamışlardı. O sırada Müslümanlardan bir zat, kaledeki düşman üzerine açıktan hücum etmiş, bunu gören cemaat-i İslâm: **"Mehmeh lâilâheillâllah, kendi kendini tehlikeye ilka ediyor,"** demişlerdi. Bunun üzerine Hazreti Ebu Eyyüb-i Ensarî: **"Ey müslü-**

Mümasele: Benzeyiş. **Derhatır:** Unutulmamalı, hatırlanmalı, hatırda tutulmalı. **İlka etmek:** Atmak. **Mehmeh:** Bırak bırak.

manlar, bu âyet biz ma'şeri ensar hakkında nazil oldu. Vakta ki Allah, Peygamberine nusrat ve dini olan İslâm'ı galebeye mazhar etti, o zaman biz artık mallarımızın başında durup onların islâhiyle meşgul olalım mı? Demiştik. Allah Teâlâ, وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ (*"Ve Allah yolunda infak eyleyin (masraf verin)de kendi ellerinizle tehlikeye bırakmayın."* **Bakara-2/195) âyetini inzal buyurdu. Binaenaleyh kendini tehlikeye ilka etmek, mallarımızın başında durup onları islâh ile uğraşmamız ve cihadı terketmemizdir"** demiş ve bunun üzerine hiç durmayıp Fisebilillâh cihada girişmiş ve nihayet şehid olup Kostantiniye'de defnolunmuştur." Müşarünileyh bu suretle tehlikeye ilka, Fisebilillâh cihadı terketmek demek olduğunu ve âyetin bu hususta nüzulünü haber vermiştir ki, İbn Abbas'dan, Hüzeyfe'den, Hasan, Katade, Mücahid, Dahhâk'ten dahi böyle rivayet edilmiştir. Bera' ibn Azib ve Ubeydeti's-Selmanî Hazretlerinden: "Elleriyle tehlikeye ilka, irtikâbı measi ile mağfiretten yeis", demek olduğu da mervidir. Bunun infak karinesile; "İnfak da israf edip yiyecek içecek bulamayacak dereceye vararak telef olmak" mânâsına olduğu da söylenmiş, "düşmana icra-yi te'sir etmeyecek bir veçh ile harbe atılmak", demek olduğu da söylenmiştir ki, Ebu Eyyub'ün itiraz eylediği ve sebeb-i nüzulü söylediği cemaatin telâkkisi de bu idi. Sebebin hususu, hükmün umumuna mani olmayacağından ve bu mânâların içtimaında da tezad ve tenâfi bulunmadığından âyetin umumuna şumulü caizdir.

Bunun için İmam-ı Muhammed, Siyer-i Kebir'inde zikreder ki: "Münferid bir adam, bin kişiye hücum edecek olsa, eğer necat veya düşmana bir nikâyet ve te'sir ümidi varsa beis yoktur. Necat veya nikâyet ümidi yoksa mekruhtur. Çünkü Müslümanlara bir faidesi olmaksızın kendini telefe arzetmiş olur. Bunu yapacak olan zat, ya kurtulmak veya Müslümanlara bir menfaati bulunmak ümidi bulunursa yapmalıdır. Necat ve nikâyet ümidi olmadığı halde diğer Müslümanlara cür'et versin ve bu suretle düşmanı tepelesinler diye nümune-i imtisal olmak üzere yaparsa beis yoktur." ilah... Ve bu men'i sahihtir. Binaenaleyh dine veya mü'minine hiçbir menfaati olmaksızın nefsi telef etmek lâyık değildir. Fakat nefsi telef etmekte dine aid bir menfaat varsa o zaman da bunu yapmak pek şerefli bir makam olur ki, Cenab-ı Allah, Eshab-ı Resulullah'ı bununla medhetmiş اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ (*"Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını; Cennet muhakkak kendilerinin olmak bahasına satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklarda*

Measi: Günahlar, isyanlar. Tenafi: Muhalif olma. Nikâyet: Düşmanı kılıçtan geçirme.

öldürecekler ve öldürülecekler, ..." Tevbe-9/111) وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ("*Ve sakın Allah yolunda katledilenleri ölmüşler sanma, hayır, hep hayattadırlar, Rabb'lerinin indinde yaşarlar.*" Âl-i İmran-3/169) buyurmuştur. Ebu Eyyüb-i Ensarî Hazretleri de, bu makamı göstermiştir. Binaenaleyh mücerred huzurperestlikte tehlike bulunduğu gibi, harb nokta-i nazarından da tehlike bulunabilir. O da, düşmana icra-yı te'sir etmeyecek, boş yere bir Müslüman telef edecek olan husustur. Müslümanlara faidesi olmadığı gibi, bil'akis zararı ma'lûm olursa, o zaman harbe atılmak ve telef-i nefs etmek hiç caiz olmaz. Lâkin gaflet-i beşer harbi, mutlak bir tehlike zannedebileceği için bu âyet, mal kazanacağız, rahat edeceğiz diye dalıp cihadı terk etmenin tehlike olduğunu ihtar siyakında nâzil olmuş ve o makamı şerifi göstermiştir. Demek ki, tehlike-i sulh bil'ibare, tehlike-i harb bil'işare ihtar buyurulmuştur.

Ey mü'minler, bunlara dikkat edin وَأَحْسِنُوا **ve her hususta ihsan ile muamele eyleyin,** yaptığınızı güzel yapın, sizden asıl matlûb olan hasenattır. Çünkü إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ **Allah hep muhsinleri sever.** Bunun için infakı da, en güzel vechile yapın ve herhangi bir fenalığı ahsen suretle defedin ve mukabele bilmisli, daha güzeli mümkün olmadığı zaman yapın, seyyienin cezası seyyie ise de, اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ ("*Sen o kötülüğü en güzel olan hasletle def'et.*" Mü'minûn-23/96) emri mucebince kötülüğü dahi en güzel suretle defeyleyin. Harbi de, en güzel sebeb, en güzel vasıta, en güzel suretle yapın ve ancak Fisebilillâh yapın, yapın da:

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ
مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ
أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ
وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ

حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Meâli Şerifi

196- Hacc-ü Umreyi de Allah için tamam yapın, eğer ihsara tutulmuşsanız o vakit hedyin kolayınıza geleni, bununla beraber bu hediy mahalline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir eziyeti bulunana tıraş için oruç veya sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye var. İhsardan aman bulduğunuz vakit de her kim hacca kadar umre ile sevab kazanmak isterse, ona da hedyin kolay geleni, bunu bulamayana ise oruç üç gün hacda yedi de avdet ettiğinizde ki, tam on gündür ve şu hüküm, ehl-i Mescid-i Haram mukimlerinden olmayanlar içindir. Hasılı Allah'dan korkun ve bilin ki, Allah'ın ikabı cidden çok şiddetlidir.

Bu âyet dahi makabli gibi umre-i kaza senesi denilen yedinci sene-i hicriyede nazil olmuştur.

HACC

HACC "h" anın fethi veya kesriyle mukaddemen dahi zikrolunduğu üzere lûgaten kasıd demektir. Lâkin mutlak kasıd değil, büyük ve ehemmiyetli bir şey'e kasıddır. Şer'an: Zaman-ı mahsusunda mekan-ı mahsusa bir ziyaret-i mahsusadır ki hac niyyetiyle mekân ve zaman mahsusunda ihrama girip, Arafat'ta vakfa, badehu Kâ'be'yi tavaf-ı ziyaretten ibaret ef'al-i mahsusadır. İhram, vakfe, tavaf bu üç fiil, gerek farz ve gerek nafile haccın farzlarıdır. İhram şart, vakfe ve tavaf da rüköndür. Mekân ve zaman-ı mahsus dahi şartın şartı olan şurut cümlesindendir. Bu suretle haccın şartları, erkânı ve bunlardan başka vacibatı, sünnetleri, müstehabları, memnuatı vardır. Şöyle ki:

Erkânı: Vakfe ve tavaftır.

Şartları: Şart-ı vücub ve şart-ı sıhhat olmak üzere iki nevi'dir.

Şart-ı sıhhat: İslâm, niyyet ile ihram, mekân ve zaman-ı mahsustur. Eşhür-i hacdan evvel hiçbiri sahih olmaz.

İhsar: Alıkoymak. **İkab:** Ceza, azab.

Şartı vücub: Bu da, ikidir.

Birincisi, nefs-i vücubun şartıdır ki, İslâm, hürriyet, akıl, bülûğ, istitaa, vaki, Dar-i İslâm'da bulunmak veya Dâr-ı harbde ise, haccın farzıyyetini bilmiş olmaktır.

İkincisi de, vücub-ı edanın şartıdır ki, sıhhat-i beden, mevani-i hissiyye bulunmamak, emn-i tarik ve kadın hakkında iddet beklemek olmamak, zevci veya mahremi beraber bulunmaktır.

Vacibleri:

1- İhramı, mikattan veya bir mahzur melhuz değilse daha evvelden yapmak.

2- Arafat'ta vakfeyi, guruba kadar temdid etmek.

3- Müzdelife'de dahi vakfe yapmak.

4- Safa ile Merve arasında yedi şavt sa'y etmek.

5- Sa'yi mu'teddünbih bir tavaftan sonra yapmak.

6- Mevki-i mahsusunda taş atmak.

7- Halk veya taksir yani başını kazıtmak veya kırktırmak.

8- Afakî olanlar için tavaf-ı sader denilen veda' tavafı yapmak.

9- Tavafa Hacer-i Esved'den başlamak.

10- Tavafı sağdan yapmak.

11- Özrü yoksa tavafta yürümek.

12-Tavafta hades-i asgar ve ekberden taharet üzere bulunmak.

13- Setr-i avret.

14- Tavafın yedi şavtından üçü, ki dördü farzdır.

15- Sa'ye Safa'dan başlamak.

16- Kârin veya mütemettı' olanlar için kurban kesmek.

17- Her yedi tavafta iki rek'at namaz kılmak.

18- Remy ile halk beyninde tertibe riayet etmek.

19- Yevm-i nahirde kurban kesmek.

20- Halkı mekânında ve zamanında yapmak.

21- Tavaf-ı ziyareti eyyam-ı Nahirde yapmak ki, bu vaciblerden biri terk olunursa dem lâzım gelir.

Melhuz: Olabilen, düşünülebilen, hatıra gelen. **Yevm-i nahir:** Kurban bayramı. **Dem:** Kan.

Sünnetleri:

1- Tavaf-ı kudum, yani Mekke'ye girince Ka'be'yi tavaf etmek, 2- Tavaf-ı kudumda veya tavaf-ı farzda "Remel" yapmak, yani tavafın üç şavtında "devrinde" meydan-ı harbde mübarezeye çıkmış pehlivan gibi omuzlarını titreterek yürümek 3- Safa ile Merve arasında "mîleyni ahdareyn" beyninde derenin içinde koşmak. 4- Eyyam-ı mahsusasında geceleyin "Mina"da yatmak. 5- Mina'dan Arafat'a güneş doğduktan sonra, Müzdelife'den "Mina"ya da güneş doğmadan evvel hareket etmek. Ve bunlardan ma'ada daha birtakım hususat ki, müstehabbat-ü âdabı ile beraber tafsılâtı Kütüb-i Fıkhiye'dedir.

Haccın memnuatı: da iki nevi'dir.

Birisi şahsın kendinde yapmaktan memnu' olduğu şeylerdir ki; 1- Cima, 2- Saç ve Kıl izale etmek, 3- Tırnak kesmek, 4-Koku sürünmek, 5- Başını ve yüzünü örtmek, 6- Dikişli bir şey giymektir.

Diğeri, başkasına yapmaktan memnu bulunduğu şeylerdir ki, 1- Başkasını tıraş etmek 2- Gerek harem ve gerek hilde sayde taarruz etmektir. İhramdan çıkıncıya kadar bunların hiçbiri yapılamaz, yapılırsa ceza lâzım gelir. Gerçi Harem'in ağacını kesmek dahi memnu' ise de, bu memnuiyet, hacca ve ihrama mahsus değildir. Mezheb-i Şafiî'de Safa ile Merve arasında sa'y ve bir kavilde halk veya taksir dahi haccın farzlarından ve hattâ erkânındandır.

Haccın sebeb-i şer'isi, Beytullah'dır. Zira hac, ona muzaf olur da «حَجُّ البَيْتِ» denilir. Beyt ise, bir ve gayr-ı mütekerrir olduğundan hacc Müslümana ömründe bir kere fevren, yani ilk imkân senesinde farz olur. Terahi tarikiyle farz olup ta'cil, efdal olduğu da rivayet edilmiştir. Bu âyetlerin nâzil olduğu umre-i kaza senesinde Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz, Zilkı'de de umre suretiyle Ka'be'yi ziyaret etmiş ve bir sene evvel mümaneat-ı müşrikîn ile itmam edemediği umreyi bu vechile kaza ettikten sonra bervech-i musaleha üç günden ziyade Mekke'de kalamayacaklarından kable'l-hac avdet buyurmuştu. Ertesi sekizinci sene-i hicriyede Hudeybiyye müsalehasının müşrikler tarafından nakzına mebni Ramazan-ı şerifte hareket edilmiş ve Ramaza'nın Aşr-ı ahırinde Mekke fetholunmuş ve Şevval içinde Huneyn muharebesi ve Tâif muhasarası yapılmış ve Resulullah yine bir umre yaparak vakt-i hacdan evvel Medine'ye avdet buyurmuş ve o sene Mekke'de vali bırakılan Attab İbn Üseyd âdet-i Arab vechiyle nasa haccettirmiş idi. Daha ertesi dokuzuncu sene-i hicriyede Hazret-i

---

Halk: Traş olmak. **Taksir:** Saçını kısaltma. **Terahi:** Sonraya bırakma. **Mümaneat:** Mani olma, engelleme.

Ebi Bekri Sıddık (R.A.), taraf-ı Risaletten emîr-i hâcc ta'yin buyurulup ilk olarak bu sene hacc-ı İslâmi eda edilmiş ve ba'dema Beyt-i Şerif'in uryan olarak tavaf edilmemesi ve müşriklere hacc yaptırılmaması il'an olunmuş ve nihayet onuncu sene-i hicriyede bizzat Resulullah ilk ve son olarak eda-i haccetmiş ve menasik-i haccı tamamen ta'lim buyurmuştur ki, bu seneye, **"Haccetü'l-veda"** denilmiş ve ertesi sene vefat-ı Peygamberî vuku bulmuştur. Binaenaleyh Resulullah'ın yaptığı bu son haccın eda-i farz için olduğunda şüphe yok ise de, evvelkilerin farz olduğu sabit değildir. İş bu وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ **"Hacc-ü umreyi de Allah için tamam yapın."** emri, asl-ı haccın farzıyetini kat'iyyen ifade etmeyip başlanmış olan herhangi bir hac ve umrenin vücub-ı itmamını ifade eylediğine nazaran hac, bil'ahare وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً (*"... yolunu gücü yeten her kimsenin, o beyti haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."* Âl-i İmran-3/97) nassiyle farz kılınmış ve taraf-ı Peygamberî'de ilk imkân senesinde fevren icra buyurulmuştur.

Maamafih haccın daha evvel bu âyetlerle umre-i kaza senesinde farz kılınmış olması melhuz ve bu takdirde taraf-ı Nebevi'den edası terahi suretiyle olmak da muhtemil bulunduğundan farzıyyet-i haccın fevrî veya gayr-ı fevrî olması beynel-eimme muhtelefünfihtir. Ve İmam-ı A'zam'dan da iki rivayet vardır. Birini, İmam Ebu Yusuf, diğerini, İmam Muhammed ihtiyar etmiştir. Esahhı Ebu Yusuf rivayeti olan fevirdir, İmam Malik'ten muhtar rivayet de budur. İmam-ı Şafiî'den muhtar rivayet de, İmam Muhammed gibi terahidir.

Haccın hikmetine gelince: Bunun dinî ve dünyevî menafi-ı kesireyi mutazammın olduğu her türlü şüpheden varestedir. Ezcümle emr-i Kıble'de beyan olunan أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعاً (*"... her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir."* Bakara-2/148) mazmun-ı celilindeki tevhid-i içtimaîyi fiîlen tecelli ettirecek olan en büyük ve en şamil bir şiar-ı teabbüddür ki, bunun vüs'at-i şümulünü küre-i arz üzerinde hiçbir mekânda bulmak kabil değildir. Zira Kâ'be-i muazzama kadar kudsiyyeti kadim hiçbir ma'bed-i tevhid yoktur. Kâ'be'nin Millet-i İbrahim'e alakası bütün edyan-ı Semaviyece müsellem ve hatta Hazret-i Âdem'e kadar intihası da mervidir. Mekke'nin hürmeti, tâ hılkati arz ile kaimdir. Hacc-ı Kâ'be, beşeriyeti bütün uruk-ı esasiyesinden birleştirmeye saik ve müsaid olduğu halde, ondan sonra muhdes olan meabid-ü mevaki binnisbe hususiyetlerinden dolayı böyle tevhid-i külle salih değildir. Hattâ bizzat kabr-i Ne-

---

Beyne'l-eimme: İmamlar arasında. **Teabbüd:** Kulluk etmek. **İntiha:** Son bulmak. **Terah:** Gam, keder.

bevi turab-ı Kâ'be'den efdal olduğu halde, Kâ'be için mevcud olan devaı ve hasaıs-ı hac bunda bile tasavvur olunamaz. Hasılı indallah hacce elyak olan Kıble-i vahdet her halde «بَيْتٌ عَتِيقٌ» olduğunda hiç şüphe yoktur. Bundan başka Kâ'be arayanlar, tevhide değil, şirk-ü tefrîka çalışmış olurlar. Sonra hac bir cihetten salât gibi bedenî, diğer cihetten zekât gibi malî haysiyetleri haiz bir ibadeti camiadır. Ve ayni zamanda mânây-ı cihadı da mutazammındır. Nitekim bir hadîs-i şerifte varid olduğuna göre: "Hacc, bir cihaddır, Umre tetavvudur." Ve yine bu münasebetledir ki, burada mesail-i hac, evamir-i cihad ile beraber nazil olmuştur.

UMRE

UMRE, lûgaten ziyaret mânâsınadır. Şer'an: İhram, tavaf, sa'y, nihayet halk veya taksirden ibaret bir ziyaret-i mahsusadır. Umre, küçük bir hac demektir ki, ihram şartı, tavaf ve sa'y rükünleri, ve halk veya taksir vacibidir. Demek ki, bunu, hacdan mahiyyeten farkı, vakfe rükünün bulunmaması, sa'yin rüknolması, hükmen farkı da, hac farzdır, umre farz değil, tetavvu olan bir ibadettir. Maamafih göreceğimiz vechile bunun da farzıyetine kail olanlar vardır. İmdi bir senenin Eşhür-i haccında, hacc ile umrenin ictimaı ve adem-i ictimaına nazaran haccın üç nev'i vardır: Hacc-ı ifrad, hacc-ı temettu hacc-ı kıran.

Hacc-ı İfrad: Mikat-ı afakîden yalnız hac niyyetiyle ihrama girip tavaf-ı kudumu yaptıktan sonra ef'al-i hac bitinciye kadar Mekke'de muhrim olarak kalmaktır. Ki bunda, umre bulunmayıp tek bir hac yapılmış olduğundan, hacc-ı müfrid ve hacc-ı ifrad tesmiye olunur. Afakîlerin ihramsız geçmeleri caiz olmayan mikatı mekânî beştir: Zülhüleyfe, Zati ırk, Çuhfe, Karen, Yelemlem'dir.

Hacc-ı Temettu: Mikat-ı âfakîden umre niyyetiyle ihrama girip umre için tavafı ve sa'yi yaparak tıraş olup, ihramdan çıkmak, sonra Mekke'de bir Mekkeli gibi kalıp nihayet Yevm-i terviye'de hacc için Harem'den ihrama girerek hacc-ı itmam etmek ve kurban kesmektir. Tul-i müddet ihramda kalınmamak için umreden bu suretle istifade edildiğinden dolayı buna, hacc-ı temettu tesmiye olunmuştur.

Hacc-ı Kıran: Mikat-ı âfakîden hem umre ve hem hac ikisine birden niyyet ile ihrama girip Mekke'ye varınca evvelâ umre için tavaf ve sa'y, badehu hacc için tavaf-ı kudum ve sa'yetmek ve sonra ihramdan çıkmaksızın nihayetine kadar ef'al-i haccı yapmak ve kurban kesmektir. Cahiliyede umre ile haccın, Eşhur-i hacda ictima-ı caiz değil idi, bu âyet bunların meşrui'yyetini beyan için nazil olmuş ve şükranesi olmak üzere kurbanı da vacib kılınmıştır. Şöyle ki:

Bâlâdaki emirleri icra edin وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ **Allah için hac ve umreyi de tamamlayın.** Yani velev nafile olsun, hac ve umreden birine veya ikisine başladınız mı tamamlayın, nakıs bırakmayın veyahud tammolarak icra edin. Ne evvelinden, ne ahirinden hiçbir noksan yapmayın. Geçen Hudeybiyye senesi umreye başlanmış ve fakat müşriklerin harbe kalkışmaları üzerine itmam edilmemiş idi. Binaenaleyh bu sene hem onun itmamiyle kazası emredilmiş, hem de bu münasebetle müheyyayı inkişaf bulunan haccın aksam-ı meşruasına da işaret buyurulmuştur. وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ (*"... de amellerinizi iptal etmeyin."* Muhammed-47/33) nehy-i celilinde dahi beyan olunacağı üzere alel-ûmum nevafil bile şuru ile farz olur ve nakıs bırakılırsa kazası lâzım gelir. Bundan anlaşılır ki, bu itmam emrinde henüz haccın veya umrenin re'sen vücubuna bir delâlet-i kat'ıye yoktur. Hac, bundan sonra وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ (*"... O beyti haccetmesi de insanlar üzerine Allah'ın bir hakkıdır..."* Âl-i İmran-3/97) nassıyle farz kılınmış ise de, umrenin re'sen vücubuna dair bir nass yoktur. Fakat bir hayli ulema ve müfessirîn, umrenin de vücubuna, yani farzıyyetine kail olmuşlardır. Hazret-i Aişe ve İbn Abbas ve İbn Ömer, Hasan-ı Basrî, İbn Şirin, umre vacibdir demişler. İmam-ı Şafiî de, bunu ihtiyar eylemiş ve itmamın vücubu, aslın vücubunu müstelzim olacağına zahib olmuştur. Bil'akis Abdullah ibn Mes'ud ve İbrahim-i Nahaî ve Şa'bî'den umrenin «تَطَوُّع» olduğu rivayet edilmiş, Mücahid dahi وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ **"Allah için hacc ve Umreyi tamamlayın."** kavl-i ilâhîsinde, "Biz hacc ve umre ile emrolunmadık" demiştir. Ayni zamanda itmamın mânâsında da seleften muhtelif rivayetler vaki olmuştur: Hazret-i Ali'den ve Said ibn Cübeyr'den ve Tavus'tan mervidir ki, "İtmamları ehlinin evceğizinden bunlara ihram etmektir", demişler. Mücahid, "İtmamları bunlara duhulden sonra nihayetlerine ermektir", demiş, Said ibn Cübeyr ile Atâ, "İtmamları bunları nihayetlerine kadar Allah için ikame etmektir, çünkü ikiside vacibdir" demişler. İbn Ömer ile Tavus'tan, "itmamları ifradlarıdır" diye rivayet olunmuş. Katade de, "İtmam-ı umre' umreyi hacc aylarının gayrısında yapmak olduğuna kail olmuştur. Görülüyor ki, bunların hasılı, evvel emirde iki mânâya raci' oluyor. Birinde, «أَتِمُّوا» başladığınızı tamamlayın demek, diğerinde de, gerek evvelinden, gerek ahirinden tam yapın demek oluyor ve saniyen tam yapmanın suretinde ihtilaf edilmiş bulunuyor. Evvelki mânâda re'sen vücub ihtimali yoktur. Lâkin ikinci de vücub da muhtemeldir, adem-i vücub da. Halbuki farzıyet, yani vücub-ı kat'î ihtimal ile sabit olamayacağından bu âyetten hac ve

---

Müheyya: Hazırlanmış. **Zahib olan:** Bir fikre uyan, zan ile hareket eden. **Müheyya:** Hazırlanmış olan.

umrenin farziyetini anlamak kabil olamaz. Bunun için mezhebi Hanefi'de umre, ayrıca farz olan bir ibadet değildir. Hacda dahil tetavvu' ve nafile kabilinden bir ibadettir. Ve her nafile gibi şuru' ile vacib olup, itmamı lâzım gelir. Filvakı umreye, hacc-ı asgar denilir. Böyle olduğu halde büyük hacda dahil olmayan müsdakıl bir hacc farz olsa idi, iki hacc farz olmak lâzım gelirdi. Halbuki Akra bin Habis; "Hacc her sene midir yoksa bir kerre midir ya Resulallah?" sualine cevaben Resulullah'ın; "Bir kerredir, ziyadesi tetavvu'dur" buyurduğu sabittir. Kezalik hadîs-i Cabirde, "Umre yevm-i kıyamete kadar hacda dahildir" ve "Hacc, cihad, umre, tetavvudur" diye rivayet edilmiştir. Binaenaleyh umrenin re'sen vucubuna delil-i kat'î bulunmamakla beraber adem-i vücubuna dair haberi sahih de vardır.

Lâkin gerek hacc ve gerek umre tatavvuan dahi başlanmış olsa bütün nevafilde olduğu gibi şüru-u iltizam ile vacib olacaklarından tamamlanmaları farz olduğunda da şüphe yoktur. Bineaenalyh فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ **ihramdan sonra ihsar vaki olur,** bir manii mücbire tutulup hacdan veya umreden kalırsanız فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ **hediy nev'inden kolayınıza gelen bir şey lâzımdır.**

HEDİY: Deve, sığır, davar cinsinden Beytullaha ihda olunan kurbanlıkların ismidir ki, akalli bir koyun veya keçidir. «بَدَنَة» nin yedide biri de kâfi olur. «تَمْر» ve «تَمْرَة» gibi vahdinde "hedye" denilir. İhsar, lûgâten mutlak men' mânâsınadır. Şer'an ihramdan sonra bir özr-i şer'î ile haccın vakfe ve tavaf iki rüknünü de ifadan veyahud umreden menedilmiş olmaktır. Âyetde ihsar, mutlaktır. Binaenaleyh gerek düşmanın men'i ve gerek kırıklık, topallık gibi bir maraz veya zaya-ı nafaka veya kadın hakkında fevt-i mahrem manialarının men'i dahi ihsardır. Fakat İmam-ı Şafiî, sebebi nüzûl dolayısile yalnız düşmanın men'ine hasretmiştir. Başlanmış olan hacc ve umrenin itmamları vacib olunca bade'l-ihram ihsara uğrayanlar, bunları itmam etmedikçe lâ'akal bir sene ihramdan çıkamamak iktiza edeceği bu ise, pek müşkil bir emrolacağı cihetle teysir için ihsar halinde meşruan ihramdan çıkabilmek üzere sevk-i hediy vacib kılınmıştır. Fakat وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ **"hediy, varacağı yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyiniz, yani ihramdan çıkmayınız."** Binaenaleyh ihsara uğrayan muhrim tahallül etmek isterse, Harem-i şerife kolayına gelen bir hediy gönderir ve gönderdiği kimse ile bir gün kararlaştırır. O gün gelip de, kurbanın kesildiği zannı hasıl olduğu zaman başını tıraş edip ihramdan çıkabilir. Zira hedyin mahılli هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ (*"... Kâ'be'ye vasıl olmuş bir*

İhda: Hediye. Teysir: Kolaylaştırma. Tahallül: Ayrılmak.

kurbanlık." Mâide-5/95) mantukunca dahili **Harem'dir.** Abdullah ibn Mes'ud, İbn Abbas, Ata, Tavus, Mücahid, Hasan, İbn Sirîn, buna kail olmuşlardır. Hanefiye'nin ve Süfyan-ı Sevrî'nin kavilleri de budur. Lâkin İmam Malik ve Şafiî, muhsar için mahılli hedyin mevki-i ihsar olduğuna ve mahılline bülûğu da o mevkide zebhinden ibaret bulunduğuna kail olmuşlardır. Kur'an'ın zahiri hilâfına olan bu mânâya zahib olmalarının sebebi de, Hazreti Resûlulllah'ın Hudeybiye ihsarında hedyini bulunduğu mevkide zebhetmiş olmasıdır. Hudeybiye mevkii ise, Harem'den haric Hıl kısmındadır. Fakat Hudeybiye'nin bir tarafı Hıl, bir tarafı Harem'dir. Resûlullah'ın konak yeri Hıl'de, musallası da Harem tarafında idi, yani mevki-i ihsar, Hudeybiye'nin Mekke altına doğru olan tarafı idi ki, burası, Harem cümlesindendir. Resulullah'ın hedyini, Harem'de boğazlamış olduğu da, Zuhrî'dden sarahaten menkuldür. Binaenaleyh nass-ı âyeti zahirinin hilâfına hamletmeye mahal yoktur. Demek ki, her iki takdirde hediy müyesser olamazsa müyesser oluncaya veya tavaf edinceye kadar muhsar ihramında kalmaya mecbur olacaktır. Hedyi gönderen de mahalline bülûğundan evvel tıraş olamıyacaktır. Ancak فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا **ihramda bulunan sizlerden gerek muhsar ve gerek gayri muhsar herhangi biriniz tıraşa muhtac olacak derecede hastalanır,** أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ **yahud başında kehle ve yara gibi bir eziyyeti bulunur da vaktinden evvel başını tıraş ederse,** فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ **ona da, oruç veya sadaka veya kurban, bu üç nev'in birinden bir fidye vacib olur.** Bunun sebeb-i nüzûlü, Kâ'b ibn Ûcre hadisesi olmuştur. Meşhurdur ki, Hudeybiye senesi Resulullah, Kâ'b ibn Ûcre'ye uğramış, başının kehlelendiğini görmüş: "Galiba hevammın sana eziyyet veriyor?" diye sormuş, "Evet ya Resûlallah" deyince, ("Tıraş ol da, üç gün oruç tut veya altı miskine bir fark hurma tasadduk et veya bir koyun kurban kes" Müslim: Hacc-85) diye emretmişti. Bir fark üç sa'dır. Bu hadîsin bir rivayetinde altı sa' ta'biri vardır ki, bu daha evlâdır. Sebeb-i nüzûl ihsar ve kehle eziyyeti olmakla beraber mantuk-ı âyet muhsar ve gayr-i muhsar ve her nevi maraz ve ezaya âmmdır. Maraz ve eza baş tıraşına muhtaç kılabileceği gibi, elbiseye ve tîb istimaline de muhtaç kılabilir. Ve bu suretle hüküm, hal-i ihramdaki mahzuratı haccın hepsine şamil olarak fidye şartiyle ruhsatı tazammun eder ki, tafsılâtı kütübi Fıkhiye'dedir.

فَإِذَا أَمِنْتُمْ **Badehu ihsardan emin olduğunuz,** yahud emniyyet ve vüs'at halinde bulunduğunuz zaman, فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ **her kim hacc zamanına kadar umre ile istifade etmek,** yani umreyi hacca terfik ederek hacc-ı kıran

---

Zebhetmek: Boğazlamak. **İhsar:** Birisini işinden alıkoymak. **Kehlelenmek:** Saçına aklık *karışmak, bitlenmek.*

yapmak veya umreden tahallül ile hacc ihramına kadar serbest kalmak ve mahzurat-ı ihramdan intifa etmek suretiyle **hacc-ı temettu yapmak isterse,** فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ **bu temettu sebebiyle hedyin envaından kolayına gelen bir şey vacibdir.** Yani hacc-ı kıran veya haccı temettu yapanların hediy gönderip nihayete bir kurban kesmeleri vacibtir. Ve bu kurban, İmam-ı Şafiî'ye göre dem-i cebirdir, sahibi yiyemez. Çünkü müşarünileyhe ve İmam Malike göre, hacc-ı ifrad, temettu ve kırandan efdaldir. Binaenaleyh bu kurban, umre ile haccın cem'inden mütevellid olan noksanı telâfi içindir. Fakat biz Hanefiye'ye göre bu kurban, dem-i şükrandır. Çünkü hadd-i zatinde kıran, temettu'dan, temettu, ifraddan efdaldir. Ve böyle âdeti cahiliyeyi nesheden kıran veya temettu suretiyle iki ibadetin birden edasına muvaffakiyyet ayrıca mucib-i şükran olan bir ni'mettir ve hediy bunun içindir. Binaenaleyh bundan udhiye gibi sahibi de yiyebilir. Bu ihtilafın sebebi de, "Haccetü'l-veda"da Resulullah'ın haccı hangisi olduğu hakkındaki rivayatin ihtilâfıdır. Bu babada en büyük ve en güzel ve en cem'iyetli esas, Sahih-i Müslim'de ve İbn Ebi Şeybe ve Ebu Davud ve Neseî ve Abd ibn Hamîd ve Bezzar ve Dâremî Müsnedleri gibi diğer kütüb-i ehadiste rivayet olunduğu üzere Ca'fer-i Sadık Hazretlerinin, pederi tarikıyle Cabir ibn Abdillah (R.A.) Hazretlerinden vaki olan rivayet-i sahihadır, mahalline ve ezcümle fıkh-ı Hanefî'den "Şerh-i Hidaye Fethü'l-Kadir"e müracaat oluna.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ **"Binaenaleyh her kim hediy bulamazsa** فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ **üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde oruç tutması lâzımdır."** Hacdaki, hacc ayları içinde tutulur ki, müstahabbı Zilhicce'nin yedinci, sekizinci, dokuzuncu günleridir. Dönüşteki de, ef'al-i hacdan fariğ olunca ve Şafiî'ye göre ehl-ü iyaline kavuştuğunda tutulmalıdır. تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ **İşte hediy yerine kaim olacak olan bu oruçlar minhaysü'l-mecmu tam ondur.** Sakın terdid veya tahyir suretiyle üç veya yedi kifayet eder zannedilmesin, ذٰلِكَ **zikrolunan** temettü' veya Şafiî'ye göre **hükm-i hediy ve sıyam,** لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **ehl-ü iyali Mescid-i Haram huzzarından olmayan kimseler içindir** ki bunlar, meskenleri mikat haricinde olan âfakîlerdir. Çünkü mevakit ahalisi ve onlardan beridekiler Mekke'ye ihramsız girebildikleri cihetle Mekke ahalisi hükmündedirler. Mekke'den çıkanlar da, mikatı geçmedikce Mekke'ye ihramsız yine avdet edebilir. Binaenaleyh Mescid-i Haram hazırlarının hakikaten ve hükmen gayrı bulunanlar, mavera-yı mikat ahalisi olan afakîler demek olur. Fakat İmam-ı Şafiî bunları, Mekke'de kasr-i salât edecek kadar bir mesafe-i se-

---

İntifa etmek: Faydalanmak. **Min haysü'l-mecmu:** Hepsinin toplamı. **Terdid:** Geri çevirmek. **Tahyir:** Seçme. **Huzzar:** Hazır bulunanlar.

ferden gelenler, Tavus "Harem-i Mekke maverasından olan ehl-i Hıll" İmam Malik de, "Bizzat Mekke ehalisinin gayrı" diye anlamışlardır. Hasılı hacc-ı kıran ve temettu' mavera-i mikat ehalisinden bulunan ve Mekke'ye ihramsız girmeleri caiz olmayan âfakîler hakkındadır. Afakî olmayan ehl-i Hıll-ü Harem ancak hacc-ı ifrad yapmalıdırlar.

İşte hac ve umreyi böyle Allah için tamamlayınız وَاتَّقُوا اللّٰهَ ve Allah'a isyandan sakınınız ve bahusus emr-i hacda pek ittıkalı olunuz وَاعْلَمُوا ve biliniz ki اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ Allah'ın ıkabı pek şiddetlidir.

Gelelim haccın vaktına:

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ
وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى
وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ
وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ اَفِيضُوا
مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾ فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاءَكُمْ

أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا
فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ
حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ
نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

Meâli Şerifi

197- Hacc, ma'lûm aylar, kim, o aylarda hacca şuru' ederse artık hacda ne refes, ne füsuk, ne cidal yok, hayra dair ise ne işlerseniz Allah onu bilir ve çünkü azığın en hayırlısı takvâdır. Azık tedarük edin de bana takvâ ile gelin, ey beyni olanlar.

198- Rabbınızın fazlından ticaret istemeniz size günah değildir. Derken Arafat'tan ifaza ettiniz mi Meş'ar'ı haram yanında Allah'ı zikredin, hem O'nu, size doğrusunu öğrettiği gibi zikredin, doğrusu siz bundan evvel cidden şaşırmışlardan idiniz.

199- Sonra nâsın ifaza eylediği yerden ifaza edin ve Allah'ın mağfiretini isteyin, çünkü Allah gafur, rahîmdir.

200- Nihayet menasikinizi bitirdiniz mi, vaktiyle atalarınızı andığınız gibi hattâ daha şiddetli bir anışla Allah'ı anın, zikredin, çünkü nâsın kimisi, "Rabbena, der, "bize Dünyada ver." Buna, Ahirette kısmet yoktur.

201- Kimisi de, "Rabbena bize dünyada bir güzellik ver, Ahırette de bir güzellik ve bizi ateş azabından koru" der.

202- İşte bunlar, bunlara kazandıklarından bir nasîb var, Allah'ın hisabı da çabuktur.

Refes: Kadına yaklaşmak. **Fusuk:** Günah, haddi aşmak, hak yoldan çıkma, elinsizlik. **Cidal:** Kavga.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ **Hacc, ma'lûm aylardır.** Yani vakt-i hacc ötedenberi beyne'n-nas ma'ruf olan aylardır. Şeriat-i İslâmiye bu ma'rufu tebdil etmemiş, fakat Arab-ı cahiliye نسيء Nesi dedikleri usul ile bazen hac mevsimlerini değiştirdiklerinden dolayı, asl-i ma'rufu tesbit-ü takrir eylemiştir. Bu ma'lûm aylar, Şevval, Zilkı'de ile, onuna kadar Zilhicce'dir. İbn Abbas, İbn Ömer, Nahaî, Şa'bî, Mücahid, Hasan-i Basrî hazaratı, onuncu gününün de dahil olduğunu beyan etmişlerdir ki, mezheb-i Hanefî de budur. Haccın son bir rüknü olan tavaf-ı ziyaret bugün yapılır. Maamafih İmam-ı Şafiî, Zilhicce'nin ancak dokuzunu saymış, Arafat'ta vakfeye yetişemeyenin yevm-i nahrolan onuncu günü tulû-ı fecrile haccı fevt olacağı mülahazasiyle bugünü vakt-i hacdan saymamıştır. İmam Malik Hazretleri de, akalli cemi' üçtür diye Zilhicce'nin hepsi, eşhür-i hacda dahil olduğuna kail olmuştur ki, Urve İbn Zübeyr'in kavlidir. Fakat gerek bu ve gerek kavl-i Şafiî mütearefe muhaliftir. Binaenaleyh vakt-i hac, malûm, olan bu iki ay on gündür. Üçüncü aydan bir kısmının vakt-i hacda dahil olması cem'i kıllet ile eşhür ıtlakına kâfi gelmiştir. Ef'al-i hac bir taraftan namaz vakitleri gibi zarfe bir taraftan da oruç vakti olan gün gibi mi'yara şebih olan bu vakt içinde yapılır. Cahiliyenin yaptığı gibi bu vakti tebdil etmek, caiz olamaz. Acaba-haccın şerait-i mütekaddimesinden birine yani ihrama da bu vakitten evvel başlanamaz mı? Şafiî, "Hayır, böyle bir ihram ancak umre olur" demiştir. Fakat bütün Hanefiye ve Malik ve Sevrî ve Leys ibn Sa'd, vakt-i hacdan evvel gerek umre ve gerek hacc için ihram caiz olduğuna ve ancak gerek ifrad ve gerek Temettü' ve gerek Kıran suretlerinde mütebaki ef'alin bu aylar içinde yapılması lüzumuna kaildirler. Yani vakt-i hacdan evvel, ihram-ı hac, haram değil, sünnete muhalif olduğundan mekruhtur. يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ (*"Sana hilâllardan soruyorlar, onlar, de: insanlara hacc içinde vakit ölçüleridir."* Bakara-2/189) âyetinde bu cevaza işaret vardır ki, tafsılı, Ahkâm-ı Kur'ân'da ve kütüb-i Fıkhiye'dedir.

İmdi vakt-i hac, bu ma'lûm ve mukarrer aylar olunca فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ **her kim bu aylarda hacc-ı farz kılar,** yani ihram telbiye veya sevk-i hedy ile kendine iltizam ederse, فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ **artık eyyam-ı hacda ne cima' veya fuhş-ı kelâm, ne irtikâb-ı mahzurat ile hudud-ı şeriden huruc, ne de hizmetçileri veya arkadaşları ile mücadele ve muhalefet hiçbiri yoktur.** Sade hadd-i zatında memnu ve çirkin olan şeylerden başka ahval-i adiyede mübah olan şeylerin bir kısmı da hacda memnudur. Hac, böyle bir nezahet-i

---

Mütearefe: Herkesin bildiği, tanınmış, meşhur. **Mi'yar:** Ölçü. **Şebih:** Benzer. **Mütebaki:** Geri kalan. **Nezahet:** Temizlik.

kâmile ve salâh-ı tam ve ales-seviye bir vifak-û intizam içinde icra edilmelidir. Burada haccın levazım-ı ahlâkiyesine şumullü bir tenbih vardır ki, tafsılâtı, kütüb-i Fıkhiye ve menasikte aranmalıdır. Bu suretle hacda salât-ü sıyam ve zekâtta bile bulunmayan ferdî, içtimaî bir tehzib-i nefs, bir idman-ı ahlâkî hikmetleri bulunduğu unutulmamalıdır. Bu nezahetlerle beraber, وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ **gücünüzün yetebildiği herhangi bir hayrı yaparsanız** يَعْلَمْهُ اللّٰهُ **Allah onu bilir**, yani ecrini ihsan eder. Fakat hiçbir şerrinizi görmek istemez, ol halde وَتَزَوَّدُوا **bütün hazırlığınızı görün**, azığınızı, yol levazımınızı iyice tedarük etmiş bulunun da takvâlı olun فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى **çünkü en hayırlı azık takvâdan ibarettir.**

ZAD: Yiyecek, icecek, giyecek, binecek, ve sair havaice sarfedilecek mal demekdir ki, lisanımızda levazım ta'bir olunur. Bunun "azık" diye tercemesi marufdur. Gerçi azık, daha ziyade yiyecek ve içeceğe masrufdur, lâkin zâd dahi bu suretle istimal olunur. Çünkü bunlar en zarurîsidirler. Deniliyor ki, "Yemenliler Hacce azıksız olarak gelirler ve bîz mütevekkiliz derler, binnetice halka yük olurlardı." Bu fıkra, bunlar hakkında nazil olmuş, dilencilikten veya halka ağırlık vermekten korunup sakınmaları için tezevvüd emri verilmiştir. Bu suretle bu nazm-ı celil gösteriyor ki, takvâ ehass-ı metalibdir. Her fenalıktan korunup mertebe-i takvâya ermek içinde, azığını ve levazımını tedarük etmek lâzımdır. Bunu tedarük etmeyen ve tedarük etmek için çalışmayanlar, sevk-i ihtiyaçla fenalığa düşebilirler. Ve ayni zamanda insanların diğer azıkları ne kadar mebzul olsa hiss-i takvâları bulunmadıkca yine mes'ud olamaz, fenalıktan korunamazlar, şehevat-ı mühlikeye bir ihtiyac gibi atılırlar. Binaenaleyh tedarük-i zad; medarı takvâ olacağı gibi hiss-i takvâ da tedarük-i zad için en büyük bir saiktir. Bu suretle hayırlı azık, takvâ ve takvâ en hayırlı azık demektir. Bu nazm-ı Celîl, bu vechile şunu da anlatıyor ki, insan için iki sefer mukarrerdir. Birisi, Dünyada sefer, birisi de dünyadan seferdir. Dünyada sefer için yiyecek, icecek, binecek ve lüzumunda sarfedecek zad-ü zahire lâzım olduğu gibi, dünyadan sefer için de, bir zad lâzımdır. Bu da Ma'rifetullah ve Mahabbetullah ile Vikayetullah'a girmek ve Mâsivallah'dan i'raz ile Allah'dan başkasına arz-ı hacet etmemektir. Ve bu zad-ı takvâ öbüründen daha hayırlıdır.

Bunu bilip her iki sefer için hazırlığınızı iyi görün وَاتَّقُونِ **ve benim emirlerime muhalefeten sakınıp bana ittika edin,** يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ **ey temiz ve tam akıllılar.** Böyle hiss-i takvâ ile levazımınızı iyi tedarük etmek emr-i ilahî ve akl-i

---

Vifak-u intizam: Düzgünlük, uygunluk. **Tehzib-ı nefs:** Nefs güzelliği. **Ehass-ı Metalib:** Özel istekler. **Mebzul:** Bol, çok. **Mühlike:** Tehlikeli. **İ'raz:** Yüz çevirmek.

kâmil muktezası olduğu için لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ **Rabbınızın herhangi bir fadl-ü atasını taleb etmenizde size hiçbir cünha ve günah yoktur.** Yani velev hacc aylarında olsun kesb-ü ticaret ile erzakınızı, levazımınızı kazanmaktan memnu değilsiniz. Evamir-i sabıkaya riayet şartiyle hac, ticarete, kazanca mâni değildir.

Deniliyor ki, Arablar, cahiliye devrinde hac mevsimlerinde Ukâz, Mecenne, Zülmecaz gibi pazar ve panayırları açarlar ve onlardan te'mini maişet eylerlerdi. Din-i İslâm gelince hacda bunlardan sakınmaya başlamışlar, bu âyet de bunun hakkında nâzil olmuştur.

Sonra فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ **Arafatan ifaza ettiğinizde,** yani Arefe günü Arafat dağında ancemaatin vakfeden boşanıp akdığınızda فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ **Meş'ar-i Haram civarında yani Müzdelife'de Allah'ı zikredin.** Ki, bu gece akşam ve yatsı namazlarının burada birlikte kılınması bu zikr emrinin tatbikidir. Zira nâmaz, en büyük zikirdir. Bundan başka, وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ **ve Allah size böyle güzel hidayetler bahşettiği gibi siz de, orada tevakkuf edip telbiye, tehlil ve dualarla, bilebildiğiniz güzel güzel zikirlerle onu yadedin.** وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ **Bilirsiniz ya siz, bundan evvel dalâletler içinde idiniz.** İman-ü taattan haberiniz yok, ne yapdığını bilmez şaşkınlar güruhundan idiniz."

ARAFAT'TA VAKFA

ARAFAT: Arefe günü huccacın vakfeye durdukları dağın ismidir ki, Mekke'ye on iki mil mesafededir. Ve oradaki dağların en mürtefiidir. Zilhicce'nin sekizinci gününe yevm-i terviye denildiği gibi dokuzuncu gününe de yevm-i arefe denilir. Ve bugün, Arafat'ta vakfeye çıkılır. Esas itibariyle Arefe kelimesinin cem'i, veya cem'i gibi olan Arafat isminin bu dağa ne sebeb ile alem olduğu ve bunun mürtecel mi, müştak ve menkul mü olduğu hakkında müteaddid kaviller vardır. İştikaka kail olanlar da tanımak mânâsına mâ'rifetten veya itiraftan veya raiha-i tayyibe mânâsına "arf" dan müştak olduğunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâflar ile vech-i tesmiye suret-i kat'iyede tesbit edilmiş değil ise de, her biri cebel-i Arafat'ın bir hasletini irae etmiş olmak itibariyle isimden ziyade müsemmanın tavsifine hadim olmuştur. Hazret-i Âdem ile Havva'nın burada telâki edip birbirlerini tanımış olmaları, Hazret-i İbrahim'in burayı görünce tavsifat-ı mütekaddime ile tanımış olması, müşarünileyhin hıtab-ı Ci-

---

Cünha: Suç, kabahat, günah. **İfaza:** Bereketlendirmek, feyz olmak. **Tevakkuf:** Vakfe yapma. **Mürtefii:** Yüksek. **Yevm-ı terviye:** Su verme günü. **Mürtecel:** Düşünülmeden söylenmiş söz. **Müştak:** Türemiş. **İştikak:** Türeyen. **İrae:** Göstermek.

bril ile menasik-i haccı burada tanımış olması, Hazret-i İsmail'in, validesinden bir müddet ayrılıp badehu burada telâki ederek tanışmış olmaları, huccacın burada birbirleriyle güzel bir suretle tanışmaları, burada vakfeye duranların Hakk Teâla'nın rububiyet-ü celâlini, samediyyet-ü istiğnasıanı ve insanlığın meskenete-ü ihtiyacını itiraf etmeleri, nihayet, huccacın habais-i zünubdan temizlenerek indallah lâyik-i cinan olan revayih-i tayyibe-i ma'neviye iktisab etmeleri, hakikaten cebel-i Arafat'ın evsafındandır. Arefe ve Arafat ikisi de bu dağın ismidir. Yevm-i arefe buna muzaftır, bunun günüdür. Yevm-i iyası küffar, Yevm-i ikmali din, Yevm-i itmamı ni'met, Yevm-i rıdvan isimleri dahi yevm-i Arefe'nin esma-ı mahsusasındandır.

MEŞ'ARI HARAM: Esahh-ı rivayete göre, Müzdelife'de Cebeli kuzah dahi tesmiye olunan ve üzerinde "mîkade" tabir olunur alâme-i muhtereme demek olan üstüvanî bir taş bulanan bir tepedir. Mukaddema burada odunlarla ocaklar, Harun-ı Reşid zamanında büyük mumlar, daha sonra büyük kandiller yakılırdı. Ahîren üzerine bina yapılmıştır. Asıl Meş'arı haram bu da Müzdelife'dir. Arefatın "Urene" deresinin içinden başka her tarafı mevkıf olduğu gibi Müzdelife'nin de, "Muhassir" deresinden maada her tarafı mevkiftir. عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ buyurulması vad-i Muhassirin istisnasiyle Müzdelife'ye ve kurb-i meş'arde zikrin efdaliyyetine işarettir. Gerek Arefat ve gerek Müzdelife vakfeleri hakkında mütealddid ehadis-i şerife vardır. Ezcümle: Resulullah, اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ فَمَنْ اَدْرَكَ الْعَرَفَةَ فَقَدْ اَدْرَكَ الْحَجَّ (**"Hacc, Arefe demektir, Arefeye yetişen haca yetişmiş olur"** İbn Mâce-Menâsık-57/3015) kezalik Müzdelifede مَنْ صَلّٰى مَعَنَا هٰذِهِ الصَّلٰوةَ وَوَقَفَ مَعَنَا هٰذَا الْمَوْقِفَ وَقَدْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ ذٰلِكَ لَيْلاً اَوْ نَهَارًا فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَقَضٰى تَفَثَهُ (**"Bizimle beraber bu namazı kılan ve bizimle beraber şu mevkife duran ve ondan evvel gece veya gündüz Arefede vakfe yapmış olan kimsenin hac-ı tamam olur ve tavaf yapıp ihramdan çıkması zamanı gelir"** Tirmizi: Tefsir-2/22) buyurmuştur.

Herkes Arafatta vakfe yaparken Kureyş ve onların dindaşları olanlar, yani yukarılarda beyan olunduğu üzere hamaseti diniye iddiasiyle "humus" namiyle yad olunanlar, Arafat'a çıkmazlar da, cemaatleriyle Müzdelife de dururlar ve "Biz Ehlullahız ve huddam-ı haremiz" diye diğer nasa takaddüm ve tefevvuk etmek isterler. Onlarla mevkifte, müsavata razı olmazlardı. Bu sebeble şu âyet nazil olmuş ve Arafat'ta bulunmanın vücubuna delâleten buyurulmuştur ki: ثُمَّ

Habais-i zünub: Günahların pisliği. **Layık-ı cinan:** Cennete layık olmak. **Revayih:** Güzel kokular. **Üstuvanî:** Düz. **Huddam:** Hizmetçiler.

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ **Bundan sonra nâsın ötedenberi ifaza edegeldiği yerden, yani Arafat'tan ifaza yapınız,** yalnız Müzdelife ile iktifa ve müsavatı ihlâl etmeyiniz وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ **ve şimdiye kadar yaptığınız muhalefetten dolayı da Allah'a istiğfar ediniz,** إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **şüphe yok ki, Allah gafur, rahîmdir,** siz istiğfar ederseniz rahmetiyle o günahlarınızı mağfiret eder de, muhaliflere mahsus olan ıkabından korur. Şüphe yok ki, umumen ifazanın Arafat'tan yapılması lüzumu hacta herkesin Arafat'ta bulunmasına mütevakkıftır ve Arafat'a yetişmeyen hacca yetişmemiş olur.

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ **Bedehu menasikinizi, yani hacca müteallik ibadetlerinizi bitirdiğinizde** فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ **mukaddema atalarınızı yad-ü tezkâr ettiğiniz gibi şimdi de öyle** أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا **ve hatta daha kuvvetli bir surette Allah'ı zikrediniz.** Bu zikri emri de hacc akıbinde "Mina" günlerine işaretttir. Kable'l- İslâm Arablar âdetleri veçhile menasiki haccı bitirdikten sonra Mina'da mescid ile dağ arasındaki mevkide tevakkuf ederler. Atalarının mefahirini ve eyyam-ı mahsusalarını yad-ü tezkâr eylerlerdi. Bunun yerine şimdi Mina'da zikrullah ile iştigal emrolunarak o âdetin ref'ine ve bundan başka hacdan alınan intibahı kudsînin idamesi lüzumuna işaret buyruluyor ki, Şeytan taşlamak ve tekbirler almak, bunun son bir hatıra-i bergüzidesidir. Ve bu suretle Kelime-i tevhiddeki nef-i şirk mânâsı bütün levazım-ı amaliyesiyle fiilen gösterilmiş oluyor.

Bu âyetle gösteriliyor ki, haccın netaic-i hasilesi yalnız atalar hatırası gibi dar bir sahada tevakkuf ederek onların yad-ı hayaliyle gururlanmak değildir. Elh-ü iyalinden, vatanından ayrılıp mallar sarfederek, meşakketleri iktiham eyleyerek seferi hacca tahammül eden, gurbetin, ihram ve vakfenin te'sirat-ı ruhaniye ve cismaniyesi altında bütün bir deryayı ictimaîye dalıp kadim bir tarih-i mukaddesin şeair-i ulviyesi arasında hayat-ı beşerin tahavvulâtı, âlemin safahatı rakikasını seyreden, fânilerin acizlerini, bakînin sırr-ı bakasını sezen âkıl-ü kâmil insanların bu ibadetten alacakları intibah-i ruhî her türlü âsâr-ı şirki atıp vahdet-i külliyyeye doğru yürümek nefsin gurur-ı şahsî ve ailevî ve kavmisini, tabiatın sevaiki şehevaniyesini, levh-ı ruhun nukuşı batıla ve zailesini silip Allah'a dua ve tedarru ve istiğfar-ü inkita ile zikr-i daim içinde arz-ı ihtîsas etmek ve kalblerde nur-ı vahid-i ilâhînin tecellisini görmek gibi bir akıbet-i hasene ile neticelenmelidir.

Bergüzide: Seçkin. **Netaic:** Neticeler. **İktiham:** Tahammül etmek. **Şeair:** Alametler. **Tahavvulât:** *Bir halden bir hale geçmek.* **Rakika:** İncelik. **Sevaik:** Sevkeden şeyler. **Tedarru:** İçten, içli.

Böyle amma, insanların hepsi bu gayeye ermek için zikr-ü dua der mi dersiniz? Hayır فَمِنَ النَّاسِ مَنْ şu nâsın bir kısmı vardır ki, يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا Ey Rabbımız bize vereceğini dünyada ver" der وَمَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ve bunun Ahirette hiçbir nasıb-i veya hissa-i talebi olmaz. Bütün himme-i dünyaya maksurdur. İmam Fahruddin-i Razî, tefsirinde der ki: Saadetlerin meratibi üçtür: Ruhaniye, bedeniye, hariciye. Saadet-i ruhaniye ikidir: Birisi ilm ile kuvve-i nazariyenin istikmali, biri de ahlâk-ı fazıla ile kuvve-i ameliyyenin istikmalidir. Saadet-i bedeniye de ikidir: Sıhhat, cemal. Saadet-i hariciye de ikidir: Mal, cah اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا *"Bize dünyada ver."* talebi de bu kısımlardan her birine şamildir. Çünkü ilim, dünya da tezeyyün ve akrana takaddüm için taleb edilirse dünyadan olur. Kezalik ahlâk-ı fazıla dahi dünyada başa geçmek ve masalih-i dünyayı zabt-ü idare etmek için istenirse bu da dünyadan olur. Ba'sü meade imanı olmayanlarda, gerek ruhanî ve gerek cismanî herhangi bir fazıleti taleb ederlerse, ancak dünya için taleb ederler."

وَمِنْهُمْ مَنْ Yine insanlardan diğer bir kısım vardır ki, يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ "Ya Rabbena, bize hem dünyada hasene, hem ahirette hasene ver ve bizi ateş azabından koru" der, böyle dua eder."

HASENE İSTEMEK

HASENE, insanın nefsinde, bedeninde, ahvalinde nailiyetle mesrur olacağı her nimettir ki, mânâ-yı isnî ile güzel ve güzellik demektir. Esasen hasen yani, güzel, mucib-i sürur ve rağbet olan herhangi bir şey demektir ki, hüsün, güzellik onun nefsinde müessir olan halet-i mahsusasıdır. Binaenaleyh hüsün, haddi zatında vakıî bir emr olmakla beraber kıymeti, enfusî te'siratı itibariyledir. Yani hüsün, istihsane mukaddemdir. Fakat tecellisi onunladır. Bunun için güzel üç nevidir: Ya akl-ü basîret cihetinden müstahsen veya heva cihetinden müstahsen veya hüsün cihetinden müstahsen olur. Avam, hüsn-ü hissiyle ve alel-ekser göziyle arar. Kur'an'da varid olan hüsünler ise, ekseriyetle basîret cihetinden müstahsen olanlardır. HASEN, HASENE, HÜSNÂ beyninde fark, şöyledir: Hasen, hem a'yan ve hem maaniye ıtlak edilir. Hasene de, sıfat olduğu zaman böyle ise de, isim olunca ma'neviyatta müteareftir. Hüsnâ ise ancak maneviyatta söylenir. Nailiyet-i bidayeten mucib-i sürur olan hasenelerin birçoğu, nihayet ve akıbeti itibariyle felâket-i dai olabilir. Binaenaleyh asıl hasene, akl-ü basiret nokta-i nazarından müstahsen olan akıbet-i salim hasenelerdir. Bunun için yalnız bidayet-i nazarı itibara alarak dünya hasenesi istemek kâr-ı akıl

---

Cah: Makam. Vakii: Gerçekte. Dai: Davet eden.

değildir. Bunu isteyenler, o neşve-i hüsnün her halde hümarını, belâsını görürler. Evvelki kısımdan olan insanlar, istediklerinin bidayette olsun bir hasene olup olmadığını dahi hisaba katmayarak sadece, "Ver ve dünyada ver! diyorlardı. Buna mukabil olan erbabı basiret ise, evvel ve ahiri gözederek, Ya Rabb, hem dünyada hasene, hem ahirette hesene ver!" derler ve hattâ bu kadarla da iktifa etmeyip azabı nardan mutlak bir vikaye de taleb ve dua ederler.

"Ehl-i hakkın hali lezzet, kali lezzettir bütün:
Böyle bir hüsnün peşinden koş da mağmum olma hiç."

O halde böyle dünya ve ahiret haseneleri nelerdir? Müsfessirîn diyorlar ki: Dünyada sıhhat, kifaf, tevfik-ı hayır, ahîrette de sevabdır. Hazret-i Ali'den bir rivayette: "Hasene-i dünya, mer'e-i saliha, hasene-i ahiret hurîdir. Azabı nar da, kötü karıdır" diye varid olmuştur ki, misal ile tefsirdir.

Hasılı insanların bir kısmı yalnız dünyayı ister bir kısmı da, hem dünya ve hem ahire güzelliğini أُولٰئِكَ **işte bu iki kısım insanlar yok mu?** لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا **bunların ikisinin de suret-i taleb ve dualarına göre kazançlarından bir nasibi vardır.** Evvelkiler, yalnız dünyadan bir nasîb alır, ahiretten mahrum kalır, berikiler de, hem dünyadan, hem ahıret nasib alırlar. وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ **Allah da, Seriulhisabdir,** bütün bunların hisabını bir lemhada görebilir,ekser müfessirîn, «أُولٰئِكَ» ism-i işaretinin ikinci kısma raci ve nasîbin onlara aid olduğunu göstermişlerse de, Ebu Hayyan'ın beyan-ı vechiyle her iki kısma şamil olması مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (*"Her kim Âhiret ekimi isterse ona ekinini artırırız, her kim de Dünya ekimi istese ona da ondan veririz amma Ahirette ona hiç nasib yoktur."* Şûra: 42/20) âyetine pek muvafıktır.

Şimdi bunları nazarı itibara alıp niyyetinizi iyice tashih edin:

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا

Hümar: Birşeyin acısının burnundan gelmesi. **Vikaye:** Korumak. **Mağmum:** Kederli. **Kifaf:** İhtiyaca yetecek kadar azık. **Mer'e:** Kadın. **Lemha:** Göz açıp kapama.

أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ
وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ
لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ
الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ
بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ النَّاسِ
مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ
بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً
وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ
مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ
الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾
هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾
سَلْ بَنِي اِسْرَائِيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ
مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ

كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ
اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

Meâl-i Şerifi

203- Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin -tekbir alın- bunlardan iki gün içinde avdet için acele edene günah yok. Teahhur edene de günah yok amma korunan için: Allah'a korunun ve bilin ki, siz, Ona haşrolunacaksınız.

204- Nas içinden kimi de vardır ki, Dünya hayatı hakkında sözleri seni imrendirir bir de kalbindekine Allah'ı şahid tutar, halbuki o, İslâm hasımlarının en yamanıdır.

205- İş başına geçti mi yeryüzünde içine kadar fesad vermek ve hars-ü nesli helâk etmek için sa'yeder Allah da, fesadı sevmez.

206- O'na, "Allahdan kork" denildiği zaman da kendisini günah ile onur tutar, Cehennem de onun hakkından gelir. Cidden ne fena yataktır o.

207- Yine nas içinden kimi de vardır ki, Allah'ın rızasına ermek için kendini feda eder, Allah ise, kullarına çok refetlidir.

208- Ey o bütün iman edenler, kâffeten silme girin de Şeytan adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır.

209- Size bunca beyyineler geldikden sonra yine kayarsanız iyi bilin ki, Allah çok onurlu bir hakîmdir.

210- Onlar, sade gözetiyorlar ki, Allah buluttan gölgelikler içinde meleklerle geliversin de kendilerine iş bitiriliversin. Halbuki bütün işler Allah'a götürülür.

211- Beni İsrail'e sor: Biz onlara ne kadar açık âyet vermiştik, fakat Allah'ın ni'metini her kim kendine geldikten sonra değişdirirse şüphe yok ki, Allah'ın îkabı şiddetlidir.

212- Küfredenlere o dünya hayatı bezendi de iman edenlerle eğleniyorlar, halbuki korunan o mü'minler kıyamet günü onların fevkindedir. Allah, dilediğine hisabsız ni'metler verir.

Kâffeten: Topluca.Silm: Selamete,barış, barışıklık.

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ **"Ve bilhassa sayılı günlerde Allah'ı tekbirlerle zikredin"** ki bugünlere, Eyyam-ı teşrik denilir. Hacce müteallik âyetlerde bir اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ bir de اَيَّامًا مَعْلُومَاتٍ vardır. اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ aşr-i Zilhicce veya اَيَّامُ نَحْرٍ اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ da bil'ittifak eyyam-ı teşrik ile tefsir edilmişdir. Teşrik, yüksek sesle tekbir almaktır. Hazret-i İbrahim'e nisbet edilen ve yüksek sesle alınan ma'ruf tekbir-i mahsusa tekbir-i teşrik denilir. Arefe sabahından kurban bayramının dördüncü günü akşamına kadar eyyam-ı zikr-ü tekbirdir. Ve eyyam-ı ma'dudat bunun beşine de muhtemildir. Maamafih bunlardan birincisi Arefe, üçü eyyam-ı nahir, beşincisi yalnız yevm-i teşriktir. Fakat eyyam-ı teşrik tabiri bilhassa Zilhicce'nin onbirinci, onikinci, onüçüncü, yani Kurban bayramının ikinci, üçüncü, dördüncü günlerine itlak edilir ki, bugünler, "Mina" da tekbir alıp taş atma günleridir. Ayn-i zamanda bugünler, kurban etlerini sermek günleridir ki, teşrîkin bir mânâsı da, budur. Şu halde eyyam-ı tekbir beşe kadar baliğ oluyor ise de, arefe ve yevm-i nahir zikr-ü tekbiri eyyam-ı malûmata dahil olduğundan menasik-i haccın edasından sonraya taalluk eden eyyam-ı ma'duda zikr-i hassaten eyyam-ı teşrik ıtlak olunan bu üç gün demek olur. فَمَنْ تَعَجَّلَ sıyak-ı da bunu müfiddir. Ba'delhac Şeytan taşlamak, Kur'ân'da tasrih olunmamış ve fakat bunun ayrıca bir vesile-i tekbir-i ilâhî olduğuna işaret buyurulmuşdur. Rivayet olunduğuna göre bugünler, Hazret-i Ömer radıyallahüanh çadırında tekbir alır ve etrafındakiler de alırlar. Hatta yolda ve tavafda bulunan bütün halk tekbir alırlardı. Hulâsa bâlâdaki فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاءَكُمْ (*"Vaktıyla atalarınızı andığınız gibi hatta daha şiddetli bir anışla Allah'ı anın, ..."* Bakara-2/200) zikr-i mutlaki ve ona matuf olan وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ **"Sayılı günlerde Allah'ı zikredin."** tekbir-i teşrik ile zikr-i hass emretmektedir ki, hasılı mânâ şu olur:

Arefe ve nahirde malûm olan zikirlerden başka bir de menasik-i haccın hıtamiyle huccacın avdeti için sayılı olan üç teşrik günleri içinde dahi namazların arkasında ve taş atmak gibi diğer vesilelerle cehren tekbirler alarak Allah'ı zikrediniz ve bunu yapmadan dağılmayınız. فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖى يَوْمَيْنِ **Binaenaleyh bu esnada her kim iki gün zarfında işini bitirip, «نَفَرَ» yani vatanına hareket için istical ederse فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ bunun üzerine günah yoktur.** Fakat bir gün zarfında değil. Bu sebeble bu iki günün birincisine يَوْمُ الْقَرِّ yani karar günü denilir ki, bugün Mina'da bulunulur. İkincisine de «يَوْمُ نَفْرٍ اَوَّلَ» denilir ki, huccacın bazısı bugün Mina'dan hareket eder. Bu iki gün bayramın ikinci ve üçüncü günleri olup hem eyyam-ı nahirden, hem eyyam-ı teşriktendirler. وَمَنْ تَاَخَّرَ **Ve her kim te'ahhur edipde remyini** يَوْمُ نَفْرٍ ثَانٖى denilen ve son teşrik günü olan üçüncü

Remy: Atma, tüfek atma, taş atma.

güne bırakırsa **فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ buna da, günah yoktur.** Ta'cil-ü te'hir muhayyerdir. Lâkin bu muhayyerlik ve adem-i isim ale'l-ıtlak değil, **لِمَنِ اتَّقٰى müttaki olan hacı içindir.** Ve onun kalbine halecan düşürmemek, matlûb-i ilâhîdir. Zira eshab-ı takvâ en küçük bir kusurdan sakınır. Ve zaten İndallah hacı, böyle müttaki olanlardır. Bu sebeble **وَاتَّقُوا اللّٰهَ hepiniz de Allah'a ıttîka ediniz وَاعْلَمُوا ve biliniz ki, اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ Siz, ancak O'na toplanıp haşrolunacaksınız.**

Böyle iken, **وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا insanlardan bazısı vardır ki, onun hayat-i dünya zımnındaki lakırdısı senin taaccübünü celbeder ve pek beğenecek olursun. وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ O kalbindekine Allah'ı şahid de tutar.** Kalbime, vicdanıma Allah şahiddir ki, bu böyle, şu şöyle gibi yeminler ederek, tatlı tatlı diller dökerek seni kandımak için parlak parlak sözler söyler. **وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ Halbuki hakikatte onun düşmanlığı kıyaktır.** Ve zaten habis olan kimselerin düşmanlığı pek kıyak, pek gaddar olur. **وَاِذَا تَوَلّٰى Senden ayrılınca veya bir iş başına geçince سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ Yeryüzünde fesad çıkarmak ve ekinleri, zürriyetleri mahveatmek için koşar dolaşır, وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ Allah da, fesadı sevmez, fesada razı olmaz. Buna binaen وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ o müfside, "Allah'dan kork" denilince de اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ onu izzet-i nefsi tutar daha ziyade günaha sokar فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ Buna da cehennem yetişir, وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ bu Cehennem de ne fena yataktır."**

CEHENNEM: Dar-ı azab olan ateşin ism-i alemidir ve müennestir. Arabça cehnam kelimesinden me'huz bu da, cehmden muştaktır. Cehm, galız ve müstekreh olmak, cehnam, dibi görünmez derin kuyu demektir. Binaenaleyh «فَعَلَّلْ» vezninde Cehennem alemiyyet ve te'nisten dolayı gayr-ı munsarıf olmuştur. Bunun "kehennam" dan muarreb a'cemî olduğu ve men-i sarf-ı ucme ve alemiyyetten neş'et ettiği de söylenmiştir.

Bu âyetler, Beni Sekîf'ten Ahnes ibn Şerik hakkında nazil olmuştur. Bu münafık, Beni Zühre'nin halifi imiş. Hazret-i Peygamber'e gelmiş Müslümanlık izhar etmiş, diller dökerek mahabbetten bahsetmiş, yeminler etmiş, sonra huzur-ı Peygamberi'den çıkınca ehl-i İslâm'ın bir mezreasına uğramış, mezruatı yakmış, hayvanatı itlâf etmiş idi. Sebeb-i nüzul bu olmakla beraber, mazmun-ı âyet bu gibi evsaf ile muttasıf olan münafıkların hepsine şamil olduğunu müfessirînin ekseri muhakkîni tasrih etmişlerdir. Bu münasebetle âyet, bir iş başına geçirilecek insanların dillerine bakılmayıp hallerinin tedkikı lüzumunu

---

Halecan: Heyecan. **Muarreb:** Arablaşmış, arabçalaştırılmış. **A'cemî:** Arab olmayan. **Men-i Sarf:** *(Fiil) olarak* çekilmesinin yasak oluşu. **Ucme:** Acemlik.

iş'ar için nastan üçüncü bir kısmın hisalini göstermiştir.

Maahaza insanların bütün bunlardan başka bir kısmı mümtazı vardır şöyle ki: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ **İnsanlardan bazısı da vardır ki,** يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın rızasına ermek için canını bile verir.** Yahud Allah rızası için dünyasını ve hattâ canını bile verir de kendini ile'l-ebed satın alır. O, bilir ki, milk kendisinin değil Allah'ındır, maksadı aksa can değil, Rızaullah'dır. Allah rızası için canını veren kendini, alam-ı ebediyeden kurtarmış ve en büyük ticarete ermiş olur. Bunlar, Allah'ın has kullarıdır. Din-ü tâat uğrunda meşakkatlere tahammül ederler, Fisebilillâh harb-ü cihad mehlekelerinde bezl-i can eyler veya öldürüleceğini de bilse emir-i bilma'ruf ve nehiy-i anilmünker yaparlar. Bunların bütün nokta-i nazarı Rızaullah'dır. Yaptıklarını Allah için yaparlar, istediklerini Allah için isterler. Bunlar kendilerini ne dünyaya; ne ahîrete değil, ancak Allah'a satarlar ve Rızaullah'ı almakla da kendilerini bütün Masivallah'dan ve nefs-i emmarelerinden satın almış azat etmiş olurlar. Bunlar, رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (*"Kimisi de, Rabbena bize dünyada bir güzellik ver, Ahirete'te de bir güzellik ve bizi ateş azabındn koru."* Bakara-2/201) diyenlerden daha bahtiyardırlar. Nüfus-ı radıye makamından dahi geçip nüfus-ı merdiyyeye ererler, وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ **Allah da, kullarına pek re'fetlidir.** Kemal-i re'fetinden dolayıdır ki, onlara takvâyı teklif ve tavsiye etmektedir. Kulların kendi rızaları onları, Allah'ın rızası kadar esirgemez. Kendi rızasını, Rızaullah'da, kendi iradesini, İradetullah'da fani kılmış olanlar, selâmet-ü saadetin mertebe-i kusvasına ererler. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki, bazı insanlar, gurur-ı şeytanî ile kendi gönüllerinin temayülâtını mahz-ı Rızaullah zannederek taassub ve hamiyyet-i cahiliye ile hilâfı şer-i İlâhî hareket eder ve kendilerini bilâ faide tehlikeye atarlar. Allah'ın emrettiği yerde ölmeği istemez de, nehyettiği yerde gönlünün ilcasına tebean intihar etmeye kalkışır. Bu iki haleti temyiz etmek için Ashab-ı Resulullah'ın ahvaliyle, Havaricin ahvalini mukayese etmek kâfidir. Mes'elenin ruhu, sırf Allah rızası için olmaktır ki, bu da, şer-i İlâhi'ye nazaran Allah'ın emirlerine tevfik-ı hareketle olur. وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ (*"... kendi ellerinizle tehlikeye bırakmayın..."* Bakara-2/195) âyetine bak.

Bu âyetin sebeb-i nüzulünde üç rivayet vardır:

Birincisi: İbn Abbas'tan; Suheyb ibn Sinan-ı Rumî hazretleri hakkında nâzil olduğu mervidir. Mekke müşrikleri, bu zatı tutmuşlar, dininden döndürmek için işkencelerle ta'zib etmişlerdi. Suheyb, Mekkelilere karşı: "Ben

---

İş'ar: İşaret. **A'lam:** Elemler, kederler. **Hisal:** Hasletler, tabiatlar.

ihtiyar bir adamım, malım ve metaım da var. Benim sizden veya düşmanlarınızdan olmamın size hiç zararı olmaz. Ben, bir söz söyledim, ondan caymayı iyi görmem. Malımı ve metaımı size veririm dinimi sizden satın alırım.", demişti. Onlar da buna razı olmuşlar, salıvermişlerdi. Oradan kalkıp Medine'ye gelirken bu âyet nâzil olmuştu. Medine'ye girerken Hazret-i Ebi Bekir rastgelmiş; "Bey'in kârli olsun ya Suheyb, demişti. O da; "Senin bey'in de zarar etmesin, o ne?" diye sorduğunda: "Allah Teâlâ, senin hakkında bir âyet inzal buyurdu" deyip bu âyeti okumuştu.

İkincisi: Hazret-i Ömer ve Ali'den, emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker yapan bir zat hakkında nazil olmuştur diye mervidir.

Üçüncüsü de, hicret-i Nebevîye gecesi, Resulullah'ın yatağında yatan Hazret-i Ali hakkında nâzil olduğu mervidir.

Beyanat-ı sabıkayı dinledikten sonra, şu hıtaba dikkat ediniz!..

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا **Ey iman edenler,** ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً **hepiniz böyle kemal-i inkıyad ve bütün külliyyetinizle sulh-u müsalemete giriniz, müslim-i kâmil olunuz.** وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ **Şeytan adımlarına, insanları yoldan çıkaran ehl-i küfr-ü dalâlın akval-ü ef'aline uymayın, îsyan-ü tefrika ve şeytanet yollarına sapmayın.** إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ **Zira o Şeytan, size gizli de gelse her halde açık bir düşmandır.** İkinci bir mânâ ile, **O, sizin Allah ile ve biribirinizle aranızı açacak ve sizi perişan edecek bir düşmandır.** Üçüncü bir mânâ ile, **O, size iğva etmek için belîğ ve parlak söz söylemesini bilen büyük bir düşmandır.**

"ES-SİLM", Nafî, İbn Kesir, Kisaî, Ebû Ca'fer kıraatlarında, sinin fethiyle diğerlerinde kesriyle okunur ki, mânâ birdir. İkisi de sulh-u müsalemet demektir. Bu da, esasen İslâm'ın inkıyad mânâsına raci'dir. İslâm, Allah'a inkıyad ve îhlâs demek olduğu gibi bir de, buna istinad ile müsalemete girmek mânâsını ifade ediyor. Binaenaleyh bu âyet ile iman ve İslâm'ın meâli dünya ve ahîret silm-ü selâmete girmek demek olduğu ifham edilerek umum ehl-i iman, kemal-i İslâm'a davet olunuyor. Nitekim bir hadîs-i şerifte müslim-i kâmil, الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ (**"Müslim odur ki, müslümanlar, onun dilinden ve elinden selâmet bula."** Buharî: İman-4/5), diye tarif edilmiştir. Bu ise Müslimin elinden ve dilinden diğerlerini münfeil edecek hiçbir zarar ve eza çıkmayıp bil'akis esbab-ı selâmet-ü menfaat çıkması lüzumunu müş'irdir ki, مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ (*"Hayır: Kim özü mühsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a tes-*

İfham: Anlamak. **Müş'ir:** İşaret edilen, emir ve işaret eden. **Münfeil:** Te'sir ile harekete geçen, *bir şeyden can sıkılan*, mudarib, kederli.

lim ederse..." Bakara-2/112) mazmun-u celilinin tatbik-ı kâmiliyle bütün kavanin-i hukukiye ve ahlâkiyye müraat-ı âmirdir. Kıtal ve hacc âyetlerini müteakib, ahval-i ruhiye noktai nazarından insanları dört sınıfda telhis ettikten sonra, ehl-i imana bu âyet ile hitab buyurulması, haccın intibah-i ictimaîdeki ehemmiyetine ve iman-ı tevhid ile cihad-ü haccın semere-i matlûbesi umumiyetle te'min-i silm-ü selâmet olduğuna ve bu babda ahlâk-ı fadıla ve dekaik-ı hukukiye ve ictimâiyeyi mutazammın vasi bir şeriat-i ameliyenin bütün şümuliyle tatbik-ı lüzumuna tenbihtir.

Binaenaleyh ey mü'minler evamir-i îlâhiye'ye inkıyad ile öyle mükemmel bir hey'et-i ictimâiye ve öyle muntazam bir Daru'l-İslâm teşkil ediniz ki, aranızda isyandan, niza-ü şikaktan, birbirinize ezadan, eğrilikten, Hukukullah'a ve hukuk-ı ibade tecavüzden, hasılı Rızaullah'a muhalif harekâttan eser bulunmasın da, herkes emniyet ve mahabbet-i mütekabile ve asayiş ve huzur-ı tamm içinde vazifeleriyle meşgul olsun, istîkbal ve ahiretine neşve-i kâmile ile yürüsün ve bunu ihlâl edecek fesadlara meydan verilmesin. Hayat-ı dünya hakkında parlak sözler söyleyip de, kalbleri, en kıyak husumetlerle dolu olan ehl-i şeytanetin arkasından gidilmesin. فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاۤءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ **Size beyyineler, aklınızı erdirecek açık deliller geldikten sonra da kusur eder, silme duhulden inhiraf ederseniz** فَاعْلَمُوا **biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ **Allah, muhakkak bir aziz-ü hakîmdir.** Misli bulunmaz. Galib-i gayr-i mağlûb bir sahib-i izzettir ki, hükmüne karşı gelinmez, dilediğini yapar, emrini behemehal infaz eder. Bununla beraber sahib-i hikmettir, her hikmeti bilir, yaptığını hikmet ile muhkem olarak yapar. İnsanların silm ile, nizam-ı İslâm ile yaşaması da hikmetindendir. Azîz olan Allah, bu nizama karşı gelen ve şeytanet yollarına sapıp hükm-i tevhidi ve ahkâm-ı silmi ihlâle çalışan mücrimlerin haklarından gelir, belâlarını verir. Şayed tehir ederse o da, hikmetindendir.

Böyleleri هَلْ يَنْظُرُونَ **başka bir şeye bakmazlar.** اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ ف۪ي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰۤئِكَةُ **Ancak beyaz buluttan zulleler, gölgelikler, örtüler, tüller içinde Allah'ın ve meleklerin onlara gelivermesine** وَقُضِيَ الْاَمْرُ **ve işin bitirilivermesine bakarlar.** وَالْمَلٰۤئِكَةِ Ebu Ca'fer kıraatında olduğu üzere ظُلَلٍ üzerine ma'tuf olarak esre okunduğuna göre: Bunlar, artık başka bir şeye değil, ancak beyaz buluttan zulleler ve melekler içinde Allah'ın onlara gelivermesine ve işi bitirip, akıl ermez, ümid edilmez bir surette kendini ve Allahlığını onlara gösterivermesine bakarlar. Allah, لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌ (*".... O'nun misli gibi bir şey yoktur...."* Şûrâ-

---

Mürâat: Riyact etmek, saygı göstermek, korumak.

42/11) olduğundan suret-i cismaniyede gelip gitmekten münezzehtir. Binaenaleyh bu âyet, birçok vücuh-ü maaniye muhtemil ve müteşabihtir. Bunun muhkemata müracaatla te'vilinde başlıca iki mânâ vardır: Allah'ın gelmesi, emr-ü irade-i İlâhiye'nin kudret-i şiddetle zuhurundan kinayedir. Sade buna bakmak da bu mücrimlerin, mücazatları hususunda her türlü esbab-ü vesıd bitmiş tükenmiş ve ancak her şeyi bitirecek olan emr-ü irade-i İlahiye'nin zuhuru kalmış olması demektir ki, bakmak, tevakkuf demek olur. Buluttan yağmur umulursa da, beyaz buluttan yağmur yağmayacağı için bunlar, o sırada Allah'dan rahmet ümid etseler bile Hîlâf-ı âde bir ümid olacağından böyle rahmet ümid ederken, yağmur yerine ateş çıkmak gibi birdenbire belâlarını buluvermeleri melhuz olur. Saniyen, Allah'ın gelmesi muhal olduğundan bunların, emr-i Hakk'a imanlarını muhale ta'lik etmiş oldukları ve ahbar-ı sadıka ve delâil-i beyyine ile vakı olan inzara vukuundan evvel inanmayacakları ve binaenaleyh hiç ihtimal vermedikleri bir anda belâlarını bulacakları ifade edilmiş olur ve her iki takdirde bu mânâların müteşabihen ifade edilmiş olması, bunların nizam-ü intîzam-ı âlemi îhlâl yoluna sapmalarından nâşi işleri son derece çığırından çıkaracaklarını ve artık akıl ve kudret-i beşer dairesinde tanzim-i umur etmek ihtimali kalmayacağını ve kendilerinin de akıl ermez bir surette belâlarını bulacaklarını anlatmış olur. Hakikat ile kinayenin cem'i mümkün olacağına göre hasılı mânâ şu olabilir: Böyle mücrimler, أرنا الله جهرة ("... *Allah'ı bize açıktan göster...*" Nisâ-4/153) diyen kavm-i Musa gibi Allah'ı görmedikçe tarik-ı akl-ü nakilden ahbar-ı sadîka ve delâil-i vaziha ile iman etmek istemez ve vukuundan evvel hiçbir inzara kulak asmaz, Allah'a ve Allah'ın inzarlarına inanmak için Allah'ın kendisini bütün kudretiyle iyanen gösterivermesini ve gelecek masaibin bilfiil başlarına gelivermesini gözetirler. Bunun için ilm-ü imana ehemmiyet vermezler de, şeytanet arkasında koşarlar. Silm-ü selâmeti ıhlal ederler. Dinden, imandan müstefid olup da felâketten kurtulmak istemezler. Böyle olduklarından dolayı işler, akıl ve kudret-i beşer dairesinde tanzim olunabilmekten öyle çıkar ve halleri o kadar muhtelil olur ki, belâlarını bulmaları için yalnız emr-ü irade-i İlâhiye'nin zuhur edivermesi kalır. Çünkü onsuz da hiç bir şey olmaz. O zaman da her iş biter, kıyametler kopar, insanlar müktesebat-ı sabıkalarından başka bir şey kalmaz. وإلى الله ترجع الأمور **Ve evvel-ü ahir bütün işler biz zarure ancak Allah'a irca' olunur.** Veya ancak Allah'a raci' olur. Çünkü İbn Âmir, Hamze, Kisaî, Halefû'l-âşir kıraatlarına daima tanın fethi ve cimin kesriyle «ترجع» okunur.

Tevakkuf: Bekleme, durma, eğlenip kalma. **Melhuz:** Akla gelen, olabilir. **Vazıh:** Açık. **Masaib:** *Musibetler, güçlükler.*

İşlerin, Allah'a irca' ve rucû zarurî olunca da O'nun emirlerine, iradelerine karşı gelmeyip umumiyetle silme dahil olmak lâzım gelir. Hilâfına hareket edenlerin haline misal ararsan سَلْ بَنِي اِسْرَائِيلَ **Beni İsrail'e sor.** كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ . **Biz, onlara ne kadar açık âyetler verdik.** Onlar, bunları dinledikleri zaman ne oldular? Dinlemeyip hallerini tebdil ettikleri zaman ne oldular? وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ **Allah'ın nimetini, bunlar gibi her kim tebdil-ü tağyir eder de ihtilâl arkasında koşarsa,** فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Allah'ın onlara ıkabı da her halde pek şiddetlidir.** Bu gibi ihtilâlleri de, dünya âlâyişine meftuniyetlerinden dolayı kâfirler yapar. Çünkü زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا **hayat-ı dünya kâfirler için pek ziynetlenmiş, gözlerine güzel gösterilmiş ve kalbleri bu alçak hayatın mahabbetiyle dolmuştur.** Bu sebeble bunlar, dünyadan başka bir şey istemezler. وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا **ve Resulullah'a iman edip dünyaya iltifat etmeyen mü'minlerden bir kısmını ve ale'l-husus fukara-yı sabirîni istihfaf ederler.** وَالَّذِينَ اتَّقَوْا **Ehl-i takvâ olan o mü'minler ise,** فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **yevm-i kıyamette onların fevkındadır."** "Dünyadan başka bir şey istemeyen o kâfirler, Cehennemin esfel-i safilîninde inleyecekler. Bu müttekiler de, Cennet-i âlâda hıraman olacaklardır. Bu, Allah'ın bir kısmetidir. وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ **Ve Allah, gerek dünyada ve gerek ahirette dilediğine hesabsız rızık verir."**

Ebu Cehil ve arkadaşları Allah'ın bahşettiği servetlerle zevk-u safa eyler de, ahireti inkâr ederler ve Ammar, Suheyb, Ebu Ubeyde, Salim, Âmir İbn Führe, Habbab, Bilâl hazaratı gibi fukara-i mü'minîn ile, "O, bizim Peygamberimiz olsa idi, O'na eşrafımız tâbi olurdu", diye eğlenmek isterlerdi. Abdullah ibn Übey ve arkadaşları da zevk-u safa ederler ve zuafa-i mü'minîn ile alay etmek isterler. "Şunlara bakın! Muhammed, bunlarla galebe edeceğini zannediyor" derlerdi. Beni Kureyza, Beni Nadır, Beni Kaynuka Yahudîlerinin uleması da, fukara-yi muhacirîn ile eğlenmek isterlerdi. İşte bu âyetin nüzulü, bu hâdiselerden birisi olmuştur. Ve bu babda bu suretle üç rivayet vardır.

İşte ahıreti ve dünyanın akibetini düşünmeyip sade hayat-ı dünyaya meyl-ü mahabbet etmek ötedenberi nev-i beşirin fıtrat-i asliyedeki vahdetini bozan ve silm-ü sükûneti ihlâl eden bir sebeb-i arazî, bir re's-i hatıedir. Filvaki:

Âlâyiş: Gösteriş. **Esfel-i safilin:** Aşağıların aşağısı, en aşağı. **Hıraman:** Naz ve eda yaparak yürüyen. **Re's:** Baş, başlangıç. **Hatîe:** Hataların başı. **Filvaki:** Vaki olmuştur.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّ۪نَ مُبَشِّر۪ينَ وَمُنْذِر۪ينَ
وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ ف۪يمَا اخْتَلَفُوا
ف۪يهِ وَمَا اخْتَلَفَ ف۪يهِ اِلَّا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا
ف۪يهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِه۪ وَاللّٰهُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢١٣﴾ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ
مَثَلُ الَّذ۪ينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَٓاءُ وَالضَّرَّٓاءُ
وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى
نَصْرُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَر۪يبٌ ﴿٢١٤﴾

Meâl-i Şerifi

213- İnsanlar, tek bir ümmet idi. Ayrılmaları üzerine Allah, rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile kitap indirdi ki, nas, arasında ihtilâf ettikleri noktada hakem olsun. Bunda da sırf o kitap verilenler, kendilerine bunca beyyineler geldikten sonra, tuttular aralarındaki ihtiras yüzünden ihtilâfa düştüler. Bunun üzerine Allah, onların ihtilâf ettikleri hakka izn-i İlâhîsiyle bu iman edenleri doğrudan doğru muvaffak buyurdu. Öyle ya Allah, dilediğini doğru yola çıkarır.

214- Yoksa siz, kendinizden evvel geçenlerin mesel olmuş halleri, hiç başınıza gelmeksizin Cennete giriverecek siniz mi sandınız? Onlara öyle ezi-

ci mihnetler, kımıldatmaz zaruretler dokundu ve öyle sarsıldılar ki, hattâ Peygamber ve maiyetinde iman edenler, "ne zaman Allah'ın nusratı?" diyeceklerdi. Bak, işte Allah'ın nusratı yakın.

İhtar: كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ **"İnsanlar, tek bir ümmet idi. Ayrılmaları üzerine Allah, rahmetiin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygamberler gönderdi."** nazm-ı celili اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ اللّٰهُ takdirindedir. Siyak-u sibak bunu gösterdiği gibi وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا (*"İnsanlar bir tek ümmetti, sonra ihtilaf ettiler...."* Yunus-10/19) âyet-i kerimesinde bu kayd musarrahtır. Bundan başka Abdullah ibn Mes'ud kıraatında burada dahi «فَاخْتَلَفُوا» mezkûrdur ki, bu kıraat mütevatir değil ise de, meşhur olduğundan vacibü'l-âmeldir.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً **"İbtida bütün insanlar ümmeti vahide idi."** Kıssa-î Âdem'den de anlaşıldığı üzere hepsi bir asıldan türemiş, fıtrat-i ulâ mucibince kanun-ı hak üzere hareket eder, cemaat-i vahide, millet-i vahide idi. İnsanlar bidayet-i hılkatlerinde dinsiz, cemiyetsiz yaşamış değildir. Ahval-i hayvanat bile gözden geçirilirse, bidayet-i hılkatinde anası koynunda olsun ictimaiyyetle yetişmeyen hiçbir hayvan yoktur. Her doğan fıtrat üzere doğar. İnsanlar da, bermukteza-yı fıtrat bidayetinde cemaat-i vahide idi. Sonradan ihtilâf ettiler de, فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ **Allah, hakka itaatin ve vifakın sevabını müjdeler, muhalefet-ü isyanın ikabını anlatarak korkutur, Peygamberler gönderdi.** وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **Ve bunlarla beraber hakka müteallik kitap da indirdi ki,** لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ **insanlar arasında ihtilâf ettikleri hususta hâkim olsun, nizaı ve haksızlığı kaldırıp ihkakı hakketsin.** Ebu Ca'fer kıraatında "ya" nın zammı ve "kâf"ın fethiyle meçhul sıgası üzere «لِيُحْكَمَ» okunur ki, beyne'n-nas ihtilâfatta kitab-ı hak ile hükmolunsun, icra-yı hükûmet edilsin demek olur. Ve her iki halde hükm-ü hükûmetin hikmet-ü gayesi vaz-ı hak değil, hakka tevfikan ref-i ihtilâf ve te'sis-i müsalemet olduğu anlaşılır. Sonra insanlar, bu kitabı münzelde de ihtilâf ettiler. وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ **Kitapda ihtilâf çıkaran da başkaları değil,** اِلَّا الَّذِينَ اُوتُوهُ **ancak o kitaba nail kılınmış olan Ehl-i kitapdır.** Hem bunlar, bu ihtilâfı, مِنْ بَعْدِ مَا جَاۤءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ **kendilerine açık âyetler, nusus-ı zahire geldikten sonra aralarındaki bağy-ü hasedden, ileri gitmek ve Peygamberlerle bile yarış etmek davasından naşi çıkardılar.** Eğer bu ihtilâf, nass-u beyyine bulunmayan, nassta meskûtün anh kalan hususatta edille-i gayr-i

---

Musarrah: Açıklanmış. **Vıfak:** Bağlılık. **İhkak:** Mazlumun hakkını mazlumdan almak.

beyyine ile taharri-i hak için olsa idi İhtilâf-ı nâsı mümkün olduğu kadar azaltacak meşru bir ictihad olabilirdi. Lâkin bunlar, böyle yapmadılar. Beyyineler geldikten sonra, mevrid-i nassta ihtilaf ettiler. Halbuki mevrid-i nassta ictihada mesağ yoktur. Ve bu gibi nusustan dolayıdır ki, bu kaide, ilm-i Fıkhın kavaid-i külliyesinden birini teşkil etmiştir. Mevrid-i nassta ictihad, fertler tarafından kanunı hak hilâfına re'sen bir teşri'dir. Bu ise, hakka tevfikan ref-i ihtilâf değil, vaz-ı hılâftır. Bu suretle Ehl-i kitap nâsın hubb-i dünya ile niza-ü ihtilâfına bihakkın hâkim olmak için bahşedilmiş bulunan Kitab-ı hakkın nusus-u beyyinatına karşı bağy-ü tecavüzle yeniden ihtilâflar çıkararak nası teşvişe düşürdüler, hukuk payimal oldu, ahlâk ve nizam-ı ictimâî bozuldu, ni'metler zeval buldu, hatır-ü hayale gelmez belâlara giriftar oldular.

فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهِ Badehu Allah, bunların ihtilâf ettikleri hakka bi'set-i Muhammediye ve inzal-i Kur'ân ile biizn-i Huda iman edenlere hidayet verdi. وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ Ve işte Allah, böyle dilediğini bir sırat-ı müstakime hidayet eder, doğrultur."

Mebde-i beşeriyetten bi'set-i Muhammediye'ye kadar güzeran olan tarih-i beşerin bir icmali olan bu âyet-i celile fıtrat-i beşerin, emr-i nübüvvetin, menabi-i hukukun, hikmet-i teşriin, icra-yı hükûmetin künh-i esrarını mutazammın büyük bir ilm-i ictimaî, esasatını muhtevidir. Bu münasebetle müfessirînin, bu noktadaki mebahis-i ilmiyelerini telhis etmek faideli olacaktır.

Bâlâda, "ümmeti vasatta" görmüştük ki, "ümmet, fırak-ı nâsın ittiba ettiği cemaat" diye tarif edilmiş idi. Lâkin bu mânâ daha ziyade ümmet-i vasat ıtlakına yaraşan bir mânâyı hastır. Ale'l-ıtlak ümmet, bir şey üzerine ictima edip biribirine uyan cemaat demektir ki, iktida demek olan itimamdan mehuzdur. Bu âyet ise, mazide insanların ümmet-i vahide olduğunu tasrih ediyor. Binaenaleyh bu cihet, şayan-ı taharridir. Ve bu noktada müfessirîn ihtilâf etmişlerdir:

1- Ekser muhakkıkîn, ilk insanların tevhid-i hakka iman ile din-i vahid üzere ictimâ etmiş millet-i vahide olduklarına kaildirler. Siyak-ı âyette, Enbiyanın ihtilâf üzerine ba's edilmiş olması da buna delâlet eder diyorlar. Ve zaten fıtratte tevhid asıl, şirk-ü küfür ve ihtilâf hılâf-ı asıldır. Ale'l-ıtlak vahdet ve adem-i ihtilâf mevzu-ı bahs olduğu zaman tevhid-i hak tebadür eder. İlk insanların vahdetini şirk-ü küfür ve ihtilâfta bir vahdete hamletmek için hak yoktur. Her halde vahdet-i ilâh hiss-ü fikri tabiaten dahi teaddüd-i ilâh hiss-ü fikrine mukaddemdir. Müşriklik, tevhitten sonra ilâhta ihtilâftan çıkan bir suret-i tena-

---

Mevrid: Varılan yer. *Mesağ:* İzin.

zuun ifadesidir. Binaenaleyh Tarih-i edyanda, akvam-ı salifede kadim gibi görünen şirk-ü küfür, vahdet-i asliye ve fıtriyenin bozulmasından münbais arazî bir halet-i saniyedir. Her doğan çocuk, hakka samimî olarak doğar, nankörlüğü, yalancılığı sonradan öğrenir. Efrad-ı beşer tekessür ettikçe tenazu-ı âmal çoğalmış, bundan ıhtilâf-ü şirk zuhur etmiştir. İrşad-ı ilâhî ile tekâmül-i aklî hasıl oldukça tarik-ı tevhide rücu olunmuştur. Binaenaleyh mebna-yı silm-ü İslâm olan tevhid-i hak iman-ı beşeriyetin fıtrat-i ulâsında merkûz olan ve Hâzret-i Âdem'den itibaren Beni Âdem'in şuuruna telkin edilmiş bulunan bir asl-ı kadîm ve mutlaktır.

Buna kail olanlar, bu ümmet-i vahidenin kimler olabileceğinde rivayat-ı muhtelife nakletmişlerdir: Mücahidden bu ümmet-i vahide, "yalnız Âdem" dir diye menkuldür. Buna göre ümmet, إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا ("*Muhakkak ki İbrahim başlı başına bir ümmet idi.*" Nâhl-16/120) âyetinde olduğu gibi cemaat makamına kaim bir ferd veya imam mânâsiyle mecazen ferde ıtlak edilmiş olduğu beyan ediliyor. Âdem, alem-i şahs olmayıp da, alem-i cins olsa idi, mecaz olmazdı. Lâkin bu mânâ mütearefe muhaliftir.

Bu ümmet-i vahide, Âdem ve Havva ve nesem olarak zahrindan çıkarıldıkları sırada Beni Âdem'den ibarettir ki, fıtrat üzere idiler. (Übey ve İbn Zeyd'den).

Devr-i Âdem'den devr-i Nuh'a kadar geçen kurun-ı aşere hak üzere idiler. İhtilâfları üzerine Hazret-i Nuh ba'solunmuştur. (İbn Abbas ve Katâdeden)

Görülüyor ki, bu rivayâtta cihet-i vahdet, kanun-ı hak olduğunda ittifak bulunmakla beraber bunun, balarıları gibi bazı hayvanatta olduğu vechiyle bir fıtrat-i mahza olarak garize halinde gayr-i ihtiyarî bir şuur-ı ictima-i zarurî mi? Yoksa inkişafat-ı fikriye ve akliye ile alâkadar bir ictima-ı ta'limî ve ihtiyarî mi? Olması noktasında bir ihtilâf mevcuddur. Yani beşerde ictimaiyet, bidayeten tabiî ve zarurî mi? Yoksa sınai ve iradî midir? Bu ihtilâf elyevm, Avrupa ilm-i, hukuk ve İlm-i ictima uleması beyninde caridir. Bizim muhtarımıza göre bidayeten fikir veya hiss-i ictima, icab-ı ilâhî ile zarurî, tatbikat-ı fiiliyesi ve inkişafat-ı ihtiyarîdir. Çünkü nübüvvet, bir ilm-i zarurîdir ve Hazret-i Âdem, nebiydir.

2- İkrime ve Katâde gibi bazı müfessirînin kavlidir ki, bu ümmet-i vahide, küfr üzere, din-i batıl üzere idiler ve bir ta'bir ile behaim gibi idiler. Pey-

---

Behaim: Hayvanlar.

gamberler geldiler, bunlara iman ve hak telkin ettiler. İman edenler etti, etmeyenler etmedi. Bu suretle mü'min kâfir milel-i muhtelife husule geldi. Bunlar, âyette فَاخْتَلَفُوا takdirine lüzum görmemişlerdir. Buna göre bu ümmet-i vahide, الْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ *"Küfür bir tek millettir."* mazmunu üzere adem-i imanda müşterek, hak tanımaz, insan surettinde bir sürü hayvanat demek oluyor. Fakat bu surette, şu üç sual teveccüh eder.

Evvelâ: Siyak-ı âyete nazaran Enbiya'nın ref-i ihtilâf ve tesbit-i hakk için ba's buyurulmuş olduğu anlaşıldığı halde, eğer فَاخْتَلَفُوا mukadder değil ise, Enbiya'nın ihtilâf için ba'sedilmiş olması lâzım gelecek ve ba'slerinin te'hir edilmesi mânâsız olacaktır. Bu i'tirazı, müfessirîn ehemmiyetli talakki etmişlerdir. Cevaben denebilir ki; "Halet-i ûlâ, devr-i sabavet gibi idi ve bunlarda küfrün mânâsı; henüz teklif mevcud olmadığından naşi adem-i iman demektir. Peygamberler, kanun-ı terbiye muktezasınca bittedric tekemmülât-ı akliyenin mebdeinde ba'solunmuşlardır. Ve ıhdası ihtilâf için değil, terakki için ba'solundular. Bunun üzerine ihtilâf, iman etmeyenlerden çıktı, Peygamberlerden değil". Bu cevab, zamanımızın Avrupa telâkkiyatına muvafık gelir. Fakat hal-i sabıkı muhafaza edenlere muhalefet çıkardı demek doğru olamayacağına nazaran her halde bu telâkkide Peygamberlere bir ıhdas-ı ıhtîlâf isnadı lâzım gelir. Bu ise, siyak-ı âyete ve ruh-ı mazmuna muhaliftir. Bu nokta-i nazardan müfessirînin bu itiraza ehemmiyet vermeleri yerindedir.

Saniyen: Hazret-i Âdem, Ebu'l-Beşer ise Nebi olmamak, Nebi ise, Ebu'l-Beşer olmamak lâzım gelecektir. Çünkü hem Nebi hem Ebu'l-Beşer olduğuna göre evlâdı, küfr ile O'na muhalefet etmiş olacak bu surette teklif mevcud ise de, evvel-i nas, ümmet-i vahîde olmamış, ihtilâf etmiş bulunacaktır. Halbuki, Âdem'in Ebu'l-Beşer ve ilk Nebi olması müttefakun'aleyhtir. Bu sual, kavl-i evvele varid değildir. Çünkü evlâdı, ibtida O'na muvafakat etmiş ve hak üzere ümmet-i vahide teşkil eylemişler, sonra ihtilâf etmişler. Bunun üzerine müteaddid Enbiya ba's buyurulmuştur. Ancak bu takdirde «النَّبِيِّينَ» de teahhür, Âdem'den maadasına masruf olmak zarurîdir. Cem-i muhallâ billâm lâ'akal üçten başlayacağı için Enbiya-i müteaddide, yani taaddüd-i Enbiya sonradan ihtilaf üzerine vakı olmuştur demek olur. Ve ba's-i Âdem bunda dahil olmaz. Bu ise, Âdem'in Ebu'l-Beşer olmasına mani' olmaz. Lâkin bu mânâ ikinci kavle kâfi değildir.

Salisen: Bu kavilde ümmet kelimesinin mânâ-yi ictimaîsi de müsbet ola-

---

Sabavet: Çocuklar. **Mazmun:** Mânâ. **Muhalla:** Süslenmiş. **Lâ'akal:** Hiç olmazsa.

rak tahakkuk etmez ve bu surette üçüncü kavle zahib olmak lâzım gelir şöyle ki:

3- Burada ümmet-i vahide demek, cinsi vahid veya sınf-ı vahid demektir. Yani bunlar üzerinde emr-ü nehiy yokdu. Hiçbir kanun-i şer'îye tâbi değil idiler, ibaha-i asliye devrinde yaşıyorlardı. «فَبَعَثَ اللّٰهُ» Gösteriyor ki, şeriatler sonradan Enbiya ile gelmiş ve ma'ruf mânâsiyle din ve ictimâiyet o zaman başlamış, iman-ü küfür taksimi o zaman zuhur etmiştir. O halde evvelkiler, behaim veya çocuklar gibi mükellefiyetten ari ve ahkâmdan hali olmak itibariyle bir cins idiler veya cevher-i vahidden ve bir babadan gelmiş olmaları itibariyle sınf-ı vahid idiler, Sunuf-i muhtelife, ırklar, milletler, ayrılmış değil idi. Vatandaş ve ecnebî yok idi. Binaenaleyh bunlara, ümmet-i vahide, ıtlak-ı hakikî mânâsiyle din-ü şer'i'de müttehid cemaat demek değil, cins-i vahid veya sınf-ı vahid demektir. Bu kavil, Ebu, Hayyan'da, İmam-ı Matürîdî Hazretlerine nisbet edilmiştir. Bu surette demek olur ki, insanlar, bidayet-i hallerinde Avrupalıların halet-i tabiiye dedikleri gibi hürriyet-i mutlaka içinde bulunuyorlardı. Hiçbir vazife ve hiçbir memnuiyete tabi olmuyorlardı ve üzerlerinde hiçbir amir-ü hâkim tanımıyorlardı. Henüz insanlar az, Arz vasi' mahsulat-ı arziye maişetlerine kâfi idi. Serbest serbest yaşıyorlar, yalnız hayvanat-ı saireye karşı mücadele ediyorlardı. İnsanlar beyninde, mücadele ve ihtiyac-ı mücadele yokdu. Hılkatleri, halleri, bir temayül-i fıtrîleri bir, tarz-ı hareketleri bir idi. İlk babadan gördükleri gibi gidiyorlardı. Hep böyle hareket edebilseler idi kanuna, hükûmete muhtaç olmayacaklardı. Lâkin nesilleri tekessür ettikçe, bulundukları yerler darlaşdıkça, tezâhüm ve temanü' hasıl oldu. Cehaletle, hubb-i hayat ile ihtilâfa düşdüler, sınıf sınıf, fırka fırka oldular. İşte o zaman bu ihtilafları ref' için içlerinde Mintarafillah âtiyi gören, acı, tatlı haberler veren, hayr-ü şerden hill-ü hürmetten, vazife ve memnuiyet kanunlarından bahseden Enbiya ba's buyuruldu. Muvafakat edenler, iman ile birleşdi. Muhalefet edenler de, bunlara karşı koymak için birleşdi. Bu suretle, mü'min ve kâfir milel-i muhtelife zuhur etti. Nihayet Hatemü'l Enbiya tevhid-i külli için ba's buyuruldu. Bu izah, «فَاخْتَلَفُوا» takdirine ve siyak-ı âyete de tevafuk edebilir.

Lâkin bunda hılaf-ı zahir iki cihet vardır:

Birincisi, ümmet kelimesi, zahir olan mânâ-yı ictimâisinde kullanılmamış olur.

İkincisi, devr-i sabavet gibi de olsa insanın her türlü kavaninden muarra,

---

İbaha-i asliye: Normal ihtiyaçlar. **Sınf:** Sınıf. **Müttehid:** Beraberce, birlikte. **Tezâhüm:** Birbirine sıkıntı vermek. **Temanü:** Birbirine mani olma. **Kavanin:** Kanunlar. **Muarra:** Uzak.

bir hürriyet ve ibaha-ı mutlaka devri yaşamış olduğu teslim edilemez. Bir taraftan bütün hayvanat, mebde-i tevellüdde fıtrî bir devr-i hıdane ve terbiye yaşamış ve her uzv-i hayatî bile bir vazife ve memnuiyet kanununa tabi bulunmuş olduğu diğer taraftan وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى (*"Hem Rabb'ım: Beni Âdem'den, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şahid tutarak "RABB'INIZ DEĞİL MİYİM?" diye işhad ettiği vakit EVET dediler...."* A'raf: 7/172) hıtab-ı ezelîsiyle de bu nokta daha esasından takviye edilmiş bulunduğu halde fıtrat-i insaniyeyi bidayetinde velev basit olsun mebadi-i medeniye ve ictimâiyeden azade telâkki etmek hem istishab-ı hale, hem de delâlet-i nakle muhalif olur. Binaenaleyh Hazret-i Âdem'den itibaren bir sırr-ı teklif, kabul etmek zarurîdir. وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ (*"...fakat şu ağaca yaklaşmayın..."* Bakara-2/35) Nehy-i teklifin kıdemini ifade ettiği gibi, nübüvvet-i Âdem kazıyyesi de bunu icab eder. Nitekim insan medenî bittabiidir ve insan müanesetten müştaktır deniliyor ki, bu da, sirri teklifin ve ictimâiyetin fıtrat-i insaniyede merkûz bulunduğunu ifade eder. Bu ise, bir kanun-ı haktır ve mebde-i iman ve şerai' ile alâkadar bir kanun-ı haktır ve bunun ale'l-ıtlak lâşuurî olduğunu iddiaya hak yoktur. Bu, bir şuur-i zarurîdir. Maamafih lâşuurî de olsa yine kanun-ı haktır. Bunu küfre değil, imana mebde olarak ahzetmek lâzım gelir.

4- Mu'tezile'den Kadı Abdülcebbar ve O'na tâbi' olanlar demiştir ki, "Peygamberlerin ba'sından evvel insanlar şeriat-i akliyeye temessükte ümmet-i vahide idiler. Şeriat-i akliye sani-i Hak Teâlâ'nın vücudunu ve sıfatını î'tiraf ve ni'metine şükriyle hizmetine iştigal ve zulm-ü tecavüz, kizib, cehil, abes ve emsali gibi kabayih-i akliyeden ictinab esasına müsteniddir. Çünkü bunlar, aklen idrak olunurlar. Mademki âyetde, «فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ» ba's-i Enbiya'nın terahi ifade eden "fa" ile sonradan olduğunu göstermiştir, demek ki, bunlardan evvelki ümmet-i vahidenin vahdet-i Enbiya'dan istifade edilmiş olmayan bir şeriat imiş. Böyle bir şeriat ise, bir şeriat-i akliye olabilir. Fakat Hazret-i Âdem ilk insan ve nebi değil mi idi? O halde bi'set-i Enbiya'dan evvel sırf akıl ile mükellef insanlar farzı nasıl doğru olur. Kadı Abdülcebbar bu suali kendine irad ile demiştir ki: "İhtimal, Hazret-i Âdem, ibtida evlâdiyle beraber şeriat-i akliyede ictima etmişlerdi de, sonradan Cenab-ı Allah kendisini evlâdına Peygamber ba'setmiştir. Ve ihtimal ki, O'nun ilk şeriat-i nebeviyyesi münderis olmuş da insanlar, şerayi-i akliyeye temessük etmişler ve bilâhare diğer Enbiya ba's buyurul-

---

Hidane: Terbiye. **Bast:** Açan, yayan. **İstishab:** Beraber götürmek. **Muasenet:** Ünsiyet. **Merkuz:** Sabit kılınmış. **Kabayıh:** Kötüler. **Terah:** Göndermek, gitmesi. **Münderis:** İzi kalmamış olan.

muştur." Ebu Müslim-i İsfahanî de, Kadı'nın bu mezhebini ihtiyar eylemiştir. Bunlara göre, akıl; Enbiya'dan evvel bir Resul-i İlâhî olmuş oluyor. Nübüvvet de akılları kendi kendilerine idrak edemeyecekleri masalî-ü kemalâta isal etmiş bulunuyor. Lâkin bu mezhebde de, isbat-ı mümkün olmayan iki nota vardır. Birincisi, aklın medar-ı ahkâm olan hüsn-ü kubuhta bizzat hâkim olup olamayacağı ve vücub-i aklînin vücub-i amelîyi istilzam edip edemeyeceği meselesidir ki, İlm-i usul ve Akaidin mesail-i mühimmesindendir. İkincisi, bidayet-i halde insanların adl-ü zulmü semiyye bilecek ve üzerine bina-i muamele edebilecek derecede istidlâli aklîye muktedir olup olamayacakları ve bu kadar derin bir şuur ile hareket edip edemeyecekleri mes'elesidir. Bu iki nokta bugün dahi sabit değildir.

5- Bazı müfessirin de demişlerdir ki, âyet ibtidada ümmet-i vahideyi tasrih ediyor. Fakat bunun iman üzere mi, yoksa küfr üzere mi olduğunu beyan etmiyor. Bu cihet, delile muhtacdır. Binaenaleyh mes'elede hüküm vermeyip «الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ» diye tevakkuf etmek lâzım gelir.

6- Burada «النَّاسُ» dan murad, mebde-i hılkatten beri umum nâs değildir. Bu ümmet-i vahide, kavm-i İbrahim veya kavm-i Musa'dır. Enbiya'dan murad da, bunlardan sonra ki Enbiya-yi müteahhirîndir. Diyen müfessirîn de vardır. Ve bu son kavil, âyetin makabline irtibatı nokta-i nazarından muvafık gibi ise de, «النَّاسُ» lâfzı âmmını tahsis, hılaf-ı zahir olduğu gibi âyetin mazmununda umumi görünen yüksek sırr-ı ictimâîye de kâfi değildir. Biz de, şunu ihtar etmek isteriz ki, aklın en mühim kıymeti, illiyyet kanunu mucebince sebebden müsebbebe veya müsebbebden sebebe intikaldedir. Bu ise garize, fıtrat veya akl-ı garizî ve bedihî tabir olunan mebadi-i zaruriyeye veya tecrübeye mütevakkıftır. Nübüvvet ise, matalib-i nazariyeyi bile ulûm-ı zaruriye halinde idrak ve telkin eden bir kuvve-i rabbaniyedir. Ve ledettedkik dalâlât-ı beşeriyyenin inkişafat-ı akliye ile inkişafat-ı şehevaniyenin tedahulünden ve ukulün şehevat için istıhdamından neş'et eder. Fıtrat-ı ûlâ bu dalâleten âzade olduğu gibi nübüvvet de, gerek ilmi ve gerek ameli olarak bundan âzadedir. Meselâ, balarılarının sınaat-ı şaşmak bilmeyen bir sınaat-ı gariziyyedir. Ve ale'l-ûmum nübüvvetler de böyle şaşmak bilmeyen bir vahy-i İlâhî'dir ki وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ (*"Rabb'ın balarısına da şöyle vahyetti: Dağlardan ve ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz göz evler edin."* Nahl-16/68) âyetiyle buna işaret buyurulmuştur. Binaenaleyh bir fıtrat

---

İsal: Ulaştırmak, yetiştirmek. **Hüsn-ü kubuh:** Kötü zan. **Semiyye:** Yüce. **İlliyyet:** Sebeb arayış. **Garize:** Yaratılıştan olan. **Bedihi:** Açık. **Ledetteakîk:** İncelendiğinde. **İnkişafat:** Meydana çıkma, açıkma. **Sınaat:** Sanaat. **Tenevvuat:** Çeşitlenmek. **Taharr-i hak:** Gerçeği aramak.

mes'elesi olan nübüvvet, bir taraftan ukul-ü iradatın mebdei, diğer taraftan müntehasıdır. Bunun için bir nübüvvet-i ûlâ, bir nübüvvet-i saniye vardır. Kitab, nübüvvet-i saniyededir. Bu ikisi arasında hak tanımayan bağy-ü tegallüb üzere hareket eden bir hali küfür vardır ki, hak, kendi kudret-ü iradesinden ibaret zanneder. Selâmet-i umumiyeyi ıhlâl eyler. İnsan, ilk hılkatten itibaren insandır. Din, lisan, ictimâ mebdei o zamandandır. Nübüvvet-i Âdem, nübüvvet-i ûlâdır. Ukul-i evvelîn bununla tekâmül etmiş, hubbi Dünya, tenevvuatı şehevaniye ve ihtilâfat-ı beşeriye üzerine nübüvvet-i saniye ve inzal-i kütüb vaki olmuştur. Binaenaleyh kavl-i evvelde olduğu üzere ilk insanların fıtrat ve nübüvvet ûlâya müstenid iman-ı fıtrî ile kanun-ı hak üzere bir ümmeti vahide olduklarını kabul etmek iktiza eder. Ve siyak-ı âyet bize vahdet-i hakkın bu suretle kıdemini ve sırr-ı içtimâînin mebdeini, irşadat-ı, İlâhîye'nin suret-i ceryanını hukukun ve hikmet-i teşriin şerait-ı evveliyesini ve Peygamberlerden sonra onlara yarış ederek nusus-ı zahireye karşı ihtilâfat çıkaran usul-i hukukıye-yi bağy-ü teğallüb ile ihlâla kalkışanlar zuhur ettiğini beyan etmektedir. O halde nâsın umumundan ve ümmet-i zahirinden ihraca sebeb yokdur. Matüridî Hazretlerine nisbet olunan kavil de bunun bir nev-i izahı olarak kabul edilebilir. Bu âyetten şu da anlaşılıyor ki, her Peygamber, zamanında meb'us olduğu insanlar beyninde muhtelefün fih olan emr-i Hakk'ı izah ederek ref-i ihtilâf ve talim-i tevhid etmiş ve bu babda nusus-i zahire ve beyyinat-ı kat'iye getirmişdir. Bu sebeble ehl-i imanın ve ulemanın vazifesi mevrid-i nassda ihtilâf çıkarmak değil, nususun sakit olduğu hadisat-ı hukukiyede edille-i gayr-i beyyineden taharri-i hakk-u hakikat ile ref-i ihtilâf edecek ahkâm-ı istinbat edebilmek ve bu suretle icma-i ümmetin tariklarını ilmen ihzar eylemektir. Hasılı ihtilafat-ı ferdiye olmasa idi, insanla, hâkim-ü hükme, ahkâm-ı cezaiyeye muhtaç olmayacaklardı. Ve milel-i muhtelife zuhur etmeyecekti harb-ü darbe, hükm-ü hükûmete lüzum kalmayacak, kavanin fıtrat kâfi gelecekti. Madem ki, ihtilâf ettiler ve ihtilâfat-ı ferdiyeden ihtilâf-ı millîye de geçtiler, o halde hak düşmanlariyle boğuşmaya mecbur olacaklardır. Bununla boğuşabilmek için de, kendi aralarında hakka iman-ü riayetle teavün ve tekâfül-i hak sayesinde dünya ve ahireti korunmak ve silm-i küllîyi tesis etmekle mükelleftirler ve risalet-i Muhammediye ile Kur'an-ı Azımüşşan beşeriyyeti bu suretle mebdeinden müntehasına müvazi bir vaz'iyet içinde tevhid-i hakka ve selâmeti külliyeye hidayet için gelmiştir.

Şimdi bu hidayet gelmekle ey ümmet-i Muhammed, siz, اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا

Teavün: Yardımlaşmak. **Tekâfül:** Kefil olma. **Müvazi:** Eşit.

الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ sizden evvel geçen ümmetlerin hali sizin başınıza hiç gelmeden, meşakkatler, sıkıntılar çekmeden, bütün ahkâm-ı İlâhîye'yi, teabbüdat-ı ameliye ile tatbik etmeden mücerred iman ile dar-i selâm olan Cennete girivereceğinizi mi zannettiniz? مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ O ümem-i salifeye nice sıkıntılar ve zaruretler el verdi وَزُلْزِلُوا de sarsıldılar. O kadar sarsıldılar ki, حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ, hatta başlarında bulunan Peygamber ve Onunla beraber iman edenler, "Allah'ın nusratı ne zaman?" diyecek dereceye vardılar. Lâkin اَلَا iyi biliniz ki, اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ Allah'ın nusratı muhakkak yakındır." Siz bu iman-ü hidayette sabit kadem oldukça yakında o nusratı görecek, muradınıza ereceksiniz. Resulullah, Mekke'deki muhalefet-i müşrikînden sonra muhacirîn ile terk-i diyar ve emval ederek Medine'ye hicret buyurdukları zaman evvel emirde, Yehud'un adavetine ma'ruz olmuş idi. Bu sebeble, bu âyet nâzil oldu. Uhud veya Hendek muharebeleri sebebiyle nâzil olduğu da mervidir. Bu âyet gösteriyor ki, ittirad kanunu mucebince ümmet-i Muhammed, bütün ümemt-i salifenin geçirmiş olduğu bazı ahvale maruz kalacak, ihtilâflar görecek, mukavemetlere uğrayacak, sıkıntılar, zaruretler geçirecek, sabit kadem olanlar akibet, muvaffak olacaklardır. İlk hılkatte olduğu gibi bi'set-i Muhammediye'den itibaren de, fıtra-i beşer mecra-yı hakta yeni bir inkişafa başlayacak, اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ (*"Muhakkak ki zaman Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü vaziyetine dönmüştür."* Müslim: Kasâme: 29/1679) hadîs-i Nebevisî müeddasınca Asr-ı Muhammedî mizan-ı külle bir mebde olacaktır. Bundan sonra da âlemde hakka karşı yine bağy-ü udvan zuhur edecek, ümem-i salife gibi fırkalar husule gelecek ve bütün bunlar içinde Peygamberin ve Ashabının yoluna giden ve kitab-ü sünnet ve cemaat ile korunmasını bilip, tevhid-i hakkı ehass-ı Âmal ittihaz eden ehl-i hak, Fırka-i Naciye وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ (*"Yine nâs içinden kimi de vardır ki, Allah'ın rızasına ermek için kendini feda eder."* Bakara-2/207) medlûlünce hareket ederek sabr-ü sebat ve mesai ile nusrat-ı İlâhiye'ye erecek, galebe-i hakkı görecek ve silm-i küllîyi te'sis edeceklerdir. Ve muvaffak olmak için tarihden ibret alıp ona göre korunmalıdır.

İhtilâftan korunmak ve bu nusrata ermek için:

Müedda: Mânâ.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۜ

قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَ وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٢١٥﴾
كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا
شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ
الْحَرَامِ قِتَالٍ ف۪يهِۜ قُلْ قِتَالٌ ف۪يهِ كَب۪يرٌۜ وَصَدٌّ عَنْ سَب۪يلِ
اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِه۪ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِه۪ مِنْهُ
اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِۚ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِۜ وَلَا يَزَالُونَ
يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ د۪ينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُواۜ وَمَنْ
يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ د۪ينِه۪ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ
اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ
ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۙ اُو۬لٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢١٨﴾

Meâl-i Şerifi

215- Sana soruyorlar: "Neye infak edecekler?" de ki: "Verdiğiniz nefaka ana baba, en yakınlar, öksüzler, biçareler, yolda kalmışlar içindir. Hayrolarak daha her ne yaparsanız her halde Allah, onu bilir.

216- Kıtal üzerinize yazıldı, gerçi o size hoş gelmez fakat olur ki, siz bir şeyi hoşlanmazsınız halbuki hakkınızda o bir hayırdır ve olur ki, bir şeyi seversiniz halbuki hakkınızda o bir şerdir. Siz bilmezken, Allah bilir.

217- Sana hürmetli aydan ve onda kıtalden soruyorlar; Deki: Onda bir kıtal büyük bir günahtır. Maamafih Allah yolundan bir men'i ve O'na bir küfür ve Mescid-i Haram'dan men'i ve ehlini ondan çıkarmak Allah yanında daha büyük ve fitne katilden daha büyüktür. Onlar, güçleri yeterse sizi dininizden döndürmek için sizinle muharebe etmekten bir zaman geri durmazlar. Sizden de, her kim dininden döner ve kâfir olarak can verirse, artık onların bütün amelleri dünya ve ahiret heder olmuştur ve artık onlar eshab-ı nardırlar, hep orada muhalled kalırlar.

218- Şüphesiz iman edenler ve Allah yolunda muhacir olup da mücahede edenler muhakkak bunlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, gafur, rahîmıdir.

Ya Muhammed; يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ **neye infak edeceklerini, yani ne gibi cihetlere nefaka vereceklerini sana soruyorlar.** Uhud muharebesinde şehid olan pek ihtiyar ve malı çok bir zat bulunan Amr ibn Camuh, Resulullah'a "Mallarımızı nelere sarfedeceğiz ve nereye vaz' eyleyeceğiz?" diye sormuş idi. Bu âyet nâzil oldu. قُلْ **Cevaben de ki:** مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ **az veya çok hayır cinsinden, yani enva-ı maldan vacib veya tetavvu' olarak Rızaenlillâh sarfettiğiniz veya edeceğiniz nefaka** فَلِلْوَالِدَيْنِ **evvelâ ebeveyninizə, saniyen** وَالْاَقْرَب۪ينَ **en yakın akrabanız, salisen** وَالْيَتَامٰى **muhtac olan yetimler,** وَالْمَسَاك۪ينِ **miskîn fakirler,** وَابْنِ السَّب۪يلِ **yolda kalmış yolcular içindir.** Babalarınıza atalarınıza bakmak ilk vazifenizdir, diğer akrabanız onları ta'kib eder ve bu suretle, الأقرب فالأقرب ***"Yakınlık derecei daha yakından uzağa doğru"*** kaidesince infak, vacib olur. Bunlardan maadasına da, zekât ile vacib olarak ve sadakat-ı saire ile nafile olarak mal, sarfedilir. Bunlardan başka وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ **herhangi bir hayır daha yaparsanız** فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ **elbette onu Allah, pek iyi bilir ve ecrini verir.** **Bu** hayır cümlesinden olmak üzere كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ **silm-i küllîyi te'sis ve hakkı**

tevhid edecek olan o kıtal, yani Fisebilillâh muharebe üzerinize yazıldı. İcmalen bir feriza oldu ki, icabında bazan farz-ı ayin ve bazan farz-ı kifaye olur. وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ **Halbuki o sizin hoşunuza gitmez.** وَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ **Bazı şeyler sizin için mahz-ı hayr-ü menfaat olduğu halde siz onu hoşlanamayabilirsiniz,** harbde böyledir. وَعَسٰى اَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ **Diğer bazı şeyler de sizin için şerr-ü zarar olduğu halde siz onu hoşlanıp sevebilirsiniz.** Hoşlanıp hoşlanmamak mücerred bir histir. Sade bununla hayr-ü şer, nef-ü hayır ta'yin edilemez. Bunlar hakikati ve avakıb-ı umuru bilmeye tavakkuf eder. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ **Bunu da, Allah bilir,** وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ **siz bilmezsiniz.** İnsanlar, ne kadar ilim iddia etseler yine cehilleri ilimlerinden çoktur. Uzun bir istikbal ile alâkadar olan bütün hayırlarını ve şerlerini bilmezler. Akl-ı beşer hüsn-ü kubha tamamen hâkim olamaz. Buna hâkim olan, Allah'dır. Bu sabeble, size hayrınız için emirler verir, şerden vikaye için nehiyler yapar. İnsanlar, evvel emirde hissiyata merbutturlar. Hoşluk nâhoşlukla filhal hislerine çarpan şeylere kapılırlar. Halbuki bunların hayır veya şerr olmaları ileride bunlar üzerine terettüb edecek menafıa veya mazarrata merbuttur. Bu ise, his anında ma'lûm olmaz. Bazan uzun bir tecrübeye muhtaç olur. Ve ekseriya tecrübesi mümkün olmaz ve tecrübe halinde iş işten geçmiş bulunur. Allah, bunları Kitabiyle ve emsali tarihiyesiyle bildirir. Bâlâda icmal olunduğu üzere tarihi beşer bağy-ü tecavüz ve ihtilâf ile meşbu' olduğundan dolayı silm-i küllîye kadar bu hal içinde harb-ü kıtal ictinab-ı nâkabil bir zarurettir. Allah, ehl-i hakkın hayırları korunmalarında olduğunu bildiği için harbi size farz kılmıştır. Lüzumuna göre siz, onu yapacak, tevhid-i hakk ile silm-i tamma gireceksiniz. Şehadetler, zaferler, ganimetler size hayır olacaktır.

Bu âyette kıtal için vakit, ta'yin edilmediğinden dolayı ya Muhammed; يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ **Sana, Şehir-i Haram'dan, o Şehr-i Haram'da kıtalden sual soruyorlar.** Resulullah, Bedir gazasından iki ay evvel, "Ve Bedr-i ûlâ"dan ba'de'l-avde amcazadesi Abdullah İbn Cahş-ı Esedî'yi; Sa'd ibn Ebi Vakkas, Ukâşe ibn Muhsîn, Ukbe ibn Gazvan, Ebi Huzeyfe ibn Utbe ibn Rebia, Süheyl ibn Bayza', Âmir ibn Rebia, Vakd ibn Abdillah, Halid ibn Bekir radıyallahü anhüm, sekiz zat ile beraber seriyye olarak göndermiş ve kumandan olan Abdullah'a bir mektub vermiş ve iki gün gitmedikçe bu mektuba bakmamasını, sonra bakıp içindeki emri infaz etmesini ve arkadaşlarından hiçbirine ikrah yapmamasını emretmiş idi. Abdullah, iki gün yol gidince mektubu açıp

Avakıb: Akibetler. **Menafi:** Faydalı. **Mazarrat:** Zararlı. **Meşbu':** Kanmış. **Bade'l-avde:** Döndükten sonra.

baktığında فَاِذَا نَظَرْتَ اِلَى كِتَابِى هٰذَا فَسِرْ حَتّٰى تَنْزِلَ بَطْنَ نَخْلَةَ بَيْنَ مَكَّةَ وَالطَّائِفِ فَتَرَصَّدْ بِهَا قُرَيْشًا وَتَعْلَمْ لَنَا مِنْ اَخْبَارِهِمْ "Bu mektubuma baktığın vakit hemen yürü tâki Mekke ile Taif arasında "Batnınahle" nam mevkie inesin. Orada Kureyş'i tarassud edesin ve haberlerini bize bildiresin," diye muharrer olduğunu gördü. Görünce, "Sem'an ve taaten" dedi. Sonra arkadaşlarına: "Resulullah bana Nahle'ye varıp Kureyş'i tarassud etmemi ve haberlerini almamı emretti ve sizden birinize ikrah yapmaktan, yani zorlamaktan da nehyeyledi. Binaenaleyh hanginiz şehid olmak ister ve şehadete rağbet ederse gelsin, istemeyen dönsün. Bana gelince ben, Resulullah'ın emrini yapacağım", dedi ve hareket etti. Arkadaşları da beraber hareket ettiler, hiçbiri geri kalmadı. Hicaz'a doğru gittiler. Necran denilen bir ma'dene vardıklarında Sa'd ibn Ebi Vakkas ile Utbe ibn Gazvan'ın bir gün biribiri arkasına bindikleri binitleri kayboldu. Aramak için ikisi kaldılar. Abdullah ile diğerleri gittiler. Nahle'ye indiler. Derken oraya Kureyş'in kuru üzüm vesair me'kûlât ve emval-i ticariyye yüklü bir kârbanı uğradı. Kureyş'ten Amr ibn Hadramî, Osman ibn Abdillah ibn Mugire ve biraderi Nevfel ibn Abdillâh ibn-el Mugire ve Hişam ibn Mugire'nin kölesi Hakem ibn Keysan vardı. Yakınlarına indiler. Ukâşe ibn Muhsin bunlara yanaşıp baktı. Başınıda kazıtmış idi. Bunu gördükleri zaman emin oldular. فَلَا بَاسَ عَلَيْنَا مِنْهُمْ "Bunlar bize bir şey yapamaz" dediler. Bugün Cumadelahıre'nin sonu ve ertesi gün Receb idi. Bu da Şehr-i Haram idi. Binaenaleyh Receb girmeden çarpışmaya lüzum gördüler. Vakid ibn Abdillah-i Teymî Amr ibn Hadramî'yi bir okla öldürdü. Osman ibn Abdillah ile Hakem ibn Keysan esir oldular. Nevfel ibn Abdillah kaçtı. Onu yakalayamadılar. Abdullah ibn Cahş ve arkadaşları kârbanı ve bu iki esiri alıp Medine de Resulullah'a getirdiler. Bu ganimet İslâm'da ilk ganimet ve bu katl müşriklerden ilk katl idi. Abdullah, arkadaşlarına, "Bu ganimetin hums'ü Resulullahın'dır", demişti ve halbuki o zaman daha humüs farz kılınmamıştı. Geldikleri zaman Resulullah; "Ben, size Şehr-i Haram'da kıtal emretmedim idi", buyurdu. Abdullah; "Ya Resulallah, İbn Hadremî'yi katlettik. Akşam, hilâl-i Receb-i gördük. Bilmiyoruz Recebde mi, yoksa Cumadelahıre'de mi bunu yaptık", dedi. Binaenaleyh Resulullah, o ganimetten hiç bir şey almadı. Bunu görünce bu zevat mahvolduklarını zannettiler ve "tevbeleri hakkında bir şey nâzil olmadıkça kımıldamayız" dediler. Müslümanlardan bunlara, "Bu hususta emrolunmadığınız bir şeyi yaptınız, kıtal ile emredilmediğiniz halde Şehr-i Haram'da kıtal mi ettiniz?" diyenler oldu. Kureyş de: "Muhammed ve Ashabı halkın tedarük-i maişet için çalıştıkları ve korkuda bulunanları emniyette bulunduğu

---

Tarassud: Gözlemek. **Muharrer:** Araştırılmış. **Me'kulat:** Yiyecek.

Şehr-i Haram'ı istihlâl ettiler. Receb de kan döktüler", diye yaygara yaptılar. Mekke'de bulunan Müslümanlar da, "Bunlar, bunu Cumadelahıre'de yaptılar", diye reddediyorlardı. Yahudîler de, bununla, Resulullah aleyhine kendi hisablarına تفال tefe'ül ediyorlar. Amr ibn Hadremi'yi Vakid ibn Abdillah öldürmüş: "Amr = harb ma'murleşti, Hadremî = harb hazırlandı, Vakid ibn Abdillah = harb ateşlendi", diyorlardı. Hasılı söz çoğaldı ve ekseri müfessirîne göre bu âyet, bunun üzerine nâzil oldu.

قُلْ Ya Muhammed; cevaben de ki; قِتَالٌ فِيهِ "Bunda bir kıtal كَبِيرٌ büyük bir günahtır. وَ fakat صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ Allah yolundan, din-i haktan men'i وَكُفْرٌ بِهِ ve Allah'a küfür وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ve Mescid-i Haram'dan men'i وَاِخْرَاجُ اَهْلِهِ مِنْهُ Mesacid-i Haram'ın ehlini, Muhammed ve Ashabını ondan çıkarmak da اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ indallah o kıtalden ve sair kebairden daha büyük bir günahtır. وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ Fitne de, katilden ekberdir. Öyle ihrac, şirk-ü küfür, nâsı ibtidaen veya bakaen İslâm'dan men'i dinsizlik neşriyle herkesi belâya sokmak, İbn Hadremî'nin katlinden daha feci'dir. **وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا Halbuki ehl-i fitne olan o düşmanlar güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar size muharebe edip duracaklardır. وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ Ve siz Müslümanlardan herhangi biriniz dininden döner فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ de kâfir olarak irtıdaddan tevbe etmeyerek giderse, فَاُولٰئِكَ artık bu evsaf ile muttasıf olanların حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ bütün amelleri, İslâm halinde yaptıkları hasenatın hepsi dünyada ve Ahîrette habtolur,** telâfisi kabil olmayacak bir surette tutulur, hakk-ı hayatı kalmaz, mesaisi heder olur gider **وَاُولٰئِكَ ve bunlar, اَصْحَابُ النَّارِ Ashab-ı nardırlar. هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ O ateşte, muhalled kalırlar.** Acaba o günah kıtali yapan Ashab-ı seriyye ne olacak derseniz? **اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا Şüphe yok ki, o iman edenler, وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ve Allah yolunda hicret edip de fitnelere karşı cihad ve mücahede yapanlar, اُولٰئِكَ işte bu evsaf-ı celile ile muttasıf bulunanlar, يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ Allah'ın rahmetini umarlar, umabilirler, وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ Allah da gafur, rahîmdir.**

İnfakın, kesb-i emvale, harbin de, kuvvet-i kalbe bir tevakkufu vardır. Cahiller, tenbeller, korkaklar da kumarı bir vasıta-i kesib, şarabıda bir vesile-i kuvvet gibi tevehhüm ederek aldanırlar. Bu münasebetle:

Habt: İptal etme, bozma, yanlış hareket etme, yanılma. **Muhalled:** Ebedî.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ
قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَٓا اَكْبَرُ مِنْ
نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ
لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ
مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

219- Sana, hamr-ü meysirden soruyorlar. De ki: "Bu ikisinde büyük bir günah. Bir de nâsa ba'zı menfaatler var, fakat günahları menfaatlerinden daha büyüktür." Yine sana, soruyorlar: "Neyi infak edecekler?". De ki: Sıkmayanını, böyle beyan ediyor Allah, size âyetlerini ki, düşünesiniz."

220- Dünya ve ahiret hakkında; bir de sana yetimlerden soruyorlar. De ki: "Onlar, hakkında bir îslâh karışmamaktan daha hayırlıdır, kendilerine de karışırsanız ihvanınızdırlar." Allah, muslihi müfsidden ayırır, eğer Allah dilese idi, sizi mutlak sarpa sardırırdı, şüphesiz ki, Allah, azîzdir, hakîmdir.

Ya Muhammed, يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ **"sana hamr-ü meysirden, şarab ve kumardan soruyorlar."** Bunu soranlar, Hazret-i Ömer ve Muaz ile beraber sahabeden birtakım zevat idi: "Ya Resulallah, hamr hakkında bize bir fetva ver, çünkü aklı gideriyor" dediler ve bu âyet nâzil oldu.

HAMR

HAMR: Esasen örtmek mânâsına masdar olduğu halde, "çiğ üzüm

şirasından iştidad etmiş ve köpüğünü atmış olan şaraba isim olmuştur. Çünkü aklı bürüyüp örter ve bir ta'bir ile kafayı dumanlar ki, buna humar denilir. Hamrin, bu üzüm şarabına ıtlak-ı, ıtlak-ı hastır. Bu münasebetle hamr, bir de alelûmum akla humar veren şey mânâsına kullanılır ki, bu mânâca müskiratın hepsi hamrdır. İbn Ömer Hazretlerinden mervidir ki, "tahrim-i hamr nâzil olduğu gün, hamr beş şeyden: Üzümden, hurmadan, buğdaydan, arpadan, darıdan idi ve hamr, akla humar veren demektir." Ebu Davud da, Nu'man ibn Beşir'den rivayet olunduğu üzere Resulullah إِنَّ مِنَ الْعِنَبِ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ التَّمْرِ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ الْعَسَلِ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ الْبُرِّ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ الشَّعِيرِ خَمْرًا buyurmuştur ki: (**"Üzümden bir hamr, hurmadan bir hamr, baldan bir hamr, buğdaydan bir hamr, arpadan bir hamr vardır"** İbn Mâce: Eşribe-5), demektir. Buna binaen İmam Malik ve Şafiî ve bunlardan mukaddem veya muahhar bir hayli ulema ve fukaha Kur'ân'daki hamrın mânâ-yi eammile ale'l-ıtlak müskir demek olduğuna ve binaenaleyh her nev-i müskiratın nass-ı Kur'ân ile aynen haram bulunduğuna ve her birinin yalnız sekir derecesi değil, katrelerinin bile şurb-ü isti'mali ve bey-ü şirası asla caiz olamayacağına hükmetmişlerdir. Çünkü bundan sonra "Sure-i Maide" de, إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ " (*"Ey o bütün iman edenler! İçki, kumar, kısmet çekilen zarlar hep Şeytan işi murdar bir şeydir, onun için siz ondan kaçının ki yakayı kurtarasınız."* Maide-5/90) Buyurularak aynen rics, yani necsolduğu beyaniyle ictinab emri buna ibtina ettirilmiştir. Fakat İmam-ı Âzam Ebu Hanife Hazretleriyle beraber Ashab ve tabi'înden birçok ulema ve fukaha, "hamr" kelimesinin beyyin ve kat'î olan mânâsı, bilhassa üzüm şarabı olduğundan inkârı küfrolabilecek vechiyle nass-ı Kur'ân ile liaynihi haram olan şarab bu olduğuna ve diğer müskiratın aynen ve bizzat değil iskarlarından dolayı kıyası Kur'ân'a muvafık olarak, كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ (*"Her şarhoşluk veren şey haramdır."* İbn Mâce: Eşribe-9) gibi ehadîs-i şerife ile haram olduklarına ve binaenaleyh hamr, aynen necsolmak hasebiyle bir katresinin bile şurb-ü isti'mali kat'iyen haram ve Müslüman için bey-u şırası gayr-i caiz bulunduğuna ve lâkin üzüm şarabı bulunmayan ve ondan mamul olmayan diğer müskiratın hurmeti ancak sekir vasfiyle sabit olduğundan içilmekten başka bir suretle istimalleri için bey-ü şırası da caiz olabileceğine kail olmuşlardır. Demek olur ki, nass-ı Kur'ân üzüm şarabının aynen hürmetinde kat'idir. Bu nâssın diğer müskirata şumulü ise lafzan değil, hikmet-i hurmet olan illet-i iskâr dolayısiyle ve ehadîs-i şerifenin tansisiyledir. Lafz-ı Kur'ân'ın mânâyı eamma

---

İştidad: Ziyadeleşme. **Eammile:** Pek şumullu, geniş. **Tansis:** Nass olma, bir hükmü şer'î delillerle isnad etmek.

hamli muhtemil ise de, mânâyı hâssı gibi kat'î değildir. Binaenaleyh Dini İslâm'da ale'l-umum müskiratın, müskirat olarak istimali haram ve fakat üzüm şarabı aynen ve ale'l-ıtlak haramdır. Ve bunun münkiri, kâfirdir. Üzüm şarabı ve bundan mamul olan müskirat aynen necistir. Öbürlerinin ise, necsolması şüphelidir. Meselâ, üzerine şarab ve şampanya ve a'râk, konyak dökülmüş olanlar her halde yıkamadıkca namaz kılamazlar. Lâkin üzüm şarabından mamul olmayan ispirto, bira ve sair müskirat içilemezse de elbiseye veya bedene sürülmesi de namaza mani olur, diye iddia edilemez. Ebu Hanife Hazretleri, bu suretle şarabdan maada müskiratın ayni ve katrese necis ve haram olmadığına ve binaenaleyh iskâr derecesine varmaksızın ve feseka ve kefereye teşebbüh kasdı bulunmaksızın kuvvet için az bir mikdarda içilmesi caiz olabileceğine kail olmuş ise de, "Fethu'l-Kadir" de, Kitabü'l Eşrib'de beyan olunduğu üzere, mezahib-i selâse ile biraber mezheb-i Hanefî'de dahi muhtar olan مَا اَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ hadîs-i şerifi mucibince (**"çoğu sarhoş edenin azı da, haram olmasıdır."** İbn Mâce: Eşribe-10). Şer'an şurb nokta-i nazarından, bütün müskirat mânâ-yı eammiyle hamrdır. Bugünkü ehl-i fennin, ilm-i kimyaya göre nokta-i nazarları da ihtimar tabir olunan hâdise-i kimyeviye itibariyle her nev-i müskiratın hamr mahiyyetinde müşterek olmasıdır ki, buna Arabca, "e-lkûhl" kelimesinin frenkleştirilmişi olan "alkol" "elküûl" veya sadece "küûl" tabir ederler. Bu da, hamrın mânâ-yı eammına muntabık ise de, ayni zamanda mânâ-yı hassın esas olduğunu da müş'ir'dir. Tababet ve tedavî nokta-i nazarına gelince bu cihhet, فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ (*"... kim bunları yemeğe mustar kalırsa diğerinin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla...."* Bakara-2/173) ruhsatına tabi olarak zaruret ve zaruret hükmünde bulunan ihtiyaç mesailindendir.

Din-i İslâm'da hamrin ve müskiratın men'i tedricen vaki olmuştur. Bidaye-i İslâm'da hamr, henüz mubah idi. Bu babda ale'd-derecat dört âyet nazil olmuştur. Evvelâ, Mekke'de وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا (*"Hurmalıkların ve üzümlüklerin meyvalarından da; bundan hem bir müskir çıkarırsınız hem de bir güzel rızık; ..."* Nahl-16/67) âyeti nazil olmuştu. O zaman Müslümanlar da içerler, Hazret-i Peygamber, sükût buyururdu. Saniyen bervechi bâlâ Hazret-i Ömer ve Mu'az ve diğer bazı Ashabı Kirâm'ın, اَفْتِنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ فِى الْخَمْرِ فَاِنَّهَا مُذْهِبَةٌ لِلْعَقْلِ *"Ey Allah'ın Resulü, şarap hakkında bize bir fetva ver, çünkü o aklı gideriyor."* diye istiftalarına binaen bu âyet nazil oldu ve ilk tahrim bununla başladı. Bunda memnuiyet zahir olmakla beraber cevaz ihtimali

---

Müskir: Sarhoşluk veren herşey. **A'râk:** Rakı, ispirto. **İskâr:** Sarhoş etme. **İhtimar:** Mayalanma. **Muntabık:** Uygun. **Müş'ir:** İşaret edilen, emir ve işaret vermek. **İstifta:** Fetva istemek.

de yok değil idi. Bunun üzerine hemen terk edenler bulunduğu gibi, henüz etmeyenler de vardı. Sonra bir namaz hadisesi üzerine, لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى (*"Ey o bütün iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın...."* Nisa-4/43) âyeti nâzil oldu. Bunun üzerine içenler pek azaldı ise de, yine vardı. Bir gün İtban ibn Malik, Sa'd ibn Ebi Vakkas ile beraber birkaç kişiyi davet etmiş, işret de olmuş, sarhoş oldukları zaman tefahura ve şiirler inşadına başlamışlar. Bu sırada Sa'd, Ensar'dan birinin hecvini mutazammın bir şiir okumuş, o da bir çene kemiğiyle vurup başını yarmış. Binaenaleyh Sa'd, Hazret-i Peygamber'e giderek şikâyet etmiş, bunun üzerine Resulullah: اَللّٰهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِى الْخَمْرِ بَيَانًا شَافِيًا "Allah'ım şarap **hakkında bize yeterli beyanda bulun."** diye dua etmesi üzerine "Sure-i Maide"deki اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (*"Ey o bütün iman edenler! İçki, kumar, putlar, kısmet çekilen zarlar hep şeytan işi murdar bir şeydir, onun için siz ondan kaçının ki yakayı kurtarasınız."* Maide-5/90) اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِى الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (*"İçki ile kumarda Şeytan sırf aranıza adavet ve kin düşürmeyi ve sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymayı ister, artık vazgeçiyorsunuz değil mi?"* Maide-5/91) âyetleri nâzil olmuş ve bununla hürmeti hamr, son derece teşdid edilmiştir. Hazret-i Ömer, bunu dinleyince, "İnteheyna Ya Rabbi yani tamamen vaz geçtik Ya Rabbi" demiştir. Hazret-i Ali'nin: "Bir kuyuya bir katre hamr düşse, sonra oraya bir minare yapılsa o minarede ezan okumazdım ve bir katre hamr bir denize düşse, sonra o deniz kuruyup da yerinde otlar bitse, orada hayvan gütmezdim", dediği, Abdullah ibn Ömer Hazretlerinin de: "Bir parmağımı hamre sokmuş olsam o parmak bende kalmazdı, yani keser atardım" dediği menkuldur ki, emr-i ilâhî üzerine Ashab-ı Resulullah'ın, ne büyük iman ve takvâları bulunduğunu anlamalı. Rıdvanullahi aleyhim ecmeîn.

MEYSİRE GELİNCE: Yüsür veya yesar'dan masdarı mimî olarak kumar oynamak manâsınadır ki, kumarda, ya kolaylıkla zahmetsiz mal çarpmak veya çarptırmak vardır. Kumar demek de, zar gibi ne olacağı belli olmayan muhataralı bir şeye ta'lik ile mal vermek veya almak demektir. Cahiliyede Arablar, gerek kendilerinden ve gerek Acemlerden vesaireden belledikleri, "nerd" yani tavla "şatrane" ve saire gibi oyunlarla kumar oynarlardı. Ezcümle Frenklerin piyango dedikleri tarzda istiksam tarikiyle bir kumarları vardı ki, bunu hayır bile sayarlar ve müftehirâne yaparlardı. Şöyle ki: Zar makamında ezlâm-ü

Tefahur: Böbürlenme. **İnşâd:** Şiir söylemek. **Muhatara:** Zarar. **Müftehirâne:** Övünerek.

aklâm denilen on okları vardı. Bunlara: fezz, tev'em, rakib, hils, nafis, müsbil, muallâ, menih, sefih, vağd derledi. Menih, sefih, vağd bunların üçünden maada diğerlerinin bir nasibi olurdu. Meselâ, piyango çekilmek üzere bir deve kesilir, yirmi sekiz sehme ayrılır. Fezz'e, bir, tev'em'e iki, rakibe üç, hils'e dört, nafis'e beş, müsbil'e altı, mualla'ya yedi, sehim tahsis edilir. Menih, sefih, vağd okları boş ve mahrumdur. Bu on kalemin hepsi, rebabe denilen bir torbaya atılıp bir adlin önüne konur. O da, torbayı çalkalayıp elini sokar, iştirak eden herkes namına bir ok çeker nasibli ok çıkanlar, muayyen olan nasıbini alırlar. Boş ok çıkanlar da mahrum kalırlar ve fakat devenin bedelini öderler. Nasib alanlar da, nasiblerini fukaraya verirlerdi. Bu suretle meysir, evvel emirde diğer kumarlara nazaran ehven-i şer gibi görünen ve hayır zannedilen böyle tevzi-ü istiksam, yani piyango tarzına ıtlak edilmiş ve bundan ale'l-umum kumarlara dahi meysir denilmiştir. Hattâ bir hadîs-i şerifte çocukların aşık ve ceviz oynamaları bile meysirden ma'dud olduğu beyan buyurulmuştur. İki kişiden biri, diğerine, "şu kadar yumurtayı yiyebilirsen şu senin olsun" demiş idi. Bunlar, Hazret-i Ali'ye mürafaa oldular. "Bu kumardır" diye cevaz vermedi. Zaten hayır namına piyango haram olunca, diğer kumarların haram olacağı evleviyyetle anlaşılır. Hamr ile meysirin bir sualde derci de, müskirat ile kumarın mürafakatlerine işarettir.

قُلْ Cevaben de ki: فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ **"Bunlarda büyük bir zarar ve günah vardır."** Ezcümle ikisi de malları telef ve insanları perişan eder. Ale'l-ekser bunlar, birbirine sürükler. Evvelâ hamr, aklı selbeyler, akıl ise hem dinin, hem dünyanın kutbudur. Artık serhoşlukla öyle cinayetler yapılır ve kumarbazlıkla öyle fenalıklara düşülür ki, bunlar saymakla bitmez. Ancak, "büyük günâh" namiyle anlaşılır. Maamafih وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ **Bunlarda, nasa bazı menfaatler de vardır.** Ezcümle biraz neşve ve lezzet duyulur, hayli ticaret yapılır. Korkaklara şecaat ve tabiata kuvvet gelir. Meysir de ba'zıları, bad-ı heva mal ele geçirir, وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا **günahları da menfaatlerinden, mazarratları faidelerinden çok büyüktür.** Binaenaleyh menfaatleri hakikî ve sağlam menfaat değildir. Neşveleri, humara inkılâb eder, o arızî şecaat sebeb-i felâket olur ve o muvakkat kuvvet-i tabiat, sıhhat-i berbad eder. Kazanılan malın hayrı olmaz, bir kâr yüz ziyan getirir. Mübtelâ olanlar, yakalarını zor kurtarırlar. Hasılı neş'e lezzetleri ferdî ve muvakkat olduğu halde zararları, mefsedetleri hem ferdi ve ictimaîdir, hem bedenî ve hem ahlâkîdir. Emraz-ı sariye gibi umuma saridir. Cezasını önünde çekmeyenler, sonunda çekerler. Muhayyel cüz'î bir kâr için, muhakkak

---

Sehm: Kısım. **Tevzi-ü istiksam:** Bölüştürerek dağıtma. **Mürafaa:** Bir dava için birisini hakim huzuruna celb ettirmek. **Bad-ı heva:** Bedava. **Emraz-ı Sariye:** Bulaşıcı hastalıklar.

ve küllî bir ziyana düşmek de kâr-ı akıl değildir. "Def-i mazarrat, celb-i menfaatten mukaddemdir." Şu halde bunların, aklen haram olması lâzım gelir. Bu âyet de, böyle delâlet-i iltizamiye ile şer'an bunların hurmetini ifade etmiş olur. Kur'ân'da, hamr hakkında başka bir âyet olmasa idi, sade bununla tahrim-i hamr sabit olurdu. Ancak bu tahrim, liaynihi sarih bir tahrim olmazdı. Aklına güvenerek mazarratlarını tahdid ve menfaatlerinden istifade edeceğiz zannedenler, bulunabilirdi. Bunun için Ashab-ı Kiram'da bu tahrim-i aklîden tahrim-i şer'î anlamayan zevat olmuş ve bilâhare, رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ ("*.... hep şeytanın işi murdar bir şeydir, onun için siz ondan kaçının.*" Maide-5/90) emriyle suret-i sariha ve mutlakada tahrim-i şer'î varid olmuştur.

Hasıl-ı kelâm, şarab içmeyiniz veya müskirat kullanmayınız, kumar oynamayınız, piyango ile hayır yapılır zannetmeyiniz. Bunların şerri hayrından, günahı menfaatinden çok büyüktür. Buna karşı وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ **hayrolmak üzere sana, ne infak edeceklerini yine soruyorlar.** مَاذَا يُنْفِقُونَ iki mânâya gelir: **Birisi**, neye infak yapılacağını sormak, **diğeri** de, ne infak edileceğini sormaktır ki, evvelkinde مَنْ لَهُ النَّفَقَةُ yani nafaka verilecek, mal sarfedilecek kimseler ve cihetler, ikincide de verilecek mal yani nefs-i nafaka sual edilmiş olur. Yukarıda, evvelkinin cevabı verilmiş idi. Şimdi de, meysirin men'inden sonra ikinciye cevaben قُلِ deki: الْعَفْوَ **"Afv'i infak ediniz."** Yani malınızın havayic-i zaruriyenizden fazlasını infak ediniz. Piyango, kumar gibi gayr-i meşru vesait ile değil, esbab-ı meşrua ile mal kazanınız ve bu maldan nefsinizin ve ehl-ü iyalinizin havayic-i zaruriyesine kâfi olanından fazlasını bâlâda beyan olunan cihetlere ve vücuh-ı hayra infak ediniz. Diğer âyetlerde de görüleceği üzere evlâd-ı sigar, zevce, muhtac olan ebeveyn ve bunlara mülhak olan usul; ehl-ü iyaldendir ve ehl-ü iyalin nafakası, kişinin kendi nafakasından ma'duddur. Binaenaleyh hayır yapacağız diye kendinizi ve ehl-ü iyalinizi nafakasız bırakmak caiz olamaz. Vücuh-ı hayra infak bunların fazlasından yapılır. كَذٰلِكَ İşte böyle يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ **Allah, sizin için ahkâm-ı şer'iyesine delâlet eden âyetler,** nasslar, deliller beyan edecektir ki, لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ siz, bunları tefekkür edesiniz, tefekkür edip de makasıdına vakıf olabilesiniz ve muktezasiyle amel edesiniz. Şu kayda dikkat etmelidir ki, فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ o **âyetleri, hem dünya ve hem ahiret hakkında olarak beyan edecektir.** Bu suretle din ve şeriat-i İslâmiye, ne yalnız dünyaya ve ne yalnız ahirete münhasır olmayacak, hem dünya ve hem ahirete şamil olacaktır. Ve bunda, رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ("*Kimiside "Rabbenâ bize dünyada bir güzellik ver, Ahirette de bir güzellik ve bizi ateş azabından koru... der.*" Bakara-2/201) diye dua edenlerin duasına cevap bulunacaktır.

Böyle olunca bu şeriatten yalnız dünya isteyen kâfirler de, büsbütün mahrum kalmayacak, ahiretten nasibleri olmamakla beraber dünyaları için istifade edeceklerdir. Ve bu vech ile Risalet-i Muhammediye'nin, "Rahmeten lil'âlemîn" olduğu ve Din-i İslâm'ın umuma şamil bir din-i tevhid olduğu tebeyyün ve tecelli edecektir. Ve maamafih hars-i ahiret isteyenlerin harsleri, müzdad olacak, bunlar, emir-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkeri taahhüd ederek "ümmet-i vasat" olacaklardır. Beyan olunacak deliller ve onların ahkâmı, böyle dünya ve ahirete şamil olmakla وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى **sana yetimlerden de soruyorlar.** Rivayet olunuyor ki, "Sure-i Nisa" daki اِنَّ الَّذٖينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فٖى بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعٖيرًا (*"yetimlerin mallarını zulmen yiyenler, muhakkak karınlarında sırf bir ateş yerler ve yarın çılgın ateşe yaslanırlar."* Nisa-4/10) âyeti, nâzil olunca nâs, yetimlerle ihtilâttan ve onların mallarına bakmayı deruhde etmekten sakınır oldular. İş, müşkil göründü. Resulullah'a arz-ı keyfiyet ettiler. Bu, nâzil oldu. قُلْ **Cevaben De ki:** اِصْلَاحٌ لَهُمْ **Yetimler için bir ıslâh,** خَيْرٌ **onları ihmal edip bırakıvermekten daha hayırlıdır.** Binaenaleyh islâh tarikiyle, hallerine, mallarına el sürmek onların menfaatlerini, istikballerini gözeterek işlerine bakıp kendilerini ta'lim-ü terbiye ve mallarını tenmiye etmek her halde ictinabdan daha iyidir. وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ **Ve eğer siz onlardan kaçınmaz da ihtilat eder, yanlarınıza alır, muaşeret veya müşareket veya musaheretle içinize alır, işlerine bakarsanız,** فَاِخْوَانُكُمْ **onlar, sizin dinde kardeşlerinizdir.** Din kardeşliği ise, kan kardeşliğinden aşağı değil daha kuvvetlidir. İnsan olan, kardeşini atamayacağı gibi Müslüman olan da, din kardeşini atamaz. Hukuk-ı uhuvvete riayet eder. اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ (*"Mü'minler ancak kardeştirler: Onun için iki kardeşinizin aralarını düzeltin ve Allah'dan korkun ki rahmete şayan olasınız."* Hücürat-49/10) medlûlünce uhuvvetin muktezası ise, ıslâh ve nef'ine çalışmaktır. Aksi halde onlar, size kardeş değil, bir yabancı veya bir düşman olarak yetişebilirler. Bu ise, hayat-ı ictimâiyenizde büyük rahneler açar. Bunun için musaheret suretiyle muhaleta edecek olursanız, ihvan-ı dininizle olsun وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ **Allah da, mûfsid ve müslihi bilir ve bunları biribirinden temyiz eder ve ona göre ecirlerini ve cezalarını verir.** Bunu bilmeli ve ıslah namı altında ifsada kalkışmamalıdır. وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ **Allah dilese idi, sizi zorluklara koşar, ağır tekâlif ile zahmetlere giriftar ederdi. Aciz bırakır, yetimlere hiç müdahale ettirmezdi.** Kendi derdinize düşer, onlara ne ıslâh, ne ifsad

---

Tebeyyün: Açıklanmış. **Hars-i ahiret:** Ahiret tarlası. **Müzdad:** Çoğalmak. **Tenmiye:** Artırmak, bereketlendirmek. **İhtilat:** Karışmak. **Musaheret:** Evlenme ile meydana gelen akrabalık. **Muhaleta:** Karışmak, uyuşmak. **Rahneler:** Zararlar, gedik, yara, yarık.

hiçbir şey yapmaya muktedir olamazdınız. Bunun için Allah'ın verdiği kuvvet ve kudrete şükrâne olmak üzere yetimlere ve kasırlara ifsad ile değil, ıslâh ile muamele ediniz. "Canım fülan kimse yetimin hakkını yedi de ne oldu" demeyiniz. إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Her halde Allah, aziz-ü hakîmdir.** Emri, behemehal yerini bulur. İmhal ederse o da, hikmetindendir ve o hikmeti siz bilmezsiniz. Bu babda, nice ehadîs-i şerife de vardır. Ezcümle يَهْتَزُّ الْعَرْشُ مِنْ بُكَاءِ الْيَتِيمِ **"Yetimin ağlamasından Arş titrer."** Kezalik, اَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ فِي الْجَنَّةِ **("Ben ve yetimi tekeffül eden, Cennette şu iki parmak gibiyiz"** Müslim: Zühd-42), buyurulmuştur.

İhvan-ı dininizden olan eytam ile muhalata cümlesinden biri de nikâh ve musaheret ihtilâtıdır. Bu münasebetle ale'l-ıtlak nikâh hakkındaki hükm-i İlâhiyi dinleyiniz:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ
مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُو۬لٰٓئِكَ
يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ
بِاِذْنِه۪ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

Meâl-i Şerifi

221- Maamafih müşrikeleri, iman etmedikçe nikâh etmeyin. Bir müşrike, sizi imrendirse bile iman etmiş bir cariye her halde ondan daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de, nikâh ettirmeyin, Bir müşrik, size hoş görünse bile, mü'min bir kul elbette daha hayırlıdır. Onlar, sizi ateşe da'vet ederler. Allah ise, izniyle Cennete ve mağfirete davet ediyor da âyetlerini insanlara beyan buyuruyor, gerek ki, hatırda tutarlar.

NİKAH

NİKAH: Esası lûgatte, zammetmek mânâsından me'huz olarak urfı lugatte sifahın yani zinanın zıddı olan ve vaty meşru kılan akd mânâlarında istimal edilir. Şer'an, "milk-i müt'a üzerine cereyan eden bir akd" diye ta'rif olunur ki, burada da, murad, budur.

MÜŞRİK: Lisan-ı Kur'ân'da iki mânâya ıtlak olunur ki, biri zahirî, diğeri hakikîdir. Zahirî müşrik, açıktan açığa Allah'a şerik koşan, teaddüd-i ilâha kail olanlardı. Bu mânâca Ehl-i Kitab'a müşrik denmez. Hakikî müşrik de, hakikaten tevhide ve Din-i İslâm'a kâfir olanlar, yani mü'min olmayan gayr-i müslimlerdir. Bu mânâca Ehl-i Kitap olan Yehud ve Nasara dahi müşrikdirler. Zira bunlar, zahiren tevhid iddialarına rağmen, hakikatte Allah'a veled isnad ederler. Nasâra, teslise kaildirler ve **"Mesih, İbnullâh'dır"** derler, Yahud da, **"Uzeyr, ibnullah"** demişlerdir. Böyle demekle beraber tevhid de iddia ederler. Binaenaleyh her ikisi de, zahir de müşrik değilseler de hakikatte müşriktirler. Bunun için ale'l-ıtlak müşrik denildiği ve bilhassa iman mukabili zikredildiği zaman, ıtlak üzerine cereyan eder. Ve umumiyetle kâfirlere şamil olur. مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ (*"Arzu etmez o küfredenler: Ne ehl-i kitapdan ve ne müşrilerden ki size Rabb'inizden bir hayır indirilsin, Allah ise rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder ve Allah çok büyük fazıl sahibidir." Bakara: 2/105)* gibi mutlak küfr ile bittekabül zikredildiği zaman da müşrik, kâfirden ehass olarak Ehl-i kitabdan maadasına muhtas olur. Bu âyette de müşrikât ve müşrikîn, mü'min mukabili olarak mutlak ve muhallâbillâm olarak istigrak-ı eşmel lâfz-ı âmm ile zikredilmiş bulunduğundan zahirî ve hakikî bütün müşriklere yani umum kâfirlere şamildir. Şöyle ki:

MÜ'MİN VE MÜŞRİKLER ARASINDA NİKAH

Ey ehli iman, وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ **gerek zahirî ve gerek hakikî müşrik olan yani mü'min olmayan kadınlardan hiçbirini nikâhınıza almayınız, tezevvüc etmeyiniz** حَتّٰى يُؤْمِنَّ **ta ki, iman etsinler, o zaman tezevvüc edebilirsiniz.** وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ **Ve şunu muhakkak bilinizki, mü'mine bir cariye** خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ **müşrike bir kadından hayırlıdır.** وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ **Velevse o müşrike sizi, meftun ve hayran etsin, hüsn-ü cemali, hal-ü etvarı, terbiye ve nezaketi son derece hoşunuza gitsin.** Ehl-i iman olan bir kadın, evli bir cariye bile olsa mü'min ol-

---

Vaty meşru: Şer'i cima, nikahlı birleşme. **Bittekabül:** Zıt. **Muhallabillam:** "Lam" ile süslenmiş. **İstiğrak:** Harf-i tarifin isimleri belirli hale sokması. **Eşmel:** Daha çok, daha şamil. **Meftun:** Âşık olmuş.

mak itibariyle nikâh ve izdivaca, aile teşkiline elzem olan iffet-ü istikamet ve sadakat nokta-i nazarından hür ve pek güzel görünen imansız bir kâfireden çok yüksektir. Binaenaleyh imansız kadınları tezevvüc edip de, aile teşkiline kalkışmayınız. Burada müşrikenin mü'mine mukabilinde zikredilmesi, müşrikâttan murad, gayr-ı, mü'min ale'l-umum kâfireler olduğunu ayrıca gösteren bir nassdır. وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ **Gerek zahirî ve gerek hakikî müşrik olan ve gerek Ehl-i kitab olsun, gerek olmasın gayr-ı mü'min bulunan kâfir erkeklerin hiçbirine de, nikâh etmeyiniz.** Onlara, sizden hiçbir kız, kadın tezvic eylemeyiniz حَتّٰى يُؤْمِنُوا **tâ ki, o imansızlar iman etsinler, o zaman verebilirsiniz.** وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ **Ve hiç şüphe yok ki, mü'min bir köle** خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ **her hangi bir müşrikten, imansız bir kâfirden hayırlıdır.** وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ **Velevse o kâfir sizi meftun ve hayran etsin.** Hürriyyeti, cemali veya serveti veya cah ve ikbal-i dünyevîsi veya sair ahvali ve muamelesi ile pek ziyade gözünüze girmiş bulunsun. Böyle bile olsa, gayr-ı mü'min olan kimseye hiçbir mü'mine ve müslimeyi nikâhlamayınız. اُولٰٓئِكَ **O imansızlar, erkek olsun, dişi olsun** يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ **çıraları insan ve taş olan o belâlı ateşe da'vet ederler, halen veya kalen ona çağırırlar.** وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ **Allah ise, izn-ü emriyle Cennet-ü mağfirete da'vet ediyor.** وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ **Ve âyatını, delâil-i ahkâmını, gafil insanlara beyan eyliyor ki,** لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ **onları tezekkür edip akıllarını başlarına alsınlar.** Ve mü'min olmayanların behemehal müşrik olduklarını ve bunlarla nikâh ve inkâhın bir zina ve şirke müncer olacağını anlasınlar. Bu nokta tefekküre muhtac değil, tezekkür kâfidir. Binaenaleyh ey ehl-i iman, Allah'ın emrini, da'vetini bırakıp da o kâfireleri veya kâfirleri tezevvüc veya tezvic ile kendinizi ateşe atmayınız.

Bidayet-i İslâm'da Müslümanlar, gerek Ehl-i kitap ve gerek kitabsız ale'l-ıtlak gayr-ı müslimlerle kız alır, verirlerdi. Bu esnada Abdullah bin Revaha Radıyallahüanh, müslime bir cariyesini azad etmiş ve tezevvüc eylemiş idi. Haseblerine rağbeten kâfirelerle münakehayı arzu eden nâs, buna, "bir cariyeyi tezevvüc etti diye ta'n etmişlerdi. Bir de, Beni Haşim'in halifi olan Ebu Mersed-i Ganevî Kennaz İbn Hüsayn veya Mersed ibn Ebi Mersed, Kureyş'ten Anak namında müşrike ve fakat cemalden nasıbedar olan bir kadını tezevvüc etmek için Resulullah'dan istizan etmiş, "inneha tücibünî ya Resulallah" demiş idi. Kezalik Hüzeyfe ibn Yeman, Velîde-i Sevda Hasna nam cariyesini ı'tak ve tezevvüc etmiş idi. Bu hadiselerden biri veya mecmuu sebebiyle bu âyet nazil

---

Cah: Makam, mevki. **Müncer:** Sona ermek. **İnkah:** Nikah etme veya edilme. **İstizan:** İzin istemek. **I'tak:** Cariyeyi serbest bırakmak.

oldu. Küffâr ile münakehat, yani gerek almak ve gerek vermek ikisi de suret-i kat'ıyede men-ü tahrim edildi. Bunda hürmetin şiddetine tenbih için ale'l-umum gayr-ı mü'minlere müşrik ıtlak olunmuş, وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ("*Ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, ahirete yakini de bunlar edinirler.*" Bakara-2/4) medlulünce tebliğat-ı Muhammediye vechile mü'mini müvahhid olmayanların hepsinde zahiren olmasa bile hakikaten bir müşriklik bulunduğu ve bunlarla nikâhın ateşe atılmak demek olduğu da bilhassa ıhtar olunmuştur, ki hurmetin şiddetine tenbihtir. Ancak "Sure-i Maide" de وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ ("*.... sizden evvel kitap verilen ümmetlerin hür kadınlarıda....*" Maide-5/5) âyeti beyaniyle, bu âyetin birinci fıkrasından Ehl-i Kitab kadınları istisna olunarak Ehl-i Kitab'dan kız almaya maalkerahe ruhsat verilmiş ve fakat ikinci fıkra muhkem olarak kalmış ve kız vermek hiçbir suretle tecviz edilmemiştir. الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ. ("*Er olanlar kadınlar üzerinde hakim dururlar,.......*" Nisa-4/34) Kanun-ı İlahîsi mucebince zevceler zevclerinin tabi'iyetinde bulunurlar. Binaenaleyh bir mü'mineyi kâfire tezvic etmek, onu, onun tabi'iyetine tevdi etmek ve davetine mahkûm kılmak olacağından, o mü'mineyi suret-i kat'yede ateşe atmaktır. Lâkin bu kanun-ı İlahîy'i bilen ve kendini ona göre idare edebilecek olan erkekler hakkında bu tabiiyet ve davete mahkûmiyet, zarurî ve kat'î değildir. Bu şerait altında Müslüman erkekler için, ihtiyac halinde bir ruhsata imkân vardır. Bunun için bu âyet ile irşad ve tezkirden sonra وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ("*.... Sizden evvel kitap verilen ümmetlerin hür kadınları da....*" Maide-5/5) ile lüzumunda yalnız Ehl-i Kitab'dan kız almaya ruhsat verilmiş ve zaruretler mikdarınca takdir olunacağından ma'adası yine hürmette bırakılmıştır. Şunu da tezekkür edelim ki, هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ. ("*O, O Hâlık'dır ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya inayet buyurdu da onları yedi sema halinde nizamına koydu, O her şeyi bilir bir âlimdir.*" Bakara-2/29) âyeti mucebince emval-ü eşyada aslolan ibaha olduğunu ve delil-i hürmet bulunmadıkça ibaha ile âmel olunacağını ve fakat «لَكُمْ مَا» buyrulduğundan dolayı bu ibaha da insanlar, insanların canı ve ırzı dahil olmadığını ve bil'akis emvaldeki ibaha-i asliye insanların canını, ırzını, hukukunu menafıını muhafaza için bulunduğunu ve hasılı can ve ırzda aslolan ibaha değil, hürmet olduğunu görmüş idik. Can ve ırzda hürmet aslolunca da bir ibaha ve cevaz delili bulunmadıkça can gibi, ırzda, dahi tasarruf, haram olacağından cevaz-ı nikâh behemehal bir delile mütevakkıftır. Delil-i ibaha bulunmayan mevaki'de nikâh, ha-

---

Mevaki': Mevkiler.

ramdır. Yani o nikâh, nikâh, değil zinadır. Bu nokta, iyi tezekkür olununca anlaşılır ki, bu âyetteki müşrikât ve müşrikîn mü'minat ve mü'minîn mukabili olmasa idi de, müşrik-i zahir manasına olabilse idi, o zaman da Müslüman kadınlarının diğer kâfirlere nikâhı, hürmet-i asliye ile haram olacaktı. Zira «والمحصنات» ile Müslüman erkeklerin Ehl-i kitap kadınlariyle tezevvüclerine mesağ gösterilmiş olduğu halde Müslüman kadınların, Ehl-i kitap erkekleriyle tezevvücü caiz olacağına dair ne âyet, ne hadîs hiçbir delil-i ibaha varid olmamıştır. Hulâsa yakında geleceği üzere Müslümanların kadınları, İslâm tohumları için bir hars-i muhteremdir. Ve Ehl-i İslâm ale'l-umum harslerinden mezrealarından hiçbirini ağyara çiğnetmemek, vaty ettirmemekle mükelleftir, hars-i mal olan vatan toprağını ecanibe çiğnetmek büyük bir felâket olduğu gibi, can ve din harsi olan nisvan-ı İslâmiye'yi ağyara çiğnetmek de felâketlerin felâketidir. Bunlar, nikâh değil, onların da'vetine uyup canlarını ateşe atmaktır. اُولٰئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ("*... Onlar sizi ateşe davet ederler, Allah ise, izniyle Cennete ve mağfirete davet ediyor da âyetlerini insanlara beyan buyuruyor, gerek ki, hatırda tutardılar ...*" Bakara-2/221)

Şimdi nikâh dolayısiyle:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاۤءَ فِي الْمَحِيضِ
وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ
اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾
نِسَاۤؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

Mesağ: *İzin, ruhsat.* **Hars:** Tarla. **Ağyar:** Yabancılar.

Meâl-i Şerifi

222- Sana hayızdan da soruyorlar. De ki: O bir ezadır, onun için hayız zamanı kadınlardan çekilin ve temizlenene kadar onlara yanaşmayın, iyi temizlendiler mi o vakit Allah'ın emrettiği yerden onlara varın, her halde Allah, çok tevbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever.

223- Kadınlarınız sizin için bir harsdir, o halde harsinize nasıl isterseniz varın ve kendileriniz için ileriye hazırlık yapın ve Allah'dan korkun ve her halde onun huzuruna varacağınızı bilin. Müjdele mü'minlere.

HAYIZ

MEHIYZ: Masdarı mimî veya ism-i mekân veya ism-i zeman olabildiğine göre hayız, mahall-i hayız, veya zeman-ı hayız demek olur. Hayız, esası lûgatte seyelân mânâsından me'huz olarak kadınların âdeti olan kan akıntısının ismidir ki, rahimden vakit vakit gelen kirli bir ifraz-ı tabiî olup eşhasa veya ahvale göre müddeti, tefavüt eder. Maamafih akalli, üç, ekseri on gündür. İmam-ı Şafiî, akalli bir, ekseri on beş gün olduğuna ve İmam Malik akal ve ekserinin de ta'yini mümkün olmadığına kail olmuşlardır. İki hayız beynindeki temizlik müddetine, "tuhur" denilir. Hayzın ahkâm-ı şer'iyesi, **namaz** ve **oruca** mani olması, **mescide girmekten, Kur'ân okumaktan** ve **Mushafa dokunmaktan** ictinab edilmesi, kadının bununla bülûğa ermesi ve bu halde **cimaın haram** olmasıdır ki, burada mansus olan da budur. Şöyle ki:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ **Sana hayızdanda sual ediyorlar.** Burada ve makablinde vavı atf ile وَيَسْأَلُونَكَ buyurulmasına mebni bu suallerin hamr-ü meysirle beraber sorulmuş olması muhtemildir. Veya bu atıf, bu suallerin Müslümanlar tarafından sorulmuş olduğuna işarettir. Cahiliye Arabları hayızlı kadınlarla beraber durmazlar, beraber yemek yemezlerdi ki, Yahudîlerin ve Mecusîlerin âdetleri de böyle idi. Nasara ise, hayza ehemmiyet vermez, mücameat bile ederlerdi. Nihayet Ashabdan birkaç zat ile beraber Ebûd-Dehdah Rıdvanullahi aleyhim ecmeîn Peygambere sual ettiler. O ifrat ve tefrıt beyninde bir i'tidal olmak üzere şu cevab, nâzil oldu:

قُلْ **"De ki;** هُوَ أَذًى **"O, bir kirlilik, bir pisliktir."** Yâni yaklaşana, istikrah ile eziyet verecek murdar bir şeydir. Rayıhası fena, rengi bozuk, muhteviyatı

Nisvan: Kadınlar. **Seyelan:** Akma. **İfraz:** Vücuddan çıkan kan, irin ve balgam. **Tefavüt:** Farklılık. **Mücameat:** Cinsel ilişkide bulunma.

mülevves bir ifraz-ı süflîdir. فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ **Binaenaleyh kadınlardan hayız zamanına veya hayız mahalline mahsus olarak çekilin,** وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ **temizleninceye, hal-i tuhra girinceye kadar o kadınlara kırban etmeyin, yani mücameatta bulunmayın veya dizlik altına yanaşmayın** فَإِذَا تَطَهَّرْنَ **Tuhur akibinde tetahur ettikleri, yani gusledip iyice temizlendikleri vakit,** فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّٰهُ **onlara Allah'ın emretiği mevzı'dan gidin.** إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ **Şüphe yok ki, Allah, hasbe'l-beşeriye vakı olacak kusurlardan dolayı çok çok tevbe edenleri sever.** وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ **Ve tertemiz olmağa çalışanları, fuhşiyattan ve pislikten sıyrılıp pam pâk olanları sever.** Binaenaleyh siz de, Allah'ın sevdiği gibi olun ve Allah'ın sevdiklerini sevin. Rivayet olunduğuna göre Yahudîler "bir kimse zevcesinin önüne arkasından mücamaat ederse doğacak çocuğu şası olur, derler ve bunu Tevrat'a isnad ederlermiş. Resulullah'a bu nakledilmiş كَذَبَتِ الْيَهُودُ (*"Yahudiler yalan söylüyorlar."* İbn Mâce: Nikah-29/1925) buyurmuş ve şu âyet nazil olmuş: Ey erkekler, نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ **kadınlarınız sizin harsinizdir.**

HARS: Esasen ziraat gibi ekin ekmek demek olup ekin yeri, mezrea mânâsına isim de olur ki, burada bu mânâyadır. Bu ta'bir ile kadının, kadınlık uzvu bir yere, erkeğin nutfesi tohuma, doğacak çocuk da bitecek hasılata teşbih edilerek bir istiare yapılmış ve bununla Allah'ın emretiği mevzı-ı hars, izah buyurulmuştur ki, mânâ şu olur: Kadınlar, sizin ekinliğinizdir. Siz, onlara insan ve Müslüman tohumları ekip hasılat olarak zürriyyet yetiştireceksiniz. فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ **Binaenaleyh harsinize, hars mânâsı unutulmamak ve mevzı-ı harstan olmak şartiyle dilediğiniz taraftan, herhangi bir vaz'iyette isterseniz gidiniz.** وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ **Ve maamafih kendiniz için ilerisini gözetip ona göre ihtiyatlı bulununuz.** Sade kaza-i şehvetle meşgul olmayıp istikbaliniz için a'mal-i saliha ile hazırlık görünüz. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Ve Allah'a isyandan sakınınız da eğri yola gitmeyiniz.** وَاعْلَمُوا **Ve biliniz ki,** أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ **siz, muhakkak Allah'a mülâki olacak, huzuruna çıkacaksınız.** Binaenaleyh o zaman yüzünüzü güldürecek şeyler kazanın da, rüsvay olacağınız şeylerden kaçının. Ya Muhammed, bu ahkâm-ü irşadatı tebliğ et وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ **ve bunları hüsn-i kabul ile tatbik edecek olan mü'minleri de müjdele:**

Süflî: Adî. *Kırban:* Yaklaşmak.

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾
لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ
قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ
اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ
فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ
قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوا
اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ
دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ
بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ
شَيْـًٔا اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا
حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
﴿٢٢٩﴾ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ

فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُق۪يمَا
حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

224- Bir de sözünüzde durmanız ve müttekî olmanız ve nâsın arasını düzeltmeniz için Allah'ı, yeminlerinize hedef veya siper edip durmayın. Allah, semi'dir, alimdir.

225- Allah, sizi yeminlerinizde bilmeyerek ettiğiniz -lağıv- le mü'ahaze etmez ve lâkin kalblerinizin irtikâb ettiği yeminlerle mü'ahaze eder ve Allah Gafur'dur, Halîm'dir.

226- Kadınlarından perhiz yemini (îlâ) edenler için dört ay beklemek vardır. Şayed rücu' ederlerse şüphesiz Allah, Gafur, Rahîm'dir.

227- Yok eğer talâka azmetmişlerse şüphesiz Allah söylediklerini işidir, kurduklarını bilir.

228- Ve tatlık edilen kadınlar, kendi kendilerine üç âdet beklerler ve Allah'ın rahimlerinde yarattığını ketmetmeleri kendilerine helâl olmaz. Allah'a ve ahıret gününe imanları varsa ketmetmezler, kocaları da barışmak istedikleri takdirde o müddet zarfında onları geri almaya ehaktırlar. Onların lehlerinde de aleyhlerindeki meşru' hakka mümasil bir hak vardır. Yalnız erkekler için onlar üzerinde bir derece var. Ve Allah'ın izzeti var, hikmeti var.

229- O talâk iki def'adır. Ondan sonrası ya eyilikle tutmak, ya güzellikle salmaktır. Onlara verdiklerinizden bir şey almanız da sizlere helâl olmaz. Meğer ki, erkekle kadın, Allah'ın çizdiği hudutta duramayacaklarından korksunlar. Eğer siz de, bunların hudud-ı İlâhiyeyi dürüst tutamayacaklarından korkarsanız kadının ayrılmak için hakkından vaz geçmesinde artık ikisine de günah yoktur. Bunlar, işte Allah'ın tayin ettiği hududdur. Sakın bunları aşmayın. Her kim, Allah'ın hududunu aşarsa işte onlar hep zalimlerdir.

230- Derken kadını bir daha boşarsa, bundan sonra artık ona helâl olmaz, tâ başka bir kocaya varıncaya kadar. Bu da, onu boşarsa Allah'ın

---

Lağv: Faydasız çirkin söz. Müaheze: Azarlama. Tatlik: Boşamak.

hududunu sağlam tutacaklarına ümidvâr oldukları takdirde, evvelkilerin birbirlerine dönmeleri kendilerine günah değildir. Bunlar, işte Allah'ın tayin ettiği hudud, ilim ehli olanlar için bunları beyan buyuruyor.

URZA: Gergi ve mania yahud açıktan hedef gibi bir şeye maruz olup duran demektir.

YEMİN: Esasen kuvvet ve sağlamlık demektir. Bu münasebetle sağ ele "yemin" denildiği gibi, "bir kelâmı, İsmullah'ı sureti mahsusada zikrederek takviye etmeye" de şer'an yemin denilir ki, söylediği sözü, Allah huzurunda, Allah'ı işhad ederek O'nun azameti namına söylediğini göstermek suretiyle bir taahhüd ifade eder. Bunun için yalan yere yemin etmek, akibeti pek vahim bir günahtır.

İLÂ: Dahi esasen yemin etmek mânâsınadır. Şer'an, zevcesine mücamaat etmemek üzere yemin etmektir.

TALAK: Tatlık mânâsına bir isimdir. Selâm, teslim gibi.

TATLİK: Lûgaten ıtlak gibi bir şey'in bağını çözüp salıvermektir veya saldırıvermektir. Şer'an, kayd-ı nikâhın ref'idir ki, lisanımızda boşamak denilir.

MA'RUF: Ma'rifetten esasen tanınmış mânâsına sıfat olup bundan (akıl veya şeri' ile hüsnü tanınan her fiile ism) olmuş bir kelime-i camiadır ki, mukabili münkerdir. Adl-ü i'tidal, hakkaniyet, ihsan, cûd, tatlı dil, hüsn-i muamele ve saire gibi müstahsen olan ma'aniye ve âdet-i müstahseneye hep ma'ruf ıtlak edilir.

Ey mü'minler, وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ **bir de Allah'ı yeminlerinize ma'ruz kılıp durmayınız** اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ **ki, sözünüzde durasınız. Müttakî olasınız, halkın beyinini ıslâh edesiniz.** Yani Allah'a çok yemin etmezseniz, barr, müttakî, muslih olabilirsiniz veya birr-ü takvâ ve dargınlıkları barıştırmak içinde olsa Allah'a çok yemin etmeyiniz, yahud yeminleriniz bahanesiyle iyilik etmenize, fenalıktan korunmanıza, dargınlıkları barıştırmanıza Allah'ı ortada bir engel bir sed gibi tutmayın. Yani bu gibi umur-i haseneyi yapamayacağınıza yemin edip de Allah'ı bunlara mani' tutmaya kalkışmayın. Evvelâ, böyle yeminler etmeyin, saniyen, böyle terk-i hayra müteallik yeminlerinizde durmak Allah rızasına muvafıktır sanmayın. Nitekim bir hadîs-i şerifte de varid olmuştur ki; ("Bir kimse, bir şeye yemin eder de sonra gayrısını daha

---

Cud: Cömertlik. **Barr:** İyilik ve ihsan eden.

hayırlı görürse, o hayırlı şeyi yapsın ve yeminine keffaret versin." Müslim: Eyman-11/1650) Rivayet olunduğuna göre Abdullah ibn Revaha, bir kırgınlık hasebiyle eniştesi Bişr ibn Nu'man'ın yanına gitmeyeceğine ve konuşmayacağına ve kız kardeşiyle aralarını islâha çalışmayacağına yemin etmiş ve bunu üzerine: "Allah'a yemin ettim, artık yeminimi bozmam caiz olmaz." demiş idi. Bu âyet, bunun veya Hazret-i Ebi Bekr'in bir yemini hakkında nâzil olmuştur. Hazret-i Aişe, demiştir ki: **"Bu âyet, Allah'a yemini tekrar etmek aleyhinde nâzil olmuştur."** Binaenaleyh doğru yeminden nehyedilmiş olunca artık eğrisi nasıl olacağı tasavvur edilsin. وَاللّٰهُ سَمِيعٌ **Allah, semi'dir yapılan yeminleri işitir,** عَلِيمٌ **alîmdir. Niyyetlerinizi bilir.**

O halde her yemine mu'ahaze eder mi? لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ **yeminleriniz içindeki lâğiv kısmiyle Allah, sizi muahaze etmez.**

YEMİN-İ LAĞV

LÂĞİV: Derece-i itibardan sakıt olan kelâm demektir. Yemin-i lâğiv da bir akd-ü kasıd bulunmayan yemindir. Bu da, bir şeye kanaatına göre yemin etmek ve sonra hilâfına olduğu anlaşılmaktır ki bunda, kizib kasdı yoktur. Fakat İmam-ı Şafiî, yemin-i lâgvi lisanda, "Hayır vallahi, evet vallahi" gibi mücerred te'kid için söylenip half mânâsı hatıra gelmeyen elfaz-ı yemine hamletmiş ve bunda keffaret lâzım gelmeyeceğine kail olmuştur. Lâkin bu âyetteki mu'ahazeden murad, muahaze-i Uhreviye olup mü'ahaze-i dünyeviye olan keffaret demek olmadığı zahirdir. O cihhet, "Sure-i En'am"da gelecektir. Demek olur ki, Allah, kezib kasdı bulunmayarak ve doğru zannedilerek yapılıp da, hilâf-ı hakikat zuhur eden boşuna yeminlerle mu'ahaze etmez.

YEMİN-İ GAMUS

وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ **"Ve lâkin kalblerinizin kesbiyle, yalan kasdiyle, bile bile yalan olarak yapılan yeminlerle mu'ahaze eder."** Buna, "yemin-i gamus" denilir ki, keffareti yoktur. Bunun günahından, keffaret ile dahi kurtulunmaz. وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ **Halbuki Allah'ın mağfireti çok, hılmi çoktur ve lâğiv yeminlerle haddizatında günah olmadıkları için değil, gufran-ü hilminin çokluğundan dolayı mu'ahaze etmez.** Fakat Allah, böyle gafur-ü halîm olduğu halde kalblerin kesbiyle kasden yapılan yalan yere yeminlerle muahaze eder.

YEMİN-İ MÜN'AKİDE

Aksam-ı yeminden bir de, "yemin-i mün'akide" vardır ki, bununla istik-

İnkıza: Sonu gelip bitme, tamam olma.

balde bir şey yapmaya veya yapmamaya azmedilir ve bu suretle talikî bir akid yapılır. "Filan şeyi yaparsam şöyle olsun, şunu vallahi yapacağım yahud vallahi yapmayacağım.", tarzında yapılan yeminler, yemin-i mün'akidedirler. Bu kabilden olmak üzere: لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ **kadınlarından kaçınarak îla yapanlar, yâni zevcesini vety etmemek üzere yemin edenler için** تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ **dört ay mühlet vardır.** فَإِنْ فَاؤُ **Binaenaleyh bu müddette** «فيء» **yaparlar, yani yemini bozup fiilen dönerlerse** فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **şüphesiz Allah, Gafûr, Rahîmdir.** İleride beyan olunacak keffaret ile onları mağfiret eder. وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ **Ve eğer** «فيء» **yapmazlar da, îlâ ile talâka azmedelerse,** فَإِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **her halde Allah semi, alîmdir.** Azmedilen talâki işidir ve niyyetlerinin ne olduğunu bilir.

İLÂ

İlâ ile «فيء» yapmayıp talâka azmetmek mes'elesinde selef üç vechile ihtilâf etmişlerdir: İbn Abbas demişdir ki: Azimet-i talâk dört ayın inkizasıdır. İbn Mes'ud ve Zeyd ibn Sabit ve Osman İbn Affan Hazaratının kavilleri, de budur. Bunlar, "bir talâk-ı bain vakî olur" demişlerdir. Hazret-i Ali ve İbn Ömer ve Ebu'd-Derda'dan iki rivayet vardır ki, biri, evvelkiler gibidir. Biri de, müddet geçtikten sonraya rücu etmek veya tatlık eylemek üzere zevc tevkif olunur ki, Hazret-i Aişe'nin kavli de, budur. Üçüncü kavil, Said ibn Müseyyeb, Salim ibn Abdullah, Ebu Bekir ibn Abdurrahman, Zührî, Ata, Tavus kavlidir ki dört ay geçince bir talâkı ric'î vaki olur. Hanefiye, evvelkine, Şafiî ve Malikî de, ikinciye kail olmuşlardır. Talâk, lâfz-ı sarih olup maba'dinde görüleceği üzere ric'î ifade ederse de, azimet-i talâk tabir-i kinaye gibi beynunette zahirdir. Sonra azim, umur-ı kalbiyeden olduğu için ayrıca talâffuzu müstelzim değildir. İlâ' yemini buna kâfidir. Bir de bu âyette, îlâ için rücu' veya talâk arasında başka bir şık yoktur. Binaenaleyh bu yemini bozmamak onunla talâka azimdir. Bu azm ile îlâ talâka niyyet edilen elfaz-ı kineviye kabilinden olmuş olur ki, bunlarla da, bir talâk-ı bâyin vakı olur. İlâ'da artık zevc, başkaca bir de tatlık yapsın diye intizar edilerek şıkk-ı salis ihdas olunamaz.

Şimdi yemin, talâka müntehi olunca mutallâkalara gelelim: «وَالْمُطَلَّقَاتُ» **"Ale'l-umum mutallâkalar,** يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ **nefislerini üç kuru; tutup beklerler."** Aise, zat-ı hamil, gayr-ı medhulün biha, saire ve cariye diğer nusus ile bu umumdan muhassastırlar. Kuru' ve akra' «قرء» in cem'idir ki, azdaddan olarak hayız ve tuhur mânâları beyninde lâfzı müşterektir. Binaenaleyh mücmeldir. Ta'yini mânâsı taleb ve taharri ile beyana mütevakkıftır. İmam Malik ve

---

Vaty: Zevcine yaklaşmak. **Şıkk-ı salis:** Üçüncü şık. **Kuru':** Hayız, temizlik. **Azdad:** Zıtlar.

Şafiî, bunu, tuhur ile tefsir etmişler de, Ebu Davud ve Tirmizi'de tahrici olunduğu üzere Hazret-i Aişe'den rivayet olunan طَلَاقُ الْأَمَةِ طَلْقَتَانِ وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ **"cariyenin talâkı, iki talak ve iddeti iki hayzdır."** (İbn Mace: Talak-30/2079) Hadîs-i Nebevîsi ve buna mutabık olarak ibn Ömer'den İmam-ı Şafiî Hazretlerinin dahi rivayet eylediği diğer hadîs-i Nebevî delâletiyle iddette, "kar" ın hayız demek olduğu beyan olunmuş ve kemmiyyette fark varsa da, bu nokta-i nazardan cariye ile hurrenin iddetinde fark bulunmadığı müttefekun aleyh ve siyakı âyetten anlaşıldığı üzere beklemekten maksad, beraet-i rahmin tebeyyün eylemesi olup bu beraetin, hayız ile anlaşılacağı da zahir bulunmuş olmasına ve kütüb-i Fıkhiyede mübeyyen olan daha bazı müeyyidata binaen Eimme-i Hanefiye bunu hayız ile tefsir etmiştir ki, Hulefa-i Raşidîn, Abadile, Übey ibn Kâb, Muaz ibn Cebel, Ebü'd-Derdâ, Ubadet ibn Samit, Zeyd ibn Sabit, Ebu Musa el-Eşarî ve Ma'bed-ı Cuhenî radıyallahü anhüm Hazratının kavilleri de budur. Binaenaleyh hür ve baliga olan mutallâkalar, tam üç âdet görünceye karar nefislerini zabtedip bekleyeceklerdir. وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ **Ve onlara, Allah Teâlâ'nın rahimlerinde halk ettiği hayız veya hamil her ne ise, onu ketmetmeleri caiz olmaz ve saklamakla intifaa kalkışmaları helâl olmaz.** إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ **Eğer onlar, Allah'a ve yevm-i Ahîrete iman ediyor iseler, bunları saklamazlar olduğu gibi söylerler, bu babda söz kendilerinindir.**

وَبُعُولَتُهُنَّ BÜULE: "Ba'l"in cem'idir. Ba'l, bir zamanlar perestiş edilen bir putun ismi olduğu gibi yükseklik mazmuniyle Seyyid ve Malik, Yani Efendi ve zevce ve zevce mânâlarına da gelir. Erkeklere muzaf olursa, Hanımları, kadınlara muzaf olunca da Efendileri, zevci kaimleri demek olur ki, burada böyledir. O halde meali: **Ve o mutallakaların Efendileri, yani onları boşayan ve fakat talâkı ric'î ile boşayıp henüz Efendiliğini muhafaza eden kocaları,** أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ **onları bu müddet zarfında ric'at ile yine nikâhlarına irca etmeye herkesten ehaktırlar.** Hattâ iddet zarfında erkek kavlen veya fiilen ric'at etmek ister de kadın razı olmazsa, söz erkeğindir. إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا **Eğer o Efendiler, aile beyninde bir ıslah isterler, ızrar ve beynunet fikrinde bulunmazlarsa bunu yapabilirler.** Bu da, hukukî nokta-i nazardan verdikleri talâkı bâyin olarak vermeyip, ric'î olarak vermeleriyle anlaşılır. Buna rağmen bâtında maksadları, geçinmek olmayıp kadının iddetini uzatarak ızrar etmek gibi bir su-i niyyet ile alâkadar olursa sırf kalbî olan bu nokta da, وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ (*"... ve lâkin kalblerinizin irtikab ettiği yeminlerle müaheze eder..."* Bakara-2/

Beraet-i Rahm: Rahmin temiz olması. **İntifaa:** Aradan çıkarma. **Izrar:** Zarar vermek. **Beynunet:** *Aralık, ayrılık.*

225) medlûlünce muahaze-i İlâhiye'ye müstahık olurlar. **وَلَهُنَّ Ve kadınlar için erkekler üzerinde, مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ sonra erkekler için kadınlar üzerinde bulunan hukuka mümasil بِالْمَعْرُوفِ maruf vechiyle, yani tanınması ve muhafaza edilmesi vacib hukuk,** mevcuddur ki, bunlar müteaddid âyetlerde beyan olunmuştur. Ezcümle:

وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ("..... *haydin onlarla güzel geçinin,* ...." Nisa-4/19) فَامْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ ("... *ondan sonrası ya iyilikle tutmak, ya güzellikle salmaktır...*" Bakara-2/229) وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ("...*Evlad kendisinin olanada emzirenlerin yiyecekleri, giyecekleri layıkıyla borç....*" Bakara-2/233) اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ ("*Er olanlar kadınlar üzerinde hakim dururlar, çünki bir kerre Allah birini diğerinden üstün yaratmış birde erler mallarından infak etmektedirler, ...*" Nisa-4/34) وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً ("*Ve aldığınız kadınlara mehirlerini efendicesine verin, şayed ondan birazını kendileri gönül hoşluğuyla bağışlarlarsa onuda içinize sine sine yiyin.*" Nisa-4/4) وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَاْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا ("*Ve şayet bir zevceyi bırakıp da yerine diğer bir zevce almak istiyorsanız evvelkine yüklerle mehir vermişte bulunsanız içinden bir şey almayın,.....*" Nisa-4/20) وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ ("*Kadınlarınız arasında her veçhile adil davranmaya ne kadar hırs besleseniz yine müktedir olamazsınız, bari büsbütün meyledipte ötekini askıda kalmış gibi bırakmayın,* ...." Nisa-4/129) İmdi bu hükmün umumu içinde şu da anlaşılıyor ki, hîni nikâhta mehir tesmiye edilmemiş ise, mehr-i misil de lâzım gelir.

وَ Maamafih لِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ erkekler için kadınlar üzerinde fazla bir derece vardır. Maksad-ı izdivacda erkekler, kadınlara müşarik olmakla beraber üzerlerinde bulunurlar. Onları ve ellerindekini gözetir, muhafaza ederler. İdare ve infak eylerler, me'unet-i aileyi erkekler çekerler. Erkeklerin bu gibi cihetlerle der'uhde edecekleri fazla vecibeye mukabil, meziyyet ve dereceleri de fazladır. Ve fakat bunu su-i istimal etmemelidir. **وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ Allah da Azîz, Hakîmdir.** Ahkâmına muhalefet edenlerden intikamını alır ve O'nun ahkâm, hıkem-ü masalih ile doludur. **اَلطَّلَاقُ Şer'an, kayd-ı nikâhın ref'i demek olan talâk boşamak, مَرَّتَانِ iki kerredir. فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ Talâk-ı müteakıb hükûm de, ya dönüp hüsn-i muaşerat ve iyi muamele ile tutmaktır..** Demek ki talâk lafz-ı sarihi, iki kerresinde talâk-ı ric'i ifade eder. **اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ Veya dönmeyip ihsan**

Hin-i nikah: Nikah anında. **Müşarik:** Ortak.

ile, güzellikle salıvermektir. وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا **Ve mukaddema nikâh için onlara vermiş olduğunuz mehirlerden talâk mukabilinde bir şey almanız helâl olmaz.** Bu helâl olmazsa diğer mallarından hiç olmaz. Erkekler, buna tenezzül etmemeli, kadınları tazyik edip talâk bahanesiyle verdiklerini geri almaya veya onlardan istifade etmeye kalkışmamalıdır. Böyle bir şey, kat'iyyen haramdır. اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ **Meğer ki, o karı-koca Allah'ın ta'yin ettiği hududda duramayacaklarından endişe etmiş, sevişemeyip hukuk-ı zevciyete riayet edemeyecekleri, gayr-ı meşru bir hale giriftar olacakları zannına düşmüş bulunsunlar.** فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ **O vakit ey hâkimler, bu ikisinin Allah'ın ta'yin ettiği hudud-ı şer'ide duramayacaklarından korkar, bunu ba'zı emarelerden anlarsanız,** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ **o zaman kadının kayd-ı nikâhtan kurtulmak için talâka mukabil gerek mehir ve gerek sairden verdiği bedelde, ne veren zevce, ne de alan zevc, ikisine de cünha yoktur.** Bu suretle hul'olup nikâhtan sıyrılmak caizdir. Ve bu bir talâk-ı bâin olur ve talâkın da böyle ric'at caiz olmaz, bâin nev'i vardır.

Rivayet olunuyor ki, Abdullah ibn Übeyy ibn Selûlün kızı Cemile, zevci Sabit ibn Kaysi sevmezmiş. Resulullah'a gelmiş de: ("Ya Resulallah, ne ben ne Sabit başlarımızı hiçbir şey bir araya getiremeyecek, Vallahi ne dininde, ne ahlâkında bir aybını görmüyorum. Lâkin İslâm'dan sonra küfre düşmeyi çirkin görüyorum. O'na da buğzumdan tahammül edemiyorum. Bir gün perdenin bir tarafını kaldırıp baktım, Karşıdan birkaç kişi içinde gördüm. Ne göreyim içlerinde en siyahı, en kısası en çirkin yüzlüsü O" demiş. Badehu bu âyet nâzil olmakla Sabiten mehrolarak aldığı bağçeyi verip hul'olmuştu. İbn Mace: Talak-22/2056)

تِلْكَ **İşte bu ahkâm,** حُدُودُ اللّٰهِ **Allah'ın ta'yin ettiği hududdur.** فَلَا تَعْتَدُوهَا **Artık bunları, tecavüz etmeyiniz** وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ **ve her kim Allah'ın koyduğu hududu tecavüze kalkışırsa,** فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **işte bunlar zalimlerden ibarettirler.** Bu tecavüzle kendilerini gadab ve ıkab-ı İlâhi'ye ma'ruz kılmış olacaklarından bu zulmü de, evvel emirde kendilerine yapmış olurlar. Zamir ile iktifa olunmayıp da, Allah ism-i celâlinin mükerrer ızharı, Celâl-i İlâhî'yi ihtar içindir.

ÜÇ TALAK

فَاِنْ طَلَّقَهَا **Zikrolunan iki talâktan sonra zevc, o mutallakayı ba'derric'a veya iddet içinde bir daha boşarsa,** فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ **artık üç talâktan sonra o kadın, o erkeğe hiçbir vech ile helâl olmaz.** Bu sarahate

karşı ona halâl demek, küfrolur. Bu hürmet حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ **tâ o kadın kendini diğer bir zevce tam mânâsiyle nikâh edinciye kadar.** Rifaa'nın zevcesi hakkındaki حَتّٰى تَذُوقِى مِنْ عُسَيْلَتِهِ وَيَذُوقَ مِنْ عُسَيْلَتِكِ (*"Sen onun, o da senin balcığını tadıncaya kadar."* Buhari: Şehadet-3, Talak-4) hadîs-i şerifiyle beyan olunduğu üzere, balcığazını tadıncıya kadar" devam eder. Öyle aralarında üç talâk vaki olmuş olan erkekle kadını samimî bir âile teşkil edebilmeleri âdeten ihtimâlsizdir. Aralarında cüz'î bir cazibe bulunsa idi, her halde bir veya iki talâkla iktifa edilir ve o zaman salâh-ı hale intizar olunabilirdi. Alâka-i zevciyet ve ahval-i ruhiye dakik ve derin bir şey olmak hasebiyle bihakkın takdir edilmeyip bazı arızalarla bittehevvür kat'ına kıyam edildiği halde, çok geçmeden a'mak-ı ruhtan nedamet geleyan edebileceği melhuz olduğundan dolayı Cenab-ı Allah, üçe kadar talâka müsaade etmiş ve bunların da kadının temiz bulunduğu tuhur zamanlarında yapılması mesnun kılınmıştır. Binaenaleyh birinci ve ikinci talâk, birer ders-i tecrübedir. Bu tecrübeler yapıldıktan sonra üçüncü talâka lüzum gören ve hakkın bahşettiği bu dersi tecrübeden istifadeyi hiç de takdir etmeyen bir erkekle o kadın arasında ciddî bir hayat-ı ictimâiyeye ihtimal verilemez. Fakat o kadının elden çıkıp firaş-ı ahara girmesi gibi acı bir hicrandan sonra bile ruhlarının derinliklerinde evvelce hissedemedikleri bir alâka-i izdivac bulunduğunu takdir ederlerse o zaman, bunun ciddiyetine inanılabilir. Binaenaleyh فَاِنْ طَلَّقَهَا **bu nikâhtan sonra bu ikinci zevc, şayed o kadını tatlık ederse** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا **bu kadın ile zevc-i sabıkın birbirlerine tekrar dönüp her ikisinin rızasiyle nikâh olunmalarında mahzur yoktur.** اِنْ ظَنَّا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ **Allah'ın hudud-ı şer'iyesinde duracaklarını zannederler,** öyle bir hicrandan sonra böyle alâka hissederlerse bunu yapabilirler. وَتِلْكَ **Ve işte yukarıdan beri zikrolunan bütün şu ahkâm,** حُدُودُ اللّٰهِ **Allah'ın tağyir-ü muhalefetle taarruzdan masun bulunan ahkâm-ı katiye-i muayyenesidir ki,** يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **Allah, bunları anlayıp bilecek olan ehl-i ilim zümresi için beyan eder.** Teklif, umuma, fehm-ü tebliğ, ehl-i ilmedir. Kitab ve Sünnet ile bunlara daha bazı beyanlar lâhık olacak ve bütün bunların dekaikini verese-i Enbiya olan ulema-yi din ve e'imme-i müctehidîn anlayacak, füruatını ve zaman, zaman netayic-i cüziyesini onlar istinbat ve tebliğ edeceklerdir. Binaenaleyh ilimde rusuhu olmayanlar, bunları kendi kendilerine halletmeye kalkışmayıp ulemaya müracaat etmelidirler.

Siz şimdi şu beyanata dikkat ediniz:

Cünha: Günah. **Bittehevvür:** Sonunu düşünmeden, aniden hareket etmek. **A'mak-ı Ruh:** Ruh derinliği. **Firaş-ı ahar:** Diğer yatak. **Lâhık:** Eklenen, katılan. **Dekaik:** İncelikler.

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ
ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ
فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ
بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

231- Hem kadınları boşadınız da iddetlerini bitirdiler mi, artık kendilerini ya iyilikle tutun veya iyilikle salın. Yoksa haklarına tecavüz için zararlarına olarak tutmayın. Bunu, kim yaparsa nefsine zulmetmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini şaka yerine tutmayın. Allah'ın üzerinizdeki ni'metini ve size va'zlar vererek indirdiği kitap ve hikmeti unutmayın, düşünün. Hem Allah'dan korkun ve bilin ki, Allah, her şeyi bilir.

232- Kadınları boşadınız da iddetlerini bitirdiler mi, aralarında meşru surette rızalaştıkları takdirde kendilerini kocalarına nikâh edecekler diye tazyik de etmeyin. Bu işte içinizden Allah'a ve Ahiret gününe iman etmiş olanlara verilir bir öğüttür. Bu, sizin hakkınızda daha hayırlı ve daha nezihtir, siz bilmezken Allah bilir.

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ **Kadınları tatlık ettiniz, onlarda ecellerine** ***yetiştiler mi,*** yani bervechi bâl bekleyecekleri müddetlerinin sonuna yaklaştılar

mı. (Lâfz-ı sarih ile), "tallâktüha onu boşadım" demek bir talâk-ı ric'î ifade edeceğine mebni hükm-i sabıka tevfikan, فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ **ya o müddet bitmeden derhal ric'at edip onları vech-i ma'ruf ile ve hüsn-i suretle tutunuz** اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ **veya vech-i maruf ile salıveriniz.** وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا **haklarına teaddi ve tecavüz etmek için. Meselâ, hul'a mecbur edip ellerinden bir bedel kapmak için onları zararla karşılayıp izrar etmek kasdiyle tutmaya kalkışmayınız.** İyice geçinmek maksadınız ve ümidiniz yoksa, ilk talâkta güzelce salıveriniz de, bir iddet ile kurtulsunlar. İddetlerinin nihayetlerine doğru müracaat edip tekrar boşamak suretiyle iki veya üç kerre iddet beklemeye mecbur etmeyiniz. وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ **Bunu, bu imsak-ı zırarı her kim yaparsa,** فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ **muhakkak kendine zulmetmiş olur.** وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا **Bir de, Allah'ın âyetlerini eğlence gibi tutmayınız.** Ale'l-husus nikâh ve talâk hakkında pek ciddi olunuz. Zira âyat-ı İlâhiye'yi istihfaf küfürdür."

Deniliyor ki, ba'zıları nikâh, talâk ve atâk yapar sonra, **"canım ben şaka yapıyorum"** dermiş, bu sebeble bu nazm-ı celil nâzil olmuş ve bunun için aleyhissalâtü vesselam: "Üç şeyin ciddi ciddi hezlide ciddir. Nikâh, talâk, atâk", (İbn Mace: Talak-13/2039) buyurmuştur.

Binaenaleyh ey Müslümanlar bu babda hezilden, istihfaftan son derece ictinab ediniz وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **de, Allah'ın üzerinizde olan nimetlerini yad ediniz.** وَ **Bilhassa** وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ **size va'z-u irşad olarak üzerinize inzal buyurduğu kitap ve hikmeti hatırda tutunuz.** وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Bu babda, Allah'dan korkunuz** وَاعْلَمُوا **ve biliniz ki, bilâ şek velâ şüphe Allah, her şey Alîmdir. Yaptığınız, yapacağınız, terkettiğiniz ve edeceğiniz şeylerden hiçbiri ona gizli kalmaz.** Binaenaleyh siz, O'nun nimetlerini unutur, bu kitab-ü hikmetin kadrini bilmez, hukukunu muhafaza etmez, ahkâmına riayet eylemezseniz tasavvur edemeyeceğiniz enva-ı ikaba giriftar olacağınızı bilmelisiniz. Bu âyet Sabit İbn Yesar hakkında nazil olmuştur. Sinan-ı Ensarî dahi denilir: Zevcesini tatlık etmiş, iddetinin çıkmasına iki üç gün kala ric'at etmiş yine boşamış, yine ric'at etmiş yine boşamış. Bu suretle kadının zararına yedi ay geçmiş ve o zaman henüz talâk, tahdid edilmemiş imiş.

ECEL: Hem müddete, hem de müntehasına ıtlak olunur. BÜLUĞ da, bir şey'e erişmek demek olup, tevessuan son derece yaklaşmak mânâsına dahi gelir. Binaenaleyh bülûğ-ı ecel, iddetin nihayetine erip bitirmek veya nihayetine yak-

---

Ric'at: Geri dönmek. **İstihfaf:** Hafif görmek. **Atâk:** İzin. **Hezl:** Şaka. **Enva-ı ikab:** Azab çeşidi. **Tevessuan:** Geniş.

laşmak mânâlarına muhtemeldir. Halbuki bâlâda وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فى ذلك (*"... kocalarıda barışmak istedikleri takdirde o müddet zarfında onları geri olmağa ehaktırlar..."* Bakara-2/228) buyurulmakla hakk-ı ric'atin iddet içinde olmakla meşrut olduğu anlaşılmıştı. Burada ise, فَامْسِكُوهُنَّ hakk-ı ric'atı ifade ettiğinden bu karine ile, bu âyette bülûğ-ı ecel iddetin nihayetine yaklaşmak demek olduğu tezahür eder. Şimdi de, iddetin inkızasından sonraki hüküm beyan buyurulmak üzere, buyuruluyor ki: وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ **Bir de ey veliler veya ey mü'minler, kadınları boşadığınız ve binaenaleyh onlar da ecellerine erdiği, yani iddetlerini bitirdiği vakit** فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ **eski zevcelerine nefislerini tezvic etmelerine aralarında vech-i ma'ruf ile teradı bulunduğu takdirde mümaneat etmeyin.** Hasıl-ı iddet bittikten sonra zevc-i evvelin, kendiliğinden hakk-ı ric'at kalmaz, lâkin kadının rızasıyle tecdid-i nikâh edebilir. Buna da, ma'ruf vechiyle olmak şartıyle hiç kimsenin ve hattâ velilerin bile mümaneata hakkı yoktur. Meselâ, şahidsiz veya mehr-i misilden dun bir mehr ile razı olmak gibi hılâf-ı ma'ruf olursa, o zaman velisi menetmeye salâhiyetdardır. Binaenaleyh iki talâkta böyle bitteradı iki def'a tecdid-i nikâh caizdir. Fakat üçüncüsü bervech-i bâlâ zevc-i ahara varmadan helâl olmaz. Rivayet olunduğuna göre, Ma'kil ibn Yesar kızkardeşi Cümlü, Ebü'l-Velid Asım ibn Adiy ibn Aclan'a tezvic etmiş, o da sonra tatlık etmiş bırakmış, iddeti çıktıktan sonra pişman olmuş, yeniden istemeye gelmiş, kadın da razı olmuş, bunun üzerine Ma'kil de, kız kardeşine; "O seni boşadı, sen yine ona varmak istiyorsun. Eğer tekrar varırsan yüzüm yüzüne haram olsun" demiş idi. Kezalik Cabir ibn Abdillah da, amucasının kızını menetmiş idi. Bu âyet, bunlardan biri veya her ikisi hakkında nazil olmuştur. Resulullah, Ma'kil'ı çağırmış bu âyeti tilâvet buyurmuş, Ma'kil de; "**Rabbımın emriyle burnum sürtüldü. Allah'ım, razı oldum ve emrine inkiyad ettim**", demiş ve kızkardeşini zevcine nikâh etmiş. Hazret-i Cabir de: "Bu âyet benim hakkımda nâzil oldu", dermiş. Lâkin sebeb-i nüzul bunlar olduğuna göre, tatlıkı yapanlar başka, mümanaattan menolunanlar başka olmak lâzım geleceğinden bu da, «طَلَّقْتُمُ» hitabiyle «لَا تَعْضُلُوا» hitabının ayrı ayrı muhatablara tevcihi ile tefkikini iktıza edeceğinden nazma muvafık olamayacağı mülâhazâsiyle âyete şu mânâ verilmiştir: "**Ey zevçler, kadınlarınızı boşadığınız ve bunun üzerine onlar da iddetlerini bitirdikleri vakit, onları tazyik edip başka kocaya varmaktan menetmeyiniz. Taradı-i tarafeyn ile bervech-i meşru nikâh ile gerek siz ve gerek başkası dilediklе-**

Karine: Delil. **İnkıza:** Sona ermek. **Teradi:** Birbirini red etmek. **Mümaneat:** Mâni olmak. **Dun:** *Aşağı, düşük.* **Tefkik:** Birbirinden ayırmak.

rine varsınlar." İbn Abbas, Zührî, Dahhak demişlerdir ki: "Bu âyet, zevcelerini tatlık ettikten sonra başka bir kocaya varmaktan meneden zevçler hakkında nâzil olmuştur." Çünkü hamiyyet-i cahiliye ile bazıları mutallakalarını zulmen tazyık ederler, izdivaçlarına meydan vermek istemezlerdi. Kuvvet-i rivayete binaen ekser müfessirîn evvelkine tarafdar olmakla beraber dirayet nokta-i nazarından bunu, evlâ görenler de vardır. Esasen bu iki mânâ mütearız değildirler, biri, diğerini müstelzimdir. Fakat her birinde bir nokta-i nazardan faide-i zaide vardır. Masîkaleh nokta-i nazarından ikinci tefsire göre bu âyetteki nehy-i a'dal öbür âyetteki imsak-i zırar nehyinin mazmununda dahil bir nev-i tetimmesi olacak, birinci tefsire göre ise, ona mukabil bir hükm-i müstakil ifade etmiş bulunacaktır.

Tefkik-i hıtab mahzuru ise, üç suretle medfu'dur:

Evvelâ; telvin-i hitab dahi bir nev-i iltifat olarak vücuh-ı belâgattendir.

Saniyen, tatlık, sebebine isnad suretiyle boşatmak mânâsına da gelebilir. Ve bu suretle muhatablar, değişmemiş ikisi de, velilerden ibaret olmuş olur. Lâkin bunun Ma'kil ve Cabir hâdiselerine intıbakı biraz cay-ı nazardır.

Salisen, diğer hitabların yalnız zevclere veya velilere aid olmayıp umum ümmete müteveccih olmasıdır ki, bu suretle talâka Hukukullah, ta'bir-i, aharle hukuk-ı umumiye taalluk ettiğinden ba'zın fiili mecmuuna nisbet edilmiş olur ve böyle isnad gerek kelâm-ı Arab'da ve gerek Kur'ân'da şayi' ve müstefızdır. Hukuk-ı şahsiye itibariyle boşayanlar zevçler, mümanaat edecek olanlar diğerleri olduğu halde, hukuk-ı umumiye nokta-i nazarından ikisi de bir hey'et-i ictimaiyeye aiddir. Ve binaenaleyh ekser müfessirîn kavli rivayeten kuvvetli olduğu gibi, dirayeten de dakiktir. Ve filvaki talâkta, Hukukullah bulunduğu müsellemdir.

Ey muhatabı mutlak; ذلك şu **beyan olunan nehy-i tazyik, hükm-i, mühimmi** يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **siz insanlardan Allah'a ve Ahiret gününe iman eder olan her ferde vaz-u nasihate şayandır. Ey mü'minler;** ذٰلِكُمْ **bu yok mu?** اَزْكٰى لَكُمْ **Sizin için en feyizli** وَاَطْهَرُ **ve en temiz, pek ziyade mucib-i taharet-ü nezahet bir hükümdür.**

Şer'an ve mürueten, müstahsen olan vech-i ma'ruf ile bitterâzî nikâha mani olmamak, bu babda müşkilât çıkarmamak, tazyik etmemek evvelâ bunu

---

Mütearız: Zıt. **Müstelzem:** Luzümlü. **Nehy-ı adal:** Denkliği önleme. **Zırar:** Karşılıklı karar vermek. **Temimme:** Tamamlama. **Medfu:** Çıkarılmış. **Cay-ı nazar:** Bakılması gereken şey. **Bazın:** Bazısı. **Şayi':** Bilinmiş. **Müstefiz:** Açılmış.

yapabilecekler için, emr-i İlâhi'ye imtisal olacağından bir hayır, bir sevabdır. Saniyen zevc ve zevce için namus-ü iffet nokta-i nazarından pek ziyade müstelzim-i taharet-ü nezahettir. Zira nikâhtan men oldundukları takdirde Huda nekerde şüpheye ma'ruz kalmalarından korkulur. Çünkü kadınlarla erkekler arasındaki alâkalar esrarengiz bir şeydir. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ **Bütün bunların ledünniyyatını ve ahval-i beşerin salâhına müteallık ahkâm-ü şerayın künhünü Allah bilir.** وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ Siz ise, bunları bilmezsiniz, zahirde dolaşırsınız.

Mutallâkalar hakkında netice-i nikâh olan ve binaenaleyh menkûhalarda dahi cari bulunan irda ve nafaka gibi bazı ahkâm daha vardır ki, bunlar da bervech-i âti beyan olunur:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ
الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَٓارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا
مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا
عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ
اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا اٰتَيْتُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

233- Valideler, evlâdlarını emziğin tamamlanmasını isteyenler için iki bütün yıl emzirirler. Evlâd kendisinin olana da emzirenlerin yiyecekleri,

---

Tazyik: Zorlama, baskı, sıkıntı verme. **Mürve:** Adamlık, insanlık. **Huda nekerde:** Allah göstermesin. **Menkuha:** Nikahlanma. **İrda':** Süt emzirmek. **Bitterazî:** Birbirini razı etmek ile, uyuşmak ile.

giyecekleri lâyıkiyle borç, maamafih herkes ancak vüsuna göre mükellef olur. Ne yavrusuyla bir ana, ne de yavrusuyla bir baba ızrar edilmesin. Varise düşende aynı borç. Eğer baba ve ana biribirlerinin müşavere ve rızalarıyla memeden kesmek isterlerse kendilerine günah yok ve şayed çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz vereceğinizi güzel güzel verdikten sonra yine size günah yok. Bununla beraber Allah'dan korkun ve bilin ki, Allah, her ne yaparsanız görür, basîrdır.

وَالْوَالِدَاتُ **Menkûha olsun, mutallaka olsun bütün valideler,** يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ **evlâdlarını tam iki sene emzirirler, emzirmeleri lâzım gelir,** hükm-i İlâhide validelerin şanı budur. Bu hüküm, لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ **emzirmeyi itmam etmek isteyen içindir.** Binaenaleyh tam iki sene müddet-i irda a'zamî olup âyette beyan olunacağı üzere tenkısı caizdir. وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ **Mevlûdünleh, yani çocuk kendisi için doğmuş ve onun vilâdetine illet ve nesebine malik bulunmuş olan baba üzerine de,** رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ **o validelerin ücretleri olmak üzere rızkları ve kisveleri vacibdir.** Fakat ale'l-ıtlak değil, بِالْمَعْرُوفِ **kadr-i ma'ruf ile yani babanın vüs'atine göre tarafeynin hal-ü şaniyle mütenasib olarak bir hâkimin muvafık görebileceği mikdarda vacibdir. Çünkü** لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا **hiçbir kimse vüs'unden başkasiyle mükellef olmaz, teklifi malâyütak mümkün olsa da yapılmaz.** لَا تُضَارَّ İbn Kesir, Nâfi'den Verş, Yakub kıraatlarında "ra"nın şeddesi ve zammiyle, Ebu Cafer kıraatında, şeddesiz "ra"nın sükûniyle Aşerenin mütebakisinde, "ra"nın şeddesi ve fethiyle okunur ki, müşeddedlerde «ضَرَرْ» dan ve müfaale babından malûm veya meçhul nehy-i hazır, sâkinde «ضَيْر» den nehy-i meçhuldür. وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ **Ne çocuğu yüzünden valide, ne de çocuğu yüzünden peder, ızrara kalkışılmaz. Izrara kalkışmasın, ızrara kalkışılmasın, hiçbirine zarar verilmesin.** لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ (*"Zarara sokmak ve zarra karşı intikam almak yoktur."* İbn Mace: Ahkam-17/ 2341)

Baba berhayat ise, rızk ve kisve böyle. Vefatı takdirinde وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ **varis üzerine de, onun gibidir.** Bu varis, ya babanın varisi veya çocuğun varisidir. Evvelâ vefat eden babasına varis olan sabiye mikdarı kâfi mal kalmış ise, o rızk-u nafaka ona, kalmadığı ve başka cihetten malı da olmadığı takdirde de o sabiye, o sırada varis olabilecek mevkide bulunan zirahim-i mahrem karîbine

---

Vüs': Güç, kuvvet. **Izrar:** Zarara uğratmak. **Kisve:** Elbise. **Malâyutak:** Dayanılmaz. **Berhayat:** Yaşayan.

veya asabasına vacib olur. فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا **imdi ana ile baba iki seneden evvel memeden kesmek isterlerse,** عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ **ikisinin bir müşavere edip rıza göstermeleri şartiyle** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا **ikisine de bunda bir günah yoktur.** Ana ile baba, beraber müşavere ederlerken her halde yavrularının menfaatini gözetirler. Böyle ikisinin re'y-ü ictihadı birleşip de rıza gösterdiler mi, artık hata ihtimali pek az olur. Olsa bile hüsn-i niyyetle ehlinden ve yerinde vaki olan ictihad da hatâ ma'füvdür. Fakat müşavere etmezler veya birinin rızası olmadan yapılmış ise, günah olur. İşte bâlâda لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ (*"... emziğin tamamlanmasını isteyenler için ..."* Bakara-2/233) bu müşaverede kesmeye razı olmayandır.

Ey babalar وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ **bir de siz evlâdınızı süt ana tutup emzirtmek isterseniz.** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ **Vermek istediğiniz ücreti veya** ibn Kesir kıraatında medsiz «أَتَيْتُمْ» okunduğuna göre **(ihsanı, örfe muvafık ve şer'an müstahsen bir surette güzelce teslim ettiğiniz takdirde size bir günah yoktur.)** Demek ki, baba çocuğuna süt ana tutup valideyi emzirmekten menedebilecektir. Fakat süt anayı memnun etmelidir ki, çocuğa iyi baksın. Dikkat ediniz وَاتَّقُوا اللَّهَ **ve Allah'dan korkunuz** وَاعْلَمُوا **ve biliniz ki,** أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **her ne yaparsanız Allah, ona muhakkak agâhtır.** Binaenaleyh size, ona göre mücazat veya mükâfat eder.

Ahkam-ı nikâh talâka, talak, iddete ve netice-i nikah olan viladet, rıda' ve nafakaya, nafaka da وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ (*"... varis üzerine de, onun gibidir."* Bakara-2/233) fıkrasında vefata ve nihayet ahkâm-ı Uhreviyeye müntehi olmakla şimdi de iddet-i vefatın ve bu münasebetle yeniden bazı adab ve ahkâmı nikâhın beyanı için buyuruluyor ki:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ
أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ

Asaba: **Baba tarafından akraba olanlar. Ma'füv: Affedilmiş.**

خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ
النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فٖي اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ
وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا
وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فٖي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
حَلٖيمٌ ﴿٢٣٥﴾ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ
اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرٖيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى
الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنٖينَ ﴿٢٣٦﴾
وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ
فَرٖيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذٖي
بِيَدِهٖ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا
تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢٣٧﴾
حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ
قَانِتٖينَ ﴿٢٣٨﴾ فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا فَاِذَا اَمِنْتُمْ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

Meâl-i Şerifi

234- İçinizden vefat edip de arkalarına kadın bırakanların zevceleri, nefislerini dört ay on gün bekletecekler. İddetlerini bitirdiler mi artık kendi haklarında meşru' olarak ihtiyar edecekleri hareketten size mes'uliyet yok. Allah, her ne yaparsanız habîrdir.

235- Kadınlara, namzedliği çıtlatmanızda veya gönlünüzde tutmanızda da size bir beis yoktur. Allah, biliyor ki, siz onları mutlaka anacaksınız. Ancak kendileriyle bir gizliye va'dleşmeyin yalnız meşru bir söz söylemeniz başka. Farz olan iddet sonunu bulmadıkça da, nikâhın akdine azmetmeyin. Muhakkak Allah, gönlünüzde ne varsa bilir, bunu bilin de ondan hazer edin. Hem de bilin ki, Allah, Gafur, Halîmdir.

236- Eğer kadınları kendilerine el sürmeden veyahud bir mehir kesmeden boşadınızsa olmaz değil, şu kadar ki, onları müstefid edin. Eli geniş olan kaderince, elidar olan da kaderince ve güzellikle bir müt'a verin. Bu, muhsinler üzerine borç bir haktır.

237- Ve eğer onları, kendilerine el sürmeden boşar da mehir kesmiş bulunursanız o vakit borç o kesdiğiniz mikdarın yarısıdır. Meğerki kadınlar, afvetsinler veya nikâhın düğümü elinde bulunan erkek afvetsin. Erkekler, sizin afvetmeniz takvâya daha yakındır. Aranızdaki fazlı unutmayın şüphesiz ki, Allah her ne yaparsanız görür.

238- Namazlara dikkat edin, hele orta namaza ve kalkın Allah için divan durun.

239- Eğer bir korku halinde iseniz yaya veya suvari giderken kılın. Emniyeti bulduğunuz vakit de, böyle bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi hemen Allah'ı zikredin.

Malûmya bu doğuşun bir de ölümü vardır. وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا **İçinizden vefat edip de geriye zevce bırakanların zevceleri de,** يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا **nefislerini dört ay on gün bekletirler,** diğerlerine nikâh edilmezler, süslenmezler, görücüye çıkmazlar. فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ **Sonra müddetlerinin nihayetine irdiler mi,** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ **artık kendi haklarında vech-i ma'ruf ile yani şer'in reddetmeyeceği bir suretle yaptıkları harekâtta meselâ süslenmek, namzed olacaklara görünmek gibi iddet içinde memnu bulundukları kadınlık temayülâtını meşru vechiyle ibraz et-**

melerinde size bir günah yoktur. Gerek umum ve gerek evliya-yı umur iddetten sonra bunları, bu gibi meşru harekâttan men'a kıyam etmemelidirler. Ba'de'l-ıdde bunlar, ihtiyarlarına sahibdirler. Ancak gayr-ı meşru harekât başka, o zaman iş değişir. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **Ve siz, gizli açık, ma'ruf, münker her ne yaparsanız Allah ondan haberdardır.** A'malinizin ma'rufuna ma'ruf, münkerine münker karşılık görürsünüz,

İddetin hikmeti وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖى اَرْحَامِهِنَّ (*"... ve Allah'ın rahimlerinde yarattığını ketmetmeleri kendilerine helal olmaz."* Bakara-2/228) nass-ı celilinden müsteban olduğuna göre beraet-i rahimin tebeyyünü ve bunda asıl da hayz idi. Üç hayız, ale'l-ekser üç ayda cereyan edebileceği gibi her kadın da zatü'l-hayz olmaz. Talâkta kadının zatü'l-hayz olup olmaması da şayan-ı mülâhaza bir sebeb olur. Bunun için talâkta zatü'l-hayz olanların iddeti kuru' ile âyiselerin de ona bedel şuhur ile olması mahz-ı hikmet olur. Fakat mevt, herkes için müsavi bir sebebdir. Bundan neş'et eden iftirakta kadının zatü'l-hayz olup olmamasının hiç hükmü yoktur. Binaenaleyh iddet-i vefatın umum için müsavi ve muttarid bir surette olması da mahz-ı hikmettir. İyas gibi bunun üç ay ile takdiri, bu müsavata kâfi değildir, umum zatü'l-hayz olanlar nokta-i nazarından da te'mini müsavat için daha fazlasına lüzum olabilir. Ayn-ı zamanda iddeti mevtin talâktan ziyade bir mânâyı mâtemi tazammun etmesi de yaraşır. Kadın için ni'meti nikâhın zevali, her halde sürür ile karşılanacak bir hâdise sayılmamalıdır. Maamafih talâkta vesile-i tesliyet olacak bir ni'met haysiyeti de melhuzdur. Ölüm ise, hiç kimse için vesile-i inşirah değildir. Bunun yegâne tesliyeti, اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ (*"Ki başlarına bir musibet geldiği vakit biz Allah'ınız ve nihayet ona döneceğiz derler."* Bakara-2/156) iman'dır. Ölüm sebebiyle ni'met-i nikâhın zeval-i hassasiyyeti rakik ve endişe-i iffeti daha fazla olan kadın için, talâktan daha fazla bir sebeb-i matem olmak iktiza eder. Bu hikmetlere binaen denilebilir ki, iddet-i vefatın şuhur ile takdiri zatü'l-hayz olanlarla olmayanlar hakkında müsavat te'minini mutazammın olduğu gibi bunun, dört ay on gün olması da ale'l-ekser üç ayın, üç hayza muadil, mütebaki bir ay on gün de ekalliyet nokta-i nazarından tebeyyün-i beraet için bir ihtiyat ve istizhar olmakla beraber mevte müteallık mâtem mânâsını müfid olmak hikmetiyle alâkadar görünmektedir. Bu müddetin tamam teşekküli cenîn ve nefh-ı ruh ile alâkadar bulunduğu da Ebü'l-Aliye'den ve Hasan-ı Basri'den mervidir.

Müsteban: Açıklanmış. **Zatu'l-Hayz:** Hayız olmuş. **Kuru':** Hayız. **Âyise:** Kadınları adet görmekten kesildiği yaş. **Şuhur:** Aylar. **Muttarid:** Muntazaman devamedon, düzgün. **İyas:** Kadınların adet görmekten kesildiği yaş. **Nefh-ı ruh:** Ruhun üflenmesi.

Maahâza bu müddet-i iddet Fıkıh nokta-i nazarından muallel değil, müteabbeddir. وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ **Vefat iddeti bekleyen kadınlara hıtbe yani nikâh namzedliği nev'inden yaptığınız ta'rizda,** أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِى أَنْفُسِكُمْ **veya ne ta'rizan, ne tasrihan ızhar etmeyip gönlünüzde gizlediğiniz rağbet ve fikr-i nikahta dahi size günah yoktur.** Gönlünüzden geçirebilirsiniz. "Ne hoşsun, ne güzelsin, beğendim, iyi kadınsın" hatta, "evlenmek istiyorum", gibi ta'riz yapabilirsiniz. "Seninle evlenmek istiyorum, nikâhına talibim", gibi tasrih etmeyerek ta'riz caizdir. Allah, müsa'ade etmiştir. Çünkü عَلِمَ اللّٰهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ **Allah'a ma'lûm ki, iddet bitince siz onları anacaksınız, sarahaten nikâhlarına talib olacaksınız.** Binenaleyh iddet içinde de tasavvur etmenize veya sabredemeyip ta'rizan ızhar-ı rağbet eylemenize müsaade etmiştir. وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا **Lâkin bu müsaadeyi görüp de onlarla, bir sırre, yani vat'a va'dleşmeyiniz.** إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا **Ancak ma'ruf ve meşru bir söz söylemeniz,** yani tariz ile hıtbeniz veya sair ahvali meş'rua hakkında konuşmanız **müstesnadır.**

وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ **Farz olan iddet nihayetine erinciye kadar nikâh düğümünü berkitmeyiniz.** Yani akd-ı nikâhı iddet çıkmadan yapmak azminde bulunmayınız. İddet içinde nikâh haramdır, yapmayınız. وَاعْلَمُوا **Ve biliniz ki,** أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى أَنْفُسِكُمْ **her halde Allah, gönlünüzdekini bilir.** فَاحْذَرُوهُ **Binaenaleyh öyle harama azm-ü karardan hazer ediniz. Lâkin ba'de'l-idde nikâha, iddet içinde niyyet** أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِى أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ *"gönlünüzde tutmanızdan"* **mucebince helâldır.**

وَاعْلَمُوا **şunu da biliniz ki,** أَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ **her halde Allah'ın mağfireti ve hılmi çoktur.** Eğer öyle olmasa idi, bervech-i bâlâ tariza müsaade etmezdi. İddetteki bir kadına tariz ile namzedlik ve hattâ sükût ile rabt-ı kalb bile bir nevi kusur, bir sabırsızlık olduğu halde iddetten sonraya aid olan samimiyet ve maslâhatınızı gözeterek onlara müsaade etmiştir. Bunlardan anlaşılır ki, zatü'z-zevc veya talâk-ı ric'î ile mutallâka bulunan kadınlara gerek tasrîh gerek ta'riz hiçbir vechiyle söz atmak caiz değildir. Mu'tedde-i vefat olan kadınlara tariz ile taleb-i nikâh caiz olmakla beraber ale'l-umum mu'teddelerin zatü'z-zevç olanların arz-ı nikâh mevkinde bulunmaktan İhtiraz etmeleri vacibtir. Aksi halde dulların hukukuna tecavüzle zulmetmiş ve kendilerini de tehlikeye maruz bırakmış olurlar.

Muallel: İlletli **Müteabbed:** Kulluk edilen. **Ta'riz:** Dokunaklı söylemek. **Tasrih:** Açıklamak. **Sırre:** Cima yapmak, kadın ve erkeğin birleşmesi. **Vat'a:** Cima yapmak, kadın ve erkeğin birleşmesi. **Berkitmek:** Sağlamlaştırmak. **Hıtbe:** Bir kadının nikahına talip olmak. **Mütedde:** Sayılmış. **İhtiraz:** Sakınmak.

Talâk ve iddet mesaili böyle arz-u talebi nikâha müteallik ince birtakım vezaif ve adab-ı ictimâiyeye müntehi olunca hukuk nokta-i nazarından da bazı beyana ihtiyaç hissedilir. Menkûhalar, evvel emirde iki kısımdır: Mehir, farz-u takdir edilmiş olan, olmayan. Bunlardan herbiri de, iki kısımdır: Ba'de'n-nikâh duhul vakı olan, olmayan Binaenaleyh mutallâkalar da bu suretle dört kısımdır: Evvelkisi, medhulün biha ve mefruzü'l-mehr olan ki, bunların hükmü bâlâda zikredilmiş, talâk üzerine zulmen hiçbir şey ahzolunmayıp mehirlerinin tamamen tediyesi ve üç «قروء» iddet beklemeleri lüzumu beyan olunmuş idi. İkincisi, medhulün biha olup mehri tesmiye edilmemiş bulunandır. Bunlara da, aynı vech ile وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ (*".... onların lehlerinde aleylerindeki meşru hakka mümasil bir hak vardır, ..."* Bakara-2/228) medlûlünce mehr-i misli lüzumu iş'ar kılınmış idi ki, bununla alâkadar daha bazı beyanlar gelecektir. Üçüncüsü, ne medhulün biha ne mefruzü'-mehir olmayan, dördüncüsü de, medhulün biha olmayan ve fakat mefruzulmehir bulunandır ki, bu ikisi de, berveçh-i âti iki âyet ile bir de, "Sure-i Ahzab'da فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا (*"... sonra onlara dokunmadan talak verdiğiniz vakit üzerlerine sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur..."* Ahzab-33/49) âyetiyle beyan olunacaktır. Şöyle ki:

Mehirsiz nikâh veya kable'd-duhul talâk caiz olabilir mi? Gafur, halîm olan Hakk Teâlâ indinde bunların hükmü nedir? denilirse, لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ Hamze ve Kisaî ve Halefu'l-âşir kıraatlarında, «لَمْ تُمَاسُّوهُنَّ» اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً **menkûhanız olan kadınlara ne temas, ne de onlar için nikâhta feriza olan bir mehir takdir ve tesmiye etmediğiniz, yani ne duhul, ne de tesmiye-i mehir hiçbirini yapmadığınız müddette onları boşarsanız caizdir. Sırf bundan dolayı size, bir günah yoktur.** Tesmiye-i mehrolmadan nikâh, sahih olabileceği gibi kable'd-duhul talâk da caiz ve vakı olur. Fakat buna da, bir vecibe-i diniye terettüb eder: وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ **Binaenaleyh onlara, maruf veçhiyle bir müt'a verip istifade ettiriniz.** O suretle ki, bu müt'a hali, geniş olana kaderince, dar olana da kaderince olsun. Bunu bahşetmek, حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ **muhsinlere hakkâ vacibdir.** Velevse mehir tesmiye edilmemiş bulunsun, her nikâhın kadına bir faide-i maliye ile neticelenmesi lâzımdır. Mehir tesmiye edilmeden nikâhın sahih olması ale'l-ıtlak hiçbir şey lâzım gelmez demek değildir. O zaman وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ (*"... onların lehlerinde de, aleyhlerindeki meşru' hakka mümasil bir hak vardır."* Bakara-2/228) mânâsız kalmış olurdu. Buna binaen tesmiye-yi mehrol-

---

Mefruzü'l-mehr: Farz olmuş mehir. **Tediye:** Eda etmek, ödenmiş para. **Tesmiye-i mehir:** İsimlendirilmiş mehir, belli olan mehir.

madığı halde duhul bulunmuş olsa idi, mehr-i misil lâzım gelecek idi. Kable'd-duhul tatlık edilmiş olunca bu mahrumiyete mukabil bir müt'a olsun verilmek ıktiza eder ki, bu da, Fıkıhta beyan olunduğu üzere lâekal baştan başa bir kat elbisedir ki, bunun da ekalli, bir başörtüsü, bir entari, bir çarşaf veya bunların bedelidir. Ensar'dan bir zat, bir Hanifiyye'yi mehir tesmiye etmeksizin tezevvüç etmiş, sonra da henüz duhul, vaki olmadan tatlık eylemiş idi. Bu âyet bunun hakkında nazil olmuş ve Resulullah buna, مَتِّعْهَا وَلَوْ بِقَلَنْسُوَتِكَ "Külâhını sat, o kadına bir müt'a ver" buyurmuştur.

KADERÛHU: Nafi, İbn Kesir, Ebu Âmir, İbn Âmir'den Hişam, Asım'dan Ebu Bekir Şu'be, Yakub kıraatlarında "dal"in sükûniyle, mütebakisinde fethiyle okunur.

CÜNAH: Esasen bir şeyi basıp meylettiren sıklet demek olup harec, şıkıntı ve ale'l-ıtlak ism-ü vebal mânâsına da gelir ki, "günah" kelimesinin aslı budur.

KADINA MESS, temass, lisanımızda dokunmak dediğimiz gibi cima'dan kinayedir. Bu bir sırr olduğundan delil-i zahirîsi bulunan halvet-i sahiha ile yani mani'den salim olarak tenhaca beraber bulunmakla ma'lûm olur ve buna duhul denilir. Bu suretle kable'd-duhul talâkta mehir tesmiye edilmemiş bulunduğu takdirde talâk-ı bain vakı olur. Ve müt'a lâzım gelir.

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ **Ve eğer onlara dokunmadan evvel talâk verir** وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً **ve halbuki bir ferıza-i mehir takdir ve tesmiye etmiş bulunursanız** فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ **vecibeniz farz kıldığınız mehr-i müsemmanın nısfıdır.** اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ **Meğer ki, o kadınlar, bunu afv-ü iskat etsinler.** اَوْ يَعْفُوَ الَّذِى بِيَدِه عُقْدَةُ النِّكَاحِ **Veya nikâh düğümü elinde olan, akdedilmiş nikâha ve onu çözmek hakkına malik bulunan kimse yani boşayan zevc fazlasını versin.** Hitabdan bu ta'bir ile gıyaba iltifat olunması, bu vasf ile fazla tergib içindir. Mervidir ki, Ashab'dan Cübeyr ibn Mut'ım Hazretleri, böyle tamamını vermiş, "Ve ene ehakku bil'afvi" demiştir. Radıyallahü anh. Maamafih ilk nazarda bu kimseden murad, veli gibi görünür ki, "veya kadın sagire olduğundan dolayı tezvicine malik olan velisi, o nısfı afvetmiş bulunsun" demek olur. Lâkin evvelki mânâyı te'yiden buyuruluyor ki, وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى **Ve afvetmeniz takvâya akrebdir.** Belli ki, sagirenin hakkını iskatta bir alâka-i takva bulunamaya-

Lâ ekall: Az değil. **Müt'a:** Faydalanıcı. **Mütebaki:** Arta kalan. **Mehr-i Müsemma:** İki tarafın anlaştığı mihr.

cağından bunun mânâsı şudur: Kadının afvetmesinden sizin fazla vermeniz takvâya akrebdir.

وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ **Aranızda fazlı da unutmayın, biribirinize karşı fazl-ü faziletle muamele etmeyi elden bırakmayın,** وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ (*"Yalnız erkekler için onlar üzerinde bir derece var ..."* Bakara-2/228) **mazmununu hatırdan çıkarmayın.** اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Zira her ne yaparsanız Allah, ona agâhtır.** Yaptığınız fazl-ü ihsanı zayi etmez. Kadın afvederse, bu fazileti, o ihraz etmiş olur. Erkek fazlasiyle tamamını verirse fazl-ü rüchanını isbat etmiş bulunur.

SALAT-I VUSTA

Binaenaleyh nikâh, talâk ve mal derdiyle Dünyaya dalıp fazl-ü fazileti unutmamalıdır. Böyle olabilmek için de, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ **ma'lûm olan namazları** وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى **ve hele salât-ı vustayı üstlerine düşerek muhafaza ediniz.** Her birini dikkatle gözetip, vaktinde eksiksiz olarak edaya devam ediniz. وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ **Ve Allah için kıyam edip divan durunuz,** yani Allah için kalkıp önünüze bakarak, ellerinizi güzel bir vaziyette tutup oynatmayarak sükût-ü sekinet ve bir tavr-ı inkıyad için de, "Allah" diyerek namaza durunuz.

KUNUT: Bir şeye o suretle devam ve mülâzemet edip durmaktır ki, taat, huşu' sükût, kıyam mânâlarını tazammun eder ve lisanımızda divan durmak ta'bir olunur. Bunun için kunut taattir, kunut tuli kıyamdır, kunut sükûttur, kunut huşu' ve hafd-ı cenah ve sükûn-ı etraftır diye muhtelif nokta-i nazardan ta'rif edilmiştir. Bir hadîs-i şerifte, اَفْضَلُ الصَّلٰوةِ طُولُ الْقُنُوتِ (*"Namazın en faziletlisi kunutu (kıyamı) uzun olandır."* Müslim-Müsafirîn-164/756) buyurulmuştur ki, "kıyam" demektir. Binaenaleyh namazda kıyam ve kıraatı, duayı veya huşu' ve sükûtu uzatmaya da kunut denilir. Nitekim Hazret-i Peygamber "Bir ay kunut yaptı. Bunda Arap kabilelerinden biri aleyhine dua ederdi" diye rivayet olunan fiil-i Nebevide kunut duaya, kıyamı uzatmak demektir. İşbu, «وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ» emriyle namazda bilhassa Allah için niyyetin ve iftidah tekbirinin ve kıyamın ve huşu' ile Dünya kelâmından sükûtun farzıyyeti anlatılmıştır. Bu suretle kıyam, namazın ilk rükünüdür. «فَاقْرَؤُا» ، «وَارْكَعُوا» ، «وَاسْجُدُوا» Emirleri mucebince kıraat, rükû, sücud, ka'de tertibde bundan sonradır. Her namazda evvelâ, divan durmak vardır. Bu sebeble namaz, esasen bir kunuttur. Fakat vitir namazı gibi bazı namazda kıyam, esnasında bir tekbir ile daha dua için kıyamı uzatmaya da mânâ-

---

Mazmun: Ödenmesi gerkeli şey. **Âgah:** Bilen, haberdâr olan. **İhraz etmek:** Kazanmak veya korumak. **Rüchan:** Üstünlük, fazilet. **Hafd:** Sür'at.

yı hassiyle kunut denilir ki, kunut içinde kunut demek olur, Binaenaleyh, "kanitîn" musallîn, haşiîn, sakitîn demek olur. Asıl kıyam, «قُومُوا لِلّٰهِ» den müsteban olduğu için, «قَانِتِينَ» daha ziyade zikrullah ile durup huşu' ile sükût mânâsına sevk olunmuştur. Ebu Amirî'ş-Şeybanî'den mervidir ki; ("Biz ibtida ahd-i Resulullah'da namazda tekellüm ederdik «وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ» *"Ve Allah için kıyam edip divan durunuz."* nazil oldu sükût ile emr edildik" Müslim: Mesalid-35/539) demiştir. Abdullah ibn Mes'ud dahi demiştir ki: Biz Habeşistan'a gitmezden evvel Hazret-i Peygamber'e namazda olduğu halde selâm verirdik, o da bize karşılık verirdi. Habeşistan'dan geldiğimde selâm verdim, karşılık vermedi. Sonra bunu kendisine arzettim. (**"Cenab-ı Allah, dilediği emri ihdas eder. Namazda tekellüm etmemenizi de kat'iyen emreyledi"** Buhari: Tevhid-42) buyurdu. Ebu Said-i Hudrî'den mervidir ki, bir adam Hazret-i Peygamber'e namazda selâm verdi, Oda işaretle aldı. Selâm verdikten sonra buyurdu ki; "Biz namazda red-i selâm ederdik, yani selâm alırdık amma ondan nehyedildik" Muaviye ibn el-Hakem es-Sulemî hadîsinde de (A.S.) buyurmuştur ki: (**"Bizim şu namazımız yok mu? Bunda kelâm-ı nastan hiçbir şey yaraşmaz. O tesbih, tekbir, kıraat-ı Kur'ân'dır"** Nesai: Sehiv-20). Bu âyetin nüzulünden sonra Ashab-ı Kiram'dan herhangi birisi, namaza durduğu vakit, heybet-i Rahman ile uzağa bakmaktan, sağa , sola iltifat etmekten, bir çakılı itmekten, gönlünde Dünya umuruna müteallik bir kuruntu yapmaktan sakınırdı. «الصَّلَوَاتِ» da «الْ» «اَلْ لاَمِ» ahd-ı haricî içindir ki, murad günde beş vakit ma'lûm olan farz namazlardır. Bu ahd olmasa idi, ma'lûm olan bütün namazların farz olması lâzım gelecekti ki, buna güç yetmezdi.

ORTA NAMAZI

VUSTA: Evsatın müennesi olarak ism-i tafdıldi ki, orta veya efdal demektir. Bunun için salât-ı vusta hakkında, mefhum i'tibariyle orta namaz veya efdal namaz diye ancak iki kavil vardır. İsm-i tafdıl, ziyade ve noksanı kabul eden şeylerden bina edildiği cihetle mevtten, emvet denilmediği gibi bir şeyin vasat olması da ziyade ve noksanı kabul etmeyeceği için evsat ve vusta kelimesinin tafdil mânâsında isti'mali doğru olmayacağı ve binaenaleyh evsat, en hayırlı, en mu'tedil demek olup salât-ı vusta da efdal namaza mânâsına olmak lâzım geleceği ihtar da edilmiştir. Maamafih ism-i tafdilin aslı fiil mânâsına, vurudü dahi inkâr edilemeyeceği gibi tavassutun izafî veya hakikîsini tasavvur da mümkündür. Şu halde salât-ı vustâ namazların en ortası veya ortası demek de olabilir.

Müsteban: Açıklanmış, aşikar. **İstimal:** Kullanımı. **Masadak:** Söylendiği gibi.

Mâsadakına gelince: Atıf, tegayür iktıza edeceğinden «الوُسْطَى الصَّلوٰةِ» es-salevattan başka bir namaz gibi görünür ise de, esasen es-salât, «الصَّلَوَات» ta dahil olduğundan bu atfın ziyade-i i'tina için hassı,.amme atıf kabilinden bulunduğu edna mülâhaza ile anlaşılır ki, ale'l-umum müfessirîn rivayetleri de böyledir. Binaenaleyh bu atıf, "ve melaiketihi ve cibril" diye meleklere, Cebrail'i atıf gibidir ve farz namazlar içinde salât-ı vustâ Melaike içinde Cebrail'e benzer. Acaba bu hangi namazdır? Bunu suret-i kat'iyede tayin mümkün değildir. Kibar-ı Tabiînden Said ibn Müseyyeb Hazretleri; "Salatı vustâ hakkında Ashabı Resulullah şöyle idi" demiş ve parmaklarını birbirine geçirmiş. Bu babdaki akvalin hulâsası:

1- **Bu, ikindi namazıdır.** Bu kavil Hazret-i Ali'den İbn Mes'ud'dan, Ebu Eyyub'dan, bir rivayette İbn Ömer'den, Semre ibn Cündeb'den, Ebu Hüreyre'den, Utayye rivayetinde İbn Abbas'tan, Ebu Said-i Hudrî'den, bir rivayette Hazret-i Aişe'den, Hazret-i Hafsa'dan (R.A.) bir hayli Tabiînden, İmam-ı Azâm Ebu Hanife'den, bir kavlinde İmam-ı Şafiî'den, Ahmed ibn Hanbel'den ve bazı Ashabı Malik'ten mervidir. Filvaki hadîs-i sahih ile şayian rivayet edilmiştir ki, Resulullah Efendimiz, "Ahzab" muharebesi günü, شَغَلُونَا عَنِ الصَّلوٰةِ الوُسْطَى صَلوٰةِ العَصْرِ مَلاَ اللهُ قُلُوبَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا (*"Bizi salât-ı vusta olan salât-ı asırdan meş'gul ettiler. Allah, kalblerine ve evlerine ateş doldursun"* Beyhaki: Es-Sünenü'l-Kübra-1/460) buyurmuştur. Çünkü düşmanların kıtal için hücumlarından dolayı salât-ı havf suretiyle olsun vaktında kılamamışlar, Gurub-ı Şemsten sonra kılmışlardı. Hazret-i Ali de; **"Biz, salat-ı vustayı sabah namazı zannederdik. Nihayet Resulullah söyledi de bunun asr olduğunu tanıdık"**, demiştir. Ebu Malik-i Eş'arî ve Semre ibn Cündeb Hazaratı da Resulullah'ın, الصَّلوٰةُ الوُسْطَى صَلوٰةُ العَصْرِ (**"Orta namaz ikindi namazıdır."** Tirmizi: Salât-19) buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Bunun vechi ve hikmeti olarak denilmiştir ki; İkindi namazı vakti, herkesin ticaret ve maişet için en ziyade meşgul oldukları bir vakittir. Melâike-i leyl-ü neharın ictima-ı hengâmıdır. Bir de, nehar-ı şer'î ile iki gündüz, iki gece namazlarının ortasındadır. Binaenaleyh her iki mânâsiyle vustadır.

2- **Sabah namazıdır.** Bu da, Hazret-i Ömer'den bir rivayette Hazret-i Ali'den, Ebu Musa ve Muaz ve Cabir ve Ebi Umame ve bir rivayette ibn Ömer Hazaratından ve Mücahidden ve İmam Malik'den ve bir kavilde İmam-ı Şafiî'den mervidir. Bunun hakkında da Resulullah'ın bir gün sabah namazını

Tegayür: Zıt olmak. **İstitlâlât:** Deliller, delil getirme.

kılıp, kabler rükû kunut da yapdığı ve elini kaldırıp dua ettiği ve hıtamında هَذِهِ الصَّلٰوةُ الْوُسْطٰى الَّتِى اُمِرْنَا بِهَا اَنْ نَقُومَ فِيهَا قَانِتِينَ (**"Allah'ın huzurunda huşu ile durmamızın emredildiği orta namaz işte budur."** Beyhakî: es-Sünenü'l-Kübrâ-1/461) buyurduğu Ebu Recaî Utaridî Hazretlerinden rivayet edilmiş ve Fahruddin-i Razî, tefsirinde buna daha çok istitlâlâtta bulunmuştur.

3- **Öğle namazıdır.** Bu da, ibn Ömer, Zeyd, Üsame, Ebu Said, Aişe Hazaratından ve bir rivayetde İmam-ı Azâm'dan mervidir. Zeyd ibn Sabit (R.A.) şöyle rivayet etmiştir ki: Hazret-i Peygamber öğle sıcağında namaz kılar, nâs da hâcirelerinde, sıcaktan tahaffuzgâhlarında bulunur, cemaate gelmezlerdi. Resulullah, bu hususta söylendi. Cenab-ı Allah, وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى yi inzal buyurdu ki, murad, öğle namazıdır. Ve yine rivayet olunmuştur ki, o zaman öğleyin Hazret-i Peygamber'in arkasında ancak bir iki saf cemaat bulunurdu. Resulullah: لَقَدْ هَمَمْتُ اَنْ اُحَرِّقَ عَلٰى قَوْمٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلٰوةَ بُيُوتَهُمْ (**"Vallahi şu namaza gelmeyen kavmin üzerlerine evlerini yakayım diye gönlüme geldi"** İbn Mace: Mesacid-17, Nesaî: İmamet-49) buyurmuş, bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bir de, öğle namazı, Resulullah'ın ibtida Cebrail imametiyle kıldığı ilk namazdır. Bundan başka Cum'a namazı bu vakittedir. Bunun fazileti ise, malûmdur.

4- **Akşam namazıdır.** Bu da, Ebu Ubeyde es-Selmanî ve Kubeysa ibn Züveyb'den (R.A.) mervidir. Zira bu namaz, hazarda ve seferde hep üç rek'at sabittir.

5- **Yatsı namazı olduğu** da bazı zevattan nakledilmiştir.

6- **Beş vakit namazın mecmuudur ki,** Muaz ibn Cebel (R.A.) buna kail olmuştur. Filvaki namaz asl-ı iman ile a'mal-i saire beyninde mütevassıt bir ibadettir. Bu i'tibarla, "vustâ" sıfat-ı kâşifedir. Diğer cihetten namazda, sahib-i tertib olmak efdal olduğunda söz yoktur. Bu ise, her gün beş vakit namazın mec'muu i'tibariyledir.

7- **Beş vakit namazdan gayr-ı muayyen olarak birisidir.** Kibar-i Tabiînden Said ibn Müseyyeb. Ve Ebu Bekr-i Verrak buna kail olmuşlardır. Cenab-ı Allah, Şehr-i Ramazan'da Leyle-i Kadr'i, Esma-i Hüsnası'nda İsm-i A'zamını, yevm-i Cum'ada saat-i icabeti gizlediği gibi namazlar içinde de salât-ı vustâ'yı gizlemiş ve bununla beraber muhafazasını emretmiştir ki, namazların hepsine devam ve muhafazasına i'tina olunsun. Böyle olduğunu Nafi', ibn Ömer'den rivayet etmiş, Rebi' ibn Haysem de, buna kail olmuştur. Bir de bu

---

Hâcire: Günün en sıcak anları. **Tahaffuzgâh:** Korunma yeri.

âyet ibtida وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى صَلٰوةِ الْعَصْرِ diye nâzil olmuştu. Hazret-i Hafsa'nın kölesine yazdırdığı ve bu âyete gelince bilhassa imlâ suretiyle yazdırdığı Mushafta ve kezalik Hazret-i Aişe'nin Mushafında böyle. Ve bir rivayette, وَهِىَ صَلٰوةُ الْعَصْرِ olduğu, fakat bunun bil'ahare neshedilip yalnız وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى kıraatı kaldığı kıraat-ı mütevatire ile sabit ve Bera ibn Azib Hazretlerinden de bilhassa mervi bulunduğu cihetle anlaşılıyor ki, bu, evvelâ ikindi namazı olmak üzere ta'yin edilmiş olduğu halde, bil'ahare ta'yini nesh olunup mübhem bırakılmıştır. Müfessir Kurtubî, demiştir ki; "Sahih olan budur" Zira edille, mütearız ve vech-i tercih, mefkuddur.

Meşhur olan kaviller bunlardır. Bunlardan başka:

8- **Cum'a günü, Cum'a namazı**, diğer günlerde öğle namazıdır. Bu da, Hazret-i Ali'den rivayet edilmiştir.

9- **Yatsı ve sabah namazlarıdır ki**, Ebu Hayyan'ın zikrine göre, Hazret-i Ömer ve Hazret-i Osman buna kail olmuşlardır.

10- **Sabah ve ikindi namazlarıdır ki**, fukaha-i Malikî'den Ebu Bekr-i Ebheri'nin kavlidir.

11- **Bilhassa Cum'a namazıdır.**

12- **Farz namazların hepsinde cemaattir.**

13- **Salât-ı havftır.**

14- **Vitir namazıdır.** Ebu'l-Hasen Ali ibn Muhammed es-Sehavî bunu ihtiyar etmiştir.

15- **Kurban bayramı namazı,**

16- **Ramazan bayramı namazı**

17- **Kuşluk namazıdır.**

Müfessir Ebu Hayyan-ı Endelüsî, bunları telhis ederek der ki: "Bu kavillerden her biri, zikrettiği namazın fazileti hakkında varid olan hadîslerle, bir de bazısının şu, şu arasında mütevassıt olmasiyle tercih olunmak istenilmiştir. Halbuki bu bir hüccet değildir. Muayyen bir namazın fazileti mahsusası bulunmak ne efdal-i kül olmasına, ne de salât-ı vustâdan murad-ı ilâhî, o olduğuna delâlet etmez. Bütün bu rivayat miyanında, en şayan-ı i'timad olan kavil; Fahr-i Risalet'in, "salât-ı asır" diye beyanıdır." İlah... İbn Cerir-i Taberî de, tefsirinde bunu savab göstermiştir. Hanefiye'nin de en ziyade tarafdar olduğu budur. Böyle olmakla beraber, bu kadar ihtilâf içinde bunun kat'î bir tefsir olduğu iddia edile-

---

Mefkud: Kaybolmuş. **Telhis:** Kısaltma, özetleme.

mez. Zira âyetten "Salatü'l-asr" beyanının mensuhü't-tilâve kalması ta'yin hükmünün neshine de muhtemeldir. Yalnız nesh-ı tilâvet olması salât-ı vustânın ma'hudiyyeti beş vakit namaz gibi takarrür edip bittevatür ma'lûm ve muayyen olmasına mütevakkıftır. Halbuki, görüldüğü üzere beş vakit namaz kat'îyyen mâlum olduğu halde bu, öyle değildir. Bu, ancak mefhum-i küllisiyle ma'lûmdur. Gerçi "yevm-i Ahzab" hadîsi enkavi bir beyandır. Lâkin bunun o günkü ikindi namazına masruf olması da, muhtemeldir. Çünkü en ziyade maniaya ma'ruz olan o, olmuştur. Ve kesret-i iştiğal hikmetine nazaran salât-ı vustânın ekseriyetle ikindi namazına hamli, ekser-i nâs için ikindi namazının kesret-i meşgaleye müsadif olmasından ve bu suretle ortada kalmasındandır. Halbuki umuma nazaran kesret-i meşguliyet ve mania diğer namazlara da tesadüf edebilir. Bu cihetle denilebilir ki, her şahs için kesret-i mevani' hasebiyle kılınması müşkil ve en ziyade ortada kalıp fevt olması melhuz bulunan namaz hangisi ise, onun hakkında efdal-i salevat ve salât-ı vustâ da odur. Ve berveçh-i bâlâ her namaz hakkında rivayet vaki' olması, bu suretle izah edilebilir. Ve nüzul-i evveldeki, "Salâti'l-asr" beyanının mensuh bulunması da, bunu müeyyiddir. O halde salât-ı vustâ hakkında esahh-u evsat-ı akval, beş vakit namazdan gayrı muayyen birisi olmaktır. Bütün namazlara i'tinayı te'min için salât-ı vustâ kat'îyetle ta'yin olunmamış ancak te'kiden buyurulmuştur ki:

Namazların hepsini ve hele salât-ı vustâyı muhafaza ediniz ve Allah için kalkıp divana durunuz. فَاِنْ خِفْتُمْ ve şayed **korkarsanız;** düşman veya yırtıcı hayvan gibi bir sebebden naşi şiddetli bir korkuya düşerseniz فَرِجَالاً اَوْ رُكْبَانًا **Piyade veya süvari nasıl durabilirseniz öyle kılınız.** Yani iktıza-i hale göre nasıl ve ne tarafa durmak mümkün ise, öylece, velev hayvan üzerinde ima ile olsun münferiden kılınız ve her halde mümkün olduğu kadar kılınız, terk etmeyiniz. Bu suretle gelişine göre namaza, صَلَاةُ خَوْفٍ **"korku namazı"** denilir ki, en şiddetli korku zamanındadır. Salât-ı havfın cemaatle kılınabilen diğer bir sureti vardır ki, "Sure-i Nisa" da gelecektir. Onda korku, bundan azdır. Fakat düşman ile bil'fiil kıtal esnasında bunların hiçbiri yapılamaz, hareket namazı müfsid olduğundan o zaman namazı kazaya bırakmak zarurî olur. Nitekim, "Hendek" muharebesinde "Ahzab" günü gurub-ı Şemse kadar böyle olmuş da Resulullah, شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ الخ **("Bizi orta namazından (ki ikindi namazıdır.) alıkoydular. Allah onların iç boşluklarını ve kabirlerini ateş doldursun."** Muslim: Mesacid-206/628) buyurmuş. Dört namazı kazaya bırakmış

Ma'hudiyyet: Söz verilmiş olma.

ve gurubdan sonra, ale't-tertib kaza eylemiş idi.

فَإِذَا أَمِنْتُمْ **Artık korkuyu atıp emniyet-ü selâmete çıktınız mı,** فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ **size o bilmediğiniz ahkâmı ve bu miyanda ahkâm-ı salâtı nasıl ta'lim etti ise, öylece Allah'ı zikrediniz.** Namazlarınızı yine kemal ile kılınız ve diğer ahkâmını da icra ediniz ki, şükretmiş olasınız. O ahkâm içinde namazlara devam, bu fadl-ü fazileti unutturmaz. Demek ki, namazlar içinde salât-ı vustâ nasılsa, bütün ahkâm-ı şer'îye içinde namazlar da öyledir.

Ve bunu anlatmak için nikâh-ü talâk mesaili henüz bitmeden arada bilhassa bu emirler verilmiştir. Vefatın ve talâkın mevzu-ı bahs olduğu ve olacağı bir sırada fazilete sevk ve namazı emir ve havf-ü eman ile cihadı ıhtar ne kadar beliğdir. Bu intibah ile o ahkâmın mütebakisini dinleyiniz:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾ وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

240- Ve içinizden zevcelerini geri bırakarak vefat edecek olanlar, zevceleri için senesine kadar çıkarılmaksızın bir intifa-ı vasıyyet etmek var. Bunun üzerine kendileri çıkarlarsa, kendi haklarında yaptıkları meşru' bir hareketten dolayı size bir mes'uliyet yoktur. Maamafih Allah, Azîzdir, Hakîmdir.

Mevani': Engeller.

241- Mutallakaların (boşananların) da ma'ruf vechiyle bir istifade haklarıdır ki, ihkakı, Allah'dan korkanlara bir vazifedir.

242- İşte akıllarınız ersin diye Allah, size âyetlerini böyle beyan buyuruyor.

KIRAAT: «وَصِيَّةً» Ebu Amr, İbn Âmir, Hafs rivayetiyle Asım, Hamze kıraatlarında mansub, mütebakisinde merfu' okunur. Abdullah ibn Mes'ud kıraatinde de كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْوَصِيَّةُ idi.

Cumhur-ı müfessirîn işbu ... وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ âyetinin nüzulü evvelkinden mukaddem olduğunu ve fakat tilavette te'hir edildiğini söylemişlerdir. Maamafih tarih, mübeyyen değildir. Evvelki iddet, bu da nafaka içindir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا **Yine içinizden vefat edip de acıklı zevceler bırakanlar,** وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ **zevceleri için senesine kadar haneden çıkarılmayarak nafakalanacakları bir metaı vasiyyet bırakırlar.** Bunların zevceleri için böyle bir vasiyyet hükmü vardır ki, vasiyyet yapılmasa bile hükmolunur. فَاِنْ خَرَجْنَ **Bunun üzerine o zevceler kendiliklerinden çıkarlarsa,** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ **o zaman kendi haklarında maruf nev'inden yaptıkları harekâtta size bir günah yoktur.** Nafaka haklarını kendileri iskat etmiş olurlar. وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah da, Azîz, Hakîmdir.** Maruf hilâfına hareket edenleri veya marufa müdahale eyleyenleri muahaze eder. Burada nekire olarak "maruf", evvelkinde, "bilmaruf" buyurulması, bunun nüzul-ü mukaddem, öbürünün mu'ahhar bulunduğundan dolayı olduğunu müfessirîn beyan ediyorlar. Huruc halinde nefy-i cünah gösterir ki, bu bir sene tamamen iddet değildir. Zira iddet olsa idi, hurucları günah olurdu. Binaenaleyh bu âyet, evvelkinden nüzulde dahi müteahhir olsa idi, dört ay on gün iddet müddetiyle mütearız olmazdı. O halde mukaddem olduğundan dolayı nafakaya aid olan bu müddetin, iddet müddetiyle mensuh veya muhassas olması iktiza etmezdi. Lâkin şurası unutulmamak lâzım gelir ki, bu bir sene kadar hakkı intifa, vasiyyet veya vasiyyet hükmünde olarak sabittir. Halbuki ileride görüleceği üzere zevce dahi rubu' veya sümün bir hisse ile varis olacaktır. Bu suretle miras âyetlerinin nüzulünden sonra vârise vasiyyet, mensuh olduğundan, bu vasiyyet de mensuhtur. Ve binaenaleyh zevci vefat eden zevcelere kendi hisse-i irsiyelerinden başka bir de nafaka vacib değildir. Bu âyet, bidayet-i İslâm'da zevceye

---

İhkak: *Hakkı yerine getirmek.* **Rubu':** Dörtte birler.

miras yok iken nâzil olmuş ve bilahare irs ile neshedilmiştir. Ve bu nesh, zevcenin aleyhine değil, lehine olmuştur. Bir sene de iddet mânâsı mülâhaza edenler bu neshin, nüzulü muahhar olan iddet âyetiyle olduğuna da kail olmuşlardır. Demek ki, her iki takdirde mensuhtur. Ancak Mücahidden süknâ hakkında mensuh olmadığına dair münferid bir kavil vardır. Ve İmam-ı Şafiî de, ona kail olarak "bunlara nefaka yoktur, fakat bir sene hakkı süknâ vardır" demiş. Süknâ dahi, nefakadan madud olduğu cihetle bu telâkki rivayeten ve dirayeten zaîftır.

Zevci vefat edenlerin nefakaları böyle. Bu beyanın, âhırini evveline rabt için bu babda ilk mevzu-ı bahsolan mutallâkalara gelince, وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ **mutallâkalar için de, şer'an ve adeten marfu vechiyle bir meta' bir hakkı, intifa' vardır ki,** حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ **verilmesi müttakilere, takvanın mânâ-i eammiyle mü'minlere vacibdir.** Zevc onu vermeli, vermezse hükkâm-ı müslimîn alıvermelidir. Bu meta' medhulün biha olanlar için, nefaka-i iddet, olmayanlar için de müt'adır. Fakat müt'a, bâlâda geçmiş bulunduğu cihetle burada asl-ı masikaleh nefeka-i iddet olacağı aşıkârdır. Bunun ma'rufu da zevcin vüs'una göre, zevcenin haliyle mütenasib olmasıdır. لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا (*"... mamafih herkes vüs'una göre mükellef olur..."* Bakara-2/233), عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ (*"...eli geniş olan kaderince, eli dar olan da kaderince ..."* Bakara-2/236) كَذٰلِكَ **İşte böyle** يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ **Allah, ahkâmına delil olan âyetlerini beyan ediyor** لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **ki, aklınız ersin, sahibi akıl ve fehmolasınız.** Ahkâm-ı ilâhiye'yi güzelce anlayıp hüsn-i tatbik edesiniz de ölüm denince, akıllarını kaçıranlar gibi olmayasınız:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ
وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ
اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

Sümün: Sekizde bir. Sükna: Mesken.

Meâl-i Şerifi

243- Bakmaz mısın o kimseler ki, binlerce kişi iken ölüm korkusuyla diyarlarından çıktılar? Allah da, kendilerine "ölün" dedi. Sonra da onlara bir hayat verdi. Her halde Allah, insanlara karşı bir fadıl sahibi ve lâkin insanların pek çokları şükretmiyorlar.

أَلَمْ تَرَ Ekseriyetle taaccüb ve takrir için kullanılır ki, lisanımızda "görmedin mi" de böyledir. Rü'yet de, ya gözle, ya kalble olur. İkisi de «إلى» ile sılalanmaz. Binaenaleyh أَلَمْ تَرَ إِلَى denildiği zaman nazar veya intiha mânâsını tazammun eder ki, "bakıp görmedin mi? Görmüş gibi bilmedin mi, ilmin bu ma'lûm şey'e daha yetişmedi mi? Ne garib? Hayır sen onu bilirsin" , yahud "haberin yok mu baksanâ ne acaib!" demek olur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ **Görmedin mi? Haberin yok mu? Ne acaib baksanâ** şunlara ki, خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ **binlerce kişi oldukları halde ölümden kaçınmak için diyarlarından çıktılar.** فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا **Allah da onlara, "ölün" dedi.** ثُمَّ أَحْيَاهُمْ **Sonra bunlara yeniden hayat verdi.** Ba's ba'delmevte mazhar oldular. Ölmeyelim diye kaçtıkları zaman korktukları başlarına geldi, öldüler. Fakat ölüm içine düşüp adeten öldük dedikleri bir anda da, akıl-ü hayale gelmez bir surette tekrar hayat buldular. Demek ki, hükm-i İlâhî'den kaçılmaz ve hiç bir zaman Allah'dan ümid de kesilmez. Rivayet olunmuş ki; Vaktiyle Irak'ta Vasıt tarafında «داوردان» denilir bir kasaba varmış, orada ta'un olmuş, ehalisi bundan kaçmak için memleketlerinden çıkmışlar, fakat hep telef olumuşlar. Sonra Allah, yine hayat vermiş. Bir de Beni İsrail'den cihada memur olan bir kavim muharebeden korkup vatanlarından çıkmışlar, kaçmışlar. Fakat yine ölmüşler, perişan olmuşlar. Nihayet Allah, onlara tekrar hayat vermiş, Fisebilillâh muharebe etmelerini emretmiş. Bir gün Hazret-i Ömer namaz kılarken geride iki Yehudî varmış. Müşarünileyh rükû'a varırken hava yapar, yâni rükû'da kollarını böğürlerine kısmayıp serbest ve aralık tutarak dizlerine kor ve karnını çekkin tutar ve bu suretle rükû'da merdane ve metin bir vaz'iyet alırmış. Bunu gören Yahudîlerin biri diğerine, "bu o mu?" demiş. Hazret-i Ömer namazı bitirince birisinin, "bu o mu?" dediğini söylemiş. "Biz kitabımızda Biiznillâh ölüleri diriltren Hazkil'in verdiğini verecek demirden bir boynuz, (karn) buluyoruz" demişler. Ömer'in: "Biz kitabımızda Hazkil ve İsa'dan başka Biiznillâh îhya-i mevtâ eden bulmuyoruz", demesi üzerine: "Biz Allah'ın kitabında sana nakletmediği Peygamberler buluyoruz", demişler. Ömer de; "Evet" demiş,

Binaenaleyh Yahudîler, ihya-i mevtaya gelince; "Sana şunu söyleyeceğiz ki, Beni İsrail'e veba vaki olmuştu. Bunlardan bir kavim çıktılar. Bir mil gider gitmez Allah bunları öldürdü, bunlara bir duvar çevirdiler. Kemikleri çürüdüğünde Cenab-ı Allah, Hazkil'i gönderdi. Üzerlerinde bir müddet durdu. Allah da, bunları bu yüzden ba's bade'l-mevte mazhar etti" dediler, diye de mervidir.

İşte bu âyet, bu kıssaların biri veya hepsi dolayisiyle nâzil olmuştur. Ve deniliyor ki, Hazkîl, Zülkifl Aleyhisselâm'dır. Siyak, kıtal kıssasına daha münasib gibi görünürse de âyette hazer-i mevt, mutlak olduğu için gerek taun ve veba ve gerek muharebe herhangi sebeble olursa olsun ölüm korkusuyla hükm-i İlâhî'den firar etmek isteyenlerin hepsine şamildir. Taun ve veba gibi öletlerde herkes bulunduğu yerden kaçmaya kalkmamalı, muharebe lâzım geldiği zaman da binlerle halk, korkup vatanlarından kaçmamalıdırlar. Ölüm korkusuyla, vatanlarını müdafaa ve emr-i İlâhi'yi tenfiz etmekten kaçınarak sürü sürü terk-i diyar eden binlerle akvamın çok geçmeyip mahv-ü perişan oldukları ve sonradan Biizn-i Huda yine hayat buldukları hakkında tarih-i beşer misallerle doludur. Burada Cenab-ı Allah, bütün bunları ihtar ederken ölümden, hükm-i İlâhî olan vazifeden kaçıp kurtulmanın imkânı bulunmadığını ve böyle yapanların korktuklarına daha çabuk ve daha feci' bir surette uğrayacaklarını ve hattâ Allah murad edince, hükmünü infaz etmek için ölüleri bile dirilteceğini ve binaenaleyh ölmekle kurtulacaklarını zannedenlerin de kurtulamayacaklarını ifham buyurmuş. Hasılı hükm-i İlâhî'den kurtulmak için ne ölümden kaçmanın, ne de ölüme koşmanın kâr-ı akıl olmadığını anlatmıştır.

اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ **Şüphe yok ki, Allah'ın insanlara fadl-ü keremi çoktur.** Böyle her türlü esbabın münkatı' olmuş artık hayata imkân kalmamış zannedildiği bir sırada bile yeniden hayat verir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ **Ve lâkin nasın ekserisi şükretmezler.** O'nun emirlerine muhalefet eder ve kaçmakla kurtulacağız zannına düşerler, ne budalalık. Ey mü'minler siz, böyle olmayın:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا
اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ
اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافًا كَثِيرَةً

وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُۖ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

244- O halde Allah yolunda çarpışın ve Allah'ın Semi', Alîm olduğunu bilin.

245- Hani kim var, Allah'a bir karz-ı hasen arz edecek ki, Allah, ona birçok katlarını katlayıversin. Allah, hem sıkar hem açar, hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

KIRAAT: «فَيُضَاعِفَهُ» Nafi', ibn Âmr, Hamze, Kisâî, Halefu'l-âşîr kıraatlarında, «فَ» nın zammiyle, İbn Kesir ve Ebu Ca'fer kıraatlarında, «فَ» nın zammı ve aynın teşdidiyle elifsiz «يُضَعِّفُهُ» mütebakisinde «فَ» nın zammiyle «فَيُضَاعِفُهُ» okunur. يَبْصُطُ Nafi', Bezzî, Ebu Bekir, Şu'be, Kisaî, Ebu Ca'fer revh kıraatlarında, "sin" yerine "sad" ile okunur.

Siz bunlardan ibret alıp şükreyleyin وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **ve Allah yolunda muharebe edin, vazifenize bakın.** Anlaşıldı ki, korkunun ecele faidesi yok. Kat'iyen mukadder olanın da reddine çare yok. Ecel geldi ise Fisebilillâh ölmek, gelmediyse kıymetli zaferlere nail olup sevablar kazanmak var. وَاعْلَمُوا **Ve biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Allah, muhakkak Semi'dir, Alîmdir.** Gidenlerin ve kalanların ne söylediklerini işidir. Kalblerinde neler gizlediklerini bilir. Şimdi مَنْ ذَا الَّذِي **kimdir o yiğit ki,** يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا **Allah'a bir karz-ı hasen, yani gönlünden koparak, hüsn-i niyyet ve ihlâsa makrun olarak, dişinden tırnağından güzelce kırkıp bir ödünç versin. Fisebilillâh infak etsin de,** فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافًا كَثِيرَةً **O da, yarın ona az'af-ı kesiresiyle kat kat versin,** yahud her kim öyle ödünç verir, Allah da, ona böyle kat kat verir. Bu katların mikdarını ancak Allah bilir. Maamafih كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ ("*... bir tanenin meseli gibidir ki, yedi başak bitirmiş, her başakta yüz tane, ...*" Bakara-2/261) hesabiyle bire, yedi yüz de denilmiştir.

Rivayet olunuyor ki, Ebu'd-Dehdah (R.A.) **"Ya Resul, benim iki bağçem var. Birisini tasadduk edersem bana Cennette iki misli var mıdır?"**

Azaf (Ez'af): Bir şeyi iki katı yapan fazlalıklar, katlar. **Makrun:** Yakın.

demiş. **"Evet"** buyurulmuş. **"Dehdah'ın anası da beraberimde mi?"** demiş. **"Evet"** buyurulmuş, **"Sabiyye de beraberimde mi?"** demiş. **"Evet"** buyurulmuş. Bunun üzerine bağçelerinin en güzeli olan **"Huneyniyye"** namındaki hadikasını tasadduk etmiş, dönüp ehl-ü ıyaline gelmiş. Onlar da, o bahçede bulunuyorlarmış. Hemen bağçenin kapısına durmuş, zevcesi Ümmü Dehdah'a bunu nakletmiş. O da, **"İştira ettiğin bağçeleri Allah mübarek etsin"** demiş, çıkmışlar. Bağçeyi teslim etmişler. Bu âyet, nâzil olmuş, Resulullah: **"Ebu Dehdah için Cennette nice hurma ağaçları saçak atıyor,"** buyurmuş.

Bu ne lûtuftur ki, Allah, kullarına böyle bir istıkraz i'lan ediyor ve bu feyzin ihlas ve hüsn-i niyyetle irade-i abde merbut bulunduğunu da gösteriyor. Buna talib olunuz, "Allah bu katlı ihsanı önceden neye yapıvermiyor" demeyiniz. Çünkü وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ **Allah, sıkar ve açar, gerek ferdlere ve gerek cemaatlere bazen darlık verir bazan da genişlik.** Darlıkta me'yus olmamalı, genişlikte de azıtmamalı, her iki takdirde herkes haline göre ragıb-ı hasenat olmalı. Dişinden tırnağından güzelce kesip Allah'a malen ve bedenen (Velev sıkıntılara tahammül etmek ve hiçbir şey bulamazsa سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ (*"Allah'ı tesbih ederim, Allah'a hamdolsun, allah'dan başka hiç bir ilâh yoktur. Allah büyüktür."* Buhari: Eyman-19) demek suretiyle olsun) karz-ı hasen yapılmalıdır ki, sonu genişlik olsun. وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ **Ve siz, ne kadar kaçınsanız akıbet, o Allah'a irca' olunacaksınız.** Ecir veya cezanızı behemehal bulacaksınız.

Bunların cereyanını tenvir için:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰىۢ اِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَٓا اَلَّا نُقَاتِلَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَقَدْ

İstikraz: Borçlanmak. **İrade-i abd:** Kulun iradesi, isteği. **Me'yus:** Ümitsiz. **Ragıb-ı hasenat:** İyiliklere rağbet etmek.

أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ
﴿٢٤٦﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ
مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ
بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ
اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ
وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
﴿٢٤٧﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ
التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا
تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ع ﴿٢٤٨﴾
فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ
بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ
فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا
مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ

آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ
وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ
كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً
بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ
وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ
بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ
الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ
اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ
نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

246- Baksanâ, Beni İsrail'in Musa'dan sonra yüze gelenlerine! Hani bir Peygamberlerine; "Bize bir melik gönder, Allah yolunda muharebe edelim" dediler. "Nasıl" dedi, "üzerinize farz kılınırsa muharebe etmeyi verir misiniz?" "Biz" dediler, "neye muharebe etmiyelim? Yurdlarımızdan çıkarıldık, evlâdlarımızdan cüda edildik." Vakta ki, bunun üzerine muharebe kendilerine farz kılındı, fakat pek azından maadası dönüverdiler. Allah, o zalimleri bilir.

Cüda edilmek: Ayrılmak.

247- Peygamberleri onlara, "işte" demişti: "Allah size melik olmak üzere Talut'u gönderdi. "A!" dediler, "O'na bizim üzerimize melik olmak nereden? Melikliğe biz O'ndan daha lâyık iken; malca bir genişliğe de nail edilmiş değil," "O'nu", dedi, "sizin üzerinize Allah intihab etmiş ve ilimde, cisimde, O'na ziyade bir vüs'at vermiş, hem Allah mülkünü dilediğine verir, Allah Vasi'dir Alîmdir.

248- Peygamberleri, onlara şunu da söylemişdi: "Haberiniz olsun, O'nun melikliğinin alâmeti size o Tabut'un gelmesi olacaktır ki, onda Rabbınızdan bir sekîne ve Al-i Musa ile Al-i Harun'un metrükâtından bir bakiyye vardır. Onu Melaike getirecektir. Elbette bunda size, kat'î bir alâmet vardır. Eğer mü'minlerseniz.

249- Vaktaki, Talut ordu ile hareket etti, "muhakkak" dedi, "Allah sizi bir nehrile imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değil, kim onu tatmazsa işte o benden, ancak eliyle bir avuc alan müstesna." Derken varır varmaz ondan içtiler, ancak içlerinden pek azı müstesna kaldılar. Derken Talut ve maiyetinde iman edenler nehrî geçtiler. O vakıt de: "Bizim bugün Calut ile ordusuna takatımız yok" dediler, Allah'a mülâki olacaklarına kani' olanlar ise, şu cevabı verdiler: "Nice az bir cemiyet, çok bir cemiyete Allah'ın izniyle galebe çalmışlar. Allah, sabırlılarla beraberdir".

250- Ve vaktaki Calut ve ordusuna karşı meydana çıktılar, şöyle dediler! "Ey bizleri yetişdiren Rabbımız, üzerlerimize sabır dök ve ayaklarımıza sebat ver ve bizi kâfirler kavmine karşı muzaffer buyur".

251- Derken Allah'ın izniyle onları tamamen bozdular. Davud, Calut'u öldürdü ve Allah kendisine mülk ve hikmet verdi ve daha dilediğinden O'na ta'lim de buyurdu. Allah'ın insanları birbiriyle defetmesi olmasa idi arz, mutlak fesad bulmuş gitmişti ve lâkin Allah'ın zevil-ukul âlemlerine bir fazlı var.

252- İşte bunlar, Allah'ın âyetleri, onları sana bihakkın tilâvet ediyoruz. Muhakkak ki, sen, o gönderilen Resullerdensin.

KIRAAT: «عسيتم» Nafî, "sin"in kesriyle, bakileri fethiyle «غرفة» Nafî, İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Ca'fer gayının fethiyle, mütebakisi zammiyle «دفع الله» Nafî, Ebu Ca'fer, Ya'kub.

İntihab: Seçmiş. Zevi'l-Ukul: Akıl sahibi.

ملأ kavm, raht gibi müfredi olmayan bir ism-i cem'idir ki, toplandıkları zaman göz veya yer dolduran bir cemaat veya cemiyet mefhumiyle eşraf-ı nasa, yani ileri gelen ve sahibi re'y olan vücuh ve erbab-ı hall-ü akd hey'etine ıtlak edilir. İbn Atiyye demiştir ki: ملأ "kelimesinin aslı vaz'ı cem'i-i kavmdır. Eşrafa ملأ denilmesi teşbihendir" İlah... Yani eşrafa, bütün kavmi temsil edebilmeleri haysiyetinden onlar gibi, ملأ ıtlak olunur. Onun için âtide göreceğiz ki, sözler, eshabı re'ye muzaf olmakla beraber mes'uliyet umuma müteveccihtir. Hasılı ملأ iki nokta-i nazarla cumhur-ı kavm demektir. Ferrâ, beyan eder ki, Bütün Kur'ân'da «ملأ ، رهط ، قوم ، نفر» rical demektir, içlerinde kadın yoktur.

Ey sahibi nazar, اَلَمْ تَرَ görmedin mi baksana? اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنِى اِسْرَآئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى **Musa'dan sonra Beni İsrail'den o cumhur cemaata** اِذْ قَالُوا لِنَبِىٍّ لَهُمُ **bir vakit bunlar, bir Peygamberlerine.**(1) اِبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **"Bize kumanda edecek bir emîr sevket, Fisebilillâh muharebe edelim, dediler.** قَالَ **O Peygamber;** هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا **size muharebe farz kılınırsa yapmamak etmeyesiniz?"** dedi. Damarlarına basdı, hakikati gördü, tesbit etmek istedi. Cevaben قَالُوا **bütün cemaat,** وَمَا لَنَا اَلَّا نُقَاتِلَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **"Biz neye Fisebilillâh muharebe etmeyelim?** وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَائِنَا **Halbuki yurtlarımızdan çıkarıldık ve evlâdlarımızdan olduk dediler."**

Hiss-i sâr ve Allah'dan ümid-i zaferle esbab-ı harbin baliğan mabelağ mevcud olduğunu söylediler. Bu sırada Mısır ile Filistin arasında sakin bulunan Amalika'nın başında İmlık evlâdından Calut namında bir cebbar hükümdar bulunuyormuş. Bunlar, Beni İsrail'e galebe etmişler. Vatanlarının birçoğunu zabt ile evlâdlarını, hattâ mülûkzadelerinden dört yüz kırk kişiyi esir edip götürmüşler. Kalanlara vergiler tarhetmişler ve Tevratlarını bile almışlar. Bu sırada, Beni İsrail'in bir Peygamberleri yokmuş. Nihayet Allah'a yalvarmışlar. Allah Teâlâ, bunlara sülâle-i nübüvvetten kalma tek bir kadından bir çocuk vermiş ve buna nübüvvet ihsan eylemiş. Bu sayede ümidlenmişler. Bir taraftan

(1) Ki Eşmoil veya Şem'un ibn Sa'be veya Yuşa' ibn Nun diye birkaç rivayet vardır. Ahfad-ı Yusûf'dan Yuşa' ibn Nun, Feta-yı Musa'dır ki, Hazret-i Musa'dan sonra O'na halef olmuştu. Binaenaleyh Talut ve Davud zamanından çok mukaddem olduğu cihetle rivayetler en ziyade Eşmoil üzerindedir. Ancak bunun Eşmoil ibn Bâl ibn Alkame veya Eşmoil bin Helkaba olması hakkında iki kavil vardır. Mukatil Harun aleyhisselâm neslinden Eşmoil bin Bâl demiş. Mücahid de, Eşmoil İbn Helkabâ'dır, demiş. Eşmoil, İsmail'in İbranîsi'dir. Âyette, ism-i tasrih edilmediği gibi «لِنَبِىٍّ لَهُمُ» diye nekire olarak iradı, hükmün zata değil mutlak vasf-ı nübüvvete müteallik olması ve bu suretle Hazret-i Peygambere dahi imayı *tazammun etmesi* içindir.

Hiss-i sâr: İntikam duygusu. **Tarhetmek:** Düzenlemek.

O'nun nübüvvetini imtihan, bir taraftan da ümid-i zaferle harbetmek arzusuna düşmüşler. Bu saika ile ondan bu talebde bulunmuşlar ve böyle söz vermişler. İmam-ı Kuşeyrî, bu noktada demiş ki; "Fakat hüsn-i niyyetlerine mal ve evlâd endişesini karıştırarak hareket etmiş ve sırf Fisebilillâh ihlâs-ı tam ile emr-i İlâhî'ye amâde durmayıp izhar-ı tecellüdle tahyic-i harbe kıyam eylemiş bulunduklarından maksadları tamam olmamış ve ale'l-ekser rahata alışmış kimselerin mu'tadı olduğu üzere ibtida hiss-i intikam ile celâdet göstermişler ve sonra iş sıkıya gelince fiilleri, kavillerine uymamış."

Filvaki فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ **vaktaki muharebe yazıldı.** Emir verilip iş, **kesib-i kat'iyet etti,** تَوَلَّوْا **geri döndüler. Fiilleri kavillerine uymadı, sözlerinde durmadılar, emre riayet etmediler.** Harb meydanına gelirken yüz çeviriverdiler. إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ **Ancak içlerinden birazı müstesnâ bir makam kazandılar ki,** yakında görüleceği üzere bunlar bir avuç su ile iktifa edenlerdi. Azlıklarına bakmadılar sebat ettiler ve muzaffer oldular. Bir hadîs-i şerife nazaran bu akalliyet, "Ashab-ı Bedr"in adedince idi ki, üç yüz on üç kişi imişler, demek olur. Sözlerinde duran ve muvaffak olan bu akalliyetten maadası bidayeten harbi tahyic ettiler de meydan-ı harbde bunları yalnız bırakıp çekiliverdiler. وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ **Allah da, böyle zalimleri bilir. Binaenaleyh onlara yapacağını da bilir.** Bu cümle-i tezyiliye sözlerinde durmayan ve ale'l-husus harbe talib olup da bilahare dönenler hakkında büyük bir inzarı muhtevidir. Burada لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ("*... benim ahdime zalimler nail olamaz.*" Bakara-2/124) kavl-i İlâhîsi'ni hatırlamak lâzım gelir.

Harbin nasıl kesb-i kat'iyet ettiğine gelince:

Onlar öyle söylediler. وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ **O Peygamberleri de onlara:** إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا **"Allah size Talut'u emîr gönderdi" dedi.** Buna karşı قَالُوا **o cemaat** أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا **"O, bize karşı nerden melik olacak? Yahud bizim üzerimize O'nun melik olması nasıl olur?** وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ **Halbuki biz, melikliğe O'ndan elyakız.** Melik olmak, O'ndan ziyade bizim hakkımız. وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ **O'na, bir se'a-i maliye de bahşedilmiş değil",** diye i'tiraz ettiler. Cevaben قَالَ **o Peygamber dedi ki:** إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ **"Allah, O'nu istifa ve intıhab ederek üzerinize sureti kat'iyede ta'yin etti** وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ **ve O'na ilimde ve cisimde, maddî ve mânevî ziyade bir inkişaf ve inbisat verdi.** Maddeten iri, güçlü, kuvvetli, güzel, mânen ilm-i din ve siyaset, fenni idare ve harb-

---

Saika: Sebeb. **Tecellüd:** Cesaretli. **Tahyic:** Heyecanlanmak. **Cümle-i tezyiliye:** Eklenmiş cümle. **Se'a-i maliye:** Mali güç. **İstifa:** Seçmek. **İnkişaf:** Gizli sırları keşfetme. **İnbisat:** Yayılma.

de sizden yüksek yarattı. Bilfiil hükümdarlık ve kumandanlık için umde olan şerait de budur. Yoksa veraset, neseb, şartı aslî değildir. Deniliyor ki, İbranî olan "Talut" ismi Arabca, «طول» maddesiyle de alâkadar olarak kudret ve uzunlukta mubalaga mânâsanı mutazammındır. Binaenaleyh kudret-i ilmiye ve cismiyeye bir unvan gibidir. Esasında ucme bir ism-i hastan ibaret olsa da, Kur'ân, Arabî nokta-i nazardan mefhumuna işaretle bunu bir düstur-ı küllî halinde ta'rif-ü tesbit etmiştir. Talut'un ismi Süryanîce, Sayil ve İbranîce, Savil ibn Kays imiş. Demek ki, Talut, lekabdır.

Şimdi biz dururken Allah bunu neye böyle yapmış mı denecek? وَاللّٰهُ يُؤْت۪ي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُ **Allah, mülkünü dilediğine verir.** Malikü'l-mülk, O, asıl mülk O'nundur. Mülke nail olanlar bil'esale değil ondan binniyabe nail olurlar, وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ **hem Allah Vasî ve Alîmdir. Rahmet-ü ihsanı çok fail-i muhtardır:** Kabzını, bastı tâ'kıb eder, fakîri gani kılar, mülksüze mülk verir. Vereceğini vermek için de, hiç bir kayd-ü şarta tabi değildir. Cehilden münezzehtir. Mülke lâyık olup olmayanları, kimlere niçin ve ne kadar müddet vereceğini de bilir. Buna karşı biz dururken mülkünü, Taluta neye verdi denemez. Ancak habere i'timad edemeyecek kimseler, mantıkan bu da'vanın suğrası olan istıfa kazıyyesini ne ma'lûm diye menedip delil istiyebilirler. Bunu itmam için:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ **Bir de Peygamberleri, onlara dedi ki:** اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ **"Talut'un melik olmasının alâmet-i zahiresi ve nübüvvetin mu'cisezi size tâbûtun gelmesidir.**

TÂBÛT: Sandık demektir. Maamafih müracaat demek olan "tevb" maddesinden mübalâga sıgası olmak hasebiyle dönüp dolaşıp gelinecek, merci-î kül meâlinde bir mefhum da ifade eder. Bu tabuttan murad da, Tevrat sandığıdır ki, Hazret-i Musa'dan sonra Beni İsrail'in isyaniyle ellerinden çıkmış, refolunmuştu. Lâkin erbab-ı ahbar demişler ki: "Allah Teâlâ, Hazret-i Âdem'e bir tabut inzal etmiş, içinde evlâdından gelecek Enbiyanın suretleri varmış. Şimşir ağacından en, boy, üçe iki (3x2) kadarmış. Âdem aleyhiselâmın vefatına kadar nezdinde kalmış. Badehu birer evlâdı tevarüs etmişler. Nihayet Yakub aleyhisselâma intikal etmiş, sonra Beni İsrail'in elinde kalmış, Musa aleyhisselâma kadar gelmiş. Hazret-i Musa Tevrat'ı buna kor, muharebe ettiği zaman öne geçirir, Beni İsrail'in gönülleri bununla sükûn bulurdu. Vefatına kadar yanında idi. Badehu Beni İsrail'de elden ele geçti. Bir hususta muhakeme olacakları zaman

---

Bil'esale: Bizzat. **Binniyabe:** Vekaleten, vekil olarak. **Kabz:** Tutmak, kavramak, ele almak. **Bast:** Genişlemek, açmak, yaymak, sevindirmek.

buna müracaat ederler, beyinlerinde hâkim olurdu. Muharebeye gittiklerinde önlerinde götürürler ve bununla teberrük ederek düşmanlarına zafer ümid ederlerdi. Melekler bunu askerin başında tutar, muharebeye girişirler, sonra Tâbût'tan bir ses işittikleri zaman muzafferiyete yakîn edinirlerdi. Vaktâki Beni İsrail isyana başlamışlar, fesada düşmüşler, işleri çığırından çıkmış, Allah, başlarına Amalika'yı musallat etmiş. Bunlar, galebe etmişler, Tâbûtlarını da almışlar götürmüşler. Bir pisliğe, bir halâya bırakmışlar. Cenab-ı Allah, Talut'u melik yapmak murad edince, Amalika'ya bir belâ vermiş, hattâ Tâbûtun yanında abdest bozanlar basura tutulur olmuş, diğer taraftan beldelerinden beş şehir de mahvolmuş, kâfirler bu ibtilânın Tâbût yüzünden olduğuna kail olmuşlar. Onu çıkarmışlar, iki öküze yükletip koyuvermişler. Allah da, bunlara dört Melek müvekkel kılmış sevketmişler, Talut'un evine getirmişler. İşte Beni İsrail, Talut'un mülküne beyyine istedikleri zaman Peygamberleri, O'nun âyet-i mülkü tâbutun gelmesi olduğunu söylemiş ilah...

Demek oluyor ki, Beni İsrail'de Tabut, emanat-ı mukaddeseden olup Hristiyanlıktaki Salîb gibi bir mevkî'de tutulurmuş. Nitekim Hristiyanların salîb-i kebiri de buna şebih bi vak'a geçirmişti. Tabutun tâ Hazret-i Adem'den beri gelmesi, içi resimli bir sandık olması, bunun Ebu'l-beşer olan Hazret-i Âdem olmasiyle tevfik-i müşkil ve ayn-i zamanda bu ahbar-ı şayiayı ceffelkalem tekzib de haksız olacağından, İbn Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu üzere bunun zayi olmuş "Tevrat sandığı" olmasiyle iktifa etmek ve şu kadar ki, bunu Hazret-i Musa yaptırmış olmayıp daha kadim tarihî bir sandık olduğunu da kabul etmek muvafık olacaktır. Maamafih Ragıb'ın naklettiği vechiyle: "**Tabut, kalb ve sekîne ondaki ilimden ibarettir,**" de denilmiş. Çünkü kalbe مَسْقَطُ العِلمِ *"İlmin düştüğü yer"* بَيْتُ الحِكْمَةِ *"hikmet evi"* تَابُوتُ عِلمٍ *"ilim tabutu"* وِعَاءُ عِلمٍ *"ilim kabı"* صُنْدُوقُ عِلمٍ *"ilim sandığı"* tesmiye edilir. İlah.... Bu, gerçi meşhure ve zahire muhalif görünürse de, onun lâzımı olan mühim bir mânâ-yı işarî olduğu da inkâr edilemez. Buna göre hasılı meâl: "O'nun hakikî âyet-i mülkü isyan ve gurur ile zayi' olmuş ve sizi perişan etmiş olan kalbinizin yerine gelmesi ve hakikate iman ederek sükûnet-ü itminane ermenizdir. Beyyine-i hakikiye afakî olmaktan ziyade enfüsîdir. Siz, fikr-i fesad ile zayi' olmuş kalbinizi bulup davayı bırakarak O'na bey'at ettiniz mi mes'ele biter. Aksi halde Allah'ın O'na verdiği kudret ve vereceği muvaffakiyyet size melikliğini bil'îcaz teslim ettirir. İşte O'nun mülküne kat'î delil, işbu zahirî ve batınî Tabutun gelmesidir. فِيهِ O

Tevfik-i Müşkil: Meseleyi halletmek. **Ceffelkalem:** Düşünmeksizin.

Tabut'ta veya gelişinde سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسٰى وَآلُ هٰرُونَ **Rabbınızdan bir sekîne, Âl-i Musa ile Âl-i Harun'un metrukâtından bir bakiyye vardır."**

SEKÎNE: Esasen sükûnet gibi sükûndan ve vekar-ü sebat ve emn-ü itminan demektir ki, lisanımızda da sekînet denilir. Hafifliğin ve telaşın zıddıdır. Bir de tanınan ve kendisiyle sükûn-u itmi'nan hissedilen herhangi bir âyet, bir alâmete sekîne ıtlak edilir. Meselâ, bir ordu için sancak bir sekînedir. Burada bunun ne olduğu hakkında müteaddid rivayetler vardır ki, bazıları maddî ve bazıları ma'nevîdir: Bir suret-i mahsusa, bir riyh-i heffafe, ilâhî bir ruh-ı mütekellim, Cennetten altın bir tas ki, içinde Enbiya'nın kalbleri yıkanır, rahmet, elvah mahfazası, bir âyet'i ma'rufe. Bunların hasılı başlıca şöyle telhis edilmiştir:

1- Sekîne, Beni İsrail'de zebercedden veya yakuttan iki kanatlı ve kedi gibi başı ve kuyruğu bulunan bir suret imiş. Bir inilti yaparmış. İnledikçe Tabutu alıp düşmana doğru giderler, durdukça dururlarmış.

2- Hazret-i Ali'den: İnsan yüzüne benzer yüzü var bir riyh-i heffafe : Hoş bir nesîm.

3- Sekîne, Hazret-i Musa ve Harun ile onlardan sonraki Enbiya-i Beni İsrail'e nazil olmuş kitablardan "Cenab-ı Allah'ın Talut ve askerine nusrat ihsan edip düşmanları def'edeceğine dair ba'zı bişaretler."

4- Ne olduğu gayr-ı ma'lûm bir şey.

BAKİYYEYE GELİNCE: Diyorlar ki, bu da, elvah kırıkları, Asa-i Musa ve Tevrat'tan bir nebze idi. Birinci mânâ üzere tabutun bir sebebi sekinet olduğu da mervidir.

Hasıl-ı mânâ: O tabutta veya gelişinde size Rabbınızdan bir sekînet-ü itminan ve Âl-i Musa ve Âl-i Harun'dan kalma mebrukâttan bir bakiyye vardır ki, siz bununla sükûnet bulur, emn-ü itminana erer, onlar gibi amel edersiniz demek olur. Bu suretde Tabut, muhteviyatiyle kendisi bir sekînedir. الأنبياء لم يورثوا ديناراً ولا درهماً وانّما ورّثوا العلم (**"Peygamberler, ne bir altın, ne bir gümüş miras bırakmamış, ancak ilim miras bırakmışlardır."** Tirmizi: İlim-19) Hadîs-i şerifi medlûlünce Enbiya'dan kalma bakiyye-i yadigâr ise ilme, din-ü şeriate aid şeyler olur.

Fakat bu bakiyyeyi ve o sekîne-vü sekineti havi Tabut, nasıl gelir? تَحْمِلُهُ

Riyh-i Heffafe: Hafif koku. **Zeberced:** Zümrüt cinsinden bir taş. **Elvah:** Tablolar. **Mebrukat:** Takdire şayan. **Nesim:** Rüzgar. **Havi:** İçine alan, kuşatan.

الْمَلٰٓئِكَةُ **O'nu, Melekler, Allah'ın elçileri, kuvvetleri getirir.** Yerden getirir, gökten getirir, nasıl getirirse, getirir. Siz, o ciheti düşünmeyin de gelirse bilin ki, Talut meliktir. اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ **O Tabut'un gelişinde sizin için muhakkak bir âyet-i hak, bir beyyine-i ilâhiye vardır.** اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ **Eğer siz, mü'min iseniz veya iman şanınızdan ise bu böyledir.** Bu fıkra, şunu da gösterir ki, ehl-i imana yaraşan hafiflik değil, vekar-ü sekinet, sebat-ü itminandır. Bunda da miras-ı Enbiya'nın ilm-ü dinin büyük ehemmiyeti vardır. Emanat-ı mukaddesenin de kuvvet-i kalb için bir feyz-u bereketi bulunacağı inkâr olunmamalıdır.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ **Vaktaki bunlar temam olup Talut askerleriyle hareket etti,** قَالَ **askerine hitaben şöyle dedi:** اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلٖيكُمْ بِنَهَرٍ **Allah, sizi behemehal bir ırmakla imtihan edecektir.** فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ **Binaenaleyh ondan her kim içerse,** فَلَيْسَ مِنّٖي **benden değil,** وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ **ve her kim ona ağzını sürmezse** فَاِنَّهُ مِنّٖي **o şübhesiz bendendir.** Benim askerimden veya beni sevenlerdendir. اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهٖ **Ancak eliyle bir avuc alan içlerinden müstasna,** bu kadarına ruhsat var. Doğrudan doğru ağızla sümürmeye müsaade yok. Talut, bir emîr sıfatiyle bu emri, bu talimatı vermişken, فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْهُمْ ırmağa **gelince askerin birazından ma'adası hep ondan içtiler, emri dinlemediler.**

Rivayet olunuyor ki, bir adam bir avuç alır kendine ve hayvanına kifayet edermiş, fakat saldırıp içenlerin dudakları morarır, hararetleri artarmış. Binaenaleyh bunlar, nehrin berisinde dökülüp kaldılar. فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ **Talut ile iman eden maiyyeti nehri geçince** قَالُوا **kalanlar geriden:** لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ **"Bugün bizim Calut'a ve askerine harb edecek takatımız yok" dediler. "Yahud bunlar değil de, nehri geçmiş mü'minlerin zaif kısmı düşmanın çokluğunu görünce ümidsizliğe düşüp biribirlerine böyle söylediler.** Çünkü mü'minlerin de imanda dereceleri mütefavittir. Söylediler de ne oldu?" قَالَ الَّذٖينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ **Her halde Allah'a mülâki olacaklarına kani ve müntazır bulunanlar,** yani ölümden kaçmanın mümkün olmadığını, bugün bu muharebede ölmezse diğer bir gün behemehal öleceklerini ve nihayet huzur-ı İlâhi'ye varacaklarını bilen, binaenaleyh ahdinde sabit veya zafer ümidiyle ya şehid veya gazi olmaya azmeden ehl-i yakîn: كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلٖيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثٖيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ **Nice kerreler azacık bir bölük, birçok bölüklere Biiznillâh galebe çaldılar,** وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرٖينَ **"Allah, sabr-ü sebat edenlerle beraberdir" dediler.** Zaiflerin kalblerine de kuvvet verdiler. وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ **Vaktaki Talut ve maiyyetindeki bu mü'minler,** Calut ve askerlerine karşı meydan-ı harbe çıktılar ve düşmanın çokluğunu ve hazırlığını müşahede ettiler. قَالُوا **Hepsi birden kuvvet-i kalb ile**

Allah'a yalvarıp şöyle dediler: رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا **Ya Rabbena; bize sabır yağdır** وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا **ve bizi paydar eyle, ayaklarımızı denk ve yerinde tut, titreme, kaydırma, azm-ü hedefimizden şaşırtma** وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ **ve o kâfirler güruhuna karşı bize nusrat-ü muzafferiyet ihsan et. Bunun üzerine** فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ **çok geçmeden, o kâfirleri Allah'ın izniyle bozdular** وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ **ve Davud, Calut'u öldürdü.** وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ **Ve Allah, O'na** (yani Davud'a) **hükümdarlık ve hikmet-ü nübüvvet ihsan etti.** Talut, kendisine kızını vermiş ve bilahare Arz-ı mukaddesin meşarık-u mağaribinde büyük bir devlete nail olmuştu. Ve Beni İsrail, Davud'dan evvel hiç bir melikin etrafında bu kadar toplanmamıştı. Bunlardan başka وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ **O'na irade-i İlâhiye'si taalluk eden daha bazı şeyler de öğretti.** Ezcümle demirleri yumuşatıp zırhlı elbiseler yapmak san'atını ve başkalarının bilmediği kuş dilini, elhan-ı tayyibe ve saireyi ta'lim etti. Ve işte o zalimlerin zulmüne rağmen bir ekalliyetin azm-ü imanı ve himmet-ü duasiyle Allah Teâlâ, böyle ümid edilmez muvaffakiyyatı azime ihsan eyledi. Şimdi buna karşı iyi amma Allah, muharebeye hiç meydan vermese ve sulta-i hükûmete müsaade etmese daha iyi olmaz mı idi? dememeli. Çünkü وَلَوْ لَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ **Allah, insanların bazısını bazısiyle def'i veya müdafaa** etmemiş, müfsid ve mütecavizleri, muslih ve mücahidlerle def'i ve ehl-i silm-ü salâhı ve evlâd-ü nisvani vikâye etmemiş olsa idi, لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ **yeryüzü fesada uğrardı.** Arzın menafi-ü mesalihı muattal olur, hars-ü nesilden, ilm-ü san'atdan, din-ü imandan eser kalmazdı. Zira def-ü mukavemet kanunu olmasa idi eser nâs, mütecazib ve mut-ü münkad bile olsa mütecavizlerin mütemadiyen hücumuna ma'ruz kalırlar, çiğnenir mahvolurlardı. Muadele-i içtimâiye bulunmaz, nihayet herkes mütecaviz olur, herkes mütecaviz olur da mukavemet de farzedilmezse hepsi mahvolur. Cenab-ı Allah, insanları sahib-i irade olarak yaratmıştır ve böyle yaratması mahz-ı rahmet-ü kudrettir. Fakat bu iradeler, mutlak bırakılır da birbirleriyle tadil edilmez ve hiçbir mukavemete maruz kalmazlarsa külfet-i mesaiye katlanılmaz, önüne geleni çiğnemeye çalışır. Müdafaa ve mukavemet olmayınca da tecavüz, aksar-ı turuk, tarık-ı müstakim olmuş olur. O zaman da insan namına bir şey kalmaz, nizam-ı arz muattal olur. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ **Ve lâkin Allah, bütün âlemlere ve o miyanda bilhassa zevi'l-ukul âlemine bütün bir fazl-ü rahmet sahibidir.** Bu fesada razı olmaz, o arza, umran verecek, üzerinde insanları fazl-ü keremiyle yaşatacak, ebedî saadetlere, yüksek mertebelere erdirecektir. Binaenaleyh fesad talisi, batıldır, matlûb-ı ilâhî

Elhan-ı Tayyibe: Güzel sesler. **Mutı-ü Münkad:** İtaat eden. **Tadil etmek:** Düzeltmek. **Aksar-ı turuk:** Kısa yollar. **Muattal:** Terkedilmiş.

salâhtır. Binaenaleyh salâhın, fesadı def etmesi için ehl-i salâh-ü hayrın ehl-i fesad-ü şerri defetmesi lâzımdır ve zaten mukavemet-ü müdafaa umum kâinata bir kanun-ı Hakk'dır. İradeden, akl-ü şuurdan hissedar olmayan mahlûklar, bu mukavemetlerini cebr-i Hakkiy ile bil'ıztırar ibraz ederler. Fail-i muhtar olanlarda bunun tatbiki de akl-ü irade ve imanlariyle yapılmak lâzım gelir. İşte Allah, harbı ve hükûmeti bu hikmetle meşru' kılmış ve insanların müfsid ve mütecaviz kısmını müslih kısmiyle def'i ve hüsn-i suretle çalışacakları vikâye için emretmiştir. Erbab-ı salâh ve fazilet, bu noktayi derpiş etmeyip ve müdafaa kaydiyle meşgul olmayıp da mütecavizleri serbest bırakacak olurlarsa, bütün kudret onların eline geçer ve onlar da âlemi temellük etmek sevdasiyle yeryüzüne fesad verecekler ve buna meydan verenler mes'ul olacaklardır ki, bâlâda buna, وَلاَ تُلْقُوا بِاَيْدٖيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ (*"Kendi ellerinizle tehlikeye bırakmayın..."* Bakara-2/195) ıhtar-ı sebk etmiş idi. Şu halde iki harb vardır. Birisi, harb-ı islâh, diğeri, harb-ı ifsaddır. Ehl-i imana emredilen de Fisebilillâh harb-ı islâhtır ki, bu da, zulm-ü fesadın ve menba-ı zulm olan küfr-ü şirkin def'i ve silm-i küllînin te'minidir. Ehl-i salâh ve İslâm bunu yapmazsa küfr-ü fesad istilâ edecek o zaman da insanlar kökünden kazınıp kıyamet kopacaktır.

Ya Muhammed; تِلْكَ **şunlar,** binler kıssasından Davud fıkrasına kadar olan şu kıssalar, اٰيَاتُ اللّٰهِ **ibret alınacak Allah âyetleridir.** نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ **Biz bunları Sana her türlü reyb-ü hatadan, şaibe-i tahrif-ü galattan ari, mahz-ı hakk-u hakikat olarak tilâvet ediyoruz.** Cibril ile Sana mütevaliyen okuyoruz. وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ **Sen de, muhakkak ve muhakkak mürselîndensin.** O büyük Peygamberler cümlesindensin, bunu bil, vazifeni ifa et.

O mürselînin makamlarını anlamak ister misin?

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ
بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عٖيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ
بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذٖينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ

Bil'ıztırar: Mecburiyet. **Derpiş etmek:** Göz önünde bulundurmak. **Temellük:** Mülk edinmek, sahib olmak. **Reyb-ü Hata:** Şek ve hata. **Şaibe:** Leke, kir, noksan. **Tahrif-ü galat:** Bozma ve yanlışlık. **Mütevaliyen:** Peşpeşe. **Ihtar-ı Sebk:** Daha evvel uyarılmış.

مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ
مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ
﴿٢٥٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ
يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ
الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ
سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا
خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ
كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ
الْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ
فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

253- O işaret olunan Resuller, biz onların bazısını bazısından efdal kıldık. İçlerinden kimi var Allah, kelâmına Kelim etti, bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı. Meryem'in oğlu İsa'ya da o beyyineleri ver-

dik ve kendisini Ruhu'l-Kudüs ile te'yid eyledik. Eğer Allah dilese idi, bunların arkasındaki ümmetler, kendilerine o beyyineler geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi. Ve lâkin ihtilâfa düştüler, kimi iman etti, kimi küfür. Yine Allah dilese idi, birbirlerinin kanına girmezlerdi ve lâkin Allah, ne isterse yapar.

254- Ey o bütün iman edenler, size merzuk kıldığımız şeylerden infak edin. Gelmeden evvel bir gün ki, onda alım satım yok, dostluk da yok, şefaat de yok. Kâfirler ise, hep o zalimlerdir.

255- Allah, başka tanrı yok ancak O, daima yaşayan, daima duran, tutan hayy-ü kayyum O. Ne gaflet basar O'nu ne uyku. Göklerdeki ve yerdeki hep O'nun. Kimin haddine ki, O'nun izni olmaksızın huzurunda şefaat edecek? Onların önlerinde ne var, arkalarında ne var hepsini bilir. Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka ilm-i İlahîsinden hiçbir şey kavrıyamazlar. O'nun Kürsîsi, bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır. Her ikisini görüp gözetmek ona bir ağırlık da vermez. O öyle ulu, öyle büyük azametlidir.

256- Dinde ikrah yok, rüşd, dalâlden cidden ayrıldı. Artık her kim, Tağut'a küfredip Allah'a iman eylerse O, işte en sağlam tutamağa yapışmıştır, öyle ki, onun için kopmak yok, Allah işidir, bilir.

Ya Muhammed, تِلْكَ الرُّسُلُ **o Resül, o işaret olunan Peygamberler, şunun,** bunun intihab-ü ta'yini ile değil bizzat Allah'ın gönderdiği, O Allah sefirleri, içinde bulunduğun Resuller kafilesi yok mu. فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ **Biz, onların ba'zısını diğer ba'zısına tafdil ettik.** Evet hepsi Resul, asl-ı risalette hepsi müsavi, fakat böyle olmakla beraber ba'zısına ve belki her birine bir meziyyet, bir fazilet-i mahsusa, bir rütbe-i mümtaze verdik. مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ **Kimisine Allah, bizzat kelâm söyledi, Kelimullah yaptı.** Nitekim Musa, Tur'da ve leyle-i hiyerede Allah'ın elçisiz kelâmını dinledi. وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ **Ba'zısını da birçok derecelerle daha yükseklere** çıkardı, Sidre-i Münteha'dan geçirip قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى ("*Oldu - iki yay kadar veya daha yakın.*" Necm-53/9) sırrıyla makam-ı kurb-ı mutlakta, **"Rahmeten lil'âlemîn" meb'us-ı kül, habib-i Huda, Hatemü'l-Enbiya yaparak Makam-ı Mahmud'a i'lâ eyledi.** Biz, azımü'ş-şan Peygamberleri yekdiğerine tafdil ettik. وَ **Bu miyanda "öbürlerinden sonra ve senden**

Rütbe-i mümtaze: Güzel rütbe. ***Leyle-i hiyere:*** Hayırlı gecelerde.

önce, **وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ** İsa ibn Meryem'e dahi o beyyineleri, risaletini ve fazıletini mübeyyin olan açık hüccetleri, yani İncil'i, İncil'deki o mevaiz ve tezkirat-ı müessireyi natık âyetleri, ta'bir-i aharle kelimeyi, ihya-i mevta ve ibra-i ekmeh mu'cizelerini verdik **وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ** ve kendisini Ruhü'l-Kudüs ile te'yid ettik. Kudsî ve nezih bir haslete mazhar kıldık. وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ (*"Celalim hakkı için: Musa'ya o kitabı verdik, arkasından birtakım peygamberlerle de takip ettik, hele Meryem'in oğlu İSA'ya beyyineler verdik ve onu Ruhü'l-Kudüs ile teyit eyledik..."* Bakara-2/87) Şimdi, suret-i tafdıli izah eden şu cümlelerin uslub-ı beyanında «فَضَّلْنَا ، مِنْهُمْ ، وَرَفَعَ ، وَاٰتَيْنَا» diye cem'iden ifrada, ifraddan cem'e, fadıldan efdale, efdalden fadıla iltifat iltifat üzerine nasıl bir tenevvu' var dikkat edilmelidir.

Evvelâ, herbiri risalette ve binaenaleyh kelime-i hakk'ta müttefik,

Saniyen, sureti umumiyede ba'zısı bir fazılet-i mahsusa ile mütefadıl olarak minvechin mütenevvi ve tenevvuuna göre birer ümmete müsaid.

Salisen, bu tefadulda Musa ve İsa gibi makam-ı cem'ide mütekabil iki haddi mütemayiz ve ortada makam-ı cem'u'l-cem'ide cami'ül-kül ahirî evvel, evveli ahîr, daire-i risaletin merkez-i mutlakı, cemaat-i rusulün kalbi ekmeli ve binaenaleyh ümem-i mütenevvianın derecat-ı müterettibe üzere kesretten vahdete ircaı için kurb-i mutlaka vasıl imam-ı tevhidi olarak nizam-ı ekmel üzere bir silsile-i Mürselîn mevcud. Şayan-ı dikkattir ki, fıkra-ı İsa, bir taraftan te'hir ediyor, bu cihetle derecata mukarin gösterilerek kadr-i i'lâ ediliyor. Diğer taraftan sahib-i derecata iltibas hasıl olmamak için «وَاٰتَيْنَا» ile tâ yukarıdaki «فَضَّلْنَا» cümlesine atfolunuyor da, «وَاٰتَي عِيسَى» diye «وَرَفَعَ» ye atfolunmuyor. Bu suretle de sahib derecata değil, alel-ûmum Rusül zümresine rabtediliyor. Bir de, validesine nisbetle ismi tasrihen zikrolunuyor ki, bunlarda, hem Beni İsrail'in çirkin isnadlarına bir rağm, hem de O'na ilâh ve ibnullah diyen Nasâra'nın ifratlarına beliğ bir red vardır. Ve ayn-i zamanda bu sureti atf ile İsa'nın sahib derecattan zamanen mukaddem olduğuna dahi işaret olunmuştur. Bundan başka işbu cemaat-i mürselînin mazhar oldukları bu makamat ve bu fezail-i müterettibenin kendilerinde zatî ve kesbî olmayıp mahza mevhibe-i ilâhiye olduğu iyice tefhim edilmek için, «فَضَّلْنَا ، كَلَّمَ اللّٰهُ ، وَرَفَعَ ، وَاٰتَيْنَا ، وَاَيَّدْنَا» buyurulmuş ve bununla hem risaletin mânâsı izah edilmiş, hem de bu babda ifrat veya tefrit ile varta-i şirke

---

Mevaiz: Öğütler, nasihatlar. **İbra-i Ekmeh:** Körleri iyi etmek. **Tenevvu:** Çeşitlenme. **Rağm:** Kahretmek. **Mevhibe-i İlahiye:** İlahî hediye. **Varta-i şirk:** Şirk uçurumu.

düşülmemesi ihtar olunmuştur ki, âyetin ma'badi bu nokta üzerinde bir siyak ta'kib edecek ve nihayet Âyetü'l-kürsî ile bütün hakikat tavzıh olunacaktır. Hasılı cemaati mürselîn, esas-ı risalette müttehid ve fezaili mütenevvia ile mütefazıl olarak makamat-ı mahsusalariyle yüksek bir hey'et-i muntazama arzederler. Bu miyanda üçü bilhassa calib-i, dikkattir ki, ikisi cenah, biri kalb ve merkezdir. Bir cenahta Kelimullah, bir cenahta da İsâ Ruhullah vardır. Kalbde taayyüni kâmilinden dolayı ismini tasriha lüzum olmayan ma'ruf birisi ta'biye edilmiştir ki, diğerlerinin birçok derecat ile fevkinde bir makam-ı ref'i-i mahmuda mazhardır. Bu noktada Cenab-ı Allah, Habibini fahr-ü ucubdan sıyanet eylemek için İsa'dan mukaddem ve Musa'dan daha yüksek birine ve meselâ, Hazret-i İbrahim'e telmih eder gibi وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ diye tekrim etmiş de, **"o da sensin ya Muhammed"** diye tasrih etmemiş ve fakat tasrihten daha beliğ bir ahd ile iltifat göstermiştir. Belâgatte bu tarz-ı beyanın birçok misalleri vardır. Nitekim şuara-yı Arab'dan "Hutey'e"ye, "en yüksek şair kimdir?" diye sual olunduğu zaman Züheyr'i ve Nabî ga'yı söylemiş de, "isteseydim üçüncüyü söylerdim" demiş ve bununla kendini kasdetmiştir ki, eğer "kendimi söylerdim" demiş olsa idi, azameti olmazdı. Cenab-ı Rabbu'l-Âlemin de burada efdal-i Rusülüne bu tarz-ı beyan ile makamını işar eylemiştir. Buna binaen Habib-i Huda: اَنَا سَيِّدُ وَلَدِ اٰدَمَ وَلَا فَخْرَ **"Ben, evlâd-ı Âdem'in seyyidiyim fakat fahr-ü iftihar yok"** hadîs-i şerifi ile bu hakikati beyan ettiği gibi hem bu nükteye, hem de. لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ("...*Peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız...*" Bakara - 2/285) âyetindeki müsavat-ı Rusül fıkre-i imaniyesine tenbihen: لَا تُفَضِّلُونِى عَلَى يُونُسَ بْنِ مَتَّى **"Beni, Yunus ibni Mettâya tafdil eylemeyin; yani ben de Peygamberim, o da Peygamber"** buyurmuştur. Binaenaleyh Peygamberlerin isimlerini tasrih ederek tafdile kalkışmamak mükteza-yı edeb-i imandır. İbn Abbas (R.A.) mervidir ki: "Biz demiş mescidde Enbiyanın fadlını konuşuyorduk. Nuh'u tul-i ibadetiyle, İbrahim'i hulleti ile, Musa'yı Allah'ın kendiye teklimi ile, İsa'yı semaya ref'i ile yâdederek ve fakat Resulullah hepsinden efdaldir. Kâffe-i nâsa meb'us, önü, sonu mağfurdur ve Hatemü'l-Enbiya'dır dedik. Derken (S.A.V.) giriverdi: "Ne gibi bahıs desiniz?" dedi. Söyledik: "Hiçbir kimseye Yahya ibn Zekeriyya'dan hayırlı olmak gerekmez" buyurdu ve O'nun hiçbir seyyie yapmadığını ve niyyet de etmediğini söyledi" ilah... Şüphe yok ki, bütün mürselîn miyanında Musa ile İsa'nın bittahsis zikri, bu iki Peygamberin azamet-i şanlarına tenbihdir. Bu ise, bunların derecat ile fevkında gösterilen Resul-i Ekmel'in celâlet-i kadrine başkaca bir bürhan teşkil

---

Hullet: Sevgi, muhabbet.

eder. Zikrettiğimiz ehadîs-i nebeviyye de bu ekmeliyyetin tecelliyat-ı nezihesindendir. Ya Rabb, bizi de bu şefiülmüznibînin şefaatiyle bekâm eyle.

Şimdi fahva-yı hitab şuna müncerr oluyor: İşte makamat-ı mürselîn, bu miyanda makamını, anla ve ona göre ifayı vazife eyle. Fakat şunu bilmeli ki, bu fazail-i mütenevvia ve derecat-ı refia mahza bir atiyye-i İlâhiye'dir. Bu yükseklik kendilerinin bilasale bir haslet-i zatiyeleri değil, ihsan-ı İlâhî ile nail oldukları bir mevhibe-i Sübhaniye'dir. Bunları, Allah vermiş ve kendilerini Allah göndermiştir. Asıl vazife-i risalet evamir-i İlâhiye'nin tebliğ-u icrasına niyabettir. Resuller, ancak emr-i İlâhî'yi temsil ederler. Fazail-i mahsusaları, meşiyyet-i cüz'iye ve niyabiyeleri emr-i İlâhî'de fânidir. Ale'l-ıtlak kendi dilediklerini yapamazlar. Bizzat meşiyyet-i mutlaka ve külliyyeye malik ve bütün vukuata hâkim, vacibü'l-vücud, ezeliyyüzzatı vessıfat, irade-i külliye sahibi, hâlık ve mükevvin değildirler. Ne Musa'nın mazhariyet-i kelâmiyesi, ne İsa'nın mazhariyet-i beyaniye ve ruhiyesi ve hattâ bunların derecat ile fevkinde olan Resul-i Ekmel'in makamı kurb-i risalet hududundan çıkıp Rububiyyet haddine giremez. Asıl irade Allah'ındır. Allah, murad etmeyince hiçbir şey yapamazlar. Görmez misin وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ **Allah kat'îyen dilemiş olsaydı,** مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ **bu Peygamberlerden sonra ümmetleri, kendilerine bu kadar beyyinat-ı hak geldikten sonra biribirlerinin kanına girmezler, muharebe etmezlerdi.** Peygamberlerini tasdik ve emr-i İlâhî'yi açık olarak beyan eden nususun mucebiyle amel eder, ihvan olurlar da, hılâfına hareket edemezlerdi. Ale'l-husus Musa'dan sonra ne Beni İsrail biribiriyle boğuşurdu, ne de Peygamberlerin kanına girip İsa'dan sonra Nasâra ile döğüşürdü. Hele İsa'nın beyyinatından sonra Hristiyanlar, ne kendi aralarında, ne sair akvam ile hiçbir muharabe etmemek lâzım gelirdi. Zira onlara, "Bir yanağına tokat vurana öbür yanağını da çeviriver" diyen beyan-ı İsa, tecavüze bile mukabeleden menetmek emrinde ne kadar samimî ve ne kadar açık idi. Bundan sonra Hıristiyanlık her ne sebeble olursa olsun, birinin kanına girmek değil hattâ kimseye el kaldırmamak, hiçbir cidal yapmamak iktîza etmez miydi? Onlara muharebe haram idi. وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا **Ve lâkin böyle olmadı, ihtilâf ettiler. Muhtelif fırkalara milletlere ayrıldılar.** فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ **da kimi iman etti, din-i Enbiya'yı iltizam eyledi, kimi de i'raz edip kâfir oldu.** olabildi de. Biribirlerinin kanına girdiler, nice muharebeler yaptılar ve hâlâ yapıyorlar. O Peygamberlerden ve o beyyinattan sonra da bunlar olabildi, kelime-i hakk, tebliğ-i emir ve Peygamber-

---

Bekâm: Mes'ud. **Fahva:** Mânâ. **Müncerr:** Neticelenmek. **Fazail-i mütenevvia:** Seçilmiş faziletli insanlar. **İ'raz etmek:** Yüz çevirmek.

lerin bunları infaza masruf olan iradat-ı cüz'iyeleri bu ihtilâfı ve küfr-ü muhalefeti mümteni kılmadı, kaldırmadı. Halbuki Allah, dilese idi bunlar olamazdı. Demek ki, her emr-i İlahî hilâfına hareket imkânını selbetmez. Her emir, adem-i muhalefet-i irade eden bir emr-i tekvinî, bir meşiyyeti cebriye değildir. Eğer böyle olsa idi, adem-i muhalefete meşiyyet-i İlâhi'ye taalluk etmiş bulunur, Allah'ın Peygamberlerine ve tebliğ ettiği beyyinat-ı emriyeye küfr-ü muhalefet mümkün olamazdı. Vaki ise, böyle değildir. Demek ki, Allah, ihtilâfın ale'l-ıtlak adem-i vukuunu dilememiştir. Dikkat olunursa tefadül-i Enbiya, esasta müttehid olmak üzere bir tenevvü ifade eder ki, bu tenevvü, bizzat murad-ı İlahîdir. Bunlarla ümem-i mütenevvianın teşekkülü de, murad-ı İlahî'dir. Bu, az çok bir mânâyı ihtilafı tazammun eder. İşte bu tenevvü ve ihtilaf-ı kullîyi iktiza etmemek için, bunları aledderecat tevhid edecek daha yüksek Peygamberler ve hepsinin fevkinde meb'us-ı kül, sahib-ı derecat ba's buyurulmuştur ki bu suretle ümmetler tenevvü ve kesret içinde bir tevhid-i mutlaka mazher olsunlar. Demek ki, emr-i tevhid bilkülliye mani ihtilaf olmadığı gibi imkân-ı muhlefeti de selbetmiş değildir. Ve bunların hepsi meşiyyet-i İlahî'ye iledir. Zira olmasa idi olamazdı.

Binaenaleyh sea-i meşiyyet, sea-i emirden, sea-i hak, sea-i hayırdan eamdır. Emr-i teklifî, meşiyyet-i cebriyeyi değil, hayr-ü rızayı istihdaf eder. Vuku ve adem-i vuku ise, meşiyyet-i mutlakaya ve emr-i tekvine merbuttur. Görülüyor ki, tebeyyün-i ilmî vücub-ı aklî ve yalnız emri teşri-î, iradat-ı cüz'iye, fiil veya terkin illet-i tammesi değildir. Ne kadar kat'î ve beyyin olursa olsun emr-i mücerred, ilmi, mahiz ve ne kadar vazih ve musib bulunursa bulunsun sadece irşadat ve tenvirat-ı fikriye, velevse Peygamberlerden zahir olsun iradat-ı cüz'iye bütün insanlar şerden, isyandan, tecavüzden, küfr-ü ihtilaftan men'ı ve beyinlerinde cidal ve kıtali refetmeğe sebeb-i kâfi değildir. Her şeyde olduğu gibi bu hususta asıl sebeb-i müessir ve illet-i tamme bizzat meşiyyet-i İlahî'ye ve emr-i tekvinîdir. Madem ki, bu kadar beyyinattan ve bu kadar terakkiyat-ı ilmiyeden sonra Allah'ın evamir-i teklifiyesine ve Peygamberlerine karşı ihtilaf ve ümmetler beyninde cidal ve kıtal yine vuku bulmuş ve bulmaktadır. O halde "hepsi mü'min olsun ve ihtilaf-ü kıtâl mümkün olmasın," diye meşiyyet-i İlâhiye taalluk etmemiştir.

Filvakı ولو شاء الله ما اقتتلوا Allah dilemiş olsa idi ümmetler, hiç bir za-

---

Selbetmek: Gidermek. İstihdaf: Hedef edinmek. Masruf: Harcanmış. Sea: Güç, iktidar. Musib: İsabetli.

man iman ve küfr ile muhtelif oldukları halde bile birbirlerinin kanına girmezlerdi, giremezlerdi. Allah kıtâl olmamasını dilemiş olsa idi, bazı ahvalde yapdığı gibi onu yapacak insanlara irade ve kudret vermez veya irade ve kudretlerini hükûmsüz bırakırda hepsini cebren ve bil'ıztırar silm-ü vifaka sevkeyler, cidal ve kıtale müteallık hiç bir hareket yaptırmazdı ve o zaman bunlar üzerinde cebriyye mezhebi cereyan eder ve fiillerinde muhtar değil, mükreh ve muztar olurlardı. Ve o zaman Allah'ın fail-i muhtar olduğu da bilinmezdi.

وَلٰكِنَّ **Velâkin iş öyle değil,** اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ **Allah ne dilerse yapar,** dilediğine ismet dilediğine hızlan verir, İrade-i mutlaka O'nun, ihtiyar-i tam O'nun, kudret-i mutlaka O'nundur. İradesini tevkıf edecek hiç bir kudret yoktur. Kudretine karşı koyacak hiç bir şey mütesavver değildir. O, hiçbir hususta mecbur değil, tam manasiyle fail-i muhtardır ve her ıhtiyarı hikmettir. Alel-umum mahlûkatında sırf müsavat ve mümaselet murad etmemiş, müsavat içinde tefadul, tenevvu ve kesret içinde vahdet murad etmiş ve insanlarada cebri mutlak murad etmemiş, teklif murad eylemiştir. Binaenaleyh kıtal imkânını selbetmemiş bil'akis sübutunu takdir buyurmuş ve makamat-ı mürselînde görüldüğü üzere tenevvu içinde tevhid emreylemiştir. Bunun için hasbe'l-irade ihtilâf-ü kıtal emr-i vakidir ve bunun hayır ciheti de vardır, şer ciheti de. İkiside meşiyyeti haktan haric olmamakla beraber emir ve rıza-yı ilahî hayır cihetindedir. Bu suretle mümkün ve emri vakı olan ihtilâf ve kıtalin şerr-ü fesadını def-u ref-ı mütecaviz veya tecavüze müsta'id, hak ve tevhid düşmanlarının tecavüzden men'i zımnında Fisebilillah cihad büyük bir hayır ve emr-i ilahî ile ehl-i iman bir feriza olmuştur.

Şu halde cihaddan murad-ı ilahî tenevvü ve ıhtilafın alel-ıtlak ref'i değil, küfr-ü muhalefeti mağlûb ederek mütenevvi' ve muhtelif insanlar üzerinde emr-i hakk'ı galib kılmak tevhidi hakka ve silm-i küllîyye münafi ihtilâfat ve tecavüzata karşı hakimiyet-i Hakkı temin eylemektir. Bab-ı Tekvin'de kıtal nasıl bir emr-i vakı ise, bab-ı teşri' ve teklifte de cihad bir emr-i vakî'dir. Ve artık cihadın beyyinatı haktan, bir beyyine-i fiiliye olduğunda şübheye mahal yoktur. Beyyinat-ı saireyi dinlemeyen ve hiç bir ahid tanımıyan kâfirlere, tağilere, bagilere bu beyyine-i fiiliye tatbik olunur. Fakat bu tatbik olunabilmek için yukarılarda da ihtar olunduğu üzere daha evvel bir fariza vardır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا **Ey Allah'a ve bütün Peygamberlerine iman eden**

Silmu Vifak: Barış, sulh. **Mukreh:** Zorlanan kimse. **Muztar:** Zorlanmış. **Tefadul:** Üstünlük. **Müste'id:** İstidadı olan, kabiliyetili. **Tağî:** Azan.

ümmet-i Muhammed, انْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ İbn Kesir, Ebu Amir, Ya'kub kıraatların «ع» nin ve "ta"ların tenvinsiz nasbiyle لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ okunur. **Bir kıyamet günü gelecek ki, onda ne alım, satım, ne fidye ve mübadele, ne dostluk, ne şefaat hiç biri bulunmayacak, O gün gelmeden evvel, bey-u şira yapmak, Allah için uhuvvet ve sadakat te'min etmek, şefi' ve nâsır bulmak mümkün olan eyyam-ı dünyada tedarükât-ı lâzimede bulunmak üzere size her hangi bir sebeble kısmet ettiğimiz emvalden Fisebilillâh nefakalar, masraflar veriniz.** Yani emvalinizin farzolan haklarını eda için zekâtlarınızı yerli yerine sarfediniz, kâfirler gibi emvalinizi keyflere, hevalara sarf ve boşuna telef veya hukuk-ı mefruzasını ketmedip de kendinizi ikaba ma'ruz bırakmayınız. وَ **Unutmayınız ki,** وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ **Allah'a ve Peygamberlerine ve o dehşetli güne ve bu emirlere iman etmeyen o kâfirler hep zalimdirler.** Emr-i Hakka bakmaz, hakk-ı yerli yerine koymaz, hudud-ı İlâhiye'yi tecavüz ederler, neye güçleri yeterse çiğnerler, beyyinat-ı mücerredeyi dinlemezler, fiilen bir mâniaya musadif olmadıkça hak, hukuk gözetmez saldırırlar, ahidleri mi nakzetmezler, canlar mı yakmazlar, ırzlara mı geçmezler, gönüllerinin hükmettiği kadar vergiler mi almazlar, ibadethaneleri, müessesat-ı hayriyeyi tahrib mi etmezler, hasılı, mukavemeti fiiliye görmedikçe her haksızlığı yaparlar. Siz ise, haksızlığın küfr-ü zulmün def'ine me'mursunuz, öyle ittifaklarla bunlara karşı lâzım gelen def-u mukavemeti ihzar etmelisiniz. Bunu yapmayanlar, kendilerini ikab-ı İlâhi'ye ma'ruz bırakırlar. Yevm-i cezadan korunmazlar da nihayet zulmü, kendilerine yapmış olurlar. O gün her halde gelecek, o kâfirler o zaman bey-u şira ile, fidye ve mübadele ile hiç bir iş göremeyecekler, ne dostları bulunacak ne şefaat edenleri. Tapınıp sakladıkları ve Allah yolunda sarfetmedikleri altınlar, gümüşler ateşden damga olacak, alınlarını, böğürlerini dağlıyacaktır. اَلْاَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ (*"Dostlar o gün birbirlerine düşmandırlar, müstesna ancak müttekîler."* Zuhruf-43/67) Medlûlünce o gün bütün dostlar, biribirlerine düşman kesilecek, şefaat kapıları kapanacak, bu felâketlerden ancak iman edip vazifesini yapan ve önceden korunan müttekiler müstesna olacaktır. Binaenaleyh bu mertebe ittikayı ihraz ve o felâketten ihtiraz için mü'minler, o gün gelmeden evvel vecibelerini eda etmeli, Fisebilillâh infaklar yapmalı, seve seve zekâtlarını vermeli uhuvvetlerini te'yid ve cemiyetlerini tanzim ederek hazırlanmalı, uyumayıp intibah üzere bulunmalı, kâfirler gibi Allah'ın emrine muhalefet edip de kendilerine yazık etmemelidiler. Bakınız Allah, nasıl bifi Allah'dır: اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **Allah o**

Bey-u şira: Alım-satım. **Şefi':** Şefaatçı. **İhzar:** Hazırlamak, **Mefruz:** Farz olunmuş.

yegâne ma'budi haktır ki, hakikatte ondan başka ma'bud yoktur. Çünkü **الْحَيُّ الْقَيُّومُ** **fena ve zevaldan münezzeh hayyü'l-kayyum ancak O'dur.** Ezelden ebede bütün hayat-beka O'nun, bizatihi ve lizatihi kaim vacibü'l-vücud ve her an müdebbir-i kül, mukavvim-i kül ancak O'dur. O, olmasaydı ne hayattan eser olurdu, ne de vücuddan. Hayat-ı İlâhiye mebde-i ilm-ü irade olan bir sıfat-ı ezeliyedir.

KAYYUM: **قَيُّومٌ** Kıyamdan "fey'ul" vezninde bir sıga-i mübalegadır ki, kendi kaim ve diğerlerini mükim ve mukavvim demektir. Ve bunda kıyamı eşyanın kıyamı İlâhîde fani olduğuna lafzam dahi bir îma vardır. İbn Sina, bunun vacibü'l-vücud mefhumuna müsavi olduğunu söylemiş ise ve, bunda, vacibü'l-vücud mefhumunun kendinden başka lâzımı olan mucid ve müdebbir-i kül gibi diğer kemal mefhumlarının hepsi de, mantukan dahildir. Ayetin maba'di, bunun beyanıdır. Ve bu isimlerin ismi A'zam olduğu da söylenmiştir. O, öyle bir hayyi kayyumdur ki, لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ **O'nu ne gaflet basar, ne uyku,daima Alîm, daima Habîrdir.** لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ **Semavat-ü arzda,** yukarılarda, aşağıda ne varsa O'nun, görünür, görünmez bütün mükevvenat O'nun milkidir. İllet-i kül O, gaye-i kül O, malik-i kül O, Allah'ın milki olan bu mahlûkattan مَنْ ذَا الَّذٖى يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ **kimin haddi ki, Allah'ın izni olmaksızın huzuru kibriyada şefaat edebilsin.** Bu halde hangi budaladır ki, Allah'ın emri olmadan bunların birinden şefaat dilenebilsin. Çünkü يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ **Allah yukarıların, aşağıların, önlerindekini ve arkalarındakini, geçmişlerini, geleceklerini, bildiklerini ve bilmediklerini bilir.** O'nun ilminden gizli hiç bir şey yoktur. وَلَا يُحٖيطُونَ بِشَیْءٍ مِنْ عِلْمِهٖٓ **Bunlar ise, O'nun ma'lûmatından hiç birini ihata edemezler.** اِلَّا بِمَا شَٓاءَ **Ancak dilediği kadarını kavrayabilirler.** Binaenaleyh bizzat O'nun izn-ü emri olmadıkça herkes başından korkmadan nasıl şefaate kalkabilir. Her hangi bir şeyde, velev cüz'î bir tasarrufa kimin salâhiyeti olabilir. Meğer ki, O'nun izn-ü emrini almış sevgililerinden olsun. Ma'lûm ki, şefaat hurmetli birinin madununda bir diğeri hisabına reca ve niyaz ile yardım ederek O'na inzimam etmesi demektir ki, bu bir meçhul-ü i'lâm veya bir arzu-yu izhar ile bir tesahub manasını tazammun eder. Bunu da kendini ve haysiyyetini bilen ve meşfua meşfu' minhten ziyade bir alâkası bulunan ve mazarrat celbetmiyeceğinden emin olan kimseler yapabilir. Halbuki milk-i İlâhî olan şu mahlûkattan her hangi birine Allah'dan ziyade tesahub etmeğe ve O'na bilgiçlik satmaya ve ilerisini gerisini temamen idrak etme-

---

Madun: Aşağı, alt derece. **Tesahub:** Sahip çıkma, koruma. **Mazarrat:** Zararlar. **Meşfu':** Şefaat edilen.

den ve önünü ardını saymadan huzur-ı İlâhîde kendine bir paye verip de şefaate kalkışmak gerek şefi' ve gerek meşfu için ne kadar tehlikelidir. Eğer Allah bildirmemiş ise, şefaat edecek olanın hali şefaat edilecek olandan daha ziyade endişeye şayan olmadığı nereden ma'lûm olur? Bu hal içinde, velevse Melâike ve Enbiya'dan olsun kimdir o, ki, izn-ü ikdar-ı İlâhî olmadan önünü ardını, saymayıp Allah'ın kullarına Allah'dan ziyade tesahub etmek salâhiyetini kendinde görsün de şefaate cür'et edebilsin. Meğer ki, Cenab-ı Hak dilesin, hususî veya umumî şefaate irade-i İlâhiye sadır olsun da kendilerine bildirilmiş bulunsun. Demek ki, kibriya-yi İlâhîden şefaat umulamaz değildir, fakat o da herkesten evvel O'nun kendi yedindedir. Ve O'nun izn-ü emriyle cereyan edebilir. O zaman bab-ı şefaat açılır ve şefaate me'zun olanlar, kendi dilediklerine değil, yine Allah'ın dilediklerine şefaat imkânını bulabilir. Bundan anlaşılır ki, evvelâ hak tanımayan Allah düşmanlarının kendilerine şefaat etmesi melhuz bir Allah dostu bulabilmelerine, kezalik müşriklerin putları gibi ilm şanından olmayanların şefi' olabilmelerine asla ihtimal yoktur. Sonra me'zun olabilecek her şefi'in hudud-ı şefaati de, indi İlâhîdeki derecesi ve o nisbette mazhar olabileceği izn-ü ikdarın şumuliyle mütenasib olabilecektir. Binaenaleyh evvel-ü ahir izin çıktığı zaman en umumî surette sahib-i şefaat, bâlâdâ makamatı mürselîn hakkındaki beyanı İlâhîden müsteban olduğu üzere hepsinin fevkında sahib-ı, derecat olan efdal-i Rusül olabilecektir. Bu babdaki nüsusa nazaran Cenab-ı Allah, O'na şefaat için istizan salâhiyetini de bahşetmiş ve en yüksek makam-ı risalet makam-ı şefaat-i uzmâ olmuştur ki, Makam-ı mahmud'da hadîs-i şefaat gelecektir. Allah öyle bir sahib-i ilm-ü saltanatır ki, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ tecelligâhı **hükmü olan Kürsisi bütün Semavat-ü arzı geniş geniş tutmuştur.** Yerlerde ve Göklerdeki bütün ecram-ü ecsam içinden dışından hep bu kürsî ile muhattır her birinin kıyamı onun içindedir. Bu miyanda hiç bir nokta bulunmazki, orada Kürsî-i İlâhînin hükmü cari olmasın. Arzın içinden çıkamayan insanlar O'nun Yerleri, gökleri muhıt olan Kürsisîni nasıl idrak eder. وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ (*"Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, halbuki bütün, Arz Kıyamet günü O'nun bir kabzası. Göklerde yeminine dürülmüşlerdir, çok münezzeh ve çok yüksektir o Sûbhan onların şirkinden."* Zûmer-39/67) Semavat-ü arz denince bir mahbus gibi bunlarla her taraftan muhat olan insanlar, madde ve kuvvetin, hissin, hayalin, vehmin, aklın tasavvurun, hükmün ve cem-i taayyünat-ı izafiyenin dahilden son haddine da-

---

İnz-ü ikdar: İzin ve kudret, güç kazandırma. **Müsteban:** Açıklanmış. **Ecram-ü Ecsam:** Ruhsuz varlıklar ve cisimler. **Muhat:** Etrafı çevrilmiş. **Melhuz:** Mümkün.

yanır, bunların maverası deyince bilâ kayd-ü şart bir incizabı kalbî ile nâmütenahi bir muhıta namahdud bir emel-i mutlak sahasına geçmek için çırpınırlar. İnsanlar, kendilerince arzın küçük bir parçası üzerinde bile bir devlet-ü hükûmet ele geçirip idare ve muhafaza etmenin ne kadar zor bir iş olduğunu ve asırlardan beri gelen nice nice devletlerin milletlerin bu yüzden memleketlerini muhafaza edemeyerek mahv-ü münkarız olup gittiklerini görüp bildiklerinden nihayet tasavvur edemedikleri işbu Semavat-ü arzın bir kabza-i tasarrufta Kürsî-i vahdetten saltanat-ı vahide ile idare olunur bir memleket olduğunu mülâhaza ettikleri zaman muhafazası ne kadar müşkil ve ağırdır gibi bir zanna düşebilirler. Fakat o Kürsî-i İlâhî bütün Semavat-ü arzı tutmuş olmakla beraber وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا bu Semavat-ü arzı o Kürsi-i vahdetten kabza-i tasarrufta tutup hıfzetmek, Allah'a ağır da gelmez, O'nun için bu hiçbir şey değildir. وَهُوَ O Allah Celle Celâlüh, الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ pek yüksek, pek büyüktür. Yegâne Aliy, yegâne Azîm ancak O'dur. Binaenaleyh bundan başka bihakkın bir ma'bud nasıl mümkün olur ve buna karşı başkalarına taabbüd edilip de şefaatleri nasıl umulur. Ve böyle yapan kâfirler, ne kadar bedbahttır.

Bu âyete, "Ayete'l-kürsî" ıtlak edilir ve bundan dolayı bu sureye, "Suretü'l-kürsî" dahi denilir. Görüldüğü üzere bu âyet saltanat-ü melekût-i İlâhinin gayet beliğ ve mucez bir tasvirini ve Allah Teâlânın zat-ü sıfatını hem ta'rıf ve hem Semavat-ü arzın ve muhtitilerinin hılkat-i kıvam-ü nizamı, kısmet-ü vüs'atini muhafazası, sırr-ı hayat, sırr-ı ilim, sırrı hâkimiyet gibi maddî, manevî kuvvetlerinin şehadeti baligasiyle isbat ederek bütün İlâhiyyet mesailinin ümmehatını Kürsî-i İlâhî gibi vasi bir şümul ile muhtevi bulunduğundan bütün âyat-ı Kur'ânîye miyanında mevzuiyle mütenasib olmak üzere en yüksek bir şeref-ü kıymeti haizdir. Nitekim (A.S.); **"Kur'an'da a'zam-ı âyet, Ayetül kürsî'dir. Bunu her kim okursa Allah, o saat bir Melek gönderir. Ertesi güne kadar hasenatını yazar ve seyyiatını mahveder. Bu âyet, bir evde okunsun da Şeytanlar onu otuz gün bırakmasın olmaz ve kırk gün ona ne sahir, ne sahire girmez. Ya Ali; ("bunu evlâdına ve ehline ve komşularına öğret. Bundan büyük bir âyet nazil olmadı."** Ahmed b. Hanbel: 5/142-178) "Her kim, salevât-ı mektubenin her birinin arkasından Ayete'l-Kürsî'yi okursa onu ölümden başka Cennete girmekten menedecek hiçbir şey kalmaz, yani ölünce doğru Cennete gider ve O'na ancak sıddık veya abid olanlar devam eder. Ve bunu her kim yatağına yatarken okursa Allah onu kendisine ve komşusuna

---

İncizab: Cezbedilme. **Mahv-ü münkarız:** Mahvolmuş, kesilmiş. **Kabza-i tasarruf:** Tasarrufu elinde bulundurma, tutma, tasarruf sahibi. **Tarmim:** Genelleştirilmiş. **İmtizaç:** Karıştırmak.

ve komşusunun komşusuna ve etrafındaki hanelere emin kılar. (**"Seyyid-i eyyam, yevm-i Cum'a seyid-i kelâm kur'ân, seyyid-i kur'an Suretü'l-Bakara, seyyidül-Bakara de Ayetü'l-kürsîdir"** Ramuzü'l-Ehâdis-302) buyurmuştur.

KÜRSÎ: Lûgatte üzerine münferiden oturulan ma'lûm şeydir ki, esasen taht ve ilm-i şerifin aynı surette olan makam-ı mahsusu ve mümtazı demektir. Nefs-i ilme ve âlime dahi ıtlak olunur. Bilâhare iskemle ve sandalye gibi şeylere dahi ta'mim edilmiştir. Lisanımızda en çok makam-ı ilimde müsta'meldir. Herhangi bir şeyin aslına ve toplandığı yere dahi kürsî denilir. Nitekim kürsî-i memleket, pay-ı taht mânâsına gelir. Bunun aslı olan "kürs" kelimesinde ictimâ' ve imtizac ile keçe gibi girftleşip muhkemleşmek mânâsı vardır. Hasılı, hakikî mânâsıyle kürsî, ancak bir kişi oturabilen en yüksek bir nev-i sandalyedir. Binaenaleyh yerleri gökleri kaplamış bir kürsî tasavvuru bu mânâ-yı ma'rufun aynı olmayacağı da şübhesizdir. Ayn-ı zamanda bu kelimenin bize bir hâkimiyet ve saltanat, bir ilim, bir şeref-ü azamet ve nüfuz mefhumu ifade ettiğinde de şübhe yoktur. Biz, bir memlekette bir kürsî, bir taht tasavvur ettiğimiz zaman

Evvelâ: Bir memleket,

Saniyen: Onun içinde bir pay-ı taht

Salisen: O pay-ı taht içinde bir Arş, bir saray,

Rabian: O saray içinde bir taht,

Hamisen: O taht üzerinde bir reis-i hâkim,

Sadisen: bu hükümdardan bütün memlekete şamil bir nüfuz tasavvur ederiz ki, bunda hükümdar zarf zarf içinde memleketle tamamen muhat. Ve ayn-ı zamanda nüfuzuyla muhıttır ve bunda en şayan-ı hayret olan nokta da bir şeyin hem muhıt ve hem muhat olabilmesindeki sırdır ki, ayn-ı ilimde de vardır. Ve bu nokta, insanlara vahdet-i İlâhiye'yi en güzel telkin edecek olan bir lemhadır. Âyet-i Kürsî, bize bu mazmunu telkîn etmekle beraber gösteriyor ki, memleket-i İlâhiye semavat-ü arzdır. Fakat bunlarla Kürsî-i İlâhî muhat değil muhittir. Bizim kürsî tasavvurumuzun hilâfınadır. Allah'ı tefekkür ederken hep muhattan muhita doğru geçmelidir. Taht veya pay-ı taht memleketi semavat ve arzı muhıt, Arş, tahtı muhıt, Rahman Arş'ın içinde değil üzerinde ve Allah hiç muhat değil, hep muhıt ve kayyumdur ve öbüründeki tezaddı kaldıran budur. Şu halde Kürsî-i İlâhî bize, ancak bir isim ve muhattan muhıta geçerek nihayet semavat-ü arz tasavvurunun maverasından mübhem ve nâkabil-i tahâyyül bir mefhum-ı azamet ile ma'lûm olabilir. Bunun hakikatini ta'yin edebilmemize

imkân yoktur. Maamafih müfessirîn bunun ta'rifinde bir kaç vecih, rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

1- Kürsî: Semavat-ü arzı kaplamış bir cism-i azîmdır. Buna, Arş'ın kendisi diyenler de olmuştur. Lâkin ahbar-i sahiha, "kürsî, Arş'ın tahtında ve semavatın fevkında bir cisimdir." diye varid olmuştur. Kürsî, mevzı-ı kademeyndir. Süddî'den menkul olduğu üzere, semavat-ü arz, kürsînin cevfinde, kürsî, Arş'ın altında ve iki ayağının mevzıidir. Bunda mevzı-ı kademeyn, kedem-i Arş'ın mevzıi olduğu musarrahtır ki, bunu, ruh-ı a'zamın veya hamele-i Arş'tan büyük bir meleğin mevzî-i kademeyni diye gösterenler de vardır. İşbu mevzî-i kademeyn ta'rifi, kürsînin pay-ı taht, yani makarrı hükûmet mânâsiyle alâkadar olduğunu aşikâr gösteriyor. Semavat-ü arz, ma'lûm olan bütün âlem-i cismanînin ifadesi olduğu cihetle bunları kaplamış olan cevf-i kürsînin bir cism olması semavat-ü arzda ma'ruf bulunan ecsamın cismaniyetinden başka bir cismaniyet demek olduğunu da unutmamak lâzım gelir. Yani Kürsî, bir cismi mütehayyiz değil, ayn-ı hayyiz olan bir cisim demek oluyor ki, bunun, cismaniyeti madde ile değil, imtidad-ı mutlak, tabir-i aharle, ale'l-umum mahall-ü mekân denilen bu'd-i mücerred ve cevf-i küllî ile tasavvur olunmak mümkündür. Zira mekan-ı mutlak denilen bu'd-i mücerred, feza, madde imtidadının künhünü ifade eden bir imtiddad-ı mücerreddir. Bu'd ve imtidad ise, cismaniyetin en umumî mânâsıdır. Fakat ecsam-ı maddiye bunda mütehayyiz olduğu halde bu, başkaca bir hayyizde mütehayyiz değildir ve diğer ecsam ile kabil-i tedahuldür. Lâkin şu âlem-i cismanîde görülen kuva-yi maddiye ve şuunat-ı vücudiyenin mevki-i tecellisi de budur. Bütün ecram-ı ulviye bunda mütemekkin ve aralarındaki âlem-i esîriye varıncıya kadar bütün mevac-ı mekfüfe bunda kâindir. Harekât-ü sükûn bunda caridir.

Ancak zaman ve âlem-i ervah bundan daha vasi'dir. Bir zamanlar malûmat-ı fenniyeye bir kıymet-i sabite isnad eden ve münzelât-ı İlâhîye hududunun, hudud-ı fenniyeden çok vasi' bulunduğunu düşünmeyerek âyat-ı Kur'âniye'yi zamanının malûmat-ı fenniyesine göre izah ve tevil etmekten zevk alanlar, o zaman hey'et-i âlem hakkında Batlemyus ilm-i hey'etinin en yüksek bir mevki-i fennîyi haiz olması ve kendileri de bu ilmin mütehassıslarından bulunması hasebiyle, semavat-ü arzı ona göre mülâhaza ve te'vil ettikleri gibi kürsînin cismaniyeti hakkındaki asarı da, o fennin nazarıyatiyle izaha

---

Cevf: Orta. **Mevzi:** Bir şey konulacak yer. **Musarrah:** Açıklanmış belli. **Makarr:** Merkez, karar yeri. **Hayyiz:** Yön, mekan. **Bu'di mücerred:** Mucerred uzaklık. **İmtidad:** Uzunluk, boy.

çalışmışlar ve binaenaleyh "Kürsî, felek-i samin olan felek-i sevabit, arş da, felek-i tası' olan felek-i atlâstır", diye te'vil eylemişler. **"Kürsîde semavat-ı sebi', bir kalkan içine atılmış yedi para gibidir", "Arş'ta kürsî, büyük bir sahraya atılmış demir bir halka gibi bir şeyden ibarettir"**, meâlinde mervi olan iki hadîs-i şerifi de buna delil gibi farzetmişlerdir. Bu gün görüyoruz ki, işbu dokuz felek nazariye-i fenniyesi, kuvvetini zayi' etmiş olduğu halde âyat-ı Kur'aniye ve ehadîs-i Nebeviyye nazarlarda yine bu günkü semavat-ü arz gibi bütün kıymetiyle tecelli edip durmaktadır. Binaenaleyh bunları, behemhal kendi ma'lumatımızın daire-i ihatasına alarak izah etmeğe çalışmak, ne icabat-ı fenniyeye, ne de icabat-ı diniyeye muvafık değildir. Bu iki hadîs-i şerif bize, kürsînin felek-i samin veya felek-i sevabit olduğunu değil, nihayet semavat-ü arza nazaran büyük bir mekân, Arş'a nazaran da pek küçük bir daire olduğunu temsil etmektedir. Binaenaleyh asr-ı hâzırdaki ma'lûmat-ı fenniyeye göre buna bir mânâ vermek lâzım ise, Kürsî'yi mekân-ı mutlak mefhumuyla tasavvur etmek elbette daha muvafıktır ve bu bizim kendi mülâhazamız değildir. İmam Fahruddin-i Razî, bu âyette değil, lâkin Fatiha tefsirinde Kürsî'yi mekân, Arş'ı da zaman nazariyeleriyle mutalea etmiştir. Çünkü mekân-ı mutlak semavat-ü arzı cevfine almış kaplamıştır. Ve halbuki bütün imtidat-ı mekânî şu andaki bir lahza-i zemaniyenin içine sağmış mâzi ve istikbalin cereyanı mütevalisi içinde bu daire-i hal, tıbkı büyük bir sahrada küçük bir halka gibi kalmakta bulunmuştur. Maamafih diğer taraftan Kürsî ve Arş'ın manevî hasiyyetleri hakkında da rivayetler vardır. İnsan şu mutalealarıı tefekkür ederken bile farkına varır ki, semavat-ü arzı mekândan başka ihata eden, kuvvet-ü kudret, akl-ü ilim ve bunların fevkinde ruh vardır. Ve hatta zaman, mekânı muhıt görünürken bunun da ruhta tecelli eden bir şe'n olduğu ve binaenaleyh âlem-i ilm-ü ruhun zamanı dahi kaplıyan bir muhıt bulunduğunu takdir eder. Nitekim kürsî, ruh-ı azamın veya diğer büyük bir meleğin mevzi-i kademeyni denilmişti. Şu halde bunların esası, hudud-ı Arş'a dahil iseler de, kürsînin kürsî olması mücerred cesamet-ü imtidaddan değil, bu manevî kuvvetlerin de bir tecellisine mazhar olmasındandır. Ve Allah'a izafeti de bundan olmalıdır. Buna binaen:

2- Kürsî, saltanat-ü kudret ve mülk demektir. Zira İlâhiyyet ancak kudret-ü icad ile tezahür edeceği gibi lisanda da taht ve kürsî denildiği zaman bizzat kudret-i hâkimiyet murad olunduğu vardır.

3- Kürsî-i İlahî, ilm-i İlâhî demektir. Zira kürsî-i ilim, taht mânâsından

Felek-i samin: Sekizinci gezegen. **Felek-i sevabit:** Sabit gezegen. **Felek-i Tası':** Dokuzuncu gezegen. **Şe'n:** Hal, durum. **Cesamet-ü imtidad:** Büyük, uzun.

daha ma'ruftur ve bu münasebetle nefs-i ilme dahi mecazen kürsî denilir. Bu rivayet, İbn Abbas Hazretlerinden mervidir. İbn Cezir-i Taberî gibi bir hayli müfessirîn bunu, ihtiyar etmişlerdir.

4- Bu kelâmdan maksud, Allah'ın azamet-ü kibriyasını mahzâ bir tasvirdir. Cenab-ı Allah halka zat ve sıfatını ta'rif ederken nâ'sın mülûk ve eazım hakkında mutatları olan suretlerle hıtab buyurmuştur. Nitekim Kâ'be'yi kendine beyt yapmış ve tavaf-ü ziyaretini emreylemiştir. Zira nâs, hükûmdarlarının saraylarını ziyaret ederler. Hacer-i Esved'in arzda, **"Yeminullah"** olduğunu söylemiş ve mevzı-ı takbil yapmıştır. Nitekim nâs, mülûklerinin ellerini ve eteklerini öperler. Kezalik bu kabilden olarak yevm-i kıyamette kullarının muhasebesi hakkında Melâikenin, Enbiyanın, Şühedanın huzurda bulunacaklarını ve mizanlar vaz'olunacağını zikretmiştir. İşte bunlar gibi kendisine de Arş isbat etmiş, الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O, Rahmân arz üzerine istiva buyurdu."* Taha-20/5) buyurmuş ve bunu tavsif ederek وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ (*"Melaikeyi de görürsün, Arş etrafından donatmışlar Rabb'larına hamd ile tesbih ediyorlardır..."* Zümer-39/75), الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ (*"Arşı hamil olanlar ve onun etrafındakiler...."* Gâfir-40/7), وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ (*"Ve Semâ yarılmış oda o gün sarkmıştır, öyle ki melek, kenarları üzerindedir ve üstlerinde o gün Rabb'ının Arşın da sekiz hamil olur."* Hakka-69/17) buyurmuş, sonra kendine Kürsî de isbat etmiş, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ (*"....O'nun kürsisi bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır..."* Bakara-2/255) buyurmuştur. Bundan anlaşılır ki, Arş ve Kürsî gibi teşbihî iham eden elfaz, Ka'be ve tavaf ve Hacer-i Esved hakkında daha ziyadesiyle mevcuddur. Halbuki bunlar da meselâ, Kâ'be'nin Beytullah olmasında Allah'ın beytuteti gibi bir mânâ-yı teşbih ve tecsim maksud olmadığı. Nası müttefekun aleyh ise, Arş-ü kürsî hakkında da maksud, azamet ve kibriya-yı İlâhînin tasvirinden ibaret olduğunda tereddüd edilmemek, lâzımgelir. Kaffal ve Keşşaf gibi muhakkıkîn de bunu ıhtiyar etmişlerdir. Bu surette Kürsî'den murad nedir? Ve nasıl şeydir? diye düşünmeğe lüzum yoktur. Bu izah, Cenab-ı Allah'ı cismanî şaibelerden tenzih için pek güzel olmakla beraber Kürsî-i İlâhînin vaki'de bir medlûlü olmadığını kabul etmek de hılâf-ı zahirdir. Evet ma'ruf olan hakikat mânâsiyle bir kürsi bir taht maksud olmadığı bervech-i bâlâ muhakkaktır. Maamafih bir Beytullah bulunduğuna iman etmek lâzım olduğu gibi bir Kürsî-i İlâhî bulunduğuna iman etmek de lâzımdır. Ve bunun, az çok cismanî bir mefhumu muhtevi olması, Cenab-ı Allah'a hâşâ bir cis-

---

Eazım: İleri gelen büyükler. **Mevzi-i takbil:** Övülen yer. **Beytutet:** Geceleme, ayırmak.

maniyet isnadını müstelzim değildir. Mes'elenin ruhu, Kürsî'nin Allah'a izafetini lâyikiyle düşünebilmekte, bunun bir izafet-i kuud olmayıp bir izafet-i Rububiyet olduğunu anlamaktadır. Âyetten anlaşıldığına göre Kürsî-i İlâhî, bir taraftan ecsam-ı maddiye mecmuu olan semavat-ü arzın hepsini kaplayıp tutan muhit-i ecsam bir şeydir. Biz, bunun Kürsî ismiyle mevcudiyetine iman eder ve hakikatini idrak ve ihata edemiyeceğimizi anlarız. Diğer taraftan az çok bir tasavvur edinebilmek lüzumuna kani olur isek Kürsî-i İlâhîde taht-ı saltanatla, kürsî-i ilim mefhumlarındaki kemal mazmunlarını cemi' ve kasır ve fani mefhumları, «حَيٌّ قَيُّومٌ ، لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» medlûlleri mucebince tayyederek, onu mutlak bir ilm-ü saltanat tecelligâhı olmak üzere mülâhaza ederiz. Ve binaenaleyh hadd-i zatında azamet-ü kibriyanın tasavvur-ı mücerredi değil, suret-i tecellisinin de bir ifadesini tazammun etmiş bulunduğunu tasdik eyleriz. Ve bütün ecsam ve ecram-ı ulviye ve süfliye Kürsî'nin içinde kaldığından O'nun üzerinde icrayı hükmeden sahib-i ilm-ü saltanatın cismaniye fevkinde bir vücud-i âlâ olduğunu da yakinen anlarız. Ve daha vazıh olmak için Kürsî'nin cesametini ifham eden ahbara nazaran diyebiliriz ki, Kürsî-i İlâhî semavat-ü arzda tecelli eden bütün maddelerin, kuvvetlerin kaynaşıp durduğu bu'd-i mutlak, yani ilm-ü irade ve kuvvetten muarra olan sadece feza-ı mücerred değil, bunların bir mir'at-ı tecellisi bulunmak haysiyetiyle mekân ve hayyiz-i kül olmak muhtemildir. Bunda mütemekkin olan Allah değil, semavat-ü arz denilen ecsam ve ecram-ı mütehayyize mecmuudur. Bunun fevkinde daha vasi' olarak imtidad-ı zemanî ve âlem-i ukul ve ervah-ı muhtevi ve melâike-i mukarrebin ile mahfuf Arş vardır. Ve burası fevka'l-mekândır. Artık bunda mânâ-yı cismiyet yoktur. Ve الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O, Rahmân arz üzerine istiva buyurdu."* Taha-20/5) medlûlü üzere Allah Teâlâ Arş'ın içinde değil rahmaniyyetle fevkindedir. Ve bu fevkiyyet lâmekânî bir fevkiyyettir. رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْماً (*"Arşı hamil olanlar ve onun etrafındakiler...."* Gâfir-40/7) ve Âyeti muktezasınca da ihata-ı İlâhiye rahmet-ü ilim cihetiledir. Ve Kürsî, bu ilm-ü rahmetin bizim âlemimize mahalli tecellisidir. Binaenaleyh ne Kürsî'nin, ne Arş'ın Allah'a izafeti, izafet-i tahayyüz değildir. Mülk-ü tasarruf, zabt-u teshir, ve hükm-ü emir gibi tecelliyat ile bir izafet-i Rububiyettir. Bu izafet, bu tecelli sayesindedir ki, ervah ile ecsam, zihn ile haric birleşerek nokta-i tahakkuklarında vücud-ı Hakk'ın bir lemhasına mir'at olurlar da yerlerin göklerin mekânların zamanların, Kürsî'nin

---

Tayyetmek: Bükmek, sarmak, kaldırmak. **Kuud:** Oturmak. **Muarra:** Ödünç alınan mal. **Mirat-ı tecelli:** Meydana gelme. **Mahfuf:** Zarar gelmesin diye etrafı çevrilmiş. **Tahayyuz:** Yer tutmak, ehemmiyet kazanma. **Mir'at:** Ayna.

Arş'ın ihata edemediği vücud-ı İlahîyi kalb-i mü'min, eşyanın her zerresinde, mekânın her noktasında, zamanın her lâhzasında marifete yol bulur ve her şeyi idrake ancak bununla muvaffak olur. Hakk demeden, hiç bir şey bilemez ve zat-i Hakk'a müteallik en yüksek ma'rifeti de مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ *"Seni gerçek bir şekilde tanıyamadık"* bunun için de sade ma'rifet-i iman olamaz, sa'a-i iman, sa'a-i ma'rifetten geniştir. Marifette bir kayıd vardır, iman ise, bilâ kayd-ü şart bir İslâm bir alâka-i İlâhiye'dir. Ve en büyük temaşa ondadır. Buna mahallolan kalb-i mü'min de yerlerden göklerden geniştir. Bunun için mekân-ı mutlakın dahi kuva-yı mütecelliyesiyle beraber semavat-ü arz cümlesinde dahil olması daha ziyade muhtemil bulunduğundan en salim iman, Kürsî-i İlâhî'ye beyan-ı İlâhî vechiyle iman edip ma'rifet taslamamaktır. İşte semavat-ü arz ne kadar zahir ise, Allah, ondan daha zahirdir. Onları muhıt olan Kürsî ve onun maverası ne kadar batın ise, Allah, ondan daha batındır. Bununla beraber O hayy-ü kayyum hem evvel, hem ahirdîr. O halde bundan başka ma'bud, bundan başka İlâh nasıl tasavvur olunur. İhtıyar-ü irade gibi bir lûtf-i İlâhî'yi su-i istimal edip o geniş kalbi daraltıp da Allah'a ve O'nun emirlerine küfredenler, zalim olmaz da ne olur? Bunlardan ziyade nefislerine zulmeden nasıl tasavvur edilir? Bunlar, hep cebr-ü ikrah isterler. Dine davet edildikleri zaman, "Allah istiyorsa bizi zorla dindar yapsın" derler. Lâkin لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ **dinde ikrah yoktur.** Allah, onu zorla kimseye vermez. Dini, ihtiyar ile dilemek lâzım gelir. Dinde ikrah kanunu yoktur. Bunu böyle anlamalıdır. Çünkü "fiddin" ikraha müteallik değil, haberdir. Asl-ı mânâ "ikrah, dinde yoktur" demek olur. Yâni sade dine değil, her neye olursa olsun cins-i ikrah, din-i hakk olan İslâm'da mevcud değildir, daire-i dinde ikrah, menfidir. Dinin mevzuu ef'al-i ıztırariye değil, ef'al-i ihtiyariyedir. Bunun için ef'al-i ihtiyariyeden birisi olan ikrah, dinde menhidir. Hasılı, nefiy veya nehiy edilen ikrah, yalnız dine ikrah değil, her hangi bir şeye olursa olsun cins-i ikrahtır. Yoksa dinde, dine ikrah yoktur amma dünyaya ikrah olabilir demek değildir. Belki âlemde ikrah bulunabilir amma dinde, dinin hükmünde, dinin dairesinde olmaz veya olmamalıdır. Dinin şanı ikrah etmek değil, belki ikrahtan korumaktır.

Binaenaleyh Din-i İslâm'ın bihakkın hâkim olduğu yerde ikrah bulunmaz veya bulunmamalıdır. Cebr-ü ikrah olursa onun haricinde olur. Şu halde din, ikrah ediniz demez. İkrah meşru' ve mu'teber olmaz. İkrah ile vaki' olan amelde dinin va'dettiği sevab bulunmaz. Rıza ve hüsn-i niyyet bulunmayınca hiç bir amel ibadet olmaz. إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ (*"Ameller niyetlere göredir."* Ri-

Menhi: Şer'an yapılması yasak olan şey.

yazü's-Salihin-1/1)dir. Metalib-i diniyenin hepsi ikrahsız, hüsn-i niyyet ve rıza ile yapılmalıdır. İkrah ile i'tikad mümkün değil, ikrah ile gösterilen iman, iman-ı hakikî değil, ikrah ile kılınan namaz, namaz değil, oruç keza, hacc keza, cihad keza, ilah... Bundan başka bir kimsenin diğerine tecavüz edip de her hangi bir işi ikrah ile yaptırması da caiz değildir. Hasılı hükm-i İslâm altında herkes vazifesini bilihtiyar yapmalı, ikrahsız yaşamalıdır. Cihad da, bu hikmet ile meşru'dur. «فِى» de zarfiyet değil sebebiyet mânâsı mülâhaza edilirse mânâ şu olur: İkrah, din için yoktur. Yahud ikrah din için, dine idhal için yapılamaz. Zira ikrah, bir kimseye hoşlanmadığı bir işi fiilen bir tehdid ile ilzam etmektir. Halbuki din, hoşlanılmıyacak bir şey değildir. Dinin aslı olan imanın kökü tasdik ve i'tikad-ı kalbîdir. Bu ise, sırf bir rıza ve hüsn-i ihtiyar işidir. Bunu يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ (*"Lakin Alah ne isterse yapar."* Bakara-2/253, Hacc-22/14) olan Allah'dan başka kimse ilzam edemez. Meşiyyet-i İlâhiye ile iman ve hattâ iman ile amel-i salih cebre değil, hüsn-i ihtiyara va rıza-yı vicdanîye menut bulunduğundan din için ikrah mümkün olmaz. Ancak tebliğ ve teklif edilir. وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِى الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (*"Eğer Rabb'ın dilese idi, yer yüzende kim varsa hepsi topyekün iman ederlerdi, o halde insanları hep mü'min olsunlar diye sen mi ikrah edeceksin?"* Yunus-10/99). Binaenaleyh dine dühul için kimseye cebr-ü ikrah yapılmamalıdır. Çünkü mükrehin izhar edeceği iman, İndallah iman-ı hakikî olmaz. İkrah ile hakikî bir mütedeyyin kazanılmaz. Maamafih kalbe Allah'dan başkasının nazarı nafiz olmayacağından ve bu ikrah halinde olsun iman edene de sen ikrah ile iman izhar ediyorsun yine kâfirsin denilmez, kâfir muamelesi edilmez. Hali tebeyyün edip şübhe zail oluncaya kadar bakılır. Çünkü o iman-ı ızhar etmesi de, az çok bir eseri ihtiyardır. Hiç istemese idi onu da yapmazdı. Demek ki, zevk-ı iman-ı bir zerre olsun tatmıştır. Bu cihetle لَا اِكْرَاهَ فِى الدّ۪ينِ **"Dinde ikrah yoktur."** Zeccac'ın dediği gibi, harb ile ızhar-ı İslâm eden kerahete nisbet edilmez demek olabilir ki, ikrahın bir mânâ-yı lûgavîsidir.

İkraha ne hacet, cebr-ü ikrah beklemekte mânâ nedir? Ukalânın hepsi dine sarılmak lâzım gelmez mi? Çünkü قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ **rüşd; gavayetten doğruluk,** sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Bu kadar Peygamberlerden, ilmî amelî bu kadar beyyinattan ve nihayet saltanat-ı İlâhiye'nin bu kadar büyük tecellisinden sonra iman ve dinin insanlara baisi felâh-ü saadet, küfr-ü ilhadın badii ikab-ü fęlâket olduğu kat'iyyen tebeyyün etmiş. Hakk, batıldan, hayır şerden temeyyüz eylemiştir. Belli ki, ehl-i din, muhakkak mes'ud olacak, ehl-i küfür de

---

Metalib-i diniyye: Dini istekler. **Menut:** Bağlı. **Mükrehin:** Zorlanmış, bir şeyi zorla yapan. **Gavayet:** Azgınlık.

muhakkak ceza ve ikab görecektir. Ve bunlar, her nereden gelse kendi ihtiyarlariyle kendi kesibleri olacak ve o zaman bu mecburiyet bir ikrah mânâsını tazammun etmeyecektir. Bu bilhassa şunu gösteriyor ki, "dinde, ikrah yoktur" deyince, hiç kimseye teklif, ceza ve ikab yoktur demek anlaşılmasın. Elbette rüşdün gayden kat'iyen ayrılmış bulunması, hilâf-i din harekâtta muhakkak bir ikabın mütebeyyen olmasındandır.

Ma'lûmdur ki, cebr-ü ikrah, fiile takaddüm eder de, o fiil için ihtiyar-ı selb veya ifsad eyler ve o fiil böyle rızasız yapıldığı için netice-i fiiliyesi hayır veya şer failinin hakkı müktesebi olmaz, mes'uliyeti ikrah edene aid olur. Mükrihin elinde mükreh, bir âlet olur. Artık kazanç, maksad, ikrah olunanın değil, ikrah edenindir. Fakat ikrahsız yapılmış olan küfr-ü zulmün, fısk-u isyanın bil'ihtiyar kazanılmış bir fiil-i mükteseb olduğunda da şübhe yoktur. Ve artık bu yapıldıktan sonra onun netice-i lâzıması olan ceza ve ikab da failinin kendi kazancı, kendi bir istihkakıdır ki, bunda mânâyı cebr-ü ikrah tasavvur olunmaz. O, kendi kendine zulmetmiş olur. Allah Teâlâ ise, kemal-i rahmetinden kullarının ne kendilerine, ne de başkalarına zulm-ü tecavüz etmelerine razı olmadığından onları korumak için hududlar ta'yin etmiş, din ve ahkâmını bildirmiş لَا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ **"dinde ikrah yoktur."** buyurmuştur. Bu nass mucebince ikrah, avarız-ı ehliyettendir. Dar-ı İslâm'da ikrah, memnudur. Hattâ hiç bir kimseye, Din-i İslâm'a girmek için bile cebredilemez, herkes dininde serbest ve muhtardır. Ahkâm-ı İslâmiye altında müşrik, ehli- kitab, Yehudî, Hıristiyan hepsi hürriyet-i diniyeleriyle yaşıyabilirler. Meselâ, bir müşrik dilerse Yehudî veya Nasranî olabilir, hiç birine müslüman ol diye cebredilmez. Ahdinde durmak ve vergisini vermek şartiyle dininde bırakılır. Fakat her kim olursa olsun ahdinde durmayanları da, cürmüne göre cezasını görür. Birrıza kabul-i İslâm ettikten, Allah'a ve Peygamberlerine ahid verdikten sonra döner irtidad eder de tevbe etmezse, mücazat edilir ki, bu, bir ikrah değil, nakz-ı ahdın netice-i zaruriyesidir. Bu noktada İmam-ı Şafiî gibi ba'zı ulema; "Ahd-i İslâm'da bulunan Mecus veya Nasâradan birisi eski dininde kalmayıp da meselâ, Yehudî olacak olsa ben, onu ya eski dinine rücu' et veya İslâm ol diye cebrederim" demiştir. Fakat Hanefiye ve saire demişlerdir ki: اَلْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ *"Küfür bir tek millettir."* mucebince o suretle tebdili dinde bir nakz-ı ahid mânâsı yoktur. Binaenaleyh ya dön veya İslâm ol diye cebr edilmez. Ancak Din-i İslâm'a girdikten sonra dönen nakz-ı ahdetmiş olur. Ve yalnız bu tevbe etmezse cezası verilir.

Avarız-ı Ehliyet: Yeterli noksanlıklar.

Bundan başka ibadet ve sair muamelât gibi rıza şart olan füru-ı a'malda dahi ikrah, gayr-ı mu'teberdir. Fiîlin nefazına mani'dir. Meğer ki fiil, fiîl-i şer'î olmayıp fiil-i hissî olsun. Ve her halde ikrah bir taaddidir, derecesine göre cezaya müstahıktır. İşte din-i hakda hürriyeti vicdan ve ahd-ü misak ve hukuk bu kadar yüksektir. Hattâ bundan dolayıdır ki i'lân-ı cihadda bile düşmana, ya din-i hakkı kabul etmesi veya mağlûbiyet-i teslim ederek dininde kalıp hukuku mahfuz olmak üzere İslâm tabiiyetinde vergi vermesi beyninde ihtiyarına mufavvaz bir teklif yapılır. Bunlardan birini kabul ederse bilmusaleha ahdına riayet edilir. Kabul etmediği ve harben mağlûb olduğu takdirde de yine tebdil-i dine cebredilmeyip adalet dairesinde bir vergiye, bir inzıbata mecbur tutulur. Demek cihad, tebdil-i din için bir vasıta-i cebriye değil, din-i hakkın ulviyyetini fiilen isbat eden bir beyyine-i haktır. Zira ikrah ile din olmaz. Fakat beyyinat-ı akliye ve ilmiyeyi dinlemeyen kefere ve zalemenin tecavüzatı da böyle bir beyyine-i fiiliye olmadan durdurulmaz. Herkes her türlü zulm-ü ikraha ma'ruz kalır. Maahaza cihad-ü kıtal bir ikrah değil, bir yarıştır. Hangi tarafın tehdidini ika' edebileceği gayr-ı ma'lûm bir imtihandır. Bir de cihad, hükm-i din cari olan Dar-ı İslâm haricinde cereyan edeceğinden ikrahın menfi olduğu din muhitinden harictir. Dar-ı harb, zaten dar-ı ikrahtır. Böyle iken yukarıdan beri beyan-ı İlâhî'nin siyak-ı dikkatle mülâhaza edilince anlaşılır ki, لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ (*"Dinde ikrah yok..."* Bakara-2/256) nazm-i, mübini, emr-i cihadın gayesini tesbit etmektedir. Yâni cihadın hikmeti, insanları ikrahtan korumak, ikrah kabul etmeyen dini hâkim kılarak İ'lay-ı Kelimetullah etmek, yani herkesi mensub olduğu akideden cebren çıkarmağa çalışmayıp hakkın bilihtiyar kabul ve intişarına sed çekmek isteyen ve gücünün yettiğine cebr-ü ikrah eden hak düşmanlarının def'i ve mevaniin ref'i ile kalb-i selim ve aklı müstakim için tebeyyün etmiş bulunan tarık-ı rüşdü, hâkimiyet-i hakkı umuma arz-u i'lân etmek ve bu suretle ümmet-i Muhammed-i cemaat-i mürselîn miyanındaki makam-ı Muhammedî ile mütenasib olarak milel-i muhtelifeden mürekkeb bir hey'et-i ictimâiye üzerinde müsalemet-i umumıyeyi kâfil kalb-i kül gibi hâkim bir ümmet-i vasat yapmak ve Peygamberlerin hiç birini tefrik etmeyip hepsine ale'd-derecat iman ile vahdaniyet-i İlâhiye'ye mübteni olan Dini İslâm'ı bütün dinlerin rabıta-i külliyesi ve hedef-i terakkisi olan bir din-i umumî olarak müdafaa ve izhar eylemektir. Bunun için İslâm'da gaye-yi harb, intikam, katil, tebdil-i dine icbar değil, hasmı mağlûb etmek ve kuvve-i cebriyesini alıp dininde serbest olarak hükm-i Hakk'a

---

Furu-ı A'mal: İşkolları. **Nefaz:** Sözü geçme, geçme. **İka' etmek:** Meydana getirmek. **Kâfil:** Kefil olan.

tabi' tutmaktır ki, i'lây-ı Kelimetillah bundadır. Bu sebeble her ne zaman müslümanlara za'f tari olur. Din-i Hak müdafaa edilmezse fitneler kopacak, cebr-ü ikrah çoğalacak, bütün beşeriyet herc-ü merce uğrayacaktır.

Lâkin bu izahtan sonra bir sual kaldı. Bâlâda وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ (*"Hem bir fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın, vaz geçerlerse artık husumet ancak zalimlere karşıdır."* Bakara: 2/193) âyetinde görüldüğü üzere Mekke ve hatta Ceziretü'l-Arab müşriklerine Ehl-i kitab gibi hürriyet-i din verilmemiş, bunlar hakkında أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ (*"Allah'dan başka ilâh olmadığına şehadet edinceye kadar insanlarla savaşmaya emrolundum. Lâilahe illallah dedikleri zaman canlarını, mallarını benden korumuş olurlar."* Nesa-i İman-15, Zekat-3) hadîsiyle ya İslâm, ya ölüm ilân edilmişti. Bu ise, لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ hükmüne münafi değil midir? Bunun cevabı şudur: Eğer münafi ise, iki âyet birbirini nesih veya tahsîs eder, onların bunda dahil olmadığı anlaşılır. Bununla beraber şu da bilinmelidir ki, onlara, hürriyet-i diniye verilmemesi bilhassa لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ hükmünün tatbikini te'min içindir.

Bu münasebetle müfessirînden bir kaç kavil vardır:

1- Bu "lâikrahe" âyeti, mukaddemâ suret-i umumiyede nâzil olmuş ve bil'ahare cihad ve kıtal âyetleriyle neshedilmiş bulunduğu Zeyd ibn Eslem'den mervidir. Fakat bu kavil itlakiyle savab görülmemiştir. Filvaki, قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ *"doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır."* bunun nüzulü dinin tebeyyün-i kâmilinden sonra olduğunu göstermekte ve böyle bir mülâhazaya mani görünmektedir. Bir de görüldüğü üzere cihad mes'elesi, esasen buraya dahil değildir ki, onunla nesih, mevzu-ı bahs olsun. Lâkin şunu bilmek Lâzım gelir ki, her nesih, nâsihin derece-i tenavülüne göredir. Binaenaleyh bu, cihad ile mensuhtur demek, diğer ahvalde muhkem demektir. Ve bu sebeble ikrahın, cihada şümulü bulunduğuna zahib olabilecekler için bu rivayet mühimdir, demek olur ki, bu âyette böyle bir ihtimal varsa bu ihtimal, mensuhtur. Ve rivayet-i nesih ancak bu cihete münhasırdır. Yoksa cihad âyetleriyle mütebakinin mensühiyetine imkân yoktur, âmm, ba'dennesıh mütebakide yine kat'îdir. Hasılı nesih, küllî değil cüz'îdir.

2- Bu âyet, Ehl-i kitab hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh Müşrikîn, bunun umumundan haricdir. Fil'vaki تِلْكَ الرُّسُلُ âyetinden başlıyan sıyak bunu müeyyid olduğu gibi sebeb-i nüzul hakkındaki rivayetler de bunu müeyyiddir. Rivayet olunuyor ki, bi'set-i seniyeden mukaddem Ensar'dan ba'zıları

evlâdlarını Yehudiyyete veya Nasraniyyete sokmuşlardı. Din-i İslâm gelince bunlara ikrah etmek istediler. Kable'l-İslâm Ensar'dan bir kadının çocuğu yaşamadığı surette, "Çocuğu yaşarsa onu Ehl-i kitab ile beraber ve onların dini üzere bulundurmayı nezrederdi". Bu sebeble Ensar çocuklarının bir takımları Ehl-i kitab dininde bulunuyorlardı. Binaenaleyh İslâm'a geldikleri zaman dediler ki, "Biz vaktiyle bunların dinlerini bizim dinimizden efdal görürdük de çocuklarımızı onun için sevkederdik. Madem ki, Din-i İslâm geldi her halde biz bunları ikrah ederiz" dediler. Ezcümle Beni Salim ibn Avf'ten Hüsayn namında bir Ensarî'nın iki oğlu vardı. Mukaddema Şam tüccarlarının telkini ile Hristiyan olmuş gitmişlerdi. Bi'set-i seniyeden sonra Medine'ye geldiklerinde babaları bunlara, "Vallahi sizi bırakmam illâ müslüman olmalısınız" diye sataştı. Onlar da imtina ettiler. Üçü bir Resulullah'a müracaat ettiler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Babası da, onları bıraktı. Bu hâdiseler, gerek cihada izinden evvel olsun ve gerek sonra, her iki takdirde sebeb-i nüzul müşriklere şamil değildir. O halde hükmünün umumu da Ehl-i kitaba aidddir. Ve mensuh değil, muhkemdir. Bu güzel, lâkin sebebin hususu, hükmün umumuna mani değildir. لَا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ *"dinde ikrah yoktur."* ise, eamdır. Sonra bu hüküm, yalnız Ehl-i kitaba mahsus olsa idi, Dar-ı İslâm'da Ehl-i kitabdan maadasına ahd-ü eman verilmemek lâzım gelirdi. Halbuki Ceziretü'l-Arab müşriklerinden başkasına bu muamele yapılmamıştır. Şu halde bu âyet, alelıtlak mensuh olmadığı gibi umumu Ehl-i Kitab'a da has olmamalıdır. Nitekim Hazret-i Enes, sebeb-i nüzulü, "Resulullah birisine, اَسْلِمْ "müslüman ol!" buyurmuştu. O da, اَجِدُنِى كَارِهًا kendimi hoşlanmaz buluyorum" demişti. Bu âyet, bunun hakkında nazil olmuştur diye rivayet etmiştir ki, bu sebeb, daha mutlak olmakla hükmün umumunda daha zahirdir.

3- Ma'lûm ki Arab müşrikleri hakkındaki muamele, وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ (*"Hem bir fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpşın."* Bakara-2/193) emrine mübtenidir. لَا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ ise, "ba'de İslâmi'l-Arab dinde ikrah yoktur, vergi kâfidir" meâlinde olduğunu, tefsir-i Kelbî'de beyan eder. Demek ki, rüşdün, gayden tebeyyünü o zamandır. Ve bu hüküm, mâkabline şamil olmaz bu mânâca bu âyet, وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ (*"Hem bir fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpşın."* Bakara-2/193) âyetinden sonra nazil olmuş demek olur. Mukaddem ise, muahharı ne nesih, ne tahsis edemeyeceğinden, "lâikrahe" umumu üzere kalır. Bu surette, aralarında bir cihetten tearuz varsa muahhar, mukaddemi neshetmiş olacaktır. Halbuki bunun evvelkini nâsih olduğuna dair hiç bir kavil yoktur ve olamaz. Zira bunun tarihen muahhar olduğu sarahaten ma'lûm değildir. Bâlâda görüldü ki,

hilâfına rivayet bile mevcuddur. Binaenaleyh usulen mukarenete mahmul olmak lâzım gelir. Böyle olunca da yekdiğerini mütekabilen tefsir ve tahsis edebilirler. Şu halde tebeyyün-i rüşd-i İslâm'ı Araba ve adem-i ikrahı ondan sonraya tahsis de doğru olamaz. Evvelâ bidayet-i İslâm'da ikrah değil mukabele bilmisil bile yapılmadığı ma'lûm. Şimdi İslâm'ı Arab'dan sonra da adem-i ikrah, müsellem, bu arada müslümanlar arasında bulunan Arab müşriklerine dahi bu hâdiseye kadar hiç bir ikrah yapılmadığı malûmdur. O halde, لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ in bütün şumuliyle mânâsı; **"Din-i İslâm'ın daire-i hükmünde ikrah yoktur"** demek olur. Harb ve harbî mes'elesi bu hükümden esas i'tibariyle haric olduğu gibi ikraha mukabele ve cürme ceza da bundan haricdir. Ancak bu âyeti وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ âyetleriyle beraber mülâhaza eylemek lâzımdır. Binaenaleyh âhir-i âyetin de delâlet edeceği üzere Din-i İslâm'ın daire-i hükmünde ikrah bulunmaması tahsisan iki kayd ile mukayyeddir ki, biri, fitne bulunmamak, biri de Dar-i İslâm'da edyan-ı saire erbabının nakz-ı tâbiiyyet etmemeleridir. Âmm ise, ba'dettahsis zan ifade eder. Burada fitneden murad ise, şirk idi. Lâkin umumi mânâsiyle ahzı da caizdir. Bu surette ikinci kayda şamil olacağından bu bir kayıd diğerinden muğni kalır. Demek ki, hasılı mânâ şu olur: **"Fitne yoksa, dinde ikrah yoktur. Çünkü rüşd, dalâletten iyice ayrıldı, bunları karıştıranlar belâlarını bulurlar."**

Binaenaleyh فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ **her kim Tağuta, azgınlara veya azgınlıklara küfredip Allah'a iman eylerse, yâni hulûs-ı kalb ile** لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ **diyerek evvelâ o Tağutları kökünden siler, saniyen bütün mevcudiyetiyle Allah'a iman eder ve binaenaleyh Allah'ın gönderdiği Resulleri, münzelâtı hakkı tasdik eylerse** فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى **o muhakkak en sağlam kulpa yapışmıştır.** لَا انْفِصَامَ لَهَا **ki, kopmak onun için değil, bu habl-i metînin kulpu, o tutamak ne kopar, ne kırılır.** Ancak bırakılırsa fena düşülür. Bu beyyinat-ı ilmiyye ve ameliyyeden, hakk-u batılın bu temeyyüzünden sonra mukteza-yı akl-ü rüşd artık bu gün var yarın yok, fani, batıl, zıll-i zail, kırılıp dökülecek, nihayet kendine tutunanı düşürüp bırakıp gidecek olan Tağutların, Firavnlar, Nemrudlar, Sahirler, Kâhinler, Şeytanlar gibi azgın, sahte ma'budların çürük kulplarına yapışmak değil, مِنَ الْأَزَلِ إِلَى الْأَبَدِ حَيٌّ قَيُّومٌ *"Ezelden ebede hayy ve kayyumdur."* şaşmaz, yanılmaz, uyumaz, ımızganmaz, semavat-ü arzın malikü'l-mülkü, izni olmaksızın huzuruna yanaşılmaz, şefaata cür'et edilmez, sahib-ı kibriya, gizli, aşikâr, cüz'î, küllî her şeye alîm, her şeyden habîr, ilminin künhüne eril-

---

Rüşd: Doğru yol bulup bağlanmak, hak yol. **Habl-i Metîn:** Sağlam ip. **Zıll-ı Zail:** Geçen gölge.

mez, o bildirmedikçe bir şey bilinmez, kürsî-i celâli yerleri gökleri tutmuş, yerler gökler kabza-i kudretinde lâ şey kalmış o yüksek, pek yüksek ulüvv-i kudreti, şan-ı azameti bipayan لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Kendisinden başka hiç bir ilah bulunmayan"* olan Allah Teâlâ'nın kopmaz kırılmaz urve-i vüskasına iki eliyle seve seve hırzican edip yapışmak, yâni bittemsil o kürsî-i İlahî'den uzadılmış kopmaz, kırılmaz bir habl-i metînin kulpuna, tutamağına benziyen ve dinin başı olan Tevhid-i Hakk'a hüsn-i i'tikad ile iman edip muktezasiyle amel etmek ve onu hiç bırakmamaktır. İşte bu imanı yapan, böyle bir kulpa yapışmış olur. وَ **Lâkin bu iman ve i'tikad,** yalnız sözde ve yalnız kalbde kalmamalı, ağız, gönül bir, iç, dış müsavi olmalıdır. Çünkü وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Allah, semi' alîmdir. Hem sözleri işidir, hem niyyetleri bilir.** Ağzından «لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ» deyip içinde küfür saklayan münafıkların ve bil'akis içinden hakkı bilip, ağzından küfür savuran kâfirlerin yaptıklarından Allah, gafil değildir.

TAĞUT: "Tuğyan"dan mübalâga sıgasiyle bir ism-i cinstir ki, aslı, ceberut gibi "tağavut" olup kalb-i mekân ile tagavut yapılarak "vav", "elif"e kalbedilmiştir. Müfrede ve cem'a, müzekkere ve müennese itlak edilir. **Ayn-ı tuğyan kesilmiş, tuğyankâr, azgın, azman, azıtgan** demek gibidir. İbn Cerir-i Taberî'nin ta'rif-i veçhiyle: **"Allah'a karşı tuğyankâr olup kahr-ü cebriyle veya birriza perestiş edilip ma'bud tutulan gerek insan, gerek şeytan, gerek vesen ve gerek sanem ve gerek sair her hangi bir şey demektir.** Bunun tefsirinde, **"Şeytan, veya Sahir veya Kâhin veya İns-ü Cinnin mütemerridleri veya Allah'a karşı ma'bud tanınıp razı olan Fir'avn ve Nemrud gibiler veya esnam"** diye müteaddid rivayetlere tesadüf edilir. Ebû Hayyan der ki: "Bunlar, birer misal ile beyan olmak gerektir. Çünkü Ta'ğut bunların her birinde mahsurdur ilah...." Bâlâdaki ta'rif bunların hepsine şamildir. Maamafih Kazı Beyzavî bu hasra, **"Allah yolundan menedenler"** fıkrasını da ilâve etmiştir ki, daha eâm bir ta'rifi tazammun eder. Çünkü bunu yapanlar, ma'bud tanınmış olmayabilir. Şu kadar ki, bu da, اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ (*"Ya şimdi baksan a o kimseye ki ilahını hevası ittihaz etmiş."* Casiye-45/23) mucebince kendi hevasına uyup kendi kendine ma'bud payesi vermiş addolunabileceği mülâhaza olunursa, evvelki ta'rifte dahil olacaktır. Bu izahattan bir kaç faide alacağız.

Evvelâ, Tağutun müteaddid tefsirleri misal veya tenevvüunu gösterebileceği gibi Şeytan, Sahir, Kâhin, Ma'bud-ı batıl, Mütemerridîni ins-ü cin kelimelerinin her biri Tağut kelimesiyle ta'rife müşabih mütesadık bir tarzda ifade

---

Urve-i Vuska: Sağlam kulp. **Perestiş:** Pekçok sevmek, ibadet etmek.

edildiğine göre bunların manen tam müteradif değilseler bile pek mütekalib veya mütelâzım olarak kullanıldıklarını da iş'ar edebilir.

Saniyen, demek olur ki, Tağutun açığı da, gizlisi de, görünürü de, görünmezi de vardır.

Salisen, tuğyan mefhumundan anlaşılıyor ki, putlar, derece-i taliyede Tağutlardır. Bakılırsa zevi'l-ukul olmayan asnam-ü evsan Tağutlardan ma'dud bile olmamak lâzım gelirdi. Zira bunlar kendileri Allah'a karşı sahib-i tuğyan olamazlar ve Tuğyana rıza veremezler. Fakat red de edemezler. Bu sebeble nihayet bir vesile-i Tuğyan olabilirler. Ve bu vesileyi de, azgınlar bulurlar. Putlar, esasen erkek veya dişi Tağutların hayalleri ve azgınların azmanlarıdır. Gizli veya açık azgınlar, bunlarla kendi Tuğyanlarını ileri sürerler. Bu cihetle putlar, asıl Tağut değil, Tağutların mümessilleridirler. Bu suretle فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ şunu iş'ar etmiş oluyor ki, emr-i Tevhid'de ilk iş, putlardan evvel ona saik olan azgın tuğyankârlara küfretmektir.

Râbian, Allah'a karşı tuğyankâr olmayan ve şirke razı olmak ihtimali bulunmayan ve bununla beraber bir takım tuğyankârlar tarafında ilâh diye telâkkî edilen Hazret-i İsa ve Uzeyr gibi ekâbirin kendileri Tağutun ta'rifinden ve masadakından haricdirler. Emr-i Tevhid'de «لا اله» derken bunların ülûhiyyetini dahi selb-ü inkâr etmek, taabbüd etmemek farz olduğu halde diğer cihetten bunlar küfür caiz olmayacak, bil'akis Allah'a imanın zaruriyatından olarak Enbiya'ya iman ve ta'im dahi, şerait-i imana dahil bulunacaktır. Bu pek mühim nükteye işareten, فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ *"Kim tağutu inkar ederse"* buyurulmuş da masivaya küfür şart edilmemiştir. Demek ki, Tevhid'in şartı Masivallah'a küfretmek değil, Masivallah'tan ülûhiyyeti nefyetmek ve bu miyanda Tağutlara küfreylemek yani onları, hiç tanımamak, maadasının da ülûhiyet ma'dunundaki derecelerine göre haklarını tanımaktır. Zira hak, Allah'ındır. Nihayet فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ *"Kim tağutu inkar ederse"* şunu da kat'iyen ifade ediyor ki, mü'min-i müvahhid olmak için Allah'a imandan evvel küfre tevbe etmek şarttır ve bu tevbenin şartı da Tağutları asla tanımamağa azmeylemektir. Bu suretle فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ *"Her kim Tağuta azgınlara veya azgınlıklara küfredip Allah'a iman eylerse."* لا اله الا الله kelime-i Tevhid'inin bir tefsiri demektir. İşte böyle zahir-ü batını ile iman eden, muhakkak urve-i vüskaya yapışmış olur ki, buna tutunanların Kürsî-i İlâhîye, a'lâ-ı ıllîyyine doğru çekilip götürülecekleri ve giderken bırakıverenlerin de dehşetli bir surette düşecekleri fahva-yı kelâmdan

---

*Masivallah: Allah'tan başka her şey. A'la-ı illiyyin: Cennetin en yüksek tabakası.

anlışılıyor. Şimdi hem bunu daha ziyade tenvir, hem de acaba hiç tutunmasak, hiç bir kulpa yapışmasak ne lâzım gelir diyebilecekleri irşad için buyuruluyor ki:

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
وَالَّذٖينَ كَفَرُٓوا اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ
مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖي حَٓاجَّ اِبْرٰهٖيمَ فٖي رَبِّهٖٓ
اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّيَ الَّذٖي يُحْيٖي
وَيُمٖيتُ قَالَ اَنَا اُحْيٖي وَاُمٖيتُ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ
يَأْتٖي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
الَّذٖي كَفَرَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿٢٥٨﴾
اَوْ كَالَّذٖي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا قَالَ اَنّٰى
يُحْيٖي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ
بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ
قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ

لَمْ يَتَسَنَّهْۚ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ

وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًاۜ فَلَمَّا

تَبَيَّنَ لَهُۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٥٩﴾

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ رَبِّ اَرِن۪ي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰىۜ قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْۜ

قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْب۪يۜ قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ

فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ

ادْعُهُنَّ يَأْت۪ينَكَ سَعْيًاۜ وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

257- Allah, iman edenlerin velisidir. Onları zulümattan nura çıkarır. Küfredenlerin ise velileri, Tağuttur, onları nurdan zulümata çıkarırlar. Onlar, işte eshab-ı nar, hep orada kalacaklardır.

258- Baksanâ ona! O, kendine Allah meliklik verdi diye İbrahim'e Rabb'ı hakkında huccet yarışına kalkana. İbrahim ona: "Benim Rabbım o kadir-ı kayyumdur ki, hem diriltir, hem öldürür" dediği vakit: "Ben diriltirim ve öldürürüm", demişti. İbrahim: "Allah güneşi Meşrıktan getiriyor, haydi sen onu Mağribden getir" deyiverince, o küfreden herif dona kaldı. Öyle ya Allah, zalimler güruhunu muvaffak etmez.

259- Yahud o kimse gibi ki, bir şehre uğramıştı. Altı üstüne gelmiş ıpıssız yatıyor. "Bunu bu ölümünden sonra Allah, nerden diriltecek?" dedi. Bunun üzerine Allah, O'nu yüz sene öldürdü, sonra diriltti, "Ne kadar kaldın?" diye sordu; "Bir gün yahud bir günden eksik kaldım" dedi. Allah buyurdu ki: "Hayır, yüz sene kaldın. Öyle iken bak yiyeceğine, içeceğine henüz bozulmamış, hele merkebine bak. Hem bunlar, seni insanlara karşı kudretimizin canlı bir âyeti kılayım diyedir, hele o kemiklere bak, onları

nasıl birbirinin üzerine kaldırıyoruz? Sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Bu suretle vaktaki ona hak tebeyyün etti. "Şimdi biliyorum" dedi: Hakikaten Allah, her şeye kadir."

260- Bir vakit de İbrahim: "Ya Rabbi, göster bana, ölüleri nasıl diriltirsin?" demişti. "İnanmadın mı ki?" buyurdu, "İnandım, velâkin kalbim iyice yatışmak için" dedi. "Öyle ise" buyurdu: "Kuşlardan dördünü tut da, onları kendine çevir. İyice tanıdıktan sonra her dağ başına onlardan birer parça dağıt, sonra da çağır onları, Sana koşa koşa gelsinler. Ve bil ki, Allah hakikaten Azîzdir, Hakîmdir.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا **Allah, iman edenlerin, ilm-i ezelîde imanı mukarrer olanların muhibbi ve veliyyü'l-emridir.** يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ **Onları, hidayet-ü tevfikiyle zulmetlerden nura çıkarır.** Burada "zulümat"ın cemi, "nur"un müfred getirilmesi ne kadar şayanı dikkattir. Demek ki, âlemde mütenevvi zulmetler vardır. Bütün bu zulmetleri izale edecek olan nur ise birdir ki, o da اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (*"Allah, semavât-u Arzın nûrudur..."* Nur-24/35) mucebince Nur-i Hakk'tır. Her hangi bir hususta Nur-i Hakk bulunamadı mı insanı, her taraftan sayısız zulmetler kaplar. Nur-i Hakk tecelli edince de, o zulmetler kalkar. Nur-ı Hakk bulunamadı mı yerler gökler hiç, gündüz gece, güneşler zifir, gözler kör, kulaklar sağır olur. Kalbler, bin türlü hayalât ile buhranlar içinde çarpınır kalır. Aranan bulunmaz, ne aranacağı bilinmez, gönüllere vesveseler, elemler, azablar çöker, etrafı evhamlar, umacılar kaplar, cinler, şeytanlar başa toplanır. O zaman insana varlık bir belâ kesilir de, ah keşke ben de bir hiç olsa idim diye haykırır. O sırada her hangi bir sebebden Nur-ı Hakk, zuhur ediverirse semalar güler, yıldızlar doğar, baharlar açılır, neşveler sunulur, elemler silinir, inkibazlar unutulur, gönüller inbisat ve inşirah ile dolar, zevkı vücud duyulur. Ve zaten işte Nur-ı Hakk'ın bu bir lemha-i zevkidir ki, insana hayat hayat dedirtir. Bu zevk-ı ebedîleştirmek istiyen *âkıllar* da kendini kendine bırakmaktan vaz geçip Nur-ı Hakk'a ermek için onun urve-i vüskasına yapışmalıdır.

Malûm ki, her şeyde ancak bir veçh-i hak vardır ve Allah'a ancak o vecihten gidilir. Buna mukabil her şeyde vücuh-i batıl namütenahidir. Meselâ, bir şey kaybettiniz, o bir yerdedir. Ve ancak oradadır. O anda bunda vech-i hak budur. Fakat siz bir kere onu bilmiyor ve hele o yeri bildiğiniz halde o, orada yok-

İnkıbaz: Sıkıntı. **İnşirah:** Ferahlamak. **Vücuh:** Cehreler, tarzlar, sebebler. **Namütenahi:** Sonsuz.

tur diye itikad etmiş bulunuyorsanız, oradan başka hangi taraf aklınıza gelse vech-i batıldır, bulamazsınız. Bu bir şeye karşı bütün cihat-ı cihan batıl kesilir. Bu suretle her hangi bir şeyde bir vech-i hakka mükabil namütenahi vücuh-i batıl vardır. Nur-ı Hakk olan ma'rifet doğunca bu zulmetlerden çıkılır. Benaenaleyh zulümat çok, nur birdir. Nur vücudî, bütün zulmetler ademîdir. Bir vücuda, namütenahi adem tekabül eder. Bütün mevcudat üzerinde kayyum olan da ancak Allah Teâlâ'dır. Bunun için Allah'a iman Nur-ı Hakk'ın, mağrifet-i yakîniyeni, inşirah-ı mutlakın mebde-i tulû ficr-i sadıkıdır. İman-ü ma'rifete mukabil veya muhalif adem, yeis, küfür, reyb, vesvese, dalâl, cehil, ilm-i nâkıs, fisk, hevâ, terbiyesizlik, nankörlük, ahlaksızlık, hadnâşinaslık ve saire hepsi birer zulmettir. Binaenaleyh buradaki zulümat, zulümat-ı küfr-maasiden, zulümat-ı şekke-ü şübheden, ulum-ı istidlâliyenin meratib-i kaviyesine nazaran meratib-i zaifesinden ve hatta mertebe-i keşf-ü iyane nazaran ulum-ı fikriye ve istidlâliyenin hepsine şamildir. Nur ise, her birine ale'd-derecat mukabil olan ma'rifet-ü ikandır ki, ikân-ı imanîden, ikan-ı iyanîye kadar gider.

İşte Allah Teâlâ, iman edenlerin ellerinden tutar, zulmetlerden çıkarır, nur-ı yakîn ile işlerine muvaffakiyet, nefislerine edeb, gönüllerine inşirah bahşeder. Tarik-ı müstakimde saadet-i ebediyyeye mazhar eyler. Buna mukabil, وَالَّذِينَ كَفَرُوا **O urve-i vüskaya yapışmayan ve Tağutlara küfredecek yerde Allah'a küfreden, tevhid ile iman kulpuna sarılmayan kâfirler ise ki, bunların, bir kısmı Allah'a az çok inansa bile aynı zamanda Tağutlara da inanırlar. Bir kısmı Allah'a inanmaz, Tağutlara inanır.** Bir kısmı da, ne Allah'a inanır, ne Tağutlara, ancak kendine tutunmak ve başka hiç bir şey tanımamak ister ve Tağutlar ale'l-ekser bu kısımdandır. أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ **Artık bunların, evliya-yı umuru Tağutlardır.** Başlarına azgınlar çöker, kahr-ü ikrah ile veya hile ve hud'a ile her taraflarını kıskıvrak bağlar, zımamlarını ellerine alırlar. يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ **Onları nurdan, Allah'ın fıtraten bahşettiği nur-ı imandan, tarik-i müstakimden çıkarır, karanlıklara çekerler.** Çünkü Tağutlar, dosdoğru aydınlıkta iş görmesini istemezler, her tutduklarını aksine, tersine sürüklerler, mütemadiyen karanlığa, gidilmedik yollara giderler, **akl-ü ilmi sevmez, fikirleri ihtiyarları ifsad eder, ahlâkları bozar, Allah'a, Peygamberlere yarış etmek zu'miyle yapılmıyacak şeyler yapar, keyfini icra etmek için nerde Allah'dan korkmaz varsa ardına takar ve taktığını ka-**

Hadnâşinas: Tevazu bilmez. **Ulum-ı istidlâliye:** Hüküm çıkartılan ilimler. **Meratib-i kaviye:** Zorlu sağlam, mertebeler. **I'kan:** İyi ve yakınen bilmek. **Hud'a:** Hile, tuzak. **Zimam:** Zarar ve ziyana karşılık verilen bedel. **Zu'm:** Batıl zan, şübhe.

ranlıklara, içinden çıkılmaz belâlara sürükler. Sonra ne olur? Bunlar orada kalılar da Tağutlar kurtulur mu? Hayır. **اُولٰئِكَ Tağutlariyle beraber bütün bu kâfirler أَصْحَابُ النَّارِ eshab-ı nur değil, eshab-ı nardırlar.** Allah tarafından o müebbed ateşe mahkûmdurlar. **هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ Hepsi o nâr-ı Cehennemde müebbeden kalırlar.** Görülüyor ki, Allah'a iman etmeyen kâfirler, Tağutlara küfür bile etmiş olsalar, yani hiç bir kulpa yapışmak istemeyip kendi kendilerine kalmak isteseler bile yine Tağutların tasallutundan kurtulamıyacak her halde Tağutlara takılmaya mecbur olacaklardır. Çünkü insanın cem'iyetsiz, emirsiz nehiysiz yaşaması kabil olmadığından Allah'ın teklifini, Allah'ın emirlerini dinlemeyenler, behemehal Tağutların emirlerine mahkûm olacaklardır. «لَا إِكْرَاهَ» diyen dini tanımayıp ikrah eden cebbar Tağutlar da, binnetice kendilerini kurtaramıyacak, akibet ebedî ateşlerde kalacaklardır. Şübhe yok ki, hak tanımıyan kuduz nefislerin sürükleyeceği yer, nar-ı Cehennemdir.

Bakınız, Allah'ın inayetiyle bir mü'min, bir Tağuta ne yapmış, ve Allah mü'minlere ne gibi şeyler göstermeye kadirdir. İşte tarihden misal: **أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ Görmedin mi Allah kendisine mülk, yani devlet ve hükümdarlık verdiği için mağrur olarak veya hükümdarlığının şükranını ma'kûs bir suretde küfran ile edaye kalkışarak** - Halilullah olan **İbrahim'e Rabb'ı hakkında muhacce eden, galebe etmek zu'miyle münazaraya çıkışan o Tağuta - o Nemrud'a baksana!..**

إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ O zaman İbrahim: "Benim Rabbım o zat-ı ecell-ü a'lâdır ki, hem ihya eder, hem de öldürür." demişti ki, hem hayat halk eder, hem memat demekti. Rivayet olunduğuna göre Hazret-i İbrahim, putları kırdığı zaman Nemrud onu, zindana atmış, bir müddet sonra çıkarıp, **"Sen kime davet ediyorsun"** diye sormuş, O da, böyle söylemişti. Buna karşı Nemrud: **قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ "Ben ihya ederim ve öldürürüm"** dedi. Rivayete nazaran iki adam getirtmiş, birini i'dam edip, birini salıvermiş. **"İşte gördün mü?"** demiş. Bununla, Hazret-i İbrahim'in dermiyan ettiği ihya ve imate bürhanına gereği gibi atf-ı nazar etmemiş, gûya kendince bir taraftan bir üslûb-i hakîm yapmış, bir taraftan da tehdid savurarak: **"İşte o benim"** diye rububiyyet iddiasına kalkmış idi. Bu cahilâne müşrikin cevabına karşı, derhal ona haddini bildirmek için tam yerinde bir üslûbi hakîm ile **قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ İbrahim: "Şu muhakkak ki, Allah, güneşi Maşrıktan**

Ma'kus: Tersine dönmüş, zıt. **Muhacce:** İddia edip münakaşa ederek delilller gösterme. **Dermiyan:** Ortada olan şey, arada. **İmate:** Ölü hale getirmek, öldürmek.

doğduruyor. Sen de, Mağrıbdan doğdur bakayım" dedi. فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ **Deyince, kâfir tutuldu kaldı** mebhut-ü mağlûb oldu. Buna kâfir azgınlık yapmayıp da hakkı kabul etse idi, ihya ve imate-yi hakikatiyle telâkki edip hidayet-i İlâhiye'yi reddiyle zulüm etmese idi, bu zulmete düşmezdi. Fakat وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Allah da, zalimler güruhuna hidayet etmez.** Kendilerini ayn-i hak farz edip de hakk-u hakikate karşı gelen böyle zalimler, Nur-ı Hakk'tan nasıl istifade edebilirler? Hayat halk etmenin hareketi şemsi tebdil etmekten daha mühim ve hâdisat-ı hayat, hadisat-ı mihanikiyeden daha yüksek bir bürhan-ı kudret olduğunu takdir etmeyen ve onu oyuncak zannedip de istihfaf eyleyen zalimler, nihayet böyle Semadan inen mihanikî bir tokatla mağlûb edilirler. Lâkin hakkı kabul etmek emelinde bulunmayan azgınlar, böyle mebhut-ü mağlûb olurlar da yine imana yanaşamaz, zulmetten çıkamazlar. Ferdler böyle olduğu gibi cemaatler de böyledir. Demek oluyor ki, Tağutun misallerinden biri böyle, **"ben ihya ederim ve öldürürüm"** diye Allah ile rekabete kalkışan kâfirdir. Ve işte bir mü'min böyle bir azgına müdahene etmek şöyle dursun, ona lâyıkiyle haddini bildiriverir ki, bu Allah'ın bir lûtfudur. Allah'a imanı olmayanlar, bunun yanında korkusundan tiril tiril titrerken bak İbrahim, O'na ne yapmış, ne hale getirmiştir!.. Bununla şu da sabit oluyor ki, kâfir, melik olabilir ve fakat bir kimse melik olmakla hidayete ermiş olmaz. Ni'met-i mülkin muktezası O'nu kendi gönlüne ve nefsaniyetine göre su-i istimal etmek değil, Allah'ın emrine ve hakkın muktezasına göre idare ve ta'kib etmektir. Yâni ihya ve imate-i İlâhiye o kadar muhakkak ve mütebeyyindir ki, bunun pek âdi, pek mebzul bir şey gibi zannedip kendilerine mal etmek isteyen kimseler bile bulunuyor. Fakat itlakiyle bu kadar muhkem ve metîn olan bu hakikat tafsile geçildiği zaman kısa akıllar, tekerrür-i hayat misallerini göremezler de asl-ı hayatı tasdik ederken ba's-ü neşri inkâr ederler.

Kendilerini Kanun-i Hakk'ın fevkinde tanımak istiyen ve emr-ü iradeleriyle hakk-u hakikati tağyir eylemek sevdasında bulunanlar, her halde sille-yi Hakk'ın darbesine mahkûmdurlar. Tebaalariyle beraber kendilerini de zulümata sürükler ve uçurumlardan yuvarlanır, derekât-ı nara tıkılırlar. Elbette haktan kaçan, hakka muaraza eden haksız olur. Haksızın, hakka ermesi de bir tenakuzdur. Şübhe yok mülk-ü hükûmet, pek büyük bir nimet-i İlâhiyedir. Fakat insanlar, kendilerini bunun sahib-i aslî ve hakıkîsi değil, sahib-i niyabî ve mecazîsi bilmelidirler. Nemrut bunu böyle tanımadığı için hidayet-i İlâhiye'den mahrum

---

Mebhud: Hayretle, şaşkın. **Mihanikiye:** Makine gibi cansız şeyler. **Müdahene:** Dalkavukluk.

zalimlerden oldu. Ve Allah'a istinad eden İbrahim galebe ederek, biizn-i Huda mebhut-ü perişan eyledi. Mufassalat-ı tefasirde, bütün vücuh-ı ilmîsi tetkik edilmiş olan bu münazara-i ilmiye misali, Allah'ın iman edenlere inayetini ve bir mü'minin Tağuta karşı muamelesini bir iki cümle-i vecize içinde o kadar vuzuh ve belâğatle ifade etmiştir ki, inayet-i İlâhiye'nin bu misali, bütün akılların kavrayabileceği bir hakikat-i barizeyi muhtevidir. Ta'bir-i aharle bu âyet, ıtlakiyle muhkemattan olan bir âyet-i beyyinedir. Maamafih Cenab-ı Allah'ın kudret-i ihyası bir kerreye munhasır da değildir. O kudret-i mutlak ile dilediği gibi ihyaya kadirdir. Ma'dumu icad edip hayat verdiği gibi, meyyiti de tekrar ba's ile ihya edebilir. Ve bu ihya ve imâtenin envaı vardır. Bunlar esbab-ı âdiye ile vakı' olabildiği gibi hâriku'l-âde suretlerle de vakı' olabilir. Zaten sırr-ı ihya, başlı başına bir hârikadır. Bunun gibi Allah'ın mü'minleri zulmetten nura ihracı da akılların ihata edebileceği derecelerden çok yüksektir. O'nun öyle incelikleri ve öyle ledünniyyatı ve öyle fevka'l-âde suretleri vardır ki, onlar, akılların, fenlerin tahdid edemiyeceği nice harikalara müntehi olur. Böyle olmakla beraber bunlar, akılların kabul edemeyeceği, reddine mecbur olacakları muhalâttan değildirler. Bil'akis cereyan-ı hayattan istinbat olunabilecek hakaiktırlar. Vukuundan evvel akılların tahmin etmeleri ihtimali olmayan ve fakat vukuundan sonra da teslíminde tereddüde imkân kalmayan öyle misallerde vardır ki, bunlar, imanı olmayanlar için bir muamma, bir emr-i müteşabih kaldığı halde, ehl-i iman için diğer bir beyyine-i muhkeme teşkil ederler. Cenab-ı Allah, bunları da iki misal ile beyan edecektir. Evvelâ şöyle ki:

O misale, اَوْ كَالَّذِى yahud şu şahıs gibisine baksana işbu «كَالَّذِى» yukarıdaki «الَّذِى» ye ma'tuf olduğuna göre اَوْ اَلَمْ تَرَ كَالَّذِى *"Yada şu gibisini görmedin mi?"* demek olur. Bu surette «كاف» da harf-i cerr olursa harf-i cerrin harfe duhulü caiz olmayacağından «اَوِ الَّذِى» denilmek lâzım gelirdi. Buna binaen bu kâfe, «مُقْحَم» yani tahsin-i lâfz için gelmiş bir harf-i zaid diyenler olmuştur. Fakat bunun «مِثْل» mânâsına kâf-ı ismî olarak اَوْ اَلَمْ تَرَ اِلَى مِثْلِ الَّذِى demek olduğu ihtar edilmiş ve yahud mânâya atfiyle اَوْ اَرَاَيْتَ كَالَّذِى yahud buna benzer şey gördün mü! mânâsında olması da söylenmiştir. Lâkin mânâya atıf nokta-i nazarından düşünülürse, اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِى nin meâli هذا كَالَّذِى Bu, şunun gibi" demek olacağından اَوْ كَالَّذِى de buna atfen veya şunun gibi demek olur. Maamafih her ne olursa olsun burada "kâf" ın tasrihi evvelkinden daha ziyade zat-i vak'aye, burada misil ve misaline celb-i dikkat edilmiş, yâni meşhuddan gayr-ı meşhuda in-

---

Madum: Mevcut olmayan yok. **Mebhut:** Hayrette kalmış şaşmış. **Muhalat:** Mümkün olmayanlar.

tikal ile mümaselet kanunu mucebince evvelâ, kıyas-ı temsilî, saniyen, kıyas-ı istikraî tarikiyle ehastan, eâmme bir ilm-i istidlâlî gösterilmiş ve mebadi-i imandan olan, اَللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah'ın her şeye gücü yeter."* tesbit kılınmış ve bu suretle iman ve ilim birleştirilmiş olduğuna bir ihtarı muhtevidir. Yâni mü'minlerin veliyyü'l-emri olan Allah'ın onları, zulümat-ı cehl-ü iştibahtan nur-ı yakîne nasıl ihrac ettiğini ve onun imate ve ihyadaki kudret-i baliğasını anlamak için şu mahzun ve mükedder şahsın harıku'l-âde vak'asını münferid bir harika olarak değil, vücuh-ı muhtelifeden ibretengiz vukuat ile meşhun olan kıssasını bir misal olarak alıp emsaliyle mülahaza ediniz. Ve bütün envaiyle cereyan-ı hayatın her lahza imate ve ba's-ı mutazammın olarak tekerrür-i emsal içinde ayniyyet ve şahsiyyet ifade eden bir vak'a olduğunu anlayınız ve her kanun-ı küllînin bidayette bir harıka-i münferidenin ta'mimi bulunduğunu biliniz ki, مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ **o şahıs bir karyeye, bir şehre uğramışdı.** وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا **O sırada bu karye damlarının üzerine çökmüş, o ma'mur binaların tavanları çöküp inmiş, altındaki duvarlar onların üzerlerine yıkılmış altüst olmuş veya bağlarına, bağçelerine rağmen, harab, bomboş, kimsesiz, ağlanacak bir halde idi.** Arş, esasen tavan demek olup müsakkafata ve her tarafına gölge veren şeylere de ıtlak olunduğundan burada bir kaç tasvir, mümkündür. Hazret-i Ali, İbn Abbas, İkrime, Ebu'l-âliye, Said ibn Cübeyr, Katade, Rebi', Dahhak, Suddî, Mukatil, Süleyman ibn Büreyde, Naciye ibn Kâ'b, Selim el-Havas demişlerdir ki: Bu şahıs, Hazret-i Uzeyr idi. Fakat Vehb, Mücahid, Abdullah ibn Ubeyd ibn Umeyr, Bekr ibn Muzar: Hazret-i Ermiya idi, demişler. İbn İshak da, Ermiya'nın Hızır olduğunu söylemiştir. Bunlardan başka Lût aleyhisselâmın kölesi veya Şa'ya dahi denilmiş. Bidayeten bir şahsı kâfir ve fakat ba'de'l-ihya mü'min olduğu da söylenmiştir.

KARYEYE GELİNCE: Vehb, Katade, Dahhak, İkrime, Rebi' buna, **"İlya"** yâni **"Beytü'l-makdis"** demişler. Dahhak'ten Beyt-i makdise iki fersah mesafede, **"Karyetü'l-ineb"** veya Arz-ı mukaddes, ba'zılarından Mü'tefike, İbn Zeyd'den bâlâda zikri geçen ve ölümden kaçan binler şehri, İbn Abbas'tan Dicle kenarında Deyr-i Hirakl, Kelbî'den, Şabur abad, Süddî'den Selmâbad, diye de nakiller vardır. Bunların içinde en meşhuru, şahsın Hazret-i Uzeyr ibn Şerhiya, karyenin de Beni İsrail devletinin makarri olan Kudüs şehri olmasıdır ki, Buhtünassar'ın harbiyle istîlâ ve tamamen tahrib edilmiş ve bütün Beni İsrail üç kısma tefrik olunup bir kısmı, baştan başa katliammedilmiş ve bir *kısmı,*

Cehl-ü iştibah: Tanıyamamak. **İbret engiz:** İbret veren, ibret koparan. **Meşhun:** Doldurulmuş. **Musakkafat:** Üstü dam veya tavanla örtülmüş.

Şam'da iskân olunmuş, bir kısmı da, esir edilip götürülmüş idi. Uzeyr, bu esirler miyanında olup bilâhare kurtulmuş ve bir gün merkebiyle Kudüs'e uğrayıp bu halde görmüş idi. İbn Abbas'tan sebeb-i nüzulün bu olduğu bittafsıl mervidir. Maamafih bervech-i bâlâ diğerleri hakkında da böyle birer imata ve ihya harikaları mervi ve kıssanın mefhum-ı umumîsi her birine veya hepsine muhtemil bulunduğu gibi mevzu-ı kıssa bir yeis zulmeti üzerine cereyan etmiş gibi görünmesine, ye'sin de bir küfrolmasına mebni bu vak'a-yı zulmeti küfürden nur-i imana, yeisten muvaffakiyyet ve ümide bir intikal misali gibi telâkki eden müfessirler olmuş ise de, siyak-ı âyet bunun meşhuru üzere bir harika-i nübüvvet olmasında daha zahirdir ve mevzu-ı kıssa kâfirane bir ye'sin değil, mü'minane bir hüzn-ü kederin netaicini ve hariku'l-âde bir suret-i incilâsını tazammun eder. Her türlü esbab-ı hayatı kal'etmiş görünen feci bir hâdise-i tahribden acı bir inkisara düşerek, ihya-yı temenni ve fakat kudret-i ihyayı i'zam ve tarikını bilmekte i'tiraf-ı kusur eyleyerek acz-i beşerîsiyle derin bir elem ve telehhüf içinde kalan ve bu halde Allah ile muamelesini kesmeyip velev hatâ âlud bir dil sürçmesi ile olsun hasbihal eden bir acıklının geçirdiği imtihanı ve nihayet harika-i eltaf-ı isbat-ı ba'se ve zulmetten nura ihraca bir misal-i bedi' olarak almak için bir küfr olan ye's-i mutlak tasavvuruna mazmun-ı âyet, münafidir. Şu kadar ki, Nemrud gibi zalimâne ve tağiyâne bir surette olmayan ve خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ (*"Allah onların kalblerini mühürlemiştir."* Bakara-2/7) mazmunu üzere küfrü tabiat edinmemiş olanlar hakkında küfürden imana ihrac ve o imanı harikalara mahzar etmek de, اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (*"Allah'ın gücü her şeye yeter."* Bakara-2/20) hükmünde dahil olarak caiz olabilir. Ve şüphesiz اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا *"Allah iman edenlerin dostudur."* bu gibilere de şamil olarak mülâhaza edilmek lazım gelir. O halde sebeb-i nüzul, Üzeyr veya Ermiya vak'ası da olsa mefhum-ı âyet, tahsis edilemeyerek kıssa müteaddid vukuata muntabık olabilmek için "karye" nekire olduğu gibi كَالَّذ۪ي de ahd-i zihnî ile tasavvur olunmalıdır.

Demek olur ki, (ismi lâzım değil) o şahıs uğradığı karyenin bu acıklı halini görünce, قَالَ اَنّٰى يُحْي۪ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا **"Bu müdhiş ölümünden sonra Allah, bu memleketi nerden ihya edecek" diyordu. Ki, bu söz, şahsın haline göre şu mânâları ifade edebilir:**

1- Edecek amma acaba nerden edecek? Nasıl edecek, ne zaman edecek?

İncila: Parlama. **Kâletmek:** Bir tarafa ayırmak. **İnkisar:** Kısalma. **Hatâ:** Yanlışlık, yanılma. **Âlûd:** Karışık, karışmış. **Eltaf:** Lutuflar, daha latif. **Telehhüf:** Mahzun olmak. **Bedi':** Eşi, benzeri olmayan.

2- Ben buna seri' bir hayat temenni ediyorum, fakat âcizim yolunu bilmiyorum, bilmem ki, Allah, bunu yapacak mı? Yaparsa da galiba geç yapacak, onu da ben görmem, ah ne felâket, ne felâket!..

3- Yapabilir amma galiba yapmayacak.

4- Ölen dirilir mi? Giden geri gelir mi? Bunun ihyasına, ba's ba'de'l-mevtine imkân ve ihtimal yok heyhat!.. **Ki bu dördüncüsü, bir ye's-i mutlak, bir küfürdür.** Bunun için bu sözü söyleyen bu maksadla söylememiş olsa dahi bu iham dolayısiyle bir lisan kayması, bir zelle yapmış olur. Mü'min, hiç bir şeyden me'yus olmaz. Fakat esbab-ı âdiyenin sevkiyle hasbe'l-beşeriye za'f-ı ümmide ma'ruz olabilir. Zira yeis, küfrolduğu gibi, emn-i mutlak da küfürdür. O da, Allah'a gurur ile O'ndan bir nevi intıka'dır. Bu haysiyetledir ki, وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ (*"... ve sakın o mağrur şeytan sizi Allah'a da mağrurlandır-masın."* Fatır-35/5; Lokman-31/33) buyurulduğu gibi حَتّٰٓى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَا (*"Nihayet Peygamberler ümitlerini kesecek hale geldikleri ve onlar yalana çıkarıldılar zannettikleri vakit onlara nusratımız geldi de dilediklerimiz necata indirildi, mücrimler güruhundan ise azabımız geri döndürülemez."* Yusuf-12/110) buyurulmuştur. Demek ki yeis değil, fakat ye'se doğru bir zan ve tevehhüm ile inkisar-ı ümid ve bu suretle bir gam ve elem Peygambeler hakkında bile mümkündür. Fakât Peygamberler, İsmet-i İlâhiye'de bulunduklarından öyle bir noktada derhal nusrat-ı İlâhiye tecelli eder. Mü'minler de böyle bir lâhzede وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (*"O ise her şeye kadirdir."* Hud-11/4) لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ (*"De ki: Ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağfiret buyurur, şübhesiz ki O öyle Gafûr öyle Rahîm."* Zümer-39/53) لَا تَيْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ (*".... ve Allah'ın revhından ye'se düşmeyiniz...."* Yusuf-12/87) diyerek urve-i imana daha ziyade sarılıp sabr-u salât ile istiane etmek, ye'si andırır bir ceza-u feza' göstermemek, Allah'ın ölümden sonra da ihyaya kadir olduğunu bilmek ve O'na muntazır olmak lâzım gelir. İşte اَنّٰى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (*"Bu müthiş ölümden sonra Allah, bu memleketi nereden ihya edecek."* Bakara-2/259) böyle mahzun calib-i nusrat bir hali inkisarın ifadesi ise de, bunun, az çok bir ihamı yeisten dahi hâli kalmamış olması **bir zelle olacağından o anda hem nusrat-ı İlâhiye başlıyacak, hem de bu zellenin bir terbiyesi olmak üzere husul-i mürad bir asırlık bir bataet ile inkişaf edecektir.**

Emn-i mutlak: Mutlak emniyet. **Tevehhüm:** Evhamlanmak, az tehlike ihtimali olsa çok korkmak. **Feza:** Korku. **Bataet:** Tenbellik.

Binaenaleyh فَأَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ **Allah, hemen o şahsa yüz sene süren medid bir ölüm verdi.** Bu müddette hayat namına bir şey tattırmadı. Rivayete nazaran bir uykuya dalmış, o uykusunda öle kalmış idi ve henüz genç idi. ثُمَّ بَعَثَهُ **Sonra da o ölüyü, tekrar hayata salıverdi.** Evvelki gibi hay, âkıl, fehimli, maarif-i İlâhiye'de nazar-u istidlâle müsteid bir ruh ile ba's ba'de'l-mevte mazhar etti. Baz'ı rivayete göre bu yüz senenin yetmişinci senesi, **"Yuşek"** namında bir Furs hükümdarı tarafından külliyyetli bir askerle Arz-ı mukaddes fethedilmiş, Buhtünassar helâk olmuş, Beni İsrail'in bakayası yine **Beytü'l-Makdis** ve civarına yerleştirilmiş. Otuz sene zarfında **Kudüs** yeniden i'mar olunmuş ve işte أَنّٰى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (*"Bu müthiş ölümden sonra Allah, bu memleketi nereden ihya edecek."* Bakara-2/259) deyen Hazret-i Üzeyr'i de Allah, bu sırada o karye gibi ba's ba'de'l-mevte mazhar etmiş. Edince, قَالَ كَمْ لَبِثْتَ **"Ne kadar kaldın? diye sordu.** O da; "Bir uykudan uyanırcasına; قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ **Bir gün veya bir günün bir kısmı kaldım" dedi.** Belli ki, ilk intibahında ruhuna bu sual teveccüh edince henüz hakikate vakıf bulunmadığından ve fasıla-i zaman da vahdet-i şahsiyeye mani' olmadığından evvelki hayatın uyku hakkındaki bakıye-i hatıratından bil'istidlâl tahminen ve yalândan ihtirazen bil'ihtiyat böyle söyledi. Demek ki, her âti, mazinin hatırasına sahibdir. Gerek uyku gerek ölüm bile ilk intibahta insana icmalen bir hatıra bırakıp da gidiyor. Öyle olmasa idi, kalkan adam, o anda kendini maziye rabtedemez, vücudunun o anda başladığını zanneder, "kalmadım yeni doğuyorum" derdi. Bu suretle nice fasılalardan sonra bile ânat-ı hayat birbirine rabtedilir de mazi, hal ve istikbalde yaşar. Bu irtibat, o kadar seri'dir ki, hayatta geçen yüz senelik bir ömür bile nihayetinde insana bir gün gibi gelir. Bütün bunlar, insanlara ahîreti قَالَ **Allah, hakikati anlatıp buyurdu ki:** بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ **Hayır, yüz sene kaldın.** فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ **Şimdi yiyeceğine ve içeceğine bak! Allah'ın kudretini seyret ki,** لَمْ يَتَسَنَّهْ **hiç biri yıllamamış yani bozulmamış, hep eskisi gibi tazece duruyor.** وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ **Merkebine de bak, onu da öyle bulacaksın.** وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ **Ve seni ecelin geldiği için değil, mahza bir ibret için, seni nasa bir âyet, Hakk'ın meşhud bir bürhan-ı kudreti kılmak için böyle öldürüp ba'settik bu hârikaları yaptık.** Sana bu kadar mevt-i mediden sonra insanî, nebatî, hayvanî, şahşî, nev'î, ruhanî, cismanî hayatların hepsinde ba's-ü ihyayı bilfiil gösterdik ki, zevk-i yakine iyanen eresin de, insanlara nübüvvet veya vilâyetle bir şahid-i hak olasın. O halde sadece ahbar ile kalma, kudret-i

---

İntibah: Uyanma. **İhtirazen:** Sakınarak. **İyan/Ayan:** Aşikar, belli, herkesin bilebileceği ve görebileceği.

İlâhiye'yi iyanen anlamak için tekrar tekrar irca-ı nazar et وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ **o kemiklere, yani kendinin veya merkebinin kemiklerine veya her ikisine, yahud ale'l-ûmum kemiklere de bak, hem nazar-ı basar, hem nazar-ı basiret ile seyret ki,** كَيْفَ نُنْشِزُهَا **biz, onları nasıl çıkarıp biribirine bindiriyoruz ve yerli yerine koyuyoruz.** Nafi', İbn Kesir, Ebu Amir, Ebu Ca'fer, Ya'kub kıraatlerinde noktasız «ر» ile «اَنْشَرَ» dan «نُنْشِرُهَا» okunduğuna göre: Bak, o kemikleri hayata nasıl atıyoruz da ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا **sonra onlara et giydiriyoruz!** O kemikler, nelerden, nerelerden zuhur edip geliyor, nizamına giriyor ve etler nasıl tekevvün ediyor, neşv-ü nema buluyor, o kemikleri sarıyor da bir cism-i zihayat teşekkül ediyor? Bilfiil imate ve ihya sırrını her lâhzasındaki tahavvülât ve o tahavvülât içindeki baka-yı şahsiyyet ile gösteren bu etlerin kemiklerin keyfiyyeti zuhur ve kıyamına dikkat et. Şimdi her hayatta cari olan ve adem ile vücudun, mevt ile hayatın, fena ile bakanın, ayniyet ile gayriyetin bir tenakuz gibi görünen telâkkilerini tazammun eden bu hâdiseler, bu hârikalar, akıl ve kudret-i beşerle ölçülecek olursa bunların vuku'una imkân olur mu idi? Ecza mütehavvil, küll sabit olsun bu nasıl şey? Demek ki, bütün bunlarda sabit olan ne o ecza, ne o küldür, ancak Kudretullah'tır. Bu nazarlarla, şu hakikat tamamen münkeşif olur ki, hayat her şeydir ve her şey, Kudretullah ile kaimdir. İnsan, bunlardan zühul ederse bilfiil içinde bulunduğu halde bile ba's-ü neşri anlayamaz da zulmette kalır. Bunlar, hayat-ı evvelde dahi cereyan edip dururken bu müşahededen gaflet edip de bunları yapıp duran Allah'ın kudretinde şüphe etmek, büyük bir hızlandır. Binaenaleyh bu babda asla tereddüd kalmamak için, içinde bulunduğun şu hengâmda bunlara iyi bak da Kudretullah'ın canlı, şuurlu bir bürhanı ol. فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ **Bu hitab üzerine hak kendisine tebeyyün edince o şahıs;** قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Bilirim, Allah'ın** عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **olduğunda şüphe yoktur, dedi.** Hamze, Kisaî kıraatlerinde emir sıgasiyle «اِعْلَمْ» okunur ki, bu şüphe üzerine Allah, o şahsa bu emr-i yakîniyi verdi demek olur. Bu ilme erenler, mebad-i ilmiyye ve akliyyesinin başına, beyyinat-ı ilmiyyenin hepsinden daha beyyin olan bu hakikati koyanların akılları, fikirleri, gönülleri, semavat-ü arzdan daha geniş olur. Hiç bir zaman zulmette kalmaz, akl-ı kâmil, ilm-ü fende esbab-ı tâliye ve mebadi-i âdiyyenin izafî olan hakkını vermek isterken saltanat-ı kâinata hâkim kayyum-ı küll olan Allah Teâlâ'nın hakk-ı mutlakını unutmamak lâzım gelir. Bunu unutanlar, dar bir zihniyyet içinde sıkışır kalırlar da akl-ü fen namına hareket ediyoruz zu'miyle bir yudum suda boğulurlar.

Tekevvün: Meydana gelmek. **Neşv-ü nema:** Büyüme ve türeme. **Zûhul:** Uzaklaşmak, gafil olmak. **Hızlan:** Rezil olma. **Hengâm:** Zaman, devir. **Esbab-ı Taliye:** Sebebleri büyütme.

İmkân ve vuku' sahalarını daraltır, yeislere kasvetlere düşer, pek âdi sebeblerden korkar, kuşkulanır, havarık-ı sabiteyi inkâra kalkışır, hurafe der, geçer. Halbuki bunu derken, takıldığı sebebin zâmanına dahil olmayan bütün kâinat, onun nazarında bir hurafedir. Sebebinin kendisi de, zaten bir muammadır. Bunun için Nuru's-Semavat-ı ve'l-arz olan Kudretullah'a tutunmayanlar, o urve-i vüskaya yapışmayanlar, yakîn ile tenevvür edemezler, münevver olamazlar, nura zulmet, zulmete nur derler, giderler.

Allah, عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ olunca bizzat kendisi, dilediği veçhiyle ba's-ü ihya yaptığı gibi bunu, kullarına da ihsan edebilir. Hayat ve nur bahşettiği kullarına, o hayat ve o nurdan diğerlerine ifaza edecek bir ihya ve tenvir kudreti de verebilir ki, bu da, nurün alâ nur olur. **Buna misal olmak üzere de,** وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اَرِنٖى كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى **bir vakit İbrahim: "Ya Rabbi, bana göster o ölüleri nasıl diriltirsin?"** demişti. Şüphe yok ki رَبِّيَ الَّذٖى يُحْيٖى وَيُمٖيتُ (*"Benim rabbım kadiri kayyumdur ki, hem diriltir, hem öldürür."* Bakara-2/258) diyen İbrahim, "Ya Rabbi" dediği zaman, "Ey ihya ve imateye kadir olan Rabbım" diyor, كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى demekle de, **"Bilirim sen mevtayı ihya edersin, fakat keyfiyeti tamamen ma'lûmum olmadığından feyz-i hayat gibi feyz-i ihya da bende tecelli edebilir mi? Ta'yin edemiyorum da düşünüyorum, bana bunu göstermeni niyaz ediyorum"** demiş oluyordu. Rabbı, قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ **"iman etmedinde mi ki?"** Yani tafsil-i keyfiyeti bilmiyorsan itlakiyle inanmadında mı, benim nasıl dilersem öylece ihyaya kadir olduğumu bilip iman etmedin mi? İman için görmek mi lâzım ki, göster diyorsun? dedi. Bunda, her hangi bir keyfiyet, bir taayyün-i mahsus ifade eder. Kudret-i mutlaka-i İlâhiye'nin taayyünatı ise, nâmütenahidir. Onlar, tamamen görünmez, ancak iman-ı mutlakla bilinir. Sen ise, mü'min-i kâmilsin. O halde neye göster diyorsun ve hangi keyfiyeti görmek istiyorsun? Elbette ben istersem sana da gösteririm. Fakat bütün keyfiyatı değil, bazısı gibi cilve-i inzarı andırır bir tebşir vardır. O zaman ta'yin-i sebeb ve maksadla İbrahim: قَالَ بَلٰى **Evet ya Rabbi, iman ettim,** sen dilediğin zaman hayatı bana bende gösterdiğin gibi ihyayı da gösterirsin وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبٖى **ve lâkin kalbim mutmain olmak için,** o imanın verdiği şevk ile kalbime düşen heyecan-ı ümidi teskin etmek, imandan visal-i iyana, ilm-i yakînden ayn-ı yakîne, hayattan ihyaya geçmek için istiyorum, dedi ve asıl maksadının her şaibeden müberra velâyezal bir hayat-ı kalb olduğunu ve bu vechiyle makam-ı hullete erib ile'l-ebed Halilullah olarak kalmaktan ibaret bulunduğunu izhar etti. Bu

---

Ta'yin etmek: Ayırmak. Cilve-i inzar: Korkutmanın tecelli etmesi. Müberra: Uzak, müstesna.

âşikâne niyaz üzerine قَالَ Allah, hayatın tayyar bir şey olduğuna işareten buyurdu ki: فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ Öyle ise kuşlardan dördünü (rivayete göre lâmi ahd olarak tavus, horoz, karga, güvercin veya nesir) **tut da,** فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ **bunları çevir kendine meylettir, nefsine zammet.** صُرْ Hamze kıraatında "sad" ın kesriyle mütebakisinde zammiyle okunur. Zammı «صور» dan kesri «صير» dan gelir ki ikisi de imale mânâsına birer lûgattir. Parça parça kat' etmek, suret suret kesip ayırmak mânâlarına da gelir. Mazmumu imale, meksuru kesme mânâsına olduğu da beyan olunmuş ve iki vech ile de tefsir edilmiştir. Fakat kesme mânâsı maba'dından da anlaşılacağı cihetle burada imale kâfidir. İmalenin «الى» ile sılalanması da, zam mânâsını tazammun eder veya müstelzimdir. Bunun için hasıl-ı mânâ: Onları kendine meylettir, evir, çevir nefsine zammet, suret ve hakikati mahsuslariyle bil, tanı demektir. Ki bununla tutulacak kuşların mahiyyet ve hüviyyetlerini teşkil eden suver-i mahsusaları iyice teemmül ve tasavvur ve idrak olunarak sırr-ı hayata mazhar olan hakikat-i hassalariyle tanınıp ilm-i İbrahim'e idhal, suret-i hakikiyeleri ve a'yanı sabiteleriyle nefs-i İbrahim'e zammolunmaları kudret-i ihya için bir şart olduğu gösterilmiştir. Bu vech ile tutulan kuşlar, vech-i hayatlarıyle ilm-i İbrahim'de sabit olarak nefs-i İbrahim'e ilhak olunacak, İbrahim'in de Allah'a bilihtiyar rücu-ı kâmili dolayısiyle bu nokta, ba's olunacak emvatın Allah'a rücu-u mebdeine bir misal teşkil edecektir. Bu olduktan sonra da, ilm ile irade arasındaki alâkanın zuhurundan كُنْ emrinin bir lemhada tecellisinden başka bir şey kalmayacağını anlamak kolay olur. İşte bu usul-i mühimmeye tenbihen buyuruluyor ki: Onları tut, kendine imale ve nefsine zammet, hakikat-i mahsusalarıyle ilmine al, kendine ilhak eyle. ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا **Sonra nefsinde parça parça tahlil et, cüz cüz ayır ve her dağın başına bunlardan bir cüz koy.** ثُمَّ ادْعُهُنَّ **Sonra onları çağır. Biiznillâh, hükm-i irade ve ihya zahir olsun da,** يَأْتِينَكَ سَعْيًا **sana koşarak gelsinler.** وَاعْلَمْ **Sen de şunu bil ki,** اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah, muhakkak bir azîz, hakîmdir.** Evvelâ, cemi-i mümkinata galib ve hâkim ve hiç bir sebebe mahkûm ve mağlûb olmaz bir sahib-i izzettir. Bununla beraber ef'al ve asarını birbirine rabtetmiş, onlara da yekdiğerine karşı sebebiyet ve müsebbebiyet bahşederek aralarına nizam-ü tertib koymuş ve binaenaleyh cüz'iyat-ı eşyayı biribirlerine karşı da rabıtasız, alâkasız bırakmamış, hepsinin arasında nizamat-ı mahsusa ve izafat-ı müterettibe ile de kudretini göstermiş, avakıb-ı umura ve gayat-ı eşyaya alîm bir sahib-i hikmettir. Böyle ef'alinin esbab-ı âdiyye ve kavanin-i muttarideye ibtinası her birini harikülâde tariklarla icaddan âciz olduğu için değil, her fiilinde

---

Teemmül: İyice düşünmek. **Kavanin-i muttarideye:** Düzgün kanunlar.

namütenahi hikem-ü masalih bulunduğu içindir. Müsebbibü'l-esbab olan Allah, sebeb-i evvel ve faili â'lâ olduğu için hiç bir sebeb halk etmeyip her fiilini re'sen bir harika olarak yapmaya da kadirdir. Lâkin o zaman ef'ali arasında kendinden başka hiçbir vech-i irtibat ve münasebet ve eşyada bu sun-u ihkâm bulunmazdı. Şüphe yok ki, yalnız ma'lûlât ve müsebbebat halk etmek başka, aynı zamanda o müsebbebatı yekdiğerine esbab-ı muttaride ve müterettibe halinde rabtederek halketmek yine başkadır. يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ("... *hem diriltir, hem öldürür, hem O herşeye kadirdir.*" Hadid-57/2) olan Allah'ın ne izzeti hikmetine münafidir, ne de hikmeti izzetine münafidir. Cemi-i esbab ve müsebbebata hâkim ve galib olan izzeti onların hepsini tevkife de kadirdir. Esbaba teşebbüs edildiği zaman o dilemezse hiç bir şey olmaz. Hikmetiyle esbaba revac verdiğinden dolayı izzetini, esbab-ı mahlûkaye terk edivermiş de değildir. İşte Allah, böyle bir aziz ve hakîm olduğundan emvatı da dilerse kendinden başka hiç bir sebebe merbut olmayarak ihya eder ve dilerse hikmetiyle esbab-ı mahsusa tahtında ihya eder. Her hâdisede, hem izzeti, hem hikmeti müncelidir. Maamafih halk-ı evvel izzetine, halk-ı sani de daha ziyade hikmetine merbuttur. Cümle-i hikmetlerinden biri de kullarının iman-ü ihtiyarlarına dahi bir sebebiyet-i mahsusa bahşetmiş olmasıdır ki, bu sebebiyet, sırr-ı ihyaya kadar çıkabilir. Ve bu sayede insanlar, rücu-ı cebrî ve ba's-i cebrî ile evvel-ü ahir bir hayat-ı muztarra atılacakları gibi rücu-ı ihtiyarî, ve ba's-i ihtiyarî ile de bir hayat-ı muhtara ve hattâ bir ihya-yı ihtiyarîye nail olurlar ki, din ve saadet-i ahîret bunun içindir. Demek ki, «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» icmal, «عَزِيزٌ» ve «حَكِيمٌ» tafsildır. «عَزِيزٌ» makamı icmalde hükm-i izzetle ba's-i cebrîye, İbrahim, makam-ı tafsilde hükm-i izzet ve hikmetle hem ba's-i cebriye, hem ba's-i ihtiyarîye mazhardır. Halilullah'dır. Bu izahtan anlaşılır ki, Hazret-i İbrahim, bu emirlere imtisal edip muradına erdi mi ermedi mi diye düşünmeye lüzum yoktur. Gerçi bu cihet-i âyet tasrih etmiyor. Fakat bu emirler, ya emr-i tekvinî veya emr-i teklifî veya emr-i tacizîdir. Emr-i tekvinî olduğuna göre muktezaları, emr-i vaki' olacağında şüphe yok. Emr-i teklifî ise, İbrahim'in bunlara muhalefet ve isyanı mevzu-ı bahsolamaz. Emr-i ta'cizî olmalarına ise, hiç bir vecih ve karine bulunamayacağı gibi âyetin siyakı münafidir. Zira âyet, Cenab-ı Allah'ın mü'minleri zulümattan nura ihracını ve kudret-i ihyasını temsil ve Hazret-i İbrahim'i medih siyakında varid olmuş bulunduğundan binnetice Allah, İbrahim'i bu emirlerle aciz ve mahrum bıraktı demek sarahaten batıldır. Binaenaleyh Hazret-i İbrahim tarafından bu

---

Sun-u ihkam: Sağlam yapma, sağlamlaştırma. **Müncelî:** Parlayan. **Muztar:** Zorlanmış, mecbur kalmış.

emirlere bilimtisal müşahede-i ba's-ü ihya ile tatmin-i kalb bilfiil vaki olduğu fehva-yı kelâmdan tamamiyle zahirdir ve bu babda eslaf ve ahlâftan bütün müfessirînin icmar ve rivayetlerin ittifakı da vardır. Bizce doğrusu, bu emirler emr-i teklifî olmakla beraber emr-i tekvinîyi mutazammındır.

Hazret-i İbrahim'in Rabbına iman-ı kâmil ile rücu-ı tammı Biiznillâh keyfiyat-ı ihyadan bazısının kendisinden sudurunu müşahede ederek tatmini kalbeylemesine sebeb olmuştur. Bir taraftan havarık ile meşhun olan, diğer taraftan en yüksek kavanin-i ilmiye ve hikemiyeyi tazammun eden şu iki kıssanın acaibatını şerh-ü izah ile tüketmek mümkün değildir. Bunlarda Kürsî-i İlahî'nin tecelli-i hâkimiyyeti kadarı iyan ve maamafih onun gibi nakâbil-i ihata esrar-ı mârifet mündemicdir. Bunlardan herkes derecesine göre gaşy-i nur olur. En umumi olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki, bu âyet bize hiç söz götürmez bir sırr-ı yakîn telkin etmektedir: Hayatın hakikatine, lüzumu kadar ilim hasıl olur ve mebde-i a'laya ittisal peyda edilirse ba's-ü ihyanın bir irade mes'elesine bir, «كُنْ» emrine raci' olacağı görülecektir. Bunu, akıllarına sığdıramıyanlar şu misali düşünebilirler: Bir insan, nefsinde suret-i ilmiyesi mevcud olan bir şeyi kalbinde dilediği gibi parçalasın, tefrik etsin, eczasını duman gibi her tarafa savursun, sonra dönüp yine kalbinden o şeye evvelki gibi aynen gel diye bir irade etsin. O anda Allah, aksini murad edip ona bir nisyan veya diğer bir arıza vermezse derhal görür ki, o dağılmış ecza bir an içinde kel'evvel toplanır, gelir karşısına dikilir. İşte enfüsî âlemde her zaman cereyan edip duran bu hafıza ve istihzar işi, bize bir vücud ve o vücud da bir ba's-ü ihya temsil eder. Ve bizim ruhumuza nazaran enfüsî âlemin tecelliyat-ı ilm-ü irade-i İlâhiye'ye nazaran enfüs-ü âfak bütün mevcudat âleminin tecelliyatına en vazih misaldir. Bizim suver-i zihniyemiz tahavvülatındaki tahliller, terkibler her gün bize bu vücudda binlerce ba's-ü ihya nümuneleri arz ederler ki, bir çokları iredemize müterettibdir. Her tezekkür bir ba'stır. Bunlar, bizim kürsî-i nefsimiz olan kalb-ü dimağın saha-i hâkimiyyetidir. Bütün enfüs-ü âfak kürsîsi semavat-ü arz-ı muhit olan Allah Teâlâ'nın ilm-ü irade-i İlâhiyesi tahdında bulunduğundan buna karşı âfak tasavvuru mevzu-ı bahs olamaz. وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ (*"Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, halbuki bütün arz Kıyamet günü onun bir kabzası göklerde yeminine dürülmüşlerdir...."* Zûmer-39/67) müeddasınca enfes-ü âfak bir kabzada matvidir. Allah'ın ba's ve ihyası bizim

---

İcmar: Bir araya toplamak. **Havarık:** İnsanda hayret ve hayranlık uyandıran şey, acaib ve garib olan olay. **Meşhun:** Doldurulmuş, dopdolu. **Mündemic:** Dürülüp, sarılan. **Gaşy:** Kendinden geçme. **İstihzar:** Huzura gelme, hazıretme. **Müedda:** Eda olunmuş, anlam.

bir tezekkürümüzden daha seri'dir. Binaenaleyh bütün saha-i hilkatte her şey, O'nun bir "kün" emrine müterettibdir. O emir, bize taallûk ettiği vakit biz de, O'nun hükmünü nefsimizde ve hatta haricimizde görürüz. Ve nitekim haricde yapabildiğimiz şeyleri de bu sayede yaparız. İşte Hazret-i İbrahim rücu İlallah ile makam-ı hulletinde bir emr-i tekviniyi dahi tazammun eden bu emirler üzerine o kuşları, Biiznillâh tutup nefsine zam ve ilhak edebildiğinden dolayı öyle bir hayat-ı kalbe ermiştir ki, ihya-yı enfüsî misali üzere bir irade ile ihya-yı âfakîyi nefsinde müşahedeye muvaffak olmuştur. Allah'ın yalnız "Hay" değil "Muhyi" dahi yarattığını görmüş, hem azîz, hem hakîm olduğunu anlamış, izzetine teslim-i nefs ederek hikmetinden Halilullah olmuş, rücu-ı ıztırarîden sonra ba's-i cebrî nasıl muhakkak ise, tam bir rücu-ı ihtiyarî üzerine de ba's-ı ihtiyarînin tahakkukunu görmüş, bu sayede nâr-ı Nemrud'u söndürüp gülşen-ü gülzar yapmıştır. Allah, böyle bir veliyyü'l-emirdir. Ve mu'cizat-ı Enbiya'da tecelli eden havarık ve esrar-ı ihya hep böyle demektir. Bunları kabil-i tasavvur görmemek, kendinin karşısındaki haricî âfâk gibi Allah'ın karşısında şürekâ-yı âfak veya mafevk farz etmekten neş'et eder ki, şirk-ü küfür de, bu demektir. Allah derken, böyle bir tasavvurda bulunmak ise, tenakuzdur. Bu tenakuzdan çıkamayanlar ise, ile'l-ebed zulümata mahkûmdurlar. Bundan ancak Allah çıkarır. O da cebren değil, iman ile çıkarır. İman-ı billah aklın başıdır. Akıl, her halde bir mebde', bir tutamak arar. Onu izzet-i hakka teslim edip, O'nun urve-i vüskasına yapışmalı, hikmetine ittiba etmelidir.

Din ve imanın nizam-ı hikmet üzere ne büyük semeratı intac edeceği ve mebadi-i imandan olan ba's ve ihyanın bütün envaiyle imkân ve vukuu, cereyanı hayatın bununla kaim olduğu, hayat-ı ebediyyenin de bununla olacağı ve her ba'ste hayat-ı saniye, hayat-ı ûlânın semeratını hamil olacağından istikbal-i nâmütenahide saadet-i uhreviye, hayat-ı dünyadaki mükteşebatın Bihikmetillah semerat-ı müterettibesi gibi inkişaf edip gideceği ve binaenaleyh yevm-i ba'ste ancak izzet-i İlâhiye hâkim olurken, insanların hayat-ı ulâda mevzu-ı din olan ef'al-i ihtiyariyeleri de bermuceb-i hikmet esbab-ı âdiye-i mütekaddimeden olacağı ve o halde insanlar için ahîret âlem-i esbab değil, mahza bir âlem-i müsebbebat olabileceğinden onların ahirete ahirette değil, ancak dünyadan Biemrillâh hükmedebilecekleri ve bunun için لا بيع فيه ولا خلة ولا شفاعة ("*Ey o bütün iman edenler! Size merzuk kıldığımız şeylerden infak edin: Gelmeden evvel bir gün ki onda alım satım yok, dostlukda yok, şefaat de yok....*" Bakara-2/254) olan

---

Matul: Dürülmüş. **Suver:** Suretler. **Şürekâ:** Şerikler, ortaklar. **Mafevk:** Her şeyin üstünü, bir şeyin üst tarafı.

o yevm-i ba's gelmeden bilihtiyar, o urve-i vüskaya yapışıp Fisebilillâh infak ve mücahede ile Allah'a rucu, edenlerin Vilâyetullah ile zulümattan nura, mevt-i muhakkaktan hayat-ı bakiyeye nasıl geçecekleri ve bunları yapmayıp tağutların ellerine düşenlerin nefislerine pek büyük bir zulüm yapmış olacakları ötedenberi beyyinat-ı hakkiyle hem ihbar, hem isbat edilmiş, hem de bu kıssalarla erbab-ı ukul kâmilen tenvir buyurulmuştur. Kürsî-i İlâhi'den tecelli eden ve din-ü imanın mahiyyet ve semeratını tebyin ve tenvir eyleyen bu beyyinat-ı yakîniye balâdaki ... اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ ("*Ey o bütün iman edenler! Size merzuk kıldığımız şeylerden infak edin: Gelmeden evvel bir gün ki onda alım satım yok, dostlukda yok, şefaat de yok....*" Bakara-2/254) âyetinin esbab-ı hükmiyesiyle izahından başka daha yukarıdaki ahkâmın ve bilhassa مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافًا كَثِيرَةً ("*Hani kim var Allah'a bir karz-ı hasen arz edecek ki Allah ona bir çok katlarını katlayıverir.......*" Bakara-2/245) âyetindeki i'lân ve va'd-i İlâhi'nin ezelî ve ebedî te'minat-ı yakiniyesini dahi muhtevi bulunduğundan bu beyanın ona ittisalini göstermek için azîz ve hakîm olan Allah, keyfiyyet-i ihyayı müteakıb bermuceb-i hikmet bu karz-u infakın keyfiyyeti rıbh-u nemasını ve şerait-i kabulünü dahi tenvir siyakında buyuruyor ki:

مَثَلُ

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى

Rıbh: Kâr, kazanç. **Nema:** Çoğalma, artma.

وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَل۪يمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ
بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذ۪ي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا
يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداً لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ
مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦٤﴾
وَمَثَلُ الَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْب۪يتاً
مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا
ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ
﴿٢٦٥﴾ اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخ۪يلٍ وَاَعْنَابٍ
تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَاَصَابَهُ
الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَٓاءُ فَاَصَابَهَٓا اِعْصَارٌ ف۪يهِ نَارٌ
فَاحْتَرَقَتْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ
تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

Meâl-i Şerifi

261- Mallarını Allah yolunda infak edenlerin meseli, bir tâne meseli gibidir ki, yedi başak bitirmiş, her başakta yüz tâne, Allah dilediğine daha da katlar. Allah, vasi'dir, alîmdir.

262- Fisebilillâh mallarını infak eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayı gönül incitmeyi reva görmeyen kimseler, Rabları indinde onların ecirleri vardır. Onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.

263- Bir tatlı dil, bir mağfiret, arkasına eza takılacak sadakadan daha iyidir. Allah, ganîdir halîmdir.

264- Ey o bütün iman edenler, sadakalarınızı başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin. O herif gibi ki, nasa gösteriş için malını dağıtır da, ne Allah'a inanır, ne ahiret gününe. Artık onun meseli, bir kaya meseline benzer ki, üzerinde biraz toprak varmış, derken şiddetli bir sağanak inmiş de onu yapyalçın etmiş bırakıvermiş. Öyleler, kesiblerinden hiç bir şey istifade edemezler. Allah, kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz.

265- Allah'ın rızasını aramak ve kendilerini veya kendilerinden bir kısmını Allah yolunda paydar kılmak için mallarını infak edenlerin meseli ise, bir tepedeki güzel bir bağçenin haline benzer ki, kuvvetli bir sağanak düşmüş de ona yemişlerini iki kat vermiştir. Bir sağanak düşmezse ona mutlak bir çisenti vardır. Allah, amellerinizi gözetiyor.

266- Arzu eder mi hiç biriniz ki, kendisinin hurmalık ve üzümlüklerden bir bağçesi, olsun, altından çaylar akıyor, içinde her türlü mahsulâtı bulunuyor. Üstüne de ihtiyarlık çökmüş ve elleri ermez, gücleri yetmez bir takım zürriyyeti var. Derken ona ateşli bir bora isabet ediversin de, o bağçe yanıversin. İşte Allah, âyetlerini böyle anlatıyor gerek ki, düşünesiniz.

Sırr-ı ba's ve feyzi hikmetledir ki, مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Mallarını Allah yolunda, din uğurunda hüsn-i ihtiyar ve kemal-i rıza ile sarfedenlerin,** yani gerek farz ve vacib ve gerek nafile ve tatavvu' olsun hayr-ü hasenata bezl-i emval eyleyenlerin hâl-ü kârı, كَمَثَلِ حَبَّةٍ **öyle bir tânenin hâl-ü kârına benzer ki, ekilmiş** اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ **yedi sünbüle bitirmiş,** Bihikmetillah bir kökte çatallanarak yedi başak bitmesine sebeb olmuş, hem nasıl

Bezl-i Emval: Bol bol mal vermek.

başaklar, فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ **her başakta yüzer tâne var. Hasılı, bire yediyüz tutmuştur.** Mü'minler, bir tâneyi bile küçük görmemeli, telef etmemeli ve Allah'dan hiç bir şey kıskanmamalıdır. Eğer bunu eken, elimde bir tânecik var toprağa atarsam bu da gidecek diye düşünürse ne kazanır? Hiç, değil mi? Öyle ise, Allah'ın nizam-ı hikmetine dikkat etmeli, sarfedecekleri şeyleri Allah yolunda sarf etmeli ve bundan çekinmemelidir. Nizam-ı hikmet ve sırr-ı ba's olmasa idi, o bir tâne çürür gider, ne filiz verirdi, ne başak. Bunların her lâhzasında izzet-i İlâhiye dahi hükmünü göstermekle beraber daha ziyade hikmet-i İlâhiye tecelli eder. İşte ef'al-i ibad da böyledir. Böyle olduğu içindir ki, insanın ekme fiili, bir tâne sebebiyle Bihikmetillâh yüzlerce tâneye temessül eder. Fîsebilillâh yapılan infaklar dahi, ahirette böyle inkişafat-ı mütezayide ile temessül edecek ve mizana konacaktır. Artık Allah yolunda koşacak insanlar, Allah için sarfedilen, ekilen tânelerin feyzini anlamalı. Acaba bu temsil, farazî bir şey midir? Yoksa muhakkak mıdır? Habbe, ne cinsten olursa olsun her hangi bir tâneye itlak edildiğine göre mahsuldar tarlalara ekilen kum, darı gibi bazı hububatta bu feyz, meşhudattandır. Fakat habbe, daha ziyade buğdaya masruf olduğuna göre bu misale ender tesadüf edildiği söyleniyor. Temsilin hakikî olması için bu kadarı da kâfi ise de, âyet, bize bilhassa şunu ifham ediyor ki, hikmet-i İlâhiye asgarî olmak üzere bu kadarına müsaiddir. Bunun böyle istihsal edilememesi nizam-ı hikmet üzere zer'iyyat yapılamamasındandır. Binaenaleyh insanlar, fesadı bertaraf edip ilm-i ziraati de terakki ettirecek olurlarsa, bu kadar mahsul almağa mübeşşerdirler. O zaman yeryüzünün erzakı bize yetişmiyor diye kavga etmezler. Yetişmiyecek diye ye'se de düşmezler. **Lâkin misale dalıp da asl-ı maksudu unutmayalım. Maksad, buğday toplamak değil, onları yerinde Fîsebilillâh sarfetmektir.** Bu ekinin hasılatı ise, asıl cennette biçilecektir ki, işte o zaman bire yediyüzden aşağısı yok. وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ **Allah, dileyeceğine böyle veya daha ziyade katlar da katlar.** Yediyüzü, sade iki kat değil, daha fazla katlar artırır. Usul-i muzaafı nâmütenahiye gider. İbn Kesir'den Bezzî kıraetinde, يُضَعِّفُ okunur ki, mânâ, bir demektir. Zamanımızda ziraat tecribeleriyle uğraşanlar, bir buğday tânesinden çıkan çimleri çatallandıktan sonra ayırarak fide halinde dikmet suretiyle bir taneden iki bin tâneyi mütecaviz hasılât alınabildiğini müşahede etmişlerdir. Bunlar, bir def'a daha ayn-i veçh ile ekilecek olsa nelere baliğ olur. Fakat biz, habbeyi kubbe yapmaktan vazgeçelim de şunu bilelim ki, kavanin-i hayat, her halde usul-i muzaaf üzere cereyan ettiğinden hayatta erbab-ı hayatın intifaı ve Kelimatullah'ın

---

Mütezayid: Çoğalan. **Zer'iyyat:** Ekim işleri.

ilâsı için Fîsebilillâh Allah'ın kullarına ve alel-husus mücahidîne bezledilen İnfakat-ü sadakatın İndallah namütenahi semerat-ü sevaba sebeb olacağı şekk-ü şübheden âridir وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ **ve Allah, Vasıürrahmedir. Yolunda ne kadar ziyade infak yapılırsa yapılsın, "artık yetişir ben bunların ribh-u ecrini vermem" demez.** Bununla beraber alîmdir de, infak edenin niyetini, mikdarı infakını, hasılât-ı mev'udesini bilir, hiç birinin hesabını şaşırmaz..

SEBİLULLAH: Allah yolu, din demektir. Fakat dinin zâmanı ve ehl-i dinin ikrahtan vikayesi demek olan cihad-ı Fîsebilillâh, harekâtın en mühimmi olduğundan, فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ta'biri şer'an daha ziyade cihadda müteareftir. Bunun için bazı müfessirîn burada Fîsebilillâh mütearef olduğu üzere cihad demek olup bu âyet, bizzat cihada giden ve kendi emvalini sarfeden mücahidîne bundan sonraki de kendi gitmeyerek diğer mücahidine infak yapanlar hakkında nâzil olmuştur. Hasenat-ı saireden Cenab-ı Allah, bire on vadettiği halde kendi malını sarfederek cihad edenlere lâekal bire yediyüz ecir vad buyurmuş demişler ise de, diğerlerinin beyanına göre, bire on ale'l-umum hasenatın hadd-ı asgarîsi olup cihad ve diğer bazı a'mal gibi infak başkaca meziyyeti haiz olduğundan bu âyet, ale'l-umum infaka tergib ve her nev-i vücuh-i hayratta infakın ecrini tasvir buyurmuş, bundan sonraki de şerait-ı kabulünü beyan edecektir. Tefsiri Ebû Hayyan'da İbn Ömer'den mervidir ki, bu âyet, nâzil olduğu zaman Resulullah: رَبِّ زِدْ أُمَّتِي **"Ya Rabb ümmetime daha artır"** diye dua etmiş, ba'dehu إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (*".... ancak sabredenlerdir ki ecirlerine hesapsız indirilir."* Zûmer-39/10) nazil olmuştur.

Fîsebilillâh infakın ecr-ü feyzi bu kadar yüksektir. Fakat her infaka da bu ecir verilmez. Çünkü sebebiyyet-i asliyye tohumun, infakın kendisinde değil Allah'dadır. Bunun için الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **mallarını Fîsebilillâh sarf-ü infak edenler,** ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى **sonra da infaklarına ne minnet, ne eza takışdırmayanlar, mağrurlanmayan tiksindirmeyenlerdir ki,** لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ **Allah yanında ancak onların ecirleri vardır.** وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **Ve yalnız Allah'dan korkup ve ancak O'ndan ecir beklediklerinden dolayı bunlara, ne başka bir korku gelir, ne de mahzun olurlar, bir zayiat yerine kat kat mükâfat alırlar.**

Dikkat edilsin ki, bazı âyetlerde, فَلَهُمْ bazılarında da burada olduğu gibi لَهُمْ buyurulmuştur. Bunun hikmeti şudur: فَ Sebebiyet ifade eder. Beyan-ı sebebiyet matlûb olan yerde zikredilir. Olmayan mevkide de terk olunur. Bâlâda hik-

---

Mev'ud: Va'dedilmiş. Ribh-u Ecr: Ecir, kazanç.

met esası üzerine infakın ecre sebebiyeti gösterilmiş idi. Bunda ise, sebebiyet-i hakikiye ve illet-i tamme tevehhüm olunmak ihtimali vardır. Bu âyet de bu tevehhümü izale ile asıl sebeb-i hakikînin Allah olduğunu ve hikmetin izzet-i İlahîye'yi selbetmeyeceğini ifham ile infakın İndallah şerait-ı kabulünü beyan ettiğinden, فَ zikredilmemiştir.

MENN VE MİNNET: Lûgatte iki mânâya gelir. Birisi, in'am ve ni'met mânâsınadır ki, lisanımızdaki memnuniyet bundan mehuzdur. Diğeri de, bir hakkı tenkis etmek, kesmek, ezcümle ihsan ettiği kimseye karşı ihsanını bir şey saymak ve az çok ihsanına mağrurlanmaktır ki, gönül bulandırır ve ihsanın kıymetini eksiltir veya keser. Burada murad, budur. Lisanımızda minnet, bu mânâdan mehuzdur.

EZA ise, tiksindirmek, eyiliğe balgam atmaktır ki, in'amı dolayısiyle bir kusur yüzünden şikâyet etmek, el, dil uzatmak, in'amı yüzüne vurmak, başa kakmak hep ezadır. Lisanımızda minnet, ikisinden eâmmolarak kullanılır ve bunlara katlanmağa minnetdarlık denilir. Minnet çekmem, minnetdarlık etmem yerine de, "minnet etmem" denildiği vardır. Hasılı, iyiliği bir vazife diye yapmalı ve unutmalı, yaptığı bir iyiliğe göz-dikmek, onu kendine yapmamış farz etmekten neş'et eder. Ecir ise, niyyete merbuttur. Binaenaleyh iyiliği yap denize at, balık bilmezse hâlık bilir. Gazve-i Tebük için ihzar olunan ve "Ceyş-i Üsret" tesmiye edilen ordunun techizine, Hazret-i Osman (R.A.) hatablariyle, çullariyle bin deve, Abdurrahman ibn Avf (R.A.) Hazretleri de dört bin dirhem sadaka vermişlerdi. Bu âyetin bunları taltifen nazil olduğu mervidir. Hükmün, sebeb-i nüzule mahsus olmadığı da ma'lûmdur. Bilmeli ki, قَوْلٌ مَعْرُوفٌ **gönül alan hoş bir söz, tatlı dille reddetmek** وَمَغْفِرَةٌ **ve kusura bakmamak ayıb örtmek, münasebetsizliğe karşı afv ile muamele etmek,** خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى **arkasından ezâ gelen veya bir gönül bulantısiyle müterafık olan bir sadakadan hayırlıdır. Zira** وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ Allah ganidir, O'na kirli şeyler takdim etmek sebeb-i felâket olabilir. Gani olan Allah, fıkarasını başkalarının bar-i minnetine tahammül ettiremez, onları hatır-ü hayale gelmez öyle cihetlerden merzuk eder ki, gün gelir, fakiri o minnetciye sadaka verecek derecede iğna eder. Maamafih Allah, halîmdir. Her günahkârı derhal muahaze edivermez. Ezâ yapanları da, ukubete müstahik olmadıklarından dolayı değil, fakat tevbekâr olsunlar diye hilminden dolayı imhal eder.

İnfak-u sadakatın şerait-ı kabulü malûm olduktan sonra يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ey

---

Tevehhüm: Evhamlanmak, korkmak. **Müterafık:** Karışık. **Bar:** Yok. **İğna:** Zengin etmek.

mü'minler, لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى sadakalarınızı yüze vurmak, başa kakmakla ibtal etmeyiniz. Bunlardan biriyle ecrini kesmeyiniz, menn veya ezâ karışan sadakalar ecirsiz kalır. كَالَّذٖى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ Ne Allah'a ve ne ahîret gününe inanmayıp malını insanlara gösteriş, riya' için sarf-ü infak eden münafıkin sadakası gibi hiçe gider. فَمَثَلُهُ Çünkü bunun hali, كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ üzerinde biraz toprak varken فَاَصَابَهُ وَابِلٌ başına şiddetli bir yağmur inmiş de فَتَرَكَهُ صَلْدًا cascavlak bırakmış, bir toz bile kalmamış yalçın kayanın bu hali gibidir. Öyle bir sadaka böyle bir taş üstüne atılmış tohum gibi zayi olur gider. لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا İmansızlıkla infak, riya ile, menn-ü eza ile sadaka verenler kesbettikleri bu amelden hiç bir şey elde edemezler. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ Allah, kâfirler güruhunu hayra muvaffak etmez. Binaenaleyh sadakalarını menn-ü eza ile kâfirlerin muraiyane sarfiyatına benzeten mü'minler de, onlar gibi ecirden mahrum kalırlar.

وَمَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبٖيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ Mallarını Allah'ın rızasını istemek ve bu sayede kendilerini veya kendilerinden bir kısmını canlarının bir nefakası olan mallarını, amellerini, ihvanlarını temayülat-ı fasideden ve her türlü sarsıntıdan muhafaza ile Allah yolunda tesbit etmek ve hayr-ü hasenatı kendilerine meleke-i sabite kılmak ve ondan sonra her nev-i fezail ve ibadat-ı suhuletle yapmak, hülâsa ekecekleri tohumu tutturmak için can-u gönülden infak edenlerin hal-ü şanı ise, كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ a'lâ bir tepedeki güzel bir bağçenin şu haline benzer ki, اَصَابَهَا وَابِلٌ buna kuvvetli bir yağmur düşmüş de, فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ meyvalarını iki kat vermiştir. Ale'l-âde ahvalde meselâ, bin veren bu bağçe bu yağmur sebebiyle iki bin vermiş bulunuyor. O kayayı cascavlak bırakan yağmur, bu tepede ayn-ı rahmet olur. Bu temsil, bâlâdaki bire yediyüz ve daha kat kat va'dini tenzil etmiş değil, belki bir daha katlamıştır. فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ Böyle bir bahçeye şayed yağmur düşmezse فَطَلٌّ hafif bir yağmur, az bir nem de yetişir, vereceğini yine verir. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ Unutmamalı ki, Allah, amellerinizi görür, bilir. Sakın gösteriş yapmayın, gizlide, aşikârda ihlastan ayrılmayın. اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ Hiç biriniz ister mi ki, اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخٖيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ altında ırmaklar akar, hurmalık, üzümlükleri muhtevi ve dilnişîn bir bağı, bağlık, bağçelik bir cenneti لَهُ فٖيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ ve bunun içinde kendinin her çeşit meyvaları olsun, وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ üstüne de ihtiyarlık çöksün وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَٓاءُ ve bu halde elleri ermez, güçleri yetmez yavrucukları dahi bulunsun فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فٖيهِ نَارٌ da o dilber

Dilnişin: Latif, hoş.

bağa ateşli bir bora isbet etsin, baştan başa فَاحْتَرَقَتْ bir lahzada yansın mahvolsun!.. Böyle felâketi kim ister? İşte iman ile hasenatın ecr-ü mesubatı böyle cennetler. Bunların ihlâsına ve Allah rızası için olmasına mani' olan imansızlık, riya, menn-ü eza ve sair ağraz-ı faside gibi seyyiat da, yevm-i kıyamette o ateşli bora gibidir. Ahiret cennetlerinin bir yolu, niam-i ebediyenin mezrası olan ve içinde ikrahsız yaşanmak lâzımgelen Dar-ı İslâm dahi böyle hüsn-i infak ve a'mal-i saliha mahsulü bir bağa, bir cennete; cebbar, ikrahkâr, kâfir, zalim düşmanların ve kezalik fısk-u fücurun, ahlâksızlığın, himmetsizliğin onu istilâsı da bu ateşli boralara kasırgalara benzer, hem dünyayı yakar, hem ahireti. كَذٰلِكَ **Bunun anlattığı gibi** يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ **Allah size, diğer âyetler beyan edecektir ki,** لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ **düşünesiniz.** Yâni ibretler alasınız, güzel güzel kıyaslara yol bulasınız, bunların her birini delil, asıl, düstur, mebde' kübra ittihaz edip uslub-ı hikmet üzere tefekkür edesiniz. Ahvalinizi, masalihinizi bunlara tatbik ederek her birine lâyık suğralar bulup neticeler alasınız ve o neticelerle amel edip muradlara eresiniz. Zira fikir, umur-i ma'lûmeyi tertib ile ma'lûmdan mechulü bulmaktır.

Şimdi düşünüp de, o infakları nerden yapacağız, zekâtları, sadakaları nerden ve nasıl ve kimlere vereceğiz mi diyeceksiniz?

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا
الْخَب۪يثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذ۪يهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا
ف۪يهِ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿٢٦٧﴾ اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ
الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَٓاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ
مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٦٨﴾
يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُو۫تِيَ

خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾
وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ
يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ إِنْ تُبْدُوا
الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا
الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾ لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ
وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ
لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ
النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ
عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ

وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

Meâl-i Şerifi

267- Ey o bütün iman edenler, infakı gerek kazandıklarınızın ve gerek sizin için yerden çıkardıklarımızın temizlerinden yapın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız fenasını vermeye yeltenmeyin ve Allah'ın gani, hamîd olduğunu bilin.

268- Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin çirkin şeylere teşvik ediyor. Allah ise, lûtfundan bir mağfiret ve fazla bir kâr va'd buyuruyor. Allah'ın kudreti geniş, ilmi çok.

269- Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise, çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllılar anlar.

270- Her ne nefaka verdiniz veya ne adak adadınızsa her halde Allah, onu bilir fakat zalimlerin yardımcıları yoktur.

271- Sadakaları açık verirseniz o, ne iyi ve eğer onları gizler de fukaraya öyle verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına keffaret olur. Hem Allah, her ne yaparsanız haberdardır.

272- Onların yola gelmesi senin üzerine değil, velâkin Allah'dır ki, dilediğini yola getirir. Ve hayır namına her ne infak ederseniz hep kendi lehinizedir. Ancak sırf Allah yüzünü gözeterek verirsiniz, bu vech ile hayra dair her ne verirseniz karşılığı size tamamen ödenir ve hiç hakkınız yenmez.

273- Verin o fakirlere ki, Allah yolunda kapanmışlardır, şuraya, buraya dolaşamazlar, istemekten çekindikleri için bilmeyen onları zengin zanneder. Onları simalarından tanırsın, halkı bizar etmezler. Hem işe yarar her ne verirseniz hiç şüphesiz Allah, onu bilir.

274- Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarfeden kimseler, işte onların Rabblarının yanında ecirleri sırf kendilerinindir ve onlara bir korku yoktur ve mahzun olacak değildir onlar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Ey mü'minler, أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ kazançlarınızın te-

mizlerinden, aslen veya fer'an helâl kesb ile ele geçirdiğiniz her nev'i emvalin iyi ve hoşlarından, ezcümle emval-i ticaret ve nukuddan وَمِمَّا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ ve size arzdan çıkarıverdiğimiz emvalden, hububat, meyvalar, maadin ve rikâz gibi yerden çıkan şeylerden bunların da iyilerinden infak ediniz. Yani menba-i servet ikidir. Kesb, say. Kesb, sa'y-ü amel, sınaat veya mukavele ile her hangi bir cihetten bizzat veya bilvasıta istihsaldır. Veya gerek eskiden ve gerek yeniden istihsal edilmiş olsun bir şey üzerinde bir milk takarrür etmektir diye tarif olunur ki, bu surette mirasda kesib de dahil olur. Arz, karaya ve denize ve havaya şamildir. Sonra bu iki menbaın terkibi ve bu terkibin hasılatı kalır ki, bunlar, kısmen kesbe ve kısmen arza medyun olduklarından hangi taraf galib ise, ona muzaf olarak bu iki sebebe racidirler. Takdiminden anlaşılır ki, insanlar için kesb, en yakın sebebdir. Ale'l-ekser arzdan ihrac-ı emval dahi buna terettüb eder. Fakat aynı zamanda kesb, mevhubat-ı hilkat ile alâkadardır. Çünkü sa'y-ü amel fıtraten bahşedilmiş olan esbab-ü alâtın istimali olduğundan kudret-i mevhubeye ve mahal-i sa'ye mütevakkıftır.

Binaenaleyh kesb, hiç bir zaman sebeb-i müstakil olamadığı halde arz, olabilir. Demek ki, kesb, esasen bir terkibe de nazır olduğundan kesb ve arzın terkibini ayrıca beyana hacet yoktur, bu fehva-yı kelâmdan müstefad olur. Bu noktada insanların başlıca iki hatasına tesadüf edilir. Birisi, servette sa'y-ü ameli bir sebeb-i mutlak gibi telakki etmek ve binaenaleyh bütün sermayeleri buna medyun farzederek hükümsüz gibi addeylemektir ki, bu hataya, umumiyetle çalışan ve sa'y-ü amel ile zahmet çeken sermayesizler düşerler ve erbab-ı sermaye ile derin bir cidale girerler. Bunlar, sa'y-ü amelin kesbin kıymeti, sermayenin kıymeti demek olduğunu görmemek isterler. Sa'y-ü amelin gayesi sermaye istihsali olmasa idi, sa'y-ü amelin hiç bir kıymeti olamazdı. Gayesini ibtale masruf olan her fikrin boş bir tenakuz olduğu da aşikârdır. Sermayenin gaye-i sa'y olması ise, yalnız istihlâk nokta-i nazarından değil, bâlâda beyan olunan kanun-i taz'if mucebince istihsal olunan hasılatın yeniden sa'y-ü amele mebde olarak kesb-i teshil ve teshil ile beraber teksir etmesi haysiyetini de haiz olmasındandır. Bunun için sa'y-ü amel erbabının sermayeye husûmet etmesi, zahmet ve mahrumiyetlerini istemektir. Buna işaretendir ki, kesibden sonra bilhassa asıl sermaye olan arz ve arz ihracaatı kesbe mukabil olarak ihtar edil-

---

Maadin: Madenler. **Rikaz:** Madenler, define. **Sa'y:** Çalışmak. **Kesb:** Kazanç. **İstihsal:** Üretmek. **Arz:** Kıymetli bir şeyi diğer bir şeyle değiştirme, altın ve paradan gayrı mal meta. **Mevhubat-ı hilkat:** Yaratılış vergisi. **Fehva-yı Kelâm:** Sözün mânâsı. **İstihlak:** Harcamalar. **Taz'if:** Çoğaltmak. **Teshil:** Kolaylaştırma.

miştir. Diğer hata, sermayeyi sebeb-i mutlak telakkı edip sa'y-ü ameli hükümsüz addetmektir. Bu hataya da, bizzat çalışmak ihtiyacını hissetmiyen ve başkalarının sa'y-ü amelinden zahmetsiz istifade etmek istiyen çok sermaye, yâni para sahibleri düşerler. Bunlar nukûde, mebde-i evvel nazariyle bakarak her kesb onun eseri olduğuna hükmeyler ve sa'yisiz yaşamak mümkün gibi zannederler. Bunun için erbab-ı sa'yi istihkâr ederek ve sermayelerine fazla kiymet vererek sa'yileri tazyik ve sermayelerinin mukabilsiz menafiinden istifade etmek daha doğrusu sermaye vasıtasiyle ehl-i sa'yın amellerini gasbeyleyip kendileri amelsiz yaşamak isterler.

Düşünmezler ki, kasalardaki paralar, kendi kendilerine hiç kimsenin karnını doyurmaz. Onun bir dilim ekmek getirmesi bir amel ile mümkündür. Düşünmezler ki, bunlar, esasen sermaye değil, sa'y-ü amelden çıkmış meksubattırlar. Sa'y-ü ameli teshil ve teksire hadim olmaları itibariyle birer maya iseler de, esasen sermaye değil netice-i ameldirler. Bunların amelleri ta'kim ve tazyîk etmesi, bindikleri dalı kesmek, istinad ettikleri temeli yıkmaktır. Gerçi asıl sermaye yok değildir. Fakat o olsa olsa arz ve mevahib-i hilkattir. Bunun için sermaye erbabının kendi amelleri olmadan yaşamak sevdasında bulunmaları ve erbab-ı sa'y-ü ameli tazyik etmeleri de büyük bir hatadır. Her hangi bir cemiyette nükud ve sermaye bu vaziyeti alır, para, ve para sahibleri hâkim-i mutlak kesilirse aksü'l-ameli olarak evvelki hata yüz gösterir. Sermaye ile sa'y-ü amel arasında cidal başlar. Nizam-ı cem'iyet de muhtell olur. İşte sermaye namı verilen nükudun esasen sermaye olmayıp, meksubattan bulunduğu ve hatta hüsn-i kesbe mukarin ise, meksubatın en hoşu, en temizi olduğu ihtar edilmek için, مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ *"Kazançlarınızın temizlerinden"* buyurulmuş ve asıl sermayenin arz olduğu diğer servetlere nazaran kesbin de sermaye vaziyetinde bulunduğu ve hatta bunun sermaye-i arzdan daha evvel nazar-ı dikkate alınması lâzım geleceği gösterilmiştir. مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ *"Kazançlarınızın temizlerinden"* Şunu da anlatıyor ki, meksubatın bir temizi ve tayyibi bir de bunun zıddı ve habisi vardır. Her kazanılan temiz ve iyi olmaz. Bu ise, ya meksubatın kendilerine veya tarik-ı kesiblerine nazaran maddî veya mânevî iki cihetle mülâhaza olunur. Bâlâda beyan olunduğu üzere infak, bir feyz-i nâmütenahinin tohumu ve hayat-ı ebediyenin bir rüknü olduğundan bu tohumun en temizlerinden seçilmesi lâzım gelir. Binaenaleyh bunları tefekkür edip ma'kul ve meşru' olarak çalışınız da kesb ve arz sermayelerinin helâl ve pâk ve iyi hasılatından infak ediniz. وَلَا تَيَمَّمُوا

Nukud: Nakidler, paralar, akçeler. Meksubat: Kazanılmışlar, sonradan elde edilmişler.

الْخَبِيثَ Ve öyle habisini, yâni kötüsünü veya haramını vermeğe niyyet etmeyiniz ki, مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ ondan infak edersiniz de kendiniz iğmaz-ı ayn etmeden, sıkılmadan hediyye diye, veya müsamaha etmeden alacağınız yerine almazsınız. Böyle kötü, aşağılık şeyleri kendiniz almazken, Allah'a borcunuzu bu aşağılık şeylerden vermeğe kalkışmayınız.

Rivayetlere nazaran ibtida sadakat emirleri nazil olduğu zaman bazıları, hurma salkımlarını getirirler, muhtaç olanlar yesinler diye Mescide asarlardı. Bu meyanda bazıları da caiz zanniyle döküntü, bozuk, çürük çarık şeyler getirmişlerdi. Bu âyet nazil oldu. Bununla verilecek vergilerin, zekâtların, sadakaların ne gibi mallardan verileceği beyan olunmuştur. Her malın vacib olan vergisi kendi cinsindendir. Meselâ, altına altın, gümüşe gümüş, paraya para, hayvana kendi cinsinden hayvan, deveye deve, sığıra sığır, davara davar, ata at, hububatta kezalik buğdaya buğday, arpaya arpa ilah... Maadin ve saire kezalik hep böyle hepsi, ednası olmamak şartiyle kendi cinsinden borçtur. Bunların ednasını a'lâsına tahvil ederek kıymetlerini vermek mükelleffin ihtiyarına aiddir. Bu tarz-ı mükellefiyet halk için en kolay tarik olduğundan dolayı Din-i İslâm bunu emretmiş idi. Ve bunun intişar-ı İslâm'a ve neşr-i ma'dilete pek büyük faideleri olmuştu. Düvel-i saire, ahalisinden behemehal nakdî vergi taleb ettikleri ve masrafları da masarıf-i İslâmiye gibi vücuh-ı hayra mahsus bulunmadığı halde Din-i İslâm'ın infakı bu tarz-ı ma'dilete ifrağı يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ ("...*Allah size kolaylık irade buyuruyor.*" Bakara-2/185) kanun-ı İlâhi'sinin bir tatbik-ı olduğundan düvel-i muhtelife tabiiyetinde bulunan nas bu yüsr-ü ma'dilete agâh oldukları zaman büyük memnuniyetlerle telâkki etmişlerdi. Fakat bunun, bir devlet için böyle büyük faideler temin etmesi bir şarta mütevakkıf idi ki, o da, bunu tatbik edeceklerin Allah'ı bilir dindar, ahlâklı amiller olması, ellerine tevdi edilen emaneti kendi mallından ziyade bir itina ile hüsn-i muhafaza ve idare etmeleri mes'elesidir. Bu olunca emvalin bir çoğu, mübadeleye muhtaç olmaksızın devlet-ü milletin havaicine sarf olunabileceği gibi, mübadelesi ıktiza edenler de, hüsn-i suretle mübadele edileceğinden hiç bir vech ile su-i istimal mevzu-ı bahsolamaz.

Böyle olunca da, hem milletin masarifi azalır, hem devletin menabi-ı serveti inkişaf eder. Fakat böyle olmayıp gerek halk ve gerek amilerde ahlâksızlık teammüm eder vazifeler gereği gibi yapılmaz, emanet, hüsn-i idare edilmeyip

---

Iğmaz-ı ayn: Aldırmadan. **Madilet/Ma'delet:** Adalet eylemek, hak ile hükmeylemek, adalet yeri.
İfrağ: Bir halden başka bir hale sokma, cari kılma, şekil verme.

su-i istimal, ketim, sirkat israf, lâübalilik meydan almış bulunursa aynen vergiler, pek çok telefata ve su-i istimale müsaid bulunduğu gibi masarifin tezyidini ve varidatın tenkisini icab edeceğinden hükümetler ayniyatı bırakıp vergilerini nükud olarak taleb etmeği daha muvafık bulurlar. Nükud ise, mübadelesiz hiç bir şey görmiyeceğinden yine mübadele cereyan eder, yine olacaklar olur. Devletin masarifi mütemadiyen artar, arttıkça milletin de yükü artar ve herkes müzayekayi hisseder, para hakim olur, arada en ziyade nükud mübadelesinde dolaşanlar kazanır. Fakat diğer istihsalât erbabı sıkışdırıldıkça bunların da, istikballeri tehlikede kalır. Bütün bu tehlikelere saik ise, bu babdaki avamilin erbab-ı vezaifin su-i istimale müsaid olan ahlâksızlıklarıdır. Bunu bertaraf edecek olan ise, bihakkın din-ü diyanettir. Bunun için insanların din-ü diyanetten kaçınmaları ve infak vazifelerini hüsn-i suretle ifa ve bunları hüsn-i idare etmemeleri, hikmet-i İlâhiye'de ıztırab ve felâketlerinin mebdeini teşkil eder. Binaenaleyh bu emr-i İlâhî mucibince haraket etmeyenler, ne kadar ilm-ü hikmet davasında bulunurlarsa bulunsunlar, mukteza-yı hikmetin zıddına gitmiş, istikballerini zayi etmiş olurlar. Bu âyet, bu hakaikı muhtevi olarak zekât ve sadakat lâzım gelen emvalin usulünü beyan etmiş ve maamafih nevafile şumulü olup olmadığı cay-ı bahs olmuştur. Yani aşağılık ve haram şeylerden farz vergi yoktur ve verilmez. Lâkin nâfile sadaka verilebilir mi? Muhtelefünfihtir. Doğrusu haramdan nafile sadaka da caiz olmaz. İndallah sevabı olmaz. Lâkin aşağılık maldan nafile caiz olabilir. Fakat mendub a'lâsından vermektir. وَلَا تَيَمَّمُوا *"Kötüsünü vermeye yeltenmeyin."* nehyi, farzlarda tahrim, nevafilde kerahti ifade edecektir. Hükm-i umumîsi tahrimen veya tenzihen kerahat demektir. Âyetin zahiri, her nev-i maldan bir zekât lâzım geleceğini gösteriyor gibidir. Fakat nisabı, mikdarı hakkında sakit olduğu gibi tayyib ve habis vasıfları ile de muhassas olduğundan sunuf-ı emvale derece-i şumulü mücmel ve muhtacı beyan olmakla bunlar, Sünen-i Nebeviyye ile hadîsde beyan olunmuştur. Tafsilâtı için kütüb-i Fıkhiyeye müracaat oluna.

Hasılı Allah, diyor ki: Ey mü'minler, sizin kazandıklarınızın ve bizim yerden çıkardıklarımızın temizlerinden infak ediniz ve kendinizin almadığınız, kabul etmediğiniz kötü şeylerden zekât ve sadaka vermeye kalkmayınız. وَاعْلَمُوا Ve biliniz ki, اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ Allah, her halde gani, sadakalarınızdan müstağnidir. Onlar, sizin kendi menfaatleriniz, kârlarınız içindir. Hem Allah, hamîddir, mahmuddur. Herkes O'na hamd-ü şükre borçludur. Böyle gani ve

---

Ketim: Gizlemek. Varidat: Kâr.

hamîd olan Allah'ın rızasına ermek için habis, aşağılık şeyler nasıl takdim olunur. Diğer bir mânâ ile: Allah hamiddir, kendi namına yapılan hayr-ü hasenatı daha Allah yüksek in'am-ü hasanat ile karşılar. Rızası uğrunda vuku' bulan sa'yileri meşkûr eder. Böyle bir Allah namına en temiz, en nefis şeyler arz edilmemeli midir?

Ey nisab sahibleri, "bu emirlere karşı elimize geçenlerin iyilerini vere vere kendimiz fakir düşmez miyiz?" Gibi bir şey hatırınıza gelirse bunun bir Şeytan vesvesesi olduğunu biliniz. اَلشَّيْطَانُ O şeytan, rahmet-i İlâhiye'den ümidini kesmiş olan o me'yus İblis veya hayır işlere karşı gizliden veya açıktan ümidsizlik telkin ederek yanlış ve aldatıcı efkâr-ü hissiyat saçan her nev-i şeytanlar veya nefs-i emmare يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ **size fakirlik va'deder. "Aman hayır yapmayın, züğürtlersiniz" der.** وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ **Ve size çirkin hasletler emreder.** Bahilliğe, hasisliğe sevkeder. Mallarınızı fenalıklara hevaiyyata, fuhşıyyata, isyanlara sarf için teşvik de eyler. وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً **Allah ise, size tarafından mağfiret ve fadl-ü kerem vad ediyor.** O sadakalarla ahirette günahlarınıza mağfiret, dünyada masrafınızın yerine kat kat kârlar, dünya ve ahirette ecr-ü mesûbât ile yüksek saadetler te'min eyliyor. وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ **ve Allah, vasi'dir, alîmdir.** Fad-lü ihsanı bol, ilmi çoktur. İnfakınızın da kaderini bilir, ecrini verir, va'dini incazda darlık çekmez. Her şeyin önünü sonunu bilerek emr-ü va'd eder.

Allah, vasi olduğu içindir ki, يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ **her kime dilerse hikmet verir, vermek için hiç bir kayd ile mukayyed olmaz.** Men-i mefsedet ve celb-i maslâhat edecek sebebiyyet ve hâkimiyyeti, ilm-i hak ve bil'irade fiil-i savab ile âlimiyyet-i faile ve fâiliyyet-i nafiayı yalnız kendine hasretmez de, erbab-ı ukulden dilediğine dahi verir. وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ **Ve her kim hikmete erdirilirse,** yahud ("ta"nın kesriyle Ya'kub kıraatı üzere) her kime hikmet verirse فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا **o muhakak bir çok hayra erdirilmiş olur.** Çünkü hikmetsiz binde bir hayra erilirse, bir hikmet ile binlerle hayra erilir. Hikmet, dünya, ve ahiretin hayrını tazammun eder. Hikmetsiz hayr ise bir var bir yoktur. وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ **Ve fakat aklı temiz, özü sağlam olanlardan başkası tezekkür etmez,** Hakk-u savabı ne kendi düşünür hatırlar, ne de ihtar kabul eder. Bizzat Allah Teâlâ âyâtıyla ihtar ve tezkir eder de, yine tezekkür etmez. Etmeyince de hikmet-i İlahiye'den istifade edemez. Demek ki, hikmete ermek için, vermek kâfi değil,

---

Bahil: Cimri, tamahkar, malını hayırlı yola harcamayan. **İncaz:** Yerine getirmek.

almak da lâzımdır. Veren Allah vâsi' olduğundan şarta muhtac değildir, amma alacak kul şarta muhtacdır.

Hikmete ermenin mebde-i tezekkürdür. Bu da, temiz akıl, temiz kalb ile olur. Allah'ın verdiği aklı şehevata ve Şeytanın vesveselerine kaptıranlar, ne varidat-ı enfüsiyeyi, ne de mevarid-i âfakıyeyi tezekkür ve tefekkür edemezler.

Zihinlerininde bulamazlar. Ya hiç düşünmezler ya düşünseler bile hatıralarına irca-ı nazar ederken alâim-i hakk-u hayrı intihab edemezler. Edemeyince de tarîk-i hikmete yürüyemezler. Bu suretle büyük bir fazl-ı İlâhî olan hikmet, ancak temiz, öz, halıs akıl sahiblerine nasib olabilir. Binaenaleyh akıl ve hüsn-i ihtiyar hikmetin şartı, tezekkür de mebdeidir. Bunlar, hep Allah'ın vergisi ve meşiyet-i İlahiye eseridir. Şu vech ile ki, şerait-ı evveliye bilâ kayd-ü şart bir meşiyet-i mütekaddimenin eser-i vehbi iken, nizam-ı hikmette ceryan-ı asar meşiyet-i abid maıyetinde taalluk eden meşiyet-i ilâhiye eseri olarak hem kesbî, hem vehbîdir. Meşiyyet-i abid, sebeb-i adî, meşiyyet-i İlâhiye, illet-i mucibedir. Önünde, sonunda meşiyet-i İlahiye bulunmadan hiç bir şey bulunmaz. Meşiyet-i abid, arada bir tariktır. Meşiyet-i İlahiye'nin bu tenevvüu da vüs'at-ı İlâhiye'dendir. Ve bu suretle asl-ı hikmet, mevhub ve asar hikmet meksub ve mevhubdur.

HİKMET NE DEMEKTİR? Bu kelime, hüküm, hükûmet ihkâm mânâlariyle alâkadar olarak masdar ve ism olur. Binaenaleyh iştiraki manevî veya lâfzî ile müteaddid mânâlarda müstemal olduğundan makamına göre tefsiri icab eder. Masdar olmak itibariyle esasında men-i fesad ve celb-i salâh mânâsı vardır ki, hüküm, hükûmet, muhkemlik hep bu esastan me'huzdur. Her nerde def-i mefsedet ve celb-i menfaat ve maslâhat varsa orada bir mânâ-yı hikmet vardır. Bunun için bir şeyin üzerine terettüb eden ve ondan maksud olan menfaat-ü maslâhate o şeyin hükmü ve hikmeti denilir ki, hikmetin maani-i ismiysinden birisidir. Buna tamamen bir illet-i gaiyye mânâsı olmasa bile, az çok maksud olmak şarttır. Bunda binaen hikmet, faideden ehass ve illet-i gaiyyeden eâmdır. Zira hikmet, illet-i gaiyyeden mukaddem de olabilir. Binaenaleyh hikmet denildiği zaman, her halde ya bir illiyet ve malûliyete veya daha eâmmolarak bir sebebiyet-ü müsebbebiyet ve bir mânâ-yı terettüb mevzu-ı bahistir. Yani hikmet behemehal ahirin evvele redd-ü ircaı ile bir nisbet-i muhkeme ve muntazame mânâsı ifade eder. Nitekim bir emri, emr-i ahare isnad

---

Varidat: Hatıra gelen, içe doğan varid olan. **İrca-i nazar:** Geriye bakmak. **Alaim:** İzler, işaretler, deliller. **Gaiyye:** Gaye.

etmeğe hüküm denildiği gibi ilmî, amelî her hangi bir hükm-i musibe de hikmet denilir. Hasılı, böyle tazammunî veya istilzamî vücuh-ı maaniden her biri dolaysiyle hikmet, muhtelif mânâlarda müşterek bir ism olmuştur. En umumî olarak hikmet, menfaat ve maslâhat ve ihkâm mânâsı dolaysiyle her ilm-i hasen ve amel-i salihin ismidir. Maamafih ilm-i amelîye ihtisası ilm-i nazarîden ziyade olduğu gibi amele ihtisası da ilimden ziyadedir. Âmal-i saliha içinde de amel-i ilmîye ihtisası daha ziyadedir. Bunlardan anlaşılır ki, hem ilim, hem amel hikmetin en esaslı mânâsını teşkil eder. Bütün bu nokta-i nazarlarla hikmet, bervech-i âti muhtelif tariflerle tefsir edilmiştir:

1- **Kavilde ve fiilde isabet** (Mücahid'den İbn Nüceyh) kavl, nefsî ve lâfzîden eâmdır. Fiil de fiil-i kalb, fiil-i lisan ve sair amelden eâmdır. Her hangi bir hususta kalben veya lisanen, şu şöyledir demeli ve öyle yapmalı ve isabet de etmeli bu bir hikmet olur. Şu halde yalnız kavilde isabet, hikmet olmadığı gibi, yalnız fiilde isabet de hikmet olmayacaktır. Kavilde isabet, hükm-u nefsînin hakk-i savab ve vakıa mutabık olması yani ilm olup cehil, hata, yalan olmamasıdır. Fiilde isabet de, o fiilin hem hükm-i nefsihiye mutabakatı ve hem vaki'de kendisinden matlûb olan asarın gereği gibi üzerine terettüb edebilmesi yani def-i mefsedet ve celb-i menfaat eyleyebilmesidir ki, bunlara, o fiilin hükm-ü hikmeti, gayesi, garazı veya illet-i gaiyyesi denilir. Hasılı kavilde isabet, hakka, fiilde isabet, hayra müteveccihtir. Hikmetin evveli, ilm-i hak, ahırı fiil-i hayırdır. Hakikat-i hikmet evvelinden ilmî, âhırından amelî iki haysiyetin içtima-ı demektir. Bu mânâ diğer suretlerle de ifade edilmiştir şöyle ki:

2- **Hikmet ilm-ü ameldir:** İlim ve onunla ameldir. Bu ikisini cemedemiyene hakîm denilmez. تَأَمَّلْ وَأَيْقِنْ تَثَبَّتْ Burada ilim, mânâ-yı hakikîsiyle yakın demektir. Bunu tevzıh için ale'l-ekser "ilm-ü amelde ıhkâm ve itkan" yahud "tahkik-ı ilim ve ihkâm-ı amel" tabirini kullanmışlardır. Zira ilmin muhkemliği yakîniyetinde amelin muhkemliği gayesine hakkiyle isabetindedir. Bu evvelki tarif bize gösteriyor ki, hikmetten cüzolan ilim, tecribe ile müeyyed ve amelî kıymeti haiz olan ilimdir. Hikmetten cüz olan amel de, ilmî olan ve bir ilmin şahid-i tahakkuku bulunan ameldir. Hasılı hikmet, ilim ile iradenin mütenasiben fiile çıkması ve o fiilin gaye-i maksudesini arkasına takmasıdır. Tabir-i aharle ilim ve san'atın ictimâıdır.

3- **Hikmet, ilim ve fıkıh demektir** (Mücahid). Bu tarif, evvelkilerden

---

Musîb: İsabetli, yanılmayan, doğru. **Tazammun:** Kapsayıcı. **Savab:** Doğruluk, doğru dürüst. **Asar:** Vazifeler. **İhkam:** Sağlamlaştırmak. **İtkan:** Sağlam yapmak.

başka gibi telâkki edilebilirse de öyle değildir. Fıkıh kelimesi, esas itibariyle hikmet kelimesine müradif gibidir. Meselâ şunun hikmeti veya sırrı veya ruh-u hakikati şudur yerinde "fıkhı şudur" denilir. Hikmet gibi fıkıh dahi, vücuh ve esbab-ı mufassalası ile ilmi dakik ve ameli nafi' ifade eder. Aslı lûgatte fıkıh, garaz ve maksadı anlayıp bilmektir. O halde ilim, ilm-i mutlak, fıkıh da o ilimden garaz-ı idrâktir ki, amele de şamildir. مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِى الدِّينِ ("*Allah kim hakkında hayır dilerse ona İslam dini hususunda fıkıh bilgisini verir.*" İbn Mâce: Mukaddime-17/220) hadîs-i şerifi dahi, bu âyetteki hikmetten murad, fıkıh olduğunu ifham edecek bir delil olarak gösterilebilir. Dinde fıkıh ise, dinin makasadını idrak demek olur ki, bunun hakikati de "nefsi insanînin leh ve aleyhindeki ahkâmı" hukuk-ı vezaifini, menafi-ü nazarratını bilmek melekesidir. Bu da, kendini ve indallah merbut olduğu kavanin ve ahkâmı ve ona göre kendi işini bilmek ve hatta yapmak iktidarıdır. Şu halde fıkhı olmayan, ne kadar âlim olursa olsun hakîm olamaz. Bu tarife göre şu da muhakkaktır ki, fıkıhtan başka ilmi olmayanlara da hakîm ıtlak edilmeyecektir. Filvaki fakih olmak için, fıkhın mütevakkıf olduğu usulü bilmek de şarttır. Bu ise, bütün ulûm ile alâkadardır. Fıkıh, hem nazarî hem amelî haysiyeti haiz bir ilmolduğu gibi bir tahkika göre amel-i ilmîye dahi şamildir. Yani ilmi ile âmil olmayana hakikat olarak fakih ıtlak edilmez. Binaenaleyh ilim, ilm-i tevhid ve Akaid gibi usule, fıkıh da ilm-i füru' ve amele hamledilince bu tarif, hikmeti nazariye ve hikmeti ameliyenin mecmu'una muntabık olmuş olur ki, hasılı hikmet, usul ve furuu mebadi ve makasıdı hakayık-u dekayikiyle bilip yapacağını ta'yin ve muktezasiyle amel etmek meâline raci'dir. Ancak fıkıhta yalnız ilmiyet mülâhaza edilirse bu tarif, gelecek olan dördüncü gibi olur.

4- **Hikmet, maani-yi eşyayı ma'rifet-ü fehimdir.** (İbrahim-i Nehai) maani, a'yan mukabili olduktan başka mütekaddimîn lisanında illet kelimesi yerinde kullanılmakla evsaf-ı müessire ve ilel-ü makasıd demek olacağından bunun hasılı âyan-ı eşyanın mutazammın oldukları evsafı tanımak ve evsaf-ı müessire ve makasıd-ı müterettibelerini anlamak, yani eşya beynindeki nizam-ı illiyeti takıb ile mahiyât ve gayat-ı eşyayı fehmeylemek demek olur. Bu tarif, amel kaydını hazfetmiş ve hikmeti yalnız ilmî haysiyetle almış olduğundan, evvelkilerden eâmdır. Çünkü fiil ve amel takdirine de sadık olabilir. Fakat marifet ve fehmi bütün maani eşya ile takyid edip mazmun ve cem'iyetini tezyid ettiğinden dolayı da minvechin ahastır. Marifet ve fehim ilm-i mütkan meâlinde

---

Nafi: Faydalı. Mebadi: Prensipler. Dekayık: İncelikler.

olup evvelâ cüz'îden küllîye intikal tarikini ifham eder. Maamafih "vav" tertib iktiza etmeyeceğinden aksine de muhtemeldir. Bunlar Allah'ın sıf'atı olan hikmetten ihtirazdır. Zira ilm-i İlâhî'ye fıkıh denilmediği gibi marifet-ü fehim de denilmez. Çünkü bunlar, sebk-ı cehli ima ederler. Demek olur ki, her marifet hikmet olmaz, fehm de şarttır. Fehm ise, bir şeyin suret-i akliyesini kavramaktır. Eğer bu tarife amel kaydı ilave edilmiş olsaydı o zaman bu hikmetin sahibi, bütün eşyayı yapabilmek iktiza ederdi ki, o zaman âyetteki hikmete sadık olamaz. Marifet ve fehim kaydiyle sıfat-ı İlahiye'nin tarifi olmak da müşkil olurdu. Bu tarif bütün ulum-ü fünunun vahdete ircaiyle nesak-ı küllîsini ifade eden ve ilm-i hikmet-i İlahîye'ye tabir olunan ilm-i a'lâye muntabık olur. Meşhur olduğu üzere ilm-i hikmetin, "hakaik-i eşyayı marifet" diye tarifi de buna şebih olmakla beraber bundan kasırdır. Hakaik, sırf mabadettabiî olduğu gibi makasıda şamil de olmaz. Lâkin beşerde böyle bir ilm-i hikmet mümkün müdür? Evvelâ, marifet ve tehim bilfiil değil, meleke ve kuvve-i karibe mânâsına olunca mümkün ve vaki'dir. Saniyen, Allah murad edince mümkündür. Ve böyle bir ilm-i hikmet, Enbiyada ve eazım-ı Evliyaullah'ta tasavvur olunabilir ve filhakika Kur'an'ın birçok yerlerinde hikmet, nübüvvet ile müfesserdir. Nitekim Süddî, bu âyette de böyle tefsir etmiştir. Zira Nübüvvet, hem ilmî, hem amelî haysiyetle hikmet-i mevhubenin en yüksek mertebesini ifade eder. Bunun içindir ki, İbn Rüşd, Tehafüt'ünde: "Her Nebi hakîmdir, fakat her hakîm Nebi değildir." diye bu hikmet i'tiraf etmiştir.

5- **Hikmet, akıl fiemrillah'tır** (Zeyd ibn Eslem ve oğlu). Bunda da akıl, akl-ı nazarî ve akl-ı amelîden eâmm ise de, nefs-i amele şamil değildir.

6- **Hikmet, fehm demektir** (Şüreyk). Bu bir ta'rif-i lâfzî olmakla beraber diğerlerinin cinsini ahzeylemiştir. Demek ki, hikmet-i ilmiyenin en umumîsi fehimdir. Mu'tezile, bunu kuvvet-i fehmiye mânâsında ahzetmişlerse de doğrusu fiilen fehimdir. Ve her ikisi atıye-i İlâhiye'dir. Fehmi olmayan hakîm olamaz. Bu üç ta'rif, hikmeti yalnız haysiyet-i ilmiyesiyle mülâhaza etmiştir. Bunlara mukabil yalnız haysiyet-i ameliyesiyle mülâhaza edenler de vardır. Şöyle ki:

7- **Hikmet, icad demektir** (Ta'rifat-ı Seyyid'den). Hikmet, nisbet-i i'lliyyete raci, i'lliyetin hakikati de, halk-u icad olduğundan asıl hikmet icad demektir. Fakat bu evvelâ Allah'ın hikmetine muntabıktır. Bir de, icad-ı mutlak bir izzet-i İlâhiye işi olduğundan hikmet, yalnız âsar ve müsebbebatı mahza ve

---

Nesak: Tarz, usul. **Şebih:** Benzer, benzeyen. **Mabadettabiî:** Metafizik. **Müfesser:** Tefsir edilmiş, izah ve beyan edilmiş.

münferide halketmek değil, bununla beraber o müsebbebatı yekdiğerine karşı menafi ve masalih-i mutazammın olarak müterettiben icad etmek, yani esbab halkeylemektir. Bu suretle eser-i evvel, eser-i saniye, eser-i sani, salise vehelümme cerra sebeb ve illet-i ûlânın te'sirine bir tarik olur da o âsar, biribirilerine perçinlenmiş bir halde aralarında bir nizam-ı müterettib cereyan eder ve buna, "Sünnetullah" ta'bir olunur. İşte bütün sırr-ı hikmet bu nizamın içindedir. Bunun için hikmetin maani-i ismiyesinden biri de, sünnet-i muhkemedir. Nizam-ı hak, şeriat-i hak, din-i hak ve bunlara ittiba ve bu ittiba ile icad-ı hakka tarik olan her siret-i hasene hep hikmettir. Ve yine bundan dolayı hikmetin bir mânâsı da sebebtir. İşte bu vech ile insanlarda dahi bir sebebiyet ve illiyeti âdiyye bulunduğundan bu hikmeti icad eden Cenab-ı Allah, dilediği insanlara da bundan bir hıssa bahşetmiş, tarik-ı hikmeti üzerinde onlara da velev âdî ve zahirî olsun bir inşa ve vaz'ı nizam mazhariyeti ihsan eylemiş demektir ki, o insan bunda mucit-i hakikî değilse de, icad-ı İlâhi'nin vasıta-i tezahürü olmak itibari ile onun tarikı olarak niyabî bir kıymeti haizdir. Hulâsa; Fahrüddin-i Razî'nin beyanına göre, bu mânâca Allah'ın hikmeti halde veya meâlde ibadın menafi veya nasalihi bulunan şeyler halk etmesi olduğu gibi ibaddan da, böyledir. İnsanların hikmeti de diğer ibadullahın menafi ve masalihi bulunan şeyler yapması, Sünnet-i İlâhiye'yi fehim ve ona göre bir icad-ü ihtiraa sebeb olması yani sade kendine bir eser değil, diğer asara ve bilhassa menatfia sebeb olan asar yapmasıdır. Ancak insanların hadd-i zatında mahlû ve müsebbeb oldukları ma'lûm bulunmakla mazhar-ı keşf-ü icad olanlar, kendilerini sebeb-i evvel farz ederlerse ilmî haysiyyette müsebbebden sebebe geçememiş olacaklarından Zahiriyyeden kalırlar da, hükemadan olamazlar.

8- **Hikmet, eşyayı mevzi ve mertebesine koymak ki,** bu da zahiren cemii eşyaya nazır olduğundan sıfat-ı İlâhiye'yi ve hikmet-i külliyyeyi ta'riftir. Ancak her hangi bir şeyi mevzi ve mertebesine koymak denildiği zaman da, hikmet-i cüz'iyyeye muntabık olacağından insanların sıfatına da sadık olur. Bir de bu vaz-ı hîni icaddaki vazı' evvele ve ba'del'icad vazı' saniye mütenavildir. Ve hikmetin bir nizam-ı tertib ve terettübü mucib veya muktazı olduğunu da müş'irdir. Bu surette bilâ tertib icad, mefhum-ı hikmetten haric olur. Maamafih bu ta'rif vaz'-ı sani mülâhazasiyle daha ziyade adlin ta'rifi olmak üzere meşhurdur. Şu halde hikmet, adalet demek olur. Hikmet-i ameliye denilen na-

---

Vehelümme Cerra: Var, kıyas eyle. **İhtiraa:** İcad etme. **Vazı'hin:** Koyma. **Mütenâvil:** El uzatıp alan. **Muktaz:** Gereklilik.

zarî ilm-i ahlâkı ifrat ve tefrit beyninde adil esası üzerine bina edenler bu mânâyı almışlardır.

9- **Ef'al-i hasene-i saibeye ıkdamdır.** Bunda, hikmetin hüsn-ü hayra müteveccih olduğu ve bu gayenin mütenahi olmayıp müstemirren ikdam lâzım geldiği ve binaenaleyh hikmetin bir meleke-i sabite, bir hulkolduğu musarrah demektir. "Akıbeti mahmud olan fiili yapmak", tarifi de buna karibdir.

10- **Siyasette bikaderi't-takati'l-beşereye Halik Sübhanehu ve Teâlâ'ya iktidadır** ki, bu da, ilmini cehilden, fiilini cevirden, cudunu buhulden, hilmini sefehten tenzih ile olur (Fahrüddin-i Razî tefsirinden). Siyaset ta'biri, bu ta'rife bir hususiyet veriyor gibi görünürse de كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُلٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ (*"Hepiniz çobansınız ve her çoban sürüsünden mesuldür."* Buharî: Cum'a-11) hadîs-i şerifi medlûlu teem'mül olunursa umumiyeti tezahür eder. Maamafih bu ta'rif her halde hikmetin hâkimiyet mânâsiyle alâkasını ibraz eyler.

11- **Hikmet, ahlâk-ı İlâhiye ile tahalluk** (Razî). Nitekim bir hadîs-i şerifte تَخَلَّقُوا بِأَخْلاَقِ اللهِ *"Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız."* buyurulmuştur. Fatihad'a ahlâk-ı İlâhi'nin bir tecellesini görmüştük. "Sure-i Nun" da (A.S.) Efendimiz hakkındaki وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ (*"Ve her halde sen pek büyük bir ahlâk üzerindesin."* Kalem-68/4) âyet-i celilesi de bunun en büyük misalini göstermiştir. Ahlâk-ı İlâhiye ve huluk-ı azim, ahlâk-ı Kur'ân olduğu da tefsiren beyan olunmuştur. إِنَّمَا بُعِثْتُ لأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلاَقِ (*"Ben güzel ahlakı taamlamak için gönderildim."* Muvatta': Hüsnü'l Hulk-8) Hadîs-i şerifi mucebince Fahr-i kâinat Efendimiz'in sırr-ı bi'seti de bu noktada toplanmıştır. Şübhe yok ki, akıl, fehim, iman, ma'rifet, ilim bu tahallukun erkânından değilse şeraitındandır. Âyet de وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُوا الأَلْبَابِ (*".... mamafih özü temiz olanlardan başkası düşünemez."* Âl-i İmran-3/7) da bunu beyan etmiştir. Hikmetin kâh ilim ve kâh amel ve kâh her ikisi olmak üzere mülâhazası da bundan nâşidir. Bunun için esbab ile müsebbebat, mebadi ile gayat arasındaki sırr-ı nisbete raci' olan hakikat-ı hikmet ilm ile amel arasındaki sebebiyet ve müsebbebiyet nizamında tecelli etmek itibariyle ilk ta'rifler vechiyle ilm-ü amelde ihkâm ve kavl-ü fiilde isabet diye ta'rif olunduğu zaman mecmuu mülâhaza olunduğu gibi sebeb olan tarafı evvelin vücudda takaddümüne binaen ilm ile, sonra bu nisbetten maksad netice ve gaye olması vücudda muahhar olan gayenin ilimde mukâddem bulunması i'tibariyle de amel ile ta'rif edilmiştir. Fakat şunu unutmamak ıktıza eder ki,

---

Saibe: Maksad. **İkdam:** İlerlemek. **Hulk:** Huy. **Musarrah:** Açıklamış. **Cûd:** Cömertlik. **Buhul:** Cimrilik. **Teemmül:** İyice düşünmek. **Tahalluk:** Aklanmak. **Muahhar:** Geriye bırakılan.

sebebiyet ve mesebbebiyet nisbetini ve bu nisbette def-i mazarrat ve celb-i menfaat mefhumunu tazammun eden hikmet, netice-i amele tesebbübü olmayan ilme ve kezalik ilimden mün'be's olmayan amele ve her ikisinin celb-i maslahatı değil, celb-i mefsedeti istihdaf eden kısmına muntabık olmayacağından ilme hikmet denilmesi, üzerine ameli nafiın terettüb edebilmesi yâni ilm-i amelî olması haysiyyetine, amele hikmet denilmesi de ilmden mütesebbib ve ona müteferri' olması yani ameli ilmî bulunması ve mazarrat-ü mefsedeti istihdaf etmemesi haysiyyetine raci'dir. Binaenaleyh her hangi bir ilm-i nazarî bizzat bir hikmet olmadığı gibi, tesadüfî olan her hangi bir amel-i gayr-ı ilmî de öyledir. Ve bunun için hikmet-i İlâhiye'de ne ilm-i nazarî vardır, ne de ilm-i tesadüfî. Buna binaendir ki, nizam-ı İlliyyete müstenid olan hakikat-ı ilim, tesadüfü inkâr eder. Tesadüf, hakikate ve ilme nazaran değil, sebebini bilmeyen cehle nazarandır. Tesadüf nazariyesi, daima cehil nazariyesidir. Ve böyle olduğu için mebde'de bir tesadüf da'vasına müncer olmaktan kurtulmayan tabiat, tabiatın mebde-i evvel ve ıllet-i ulâ olması nazariyesi gayr-ı ilmîdir. Ve bütün ulûm-u fununun cereyanına münafi bir cehalettir. Filhakika bütün vukuatı ve kemalâtı bir vechle tesadüfe hamleden bir fikrin, ne kendisinde, ne eserinde hikmet nasıl tasavvur olunabilir? Hikmet ve vücudda ihkâm her halde ilme, ilim de, alîm-i kül ve hakîm-i mutlak olan bir sebeb-i evvele istinad eder. Ve hikmet-i âlem, bu hakîmi mutlakın izzet-ü hikmetine şahiddir. Ve hikmet-i beşerin mebdei O'na iman-ü ma'rifet, gayesi de O'nun nizam-ı hikmetini, Sünnet-i cariyesini tezekkürle ona ittiba ve ahlâkiyle tahalluk edip her hareketinde savab ve nafi' olanı yapmaktır. Demek ki, sebeb-i evvel olan Allah Teâlâ'ya mahlûkattan her birinin iki nev'i' istinadı vardır. Birisi, O'na bizzat bir istinad ve müsebbebiyyettir ki, her şeyin hususiyeti bununla kaimdir. Eğer bu hususiyet ve istinad bizzat olmasa idi âlemde hiç bir şey diğerinden temayüz etmez, efrad-ı vücud tahakkuk edemezdi. Bu nokta, mü'minin Allah'a tevekkülü, izzet-i İlâhiye'ye ve harikaya imanı mebdeidir. Burada akıl değil, ancak iman hâkimdir. Diğeri halden ezele, ezelden ebede doğru müteselsil bir sebebiyet ve müsebbebiyyet alâkası içinde nâmütenahi vesait ile olan istinaddır ki, bunda, bütün eşya biribirine tutunarak hey'et-i umumiyesiyle evvel-ü ahirinden Allah'a dayanır. Bu da hikmet-i İlâhiye mes'elesidir ve akl-u ilim sahasıdır. Hikmet-i beşer bu iki nev'-i irtibat-ü istinadın hasılesine İntibak edecektir. Burada akıl ile kalb birleşecek ve insan, insan-ı kâmil olacaktır. Ve insan-ı kâmil olanlar, ile'l-ebed vücudda bir sırr-ı hâkimiyyete nail olurlar da, hiç bir zaman bunda esalet

---

Mün'be's: Çıkmak, doğmak. İstihdaf: Hedef edinmek. Lüb: Akıl.

iddia etmezler ve onu hâkimiyet-i İlâhiye'nin bir cereyanı tanırlar. Nitekim Hazret-i İbrahim sırr-ı ihyaya nail olduğu halde, أنا أحيي وأميت *"Ben diriltiyorum, ben öldürüyorum."* demeyip رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ (*"Rabbım, hem diriltir hem öldürür."* Bakara-2/258) demiştir. Halbuki, Nemrud, bir mülke nail olmakla أنا أحيي وأميت *"Ben diriltirim ve ben öldürürüm."* davasına kalkışmıştır. وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ "(*"... Maamafih özü temiz olanlardan başkası düşünemez."* Âl-i İmran-3/7) İnsanlarda mebde-i hikmet olan akıl, sırf bir atiye-i İlâhiye olduğu gibi mebde-i izzet olan kalb-ü nefis de bir atiyye-i İlâhiye'dir. Bunlar, bizzat Allah'a istinad ederken eserleri olan ef'al dahi kesiblerinin tesebbübiyle hem bizzat ve hem bilvasıta bir atiye-i İlâhiye'dir. يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ (*"Her kime dilerse hikmet verir."* Bakara-2/269) Ale'l-ıtlak bu iki cihete nazırdır. وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ " (*"... Maamafih özü temiz olanlardan başkası düşünemez."* Âl-i İmran-3/7) da lüb itibariyle vehbe, tezekkür itibariyle kesb-ü vehb mecmuuna tenbihtir. Demek ki, mahz-ı fazlından Cenab-ı Allah dilediğine hak ile batılı, va'd-i İlâhî ile va'd-i Şeytanîyi fehm-ü temyiz ederek ona göre amel-i savabı yapacak ve men'i fesad ile celb-i maslahat edecek bir hikmet ve hâkimiyyet bahşeder. Hikmet ise, bir sebebe bir çok müsebbebatın terettübünü muktazı olduğundan hayr-ı kesir olur. Fakat ilim ve fehim, amel-i muhkem için bir sebeb veya şart olmakla beraber illet-i tamme olmayacağından ehl-i akl-ü fehmin kesibleriyle tezekkür ve tefekkür edip iradelerini sarfetmeleri de, hikmet nokta-i nazarından bu hâkimiyete ve bu hayr-ı kesire ermek için şarttır. Bu suretle her akıl sahibinin derece-i aklına göre hikmetten bir hissesi vardır. Ve her halde va'd-ı Şeytanî ile va'd-ı Rahmanî'yi fehm-ü temyiz etmek için bidayetinde insan tefekkür ve tezekkür üzere bulunmalıdır. Bilâhare bu tezekkür ve o hikmet feyz-i hakk ile bir meleke olur da insan mertebesine göre ahlâk-ı İlâhiye ile tahalluk eder, aklı amelîsi kuvvetlenir, bildiği yaptığı hakk-u savabdan şaşmaz. Şu halde tezekkür ile alâkadar olan ilm-i nazarî bizzat bir hikmet değilse de, ilm-i amelîye sebeb olabilmesi itibariyle mukaddimat-ı hikmetten sayılabilir. Bunun için ilm-i nazarî, hikmetin evveli addedilerek hikmet-i nazariye tesmiye edilmiştir. Lâkin yalnız bunda tevakkuf edip kalmak, Şeytana yol kestirmek demektir. Bu, nihayet bir feylesofluktur. Yâni hikmet değil, hikmet lâfı etmektir. Sırf Felsefe ile uğraşmanın makduh olması da bundandır. Bunların ekserisinin fiili, kavline uymaz. O zaman kavli savab ise, fiili hata, fiili savab ise, kavli hata olacağından mevcudiyetleri bir tenakuz teşkil eder. Bu hal, yalnız kendilerini mahzul etmekle kalmaz, diğerlerini

---

Vehb: Hibe. Tesebbüb: Sebeb olmak. Makduh: Beğenilmemiş. Mahzul: Hakir, perişan.

de idlâl eder de Şeytan ve Şeytanet mefhumunda dahil olurlar. Bundan tahzir için: سَلُوا عِلْمًا نَافِعًا وَتَعَوَّذُوا مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ (*"İlm-i nafi' isteyiniz ve menfaatsız ilimden istiâze ediniz"* İbn Mâce: Dua-3/3843), buyurulmuştur. İşte bir çok ulemanın hikmeti ta'rif ederken amelde ısrar etmeleri hikmeti, abesten tefrik ve celb-i manfaat mefhumunu tahakkuk ettirmek içindir. Zira ilm-ü marifet pek yüksek bir şey olmakla beraber lâfta ve kuvvede kaldıkça veya fiilde hilâf-ı tatbik olundukça biyhude bir ibtilâdan başka bir şey değildir, fiil olmasa idi, ilmin ilmolduğu tahakkuk edemezdi. Allah Teâlâ bile, kâinatı bilip de halketmese idi, hikmeti mevcud olmazdı. Ahlâk-ı İlâhî ile tahallukta bu mânâ da mühimdir. Buna mukabil diğer bir kısmı ulemanın ilmi ahzetmeleri de, ilimsiz amelin hikmet olamayacağını bilhassa anlatmak içindir. Yoksa ameli istihdaf etmeyen ve vücudda tahakkuku hayır hedefine nazır olmayan ilme, hikmet demek için değildir. Demek ki, asıl hakikat, ikisinin ictimaındadır. O halde evvelki ta'rifleri esas olarak almak, değerlerini de bunların birer haysiyyetle şerhi gibi telâkkı etmek lâzım gelir. Binaenaleyh ilim ve ameli hikmetin birer nev'i değil, birer cüz'ü olarak ahzetmek iktiza eder. Yâni hikmet, ya ilm-i savab veya fiil-i savab değil, ilm-i savab ile fiil-i savabdır. Bunların her birine müstakillen hikmet ıtlakı, mecaz veya ıstılâhtır. Bu izah ile amelin imandan cüz'ü olmadığı halde, dinden cüz'ü olmasının vechi de tezahür eder. Kezalik akıldan sonra tefekkür ve tezekkür hikmetin şartı olduğundan ilm-i amelîden evvel nezarînin dahi hikmet-i beşerin bir cüz'ü değilse bile, bir mukaddimesi olacağı ve bunun behemehal ilm-i amelîyi, onun da nafi' ve hayrolan ilm-i amelîyi istihdaf etmesi ve her halde ma'rifetten ubudiyyete geçilip, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ (*"Ve ben, cinn-ü insi ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* Zariyat-51/56) hikmetinin tahakkuk ettirilmesi lüzumu anlaşılır ki, Fıkh-i İslâmî'nin üslûbu da budur. Her hangi bir matlabda taammuk-ı nazarî ile kalıp amele geçememek, hüsran demektir. Hikmet-i nazariye enfüs-ü âfakiyle kâinattaki sünnet-i cariye-i İlâhiye'yi mütalaa ve tefekkürden hasıl olur. Âlem, bir kitab-ı hikmettir. Kur'an da bu hikmetin ledünniyyatını tezkir ve ihtar eder. Âlem bir hal, Kur'an da bu halin evvel-ü ahiridir. Erbab-ı akıl hali görmeli, evvel ve ahırı tezekkür etmeli, hikmete ermelidir. Hali görmemek veya içinde boğulup kalmak, ondan evvele intikal edememek veya edip tevakkuf etmek ve ahire kadar hikmeti takib etmemek, ettikten sonra da ona ittiba etmeyip fekk-i tabiiyete çalışmak, hikmete muhaliftir. Bu suretle hikmetin evveli, eşaya nazar-ü tezekkür ile fehm-ü ilim, evsat-ı din-ü

İdlal: Sapmak. **Nafi':** Faydalı. **Matlab:** Mesele. **Taammuk:** Meselenin içyüzüne vakıf olma.

ta'at, ahiri, saadet-i ahirettir. Ve bunun için hikmet, hayr-ı kesîri muhtevidir. Bu meaniyi tesbit için de denilmiştir ki:

12- **Hikmet, tefekkür Fîemrillâh ve ona ittiba'dır** (İbn Kasım'dan Kuşeyr).

13- **Hikmet, Allah'a taat, Fıkıh, din, ameldir** (Kuşeyr). Bu on üç tarif, mânâ-yı hikmeti efradını cami', ağyarını mani, bir surette tasavvur edebilmeğe kâfidir. Fakat daha ziyade tenvir edebilmek için şunları da mülahaza etmeliyiz ki, her birinde bir hassa-i müfide vardır:

14- **Hikmet, bir nurdur ki,** vesvese ile makam beyni bununla fark edilir (Ebu Osman).

15- **Sür'atı cevab maa isabetı's-savab** (Bündar ibni'l-Hüseyn).

16- **Savaba red** (Fadıl).

17- **Ervahın münteha-yi sükûnet ve ıtminanı** (Kettanî).

18- **İşaret bilâılle,** yâni mafevkında ille tasavvur olunmayan Hakk Teâlâ'dan bile kayd-ü şart varid olup şekk-ü şübhe, za'f-ü fesad ihtimali bulunmayan, niçin ve neden diye tahariye hacet bırakmayan işaret.

19- **Cemi-i ahvale hakkı işhad,**

20- **Salh-ı din-ü dünya,**

21- **İlm-i ledünnî,**

22- **Vürud-ı ilham için tecrid-i sır,**

23- **Bunların hepsi.**

Görülüyür ki, bunların bazıları hikmet, ilm-ü amel derken mes'eleyi, kalb-ü vicdana dayamışlardır. Filvaki ilm-ü amel, akıl ve irade mülâhaza olunurken ortada ikisinin nokta-i telâkkisi olan ihtisasat-ı vicdaniyeyi hesab etmemek doğru olmaz. Çünkü, وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ (*"... Maamafih özü temiz olanlardan başkası düşünemez."* Âl-i İmran-3/7) lübb mefhumiyle aklın bu özüne işaret etmiştir. Şuur-ı şuur demek olan vicdan; nefsin kendini kendinde filhal bir buluştur ki, bunun lemhaları, onun anat-ı hayatını teşkil eder. Bir lemha-i vicdanda her nefis kendisinin ikilik içinde bir vahdetini görür ki, biri bulan nefis, biri bulunan nefistir. Bulan kim bulunan kim? Burada şayan-ı hayret bir sırr-ı vahdet müncelidir. Kalb dediğimiz şey de, nefsin bu merkez-i vahdetidir. Kalb-i

---

Fekk-i tabiyyet: Tabi olmayı kesmek. **Anat:** Zamanlar. **Münceli:** Meydanda, parlak, besbelli olan.

cismanî, bedendeki a'sab ve adelâtın ensicesine malik olduğu gibi kalb-i ruhanî de, böyle bir şebeke-i fiil-ü infialdir. Kalb-i cismanî, harekât-ı mütevaliyesiyle nasıl bir inkıbaz ve inbisat münavebesi yapıyor ve hayat-ı cismaniye bu inkibaz-u inbisatın hadd-i telâkısine nasıl medyun bulunuyorsa kalbi ruhanî de, böyle bir takallüb-i manevî tevalisi içinde bir inkıbaz-u inbisat münavebesi yapar ve hayat-ı maneviye bunların anat-ı telâkileri olan lemha-i vicdana medyun bulunur da her iki mânâsiyle hayatın kökü, kalbin temayülât ve takallübatına ibtina eder. Kalb-i cismaninin inkibas ve inbisatı akciğerlerin hevadan nefes alıp vermesinden zahiren nasıl bir imdad alıyorsa, batınen kalb-i ruhanî dahi inkibaz ve inbisatında ruh-i emrî ile enfas-ı rahmaniyenin imdadından feyz alır. Enfas-ı rahmaniyenin çekilmesi bir inkibaz, vürüdu da bir inbisat ifade eder, وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ ("... *Allah hem sıkar, hem açar* ..." Bakara-2/245) İnkibazın inbisata intikal ettiği lemha-i vicdan, nefiste bir lezzet. İnbisatın inkibaza intikal ettiği lemha-i vicdan da bir elem olur. İnkibaz, kalbin kendine rücuu, elem de bu rücu içinde hissa-i ademi bir tadışıdır. İnbisat, kalbin nefes-i rahmana vusulü, lezzet de, bu vusul içinde vücudu bir tadışıdır. Kabz-ı İlâhî nefese imad-ı sabıkı yutturup haslet-i asliyesi olan ademi tatdırmak üzere kalbi kendine irca' eden bir terk-ü sevk bast-ı İlâhî de bil'akis kalbi kendinden alıp vücudu tatdıran bir imdaddır. Bunun içindir ki, insan kendi kendine bırakılıverdiği zaman pek ziyade münkabız ve müteellim olur da kendini her şey farzeden o azgın insan, bu lâhzada Hakk'dan cüz'î bir imdad almak için kıvrıldıkça kıvrılır. Hasılı hayat, gerek zahirde ve gerek batında Hakk ile böyle bir muamele-i mütevaliyedir. İnkıbazın imtidadı bir maraz, inbisatın imtidadı da bir marazdır. İnkıbaz-ı küllî memat, inbisat-ı küllî yine mematdır. Biri boğar, biri çatlatır. Sıhhat-i hayat, kalbde inkıbaz-ü inbisatın hadd-i telâkısinde, elem-ü lezzetin münavebesinde, istikbale nazaran hikmet ye's-u ümidin tevazününde, beyne'l-havfı ve'r-reca' i'tidal-ü metanetindedir.

Hikmetin masdar mânâsı izah edilirken, meani-i ismiyesinden bir çoğu da bu miyanda bilmünasebe zikredilmiş oldu ki, bazısına ıtlak-ı has, bazısına ıtlâk-i ammiyle hikmet namı verilir. Binaenaleyh ma'lûmat-ı muhkeme, ahlâk-ı hamide, sınaat-ı nafia, menfaat-ı müterettibe vü maksude, sebeb ve sebebiyyet, mani-i mefsedet veya calib-i maslahat olan her hangi bir şey, mucib-i ibret-ü nasîhat olan her hangi bir söz, acaib-i esrar, Nübüvvet, Sünnet-i muhkeme,

---

A'sab: Sinirler, damarlar. **Ensice:** Dokular. **Mütevaliye:** Üst üste, peşpeşe. **Münavebe:** Nöbetleşe. **Medyun:** Borçlu. **Tevali:** Uzayıp gitmek. **İnkibaz:** Büzülme, sıkıntı. **İnbisat:** Genişleme, ferahlanma. **Lemha:** Bir göz atmak, kısa bir an.

Adetullah, Sünnet-i Nebeviyye şeriat, din, kitab, Kur'ân, İncil, işte bunların her biri hikmetin maani-i ismiyesindendir.

Mukatil'den rivayet olunuyor ki; "Hikmet, Kur'ân'da dört vechiyle tefsir edilir:

1- Mevaiz-i Kur'ân mânâsına hikmet ki, Sure-i Bakara'da, وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ (*"Allah'ın üzerimizdeki nimetini ve siz vaazlar vererek indirdiği kitab ve hikmeti unutmayın, düşünün."* Bakara-2/231) bu mânâyadır.

2- Fehm-ü ilim mânâsına hikmet ki, وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ (*"Şanım hakkı için Lokmana hikmet verdik ki ...."* Lokman-31/12) gibi.

3- Nübüvvet mânâsına hikmet ki, Sure-i Nisa'da فَقَدْ اٰتَيْنَا اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ (*"...evet, biz Âli İbrahime kitap ve hikmet verdik.."* Nisa-4/54) Bakara'da وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ (*"... Ve Allah kendine mülk ve hikmet verdi."* Bakara-2/251) bu mânâyadır.

4- Acaib-i esrariyle Kur'ân ki, Sure-i Nahil'de اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ (*"Rabbın yoluna davet et; hikmet ile...."* Nahl-16/125) kezalik bu âyetdeki, وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (*"Ve her kim hikmete erdirilirse o muhakkak birçok hayra erdirilmiş olur."* Bakara-2/269) bu mânâyadır demiştir. Fahrüddin-i Razî de, bu dört mânânın indettahkik ilim mânâsına raci' olduğunu söylemiştir. İlâh... İbn Mes'ud ve Dahhak vesaireden, يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ **"Her kime dilerse hikmet verir."** da hikmetden murad, Kur'ân'dır diye, İbn Abbas'tan bir rivâyette, "Kur'ân'ın nasih ve mensuhunu muhkem ve müteşabihini, mukaddem ve müahharını marifettir" diye, İbrahim ve Ebû'l-âliye ve Katâde'den, "fehmi Kur'an" diye, Hasan'dan, وَرَعٌ فِي دِينِ اللّٰهِ *"Dinde takva"* diye, Rebi' İbn Enes'ten "Haşyet" diye tefsir edildiği de menkuldür. Bunlar da, bâlâda naklettiğimiz mânâlara zammedilince mecmuu yirmidokuz vecih tefsire baliğ olur. Bunların bazısı mânâ-yı masdarı, bâzısı hâsıl-ı masdar, bâsızı da ismi mahz olmakla beraber bir kısmı ilme, bir kısmı amele, bir kısmı da her ikisine raci olduğundan bu tafsilât kısmen misal ve ta'rife hamledilmek suretiyle mecmuu üç tefsire irca olunabilir ki, **amel-i nafia müeddi olmak haysiyetiyle ilim, ilme müterettib olmak haysiyetiyle amel-i nafi'i** biri de **ilm-ü âmelde ihkâm**, ta'bir-i aharle kavil ve fiilde isabet veya ilim ve fıkıh mânâlarıdır. Bu mânâlar ise, mütekarib ve mütelâzımdırlar, tahsısa hiç bir karine yoktur. "Lâm" ın ahde hamliyle hikmet-i nübüvvet, hikmet-i Kur'ân mânâları muhtemil مَنْ يَشَاءُ ve خَيْرًا كَثِيرًا az çok buna bir karine gibi ise de âyetin, gerek makabline irtibâtı, gerekse وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ ile cihet-i kesbe işareti de muhtevi bulunması cins ve hakikat-i hikmete

hamlini iktiza eylediğinden muhakkıkînin muhtarları, bu üç mânâdan mânâ-yı masdarî veya hasılı masdar olarak bilâ tahsis tefsirdir. Hayr-ı kesir medhi her halde bu yukarıda izah eylediğimiz vechiyle iki haysiyetin cem'inde zahirdir. Men-i mefsedet ve celb-i maslâhat mânâ-yı esasîsinin bilfiil tahakkuku da, buna mütevakkıftır. Her nev-i hikmet, Allah'ın ihsanıdır. Fakat hayr-ı kesir, hikmet-i kâmilededir. Ekmel hikmet de, hayr-ı külldür.

Cenab-ı Allah'ın fadl-ü rahmeti böyle vasi'dir. Fakat Allah Teâlâ'nın bu tezkîratını ulu'l-elbab olan âlim-i âmil erbab-ı hikmet ve ehl-i ilm-ü fıkıh tezekkür eder. Bunlardan maaadası va'd-i İlâhi ile va'd-i Şeytanînin hükümlerini fehm-ü temyiz eyleyemezler de, emr-i infakın ve sair beyanat-ı İlâhiye'nin ne büyük hikmetler muhtevi olduğunu ve fadl-ü ihsan-ı İlahi'nin ne kadar vasi' bulunduğunu takdir edemezler, vesvese-i Şeytaniyeye aldanabilirler. Çünkü kalbleri bozuktur, akılları çürüktür, lübsüzdürlür. Bundan başka Allah, alîm olduğu için, وَمَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ az veya çok, habîs veya tayyib, gerek Allah yolunda ve gerek Şeytan yolunda her ne niyyetle her ne nafaka sarf-ü infak eder veya gerek taat ve gerek ma'siyet her ne adak adar, nezir yaparsanı فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ onu da Allah, şübhesiz bilir. Ona göre yapacağını da bilir, iyiye iyi, kötüye kötü ecr-ü ceza verir. Binaenaleyh Allah'dan bir şey gizlenir zannedip de ma'siyet-i taat, taat-i ma'siyet yerine koymamalı, Hukukullah'ı, hukuk-ı ibadı men-ü tağyir ederek insan, ne gayriye, ne de kendisine zulmetmemelidir. Çünkü وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ ale'l-umum zalimler için ensar-ü a'van namına bir ferd, bir yardımcı, bir şefaatci yoktur. Allah'ın ikabı, o zalimleri yakaladığı gün hiç bir taraftan bir kimse çıkıp da onlara yardımcılık etmez ve edemez. Zulüm, her hangi bir şeyi, hakkı ve lâyıkı olan mevzinin gayrısına koymak demek olduğundan, hayır tohumu ekmek için yapılması lâzım gelen infakları maası ve şurura sarf ederek şer tohumu ekmek veya taatlere masruf olması lâzım gelen nezirleri, adakları ma'siyetlere tahvil etmek, emvalini ketmedip borç olan sadakatı vermemek, men'etmek veya nezirlerini ifa eylememek veya habîs ve bozuk şeyler infak etmek, veya riya, menn-ü eza ile infak etmek veya daha sair bir suretle Hukukullah'ı veya hukuk-ı ibadı ketm-ü tağyir etmek suretiyle zulmedenler, nihayet kendilerine yazık etmiş olurlar. Allah'ın nizam-ı hikmeti bunları bir gün behemehal ikab-ü ukubete sevkeder ve o gün onlara bir taraftan bir yardımcı zuhur etmesine ihtimal yoktur. Allah'ı saymayan o zalimlerin, her şeye kadir olan Allah Teâlâ'dan harikalar beklemeye de hakları

Ensar-ü a'van: Yardımcılar.

yoktur. İlm-i İlâhî, onların hiç bir niyyetini, hiçbir hareketini kaçırmayacağından mukteza-yı hikmetle ceza-yı sezalarını bulurlar. Burada رَأْسُ الحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللهِ ("Hikmetin başı Allah korkusudur." Keşfü'l-Hafâ: 1/507) mazmununu ifham vardır. Zira Allah'dan korkmayanlar, her halde korkulacak akibete düşürler. Hikmetin, celb-i maslâhat mânâsı, Mehabbetullah'a mütevakkıf olduğu gibi ona mütekaddim olan def'i mefsedet mânâsı da mehafetullah'a müterettibdir. Saygısız bir alâka, severken sevilmek arzusundan ve sevilmemek korkusundan müteheyyic olmayan, zevalinden havf-ü endişe edilmeyen lâübali bir alâka, mahabbet değil, bir eğlencedir. Mahbubunun rızasına hasr-ı nazar etmeyen ve onu her fenalığa razı olur farzederek hiç bir hareketten nefret ve istikrahını hesaba katmayan ve binaenaleyh ona karşı hiç bir edebsizlikten korkup çekinmeyen bir müdde'inin mahabbet dâvası, bir oyundan başka ne olur? En yüksek, en hassas sevgi en cüz'î bir şaibe-i muhalefete meydan vermemek endişesiyle titriyen, ve bu titreyişten en yüksek bir edeb-ü terbiye ilhamı alan kalbin mahabbetidir. Bir de izzeti olmayan mahbubun, ne muhibbinde, ne mahabbetinde bir kıymet yoktur. İzzetin ilk hükmü ise mehabet, ta'zim ve mehafet ilka etmektir. Ve mukteza-yi mahabbeti nâzım ve mahabbeti küstahlığa çevirmeye mani olacak böyle bir mehafetle mütelâzım olmayan mahabbet davaları, kizb-ü tahakkümden başka hiç bir şey değildir. Hiç bir aşk tasavvur edilemez ki, onda en derin âlâm-ü lezaizin mübarezesinden çıkan ateşli bir heyecan bulunmasın. Âşık-ı hakikînin kalbi, en büyük harb ma'rekelerinden daha müteheyyic, en büyük zevk sahnelerinden daha neş'elidir. Hicran ile visalin çarpışmadığı hiç bir lâhza-i aşk tasavvur edilemez. Elektrikte müsbet ve menfi iki zıd, izdivac etmedikçe bir cereyanı müfid hasıl olmadığı gibi kalbde de, elem-ü lezzet, mehafet-ü mahabbet kaynaşmadıkça mecra-yı mahabbet, eşki mehafetle tathir edilmedikçe, nur-ı hikmet hasıl olmaz.

Binaenaleyh mahabbetullah ilm-ü ameli, netaic-i haseneye isal eden bir rükn-i hikmet iken mehafetullah da, onları her türlü fesaddan koruyan bir re's-i hikmettir, sonra mahabbet yükseldikçe, mehafet de yükselir. Zevk-ı terakki, havf-ı tedenni ile mütenasibdir. Şart-ı huzur, şart-ı gıyabdan başka olduğu gibi şerait-ı kurb de şerait-ı bu'dden başkadır. Bunun içindir ki, mazhar-ı mahabbetullah olan ve yalnız sevmiş değil, sevilmiş olduklarını bilen ekâbir لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

Seza: Layık. **Mehabbet:** Heybet, hürmetle karışık, korku, ihtiram, azamet. **Âlâm-ü lezaiz:** Lezzetlerin alameti. **İsal:** Ulaştırmak. **Mübareze:** Açığa çıkma. **Mahafetüllah:** Allah korkusu. **Eşk:** Göz yaşı. **Tathir:** Temizlemek, yıkayıp tertemiz etmek. **Zevk-i terakki:** Yükselme zevki. **Tedenni:** Alçalma.

وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Ne üzerlerine korku vardır ne de onlar mahzun olurlar."* Yunus-10/62) tebşirini aldıkları halde: حَسَنَاتُ الْاَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ "İyiler için hasenat sayılan bir takım harekât vardır ki, bunların mukarrebînden suduru, seyyiât, kabahat sayılır.", müeddasınca her lâhza hasenatlarının seyyiât oluvermesi tehlikesini bildiklerinden mukteza-yı kurb-i izzet olan en yüksek mertebe-i mehafette bulunurlar. Öyle işler vardır ki, küçüklerden suduru, telfi'-i derecata vesile bilinirken büyüklerden suduru, İyazenbillâh bir cinayet-i azime oluverir, İşte Cenab-ı Allah, beyan-ı hikmetten sonra bu meratib-i mehafete işareten evvelâ, وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ saniyen, فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ "Onu da Allah şüphesiz bilir." Salisen, وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ "Zalimler için bir yardımcı, bir şefaatçi yoktur." diye delâletten sarahate doğru üç mertebe üzere birer ihtar ve inzar yapmıştır.

Şimdi, sadakaları nasıl vermeli, gizli mi, açık mı? diye de bir sual hatıra gelebilir: Filvaki işbu, وَمَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ "Her ne nafaka infak ederseniz." âyeti nâzil olduğu zaman Resulullah'a: "Sadakanın gizlisi mi efdal, aşikâresi mi?" diye sormuşlardı. Cevaben şu âyet nazil oldu: اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ **Eğer sadakaları açıktan, alenen verirseniz,** فَنِعِمَّا هِيَ **bu sadaka (riya [1] olmamak şartiyle) ne iyi, ne güzel bir şeydir.** وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ **Ve eğer onları gizler ve gizlice fukaraya verirseniz,** فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ **bu gizleyiş sizin için bir hayırdır veya daha hayırlıdır.** وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ **Ve sizin seyyiâtınızdan, çirkinliklerinizden bâzısını örter,** yâni Allah'ın örtmesine, mağfiretine tarafınızdan bir sebeb, bir keffaret olur. يُكَفِّرُ İbn Kesir, Ebu Amir, Asım'dan Ebu Bekir Şu'be, Ya'kub kıraatlarinda, «نُونْ» ile «نُكَفِّرُ» Nafi, Hamze, Kisaî, Ebu Ca'fer, Halefu'l-âşir kıraatlarında, «نُونْ» ve cezmi «رَاءْ» ile «نُكَفِّرْ» okunur ki, "Biz de, sizin seyyiâtınızdan bazısını örteriz", demek olur.

SADAKA

SADAKA: Farza da, nafileye de ıtlak olunur. خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ (*"Bunların mallarından bir sadaka al ki onunla kendilerini hem tathir edersin..."* Tevbe-9/103) اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ. (*"Sadakalar ancak şunlar içindir; fukara, mesakin,...* Tevbe-9/60) âyetleri farzlar hakkında olduğu gibi, نَفَقَةُ الْمَرْءِ عَلَى عِيَالِهِ صَدَقَةٌ (**"kişinin iyaline nefakası bir sadakadır"** Keşfü'l-Hafâ-2/2862), hadîs-i şerifinde de bir farza ıtlak edilmiştir. Fakat zekât, yalnız farza ıtlak edilir. Ehl-i lûgat demişlerdir ki, sadakanın aslı olan «ص د ق» maddesi bu tertib üzere bir sıhhat ve kemal mânâsına mevzudur. Bu maddenin sıdk, sâdık, sadîk gibi bütün müştakkatında bu mânâ vardır. Hattâ mehre sadak denilmesi de, nikâhın bunun-

---

(1) Aslı «نِعْمَ مَا» gibi «نِعِمَّا» olub idgam olunmuştur.

la tekemmül etmesindendir. Zekâta sadaka ıtlak edilmesi de iki vech iledir. Birisi malın taharetiyle sıhhat-ü kemaline sebeb olması, diğeri de, imanda sıdk-u kemale delalet etmesidir. Her sadakada bu mânâlar vardır. İşbu, «الصَّدَقَاتِ» daki «اللام» ın istigrak veya ahd-i haricî mânâlarından hangisi olduğu hakkında bir kaç kavil vardır. Ekser müfessirîn, ahd için olup yalnız sadakat-ı nafileye masruf olduğuna kail olmuşlardır. Çünkü farzlarda izhar efdal olduğu ma'lûmdur. Bu miyanda bazısı ahd için olmakla beraber yalnız farza mahmul olduğuna kail olmuştur. Ve bu takdirde, «فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ» daha hayırlı demek olmayıp, bir hayırdır mânâsına hamledilmiştir. Fakat başta Hasan-ı Basrî Hazretleri olmak üzere diğer bir kısım müfessirîn, "lâm-ı istiğrak" olarak farz-u nafileden eâmm olduğuna kail olmuşlardır ki, muhakkıkînin muhtarı da budur. Ebussuud ve sairenin beyanına göre, âyette bu mânâ üzere güzel bir üslûb-ı taksim ve tavzi vardır. İzharın güzel bir şey olduğunu gösteren birinci fıkra farz olanlar hakkında, ihfanın ızhardan daha hayırlı olduğunu gösteren ikinci fıkra da tetavvu' olanlar hakkında olmaktır. Bir de, bir insanın zekâtını ızhar etmesi, servetinin temamını ızhar etmesi demek olacağından bazı zamanlar ve hele bazı eşhas hakkında bir takımlarının hasedini ve zalemenin tamaını tahrik ederek zarara sebeb olabilir. O zaman malını gizlemek efdal olacağından, zekâtını gizlemek de efdal olur. Bu cihetle emval dahi iki kısımdır. Birisi, hayvanat, mezruat gibi ale'l-ıtlak kabil-i ihfa olmayan emvaldır ki, bunlara emval-i zahire denilir. Bunların farz olan sadakatını gizlemekte de bir mânâ yoktur. Diğeri nükûd gibi kabil-i ihfa olan emvaldır ki, bunlara da, emval-i batıne denilir. Bir mahzur bulunmadıkça bunların zekâtını da izhar efdaldır. Fakat zikrolunduğu üzere bir mahzur bulunduğu ve meselâ, açıktan verildiği zaman mahall-i layıkina teslim olunamayacağı takdirde bunu da nafile gibi gizli vermek efdal olur. Yoksa tatavvu'da sırren vermek alenen vermekten yetmiş kat efdal, farzda da alenen vermek gizli vermekten yetmiş kat efdal olduğu beyan olunmuştur ki, âyet de taksim-i bedîî ile buna nazırdır. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **Allah da, açık, gizli her ne yaparsanız (yaparsanız) habîrdir.** Binaenaleyh Allah'a bildirmek için sadakalarınızı dünyaya ilân etmeğe kalkışmakta da mânâ yoktur, gizlemek daha muhlısâne olur.

Bu âyet-i celilenin mazmunu üzere sadakatın ızhar-ü ihfasından her birinin vech-i efdaliyeti hakkında ale'l-umum edille-i şer'iyenin istıkrasiyle elde edilen netaic bervech-i âti müfessirîn tarafından beyan olunmuştur.

İhfa: Saklamak, ketmetmek. **İstıkra:** Umumi araştırma. **Bervech-i âti:** İleride gelecek.

Sadaka-i tetavvu'da ihfanın vech-i efdaliyeti, evvelâ, ihfa riya ve süm'adan uzaktır. (A.S.), لا يقبل الله من مسمع ولا مراء ولا منان **"Allah, ne işittiren sûm'acıdan, ne gösteriş yapan müraiden, ne de minnetciden bir şey kabul etmez"**, buyurmuştur. Sadakasını söylemeğe ve el, âlem ortasında vermeğe kalkan da riya sum'a peşinde dolaşır. Sükût ve ihfa ise, bundan halâs eder. Eazım-ı İslâmiye'de sadakalarını verecekleri fakîre bile bildirmemeğe çalışan bir çok zevat geçmiştir. Kimi sessiz sadasız bir a'manın eline bırakır, kimi fakîrin geçeceği veya oturacağı yere göreceği vechiyle kor ve fakat kendini göstermez, kimi fakîr uyurken elbisesine bağlar, bazısı başkasının vasıtasiyle fakîre isal ederdi ki, hepsinden maksad, riyadan, süm'adan, minnetten sakınmaktır. Zira fakîrin vereni görmesinde şaibe-i riya ve minnet melhuz olabilir. **Saniyen,** sadakasını gizlediği zaman beynennas şöhret, medh-ü ta'zim husule gelmez, bu da nefse zor gelir. Binaenaleyh sevabı da çok olur. **Salisen,** (A.S.) buyurmuştur ki; أفضل الصدقة جهد المقل إلى الفقير في سر (**"Sadakanın efdali, az bir şeyi olanın fakîre gizli olarak verdiği cühdü, yani gücünün son yettiğidir."** Feyzü'l-Kâdir-2/1270) Diğer bir hadîste: (**"Kul, sırren bir amel yapar, Allah da, onu sirren yazar. Sonra bu ameli ızhar ederse sırdan nakleder, alaniyete yazar. Sonra lakırdısını ederse sırr-ü alaniyeden nakleder, riyaya yazar."** et-Tergîb ve't-Terhîb-1/72) Meşhur olan bir hadis-i şerifte de: (**"Yevm-i kıyamette Allah gölgesinden başka bir gölge bulunmayan o günde Allah Teâlâ, yedi kişiyi gölgesinde gölgelendirir. Birisi, bir sadaka verip sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyen adamdır. İlah..."** Müslim: Zekât-91/1031) Diğer bir hadîs-i şerifte: ("Sadaka-i sırr, gadab-ı Rabb-ı söndürür." Feyzü'l Kadîr-4/193) buyurulmuştur. **Rabian,** izhar etmek, alan kimseye bir takım zararlar getirir ki, ihfada bunlar yoktur. **Birincisi:** İzharda, fakîrin namus ve haysiyetine dokunmak, fakrini ilân etmek vardır ki, o fakîr buna razı olmayabilir. **İkincisi:** İzharda fakîri biraz sonra gelecek olan âyette medhedilen hali teaffüften çıkarmak, ahlâkını bozmak mahzuru vardır. **Üçüncüsü:** Halk, fakîrin sadaka almasını muhtac değil iken aldı zannederek gayr-i meşru' telakki edebilirler. Fakîr, mezemmete, halk da, gaybete düşer. **Dördüncüsü:** Yed-i ulyâ, yed-i süflâdan hayırlı olmak i'tibariyle izharda fakîri, bir tezlil ve ona bir ihanet mânâsı vardır. Halbuki mü'mini tezlil, caiz değildir. **Beşincisi:** Sadaka hediyye mecrasına caridir. Halbuki bir hadîs-i şerifte: **"Her kime bir hediyye takdim olunur da, yanında bir cemaat bulunursa onlar, o hediyyede ona ortakdırlar,"** buyurulmuştur. Binaenaleyh

---

Sum'a: Gizli riyakarlık. **İsal:** Ulaştırma. **Teaffüf:** İstemekten uzak durma. **Tezlil:** Zelil etme. **Yed-i ulyâ:** Yukarıdaki el yani veren el. **Yed-i süflâ:** Aşağıdaki, alttaki el-yani alan el.

açıktan sadaka verildiği zaman fakîr, yanında hazır bulunan ortaklarına ondan bir şey vermezse bu izhar yüzünden, nâseza bir hale giriftar olmuş olur ki, buna sebeb olmak da nâseza olur. İşte bütün bu esbab-ı ma'kule ve menkule, nafile sadakanın ihfası efdal olduğuna delâlet ederler.

Sadakanın izharı caiz olmasının vechine gelince: Bir insan, sadakasını ızhar ettiği zaman halkın da kendisine iktida edip sadaka vereceklerini ve bu yüzden fukaranın müntefi' olacağını bilirse, bu halde izhar ihfadan efdal olabilir. Nitekim İbn Ömer (R.A.) rivayet olunduğu üzere Resululah buyumuştur ki: السِّرُّ أَفْضَلُ مِنَ الْعَلاَنِيَةِ وَالْعَلاَنِيَةُ أَفْضَلُ لِمَنْ أَرَادَ الْاِقْتِدَاءَ بِهِ **"Sır, alaniyeden efdaldır, alaniyet de kendine iktida edilmek murad eden için efdaldır."** Hakîm-i Tirmizî Muhammed ibn İsa, demiştir ki: "İnsan, halktan gizliyerek bir amel yapar ve nefsinde onu halkın görmesini ister bir şehvet bulunduğu halde bu şehveti def'eder durursa burada, Şeytan ona halkın görmesi sevdasına ilka; kalbi de onu fena görerek def'etmekte olduğundan dolayı bu insan Şeytan ile muharebe halindedir. Bu sebeble bunun bu gizli ameli alaniyeten yetmiş kat fazla katlanır. Sonra Allah'ın böyle kulları vardır ki, nefislerini terbiye ve tezhib etmişler ve binaenaleyh Allah kendilerine enva-ı hidayet ihsan eylemiştir de kalblerinde, envar-ı ma'rifet teraküm etmiş, kendilerinden nefis vesveseleri gitmiştir. Çünkü şehvetleri ölmüş, kalbleri Allah Teâlâ'nın derya-yı azametine dalmıştır. Böyle bir insan açıktan bir amel yapacağı zaman mücahedeye muhtac olmaz. Zira şehvet-i nefis batmış, münazea-i nefis muzmahil olmuştur. Bu amelini açıkladığı zaman diğerlerinin kendine uyup da nail-i sevab olmaları arzusundan başka bir maksad beslemez. Bu kendi tekemmül etmiş de başkalarını kemale erdirmeğe sa'yeden ve bu suretle tam ve hattâ fevkattamam olmak isteyen bir kuldur. Nitekim Allah Teâlâ, kitabında bir takım kimseleri sena etmiş, onlara, "İbadürrahman" unvanını vermiş, أُولٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ (*"İşte hep bunlar sabırları mukabil gurfe ile (cennet şehnişini ile) mükâfatlanacaklar, ve orada sağlık ve selâm ile karşılanacaklar."* Furkan-25/75) diye bunlara cennetin en yüksek derecelerini va'd eylemiştir. Ve bunların dualarında taleb ettikleri hısali de وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا (*"... ve bizi müttekilere pişûva kıl derler."* Furkan-25/74) derler diye beyan buyurmuştur. Ümmet-i Musa'yı medhederken وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ (*"Evet, Musa'nın kavminden bir ümmet de var ki hakka irşad ederler ve onunla adalet yaparlar."* A'raf-7/159) buyurduğu gibi ümmet-i Muhammed'i (S.A.V.) medhederken de, كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ (*"Siz,*

Nâseza: Layık değil. **Münafea-i nefs:** Nefsi çekişme. **Muzmahil:** Çökmüş, darmadağın olmuş. **Pişüva:** İmam, önder.

insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere vücuda geldiniz, ma'rufu emredersiniz, münkerden nehy eylersiniz..." Âl'i İmran-3/110) Sonra bir ifham-ı tefhîm ile وَمِمَّنْ خَلَقْنَا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ (*"Yine bizim halk ettiklerimizden bir ümmet de var ki hakka rehberlik ederler ve onunla icrayı adalet eylerler."* A'raf-7/181) buyurmuştur. İşte bunlar, hidayet pişüvaları, din alemdarları, halkın efendileridir ki, halk, Allah'a giderken bunlara iktida etmek sayesinde yollarını bulurlar" İlah...

Farz olan zekâtın ızharı efdal olmasına gelince:

Evvela bu babda خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً (*"Bunların mallarından bir sadaka al ki..."* Tevbe-9/103) diye ahze emir verilmiştir. Bu ise, izhardır.

Saniyen, bunun ihfasında kendiye töhmet celbetmek ve herkesi su-i zanna düşürmek tehlikesi vardır ki, izhar, bunu def'edeceğinden efdal olur. Nitekim Resulullah, farz namazlardan başka namazlarının ekserisini hane-i saadetinde kılardı. Namazda nefy-i töhmet için farz ile nafilenin hükmü değiştiği gibi, zekâtta da böyledir.

Salisen, izhar emir ve teklif-i İlâhî'ye müsaraati tazammun eder. Gizlemeğe kalkışmak ise, vacibin edasına terki iltifati iham eder. Emr-i İlâhî dururken diğer mühâhazalara iltifat etmek esasen gayr-ı lâyıktır. Binaenaleyh ferâîzda ızhar, nevafilde ihfa evlâdır.

Zekât, yalnız mü'minlere verilir. Çünkü o mücerred ihsan değil, hakkı ma'lûm olan bir borçdur. Fakat buna kıyasen mahz-ı ihsan olmak üzere verilecek nafile sadakalar da böyle zannedilebilirdi. Nitekim rivayet olunduğuna göre Hazret-i Ebû Bekr'in kerimesi Esma (R.A.)'nın anası Kuteyle ile ninesi müşrike oldukları halde, Hazret-i Esma'ya bir şey istemek için gelmişler, O da, "Rasulullah'dan istiza etmeyince size bir şey vermem. Çünkü siz benim dinimde değilsiniz" demişdi. Bir de, Ensar'dan bir takımlarının Beni Kureyza ve Beni Nadîr Yahudilerine karabetleri vardı. Böyle iken onlara sadaka vermezler ve "müslüman olmadığınız müddetce size bir şey vermeyiz" derlerdi. Bir rivayete göre de fukara-ı müslimînin çoğaldığı bir sırada Resulullah, müslümanları müşriklere sadaka vermekten men etmiş ve müşriklerin sevk-ı ihtiyac ile İslâm'a gelmelerini arzu etmiş idi. Bu sebeblerden biri veya hepsi dolayısiyle şu ayet nazil olmuştur:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ Ya Muhammed, onları bilfiil yola getirmek üstüne va-

---

Müsaraat: Sürat. **İham:** Vehimlendirmek.

zife değil, sen ancak kötülüklerden nehiy ile hayre irşad ve tergib etmeğe me'mursun, bilfiil hidayete, yâni kalblerde hidayet halk etmeğe gelince onu, sen yapacak değilsin. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَٓاءُ **Ve lâkin Allah, her kime dilerse bilfiil hidayet de nasib eder.** Yol gösterdiği gibi yola da götürür, tevfik verir, tezekkür nasib ederek, gönüllerini hidayet cihetine sevk ve onlarda hidayet de halk eyler. وَمَا **Siz** تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ **her ne hayır, yani her hangi bir mal infak ederseniz** فَلِاَنْفُسِكُمْ **kendiniz içindir.** Menfaati alanlara değil, size aiddir. Muhsin olacak, ihsan ecrine erecek olan sizsiniz. Binaenaleyh kendi menfaatinizden dolayı sadaka verdiğiniz kimselere menn-ü ezaya hakkınız olmadığı gibi ondan din cihetiyle intifa edemeyen fukara-i müşrikîne sadakayı men' etmeniz de lâyık değildir. وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ **Siz, yani seninle ümmetin ve hele ashabın Allah'a arz-u takdim olunmak arzusundan başka bir maksadla veya böyle bir talebden başka bir halde infak da etmezsiniz.** O halde Allah'ın her hangi bir kuluna sadaka vermekten nasıl men edersiniz veya Allah'a arz edilmeğe lâyık olmayan kötü bir şeyi nasıl verirsiniz? وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ **Hem siz her hangi bir hayır, bir mal infak ederseniz** يُوَفَّ اِلَيْكُمْ **o, binnetice size kat kat ecr-ü sevabiyle baligan mabelağ ödenecek.** وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ **Siz bir zulme de maruz bırakılmıyacaksanız;** va'dolunan az'af-ı muzaaf ecr-ü sevabda ne hulf göreceksiniz ne de bir noksan, yahud böyle hüsn-i niyyetle infak-ı âmm sayesinde siz zalemenin eline düşmekten, zulme uğramaktan mahfuz da kalacaksınız. Binaenaleyh gerek müslim ve gerek gayr-ı müslim her hangi bir fakîre sadaka vermekten, verdiğiniz zaman da iyisini vermekten sakınmayınız. Madem ki, Allah, mümin veya kâfir herkesin Rabbıdır ve madem ki, sadakalarınız Allah hisabınadır, o halde mümine de, kâfire de Allah için tetavvuan sadaka verebilir ve her ikisinden ecrinizi alırsınız. Fakat en iyisi hangisidir? Ve bu emredildiğiniz borcunuz olan sadakalar, kimlerin hakkıdır? Bu cihete gelince, emr-ü teşvik olunduğunuz infak-u sadakat, لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda tutulmuş, din uğrunda ilme, cihada vakf-ı nefs etmiş,** لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى الْاَرْضِ **yeryüzünde şuraya buraya gidemeyen,** yani Allah yolunda meşguliyetlerinden veya maraz ve aciz gibi bir maniadan dolayı nefakalarını kazanmağa iktidarları olmayan o fakîrler içindir ki, يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ **hallerini tecrübe etmeyen cahil, onları** اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ **taaffüflerinden, yani istemeye tenezzül etmeyip tahammül ve tecemmül ile iffetlerini muhafaza ve ibraz eylediklerinden dolayı zengin zanneder.** تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ **Sen, onları simalariyle, dikkat edildiği zaman hallerinde görülecek edebe-ü nazahet yüzlerinde müşahede oluna-**

Azaf/Ez'af: Bir şeyi iki kat yapan fazlalıklar, katlar. **Tecemmül:** Süslenmek.

cak asâr-i fakr-u zaruret gibi alâmetleriyle tanırsın. لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا **İnsanlardan dilenmezler. Hele** اِلْحَافًا **ilhah-ü ısrar ile hiç dilenmezler. Olsa olsa pek muztar kaldıkları zaman ehline ifham-ı hal ederler.**

İbn Mes'ud (R.A.)'dan mervidir ki: (**"Allah, afif ve müteaffif olanları sever. Çok verilirse medihte ifrat eden, az verilirse, zemde ifrat eden fahiş, yüzsüz, dilenci, musırr olanı da sevmez."** Diğer bir hadîs-i şerifte: لَا يَفْتَحُ اَحَدٌ بَابَ مَسْئَلَةٍ اِلَّا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقْرٍ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللّٰهُ وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللّٰهُ تَعَالٰى لَاَنْ يَاْخُذَ اَحَدُكُمْ حَبْلًا يَحْتَطِبُ فَيَبِيعَهُ بِمُدٍّ مِنْ تَمْرٍ خَيْرٌ لَهُ اَنْ يَسْئَلَ النَّاسَ **"Her hangi bir kimse bir dilencilik kapısı açtı mı, her halde Allah, ona bir fakir kapısı açar. Ve her kim müstağni bulunursa Allah, onu igna eder, her kim de iffetli olmağa çalışır, istemekten sakınırsa Allah ona iffet verir. Her birinizin bir ip alıp odun getirerek bir mikdar hurmaya satması insanlara dilencilik etmesinden çok hayırlıdır."** Tirmizi: Zühd-17)

Bu âyet, "Ashab-ı Suffe" tesmiye olunan fukara-ı muhacirîn hakkında nâzil olmuştur ki, dörtyüz kişi kadar vardılar. Medine'de, ne bir meskenleri, ne aşiret ve akrabaları hiç bir şeyleri yoktu. Daima Mescid-i Nebevîye mülâzemet ederler, Mescid'in sofasında ikamet eylerler, ilm-i Kur'an tahsil ederler, mevaız ve tedrisat-ı Peygamberî'yi istima' ile müstefid olurlar, hep oruclu bulunurlar. Hasılı, ilm-ü ibadete hasr-ı evkat ederler ve her ne zaman bir gâzâ olursa giderlerdi. Bunlar medrese-i Risaletin, Allah yolunda vakf-ı nefsetmiş talebesi idiler. Buna binaen idi ki, âlem-i İslâm'da medreseler, hep cevami-i şerife etrafında yapılır ve Medresenişin talebe-i ulumdan da Ashab-ı Suffe'nin meslekine sülûk beslenir idi. Tahsil-i ilim ibadet, din uğrunda her nev-i meşakk'a tahammül ile muhafaza-i iffet ve neşr-i dine hizmet, icabında cihad. Maamafih bilâhare "Sure-i Berae" de وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُوٓا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (*"Bununla beraber mü'minlerin kâffesi birden toplanıp seferber olacak değillerdir, fakat her fırkadan bir taife toplansa da dinde fıkıh tahsil etseler, ve döndükleri zaman kavimlerini inzar eyleseler, gerek ki sakınırlar."* Tevbe-9/122) âyetiyle bütün talebe-i ulumun cihada gitmemesi ve tahsile sekte verilmemesi lüzumu da beyan olunmuştur.

İbn Abbas Hazretlerinden vaki olan rivayete göre, bir gün Resulullah (S.A.V.) Ashab-ı Suffe'nin başlarına durmuş hallerini nazarı tedkikten geçirmiş idi. Fukaralıklarını, çekmekte bulundukları zahmetleri gördü ve kalblerini tatyib edip buyurdu ki: "Ey Ashab-ı Suffe, size müjdeler olsun ki, her kim şu sizin bu-

---

Musırr: Direnen, ayak direten. **İlhah:** Zorlamak. **İstima:** İşitmek. **Meşakk:** Eziyetler, sıkıntılar

lunduğunuz hal-ü sıfatta ve bulunduğu halden razı olarak bana mülâki olursa o benim refiklerimdendir." İşte bu âyet de, bunlar dolayısiyle nâzil olmuştur. Ve fakat hükmü âmmdır. Allah rızası için düşmana karşı nevbet bekleyen veya Allah rızası için Medreselerde dirsek çürüten veya Allah rızası için hıdemat-ı ammeye vakf-ı nefseden ve bu ahval içinde mal-ü milki yok, muhtac olmakla beraber nefakasını kesbe vakit bulamayan veya kudreti yetişmeyen fukara-i mü'minîn, bu âyetin hükmünde dahildirler. Bunlar, infakat-ü sadakatın en güzel masrıfını teşkil ederler. Maamafih وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ gerek **bilhassa bunlara ve gerek ale'l-umum erbab-ı ihtiyaca her hangi bir mal infak** eder, yahud maldan, cahdan, ilimden, nasihatten, delâletten, hizmet-i nefisten, i'zaz-ü ikram ve ta'zımdan, irade-i kalbden, hatta ihtiram ile selâmdan her hangi bir hayır yaparsanız فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ her halde Allah, onu bilir, ecrini zayi etmez. Binaenaleyh veriniz efendiler, veriniz ve ale'l-husus Allah yolunda hasr-ı vücud etmiş olan şu fakîrlere veriniz. İhlas-u kemaliniz gece gündüz gizli veya açık farkını hissetirmeyecek kadar yükselsin, menn-ü ezadan, riya ve nifaktan sakınıp Allah rızasını talep ve kendinizi Allah yolunda tesbit için gönül hoşluğu ile gücünüzün yettiği kadar iyilerinden vermek adetiniz, huyunuz, melekeniz olsun da, her zaman ve her suretle veriniz. Çünkü اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً **mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâre infak edenler,** yani her vakit ve her suretle infak yapabilmek melekesini ihraz eyleyenler yok mu, فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ **bu infakları sebebiyle bunların Rabbû'l-âlemin indinde baliğan mabelağ ecirleri vardır.** وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **Ve bunlara bir korku olmadığı gibi hiç bir zaman mahzun da olmazlar.** Verdiklerini dünya ve ahirette kat kat alırlar. Bütün korkulardan selâmet bulurlar. Dünyada verdiklerine hüzn-ü esef duymayıp memnun oldukları gibi ahirette de mahrumlar nahzun olurken, bunlar her türlü hüzn-ü kederden azade kalır, mes'ud olurlar.

Hazret-i Ebu Bekir (R.A.), malik olduğu kırk bin dinarın on binini gece, on binini gündüz, on binini gizli, on binini alenî olmak üzere birden tasadduk etmiş idi ve bu âyet bunun hakkında nâzil olmuştur deniliyor. Hazret-i Ali (R.A.) dahi, dört dirhem gümüşten başka bir şeye malik değil iken bunun birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de açıktan olmak üzere hepsini tasadduk etmiş idi. Resulullah da, "neye böyle yaptın" diye sorduğunda; "Rabbımın va'dine müstehık olmak için" demiş, cevaben de; لَكَ ذٰلِكَ "O, senin" buyurulmuş idi ki, sebeb-i nüzulün bu olduğu da mervidir. Bir rivayette bu âyetin, fi-

---

Nevbet: Nöbet. **İzaz-ü ikram:** Ağırlamak.

sebilillah cihad için atlar besleyip buna masraf edenler hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Hazret-i Ebu Hureyre, besili bir at gördüğü zaman bu âyet-i okurmuş. Bunlardan başka bu âyetin, umum-ı evkat ve ahvalde sadaka veren ve her hangi bir muhtacın ihtiyacına agâh oldukları zaman te'hir etmeksizin derhal o haceti bitiren ve başka bir hal-ü vakta ta'lik etmeyen zevat hakkında ta'mimi hayra tergib için nâzil olduğu da naklolunmuştur ki, Fahrüddün-i Razî; "Sebeb-i nüzule dair zikredilen vücuhun içinde en güzeli budur. Çünkü bu âyet, ahkâm-ı infakı beyan eden âyetlerin sonu olduğundan hiç şübhe yoktur ki, bunda vücuh-ı infakın ekmeli zikredilmiştir", diye bunu tercih etmiştir.

Hikmet ve Sünnet-i İlâhiye'ye nazaran böyle gece gündüz, gizli açık demeyip her zaman ve her halde infaka devam edebilme, az olsun, çok olsun infakın ekmel-i vücuhu olan bu tarzı, sahibinin tarik-ı kesbine nazaran muhtelif meratibe mütehammildir. Bunun esasında, emvalin intifaa tahsisiyle ihtikâr-ü iddihardan sıyaneti ve tedavülün tesrii gibi hayatî, malî, iktisadî hikmetler vardır. En calib-i dikkat nokta iktisad-ı ferdî ile iktisad-ı umumîyi telif etmektir. Cemiyetin nizam-ı umumîsi servetin tedavül-i küllîsine mani ve iddihar-ı şahsî hırsını tervice müsaid olduğu zaman sukut-ı ictimaî başlamış olduğunu bilmek lâzım gelir ve o zaman ehl-i imanın eshab-ı emvaline bu babda yüksek vazifeler terettüb eder ki, bunlar, bütün meksubatın sarfına kadar müntehi olabilir. Maamafih bu tarz-ı infak, behemehal bütün malinin infakını muktazı değildir. Bilâkis bâlâda geçen يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ (*"Yine sana soruyorlar: Neyi infak edecekler? De ki sıkmayanını."* Bakara-2/219) âyeti medlûlünce, feraizde nisab nazar-ı dikkate alınacağı gibi tetavvuatta da, tarikina nazaran kesbin idamesi için meşrut olan masarif veya ihtiyat sermayesi az çok nazar-ı dikkatten dur tutulmamak, yâni ekmel-i infaka devam için infakta dahi i'tidal-ü iktisada muraat etmek dahi bir mes'ele teşkil eder. Fukaranın hacatını def'i, merzi-i İlâhî olmakla def'-i hacet edenin muhtac bir halde kalması, matlûb-ı İlâhî değildir. Nitekim "Sure-i İsra'da وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ (*"Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma ki pişman olur, açık kalırsın."* İsrâ-17/29) âyeti bu noktayı tesbit buyurmuştur. Bu hikmete mebni olsa gerektir ki, İbn Cerir-i Taberî'nin nakline göre, işbu اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ (*"Fisebîlillah mallarını infak eden."* Bakara-2/262) âyetinde Katade şöyle rivayet etmiştir: "Bunlar, ehl-i cennettirler. Bize nakledildi ki, Hazret-i Peygamber (s.a.v.): اَلْمُكْثِرُونَ

İhtıkâr-ü iddihar: Malı biriktirmek, stok etmek. **Siyanet:** Koruma. **Tedavül:** Sürüm. **Tesrii:** Hızlandırma. **Dur:** Uzak. **Müraat:** Riayet, saygı göstermek, korumak. **Marzi-i ilâhî:** Cenab-ı *Hakk'ın* rızasına uygun işler.

هُمُ الاَسْفَلُونَ "müksirler yani çok servet toplayanlar, alçaktırlar." buyuruyordu. Ashab: يَا نَبِىَّ اللهِ الاَّ مَنْ؟ "müstesnaları kimler?" dediler. الْمُكْثِرُونَ هُمُ الاَسْفَلُونَ buyurdu: يَا نَبِىَّ اللهِ الاَّ مَنْ؟ dediler. اَلْمُكْثِرُونَ هُمُ الاَسْفَلُونَ buyurdu. يَا نَبِىَّ اللهِ الاَّ مَنْ؟ dediler. Fakat nâkabil-i red bir mes'ele vukuundan korkdular. Nihayet Hazret-i Peygamber yed-i saadetleriyle işaret ederek; ("Ancak maliyle, sağından ve solundan şöyle ve şöyle, önünden şöyle ve arkasından şöyle diye etrafı erbaasına infak ederek malına hükmeden müstesna. Bunlar da, pek az. İşte bunlar, Allah'ın farz kıldığı ve razı olduğu yolda israfsız, imlâksız, tebzirsiz, fesadsız infak edenlerdir." İbn Mace-Zühd-8) buyurdu. Demek olur ki, iktısad-ü i'tidal bu âyetteki infakta dahi mu'teberdir. Fakat bizzat âyetin ıtlakı, az veya çok elde mevcud cemi-i malın infakını muktazı olmamakla beraber mani de görünmüyor. Nitekim sebeb-i nüzulde zikrolunduğu üzere Hazret-i Ali'nin yaptığı bu kabildendir. Ve bu nokta-i nazardan kemmiyet, mevzu-ı bahs da değildir. Bunun için bu ıtlakın kayd-ı iktisad ile takyidi zikrolunan âyetlerden biriyle veyahud diğer bir nass ile minvechin nesih veya tahsisini iktiza edecektir. Bunun için bazı müfessirîn, اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ (*"Sadakaları açık verirseniz."* Bakara-2/271) dan buraya kadar olan âyetler sure-i «براءه» اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَآءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا (*"Sadakalar ancak şunlar içindir: fukara, mesakin, onun üzerine memur olanlar..."* Tevbe-9/60) deki tafsil-i zekât âyetleri nazil olmazdan evvel ma'mulün bih olup, "Berae" nazil olunca ona kasredildiğini nakletmiştir. Lâkin buradaki sadakat, muhtara göre zakât ve nafileden eâmmolduğu cihetle bu beyan dahi kâfi olamıyacaktır. Şu halde buradaki infak, farz, vacib, nafile her nev-ı infaka mütenavil olmak ve ayn-i zamanda infakın ekmel-i vücuhunu da mutazammın bulunmak haysiyetiyle ıtlakı üzere ahz olunup sebeb-i infak olan hacetin muktezayatına ezmine ve emkinenin, eşhas-u ahvalin icabına göre tatbikını eshab-ı infakın hikmet-ü kemaldeki derecat-ı mütefavitteleriyle mütenasib irfan ve ictihadlarına bırakmak daha muvafık olacaktır. Zaman olur ki, evlad-ü ıyal, din-ü millet uğurunda bütün emvalin sarf-ü infakı, kaide-i iktisatın bile daire-i şumulüne girer. Sonra mal, olsa olsa canın bir yongası hükmündedir. Halbuki mütevekkilen Allah fedâ-yı hayattan bile çekinilmemesi lâzımgelen öyle vazaif-i insaniye vardır ki, bu gibi yerlerde infak-ı küllî elbette daha hafif kalır ve diğer cihetten: لاَ سَرَفَ فِى الْخَيْرِ "Hayırda israf olmaz" dahi buyurulmuştur. Fakat bu derece-i âliye, en büyük erbab-ı kemalin kârıdır ki, bunlar, وَيُؤْثِرُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْكَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ (*"... Kendilerinde ihtiyac ile olsa i'sar bile nefislerine tercih ederler...."* Haşr-59/9)

Tebzir: İsraf etmek. **Ezmine:** Zamanlar. **Emkine:** İmkânlar. **Mütefavite:** Çeşitli.

medihasına mazhardırlar. Bundan hissayab olabilecek derecede sabr-ü tahammüle, kuvvet-i kalbe malik olmayıp, yaptığı hayra binnetice müteessir ve pişman olacak olanların bütün mamelekini infak etmeleri tehlikeden salim olmadığı için kendi haklarında da bir hayır teşkil etmez. Neuzübillah bil'âhare küfre kadar müncer bile olabilir. Zira bu gibiler hakkında كَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَكُونَ كُفْرًا (*"Nerdeyse fakirlik küfür olacaktı."* Keşfü'l-Hafî 2-141 (1991)) buyurulmuştur. Bu hususta şahsî kıymet kadar ve hatta daha ziyâde muhit-ı ictimaînin dahi büyük bir ehemmiyeti vardır. Çünkü fazilete hasim olan ve efradı kendi çıkarından başka hiç endişe beslemeyen bir muhit içinde hayırhah ve faziletkâr insanlar, Maazallah ya bozulmaya veya boğulup boğulup gitmeye mahkûm olurlar. Bu müşkilâtın ihlâsını iktiham etmek ise, tevfik-ı Rabbanî ile yüksek bir kuvve-i kudsiyeye mütevakkıftır. Ve işte Kur'an'ın baştan beri infakat hakkında devam edegelen beyanat-ı beligasi da bermuceb-i hikmet insanlar arasında böyle feyyaz, ebedşümul bir ictimaiyet te'min edecek, وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ (*"Ve Allah yolunda infak eyleyin, masraf verin de kendi ellerinizle tehlikeye bırakmayın,...."* Bakara-2/195) mısdakınca nice nice tehlikelerin önüne geçecek bir ahlâk-ı kudsî ta'limini natıktır ki, ahirette mev'ud olan ecr-ü mesubatı muzaafe ahlâk-ı İlâhiye ile tahallûk ederek niyabet anillâh şerefini bahşedecek olan bu hasletlere merbuttur. Binaenaleyh rehber ve muslîh olabilecek havassın, daha doğrusu havass-ı havassın, melekât-ı muslihanesiyle onlara peyrev olacak avammın melekât-ı salihası ahkâm-ı mütefavit olabileceği gibi, devr-i islah ile devr-i salâhın da ahkâmında tefavüt bulunabilir ve bu nokta-i nazarla infak-ı küllî avam için hayır yerine, şer-ü zarar intac ederken, ehl-i vilâyet olan ekâbir-i havass için hayr-ı mahız ve hattâ vazife bile olabilir. Şu da unutulmamak icab eder ki, sırf infakat-ı hayriye yüzünden iflâs etmiş, perişan olmuş bir zengine tesadüf edilmemiştir. Halbuki heva-i nefsanî yoluna sarfedilen gayr-i meşru infakat ile nice hanümanlar söndüğü daima meşhuddur. Hatta muamelât-ı ticariyedeki iflâsların ekserisi ve belki hepsi bir taraftan fazla kazanmak hırsiyle girişilen muamelât-ı fasidenin, diğer taraftan hiss-i iddıhar ve ihtikârın icab ettiği habs-i servet ve tazyik-ı a'malin netaicidir ki, bunların cümlesi, اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ. (*"Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin çirkin şeylere teşvik ediyor."* Bakara-2/268) mazmununa dahildirler. Tedavül-i serveti te'mim ve tesri' eden infakat-ı hayriyede ise, bu tehlikelerin hiç biri yoktur.

Hissayab: Hisselenen, faydalanan. **Bermuceb:** Gereğince, icabına göre. **Misdak:** Değer ölçüsü. **Mesubat:** Mükafatlar. **Tahalluk:** Ahlaklanmak. **Peyrev:** Uyan, izinden giden. **Tefavüt:** Farklılık. **İntac:** Sona erdirmek. **Tesri:** Hızlandırma.

Bunlarda وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً ("*... Allah ise lutfundan bir mağfiret ve fazla bir kân va'd buyuruyor.*" Bakara-2/268) hükmü caridir. Yâni infakat-ı hayriye behemehal müsmirdir. Şu kadar ki, bunun semerat-ı muhtelifesindeki ezvak ve tena'um eşhasın ve ahvalin ihtilâfiyle muhtelif olabileceği gibi, bir takım kimselerde de, bu semerelerin müddet-i idraki kadar sabr-ü tahammül bulunmayabilir. Bunun için suret-i umumiyede infaktan bahsedildiği zaman bâlâda beyan olunduğu üzere "melûm-ü mahsur" kalmak endişesinden azade bir surette iktısad-ü itidal unutulmamak lâzım gelir. Fakat, beşeriyet-i gafile, hevâ ve heves yolunda neticesiz, semeresiz, istihlâk-i mahz olan nice nice masarif-i bihude ile emvalini israf etmekte ifrat eyler de, infakat-ı hayriyeye gelince bunda iktisad-ü itidal şöyle dursun, kırkta bir zekâtını vermekten bile kaçınır. Öyleleri vardır ki, oyun masalarında avuc avuc paraları havaya atmaktan korkmaz da, beri tarafta devlet-ü milletin eksiğini düşünmez, karşısında yoksulluktan kıvranan hemşehrisinin, hemcinsinin kursağına bir lokma ekmek yetiştirmekten tiksinir, kıskanır. Fazla olarak ona karşı, "görüyor musun işte sen açsın, ben tokum, sen inlersin, ben zevk ederim" gibi bir hiss-i gurur ve iftihar ile çalım da satar. Düşünmez ki, ferdin sefaleti, hey'et-i ictimâiyenin sukutudur. Ve hey'et-i ictimâiyenin sukut-u sefaleti erinde, gecinde bütün efradına saridir. Düşünmez ki, bir insanın muhitindeki sefalet-ü ihtiyaç kendi sefalet-ü ihtiyacıdır. Serhadlerdeki gedikler, hanenin gedikleridir. Ailesinde, akrabasında, komşusunda, hemşehrilerinde, hemcinslerindeki açlıkların, hastalıkların, perişanlıkların, felâketlerin hepsi insanın kendi mevcudiyetindeki rahnelerdir. Fukaraların gözleri önünde, açık lokantaların süslü masalarında ve yahud velvele-i hây-ü huyı etrafı çınlatan gümbürtülü haneleıin yemek salonlarında hayat-ı umumiyeye göz yumarak, kahkahalarla yeyip içen, servetler israf eden erbab-ı gaflet düşünmez ki, fazla kaçırdığı her lokma belki bir fakirin bir iki günlük, kut-i lâyemutu olurdu. Bir lokma, belki binlerle kimselerin hakk-ı hayatından sıyrılmış, sızdırılmış bir hasıle-i sa'y-ü amel bulunuyordu. Düşünmez ki, her kahkaha bir çok erbab-ı ihtiyacın gayz-ı derunîsini kaynatacak, ehl-i iffetin kuvve-i tahammüliyelerini çatlatacak, namuskârları, fesadlara, sirkat-ü şekavetlere sevkedecek bir mıdrab-ı heyecan olabilir.

"Evet, kuvvet nedir bilmezsin ey mağrur-ı nahvet sen,
Ezer bir müşt-i kudret beynini yevm-i mesarinda."

Müsmir: Fayda, faydalı. **Ezvak:** Zevkler. **Tenaum:** Nimetlenme. **İstihlâk:** Boşyere harcama. **Masarif-i bihude:** Boş masraflar. **Rahne:** Yaralar. **Kut:** Rızık. **Derunî:** İçten. **Nahvet:** Kibirlenme, böbürlenme, kibir, gurur. **Müşt:** Yumruk. **Yevm-i Mesarin:** Cezalar günü.

Ekseriyet bu haslet-i gafilede iken, ale'l-ıtlak infaka tergib, i'tidali te'min ile salâh ve müvazene-i ictimâiyeyi istihdaf ve te'min eder. Ondan sonra infakta ifrat ile zenginlerin fakirleşmeğe başladığı ve bu suretle muvazene-i ictimâiyenin bozulacağı zaman gelince de, وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ (*"Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma ki pişman olur, açık kalırsın.* İsrâ-17/29) irşadına lüzum vardır. İnsan düşünmelidir ki, hiç bir kimsenin kesbi, ni'metinin illet-i kâfiyesi değildir. Bunda evvelâ, Hâlik'ın mevahib-i fıtriyesi vardır. Her doğan çırçıplak, fakir ve muhtac olarak doğar, umuma küşade olan bu sufra-i hılkate konar. Bir sineği def'etmeğe kudreti yokken, etrafından kendine nasıbi kadar ni'metler sunulur. Sunulan ni'metleri alıp, hazmedecek kabiliyyetler bahşedilir. Feryadlarına cazibeli, müessir nağmeler konulur. Etrafında bunlara cevab verecek hizmetciler ta'biye edilir. Ne suretle olursa olsun devr-i kesbe kadar yaşamış olan hiç bir ferd yoktur ki, bunlardan hali kalmış bulunsun. Binaenaleyh her kesb, birinci mertebede Halîk'ın bu in'amlarına borçludur. Bu suretle defter-i hayatın ilk hesabı, zimmet sahifeleriyle açılır. Saniyen, hayat-ı beşerde her kesb, bir çok kesblerin hıssa-i teavününe medyundur. Hiç bir kesb-i ferdî tasavvur olunmaz ki, onda cemiyetin bir zâmanı, diğer efrad-ı cemiyetin bir alâka-i iktisabı karışmamış bulunsun. Tok, sofrasında karnını doyururken anda karşıdan geçen bir açın, henüz ödenmemiş bir hakkı bulunmadığı iddia edilemez. İktisabat-ı gayr-ı meşruayı kale almayalım, fakat en hukukî olan iktisabatın mübadele esasına müstenid olduğu tasavvur edildiği zaman ribh-u ticaret zaruret ve ihtiyaciyle alâkadar olan mübadelenin tam bir müvazene üzerinde yürümeyeceği ve binaenaleyh bu yüzden tevzi emvalde bir çok açıkların teraküm etmesi de zarurî bulunacağı gibi servet-i umumiyede hıssasi sebkeden emsalsız bir takım amal-ü mesainin hayat-ı dünyada kabil-i mübadele emsal ve esmanı bulunamayacağı da teemmül edilirse, her yenen lokmanın pek derin hukuk ile alâkadar olduğu ve bu hukukun edası mübadele kanunlarından başka infakatı hayriye kanunlariyle mümkün olabileceğini anlamak kolay olur.

İhtimal ki, bir lokmanın karşısında yutkunacak fakir, onu kaniyle, caniyle temin eden bir şehidin yavrusu veya babasıdır. Böyle de olmasa, nef-i hayat için yaradılmış olan malı, habs veya itlâf edip de ifna-yi hayat etmek ne büyük haksızlıktır. Gaflet-i beşeriye ile bu ince ve derin vazifeleri düşünmeyen zenginlerin bir çoğu servetleri boşu boşuna sarf veya kilitli yerlerde habsetmekten zevk alır. Hey'et-i ictimâiyesiyle ve onun evlâdı olan fukarasiyle gereği gibi

---

İstihdaf: Hedef edinme. **Küşade:** Açık. **Tevzi:** Pay ederek dağıtmak. **Teraküm:** Çoğalmak. **Sebke:** *Geçen.* **Nef':** Fayda, yararlılık.

alâkadar olmaz. Ağniya ile fukara arasında cidal-ü husumet ihdas eder. Cemiyetin salâbetini bozar ve binnetice kendilerine zulmetmiş olurlar.

Burada bilhassa bu su-i istimalin islâhı, suret-i mutlakada matlûb olduğundan umumî itidale takrib için âyet, havass-ı ekabirin infak-ı küllî ile îsare müteveccih olan makam-ı vilâyetleri üzere varid olmuştur. Kur'an'ın daha bir çok yerlerinde infakın mütenevvi haysiyyetlerini gösterecek âyetler gelecektir. Burada Kur'an infakı, ahlakî ve ictimaî haysiyyetiyle beraber daha ziyade iktisadi nokta-i nazarla talim edip her şeyden evvel bize şunu gösteriyor ki, kesb-ü istihsali tanzîm etmek için evvel emirde gaye-i istihsal olan infak-ı tanzim ve tedavülü tesri ve ta'mim etmek lâzımdır. Zamanımızda ilim-i iktisad erbabının "istihlâk konsumasyon" tabir ettikleri infak, suret-i umumiyede iki neva ayrılır. Birisi, ferdî, ictimâî hiç bir menfaat terettüb etmeyen abes veya muzır ve habîs infaklardır ki, istihlâk-i mahzolan bu infakattan Hakk Teâlâ, men-ü tahzir buyurmuştur. Diğeri, her hangi bir menfaat-i hayatiyeye masruf olan infakat-ı hayriyedir ki, emvali hayata kalbetmek demek olan bu infakat, hadd-i zatında istihlâk değil, gaye-i istihsaldir. Ve bu istihsal, ne kadar umumî, ne kadar temiz ise, kıymeti de o kadar yüksektir. Mesaisini İndallah hayat-ı ebediyeye kalbedip de dünya ve ahiretin havf-ü hüznünden kurtulmak istiyenler, bu hayriyete, bu ahlâka, bu ictimâiyete, bu tarik-ı iktisada sülûk etmeli, bununla mütenasib kesb-ü istihsale sa'y-ü ikdam eylemelidir.

Bunun tam zıddına gidenlerin ahvaline gelince:

اَلَّذِينَ يَاْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذٖى يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا
وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهٖ
فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَاُولٰٓئِكَ

İsare: Kaldırmak, koparmak. İstihsal: Elde etmek. İkdam: Gayret etmek.

اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي
الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾
اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا
مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا
فَاْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ
اَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَاِنْ كَانَ
ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ
اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ
ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

Meâl-i Şerifi

275- Riba yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar. Bu, işte onların, "bey'i tıpkı riba gibidir" demeleri yüzünden. Halbuki Allah, bey'i halâl kıldı, ribayı haram. Bundan böyle her kim, Rabb'ı tarafından kendine bir öğüt gelir de ribadan vaz geçerse, artık geçmişi ona ve hakkında hüküm Allah'a aiddir. Her kim de döner, yeniden alırsa işte onlar, eshab-ı nardılar, hep orada kalacaklardır.

Bey: *Alış-veriş.*

276- Allah, ribayı mahveder de, sadakaları nemâlandırır. Hem Allah, veba yüklenici musırr kâfirlerin hiç birini sevmez.

277- İman edip iyi işler yapan ve namaz kılıp zekât veren kimselerin, Rabbları indinde ecirleri şüphesiz kendilerinindir ve onlara bir korku yoktur ve mahzun olacak değildir onlar.

278- Ey o bütün iman edenler, Allah'dan korkun ve riba hesabından kalan bakayayı bırakın, eğer gerçekten müminlerseniz.

279- Yok eğer yapmazsanız, o halde Allah ve Rasulü'nden mutlak bir harb olunacağını bilin ve eğer tevbe ederseniz re'sül-mallarınız sizindir, ne zalim olursunuz ne mazlûm.

280- Ve şayed borçlu sıkıntıda ise, o halde bir kolaylığa intizar, bununla beraber tasadduk etmeniz hakkınızda daha hayırlıdır, eğer bilirseniz.

281- Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki, döndürülüp o gün Allah'a götürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tamamiyle ödenecek ve hiç bir zulme maruz olmayacaklar.

KIRAAT: «فَأْذِنُوا» Asım'dan Ebu Bekir Şu'be ile Hamze kıraatlarında, «هَمْزَة» nin meddi ve «ذ» lin kesriyle «فَآذِنُوا». «مَيْسَرَة» Nâfi kıraatında, «س» nin zammiyle «مَيْسُرَة». «تَصَدَّقُوا» Hafs'tan maadasında «ص» ın da şeddesiyle «تَصَّدَّقُوا» «تُرْجَعُونَ» Ebu Amir ve Ya'kub kıraatlarında, «تَا» nın fethi ve "cimin" kesriyle «تَرْجِعُونَ» okunur.

FAİZ

RİBA: Aslı lûgatte, ziyadelenmek, fazlalanmak mânâsına masdar olup faiz dediğimiz ziyade-i mahsusanın ismi olmuştur. Lisan-ı şeri'de, bir akd-i muavaza zımnında ıvazsız kalan her hangi bir fazla demektir. Riba, bir muamelede hem ıvaz kasdı, hem ıvazsızlık suretinde bir yalancılık bir tenakuzdur. Binaenaleyh bir akd-i muavaza zımnında olmayınca, riba tasavvur olunamaz. Cinsi, ölçüsü bir olan şeyler, biribirleriyle mübadele edildiği zaman iki bedel beynindeki tefazul tahakkuk edebileceğinden o vakit ziyade tahakkuk eder. Yâni mıkyası riba' cins ve mikdar veya her biridir. Akd-i muavazanın esası, malı

Nemâ: Çoğalan, artan, fazlalık. **Musırr:** Direnen, ayak direyen. **Re'sümal:** Sermaye. **İntizar:** Beklemek. **Muavaza:** İki tarafında ıvaz vererek anlaşarak yaptığı ahit.

mala bitterazı mübadele demek olan beyidir ki, bey-i menfaat demek olan icare de, buna mülhaktır. Gerçi bey-i, bazan ribh ifade eder. Fakat bu ribih bir değil, lâakal iki akdin semeresi olduğundan ıvazsız olamaz. On kuruşa alınan bir şey on bir kuruşa satıldığı zamandır ki, bir kuruş kâr denilir. Riba ise, bir akid zımnında olur. Bir akidde cins ve mikdarı müttehid iki mal biribirine tekabül ettirilerek mubadele edilmiş olduğu halde, arada bir tarafa bedelsiz bir fazla tahakkuk etti mi işte bu bir ribadır ki, bedelli olmak üzere verildiği halde karşılığı yokdur. Meselâ, birine bedelini bilâhare almak üzere karzan on lira verdiniz, harcetti. Bir müddet sonra yerine on lira getirip verdi, verdiği anda bu muamele bey-ı sarf suretiyle iki on lirayı bir mubadeledir. Bunlar, cins ve mikdarda tamamen mütekabildir. Fakat o on lira yerine, meselâ on lira on kuruş verilirse, bu on kuruş açıktan, bedelsiz verilmiş bir ziyadedir. İşte bu ayet nazil olduğu zaman, böyle altın veya gümüş nukud ikraziyle riba, devr-i cahiliye Arablarında ma'ruf idi. Hatta ağniyasının ale'l-ekser yediği içtiği hep riba demekti. Biri, diğerine bir va'de ile altın veya gümüş bir mikdar para ikraz eder ve o müddet için mıkdar-ı istıkraza aralarındaki teraziye göre bir mikdar ziyade de şart eylerdi. Bu âyet nazil olduğu zaman, beyinlerinde en meşhur olan riba, bu idi. Her hangi bir borçta va'de hulûl ettiği zaman borçlu veremezse alacaklısına, "veremiyeceğim, irba et, yani artır" derdi. Yine bir mikdar daha riba zammedilir ve bu suretle va'de yenilendikçe borcun mikdarı artardı ve arta arta aslının bir veya bir kaç mislini bulurdu. Asl-ı deyne, "re'sûl-mal" ve ziyadesine, "riba" ta'bir edelirdi. Her va'denin tecdidinde zammedilecek ribanın yalnız re'sul-mal hesabiyle veya evvelkinin re'sûl-male zammiyle mecmuu üzerine yürütülmesi de şekl-i teraziye tabi olurdu ki, zamanımız ta'birine göre biri, basit faiz, biri, mürekkeb faiz demektir ve ribanın re'sul-male geçip az'âf-ı muzaaf olması faiz-ı mürekkebde daha seri olmakla beraber ikisinde de vakı olur. Cihanın bu günkü faiz muamelâtı da mahiyyeten devr-i cahiliyenin bu âdetinden başka bir şey değildir. Zaman zaman faiz mikdarının ve eşkâlinin çoğalması veya azalması ise, mahiyyet-i muameleyi tebdil etmez. İşte örfî Arab'da riba, tam mânâsiyle zamanımızda nukudun faizi veya güzeşte veya nemâsı ta'bir olunan fazlasıdır. Bunun karzdan başka düyunatta tatbiki dahi böyledir. Şüphe yok ki, lûgate nazaran bunun en münasib ismi riba, ziyade fazla artık olmak lâzım gelir. Buna faiz veya nema ıtlakı, اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا medlûlünce bey-ü ticarete teşbihen verilmiş

Zımn: İçinde saklı, gizli. **İvaz:** Bedel. **Tefazul:** Mikdar, fazlası, artık. **İkraz:** Borç vermek. **Agniya:** Zenginler. **İstikraz:** Borç almak, borçlanmak. **Ribh:** Kâr, kazanç, faiz. **Müttehid:** Beraberce, birleşmiş. **Hulûl:** Girme. **Asl-ı deyn:** Asıl borç. **Re'sul'l-Mal:** Ara para, sermaye.

yalan bir ıtlaktır. Ribanın ziyade-i nukudda mütearef olan bu mânâsı şeri'de diğer emvale ve nesieye dahi tatbik olunmuştur. Nitekim اِنَّمَا الرِّبَا فِى النَّسِيئَةِ (*"Faiz, ancak veresiyede bulunur."* İbn Mace: Ticaret-49/2257) hadîs-i şerifi mucebince muamele-i sarrafiye de mücerred nesie yani veresi başlı başına bir ribadır. Kezalik, ...الحِنْطَةُ بِالحِنْطَةِ مِثْلاً بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ وَالفَضْلُ رِبًا وَالشَّعِيرُ مِثْلاً بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ وَالفَضْلُ رِبًا الخ (*"Aynı cins ve kalitedeki buğdaya karşılık, aynı cins ve kalitede buğday alınabilir, fazlası faizdir. Aynı cins ve kalitedeki arpaya karşılık aynı cins ve kalitece arpa alınabilir, fazlası ribadır."* Müslim-Musâkât-80) diye hurmayı, tuzu, altını, gümüşü, hasılı altı şeyi ayni vechile sayan meşhur hâdîs-i şerifte fadıl, hem yeden biyedin pişîn ve hem mislen bimislin müsavi mukabili olduğundan müsavi olduğu halde peşîn olmamak suretiyle tahakkuk eden fazlın sırf veresi olmaktan ibaret ziyade-i hükmiyeye şümulü, müttefekun aleyhtir. Bununla beraber bu hadîste, ribanın altın, gümüş nukuddan maada şeylerde dahi tahakkuku gösterilmiştir ki, bunlar, örfî lûgatte ribadan ma'dud değil idiler. Binaenaleyh riba kelimesi mânâ-yı örfîsinden ta'mimen menkul bir ism-i şer'î olmuştur. Böyle olduğu şununla da müeyyeddir ki, Hazret-i Ömeru'l-Faruk (R.A.) اِنَّ مِنَ الرِّبَا اَبْوَابًا لَا تَخْفَى مِنْهَا السَّلَمُ فِى السِّنِّ (**"Ribanın gizli olmayan bir takım ebvabı vardır ki, sinde yâni hayvanda selam bu cümledendir"** Ahmed b. Hanbel: 1/36-50), buyurmuştur ki, bu bir taraftan ribanın ebvab-ı hafiyyesi dahi bulunduğunu ima ettiği gibi diğer taraftan örfî lûgatte riba ıtlak edilmeyen ve nitekim bu gün dahi faiz ta'bir olunmayan hayvanatta selem muamelesinin hafî olmayan ebvab-ı ribadan bulunduğunu tasrih etmiştir. Ahkâm-ı Kur'an'da beyan olunduğu üzere yine Hazret-i Ömer, demiştir ki: "Riba âyeti, Kur'an'ın en son nazil olan âyetlerindendir." Hazret-i Peygamber (S.A.V.) bunu, bize tamamen beyan etmeden irtihal eti. Binaenaleyh دَعُوا الرِّبَا وَالرِّيبَةَ "ribayı ve ribeyi bırakınız" yani beyanatı mevcudeye nazaran riba olduğu açıktan ma'lûm olanları bıraktığınız gibi riba, reybi, riba şübhesi bulunanları da bırakınız: Buna binaendir ki, İslâm'da الحَلَالُ بَيِّنٌ وَالحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا اُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ دَعْ مَا يُرِيبُكَ اِلَى مَالَا يُرِيبُكَ (*"Helal olan şeyler apaçık, haram olan şeyler de apaçıktır ve ikisi arasında şüpheli şeyler de vardır. İyice şüpheden kurtuluncaya kadar sana şüpheli gelenleri de bırak."* Buhari: İman-39) hadîs-i Nebevîsi muktezasınca alel-umum Şübühattan ihtiraz bir nedb, bir takva mes'elesi olduğu halde bilhassa şüphe-i ribadan ihtiraz vacibattan olmuştur. Bunun için ilm-i Fıkıhta: "Şübhe-i riba, ribadır. Zira ribada şübhe mu'teberdir" diye bir kaide vardır. Müslümanların, bunları bilmesi icab eder. Zikrolunan eşya-yı sitte hadîsiyle nusus-ı sairenin istîkrasından Eimme-i Hane-

Ebvab-ı hafiyye: Gizli kapılar. **Selem:** Peşin para ile veresiye mal alma. **Nedb:** Dua etmek.

fiye'nin istinbatına göre gerek nukud ve gerek sair emvalde ribanın illeti, mıkyası iki şeydir: Cins, mikdar. Fakat Şafiiye, nukuddan maadasında bunlardan başka ta'mı, Malikiye de, kut manasını ilâve eylemişlerdir.

Ahkâm-ı riba, Bi'seti seniyenin son senelerinde ve feth-i Mekke sıralarında nâzil olmuştur. Ve hattâ tatbikat-ı umumiyesi ile i'lânı Haccetü'l-vedâ müsadif bulunmuştur. Bu sıralar ise, الْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا ("*.... İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama irdirdim ve size din olarak İslâma riza verdim,* ...." Maide-5/3) âyeti mucebince Din-i İslâm'ın devre-i ikmali bulunuyordu. Evvelâ Sure-i Al-i İmran'daki يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً ("*Ey o bütün iman edenler! öyle kat kat katlayarak riba yemeyin, Allah'tan korkun ki felah bulasınız.*" Al-i İmran-3/130) ba'dehü bu âyetler nazil oldu. Bu bize gösterir ki, ribanın ref'i, bir gaye-i tekâmüldür. Riba, cari olan hey'et-i ictimâiye henüz tekemmül etmemiştir ve tekemmül etmeyen akvam ve milelden de riba ref'olunamayacaktır. Ahlâkı dinîsi yükselmemiş, teavün-i ictimaîsi ağızlardan kalblere geçmemiş, ictimaiyyetleri tağallüb ve tahakkümden kurtulup daire-i uhuvvete girmemiş olan cemiyyetler, ribadan kurtulamazlar. Kurtulmadıkça da, marzı-yi Hakk olan kemal-i ahlâki ve ictimâîyi bulamaz, menafi-ı âmme ile menafi-ı hassa tesadümünü ref'edemezler. Her hangi bir hey'et-i ictimaiyede fâizsiz yaşanmayacağı hissi çoğalmaya ve fâizin meşruiyyetine çareler aranmağa başladımı, orada sukut ve inhitat ve devr-i cahiliyeye irtica başlamıştır. Iztırar ise, ibaha kapısını açar. Bu günkü cemiyyet-i beşeriyenin riba devrinden kurtulabilmesi ciddî bir salâh-ı ictimâî iktisab etmesine mütevakkıftır. Fakr azalıp, salâh-ı ictimâî ilerledikçe fâizler tenezzül edecek ve bir gün gelip kalkacaktır. Fakat riba devam ettikçe de servetler inhisardan kurtulmayacak, fakr azalmayacaktır. Umumî nokta-i nazarla bu günün dünyasında fâizin ref'i bir mefkûre olarak düşünülmeğe başlamış ise de, doğrusu temayülât-ı hazıra henüz ref'i değil, tenzili üzerinde dolaşabilmektedir. İşte bütün dünyanın henüz tahakkuk ettiremediği bu ümniyye, Mintarafillâh ictimâiyyet-i İslâmiye'de tahakkuk etmiş idi. Bu suretle Kur'an ve Din-i İslâm, hali hazırdaki bütün beşeriyyete dahi en yüksek bir tekâmülün ilhamını bahşedecek bir kitab-ı mübin, bir kanun-ı İlâhîdir. İktısad-ı âmmı te'min için, infak-ı hayır usulünü ta'mim eden cemiyyetler, fakrın tedavisini ahass-ı amâl ittihaz eyler. Bil'akis tevzi-ı emvalde riba

---

Kut: Rızık, gıda. **İstikra:** Etraflı bilgi edinmek. **Akvam:** Kavimler. **Milel:** Milletler. **Teavün:** Yardımlaşmak. **Marzi:** Razı olacağı. **Tesadüm:** Vuruşma, çarpışma. **İnhitat:** Aşağılanma, kuvvetten düşme. **Iztırar:** Çaresiz olmak, mecburiyet, ihtiyaç. **Ümniyye:** Arzu, istek, niyet.

usullerini tervic eden cemiyyetler dahi servette inhisar ile fakrın ta'mimini istihdaf eylerler. Fâizci, riba almak için daima bir muhtac gözetir. Ve her riba, bir bedel verilmeden alınan açık bir fazla olduğu için muhtacın ihtiyacını tehvin yerine, sa'y-ü amelini mukabilsiz gasbederek dolayısiyle teşdid eder ve hakikatte o cemiyyet, ribacılara münhasır olur. Fukara kısmı, ne kadar faziletkâr olursa olsun cemiyetin haricinde ağyar vaz'iyetinde bırakılır. Bu da, o cemiyyeti mütemadiyen ıhtilâle sürükler. Nameşru' makasıdden doğan efkârı ihtilâl ile fıtrî sebeblere istinad eden ihtilâlin ise, âzîm farkı vardır. Rahmet-i İlâhiye ağniya ve fukaranın bir teavün-i samimî içinde sufra-i hılkatten mütena'im olmalarını iktiza ederken bunun zıddına hareket eden ve karşılarında fakr ihdas etmedikçe mütena'ım olmayacağını zanneden cemiyetler, hiç bir zaman ıztırab ve ihtilâl-i ictimâîden kurtulamazlar. Böyle tevzi emvalde ribayı i'tiyad eden cemiyetlerin efradı için riba, tiryakilerin afyonu gibi hasret çekilir bir ihtiyac halini alır. O zaman bir re'sul-male malik faziletkâr ferdlerin de, bundan tevakkisi müteassir olur. Hepsi çar-ü naçar bu çarkın dişleri arasında ezilir gider. O zaman bu müşkilâtı ıktiham edip de etrafındakilere bir nefes aldırabilen eazım, bâlâdaki فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ ("*.... elbette bunların Rableri yanında ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir.*" Bakara-2/62) tebşirine masadak olurlar. Ribacılar ise, ebedî bir sar'a-i ihtilâlin ihtilâcatı içinde kıvranır giderler. İşte Hakk Teâlâ, bunların bu hallerini beyan için buyuruyor ki:

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَوا **Riba yiyenler**, yani faiz muamelesi yapan ve bu suretle servet istihsal ediyoruz diye muhtacların kazançlarını ellerinden çeken ve gaye-i istihsali nef'i ammdan hırs-ı hassa tahvil ederek hakikatte istihsalden ziyade istihlâke hizmet eden, velhasıl infakat-ı hayriye gayesinin temamen zıddına gidenler, لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ **sar'adan cinnetten kalkamazlar, ancak yevmi kıyamette Şeytan çarpmış sar'alı veya deli gibi perişanlık içinde kalkarlar.** Esasen dokunmak demek olan "mess", lisanı Arab'da delirmek manasına da gelir ve mecnuna, sar'alıya memsüs denilir. Bunlar, künhüne erilmez esbab-ı hafiyeden neş'et eden fena marazlar olduğu için cinne, şeytana nisbet edilerek, Cin tutmuş, Şeytan çarpmış denile geldiği de umumen malûmdur. Bunların Cin ve Şeytana nisbeti hakikat mı, mecaz mı mes'elesi mevzu-ı münakaşa olmuş ise de, asıl mânâ aşikârdır ki, fenalığın

---

Tervic: Değerini artırmak. **Tehvin:** Ucuzlatma, kolaylaştırma. **İhtilâl:** Karışıklık, bozukluk. **Sufra-i hilkat:** Yaratılış sofrası. **Mütenaim:** Nimetler içinde. **Tevakki:** Çekinme, korunma. **İktiham:** Dayanmak. **İhtilacât:** Çarpıntılar. **İstihsal:** Elde etmek. **İnfakat:** İnfaklar.

dehşetini ve esbab-ı sırrıyeye taallukunu göstermiştir. Bunlar riba ile sa'y-ü amel erbabının semere-i mesaisini alıp geçindiklerinden rahavet içinde yatar, seri bir intibah ile kalkamaz, ekserisi yataklarında Şeytan çarpmış gibi saatlerce gerneşerek, ağzını gözünü eğerek sendeliye sendeliye kalkar, hayatları fikir-i riba ile delicesine geçer, düşdükleri zaman bellerini doğrultamazlar. Fakat asıl mes'ele bu değil, bunlar karınlarını riba ile doldurduklarından dolayı bir hadîs-i Nebevi'de de beyan olunduğu üzere kabirlerinden kalkarken umumiyetle sar'alı veya mecnun halinde kalkacaklar ve bu hal onların alâmet-i farikaları olacaktır. Leyle-i Mi'rac'da Resulullah, ribacıları âyetin tasviri vechiyle görmüş, "bunlar kim?" diye sorduğu zaman, Cebrail, bu âyeti okumuştur.

ذٰلِكَ **O ikab,** بِاَنَّهُمْ **esasen şu sebebledir ki, bunlar,** قَالُوٓا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا **bey'i başka değil ancak ribanın mislidir.** Ona mumasil ve ona mülhaktır diye itikad ettiler. Be'y ile ribanın hakikatteki faklarına rağmen, kıyas maal'farık suretiyle ikisini cinsi vahidden birer muamele itibar ettikten başka bununla da kanaat etmeyip ribayı asıl, bey'i ona benzer ve onun cereyanını takib etmesi lazım gelir bir fer'i gibi farzetmişler ve bu itikad ile hareket eylemişlerdir. İşte fenalığın başı ribayı bey'a teşbih ve kıyas ile ikisini mütemasil nev-i vahid itibar ettikten sonra, bu teşbihi akis veya kalb ile ribayı asıl ve bey'i fer'i itibar edip, "sade riba bey'i gibi değil, bil'akis bey'i riba gibidir: اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا (*"Beyi' tıpkı riba gibidir."* Bakara-2/275) demeleri ve böyle bir tasarruf-u fikrî ile ribayı bey'a bir esas imiş gibi istihlâl eylemeleri olmuştur ki, bunlar, bir taraftan bey' ile ribanın farkını kaldırmak iddiasında bulunur, diğer taraftan bu farkı me'kûs bir surette tesbit ederler. Müfessirîn, bu teşbihin, teşbih-i maklûb veya teşbih-i ma'kûs olması hakkında idare-i kelâm etmişler. Fakat âyetin zahiri vechile teşbih-i me'kûs suretiyle bir kıyas-ı me'kûs olmasını ihtiyar eylemişlerdir ki, birine göre mübaleğaten ribanın asıl gibi farz, diğerine göre de asıl iddia edilmiş olduğu anlaşılır.

Nukud, her nev-i emvalin serian vasıta-i mübadelesi olmak, bey'i ve mübadelenin tekerrür ve tavalisi de binnetice emvalin bir sebeb-i ribih ve nemâsı bulunmak itibariyle nukud durduğu yerde, bilfiil bir nema yapmasa bile, takdiren ve bilkuvve namî farzedilir. Bu, şer'an da böyledir. Bu behane ile ribacılar, birine bir para verdikleri zaman verdikleri paranın bilfiil mevcud olmayan nemâ-yı takdirîsini zihnen mülâhaza ile tahayyül olunan menfaat-i mevhumesini ıvaz göstererek yerine faiz denilen bir ziyade-i muhakkaka alırlar. Dava

---

Maklub: Başka şekle sokulmuş.

mübadele davasıdır. Fakat hakikatte bedelin birisi var, diğeri bir emri mevhumdur. Alınan faiz görünür, bilinir, muayyen bir mal, onun bedeli farzedilen şey ise, ne görülür, ne tutulur, ne bilinir, ne hisde mevcuddur, ne akılda. Ancak şöyle olabilirdi, böyle olabilirdi diye karanlık namütenahi faraziyat içinde dolaşan bir kuvve, bir hayaldır. Hayal ise, hakikate tekabül ettiği zaman hiçtir, hayalin hakikat ile mübadelesi de bir mübadele-i hayaliyeden başka bir şey değildir. Bey'i ise, bir mübadele-i hakikiyedir. Hakkın muktezası da, hayale hayal, hakikata, hakikat hükmünü vermektedir. Ribacı, hak gözetmediğinden bu mübadele-i hayaliyeyi bir mübadele-i hakikiye olan bey'a benzeterek karşısındakine "riba' bey'i gibidir, ben bu faizı meccanen almıyorum, bey'i gibi bir mübadele ile alıyorum", diye gösterir ve bunu bey'i menfaat olan icare gibi bir şey tahayyül ettirmek ister. Halbuki icarede menfaat mütehakkık, riba' da mevhumdur. Ribacının mubadele iddiası altunların şıngırtısını, altuna satmaktan daha hayalî bir mubadeledir. Ribacı, altunlarına şöyle bir bakar; "Ben, bunları tedavüle çıkarsam da her hangi bir alışveriş etsem, neler neler kazanmazdım, işte şu on lirayı bütün bu menâfiiyle sana veriyorum. Haydi bu menfaatları şu kadar müddette sen kazan da bu müddet nihayetinde bu on liramą on lira, o menfaatler mukabilinde de şu kadar lira olmak üzere minhaysü'l-mecmu' on küsûr lira getir" der. Üzerine, "bak sana ne kadar iyilik ettim" diye bir minnet de yapar. O zavallı fakir de, belki kazanırım ümidiyle alır. Kazanabilirse faizciye verir, kazanamazsa mahvolur gider. Maamafih ribacılar, "riba, bey' gibidir" sözünde kalmış olsalar, hakikate karşı büyük bir bühtan olan bu sözleri, bu halet-i ruhiyeleri cem'iyeti beşeriye için binnisbe ehveni şerr olurdu. Zira o zaman bey'in asl-ü esas olduğunu kabul ve i'tiraf etmiş olacaklarından fâiz muamelâtını mümkün olduğu kadar mübadele-i hakikiyeye takrib etmeğe çalışırlardı ve o zaman bütün muamelât-ı ticariyede riba hâkim olma, fâizsiz sahih ve salim ticaretlerde yapılabilir, erbab-ı sa'y-ü amel o kadar zarara düşmez, servetler de tamamen inhisara uğrayıp kalmaz. Halbuki ribacılar, kendi nefislerinde "riba, bey'i gibidir «الرِّبَا مِثْلُ الْبَيْعِ» demekle kalmazlar. Onlar, şu kanaattedirler: "Muamelâttan asıl maksad, nef-i âmm değil, rahatla ziyade kazanmaktır. Ziyade kazanmanın en kısa en rahat yolu da fâizciliktir. Fâizde kâr, muhakkak ve kavî, bey'ide mevhum ve zaiftir. Bey'i gibi müteaddid akidlerin, muhtelif mesai ve zahmetlerin tevalisinden sonra hasıl olacak kâr ile, bir akidde hasıl olacak kâr arasındaki fark aşikârdır. Sonra hakikî olan eşya ve menafi'in mübadelesinden çıkacak kârda bir kuvve-i icadiye yoktur. İnsan, hayalı, hakikate kalbettiği za-

Mevhum: Aslı olmayıp evham mahsülü olmak, vehim.

mandır ki, ciddî bir kâr yapmış olur. Bey'i ve ona müteferri' olan bütün mubadeleler, hep ribh-ü kâr için vasıtalardır. Ve bey'i yalnız ribh-ü ticaret içindir. Tüccarlık menafii umumiyeye hizmet değil, menafi-î umumiyyeyi çekmektir. Hasılı, bey'in asıl mahiyeti, mubadele ile bedeline temellük değil, ribh-ü ticarettir. Halis ribh ise, ribadır. Binaenaleyh ticaretin kökü ve başı bey'i değil ribadır. Riba, bey'a benzer değil, ancak bey'a ribaya benzer. إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا (*"Beyi' tıpkı riba gibidir."* Bakara-2/275) "Bey'i, helâl ise, riba evleviyetle helâl olmalıdır" derler. Ve hiç bir istihsal yapmadan paralarını artırmak isterler. Bunun için paranın menfaati dedikleri zaman ancak ribayı düşünürler. Paralarının fâizini hesab etmeden hiç bir işe girişmezler, fâiz kalkarsa ticaret durur derler. Kendilerini tacirlerin en büyüğü sayarlar. Fâiz işine karışmadan ticaret yapanlara, tüccar demezler. Halbuki tüccarı yaşatan fâizciler değil, fâizcileri yaşatan onlara tabi' tüccardır. Fâiz düşünmeyen bir kimse meselâ, yüzde beş kâr ile işe girişmek isterse, ribacılar yüzde on ile bile iş tutmağa razı olmazlar. Fakat diğerlerini iflâs ettirip de fâiz piyasasını fırlatmak için türlü türlü entrikalar çevirerek bir müddet zararlara bile katlanırlar. Bir kerre muamelât-ı ticariyenin asl-u esası fâizdir kararı verildi mi, artık riba bütün mübayeata hâkim olur. Ribaya benzetilmeden, fâiz hesabı karışmadan hiç bir bey'i yapılamaz. Maksud-u bizzat olan emval ile vasıta olan nukud arasındaki tevazün, emvalin aleyhine, esmanın lehine bozulmağa başlar. Sa'y-ü amellerin semeratı fâiz kanallarından ribacıların ellerinde toplanır. Tedricen servet inhisara uğrar, istihlâkât-ı muzırre meydan alır, sermayedarlar lehine istihlâk kıymetleri artar. Bizzat müstahsıller hisabına istihsal kıymetleri düşer, mütevassıtlar ikisi arasında mütemadiyen bocalar, bakarsınız hem mal vardır, hem de sermaye, bununla beraber ıztırabat ve ihtirasat çoğaldıkça çoğalmıştır. Toklar az, açlar çok, gülenler az, ağlayanlar çoktur. Dünyalar kadar malı olsa parası olmayan, fakîr sayılır. Derken sa'y-ü amel erbabı ile sermayedar arasında gayz-u kin başlar. Bir taraftan sermayesiz müstahsiller, nukudun vasıta-i mübadele olması aleyhinde efkâr-ü hissiyat beslemeğe, emvalin bilâvasıta mübadelesini arzu etmeye başlar. Diğer taraftan menabi-i nukud dahi bütün vasıtalariyle bunları zabt veya ifna edebilmek için her cihetten esaret altına almağa çalışır. Git gide sermayeden, istihsalden mahrum olanlar da çoğalır. Bunlarda da bir yağmagerlik hissi uyanır. Dışından bakıldığı zaman mes'ud ve muhteşem zannedilen bir hey'et-i ictimaiye, içinden çürümüş kurtlanmıştır. Sükûn içinde kımıldanmak ihtimali yok gibi görünen un-

---

Müteferri: Bir kökten ayrılan. **İstihlakat:** Yenilip içilen şeyler, harcamalar. **İstihlak:** Boş yere harcamak, yiyip içmek.

surlar, ruhlarındaki halecan-ı ıztırab ile patlamağa müheyyadır. Şeytanlar da, bundan istifadeye kalkar. Bütün bu fenalıklara sebeb olan ribacıları, dehşetli bir sar'a-i cinnet sarar da bütün hakikatleri hayal ve bütün emelleri payımal olur. Bu sar'a onlara ta, اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا (*"Beyi' tıpkı riba gibidir."* Bakara-2/275) dedikleri zaman dimağlarına gizlenen eser-i cinnetin bir tezahürü olacaktır ki, kıyamet-i suğrada olmazsa kıyamet-i vustada, olmazsa kıyamet-i kübrada mutlak bu îkabı göreceklerdir. Tashih-i i'tikad ile tevbe etmedikçe bu neticeden kurtuluş yoktur. Belâgat-i Kur'an'iyye, ne şayan-ı hayrettir ki, Edat-ı hasr altında bir teşbih-i ma'kûs ifade eden, اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا (*"Beyi' tıpkı riba gibidir."* Bakara-2/275) cümle-i vecizesinde bu kadar maani-yi zübde etmiş ve ihtiyacat-ı âmmeyi def'i ve teavün-i birr-ü takvaya hizmet için mevzu' ve meşru' olan bütün mübadelât-ı umumiyye ve muamelât-ı ticariyyeyi ribanın taht-ı inhisarına vermek ve cereyan-ı hukukî ve ictimaîyi hüsn-i iktisad ve infakat-ı hayriyye gayesinden çevirmek ve mesai-i âmmeyi ihtirasata-ı hassaya hadim kılmak ve hakikatleri hayale irca eylemek istiyen ribacıların bir nev'i cinnet ile alâkadar olan bütün ahval-i ruhiyyelerini gösterivermiştir.

Evet ribacılar, اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا (*"Beyi' tıpkı riba gibidir."* Bakara-2/275) demekte ve bu kanaatla hareket etmektedirler. وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا **Halbuki Allah, bey'i helâl, ribayı haram kıldı.** Bunlar mütemasil değil, yekdiğerine tamamen zıddırlar. Hükm-i İlâhî'nin nassı böyle iken aralarındaki fark nasıl aksedilir. Nass-ı İlâhî karşısında kıyasat-ı faside ile bey'i ribaya veya ribayı bey'a kıyas etmeye ve bunları birbirlerine karıştırıp haramı helâl, helâlı haram yapmaya kimsenin hakkı yoktur. Allah, zıddolan yalan ile, doğruyu, hayal ile hakikati nasıl tefrik etmiş, ve bu farkı kaldırmak kudretini hiç bir kimseye nasıl vermemiş ise, bir mübadele-i hakikiyye ve sahiha olan bey'i ile bir mübadele-i vehmiyye ve kâzibe olan ribanın zıddıyetini ref'a ve hıll-ü hurmetini karıştırmaya kalkmak da böyledir. Zıddolan nur ile zulmeti biribirine mümasil farz etmek nasıl bir cinnet ise, riba ile bey'i mütemasil addetmek de öyledir.

Akl-ü idrakleri kemale gelmemiş ve henüz irşad-ı İlâhî kendilerine vasıl olmamış bulunanlar ne ise, fakat böyle açık ve beliğ ihtarat-ı rabbaniyyenin vürudundan sonra da bu sevdadan ayrılmayıp böyle efkâr ve hissiyyat-ı batılada ısrar edenlerin ahval-i uhreviyyeleri şeytan çarpmış mecnun ve masru' gibi olmaz da ne olur? Binaenaleyh فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهٖ فَانْتَهٰى **kendisine Rabbından böyle bir mev'ıza, bir nasıhat-ü ihtar gelip de derhal ribacılıktan vazgeçen**

Zübde: Netice, özü özeti. **Kıyasat-ı faside:** Fasid kıyaslar.

her kim olursa olsun, فَلَهُ مَا سَلَفَ **geçmiş olan riba artık onun kendisinindir.** O fesh olunmaz istirdadına kalkışılmaz, hüküm makabline şamil değildir. وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ **Ve onun hükmü, sırf Allah'a kalmıştır.** Halde emr-i İlâhî'yi dinlediğinden dolayı derece-i ihlâs ve nedametine göre me'cur kılar, mazisini de dilerse mağfiret eder, dilerse etmez, onu ancak O bilir. Şu kadar ki, kabul-i tevbe hakkındaki va'dine nazaran afvi mercudur. وَمَنْ عَادَ **Her kim de dönerse,** yani eski hale döner yine ribayı tahlil etmiye başlarsa فَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **işte bunlar, eshab-ı nârdırlar. Cehenneme sevk olunur,** orada ebediyen kalırlar.

Bu nass-ı Kur'an mahiyyet-i riba ile mahiyyet-i bey'u muavaza beyninde öyle kat'î bir fark-ı tezad tesbit eylemiştir ki, bu tekabül-ü taksim, «الرِّبٰوا» daki elif lâm-ı ahd-ı haricîye hamliyle اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً "*kat kat*" gibi bir nev'ine sarfetmeğe imkân bırakmamıştır. Binaenaleyh riba mefhumu ile bey'i mefhumu iyice tasavvur edildikten sonra bunları yekdiğerine karıştırmağa imkân yoktur. **İndallah beyi', beyi' olduğu haysiyyetten helâl, riba, riba olduğu haysiyyetle haramdır.** Riba karışarak yapılmış olan bey'i'lere gelince: Bunların da temiz ile pisin karışmasından çıkacak olan hükm-i ma'lûme tabi' olacağı ma'lûmdur. Mi'desi temiz olanlar, bir katra necaset karışmış suyu nasıl içmezlerse bu da, öyledir. Nitekim bir hadîs-i şerif mucebince, "**helâl ile haram ictima' edince, haram takdim olunur.**" kaidesi de, bunu natıktır. Riba, haram ve batıl olunca riba ve o gibi mefasid karışan bey'i de fasid olur ki, tafsıli fıkha aiddir. Bâlâda görüldüğü üzere şeri' nokta-i nazarından âtideki mefhum-ı riba mücmeldir. Bunu mümkün olduğu kadar beyanat-ı Nebeviyye'den anlamak ve istinbat eylemek lâzım gelir. Ancak örfî lûgata nazaran ma'lûm olan bir misali riba vardır ki, o da, nukudda cereyan eden faizdir ve bunun mentukı (âyette duhulü) her türlü şübheden azâdedir. Âyetin bundan maadası hakkında mücmel olan delâleti şer'iyesi başlıca yukarıda zikredilen meşhur eşya-yı sitte hadîsiyle اِنَّمَا الرِّبَا فِى النَّسِيئَةِ ("*Faiz ancak veresiyede bulunur.*" İbn Mace: Ticaret-49/2257) hadîs-i şerifi ile tefsir edilmek iktiza ederse de, va'de ile nakid ikraz ederek alınan meşhur faizin hurmeti, âyetin bizzat muceb-i kat'îsinden müstefaddır. Şu halde gerek geçen vaîd, gerek gelecek olan i'lân-ı harb vesaire inzarı teemmül edildiği zaman hiç bir mü'min şüphe etmemek lâzım gelir ki, hey'et-i ictimâiyyenin salâhını taharrı edecek yerde ondan sarfı nazar edip de beyanat-ı Kur'âniyye'nin zıddına olarak riba için turuk-ı cevaz taharrisine kalkışmakta faide değil, azîm zarar-ü hatar mevcuddur. Ancak ale'l-itlak ferd nokta-i nazarından düşünüldüğü

İstirdad: Geri almak. **Me'cur:** Mükafata hak kazaan. **Mercu:** Ümid edilen. **Müstefad:** Anlaşılıp istihrac olunan, istifade edilmiş. **Taharri:** Aramak, araştırmak. **Hatar:** Tehlike, uçurum.

zaman her ferdin, cereyan-ı ictimâîyi tevkif veya tahvile iktidarı iddia edilemeyeceğinden bâzı ahvalde ve bâzı eşhas için bunun فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ (*"Kim bunlardan yemeye mustarr kalırsa diğerinin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret mikdarını geçmemek şartıyla ona da günah yükletilmez."* Bakara-2/173) medlûlünce sevk-ı ıztırar ile ekl-i meyte kabilinden bir hükme tabi olabileceği mevzu-u bahs olmuş ve bunun için bir vakitler, eytam-ü aramil ve onlar hükmünde olan aceze ve muztarrîn için hiyle-i şer'iye namı verilen devr usulüne mesağ bulunduğu zannedilmiş idi ki, bu da, su-i isti'malinden kat'i nazarla mânâdan ziyade bir şekil işidir. Ve böyle bir vaz-'ı iztırarîye düşmek şübhe yok ki, kimse için şayan-ı temenni değildir. Binaenaleyh riba derdi, bir maraz-ı ferdî olmaktan ziyade, bir maraz-ı ictimaîdir. Ve bunun için teavün-i ictimaîsi pek kasır olan gayr-ı mütekemmil cemiyyetlerde sari bir surette istilâ eder. Tekemmüle doğru yürüyen cemiyyetlerde de aksi vaki olur ki, bidayet-i İslâm'da bu tekemmül, feyz-ı Muhammedî ile yirmi sene zarfında hasıl oluvermiş ve iki üç sene zarfında ref'-i riba tatbik edilivermiştir.

Müfessirîn, ribanın tahrimi için berveçh-i âti esbab-ı müteaddide zikretmişlerdir:

1- Bâlâdan münfehim olduğu üzere riba, insanın malını ivazsız ahz etmektir. Yüz lirayı, yüz bir liraya peşin veya veresi satmak her halde aşikârdır ki, bir lirayı karşılıksız almaktır. İnsanın malı da, hacetiyle alâkadar olduğundan büyük hürmeti haizdir. Nitekim Resulullah: حُرْمَةُ مَالِ الْإِنْسَانِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ (*"insanın malının hürmeti, kanının hürmeti gibidir,"* Ahmed b. Hanbel-1/446) buyurmuştur. Binaenaleyh insanın malını ivazsız ahzetmek, haram olmak lâzımgelir. Acaba o yüz lira re'sü'l-malın bir müddet zimmette ibkası bir liranın ivazı değil midir? Bir de bu gün, peşin olarak on kuruşa satılacak bir şeyi, bir ay sonra veresiye olarak on bir kuruşa satmak da caiz olmuyor mu? Hayır, bir lira sağlam bir liradır. Yüz liranın zimmette durması ise, mevhum ve i'tibarî bir duruştur ki, bu duruş, bir menfaat olabileceği gibi aynı zamanda bir zarar da olabilir. Hattâ bundan dolayıdır ki, riba, yalnız insanın malını ivaz almakla kalmayıp, ivazlı namını vermek gibi bir ahlâksızlığı, bir yalancılığı ve bir nev'i sahtekârlığı mutazammındır. Buna karşı gösterilen terâzinin bir tarafı hakikatte rıza değil, bir kerhtir. Bunun için bir lirasını doğrudan doğruya hibe veya sadaka olarak veren kimse ile faiz olarak veren kimsenin ahval-i kalbiyyelerinde ne büyük tefavüt vardır. Birisi en yüksek zevkine ermiş bir kalb olarak münşerih olurken diğeri,

---

Eytam-ü aramil: Yetimler ve dullar. **İvaz:** Bedel, karşılık olarak verilen şey. **İbka:** Bakileştirmek, devamlı etmek.

malını çarptırmış bir biçare vaz'iyyetinde ıztırab içindedir. Bey'adeki viresi, peşin farkına gelince, eğer alınan verilen bedeleyn bir cinsten değil iseler bunlar, her hangi bir akidde yekdiğerine tekabül ettirildikleri ve yalnız birbirleriyle ölçüldükleri zaman aralarında tefadul farkına imkân yoktur. O tefadul, bu mubadelede değil, akidden haric olan üçüncü bir mıksaya nazaran sabit olabilir. Bunun için yalnız bir akdı bey'a hiç bir zaman ribih ifade temez. Bey'ide ribih bir şey üzerine tevali-i ukudun neticesidir. Tüccar da, böyle ukud-ı mütevaliye ile iştigal edendir. Meselâ, on kuruş şu anda ve şu akidde bir okka buğdaya tam mukabil olabildiği gibi diğer bir gün ve diğer bir akidde, on okka buğdaya tekabül eder. Ve kuruş ile buğday arasında cinslerinin ve menfaatlerinin tehalüfünden dolayı tarafeyn her zaman için seve seve hakikî bu mübadele yapabilir. Ve hiç biri maksadına nazaran bir şey zayi' etmiş olmaz. Bu, bunlardan birisine bir kâr te'min etmiş olursa o kâr, yalnız bundan değil, bununla daha evvelki bir akdin mukayesesindendir. Yâni on okkayı, on kuruşa satan ihtimal ki, mukaddema unu beş kuruşa almıştır. Bil'âkis bir okka unu, on kuruşa satan da yirmi kuruşa almış olabilir. Ve bey'a suretiyle muamelât-ı ticariyyedeki kâr-ü zarar hep böyledir. Yoksa eşya-yı muhtelife arasındaki bir mubadele re'sen ve bizzat düşünüldüğü zaman ne kâr, ne zarar tasavvur edilemez. Ancak bir teadül düşünülebilir ve öyledir. Diğer esbab-ı fesad bertaraf edilirse mahiyyet-i bey'i böyledir. Ancak bu bey'i buğdayın buğdaya, altının altına mubadelesi gibi mütecanis şeylerde ise, o zaman her birinin mikdarı yekdiğerin mikyası olacağından bunlar, gerek peşin ve gerek veresi olsun aralarında tefadul bir okka un ile iki okka unun, kezalik bir lira ile iki liranın mubadelesinde olduğu gibi derhal taayyün eder ve göze batar. Bunun için bunlar, müsavi bile olsalar biri, bir gün sonra verilmiş bulununca bir günlük teahhur veya takaddüm bir fazlalık teşkil eder ve bu artık bey'i olmaz, mahza riba olur. Zaten ikazat da, bu kabilden olduğu için ribadır. Binaenaleyh ribayı buna benzeterek tahlil etmek bir musaderedir. Bunun için eşya-yı sitte hadîsiyle bu mânâ riba-yı örfîye munzam olarak ayrıca beyan edilmişdir.

2- Riba, insanları cidden kesb-ü istihsal ile iştigalden men eder. Çünkü her hangi bir suretle beş, on kuruş para sahibi olmuş bulunan bir kimse, faizcilikle parasını peşin veya veresi arttırmak imkânını bulunca artık maişetini kazanmak için az veya çok kolay bir yol bulmuş olur. Ve o zaman zahmetli olan ticaretler, san'atlar ile kazanmak külfetine tahammül edememeğe başlar. Bu ise,

---

Müsadere: Zulüm ve cebretmek.

yüksek istahsalâta kabiliyyetli bir çok şahsiyyetlerin faaliyyetinden sa'y-ü amel âleminin mahrumiyyetine ve binaenaleyh halkın menafi-i umumiyesinin inkıta'ına sebeb olur. Halbuki masalih-i âlem ancak ticaretler, hirfetler, san'atlar, umranlar ile kesb-i intizam eder. Yüksek mesa'inin, yüksek sermayelerin dahi alâkadar olduğu bu nokta-i nazardan sermayeleri tezyid için ribanın da menafi-i umumiyyeye hizmet edebileceği iddia olunamaz. Çünkü bu tezyid yalnız ribadan beklenecek olursa sa'y-ü amele hiç iltifat edilmemiş olur. Halbuki umranat ve menafi-i umumiye nukuda bir vasıta olmak üzere mutevakkıf ise, sa'y-ü amele bizzat bir illet olmak üzere mütevakkıftır. Binaenaleyh sermaye sahiblerinin nakidleriyle beraber sa'y-ü amelleri de diğerlerine munzamm olduğu takdirde hasıl olacak netice ile bunların sa'y-ü amellerinin mevki'ini velev kısmen olsun ribaya terkederek diğer erbab-ı mesainin say'ilerini istihlâk etmekten hasıl olacak netice arasında fark pek büyüktür. Eğer âlem-i ticarette riba ile ira'ei iktidar eden sermayedarların fâizcilik kudreti ellerinden alındığı zaman kıymeti ticariyelerinin kalmayacağı farzolunuyorsa bunların, esasen kıymetli anasır-ı müfideden olmadıklarını kabul etmek ve o zaman bu yüksek sermayeleri ellerinde habsetmeğe hakları olmamak lâzım gelir. Yok eğer bu sermayedarlar, cidden iktidar-ı ticarîyi haiz kimseler ise, o zaman da ribacılık bunların mesai-i hakikiyelerinden âlem-i ticareti veya sınaatı mahrum ediyor demektir.

3- Ribacılık, insanlar beyninde ihtiyaca göre karz-ı hasen suretiyle hayr-ü muavenetin inkıtaına sebeb olur. Çünkü riba haram ve memnu olunca misli misline karz vermek, insanların hem hoşuna gider hem de bu vaziyyet, ahlâk ve emniyyet-i umumiyyede istikametin tevessüune ve hey'et-i ictimaiyyenin rasanetine sebeb olur. Herkes istihlâki nisbetinde ödemiye mecbur olacağından, borcunu te'diyeye daha ziyade namus ve gayret ile sarılır. Ve şübhe yok ki, on yerine, on bir ödemeye mecbur olanlar da, batan borçların çoğu batmaktan da kurtulur. Riba cereyan ettiği surette ise, muhtac olanların ihtiyacı bir lira yerine iki lira borçlanmaya sevk edebilir ve bu imkânı bulan para sahibleri de bunu vesile tutar, karz-ı hasenden istinkâf etmeye başlar. Bu suretle beynennas iyilik, ihsan, muvasat hisleri silinmeye, yerine hırs ve teaddi fikirleri taammüm etmeye yüz tutar. Bu da, felâket-i küll olur.

4- Ribayı tecviz etmek, zenginlere fukara ve zuafadan fazla bir mal çekmek imkânını bahşetmektir ki, bu da Rahman-ı Rahîmin rahmetine

---

Hirfet: Meslek,sanat. **Umran:** İmar ile şenlendirilmiş olan. **Sayi:** Çalışan. **İrae:** Göstermek. **Anasır:** Öğeler, unsurlar. **Tevessü:** Genişleme. **Rasanet:** Sağlamlık. **İstinkâf:** Çekimser kalmak. **Tecviz:** Cevaz verme.

münafîdir. Bu bir kàç sebeb, ribanın infak-ı hayır hasletine zıddiyyetini de tamamen iş'ar eder.

5- Bunların her biri, ribanın kubh-u şenaatini ifade eden zararlarını göstermekle beraber İndallah hürmetinin tamamı hikmeti olmalarını da iktıza etmez. İhtimal ki, bunun ma'lûm olmayan daha bir çok mefasidi vardır. Asıl hürmeti riba nass ile sabit olmuştur. Ve cemi'i tekâlifin hikmetleri mükellef olan halkın ma'lûmu olmak da vacib değildir. Binaenaleyh biz sebeb ve hikmeti bilmesek bile ribanın kat'iyyen haram olduğunu tanımamız vacib olur.

Hasılı riba, bir çok vücuh ile tahrifi hakk-u hakikattir. Bunda vasıtayı maksad, makasıdı vesait farzettiren bir teşviş, bir şeyi kendisiyle hem mukayese etmek, hem de kendine intibak ve müsavatını ref'etmeye çalışmak gibi bir tenakuz-ı muhal vardır. On lira, on lira ile hem ölçülmek hem de on bir lira addedilmek hakk-u hakikatin hilâfına en büyük bir tenakuzdur. Bunun için riba hakikatte hakka bir mevcudiyyet vermek istemeyen ve nihayet kendi temayülâtını mebde-i hakk-u hakikat farzetmek istiyen nâkısların şiarıdır. Bunun için ribaya taraftar olanlar, daima mevzuat-ı hukukiyyeyi hakikat mikyasiyle ölçmeyip beşeriyyetin kavanin-i hak hilâfına ihtiraatı indiyyesi gibi telâkkı edenler içinde bulunur. Cenab-ı Allah da, ribanın vaz'-ı beşerî ile değil, vaz'-ı İlâhî ile haram olduğunu ve binaenaleyh bunu helâl addedenlerin sar'adan kurtulamayarak nihayet müebbeden Cehennemi boylayacaklarını ve yalnız tevbekâr olanların halâsları ümid olunabileceğini beyan buyurmuştur. Artık bu kadar büyük bir zarar olan ribayı, bir kâr zannedip de, arkasından koşmamalıdır. Sonra ribacıların zannettiği gibi, riba, emvali artırır da, sadakat eksiltir de değildir. Bil'akis: يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ **Allah malı artırır, zannedilen ribayı tedricen eksilte eksilte nihayet nahveder:** Riba, içinde ayın on dördü gibi parlak görülen servetleri hilâl gibi küçülte küçülte nihayetinde gözlerden nihan eyler de, bil'akis malı eksiltir zannedilen sadakaları irba eder, nemalandırır. Riba, emvali istihsal edecek hayatları kurd gibi yiye yiye bitirir. Nihayet re'sû'l-malların da, batmasına sebeb olur. Halbuki sadakalar, ecr-ü hayat ve bereket olur. وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ Ve **Cenab-ı Allah, haramı helâl tanımakta ısrar eden pek kâfir, çok günahkâr kimselerin hiç birini sevmez.** O, tevbekârları sever. Onlardan razı olur. Riba ise, pek kâfirâne ve pek âsimâne bir fiildir.

Buna mukabil اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **iman edip iyi işler, salih ameller yapan ve ale'l-husus** وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ **namazlarını doğru dürüst kılıp**

Teşviş: Karıştırma. **İhtiraat:** İcadlar, buluşlar. **Nihan:** Gizli, sır.

zekâtlarını veren kimseler yok mu? Her halde لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ **bunların Rabbları indinde ecirleri vardır.** وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **Bunlara gelecek bir korku yok, bir zayiattan mahzun olacak da değillerdir.**

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey ehl-i iman,** اتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'dan korkunuz, ikabından korununuz.** فَلَهُ مَا سَلَفَ (*"Artık geçmişi ona ve hakkında hüküm Allah'a aittir."* Bakara-2/275) hükmünce geçmiş olan ribanın makbuza mahsus olduğundan gaflet etmeyiniz وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا **da henüz kabzedilmemiş kalmış olan riba bakayasını bırakınız.** اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Eğer siz, hakikaten mü'min iseniz,** böyle yaparsınız. Zira iman-ı kâmil, ameli istilzam eder. فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا **Şayed yapmazsanız,** yâni Allah'dan korkmaz da ribanın haram olduğuna inanmaz veya inanır da terketmezseniz فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Allah ve Resulü tarafından bir harb ma'lûmunuz olsun.** Yahud فَآذِنُوا kıraatına göre Allah ve Resulü tarafından kendinize harb i'lân ediniz.

Burada ribayı terketmeyenleri, gerek riba helâldır i'tikadına avdet etmiş mürted veya nakz-ı ahdetmiş kâfir olsun, gerekse hürmetine iman eder ve fakat imaniyle amel etmez mü'min-i fasık olsun ikisine de Allah Teâlâ, i'lân-ı harbi emretmiştir. Çünkü bunlar zekâtı inkâr veya vermekten imtina edenler gibi, ya mürted veya bağidirler. Haricdeki kâfirlere ilân-ı harb, her vakit için zarurî olmadığı halde bunlara, ilân-ı harb ale'l-ıtlak vacib kılınmıştır. Demek olur ki, ribadan sakınmak tâbiiyyet-i İslâmiye'de bulunanların hepsine farz-ı ayn bir vazife-i ferdiyye olduktan başka suret-i umumiyyede riba muamelesini kaldırmak da mühim bir ferîza-i ictimâiyedir. Çünkü riba, öyle bir fitnedir ki, heyet-i ictimâiyede cereyan ettiği müddetçe efradın ondan ictinabı, müteassir ve belki müteazzir olur. Filvaki Dar-ı küfürde bulunan bir müslümandan müslim ile gayr-i müslim beyninde ribanın hürmeti sakıt olacağı, mezheb-i Hanefî'de musarrahtır. Bilhassa bu hikmetten naşi olsa gerek ki, Asr-ı Saadet'te ümmet-i İslâmiyye mertebe-i kemalini bulup da harb istitatını iktisab etmedikçe hürmeti riba i'lân edilmemiştir. Binaenaleyh hükûmet-i İslâmiye riba muamelesi yapan ferdleri ta'zir ve terbiye eder. Bunlar, ferd veya cemaat halinde hükûmete karşı koyarsa o zaman onlara, i'lân-ı harb umum müslümanların vazıfe-i diniyeleri icabındandır. Maamafih bu günkü müslümanlar bu vazifelerini unutmuş ve bunun tatbikı hususunda ictimâî istitaatlarını zayi etmiş bir hal-i tezebzübde bulunduklarından, bil'amel ribadan kaçınmak sırf ferdî bir vazife gibi kalmış, cem'iyetteki revacı da bunların vaz'iyetlerini müşkilleştirmiştir. Kur'ân, böyle

---

Makbuz: Alınmış, alınan. **Müteazzir:** Özürlü olan. **Tezebzüb:** Karışıklık.

ribayı terketmiyenlerin, Mintarafillâh i'lân-ı harbe istihkaklarını beyan etmekle bu cürmün, ne büyük bir cinayet olduğunu anlatıyor ki, lisan-ı Kur'ân'da; "Allah ve Resulünün harbi" ta'biri bâzan hakikaten harbde bâzan da cürmün azametini ve zararını tasvir için makam-ı inzarda mecaz olarak kullanılır. Ve burada her iki tefsir varid olmuştur. Demek ki, biri olmazsa, biri her halde olacaktır. Faiz yiyen veya yedirenler, maddî ve manevî, harb-ı İlâhî'den azade kalamıyacaktır. Bunun için bir hadîs-i Nebevî'de لَعَنَ اللّٰهُ آكِلَ الرِّبَا وَمُوكِلَهُ ("Allah, riba yiyeni ve yedireni lâ'netledi" Müslim: Müsâkât-106) veya "lâ'netlesin" buyurulmuştur.

Bu böyle. وَاِنْ تُبْتُمْ Ve eğer ribanın hürmetine iman ile ribaya tevbe ederseniz, فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ re'su'l-mallarınız sizindir. Onları alırsınız, o suretle ki, لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ zulüm etmezsiniz, zulüm de edilmezsiniz, yâni ne ziyade alırsınız, ne de eksik. Fakat tevbe etmezseniz, irtidadınızdan veya zulmünüzden dolayı harb-ı İlâhî ile her türlü zayiata uğrar re'su'l-mallarınızı ve hattâ bütün emvalinizi bile kaybeder, kendinize yazık etmiş olursunuz."

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا dan buraya kadar bu âyetin, müslüman olup da mukaddema yaptıkları riba muamelâtından henüz kabzetmedikleri alacakları kalmış olan bir takım kimseler hakkında nâzil olduğu anlaşılıyor. Daha hususî olmak üzere bervech-i âti bir kaç sebeb-i nuzül rivayet edilmektedir.

Mukatil'in rivayetine göre, Taif'de Sekif kabilesinden Benu Amr ibn Umeyr denilen mes'ud, Abdi Yaleyl, Habib, Rebi'a namlarındaki dört birader hakkında nâzil olmuştur ki, bunlar, Mekke'de Beni Mahzum'dan Beni Muğire'ye müdayene yaparlardı. Resulullah, Taif'i fethettiği zaman bu dört kardeş müslüman olmuşlar, sonra Beni Muğire'deki alacaklarının fâizlerini istemişlerdi. Beni Muğire, İslâm'da fâiz vermekten imtina ettiler, fetihten sonra Mekke valisi bulunan Attab ibn Üseyd'e müracaat olundu ve bir rivayete göre Sekif'in Hazret-i Peygamber ile Taif musalehasında halk üzerinde ribadan olan gerek alacak ve gerek vereceklerinin mevzu' yâni metrûk ve sakit olduğu münderiedi. Attab ibn Üseyd (R.A.), Resulullah'a yazdı, o zaman bu âyet nâzil oldu. Binaenaleyh Resulullah, bunu yazıb Attab ibn Üseyd'e "Razı olurlarsa febiha, yoksa harb i'lân et" diye emretti. Ata ve İkrime'nin beyanlarına göre amm-i Nebi Hazret-i Abbas ibn Abdulmuttalib ile damad-ı Nebi Hazret-i Osman ibn Affan (R.A.) müşterek olarak hurma selemi yapmışlar, yâni vakti gelince hurma verilmek üzere peşin para vermişlerdi. Toplama vakti gelince bir

---

Münderic: Derç olunmuş içinde bulunan. Febiha: Ne a'lâ. A'm: Amca, babanın kardeşi.

kısmını kabzetmişler, mütebakisine de fâiz zamm eylemişlerdi. Bu âyet, nâzil oldu. Süddî'nin rivayetine göre, Hazret-i Abbas ile Hazret-i Halid ibn Velid, cahiliyede şerik olarak riba ile veresiye muamele yapıyorlardı. İslâm'a geldikleri zaman fâizli pek çok alacakları vardı. Bu âyet, bunlar hakkında nâzil oldu.

Kütüb-i ehadiste rivayat-ı sahiha ile tahric olunduğuna göre: İbn Ömer'le Cabir (R.A.) bizzat Hazret-i Peygamber'den şöyle rivayet etmişlerdir ki, Resulullah, "Haccetü'l-Vedâ" günü Mekke'de, yâni Cabir'in tasrihi vechiyle Arafat'taki hutbe-i seniyyelerinde, اِنَّ كُلَّ رِبًا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَهُوَ مَوْضُوعٌ وَاَوَّلُ رِبًا اَضَعُهُ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ("**Cahiliyede olan ribaların hepsi batıl ve sakıttır. İlk ibtal edeceğim riba da Abbas ibn Abdulmutalib'in ribasıdır**" Müslim: Hacc-147) buyurmuş idi. Mekke ve Taif'in fethi hicretin sekizinci senesinde, işbu Hacc-ı vedâ'da onuncu senesinde vaki olmuş ve bir kaç ay sonra on birinci sene içinde vefat-ı Peygamberî vuku' bulmuş idi. Bundan anlaşılır ki, işbu riba âyetinin Mekke'de ilk tatbikat-ı fiiliyesi bu hutbede i'lân buyurulmuş ve mazmun-ı âyet vechiyle makbuzu tenfiz ve gayr-ı makbuzu ibtal edilmiştir. Binaenaleyh Hazret-i Abbas'ın fâizleri âyetin bilhassa sebeb-i nüzulü değilse bile, umumî olan hükmünün Mekke'de ilk mevrid-i tatbik-i olmuştur. Bu âyet, müslüman olan küffarın ahkâmı hakkında büyük bir esastır. Bunların zaman-ı küfürlerinde, ahkâm-ı İslâm'a muhalif ve fakat beyinlerinde mu'teber olmak üzere yaptıkları sabık muameleler esasından fesh-u nakzedilmez, lâkin ba'de'l-İslâm vaki' olacak olan netaici, ahkâm-ı İslâm'a göre hallolunur. Meselâ, beyinlerinde caiz ve fakat İslâm'da gayr-ı caiz bir nikâh akdetmiş bulunsalar bu mafüvdür. Lakin o emr-ü ta'kib olunmaz, meselâ, hâl-i küfürde bir süt kardeşini nikâh etmiş ve dahil olmuş bulunsa, bu nikâh sabıka nazaran mu'teberdir. Verilen mehir, geri alınmaz. Fakat ba'de'l-İslâm ibka da edilmez. Beyinleri tefrik olunur. Mehir verilmemiş ise, mehri misil bile verdirilir. İşte ibaresi ribaya tealluk eden bu âyet, delâleti i'tibariyle muamele-i sairede dahi esastır. Kezalik Haccetü'l-Vedâ hutbesi bir çok ahkâma esastır. Ezcümle bu delâlet ediyor ki, Dar-ı harbde vaki' olan akidler fasid olarak yapılmış olsalar bile, fetihten sonra i'tiraz ile esasından feshedilmez. Zira ma'lûm ki, âyetin nüzulü ile Mekke'de gayr-ı makbuz ribaların ibtalini i'lân eden bu hutbe-i Nebeviyye arasında Mekke'nin fethinden evvel cereyan etmiş bir takım ukud-ı riba vardı. Demek ki, bir Dar-ı harbde müslümanlarla diğerleri arasında vaki' olan akidler, o Dar-ı harbı müslümanların fethinden sonra esasından feshedilmez. Makbuz olanlar, iade olunmaz. İşbu riba

---

Mütebaki: Kalan. **Ma'füvv:** Şuçu afvedilmiş, bağışlanmış.

ahkâmında olduğu gibi fasid kısım idame de olunmaz. Yâni hükm-i fetih makabline şamil olmaz, ancak maba'dine nâzır olur. Bu beynattan şu neticeleri alabiliriz: Evvelâ âyet-i ribanın nüzulü, sade Haccetü'l-Vedâ'dan değil, feth-i Mekke'den bile biraz mukaddem imiş. Saniyen, riba için kâfir veya âsiye ilân-ı harb ferizası Dar-ı harbde değil, Dar-ı İslâm içinde ve tâbiiyyet-i İslâmiyye'yi kabul etmiş olanlara nazaran bir hükümdür. Müslümanların vazifesi, Dar-ı harbe ribanın lağvını teklif için harb i'lân etmek değil, kendi memleketlerini müslim veya gayr-ı müslim kim olursa olsun, riba fitnesine ma'ruz bırakacak olanlardan muhafaza etmektir. Bunun için, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ (*"Ey o bütün iman edenler! Allah'dan korkun."* Bakara-2/278) diye hitab buyurulmuş «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» denilmemiştir. Mü'minlerin vilâyeti de Dar-ı İslâm'a aiddir. Dar-ı harbe tecavüz etmez. Bu mânâya binaendir ki, Resulullah, tabîiyyet-i İslâm'da bulunmayanlara terk-i ribayı teklif etmediği halde zimmet-i İslâm'a giren Necran Nasârasına riba yememek ve riba yiyenden zimmeti beri olmak üzere ahid vermiş ve "Ya ribayı terkedersiniz veya Allah ve Resulün'den harb malûmunuz olsun" diye de yazarak bu âyetin mazmununu tebliğ' buyurmuştur. Zira Dar-ı İslâm'da ehl-i zimmetin ahdı, hukuk nokta-i nazarından ehl-i İslâm'ın imanı makamındadır. Ve ehl-i zimmet ibadat ile değil, fakat muamelât ile mükelleftir.

Velhasıl Dar-ı İslâm'da riba muamelesi yapanlar, gerek saika-i küfr-ü irtidad ile yapsınlar, gerekse saika-i fisk-ü isyan ile yapsınlar, her iki surette de Allah'ın ve Resulün'nün harbine müstahıktır. Fakat tevbe edenlerin de, re'su'l-malları bilâ ziyade, velâ noksan mahfuzdur. Şu kadar ki, bunun, derhal edası da medyunun yesariyle meşruttur. وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ **Ve eğer medyun züğürt bulunursa,** فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ **O halde hüküm bi'z-zarure hal-i yüsrüne intizardır.** Ona verebilecek bir hale gelinceye kadar muhlet verilmek lâzım gelir. وَأَنْ تَصَدَّقُوا **Ve bu gibi borclulara alacağınızı tasadduk etmeniz,** خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için mühlet vermekten daha hayırlıdır. Sevabı daha çoktur.** إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ **Eğer bilirseniz böyle yaparsınız.** "Bu âyetin hükmü bi'd-delâle bütün düyunata şamildir. Bu da, ahkâm-ı müdayenatta bir esastır. Bunun için medyunun usrü tahakkuk ederse, habsedilmez. Medyun olan fakirlere borçtan kurtulmaları için muavanet ve tasadduk etmek de büyük bir hayır teşkil eder.

Ey ehl-i iman, bunları yapınız. وَاتَّقُوا يَوْمًا **Ve öyle bir güne korununuz ki,** تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ **o gün Allah'a irca olunacaksınız** (yahud) rücu' edeceksiniz ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ **Sonra her nefse, kazandığı baligan mabelağ**

Medyun: Borçlu. **Yesar:** Kolaylık. **Hal-i yüsr:** Kolaylık hali. **Baligan:** Yekunlar, bütünler. **Mabelağ:** Bütünüyle.

ödenecek وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ve bunlar, zulmedilmiş de olmayacaklardır. Bu, kıyamette müebbeden azab ve ukubete de maruz olsalar, bunda mazlûm bulunmayacaklar. Çünkü kendi kazançlarını alacaklardır.

İbn Abbas hazretlerinden mervidir ki, bu âyet, Kur'ân'ın en son nâzil olan âyetidir. Şöyle ki: Rasulullah, hacc ettiği zaman âyet-i kelâle, yâni يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ (*"Senden fetva istiyorlar, de ki Allah size kelâle (babası ve çocuğu olmayan) hakkında şöyle fetva veriyor...."* Nisa-4/176) âyeti nâzil olmuştu. Sonra Arafat'ta vakfede iken ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ... (*"... işte bu gün sizin için dininizi kemale yetirdim...."* Maide-5/3) nâzil oldu. Sonra da işbu وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ, (*"Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki döndürülüp o gün Allah'a götürüleceksiniz."* Bakara-2/281) nâzil oldu. Ve Cibril (A.S.); "Ya Muhammed, bunu Bakara'dan iki yüz sekseninci âyetin başına koy", dedi ve bundan sonra Rasulullah, seksen bir gün yaşadı ki, yirmibir gün veya yedi gün, yahud üç saat yaşadığı da söylenmiştir. İyi veya kötü amellere ileride terettüb edecek ecir veya ceza sahiblerinin kazancı olmak üzere İndallah defterlerine kaydolunmuş bir karz veya taahhüd mesabesinde bulunduğundan, son nâzil olan bu âyetin vefatı ve yevm-i kıyameti ıhtar ederek nâzil olması pek mânîdar olduğu gibi bunun bilhassa riba bahsini ta'kîb ederek müdayenat ahkâmı miyanına kayd olunması da, gayet beliğ ve mânîdardır.

Ahkâm-ı infak, vesait-ı kesibden olan bey'ü riba ahkâmına, bu da ahkâm-ı müdayenata müncer olmuş, deyn ise, evvel emirde taahhud ve zimmet denilen haysiyyet-i insaniyye ile kaim bir vasıf bulunmuş olmakla Cenab-ı Hakk, bunu bizzat misak-ı ezelîsi tahtına alarak, nihayet en büyük müeyyidesi olan hiss-i din-ü takvaya rabtetmiş ve fakat hiss-i takvanın kesb-i helâla mâni olacak menfi bir surette karar kılmaması için bundan sonra ale'l-ıtlak müdayenatın vesaik-ı tahririyyeye rabtı ve usul-i kitabeti ile derece-i tâliyede bulunan tevsikat-ı zahiresini ve diğer ahkâm-ı esasiyyesini beyan ederek buyurmuştur ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ

Tevsikat: Vesikalandırmak.

وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ
كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ
اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ
سَف۪يهًا اَوْ ضَع۪يفًا اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ
وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ
لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ
مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى
وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغ۪يرًا اَوْ كَب۪يرًا اِلٰٓى اَجَلِه۪ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ
لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً
تُد۪يرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا
وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا
شَه۪يدٌ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٢٨٢﴾

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

282- Ey o bütün iman edenler, Muayyen bir va'de ile borclaştığınız vakit onu yazın. Hem aranızda doğrulukla tanınmış bir yazı bilen yazsın. Bir yazı bilen de, kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın. Bir de hak kendi üzerinde olan adam, söyleyip yazdırsın ve her biri Rabbı Allahu Zulcelâl'dan korksun da, haktan bir şey eksiltmesin. Şayed borclu bir sefih veya küçük veya kendisi söyleyip yazdıramıyacak ise, velisi dosdoğru söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden iki hazırı şahid de yapın, şayed ikisi de erkek olamıyorsa o zaman doğruluğuna emin olduğunuz şahidlerden bir erkekle iki kadın ki, biri unutunca diğeri hatırlatsın. Şahidler de, çağırıldıklarında kaçınmasınlar. Siz yazanlar da, az olmuş, çok olmuş onu va'desine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah yanında adalete daha muvafık olduğu gibi hem şahadet için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Meğer ki, aranızda hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun, o zaman bunu yazmamanızda size bir beis yoktur. Alım, satım yaptığınız vakit de şahit tutun. Bir de ne yazan, ne şehadet eden zararlandırılmasın, eğer ederseniz o mutlak kendinize dokunacak bir fısk olur. Hem Allah'dan korkun, Allah, size ilim öğretiyor ve Allah, her şeyi bilir.

283- Ve eğer seferber iseniz, bir yazıcı da bulamadınızsa o vakit kabzedilmiş rehinler, yok birbirinizde emin olmuşsanız kendisine inanılan adam Rabbi olan Allah'dan korksun da, üzerindeki emaneti te'diye etsin. Bir de şehadeti ketmetmeyin. Onu kim ketmederse mutlak onun kalbi vebal içindedir ve Allah, her ne yaparsanız bilir.

KIRAAT: «أَنْ تَضِلَّ» Hamze kıraatında, "hemze"nin kesriyle «إِنْ تَضِلَّ»

İbn Kesir, Ebu Amr, Ya'kub kıraatlarında, «ذ» in sükûnu ve «ك» şeddesiz olarak «فَتُذْكِرَ». Hamze kıraatında da «ر» nın zammiyle «فَتُذَكِّرُ». «تِجَارَةً حَاضِرَةً» Âsım kıraatinden maadasında refiyle «تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ». «وَلَا يُضَارَّ» Ebu Cafer kıraatında «ر» şeddesiz «فَرِهَانٌ» İbn Kesir ve Ebu Amr kıraatlarında da «ر» ve «ه» nın zammiyle elifsiz «فَرُهُنٌ» okunur.

Bu birinci âyete, "âyet-i müdayene" tabir olunur ki, Kur'ân'da en uzun âyet, budur. Bir rivayette sebeb-i nüzulü selem, yâni peşin semen ile veresi mal almak ise de hükmü, her nev-'i büyû-u müdayenata şamildir. Ancak ehl-i lûgat demişlerdir ki, karz, deynin gayrıdır. Binaenaleyh bu âyetteki şart, asıl karza şamil olmamak lâzım gelir. Fıkhen de karz, bidayeten emanet, nihayeten bey'i sarftır. Onun tediyesi, bir vakt-i muayyen ile tayin olunamaz.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا **Ey iman edenler,** اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى **bir ecel-i müsemmaya, yâni gün, ay gibi ma'lûmiyyet ifade ve cehaleti ref'edecek surette ta'yin edilmiş bir vakte kadar her hangi bir borç ile muamele yaptığınız vakit** فَاكْتُبُوهُۜ **o borcu yazınız.** Binaenaleyh Allah, ribayı haram kıldı diye borç ile veresiye muamelelerin hepsini haram kılmış zannetmemelidir. Borçlaşabilirsiniz, fakat alış verişte borcun vadesi malûm olmalı, bir de yazılarak tevsik edilmelidir. وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ **Ve bunu tarafeynden hiç birine meyletmiyecek, ale's-seviyye iki tarafın da hukukunu olduğu gibi gözeterek yazabilecek bitaraf bir kâtib-i adl aranızda yazsın.** Yekdiğerinizin gıyabında her biriniz kendi kendine veya kâtib-i hususîsi ile kendi defterine ve yalnız kendi hisabına yazdırabilirse de bununla iktifa edilmesin. وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ **Müracaat olunan hiç bir kâtib de, Allah'ın ona öğrettiği gibi,** yâni tahrir-i vesaikta mukarrer usul-i kitabete tevfikan, yahud demin bildirildiği üzere adl-ü hakkaniyyet dairesinde, yahud bir ihsan-ı İlahî olan kudret-i kitabetin şükranesi olarak, **yazmaktan imtina etmesin** فَلْيَكْتُبْ **de öylece yazsın.** Bunu yazmak, farz-ı kifayedir, taayyün edince farz-ı ayn olur. Bunun için hükûmetin, kâtib-i vesaık, tabir-i aharle kâtib-i adl tayin etmesi de vezaifindendir. Ve böyle kâtiblerin müracaat vukuunda yazmaları, farz-ı ayndır. وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ **Ve hak, üzerinde bulunan, yâni medyun olan taraf imlâ etsin.** Çünkü yazılacak senedin mazmunu onun ikrarı bulunacak, şehadet de onun aleyhine olacaktır. O halde zabtolunacak ifade, mukirrin takriri olmalı, senedi o vermelidir.

İMLÂL: İmlâ' kelimesinin aslı veya müradifidir ki, ezbere söyleyip yazdırmak demektir. Bundan şu da anlaşılır ki, böyle bir müdayenede borcun senede rabtını borçlu taraf teklif etmeli, o yazdırmalıdır. Binaenaleyh tamamen

imlâ etsin yazdırsını وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ **ve imlâ ederken kâtibden vesaireden değil, Rabbı olan Allah'dan korksun da,** وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـٔاً **o haktan zerre kadar bir şey tenkis etmesin,** ifadesinde hile ve hud'aya saparak veya bazı kuyud-ı müdafia dercederek vak'anın halen veya istikbalen ceryan-ı hukukîsini değiştirmesin.

فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهاً اَوْ ضَع۪يفاً اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ **İmdi hak, üzerinde bulunan borçlu, malını israf ve telef eder hafif akıllı bir sefih yahud sagir veya ma'tuh bir zaif yahud dilsizlik, tutukluk, cehalet vesaire gibi her hangi bir sebebten dolayı bizzat söyleyip yazdırmağa gücü yetmez bir kimse ise** فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ **velisi, yâni onun yerine işine bakan veliy-yi umuru,** vasısi, vekili, tercümanı yahud veliy-yi deyn olan dain adl-ü hakkaniyyet vechiyle **imlâ etsin, o yazdırsın.** Yaptığınız borcu, böyle yazınız. وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ **Hem de siz, mü'minlerin erkeklerinizden lâekal iki şahid işhad edip inde'l-ıktiza buna şahadet etmelerini taleb ediniz.** مِنَ الرِّجَالِ buyurulmayıp da مِنْ رِجَالِكُمْ buyurulması, çocukların, kezalik mü'minler aleyhine gayr-i mü'minlerin şehadeti kâfi olmadığını anlatıyor. Yâni sizin ricalınızdan, ricali mü'minînden olmayan erkeklerin siz mü'minler aleyhine şehadetleri kâfi gelmez. فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ **Eğer iki erkek olmazsa** فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ **bir erkekle, iki kadın şahid olsunlar.** Öyle ki, bunlar مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ **şehadetlerine razı olacağınız sizce adalet ve mevsukiyyetleri ma'lûm şahidlerden bulunsunlar.** Yoksa keyfe mettefak bir erkek ile iki kadının ve kezalik iki erkeğin şehadetleri mu'teber olmaz. Diğer bir âyette وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ (*"... ve sizlerden adalet sahibi iki erkeği işhad eyleyin..."* Talâk-65/2) buyurulduğu gibi adalet de şarttır. Sonra bir erkek yerine iki kadın olsun ki, اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى **birisi unutacağından birisi diğerine tezkir ve ihtar etsin.** Yahud (Hamze kıraatına göre) birisi unutur, şaşırırsa birisi diğerine hatırlatır. Yâni şehadete ehliyyetin şartlarından birisi de hakkiyle zabt-ü hıfızdır. Ahlâk-ı marziyyesi olmayanların şehadeti mu'teber olmayacağı gibi ahzinde veya zabtında halel bulunanların dahi şehadeti mu'teber değildir. Fakat zabt için evvelinden ahirine kadar her lâhza hafızasında tutmak da şart değildir. Elverir ki, edâyı şehadet edeceği sırada hakkiyle tezekkür ve tahattur etmiş bulunsun. Demek ki, bir vak'ayı defterine kaydeden bunu bir müddet unutsa da, sonra o deftere müracaat ettiği zaman zihninden iyice hatırlarsa şahadet edebilir. Kendi kendine, "kaydetmişim amma hâlâ iyi hatırlayamıyorum" diyorsa edemez. Şahidlerin ihtara tâbi' olması da iyi olmaz.

Hud'a: Hile, tuzak. **Ma'tuh:** Sakat, kötürüm. **Dain:** Alacaklı. **Lâekal:** Az değil. **Mevsukiyyet:** Sağlam. **Keyfe mettefak:** Herhangi, rastgele. **Tahattur:** Hatırlamak.

Unutan şahid kendiliğinden hatırlıyabilmeli, nisab-ı şehadetin lâekal iki olması da reyb-ü töhmeti, ihtimal-i hata ve nisyanı bertaraf ederek zabtın ve adaletin kuvvetini tebyin ettirmek içindir. İşte suret-i umumiyede mülâhaza edildiği zaman erkeklere nisbetle kadınlarda kuvvet-i zabt, nakıs ve ihtimal-i nisyan galibtir. Böyle olmayanları bulunabilirse de i'tibar, cinse ve ekseredir. Bunu şöyle mülâhaza edebiliriz: Evvelâ, kadınlık fıtratında hassasiyyet galibdir ve galebe-i hassasiyyet, kesret-i teessüratı istilzam eder. Kesret-i teessür ise, esbab-ı nisyandandır ve zabt-ü hıfz işi sadece bir zekâ mes'elesi değildir. Bir çok zeki insanlar vardır ki, ziyade-i hassasiyyetinden ve kesret-i teessüründen naşi hafızasına i'timad olunamaz. Saniyen, kadında enfüsiyyet galibdir. Hâdisat-ı âfakiyye onu derece-i saniyede alâkadar eder. Doğrusu muamelât ve müdayenat-ı nas gibi âfakî vekayi ile meşgul olmak veya işgal edilmek kadınlık için arzu edilecek bir kemal değildir. Bunlar, esas itibariyle erkeklerin işi olmalıdır. Binaenaleyh kadın mükemmel bir kadın olmak üzere düşünüldüğü zaman bu gibi hâdisat-ı hariciyyeyi müstakillen ta'kib ederek şehadet edebilecek surette zabt-ü hıfz ile iştigalden âzade kalmak ve bu gibi işlere re'sen sevkedilmemek icab eder. Salisen, kadında hayâ ve hicab galibdir ve galib olmalıdır. O'nun kıymet-i nev'iyyesi en cüz'î bir meşguliyyetle zayi' olur. Bunun için vakayiin muhtıraları kadında, erkekten azdır. Bu şerait altında bir kadına şehadet tahmili, onu ızrar ve iz'ac etmektir. Rabian, kadının fıtratı ve kemal-i nev'îsi, erkeğe mütekabil olduğundan erkekleşmek kadın için bir züldür. Buna binaendir ki, kadınlaşmış mütehannis ricalin şahadeti mu'teber olamayacağı gibi, erkekleşmiş mütereccil nisvanın şehadeti de caiz değildir. Bunların ikisi de kemal-i nev'îlerinden uzaklaşmış, sukut etmişlerdir. Böyle kalb-i hakikate mütemayil olanların şehadetleri de, tahrif-i hak töhmetinden azâde kalamaz. Şu halde fıtrat-ı hak kadının kemaliyle, erkeğin kemalini bil'vücuh tefrik etmiş bulunduğundan kadının vakıat-ı hariciyyeye aid zabtında noksan ihtimali fazla bulunması, kemal-i nev'îsinin muktezasıdır. Bunun için şehadet edilecek vakıayı kadın, erkekten ziyade unutabilir. Lâkin unuttuktan sonra tekrar hakkiyle tezekkür ve tahattur edebilirse, şahadet etmesi mümkün olur. Kadını re'sen zabt-ı vakayıa mecbur tutmak, revayı hak olmadığı gibi ledelicab üzerine tahmil edilen şehadeti de hasbelbeşeriyye unuttuğu zaman da onu haricî muhtıralarla tahattura sevk etmek de, revâ-yı hak değildir. Binaenaleyh bir erkek mukabilinde yalnız bir kadına tahmil-i şehadet, icab-ı hakka muvafık olmaz. Ancak bunlar, iki kadın oldukları zaman birinin

---

Teessürat: Üzüntüler. **Enfüsiyyet:** Nefse aid. **İz'ac:** Rahatsız etmek. **Zül:** Aşağılık. **Mütehannis:** Kadınlara özenen erkek. **Mütereccil:** Erkeklere özenen kadın. **Ledelicab:** İcab ettiği zaman.

unuttuğunu diğeri, diğerinin unuttuğunu da öbürü unutmamış olabileceklerinden bunlar, edâ-yı şehadetten evvel haricî hiç bir ihtara tabi' ve muhtaç olmaksızın yekdiğeriyle hasbihal ederek, kendi kendilerine mütekabil ıhtarat ile zabıtlarını takviye ve tesbit edebilir ve bu suretle hem kendi haysiyyetlerini, hem de tahmil olundukları emr-i hakkı muhafaza eyleyebilirler. Şayed hiç unutmamış bulunarlarsa vaz'iyyetleri daha kuvvetli olur. Şu halde bu tezkir-ü ihtar, mahkemede edâ-yı şehadet sırasında olacak diye anlaşılmamalıdır. Çünkü bu hal şehadetin kabulüne mani' olabilir. İşte bir taraftan kadın fıtratının ve hukukunun, bir taraftan da hukuk-ı nâsın muhafazası ve te'yidi nokta-i nazarından erkeklerin vâkıf olabilecekleri umurda kadın işhad edilmemeli, kadınlara vazife-i şehadet tahmil olunmamalıdır. Bu gibi umurda erkek bulunamayıp da kadına müracaat zarureti hasıl olunca da bu vazife, bir erkek mukabilinde bir kadına değil, iki kadına tahmil edilmelidir. Şu halde, erkeklerin muttali' olmaları caiz olmayan hususatta yalnız kadınların ihbariyle ve hatta sırasına göre bir kadının ihbariyle de amel caiz olur. Meselâ, kadınlar hamamında cereyan eden bir hâdisenin şahidi, ancak kadın olabilir. Ve bir çocuğun annesinden vilâdeti, bir kabilenin haberiyle sabit olur.

وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا **Bir de şahidler, he ne vakit şehadete da'vet olunurlarsa imtina' etmesinler."** Binaenaleyh gerek tahammül ve gerek eda olsun şehadet için vuku' bulan da'vete icabet, farz-ı kifayedir. Hiç kimse gitmezse herkes âsim olur. Giden bulunur da, maksad hasıl olursa diğerleri de günahtan kurtulur. Başkası bulunmaz da muayyen kimselerin gitmesine ihtiyaç tahakkuk ederse, o vakit bunların şehadet için davete icabet etmeleri farz-ı ayın olur. Bâzı ulema bu nehyin yalnız tahammüle, bâzıları da yalnız edaya aid olduğunu beyan etmişler ve bir çokları ikinciye hükmeylemişler ise de, "Ahkâm-ı Kur'ân"da beyan olunduğu üzere hüküm, mutlaktır. Ve «اِذَا مَا دُعُوا» eâmdır. Bunun sebeb-i nüzulünde Katade'den, "Bu hususta bir adam oba oba dolaşır kimse aldırmazdı, bu nâzil oldu." diye rivayet edilmiştir. Binaenaleyh edâ farızası daha mühim olmakla beraber ihtiyac vukuunda gerek tahammül ve gerek edâ-yı şehadet, farz-ı ayın olur. Hasılı böyle yapınız وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغ۪يرًا اَوْ كَب۪يرًا اِلٰٓى اَجَلِه۪ **ve büyük olsun küçük olsun o deyni veya hakkı eceline varıncaya kadar yazmaktan usanmayınız.** Az olsun, çok olsun yazınız ve ecel-ü müddetine varıncaya kadar bütün müfredat ve evsafiyle mufassalen yazınız. Her ciheti vazıh olsun, "azdır, ehemmiyyeti yoktur, canım şu ciheti bellidir, yazmaya lüzum yoktur." demeyi-

---

İşhad: Şahid göstermc. **Adel:** Çok doğru. **Medar:** Sebeb.

niz. Yazmağa ve mufassalen yazmağa üşenip de baştan savmayınız. Bu fıkra, bâlâdaki «فَاكْتُبُوهُ» emrinin bir tavzih ve te'kidi olmak üzere kâtiblere hitab gibi tefsir olunuyor. Fakat bunun daha şumullü olarak sened tahririnden başka gerek dayin ve gerek medyun tarafından deynin ayrıca kendi defterlerine kaydını, kezalik şahidlerin dahi şehadetini tahammül ettikleri hakkı zabt için mümkün olduğu kadar yazmalarını ihtar ile hem tarafeyne, hem kâtiblere, hem şahidlere hitab olması da muhtemildir. Ve mabadına nazaran bizce bu mânâ, siyaka daha muvafık görünüyor. Çünkü ey mü'minler, ذٰلِكُمْ **böyle mufassalen yazılması üç faideyi tazammun eder.** **Evvelâ,** bu اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ Allah indinde adeldir: En ziyade adl-ü istikamettir. Vesika-i esasiyye olan takvanın icabatına pek muvafıktır. **Saniyen,** وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ **ikame-i şehadete de kuvvetli bir medardır.** **Salisen** وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا **kuşkuya, şübheye düşmemenize en yakın bir sebebdir.** Deyni, hakkı bu suretle tavsik ettiniz mi cinsinde, mıkdarında, müddetinde, şahidinde, şehadetinde, yekdiğerinize karşı vaziyyet-i ahlâkiyye ve hukukiyyevü ictimaiyyenizde emniyyet hasıl eder. Şübheden kurtulur, yakîn üzere bulunabilirsiniz. O halde bunları yapınız. اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ **Meğer ki, yaptığınız iş aranızda yed be yed alıp vereceğiniz temamen peşin hâzır bir ticaret muamelesi olsun** (1), yahud meğer ki iki taraftan aranızda yed be yed alıp vereceğiniz hazır bir mali ticaret bulunsun. O zaman فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا **onu yazmamanızda size bir beis ve zarar yoktur.** Demek ki, yine yazmakta fena bir şey değildir. Müştereken bir kâtib-i adl huzurunda sened tahririne lüzum yoksa da, her ihtimale karşı hususî bir surette veya icmalen yekdiğerine bir muhtıra olmak üzere mümkün olduğu kadar yazılıverirse fena da olmaz. Lâkin yazı bilmeyen ekser nas için bunda harec ve meşakkat bulunacağı, bu ise faideden büyük zarar getirebileceği cihetle bunun yerine buyuruluyor ki, yazmamanızda beis yok amma وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ **velev peşin olsun bir mübayea, bir alım satım yaptığınızda işhad ediniz.** Şahid huzurunda alenen yapınız, herkesten gizli bir surette yapmayınız Muamelât ve emval-i ticariyye, şübheden salim olsun. Çünkü hırsızlık mal kaçırmıyor, alış veriş yapıyorsunuz. Bunun için

---

Yed be yed: Elden ele, doğrudan doğruya, vasıtasız.

(1) Ticaret, ribah ve kâr tasavvur-u kasdiyle yapılan tasarruf-ı malîdir ki, esası, bey-u şiradır. Bunun için ribh kasdiyle değil, aynen intifa kasdiyle yapılan bey'a ticaret denmez. Lâkin gerek peşin gerek veresi olsun akd-i bey'i şeran icab ve kabul ile tamam olacağından filhal mevcud ise de, teslim ve tesellüm vuku bulmadan bu mevcudiyyet, itibarî olduğu için göz önünde hâzır değil demektir. Buna işareten ticaret-i hâzıra peşine ıtlak edilmiş ve iltibas kalmamak için تديرونها بينكم diye tavzih olunmuştur. Maamafih ticaret mali ticarete de ıtlak edilir ki, bu surette *sıfat-ı* müfassire olmaz.

mübayeatın göz önünde yapılması emniyyet ve hukuk nokta-i nazarından her halde bir ihtiyattır. Cumhur-ı müfessirîn beyan ediyorlar ki, bu âyetteki nedib, ihtiyat içindir. وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ **Bir de, ne kâtib, ne şahid ızrara kalkışmasın.** İnde'l-müracaa icabet etmemek veya kitabet-ü şehadeti tahrif ve tağyir eylemek gibi ahlaksızlıkla eshab-ı hukuku zararlandırmasın, yahud لَا يُضَارَّ (meçhul sığası olduğuna göre) ne kâtib ne şahid ızrar edilmesin. Bunlara, kitabet veya şehadet gibi bir vazife-i diniyye tahmil olunurken kendilerince mühim olan işlerinden alıkonulmak veya ta'yin edilen hududdan çıkılıp ziyade teklifatta bulunmak, yahud kâtibe ücretini vermemek gibi bir suretle zarar da verilmesin. وَإِنْ تَفْعَلُوا **Ve eğer ızrar yaparsanız** فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ **bu, her halde sizin için bir fısıktır,** Hakk Teâlâ'ya itaatten çıkmaktır. Bunu yapmayınız, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'dan korkunuz,** ıkabından korununuz, vikayesine giriniz. وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ **Allah, size daha ziyade ilimler öğretecek, masalihinizi tazammun eden ahkâmını, maarifini belletecektir.** وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Allah, her şeye alîmdir.** Binaenaleyh emirlerine itaat, nehiylerinden ictinab, va'dine i'timad, kendine ta'zîm ile hukuk ve muamelâtınızı tevsik ediniz, esaslı tevsik, din ve takva olduğunu unutmayınız.

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا **Ve şayed sefer üzerinde olur, bir kâtib de bulamazsanız,** فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ **o zaman vesikalarınız kabz edilmiş rehinlerdir.** Gerçi rehin alınabilmek, bu zamana, bu şartlara münhasır değildir. Hazarda kâtib ve kitabet mümkün iken dahi rehin almak, sahîh ve caizdir. Fakat kâtib bulunmadığı, sened ve kitabet ile tevsika imkân olmadığı zaman rehin, taayyün eder. Binaenaleyh bu şartlar rehnin sıhhat ve cevazının değil, tevsik için taayyününün şartıdır. Yani bu şartın, "seferde olmaz veya kâtib bulursanız rehin alamazsınız" diye mefhum-ı muhalifi muteber değildir. Mantıkan malûmdur ki, mukaddemin nakızı, tâlinin nakızını istilzam etmez. Ancak şart bulunduğu zaman, meşrut lâzım gelir. Şu halde sefer ve kâtib bulunamamak rehnin şart-ı cevaz ve sıhhatı değil, şart-ı vücub veya nedbidir. Ve bu şartta esas, kâtibin bulunmaması hasebiyle kitabetin imkânsızlığıdır. Sefer, bunun sebeb-i âdî ve ekserîsidir. Tâbir-i aharle, ihtirazî değil, kayd-i vukuîdir. Diğer esbab-ı ma'zeretten biriyle dahi hazarda kâtib bulunmazsa hüküm yine böyle olacaktır. Hazarda rehnin cevazı, fiil-i Nebevî ile de sabittir. Çünkü Rasulullah, hal-i hazarda "zırhlı gömleğini" rehnetmiştir. Maamafih âyet şunu gösteriyor ki, sened ve kitâbet ile tevsik mümkün oldukça mü'minler beynindeki müdayenatta rehin taleb etmek caiz olsa da mendub olmayacaktır. Meğer ki, bir mazeret bulunsun.

Taayyün: Meydana çıkmak, aşikar olmak. **Nakız:** Zıt. **Rehn:** Daima. **İhtiraz:** Sakınmayla alakalı.

Bir de anlaşılıyor ki, rehnin tamam olması için kabız şarttır. Makbuz olmayan rehin, bir tevsik ifade etmez. Zaten rehnin mânâsında habs etmek vardır. Şu halde rehnin bir hıssa-i şayia olması da doğru olmaz. İşte esas olmak üzere müdayenat ve muamelâtta üç nev'i tevsik vardır: Kitabet, işhad, rehin. Fikr-i din-ü takva, hakkı tesbit ve ihkaka hizmet eden bu gibi tevsikata mani olmamalı, hatta saik olmalıdır. Mü'minler, müdayenat ve muamelatta bu tevsikata riayet etmeli ve bu suretle mal-i helalî muhafaza ve helâk-ü zaya'dan siyanet ederek tarik-ı meşru ile kesb-ü istihsale sa'y eylemelidir ki, insan, bu sayede Fîsebilillah infaka kudretyab olsun. Mağdub-ı İlâhî olan riba ve eşbah-ı maasiyden sakınsın da, tekvaya devamı mümkün olabilsin. Görülüyor ki, hukuk-ı beşer için bu miyanda en büyük te'minat Hakk Teâlâ'ya inkiyad ile ahkâmına i'tısam bahş eden hiss-i din-ü takvadadır. Bu olmayınca diğer tevsikat-ı tâliyenin fevaidi pek mahduddur.

İmdi فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا bâzınız, bâzınıza, bâzı dayinler, bâzı medyunlara temamen emniyyet eder, rehin almaz, bu tevsikattan hiçbirine lüzum görmezse, فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ emniyyet olunan kimse de, emanetini te'diye etsin, emniyyete lâyık olduğunu bihakkın isbat eylesin. Demek oluyur ki, bâlâda emr olunan üç tevsikten hiç birini yapmayıp da ale'l-ıtlak emniyyet etmek dahi caizdir. O halde buna mukabil olan bâlâdaki, «فَاكْتُبُوهُ» ve «اَشْهِدُوا» emirleri «فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ» mülâzemesi vücub için değil, nedb içindir. Zira vücube mahmul olursa, o vücubun bununla mensuh olmasını ıktıza edecektir. Filhakika Hasan, Şa'bi, Hakem İbn Uyeyne gibi bazı müfessirîn bunun evvelkileri nâsih olduğunu dermiyan etmiştir. Lâkin İbn Abbas Hazretleri, "âyet-i müdayenede nesih yoktur, muhkemdir" diye tasrıh ettiği ve bu âyetin nüzulü evvelkinden muahhar olduğuna dair bir sarahat de bulunmadığı ve halbuki tarih muahhar olmadıkça nesih bulunamayacağı cihetle cümhur-ı müfessirîn burada nesih bulunmadığında ittifak etmekle beraber ekserisi, işbu cevaz-i emniyyetin nâsih değil, karine-i nedb olduğuna, Ata, İbn Cüreyc, Nahaî gibi bâzıları da bu cevaz, وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا (*"Ve eğer seferber iseniz bir yazıcı da bulamadınızsa"* Bakara-2/283) şartına merbut ve kâtib bulunamaması haline muterettib bulunmasına göre rehnin nedbine karine olursa da, imkân takdirindeki emirlerin nedbe hamilini iktıza etmeyeceğinden hali imkân da kitabet ve işhadın vacib olduğuna kail olmuşlardır. "Ahkâm-ı Kur'ân'da Ebu Bekr-i Razî'nin beyanına nazaran fıkıh, nedb üzerindedir. Fakat her ne olursa olsun emniyyet edilen şahıs

---

Hıssa-i şayia: Dağılmış hisse. Saik: Sevk eden, sebeb. Zayı'i: Kaybolmak. Te'diye: Borcunu vermek. Mülâzeme: Lazımlığı. Nedb: Dua etmek, ağıt. Nedib: Yara izi alan aza, organ.

emaneti bihakkın eda etmek farz olduğunu bilsin وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ **ve Rabbi olan Allah Teâlâ'dan korksun da emiyyeti hiç bir vechiyle su-i istimal etmesin.** وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ **Siz de, şehadeti ketmeylemeyiniz,** ey şahidler, **ledelhace** edâ-yı şehadetten hem imtina' etmeyiniz, hem de görüp bildiğiniz hakk-u hakikati gizlemeyiniz. Ey medyunlar, siz de nefsinizde ma'lûm ve meşhudunuz olan borcunuzu inkâr eylemeyiniz. Zira وَمَنْ يَكْتُمْهَا **her kim şehadeti ketmederse,** فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ **her halde o, kalb-i günahkâr bir kimsedir.** Ketm-i şahadet günahı öyle zahirî ve haricî bir uzvun günahı değil, bizzat mahalli iman olan kalb-ü nefsin bir günahıdır. Binaenaleyh en büyük kebairdendir. Küfre, akidesizliğe yakındır. Nitekim İbn Abbas'dan mervidir ki: "Ekber-i kebâir, Allah'a şirk, yalancı şahidlik ve ketm-i şehadettir". Ketm-i şehadet, böyle bir kalb günahıdır. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ **Allah ise, şehadet veya ketm-i şehadet gibi gizli açık zahir veya batında herne yaparsanız temamiyle bilir.** Sırası gelince cezasını verir. Sakın kalbde kalan gizli şeyleri kim bilecek demeyiniz. Zira:

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ
يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

Meâl-i Şerifi

284- Allah'ındır hep göklerdeki ve yerdeki. Siz, nefislerinizdekini açsanız da, gizleseniz de, Allah, onunla sizi hesaba çeker, sonra dilediğine mağfiret eyler, dilediğine de azab. Ve Allah, her şey'e kadîrdir.

KIRAAT: «فَيَغْفِرْ لِمَنْ» Nafi', İbn Kesir, Ebu Âmir, Hamze, Kisaî, Halefu'l-âşir kıraatlarında, «ر» nın cezmiyle «وَيُعَذِّبْ مَنْ». Ebu Âmir, Âsım, Ebu Cafer,

---

Ledelhace: İhtiyac zamanı.

Yakub'dan maadasında, «ب» nın cezmi ve "mim"e idgamiyle ve ancak Verşde idgamsız cezm ile okunur, mânâ farkı yok gibidir.

SEBEB-İ NÜZUL: Bu âyetin sebeb-i nüzulünde iki rivayet vardır: Birisi, ketm-ü ikame-i şehadet hakkında nâzil olmuştur, diğeri, mü'minlerden kâfirleri veli ittihaz edip taklid eyleyenler hakkında nâzil olmuştur. Zira ism-i kalbin küfür ile münasebeti derkârdır.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ **Bütün göklerde ve yerde bulunan her şey bilâ kayd-ü şart Allah'ındır.** Bütün hakikatleri ve nizam-ı mevcudiyyetleriyle O'nun mahlûku, O'nun milkidir. O'nun taht-ı tasarruf ve tedbirindedir. Bütün kâinatta ilm-i İlâhî'den gizli hiç bir şey tasavvur olunamaz, O, hepsini bilir. Siz de bunlarda dahil olduğunuzdan, sizin içinizde dışınızda her amelinizi bilir. وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ **Ve siz, nefislerinizde sabit olanı ızhar da etseniz, ihfa da etseniz her iki takdirde** يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ **onunla sizi Allah, hesaba çeker.** Binaenaleyh ne açık, ne gizli hiç bir fenalık yapmayınız. مَا فِي اَنْفُسِكُمْ *"Yani içinizde ne varsa"* İtlakiyle nefsin her türlü ahval ve ef'al ve keyfiyatına muhtemildir. İradat ve ihtisasat ve temayülât, tasavvurat ve tahayyülât ve efkâr ve her nev'i havatır ve vesveseler, reyb-ü i'tikad, ahlâk-u melekât ve halât-ü harekât, ihtiyarî ve gayr-ı ihtiyarî, müstekir ve gayr-ı müstekir, iyi ve kötü nefiste bulunan her şey, bunda dahil olabilir. Fakat evvelâ sıyak, ketm-i şahadet gibi fena şeylere dair olduğundan iyi olanlar, zahiren muhasebeden hariç gibi görünür. Saniyen, فِي اَنْفُسِكُمْ *"İçinizde bulunanlar"* zarfı, müstekarr-ı sabit ve müstekirr olanlarda zahir olduğundan bir var, bir yok olan zail ve gayr-ı müstekirler hariç görünür. Salisen, ızhar ve ihfa ef'al-i ihtiyariyeden oldukları için insanların iradesi ile alâkası olan a'mali zahire ve batıne dahil olup gayr-i iradî olanlar, muhasebeden hariç kalır. Zira muhasebe, mutlak zuhur ve hafa takdirlerine değil, insanların izhar ve ihfası takdirlerine müterettibdir. Bu ise, behemehal kasd-ü niyyetle olur. Böyle olmayanların zuhur ve hafası, bizzat Allah Teâlâ'nın izhar ve ihfasına müsteniddir. Lâkin kötülük, kötülük olduğundan haddi zatından sebeb-i elem ve azabdır. Bunun için her ne suretle olursa olsun insanlara zuhuru bir azabdır. Hele zarurîsi, zarurî bir azabdır. Bunda muhasebe olmamak da, felâhı temin etmez. O zaman bunu temin edecek olan ancak Allah'ın ihfası ve mağfiretidir. Bunun için insanlar, mağfiret-i İlâhiyye'ye ihtiyacdan kurtulamazlar. Hasılı insanların hiç bir şeyi, Allah'dan gizli kalamaz. Bunlardan kendileri-

---

Derkâr: Malumdur. **Havatır:** Hatıralar. **Reyb-ü itikad:** Şübhe ve inanmak, emin olmak. **Halât:** *Haller.* **Müstekir:** İstikrarlı. **Hafa:** Gizlilik, saklılık.

nin ızhar-ü ihfasiyle irade ve ihtiyarları taalluk edenlerin hepsinin hesabını Allah sorar, mes'ul eder. Eder de, فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ mes'uliyyet tebeyyün ettikten sonra dilediğine mağfiret eder, dilediğine de azab eyler. Binaenaleyh azab-ı, mahz-ı adalet, mağfireti de, mahz-ı fazl-ü ihsan olur. Gerçi mağfiret, azaba mukaddemdir. Lâkin bunlar hükm-i meşiyyetiyle cereyan ettiğinden mağfiret kime, adalet kime nasib olacağını Allah'dan başka kimse bilmez. Bu hakikat karşısında insan olanlar, kısmetlerine adalet çıktığı takdirde istihkakları azab olmamak için, zahir ve batında her türlü fenalıktan sakınıp iman-ı kâmil ile hasenata sarılmalı ve mehasin-ü fezaili itiyad ederek güzel huylarla ittisaf etmeli, kendilerinde çirkin şeyler huy, meleke, ahlâk değil, hal olarak bile bulunmamalı, nefsinden her fenalığı def'e çalışmalıdır. Bunlar nasıl mümkün olur demeyiniz. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ Allah, her şeye kadir, hem pek ziyade kadirdir. İnsanları ve sair muhteveyatiyle semavat ve arzdaki şeylerin hepsini bilip halk-ü icad, ifna ve imate ettiği gibi ölenleri, tekrar ihya edip hafi, celi geçmişin hesabını sormağa, iyilere iyi, kötülere kötü ecr-ü ceza vermeğe, müstehikk-i azab olanları mağfiret etmeğe de kadirdir.

Zat ve sıfat-ı İlahiye'ye enfüs-ü afak bütün âlemîni işhad ve böyle ihkâm-ı şehadet ve ilim akıbinde لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ "Allahındır hep göklerdeki ve yerdeki." cümlesiyle ayetü'l-kürsî'ye bir irca'ı nazari muhtevi olan bu âyet-i kerime kalb cürmü olan ketm-i şehadet günahının mücazatını isbat münasebetiyle yukarıdan beri sürenin mutazammın olduğu âyât-ü delâilin tekâlif-ü ahkâmın fezlekesiyle umumî bir muhasebesini yaparak hedefi beyanı, erkân-ı imandan bilhassa mes'ele-i ahirete tevcih, bunu da asl-ı din olan Ma'rifetullah mes'elesine ve bilhassa sıfat-ı İlâhiye'den ilm-ü irade ve kudret sıfatlarına rabtettiği sırada tekrardan salim bedi' bir terci-i bend neşvesi veren, وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ "Allah her şeye kadirdir." fasılasiyle surenin ahîrini tâ yukarısında ilk hıtab-ı ammolan يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا ("*Ey insanlar! O sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan Rabbinize kulluk ve ibadet ediniz ki...*" Bakara-2/21) âyetinin evveline bağlıyan ve bu suretle bu kadar mütenevvi' ve müteaddid beyanat ve hitabatın mecmuunu evvel ve ahir-i mütenasık bir hitab-ı ammda tevhid eden bir nesc-i beyan olmuştur. Binaenaleyh bununla surenin evvelinde o hitab-ı ammdan mukaddem olan dibacesine mukabil bir hatimeye başlanmış oluyor ki, bu hatime, üç âyete baliğ olacaktır. Bunlara, "Havatim-i Sureti'l-Bakara" denilir. Bunlardan birincisi, bâlâda en ziyade kefere ve munafikîn

---

Mehasın: İyilikler. **İfna:** Mahvetmek. **Celi:** Parlak. **Tekalif:** Teklifler. **İhkâm:** Manen tahkim etmek, sağlamlaştırmak. **Fezleke:** Netice, öz.

hakkındaki onbeş âyete nazırdır. Bunu müteakib, bunun bazı hafayasını dahi izah eden son iki âyetle de, surenin tâ başına tenasukunu temamen göstermek ve orda iman ve sair evsaf ile bilkuvve tasvir olunan müttekîni müflihîni burada bil'fiil ta'yin-ü tesbit eyleyerek, لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ... الخ ... وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (*"İşte o kitap, bunda şüphe yok, ayni hidayet, korunacaklar için onlar ki gaybe iman edip namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, ahirete yakini de bunlar edinirler. Bunlar işte Rabb'larından bir hidayet üzerindedir ve bunlar işte bunlar o murada eren müflihîn."* Bakara-2/2-5) mazmunlarına nazaren hidayet ve tebliğat-ı İlâhiye'nin nasıl bir feyz-u semere verdiğini ve vereceğini ve binaenaleyh imanın hakikate, gaybın şuhuda nasıl geçtiğini ve geçeceğini müsbet bir surette anlatmak ve nihayet Fatiha'daki اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ . الخ... (*"Hidayet eyle bizi doğru yola."* Fatiha-1/6) duasının bir suret-i inkişafını tecelli ettirmek üzere buyuruluyor ki:

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ
مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ
وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ
نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ
رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا
إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا

Nese: Dokunuş. Dîbace: Önsöz. Müttekîn: Korunanlar.

مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَيٰنَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

285- Peygamber, Rabbından ne indirildi ise ona iman getirdi, mü'minler de. Her biri, "Allah'a ve melâikesine ve kitablarına ve peygamberlerine: Peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayız diye" iman getirdiler ve şöyle dediler: "Semi'na ve eta'na, gufranını dileriz ya Rabbena, sanadır gidiş".

286- Allah, kimseye vüs'unden öte teklif yapmaz, herkesin kazandığı lehine, yüklendiği aleyhinedir. "Ya Rabbena, eğer unuttuk veya kasdımız olmayarak yaptıksa bizi muahaze buyurma. Ya Rabbena, hem bize bizden evvelkilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ya Rabbena, hem de bize takatımız olmayanı yükletme ve bizden günahlarımızı afiv buyur ve bizlere mağfiretini reva, rahmetini atâ kıl. Sensin Mevlâmız, bizi mansur buyur, artık seni tanımıyanlara karşı, kahrolsun kâfirler.

KIRAAT: «وَكُتُبِهِ» Hamze, Kisaî, Halefu'l-âşir kıraatlarında müfred olarak, «كِتَابِهِ» . «لَا نُفَرِّقُ» Ya'kub kıraatında, «يَا» ile «لَا يُفَرِّقُ» okunur.

SEBEB-İ NÜZUL: Rivayet olunduğuna göre, وَاِنْ تُبْدُوا مَا ف۪ٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ ("*Siz nefislerinizdekini açsanızda, gizleseniz de*" Bakara-2/284) âyeti nâzil olunca, Ashaba pek şiddetli gildi. Toplanıp Resulullah'ın huzuruna vardılar, diz çöktüler: "Ya Resulallah, salât, savm, cihad, sadaka gibi takatımız yetecek amellerle mükellef olduk. Şimdi ise, bu âyet inzal olundu. Halbuki, bizim buna gücümüz yetmiyecek" dediler. Ve: "Her birimiz kendi gönlünde öyle şeyler konuşur ki, dünyaları verseler bunların kalbinde bulunmasını arzu etmez", diye insanın bilâ ihtiyar maruz olduğu hatırat-ü tasavvurattan bahis de ettiler. Hazret-i Peygamber (s.a.v.): "Sizden evvelki eski ehl-i kitab gibi, "semi'na ve asayna" mı demek istiyorsunuz?" سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ **"Dinledik ve itaat et-**

Vüs': Takat. **Muaheze**: Azarlama, hesaba çekme.

tik, ğufrânını niyaz ederiz Rabbımız. Sanadır gidiş." deyiniz" buyurdu. Bunu okumağa, hepsi birden okumağa başladılar. Okudukça dilleri yumuşadı, o zaman, «آمَنَ الرَّسُولُ» âyeti nâzil oldu. Böyle Allah'a tazarru' ve niyaz ile istiğfar ve ilticaya devam ettiklerinden dolayı bir müddet sonra da, لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا "Allah kimseye vüs'undan öte teklif yapmaz." âyeti nâzil olup teklif-i malâyütak endişelerini izale etti. Demek ki, Ashab, اِنْ تُبْدُوا مَا فٖى اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ ("*Siz nefislerinizdekini açsanızda gizlesenizde, Allah, onunla sizi hesaba çeker.*" Bakara-2/284) nazm-ı celilinin bütün ihtimalat-ı zahire ve hafiyyesini nazar-ı dikkate almışlar ve bu haberin müstelzim olduğu inşa-i teklifin azmü iradeye iktiran etmeyen havatır-ı nefsiyyeye dahi şumulü ihtimalinden korkmuşlar ve kendilerince âyetin teklif-i malâyütak olmaması lâzım geleceğine hükmedip, Resulullah'dan her ihtimali kat' ile bu hükm-ü te'vili te'yid edecek bir beyan aramışlardı. Buna karşı evvel emirde, itaat-i mutlaka ve istiğfar-ü tazarru ile emrolununca derhal itaat ettiler. Nefislerinde zarurî olan endişe-i havatır içinde teklif-i İlâhî ve emr-i Risaletpenahî'yi ıtlakiyle hüsn-i telâkkı eylediler. Allah Teâlâ da evvelâ, bunların iman-ı kâmillerini ve bu sem'ü taat ve kemal-i daraat ile "Rabbena, Rabbena" diye istiğfar ve münhasıran kendisine iltica ve arz-ı dehalet etmelerini medh-ü sena ederek tatyib ve dualarına devam için tergib, saniyen, bir müddet sonra kemali rıfk-u lûtfunu ızhar edip, لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا "Allah kimseye vüs'undan öte teklif yapmaz." iltifatiyle arzu ve te'villerine göre beyanı hükmetmiş ve ıztırablarına sebeb olan mesuliyyet-i havatır endişesini izale eylemiştir ki, işte taatın ve Allah'a ilticanın semeresi, daima böyle def-i endişe ve ref'i ıztırabdır. Hasan ve Mücahid ve İbn Sirin'den ve bir rivayette İbn Abbas'dan rivayet olunduğuna göre, «آمَنَ الرَّسُولُ» bu iki âyet, Cibril vasıtasiyle nâzil olmamış, Resulullah bunları Leyle-i Mi'rac'ta bilâvasıta istima' etmiştir. Binaenaleyh "Sure-i Bakara" Medenî'dir, ancak bu iki âyet müstesna. Maahaza diğer bir rivayette İbn Abbas ve İbn Cübeyr ve Dahhâk ve Ata, "Bunlar da, Medine'de Gibril ile nâzil oldu" demişlerdir. Gelelim mânâsına:

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ O Peygamber, yâni bu kitab-ı münzelin tebliğine me'mur olan O muhatab-ı hass, bâlâda عَبْدِنَا ("*Eğer kulumuza ceste ceste indirdiğimiz Kur'andan şübhede iseniz.*" Bakara-2/23) وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ ("*Muhakkak ki sen o gönderilen Resullerdensin.*" Bakara-2/252) وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ("*Bazısını da derecelerle daha yükseklere çkardım.*" Bakara-2/253) evsafiyle

---

Tazarru': Yalvarmak. Malayutak: Güç yetme. Daraat: Alçalma. Dehalet: Medet dileme. İstima: İşitmek.

ma'lûm bulunan o Resul-i müfahham Muhammed Mustafa (S.A.V.), Rabbından kendine inzal edilenin hepsine iman etti. Risaletini şübhe ile değil, bu îman ve iykan ile yaptı. Rabbından gelene hem o inandı, وَالْمُؤْمِنُونَ **hem de O'nun ümmeti olan ve yukarıda evsaf-ı umumiyyeleri beyan edilen o mü'minler,** كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ **her biri Allah'a ve Allah'ın Meleklerine ve Kitablarına (yahud kitabına) ve Peygamberlerine Allah'ın olmaları haysiyyetiyle iman getirdiler.** قُولُٓوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ ... الخ.. (*"Ve deyin ki biz Allah'a iman ettiğimiz gibi bize ne indirildi ise..."* Bakara-2/136) gibi emirlere tevfikan لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ **biz, Allah'ın Peygamberlerinden hiç birisinin arasını ayırmayız.** Birinin Peygamberliğini tasdik, diğerini tekzib ederek aralarını tefrik etmeyiz, hepsini derecelerine göre Peygamber tanırız. تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ (*"O işaret olunan Resuller, biz onların bazısını bazısından efdal kıldık...."* Bakara-2/253) âyetine bak diye iman ettiler. وَقَالُوا **Ve bu iman ile şöyle dediler:** سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **"Dinledik ve itaat ettik,** Hakk'tan gelene kulak verdik, belledik ve kerhen değil, tav'an rızamızla seve seve tuttuk. غُفْرَانَكَ رَبَّنَا **Gufranını niyaz ederiz Rabbımız.** Ne kadar itaat etsek yine kusurumuz çok, hele hatırat-ı nefsaniyyeden kurtuluş yok. وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ **Akibet varılacak merci' de ancak Sensin,** Senden geldiğimiz gibi dönüp dolaşıp yine sana geleceğiz. Ölüm, ahiret, ba's hak, Ya Rabbi. Ölümden sonra dönülüp Sana varılacak, Sana hesab verilecek, Sen de, dilediğine mağfiret, dilediğine azab edeceksin. İşte biz, şimdi sana iltica ediyoruz ve mağfiretini istiyoruz." Bunlar, Allah'ın tekliflerini böyle güzel bir hiss-i itaat ile telâkkı edip ahirete ikan ve bu ikan ile Allah'dan taleb-i gufran eylediklerinden dolayı rahmet-i İlâhîye'den şu iltifat ile cevaba nail oldular: لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا **Allah, kimseye vus'undan başkasını teklif etmez.** Edemez değil, etmez. Allah'ın tekâlifi, kulların vus'u kadar ve hattâ takatının madununda olur. Takatı, tazyik eylemez. Harec ve meşakkat vermez. Mükellefler, onları güçleri geniş geniş yeterek yapabilirler. Nitekim يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ (*"..... Allah size kolaylık irade buyuruyor, zorluk irade buyurmuyor,..."* Bakara-2/185) buyurmuştur. Din-i hak yüsürdür, onda harec yoktur. Böyle olması da tâkat yetişmez, teklife kudreti olmadığından değil, mahz-ı fazl-ü rahmetindendir. Bu suretle Allah'ın mükelleflere bahşettiği kudret ve tâkat, yaptığı tekliflerden geniştir. Bu sayede onlara vazifelerini yaptıktan sonra dinlenecek veya teklifsiz hayırlar yapmaya müsaid kudretlerde kalabilecektir. Nitekim feraiz-ı ifadan sonra daha neler yapamazlar. Meselâ, günde beş vakit nemazdan maada

---

İykan: Yakinen bilmek. **Tav'an:** Kendi isteğiyle. **İkan:** İyi ve yakinen bilmek. **Ma'dun:** Alt. **Harec:** Darlık, zorluk. **Maada:** Başka, bundan gayrı.

daha ne işler göremezler. Gerçi teklif, iradeye tahmil-i külfet demektir. Her külfet ise, bir kudret sarfını iktiza eder. Ve bu hikmetle her teklif, bir kudret-i mümekkine ile meşruttur. Fakat o teklifin, bu kudret-i tazyik etmemesi de şarttır. Yani her ferdin mükellefiyyeti, vüs'îyle, kudretiyle ölçülmek lâzım gelir. Binaenaleyh efradın kudretleri, mütefavit olduğundan kudret ve istitaatleri fazla olanların meratibi mükellefiyyetleri de fazla olacaktır ki, adalet ve müsavatı hukuk da budur. Meselâ, malı olmayan zekât ile mükellef olmayacağı gibi, muhtelif zenginlerin zekâtları da bir nisbe dairesinde muhtelif olur. Kimi on, kimi yüz verir. Fakat hepsi de aynı nisbet dahilinde meselâ, kırkta birdir. Kudret hesaba alınmayarak nüfus başına alesseviyye şu kadar demek, bu esasa münafidir. Kezalik ümmete toptan teveccüh eden farz-ı kifaye tekâlifin efrada teveccühü de böyledir. Sonra bir şahsın uhdesine teveccüh eden tekâlifin mecmuu hesab edildiği zaman dahi kudretini geçmemelidir. Bunun için bazı tekâlifte, bilâ harec kudret-i mümekkineden başka bir de kudret-ı müyessire denilen, yani daha ziyada kolaylık esasına istinad eden kudret de şart olmuşdur. Velhasıl bu âyet, hikmet-i teşri'in en büyük esasını fezleke etmiştir: Teklif, mükellefin vüs'iyle mütenasibdir. لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ Herkesin kesb ettiği lehine, iktisab ettiği de aleyhinedir. Kesb ve iktisab, lûgatte ve Kur'ân'da bir mânâya kullanıldığı gibi farklı olarak da kullanılır. Kamus'ta dahi gösterildiği üzere evvelâ kesib, iktisab, tekessüb, taleb-i rızktır, yâni intifâ edecek, hazz alacak bir şey istemek ve aramaktır ki, bulmak ve ele geçirmiş olmak şart değildir. İrade-i cüz'iyye; bir sarf-ı kudret demektir. Türkçesi, çalışmak olur. Kesb ile iktisabın farkı olmayınca birinin lehe, birinin aleyhe olması ancak müteallaklarından neş'et edebilir. Bu nokta-i nazardan «مَا كَسَبَتْ» teki, «مَا» ile «مَا اكْتَسَبَتْ» teki «مَا» nın mânâları tefrik edilerek evvelki Allah'ın teklif ettiği hayır, ikinci nehyettiği şerr ile tefsir edilmiştir. Saniyen, kesb, isabet yani talebini üstüne vurdurup istediğine nail olmaktır ki, Türkçe, kazanmak demektir. İktisab ise, gerek isabet etsin, gerek etmesin ale'l-ıtlak tasarruf ve ictihad, yâni çalışıp çabalamaktır. Binaenaleyh kesbden minvechin eâm ve minvechin ahastır. Bu münasebetle yekdiğeri makamında kullanılabilir. Salisen, kesib, kazandırmak mânâsına gelir ki, o zaman iki mef'ulüne taaddî eder. «كَسَبْتُ فُلَانًا الْمَالَ» "Fülâna mal kazandırdım" denilir. Şu halde iktisab bu mânâya tekabül ettiği zaman bilmutavaa kazanmak, yâni başkasının kazandırmasiyle kazanmak demek olur. Bu mânâya esas olmak üzere Ragıb, şunu da beyan eder ki: "Kesib, hem kendi ve hem

---

Mümekkin: Yerleşmiş. Mütefavit: Farklı. Uhde: Beceme, yapma. Minvechin: Bir bakıma. Bilmutavaa: Tâbi olmak.

başkası için kazanıp aldığına, iktisab ise, sırf kendisi için istifade ettiğine denilir. Binaenaleyh her kesib, iktisab değildir. Fakat her iktisab, kesibdir. Bunlar, «خبر واختبر ، شرى واشترى ، طبخ واطبخ» gibidir." ilah... Bunun için iktisab, şehvet ile, kesb ise, hikmet ile alâkadar olur. İşte bu mânâların her biri i'tibariyle لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ müteaddid mânâlar ifade edebilir. Ezcümle:

1- Her nefsin istediği, yaptığı iyilik kendi lehine, kendi menfaatinedir. Sonunda sevabı ancak kendinin olacaktır. Bil'akis yaptığı kötülük, yüklendiği vebâl kendi aleyhine, kendi zararınadır. Akibet azab, kendine aiddir. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا (*"İyi iş yapan kendine, kötü yapan yine kendinedir, ..."* Fussilet-41/46). Herkesin yaptığı iyilik kendine, yaptığı fenalık yine kendinedir. Allah'ın teklifleri de iki kısımdır. Birisi, zahirde veya batında veya her ikisinde yapılmasını teklif ettiği evamirdir. Bunlar, hayr-ü hasenattır. Diğeri, yapılmamasını teklif ettiği nevahidir ki, bunlar da, şerr-ü seyyiattır. Evvelkilerin fiili menfaat, terki zarardır. Berikilerin, fiili zarar, terki menfaattir. Bunların menfaat ve zararları da Allah'a değil, mükelleferedir. Binaenaleyh teklif-i İlâhî vüs'a göre olmak gibi bir kolaylığı müştemil olduktan başka, her mükellefin sarfedeceği vüs'u, zararına sarfettirmeyip temamen menfaatine tahsis ettirmek gibi bir faide-i mahsusa ve rahmet-i fadıleyi de mutazammındır. Bunun için "Allah, kullarına hiç bir teklifte bulunmasa daha büyük bir rahmet olmaz mıydı" gibi bir vesvese hatıra gelmesin. Rahmet ve inayet-i İlâhiye kullarına daiye-i şehvet ile zarar iktisabından nehyetmemeğe ve ebedî menfaat kesbiyle mükellef tutmamağa müsaid olamaz. Zararlar, menfaatlerle mütekabildir. Zarar melhuz olmasa idi, menfaat melhuz olmazdı. Teklif ızrar için değil, zararlardan siyanet ve menfaate sevk içindir. Külfet, ni'mete göredir. Bu hikmete mebnidir ki, Allah, verdiği kudret-ü takatten fazla bir teklif yapmaz. Yaparsa menfaatten ziyade zarar, nimetten ziyade külfet tahmil etmiş olur. Bu ise, artık teklif olarak kalmaz, ta'zib olur. Bunu da, adl-ü rahmet-i İlâhiye teklifi kabul etmemenin bir cezası olarak ta'yin buyurmuştur. Bundan dolayıdır ki, «عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ» buyurulmuştur. Bu cihetle tekâlif-i İlâhiye'ye temamen «سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا» demeyen ve kavanin-i hakk dairesinde kesib yapmayanlar, akibet böyle bir ta'zibe giriftar olurlar. Nitekim ahirette فَادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ (*"Onun için girin bakalım Cehennemin kapılarına; ..."* Nahl-16/29, Zümer-39/72) emri böylelere teklif-i malayutak suretinde bir ta'zibdir. Bunun dünyada da misali yok değildir. Kavanin-i hakk ile amel etmeyen milletler veya ferdler, böyle nelere naruz olmuşlardır. Ve bun-

---

Nevahi: Yasak edilmiş şey. **Daiye:** İnsanı bir şeye candan bağlamaya sürükleyen iç duygu. **Giriftar:** Tutulmuş.

dan sonraki duaların talimi de, bu hikmetle alâkadardır. Allah Teâlâ, kullarının re'sen böyle bir zararlarına razı olmadığından onları mükellef tutmuş ve teklifini verdiği vüs'u ile mütenasib yapmış ve adaletiyle külfet-i ni'mete tekabül ettirmiştir. Madem ki, böyledir, O halde insanlara da nimete göre külfete katlanmak ve hatta tekliften fazla kalan kudret ve takatını mühmel tutmayarak bilâ teklif nafile ibadate ve hayr-ü hasenata sarfedip ni'met ve menfaatini tezyid eylemek yaraşır. Bu suretle لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ "Herkesin kesbettiği lehine, iktisab ettiği de aleyhinedir." hem faide-i teklifi beyan ile mükellefatı kabule sevk, hem de feraîzden maada tetavvuat ve nevafile teşviki mütezammındır ki, buna, nedb ta'bir olunur.

2- "Her nefsin kazandığı, yani yoluyla isteyip isabet ettiği menfaatine, aksine veya körkörüne çalışıp boğuşduğu zararınadır." Binaenaleyh vüs'a göre teklif, o menfaat-ı celb ve bu mazarrat-ı def-i hikmetine müsteniddir. Zira teklif olmazsa, insan âtıl olur. Teklif, vüs'a göre olmazsa, o zaman da boğuşur durur, her ikisi de zarar olur. Bir de Allah, vüs'a göre teklif yapmasa, hayr-ü ni'mete vüsul için ya yol tayin etmemiş veya göstermemiş olurdu. O zaman insanlar, boş durmak istemeseler bile ya boş boşuna veya körkörüne uğraşır dururlardı. Takatten fazla teklif yapsa, o takat yetişmez, kesbolmaz, çalışdıkları boşuna giderdi. Her iki surette Allah, kullarının hayrını istememiş, zararlarını istemiş olurdu ki, bu da, Rahman-ı, Rahimin rahmetine münafidir. Bu mânâya göre kesib ve iktisabın müteallâkında şer, esasen mevzu-ı bahis bile olmayabilir. Her iki «مَا» hayırdan ibaret olabilir ki, biri, ele geçen hayır, biri de, ele geçmeyen hayırdır. Yâni yoluyla hayır kazanmak, menfaat-ı mahzadır. Şer şöyle dursun, hayır kazanacağım diye körkörüne çalışıp boğuşmak bile mazarrattan hali değildir. Çünkü netice boşa çıkarsa, mesai heder olur ve ihtimal ki, daha büyük tehlikeye, şerre gidilir. Cehalet, bunun için muzırdır. İşte vüs'a göre teklif-i İlâhî hayrın yolunu göstermekle o menfatı temin etmiş ve kudreti itlâf ettirmeyerek, bu zarardan siyanet eylemiştir.

3- "Her nefsin hem kendi ve hem başkaları için kazanıp aldığı sırf kendi lehinedir. Asıl kazanç böyle kazançdır ki, hayır buna derler. Hayır, her halde sahibinindir. Bil'akis şehvet-ü hırsına mahkûm ve mağlûb olarak, "ben, ben" diye yalnız kendisi için kazandığı da zararınadır." Zira o kendi kendine yaşayamaz, kazanmak için bile ahare muhtaçdır. Binaenaleyh teklif-i İlâhî bu menfeati temin ve o zararı def içindir. Bunda hodkâmlıkla diğerkâmlığın güzel bir tevfiki vardır.

İtlaf: Ziyan etmek. Hadgâm/Hadkâm: Yalnız kendini düşünen ve beğenen. Diğergâm/ Diğerkâm: Başkalarını düşünen.

4- "İnsanın kazandırdığı sırf kendi lehinedir, hakk-u menfeat temin eder. Fakat diğerinin kazanciyle yaşaması da aleyhinedir." Vazife borç, mahkûmiyet iktıza eder. "Yed-i ulya, yed-i süflâdan hayırlıdır." Binaenaleyh teklifin vüs'a göre olmasında mükellefi, yed-i süflâdan siyanet ve temin-i hukuk vardır. Bunun için Cenab-ı Allah, infak-ı hayır, mübadele-i sahiha teklif etmiş, tese'ülden, ribadan, tecavüzden nehyeylemiştir.

Ekseriyetle müfessirîn, bu dört mânâdan birincisi üzerine yürümüşler, berikilerin her birine birer vechiyle ona ilhak eylemişlerdir. Binaenaleyh asıl tefsir, evvelkidir. Zira bütün esrar-ı teklifi muhtevidir ve vazıhtır.

Şimdi Cenab-ı Allah, سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ **"Dinledik ve itaat ettik. Gufranını niyaz ederiz Rabbimiz. Akıbet, varacak mercii ancak sensin."** diyen mü'minlerin tazarru' ve ilticasına karşı iltifat ile bu cevabı verdi. Yüsr-ü tahfifi beyan ile onların halecanını teskin etti. Bu suretle Kelâmullah, yalnız Resulü ile değil O'na bervech-i meşruh iman eden ümmeti ile de bir mükâleme ve münacat şeklinde tecelli eyledi ki, bu üslûb, bilhassa Fatiha'da sebk etmişti. Bu, Kur'ân okuyan veya dinleyen mü'minlerin ara sıra kendilerini Cenab-ı Allah ile bizzat mükâleme halinde bulmaları gibi büyük bir ni'met-i intakı tazammun eder. Bu mertebede ihlâs-u taat hissiyle huzur-ı İlâhiye iltica edenler yalnız şeref-i hitaba nail olmakla kalmayacak, huzur-ı Bari'de ruhsat-ı kelâma malik olup söz söylemek, bizzat dilek dileyebilmek şerefine de mazhar olacaklardır. İşte bu makam-ı visalin kuvvet ve şerefini göstermek için Cenab-ı Allah, onlara istinafen bir cevab olan bu kelâmını bir fasıla ile ayırmakla beraber, bir taraftan da yine onların sözleri ve onlardan hikâye olunuyormuş gibi bir siyakta irad buyurmuştur. Çünkü itlakiyle "semi'na ve eta'na" diyen o mü'minler, aradıkları bu cevabı, bu yüsr-ü rahmeti evleviyyetle derhal kabul ve ikrar ile tekar edecekleri zaman aynen söyleyeceklerdir. Esas-ı mazmunu da kendilerinin düşüncelerine muvafık olduğundan bu âyet dahi, baştan başa onların mekul-i kavilleri olacaktır. Bu nükte ile bu âyet dahi, onların lisanından hikâye ediliyormuş veya onların duaları arasında bir cümle-i mu'teriza olarak bulunuyormuş gibi bir tarz-ı müteşabihte sevk buyurulmuştur. Bu tarz-ı vuslet ile sırr-i teklifi beyan eden bu cevab kendilerine teklifi malâyütak olmayacağını ve bil'akis vüs' ile yüsr-ü tahfif matlûb olduğunu tebşir ederken ayn-i zamanda teklifi malâyütakın haddizatında imkânını işrab etmiş ve bununla beraber kesbin

---

Siyanet: Muhafaza etme. **Tese'ül:** Dilenme. **İntak:** Dile getirmek. **Meşruh:** Açıklanmış. **İstinaf:** Sözün başlangıcı. **İşrab:** Üstü kapalı anlatma.

kıymetini ve ni'metin külfete göre olduğunu ifham ederek, tekliften artan takatlerin bilâ teklif kesb-i hayra sarfolunmasına tergib-ü teşvik ile, لا يَزَالُ عَبْدِي الْمُؤْمِنُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ (*"Mü'min kulum bana nafile ibadetlerle durmadan yaklaşır."* Ahmed b. Hanbel-4/256) Hadîs-i Kudsî'si mazmununu anlatmış olduğundan لَهَا مَا كَسَبَتْ tergibiyle عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ inzarının taht-ı te'sirinde tekrar bir azm-i itaat ve havf-i ma'siyet ile dua ve ilticaya bais olmakla bu cümle-i cevabiyye aynı üslûbda ve bütün arzularına muvafık gayet mühim yed-i matlûbu havi dualarla hıtam verilmiş, "şimdi de şöyle deyiniz" diye emir tasrih olunmayarak bu da, evvelki dualarının ahırı suretinde ta'lim buyurulmuştur. Bunun için burada Nahiv nokta-ı nazarından üç vecih vardır. Birisi, سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا dan, surenin nihayetine kadar mecmuu «قَالُوا» nun mekulü olmak ikincisi, yine böyle olup ancak لاَ يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلاَّ وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ arada cümle-i mu'teriza halinde bulunmak, üçüncüsü, bundan sonra bir «قُولُوا» takdir edilmektir. Yâni ey mü'minler, şu halde duadan kesilmeyiniz de şöyle deyiniz: رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَاْنَا **"Ya Rabbena; unutursak veya hata edersek bizi muahaze etme"** Yâni vüs'ümüzün nisbetinde teklif ettiğin vazifeleri hüsn-i edaya ve hattâ gücümüz yettikçe daha ziyade hayırlar kesbederek terakkı etmeye yeni baştan bir hiss-i itaat ve iştiyak ile azmettik. Fakat farz kıldığın, vazifelerden birini hasbe'l-beşeriye unutur veya meşru bir şey yapmak isterken, haram kıldığın menettiğin şeylerden birine kasdımız olmayarak düşer, hata edersek bu da, terk-i hayır veya fiil-i şer kabilinden bir ihtisab olabilecektir. «وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ» İse, mutlak olduğundan bunlardan muahaze muhtemildir. Binaenaleyh ne nisyan-ü hatanın kendisinden, ne esbabından, ne de bunlardan biri sebebiyle iktisab etmiş olduğumuz terk-i hayır veya fiil-i şerden biz ümmet-i Muhammed'e dünya ve ahirete mücazat eyleme.

NİSYAN VE HATA İKİ NEVİ'DİR: Birisi, sahib-i ma'zur görülebilir, diğerinde görülmez. Mesalâ, bir kimse üzerinde bir necaset görse de izalesini te'hir eylese, sonra unutup namaz kılsa ma'zur olmaz. Görür görmez izale etmediğinden dolayı taksir etmiş olur, lâkin görmezse ma'zurdur. Kezalik bir kimse bir ava tüfek atsa da bir insanı vursa, orada insan bulunabileceğini ve bulunduğu surette ona isabet edip etmeyeceğini hesaba katmamış ve bu hususta lâzım gelen takayüdata riayet etmemiş ise, ma'zur olmaz. Kezalik insan, vezaif-i diniyye ve şer'iyyesini bellemeğe çalışmaz ve belledikten sonra da unutmamak için tekrar tekrar mütalea eylemez de unutursa, nisyandan ma'zur olmaz. Bunun için

---

Takayüd: Dik katli davranma.

bâlâda usul-i tevsik gösterilmiştir. Binaenaleyh bizzat nisyan ve hatanın bazılarından ihtiraz, vüs'ı beşerin haricinde ise de, bazılarında böyle değildir. Binaenaleyh «الاَّ وُسْعَهَا» ale'l-ıtlak nisyan-ü hatadan muahaze ihtimalini refetmemiş, bunların «وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ» de duhulleri melhuz bulunmuştur. Demek ki, mesele müşkildir. Nisyan ve hata ile yapılmış olan fenâlıklar, haddi-i zatında muzır, gayr-i meşru' ve vüsu' dahilindedirler. Unutarak veya hata ederek yutulmuş olan bir zehrin zararı yoktur denilemeyeceği gibi bunlar da, böyledir. Seyyiat ve meası, tıbkı zehir gibi muzırdır. Hataen bir kuyuya düşmek tehlike olduğu gibi, hataen birinin gözünü çıkarmak da bir zarardır. Hasılı, hiç nisyan ve hata yapmamak, vüs'ı beşerden haric de olsa, bunlar, sebeb oldukları fiilin İndallah, yâni hadd-i zatındaki netaicini değişdirmez. «وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ» de dahil olurlar. Bunun için insanlar, bunlardan mümkün olduğu kadar tevakkı ile de mükelleftirler. Katl-i hatada olduğu gibi hata mesaillinde bazı ahkâm-ı teklifiye vardır. Nisyan ve hata, hukuk-ı ibaddaki zararın zâmanına mani olmaz. Bunlar işaretendir ki, «لا تُكَلِّفْنَا» denilmemiş «لا تُؤَاخِذْنَا» denilmiştir. Bu suretle gerek hata ve nisyandan ve gerek esbab-ı mütekaddimesinden, gerekse netaic-i müterettibesinden adem-i teklif değil, ale'l-ıtlak adem-i muahaze istid'a olunmuştur. Ve bu ta'lim birr-ü adli de tazammun eylemiştir. Nitekim رُفِعَ عَنْ اُمَّتِى الْخَطَاُ وَالنِّسْيَانُ (*"Hata ve unutmadan doğan sorumluluk ümmetimden kaldırılmıştır."* İbn Mâce: Talak-16) hadîs-i şerifi bununla alâkadardır. Evet nisyan ve hataya düşmemiz de kötü bir şeydir. Fakat lûtfunla bunlardan bizi muahaze etme. رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا **"Ya Rabbena, bize, bizden evvelki ümmetlere yüklettiğin gibi ağır yük de yükleme, bizi asâ ve isyan milletleri gibi yapma."** Yâni bizi, diğer milletlere yaptığın gibi yerinden kımıldatmaz, tazyik eder, zor tahammül edilir, ağır boyunduruklar, şiddetli misaklar, giran tabi'yetler, tekâlif-i şakka, şiddetli ahkâm-ü kavanin ve muamelât altında bulundurma. Binnetice mükelleflerini meshederek, maymunlara, hınzırlara çevirecek sıkıntılara koşma. Bizim ahkâm ve hayat-ı umumiyyemizde tazyiklar, şiddetler olmasın Rabbımız.

ISR: Aslı lügatte, esr-ü habs mânâsiyle alâkadar olup altındakini yerinde tutan ağır yük ve bağ demektir ki, boyunduruk gibi ağır misaka, zor tahammül edilir ahd-ü tabi'iyete, kezalik rahim-ü karabete ıtlak edilir. Anlaşılıyor ki, tarihlerde görüldüğü üzere Yehud ve Nesârâ gibi ümem-i salifede şiddetli ahkâm ve tekâlif vardı. Müfessirînin beyanlarına nazaran meselâ, Yehudîler, günde elli

---

İhtiraz: Sakınmak, kaçınmak. **Şakka:** Güç. **İstid'a:** Rica etmek. **Giran:** Sert, katı, ağır.

vakit namaz kılmak, malının dörtte birini vergi vermek, pislik bulaşan elbiseyi kesmek, vatanlarından çıkarılmak, bir çok hususatta hemen idam cezası tatbik edilmek, tevbe için intihar ile mükellef tutulmak, bir isyan üzerine hemen ceza verilmek, her hangi bir hata vakı olursa helâl olan taamlardan bazıları tahrim edilmek gibi ahkâm vardı. Tefsir-i Kaffal'de demiştir ki: Yehudîlerin ellerinde Tevrat diye iddia ettikleri kitabın sifr-i hamisi mütalea edilirse, onların ne kadar sert ahkâma, ne kadar şiddetli misaklara tabi tutuldukları daha bir çok acaibat ile beraber görülür. İşte mü'minler, bu gibi tazyikat ve teşdidattan siyanetlerini niyaz ettiler ki, O da, fazl-ü rahmetiyle ileride gelecek olan وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ ("... *sırtlarından ağır yüklerini ve üzerlerindeki bağları, zincirleri indirir atar, ...*" A'raf-7/157) âyetiyle bunları izale eyledi." İlah...

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا Buyurulduktan sonra, bu duaya ne hacet vardı? denilmesin. Çünkü evvelâ, vüs-u, takatten geniş ise de, takat mânâsına istimali de meşhurdur. O halde teklifin takat ile mütenasib olması da muhtemil bulunur. Bu da tazyik-u şiddetten başka bir şey değildir. Ümem-i salife'de bunun vukuu da sabittir. Binaenaleyh bu icmalin ref'iyle vüs'un zahir olan mânâ-yı yüsürde tesbiti istirham edilmiştir. Saniyen, amel, teklifden minvecki eâmdır. Bunların bizzat teşri' ve teklif-i İlâhî olarak değil, teklif-i hakkın hılafına giden Fir'avn ve saire gibi cebabirenin tasallutiyle mahz-ı terbiye olması da mümkündir. Bunun için, «حمل» ta'bir olunmuştur. Surenin başından beri gelen Beni İsrail kıssalarında her iki cihet de ihtar olunmuştur. Ayni mânâ şu duada daha ziyade melhuzdur:

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ Ya Rabbena; bize tâkatımız olmayan şeyler de tahmil etme, hiç çekilmez, tâkat getirilmez, teklifi olursa yapılamaz, isyan ve ihtilâle sevkeder. Tekvînî olursa ta'zib olur, mahy-ü ihlâk eder malâyütak belâlar, sevdalar altında inletme ey kadir Rabbımız. Çünkü Sen, her şeye kadirsin. Bunu rahmetinden dolayı teklif olarak yapmazsan imtihanen veya asilere gazabından dolayı ta'ziben yapabilirsin. Her şey Senin meşiyyetindedir. Binaenaleyh bize ne teklifen, ne imtihanen, ne ta'ziben malâyütakı tahmîl etme. Hasılı لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا tebşirin, ümmet-i Muhammed'edir. Bu yüsr-ü tahfifin, bu ümmete bahşettiğin feyz-ı iman, hiss-i itaat ve ihlâs, hüsn-i irade, ittiba-ı hak gibi hasaili fadıle ile mütenasibdir. Elbette bu kanunu tanımayanlar, bunun sâhasından dışarı çıkmak istiyenler, ale'l-ıtlak sâha-i tekliften çıkabilecek değiller. O zaman onlara, biribirlerinin muktaza-yı şehveti olan ve hakk-u hu-

---

Sifri Hami: Koruyucu kitap. Mahy-ü ihlak: Gidermek. Meşiyyet: İrade, arzu.

kuk, vüs-u takat dinlemiyen teklifler yaptıracaksın. Kâfir, kâfir olmakla mükellefiyetsiz yaşamayacak, fakat hakk'a tabi' olmadığından halka haksız teklifler yapacak ve bilmukabele haksız teklifler altında kalacaktır ki, bu da, aynı zamanda adl-ü hakkın muktezaı olarak senin bir tahmilin olacaktır. Bu nokta-i nazardan âlemdeki her kavmin kendine göre bir kanunu vardır. Ve o kunun behemehal bir tahmil-i İlâhîye müsteniddir. Şu kadar ki, mü'minlerinki müstakim ve eser-i rahmet, kâfirlerinki gayr-ı müstekim ve eseri adl-ü gadabdır. Mü'minlere adalet olan, kâfirlere, adalet olmaz, kâfirlere adalet olan da mü'minlere adalet olmaz. Bütün bu liyakat, ümmetin ruhunda ve kalbindedir. Kalbler ise "Ya Rabb Sen, Rahmani zülcelâlin iki parmağı arasındadır. Dilediğin gibi taklib edersin. Binaenaleyh bizi, Din-i İslâm'ın teklif-i ahkâm-ı yüsründen, tarik-ı müstekimden ayırma. Bundan ayrılmağa, rahmetinden cüda düşmeğe tahammül edemeyiz. Bizi, böyle dayanılmaz derdlere ma'ruz bırakma Rabbımız. O muahazeyi bu haml-ü tahmili yapma da وَاعْفُ عَنَّا **bizden günahlarımızın asarını afvinle izale et.** İ'tiraf ederiz ki, biz, ahkâmına itaati bütün ihlasımızla taahhüd etmiş olduğumuz halde yine kusurdan, günahtan hali değiliz, bütün mesaimiz esas i'tibariyle bir ni'metinin şükrünü eda edemez. Sarfettiğimiz, edeceğimiz vüs-u takat esasen senin in'amın, onun sarfından hasıl olacak menafi'de bize bahşedilmiş olduğu halde biz, onu temamen senin yolunda sarfetmek lâzım gelirken, biz tutuyoruz da onunla Senin rızana muhalif olarak kendimize zararlar bile yapıyoruz. Sermaye-i kesb olarak verdiğin irade ve kudretlerimizi, akıl ve fikirlerimizi temamen tevhid edip de hepsini menafi'imiz yollarına sarfedemiyoruz. Bunun için dilediğimiz dilekleri istihkakımızdan değil, fadl-ü rahmetinden ümid ile diliyoruz. Halbuki vakı, vakı'dir. Bizden herhangi bir suretle sadir olan günahlar, ilm-i İlâhînde sabittir. Onların oradan izalesi mümteni'dir. Fakat Sen, kemal-i kudretinle onların bize müteveccih olan netaicini bizden silebilirsin. Zira müsebbibü'l-esbab, müessir-i hakikî Sensin. Bizim kötü fiilimizle netaici arasındaki irtibatı Sen mahvedebilirsin. Bizden, onları afvettikten başka وَاغْفِرْ لَنَا **bize mağfiret de et,** ayıblarımızı ilm-i İlâhînde gizle, ört bastır. Eller içinde bizi rusvay eyleme, bununla beraber وَارْحَمْنَا **rahmetinle bize in'am da et.** أَنْتَ مَوْلٰينَا **Sen, bizim Mevlâmız,** sahib-ü malikimiz, veliy-yi umurumuz, nasırımızsın. اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا (*"Allah iman edenlerin velisidir."* Bakara-2/257) buyurdun. Binaenaleyh, فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ **o kâfirler güruhuna karşı bize nusrat ihsan et, maddeten, manen müddafaa-i hak ve i'lâ-i kelimede bizi galib ve muzaffer eyle."**

Cüda: Ayrı. **İn'gam:** Nimetlendirmek.

(A.S.) Efendimiz, bu dualarla dua ettiği zaman taraf-ı İlâhî'den, "peki yaptım" buyurulduğu Müslim ve Tırmizî'de rivayet edilmiştir. İlerideki surelerde de bunlara cevablar göreceğiz. Ezcümle "Sure-i Âl-i İmrân", bu nusrat duasına bir cevab olarak başlıyacaktır. Kütüb-i Sitte'de İbn Mes'ud'dan rivayet olunan bir hadîs-i Nebevî'de buyurulmuştur ki: **"Her kim, geceleyin Suretü'l-Bakara'dan iki âyeti okursa ona kifayet eder."** Hakim ve Beyhakî'nin Ebu Zer'den tahric ettikleri diğer bir hadîs-i şerifte de Fahr-i Risalet buyurmuştur ki: ("Allah Teâlâ, Sure-i Bakra'yi iki âyetle hıtama erdirdi ki, bunları, bana Arş'in altındaki bir hazineden verdi. Bunları öğreniniz, kadınlarınıza, oğullarınıza bellediniz, ta'lim edeniz. Çünkü bunlar, hem salâttır, hem Kur'ân'dır, hem duadır." Ahmed b. Hanbel-4/147, 151, 158) Hazret-i Ömer ile Hazret-i Ali (R.A.)'dan mervidir ki, her biri: "Âkil bir adam görmezdim ki Sure-i Bakara'nin ahirindeki bu âyetleri okumadan uyusun" Darîmî: Fedailû'l-Kur'ân-14 demişlerdir. "Cibril, Resulüllah'a Sure-i Bakara'nin ahirinde âmîn telkin etti" diye de Ebu Meysere'den mervidir. Hemen Cenab-ı Allah, biz kullarını da bu duaların manalarını fehm ve muktezasına ittiba' ile va'd ettiği feyz-i icabetindenbüyük büyük nasiblerle kâmyab buyursun. Âmîn

---

Kâmyab: Muradına ermiş.

ÂL-İ İMRAN SÛRESİ

İşbu Âl-i İmrân suresi, medenî olduğuna bütün müfessirînin ittifakı vardır. Medine'de nâzil olmuştur. Ve iki yüz âyettir. Eman, Kenz, Ma'niyye, Mucadele, Sure-i İstiğfar ve Tayyibe dahi denilir. Sure-i Bakara ile buna "Zehraveyn" tesmiye edildiği de geçmiş idi.

Âyetleri iki yüz, kelimatı üç bin dört yüz seksendir.

Muhtelefünfih âyetler, «الم» (ikinci) «وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ» ، «الْاِنْجِيلَ» ، «اِلَى بَنِى اِسْرَآئِيلَ» «مِمَّا تُحِبُّونَ ، مَقَامُ اِبْرَاهِيمَ» ve bazılarının kavlinde (birinci)

FASILASI: «ل ، ق ، د ، ا ، ط ، ن ، ب ، م ، ر» mecmuu: «لقد اطنب مر» «ق» ancak bir fasıla «د» ، «حريق» üç fasıladadır.

Âl-i İmrân, lisanımız tabirince İmrân familyesi, İmrân ailesi demektir. Görüleceği üzere bu sure-i celilenin en mühim makasıdından biri, din-i hakkı takrir ve onun hakkı hâkimiyetini te'yid ve ilân edip Nasârâ'nın ulûhiyyet iddiasiyle ifrat, bil'akis Yehudîlerin de bir takım kadh-ü isnadat ile tefrit ettikleri Hazret-i İsa mes'elesinin halli ve bu suretle asılları bir olduğu halde ruh-i diyaneti gaybettirmiş ve hırs-u taassub ile tarafeyni tahrifi hakaika sevkeylemiş olan bu münazaa ve mücadele yüzünden ikisi bir yere gelmek ihtimali kalmamış bulunan bu iki din mensubları arasında te'mini sulh-ü müsalemet için hakem ol-

mak üzere yetiştirilmiş olan ümmet-i vasata her hususta hakk-u batılı tefrik eden bir ferman bahşetmek olduğundan bu sure müşarünileyhin nesebini gösteren Âl-i İmrân ismiyle tevsim olunmuştur. Ve sebeb-i nüzulünü Yehudîlerden ziyade Nasârâ teşkil etmiştir. İsimlerinden dahi anlaşılacağı üzere Sure-i Bakara, Ehl-i kitab'dan evvelâ Yahudîlere, bu surede evvelâ Nasârâya tevcihi da'vet etmiş. Binaenaleyh Sure-i Bakara, birinci cüz'ünde görüldüğü üzere iptida ruh-u lisan-ı Tevrat ile, bu sure de bidayeten ondan doğmuş olan ruh-u lisanı İncil ile alâkadar olarak tahrifat-ı vakıayı izale ve akaid-i nası tashih için âyât-ı hakdaki temsilâtı tahkikata, müteşabihatı muhkemata irca esasını öğretmiştir. Ve Allah-ü a'lem bu iki surenin müteşabihattan olan birer, «الم» ile başlamış olmalarında bu hikmete de bir telmih vardır. Bu suretle bu iki sure beynindeki münasebet ve fark, Tevrat ile İncil arasındaki fark ve münasebet gibidir. Biri mukaddem, biri tâli, biri asıl, diğeri onun fer'i demektir. Sure-i Bakara'daki icmallerin çoğu burada şerh-ü izah edilmiştir ki, bunlara, "Zehraveyn" tesmiyesinde de buna işaret vardır. Sure-i Bakara, فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (*"Ve o kafirler güruhuna karşı bize nusret ihsan ety. Maddeten ve manen müdafa-i hakk ve i'la-i kelimede bizi galib ve muzaffer eyle."* Bakara-2/286) duasiyle hitam bulmuştu. Bu sure ise, o duaya bir icabet olarak başlamıştır. Ve galebe-i diniyye ve ilmiyyenin galebe-i maddiyyeden ehem ve onun bir şartı mütekaddimi olduğunu tefhim için evvel emirde nusret-i ilmiyyeyi te'min etmiştir. Bu sevk-u münasebet, iki sureyi biri-birine öyle rabtetmiştir ki, birinin ahîriyle diğerinin evveli Sure-i Bakara'da وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ * اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (*"Kafirler ise hep o zalimlerdir. Allah, başka tanrı yok, ancak O, hayy ve Kayumdur."* Bakara-2/254-255) diye Âyete'l-Kürsî'nin makabline irtibatı şeklini ahzetmiş ve bu, «الم» o «الم» in bu noktasında toplanan bütün hakaik ve vazaifi ihtar ederek başlamıştır. Binaenaleyh zehra-yı ulâ ile zehra-yı saniye birbirlerine büyük ve küçük iki hemşire denecek kadar mütekarib bir ana ile bir kız vaz'iyyetindedirler. Hasılı bu iki surenin ale'l-umum münderication i'tibariyle aralarında bir çok cihetten telâzüm ve tenazur vardır ki, bunlardan kıssa-i Âdem ile kıssa-i İsa'nın temasülünü zikretmek kâfidir.

SEBEB-İ NÜZULÜ: Mukatil İbn Süleyman, bu surenin evvelinde bâzı âyetlerin sebeb-i nüzulü yine Yehudîler olduğuna, Muhammed ibn İshak da surenin ibtidasından mübahele âyetinin nihayetine, yani اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ

Kenz : Hazine. **Zehraveyn:** İki parlak şey. **Kedh:** Amel, say. **Tesvim:** İsimlendirme. **Telmih:** İmalı söyleme. **Temasül:** Benzeyiş. **Telazüm:** Biri, diğerine lazım olmak. **Tenazur:** Birbirine karşı olmak, bakışmak. **Mübahele:** Lanetleşme.

(*"Doğrusu işte budur o kıssanın hak ifadesi ...."* Âl-i İmran-3/62) âyetinin başına kadar sebeb-i nüzulü Nasârâ olduğuna kail olmuşlardır ki, cumhur-ı müfessirîn bunun üzerindedirler. Çünkü surenin tevhid ve tenzih-i İlâhî ile başlaması evvel emirde dâvâ-yı Nasârâ aleyhindedir. Bu iki rivayetten bazı âyetlerin bilhassa Yehudîler veya her ikisi dolayısiyle nâzil olmuş bulunması neticesini almak da mümkündür. Filvaki, قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ الخ... (*"O küfredenlere de ki: Siz mutlak yenileceksiniz ve toplanıp Cehenneme sürüklene-ceksiniz. O ise ne fena döşektir ..."* Âl-i İmran-3/12) iki âyetin Yehudîler hakkında olduğu daha kuvvetli mervidir. Yehudîlerin, Hazret-i İsa'ya buğuzları ve validesine kazifleri nübüvvetini ve İncil'i inkârları diğer âyetlerin nüzulüne de sebebiyyet verebilirse de daha ziyade buna Nasârâ'nın, Resulullah ile olan bir münazarası sebeb olmuştur ki, bu suretle rivayet edilmektedir: Resulullah'a Necran'dan murahhas olarak bir hey'et-i Nasârâ gelmişlerdi ki, buna, **"Vefd-i Necran"** denilir. Bunlar, altmış süvari olup içlerinden on dördü büyükleri ve bu on dördün içinde üçü de en büyükleri idiler. Bunların birisi **"El-Âkıb"** dedikleri emîrleri ve sahib-i reyleri **"Abdülmesih"** ikincisi, seyyid ta'bir ettikleri vezir ve müşirleri «الايهم» üçüncüsü de, âlimleri ve üskuf yani piskoposları ve reisi tedrisler idi ki, ismi Ebu Harise ibn Alkame ve kendisi Beni Bekr ibn Vâil'den birisi idi. Din-i Nasraniyyet'te tedrisatı, hizmeti, sa'y-ü ictihadı ve ilmi ile şöhretyab olduğundan Rum mülûkü tarafından mazharı i'zaz ve ikram olmuş, bir çok mallar verilmiş, taht-i idaresinde hayli kilisalar yaptırılmış idi. Bu altmış miyanında biraderi Kürz ibn Alkame dahi yanında bulunuyordu. Bunlar gelmişler, bir gün ikindi namazından sonra Mescid-i Saadet'te huzur-ı Risalet'e girmişlerdi. Üzerlerinde süslü cübbeler, fahir ridalarla Papas elbiseleri vardı. Bunları gören bazı Ashab-ı Kiram "Biz böyle bir vak'a görmedik" demişlerdi. O sırada onların da namaz vakitleri gelmiş olduğundan Mescid-i Saadet içinde namaza kalkmışlar. Resulullah (S.A.V.) de: "Bırakınız kılsınlar" buyurmuş. Meşrika, müteveccihen kılmışlar. Piskopos Ebu Harise, Âkıb Abdülmesih, el-Eyhem Seyyid, üçü Hazret-i Resulallah ile mükâleme etmişler ve bir kaç gün Medine'de kalmışlardı. Esnay-ı mükâlemede Hazret-i İsa'ya, gâh Allah'dır diyorlar, gâh İbnullah'dır diyorlar, gâh da salisü selâse diyorlardı. Allah'dır demelerine, "çünkü ölüleri diriltirdi, hastaları iyi ederdi, gayıbları haber verir, çamurdan kuş sureti gibi bir halk yapar, ona üfler, o da uçardı" diye ihticac ederler. Allah'ın veledi iddiasına, "çünkü ma'lûm bir babası yoktu" diye istidlâl eylerler. Salisü selâse, üçün üçüncüsü sözüne de, "çünkü Allah "yaptık, kıldık"

Murahhas: Devlet tarafından görevli. **Vefd:** Heyet.

diyor, eğer bir olsa idi "yapdım" derdi diye istidlâl ediyorlardı. Bunun üzerine Resulullah, bunlara: أسْلِمُوا "İslâm'a giriniz" buyurdu. "Biz, senden evvel İslâm'a girmişiz" dediler. (A.S.): "Yalan söylediniz, siz, Allah Teâlâ'ya veled isnad edip dururken İslâmınız nasıl sahih olur" buyurdu. "Allah'ın veledi değilse, o halde bunun babası kim?" dediler. Ba'dehu Fahr-i Risalet, onlarla şöyle bir münazaraya şüru buyurdu:

Resulullah: - " Bilmiyor musunuz. Allah, hayyü lâyemuttur, İsa'ya ise fenâ ârız olur?"

Onlar - "Evet".

Resulullah: - Bilmiyor musunuz, babasına müşabeheti olmayan hiçbir veled yoktur?"

Onlar: - "Evet."

Resulullah: " Bilmiyor musunuz. Rabbımız, her şey üzerine kayyumdur, onu hıfzeder, merzuk eder. Halbuki İsa, bundan hiçbir şeye malik midir?"

Onlar: - "Hayır"

Resulullah: - "Bilmiyor musunuz, Allah Teâlâ'ya yerde ve gökte hiç bir şey hafi değildir. İsa ise, Allah'ın bildirdiğinden başka bunlardan bir şey bilir mi?"

Onlar: - "Hayır"

Resulullah: "Rabbımız, İsa'yı rahimde dilediği gibi tasvir etti, bunu biliyor musunuz?"

Onlar: - "Evet"

Resulullah: - "Rabbımız, yemez, içmez, hadesten münezzehtir. Bunu da biliyor musunuz?"

Onlar: - "Evet"

Resulullah: - "İsa'ya anası, bir kadının hamil olduğu gibi hamil olmuş ve kadının vaz'ı hamli gibi O'nu vaz'etmiş. O da, bir sabinin gıda aldığı gibi gıda almıştı. Sonra da yer, içerdi, hades yapardı, bunu da biliyorsunuz değil mi?"

Onlar: - "Evet"

Resulullah: - "O halde İsa, zu'mettiğiniz gibi nasıl olur?" buyurdu. Onlar da, sükût ettiler. Âlusi-2/75

Zu'm: Batın zan, san.

Maamafih sonra yine inad ettiler de: "Ya Muhammed, sen O'nun: كلمة الله وروح منه Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh" olduğu zu'munda değil misin?" dediler. "Evet" buyuruldu. "Eh, işte bu bize yeter" diye cahudluğa gittiler. Allah da, bu sûrenin evvelinden seksen küsur âyet inzal buyurdu ki: فأما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه (*"Amma kalplerinde bir yamukluk bulunanlar sade onun müteşabih olanlarının ardına düşerler."* Âl-i İmrân-3/7) âyeti bu cuhud ile alâkadardır. Allah, nihayet فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم (*"Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı kendilerimizi ve kendilerinizi çağıralım."* Âl-i İmrân-3/61) âyeti ile onları mübaheleye, yâni açıktan mülâaneye da'vet etmesini Hazret-i Peygamber'e emr etti. Resulüllah da, bu daveti yapınca: "Ya Ebe'l-Kasım, bizi bırak, işimizi görelim de sonra gelir, dediğini yaparız", dediler, gittiler. Beyinlerinde konuşdukları zaman, o üçten birisi: "Anladınız ya, Muhammed, hakikaten Nebiy-yi Mürsel. Sahibiniz hakkındaki niza'ı ne güzel hall-ü fasl etti. Bilirsiniz ki, her hangi bir kavim bir Peygamber ile mülâaneye kalkışırsa büyüğü, küçüğü mahv olur. Eğer bunu yaparsanız kökünüz kazınır. Madem ki, olduğunuz dininizde kalmak istiyorsunuz, bu zatla müvadea ve müsaleha akd ediniz, memleketinize gidiniz" demiş. Bunun üzerine geldiler: "Ya Ebe'l-Kasım; biz, seninle mülâane etmemeğe ve seni dininde bırakıp biz de, kendi dinimizde kalmaya karar verdik. Binaenaleyh ashabından bize bir zat gönder de mallarımızda ihtilâfımız olan şeylerde bize hâkim olsun. Zira biz, senden razıyız" dediler. (A.S.): "Öğle sonu bana geliniz de, sizinle beraber kavi, emin bir hakem göndereyim" buyurdu. Hazret-i Ömer, der imiş ki: "Ben, hiç bir zaman imareti hoşlanmadım, fakat o gün benim ta'yin olunmamı ümid etmişdim, Öğle namazını kıldık, Rasulullah, sağ ve soluna atf-ı nazar ediyordu. Ben de, beni görsün diye uzanıyordum. O mütemadiyen göz gezdiriyordu. Nihayet Ebu Ubeyde ibn el-Cerrah'ı gördü, çağırdı: "Onlarla git, aralarında vakı olan ihtilâflarında bir vech-i hâl hükm et", buyurdu. Bir kerre arzu ettiğim bu me'muriyeti de Ebu Ubeyde alıp gitti" İlah... Hasılı Necranlılar, Din-i İslâm'a girmemiş iseler de akd-ı müsaleha ile tabiiyyet-i İslâm'ı kabul etmişler ve bir hâkim alıp gitmişlerdi. Ancak bu hey'et içinde piskopos Ebu Harise ibn Alkame'nin biraderi Kürz ibn Alkame kabul-i İslâm etmiş ve bu babda ma'lûmat da vermiştir. Ezcümle "Necran'dan hareket ettikleri sırada birader-i piskopos Ebu Harise'nin yanında imiş. Beraber gelirken Ebu Harise'nin bin-

---

Cahud: Bir çeşit kâfirlik, kalben bilip, dil ile ikrar etmemek. **Mülâare:** Beddua etme, lanet etme. **Muvadea:** Düşmanlığı bırakıp barışma. **Cuhud:** Kafirlik türlerinden biri. kalb ve dil ile ikrar etmemek. **Kavi:** Sağlam, metin, salih, emin, zorlu, kuvvetli.

diği katır, bir hayvanlık etmiş. Kürz: تعسا للأبعد "O eb'ade kahren", demiş ve bununla Rasulullah'ı kasdediyormuş. Biraderi Ebu Hârise: "Hayır anan kahrolsun", diye mukabele edince, "Niçin birader?" diye sormuş. Cevaben: "Vallah O, bizim intizar etmekte olduğumuz Peygamber", demiş. Kürz: "O halde bunu biliyorsun da ondan seni men' eden ne?" diye sual eylemiş. O da: "Çünkü, şu kırallar bize bir çok servetler verdiler, ikramlar ettiler, şimdi buna iman etsek hepsini elimizden alırlar", diye cevab vermiş olduğunu ve bu cevab Kürz'ün kalbine bir ukde olmuş. Nihayet vak'anın cereyanını ta'kib ettikten sonra kabul-i İslâm eylemiş olduğunu kendisi hikâye etmiştir. وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ ("*O kitap verilenlerin ihtilaf etmeleri ise sırf kendilerine ilim geldikten sonra...*" Âl-i İmran-3/19) muktezasınca hubb-i dünya bir çoklarını işte böyle kabul-u hakk'tan men'eylemişdir. زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ ("*İnsanlara: Kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları...*" Âl-i İmran - 3/14) âyeti, bu halet-i ruhiyyeyi ne güzel anlatmıştır. إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ ("*O küfredenler, muhakkak ki onlara ne malları ne evlatları Allah'tan zerrecik faide vermeyecektir, onlar o ateşin çırasıdırlar.*" Âl-i İmran-3/10)

"Mu'cemu'l-Buldan" da tafsil olunduğu üzere Necran, Yemen'de, Havran'da, Kûfe civarında olmak üzere bir kaç kasabanın ismidir. Burada Yemen Necran'ıdır ki, Yemen'in Mekke tarafında ve Arabistan'ın merkezi, Nasraniyyeti olan ehemmiyyetli bir kasaba idi. Nasraniyyet, ta ibtida-yi zuhurunda Hazret-i İsa'nın getirdiği safvet-i asliyyesiyle Ceziretû'l-Arab'ın evvelâ bu kasabasında intişar etmiş ve bu intişar, Yemen hükümdarları tarafından "Uhdud" vak'alariyle basdırılmak istenilmiş idi ki, "Sûre-i Buruc/85"de tafsili gelecektir. Bilâhare dinlerine bid'atler karışmış, safvet-i asliyyesi bozulmuştur. Bu kasabada Abdülmedan ibn Deyyan-î Hârisî tarafından bina edilmiş bir kilise varmış ki, Kâ'be-i Muazzama'ya karşılık olmak üzere buna, "Kâ'be-i Necran" namını vermişler ve çok ta'zim ederlermiş. Ve bunda bir haylı esakife piskoposlar bulunurmuş ki, Hazret-i Peygamber'e gelen hey'et bunlardan idi. Bu kilise, Necran'da bir nehir kenarında olup o zaman Abdulmesih ibn Daris ibn Adî ibn Mu'tell'in taht-ı hükmünde imiş ve bu şehirden on bin dinar kadar varidat alırmış. Bu Necran, hicretin onuncu senesi sulhan fethedilmiştir. İşte nusrat-ı İlâhiye'den ilm-i amelî bir numune.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى
لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ
وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا
فِي السَّمَٓاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾ هُوَ الَّذِٓي اَنْزَلَ عَلَيْكَ
الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ
فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَٓاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَٓاءَ
تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا
بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا لَا تُزِغْ
قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾
رَبَّنَٓا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾
اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ

مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَاُولٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ۝١٠ كَدَأْبِ
اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ
بِذُنُوبِهِمْ وَاللّٰهُ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ۝١١

Meâl-i Şerifi

1- الٓمٓ.

2- Allah, başka Tanrı yok ancak O, hayy O, kayyum O.

3- O, Sana kitabı bihakkın indirmekte; önündekileri bir musaddık olmak üzere. Ki, önceden nasa hidayet için Tevrat'ı ve İncil'i indirmişti.

4- Bir de ayırd eden fürkan indirdi. Allah'ın âyetlerini tanımayanlar, şübhesiz onlara şiddetli bir azab var. Öyle ya Allah'ın izzeti var, intikamı var.

5- Allah, şübhesiz ki, O'na ne yerde ve ne gökde hiç bir şey gizli kalmaz.

6- Rahimlerde sizi dilediği keyfiyette tasvir eden O, başka Tanrı yok ancak O, azîz O, hakîm O.

7- O'dur indiren sana bu muazzam kitabı. Bunun bir kısım âyatı vardır muhkemat. O'nlar, "Ümmü'l-Kitab" ana kitab, diğer bir takımları da müteşabihattır. Amma kalblerinde bir yamukluk bulunanlar sade onun müteşabih olanlarının ardına düşerler. Fitne aramak, te'vilini aramak için. Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde rüsuhu olanlar da, derler ki: Amenna hepsi Rabbimizden, maamafih özü temiz olanlardan başkası düşünemez.

8- Ya Rabbena! Bizleri hidayetine erdirdikten sonra kalblerimizi yamıltma da ledünnünden bize bir rahmet ihsan eyle. Şübhesiz sensin bütün dilekleri veren, Vehhab Sen.

9- Ya Rabbena! Muhakkak ki, sen insanları, geleceğinde hiç şübhe olmayan bir güne toplıyacaksın. Şübhesiz ki, Allah, mi'adını şaşırmaz.

10- O küfredenler, muhakkak ki, onlara ne malları, ne evlâdları

Allah'dan zerrece faide vermiyecektir, onlar o ateşin çırasıdırlar.

11- Tıpkı Âl-i Fir'avn'ın gidişi gibi ki, ayetlerimizi tekzib ettiler de Allah, onları cürümleriyle tutup alıverdi. Allah'ın ikabı, çok şiddetlidir.

الٓمٓ . اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ **Ya Muhammed, yine elif lâm mim, bunu iyi belle ve iyi anlat. O Allah Teâlâ, öyle bir ma'bud-ı hakikîdir ki, ondan başka ma'budiyyete müstehık, ilâh denecek, ubudiyyet edilecek hiç bir şey yoktur. Çünkü o hayy-ü kayyumdur,** fenadan, zevalden münezzehtir, ölmez, ezelen ve ebeden hazır-u nazır vacibü'l-vücud, müdebbir-i küll, hâfız-ı kul, râzık-ı külldür. Her şeyi tutan O, besliyen O'dur. Bununla beraber kendinden hiç bir şey eksilmez, daima hayy-ü kayyumdur. Hem hayy-ü kayyum ancak O'dur. İlâh ve ma'bud da hayy-ü kayyum olmalıdır. Binaenaleyh ne İsa, ne saire hiç biri ilâh değildir. Onlara ilâh demek, ma'budluktan bir hissa vermek Allah'a küfrolur."

Bu elif, lâm, mim'in kıraatı şayan-ı dikkattir. Kıraetlerin hepsinde hem vakıf, hem vasıl suretinde okunur yâni umumiyyetle ikinci "mim" in fethi ve lâfza-i celâleye vaslı ve bununla beraber vakıf hali gibi birinci "mim" medd-i arız halinde tul veya kasriyle okunur. Ancak Ebu Ca'fer'de sekit vardır ki, ne tam vakıf, ne tam vasıldır. Bu sebeble bunun Kûfiyyun rivayetlerinde bile bir âyet-i mustakılle olmadığı da söylenmiştir. Ehl-i lisan ve müfessirîn, bu tarz-ı kıraat hakkında uzun bahisler yapmışlardır. Fakat biz, bundan mânâ i'tibariyle şunu anlamak istiyoruz ki, burada, vasl ile vakıf hallerinin ictimâında bir hususiyyet vardır. Vakfı haline i'tibar, diğerlerine olan mümaseleti göstermekle beraber, aynı zamanda vaslı burada bir mânâ-yı mahsus anlatmaktır ki, bunda «الٓمٓ» in اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ demek olduğuna ve binaenaleyh Ayete'l-Kürsi'nin bir icmali remzîsi bulunduğuna bir ima var gibidir. Bunun bir ismi sûre ve Sûre-i Bakara'nin bir ismi de Sûretü'l-Kürsî ve Ayetü'l-Kürsî'nin a'zam-ı âyet, kezalik bunun esma-ı İlâhiye'ye işaret olması hakkındaki rivayetlerin hey'et-i mecmuası da bu imayı te'yid edebilecek emarattandır. Kur'an ilim ve saltanat-ı İlâhiye'nin bir tecelli-i bahiri, Ayetü'l-Kürsî de, o ilm-ü saltanatın en bedi' ve veciz bir ifadesi olmak itibariyle bu mânâ, «الٓمٓ» in ism-i Kur'an olmasına da mani değildir. Bunda, her şeyin Allah'a irca'ı akıde-i aslîyyesinin de bir ifadesi vardır. Ve zaten müteşabihatın en büyük hikmet-i nüzulü de bu esasın tesbiti olduğu ma'lûmdur. Şübhesiz bu huruf-ı heca sesleri, üzn-i Muhammedî'de

---

Üzn: Kulak.

çınlamaya başladığı zaman en evvel kürsî-i İlâhî'den gelen âyat-ı hakkı tebliğ ediyordu. Bu sûrenin ahass-ı makasıdından biri, müteşabihatın muhkemata ircaı esasını tefhim ve bu suretle âyat-ı hakda zeyg-u inhiraftan tevakkı lüzumunu ta'lim etmek olduğuna nazaran tâ başında tevhid ve tenzih-i İlâhî'yi tesbit ederken, «الم» nazm-ı müteşabihinin اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ **"Allah, başka tanrı yok, ancak O, hayy O, kayyum O."** nazm-ı muhkemile te'viline bir misal vermiş olması, onun akıbinde de kütüb-i münzele-i İlâhiyye miyanında müteşabihatı pek çok olan Tevrat ve İncil'in bunlardan sonra Hatemü'l-Enbiya'ya inzal kılınan ve muhkemat-ı ümmü'l-Kitab olan Kur'an-ı azim ve Furkan-ı hakime irca' edilmedikçe tasdikleri caiz olamayacağını, çünkü bunun muhkemat karşısında müteşabihata ittiba' suretiyle âyat-ı hakkı inkâr ve küfre müeddi olacağını küfrün ise, azab-ı şedide sebeb olduğunu beyan etmesi, ne kadar beliğ ve siyak-ı nazma ne kadar muvafıktır. İşte mü'minlerin dua-yı nusratına bir cevab olarak başlıyan Sûre-i Âl-i İmran bir taraftan hayatta mansur ve galib ve beynennas nafizü'l-kelim bir hakem ve hâkim olabilmek için i'tikatta tevhid, ahlâkta nezahet, ilimde ihkâm ve metanet şart-ı evvel olduğunu ihtar etmek ve diğer taraftan Nasârâ'nın tenzih-i İlâhî'ye mugayir olarak gâh Allah, gâh Veledullah, gâh salis-i selâse ve sonra hepsi diye te'lih eyledikleri, Yehudîlerin de nezahet ve iffet-i Enbiya'ya tecavüzle sebb-ü şetmeyledikleri Hazret-i İsa mes'elesinin hall-ü faslına bürhan olmak için, evvel emirde tevhid ve tenzih-i İlâhî'yi tesbit, ve hidayet-i nas için tenzil-i kitab ve ilm-i amelî, inzal-i Fürkan ile ihsan ve isbat-ı nübüvvet ve ilimde ihkâm için kütüb-i İlâhiye'nin fehm-ü tefsirinde mukaddemini muahharına müteşabihatını muhkematına irca usulünü ta'lim ve bunların hilâfına hareketten tahzir ve din-i hakkı takrir eylemiştir.

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ Ya Muhammed, O Allah, Sana bu kitabı hakk-u hukuk sebebiyle, hakk-u hakikati **müştemil ve önündekileri musaddık olmak üzere cereyan-ı hakka göre peyderpey indirmektedir. Ve bundan evvel indirilenler miyanında bilhassa Tevrat'ı ve İncil'i indirmişti. Bunların hepsi nasa hidayet içindir.** Demekle kayyumiyyet-i İlâhiyye ve kanun-ı rübubiyyet altında Nübüvvet'in tekâmülünü ve nübüvvet-i Muhammediye'nin bir nübüvvet-i ibtidaiyye olmadığını ve hakikat-i Kur'an tasdik olunmayınca kütüb-i salifenin hakk ile tasdik edilmeyeceğini ve binaenaleyh nübüvvet-i Muhammediye tasdik edilmedikce, Enbiya-i salife-

---

Zeyg-u İnhiraf: Doğruluktan ayrılma. **Tevakkı:** Çekinme, sakınma, korunma. **Şetem:** Söğmek. ***Te'lih:*** *İlahlaştırmak, tanrılaştırmak.*

nin bihakkın tasdikına şahid ve delil bulunamıyacağını ve o zaman nasın dalalet içinde kalacağını göstermiş ve Kur'an'ın ve mu'cizat-ı Muhammediyye'nin bu hakimiyyetini tasrihan beyan için de bu hükmî وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ **"Bir de ayırd eden furkanı indirdi."** ile nassan tevki' buyurmuştur.

Kur'an'ın kütüb-i salife ve nübüvvat-ı mütekaddimeyi tasdiki bir kaç vech ile de mütehakkıktır.

Evvelâ, kütüb-i salife ve Enbiya-i maziye istikbalde büyük bir Peygamberin kudumunu va'dederek, hidayet ve irşadlarını böyle bir gaye-i kemale tevcih etmiş olduklarından Kur'an ve nübüvvet-i Muhammediyye gelmese idi onlar, bir fikr-i batıl veya bir ümniyye-i kâzibe üzerine yürümüş, boş vaidlerden ibaret kalır ve hattâ yalancıların iğfalkâr yalanlarından farksız olurdu. Kur'an'ın gelmesiyledir ki, mukaddema bir ümniyye halinde münteşir olan ihbarat-ı gaybiyyenin vahyi hak ve inzal-i İlâhî olduğu tahakkuk etmiştir. Ve bu suretle Kur'an, yalnız risalet-i Muhammediye'yi değil, bunun zımmında bütün Enbiya-i salifenin risaletlerini de tasdik ve isbat eden bir fürkan-ı mübîyn olmuş ve bütün kütüb ve Enbiya-i İlâhîye beyninde şehadet-i mütekabile ile bir takâmül ve tesanüd-i umumî te'sis ve hepsinin riyasetine وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ (*"Bazısınıda derecelerle daha yükseklere çıkardı."* Bakara-2/253) medlulünce Hatemü'l-Enbiya'yı ta'yin eden bir ferman-ı İlâhî olarak gelmiştir ki, Sûre-i Bakara'nın birinci cüz'ünde en ziyade tasdikın bu mânâsı gösterilmiştir.

Saniyen, Kur'an, kütüb-i salifenin iman ve tevhid-i İlâhîye da'vet ve adl-ü ihsanı âmir, enbiya ve ümem-i mazıyenin kısas-ü ahbarı ve ümem-ü a'sarın ihtilâfiyle değişmeyecek olan ahkâm-ı sabite gibi esasat-ı muhkemelerini takviye ve tevsi' ederek, yeni baştan mevki-i icraya koymuş ve hikmet-i teşri' muktezasınca ezmine ve emkinenin ve ümem-i mükellefenin hususiyyetlerine ve hakk-u hayır nokta-i nazarından masalih-i lâyîkalarına müteallık ahkâm ve şerayi-ı fer'iyyelerini ta'dil-ü tecdid ederek din-i hakkı cemi' ezman ve emkinede ve bilcümle ümem-u akvamda ceryanını te'min edecek şamil bir ilm-i teşri' dahi ta'lim eylemiş ve bu suretle kütüb-i İlâhiyye-yi mukaddemden muahhara mütevaliyen yekdiğerinin tasdik-u tenfizinden geçirerek bil'istifa hepsinin sıdk-ı esaslarını bihakkın uhde-i zâmanına almış bulunduğundan kütüb ve şeraî-ı salifeden hiç biri şehadet-i Kur'an ile tasdik edilmedikçe ne nübüvvetlerinde, ne delâletlerinde hakkolarak tasdik edilemez. Yani kurun-ı salifede Enbiya-i sa-

---

Ümniyye-i kazibe: Yalancı umud. **Tevki':** Ferman. **Ezmine:** Zamanlar. **Emkine:** Mekanlar, haneler, evler. **Tevsi':** Genişletme.

lifeye verilmiş olan İlâhî fermanların temyizan merci'-i tasdik-ı Hatemü'l-Enbiya ve kanun-i tasdik-ı muhkemat-ı Kur'an'dır. Bu mânâ Usul-î fıkıhta şu kaide-i teşri' ile ifade olunur: "Bizden evvelkilerin şeriatleri bizim de şeriatimizdir. Fakat Allah ve Resulü tarafından tasdikan nakledilmek şartiyle".

Hasılı Allah, Fûrkan da inzal etmiş, hakkı nâhaktan, hayrı şerden ayırmış, yollarını kanunlarını ta'yin etmiş, alâmetler, deliller, âyetler de ikame eylemiş, her birinin hükmünü, netice-i lâzımesini başka başka yapmış, tatbikını kayyümiyyetiyle taht-ı meşiyyetine almıştır. Bunun için اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ **şübhesiz ki, böyle hakkı batıldan tefrik ve temyiz ile tarik-ı hakkı gösterir aklî ve naklî âyât-ü delâil-i İlâhiye'ye küfreden ve ale'l-husus Allah Teâlâ'nın vahdaniyyetine ve nezahet-i sübhaniyyesine veya haysiyyet-i Enbiya'ya tecavüz ve taarruz eyleyen kâfirler de, behemehal bir azab-ı şedide mahkûmdurlar.**

وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ **Hakkı batıldan tefrik eden Allah, şaibe-i zilletten münezzeh öyle yenilmez bir azîzdir ki, dehşetli bir intikamı vardır.** Emr-ü hükmünü infaz eder. İradesine karşı gelenleri, hudud-ı izzetine tecavüz edenleri tepeler, hakkı tezlil etmeğe uğraşanları bir müddet hılmiyle imhal etse bile, bir gün gelir onları, tuttukları tarik-ı batılda hatır-ü hayale gelmez felâketlerle perişan eder. Hayat-ı hakkı tanımayanlara hakk-ı saadet vermez, bire iki üç, vara yok, yoğa var, olura olmaz, olmaza olur, doğruya eğri, eğriye doğru, iyiye kötü, kötüye iyi, hakka batıl, batıla hak, zulme adalet, adalete zulüm, cehle ilim, ilme cehil, nura zulmet, zulmete nur diyenler, bu cürümlerinin cezasını kendileri çekerler ki, bütün bunlar intikam-ı İlâhî'nin eserleridir. Ümid-i küll, melce-i küll olan ni'met ve rahmet-i İlâhiyye'ye ermek için Allah'a doğru gitmelidir. Hakk-u hakikat kanunlarını tanımayanlar rahmetin zıddı olan nikmet-ü gadaba mahkûm olurlar.

İzzet, zilletin zıdd-ı tammı, intikam da ni'metin zıddı, nikmetten me'huz olup, ibraz-ı satvet etmek ve bir cinayetin cezasını vererek caninin lezzet-i cinayetini elemi ukubete tebdil eylemektir ki, Türkçe, "öç almak" ta'bir olunur. Afvin zıddıdır. Allah, gerçi afüvv-ü gafur, halîm, ra'ûf-ü Rahîmdir. Küfr-ü isyandan sonra bile tevbekâr olup, hakka rücu' ve iman ile kendine dehalet edenleri afv-ü mağfiret de der. Fakat hilmin, afv-ü gufranın, hayr-ü kemal olması hakk-u nahakkı teşviş etmek, hasenat-ü seyyiatı müsavi tutmak gibi bir şerr-i

---

Melce'-i küll: Sığınılacak yer. **İbraz:** Göstermek. **Satvet:** Zorlamak. **Nikmet:** Şiddetli ceza. **Dehalet:** Sığınmak.

küllîye sebeb olmaması ile meşruttur. Hakk'a imanı olup kötülüğü kötülük bilerek yaptığı fenalığa yüzü kızaracak ve bu hissin sevkiyle seyyiata tevbekâr ola-cak olanlara karşı afv-ü hilim, hayr-ü rahmet olur ise de, afvı gördükçe şımaran ve şerr-ü zulmü kendine bir zevk edinerek ta'mim edecek olanlara karşı afv-ü gufran şerr-i mahızdır. Fenalığa teşvik ve seyyiata iştirak demektir ki, bütün hukukun ve her hayrın merci-ı kayyumu olan rahman-ı rahimin izzeti, adl-ü rahmeti böyle zilletlerden münezzehtir. Bunun için Asr-ı Saadet'te bir Arab şairinin şu beyti, tasvib-i Rasulüllah'a mazhar olmuştu:

وَلَا خَيْرَ فِي حِلْمٍ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ   بَوَادِرُ تَحْمِي صَفْوَهُ أَنْ يُكَدَّرَا

Her hangi bir hilmin, safvetini küduretten, duruluğunu bulanmaktan himaye ve muhafaza edecek badireleri yoksa, o hilimde hayır yoktur.

Hakk-ü hayra mahabbetin derecesi şerr-ü batıla buğz-u adavetin derecesiyle mütenasibdir. Zaten afiv, ukubet ve intikama kadir olanlardan sadır olmak şartiyle bir kıymeti haizdir. Afiv, sabit olan bir ukubeti yapmamak veya müstehikk-ı ukubet olan bir cürmü ke'enlemyekûn addedivermektir. Cürme mücazat edebilmek, kudret-i mutasavver olmayan bir âciz-i mutlakın, "afvettim" demesi pek gülünç olur. Afvedebilen her halde intikama kadir olabilendir. Bunun hilâfı, tenakuzdur. Hakk Teâlâ, hayr-ü şerrin bütün mebadisine hâkim hayr-ü hidayeti rahmetiyle himaye, şerr-ü hiyaneti de izzet-ü intikamiyle izale eder bir hayy-ü kayyum olduğundan dolayıdır ki, her hakkın hâmisi, her ümid-i hayrın mercii olan bir ma'bud-ı hakikîdir. Binaenaleyh ma'budları zelil olanların, kendileri de zelil olurlar. Maatteessüf bazı kimseler, cehaletlerinden veya şirkin mağlûb olmasını istemediklerinden, "Biz şerre karşı intikama kadir ma'bud istemeyiz" diye hakka küfür, batıla i'lân-ı mahabbet ederler de ma'budlarını âciz ve zelil, harim-i ismetine tecavüz olunabilir, hukukunu müdafaa edemez. Mani-i şer olmadığı için keyf-ü hevaya göre sevilebilir, bâzı sıkıntılı zamanlarında okşanıp hüsn-i âcizanesinden bir ilham-ı teselli alınır, bir bebek veya bir zavallı mahbub görmek isterler. Ehl-i evsanın fetişleri, putperestlerin sanemleri böyle olduğu gibi sonraki Nasârâ da, Hazret-i İsa'yı böyle bir bebek, validesi Hazret-i Meryem'i böyle bir mahbube, Cenab-ı Allah'ı da berhayat olduğu müddetçe yarattığı Beni Âdemi pederleri Âdem'den kalan zenb-i fıtrîlerinden kutarmaya çare bulamamış ve nihayet oğlunda tecessüd ederek biz-

---

Küduret: Kederlilik. **Afiv:** Affetmek. **Mutasavver:** Tavvur edilmiş, tasvir edilen. **Harim-i ismet:** Kutsal aile ocağı. **Evsan:** Putlar. **Fetiş:** Putlar. **Zenb:** Suç, günah, kabahat. **Tecessüd:** Cesedlenmek.

zat kendisi gelmiş. Kendini ve oğlunu fedâ edip kâfirlere kurban ettirmiş. Bu kurban, bu fidye mukabilinde perestişkârlarını kurtarmış ve evvelâ bir kaç gün zarfında oğlunu tekrar ihya edip semaya kaldırmış ve işte böyle bir iyilik etmek için kendini ve oğlunu fedâya razı olmuş. Çaresizlik ve ıztırar karşısında fedakârlığın en büyük nümunesini göstermek için en büyük iyiliği oğluyla beraber kendini fedâ ve ifnâ etmekte bulmuş var yok, yok var, ihtiyar bir baba farz ederek O bir var, aynı zamanda yok, fanî aynı zamanda bakî, âciz aynı zamanda kadir bir, aynı zamanda üç ve üç aynı zamanda bir ma'bud olmak üzere Ekanim-ı selâseden mürekkeb bir teslis tanırlar ve zenb-i fıtrîden halâs olmak, selâmet bulmak için akl-ü nefsi bu teslis imanına feda etmek lâzım geldiğini ve bu fedakârlığın, bu imanın ayn-ı necat olduğunu iddia ederler ki, bütün bunlar, ma'bud ve ubudiyet fikrini istihfaf etmek, aklen ve naklen zahir ve bahir olan delâil-i hakka karşı küfreylemektir. Evvelâ, insanlar için günâh ve ma'sıyet-i fıtrî bir zaruret addederek onu bahemehal icraya bir karar vermek, saniyen, günahın akıbet afv-i nâkabil ıkab ve felâketi müstelzim olduğunu da i'tiraf eylemek, salisen, bu ikab ve felâketten kurtulmak için yegâne çare olmak üzere ona ceza verebilecek olan ve vermek hakkını haiz bulunan mercii ifna ederek ortadan kaldırıp ceza korkusundan kurtulmak ve ondan sonra doya doya günahlar yapıp zarurî olan cezasını diğerlerine yükletmek. İşte teslis-i Nasârâ'nın bütün meâli böyle bir nefy-i ma'bud muammasıdır. Hazret-i İsa, hiç bir zaman böyle bir davatte bulunmamıştır. Ancak babasız bir çocuğun mazhar-ı nübüvvet olarak bir ruh-ı mukaddesle mucizeler göstermesi, akılları, fenleri aciz ve hayran bırakacak vechiyle ölüleri diriltip, hastalara şifa vermesi onun Sıdk-ı nübüvvetine ve nezahet-i hilkatıne delâlet edecek beyyinat-ı hak tanınıp ilk Nasârâ'nın yaptıkları gibi talimat-ı İsa'ya ittiba' edilecek ve tevhid-i İlâhî üzere yürünecek yerde bir müddet sonra bu harıkalar şübhelerle dolu esrarengiz bir muamma haline konularak ve İncil'de "halik-ı rahîm" mânâsını ifade eden «اب» ta'bir-i müteşabihinin «والد» mânâsiyle te'vili arkasına düşülerek ve buna hulûl ve baka-yi ruh nazariyeleri de ilâve olunarak İsa'nın Fevka'l-beşer ilâh oğlu ilâh olduğu ve babasiyle beraber fanî olup gittiği ve bu sebeble insanların da kurtulduğu ve binaenaleyh âdemde birleşen bu ekanîmi teslisin ruhları ancak bundan dolayı takdis edilmesi lâzım geldiği tarzında esas-ı din addedilmiş ve Nasraniyyeti sırrî bir surette kökünden değişdiren bir kalb-ü tahrif olmuştur ki, bunun mebde-i cem'iyat-ı sırriyeye ve ilk İncil tercemelerindeki tahrifat-ı evveliyeye ve badehu bilhassa İznik sinüdine müntehi olur. Yâni teslis, Nasraniy-

Perestişkâr: İbadet edercesine seven. **Müntehi:** Sona eren.

yet'in bir akıde-i mahsusası değil, müteşabihata ittiba' ile içtihad edilmiş bir akıde-i munaharifesidir ki, bundan dolayı Nasârâ, İncil'in nususuna ehemmiyet vermezler de, "ruhunu tervic ediyoruz" diye İncil nüshalarını her zaman tecdid ve tebdil ederler ve mütemadiyen müteşabihatiyle oynarlar. İncil'de Cenab-ı Allah'a, "baba" ıtlakının vakı olduğu münker değildir. Fakat İncil dahi dahil olmak üzere bütün Kütüb-i münzelede, kâffe-i edyan-ı semaviyyenin ittifak ettikleri bir hakikat vardır ki, o da, illet-i ulâ olan Allah Teâlâ'nın halik olması ve kâinatı maddeye muhtac olmaksızın mahz-ı kudretiyle yoktan halketmesi akidesidir. Hatta Avrupa tarih felsefeleri, bu akidenin felsefeye ancak Nasrâniyyet'ten girmiş olduğu fikrindedir. Bu ise, illiyyet-i hakıkıyyenin tevlid ve sudur tarıkiyle olması telâkkısinin temamen zıddıdır. Filvakı tevlid nazariyyesi, mebdeinde bir tenakuzdan kurtulmak ihtimali bulunmayan bir nazariyyedir. Tevlid, illiyyet-i adiyede cari olabilirse de, illiyyet-i hakıkıyye halk-u ibda demektir. Binaenaleyh İncil'de Cenab-ı Allah'a ıtlak olunan, «أب» kelimesinin «والد» mânâsına olamayacağı için «خالق ومكوّن» *"Yaratan ve var eden"* demek olduğu her din erbabı gibi Nasârâ için de her şübheden salim bir akide olmak lâzım gelirdi. Elbette düşmanları tarafından mütemadiyen babasız diye ittiham edilmek istenilen Hazret-i İsa'ya bu kelimenin istimaline müsaade buyurulması, O'nun hakkında Allah Teâlâ'nın bir rahmet ve iltifat-ı mahsusu olduğunda nasıl şübhe yoksa, Hazret-i İsa'nın, "babam" dediği zaman "rahîm olan hâlikım" demiş olduğunda da şüphe yoktur. Binaenaleyh âba-i Yesu'ıyye'nin müteşabihata ittiba ile bu kelimeyi karine-i mânia karşısında hakikat-i lûgaviyyesi olan «والد» mânâsına hamletmeğe çalışmaları da, halk akidesiyle te'lifi kabil olmayan bir tenakuzdur.

İşte Kur'ân, zat ve sıfat-ı İlâhiye hakkında aklen ve naklen sâbit ve mütebeyyin bulunan ve davayı esasından halledecek olan hakaik-i esasiyeyi Sûre-i Bakara'dan bittelhis bir vaz'-ı bürhanî ile tesbit ettikten sonra, buna muhalif olan hakaik-i batılayı tefrik ve bu miyanda Nasârâ'nın böyle Allah'a ve Ayatullah'a karşı reva gördükleri tecavüzatı bütün menşe'i galatlariyle redd-ü ibtal etmek ve bunların, velev redd-ü ibtal sadedinde olsun tasrihan zikirleri ahlâk-ı Kur'âniyye'nin nezahet ve vekariyle kabil-i te'lif olmayacağını tefhim ve ayn-ı zamanda faide-i irşad daha ziyade ta'mim edilmek için cümlesi âyat-ı İlâhiyye'ye küfür unvanında telhis edilerek, لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ **"Şüphesiz onlara şiddetli bir azab var, öyleya Allah'ın izzeti var, intikamı var."** inzariyle hükümlerini tebliğ etmiştir. Mânâ-yı ma'budu su-i tefsir, muhke-

---

Münharif: Yoldan çıkmış, sağlam olmayan. **Tervic:** Değerini artırmak.

matı inkâr, zenb-i fıtrînin afvine adem-i kudret, tevlid, tecessüd, fida, ümid-i selâmet gibi teslis dâvâsiyle âlâkadar olan küfriyyata karşı bir darbe-i hakk olan işbu وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍ **"Allah şaibe-i zilletten münezzeh öyle yenilmez bir Aziz'dir ki dehşetli bir intikam vardır."** fürkanı, hakkı tezlile cür'et edenlerin, akibet mağlûbiyet-i kat'ıyyelerini i'lân eden bir fürkan-ı İlâhî'dir. Fakat şu da iyi bilinmeli ki, hayy-ü kayyum, münzil-i kütüb, hâdi-i ukul, aziz-i mutlak olan Allah'ın intikamı, sizin bildiğiniz sefil, gayr-ı, ahlâki, mezmum, cahilâne, âmiyane, hainane, kabil-i müdafaa bir intikam değil, ayn-ı hikmet ve hakk-ı izzet olan ve namütenahi bir ilim-ü kudret ve iradenin muktezası bulunan ve hiç bir noktada cehaletle alâkadar olmayan bir intikam-ı hakîmanedir. Zira اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ **Muhakkak ki, ne yerde, ne de gökte, cüz'î, küllî, maddî manevî, enfusî, afakî hiç bir şey Allah'a gizli kalmaz, hepsi O'nun ma'lûmudur.** Hattâ bütün kâinatta her hangi bir şey'in hadd-i zatında ve hangi bir tavırda mevcudiyeti Allah'a nazaran aynı ilimdir. İlm-i İlâhî, beşerde olduğu gibi temessülî, tasavvurî, zıll-î bir ilmi hâdis değil, mebnayı vücud olan bir ilm-i ezelîdir. Ey beşeriyet, هُوَ الَّذ۪ي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُ **Allah, O alîm-ü kadîrdir ki, sizi ana karınlarında, rahimlerde nasıl dilerse öylece tasvir eder.** Hangi surete isterse ona kor. Bünyelerinizi teşkil edecek olan ve uzviyetin ilk suretini alan mevadd-i musavvere-i evveliyyeyi dilerse haricde, dilerse dahil-i rahimde tasvir ve her halde bunları yekdiğerine sevk ederek rahimde biri iki, ikiyi daha ziyade yaparak teksir eyler. Bunları, kimyahâne-i meşiyyette murad eylediği havass-u keyfiyyat ile tevşih eyler. Her birini, bir vazifeye ta'yin ederek ve devirden devre, tavırdan tavra geçirerek ince ince eler, dokur ve her tavırda, bir halk-ı cedid ilâve ederek suretten surete, keyfiyetten keyfiyete tahvil-ü tasfiye eder. Nihayet akılları durduran bir sun-ı dakik ile bütün ensac-ı teşrihiyenizi, kemikler, ilikler, gudruflar, uruk-u ev'iye, evride ve şerayîyn, adalât ve a'sab, echize ve a'za, meşair ve medarik vezaif ve menafı' ile te'lif-ü tesviye ederek tam veya nakıs erkek veya dişi veya hunsâ, canlı bir nefis suretine ifrağ eder. Dilerse tamamlar, dilerse eksik bırakır. Sizin böyle fıtratınızı mevcudiyet-i cismaniye ve ruhaniyeniz alimiyyet-ü ma'lûmiyetinizle hakikatinizi teşkil eden o maddi manevî suretler, o keyfiyetler hep O'nun meşiyyetiyle

---

Fida: Dağıtmak. **Âmiyane:** Adice, bayağıca. **Temessülî:** Benzeşmek. **Mevadd:** Maddeler, cansız varlıklar. **Musavvere-i evveliyye:** Ana rahmin'de canlının ilk şekil aldığı devre. **Tevşih:** Süsler. **Sun:** Yapmak, güzel iş yapmak. **Ensac:** Allah'ın gücüyle uzuvların yapılışı. **Gudruf:** Kıkırdak kemiği. **Uruk-u ev'iye:** Damarlar. **Evride:** Siyah kan damarları. **Şerayin:** Atar damarlar. **Echize:** Aletler, el-kol. **Meşair:** Beş duyu. **Medarik:** Anlama hissi. **Menafi':** Faydalar. **İfrağ:** Şekil vermek.

teayyün eden eser-i tasviridir. Sizde, o suretlerden, o keyfiyet-i tasvirden bâzı şeyler temessül ettiği zaman kendinizi âlim ve allâme, hakîm-i zufünun saymağa başlarsınız, şimdi bu tasvir-ü tekvin keyfiyetini iyice mülâhaza ediniz. Teşekkül-i cenin bahsına aklınızın idrakinizin yetiştiği kadar bir atfı nazar ediniz. Bunun, ne kadar ulûm ile alâkadar olduğunu behemehal anlarsınız. Beşeriyetin saha-i idraki olan arz-u sema içinde mensub olabildiği kâffe-i ulûm-ü fününun bu tasvir ile alâkadar bulunduğunu tasvir ettikten başka buna henüz perde-i hafada bulanan nice ulûm-ı ledüniyyenin de alâkası bulunduğunu ve sonra bütün bunların sizin gıyabınızda tatbik edildiğini i'tiraf edersiniz. Bir taraftan ta hilkat-i Âdem'e temasül-i nev'îyi ve bütün hilkat-i âleme kadar mertebe mertebe teşabüh-i cinsîyi ifade eden suver ve keyfiyat-ı müteşabihe ve külliye, diğer taraftan taayyün-i şahsî ve temayüz-i ferdîyi ifade eden ve bir ikincisi bulunmayan suver-u keyfiyat-ı mahsusa ve cüz'iyeyi nazarlarınızdan mestur olan meşime-i erhamda ânen fe ânen, devirden devre, tavırdan tavra takallübat-ı mütevaliye içinde mütezayid bir halk ile sizin gıyabınızda ibda' edib size veriyor ve kısmen ilm-ü idarenize tevdi de ediyor ki, İsa dahi, O'nun böyle erhamda tasvir ettiği sizlerden birisidir. O'nun bir mahlûkudur. İşte Allah, denildiği zaman evvel emirde İsa dahi dahil olduğu halde her birinizi erhamda böyle tekvin-ü tasvir eden Halık ve Bari-i müsavviri düşününüz ve O'nu anlayınız. Semi'den, kitabdan, mütalaa-i vakı'den ve tecrübeden bunu anladıktan sonra, varsa akl-ü mantıkınızın bütün ciddiyyetini ve ahlâkın bütün insafını takınarak tefekkür ediniz. O zaman şu ilimleri yakînen elde edersiniz. Allah allâmülguyubdur. O'na gayb-ü şehadet ma'lûmdur. Kudret-i baligası vardır, acizden münezzehtir, irade ve meşıyyeti vardır. Fail-i muhtardır, haricî hiç bir zarurete mahkûm değildir.

1- Bu Halik-ı musavvirin hâdisata takaddüm eden bir ilm-i muhitı muhkemi var ki, bundan gizli kalması ihtimali bulunan hiç bir emr-i hafi veya gaib tasavvur edilemez. Tevhid davâsı altında teslis muammasiyle bir akide-i sır diye gizlenmek istenen şirk-ü küfür de O'ndan gizli kalamaz. Huzur ve gıyab, izafî ve nisbî olan ilm-i mahlûk-u hadîse nazarandır. Binaenaleyh ilimler, ma'lûmlar, gözler, gönüller, akıllar, kalbler, iradeler, fiiller yaradan ve yarattıklarını en ufağından en büyüğüne varıncıya kadar bütün nizam-ı vücuda rabteden ve on-

---

Teayyün: Meydana çıkmak. **Zufünun:** Sanatkar. **Teşabüh:** Benzeme. **Meşime-i Erham:** Ana rahmi **Ânen fe ânen:** Zamanla, gittikçe. **Mütezayid:** Çoğalan. **Telif-ü tesviye:** Birleştirmek **Tevdi:** Bırakmak. **Tekvin:** Yaratmak. **Tasvır:** Birşeyi yazı ve söz ile anlatmak. **Musavvir:** Allah (c.c.) ismi şerifi. **Bari:** Yaratan.

ları biribiriyle anlaştırıp gaye-i hilkatlerine doğru yürüten bu halik-ı musavvir arz-ü semada zaman ve mekânda sendeliyerek dolaşır, kör, serseri cahil, bir âmil-i gafil değildir ki, kahr-ü intikamı cahilâne olsun. Size bir ilim gelirse O'ndan gelir. O'nun böyle erhamda tasvir ettiği ve daha yüksek ıstifalarla tekvin eylediği Enbiya ve meselâ, bu miyanda İsa, Furkan'ın ve Sahib-i Fürkan'ın geleceği ve saire gibi bazı mugayyebattan haber vermesi ise, bunların hepsi O'nun i'lâm-ü ta'limidir.

2- Bu Halik-ı musavvirin hiç bir şey'e muhtac olmayan bir kudret-i baligası vardır. Öyle bir kudret ki, arz-u semasiyle bütün kâinatı mevcude ve mümkine zerrat-ü ecramiyle, besait-ü mürekkebatiyle, maddiyat-ü maneviyyatiyle hep O'ndandır ve O'na müsahhardır. Bütün madde ve kuvvet tecelliyatı, hep O kudretin tecelli-i te'sirinden ibarettir. Tabiat, O'nun te'sirat-ı mütekerrire ve muttaridesi, hilâf-ı tabiat harıkalar da, O'nun te'sirat-ı münferide ve gayr-i muttaridesidir. "Kavanin-i tabiiye namı verilen tevali-i şuun silsileleri, O kudretin hâkimi değil, mahkûmudur. Bunlar, O'nun te'sirat-ı müteakibesinden çıkan suver-i mütehalifenin tayyiyle suver-i mütemasilesinin ifadesidir, bir tarıktir. Meselâ, Küre-i arz üzerinde hayvanatın zuhur ve intişarından sonradır ki, "her hayvan, ilk tasvir edilmiş olan bir maddeden, "bir madde-i musavvere-i ulâ protopilazma"dan çıkar" diye hayat-ı maddiye için bir kanun-i tabiî vaz'edilir. Ve vaz'edilirken şurası da bilinir ki, bu kanun, ezelî değil, hâdistir. Çünkü arzın teşekkülünden ve üzerinde hayvanatın zuhurundan sonra başlamıştır. Madde-i musavvere-i ulâ, ezelî değil, o vakitten beri peyder pey halk-u tasvir olunmaktadır. Rahimde tasvir olunan her insanın madde-i musavvere-i ulâsı da yenidir. Bunun, kanun-ı tasviri ilm-i hayatın değil, ondan evvel İlm-i Kimyanın ve Fizikin kanunlarındandır. Hattâ kimya-yı uzvî ile gayr-ı uzvî arasında hadd-i fasıldır. Binaenaleyh madde-i musavvere-i ulânın kanun-ı tasviri, tasvir-i sani ve salis kanunlarına tabi değildir. Fakat buna da bir kanun farz olunsun ve bu farz, ne kadar daha tekrar edilirse edilsin her halde bu, bir madde-i ulâ-yı gayr-ı musavvereye irca' edilir. Ve her suret-i cedide, yep yeni bir mevcudiyet olarak re'sen gelir ve her birinin başında mutlak ve mutlak bu kudret-i kayyumun te'sir-i hâlıkanesi icra-yı hükmeder. Madde-i gayr-i müsavvere ise, fiilen mevcud değildir. O da, bu kudretin tecellisine raci'dir. Hasılı kavanin-i tab'iyye tâbir-i müessirin değil, tarik-ı te'sirin ifadesidir. Tabayi-i muhtelif, halbuki meb-

---

Zerrat: Zerreler. **Besait:** Basit şeyler. **Müsahhar:** İtaat ve hizmete alınmış. **Tesirat:** Tesirler. **Mütekerrir:** Tekrar eden. **Muttaride:** Düzgün bir şekilde devam eden. **Tevali:** Uzayıp gitmek. **Şuun:** İşler. **Mütehalife:** Birbirine uymayan. **Tayy:** Geçmek, çıkarmak.

de-i tabiat birdir ki, o da, halk-u te'sirdir. Tabiat, muttarid olan demektir. Ve bunun en umumî kanunu, ıttırad kanunudur. Böyle iken tabayi'ın muhtelif olması, cüzî, küllî mütehalif, mütenevvi' tabiatlere ayrılması, illet-i hakikiyye olan kudret-i vahdaniyenin tabiate hâkim olduğuna ve ıstifa ve tekâmül-i tabîiynin bu kudrete medyun bulunduğuna delil-i kat'îdir. Binaenaleyh bu kudret-i müessire-i musavvireye nazaran ilk maddenin tasviri, haricî hiç bir şart ile meşrut değildir. Ve o kudretin mukabilinde hiç bir kudret yoktur. İşte insanları erhamda tasvir eden Halik-ı musavvir, böyle bir kudret-i baligaya malik bir hayy-ü kayyumdur.

3- Bu Halik-ı musavvir, bu tekvin-ü tasvirde mecbur ve muztar değil, fail-i muhtardır. Kendisi cebr-ü icab edebilir, fakat mecbur tutulamaz. Fiilini ilm-ü iradesiyle yapar, dilediğine irade verir, dilediğine de vermez, erhamda insanları tasviri de sırf bu meşiyyeti iledir. Zeyd'e falan sureti, Amr'e falan sureti vermesi, her şahsı bir ta'ayyün-i mahsusa mazhar etmesi, şerait-ı mütekadimeye ta'biiyyet gibi bir ıztırardan, kudret-i halikanın fevkinde bir kader ve kudretin ilcasından veyahud kudret-i halikanın bir suretten başkasını istihdafı imkânı bulunmadığından değil, iradesinin eseridir.

Bu ibda', ve tahvil-i suver ile tasfiyeden tasfiyeye geçen işbu tasvirde her suret-i cedidenin diğer bir surete halef olması ve nihayet suver-i muhtelifeden bir suret-i cedide-i vahdaniye husule gelmesi tabiî ve ıztırarî değil. İlletsiz ve fa'ilsiz de değil. İlim ve kudret-i baligaya malik ve her hâdisede namütenahi vücuh-i suvere ve fiil-ü terke kadir bir fail-i muhtarın tercihi ve iradesi eseridir. Eğer böyle olmasa da tabiî ve ıztırarî olsa idi, o ıztırarî suretlerden mürsel, iradî, ihtiyarî fiiller zuhur edemez, en basit bir misal ile bir taş, yerinden koparılıp, iki muhtelif maksad için isti'mal edilemez, tabayi-i ihtilâf edemez.

Ulûm-ı tabi'iyede iki kanun-ı mütekabil bulunamaz. Fennin, "varyete" tenevvü' ve ihtilâf dediği şeyler olamaz. Bir kişinin tohumundan hem erkek, hem dişi zürriyyet olamazdı. Her şeyde ezelden ebede yeknasak bir ıttırad bütün mânâsiyle devam eder giderdi. Her rahme düşen tohum, behemehal tekevvün eder, galât-ı tabiat denilen şeyler de görülmez, ve hatta hayat denilen keyfiyet hiç de vakı olmazdı. İyi düşünülürse anlaşılır ki, galâtat-ı tabiat denilen ve kemal-i kudrete, nizam-ı ekmele bir madde-i nakız gibi irad edilmek istenilen şeyler bir noksan değil, tabiatın valid ve validenin müessir-i hakikî ol-

---

Ittırad: İntizamlı.İlca: Mecbur etme, zorlama. Ittırat: Uygun şekilde, intizamlı. Yeksanak: Devamlı, aynı halde olan.

madıklarını ve Halik'ın iradesini gösteren şevahid-i san'attırlar. Galâtat-ı tabiat, tabiatin icab ve ıttıradını tevkif ve tağyir etmek i'tibariyle cehl-ü galâtatı ve te'sirdeki acz-ü noksanını irae ederken, ona karşı Hâlık-ı hakikînin iradesini isbat ederler. Ve bunlar, nizam-ı âlem, kudret-i baliga ve ilim delilinin aleyhine değil, bil'akis tabiat-i amyanın en büyük kanunu olan ıttırad-ı zarurîyi nakz ve tabiatın mebde-i evvel olması nazariyesini iptal ederek, ekmel bir fail-i muhtarı isbat eden ve gayelerine ermiş bulunan şevahid-i mükemmeledendirler. Hasılı, ne tabiat-ı cüz'iye, ne de tabiat-i külliyye illet-i tamme değildirler. Bunların hepsi, fıtrat denilen bir hudus-i evvelin ıttıradıdır ve o fıtrat, bizzat Hâlik'ın eser-i kudret ve iradesidir. Ittırad-ı tabiat kanunu, ekmel bir illiyyet kanununun taht-ı tabi'ıyyetine verilerek irade kanuniyle ta'dilen mütalaa edilmedikçe hakka erilemez. Hakk Teâlâ, hem Halik, hem Bari'dir. Mahlûkatına verdiği fıtrati ta'dil de eder. Veraset kanunu da bu esas dairesinde mütalaa edilmek lâzım gelir.

Tevali-i hâdisatta suretlerin yekdiğerine gayriyyet içinde ayniyyeti andırır. Az çok bir temasül ve müşabehet, bir ıttırad-ı mütehavvil ile halef olması aynen bir ıttırad ve intikal gibi mülâhaza edilerek veraset tâ'bir edilir ki, bekayı nev'î, istifa ve tekâmül, terakki ve inhitatın tarikidır. Bunlar, tam mânâsiyle bir intikal değil, bir niyabet ve halefiyyettir. Yoksa hiç bir istifa ve tekâmül olamazdı. Bunun için veraset kanunu, yalnız tahaffuz ve bekâ kanunu değil, ayn-i zamanda tahavvül kanuniyle de alâkadardır. Ve bu ikisi arasında yakinen sabit olan bir şey varsa o da, beka-yı illet kanunudur. Ve beka, hakikatte sıfat-ı İlâhîye'dir. Kanun-ı illiyyette tahavvül ve bekanın beraber düşünülmesi, ilel-i ma'lûleye nazarandır. Bunda beka-yi mutlak illet-i hakikiyenin, tahavvül-i mutlak da ma'lulâtının sıfatları olmak üzere illet-i hakikiyye ile malûlâtı beynindeki tenasüb ve tezayüfün birlikte bir mülâhazası vardır. Çünkü hiç bir ma'lûl, illetine geçemez. Binaenaleyh veraset kununu da, ittirad kanunu gibi ilel-ü malulât suretinde müterettib bir silsile-i hadisatın mütenaviben tevalisi esnasında illet-i hakikiyenin bekasını ve istifa ve tekâmül arzeden her lâhza-i tahavvülde onun re'sen bir te'sir-i iradîsini ifade eyler. Hasılı müessir-i hakikînin eserini verişi, kendinden bir şey zayi eden bir tevlid değil bir hilkattir. Bunun için ma'rifet-i sani', eserlerin tasavvurlarında değil, nisbetlerinin tasdikindedir. Tevlid de, halkın suret-i tezahurlerinden birisidir. Silsile-i tevalide her suret-ı cedide re'sen bir fıtrat ifade eder. Veraset, bir fıtratın diğer bir fıtrata aynen bir

---

İrae: Göstermek. **Amya:** Kör, âmâ. **Şevahid:** Şahidler, şehadet edenler. **Tahaffuz:** Korumak, barınmak. **İlel:** Sebebler, temeller. **Tezayüf:** Meyletmek, yönelmek. **Ma'lul:** İlletli.

intikali zarurîsi değil, illet-i hakikiyenin te'siri cedidine müstenid bir müşabeheti ve bir nev-i istihlafıdır ki, ta'dil-ü tağyirden hali değildir. Suver-i nev'iyenin beka ve devam-ı terakkı ve inhıtatı bununla cereyan eder. Bu cereyanda mukaddemin kemal veya noksan bir arazîsi, tâli de bir zatî olabilir. Fakat olması zarurî değildir. Meselâ, firengi almış bir babanın çocuğu da firengili olduğu zaman buna bir veraset ta'bir edilir. Bu bir kerre babadaki marazın aynen bir intikali değil, çocukta onu nev'inden bir marazın re'sen husulüdür. Yâni çocuğun madde-i musavvere-i ulâsından birisi harici rahimde, sulb-i pederde tasvir olunurken onun için aynen o maraz mikrobu değil, fakat o mikrobun da bir madde-i musavvere-i ulâsı derc edilmiş bulunabilir. Fakat Bari-i musavvir için bu derc ibtidaen zarurî olmadığı gibi tasvirat-ı taliye ve nihaiyyede de öyledir. A'ma bir babanın evlâdı, a'ma olmak lâzım gelmediği gibi, firengili bir babanın evlâdı da behemehal firengili olmak zarurî değildir. Halık-ı musavvir dilerse onu ta'dil-ü tağyir eder, dilerse etmez. Hasılı, veraset-i fıtriye dahi bütün kavanin-i tabiiye gibi kavanin-i mümkinedendir. Tenasül kanunu da, bu varaset kanununa dahildir. Müvellid bir babanın evlâdı, müvellid veya gayr-ı müvellid olabilir. İşte zenb-i fıtrî mes'elesi de temamen bu kanun-i veraset ile alâkadardır ki, bu alâka, kıssa-i Adem'de de gösterilmiş idi.

Evvel emirde fıtrat-i Âdem'de zenb, hiç bir zaman zatî olarak dahil değildir. Onda zatî olarak nihayet kabiliyeti zenb bulunabilir. Çünkü zenb, iradiyatta cereyan eder. Sonra tekerrür ve itiyad ile ferde tabiat de olabilir. Lâkin Cenab-ı Allah, her ferdin fıtrat-ı hassasını rahimi maderde re'sen tasvir ederken babasındaki hususî tabiatı, marazı, zenbi evlâdından temamen silerek Enbiya' gibi ma'sum olarak yaratmağa kadir olduğu gibi, dilerse bilâhare de afvedebilir. Fiil ile neticesi olan azab arasındaki rabıta-i sebebiyyeti ilga eder. Fiili hükümsüz bırakır veya fiilin cürmiyyetini ref' eder de, dün muzır olanı, yarın nafi' yapar. Binaenaleyh insanları erhamda dilediği gibi tasvire kadir olan Allah Teâlâ'ya zenb-i fıtrıyı afv-ü magfiretten acz isnad etmek, izzet-i İlâhiye'ye tecavüz ve kayyumiyet-i İlâhiye'ye küfürdür. Küfür, en büyük günah olduğu halde, kâfirlerden doğan kimseler bile bundan çıkıp, şeref-i iman ile müşerref olabilirler. Bu tevbe ve iman ile Allah Teâlâ, zenb-i küfrü bile afveder. İntikam-ı İlâhî, ısrar edenleredir.

Allah, böyle bir ilm-i muhıt, bir kudret-i baliğe, bir irade-i nafize ile hayy-ü kayyum Halîk-ı musavvir olan bir âzîz-ü hakîmdir. لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Derc: İçine almak, katlamak. Zenb: Günah.

Bu azîz ve hakîmden başka İlâh yoktur. Binaenaleyh O'nun, rahim-i Meryem'de tasvir ettiği İsa da, ne İlâh, ne de İlâh oğludur. O, Meryem'in oğlu ve Allah'ın mahluku bir beşerdir. Ancak fıtrat-i nübüvvet ile tasvir olunmuş bir beşerdir. Allah'ın O'nu rahim-i Meryem'de bâzı mügayyebattan haber verecek veya bazı mu'cizeler gösterebilecek bir surette tasvir ve Ruhu'l-Kudüs ile te'yid etmiş olması, O'nu beşeriyyetten çıkarmaz. Nihayet Adem'in hulefasından biri yapar ve O'nun madde-i musavvere-i ûlâsı behemehal rahim-i Meryem'in haricinde yaradılması zarurî olmadığı gibi, ne o madde-i musavverenin, ne de o ruhun hayy-ü kayyum olan Halik-ı musavvirden tevliden gelmesini tasavvur da caiz değildir. Zira tevlid, hem müvellidin dahilinde re'sen bir tasvire mütevakkıftır. Hem de müvellidin kıyamını tenkis eder. Hayy-ü kayyumun tenakus ve zevali ise, mühaldir. Her şübheden âri olan bu tevhid ve tenzih âyât ve delâil-i mevcud iken bunları bırakıp da kütüb-i İlâhiye'den Tevrat-ı musaddık olan İncil'deki, «اَبْ» her ikisini musaddık olan Kur'ân'daki «وَرُوحٌ مِنْهُ» gibi müteşabihatı behane ederek küfr-ü cuhuda sapmamalıdır. Kütüb-i İlâhiye'nin bir tarık-ı fehm-ü tefsiri vardır:

هُوَ الَّذِيٓ اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ **Ya Muhammed, O şerik-ü nazırden münezzeh, azîz ve hakîm olan Allah'ü zülcelâl'dir ki, sana bu kitabı ekmeli inzal etti.** Binaenaleyh bunu usul-i hikmet ile anlaşılması lâzım geleceğini unutmamalıdır. مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ **Bunun âyetlerinin bir kısmı muhkemattır:** Mânâ-ı murada delâletleri kat'î, ibareleri ihtimal-ü iştibahtan mahfuz ve muhkemdir, هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ **Bunlar, ümmü'l-kitabtırlar. Kitabın anası, fehimde asl-ü esastırlar.** Tefrik-ı hakk-u batıl, tasdik-ı hakaik asıl bunlarladır. İlm-ü amelde ittiba' edilmesi lâzım gelen edille-i esasiyye, bürhan-ı hidayet bunlardır. Diğerleri bunlara irca' ve havale edilir. Tevrat İncile, İncil Kur'an'a irca' olunarak fehm-ü tasdik edilmek lazım geleceği gibi bütün âyat-ı Kur'ân'da da bu muhkemat, esastır. Hem bunların her biri, ayrı ayrı olarak "ümmühat-ı kütüb" değil, nizam-ı tevhid ile mecmuu birden ümmü'l-kitabdır. Her âyet-i muhkeme, diğer âyât-ı muhkeme ile mukayese edilmek şartiyle mânâları hükümleri yakinen ta'yin olunur. Her biri nefsinde muhkem olmakla beraber yekdiğerine nazaran ıtlak-u takyid, umum-u husus takrir-ü tefsir, istisna veya tahsis veya nesih gibi niseb-i muayyene ile bir alâka-i muhkemeleri de vardır. Bunun için suret-i umumiyede muhkematın kuvvetlerinde, haysiyyet-i ihkâmlarında derecat-ı mahsusa da vardır ki, bunlar, zahir, nass, müfesser, mânâ-yı hassiyle muhkem olmak üzere dört mertebe

Tenkis: Azaltmak. **Itlak:** Salıvermek. **Takyid:** Kayıt ve şarta bağlanma. **Niseb:** Nisbetler, kıyaslamalar ve ölçüler. **İhkam:** Mânen tahkum etmek, sağlamlaştırmak.

üzeredirler. Muhkematın bu nizam-ı vahdetle mukayeseleri de ilm-i Kur'ân'ın usul-i muhkemesindendir. Bunu nazarı dikkate almayan, muhkematın mecmuunu bir ümmolarak mülâhaza etmeyen veya edemeyenler, ta'bir-i aharle istikra-i tam yapmadan fehm-ü istidlâl ve kıyasa kalkışanlar, ilm-i muhkeme eremezler, hata ederler. İşte âyâtın bir kısmı, böyle ümmü'l-kitab muhkemat, bunların mukabilinde وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ **diğer bir kısmı da müteşabihattır.** Yâni her biri murad olunabilecek gibi, görünmekte biribirlerine benzer müteaddid mânâlara muhtemildir ki, hepsi mi veya birisi mi murad olduğu zahir bir surette seçilmez. Esasında mütekellime ve nefse'l-emre nazaran hiç bir reyb-ü şübhe olmadığı halde, muhataba nazaran bizzat fehimleri hafi veya müşkil veya mücmel veya mümteni' bulunur. İştibah ve ihtimalleri, muhkemat ile mukayeseleri sayesinde izale olunabilir. Zâhir mukabilinde hafi, nass mukabilinde müşkil, müfesser mukabilinde mücmel, muhkem-i hass mukabilinde mânâ-yı ehassiyle müteşabih vardır. Binaenaleyh kitab, külliyyetiyle mühâhaza olunduğu zaman, bu uslûb-ı hikmetle müteşabihatın muhkemata rücuu haysiyetiyle hepsi muhkemdir, لَا رَيْبَ فِيهِ (*"İşte O kitab, bunda şüphe yok."* Bakara-2/2) كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ (*"Bir hakimi haberin ledünnünden ayetleri ihkâm edilmiş sonra da tafsil olunmuş bir kitap."* Hûd-11/1) dır. Bil'akis bu hikmete muhalif olarak müteşabihat ümmü'l-kitab farz edilir de, muhkematın müteşabihat ile te'viline gidilirse o zaman da hepsi müteşabih olur. كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ (*"Allah kelâmın en güzelini indirdi, ikizli ahenkli bir kitap, ondan Rab'lerine saygısı olanların derileri ürperir...."* Zümer-39/23) hükmü tezahür eder.

Muhkem, lûgatte fesaddan memnu, mevsuk, kavi demektir ki, hikmet bununla alâkadardır. İki şey'in birbirine mütekabilen alettesavi benzemelerine teşabüh ve bunların herbirine müteşabih denilir ki, yekdiğerinden seçilemez, zihin temyizlerinden âciz kalır. Teşbih ve müşabehette bir taraf feri ve nakıs, diğer taraf asıl ve tam olur. Teşabühte ise, tarafeyn, ayni kuvvette mütesavi olurlar, teşabühleri, tefavütlerini setreder de iştibahü iltibas hasıl olur. وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا (*"Ona öyle müteşabih olarak sunulacaklar."* Bakara-2/25) تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ (*"Kalpleri birbirine benzedi"* Bakara-2/118) اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا (*"Çünkü o bakare bize müteşabih geldi."* Bakara-2/70) gibi. Demek ki, teşabüh seçilememeğe sebebdir. Temyiz olunamamak bunun bir mânâ-yı lâzımîsıdır. Bu münasebetle insanın, doğrudan doğru temyizine yol bulamadığı bir şey'e dahi müteşabih ıtlak edilir ki, hafi, müşkil demek gibidir. Bu ıtlak, var ile yok beyninde müsavi olması nokta-i nazarından da olabilir. Bu suretle Kur'ân'ın ve âyât-ı Kur'ân'ın

Alettesavi: Denk olarak.

ihkâm ve teşabühü, elfazı, tenasuku, hüsnü, maanisi, ahkâmı gibi muhtelif vücuh ile mülâhaza olunabilir. Âyetlerinin fasılaları, müvazenetleri ve sairesi gibi sanayi-i Bediiyesi i'tibariyle teşabüh ve tenasuk muhkemliğe mukabil değildir. Belki ayn-i ihkâmdır. Bu cihetle, «اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ», «كِتَابًا مُتَشَابِهًا» (*"Bir hakimi haberin ledünnünden ayetleri ihkâm edilmiş sonra da tafsil olunmuş bir kitap."* Hûd-11/1 - Zümer-39/23) mütekabil değil, yekdiğerinin izahıdır. Fakat nazmın delâleti itibariyle mülâhaza edildiği zaman muhkem ile müteşabih zıd ve mütekabildirler. Şübhe yok ki, mânâsını kat'iyyetle bildiren muhkem, bildirmeyen gayr-i muhkemdir. Bu âyette ise, muhkem ile müteşabih mukabil olarak zikredildikleri gibi mabadinde te'vil karinesi de mânâya aiddir ki, İlm-i usulde de şer'an muhkem ve müteşabih bu haysiyetle mülâhaza edilmiştir. Bir lâfzın mücerred sigasına nazaran manâ-yi muradı malûm olursa ona zahir denilir ki, enva-i muhkemin ednâ derecesidir. Bunun te'vile veya tahsisa veya nesha ihtimali bulunabilir. Fakat bunlar, karineye muhtaç olduğundan karine olmadığı müddetce zahirinde kat'î olur. Eğer bu mânâ kelâmda masikaleh olmuş, mütekellim, sözü bunun için sevk etmiş ise nassolur. Bunda artık te'vil ihtimali kalmaz. Ancak tahsis veya nesih ihtimali bulunabilir. Nihayet nesih ihtimali de yoksa ki, ihbarat, te'yid edilmiş inşaiyat bu kabildendir. Bu da, mânâ-yi hassiyle muhkem olur. Bunların hepsinin hükmü icabı ilm-ü ameldir. İndettearuz akvâ tercih olunur.

Bunlara mukabil, bir lâfzın mânâ-yi muradı sıgasından değil, başka bir emr-i arız sebebiyle gizlenmiş bulunursa hafî, böyle değil de mânânın nefsinde ince, her nefsin nüfuz edemiyeceği, edenlerin de teemmülsüz kavrıyamıyacağı derecede gamız olması veya bir istiare-i bediiye bulunması gibi bir sebebden naşi gizli, muhtaci teemmül bulunursa müşkil, sıga müteaddid mânâlara alesseviyye muhtemil olur ve hiç birinin tercihine karine bulunmaz ve fakat bir beyanı tefsirin lûhukunu me'mul bulunursa mücmel, manâ-yi muradı anlamak ümidi munkatı olursa halis müteşabih olur. Müteşabihat-ı Kur'an'dan bir çoğu böyle kesret-i maaniden dolayi bir şa'şaa-yi beyan içinde bulunduğundan nazarları kamaşdırır. Bir çoğu da bir mânâ-yi muhkem etrafında onunla kabil-i ictima ve meratib-i muhtelife üzere müterettib müteaddid işarat ve delâlâtı ihtiva ettiğinden dolayi, icmal veya işkâl ve hafa ile calib-i dikkat olur. Bu suretle muhkem zımnında müteşâbih, müteşabih maiyyetinde muhkem de bulunur. Bir nazımda tabakatı maani indirac eder ki, zamanı geldikce bunlar, sevk-ı hacet ve

---

Tenasuk: Nizam üzere dizilme. **Akva:** Daha kuvvetli. **Gamız:** Anlaşılmaz. **Luhuk:** Ulaşmak. **Me'mul:** Umulan. **İndirac:** Dahil olma, girme.

cereyan-ı vukuat ile hissedilir. Sonra edeb-ü ahlâk veya diğer hikmetlerden dolayı tasrihi hayrolmayan kinaye ve ta'rız daha beliğ ve müessir bulunan mezamîn vardır. Nihayet bütün beyanat nizam-ı tevhid üzere vahdetten kesrete veya kesretten vahdete giderken gerek nisbetlerde ve gerek hudud-ı tasavvuratta lisan-ı beşerin henüz lûgatini vazetmediği, hatta hiç sezmediği, düşünmediği, misalini görmediği nice maani ve hakaik vardır ki, bunlar, bilmediğiniz daha neler var gibi bir muhkem ile ifade olunmakla beraber müteşabih bir misal ve imâ ile sezdirildikleri zaman daha müfid olur. Bu gibilerin bazısını bu gün anlayamayanlar, yarın anlıyabilirler. Bazısını da, Allah'dan başka kimse bilemez ki, tam mânâsiyle müteşabih işte budur. İzahat-ı uhreviyye kısmen böyledir. Bunların bazılarında istikbali dünyevî ile müteşabih ve kabili ictima' noktalar da vardır. Hasılı aksam-ı müteşabihten hafinin hükmü taleb-ü taharri, müşkilin hükmü bununla beraber teemmül, mücmelin hükmü bunlardan bir beyan-ı tefsire intizar ve taharri, asıl müteşabihin hükmü de tevakkuf ve Allah'a tefviz ile ilticadır.

Bu muhkemat ile müteşabihat tekabüli tammiyle bir taksim mahiyyetinde zikredilmiş bulunduklarından inhisarı müfiddirler. Binaenaleyh her biri mânâ-yı ehaslarına haml edildikleri takdirde, bu sekiz kısımdan altısı hariç kalmış olacağından muhkemat, ilk dörde, müteşabihat, son dörde şamil olmak üzere mânâ-yı eammlarına mahmul bulunduklarında şübhe yoktur. Bu âyet, bu vechiyle fehm-i kelâm ve usul-i tefsir ve istinbata müteallık en büyük bir esası ta'lim eylemiştir ki, her hangi bir kelâmı veya kitabı iyice anlayabilmek için de akılda nakilde bundan başka bir tarik yoktur. İlm-i usulde bunlar, bütün tatbikatiyle şerh-ü tafsil edilmişlerdir. Hele cidden kanun ve mesail-i hukukiyeyi anlamak için bu usul en zarurî şerait-ı ilmiyyedendir.

Müteşabihat için bir de şu taksim vardır: Lâfız cihetinden müteşabih, mânâ cihetinden müteşabih, her iki cihetten müteşabih. Lâfız cihetinden müteşabih, ya elfaz-ı müfredede veya kelâm-ı mürekkebdedir. Elfaz-ı müfrededeki meselâ, "eb, yeziffun" gibi garabetten veya "yed ve ayn" gibi iştirakten neş'et eder. Kelâm-ı mürekkebdeki ya ıhtisardan veya bastten veya hususıyet-i nazımdan olmak üzere üç kısımdır: Mânâ cihetiyle müteşabih evsaf-ı İlâhiye ve evsaf-ı ahîret gibi hissî veya gayr-ı hissî bir suret-i misaliyesine malik olamadığımızdan dolayı tasavvuruna yetişemiyeceğimiz maanidir. Her iki cihetten

---

Ta'riz: Gizleme. **Mezamîn:** Zemmedilenler, ayıplanılanlar. **Müfid:** Faydalı. **Taharri:** Aramak, incelemek. **Tefvız:** Allah'a havale etme. **Bast:** Genişlemek, yaymak.

müteşabih, başlıca beştir: Umum ve husus gibi kemmiyyet cihetinden, vücub ve nedib gibi, keyfiyyet cihetinden nasîh ve mensuh gibi zaman cihetinden, mekân veya âyetin nâzil olduğu âdet cihetinden (ki وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ ("*...Bununla beraber erginlik evlere arkalarından gelmenizle değildir....*" Bakara-2/189) gibi fiilin sıhhat-ü fesadındaki şurut cihetinden.

İşte âyât-ı kitab böyle muhkemat ve müteşabihata münkasımdir. Asıl ittiba' edilecek ümmü'l-kitab da müteşabihat değil, muhkemattır amma فَاَمَّا الَّذ۪ينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ **kalblerinde eğrilik, yamıklık olanlar doğruluğu hoşlanmayıp eğrilikten, sapıklıktan zevk alanlar,** فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ **muhkematı bırakırlar da kitabın müteşabih olan âyetlerini esas ittihaz eder, onların arkasına** düşerler, dumanlı havalar ararlar. Çünkü ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ **fitne çıkarmak, hakkı teşviş edip, nası teşkikât telbisat ile tarik-ı müstakımden ayırmak, belâya sokmak isterler.** وَابْتِغَاءَ تَأْو۪يلِه۪ **Ve onu gönüllerine göre eğri büğrü te'vil etmek arzusunu beslerler.** Halbuki وَمَا يَعْلَمُ تَأْو۪يلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ **onun te'vilini yani meâlinin, sonunun nereye varacağını Allah'dan maada kimse bilemez.** Mânâ-yı eammiyle müteşabihat içinde, mânâ-yı ehassıyle müteşabih olan bir kısım vardır ki, bunun meâlini muradı üzere ancak Allah bilir. Bunun için cemi-i müteşabihatın te'vilini Allah'dan başka kimse bilmez. Allah Teâlâ'ya yerde ve gökte, bütün ezmine-i vücudda gizli, mechul bir şey bulunmadığı halde maadasına böyle olmadığı gibi bütün hakikate müntabık olan kitab-ı İlâhî'de dahi hal böyledir. وَلَا يُح۪يطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِه۪ٓ اِلَّا بِمَا شَٓاءَ ("*Onlar ise O'nun dilediği kadarından başka ilm-i ilahisinden hiçbirşey kavrıyamazlar.*" Bakara-2/255) وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ("*Siz bilmezken Allah bilir.*" Bakara-2/232) Meçhul meçhul ile, şübhe şübhe ile hallolunmaz, mechulât, ma'lûmat ile ve o ma'lûmatın derece-i kuvveti ile mütenasib olarak hallolunur. Ta'lim-ü irşad, ma'lûmat üzerine mechulâtı sezdirmek ve o mechulâtı ma'lûmata irca' ettirmektir. Talibde ma'lûmat arttıkça muallim kuvvetine göre mechulâtı peyderpey sezdirir, ba'dehu hallettirir. Bu suretle mechulü sezmek de, onu bilmenin bir şart-ı mütekaddimi olur. Cenab-ı Allah, kullarına ilm-i hakkı böyle ihsan eder. İbtida kendini ve gayrı temyiz ettiren bir ilm-i muhkem bahş eder. Ba'dehu müteşabih bir halde mechulâtı sezdirir. Bunları kademe kademe muhkemata irca' ettirerek ma'lûmatı yakiniyeye tahvil eder. Nizam-ı hikmette ilim dahi ceryan-ı vücud gibi silsile-i tevali içinde yürür. Ma'lûmat-ı İlâhiye ise, nâmütenahidir. Hâdis olan ilm-i beşer, hiç bir zaman buna musavi olamaz, ihata edip bitiremez. Böyle olduğunu bilmek ve ilâ gay-

---

Nedib: Yara izi, kalan aza. **Teşkikât:** Şübheler. **Telbisat:** Hileler, oyunlar.

rinnihaye tarik-ı ma'rifette yürümek de en büyük bir ilm-ü ma'rifettir. Bunun için insan, her hangi bir mertebe-i ilme gelmiş bulunursa bulunsun önünde mechulât bulunduğunu sezmek ihtiyacındadır. Bu gayr-ı ma'lûm mechulü sezmek ise, müteşabihat karşısında bulunduğunu bilmektir. Daha doğrusu maziye ve istikbale, ezele ve ebede müteallık olan her ilm-i beşerî, vaz-ı teşabühten çıkamaz. Hiç birisinde lemha-i halin müntabık olduğu şuur-i şuhudî ve aynî yakîn kuvveti yoktur. Her tecribe lemhasının makabline ve maba'dine attığı hatve bir teşabüh ile alâkadardır. İlmin en kuvvetli müeyyidesi olan tecrübe bile zarurî bir müeyyide değildir. Bu babda en sağlam ve en umumi vesika baka-yı illetten çıkan ıttıradı âdîdir ki, bu da, irade-i İlâhiye'ye istinaddır. Binaenaleyh ilm-i beşerin müteşabihattan kurtulması gayr-ı mümkündür. İşte insanlara iradet-ı hakkı göstererek hidayet için bir ta'lim-i İlâhî olmak üzere nâzil olmuş bulunan kütüb-i İlâhiye, temamen bu cerayan-ı hakka muntabık ve müvazi olarak muhkemat mukabilinde müteşabihat ile inzal buyurulmuştur. Tevrat ve İncil'in de muhkemat ve müteşabihatı vardı ve onlarda da ümmü'l-kitab, muhkemat idi. Fakat pek çok olan müteşabihat-ı Tevrat'ın bir kısmı İncil'de muhkemata irca edildikten başka daha diğer müteşabihat gösterildiği gibi Kur'an'da da bütün kütüb-i salifenin müteşabihatı muhkemata irca' olunduktan başka daha derin bir takım müteşabihat daha gösterilmiş ve bunların doğrudan doğru arkasına düşülmekten tahzir edilerek muhkemata irca-ı esası da sarahaten talim buyurulmuş ve bu miyanda insanlar için her hangi bir mertebe-i ilimde kabil-i hallolmayan ve meâl-i ilm-i İlahîye tefviz edilmesi lâzım gelen hakaikın hiç bir zaman tükenmeyeceğini ve muhkemattan sonra bile hakaik-i müteşabihenin mücerred mevcud olduğunu bilmek de, ilm-i beşer için pek büyük bir kemal ve gaye-i beşer için pek mühim bir hayrolduğu da anlatılmıştır.

İlm-i beşerin mahiyyet-i mânâsına, tabiatinde mutlak bir zaruret-i riyazıyye ve mantıkiyye gibi ilm-i tabiî ve ilm-i vücud aramak tenakuzdur. Bunun için kütüb-i İlâhiye'de müteşabihat bulunmamalı idi gibi bir tevehhüme de saplanmamalıdır. Zira böyle bir tasavvur, cereyan-ı vücudun inkıtaını veya suret-i vahide altında yeknesak ve camid bir tevalisini ve malûmat-ı İlâhiye'nin tenahisini farzetmek veya bütün namütenahiliğiyle ve bütün hayatiyetiyle malûmat-ı İlâhiye'nin muhkem bir surette beşere talimi ve Allah Teâlâ'ya bir şerik ve nazîr ihdası mümkün olduğunu tevehhüm eylemek veyahud Allah Teâlâ'nın ilm-i beşeri sabit bir nokta-i tenahide tevkif edip malûmattan mechulâta, noksandan

Hatve: Adım. Tahzir: Sakındırma. Tenahi: Son bulma.

kemale doğru ebedî bir hayata müteveccihen ilerlemesine mani olması lâzım geleceğini iddia etmek, hasılı, feyz-ı İlâhî'de buhl istemektir. Her tavrı terakkinin ilerisinde kat'olunacak mesafe, kesfedilecek hakaik ve hiç bir zaman nüfuz edilip bitirilemiyecek mebadi ve makasıd mevcud olduğu halde Allah Teâlâ'nın bunları istidadat-ı muhtelifeye göre sezdirmeyip ezher cihet gizlemesi ve bu mechulâtı mümkün olduğu kadar hall-ü keşfe medar ve mı'yar olmak üzere bahşettiği usul ve delâil-i muhkemeyi mütenahi ve camid bir noktada tutması, dünkü ilimden yarın, dünyadan ahîret için istifade ettirmemesi nasıl olur da mukteza-yi hikmet-i İlâhiyye farzedilebilir. İlmullah'a karşı her şeyi halletmiş, bitirmiş iddiasında bulunan ve müteşabihatın bütün bütün irtifamı arzu eden ve tecrübeyi teşabühten ari bir ayniyyet-i mutlaka farz eyleyen bir isbatîlik dâvâsı cehaletten başka bir şey değildir.

Buna mukabil muhkematı esas ittihaz eden kavi ve nuranî bir tarik-ı isbat üzerinde yürümeyip doğrudan doğru müteşabihata sarılmak ve müteşabihatın muhkem bir hakikati tazammun eylediğini inkâr edip şübheyi esas tutmak ve mechulât-ı mutlakayi yalnız bunlarla halletmeğe kalkışıp meâl ve akibeti nereye varacağını Allah'dan başka kimsenin bilmediği şübheli, iltibaslı, sağa mı, sola mı? İleri mi, geri mi? Hayra mı, şerre mi? Nura mı, zulmete mi? Vücude mi âdeme mi? Cennette mi, Cehenneme mi? götüreceği malûm bulunmayan sisli ve dumanlı bir havada çıkmaz yollarda dolaşmak da, haddini bilmemek, hidayet-i İlâhiye'yi dinlememek, tehlikelere, zulmetlere koşmaktır ki, bunu kalblerinde eğrilik, su-i niyyet veya çarpıklık bulunanlar yaparlar. Esbab-ı nüzulde zikredildiği üzere Nesârâ'nın İncil'deki «اب» vasfı mecazîsine valid, Kur'an'daki «كَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ» ("... *Meryem'e ilka eylediği kelimesi ve ondan bir ruhtur, başka bir şey değildir. ....*" Nisa-4/171) nazm-ı müteşabihine Allah'dan tevellüd eden bir ruh mânâsı vererek ve Hakk Teâlâ'nın tevlid ve tevellüdden münezzeh hayy-ü kayyum, azîz-ü hakîm, halık ve bari-i musavvir bulunduğu hakkındaki muhkemata bakmayarak Allah'a veled isnad etmeleri, kezalik Yehud'un «الم» gibi mukattaât-ı süveri, ebced hesabiyle te'vil ederek bunlardan ümmet-i Muhammed'in ömrünü, kıyametini istihrac etmeğe kalkışmaları bu kabildendir. Bunlar, ya hevalarından başka bir şeyde hakk-u hakikat tanımazlar veya din deyince hakk-u hakikat ile alâkası olmayan bir oyuncak telâkki ederler. Din mes'elesinin ale'l-ıtlak hakka ittiba' demek olduğunu bilmek istemezler. Bu babda muhkem olan tarik-ı isbata yanaşmazlar ve onlarla amel etmeyi

---

Ezher: Pek beyaz ve parlak.

hoşlanmazlar da, mütemadiyen ruhları şübühat ve evhama sürüklemek için yalnız muhayyelât, rumuzat, muammeyat, müteşabihat içinde hevaiyyat ararlar. Müteşabihat-ı şübheye vesile etmek için muhkemata tercih ederler. Kezalik bir takım melâhide de vardır ki, dinin hiç anlaşılmaz ve anlaşılınca hükmü kalmaz bir sırr-ı batın olduğu iddiasiyle bütün muhkemat-ı müteşabihata ircaa çalışırlar. Her şeyi teşkik etmek, hep garaibat ve acaibattan bahseylemek, en ma'ruf hakikatleri efsane gibi göstermek isterler ki, bunlar, tarik-ı ma'ruf ile yürümeyi hoşlanmazlar. Diğer bazıları da, malûmatları her şeyin halline kâfi imiş, âlem-i vücudda mazide ve halde veya istikbali namütenahide bilinmedik hiç bir şey yokmuş, sırr-ı vücud temamen münkeşif olmuş gibi müteşabihatın hakikatini kökünden inkâr eder, anlamadığı anlayamayacağı bir hakikat işidirse hurafe, efsane, esatîr derler geçerler ki, bunların hepsi kalbin çarpıklığından ve hadnaşinaslikten neş'et eder.

Bunlara mukabil وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ **ilimde rusuhu bulunan, eğilmez, eğrilikten hoşlanmaz, tarik-ı ilimde kavi, bildiğini bilmediğini seçebilir, ma'lûmatiyle mechulâtın mümkün mertebe halle kadir erbabı ilim de,** يَقُولُونَ **şöyle derler:** اٰمَنَّا بِهٖ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا **Biz bu kitaba inandık, muhkemi, müteşabihi, her biri Rabbımız Hakk Teâlâ tarafındandır. Hepsi haktır.** Filvaki وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ **böyle temiz akıl, hüsn-i nazar sahiblerinden maadası da hakkiyle düşünmez** kendi zihnindekileri bile iyice seçip tezekkür edemez, muhakematı esas ittihaz ederek hafi, müşkil, mücmel gibi te'vili mümkün olan müteşabihatı bile sahihan te'vil edemez. Bu babda te'vil ve ictihad başkalarının değil, meratib-i muhkemat ile meratib-i müteşabihatı seçer, te'vili caiz olup olmayanları temyiz eder, fitneden kendini ve herkesi iğfal etmekten sakınır, haddini bilir, ilm-i İlâhiye tefvîz edilmesi lâzım gelenleri ona tefvîz eyler, iman-ı kâmil, tarik-ı ilimde kavi, temiz ve ince akıllı, doğru düşünmesini bilir ve sever, hasılı hikmete mazhar ulema-ı rasihînin hakk-u salâhiyetidir. Bunlar, muhkem ve müteşabih hepsinin hakikatine iman ederler ve önünü sonunu sayarak iyi düşünürler, Zeyg-u inhiraftan sakınırlar da bu tezekkürle şöyle dua ederler: رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ **"Ya Rabbena! Bizleri hidayetine erdirdikten sonra, kalplerimizi yanıltma da ledünnünden bize bir rahmet ihsan eyle, şüphesiz sensin bütün dilekleri veren Vehhâb sen."** رَبَّنَا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ ف۪يهِ **"Ya Rabbena! Muhakkak ki sen insanları**

Melahi: Oyunlar, eğlenceler. Zeyg: Şübhe.

geleceğinde hiç şüphe olmıyan bir güne toplıyacaksın." Filhakika إِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ **Allah, va'dinde hulfetmez, mi'adını şaşırmaz."**

İşbu, وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ **"İlimde rüsuhu bulunan erbab-ı ilim."** nazm-ı celilinde «واو» istinafiyye veya atfolmak üzere iki rabıt vardır ki, birincisinde bâlâda beyan olunan mânâ vechiyle «إِلَّا اللّٰهُ» üzerinde kelâm, tamam olur, vakfı lâzımdır, «م» vardır. "Müteşabihin te'vilini Allah'dan başkası bilmez. Ulema-ı rasihîn bile şöyle derler" demektir. Bu rabt-u tefsir, İbn Abbas'dan, Hazret-i Aişe'den, Hasan'dan, Malik İbn Enes'den, Kisaî ve Ferra'dan ve ekseri seleften mervidir. Diğerinde ise, «و» atıftır. Kelâm, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ **"Onun tevilini Allah'dan maada kimse bilmez. İlimde rüsuhu olanlar da."** de tamam olur ki, "halbuki müteşabihin hakkiyle te'vilini Allah'dan ve ilimde rusuh sahibi olan ulemadan başkası bilmez" demektir. Bu da yine İbn Abbas'dan, Mücahid'den Rebi' ibn Enes'den ve daha ba'zılarından mervidir. Mütekellimîn ve müteahhırînden bir çoğunun muhtarı da budur. Mes'ele, müteşabihin sahihan te'vilini Allah'dan başkası bilebilir mi, bilemez mi? noktasına raci'dir.

TE'VİL: Aslı lûgatte her hangi bir şey'i varacağı gayeye vardırmak demektir. Bilhassa bir lâfzın meâlini yâni varacağı mânâyı ihtiyar edip tefsir eylemeye ıtlak edilir. Te'vil, ya sahih veya fasid olur. Bir lâfzı hiç muhtemil olmadığı bir mânâya hamletmek veya muhtemil olduğu maani içinden racihi varken mercuhuna hamletmek, fasid ve batıldır. Te'vil, her halde muhık bir sebebe müstenid olmalıdır. O sebeb ve delil bulunduğu zaman bazı kerre hafi zahire, mecaz hakikate müreccah olur. Aksi halde te'vil, indî ve fasiddir. Binaenaleyh muhkematı hiç nazar-ı dikkate almadan müteşabihatı arzuya göre te'vil etmek dalâlet olduğu âyette musarrah bulunduğunda şübhe yoktur. Fakat muhkematı esas ittihaz etmek ve cidden hüsn-i niyyet ve şerait-i ilmiyye ile hareket eylemek üzere müteşabihata murad budur diye hükmederek bir te'vili sahih bulmak, ulema için mümkün müdür? değil midir? Bu cihet ba'is-i ihtilâf olmuş gibi görünüyor. Kur'ân'da kıyametin vakti, zebanîlerin adedinde vesair de bazı adedlerin havassı, ve daha diğer bazı hususatın Allah'dan başka kimseye ma'lûm olmadığında ittifak bulunduğu gibi buna mukabil bir çok âyetlerin de bil'ittifak te'vil edildiğinde hiç şübhe yoktur. Bunun için bu babdaki ihtılâfın, ihtılâf olmaktan ziyade büyük bir faide-i tefsiriyesi bulunduğunu anlamak lâzım gelir. Âyetteki iki rabıttan her biri bir haysiyetle ma'nidar olarak mânâ-yı mu-

---

İnhiraf: Doğru yoldan sapma. **Muhık:** Haklı, doğru, hakkı yerine getiren.

radı tavzih eylemişlerdir. Şöyleki yalnız mânâ-yı hassı veya mânâ-yı eammın ahassa da şumulü itibariyle cemi-i aksamı nokta-i nazarından müteşabihin mânâsını Allah'dan başka kimsenin bilmediğini, fakat mânâ-yı eammı cemi-i aksamiyle değil, ale'l-ıtlak mülahaza edilecek olursa bunlardan bir kısmını ulema-i rasihînin dahi bilebileceğini anlatmıştır. Yalnız vakıf rivayeti olsa idi, zahiren ulem-i rasihîne hiç bir hıssai te'vil kalmaz, وَمَا يَذَّكَّرُ اِلاَّ اُولُوا الاَلْبَابِ **"Özü temiz olanlardan başkası düşünmez."** ile mülâyim olmazdı. Yalnız atıf rivayeti olsa idi, bu surette de ulema-i rasihînin bütün aksam-ı müteşabihatı Allah gibi bilebilecekleri anlaşılırdı İşte, «واو» ın müteşabih olarak iradı atfın tevzi' tarikîyle istinafın da te'vil-i küll veya hassa nazaran olduğunu ifham etmiştir. Binaenaleyh müteşabih mânâ-yı eamme hamlolunmak üzere vakıf takdirinde hasılı mânânın وَمَا يَعْلَمُ تَاوِيلَ كُلِّه اِلاَّ اللّهُ *"Bütününün te'vilini Allah'dan başkası bilmez."* وَمَا يَعْلَمُ تَاوِيلَهُ اِلاَّ اللّهُ **"Onun te'vili ancak Allah bilir."** demek olup bazılarını Allah'dan maadasının muhkemata ittiba' suretiyle imkân-ı ilimlerine mani' olmayacağını atıf rivayeti izah eder. Şu halde te'vil nokta-i nazarından müteşabihat üçe irca' olunur:

1- Vukuf mümkün olmayan ki, kıyametin ve huruc-ı dabbenin vakti ve saire gibi.

2- İnsanların bilmesi mümkün olan ki, elfaz-ı garibe ve ahkâm-ı muğlaka gibi.

3- İkisi arası ki, ma'rifeti bâzı ulema-i rasihîne mahsus olur.

Bunun için biz, bâlâda muhtar-ı selef üzere hem lüzum-ı vakfı ihtiyar ettik, hem de atıf suretindeki mânâya işaretini gösterdik. Yalnız atf-ı ihtiyar, Kur'ân'da ulema-i rasihînin kat'iyyetle anlayamayacağı ve ilm-i İlâhîye tefviz etmeğe mecbur olacağı hiç bir şey yoktur, gibi bir ihtimali tazammun edebilir. Bir kelamdan hiç bir şey fehm olunamamak, kelâmda faide-i hitab esasiyle kabil-i te'lif olmadığı mülâhazasına mebni böyle bir ihtimali zannedenler olmuşsa da doğru değildir. Şübhesiz ki, Kur'ân'da hiç bir lâfz-ı muhmel yoktur. Mukattaat-ı süverde bile muhtelif vücuh-i fehim vardır. Mes'ele mefhumatın tahdid ve ihkâmiyle mânâ-yı muradın ta'yinindedir. Faide-i hitab ise, bu ta'yine mütevakkıf değildir. Bâlâda kabul eylediğimiz vechiyle nâmütenahi taharriyata müsaid mevzu'lar sezdirmek, ilm-i beşerin kıymetini ta'yin ettirmek, meratib-i nasa göre muhtelif zevkler, faideler bahşetmek nihayet ulema-i rasihîni tefekkür-i nâmütenahi ile mübtelâ kılmak gibi daha bir çok faide-i hitab vardır.

Tahdid: Sınırlamak. **Mukattaat-ı süver:** Mukatta harfi olan süreler.

Kur'ân'ın öyle işaratı vardır ki, bunlar, ilm-i Kur'ân ile tevaggulden sonra sezilmeğe, sonra da cereyan-ı hâdisat ile te'vili anlaşılmağa başlar. Elfaz-ı mânâya irca' etmek te'vili ile, mânâ-yı vakıa tatbik etmek mânâsına te'vil beyninde de fark vardır. Binaenaleyh tefsir-i Kur'ân'da, مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ *"Biz seni hakkıyla tanıyamadık."* diyecek noktalar bulunduğu hiç bir zaman unutulmamak ve her halde muhkematına iyi sarılmak lâzım gelir. Bu âyetler bize, âyât-ı Kur'ân'ın suret-i umumiyyede meâlini ta'yin etmek ulema-i rasihînin de temamen salâhiyeti dahilinde olmadığını ve nazm-ı Kur'ân'ın ve ale'l-husus müteşabihatının taabbüdî bir surette aynen hıfz-u zabtına dikkat edilmek lâzım geldiğini gösterdiği cihetle ta'yini meâl demek olan terceme mes'elesinin nasıl bir emr-i hatîr olduğunu iyi düşünmek iktiza eder. Hemen Cenab-ı Hakk, kalblerimizi ibtiğa-i fitne ve ibtiğa-i te'vil ile zeyğ-u inhiraftan muhafaza buyursun. رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ * رَبَّنَا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (*"Ya Rabbena! Bizleri hidayetine erdirdikten sonra kalblerimizi yamıltma da ledünnünden bize bir rahmet ihsan eyle. Şübhesiz sensin bütün dilekleri veren. Vehhab sen. Ya Rabbena! Muhakkak ki, sen insanları geleceğinden hiç şübhe olmayan biri güne toplıyacaksın. Şüphesiz ki, Allah miadını şaşırmaz."* Âl-i İmrân-3/8-9)

Evet, Allah, lâyuhlifülmiaddır. لَا رَيْبَ فِيهِ (*"Onda şübhe yok."* Bakara-2/2) olan o haşir günü behemehal gelecek, kalbleri zeyg-u küfürden, fitne ve fesaddan salim olan, âyât-ı Hakk'a اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا **"Amenna, hepsi Rabbımızdan."** diyen ehli iman, Allah'ın va'dettiği rahmetine, nusratına erecek, küfürde ısrar edenler de vaîdini, ıkabını bütün şiddetiyle göreceklerdir. Bunun için, اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا ، وَاُولٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ * كَدَاْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ **"O küfredenler; muhakkak ki, onlara ne malları, ne evlâdları Allah'dan zerrece faide vermiyecektir, onlar o ateşin çırasıdırlar. Tıpkı Âl-i Fir'avn'ın gidişi gibi ki, ayetlerimizi tekzib ettiler de Allah, onları cürümleriyle tutup alıverdi. Allah'ın ikabı, çok şiddetlidir."** Resulüllah'ın hak Peygamber olduğunu bildiği ve kardeşine söylediği halde, Rum krallarının verdiği malları elinden kaçırmak endişesiyle iman etmeyen Necran Piskoposu sebebiyle nâzil olduğu rivayet edilen bu âyet, hükmü ammolarak varid olmuş ve Âl-i Fir'avn'ın ve sairenin başlarına gelen şiddetli felâketler bütün bu gibilerin, yâni âyât-ı Hakk'ı tekzib ve inkâr edenle-

---

Tevaggul: Meşgul olma. **İbtiga:** Gaye, maksad.

rin hepsinin başına da geleceğini mü'minlere va'd, kâfirlere vaîd olarak haber vermiştir.

Mukaddema Yehudîler hakkında nâzil olan şu iki âyet de, bunları velyettirilerek hükümde teşrik edilmişlerdir:

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا

سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ

لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ

يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerifi

12- O küfredenlere de ki: Siz mutlak yenileceksiniz ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz, o ise, ne fena döşektir.

13- Muhakkak bir âyet oldu size: Çarpışan iki cemi'yette. Bir cem'iyet, Allah yolunda vuruşuyordu, diğeri de kâfir. Onları gözgöre göre kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah da, nusratiyle dilediğini te'yid buyuruyordu. Görecek gözleri olanlar için, elbette bunda şübhesiz bir ibret var.

Bedir muharebesinde Resulüllah'ın Müşriklere galebesini gören Medine Yehudîleri: "Vallahi işte bu bize Musa'nın va'dettiği ve Tevrat'ta evsafı meskûr olan Nebiy-yi ümmî" demişler ve tabi' olmak arzusunu göstermişlerdi. İçlerinden bazıları: "acele etmeyiniz bakalım bir vak'a daha görelim" demiş. Uhud vak'ası olunca tereddüde düşmüşler. Halbuki, o sırada bir müddet için Re-

sulüllah ile bir muahedeleri de varmış. Nakz-ı ahdetmişler, bu âyetler nâzil olmuştur. İkinci âyet, Bedir muharebesinin nusret-i İlâhiyye için nasıl bir misali ibret teşkil ettiğini gösteriyor ki, burada كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّٰهِ ("...*Nice az bir cemiyet çok bir cemiyet'e Allah'ın izniyle galebe çalmışlar, Allah sabırlılarla beraberdir.*" Bakara-2/249) mazmunu İslâm'da ilk misaliyle ve Fîsebililâh olmak şartiyle tavzih edilmiş ve surenin cevab-ı nusret olan noktalarından biri daha gösterilmiştir. Filhakika gazve-i Bedir, bil'ahare gerek Yehudîleri ve gerek Necran'dan başlıyarak Nesârâ'yı Arab-u Rum'u mağlûb eden muzafferiyat-ı İslâmiye'nin de mebdei olmuştur. Ve ahkâm-ı Kur'ân'a cidden ittiba' edenlere bu nusret her zaman mevcuddur.

Böyle iken acabâ insanlar bundan neye tegâfül eder?

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

14- İnsanlara, kadınlar, oğullar, yüklerle altun ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden şehevat sevgisi bezendi. Fakat bunlar, dünya hayatının geçici metâ'ı, halbuki Allah, akibet güzelliği O'nun yanındadır.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ **Şehvetle alâkası çok olan, aynî şehvet gibi kesilmiş bulunan şeylere mahabbet yahud mahza şehevat için sevilen, ezcümle şu zikredilen şeyler, nasa çok zinetli gösterildi. Bunları pek hoş gördüler,**

Nakz-ı ahd: Ahdı bozma.

sevilecek şey bunlar zannettiler. Bir bunların meşru' birer ni'met olması haysiyeti, bir de hayalî gayr-i meşru bir şeye sebeb olması haysiyeti vardır.

Birincisinde, müzeyyin Allah,

İkincisinde, müzeyyin Şeytan ve cehalet-i beşerdir ki, zemmi ve fenalığı bu haysiyetledir. Şehvet, nefsin arzu ettiği şeye atılışıdır ki, gönül çekmek ta'bir olunur. İfratına, hırs-u şereh denilir. Lisanımızda şehvet, iştihadan ehass olarak mütearef ise de, aslında değildir. Burada şehevat, ayni şehvet kesilmiş müşteheyat mânâsına olarak maba'diyle müfesserdir. Maamafih, «حُبّ» mef'ul mânâsına alınarak şehevat kendi mânâsında bırakılmak ve ma'badi hubbün beyanı olmak da muhtemildir. وَالْبَنِينَ Evlâd ve hele oğullar, demektir. Bunda, kadınlar tarafından melhuz olan hubb-i şehevata da bir îma vardır. Zira nas, eammdır. Fakat sarahaten zem erkeklere tevcih olunmuş ve kadınlar sevmek değil, sevilmek mevkiinde gösterilmiştir.

وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ KANATIR, kantarın cem'idir. MUKANTARA, kantarlanmış demektir. Kantarların kantarlanması derb suretiyle teksir ve mübâleğa içindir. Hisab ıstılâhiyle lâekal "kantarlar murabba'ı" demek gibidir. Kantar a'zamî bir vezin mıkyasıdır ki, muhtelif zamanlarda muhtelif akvamda, mütefavit surette kullanılmıştır. Meselâ, bir zamanlar Afrika ve Endülüs'te sekiz bin miskal, sonra yüz rıtıl bir kantar addedilirmiş. Hazret-i Peygamber'den bin iki yüz ukye veya on iki bin ukye veya bin iki yüz dinar diye üç rivayet de zikrediliyor. Itlakına nazaran bir aded-i mahsus ifade etmeyip en yüksek vezinde bir çok şey demek olur. Nitekim Arab'da kantar, bir vezn-i gayr-i mahduddur. Veya yerle gök arası mal demektir diye de rivayat-ı Lûgaviyye mevcuddur.

İşte böyle şehevat mahabbetini pek güzel bir şey zannetmeleridir ki, kendilerini her fenalığa sürükler. Bu müşteheyata böyle mahabbet ise, göründüğü gibi güzel bir şey değildir. Bunların gaye-i emel ittihaz edilmeğe değerleri yoktur. Nihayet bunlar, alçak bir hayat metaıdır.

"İnsan, bırakır hepsini hiyni seferinde"

Dönüp dolaşıp varılacak, gaye-i emel ittihaz edilecek şey bunlarda değil, Allah yanındıdır ki, bu hayat-ı dünyadan geçilip Allah'a varıldığı zaman erilir. Binaenaleyh o şehevat, hayat-ı dünyayı geçirmek ve Allah'a gitmek için intifa edilmek üzere verilmiş vasıta olmak itibariyle Mintarafillâh birer ni'met iseler de, bu alçak hayata ve bunun metaı olan şehevata mahabbet etmek ve bu yüzden

---

Şereh: Tamahkârlık, açgözlülük. Maba'dile: Sonrası. Hubb: Bağlılık, sevgi.

Allah yanındaki hüsn-i meabı feda eylemek ne kadar budalalıktır, ne kadar alçaklıktır.

Bunları anlatmak için:

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ
مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَاَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ
وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾
اَلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اِنَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ
وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ ﴿١٧﴾

Meâl-i Şerifi

15- De ki: Size o istediklerinizden daha hayırlısını haber vereyim mi? Korunan kullar için Rabblarının yanında cennetler var ki, altlarından ırmaklar akar, içlerinde ebedî kalmak üzere onlar, hem orada kendilerine gayet pakize zevceler var, hele Allah'dan bir rıdvan var, ve Allah görür o kulları.

16- Onları ki, "Ya Rabbena, derler; inandık iman getirdik artık bizim suçlarımızı bağışla ve o ateş azabından koru bizleri."

17- O sabr edenleri, o sıdk-u sadakatle gidenleri, o divan duranları, o nefaka verenleri, ve o seher vakitleri istiğfar eyleyenleri.

Her ni'meti ihtiva eden bu güzel cennetler, bu daimî dilnişîn ve henüz

---

Pakize: Temiz pâk. Rıdvan: Memnunluk. Dilnişîn: Latif, hoş.

gizli vatanlar, bu tertemiz pampâk çiftler, o içinde bulunduğunuz geçici, aldatıcı alçak hayattaki müşteheyattan çok güzel çok hayırlıdır. Allah'ın bir rıdvanı, bir rıza-yı tammı ise, hepsinden büyük, her lezzetten yüksektir. Fakat bu hüsn-i meab herkese değil, o dünyanın her lahza mütehavvil ve zail olan müşteheyatına mahabbetten sakınıp kötü akibetten korunan müttekilere mahsustur. Böyle olmayanlar hüsn-i meâba eremez, lezzet-i rıdvanı bulamaz. Önünde derd-i iştiyak, sonunda hırman-ü azab içindedirler. Bu ittika da kuru lâf, zahirî nümayişle değildir. Allah, kullarının içini dışını, ne yapıp, ne işlediklerini görür. İmanlarını şübhesiz olarak ikrar ve i'tiraf edip bu sayede günahlarına mağfiret ve hiç bir lezzete imkân bırakmayan ateş azabından vikayelerini niyaz eden, sabırlı, sözlerinde, azm-ü niyyetlerinde, işlerinde sadık, huşu-u hudu' ile taât-ü ibadata müdavim, mallarını Fîsebilillâh infak eden, zulmetlerin nura, gafletlerin şuhuda tahavvül etmek üzere bulunduğu o sehar vakitlerinde istiğfar eyleyen kullarını gözetir, hüsn-i meâb-ı, rıdvan-ı ekberini böyle kullarına verir. Binaenaleyh tâ başta kalben tasdık-u iz'an ve lisanen ıkrar-ü i'tirafı cem'eden iman, gufran-ı zünub ile azabdan vikayeye sebeb ve vesile ise de, şaibesiz hüsn-i meâb ve rıdvan-ı ekber, zikrolunan evsafı ve ahlâk-u hasail-i i'tiyad edebilenlere böyle müslimanlaradır.

Sakın bu beyanatı, bu va'd-ü va'idi, bu iman-ü iltica ile bu hasail-i âliyeyi, hasılı bu dini, esassız veya beyyinesiz, şahidsiz, neticesiz, zamânsız, boş bir şey, kuru bir iddia, hakîyyeti şübheli, şunun bunun muhalefetiyle za'fa düşecek, hakikattan kalkacak, insanı aldatacak bir kavl-i mücerred zannetmeyiniz zira:

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِۜ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۜ ﴿١٨﴾ اِنَّ الدّ۪ينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ

Hüsn-i Meab: Dönülecek güzel yer. **Hırman:** Mahrumluk, üzüntü. **I'zan:** Teslim olup itaat etmek. **Va'id:** İyiliğe sevk ve kötülükten kurtarmak için ileride olacak kat'i hadiseleri haber verip korkutmak.

وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ
الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ
الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

18- Şahadet eyledi Allah şu hakikate: لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ başka Tanrı yok ancak O, bütün Meleklerle İlim ululan da adl-ü hakkaniyyetle durarak şahid. Başka Tanrı yok, ancak O, Azîz O, Hakîm O.

19- Doğrusu Allah indinde din, İslâm'dır. O kitab verilenlerin ihtilâf etmeleri ise, sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki bağiyden, ihtirastandır. Her kim de Allah'ın âyetlerine küfrederse şübhe yok ki, Allah, çabık hesablıdır.

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ Allah, muhakkak لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ olduğuna bizzat kendisi ve melâikenin hepsi ve hakikaten ilim sahibi olan ulema-i kâmilîn şehadet etti. Hem de kaim bil'adl olarak şehadet etti. Allah Teâlâ'nın vahdaniyyeti ve adl-ü hakkaniyyetle kayyumiyyeti ale'l-meratib bu üç şehadetin her biriyle ve mecmuu ile sabittir.

Yukarılarda da sebkettiği üzere lûgatte, şühud-ü şehadet, esasen huzur demek olup nefsinde, gerek huzuren ve gerek husulen takarrür eden ilmi edâ ile bir hakk-ı isbata şehadet ıtlak olunur. Örfte ve şeri'de şahid, müddei ve müddea aleyhten başka olur. Burada ise, münzil-i kitab olan Allah Teâlâ'nın şehadetinde müddeilikle şahidliğin, hattâ şahid ile meşhudün bihin ittihadı mevzu-ı bahs olabileceğinden bu şehadetin mânâsı iyi düşünülmek iktiza eder. Evvel emirde müdde-i Peygamber, müddeâ aleyh münkir kâfirler olmak i'tibariyle bu sualin varid olamayacağı derkârdır. Şehadet-i İlâhiye'nin mânâsı, bir hakkı ale'l-ıtlak bildirmek, beyan-ü ızhar etmek veya ikame-i delâil ile isbat eylemek, ilm-i şühudî ile hükmetmek mânâlarından biriyle dahi tefsir edilir. Bu mânâ ile Ce-

Bağiy: Hadde tecavüz. **Kaim biladl:** Adalet ile kaim. **Müddeî:** İddia eden. **Müddea:** İddia olunan.

nab-ı Allah, afak-u enfüste had-ü hesaba gelmez şevahid ve delâili teşriiyye dahi inzal eyleyerek bunları ihbarile tasdik buyurmuştur ki, amme için bu mânânın tefhimi kolay olduğundan bir hayli müfessirîn, bununla iktifa etmişlerdir. Fakat burada daha derin ve beyne'l-hükema pek çok münakaşalara sebeb olmuş olan mebhası ma'rifetin, yâni ilm-i yakîn mes'elesinin esaslı bir halli vardır. Bu bize gösteriyor ki, her hususta mebde-i yakîn Hak Teâlâ'nın kendine ve vahdaniyyetine ilm-ü şehadetidir. Her ilm-i yakîn hakkın kendine mutabakatı ve bu mutabakatı i'lâm ve i'lâniyle kaimdir. İlm-i yakîn, ayn-i yakîne, ayn-i yakîn, hakk-ı yakîne müsteniddir. Vakı'de hakk olan her hangi bir şeyin bizzat veya bilvasıta kendisini göstermesidir. Mücerred cezm-i indîden yakîn-i nefse'l-emrîyi fark ettirir. Bunun için gerek afakta, gerek enfüste ilm-i şuhdî ilm-i istidlâlîye faiktır. Meselâ; acaba şu bağçede bülbül var mı, yok mu diye bahse tutaşan ve her biri devasını akılden veya semi'den ahzettiği deliller ile isbata çalışan bir takım kimselere karşı bir bülbülün ötmeğe başlaması, ne büyük şehadettir. Halbuki, bu bile, henüz istidlâlî olan bir ilm-i yakîndir. Burada asıl şahid, bir taraftan o sesin bülbülden, diğer tarftan sâmi'lerde zuhuru ve her iki tarafla olan kıyam ve nisbeti vahdeniyesidir. Bu bir sestir ve bu ses bir bülbül sesidir. Binaenaleyh hakikat, nefsine mutabıktır diyenlerin daha evvel kendilerinde bir şahid ve meşhud vardır. Ve bu şahid ve meşhud onların **nefse'l-emrinde** hem evvel ve hem şimdi birleşmiştir. Binaenaleyh hakikatin derinliklerinde ve zamanın bütün cere-yanında şahid ile meşhudün bu birleşmesidir ki, şehadetin künhü ve tasdik-ı hakkın esas şahididir. Bu ise, hakkın nefsine mutabakatı mebdeine raci'dir. Ve bu her hakkı, hakk olmak haysiyetiyle vahdet-i mutlakası demektir. Bu da evsafı fenadan münezzeh mine'l-ezel ile'l-ebed hakkı mahzolarak kaim bulunan Allah Teâlâ'nın ikame-i adl-ü hakkaniyyetle kıyam-ı vahdaniyyetine ve O'nun kendinde huzuriyle ezelen ve ebeden mutabakatına ve bunu ızhar ve i'lânına müsteniddir. Her hangi bir hakkın nefsine mutabakatı «هُوَ هُوَ» ayniyyet denilen bir nisbet-i tasdikıyyedir ki, bu ancak bir nefs-i âlim tahakkuk eder. İlim, nefs-i âlim bertaraf edilirse eşyanın nefsine mutabakati mes'elesi yoktur. Fakat bir nefs-i âlime karşı bir taş bile kendine ızhar ederek kendine şehadet eder. Şu halde nüfus-i insaniyyeden sarf-ı nazarla kendilerine âlim olmayan eşya nefsine mutabık değil ise, eşyanın nüfus-i insaniyyede kendine şehadet edebilmesi nasıl mümkün oluyor? Ve sonra bütün bu şehadet, hak namı verilen bir nokta-i vahdette nasıl şehadet, hak namı verilen bir nokta-i

---

Beyne'l-hukema: Hakimler arasında. **Mebhas:** Konu **Vakı':** Vuku bulan. **Faik:** Üstün. **Sami':** İşiten, duyan, dinleyen, dinleyici.

vahdette nasıl toplanıyor? İşte ilim meselesinin feylesofları şaşırtan en ince noktası burasıdır. Bu âyette, bu noktayı hallederek ilm-i yakînin mebde-i hakikîsini gösteriyor. Eşyanın kendi zatlarında kendilerine mutabakatı, Hakk Teâlâ'nın kendi zatında kendine muta-bakatının, yani «هُوَ هُوَ» kendine ilminin ve bu ilmini ızhar ile kendine ve kendi vahdaniyyetini şehadetinin eseridir. Binaenaleyh eşya kendilerine kendilerinde mutabık değil, kendine âlim olan zat-ı hakda, yani ilm-i İlâhî'de kendilerine mutabıktırlar. Nüfus-i insaniyyenin kendilerine mutabakatı kezalik eşyanın nüfus-i insaniyyede kendilerine mutabakatleri de, her birinin ilm-i İlâhî'de mensub olduğu vech-i hakk dolayısiyledir. Binaenaleyh âlemde ne kadar şühud-ü şehadet, ne kadar ilm-ü istidlâl varsa hepsi Hakk Teâlâ'nın kendini bilmesine ve bildirmesine, yani şehadetine mübtenidir. İleride gelecek olan, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلاَّ وَجْهَهُ ("*... Ancak o, O'nun vechinden başka bir şey helaktedir.*" Kasas-28/88) اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ("*Kafi değil milki Rabbın her şeye şahid.*" Fussilet-41/53) âyetleri de bu iki noktayı tavzih etmiştir. Hasılı, şahid-i hakikî ancak Allah Teâlâ'dır. Meselâ güneş var, diyen bir şahid, kendisiyle meşhudu olan güneş arasında nisbet-i hakkın şehadetine tebaiyyetten başka bir şey yapmış olmaz. Şu kadar ki, bu tebaiyyet sarih veya zımnî veya gayr-i meş'ur olabilir. Hakk Teâlâ'dan başka hiç bir âlim ne kendine, ne sair eşyaya temamen şahid değildir. Nefs-i insanîde eşyanın kendilerine mutabakatleri izafî, nakıs ve minvecihtir. Ben, benim diyebilen insanın bile nefsine mutabakati minkülli'l-vücuh tam ve mutlak ve hakka'l-yakîn değildir. Onun kendisinde bilmediği, şehadet edemediği nice vücuh-i izafet vardır. İnsanın gerek kendinde gerek eşyada hakikaten bilębildiği malûmat, şehadet-i hakkı bizzat veya bilvasıta sezebildiği vücuhtur.

Binaenaleyh insanda mutlak, en hakikî bir ilm-i yakin varsa o da, vücud ve vahdet-i İlâhiye'ye ilimdir. Zira bu ilim gerek kendisine ve gerek eşyaya olan ilimlerin hepsinin rükn-i akdemidir. Bundan başka her hangi bir ilimde zaruret-i zatiyye-i kâmile yoktur. Ehl-i ilmin meratibi de bu şehadete kurb ve bu'dü ile mütenasibdir. Nefislerinde Hakk Teâlâ'nın bu şehadetini sezemeyenler, ulemadan olamazlar. Bunlar, ilmi inkâr eden Sufestaiye ve kefere-i Reybiyyedendirler. Gerek nefsine ve gerek eşyaya ilminin hakikatine kail olup da Hakk Teâlâ'yı inkâr edenler ise, kefere-i muanidîndendirler. Cenab-ı Allah'ın kendine, kendinde ilmi ve şehadeti bulunduğu gibi eşyayı icad ile âfak-u enfüste bu ilmini lâyü'ad velâ yuhsa şevahid ile i'lan ve izhar etmesi, ilim, ukul, ervah ve

Zımnî: İçinde saklı, gizli olarak. **Meş'ur:** Şuurlu, bir şeyi iyice idrak eylemek. **Akdem:** Daha mühim. **Muanidin:** İnatçı.

kuva-yı müdrike ve bunlara mutabık ulema halkederek onlara şehadetini tebliğ ve i'lâm eylemesi dahi O'nun Masivallah'a karşı kendine, kendinin vahdaniyyetine hakkaniyyetle şehadetidir ki, evvel-ü ahîr, mebde-ü mead, müdde'ı, şahid, meşhud, meşhudün aleyh, hâkim hepsi bu nokta-i vahdette birleşmeden, buna rücu' ve iltica etmeden ne bir şehadet yapılır, ne vücuddan, ne ilimden, ne amelden bir eser sezilir. Allah Teâlâ, zat-i ehadiyyetinde şahid ve meşhudun birliğini ve bütün şehadetlerin bu birlik sayesinde bu şehadet-i vahdaniyyenin kıyamı adli ve hükm-i hâkimiyyeti tahtında cereyan ettiğini, bu şehadet olmadan hiç bir şeyin adl-ü hakkaniyyetle tasdik edilemiyeceğini, yani hiç bir şeyde ilm-i yakîn olamayacağını hem fiilen ve hem kavlen şehadetiyle isbat eyledi ve buna kendi şehadetiyle, kendi tezkiyesiyle müeyyed nice şahidler de, halk-u ikame eyledi. Ezcümle, bu sayededir ki, bir insan, "ben, benim" diye kendini tanır, kendi kendine şehadet eder, kendi şu'urunun kendi varlığına intibakını kendine haber verir. Hem müddei, hem şahid, hem meşhud olduğu halde bu şehadetin aynı adl-ü hak tanır. Şübhesiz olarak inanır. Saniyen, Allah Teâlâ'nın لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ "*Başka Tanrı yok ancak O.*" olduğuna bütün Melâike, gerek tekvinî ve gerek teşriî her hangi bir hususta emir ve irade-i İlâhiye'yi tebliğ ve icraya me'mur süfera-ı İlâhiye olan kuva-yı müdrike-i muhikka, ukul ve ervahı mücerrede dahi şehadet ettiler ve şehadetlerinin hakkıyyetine Hakk Teâlâ'yı şahid müzekki tuttular. Zira Allah Teâlâ, kendi şehadetini evvelâ bunlara bildirdi ve bunları işhad etti. Salisen, Allah Teâlâ'nın لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ "*Başka Tanrı yok ancak O.*" olduğuna «أُولُوا الْعِلْمِ» yâni hakikaten ilim sahibi olanlar, cemi-i Enbiya ve ulema-i kâmilîn ve hükema-i muvahhidîn şehadet ettiler. Ehl-i ilim miyanında görünüp de adl-ü hakkaniyyetten inhiraf eden, kaim bil'adl olmayanların inkâr veya ketm-i şehadet etmelerinin ehemmiyyeti yoktur. Adl-ü insaf ile muttasıf hiç bir sahib-i ilim bulunmaz ki, hiç olmazsa kendi nefsinde, vahdaniyyet-i İlâhiyye'ye şehadet etmesin. Zaten ilmin ve âlimin bilfiil mevcudiyeti, vahdaniyet-i İlâhiye'nin bariz delillerindendir. İlim vakıa mutabık, hak değilse ilim olmaz. Bildiğinin doğruluğuna, hakkıyetine iman ve şehadeti olmayan da, âlim değildir. Hakk Teâlâ, ezelen ve ebeden hakikaten ilâhi yegâne ve vahdaniyyetine şahid değilse, ne ilimde hakikat bulunabilir, ne de kimse kendini tanıyıp bilebilirdi. Sufestaiye gibi ilmi inkâr ederek veya tersine giderek reyb-ü küfre sapanlar ise, kendilerinde şahid-i hakk olan ilim bulunmadığından dolayı ehliyyet-i şehadetten mahrum ve mahkûmün'aleyhler miyanına dahildirler.

Şevahid: Şahidler. **Teşrii:** Kanunla ilgili. **Süfera-i ilahiyye:** İlahhi elçiler. **Muhikka:** Hakkı yerine getiren.

İşte لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Başka Tanrı yok ancak Allah vardır."* mânâsiyle vahdaniyyet-i İlâhiyye'ye ve Allah'ın adl-ü hakkaniyeti ikame edip duran bir kayyum-ı ezelî olduğuna böyle bir nizam-ı vahdette ve bütün mevcudatın ve kâffe-i hakaikın mâbihilkıyamı olarak ale'l-meratib kaim, adil ve makbulüşşehade bu kadar şuhud; müttefikullafzı ve mânâ müteselsilen şehadet ettiler. Her biri kaimen bilkıst اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Şehadet ederim ki Allah'dan başka İlah yoktur."* dediler. لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Başka Tanrı yok, ancak O, Azîz O, Hakîm O."* Yâni Nesârâ'nın zu'umları gibi Teslis yok, bir takım E'izze yok. Burada işbu قَائِمًا بِالْقِسْطِ müteaddid rabıtlara muhtemildir. Evvelâ, şahidiyeti i'tibariyle vasfı olmak üzere «اللّٰهُ» dan hal, saniyen, meşhudiyyeti vasfı olmak üzere «هُوَ» den hal olur ki, mânen ikisi mütelâzimdirler. Salisen, «أُولُوا الْعِلْمِ» den veya «علم» den hal, rabian, "Allah ve Melâike ve ulûl'ilm" in her birinden hal olabilir ki, te'hirine nazaran en zahir olan budur. قَائِمًا كُلُّ وَاحِدٍ بِالْعَدْلِ *"Her biri adaleti yerine getirici olduğu halde."* demek olur. Ve şehadetten sonra tezkiyeyi ifade eden bir hali müekkide kabilinden olduğu için شَهِدَ كُلُّ وَاحِدٍ قَائِمًا بِالْعَدْلِ مُحِقًّا *"Her biri adaleti yerine getirici olduğu halde şahidlik etti."* takdirinde bir cümle-i müste'nefe olması en güzel vecihtir. Gerçi جَائَنِى الْقَوْمُ رَاكِبًا *"Kavim bana binekli olarak geldi."* denildiği zaman رَاكِبًا كُلُّ وَاحِدٍ *"Her biri binekli olarak."* mânâsı murad olunabileceği inkâr edilmiştir. Lâkin bu misal, yalnız ulûl'ilimden hal yapıldığı takdirdedir. Ve denilebilir ki, جَائَنِى الْقَوْمُ رَاكِبًا *"Zeyd, kavim bana binekli olarak geldi."* ile جَائَنِى زَيْدٌ وَالْقَوْمُ وَاَتْبَاعُهُمْ رَاكِبًا *"Zeyd kavim ve onlara uyanlar, bana binekli olarak geldi."* arasında fark vardır. Atıf, tegayür içinde bir cemiyyet ifade eder, كُلُّ وَاحِدٍ *"Her biri"* mânâsını tasrih eyler.

Rivayet olunmuştur ki: Şam ehbarından, yâni Nesârâ ulemasından iki zat gelmişlerdi. Medine'yi gördükleri zaman biri diğerine: "Bu kasaba ahır zamanda çıkacak o Peygamberin kasabasına ne kadar benziyor" dedi. Ba'dehu huzur-i Risalete girdiklerinde sıfat-ı mahsusasiyle tanıdılar. (A.S.)'a: "Sen Muhammedsin?" dediler. "Evet" buyuruldu. "Hem de Ahmedsin?" dediler. Taraf-ı Risaletten: "Ben Muhammed ve Ahmedim" buyruldu. Bunun üzerine: "Biz, sana bir şey soracağız, haber verirsen iman edeceğiz", dediler. "Sorunuz" buyuruldu. Onlar da: "Bize Kitabullah'da en büyük şahadeti haber ver" dediler. Bu âyet-i kerime nâzil oldu. Bunun üzerine ikisi de müslüman oldular. Demek ki, bu âyetin nüzulü vefd-i Necran'dan mukaddem imiş.

Velhasıl bütün vücuda şamil olan bu üç şehadet neticesinde, ilme'l-

---

Eizze: Azizler. **Vefd:** Cemaat, bir iş için giden cemaat.

yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn ve her hakikatten celi olarak mutehakkıktır ki, لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Başka Tanrı yok, ancak O, Azîz O, Hakîm O."* dır. إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ **"Doğrusu Allah indinde din, İslam'dır."** Allah yanında marziy ve gaye-i saadete musıl olan hak din, İslâm'dan ibaret olduğunda şübhe yoktur. Kisaî kıraetında, feth ile mütebakısinde kesriyle okunur. Fetih suretinde bu cümle, evvelki meşhudün bihten bedeldir. Yâni Allah Teâlâ, vahdaniyyeti hasebiyle din-i hakkın Din-i İslâm'dan ibaret olduğuna şehadet etmiştir, asıl meşhudün bih budur. Kesir suretinde ise, لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Başka Tanrı yok, ancak O, Azîz O, Hakîm O."* hükmü netice-i şehadet, إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ **"Doğrusu Allah indinde din, İslam'dır."** onun lâzımı olan bir cümle-i istinafiyedir. Çünkü Din-i İslâm'ın üssü'l-esası, لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ diye şehadet-i Tevhid ile min İndillah gelenin hepsini ikrar ve i'tiraf eylemektir. Diğer bina-i İslâm ve furuu hep tevhid-i İlâhîye tabi'dir. İndallah sabit olan hakk-ı meşhudün bih ikame-i adl-ü hakk ile vahdaniyyet-i İlâhîye, «الْإِسْلَامُ» da buna bütün levazimiyle şehadet ve Allah'dan gelenin cümlesini ıkrar olduğundan din-i hakkın, İslâm'dan başka bir şey olmadığı da, hakka'l-yakîn, ayne'l-yakîn, ilme'l-yakîn sabittir. Allah Teâlâ'nın kendisi için teşri' ettiği, Peygemberler gönderdiği, evliyasına delâlet eylediği din, sıratı müstakîm budur. Ni'met-i mükâfatını ancak bununla verir, akîbette selâmete ancak bununla çıkarır.

Aslı lûgatte din, ceza, yâni mükâfat veya mücazat veya itaat etmek mânâ-yı masdarîlerle alâkadar olarak bir tabi ile hâkim bir metbu' arasındaki nisbetin ismidir. Bu nisbet, metbu' hâkim tarafından mülâhaza edildiği zaman sevab veya ikab ile tatbik-ı mes'uliyet, tabi tarafından mülâhaza edildiği zaman da arzu-yı selâmet ve ümid-ü mehafetle taat ve inkiyad ifade eder ki, bunlar, dinin mânâ-yı masdarîsidirler. Hasılları deyyaniyyet ve diyanettir. Fatiha'da mânâ-yı ma'rufiyle dinin tarifi sebketmiş idi ki; zevi'l-ukulu hüsn-i ihtiyarlariyle bizzat hayr-u ni'mete saik olan bir vaz'-ı İlâhî, şer-u millet dahi denilen ve ef'al-i ihtiyariyye-i beşeriyyenin gaye-i hayr-ü saadete doğru cereyanını tanzim eden bir tarik, bir kanun, bir âmil-i mânevî demek oluyordu. Binaenaleyh umumiyyetle din denilince, fikr-i mes'uliyyetle birrıza bir tâbiiyyet-i ihtiyariyye taleb eden ve tâbiyyetlerini şerr-ü şekavetten sıyanet ile hayr-ü saadete götüren aksi halde, yâni hüsn-i rıza ve ihtiyar ile ittiba ve itaat edilmediği, hılafından tevakkî olunmadığı takdirde de bizzat hayr-ü saadetin zıddı olan netayic-i seyyie ile ahkâm-ı cezaiyyesinin cebren ve nakabil-i ictinab bir surette tatbik edi-

---

Marziy: Razı olma. **Musıl:** Ulaştıran. **Deyyaniyet:** Herkesin hakkını en iyi bilmektir. **Şekavet:** Bela ve zillete düşme. **Tevakki:** Çekinme, korunma. **Nakabil:** Mümkün olmayan.

leceğini gösteren merci'-ı ümid ve mehafet ve şayan-ı hayret bir surette son derece ta'zîm ile arz-ı ubudiyyet edilir bir mürebbi hakîmin vaz-u teklif ettiği kanun-ı mükâfat-ü mücazat veya ona itaat ve teslimiyyet anlaşılacağından her halde din, bir İlâhî ifade ve ona birrıza itaat ve teslimiyyeti iktiza eyler. Diyanet de, O İlâhî hâkime ubudiyyet ve kanunlarına teslimiyyet demek olur.

Yukarılarda da beyan olunduğu üzere aslı lügatte İslâm, silm, selm, selâmet maddelerinden hemzesi duhul veya ta'diye olarak kullanılır. Şumullü ve pek temiz bir kelimedir ki, silm-ü selâmete girmek veya koymak veya çıkarmak selâmet te'min eden teslimiyyet, mütekabil bir müsalemete girmek, halıs-u salim olmak veya tutmak mânâlarına gelir ki, hepsinde selâmet ve salimiyyet gayesiyle bir inkıyad-u mutavaat mânâsı vardır. Din dahi sahib-ı irade zevi'l-ukul beyninde terk-i ihtilaf-ü cidal ile te'min-i müsalemet eden bir kanundur. Bununla yalnız insanlar beyninde müsalemet değil, insanlarla Allah Teâlâ beyininde de bir akd-i selem vardır. Bu sayede irade-i Halîk ile irade-i mahlûk beyninde bir vifak te'min olunur. Kul, Allah'ın dilediği gibi ister, Allah da kulun dilediği gibi yapar. Arada niza-ü muhalefet kalmaz, Allah'a vuslet-i ebediyye hasıl olur. Ve bu sayede insanların iradat-ı muhtelifeleri tevhid olunarak beyinlerinde bir medeniyyet-i salime ve bir sulh-ı daim cereyan eder. Ve hepsi ni'met-i İlâhiyye'den mütena'ım olur, felah bulur. Vahdaniyyet-i İlâhiyye'ye ittiba' edilmeyince de bu gaye hasıl olmaz. Bu suretle dinin künhü, bu tevhid dairesinde bütün mânâsiyle İslâm'dır. «لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ» olan Allah Teâlâ'nın emrettiği hakk-ı diyanet de, bu tevhide şehadet ve bu tevhid dairesinde bir Allah'a teslimiyyet ve itaattir. Bihakkın felah-ü selâmet ve hâyr-u saadet ancak bu ıhlâs-u inkıyaddadır. İndellah din, din-i halis olan, اَلْاِسْلاَمُ لِلّٰهِ *"İslam, Allah'a teslimiyyettir."* dır. Allah'dan başka İlâh tanıyan veya hakkı bildiği halde dini tabiıyeti haktan başka bir şey telâkki eden, din ile ilim, Hakk Teâlâ ile hayr-ı a'lâ arasında niza' tasavvur eyleyen veyahud hayr-ü şer nizamının hall-ü faslına Allah Teâlâ'nın hâkim olmadığını, hükm-i İlâhî'nin haricinde her hangi bir şey kalabileceğini farzeden velhasıl mebde-i Hakk'dan gelmeyen ve âyât-ı Hakk'dan istinbat edilmeyen dinlerin, tabiıyyetlerin hiç biri insanlara selâmet ve saadet behşedecek din-i hak değildir. Allah Teâlâ'ya şerik tasavvuru muhal ve batıl olduğu gibi "İslâm"dan başka bir din-i hakk tasavvur etmek de batıldır.

Hulâsa, din-ü diyanetin bütün mânâsı nisbet-i tâat ve tabiiyyet ile te'mini selâmette toplanır. İslâm'ın mânâsı da selâmet-i müfid, şa'ibesiz bir inkıyad ve

---

Niza: Çekişme, kavga.

mütabeatta toplanır. Şu halde din mefhumu ale'l-ıtlak tasavvur edildiği zaman bile ale'l-ıtlak mânâ-yı İslâm'a müradif ve müsavidir. Hangi din ele alınacak olsa, onun künhü İslâm ve inkıyaddan ibarettir. Din-i zahir, İslâm'ı zahirî, din-i batın, İslâm'ı batınî, dini tam, zahir-ü batın ile İslâm'ı hakikî, din-i batıl, yalan bir İslâm, din-i hak, hak bir İslâm'dır. Hakikaten selâmet bahşeden hak, bir İslâm ise, ancak tevhid-i hakikiye İslâm'dır. Tevhid-i hakikî ise, şeriki bulunmak ihtimali bulunmayan ezel ve ebedde hayy-ü kayyum bir ilâh tanımak ve ancak ona şehadet etmektir. Böyle bir ilâh ise ancak Allah Teâlâ'dır, Evvel-ü ahîr bütün izzet-ü hakimiyyeti şahid-ü meşhud olan zat-i ehadiyyetinde toplayıp kendinden başka ilâhi nefyetmiş, O'ndan başka ülûhiyyet iddia eden ve ülûhiyyet nisbet olunanların hepsinin acz-ü fenasını daima göstermiş ve göstermekte bulunmuş ve her hangi bir zamanda nizam-ı tevhidden çıkmak isteyenleri perişan eylemiş ve her selâmet-i tarik tevhidden bahş eylemiş. Velhasıl, لا اله الا الله diye ülûhiyyette vahdaniyyete kendisi de şehadet etmiş olmakla vahdaniyyet-i İlâhiye'ye şehadet ile İslâm'ı hakıkî, Hakk Teâlâ'nın dini olduğunda şübhe yoktur. Deyyan-ı hakiki olan Allah Teâlâ'nın İslâm'ını Melâike ve ülû'l-ilim gibi kendi şehadet-i tevhidine iman-ü ihlâs ile inkıyad edenleri rahmetiyle felâh-u selâmete çıkarmak, kulların İslâm'ı da, ancak Allah'a teslim-i nefs ederek, bu tarik-ı selâmete girmektir. İşte din-i İslâm Allah ile kullar beynindeki bu nisbet-i vahdaniyyedir. Melâikenin ve ehl-i ilmin dini de budur. İlimde bundan başka bir din yoktur. Bu dinin başı ilm-i hak, hak ilmin başı da, bu dindir. Bu dinden başka bir din aramak, ya Allah'ın fevkına çıkmaya çalışmak veya Allah'ın maduduna teslimi nefsetmektir ki, ikisi de dinsizlik ve küfürdür. İsyan ve tefrikadır, felâkettir. Binaenaleyh Ehl-i kitab'ın ihtilâfatı ile bunun ilmiyyetine ve hakkıyyetine hiç halel gelmez. Onların, gerek kendi aralarında ve gerek Resulüllah'a karşı ihtilâf çıkarmaları hakk-u hakikati bildiren bütün esbab-ı ilim geldikten sonra adl-ü hakkaniyyetle kıyamı, hakka ve ilme İslâm ve inkıyadı bırakıp beyinlerinde bagy-ü udvan ve sevdayı tahakküm ile dinsizliğe, inkâra saptıklarındandır. Ve fakat isbatı adl-ü hakk için ikame ve inzale buyurduğu إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ (*"Doğrusu, Allah indinde din, İslam'dır."* Âl-i İmrân-3/19) gibi âyât-u delâili kat'iyyeye her kim küfreder, İslâm'dan kaçınırsa Allah, seri'ulhisabdır. Cezalarını vermekten çekinmez.

Bu isbat ve takrirden sonra gelelim sebeb-i nüzul olan münazara ve mücadele mes'elesine: Ya Muhammed;

Mütabaat: Birine tabi olmak. **Müradif:** Aynı olma. **Udvan:** Düşmanlık, haksızlık.

فَاِنْ حَٓاجُّوكَ فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ
اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَالْاُمِّيّ۪نَ ءَاَسْلَمْتُمْ
فَاِنْ اَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ
الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْفُرُونَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّ۪نَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ
الَّذ۪ينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ
بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٢١﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِر۪ينَ ﴿٢٢﴾
اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا نَص۪يبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلٰى
كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَر۪يقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ
﴿٢٣﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ
وَغَرَّهُمْ ف۪ي د۪ينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ
لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ ف۪يهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

20- Buna karşı seninle mühakaşaya kalkışanlara de ki: "Ben,

yüzümü İslâm ile tertemiz Allah'a tuttum, bana tabi' olanlar da... O kitab verilenlerle verilmeyen ümmîlere de de ki: Siz, "İslâm'ı kabul ettiniz mi?" Eğer nizaı keser, İslâm'a girerlerse doğru yolu tutmuşlardır, yok yüz çevirirlerse sana da düşen ancak tebliğdir. Allah, görüyordur o kulları da.

21- Her halde onlar: O Allah'ın âyetlerini tanımıyanlar ve haksızlıkla Peygemberleri katleyleyenler ve insanlar içinde adl-ü insaf emreden kimseleri katledenler şimdi hep bunlara elîm bir azab müjdele.

22- İşte bunlar dünya ve ahirette amelleri heder olmuş kimselerdir ve onları kurtaracak da yoktur.

23- Baksan â, o kendilerine kitabtan bir nasib verilmiş olanlara! Aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına da'vet olunuyorlar da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyorlar.

24- Bunun sebebi: Çünkü onlar, "sayılı günlerden başka bize asla ateş dokunmaz" demekte ve uydura geldikleri yalânlar dinlerinde kendilerini aldatmaktadır.

25- Bakalım o geleceğinde şübhe olmayan gün için kendilerini topladığımız ve hiç kimseye zulmedilmeyerek herkese her ne kazandıysa temamen ödendiği vakit nasıl olacak?

أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ **Ben Allah'a teslim-i nefsettim, tertemiz, şeksiz şübhesiz, halis muhlis bir surette Allah yolunu, Allah dinini tuttum, ancak Allah'a teveccüh ettim, bana tâbî olanlar da böyle.** İşte mânâ-yı İslâm, işte Muhammed ve ümmet-i Muhammed'in dini. İşte ebedî selâmetin tarik-ı hakkı, sırat-ı müstakimi. وَقُلْ لِلَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ وَالْاُمِّيِّنَ **"O kitab verilenlerle, verilmeyen ümmilere de de ki."** Bu da risalet-i Muhammediyye'nin umuma şümulünü ihtardır. Zira bu tasniften hariç bir sınıf-ı beşerî yoktur, kitab verilmiş olanlar Yehud ve Nesârâ ve şebihlerine "ümmiyyîn" de kitabsız Arab müşriklerine ve onlar gibi kitabı olmayanlara şamildir. Hitab Arab ve Acem diye değil, bu evsaf-ı umumiyye iledir. Vazife-i tebliğ bunlaradır. Bu vazife yapıldıktan sonra bunları kabulden imtina' edip küfr-ü ihtilâfa sapmalarının mes'uliyyeti Resulüllah'a raci' değil, temamen kendilerine aiddir. Bu mes'uliyyeti böyle küfürlerin cezalarını tebliğ dahi vazife-i risalet cümlesindendir. Rivayet olunuyor ki; Resulüllah, bunu Ehl-i kitab'a kıraat ettiği zaman ءَاَسْلَمْتُمْ **"İslam'ı kabul ettiniz**

Niza': Çekişme. Şebih: Benzer.

mi?" hitabına karşı أَسْلَمْنَا *"Kabul ettik."* dediler. Bunun üzerine Yehudîler'e: "İsa, Allah'ın kelimesi abdi ve resulü olduğuna şehadat eder misiniz?" buyurdu. "Maazallah" dediler. Nesârâ'ya da: "İsa Allah'ın abdi ve resulü olduğuna şehadet eder misiniz?" buyurdu. Bunlar da: "Maazallah İsa, abid mi olur?" dediler. وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ **"Yok yüz çevirirlerse sana da düşen ancak tebliğdir."** Buna işaret ve maba'dinin dahi tebliğini emirdir.

اِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ Gerek Yehud olsun ve gerek Nesârâ ve saire Ehl-i kitab ve ümmiyyînden ve İslâm dâvâsında bulunanlardan **âyâtullah'a küfredenler** bir Yehudîlerin yaptığı gibi Enbiya'yı katletme haksızlığıyle küfr-i amelîde bulunanlar iki, Enbiya değillerse de nas miyanında onların isrine tebean adl-ü hakkaniyyet emreden insanları katletmek suretiyle fiilen izharı küfredenler üç, işte bütün bu kâfirlere hoşlandıkları küfürlerinin cezası olan elîm bir azab müjdele ki, أُولٰئِكَ ... الخ **"İşte bunlar dünya ve ahirette amelleri heder olmış kimselerdir. Ve onları kurtaracak da yoktur."**

Ne acaib şunlara baksan â! اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ... الخ **"O kendilerine kitabdan bir nasib verilmiş olanlara! Aralarından hakem olması için Allah'ın kitabına da'vet oluyorlar da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyorlar."** Resulüllah, Yehudîlerin dershanelerine gitmiş, kendilerini imana da'vet eylemiş idi. Nuayn ibn Amir, Haris ibn Zeyd: "Sen hangi dindesin?" diye sordular. (A.S.) da: " Millet-i İbrahim üzereyim" buyurdu. Bunun üzerine: "İbrahim, Yehudî idi," demeleriyle Resulüllah: "Haydi aramızda Tevrat hakem olsun, ona geliniz" diye da'vet buyurmuştu. İcabetten imtina' ettiler. Ayni hal, recim meselesinde de olmuş idi. Burada bu hâdiselere işaret olunarak, فَمَا اخْتَلَفُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ (*"İmdi, ihtilaf etmeleri sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarında bağy-ü ihtirastan dolayıdır."* Casiye-45/17) mucebince bunların bile bile hakka karşı temerrüdleri ve şiddet-i gururları ve iftiraları ve nihayet akibet-i fecialarını tehvilen gösterilmiştir.

Kâfirler mülklerine, devletlerine, servetlerine, kuvvetlerine güvenerek malikü'l-mülk olan Allah'ın âyâtını tanımaz, izzet-i hakka tecavüz eder, veled isnadı ile o kuvvetler alınmaz, gündüzler gece, geceler gündüz olmaz, diriler ölmez, ölenler dirilmez, zenginler züğürtlemez, fakirler ve zaifler servet ve kuvvet bulamaz, haksızlıkların, küfürlerin cezaları verilmez zannederlerken şübhesiz bulunan bu yevm-i cem'in, bu umumî seferberliğin yadı noktasında ya Muhammed, sen:

İsr: Alamet, iz. Temerrüd: İnat etme direnme. Tehvil: Korkutma, korkuya düşürme.

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ
وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُۘ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُۜ
بِيَدِكَ الْخَيْرُۜ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ الَّيْلَ
فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ
مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَٓاءُ بِغَيْرِ
حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

26- De ki: "Ey mülkün sahibi Allah'ım dilediğine mülk verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın ve dilediğini azîz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır yalnız senin elindedir. Muhakkak ki, sen, her şeye Kadîr'sin.

27- Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü gecenin içine sokarsın, ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın, dilediğine de hesabsız rızk verirsin."

Rivayet olunuyor ki: Mekke'nin fethi üzerine Resulüllah, ümmetine Fars ve Rum mülklerini va'detmiş idi. Münafıklar ve Yehudîler: "Heyhat heyhat, Muhammed nerede, Fars ve Rum nerede? Onların izzet-ü kuvvetleri bundan pek fazla, Muhammed'e Mekke ve Medine yetmedi mi, ki, Fars ve Rum devletlerine tama' ediyor?", dediler. Daha evvel Ahzab senesi Resulüllah, hendeki tahtit etmiş, krokisini çizmiş, Medine ahalisinden her on kişiye kırk zira' kesmiş idi. Amr ibn Avf, Selman-ı Farisî, Huzeyfe, Nu'man ibn Mukrin Ve Ensar'dan altı kişi bir kırk arşında çalışıyorlardı. Kazarlarken hendekin ortasında Mintarafillâh gayet büyük dağ gibi bir kaya zühur etti. Demir külünkler kırıldı. Çok çalıştılar, taşı kıramadılar, pek az bir şey koparabildiler. Selman-ı Farisî'ye: "Çık Resulüllah'a haber ver, emrini telâkki et, gel" dediler. Selman çıktı. Resulüllah, bir

---

Tahtit: Çizgi ile belli etme.

kubbe-i Türkiyye "Bir Türk alacığı" kurmuş içinde idi. Vak'ayı arz etti. Resulüllah, Selman ile beraber hanedeke indi. Diğer dokuz kişi hendekin kenarında idiler. Resulüllah, Selman'dan külüngü aldı, taşa bir darbe vurdu, çatlattı. Taştan öyle bir şimşek çıktı ki, karanlık bir odada bir kandil gibi etrafı aydınlattı. Resulüllah, bir fetih tekbiri aldı. Bütün Müslümanlar da tekbir aldılar. İkinci bir darbe daha vurdu. Öyle bir şimşek daha çıktı ve yine öyle tekbir aldılar. Üçüncü bir darbe daha vurdu, taşı parçaladı ve bir şimşek daha çıktı. Aynı veçh ile bir tekbir daha aldılar. Badehu Selman'ın elini tutup çıktı. Selman: **"Sana anam babam fedâ olsun ya Resulâllah, hiç görmediğim bir şey gördüm"** dedi, Resulüllah, cemaate iltifat ile: **"Selman ne söylüyor gördünüz mü?"** buyurdu. **"Evet, ya Resulâllah"** dediler. Buyurdu ki: **"İlk darbeyi vurdum, bana gördüğünüz bir berk çaktı. Bundan bana, Hiyre'nin ve Medain-i Kisra'nın kasırları aydınlandı. Cibril de bana haber verdi ki, ümmetim bunlara muhakkak galebe edecek. Sonra ikinci darbeyi vurdum, gördüğünüz berk çaktı. Bundan da bana, Arz-ı Rum'un kırmızı kasırları aydınlandı. Cibril de bana haber verdi ki, ümmetim bunlara muhakkak galebe edecektir. Sonra üçüncü darbeyi vurdum, gördüğünüz berk çaktı. Bundan da bana San'a'nın kasırları aydınlandı. Cibril de haber verdi ki, ümmetim bunlara muhakkak galebe edecektir, müjdeler olsun."** Bunun üzerine Müslümanlar, pek sevindiler: **"Elhamdülillâh bu bir va'd-ı sadıktır. Ba'de'l-hafîr bize büyük bir nusrat mev'uddur"** dediler. Münafıklar ise: "Ne acaibsiniz, sizi boş ümidlere düşürüyor, asılsız vaidlerde bulunuyor. Yesrib'den Hiyre ve Medain-i Kisra kasırlarını gördüğünü ve bunların size fetholunacağını söylüyor. Halbuki muharebeye çıkmağa bile gücünüz yetmiyor da korkunuzdan hendek kazıyorsunuz" dediler ki, Sûre-i Ahzab'da: وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اِلَّا غُرُورًا (*"Ve o vakit ki münafıklar ve kalblerinde bir maraz bulunanlar "Allah ve Resulü bize bir aldanıştan başka bir va'ad yapmamış" oluyorlardı."* Ahzab-33/12) âyeti bunun hakkında nâzil olmuştu. İşbu iki âyetin de o zaman veya berveçh-i bâlâ feth-i Mekke'den sonra nâzil olduğu mervidir. Daha yukarıda devlet-i Rum'a güvenen Necran Nesârâsı dolayısiyle nâzil olduğu da zikredilmiş idi. Binaenaleyh nüzulünde değilse bile, siyakında bunlara işaret vardır.

Bu âyetlerin fezail-i hakkında, bir hayli haberler varid olmuştur. Ezcümle Ebu Eyyub-ı Ensarî'den ve Hazret-i Ali'den rivayet olunduğu üzere Resulüllah

---

Ba'de'l-hafîr: Çukuru kazdıktan sonra. **Mevud:** Va'd edilmiş.

buyurmuştur ki: فاتحة الكتاب وآية الكرسي Bir de Âl-i İmrân'da «شهد الله انه لا اله الا هو» den «ان الدين عند الله الاسلام» (3/18-19) a kadar, «قل اللهم مالك الملك» den, «بغير حساب» (3/26-27) a kadar iki âyet nâzil oldukları zaman Allah Teâlâ ile aralarında hiç bir hicab bulunmaksızın Arş-ı İlâhi'ye yapışarak: "Ya Rabb, bizi arzına ve sana âsi olanlara indiriyorsun" dediler. Allah Teâlâ da: "Ahdim olsun sizi, her namazın arkasında okuyan her hangi bir kimsenin kusurlarına bakmayarak makamını her halde Cennet kılacağım. Onu, hazıre-i Kudüs'te iskân edeceğim. Her gün kendisine yetmiş kerre nazar edeceğim ve yetmiş hacetini kaza edeceğim ki, ednâsı mağfirettir. Ve onu her bir düşmandan ve hasidden sıyanet ve onlara mağfiret eyleyeceğim" buyurdu. Said ibn Cübeyr'den mervi olduğu üzere, Medine etrafında üç yüz altmış put vardı. Bu âyet-i kerîme nâzil olduğu zaman yerlere kapanıp secde ettiler. Ebüssuud, tefsirinde der ki: "Bazı kitablarda şöyle bir hadîs-i kudsî vardır: Ben Allahu azîmüşşan, melikülmülûküm, Hükümdarların kalbleri ve nasiyeleri benim elimdedir. Kullar, bana itaat ederlerse, ben de onları, onlara rahmet kılarım ve eğer kullar bana isyan ederlerse, ben de onları, onlara ukubet kılarım. Binaenaleyh mülûke sebb ile meşgul olmayın ve lâkin bana tevbe ve müracaat eyleyin ki, onları size bükeyim." Bu mazmun كما تكونوا يولى عليكم *"Siz nasılsanız, öyle idare olunursunuz."* (Keşfü'l-Hafâ-2/1997 hadîs-i Nebevîsinin manâsıdır" ilah...

İşte Allah'ı böyle bilmeli, böyle tanımalı ve bu tanıyışla O'na arz-ı inkiyad ve iltica eylemelidir. Şimdi bunu bilen ve Allah'dan nusrat isteyen mü'minlere şunu anlat:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ اِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾ قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

Edna: En aşağı. **Nasiye:** Alın. **Sebb:** Sövme.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

28- Mü'minler, mü'minleri bırakıb da kâfirleri dost edinmesin ve onu her kim yaparsa Allah'dan ilişiği kesilmiş olur ancak onlardan bir korunma yapmanız başka, maamafih Allah sizi kendisinden tahzir buyurur, nihayet de gidiş Allah'adır.

29- De ki: Gizleseniz de sînelerinizdekini belli etseniz de Allah onu bilir ve bütün göklerde ne var yerde ne varsa bilir ve Allah her şeye Kadîr'dir.

30- Her nefis ne hayır işlemiş ve ne kötülük yapmış ise önüne konmuş bulacağı gün! İster ki onlarla arasında uzak bir mesafe bulunsaydı! Yine Allah size kendisinden tahzir buyuruyor ve Allah kullarını çok esirgiyor.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ **Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri evliya' ittihaz etmesin.** Mü'minler, haslet-i imana haslet-i küfrü karıştıracak ve müminlere halen veya istikbalen zararı dokunacak, menafi-i İslâmiye'ye mugayir olabilecek bir surette kâfirlerle müvalât eylemesin, mahabbetini, buğzunu hep Allah için yapsın. Bunun sebeb-i nüzulünde dört vecih nakletmişlerdir:

1- Yehudîlerden Haccac ibn Amir, Kehmes ibn Abdülhakik, Kays ibn Zeyd, Ensar'dan bazılarına gizlice gelirler, dinlerini bozmak isterlerdi. Rifaa ibn Münzir ve Abdurrahman ibn Cübeyr ve Said ibn Hayseme (R.A.) bu müslümanlara, o Yehudîlerden sakınmalarını tavsiye ettiler dinlemediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Müvalat: Dostluk.

2- Müslimanlardan Hatıb ibn Ebi Beltea gibi bazı zevat, Mekke kâfirlerine ızhar-ı meveddet ediyorlardı. Allah Teâlâ bunu, nehiy buyurdu.

3- Reis-i Münafıkîn Abdullah ibn Übeyy ve rüfekası, Yehudîlerle ve müşriklerle dost bulunuyorlar, onlara havadis veriyorlar, Resulüllah aleyhine zafer arzu ediyorlardı. Mü'minler, bundan nehyedildiler.

4- Ubade ibn Samit Hazretlerinin Yehudîlerden halîfleri vardı. Ahzab günü: "Ya Nebiyyallah, ma'iyyetimde beşyüz Yehudî vardır. Benimle beraber harbe çıkmaları re'yinde bulunuyorum" demişdi. Âyet bunun hakında nâzil oldu. İlah..

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِى شَىْءٍ **Bunu her kim yaparsa Allah'dan, Allah'ın, velâyet ve nusratından hiç bir nasıbi yokdur.** اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً **Ancak onlar tarafından gelmesi melhuz ve tevakkı edilmesi lâzım her hangi bir zarardan korunarak yapdığınız veya korunmak için yapdığınız dostluk müstesna.** Yoksa mü'minler, hiç kimseye karşı hüsn-i müameleden, adl-ü ihsandan memnu değildirler. Hukuka riayet, ahidde sebat, ciddiyyet, mürüvvet, merhamet, mukteza-yı iman olan her nev-i ahlâkı cemîle Mü'minin şiarıdır. Fakat Mü'min, her şeyden evvel din-ü imanında samimî olmak lâzım gelir. Allah'dan maadaya teslimi nefs etmeyecek olan Mü'minin, kendini her hangi bir saik ile kâfirlerin müvalâtına kaptırması, ciddiyyetine münafi olur. Bir kâfir, bir mü'mine dünyaları bahşetse mü'mine ne imanına, ne de ihvan-ı dinine cüz'i bir zarar getirecek hiç bir şey kabul ettirememelidir. Bir mü'min de bunu, bile bile yapmaz. Fakat hüsn-i niyyetle gaflet edebilir. Hüsn-i zann ile aldanabilir. Muhatabına nazaran vukufu ma'lûmat-ı dünyeviyyesi eksik olabilir. Hissetmeksizin fena ahlâka sürüklenebilir. Bunlar ise mü'minlerin tedricen kâfirlere temessülüne ve nusrat-i İlâhiye'nin inkıta'ına badi olur. فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِى شَىْءٍ **"Her kim böyle yaparsa Allah'dan ilişiği kesilmiş olur."** Bunun için suret-i umumiyyede mü'minler, kâfirlerle lâubali müvalattan ihtiraz etmelidirler. Meğer ki, bütün bu tehlikelerden korunabilecek bir vaz'iyyette bulunsun ve korunabilsin. Veyahud büyük bir zaruret ve tehlike ve ikrah karşısında bulunsun. O zaman kalbinde imanına sahib olarak, "takıyye" edebilir.

Rivayet olunuyor ki: Müseylimetü'l-kezzab Ashab-ı Resulüllah iki kişi tutmuştu. Birine: "Muhammedin Resulüllah olduğuna şehadet eder misin?" diye sordu. O da: "Evet, evet, evet!" dedi. Badehu: "benim de, Rasulullah olduğuma şehadet eder misin?" diye sordu. O'na da: "Evet" dedi. Müseylime, kendisi Re-

---

Badi: Sebeb, vesile.

sul-i Beni Hanife, Muhammed Resul-i Kureyş olduğu iddiasında idi. Bunu bıraktı, öbürünü çağırdı. "Muhammedin Resulüllah olduğuna şehadet eder misin?" diye sordu. O da: "Evet" dedi. "Benim Resulüllah olduğuma şehadet eder misin?" deyince de: "Ben dilsizim, ben dilsizim, ben dilsizim" dedi. Müseylime de, bunu katletti. Bu haber Resulüllah'a vasıl olunca: "Şu maktul, sıdk-u yakîni üzere geçdi mübarek olsun. Öbürüne gelince, o da Allah'ın ruhsatını kabul etti. Binaenaleyh buna da beis yok", buyurdu. Bu mânâ, إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ (*"Kalbi iman ile mutmain olduğu halde ihrah edilen başka."* Nahl-16/106) âyetinde daha sarihtir. Hafiyye vezninde takiyye, canını veya ırzını veya malını düşman şerrinden muhafaza etmek demektir. Düşmanlık da, iki türlüdür. Birisi, ihtilâf-ı dine binaen adavet ki, kâfirin mü'mine adaveti gibi. Diğeri de, mal-ü meta' mülk-ü imaret gibi ağraz-ı dünyeviyyeden naşi adavettir. Binaenaleyh takiyye dahi bu suretle iki kısımdır. Bunların tafsili, ahkâm-ı Fıkha aiddir. Tefsir-i Alusî'de ve Razî'de telhis de edilmiştir. İşte korunmanın böyle muhtelif cihetleri vardır. Ve her halde asıl ittika, Allah ittikasıdır. Allah, mü'minlere إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تَقِيَّةً **"Ancak onlardan bir korunma yapmanız başka."** ruhsatını vermekle beraber, وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ **"Mamafih Allah sizi kendisinden tahzir buyuruyor, nihayet gidişde Allah'adır."** buyuruyor ki, mabadindeki iki âyet de bunu izah eder.

Yehudîler, نَحْنُ أَبْنَاءُ اللّٰهِ وَأَحِبَّاؤُهُ (*"Biz Allah'ın oğulları ve ahibbasıyız"* Mâide-5/18) demişlerdi. Müşrikler de, "Allah'a mahabbetimizden dolayı bizi, Allah'a iyice yaklaşdırsınlar diye putlara tapıyoruz." demişlerdi. Necran murahhasları da: "Biz, Allah'a mahabbetimizden dolayı Mesih'i ma'bud tanıyoruz" demişler. Bunlara karşı buyuruluyor ki:

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾ قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

Ağraz: Kasden yapılan kötülükler. **Takiyye:** Sakınma, çekinme.

Meâl-i Şerifi

31- De ki: "Eğer siz Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki, Allah da, sizleri sevsin ve suçlarınızı mağfiretle örtsün, Allah Gafurdur, Rahîm'dir.

32- De ki: "Allah'a ve Peygambere itaat edin" Eğer aksine giderlerse şüphe yok ki, Allah, kâfirleri sevmez.

ALLAH SEVGİSİ

Muhabbet, nefsin kemal idrak ettiği bir şeye öyle bir meylidir ki, ona tekarrub için lâzım gelen esbab-ü vesaile sevkeder. Binaenaleyh Muhibbin gayesi, mahbubun rızasına nailiyyet ve gazabından tevakki etmek olduğundan muhabbet irade-i taati ve ictinabi masiyyeti muktazîdir. Her hangi bir nefis, kemal-i hakikî ancak Allah'ın olduğunu, bütün vücudda gerek kendinden ve gerek maadasından gördüğü, göreceği, tasavvur edebileceği her hangi hayr-ü kemalin Allah'dan ve Allah ile ve Allah'a olduğunu idrâk ettiği zaman onu bütün mahabbeti Allah için ve Allah yolunda, Rızaullah uğrunda olur. Allah dini de tevhid ve İslâm olduğundan mahabbeti ancak bu dairede ceryan eder. İrade-i taatinde ancak bu din hâkim olur. O halde Allah'ı sevenler, أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ (*"Ben yüzümü İslam ile tertemiz Allah'a tuttum, bana tabî olanlar da."* Âl-i İmrân-3/20) diyen ve bu emr-i İlâhîyi tebliğ eyleyen Rasulullah'a muhalefet etmemek ve O'nun gibi kemali ihlâs ile أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ *"Ben özümü Allah'a teslim ettim."* deyip din-ü şeriatinde O'na ve O'nun ta'limat-ü tebligatına tabi olmak ve O'nu nümune-i imtisal addeylemek lâzımgelir. Bunun hilafı, "ben Allah'ı severim amma emrini dinlemem, O'nun sevdiğini sevmem ve O'nu sevenleri, O'nun yolunu göstermek üzere gönderdiklerini sevmem, onlara benzemek istemem" demektir ki, bu da, "ben kendimden başka bir şey sevmem, tarik-ı tevhidde yürümem" demektir. Rasulullah'a ittiba etmemek, أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ *"Ben özümü Allah'a teslim ettim."* dememek ve bu düstur ile hareket etmemektir. Bu da, Allah'ı sevmemek ve Allah'ın gufran ve rahmetinden mahrum kalmaktır.

Rivayet olunuyor ki, قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ **"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin."** âyeti nâzil olduğu zaman münafık Abdullah ibn Übeyy: "Bakınız Muhammed, kendine taat ve ibadeti Allah'a tâat gibi tutuyor. Ve bize Nesârâ'nın İsa'ya mahabbetleri şeklinde kendini sevmemezi emrediyor," demiş idi ki, bunun üzerine ikinci

âyet, قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ **"De ki: Allah'a ve Peygambere itaat edin."** nâzil oldu. Ve öyle bir şüphenin varid olmayacağını gösterdi. Yani Rasulullah'a mütabeat, Nesara'nın İsa hakkında dedikleri gibi ulûhiyyete teşrik etmek, mahabbet-i İlâhiyeyi taksim ve üç şerike tevzi eylemek değil, yalnız اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ *"Ben özümü Allah'a teslim ettim."* diye bütün mahabbeti münhasıran Allah'da toplayıp, ancak Allah'a arz-ı teslimiyyet ile itaat etmekte ve binaenaleyh Muhammed'e dahi sırf Allah'ın bir Rasulü, bir elçisi, bir me'muru, hidayet ve evamir-i İlâhiye'nin bir mübelliği olduğu haysiyyetten ve mahza Allah için ittiba' ve itaat eylemektir. Birine ittiba ederken, onun karşısında istiklâline müdahale edecek diğer birini veya ikisini dahi hesaba katmak başka, müstakillen ve münferiden ona ittiba' ederek, onu namına onun bir bendesini, bir me'murunu tanımak yine başkadır. Bir Rasulü tanımak, onun kendisini değil, gönderen mürsilini, efendisini tanımaktır. Rasulü tanımamak da, efendiyi tanımamaktır. Meselâ, bir devletin elçisini me'murunu reddeylemek, o devleti ve kanunlarını reddeylemek olduğu gibi Allah'ın Rasulünü reddeylemek de Allah'a küfür ve küfrandır. Binaenaleyh Allah'ın Rasulüne itaat etmekten çekinenler, Allah'a taatten kaçınan kâfirlerdir. Allah da kâfirleri sevmez, küfrün hiç bir kısmına razı olmaz. Eğer Hristiyanlar, Allah'ı sevselerdi İsa'yı Allah'ın bir Rasulü olmak üzere tanırlar ve O'na bir ilâh olarak ibadet değil, bir Rasul olarak itaat eylerlerdi. Eğer ancak Allah'ı seviyorlar ve İsa'ya Allah'ın bir Rasulü olarak itaat ediyorlarsa, sıfat-ı risalette Rasulün zât-ü şahsıyyeti değil, ancak mürselinin izzet-ü haysiyyeti nazar-ı itibara alınmak lâzım geleceğinden Hatemü'l-Enbiya olan Muhmmed, Rasulullah'ı da tanırlar ve itaat ederlerdi. Onlar, Allah'ı sevseler, Allah'ın Rasullerinden bâzısını tanıyıp da birini ayırmazlar, tanımamazlık etmezler, لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ (*"Peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayız diye"* Bakara-2/285) derler, Muhammed'i de tanırlardı. Bunu ayırıp tanımamaları, İsa'yı Allah için değil, bizzat kendi zati, kendi şahsıyyeti için sevdiklerinden, Allah'ı ve İsa'nın Allah tarafından tebliğatını tanımadıklarındandır. Bu nokta-i nazardan Nesârâ bir Rasulü tefrik ettikleri gibi, Yehudîler de, iki Rasulü tefrik etmişler. Hem İsa'yı, hem Muhammedi reddederek, Hazret-i Musa'nın sıfatından ziyade şahsiyyetinde israr eylemişlerdir. Binaenaleyh bu cihetten Nesârâ'nın küfrü bir ise, Yehudîler'in küfrü iki, diğer müşriklerin daha ziyade, ale'l-ıtlak din ve Ulûhiyyeti nefyedenlerin de namütenahîdir. Velhasıl Allah'a iaat ile Rasulü itaat beyninde ber telâzüm vardır. Fakat bunda, Allah gibi sevmekle, Allah için sevmek arasındaki büyük farkı unutmamak lâzım gelir. Allah

---

Mütebeat: Tabi olma, uyma.

gibi sevmek, يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ (*"Onları Allah'ı sever gibi seviyorlar."* Bakara-2/165) Allah'a bir ortak bir denk sevmektir. **"Bana uyun ki Allah da sizleri sevsin."** Allah'a şirk ve küfürdür ki, Nesârâ'nın İsa'ya mahabbet ve ittibaı böyledir. «كَحُبِّ اللّٰهِ» değil «حُبًّا لِلّٰهِ» Allah için sevmek ise, ancak bir Allah'ı sevmek ve bilâ şaibe tevhid üzere sevmektir. Sûre-i Bakara'de bu nokta izah edilmiş bulunduğundan فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ **"Bana uyun ki Allah da sizleri sevsin."** diye ittiba-ı Muhammedî ile emri, o münafıkın tezviratı gibi Nesârâ'nın İsa'ya ittibaı suretinde bir şübhe ile telakki eylemekden kat'iyyen tevakkı eylemelidir. فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ (*"Ben yüzümü İslam ile tertemiz Allah'a tuttum."* Âl-i İmran-3/20) Emriyle muhatab olan ve bu emirleri tebliğ eden Hazret-i Muhammed'in tabi'leri «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ» tabiiyyetinden çıkmamak ve Allah'dan başkasını sıfat-ı ülûhiyyete teşrik etmemek için bu ittiba' ile mükellef ve bu ittiba ile mahabbeti İlâhiyye'ye mazhar olurlar. Ve hattâ bu alel-âde bir ittiba' da değil, kemal-i rıza ile itaat olmalıdır. Ve bu itaat doğrudan doğruya Allah'a itaattir. Çünkü şahsiyyet ve enaniyyet-i Muhammediye haysiyetiyle değil risalet-i Muhammediye haysiyyetiyle saniyen ve binniyabe bir itaattir «فَاتَّبِعُونِي» demek أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ **"Allah'a ve Peygambere itaat edin."** demektir. Hıristiyanların, İsa'da tevehhüm ettikleri gibi haşa, vahdaniyyet-i İlâhiyye şahsiyyet-i Muhammediye'de fanî olmuş değil, bilâkis şahsiyyet ve hakikat-i Muhammediye vahdaniyyet-i İlâhiye'de fanî olmuştur. Lisan-ı Muhammedî'den işidilen «أنا» nefs-i Muhammedî'nin enaniyyet-i şahsiyyesi, vicdan-ı ferdîsi ve nefsanîsi değildir. O, «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ» diye kendini, kendi benliğini temamen Allah'a teslim etmiş, Muhammed, kendinin değil, Allah'ın olduğunu bilmiştir. O, «فَاتَّبِعُونِي» dediği zaman Allah'ın karşısında ahz-ı vücud etmeye çalışan, İlâhîyyeti beşeriyyete indirmeğe uğraşan bir benlik değil, bil'akis fanî beşeriyyeti hadid-ı şirk ve süfliyyetten kurtarıp Allah Teâlâ'nın kurb-i ehadiyyetine, rıdvan-ı ekberine eriştirmek için taayyün etmiş bir Resulüllah'ın vicdan-ı ubudiyyet ve risaletini söylemiştir. Bu nokta o kadar mühimdir ki, vahdaniyyet-i İlâhîye'ye şehadetle imanda hiçbir şübheye mahal bırakmamak için bu vicdana, bir şuur-i sarih ile şehadet de şarttır. أَشْهَدُ أَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ile, iktifa edildiği takdirde Nesârâ'nın şübhesine veya Allah'ın beşerî bir mahlûk bir «أنا» de fenası tarzında bir vahdet-i vücud telâkkisine imkân kalabileceğinden buna, «وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ» şehadetinin zammı da lâzımdır. Zira ülûhiyyet İsa'ya gelmiş, Allah İsa'da fanî olmuştur fıkr-i batılında bulunan bir kimse, hakikatte Allah'ı nefyetmiş bulunduğu halde zu'mine göre, أَشْهَدُ أَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ diyebilir. Ve bunun

---

Tevakki: Çekinme, sakınma. **Hadid:** Öfkeli, hiddetli, şiddetli, titiz.

altında fakat Allah, İsa'dır veya İsa'dadır gibi bir akîde gizliyebilir. Kezalik diğer birisi de أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ derken fakat Muhammed, Allah'dır gibi batıl bir vahdet-i vücud akîdesi gizliyebilir. Halbuki şirk-i mahz, ta'til-i mahız hulûl, Allah'a nasıl bir küfr ise, Allah'ı âlemde veya ecza-i âlemden her birinde fanî veya müstağrak kılmak suretindeki vahdet davası da öylece batıl ve öylece bir küfürdür. Tevhid-i hakk'ta bütün masivallah Allah'da fanidir, her şey Allah'a irca' olunur. Allah, kendinden başka hiç bir şeye irca' olunmaz. Allah, her şeyi örter, hiç bir şey Allah'ı örtemez. Allah'ı âyatullah'ı örtmeğe çalışan kâfirleri de Allah sevmez. İşte bütün bu şübhelerden dolayı şehadet-i risaleti tasarih edilmedikçe vahdaniyyet-i İlâhîye'ye Allah'ın kendi şehadeti gibi hakikî ve salim bir şehadet yapılmamış olacağından İslâm'da bu iki şehadetin cem'i şart olduğunu ve Allah'a itaat ile Resulü'ne itaat mütelâzim bulunduğunu ve Allah'ın rıdvanına, mağfiretine, rahmetine ermek ancak bu suretle olacağını bilhassa ihtar etmek üzere, قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لاَ يُحِبُّ الْكَافِرِينَ **"De ki: "Allah'a ve Peygambere itaat edin." Eğer aksine giderlerse şüphe yok ki Allah, kafirleri sevmez."** buyurulmuştur.

Şu halde bahs, ülûhiyyetten risalete intikal etmiş olmakla Resulüllah'ın sıfat-ı risaletini tahkik ve takrir ve bir silsile-i tekâmül ile istifa-yı İlâhîye mazhar olmuş bir nübüvvet-i kadime hanedanından bulunduğunu tesbit ve te'yid eylemek üzere evvel emirde beşeriyyet-i adiyyeden mümtaz olan mahiyyet-i risaleti ve alel-ûmum Enbiya'nın celâlet-i kadirlerini tefhim etmek ve badehu ruh-ı Nasraniyyete geçip Hazret-i Meryem ile oğlu Hazret-i İsa'nın hallerini ve İslâm-ü tevhide keyfiyyeti davetini ve bu miyanda Hazret-i Zekeriyya ve Yahya'nın ulûvvi kadirlerini beyan ederek hem hakkı tahkik ve izhar, hem de bütün bunlar hakkında Yehud ve Nasârâ'nın ifrat ve tefritlerini ibtal etmek, daha sonra bunların İbrahim (A.S.) hakkındaki mücadelelerinin de butlânını göstererek müşarünileyhin Yehudiyyet ve Nasraniyyet'ten nezahetini isbat eylemek ve nihayet bütün Peygamberlerin yalnız bir Allah'a ibadet ve taattan başka bir esas ta'kib etmediklerini, kendilerine veya diğer Enbiya'ya ibadete da'vet ihtimali gibi bir şaibeden müberra bulunduklarını ve binaenaleyh risalet-i Muhammediyye'nin ezher cihet sübutunu ve İslâm'dan başka bir din aranamayacağını beyan ve tebliğ eyledikten sonra, ahkamının icrasına geçilmek için evvela buyuruluyor ki:

Müsteğrak: Gark olmak, içine dalmak. **Mahz:** Safi ve halis, katıksız, tâ kendisi. **Ta'til:** Süssüz yapmak. **Tasarîh:** Açıkça. **Butlan:** Batıl olmak. **Müberra:** Uzak, beri.

إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهٖيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿٣٣﴾
ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

33- Gerçek, Allah Âdem'i ve Nuh'u ve Âl-i İbrahim'i ve Âl-i İmrân-ı süzdü; âlemîn üzerine istifa buyurdu.

34- Bir zürriyyet olarak; biribirinden (hep tevhid dininden) ve Allah'dır işiden, bilen.

Burada, asr-ı hazırı en ziyade işğal eden pek mühim bir kanun-ı ilmî ile risalet mes'elesinin mahiyyeti gösterilivermiştir. Şimdi, risalet nedir? Peygamberlerin diğer insanlardan ne farkı vardır? Ne için Allah herkese bizzat tebliği emretmesin? Kelâmını, evamirini anlatmasın da ayrıca Peygamberler göndersin mi diyeceksiniz? Bunu anlamak için âlemde ve ale'l-husus âlem-i zihayatta ve alel-husus âlem-i zevi'l-ukulde sıfat-ı rübubiyyetinin muktezası olan bir kanun terbiyesi, bir istifa ve istikmal kanunu vardır ki, şevahid-i rübubiyyetinin, ilm-ü kudretinin namütenahi rahmet ve inayetinin bürhanlarından birini teşkil eder. İşte mes'ele-i risalet, bu sünnet-i İlâhîyye, bu tarik-ı hak, bu kanun-ı ilmî ile mülâhaza ve tasavvur edilecek olursa Enbiya'nın nasıl olup da beyne'l-beşer fevka'l-ada bir imtiyaza mazhar olabildikleri delâil-i saireden ziyade bir yakîn-i ilmî ve en ma'kul bir suret-i istidlâl ile anlaşılır. Çünkü mazhar-ı risalet olmayanların bunu bilmüşahede veya diğer bir tecrübe ile ilmen anlamağa çalışmaları abestir. Bunu anlamak için de âyette, «اصْطَفٰى» . «ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ» kayıdlarını iyi tasavvur temek lâzım gelir.

İSTİFA: Lûgatta bir şeyin safvini, yani en safi hulâsasını almaktır. Tasfiye, bir şeyin karışığını bulanıklık şaibelerini izale edip hulâsasını çıkarmak,

---

İstifa: Seçme. Zihayat: Hayata sahib, canlı.Safv: Safilik paklık.

safiyi mahlûttan ayırmak olduğu gibi istifa da en safisini seçip almaktır. Bir madeni tasfiye edip cevherini almak bir istifa, o cevherler miyanından her hangi bir şeye en elverişli olanını intihab etmek de bir istifadır. İşte istifa-yı lûğavî böyle ihtilât-ı temayüze, vahid-i mahlûtü müteaddide tefrik ve tahvil ederek kemal-i istihdaf eden bir fiil ve te'sir-i iradîdir ki, hilkatte bu fiil ve te'sirin tevalisine istilâh-ı ilimde, "kanun-ı istifa" deniliyor. İstifayı lûğavî ekseriyetle ba'del-halk mülâhaza olunur. Burada mevzu-ı bahs olan istifa ise, cereyan-ı hılkatte hâkim olan Allah Teâlâ'nın istifasıdır ki, asıl kanun-i istifa da budur. Binanealeyh bunda, tasfiye ile mevcud safiyi, gayr-ı safiden tefrik ve intihab mânâsından fazla olarak sâfiye vücud vermek mânâsı da bizzaure dahildir. Bunun için müfessirîn, bu istifayı iki mânâ ile tefsir etmişlerdir. Birisi; istifa: «اى جَعَلَهُمْ صَفْوَةَ خَلْقِه» mahlûkatının en hulasası kıldı. Diğeri, اَيْ صَفَّاهُمْ مِنَ الصِّفَاتِ الذَّمِيمَةِ وَزَيَّنَهُمْ بِالْخِصَالِ الْحَمِيدَةِ dir. Sıfat ve keyfiyyat-ı zemimeden tasfiye ve hısal-ü melekat-ı hamide ile tezyin eyledi. Şübhe yok ki, istifa, bu ikinci mânâda daha zahirdir. Ve İmam Fahrüddin-i Razî, bunun üzerinde yürüyerek, Enbiya üzerinde cereyan eden istifa-yı İlâhîyi, kanun-ı istifa nazariyyesine muvafık bir surette izah eylemiştir. Fakat bu izah tamam olmak için birinci tefsiri de nazar-ı dikkatten dur tutmamak lâzımdır. Zira kanun-ı istifanın tevalisinde her lahza-i tasfiye ikinci mânâyı tazammun ederken yâni sıfat ve hey'et-i zemime ve nakısa tarh edilip hısal ve suver-i hamide ve kamile ile tezyin yapılırken, o tezyin mütekamilen bir halk-ı cedidî dahi müştemil bulunacağından birinci mânâdan arî değildir. Bunun için Ragıb, demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın bâzı ibadını istifası bazen başkasında mevcud olan karışıklıktan, şaibeden sâfi olarak icad ile, bazen de bundan arî olmayarak ihtiyar ve hükmiyle olur." ilah... Demek ki, bazı müfessirin bunun birini, diğeri de birin daha ziyade şayanı ihtar bulmuşlardır. Hasılı, istifa-yı İlâhî, behemehal sâfiyi hem halk, hem ihtiyar ile alâkadardır. Şu kadar ki, bu halk ya ibtidâendir, veya ahiren ve ilâvetendir ki, bu sayede bir sâfiden daha sâfisi, daha sâfisi, İlâh... vücuda gelerek namütenahî bir tekâmül mümkün olabilmektedir. İbtidâ bilâ madde sâfi olarak halk dahi âdemdeki ihtilâttan bir tasfiye mânâsını tazammun etmek i'tibariyle bir istifa ise de, istifa-yı meşhur, halita-i mevcude üzerindeki istifadır ve bu istifa dahi halktan hali değildir. Bu suretle istifa, hılkat-ı âlem üzerinde Allah Teâlâ'nın bir kanun-ı rububiyyeti bir sünnet-i cariyesidir ki, hılkattaki bütün tenevvuat, meratıb-ı eşyadaki bilcümle derecat-ı tahavvül-ü tatavvur ve tekemmül ancak bu kanunu husule getiren fiil ve tesir-i

---

Mahlut: Karıştırılmış, karışık. **Tarh:** Yerleştirmek, uzaklaştırmak. **Hısal:** Hasletler, huylar. ***Zemime:*** *Beğenilmeyen* kötü hal ve hareket. **Dur:** Uzak. **Halita:** Karışık halde olan.

İlâhî sayesindedir. Yani istifa eşyanın sıfatı olarak değil, Allah Teâlâ'nın bir fiil ve iradesi olarak kanundur. İttirad kanununa muarız olan ve illiyyet-i iradeye en büyük misal ve bürhan vererek beka-i illet ve tahavvül-i ma'lul kanun-ı azîmine müteferri' bulunan bu kanun, icab-i tabiat nazariyyesini alettevali ve muttariden ibtal etmek için hem her lahzasında ittirad kanununu tadil eder, hem de ilme ve baka-yi illete bürhan olmak için onu büsbütün nesh ve ibtal etmeyib maiyyetinde götürür. Bu suretle istifa tekamülün şartıdır ve beraber mütalaa edilmek lâzım gelir. Bütün eşyayi bir camia-i vücud altında tabakata tenvi' ederek basitten mürekkebe veya nakıstan kamile doğru çıkan veya bil'akis bir tasnife tabi tutan ve bu sayede ulûm ve fünun-ı beşeriyyeye dahi mevzulariyle mütenasib ve mütenasık bir tasnif temin eden bu kanunı istifa, tekamül-i hadisat-i âlemin hepsinde mütecelli olmakla beraber en ziyade hadisat-ı hayatiyyede ve ale'l-husus tasnifi hayvanîde velâ siyyema tenasül-i beşerî, hılkat ve tekâmül-i insanîde pek barizdir. Bu mütalaada maddenin ibtidaen basit ve sâfi veya mahlut ve mürekkeb olarak halkı veya mevcudiyyeti mebahisiyle uğraşmağa hiç lüzum görmeden hadisatın filhal malûm olan tabakatı tekâmüllerini nasıl bulduklarını ve bulmakta olduklarını düşündürmek vardır. Şimdi, şu karşımızda âlem denilen halita-i hadisatı şöyle bir düşünelim. Evvela bir faza ile bir çok ecram halitasi görünen manzara-i umumiyye karşısında bulunuyoruz. Ve bu manzarada ecramı fezadan ve birbirlerinden temayüz etmiş ve bunlar içinde arzımızı da onlardan ayrılmış görüyoruz. Bunların her biri, bize bir istifa nümunesi arzeder. Sonra arzımızı teşkil eden ecsam içinden mevalid-i selâse denilen meadin, nebatat, hayvanatın yekdiğerinden bariz ve mütekâmil farklarla temayüz ettiklerini görürüz. Öyle ki, asıldan meadin, meadinden nebatat, nebatattan hayvanat mütezayid birer tekâmül ile teşa'üb ve tenevvü ede ede gelmiş gibi bir silsile-i temayüz ve tekâmül gösteriyorlar. Maden suret-i cinsiyyesinde birleşen ve tabiat-ı madeniyye denilen bir halita-i mahsusa muhtelif tasfiyelerden geçerek ve her birinde başka başka hususiyat-i cedide ile birleşerek yepyeni bir hulâsa-i cevheriyede istifa edilip enva-ı meadin zuhur ediyor. Ve her birinde muhtelit meratibede sunuf da görülüyor. Saniyen, başka bir hususiyet ile nebatat geliyor. Bunlar, hususiyet-i madeniyyeye başkaca bir safa, bambaşka bir suret-i istifa veren uzviyyet-i nümüv ve tenasül gibi hususiyat ile topraklardan silkinerek çıkan bir vücud-i cedid arzediyor. Bu da, silsile-i tevalisinde tasnifi nebatatı meydana getiren bir çok meratıb-i tekamüle

Tadil: Tebdiletmek. **Meadin:** Madenler. **Teşaüb:** Şu'belenme, kısımlara ayrılma. **Sunuf:** Sınıflar. **Muhtelit:** Karışmış, karışık. **Meratib:** Mertebeler, kademeler, dereceler.

ayrılıyor ki meadine nisbetle bunlardaki safa ve kemal ne kadar barizdir. Salisen, başka bir hususiyet ile hayvanat geliyor. Hayvanat-ı ibtidâiye ile nebatat-ı ibtidaiye arasındaki temayüz bizim için gerek mâlum olsun ve gerek olmasın bunların meratib-i tekemmüllerindeki fark ve fasıl o kadar barizdir ki, hiç kimse bir çiçekle bir kelebeği karışdırmaz. Çiçeği olduğu yerde koparır, kelebeği de kovalamaya mecbur olur. Ve bilir ki, hayat-i nebatî kelebekte vardır. Fakat hayat-i hayvanî çiçekte yoktur. Çiçek, kelebek haline gelmek için topraktan bir daha silkinmiş daha mütekâmil bir istifaya mazhar olmuştur.

Bu suretle hususiyyet-i nebatiyeye, hususiyyet-i hayvaniyye manzum olarak silsile-i tevalide bir de tabiat-ı hayvaniyye zuhur etmiş, bu da, tasnif-i hayvanîyi meydana getiren tabakata ayrılmıştır. İşte arzımızın hudusunda, onu ecram-ı saireden temayüz ettiren halk ve tekvinden sonra üzerinde görülegelen bu silsile-i tevali içinde ittiradat-ı tahavvül ve tenevvua doğru götüren ceryan-i istifa bu kadar zahir ve müncelidir ki, bunda, tabiat namı verilebilecek her hususiyet-i muttaridenin re'sen bir halkı, cedid, hilâf-i âde bir harika inzımamiyle tahaddüs ederek geldiğini ve hiç bir tabiatın ceryan-ı ittirad-ı tenevvü' ve ihtilâftan arî olmadığını ve binaenaleyh tam mânâsiyle bir tabiat dâvâsının batıl olduğunu ve eşyadan hiç birinde vahdet ve vücud-i zatî bulunmadığını ve bu tenevvu' içindeki ittiraddan okunan nizam-ı vahdetin sani' ve nâzımı olan illet-i vücudun, zevat-ı eşyada hall veya fani ve muzmahil olmayıp bizzat baki bulunduğunu velhasıl eşyayı hadiseden hiç birinin illeti kendinde dahil olmayıp haric bulunduğunu ve şu halde bunlar, cem'edildiği zaman illet-i küllün dahi hey'et-i mecmuaı, âlemde dahil ve fani olmayıp bütün âlemin mütehavvil ve illet-i kül'de fani bulunduğunu ve vahdet-i zatiyyenin ancak bu illet-i bakiyeye aid olduğunu ve binaenaleyh bütün âlemin de bir tabiat olmadığını gösteren açık bir delil ve şahid vardır. Erbab-ı ukul ve eshab-ı fünun bu sırr-ı istifayı pek iyi düşünmek lâzım gelir. Bu istifayı yapan, eşyayı böyle bir asıldan ayırıp ayırıp peyderpey teksir ve tenvi' ederek tekemmül ettiren fail-i müessirin, halik-ı âlem olduğunda şübhe eden hiç kimseye tesadüf edilmemiştir. Şu kadar ki, bir takım kimseler, bu muhtelif tabiatlerin hep yekdiğerinden doğarak geldiklerine ve her kâmilin nakıstan bizzat ve bittabia çıktığına ve her müahhardaki kuvveti istifanın mukaddem de kendiliğinden tehaddüs ettiğine, tenevvuun eseri istifa olduğunda şübhe etmemekle beraber istifanın sebebsiz, illetsiz olduğuna ve bu suretle ittirad, tam zıddı olan ihtilâf ve tenevvuu bizzarure ihdas ettiğine ve bu

---

Tenevvü: Çeşitlenme. **Arî:** Pak, pislikten uzak, tertemiz. **Zevat:** Zatlar, şahıslar, kimseler. **Muzmehil:** Çökmüş, darmadağın olmuş, perişan olmuş.

tenakuz içinde âdî bir tabiat-i vahide olduğuna zahib olmak gibi bir tenakuza sapmışlardır. Bu noktada elyevm fünun-ı tabiiyye eshabının iki mütenakız kaziyyede ısrar ettiklerini görüyoruz:

1- Diyorlar ki, kanun-ı istifa ve tekâmül mucebince bütün mevalid bir asıldan teşa'ub etmiştir. Binaenaleyh bütün hayvanat, bir hayvan-ı ibtidaîden tevellüd veya tahavvül ederek gelmiştir. Ve bu tekâmül ve istifa nebatattan meadine geçerek tâ bir madde-i asliyeye kadar gerisin geri irca' olunuyor. Binaenaleyh insan dahi, hayvanat-ı ibtidaiyyeden tenasül etmiştir.

2- Her hayvan, her nebat behemehal kendi nev'inin bir tohumundan tüvellüd veya tevalüd eder. Pastör, bunu bittecrübe isbat etmiştir. Binaenaleyh tohumsuz tevellüd olmayacağı gibi meselâ, nohud tohumundan buğday çıkmaz, balık tohumundan köpek olmaz, maymun tohumundan ayı doğmaz, hatta zatürrie mikrobundan tifo mikrobu doğmaz.

Görülüyor ki, bu iki dâvâ yekdiğerine temamen muarızdır. Biri ilmî ise, diğeri gayr-i ilmîdir. Bu gün herkes bilir ki, arzımız sonradan teşekkül etmiştir. Ve üzerindeki hayvanat da, daha sonra zuhur etmiştir. O halde bu günkü hayvanatın başlangıcı olan tohumlar nasıl tekevvün ettiler? Tabiat nazariyesine en muvafık olan Pastör nazariyesinde, bu suale cevab yoktur. Meğer ki, arzın tahavvülâtı ve sonradan hüdüsü inkâr edilsin. Halbuki evvelki nazariye istifa ve tekâmüle istinad ederek buna cevab verebilir ve nice bin derece-i hararette kaynamakta olan maddelerden istifa ve tekâmül kanuniyle gazları, mayiatı, ecsam-ı sulbiyeyi, meadini, nebatatı, hayvanatı çıkarmak imkânını bulabilir. Fakat bunu bulmak hâdisatın madde-i asliyyedeki hudud-ı asliyye ve zatiyyeyi geçebildiğini ve asıldan daha mütekâmil hasaıs ifade ettiğini ve biaenaleyh müessir-i hakikinin tabiat-ı maddeye hâkim ve onun fevkinde bir kudret-i fatıra olduğunu kabul eylemektir. Ve bunu söylemek için tabiat davasından sarf-ı nazar etmiş olduğunu i'lân etmek lâzım gelir. Yoksa bu da, kendisiyle mütenakız olmuş olur. İstifa ve tekâmül mefhumlarının tabiat fikr-i davasiyle nasıl kabil-i te'lif olduğu sorulduğu zaman, "tenevvu ifade eden istifa, ittirad ifade eden tabiatın bir kanunudur" deyenler bir tenakuzdan başka bir şey söylemiş olmaz. Bunlar, ilmin esası olan hakkın kendine mutabakatı ve illiyyetin tenasübü kanun-i azîmine küfretmiş olurlar. O zaman ne ilim kalır, ne ma'lûm, ne tabiat kalır, ne vücud. **Bu noktaya gelince bütün hakikati i'tiraf ederek istifanın tabiatten değil, kadir-i mutlak olan Halik Teâlâ'nın iradesinden geldiğini ve binaena-**

Elyevm: Bugün. Teşaub: Şubelenme, ayrılıp kol kol olma. Kudreti fatıra: Allah'ın kudreti.

leyh fıtratın, tabiata mukaddem bulunduğunu i'tiraf eylemek zarurîdir. Bunun içindir ki, istifa nazariyesinde terbiye-i iradiye mes'elesinin ehemmiyyeti pek büyüktür. Şu halde ulûm-i tabiiye hilâf-ı tabiat harikaları inkâr ettirecek bir zaruret değil, hilâf-ı mümkün olan bir âdet cariye ifade eder.

İşte mahiyyet-i risaleti tefhim için sevk edilmiş bulunan ve hilkat-i İsa'ya dahi bir mukaddem teşkil edecek olan bu âyette istifanın, zarurî bir ittirad-ı mutlak değil, fevkattabia' bir fıtrat, bir halk-ı mütezayid ifade eden bir fiil-i İlahî olduğuna ve madde-i asliyenin zaruriyyeti ve kıdemi davasından da sarf-ı nazar etmek iktiza edeceğine ve binaenaleyh tabiat davasiyle her şeyi bir ittirad-ı sabit üzere mukayese ederek hılkate iyan, beyan görülmekte olan fevka'l-ade terakki ve tekâmülü, tenevvü' ve temayüzü inkâr veya tevkife kalkışmamak ve bu cümleden olmak üzere tabiat-ı beşeriyye namına insanların hep fıtrat ve kuva ve melekât i'tibariyle bir seviyede addetmemek ve bu suretle herkeste yok diye nübüvvet ve risaleti ve mu'cizat-ı Enbiya'yı imkânsız, gayr-ı ma'kul gibi zannetmemek ve mes'ele-i İsa'yı da bu esas dairesinde anlamak lâzım geldiğine ve istifanın iradiyyetine ve terbiye-i ilmiyyedeki kıymetine en yüksek misâl tabiatte bil'irade tasarrufa kabiliyyet fıtratını haiz olan nev-i insanî olduğuna ve bu nev'in dahi daha mükemmel bir istifaya namzed bulunduğuna nazar-ı dikkati celb için istifa-yı beşerîden başlayıp nev-i beşerin bütün âlemîn içinde en mükemmel bir nusha-i istifa bulunduğunu göstermiş ve bu gün biribirinin zürriyyeti olarak tevali edip giden bu nev'in fıtrati, mebde-i hilkati hükm-i tabiatle tohum-ı nev'îsinden başlamayıp re'sen gayr-ı mu'tad bir istifa-yı İlâhî ile zuhur ettiğini ve sonra bu istifanın «ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ» *"Birbirinden gelen bir zürriyet olarak."* teza'uf ve tekâmül eylediğini ve işte mazhar-ı risalet olan zevatın böyle bir istifa ile diğer zevi'l-ukulden mümtaz bir istifa-yı mahsus-i İlâhî ile geldiğini ve bu miyanda en mükemmel meratib-i istifa ile Âdem, Nuh, Âl-i İbrahim ve Âl-i İmrân silsilesini ta'kib ettiğini ve İsa Âl-i İmrân'dan, O'nunla beraber Hatem-i Rüsul de Âl-i İbrahim'den bulunduğunu ve şu halde gerek risaleti inkâr vadisinde ve gerek bunların celâlet-i kadirleri aleyhinde gizli veya aşikâr söylenen sözleri veya beslenen fikirleri Allah Teâlâ'nın işitir ve bilir olduğunu anlatmıştır.

Artık vahdet ile kesret, tabiat ile irade beyninde bir nokta-i irtibat teşkil eden kanun-ı istifayı ve bunun ifade ettiği sırr-ı terbiye ve tekemmülü bihakkın

---

Tevkif: Alıkoyma, tutma, habsetme. **Tezauf:** Kat kat olmak.

düşünüp tasavvur edenler, en celi bir tebeyyün-i ilmî ile şu hakikatleri i'tiraf ederler:

1- Her kanun, fevka'l-kanun bir hâdise-i fıtrat ile başlar.

2- Her hâdise, bir kanun olmak zarurî değil, mümkündür.

3- Bir hâdisenin kanun olması için bil'ıttırad tevalisi şarttır. Fakat her tevalinin mugayir-i ittirad bir ihtilâfa iktiranı da zarurîdir. Binaenaleyh âlemin zamanda imtidadı aynen bir baka-yı zatî değil, bir teceddüd-i emsaldir. Baka-yı zatî bu teceddüdatın illet-i hakikiyyesi olan halikın sıfatıdır.

4- Tabiat, bir zaruret-i zatiyye değil, bir zaruret bişartılmahmul ifade eder. Binaenaleyh bu gün me'huz olan bir tabiat dünün veya yarının vakı'atına bizzarure hâkim değildir.

5- Efrad-ı nevi'de ayniyyet mümkün olmadığı gibi, müsavat-ı mutlaka da mümkün değildir. Onlarda tahte'n-nev'i veya fevka'n-nev'i mümeyyizat ve müşahhısat-ı nakısa veya kâmile de vardır. Binaenaleyh vahdet-i nev'iyye veya cinsiyye terakki ve inhıtata mâni' değildir.

6- Halîta-i âlemden temayüz eden enva-ı mahlûkat miyanında nev-i beşer, hepsinden mükemmel bir istifa ile vücud bulmuştur. İstifanın iradî olmak hasısası bilhassa bunda zahirdir. Tekâmül-i beşerî, kemal-i İlâhîye en karib olan ve madde ve tabiat üzerinde en ziyade tasarrufu müste'id bulunan bir kemale müteveccihtir.

7- Risalet, beşeriyyetin hassa-i nev'iyyesi değil, nev'iyyeti insaniyyede ekmel bir istifa-yı İlâhî'dir. Bunu da derecat-ı mütevaliye üzerinde müterakki bir silsile-i istifa tâ'kib etmiştir. Her hangi bir nevi'de, efrad-ı nevi' tahte'n-nev'i veya fevka'n-nev'i mümeyyizat ve hususıyyat ile mütefavit ve muhtelif olabildiği gibi bu tefavüt ve ihtilâf, efrad ve sunuf-ı beşerde daha ziyadedir. Hatta efrad ve sunuf-ı beşer beynindeki tefavüt-ü ihtilâf o kadar çoktur ki, ecnası saire de bu kadar tefavüt bir fasl-ı nev'î addedilmeğe lâyiktir. İnsanların hiç birinin haslet-i şahsiyyesi diğerine mikyas ittihaz edilemez. Zeyd'in nefsi, vicdanı, hiss-ü temayülü, ilm-ü iradesi kabiliyyet ve adem-i kabiliyyeti kuva ve melekâtı ile Amr'ın nefsi ölçülemez. Efrad-ı beşer içinde muhtelif hayvanatı, hattâ Melekleri, Cinleri, Şeytanları temsil eden neler vardır. Hatta ukul-i beşer bile ne kadar mütefavittir. Beride henüz şahsiyyeti geçmemiş, burnunun ucun-

---

İktiran: Ulaşmak, yaklaşmak. **Tecedud-i emsal:** Misalleri yenileme. **Tahte'n-nev'i:** Çeşit altı. **Fevka'n-nevi':** Çeşit üstü.

dakini görmeyen bir akıl, ötede mekânları, zamanları geçmiş, şahsiyyetinden çıkıp bir ruh-i küllî olmuş diğer bir akıl ve ruh vardır. Ve akl için tarik birdir, misaline mâsadak olan akıl böyle bir akıldır ki, mebde-i hakikîsini bulmuş, şerikten münezzeh olan Hakk Teâlâ'nın tarik-ı vahdaniyyetini tutmuştur. Binaenaleyh istifa-i insanînin pek güzel nümumelerinden birini arzeden böyle mümtaz akıllara efrad-ı beşer arasında mebzuliyyetle tesadüf edilmemesi, bunların ne beşeriyyetlerini, ne de cins içinde bir nev'i gibi nev-i âdîden derecat ile mütemayiz bir sınıf-ı ekmel veya ferd-i ekmel olduklarını inkâra bir sebeb teşkil etmiyeceği gibi ukul-i âdiyyenin hayran olacağı en yüksek bir istifa-i İlahîye mazhar olmuş rüsul-i İlâhiyye'nin de ne nev'iyyeti beşeriyyelerini, ne de mafevka'n-nev'i olan imtiyazlarını inkâra ilmen ve fennen hiç bir sebeb yoktur. İstifa kanunu bilenler ve hakkiyle tasvir edebilenler, bunu nefislerinde tecrübe edemeseler bile şübhesiz bir istidlâl ile ilmen ve fennen isbat ve taakkul edebilirler. İnsan yok iken ve insan tohumu mevcud değil iken, onu meydana getiren istifa ona munzammolan muzaaf istifalarında «ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ» *"Birbirinden gelen bir zürriyet olarak."*neler yapamaz. İşte mahiyyet-i risalet bu istifa-i ekmelin eseridir. Ve Bunun en büyük misali de risalet-i Muhammediyye'dir.

Bunu Halîmî gibi hükema-i İslâmiyye, şöyle izah etmişlerdir: "Enbiya-i kiram (A.S.) gerek kuva-i cismaniyye ve gerek kuva-i ruhaniyyede gayrılarına benzemezler. Havass-i zahire ve batıne gibi kuva-i idrakiyyeleri görüş, işidiş, koklayış, zevk, lems kuvvetleri, hıfız, zekâ gibi kuvâ-i batıneleri, kuvve-i muharrikeleri, kuvve-i ruhaniyye-i akliyyeleri, yalnız derece itibariyle değil, keyfiyyet itibariyle bile diğerlerinden farklı bir gaye-i kemali ve nihayet-i safayı haizdir. Meselâ, uzakları görmekle kalmaz, arkadan ve vera-i hicâbdan da görebilirler." Başkalarının işidemediği sesleri, duymadığı rayihaları, işidir, duyar, anlıyabilirler. "Şifa-i Şerif"de tafsil olunduğu üzere Resulüllah Efendimizin, kuva-yı cismaniyye ve ruhaniyyeleri ne kadar yüksekti.

Hulâsa yine Fahruddin-i Razî Hazretleri der ki: "Bu babda sözün tamamı şudur: Nefs-i kudsî-i Nebevî, nüfus-î saireye mahiyyetçe bile muhaliftir. Yani onların hakikati, cins-i beşer içinde bir nev-i ekmeldir. Zekâda, fetanette, hürriyyette, teâlide, cismaniyyet ve şahevattan tereffü'de kemal-i mahsusu haiz olmak nüfus-i kudsiyye-i Nebeviyye'nin levazimindendir. Ruh, şeref-ü safada beden tahâret-ü nekada son derece yüksek olunca şübhe yok ki, kuvâ-i muharrike ve müdrike gaye-i kemalde olurlar. Zira bu kuvvetler ruhtan bedene feye-

---

Ukul: Akıllar. **Âdîyye:** İtiyad edilmiş, alışılmış. **Batn:** İç. **Lems:** Dokunma duyusu. **Teâlî:** Yükselme. **Tereffü:** Yükseğe çıkma. **Safada:** Temiz ve safi olma. **Nefu:** Acı çektirmek.

zan eden envar mecrasındadırlar. Fail ve kabil gaye-i kemalde olunca asar-i müterettibe de son derece kuvvetli, şerefli ve sâfi olacaktır. Binaenaleyh âyetin mânâsı şu olur: "Cenab-ı Allah âlem-i arz sükkânı miyanından ve hatta Melekler de dahil olduğu halde bütün mahlûkat miyanından Âdem'i istifa etti. Beşerî bir tenasül geçmeksizin, o zamanki mahlûkattan başka musaffâ ve temiz bir mahiyyette halketti. Bilmek lâzım gelir ki, "insan, insandan doğar" ka'ide-i mu'tadesi ezelî ve zarurî değildir. Bidayeten insan, insandan doğmadı. Bunun başka bir mahlûktan doğduğunu farzetmekle, "insan, insandan doğar" ka'idesinin külliyyeti, ezeliyyeti, zaruriyyeti temin edilmiş olmaz. Her ne olsa lâekal bir insan vardır ki, insandan doğmamıştır. Bu babda zarurî ve ezelî ve bil'â istisnâ ilmî ve küllî olan bir ka'ide varsa o da şudur: **"Her insan, Allah'ın mahlûkudur."** Buna iman eden hiç yanılmaz. "Her insan, insandan doğar" diye iman eden yanılır. Sonra Cenab-ı Allah, kuvve-i ruhaniyyenin kemalini, Âdem'in evlâdının bir şu' be-i muayyenesine vaz' etti, tenasül ettirdi. Sonra, Nuh'a, daha sonra İbrahim'e geldi. Sonra İbrahim'den iki şu'be hasıl oldu; İsmail ve İshak. İsmail, ruh-i kudsî-i Muhammedî'nin zuhuruna ve istifasına mebde oldu. İshak'ı da, evlâddan evlâda Âl-i İmrân'a kadar Yakub silsilesiyle nübuvvete, ve İys silsilesiyle mülke mebde' kıldı ve bu hal zuhur-i Muhammediye kadar müstemirr oldu. Bütün bunlar, zamanda âlemînin en güzideleri idiler. Nihayet zuhur-i Muhammedî ile gerek nur-i nübüvvet ve gerek şeref-i mülk, Muhammed (S.A.V.) intikal etti. İlah...

ÂL: Karabette veya mezhebde bir şahsa raci' olandır.

Âl-i İbrahim'den murad, bütün mü'münîndir denilmiş ise de sahihi, اِنّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِى قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ ("... *Şunu da hatırda tutun ki bir vakit İbrahim'i Rabbı bir takım kelimat ile imtihan etti, o onları itham edince "ben seni bütün insanlara İmam edeceğim," buyurdu. "Ya Rabbi, zürriyetimden de" dedi, buyurdu ki benim ahdime zalimler nail olamaz. ...*" Bakara-2/124) mucebince ahd-i İlâhî'de dahil bulunan gayr-i zalim evlâd ve zürriyyet-i İbrahim ve ale'l-husus Muhammed Mustafa'dır. Âl-i İmrân'a gelince: İmrân da ikidir. Birincisi, Hazret-i Musa ve Harun'un babaları olan İmrân ibn Yashür ibn Lâvî ibn Ya'kub ibn İshak ibn İbrahim'dir ki, bu İmran'ın da, Meryem isminde ve Musa ile Harun'un büyük hemşiresi olan bir kızı varmış. İkincisi de, Hazret-i Meryem'in babası olan İmran ibn Mâtân'dır ki, bu da, Süleyman ibn Davud ibn İyşa neslinden, bunlar da, Yehuda ibn Ya'kub neslindendirler. Burada Âl-i

---

Mutade: Adet edinen. **Sükkan:** İkamet edenler, oturanlar. **Miyan:** Orta, ara, vasat. **Müstemiri:** Devam eden, sürekli, aralıksız.

İmrân, ikisine de muhtemil bulunmakla beraber İmrân-ı saniye masruf olması siyakı beyana nazaran daha zahir görülmüştür. Fakat umum-ı müşterek suretiyle gerek birinci ve gerek ikinci ale'l-ıtlak, Âl-i İmrân namını taşıyanlar demek daha doğrudur. İki İmrân arasında, bin sekiz yüz sene geçtiği de söylenmiştir.

Suret-i umumiyede bu sırr-ı istifa iyice teemmül ve fehmolunduktan sonra gelelim, Âl-i İmrân'a ve Meryem ve İsaya:

Şimdi şu kıssaları hatırda tutunuz. Bir Allah da, işiden, bilen:

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ
عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي
إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي
وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى
وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ
الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا
حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ
وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ
مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

35- İmrân'ın haremi dediği vakit: "Ya Rabbi; ben karnımdakini her kayıddan azade olarak sana adadım, hemen kabul buyur benden, çünkü bir sensin işiden bilen, sen."

36- Derken vakta ki hamlini vaz' etti: "Ya Rabbi, onu dişi vaz' ettim" dedi. Allah daha iyi bilirken ne vaz'ettiğini. Halbuki erkek dişi gibi değildi. "Bununla beraber ben O'nun adını Meryem kodum ve işte ben O'nu ve zürriyyetini o recîm şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum."

37- Bunun üzerine Rabbı, O'nu güzel bir kabul ile kabul buyurdu ve güzel bir surette yetiştirdi. Zekeriyya'nın himayesine verdi. Zekeriyya, onun üzerine mihraba her girdikçe yanında yeni bir rızk bulur, "Ya Meryem, bu sana nereden?" derdi. O da; "Allah tarafından" derdi. Şübhe yok ki, Allah, dilediğini hesabsız merzuk buyurur.

Rivayet olunuyor ki: Hazret-i İsa'nın ninesi zevce-i İmrân'ın ismi, "Hanne binti Fâkuza". Hanne'nin hemşiresi ve bir rivayette Meryem'in hemşiresi İyşa dahi Hazret-i Zekeriyya'nın zevcesi ve Hazret-i Yahya'nın validesi imiş. (A.S.), «ابنا خالة» yâni "Yahya ile İsa teyze oğullarıdır" Müslim: İman-259 buyurmuştu.

MUHARRER: Esasen iyice azadlanmış halis, hür yapılmış demektir ki, ibadette muhlis veya ma'bed hadimi veya dünyadan azade mânâlariyle tefsir edilmiştir.

MİHRAB: Ma'lûmdur ki, mescidlerin ön tarafında imamın duracağı mevki-i mahsustur. Zikr-i cüz, irade-i küll tarikiyle mescide, kezalik en şerefli, en ileri mevkia dahi mihrab denilir. Fakat burada mihrabdan murad, mescidde merdivenle çıkılır bir mahfel olduğu beyan ediliyor ki, Hazret-i Meryem, Zekeriyya (A.S.) tarafından buraya konulmuş ve burada muhafaza edilmiş idi.

İşte rahim-i maderde babasından yetim kalan Hazret-i Meryem, böyle kudsî bir ruhaniyyetle doğmuş ve böyle bir mihrabda min indillah mazhariyyet-i mahsusa ile perverişyab olmuştu. O mihrab ki:

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ

Mahfel: Toplanma yeri. **Rahim-i mader:** Ana rahmi. **Perverişyab:** Beslenen, terbiye edilen.

قَآئِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ
مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾ قَالَ
رَبِّ أَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ
قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ
آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ
كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾

Meâl-i Şerifi

38- O aralık Zekeriyya, Rabbına dua etti: "Ya Rabb" dedi; "bana ledünnünden bir temiz zürriyyet ihsan eyle, şübhesiz ki, sen duayı işidensin."

39- Derken Melâikeler kendisine nida' ettiler. O, kalkmış mihrabda namaz kılıyordu: "Haberin olsun Allah, sana Yahya'yı müjdeliyor; Allah'dan bir kelimeyi tasdik edecek, hem bir efendi, hem gayet zahid ve bir Peygamber, salihînden."

40- "Ya Rabb!" dedi, "benim için bir oğul nasıl olur? Kendime ihtiyarlık çatmış haremim de kısırken." Buyurdu ki: "Öyle, Allah ne dilerse yapar."

41- "Ya Rabb", dedi; "bana bir âyet (bir alâmet) yap." Buyurdu ki: "Âyetin nasa üç gün sade işaretten başka söz söyleyememendir. Bununla beraber Rabbını çok zikret ve akşam sabah tesbih eyle."

مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ **Allah'dan bir kelimeyi, yâni İsa'yı musaddık.** Burada Hazret-i Yahya'nın Hazret-i İsa'yı ilk tasdik eden zat olduğu zikrediliyor. Bu tasdik, Yahya'nın rahm-i madere düşmesiyle başlamıştır. Çünkü "âkır" hayz-u

nifastan kesilmiş pek ihtiyar bir kadının hamli de hilâfı âdet bir şeydir. Binaenaleyh Yahya, Cenab-ı Allah'ın hilâf-ı âde şeyler halk edebileceğine fiilen bir şahiddir. Ve O'nun vücudiyle asıl tasdik ettiği de اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَٓاءُ "**Allah dilediğini yapar.**" kelâmıdır. Bu ise, Meryem'in de hilâf-ı âde olarak hâmil olabileceğini tasdiktir. Bu mânâ iledir ki, valide-i Yahya'nın Hazret-i Meryem'e: "Benim karnımdaki senin karnındakini tasdik ediyor" dediği rivayet olunuyor.

وَسَيِّدًا **Bir efendi,** kerîm, halîm, batıla tenezzül etmeden hüsn-i suretle nasın rızasını alır, akranına faik, riyasete lâyık, وَحَصُورًا **kudret var iken,** gerek kadın ve gerek sair şehevat-ı dünyadan nefsini son derece hasr-ü zabteden mücerred, afif, zahid, târik-i Dünya. Bir hadîs-i Nebevî'de varid olduğu üzere bir hatia yapmamış, gönlünden bir ma'siyet arzusu da geçmemiş, musaddık-ı kelime olan Yahya, böyle bir efendi, böyle bir zahid, böyle bir nebiy-yi salih idi. Hazret-i Yahya'nın İsa'dan sinnen altı ay büyük olduğu ekseriyyetle mervidir. Maamafih üç yaş da denilmiştir. Müşarünileyh, ref-i İsa'dan mukaddem şehid edilmiştir. Bir hadîs-i şerif'te şöyle mervidir. Dünyanın Allah'a karşı haysiyyetsizliğindendir ki, Yahya ibn Zekeriyya'yı bir kadın öldürmüştür. Meryem'in mütekeffili, Yahya'nın babası olan ve gayz-u iftiralarla şehid edilen Hazret-i Zekeriyya da, böyle nezih ve fevkala'de bir mazhariyyet-i rabbaniyye'de idi. Yine Âl-i İmrân'a gelelim:

Şunu da hatırda tutunuz: Yine bir Allah'dır işiden, bilen:

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَٓاءِ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتٖى لِرَبِّكِ وَاسْجُدٖى وَارْكَعٖى مَعَ الرَّاكِعٖينَ ﴿٤٣﴾

Faik: Üstün. **Hatîa:** Hata, günah, kabahat, suç. **Sinnen:** Yaşça, yaş bakımından.

Meâl-i Şerifi

42- Hem Melekler dediği vakit; "Ya Meryem, her halde Allah, seni süzüb seçti ve seni çok temiz pâk kıldı, hem seni âlemin kadınlarının fevkında seçti."

43- "Ya Meryem; Rabbına divan dur ve secdeye kapan ve rükû edenlerle beraber rükûa var."

Hazret-i Meryem, böyle bir istifa-yı ilâhîye mazhar, tertemiz, pampâk idi. Çirkin hallerden, Yehudîlerin isnadatından âri ve beri idi. Hiç bir kadında tecelli etmemiş bir surette Hazret-i İsa'ya valide olması haysiyyetiyle âlemdeki nisvanın hepsinden mümtaz oldu. Bu istifanın eseri ve bu taharetin şükrânesi olmak üzere ibadat ve tâat ile iştigal eder, Rabbının divanına durur, kaşını gözünü kaldırmaz, dualar eder, secdelere kapanır, namaz kılar, asilerle değil, namaz kılan ehl-i tâat cemaat ile beraber olur, Beyt-i Makdis'de ibadet ederdi. Böyle yapması için kalbinde meleklerin kendine ilham ettiğini duyar ve bu emirlere uyardı. Yehudîlerin ve Nesârânın ma'lûm ve meşhud olan namazlarında rükû' bulunmadığına nazaran, وَارْكَعِى مَعَ الرَّاكِعِينَ **"Rükû' edenlerle beraber rükû'a var."** de rükûun mânâsı namaz veya tâat ve şükür veya İslâm'dakinden başka bir şekil veya aynen öyle olması hakkında müfessirîn, muhtelif beyanatta bulunmuş ve aynı zamanda, «رَاكِعِينَ» ile maiyyetin mânâsı da izah edilmiştir. Her halde kıyam, sücud ve rükûun erkân-ı salâtı ve rakiînin cemaati ifade ettiği zahir bulunduğundan salât-ı Meryem'de bir rükû bulunduğu zahirdir. Maiyyet ise Sûre-i Meryem'deki, فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا (*".... Onlardan öte bir perde çekti derken kendisine ruhumuzu gönderdik de düzgün bir beşer halinde ona temessül ediverdi....."* Meryem-19/17) âyeti delâletiyle hicab arkasından cemaate muvafakat ile tefsir olunmuştur. Maamafih mutlak da olsa Meryem'in erkeklerle beraber ancak cemaatle namaz halinde bulunduğunu ifham eder.

Ya Muhammed:

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَۜ

İstifa: Seçilme.

وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا
كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

44- Bu, işte sana gayb haberlerinden. O'nu sana vahy ile bildiriyoruz (ya Muhammed). Yoksa Meryem'i hangisi himayesine alacak diye kalemleriyle kur'a atarlarken de sen yanlarında değildin, çekişirlerken de yanlarında değildin.

Binaenaleyh senin vacibü'l-itâa bir Resul-i kibriya Muhammed Mustafa olduğunda ve bu haberlerin vahy-i hakk bulunduğunda şübhe yok.

Bu ihtar akibinde ve ihtisam noktasında istifa-yı Meryem'e müteallik olarak İsa kıssasının dahi, bütün hakikatini anlatmak için şunları yad et:

اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ
اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ
مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾
وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَتْ
رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ
يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

İhtisam: Düşmanlık.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾
وَرَسُولًا اِلٰى بَنِي اِسْرَائِيلَ اَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ اَنِّي
اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ
طَيْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْيِ الْمَوْتٰى
بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾
وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ
الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ
هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

45- Melekler dediği vakit: "Ya Meryem, haberin olsun Allah seni tarafından bir kelime ile müjdeliyor: İsmi Mesih İsa ibn Meryem, dünya ve ahirette vecîh olarak, hem de mukarrabînden.

46- Ve nasa kelâm söyleyecek, hem beşikte hem yetişkin iken, hem de salihînden.

47- "Ya Rabbi, dedi; bir çocuk nerden olabilir benim için? Ki bana bir beşer dokunmadı." Buyurdu ki: "Öyle, Allah neyi dilerse yaratır, O bir emri murad edince sade ona "ol" der o oluverir.

Vecîh: *Hürmetli insan, makam ve şeref sahibi.* **Mukarrebîn:** Allah'a yakınlaşmış olanlar.

48- Ve O'na hem kitabet öğretecek hem hikmet, hem Tevrat, hem İncil.

49- Hem Beni İsrail'e bir Resul olarak, şöyle ki: "Ben size Rabb'ınızdan bir âyetle geldim. Ben size çamurdan kuş biçimi gibi bir mahlûk biçerim de içine üflerim, Allah'ın izniyle derhal bir kuş olur. Yine Allah'ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi eder ve ölüleri diriltirim ve evlerinize ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm. Elbette bunda size şübhesiz bir âyet vardır eğer iman edecek iseniz."

50- "Hem Tevrat'tan önümde bulunanı bir tasdıkcı olarak ve hem size haram edilenin bazısını helâl kılayım diye ve Rabbınızdan bir âyet ile size geldim. Artık, Allah'dan korkun da bana itaat edin.

51- Şübhe yok ki, Allah, benim de Rabbım, sizin de Rabbınızdır. O'nun için hep O'na ibadet edin, bu işte doğru yoldur."

MESİH: Aslı İbranîce mübarek mânâsına meşihtir ki, İsa'nın lâkabıdır. İsa'nın "iyşu" mu'arrabı olduğu geçmiş idi.

KELİME: İstilâh-ı Nahiv'de, "müfred bir mânâya mevzu lâfızdır ki, "İsim, Fiil, Harf veya Edat" namiyle üç nevi'dir. Mürekkebata ve lâfızdan maadasına ıtlakı mecazdır. Mantık istılâhında ise kelime, nahivdeki fiil demektir, burada isme tekabül etmesi karinesiyle bu mânâ daha karib görünüyor.

Ragıb, müfredatında der ki: "Kelm, semi' veya basar iki histen biriyle idrak olunan bir te'sirdir. Bunun için te'siri zahir bir cerh mânâsına gelir. Kelâm ise, semi' hassesiyle idrak olunur. Kelâm, elfaz-ı manzume ile tahtindeki maaniye, min haysülmecmu' ıtlak edilir. Nahiv'de bunun bazan bir cüz'i olan isim veya fiil veya edata dahi denirse de ekseriya mürekkeb ve müfid olan cümleye denilir. Yani kelâm, ifadede maksud bizzat olan cümledir. Binaenaleyh Nahiv'de kelâm, kavil'den ehastır. Zira kavil müfred de olabilir. Kelime ise, Nahivde isim veya fiil veya edat üç nevi' müfredatı kelâmdan her birine ıtlak edilir. Maamafih kelime ıtlakı, bu üçe münhasır değildir. Bir kelâm, bir kaside, bir kitab, kavlî veya fiilî bir hüküm, bir kaziyye bir şey, İlâh... kelime olur ki, Kur'ân'da bunun bir çok misalleri vardır. Kelime-i Tevhid, kelime-i İsa vesaire bu cümledendir. İlah.. demek ki, kelâm ıtlakında esas, bizzat veya bilvasıta semi' te'siri altında bir mânâ telkin etmek haysiyetidir. Kelâm böyle bir

---

Muarrab: Arablaşmış. **Minhaysülmecmu':** Toplamı itibariyle. **Itlak:** Koymak.

vasıtadır. Kelime ise, gerek semi' ve gerek basar te'siri altında telkini mânâ haysiyetlerinden eammdır. Meselâ, ağızdan çıkan mânâlı sesler veya kitabda yazılan mânâlı hatlar, kelime olduğu gibi âleme bir nazar edildiği zaman nazarda temayüz eden ve gözden gönüle geçip hiss te'siri altında cüz'î küllî bir mânâ telkin eden mevcudat ve mükevvenat-ı müşahhasa dahi birer kelimedirler ki, Hazret-i İsa da bunlardan biri idi ve Meryem'e böyle bir te'sir ile geldi.

بِكَلِمَةٍ مِنْهُ **Allah tarafından garib bir kelime,** bir fiil ve te'sir hilâf-ı âde bir emri tekvin, mânâlı bir eser. Burada, «الكلمة» buyurulmayıp da kelimenin nekire olarak iradı şu nükteleri ifade eder: Evvelâ bu kelime tanınmadık, garib, hilâf-ı âde bir kelimedir. Ve bu haysiyyetle hüvviyet-i İsa'yı teşkil eder. Filvaki hilkat-i İsa âdet-i ma'rufe hilâfınadır. «مِنْهُ» kaydı da bunun bilâ vasıta bir tekvin ve binaenaleyh hilâf-ı âde bulunduğunu ve aynı zamanda bu kelimenin batıl olmayıp bir kelime-i hakk olduğunu gösterir. «مِنْهُ» de min ibtidaiyyedir Saniyen, bu bir kelimedir, Lâkin kelime buna münhasır değildir. Zira nekireler, ferdi münteşire delâlet ederler. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın daha diğer kelimeleri bulunduğu unutulmamalıdır. قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبّى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ("*... De ki: Eğer Rabbımın kelimatı için deniz mürekkeb olsa idi her halde de Rabbımın kelimatı tükenmeden deniz tükenirdi.*" Kehf-18/109)

اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ **Ki, o kelimenin ismi, Mesih İsa ibn Meryemdir.** Allah'tan bir kelime ki, ismi, Mesih İsa ibn Meryem. İşte Hristiyanların Ekanim-i selâse diye teslis ve te'lih eyledikleri ve üç şahıs dedikleri hüviyyet-i İsa. Biri lâkab olmak üzere iki isim, bir müsemma, bir sıfat, sonra da beyan olunacak evsaf. Şu halde İsa, bir ibndir, fakat ibn Meryem'dir. Hâşâ, İbnullah değildir. İsa Mesih'tir, mübarektir, Ruhü'l-Kuds ile müeyyeddir. İsa, Allah'dan bir kelimedir, lâkin cemi-ı kelimat değildir. Hem de vahiddir, cemi' değildir. Allah'dan bir kelimeye, Allah'ın bir kelimesi denebilirse de, Allah denemez. İsa, bir kelime olmak üzere Allah'a müteallıktır. Bir oğul, bir veled olmak üzere ise, ancak Meryem'e muzaftır.

وَجِيهًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ * وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ **"Dünya ve ahirette vecih olarak hem de mukarrabînden ve nasa kelam söyleyecek hem beşikte, hem yetişkin iken, hem de salihînden."** Bu dört de, o kelimenin halleridir ki, bir âyet, sonra maba'di daha gelecektir.

VECİH: Vecahetli, cah sahibi, yani kuvvetli, şerefli, i'tibarlı, dünyada vecahet-i nübüvveti, ahirette vecahet-i şefaati ve cennette ulüvvi derecesidir. Şu

---

Mükevvenat: Bütün mahlukat yapılmış ve yaratılmışlar. **Te'lih:** İlâh edinme.

kadar ki, مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ (*"... Kimin haddine ki onun izni olmaksızın şefaat edecek ..."* Bakara-2/255) unutulmamalı. Sade vecih değil, mukarrebînden de, Allah Teâlâ'ya pek yakın olanlardan ve rıdvan-ı ekberine erenlerden ki, وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (*"İlerde sabikun, işte o sabikun onlar ne'ıym cennetlerinde mukarrebun."* Vakıa-56/10, 11, 12) halbuki, bâzıları vecih olur da mukarreb olmaz. Ve İsa gibi daha nice mukarrebîn vardır. Fakat cahiller, bunun Allah'a mukarrebiyyetini ülûhiyyette ayniyyet veya iştirak zannetttiler.

KEHL: Kuvvetini toplamış, gençliği kemaline ermiş olandır ki, ekseriya otuzdan sayarlar. Beşikte iken ve büyükken nasa söz söyler bir halde olması, Sûre-i Meryem'de gelecek bir mu'cizesini veya kelime tesmiyesinin vechini beyan mânâsından başka dünyada sinn-i kühulete kadar yaşayacağını tebşir ve bilhassa hudusünü ve tufulet ve kühulet gibi halden hale tavırdan tavra tagâyyür ve tahavvülünü ifham ile hakkında ülûhiyyet iddiasının butlanına tenbihi dahi mutazammındır.

قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ Melâikenin tebşiri üzerine Meryem kalb-ü vicdanında kendisinden hiç bir şübhesi bulunmadığı ve kelimenin garabetini de duyduğu cihetle doğrudan doğruya Rabbına teveccüh ve tazarru edip: **"Ey Rabbım, bana hiç bir beşer dokunmamışken, benim için (veled) nereden veya nasıl olur,"** diye hayretle sordu. Rabbı da: قَالَ كَذَٰلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ **"Allah böyle ne dilerse halk-u takdir eder, o bir emr-i kat'iyyetle irade etti mi ona sade "ol!" der o da oluverir."** diye O'nu vicdanında tasdik, kaza ve kudret-i İlâhiye'yi bilenler için bunda istiğrab ve istib'ad edecek bir cihet olmadığını tefhim eyledi. Kelimenin sırrı da işte bu كُنْ فَيَكُونُ idi. Allah Teâlâ bunu, tefhim etti, şunları da anlattı; ... وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **"Ona hem kitabet öğretecek hem hikmet."** Burada kitab, kitabet mânâsına masdardır. Demek ki, Hazret-i İsa, yazı yazmasını bilir bir hakîm idi. Mu'cizelerde «بِإِذْنِ اللَّهِ» kayıdlarının tekrarı bunların Nesârânın iddiası vechiyle İsa'nın ülûhiyyetine değil, Halikının ülûhiyyetine delâlet edeceklerini kuvvetle beyan içindir.

İşte takdir-i İlâhî'de İsa, böyle bir kelime idi. Hiç bir sebebe mahkûm olmayan Allah Teâlâ'nın kudret-i vahdaniyyesi يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ

Sinn-i Kühulet: Olgunluk yaşı. **Hudûs:** Yeniden meydana gelme. **Tufulet:** Çocukluk, küçüklük. **Tahavvül:** Bir halden başka bir hale geçme. **Butlân:** Batıl olmak. **İstiğrab:** Şaşırmak, garib bulmak. **İstib'ad:** Akıldan uzak görme.

فَيَكُونُ (*"Öyle, Allah neyi dilerse yaratır, O bir emri murad edinse sade onu "ol" der, o oluverir."* Âl-i İmrân-3/47) medlûlü üzere kelimelerin mânâya delâletleri gibi fıtratı ve ahlâkı, ilm-ü hikmeti, kitab-ü kitabeti, ef'al-ü akvali ile delâlet ederek, anlatacak bir âyet, bir alâmet-i hakkolacak. Beni İsrail'e bir Resul olarak gelecek, değişmez zannedilen âdetler hilâfına dört mu'cize gösterip imana da'vet edecek, önündeki Tevrat'ı tasdik ve te'yid ve men'edilen bazı şeyleri onlara tahlil eyleyecek, gelişinin yegâne sebebi ve bütün mu'cizelerinin gayesi, tek bir âyete vukuftan ibaret olduğunu söyliyecekti ki, bu âyet de şu idi: "Allah'dan korkunuz ve bana itaat ediniz, hiç şübhe yok ki, Allah, hem benim Rabbım, hem sizin Rabbınızdır. Binaenaleyh O'nu ma'bud tanıyınız, O'na ibadet ve kulluk ediniz. İşte sırat-ı müstakim." Demek ki, bir kelime olan İsa'nın ifade edeceği meâl, bu bir âyet olacak idi.

Şimdi, acaba Allah tarafından Melâikenin tebşiri ve Allah'ın takdiri ve va'di yerini buldu mu? Kelime kuvveden fiile çıktı mı? İsa, bu ahval ve evsafta gelip bu da'veti yaptı mı gibi bir suale lüzum yoktur. Bunun cevabı da, bu beyanatın içindedir. Bir kerre tâ yukarıda اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (*"... Şübhesiz ki Allah miadını şaşırmaz."* Âl-i İmrân-3/9) olduğu ma'lûm. Sonra Meleklerin yalan söylemeyecekleri müsellem olmakla beraber Meryem'in bunu bizzat tazarruu ile aldığı cevab da ma'lûm. O halde kelimenin hayal olmadığını anlatmak için, «مِنْهُ» ile mukayyed olması, Melâike ile gelmesi, tahakkukuna delil olduğu gibi, «كُنْ فَيَكُونُ» deki, «فَيَكُونُ» da bu babda şübheye mahal bırakmamış, bundan başka bu tahakkuk فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى (*"Bunun üzerine vaktaki İsa onlardan küfrü hissetti."* Âl-i İmrân-3/52) da fa'-i fasıha ile âlem-i şuhutta dahi gösterilmiştir. Binaenaleyh İsa, bu hüvviyyet, bu ahval ve evsaf ve bu din-ü davetle bir Resul olarak geldi: جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ . فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ اِنَّ اللّٰهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (*"Rabbınızdan bir ayet ile size geldim. Artık Allah'dan korkunda bana itaat edin. Şüphe yokki Allah benimde Rabbım, sizinde Rabbınızdır. Onun için hep O'na ibadet edin, bu işte doğru yoldur."* Âl-i İmran-3/50-51) dedi ve O'nun bütün hayat ve da'veti bu bir tek âyetin mânâsından ibaret oldu. İsa, "Bana itaat ediniz" dediği zaman, "Beni Allah tanıyınız, bana kul olunuz" demiyordu. Ancak "Rabbım ve Rabbınız olan Allah'a kul olunuz, yalnız O'nu ma'bud tanıyınız, doğru yol budur" diyordu. Sırat-ı müstakim, din-i hakk olan İslâm'dan başka bir şeye da'vet etmiyor. اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ (*"De ki: eğer siz Allahı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah da sizleri sevsin ve suçlarınızı mağfiretle örtsün, Allah*

Tahlil: Bir şeyi helal etme. **Müsellem:** İnkar edilmeyen.

Gafurdur, Rahîmdir. De ki: Allah'a ve Peygambere itaat edin; eğer aksine giderlerse şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez." Âl-i İmrân-3/31), أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ (*"Ey o bütün iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin sizden olan ulu'l-emre...."* Nisa-4/59), أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ (*"Buna karşı seninle münakaşaya kalkışanlara de ki: "Ben yüzümü İslâm ile tertemiz Allah'a tuttum bana tabi olanlarda ...."* Âl-i İmran-3/20) أَسْلِمُوا (*"Yalnız O'na teslim olan müslüman olun."* Hacc-22/34) diyen Muhammed Resulüllah'ın da'vetinden başka bir şey yapmıyordu. إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah ındinde din İslâm'dır;...."* Âl-i İmran-3/19) hakikatinden başka bir da'vada bulunmuyordu. شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (*"Şahadet eyledi Allah şu hakikate: başka Tanrı yok ancak o, bütün meleklerle ilim ululları da adl-ü hakkaniyetle durarak şahid: başka Tanrı yok ancak o, azîz o, hakîm o."* Âl-i İmran-3/18) şehadetinden başka bir şehadet yapmıyordu. Velhasıl kelime-i İsa'nın kelime-i tevhidden başka hiç bir mânâsı yoktu. Kütüb-i İlâhiyye'nin nusus-ı muhkemesine karşı, "Biz onun ruhunu ararız, ruhuna bakarız" diye müteşabihat arkasında dolaşmak istiyenler, bilmek lâzım gelir ki, işte Tevrat'ın ve İncil'in de yegâne ruhu bu tevhidden ibarettir.

İsa, ancak bu mânâ, bu ruh itibariyle bir Ruhullah idi. Bu kelimede, bu mânâda, bu ruhta Yahya, nasıl İsa'yı tasdik eden bir mübeşşir olarak gelmiş ise, İsa da, Muhammed'i öylece tasdik ederek gelen bir mübeşşirdi. Sonra Muhammed de, işte bu Kitab ile Furkan ile musaddık-ı küll olarak gelmiştir. İsa, إِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ **"Şüphe yok ki Allah, benimde Rabbım, sizin de Rabbınızdır. Onun için O'na ibadet edin."** derken, Musa gelse idi, "hayır" deyemez, İsa'yı önceden tasdik ettiği gibi tasdik ederdi. Şimdi Muhammed Resulüllah, أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ (*"Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin."* Nisa-4/59) diyerek bu hakikati tebliğ ederken bütün Peygamberlerle beraber İsa dahi gelse idi; "evet" diye Muhammed'i tasdik ve tebliğine itaatten başka bir şey yapmazlardı. Bu malûm olduktan sonra, İsa'nın terceme-i hali hakkında aslı mes'ele ile alâkası olmayan tafsılâtı bırakalım da, O'nun netice-i davetine ve ahir-i haline gelelim:

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ

الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ

أَنْصَارُ اللّٰهِ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾
رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ
الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ
﴿٥٤﴾ اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسٰى اِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ
مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا
كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَاُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ
﴿٥٦﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ
وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

52- Bunun üzerine vakta ki, İsa, onlardan küfrü hissetti: "Kim benim Allah'a arkadaşlarım?" dedi. Havâriyyun: "Biziz", dediler; "Allah arkadaşları. Biz Allah'a iman ettik, hem bizim imanı lekesiz Müslimler olduğumuza şahid ol."

53- "Ya Rabbena, indirdiğine iman ettik ve Resulün ardınca gittik, imdi bizi o şahidlerle beraber yaz."

54- Bununla beraber mekrettiler, Allah da, mekirlerine mekretti. Öyle ya, Allah hayrü'l-makirîndir.

55- O vakit ki, Allah buyurdu: "Ya İsa, emin ol, ben seni eceline yeti-

receğim ve seni bana ref'edeceğim ve seni o küfredenlerden pâkliyeceğim ve sana tabi' olanları o küfredenlerin kıyamet gününe kadar fevkında kılacağım. Sonrada hep dönümünüz banadır. İhtilâf edip durduğunuz şeyler hakkında o vakit aranızda hükmü ben vereceğim.

56- Hasılı, o küfredenleri dünyada ve ahirete şiddetli bir azab ile ta'zib edeceğim. Hem onlara yardımcılardan eser yoktur."

57- Amma iman edip, salih ameller işliyenlere gelince, onlara, ecirlerini tamamiyle öder de Allah, zalimleri sevmez.

فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ İsa'nın tevhide daveti üzerine Beni İsrail'in az bir taifesi iman etmiş, ekserîsi etmemiş idi. İman etmiyenler, mahud **küfürlerini, su-i niyyetlerini İsa'ya ihsas ettiler.** O da, bunlardan bu küfrü hissedince مَنْ اَنْصَارِى اِلَى اللّٰهِ dedi. Kendine özü Allah'a doğru yardımcılar aradı. Bu cümle, "ilâllah" kaydının Ensar'dan veya "ya" dan hal olmasına ve "ilâ" nın mânâsına nazaran müteaddid mânâlara muhtemildir.

1- مَنْ اَنْصَارِى مُتَوَجِّهًا اِلَى اللّٰهِ ، ذَاهِبًا اِلَى اللّٰهِ Ben Allah'a giderken yardımcılarım kimler?

2- مَنْ اَنْصَارِى مُسْلِمِينَ اِلَى اللّٰهِ Allah'a müslim ve münkad olarak bana yardım edecekler kimler?

3- مَنْ اَنْصَارِى لِلّٰهِ Benim Allah için yardımcılarım kimler?

4- مَنْ اَنْصَارِى مَعَ اللّٰهِ Allah ile beraber olup yardımcım olacak nasırlarım kimler?

5- مَنْ اَنْصَارِى مُضِيفًا نَفْسَهُ اِلَى اللّٰهِ اَوْ مُنْهِيًا نَصْرَهُ اِلَى اللّٰهِ Allah'a iman ve İslâm etmiş, nefsini Allah'a teslim eylemiş olup da yardımını Allah'a muzaf kılarak ve Allah rızasından başka bir şey düşünmeyerek bana Allah yardımı yapacak, hulâsa özü Allah'a bağlı, Allah'a doğru ensarım, yaranım kimler?

Bu mânâ hepsini cami'dir. Cevab da buna daha mutabıktır. Hazret-i İsa'nın bu talebi ilk olarak bir te'sisi ictimaî yapıyordu. Kelime, mukaddemâ rahim-i Meryem'de istifa-i İlahî ile tecessüm ettiği gibi şimdi de haricde tecessüme başlıyordu ki, İsa'nın dünyada vecaheti bununla olacaktı. Bu andan itibaren din-i tevhid yalnız maneviyyette kalmayacak maddiyyete de geçecekti. Bu talebe İsa'nın ihya-i mevtâ mucizesinin semere-i hasılası olan en güzide

---

Mahud: Belli olan.

Ashab-ı Havâriyyun cevab verdiler: قَالَ الْحَوَارِيُّونَ **Havâriyyun bir ağızdan dediler ki:** نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ **"O Allah yardımcıları, Allah yârânı biziz."** Yani biz, Allah için sana yardımcıyız. Zira sana yardım, Allah'a yârlıktır, Allah rızasına muvafıktır. Çünkü Sen, O'nun Resulüsün. Bundan Sen, Allah değilsin, biz sana yardım etmeyiz, gibi veya Sen, Allah'sın binaenaleyh biz de, senin yardımcılarınız, gibi bir su-i iham çıkmamak için sözlerini tavzih ettiler. Yâni اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ **"Biz, Allah'a iman ettik ve Sen şahid ol ki, biz, şübhesiz müslimiz,** Allah ve Resulüne mutı'iz." İşte Nesârâya, Nesârâ denmesinin sebeblerinden birisi, İsa ile Havâriyyun arasındaki bu nusret biatıdır. Onlar o zaman böyle müsliman müvahhid idiler. Bununla Din-i İslâm'a davet-i Muhammediyye'ye de mânen ikrar vermişlerdi. Bunun için Havâriyyun cevablarını şu dua ile bitirdiler: رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ **"Ya Rabbena, biz senin inzâl ettiğin emre inandık ve Resule, yahud o Resule ittiba' ettik.** Binaenaleyh فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ **bizi yalnız bir şahid olan İsa ile değil, vahdaniyetine şahadet eden cemi-î erbabı şuhud ile beraber yaz.** Yani Melâike, Enbiya, ulü'l-ilim ve ale'l-husus, لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ("*... ki, siz bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahidleri olasınız....*" Bakara-2/143) mucebince ahîrette bütün ümmetlere şahid olacak olan o Peygamber Muhammed ve ümmeti ile beraber yaz." Görülüyor ki, «مِنَ الشَّاهِدِينَ» demediler, «مَعَ الشَّاهِدِينَ» dediler. Zira biliyorlardı ki, kendileri şahidînden değil idiler. Hazret-i İsa, Havariyyun'un İslâm'ına ve bu duasına şahid olduğu gibi Muhammed ve ümmeti de buna şahadet eder. Havâriyyun manen ümmet-i Muhammed ile beraberdir. Ümmet-i Muhammed de, Muhammed ile beraber kâffe-i Enbiya'ya لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ("*... Peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız....*" Bakara-2/285) diye şahadet ettiklerinden Muhammed ve ümmet-i İsa'yı ve Havariyyun'u beraberlerine almışlardır.

Yuhanna İncil'inin birinci babında Yehudîlerin, "Sen kimsin?" deyu suallerine karşı, Hazret-i Yahya'nın Mesiha şahadeti hakkında şöyle bir kıssa vardır: "Yahya, inkâr etmeyerek, "Ben Mesih değilim" deyu ikrar etti. "Öyle ise, nesin? İlya mısın?" deye sual ettiklerinde, O dahi, "Değilim" dedi. "Sen şol Peygamber misin?" dediklerinde, "hayır" deyu cevab verdi. "Ol vakit sen kimsin, söyle ki, bize gönderenlere cevab verelim kendi hakkında ne dersin?" dediler. "Ben, Eş'iya Peygamberin dediği gibi Rabbın yolunu doğrultunuz deyu berriyyede nida edenin sadasıyım" dedi ve ol gönderilenler Firisilerden idiler ve

---

Su-ı iham: Kötü vehim. Tavzih: Açıklamak.Berriyye: Sahra, çöl.

O'na sual edip "Öyle ise sen, Mesih yahud İlyâ'ya "ol Peygamber" olmadığın halde niçin vaftiz ediyorsun." dediler. Yahya, onlara cevaben: "Ben su ile vaftiz ederim, ilah..." dedi." [İstanbul'da matbu 'Türkçe İncil tercemesi, 1930] İşte burada, «النَّبِىُّ ، الرَّسُولُ» tercemesi olan "ol Peygamber", "şol Peygamber" Tevrat'a Musa'ya benzer. «نَبِيًّا مِثْلَ مُوسَى» olarak geleceği beyan olunan o Peygamberdir ki, Hazret-i Yahya'nın şahadetiyle o Peygamberin ne Yahya, ne kendisi, ne de, Mesih olmadığı tasrih edilmiştir. Bunun için İncil'e, Yahya'ya, Mesiha iman gelecek olan "O Peygamber"e dahi imana mütevakkıftır. Binaenaleyh Havâriyyun'un Hazret-i İsa'yı اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ("*Biz Allah'a iman ettik hem bizim imanı lekesiz Müslimler olduğumuza şahid ol.*" Âl-i İmân-3/52) diye işhad ettikten sonra Allah'a ... رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ ("*Ya Rabbena, indirdiğine iman ettik.*" Âl-i İmrân-3/53) diye dua ettikleri zaman «مَا اَنْزَلْتَ» cümlesinde şübhesiz "ol Peygamber" dahi dahil olmakla «الرَّسُولَ» den muradları, ya bil'ibare ve yahud İsa'ya veya cins-i Resule ittiba'ın lâzımı olmak üzere bil'işare Muhammed Resulüllah'a nazır veya şamildir. Lâfzan değil ise, mânen şamildir ki, اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ ("*Allah'a itaat edin, Peygamberede itaat edin.*" Nisa-4/59) emrinden beri «الرَّسُولَ» ibtida burada tekerrür etmiş olmak hasebiyle bunun yalnız, وَرَسُولًا اِلٰى بَنِى اِسْرَائِيلَ ("*Hem Beni İsrail 'de bir Resul olarak.*" Âl-i İmrân-3/49) masruf olmayıp musaddık-ı küllolan o Resule, "o Peygamber"e hamledilmesi ve bu suretle cins-i Resule şamil olması sıyak-ı küllîye daha muvafıktır. Bunlar teemmül edildiği zaman فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ("*Bizi o şahidlerle beraber yaz.*" Âl-i İmrân-3/53) duasının vech-i tefsiri de anlaşılır. اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ("*Amenna, hepsi Rabbımızdan.*" Âl-i İmrân-3/7) وَاللّٰهُ اَعْلَمُ "*Allah daha iyi bilir.*"

وَمَكَرُوا Havâriyyun öyle dedi, **diğerleri de mekir ve su-i kasd yaptılar.** Bu zamirin lâfzan kurbiyyeti hasebiyle Hevâriyyun'a ircaı ve bunların hepsi nusrat va'dinde sebat edemeyip içlerinde hiyle edenler de bulunduğu mânâsı tevehhüm olunabilirse de, manen bu mekir, küfreden Beni İsrail'e raci'dir. Yâni İsa, Beni İsrail'in küfrünü hissetti, yardımcı aradı, Havâriyyun kendine nusrat biy'ati yaptı. Diğer taraftan küfürleri ihsas olunan Beni İsrail de, mekir yaptılar. O te'sis-i içtimâîye bu suretle mekir karıştı, tamam olmadı. Bir ıstıfaya daha muhtaç oldu ki, o da, Muhamed Mustafa ile olacaktır.

MEKR: Karanlık, gizli, hissedilmeyecek hiyle ile diğerini ızrara çalışmaktır. Beni İsrail'in buradaki mekirleri, Hazret-i İsa'ya su-i kasdleri, yâni Kelimetullah'ı ifnâ etmek için gizli gizli tedabire teşebbüs edip bağteten O'nu

---

Bağteten: Ansızın.

öldürmek üzere el altından bir takım kimseler ta'yin etmiş olmalarıdır. Ve Hristiyanların kavlince bu mekre, Havâriyyun'dan birisi de iştirak etmiş ve kâfirlere casusluk yapmış. Bu su-i kasid Hazret-i İsa'nın hem hayat-ı maddiyyesine, hem hayat-ı mâneviyyesine müteveccih idi. Bir taraftan zulmen kendini öldürmek, diğer taraftan da'vet ettiği din-i tevhidi, kelimesini kaldırmak için mekir, hiyle ve hud'a düşünülüyordu. Hakikatte İsa demek de, dini, kelimesi demekti. Artık İsa'nın çekilmesi zamanı gelmiş idi. Fakat daha ölmeyecekti. Beni İsrail bu mekir dolayısiyle Nasraniyyet'e bir hayli şeyler soktular, karışdırdılar. Lâkin arzularına nail olamadılar. İsa'yı öldüremediler, Nasraniyyet'i imha edemediler, Onlar, mekrettiler, وَمَكَرَ اللّٰهُ **Allah da, onlara mekretti.** Onları mekirden menetmedi, fakat mekirlerinin cezasını verdi. وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ **Filvaki Allah, mekredenlerin hayırlısıdır.** O'nun mekri diğerlerinin ki gibi şerr-ü ızrarı istihdaf eden bir mekir olmadığı gibi, keşfi mümkin, önüne geçilebilir, tevkif edilir bir mekir de değildir. Hatır-ü hayale gelmez, künh-i esrarına erilmez cihetlerden çevirir, imandan, istikametten çıkan, küfür ve mekre sapanların belâlarını verir. Binaenaleyh Allah'ın mekri, lûgaten ma'ruf olan şer mânâsiyle değil, ona ceza olan ve müşâkele târikiyle mekir denilebilen bir hayırdır. Hattâ mekr-i İlâhî, mekir yapanlar için bile bir hayri tazammun eder. Çünkü onlara bu suretle mekrin fenalığını cezasını anlatır da intibahlarına, tevbe etmelerine sebeb olur.

İşte Allah, o mekredenlere bu mekrini şöyle dediği zaman yapdı: اِذْ قَالَ اللّٰهُ **Zira Allah, o mekreden su-i kasd yapan kâfir zalimlere rağmen İsa'ya dedi ki:** ... يَا عِيسٰى اِنّ۪ي مُتَوَفّ۪يكَ **"Ya İsa, seni, ben vefat ettireceğim ve bana refedeceğim, ilah..."** Teveffiy, "vefa" dan me'huz olarak esası lûgatte, istifa gibi temamen kabzedip almaktır. Lâkin ziruha ve bilhassa insana taalluk ettiği zaman vefat ettirmek, yâni eceline yetişdirip ruhunu kabzetmek mânâsında zahir ve mütaareftir. Binaenaleyh bir delil bulunmadıkca diğer bir mânâ ile te'vili caiz bulunmaz. Lâkin burada mekir mânâsiyle alâkadar bulunmak üzere Sûre-i "Nisâ"da وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ *("... Halbuki onu ne katlettiler ne selbettiler. Ve lâkin kendilerine bir benzetme yapıldı."* Nisa-4/157) âyeti oların, Mesih İsa ibn Meryem Resulüllah'ı ne katil, ne salbedemediklerini ve lâkin şübheye düşürüldüklerini sarahaten beyan etmiş, Hazret-i Peygamber'den dahi: اِنَّ عِيسٰى لَمْ يَمُتْ وَاِنَّهُ رَاجِعٌ اِلَيْكُمْ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **"İsa, ölmedi, yevm-i kıyametten evvel size dönecektir:"** Âlûsî-2/179 hadîs-i şerifi gibi hadîsler dahi varid olmuş bulunduğundan buradaki, «مُتَوَفّ۪يكَ» az çok hılaf-ı zahir bir mânâ ile te'vil olunmak ik-

---

Müşâkale: Benzeyiş. Selbetmek: Çarmıha germek.

tiza etmiştir. Bunun için müfessirîn, burada yedi sekiz kadar mânâ beyan eylemişlerdir ki, bir kaçını zikredelim:

1- Teveffi vefat mânâsınadır. Ancak maba'dinde harf-ı atfolan «و» ne mukarenet, ne de tertib iktiza etmiyeceğinden burada nükteli [1] bir takdim-ü tehir vardır. Refi' evvel, teveffi sonra olacaktır. Bu mânâ, Katade'den mervidir. Yâni İsa, o su-i kasd sırasında Allah'a refedilmiş onlar, katl-u salb ettik zannetmişler, lâkin ölmemiştir. Maamafih kıyametten evvel vefat edecektir. Zira Allah, إِنِّى مُتَوَفِّيكَ **"Ben seni vefat ettireceğim."** buyurmuştur. Müslümanlar beyninde meşhur olan mânâ ve akide de budur. Çünkü bunda hilâf-i zahir denecek bir te'vil yok demektir. Bizce, bu tefsir ve akidenin hasılı şu demek olur: Kelimetün minallah olan ve Ruhu'l-Kudüs ile müeyyed bulunan Mesih İsa'nın ruhu daha kabzedilmemiştir. Ruhunun eceli gelmemiştir. Kelime, daha Allah'a rücu' etmemiştir. O'nun daha dünyada göreceği işler vardır. Bu bir baka-i ruhdur. Fakat Hristiyanların dediği gibi uhrevî, ebedî bir baka-i ruh da değildir, bir baka-î berzahîdir. O'nun kıyametten evvel, eceli gelecek, vefat edecek, kabzolunacaktır. Ahiret de, ba'de'l-mevt bir ba's bir neş'et-i uhrâ olacaktır. Ruh-ı İsa kabzedilmemiş olunca, İsa'nın Allah'a ref'i, yerden kalkması hasebiyledir. Ortadan kalkan, Allah'a yükselip rücu' eden O'dur. Binaenaleyh İsa'nın haberlerde varid olan Semaya ref' ile Kur'ân'da varid olan Allah'a ref'i haysiyyetini birbirine karışdırmamak iktiza eder. Çünkü Sema, esma-i İlâhiyye'den değildir. Hristiyanlar, Semaya Allah, Allah'a sema diyorlarsa da, İslâm'da caiz değildir, O halde, وَرَافِعُكَ اِلَىَّ **"Seni ben ref'edeceğim."** رَافِعُكَ اِلَى السَّمَاءِ. *"Seni semaya yükselteceğim."* diye tevil olunmamak lâzım gelir. Zira İsa'nın Allah'a ref' olunan cismi, semaya ref' olunan da henüz kabzedilmemiş olan ruhudur diyebiliriz. Ve bu Sema, sema-ı Dünya olan maddi sema değil ruhanî Sema-i rabiadır ki, leyle-i Mi'racta Rasulullah, İsa'yı orada, Harun'u beşinci, Musa'yı altıncı, İbrahim'i yedinci Semada görmüştü. Şu halde İsa'nın Sema'ya ref'i ve kıyametten evvel Sema'dan nüzul ve rucuunu natık ahbar ve ehadisi, Allah'a ref' olunan cism-i İsa'ya sarf etmemelidir. Ruh-ı İsa, böyle bir baka-i muvakkatle baki olduğu gibi, diğer enbiya da böyledir. Kabirlerindeki Enbiya haydirler. Nitekim Kütüb-i Fıkhiye'de musarrahtır. Her Peygamberin ecel-i ruhanîsi, ümmetinin ecelidir. Ecel-i ruhanîleri tamam olmuş nice Enbiya vardır ki, Kur'ân'da zikre-

---

[1] Bu nükte, ülûhiyyeti, Allah Teâlâ'dan İsa'ya geçerek, Allah'ı İsa'da fanî kılmak ve İsa'ya lâhutiyyetle ebedî bir baka-i ruh tasavvur etmek iddiasında bulunan Nesârâ'ya karşı, İsa'nın vefatını ve hakimiyyet-i İlahiyye'yi evvel emirde telhim ve bununla beraber İsa'yı da düşmanlarına karşı tatmin eylemektir.

dilmemişlerdir. Yukarıda geçen âyet-i istifa' mucebince, ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ (*"Bir zürriyet olarak biribirinden* (hep tevhid dininden)*"* Âl-i İmrân-3/34) silsile-i istifa'da dahil olan eazımı Rusülün ale'd-derecat Sema-i ruhanîde bakaları devam etmektedir ki, bunlar da, Âl-i İbrahim'dir. Âl-i İmrân da bundandır. Cesed-i İsa, Allah'a ref'edilmiş fakat ruh-ı İsa da kabzedilmemiş, yâni ümmetinin eceli gelmemiş, beni İsrail'in su-i kasdı ve mekriyle Nasraniyyet mahvolmamış, o mekir içinde yaşamış ve ruh-ı Musa maiyyetinde yaşamıştır. Bunun için o mahvoldu zannedilen bir avuç etba-ı İsa, pek cüz'î bir zaman sarfında bu ruhtan müstefid olarak Yehudîlerin fevkinde bir hayata nail olmuş ve nihayet ba's-i Muhammedî ile hepsi ruh-ı Muhammedî maiyyetine geçmiştir. Ba'dema İsa dahi, bütün enbiya ile beraber Hazret-i Muhammed maiyyetindedir. Bir gün, gelecek ümmet-i Muhammed'in daraldığı bir devirde Allah'ın bir kelime-i garibesi olan ruh-ı İsa zuhur edecek, ruh-ı Muhammedî maiyyetinde hizmet edecek ve fakat kıyametten evvel vefat eyliyecektir. İşte bu halin yalnız İsa'ya tahsisan beyanı, hüviyyet-i İsa'nın mücerred bir kelime-i garibe olması, yâni ihya-yi mevta gibi en ziyade inkâr edilen bir harika mazhariyetinden ibaret bulunmak haysiyyetiyledir. Bu mazhariyet, Enbiya'nın hepsinde ve hele hakikat-i Muhammediyye'de dahi mevcud ise de, o, ayni zamanda maruftur, hakikat-i marufedir. Tamam hakikate muntabık olarak harika ile Sünneti camidir. İsa, Âdem gibi mebde-i tekâmül olan bir şaz, Muhammed gaye-i tekâmül olan bir hakikattir. Bunun için ruh-ı Muhammedî, Biiznillâh ihya-yı mevta mucizesinde, ruh-ı İsa'yı eder. İhya-yı mevta, İsa da mücerred bir harika, Muhammed de, bir kanundur. Ruh-ı Muhammedî'nin istifasında ruh-ı İsa'nın da bir ittiradı vardır. Her harika, ilk mazhariyyete nisbet olunur. Harika-i Muhammediyye, maiyyetindeki diğer Enbiya'dan gelen harika ittiradlarına munzam olan hususıyyet-i kâmiled
edir. وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ (*"Bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı."* Bakara-2/253)

2- "Ya İsa, seni eceline vafi bir surette yetireceğim, sana katili taslit etmiyeceğim, kendi kendine öldüreceğim ve bana ref'edeceğim."

3- "Seni kabzedeceğim ve şahsını yerden alıp bana ref'eyliyeceğim."

4- "Seni uyutacağım, bana ref'edeceğim."

Bu ikisi Hasen'den ve dördüncüsü Rebi'den merviydir.

5- "Seni vafi bir surette olduğun gibi ruh bedeninle alacağım, bana ref'edeceğim."

Badema: Bundan böyle. **İstihdam:** Hizmet ettirmek. **Ittırad:** Sıra ile birbirini takib eden. **Munzam:** Eklenen. **Vafi:** Yeterli. **Taslit:** Musallat etmek.

6- Bazı ulema da temamen zahiri üzere bırakarak, "seni vefat ettireceğim, ruhunu kabzedeceğim" mânâsını vermişler ve Cenab-ı Allah, İsa'yı ref'edinceye kadar üç saat ve bir rivayette yedi saat vefat ettirdi, diye rivayet eylemişlerdir. Fakat bu rivayet zaif görülmektedir. Revayet-i sahiha kable'r-ref'i ve hiyn-i refi'de ruhunun kabzedilmemiş olmasıdır. Buna da en muvafık olan evvelkidir. Bu rivayetten nihayet şunu anlıyabiliriz ki, o esnada birkaç saat kadar Nasraniyyet'in temamen sönmüş olduğu fikri hüküm sürmüştür.

وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Ve bu ref' ile o küfreden kâfirlerden tathir edeceğim,** artık onlarla alâkan kalmayacak. Onlar, sana bulaşmayacaklar. وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **Ve sana cidden tâbi' olanları yahud ciddî veya surî, hakikî veya iddiaî keyfe mettefak dinine tâbi olanları, o küfredenlerin kıyamete kadar fevkinde kılacağım.** Din-i İsa'ya tabiiyyeti haiz olan cemaat, Yehudilere galebe edecek ve kıyamete kadar seyfen veya bürhanen onların fevkinde olacaktır.

Buradaki, «الَّذِينَ كَفَرُوا» dan murad, Hazret-i İsa'ya küfürlerini ihsas edip mekreden ve onların sinetine giden Yehudîlerdir. Fakat Yehudi olmak sıfatiyle değil, küfür sıfatiyledir. «الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ» den murad, Havâriyyun ve onlar gibi müslim-i muvahhid olarak cidden Din-i İsa'ya tabi olanlar mıdır? Yoksa böyle olmasa bile şahsına muhabbet ve O'nun namına hareket ile velev surî olsun tabiîyetini haiz olanlar da dahil midir? Yâni ittiba-ı mutlak, kemaline mi masruftur? Yoksa ıtlakı üzerine cari midir? Evvelki takdirde bu va'd, ale'l-umum Nasarâ'ya değil cidden Ehl-i Tevhid ve İslâm olan ve bütün Peygamberleri musaddık ve İslâm ve tevhidde Havâriyyun ile müttehid ve müttefik olanlara mahsustur ve bu tefevvuk hakikî ve küllîdir. İkinci takdirde ise, bunlarla beraber ale'l-umum Nasarâ'ya dahi şamildir. Ve tefevvuk izafî ve nisbîdir. Bu babda iki rivayet varsa da maba'dindeki ihtilâf ve hüküm fıkrası umumi olan ikinci mânâyı ve tefevvuk-ı izafîyi iş'ar etmektedir. Filvaki o zamandan beri ya hüccet veya hükümetce veya her ikisiyle tefevvuk-ı hakikî, ittiba-ı hakikî erbabına mahsus olmakla beraber suret-i umumiyyede müslim veya gayr-ı müslim Nasarâ cemaatleri dahi Yehudîlerin fevkında ve onlara hâkim ve galib olagelmişlerdir. Fakat bu ref'in ve bu va'din mânâsı, ne İsa'nın ulûhiyyete iştiraki ve ne etba-ı İsa'nın hâkimiyet-i İlâhiye'den hurucu, ne de fî maba'd âlemîn içinde Nesarâ'ya faik hiç bir ümmet gelmeyecek ve artık etba-i İsa hiç bir zaman mahkûm ve mes'ul olmayacak demek olmayıp ancak İsa'ya mekr-ü küfreden

---

Surî: Surete aid, görünüşe aid, gerçek olmayan. **Keyfemettefak:** Nasıl rastgelirse, hangisi olursa. **Tefevvuk:** Üstünlük.

Yehudîlerin bu küfürde devam ettikleri müddetçe hiç bir zaman etba-ı İsa'nın fevkına çıkamayacaklarını bu da, İsa'nın zatından değil, bir Resul olan İsa'ya küfür, Allah'a küfr olmasından naşi olduğunu ve binaenaleyh İsa'ya iman edeceğiz diye Allah'a küfredenler, Yehudîlere mahkûm olmamakla beraber, dünya ve ahiret ceza-i küfürden âzâde kalamayacaklarını ve yoksa gerek İsa ve gerek etba-ı her zaman taht-ı hâkimiyyet-i İlâhiyye'de bulunduğunu, velhasıl o mekre karşı İsa'yı ve etba-ı İsa'yı taltif eden bu vaidler, imanın küfre, tevhidin şirk-ü ihtilâfa, istikametin mekre, adlin zulme, Allah'ın mâsivallaha hâkimiyyet ve galebesi demek olduğunu anlatmak üzere buyuruluyor ki: ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ **"Ya İsa, bu vaidlerden ve o kâfirlere karşı etbaına bu faikiyyeti verdikten sonra üzerinizde hüküm ve hâkimiyyet-i İlâhiyye münkatı' olamayacak nihayet merci'niz ben olacağım da etba'ınla senin ihtilâf eder olduğunuz hususatta aranızda yine hükmedeceğim.** Bu hükm üzerine, فَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا ... اِلى ...وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ **"Hasılı; o küfredenleri dünyada ve ahirette şiddetli bir azab ile ta'zib edeceğim. Hem onlara yardımcılardan eser yoktur. Amma iman edip, salih ameller işliyenlere gelice, onlara, ecirlerini tamamiyle öder de Allah zalimleri sevmez."** hayrü'l-makirîn olan Allah, zalimleri sevmediği içindir ki, küfürleriyle zulmeden o kâfirlerin mekirlerine karşı onlara bu mekri, sana da bu ihyayı takdir etti. Onlar da, zürriyyet-i İbrahim'e mensub oldukları halde, لَا يَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ (*"Benim ahdime zalimler nail olamaz."* Bakara-2/124) istisnasiyle ahd-i İlâhî'den mahrum olarak bu mahkûmiyete duçar oldular. Senin etba'ın da onlara karşı dünyadaki bu tefevvuku su-i istimal edip zulmederlerse aynı akibete mahkûm olurlar. İşte etba-ı İsa'ya kıyamete kadar velev izafî olsun bir fevkiyyet va'dedilmiş olması, "Kelimetün minallah" olan İsa'nın ruhu, o mekir ve refi' zamanında kabzedilmemiş olduğuna ve binaenaleyh «اِنِّى مُتَوَفِّيكَ» hükmünün vakı'de muahhar olduğu halde, İsa'yı en ziyade tatyib edecek olan hâkimiyet ve vahdaniyet-i İlâhiyye'nin evvel emirde i'lân-ı nüktesiyle takdim edilmiş bulunduğuna delâlet ettiğinden akide-i İslâmiyye'de İsa, vefat etmemiştir ve fakat kıyametten evvel vefat edecektir. Demek ki, İsa'nın âhir-ı hali de budur. Şimdi,

Ya Muhammed,

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

58- İşte o hüküm. Biz, onu sana bu âyetlerden ve hikmetli zikirden peyderpey okuyuruz.

ذٰلِكَ İşte ya Muhammed, İsa ile etba'-u müteallikatı beynindeki ihtilâf üzerine vereceğimi va'd ettiğim o hüküm yok mu, نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ **onu, biz sana okuyoruz.** Öyle ki, Tevrat ve İncil'i musaddık olarak inzâl edilen ve senin risaletine hüccet ve bürhan olan ve müteşabihat ve muhkematı muhtevi olup, muhkematı ümmü'l-kitab bulunan **Kur'an'ın âyatından ve hakk-u batılın tefrikinde hakîmane hakim olan Furkan-ı muhkem ve zikr-i hakîm cümlesinden olmak üzere tilâvet ediyoruz.** Birden bire değil, ale't-tedric sedr-ü zikreyliyoruz. Demek ki, o hüküm, İslâm ahkâmıdır. İşte o âtiyyelerden, o zikr-i hakîm ve muhkemden birisi:

إِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ

اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

59- Doğrusu Allah indinde İsa meseli, Âdem meseli gibidir. O'nu topraktan yarattı, sonra da O'na, "ol!" dedi, o halde olur."

خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ **"Onu topraktan yarattı."** Topraktan hayata doğru başlayan istifaya ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ **"Sonra da ona "ol" dedi."** bir müddet sonra ruh-ı insanî nefhiyle insan olarak istifaya فَيَكُونُ **"O halde olur."** de, tevali-i silsileye delâlet etmektedir ki, "oldu ve olur" demektir. Âdem'in topraktan halkı, evlâd-ı Âdem'in sulb-i pederdeki tavr-ı hılkatlerine muadildir denebilir. Bu gün bazı hayvanat ulemasının muhtarlarına göre, nutfedeki, yâni büzurat-ı meneviyyedeki hayat, hayat-ı nebatîdir. وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا (*"Ve Allah yetiştirdi sizi arzdan nebat tarzıyla."* Nûh-71/17) medlulüne nazaran de Âdem'in arzdan bir hayat nebatî ile başlamış olması fehmolunabiliyor. Bundan sonra bunun hayat-ı hayvanî ve

---

Âtiyye: Hediye, lutuf ve ihsan. **Tevali-i silsile:** Uzayan silsile. **Büzurat:** Tohum.

hayat-ı insanîye bir hatvede mi yoksa bir çok hatvelerle mi geçdiğini ilim denecek bir surette ta'yin edemeyiz. Bunlar, şübhedir. Bunda muhkem olan nokta, Âdem'in her halde ilk hılkati ne olursa olsun O'nun o hılkatte, insan ve Âdem değil iken, ilk olarak bir insan bir beşer olması ve O'ndan evvel nebat ve hayvan varsa da insan bulunmaması ve insanın bir, "kün!" ile tekevvün etmesidir. Şu halde burada, hem insan, hem hayvan, hem nebat nokta-i nazarından her birinin ilk tohumları kendi cinslerinden olmadığını, onların her birinin de bir halk-ı İlâhî ile olduğunu ve bunların kadim ve ezelî olmadıklarını tasrih vardır. Binaenaleyh insan, bir hayvan tohumundan olmuştur veya bir nebat tohumundan olmuştur diye şübhe etmek de, mes'eleyi değiştirmez. İlk insan, yine bizzat mahlûktur. Farzedelim ki, Âdem, bir hayvandan doğmuş olsun, bir hayvan veya bir nebat insan oluversin. Bu da, bir "kün!"den başka bir şey midir? Bil'farz ilk insan, nesnastan doğmuş demek, ilk insan, insan tohumuna muhtaç olmamıştır, insan için insan tohumu zarurî değildir demek değil midir? O halde bunlar da, halk kanunu ve "kün!" emrinden başka ilmî ve yakînî bir mebde-i kanunî yok iken, şübhelere koşup da muhkemi bırakmanın mânâsı nedir? Daha sonra Âdem'in bir değil, bir çok farzedilmesi de mes'eleyi değiştirmez. Bil'akis emsali teksir eder. Lâkin akıl nokta-i nazarında bir Âdem'den fazlası da, zarurî ve muhkem değildir. Maamafih ne garibdir ki, babasız bir insan olmaz dâvâsında bulunanlar, bidayette bir değil, bir çok babasız insanlar bulunduğuna hükmetmek istiyorlar. Bunlar ise ilimde ve imanda muhkemi bırakıp şübheye koşmaktır. Bakınız, خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"Onu topraktan yarattı, sonrada ona "ol" dedi, o halde olur."* Âl-i İmrân-3/59) nazm-ı vecizindeki şumul-i maani ve tertib-i hılkat ve ahkâm-ı ilim ne kadar şayan-ı hayrettir? Hılkat-ı insaniyye iki neş'et üzerine tertib olunmuş ve "kün!" emri, ikincide verilmiştir.

İşte Allah'ın müteşabih bir kelimesi olan İsa'yı, böyle bir aslı muhkeme irca ile izah, ilmî bir imana rabteyliyen bu âyet-i muhkemenin sebeb-i nüzulü Necran'dan gelen Nesârâ hey'et-i murahhasasının huzur-ı risaletteki mübaheseleri olduğunda müfessirîn, müttefiktirler. Binaenaleyh bu âyet, evvelâ nassan ve bil'îbare Nasârâ'ya saniyen, ve bil'işare Yehud ve saire cevabdır. Vefd-i Necran demişlerdi ki, "Madem İsa'nın beşerden bir babası olmadığı müsellemdir, o halde Allah olması lâzım gelir." Şimdi bunlara karşı buyuruluyor ki, İsa'nın ve tasdik ettiği ale'l-umum Enbiya'nın getirdikleri kütüb-i İlâhiyye ve ezcümle Tevrat ve İncil mucebince Hazret-i Âdem'in de beşerden

---

Hatve: Adım. **Nesnas:** Maymun. **Vefd:** Bir iş için gelen heyet, elçilik.

bir babası olmadığı malûm ve müsellemdir. Halbuki bütün bunların şehadetiyle Âdem, ne Allah'dır, ne de ibnullah'dır. İşte İsa da, tıpkı onun gibi ne Allah, ne de ibnullah'dır. Allah, İsa'nın validi değil, Halikı ve Rabbı'dır. İsa, ancak ibn Meryem'dir. Din-i hak, budur. Bunun hilâfı, Tevrat ve İncil'i ve İsa'yı dahi tekzibdir. Burada tekzib edilmesi lâzım gelen noktalardan birisi, bu hallin Nasârâ'ya karşı mücerred bir ilzam ifade eden bir cedelden ibaret olmayıp ilzam-ı kat'î ifade etmekle beraber, hiçbir hata ihtimali olmayan bürhanî bir hakk-ı muhkem, bir hakikat-i ezeliyye tesbit etmiş olmasıdır. Yoksa muharref İncillerde İsa'ya "ibn Yusuf" namının verilmesini tecviz eden Nesârâ'ya karşı diğer ilzamlar da yapılabilirdi. Fakat bu bir hakk olmaz. İsa'ya ve Meryem'e ve Yusuf'a bir bühtan. Bu da, وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ (*"Ki bana bir beşer dokunmadı."* Âl-i İmrân-3/47) vicdanında Meryem'i tasdik eden Allah Teâlâ'ya bir küfrolurdu. Bunun içindir ki, Allah, İsa'ya ancak, "ibn Meryem" demiştir. Ve bununla "ibnullah" unvanını nefyettiği gibi, "ibn Yusuf" unvanını da nefyetmiştir. Binaenaleyh bu hall, sade bir hall-i ilzamî değil, bir hall-i bürhanî olduğundan, yalnız Nesârâ'ya cevab olmakla kalmayıp bil'işare Yehudîlere vesair münkirlere de cevabdır. Yehudîlere cevab olmasının takriri de şudur:

Tevrat mucebince Âdem, anasız, babasız topraktan halk olunmuş babası yok, bir Peygamberdir. Ve babası olmamakta İsa da, bir Âdem gibidir. Şu halde babası olmadığından dolayı İsa'yı ve risaletini inkâr etmek Âdem'i ve Tevrat'ı ve kudret-i İlâhiyye'yi inkâr etmektir. Binaenaleyh siz, yalnız İncil'i ve İsa'yı değil, Tevrat ve Musa'yı da tekzib ediyorsunuz. Sonra bunda, akıl nokta-ı nazarından bütün erbab-ı ukulu şöyle bir tenvir vardır:

Mess-i beşerî olmaksızın Meryem'den İsa'nın tevellüdü adî tecrübelere muhaliftir, diye Meryem'i ve İsa'yı ve bu babdaki müşahedeleri ve şehadetleri tekzib ve tahrif etmeğe hak yoktur. İlm-i hakka, akl-ü hikmete muhaliftir. Zira böyle bir inkâr insanın kendini ve insanlığın aslını ve toprak madde-i asliyyesinden Halk-u istifa kanununu inkârdır ki, bunları inkâr edenler, kendilerini ve ilm-i hakkı inkâr etmiş olurlar. Zira akıl ve ilimde en yakınî kanun, kanun-ı halk vardır. İlimde, tecrübeye muvafık olana inanılır. Fakat tecrübeye muhalif olan vakıat da inkâr edilmez, tesbit olunur. Diğer malûmata mebde yapılır. Tecrübenin maverası bulunduğu da mücerrebdir. binaenaleyh İsa'yı inkâr, ilmî ve fennî değildir. Hilkat-i İsa, ilmen tasavvur olunamaz bir tenakuz değildir. Bil'akis tecarib-i insaniyyenin mebdei olan ilmî bir vakıanın, Âdem vakıasının

---

Bühtan: İftira. **Mess:** Değmek, dokunmak. **Mücerreb:** Tecrube olunmuş.

ilk hilkat vakıasının bir tekerrürüdür. Filvaki' İsa, müteşabih bir kelime-i Hakk'dır. Yani hilkatte bir vakıa-i nadiredir. Fakat her vechiyle münferid, ıttırad kanunundan bütün bütün haric, misalsız aklen izah ve te'vil-i nâkabil bir kelime bir vakıa da değildir. İndallah bunun hakikî bir te'vili ve izahı vardır. İlk hilkat-i beşer, kanun-ı istifa, İsa vakıasına şahid olamayanlar, şahidlerden bu kelimeyi işittikleri zaman ifrat ve tefrit ile zeyg-u inhiraf ile inkâr veya su-i te'vile sapmamalıdırlar. Halk ve istifa kanunu, her zaman, herkes için müşahede-i vukuat ile malûmdur. Erbab-ı akl-ü ilim şunu bilmek lâzım gelir ki, hilâf-ı âde vakıat vardır. Bu da, bir kanundur, hem de tecrübî ve istıkraî bir kanundur. Bu da, halkın iradî olduğuna delildir. Surenin başında erbab-ı ukule ve ulema-i rasihîne tefhim olunduğu üzere vakıat-ı hak, kezalik onu ifade eden ayât-ı hak, muhkemat ve müteşabihata münkasimdir. Muhkemat, hem şühuden, hem aklen bilâ iltibas ahzolunur. Onlar, kendi kendilerini izah ederler, müteşabihat ise, ancak bilâ şübhe ahzolunurlar, onun haricinde kendi kendilerini izah edemezler. Ancak kendilerine lâyık muhkem bir misale veya bir kanuna irca' ile izah ve te'vil olunurlar. Misal-i hakikîsi bulunamadıkça yapılan te'viller hata olur. Yalan olur, aldanmak ve aldatmak ve hakkı tahrif etmek olur. Binaenaleyh ilm-i rasıh, vakıat-ı münferide ve şazzeyi inkâr etmez. Onu evvelâ olduğu gibi telâkki ve tasdik ederek şühuden zabt ve kelime ile ihbar eder. Saniyen, muhkem bir misali hakikîsini taharri ederek izah ve te'viline ve muttarid bir küllîye ircaına çalışır. Ona akılda veya şühudda bir misal bulabilirse, bu da böyledir der. Ba'de't-taharri bulamazsa vakıaya, yalnız şehadetle iktifa eder, te'viline intizar ve Allah'a havale eyler. Fakat inkâr etmez, su-i te'vilden de kaçınır. Meselâ, altunu altun olarak alır, inkâr etmez, hususıyyatını zabteder. Bunu diğer maadine bir cihetten benzetir, diğer cihetten benzetemez, bakır veya gümüştür diyemez, onlar gibi değildir de diyemez. Nihayet bunu, maden kelimesiyle ve hepsinin mebdei olan bir misal-i mutlakla toprak madde-i asliyyesine irca' ve onu o topraktan istifa ve terbiye ile altun yapan kudret-i halikaya teslim eyler. İşte ulü'l-elbabın, akl-ı kâmilin, ilm-i rasihın yapacağı budur. Bundan maadası ne ilim, ne akıldır, hubb-i şehevattır. Şimdi bu esasât-ı ilmiyye malûm olduktan sonra meşhudünbih olan kelime-i İsa'ya gelelim: Bu kelime, Mesih İsa ibn Meryem'dir ki, güzel ve yüsek evsafı haiz bir delil-i tevhiddir. Tarih-i beşerde bu nam ile biiznillâh mühim vakıata mebde olmuş mübarek bir vakıa-i şahsiyye ve münferide müşahede edilmiş sonra ref'olunmuş ve yalnız kelimesine şehadet

---

İstıkrai: Etraflı bilgi. **Şühud:** Şahid olmak. **İltibas:** Tereddüt. **Şazze:** Kaide harici, müstesna olan. ***Muttarid:*** *Sıralı*, düzgün. **Bad'et-taharri:** Araştırdıktan sonra.

kalmıştır. Bu vakıa, başlıca bir kaç haysiyyetle meşhudünbihtir. Birincisi, zat-ı vak'adır ki, zat-ı İsa'dır. Bunu mazide beşikdeki çocukluğundan kühuletine kadar bir çok insanlar, ezcümle Beni İsrail kavmi görmüş, konuşmuş kimi sevmiş, kimi sevmemiş, seven sevmeyen hepsi nâkabil-i tekzib bir ittifak ile bu şahs-ı insanî mevcuttur diye şehadet etmiştir. Bu cihetle, zat-ı İsa, hem müşahedeten, hem şehadeten muhkem bir vakıadır. Bir insandır. İkincisi, şahs-ı İsa Meryem'den tevellüd etmiştir ki, bu da, muhkemdir. Gerçi bu müşahede, diğer müşahedenin aynî değildir. Fakat adet-i ma'rufe ve muhkeme dairesinde her hangi bir şahs-ı ma'rufun sübutu gibi meşhuddur ki, esası zat-ı Meryem'in ve maiyyetindekilerin müşahede ve şehadetine müsteniddir. Sebk-ı hamilden istidlâlin inzimamiyle de zat-ı İsa'yı müşahede edenlerin hepsi bunu itiraf eylemiştir. Her hangi bir şahsın anasından doğduğunu itiraf etmesi de, başka türlü bir müşahedeye istinad etmez. Binaenaleyh İsa'nın, bin Meryem olması haysiyyeti de bu vech ile şuhud ve istitlâle müstenid gayr-i münker bir hâdise-i muhkemedir. İsa, anasından doğmuş bir çocuk, bir insandır. Üçüncüsü, Meryem'e mess-i beşerî vaki olmaması ve İsa'nın rahim-i Meryem'de bir baba tavassut etmeksizin halk olunması haysiyyetidir ki, bu da hadd-i zatında mümteni' olmayan ve fakat emsali meşhud olmadığından dolayı şaz ve garib ve münferid bulunan müteşabih bir vakıadır. Tevellüdde olduğu gibi bu da, Meryem'in vicdanı ve Meryem'in ahval-i sabıka ve hususîyyesine bittecrübe vakıf bulunanların şehadetiyle tesbit olunmuştur ki, bir nefy-i mahsure şehadettir. Pastör tecribesindeki şehadet-i fenniyyenin mahiyyeti de, böyle bir nefy-i mahsurdan ibarettir.

"Yirmi, otuz sene gibi muayyen bir müddet zarfında kapalı şişeler derununda ki, ta'kim edilmiş sular içinde bir mikrob tekevvün etmemiş olduğuna Pastör namındaki hekim, afakî bir surette şehadet etmiş bundan da tohumsuz tevellüdün bir tabiat olmadığına istidlâl eylemiştir. Buna mukabil de Hazret-i Meryem, mahfuz ve ma'sum olduğunu Pastör'un şişelerini bilmesinden daha muhkem bir surette bildiği kendi nefsinde, kendi kalb-ü vicdaniyle beraberinde onu mütemadi müşahede ve tecrübeleri altında mahfuz bulunduran zevat da, tecrübe ve vukuflariyle mess-i beşerî vaki olmaksızın bir hamlin, bir ceninin teşekkülüne hem enfüsî ve hem afakî bir surette şehadet etmişlerdir. Bu sırada ve bundan önce zevce-i Zekeriyya'nın akır iken, Yahya'ya hamil olması vakıası dahi tecrübe ve adetin hılafına olmak nokta-i nazarından haml-i Meryem'in

---

İnzımam: İlave olunmak, katılmak. **İstidlâl:** Delil getirme, delillendirme. **Mümteni':** İmkansız. **Akır:** Çocuksuz, verimsiz.

sıdkına delâlet eden bir müeyyid-i mütekaddim olmuştur.

İşte İndettahlil İsa, anasından doğmuş, anasının maddesinden halkolunmuş bir şahs-ı insanî olmak haysiyyetiyle muhkem, anasından bilâ mess-i beşer tekevvünü haysiyyetinden de müteşabih olan bir kelime-i Hakk'dır. Bu kelime, böyle bir vakıa-i şazze olmak üzere tesbit edilmiş ve bunu müşahede etmemiş olan erbab-ı ukulün akl-ü imanına teklif olunmuş ve bu vakı'a bir takım vakayı ve nice sözlere sebeb olmuştur ki, bütün bu sözlerin içinde en doğrusu onun söylediği, إِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ (*"Şüphe yok ki Allah benimde Rabbım, sizin de Rabbınızdır. Onun için hep O'na ibadet edin."* Âl-i İmran-3/51) emr-i tevhididir. Her hangi bir kimse nefsinde böyle bir vakıa müşahede etmiş olsa onu, Allah'a karşı kendi vicdanında haktır diye tasdık etmekde hiç de tereddüd etmez. Bir insan bunu nefsinde müşahede etmek için de Meryem gibi bir bikr-i betul olmak lâzım gelir. Şimdi Meryem gibi bir bikr olmayanlar ve onun emsalini görmeyenlerin, bunu tesbit eden şehadetleri tekzib veya tahrif ederek vakıa-i İsa'yı inkâr veya su-i te'vil etmeğe ilmen ve aklen hakları olabilir mi?.. Sonra bu vakıanın bir te'vil-i hakikîsi bir izahı var mıdır yok mudur? Mes'ele budur. Yukarıdan beri erbab-ı ukule bütün bu izahatı veren ve istifa kanununu da anlatıb kelimeyi böyle tahlil eyleyen Kur'an tâ Surenin başında, وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِه۪ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ (*"... ilimde rüsuhu olanlar da derler ki; amenna hepsi Rabbımızdan maamafih özü temiz olanlardan başkası düşünemez."* Âl-i İmran-3/7) nass-ı muhkemiyle müteşabihi inkâra veya su-i te'vile ilm-i rasılhı ve akl-ı kâmil nokta-i nazarından hiç bir zaman hak ve salâhiyyet bulunmadığını anlatmış olduğu gibi burada da onu, nazar-ı ukulde bizzarure sabit bir misal-i muhkeme bir madde-i asliyyeye ve ezel ve ebed de sadık bir kanun-ı muhkeme irca' edib te'vili hakikîsini göstermiştir ki, o misal, Âdem ve o madde, toprak ve o kanun, halk-ü istifa kanunudur. Binaenaleyh fennî nokta-i nazardan bunu inkâra hak yoktur ve şöyle izah etmek lâzım gelir: İsa kelimesi, bir insan tasavvurunu, bir insan kelimesini tazammun eder, insan tasavvuru ve insan kelimesi de vakı' ve nefse'l-emirde her şeyden evvel Âdem, mefhumunu, Âdem vakıasını ifade eder. Çünkü vakı'de hadd-i insanînin ilk nümunesi Âdem'dir. Âdem kelimesinin kat'î mefhumu akılda en muhkem suratte delâlet ettiği vakıa da şudur: Bidayeten topraktan mahluk ve mükevven bir me'mur-i muti' ki, asıl insan demek bu demektir. Binaenaleyh kelime-i İsa, aslı insan demek olan kelime-i Âdem'e diğer evlâd-ı Âdem'den daha ziyade bir

---

Ta'kim: Kısırlaştırma, neticesiz bırakma. **Bikr-i betul:** Namuslu bakire. **Betül:** Erkekten kaçınan namuslu kadın, Hz. Meryem'in sıfatı. **Vakı':** Var olan.

mümaseletle benzeyip dururken böyle insan olmaz ve olamaz diye inkâr etmek veya evvel-ü âhır hiç bir misli bulunma ihtimali olmayan hâlık ve âmir Allah Teâlâ'ya benzetmeğe kalkışıp tenakuza düşmek veya sefil misallere irca' ederek iftira ve buhtan yollarına sapmak için hiç bir zaruret-i ilmiyye ve fenniyye yoktur. Toprak ve ruh, halk ve istifa bir halika mahkûmiyet, her insanda en küllî, en umumî, en muhkem esas bu iken, bunu bırakıp da İsa'yı bunun haricinde veya hilâfında düşünmeğe veya ilmen hiç kabil-i izah değil, zannetmek büyük bir cehalettir, insanlıktan düşmektir. Kör bir tabiat, istifâsız bir hılkat, mebde'siz bir kanun, illetsiz bir ma'lûl, iradesiz bir tahavvüli illet fikirleri üzerinde yürüyen ve mebde' tasavvurunu haktan almayıp, kendi şehadetinden alan ve insaniyyeti neş'et-i ruhaniyyesinden ziyade neş'et-i cismaniyye ve maddiyyesiyle ölçen kimselerin ifrat ve tefritten kurtulmayan tasavvurlarına ve âdî iddialarına ilim denmez. Kıssa-i Âdem, kıssa-i İsa'nın hem haber, hem istikra' ve hem istintac nokta-i nazarından bir misal ve izahıdır. Velhasıl hilkati insaniyye hakkında başlıca iki kanun vardır. Birisi, hiç bir istisnası olmayan eamm ve küllî ve binaenaleyh istidlâl ve istintac cihetiyle mantıkan kat'î ve yakıni bir netice veren şu kanundur: "Her insan, Allah'ın mahlûkudur". İkicisi de şu kanundur: "İnsan, bir baba insan ile bir ana insanın bil'ictimâ mevlududur." Bu kanun küllî değil, ekserîdir. Çünkü bizzarure müstesnası vardır. Çünkü ilk insana veya ilk insanlara şamil değildir. Binaenaleyh İsa, bir insandır ve ekser-i insan bir baba insan ile bir ana insanın bil'ictimâ mevlududur. O halde İsa da, ekser-i ihtimal böyle bir mevluddur. Acaba O'nun babası kimdir diye düşünmek muhkem, ilmî bir düşünce değildir. Bir iman te'min etmez, ilmî bir inkâra da hak vermez. Fakat "İsa, bir insandır ve her insan ise, Allah'ın mahlûkudur. O halde İsa da, Allah'ın mahlûkudur." diye tasavvur edildiği zaman hiç yanlış olmak ihtimali yoktur. Buna iman eden hiç bir zaman aldanmaz ve hiç bir yalan söylemiş almaz. İşte din-i hakkolan Din-i İslâm'da iman ve mebadi-i iman böyle her şübheden âri ve her töhmetten beri, gayet muhkem ve son derece nezih ve ahlâkî olmak lâzım gelir. İnsan ya hak söylemeli veya susmalıdır. Yalancılıkla Allah'a küfr-ü isyan etmemelidir.

Bu izahata ilâve edecek bir şey yoktur. Fakat zamanımızda ilm-i hayat ve fenn-i tabiyî ve mebhas-i rüşeym namına söz söyleyenler çok olduğundan, bunları kavrayamayacak olanların istib'adlarını izale için şunları da ihtar edelim: Evvelâ, tevellüd-i hayvanîde kanun-ı verasete müterettib olmak üzere "atavizm/

İstintac: Netice olmak. **Mebhas:** Bahsolunan konu. **Rüşeym:** Rahimde yavrunun tüm azalarının teşekkül etmiş şekli.

ceddaniyet", yâni tâ yukarılardaki ataya ve dedeye çekmek tabir olunur bir hâdise vardır ki, vakıa-i İsa da, bu kabildendir. Saniyen, tasvirî olan ilm-i hayatta zîhayât olanlar, "monomer yahud diyamer, yâni zülvalide veya zülvalideyn" daha Tükçesi "bir analı veya analı babalı" olmak üzere iki kısma taksim olunur. Demek olur ki, Hazret-i İsa da, beyne'l-beşer bir valideli bir hayat vakıası olmuştur. Salisen, insanlarda erkek, dişi bulunduğu gibi zülcinseyn olarak hunsa-yi müşkil de bulunabilir. Ve zaman zaman bunun bir ciheti galebe edebiliyor. Biz bundan Hazret-i Meryem'e hunsa demek istemiyoruz. Zira nass-ı Kur'an ile o ünsadır. Lâkin bundan bihakkın şunu istinbat edebiliriz ki, bir bedenin iki nev'-i tohuma mebde-i tekevvün olması pek a'lâ mütesavverdir. Şu halde nisa-i âlemîn miyanında istifa-i Meryem'i bu suretle tasavvur etmemize mani nedir? Rabian, bugün biliyoruz ki, insan tohumu olan nut tamamen meni demek değildir. أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى (*"Değil miydi bir nutfe dökülen meniden ....."* Kıyâmet-75/37) âyet-i mucebince meniden bir cüz'olan ve bir meni içinde birçok bulunabilen ve bezr-i menevî denilen bir hüceyreciktir. Ve bunun yirmi otuz sene evvel zannedildiği gibi hayvanî hayat ile bir "huveyn" değil, nebatî hayatta bir "büzeyr" olduğu kabul ediliyor. Şimdi ilm-i tabiî namına güneşten koptuğu ve bir vakitler güneş gibi mayi-i narî halinde bulunduğu binnazariyye müsellem gibi tasavvur olunan küre-i arzın, o ateşleri içinde böyle bir bezir bulunamayacağı ve binaenaleyh bunun sonradan halk-u tekvin olunduğu fennen malûm ve müsellem iken ve sonra böyle bir bezrin tekevvünü imkânına kuru topraktan ziyade mütekâmil bir rahimin daha müsaid ve çok daha elverişli olması tabiî görünmek lâzım gelirken rahim-i Meryem'de bir yumurtacığı bulmak için böyle bir bezrin behemehal haricî bir erkek tarafından telkih edilmesi nasıl olur da bir zaruret-i mutlaka gibi tasavvur olunur. Ve nasıl olur da, öyle bir bezrin suret ve tarik-ı vusulünü ilim ve fenn-i beşer ihata ve tayin eder diye iddia olunabilir. Ve sonra mahza böyle had naşinas fünun-ı tabiiyye dâvâlarına haddini bildirmek için halk ve irsal buyurulmuş olan Hazret-i İsa'ya ve hemdemi melâike olan Musaffa validesine ilim namına nasıl tecavüz olunabilir. Hamisen, insan madde ile değil, ruh ile insandır. Ve burada ilm-i ruh nokta-i nazarından da bir mülâhaza vardır. Her lâhza kendimize dikkat edersek görürüz ki, zihnimizdeki bir kelimenin veya bir mânâ-yı mücerredin mâneviyyetten maddiyyete, ruhaniyyetten cismaniyyete bir sebebiyyeti vardır. Nefsimizdeki bir şüurun bir hayale, bir hayalin bir harekete geçebildiğini görüyoruz. Böyle olmasa idi kolu-

---

Monomer: Bir analı. **Diyamer:** Analı babalı. **Huveyn:** Hayvancık. **Büzeyr:** Tohumcuk. **Had *naşinas:*** Başaşağı cahil veya aldatan, cahil. **Musaffa:** Temizlenmiş, safileşmiş.

muzu oynatamazdık ve hiç şübhe yok ki, bu kütlevî ve mihanikî hareket dahilimizde zerrevî, huceyrevî hareketle alâkadardır. Demek bir idraki mücerred, hem hareket-i mihanikiyyeye hem hareket-i zerreviyye ve kimyeviyyeye tahavvül edebiliyor da bu suretle kulaktan veya kalbden gelen bir arş kelimesi orduları yürütüyor. Hâdisat-ı maneviyyenin böyle hâdisat-ı maddiyyeye muttariden inkılâbı görüldükten sonra bunun diğer misallerini de az çok bir tefavüt içinde tasavvur edebiliriz. Bir kelime-i lâfzıyye veya nefsiyye veya vücudiyye bir intıba-ı vicdanî uyandırır ve bu intiba-ı vicdanî şiddetine göre bütün ruhu istilâ eden bir akide-i rasiha olur. Ve bu akide, bedende icra-yı tesire beden dahi onunla mütenasib bir hayat-ı cedide başlar. Ve bu hal, tekâmül edebilirse vezaif-i uzviyyede bir suret-i cedide vücud bulabilir ki, hükema bu şerait altında tahavvülât-ı uzviyye misalleri bile tesbit etmişlerdir. Binaenaleyh Hazret-i Meryem'in bu hali yaşadığını tasavvur ve kabul etmek de mümkündür. Ve ihtimal, bu suretle kalb-i Meryem'deki bir kelime, rahim-ı Meryem'de bir bezr ile bir beyzanın beraberce tekevvününe Biiznillâh sebeb olmuş ve İsa, bundan tevellüd etmiştir. Bu da şehevanî bir mânâ ile değil, bilhasa rahmanî bir mânâ ile tasavvur edilmek lâzım gelir. İşte bazı hükema-i müfessirîn, istifa-i Meryem, tebşir-i melâike, tekevvün-i kelime âyetlerinin ilm-i ruh nokta-i nazarından böyle bir mülâhaza ilham ettiğini de göstermişlerdir. Maamafih bunlar, te'vil ve tefsir değil, inkâr ve istib'ad iddialarını nakzedecek tasavvurat-ı mümküneyi göstermektedir. Hakikaten te'vil إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"Doğrusu Allah indinde İsa meseli, Âdem meseli gibidir. O'nu topraktan yarattı, sonra O'na "ol!" dedi, o halde olur."* Âl-i İmrân-3/59) dur. Bunda o kadar çok maani vardır ki, dikkat edip anlamalıdır. Topraktan halk, sonra "kün!", akibinde "feyekûn". Ancak şu noktayi unutmamalıdır ki, bu zikr-i hakîm, bütün muhatablardan evvel Nesârâ'ya karşı bir hükm-i hâkimdir. Allah'ı ve insanı tanımak, Halik ile mahlûku, âmir ile me'muru, hâkim ile mahkûmu temyiz ettirip itaate davet eylemektir. Kelime, İsa'da var da, Âdem'de yok değildir. İsa'ya her ne cihetten bakılırsa bakılsın şeriki, misli, emsali vardır. Fakat Allah'ın hiç bir misli yoktur. İsa ve Âdem ikisi de topraktan mahlûk, ikisi de bir emiriyle me'murdur. Âdem kelimesi, Allah'ın aynî veya oğlu olmak mümteni' bulunduğu gibi İsa kelimesi de, öyledir. Kelimeler çok, Allah ise, birdir. Allah, kelimelerde fanî değil, hayyı kayyumdur. Lâkin kelimeler, Allah'da fanîdir. Kelimelerle Allah teksir edilmemeli, Allah ile kelimeler tevhid olunmalıdır. Kelimeler birer dall, birer alâmet, birer âyettirler. Bütün bunların yegâne medlûlları

Mihanik: Cansız ve duygusuz fakat, ahenkli, hareket.

Allah'dır. İsa da, Âdem gibi Allah'dan gelmiş, Allah'a refolunmuştur. Ruh-ı İsa vefat etmediyse edecektir, bakî ancak Allah'dır.

Şimdi Necran murahhasları ve onların emsali bu hakkı kabul etmeyip de, «بكلمة منه» dedinya, işte bu bize kâfîdir. Kelime, Allah'ın cüz'üdür, kelime, Allah'ın aynîdir, kelime Allah'dır" diye inad ve mükâbere ile teksir-i kelime ediyorlarsa: Ya Muhammed;

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

Meâl-i Şerifi

60- Bu hak, senin Rabbın'dan, binaenaleyh şübhe edenlerden olma.

61- Sana gelen ilimden sonra artık her kim seninle münakaşaya kalkarsa haydi de: "Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı kadınlarımızı ve kadınlarınızı kendilerimizi ve kendilerinizi çağıralım, sonra can-u gönülden ibtihal ile duâ edelim de Allah'ın lâ'netini yalancıların boynuna geçirelim."

Bu âyete, "mübahele âyeti" denilir ki, hangi taraf yalancı ise, ona Allah lâ'net etsin diye mütekabilen lâ'netleşme demektir. Bâlâda beyan olunduğu üzere Necran murahhasları ledelmüzakere sahib-ı re'yleri olan emîrleri akib Abdülmesihin re'yi ile bu mübahele teklifine icabet edemediler. Onlar, üzerinde en hâkim hüküm bu oldu. Bir muahede ile zımmet-i İslâm'ı kabul edip gittiler. لَهُمْ مَا لَنَا وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ

İbtihal: Allah'a tazarru ve niyazda bulunmak.

İşte Âl-i İmrân kıssasının künhi hakikati:

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلٰهٍ إِلَّا اللّٰهُ وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

62- Doğrusu işte budur o kıssanın hak ifadesi. Yoksa Allah'dan başka bir İlâh yoktur ve hakikat Allah O, öyle azîz, öyle hakîmdir.

63- Yine yüz çevirirlerse muhakkak ki, Allah müfsidleri bilir.

GELELİM ÂL-İ İBRAHİM'E VE İSTİFA-İ MUHAMMEDİYE: لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ، إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ (*"Başka Tanrı yok, ancak O, Azîz O, Hakîm O. Doğrusu Allah indinde din İslam'dır."* Âl-i İmrân-3/18-19) olduğu aklen ve naklen, ilmen ve hikmeten muhkem bir surette sabit olduktan sonra şimdi müfsidlerin itirazına bakmayarak kelimeleri dağıtmayıp toplamalı, müteşettit, müteferrik kelimeleri vücub-i ihtilâfi bırakmak ve en muhkem olan vech-i ittifakı ahzeylemek suretiyle kelim-i İsa'nın kelime-i Âdem'e ircaı ve her ikisinin şeriksiz halik ve âmir bir Allah'a inkiyad nisbetinde tevhidi gibi bihakkın tevhid etmeli ve binaenaleyh Âdem'in en güzide sülâlesi olan İbrahim silsilesinde, bilhassa Âl-i İbrahim denilen şu'be ile Âl-i İmrân denilen ve ihtilâfa düşmüş bulanan şu'beler beynine müsavi ve müttefakun aleyh bir kelime-i hakka davet eylemelidir.

Bunun için ya Muhammed,

قُلْ يَٓا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا

بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerifi

64- De ki: "Ey Ehl-i kitab, gelin, sizinle bizim aramızda müsavî bir kelimeye. Şöyle ki: Allah'dan başka ma'bud tanımıyalım, O'na hiç bir şeyi şerik koşmayalım ve bâzımız bâzımızı Allah'dan beride Rabb ittihaz etmesin." Eğer buna karşı yüz çevirirlerse o vakit şöyle deyin: Şahid olun ki, biz, hakikaten müslimiz; müsalemetkârız.

Burada muhtelif vicdanların, muhtelif milletlerin, muhtelif dinlerin, muhtelif kitabların bir vicdan-i esasîde, bir kelime-i hakta nasıl tevhid olunabilecekleri, İslâm'ın âlem-i beşeriyyete ne kadar vasi', ne kadar vazıh, ne kadar müstakim bir tarik-ı hidayet, bir kanun-ı hurriyyet ta'lim eylemiş bulunduğu ve artık bunun Arab ve Acem'e inhisarı olmadığı temamen gösterilmiştir. اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ **"Allah'dan başka ma'bud tanımıyalım, O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım ve bâzımız bâzımızı Allah'dan beride Rabb ittihaz etmesin."** Kelimesinde toplanan vicdan-i vahdetten daha geniş, daha hâkim hiç bir vicdan bulunmak mümkün değildir ki, onun arkasına düşülsün. Terekkiyat-ı diniyye vicdanların iftirak ifade eden hususiyyetlerinde değil, külliyyetinde ve genişliğindedir. Bütün hürriyyet ve müsavat dâvâsının esası bu bir kelimede, bir vicdanda toplanır: وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ **"Bâzımız, bâzımızı Allah'dan beride Rabb ittihaz etmesin."** İşte hürriyyet ve müsavat dâvâsının bütün miftah-i halli buradadır. Birbirimizi rabb mevlâ, hâkimi mutlak tanımayalım, bütün harekâtımızı bir hakkın emriyle ve Allah'ın rızasiyle ölçelim. Allah'ı bırakıp da, O'nun madununda ve hakkın hılâfında bir tabiiyyet misakımız olmasın. Hepimiz Allah'a kul olalım ve kendimizi ancak O'na mahkûm bilelim. Yekdiğerimize de ancak bu nokta-i nazardan tabi ve merbut olalım, hiç birimizin hakkına tecavüz etmeyelim. Allah'ın onu ta'yin ettiği vazifeye de, Allah için itaat edelim. Asıl misak ve asıl vicdan bir Allah'ın emrine itaat olunca her ihtilâf mülâhaza-i hakk ve kanun-ı hakk ile hallolunur. Ve hiç bir kimsenin arzu-i mücerredî hâkim olmaz. Binaenaleyh İsa'yı da, rabb tanımıyalım. O'nu da, Allah,'ın bir kulu ve bir Resulü tanıyalım. Keza-

lik Papalar, krallar, rüesa hep böyle, her birine Allah'a itaatleri ve hakkı taharrileri nokta-i nazarından bakalım.

Vaki' olan bir suale karşı Resulüllah, Ehl-i kitab'dan iman edenlere: "Siz, hani Papaların ve sairenin sözlerine mücerred onların sözleri olduğu için itaat etmez mi idiniz? İşte O, onları rabb ittihaz etmektir" buyurmuştu. Burada siyak, en ziyade Hazret-i İsa'ya rabb diyen Nesârâ'ya müteveccihtir. Bu gün bazı İncil tercümelerinde bunun, "muallim" demek olduğu gösterilmiş ise de, akide-i teslis mevcud iken bu te'vil, kâfi olamaz. Hatta, وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ (*"Ve ona hem kitabet öğretecek hem hikmet."* Âl-i İmrân-3/48) medlûlünce muallim-i hakikî yine Allah'dır. Fakat Ehl-i kitab tevhid-i haktan değil, teştit-i kelimeden hoşlandılar, Âl-i İmrân ile Âl-i İbrahim beyninde bir cihet-i vahdet olan İbrahim'i bile her biri kendilerine nisbet ederek Yehudî idi veya Nasrânî idi dediler. Bunlara karşı cevaben buyuruluyor ki:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَمَٓا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ وَالْاِنْج۪يلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِه۪ۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ حَاجَجْتُمْ ف۪يمَا لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪يمَا لَيْسَ لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ اِبْرٰه۪يمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَن۪يفًا مُسْلِمًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٦٧﴾ اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰه۪يمَ لَلَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٨﴾

Meâl-i Şerifi

65- Ey Ehl-i kitab; niçin İbrahim hakkında münakaşa ediyorsunuz? Halbuki Tevrat ve İncil ancak ondan sonra indirildi, bunu da mı akl etmiyorsunuz?

66- İşte siz öylesiniz, haydi biraz bilginiz olan şeyde münakaşa etti-

niz, ya hiç bir ilminiz olmayan şeyde niçin münakaşa edersiniz? Halbuki Allah bilir, siz bilmiyorsunuz.

67- İbrahim, ne Yehudi idi, ne Nasrânî ve lâkin müslim bir hanif (lekesiz bir muvahhid) **idi ve müşriklerden olmamıştı.**

68- Doğrusu insanların İbrahim'e en yakını, her halde O'nun izince gidenler ve şu Peygember ve iman edenlerdir. Allah da, mü'minlerin velîsidir.

فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ **yâni Tevrat ve İncil'den bir dereceye kadar ma'lûmatınız bulunan Musa ve İsa** مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ **hakkında hiç ma'lûmatınız bulunmayan Hazret-i İbrahim.** وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **"Ve lâkin Müslim bir hanif idi ve müşriklerden olmamıştı."** Binaenaleyh ne Yehudîlerin, ne Hristiyanların, ne de müşriklerin İbrahim'i ne ırkan ne de dinen kendilerine nisbet etmeğe, feri' saymağa hakları olmadığı gibi bunlardan ırkan mensub olanların da kendilerini temiz bir muvahhid-i müslim olan İbrahim'in âl ve etbaından saymağa hakları yoktur ve mücadeleleri cahilânedir. Onlar, لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (*"Benim ahdime zalimler nail olamaz."* Bakara-2/124) hükmünde dahildir. اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا **"Doğrusu insanların İbrahim'e en yakını, herhalde O'nun izince gidenler ve şu Peygamber ve iman edenlerdir."** istifaya dahil olan Âl-i İbrahim, işte bunlardır. İbrahim'in dinine ittiba' edenler ve şu Peygamber-i âlişan Muhammed Mustafa ve buna iman edenlerdir. Ahd-i İlâhi'ye ve imamete nail olacak olanlar, her halde bunlardır. Çünkü **"Allah'da mü'minlerin velisidir."** dir.

Ehl-i kitab'ın bir kısmı, muvahhid ve müslim olmak şöyle dursun, mü'minleri idlâl etmeğe çalışıyorlar. Nitekim Yehudîler Huzeyfe, Ammar, Muaz gibi ecille-i Ashab'ı, Yehudîliğe da'vet etmeğe cesaret ettiler, şu âyet nâzil oldu:

Ey mü'minler;

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

Ecille: Fazilet, ilim ve rütbe bakımından daha üstün olanlar.

Meâl-i Şerifi

69- Ehl-i kitab'dan bir taife arzu etti ki, sizi şaşırtsalar. Halbuki sırf kendilerini şaşırtıyorlar da farkına varmıyorlar.

Bunların, haberleri olmadan kendilerine nasıl idlâl ettikleri de şu kitablar ile tefhim ediliyor:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

Meâl-i Şerifi

70- Ey Ehl-i kitab; niçin Allah'ın âyetlerine küfrediyorsunuz? Halbuki görüp duruyorsunuz.

71- Ey Ehl-i kitab, niçin hakkı batılla bulayorsunuz da, hakkı ketmediyorsunuz? Halbuki bilip duruyorsunuz.

Bakınız, bunların bir kısmının telbislerine ki, Hayber veya Ureyne Yehudîleri ahbarından on iki kişi ittifak etmişler. Birbirlerine, "Haydi birgün sabahleyin lâftan ve yalnız lisanen Muhammed'in dinine giriniz. Akşam üzeri de kitâblarımıza baktık ve ulemamızla müşavere de ettik, şimdi Muhammed'in "o Peygamber" olmadığını anladık. Bu yalan ve dini batıl imiş diyiniz ve küfrediniz çıkınız. Böyle yaparsanız, Ashabı da şek ve şübheye düşerler." demişlerdi. Kezalik tahvil-i kıble mes'elesinde, Kâ'b ibn Eşref nam Yehudî hahamı dahi kendi etbaına kıbleye karşı gün ibtidasında namaz kılmayı ve nihayetinde caymayı telkin etmişti ki, şu âyet bunları haber veriyor:

وَقَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا

Telbis: Hile, oyun.

بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ
لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ
الْهُدَى هُدَى اللَّهِ أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ
عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

Meâl-i Şerifi

72- Ehl-i kitab'dan bir taife de şöyle dedi: "Varın o mü'minlere indirilene güpegündüz iman edin. Âhirinde de dönüp küfredin, belki onlar da dönerler."

73- "Ve kendi dininize tabi olanlardan başkasına eman vermeyin." De ki: "Her halde hidayet Allah hidayeti, size verilen gibisi birine veriliyor veya Rabbınızın huzurunda size galebe edecekler diye mi bu?" De ki: "Doğrusu fazıl Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir, ve Allah Vâsi'dir, Alîmdir."

74- Rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder, daha Allah çok büyük fazıl sahibidir.

Fakat Ehl-i kitab'ın hepsini böyle ahlâksız zannetmemelidir. Çünkü:

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ
إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا
دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ
سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهِ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧٦﴾ اِنَّ
الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا اُولٰئِكَ
لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٧٧﴾

Meâl-i Şerifi

75- Ehl-i kitab'dan öylesi vardır ki, O'na yüklerle emanet bıraksan onu, sana te'diye eder. Gene onlardan öylesi vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine binmedikçe onu, sana te'diye etmez. Bunun sebebi: Çünkü bunlar, "bizim aleyhimize ümmilerde bir yol yoktur" derler ve Allah'a karşı bile bile yalan söylerler.

76- Hayır yol var, Allah var, her kim ahdine vefa eder ve korunursa şübhe yok ki, Allah, o muttekileri sever.

77- Fakat onlar, o Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini bir kaç paraya satanlar, işte onların, ahirette hiç nasıbi yoktur. Allah, onlara kelâmiyle hitab etmeyecek ve kıyamet günü nazar buyurmayacak ve kendilerini temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı, elîm bir azabdır.

مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ **"Ona yüklerle emanet bırakan sana te'diye eder."** Yehudî ulemasından olup Peygamber'e iman eden Abdullah ibn Selâm Kureyş'ten birinin emanet bıraktığı bin ikiyüz okya altını eksiksiz teslim etmiş idi ki, okya kık dirhem itibar ediliyor. مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ **"Gene onlarda öylesi vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine binmedikçe onu sana te'diye etmez."** Nitekim yine Yehud'dan Fenhas ibn Âzura diğer bir Kureşi'nin emanet bıraktığı bir dinarı inkâr etmişti. Bir dinar, "aslı dinnar" yirmi dört kırat, yani bir miskal i'tibar edilir. Bu hiyanetin sebebi de, "Adam sende, ümmîlerin,

okuyup yazması olmayanların hakkı mı olur muş? Vesikası, kuvve-i müeyyidesi bulunmayan ve hele dini ayrı olan kimselerin hakkını yemek halâldır." itikadında bulunmaları olduğu gösterilmiştir. Bu âyetin mazmununa işareten Malik ibn Dinar Hazretleri de demiştir ki: "Dinar, din ile nardan mürekkebdir. Hakkiyle alınca din olur, haksız alınca da nar olur."

Bir de Ehl-i kitab içinde, kitab namına ağızlarını eğen, bile bile yalan söyleyerek propagandalar yapan ve insanları haktan ayırıp batıla saptırmak, beşere kul etmek isteyenler vardır. Şöyle ki:

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ
مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

Meâl-i Şerifi

78- Bir de, onlardan bir fırka vardır. Dillerini, kitaba eğer büğerler, onu kitabdan sanasınız diye. Halbuki kitabdan değildir. Hem o, Allah tarafındandır derler, halbuki Allah tarafından değildir de, Allah namına bile bile yalan söylerler.

Halbuki Allah'ın kitab ve nübüvvet ihsan buyurduğu bütün Enbiya ve Rusul, bunların isnad ettikleri yalanlardan münezzehtirler. Zira:

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ
وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي
مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ
الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا

الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًاۜ اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ
مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾ وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مٖيثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَٓا اٰتَيْتُكُمْ
مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ
لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهُۜ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ
اِصْرٖيۜ قَالُٓوا اَقْرَرْنَاۜ قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا۬ مَعَكُمْ مِنَ
الشَّاهِدٖينَ ﴿٨١﴾

Meâl-i Şerifi

79- Hiç bir beşer için o salâhiyyet yoktur ki, Allah, ona kitab versin, hüküm versin, Peygamberlik versin de, o sonra insanlara Allah'dan beride bana kul olun diyebilsin. Ve lâkin, "kitab ta'lim etmekte olduğunuz ve ders alıp vermete bulunduğunuz için rabbanîler olunuz" der.

80- Ve hiç bir zaman size Melâikeyi ve Peygemberleri Rabblar ittihaz etmenizi de emredemez. Ya siz, Müslüman olduktan sonra size küfrü emredebilir mi?

81- "Celâlim hakkıyçün size, kitab ve hikmetten her ne verdimse sonra size, beraberinizdekini tasdik eden bir Resul geldiğinde Ona, mutlak iman edeceksiniz ve lâbüdd Ona yardımda bulunacaksınız. Buna, ikrar verdiniz mi? Ve bunun üzerine ağır ahdimi boynunuza aldınız mı?" buyurdu. "İkrar verdik" dediler. "Öyle ise" buyurdu; "şahid olun ben de sizinle beraber şahidlerdenim."

Allah, bütün Peygamberlerine kitab ve hikmet verirken, hepsinin böyle bir ahd-ü misakını almıştır. Bunlar arasında, seleften halefe, haleften selefe böyle mütekabil ve şehadet-i İlâhiyye tahtında mukarrer bir tasdik muahedesi vardır. Hepsi, kendilerini tasdik eden Muhammed Resulüllah'a iman ve nusrat

---

Labüdd: Mutlaka.

için Hakk Teâlâ'ya ikrar vermişlerdir. İlim ve şehadet-i hakkın hükmü budur.

Binaenaleyh:

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

82- Demek ki, bunun arkasından her kim dönse artık onlar, hep dinden çıkmış fasıklardır.

İmdi Peygamberlerin fasık olmaları, Allah'a itaatten çıkmaları ihtimali mevcud mudur? Hâşâ, öyle ise:

اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

83- Daha Allah dininin gayrısını mı arıyorlar? Halbuki, göklerde ve yerde kim varsa hepsi, ister istemez O'na teslim olmuş, hep döndürülüp O'na götürülüyorlar.

Hayır, gerek yükseklerde bulunanların ve gerek aşağıda bulunanların tav'an ve kerhen Allah'a inkıyadını bilen ve cümlesi Allah'a irca' olunacak olan Enbiya hiç bir zaman, Allah dininden, Allah'a itaatten, Hakk'a teslimiyyetten başka bir talebde, bir dâvâda bulunmazlar. "Allah'ı bırakınız da bize kul olunuz" demezler. Ve lâkin, "Allah'ın ta'lim eylediği kitab ve okuduğunuz, okuttuğunuz derslerle "Rabbaniyyun" olunuz derler, ve öyle demişledir. "Rabbanî", rabba veya mürebbî mânâsına rabbane mensubdur. Âtide gelecek olan, وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ ("*... Nice peygamber, maiyyetinde rububiyet aşina bir çok erenler harb ettiler de ....*" Âl-i İmran-3/146) âyetine bakınız.

Bütün bu âyât-ı Hakk anlaşıldıktan sonra:

Ya Muhammed,

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ
وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُوتِيَ مُوسٰى
وَعٖيسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دٖينًا
فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ
يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ اٖيمَانِهِمْ وَشَهِدُٓوا اَنَّ الرَّسُولَ
حَقٌّ وَجَٓاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ
﴿٨٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ
وَالنَّاسِ اَجْمَعٖينَۙ ﴿٨٧﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَۙ ﴿٨٨﴾ اِلَّا الَّذٖينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَاَصْلَحُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٨٩﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا
بَعْدَ اٖيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الضَّٓالُّونَ ﴿٩٠﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ اَحَدِهِمْ مِلْءُ الْاَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدٰى بِهٖۜ
اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٩١﴾

Meâl-i Şerifi

84- De ki: "Biz inandık, Allah'a iman getirdik, bize indirilene de, İbrahim'e ve İsmail'e ve İshak'a ve Ya'kub'a ve Esbata indirilene de, Musa'ya ve İsa'ya ve Nebiyyuna Rabblarından verilene de. Onlardan birinin arasını ayırmayız ve biz ancak Ona boyun eğer müslimleriz.

85- Her kim de, İslâm'ın gayrı bir din ararsa artık ondan ihtimali yok kabul olunmaz ve ahirette o husran çekenlerden olur.

86- Nasıl muvaffak eder Allah bir kavmi ki, kendilerine beyyineler gelmiş ve Peygamberin hakk olduğuna şehadet getirmişler iken imanlarının arkasından nankörlük edip küfre sapmışlardır. Halbuki Allah, zalimler güruhunu muvaffak etmez.

87- Onlar, işte onların cezaları: Allah'ın, Meleklerin, insanların hepsinin la'neti üzerlerindedir.

88- Ebediyyen onun içindedirler, azabları hafifletilmez ve kendilerine mühlet verilmez.

89- Ancak onun arkasından tevbe edip salâha girenler başka. Çünkü Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir.

90- Elbette imanlarının arkasından küfretmiş, sonra da küfürde ileri gitmiş kimselerin tevbeleri kabul olunmak ihtimali yoktur. Bunlar, hep dalâl içinde kalmış sapıklardır.

91- Küfretmiş ve kâfir oldukları halde ölüp gitmiş kimseler, her halde bunların her biri, kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek dahi olsa, hiç birinden kabul edilmek ihtimali yoktur. Bunların hakkı, elîm bir azabdır ve kendilerini kurtaracak da yoktur.

İşte tevhid-i İlâhî'nin netice-i zaruriyyesi olmak üzere bütün Enbiya ve kütüb-i İlâhiye'ye Allah'a karşı değil, Allah'ın olmaları ve ancak Allah'a ubudiyyet etmeleri haysiyyetinden iman edilmedikçe mânâ-yı İslâm ve tevhid tahakkuk etmez. Allah'a değil, kendine kul olmaya da'vet edenler, Allah'ın Resulü olamaz. Sefir ancak mürsiline da'vet eder. Ve Resulü inkâr etmek de, mürsile küfrolur. Din-i hakk olan İslâm'ın esası bu imanı tevhid ile inkiyadı İlallah'dır. Bundan çıkmak irtidad, bunun maadası küfürdür. Velev bir Rasulü olsun diğerlerinden ayırıp inkâr etmek mahiyyet-i risaleti inkâr etmektir. Ma-

hiyyet-i risaleti inkâr etmek, bütün peygamberleriyle beraber, Hakk Teâlâ'yı inkâr etmektir.

كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا **"Nasıl muvaffak eder Allah bir kavmi, küfre sapmışlardır."** وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ **"Kendilerine mühlet verilmez."** e kadar ba'del-İslâm irtidad ederek Medine'den kaçıp, Mekke müşriklerine dehalet eden bir kaç kişi hakkında nâzil olmuştur.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ **"Elbette imanlarının arkasında küfretmiş, sonra da küfürle ileri gitmiş kimselerin tevbeleri kabul olunmak ihtimali yoktur."** Bunlar hakkında, tevbenin kabul edilmemesi cay-i bahs olmuştur. En muraccah mânâ şudur: Çünkü böyleleri ölüm emaresini görüp hayattan ümidini kesmedikce tevbe edip imana gelmezler. Halbuki iman-ı yeis, makbul değildir. Bunun izahı, وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (*"Yoksa kabahatları yapıp yapıp da tâ her birine ölüm gelince işte ben şimdi tövbe ettim diyen kimselere tövbe yok, kâfir oldukları halde ölenlere de yok, bunlar işte bunlara Biz elim bir azab hazırlamışızdır."* Nisa-4/18) âyetidir.

Şimdi İslâm'ın ahkâm-ı ameliyesine ve tatbikatına geçelim:

Anlaşıldı ki, İndallah makbul olan din, İslâm'dan ibarettir. Ve İslâm'dan başka bir din arayanın dini, kabul edilmez, akibeti husran olur. Allah'a ve Allah'dan gelene tam bir iman ve İslâm bulunmadıkca, ahirette hiç bir amel faide vermez. Küfr ile ölenlerin her biri, dünya dolusu altınlar infak etmiş olsalar da, ahirette kendilerini kurtaramazlar. Fakat buna mukabil nusrat-i İlahiyye'ye ermek ve nâil-i birr-ü naîm olmak isteyen ey mü'minler siz de:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ
فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

Meâl-i Şerifi

92- Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe siz, birre eremezsiniz, maamafih her ne infak eyleseniz şübhesiz Allah, onu da bilir.

Muraccah: Üstün tutulan.

Şu halde mücerred iman, kemal-i hayra nâil olmak için sebeb-i kâfi değildir. İman ve ilimden sonra amel ve ale'l-husus sarf-ü infak da gerektir. Hem bu infak, ne kadar sevgili şeylerden olursa o kadar kıymetdar olur. Allah, infak edilen hoş veya na'hoş her hangi bir şeyi bilir ve ona göre ecrini verir. Fakat asıl iyiliğe hayr-i âlâya ermek, sevilen şeylerden infaka mütevakkıftır. Bu münasebetle Sûre-i Bakara'da geçen birr-ü infak âyetlerini (Bakara-2/3-44-177-189-215-219-261-262-264-265-267-270-271-272- 273-274) tahattur etmeli ve ona göre ahkâm-ı İslâm'ın icrasına hazırlanmalıdır.

BİRR: Sûre-i Bakara'da لَيْسَ الْبِرَّ (*"Erginlik değil: Yüzlerimizi kâh gün doğu tarafına çevirmeniz kâh batı ve lâkin eren o kimsedir ki Allah'a, Ahiret gününe, Melâikeye kitaba ve bütün Peygamberlere iman edip karabeti olanlara, öksüzlere, bîçarelere, yolda kalmışa, dilenenlere ve esirler uğrunda seve seve mal vermekte, hem namazı kılmakta, hem zekâtı vermekte."* Bakara-2/177) âyetinde dahi beyan olunduğu üzere ihsan, hayr-i vasi', kemal-i hayr demektir. "Birr" ile "hayr" arasında şöyle bir fark da göstermişlerdir: Birr, hayra vasıl olan ve kasdedilmiş bulunan nef-i' hayr ise, velev sehven vaki olsun mutlaka nefi'dir. Birrin zıddı, ukuk ve hayrin zıddı, şerdir. Maamafih birr, hins mukabili de kullanılır. Burada birre nâiliyyet, hayr-ü ihsan sıfatiyle muttasıf olmak veya إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (*"Şüphesiz ki iyiler naim içindedir."* İnfitar-82/13) medlulü üzere ihsan ve sevab-ı İlâhî'ye nâil olmak mânâlarından her biriyle tefsir edilmiştir ki, ikisi mütelâzimdirler. إِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (*"... şüphesiz ki Allah miadını şaşırmaz."* Âl-i İmran-3/9) mucebince ahd-ü misak-ı İlâhî'de temamiyle sabit kadem olup va'd-i İlahîye temamen mazhar olmak; ermek mânâsı her ikisini cami'dir. Binaenaleyh iman, mebde-i din, birr, gaye-i din demektir. Tevhid-i hak, vusul-i hayr. İşte din, bu iki rüknün hasılıdır. Ve bu suretle bu âyet, makablindeki mebahisi imanın bir neticesi, mabadindeki mebahisi ahkâmın da bir mukaddimesi makamındadır.

Malûmdur ki, infak denilince, en başda havaic-i zaruriyye, bunun başında da, me'kûlât vardır. Din-i İslâm ise, bu babdaki tazyikatı refediyor, كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا (*"Ey insanlar bütün arzdaki nimetlerimden helal olmak, pâk olmak şartiyle yiyin, ..."* Bakara-2/168) diyordu. Yehudîler de, ahkâm-ı İslâm'ı inkâr için neshi inkârdan başlıyorlardı. Buna istinaden İslâm'ın hıll-ü hürmet mesailine ve Resulüllah'ın millet-i İbrahim davetine karşı itiraz etmiş olmak için, "Beni İsraile haram olan şeyler, Nuh ve İbrahim zamanından beri haram

---

Tahattur: Hatırlamak. **Ukuk:** Zorbalık, asi olmak. **Hins:** Günah.

idi" diyorlar ve Mescid-i Aksa'nın Kâbe'den daha kadim ve şerefli olduğunu da iddia ederek, tahvil-i kıbleye dahi itiraz eyliyorlardı. Burada, bir taraftan infak münasebetiyle Din-i İslâm'ın me'kûlât hususundaki vüs'at-i müsaadesini te'yid, diğer taraftan millet-i İbrahim tesisatına temhid olmak üzere bunlara cevaben buyuruluyor ki:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾ قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

Meâl-i Şerifi

93- Tevrat indirilmeden evvel, İsrail'in nefsine haram kıldığından başka yiyeceğin hepsi, Beni İsrail'e halâl idi. De ki: "Haydi Tevrat'ı getirin de, onu güzelce okuyun, eğer sadıksanız.

94- Demek ondan sonra Allah namına, o yalanı kim uydurmuşsa artık onlar, o zalimlerdir.

95- De ki: Sadakallah, o halde hakperest bir hanif olarak İbrahim milletine tabi' olun, o hiç bir zaman müşriklerden olmadı.

Binaenaleyh "nesih yoktur" dâvâsı bir iftira olduğu gibi Sûre-i En'am'da وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (*"Yehudilere her tırnaklıyı haram kıldık, bir de bunlara sığır ve en'amdan sırtlarında olan veya bağırsakları üzerinde*

Me'kulat: Gıda maddeleri.

bulunan veya kemikle ihtilat eden kuyruk kısmından maada yağlarını dahi haram kaldık fakat bunu onlara bağıyleri yüzünden bir ceza yaptık, şübhesiz biz her hususta sadıkız." En'âm-6/146) âyeti mucebince Beni İsrail'in bunlardan mahrumiyyeti bağiylerinin bir cezası idi. Tevrat'tan evvel, Hazret-i Ya'ku'bun kendine haram kıldığı, yâni nefsini men'eylediği şey istisna edilirse, diğerleri haram değil idi. Tevrat, neshi inkâr etmek şöyle dursun, bil'âkis mukaddema helâl olan bâzı şeyleri Beni İsraile tahrim etmekle nesih yapmış bulunuyordu. Hazret-i Ya'kub hakkında en sahih rivayet şudur: Müşarünileyh, Irkunnese' (Siyatık) hastalığına maruz olmuş ve bundan şifayab olursa en sevdiği taamı yememeğe nezreylemiş idi. Bir rivayete göre, en sevdiği de deve eti ve südü imiş. Bu nezri, atıbbanın tavsiyesi veya hastalığında bir gece pek ziyade muztarib olması sebebiyle veya sırf bir zühd-ü taabbüd için yapmış olduğu da merviydir.

Kâ'be mes'elesine gelince, şu muhakkaktır ki:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

Meâl-i Şerifi

96- Doğrusu insanlar için vaz'olunan ilk ma'bed, elbette Mekke'deki o çok mübarek ve bütün âlemîne hidayet olan Beyttir.

97- Onda açık âyetler var, İbrahim'in makamı var ve Ona dehalet eden eman bulur. Yoluna gücü yeten her kimsenin, o Beyt'i haccetmesi de insanlar üzerine Allah'ın bir hakkıdır ve kim bu hakkı tanımazsa her halde Allah'ın ihtiyacı yok, o bütün âlemînden ganîdir.

Kâ'be'nin vaz'ı esası, mecsid-i Aksa'nın vaz'ı esasından mukaddemdir.

Attıba: Tabibler.

Binaenaleyh bütün Ehl-i kitab'ın tanıya geldikleri ma'bedlerin hepsinden daha mukaddem, daha mübarek bir kıble-i tevhiddir. Bu da, evvel-ü ahir neshin sübutunu ifade eder.

BEKKE: Mekke demektir. Ve yahud Mekke, beldenin ismi, Bekke de, Mescid-i Haram'ın mevziidir. Sûre-i Bakara'da, haccın tefsılâtı beyan olunmuş idi. Burada da وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ **"Yoluna gücü yeten her kimsenin, o Beyt'i haccetmesi de insanlar üzerine Allah'ın bir hakkıdır."** nassıyla haccın farziyyet-i kat'iyyesi müekked bir surette tesbit kılınmıştır.

İSTİTAA: Aslında fiilin tavaiyet-ü husulünü taleb-ü irade etmektir. Bu ise, kudrete mütevakkıf olduğundan bil'ahare kudret mânâsında mütearef olmuştur. Tam mânâsiyle istitaa, fiile mukarin olan bilfiil kudrettir. Fakat fiile mütekaddim olan selâmet-i âlât ve esbab mânâsına da ıtlakı çoktur ki, burada, bu mânâyadır. Hacce kudret, ya beden veya mal veya her ikisiyledir. İmam Malik, yalnız kudret-i bedeniyyeyi, İmam-ı Şafiî, kudret-i maliyyeyi, İmam-ı Âzam Ebu Hanife Hazretleri de, her ikisini nazarı itibara almıştır. وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ **"Ve kim bu hakkı tanımazsa her halde Allah'ın ihtiyacı yok."** de küfürden murad, zahiri vechiyle haccı inkâr mânâsına olmak muhtemil bulunmakla beraber ekser müfessirînin beyanına göre, kudreti varken haccı terk mânâsınadır ki, bununla terk-i salât, terk-i zekât gibi terk-i haccın dahi kâfirâne bir isyan demek olduğu tağlizan gösterilmiştir.

Rivayet olunuyor ki, Şemmas ibn Kays namında bir ihtiyar Yehudî varmış. Küfrü ve müslümanlara karşı gayz-u kin ve hasedi pek şiddetli imiş. Bir gün Evs ve Hazrec kabilelerinden bir takım Ashab-ı Kiram, bir mecliste otur-muş konuşurlarken bu Yehudî yanlarından geçmiş. Cahiliyye devrinde, aralarında şiddetli adavet ve husumet bulunan bu zevatın ba'de'l-İslâm beyinlerindeki bu ülfeti, cem'iyyeti, salâh-ü mahabbeti görünce: "Vallahi bunlar, böyle toplandıkca bizim buralarda kararımız kalmaz" demiş ve beraberindeki bir Yehudî delikanlısına: "Haydi şunların yanlarına otur, yevm-i Buası ve daha evvellerini hatırlarına getir ve o zaman söyledikleri şiirlerden bazı parçalar da okuyuver" diye tenbih etmişti. Yevm-i Buas ise, devr-i cahiliyyede yüz yirmi sene kadar birbirleriyle adavet-ü husumet üzere yaşamış olan Evs ile Hazrec'in muharebe ettikleri ve Evs'in Hazrec'e muzaffer olduğu son bir gün idi. Delikanlı, dediğini yapmış ve derken bir münakaşa kapısı açılmış, tarafeyn, tefahura başlamışlar. Nihayet bir münazea olmuş. Evs'ten Evs ibn Kayz'ı, Hazrec'den

---

Tavaiyet: İstiyerek uymak, yapmak. **Tağlizan:** Alçıkça.

Hübar ibn Sahr, sıçramışlar, birbirlerine söz atmışlar. Birisi diğerine: "İsterseniz bu gün, yine öyle bir gün yaparız" demişler. Tarafeyn, hiddete gelmiş, "Haydi yaptık, silâh silâh, haydi zahireye harre meydanına" demişler. Velhasıl Evs kabilesi birbirleriyle, Hazrec de birbirleriyle birleşmişler, o sırada keyfiyyet Resulüllah'a vasıl olmuş. Maiyyet-i seniyyelerinde muhacirînden bulunan Ashab-ı Kiram ile beraber onların yanlarına gelmiş; "Ey ma'şer-i Müslimîn!. Allah'a Allah. Ben aranızda bulunurken de cahiliyye davası mı yapıyorsunuz? Cenab-ı Allah, sizi İslâm'a hidayet ettikten ve küfürden kurtarıp kerem-ü inayetiyle cahiliyyenin kökünü kesdikten ve beyninizi te'lif ettikten sonra, yine eski küfre rücu' mu ediyorsunuz?" diye nasihat edince hepsi, düştükleri vartanın bir Şeytan tuzağı olduğunu anlıyarak derhal ellerindeki silâhlarını bırakmışlar, gözlerinden yaş dökerek birbirleriyle sarılmışlar, muaneka etmişler ve Resulüllah'a itaat ederek beraberce gitmişlerdi. Cenab-ı Allah, bu suretle Şemmas'ın ateşi fitnesini söndürmüş, bu sebeble hem Ehl-i kitab'a bir nasihat, hem de mü'minleri onlardan her hangi birine uymaktan nehiy zımnında hükmü âmmolan şu âyetleri inzâl buyurmuştur:

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ شَهٖيدٌ عَلٰى
مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ
مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُطٖيعُوا فَرٖيقًا مِنَ الَّذٖينَ
اُو۫تُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ اٖيمَانِكُمْ كَافِرٖينَ ﴿١٠٠﴾
وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَاَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيَاتُ اللّٰهِ وَفٖيكُمْ رَسُولُهُ
وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿١٠١﴾

Varta: Her çukur yer. Muaneka: Kucaklaşma.

Meâl-i Şerifi

98- De ki: "Ey Ehl-i kitab, niçin Allah'ın âyetlerine küfrediyorsunuz? Allah, yaptıklarınızı görüp duruyor."

99- De ki: "Ey Ehl-i kitab niçin Allah'ın doğru yolundan iman edenleri men'ediyorsunuz, görüp durduğunuz halde niçin onun çarpıklığını istiyorsunuz?" Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

100- Ey o bütün iman edenler! Eğer o kitab verilenlerden her hangi bir fırkaya uyarsanız sizi imanınızdan sonra çevirirler, kâfir ederler.

101- Sizler ise, küfre nasıl dönersiniz ki, önünüzde Allah'ın âyetleri okunuyor, içinizde Resulü bulunuyor? Halbuki her kim Allah'a sıkı tutunursa, o muhakkak bir doğru yola çıkarılmıştır.

Allah'a i'tisam, Allah'a iltica ve ismet-i İlâhiyye'ye dehalet etmektir ki, bu i'tisam için:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ
مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا
نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ
فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ
فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

Meâl-i Şerifi

102- Ey o bütün iman edenler! Allah'a nasıl korunmak gerekse öyle korunun, hakkiyle müttaki olun ve her halde müslim olarak can verin.

103- Topunuz bir Allah ipine sımsıkı tutunun, birbirinizden ayrılmayın ve Allah'ın üzerinizdeki ni'metini düşünün. Sizler, birbirinize düşmanlar iken O, sizin kalblerinizin arasında ülfet husule getirip yanaştırdı da ni'meti sayesinde uyanıp kardeş oldunuz. Hem sizler, ateşter

bir çukurun tam kenarında bulunuyordunuz da O, tuttu sizi ondan kurtardı. Şimdi böyle size âyetlerini beyan ediyor ki, Allah'a doğru gidebilesiniz.

Allah'a hakkiyle ittika Sûre-i Bakara'da هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (*"Aynı hidayet, korunacaklar için."* Bakara-2/2) de beyan olunduğu üzere meratib-i takvanın ekmelidir ki, iki mânâ ile mülâhaza olunur: Birisi; her vech ile Allah'a itaat edip hiç bir isyan yapmamak, daima zikr üzere bulunup hiç unutmamak ve her halde şükredip hiç bir küfrana düşmemektir ki, şan-u azamet-i İlâhiyye'ye lâyık olmak mânâsına hakkı takva demektir. Bu ise, eazım-ı Enbiya gibi fıtrat-i ma'sume üzere yaradılmış olanlardan maadası için ve hattâ onlar için bile gayr-ı mümkündür. مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ وَمَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ *"Seni hakkıyla tanıyamadık ve sana hakkıyla ibadet edemedik."* Buna binaen bu âyet nâzil olduğu zaman Ashab-ı Kiram'ın kesret-i ibadetten ayakları şişmiş, alınlarının derileri soyulmuş ve bunu üzerine فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (*"Onun için gücünüz yettiği kadar Allah'dan korunun."* Teğâbün-64/16) emri nâzil olmuş bulunduğu rivayet olunmuştur.

İkincisi, Allah yolunda hakkiyle gücünün yettiği kadar mücahede etmek ve bu babda hiç kimsenin levminden korkmamak, hattâ anası, babası veya kendi aleyhinde bile olsa Allah için adl-ü hakkaniyyetten ayrılmamaktır ki, bu hak, vücub ve subut mânâsınadır. Ve bu surette فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (*"Onun için gücünüz yettiği kadar Allah'dan korunun."* Teğâbün-64/16) bunun beyanıdır. Allah'a hakkiyle ittika etmek ve her halde Müslim olarak ölebilmek için de evvel emirde, habl-i İlâhiye toptan yapışarak tevhid üzere ictimâ' etmek ve tefrikadan ihtiraz eylemek lâzımdır. Anlaşılıyor ki, farziyyet-i hacc, bu ictimâın hem vesailinden hem de makasidinden birini teşkil eder. Binenaleyh evvelâ, tevhid-i kulüb, saniyen, tevhid-i ef'al din-i hakkın a'zam-ı erkânındandır. "Ben kendi başıma münferiden dinimi, imanımı muhafaza edebilirim." demek tehlikelidir. Kendi başına kalmak istiyen ferdlerin iman ve İslâm üzere hüsn-i hatime ile gidebilmesi meşkûk olur. Ferd, cebr-ü tazyik altında her şeyini zayi' edebilir. Zira يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ (*"Allah'ın eli cemaatle beraberdir."* Neseî: Tahrim-6) dır. Ve dinin dünyada en büyük feyzi de, bu cemaatin te'sisindedir. Bunun içindir ki, cemaatlerini zayi' veya perişan edenler behamehal perişan olurlar. Sevaik-ı fiiliyye karşısında delâil-i ilmiyye ale'l-ekser icra-yı hükmedemez. Nitekim Hazret-i

---

Levm: Ayıplama, yerme. Meşkuk: Şüpheli.

İsa bile, مَنْ اَنْصَارِى اِلَى اللّٰهِ (*"Kim benim Allah'a arkadaşlarım?"* Âl-i İmrân-3/52) dedi. Her mü'min, Hakkın bir tecelli izafiyesine mazhardır. Hakkı tecelli ise, bütün izafatın cem'iyle tevhid-i hakikînin zuhurundadır. Binaenaleyh bütün ehl-i iman kelime-i vahide üzerinde tevhid-i ef'al etmedikçe hakk-ı ittikaya eremez, vasıl ilâllah olmazlar.

HABLÜLLAH: Allah Teâlâ'ya sebeb-i vuslat olan delil ve vasıta demektir ki, Kur'an, tâat ve cemaat, ıhlas, İslâm, ahdullah, emrullah diye rivayetlerle tefsir edilmiştir ve hepsi mütekaribdirler. Bu âyetin cemaate ictimâiyyetle emrolduğunda şübhe yoktur. Maamafih burada cemaat, hablüllahın aynı değil, ona i'tısamın hasılıdır. Ebu Said-i Hudrî Hazretlerinden mervi olduğu üzere Resulüllah, şöyle buyurmuştur: كِتَابُ اللّٰهِ هُوَ حَبْلُ اللّٰهِ الْمَمْدُودُ مِنَ السَّمَاءِ اِلَى الْاَرْضِ **"Semadan arza indirilmiş olan Hablüllah, Kitabullah'dır."** Tirmizî: Menâkıb-31 Korkunç bir yolun kenarına çekilmiş olan bir ip veya bir kuyuya düşmüş olanları çıkarmak için uzatılmış bir ip ve ona veçhi lâyıkiyle iyice tutunmuş bir hey'et tasavvur ediniz. İşte bu tasavvurdan hasıl olan hey'et-i ictimâiyye Kur'an etrafında mütemadiyen yükselen bir cemaat-i İslâm'ın misalini teşkil edecektir.

Bu i'tisam için, ale'l-ıtlak bir cemaat olmak da kâfi değildir.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

Meâl-i Şerifi

104- Hem sizden müteşekkil, önde gider, hayra davet eder, maruf ile emir ve münkerden nehyeyler bir ümmet olsun. İşte onlardır, o felâhı bulacaklar.

Cemaat-i İslâm'dan böyle bir ümmet de teşekkül etmelidir:

Tâ yukarılarda da beyan olunduğu üzere «اُمَّة» öne düşen, fırak-ı muhtelifeyi toplayan metbu bir cemaat demektir ki, hepsinin önünde de imam bulunur. Cemaatle namazlar, bu muntazam ve hayırhah tertib-i ictimâînin tecelliyatını ifade eden suret-i mahsusesidir.

Bu suretle hayra davet ve emri bi'l-ma'ruf, nehiy-ı anı'l-münker ya-

pacak bir ümmet ve imamet teşkili, müslümanların ba'de'l-iman ilk farîza-i diniyyeleridir. Bu farizayı eda edebilen müslümanlardır ki, وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ hükm-i celili mucebince felâh-ı kâmile mazhar olurlar. Aksi halde, وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (*"Ve herhalde Müslîm olarak can verin."* Âl-i İmrân-3/102) müeddası müşkil ve belki müteazzir olur Va'd-i İlâhî külliyyetiyle temin edilmez, hayra davet, emir-ı bi'l-ma'ruf ve nehiy-ı ani'l-münker ale'l-umum müslimanlara farz-ı kifayedir. Bu yapılmayınca hiç bir müslüman mes'uliyyetten kendini kurtaramaz. Fakat her ferde, farz-ı ayn değildir. Mecmu-ı ümmetin vazifesidir. Çünkü «مِنْكُمْ» buyurulmuştur. Buradaki, «مِنْ» tecridî veya teb'izî olmak üzere iki mânâya muhtemildir. Tecridî olduğuna göre, her müsliman bununla memurdur. Teb'izî olduğuna göre de, ale'l-umum müslümanların vazifeleri içlerinden bunu yapacak bir ümmet-i mahsusa teşkil etmek ve onlara muavenet ve ittiba' ederek o vasıta edildikten sonra emr-ü nehiy bizzat onlar üzerine farz-ı ayn olur. Ve fakat bunlar, farzlarını edâ etmezlerse mes'uliyyet evvelâ bunlara, saniyen, umuma teveccüh eder. Nizam-ı tevhid bozulduğu zaman zuhur edecek şerr-ü belâ da, yalnız zalimlere isabet edip kalmaz, umuma sirayet eder.

HAYRA DAVET: Dinî veya Dünyevî bir salâhı tazammun eden her hangi bir şeye davettir ki, esas-ı tevhid ve İslâm'dır. Emr-ı bi'l-ma'ruf ve nehiy-ı ani'l-münker de bundan bir kısm-ı mühimdir. Maruf, mukteza-yı İslâm olan tâatullah, münker de, mukteza-yı İslâm'a muhalif olan ma'siyetullah demektir. Maruf ve münkeri, Hablullah'dan başka mi'yar olmaktır ki, bu da, tefrika ihdas eylemektir. Bu noktayı daha ziyade izah için buyuruluyor ki:

وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ
وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ
فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ

Müteazzir: Özürlü olan. Teb'izi: Bölüm bölük etme.

وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللّٰهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ
نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾
وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿١٠٩﴾

Meâl-i Şerifi

105- Ve şunlar; şu kendilerine beyyineler geldikten sonra ayrılık çıkarıp ihtilâf edenler gibi olmayın, onlar için büyük bir azab var.

106- O bir takım yüzlerin ağaracağı ve bir takım yüzlerin kararacağı gün, o vakit o yüzleri kara çıkanlara şöyle denecek: Ya... İmanınızdan sonra küfrettiniz ha? O halde dadın azabı, ettiğiniz nankörlüğün cezası.

107- Amma yüzleri ak olanlar, hep Allah'ın râhmeti içindeler, onlar, onun içinde ebednişinler.

108- İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir, onları sana hak sebebiyle tilâvet ediyoruz. Yoksa Allah, âlemîne bir zulüm murad edecek değil.

109- Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır, bütün işler de Allah'a irca' olunur.

Ey ümmet-i Muhammed;

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ اٰمَنَ
اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ
الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾ لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّا اَذًى وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ
يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ

أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاؤُ
بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

Meâl-i Şerifi

110- Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere vücude geldiniz. Ma'rufı emredersiniz, münkerden nehy eylersiniz ve Allah'a inanır, iman getirirsiniz. Ehl-i kitab da imana gelse idi, elbette haklarında hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler, varsa da ekserisi dinden çıkmış fasıklardır.

111- Size ezadan başka bir zarar edemezler ve sizinle çarpışacak olsalar, size arkalarını dönerler, sonra da nusrat bulamazlar.

112- Nerede bulunsalar, zillet altında kalmağa mahkûmdurlar, meğer ki, Allah'ın ahdına ve mü'minlerin ahdına sığınmış olsunlar, döne dolaşa Allah'ın gazabına müstehıkk oldular ve meskenet altında ezilmeğe mahkum kaldılar. Çünkü Allah'ın âyetlerine küfrediyorlardı ve Peygamberleri bile bile haksızlıkla öldürüyorlardı. Çünkü âsi olmuşlardı ve aşırı gidiyorlardı.

Burada ümmet-i Muhammed'in asıl hassa-i mümeyyizesi iman-ı tevhid ile emri-ı bi'l-ma'ruf ve nehiy-ı ani'l-münker olduğu ve bilhassa bu vasf altında insanlar için en hayırlı bir ümmet oldukları ve bu vazife esas i'tibariyle yalnız ulu'l-emre aid olmayıp ale'l-umum mü'minlerin bizzat veya bilvasıta bununla alâkadar olmaları lâzım geleceği ve bir ümmetin hayriyyeti de ekserisinin salâhiyle olabileceği ve nitekim sair Ehl-i kitabın bu hasleti haiz olmamaları içlerinde tâat-ı İlâhiyye'den çıkmış fasıklerin ekseriyyet teşkil etmelerinden neş'et ettiği ve Müslimanların ekseriyyeti bu haslet-i mümtazeyi muhafaza ettikçe kendilerine diğer kâfirlerin, fasıkların nihayet bir ezadan başka zararları

dokunamayacağı ihtar olunuyor ki, burada اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ **"Meğer ki, Allah'ın ahdına ve mü'minlerin ahdına sığınmış olsunlar."** da şayân-ı dikkattir. Kendilerini her şey zannedip Allah'a tâatten, huruc edenler az çok zilletten kurtulurlarsa yine Allah'ın veya Allah'ın kullarının ahd-ü emanı sayesinde kurtulabilirler.

Evet, Ehl-i kitab'ın mü'min olanları da yok değildir:

لَيْسُوا سَوَاۤءً

مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَاۤئِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَاۤءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَاُو۬لٰۤئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

Meâl-i Şerifi

113- Hepsi bir değiller, Ehl-i kitab içinden kalkınan bir ümmet var. Gece vakitleri Allah'ın âyetlerini okuyup secdelere kapanıyorlar.

114- Allah'a inanırlar, Ahîret gününe inanırlar, ma'rufu emrederler, münkerden nehyederler, hayırlara koşuşurlar ve işte bunlar salihîndendirler.

115- Ve hayra dair her ne yaparlarsa hiç bir zaman ona küfran ile karşılanmayacaklardır ve Allah, o müttakileri bilir.

ÜMMET-İ KAİME: Hakşinas, doğru, doğrulan veya Allah için kalkan, müstakim, adil ümmet mânâlarına gelir.

Cumhur-ı müfessirînin muhtarına göre burada, Ehl-i kitab'dan murad, Musa ve İsa (A.S.)'a iman etmiş olanlardır. Ve bu âyetin sebeb-i nüzulünde bir kaç rivayet vardır.

1- Abdullah ibn Selâm ve Se'leb ibn Said ve Üseyd ibn Ubeyd gibi zevat müslüman oldukları zaman diğer Yehudîler, bunların aleyhinde bulunmuşlar, küfr-ü hüsranlarından bahsetmişlerdi. Bunlara karşı faziletlerini beyan hakkında bu âyet nâzil olmuştur.

2- Ehl-i Necran'dan kırk, Habeş'ten otuz iki, Rum'dan üç ki, minhaysülmecmu' yetmiş beş zat, Din-i İsa üzere iken, Muhammed (A.S.)'ı tasdik ederek iman etmişlerdi. Âyet, bunlar hakkında nâzil olmuştur.

3- Resulüllah'ın Medine'ye kudumundan evvel Ensar miyanında Es'ad ibn Zürare ve Bera ibn Ma'rur ve Muhammed ibn Mesleme ve Ebu Kays ibn Sırme ibn Enes müvahhidînden idiler. Cenabetten guslederler ve bildikleri kadar şeriat-ı Hanîfiyye ile amel ederlerdi. Resulüllah, gelince derhal tasdik edip O'na nusrat ettiler.

4- Yukariki âyetlerde Ehl-i kitab zemmolunduktan sonra hepsinin böyle olmayıp içlerinde sıfat-ı hamîde ve hısal-i mardiyye ile muttasıf olanları da bulunduğu beyan olunmak için nâzil olduğu da söylenmiştir.

Bazı müfessirînin beyanına göre de burada, Ehl-i kitab müslümanlara dahi şamil olan mânâ-i eammına masruftur. Ve her halde siyak-ı âyet, وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ (*"Ehl-i kitabda imana gelseydi elbette haklarında hayırlı olurdu içlerinden iman edenler varsa da. Ekserisi dinden çıkmış fasıklardır."* Âl-i İmrân-3/110) cümlesindeki mü'minleri beyan olduğu zahirdir.

Ehl-i kitab'ın iman edenleri böyle, ale'l-umum kâfirlere gelince: Ehl-i iman bunların servetlerinden ve hayat-ı Dünya uğurunda kesret-i infaklarından endişe etmemelidirler. Çünkü:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَاُولٰٓئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

Meâl-i Şerifi

116- Küfredenler, her halde onların, ne malları, ne evlâdları kendilerini Allah'dan kurtaracak değildir. Onlar, eshab-ı nardır hep onda kalacaklardır.

117- Bu Dünya hayatında yapmakta oldukları masrafın meseli bir rüzgâr meseline benzer ki, onda kavurucu bir soğuk var. Nefislerine zulm-

---

Hısal-ı mardiyye: Hoş huyları.

eden bir kavmin ekinine sataşmış da, onu mahvetmektedir ve onlara Allah zulmetmemişti ve lâkin kendilerine zulmediyorlardı.

Ancak:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا
بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًاۜ وَدُّوا مَا عَنِتُّمْۚ
قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَٓاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۚ وَمَا تُخْف۪ي صُدُورُهُمْ اَكْبَرُۜ
قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾ هَٓا اَنْتُمْ
اُو۬لَٓاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ
كُلِّه۪ۚ وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ
مِنَ الْغَيْظِۜ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾ اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَاِنْ تُصِبْكُمْ
سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَاۜ وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ
شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿١٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

118- Ey o bütün iman edenler! Ağyârınızdan yâr tutmayın, sizi şaşırtmakta kusur etmezler, sarpa sarmanızı arzu ederler. Görmüyor musunuz buğzları ağızlarından taşmakta, sinelerinin gizlediği ise, daha büyüktür, işte size âyetleri sarih bildirdik akledersen iz.

119- Ha, sizler öyle kimselersinizdir ki, onları seversiniz onlar ise, bütün kitaba iman ettiğiniz halde sizi sevmezler. Hem yüzünüze geldiler mi

---

Ağyar: Yabancılar.

«آمَنَّا» derler ve tenha kaldılar mı gayızlarından aleyhinizde parmaklarını ısırırlar. De ki: "Gayzınızla ölün" her halde Allah bütün sinelerin künhünü bilir.

120- Size bir iyilik dokunursa fenalarına gider, başınıza bir müsibet gelirse onunla ferahlanırlar ve eğer siz sabırlı olur ve iyi korunursanız onların hileleri size hiç bir zarar vermez. Çünkü Allah, onları kendi amelleriyle kuşatmıştır.

KAFİR VE MÜNAFIKLARA NASIL MUAMELE YAPILMALIDIR?

BİTANE: Esasen elbisenin iç yüzündeki astar demektir. Bundan, bir kimsenin esrarına vakıf olan pek sıkı dostuna da, bıtane ıtlak edilir. Mü'minler, kendi ehl-i milletlerinden maadasını, yâni gerek küffârı ve gerek münafıkları iç yüzlerine vakıf olacak umur-ü hususta ve muamelâtta kullanmaktan nehy olunmuştur ki, bu nehyin hususat-ı şahsıyeye dahi şümulü bulunmakla beraber siyak-ı âyet daha ziyade umur-ı âmmeye nâzırdır. Bunun esbab-ı mucibesi de, her iki tarafın halet-i ruhiyyeleri izah olunarak anlatılmıştır.

Evvela; لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا Size fesad ve zarar yapmakta hiç kusur etmezler. وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ Size meşakkat ve zahmet veren şeylerden memnun olurlar. قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ Buğzları ağızlarından taşmış, aleyhinizde mütemadiyen propaganda yapmaktadırlar. وَمَا تُخْفِى صُدُورُهُمْ اَكْبَرُ Halbuki sînelerinde gizledikleri gayızlar, kinler daha büyüktür.

Saniyen; Bunların sebebi; هَا اَنْتُمْ اُولَاءِ ey mü'minler siz öyle kimselersinizdir ki, تُحِبُّونَهُمْ onları, yâni kendinizden maadasını da seversiniz. Müslimanın şiârı budur. Umumun iyiliğini ister, herkese hayırhah olur, nazar-ı mahabbetle bakar. Hukukunu siyanet eder, fesaddan sakınır, kimseyi belâya sokmak istemez. Lâkin **وَلَا يُحِبُّونَكُمْ mü'min ve müslüman olmayanlar, size karşı öyle değildir. Onlar sizi sevmezler.** Bunun böyle olmasının sebebi de: **وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ Siz, müslümanlar, bütün kitablara iman edersiniz ve temamen iman edersiniz.** Onun için her hangi bir kitaba mensub olanların ve hattâ mensubiyyet iddiasında bulunanların kendilerine hüsn-i nazarları kadar, sizin de onlara hüsn-i nazarınız bulunur. Zira imanın muktezası budur. Fakat böyle olduğunuz halde onlar, öyle değildirler. Sizin kitabınıza inanmazlar, küfrederler. İnandıkları kitaba da bâlâda görüldüğü üzere hepsi tamamiyle inanmış değildir. Binaenaleyh müslümanların gayr-i müslimlere karşı nazarları ve muameleleri mü'minâne olduğu halde gayr-i müslümlerin müslümlere nazar ve muameleleri akideleri mucebince daimâ ve bizzarure kâfirâne olur. Bundan dolayıdır ki, hakikî bir

müslüman umumun bitane-i umuru olmağa lâyık olduğu halde, gayri müslümlerin müslümler bitane olması, hem kendilerine, hem müslümanlara zarardır. Velhasıl müslüman vicdanı temiz ve geniş, diğerleri ise, dar ve bulaşıktır.

Salisen; Münafıklar yüze karşı gelince biz mü'miniz derler, وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا اٰمَنَّا **fakat tenha kaldılar, meydanı boş buldular mı, ehl-i imana gayızlarından parmaklarını ısırırlar daima diş gıcırdatır dururlar.** وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ Bunun için اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ **Siz mü'minlere, bir güzellik dokunursa fenalarına gider.** Meselâ, müslümanların sıhhat-i bedenleri, ucuzluk ve refahları, düşmanlarına zaferleri, beyinlerinde ülfet ve mahabbetleri onları memnun etmez وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا **ve fakat size bir kötülük isabet ederse onunla ferahlanırlar.** Meselâ, müslümanlara bir maraz, fakr, hezimet, tefrika, nehb-ü garet gibi bir musibet oldu mu keyflenir sevinirler. İşte bütün bunlara karşı müslümanların vazifesi sabredip korunmak, iktisab-ı fezail ile onları hasedlerinden çatlatmaktır. Eğer müslümanlar, Allah'a tâatta sabrederler ve nehiylerinden ictinab ile iyice korunurlarsa, o kâfirlerin ve o münafıkların hilelerinin ve entrikalarının hiç bir zararını görmezler. Çok olsa biraz eziyyet çekmiş olurlar. Lâkin akibet hepsine galebe ederler ki, Tarih-i İslâm bunun misalleriyle doludur.

Sabr-ü ittika edenlere, Cenab-ı Allah'ın nusreti ve meuneti nasıl ceryan edip de düşmanların zararlarını def' eylediğini ve sabr-ü ittika edilmediği zaman da nasıl zararlara düşüldüğünü bilfiil anlatmak için de bilhassa şu misalleri yad et, ya Muhammed:

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِن۪ينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٢١﴾ اِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

Nehb: Yağmacılık. Garet: Yağma etmek, düşman toprağını yağma için saldırma.

Meâl-i Şerifi

121- Hani bir vakit erkenden ehlinden çıkmıştın, mü'mileri muharebe için elverişli mevkilere yerleştiriyordun ve Allah idi bir işiden, bilen.

122- O dem ki, içinizde iki taife yılmak istemişlerdi. Allah zahîrleri iken ve ancak Allah'a demek dayanmalı mü'minler.

Bu iki âyette Uhud gazası tezkir edilmiştir. Şöyle rivayet olunuyor ki: Bir çarşamba günü müşrikler, Ebu Süfyan kumandasında olarak Medine civarında Uhud dağına inmişlerdi. Resulüllah, Ashabıyla istişare eyledi. Abdullah ibn Übeyy ibn Selûlü de, çağırmıştı. Bundan evvel onu çağırmazken, bu kerre onu da da'vet etti, lede'l-istişare Abdullah ve ekser-i Ensar: "Ya Resulâllah, Medine'de dur, çıkma. Biz, şimdiye kadar her hangi bir düşmana çıktıksa musibete uğradık ve fakat her hangi bir düşman da üzerimize geldiyse biz de, onları musibete düşürdük. Sen içimizde iken, daha neler olur? Binaenaleyh bırak onları, şayed kalırlarsa fenâ bir mevkîde kalmış olurlar ve eğer üzerimize gelirlerse erkekler yüz yüze harb eder, kadınlar, çocuklar da taşa tutarlar. Ric'at ederlerse fena halde haib-ü hasir dönerler giderler demişlerdi. Diğer bazıları da; "Şu kelblere karşı çıkalım, kendilerinden korktuk zannetmesinler" dediler. Bunun üzerine (A.S.) buyurdu ki: "Ben, rü'yamda gördüm. Etrafımda bir sığır boğazlanıyordu, bunu hayra yordum. Kılıcımın ucunda bir gedik gördüm, bunu da bir hezimete yordum ve gördüm ki, sanki ben, muhkem bir zırhlı gömleğe idhal edildim. Bunu da, Medine diye yordum. Reyiniz olursa Medine'de kalır ve onları bırakırsınız." Buna karşı müslümanlardan "Bedr" muharebesine yetişememiş olan ve Uhud günü şehadetleri mukadder bulunan bir takım zevat; "Her halde bizi düşmanlarımıza çıkar" dediler ve bunda ısrar eylediler. Binaenaleyh Resulüllah da, zırhını giyindi. Giyinince ısrar edenler: "Biz ne fenâ yaptık, Resulüllah'a vahy gelirken ona karşı reyimizde ısrara kalkıştık", diye nedamet ettiler. Bunun üzerine: "Ya Resulallah, ne re'yde isen öyle yap" dediler. Resulüllah da: "Bir Peygamber, zırhını giyince artık harb etmeden onu çıkarması yaraşmaz" buyurdu ve Cuma günü, Cuma namazından sonra bin kişi ile çıkıp hareket etti. Cuma ertesi günü sabahleyin Uhudde Şi'b nam mevkıa vardılar. Piyade olarak yürüyordu. Ashabını harb için saf yapıp ta'biye ediyordu ve safları o kadar tanzim buyurdu ki, biraz çıkmış bir göğüs görse, "geri çekil" diyor-

---

Lede'l-istişare: İstişare anında. **Haib:** Korkan, utanan. **Hasır:** Çaresiz, hüsrana uğramış. **Tabiye:** Askerleri nizamî olarak yerleştirme.

du. Vadînin bir canibine kondu, gerek kendisinin ve gerek askerinin arkasını Uhud'a verdi. Abdullah ibn Cübeyr'i okculara kumandan yaptı: "Oklarla bizi müdafaa ediniz, arkamızdan gelmesinler" diye emretti. Ve Ashabına da: "Bu makamda iyi durunuz, düşman sizi görünce döneceklerdir. Sakın dönenleri takib etmeyiniz ve bu makamdan çıkmayanız.", buyurdu. İşte تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ **"Mü'minleri muharebe için elverişli mevkilere yerleştiriyordun."** bunları ihtardır. مِنْ أَهْلِكَ de Hazret-i Aişe'dir. O gün Resulüllah O'nun nezdinden hareket buyurmuştu. Sonra Abdullah ibn Übeyy, reyine muhalefet edildiğinden dolayı: "Çocukların sözlerini dinledi de, benimkini dinlemedi" diye içerlemişti. Kendi adamlarına; "Muhammed, düşmana ancak sizinle muzaffer olur." Ashabına: "Düşman onları görünce münhezim olacak" diye vaid de etti. "Binaenaleyh düşmanlarını gördüğünüz zaman siz bozulunuz arkanızdan onlar da bozulur, iş, Muhammed'in dediğinin hılâfına olur" dedi. İki taraf telaki edince Abdullah, maiyyetindeki üçyüz kadar münafıkla beraber bozuluverdiler. Düşman üç bin kadardı. Bunlara karşı yedi yüz müslüman kaldı. İnayet-i hakk ile müşrikleri hezimete uğrattılar. Resulüllah'ın buyurduğu zuhur etmişti. Fakat mü'minler, bu suretle onların hezimetlerini görünce "Bedr" vak'ası gibi olmasını arzu ederek sabredemediler. Ric'at edenleri takibe koyuldular ve Resulüllah'ın emrine muhalefet edip gösterdiği mevkii terkediverdiler. Mahza bu muhalefet yüzünden Cenab-ı Allah, müşriklerin kalblerinden korkuyu alıverdi, tekrar döndüler hücum ettiler. Asker, Resulüllah'ın etrafından dağıldı. Beraberinde Hazret-i Ebu Bekir, Ali, Abbas, Talha Sa'd gibi bir kaç zattan başka kimse kalmadı. O sırada Resulüllah'ın vech-i saadetleri cerîhadar oldu, mübarek rabâıye dişi kırıldı, asker içinde, "Muhammed, katlolundu" diye bir sayha çıktı. Ensar-ı Kiram'dan Ebu Süfyan künyesinde bir zat da, "işte Resulüllah burada" diye nida etmeğe başladı. Muhacirîn ve Ensar döndüler, Resulüllah'ın etrafına geldiler. İçlerinden yetmiş kişi şehid olmuş bir çoğu da yaralanmıştı. Resulüllah, رَحِمَ اللّٰهُ رَجُلاً ذَبَّ عَنْ اِخْوَانِهِ **"kardeşlerini müdafaa eden erkeğe Allah rahmet etsin"** buyurup maiyyetindekilerle müşriklere hücum etti. Onlar da, bir hayli maktul ve mecruh vererek Biinayetillâh hepsini def'eyledi.

İşte Uhud vak'asının hulâsası budur ki, üç bin düşmana karşı binden az ve üç yüz münafıkın da ric'atları üzerine yedi yüz kadar müslüman askeri muzaffer olmuşken mahza Resulüllah'ın emrine muhalefetten ve ganimet arzusuna düşülmekten naşi böyle bir bozgunluk vuku buldu ve olanlar oldu ki, bütün bun-

---

Cerîhadar: Yaralı.

lar, وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا (*"Ve eğer siz sabırlı olur ve iyi korunursanız onların hileleri size hiçbir zarar vermez."* Âl-i İmrân-3/120) mefhumunu gösteren şevahid-i vukuattır. Bu vaka'da Abdullah ibn Ubey ibn Selûl'ün inhizamı esnasında Resulüllah'ın cenahlarını teşkil eden Ensar'dan iki taife ki, Hazrec'den Beni Seleme ile Evs'ten Beni Harise dahi za'f-i kalbe düşüp az daha dönecek gibi olmuşlar. Fakat وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا (*"Allah zahirleri (veli) iken."* Âl-i İmrân-3/122) medlûlünce Allah saklamış, kalblerini toplamışlar, tashihi niyyet eylemişlerdir ki, اِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا **"O dem ki, içinizden iki taife yılmak istemişlerdi."** âyeti de bunlara işaret olduğu beyan kılınmıştır. Bunda, bir münafık-ı bitane ittihaz edip istişareye karıştırmaktan çıkan mazarrata da büyük bir misal vardır. Binaenaleyh müslümanlar, sabr-ü ittıka ile vazifelerini bilmeli ve ancak Allah'a tevekkül ve i'timad etmelidirler. Kalblere kuvvet veren O, za'f veren yine O'dur. İkbal O'ndan, idbar da O'ndandır. Allah'ın emirlerini tutup nehiylerinden sakınanlar her halde mansur ve muzaffer olurlar.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ
فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾ اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ
اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ
مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا
يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾
وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ
وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ
طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾
لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ
فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ
لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

123- Filhakika sizler bir kaç biçare iken Bedir'de Allah, sizi mahzâ nusratiyle muzaffer buyurdu. O halde Allah'a korunun ki, şükredesiniz.

124- O vakit ki, mü'minlere, şöyle diyordun: "İndirilmekte bulunan üç bin melâike ile Rabbınızın size imdad etmesi yetişmez mi size?"

125- Evet siz, sabr-ü sebat eder ve itaatsizlikten sakınırsanız, onlar da şu dakikada üzerinize geliverirlerse Rabbınız size beş bin Melâike ile imdad edecek nişanlı nişanlı.

126- Ve bunu Allah, size sırf bir müjde olsun ve kalbleriniz bununla yatışsın diye yaptı, yoksa nusrat ancak Allah'dandır Azîz O, Hakîm O.

127- Tâ ki, o küfredenlerden bir kolu kessin veya perişan etsin de haib-ü hasir dönüp gitsinler.

128- Senin elinde emirden bir şey yok, yahud onlara tevbe ettirsin ve yahud azâb etsin, çünkü onlar zalimdirler.

129- Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır, dilediğine mağfiret eder, dilediğine azâb ve Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

"Bedr", Mekke ile Medine arasında bir kuyu suyunun ismidir ki, sahib-i Bedr ibn Kelde'nin namiyle veya ay gibi parlak ve yuvarlak olduğundan dolayı Bedr tesmiye edilmiştir. O mevzi'a ve yahud vadiye Bedr denildiği dahi mervidir. İkrime'den nakledildiğine göre burası, Cahiliyye'de bir ticaret yeri imiş. Resulüllah'ın müşriklerle ilk muharebesi olan Bedr gazası, burada vakı' olmuştu ki, Hicret'in ikinci senesi Şehr-i Ramazan'ın yirmi yedinci Cum'a gününe müsadif idi. O gün وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ **"Sizler birkaç biçare iken"** medlûlünce müslümanlar, gayet az, fakir ve maddeten son derece za'f-ı hal içinde idiler. Mec'muu üç yüz on küsur kişiden ibaret bir zümre-i mücahidîn idi. Yetmiş yedisi Muhacirîn'den ve sancaktarları Hazret-i Ali idi. İki yüz otuz altısı Ensar'dan ve sancaktarları Sa'd ibn Ubade idi. Üç beş kişiye ancak bir deve isabet edebiliyordu. Bütün askerde yalnız bir at ve nihayet diğer bir rivayete göre biri Mikdad'ın, biri de Mersed'in olmak üzere iki at, doksan deve, altı zırh, sekiz kılıç vardı. Buna mukabil düşman bin kadar mukatil idi. Yüz atları vardı, silâh ve şevketleri tamdı. İşte Bedr günü böyle bir halde bulunan mü'minlere, Cenab-ı Allah nusrat

---

Müsadif: Rastlayan.

ihsan etti. Ma'lûm ve meşhud olduğu üzere Ebu Cehil gibi sanadid-i Kureyş o gün hep maktul düştüler. Ve o günden itibaren izzet-i iman tezahür etti. Yevm-i Bedr Mebna-yı İslâm oldu. Bunu Allah'dan başka kim yapabilir? Şimdi âklı olanlar, böyle bir nusret-i ihsan eden Allah'a tevekkül ve i'timad etmez mi? Nasıl olur da, sabr-ü ittikayı bırakır, feşele, yâni cebanete ve za'f-ı kalbe düşer? Binaenaleyh ey mü'minler, فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ bundan böyle hep Allah'a ittika ediniz ki, nusretine nail olup şükredesiniz. Yevm-i Bedr'deki nusret-i İlâhiyye اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ o hengâmda idi ki, Ya Muhammed; sen mü'minlere şöyle diyordun: اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَ **"İndirilmekte bulunan üçbin melâike ile Rabbınızın size imdad etmesi yetişmez mi size? Evet, siz sabr-ı sebat eder ve itaatsizlikten sakınırsanız, onlarda şu dakikada üzerinize geliverirlerse Rabbınız size beş bin Melâike ile imdad edecek, nişanlı, nişanlı."** Rivayet olunduğuna göre, o sıra "Kürz ibn Cabiri'l-Muharibî, müşriklere imdad etmek istiyormuş" diye müslümanlara bir haber gelmiş ve endişelerini mucib olmuştu. Buna karşı bu vech ile iki mertebe imdad-ı Rabbanî tebliğ buyurulmuş ve müşrikler, münhezim olmuş. Bunu haber alan Kürz de, imdaddan sarf-ı nazar etmiş idi. Cenab-ı Allah, Bedr muharebesinde mü'minlere ibtida bin melâike ile imdad buyurmuş idi. اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اَنّ۪ي مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِف۪ينَ. (*"O vakit siz, Rabbınızdan istimdad ediyorsunuz da size ben işte ardı ardına bin melâike ile imdad ediyorum diye icabet buyurmuştu."* Enfal-8/9) Ba'dehu Kürz havadisi üzerine, üç bin Melâike-i münzelîn imdadı ile müşriklerin hezîmetini tesri' buyurdu ve şayed düşmanlara mezkûr, "Kürz"ün imdadı hemen geliverecek olursa mü'minlerin sabr-ü ittika etmeleri şartiyle «مُسَوِّم۪ينَ» yâni alâmetli, nişanlı, simaları belli beşbin Melâike daha göndereceğini de vaid buyurdu. Şu halde düşmana imdad gelmemiş ve zafer tamam olmuş bulunduğundan bu beş bine, hacet kalmamış olduğu anlaşılıyor. Maamafih işbu beş bin Melâike-i müsevvimînin dahi harbe iştirak etmemiş olmakla beraber, nüzul ve huzurları hakkında rivayetler dahi mevcuddur. Ve bazı rivayette işbu Melâike-i müsevvimîn "Uhud" da nâzil olmuş ve fakat kıtale iştirak etmemişlerdir. Bu Melâikenin simaları, ekser rivayetlerde kır atlar üzerinde sarı veya beyaz veya siyah sarık olmak üzere nakledilmiştir. Bütün Ehl-i Tefsir ve Siyer'in icmâı vardır ki, yevm-i "Bedr"de melâike nâzil olmuş ve küffar ile harb etmişlerdir. Yevm-i "Bedr"den maadasında Melâikenin bilfiil kital yapmayıp ancak tesir-i aded ile meded halinde bulunmuş oldukları da İbn Abbas'tan mer-

---

Sanadid: Reisler, ileri gelenler. **Feşele:** Korkak olmak. **Cebanet:** Korkaklık. **Tesr:** Hızlandırma, çabuklaştırma.

vidir. Allah'ın bir Meleki yerin altını üstüne getirmeğe kadir olduğu halde böyle bir çok Melâike ile imdad, ef'al-i ibada olan nusrat-i İlâhiyye'nin bir tecellisidir. Ve malûmdur ki, bu gibi ahvalde insanlar nazarında kemmiyyetin de bir ehemmiyyeti mahsusası vardır. Binaenaleyh Melâikenin teksiri ekall-i kalil bir zümre-i mücahidînin keyfiyyet nokta-i nazarından tezyid-i kuvvetlerini ifade eder. Bunun için buyuruluyor ki: وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ vakı' ve **mev'ud olan bu imdadı Allah, mahza mü'minlere bir müjde olmak ve bununla kalblerini tatmin etmek için yapmıştır.** وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ **Böyle bir nusrat ve hatta ale'l-ıtlak hakikat-i nusrat ise, ancak Azîz ve Hakîm olan Allah tarafındandır.** Allah'ın bu nusratı da şu hikmetler içindir: لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Kâfirlerin bir tarafını, yani bir kısmını bölmek, katil veya esir etmek** «اَوْ يَكْبِتَهُمْ» **veya onları perişan edip ciğerlerini hûn eylemek için** «فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ» **ki, maksadlarına eremeyip haib-ü hasir dönsünler.**

Ya Muhammed, لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ **başkaları şöyle dursun, sen bile bizzat hiç bir emre, hiç bir hükme malik değilsin.** Ancak bir abd-i memursun. Allah'ın emri olmayınca o kâfirlere veya muhaliflere hiç bir şey yapamazsın, hatta aleyhlerine dua bile edemezsin. Nitekim rivayet olunduğuna göre, vak'a-i "Uhud"da Rasulullah, kâfirlere veya muhaliflere dua etmek istemiş idi, bu âyet nâzil olmuştur. Hasılı emir, ancak Allah'ındır. Allah'ın hikmeti de ya onları, "Bedr"de yaptığı gibi katı' veya kebt ile haib etmek, اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ **veya onlara tevbe nasib eylemek,** اَوْ يُعَذِّبَهُمْ **ve yahud onları şiddetli azablandırmaktır.** Bu tazibin sebebi de, فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ **zira onlar zalimdirler.** وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ **"Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır, dilediğine mağfiret eder, dilediğine azâb."** Bununla beraber وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **"Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."** dir. Binaenaleyh bunu iyi bilmeli ve yalnız Allah'ın emr-ü hakimiyyetine iman ve ancak O'nun nusratına i'timad edip ona göre sabr-ü ittika ile mağfiret ve rahmet-i İlâhiyye'nin tarikına sülûk eylemeli ve "Uhud" vak'asında olduğu gibi, zarar görmemek için cihad-ı asgardan evvel mü'minler cihad-ı ekber olan mücahede-i nefs ile ahlâklarını, cemaatlerini, umur ve ahval-i dahiliyyelerini islâh ve tehzib etmelidirler.

Bunun için:

Hun eylemek: İntikam almak. **Kebt:** Zelil etmek. **Tazîb:** Azab verme. **Tehzib:** Temizleme, ıslah etme.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةًۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ٓي اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَۚ ﴿١٣١﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۚ ﴿١٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

130- Ey o bütün iman edenler! Öyle kat kat katlayarak riba yemeyin, Allah'dan korkun ki, felah bulasınız.

131- Hem o kâfirler için hazırlanmış ateşten korunun.

132- Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki, rahmete erdirilesiniz.

Demek ki, şimdi ıslâhat-ı dahiliyye hususunda ilk nazar-ı dikkate alınacak mes'ele emr-i ittıka ile alâkadar olan mes'ele-i iktisadiyyedir. Ve bunun en mühimmi de ribadan ictinabdır. (Sûre-i Bakara'da (Bakara-2/275-276-278-279) riba âyetlerine bakınız.) Bunda da ilk iş, "ez'af-ı muzaafe" ribanın kaldırılmasıdır. Ribanın ez'af-ı muzaafe olması da bir borca güzeştesi zammedile edile faizin re'sülmal kadar veya daha ziyade bir mikdarı bulması demektir. Müfessirîn, bu kaydin ihtirazî olmayıp, o zamanki ceryanı hale göre vukuî olduğunu ve binaenaleyh aslı nehyin, ale'l-ıtlak ribayı tahrime müteveccih bulunduğunu beyan etmektedirler. Bu âyetin, "Uhud" vak'asını tezkir sadedinde varid olması, bunun ilk nâzil olan nehy-i riba âyeti olduğuna delâletten hali değildir. Tahkikat-ı Fıkhiye'ye nazaran da Sûre-i Bakara âyetleri nüzulen bundan muahhardır. Ve hattâ muahhar olmasa bile her halde mukaddem dahi olmadığından lâakal mukarenete mahmul olması lâzım gelir. Ve binaenaleyh riba hakkında nass-ı hâkim, وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا (*"... halbuki Allah bey'i halâl kıldı ribayı haram, ..."* Bakara-2/275) tahrimi mutlakıdır. Şu halde Sûre-i Bakara'da beyan olunduğu üzere فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ (*"Yok eğer yapmazsanız o halde Allah ve Rasülünden mutlak bir harb olunacağını bilin ve eğer tevbe ederseniz Re'sülmallarınız sizindir, ne zalim olursunuz ne mazlum."* Bakara-2/279) tehlikesini düşünüp وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ * وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ * وَاَطِيعُوا اللّٰهَ

Ezaf-ı Muzaafe: Kat kat. **Güzeşte:** Geçen.

وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ **"Allah'dan korkun ki, felah bulasınız. Hem o kâfirler için hazırlanmış ateşten korunun. Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki, rahmete erdirilesiniz."**

وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ
وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ
وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ
يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا
أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ
إِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾
أُولٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

Meâl-i Şerifi

133- Ve koşuşun Rabbınız'dan bir mağfirete ve bir Cennete ki, eni semavat-ü arz genişliğidir, müttekîler için hazırlanmıştır.

134- O müttekîler ki, bollukta ve darlıkta infak ederler ve kızdıklarında öfkelerini yutarlar ve nasın kusurlarını afvedicidirler. Allah da muhsinleri sever.

135- Ve onlar ki, bir kabahat yaptıkları veya nefislerine bir zulmettikleri vakit Allah'ı anarlar da, derhal günahlarına istiğfar ederler, günahları da Allah'dan başka kim mağfiret eder? Hem yapıklarına bile bile ısrar etmezler.

136- İşte bunların mükâfatı Rabbların'dan bir mağfiret ve altından ırmaklar akar Cennetlerdir. İçlerinde ebedî kalmak üzere onlar, ne de güzeldir ecri, iş yapanların.

وَسَارِعُوا Nafi' ve İbn Âmir kıraatlarında "vav"sız سَارِعُوا okunur.

"MÜSAREAT": Koşuşmak, sur'at yarışı yapmaktır. Mağfirete müsareat da esbab ve tarik-ı mağfirete müsâreat demektir.

"CENNET", dar-ı Seadet olan vatan-ı ebedî, o gizli bahçe ki, جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **"Altından ırmaklar akar cennetler"** dEn birisi veya hepsi.

"ARZ", tul mukabili en veya vüs'at veya karşılık ve bedel mânâsınadır ki, bir şey satın alınmak için arzolunur. Diğer bir âyette: وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ (*"Eni yerle göğün eni gibi bir cennete yarışın."* Hadid-57/21) buyurulduğundan burada da عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ **"Eni semavat-ü arz genişliğidir."** kâfi teşbihin hazfiyle عَرْضُهَا عَرْضُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ mânâsı gözetilmiştir ve bu teşbihin hakikî veya azameti vüs'atten kinaye olduğu da mevzu-ı bahsolmuştur. İbn Abbas ve Said ibn Cübeyr ve cumhur demişlerdir ki: "Semavat ve arz, kumaş gibi yayılıp birbirine ulanınca Cennetin arzına bir mikyas olur. Tulünü ise Allah'dan başka kimse bilmez." Bu kavle göre Cennet semavattan büyük demektir. Bazı ehadîs-i Nebeviyye'de de, Cennet Arş-ı âzam'ın tahtinde ve semavatın fevkında bulunduğu varid olmuştur. Bunun için وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ **"Bir Cennet ki eni Semavat-u arz genişliğidir."** bir kişiye isabet eden Cennet diye de tefsir edilmiştir. Maamafih bu âyetin zahiri, bu âmelin semavat ve arzı aynen Cennetin arzı. عَرْضُهَا كَعَرْضِ âyeti de, teşbihen böyle olduğunu gösteriyor. Bunların birini bedel, birini en mânâsına hamlederek tevfik, mümkün olduğu gibi وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ (*"Rabbının makamından korkan kimseye iki cennet raygan."* Rahman-55/46) âyeti de her iki âyetteki cennetleri başka başka olarak ahzetmeğe müsaiddir. رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً (*Kimisi de "Rabbena bize dünyada bir güzellik ver Âhirette de bir güzellik ve bizi ateş azabından koru."* Bakara-2/201)

Tefsir-i Razî'de nakledildiği üzere Herakl'ın yâni Rum Kralının elçisi Resulüllah'a "Sen عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (*"Bir Cennet ki eni semavat-ü arz genişliğindedir. Muttakiler için hazırlanmıştır."* Âl-i İmrân-3/133) olan bir Cennete davet ediyorsun. O halde Nâr, nerede?" diye sual etmiş Resululah,

---

Hazf: Aradan çıkarma, çıkarılma, yok etme.

(S.A.V.) de سُبْحَانَ اللّٰهِ فَأَيْنَ اللَّيْلُ إِذَا جَاءَ النَّهَارُ "Sübhanallah gündüz olduğu zaman gece nerede olur?" Feyzü'l-Kadir-4/4639 buyurmuş olduğu mervidir.

Bu Cennetin muttekiler için tehyie edilmiş bulunduğu gösteriliyor. Ve bu ittikanın sadece şirkten sakınmak mânâsına ale'l-ıtlak bir ittika olmadığı anlatılmak için bu müttekîler, evsaf-ı mahsusa ile tavsif olunuyor ki, evvelâ: الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ **"Muttakiler ki, bollukta ve darlıkta infak ederler."**

SERRA': Sürur veren halet.

DARRA': Zarar ve sıkıntı veren halet demektir ki, hal-i yüsür ve hal-i usür, hal-i sürur ve hal-i gumum, hal-i hayat ve vasiyyet suretiyle hal-i memat, evlâd ve akrabaya nafaka gibi sürur veren infak, düşmanlara karşı masraf gibi zarar ve sıkıntı veren infak halleri, ehl-i yüsrolan kimselere ziyafet ve hediyye, ehl-i zaruret olan fukaraya sadaka mânâlarından her biriyle tefsir edilmiştir. Binaenaleyh zahir olan ta'mimdir. وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ **"Ve kızdıklarında öfkelerini yutarlar."**

GAYZ: Hoşlanılmadık bir şeye karşı tab'ın heyecanı, yani öfke demektir ki, gadabın aslıdır. Ve ondan farkı vardır. Deniliyor ki, her halde gadabın arkasında irade-i intikam vardır. Ve yahud gadab, bilâ ihtiyar yüzde ve cevarihte zahir olur. Gayz ise, yalnız kalbde kalabilir. Bir de, Allah'a gazab isnad edilir de, gayz isnad edilmez.

KEZIM: Dolu bir kırbanın ağzını bağlamaktır ki, burada öfkesini yutup tutmak, zarar gördüğü kimselere karşı kudreti bulunduğu halde intikama kalkışmamak ve hatta nâhoş bir hal göstermeyip hazm-ü sabretmektir. وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ **Kötülük edenlere karşı afiv ile muamele edenler.** Afiv hakkında, bir çok ehadîs-i Nebeviyye varid olmuştur. Ezcümle buyurulmuştur ki: "Yevm-i kıyamette nerede ecirleri Allah üzerine olanlar, Cennete girsinler" diye bir münâdi nidâ edecek. "Ecri Allah üzerine olan kim?" denilecek. Bunun üzerine afiv yapmış olanlardan başka kimse kalkamayacaktır. وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ **Amelinde ihsan yapan bütün muhsinlere şamildir.** İhsanın mânâsı için Sûre-i Bakara'da (*"Hayır: Kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a teslim ederse işte onun Rabbinin indinde ecri vardır onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Bakara-2/112) e bakınız.

Saniyen, وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ **"Ve onlarki bir kabahat yaptıkları veya nefislerine bir zulm ettikleri vakit."**

Tehyie: Hazırlama, hazırlanma. **Cevarih:** El ayak gibi vücud azaları. **Hazm:** Sindirmek, tahammül etme.

FAHİŞE: Zina gibi pek çirkin olan fiil, nefse zulüm de her hangi bir günah, yahud fahişe, âhare taallûku olan günah, zulm-i nefis de başkasına taallûku olmayan günah demektir. Müttekîlerin ikinci kısmı, hasebe'l-beşeriyye böyle bir fahişe yaptıkları veya her hangi bir günah işledikleri zaman, derhal Allah'ı hatırlarlar da hayat ve haşyetlerinden فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ **günahlarına hemen istiğfar eylerler.** Yaptığına nedamet edip kalbinden ve lisanından mağfiret taleb eder ve o günahı örttürecek hasenata müsareatte bulunurlar. Fil'vaki' وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُ **günahları da Ğafur, Rahîm olan Allah'dan başka kim mağfiret eder?** Öyle ya afvedenleri, ihsan eyleyenleri seven Allah-u azîmû'ş-şan'dan ziyade afv-ü gufrana kadir kim tasavvur olunabilir. İşte her hangi bir günah akibinde derhal Allah'dan hayâ edip de hemen tevbe ve istiğfar edenler, وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ **ve yaptıkları günahlarda bile bile ısrar etmeyenler** اُولٰٓئِكَ جَزَٓاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ **bunlar, yok mu Mintarafillâh mükâfatları mağfiret** «وَ» günahları yokmuş gibi جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا **"Altından ırmaklar akan cennetlerdir, içlerinde ebedi kalmak üzere onlar."** dır. Bunlar, Allah'ın göze görünmeyen niâm-ı ebediyyesidir. وَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ **Ne de güzeldir ecri, iş yapanların, çalışan âmillerin.** Esas itibariyle icab-ı amel değil, mahz-ı fadl-ı İlâhî olan bu mağfiret ve Cennet va'd-i İlâhî muktezasınca a'mal-i saliha erbabının istihkaklarıdır. Âmil olmayan, tevbe etmeyen âsîlerin felâh ve halâsı ise, böyle istihkak suretinde bir ahd-ü va'd ile müemmen değildir. Mahz-ı meşiyyet ve inayet-i İlâhiye'ye kalmış bir şeydir. Maamafih onların mağfireti de mümteni' değil caizdir. Zira, لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ("... *Allah'ın Rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağfiret buyurur, ...*" Zümer-39/53) buyurulmuştur. Ancak şuna dikkat edilmek lâzım gelir: İkisinde de esasen hâkim olan fazl-ü kibriya-yı İlâhî olmakla beraber lisan-ı Kur'ân'da biri çalışmış namuslu bir ecîr, biri de ecîr olmak üzere yazılan ve fakat namusiyle çalışmayıp ücret zamanı sadaka uman bir sail vaz'iyyetinde tefhim buyurulmuştur. Binaenaleyh hodbin, küstah bir âmilin tardolunmak tehlikesi bulunduğu gibi, âtıl bir sailin de cilve-i iman ile mazhar-i ihsan oluvermesi mümkündür.

Burada beyan olunan iki sınıf müttekîlerin hal-i siyakı kıssaya tatbik olununca evvelkiler, ale'l-umum "Ashab-ı Bedr"in ikinciler de, "Ashab-ı Uhud"un evsafını ima ettiği anlaşılır. Bunun için bu kıssaya nakl-i kelâm için buyuruluyor ki:

Müemen: Emin kılınmış. **Âtıl:** Tembel.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾ هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

137- Sizden evvel kanun olmuş bir takım vak'alar geçti. Onun için arzda dolaşın da bir bakın, Peygamberleri tekzib edenlerin akibetleri nasıl olmuş?

138- Bu işte, umum insanlar için bir beyan ve bilhassa korunacak muttekîler için bir va'z-ü irşaddır.

سُنَنٌ Burada vekayi mânâsınadır. Yâni ey mü'minler, "Uhud" vak'asında küffar, size karşı bir tezahür gösterdiyse de bundan müteessir olmayınız. Sizden evvel tarih-i ümemde böyle nice vekayi' geçmiştir. Fakat ahsen-i akibet müttekîlere kalmıştır. فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ **Yeryüzünde seyahat ediniz de, basar-ü basiretle bakıp, tetkik eyleyiniz, hakkı tekzib edenlerin akıbetleri nasıl olmuş?** Müfessirîn, "Burada ibaret için aktar-ı arzda sefer edip, onun muhtevi olduğu acaib-i mahlûkatillah'ı temaşa etmek, Suleyhayı ve emakin-i muazzameyi ziyaret eylemek ve tarih kitabları mütalaa etmek caiz olduğuna delâlet vardır. Çünkü bunlar, âlemin seyrini ve ümem-i sabıka üzerinde cereyan eden mesülâtı marifet için bir yoldur." diyorlar ki, bunda hakk-u batılın cereyanını tahkik ile ibret almak için asâr-ı âtika tetkikatı da dahil olacağı unutulmamak lâzım gelir. Biz de, şunu ilâve etmek isteriz ki, bu babda «سِيرُوا» emr-i mücerred izn-ü ibahadan fazla, lâakal nedb gibi bir hükm ifade eder.

هٰذَا İşbu قَدْ خَلَتْ *"Gelip geçti."* ihtarı ve gerisi بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ **umum insanlara bir nev'-i beyan ve fakat yalnız müttekîlere bir hidayet ve mev'îzadır.** İttika şanından olmayanlar mütenebbih olmazlar.

MEV'IZA: Tarik-i dinde lâyık olmayan şeylerden zecri ifade eden kelâm demektir.

Emakin: Mekânlar. **Aktar:** Arzın her yeri. **Mesülât:** Azab ceza. **Nedb:** Dua etmek. **Zecr:** Engel olma, yasaklama.

Şöyle ki:

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٩﴾
اِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ
الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٤٠﴾
وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِر۪ينَ ﴿١٤١﴾

Meâl-i Şerifi

139- Fütur getirmeyin ve mahzun olmayın, daha yükselecekken sizler, gerçek mü'minlerseniz.

140- Eğer size bir yara dokundu ise, heriflere de öyle bir yara dokundu. Hem o günler, biz onları insanlar arasında evirir, çeviririz. Hem Allah, iman edenleri bileceği ve sizden şehidler, şahidler tutacağı için ki, Allah zalimleri sevmez.

141- Ve Allah, iman edenleri seçip kâfirleri mahvedeceği için.

وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ **"Daha yükseklecekken sizler, gerçek mü'minlerseniz."** Uhud günü mü'minlerin bir kısmı bozulunca o zaman düşman kumandanlarından bulunan Halid ibn Velid dağı tutmak istemiş, Resulüllah da: لَا يَعْلُنَّ عَلَيْنَا اَللّٰهُمَّ لَا قُوَّةَ لَنَا اِلَّا بِكَ **"sakın üzerimize yükselmesinler, ya Allah, bizim kuvvetimiz ancak seninledir."** demişti. Bu âyet de o zaman nâzil oldu diye mervidir. Tefsir-i Kurtubî'de zikredildiği üzere filvakı' Uhud'den sonra ahd-i risalette ümmet-i Muhammed hangi askerde bulundularsa behemhal muzaffer olmuşlar. Ondan sonra da sahabeden, velevse bir kişi bulunan her İslâm ordusu dahi öyle olmuştur. İlâh..

إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ **"Eğer size bir yara dokundu ise, herifleré de öyle bir yara dokundu."**

KARH: Yara demektir. Yevm-i Uhud'de Muhacirîn'den beş zat, yâni Ammünnebi Hazret-i Hamza ibn Abdülmuttalib, Alemdar-ı Resulullâh Mus'ab ibn Ümeyr, ammizade-i Nebi Abdullah ibn Cahş, Osman ibn Şemmas, Utbe'nin mevlâsı Sa'b, Ensar'dan da yetmiş kişi şehid olmuşlardı, rıdvanullahi aleyhim ecmaîn. Mukaddema yevm-i Bedr'de küffar ordusundan yetmiş kişi katledilmişti. Uhud'da İslâm ordusu bine karib olduğu gibi Bedr'de küffar ordusu da bin kadardı. Bundan başka Uhud günü müslümanlar, Resulüllah'ın emrine muhalefet vaki olmazdan evvel düşmandan bayraktarlariyle beraber yirmi küsûr kişiyi katl ve bir çoklarını cerh etmişler ve oklariyle bir haylı hayvanlarını da tepelemişlerdi. Bazı müfessirîn bu mukayeseyi, yalnız Uhud gününe sarfetmişlerse de ekser müfessirînin beyan-i vechiyle âyet, Uhud ile Bedr'in mukayesesi hakkındadır. Yâni düşmanlar, Bedr günü verdikleri maktul, gördükleri mağlûbiyetten dolayı vehn-ü za'fa düşmeyip, Uhud hücumuna hazırlanmış oldukları halde siz onlardan daha âlî iken, nasıl olur da vehn-ü za'fa düşer, mahzun olursunuz ve ba'dema cihada hazırlanmazsınız?

وَتِلْكَ الْأَيَّامُ **O günler, o zafer ve galebe günleri yok mu?** نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ **Biz onları, beyne'n-nas tedavül ettirir, döndürür, dolaştırırız.** Kâh filânların lehîne çeviririz, kâh da filânların: Nitekim:

فَيَوْمًا عَلَيْنَا وَيَوْمًا لَنَا * وَيَوْمًا نُسَاءُ وَيَوْمًا نُسَرُّ

"Bir gün aleyhimize, bir gün lehimizedir.
Bir gün kadınlar, bir gün de kartallar" denilmiştir.

Devlet ve devlet tesmiyesi de işbu müdavele mânâsı itibariyledir. Ve bu tedavüli eyyamın bir çok hikem-i hafiyyesi vardır. Ezcümle وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ **Allah, sizden iman edenleri bilsin ve sizden şehidler alsın ve şahidler tutsun diyedir ki, böyle yapar** وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ **ve malûm ya Allah zalimleri sevmez.** Eğer bu müdavele olmamış ve kâfirler hep mihnet ve şiddet içinde kalmış olsa idi, imanın ihtiyarî kiymeti kalmaz, bir emr-i iztırarî olur. Teklifin sevab ve ikabın mânâsı olmaz, her vechiyle cebir ve ceberut-ı İlâhî icra-yı hükmeder. Ve kesb-ü ihtiyara merbut olan nâmütenahi terakki ve istifa kanunu bulunmazdı. Meşhudatta ehl-i küfrin lehine gibi görünür bazı şübühat bulunmalı ve mükellef delâil-i gaybiyyeyi nazar-ı im'an ile keşf ve tetkik ederek

---

Tesmiye: İsimlendirme. **Müdavele:** Çevirme, döndürme.

o şübheleri def'etmeli ve o sayede halden istikbale aşk ile hamle ettirecek heyecanlar duyabilmelidir ki, hakikî ehl-i iman ile ehl-i küfür temayüz etsin ve ehl-i küfür faniyat ile aldanırken ehl-i iman bakiyat ile vasıl-ı aksa-yı saadet olsun. Bunun için buyuruluyor ki: وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ **Bir de Allah iman edenleri tasfiye ve zünubdan tathir etsin ve o kâfirleri tenkis edip körletsin.** Demek olur ki, beyne'n-nas müdayele-i eyyam iman ile küfür beyninde bir istifa' ile akibetü'l-emir mü'minleri i'lâ hikmetine mübtenidir. Her hangi bir zamanda kâfirlerin bir zafer günü görmüş olmaları bile bir nev'-i iman ile alâkadardır. Meselâ, kâfirlerin batıla imanlarının kuvveti mü'minlerin hakka imanlarının kuvveti ile mukayese edildiği zaman kâfirin batıla olan imanında daha ziyade bir şiddet ve kuvvet varsa o kâfirler, o mü'minlere galebe edebilirler ki, bu galebe, batılın hakka galebesi değil, mü'minün bihten kat'i nazarla bir imanın, diğer imana galebesi demektir. Çünkü müteallekatından kat'i nazarla ale'l-ıtlak iman, ale'l-ıtlak küfre behemehal galibdir. Binaenaleyh mü'minlerin Allah'a öyle kavi bir imanları bulunması lâzım gelir ki, kâfirlerin hadd-i zatında bir küfür ve şirk olan dünyevî imanları onunla ölçüldüğü zaman ahiret karşısında dünya Halik karşısında mahlûk kadar zayıf ve hükümsüz kalsın. Bu noktada فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ " (*"Ki, her kim zerre mikdarı bir hayır işlerse, onu görecek."* Zilzâl-99/7) mazmununun da bir tecellisi vardır. Ve her halde binnetice şurası kât'iyyen sabittir ki, hilkat mutlak bir istifaya müteveccihdir. رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا (*"... Ya Rabbena derler: Bunu sen boşuna yaratmadın ...."* Âl-i İmran-3/191) Bunun için kâfirlerin mazhar-ı nusrat olması da netice itibariyle kendi aleyhlerinedir.

Mes'ele işbu وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا (*"Hem Allah, iman edenleri bileceği"* Âl-i İmrân-3/140) وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ (*"Allah içinizden o mücadele edenleri hiç belli etmeden, sabredenleri belli etmeden."* Âl-i İmran-3/142) فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ (*"Şanım hakkı için biz onlardan evvelkileri ne fitnelerle imtihan ettik, yine Allah, elbette sadakat edenleri bilecek ve elbette yalancıları bilecek."* Ankebut-29/3) لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوا اَمَدًا (*"Sonra da onları ba'settik ki hep bilelim: İki hizbin hangisi bekledikleri gayeyi iyi hisab etmiş?"* Kehf-18/12) وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (*"Celâlim hakkı için sizi imtihana sokacağız, tâ ki içinizden mücahidleri ve sabredenleri belli edelim ve haberlerinizi imtihan meydanlarına nümune yapalım."* Muhammed-47/31) لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا (*"... Hanginiz daha güzel amel yapacaksınız diye sizi imti-*

Vasıl-ı aksa: En uzağa ulaşma.

han meydanına çıkarmak için ..." Hûd-11/7) ve yukarıda Sûre-i Bakara'da geçen إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ ("... *Peygamberin izince gidecekleri; iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayıralım*" Bakara-2/143) âyetlerindeki ilm-i İlâhî'nin mânâsı şayan-ı dikkat görülmüştür. Hatta Mu'tezile'den Hişam ibn Hakem, bu âyetlerin zahiriyle istidlâl ederek: "Allah Teâlâ, hâdisatın hudusunu ancak vukuu anında bilir. Zira bu âyetler, Allah Teâlâ'nın bu şeyleri ancak hudusu sırasında bildiğini ifade ediyor" demiştir. Halbuki ilm-i İlâhî'nin ezeliyyeti aklî ve naklî edille-i katıa ile sabit ve ilm-i İlâhî'de tegayyür muhal olduğu için müfessirîn bu âyetlerdeki ilme bir kaç vech ile mânâ vermişlerdir.

1- Temsile mahmûldur ki, iman üzere sabit olan muhlisleri görüb bilmek isteyen bir muhibb-i şefik muamelesi yapmak demektir.

2- Burada ilim, sebebiyyet ve müsebbebiyyet alâkasiyle temyizden mecazdır ki, imanlarında kavi ve sabit olanları diğerlerinden ayırd etmek demek olur. Nitekim مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ("*Allah mü'minleri bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir, nihayet murdarı temizden ayıracak, ...*" Âl-i İmran-3/179) buyurulmuştur.

3- İlim, kendi mânâ-yi hakikîsiyledir. Fakat ma'lûme tealluku haysiyyetlerini tefrik etmek lâzım gelir. Bir şeye vücudundan evvel ilmin tealluku haysiyyetiyle, bil'fiil vücudundan sonra tealluku haysiyyeti arasında fark vardır. Bunun için Mütekellimîn demişlerdir ki: "İlm-i İlahî, kadim olduğu halde tealluku hâdis olabilir ve ilm-i İlahî'nin hâdisata iki tealluku vardır. Biri, kable'l-vücud teallukdur ki, ezelîdir. Allah Teâlâ ezelde «بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» dir. İkincisi, ba'del-vücud lâyezâlde teallukudur ki, Allah Teâlâ, lâyezâlde her şeyi ba'de'l-vücud mevcud veya fanî olarak da kemâhüve bilir. Ve bu fark, ilm-i İlâhî'de bir tagayyür değil, malûmun, halinde bir tagayyür ifade eder. Ve bununla ilm-i İlâhî'nin tehakkuk ve sebatı tebeyyün eyler. Binaenaleyh bu mânâca ilim, tehakkuk ve icad mânâsiyle mütelâzimdir.

4- İlim, lâzımından mecazdır ki, mücazat veya mükâfat mânâsınadır. Nitekim lisanımızda, "iyiliği et, denize at, balık bilmezse Hâlık bilir" darbı meselinde Hâlık bilir demek, O takdir eder, mükâfatını verir demektir ki, O'nun mükâfat-ı rıdvan-ı ekberidir. Bir hayli âyetlerde ilmin bu mânâya geldiği de vaki'dir. Nitekim, وَمَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ ("*Her ne nefaka verdiniz veya ne adak adadınızsa herhalde Allah onu bilir fakat zalimlerin yardımcıları yoktur.*" Bakara-2/270) bu kabildendir. Üçüncü mânâ, pek dakîk ve pek felsefî olduğu için ikinci ve dördüncü mânâlardan birisi umumî nokta-i nazarla daha vazihtır.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا **"Fütur getirmeyin ve mahzun olmayın."** den buraya kadar olan âyetlerin hulâsa-i meâli şu oluyor ki: "Allah Teâlâ, bu dine nusrat va'detmiştir. Eğer siz hakikaten mü'minler cümlesinden iseniz biliniz ki, "Uhud" vak'ası bu hal üzere kalmıyacaktır. Devlet, müslümanların olacak ve onlar akıbet düşmanları istilâ edeceklerdir. Zaten dünyanın âlâm-ü lezaizi gayr-i bakî ve ahvali gayr-i müstemirdir. Saadet-i bakiye, ahirettedir. Tefsir-i Ebu Hayyan'da nakleder ki: Hafızın birisi وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ (*"Hem o günler, Biz onları insanlar arasında evirir çeviririz."* Âl-i İmrân-3/140) âyetini okurken halisullisan Arablardan birisi dinlemiş, "o her halde نُدَاوِلُهَا بَيْنَ الْعَرَبِ olacak" demiş. Kendisine "Hayır, نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ dır" denilince, انّا لله ذَهَبَ مُلْكُ الْعَرَبِ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ yâni **inna lillâh ve inna ileyhi racıun,** Rabb-ı Ka'be'ye kasem olsun ki, Arab'ın devleti elden gitti" demiş ve bu âyetten Devlet-i İslâm'ın Arab'a münhasır olmadığını ve bütün akvam beyninde bir tedavüle namzed bulunduğunu kuvvet-i lisan ile anlamıştır.

Bu meviza ve tebşir-ü tesliyeden sonra, "Uhud" vak'asında hataları intikad ve kusur edenleri tevbih ve terbiye sadedinde buyuruluyor ki:

أَمْ حَسِبْتُمْ

أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ

وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ

أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾ وَمَا مُحَمَّدٌ

إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ

انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ

اللّٰهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ

أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ

الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا
وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ
رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا اَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَا
ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾ وَمَا كَانَ
قَوْلَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِي اَمْرِنَا
وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾ فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ
ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾
يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا
يَرُدُّوكُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾
بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿١٥٠﴾ سَنُلْقِي
فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ
مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَاْوٰيهُمُ النَّارُ
وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ
وَعْدَهُ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهِ حَتّٰى اِذَا فَشِلْتُمْ
وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ
مَا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا

وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْۚ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

142- Yoksa siz zannettiniz mi ki, Allah, içinizden o mücahede edenleri hiç belli etmeden, sabredenleri belli etmeden Cennete girivereceksiniz?

143- Celâlim hakkı için siz, o ölümle karşılaşmadan evvel onu temenni ediyordunuz, fakat işte onu gördünüz bakıp duruyordunuz.

144- Muhammed de ancak bir Resuldür. O'ndan evvel Resuller hep geldi, geçti. Şimdi o, ölür veya katledilirse siz, ardınıza dönüverecek misiniz? Her kim ardına dönerse elbette Allah'a bir zarar edecek değil, fakat şükredenlere Allah yarın mükâfat verecek.

145- Hem Allah'ın izni olmadıkça kimseye ölmek yok. O va'desiyle yazılmış şaşmaz bir yazı. Bununla beraber kim, dünya sevabını isterse ona, ondan veririz. Kim de, ahîret sevabını isterse ona da, ondan veririz, şükredenlere ise, muhakkak mükâfat vereceğiz.

146- Nice Peygamber, ma'iyyetinde rübubiyyet aşina bir çok erenler harb ettiler de Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı fütur getirmediler, za'f göstermediler, miskinlik etmediler. Allah da, sabredenleri sever.

147- Başka bir söyledikleri de yoktu, sade: "Ya Rabbena, bize günâhlarımızı ve işimizde taşkınlıklarımızı mağriret buyur, cihad meydanında ayaklarımızı iyi dire ve kâfirlere karşı bizleri mansur kıl" diyorlardı.

148- Binnetice Allah da kendilerine hem dünya sevabını verdi, hem de ahiretin güzel sevabını. Öyle ya Allah, güzel iş yapan muhsinleri sever.

149- Ey o bütün iman edenler, eğer kâfirlere itaat edecek olursanız sizi tersinize çevirirler de öyle bir inkılâba uğrarsınız ki, bütün hüsran içinde kalırsınız.

150- Doğrusu sizin Mevlânız bir Allah'dır ve O, yardım edeceklerin en hayırlısıdır.

151- Allah'ın hiç bir bürhan indirmediği şeyleri, O'na şerik koştukları için Biz, o kâfirlerin kalblerine korku düşüreceğiz, onların varacakları yer, Cehennemdir, ne de kötüdür o zalimler yatağı.

152- Filhakika Allah'ın size va'di doğru çıktı, o hengâmda onları doğruyordunuz tâ o sevdiğiniz galebeyi Allah size gösterdikten sonra isyan edip verilen emirde nizaa kalkarak yıldığınız lâhzaye kadar ki, kiminiz dünyayı istiyordu, kiminiz ahireti istiyordu. Sonra Allah, sizi mübtelâ kılmak için onlardan çevirdi. Maamafih sizden afiv de etti, Allah'ın mü'minlere bir fazlı var.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ **"Celâlim hakkı için siz o ölümle karşılaşmadan evvel onu temenni ediyordunuz."** Bu hitab, mü'minlerden bir kısım hakkındadır ki, bâlâda zikredildiği üzere Resulüllah, "Bedr"e ansızın çıktığı için harbolacağını zannetmemişler ve binaenaleyh "Gazve-i Bedr"de bulunamamışlardı. "Ashab-ı Bedr" hakkındaki tekrimat-ı İlâhiyye'yi anladıkları zaman gitmediklerine nedamet ederek, "ah keşke biz de Ashab-ı Bedr gibi katlolunub şehid olaydık" diye düşmanla çarpışmak için iştiyak beslemeğe başlamışlardı ve hatta Medine'de müdafaaya razı olmayıp "Uhud" a çıkmak için teşvik edenler de, bunlardı. Fakat muharebeye çıkıp vak'a-i mezkûre olunca bir çokları sebat edemediler. Bu âyet, bunlar hakkında nâzil olmuş ve mukaddema harbı arzu ederek ölümü temenni ettikleri halde onu görünce bakıp kalmalarından dolayı itab buyurulmuştur. Bazı müfessirîn, diyorlar ki: Burada mevtten murad, harbdir. Çünkü harb, ağleb-i ahvalde ölümü tazammun eder. Bu itibar ile kendi nefsinde ölüme razı olmayan harbi de temenni etmez. İşte harb ile mevt beynindeki bu alâkayı binaen çıkıp düşmanla çarpışmak arzusundan temenni mevt ile tabir buyurulmuştur. Yoksa maksud, bizzat temenni-i mevt değildir. Zira bir müslüman için temenni-i mevt meşru değildir. Hatta harbte, temenni-i şehadet bile caiz olamıyacağına ve çünkü bunda küffarın galebesini temenni mânâsı bulunacağına zahib olanlar olmuştur. Lâkin doğrusu temenni-i şehadette beis yoktur. Ve bu âyette temenni-i mevt de temenni-i şehadet mânâsına olmak zahirdir. Ancak iyi anlaşılmak lâzım gelir ki, temenni-i şehadet düşmanın galebesini temenni eder gibi bizzat mevti temenni etmek suretinde olmamalıdır. Asıl maksad, hak yolunda şehadet rütbesine nail olmak ve İndallah mev'ud olan hayat-ı hakikiyyeye ermektir ki, bunda, temenni-i mevt bir vesile olmak itibariyle zımnî kalır. Velhasıl ölmek için yaşamakla ahirette hakikaten yaşamak için ölmek

arasında pek büyük bir fark ardır. Harb edecek olanlar, sırf bu maksadla hareket etmeli ve ölüme mülâkı oldukları zaman da ondan kaçınmamalı ve bu imandan feragat eylememelidirler. Uhud muharebesi her mânâsiyle tedafüî bir harb olduğu gibi tecavüz eden düşmana karşı meydan muharebesine çıkmak arzusunu besleyen bu müslümanların şevk ve hahişleri de ca'lî bir nümayış olmayıb samimî bir eseri iman olduğunda hiç şübhe yoktu. Fakat لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْعِيَانِ *"Haber görülen şey gibi değildir."* mucebince bu günkü arzu ile yarınki vakıa-i fiiliyye arasında azîm bir fark bulunduğundan kalb-ü kavlin fiile intıbakı mühim bir mes'ele teşkil eder ki, asıl sadakat-i iman, bundadır. رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ (*"O erler ki Allah'a verdikleri ahde sadakat ettiler."* Ahzab-33/23) Binaenaleyh her hangi bir harbe karar vermek için kemal-i ciddiyyetle iyi düşünmeli ve bir kerre harbe başladıktan sonra artık dönmeyi hatıra getirmemeli, ölmek de lâzımgelse onu sabr-ü sebat ile seve seve karşılamalıdır. Yoksa kanını son damlasına kadar akıtmağa yeminler ederek harbı kızıştırıp da selâmeti firar etmekte arayanlar, hiç bir zaman selâmet bulamazlar ve âlemi perişan ederler, hem de kendileri dünya ve ahiret mahv-ü muzmahil olurlar.

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ
"Muhammed'de ancak bir Rasûldür. Ondan evvel Rasûller hep geldi, geçti. Şimdi O ölür veya katledilirse siz arkanıza dönüverecek misiniz?" Rivayet olunuyor ki: Uhud günü, iki ordu çarpışmaya başlayıp harb kızışınca Resulüllah: "Şu kılıcımı hakkiyle kim alır da bükülünceye kadar düşmana çalar" buyurmuş ve onu Ebu Ducane Simâk ibn Harşet el-Ensarî almış ve başına da kırmızı sarık sarıp salınarak ve:

اَنَا الَّذِى عَاهَدَنِى خَلِيلِى * وَنَحْنُ بِالسَّفْحِ لَدَى النَّخِيلِ

اَنْ لَا اَقُومَ الدَّهْرَ فِى الْكَيُّولِ * اَضْرِبُ بِسَيْفِ اللّٰهِ وَالرَّسُولِ

"Ben, dostumla, hurmalıkların yanındaki dağın eteğinde bulunduğum sırada, hiçbir zaman harp saflarının gerisinde kalmamak üzere antlaştım. Allah ve Rasûlünün kılıcıyla vuruyorum."

diyerek maiyyetinde bir kaç müslüman ile beraber harbe dalmıştı. Resulüllah: "Bu azametli yürüyüşü Allah ve Resulü sevmez amma bu makam, müstesna" buyurdu. O da, karşısına kim gelirse vurup öldürüyordu. Hazret-i Ali ve Hazret-i Hamza ve Sad ibn Ebî Vakkas, düşman saflarına dalarak pek kahramanane harb etmişler ve Hazret-i Ali, kılıcı bükülünceye kadar çarpışmıştı. Bu suretle

---

Tedafüi: Müdafaa. **Muzmahil:** Çökmüş, darmadağın olmuş.

Allah, müslümanlara nusrat ihsan etmiş, müşrikler hayli telefat vermiş ve bozulmuştu da, ganimet toplanmağa başlanmıştı. Bunu gören okçuların ekserisi, ganimete iştirak etmek için kumandanları Abdullah bin Cubeyr'in men'ine rağmen mevkilerini bırakıp koştular. Müşarün'ileyhin yanında ve Resulüllah'ın muhafazasını emrettiği o mevki de ancak sekiz kişi kaldı. Düşmanın sağ cenah kumandanı olup ilk önce Hazret-i Zübeyr'in karşısında ric'at etmiş bulunan Halid ibn Velid, kalan okçuların azlığını ve arka tarafın boşa kaldığını görünce, derhal iki yüz elli kadar süvari ile Şi'b tarafından şiddetli bir hücum yaparak kalan okcuları şehid edip asker-i İslâm'ı arkadan vurdular ve yarıp dağıttılar ve bütün kuvvetleriyle Resulüllah'a doğru hücum ettiler. Ashab-ı Kiram şiddetle çarpıştılar. Otuz kadar zat, musab oldu. Abdullah ibn Kamie sokulup, Resulüllah'a bir taş atarak mubarek rabaiye dişini kırdı ve vech-i saadetini yaraladı ve katil maksadiyle atıldı. (Bir rivayette taşı atan Utbe ibn Ebi Vakkas idi) Mus'ab ibn Umeyr, müdafaaya şitab etti. Fakat İbn Kamie, bunu şehid etmiş ve Resulüllah'ı katleylediği zanniyle dönmüş: "Muhammed'i katlettim" demiş idi. O zaman kim olduğu belli olmıyan birisi ألا إنّ محمّدًا قد قتل "malûmunuz olsun Muhammed katlolundu" diye acı bir haykırış haykırmış ve bu ses hemen intişar edivermekle her taraftan halk dönüp kaçmağa başlamışlardı ki, hatta bu bağıranın İblis olduğu söylenmiştir. Resulüllah ise: إليّ عباد الله "Allah'ın kulları bana doğru" diye çağırıyordu. Bu sırada Ashab'dan ilk evvel Ka'b ibn Malik, kendi tabiriyle miğferin altında parlayan gözlerinden Resulüllah'ı tanımış, en yüksek sesiyle: "Ey ma'şer-i müslimîn müjde Resulüllah işte" diye alabildiğine bağırmış, Resulüllah da ona sükût işareti vermiş hemen otuz kadar Ashab Resulüllah'ın yanına toplanmışlar ve himaye etmişler ve nihayet müşrikleri def'eylemişler ve mütebakisi dağılmışlardı.

"Muhammed katlolundu", şayiası üzerine çok sarsılmışlar ve perişan olmuşlardı. Bir kısmı, "muharebeden sarf-ı nazar edelim" demişler, ellerini salıb oturmuşlar. Bâzıları: "Abdullah ibn Übeyy'e gidecek bir adamımız olsa da bize Ebu Süfyan'dan bir eman alıverse" diye söylenirmiş. Bir takım münafıklar da: "Muhammed Peygamber olsaydı katlolunmazdı, artık eski lininize dönünüz ve ıhvanınıza müracaat ediniz" diye izhar-ı nifak ederlermiş. Binaenaleyh bütün bunlara karşı Enes ibn Nadr Hazretleri (ki, Enes ibn Malik Hazretlerinin amcasıdır) kalkmış "Ey kavim, eğer Muhammed katlolundu ise, Rabb-ı Muhammed hayy ve lâyemuttur. Resulüllah'dan sonra sağ kalıp da ne yapa-

---

Musab: Musibete uğramış. **Rabaiye:** Az **Şitab:** Koşmak. **Mütebaki:** Kalan.

caksınız? Onun muharebe ettiği uğurda muharebe edin ve O'nun öldüğü uğurda şeref-ü şan ile ölün" demiş, ba'dehu: "Allah'ım şunların dediklerinden sana i'tizar ederim ve şunların (yani münafıkların) yaptıklarından sana teberri eylerim" diye dua ettikten sonra kılıcını çekip muharebeye atılmış ve şehid oluncaya kadar harb etmiş ki, yetmiş yara aldığı rivayet olunuyor. Ve bir takım zevat da aynı suretle şehid olmuşlardır ki, Sa'd ibn Reb'i ve kanlar içinde yuvarlanan Ensârî bu cümleden idi. Kaçanların bazıları Medine'ye kadar gitmişler ve ekserisi dağda kalmışlar ve sonra toplanmışlar ve düşman açıldıktan sonra Resulüllah da, maiyyetindekilerle beraber oraya çıkmış ve birleşmişlerdi. İşte bu âyet, bu katil şayiası üzerine terk-i vazife edenleri terbiye ve makam-ı sıddikîne irşad için nâzil olmuştur. Vak'a şayıa-i katl üzerine olduğu halde ayette mevtin takdimi Resulüllah hakkında katlin vakı olmadığı ve olmayacağı ve fakat mevtin behemehal vukubulacağı cihetle bilhassa vefat-ı Peygamberî sırasında zuhur edecek hâdisata celbi dikkat etmek ve o noktayı nazarla terbiye-i diniyyeyi takviye eylemek hikmetini tazammun eylemektedir.

وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (*"Allah seni insanlardan koruyacak."* Mâide-5/67) Buyurulmuş olduğu halde bir takım Ashab'ın katil şayiasına nasıl ihtimal verebildikleri mes'elesine gelince: Evvelâ, bunun o zaman nâzil olmuş bulunduğu malûm değildir. Ve katledilmiş Peygamberler de vardır. Saniyen, her âyet herkesin malûmu olmayabilir, salisen, herkes için her bildiğini her zaman ve her makamda derhatır etmek kabil olamaz. Ale'l-husus böyle dehşetli haileler karşısında şiddeti teessür ile bildiğini unutmak avarızı beşeriyyedendir. Nitekim Hazret-i Ömer, vefat-ı Peygamberî günü işbu, وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ âyetini ancak Hazret-i Ebu Bekr'in ihtariyle derhatır etmişti.

"İNKILÂB ALEL'A'KIB", esasen ökceler üzerine dönmek demektir ki, asker yürüyüşünde olduğu gibi tam sağdan veya soldan geri dönmektir. İki ökceyi birden yerinde çevirmek suretiyli اَلْاِنْقِلَابُ عَلَى الْعَقِبَيْنِ ayakları çaprazlaştırdığından yürümeyi imkânsız bırakır. Kur'an'da bu tabir, ya harbde firardan kinaye veya dinde irtidaddan mecaz olmak üzere iki mânâya muhtemildir. Burada zahir olan irtidad mânâsıdır ki, harbden firar dolayısiyle istifhamı inkârî ile, "irtidad mı edeceksiniz" diye bir tevbih ifade eder. Ve vefat-ı Peygamberîden sonra müslümanların vazifelerini ihtar eyler. Ve bu tevbih-ü ihtarın hasılı da şu olur: Muhammed, ancak bir Resuldür. O'ndan evvelki bütün Resuller ise, gelmiş geçmişlerdir. Binaenaleyh Muhammed de, Onlar gibi gidecektir. Bu cihetle

---

Derhatır: Hatırda **Haile:** Haller. **Tevbih:** Azarlama.

O'nun diğer Enbiya'dan bir farkı yoktur. Peygamberlerin tebliğ ettikleri şeriatlerin bakası için de kendi bakaları şart değildir.

Evvelki Peygamberlerin hepsi vefat etti. İman eden tabi'leri sebat edip dinlerini muhafaza ve müdafaa eylediler. Risaletin hükmü budur. Risalet-i Muhammediyye'nin hükmü de başka değildir. Bu böyle iken şayed Muhammed, vefat eder veya katlolunursa siz onun dininden dönüverecek vey onu müdafaa etmeyecek misiniz ki, bir katil şayiası üzerine kaçmaya kalkdınız? Hayır, vefat-ı Muhammedîden sonra sizin hayr-ü menfaatınız dönmekte değil, sebattadır. O zaman bu vazife temamen size kalacak ve siz ahdinizde durup, onu eda ederseniz şakirînden olacaksınız behemehal Cenab-ı Allah'ın mükâfatına ereceksiniz. Nitekim Enbiya-i salife'nin ümmetleri de ancak böyle mes'ud olagelmişlerdir."

Burada قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ **"Ondan evvel Rasûller hep geldi geçti."** nazm-ı celili, Resul'den hal veya sıfat veya bir cümle-i istinafiye olarak bir kübrâ mevkiindedir, Ve bütün Resullere ammolduğu zahir bulunduğundan Hazret-i İsa dahi, bunda dahil olmuş bulunur. Ve bu nass-ı ammın mütevatir olmayan hadîslerle tahsisı caiz olmamak lâzım gelir. وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ (*"Halbuki onu ne katlettiler ne salbettiler ve lâkin kendilerine bir benzetme yapıldı."* Nisa-4/157) âyeti de nefy-i katil ve salbde kat'î ise de, ale'l-ıtlak nefy-i mevtte kat'î olmadığından bunu muhassıs olamaz. Binaenaleyh Hazret-i İsa'nın ölmediği ve nüzul edeceği hakkında varid olan ehadîs-i sahihanın manâsını mevt-i ma'ruftan başka bir veche hamletmek iktiza edecektir. Çünkü قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ **"Ondan evvel Rasûller hep geldi geçti."** nass-ı ammının umumî üzere cari olmadığı farzedilecek olursa âyetin temami-i takribi [1] cayi işkâl olacaktır. Zira kazıyye, külliyye olmadığı takdirde bazı Enbiya'da sebk-ı misal ile tecviz-i mevt sabit olsa bile hepsinde vahdet-i hükmü isbat edecek olan tahkik-i mevt sabit olmayacaktır.

وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ **"Şükredenlere Allah yarın mükafât verecek."** Burada şakirînden murad, İslâm'da sebat ederek ifa-yi vazife edenlerdir. Bunun için sabitîn veya tayi'în ile tefsir edilmiştir. Hazret-i Ali sabitîn ile tefsir eder, ve der imiş ki: "Bunlar, Ebû Bekr ve arkadaşlarıdır. Ve Ebû Bekr emr-i şakîrîndir". Binaenaleyh âyet, katil şayiası üzerine ric'at ve firarın irtidad değilse de, ona yakın bir kebîre olduğunu ifham ile bir tevbih ve mü'minini makam-ı sıddıkîne i'lâ edecek bir terbiyeyi muhtevi olduğu gibi bilhassa vefat-ı Peygamberî

İstinafiye: Cümlenin başı. **Tayiîn:** İtaat eden, boyun eğen kimse. **Sabitîn:** Duranlar.

[1] (Takrib, bir delilin matlûbü istilzam edecek vechiyle sevki demektir.)

sırasındaki irtidad vekayiinin ve Hazret-i Ebu Bekr'in bunlara karşı metanet-i sıddıkîyyesiyle muvaffakiyyat-ı cemilesine bir işareti muhtevidir. Ve bu şükrânın dünyada mükâfatı da devlet-i İslâm'ın teessüsü olmuştur.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ **"Hem Allah'ın izni olmadıkça kimseye ölmek yok."** Katil şayiası üzerine perişan olanlar üzerinde iki hisden biri veya her ikisi âmil olduğu anlaşılıyor ki, birisi vefat-ı Peygamberî'den son derece müteessir olarak her şeyden vaz geçmek, diğeri de, düşman karşısında ölümden korkup can hevline düşmektir. وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ **"Muhammed de ancak bir Rasûldür."** Evvelkine cevab olduğu gibi işbu, وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ de ikinciye veya her ikisine karşı tesliye ve irşad-ı mutazammın olarak metanet ile cihada sevk ve bu babda bu iki endişenin bile bir mazeret teşkil edemiyeceğini beyan etmektedir. Filvaki Allah Teâlâ'nın izn-ü iradesi taallûk etmeksizin hiç bir kimsenin ölmesi ihtimali yoktur. Gerek döşekte olsun, gerek katl ile olsun ale'l-ıtlak ölüm böyle olunca Allah'ın iradesi taallûk etmeden, ne düşmanın savletiyle, ne de kendi arzusuyle kimse ölmez. Demek Muhammed, vefat eder veya katlolunursa düşmanın savletiyle değil, Allah'ın izniyle olacaktır. Kezalik her hangi bir şahıs da ölecek veya katledilecek olursa o da, düşmanın savletiyle değil, Allah'ın emriyledir. Ve bunun böyle olduğu da Uhud vak'asının netaic-i tecribeviyyesinden biri olmak üzere sabittir. Eğer böyle olmasa idi, o gün hiç kimse kurtulamazdı. Binaenaleyh her iki takdirde Allah'ı unutmamak ve irade-i İlâhiyye'ye kemal-i rıza ile itaat edip ifayi vazife etmek lâzım gelir. Meydan-ı harbde vazife ise, küffara karşı koymak ve i'lâ-yı Kelimetillâh uğurunda hiç bir şeyden endişe etmemektir. İyi bilmelidir ki, korkunun, ecele faidesi yoktur. Kâfirlere mağlûb olanlar, bir müddet berhayat kalsalar bile irtidad tehlikesine maruzdurlar. Allah'ın izniyle ölüm ise, كِتَابًا مُؤَجَّلًا **müeccel bir surette yazılıdır.** Yâni İndallah bir vakt-i malûm ile mukadderdir ki, ne ileri gider, ne geri kalır. Bir insan, vakı'de her hangi suretle ölecekse, öyle ölür. Ve onun dünyada iki ömrü yoktur. Binaenaleyh iki eceli de yoktur. Bazı kimseler, eceli müsemma ve eceli kaza diye iki ecel tasavvur ederler. Ve "zavallı ecel yetmeden kazaya uğradı" derler. Bilmezler ki, vaki ne ise ömür, ecel odur. Ve o kimsenin İndallah vakt-i ma'lûmu ondan ibarettir. Bundan maadası hakikaten değil, imkânı zatî ve aklî üzerine mübteni farziyyat ve ihtimalâttır. Herkesin vakı'de ömrünün ecelinin vahdeti inkâr imkânı bulunmayan bir hakikat-i bedihiyye olduğu halde bir takımlarının bunu bir mes'ele-i mu'dile imiş gibi ecel bir mi, iki mi diye bahse kalkışmaları mes'eleyi kavrayamamalarından neş'et eder. Evet, sırr-ı kader malûm olmaz berhayat bulunan bir kimsenin ne vakıt ve ne suretle öleceğini de,

Allah'dan başka kimse bilmez. Sünnet-i İlâhiyye'de esbab-ı mevt olarak tanınmış bir çok şeyler de vardır. İnsan, ecelinin ne olduğunu bilmediği için bunlardan tevakki de etmelidir. Ve fakat her halde şunu bilmelidir ki, bu tevakki, ne irade-i İlâhiyye'yi tagyir, ne de İndallah malûm ve hakikaten mukadder olan eceli tebdil eder. Binaenaleyh endişe-i mevt. Tekayyüdat-ı hayatiyye Allah'a karşı olan vezaif-i mühimmeyi unutturmamalıdır. Çünkü hayat ve mematın bizzat medar-ı mahza Meşiyyetullah'tır. Ve bunda kimsenin medhali yoktur. Fakat hayattan istifade ve semarat-ı hayatı iktitaf edebilmek hususu böyle değildir. Bu cihet, iradat-ı beşeriyye ile alâkadardır. Bunun için buyuruluyor ki: وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا **Ve her kim dünya sevabı murad ederse, ona dünya sevabından veririz,** وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا **her kim de ahiret sevabı murad ederse, ona da ahiret sevabından veririz.** «مِنْهَا» kayıdları gösteriyor ki, murad edilenin hepsi verilmezse de, her halde biraz olsun verilir. Ve irade-i abid büsbütün hükümsüz kalmaz. Burada sevab-ı dünya fıkrası ganimet arzusiyle koşanlara bir ta'riz-ı mutazammındır. وَسَنَجْزِى الشَّاكِرِينَ **"Şükredenlere ise muhakkak mükafât vereceğiz."** O şakirler ki, ni'met-i İslâm'da sebat edip Allah'ın kendilerine ihsan ettiği kuvvet-ü kudreti ma hulikalehi olan tâate sarf ederek şükrünü edâ ederler ve hiç bir mania karşısında bundan inhiraf eylemezler. Bu şakirînden murad, ya «لام عهد» ile şühedâ ve sair mücahidîn-i ma'hudedir. Veya «لام جنس» ile ale'l-umum şakirîn cinsidir ki, mücahidîn-i mezkûre bunda duhl-i evvelîn ile dahildirler. Burada ceza-ı şükürden murad da, sevab-ı uhrevî olduğu siyakından zahirdir. وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ **"Nice peygamber, maiyyetinde Rubûbiyyet âşina bir çok erenler harbettiler."**

RİBBİYYUN: «رِبِّى» nin cem'idir ki, râbbanî gibi rabbe nisbettir. Rabb'a kulluk eden demektir. «ر» nın kesri Basra, Bısrıyyun gibi ism-i mensub tegayyüratındandır. Rabbanî mürebbî demek olan rabbana nisbet olarak mülâhaza edilebildiği gibi ribbî de cemaat demek olan ribbeye nisbet olarak da tahlil edilmiştir ki, esasında ictimaî mefhumu mülâhazasiyle cemaat diye tefsir edilmiştir. Bunlardan başka Vahidî'nin Ferra'dan nakli vechiyle «رِبِّيُّونَ» evvelûn yani evvelkiler mânâsına da gelir. Bazıları rabbanî ile ribbî arasında bir mânâ farkı bulunduğunu söylemişlerdir. Ezcümle İbn Zeyd demiştir ki: «رَبَّانِى» Eimme-i vülât «رِبِّى» de raiyyedir ki, ribbe müntesibdirler. Binaenaleyh rabbanî ve ribbî, ikisi de rabbe intisab mânâsını mutazammın olmakla beraber, «رِبِّيُّونَ» ribbe intisab ile terbiye ve ta'lim görmüş cemaat, rabbanî de rabbe intisab ile diğerlerini ta'lim

---

Tevakki: Çekinmek. **İktitaf:** Toplamak. **Medar:** Sebeb, vesile. **Mahza:** Ancak, yalnız, sade, tek, tam. **Mahude:** Söz verilmiş. **Eimme-i vülât:** Valiler, yöneticiler. **Raiyye:** Halk. **Ribb:** Alimler.

ve terbiye edebilecek seviyye-i âliyede bulunanlar diye tefrik edilmek en muvafık mânâ olacaktır. Maamafih bunların müteradif veya ribbiyyun rabbaniyyundan eamm olarak da kullanılması caiz olur. Bâlâda min tarafillâh nübüvvete, kitaba hükm-ü hükûmete nail olmuş bir beşerin insanlara karşı, "bana kul olunuz" diye rübubiyyet iddiasına hakkı olmadığı ve وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيّٖنَ ("... *velâkin kitab talim etmekte olduğunuz ve ders alıp vermekte bulunduğunuz için Rabbaniler olunuz der.*" Âl-i İmran-3/79) mucebince bunların vazifesi ta'lim ve tedris ile rabbaniyyun yetiştirmek olduğu beyan olunmakla bi'set-i Muhammediyye'nin büyük hikmetlerinden birisi de rabbaniyyun yetiştirmek olduğu anlaşılmış ve ba'dehu كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ("*Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere vücuda geldiniz.*" Âl-i İmran-3/110) ferman-ı İlâhisiyle ümmet-i Muhammed'in hayr-ı ümem olacağı da tefhim buyurulmuş idi. İşte burada "Uhud" hâdisesi dolayısiyle Ashab-ı Muhammedî yüksek bir mazmun ile terbiye edilmek üzere, "siz böyle hayr-ı ümem olacak rabbanîler olmağa namzed iken, enbiya-yı salife'nin ümmetleri kadar da olamayacak mısınız ki, katil şayiası karşısında perişan oluverdiniz" mealinde büyük ve ince bir itab zemininde وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ ("Nice peygamber." Âl-i İmrân-3/146) buyurulmuştur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُطٖيعُوا الَّذٖينَ كَفَرُوا... **"Ey o bütün iman edenler! Eğer o kafirlere itaat edecek olursanız."** Ensar-ı Enbiya'ya iktida için terğibden sonra bu âyetler de, "eski dininize dönünüz" diyen münafıkların sözleri sebebiyle nâzil olmuştur. Maamafih ale'l-umum kâfirlere itaatten tahzir buyurulmuştur. Bu hıtab-ı tahzir bilhassa şu mânâyı tazammun ediyor ki, cihaddan firar, küffare itaat ve mağlûbiyyete, bu da binnetice dünya ve ahîret husranı müeddi olan irtidada bais olacak bir felâkettir. سَنُلْقٖى فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَٓا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا **"Allah'ın hiçbir burhan indirmediği şeyleri, O'na şerik koşdukları için Biz, o kafirlerin kalblerine korku düşüreceğiz."**

ERRUB: Kalbi dolduran korku,

"SULTANEN", hüccet ve bürhan ve delil demektir. Şayanı dikkattir ki, müslümanlara büyük bir va'di tazammun eden bu âyet, kâfirlerin hepsinde Allah'a bir şirk bulunduğunu ve şirkin hiç bir esas-ı ilmîyye İstinad edemeyen bir zulüm, bir haksızlık oluduğunu ve ru'bün sebebi de, bu şirk olacağını iş'ar etmekte ve bu suretle müslümanları ihlas-ı tâmme sevk eylemektedir. Binaenaleyh mânâ-yı ammiyle müşrikîn tabiri, kâfirîn tabirine müradif demektir.

Müeddi: Sebeb olan.

Şimdi Allah Teâlâ, mü'minlere böyle vaidlerde bulunuyor da, "Uhud" vak'asında neye bu müsibetler oldu? gibi bir sual hatıra gelirse, وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ **şurası muhakkak ki, Allah, size olan va'dini tahakkuk ettirmiş, sıdkını göstermiş idi. O sıradaki** اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهِ **siz, düşmanları Allah'ın izniyle kesip doğruyordunuz.**

HASS: Katliyle ibtali hissetmek mânâsına olup katl-i kesîr ve kökünü kesmek mânâlarına gelir. Yâni düşmanınızı Allah'ın tevfikiyle bozmuş, önünüze katmış ale't-tevali kesiyordunuz ve kesecektiniz. Fakat siz, bu nusretin tamam olması için sabır, ittika ve emre itaat gibi lâzım gelen şartlara riayet etmediniz. Onun için va'din tahakkuku o zamana kadar devam edebildi ki, حَتّٰى اِذَا فَشِلْتُمْ **nihayet za'f-i kalbe düştünüz,** sabredemeyip ganimete hırs ettiniz وَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ **emir ve kumandada münazaa ettiniz ve isyan eylediniz.** Çünkü okcular, Hazret-i Peygamber'in ta'biye ettiği ve her ne olursa olsun buradan ayrılmayınız dediği mevkiden kendi reiyleriyle ayrılmışlar ve kumandanları Abdullah ibn Cübeyr'in emrini dinlememişlerdi. Bütün bunlar da, مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ **Allah'ın size, sevdiğiniz zafer ve ganimeti ve hezimet-i a'dayi göstermesinden sonra oldu.** O halde ki, مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا **kiminiz dünya arzu ediyordu ganimete koştu,** وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ **kiminiz de ahiret arzu ediyordu, yerinde kaldı şehid düştü.** ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ **Allah, onu gösterdikten sonra, o za'f-i kalbiniz, niza' ve isyanınız üzerine sizi o musibetlerle mübtelâ kılmak ve imtihan etmek için düşmanlardan yüzünüzü çevirdi.** وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ **Maamafih şurası muhakkak ki, nedametiniz hasebiyle sizi afiv de etti.** وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ **Allah Teâlâ, bu mü'minlere böyle büyük bir fadl-ü ihsan sahibidir.** Ve o, afiv sizin nedamet ve imanınız dolayısiyle bu fadl-ı İlâhî'nin eseridir. Yoksa bütün bütün mahvolmanız hiç bir şey değildi.

Allah'ın sizi mübtelâ kılması o zaman idi ki, veya hatırınıza getirin o zamanı ki:

اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلٰٓى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فٖٓى اُخْرٰيكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ

Ru'b: Korku. **Tevali:** Birbiri ardınca sıra ile gitmek, devam etmek. **A'da:** Düşmanlar, en zalim, en çok düşmanlık eden.

وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾

ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاساً يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ

وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ

الْجَاهِلِيَّةِۜ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍۜ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ

كُلَّهُ لِلّٰهِۜ يُخْفُونَ ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَۜ يَقُولُونَ

لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَاۜ قُلْ لَوْ كُنْتُمْ ف۪ي بُيُوتِكُمْ

لَبَرَزَ الَّذ۪ينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْۚ وَلِيَبْتَلِيَ

اللّٰهُ مَا ف۪ي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا ف۪ي قُلُوبِكُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ

الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِۙ اِنَّمَا

اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُواۚ وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْۜ

اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَل۪يمٌ ﴿١٥٥﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا

كَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ

اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُواۚ لِيَجْعَلَ

اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً ف۪ي قُلُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۜ وَاللّٰهُ

بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ

أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾
وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ
لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ
فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَاِذَا عَزَمْتَ
فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾ اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ
فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ
وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ
نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾ اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ
بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾
هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

153- O sıra siz boyuna uzaklaşıyordunuz, kimseye dönüp bakmıyordunuz. Peygamber ise, arkanızdan sizleri çağırıp duruyordu. Bunun üzerine Allah, sizi gama karşı gam ile müsab kıldı ki, ne elinizden giden zafere, ne de başınıza gelen musibete mahzun olmayasınız ve Allah biliyor, ne yapıyordunuz.

154- Sonra o gamın arkasından üzerinize bir emniyyet indirdi. Bir uyku ki, içinizden bir taifeyi sarıyordu. Bir taife de, nefisleri sevdasına düşmüşlerdi. Allah'a karşı cahiliyye zannı nâhak bir zan besliyorlardı. "Var mı bize o emirden bir şey?" diyorlardı. "Hakikat emrin hepsi Allah'ın" de, onlar nefislerinde sana açamadıkları bir şey gizliyorlar: "Bizim emirden bir hıssamız olsa idi, burada katlolunmazdık" diyorlar. De ki: "Evinizde de olsa idiniz üzerlerine katil yazılmış bulunanlar yine çıkacak düşüp kaldıkları yerleri çaresiz boylayacaklardı. Allah, sinelerinizdekini yoklamak ve yüreğinizdekini meydana çıkarmak içindir ki, bunu başınıza getirdi. Allah, sinelerin künhünü bilir.

155- O iki cem'iyyet çarpıştığı gün içinizden arkasını çevirenler, hakikaten onları Şeytan sırf bâzı kesibleri behanesiyle kaydırmak istedi. Maamafih Allah, kendilerinden afvetti. Allah, Ğafûr'dur, Halîm'dir.

156- Ey o bütün iman edenler! Sakın şunlar gibi olmayın ki, küfrettiler de ihvanları arzda bir seyehat ettikleri veya gazaya gittikleri vakit haklarında şöyle dediler: "Yanımızda olsalar ne ölürlerdi, ne katlolunurlardı." Allah, bunu kalblerinde bir hasret olarak bıraksın diye. Halbuki hayatı veren de Allah, mematı veren de. Ve Allah, her ne yaparsınız görüp duruyor.

157- Celâlim hakkı için eğer Allah yolunda katlolunur veya ölürseniz her halde sizin için Allah'ın bir mağfiret ve rahmeti onların dünyada kalıp toplayacakları şeylerden daha hayırlıdır.

158- Celâlim hakkı için; ölseniz de katlolunsanız da, her halde hep Allah'a haşrolunacaksınız.

159- Demek ki, mahza Allah'dan bir rahmet iledir ki, sen onlara yumuşak bulundun. Eğer katı yürekli bir nobran olsa idin elbette etrafından dağılmış gitmişlerdi. O halde kusurlarını afvet de günahlarına istiğfar ediver ve emirde reiylerini al, sonra da azmettin mi, artık Allah'a mütevekkil ol. Çünkü Allah, mütevekkil olanları sever.

160- Eğer Allah size, nusrat verirse o vakit size galib yoktur ve eğer O, sizi yardımsız bırakırsa kimin haddinedir ki, O'ndan sonra size yardım etsin? Ancak Allah'a dayansın o halde mü'minler.

161- Bir peygamber için, emanete hıyanet olur şey değildir. Her kim

---

Nabran: Sert mizaçlı.

hiyanet eder; ganimet ve hasılattan bir şey aşırırsa boynuna aldığını kıyamet günü yüklenir getirir, sonra da herkese kazandığı ödenir, hiç birine zulmedilmez.

162- Ya o vakit Allah'ın rıdvanı peşinden giden kimse, Allah'ın hışmına uğrayan ve yatağı cehennem olan kimseye benzer mi? O, ne fena meaddır.

163- Onlar, Allah indinde derece derecedirler ve Allah, her ne yapıyorsanız görüp duruyor.

اِذْ تُصْعِدُونَ O **sıra uzak uzak gidiyordunuz**, yahud dağlara çıkıyordunuz وَلَا تَلْوُنَ عَلٰٓى اَحَدٍ **ve hiç bir kimseye dönüp bakmıyordunuz**, yâni alabildiğine kaçıyordunuz. وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فٖٓى اُخْرٰيكُمْ **Peygamber ise, gerinizde, yani dümdarlarınız içinde sizi çağırıp duruyordu.** Yukarıda nakledildiği üzere, اِلَىَّ عِبَادَ اللّٰهِ ، اِلَىَّ عِبَادَ اللّٰهِ *"Ey Allah'ın kulları"* diye çağırıyordu. Demek ki, firarın şiddetinden merkez, sâka halinde, yâni dümdar gibi kalmıştı, böyle oldu da. فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ **Allah, sizi gam üstüne gam ile cezalandırdı.** O ganimet zayi' oldu. Katlolunuyor, yaralanıyordunuz, düşmanın zaferiyle dağdar oluyordunuz. Peygamberi öldürmek için vukubulan hücum ile dilhun ve perişan kaldınız. Yahud Allah, sizi gama mukabil gam ile cezalandırdı. Siz isyanınızla Resulüllah'ı gamlandırdınız, Allah da, ona mukabil sizi bu gamlarla gamlandırdı. Diğer bir mânâ ile Peygamber sizin başınıza gelen felâketlerin acısını yüklenerek size gamküsar oldu ki, لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْ وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **ne zayi ettiğiniz fırsat ve nusrate, ne de uğradığınız musıbetlere mahzun olmayasınız.** Vukuat-ı dünyaya karşı metin ve tecrübekâr olarak Allah'a sığınıp istikbale hazırlanasınız. Zira bu suretle, bittecrübe görülmüş oldu ki, acı acıyı unutturur. En büyük zannedilen gamları unuturacak gamlar olur. Ve bir lâhza içinde Allah mağlûbları galib, mahzunları memnun edebilir. Ve Allah bütün yaptıklarınızdan ve yapacaklarınızdan haberdardır. ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ **Gamdan sonra Allah, size bir emniyyet bir uyku verdi ki, içinizden bir kısmını bu uyku basıyor, sarıyordu.** Ma'lûmdur ki, insanı şiddetli korku içinde uyku tutmaz, uykusuzluk devam ettikçe de perişanlık izdiyad eder. Binaenaleyh böyle bir hal içinde uyuyabilen korkuyu unutmuş, bir emniyyet duymuş, bir sükûneti kalbiyye bulmuş demektir. Rivayet olunuyor ki: Müşrikler,

---

Dümdar: Geriden gelen askeri birlik. **Saka:** Ordunun gerisinde bulunan askerler. **Dilhun:** Kalbi yaralı. **İzdiyad:** Fazlalaşma.

cereyan-ı vakıadan sonra Uhud'dan açılırken, "yine geleceğiz" diye tehdid savurarak açılmışlardı. Müslümanlar da, vaz'iyyete nazaran emin olamıyorlar. Düşmanın sahte bir ric'atle iğfal ederek tekrar hücum etmesinden veya giderken Medine'ye bir baskın yapmasından pek ziyade endişe ediyorlardı ve hatta düşman dönüp şiddetle bir hücum daha yapacak olursa bütün bütün mahvolmak tehlikesinin bile baş göstereceğinden korkanlar bulunuyordu. Bunun için kalkanlarının altında kıtale amâde bir halde duruyorlardı. İşte bu havf-ü keder içinde bulundukları bir sırada idi ki, Allah, bir emniyyet verdi. Uyuklamağa başladılar. Hazret-i Zübeyr demiştir ki: "Korkunun şiddetlendiği sırada ben, Peygamber'le beraberdim. Allah, bize bir uyku verdi ki, beni uyku basıyordu ve uykum arasında rü'ya gibi "Muattib ibn Kuşeyr"in لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا **"Bizim emirden bir hıssamız olsa idi, burada katlolunmazdık."** dediğini Vallahi işitiyordum." Ebu Talha Hazretleri de demiştir ki: "Uhud günü başımı kaldırdım, kimi gördümse kalkanının altında uykudan eğilmiş idi. O gün ben de, uyku basanlardan idim. Elimden kılıcım düşerdi alırdım. Sonra kamçım düşerdi alırdım." Böyle bir emniyyet uykusu Bedir'de dahi vakı olmuştur. اِذْ يُغَشّ۪يكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ (*"O vakit size tarafından bir emniyyet olmak üzere bir uyku sardırıyordu....."* Enfal-8/11). "Enfal" ki bunlar, varidat-ı Rahmaniyye ve sekinet-i İlâhiyye cümlesindendir. Bu uyku ale'l-âde bir uyku olmayıp fevka'l-âde bir iâne-i İlâhiyye olmuş ve müslümanlar, bundan bilvücuh istifade etmişler. يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ Nazmından anlaşılıyor ki, orada bütün mü'minlere inen bu uyku hepsini birden gaşyetmemiştir. Velhasıl bu askerde, iki taife vardı: Mü'minler, münafıklar. Mü'minler Muhammed (A.S.)'ın Allah tarafından hakk Peygamber olduğuna ve sözleri hevadan olmayıp vahy-i hak bulunduğuna cezmetmiş ve Allah'ın bu dine nusrat edeceğini ve bütün dinlere galib kılacağını da peygamber'den dinlemiş bulunduklarından bu vak'a-i fecianın, köklerini kesecek bir istisale kadar varamayacağına imanları muktezasınca kat'î ümidleri vardı. Bu sayede, o korkulara rağmen emniyyetleri münselib olmamış, لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْ (*"Ne elinizden giden zafere, ne de başınıza gelen musıbete mahzun olmayasınız."* Âl-i İmrân-3/153) sırrı da tecelli etmiş bulunduğundan kendilerini uyku tutabilmiş ve bununla bütün bütün sekinet bularak korkuları külliyyen zail olmuş ve kendilerini toplamışlardı.

وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ **Diğer bir taife de, nefisleri derdine düşmüş, kendilerinden başka bir şey düşünmüyor.** Dine, Peygamber'e ehemmiyyet vermiyor, Ağraz-ı nefsaniyyeleriyle uğraşıyorlardı ki, onlar, münafıklar idi. Nübüvvet-i Muhammediyye'de şekk üzerine bulunuyorlar. Ve muharebeye ga-

nimet hevesiyle veya fikr-i ihtilâl ile gelmişlerdi. Ekserîsi daha bidayette Abdullah ibn Ubeyy ile beraber savuşup gitmiş, bir kısmı da kaçamamış, kalmıştır. Vak'a, bu hale tahavvül edince, ibtida gönüllerinde intikam almış gibi bir memnuniyyet hissettiler. Sonra da her iki taraf için şübheli mevki'de bulunduklarından dolayı korkuları iştidad ettikçe etti. Gözlerine uyku girmedi, يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ **cahiliyye kafasiyle Allah'a haksız su-i zanda bulunuyorlar.** "Artık Peygamber'in işi bitti, muzmahil oldu" zü'munda bulunuyorlar, "Muhammed, hakk Peygamber olsa idi, Allah ona böyle küffarı musallat etmezdi" diyorlar. Allah, يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ، يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ *"Dilediğini yapar, dilediğine hükmeder."* bir fail-i muhtar olduğunu bilmiyorlardı. يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ Resulüllah'a gûya danışıyorlarmış, ta'limat istiyorlarmış gibi, **"gözedilen o emri zaferden bizim için cüz'î bir nasib var mı?"** Diğer bir mânâ ile, "Bize bir iş bir tedbir var mı?" diyorlardı ki, bu ta'bir, "Nasıl ba'dema emr-i hâkimiyyetten hissa var mı?" gibi bir maksad-ı siyasîyi ve yahud, "Nasıl bu işlerde biz bir dolab çevirebiliyor muyuz? Senin va'dettiğin zaferi akım bırakacak bir rol oynıyabiliyor mu imişiz?" gibi bir garazkârlığı tazammun edebilir.

قُلْ **Ya Muhammed, de ki:** اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ **"Emrin hepsi Allah'ındır."** Binaenaleyh akibet bütün galebe O'nun ve O'nun dostlarınındır. فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ (*"Şüphe yok ki Allah hizbidir ancak galib olacaklar."* Mâide-5/56) yahud bütün tedbir O'nundur. Ezelde takdir-i İlâhîsinde ne hükmetmiş ise, o olacaktır. Ya Muhammed, o münafıklar, يُخْفُونَ فِي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ **nefislerinde** (yâni, gönüllerinde veya kendi aralarında) **bir şey, bir fikr-i fasid, bir küfür gizliyorlar ki, onu sana açmazlar.** Denilmiş ki, müslümanlarla beraber bu muharebeye geldiklerine nedamet ediyorlardı. Aralarında, يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا **"Bizim için o va'dolunan emirden bir şey olsa idi, yâni Muhammed'in va'di doğru olsa idi, yahud bizim re'y-ü tedbirden hıssamız olsa da, re'yimizle hareket edilse idi, burada böyle katle ma'ruz olmaz, içimizden bu kadar maktul vermezdik", diyorlar.** Ecelin, iki olduğuna kail oluyorlar. Esbab-ı âdiyenin irade-i İlâhiyye hilâfına icra-yı te'sir edebileceğini zu'mediyorlar. "Emr" kelimesi, ya umurun müfredi veya evamirin müfredi olduğuna göre bu söz, bir kaç mânâya muhtemildir. Bir cihetten Hazret-i Peygamber'in şerait-ı mahsusa ile min tarafillâh va'detmiş olduğu emr-i zaferi tekzib maksadiyle Nübüvvet'e bir i'tiraz, diğer cihetten yukarıda beyan olunduğu üzere Abdullah ibn Ubeyy'in Medine'den çıkılmaması hakkındaki re'yi kabul edilmemiş olduğundan dolayı emr-ü idare-i Peygamberî'yi bir tahtiye ve bunun altında istişareden daha kuvvetli bir surette emr-i hükûmete iştirak ve müdahale etmek

ve bu garazla Peygamber'in emr-i idaresini istibdadkâr görmek istiyen bir fikr-i ihtilâl vardır. Bu münafıklar, هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ derken bu garazları besliyorlar Ve bittabi' izhar edemiyorlardı. Halbuki, evvelâ Resulüllah, reîsü'l-münafıkîn olan Abdullah ibn Ubeyy'i istişareye da'vet etmiş idi. Saniyen, kendisi de rüyasını anlatmış ve aynı reyide bulunmuş ve fakat şûranın ekseriyyeti çıkmak re'yinde ısrar ettiklerinden dolayı o rey hâkim olmuştu. Binaenaleyh bu vaz'iyyet karşısında Resul-i Ekrem'e, münafıkların bir nevî istibdad isnad edercesine لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ **"Bizim rey-ü tedbirden hıssamız olsa da."** demeleri, müfteriyâne bir tahrif-i hakikat-idi. Salisen, bu vak'a ile tecrübe, göstermişdi ki, münafıkların daire-i istışareye alınması bile muvafık-ı hikmet değildir. Zira Abdullah bin Ubeyy, kibr-ü nahvetinden reyinin kabul edilmemesine tahammül edemeyerek igbiranını artırmış ve tedabir-i harbiyyenin cereyanına yakından vakıf olarak ona göre orduda ihtilâl çıkarmağa çalışmıştır. Bu sebeble idi ki, bâlâda beyan olunduğu üzere, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ (*"Ey o bütün iman edenler! Ağyarınızdan yar tutmayın, ..."* Âl-i İmrân-3/118) âyeti nâzil olmuş ve قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ (*"... "hakikat, emrin hepsi Allahın, de, ..."* Âl-i İmrân-3/154) emr-i İlâhî'si ile bu nokta-i nazardan da hakikat gösterilmiştir. Ve bunlara rağmen umur-ı İslâmiyye'de istibdad olmadığını ayrıca tebyîn için de وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ (*"Ve emirde reylerini al."* Âl-i İmrân-3/159) gelecektir. Şimdi, "böyle maktul vermezdik" iddialarına da قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلَى مَضَاجِعِهِمْ **"Deki: "Evinizde de olsa idiniz üzerlerine katil yazılmış bulunanlar yine çıkacak düşüp kaldıkları yerleri çaresiz boylayacaklardı."** diye, cevab, emir buyurulmuştur. Yâni ya Muhammed, de ki: "Uhud"e çıkmayıp da evlerinizde yâni Medine'de bulunsa idiniz maktuliyyetleri yazılmış olanlar her halde devrildikleri yerlere çıkacaklar, yine katlolunacaklardı. Zira takdir-i İlâhî, kabil-i redd-ü tagyir değildir. Ve bundan dolayı Allah'a su-i zanda bulunmamalıdır. وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ **Allah, bunları mü'minlere inayeti olmadığından değil, nice nice hikem-ü masalih için ve ale'l-husus sinelerinizdeki ihlas ve nifakı âlem-i tecrübede imtihana çekmek ve kalblerinizdeki gizli şeyleri vesveseleri, şübheleri, günahları tasfiye ve tathir eylemek için böyle yapmıştır.** Şunu da bilmeli ki, وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Allah, sinelere musahib olan ve onlardan ayrılmayan serair-ü hafayayı temamen bilir.** Binaenaleyh öyle imtihanlara çekmesi de, bilmediğinden değildir. Bunda mukteza-i rububiyyet

---

Nahvet: Kibir, gurur. **İğbirar:** Gücenmek. **İstibdad:** Zulümle yönetmek. **Serair:** Gizli şeyler, sırlar. **Hafaya:** Gizli şeyler, sırlar.

olan bir sırr-ı istifa vardır ki, bununla mü'minler, mümarese kesbeder, münafıkların da halleri meydana çıkar.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ Şübhe yok ki, iki ordunun çatıştığı güh içinizden yüz çevirenler, yâni düşmandan dönen veya Medine'ye kadar kaçanlar, **إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا her halde kazanmış oldukları bâzı hataya sebebiyle Şeytan, onların ayaklarını kaydırmak istedi.** O bazı günahlar ne idi? Onu, ancak Allah bilir ve burada setretmiştir. Anlaşılıyor ki, tâat, tâate sevkettiği gibi günah da, günaha sevkeder. Ve insanın Şeytana kapılmak kabiliyyetini tezyid eyler. Maamafih **وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ muhakak ki, Allah, onların günahlarını afvetti.** Çünkü **إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ "Muhakkak ki Allah Ğafur'dur, Halîm'dir."** وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ (*"Bununla beraber Allah insanları kesitleriyle hemen muahaze ediverecek olsa yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı lâkin müsemmâ bir ecele kadar onları tehir buyurur,...."* Fatır-35/45) artık me'yusolmak, su-i zannetmek caiz değildir.

O gün sebat eden veya kaçanların aded ve eşhası hakkında haberler muhteliftir. Muhammed ibn İshak'ın nakline göre, bir sülüsü mecruh, bir sülüsü münhezim olmuş, bir sülüsü de sebat etmiş. Münhezim olanlar hakkında da ihtilâf vardır. Denilmiş ki, bazısı Medine'ye kadar vardı ve Resulüllah'ın katlolunduğunu haber verdi. Bu, Sa'd ibn Osman idi. O'ndan sonra daha bazıları gelmiş, kadınlarının yanlarına girmişlerdi. Kadınlar bunlara: "Demek Peygamber'den kaçıyorsunuz ha!" diyorlar ve yüzlerine toprak saçıyorlar: "Burada öreke var, al da iplik bük" diye tahkir ediyorlardı. Diğer taraftan denilmiştir ki, müslümanlar dağdan ileri geçmediler. Tefsir-i Kaffal'ın beyanına göre, bu babdaki bütün haberlerden hulâsaten anlaşılabilen şudur ki: Bazıları dönmüş ve uzaklaşmış, bunların kimisi Medine'ye, kimisi de diğer tarafa gitmiştir. Fakat ekserisi dağ tarafında kalmışlar ve orada toplanmışlar. Bunlar miyanında Hazret-i Ömer de vardı. Ancak bunun ibtidalarda olmadığı, bir de uzak gitmeyip dağın üzerinde Resulüllah'ın oraya suuduna kadar kaldığı muhakkaktır. Tefsir-i Ebu Hayyan'da mezkûrdur ki, Hazret-i Ömer, bir Cuma günü hutbeye çıkmış, Âl-i İmrân'i okumuştu ve müşarünileyh hutbesinde, Âl-i İmrân suresini okumaktan hoşlanırdı. İşbu **إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ "İçinizden arkasını çevirenler."** âyetine gelince demiştir ki: "Uhud günü biz bozulduk, ben geçdim, dağa çıktım. Kendimi görüyordum ki, dağ keçileri gibi sıçrıyordum. Nas da, "Muhammed katlolundu" diyorlardı. Ben de, "Muhammed katlolundu der bir kimse bulursam her

---

Mumarese: Çalışarak muharet kazanmak. **Mecruh:** Yaralı. **Suud:** Yukarı çıkmak.

halde öldürürüm" dedim, nihayet dağın üzerine toplandık, bunun üzerine bu âyetin tamamı nâzil oldu." «اه» Yine tefsir-i Kaffal'da ve Razî'de mesturdur ki: Hazret-i Osman dahi Ensar'dan Sa'd ve Ukbe namında iki kişi ile beraber bozulmuşlar. Hatta uzak bir mevkia kadar gitmişler, üç gün sonra avdet etmişler. Hazret-i Peygamber (S.A.V.) de: وَلَقَدْ ذَهَبْتُمْ فِيهَا عَرِيضَةً "uzakça gittiniz" buyurmuştur. Bir gün Hazret-i Fatıma, Hazret-i Ali'ye: "Osman ne yaptı?" diye sormuş. O da, müşarünileyhi eksiklemiş, (A.S.) da: يَا عَلِيُّ اَعْيَانِى اَزْوَاجُ الْاَخَوَاتِ اَنْ يَتَحَابُّوا "Ya Ali, kız kardeşlerin zevcleri sevişmek hususunda beni yordular" hitabiyle karşılamıştır. Sebat edenlere gelince: Bunlar, nihayet on dört zat idiler ki, Muhacirîn'den: Ebu Bekr, Ali, Abdurrahman ibn Avf, Sa'd ibn Ebi Vakkas, Talha ibn Ubeydillah, Ebu Ubeyde ibn el-Cerrah, Zübeyr ibni's el-Avvam; Ensar'dan, Hubab ibn el-Munzir, Ebu Dücane, Asım ibn Sabit, Hâris ibn Sımma, Sehl ibn Huneyf, Useyd ibn Hudayr, Sa'd ibn Muaz'dır. Zikrolunuyor ki, o gün bunlardan sekizi Resulüllah ile ölüm üzerine mübayaa etmişlerdi. Üçü Muhacirîn'den: Ali, Talha, Zübeyr, beşi de Ensar'dan Ebu Dücane, Hâris ibni's-Sımma, Hubab ibn el-Münzir, Asım ibn Sabit, Sehl ibn Huneyf idi. Biiznillâh hiç biri katlolunmamıştır.

Binaenaleyh يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا فِى الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى ey mü'minler, o **küfreden ve sefere çıktıkları veya gazi olmağa gittikleri zaman ihvanları için** لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا **bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi, ve katlolunmazlardı diyenler gibi olmayınız.** Kâfirlere benzemekten sakınınız. Onların sefer ve gazayı hakikaten sebeb-i mevt telâkki edip de böyle söylemeleri, لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فِى قُلُوبِهِمْ **Allah'ın o telakkîyi kalblerinde büyük bir hasret kalması içindir.** Yâni o i'tikadın neticesi, kalblerin ile'l-ebed hasrette kalmasıdır. Bir kerre mevt ve katli bu gibi esbaba isnad edenler ve daha ilerisini düşünmeyenler için teselliye imkân yoktur. Artık olan olmuş ve "ah keşke göndermese idik" diye hasret çekmekten başka bir şey kalmamıştır. Bunlara, onu men'eylemediklerinden dolayı kendilerini ölüme sebeb olmuş bir katil gibi farz ederek nedametten başka bir şey düşmez. Saniyen, bu i'tikad, sefer ve gazadan yılmağa ve onların fevaid-i azîmesinden mahrum kalmağa ve düşmanın istilâsına uğrayıp her felâkete baş eğmeğe sebeb olur ki, bu da, ebedî bir hasret-i azîmedir. وَاللّٰهُ يُحْيِى وَيُمِيتُ **Halbuki hayatı da mematı da veren Allah'tır.** Allah, öldüreceği zaman seferde de öldürür hazarda da, harbde de öldürür, sulhda da. Nice sefere çıkanlar vardır ki, büyük büyük kârlar istifadelerle sağ ve salim

---

Mübayaa: Satın almak, pazarlıkla bir şeyin değerini verip satın almak.

dönerler, gelirler. Nice muharebeye gidenler vardır ki, muzafferiyat-ı azîme ile avdet ederler. Allah, öldürmeyince kimse ölmez, hem de وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **"Ve Allah her ne yaparsanız görüp duruyor."** dir. Mü'minler, bunu bilmeli ve kâfirlere benzememelidirler. وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَوْ مُتُّمْ **Şayed Allah yolunda katlolunur veya ölürseniz hiç şübhe etmeyiniz** لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ **Allah'dan bir mağfiret ve rahmet her halde** خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ **o kâfirlerin müddet-i ömürlerinde toplayacakları şeylerden hayırlıdır.** وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ **Şunu da şübhe etmeyiniz ki, her hangi bir surette ölür veya katledilirseniz** لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ **başkasına değil, ancak Allah'a haşrolunacaksınız.** O'na sevkolunup, O'nun huzurunda toplanacaksınız, ecrinizi, cezanızı O'ndan alacaksınız.

Mü'minlere vaki olan bu ihtarattan sonra Resulüllah'ın şânına ve hukuk ve vezaifine müteallık olarak telvin-i hitab ile şu âyet irad buyuruluyor: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ **İmdi ya Muhammed; şu ni'met-i İlâhiyye'ye bilhassa şükretmelidir ki, Mintarafillâh büyük bir rahmet ile meftur olduğun hüsn-i hulk müktezasınca sen, onlara yumuşak, nâzik bulundun.** Tekdire müstehık oldukları halde kusurlarını yüzlerine vurup da sert muamele etmedin. Yoksa وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ **sen, huysuz, bir kalbi yoğun olsa idin** لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ **hiç şübhesiz etrafından darmadağın olurlar. Seni bırakıp kaçtıktan sonra, bir daha başına toplanmazlardı. Bu ise, en büyük bir felâket olurdu.** Binaenaleyh فَاعْفُ عَنْهُمْ **hukuk-ı risalete müteallık kusurlarını afvet** وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ **ve hukukullah'ı Allah afvettiğinden onlar için, istiğfar eyle.** وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ **Ve emirde onlarla müşavere et.** Yâni vahy varid olmayıp re'y-ü ictihada mütevakkıf bulunan harb gibi umur-ı âmmeye müteallık işlerde, onların re'yini al ki, emir, emir-ı bilma'ruf olsun. فَاِذَا عَزَمْتَ **Ba'de'l-müşavere karar verip azmettiğin vakit de,** فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Allah'a tevekkül ve itimad et,** icrada fütur getirme: اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ **"Çünkü Allah mütevekkil olanları sever."**

Müşavere, şivar, meşvüre, meşvere, meşure, danışıp işaret almak, yâni rey almak demektir. Toplanıp meşveret eden cemaate de «شُورٰى» denilir ki, bu da, esasen öbürleri gibi masdardır. Lisan-ı Arab'da, "işaret" «اَشَارَ اِلَيْهِ» diye «اِلَى» ile veya göz, kaş ile imâ mânâsına geldiği gibi, «اَشَارَ عَلَيْهِ» diye «عَلَى» ile sılalandığı zaman da emretmek, re'y vermek mânâsına gelir. Müşavere işte bu mânâca işaret almak içindir. İştikak nokta-i nazarından işbu müşavere ve işaret, arı kovanından bal almak mânâsından veya satılık bir hayvanı göstermek veya anlamak için at pazarında binip koşturmak mânâsından me'huzdur.

Telvin-i hitab: Sözün renklendirilmesi, çeşitlendirilmesi. **Meftur:** Ümitsiz olmak. **Müstehık:** Hak etmiş. **Yoğun:** Kaba, katı sert.

Afiv ve istiğfar emirlerinden sonra وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ (*"Ve emirde onlarla müşavere et."* Âl-i İmrân-3/159) buyurulmasında calib-i dikkat bir takım nükteler ve hikmetler vardır:

1- Peygamber'in, onlarla müşaveresi şanlarının i'lâsını ve payelerinin terfiini icabeder. Bu da, onların mahabbetlerinin izdiyadına bais olur. Müşavereye tenezzül edilmemesi ise, bir nev'-i hakareti tazammun eder ki, bundan da su-i hulk ve fazazat husule gelir. Bunun neticesi ise, لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ *"Hiç şüphesiz etrafından darmadığın olurlar."* mantukuyla beyan buyurulmuştur. Bu nokta-i nazarla müşavere-i Nebeviyye bir tatyib-i kalbi tazammun eder.

2- كُونُوا رَبَّانِيِّنَ (*"Rabbaniler olunuz."* Âl-i İmran-3/79) وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ (*"Hem sizden müteşekkil, önde gider, hayra davet eder."* Âl-i İmran-3/104) كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (*"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere vücuda geldiniz."* Âl-i İmrân-3/110) emirleri medlûlünce bi'set-i Muhammediyye umum insanlar için muktedabih, nümune-i imtisal olacak bir ümmet teşkilini istihdaf ettiğinden Ashab-ı Muhammedî'nin en yüksek bir terbiye-i siyasiyye iktisab etmesi matlûb-i İlâhî idi. Böyle bir terbiye ise, فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ (*"Allah'dan bir rahmet iledir ki sen onlara yumuşak bulundun."* Âl-i İmran-3/159) medlûlünce mahz-ı rahmet-i İlâhiyye olan fahr-ı risaletin mektebi müşaveresinde alınabilirdi. Ribiyyun-ı Muhammedî rabbanî olarak yetişecekler, bilâhare de اَصْحَابِى كَالنُّجُومِ بِاَيِّهِمْ اقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ (*"Ashabın yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz."* Keşfü'l-Hafa-1/147) hadîs-i Nebevîsi müeddasınca Biemrillâh nice ribbiyyun ve rabbaniyyun yetiştireceklerdi. Buna ise, her şeyden evvel pek büyük bir semahat ve nezaketi haiz bir kemal-i ahlâkî ve irfan-ı rabbanî lâzım idi ki, işte esası bir mevhibe-i İlâhiyye ve semerat-ü inkişafat-ı kesb-i beşerî olan bu ahlâkın mebde-i فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ (*"Allah'dan bir rahmet iledir ki sen onlara yumuşak bulundun."* Âl-i İmran-3/159) hıtabı minnetiyle ve inkişafatı فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ *"Kusurlarını afvet ve onlar için istiğfar eyle."* emri semahatiyle gösterildikten sonra, o irfanın ta'lim ve temrini için de وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ (*"Emirde onlarla müşavere et."* Âl-i İmrân-3/159) buyurulmuştur. Bu nokta-i nazardan da müşaver-i Nebeviyye bir sırr-ı terbiyeyi ve hikmet-i iktidayı tazammun eyler.

3- (A.S.V.), vak'a-i Uhud'un bidayetinde müşavere etmiş idi. Resulüllah, Medine'den çıkılmamasına mütemayil olduğu halde onlar, çıkılması reyinde bulunmuşlardı. Çıkılınca da, olanlar oldu. Binaenaleyh bundan sonra Peygamber,

---

İzdiyad: Çoğalma. **Bais:** Sebeb olan. **Fazazat:** Sertlik, kabalık. **Muktedabih:** Kendisine uyulan.

onlarla müşavereyi terk ederse o müşavereden dolayı kalbinde bir teessür bulunduğuna delâlet ederdi. Bunun için, bu vakıadan sonra emr-i müşavere tasrih buyurulmuştur ki, kalb-i Nebevî'de bu vakıadan böyle bir eser bulunmadığı ve müşavere hususunda teessür caiz olmayıp emniyet-i kâmile ile hareket edilmek lâzım geldiği ve hüsn-i niyyet ile vaki' olan re'y-i ictihadîden dolayı âhirinde hata tebeyyün etse bile, evvelinde mes'uliyyet olmayacağı anlaşılmış olsun.

4- Münafıkların reisleri Abdullah ibn Übeyy, müşavereye idhal edilmiş olduğu halde ahlâkıyyet-i müşavereyi tanımayarak ve fikr-i tahakküma kapılarak en müşkil bir zamanda emre iştirak ve müdahele hırsiyle: "Bize emirden bir hıssa var mı?: هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ *"Var mı bize o emirden bir şey"*, لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ (*"Bizim emirden bir hıssamız olsa idi."* Âl-i İmrân-3/154) dediklerinden dolayı قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ (*"Hakikat emrin hepsi Allah'ın de."* Âl-i İmrân-3/154) cevabından sonra وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ (*"Emirde onlarla müşavere et."* Âl-i İmrân-3/159) buyurulmasında hem siyaset-i İslâmiyye'nin tahakküm ve istabdad fikrinden uzak bir ruh-ı se-mahat ve ahlâka ibtina eylediğini, hem de bu semahatin asl-ı tevhide ve fikr-i ihlâsa muhalif açık veya gizli bir şirk ve işraka varan bir iştiraki emir mahiyyetinde olmaması lüzumunu ayrıca bir ihtardır. Binaenaleyh وَاَشْرِكْهُمْ فِى الْاَمْرِ "Onları işe ortak et." buyurulmayıp da, وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ (*"Emirde onlarla müşavere et."* Âl-i İmrân-3/159) buyurulması münafıklara bir redd-i ve müşaverenin اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ (*"Hakikat emrin hepsi Allah'ın."* Âl-i İmrân-3/154) nassındaki vahdeti emr-i ihlâle değil, taharri ve ızhara müteveccih olması lüzumunu da ihtiva eder ve âyetin evvelinde فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ (*"Allah'dan bir rahmet iledir ki sen onlara yumuşak bulündun."* Âl-i İmrân-3/159) âhirinde فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ (*"Sonra da azmettin mi artık Allah'a mütevekkil ol."* Âl-i İmrân-3/159) ilh... hükm-i celilleriyle bütün emrin Allah'a ircaı da bu nokta-i nazarından tevhidi i'lâm eyler. Bundan ise, şu neticeyi alırız ki, Şûra-yı İslâm'ın vazifesi, mücerred kendi arzu ve iştihalarını ifade eden iradelerini göstermek değil, hâdisatta ibadullahın menafi'-ı umumiyesi taharri-i hakk ile ol babda edille-i akliyye ve nakliyesinden ma'mulünbih olması lâzım gelen hükmullah'ı ta'yin etmektir. Bu suretledir ki, tecelli edecek olan irade, vaki'de hiç bir kıymeti olmayan mücerred iradat-ı beşeriyye değil, vaki'de tahakkuk edecek olan irade-i İlâhiye'yi temsil ve ona münkad olarak müfid bir surette icra-yı hükmedebilir. Burada irade-i beşeriyyenin hiç hükmü yok denemez. Fakat ilmin iradeye tabi' olmasiyle iradenin ilme tabi olması arasında büyük bir fark bulun-

---

Semahat: Cömertlik. **Temrin:** Tekrarlatarak çalıştırma.

duğunu unutmamak lâzım gelir. Binaenaleyh şûrâ, evvel emirde bir fikr-i ilmî ile taharri-i hak ve irade-i İlâhi'ye tecelliyatına ittiba' etmek ve irade-i cüziyyelerini, kendi temennilerini ibraza değil, hükm-i Hakk'ı izhar ve ta'yine sarf eylemek iktıza eder. Yoksa ortada müşavere değil, iradat-ı muhtelifenin tenazu' ve cidali cereyan eyler ve bu tenazu', fikr-i hakk-u hayr ile Hükmullah'a irca' olunmadıkca, fırak-ı muhtelifenin tesadümü, inkırazı müstelzim olur.

İşbu müşavere emrinin vücub mu, yoksa nedib mi ifade ettiği hakkında ulemanın ihtilâfı vardır. İmam-ı Şafiî Hazretleri nedb'e hamletmiş ise de, zahir olan vücubdur. Fakat müfessirîn ve ulemanın ittifakı vardır ki, min İndıllah vahy nâzil olmuş bulunan hususatta Peygamber'in ümmet ile müşavere etmesi caiz değildi. Çünkü nass karşısında re'y-ü kıyas batıldır. Mevrid-i nassta ictihada mesağ olmadığı ma'lûmdur. Nass olmayan hususata gelince, her şeyde müşavere câiz midir, değil midir? Bir hayli ulema ve müfesirîn işbu وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ (*"Ve emirde reylerini al."* Âl-i İmrân-3/159) emrinin, emr-i harbe masruf olduğu fikrindedir. Çünkü vahy bulunan hususatta müşavere caiz olmadığı müteyakkan bulunduğundan «فِي الْاَمْرِ» deki «الْاَمْرِ» ın istiğrak için olmadığı anlaşılır. Binaenaleyh ahd için olması taayyün eder. Bu âyette sebketmiş emr-i ma'hud ise, harb ve telâki-i a'dâdır. Şu halde emirde buna muhtass olmak lâzım gelir. Lâkin diğer ulema ise, «الْاَمْرِ» in âmmolduğu ve ancak nass varid olan hususata tahsis edilmiş ve binaenaleyh mutebakide umumî üzere huccet olarak kalmış bulunduğu fikrindedir. Fil'vaki' اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ (*"Hakikat emrin hepsi Allah'ın"* Âl-i İmrân-3/154) emri, harbe mahsus olmadığı gibi buradaki فِي الْاَمْرِ dahi öyle olmak lâzım gelir. Beyyinatin vürudundan sonra ihtilâf edenler ve Kitabullah'a iman etmeyenler aleyhinde varid olan âyâtin, mevrid-i nassta içtihada mesağ olmadığını gösterdikleri ve daha açıkçası nass karşısında ictihad, emr-i ilâhî karşısında re'y-ü kıyas ile isyan eden mel'un İblis'in hali olduğu ma'lûmdur. Binaenaleyh mes'elenin ruhu, mazhar-ı vahyolan Resulüllah'ın emr-i dinde ictihada da memur olup olmadığı mes'elesidir. Peygamber için ictihadı tecviz etmeyenler, müsaverenin emr-i harb gibi sırf dünyevî olan hususata aid bulunduğuna kail olmuşlardır. Halbuki İlm-i usulde sahih olan şudur ki, Resulüllah vahye muntazır olur ve vahy varid olmayan hususatta re'y-ü ictihadiyle amel ederdi. Ve bu ictihadda ibtida hata da melhuz olabilir, ancak hata vukubulur ise, vahyle tashih olunur, devam etmezdi. İctihad-ı Peygamberî'nin ictihadat-ı saireden farkı bu idi. Yoksa Cenab-ı Allah: لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (*"Elbette*

Tenazu': Çekişme, kavgalaşma. **Tesadüm**: Çarpışma, çatışma. **Müteyakkan**: Kesin bilinen. **Telâki-i a'dâ**: Düşmanla karşılaşma.

bunların istinbata kadîr olanları onu anlar bilirlerdi." Nisâ-4/83) diye ulema-i müctehidîni medhetmiş ve فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (*"Düşününde ibret alın ey görecek gözleri olanlar."* Haşr-59/2) diye isti'mal-i basiret ile itibar ve kıyası da emretmiş iken ülûl-ebsarın seyyidi olan ve akl-ü zekâsı herkesin fevkinde bulunan Resulüllah'ın bu nususdan haric olamıyacağı derkâdır. Binaenaleyh Resulüllah, vahiy nâzil olmayınca ictihada me'mur idi. İctihad ise, mübahase ve münazara ile kuvvet bulacağı cihetle mevrid-i vahyden maadasında müşavere ile de me'mur olmuştur. Mervidir ki, işbu وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ (*"Ve emirde reylerini al."* Âl-i İmrân-3/159) nâzil olduğu zaman Resulüllah, şöyle buyurmuştur: أَمَا إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَغَنِيَّانِ عَنْهَا وَلَكِنْ جَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى رَحْمَةً لِأُمَّتِي فَمَنِ اسْتَشَارَ مِنْهُمْ لَمْ يَعْدَمْ رُشْدًا وَمَنْ تَرَكَهَا لَمْ يَعْدَمْ غَيًّا (**"Biliniz ki, Allah ve Resulü müşavereden her halde müstağnidirler ve lâkin Allah Teâlâ, bunu benim ümmetime bir rahmet kıldı. Onlardan her kim istişare ederse rüşdden mahrum olmaz, her kim de terk ederse hatadan kurtulmaz."** Âlûsî: Ruhu'l-Meânî - 2/106). Diğer bir hadîs-i şerifte de مَا تَشَاوَرَ قَوْمٌ قَطُّ إِلَّا هُدُوا لِأَرْشَدِ أَمْرِهِمْ **"müşavere eden bir kavm, her halde işlerinin en doğrusuna muvaffak olur"** buyurulmuştur.

Bütün bunlardan anlaşılır ki, burada Peygamber'e hitaben varid olan "veşâvirehüm" emri, bâlâda beyan olunduğu üzere bir çok fevaidi muhtevi olmakla beraber, bunun illet ve hikmet-i asliyyesi ümmetin ta'lim ve terbiyyesi için varid olmuş bulunmasıdır. Binaenaleyh Peygamber için müşavere, mendub da olsa ümmet için vacibdir. Nitekim diğer bir âyette, وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ (*"Buyrukları da aralarında şuradır."* Şûra-42/38) buyurulmuştur. Bu noktada Resulüllah'a hitabdan mü'minlere iltifat ile buyruluyor ki: إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ **"Eğer Allah size nusret verirse o vakit size galib yoktur ve eğer O sizi yardımsız bırakırsa kimin haddinedir ki O'ndan sonra size yardım etsin?"**

HIZLÂN: Muhtaci, tam ihtiyacı sırasında bırakıvermektir. "Bedr" vak'ası, birinci fıkranın, "Uhud" vak'ası da, ikinci fıkranın misalleridir. Gerçi "Uhud" da Cenab-ı Allah, mü'minleri mahzul kılmamıştır. Fakat "Bedr" gib nusrat-i tamme de bahşetmemiş ve bu suretle hızlân-ı İlahî'nin dehşetini takdir ettirecek bir imtihân yapmış olduğundan bu da, ikinci fıkrayi bittecrübe takdir için misali kâfi olmuştur. وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ **Binaenaleyh mü'minler de, ancak Allah'a tevekkül etsinler yalnız O'na dayansınlar.**

İmam, Fahrudin-i Razî, der ki: "Tevekkül, bazı cahillerin zannettiği gibi insanın kendini ihmal etmesi demek değildir. Böyle olsa idi, müşavere emri te-

vekküle mani olurdu. Tevekkül, insanın esbab-ı zahireye riayet etmesi ve lâkin kalbini onlara bağlamayıp Hakk Teâlâ'nın ismetine dayanması demektir."... Okcular, merkezi terkedip ganimete koşmalarına sebeb olarak, "Resulüllah herkesin aldığı kendinin olsun der de, ganaim-i taksim etmez diye korkduk. Nitekim "Bedr"de taksim etmemişti" demişler. Resul-i Ekrem de: "Demek ki, ganaimi size taksim etmeyeceğiz de, gulûl yapacağız zannettiniz" buyurmuştu. Bu sebeble şan-ı Peygamberî'yi tenzih ve gulûlün gadab-ı İlahî'yi calib büyük bir günah olduğunu ve cezasız kalmayacağını beyan için şu âyetler nâzil olmuştur. وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ **"Bir peygamber için emanete hıyanet olur şey değildir."**

GULÛL: Mali ganimetten gizli bir şey aşırmak, emanete hiyanet etmektir ki, ale'l-umum emval-i devlette su-i istimal de bu kabildendir. Resulüllah, gulûlü kebairden saymıştır ve bu babda bir çok ehadîs-i şerife vardır. Ezcümle: مَنْ فَارَقَ رُوحُهُ جَسَدَهُ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ ثَلَاثٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ **"Her kim üç şeyden berî olarak ruhu cesedinden ayrılırsa cennete dahil olur: Kibir, gurur, borç"** İbn Mâce: Sadaka-12/2412. اَدُّوا الْخِيَاطَ وَالْمِخْيَطَ فَاِنَّهُ عَارٌ وَنَارٌ وَشَنَارٌ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **"İpliği, iğneyi de eda ediniz. Çünkü yevm-i kıyamette ar, nar, şenaattir"** İbn Mâce: Cihad-34/2850 buyurulmuştur.

اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ **İmdi Peygamber gibi Allah'ın rızası ardında giden zat,** كَمَنْ بَٓاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ **Allah'dan bir dehşetli gadab ile dönen ve varacağı yer cehennem olan haine benzer mi?** وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ **O cehennem, ne fena masîrdir.** Hayır, onlar, müsavi olamazlar. هُمْ **O fırka-i rıdvan ile o fırka-i sehad** دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ **Allah indinde tabaka tabaka muhteliftirler, biri cennette, biri cehennemdedir.** وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ **ve Allah, onların amellerinin derecelerini bilir, ona göre ecr-ü ceza verir.**

Şimdi bu fırka-i rıdvan ile fırka-i sehadın hallerini bir az tafsil ve vak'a-i "Uhud"dan müteessir bulunan mü'minleri tesliye ve kalblerini takviye sadedinde evvelâ Resulüllah'dan bed ile buyuruluyor ki:

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ اِذْ بَعَثَ ف۪يهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه۪ وَيُزَكّ۪يهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ

Gulûl: Ganimet malında hıyanet etmek. Sehad: Yakmak. Bed': İlk başlangıç.

وَالْحِكْمَةَۚ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿١٦٤﴾ اَوَلَمَّٓا
اَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةٌ قَدْ اَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَاۙ قُلْتُمْ اَنّٰى هٰذَاۜ
قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٦٥﴾
وَمَٓا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِن۪ينَۙ
﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذ۪ينَ نَافَقُواۚ وَق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا ف۪ي سَب۪يلِ
اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُواۜ قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْۜ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ
اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْا۪يمَانِۚ يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ ف۪ي
قُلُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَۚ ﴿١٦٧﴾ اَلَّذ۪ينَ قَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ
وَقَعَدُوا لَوْ اَطَاعُونَا مَا قُتِلُواۜ قُلْ فَادْرَؤُ۫ا عَنْ اَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٦٨﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ قُتِلُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ
اَمْوَاتًاۜ بَلْ اَحْيَٓاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَۙ ﴿١٦٩﴾ فَرِح۪ينَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ
مِنْ فَضْلِه۪ۙ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذ۪ينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْۙ
اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۢ ﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ
مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍۙ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُؤْمِن۪ينَۚ ﴿١٧١﴾ اَلَّذ۪ينَ
اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُۜ لِلَّذ۪ينَ
اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظ۪يمٌۚ ﴿١٧٢﴾ اَلَّذ۪ينَ قَالَ لَهُمُ

النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ
اِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾
فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَاتَّبَعُوا
رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ
يُخَوِّفُ اَوْلِيَٓاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
﴿١٧٥﴾ وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا
اللّٰهَ شَيْـًٔا يُرِيدُ اللّٰهُ اَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا
اللّٰهَ شَيْـًٔا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
اَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا اِثْمًا وَلَهُمْ
عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾ مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ
عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ
عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَٓاءُ فَاٰمِنُوا
بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ
بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلّٰهِ
مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

Meâl-i Şerifi

164- Hakikaten Allah mü'minleri minnetdar kıldı, zira içlerinde kendilerinden bir Resul ba's buyurdu. Onlara Allah'ın âyâtını okuyor, onları tezkiye ediyor, onlara kitab ve hikmet öğretiyor. Halbuki, bundan evvel açık bir dalâl içinde idiler.

165- Böyle iken size hasımlarınızın başına iki mislini getirdiğiniz bir musıbet isabet ediverince, "bu nereden mi dediniz?" De ki: "O, kendi tarafınızdan, çünkü Allah, her şeye Kadîr.

166- O iki cemiyet çarpıştığı gün başınıza gelen de yine Allah'ın izniyledir. Hem mü'minleri belli edeceği için.

167- Hem münafıklık edenleri belli edeceği için ki, bunlara, "gelin Allah yolunda muharebeye girin veya müdafaada olsun bulunun" denilmişti. "Biz muharebe bilsek arkanızdan gelirdik" dediler. Onlar, o gün imandan ziyade küfre yakın idiler. Ağızlariyle kalblerinde olmayanı söylüyorlardı. Allah, daha iyi bilirken neyi gizliyorlardı.

168- Onlar ki, oturdular da muharebeye giden ihvanları için: "Bizi dinleselerdi katl olunmazlardı" dediler. De ki: Haydin, o halde kendinizden ölümü def'edin, eğer gerçekseniz.

169- Ve sakın Allah yolunda katledilenleri ölmüşler sanma. Hayır, hep hayattadırlar, Rabblarının indinde yaşarlar.

170- Allah'ın fazlından kendilerine bahş ettiği saadetle şadgâm olarak merzuk olurlar. Arkalarından şehadetle kendilerine yetişemeyen mücahidler hakkında da şunu istibşar ederler ki, onlara bir korku yok, onlar da mahzun olmayacaklar.

Ba's: Göndermek. Şâdgam: Çok sevinçli.

171- Allah'ın bir ni'metini, bir de fazlını ve Allah mü'minlerin ecrini zayi' etmiyeceğini istibşar ederler.

172- Hele, o, kendilerine yara değdikten sonra Allah'ın ve Peygamber'in emrine icabet eyleyenler, mü'minler içinden bilhassa böyle ihsan ve ittika edenler için pek büyük bir ecir var.

173- Onlar ki, nâs kendilerine: "Haberiniz olsun nas sizin için tahşidat yaptılar, onun için onlardan korkun" dediler de bu, kendilerinin imanlarını artırdı", Allah yetişir bize, o ne güzel vekil, حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ dediler.

174- Sonra da, kendilerine hiç bir keder dokunmaksızın Allah'dan bir ni'met ve bir fazl ile avdet ettiler ve Allah'ın rızası ardınca gittiler. Daha çok büyük bir fazlın sahibidir Allah.

175- Size o haberi getiren Şeytan, sade kendi dostlarını korkutur, siz ondan korkmayın da bana isyandan korkun, eğer mü'minlerseniz.

176- Sana da, o küfürde yarışanlar hüzün vermesin. Çünkü onlar, Allah'a bir zarar edebilecek değiller. Allah, onlara ahirette bir hazz vermemek istiyor, onlara azîm bir azab var.

177- Şübhesiz iman bedeline küfrü satın alanlar Allah'a zerrece zarar verecek değiller ve onlar için elîm bir azâb var.

178- Bir de o küfredenler, kendilerini bırakışımızı zinhar kendileri için bir hayır sanmasınlar. Biz, onları sırf günahlarını artırsınlar diye bırakıyoruz, hem onlara zillet verici bir azab var.

179- Allah, mü'minleri bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. Nihayet murdarı temizden ayıracak, Allah, sizleri gaybe muttalı' kılacak da değil ve lâkin Allah, ona Resullerinden dilediğini seçer, onun için Allah'a ve Resullerine iman edin ve eğer iman eder ve korunursanız size de azîm bir ecir var.

180- Allah'ın fazlından kendilerine bahşettiği şeye bahillik edenler, sakın onu kendilerine hayırlı sanmasınlar hayır o, onlar için bir şerdir. Yarın kıyamet günü o kıskandıkları mal boyunlarına tomruk edilecek. Kaldı ki, göklerin ve yerin mirası hep Allah'ın ve Allah her ne yaparsınız haberdardır.

Tahşidat: Yığınaklar. **Zinhar:** Sakın, asla. **İstibşar:** Müjdelemek. **Bahil:** Hasis, cimri, tamahkâr.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ اَنْفُسِهِمْ **"Hakikaten Allah, mü'minleri minnetdâr kıldı zira içlerinde kendilerinden bir Resûl ba's buyurdu."** Bu, ne büyük bir minnet-i İlâhiyyedir. Bütün âlem-i beşeriyyete bir tarih-i hidayet açan ve âlemîne mahz-ı rahmet-i İlâhiyye olan böyle bir Resul-i âlîşân'ın ümmeti bulunan ve ale'l-husus şerefî suhbet ve refakatiyle müşerref kılınan mü'minlere ne mutlu? Öyle bir Resul ki, يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ **onlara vahyi takrir ederek Allah'ın âyetlerini okur,** maarif-i İlâhiyye'ye isal ve kuvve-i nazariyyelerini terbiye eder. وَيُزَكِّيهِمْ **Onları tehzib-ü tasfiye eyler** de kuvve-i ameliyyelerini, ahlâklarını tekemmül ettirir. وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **Onlara kitab ve hikmet talim ederek rabbaniyyete i'lâ eyler.** Kitab, zavahir-i şeriate, hikmet de onun mehasin veledünniyyatına, esrar-ü ilel ve menafiine işarettir. Halbuki وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ **bundan evvel aşikâr bir dalalet içinde bulunuyorlardı.** O cahiliyyet ve dalâl bir kaç sene içinde birdenbire bu yüksek hidayet ve hikmete münkalib oluverdi. Ve bu suretle kurun-ı kadîme tarihı kapanıverdi. Binaenaleyh buna ümmet olan mü'minlere fütur yakışır mı? Bu böyle iken اَوَلَمَّا اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ اَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا **sizin, iki mislini isabet ettirdiğiniz bir musibet size isabet edince,** yâni sizin musibetiniz düşmanınızınkinin nısfı iken, قُلْتُمْ اَنّٰى هٰذَا **"bu başımıza gelen musıbet nereden dediniz?** "Bedr" muharebesinde düşman, yetmiş maktul ve yetmiş esîr ile musab olmuş idi, "Uhud"da da müslümanlar hiç bir esîr vermeyerek yetmiş kadar şehid verdiler. Bu i'tibar ile müslümanların "Uhud"daki zayiatı, müşrikînin "Bedr"deki zayiatının nısfı kadardı, bir de müslümanlar, müşrikleri bir "Bedr" de, bir de "Uhud"ün bidayetinde olmak üzere iki kerre hezimete düşürmüşler, müslümanlar ise, bir kerrecik bozulmuşlardı. Bu i'tibar ile de müşriklerin giriftar oldukları musibete nazaran müslümanların musibeti ikiye karşı bir demek idi. Hem müşriklerin musibetleri, müslümanların "Bedr" muzafferiyyetleri olduğu halde müslümanların musibeti müşriklerin bir muzafferiyyeti değil idi. Bu ise, müslümanların fazlaca teessür ve hayretini mucib olmuş ve bunu i'zam ederek, "bu nereden?" diye bir endişeye dalmışlardı. Bu sual hâdisenin ilmî bir nazarla tetkik ve tenkidi için vaz'-ı mes'ele kabilinden olabilirse de diğer taraftan münafıkların: "Muhammed'in va'di tahakkuk etmedi. Peygamber olsa idi, bu musibetler olur muydu?" gibi şübheler ilkasına çalıştıklarından bunda, avam-ı mü'minînin fikirleri bozulmak ihtimali de vardı. Binaenaleyh Cenab-ı Allah, hâdisenin haddinden fazla i'zam edilmiş bulunduğunu bilmukayese göstererek, اَنّٰى هٰذَا sualinin haksız ve münasebetsiz olduğunu uslûb-i istifham ile ihtar zımnında وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ (*"... Hem o*

Mehasın: İyi ahlaklar. İ'zam etmek: Büyütmek.

günler biz onları insanlar arasında evirir çeviririz ...." Âl-i İmran-3/140) mazmumuna işareten sürûru gibi âlâmı da mütehavvil olan bu âlemde bu halin taaccüb ve teessüf edilecek bir şey olmadığı tarzında bir cevabı tesliyete işaretle beraber mes'elenin hakikî cevabını da beyan için buyuruyor ki: Ya Muhammed; قُلْ **cevaben şöyle de:** هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ **O sizin kendinizden oldu.** Bunun sebebini evvel emirde hariçte değil kendinizde emre muhalefet etmek, merkezi terkedip ganimet hırsına düşmek gibi su-i irade ve hareketinizde aramalısınız. Binaenaleyh "bu nereden?" diye taaccüb ve teessüf edeceğinize nefsinizi islâh edip âtî için hazırlanmalısınız. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **"Çünkü Allah her şeye Kadîr." dir.** Cümle-i kudretinde olmak üzere yolunda bulunanlar nusrat ihsan ettiği gibi hilâfında gidenlere, hızlân da edebilir. Hattâ hikem-i hafiyyesinden dolayı lûtfunu kahr, kahrini lûtuf suretinde gösterebilir. Bunun için me'yus ve müteessir olmakta mânâ yoktur. Burada evvelâ hâdisenin sebeb ve men'şei kendileri olduğu ve bu suretle ef'al-i ibadın kendi iradelerine müstenid bulunduğu tebliğ olunmakla beraber bundan irade-i beşerin irade-i İlâhiyye hilâfına olarak hâdisatta müstakil olduğu tevehhüm olunmamak, esbabın ve irade-i ibadın te'siri Allah'ın kudretine ve iradesinin taallûkuna medyun ve mütevakkıf bulunduğu iyice anlaşılmak için, اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **"Çünkü Allah her şeye Kadîr'dir."**tezyilinden sonra doğrudan doğru mü'minlere tevcih-i hıtab ile cevab-ı sual, şu vech ile izah olunuyor ki:

Ey mü'minler, وَمَٓا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ **iki ordunun, yâni Müslimîn ordusuyla müşrikîn ordusunun çatıştıkları o gün size, her ne nekbet isabet ettiyse** (kendinizden olmakla beraber) **Allah'ın izniyledir.** Zira izn-ü irade-i İlâhiyye haricinde her hangi bir hâdisenin vukuuna imkân yoktur. Demek ki, irade-i İlâhiyye iki suretle tecelli eder. Birisi, cebrî olan irade-i İlâhiyye'dir ki, hiç bir sebeb ve şart ile mesbuk olmayarak evvelen ve bizzat taallûk eder. Ve bu irade rızayı da müstelzimdir. Bunda, Cebbar ism-i şerifi hâkimdir. Ve ef'al-i ibad, ıztırarîdir. Biri de, sebeb ve şart ve irade-i abid maiyyetinde tenfiz suretinde tecelli eden irade-i İlâhiye'dir ki, bu irade, rıza-yı müstelzim olmaz. Ancak mes'uliyet ibada raci' olmak üzere bir müsaade-i fiiliyye ifade eder. Buna ve bilhassa bunun muhalifi rıza olanına Mütekellimîn, tahliye dahi tabir etmişlerdir. Kur'ân'da ale'l-ekser bu nev'-i irade-i tenfiziyye «اذن» kelimesiyle ifade olunmuştur. Ref-i hacr, yâni kaydi memnuiyyetin ref-i

---

Tesliyet: Teselli vermek. **Sürur:** Sevinç, neşeli olmak. **Âlâm:** Elemler, kederler. **Mütehavvil:** Bir halde durmayan, başka şekle girip değişen. **Tezyîl:** Eklemek, uzatmak, ilave etmek. **Nekbet:** Musibet, felaket. **Tahliye:** Serbest bırakmak.

demek olan izin de, rıza-yı müstelzim değildir. Ve binaenaleyh mes'uliyyete münafi olmaz. İşte burada, مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ karinesiyle فَبِاِذْنِ اللّٰهِ buyurulması da bu kabildendir. Bunun için bâzı müfessirîn bu izn-i irade ile, bâzıları da tahliye ile tefsir etmişlerdir ki, maksad, bu iznin rıza demek olmadığını da anlatmaktır.

Hasılı kelâm va'd olunan nusrat-i İlâhiyye, mutlak ve cebrî değil idi. Sabr-ü ittika gibi irade-i abd ile alâkadar olan şartlarla meşrut idi. Mü'minler, buna riayet etmeyip iradelerini su-i istimal eylediklerinden dolayı musibet vakı' oldu. Maamafih, "alâ külli şey'in kadîr" olan Allah, hilâfını murad etse idi, mü'minlerin su-i iradelerini ve müşriklerin bundan istifade eden harekâtını tenfiz etmez. Musibeti, cebr-i İlâhi'si ile men'edebilirdi. Lâkin etmedi, izin verdi ve binaenaleyh hadise-i musibet de harikulâde surette değil, ale'l-âde bir surette vuku'buldu ki, bu âdet irade-i ibadı izn ile tenfiz ve mes'uliyyet Sünnet-i İlâhiyye'sidir. O halde buna, "bu nereden?" diye taaccüb ve hayret edecek bir cihet yoktur. Bil'âkis teşekkür etmek lâzım gelir ki, tabi'i rıdvan olan Resulüllah'ın ve beraberindeki bir kaç zatın sabr-ü ittikaları hürmetine müşriklerin hücumları tevkif edildi de, tehlüke-i istisal bertaraf olundu.

Şunu da bilmeli ki, bu musibet, bir takım hikem-i Sübhaniyye ile de müterafıktır. Allah'ın izniyle beraber bir de وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ **mü'minleri bilmesi,** yani halk beyninde temyiz edip zahire çıkarması وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا **ve münafık olanları bilmesi, ayırd etmesi ve her ikisinin ona göre ecr-ü cezalarını vermesi içindir.** Bunda, böyle mü'minleri istifa' etmek ve münafıkları ayırmak hikmetleri de vardır. O münafıklar ki, وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُوا **kendilerine, "geliniz Fisebilillâh kıtal ediniz veya kendinizi ve vatanınızı müdafaa ediniz.** (Yahud) bilfiil muharebe etmezseniz bari teksir-i sevad ederek düşmana göz dağı olunuz da def'ine hizmet ediniz **denildi de.**" İbn Abbas (R.A.) demiştir ki: "Bunlar, Abdullah ibn Übeyy ve arkadaşlarıdır. Çünkü Uhud günü bırakıp gitmişlerdi." Abdullah ibn Amr ibn Haram da, bunlara: "Size, Allah'ı ihtar ederim. Peygamberinizi ve kavminizi terk edip gitmeyiniz." demiş ve kıtale davet etmiş idi. Buna karşı: قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ **"Bir kıtal olacağını bilse idik, yahud kıtal yapmasını bilse idik elbette size ittiba, ederdik"** dediler ve bununla fesad çıkarmak ve istihza etmek istediler. Doğrusu هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْاِيمَانِ **o gün onlar, imandan ziyade, küfre yakın idiler.** يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ içleri dışlarına uymaz. Söyledikleri kalblerinden gelmez. Bu, bun-

---

Ref'-i hacr: Menetmek. **Tehlüke-i İstisal:** Bedenin kesilmesi tehlike. **Teksir-ı sevad:** Kalabalığın çoğalması.

ların her zamanki halleridir. O gün de ağızlarından iki şey izhar ettiler ki, kalblerinde yoktu: "Kıtal olacağını bilmiyoruz, bilse idik ittiba' ederdik" dediler. Kalblerinde ise, bunların ikisi de böyle değil idi. وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ **Onların kalblerinde ne saklar olduklarını da, Allah daha iyi bilir.**

اَلَّذٖينَ قَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا **O münafıklar ki, harbden savuşup oturarak ihvanları, yâni akrabaları için,** لَوْ اَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا **"Bizi dinlemiş olsalardı maktul olmazlar, bizim gibi kurtulurlardı"** dediler. Bunu diyenin de Abdullah ibn Ubeyy olduğu menkuldür. Bu sözde, evvelâ harbden kaçırmak için teşvikatta bulunduklarını ikrar, saniyen, teşvikleri dinlenilmediği için izhar-ı iğbirar, salisen, maktul olanları tahkir ve "oh olsun" diye ahz-i sar, rabian, eceli inkâr vardır. Tâ bâlâda اِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا ("*O dem ki içinizden iki taife yılmak istemişlerdir.*" Âl-i İmrân-3/122) âyet-i kerimesindeki iki taife bu münafıkların yüzündan az daha za'f-ı kalbe düşüyorlardı. Allah muhafaza etti. قُلْ **Ya Muhammed;** bunları iskât için de ki, فَادْرَؤُا عَنْ اَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ **Öyle ise, haydi kendinizden ölümü defediniz bakalım?** اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ Sizin kurtulmanızın sebeb-i harbden savuşup oturmanız olduğu ve **size itaat edenlerin kurtulacağı davasında sadık iseniz bunu yapabilmeniz lâzım gelir."** Gelelim maktul olanlara:

Ey kabil-i hitab olan her hangi bir kimse, yahud ya Muhammed; وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذٖينَ ... **"Ve sakın Allah yolunda katledilenleri ölmüş sanma."** İmam Ahmed ibn Hanbel'in ve daha bir çoklarının ibn Abbas Hazretlerinden tahric ettikleri bir hadîs-i şerifte Resulüllah, buyurmuştur ki: "Uhud"da ihvanınız musab oldukta Allah Teâlâ, onların ruhlarını yeşil kuşların cevflerine koydu ki, cennetin ırmaklarından sulanırlar ve meyvelerinden yerler ve Arş'ın gölgesinde muallâk altın kandillere giderler, istirahat ederler. Vakta ki, me'kel ve meşreblerinin hoşluğunu ve hâbgâhlarının hüsn-i letafetini tattılar: "Ne'olaydı, Allah'ın bize neler yaptığını ihvanımız bilselerdi de cihaddan çekinmeseler, harbden kocunmasalardı" dediler. Allah Teâlâ da: "Tarafınızdan ben, onlara bunu tebliğ, ederim" buyurdu ve bu âyetleri inzâl eyledi." Tirmizî'nin tahsin ve Hâkim ile diğerlerinin tashih ile Cabir ibn Abdillah Hazretlerinden tahric ettikleri bir hadîs-i şerifte de şöyle rivayet edilmiştir: Cabir (R.A.), dedi ki: "Resulüllah (S.A.V.) bana rast geldi: "Ya Cabir, seni münkesir görüyorum neye?" dedi: "Ya Resulallah, dedim, babam şehid oldu, iyal ve borç bıraktı." Buyurdu ki: "Allah Teâlâ babanı ne vech ile kabul buyurdu sana tebşir edeyim mi?" "Evet" dedim.

Iğbirar: Gücenmek. **Ahz-ı sar:** İhtikam alma. **İskât:** Susturmak.

Buyurdu ki: "Allah Teâlâ hiç kimseye vera-i hicabdan başka bir vech ile kelâm söylemedi. Babanı ise, ihya etti de ona vicahen söyledi: "Ey kulum, dile benden vereyim sana" dedi. O da "Ya Rabb, bana hayat verirsin de senin yolunda ikinci def'a katledilirim" dedi, Rabb-ı Teâlâ: "Benden, onlar bir daha dönmezler. أنَّهُمْ لَا يُرْجَعُونَ diye sebk etti" buyurdu. O da: "Ya Rabb arkamdan tebliğ et" dedi. Allah Teâlâ da, bu âyeti inzâl buyurdu. İkisinin de vukuu mümkün olduğu gibi bu, bir âyet, öbürü, bir kaç âyet hakkında olduğu cihetle iki rivayet beyninde tenafi yoktur. Ve bu âyetlerin şüheda-i "Uhud" sebebiyle nâzil olduğu hakkında ahbar mütezafirdir. Nitekim Sûre-i Bakara'daki وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ("*Ve Allah yolunda katlolunanlara ölüler demeyin.*" Bakara-2/154) âyeti, şüheda-i Bedr sebebiyle nâzil olmuştur. (bakınız.)

وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **O şehidler, arkalarından kendilerine lahık olmayan, yâni şehid olmayıp berhayat kalan bütün mü'minlerin akibet havf ve hüzünden kurtulup mes'ud olmalariyle müjdelenir, mesrur ve handan olurlar."** Bu surette demek ki, kalanların din-ü dünya selâmet-ü saadetiyle bekası, şehidlerin merzuk oldukları ferah ve sürurun esbabından birini teşkil eder. Diğer bir mânâ ile, arkalarında mücahede eden ve henüz şehadetle kendilerine lahık olmamış bulunan mustakbel şehidlerin elyevm çektikleri elem ve zahmete rağmen akıbet, şehid olarak dünya ve ahiret havf ve hüznünden bütün bütün kurtulacaklarını ve kendileri gibi mes'ud olacakların istibşar ederler de sevinirler. Şu halde geride harbi kaybeden ve şehadetten mahrum kalan ve düşman istilâsı altında inleyen ve ale'l-husus dinlerinin zıyaı tehlikesine ma'ruz bulunanların halinden haberdar olurlarsa, şehidlerin de mahzun olmaları lâzım gelecektir. Demek oluyor ki, Allah Teâlâ, şehidlere bunların hallerini, ya bildirmiyecek, alâkadar etmeyecek veya bildirdiği surette onları o hüzünden koruyacak ni'met-i fazliyle memnun edecektir. Çünkü Fisebilillâh şehid olanlar, أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ("*Onlara bir korku yok, onlar da mahzun olmayacaklar.*" Âl-i İmrân-3/170) dır. Şehidler, يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ **"Allah'ın fazlından kendilerine bahşettiği saadetle şadgam olarak merzuk olurlar bir ni'metini birde fazlını ve Allah mü'minlerin ecrini zayi' etmeyeceğini istibşâr eyler."** hele o mü'minler ki, اَلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ **"Hele o kendilerine yara değdikten sonra Allah'ın ve peygamberin emrine icabet eyleyenler mü'minler içinden bilhassa böyle ihsan ve ittikâ edenler için pek**

Tenafi: Zıt. Zıya: Kayıp, kaybolma, mahfolma.

büyük bir ecir var." Bu âyet de, Uhud'un akibinde Hamra-i Esed gazvesi hakkında nâzil olmuştur. Rivayet olunuyor ki: Ebu Süfyan ve arkadaşları, Uhud'dan çekilip, "Revha" denilen mahalle vardıklarında nedamet etmişler: "Çoğunu öldürdük, azı kaldı idi, neye bıraktık geldik? Her halde dönmeli ve köklerini kesmeliyiz" diyerek dönüp müslümanlara tekrar hücum etmek istemişlerdi. Hazret-i Peygamber de, bunu derhal haber almış ve onları yıldırmak, kendinin ve Ashabının kuvvetini göstermek için Ebü Süfyan'ı ta'kıb etmek üzere Ashabını teşvik etmiş, "Ve bu gün, bizimle beraber ancak dünkü günümüzde hazır bulunanlar çıksın" buyurmuş idi. Binaenaleyh Peygamber'le beraber bir cemaat haraket ettiler ki, yetmiş kişi oldukları söylenmiştir. Medine'den sekiz mil mesafede bulunan Hamra-i Esed nam mevkıa kadar vardılar. Ashab, yaralı idiler. Çok zahmet çekiyorlardı, ecirlerini fevtetmemek için katlanıyorlardı. İçlerinde öyle mecruhlar vardı ki, münavebe ile birbirlerini sırtlarında taşıyorlardı. Biraz birisi yükleniyor, biraz sonra, binen inip altındakini yükleniyordu. Yine içlerinde saat be saat birbirlerine dayanarak gidenler bulunuyordu ki, hep bunlar, yaraların ıztırabından idi. Fakat Cenab-ı Allah, müşriklerin kalblerine ru'b ilka etti de kaçtılar, gittiler. İşte bu âyet, bu hal içinde da'vet-i Resulüllah'a icabet eden bu mü'minler hakkındadır.

Kezalik o mü'minler ki, اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ .... اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ "**Onlar ki, nâs kendilerine: "Haberiniz olsun nas sizin için tahşidat yaptılar, onun için onlardan korkun" dediler de bu, kendilerinin imanlarını artırdı**", Allah **yetişir bize, o ne güzel vekil,** حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ **dediler. Sonra da,** kendilerine **hiç bir keder dokunmaksızın Allah'dan bir ni'met ve bir fazl ile avdet ettiler ve Allah'ın rızası ardınca gittiler. Daha çok büyük bir fazlın sahibidir Allah. Size o haberi getiren Şeytan, sade kendi dostlarını korkutur, siz ondan korkmayın da bana isyandan korkun, eğer mü'minlerseniz.**" Bu âyetler de "Bedr-i suğra" gazvesi hakkında nâzil olmuştur. Rivayet olunuyor ki: Ebu Süfyan, "Uhud"den Mekke'ye gitmeğe azmettiği zaman: "Ya Muhammed, mevi'dimiz "Bedr-i suğra" mevsimi olsun, orada çarpışırız istersen" diye bağırmıştı. Hazret-i Peygamber de, Hazret-i Ömer'e, بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ ذٰلِكَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ *"Bu bizimle senin aranda inşallah."* diye cevab vermesini emretmiş idi. Vakit gelince Ebu Süfyan maiyyetini alıp çıktı. «مَرُّ الظَّهْرَانِ» nam mevkıa kondu. Fakat Allah, kalbine bir ru'b ilka etti, cayıb dönmek istedi. O sırada Nüaym ibn Mes'ud-ı Eşceî'ye rastgeldi ki, bu Nuaym, umre yapmış geliyordu. Buna, "Ya

---

Fevtetmek: Kaybetme. **Mecruh:** Yaralı.z **Münavebe:** Nöbetleşmek. **Ru'b:** Korku, korkulmak.

Nuaym, ben Muhammed'le "Bedr" mevsimine çarpışmaya vaidleşmiş idim. Bu sene ise kurak, bize her halde ağaçlarda hayvan yayacağımız ve süt içeceğimiz bir sene yaraşır, bunun için dönmek istiyorum. Velâkin Muhammed, çıkar da ben çıkmamış bulunursam cür'eti artar. Medine'ye git onları oyala, ta'vik et. "Sana on deve vereyim" demiş idi. Nuaym, yola çıktı, geldi gördü ki, müslümanlar hazırlanıyorlar. "Bu, dedi, doğru bir re'y değil. Onlar, diyarınıza geldiler, bir çoğunuzu katlettiler siz üzerlerine giderseniz hiç biriniz geri gelmez." Ve bu söz, bir takımları üzerinde icra-yı te'sir etti. Resulüllah, bunu anlayınca: "Muhammed'in canı elinde olan Allah'a kasem ederim ki, ben yalnızca çıkarım" buyurdu. Ve maiyyetinde yetmiş kadar zevat ile hareket etti ki, İbn Mes'ud Hazretleri de içlerinde idi. Gittiler, "Bedr-i suğra" ya vardılar. "Bedr-i suğra", Beni Kinane'ye aid bir sudur ki, bir pazar yeri idi. Burada, her sene sekiz gün toplanırlar idi. Hazret-i Peygamber ve Ashabı, müşriklerden kimseye tesadüf etmediler. Pazara gittiler, yanlarında nefakaları ve emval-i ticariyyeleri de vardı. Alış veriş ettiler, bire iki kazandılar ve Medine'ye salimen ve ganimen geldiler ki, bu âyet bunlar hakkındadır. Ebu Süfyan da, Mekke'ye dönmüştü. Mekke halisi, O'nun askerine «جَيْشُ السَّوِيقِ» tesmiye ettiler, "siz sevık içmeğe çıkmışsınız" dediler.

إِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ **O sizi alıkoymak isteyen Şeytan,** yahud o Şeytan يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ **sizi, dostlarından korkutuyor.** Burada Şeytan, müslümanları alıkoymak isteyen o herif veya onu sevkeden, dostları da Ebu Süfyan ve arkadaşları olduğunu ve mânâ يُخَوِّفُكُمْ أَوْلِيَاءَهُ takdirinde bulunduğunu müfessirîn beyan ediyorlar. فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Binaenaleyh ey müslümanlar, Şeytanın dostlarından korkmayınız, benden korkunuz.** Siz hâlıs mü'min iseniz, böyle olmanız lâzım gelir.

Şimdi bütün bu vakayı' üzerine Resulüllah'ı tesliye siyakında telvin-i hıtab ile buyuruluyor ki:

Ya Muhammed, ... وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ الخ **"Sana da o küfürde yarışanlar hüzün vermesin."** Bu âyetin sebebi nüzulünde bir kaç rivayet vardır:

1- Küffar-ı Kureyş hakkında nâzil olmuş. Allah Teâlâ, onların harb için asker toplayıp durmak gibi küfür de müsareatlerine karşı Peygamberine te'minat vermiştir.

Ta'vık: İlerlemesine mani olmak, geçiktirmek. **Sevik:** Kavut adı verilen kavrulmuş un.

2- Münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Bunların küfürde müsareatleri de, şu vech ile telhis olunmuştur: Münafıklar, Uhud vak'ası üzerine mü'minleri mütemadiyen korkutmağa, nusrat-ü zaferden ümidlerini kesib meyus etmeğe çalışıyorlar ve bahusus: "Muhammed, meliklik için uğraşan ve sırf maksadı siyasî ile hareket eden bir inkılâbcı. O'nun için işler, bâzan lehine ve bâzan aleyhine oluyor. Eğer Allah tarafından Resul olsa idi, hiç mağlûb olmazdı" diye propaganda yapıyorlar. Bunlar müslümanların fikirlerini bulandırıyor ve bu sebeple Resul-i Ekrem de mahzun oluyordu.

3- Bâzıları demişlerdir ki, küffardan bir kavm müslüman olmuşlardı. Sonra Kureyş'ten korkarak irtidad ettiler. Binaenaleyh Resulüllah merak etmiş ve bunların irtidadı yüzünden bir mazarrat gelebilmek ihtimalini düşünmüştü.

4- Yehudîler hakkında nazil olmuştur. Zira bunlar da Uhud vak'asından sonra küfürlerine daha ziyade germi vermişler ve müslümanları igfal için çalışmağa başlamışlardı.

İşte bu âyetler, bunların bir veya hepsi dolayısiyle nâzil olmuştur. Zahiri âmmdır.

Bunlar, لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْئًا Allah'a zarar namına bir şey yapamazlar. Bunda iki mânâ melhuz olduğu gösterilmiştir. Birisi, mülk ve saltanat-ı İlâhiye'den hiç bir şey tenkis edemezler demektir. Nitekim Ebu Zer (R.A.)'ın rivayet ettiği vech ile Resulüllah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ buyuruyor ki: (**"Evveliniz, âhiriniz ve cinniniz ve insiniz içinizde en mütteki olan adamın kalbi üzerine olsa idi bu, benim mülküme bir şey ilâve etmezdi. Bilâkis evveliniz, âhiriniz ve cinniniz, insiniz içinizde en facir olan adamın kalbi üzerine olsa idi bu da, benim mülkümden bir şey tenkıs etmezdi."** Tirmizi: Kıyamet-48). Birisi de: "Allah'ın evliyasına hiç bir zarar yapamazlar" demektir ki, evliyaullahı ızrara kalkışmak, Allah'ı ızrara kalkışmak hükmünde tutulmak suretiyle mubalâga ifade eden bir mecazdır. Makam-ı beyan, Peygamber'i tesliyet makamı olmasına nazaran ekser müfessirîn, bu mânâyı tercih etmişlerdir.

اِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ "Şüphesiz iman bedeline küfrü satın alanlar." Bu âyetin de mürteddîni ve Yehudîleri istihdaf ettiği beyan olunuyor. Mürteddin hakkında olması zahirdir. Yehudîlere gelince: Bunlar Sûre-i Bakara'da beyan olunduğu üzere Bi'set-i Seniyye'den mukaddem Peygamber'i tanıyorlar ve iman ediyorlar ve O'nunla düşmanlarına karşı istinsarda bulunuyorlardı. Böyle

---

Germi vermek: Hararet ve kızgınlık.

iken, ba'solununca küfr ettiler, fikirlerini değiştirdiler. Binaenaleyh imanını vermiş küfrü satın almış mürted mahiyyetinde demektirler. Maamafih bu âyetin münafıklara taallûku ihtimali de yok denemez zira onlar da daima iman ve küfür mübadelesi üzerindedirler. Şu izahata nazaran, birinci âyet vechiyle küfürde müsaraa edenler münafık vesair ale'l-umûm küffarın önlerinde giden pişüvalarına, ikinci âyet vechiyle imanı verip küfrü iştirâ edenler de onların arkalarında gidenlere hamledilmek muvafık olacaktır ki, mürtedler, daha ziyade ikincide bulunurlar.

Kâfirlerin gururlarına gelince, وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّمَا نُمْل۪ي لَهُمْ **"Bir de o küfredenler kendilerini bırakışımızı zinhar kendileri için bir hayır sanmasınlar."** Burada imlâ, imhal ve müsaade mânâsınadır.

Şimdi Uhud vak'asının müteveccih olduğu neticeye gelelim:

Ey ümmet-i Muhammed, مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِن۪ينَ عَلٰى مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ **Allah Teâlâ, halis mü'minleri o bulunduğunuz karışık hal üzere bırakmazdı.** Öyle esbab tertib edecekti ki, حَتّٰى يَم۪يزَ الْخَب۪يثَ مِنَ الطَّيِّبِ **nihayet murdarı temizden, münafıkı mü'minden ayıracak, farkettirecekti.** Bu temyizi yapmak için وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ **Allah, hepinizi gaybe muttali' kılacak da değil idi,** yâni sizin hepinizi münafıkların kalblerine muttali' kılmak suretiyle onları tefrik ettirecek değil idi. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَب۪ي مِنْ رُسُلِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ **Ve lâkin Allah, Resullerinden her kimi dilerse seçer, onu, ona bildirir.** Öteden beri Sünnet-i İlâhiyye budur. Muhammed Mustafa (S.A.V.) da, böyle yapmıştır. Binaenaleyh فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ **"Onun için Allah'a ve Rasûlune iman edin ve eğer iman eder ve korunursanız size de azîm bir ecir var."** Bundan evvelki âyetlerde mü'minlere ukubet-i uhreviyye ile vaid gösterildiği gibi bu âyette de, Münafıkların nifakları meydana çıkarılıp terzil edilmek gibi ukubet-i dünyeviyye ile va'ideleri gösterilmiş ve aynı zamanda mü'minlere ecr-i azîm va'dolunmuş ve hey'et-i İslâmiyye'nin ıslahına aid mukaddimat ihzar buyurulmuştur ki, ahlâkiyyat ve iktisadiyyata taallûk eden şu âyet de, bu mukaddimattandır.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ يَبْخَلُونَ... **"Allah'ın fazlından kendilerine bahşettiği şeye bahillik edenler"** «وَلِلّٰهِ م۪يرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ» **"Kaldı ki göklerin ve yerin mirası hep Allah'ın ve Allah her ne yaparsanız haberdardır."** Semavat ve arzın mi-

---

İstinsar: Yardım isteme. **Müsaraa:** Israr eden, ayak direyen. **Pişüva:** Öncüler, liderler. **Terzil:** Rezil etme.

rası, yâni seleften halefe intikal edegelen mal ve saire gibi Semavî ve Arzî miraslar, yalnız Allah'ındır. Mustakillen O'nun milkidir. Bunlara tevarüs edenlerin, milk-i hakikîleri yoktur. O, muvakkat, müstear bir şeydir. Hepsi fanî olur. Ancak malik-i hakikî olan Allah'ın milki kalır. Binaenaleyh bunları, Allah'dan kıskanıp da Allah yolunda sarfetmek hususunda buhledenler, bunu düşünmeli ve ne büyük günah yaptıklarını anlamalıdırlar. Semavî miras, nübüvvet, ilim gibi maalidir. Bundan şu anlaşılır ki, evvelâ miras bir kanun-ı İlâhî'dir. Saniyen, مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه bu sûreyi takib edecek olan Sûre-i Nisa da, gelecek miras âyetlerine bir nev'i temhid vardır.

Allah, habîr olduğu içindir ki:

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ
اَغْنِيَٓاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ
حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿١٨١﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿١٨٢﴾ اَلَّذ۪ينَ قَالُٓوا
اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَٓا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا
بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْل۪ي
بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذ۪ي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿١٨٣﴾ فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ
جَٓاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُن۪يرِ ﴿١٨٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ

Temhid: Mukaddime yapma.

ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَۜ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

Meâl-i Şerifi

181- Elbette Allah onların: "O, herhalde Allah fakirdır, bizler zenginiz" diyenlerin lâkırdılarını işitti. O dediklerini Peygamberleri nâhak yere öldürdükleriyle beraber yazacağız da diyeceğiz: "Tadın bakalım o yangın azabını."

182- Bu sizin ellerinizin takdim ettiği ve Allah'ın zulümkâr olmaması yüzündendir o kullara.

183- Onlar ki, "Allah, dediler, bize şöyle and verdi: bize ateşin yiyeceği bir kurban getirinceye kadar hiç bir Resul'e iman etmiyeceğiz." De ki: "Size, benden evvel bir takım Resuller beyyinelerle gelmiş ve o dediğinizi de getirmiş idi. Ya onları niçin katlettiniz, doğru iseniz?"

184- Şimdi seni tekzib ettilerse senden evvel de bir çok Resuller tekzib olundu ki, o beyyineler ve o hikmetli sahifeler ve o nurlu kitab ile gelmişlerdi.

185- Her nefis ölümü tatacak, ecirleriniz ancak kıyamet günü tamamlanacak. O vakit kim ateşten uzaklaştırılır da cennete konulursa, işte o murada erdi, yoksa dünyâ hayât aldatıcı bir meta'dan başka bir şey değil.

Burada, risalet-i Muhammediyye hakkında küffar tarafından tefevvüh olunan bazı şübühat ve itirazatın nakl-ü reddine şüru' olunuyor.

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ **"Elbette Allah onların: "O, herhalde Allah fakirdir, bizler zenginiz" diyenlerin lakırdılarını işitti."** Rivayet olunuyor ki: Hazret-i Ebu Bekir (R.A.), bir gün Yehudîlerin dershanelerine gitmiş idi. Baktı ki, bir takım Yehudîler Fenhas'ın başına toplanmışlardı ve

Tefevvüh: Dil uzatma. **Şüru':** Başlamak.

bu Fenhas Yehudîlerin ulema ve ahbarından idi. Ebu Bekir: "Yazık ya Fenhas, Allah'dan kork ve müslüman ol. Vallahi sen, şübhesiz bilirsin ki, Muhammed Resulüllah'dır. Siz, O'nu indinizde Tevrat'ta yazılmış bulursunuz" dedi. Fenhas: "Vallahi ya Eba Bekir, bizim Allah'a iftikarımız yok, O, bize müftekir ve biz O'na, O'nun bize yalvardığı kadar yalvarmıyoruz. Her halde biz, O'ndan müstağni ağniyayız. O, gani olsa idi, sahibinizin zu'mettiği gibi bizden istikraza tenezzül etmezdi. O, bizi ribadan men'ediyor ve bize riba va'deyliyor. Gani olsa idi, bize riba vermezdi" diye tefevvühatta bulundu. Bunun üzerine Ebu Bekir öfkelendi ve Fenhas'in yüzüne şiddetli bir tokat vurdu ve dedi ki: "Nefsim yedinde olan Zat-ı Alâ'ya kasem ederim ki, bizimle senin beynindeki ahdolmasaydı boynunu vururdum ey Allah'ın düşmanı," Binaenaleyh Fenhas, Resulüllah'a gidip: "Ya Muhammed, bak sahibin bana ne yaptı" diye şikâyet eti. Resulüllah (S.A.V.), Hazret-i Ebu Bekr'e: "Bu yaptığına saik ne oldu" diye sordu. O da: "Ya Resulallah, büyük bir tefevvühte bulundu. Öyle zu'mediyor ki, Allah Teâlâ, şanühu fakîr ve bunlar ondan ağniya imişler, bunu söyleyince Allah için kızdım ve yüzüne bir tokat vurdum" dedi. Fenhas: "Ben öyle bir şey söylemedim" diye inkâr eyledi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, Hazret-i Ebu Bekr'i tasdikan bu âyeti inzâl buyurdu. Bu rivayet, ibn Abbas ve Ikrime ve Süddi ve Mukatil ve İbni İshak'tandır. Şu halde kail bir iken bir lakırtının «الَّذِينَ قَالُوا» diye cemaata isnadı onların da razı olmaları sebebiyledir.

Rüesa-i Yehud'dan Huyey ibn Ahtab'ın kezalik İlyas ibn Ömer'in "fakir ganiden istıkraz eder." dedikleri ve bazı Yehudîlerin huzur-ı risalete gelip, "Ya Muhammed, Rabbın fakir miki, kullarından karz istiyor?" sözünü söyledikleri dahi müteaddid rivayat ile merviydir ki, hepsi ayni mânâya raci'dir. Kur'ân'ın nezaheti edebiyyesine muvafık olamayacağından dolayı âyet, kaili tayin etmemiş ise de siyakındaki katil mes'elesi, Yehudîlere aid bulunduğu malûm olduğundan bunun da, onlar tarafından söylendiği anlaşılmış oluyur.

سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا **Bu dediklerini yazacağız.** Bu kitabet ya hakikati üzerinedir ki, iki vech ile mutasavverdir. Birisi, amel pusulalarına, suhuf-i a'maline kaydedeceğiz, defterlerine geçireceğiz demek olur. Ve hakikaten mizana konacak olan suhuf-i â'malin yazısını ifade eder. Zira bu yazı ma'rufumuz olan bir yazı olmamakla beraber hakikaten bir yazıdır. Nitekim gramofon plâklarına ve telsizler vasıtalariyle sadaların tesbiti ve nakli bir yazıdır. Ve bu gün fennen malûm olmuştur ki, sada ihtizazatı zahiren göründüğü gibi hemen zayi oluvermiyor. Fe-

---

İftikar: İhtiyacı olmak. **İhtizazat:** Haz duyma.

zada her tarafa yayılıp yazılıyor. Nerede bir ahize bulunursa hemen ahzolunabiliyor. Bunların, kâinatta umumî elektrik cereyanları içinde nerelere kadar gittiğini ve Arş-ı İlâhî tahtında daha ne suretler iktisab ettiğini bilemeyiz. İkincisi, Kur'ân'da yazacağız, tarihe geçireceğiz, teşhir edeceğiz demek olur. Ve yahud burada kitabet, cezası verilmek üzere ilm-i İlâhî'de mahfuz kalıp unutulmamak ve ihmal olunmamak mânâsına mecaz veya kinayedir ki, bu mânâ, lisanımızda da maruftur. "Bunu yaz" deriz ki, unutma cezasını göreceksin demektir. Binaenaleyh yazacağız demek ihmal etmeyeceğiz, bunu unutmasınlar cezalarına hükmedeceğiz demek olur. İstikbal sığası bu mânâda zahirdir. Birinci mânâya göre de, istikbal sıgasiyle iradı tevbeye imkân bırakmak gibi bir nükteyi tazammun eder.

وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ **"Peygamberlerini nâhak yere öldürenleri ile"** Mef'ul-i maah mevkıindedir ki, kavillerini bu fiilleriyle beraber, yâni bu cinayetin başına yazacağız mânâsını ifade ve pek büyük bir vaid ve tehdidi tazammun eyler. Bu katli, bunların ecdadı yapmış olduğu halde bunlara isnad edilmesi, bunların da elyevm ona razı olarak cezasına iştirâk etmekte bulunduklarından dolayıdır. Yâni Hazret-i Yahya ve Zekeriyya ve saire gibi Peygamberlerin böyle bigayr-ı hakkın katl-i cürmü eşhasa değil, Yehudiyyetin mahiyyetine muzaftır. Ve işte bu rıza ve bu izafet hasebiyledir ki, bu âyet, bunlar hakkında mücerred bir vaîd ve tehdidden ibaret olmayıp risalet-i Muhammediyye'ye karşı gösterdikleri küfrün ve serdettikleri şüphelerin ciddî olmadığını isbat ile kökünden ibtal eden bir cevabı da mutazamındır ki, bu cihet mabadinde ayrıca tasrih de olunacaktır. Zira Yehudîler, yalnız Hazret-i İsa gibi inkâr ettikleri Peygamberin katline teşebbüs ile kalmamış, Hazret-i Zekeriyya gibi vaktiyle nübüvvetini itiraf ve tasdik etmiş bulundukları Peygamberleri de katletmişlerdir. Ve bir Peygamberin katli ise, her halde bigayr-ı hakdır ve bir küfürdür. Demek olur ki, nazarlarında nübüvvet sabit olduktan sonra bile katl ve küfür gibi cinayetleri tasvib edenlerin ve Allah Teâlâ'ya karşı velevse hezil ve istihza suretiyle olsun, اِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ **"Allah fakirdir, biz zenginiz."** demek cür'etinde bulunanların bir Peygamber'e karşı dermiyan etmeğe uğraşdıkları şübhelerin ve itirazların cidden kalblerini işgâl eden bir şübhe-i ilmiyye değil, mahza hakaik-ı sabiteye karşı inad-ü mükâbere tarikiyle ve bağy-ü udvan hissiyle serdedilmiş bir ahlâksızlıktan ibarettir. Ve bunların hakikî cevabı, nasihat dinlemeyip kendilerini ateşe atmakta ısrar edenleri bırakıvermek gibi kavl ve fiillerinin netaic-i

---

Dermiyan: İddia etmek.

vahîmesine bil'fiil atıvermek ve ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ **"Tadın bakalım o yangın azabını."** diyivermektir. Bunun için buyuruluyor ki:

Yazacağız وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ **ve harîk azabını tadınız diyeceğiz.** Harîk, elîm bimânâ mulim gibi fe'îl bimânâ müf'il olarak muhrik mânâsına gelir ki, yakıcı cehennem azabı demek olur. Elharîk tabakat-ı cehennemden bir tabaka diye de beyan olunmuştur. Maamafih harîk lisanımızda olduğu gibi ihtirak, yânış ve yangın mânâsına da geldiği cihetle, ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ **"Tadın bakalım o yangın azabını."** haydi yakmak istediğiniz fitne ve ihtilâl yangınının azabını kendiniz tadınız bakalım, demek de olabilir. Bu emrin inde'l-hısab mı, yoksa inde'l-mevt mi verileceği hakkında iki rivayet vardır. Bu emir verilirken, adalet-i rabbaniyye tefhim olunmak için şu da ilâve olunacaktır: ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ **Bu azab, mukaddema kendi elinizle yâni kudret-i kesbinizle yaptığınız kavlî, fiilî, i'takadî masiyetler, bir de Allah Teâlâ'nın kullarına zulümkâr olmaması sebebiyle bir adalet-i İlâhiye'dir.**

... الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ Bu, yukarıdaki الَّذِينَ قَالُوا **"Onlar ki "Allah", dediler: "Bize şöyle and verdi."** ya sıfat olarak merbuttur. Zemm üzere nasb veya ref'i veya bedel olması da tecviz edilmiştir. Bu âyetin sebeb-i nüzulünde rivayet olunuyor ki, rüesay-ı Yehuddan Kâ'b ibn Eşref ve Malik ibn Sayf ve Vehb ibn Yehuza ve Zeyd ibn Manuh ve Finhas ibn Azura ve Hüyey ibn Ahtab gelmişler. Resulüllah'a "Sen, Allah Teâlâ'nın seni bize bir Resul olarak gönderdiğini ve sana bir kitab inzal eylediğini iddia ediyorsun. Halbuki Allah Teâlâ bize, Allah tarafından gönderdiğini iddia eden bir Resul bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe kendisine iman etmemekliğimize dair ahid vermiş, yâni böyle emr-ü tavsiye eylemiştir. Binaenaleyh sen, bu mu'cizeyi gösterirsen seni tasdik ederiz" demişlerdi. Binaenaleyh bu âyet nâzil oldu. Bu ateşden murad semadan bir fışıltı ile inen bir nâr-ı beyza ve kurbanı yemesi de yakıp tabiat-i nariyyeye tahvil etmesi demek olduğu ve kurbanın kabulüne alâmet olmak üzere böyle bir nar ile ihrakı, Enbiya-yı salife zamanında şayi' bulunduğu da naklediliyor. Fakat bu mu'cize olmadıkça bir Peygamberin tasdik olunmaması ve diğer delâil ve mu'cizatın nazar-ı i'tibare alınmaması hakkında Yehudîlere bir ahd-i İlâhî mevcud olduğu dâvâsı Hazret-i Peygamber'e iman etmemek için uydurulmuş bir kizb-ü iftiradan başka bir şey olmadığı da muhakkaktır. Çünkü bunun gayesi, bir mu'cizesi olmasıdır. Ve Allah Teâlâ'nın nâmütenahi mu'cizeler halkına kudreti de ma'lûmdur. Şu halde buna, diğer mu'cizelerden fazla bir kıymet atfedilmesi ve bunun iman için şart-ı evvel addolunması mahz-ı iftira olur. Bununla

beraber bu kurban mes'elesinin bir müddet cereyan edip, lisan-ı Mesih ile nesh-olunduğu da söylenmiştir. İşte Allah Teâlâ, onların kizb-ü iftiralarını ve fikirlerinin iman etmek maksadiyle bir mu'cize talebi olmayıp mahz-ı mükâbere olduğunu pek beliğ ve dakik bir surette beyan ile ilzam için buyuruyor ki: قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ Ya Muhammed sen, onlara şöyle söyle: **"Benden evvel size bir çok Peygamberler açık açık bürhanlar, mu'cizelerle ve o söylediğiniz kurban ve nâr mu'cizesiyle geldilerdi.** Zekeriyya ve Yahya ve sair Enbiya-yı Beni İsrail gelmişler ve Beni İsrail Peygamberleri olmaları haysiyyetiyle mu'cizat miyanında bu söylenen mu'cizeyi de elbet göstermişlerdi. İmdi فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **siz, sözünüzün delâleti vechiyle, "Bu kurban mu'cizesi gösterilirse iman edeceğiz" demekte sadık ve ciddî iseniz o Peygamberleri ne için katlettiniz ya?** Yâni sizin ecdadınız onları katlettikleri gibi siz de, elyevm onların fikr-ü mezhebinde bulunuyor ve onların katline râzı duruyor terviç ve tahsin ediyorsunuz. Hâlâ inad ediyor, o Peygamberlere iman etmiyor ve o katillerden tevbekâr olmuyorsunuz. Halbuki Muhammed Resulüllah'a iman etmek için, bütün bu Peygamberlere iman etmek şarttır. Siz, onları tasdik emeden ve o günahlara tevbe etmeden Muhammed'i tasdik etmiş olamazsınız. Ve mâdem ki, onlar, kurban mu'cizesini de gösterdikleri halde hâlâ iman etmiyorsunuz, o halde bedihidir ki, bu gün taleb ettiğiniz bu mu'cizeye yine iman etmeyeceksiniz. Binaenaleyh ahid dâvânız iftira olduğu gibi bu talebiniz de yalandandır. Bir iftirayı tasdik mânâsını tazammun edecek bir mu'cize olamaz. Bu gün böyle bir şey gösterilmiş olsa, iddia edilen ahdin mevcudiyyetini tasdik demek olur. Allah Teâlâ, bu iftirayı tasdik etmez ve siz hakikatte o Peygamberlerin, Peygamber olduğunu bildiğiniz halde yakînen iman etmediğiniz gibi bugün de öylesiniz. İşte ya Muhammed sen, onları Kur'an'ın bu i'cazkâr cevabiyle ilzam ve iskât et ve sakın müteessir olma. Çünkü:

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ **"Şimdi seni tekzib ettilerse senden evvel de birçok Rasûller tekzib olundu ki, o beyyineler ve o hikmetli sahifeler ve onurlu kitab ile gelmişlerdi."**

BEYYİNAT: Vazıh, Mu'cizeler, Zübür, Suhuflara dahi şamil olmak üzere ale'l-ıtlak kitab demek olan, «زُبْرَة» nin veya «زَبُور» un cem'idir. Kitab-ı münirin buna atfı, atfü'l-hass alel-amm kabilindendir. Bundan da murad, Tevrat ve İncil denilmiştir. Fakat Urfi Kur'an'da kitab, şerai' ve ahkâmı mutazammın olandır. Bunun için ekseriya hikmet ile müterafık olarak zikrolunur. Tekzibe

---

Zübür: Kitaplar, mektublar.

maruz kalmak, sadıkların pek ziyade gücüne gideceği için Resulüllah da, bundan dolayı mükedder olurdu. Burada, öteden beri bu ibtilânın bütün Peygamberler hakkında bir kanun-ı İlâhî olduğu beyan buyurularak, kalb-i Resulüllah tatmin buyurulmuş ve ba'dehu musaddikîne va'd ve mükezzibîne vaîd olmak üzere de şu ihtar edilmiştir:

HER NEFİS ÖLECEKTİR

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **Her nefis, ölmü tadacaktır. Yâni herkes ölecektir."**

NEFİS: Zat ve ruh mânâlarına geldiği cihetle bundan bazı zevat bakayı ruh mânâsını fehmetmişlerdir. Çünkü tatmak bir eser-i hayattır. Ve zevk anında zâikın bâkî olduğunu ifham eder, yoksa sevk tasavvur olunamaz. O halde mânâ: Her nefis, bedeninin ölümünü tadacaktır" demek olur. Bu da, nefis, bedenin gayrı olduğunu ve bedenin ölümüyle onun ölmeyeceğini ifham eder. Binaenaleyh zaruret-i mevt hayat-ı cismaniyyeye mahsus olup ervah-ı mücerredenin adem-i fenasına kaildirler. Ve ahiret mes'elesini bu suretle baka-yı ruha müstenid bir hayat-ı ruhaniyye tasavvur etmişlerdir. Fakat diğer taraftan bir çok müfessirîn ve ulema demişlerdir ki, bu tarz-ı te'vil, bir tekellüftür. "Zaikatü'l-mevt" demek, ölecektir demek olduğu zâhirdir. Belli ki, tadan kim ise, ölen o olacaktır. Evet bedenin mevtiyle nefis ve ruhun büsbütün fâni oluvermeyip bir müddet kalabileceği diğer edilleden müsteban ise de, ale'l-umum ervahın lâyemut oldukları dâvâsı, ne âklen ne de naklen bizzarure sabit değildir. Evvelâ, "zaikatü'l-mevt" her halde tadan nefsin ölümünü müfiddir. Rivayetler de, bu mânâyı göstermektidir. Rivayet olunuyor ki, vaktaki كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ (*"Üzerindeki herkes fanî."* Rahman-55/26) âyeti nâzil oldu. Melâike, "ehl-i arz öldü" dediler, sonra كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **"Her nefis ölümü tadacaktır."** nâzil olduğu zaman "biz de öldük" dediler. كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **"Her nefis ölümü tadacaktır."** Ervahın mevtini de ifade etmesi idi. Melâikenin mevtini de ifham etmezdi ve Melâike için mevt ve fenâ mütesavver olunca ervah-ı beşer için de mütesavver olmak lâzım gelir. Ancak كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **"Her nefis ölümü tadacaktır."** kazıyye-i külliyyesi de umumî üzere carî olmayacağı da şayân-ı ihtar görülmüştür. Çünkü, فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ (*"Ve sur üflenmiştir de Göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır, ancak Allah'ın dilediği müstesna...."* Zümer-39/68) âyetinde Allah Teâlâ'nın diledikleri bu umumdan istisna edilmiştir. Binaenaleyh semaviyyattan olsun arzıyyattan olsun gerek Melâike ve gerek ale'l-umum nüfus miyanında ile'l-ebed lâyemut olanlar da bu-

---

Zâik: Zevklenen, tadan.

lunabilecektir. İşte cumhur-ı ulema-i İslâm'ın mezhebleri budur. Hasılı baka-yı ruh, gayr-ı münkerdir. Ve fakat umum için zarurî değildir. Dinin ve imkânı ahiretin ale'l-ıtlak baka-yı ervah nazariyesine binası da zarurî değildir. Kıyamet kelimesi de, helâk-i küllîyi ve ba'dehu kıyâm-ü neşr-ü haşri ifade eder ki, mevt ve ba's velhasıl ahîret akidesi, bir ebediyyet akidesidir. Fakat bu ebediyyet neş'et-i ûlânın değil, neş'et-i saniyenindir.

Evet, her nefis ölümü tadacak, dünyanın ne hüznü, ne süruru hiçbiri kalmayacak وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **ve ecirlerinizin size tam ifası da ancak Yevm-i kıyamette olacaktır.** Dünyada iyi veya kötü bilcümle mesaînin ecir veya cezasını, yine dünyada istihsal etmek mümkün değildir. Meselâ şehidlerin kanlariyle kazanılan muharebelerin semaratı, muzafferiyyetinden o şehidlerin dünyada müstefid olmasını düşünmek tenakuz olur ki, bütün fezail de böyledir. Gerçi dünyada hiç ecir verilmez de değildir. Burada da, bazı semerat-ı mesaînin iktitaf edildiği vardır. Fakat bu dünyada akıbet, mevt ve fena muhakkak bulunduğu için gelen her hangi bir menfaat ve lezzet inkita ve zeval korkusuyla mahlût ve behemehal gamm-ü kederle muhattır. Gamsız sürur, korkusuz emniyyet, elemsiz lezzet, inkitasız saadeti ebediyye, Yevm-i kıyamette hasıl olur. Mizan ve tasfiye-i hisab oradadır. Bunun için فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ **nar-ı cehennemden uzaklaşdırılıp cennete idhal edilen her kim ise, işte o kendini kurtarmış ve her muradına ermiştir.**

DÜNYA HAYATI GEÇİCİDİR

Yoksa وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ **dünya denilen o fâni hayat, müşterisini aldatan meta-ı gururdan başka hiç bir şey değildir.** Serab gibi parıldar, bulut gibi geçer gider.

META: Satılık kumaş ve kullanacak alât ve edevat veya gerek alât-ü edevat, gerek emval ve gerek saire ale'l-ıtlak medar-ı intifa' olan az çok lüzumlu şey mânâlarına gelir ki, lisanımızda, "matah" dediğimiz zaman bu üçüncü mânâyi kasdederiz. Gurur, aldanmak demek olduğu gibi "Gârr"ın cem'i olarak aldatıcılar demek de olabilir. Meta-ı gurur müşteriyi kandırmak için allanıp pullanarak hoş gösterilen ve alındıktan sonra aşağılık olduğu anlaşılan meta' demektir. İşte hayat-ı dünya budur. Bunun müşterisi olanlar, bütün nazar ve ümidini buna dikenler, ne saadet görülecekse bunda görülecek zannedenler aldanmış olurlar.

Mahlût: Karışık.

Burada, bu meta-ı gurura aldanıp da küfr-ü tekzib ve igfal-ü tağrir arkasında koşan düşmanların iz'acatına karşı Resulüllah'a ve O'na tabi' olan mü'minlere bir tesliyet ve nasihat vardır. Şimdi bu düşmanların muhacematı daha kesilmeyeceğini ve bundan böyle bu kâfirlerin daha bir çok ezalarda bulunacaklarını ifham ve bu suretle mü'minleri gaflet-ü gururdan vikaye ve ilim ve vukuf üzere kemal-i metanetle hareket etmelerini ve vukuat karşısında za'f-ü telâşa düşmemelerini ihtar ederek istikbale ihzar edip, Sûre-i Bakara'nın nihayetindeki فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (*"Bizi mansur buyur artık seni tanımıyanlara karşı, kahrolsun kafirler."* Bakarar-2/286) duasının tarık-i icabetini tammolarak göstermek üzere buyuruluyor ki:

لَتُبْلَوُنَّ
فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ
تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾
وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ
لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ
ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ
بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ

İz'acat: Rahatsız etmeler. **Muhacemat:** Hücumlar.

بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾ اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾
اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ
وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا
بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾ رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ
النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَا
اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْاِيمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ
فَاٰمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّـَٔاتِنَا
وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ
وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾
فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّي لَا اُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ
اَوْ اُنْثٰى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ
وَاُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ

وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾ لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا
فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ
﴿١٩٧﴾ لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ
لِلْأَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ
إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ
بِآيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا
وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

Meâl-i Şerifi

186- Lâbüd mallarınızda ve canlarınızda imtihan olunacaksınız ve her halde gerek sizden evvel kitab verilenlerden ve gerek müşriklerden bir çok incidecek sözler işideceksiniz. Eğer sabr eder ve takva yoluna gider, korunursanız işte bu azmolunacak umurdandır.

187- Vaktiyle Allah, kendilerine kitab verilen okur, yazarların şöyle misakını aldı: "Celâlim hakkı için, onu nâsa anlatacaksınız, ketmetmeyeceksiniz." Derken onlar, onu omuzlarının arkasına attılar da mukabilinde biraz para aldılar, bakın ne kötü alış veriş.

188- O ettiklerine sevinen ve yaptıkları işle metholunmayı seven kimseleri de, sakın azabdan âzâde sanma, hem onlara elîm bir azab var.

Lâbüd: *Her halde*, mutlaka, muhakkak.

189- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır ve Allah her şeye Kadîr'dir.

190- Elbette o göklerin ve yerin yaradılışında ve gece ile gündüzün ard arda gelişinde şüphesiz âyetler var, (vicdanları temiz) **ulu'l-elbab için.**

191- Onlar ki, gerek kıyâm-u kuudde ve gerek yanları üzerinde hep Allah'ı zikrederler ve göklerin, yerin yaradılışında fikr ederler: "Ya Rabbena, derler, bunu sen boşuna yaratmadın, Sübhansın, o halde bizleri o ateş azabından koru."

192- "Rabbena, çünkü sen kimi o ateşe sokarsan onu, muhakkak rüsva ve perişan etmişindir, zalimlerin de yardımcıları yoktur."

193- "Rabbena; cidden bizler bir münadı işittik, imana çağırıyor; Rabbınıza iman edin diyordu, dinledik iman ettik. Rabbena; mağfiretinle artık günahlarımızı bizlere bağışla, kabahatlerimizi. Bizlerden keffaret buyur ve bizleri sana ermiş kullarınla beraber yanına al."

194- Rabbena, "Hem Peygamberlerine karşı bizlere va'dettiklerini ihsan buyur da, Kıyamet günü yüzlerimizi kara çıkarma. Şübhe yok ki, Sen, va'dinde hulfetmezsin."

195- Rabbleri de, dualarına şöyle icabet buyurdu: Her halde ben içinizden gerek erkek ve gerek dişi hiç bir hayr işleyenin işlediğini boşa gidermem hep birbirinizdensiniz. Benim için hicret edenlerin, yutlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye uğrayanların, cihada gidenlerin ve bu uğurda katledilenlerin, kabahatlerini taraflarından keffaretleyeceğim, onları altından ırmaklar akar cennetlere koyacağım. Tasavvur edemeyeceğiniz bir sevâb ile Allah tarafından müsâb olacaklar, sevâbın da en güzeli Allah yanında.

196- O Allah'ı tanımıyanların, refah içinde diyar diyar dönüp dolaşmaları sakın seni aldatmasın.

197- Az bir zevk, sonra varacakları cehennem, ne fena döşek.

198- Lâkin o Allah'dan korkan, korunan kullar, onlar için cennetler var altından ırmaklar akar, içlerinde kalmak üzere onlar, Allah tarafından konukluklar, Allah yınındaki ise, ermişler için daha hayırlıdır.

199- Şübhesiz Ehl-i kitab içinden kimi de vardır ki, Allah'a iman ettikleri gibi Allah için hakka boyun eğerek kendilerine indirilene de, size in-

dirilene de iman ederler. Allah'ın âyâtını, bir kaç paraya satmazlar, işte bunlar, Rabblarının indinde kendilerinin ecirleri vardır. Şübhe yok ki, Allah hisabını çabuk yapar.

200- Ey o bütün imân edenler! Sabredin ve sabır yarışında düşmanlarınızı geçin ve cihad için hazır ve rabıtalı bulunun ve Allah'a korunun ki, felâh bulasınız.

Siz, o meta-ı gurura sakın aldanmayınız ve biliniz ki: لَتُبْلَوُنَّ فِى اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ **Mallarınızda ve canlarınızda muhakkak imtihan ve tecrübe olunacaksınız.** Emvalinizde itlâfa müeddi bâzı afetler ve nefislerinizde maktuliyyet, mecruhiyyet veya esaret veya diğer bâzı zahmetler, meşakkatler, korkular ve saire gibi mukadderat ile mübtelâ kılınacaksınız.

İBTİLÂ: Külfet ve zahmet ile imtihan ve tecrübe demek olduğu sebketmiş idi. Allah Teâlâ'nın tecrübe ile ilim istihsalinden münezzeh ve müstağni bulunduğu malûm olduğu cihetle bu gibi âyetlerde «بَلَا» ve «اِبْتِلَاءٌ» imtihan muamelesi yapmak mânâsına bir istiâredir ki, nüktesi ilm-i tecrübînin ehemmiyyetine ve harekâtta tecrübenin esas ittihaz edilmesine kulları bir irşaddır.

Bu âyetin de, لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ **"Elbette Allah lakırdılarını işitti."** de zikrolunduğu üzere Finhas vak'ası veya şiirleriyle müşrikleri Resul-i Ekrem aleyhine teşvik ve tehyic eden Kâ'b ibn Eşref veya Resulüllah'ın teşrif buyurup Kur'ân okuduğu bir mecliste اِنْ كَانَ حَقًّا فَلَا تُؤْذِنَا بِهِ فِى مَجَالِسِنَا *"Eğer bu doğru ise, meclislerimizde onunla bizi rahatsız etme."* diye küstahlık eden Abdullah ibn Übeyy sebebiyle nâzil olduğu hakkında üç rivayet vardır.

وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا **Ve eğer bunlara karşı sabreder ve başkalarından i'raz edip bütün mevcudiyyetinizle Allah'ın vikayesine girerek korunursanız.** فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ **İşte bu sabr-ü ittika işi, azaim-i umurdandır.** Yâni azmedilmesi lâzım gelen şerefli, meziyyetli, mühim işlerdendir. İmtihanda muvaffakıyyet bununla olacaktır. Binaenaleyh bunda müsabaka etmeli ve meta-ı gurura aldanan ahlâksızlar gibi olmamalıdır.

Ya Muhammed, bunu tebliğ et. وَ **Şunu hatırla ve hatırlat:** اِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ **Hani Allah, kendilerine kitab verilmiş okur, yazar olanların** لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ **o kitabı, yahud o kitabda sıdk-ı nübüvveti sabit olan o Peygamber-i zîşan-ı Hatemu'l-Enbiya'yı, nasa bihakkın beyan edip anlata-**

Tehyiç: Ayaklandırma. **İ'raz:** Yüz çevirmek.

caksınız ve onu ketmetmeyeceksiniz" diye te'kid ve kasem ile misaklarını almış ve bunu onlara taahhüd ettirmiş idi. Bu kitab verilmiş olanlardan murad, Ehl-i kitab olan Yehud ve Nesârâ ulemasıdır. Bunların işbu أُوتُوا الْكِتَابَ unvaniyle yadedilmeleri kendilerine Kur'an verilmiş olan müslümanların dahi böyle misakları alınmış bulunduğunu biddelâle ihtar eder. Binaenaleyh müslümanların misakı bu unvanda mantukan dahil olmamakla beraber delâleten dahildirler. Bunun için bâzı müfessirîn burada, أُوتُوا الْكِتَابَ da müslümanlar dahildir diye göstermişlerdir. Fakat bunun bil'ibare olmayıp biddelâle olacağı unutulmamak lâzım gelir.

Bu misak, ne zaman ve nasıl ahzedilmiştir. Malûmdur ki, kitabın mahiyyeti neşr-ü beyan ve tebliği hakayik-u ahkâm içindir. Binaenaleyh bir kitaba nail olmuş bulunmak, Ehl-i kitab ve okur yazar olmak, o kitabın neşr-ü beyanını taahhüd etmektir. Bundan başka kütüb-i münzele-i İlâhiyye'nin hepsinde bunların bihakkın neşr-ü beyanı emr-ü teklif ve iradı delâil ile ilzam olunmuştur. Sonra Tevrat ve İncil'in mündericatı miyanında, "o Peygamber"in, yâni Hatemu'l-Enbiya Hazretlerinin evsafı ve sıdk-ı nübüvveti tebşir ve beyan edilmiş ve buna iman, o kitaplara iman cümlesinden olmuştur. Ve bilhassa bu âhir zaman Nebisinin, bu istikbal Peygamberinin tebşiri, o kitabların ve Ehl-i Kitab'ın ta'kib ve intizar ettiği en büyük bir bişaret bulunuyordu. Binaenaleyh Tevrat ve İncil'in neşr-ü beyanını taahhüd etmiş bulunan ulema-yı Ehl-i kitab'ın en büyük vazifesi kütüb-i İlâhiyye'deki hakk-u hakikatın hiç birini ketmetmeyerek neşr-ü beyan olduğu gibi bu miyanda bilhassa Hatemü'l-Enbiya'nın sıdk-ı nübüvvetini de hiç bir vech ile, saklamayıp neşr-ü beyan etmek hem umumî ve hem hususî surette taahhüd edilmiş bir vazife idi. İşte âyetin hedef-i beyanı da budur. Umumî nokta-i nazara göre «لَتُبَيِّنُنَّهُ» zamiri kinaye, hususî nokta-i nazara göre de, "O Peygamber"e raci'dir. Bunun için Said ibn Cubeyr ve Süddî rivayetlerinde zamir, Muhammed'e, Hasan ve Katade rivayetlerinde, Kitab'a irca' edilmiştir. Sûre-i Bakara'da وَاَوْفُوا بِعَهْدِي اُوفِ بِعَهْدِكُمْ (*"Ey İsrail oğulları size in'am ettiğim nimetimi hatırlayın ve ahdime vefa edin ki ahdinize vefa edeyim, ..."* Bakara-2/40) اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ (*"Yoksa siz şahidler miydiniz, Yakub'a ölüm hali geldiği vakit ...."* Bakara-2/133) اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ (*"O kendilerine kitap verdiğimiz ümmetlerin uleması onu (o peygamberi) oğullarını tanır gibi tanırlar, ..."* Bakara-2/146) âyetlerine bakınız.

İşte bunlar böyle taahhüd edip misak verdiler. فَنَبَذُوهُ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ de o **kitabı arkalarına attılar,** taahhüdlerini ifa etmediler, hakkı ketmettiler de Pey-

gamber'e ve müslümanlara eza ve iz'aca kalkıştılar. Sûre-i Bakara'da نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (*"Hem Allah tarafından onlara beraberlerindekini tasdikleyici bir Peygamber gelince, eski kitap verilenlerden bir kısmı Allah'ın kitabını omuzlarının arkasına attılar sanki bilmiyorlarmış gibi de."* Bakara-2/101) bakınız. Bunu evvelâ Yehud yapmış, bil'âhare Nesârâ da o yola gitmiş olduğundan burada da, ihtar edilmiştir. Bunlar, böyle yaptılar, وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ve **mukabilinde bir semen-i kalil aldılar.** Meta-ı gurur olan hayat-ı dünyaya aldanarak cüz'î bir para veya menfaat mukabilinde sükût veya te'vil-ü tahrif veya iğmaz-ı ayn ederek hakkı ketmettiler. Bu semen hadd-i zatında ne kadar çok olursa olsun mütenahî ve fanî olduğu için ebedî ve namütenahî olan ecr-i uhrevîye nazaran pek az bir şey olduğundan, "semen-i kalil" buyurulmuştur. Maamafih bununla, bunların hadd-i zatında cüz'î bir menfaat-i dünyeviyye için kitablarını unutuverdiklerine ve onu süflî bir surette beş on para için bile su-i isti'mal ettiklerine de işaret buyurulmuştur. Ve maatteessüf, haylı zamandan beri bu hale müslümanlar da düşmüştür. Ulemadan hakkı aramayıp gönlüne göre yanlış bir cevab-ı muvafakat almak için teşvik veya tehdid eden bir çok cahil, ahlâksız müslümanlar bulunduğu gibi böyle menafi-i hasise yolunda dolaşan ve ilmî, dinî bir dam-i tezvir telâkki eden ulema taklidleri de zuhur etmiştir. İşte Cenab-ı Allah, müslümanları bilhassa bu hallerden tahzir edip sabr-u ittika, sebat-ü azm ile ifâ-yı taahhüde sadakat-ü ciddiyyet, ulüvv-i himmet ile kavlen ve fiilen, beyan-ı hakka, evamir-i İlâhiyye'nin neşr-ü ta'mimiyle i'lâ-yı Kelimetullah için sevk, ve Ehl-i kitab'ın halini takbih ile فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ **"Bakın, ne kötü alış-veriş."** buyurmuştur.

Şimdi bunun mücerred bir takbihten ibaret kalmayacağını ve suret-i umumiyyede ahlâkta ciddiyyet ve tevazu' hilâfına hareket edenlerin akibetleri elîm olduğunu beyan için de münafıklar dolayısiyle şu âyet nâzil olmuştur. لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا اَتَوْا **yaptıkları her hangi bir iş ile ferahlanan, lisanımız tabirince mağrur olan** وَيُحِبُّونَ اَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا **ve yapmadıkları bir şey ile medh-ü senâ edilmelerini hoşlanan kimseleri,** فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ **sakın azabdan kurtulacak bir mevkide zannetme, aslâ zannetme.** وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **Hem bunlar için, elîm bir azâb mukadderdir.** Bu âyet, münafıklar dolayısiyle nâzil olmuş bulunmakla beraber hükmü, gerek sair küffar ve müşrikînden ve gerek müslümanlardan bu ahlâkta bulunan ashab-ı gururun hepsine şamildir.

İğmaz-ı ayn: Göz yummak. **Menafi-i hasise:** Kötü huylardan faydalanma. **Dam-ı tezvir:** Yalan söze ziynet veren tuzakcı. **Ulüvv-ü himmet:** Yüksek himmetlilik, gayret ve himmeti çok olan.

Mağrurlanmak, istikbalden gaflet etmek ve vazifenin kabul ve tahsini kendi ne ait olmadığını bilmemek, yaptığı işi büyüksünüp kendine onu büyük görmek gibi bir küçüklüktür. Ve yapmadığını yapmış gibi gösterilip medh olunmaktan hoşlanmak ise, tahrif-i haktan bir zevk almak ve Allah'ı unutmaktır. Evvelkisi, buna sevkeder. Bu ikisi bir yere gelince de, azâbı elîme müstahık olur. Maatteessüf bu halde bulunanlar, ne kadar çoktur.

"Yek beyza-vü sad hezar gıdgıdak"

"Tek yumurta ve yüz bin gıtgıdak."

Burada Cenab-ı Allah, müslümanlara bütün muvaffakıyyeti temin edecek olan kemal-i ubudiyyet ile meâli-i ahlâkıyyeyi telkin için ruhları halktan, hakka ve kalbleri, âlemi gururdan, canibi, melik-i Gafura cezb ederek ve sabr-ü ittika ve azmin bütün hedefini ve beyanat-ı sabikanın esbab-ı mucibesini telhis ederek buyuruyor ki.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Bütün semavat-ü arz devlet ve memeleket-i müstakillen Allah'ın mülküdür.** Bunun idaresinde, ancak O'nun emirleri ve O'nun kudreti icra-yı hükmeder. Bunlar içinde, ahkâm-ı hakkın hilâfına hareket etmek isteyenler, elbette mahkûm-i ikab olurlar. O'nun kudretine hiçbir şey karşı gelemez. Allah'ın kudreti payânsızdır. Herkes onun için çalışmalı ve her vazifeyi bu mülkü idare eden ahkâm ve evamirine ve sünnet-i cariyesine tevfikan ve ancak O'nun namına yapmalıdır.

Bunu nasıl anlamalı? Bu noktada gönülleri ma'rifet-i Hakk'a cezb-ü tevcih ile tenvir ve saltanat-ı İlâhiyye'nin suret ve esrar-ı tecelliyatına, Allah Teâlâ'nın kemal-i kudret ve hikmetiyle sun'u mülkündeki ahkâm-ı tasarrufatını, sırr-ü gaye-i hılkati keşf ettirecek olan âyât-ı hakkı irae ve bütün usul-i maarifi ta'lim ve dinin gaye-i kemalini tefhim için buyurulmuştur ki: اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِي الْاَلْبَابِ **Semavat-ü arzın yaradılışında ve leyl-ü neharın değişmesinde lâyuad nice âyât ve delâil vardır ki, bütün mülk-i kâinatın O'na mahsus olduğuna ve Allah'ın kudreti baliğa ve kibriya-vü azametine delâlet ederler.** Fakat bu âyetler, herkes ve her akıl için değil, temiz ve tam akıl sahipleri demek olan «اُولُوا الْاَلْبَابِ» içindir. Öyle ülu'l-elbab ki, «اَلَّذِينَ..» **SEMAVAT** ve **ARZ:** Mekân mefhumunun tazammun ettiği bütün ulviyyat ve süfliyyatiyle beraber mevcudat-ı mekâniyye,

---

Tahsin: Muhafaza etmek. **Yek beyza:** Bir yumurta. **Sad hezar:** Yüzbin. **Sun':** Eser, yapılan iş. **İrae:** Göstererek öğretmek. **Lâyuad:** Sayısız, pek çok.

HALK: Bunların zat ve sıfatlariyle bulundukları tarz ve keyfiyyat-ı vücud üzere icad ve ifnâlarını ifade eden illiyyet-i hakikiyye mefhumunun hasılı,

İHTİLÂFI LEYL-Ü NEHAR: Zaman mefhumunu veren ve harekât ile alâkadar olup bu mevcudatın mahlûkıyyetlerini ve inzıbatlarını gösteren tevali ve tahavvüldür. İşte ulûm-i hakkın, usul-i keşfi işbu, "Semavat-ü arz, leyl-ü nehar halk-u ihtilâf ve lübb" vakıat ve mefhumları üzerindeki tefekkürdür.

Abdullah ibn Ömer (R.A) Hazretleri, demiştir ki: "Hazret-i Aişe'ye Resulüllah'dan gördüğün şeylerin en acibini bana haber ver" dedim. Binaenaleyh ağladı ve uzun bir müddet ağladı da sonra dedi ki: "O'nun her işi acaibattan idi. Bir gece bana geldi, yorganıma girdi, hatta cildini cildime ilsak etti, sonra da buyurdu ki: "Ya A'işe, bu gece bana Rabbıma ibadet etmek için izin verir misin?" Ben de: "Ya Resulâllah ben, senin yakınlığını severim, muradını da severim, mezunsunuz" dedim. Kalktı, odadaki su kırbasına vardı, abdest aldı, suyu çok da dökmedi. Sonra namaza durdu, Kur'ân okudu ve ağlıyordu. Sonra iki elini kaldırdı, yine ağlıyordu. Hatta göz yaşlarının yeri ıslattığını gördüm, müteakıben Bilâl geldi. Kendisine sabah namazını izan ediyordu. Baktı ki ağlıyor: "Ya Resulâllah," dedi, "Allah Teâlâ senin matekaddem ve mateahhar zenbini mağfiret etmiş olduğu halde ağlıyor musun?" "Ya Bilâl," buyurdu, اَفَلَا اَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا "binaenaleyh ben bir abdi şekûr olmayayım mı?" Ba'dehu buyurdu ki: "Nasıl ağlamayayım Allah Teâlâ bu gece şunu inzal etti: اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ Resulüllah bunu söyledi, sonra da, وَيْلٌ لِمَنْ قَرَاَهَا وَلَمْ يَتَفَكَّرْ فِيهَا vay bunu okuyup da bu babda tefekkür etmeyene." Diğer bir rivayette وَيْلٌ لِمَنْ لَا كَهَا بَيْنَ فَكَّيْهِ وَلَمْ يَتَاَمَّلْ فِيهَا "vay bunu çeneleri arasında çiğneyip de bunda teemmül etmeyene" buyurdu." Müslim: Münafıkûn-79/2819, 81/2820.

Sûre-i Bakara'da vahdaniyyet-i İlâhiyye'yi isbat ve takrir siyakında bu âyetin bir nazîri geçmiş idi. O daha mufassal ve sekiz nev'-i delâili muhtevi olduğu halde bunda, o esasın bir icmaliyle beraber siyak ve matlûb nokta-i nazarından pek dakik bir inkişafı vardır. Bunun için onun nihayetinde لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (*"Şüphesiz hep bunlarda akıllı olan bir ümmet için elbet Allah'ın birliğine ayetler var."* Bakara-2/164) bunda da, لَاٰيَاتٍ لِاُولِى الْاَلْبَابِ (*"Şüphesiz ayetler var, ulu'l-elbâb için."* Âl-i İmrân-3/190) buyurulmuş. Resulüllah da, buna, ondan ziyade derin bir aşk ile alâkadar olmuştur. Demek olur ki, evvelki matlabda

---

Tevali: Uzayıp gitmek, devam etmek. **Tahavvül:** Tebdil olunmak, değişmek, bir halden başka bir hale geçmek.

ale'l-ıtlak akıl kifayet edebileceği halde burada temiz ve halis akıl demek olan, «لُبّ» lâzımdır. Çünkü orada vahdaniyyet-i İlâhiyye'nin isbatiyle mebadi-i ma'rifetullah mevzu-i bahs idi. Burada ise, o ma'rifette terakki mevzu-i bahistir ki, bunu maba'dindeki, الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ ... وَيَتَفَكَّرُونَ (*"Onlar ki gerek kıyam-u kuud-da ve gerek yanları üzerinde hep Allah'ı zikrederler ve göklerin, yerin yaradılışında fikrederler."* Âl-i İmrân-3/191) evsafı iş'ar etmektedir. Fahruddin-i Râzî Hazretleri bu terakkî nokta-i nazarından der ki: "Salik illâllah'a evvel emirde teksir-i delâil lâzımdır. Fakat kalb bir kerre marifetullah nuruyla, müstenir oldu mu? Onun artık o delâil ile iştigali, kalbin ma'rifetullahda istiğrakına hicab gibi olur. Zira aklın ma'kulât-ı muhtelifeye iltifat ile iştigali taakkulât ve idrakâtında ta'mik ve istiksaya mani' olur. Bunun için salik, ibtidai emirde ta'mik ve istiksa ile değil, bir seyr-i basit ile hareket edeceğinden teksir-i delâile talib olursa da nur-ı ma'rifet, bir kerre kalbe düştükten sonra o delâilin taklilini ve mümkün olduğu kadar icmal ve fezlekesini arzu eder ki, kalbin Allah'dan gayrisiyle iştigalinden mütevellid olan zulmet zail olsun da envar-ı ma'rifetullah'ın tecellisi tekemmül etsin. Nitekim فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (*"Ya Musa haberin olsun benim, ben Rabbın, hemen pabuçlarını çıkar çünkü sen mukaddes vadide tuvadasın."* Taha-20/12) fermanında buna işaret vardır. İşte Bakara âyetinde sekiz nevi' âyât ve delâil tafsil olunduğu halde burada hepsinin esası olan, خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ (*"Elbette o göklerin ve yerin yaradılışında ve gece ile gündüzün ard arda gelişinde..."* Âl-i İmrân-3/190) ile iktifa olunması bu terakkı hikmet ile alâkadardır." ilh... Hulâsa orada, «سَيْر اِلَى اللّٰه» matlûb idi. Burada ise, «سَيْر بِاللّٰه» matlûbdur. Sûre-i Bakara âyeti وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ (*"Her halde hepinizin Tanrısı bir Tanrı, başka tanrı yok ancak O, O Rahmanı Rahîm."* Bakara-2/163) âyetini ta'kib ediyor. Ve binaenaleyh evvel emirde vücud ve vahdaniyyet-i İlâhiyye âyetlerini takrir ederek şirkten tevhide götürüyordu. Buna, akıl kâfi idi. Buradaki âyet ise, وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (*"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."* Âl-i İmrân-3/189) âyetini ta'kib ediyor. Ve binaenaleyh ehl-i imana saltanat-ı İlâhiyye'nin suret ve esrarı tecelliyatını, Allah Teâlâ'nın mülkündeki ahkâm-ı tasarrufunu sırr-ü gaye-i hilkati isbat eden âyât-ı takrir siyakında varid oluyor. Bu da, maarif-i akliyye ve nakliyye ile tehzib olunmuş ve vahdaniyyet-i İlâhiyye'ye iman ile ubudiyyet ve ma'rifette kat-ı merahil etmiş ukul-i kâmile ve kulub-i mü'mine erbabının kârı olabileceğinden.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ **Öyle ulu'l-elbab ki, ayakta iken otu-**

Ta'mık: İnceden inceye araştırmak. **İstiksa:** Künhüne varmaya çalışma. **Kat-ı merahil:** Merhaleleri geçme.

rurken yatarken, yâni gerek iştigal ve gerek istirahat hallerinin hepsinde Allah'ı zikrederler, dillerinden bırakmazlar. Bu ahval-i selâse, insanın bütün ahvaline şamildir. Hatta harekât-ı bedeniyyeye şamil olduğu gibi i'tilâ, tavassut, sukut gibi halete de şamildir. Demek ki, bu ulu'l-elbab her ne halde bulunurlarsa bulunsunlar, kalbeleri zikrullahdan başka bir şey ile itmi'nan zevkini bulamadığından, zikrullahdan gaflet etmezler, gönülleri mürakabe-i İlâhiye'ye müstagraktır. Burada zikirden murad, gerek zat ve gerek sıfat ve ef'al haysiyyetiyle zikirden, kezalik zikr-i lisanîye mukarin olup olmamaktan eamm olarak mutlak zikirdir. Abdullah ibn Mes'ud Hazretleri'nin beyanına göre bu zikirden murad, namazdır ki, kudretleri yettikçe ayakta, yoksa oturarak, yoksa yattığı yerde namaz kılanlar demektir. Maamafih namaz, ezkâr cümlesinden madud ise de, bütün ezkâr namazdan ibarettir de denemez, namazdan eamm'dır. Ulu'l-elbabın böyle Zikrullah'a müdavemet ile tavsifleri terbiye-i diniyyede terakkı etmiş rabbaniyyun olduklarını müş'irdir ki, bu vasıf, burada mevzu-ı bahs olan tefekkür suretiyle keşf-ü müşahede edecekleri fünun-ı ulûmun bir şart-ı mütekaddimi demek olur. Maamafih «وا» tertibe delâlet etmemek hasebiyle bunun bir şart-ı mütekaddim olmayıp tefekkürün bir lâzımı müfarikı olması da mümkün görünür. Şühuddan gıyabı okuyabilen, şevaib-i evhamdan muarra alâik-ı nefsaniyye ve avaik-ı zulmaniyyeden mütecerrid ukul-i halisa erbabı olan ve hakaik-ı ahvali ve ahkâm-ı evsafı teemmül eden, etvar-ı mülk ve esrar-ı melekûtü murakebe ederek melik-i hallâk Allah Teâlâ'nın bedai-i sun'unu ve âyât-ı kudretini görebilen bu ulu'l-elbab cemi-i ahvalde Mahabbetullah ile meşhun olarak Allah'ı yadederler.

وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ . Ve semavat-ü arzın muhayyiru'l-ukul olan keyfiyyet ve hikmeti halkında tefekküre girişir. Her matlabda emr-i hakkı anlamak ve mazmunu üzere amel ederek ifâ-yı vazifeyi muvaffak olmak için ahkâm ve tasarrufat-ı İlâhiyye'nin suret-i cereyanını gösteren sırr-ü nizam-ı hılkatı telâkkı ve keşfe çalışırlar. Bu halktan semavat ve arz mecmuunun hem küll, hem cüz nokta-i nazarından hiç biri hariç kalmaz. Semavat-ü arz, suver ve keyfiyyat ve a'yanı, halk mefhumu da te'sir-i illiyyetin hakikatini ifade ettiği için bu tefekkürün muteallakı, eşyanın suver ve keyfiyyatını temaşa ve tasvir ve tavsıf ve tahlil-ü terkib ile tahdid ettikten ve taharri-i ilel ile hepsini müşterek oldukları halk mefhumunda icmalen cem-u tasnif eyleyerek, cümlesini Halik

---

Merahil: Menziller, merhaleler. **Müş'ir:** İşaret eden. **Müfarik:** Ayrılan, ayrılma. **Şevaib:** Şübheler. **Muarra:** Fenalıktan uzak, beri. **Avaik:** Maniler, engeller. **Muhayyirü'l-ukul:** Akıllra hayret veren, akıllrı şaşırtan. **Taharri-i ilel:** Sebebleri araştırmak.

Teâlâ'nın sun-ı tahlikına rabteyledikten sonra, melekût-ı İlâhi'yi müşahede ve ondan istikbal ve ahirete doğru netaic-i ilmiyye ve hikemiyyesini fehm-ü telâkkı ve bu suretle vazife hakkındaki hükm-i İlâhî'yi keşf-ü ta'yin ederek muktezasını icra ve gayeye isabet için yine Halik Teâlâ'nın tevfik ve halkına dehalet ve iltica etmek ve böyle mîad-ı ahîret ile ridvan-ı İlâhî'ye yürümektir. Binaenaleyh bu mevzu' ve matlûb bizzat hikmet-i İlâhiyeye ve siyaset-i rabbaniyye ilminin mevzu ve matlûbu olduğunda şübhe olmamakla beraber bunda, gerek İlm-i hey'et ve gerek diğer ulum-ı kevniyye ve fünun-ı beşeriyye mevzularının hepsi birer mukaddime ve tarik olarak dahil bulunduğunda dahi şübhe edilmemelidir. Ve bu hasiyyetledir ki, (A.S.), أوتيتُ علُوم الأولين والآخرين *"Geçmişlerin ve geleceklerin ilimleri bana verildi."* buyurmuştur. Ancak burada muhtelif mevzuat-ı ulumun kasır olan hudud ve nazariyyelerini ve şirk-ü taaddüd arzeden sîmalarını atıp hepsinin müteveccih olduğu ilm-i vahîd-i küllîye teveccüh vardır. Bunun için bu mevzu'da tefekkür bil'cümle eşyanın ve malûmat-ı beşeriyyenin halk mefhumu altında tensık ve tanzim-ü tevhidiyle Allah Teâlâ'ya istinadını yakinen idrak eden ve ancak Mahabbetullah ve Zikrullah ile mutemain olan ulu'l-elbabın şîarı olduğu ve diğer mevzulardaki tefekkür, eşyadan Allah'a müteveccih olup nihayet Allah'a istinad ile mütenahi olabildiği halde bu mevzu'da tefekkürün nâmütenahi müstemirr olacağı ve bunun Evvel ve Zâhir isimleriyle Allah'dan başlayıp nihayet yine Âhir ve Bâtın isimleriyle Allah'a müteveccih olacağı ifham olunmuştur. Demek olur ki, bunda halkın suret ve tarık-ı tecellisini tesbîte çalışan tasvirî ve tehdidî fünun-ı Tabiiyye ve hey'et taharriyyatına dahi büyük bir tergib vardır. Bütün semavat ve arz, Mülküllah olduğu için bu kitab-ı âlemden okunabilen her hâdise, her nizam, Hakk Teâlâ'nın ahkâm ve suret-i tasarrufunu okumaktır. Onu okuyanlar ve muktezasiyle hareket edenler, her halde nimet-i Hakk'dan mütena'im ve müstefid olurlar. Fakat bunun iki tavrı vardır. Birisi sahib-i ni'met olan Halik Teâlâ'dan gaflet ve teamı ve O'na arz-ı tabiiyyetle eda-i şükrandan kaçınıp zulm-i küfrana sapmaktır ki, bunun mahiyyeti, mülk-i İlahî içinde eşkıyalık ederek geçinmeğe çalışmak olduğundan akibeti, felâket ve husrandır. Ve bu kabîl ulum-ü fünun mütena'imlerinin reisi, İblis ve Şeyatîndir. Diğeri, mün'im-i hakikîyi tanıyarak ona şuur ve iman ile arz-ı tabiiyyet ve inkiyad ederek eda-i şükrana çalışmak ve bütün harekâtını mülk-i İlâhî içinde hükm-i İlahî'nin infazına sarfetmektir ki, bunun pişüvaları da Melâike ve Enbiya ve Sıddikîn ve Şuheda gibi rabbaniyyundur. الحَمْدُ لله ، اهْدِنَا الصِّرَاطَ المُسْتَقِيمَ (*"Hamd, O rabbü'l-Alemîn. O Rahman, Rahîm, o din gününün ma-*

Tensik: Nizama koymak, düzen vermek.

liki Allah'ın. Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avn-i inayeti ya Rabb! Hidayet eyle bizi doğru yola." Fatiha-1/1-6) budur. Bunlar, Semaya çıkınca düşmemek üzere çıkarlar, öbürleri ise, düşüp helâk olmak için çıkmaya uğraşırlar. Yukarıdan beri tesbit oluna gelen bu mânâlarla bu âyet, tefekkür-i hılkate sevkederken, hem fünun-ı tabiiyye taharriyatına tergib ediyor, hem de bu taharride bulunanlara büyük bir ders veriyor ki, bu ders, şu iki noktada hulâsa edilebilir: Birincisi, semavat-ü arz mefhumlarının ifâde ettiği tabakat-ı vücud içinde yekdiğerinden bazı haysiyyetlerle mütemayiz müteaddid mevzular etrafında toplanacak malûmat ve kavaidi yekdiğerinden ezhar cihhet ayrı ve temamen müstakil birer ilm-i a'lâ telâkkı etmeyip, bu malûmatın mâfevk bir nizam-ı ilmîde birleştiklerini ve o mevzuların bir ilm-i a'lâ mevzuuna müstenid bulunduğunu unutmamak ve binaenaleyh ikincisi, muhtelif avamil-i tabiiyye tesiratı altında mahkûm kalmayıp hadisatı ve nizam-ı hadisat, tabiat-ı eşya namına değil, Halik Teâlâ'nın kudret-i baliga-i vahdaniyyesi namına kaydetmek, yâni illet-i hakikiyyesine isnad eylemek lüzumudur. İşte bu nokta-i marifete terakkı etmiş olan ulu'l-elbabın zikr-ü fikri Alâullah olur da, seyrbillâh ile lâyenkatı' bedai-i sun-i İlâhîyi, semavat-ü arzın esrar ve hikmet-i hılkatini tefekkür ederler ve ederken رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاً ... الى اِنَّكَ لاَ تُخْلِفُ الْمِيعَادَ "Bunu sen boşuna yaratmadın, **Sübhansın, o halde bizleri o ateş azabından koru." "Rabbena, çünkü sen kimi o ateşe sokarsan onu, muhakkak rüsva ve perişan etmişindir, zalimlerin de yardımcıları yoktur." "Rabbena, cidden bizler bir münadı işittik, imana çağırıyor; Rabbınıza iman edin diyordu, dinledik iman ettik. Rabbena, mağfiretinle artık günahlarımızı bizlere bağışla, kabahatlerimizi. Bizlerden keffaret buyur ve bizleri sana ermiş kullarınla beraber yanına al.' Rabbena, hem Peygamberlerine karşı bizlere va'dettiklerini ihsan buyur da, Kıyamet günü yüzlerimizi kara çıkarma. Şübhe yok ki, Sen, va'dinde hulfetmezsin."** diyerek bu hüküm ve akide, bu halet-i ruhiyye ve bu şevk-ü iltica ve ümid ile hareket ederler.

BATIL: Üzerine hiç bir hükm-ü hikmet ve faide ve maslahat terettüb etmeyen demektir ki, ma'dum, bilâ faide zahib ve zâil, bîhude ve abes olabilir.

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاً **Ey Rabbımız; sen, bu mahlûku, yani semavat ve arz mecmuu olan şu âlemi batıl, hükm-ü hikmetten, faide-vü maslâhatten âri, mânâsız olarak halk etmedin.** Leyl-ü nehar ihtilâfı içinde fenâdan fenaya tevali edip giden şu şü'unat-ı mütehavvile menazırı, ne ma'dum-ı mahızdır, ne hiç

Avamil: Hakimler valiler. **Ma'dum:** Mecdu olmayan, yok. **Zahib:** Giden, gidici. **Menazır:** Manzaralar, görülecek güzel şeyler.

bir faide-i müterettibesi olmaksızın geçip adem-i küllîye giden zâil-i mahızdır, ne de hiç bir hikmet-ü maslahatı tazammun etmeyen abes bir şeydir. Bu ne yalandır, ne oyundur, ne de nizamsız, neticesiz, semeresiz, hikmetsiz boş, dibsiz bir şeydir. Bunda, her neş'et-i ulâ, bir neş'et-i saniyenin mukaddimesi, her hadise, vakıat-ı nâmütenahinin tarikıdır. Eğer bunların, gerek mekân ve gerek zaman i'tibariyle aralarında bir nizam-ı terettüb bulunmasa idi ve eğer şu hadisatın kıymetleri yalnızca neş'et-i ulûlarıyla ölçülmek lâzım gelse idi ve eğer bu suretle bir metaü'l-gurur olan hayat-ı dünya âtide hiç bir hüküm terettüb etmesi idi, bütün şu halk da batıl ve abes demek olurdu ve hatta bu meta-ı gurur bile mümkün olmazdı. Binaenaleyh her lâhzasında fânî ve mütelâşi olan şu silsile-i şüun melekût-ı İlâhîde bir nizam-ı âmm üzere cereyan etmekte ve nice nice hikem-ü mesalihi müştemil olarak istikbali namütenahide bir neş'et-i saniyeye doğru yürümektedir ki, bunun bir meta olabilmesi o haysiyyetledir. Ve batıl bir meta-ı gurur olmaktan çıkması da ancak o haysiyyete teveccühündedir

سُبْحَانَكَ **Subhansın ya Rabb, seni tenzih ederiz,** sana lâyık olmayan evsaf-ü ef'âlden ve ezcümle hikmetsiz bir şey halk etmekten mülkünü, irade ve sun'unu batıla müteveccih olmaktan münezzeh tanırız. Gerçi sen, bunları keyfemayeşa' irade ve sun'unla ibda' ve halk edersin, fakat irade ve sun'un hikmetten hali olamaz, o aynı hikmet ve nizamdır. فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ **Binaenaleyh sen, bizi batıl akide ve amellerin bihasebilhikme müeddi oldukları azab-ı nardan vikaye eyle.** Çünkü رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهُ **sen, kimi cehenneme koyarsan onu rüsvay etmişsindir. Binaenaleyh bizi böyle olmaktan muhafaza eyle.** رَبَّنَا اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْاِيمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ **Ya Rabbena, biz bir münadi, bir da'vetci işittik ve dinledik ki, "Rabbınıza iman ediniz" diye çağırıyordu.** (Bu çağıran, Resulüllah veya Kur'an'dır.) **Bu "nidâ", bizim kulaklarımızda, vicdanımızda tesirini gösterdi, çınladı, hılkat-i âlem nizamsız, hikmetsiz olmadığı içindir ki, bu nida, bizde icra-yı te'sir etti, ve iman-ü ikanımıza sebeb oldu.** فَاٰمَنَّا **Biz de, iman ettik.** رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّاٰتِنَا **"Rabbena, mağfiretinle artık günahlarımızı bizlere bağışla. Kabahatlerimizi bizlerden keffaret buyur."** Burada zünub, kebair; seyyiat sagair ile tefsir olunmuştur ki, اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ (*"Eğer siz nehyedildiğiniz günahların büyüklerinden ictinab ederseniz sizden kabahatlerinizi keffaretleriz ve sizi hoş bir mesleke koyarız...."* Nisâ-4/31) âyeti de bunu müeyyiddir. وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ **Ve bizim ruhlarımızı ebrar ile beraber olarak kabzet,** yâni bizi onlardan ma'dud

---

Mütelaşi: Telaşlı.

kıl, onlarla beraber haşret. رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ **Ya Rabbena; bütün Peygamberlerine karşı bize va'd ettiğin va'dlerini de bize ver. Biz, bu münadiye iman ederken, Peygamberlerin hepsine iman ettik, hiç birini tefrik etmedik,** وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبٖى مِنْ رُسُلِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظٖيمٌ *("... Allah sizleri gaybe muttali kılacak da değil ve lakin Allah ona Resullerinden dilediğini seçer. Onun için Allah'a ve Resullerine iman edin ve eğer iman eder ve korunursanız size de azîm bir ecir var."* Âl-i İmran-3/179) buyurulmamış mı idi? Günahlarımızı mağfiret et, seyyiatımızı örtecek taatler nasib eyle de mev'ud olan nusratleri, ecr-ü sevab ve saadeti ihsan eyle. وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمٖيعَادَ **"Kıyamet günü, yüzlerimizi kara çıkarma. Şüphe yok ki sen va'dinde hulfetmezsin."** İşte رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا (*"Ya Rabbena, bunu sen boşuna yaratmadın."* Âl-i İmrân-3/191) dan buraya kadar devam eden bu duaları vird-i zeban ederek tefekkür ederler. Kendilerinin rabbaniyyun olduklarını ifham eden bu dualar, onların hin-i tefekkürdeki halleri ve tefekkürlerinin mebadi-i hâkimesidir. Bâzı müfessirîn bunları hal yapmayarak netice-i tefekkürleri gibi göstermek istemişlerse de, cümhurun beyanına göre bunlar; يَتَفَكَّرُونَ zamirinden haldir ki, o ulu'l-elbabın esna-yı tefekkürdeki hallerini natıktır. Doğrusu da budur. Çünkü bilhassa hükmü netice-i tefekkür olsa idi tefekkür, mümkün olmazdı. Zira tefekkür, esasen mutlak bir hikmet itikadının neticesidir. Bu itikatın menşeine bu da, sair mebadi-i fikriyye-i evveliyye gibi bir hükm-i fıtrî veya ta'limî veya terbiyevî olabilir. Asıl netice ise, «فَ» i netice ile başlayan şu iltifatı rabbanîdir. فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ **"Rableri de dualarına şöyle icabet buyurdu."**

Mü'minlerin bazısı müşriklerin veya Yehudîlerin ticaret ve tena'umlerini ve ferih, fehûr seyahatler ederek refah ile yaşadıklarını görerek: "Allah'ın düşmanları, böyle refah içinde dolaşıyor. Biz ise, açlıktan sıkıntıdan helâk oluyoruz" demişlerdi, bunun üzerine şu âyetler nâzil olmuştur:

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذٖينَ كَفَرُوا فِى الْبِلَادِ ۞ مَتَاعٌ قَلٖيلٌ ثُمَّ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ۞ لٰكِنِ الَّذٖينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ **"O Allah'ı tanımayanların refah içinde diyar diyar dönüp dolaşmaları sakın seni aldatmasın. Az bir zevk, sana varacakları Cehennem ve fena döşek. Lâkin o Allah'dan korkan, korunan kullar, onlar için Cennetler var, altında ırmaklar akar. İçlerinde kalmak üzere onlar, Allah tarafından konukluklar, Allah yanındaki ise ermişler için daha hayırlıdır."** ki ne kadar şayânı dikkattir.

Vird-ı zeban: Dilin zikri, sürekli tekrar edilen. **Hin:** An, zaman, vakit. **Tena'um:** Bolluk içinde yaşama. ***Ferih:*** Ferah.

نُزُلاً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ NÜZÜL: Bir müsafire ilk geldiği sırada ikram edilmek üzere hazırlanan yiyecek içecek ve sair ikramiye ki, Türkçe, "konukluk" tabir olunur.

Maamafih o kâfirler miyanında hüsn-i hatimeye nail olup mü'minler i'dadına dahil olacak olanlar da bulunduğu unutulmamalıdır. Şöyle ki: وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ **"Şüphesiz ehl-i kitab içinden kimi de vardır ki Allah'a iman ettikleri gibi Allah için Hakka boyun eğerek, kendilerine indirilene de, size indirilene de iman ederler."** Bu son kayıdlar gösterir ki, bunlar, cidden müslüman olacaklardır. Ve nitekim bu ânae kadar ola gelmişler ve yine olacaklardır. Bu âyet, tâ yukarıdaki لَيْسُوا سَوَٓاءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ âyetinin de bir izahı gibidir. Onun gibi bunun da, Musevî iken müslüman olan Abdullah ibn Selâm ve arkadaşlarının veya İsevî iken müslüman olan ehl-i Necran'dan kırk, Habeş'ten otuz, Rum'dan sekiz ve min haysül'l-mecmu' seksen zatın İslâmları dolayısiyle nâzil olduğu merviydir. Fakat İbn Abbas ve Cabir ve Katade demişlerdir ki: "Habeş hükûmdarı Necâşî Ashame, vefat ettiği zaman Resulüllah, O'nun üzerine gıyaben cenaze namazı kılmış idi. Bunu gören münafıklar, "hiç görmediği bir Nasrânî üzerine namaz kılıyor" demiş olduklarından, Necâşî hakkında nâzil oldu. Rivayeten en şâyi' olan budur. Necâşî'nin vefatı da hicretin dokuzuncu senesinde vuku bulmuştur. Bunlardan başka bu âyetin, ale'l-umum Ehl-i kitab'dan imana gelenler hakkında nâzil olduğu da rivayet edilmiş ve Mücahid buna kail olmuştur ki, mazmun-ı âyete bu daha muvafık görülmüştür. Zira لَمَنْ يُؤْمِنُ her halde iman ederler mânâsına istikbalde zahirdir.

Velhasıl يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا **Ey iman edenler, siz telâş etmeyiniz, sabırlı olunuz.** Haber de varid olduğuna göre sabır, üç derecedir: Musîbete sabır, tâatte sabır, ma'siyetten sabır. وَصَابِرُوا **Ve sabırda Allah düşmanlariyle yarışıp onların üstüne çıkınız,** yâni imtihan ve mücahede mevkilerinde düşmanların sabırının fevkine çıkmağa ve heva-i nefsinizi yenmeğe çalışınız ki, sabırlı olmağa alışırsanız bunu yapabilirsiniz. وَرَابِطُوا **Ve murabata ediniz, ribat yapınız. İmam ardında cemaatle namaz gibi birbirinize bağlanıp vazifeye mukayyed olunuz ve ale'l-husus gazaya düşmanlarınızdan ziyade hazırlıklı bulunarak atlarınızı bağlayıp hudud-ü şüğurda karakol bekleyiniz.**

RİBAT: Allah yolunda mülâzemettir. Bu esasen "rabt-ı hayl", yâni at bağlamaktan me'huzdur ki, düşmana karşı atını bağlayıp tarassud ve intizar et-

---

İ'dad: Kuvvet. **Hudud-u şüğur:** Düşmana yakın hudutlar.

mek demektir. Sonra süğur-ı İslâmiyye'den birinde bekleyenlere gerek süvarî ve gerek piyade olsun umumiyyetle murabıt tesmiye edilmiştir. İstilâh-ı fukahada mürabıt, süğurdan birine bir müddet beklemek için gidendir. Ehl-ü iyaliyle beraber oralarda ikamet ve kesb-i maişet ederek yaşayan hudud sekenesine murabıt denilmez. Zamanımız istılâhına göre murabıt, Fisebilillâh silâh altında bulunan ve kışla ve karakollarda duran ve nevbet bekliyen askerler demek olur. Buhârî ve Müslim'de Sehl ibn Sa'd'den rivayet olunduğu üzere Resulüllah (S.A.V.), buyurmuştur ki: رِبَاطُ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا **"Fisebilillâh birgün karakol beklemek, dünya ve mafihadan hayırlıdır."** Neseî: Cihad-39. İbn Mâce' de sened-i sahih ile Ebu Hureyre'den mervi olan bir hadîs-i şerifte de Resulüllah buyurmuştur ki: **"Her kim, Allah yolunda murabıt olarak, yâni karakol beklerken vefat ederse, işleye geldiği amel-i salih yine üzerine icra olunur, Rızkı da üzerine gönderilir durur, fettandan emin olur. Ve Allah Teâlâ onu, feza'dan emîn olarak ba's eder."** Ebuşşeyh'ın Hazret-i Enes'ten merfuan tahric ettiği bir hadîste: الصَّلَاةُ بِأَرْضِ الرِّبَاطِ بِأَلْفِ أَلْفِ صَلَاةٍ **"karakol yerinde namaz, iki milyon namaza muadildir."** Ét-Tergib ve't-Terhib-2/246. Abdullah bin Ömer (R.A.)'dan merviydir ki: **"Rıbat, cihaddan efdaldır. Zira ribat, müslümanların kanını muhafazadır. Cihad ise, müşriklerin kanını dökmektir."**

Bunları yapınız, وَاتَّقُوا اللهَ **Allah'a ittika ediniz,** ale'l-ıtlak emirlerine muhalefetten sakınınız, vikayesine koşunuz ki, لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **felâh bulasınız,** arzularınıza nail, temenniyatınıza muvaffak olasınız, dualarınızın mazharı icabet olduğunu göresiniz. İşte Sûre-i Bakara nihayetindeki, فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ("*.... bizi mansur buyur artık seni tanımayanlara karşı kahrolsun kâfirler.*" Bakara-2/286) duasının da tam cevabı.

Burada Sûre-i Âl-i İmrân hitam bularak zehraveyn bir nokta-i visalde telâkı eylemiş ve bunun bir inkişaf-i mahsusu olmak üzere terbiye-i rabbaniyye, hılkat ve uhuvvet-i insaniyyeden tutarak teşekkül ve irtibat-ı ictimâînin bir rüknü olan aile hayatına müteallık hukuk ve vezaifin beyanı ve terbiye-i diniyyenin istikmali siyakında bervech-i atî Sûre-i "Nisâ" başlamıştır.

Sekene: Bir yerde devmalı oturanlar. **Mafiha:** İçinde bulunan şey. **Fettan:** Fitneci, kurnaz, karıştıran, şeytan. **Fezâ:** Korku.

NİSÂ SÛRESİ

Cumhurun beyanını göre bu sûre-i celile dahi, Medenîdir. اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلَى اَهْلِهَا (*"Haberiniz olsun ki, Allah size şunları emrediyor: Emanetleri ehline veresiniz....."* Nisa-4/58) âyetinden maadası hicret-i seniyye'den sonra nâzil olmuştur. Ancak Nehhas, Mekkî olduğunu, Nakkaş da, Mekke'den Medine'ye hicret sırasında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Maamafih bunda, Medenî âyetler bulunduğunda hiç ihtilâf yoktur. En son nâzil olanı sonundaki, يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِى الْكَلَالَةِ (*"Senden fetva istiyorlar, de ki Allah size kelâle (babası ve çocuğu olmayan) hakkında şöyle fetva veriyor; ..."* Nisa-4/176) âyeti olduğu da Buhârî'de mesturdur.

Âyetleri: Kûfî ta'dadında yüz yetmiş beş, Basrî ta'dadında yüz yetmiş altı, Şamî ta'dadında yüz yetmiş yedidir.

İhtilâflı olanlar: عَذَابًا اَلِيمًا ، اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ dir.

Fasılaları: «ا ، ل ، م ، ن» dörttür ki, «ملنا» terkibinde toplanmıştır. "lam" bir «سبيل» de; «نون» bir «مهين» de; «ميم» beş yerdedir. Mütebakısı "Elif" tir.

Kelimeleri: Üç bin yediyüz kırk beştir.

Ta'dad: Sayı, rakam.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪
وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾ وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا
تَتَبَدَّلُوا الْخَب۪يثَ بِالطَّيِّبِۖ وَلَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْۜ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا
كَب۪يرًا ﴿٢﴾ وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ
مِنَ النِّسَٓاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۚ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا
مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُولُواۜ ﴿٣﴾ وَاٰتُوا النِّسَٓاءَ صَدُقَاتِهِنَّ
نِحْلَةًۜ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَن۪ٓيـًٔا مَر۪ٓيـًٔا ﴿٤﴾
وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ
ف۪يهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾ وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا
بَلَغُوا النِّكَاحَۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُٓوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْۚ
وَلَا تَأْكُلُوهَٓا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُواۜ وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا
فَلْيَسْتَعْفِفْۚ وَمَنْ كَانَ فَق۪يرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِۜ فَاِذَا دَفَعْتُمْ
اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَس۪يبًا ﴿٦﴾

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ
مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ نَصِيبًا
مَفْرُوضًا ﴿٧﴾ وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ
فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾ وَلْيَخْشَ الَّذِينَ
لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ
وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى
ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey o bütün insan kömeleri, sakının o Rabbınıza karşı gelmekten ki, sizleri bir tek nefisten yarattı. Ondan, eşini yarattı da ikisinden bir çok erkekler ve dişiler üretti. Sakının o Allah'a karşı gelmekten ki, siz, O'nun ve o rahimlerin hürmetine biribirinizden dilek dilersiniz. Çünkü o Allah, üzerinizde gözcü bulunuyor.

2- Allah'dan korkun da yetimlere mallarını verin ve temizi murdara (helâli harama) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü o büyük bir vebal bulunuyor.

3- Eğer yetimlerin haklarını gözetemiyeceğinizden korkarsınız size, helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin ve eğer bu surette adalet yapamıyacağınızdan korkarsınız, o zaman bir tane veya milkiniz cariye alın. Ağmamanız için bu daha muvafıktır.

4- Ve aldığınız kadınlara mehirlerini efendicesine verin. Şayed on-

---

Ağmak: Doğruluktan ayrılmak, sapmak.

dan birazını kendileri gönül hoşluğuyla bağışlarlarsa onu da içinize sine sine yeyin.

5- Maamafih Allah'ın sizi, başına diktiği mallarınızı sefihlere vermeyin de, bunlarda yapacağınız tasarruf ile onları, besleyin ve giydirin ve kendilerine güzel güzel nasihat edin.

6- Ve yetimleri, nikâh çağına ermelerine kadar gözedip deneyin. O vakit kendilerinden bir rüşd hissettiniz mi hemen mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler de ellerine alacaklar diye o malları israfla yemeğe kalkmayın, ihtiyacı olmayan tenezzül etmesin, muhtac olan da meşru' surette bir şey yesin. Mallarını kendilerine teslim ettiğiniz zaman da karşılarında şahid bulundurun. Hesabınızı doğru tutmak için Allah'ın harekâtınızı hesaba çekmekte olması yeter.

7- O erkeklere bir pay var, ana, baba ve en yakın akrabanın bıraktığından, dişilere de bir pay var, ana, baba ve en yakın akrabanın bıraktığından. Azından da, çoğundan da, farz kılınmış birer pay.

8- Miras taksim olunurken uzak karabeti bulunanlar ve yetimler, miskinler de hazır bulunuyorlarsa, hem kendilerine ondan biraz bir şey verin, hem de gönüllerini alacak sözler söyleyin.

9- Hem titresin o kimseler ki, arkalarına elleri ermez, güçleri yetmez bir zürriyyet bırakacak olsalardı, onlara karşı korkacaklardı. O halde Allah'dan korksunlar ve sağlam söz söylesinler.

10- Yetimlerin zulmen mallarını yiyenler, muhakkak karınlarında sırf bir ateş yerler ve yarın bir çılgın ateşe yaslanırlar.

Bu sûre dahi, bir hayli ahkâm ve tekâlifi müştemildir. Evvelinde, hukuk-ı Rabbaniyye, uhuvveti amme-i insaniyye, evlâda, kadınlara, yetimlere re'fet ve şefekat ve hukuklarının edası, mallarının muhafazası, nikâh ve miras gibi hususata müteallık evamir ve ahkâm ile başlamış, âhiri de, bu mânâ ile hitam bulmuştur. Aralıkta da, aile terbiyesinden başlaması lâzım gelen taharet, salât, cihad, ülû'l-emre itaat emirleri gibi tekâlifi tazammun etmiştir. Bütün bunlar, fıtrat-ı insaniyye ile alâkadar ve terbiye esasına mübteni bulunduğu cihetle sûre يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ **"Ey o bütün insan kümeleri! Sakın O Rabbınıza karşı gelmekten."** hıtabiyle başlamış ve bu mesailde kadının ve kadınlığın pek mühim bir mevkii bulunmak haysiyyetiyle de ilk âyetinden itibaren kadının

hılkat ve şerefine nazar-ı dikkat celb olunmuş, ismine de, «سُورَةُ النِّسَاءِ» ıtlak edilmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ **"Ey insanlar."** İnsanlık unvaniyle başlayan bu hitab-ı amm, Sûre-i Bakara'nın evvelindek ilk hıtab-ı ammı ihtar ediyor. O hitab-ı amm ittika gayesiyle اعْبُدُوا رَبَّكُمُ (*"Rabbınıza kulluk ediniz."* Bakara-2/21) emrini vermiş ve bunu hilkat-i beşeriyye delilleriyle tenvir ederek halden mebdee doğru götürmüş ve bilhassa hılkat-i Âdem bahsini ihtar etmiş idi. Burada ise, bu hitabı doğrudan doğru ittika emri ta'kib ediyor. Bunu da, bilhassa hılkat-i nisvan ile müterafık halk delili velyediyor ki, bunda, "ey insanlar, artık temamen devre-i ittikaya girmeniz ve bervech-i âti tekâlîfin zevk-u hikmetini idrak etmeniz sırası geldi ve ittika mesailinden en mühim birisi de kadınlar mes'elesidir", gibi bir iş'ar-i beliğ vardır. Şayanı dikkattir ki, Kur'ân'da, يَا أَيُّهَا النَّاسُ **"Ey insanlar."** matlaiyle başlayan iki sûre vardır. Birisi bu, diğeri Sûre-i Hacc'dır. Bu sûre Kur'ân'ın nısf-ı evvelinden dördüncü Sûre olduğu gibi Sûre-i Hacc da nısf-ı saniden dördüncü sûredir. Bu Sûrenin başında ittika mebde-i hılkate celb-i nazarla ta'lil edilmiş olduğu gibi orada da âhiri hılkat ve ma'rifet-i mead ile ta'lil olunmuş, إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (*"Ey o bütün insanlar! Rabbınıza korunun, çünkü o saat zelzelesi çok büyük bir şeydir."* Hacc-22/1) buyurulmuştur. Bu suretle bu iki sûrenin başları, ale't-tertib mebde' ve meadı tanıttırmış ve bununla her birinde hâkim olan ahkâmın kayd-ı haysiyyetlerini de göstermiştir. Fahruddin-i Râzî, der ki: "Bu bahsin altında esrarı kesire vardır." İlh.

اتَّقُوا رَبَّكُمُ **Rabbınızın hükm-i terbiye ve vikayesine giriniz,** emrine muhalefetten sakınıp umumiyyetle inzibata tabi' olunuz, ikabından korununuz. الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ **O Rabbınız ki, sizi tek bir nefisten, bir şahıstan halketti.** Binaenaleyh an'asıl hepiniz bir babadan gelme kardeşlersiniz ve hepiniz insansınız ve bir Halik'ın mahlûklarısınız. Bu mebadi üzerinde esasat-ı hukukıyyenizi insaniyyet hakikatine ve terbiye esasına ibtina ettirerek, hukuk-ı uhuvvete müraat etmeli ve Rabbınızın emri hilâfına hareketten sakınmalısınız. Evet, Rabbınız, bir nefis halk etti وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا **ve o bir nefisten eşini de halk etti.** Böyle bir ni'met ihsan eyledi. Biri, diğerinin canından kopmuş bir çift meydana getirdi. سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا (*"Tenzih, bütün o çiftlerin hepsini yarattı."* Yâsin-36/36) Binaenaleyh bu ni'met ve kudretin kıymet-u azametini takdir etmeli ve hilkat, tabiatı eşyanın eseri değil, halik-ı eşyanın kudret-ı Rabbaniyyesi eseri olduğunu bilmeli ve O'na itaat eylemeli, ikadından korkmalıdır.

Nisvan: Kadınlar. **Velyetmek:** Takip etmek, birbiri ardı sıra gelmek. **An'asıl:** Aslında. **Müraat:** Saygı göstermek.

Müşahede ve tecrübe ile ma'lûmdur ki, bir babadan erkek evlâd olabildiği gibi, dişi de olabilir. Halbuki kudret-i Hâlik'a, tabiat-ı eşyada olsa idi, ne topraktan insan zuhur edebilirdi, ne de bir erkekten bir dişi evlâd olabilirdi. Çünkü tabiat ıttırad demek değil ise, hiç bir şey değildir. Halbuki ne erkek, dişinin bir ıttıradı, ne de dişi, erkeğin bir ıttıradıdır. Hiç kimse erkeğe dişi, dişiye erkek diyemez. Bunlar, zatülfelkateyn gibi bir menşe' de inşikak etmiş, hasiyyetleri ayrı, vazifeleri yekdiğerini mütemmim muhtelif tabiatlı bir çifttirler. Ve aynı zamanda bir aslın tenevvüüdürler. Binaenaleyh diğer a'razdan tecerrüd ederek sırf fennî ve tabiat-ı ilmiyye namına düşünen ve söyleyen fünun-ı tabiiyye uleması da temamen mu'teriftirler ki, tabiat-ı mahza dâvâsı içinde bu tenevvü' kabili izah değildir. Ve kudret-i Hâlik'a tabiatın fevkinde terbiyevî bir tesir icra eden ve âsârını halk-u istifa ile meydana getiren bir Rabb-ı a'lâdır. O halde, tam mânâsiyle tabiat yoktur. Ve tabiat fikri bir mebde-i ilmî olamaz. Çünkü bugün ahzedilen bir tabiat, yarın bir tenevvü' arzedebilir. Ve onun içindir ki, mücerred kıyas-i ilmî her zaman için mi'yar-ı ilm olamıyor. Cereyan-ı vukuat akılları durduruyor. Nitekim İblis de, اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (*"Sana, buyurdu: "Emrettiğim halde secde etmemene mani' ne oldu?" "Ben dedi ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* Araf-7/12, Sâd-38/76) diye tabiatı nariyyeye bina ettiği kıyasla aldanmıştır. Hakikaten iş tabiatta olsa idi, tabiat-ı akliyye hiç bir zaman erkekten dişi, dişiden erkek istintaç edemezdi. Hakikat-i vakıa ise, böyle değildir. Bütün hilkat-ı beşeriyyenin mebdeine çıkıldığı zaman ise, mes'ele daha ziyade tebarüz etmektedir. Akıllar, mebde-i tesiri ne kendilerinde, ne de tabiat-ı eşyada görmemeli. Hepsinin fevkinde Hâlik Teâlâ'da görmelidir. O Halık Teâlâ ki, nefs-i vahideden eşini de halk etmek suretiyle kudret-i rabbaniyyesini gösterdi. وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَآءً **Ve bu ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar neşretti,** cihana yaydı ve elyevm mevcud insanlar, böyle meydana geldi. Binaenaleyh hiç yokken topraktan istifa ile insan yaratan ve o insandan eşini yaratan ve iki insandan bittevalüd erkek, dişi bir çok evlâd ve ahfad yaradıp dünyaya yayan Hâlik Teâlâ'nın rübubiyyeti bir şahıstan ordular, milletler yetiştirebildiğini bilmeli ve ona göre imanı tamm ile ifâ-yı vazife etmeli, Allah yolunda hiç bir fedakârlıktan çekinmemeli ve kanun-i izdivaca riayetle teksir-i nüfusa ehemmiyyet vermeli ve bunların bir terbiye-i Rabbaniyye ile yetişmesine i'tina eylemeli ve izdivaca saik olan temayülât-ı fıtriyeyi su-i isti'malden sakınmalı ve bu suretle bu günkü bir kaç insan, yarın dünyaları tutan ve Kelimetullah'ı i'lâ eden bir ümmet-i uzmâ olabi-

---

Ittırad: İntizamlı.**Mütemmim:** Tamamlayan. **Mu'terif:** İtiraf eden. **İstintaç:** Netice almak.

lir. Ve ahirette en büyük saadeti ihraz eder. Bu hakikate binaendir ki, Resulullah: تَنَاكَحُوا تَنَاسَلُوا فَاِنّى اُبَاهِى بِكُمُ الْاُمَمَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَوْ بِالسِّقْطِ ("*Evlenin ve çoğalın, çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihâr edeceğim.*" Keşfü'l-Hafa-1/ 1021) buyurmuştur.

Bu nefs-i vahideden murad, Hazret-i Âdem, zevcinden, murad da, Hazret-i Havva olduğunda ittifak ve icma' vardır. Hazret-i Âdem, اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى اٰدَمَ ("*Gerçek, Allah Adem'i sözdür.*" Âl-i İmrân-3/33) ve خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ("*Doğrusu Allah indinde İsa meseli Âdem meseli gibidir: Onu topraktan yarattı sonra da ona "Ol" dedi, o halde olur.*" Âl-i İmran-3/59) medlûlü üzere topraktan bil'istifa halkolunmuş, Hazret-i Havva da, nefs-i Âdem'den münşaib olarak yaradılmıştır. Bu mânâ haberlerde, "Havva, Âdem'in bir dil'indan yaradıldı" diye nakledilmiştir ki, bir inşikak mânâsı ifade eder. Ve bu mânâ, zevciyyet alâkasının esası demektir. Bir hadîs-i sahihde: "Kadın bir dıl'ı gibidir. Kadın, bir dıl'ıdan, bir dıl'ı a'vecden halk olundu. O'nu, doğrultmağa kalkarsan kırarsın, kırılması da talakıdır" buyurulmuştur. Burada dıl'ı a'vec bu inşikaka işaretle beraber erkekle kadın beynindeki tehalüfi tabiata ve kadınların erkekleştirilmeğe kalkışılması onları kırıp atmak demek olduğuna tenbihi havi bir temsildir. Bundan başka bu teşa'ubun cennetteki, iptidaî hılkatta vaki' olduğu da haberler de varid olmuş. اُسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ ("*Ve dediler ki: "Ya Âdem sen ve zevcen cenneti mesken edin. ....*" Bakara-2/35, Arâf-7/19) âyeti dahi bına delâlet etmekte bulunmuş olduğundan arza hubutları, yâni dünyaya gelişleri bu teşa'ubden sonra demek olur. Maahaza şunu da ihtar edelim ki, nefs-i vahide Âdem, zevci de Havva olduğunda şüphe olmamakla âyet bunu eamm bir mefhum ile ifade etmiştir. Zira âyet, bu mânâ-yı mücerred ihbar olarak değil, kudret-iRabbaniyye delili olmak üzere hal-i hazırda ma'lûm ve meşhud olan cereyan-ı hılkat-i işhad ederek ifade ettiğine nazaran evvel emirde şöyle bir istidlâl-i ilmîyi tazammum etmektedir: Görülüyor ki, elyevm mevcud olan insanların hepsinin hılkati evvelâ, birer babadan başlıyor. Analar, telkihı babalardan alıyor. Fakat garibi o ki, erkek olan babadan gelen evlâd hep erkek olmu-yor. Bunda, ıttırad-ı tabiat kaidesi cereyan etmiyor. Bil'akis erkek nev'inin eşi olan dişi nev'i de, hılâf-i tabiat olarak erkekten halkkolunuyor. Ve erkekle dişinin izdivacından bu sayede erkek ve kadın bir çok zürriyyet meydana geli-yor. Ve bu suretle dünkü bir Âdem bir müddet sonra büyük bir ailenin, bir kabilenin, bir

---

Etmel: Tam olarak. **Münşaib:** Şubelenen. **Dıl':** Kaburga kemiği. **A'vec:** Eğri, büğrü. **Telkıh:** İlka etmek, cinsinin üremesini sağlamak. **Teşa'ub:** Şübelenme, ayrılıp kol kol olma, kısımlara ayrılma.

ırkın pederi oluyor. Babalar eşsiz evlâd yapamıyor. Fakat bu babda telkıhı yapan erkek ve alan kadın olmak haysiyyetiyle erkek mukaddem, kadın tâli bulunuyor. Binaenaleyh erkeklerin kadınlardan teşa'ubu de emri vaki' olmakla beraber daha evvel hepsi erkekten teşa'ub ediyor, mebde-i tenasül erkek oluyor. Şu halde ale'l-umum erkek nev'iyle ale'l-umum kadın nev'i, bittekabül mülâhaza edildiği zaman hılkat-i beşerin her batınındaki mebdeine nazaran erkek rükn-i evvel, kadın rükn-i sani bulunduğundan evvel emirde kadının her halde erkekten teşa'ub etmiş olduğu tahlilî bir surette tebeyyün ediyor. Binaen-aleyh halden mebde'e ircâ-ı nazar olunduğu zaman tenasül'ün ikiden dört ve dörtten sekiz gibi bir nisbeti hendesiyye ta'kib etmesi haysiyyetiyle bu günkü milyarlarla insanların cezri alınınca riyazî bir surette sabit olur ki, mebde-i beşer Âdem ve Havva diye ifade edilen bir çifte, yâni bir erkekle bir kadına raci'dir. Ve bunlar beyninde vahdet-i asliyye ifade eden bir alâka-i nefsiyye vardır. Ve bu alâkada erkek evvel, kadın tâlidir. Ve binaenaleyh o kadın, o erkeğin nefsinden münşaibdir, onun ruhundan kopmuştur. Ancak bu teşa'übde harika, muza'aftır. Zira onlar, artık bizzarure ana, baba ile mesbuk değildirler ve o kadının, o erkekten teşa'ubu da bir evlâd teşa'ubu gibi değildir. Hamilü'l-cinseyn bir cüzeyrden çatallanan ve ileride biribirlerine telâkı etmek üzere mütekabil bir incizab besleyen ve müttehid bir gayeye hizmet eden muhtelif hassiyyetli fail ve kabil bir çift vüreykın inşikakı gibidir. Bu ise, topraktan istifa-yi beşerî gibi bizzat halkullah ile izah olunur. Bu istidlâlin tamam olması için arzın hudüsü mülâhazasını unutmamak lâzım gelir ki, bu, evvelce beyan olunmuş idi. İşte âyet-i kerime, Âdem ve Havva'nın hılkatini haber verirken halden maziye giden böyle bir istidlâli de mutazammın bir uslub-ı beyan ile ifade etmiştir. Binaenaleyh mazmun-ı âyet hem naklî, hem aklîdir.

خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا "Ondan eşini yarattı." "Minh a" kaydiyle erkeğin takaddümünü ifham ederken, aynı zamanda «زَوْجَهَا» mefhumiyle de kadının yaradılışı erkeği yalnızlıktan ve akametten kurtaran bir ni'met-i uzmâ olduğunu ve bu ni'metin su-i istimal edilmemesi ve şükrü eda olunması lüzumunu dahi müş'irdir. Nitekim bir hadîs-i şerifte Resulullah: "Dünya, bir meta' ve dünya metaının en hayırlısı mer'e-i salihadır" buyurmuştur. İnsanlar bu ni'meti su-i istimale müsteid bulunduklarından evvelâ, ittika emredilmiş ve şu suretle te'kid de olunmuştur.

Hamilü'l-cinseyn: İki çocuğa hamile olan. **Cüzeyr:** Kök dalı, ince kök. **İncizab:** Celbedilme cazıp. **Vüreyk:** Yapracık, küçük yaprak. **Akamet:** Kısırlık. **Mer'e:** Kadın.

وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَ «تَسَٓاءَلُونَ» Âsım ve Hamze ve Kisaî kıraatlerında, «س» şeddesiz, mütebakisinde şeddeli okunur. Mânâ birdir. «وَالْاَرْحَامَ» Hamze kıraatında, «م» esire, diğerlerinde üstün okunur. Binaenaleyh bunda iki vech-i tefsir vardır. Birine göre: **"Yekdiğerlerinizden bir şey reca ederken Allah aşkına, Allah için senden şunu reca ederim", diye namına and verdiğiniz Allah'a isyan etmekten ve o rahimlerin hukuk-u haysiyyetini gözetmemekten korkunuz"** demektir. Diğeri de: **"O Allah'a isyandan korkunuz. Öyle İlâhî ve rahmanî bir ahlâk ile hareket ediniz ki, siz, o Allah'a ve rahimlere and vererek yekdiğerinizden dilekleşirsiniz"** demek olur. Arablar, akrabalık hasebiyle mühim bir istirhamda bulunacakları zaman, «اَنْشُدُكَ بِاللّٰهِ وَالرَّحِمِ» derler imiş. "Allah ve rahim hakkiyçün reca ederim" mânâsı-nadır. Bu ikinci mânâ, her iki kıraata göre de mümkündür. Fakat evvelki mânâ, Hamze kıraatinin maadâsındadır. Evvelkinde hukuk-i nokta-i nazar sarih, ahlâkî nokta-i nazar zımnîdir. İkincisi de, bil'akisdir.

ERHAM: Rahimin cem'i, rahim, «ح» nın kesriyle malûm ki, kadında çocuk yatağı olan uzv-i mahsustur. Fakat esbab-ı karabete ve akrabalığa dahi ıtlak olunur. Nitekim sıla-i rahim, akrabaya ihsan, kat-i rahim, alâka-i karabeti kesmek demektir. Burada da, esbab-ı karabet mânâsınadır. Her halde rahim kelimesinin, meveddet, merhamet, şefekat ve rıkkat iş'ar ettiği ve bunlar kadınlığın mukteza-i hılkati bulunduğu cihetle kadınlara rıkkat-u şefekatle muamele etmek, şeref-ü haysiyyetleri mukteza-ı fıtratları muhafaza olunmak, tecavüzden ve su-i istimalden ve gaye-i izdivacı ihlâl edecek münasebetsizliklerden vikaye edilmek ve ehl-i beyt, evlâd-ü iyal, ale'l-umum akraba ve taâllukat hakkında da rıkkat-i rahime yaraşan rakik ve cazibedar bir meveddet beslemek ve bütün bunlar da, Mahabbetullah ile Mehafetullah'ın hasılı demek olan İttikaullah esas ittihaz edilip nik-ü bed, o nokta-i nazardan mülâhaza olunmak ve binaenaleyh bu münasebetta ne erkeğin, ne kadının hikmet-i halkına ve gaye-i tenasüle muhalif olan hırs ve gurur-ı nefsanîleri, ne de akrabanın emr-i İlahî'ye mugayir arzu ve temayülleri nazar-ı itibara alınmayıp, her hususta hükm-i İlâhî infaz edilmek lüzumu gösterilmiştir. Bu babda bir hayli ehadîs-i şerife dahi vardır. Ezcümle:

1- اَلرَّحِمُ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ تَقُولُ مَنْ وَصَلَن۪ي وَصَلَهُ اللّٰهُ وَمَنْ قَطَعَن۪ي قَطَعَهُ اللّٰهُ **"Rahim Arş'a asılmış der ki: Beni gözedeni, Allah gözetsin, beni terkedeni, Allah terketsin."** Müslim: Birr-17/2555.

2- يَقُولُ اللّٰهُ : اَنَا الرَّحْمٰنُ وَهِيَ الرَّحِمُ شَقَقْتُ لَهَ اِسْمًا مِنْ اِسْم۪ي فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَتُّهُ

Nik: İyi. **Bed:** Kötü.

Allah Teâlâ diyor ki: **"Ben, rahmanım; o rahimdir. Ben ona ismimden bir isim müştak kıldım. Binaenaleyh ona alâkadar olan, sıla ve ihsan edene, ihsan ederim, onu kesib atanı, kat-i alâka edeni de, mahrum ederim."** Buharî: Edeb-13.

3- مَا مِنْ شَيْءٍ أُطِيعَ اللّٰهُ فِيهِ أَعْجَلَ ثَوَابًا مِنْ صِلَةِ الرَّحِمِ وَمَنْ عَمَلٍ عُصِيَ اللّٰهُ بِهِ أَعْجَلَ عُقُوبَةً مِنَ الْبَغْيِ وَالْيَمِينِ الْفَاجِرَةِ **"Allah'a itaat edilen şeylerde sıla-i rahimden daha çabuk sevablı hiç bir şey yoktur. Allah'a isyan edilen amellerde de ukubeti, beğıydan ve yalan yere yeminden daha çabuk olan hiç bir amel yoktur."** Fahru'r-Razî-9/172.

4- **"Sadaka ve sıla-i rahim, Allah bunlarla ömrü tezyid eder. Ve kötü ölümü def'eder, mahzûr ve mekruhu da def'eder."** Feyzü'l-Kadîr-4/237.

5- أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الْكَاشِحِ **"Sadakanın efdali, düşman olan akrabaya verilendir."** Müslim: Zekat-95.

Hulâsa, اتَّقُوا رَبَّكُمُ **"Rabbınızdan korkun."** ale'l-umum insanlar beynindeki uhuvvet-i âmmenin ihlâlinden ve erkekle kadın beynindeki temayülât-ı cinsiyyenin su-i istimalinden, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **"Allah'dan korkun."** da aile ve akraba hukuk ve münasebetinin ihlâlinden tahziri tazammun etmektedir.

Yâni gerek münasebat-ı umumiyye ve gerek münasebat-ı hususiyyenizde Allah'a isyandan korkunuz, çünkü إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا **her halde Allah üzerinizde gözcüdür. Bütün harekâtınız, O'nun taht-ı murakabesindedir. Ef'alinizden, ahvalinizden, niyyetlerinizden hiç biri ondan gizli kalamaz.** Görülüyor ki, bu âyet-i kerime, amîk bir belâgatle sûrenin muhteveyatı asliyyesine işaret etmiş ve Sûre-i Âl-i İmrân'ı ta'kib etmesi haysiyyetiyle de, zayiat-ı harbiyyenin esbab-ı telâfisine nazar-ı dikkati celbeylemiştir. Şimdi emr olunan ittikanın mevki-i tatbikleri beyanına başlanıyor. Ve evvelâ rikkat-i erham ile en ziyade münasebetdar olmak üzere, hukuk-ı eytamdan bed'olunuyor. Şöyle ki:

Erhamı gözetiniz ... وَآتُوا الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ **ve yetimlere mallarını veriniz.** Rivayet olunuyor ki: Beni Gatafan'dan bir adamın nezdinde yetîm bir biraderzadesinin çokça bir malı varmış. Baliğ olunca malını istemiş, amıcası men'etmiş. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuş. O da, "Allah ve Resulü'ne itaat eder ve büyük vebalden Allah'a sığınırız" demiş ve malı teslim eylemiştir. Hazret-i Peygamber de: "Böyle nefsin şuhhundan vikaye olunup Rabbına itaat eden, O'nun dârına, yâni cennetine girer" buyurmuştur. Çocuk da, malını alınca Fîsebilillâh

---

Âmik: Derin. **Şuhh:** Cimrilik.

infak etmiş. Resulullah da: "Ecir sabit oldu, fakat vizir bâki kaldı" buyurmuş. "Ya Resulallah, ecrin sabit olduğunu anladık, vizir nasıl baki kaldı? Fîsebilillâh infak ediyor" dediklerinde, "Çocuğun ecri sabit, fakat babasının vizri bâkî," buyurdu. Malûm ki, sebeb-i nüzulün hususiyyeti, hükmün umumiyyetine mâni' değildir. Ve bir kaç âyet sonra da bunun, ne zaman verileceği beyan olunacaktır. Binaenaleyh burada, "veriniz" demek, "onlara göz dikmeyiniz ve sırası gelince hiç müşkilât çıkarmadan temamen veriniz ve vermek için iyi muhafaza ediniz" demek olur. Bunun için buyuruluyor ki: وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ **Hem de habisi tayyibe değiştirmeğe kalkmayınız.** Bundan şu mânâlar anlaşılabilir:

1- Ey veliler veya vasiler, elinizde bulunan yetîmin temiz, hoş bir malını kendinizin aşağılık kötü bir malınızla değişmeğe kalkmayınız.

2- Yetîm malı, size haram ve murdardır. Kendi malınız ise, helâl ve hoştur. Binaenaleyh kendi helâl olan malınızla yetimin haram olan malından bir istibdal, bir alış veriş yapmağa kalkmayınız, yetîmin emvalini olduğu gibi muhafaza ediniz, muhafaza için satılması lâzım gelenleri bile diğerlerine satınız ki, töhmet altında kalmayasınız, bu noktada yetîmin emvali gayri menkulesiyle emvali menkule ve emvali menkulesinden seriü'l-fesad olup, olmayanları hakkındaki ahkâm mündericdir.

3- Kendi mallarınıza güzel güzel bakıp da, yetimin malını kötü bir halde bırakmayın. Ona, kendi malınıza bakar gibi ve hatta ondan ziyade bir i'tina ile bakın.

4- Yetîm malını tecavüz edip almayınız ki, elinizde güzel mallarınızın ona mukabil zayi' olmasına sebeb olup da felâkete düşmeyin.

5- Nihayet kendi helâl rızkınıza intizar eylemeyerek sabırsızlanıp yetîmin malını haram yemek için pis boğazlığa kalkışmayınız. Filvakı' bu mânâlardan her birini müfessirîn beyan etmişlerdir.

Velhasıl her vech ile emval-i eytamı muhafaza ediniz. وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ Ve onların **mallarını kendi mallarınıza zamm-ü ilâve ederek yemeyiniz,** yâni istihlâk ve intifa' da etmeyiniz. Çünkü إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا **bunların her biri büyük bir vebal olmuştur.**

YETAMA: Nedîm, nedama gibi yetîmin cem'idir. Veya cem'inin cem'idir. "Yetîm", infirad mânâsına "yetem" den me'huzdur. Nitekim emsalsiz

---

Seru'l-Fesad: Çok hızlı bozulan, fesada uğrayan. **Eytam:** Yetimler. **İstihlak:** Boşyere harcamak. **İntifa:** Ortdan kaldırma.

inciye, "dürriyetîm" denilir. İşbu infirad mânâsı mülâhazasiyle babası vefat etmiş olana yetîm ıtlak edilmiştir ki, böyle yetîm kalmağa da, «یا» nın zammiyle "yütm" denilir. Binaenaleyh bihasebillûga bu ismin hakkı gerek sagîre ve gerek kebîre ıtlak olunabilmesidir. Çünkü babadan infirad mânâsı bakidir. Fakat bihasebi'l-örf henüz kendini kurtaracak çağa baliğ olmamış bulunanlara muhtastır. Bu cihetle "yetîm" kelimesi, bir za'f ve ale'l-husus za'f-ı akıl ve noksanı rey mânâsiyle de alâkadardır. Ve bundan dolayı bülûğdan sonra bile rüşdünü bulamayanlar üzerinde yetîm ismi, lûgaten ve örfen bâkî olabileceği gibi zevcinden münferid kalan kadınlara dahi, yetîm ıtlak edilir. Nitekim Resulullah, bu mânâda buyurmuştur ki, تُسْتَأْمَرُ الْيَتِيمَةُ فِي نَفْسِهَا *"Yetim kadından kendi nefsi için izin istenir."* Neseî: Nikah-31 bu istizanın, sagîreye aid olamayacağı ma'lûmdur. Diğer bir hadîs-i şerifte de اتَّقُوا اللّٰهَ فِي الضَّعِيفَيْنِ الْيَتِيمِ وَالْمَرْأَةِ **"Yetîm ve kadın, bu iki zayıf hakkında Allah'dan korkunuz"** Feyzü'l-Kadir-1/126 buyurulmakla yetimin, za'f mânâsı gösterilmiştir. Maamafih şeyhuhat veya kühulet devrinde bulunan erkek zayıfü'l-akıl ve nâkısü'r-re'y dahi olsa ona yetîm denilmediği de ma'lûm bulunduğundan erkeğe yetîm ıtlakı, ançak hal-i sıgarda veya henüz ona yakın bir çağda bulunması i'tibariyle olduğu halde, kadına, babasından infiradı i'tibariyle aynı mânâda ve kocasından infiradı i'tibariyle kebîre iken dahi yetîm ıtlak edilmiştir. لَا يُتْمَ بَعْدَ الْحُلُمِ **"İhtilâmdan sonra yetimlik yoktur"** Feyzü'l-Kadir-4/9947 hadîs-i şerifinin de yetîmin mânâ-yı lûgavî ve örfisini değil, hükm-i Şer'îyi yâni bülûğtan i'tibaren yetîmlik hükmünün kalkabildiğinin beyan olunduğu anlaşılıyor ki, bununla da yetîmin mânâ-yı Şer'îsi takarrür etmiş olur. Şu halde örf-i lûğat nokta-i nazarından yetamâ ve eytam denilince, babaları vefat etmiş oğlan veya kız küçükler ve tazeler anlaşılabileceği gibi kocasız kalmış kadınlar da anlaşılabilecektir ve bunların hepsi şayanı merhamet ve mevrid-i ittikadır.

Ale'l-umum eytamın mallarından başka nefisleri ve ırzları ve ale'l-husus her iki mânâdan biriyle yetim olan nisvanın nefisleri ve ırzları da en ziyade korunması lâzım gelen mevaki-i ittikadandır. Bunun için وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى **ve eğer yetîmler hakkında iksat yapamayacağınızdan**, yâni gerek canları, gerek ırzları ve gerek malları i'tibariyle ezher cihet adl-ü hakka riayet edemiyeceğinizden korkarsanız ki, böyle büyük günâhtan elbette **korkarsınız ve korkmanız lâzım gelir.** O halde فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ **halinize göre kadınlardan ikişer, üçer, dörder size helâl ve hoş olanları nikâh ediniz.** Hem

---

Sığar: Çocukluk hali, küçükler. **İksat:** Doğruluk ve hakaniyet göstermek.

onları zarar ve tehlikeden siyanete, hem de kendinizi zülm-ü tecavüzden vikayeye vesile olur. Umumiyyetle kadınlar, kimsesizlikten ve mabzuliyyetten kurtulur. Siz de, zina ve saire gibi günâhlara, cevrlere düşmezsiniz, ancak bunda da müteaddid kadınlar beyninde adaleti muhafaza etmek, birine diğerinden ziyade muamele etmemek lâzımdır. Bunun için فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا **ve eğer müteaddid kadınlar beyninde de adalet yapamayacağınızdan korkarsanız** (ki, bundan da, korkmalısınız) **O halde** فَوَاحِدَةً **ancak bir kadın nikâh ediniz.** Ca'fer kıraatında ref'ile okunduğuna göre, bir kadın kâfi. اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ **Yahud milk-i yemininiz olan cariye alırsınız.** ذٰلِكَ O, yâni bir kadın nikâhı, اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُولُوا **ağmâmanıza, cevretmemenize daha elverişlidir.** Yalnız bir kadının hakkını gözetmek, elbette daha kolaydır. Bunda, cevre düşmemek ihtimali akrebdir. Bu cümleden, "fakr-ü zarurete düşmemenize, yâni iktisadınıza daha elverişlidir" mânâsı da anlaşılmıştır ki, bunda, «تَعُولُوا» ، «تَعِيلُوا» gibi mülâhaza edilmiş veya bu mânâ bir mânâ-i lâzımî olmak üzere gösterilmiştir.

Evvelâ, görülüyor ki, burada, وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى *"Ve eğer yetimler hakkında iksat yapamayacağınızdan korkarsanız."* diye bir şart vardır. فَانْكِحُوا hitabiyle nikâh emri, buna terettüb etmiştir. Binaenaleyh bu şartın mânâsını ve bu emrin keyfiyyet-i terettübünü iyi mülâhaza etmek için bu babda rivayeten varid olan vücuh-i tefsiri bilmek lâzım gelir. Şöyle ki:

1- Buhârî ve Müslim'de dahi rivayet olunduğu üzere Urve ibn Zûbeyr (R.A.) demiştir ki: "Ben, Hazret-i Aişe (R.A.)'dan; وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى *"Ve eğer yetimler hakkında iksat yapamayacağınızdan korkarsanız."* kavl-i İlâhî'sini sual ettim. Müşarün'ileyha dedi ki: "Hemşirezâdem bu o yetimedir ki, velîsinin taht-ı hicrinde bulunur ve mal hususunda şerik de bulunurlar. Malı ve cemali velîsinin hoşuna gider. Mehrinde adalet yapmayarak onu tezevvüc etmek ister, başkalarının vereceği mehir kadar mehir vermez. İşte bu âyette, o gibi velîlerin hakk-u adle riayet ve mehirlerini ale'l-husus en yüksek mikdarına iblağ etmedikçe taht-ı hıcirlerinde bulunan yetîmeleri kendilerine nikâh etmeleri nehiy ve hoşlarına giden diğer kadınları nikâh etmeleri emredildi. Müşarünileyha, dedi ki: "Bu âyetten sonra nâs, bunlar hakkında Resulullah'a istifta ettiler. Allah Teâlâ azze ve cell de: وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى النِّسَٓاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ فِى يَتَامَى النِّسَٓاءِ الّٰتِى لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ (*"Bir de senden kadınlar hakkında fetvâ istiyorlar, de ki onlar hakkındaki fetvayı size Allah veriyor:*

Mebzuliyyet: Bir çok, birden fazla. **Cevr (cevir):** Cefâ, eziyet, sıkıntı, üzüntü. **Ağmak:** Yukarı çıkmak, yükselmek, sapmak, haddini aşmak. **Terettüb:** Sıralanmak, gerekmek. **İstifta:** Fetva istemek.

Yazılmış hakları olan mirası kendilerine vermediğiniz ve nikâhlamayı istemediğiniz öksüz kızlar hakkında ve mağdur çocuklar hakkında, ..." Nisa-4/127) âyetini inzâl buyurdu. Bu, وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ (*"Yazılmış hakları olan mirası kendilerine vermediğiniz.*" Nisa-4/127) evvelki, وَإِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامَى فَانْكِحُوا **"Eğer yetimlerin haklarını gözetemiyecekğinizden korkarsanız nikâh edin." âyetidir.** وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ (*"Nikahlamayı istemediğiniz öksüz kızlar."* Nisâ-4/127) de her hangi birinizin taht-ı hicrinde bulunan yetîmeye mal ve cemal az olduğu zaman rağbet göstermemesidir. Binaenaleyh bunlara, rağbet edilmediğinden dolayı mal ve cemaline rağbet ettikleri yetîmeleri kısta riayet etmedikce nikâh etmekten nehyolundular." ilh..

Yine, Sahih-i Müslim'de Hazret-i Aişe'den Urve, Urve'den oğlu Hişam tarikiyle merviydir. Hazret-i Aişe, demiştir ki: وَإِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامَى *"Ve eğer yetimler hakkında iksat yapamayacağınızdan korkarsanız."* Şunun hakkında nâzil oldu ki, bir erkeğin yanında bir yetîme olur ve bu erkek onun velîsi ve varisi bulunur. Yetimenin malı, var, fakat o erkekten başka onu müdafaa ve nikâhına delâlet edecek bir velîsi de yoktur. İşte yegâne velîsi olan bu erkek, onu malına tama'an, malına iştirâk etmek için kimseye nikâh etmez, men'eder, ızrar eyler ve hüsn-i muaşerette bulunmaz. Binaenaleyh Allah Teâlâ, وَإِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ (*"Eğer yetimlerin hakları gözetemiyeceğinizden korkarsanız, size helâl olan kadınlardan nikâh edin."* Nisâ-4/3) buyurdu ki, "Size neler helâl kıldım bak ve ızrar edeceğin şu yetimeyi bırak" diyor." ilh..

Yetimlerin mallarını veriniz ve malları dolayısiyle nefislerini ızrar da etmeyiniz, mânâsiyle bu tefsirin mâkablindeki âyete irtibatı da pek sarihtir. Zührî ve Rebi'de bu sureti tefsire kail olmuşlardır. Ebu Bekr-i Râzî de "Ahkamü'l-Kur'ân"da bunu tercih etmiş ve bunun İbn Abbas'dan dahi mervi olduğunu zikreylemiştir. Böyle tezevvüc etmesi melhuz olan velîler de, amucazâdeler gibi nikâh düşen akraba olabilir.

2- İbn Abbas Hazretlerinden şu iki cümle mervidir: "Erkekler, emval-i eytamdan dolayı dört kadına kasredildiler. وَإِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامَى *"Ve eğer yetimler hakkında iksat yapamayacağınızdan korkarsanız."* Çünkü bir adam, emval-i eytam ile dilediği kadar kadın tezevvüc ediyordu. Allah Teâlâ bunu nehyetti."

Buna karib olmak üzere müfessirîn-i tabiînden Hasen İbnu'l-Hasan Hazretleri dahi demiştir ki: "Velîler, taht-ı velâyetlerinde bulunan yetîmelerden

---

İzrar: Zarar vermek.

nikâhı helâl olanları tezevvüc ederlerdi. Fakat kendilerine rağbetlerinden değil, mallarına rağbeten tezevvüc ederlerdi ve binaenaleyh hüsn-i muaşerette bulunamazlar, miraslarını yemek için ölümlerini gözlerlerdi. Bundan nehyolundular."

3- Bundan evvelki, وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ (*"Allah'dan korkunda yetimlere mallarını verin."* Nisâ-4/2) âyeti nâzil olunca velîler, yetîmlerin hukukunda adalet yapamayıp vebale gireceklerinden korkarak, onlara vesayetten çekinmeğe başlamışlar ve halbuki, o zaman taht-ı nikâhlarında on veya daha ziyade veya daha az kadın bulunabiliyor ve bunların hukukuna riayet edemiyorlar, adalet yapamıyorlardı. Binaenaleyh bu âyetle onlara şöyle denilmiş oluyor: "Eğer hukuk-ı eytamda adalet yapamamaktan korkuyor ve bundan dolayı onlara velâyetten çekiniyorsanız ale'l-umum kadınlar hakkında da adaletsizlikten korkunuz da haklarını eda edebileceğiniz mikdarda kadınlar alınız ki, bu da nihayet dört olabilir." İbn Abbas'tan Katade ve Süddî buna kail olmuşlardır. Fakat bu rivayet şöyle takyid ediliyor: Buna nazaran evvelki âyet, bundan evvel nâzil ve şayi' olmak lâzım geliyor. Halbuki onun hükmünün zuhuru bundan sonraki, وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمْ ... وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا **"Maamafih Allah'ın sizi, başına diktiği mallarınızı sefihlere vermeyin de, bunlarda yapacağınız tasarruf ile onları, besleyin ve giydirin ve kendilerine güzel güzel nasihat edin. Ve yetimleri, nikâh çağına ermelerine kadar gözedip deneyin. O vakit kendilerinden bir rüşd hissettiniz mi hemen mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler de ellerine alacaklar diye o malları israfla yemeğe kalkmayın, ihtiyacı olmayan tenezzül etmesin, muhtac olan da meşru' surette bir şey yesin. Mallarını kendilerine teslim ettiğiniz zaman da karşılarında şahid bulundurun. Hesabınızı doğru tutmak için Allah'ın harekâtınızı hesaba çekmekte olması yeter."** âyetlerine mütevakkıf bulunuyor. Bu ise, nüzulde mukareneti iktiza eder. Onun için bu mânâ nokta-i nazarından sebeb, âyet-i mezkûre değil, cahiliyyede bile Arablar'ın eytam işlerini günah sanıp da kadın işini günah sanmamaları olduğu zikrolunuyor ki, İbn Cerir-i Taberî de, Süddî'den ve Katade'den bu suretle rivayet eylemiştir. Saîd ibn Cübeyr Hazretleri de, demiştir ki: "Nas o zaman bir emir veya nehiy varid olmadıkça cahiliyye adetleri üzere bulunuyorlardı. Resulullah yetimlerden sual ettiler, Allah Teâlâ da, bunu inzal buyurdu وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا (*"Ve eğer yetimlerin haklarını gözetemiyeceğinizden korkarsanız, nikâh edin."* Nisâ-4/3) ki, yetîmler hakkında adaletsizlikten korktuğunuz gibi kadınlar hakkında da korkunuz da, adalet yapabilecek kadar nikâh ediniz" demektir.

Mukarenet: Yakınlık.

4- İkrime'den de şöyle mervidir. Kureyş'ten bir adamın muteaddid kadınları bulunur, nezdinde eytam da bulunur. Derken kendi malı tükenir, yetîmlerin malına meylederdi. Binaenaleyh bu âyet nâzil oldu. وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا (*"Ve eğer yetimlerin haklarını gözetemiyeceğinizden korkarsanız, nikâh edin."* Nisâ-4/3) Bir adam dört, beş, altı, on kadın tezevvüc ederdi. Diğer biri de, "ben de filân gibi neye tezevvüc etmeyeyim" der yetîminin malını alır, bu mal ile tezevvüc ederdi. Binaenaleyh dörtten ziyade tezevvüc etmekten nehy edildi." ilh.

Fahrüddîn-i Râzî de, "Bu kavil akrebdir. Çok aded de kadın tezevvüc edilince o nisbette çok infak ve masrafa ihtiyac hasıl olacağından bu ihtiyacın sevkiyle yetîm velîlerinin malı yetime vuku-ı taaddisi ihtimaline mebni Cenab-ı Allah, teksir-i nikâhtan tahvif etmiş gibidir." diyerek bunu tercih etmiştir. Fakat bu tercih, şayân-ı tenkıddir. Zira sebeb-i nehyin, mal-i yetime taaddi endişesine münhasır olması ve gerek nefs-i eytamın ve gerek diğer cihetle adalet-i nisvan mes'elesinin sebeb-i aslîde mülâhaza edilmemesi ve bunların nihayet bir delâlet mevkiinde tutulmaları, âyetin derin ve mütenevvi olan hikmet-i nüzulünün hakkını vermemektir. Sonra cariye mes'elesinde aynı mahzurun varid olmayacağı da teslim olunamaz. Bundan başka sevk-ı âyetin doğrudan doğru takil-i istihdaf ettiği ve evvelen ve bizzat dörtten ziyadesini nehye müteveccih bulunduğu da müsellem değildir. Gerçi bu âyet ile taaddüd-i zevcatın a'zamî dört ile tahdidi, emr-i vakı' ve binaenaleyh ziyadesinin nehyi de bizzarure sabit ve bu suretle âdet-i cahiliyyeye nazaran adedin tenzili de muhakkak olmakla beraber nazmın dörde tenzili siyakında bir taklil mânâsiyle değil, birden dörde kadar müsaade ile yine bir nev'-i teksir siyakında bulunduğu ve Hazret-i Aişe'nin dediği gibi, "Bakınız ben, size neler helâl ettim" mânâsını iş'ar ettiği de zahirdir. Binaenaleyh tenzil ve ziyadeden nehiy, bil'ibare değil, bil'işaredir. Bâlâda naklolunan İbn Abbas kavli de nihayet kasr-ü nehyin ancak sübutunu ifade eder.

Bâzı müfessirîn de demişlerdir ki: Bir adam, sahib-i mal ve cemal bir yetîme buldumu esirgeyip kıskanarak onu tezevvüc ediveriyordu ve bu suretle bâzan nezdinde hukuklarına riayet edemeyeceği kadar müteaddid yetîmeler toplanırdı. وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى (*"Eğer yetimlerin haklarını gözetemiyeceğinizden korkarsanız."* Nisâ-4/3) Bunlar hakkındadır ve şöyle demektir: "Ve eğer o yetîm kızları, kadınları tezevvüc ettiğiniz vakit haklarında adâlet yapamamaktan korkarsanız, diğer kadınlardan hoşunuza gidenleri tezevvüc ediniz." ilh. Kazı

Tahvif: Korku vermek. **İstindaf:** Hedef edinmek.

Beyzavî de, bunu tercih etmiştir. Fakat Ebussuud'un, bihakkın tenkıd ettiği veçh ile buna nazım müsaid değildir. Zira bu surette, "diğer kadınları tezevvüc ediniz" diye emir ve tergib mânâsız olur. «مِنَ النِّسَاءِ» yerine «مِنْهُنَّ» denilmesi lâzım gelirdi.

6- Mücahid demiştir ki: "Bunun mânâsı, "yetîmler hakkında adalet yapamamaktan korkuyorsanız, zinadan korkunuz da size helal-ü hoş olan kadınlardan ikişer üçer dörder alınız ki harama düşmek tehlikesine ma'ruz olmayınız" ilh.

Bu tefsir, büyük bir hakıkati muhtevidir ki, hukuk-ı eytam ve adalet-i nisvan mefhumu içinde zinadan vikaye mânâsının mühim bir esas teşkil ettiğini ve taaddüd-i zevcat müsaadesinin bu hikmet ile alâkadar olduğunu ve bunda fuhş ve zina sefaletlerine karşı esaslı bir cidal bulunduğunu gösterir. Bu suretle görülüyor ki, bu rivayetlerin bâzıları sebeb-i nüzulü, bâzıları da hikmet ve fevaid-i nüzulü göstermektedir. Bu cihetle her biri bir nokta-i nazardan ehemmiyyeti haizdir. Ve hey'eti mecmuası âyetin muhtemil veya müştemil olduğu mânâları da irae etmektedir. Sebeb-i nüzulü en sarih olarak gösteren Hazret-i Aişe rivayetidir. Yetîmlerin, velîler tarafından mal veya cemaline tamaan ahare nikâhtan men'edilip lâyık olmayan bir mehr ile kendilerine cebren nikâh ve nefisçe ve malca izrar edilmeleri ve bu suretle mal ve cemali az olan yetîmlere hiç rağbet edilmeyerek bütün bütün sefalete düşürülmeleri nüzul-i âyetin sebeb-i aslîsini teşkil etmiş ve bunun için âyet, emirden evvel nehyi tazammun eylemiş ve ale'l-umum adalet-i nisvan gayesi de hikmet-i nüzulü olmuştur. Ve işte taaddüdün tahdidi bu hikmet ve faide cümlesinden bulunduğu gibi taaddüde müsaade de nev'i nisvanın sefaletine meydan vermemek ve tezyid-i hars etmek hikmet ve faidesini tazammun etmiştir.

Bâlâda dul kadınlara dahi yetîm ıtlak edildiğini beyan etmiş idik. Sebeb-i nüzul gerek münhasıran sıgar-ı eytem olsun ve gerekse mutlak menkûhalarla da alâkadar bulunsun her halde âyetin ale'l-ıtlak adalet-i nisvan hikmet ve gayesiyle alâkadar bulunduğu dahi aşikârdır. Binaenaleyh sebebin hususu, mefhum ve hükmün hususıyyetini iktiza etmeyeceğinden وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى (*"Eğer yetimlerin haklarını gözetemiyeceğinizden korkarsanız."* Nisâ-4/3) da yetâmâ velev delâleten olsun dul kadınlara şamil bir mefhum-ı âmmiyle mülâhaza edilirse, âyetin hükmü ve hikmeti daha ziyade bir vuzuh ile mutalea olunabilecektir. Demek ki, sebeb-i nüzul nokta-i nazarından evliya ve ezvaca ve binnisbe

Menkuha: Nikahlı kadın.

masalih-i hususiyyeye taallûk eden bu âyet hüküm ve hikmet ve gaye-i nüzul nokta-i nazarından onlarla beraber umuma ve maslahat-i ammeye taallûk ediyor ve bunun için nikâh mesail-i hukuk-ı ibaddan başka bir de Hakkullah'ı hukuk-ı umumiyyeyi mutazammındır. Bundan dolayıdır ki, nikâh, minvechin hak ve min vechin vazifedir. Hem muamele, hem ibadettir. Allah Teâlâ, rıkkat ve şefekat mevzularının en barizi olan erham ve eytama celb-i nazar ettikten sonra her iki hiss-i rakıkın te'sir-i heyecanı tahtında hiss-i adaleti tahrik ederek hayat ve saaadet-i beşeriyyenin kanun-i inkişafı olan ve mesail-i maliyye ile dahi alâkası bulunan emr-i nikâhı hem hak ve hem vazife haysiyyetlerini haiz, min vechin tevsi' ve min vechin tahdidi mutazammın ve kadınla erkek beynindeki alâka-i fıtriyyenin bütün inceliklerini muhtevi bir surette tesbit etmiş ve ale'l-umum ricali izdivaca tergib ile himaye-i nisvana sevk ve cevrden haksızlıktan, ahlâksızlıktan, fuhüşten nehy-ü tenfir eylemiştir. Eytam ve nisvanın hukuku ve muhafazası vezaif-i umumiyye cümlesinden bulunduğunu ve bu babda nikâhın mühim bir esas teşkil ettiğini ve ma'kul bir taaddüd-i zevcat, nisvanın hukuk ve haysiyyet-i nev'iyyesi muktezayatından olduğunu ve fakat bunun adalet-i nisvan gayesini ihlâl etmeyecek bir adl-ü kasm ile tatbik edilmesi lâzım geldiğini ve bu suretle taaddüd-i zevcatı, erkeklere ağır külfet ve vezaif tahmil ettiğinden dolayı hakka riayet edemeyip adaletsizlikten korkanların bire veya cariyelere kanaat eylemesi lâzım geleceğini anlatmış, "Ve siz Allah'ın ittika emirlerine karşı hukuk-ı eytam ve nisvana riayetsizlikten korkan insanlarsanız. Halinize göre bu tafsilât dairesinde hareket etmeniz lâzım gelir" buyurmuştur ki, işte, وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى (*"Eğer yetimlerin haklarını gözetemiyeceğinizden korkarsanız."* Nisâ-4/3) şartının mânâsı bu oluyor.

Burada evvelâ, şu sual hatıra gelebilir. Bu şart bulunmazsa ne olacak? Burada, korkunun mânâ-yı hakikîsine nazaran böyle bir sual mümkün değildir: Çünkü yetîmler hakkında adaletsizlikten korkmamak, bir küfür demek olur. Binaenaleyh her hangi bir mü'min için işbu, «وَإِنْ خِفْتُمْ» şartının bulunmamasını tasavvur bir tanakuz teşkil eder. Bu şart bulunmayınca, cezası küfrolacağı malûmdur. Bu cihetle bu şart, «فَانْكِحُوا» emrini takyîd değil, bir te'yid mânâsındadır. Lâkin korkarsanız demek, «فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا» (*"Eğer bu surette adalet yapamayacağınızdan korkarsanız."* Nisâ-4/3) de olduğu gibi mecaz olarak bilirseniz, bir haksızlık olacağını zannederseniz" mânâsına olduğu takdirde hal böyle değildir. Bu şartın bulunmadığını farzetmek, mümkündür. Bu suretle yetîmler

---

Kasm: Bölmek, taksim.

hakkında haksızlık olmayacağı onların ne mallarına, ne canlarına, ne ırzlarına bir tecavüz vuku bulmayacağı bilinir, haksızlık melhuz olmazsa ne olacağını ta'yin etmek, âyetin mefhum-ı muhalifine aid bir hükm olacağı cihetle bunu ta'yin etmek bir ictihad mes'elesi teşkil eder. Hazret-i Aişe de, sebeb-i nüzule nazaran bunun bir sureti hallini göstermiştir. Mantıkan bir kazıyye-i şartiyyede mukaddemin intifasından tâlinin intifası lâzım gelmeyeceği cihetle havfı mezkûr bulunmadığı takdirde de, gerek bir ve gerek müteaddid nikâh yapılamayacağı anlaşılmaz. Bunun için eimme-i müçtehidînden ve müfessirînden hiç biri, bu şartın Hazret-i Aişe'nin beyan ettiği mehr-i sıgardan başka kazaen bir hükmü ifade ettiğine kail olmamıştır. Her iki mânâ ile havf şartı, umur-ı kalbiyyeden olduğu için kazaen değil, ancak diyaneten bir hüküm ifade edebilir. Nitekim adalet yapamayacağını bilen bir adam, birden ziyade tezevvüc ederse, cevrden hazer etmediği için âsim olur. Fakat nikâh da dörtten ziyade almış gibi batıl ve fasid olmaz. Nefaka, neseb ve saire gibi ahkâm-ı kazaiyye cereyan eder. Ve ba'de'n-nikâh cevrden sakınabilirse, yine müsâb olur.

Şu halde «فَانْكِحُوا» emrinin müfadı nedir? Emir, vücubda zahir olacağı için zahiriyye bu emrin vücub ifade ettiğine ve binaenaleyh vat-ü infaka kadir olan her ferd için aslı nikâhın farz-ı ayn olduğuna kail olmuşlardır. Cumhur-ı Ehl-i Sünnet de, nefsin galeyanı ve zinaya düşmek korkusu halinde infaka kudreti olanlar için farz-ı ayn olduğunda müttefik iseler de, suret-i umumiyyede vücuba kail değillerdir. Hanefiyece, ferdî nokta-i nazardan galeyan halinde vacib, itidal halinde, اَلنِّكَاحُ سُنَّتِى فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِى فَلَيْسَ مِنِّى ("*Nikâh benim sünnetimdir. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse artık o benden değildir.*" Müslim: Nikâh-5) hadîs-i şerifi mucebince Sünnet-i müekkede, kadına cevr korkusu halinde mekruhtur. Bundan başka yine Hanefiyece de, farz-ı kifaye olduğunu tasrih edenler de vardır ki, her ferde değil ise de, ümmetin hey'et-i mecmuasına nazaran farzdır. Umumu terkederse, âsim olurlar demek olur. Biz de âyetten bunu anlıyoruz. Filvaki umumun birden nikâhı terkettiği farziyyesi karşısında hepsinin ibadet ile meşgul olduğu bile tasavvur edilse inkiraz-ı küll muhakkaktır. Ve hiç birinin baka-i İslâm'a su-i kasd ukubetinden kurtulmayacağı zahirdir. Binaenaleyh teehhül edenlere her vecihle muavenet etmek de bir vazifedir. Nikâh muamelâtı da, tas'ib edilmeyip daima teshil olunmalıdır. Çünkü tas'ib-i nikâh, teshil-i zina demektir, velhasıl «فَانْكِحُوا» emri merbut olduğu kuyuda nazaran bâzı ahvalde vücub, bâzı ahvalde nedib delâiline mukarın

---

Tali': Doğan. **Müsab:** Sevab kazanan. **Vati:** Cima. **İnfak:** Nafaka verme, besleme, geçindirme. **Teehül:** Evlenme. **Tas'ib:** Zorlaştırma. **Teshil:** Kolaylaştırma.

olduğundan en umumî müfad-ı nedibdir. Nikâh, nafile ibadet ile iştigal için tecerrüdden efdaldir. İmam-ı Şafiî Hazretleri ise, ibahaya kail olmuş, ibadet için tecerrüdün nikâhdan efdal ve hayırlı olduğuna hükmetmiştir ki, bunların tafsili fıkha aiddir.

TAADDÜD-Ü ZEVCÂT

Taaddüde gelince: Bunun esas itibariyle nahza bir müsaade ve ibaha olduğunda ve havf-i cevr takdirinde mekruh bulunduğunda söz yoktur. Maamafih âyet bunun da bazı ahvalde nedbini ve belki vücubunu iş'ardan hali değildir ki, bunu da, en ziyade gerek erkekler ve gerek kadınlar için fuhş-ü zina tehlükesinin yüz göstereceği ahvalde aramak lâzım gelir «مَثْنَى وَثُلَثَ وَرُبَاعَ» mucebince bu müsaadenin a'zamîsi dört olmuştur. Zira hasbellisan, "şu elmaları şu cemaate ikişer ve üçer ve dörder taksim et" denildiği zaman bir kısmına yalnız iki, bir kısmına yalnız üç, bir kısmına yalnız dört isabet edeceği anlaşılır. Fakat zahiriyyeden bazısı bu adedlerin, a'dad-ı tevziiyye olduğunu «أو» i düşünmeyerek aradaki, «و» ye bakıp bundan bu adedlerin bir şahısta cem'i iktiza edeceği vehmine düşmüş ve mecmuunu iki ve üç ve dört gibi dokuz saymıştır. Bunlar i'mali fikri kabul etmedikleri gibi icmaı da kabul etmediklerinden Asr-ı Saadet'ten beri gelen an'ane-i İslâmiyye eimme-i dînin ve bütün **Fukahâ-i** müçtehidînin icma'larına muhalefet etmişlerdir. Âyetin hitabında Hazret-i Peygamber dahil olmamakla beraber, buradaki dokuz tevehhümünü Peygamber'in hassa-i mahsusasına haml etselerdi belki bir vecholurdu. Yoksa, "mesna, mükerrer iki; sülâs, mükerrer üç, ruba' mükerrer dört" demek olduğundan bu hesapça dokuza değil, on sekize çakmaları lâzım gelirdi. Diğer taraftan Rafizî Şia'dan bir kısmı, bu adedlerin hiç bir tahdid ifade etmediğini ve «مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ» umumî üzere bakî olup bu adedlerin ikişer, üçer, dörder ilâ ahırihi gibi bu ta'mimi te'kid etmiş olduğunu iddiaya kadar varmışlar ve mücerred hevâlarına tâbi' olmuşlardır. «العِيَاذُ بِاللهِ»

Sebeb-i nüzulde Hazret-i Aişe rivayetinin sıhhatini te'yid eden bir nokta da şudur: وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً **Kadınlara mehirlerini de bir fariza-i diyanet olarak, tabir-i aharle bir atıyye-i İlâhiyye olarak veriniz.** Seve seve ve bütün gönül hoşluğu ile veriniz. Yani siz erkekler, kadın malına göz dikmek ve nikâh için kadından mal gözetmek şöyle dursun, onları behemehal münasib bir mehr ile alınız ve mehirlerini kıskanarak değil kerem ve semahatle seve seve veriniz.

Müfad: İfade edilen, herhangi bir vesileyle kazanılan menfaat. **Tecerrüd:** Evli olmama, bekâr.
Semahat: Cömertlik, iyilik, severlik.

Bu size bir kanun olsun da وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ (*"Yalnız erkekler için onlar üzerinde bir derece var."* Bakara-2/228) sırrı, tecelli etsin. «ص» ın fethi ve «د» ın zammiyle «صَدُقَاتٌ» «ص» ın zammı ve «د» ın sükûnuyla cümle vezninde «صُدْقَةٌ» nın cem'idir ki, mehir mânâsınadır. «نِحْلَةً» Millet, Şeriat ve diyanet mânâsına, bir de hibe, atiyye ve ihsan mânâsına gelir. Lisanımızda "giybet" denilen, mehr-i müaccel âdetinin menşei de bu emirdir. Bu hitabda zevçlerden başka veliylere de bir hisse vardır. Şayed kadınların mehirlerini velîleri tamamen veya kısmen kabzetmiş bulunurlarsa, ondan intifaa hakları yoktur. Kadınların yedlerine teslim etmeleri lâzım gelir.

Ey zevçler veya veliler, siz böyle veriniz de, فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا **o kadınlar gönül hoşluğu ile, kendi rızalarıyla size o verilenden bir şey ihsan ederlerse** فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا **onu da, boğazınıza durmadan kemali afiyetle yiyiniz. Fakat** وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ **sefihlere de mallarınızı vermeyiniz.**

SEFİH: Aklı veya dîni nakıs olan hılâf-ı akıl veya hılâf-ı dîn harekâtta bulunan ahmak veya fasık demektir ki, birinde Allah'a isyan mânâsı var, birinde yoktur. Yani mallarınızı böyle eksik akıllı veya fasıklara teslim edip de telef etmeyiniz ve fisk-u sefahete revaç vermeyiniz ki, bu da, bir hamakat ve sefahettir. الَّتِي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا **O mallar ki, Allah size, mabihilkıyam yapmış, hayatınızı onunla kaim kılmış, tedbir-ü idaresine sizi memur etmiştir.** Binaenaleyh o malları, evlâd-ü iyalinizden bile olsa süfehaya teslim etmeyiniz. Bunda, iki mânâ vardır. Birisi kendi milkiniz olan mallar demektir. Birisi de, gerek milkiniz olsun ve gerek olmasın ale'l-ıtlak taht-i velâyet ve idarenizde bulunan emval demektir ki, bunun en başlıcasını emval-i eytam teşkil eder. Bu surette "emvaliniz" buyurulması, emval-i şahsiyenin muhafazasına da hukuk-ı umumiye taallûk ettiğini gösterir ve binaenaleyh âyet, gerek emval-i umumiye ve gerek emval-i hususiyenin idaresine süfehanın taslit edilmemesi lüzumunu iş'ar eder. Bu mânâ itibariyledir ki, bunda, sefih-i baliğın hacrine dahi bir delâlet anlaşılmıştır. Maamafih İmam-ı A'zam, bu hacre cevaz vermemiştir.

Evet, bervech-i meşruh sefihlere mallarınızı vermeyiniz. Fakat onları, sefil dahi bırakmayınız وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ **O malların içinde rızıklarını veriniz ve giydiriniz.** وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا **Ve onlara, akla ve şer'a muvafık güzel sözler söyleyiniz.** Bâlâda وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ (*"Allah'dan korkup da yetimlerin mallarını verin."* Nisâ-4/2) buyurulmuştu. Şimdi de, وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ *"Sefihlere de*

Yed: El. **Taslit:** Musallat etmek. **Hacr:** Birisini menetmek, malını kullanmasını yasaklamak. **Meşruh:** Açıklanmış, anlatılmış.

vermeyiniz." buyurulduğuna ve çocukların tam akıllı olmadıkları ve binaenaleyh bu mazmunda dahil bulundukları da malûm olduğuna nazaran, "yetîmler hakkında ne yapacağız?" derseniz; وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى **yetîmleri de, deneyiniz. Tecrübe ile ta'lim ve terbiye ediniz.** Hüsn-i idareye alıştırınız. حَتّٰى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ **Nihayet nikâh çağına geldikleri, yâni baliğ oldukları vakit,** فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا **kendilerinden rüşd hisseder, akıllarının ve terbiyye-i diniyelerinin tamam olduğunu ve kendilerini hüsn-i suretle idare edebileceklerini yakından anlarsanız,** فَادْفَعُوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ **derhal mallarını kendilerine teslim ediniz.** Şu halde hin-i bulûğunda rüşdünü ibraz edemezse, biraz beklenecek demek olur. Fakat bu hal, devam ederse ne olacak? Bunda, ulema, ihtilâf etmişlerdir. İmam-ı A'zam, "yirmi beş yaşına kadar beklenir, o zaman her halde teslim olunur. Çünkü yirmi beş yaşı, bir insanın dede olması mümkün olan bir sindir" demiş ve ondan sonra hacri kabul etmemiştir.

وَلَا تَأْكُلُوهَا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا **Ve bu malları büyüyecekler de elimizden alacaklar diye bol bol sarf-ü israf ederek yemeyiniz.** وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ **Gani olan veli veya vasi temamen sakınsın, kendi maliyle kanaat etsin.** وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ **Fakir olan veli veya vasi de, ma'ruf vechiyle ücret-i sa'y-ü hizmeti ve hacet-i zaruriyyesi kadar yesin.** Bu ma'ruf, وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ (*"Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeple yemeyin."* Bakara-2/188) اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا (*"Yetimlerin zulmen mallarını yiyenler"* Nisâ-4/10) وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ (*"Yetimlere insafla bakmanız hakkında."* Nisâ-4/127) âyetleriyle ma'lûm olur. فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ **O yetimlerin mallarını kendilerine teslim ettiğiniz zaman da, onlara karşı şahid tutunuz, şahid huzurunda veriniz.** وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا **Allah da, bütün hesablarınızı görmeğe kâfidir.** O'nun emirlerine, nehiylerine dikkat ederseniz başka muhasibin mes'uliyyetinden korkmağa lüzum kalmaz. Fakat Allah'ın emirlerine muhalefet ederseniz başka hiç bir muhasib de sizi kurtaramaz. Rifaa vefat etmiş ve oğlu Sabit'i sağir olarak bırakmış idi. Velîsi, "Taht-i hicrimde biraderzâdem var. Bunun malından bana ne kadar helâl olur ve malını ne zaman teslim edeyim" diye Resulullah'a sormuştu, bu âyet de bunun üzerine nâzil olmuştur. Şimdi de, miras ahkâmına geçiliyor.

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ **Erkeklerin, ebeveyninin ve yakın arabalarının bıraktıkları terikeden nasibleri,** وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ **kadınların da, ebeveyninin ve akrabasının bıraktıkları terikeden nasibleri**

Musahib: Hesab eden. Sağir: Küçük, buluğu ermemiş çocuk.

vardır. مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ Azından da vardır, çoğundan da. Bu nasibler, نَصِيبًا مَفْرُوضًا **mefruz, yâni min tarafillâh farz-u takdir olunmuş, maktuan ve kat'iyyen vacib bir nasîb ve hisse olarak sabittirler.** Rivayet olunuyor ki: Devr-i cahiliyyede Arablar, "Mızraklariyle çarpışmayan ve yurdunu müdafaa etmeyen varis olamaz", derler ve binaenaleyh kadınları ve gerek erkek, gerek dişi çocukları vâris tanımazlarmış. Ensar'dan Evs ibn Sabit (R.A.) vefat etmiş, zevcesi, «اُمِّ كُحَّة» ile üç kızı kalmıştı. Vasileri olan amucazâdelerinden Süveyd ve Urfuta yahud Katade ve Arfece namında iki adam gelmişler, âdet-i cahiliyye üzere mütevaffanın mirasını kendilerine almışlar, zevcesine ve kızlarına hiç bir şey vermemişler. Binaenaleyh kadın Ümm-i Kâhle, Resulullah'a şikâyet etmiş. (A.S.): "Haydi evine git, bakayım Allah ne ihdas edecek," buyurmuş idi ki, işte bu âyet bunun üzerine nâzil oldu. Bu âyet, mirasın yalnız ricale mahsus olmayıp valideynin ve bütün akri banın terikesinden bütün rical ve nisanın kurb-i karabetlerine göre bir hakk-ı veraseti sabit bulunduğunu suret-i umumiyyede iş'ar etmiş ve binaenaleyh bundan gerek asabat ve gerek zevi'l-erham hepsinin varis olabileceği anlaşılmış olmakla beraber bunda, henüz nasib-i mefruzun mikdarı beyan olunmamış, bu cihet mücmel kalmış idi. Bunun üzerine Resulullah, vasilere haber gönderip: "Evs'in malından hiç bir şey'e yaklaşmayınız" buyurdu. Ba'dehu, يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى اَوْلَادِكُمْ (*"Allah size miras taksimini şöyle Ferman buyuruyor: Evladınızda..."* Nisa-4/11) nâzil oldu. Zevc ve zevcenin farzları da nâzil oldu. O zaman Resulullah, vasilere zevcenin sümün hissesini vermelerini ve kızların hisselerini de tutmalarını emretti. Sonradan kızların nasiblerini de vermeleri için haber gönderdi, onlar da verdiler. Bu vech ile bu hâdise, ahkâm-ı mirasın ilk sebeb-i nüzulü olmuş ve bununla bu babdaki ahkâm ve âdâtı sabıka nesholunup pek esaslı bir inkılâb husule gelmiş ve fakat bu ahkâm, bir def'ada nâzil olmayıp evvelâ icmal, saniyen tafsil ile bir tedric ta'kib etmiştir ki, bu gibi tedriclerin itkan ve ihzar nokta-i nazarından ruhlar üzerinde pek büyük netaic-i terbiyeviyyesi vardır. Bu cümleden olmak üzere varis olmayan akraba dahi bulunabileceğine işaretle evvelâ şöyle bir edeb-i dinî telkin olunuyor.

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى **Mal taksim edilirken** (varis olmayan) büyük **küçük karâbet sahibleri** وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ **ve akrabadan olmayan yetîmler, miskinler dahi mecliste hazır bulundukları takdirde** فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ **bunları da, o taksim olunan maldan mezuk ediniz, biraz bir şey veriniz** وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا **ve kendilerine gönül alacak söz söyleyiniz.** Bu âyette emirler, nedbe hamledil-

---

Zevi'l-erham: Yakın akraba. **Mefruz:** Farz olunmuş, ayrılmış, bölünmüş. **Sümün:** Sekizde bir. **Nedbe:** Ağıt.

miştir. Bazıları vücuba da kail olmuşlardır. وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ **Bir de o kimseler ki, arkalarında zayıf zayıf güçleri kuvvetleri yetmez, bir takım zürriyyet bırakmış olsalar üzerlerine korkup titriyeceklerdi.** Bunların yürekleri sızlasın da, فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'dan korksunlar,** وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا **sağlam söz söylesinler. Bu gibi işlerde kendilerine söz düşenler, kendilerini o vefât eden meyyit, ve onun yetîm evlâdlarını kendi evlâdları yerine koyup düşünsünler de, sözlerini ona göre dosdoğru söylesinler.** Yetîmler hakkında kendi evlâdları gibi hareket etsinler. Çünkü ölüm herkesin başına gelecek, herkesi bu köprüden geçirecektir. Ve bir hadîs-i şerifte varid olduğu üzere: لَا يُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتّٰى يُحِبَّ لِاَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ **("Kul, kendisi için neyi seviyorsa, kardeşi içinde onu sevmedikçe mü'min olmaz."** Buhârî: İman-6) Her halde şu muhakkak ki, اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا **Yetîmlerin mallarını zulmen yiyenler, karınları dolusu bir ateşten başka bir şey yemiş olmazlar. Ve ileride Saîr denilen öyle kaynar bir ateş içinde kalırlar ki, malûm olan ateşlerden hiç birine benzemez ve şiddetinin derecesini Allah'dan başka kimse bilmez.** Rivayet olunuyor ki: Bu âyetin nüzulü üzerine halk, korkularından yetimler ile ihtilât etmemeğe başlamışlar. Binaenaleyh vazifenin böyle kaçınmak olmadığını anlatmak için Sûre-i Bakara'daki, قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ (*"Onlar hakkında bir ıslah karışmamaktan daha hayırlıdır, kendilerinede karışırsanız ihvanınızdır."* Bakara-2/220) âyeti nâzil olmuştur.

Kalblere bu edeb-ü terbiye, bu insaf, bu adl-ü hak hissi, bu ittika ruhu telkin edildikten sonra şimdi bâlâda zikrolunan farz hisselerin mikdarını beyan ve sahiblerini tayin ile ahkâm-ı mirasın tafsiline gelelim:

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ
فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَاِنْ
كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ
مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ

Meyyit: Ölü.

لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُٓ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُٓ اِخْوَةٌ

فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖى بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ

اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْۚ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًاۜ

فَرٖيضَةً مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٖيمًا حَكٖيمًا ﴿١١﴾

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ

لَهُنَّ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ

مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖينَ بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ

وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ

وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا

تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ

وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُٓ اَخٌ

اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُٓوا

اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَٓاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ

وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَٓارٍّۚ وَصِيَّةً

مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَلٖيمٌۜ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerifi

11- Allah size miras taksimini şöyle farman buyuruyor: Evlâdınızda, erkeğe, iki dişi payı kadar. Eğer hepsi dişi olmak üzere ikiden ziyade iseler, bunlara terikenin üçte ikisi ve eğer bir tek kız ise, o zaman ona yarısı. Ebeveyni için; her birine ölenin terikesinden altıda bir şayed çocuğu varsa, amma çocuğu yok da anası babası varis bulunuyorsa anasına üçte bir, eğer ölenin kardeşleri de varsa o vakit anasına altıda bir, hep ettiği vasiyyetten veya borcundan sonra. Babalarınız ve oğullarınız bilmezsiniz ki, onların hangisi menfaatçe size daha yakındır. Bütün bunlar, Allah'dan birer feriza, her halde Allah alîm, hakîm bulunuyor.

12- Size ise, zevcelerinizin terikesinin yarısı bir çocukları yoksa ve eğer bir çocukları varsa o zaman size dörtte bir ettikleri vasiyyetten veya borçtan sonra, onlara da sizin terikenizden dörtte bir eğer bir çocuğunuz yoksa ve eğer bir çocuğunuz varsa o zaman onlara sekizde bir, ettiğiniz vasiyyetten veya borçtan sonra. Ve eğer bir erkek veya kadının (çocuğu ve babası yok da) kelâle cihetinden (yan koldan) mirasına konuluyor ve (ana) bir biraderi veyâ bir hemşiresi bulunuyorsa, her birine altıda bir ve eğer bundan ziyade iseler, o zaman üçte birinde ortaklar, ızrar kasdı olmaksızın edilen vasiyyetten veya borçtan sonra ki, bütün bunlar, Allah'dan ferman. Allah ise, hem Alîmdir, hem Halîm.

Bu iki âyetten

Birincisi, alâka-i vilâdet üzerinde cereyan edip meyyitten itibaren yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya füru' ve usul ta'bir olunur. İki tarafı haiz olan amudî neseb karabetine müteallıktır ki, evlâd ve valideyn bu amudün meyyite bilâ vasıta muttasıl olan mebde'leridir.

İkincisi, evvelâ bilvasıta ittisal ifade eden alâka-i nikâha, saniyen, nesebde amudî nesebden hariç olup onun etrafında bulunan ve ona nazaran zayıf olduğundan dolayı kelâle ta'bir olunan karabet cihetine müteallıktır ki, ancak bilvasıta ittisal ifade eder.

Fahruddîn-i Râzî, burada şöyle bir fezleke-i tarihiyye yapmıştır: "Cahiliyye ehalisi iki şey ile tevarüs ediyorlardı: Biri neseb, diğeri ahd. Neseb

---

Kelâle: Akrabalığı uzaktan olma. Amudî: Yukarıdan aşağıya direkt olarak. Fezleke: Hülasa.

cihetinden ne sıgari, ne de inasi tevarüs etmezler. Ancak ekaribden ât üzerinde harb-u darbe ve ahz-i ganimete muktedir ricali tevris ederlerdi. [1]

Ahde gelince: Bu iki vech ile olurdu ki, birincisi hılf idi. Bir adam, diğerine, "Demim demin ve hedmim hedmin, sen bana varis olursun ben sana, sen benimle taleb edilirsin ben de seninle" der, bu vech üzere akd-i muahede ettiler mi hangisi arkadaşından evvel ölürse, sağ kalanın şart mucebince meyyitin malından hakkı olurdu. İkincisi de, tebenni idi. Bir adam, başkasının oğlunu oğul edinir, ba'dema bu oğlanın nesebi babasına değil, bu adama nisbet edilir ve varisi olurdu ki, bu tebenni de, muahede envaından bir nevi'dir. Allah Teâlâ, Muhammed Mustafa (S.A.V.) Hazretlerini ba's buyurduğu zaman, evvel emirde bunları cahiliyyedeki hal üzere terketti. Hatta bâzı ulema demişlerdir ki, "hayır sade terk değil, takrir bile etti ki, وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ (*"Erkek ve dişi her biri için baba ve ananın ve en yakın akribanın"* وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ *"Neseb ile tevarüsü ve akd ile yeminlerimizin bağladığı kimselerin terikelerinden varislerede tahsis ettik onlara da nasiblerini verin. Çünkü Allah her şeye karşı şahid bulunuyor."* Nisa-4/33) ahd ile tevarüsü takrirdir. Cahiliyyede esbab-ı tevarüs böyle idi.

İslâm'daki esbab-ı tevarüse gelince: Zikrolunduğu üzere hılf ve tebenni takrir olunmuş ve bunlara iki şey dahâ ilâve kılınmış idi ki, biri hicret diğeri müâhât, yâni kardeşlik idi. Hicret, bir muhacirin, diğer muhacire ziyade bir muhaletat ve muhalesatle ihtisası bulunduğu zaman karabeti olmasa bile veraseti sabit oluyor. Ve muhacir olmayan akrabasından dahi olsa o muhacire varis olamıyordu. Müâhât, Hazret-i Peygamber (S.A.V.), bunlardan her iki kişi beyninde bir kardeşlik akdettiriyor. Bu da, sebeb-i tevarüs oluyordu. Sonra Cenab-ı Allah, وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللّٰهِ (*"…. bir de erham sahibleri Allah'ın kitabında birbirine daha yakındır. Şüphe yok ki Allah her şeyi bilir."* Enfal-8/75) hükmiyle bunların hepsini neshetti ve İslâm'da takarrür eden esbab-ı veraset, şu üçü oldu: Neseb, nikâh, velâ". ilh..

İşbu tafsil-i miras âyetinin sebeb-i nüzulünde de "Atâ", şöyle rivayet etmiştir: "Sa'd ibn Rebi' (R.A.) şehid olmuş, iki kızı, bir zevcesi, bir de biraderi kalmış idi. Biraderi malın hepsini alıverdi. Kadın da, Hazret-i Peygamber'e ge-

---

İnas: Kadınlar. **Hulf:** Birbirinie yardım et. **Hedm:** Yıkmak, harab etmek. **Tebenni:** Evlat edinme.

[1] *Bunu şöyle anlamak lâzım gelecektir: Yani sıgara ve inase bir hakkı veraset tanımazlar, öbürlerinin mürüvvet ve ihtiyarlarına bırakırlar. Onlar da, dilerlerse birşey verirler, dilerlerse vermezlerdi. Çünkü sıgar-ı nisvanda bile mali olanlar bulunduğu rivayetleri mevcuddur. Hamiş.*

lip: "Ya Resulullah, işte Sa'd'in kızları. Sa'd katledildi, bunların amucası da mallarını aldı." diye arz-ı hal etti. (A.S.) da: "Haydi şimdilik git, ümid ederim ki, Allah bu babda hükmünü yakında verecektir" buyurmuş idi. Bir müddet sonra kadın yine geldi ve ağladı ve bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Binaenaleyh Resulullah, kızın amucasını çağırdı: "Sa'd'ın iki kızına sülüsan ve bunların anasına sümün ver, bakısi de senin", buyurdu ve işte bu âyet mucebince İslâm'da ilk taksim olunan miras bu oldu", demek ki, bu, öbüründen evvel neticelenmiştir. Demek ki, hikmet-i nüzulün en mühim ciheti, inasin ve sıgarın verasete bihakkın teşriki ve nikâhın gerek zevc ve gerek zevce için esbab-ı tevarüse idhali, inkılâb-ı azîmi ile keyfiyyet ve kemmiyyeti verasetin suret-i kat'iyyede ta'yini ve bundan evvelki âdât ve ahkâmın nesh-ü ilgasıdır. وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهِ ("... *Allah'ın muhterem kıldığı nefsi haksız öldürmeyin, işittiniz a, işte size o bunları ferman buyurdu, gerektir ki aklınız erer."* Enâm-6/151) gibi âyetlerden anlaşıldığı üzere Allah'ın vasiyyeti ta'biri, "emir" kelimesinden daha kuvvetli bir icab-ı kat'î ifade eder. Bu, öyle bir emr-i beliğdir ki, bunda, bir hakkın i'lâmiyle infazı lüzumunu ve adem-i infazında mes'uliyyetin ağırlığını ve bu ağır mes'uliyyetin temamen me'mura tahmil edilmiş bulunduğu ihtar ve aynı zamanda me'mura mahabbet ve emniyyeti iş'ar ile bir velâyet ve niyabet i'tasını tazammun eden bir ahd-ü taltif vardır. Zira vasiyyet, mabadi mevte taallûk edip tebdili caiz olmayan ve geri alınması ihtimali kalmayan lâzımü'l-icra bir emrin infazı için emniyyet ve i'timad ile velâyet-i niyabiyye tafvizını tazammun eden bir beyan ve ahiddir. Binaenaleyh يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي اَوْلَادِكُمْ şöyle demek olur: **Allah Teâlâ, vefatınızdan sonra evlâdınızın hukukunu te'min zımnında müstahıklarına isali lâzım gelen farz nasibleri beyan ederek size şöyle emrediyor ve ahid veriyor:** لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **Zekerin hakkı, ünseyeyn hazzının misli. Bir erkek hakkı, iki dişi hissesi kadar.** İşte evvelâ erkek ve kadın hilkatinin mahiyyetinde münderic olan bir düstur-ı esasî ki, ahkâm-ı mirasın bir çoğu bu esas üzerine halledilir. Siham-ı maktuanın takdirinde de bu düsturun bir tatbikı hissolunur. Bu düsturun ifadesinde rical ve nisa denilmeyip de zeker ve ünsâ buyurulması sıgar ve kibarın istihkakta müsavi olduğunu ve bu babda bülûğ-u kiberin hiç dahli olmadığını tansis etmek ve cahiliyyede yapıldığı gibi etfalin mahrumiyyetine meydan vermemek içindir ki, eytam âyetini velyettirilmesi de bilhassa bu noktaya nazar-ı dikkati celbetmiştir. Bu suretle evvel emirde miras, evlâd ile evlâd içinde erkek ile başlanmış ve bu-

---

Siham: Hisseler. **Kiber:** Yaşlılık, büyüklük. **Tansis:** Bir meseleyi Şer'i delillerle isnad etmek.
Velyettirilme: Birbiri ardısıra gelme.

nunla alâka-i vilâdetin diğer tallûkattan kuvvetli bulunduğu anlatılmıştır. Demek ki, en çok hisse-yi evlâd, evlâd içinde de zükûr alacaktır.

Burada şöyle bir sual pek tabiî olarak hatıra gelebilir. Dişi, erkekten daha zayıf ve rakık, daha muhtaç bir fıtratte olduğuna göre mirastan hissesi erkekten daha ziyade olmak, hiç olmazsa müsavi gözedilmek lâzım gelmez mi? Binaenaleyh erkek nasîbinin müzaaf olmasında hikmet nedir? zamanımız efkârını işğal eden bu suali, müfessirin ve fukaha mevzu-ı bahs ederek hikmetini izah eylemişlerdir. Şöyle ki:

Evvelâ; sûrenin başından beri de anlaşıldığı üzere suret-i umumiyyede erkekle dişinin aile hayatına girmeleri matlûbtur. Miras da, buna müterettibdir. Halbuki aile hayatında infak mükellefiyyeti, erkeğe tahmil olunmuştur. Erkek, bir kendisi, bir de zevcesi olmak üzere lâakal iki kişi besleyecektir. Binaenaleyh erkek masrafı çok, kadınınki bundan az olacaktır. Masraf ise, irad ile mütenasib olmak lâzım gelir. Masraf, erkeğe tahmil edilirken irad tevzi'inde kadına ziyade veya müsavi verilmesi, hem kaide-i iktisada, hem adl-ü hakka muhalif bir zulm olur. Ve asıl o zaman müsavat-ı hukukiyye esası ihlâl edilmiş bulunur. Binaenaleyh mirastaki bir tefadul kadınların menfaati ve tesviye-i haceti hesabına nefakâttaki farkı, mükellefiyyetin muadili olmak üzere böyle bir müvazene-i hukukiyye ve iktisadiyyeyi temin ederek adalet ve müsavat düsturlarının dakik bir tatbikini tazammun etmektedir. Ganimet, garamet ile mütenasıbdır. لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ *"Zekerin hakkı ünseyeyn hazzının misli. Bir erkek hakkı, iki dişi hissesi kadar."* kaidesi اَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ emriyle bir muadele-i hukukıyyedir ki, bunu ihlâl, "haddini tecavüz eden, zıddına munkalib olur" kaidesi mucebince daima nisvanın zararına neticelenerek, verasetten bütün bütün mahrumiyyetine veya aile hayatında masrafa iştirâk ile beraber emvalinde dilediği gibi tasarruf hakkının hacr-ü nez'ine sebebiyyet vermiştir.

Saniyen; kadın, erkekte bulunmayan veya noksan olan bazı hasaisı haiz olduğu gibi erkek de, kadında bulunmıyan veya noksan olan bâzı hasaisı haizdir. Bunun içindir ki, dişi, erkeğin aynı veya misli değil, mukabili, muadili, eşidir. Öyle bir eş ki, hılkatte ve vezaif-i fıtriyye ifasında erkeğin talîsidir. Erkeğin verdiği sermaye üzerinde işler, onu tenmiye eder. İşte erkekle dişi beynindeki bu fark-ı fıtrînin netaicinden biri de, aralarındaki kıymet-i maliyye ve kudret-i iktisadiyye farkı olmuştur. Hususî surette ferdi ferde değil, suret-i umumiyyede dişi dişi, erkek erkek fıtrati üzere mülâhaza olunarak nev'i, nev'a mu-

---

Garamet: Diyet ve borç gibi şeyleri ödeme.

kayese edildikleri zaman dişinin kesib ve idare-i emval hususundaki vüs'u, tabir-i âharle kıymet-i maliyyesi erkekten noksan olduğu bir hakıkat-i kat'iyye olarak görülür. Bu fark, Fıkıhda lâekal üçte iki veya ikide bir olmak üzere tesbit edilmiştir. Denebilir ki, suret-i umumiyyede bir kadın yevmiyyesi, elli kuruş farzedilirse, erkeğin yevmiyyesi, lâekal yetmiş beş veya yüz kuruş takdir edilmek lâzım gelir. Bir erkek diyetinin, iki kadın diyetine müsavi tutulması da bu hikmete mebnidir. Zira can ödenmez, zayi' olan kıymet-i maliyye ödenebilir. Ve her ne zaman malî bir haysiyyet ve istihkak mevzu-ı bahsolursa bu esas düşünülmelidir. Bundan ise, burada şu iki netice hasıl olur.

Birincisi, iktisad-ı umumî nokta-i nazarından medar-ı kıyam-ı hayat olan emvalin kudret-i iktisadiyyesi fazla bulunan erkekler elinde idare edilmesi, hem kadın ve hem erkek dahil olmak üzere menafi ve hukuk-ı umumiye iktizasındandır. Şu kadar ki, kadını kudret-i iktisadiyyeden büsbütün mahrum addederek hakkı olan itibar-ı malîden temamen iskat etmek dahi, menafi-i umumiyyeye mugayirdir. Çünkü nısıf kudretin inkârı ve iskatı, hukukan ve iktisaden bir zarardır. Vaz'iyyet-i cidal ve rekabet de bir zarardır. Ve alel-husus kadınlar için zarardır. Nısfın, vahide zammiyle müzdevic ve müteavin bir surette imal edilmesi ise, tarafeyn için ayni menfaattir. Binaenaleyh sermaye-i aslîyi teşkil eden mirasda erkek ve dişiden her birine, kudret-i iktisadiyeleriyle mütenasib mal tevzi' etmek, Hakkullah olan menafi' ve hukuk-ı umumiyye iktizasındandır ki, bâlâda وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا (*"Maamafih Allah'ın sizi başına diktiği mallarınızı sefihlere vermeyinde bunlarda yapacağınız tasarruf ile onları besleyin ve giydirin ve kendilerine güzel güzel nasihat edin."* Nisa-4/5) âyetinde bu esasa bir işaret sebketmiş idi.

İkincisi de, mes'uliyyet-i maliyyenin kadınlardan ziyade erkeğe tevcihi ve hayatı ictimaiyye-i ailede vazife-i infakın bilhassa erkeklere tahmili lüzumudur ki, hem bir ma'dilet, hem de menafi ve hukuk-ı nisvan ile beraber menafi-i amme icabındandır. Zira teklif, vüs' le mütenasib olmak lâzım gelir. Kadın ise, erkekten ziyade muhtac bulunmakla beraber ehliyyet-i maliyyesi ayni seviyyede iştirake mütehammil değildir. Bunun için kadının malı kendine kalmalı, erkek hakkın bahşettiği fazla-i kudretinden vazife-i infakı üzerine almalıdır. Çünkü garamet, ganimet ile mütenasibdir.

Salisen, rivayet olunuyor ki: Ca'fer-i Sadık Hazretlerinden bu mes'ele

---

Nezi: Kaldırmak, ifsadetmek. **Ma'dilet:** Adalet, insaflılık. **Muktebes:** İktibas edilen. **Vüs':** Genişlik, bolluk, fırsat.

sorulduğu zaman, "Havva, şecere-i memnuadan bir avuç buğday aldı yedi, bir avuç daha aldı sakladı, sonra bir avuç daha aldı Âdem'e verdi. O, kendi nasıbini erkeğin iki katı yapmağa kalktığı için Allah Teâlâ da kalbetti, kadının nasibini, erkeğin nısfı yaptı", diye bir cevab vermiştir ki, anlıyabilenler için remzî ve temsilî bir surette pek derin hakikatleri muhtevidir. Bu izahat, tefsirlerin ezcümle Fahr-i Râzî'nin beyanından muktebestir. Ancak onların lisan-ı ilmîleri, bâzı tasarrufat ile tarafımızdan tavzih olunmuştur. Bundan bilhassa şu neticeye geliriz ki, لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **"Erkeğe iki dişi payı kadar."** esası, ileride erkekleri külfet-i infaktan kurtarmak için erkekle dişi beyninde miras müsavatını ihzara ma'tuf bir mukadime-i inkılâb olmak üzere değil, orta da hikmet-i hilkate muhalif olarak mevcud olan bir ihtilâl-i hukukî ve içtimaîyi izale ile muvazene-i adl-ü hakkı tesbit ve takrir eden ezelî bir kanun-ı hakkın ifadesi olmak üzere nâzil olmuştur. اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ (*"Ey nass! Muhakkak ki zaman Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü vaziyetine dönmüştür."* Müslim: Kasâme-29/1679)

لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **"Erkeğe iki dişi payı kadar."** Düsturu mucebince oğul evlâdı, yanında başka bir varis bulunmazsa mirasın hepsini alabilecektir. Bir mertebede cihet ve kuvvet-i karabetleri müttehid olan varislerde de bu düstur cari olacaktır. Fakat evlâd yalnız ünsa veya inas olduğu takdirde, فَاِنْ كُنَّ نِسَٓاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ eğer evlâd ikiden ziyade dişiler iseler, فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ mecmuunun hakkı terikenin sülüsanı وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ **ve eğer bir kız ise, bununki de nısıftır.** Acaba iki olursa ne olacak? Bu tasrih edilmemiş görünüyorsa da bunun da, sülüsan olduğu fahva-yı kelâmdan vücuh ile müstebandır. لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **"Erkeğe iki dişi payı kadar."** Düsturunun birle, iki mukayesesindeki suret-i ifadesi, kezalik bu iki cümle-i şartiyyenin tam tekabülü gibi karaini ifade ile birinci cümle-i şartıyye, iki ve daha ziyade inas iseler demek olduğunu vücuh ile isbat etmişlerdir. Ancak bunda, İbn Abbas Hazretleri, münferiden muhalif olarak kalmış, "iki de nısıf olmalı" demiştir. وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ **Veled erkek olursa, bu iki südüsten mütebakıyı temamen alır.** Erkek ve dişi muhtelit olursa, لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **"Erkeğe iki dişi payı kadar."** alırlar. İki veya daha ziyade kız iseler, mütebakî, sülüsana müsavi olduğundan tamamını alırlar. Bir kız ise, nısıf alacağından bir südüs baki kalır ki, o da, yine babaya aid olacaktır. Zira göreceğiz ki, baba, bakî alabilen asabattandır. فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُٓ اَبَوَاهُ **Veledi bulunmadığı ve ebeveyni kaldığı takdirde, hem baba ve hem ananın vâris oldukları muhakkak ö zaman** فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ **ananın hakkı sülüs,**

Karain: Deliller. **Muhtelit:** Karışmış, karışık. **Asabat:** Akrabalar.

binaenaleyh mütebakînin babaya aid olduğu bizzarure malûmdur. Başkaca tasriha lüzum yoktur. Şu halde baba yalnız kalacak olursa bütün malı alabilecektir. Ve her ne zaman bakî bulunursa, onu da alacaktır. Görülüyor ki, babaya karşı anaya sülüs takdiri de لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **"Erkeğe iki dişi payı kadar."** kaidesinin bir tatbikı demektir. Evlâd bulunmayınca ana ile baba, evlâttan bir oğlan ile bir kız tekabülünde bulunmuş oluyorlar. Buradan evlâd bulunduğu zaman baba ile ana ales-seviyye neden birer südüs aldıklarını da istinbat edebiliriz. Ma'lûmdur ki, iki südüs, bir sülüse müsavidir. Bir sülüs ise, babaya karşı, bir ana hissesidir. Demek oluyor ki, evlâdın kuvvet-i karabetine binaen evlâd karşısında ebeveyn, baba karşısında bir ana hukmünde tutulmuş ve ona göre sülüse müsavi olmak üzere ales-seviyye birer südüs verilmiş ve artık babanın anaya karşı zükûret-i nazar-ı i'tibara alınmamıştır. Ve bu nokta, kıyası celiye muhalif görünürse de, kıyası hafiye muvafıktır ki, zükûret hakkının evlâd tarafında bulunmasının netice-i lâzımesidir. Ve ikisine müştereken bir sülüs takdir edilmeyip de, birer südüs diye tahsis olunması da, bu hikmetle alâkadar olsa gerektir. Bunun için veled, bir kız olduğu takdirde, evlâd tarafındaki zükûret hakkını itmam edemediğinden bunu baba itmam eder de, iki südüsle bir nısıftan kalan bakîyi yine baba re'sen bir erkek olarak alır ki, buna, farz maatta'sıb denilir. Bu vech üzere zevc ve zevce kelâle miraslarında da لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **"Erkeğe iki dişi payı kadar."** düsturunun tatbikatı bellidir.

فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ **Ve eğer meyyitin veledi bulunmadığı halde iki veya daha ziyade biraderleri bulunursa, liebeveyn veya lieb veya liüm nasıl birader olursa olsun bu surette ananın hakkı südüstür.** Biraderler, anayı sülüsten südüse hacbederler. Gerçi biraderlerin karabeti anadan uzaktır. Fakat iki veya daha ziyade oldukları zaman zükûretleri hasebiyle anaya karşı bir veled te'siri yaparlar. Sülüs ana hıssasının yarısını kendilerine çekmek için anayı südüse indirirler. Gerçi baba varsa bunları iskat edip ellerinden alacaksa da, anaya da mani' olmuş olurlar. Bir birader ise, bunu yapamaz.

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا اَوْ دَيْنٍ **Bütün bu hukuk-ı irsiyye, şer'an yapabileceği, yâni yapması nâfiz ve meşru' olur. Bir vasiyyetten veya deynden sonra olarak sabit olur.** Terikeye hakkı verasetin taallûku mertebede vasiyyetten veya deynden muahhardır. Verasetin ba'de'l-vasiyye olması, deynin de vasiyyetten sonra zikredilmesi gösterir ki, mukaddemden başlıyan tertib, evvelâ deyn, saniyen vasiyyet salisen verasettir. Tertibde vâris vasiyyeti, vasiyyet de şayed bu-

---

Hacb: Menetme, mahrum etme. **Nafiz:** Tesirli, sözü geçen.

lunursa deyni ta'kib edecektir. Bunu ihtar için Hazret-i Ali: "Allah, vasiyyeti evvel zikretti, fakat Resulullah evvelâ deyn ile hükmetti" demiştir. Bâzı tefsirler, bu tertibin Kur'ân'dan anlaşılmadığı zannında bulunarak bu babda bir çok istidlâlât serdetmişlerse de, hiç birine lüzum yoktur. Çünkü, «مِنْ بَعْدِ» kelimesinin mânâsına nazaran tertib-i zikrînin muahhardan mukaddeme doğru tabiî olarak cereyan ettiği mülâhaza edildiği zaman lâfzan muahhar olanın, mânen mukaddem olduğu zahirdir. «مِنْ بَعْدِ دَيْنٍ اَوْ وَصِيَّةٍ» denilse idi, o zaman vasiyyet, deyne mukaddem olmak lâzım gelirdi. «اَوْ دَيْنٍ» Terdidi her terikede deyn veya vasiyyetin içtimâı zarurî olmadığından naşidir. Bir de görülüyor ki, vasiyyet «يُوصِي بِهَا» diye mukayyed, deyn mutlaktır. Demek ki, her vasiyyet, verasetten mukaddem değildir. "Vasiyyet edebileceği nâfiz bir vasiyyet", veya İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebu Bekr kıraetlerinde «صِ» ın fethiyle «يُوصَى بِهَا» okunduğuna göre "tevsiye olunur mendub bir vasiyyet" mukaddemdir. Bu ise, mücmel olduğundan beyan-ı Nebevî ile sülüs olmak ve varislerinden birine olmamak üzere tefsir edilmiştir. Bundan başka «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ» kaydı, vasiyyetin verasetten mukaddem tenfiz-i lüzumunu iş'ar ettiği gibi, «يُوصِي بِهَا» kaydi meşru' bir vasiyyet yapmağa teşvik manasını da müfiddir. [Sûre-i Bakara'da كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ (*"Birinize ölüm geldiği vakit bir hayır (bir mal) bırakacaksa, babası ve anası ve en yakın akrabası için meşru' bir surette vasiyyet etmek muttekiler üzerine icrası vacib bir hak olarak üzerinize yazıldı."* Bakara-2/180) âyetine bak] Lâkin deyn, mutlak olduğundan ikrar veya beyyine ile sabit olan her hangi bir borç bütün terikeyi de müstagrık olsa yine veraset ve vasiyyetten mukaddem verilmesi lâzım gelir. Maa'haza ikinci âyetinde, bunun da bir kaydını göreceğiz.

اٰبَٓاؤُكُمْ وَاَبْنَٓاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا **Babalarınız ve oğullarınız bunların hangisi menfaatça size daha yakındır bunu bilemezsiniz.** Bu fıkra bir taraftan yapılan vasiyyetin tenfiz-i lüzumunu, bir taraftan da vârislerin bir kısmını tafdıl-ü tercih ve bir kısmını cüz'î veya küllî mahrum edecek bir vasiyyet yapılmamasını ihtar ve ayni zamanda evlâda nazaran ebeveyne az hisse verilmesi şanlarının noksanından naşi olmadığını ve binaenaleyh onlara ihtiramda kusur edilmemesini tavsiye ile ebeveyni bir taltiftir.

Evvelâ, vasiyyetin tenfizini ıhtardır, yâni vefat eden usulünüz olsun, furuunuz olsun vasiyyet yapmayıp size ziyade mal bırakanı mı, yoksa vasiyyet yapıp malı azaltmakla beraber sevaba sebeb olanı mı? Hangisi hakkınızda size daha nafi'dir? Bunu siz ta'yin edemezsiniz, onu, Allah bilir ve bildiği için va-

---

Terdid: Geri çevirmek. İstidlalât: Deliller, şahitler.

siyyet yapanın nef'i akreb olduğunu anlatıyor ve tenfizini tavsiye ediyor.

Saniyen mûrislere vasıyyet yapmalarını ihtardır. Yâni ölüme namzed olup miras bırakacak olanlar size vâris olacak usul-ü furuunuzun hangisi dünya ve ahîrette size daha nafi' olacağını bilemezsiniz. Onun için varîslerinizin bâzısını tercih ve bazısını mahrum etmek için vârise vasiyyet fikrinde bulunmayınız da, Allah Teâlâ'nın tavsiye ettiği vech üzere bırakınız. Ne bilirsiniz, mahrum etmek istediğiniz belki sonunda sizin için daha nafi' olacaktır! Bu mana, **"vârise vasıyyet yoktur"** Sahîh-i Buhârî: Vesaya-6 hadîs-i şerifiyle beyan edilmiştir ki, ikinci âyette غَيْرَ مُضَارٍّ **"Vasiyetten ve borçtan sonra"** ile gösterilecektir.

فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ **Bütün bunlar, Allah tarafından farîza olarak takdir ve tavsıye olunmuştur.** Bu kayd da başta, «يُوصِيكُمُ اللّٰهُ» fiîline merbut olarak aradaki beyanatın cümlesine şamildir. Bununla farziyyet bir de'fa daha te'kid olunmuştur: نَصِيبًا مَفْرُوضًا ، يُوصِيكُمُ اللّٰهُ ، فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ İlm-i faraiz işte bu farizaların ilmidir. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا **Şübhe yok ki, bu farızaları takdir ve size tavsiye eden Allah, dâ ezelde Alîm ve Hakîmdir.** Binaenaleyh bunların hepsi Allah Teâlâ'nın ilm-ü hikmetiyle farz-ü takdir buyurmuş olduğunda ve dünya ve ahiret masalih ve menafiinize muvafık bulunduğunda hiç şüpbhe etmeyiniz. bu taksimatın isabetine aklı kasrınız kavramaz da, "kadınlara hiç verilmesi idi veya müsavi verilse idi, yahud şu cihet şöyle, olsa idi" gibi hatıralara saplanacak olursa onu ilm-i İlâhî'ye havale ediniz ve mucebiyle amel eyleyiniz.

فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ الخ . **"O zaman onlara sekizde bir."** Zevci vefat eden zevcelere, bu suretle terekeden miras tahsis edilmekle Sure-i Bakara'daki, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ (*"Ve içinizden zevcelerini geri bırakarak vefat edecek olanlar, zevceleri için senesine kadar çıkarılmaksızın bir intifa, vasiyyet etmek var, ..."* Bakara-2/240) âyetindeki nafaka-i iddet hukmü nesh olunmuştur. (Oraya bak.)

وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ ... **Eğer bir erkek veya kadın kelâle cihetinden mûres olur, yahud kelâle olarak mûres olur. Yahud mirasına konulacak erkek veya kadın kelâle olur ve halbuki bir biraderi veya hemşiresi bulunursa, her birinin hakkı bir südüstür. Birader veya hemşire birden ziyade iseler, bir sülüste hepsi ales-seviyye ortak olurlar.** لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ değil, zira buradaki birader ve hemşireden murad, bil'icmâ' ana bir kardeşlerdir. Bunun için sıfatlarında zükûret hükmü yoktur. Â'zemî hıssaları sülüs olması da, ana

---

Muris: Miras bırakan.

makamına kaim olduklarını gösterir. Diğer kardeşler, sûrenin ahirinde gelecektir. (Bak.)

KELÂLE: Valid, valide, veled cihetlerinin gayrı olan, yani usul-ü furu silsilesini teşkil eden amudi nesebin haricinde bulunan karabet demektir. Bu kelime, esasen yorulup kuvvetten düşmek veya etraftan ihata edilmek manalarına bir masdar olup evvelkinde, kelâl, ikincide iklil ile münasebetdardır. Bu karabet, valid ve veled karabetine nisbetle zayıf veya onun başını yahud etrafını sarmış bulunduğundan bu nâm ile tesmiye edilmiştir. Karabet, zi-karabet manasına geldiği gibi kelâle de zi-kelâle manasına olarak ne veled, ne de vâlid ve valide bırakmamış olan murise, bir de ne veled, ne de valid ve valide olmayarak kalan vârise dahi ıtlak olunur. Meselâ, kardeşlik bir kelâle, usul-ü furu'dan bir şey bırakmadan vefat eden kardeş bir kelâle, onun arkasından kalan kardeş, amca, hala ve saire de hep kelâledir. Bu âyetteki, «كَلَالَةً» de evvelki mana ile temyiz, zi-kelâle manası i'tibariyle de hal veya «كَانَ» nin haberi olur. Evvelkinde ciheti irsı, ikincide vâris veya murisin halini gösterir ki, binnetice hüküm birdir. Kelâlenin tefsirinde, Sahabe'nin akvali ve mübahasesi çoktur. Hazret-i Ebu Bekr-ı Sıddık (R.A.)'ın ihtiyarına göre kelâle, "Valideyn ve veledin masivası"dır ki, muhtar ve kavl-i sahih de budur. Hazret-i Ömer, "kelâle, veledin masivası"dır der imiş. Ve sorulduğu zaman, "Ben kelâle, veledi olmayandır, re'yinde bulunuyorum Ebû Bekr'e muhâlefet etmekten hayâ ediyorum." "kelâle, vâlid ve veledin masivasıdır" dediği de mervidir. Keleâle mirası bir burada bir de sûrenin âhirinde vardır. Hazret-i Ömer, oradaki «لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ» kaydını kelâlenin ta'rifine bir işaret gibi mülâhaza edermiş.

غَيْرَ مُضَارٍّ Hem vasiyyetin ve hem deynin kaydıdır. Yani o suretle vasiyyet veya deyn ki, vereseyi ızrara kalkışılmayarak yapılmış ola. Binaenaleyh evvelâ vereseden hiç birine vasiyyet mu'teber olmaz. Mudârr olur. Bunun diğerlerine zarar olduğu ve müstahıkk oldukları hıssa-i irsiyyeyi tağyir edeceği zâhirdir demek ki, bu kayd ile işbu miras âyetleri, كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ("*Birinize ölüm geldiği vakit bir hayır (bir mal) bırakacaksa babası ve anası ve en yakın akrabası için meşru' bir surette vasiyyet etmek müttekiler üzerine icrası vacib bir hakk olarak üzerinize yazıldı.*" Bakara-2/180) âyetindeki hükm-i vasiyyeti neshetmiştir. اَلَا لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ ("*Dikkat ediniz, hiçbir varise vasiyete yoktur.*" Buhârî: Vesaya-6) Hadîs-i şerifi de, bu neshi beyan eylemiştir. (bak.) Kezalik ecnebîye veya vâris olmayan akrabaya da sülüsten ziyade vasiyyet mu'teber olmaz, veresenin icazetine mutavakkıf olur.

Zira taraf-ı risaletten «يُوصَى بِهَا» olan vasiyyet sülüs olarak beyan buyurulmuştur. Fazlası, vârisi izrardır. Vasiyet ne kadar olmalıdır? Sualine karşı (A.S.), bir hadîs-i meşhurda: "Sülüs, sülüs de çok, vereseni ağniye olarak bırakman, onları fakr-ü ihtiyaç içinde bırakmandan hayırlıdır." Buhârî: Vasaya-2 Binaenaleyh malı az olanların sülüs vasiyyet yapmaları bile müstahsen değildir. Vasiyyetin böyle sülüsten mu'teber olması da, marazı mevtteki bir kimsenin veresesine karşı vaz'iyyet-i hukukıyyesi miras nokta-i nazarından bir erkeğe karşı bir kadın vaziyyetine şebih olduğunu anlatır. لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ (*"Erkeğe iki dişi payı kadar."* Nisâ-4/11)Düsturu, hukmen bunda da cereyan ediyor. Terikenin üçte biri meyyit için vasiyyet hakkı, üçte ikisi vereseye miras hakkı oluyor. Deynin, vereseyi ızrar kasdiyle olmasına gelince: Bu da, maraz-ı mevtte yalan yere deyn ikrar etmesiyle olur. Bunun için maraz-ı mevtteki ikrar-ı mücerred ile sabit olan deyn, îrse takdim edilmez, vârisin icazetine mevkuf olur. İşbu ızrar kaydının burada zikredilmesi, kelâle vârislerini ızrar kasdi ağleb-i ihtimal olmasından naşidir.

وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِ **Allah Teâlâ bunları, taraf-ı İlâhîsinden bir vasiyyet olarak emr-ü tavsiye ediyor.** Bu da, öbür âyetteki, «فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ» gibidir. Ve bununla, hem bihasebilmânâ iki makamın tefavütiyle mütenasib birer te'kid yapılmış, hem de bu âyetin âhirinden evvelkinin başına bir, «رَدُّ الْعَجُزِ عَلَى الصَّدْرِ» *"Sonunu başına çevirmek."* bediası gösterilmiştir. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ **Allah Alîmdir. Izrar kasdında bulunanları bilir, fakat Halîm olduğundan ukubette isti'cal etmez.** Binaenaleyh bu hilme mağrur olup ızrara kalkışmamalı, yapılacak olan vasiyyeti, Allah rızası için yapmalı, vasaya-yı ilâhiyye'ye tevfik-ı hareket etmelidir.

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا

الْأَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ

﴿١٣﴾ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ

Maraz: Hastalık, illet, dert. **Tefavüt:** Farklılık.

يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

13- İşte bütün bu ahkâm, Allah'ın kesdiği hududdur. Ve her kim, Allah ve Resulüne itaat ederse Allah, onu altından ırmaklar akar cennetlere koyar, içlerinde ebedî kalmak üzere, onları. Bu ise, o fevz-i azîmdir.

14- Her kim de, Allah'a ve Resulüne âsî olup hududun aşarsa onu da, bir ateşe sokar içinde ebedî kalmak üzere o. Hem ona, tezlil edici bir azab var.

Allah'a isyan ve hududu İlâhiyye'ye tecavüz edenlerin hakkı azab-ı mühin olduğundan dolayı:

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا
عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ
فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ
سَبِيلًا ﴿١٥﴾ وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَا
فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا
رَحِيمًا ﴿١٦﴾ إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ
ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ

يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنّ۪ي تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذ۪ينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ اُو۬لٰٓئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَل۪يمًا ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

15- Kadınlarınızdan fuhşü irtikâb edenlerin aleyhlerine, sizden dört şahid getirin. Eğer şehadet ederlerse o kadınları evlerde hapsedin, tâ ölüm kendilerini alıp götürünceye veya Allah haklarında bir yol açıncaya kadar.

16- Sizlerden onu irtikâb edenlerin ikisini de eziyyete koşun, eğer tevbe edip ıslâh olurlarsa onlardan vaz geçin. Çünkü Allah, Tevvab, Rahîm bulunuyor.

17- Fakat Allah'ın kabulünü va'd buyurduğu tevbe o kimseler içindir ki, bir cahillikle bir kabahat yaparlar da sonra çok geçmeden tevbe ederler. İşte Allah, bunların tevbelerini kabul buyurur ve Allah Alîm, Hakîm bulunuyor.

18- Yoksa kabahatleri yapıp yapıp da tâ her birine ölüm gelince, "işte ben şimdi tevbe ettim" diyen kimselere tevbe yok, kâfir oldukları halde ölenlere de yok. Bunlar, işte bunlara biz elîm bir azab hazırlamışızdır.

FAHİŞE: Haddini tecavüz etmiş pek çirkin, aşırı edebsizlik demektir. "Elfahişe" de zinanın bir ismidir.

وَالّٰت۪ي يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ **Kadınlarınızdan, yani müslüman kadınlarından zina yapanlar, Allah'ın çizdiği nikâh hududunu tecavüz edip, onun zıddı olan o ma'lûm fiili şenia birrıza mübaşeret edenler oldu mu?** فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ **Siz erkeklerden şehadete ehil dört şahidin, o kadınlara karşı şehadetiyle isbat taleb ediniz.** فَاِنْ شَهِدُوا **Vak'a akibinde murur-ı zaman olmadan derhal şehadet ederlerse,** (Ki, bunda murur-ı zaman şehirlerde bir ay, uzakca köylerde dört nihayet altı ay olmak üzere takdir olunmuştur.) Kadınların bu suretle mücrimiyyetleri sabit olduktan sonra فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ

Şenia: Kötü, çok fenâ, günahlı iş, çirkin. Mücrimiyyet: Suçluluk, günahkârlık.

أَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا **o kadınları, ölüm canlarını alıncaya veya Allah kendilerine bir yol tâyîn edinceya kadar odalarda habsediniz.** Bununla zaniyenin cezası diğer bir hükm-i İlâhî nâzil oluncaya kadar bir müddet için, "ölünceye değin habs-i daimi" olmak üzere tâyin buyurulmuştur. Binaenaleyh Sûre-i Nur'daki اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى فَاجْلِدُوا ... (*"Zaniye ve zani, himen bunlardan her birine yüz değnek vurun."* Nur-24/2) âyetleri nâzil olunca bu habs-i daimî cezası mensuh olmuştur ki, أَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا (*"Veya Allah haklarında bir yol açıncaya kadar."* Nisâ-4/15) kaydının muktezası da budur. Şehadet hakkındaki hukm ise, sübut-i zina babında bir asl-ı muhkem olarak bâkidir.

Erkeklerden fuhşiyyatta bulunanlara gelince: وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ **Sizden onu yapar olanların ikisine de** فَآذُوهُمَا **eza ediniz.** Yâni, takdiri size muhavvel olmak üzere kavlen veya filen ta'zir ile te'dib ediniz. Burada, «وَالَّذَانِ» diye tesniye sığası irad olunması cay-ı işkâl olmuştur. Cumhur-ı müfessirîn bundan maksud, zani ile zaniye olduğuna kail olmuşlar. Fakat bu surette erkeğin cezası kadından hafif olması, kadının habs-i daimîden başka diğer bir ta'zir ile de cezalandırılması ve ezanın hapse dahi şümulü mülâhaza edildiği takdirde de ifadede tekrar bulunması lâzım geleceği cihetle, tatbikinde ihtilaf da etmişlerdir. Bazıları, bunun nüzulü muahhar olup evvelâ kadın hakkında أَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا (*"Veya Allah haklarında bir yol açıncaya kadar."* Nisâ-4/15) medlûlü üzere habs-i daimîyi neshetmiş ve bil'ahare Sûre-i Nur âyetiyle de burada mücmel olan ta'zir beyan olunarak hadde tahvil edilmiş olduğunu söylemişlerdir ki, en muvafık olan da bu olsa gerektir. Diğer taraftan Mücahid'den bunun zina hakkında değil, livata hakkında olduğu ve binaenaleyh «وَالَّذَانِ» iki erkekten ibaret bulunduğu nakledilmiş, Ebu Müslim-ı İsfehanî de bunu tercih eylemiştir.

اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ **Allah Teâlâ'nın kat'iyyen kabulünü va'd-ü taahhüd eylediği tevbe, ancak** لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوٓءَ بِجَهَالَةٍ **bir cehaletle bilmeyerek fenalık yapıp da** ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ **sonra çok geçmeden tevbe eden, günahında ısrar etmeyen kimselere aiddir.** وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ **Yoksa fenalıkları yapıp yapıp da,** حَتّٰىٓ اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ **nihayet her birine ölüm gelip çattığı zaman** قَالَ اِنّ۪ي تُبْتُ الْـٰٔنَ **ben şimdi tevbe ettim diyenlere,** وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ **bir de kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur.** Şu halde bu ikisi arasında bulunan, yani bilerek günah yapan çok geçmeden tevbe etmeyip seyyiat-ı i'tiyad eden ve maamafih halet-i nez'a gelip hayattan me'yus olmadan evvel tevbe edenlerin, tevbelerinin kabulü kat'î değildir. Meşiyyet-i İlâhiye'ye kalmıştır. Bu babda tahkik,

---

Muhavvel: Havale edilmiş, ısmarlanmış. **Nez':** Can çekişmek.

şudur ki, halet-i nezi'den önce henüz hayattan meyus olmazdan evvel küfürden tevbe ile iman, makbuldür. Fakat halet-i nezi'de yeis halinde küfürden tevbe ile iman makbul değildir. İmandan sonra ameli hayır kesbedebilecek bir zaman bulunmalıdır. Lâkin mü'min-i fasıkın son nefesindeki tevbesi de makbul olabilir. لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ (*"Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin."* Zümer-39/53) dır. Şu kadar ki, bu tevbenin kabulü de, kat'î olarak mev'ud değildir. Bu âyetler işte bunu anlatmıştır.

Seyyiatın âkıbeti, böyle azab-ı elîm, hukm-i tevbe de öyle olduğu için nikâha müteallık berveçhi âtî muharremata çok dikkat etmek lâzım gelir:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ
لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَٓاءَ كَرْهًاۜ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا
بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۚ
وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِۚ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰٓى
اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ ف۪يهِ خَيْرًا كَث۪يرًا ﴿١٩﴾
وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍۙ وَاٰتَيْتُمْ
اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔاۜ اَتَأْخُذُونَهُ
بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُب۪ينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ
اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ م۪يثَاقًا
غَل۪يظًا ﴿٢١﴾ وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ
اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًاۜ وَسَٓاءَ

سَب۪يلاً ﴿٢٢﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ
وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ
وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي اَرْضَعْنَكُمْ
وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ
وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي
دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ
مِنْ اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ
سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

19- Ey o bütün iman edenler! Kadınlara zorla varis olmanız size helâl olmadığı gibi, verdiğiniz mehrin birazını kurtaracaksınız diye onları tazyik etmeniz de helâl olmaz. Meğer ki, arayı açacak bir fuhuş irtikâb eylemiş olsunlar. Haydin onlarla güzel geçinin, şayed kendilerini hoşlanmadınızsa olabilir ki, siz bir şeyi hoşlanmazsınız da Allah, onda bir çok hayırlar takdir etmiş bulunur.

20- Ve şayed bir zevceyi bırakıp da yerine diğer bir zevce almak istiyorsanız, evvelkine yüklerle mehir vermiş de bulunsanız içinden bir şey almayın. Ne diye alacaksınız, bir bühtân ederek ve açık bir vebal yüklenerek mi?

21- Nasıl alırsınız ki, birbirinize karıştınız ve onlar sizden kuvvetli bir misak almışlardı.

22- Bir de babalarınızın nikâhı geçmiş kadınları nikâhlamayın, geçen geçti. Şübhe yok ki, o pek çirkindi, iğrenç idi, o ne fena âdetti.

23- Sizlere şunlar haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, hemşireleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, biraderlerinizin kızları, hemşirelerinizin kızları, ve sizi emziren süt analarınızla süt hemşireleriniz ve kadınlarınızın anaları ve kendileriyle zifafa girdiğiniz kadınlarınızdan ellerinizde bulunan üvey kızlarınız, şayed analariyle zifafa girmemiş iseniz beis yok. Ve kendi sulbünüzden gelmiş oğullarınızın halileleri ve iki hemşire beynini cem'etmeniz. Geçen geçti, ona Allah Gafur, Rahîm bulunuyor.

لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَٓاءَ كَرْهًا **"Kadınlara zorla varis olmanız size helal olmaz."** Cahiliyye'de bir âdet varmış: Bir adam yakınından biri vefat ettiği zaman kalan zevcesinin veya çadırının üstüne sevbini atıp, "kendisine varis olduğum gibi karısına da varis olacağım" dermiş ve böyle dedi mi o kadına herkesten ehakk olurmuş. Dilerse onu, eski mehirden başka bir mehir olmaksızın tezevvüc edermiş, dilerse başkasına tezvic eder, mehrini alır ve kadına ondan bir şey vermezmiş. Ve isterse, ölen kocasında alacağı olan mehirden vaz geçirmek için «عَضْل» adıl yapar, yani kendi almaz, âhare tezvicine de mani' olurmuş. Şayed kimse abayı atmadan kadın, kendi akrabasının nezdine gidebilirse kendine sahib olabilirmiş. Bazıları da zevcesinden hoşlanmaz ve maamafih kadının malı bulunduğundan dolayı mirasına konmak için kerhen tutar, ölümünü gözler, hüsn-i muaşerette bulunmazlarmış. İşte bu âyet ya evvelki veya bu sebebden dolayı nâzil olmuştur. Şu halde evvelkine göre helâl olmayan irsten murad, kadınların kendilerine irstir. Kadın, miras olmaz. İkinciye göre de, mallarına irstir. Yani kerhen tutup malına konmak da helâl olmaz. Diğer taraftan bâzıları da kadına ihtiyacı bulunmadığı halde tezevvüc eder, iyi geçinemez, bırakmak da ister fakat mehrini nafakasını verememek ve hul'a mecbur etmek için kadını tazyik eylerdi. Bunlara karşı da şöyle buyurulmuştur:

وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ **Kadınlara verdiğinizin birazını bile almak için kendilerini tazyik zevciyet nasîbinden men'etmeyiniz.** اِلَّٓا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ **Meğer ki, pek açık, karı, koca arasını ayıracak aşırı bir edebsizlik veya bir zina yapmış olsunlar. Ancak o zaman ayrılmağa onlar sebebiyyet vermiş olacaklarından hulu' talebinde ma'zur olabilirsiniz, yoksa yapmayınız.** وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ **Kadınlarınızla şer'in inkâr etmeyeceği ma'ruf vech**

Halile: Nikahlı kadın, zevce. **Sevb:** Elbise, giyilecek eşya, kaftan.

ile muaşerette bulununuz. Burada ma'rufdan murad, yatak ve infak huslarında insaflı, sözde, sohbette tatlı bulunmak gibi hususattır. فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ **Şayed tabiatınıza hoş gelmez, sohbetlerinden bıkarsanız** فَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا **olabilir ki, siz bir şeyi hoşlanmazsınız da Allah onda bir çok hayırlar halk etmiş bulunur.** Binaenaleyh onları bervechi bâlâ, taraflarından bir mucib olmaksızın mücerred nefsiniz hoşlanmadığından dolayı ayrılmağa kalkmayınız, muaşeratlerine sabrediniz. وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ **Ve şayed bir zevceyi boşayıp yerine diğer bir zevce almak murad ederseniz,** وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا **o zevcelerden birine kantarla, yani bir çok mal da vermiş olsanız,** فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا **o verdiğiniz maldan hiç bir şey almayınız.** اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا **Siz o malı kadına bühtan yaparak veya açık bir vebal yüklenerek mi alacaksınız?** Ne çirkin, hiç bu yapılır mı? وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ **Hem nasıl alabilirsiniz ki,** وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ **siz, bundan evvel birbirinize geçdiniz, halvet oldunuz, bununla mehir kesb-i kat'iyyet etti, mukabili alındı, size hakk-ı hizmetleri sabit oldu, daha daha** وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا **ve onlar sizden mukaddemâ pek kuvvetli bir ahd-ü misak da aldılar.** Bu misak, Allah'ın emri ve Peygamber'in Sünneti üzere yapılan akd-i nikâh ve ahkamıdır ki, bununla فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ (*"Ondan sonrası ya iyilikle tutmak, ya güzellikle salmaktır."* Bakara-2/229) medlûlü üzere ma-dame'l-hayat hüsn-i suretle sohbet ve muaşeret, olamadığı takdirde ihsan ile memnun ederek bırakmak taahhüd edilmiştir. Halbuki hudud-ı İlâhî'yi tecavüz edenler zalimîn, ba'del misak nakz edenler ise, hasirundurlar. فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي (*"Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir."* Buhari: Nikah-1) Buyuran Resulüllah dahi: **"Siz, onları Allah'ın emanetiyle aldınız ve Allah'ın kelimesiyle helâllandınız"** beyan-ı âlisiyle bu misakın ağırlına işaret buyurmuştur.

Bundan sonra nikâhı helâl olmayıp haram olan kadınlarla, helâl olanların beyanına başlanıyor. Şöyle ki: وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ **Bir de atalarınızın, yâni baba ve dedelerinizin menkûhası olmuş bulunan kadınların, ölmüş gitmiş olanlardan başka hiç birini nikâh etmeyiniz, atanızın el sürdüğü kadına el sürmeyiniz.** Cahiliyye ahalisi, kadınlara veraset mese'lesinden de anlaşıldığı üzere babalarının zevcelerini tezevvüç ederlermış. Bu âyet ile, bu adet-i şenia ale'l-ıtlak neyhyolunmuştur. Ve şayi' bir adet-i cahiliyye olduğundan dolayı diğer muharremattan evvel suret-i mahsusada zecredilmiştir. Binaenaleyh din-i İslâm'da ataların nikâhı sahih ile sade akdedip el

---

Madame'l-hayat: Hayat devam ettikçe, var oldukça.

sürmedikleri veya nikâh-ı fâsid ile akd edip el sürdükleri, yahud bilâ akid va'detmiş bulundukları kadınlardan hiç biriyle oğulları, torunları nikâhlanamazlar. Çünkü nikâh lâfzı, esası lûgatte zam manasına olmasına mebni, kucağa çekmek manasına da isti'mal olunabildiğinden menkûhada bu dahi melhuzdur.

إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ "Geçen geçti." İstisnası şu iki mânâ-yı müş'irdir:

Birincisi, ölmüş gitmiş olan kadınların nikâh edilmelerine imkân olmadığından, حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ (*"Cemel, iğnenin deliğinden geçinceye kadar."* Arâf-7/40) kabilinden muhala ta'lik ile ibaha kapısını külliyyen kapamaktır.

İkincisi de, her nasılsa mazide olan olmuş, geçen geçmiş, bundan sonra sakın yapmayınız, bir kerre olmuş bulundu, artık vaz geçilmez, tevbe edilmez sanıp da ısrar etmeyiniz, hemen ayrılınız. Zira إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً **bu hal, yâni oğulların, torunların ataları menkûhalarını tezevvüc etmeleri, pek çirkin bir şey, bir fuhuş** وَمَقْتًا **menfur ve mebğuz** وَسَاءَ سَبِيلًا **ve pek kötü bir yoldur.** Mazide de böyle idi, bu gün ve yarın da böyledir. Cahiliyye'de bile haysiyyetini tanıyanlar, bundan istikrah ederlerdi.

Şimdi bundan başka diğer muharrematı dinleyiniz: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ **Ey mü'minler; size şunların nikâhı haram kılındı:**

1- أُمَّهَاتُكُمْ **Analarınız,** kendi anneleriniz, babanızın ve ananızın anaları ve onların anaları ilh.. Nineleriniz, ataların ale'l-ıtlak menkûhalarını nikâh haram olunca anaların, ninelerin haram olduğu da evleviyyetle anlaşılmış ise de, ehemmiyyetine binaen bilhassa tasrih edilmiştir.

2- وَبَنَاتُكُمْ **Kızlarınız ki,** gerek bizzat kendi evlâdınız olan kızlar, gerek oğullarınız veya kızlarınızın kızları olan torunlarınız, gerekse torunların torunları ilh.. kızlar.

3- وَأَخَوَاتُكُمْ **Kız kardeşleriniz ki,** gerek ana, baba bir, gerek baba bir, gerek ana bir bütün hemşireleriniz.

4- وَعَمَّاتُكُمْ **Ammeleriniz,** yani babalarınızın, dedelerinizin hemşireleri olan alel-umum halalarınız, bibileriniz.

5- وَخَالَاتُكُمْ **Hâleleriniz,** yani analarınızın ve ninelerinizin hemşireleri olan büyük küçük alel-umum teyzeleriniz.

6- وَبَنَاتُ الْأَخِ **Ve biraderinizin kızları,** gerek evlâdı ve gerek torunu ilh.. yeğenleriniz.

Menkuha: Nikâhlı kadın. **Mebguz:** Buğz edilmiş nefret edilmiş.

7- وَبَنَاتُ الْاُخْتِ **Ve hemşirenizin kızları,** kezalik alel-umum yeğenleriniz.

Buraya kadar beyan olunan yedi mahrem neseb cihetinden olanlardır.

8- وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي اَرْضَعْنَكُمْ **Sizi emzirmiş olan analarınız, yâni süt analarınız ve nineleriniz ilh.**

9- وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ **Radaan kız kardeşleriniz, yâni süt hemşireleriniz.** Zira süt emzirenlere ana, emenlere kardeş ıtlak edilmiş olması bunlarda neseb evsaf ve ahkâmının cereyanını istilzam eder. Süt analar, süt hemşireler bulununca süt babalar, süt kızlar, süt halalar, süt teyzeler, süt birader ve kızları hep var demektir. Binaenaleyh radaan haram olanların da bu kıyas üzere bervech-i bâlâ yediye baliğ olacağı ve bu ikisinin zikriyle mütebakisinden iktifa edildiği anlaşılır. Gerçi marız-ı beyanda sükût hasr ifade ederse de delâleti iltizamiyye ile işaret mevcud olunca sükût, mevzu-ı bahs olamaz. Filvakı (A.S.) Efendimiz, bu işareti tavzih veya bu icmali beyan için: كُلُّ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ (**"nesebden haram olanların hepsi rada'dan haram olur"** Buhârî: Şehâdat-7/ 10), buyurmuştur. Binaenaleyh burada, وَقِسْ عَلَيْهِمَا *"O ikisine mukayese et."* meâlinde bir işaret ve icaz bulunduğu ve bu suretle buraya kadar neseben yedi, radaan da yedi olmak üzere min haysülmecmu' on dört meharim ta'dad edilmiş olduğu unutulmamalıdır. Bundan sonra da musahereten haram olanlara geliyoruz:

15- وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ **Alel-ıtlak kadınlarınızın, yâni gerek medhulün biha olsun ve gerek olmasın menkûhalarınızın anaları, kayın analarınız ilh.**

16- وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ **Dahil olduğunuz kadınlarınızdan doğmuş rebibeleriniz, yâni üvey kızlarınız ki, ekseriyyet itibariyle taht-ı terbiyenizdedirler.** فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ **Bu surette kadınlarınıza dahil olmuş değil iseniz, rebibelerinizi nikâhda size günah yoktur.** Demek ki, anaları vatıy kızları haram kılar. Kızları mücerred nikâh da, anaları vati' kızları haram kılar.

17- وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ **Sulblerinizden bizzat ve bilvasıta gelen oğullarınızın halileleri olan gelinleriniz ki, bütün torunların zevcelerine de şamildir,** مِنْ اَصْلَابِكُمْ *"Sulbünüzden"* **kaydiyle üvey oğullardan ve oğulluklardan ihtiraz edilmiştir.**

18- وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ **İki hemşire beynini taht-ı nikâhta cem'etmeniz,**

Musa hereten: Evlenmek suretiyle meydana gelmiş akrabalıktan dolayı. **Radan:** Süt emmekle, süt kardeş olmakla. **Ma'rız:** Bir şeyin bildirildiği, arz olunduğu yer. **Vaty:** Çiftleşme.

kezalik biri erkek farz edildiği takdirde diğerine nikâhı caiz olmayan iki kadının, meselâ bir kızla halasının veya teyzesinin cem'i de iki hemşirenin cem'i gibi haramdır. Bunun için (A.S.), meşhur bir hadîsinde buyurmuştur ki: لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَتِهَا وَلَا عَلَى ابْنَةِ اَخِيهَا وَلَا عَلَى ابْنَةِ اُخْتِهَا (**"Bir kadın ne halasının, ne teyzesinin, ne biraderzadesinin ne hemşirezadesinin üzerine nikâh olunmaz"** Müslim: Nikah-37). اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ **Ancak mazîde geçmiş olanlar müstesna, onlardan dolayı muahaze yoktur.** Nitekim Ya'kub (A.S.) şeriatında vardı. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا **Ona, Allah, Gafur, Rahîm bulunuyor.** Fakat hâlen ve istikbalen bunlar memnu' ve haramdırlar.

19- وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ **"Evli hür kadınlar...."**

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

24- Birde harb esiri olarak ellerinizde milk bulunanlar müstesna olmak üzere evli kadınlar, işte bütün bunlar size Allah yazısı olarak haram. Bunların maadası ise, sifahdan kaçınarak namuslu yaşamak üzere mallarınızla isteyesiniz diye size helâl kılındı. O halde hangilerinden nikâh ile müstefid oldunuzsa mehirlerini kendilerine verin ki, farzdır. O mehri kesişdikten sonra aranızda rızalaştığınızda da size bir cünha yoktur. Her halde Allah, Alîm, Hakîm bulunuyor.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ **Milk-i yemininiz olan: harbde esir**

Cünha: Suç, kabahat. Yemin: Sağ el. Milk-i yemin: Elinizin altında bulunan, sahib olunan.

olup, elinizde milk olmuş bulunan cariyeler müstesna olmak üzere bütün muhsaneler, yani evli hür kadınlar da hepsi size haram kılındı. Bununla, «وَلَا تَنْكِحُ» dan buraya kadar icmalen on beş tafsilen yirmi, yirmi bir nev'i kadın tahrim edilmiş oldu. Demek ki, gerek müslümanların, gerek zimmîlerin ve gerek harbilerin taht-i nikâhında bulunan ve hür olan bütün kadınların da umumiyyetle nikâhları haramdır. Ancak harbde esir olup hurriyyetlerini zayi' etmiş bulunan cariyelerin nikâhı, umuyiyyetle haram değildir.

Buradaki «الْمُحْصَنَاتُ» kıraet-i aşerenin hepsinde «صَ» dın fethiyle, bundan maadasında ise gerek, «الْمُحْصَنَاتِ» ve gerek «مُحْصَنَاتٍ» Kisaî kıraetinde «صِ» dın kesriyle, mütebaki kıraetler de yine fethiyle okunur. Biri ihsandan ism-i mef'ul, biri de ism-i fail sıgasıdır. Ihsan, lûgatte menaat ve muhkemlik demek olan hasanetten muştak olup bir mevkii kal'a gibi müstahkem yapmak ve kocası, karısını nâmahremden hıfza-ü sıyanet eylemek mânâlarına müteaddi, ırzını muhafaza edip iffetli olmak veya evlenmek mânâlarına lâzım olur. Kur'an'da da tezevvüc veya hürriyyet veya İslâm veya iffet dört mana ile alâkadar olup yerine göre münasibine masruf olur. Binaenaleyh burada muhsanat evli, yani zatüzzevc ve «إِلَّا مَا مَلَكَتْ» istisnası karinesiyle de hürrolan kadınlar demek olduğu âşikârdır.

«مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ» **"Milki yemininiz olan".** Yemin, esasen sağ el manasına olduğundan milk-i yemininiz demek ellerinizle meşru surette bihakkın kazandığınız milkleriniz demektir ki, en ziyade köle ve cariyelerde isti'mal olunur. Burada mevzu-ı bahs kadınlar olduğu için bundan murad, bihakkın malik olduğunuz cariyeler demek olduğu da zâhirdir. Bunlar, kadınlardan istisna edilince geride ancak hürrolanlar kalır. Ve suret-i umumiyyede tahrim olunan muhsanatın da hürrolan zatüzzevc kadınlar demek olduğu anlaşılır. Demek olur ki, hürrolmayan kadınlar izdivac etmiş de bulunsalar hürreler gibi suret-i umumiyyede haram değildirler. Bunlar, ahkâm-ı mahsusaya tabi'dirler. Bunların, haram olanları bulunabileceği gibi, helâl olanları da bulunabilecektir. Zira dar-ı harbdeki zevciyyetin ilk esaret sırasında hükmü, mürtefi' olabilir de maliklerine helâl olurlar. Yoksa bundan tezvic edilmiş olan cariyelerle, taht-ı nikâhta iken alel-ıtlak maliklerine helâl olacağı gibi bir mânâ anlaşılmamalıdır. Yâni istisna, mutlak hürmetten değil, umum hurmetten ihracdır. Şumul-i nefiy tarikiyle cariyelerin hıllini ta'mim için değil, nefy-i şümul tarikiyle tahrimin şumul-i küllîsini nefy içindir. Diğer cihetten bu istisna, bundan sonraki ikinci âyette beyan olunacak mânâya bir nevi işareti de haizdir.

Menaat: Kavilîk, güçlük.

كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ "İşte bütün bunlar size Allah yazısı olarak haram" (tâ yukarıdaki) «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ» hükmüne merbuttur. Yâni **bervech-i bâlâ zikrolunan kadınların tahrimi üzerinize suret-i kat'iyyede yazılmış bir Allah yazısıdır.** Bunların hürmet-i nikâh-ı beşerî, bir hatt-ı hümayun değil, bir hatt-ı İlâhî muktezasıdır. Nikâh rabıta ve muamelesinin zatî olan bir takım levazım-ı içtimaiyye-vü hukukiyye ve ahlâkıyyesi vardır. Bu suretle işbu hürmet-i neseb, hürmet-i rahim, hürmet-i rada'; hürmet-i sihriyyet, hürmet-i ihsan nikâhın ve aile teşkilinin mukteza-i mahiyyeti ve vaz-ı İlâhî ile çizilmiş hudud ve hukuk-ı esasiyyesidir.

Bunlar, tahrim edildi. **وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ Ve bunların maadası kadınlar size helâl kılındı ki,** أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ **siz erkekler muhsin ve gayr-i musafih olarak** (yâni, iffetinizi muhafaza ederek ve sifahtan sakınarak) **mehir veya semen olacak mallarınızla nikâhlarını veya milkiyyetlerini taleb edesiniz.** Mühsin olmak, iffetini muhafaza etmektir ki, ihsan veya tahsin-i nefis dahi denilir. Müsafeha: "Sefh"ten müfaaledir. Sefh; esasen kan ve su makulesi mayiatı döküp akıtmak demek olduğundan müsafeha veya sifah, sırf suyunu boşaltmak, yani tarafeyn hars-ü tenasül maksadında bulunmayıp mücerred su akıtarak kaza-yı şehvet etmek mefhumunu ifade eder. Ve bunun için zinaya, sifah denilir. Demek olur ki, bervech-i bâlâ kadınların helâl kılınmasından maksad-ı aslî, yani nikâhın ve istifraşın hikmet-i meşruiyyeti tahsin-i nefis ve hars-ü tenasüldür. Kaza-yi şehvet buna müteferri'dir. Yoksa mücerred kaza-yi şehvet maksadiyle nikâh veya temellük, caiz değildir. Bu maksad da, ya hafi veya âşikar olur. Hafi olur, yâni yalnız kalbde kalırsa, akd-i nikâh zahiren sahih olsa da diyaneten helâl olmaz. Fakat zahir de mübkem olursa, meselâ, akdin mücerred istimta' kasdiyle olduğu tasrih edilir veya bir müddet-i muvakkate ile tevkit olunursa bu surette nikâh, hem diyaneten, hem kazaen fasid olur. Binaenaleyh «غَيْرَ مُسَافِحِينَ» kaydından temamen anlarız ki, nikâh-ı mut'a tabir-i âherle metres tutmak helâl değildir, bir sifahtır. Erkekle kadın beynindeki alâka-i fıtriyyenin hikmet-i hılkati, ab-ı revân-ı hayatın, akîm bir zevk-i mücerred için itlafı değil, وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَاءً (*"Ey o bütün insan kümeleri! Sakının O Rabbınıza karşı gelmekten ki, sizleri bir tek nefisten yarattı, ondan eşini yarattı da ikisinden bir çok erkekler ve dişiler üretti...."* Nisa-4/1) hükmünün tecellisidir. نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ (*"Kadınlarınız sizin için bir harsdır."* Bakara-2/223) dür, نِسَاؤُكُمْ لَهْوٌ لَكُمْ *"Kadınlarınız sizin eğlenceğiz."* değildir. وَبِنَا مَا خَلَقْتَ

Mübkem: Kapalı, belirsiz. **Akim:** Neticesiz, sonu yok, boş, beyhude.

هٰذَا بَاطِلًا (*"... Ya Rabbena, derler: Bunu sen boşuna yaratmadın ..."* Âl-i İmran-3/191) daha esasında هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا (*"O, O Halıkdır ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. ..."* Bakara-2/29) âyetinden anlaşıldığı üzere insanların nefislerinde ve ırzlarında aslolan ibaha değil, hürmettir. Ve bunun için burada da evvelâ muharremat ta'dad edilmiş, ba'dehû müsafehadan ictinab ve ihsan gayesi üzerine ve emval mukabilinde taleb-i nikâha müsaade olunarak hıll beyan olunmuştur. Velhasıl nikâh, sifahın zıddıdır. Sifah, batıl ve gayr-i meşru'dur. Gaye-i hılkatı tahvile çalışmaktan başka bir şey değildir. Nikâh, hüsn-i niyyetle ve gayr-i muvakkat olmak üzere akdedilmek lâzımdır. Bir de اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ kaydı şunu gösteriyor ki, mehir, nikâhın levazımındandır. Nikâh denildi mi, mukabilinde bir mal söylenmemiş olsa bile, behemehal bir mehirden hali olmayacaktır. Binaenaleyh bu şerait altında فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ **o helâl kadınlardan her hangi birisiyle istimta' ve intifa ederseniz,** فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً **onların ecirlerini, yâni bedel-i budu'ları olan mehirlerini bir fariza olarak veriniz.** Duhul ile tamam-ı mehir borç olur. Sûre-i Bakara'da kable'd-duhul talâk vukuunda ise, فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ (*'O kesdiğiniz mikdarın yarısıdır."* Bakara-2/237) buyurulmiş idi. Maamafih وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ **mehir, farz-ü takdir olunup tasmiye edildikten sonra her ikinizin bitterazı yaptığınız tenzil veya ibrada günah yoktur.** Nitekim bâlâda, وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَىْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا (*"Ve aldığınız kadınlara mehirlerini efendicesine verin, şayed ondan birazını kendileri gönül hoşluğu ile bağışlarlarsa onu da içinize sine sine yiyin. ..."* Nisa-4/4) buyurulmuştu. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا **Şüphe yok ki, bunları böyle emreden Allah, bir Alîm, Hakîm bulunuyor. Şimdi bilhasa cariyelerin nikâhına gelelim:**

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ
الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ
بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Hıll: Helal.

مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا
أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى
الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ
وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

25- İçinizden her kim, hürrolan mü'min kadınları nikâh edecek genişliğe güç yetiremiyorsa ona da, ellerinizin altındaki mü'min cariyelerinizden var. Allah, kadrinizi imanınızla bilir. Mü'minler, hep biribirinizden sayılırsınız, onun için fuhuşta bulunmayarak, gizli dost da edinmeyerek namuslu yaşadıkları halde onları sahiblerinin izniyle nikâh ediniz ve mehirlerini güzellikle kendilerine veriniz. Eğer evlendikten sonra bir fuhş irtikâb ederlerse, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerine terettüb edecek cezanın yarısı lâzım gelir. Şu suret, günaha girmek korkusu olanlarınız içindir. Yoksa sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır. Bununla beraber Allah, Gafurdur, Rahîmdir.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ Burada muhsanat, milk-i yemin mukabili olduğundan, hür kadınlar manasınadır. **Yani içinizden her kim hürre ve mü'mine olan kadınları nikâh edecek fazla bir istitaat-ı maliyyeyi haiz değil ise,** فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ **bu da, milk-i yemininiz olan** مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ **genç ve mü'mine cariyelerinizden nikâh etsin.** Hurre bir zevcesi yoksa veya hurre almağa iktidar-ı malîsi müsaid değil ise, nikâh ile cariye-i mü'mine alsın. Zira bunun masrafı azdır. **Lâkin her halde mü'mineyi tercih** etsin. Mü'mine ve cariye nikâhını alel-ıtlak bir zül addetmesin. Çünkü وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ **Allah, imanınıza a'lemdir.** بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ **Siz, biri birinizden, mü'minlerin hürr olanlariyle olmayanlarınız bir dinden, bir cinstensinizdir.** Hüsn-i niyyetle onları tezevvüc etmek, indel-icab bir erkek için zül değildir. Zina tehlikesi, daha büyük bir

züldür. Şu kadar ki, bunları, hürre olan kadınlara tercih etmek de, hürrelerin hukukuna tecavüzdür. Bunun için taht-ı nikâhında hurre-i mü'mine bulunan bir adam, onun üzerine cariye tezevvüc etmek asla caiz olmayacağı gibi, bir hurre-i mü'mineyi nikâh edebilmek kudretine malik hür bir erkeğin de, cariye tecevvüc etmesi mekruh veya haramdır ve o zaman cariye nikâhı bir züldür. İmam-i Şafîi Hazretleri ayetin mefhum-ı muhalifini nazar-ı dikkate alarak buna haram demiş ise de İmam-ı A'zam kerahetine kail olmuş, haram olan ancak, hürre üzerine cariy nikâhına kalkışmak olduğunu beyan etmiştir.

Cariye nikâhının şart-ı sıhhatine, hükmüne ve gayesine gelince: فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ **İmdi cariyeleri sahiblerinin izniyle nikâh ediniz** وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ **ve mehirlerini veya nefekalarını kendilerine ma'ruf vech ile güzelce veriniz** ve bunları, مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ **evsafiyle muttasıf olmaları üzere, bu halleri yaşamaları maksadiyle nikâh ediniz.**

اَخْدَانٍ "Haden" in cem'idir. İttihaz-i ahdan, gizli dost tutmak demektir Devr-i cahiliyye'de iki nev-i zina vardı. Birisi, umuma karşı açıktan kârhanecilik, diğeri de, birini dost tutarak hususî bir surette gizlice zina etmek idi. Ve bunlar, alel-ekser cariyelerle yapılırdı. İslâm'da bunların ikisi de menolunmuştur. Şayan-ı dikkattir ki, hürrelere aid olan âyette erkeklerin sifahı, burada da kadınların sifahı tasrih olunarak menedilmiştir. Bu ise, büyük bir edeb ve belâğat-ı muhtevidir. Evvel emirde hürr olan kadınların sifaha tenezzül etmiyecekleri ve onlar hakkında sifah ve zinâ ihtimalini tasavvur bile lâyık olmadığını ve böyle bir ihtimal olsa olsa erkekler yüzünden ve erkeklerin iffetsizliği dolayısiyle mütesavver olabileceği, cariyelere gelince bunların hasbezzarure sefalet-i sifaha düşebilmeleri pek melhuz ve hatta Cahiliyye'de âdet olduğu ve maamafih bunun da yine erkeklerin ahlâksızlığından neş'et ettiği ve bu sefaleti kaldırmak da erkeklerin elinde bulunduğu, erkekler, hüsn-i niyyetle hareket edip vazifelerini ifâ ettikleri takdirde bunların da bu sefaletten kurtulacağı ve binaenaleyh müslümanların hep bu gaye-i iffet ve salâh-ı ta'kib etmeleri lüzumu anlatılmıştır.

Binaenaleyh فَاِذَا اُحْصِنَّ **cariyeler tezevvüc ile iffetleri te'min olunduktan sonra** فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ **fuhşa sülûk ederler, zina yaparlarsa** فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ **o vakit bunlara da hür kadınlara tatbikı vacib olan cezanın yarısı vacib olur.** Zira bu şerait altında ma'ziretleri kalmaz ve maamafih esaret boyunlarında bulundukça hürreler seviyyesinde de tutulamazlar. Bunun için ذٰلِكَ **cariye tezevvücü** لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ **içinizden galbe-i şehvetle bozulmak,**

günaha girmek, zina tehlikesine düşmek korkusu bulunanlar hakkındadır. Yoksa وَاَنْ تَصْبِرُوا sabretmeniz خَيْرٌ لَكُمْ hakkınızda daha hayırlıdır. İmam-ı Şafiî Hazretleri buradan, ne hurre, ne cariye hiç evlenmemeniz daha hayırlıdır, ibadet nikâhtan efdaldır, manâsını anlamış ise de Eimme-i Hanefiyye'nin dediği gibi bunun, cariye nikâhı hakkında olduğu zahirdir. Demek ki, mehr-ü infak kudreti bulunanlar için galeyan-ı şehvet halinde nikâh vacibdir ve böyle bir halde hürrenin mehr-ü infakına kudreti yetişmeyecek olanlara bir cariye olsun tezevvüc etmesi vacib ve bunda mü'mineyi tercih eylemesi de lâakal mendubdur. Çünkü cariyelerin dahi sefaletten kurtulmaları matlûbdur. Buna ise, mü'mine hepsinden ziyade lâyıktır. Binaenaleyh vücub da, ancak zina korkusu bulunanlar hakkındadır. Bu korku olmadığı takdirde cariye tezevvücü, vacib olmak şöyle dursun mendub bile değildir. Zira bunda, bir taraftan hürrelerin sukutuna sebebiyyet vermek, diğer taraftan neseb necabetini ve evlâdın istifasını ihlâl etmek gibi mahzurları da vardır. Bunun için Hazret-i Ömer: "Cariye tezevvüc eden her hangi bir hür, hürriyyetinin yarısını zayi' etmiş olur", demiştir. Lâkin bütün bu mahzurlar, zina tehlikesine karşı hiçtir. Çünkü zina, doğrudan doğru tohumunu itlâf ve suret-i umumiyyede gerek erkek ve gerek kadınlar için pis bir zillet ve nev-i beşer için pek büyük sefalettir. Ve insandan başka hayvanat içinde hiç biri dişisini, mahza suyunu telef etmek için ta'kib etmez. İnsanlar elinde mahbus edilen erkek hayvanlar, istisna edilirse kediler, köpekler bile dahil olmak üzere hiç bir hayvan kösnümiyen dişisine cebren saldırmaz ve fiîlini mahza telkih için yapar. Hatta devlerin dişi sidiğini koklaması, telkihli olup olmadığını farketmek için olduğu ma'ruftur. Hasılı hayvanatın bile muamele-i behimiyyesinde sifah mahiyyeti yoktur. Garize ve fıtratleri, ta'bir-i aharle sevk-ı tabiîleri buna meydan vermez. **Bu rezalet, bu sevda-yı akamet beşeriyyeti hayvanattan daha süflî bir vaz'iyyete düşüren bir feciadır. Bu felâkete düşmekten ise, cariye olsun tezevvüc etmelidir. Maamafih bu korku yoksa, sabır daha hayırlıdır.** Gerçi bunda da tenasülden mahrumiyyet varsa da وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ dir. **Halbuki zinakârlar için azab-ı elîm vardır.**

Bu beyanattan sonra rahmete-i İlâhiyye muktezasınca hikmet ve maksad-ı teşri'iyeye müteallık olarak buyuruluyor ki:

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾

وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ
الشَّهَوَاتِ اَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾ يُرِيدُ اللّٰهُ
اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

26- Allah, sizlere bilmediklerinizi bildirmek ve sizden öndekilerin yollarını göstermek ve salahâ rücuunuzu görerek günahlarınızı bağışlamak diliyor. Hem Allah, Alîmdir, Hakimdir.

27- Allah, tevbekâr olduğunuzu görerek size nazar buyurmak istiyorken o şehvetleri ardında koşanlar, sizin büyük bir yamıklıkla yamılmanızı istiyorlar.

28- Allah, sizden ağır teklifleri hafifletmek istiyor, öyle ya İnsan zayıf yaradılmıştır.

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ **Allah'ın bu teşri'atan muradı, size helâl ve haramı farkettirip açıkça anlatmak** وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ **ve sizi sizden evvelkilerin sünnetlerine, yani sülûk edip ni'met-ü saadete erdikleri yollara hidayet vedelâlet etmek** وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ **ve devr-i cahiliyyede sizden nazarını, rahmetini çekmiş iken, sizi İslâm ile böyle tarik-ı salaha irca' edip günâhlarınızdan tevbe ettirerek üzerinize rahmet ve in'amını tevali ettirmektir.** Yani burada, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (*"Hidayet eyle bizi doğru yola. O kendilerine in'am ettiğin mesutların yoluna; ne o gadap olanların ne de sapkınların!..."* Fatiha-1/6-7) duasına bir cevab-ı mahsus vardır. Bu beyan olunan hill-ü hürmet ahkâmı, büsbütün yeni teşri olunmuş ve hiç tecribe edilmemiş bir yol değil, esasen mukteza-yı hılkat ve fıtrat olup sizden mukaddem olanların ni'met-u saadete ermelerine sebeb olmuş mücerreb ve salim

Hill: Helal. Mücerreb: Tecrübe olunmuş.

yollardır. Bundan evvel mütena'ım olan Enbiya ve salihînin mes'udiyyetleri bilhassa bu yolda olmuştur. Binaenaleyh burada, şerayi-ı salifenin pek güzel bir inkişaf ile takiriri vardır. Bundan sapanların üzerinden nazar-ı İlâhî çekilir ve tekrar bu yola sülûk edenlere de yine nazar-ı İlâhî avdet eder. Zira إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ (*"Her halde Allah bir kavme verdiğini onlar, nefislerindekini bozmadıkça bozmaz, ..."* Ra'd-13/11)dir. İşbu وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ **"Sizden öncekilerin yollarını size göstermek istiyor."** nassı celîli, şerayi-i mütekaddimeden bâzı ahkâmın takririne delâlet ettiği cihetle İlm-i usuldeki شَرَائِعُ مَنْ قَبْلَنَا شَرِيعَةٌ لَنَا اِذَا قَصَّهَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ *"Allah ve Resulü anlattığı takdirde bizden öncekileriin şeriatı bizim için de şeriattır."* kaidesini tansis etmiş olduğunda şübhe yoktur. Ve yine şübhe yok ki, burada bu takrir bervech-i bâlâ vahiy ve beyan-ı İlâhî ile olmuştur. Bununla beraber biz, şunda da iştibah etmiyoruz ki, burada vahy ile takrirden başka alel-husus Devr-i Nübüvvet'ten sonrası için istinbatı ilel-i ahkâmda tecrübenin de bir ehemmiyyet-i azîmesi bulunduğuna işaret-i mahsusa vardır. Her halde ictihadat-ı teşri'iyyede yalnız delâlet-i elfaz ile iktifa edilmeyip tecrübe ile hayatın cereyan-ı haricî ve hikemîsi dahi nazar-ı i'tibarda tutulmak lâzım gelecektir. فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى الْاَبْصَارِ (*"Düşünün de ibret alın ey görecek gözleri olanlar!"* Haşr-59/2) Emrinde bu nokta pek mühim bir mevkı' işğal etmiştir. Şu şart ile ki, her hususta olduğu gibi bunda da şehvetten ve teşehhiden iyice ihtiraz etmek ve hadisata kasd-ı şehvetle bakmamak bir şart olduğu da şimdi anlaşılacaktır. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **"Allah Alîm'dir, Hakîm'dir."** dir. Teşri' bir eser-i irade olmakla beraber teşri-ı İlâhî ilm-ü hikmetle müterafıktır. Rahmaniyyet-i İlâhîyye esbaba mütekaddim ise de, rahimiyyet-i İlâhiye, nizam-ı esbab üzerine cereyan eder. وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ **O Gafur-u rahîm ve alîm-ü hakîm olan Allah sizin tövbe ve salâhınızı görüp üzerinizden daima nazar-ı rahmetle bakmak ve mes'ud etmek istiyor.** وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا **O şehevat arkasında koşup keyflerine tabi' olanlar da, büyük bir inhiraf ile tarik-ı hakktan sapmanızı, kendilerine uyup haram, helâl tanımayarak fenalık yollarında dolaşmanızı ve uçurumlara sürüklenmenizi istiyorlar.** Binaenaleyh siz, böyle facirlerin arzularına tabi' olmayınız. İctihadatınızda ef'al-ü harekâtınızda şehvete değil, hikmete ve beyanat-ı İlâhiyye'ye ve önünüzde bulunan erbab-ı rüşdün siyretlerine tebiyyet ediniz ve ilm-i teşri-i İslâmî'de pek büyük bir esas olan şu âyete bakınız: يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا **Allah Teâlâ, sizden ağır teklifleri kaldırıp mes'uliyyetinizi tahfif et-**

İlel: İlletler, esaslar, temeller. **Teşehhi:** İştahlanmak. **İhtiraz:** Sakınmak.

mek ister. Zira insan, zayıf olarak halkedilmiştir. Binaenaleyh bab-ı teşri'de şehevete tabi' olmak caiz olmadığı gibi şiddet-ü tazyik de caiz değildir. Burada, رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا (*"Ya Rabbena! Hem bize bizden evvelkilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. ...."* Bakara-2/286) dualarının bir eser-i icabeti vardır ki, وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ (*"Sırtlarından ağır yüklerini ve üzerlerindeki bağları, zincirleri indirir, atar. ...."* Âraf-7/157) يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ (*"...Allah size kolaylık irade buyuruyor, zorluk irade buyurmuyor ...."* Bakara-2/185) وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ (*"...Sizi O seçti, üzerinize dinde bir harec de yükletmedi, ..."* Hacc-22/78) Âyetleri, kezalik جِئْتُكُمْ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Size müsamahalı, kolay, hanif dini getirdim."* Keşf'ül-Hafa-1/340 hadîsi Nebevîsi hep bu düstur-ı yüsür ve tahfif-i natıktırlar. İnsanlar, zannettikleri gibi kavi bir mahlûk değildirler. Şiddete dayanamazlar, tahfife muhtacdırlar ve Din-i İslâm, onlara bu tahfifi bahşetmek için gelmiştir. Bu esasata binaen nikâh hususunda da teşdidat gösterilmemeli, zinâya ve su-i istimale meydan vermemek için ahkâm ve muamelât-ı nikâh teshil olunmalıdır. İbn Abbas Hazretleri'nden merviydir ki, şöyle demiştir: "Sûre-i Nisa'da sekiz âyet, bu ümmet için güneşin üzerine doğduğu ve battığı şeylerin hepsinden hayırlıdır."

1 - يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ (*"Allah sizlere bilmediklerinizi bildirmek ve sizden öncekilerin yolunu göstermek ..."* Nisa-4/26)

2 - وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ (*"Allah tövbekâr olduğunuzu görerek size nazar buyurmak istiyorken ..."* Nisa-4/27)

3 - يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ (*"Allah sizden ağır teklifleri hafifletmek istiyor ..."* Nisa-4/28)

4 - اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ (*"Eğer siz nehyedildiğiniz günahların büyüklerinden ictinab ederseniz ..."* Nisa-4/31)

5 - اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ (*"Doğrusu Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. ...."* Nisa-4/48-116)

6 - اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ (*"Herhalde Allah zerre miskali zülmetmez ..."* Nisa-4/40)

7 - وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ (*"Halbuki kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de ..."* Nisa-4/110)

8 - مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ (*"Siz şükreder, iman ederseniz Allah size azabı nidecek? ..."* Nisa-4/147)

Bu esasat-ı teşri'iyye anlaşıldıktan sonra; nikâhın kudret-i maliyye ile bir alâka-i mahsusası bulunmasına mebni emvalin kesb-ü tasarrufuna müteallık olmak üzere ayrıca bir hıtab ile buyuruluyor ki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ
كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا
فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا
﴿٣٠﴾ إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَتَمَنَّوْا
مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا
اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللَّهَ
مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا
﴿٣٢﴾ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ
وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ
إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾
الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ

عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَٓا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْۜ فَالصَّالِحَاتُ
قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُۜ وَالّٰت۪ي
تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ
وَاضْرِبُوهُنَّۚ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَب۪يلًاۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَب۪يرًا ﴿٣٤﴾ وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا
فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِه۪ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَاۚ اِنْ يُر۪يدَٓا
اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يمًا خَب۪يرًا
﴿٣٥﴾ وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ
وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ
وَابْنِ السَّب۪يلِۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ
مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًاۙ ﴿٣٦﴾ اَلَّذ۪ينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ
النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۜ
وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابًا مُه۪ينًاۚ ﴿٣٧﴾
وَالَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَر۪ينًا فَسَٓاءَ قَر۪ينًا ﴿٣٨﴾

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا
مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ
ذَرَّةٍ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا
عَظِيمًا ﴿٤٠﴾ فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ
عَلٰى هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا
الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

29- Ey o bütün iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl bahanelerle yemeyin, kendiliğinizden rızalaşarak akdettiğiniz bir ticaret olmak başka. Kendilerinizi öldürmeyin de Allah, size cidden bir Rahîm bulunuyor.

30- Her kim de tecavüz ederek, zulm ederek onu yaparsa yarın onu bir ateşe yaslayacağız, Allah'a göre bu kolay bulunuyor.

31- Eğer siz, nehyedildiğiniz günahların büyüklerinden ictinab ederseniz, sizden kabahatlerinizi keffaretleriz ve sizi hoş bir mesleke koyarız.

32- Bir de Allah'ın ba'zınıza diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyin, erkeklere çalışmalarından bir nasib vardır, kadınlara da çalışmalarından bir nasib vardır. Çalışın da Allah'dan fazlını isteyin, her halde Allah her şeye Alîm bulunuyor.

33- Erkek ve dişi her biri için baba ve ananın ve en yakın akrabanın ve akd ile yeminlerinizin bağladığı kimselerin terikelerinden varislere de tahsis ettik. Onlara da, nasiblerini verin. Çünkü Allah, her şeye karşı şahid bulunuyor.

34- Er olanlar, kadınlar üzerinde hâkim dururlar. Çünkü bir kerre Allah, birini diğerinden üstün yaratmış. Bir de erler, mallarından infak etmektedirler. Onun için iyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah, kendilerini sakladığı cihetle kendileri de gaybı muhafaza ederler. Serkeşliklerinden endişe

---

Mehcur: Uzaklaşma, ayrılma.

ettiğiniz kadınlara gelince: Evvelâ kendilerine nasîhat edin, sonra yattıkları yerde mehcur bırakın, yine dinlemezlerse döğün, dinledikleri halde incitmeye bahane aramayın. Çünkü Allah, çok yüksek, çok büyük bulunuyor.

35- Eğer karı, koca arasının açılmasından endişeye düşerseniz bir hakem onun tarafından bir hakem de bunun tarafından gönderin. Bunlar, gerçekten barıştırmak isterlerse Allah aralarındaki dargınlık yerine geçim verir. Şübhesizki, Allah bir Alîm, Habîr bulunuyor.

36- Hem Allah'a ibadet edin ve O'na hiç bir şeyi şerik koşmayın. Sonra babaya, anaya ihsan edin, akrabanıza da, öksüzlere de, yoksullara da, yakın komşuya da, uzak komşuya da, arkadaşa da, yolda kalmışa da, ellerinizdeki memlûklere de. Her halde Allah, kurumlu öğüngen olanların hiç birini sevmez.

37- Onlar ki, hem kıskanırlar, hem de herkese kıskançlık tavsiye ederler ve Allah'ın kendilerine fazlından verdiği şeyleri saklarlar. Biz de öyle nankörlere terzil edici bir azab hazırlamışızdır.

38- Onlar ki, Allah'a ve ahîret gününe inanmazlar da mallarını nasa gösteriş için sarfederler. Her kim de kendine Şeytan arkadaş olursa, artık o ne fenâ arkadaştır.

39- Ne vardı bunlar, Allah'a iman getirseler ve ahîret gününe inansalar da Allah'ın kendilerine merzuk buyurduğu şeylerden infak etselerdi? Ziyan mı ederlerdi? Allah, kendilerini bilirdi.

40- Her halde Allah, zerre miskali zulmetmez ve eğer bir hasene olursa onu kat kat artırır, bir de tarafından azîm bir ecir verir.

41- Bakalım nasıl olacak: Her ümmetten bir şahid getirdiğimiz, seni de onların üzerine şahid getirdiğimiz vakit?

42- İşte o gün öyle arzu edecek o küfredip Peygamber'e asî olanlar ki, keşke hâk ile yeksan edilselerdi de, Allah'a bir sözü ketmetmeselerdi.

لا تأكلوا اموالكم بينكم بالباطل Mallarınızı, aranızda (yani gerek umumen ve gerek karı, koca ve akraba beyninde) batıl, yâni haksız, gayr-i meşru' bir vech ile boş boşuna yemeyiniz. Hem yekdiğerinizin malını muhık ve muşru' bir sebeb olmaksızın almayınız, hem de o malları heder etmeyiniz. Sûre-i Bakara'daki ولا تأكلوا اموالكم بينكم بالباطل وتدلوا بها الى الحكام ("*Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeple yemeyin nasıl emvâlinden bir kısmını bile bile günah ile yemek için o malları hakimlere sarkıtmayın.*" Bakara-2/188) âyetine bak.

BATIL: Sırkat, hıyanet, gasb, kumar, ribâ, mübadelât-ı faside ve sefahet, israf ve bütün esbab-ü makasıd-ı gayr-i meşruanın hepsine, yani hem sebeb-i kesbe ve hem suret-i sarfa şamildir. إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ **Ancak o emvalin aranızdaki teraziden husule gelen bir ticaret olması başka.** Yahud «تِجَارَةٌ» Asım, Hamze, Kisaî, Halefu'l-aşir kıraatlarından maadasında ref' ile okunduğuna göre, ancak aranızda teraziden husule gelen bir ticaret bulunması başka, bundan ve bunu yemekten menhi değilsiniz. Bu istisnanın makâblindeki muamelât-ı batılede mefhumen dahil olmadığı cihetle istisna-i munkatî' olduğu ve binaenaleyh kasr ifade etmediği ve şu ticaretten başka, hibe, sadaka, temlik, ibaha ve irs gibi diğer esbab-ı meşruanın vücuduna mani' olmayacağı beyan olunuyor. Ticaretin tahsisen zikrine gelince. Bunun hikmeti olarak deniliyor ki: Bununla ticaretin esbab-ı milk içinde en mühim ve en kesirü'l-vuku bir esas ve erbab-ı haysiyyet için en muvafık bir tarikı olduğu anlaşılmıştır.

Biz buna şunu ilâve edeceğiz:

Evvelâ, bunlar yalnız hukukî nokta-i nazardır. Halbuki âyetin siyakı, nikâh ve infak için istihzarat-ı maliyye ile de alâkadar olduğundan daha ziyade iktisadî haysiyyeti de haizdir. Yâni malların istihsali velev esbab-ı meşrua dahilinde olsun istihlâkatında iktisad edilmesi ve hazır mal yemek sevdasında bulunulmayıp eldeki emvalin tenmiye olunması ve bir sebeb-i zarurî olmadıkca sermayeye dokunulmayıp hasılâtından ve kârından yenilmesi ve bu miyanda bilhassa ticarete itina olunması, ticarette de, terat-ı esasına iyi riayet edilmesi ve şu halde diğerlerinin emvali şöyle dursun, kendi mallarının bile boş boşuna yenip yedirilmemesi lüzumu ihtar edilmiştir.

Saniyen, istisna-i münkati, bu tevehhümün def'i için istidrâk mevki'inde bulunacağından burada, hukukî ve şer'î nokta-i nazardan mühim bir müşkilin de halli vardır. Zira mücerred kıyäs-i aklî ile düşünüldüğü zaman ticaret ribih kasdiyle mübadele demek olduğuna, mübadele mefhumu ise, tam bir muadele manâsına mutazammın bulunduğuna nazaran herhangi bir mübadelede bir tarafın bir ribih istifade etmesi işbu mübadele ve musavat esasına mugayir ve binaenaleyh riba gibi bir batıla şebih olması ihtimali, kıyası celi ile daima variddir. Hattâ muamelât-ı maliyye'de mübadele ve muaveza pek mühim bir esas olmakla beraber nefsinde sarahaten makul bile değildir. Çünkü aklen, bir malın diğerine bedel olması makul ise, mübadele abes, değil ise bir yalan demek olur. Zarurî olan bazı ihtiyacat dolayısiyle وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ (*"Allah bey'i Helâl kıldı."* Ba-

---

İrs: Ölen kişinin malını almak. **İstihsal:** Elde etme. **İstihlakât:** Yenilip, içilme.

kara-2/275) diye mübadele esasına müsaade buyurulmuş ise de bunun, hasbez-zarure bir müsaade olması hasebiyle buna ticaret kasdı munzammolduğu takdirde bu ticaretin bir nev'i haksızlığı tazammun etmiş olması ve binaenaleyh hiss-i takvâ ile hareket edecek olanların bunda bir batıl şübhesi tevehhüm edebilmeleri cidden mühtemildir. Sade muhtemil değil, emr-i vakıdir de. İşte bu tevehhümü def için muhalifi kıyas görünen ticaretin يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا (*"Allah sizden ağır teklifleri hafifletmek istiyor, öyle ya insan zayıf yaradılmıştır."* Nisa-4/28) medlûlünce ihtiyacat-ı beşeriyyeden naşi meşru' kılınmış olduğunu ve esasan mübadele mahiyyetindeki muadele ve müsavat kaziyyesinin de âkîdeynin mütekabil olan ihtiyaclarına ve onu takdir edecek olan hüsn-i rızalarına nazaran mütalaa edilmek lâzım geldiği ve terazi olmayınca sade ticaretin değil, alel-umum mübadelât ve muamelâttan hiç birinin yapılmayacağını ve bittabi ihtiyac olmayınca terazi bulunamayacağını ve şu halde muhill-i terazı olan ticaretlerin de meşru' olmayacağını anlatmak için «اِلَّا اَنْ تَكُونَ» buyurulmuş ve bu suretle erbabı takvanın ticaretten kaçınmaları şöyle dursun bil'akis boş boşuna mal yememek için ticaret ile iştigal etmeleri en muvafık bir tarik-ı iktisad olduğu anlatılmış ve akibinde buyurulmuştur ki, وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ **ve kendi nefislerinizi veya kendinizden ma'dud olan nüfusunuzu hiç bir vech ile katletmeyiniz.** Telef-i nefse sebeb olmayınız. Siyak-ı nefiyde katil, âmmden veya hataen, mübaşereten veya tesebbüben katle şamil olduğu gibi «اَنْفُس» kelimesi de, nefsi ferdî ve nesf-i millîye muhtemil bulunduğundan bu nehiy, müteaddid manâları müş'irdir:

Terazi: Birbirini razı etmek, uyuşmak. Muhill: İhlal eden, havale eden. Tesebbüb: Sebep olmak.

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

3

DİZGİ
Türkçe
Ölçü Dizgi

Arapça
DizgiEvi 532 05 61

Baskı
Merve Matbaacılık
Mart 2001

YENİDOĞAN YAYIN DAĞITIM
Bab-ı Ali Cad. Dr. Ziya Gün Han No:28/4
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel.: 0212 520 98 21 - 519 81 50
Fax: 0212 519 81 51

İÇİNDEKİLER

MÂİDE SÛRESİ

EN'ÂM SÛRESİ

Nisâ Sûresi'nin Devamı

1- Evvelâ, doğrudan doğru insanın kendini öldürmesini, yâni kasden intihar etmesini nehiydir ki, bu zahir olmakla beraber siyak-ı âyete mülâyim değildir. Saniyen, insanın kendi telefine sebeb olmasını nehiydir ki, başlıca üç vech ile izah olunmuştur.

Birincisi, bâzı cahillerin yaptığı gibi zühd-ü taabbüd namına şiddet iltizam edip nefsini son derece tazyik ile ezmektir ki, Kazı Beyzavî bunu, "cehele-i Hind'in yaptıkları gibi" diye temsil etmiştir. Terazı ile ticaret-i hilekârane muamelât-ı faside gibi zühd-ü takvaya muhalif farz ederek, bu yolda kesb-i emvalden imtina edip kendini telef-i nefse bais olacak vech ile fakr-ü zarurete ma'ruz bırakmak bu kabilden olacağı için bu mânâ bilhassa siyakı istisnaya muvafıktır.

İkincisi, katle müeddi olan cinayetler irtikâb ederek, kendi katline sebebiyyet vermektir ki, şunun bunun malına bigayr-i hakkın tesallût etmek de bu cümledendir.

Üçüncüsü, velev hayır namına olsun her hangi bir suretle kendini boş boşuna tehlikeye ilka etmektir ki, ticaret yapacağım diye kendisini tehlikelere atmak da bu kabildendir. Rivayet olunuyor ki, Amr İbnu'l-As, bu âyetle istidlâl ederek soğuktan hazeren soğuk su ile iğtisalden çekinip teyemmüm etmiş, Resulüllah da bunu, inkâr buyurmamıştır.

Hazer: Çekinme, korunma. **İğtisal:** Yıkanmak, gusletmek.

2- Kendi nüfusunuzu, ta'bir-i aharle birbirinizi hiç bir vech ile katletmeyiniz demek olur. Bunun da, siyak-ı âyete muvafık olan ciheti, haksız ve batıl bir surette yekdiğerin malını yemenin, kezalik ticaret hususunda hüsn-i terazi gözedilmeyip herkesi ıztırara sevketmek için ihtikâr yollarına sapmanın katil ve itlâf-ı nüfusa sebeb olmasıdır.

Velhasıl mallarınızı aranızda haksız ve boş boşuna yemeyin, terazı ile ticaret yapın, böyle yapmazsanız helâk olur ve birbirinizi ihlâk edersiniz. Binaenaleyh hiç bir vech ile katl-i nefse ve itlâf-ı nüfusa sebebiyyet vermeyin إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا **"Allah size cidden Rahîm bulunuyor."** dir. Bunun için ekl-i batıla ve telef-i nefse müsaade etmez, terazı ile ticarete müsaade eder. Ve güzel bir terazi hayatı yaşamanızı ister. Bunun için, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ **her kim katl-i nefsi veya ekl-i batılı veya sûrenin başından beri nehyedilegelen günahları** عُدْوَانًا وَظُلْمًا **haddini tecavüz edip âhara taaddi veya nefsine zulm ederek kasden yaparsa** فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا **biz, onu ileride muhakkak bir ateşe yaslarız.** Gerçi bu nasıl olur, diye istib'ad edenler bulunabilir. Fakat وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا **bunu yapmak da, Allah'a nazaran pek kolaydır.** "Udvanen ve zulmen" kayıdları gösteriyor ki, azab-ı nâra istihkakta en ziyade nazar-ı dikkate alınacak olan cihetler bunlardır. Maahaza rahmet-i İlâhiyye'nin tecelliyatına bakınız ki, إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ **eğer nehy olunduğunuz günahların kebâir denilen büyüklerinden ictinâb eder, Kasden udvân ve zulm ile günah yapmaktan sakınırsanız** نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ **sagâir denilen diğer kabahatlarınızı tarafınızdan keffaretler, mağfiret ederiz** وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا **ve sizi, cay-i tekrim olan hoş bir yere koyarız.** Yahud Nafi' ve Ebu Ca'fer kıraatlarında fethi «ميم» ile «مَدْخَلًا» okunduğuna göre sizi, kerametli hoş bir medhale idhal ederiz. Hanelerinizin kapılarından mükrem olarak girer, kabirlerinize mükrem olarak gider ve nihayet cennette mükrem olarak kalırsınız. Fakat bu noktada pek mühim bir mesele-i ahlâkıyye vardır ki, o da, suret-i umumiyyede ve alel-husus erkeklerle kadınlar arasında yekdiğerinizin makamına göz dikerek hased ve nefsaniyyet taşımamak, tefazul ve rekabet davâlarına girişmemektir. Çünkü hased ve nefsaniyyet bir çok büyük günahların saikıdır. Bunun için, وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ **Allah'ın bazınıza diğerinden fazla olarak bahşettiği mukadderatı temenniye'de kalkışmayınız.** Birbirinizin malına cahine ve sair nail olduğu vehbî veya kesbî mazhariyyetlerine göz dikmeyiniz. Zira bu gibi temanniyat evvelâ, hased ve nefsaniyyet ve adavet uyandırır. Saniyen, takdir ve kismet-i İlâhîye adem-i

---

İstib'ad: Uzak görme, ihtimal vermeme. **Cay-i tekrim:** İkram yeri. **Tefazul:** Meziyet ve fazilet yarışı. **Cahi:** Aşikâr, âleni. **Vehbî:** Allah vergisi.

rızayı iş'ar eder. Salisen, kendi hakkında mukadder olmayan bir şeyi temenni etmek, hikmet-i kader ile muaraza ve beyhude bir elemdir. Diğerinin hakkında kesb ile mukadder olanı kuru kuru temenni bir atâlet-ü betalet ve tazyi-i evkattır Bilâ kesbin mukadder olanı temenni de boş bir temenî-i muhaldır. **لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا** Ricalin iktisab ettikleri şeylerden bir nasîbleri, **وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ** kadınların da iktisab ettikleri şeylerden bir nasîbleri vardır. Hiç birinin sa'y-ü kesbi boşa gitmez, behemehal kendisine bir hıssa verilir. Fakat fıtraten birinin isti'dad-i kesbî fazla, diğerinin eksik olması, kezalik birine kesbiyle mütenasib olarak verildiği halde diğer birine kesbinden fazla verilmesi gibi sırf vehbî olan hususat, müstakıllen meşiyyet-i İlâhiyye eseri olan bir mevhibedir ki, bunda kimsenin sun'u ve hakk-ı müdahelesi yoktur. Bunun için gerek erkek ve gerek dişiye yaraşan diğerlerinin nasîbini temenni etmek değil, Allah'ın kendisine bahşettiği kabiliyyet-ü isti'dad ile mütenasib olarak çalışmak ve Allah'dan istemektir. Binaenaleyh çalışınız **وَاسْأَلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهِ** ve Allah'dan, Allah'ın fazl-ü ihsanından isteyiniz de herkesin elindeki şeyleri temenni etmeyiniz. Allah, her şeye Alîmdir, herkesin istihkakını bilir ve tafdılini an ilmin yapar. Demek ki, nehyin asıl hedefi, hasedden ataletten, ahkâm-ı İlâhiyye'ye ve mukadderata i'tirazdan meni' ve fazl-ü faziletin ve medhal-i kerîmin hased-ü temenni ile değil, amel ile taleb edilmesi lâzım geldiğini ihtardır.

Bu âyetin nüzulü, miras âyetleri dolayısiyle kadınlar tarafından ızhar edilen bâzı temenniyat ile alâkadardır. Ezcümle ezvac-ı Resulüllah'dan Ümmü Seleme Hazretleri'nin, "Ya Resulüllah; erkekler ğazâ ediyorlar, biz etmiyoruz ve bizim mirastan hakkımız nısf oluyor. N'olurdu biz de erkek olsa idik" diye, bir temennide bulunduğu ve bu âyetin nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Bunun için bâalâda, لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ (*"Erkeğe iki dişi payı kadar."* Nisâ-4/11)düsturunun hikmetlerine müteallık olmak üzere fıtrî ve hukukî ve iktisadî nokta-i nazarlarla zikredilmiş olan izahatın me'hazlarını burada ve bundan sonraki bir iki âyette bir esas-ı ahlâkînin telkini ve erkek, kadın münafesesinin ıslah-ü izalesi ve aile hayatının takviye ve tanzimi siyakında temamen gösterilmiş buluyoruz ki, tafdil ve tefadul, mevahib-i fıtriyyeye, iktisab ve nasib-i iktisab, kıymet-i ameliyye ve iktisadiyyeye, gelecek olan «وَبِمَا اَنْفَقُوا» muadele-i infaka işaret etmiştir. Şimdi mirasın kesbî olmayıp mahza fazl-ü ihsan-ı İlâhî olduğunu ve bundan da gerek erkek ve gerek dişi her birine kesib gibi derecelerine göre bir hıssa verilmiş bu-

---

Atalet: Tembellik. **Betalet:** İşsizlik. **Tazyi-i evkat:** Vakitlerin ziyan edilmesi, boş yere vakiti geçirmesi. **Münafese:** Yarışma.

lunduğunu tefhim için ahkâm-ı mirası maaziyadetin bir telhis ile buyuruluyor ki: Rical ve nisaya iktisablarına göre birer nasib verdikten başka وَلِكُلٍّ **bir de, erkek ve dişiden her biri için** جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ **valideyn ve akrabanın ve yeminlerinizin akdedip bağladığı ve yahud** (عَاقَدَتْ kıraatına göre) **yeminlerinizin mütekabilen akdi muahede ettiği kimselerin,** yâni akd-i nikâh ile zevc veya zevcenin veya akd-i müvalât ile mevlelmüvalâtın, **terikelerinden miras alır vârisler yaptık.** Herkesi yanlız kendi kesbiyle bırakmayıp mirası da hak yaptık ve bunu yalnız erkeklere veya kadınlara tahsis etmeyip ikisine de verdik. Bir de yalnız ana baba veya evlâd terikesinden değil, alel-umum akrabanın terikelerinden derecelerine göre ta'mim ettik. Karabetle de kalmayıp akidlerle de miras verdik ki, bütün bunlar, mahz-ı fadl-i İlâhî'dir. Zira Allah vermezse, kimsenin mirasa konması mümkün değildir. Binaenaleyh yekdiğerinizin hisselerine göz dikmeyiniz de فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ **bütün o vârislere nasıblerini veriniz.** Ve aranızda emvalinizi bu suretle de batıl olarak yemeyiniz. Zira اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا **"Çünkü Allah her şeye karşı şahid bulunuyor."** dir.

Erkeklerin mirasta istihkakları ziyade olmasının hikmeti, اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَٓاءِ. **erkekler ve alel-husus recül olan tam erkekler, kadınlar üzerinde kavvamdırlar.** Onların üstlerinde dururlar, işlerine bakarlar, dikkatle gözetir, muhafaza ederler, kâhyaları müdürleri, muhafızları, veliyyü'l-emirleridirler. Küçükler de, buna namzeddirler.

KAVVAM: Kaimin mübalağası olup, "kıyam bil'emir" den me'huzdur. "bir kadının işine bakan ve muhafazasına ihtimam eden müdür-ü umuruna «قَيِّمُ الْمَرْاَةِ» ve daha kuvvetli olarak «قَوَّامُ الْمَرْاَةِ» denilir. Bu ta'bir, erkeğin kadına hâkimiyyetini ve fakat keyfemattefak değil, سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ (*"Kavmin efendisi onlara hizmet edendir."* Keşfü'-Hafa-1/26) mazmunu üzere hâdimiyyetle müterafık bir hâkimiyyetini ifade eder. Binaenaleyh bir taraftan erkeğin fadlını ifham ederken diğer taraftan da kadının kıymet-ü faziletini iş'ar eder. Ve bu tefavüt içinde müsavat dâvâsını kaldırarak mütekabilen bir muadele-i mütefadıla usuliyle öyle bir vahdet te'min eyler ki, bu vaz'iyyet, imam ile ümmet beynindeki hukuk-ı mütekabileye benzeyecek ve bu suretle terbiye-i aile, terbiye-i ictimâiyye ve siyasiyyenin bir mebdei olacaktır. Bunun için Kazi Beyzavî, «قَوَّامُونَ»

Akd-i müvalat: Dostluk, anlaşma. **Mevle-l-müvalat:** Dostluk sahibi, karşılıklı sevgi sahibi. **Müterafık:** Karışık.

un tefsirinde der ki: يَقُومُونَ عَلَيْهِنَّ قِيَامَ الْوُلَاةِ عَلَى الرَّعِيَّةِ *"Valiler halkı idare ettikleri gibi onlarda kadınları öyle idare ederler."* Şimdi bu esas da, biri vehbî, diğeri kesbî iki sebeble ta'lil edilerek buyuruluyor ki, بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ **"Çünkü Allah, rical ve nisanın bâzısını diğerine hılkaten tafdil etmiştir."** «هُمْ» zamiri delâletiyle bundan erkeklerin kadınlara fazl-ü ruçhanı anlaşılmakla beraber âyetin öyle bir hüsn-i beyanı vardır ki bu fazl-ü fazıleti, بِمَا فَضَّلَهُمُ اللّٰهُ عَلَيْهِنَّ *"Allah o erkekleri kadınlara üstün kılmıştır."* diye alel-ıtlak erkeklere kasr etmemiş, mübhem olarak bâzısının diğerine tafdılini ifade eylemiştir. Bu ise, erkeğin kadında bulunmayan bir takım mezayayı fıtriyyeyi haiz olduğu gibi aynı zamanda kadının da erkekte bulunmayan bâzı mezayayı fıtriyyeyi haiz olduğunu ve bundan dolayı her ikisinin yekdiğerine muhtelif cihetten muhtac bulunduklarını ve bu suretle erkekle kadın fıtraten mütefavit ve mütekabilen mütefadıl olduğu gibi her erkeğin ve kezalik her kadının da seviyyeleri bir olmadığını ve binaenaleyh her erkek her kadın ile ferden mukayese edilemeyeceğini ve maamafih bütün bunlar top yekûn karşılaştırılınca, kadınların erkeklere ihtiyacı, erkeklerin kadınlara ihtiyacından fazla ve çünkü beyan olunduğu vech ile asıl mi'yar-ı fazilet olan kesb-ü iktisab nokta-i nazarından erkek haslet-i failiyyetle kaim, kadın ise, hiss-i tâat ve haslet-i kabiliyyet ile rakik ve cazibedar bir fıtrette ve bunun için kuvvet-i rical ile himaye ve muhafazaya daha ziyade muhtaç, ve binaenaleyh binnetice suret-i umumiyyede fazl-ü ruchanın rical tarafında bulunduğunu vilâyet-i emir ve salâhiyyet-i idarenin bihakkın erkek olan ricale tevdii ve kadınların onlara itaatı hem bir hak ve hem de menfaat-i nisvanın muktezası olduğunu pek beliğ bir icaz ile tefhim eyler. Ve işte erkeklerin Nübüvvet, İmamet, Velâyet, ikame-i şeair, hudud-i kısasta şehadet, vücûb-i cihad, vücûb-i Cum'a, ezan, hutbe, i'tikâf, asabalık, katl-i hata ve kasamede tahammül-i diyet, talâk-u ric'atte istiklâl gibi bir takım hasais ve hukuk-u vezaif ile temayüzleri de bu cümledendir. قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ. **"Kadınlar üzerine kavvamdırlar."** Olarak aile de, hakk-ı riyaseti haiz olmalarının bir sebebi bu tefadul-i fıtrî, biri de وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ **erkeklerin mallarından bir kısmını mehir ve nafakaya sarf etmeleri kazıyyesidir.** Ki, kesbî olan bu sebeb de, evvelkine merbuttur. Ve kadınların mirastan nasibleri yarım olması bilhassa bu sebeble alâkadardır. Ve bunda kadınların menfaatı, irste müsavi olmalarından çok ziyadedir. Şu halde zevcesinin hakkını edâ etmeyen, kadın malına göz diken ve vazife-i infakı yapmayan ve ailesinin ırz-u namusunu muhafaza etmeyen erkekler ricalden ma'dud

---

Talil: Sebep göstermek. **Ruchan:** Üstünlük. **Tevdii:** Emanet. **Mezaya:** Meziyetler.

değillerdir. Şübhesiz ki, bu vazifelerini yapan ricalin de, kadınlar üzerinde kavvam olmaları ve onlardan itaat-ü sadakat beklemeleri bir hakkı meşru'larıdır. Binaenaleyh فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ **saliha olan kadınlar da Allah'a itaat ederler. Kocalarına karşı divan durup haklarına riayet ederler.** حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ **Kocalarının gıyabında nefis ve mal-ü namus ve haysiyyet ve esrar-ı aile gibi muhafazası lâzım gelen hususatı,** بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ **hıfz-ı İlâhîye istinaden muhafaza ederler.** Zira Allah, bunun muhafazasını emr etmiştir. (A.S.) Efendimiz'den merviydir ki: **"Nisânın hayırlısı o kadındır ki, baktığın zaman seni mesrur eder, emredersen itaat eyler, gıyabında bulunduğun zaman da seni malında ve nefsinde hıfzeder"** İbn Mâce: Nikah-5/1857 buyurmuş ve bu âyeti okumuştur. Bu âyetin de bâlâda beyan olunan Ümmü Seleme Hazretleri'nin sözü üzerine nüzulü söylenmiş ise de, bunun asıl sebeb-i nüzulü şu vech ile rivayet olunuyor: Nükaba-i Ensar'dan Sa'd ibn Rebia'ya karşı zevcesi Habibe binti Zeyd ibn Züheyr ve bir rivayete göre Habiybe binti Muhammed ibn Seleme nüşuz göstermiş, o da, bir tokat vurmuş. Binaenaleyh babası, kızını almış, Resulüllah'a gidip şikâyet etmiş. Resulüllah da: لَنَقْتَصَّ مِنْهُ "Her halde ondan kısasını alırız", buyurmuş idi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. (A.S.) da: "Biz, bir emir irade ettik, Allah da diğer bir emir irade buyurdu ve şübhe yok ki, hayır Allah'ın irade ettiğidir", dedi. Bu sebeble salihat-i nisvanı beyandan sonra, naşizeler hakkında buyuruluyor ki:

وَالّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ **Ey kavvam olan ve zevcelerinin haklarını veren zevcler nüşuzlarından, yâni kafa tutup itaatsizlik etmelerinden korktuğunuz, korkacak bir emare hissettiğiniz karılara gelince:**

NÜŞUZ: Esası lügatte irtifa' ve tümseklik mânâsından me'huz olarak kadının kocasına kafa tutup isyankâr bir vaz'iyyet almasıdır ki, güya kendisini yüksek farzedip itaatini refeylemiş olur. Bunu izah için eimme-i müfessirinden şu beyanat varid olmuştur: Kadının nüşuzu, zevcine isyanı (İbn Abbas), koku sürünmemesi, zevcini nefsinden menetmesi, mukaddemâ zevcine yaptığı muameleyi değişdirmesi (Ata)', zevcinden hoşlanmaması (Ebu Mensur), zevcinin mesken-i şer'î olarak tâyîn ettiği ikâmetgâhta beraber oturmaktan imtina' edip, onun arzu etmediği bir yerde ikamet etmesi (denilir) ki, bu mânâlar, az çok birbirlerine yakındırlar.

Böyle bir hal karşısında فَعِظُوهُنَّ **evvelâ, bunlara va'z-u nasihat ediniz,**

Nükaba: Halkın iyisi. **Nüşuz:** Nefret etmek, serkeşlik. **İrtifa:** Yükseklik.

وَاهْجُرُوهُنَّ فِى الْمَضَاجِعِ saniyen, yataklarda mehcur bırakınız, وَاضْرِبُوهُنَّ salisen, hafifce ve şeyn âver olmayacak bir surette biraz döğüveriniz[1].

Binaenaleyh **فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا Size itaat ederlerse artık taarruz için aleyhlerinde vesile aramayınız ve vaki' olan kusurlarını olmamış gibi addediniz.** اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ **("Çünkü günahtan tevbe eden günahı olmayan gibidir."** Keşfü'l-Hafa - 1/1515) Her halde şunu muhakkak bilmeli ki, **اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا Allah Teâlâ pek yüksek ve pek büyüktür.** Binaenaleyh Allah'dan korkunuz da kadınlara karşı size vermiş olduğu kuvveti, su-i istimal etmeyiniz. Allah'ın size karşı kudreti, sizin kadınlara karşı kuvvetinizden çok yüksektir. Ve sizin Allah'a karşı günahlarınız, kadınların size karşı günahlarından daha çok ve daha hadnaşinâsâne olduğu halde Allah, sizin tevbelerinizi kabul ve seyyiatınızı afvederken, size itaat eden zevcelerinizin vaki' olan kusurlarını nasıl afvetmezsiniz ve nasıl olur da onlara taarruz için vesile arar durursunuz? Diğer bir mânâ ile; Allah, zulümden ve haksızlıktan müteali bir sahib-i kibriyadır. Binaenaleyh O'nun ulüvv-i şan ve kibriyası karşısında zulümden, haksızlıktan, sadakatsizlikten, terbiyesizlikten vazifelerinizi su-i istimal etmekten son derece sakınmalısınız.

Kadın, itaat etmezse ne olacak? O zaman iş muhakemeye düşer. Binaenaleyh ey cemaati müslimîn ve bihassa ey hâkimler, **وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا zevc ile zevce arasında şıkak korkulacak bir mahzurdur. Şayed bunlar arasında bir şıkak vukuundan korkar, yâni zevciyyet bâkî olduğu halde aralarının açıldığını anlarsanız, فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا biri zevcin akrabasından, biri de zevcenin akrabasından olmak üzere iki hakem gönderiniz.** Zira ak-

---

[1] Burada, kadın döğülür mü diye bir hatıra varid olabilir. Evet, döğülmez, fakat bu ifadede kadın demek naşize, asiye karı demek olmadığı da unutulmamak lâzım gelir. Sırasına göre insanca olmak üzere bir kaç tokat, hiss-i isyan ile sukuta doğru giden hırçın bir karıya kadınlık şeref-ü terbiyesini bahşetmek için güzel bir ders olabilir. Şâir Ziya Paşa merhum:

"Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdir
Tekdir ile uslanmayanın hakkı köteklir."

demiştir. Zamanımızda Kur'ân'ın işbu وَاضْرِبُوهُنَّ emrini su-i tefsir ederek dillerine dolamak istiyen bâzı Avrupalılar görüyoruz. Fakat ne garib bir tesadüftür ki, biz bu âyetin tefsiriyle meşgul olduğumuz sırada bir Fransız mahkemesinin kocası tarafından döğülmüş olan bir Fransız karısının ikame ettiği davaya karşı, "hırçınlık edip kocasını tehevvüre getiren bir kadının yediği dayaktan dolayı talâk dâvâsı ikamesine hakkı olmadığına" hükmettiğini gazeteler ilân ediyordu. (Hamiş)

Şeyn: Ayıp hata yapan. **Tehevvür:** Sonunu düşünmeden hareket eden. **Hamiş:** Mektubun altına sonradan yazılan sözler, haşiye, dip not. **Ulüvv:** Yücelik. **Şikak:** Ayrılık.

rabaları, onların iç yüzlerini daha iyi bilirler ve salâhlarını daha ziyade arzu ederler. Maamafih akrabadan olmaları müstahab bulunduğu, yoksa ecanibden nasbları da caiz olabileceği beyan olunmuştur. Hakem-i intihab hakkı, evvelâ zevc ve zevceye aiddir. Ve bunun her iki taraftan akrabalarının müşaveresiyle yapılması müstahab olacağı da «مِنْ اَهْلِهِ» ve «مِنْ اَهْلِهَا» kayıdlarının işaretlerinden anlaşılıyor. O halde akrabaları bulunmadığı veya ecanibden olmaları kendilerince tensib edildiği surette şübhesiz caiz olmak lâzım gelir.

Bu hakemlerin derece-i salâhiyyetleri ne olacaktır? Te'lif veya tefrik her ikisini de yapabilirler mi? Bu noktada Müctehidîn, îhtılâf etmişlerdir. Bir kısmı tefrik de yapabilirler ve bir talâk-ı bâin olur demişler ki, bu, Hazret-i Ali'den merviydir. Bir kısmı da bunlar te'life me'murdur, tefrik edemezler demiş ki, bu da, Hasan'dan merviydir. Ve İmam-ı A'zam'ın kavlidir. Gerçi tefrik salâhiyyeti tasrih edildiği, zevc de bunu kabul ve tefviz eylediği takdirde ihtîlâf yoktur. Ancak zevc, tefrika salâhiyyet vermediği takdirde mahkeme kendiliğinden hakemeynin salâhiyyeti mutlaka ile intihabına cebr edebilir mi, edemez mi? Hasılı hakemeyn, zevceyinin vekilleri mesabesinde midir? Yoksa mahkemenin hükme me'zun nâibleri makamında mıdırlar? Ve mahkemenin re'sen tefrika salâhiyyeti var mıdır? Yok mudur? İşte ihtilâf bu noktalardadır. Şübhe yok ki, âyetin siyakı, te'lif üzerindedir. Tefrikten bahis, münasib görülmeyip meskûtün anh bırakılmış ve bunun için bir ictihad mevzuu olmuştur.

Bu iki hakem, اِنْ يُرِيدَٓا اِصْلَاحًا cidden hüsn-i niyyetle islâh murad ederler, **aralarını düzeltmek isterlerse** يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا **Allah, iki tarafın beynini tevfik-u te'lif eder.** Zevc ve zevcenin kalblerine meveddet-ü mahabbet ilka eyler. Bunu, nasıl yapar? اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا **Her halde Allah, Alîm, Habîrdir.** Nasıl yapacağını bilir ve şüphe yok ki, Alîm ve Habîr olan Allah'ın burada tefrik cihetini meskûtün anh bırakması da gayet mânidardır. Demek ki, Allah'ın rızası şıkakta değil, vifaktadır. Asıl matlûb olan hüsn-i imtizaçtır. Görülüyor ki, bu ahkâm kadınların nüşuzu üzerinden yürümüştür. Acaba erkekler tarafından nüşuz olmaz mı? Kadın Hercibâdabâd itaatè mı mecburdur? Gibi bir sual hatıra gelebilir. Evet, erkekler tarafından da nüşuz olabilir. İleride, وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا (*"Ve eğer bir kadın kocasının serkeşliğinden veya yüz çevirmesinden endişe ediyorsa. ..."* Nisa-4/128) âyetinde buna müteallık ahkâm gelecek, ayrılmak mes'elesi de orada zikr olunacaktır. Fakat burada mevzu-ı bahs olan

---

Ecanib: Yabancılar. **Te'lif:** Birleştirme. **Tefviz:** Birisine bırakma, sipariş ve ihale etme. **Vifak:** Bir arada durma, birleşmek. **Herci badabad:** Her ne olursa olsun.

erkeklerin kavvamiyyeti ve mucebince bütün vazifelerinin ifası ve binaenaleyh erkek tarafından hiç bir kabahat bulunmadığı takdiri üzerine cereyan ettiğinden bu şerait altında erkeğin nüşuzu tasavvuru esasen gayr-i varid olduğu gibi maksadı beyan dahi hayatı ailenin mücerred salâh ve terbiyesine müteallık bulunduğu cihetle burada kadınların nüşuzundan bitteba' bahsedilmiş ve erkeklerin nüşuzu meselesi bil'ahare müstakıllen beyan olunmak için geri bırakılmıştır. Bu suretle hayatı ailenin salâhı te'min edildikten sonra aile terbiyesinde umumî bir ilmihal olarak esas ittihaz edilmesi lâzım gelen ahlâk-ı haseneye geçirilerek evel emirde şu on vazife emrediliyor ki:

Birincisi, ... وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا **Allah'a ibadet ve ubudiyyet ve O'na hiç bir şey şerik koşmayıp ihlâs ile ibadet etmek.**

İkincisi, anaya, babaya ihsan ile muamele etmek.

Üçüncüsü; وَبِذِي الْقُرْبٰى **akrabaya ihsan.**

Dördüncüsü; وَالْيَتَامٰى **yetîmlere ihsan.**

Beşincisi; وَالْمَسَاكِينِ **fukaraya ihsan.**

Altıncısı; وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى **yakın komşuya ihsan** ki, hanesi yakın olur veya akrabadan bulunur.

Yedincisi, وَالْجَارِ الْجُنُبِ **uzak komşuya ihsan ki,** ya hanesi uzak olur veya akrabadan olmaz veya gayr-ı Müslim bulunur.

Hadîs-i Nebevî'de varid olmuşdur ki: **"Komşu üçtür.**

Birisinin üç hakkı vardır: Hakk-ı civar, hakk-ı karabet, hakk-ı İslâm.

İkincisinin iki hakkı vardır: Hakk-ı civar ve hakk-ı İslâm.

Üçüncüsünün bir hakkı vardır: Hakk-ı civar ki, bu, Ehl-i kitab'dan ve müşrik komşudur." Kenzü'l-Ummâl-9/24891.

Sekizincisi, وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ **yanındaki arkadaşa ihsan** ki, taal'lüm, tasarruf sınaat, sefer gibi her hangi bir emr-i hasenede musahabet eden arkadaş ve yoldaş demektir. Bu mefhum zevc ve zevceye dahi şamil olur.

Dokuzuncusu, وَابْنِ السَّبِيلِ **yoldan gelen müsafire, yahud mutlaka dayfe ihsan.**

Onuncusu, وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ **köle ve cariye el altında bulunanlara ihsan.** اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا **"Her halde Allah, kurumlu öğüngen olanların hiç birini sevmez."**

Civar: Komşu. Dayf: Misafir.

"MUHTAL" mütekebbir, **"FEHUR"** öğünen, tefahur eden demektir ki, Allah, bunları sevmez. Hele o bahıl mütekebbirler ki, ... الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ **hem kendileri bahıllik ederler, hem de nasa buhl emrederler.** Bâzı Yehudîlerin Ensara karşı, "mallarınızı infak etmeyiniz, korkuyoruz ki fakir düşeceksiniz" diye nasihat etmeğe kalkışmaları bu âyetin nüzulüne sebeb olmuştur. وَيَكْتُمُونَ مَا آتَيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ **Bir de, Allah'ın mahz-ı fazlından kendilerine vermiş olduğu malı ve ilmi ketmeylerler.** وَ **Hele o mürai mütefahırlar ki** الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ... فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا .. **"Onlar ki, Allah'a ve ahiret gününe inanmazlarda, mallarını gösteriş için sarfederler. Hem kim de kendine şeytan arkadaş olursa, artık o ne fena arkadaştır." "Bakalım nasıl olacak: Her ümmetden bir şahid getirdiğimiz, seni de onların üzerine şahid getirdiğimiz vakit."** Burada, شَهِيدًا Hazret-i İsa hakkındaki وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ (*".... Ve içlerinde bulunduğum müddetçe üzerlerinde şahid idim ....*" Maide-5/117) hıtabı gibi işhad olunan şahid mânâsına geldiği ve her ümmetten şâhid de, o ümmetin Peygamberi olduğu müfessirîn tarafından beyan olunmuştur. **Yani bilir misin, her ümmetten bir şâhid getirdiğimiz, ya Muhammed, seni de o şâhidler üzerine şâhid getirdiğimiz vakit o kıyamet günü, o kâfirlerin hali ne olacak? İşte cevabı:** يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ **O küfredip Peygambere isyan eden kâfirler, o gün** لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ **keşke yere geçmişler, üzerleri düzlenmiş kendilerinden hiç bir eser kalmamış olsa idi, diye arzu edecekler** وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا **ve Allah'a hiç bir sözü ketm edemiyecekler.** Çünkü Sûre-i «يس» de geleceği üzere ağızları mühürlenecek, elleri ayakları söyleyecektir. İbn Mes'ud Hazretleri'nden şöyle rivayet olunmuştur ki: "Bir gün Hazret-i Peygamber (S.A.V.), (**"Bana bir Kur'ân oku"** diye emretti. Ben de, **"Ya Resulüllah, bana Kur'ân'ı ta'lim eden sensin"** dedim. **"Başkasından dinlemeyi severim"** buyurdu. Binaenaleyh sûre-i Nisa'dan başladım. Vakta ki, işbu «فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا» âyetine geldim, Resulüllah ağladı. Ben de, kıraatı kesdim" Buhârî: Tefsir-4/104), demiştir.

Bu noktada taharet-i batına ve zahire ile «اُعْبُدُوا اللّٰهَ» emrine bir inkişaf verilmek ve imandan sonra ibadetin akdemi namaz ve namazın ilk şartı da necasetten ve hadesten taharet olduğu ve taharet-i kübra olan guslün de nikâh ve aile ahkâmı ile alâkası pek ziyade bulunduğu, bunların icrası ise, evel emirde muhafaza-i akl-ü şuur ile olacağı tefhim kılınmak üzere buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى
حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى
تَغْتَسِلُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ
مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا
صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

Meâl-i Şerifi

43- Ey o bütün iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın, söylediğinizi bilinceye kadar. Cünüb iken de (yoldan geçmeniz başka) guslünüzü edinceye kadar. Ve eğer hasta olur veya seferde bulursanız veya biriniz hacet yerinden gelir veya kadınlara dokunursanız da suya güç yetiremezseniz o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin. Niyyetle yüzünüze ve ellerinize mesheyleyin. Cidden Allah, afvi çok bir Ğafur bulunuyor.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü, Abdurrahman ibn Avf Hazretleri'nin ziyafeti hâdisesi olduğu merviydir ki, tafsil-i Sûre-i Bakara'da ... يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ (*"Sana hamr-ü meysirden soruyorlar ..."* Bakara-2/219) âyetinde geçmiştir. (Bak.)

Sarhoşluğun cünüblük ile ve ondan sakınmanın da taharet ve *gusl ile* müterafık olarak mevzu-ı bahsedilmesi ve bu halde mü'minin namaza yaklaşmaktan men-i, müskiratın hürmetini ve pisliğini anlatmak için ne kadar

beliğdir. Bu mânâ Sûre-i Maide'de رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ (*"Ey o bütün iman edenleri içki, kumar, putlar, kısmet çekilen zarlar hep şeytan işi, murdar bir şeydir. Onun için siz ondan kaçının....."* Maide-5/90 tefsirine bakınız) diye tasrih olunacaktır.

لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى **"Sarhoş iken namaza yaklaşmayın."** Burada, bâzı müfessirin salâttan murad, mescid ve musallâdır. Bununla sarhoşlar mescidlere duhulden menedilmişlerdir, demiş ise de, bu mânâyi anlamak için salâtı, mânâ-i aslîsinden çıkarmağa lüzum yoktur. Bu nehiy, söylediğini bilmeyen sarhoşun namazı sahih olmadığına ve binaenaleyh sekrin hürmetine delâlet ettiği gibi sarhoşun ve cünüb mescide duhulden veya takarrübden men'ine de bil'işare delâlet edebilir. Binaenaleyh sarhoşun ve cünübûn mescide girmeleri ve hatta yakınında bulunmaları caiz değildir.

وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا **Yolda gitmek hali müstesna olarak, cünüb iken de iğtisal edinceye kadar namaza yaklaşmayın ve binaenaleyh mescide de girmeyin.**

CÜNÜB: Cenabet olan, yâni inzâl vaki olmuş bulunandır ki, masdar gibi müfred veya cem'a ıtlak olunur.

İĞTİSÂL: Gusletmek, yâni baştanbaşa yıkanmaktır.

ÂBİRÎ SEBİL: Yolda gidenler, sefer halinde bulunanlar demektir. Bunların istisnası teyemmüm mes'elesinden dolayı olduğu şimdi anlaşılacaktır. Maamafih mefhum alel-ıtlak yoldan mürur haline de salihtir. Bu itibar ile de cünübün namaz kılınan mescidden değil, fakat yanındaki yoldan geçmesi caiz olduğuna bir işaret olur. Bu kayd-ı istisana', cünüb ile iğtisal beyninde olduğu için sarhoşlara cihet-i taallûku yoktur. Demek ki, söylediğini bilmez sarhoşların, mescid civarından geçmelerine de mesağ yoktur. Çünkü esasen sarhoşluğa mesağ yoktur.

اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ **"Biriniz hacet yerinden gelir."** **GAIT:** Engin, çukur yer demek olup halâya işarettir. Bundan gelmek de hadesten, abdest bozmaktan kinayedir. «اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ» Kisaî, Halefu'l-âşir kıraalerında elifsiz «اَوْلَمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ» okunur. Bu, «لَمْسٌ» den, evvelki «مُلَامَسَةٌ» dendir. İkisi de, kadınlara dokunmak demektir. Bunun da, suret-i mahsusada bir dokunmak demek olan iltika-i hıtâneyn mânâsını ifade ettiğinde, ittifak vardır ve gusül icab eder. Fakat bunda, el veya saire ile mücerred tenin tene dokunması mânâsı da

---

Sekr: Sarhoşluk. **Mesağ:** Müsade.

maksud mudur, değil midir? Burası muhtelefünfihdir. Biz Hanefiyyece, bu maksud değildir. Binaenaleyh kadının bir tarafına mücerred dokunuvermekle abdest bozulmaz. Lâkin Zahiriyye ve Şafiiyye bozulur, gusül değil fakat abdest almak lâzım gelir, demişlerdir. Ancak Zahiriyye, «لَامَسْتُمْ» kelimesinin zahirine bakarak dokunanın abdesti bozulur, dokunulanın ki değil, demişler. İmam-ı Şafiî ise, ikisininki de bozulacağına kail olmuştur. Hanefiye, tahfife, Şafiiye de, teşdid ve ihtiyata riayet etmişlerdir.

Hasılı cünüb iken, meriz olur veya seferde bulunursanız veya gerek sefer ve gerek hazarda abdest bozar veya kadınlara dokunur, gusül veya abdest icab eder فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً **de bir su bulamazsanız,** (ki, meraz karinesiyle bu bulamamak hakikaten veya hükmen bulamamaktan eammolmuş oluyor) **böyle su bulmadığınız taktirde** فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا **said-i tayyibe teyemmüm eyleyiniz de** فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ **yüzlerinize ve ellerinize meshediniz."**

TEYEMMÜM: Lûgaten kasıd demektir. Binaenaleyh niyetsiz teyemmüm olmaz, mahiyyetinde dahildir.

SA'İYD de, yeryüzü demektir ki, taşa toprağa şamildir. Binaenaleyh eline hiç toprak bulaşmasa bile bir taş ile teyemmüm caiz olur. Lâkin İmam-ı Şafiî, "Birazcık olsun toprak bulaşmalı" demiştir.

"TAYYİB" de, tertemiz demektir. Binaenaleyh mülevves veya şübheli olmamalıdır. Demek olur ki, İslâm'da maddî ve manevî taharet mes'elesinin o kadar ehemmiyyeti vardır ki, su bulamadığı zaman hiç olmazsa gusül veya abdest yerine taharete niyyet ve kalbin temizliğe rabt edip, maddî cihetinden de tertemiz bir saiyd-i abdest a'zasının nısfı demek olan yüzüne ve dirseklerine kadar ellerine dokundurmalıdır. Yâni ellerini bir kerre saiyde vurup meshetmeli, bir kerre de vurup dirseklerine kadar ellerini meshetmelidir. İhtimal ki imânı olmayanlar, "bundan ne çıkar?" derler. Fakat aklın bundan lâakal alacağı ders şudur ki, insan hem zahiren ve hem de batınen temizliği bırakmamalıdır. Taharet-i kalbiye asıldır. Kalb-i pis olan ne yapsa temizlenmez. Ve lâkin yalnız kalb temizliği de kâfi gelmez. Maddeten zahirini de temizlemelidir. Su bulamayınca zarurette teyemmüm, esasen bir taharet-i kalbiye işi olmakla beraber şart-ı maddî ve şekl-i zahirînin de مَا لَا يُدْرَكُ كُلُّهُ لَا يُتْرَكُ كُلُّهُ (*"Tamamı elde edilemiyen şeyin hepsi terkedilmez."* Keşf'ül-Hafa-2/256) medlûlü üzere en güzel bir muhafazasıdır. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا **"Cidden allah, afvı çok bir Ğafûr bulunuyor."** dir. Bunun için teyemmüme de ruhsat verir. Fakat sarhoşluğa ve cenabet durmağa müsaade etmez.

Burada bahis muhafaza-i akl-ü şuura ve taharet-i maddiyye ve maneviyeye müntehi olmakla bilhassa terbiye-i akliye ve fikriyeye revnak ve ahlâk-u diyanete metanet verilmek ve bu suretle aile terbiyesinden terbiye-i umumiyeye ve salâh-ı küllîye doğru gidilmek, mübareze ve mücahedeye girişmek için ve dost ve düşman, mü'min ve kâfir, hak ve batıl, salâh ve fesad, temyiz-ü mukayese olunmak üzere sarhoş vaziyetinde bulunan erbab-ı dalâl ve udvanın ahvaline nazar-ı dikkati celb ile buyuruluyor ki:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ
يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾
وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾
مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا
وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا
فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ
خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ
إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

44- Bakmazmısın şu kendilerine kitabdan bir nasîb verilmiş olanlara? Kendileri sapgınlığı satın alıyorlar da istiyorlar ki, siz de yolu sapıtasınız.

45- Düşmanlarınızı Allah daha çok biliyor. Veli de Allah yeter, nasîr de Allah yeter.

46- O Yehudî olanlardan ki, kelimeleri mevzı'larından tahrif ediyorlar dillerini eğerek, dine dokunarak, "dinledik, isyan ettik", "dinle dinlenilmesi" راعنا diyorlar. Böyle diyeceklerine, "işittik, itaat ettik" "dinle ve bizi gözet" deselerdi elbette haklarında daha hayırlı ve daha dürüst olurdu. Ve lâkin küfürleri yüzünden Allah, kendilerini lâ'netlemiştir. Onun için imana gelmezler meğer ki, pek az.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا **"Yahudi olanlardan"** Kendilerine nazar-ı dikkat celb olunan الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ **"Kendilerine kitabdan bir nasib verilmiş olanlar."** ı beyandır. Yâni burada mevzu-ı bahsolan Yehudîlerdendir. Bunlar, يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ **kelimeleri yerlerinden tahrif ederler, sözü eğerler büğerler.** Keyfiyyeti tahrif hakkında üç suret nakl olmuştur:

1- Bir lâfzı diğer lâfza tebdil ederler. Meselâ, Tevrat'ta evsaf-ı Nebeviyye'ye müteallık olan "reb'a" kelimesini "adem-i tavil" ta'birine, kezalik "recm" kelimesini "had" ta'birine tebdil etmeleri gibi ki, kitabette tahriftir. Buna karşı her tarafta meşhur olan bir kitab, böyle nasıl tahrif olunabilir? Buna imkân var mıdır denemez zira bu gibi tahrifat en ziyade bir lisandan, diğer lisana nakl-ü terceme sırasında vaki' olur. Bunun için terceme işi hem bir iktidar, hem bir istikamet işidir. Bundan başka yazanların pek az ve iyi hafızların mefkud veya nadir olduğu zamanlarda bunun istinsahlar esnasında yapılması da mümkün olur. Daha sonra bu gibi tahrifat, asla vakıf olanları iğfal etmemekle beraber diğerlerini kolaylıkla iğfal edebilir.

2- İlka-i şübhe ve te'vilât-ı faside ile bir lâfzı öteye beriye çekerek mânâsını hakdan batıla çevirmektir ki, bu da, tefsir-ü izahta yapılan bir tahrif-i mânevîdir. Fahruddin-i Râzî: "Nitekim zamanımızdaki ehl-i bid'at de fikirlerine muhalif olan âyetlerde böyle yapıyorlar." , demiş ve tahrifin tefsirinde bu ikinci vechin aslı olduğunu da kayd etmiştir.

3- Yalnız kitab değil, bir söz söyledikleri zaman duydukları ve kalblerinde bildikleri gibi dosdoğru söylemeyip tahrif ederek söylemeleridir. Nitekim Yehudîler, huzur-ı Peygamberî'ye gelirler, bâzı şeyler sorarlarlar, yanından çıktıkları zaman Peygamber'in kelâmını tahrif ederek neşre çalışırlardı. İşte Kur'ân, bunların suret-i tahriflerini şu misallerle anlatıyor:

Tahrif ederler, وَيَقُولُونَ **ve derler ki:** سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا **"Dinledik isyan ettik."** Bu bir وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ **"Dinle, dinlenilmesi Raina"** bu iki وَرَاعِنَا **"Bizi gözet"** bu

da üç. Yâni Peygamber'e karşı evvelâ, «سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا» diyecek yerde «سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا» derler, hep zıddına giderler. Saniyen, «اِسْمَعْ» "dinle" deyecek yer de «غَيْرَ مُسْمَعٍ» diye bir de cinas ilâve ederler ki, bu kelime bir taraftan medh-ü ta'zime, bir taraftan ihanet-ü şetme delâlet eder. Zira «غَيْرَ مُسْمَعٍ» isma' edilmiş olmayarak demek olduğundan bir cihetten, **"lûtfen ve tenezzülen dinle, çünkü sana karşı söz söylemek ve zorla dinletmek haddimiz değildir."**, mânâsına bir ta'zim olabileceği gibi, diğer cihetten bir kaç vech ile de tahkir ifade eder evvelâ, **"dinle a söz dinlemez"**, saniyen, **"dinle a dinlenmiyesice"**, salisen, **"dinle a iyi haber işitmiyesice"** mânâlarına da gelebilir ki, bunlar hep şetm-ü tahkirdir. Rabian, **"dinle fakat benden işitmiş olmayarak dinle"** demek de olabilir ki, bu da, bir tevdi-i sır gibi olmakla beraber yalancılık teklifini tazammun eden bir nifakı da tazammun eder. «رَاعِنَا» Kelimesi de böyle zülvecheyndir. Sûre-i Bakara'da يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا (*"Ey iman edenler! Raina demeyin, unzuru deyin."* Bakara-2/104) âyetinde geçmiş idi (bak).

İşte bunlar, böyle derler ve kelimeleri mevki'lerinden böyle tahrif ederler. Ve bunları söylerken لَيًّا بِاَلْسِنَتِهِمْ **dillerini burarak, sarhoş gibi ağızlarını eğerek söylerler.** وَطَعْنًا فِى الدِّينِ **Hem de dine ta'netmek için söylerler.** وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **Halbuki bunlar, Peygamber'e** سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا "Dinledik, isyan ettik" diyeceklerine, سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا "Dinledik ve itaat ettik" وَاسْمَعْ **"Dinle"** ve اِسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ "Dinle a dinlemiyesice" diyeceklerine yalnız, اِسْمَعْ "Dinle"; وَانْظُرْنَا ve وَرَاعِنَا **"Bizi gözet"** diyeceklerine اُنْظُرْنَا "Bize bak" demiş olsalardı, لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ **kendileri için elbette hayırlı olurdu.** وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا **Ve lâkin küfürlerinden dolayı Allah, bunları lâ'netledi, onun için bunlar iman etmezler, etseler de pek az ederler.** Ya pek az bir şeye iman ederler veya faidesi olmayacak az bir zaman, meselâ halet-i nezi'de iman ederler. Veya içlerinde iman edenleri pek az bulunur. Fakat bulunur.

Bu münasebetle bunlar ve hattâ bütün Ehl-i kitab'a bir nasihat ve da'vet olmak üzere şöyle bir telvin-i hıtab yapılıyor:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا

Cınas: Benzeyiş. **Şetm:** Söğmek. **Zülvecheyn:** İki yönlü. **Tanetmek:** Küfretmek. **Nezi:** Can çekişme. **Telvin:** Renkli.

لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰٓى اَدْبَارِهَٓا
اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّٓا اَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا
﴿٤٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ
وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظٖيمًا ﴿٤٨﴾

Meâl-i Şerifi

47- Ey o kendilerine kitab verilenler, gelin o beraberinizdekini tasdiklemek üzere indirdiğimiz bu kitaba iman edin. Biz, bir takım yüzleri silip de enselerine çevirmezden veya onları Ashab-ı Sebt'i lâ'netlediğimiz gibi lâ'netlemezden evvel. Yoksa Allah'ın emri, fiile çıkarılagelmiştir.

48- Doğrusu Allah, kendine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan berisini dilediğine mağfiret buyurur. Kim de Allah'a şirk koşarsa, pek büyük bir cinayet iftira etmiş olduğunda şübhe yoktur.

مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰى اَدْبَارِهَا Nice vücuhu, yâni yüzleri veya yüze gelenleri tamsedip terslerine çevirmeden اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا اَصْحَابَ السَّبْتِ yahud onları Ashab-ı Sebt'i lâ'netlediğimiz gibi lâ'netlemeden evvel iman ediniz.

TAMS: «طَمْس» Esasen bir şeyin asârını mahiv ve alâimin-i izale etmek mânâsına olmakla burada yüzlerin kılığından çıkıp, yüz denecek halleri kalmamak mânâsını ifade eder. İbn Abbas, deve tabanı, hayvan tırnağı gibi olmasiyle, Katade ve Dahhâk, لَطَمَسْنَا عَلٰى اَعْيُنِهِمْ (*"Hem dilesek gözlerini üzerinden silme kör ederdik."* Yasin-36/66) medlûlü üzere gözlerin görmez olmasiyle, bâzı müfessirîn de, suretlerin maymun yüzü gibi çirkin ve perişan olmasiyle temsil ve izah eylemişlerdir. Bu bir vaid-i şediddir ki, hem dünyevî, hem uhrevî felâketleri ihtar eder. Maamafih dünyevî olması daha zahirdir. Ashab-ı Sebt, Sûre-i Bakara'da geçmiş idi.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ **"Doğrusu Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez."** Burada şirk, mutlak olduğundan ale'l-ıtlak küfür demek olduğu unutulmamalıdır. Bunun, Ehl-i Kîtab'a iman teklifi siyakında varid olmuş bulunması da, bu babda bir karine-i mahsusa teşkil eder.

Bu âyetin nüzulü üzerine Yehudîler, "Biz müşrik değiliz, Allahın havassındanız" demişlerdi. Nitekim نَحْنُ أَبْنَاءُ اللّٰهِ وَأَحِبَّاؤُهُ. (*"Bir de Yehud ve Nasara "biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz ... "* Maide-5/18) لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً (*"Bir de dediler: Bize sayılı bir kaç günden maada asla ateş dokunmaz, ... "*. Bakara-2/80) da diyorlardı. Bir de bâzı Yehudîler, bir gün çocuklarını alıp huzur-i risalete gelmişler: "Ya Muhammed, bunların günah var mıdır?" demişler. "Hayır", buyurulmuş. Bunun üzerine: "İşte biz de, tıbkı bunlar gibiyiz, gece yaptığımız günahlar gündüz, gündüz yaptığımız günahlar gece keffaretlenir", diye nefislerini tezkiye etmişlerdi. Binaenaleyh bunlar hakkında, şu âyetler nâzil oldu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللّٰهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

49- Bakmaz mısın şu nefislerini tezkiye edip duranlara! Hayır, yalnız Allah dilediğini tezkiye eder (temize çıkarır), Onlar da, kıl kadar zulmedilmezler.

50- Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar, açık günah da bu yeter.

Bir de rivayet olunuyor ki, rüesa-yı Yehuddan Huyeyy ibn Ahtab ile Kâ'b ibn Eşref, ma'iyyetlerine Yehuddan yetmiş süvari alarak Mekke'ye gitmişler ve Kureyş ile bir ittifak ve muahede akd ederek, Resulüllah ile olan ahidlerini nakzetmek istemişlerdi. Onlar da: "Siz, Ehl-i kitabsınız, Muhammed'e bizden daha yakınsınız. Binaenaleyh biz, size emin olamayız. Bizim ma'budlarımıza secde ediniz de mutmein olalım", diye bir teklif dermiyan etmişler. Yehudîler de, derhal kabul edip yapıvermişler. Sonra Ebu Süfyan, Kâ'b'a hıtaben: "Sen kitab okur, âlim bir adamsın. Biz ise, ümmîyiz, bilmeyiz. Binaenaleyh, bizim mi yoksa Muhammedin mi hangimizin tuttuğumuz yol doğru?" diye sormuş Ka'b da, "Muhammed ne diyor?" demiş, Ebu Süfyan: "Yalnız Allah'a ibadeti emrediyor ve şirkten nehyediyor.", cevabını vermiş. "Sizin dîniniz nedir?" deyince de: "Biz, Beytin valileriyiz, hacılara şu veririz, müsafirlere yemek yediririz, esirleri kurtarırız, şunu yaparız, bunu yaparız.", diye anlatmış. Bunun üzerine Kâ'b: "Sizin yolunuz daha doğrudur.", demiş ve put perestleri, ehl-i imana tafdil ve tercih etmiş idi ki, şu âyetler bunun hakkındadır:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ
يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا هٰؤُلَاءِ أَهْدٰى مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾
أُولٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾
أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾
أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلٰى مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ اٰتَيْنَا
اٰلَ إِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ

مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُۜ وَكَفٰى بِجَهَنَّمَ سَعٖيراً ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

51- Bakmaz mısın şu kendilerine okuyup yazmaktan biraz nasıb verilmiş olanlara? Cibt-ü tağuta inanıyorlar da, Allah'ı tanımayanlara, "Bunlar, mü'minlerden yolca daha doğru" diyorlar

52- Onlar, Allah'ın lâ'netlediği kimseler. Her kimi de Allah lâ'netlerse, artık onu bir kurtaracak bulamazsın.

53- Yoksa onlara mülkden bir hisse mi var? Öyle olsa nasa, bir çekirdek bile vermezler.

54- Yoksa o nasa Allah'ın fazlından verdiği ni'meti çekemiyorlar da, hased mi ediyorlar? Evet, Biz, Âl-i İbrahim'e kitab ve hikmet verdik, hem de azîm bir mülk verdik.

55- Onun için onlardan kimi ona iman etmekte, kimi de ondan men'eylemekte ona da cehennem alevi elvermektedir.

بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ "Cibt-ü tagut'a inanıyorlar." Tağut" kelimesinin mânâsı, Sûre-i Bakara'da لَا اِكْرَاهَ فِى الدّٖينِ (*"Dinde ikrah yok."* Bakara-2/256) âyetinde geçmiş idi. «جِبْتْ» ise, put demektir. Kâhine de ıtlak edildiği naklediliyor. Bu suretle bu iki kelime, Allah'dan başka ilâh ittihaz edilen ziruh ve gayrı ziruh ma'budların tam isimleridir. Yekdiğeri makamına da kullanılabilirler. Ekser ehl-i lûgat, «جِبْتْ» kelimesinin lugatte tasarrufu olmadığı fikrinde bulunmuşlardır. Fakat bunun aslı, «جِبْسْ» olduğu naklolunuyor ki, cibs, habîs ve alçak demektir. «اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ» (*"Doğrusu Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret buyurmaz..."* Nisa-4/116) Hükmünün izahı için Ehl-i kitab'ın bir kısmı hakkındaki vaidden sonra ale'l-umum kâfirlere aid olmak üzere de buyuruluyor ki:

Cibt-ü Tağut: Haç ve put, Allah'tan başka mabudlar. **Ziruh:** Canlı, hayat sahibi.

إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ
بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا
حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

56- Şübhesiz âyetlerimizi tanımıyan kâfirler, muhakkak ki, biz, onları yarın bir ateşe yaslıyacağız. Derileri piştikçe azabı duysunlar diye kendilerine tebdilen başka deriler vereceğiz. Çünkü Allah, izzetine nihayet olmıyan bir Hakîm bulunuyor.

Bunlar böyle fakat:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ
وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

57- İman edip salih salih işler yapan mü'minlere gelince, bunları, altından ırmaklar akar cennetlere koyacağız; içlerinde ebedî kalmak üzere onlar. Kendilerine orada temiz, gayet temiz zevceler var, hem onları sayeban edecek bir sayeye koyacağız.

ظِلًّا ظَلِيلًا **Gölgeli gölge, koyu gölge,** saye-i hümavaye ki, ni'meti tamme-i daimeye işarettir. Zira erbab-ı refah, suret-i umumiyyede dilnişin gölgelerde yaşarlar. Nitekim lisanımızda da sayedar olmak, sayeban olmak, sayesinde yaşamak, sayesinde yaşatmak tabirleri ni'met-ü saadet mefhumlarındandır.

Bu hikmete mebnidir ki:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ
إِلٰى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ
إِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

58- Haberiniz olsun ki, Allah, size şunları emrediyor: Emanetleri ehline veresiniz ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmedesiniz. Hakikat Allah size ne güzel va'z veriyor. Şübhesiz ki, Allah, semi', basir bulunuyor.

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ Allah, size şunları muhakkak emrediyor: أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلٰى أَهْلِهَا Biri, emanetleri ehline vermeniz, وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ biri de, insanlar arasında hükm-ü hükûmet ettiğiniz vakit adaletle hükmetmeniz.

EMANETİ EHLİNE VERME

EMANET: Esasen insanın emin ve mutemed olması, yâni kendine maddî veya mânevî her hangi bir şeyin itminan-ı kalb ile korkusuz bir surette teslim olunabilir ve arzu edildiği zaman salimen alınabilir bir halde bulunması mânâsına masdar ve hasılı masdar olduğu gibi insanın bu haysiyyeti, emanetine gerek Allah ve gerek kullar tarafından her hangi bir suretle bırakılmış olan şeye de masdar bimânâ mef'ul olarak isim olmuştur ki, burada emanat bu mânâyadır. Ve bunların sahiblerine edasiyle insanlığın bir emanet-i İlahiyye olan haysiyyet-

---

***Saye:** Gölge.* **Sayeban:** Gölgelik.

ü namus emanetinin muhafazası emredilmiştir. اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ (*"Evet biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadlar, ondan korktular da onu insan yüklendi, o cidden çok zalim, çok cahil bulunuyor."* Ahzab-33/72) âyet-i celilesi mucebince insan, Allah Teâlâ'nın emanetini hamil bir emini, bir naibi olmayı deruhde eden yegâne mahlûktur ki, bu sayede mahlûkat-ı saire üzerinde icra-i hükm-ü tasarrufa kudretyab olabilir. Bu sayededir ki, insanlar da yekdiğerine emin olarak birbirlerine mütekabilen ve müteselsilen bir çok hukuk ve emanet tevdi ederler. İşte insanlar, gerek Allah'a ve gerek kullara karşı bu haysiyyeti emanetlerini ne kadar hüsn-i muhafaza ederler ve emanati ne derece yerli yerine koyabilirlerse, o nisbette kıymet-ü salâhlarını artırmış bulunurlar ve bu suretle zıll-i zalil-i İlahî'ye dahil ve halk beyninde zahiren ve batınen nafiz bir hakimiyyet şerefine nail olurlar. يَادَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى (*"Ya Davud! Muhakkak ki biz seni arzda bir halife kıldık, imdi nas arasında hakk ile hükmet de (keyfe) hevaya tabi olma..."* Sad-38/26) buyurulmuştur. Mahz-ı emanet hadd-i zatında hiç bir şeyle kabil-i telâfi değildir. Emanetin yegâne bir zamânı varsa o da, hıyanet veya şübhe-i hiyanet ile emanet haysiyyet-i âliyesinin inkisar veya sukutu ve emniyyet-ü niyabetin zamânı udvana tahavvülüdür. Bunun için emniyyet-i su-i isti'mal edenler, Allah'a ve kullarına karşı, gasıblar, eşkiyalar gibi nazardan sukut ederler ve zahiren olmasa bile batınen kalblerde zamân-ı udvana mahkûm bulunurlar. Emanet ile hâkimiyyetin bu alâka-i mühimmesine mebni bu âyette edâ-i emanat ile hukm-i adâlet müterafık olarak emredilmiş ve emr-i emanet, emr-i hukme takdim olunmuştur. Binaenaleyh insanın Rabbına ve kendine ve halka karşı olmak üzere üç nev'i muamele-yi emaneti vardır. Evvelâ, Rabbına karşı emanete, riayet-i ahkâm ve kavanîn-i İlâhiyye'nin tatbikatına yâni vazife mes'elesine taallûk eder ki, bütün vezaif-i a'zaya şamildir. İbn Mes'ud Hazretleri demiştir ki: **Emanet her şeyde lâzımdır. Abdestte, cenabette, salâtta, zekâtta, savmde ilh..."** İbn Ömer Hazretleri de demiştir ki: "Allah, insanın uzv-ı tenasülünü halketti ve buyurdu ki: "Bu bir emanettir, nezdinde sakladım, binaenaleyh bunu muhafaza et. Ancak hakkıyle isti'mali müstesna." İşte bütün a'zanın da böyle birer emanet olan vazifeleri vardır. Kendine karşı emanet-i din-ü dünyasında kendine en nafi' ve eslâh olanı ihtiyar ve intihab etmesi, gazab-ü şehvet veya cehalet ile sonunda muzırr olan şeylere düşmemesidir. Halka karşı emaneti, hukuklarını gözetmek, alışverişte aldatmamak, ziyankâr olmamaktır ki, ümeranın raiyyeye adaleti, ule-

---

Zıll: Gölge. **Zalîl:** Gölgeli. **Zıll-ı zalîl:** Koyu gölgeli yer. **İntihab:** Seçme.

manın avâmmı taassubat-ı batıleye sevk etmeyip dünya ve ahiret nafi' olan a'male ve i'tikadat-ı sahihaya sevkı, avâmmın da onlara karşı hiyanetten ictinabı, kezalik zevcin zevceye, zevcenin zevce karşı sadakatle ırzlarını ve çocuklarının neseblerini muhafaza etmeleri ve evlâdın terbiyesine dikkatleri bu cümlede dahildir. Bu suretle, «الأمانات» gerek hukuk-ı İlâhiyye ve gerek hukuk-ı ibade, ta'bir-i aharle gerek hukuk-ı umumiyye ve gerek hukuk-ı hususiyyeden insanların zimmeti emanete taallûk eden fiilî veya kavlî veya i'tikadî, maddî veya mânevî malî ve gayr-i mali hukukun kâffesine şamil olduğu gibi «يأمركم» hitabının hukmü de bütün mükellefîne âmmdır. Hukuk-ı hususiyyeye taallûk eden ve emniyyete tevdi' olunan vedi'a vesaire, emanetten olduğu gibi umur ve hukuk-ı ammeye teallûk eden cihat, menasıb, velâyet, imamet ve icra-yı hükûmet, nasihat, iftâ dahi emanattandır. Bir de «اهل» kelimesi, sahib ve ehliyetli mânâlarına şamil olduğu için bu emir verilmiş olan emanatın sahibine iade ve isalinden başka emanet edilecek şeylerin de ehline ve müstehikkına tevdi' ve tefviz edilmesi mânâsınıda ifade eder. Ve bu mânâ hukuk-ı âmmeden olan emanatta haiz-i ehemmiyyettir ve ancak o itibar ile me'murun bihve vazife olur. Mamâfih bu da, hukuk-ı İlahiyye'den olan emanatın sahibine edâ ve iysali demekdir. Nitekim bu âyetin evliya-i umur hakkında nâzil olduğu da mervidir.

Sebeb-i nüzulü hakkında meşhur olan rivayet şudur: Mekke'nin fethi günü Resulüllah, Mekke'ye dahil olduğu zaman Kâ'be'nin miftahdarı bulunan Osman ibn Talha ibn Abdüddar, kapıyı kilidlemiş, anahtarını Resulüllah'a teslim etmekten imtina' edip; **"Resulüllah olduğunu bilse idim men'etmezdim,"** demiş, derhal Hazret-i Ali de, Osmanı tutmuş, kolunu bükmüş anahtarı alıp Kâ'be'nin kapısını açmış ve Resulüllah girip iki rek'at namaz kılmış idi. Çıkdığı zaman amucası Hazret-i Abbas, anahtarın kendine verilmesini ve eskiden uhdesinde bulunan sikayet-i zemzem ile beraber sedanetin, yâni miftahdarlığın cem'edilmesini taleb etti. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Binaenaleyh Resulüllah, anahtarları Osman'a redd-ü teslimini ve kendisine i'tizar eylemesini Hazret-i Ali'ye emretti. Hazret-i Ali de götürüp i'tizar edince Osman: "ikrah ve eziyyet ettin, sonra geldin ta'mire çalışıyorsun" dedi. Hazret-i Ali de: "Senin hakkında Allah Teâlâ Kur'ân inzal buyurdu" deyip âyeti okudu. Bunun üzerine Osman: اشْهَدُ انْ لَآ الٰهَ الاّ اللّٰهُ وَاشْهَدُ انَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰه deyip müslüman oluverdi. Miftahdarlığın müebbeden Osman evlâdında kalması hakkında bir de vahiy geldi.

Sonra Osman, Mekke'den hicret edip miftahı biraderi Şeybe'ye verdi ki,

---

İftâ: Fetva vermek. İsal: Ulaştırmak.

elyevm Şeybe evlâdındadır." Şübhe yok ki, sebebin hususu, hükmün umumuna mani' değildir. Bil'âkis bu sebeb, «الامانات» ın pek şümullü olduğunu gösterir.

Bakınız اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهٖ **Allah, size ne güzel va'z ediyor.** Emaneti edâ, adâletle hüküm, bunlar ne güzel şeylerdir. Ve sizin ne kadar menfaatinizedir. Her halde bu emirleri tutmalı, hiyanet ve zulümden ictinab etmeli. Zira اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَم۪يعًا بَص۪يرًا **"Allah, semi', basir bulunuyor."** dır. Binaenaleyh hükümlerinizi işidir, emânat hakkında yaptıklarınızı görür.

Bu suretle ümera ve hükkâm bütün evliya-yı umura umum içinde veya suret-i mahsusada edâ-i emânât ve adalet ve icra-yı hükm-ü hükûmet emredildikten sonra şimdi de sâir ehl-i imana da bunları yapan, ulu'l-emre itaati ve fakat suret-i mustakıllede değil Allah'a ve Peygamber'e itaat tahtında itaati şu hitab-ı amm ile emrediyor:

يَٓا اَيُّهَا

الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ

فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ

تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

59- Ey o bütün iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin, sizden olan ulul-emre de. Sonra bir şeyde nizaa düştünüz mü, hemen onu Allah'a ve Resulü'ne arz ediniz. Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanır mü'minlerseniz. O hem hayırlı, hem de netice i'tibariyle daha güzeldir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا **Ey ehl-i iman,** اَط۪يعُوا اللّٰهَ **Allah'a itaat ve Resule itat**

ediniz, sizden olan ulu'l-emre de. Dikkat edilmek lâzım gelir ki, Allah ve Resulü hakkında وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ diye itaat ıtlakı üzere tasrih edildiği halde, ulu'l-emir hakkında ayrıca «وَأَطِيعُوا أُولِي الْأَمْرِ» buyurulmayıp bunlara itaat, Resul'e atfen ve mahza itaat-ı Resul'e tebaan emrolunmuş ve bu suretle tâbi'iyyet tahtında itaatın hem aynı kuvvetle mutlak olduğu gösterilmiş, hem de isyan mevki'leri hükümden haric bırakılmıştır. لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ *"Allah'a isyan hususunda mahluka itaat edilmez."* Kezalik إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ (*"İyi ve faydalı şeylerde itaat edilir."* İbn Mace: Cihad-40) hadîs-i şerifleri de bunu mübeyyindir. Şu halde âmirin her emri, me'muru mes'uliyyetten kurtarmağa kâfi gelmez. Bil'farz bir me'mur âmirinin emriyle rüşvet alsa veya sirkat yapsa mes'uliyyetten kurtulamaz. Bu mânâ, "âmirin hılâf-ı kanun emri, me'muru mes'uliyyetten kurtarmaz" diye de ifade olunur.

Şayanı dikkat olan kayıdlardan biriside, mü'minlere hıtaben «مِنْكُمْ» kaydıdır ki, mânâsı vazıhdır. Mü'minlerden olmayan ulu'l-emre itaat dinen vacib kılınmamıştır. Bu hususta itaat değil, varsa bir ahde riayet mevzu-ı bahs olacaktır. Fakat taatin, adem-i vücubundan behemehal isyanın vücubunu anlamağa kalkışmamalıdır. İtaatın adem-i vücubu, isyanın vücubunu müstelzim olmayacağından itaat mecburiyyetinde bulunmamakla isyan mecburiyyetinde bulunmak arasında fark vardır. Hakk-ı isyan başka, vazife-i isyan yine başkadır. Binaenaleyh buradan gar-ı mü'min bir muhitte bulunan mü'minlerin, şuna, buna karşı isyankâr bir ihtilâlcı vaz'iyyetinde telâkkı edilmemeleri ve belki mü'minlerin her nerede bulunurlarsa bulunsunlar Allah'a ve Resulü'ne karşı ma'siyetten ictinab ve ayni zamanda kendilerinden olan ulu'l-emre itaat etmeleri ve Tağutlara boyun eğmemeleri lüzumunu anlamak lâzım gelir. Bu nokta-i nazardan Tefsir-i Taberî'de dahi mezkûr olduğu üzere şu hadîsler ne kadar mühimdir: İbn Zeyd'in babasından rivayet ettiği üzere Resulüllah, buyurmuştur ki: "Taat, taat, taatta belâ da vardır. Fakat Allah dilemiş olsa idi emri, hep Enbiya'da kılardı." Yâni Enbiya mevcud iken bile, hukümdarlara emr nasîb etmiştir. Ve nitekim Yahya (A.S.)'ın katline hukûm bile etmişlerdir. Kezalik Ebu Hureyre'den rivayet olunduğu üzere Hazret-i Peygamber, buyurmuştur ki: "Benden sonra size bir takım valiler velâyet edecek, iyi iyiliğiyle velâyet edecek, fâcir de fucuruyla velâyet edecek, Hakka muvafık olan her hususda bunları dinleyin ve itaat edin ve arkalarında namaz kılın, iyilik yaparlarsa hem sizin, hem onların lehinedir. Kötülük yaparlarsa sizin lehinize onların aleyhinedir." Kezalik Abdullah ibn Ömer Hazretleri'nden rivayet olunduğu üzere Hazret-i Peygamber, buyurmuştur ki: "Müslim olan kişinin taat vecibesidir,

hoşlandığında da, hoşlanmadığında da, Meğer ki, masiyet ile emredilmiş olsun. Ma'siyyet ile emrolunana taat yok." Sûre-i Şuara'da وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ (*"İtaat etmeyin o kimselere ki, yer yüzünü fesada verirlerde ıslâh etmezler."* Şuara-26/151-152) âyeti de bu babda sarihdir. Ebussuud, tefsirinde bütün bunları şu vechiyle telhis etmiştir: «وَأُولِى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» Bunlar, Hulefa-i Raşidîn ve onlara iktida eden ve doğru giden ümera-i hak ve vülât-i adildir. Ümera-i cevre gelince: Bunlar, Allah'a ve Resulüllah'a atfiyle vücub-i tâate istihkaktan uzaktırlar." [1]

Âyette «وَأُمَرَاءِ» buyurulmayıp «أُولِى الْأَمْرِ» buyurulması şayan-ı dikkattir. Bu mefhum ümera ve hukkâma şamil olduktan başka emre, bihakkın sahib olmak ve merci-i umur bulunmak mefhumunu da tazammun eder. Buna binaen Ashab ve tabi'înden eslâf-ı müfessirîn bu babda bir kaç vecih nakletmişlerdir:

1- Hulefa-i Raşidîn,

2- Sebeb-i nüzulüne nazaran ümera-i serâya, yâni kumandanlar,

3- وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (*"... halbuki onu peygambere ve içlerinden ululemr olanlara arzetseler elbette bunların istinbata kadir olanları onu anlar bilirlerdi..."* Nisâ-4/83) Âyeti delâletiyle, istinbat-ı ahkâma muktedir olan ehl-i ilm-ü fıkholduğu zikredilmiş ve bununla emrin yalnız askerî ve icraî haysiyyete mahsus olmayıp daha ziyade kazaî ve teşriî haysiyyete aid, bulunduğu da gösterilmiştir. Binaenaleyh Ebu Bekr-i Râzî'nin dahi ihtar ettiği vechiyle gerek âyetin uslûb-ı beyanına ve gerek rivayatın hey'et-i mecmuasına nazaran mes'eleyi daha ziyade bir cem'iyyetle mülâhaza etmek iktiza eder. Bunun için Fahruddin-i Râzî, bu esası tedkık ederek Allah ve Resulüllah'dan sonra bir hey'et-i ictimâiyye halinde itaat-i kat'iyyeleri vacib kılınan ulu'l-emirden murad erbab-ı hall-ü akd denilen ve ittifakları bütün ümmeti temsil ederek Kitab-ü Sünnet'ten sonra re'sen bir delil-i şer'î teşkil eden ehl-i icma' olması lâzım geldiğini, Allah'a ve Peygamber'e itaatten sonra en mutlak tâatin ancak bu olabileceğini ve efrad-ı ümera ve hukkâm ve ulemaya itaat da bunlardan birine müteferri' bulunduğunu müdellel ve mufassal bir surette beyan etmiştir.

Saîd ibn Cübeyr'den rivayet edildiğine göre bu âyet, Abdullah ibn Huza-

[1] Bu tefsir dururken Ebussuud'u Namık Kemal'in, «هركاركه خسرو بكند شيرين است» şi'riyle İbni Kemal'e nazaran intikade kalkışması, "geldi kafiye, gitti safiye" kabilinden bir haksızlık olmuştur. (Hamiş).

Vülat: Valiler. Müdellel: Delilendirilmiş.

fet ibn Kays dolayisiyle nâzil olmuştur. O sırada ki, Hazret-i Peygamber, bunu bir seriyyeye kumandan olarak göndermiş idi. Süddî'nin rivayetine göre de Resulüllah, Halid ibn Velid kumandasında bir seriyye göndermiş idi ki, içlerinde Ammar ibn Yasir de vardı. Gittiler. Geceleyin, hedef-i hareketleri olan kavme yakın bir yere kondular. Onlar da, casuslarından aldıkları bir haber üzerine sabaha kadar kaçtılar. Yalnız içlerinden bir adam, ehl-ü iyaline eşyalarının toplanmasını emretmiş ve kendisi zulmet-i leylde yürüyüp Halid'in askerine gelmiş ve Ammar ibn Yasir'i sorup yanına varmış: "Ya eba Yakzan, demiş, ben müslüman oldum, أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ diye şehadet ettim, kavmim ise, sizi işidince kaçtılar, ben kaldım. Benim müslüman olmam yarın bir menfaat verir mi, yoksa ben de kaçayim mi?" diye sormuş. Ammar da: "Hayır, kaçma, menfaat verir" demiş. O da kaçmamış idi. Sabahleyin Halid, akın etmiş, o adamdan başka kimseyi bulamamışlar. Bunu malıyle beraber tutmuşlar, Ammar haber alınca, Halid'e gelmiş: "O adamı bırak, çünkü o müslüman oldu ve ben O'na eman verdim," demiş. Halid de: "Sen kim oluyorsun da, adam kurtarıyorsun" diye çıkışmış ve binaenaleyh birbirlerine söz atışmışlar. Nihayet Resulüllah'a mürafaa olmuşlar. Ammar'ın emanına icazet vermiş ve bir daha emîre karşı böyle kendi kendine söz vermemesini de ihtar etmiş. Bunun üzerine Peygamber'in yanında da atışmışlar. Halid: "Ya Resulüllah, bu abd-i ecda-ı bırakırmısın ki, bana sebbetsin?" demiş. Resulüllah da: "Ya Halid, Ammar'a sebbetme. Çünkü Ammar'a sebbedene Allah sebbeder, Ammar'a buğzedene Allah buğzeder, Ammar'a lâ'net edene Allah lâ'net eder" buyurmuş, Ammar'da hiddetle kalkmış. Binaenaleyh Halid, arkasından koşup elbisesinden tutmuş i'tizar etmiş, o da razı olmuş idi. İşte أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ **"Allah'a itaat edin, peygamber'e de itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de."** bunun üzerine nâzil oldu diye nakledilmiştir. Bu iki rivayetin halline göre âyet, ümera-i seraya ve umur-ı askeriyye sebebiyle nâzil olmuş ve fakat itaat mes'elesini umumî olarak bir düstur-ı esasîye rabtetmiştir.

Binaenaleyh فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ ey mü'minler, (gerek suret-i umumiyyede biribirinizle ve gerek ulu'l-emr ile beyninizde, gerekse ulu'l-emr olanlar arasında) **herhangi bir şeyde niza' ederseniz** فَرُدُّوهُ إِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ **onu, Allah'a ve Resulü'ne redd-ü irca' ediniz.** Yâni mücerred kendi keyf-ü arzunuzla halle kalkışmayınız. Müsademelere düşmeyiniz, başkalarına da gitmeyiniz de evvelâ Allah'ı, saniyen, Resulüllah'ı kendinize merci' biliniz. Bu hükme ve bu mah-

Niza': Çekişme.

kemeye müracaat ediniz. Aranızda yegâne hakem ve hâkim Allah ve Peygamber'i tanıyınız. Muhtelif hükümlerinizi fikirlerinizi Allah'ın âyâtına ve Resulüllah'ın beyanatına tatbik ve tevfik ederek tevhid ediniz ki, Allah'a müracaat iman-ı tevhid de ihlâs ile âyâtullah'ı taharri ve tetkik, Resulü'ne müracaat da, zamanında kendisine ve ba'dehu Sünetine ve hulefasına arz-ı keyfiyyet ile olur.

Zahiriyye, buradan muhtelefün fih olan mesailin her halde Kitab ve Sünnet'e reddi vacib olduğunu ve binaenaleyh kıyas ile amel caiz olmayacağını zannetmişlerse de bedihîdir ki, Kitab ve Sünnet'te mansus olmayan hususatın inde'n-niza' Kitab ve Sünnet'e redd-ü ircaı için mülâhaza-i esbab-ü ilel ile mukayese-i emsalden başka bir yol yoktur. Kıyastan murad da, zaten budur. Fıkh-ü hikmet de, budur. Demek ki, İslâm'da dört nev-i ahkâm vardır. Kitab'da mansus, Sünnet'te mansus, ulu'l-emrin ittifakıyle mücmeun aleyh ve kıyas-i sahih ile müstenbat ahkâm. Maamafih bu dördüncüsiyle ihtilâf azaltılabilirse de, tamamen tevhid olunamaz. Bunda niza' edildiği zaman da ulu'l-emrin şûrasına ve nihayet İmamın emrine müracaat olunur ki, bu da, اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ **"Allah'a itaat edin, peygamber'e de itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de."** emri mucebince, emr-i İlâhî'ye müracaattir. Ve اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلَىٓ اَهْلِهَا (*"...emanetleri ehline veresiniz..."* Nisa-4/58) bunun da mebdeidir. Ve her halde müslümanlar, bir hâdisede ihtilâf ettikleri zaman evvelâ, iman-ı tevhid, eda-i emanet ve hüküm bil'adil vazifelerini derpiş edip kendilerini Allah'ın ve Peygamber'in huzurunda müctemi' görerek, ona göre düşünmek ve fikirlerini arzularını Hakk Teâlâ'nın taht-ı tabiıyyetine vermek ve dâima hakkın tarik-ı vahdetinde gitmek lâzım gelir. اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Eğer Allah'a ve âhiret gününe hakikaten iman ediyorsanız böyle yaparsınız,** Allah'a ve Resulü'ne ve ulu'l-emre itaat eder ve şayed bir şeyde niza'ınız olursa onu da, Allah'a ve Resulü'ne irca' edersiniz. ذٰلِكَ **Bu irca',** خَيْرٌ **sizin için hâlen mahz-ı hayırdır, niza'ı keser.** وَاَحْسَنُ تَأْوِيلًا **Netice i'tibariyle de daha güzeldir.**

Bu emirleri tesbitten sonra evvel emirde, adlî ve teşriî esaslar üzerinde cereyan-ı itaatı te'min ve mü'minlerin adl ile hükme me'mur iken, hılâf-ı adl-ü hak hükme talib olmamaları ve muhakeme mesailinde tuğyankâr bir vaz'iyyet almamaları ve Tağutlar mahkemesine müracaat etmemeleri lüzumu telkin ve mü'min namı altında Peygamber'e itaatten hoşlanmayan ve O'nun hükmüne razı olmayıp başka mahkemelere müracaat edenlerin münafık olduğunu tefhim ve binnetice Resulüllah'a itaati tahkim için nazar-ı dikkati celb ile buyuruluyor ki:

Taharri: Araştırma. **Müctemi:** Toplu olarak.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا
اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُر۪يدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُٓوا اِلَى الطَّاغُوتِ
وَقَدْ اُمِرُٓوا اَنْ يَكْفُرُوا بِه۪ وَيُر۪يدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُضِلَّهُمْ
ضَلَالاً بَع۪يداً ﴿٦٠﴾ وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِق۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداً
﴿٦١﴾ فَكَيْفَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْد۪يهِمْ ثُمَّ جَٓاؤُ۫كَ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَٓا اِلَّٓا اِحْسَاناً
وَتَوْف۪يقاً ﴿٦٢﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا ف۪ي قُلُوبِهِمْ
فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ قَوْلاً
بَل۪يغاً ﴿٦٣﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ
اللّٰهِ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ جَٓاؤُ۫كَ فَاسْتَغْفَرُوا
اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ
تَوَّاباً رَح۪يماً ﴿٦٤﴾ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى
يُحَكِّمُوكَ ف۪يمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ
حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْل۪يماً ﴿٦٥﴾

وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ
مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ
خَيْرًا لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا اَجْرًا
عَظِيمًا ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾ وَمَنْ يُطِعِ
اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ
النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ
رَفِيقًا ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

60- Bakmaz mısın şunlara, o hem sana indirilene', hem senden evvel indirilene iman ettiklerini söyler gezer kimselere? Ki, o tağuta (o azgın şeytana) muhakeme olmak istiyorlar. Halbuki onu tanımamakla emrolunmuşlardı. O Şeytan da onları bir daha dönemeyecekleri kadar uzak bir dalâle düşürmek istiyor.

61- Allah'ın indirdiği hükme gelin, Peygamber'e gelin denildiği vakit de onlara, görüyorsun o münafıkları ki, senden çekiniyorlar da çekiniyorlar.

62- Ya ellerinin yaptığı yüzünden başlarına bir müsibet geldiği zaman nasıl? Sonra gelmişler de sana: "Billâhi muradımız sırf bir iyilik yapmak ve ara bulmaktan ibaret idi", diye yemin ediyorlar.

63- Onlar öyle kimseler ki, kalblerinde olanı Allah bilir, onun için sen onlara aldırma da kendilerine va'zet ve nefisleri hakkında kendilerine beliğ müessir söz söyle.

64- Biz, her hangi bir Peygamber'i gönderdikse, mahzâ Allah'ın izniyle itaat edilmek için gönderdik. Eğer onlar, nefislerine zulmettikleri zaman sana gelseler de günahlarına mağfiret dileseler; Peygamber de kendileri için istiğfar ediverse idi, elbette Allah'ı tevvab, rahîm bulacaklardı.

65- Yok, yok Rabbına kasem ederim ki, onlar aralarında çıkan çapraşık işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden nefislerinde hiç bir darlık duymaksızın tam bir teslimiyyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.

66- Eğer onlara, "nefislerinizi öldürün" veya "diyarınızdan çıkın" diye yazsa idik, pek azından maadası onu yapmazlardı. Fakat kendilerine va'zolunanı yapsalardı, elbette haklarında çok hayırlı ve payidar kılmak i'tibariyle de en sağlam bir hareket olurdu.

67- Elbette o zaman kendilerine ledünnümüzden pek büyük bir ecir de verirdik.

68- Ve elbette kendilerini doğrudan doğru bir tarik-ı müstekime çıkarırdık.

69- Öyle ya; Her kim, Allah'a ve Peygamber'e muti' olursa işte onlar, Allah'ın kendilerine in'am eylediği Enbiya, sıddıkîn, şüheda ve salihîn ile birliktedirler. Bunlarsa ne güzel arkadaş!

70- İşte bu fazıl, Allah'dan; elverir ki, bilen Allah olsun.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ Baksanâ, o sana inzal edilene ve senden evvel inzal olunana iman ettiklerini zu'medenlere, o zahiren müslüman görünüp münafık olanlara يُرِيدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُٓوا اِلَى الطَّاغُوتِ Muhakemeleri için tağuta, yâni Allah'dan korkmaz Şeytanetkâr azgına müracaat etmek istiyorlar. وَقَدْ اُمِرُٓوا اَنْ يَكْفُرُوا بِهِ Halbuki فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى (*"... artık her kim Tağuta küfredip Allah'a iman eylerse o işte en sağlam tutamağa yapışmıştır. Öyleki onun için kopmak yok, Allah işidir, bilir."* **Bakara-2/256) medlûlünce Tağuta küfretmeğe memur bulunuyorlardı. Böyle iken, Tağutun mahkemesine gitmek istiyorlar. وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا** Bu âyetin sebeb-i nüzulü olmak üzere bir kaç vak'a rivayet olunuyor. Bir hayli müfessirînin İbn Abbas'dan mervi olan beyanlarına göre: Bir Münafık ile bir Yehudî münazaa etmişler. Yehudî, muhakeme için Hazret-i Peygamber'e

---

İn'am: Nimetlendirme.

müracatı, Münafık da Yehudîlerin reisi olan Kâ'b ibn Eşref'e gitmeyi teklif etmiş. Çünkü Yehudî haklı, Münafık haksız imiş. Halbuki Hazret-i Peygamber'in ancak hakk-u adâletle hükmettiği, Kâ'b ibn Eşref'in rüşvete düşkün bulunduğu tarafeynce ma'lûm olduğundan Yehudî, Peygamber'e müracaatı, Münafık da Kâ'b'a müracaatı arzu ediyormuş. Nihayet Yehudî israr etmiş, Resulüllaha müracaat etmişler. Yehudînin lehine, Münafıkın aleyhine hüküm sadır olunca Münafık, razı olmamış:"Haydi Ömer'e gidelim, aramızda O, hakem olsun.", diye teklif etmiş. Varmışlar. Yehudî: "Resulüllah benim lehime hükm etti, bu O'nun hükmüne razı olmadı" diye anlatmış. Binaenaleyh Hazret-i Ömer, Münafıka: "Öyle mi?" diye sormuş. O da, "evet" demiş. Bunun üzerine: "Yerinizde durunuz, azıcık dışarı çıkayım gelir, hükmümü veririm" diyerek çıkmış. Varıp kılıcını kuşanmış gelmiş ve derhal Münafıkın boynunu vurmuş, işini bitirmiş. Sonra: "Madem ki, beni hakem yaptınız, işte Allah'ın hükmüne ve Resulü'nün hükmüne razı olmayan hakkında benim hükmüm budur.", demiş. Yehudî kaçmış.

Binaenaleyh Münafıkın taallûkatı, Hazret-i Peygamber'e şikâyet etmişler. Ömer'i celb ile vak'ayı sual etmiş, O da: "Hükmünü reddetti ya Resulallah." diye cevab vermiş. O zaman hemen Cibrîl (A.S.) gelip: "Ömer, faruktur, hakk ile batılı tefrik etti" demiş. (A.S.) da Hazret-i Ömer'e: انت الفاروق "Sen Faruk'-sun" buyurmuştur. Bu surette demek ki, Tağut Kâ'b ibn Eşref'e işarettir. Şa'bî'-den bir rivayete göre de bu münafık, hasmını Cüheyne kabilesinden bir kâhine de da'vet etmiş. Orada muhakeme olmuşlardı. Süddî'nin beyanına göre de hâdise, Beni Kuryza ile Beni Nadîr arasında bulunan bir maktul hakkında vakı' olmuş. Tarafeynden müslüman olanlar, Hazret-i Peygamber'e gidip muhakeme olmak istemişler, Münafıklar da bundan imtina' edib kâhin Ebu Berdetü'l-Eslemî'ye müracaatle muhakeme talebinde ısrar etmişler ve ona gitmişlerdi. Nitekim şöyle buyuruluyor: **وإذا قيل لهم تعالوا إلى ما أنزل الله وإلى الرسول Onlara, Allah'ın inzal buyurmuş olduğu şer'a ve Peygamber'e geliniz denildiği va-kit de رأيت المنافقين يصدون عنك صدودا ya Muhammed, münafıkları gördün ki, senden i'raz ve men'a kıyam ederler. Ederler amma فكيف إذا أصابتهم مصيبة بما قدمت أيديهم elleriyle yaptıkları bu cinayetten dolayı başlarına bir musîbet gelince nasıl oluyar? ثم جاؤك يحلفون بالله إن أردنا إلا إحسانا وتوفيقا Sonra sana gelmişler, "Billâhi bizim su-i niyyetimiz yoktu, maksadımız ihsan ve tevfikten ibaret idi.", diye Allah'a yemin ediyorlar. أولئك الذين يعلم الله ما في قلوبهم Bunlar, öyle kimselerdir**

İ'raz: Yüz çevirmek.

ki, kalblerindeki fenalığın derecesini Allah bilir. فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ Binaenaleyh bunlara, yüz verme, acı ve müessir va'z ile ders ver ve وَقُلْ لَهُمْ فِى اَنْفُسِهِمْ قَوْلاً بَلِيغاً ve nefisleri hakkında öyle beliğ ve müessir bir söz söyle ki, canlarına işlesin. Bunlar, Peygamber ne demek olduğunu anlamıyorlar. وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلاَّ لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّهِ Halbuki biz, herhangi bir Resulü gönderdik ise, ancak Allah'ın izniyle itaat olunmak için göndermişizdir. Binaenaleyh Peygamber'e itaat Allah'ın emrine itaat, O'na isyan Allah'a isyandır. فَلاَ Hayır وَرَبِّكَ ya Muhammed, Rabbına kasem olsun ki, o kendilerini mü'min zu'medenler, لاَ يُؤْمِنُونَ mü'min olmazlar, حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ tâ ki, aralarında çatallanmış, niza'lı işlerde seni hakem yapıp hükmüne müracaat etsinler. ثُمَّ لاَ يَجِدُوا فِى اَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ Sonra verdiğin hükümden gönüllerinde hiç bir darlık duymasınlar وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيماً ve teslimiyyet-i kâmile ile zahiren ve batınen sana münkad olsunlar. İşte o zaman hakıkî mü'min olurlar. وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ Eğer biz, onlara kendinizi öldürünüz veya diyarınızdan çıkınız diye yazsa idik, Beni İsrail'de olduğu gibi günâhtan tevbe ve halâs için kendi elleriyle intihar etmeyi veya vatanlarından çıkıp gitmeyi farz kılıp teklif etse idik, مَا فَعَلُوهُ اِلاَّ قَلِيلٌ مِنْهُمْ pek azı mustesna olmak üzere bunu yapmazlardı. Fakat şer'i Muhammedî'de böyle şedid bir mükellefiyyet yoktur. Bil'akis لاَ تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ (*"Kendilerinizi öldürmeyin."* Nisâ-4/29) vardır. Kendilerini ve vatanlarını ve dinlerini müdafaa ve tehlikeden, müsıbetten siyanet emirleri vardır. Binaenaleyh buna teslim-i nefs etmemek ihlâs ile mü'min olmamak, nefsine ve vatanına zulm etmektir. وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ Eğer onlar, verilen ve verilecek olan va'z-u nasihatları yapmış olsalardı her halde hendileri için hayır وَاَشَدَّ تَثْبِيتاً ve hayırda tesbitlerine pek ziyade sebeb olurdu. Biz burada, makabli karinesiyle şu mânâyı daha muvafık buluyoruz: Diyarlarından vatanlarından çıkmak şöyle dursun, onda kuvvetle tesbit ve takrirlerine sebeb olurdu. وَاِذاً لَآتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا اَجْراً عَظِيماً * وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطاً مُسْتَقِيماً Ve bu takdirde tarafımızdan kendilerine muhakkak büyük bir ecir de verirdik. Hem onları, şübhesiz bir sırat-ı müstakime hidayet ederdik. Çünkü, وَمَنْ يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ الخ... "Her kim, Allah'a ve Peygamber'e muti' olursa işte onlar Allah'ın kendilerine in'am eylediği, Enbiya, sıddık'ın, şühedâ ve salihîn birliktedirler, bunlarsa ne güzel arkadaş!"

Şu halde:

Münkad: İtaat eden.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا
جَمِيعًا ﴿٧١﴾ وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ
مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا
﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا
عَظِيمًا ﴿٧٣﴾ فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ
الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾
وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَٰذِهِ الْقَرْيَةِ
الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ
نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ
كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ

وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۚ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيقٌ
مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً ۚ وَقَالُوا رَبَّنَا
لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ ۚ لَوْلَا اَخَّرْتَنَا اِلٰى اَجَلٍ قَرِيبٍ ۗ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا
قَلِيلٌ ۚ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾ اَيْنَ مَا تَكُونُوا
يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ ۗ وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ
يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ ۚ
قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ فَمَالِ هٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾
مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ۘ وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ ۚ
وَاَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾
مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ ۚ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا اَرْسَلْنَاكَ
عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿٨٠﴾ وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ ۘ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ
بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ ۚ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ
مَا يُبَيِّتُونَ ۚ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾
اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ ۚ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا
فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾ وَاِذَا جَاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ

أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ
لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾ فَقَاتِلْ فِي
سَبِيلِ اللّٰهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللّٰهُ
أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللّٰهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ
تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾ مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا
وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلَىٰ
كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾ وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ
مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

71- Ey o bütün iman edenler! Hazırlığınızı görün de müfrezeler hâlinde harekete gelin, yâhud toplu olarak seferber olun.

72- Maamafih içinizden öylesi vardır ki, her halde ağır alacaktır. Bakar, eğer size bir musîbet isabet ederse. "Cidden, der, Allah bana lütfetti. Zira onlarla beraber hâzır bulunmadım."

73- Ve eğer size, Allah'dan bir fazl nasîb olursa, sanki kendisiyle aranızda hiç bir ülfet olmamış gibi mutlak diyecektir ki: "Ah, nolaydım onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!"

74- O halde seferber olun da o geçici dünya hayatı, âhiretin ebedî

hayatına satacak olanlar çarpışsın. Her kim Allah yolunda çarpışır da katlolunur veya galib gelirse iki surette de biz ona yarın pek büyük bir ecir vereceğiz.

75- Hem siz, neyinize çarpışmayasınız? Allah yolunda ve o zebun edilmiş erkekler, kadınlar, yavrular uğurunda ki: "Ya Rabbena, bizleri bu ahalisi zâlim memleketten çıkar, tarafından bize bir sahib gönder, tarafından bize bir yardımcı gönder." diye yalvarıp duruyorlar.

76- İman edenler Allah yolunda cenk ederler, küfredenler ise, Tağutun yolunda cenk ederler. O halde siz, Şeytanın yârânını öldürmeğe bakın, her halde Şeytanın hilesi çürüktür.

77- Bakmaz mısın, o kendilerine ellerinizi çekin ve namaz kılın, zekât verin denilmiş olan kimselere? Şimdi üzerlerine kıtal yazılınca insanlardan Allah'dan korkarcasına veya daha bile ziyade korkuyorlar ve şöyle dediler: "Ey bizim Rabbımız, niçin üzerimize bu kitali yazdın? N'olurdu bizi yakın bir ecele tehir edeydin?" De ki: "Dünya zevkı ne olsa azdır, ahiret ise, Allah'dan korkanlar için sırf hayırdır, hem kıl kadar hakkınız yenmez.

78- Her nerede olsanız ölüm size yetişir, eflâka ser çekmiş burclarda da olsanız. Bununla beraber kendilerine bir güzellik erdi mi, "bu Allah'dan" diyorlar. Bir musıbet de değdi mi, "bu senden" diyorlar. De ki: "Hepsi Allah tarafından.", fakat neye bu adamlar söz anlamağa yanaşmıyorlar."

79- Sana güzellikten her ne ererse bil ki, Allah'dandır, kötülükten de başına her ne gelirse anla ki, sendendir. Biz, seni insanlara bir Resul olarak gönderdik, şahid ise, Allah yeter.

80- Kim Resul'e itaat ederse, Allah'a itat etmiş olur, Kim de, yan bükerse, üzerlerine seni gözcü de göndermedik.

81- "Baş üstüne" diyorlar, sonra da yanından çıktıklarında içlerinden bir takımı dediklerinin hilâfına tezvirat yapıyorlar. Allah da, yaptıkları tezviratı kaydediyor, onun için sen yüzlerine vurmaktan vaz geç de, Allah'a havale et, Allah vekil yeter.

82- Hâlâ Kur'ân'ı iman ile teemmül etmezler mi? Eğer o Allah'dan başkası tarafından olsa idi, elbette içinde bir çok ahenksizlikler bulacaklardı.

Zebun: Zayıf, güçsüz.

83- Hem emn-ü havfa dair bir haber geldiği vakit kendilerine onu yayıveriyorlar. Halbuki onu, Peygamber'e ve içlerinden ulu'l-emrolanlara arzetseler elbette bunların istinbata kadir olanları onu anlar bilirlerdi. Eğer Allah'ın fazl-ü rahmeti üzerinizde olmasa idi, pek azınızdan maadası Şeytana uymuş gitmiştiniz.

84- Onun için Allah yolunda çarpış, ancak nefsinden başkasiyle mükellef değilsin, mü'minleri de çarpışmağa teşvik et, me'muldur ki, Allah, o küfretmekte bulunanların tazyikını defetsin. Allah, tazyikce de daha şiddetli, tenkilce de daha şiddetlidir.

85- Her kim güzel bir şefaatte bulunursa ona, ondan bir nasîb olur. Her kim de kötü bir şefaatte bulunursa ona da, ondan bir nazîr olur. Allah, her şeye nâzır bulunuyor.

86- Size, her hangi bir suretle sağlık verildiği zaman siz de, ondan daha güzeli ile sağlık verin veya ayniyle mukabele edin. Allah, her şeyi hesaba çekmekte bulunuyor.

خُذُوا حِذْرَكُمْ Uyanık, ihtiyatlı bulununuz. Düşmandan sakınacak maddî mânevî esbab ve vesaitınızı ittihaz ediniz, silâhınızı alınız da فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ sübe sübe, yâni takım takım, bölük bölük harekete geliniz.

SÜBAT: Sübenin cem'idir. Sübe, ondan fazla ricalden müteşekkil cemaat demektir. **اَوِ انْفِرُوا جَم۪يعًا Veya mec'muunuz birden seferberlik yapınız وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ ve her halde içinizden öyle kimseler vardır ki, لَيُبَطِّئَنَّ mutlaka betaet gösterir,** yâni ağır alır, geri kalır durur da, **فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةٌ şayed size bir musîbet isabet ederse,** yâni muvaffak olamadığınız, meşakkatler çektiğiniz veya şehid olduğunuz takdirde, **قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُمْ شَه۪يدًا "Ne iyi, Allah, bana lûtf-ü in'am etti. Çünkü onlarla beraber bulunmadım"** der. Mahzun olacak yerde, memnun olur. **وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ Ve fakat Allah tarafından bir fadl-ü ihsana konar, fütuhat-ü ganimete nail olursanız لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ sanki onunla sizin aranızda hiç bir meveddet olmamış agyar gibi behemehal diyecektir ki, يَا لَيْتَن۪ي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظ۪يمًا "Ah, ne olurdu keşke ben de bunlarla beraber ola idim de, büyük muradlara ereydim"** yani sizin muvaffakkiyyet ve muzafferiyyetinizden bir ahbab memnuniyyeti kadar memnun olmayacak, memnuniyyet yerine mahzuniyyet duyacak, beraber bulun-

---

Me'mul: Ümit edilen. **Tenkil:** Cezalandırma.

madığına âhiret düşüncesiyle değil, mahza hubb-i dünya sevkiyle nedametler edecektir. Binaenaleyh bunlar, böyle yapa dursunlar. فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا **Hayat-ı dünyayı, âhirete satan, bu güne aldanmayıp sonunu gözeten ehl-i ihlâs daima hâzır bulunup muharebe etsin. İlh..** Burada tedafüî harbden başka tecavüzî harbe de işaret ve bunun ne gibi bir maksad ve hikmetle meşru' olabileceğini tefhim sadedinde buyuruluyor ki:

وَمَا لَكُمْ **"Ne menfaatınız, ne hakkınız, ne ma'ziretiniz var ki,** لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا **Allah yolunda, ve zulm-ü tazyik altında kalmış: "Ya Rabbena, bizi ehalisi zalim olan zalimler elinde bulunan şu memleketten çıkar ve bize tarafından bizi sever ve gözetir bir sahib ve veliyü'l-emir gönder ve yine tarafından bize bu zalimlere karşı nusrat edecek bir nasîr, bir mededkâr gönder" deyip duran, zayıf ve bîçare erkekler ve kadınlar ve çocukların tahlisi uğrunda muharebe etmiyeceksiniz?"** İşbu, الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا Ümmü'l-kurâ olan Mekke'ye işarettir ki, müşrik olan ehl-i Mekke zuafaya ve ale'l-husus içlerinde bulunan mü'minlere son derece zulm-ü ezâ ediyorlardı ve zaten, اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (*"Çünkü şirk çok büyük bir zulümdür."* Lokman-31/13) medlûlünce şirk, bütün zulümlerin başı olan bir zülm-i azîmdir. Allah Tealâ, mazlumların dualarını kabul ve Peygamberi yed ile Mekke'nin fethini nasib edip velâyet ve nusrat-i Muhammediye ile bekâm etmiş ve muazzez kılmıştır. Demek ki, tecavüzî harb ancak böyle Allah rızası için mazlumları zalimlerin pençesinden kurtarmak ve halk üzerinde Allah Teâlâ'nın ahkâmı adl-ü rahmetini tatbik etmek için meşru' olabilir. Yoksa zulm-ü istibdadı ta'mim etmek ve memleketler istilâ eylemek gibi mahz-ı tecavüz ve taaddi için harb etmek asla meşru' değildir. Vuzuh-ı tamm için bu nokta-i mühimme, yani gaye-i harb mes'elesi bir de şu suretle tansisan tesbit olunuyor:

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **İman edenler, Allah yolunda muharebe ederler,** وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ **kâfirler de, Tağut yolunda.** Allah'ın madununda perestiş edilen azgınlar yolunda, tuğyan-ü şeytanet uğrunda muharebe ederler. Binaenaleyh siz, hazırlanınız da فَقَاتِلُوا اَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ **Şeytan dostlarına, Şeytan tarafdarlarına muharebe ediniz ve korkmayınız.** اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا **Zira Hakk'a karşı Şeytanın keyd-ü hiylesi ne olsa zaiftir."**

Müfessirîn diyorlar ki: Bunun için ehl-i hakk-u hayır hayatlarında fakr-ü

Tahlis: Kurtarma. **Madun:** Aşağı, alt, alt derece. **Perestiş:** İbadet etmek.

ibtilâ içinde bulunsalar bile il'l-ebed azîz olarak zikr-i cemilleri baki kalır, bu gün olmazsa yarın behemehal mes'ud olurlar. Şerr-ü şeytanet, tuğyan-ü tezvir ile icra-yı hükmeden cebabirenin tahakkümleri de ne olsa söner, yerlerinde yeller eser. Şayed yad olunurlarsa, la'netle yad olunurlar." اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ (*"Her halde arz, ona benim salih kullarım varis olacaktır."* Enbiya - 21/105) تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِى الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (*"O ahiret evi* (son yurd) *biz onu öyle kimselere veririz ki yeryüzünde ne bir kibir ne de bir fesat istemezler ve ahibet korunun mütteklerindir."* Kasas-28/83) Bir şairin dediği gibi:

"Zulmün topu var, dehşeti var, savleti varsa

Hakkın da bükülmez kolu var kuvveti vardır."

Böyle iken:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ Baksana, o bir vakitler kendilerine, "ellerinizi çekiniz, sakın harbe sebebiyyet vermeyiniz وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ve siz hemen namazı ikame ve zekâtı i'ta ediniz" denilenler, yani harb-ü kıtalin zamanı değil iken, اِبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ (*"... "bize bir melik gönder Allah yolunda muharebe edelim" dediler ..."* Bakra-2/246) diyenler gibi harbe tarafdar olup da sakın yapmayınız diye menedilenler, فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ **üzerlerine kıtal yazılıp farz kılınınca, harb bir vazife-i kat'iyye halini alınca, اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ bunlardan bir kısmı, يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً Allah'dan korkar gibi veya daha şiddetli bir surette insanlardan korkmağa başladılar. وَقَالُوا Kalen yâhud halen, رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ "Ey Rabbımız, bize kıtali niçin yazdın, niçin takdir ettin veya niçin farz kıldın? لَوْلَا اَخَّرْتَنَا اِلَى اَجَلٍ قَرِيبٍ Bizi çok değil, yakın bir vakte kadar te'hir etse idin. Bir müddetcik daha bize mühlet verse idin de, biraz daha yaşasak ne olurdu?" dediler. قُلْ** Ya Muhammed **sen, bunlara de ki: مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ "Dünya meta'ı ne olsa azdır, her halde gelir geçer. وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى Âhiret ise, müttekî olan, fenalıktan korunabilenler için daha hayırlıdır. وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا Kıl kadar zulüm de edilmezsiniz veya edilmezler. "Onlar zulme uğramazlar."**

FETİL: Hurma çekirdeğinin şakkındaki ince iplik gibi çizgi demek olup azlık ve ehemmiyetsizlikte mesel olarak kullanılır ki, lisanımızda, "kıl kadar" ta'bir olunur.

اَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِى بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ Her nerede olsanız ölüm size

---

Tezvir: Şahidin şehadetini iptal etme.

yetişir. Müşeyyed burçlarda bulunsanız da, yani yüksek kal'alarda veya müstahkem saraylarda, hattâ gökdeki yıldızlarda dahi bulunsanız yine gelir bulur. Binaenaleyh ölüm korkusuyla vazifeden kaçınmak mânâsızdır. Madem ki, her halde bir ölüm vardır, ona her zaman amâde olmalı, hayat-ı dünyaya bağlanmamalı, vazifeyi seve seve yapmalıdır. وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ **Bir de ya Muhammed, bir takım kimseler,** (ve bilhassa münafıklar) **kendilerine bir hasene, bir ni'met veya her hangi bir güzellik nasib olursa,** يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **"bu, Allah tarafındandır" diyorlar,** Allahdan biliyorlar. وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ **Ve eğer başlarına bir beliyye veya her hangi bir kötülük gelirse,** يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ **"Bu, senin tarafıdan" diyorlar.**

Bu hususta, şöyle rivayet olunmuştur ki: "Resulüllah, Medine'ye teşrif buyurduğu zaman Medine, bolluk ve ucuzluk olmuştu. Da'vet-i Muhammediyye üzerine Yehudilerin inadı ve münafıkların nifakı zuhur ettiği sıralarda kaht-u galâ görülmeğe başladı. (Bunda, belki Medine'nin galabalanmağa başlamasının da bir alâkası mülâhaza edilse bile yağmurların, hılâf-ı mu'tad az yağması, meyve ve mahsulâtın olmamaması gibi ahval-i afakıye de vardır) ki, وَمَا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا اَخَذْنَا اَهْلَهَا بِالْبَاْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ. (*"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdikse iptida ahalisini şiddet ve zaruretle sıkmışızdır ki niyaza düşsünler."* A'râf-7/94) âyetinde her Peygamberin gönderildiği memlekette bidayeten böyle bir şiddet ve zaruretin yüz göstermesi de, âdet-i İlâhiyye olduğu beyan buyurulmuştur. İşte o zaman Yehudîler ve münafıklar: "Biz böyle şum bir adam görmedik. Bu geleli, meyvalarımız az biter oldu ve es'arımız galâlandı, bahalandı" diyorlar. Bolluğu ve ucuzluğu Allah'a, darlığı ve bahallığı Peygamber'e isnad ediyorlardı. Nitekim فَاِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهِ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ (*"Fakat kendilerine iyilik geldiği zaman ha, bu bizim hakkımız dediler ve başlarına bir kötülük gelirse Musa ile maiyyetindekilerden teşe'üm ediyorlardı..."* A'râf-7/131) medlûlünce vaktiyle Hazret-i Musa ile dahi böyle teşe'üm etmişlerdi. Bu âyetin sebeb-i nüzulü bu olmuş, lâkin âyet siyak-ı beyan i'tibariyle ahval-i harbiyyeye dahi alâkadar olduğundan hasene ve seyyie, bolluk veya darlık, sıhhat veya maraz, hayat veya memattan başka, zafer veya mağlûbiyyet gibi netayic-i harbiyyeye dahi şâmil bir surette irad olunmuştur.

قُلْ **Ya Muhammed, de ki:** كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **"Başınıza gelen hasene ve seyyienin hepsi Allah tarafındandır, O'nun halk-u takdiriyledir."** Hasene,

---

Müşeyyed: Sağlam, muhkem. **Kaht:** Kıtlık, kuraklık. **Gala:** Pahalılık. **Şum:** Uğursuz. **Esar:** Yiyecek içecek artığı. **Galalanmak:** Pahalanmak. **Teşe'üm:** Uğursuz sayma, kötüye yorma.

Allah'ın bir ihsanı, seyyie de, Allah'ın bir hızlânıdır. Bu, böyle iken فَمَا لِهٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ bu adamların ne çıkarı var ki, لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا bir sözü veya hâdiseyi fıkhiyle, yâni sırr-ü **hikmetiyle anlamağa yaklaşmazlar da, Allah tarafından başlarına gelen felâketi Peygamber'e isnad etmeğe kalkışırlar."** Şimdi de, "öyle bizi neye dine da'vet edip duruyorsun, küfür de Allah'dandır" demeğe kalkarlar. Çünkü söz anlamamak yüzünden. كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **"Başınıza gelen hasene ve seyyienin hepsi Allah tarafındandır, O'nun halk-u takdiriyledir."** Denilince, bir taraftan bundan kesb-ü irade-i beşeri nefiy, ef'al-i ibadda cebr mânâsını çıkarmağa kalkışırlar. Diğer taraftan, "öyle ise, mes'uliyyet nerde kalır? Allah i'tikad ve imanın tabiat tasavvurundan ne farkı olur, Allah'a seyyie nasıl isnad olunur? Allah'ın muzırr olan bir şeyi yaratması nasıl caiz olur?" gibi şübhelere saplanırlar. Bu noktada Ya Muhammed, hitaba lâyık ve kelâm-ı hakkı anlayacak olan sensin dinle: مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ **"Sana her ne hasene isabet eder, her ne hayr-ü menfaat' taat-ü sevab nasib olursa Allah'dandır.** Kesbin olsa da Allah'dandır, olmasada." Zira Allah, murad etmeyince hiç bir şey olmaz. Allah Teâlâ, Rahman-ı Rahîm olduğu için de hasenat O'nun irade ve takdirine, halk-u tekvinine istinad ile beraber rızasına da temamen muvafıkdır. Bunun için kesb-i beşerin alâkadar olmadığı hasenat, mahza ihsan-ı İlâhî olduğu gibi irade-i beşerin taallûk ettiği hasenat da Allah'ın takdir-ü tekvinine, tenfiz-ü tevfikına irade ve rızasına ıktıran etmiş olmak hasebiyle yine O'nun bir ihsanıdır. Bunun için enfüsî afakî, maddî mânevî, kesbî gayr-i kesbî ale'l-ıtlak hasene Allah'dan bilinmelidir. Fakat وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ **sana her ne seyyie isabet ederse o da, kendinden, kendi nefsindendir, kendi günah veya kusurundandır.** Gerçi كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"Hepsi Allah'tandır."* mucebince bu da min indillâhdır. Allah takdir-ü irade etmemiş olsa idi, bu da olamazdı. Fakat bunda, fiil veya terk cihetinden behemehal senin bir sebebiyyetin vardır. Bunun menşei senin kendin, senin arzun veya senin kusurun, senin hatan veya senin aczin, senin mahiyetindir. Zira sen, evvel emirde kendi nefsinde ve haddi zatında kadiri kül, mebde-i vücud olsa idin elbette kendine hiç bir seyyie isabet ettirmezdin ve hiç bir taraftan sana bir zarar gelmek ihtimali olmazdı. Binaenaleyh birinci derecede seyyienin menşei, asl-ı adem ve imkânı mahz olan mahiyyet-i mahlûkanın acz-i zatîsidir. Allah, ona her hangi bir lâhza-i vücudda ifaza-i hasene etmemiş olsa o, derhal mahv-ü helâk olur. Saniyen, başa gelen seyyiatın bir kısmı, arzu ve irade-i beşere müterettibdir. Beşer, onu nefsinden tecelli eden bir irade ve ih-

---

Hızlan: Yardımını terk etme, rüsvaylık. **Iktıran:** Ulaşmak, yaklaşmak. **İfaza:** Merama kavuşmak, feyz vermek.

tiyar ile bilerek veya bilmeyerek bizzat veya dolaysiyle ister. Hatta ısrar da eder. İrade ve ihtiyar kuvvet-i nefsinde bir hasene olduğu halde istenen murad, hasene de, seyyie de olabilir. Allah Teâlâ da, bahîl olmadığıdan kulunun iradesine izin verip tenfiz ederek muradını halk eder ve taleb olunan seyyie yine min indillâh gelmekle beraber sebeb-ü menşe', nefs-i abid, kesb-i abdolur ve mes'uliyyet de buna aid bulunur. وَمَا اَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ (*"Başınıza bir musibet geldi ise kendi ellerinizin kazancı iledir, halbuki bir çoğundan affediyor."* Şurâ-42/30) Salisen, umumî mânâsiyle seyyie, günaha münhasır olmayıp mihnet-ü meşakkate de şamil olduğuna nazaran bâzı sıkıntılar, elemler vardır ki, tehzib-i nefse sebeb ve günahlara keffaret ve binaenaleyh mukaddime-i hayr olur. Bu gibi seyyienin de başa gelmesi, mücerred nefsin salâhı veya halâsı hikmetine mebni olduğundan bu da min indillâh gelmekle beraber buna, لِاَجْلِ نَفْسِكَ mânâsına مِنْ نَفْسِكَ demek sahih olur ise de bunu, hasenede saymak daha muvafıktır. Binaenaleyh her ne suretle olursa olsun seyyie evvelâ, abde nisbet edilmeli, insan onu kendisinden bilmeli ve maamafih مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"Hepsi Allah'tandır."* olduğunu da unutmamalıdır. Bu âyetden Mu'tezile'nin ef'al-i ihtiyariyyede kul fiilinin halıkı olduğunu istinbata kalkışmaları doğru değildir. Çünkü, مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ (*"Sana güzellikten her ne ererse bil ki Allah'tandır."* Nisa-4/79) böyle bir dâvâya münafidir. Velhasıl كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"Hepsi Allah'tandır."*dır. Fakat bundan cebir anlamamalıdır. مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (*"Sana güzellikten her ne ererse bil ki Allah'tandır, kötülükten de başına her ne gelirse anla ki sendendir."* Nisa-4/79) izahiyle mütenasib olarak ne cebir, ne terk. "Emrün beyne emreyn". Bir adalet ve mes'uliyyet anlamalıdır ki, burada, «آمَنْتُ بِاللّٰهِ» deki خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى *"İyi ve kötü herşey Allah'tandır."* fıkra-i imaniyyesinin güzel bir şerhi vardır. Ve bu izah, kendini iyi, başkasını kötü, iyiliği kendinden, kötülüğü başkasından bilen beşeriyyet-i cahile ve mağrurenin gururuna karşı bir ders olduğu gibi, kendisini ne iyilik, ne de kötülük hiç bir şeyle alâkadar addetmiyen beşeriyet-i atılanın ataletine ve ilişiksizliğine karşı da bir dersdir. Her halde şunu iyi düşünmek lâzım gelir ki, hem كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ hem de وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (*"Kötülükten de başına her ne gelirse anla ki sendendir"* Nisa-4/79) olması Allah ile insan arasıda mühim bir alâkanın mevcudiyyetine delâlet eder ki, bu da, اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً (*"... ben yerde muhakkak bir halife yapacağım."* Bakara-2/30) nass-ı celîlinde ifham olunan niyabet اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ (*"Evet, biz emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadlar."* Ahzab-33/72) beyan-ı

Atıla: Tenbel.

kibriyasında arz olunan emanet kaziyyeleridir. Nefis, her ne zaman kendini ileri sürer, harekât-ü iradatını kendi hesabına yapmağa kalkışırsa niyabet-ü emaneti su-i isti'mal etmiş ve menşe-i seyyie olmuş olur. Ve her ne zaman iradatını hakkı emanetin edası ve vazife-i niyabetin icrası nokta-i nazarından sarfeder, kendini İradetullah'a teslim eylerse, o zaman da mazhar-ı hasenat-ı İlâhiyye olur. Ve işte meratib-i insaniyye bu iki haysiyyetin tezahüratına merbuttur. Ve bunun en başında mertebe-i risâlet, onun başında da risâlet-i âmme vardır. Bunun için burada Resulüllah'ın risâlet-i âmmesi tensis olunarak mazhar-ı hasene-i külliyye olduğuna işareten buyuruluyor ki:

وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً **Ve biz, seni umum insanlara resul gönderdik. Sen** onlara nefsini değil, Rabbının iradatını, kudret-i bahiresini göstereceksin." Binaenaleyh senin nefsin, kendi hesabına zuhurdan müberradır. Sen, hiç bir zaman men'şe-i seyyie olmazsın وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا **ve buna şahid olarak Allah yeter.** Emr-i Hakk'a, bizzat Hakk'ın şehadetinden daha beliğ hiç bir şey yoktur. Sen, akval-ü ef'al ve iradatında senin değil, Allah Teâlha'nın kudret-ü irade ve rızasını göstereceksin, hasenat-ı hakk tecelli ettireceksin شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ (*"Şehadet eyledi Allah şu hakikate: Başka tanrı yok ancak O."* Âl-i İmrân-3/18) olduğu gibi شَهِدَ اللّهُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّهِ *"Allah'ın Muhammed'in kendi elçisi olduğuna şahitlik etmiş"* olduğu da anlaşılacaktır.

Ma'lûmdur ki, Resul'e itaat, asîle itaattir. Bunun için مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّهَ **Her kim Allah'ın Resulü'ne itat ederse, Allah'a itaat etmiş olur.** وَمَنْ تَوَلَّى **Her kim de nefsine uyar, itaatten yüz çevirirse seyyiattan muhafaza edeceğim diye uğraşma.** فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا **Çünkü biz, seni onların üzerine muhafız göndermedik,** Resul gönderdik. Artık onlar, menşe-i seyyie olan nefislerdir, elbette seyyiatla musab olacaklardır. Sen onları, seyyiattan, cezai seyyiattan muhafaza edemezsin وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ **onlar,** طَاعَةٌ **yani "baş üstüne" de derler.** فَإِذَا بَرَزُواْ مِنْ عِندِكَ **Sonra yanından çıktılar mı,** بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ **bir kısmı yatağında sana söyleyeceğinin veya senin söyleyeceğinin hilâfını yatırır.** Ta'bir-i âharla, sana verdiği sözün veya senden aldığı emrin hilâfını yapmak için beyt yapmağa çalışır gibi tezvirat uydurmakla uğraşır, طَاعَةٌ dediği halde gönlünde isyanı kurar, gaile çıkarmağa uğraşır, sinesinde daima bunu yatırır. مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّهَ *"Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."* Hükmüne karşı munafıkların bazısı artık Muhammed, rübubiyyet dâvâsına kalkışıyor demek istemişler, bu âyet nâzil olmuştur. (Sûre-i Âl-i İmrân'da, قُلْ إِنْ

Ef'al: Fiiller, işler. Tezvirat: Söze yalan karıştırma.

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي الخ (*"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun."* Âl-i İmran-3/31 bak.) وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ **Onlar, gönüllerinde ne yatırırlarsa Allah da onu yazar, vahy ile sana bildirir,** Kur'ân'a geçirir veya sırası gelince cezalarını vermek üzere defterlerine geçirir. Binaenaleyh فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **sen, onlara bakma, her hususta Allah'a mütevekkil ol, bunları da, O'na havale eyle** وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا **Allah Teâlâ, kâfi bir vekildir.**

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ **Bunlar, Kur'ân'ı tedebbür ve teemmül etmiyorlar mı?** وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ **Eğer bu Kur'ân yâhud senin söylediklerin, Allah'dan başkası tarafından olsa idi.** لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا **bunda, bir çok tahallüf bulacaklardı.** Bu suretle gaibden verilen haberin ve bahusus gizli gizli kalblerinde yatırdıkları şeyleri ihbar eden bu kadar haberlerin şaşan, doğru olmayan, vakıa mutabık bulunmayan yalanlarını yanlışlarını bulabilirlerdi, halbuki bulamıyorlar ve bulamazlar. Kendilerinden başka kimsenin agâh olmadığı ahval-ü efkâr ve esrarlarını Kur'ân'ın ve Peygamber'in aynen ve bilâ tahallüf haber verdiğini görüyorlar. Bunu tedebbür etmeleri ve Allah tarafından olduğunu tasdik eylemeleri iktiza eder.

Kur'ân'ın ne haberlerinde ne va'd-ü vaîdinde tahallüf eden hiç bir şey bulunamamıştır ve bulunamaz. Bundan başka Kur'ân bir dâd-i hakk olmasa idi, bunu baştan başa i'cazkâr, nâkabili tanzir bir belâgat-ü fesahat içinde cereyan etmiş gitmiş bulmazlar. Bâzısını fesih, bâzısını rakik, bâzısını kolay ve bâzısını zor muaraza edilir ve fakat her halde edilir muhtelif, çok muhtelif bir surette bulurlardı. Bu kadar tenevvüât-ı beyan ve tefavüt-i makamat ile beraber hepsini müteşabih ve mütenasık bir nizam-ı fıtrat, bir nazm-i metin-ü muhkem içinde bulmazlardı. Üslûb-ı beyanında, cebr-ı tabiatten, tekellüfat-ı fikriyyeden, hakk-u hayrı, istikamet-i ruhı istihdaf etmeyen agraz-ı nefsiyye ve temayülât-ı hevaiyyeden bir çok nişaneler bulurlardı. Daha sonra kıraât ve ahkâmında ve süver-ü âyatında makasıd-ü meaninin, hikem-ü masalihin, muktezayat-ı ahvalin tefavut ve tahalüfü ile mütenasib ve hepsinde hükm-i Hakk'ın cereyan-ı mahsusunu gösteren ahenkdar bir tenevvü' ve ihtilâf bulmazlar. Muhtelif ve muharref Tevrat ve İncil nüshalarında açıktan açığa görüldüğü üzere mevzuı nesh-u tadil olmayan ayni hadisede, ayni zamanda ihtilâf-ı kesir ile muhtelif ve mütenakız nice haberler, hükümler bulurlardı.

Evet, Kur'ân'da ezman ve emkine ve ahvalin ihtilâfına göre muhtelif

---

Tedebbür: Düşünme. **Teemmül:** İyice düşünme. **Tahullüf:** Arkada kalma, değişme. **Tenevvüat:** Çeşit çeşit olma. **Dad:** Hak, atiyye, ihsan, doğruluk. **Tanzir:** Benzetme. **Agraz:** Gayeler. **Ezman:** Zamanlar. **Emkine:** Mekanlar.

ahkâm ve tenevvu-ı meani ifade eden kıraât ve elfaz vardır. Ve bu cihetle müteanz mevkı'de görünen âyat mevcuddur. Fakat bunların hiç biri vahdet-i hakkı ihlâl eden ayni hadisede, ayni zamanda, ayni şerait altında mütenakız ve perişan mecrâ üzerinde değil, peyderpey yekdiğerini beyan-ı takrir, beyan-ı tefsir ve muktezayat-ı ahvale göre beyan-ı tağyir ve tadil ve zaman zaman beyan-ı tebdil ve nesh ile beyan ederek giden ve ebedî bir hayatın cereyan ve hizmetini idame eden bir inkişaf-ı mahsus-ü muntazam üzerinde yürür gider ve gülşen-i hakikatte açılan bütün tecelliyat-ı fıtrat ve mehasin-i hilkat gibi kesret içinde vahdetin ve vahdet içinde tenevvu' ifade eden mütkan bir ittirad ve mütenasık bir ihtilâf ve tenevvu' arzeder. Ve ilm-i Kur'ân'ın en büyük ehemmiyyeti ve zevki de ihtilâf-ı kesirden âri bulunan bu tenasük-ı mütenevvı' içinde kemal-i tedebbür ile müteşabihatı, muhkemata irca' ederek âyat-ı Kur'ân'dan ahkâm-ı hakkı ve şüun-ı âlemden vücud-i hakk-ı okuyup bulmaktır. Meselâ, كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"Hepsi Allah tarafındandır."* ile مَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (*"... kötülüktende başına her ne gelirse anla ki sendendir."* Nisa-4/79) düsturları arasında zahir bir taarüz ve tenakuz var zannedilebilir. Halbu ki, bunlar, yekdiğerinin mütemmim bir beyanı olarak beraberce düşünülmek ve aradaki tenakuz noktaları atılıp cihet-i vahdetleri mülâhaza edilmek üzere irad buyurulmuş ve فَمَالِ هٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا (*"Fakat neye bu adamlar söz anlamağa yanaşmıyorlar."* Nisa-4/78) ile de bu nokta bilhassa ihtar olunmuş, burada da sebkeden ahkâm-ı muhtelifenin bu gibi tenevvü-ı beyanın hukûmde tenakuzdan değil, hikem-ü masalih ve muktezayat-ı ahval ile mutenasib ve mütenasık bir hikmetten münbais olduğu suret-i mahsusada anlatılmak ve münafıkların tezviratına temamen sed çekilmek için ihtilâf-ı kesir nefyolunup لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (*"... elbette içinde birçok ahenksizler bulacaklardı."* Nisa-4/82) buyurulmuş ve tedebbüre sevkolunmuştur.

Bâlâda, اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ (*"Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de."* Nisa-4/59) diye ittattullah ile itat-ı Resulüllah temyiz edildiği halde burada مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ (*"Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."* Nisâ-4/80) diye bittevhid Resul'e itaat, Allah'a itate irca' olunduğu sırada hem ulu'l-emre itaat kaziyyesinin, itaat-ı Resule merbut ve mülhak olduğu anlatılmak, hem de müslümanların terbiye-i siyasiyyesi yükseltilmek için buyuruluyor ki:

وَاِذَا جَاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهِ **Bir de kendilerine emniyyet veya havfe müteallık tatlı veya acı bir emir, bir haber, bir şey geldi mi hemen neşr-ü**

Tefavüt: Farklı. **İttirad:** İntizamlı. **Mütenasik:** Birbirine uygun olan. **Tenasük:** Nizam üzere düzülme. **Münbais:** Gönderilen.

İfşa ediveriyorlar, doğru mu, değil mi, yahud neşrinde bir mazarrat var mı, yok mu, menafi-i umumiyye nokta-i nazarından neşri, caiz mi, yoksa ketmi mi lâzım? Düşünmeden danışmadan işaa ediyorlar. Burada gazetecilerin de hallerine temass eden bir ihtar vardır. وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلَى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ **Bunlar bu işittikleri haberi Peygamber'e ulu'l-emre, yani o işe salâhiyyet ve ihtisası bulunan zevata veya ümeraya redd-ü irca' etseler danışsalar veya havale eyleseler,** لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ **onu içlerinden malûmat ve tecrübeleri ve hüsn-i nazar ve basiretleri sayesinde istinbat-u istihrac edebilecek olanlar her halde bilirler, ne yapılacağını anlar, anlatırlardı.**

İSTİNBAT: «نبط» çıkarmaktır. Nebit de, bir kuyu kazılırken ilk çıkan su demektir. İşte halli matlûb bir hâdise, bir mes'ele karşısında mebadi ve malumat-ı mevcudeyi tetebbu' ve istikra, tetkik-u tenkih ve mukayese ederek yeni bir ilim istihrac etmeğe dahi istinbat ve istihrac tabir olunur ki, bu bir meleke ve iktidarı mahsustur. Her hangi bir işte böyle bir ehliyyet ve iktidarı haiz olanların o işin müctehidi ve bihakkın sahibi ve indallah ulu'l-emirdirler. Bunun için bâlâda فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِى شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ (*"... bir şeyde nizaa düştünüzmü, hemen onu Allah'a ve Resulü'ne arzediniz."* Nisa-4/59) diye Allah'a ve Resulü'ne müracaat olunduğu gibi burada da Resulüllah'a ve böyle ulu'l-emre müracaat tavsiye olunarak bunlara itaatin, itaat-i Resul'e merbut ve mülhak olduğu bir daha anlatılmıştır. Bundan dolayıdır ki, icmâ'da mu'teber olan rey bu gibi ulu'l-emrin re'yidir.

Bu âyet bize, bilhassa şu hükümleri ifham ediyor:

1- Ahkâm-ı hâdisat içinde doğrudan doğru nass ile ma'lûm olmayıp istinbat ile bilinecek olanlar da vardır.

2- İstinbat da, bir huccettir.

3- İstinbata ehl olmayan avammın, ahkâm-ı hâdisatta ehl-i ilme müracaatı ve taklidi vacibdir.

4- Resulüllah dahi istinbat ile mükelleftir. Zira وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلَى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ (*"Onu Peygamber'e ve içlerinden ulu'l-emr olanlara arzetseler."* Nisa-4/83) den sonra لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (*"Elbette bunların istinabata kadir olanları onu anlar bilirlerdi."* Nisa-4/83) Resul'e de şamil olduğunda şübhe yoktur.

Sebeb-i nüzule gelelim: Münafıklar, fırsat buldukça tezvirat ve eracif neşrederler. Zuafa-yi müslimînden bir takım halk da Seriyyelerin ahvaline

---

Tetebbü: Araştırıp, tedkik etme. **İstikra:** Genel araştırma. **Tenkih:** Araştırıp bir şeyin hakikatine erme. **Eracif:** Uydurma, yalan sözler.

müteallık tatlı veya acı her hangi bir haber işittikleri zaman sıhhatini, adem-i sıhhatini tetkik etmeden ve önünü ardını saymadan doğrudan doğru neşr-ü işaaya kalkarlardı ve bu gibi saygısızlıklardan bazı mefsedetler hasıl olurdu. Ekser müfessirîn, bu âyetin bundan dolayı nâzil olduğunu beyan ediyorlar ki, bu surette sebeb-i nüzul, ahval-i harbiyye ve askeriyye olmuş oluyor. Diğer taraftan Sahih-i Müslim'de, Hazret-i Ömer'den ibn Abbas tarikiyle rivayet olunduğuna göre Resulüllah, kadınlarından uzlet ettiği esnada bir gün Hazret-i Ömer mescidde nâsın, " Resulüllah bütün kadınlarını tatlık etmiş" diye müteessirâne bir surette konuştuklarını görmüş ve bunu havsalası almadığından derhal koşup me'zuniyyet isteyerek huzur-ı Risalet'e girmiş, biraz hasb-i halden sonra bir vesile bulup, "kadınlarını boşadın mı?" diye suâl etmiş. "Hayır" cevabını alınca çıkıp: **"Ma'lûmunuz olsun Resulüllah kadınlarını boşamadı"** (Müslim: Talak-30/1479) diye bir münadi gibi nidâ etmiş. Bu âyet de, bunun üzerine nâzil olmuştur ki, Hazret-i Ömer'in hakıkati istinbatına işaretle senasını da ihtiva etmiştir. Bu rivayete göre sebeb-i nüzul, Sûre-i Nisa'nın esas i'tibariyle muhtevi bulunduğu ahkâm-ı aile ile bir alâkayı haizdir. Fakat hükm-i terbiyevîsi umumî olduğundan âyet, daha ziyade ahval-i harbiyye ve terbiye-i siyasiyyeyi istihdaf eder bir siyak-ı nazımda irad buyurulmuştur. Çünkü bunlarda, boş boğazlık daha çok yapılır ve daha ziyade muzırdır.

Ey müslümanlar, وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ **sizin üzerinizde Allah'ın bu fazl-u rahmeti, yani böyle Peygamber ve istinbata muktedir ehl-i ilm ulu'l-emr ile tarik-ı hakka irşad ve hidayeti olmasa** لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَلِيلًا **muhakkak ki, siz ekseriyyetle Şeytana, Şeytan gibi münafıklara uyardınız.** Onların aldadıcı re'y-ü fikirlerine tâbi' olur, fenâ yollara sürüklenirdiniz. Uymadığınız husus veya uymayan rical pek az olurdu. Zira az çok aklı olan her hangi bir kimse her noktada Şeytana aldanmaz. Arif-i esrar-ı kitab olan ve istinbata muktedir ulu'l-emr ulema-i rasihhînden bulunan zevat da, hakk-u savabı bihavlihi Teâlâ temyize muktedir bulunduklarından bunların da, Şeytana aldanması nâdir olur. Halbuki avammın aldanması galibdir. Maamafih ehl-i ilmin aldanması da, yine fazl-u rahmet-i İlâhiyye sayesindedir. Bunun için diğer bir âyette, وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ ("... *Eğer üzerinizde Allah'ın fazlü Rahmeti olmasa idi, içinizden hiçbiri ebedha temize çıkamazdı...*" Nur-24/21) buyurulmuştur. Binaenaleyh bu iki âyet beynindeki fazl-ü rahmetin farkı unutulmamalıdır. Birisi mutlak, birisi mukayyeddir. Hal böyle olunca, yani harb yazılmış,

---

Havsala: Anlayış, akıl.

mazlûmlar inler, acı büyük, meta-ı dünya az, ölüm nasıl olsa mukadder, hazırlık ve itaat lâzım olduğu halde münafıklar itaat etmez, hile ve tezvire çalışır, bir takımları da ağır alır harbden kaçınırsa ya **Muhammed,** فَقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **bizzat sen Fîsebilillâh mukatele et.** لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ **Sen, ancak nefsinle mükellefsin, kendi fiilinden mes'ulsün, o halde yalnız da kalsan bu vazifeni ifa ile** وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ **mü'minleri de teşvik-u tergib et ki,** عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَاْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا **kâfirlerin zarar ve kuvvetini Allah'ın menetmesi kaviyyen me'muldür. Yâni, mev'uddur.** Bu âyet, Bedr-i suğra seferi hakkında nâzil olmuştur. Sûre-i Âl-i İmrân'da ... اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ (*"Onlar ki nass kendilerine "haberiniz olsun nass sizin için tahşidat yaptılar."* Âl-i İmrân-3/173) âyetinde izah olunduğu üzere Resulüllah, Uhud harbının nihayetinde Ebu Süfyan'a karşı bir sene sonra Zilkı'de de Bedr-i suğra mevsimine muvaade etmiş, söz vermiş idi. Miy'adı gelince, nâsı da'vet etti ve fakat bir takımları çekindi. Binaenaleyh bu âyet nâzil oldu ve Resulüllah: "Ben, yalnız kalsam yine giderim" buyurdu ve yetmiş süvari miyanında hareket etti. Allah Teâlâ da, kâfirlerin kalbine bir korku verdi ve caydırdı. "Merri Zahran"dan döndüler. Hazret-i Peygamber de, maiyyetiyle birlikte Bedr'de sekiz gün kaldılar ve ticaret yaptılar. Bu suretle, "Keffi be'si kefere" va'd-i ilâhîsi de kefere-i Kureyş aleyhine tahakkuk etti. Bunun, suret-i umumiyyede tahakkuku da, nüzul-i İsa mes'elesi olacağı söylenmiştir. Resulüllah, işbu "Bedr-i sugrâ" vak'asında bu emre tevfikan tek başına gitmeğe kıyam buyurduğu gibi, buna imtisalen Hazret-i Sıddık da, vefat-ı Peygamberî üzerine zekâttan imtina' eden mürteddîne karşı böyle yapmış ve hilâfet-i Resulüllah'a istihkakını bununla da isbat etmiş ve muvaffak olmuş idi.

Evet, kâfirlerde be's-ü kuvvet bulunabilir وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَاْسًا وَاَشَدُّ تَنْكِيلًا **ve fakat Allah, kuvvet-ü kudretce onlardan hem pek çok yüksek, hem de tenkil-ü ta'zibi onlarınkinden çok şiddetlidir.** Binaenaleyh kâfirlerin kuvvetinden korkup da Allah'a isyan etmemeli, Allah'ın kudret ve azabından korkup da Allah'a itaat etmeli ve kâfirlere karşı gelmelidir. Bunun için ya Muhammed. Sen, kendin Fîsebilillâh harb et ve mü'minleri tahris-u tergib de eyle, zira bu bir şefaat demektir. Halbuki مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً **her kim güzel bir şefaat yaparsa,** yani Allah rızası için bir hayra tavassut ve delâlet ederse يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا **onun, o şefaatten bir nasîbi, güzel bir sevabı olur. Hayra delâlet eden, onu yapan gibidir** وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً **ve her kim şer'a muhalif kötü bir şefaat yaparsa** يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا **onun da, ondan aynı nisbette kötü bir hissası olur.** وَكَانَ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا **Allah da, her şeye muktedirdir.** Ve her şeyi lâyikiyle gözetir. İyiyi iyiliğinden, kötüyü kötülüğünden kadrine göre hissadar eder.

Harb ve tahris emirlerinden sonra tenkil fıkrasını bu şefat âyetinin vely etmiş olması ne kadar beliğdir. Binaenaleyh şefaat-ı seyyieden sakınmak lâzım geldiği gibi, her nev-i şefaat-i hasene de yapılmalı ve kabul edilmelidir. Bu cümleden olmak üzere وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ **kimin tarafından olursa olsun bir tahiyye ile tahiyyelendiğiniz bir selâm ile tekrîm edildiğiniz vakit de** فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا **siz, ondan daha güzeli ile tahiyye ediniz, selâmlâyınız veya onu geri veriniz,** yani gerisin geri misliyle cevab veriniz.

TAHİYYE: Lûgatte milk ve bekâ mânâsına gelir. Nitekim şair:

اسير به الى النعمان حتى انيخ على تحيته بجند

Onunla Numan'ın yanına gidiyorum.
Ordu ile onun mülkü üzerine yerleşinceye kadar.

demiştir ki, «على ملكه» demektir. Bir kimseye «حَيَّاكَ اللهُ» diye dua etmeğe de, tahiyye ta'bi olunur ki, "Allah, ömürler versin" yahud "Allah, seni sahib-i mülk kılsın" veya "mülkünde bakî kılsın" mânâlarına gelir. Cahiliyye'de Arablar, selâm mevkiinde «حَيَّاكَ اللهُ» derlerdi. Sonraları bizde şayi' olan, "Allah ömürler versin" ta'biri bunun bir ihyası olmuştur. Fakat bunlar, bir dua olmakla beraber alel-ıtlak hayırlı bir dua değildir. Zira ömür, hayat, mülk behemehal selâmet-ü saadeti icab etmez, felâket içinde de geçebilir. Binaenaleyh bu suretle tahiyye haddi zatında nakıs bir tahiyyedir. Hepsinin başı, baş selâmetidir. "Hayyâkellâh, Allah ömürler versin" denildiği zaman muhatab bu mânâ kasd edildiğini farz ederek hoşlanabilirse de bir gaflettir. Çünkü kailin niyyeti ma'lûm değildir. Veyahud hiç düşünmemiştir. Bunun için din-i İslâm, bu nakıs tahiyyeleri selâma debdil etmiş ve «حَيَّاكَ اللهُ» yerine dünya ve ahîret selâmet-ü müsalemet neşreden «اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ» dua ve iltifatını ikame eylemiş olduğundan İslâm'da «تحيه» selâm olmuştur. Bunun için size «وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ» bir selâm verildiği vakit demek olur. Selâm, bir tahiyye ve iltifattır. Fakat her tahiyye ve iltifat, selâm değildir.

İşte Cenab-ı Allah Peygamberini ve mü'minleri cihada terğib ederken İslâm'da harbın gayesî te'mini müsalemet olduğunu bilhassa ihtar için şefaat-i haseneye terğibden sonra düşmanlar, müsalemete talib oldukları vakit siz de daha güzel veya onlar kadar müsalemete razı olunuz diye emretmiş oluyor. Binaenaleyh burada, «وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ» kavl-i İlâhî'si وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ ("*Ve eğer selme yanaşırlarsa sen de ona yanaş.*" Enfâl-8/61) meâlini mutazammın veya müstelzimdir.

Vely: Takip etme.

Mecusîlerin tahiyyesi eğilmek, Arabların birbirine tahiyyesi «حَيَّاكَ اللّٰهُ» **"Allah ömürler versin."** demek, mülûke tahiyyesi de أَنْعِمْ صَبَاحًا **"Sabahleyin nimet bul."** demek, müslümanların biribirine tahiyyesi de «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ» ve daha güzeli «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ» demektir. بِاَحْسَنَ مِنْهَا buna işarettir. Rivayet olunuyor ki, bir adam, Resulüllah'a: «السَّلَامُ عَلَيْكَ» demiş, cevaben, «عَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ» buyurmuş. Diğer biri, «السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ» demiş, «وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ» buyurmuş. Diğer biri de «السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ» demiş, buna da, «وَعَلَيْكَ» buyurmuş. Binaenaleyh bu adam: «تَنَقَّصَنِي» **"Allah Teâlâ'nın dediği nerde kaldı"** demiş ve bu âyet-i okumuş. Resulüllah da: **"Sen bana fazla bir şey bırakmadın, ben de sana misliyle reddettim"** buyurmuştur. Çünkü bunda metalibin hepsi münderiçtir. Mazarratan salâmet, menafiin husulü ve sebatı. Velhasıl selâm pek büyük bir şeydir. Hattâ «السَّلَامُ» Allah Teâlâ'nın Esma-i Hüsnâsındandır. Ve Kur'an'da on iki mevzı'da Allah Teâlâ mü'mine selâm vermiştir. Selâm almak, farz-ı kifayedir. Nehaî'den, "Selâm Sünnet, reddi selâm, yâni selâm almak farzdır" diye merviydir. Hutbede, cehren tilâvet-i Kur'an, hadîs rivayet-i tedris-i ilim, ezan, ikamet esnasında selâma cevab verilmez, oyun oynayanlara, şarkı söyleyenlere, kazayı hacet edene, hamamda veya diğer biryerde çıplak bulunana selâm verilmez. Sünnet olan yürüyenin oturana, rakibin maşiye, atlının merkebliye, küçüğün büyüğe, azın çoğa selâm vermesidir. İki kişi karşılaşınca ikisi de mübaderet ederler. İmam-ı A'zam'dan merviydir ki, selâm alan, sesini pek kaldırmaz. Hulâsa her kim tarafından olursa olsun verilen tahiyye-yi selâmı lâekal misliyle olsun reddetmeli, selâm verene hiç bir zarar yapılmamalıdır. Müsalemet müsalemetle, ikram ikram ile karşılanmalı ve her hangi bir iyilik mümkin olduğu kadar karşılıksız bırakılmamalıdır. Çünkü إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا **Allah Teâlâ'nın her şey üzerine muhasib olduğunda şüphe yoktur.** Bütün bu işlerde de, ancak O'nun hesabını düşünmelidir. İyi bilmeli ki:

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِۜ
وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثاً ﴿٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

87- Allah, başka tapılacak yok ancak O, Celâli hakkı için O, sizi, muhakkak kıyamet gününe toplayacak, onda şüphe yok. Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?

Rakib: Binitli. **Maşi:** Yürüyen. **Mübaderet:** Başlama.

Şu halde:

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ

وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا
كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَاءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ اِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ اِلٰى
قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ اَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ
اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ
فَلَقَاتَلُوكُمْ فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ
السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾ سَتَجِدُونَ
اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى
الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ
وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ
وَاُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

Meâl-i Şerifi

88- O halde siz neye münafıklar hakkında iki fırka oluyorsunuz? Allah, onları kazandıkları vebal yüzünden terslerine döndürdüğü halde Allah'ın sapdırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Her kimi Allah sapdırırsa, artık sen ona yol bulamazsın.

89- Arzu ettiler ki, kendilerinin küfre sapdıkları gibi siz de sapasınız da beraber olasınız. Onun için onlar, Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin. Yok aldırmazlarsa o vakit bulduğunuz yerde kendilerini tutun ve öldürün, ve onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin.

90- Ancak şöylelerine dokunmayın ki, sizinle aralarında misak olan bir kavme vasıl olmuş bulunurlar, yahud ne size harb etmeği, ne de kendi kavmlerine harb etmeği havsalalarına sığdırmayarak size gelmişlerdir. Eğer Allah dilese idi, bunları üzerinize musallat kılardı da sizinle harb ederlerdi. O halde sizi bırakıp bir tarafa çekildikleri ve sizinle harb etmeyip sulha yattıkları takdirde de Allah, aleyhlerinde size bir yol vermemiştir.

91- Diğer bir takımların bulacaksınız ki, hem sizden emin olmak, hem de kavmlerinden emin kalmak isterler. Fitneye sevkedildikce de döner döner içine atılırlar. Eğer bunlar, sizden çekinmezler ve sulha yatıp taarruzdan ellerini çekmezlerse, kendilerini bulduğunuz yerde yakalayın ve öldürün. İşte bunlar aleyhinde size, açık bir ferman verdik.

Hasan ve Mücahid'den rivayet olunduğuna göre bir kavm, Medine'ye gelip izhar-ı İslâm ettikten bir müdet sonra Medine'den sıkıldıklarını bahane ederek badiyeye çıkmak için Resulüllah'dan izin istemişler ve çıkınca merhale merhale göçerek gitmişler, nihayet müşriklere iltihak eylemişler. Müslümanlar da bunların müslüman olup olmadığında ve harb nokta-i nazarından haklarında ne muamele yapılmak lâzım geleceğinde ihtilâf etmişlerdi. Bu sebeble bunların, esasen münafık oldukları beyan olunarak suret-i umumiyyede hukuk-ı harbe müteallık bazı âhkâm tebliğ olunmak üzere şu âyetler nâzil olmuştur:

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ **"O halde siz neye münafıklar hakkında iki fırka oluyorsunuz.?"** İmdi şefaat-i hasene sevab, şefaat-i seyyie vebal, Allah'a hesab vermek muhakkak, Allah bir, kıyamet gününde şübhe yok iken siz, o münafıklar hakkında neye iki fırka oluyorsunuz? وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا **Halbuki Allah, onları kesbettikleri küfr-ü maasî sebebiyle terslerine çevirip reddetmiştir.** اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ **Siz, Allah'ın dalâlet verdiğine hidayet vermek mi istiyorsunuz?** وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً **Halbuki Allah, her kime dalâlet verirse, yâni**

Havsala: Zihnin bir şeyi kavrama derecesi, anlayış, akıl.

her kimde dalâlet halk ederse ya Muhammed, sen bile artık ona bir yol bulamazsın. وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَٓاءً **Onlar, kendileri nasıl kâfirlerse siz de, öyle küfr etsenizde hepiniz kâfirlikte müsavi olsanız diye arzu etmektedirler. Binaenaleyh** فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَٓاءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **onlar Fîsebilillâh hicret edinceye, bu suretle imanlarını isbat eyleyinceye kadar içlerinden dostlar tutmayınız.** فَاِنْ تَوَلَّوْا **İmdi Fîsebilillâh hicret-i sahiha-i müstekime ile izhar-ı iman etmekten istinkâf ederlerse** فَخُذُوهُمْ **onları tutunuz** وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ **ve bulduğunuz yerde, yani Harem-i Şerîf içinde de olsa kendilerini katlediniz** وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا **ve bunlardan ne bir dost ne bir yardımcı tutmayınız, külliyyen ictinab ediniz.** اِلَّا الَّذِينَ **Ancak şu iki halin birinde bulunanlar, ahz-u katilden müstesnadır.**

1- يَصِلُونَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ **Sizinle aralarında bir misak ve muahede bulunan her hangi bir kavme varıp ahidlerine dahil olanlar.** Böyle muharibleri terk edip gayr-ı muharib olan muahid bir kavmin ahd-ü emanına iltihak edenler, o kavm ile olan muahedinin hukmüne tâbi olurlar.

2- اَوْ جَٓاؤُ۫كُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ **Yahud sizinle kıtale girişmekten veya size muharib olan kendi kavmlerine kıtal yapmaktan göğüsleri sıkışarak, yani ne sizinle ne kendi kavmleriyle harb etmeyi havsalalarına sığdıramayıp ne lehinizde, ne aleyhinizde harbe karışmamak, bîtaraf kalmak arzusunda bulunarak soluk soluğa size gelmiş olanlar.** Bunlar da, bervch-i âti taarruzdan masundurlar.

Zira düşünmek ve takdir etmek lâzım gelir ki, وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ **Allah dilemiş olsa idi, elbette bunları, yâni ne size, ne de düşmanınız olan kendi kavmlerine harb etmek istemeyenleri üzerinize saldırırdı** فَلَقَاتَلُوكُمْ **da bunlar da öbürleri gibi sizinle muhakkak muharebe ederlerdi.** Mâdem ki, böyle olmadı bunun mintarafillâh size bir lûtf olduğunu anlamalı ve şükrünü eda etmelidir. Binaenaleyh فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ **bunlar, sizden çekinirler de sizinle kıtale girişmezler** وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ **ve size arz-ı inkıyad eylerlerse** فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا **artık bunlar aleyhinde Allah, size hiç bir yol vermemiştir.** Onları bir muahede sebketmedi diye ne öldürmeğe, ne esir etmeğe ne de her hangi bir taarruza ma'ruz kılmağa hakk-u salâhiyyetiniz yoktur. Harbden ictinab ile arz-ı inkıyad etmeleri taarruzdan masuniyyetlerine sebebi kâfidir. Nitekim Benu Müdlic, Resulüllah'a bu suretle muharebeden ictinab ederek gelmişlerdi.

سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ **Diğer bir takımlarını bulacaksınız,** يُرِيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ **hem, size emîn olmak, hem de kendi kavmlerine emîn olmak isterler.** Ya iki

---

İstinkaf: Çekinmek.

tarafca da hoş görünmek, göze girmek, el tutmak, zarar etmemek, sırasını bulunca külâh kapmak için mü'min ile mü'min, kâfir ile kâfir olurlar veya mücerred zarar etmemek maksadiyle bîtaraf olmak ve her iki taraf-ı muharibin husumetinden emîn kalmak, siyaset yapmak isterler. Rivayet olunduğuna göre, Esed ve Gatafan'dan bir takımları Medine'ye gelirler. Müslümanların emniyyet-ü emanını celbetmek, bir harb vukuunda canlarını, mallarını te'min eylemek için izhar-ı İslâm ederler. Ahidler verirler, yerlerine gidince de küfrederlerdi. Deniliyor ki, bu hal, Benî Abdüddar'ın âdetleri idi. Bir de Nuaym ibn Mes'ud-ı Eşcaî, müslümanlarla müşrikler beyninde emîn bir vaz'iyyette bulunur, Peygamber ile müşrikler arasında söz götürür getirirdi. Sebeb-i nüzul bunlardan birisi olmuştur.

Böyleleri كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ **fitneye itildikce, küfr-ü şirke veya harb-ü ihtilâle doğru da'vet veya sevk edildikçe** اُرْكِسُوا فِيهَا **ona tepetaklak atılır, fena halde dalarlar. Her şirreti yaparlar.** Şu halde bunlar hakkında evvelâ, iyi bir siyaset kullanmak, küfr-ü şirke doğru itmemek gerektir. Binaenaleyh bunlar, sizden çekinirler ve sulh-u müsalemet taleb ederler ve ellerini çekip usulca otururlarsa febiha وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا (*"Size herhangi bir suretle sağlık verildiği zaan sizde ondan dha güzeliyle sağlık verin."* Nisa-4/86) Fakat فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ **muharebede sizden çekinmezler ve size sulh-ü müsalemet arz etmezler ve ellerini çekmezler ise,** فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ **bunları, tutunuz ve yakaladığınız yerde katlediniz.** وَاُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا **Ve işte bunlara karşı taarruz için size açık bir ferman ve salâhiyyet verdik.**

Bu âyetler, Sûre-i Mümtehine'deki ... لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ (*"Allah sizi din hakkında, size kıtal yapmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmıyan kimselerden, onlara iyilik etmeniz ve kendilerine adalet yapmanızdan nehyetmez, ..."* Mümtehine-60/8) ve اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ (*"Allah sizi ancak size din hakkında kıtal yapan ve sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanıza müzaheret eden kimselerden, onlara dostluk etmenizden nehyediyor, ..."* Mümtehine-60/9) âyetleriyle ve Sûre-i «براءة» deki bazı âyetlerle beraber mulâhaza olunmak lâzım gelir ki, tafsılâtı ve ahkâm-ı müteferriası İmam Muhammedin "Siyer-i Kebir'inde" mebsuttur.

Muharebe sırasında olabilir ki, bir adam diğer bir adamı görür, seçmez: Harbî bir kâfir zanneder öldürür, sonra da bir mü'min veya bir müahid olduğu tebeyyün eyler. İşte burada, bu vakıanın hükmü umumî bir surette beyan olunmak ve ba'dehu muharebeye müteallık daha bâzı ahkâma geçilmek üzere buyuruluyor ki:

Mebsut: Açılmış, yayılmış.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ
مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ
اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّآ اَنْ يَصَّدَّقُوا فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ
لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَاِنْ
كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ
اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ
فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ
اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا
فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

92- Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi olamaz meğer ki, hatâ ola ve kim bir mü'mini hatârâ öldürürse, mü'min bir esir azad etmesi ve ölenin vârislerine teslim edilecek bir diyet vermesi lâzım gelir. Meğer ki vârisler tasadduk edeler. Eğer öldürülen kendi mü'min olmakla beraber size düşman bir kavmden ise, o zaman öldürenin bir esir azad etmesi lâzım gelir. Ve eğer kendileriyle aranızda bir misak bulunan bir kavmden ise, o zaman vârislerine teslim edilecek bir diyet vermek ve mü'min bir esir azad etmek lâzım gelir. Bunlara gücü yetmiyen de, Allah tarafından tevbesinin kabulü için ardı ardına iki ay oruç tutmak lâzım gelir. Allah, Alîm, Hakîm bulunuyor.

93- Her kim de, bir mü'mini müteammiden öldürürse artık onun cezası cehennemde hulûddur. Allah, ona gadab etmiş, lâ'net etmiş azîm bir azab hazırlamıştır.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا **Bir mü'minin bir mü'mini ibtidaen katletmesi olur şey değildir.** İman buna mani'dir. اِلَّا خَطَـًٔا **Meğer ki, hataen olarak,** kasıdda veya fiilde bir yanlışlıkla kazara vuk'u bula. Meselâ, bir düşmana veya bir ava atarken kazara bir mü'mine rast gelir ki, fiilde bir hatâdır. Yahud karşısındakinin mevkiıne veya kısvesine bakıp bir harbî zanneder, atar vurur ki, bu da, kasd-ü niyyette bir hatâdır. Bunların dahi hiç bir mübah değilse de, hatadan külliyyen ihtiraz tâkat-i beşeriyye tahtında olmadığından böyle bir hatâ, mü'minin de başına gelebilir. Nitekim Ayyaş İbn Rebia'el-mahzumî ki, Ebu Cehl'in ana bir kardeşi idi. Müslüman olmuş ve akrabasının şerrinden kaçarak hicret-i seniyyeden mukaddem, muhacirîni evvelîn miyanında Medine'ye hicret etmiş idi. Bunun üzerine anası bu dönüp gelmedikçe yeyip içmemeğe ve tavan altına girmemeğe and içmiş, Ebu Cehil de yanına Hâris ibn Zeyd ibn Ebu Uneyse'yi almış, beraber gitmişler. O'nu Medine'de bir dam başında "Utum" denilen kal'a gibi muhkem bir odada bulmuşlar. Ebu Cehil aşağıdan bunu kandırmak için dereden tepeden dolanarak: "Muhammed, seni sıla-i rahime teşvik etmuyor mu? Binaenaleyh git, anana iyilik et ve yine dininde kal" demiş. Nihayet O da, inmiş onlarla beraber gitmiş, Medine'den açıldıkları zaman tutmuşlur, bunu bağlamışlar ve döğmüşler. Yüzerden iki yüz değnek vurmuşlar, o da Hâris'e: "Bu benim kardeşim, fakat sen kim oluyorsun, ya Hâris. Eğer seni bir tenha bulursam öldürmek, Allah için boynuma borç olsun" demiş, velhasıl kolları bağlı olarak anasına gitmişler. Bu defa da anası evvelki dinine dönmedikce bağı çözülmemesine yemin etmiş, o da lisanen yapmış, sonra yine hicret eylemiş idi. Bilâhare Hâris dahi müslüman olup hicret etmiş. Ayyaş da buna, Zahr-ı Kuba'da tenhaca rast gelmiş ve müslüman olduğunu bilmeyerek vurmuş öldürmüş. Ba'dehu İslâm'a geldiğini haber alınca yaptığına nedamet etmiş, huzur-i Risalet'e gelip: "O'nu katlettim, fakat müslüman olduğunu bilmiyordum" demiş, bu âyet de bunun üzerine nâzil olmuştur, diye rivayet olunuyor.

Kezalik yevm-i Uhud da Huzeyfe ibn'l Yeman'ın pederi Yeman dahi, asker-i İslâm tarafından bilinmeyerek hataen katlolunmuş idi ki, sebeb-i nüzulün bu olduğu da mervidir. Binaenaleyh bir mü'minin bir mü'mini ibtidaen katletmesi din-ü iman nokta-i nazarından yapılamazsa da katl-i hata müstesnadır. Bu olabilir ve alel-husus harb sırasında pek muhtemildir ve her nerede olursa olsun hukmü de berveçh-i âtidir:

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا Her kim de, bir mü'mini hatâen katlederse فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ icabı, bir mü'min köle veya cariyeye hürriyyet verip azad etmek وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهِ ve maktulün veresesine teslim olunacak bir diyet verilmek. Bu diyetin suret-i te'diyesi ve mikdar için fıkha müracaat. اِلَّآ اَنْ يَصَّدَّقُوا **meğer ki, verese, o diyeti tasadduk yani afv-ü ibra etsinler.**

Tahiriri rakabe Hakkullah olarak bir keffaret, diyet de hakk-ı abd olarak bir zamândır. Bir mü'minin katline bu suretle biri Hakkullah, biri de hakk-ı abd olmak üzere iki hak taalluk eder hayat, evvel emirde Hakkulllahdır. Hürriyyet de, bir nev-i hayattır. Bu da, Hakkullahtır. Allah'ın kullarından bir mü'minin Hakkullah olan hayat-ı ifnâ edilmesine mukabil, diğer bir mü'min kula hürriyyet bahşederek yeni bir hayat kazandırmak, hataen katil olan mü'minin günahını setre vesile olacak en güzel ve en münasib bir keffarettir ki, bunda bir cihetten bir ceza bir cihetten de bir ibadet mânâsı vardır. Katl, âmmden olsa idi, bu günah keffaret ile örtülemezdi. Fakat hatâ, az çok bir dikkatsizliği tazammun etmekle beraber külliyyen kabili ihtiraz olmadığından katil, bir taraftan terbiyeye, bir taraftan da tesliye ve muavenete lâyıktır. Bunun için keffareti afvi, mevzu-ı bahs olamaz. Sonra Hakkullah olan hayattan, maktulün bir hakk-ı istifadesi vardı, hakkı hayata malik idi. Katil, hataen de olsa bunu selbetmiş bulunduğundan ve hiç bir hak heder edilmeyeceğinden buna karşı mahza bir zaman olmak üzere maktulün yerine kalıp malından müstefid olacak olan vârislerine bir diyet verilmek de, bir hakk-ı abiddir. Ve katil-i muhtî bunda da muavenete lâyıktır. Bunun için akilesi varsa, diyete iştirak etmelidir. Vârislerin bunu afvi de, bir muavenettir. Bundan dolayıdır ki, afv-ü ibra yerine "tasadduk" ta'biriyle bu muavenete terğib edilmiştir. İşte Dâr-ı İslâm'da bir mü'mini hataen katlin hükmü ikidir: Keffaret, diyet. Ancak hataen katil gayr-ı müslim ise, yalnız diyet lâzım gelir. Dar-ı Harb'e gelince:

فَاِنْ كَانَ İmdi hataen maktul, مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ size düşman bir kavmden, hal-i harb kaim olan Darü'l-Harb ehalisinden olur, وَهُوَ مُؤْمِنٌ halbuki kendisi mü'min ve böyle olduğu halde bir mü'min tarafından orada hataen katledilmiş bulunursa, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ katilin bir rakabe-i mü'mine azad etmesi lâzım gelir. Burada, diyetten sükût edilmiştir. Demek ki lâzım değildir. Ve maahaza mevrid-i ictihaddır. Bazı müfessirîn, "bunun ta'lilinde, çünkü bu maktul ile ehl-ü akrabası beyninde veraset yoktur" demişler ise de, bunu o Dar-ı Harb'de

---

Tah-ir-i Rakabe: Köle veya cariye azad etme. **Katil-i Muhtî:** Hata sonucu katil olan. **Ta'lil:** Sebeb göstermek, illet, bahane.

kendisi gibi mü'min bir varisi bulunabilmek de mümkin olduğu, sonra bu takdirde Dar-ı İslâm'da maktul olup Dar-ı Harb'de gayr-ı müslim akrabası bulunan bir mü'minin dahi diyeti alınmamak ve demi heder edilmek lâzım geleceği cihetle, bu ta'lil tam değildir. Diyet lâzım gelmemesinin asıl sebebi şudur: Çünkü Dâr-ı Harb, dâr-ı İsmet olmadığından bu mü'min düşman bir kavm beyninden çıkmamış ve orada ikameti ihtiyar etmiş olmakla, kendi demini kendi heder etmiştir.

وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ **Ve eğer maktul-i hâtâ, sizinle aralarında** (müebbed veya muvakkat her hangi) **bir misak bulunan muahid bir kavmden ise,** (bu surette o kavm gayr-ı müslim ise de, maktulün müslim veya gayr-ı müslim olduğuna bakılmayarak) her halde فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ **diyet de keffaret de lâzım gelir.** Nakz-ı misak tevehhümünden tehaşi için diyetin te'diyesine müsaraatı ihtar için burada diyet birinci fıkranın aksine olarak takdimen ifade edilmiştir. Şu halde Dar-ı İslâm tebaasından bulunan gayr-ı müslim bir zimmî veya tebaai ecnebiyyeden bulunan gayr-ı müslim bir müste'min veya bir müslim, Dar-ı İslâm'da bir mü'min tarafından hatean katl edilirse, kezalik Dar-ı İslâm ile muahede-i mahsusası bulunap hal-i harbde olmayan ecnebî bir devlet tebaasından bir müslim ve belki gayr-ı müslim Dar-ı İslâm haricinde mensub olduğu memlekette bir mü'min tarafından hataen katlolunursa bunların hepsinde Dar-ı İslâm'da hataen katlolunan her hangi br mü'minde olduğu gibi katile hem diyet hem keffaret lâzım gelecektir. Yâni birinci مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا **"Her kim bir mü'min hataen katlederse."** fıkrası mutlak olmakla beraber tekabül kariynesile Dar-ı İslâm'da katlolunan her hangi bir mü'min, ikinci فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ **"İmdi hataen maktül size düşman bir kavimden olur, kendide mü'min olursa."** adüvv olup muahid olmayan bir devlet tebaasından Dar-ı Harb'de katlolunan bir mü'min hakkında üçüncü مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ **"Ve eğer maktül bir misale buluan muahid bir kavimden ise"** fıkrası da Dar-ı İslâm'da zimmî ve müste'min ile muahid bir devlet-i ecnebiyye tebaasından bulunan ve orada katlolunan mü'min hakkında demek olur. Zira bu mü'minin Dar-ı İslâm'da katli evvelki fıkrada dahil bulunduğunda şüphe yoksa da Dar-ı İslâm haricinde katlinin orada duhulü ikinci fıkradan dolayı (âmm ba'dettahsis mütebakiyde zannı ifade eder kaidesi mucebince) şübheli kalacağından, burada bu şüpheyi def' için zimmî ve müste'min ile beraber «مِيثَاقٌ» mefhumu altında bir daha tekrarolunmuştur.

Müsaraat: Teşebbüs, girişim.

Bu üç cümlede hataen maktul olan şahsın mü'min veya gayr-ı mü'min Dar-ı İslâm'da veya haricinde olmasına nazaran bütün ihtimalât gösterilmiş ve fakat bütün bunlar da ancak mü'min olan katil-i muhtinin vecibesi beyan olunmuştur. Maamafih bundan gayr-i müslim velâkin muahid bulunan katili muhtîynin vecibesi de diyet olacağı ve bunlara keffaret teklif olunmayacağı müsteban olur. Çünkü keffarette ibadet mânâsı bulunduğundan gayr-ı mü'minler, imandan evvel bununla mükellef değildirler.

Demek ki, hataen katil olan bir mü'mine diyet gerek lâzım olsun gerek olmasın her halde keffaret olmak üzere bir rakabe-i mü'mine azâd etmek farzdır.

Binaenaleyh فَمَنْ لَمْ يَجِدْ **her kim, yâni hataen katil olan her hangi bir mü'min, azâd edecek bir mü'min rakabe bulamazsa**; ne bir rakabe-i mü'mineye, ne de onu temellük edebilecek bir vasıtaya malik olmazsa, فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ **birbiri ardına hiç fasılasız iki ay oruç tutması lâzım gelir ki,** تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ **bu sıyam, Allah tarafından tevbe için tevbenin kabulü içindir.** Diğer bir mânâ ile, bu sıyam teklifi, asıl ve azimet olan tahrirden âcize karşı min tarafillâh bir ruhsat ve teshile rücu'dur. Derece-i saniyede bir keffaretir. Binaenaleyh ikisi de, Allah tarafından mutalebe olunur. Kullar tarafından mutalebe olunmaz. Hakk-ı abd olan diyet makamına da kaim olamaz. Bir mü'min veya muahidin Hakkullah olan hayatının ifnası hataen de olsa yine bir günahtır. Demek oluyor ki, tahrir-i rakabe-i mü'mine ifnâ olunan hayat yerine kaim olabilecek bir nev'i ihya olduğu gibi sıyam da, bir tahrir mesabesindedir. Filvaki' tahrir-i rakabe diğer bir nefsi, kayd-ı rıkk-u esaretten tahlis olduğu gibi oruç da, kendi nefsini şehevata tahlis-u tehzibdir. Binaenaleyh mü'min olan katil-i muhtî diğer bir rakabe-i mü'mineye hürriyyet vermekten âciz kalınca hiç olmazsa alettevali iki ay oruç tutarak nefsini, kayd-ı şehevattan azad etmeli ve kendine bir hürriyyet-i maneviye vererek günâhtan kurtarmalıdır. Çünkü o da, bir rakabe-i mü'minedir. وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا **Allah Teâlâ, her şeye Alîmdir. O katilin halini de bilir, Hakîmdir, teşri' etmiş olduğu bütün bu ahkâmı da hikmetiyle teşri' etmiştir.** Orucun iki ay olmasının hikmetini de O, bilir.

Katl-i hatânın ahkamı bu, âmmde gelince, bunun hükm-i dünyevîsi sûre-i Bakara'da ... يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِى الْقَتْلٰى ("*Ey o bütün iman edenler! Maktuller hakkında üzerinize kısas yazıldı....*" Bakara-2/178) beyan olunmuş idi. Hükm-i Uhrevîsi de şudur:

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا **Mü'min veya kâfir her kim bir mü'mini müteammiden, bile bile, hayatına kasdederek katlederse** فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ **cezası,**

Temelluk: Mülk edinme. **Tahrir:** Hürriyete kavuşturma. **Teshil:** Kolaylaştırma. **Rıkk:** Esirlik, kölelik. **Tahlıs:** Kurtarmak.

Cehennemdir. خَالِدًا فِيهَا **Orada, pek uzun müddet ve belki ebeden mücazat olunur. Çünkü** وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا **Allah, buna gadab etmiş, lâ'netlemiş, şayan-ı merhamet görmeyip büyük bir azab hazırlamıştır.**

Bu âyetin sebeb-i nüzulü, Mikyes ibn Dababe namında bir mürted olmuştur. Şöyle ki: İşbu Mikyes ibn Dababe el-Kinanî ve biraderi Hişam, müslüman olmuşlardı. Mikyes, bir gün biraderi Hişam-ı Beni Neccar içinde maktul buldu. Gelib Resulüllah'a kıssayı anlatı. (A.S.) da onunla beraber Ashab-ı Bedr'den Zübeyr ibn İyaz-ı Fihrî'yi Beni Neccar'a gönderdi. Katili biliyorlarsa kısas etmesi için Mikyes'e teslim etmelerini ve eğer bilmiyorlarsa diyeti edâ etmelerini emrediyordu. "Allah'ın Resulü'ne sem'an ve taaten, katili bilmiyoruz, lâkin diyeti veririz" dediler ve yüz deve getirdiler. Onlar da aldılar, Medine'ye döndüler. Yolda gelirken Şeytan, Mikyes'e şöyle bir vesvese verdi: "Kardeşinin diyetini kabul edeceksin de kendine baş kakıncağı yapacaksın öyle mi? Yanındakini öldür cana can olsun, diyet de kâr kalsın" dedi ve binaenaleyh Fihrî'in bir gafletini gözetip kaya ile başını parçaladı. Sonra develerin birine binip gerisini sürerek ve küfrederek Mekke'ye döndü gitti. Şöyle diyordu:

قَتَلْتُ بِهِ فِهْرًا وَحَمَّلْتُ عَقْلَهُ سَرَاةَ بَنِي النَّجَّارِ اَصْحَابَ فَارِعِ

وَاَدْرَكْتُ ثَأْرِي وَاضْطَجَعْتُ مُوَسَّدًا وَكُنْتُ اِلَى الْاَوْثَانِ اَوَّلَ رَاجِعِ

"Onun yerine Fihri katlettim ve diyetini yüklettim
Beni Neccar eşrafına, pugur deve sahiblerine
Öcümü aldım ve dayanıp yan geldim
İlk evvel putlara rücu' eden de ben oldum" demiştir. (Hamiş)

Âyet bu vak'a üzerine nâzil oldu. Resulüllah'ın fethi Mekke günü eman verdiği eşhasdan istisna ettiği bu idi. Bu katil-i mürted, o gün Kâ'be'nin örtüsüne yapışmış olduğu halde eman verilmeyip katledildi.

İşte katl-i mü'min büyük bir cinayet ve bervechi bâlâ muahid veya muahidlere mülhak veya mu'tezil ve mülteci ve sulh-u müsalemet tarafdarı kâfirlerin katli de memnu ve haram ve hattâ katl-i hatâ da bile hükmü mü'min gibi olduğundan:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ

اٰمَنُٓوا اِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا

لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ

عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

Meâl-i Şerifi

94- Ey o bütün iman edenler! Allah yolunda adım attığınız vakit iyi anlayın, dinleyin size İslâm selâmı veren kimseye (dünya hayatının geçici metaına göz dikerek) "Sen, mü'min değilsin" demeyin. Allah yanında çok ganimetler var. Önce siz de öyle idiniz, Allah kerem buyurdu da, sizleri iman ile tanıttı onun için iyi anlayın dinleyin, muhakkak ki, Allah ne yaparsanız habîr bulunuyor.

•

Ey ehl-i iman, اِذَا ضَرَبْتُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda adım attığınız, gaza için hareket ettiğiniz vakit** فَتَبَيَّنُوا **tebeyyün ve vuzuh arayınız.** Ale'l-acele şüphe ve tevehhüm üzerine ve zayıf te'villerle değil teennî ve yakîn ile kılıç vurunuz. Hamze, Kisaî, Halefül-âşir kıraatlarında sabattan «فَتَثَبَّتُوا» okunduğuna göre, iyi tutununuz ayağınızı denk alınız, sağlam basınız, acele ile çürük tahtaya basmayınız ayağınız kaymasın وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ **ve size İslâm selâmı veren, kendini İslâm gösteren kimseye** (yâhud ا ك ن جع خل kıraatlarında elifsiz «السَّلَمَ» okunduğuna göre) size teslimiyyet ve inkıyad vesâili takdim eden kimseye, لَسْتَ مُؤْمِنًا **"Sen mü'min değilsin"** demeyiniz. Mütebeyyin olan, zahir olandır. Batın hakkında verilecek hüküm de mütebeyyin olmak için bir delil-i zahire müstenid olmalıdır. Batına, zahirden hükmolunur. Ve ümûr-ı hafiyyede bir şeyin delili, o şey makamına kaimdir. Selâm veya teslimiyyet bir emr-i zahir ve mütebeyyin, kalb ve vicdan ise, hafiy ve batın olduğundan o zahir ve mütebeyyini bırakıp da kalb-ü vicdana bunun maksadı şu veya bu diye zahirin

---

Tebeyyün: Belli olmak, görünü. **Vuzuh:** Açıklık, netlik. **Teenni:** İhtiyatlı davranma. **Vesail:** Vesileler.

hilâfına doğrudan doğru hükm etmeğe kalkışmak bilâ tebeyyün hareket etmekdir. Bunun için bir kimsenin zahirde verdiği selâmı, gösterdiği teslimiyyeti hiçe sayıp da, onun hilâfına tevehhümat ile doğrudan doğru kalbine hükmetmeğe kalkışmayınız, zahirine göre muamele ediniz bir zahiri diğer bir zahir, bir mütebeyyini diğer bir mütebeyyin nakzederse o zaman da akva ve azher olanı tercih etmek için tesebbüt ve ihtiyat ile muhakeme ediniz. İsâ ibn Verdan kıraatında ikinci mimin fethiyle «مُؤْمَنًا» okunduğuna göre: "Sana eman verilmez" demeyiniz, böyle deyip de hemen vurmayınız. Maamafih hiç demeyiniz değil, تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا o alçak hayatın bir araz olan, devam-ü sebatı yok **geçici metama gönül vererek; zavallının maline göz dikerek veya fânî bir maksad ta'kib ederek öyle demeyiniz,** memnuiyyet ale'l-ıtlak değil, araz-ı dünya garazından hâlî olmayarak söylemeğe müteveccihdir. Bu da, tebeyyünü terk etiren ve aceleye saik olan hale işarettir. Demek asıl siyak-ı nehiy, zahirin hılâfına bilâ tebeyyün hükümden meni'dir. Binaenaleyh "mü'min değilsin" denileceği zaman, ağraz-ı dünyeviyye ve nefsaniyyeden tecerrüd ederek ve hak gözü ile bakarak demeli, kılıcı da ona göre vurmalıdır.. Böyle olursa yani selâm verene, âraz-ı dünya garazıyle sen mü'min değilsin denilmez, bilâ tebeyyün hareket olunmazsa, فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ **Allah indinde pek çok ganimetler vardır ki,** bunları o gibi katillere tenezzül etmeyenler ve tebeyyün ve tesebbüt ile hareket edenler iğtinam eder.

Bu âyetin nüzulüne bir kaç hâdise sebeb olmuştur:

1- Fedek ahalisinden Mirdas ibn Nehiyk tek başına müslüman olmuştu. Kavminde ise bundan başka müslüm yoktu. Peygamber'in Galib ibn Fudale kumandasında bir seriyyesi bunlara gitmiş idi. Kavm, hep kaçdılar ancak Mirdas müslümanlığına i'timad ederek kaldı. Atları görünce davarını dağın bir dolambacına sığındırdı vaktâ ki, telâhuk ettiler, tekbir aldılar, o da tekbir alıp indi ve لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ dedi. Fakat Usame ibn Zeyd bunu katl edip davarını sürdü. Geldiler Resulüllah'a haber verdiler. Binaenaleyh pek ziyade darıldı şiddetle azarladı قَتَلْتُمُوهُ اِرَادَةَ مَا مَعَهُ "siz onu beraberindeki mala göz dikerek katlettiniz" buyurdu. Sonra bu âyeti Usame'ye okudu. Usame: "Ya Resulüllah benim için istiğfar et" diye reca etti فَكَيْفَ وَقَدْ قَالَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ O, «لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ» demişken nasıl olur?" buyurdu, Usame, kendisi demiştir ki. "**Bunu mütemadiyen tekrar etti, hattâ o dereceye geldi ki, mukaddema müslüman olmamış bulunsa idim de, bu gün olsa idim diye temenni ettim, sonra hakkımda**

Tesebbüt: **Sebat göstermc. İğtinam: Fırsatı, ganimet bilmek.**

istiğfar eyledi ve bir rakabe azad et diye emretti."

2- Abdullah ibn Ebu Hadred ve Ebu Katade Hâris ibn Rıb'ı ve Muhallem ibn Cüsamet ibn Kays-i leysî ve daha bir kaç kişiyi Resulüllah İdam «إضم» tarafına göndermiş idi. İdam deresinde Âmir ibn Azbat-ı Eşceî rast gelmiş, tehiyye-i İslâm ile selâm vermiş, Muhallem ibn Cüsame ile bunun arasında Cahiliyyeden kalma bir kin varmış. Muhallem, bir ok atmış Âmir'i katletmiş. Resulüllaha haber gelince gazablanmış, Muhallem'in istiğfar recesına karşı, لا غفر الله لك *"Allah seni mağfiret etmesin."* buyurmuş, Muhallem ağlayarak kalkmış, aradan yedi gün geçmemiş vefat etmiştir.

3- Mikdad ibn Esved de dahi Üsame vak'ası gibi bir vak'a olmuş Mikdad, demiştir ki: "Ya Resulüllah" dedim; ne buyurursun küffardan birine rast gelsem, mukatele etsem o benim elimin birini kılınçla vursa, sonra bir ağaca siper alıp, أسلمت لله تعالى **"Allah'a müslim oldum dese bundan sonra onu katledeyim mi?"** Resulüllah: **"etme"** buyurdu. Ben de **"Ya Resulüllah, o benim kolumu kesdi" dedim. (A.S.): "Katletme. Çünkü edersen o, senin onu katlinden sonraki menzilinde, sen de, onun söylediği kelimeyi söylemezden evvelki menzilesinde olursun."**

4- Bir takım sahabe müşriklerle çarpışmışlar ve bozmuşlar birisi birine mızrağa saldırmış o da süngü yetişince, "Ben müslimim" demiş fakat dinlememiş katletmiş. Ba'dehu keyfiyyet Resulüllah'a arz edilince: "Müslim olduğunu zu'mettiği halde katlettin ha" buyurmuş. o da: "Ya Resulüllah o, onu müteavvizen söyledi" demiş bunun üzerine: هلا شققت قلبه "ha, kalbini yara idin" (Müslim: İmam-158) buyurmuştur. İşbu هلا شققت قلبه itabı daha bir kaç vak'ada irad buyurulmuştur.

5- Buhârî ve Müslim'de rivayet olunduğu üzere, Beni Selim'den bir adam, Sahabeden bir kaç zata rast gelmiş, yanında davar da varmış, selâm vermiş, onlar da bu selâmı teavvüz için verdi demişler ve katletmişler. Davarını almışlar, Resulüllah'a gitmişler bu âyet nâzil olmuş. İşte bu hâdiselerin her biri, âyetin sebeb-i nüzulü olmak üzere rivayet edilmiş ve beyinlerinde bir tenafiyde bulunmamış olduğuna nazaran deniliyor ki: âyetin nüzulüne asıl sebeb, bu vâkıatın mütekarib bir zaman içinde taaddüdü olmuş ve herkes kendi vak'asını sebeb bilmiştir.

Ey mücahidler, كذلك كنتم من قبل **siz de ekseriyet i'tibariyle bundan ev-**

Müteavviz: Korunmak, sığınmak. **Zu'm etmek:** Zannetmek, sanmak. **Tenafi:** Zıtlık.

vel bidayeten müslüman olduğunuz zaman tıpkı böyle idiniz: Size selâm veren veya teslimiyyet gösteren bu adam gibi, ağızınızdan çıkan bir kelime ile, bir kelime-i şehadet ile İslâm'a dahil oldunuz, oldunuz da. فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ **Allah size in'am etti, canınızı malınızı taarruzdan masun tuttu,** sonra yükselttikce yükseltti, sıdk-u istikametle mümtaz, kemal-i iman ile benam kıldı, mahkûmiyyetten hâkimiyyete i'lâ ve hazine-i İlâhiyyesinde nice ganimetlere namzed eyledi. Şimdi iş başına geçip harekete geldiğiniz vakit, ağraz-ı dünyeviyyeye dalarak bu ahvali unutmayınız da فَتَبَيَّنُوا **tebeyyün gözetiniz,** yâhud فَتَثَبَّتُوا **ihtiyatlı bulununuz.** Velev hal-i ikrahta olsun İslâm'a gelenleri Allah'ın size yaptığı gibi ibtida kelime-i zahiresiyle kabul ediniz, teslim alınız da, sonra zuhur ve tebeyyün edecek hallerine göre muamele ediniz. Bunun selâm vermesi veya şehadet getirmesi veya müslüman görünmesi, korkusundan başını kurtarmak veya hainliğinden kendini gizlemek için bir siper, bir kalkandır diyerek ilk ağızda katline kalkışmayınız ihtiyat ediniz. Sonunu gözetiniz, çünkü اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا **"Allah ne yaparsanız habîr bulunuyor."** dir. Hayr-ü şer hiç bir amel cezasız kalmaz.

Mü'minleri techiz ederek seferber ederken böyle tebeyyün ve tesebbüte sevkeyleyen bu evamir ve talimata karşı: "O halde cihada gitmemek ve iştirak etmemek daha büyük bir ihtiyat ve yerinden ayrılmamak daha hayırlı olacak" deyip de bilâ ma'ziretin oturup kalmamak için buyuruluyor ki:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِاَمْوَالِهِمْ
وَاَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَفَضَّلَ
اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ
وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ

Benam: Seçkin.

الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ

فِي الْاَرْضِ قَالُوٓا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَاُولٰٓئِكَ

مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ اِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ

وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

﴿٩٨﴾ فَاُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا

غَفُورًا ﴿٩٩﴾ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا

وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ

الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

Meâl-i Şerifi

95- Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler müsavî olamazlar. Allah, mallarıyla ve canlarıyla mücahid olanları oturanların derece i'tibariyle üzerine geçirdi. Gerçi Allah ikisine de husnayi (cenneti) vad buyurmuştur. Bununla beraber Allah, mücahidlere oturanların fevkında azîm bir ecir ihsan etmiştir.

96- Tarafından derece derece rütbeler, ve bir mağfiret ve rahmet.. Öyleya; Allah, bir Gafur, Rahîm bulunuyor.

97- O kimseler ki nefislerine zulmetmekdelerken melekler canlarını aldılar. "Ne işde idiniz?" dediler. "Biz, dediler; bu arzda zebun idik" "Ya, dediler; Allah'ın arzı geniş değil mi idi oraya hicret etsenizdi ya?" İşte bunların me'valarıcehennemdir. Ona gidiş de, ne fena şeydir.

98- Ancak hakikaten zabun olanlar; hiç bir çareye gücü yetmiyen ve

---

Husna: Cennet. **Zebun:** Zayıf, aciz.

hicret için yol bulamayan erkekler, kadınlar. çocuklar müstesna.

99- Çünkü bunlardan Allah'ın o günahı afiv buyurması memuldür. Allah, afvî çok bir Ğafur bulunuyor.

100- Her kim, Allah yolunda hicret ederse yer yüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de bulur ve her kim Allah'a ve Peygamber'e hicret kasdiyle evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse muhakkak ki, onun ecri Allah'a düşer. Allah, bir Gafur, Rahîm bulunuyor.

Bir şeyden kalana' tekâsül edip oturana "kaid" denilir. Harbe gitmeyip geri kalanlara da, "kaıdûn" yahud «قعد» ta'bir olunur. **"Kaidûne anilharb"** demektir.

DARAR: Bir şeye dahil olan eksiklikdir ki, maraz veya körlük topallık gibi sakatlık demektir. Nitekim anadan doğma a'mâya ve pek zayıf hastaya, "darir" denilir, levazım ve mühimmat tedarükünden âciz olmak da bu mânâdadır. Binaenaleyh «أولى الضَّرَر» zararlılar; dertli, sakat, âciz, özürlüler, bunların gayrı olan «غَيْرُ أولى الضَّرَر» ise, sahih ve salim ve kadir olanlar demek olur.

Bu âyetin bidayeten mutlak olup bu fıkranın sonradan nâzil olduğu rivayet olunuyor. Bera ibn Azib'den menkuldür ki, bu âyet nâzil olduğu vakit Resulüllah: "levh ve divit getiriniz" diye emr edip لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ **"Mü'minlerden oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler müsavi olamazlar."** yazdırmış idi. Bu sırada İbn Ümmü Mektum gelmiş orada bulunuyordu ve darırü'l-basar, a'mâ idi: "Allah'ım, ben daririm, bana ruhsat var mı?" dedi. Bunun üzerine: «غَيْرُ أولى الضَّرَر» **"Özür sahibi olmaksızın."** nâzil oldu. (Müslim: Vasiyyet-21)

Kâtib-i Resulullâh Zeyd ibn Sabittan dahi şöyle menkuldür: Resulüllah; لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰه **"Mü'minlerden oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler müsavi olamazlar."** nâzil olmuşdu. Bana imlâ ediyordu. İbn Ümmü mektum geldi: "Ya Resulüllah cihada istitaatım olsa idi, cihad ederdim, fakat a'mâyım" dedi. Derken Resulüllah'a vahiy baygınlığı geldi. Ağırlaşıp gaşy oldu. Dizi dizimin üstüne geldi ve öyle ağır basdı ki, ezip ufalıyacak zannettim ve korktum. Sonra açıldı: «غَيْرُ أولى الضَّرَر»

Memul: Umulan. **Tekasül:** Üşenmek, tembellik.

"Özür sahibi olmaksızın." dedi. Sonra, "yaz" «لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللهِ» **"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler müsavi olamazlar."** buyurdu. İbn Abbas'dan dahi mervîdir ki, Bedr muharebesi olduğu zaman Bedr'e çıkıp çıkmayanlar hakkında, لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ **"Mü'minlerden oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler müsavi olamazlar."** nâzil olmuştu. Abdullah ibn Ümmü Mektum işitti. Ebu Ahmed İbn Cahş ibn Kaysu'l-Esedî ile beraber: "Ya Resulüllah, biz a'mâyız, bize ruhsat var mı?" dediler لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً **"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler müsavi olamazlar. Allahı mallarıyla ve canlarıyla mücahid olanları oturanların derece itibarıyla üzerine geçirdi."** nâzil oldu. Bunlar gösterir ki, «أُولِى الضَّرَرِ» sakat olanlar ve istitaatı bulunmayanlar demektir ki, bunların gayrı da sahih ve sali ve istitaatli olanlar demek olur. Bundan başka İbn Abbas'dan «أُولِى الضَّرَرِ ، أَهْلُ الضَّرَرِ» demekdir diye mervîdir. Bu mefhum ziyan mânâsına zarardan mehuz olarak mülâhaza olunursa daha eammdır. Zira ehl-i zarar, hem zarar çeken mütezarrırlara, hem de zarar veren muzırlara şamil olur. Zararlı âciz bulunanlar kendilerinde eksikli oldukları gibi bizzarure cihada gidemediklerinden dolayı sevabca mutazarrır, kudretleri varken harbe gitmeyenler de, ya kendilerine lüzum olduğu halde gitmedikleri veya isyandan çekinmedikleri takdirde hem harb ve âsâyişe muzır, hem de günahlariyle mutazarrır olurlar. Özürlüler, ehl-i zarar, zararlı oldukları gibi bunlar da zararlı ve ehl-i zarardırlar. Ve şu halde ikisi de, «أُولِى الضَّرَرِ» dırlar. Binaenaleyh bunların gayrı olan ka'ıdun istitaati olduğu halde harbe gitmeyen ve gitmemekle beraber zararı da olmayan ehl-i salâh ve selâmet demek olur. Ve bunun içindir ki, «وَكُلًّا وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى» **"Gerçi Allah ikisine de hüsnayı vaad buyurmuştur."** buyuruluyor.

İşte bunlar, nefsinde husnâ ile mübeşşer oldukları halde mücahidîn ile ledelmukayese onlara müsavi olamayacakları ve mücahidînin derecesi dünya ve ahiret bunların fevkında olduğu ve sonra mağfiret ve rahmet-i İlâhiyye de gerek bu kaidîn ve gerek mücahidînden her birinin kendi sınıflarında da bir çok derecat ve meratibe munkasim bulundukları anlatılmış ve bu suretle cihadın, her zaman, herkes için farz-ı ayn olmayıp evvel emirde farz-ı kifaye olduğu ifham

---

Gaşy: Bayılma. Mutazarri: Zararlı.

edilmiştir. Zira cihad herkese farz-ı ayn olsa idi, istitaati bulunan kaidune hüsnâ değil, ıkab mev'ud olurdu.

Görülüyor ki, alel-umum kaidunun, mücahidîn ile mukayesesi tecviz olunmamış bu mukayese, «غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ» a kasredilmiş ve ülizzarar olanlar mukayeseden istisna olunmuştur. Çünkü ânifen anlaşıldığı üzere ülizzarar olan ka'idun iki kısımdır. Bir kısmı özürlü, bir kısmı da kadir ve âsî ve muzırr olanlardır. Ehl-i özr olanlar, bununla suret-i umumiyyede mükellefiyyetten istisna edilmiş olduğu gibi bunlar, miyanında bir taraftan özr-ü ıztırabının şiddetine sabr-ü tahammül eylemek diğer taraftan cihadın faziletini takdir ederek mücahidîn ile beraber bulunamadığından dolayı kederinden kanlı yaşlar dökerek, selâmet ve muzafferiyyetlerine dua ve إِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ (*"Allah ve Resülü için nasihat ettikleri takdirde ne zuafaya, ne hastalara ne de sarfedeceklerini bulamayanlara harec yoktur, ..."* Tevbe-9/91) irşadına tevfikan Allah ve Resulüllah için hayırhahlık etmek suretiyle mücahide-i mâneviyye içinde bulunanların ahirette mücahidîn derecesinde ecr-ü sevaba nail olabilmeleri ihtimali anlatılmak için bunlar, adem-i müsavattan istisna olunmuştur.

Kadir ve âsî ve muzırr olanlar ise, müstahıkk-ı derece değil, müstahıkk-ı ikab olacaklarından Fîsebilillâh mücahidîn ile şöyle dursun sulâha-i kaıdîn ile bile müsavî olamayacakları cihetle mukayese-i fazilet mevzuundan haric bırakılmışlardır. Velhasıl istisnada asıl, isbattan nefiy, nefiyden isbat olmayıp mücerred ihrac ve حُكْمٌ بِالْبَاقِي بَعْدَ الثُّنْيَا *"İstisna ettikten sonra geri kalanla hüküm vermek."* olmasına mebni, burada adem-i müsavattan istisna edilen, «أُولِي الضَّرَرِ» hakkında alesseviyye sabit bir müsavat hukmü lâzım gelemeyeceğinden, "ülizzararın gayrı olan kaıdîn, mücahidîn ile müsavî olamazlar, amma ulizzarar umumiyyetle müsavî olurlar," gibi bir mânâ anlamamalıdır. Belki "ulizzararın hukm-i müsavatı meskûtün anhtir. Onlar, ya hiç müsavî olamazlar veya içlerinde müsavî olanların bulunması melhuzdur" diye anlamalıdır. Bundan başka şunu da nazar-ı dikkatten ayırmamak lâzım gelir ki, bu mukayesede mücahidîn dahi mutlak bırakılmamış evvel emirde iki kayd ile takyid olunmuştur. Birisi Fîsebilillâh olmak, diğeri mallarıyle ve canlarıyle olmaktır. Esasen örf-i şeri'de "mücahidîn", Fîsebilillâh harbedenler demek olduğu halde, Fîsebilillâh kaydinin bir daha tasrihı bu fazilete ermek için niyyetin pek ziyade hâlis olması lüzumunu ve her harb edenin değil, her mücahidin bile bu mukayeseye dahil olamayacağını iş'ar eder. بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ "Mallarıyla, canlarıyla,"

Anifen: Yukarıda, az önce.

kaydi de, hulûs-ı niyyetten sonra kaıdînden efdal olabilmek için mücahidînde bu ikisinin birleşmesi de şart olduğuna işarettir. Mücahidînin sarfiyyatına kahidînin muavenet-i maliyyeleri karıştığı takdirde o kaidînin dahi hıssa-i cihadı bulunmuş olacağından o zaman tarafeyn beyninde adem-i müsavat ve fazilet hukmü sureti kat'iyye ve umumiyyede mevzu-ı bahs olamayacaktır. Kaidîn arasında mücahidînden efdal olmasa bile müsavi olanlar bulunabilecektir. Ve fakat bu da kuudundan dolayı değil, cihada malen iştirakinden dolayı olduğu için fazilet kaîdin tarafında değil, mücahidîn tarafındadır. Şu kadar ki, bazı zamanlar bu mücahidînin menba ve mebde-i fazileti bilfiil saff-ı harbde değil, arkalarındaki kaıdîn içinde duran cihad-ı ekber mücahidleri miyanında bulunabilir. Nitekim Halid ibn Velid ve emsali mücahidîn Müseylimetu'l-Kezzab ile çarpışırlarken hiç biri Medine'de ikamet eden ve bütün bu cihadı sevk-u idare eyleyen Hazret-i Sıddık'dan daha mücahid ve daha efdal olmadılar. Kezalik Kisrâ ve Kaysar ordularıyla çarpıştıkları zaman ne Hazret-i Ömer, ne de Hazret-i Osman ve Hazret-i Ali'den daha mücahid ve daha efdal değil idiler.

Burada kaıdîn ve mücahidîn kelimeleri mânâ-yı örfîleri mucebince bil'ibare Fîsebilillâh muharebeye aid bulundukları şübhesiz olmakla beraber asıl mefhumlarında kuud, atalet-i müş'ir ve mücahede de bezl-i vus' ederek ve zahmetler çekerek uğraşmak ve çalışmak demek olduğu ve maânâyı örfîye ıtlakları bu mefhumdaki hususiyyetlerinden nâşi bulunduğu cihetle bu mukayese suret-i umumiyyede çalışanlarla çalışmayanların dahi müsavî olamayacaklarını ve her hangi bir hususta Fîsebilillâh hüsn-i niyyetle çalışanların, oturanlardan efdal olduğunu ve şu kadar ki, kötülük ve zarar için çalışanların bu mukayeseden haric bulunduklarını bil'işare ifade eylemektedir. Bu işarete nazaran Fîsebilillâh mal-ü can ile mücahede mefhumunun وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا (*"Bizim uğrumuzda mücahede edenlere gelmez, elbette biz onlara yollarımızı gösteririz."* Ankebut-29/69) âyetinde olduğu gibi o kadar büyük şumulü vardır ki, harb mes'elesi bunun cüz'iyyatından biri demektir. Bundan dolayıdır ki, Resulüllah, harbden avdet buyurdukları zaman: رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْاَصْغَرِ اِلَى الْجِهَادِ الْاَكْبَرِ **"Küçük cihaddan büyük cihada döndük"** Keşf'ül-Hafa-1/511 hadîs-i Nebevîsiyle tehzib-i nefs ve islahat-ı dahiliyye ile uğraşmanın cihad-ı ekber olduğunu tebliğ buyurmuşlardır.

Hasılı لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ **mü'minlerden özürsüz ve**

Bezl-i Vus': Kudret sarfetme, kuvvetini esirgemeden vermek.

zararsız olan kaidîn, وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ **mallariyle ve canlariyle Fîsebilillâh mücahede edenler ile müsavî olamazlar.** Açıkcası فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً **Allah, mücahede edenleri oturanlara derece i'tibariyle tafdıl etti,** çalışanlara çalışmayanların, Fîsebilillâh harb edenlere etmeyenlerin üstünde fazla bir derece verdi. وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى **Maamafîh Allah, hüsnâyı, yâni en güzel sevab olan Cenneti ikisine de va'd buyurdu ve buyurduğu halde böyle yapdı.** Bu böyle olunca hüsnâ mev'ud olmayan ve kuudları me'zunünfîh olmayıp zarar ve ma'siyet teşkil ettiğinden dolayı ikab mev'ud olan kaidînin mücahidîn ile müsavî olamayacakları evleviyyetle anlaşılır. İkisinin de hüsn-i akideleri ve hulus-ı niyyetleri olduğu ve hüsnâ ikisinde de mev'ud bulunduğu halde bile müsavî değildirler. وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْرًا عَظِيمًا **Allah, mücahidîni pek büyük bir ecr ile kadîne faık kılmıştır ki,** bu ecirde mücahidîn beyninde alesseviyye bir mertebe değil, دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً **Allah'dan bir çok dereceler ve mağfiret-ü rahmet olmak suretiyledir.** Bâzısı kaıdînden bir derece fazla ise, diğer bâzıları derecelerle fazladır. Ve derecat-ı mücahidîn müteaddid ve mütefazıldır ve bu ecirlerin içinde Allah'ın büyük bir mağfiret ve rahmeti de vardır. Bu sayede geçmiş günâhlar da bu ecr-ü dereceatı tenkis etmiyecektir. Muhakkak, وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا **"Allah bir Ğafûr, Rahhim bulunuyor."** dir.

Zararlı olan kaıdînden bir kısmı mühimmin haline gelelim. اِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِي اَنْفُسِهِمْ **O kimseler ki, nefislerine zulm ederlerken Melekler, dünyada canlarını alacak veya ahîrette kendilerini yakalayıp mahşere sevk edeceklerdir. Muhakkak** قَالُوا **Melekler, onlara** فِيمَ كُنْتُمْ **"Siz ne halde idiniz; dininize müteallık ne işte bulunuyordunuz?" diye itab edip soracaklar,** قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْاَرْضِ **Onlar da: "Biz bu yerde, şu bulunduğumuz mevkide zayıf addedilmiş kimseler idik,** yani kahr-u mağlûbiyyet altında acz-ü za'fımızdan nâşî bir şey yapamıyorduk, zuafâ sayılırdık" diye i'tizar edecekler. قَالُوٓا **Melâike de, bunlara:** اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا **"Allah'ın arzı geniş değil mi idi,** (Meselâ, Medine'ye Habeşistan'a hicret edip kendilerini kurtaranlar gibi) **Yeryüzünde diğer bir tarafa hicret etse idiniz ya" diyecekler ve i'tizarlarını kabul etmiyeceklerdir.** فَاُولٰٓئِكَ İşte böyle bulundukları yerde vecibelerini i'faya mâni' olan kahr-u galebe altından çıkmak ve az çok müsaid bir tarafa gidebilmek kudretini olsun haiz oldukları ve binaenaleyh bütün mânâsiyle aceze ve

zuafâdan bulunmadıkları halde kendilerini her vech ile aciz addedib yerlerinden kımıldamayanlar bu suretle muktedir olabilecekleri vazifelerini terketmiş ve küfr-ü zulme müsaid bulunmuş olacaklarından bunların مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ **me'vaları Cehennemdir** وَسَاءَتْ مَص۪يرًا **ve bu gidiş ne fena bir gidiştir veya o Cehennem ne fenâ yerdir!..**

Bu âyet, Mekke'de müslüman olmuş ve hicret farz bulunduğu esnada hicret etmemiş olan bir takım kimseler hakkında nâzil olmuştur. Demek ki, hicret vacib iken, küffara mümaşat edip oturmak doğrudan doğruya küfür değil ise de, her halde bir ma'siyet ve nefse bir zulümdür. Müfessirînin beyanına göre bu âyet, bir yerde dinini ikameye imkân bulamayan bir adamın oradan hicret etmesi vacib olduğuna delâlet etmektedir. Hadîs-i Nebevî'de sahihan varid olduğu üzere: "Her kim, diniyle bir yerden bir yere firar ederse gittiği bir karış yer de olsa, Cennete istihkak kesb eder. Babası İbrahim ve Peygamber-i Muhammed (A.S.) refiki olur." Rivayet olunuyor ki, bu âyet nâzil olunca, Resulüllah, bunu Mekke müslümanlarına göndermiş, Cündüb ibn Damre (R.A.) de oğullarına: "Beni yükletiniz. Çünkü ben, ne müstad'afînden ne de yolu bilmeyenlerden değilim. Vallahi bu gece Mekke'de yatmam" demiş idi. Oğulları, bunu bir sedyeye koyup Medine'ye mütveccihen yüklendiler, pek ihtiyar bir zat idi, yolda vefat etti. İlh.

Demek oluyor ki, lüzumunda hicret dahi bir nevi' mücahededir. Küffarın taht-ı kahrında ezilip kalmak ve din-i hakkın inkişafına hizmet edememek, binnetice fenâ bir istihaleye sebeb olabileceğinden az çok kudreti varken bundan kaçınmamak nefse bir zulümdür. اِلَّا الْمُسْتَضْعَف۪ينَ الخ Ancak bir çare bulamayacak, hicretin mütevakkıf olduğu esbaba güç yetiremiyecek ve bizzat, yahud bil vasıta yolu doğrultup gidemiyecek olan hakikaten zayıf ve biçare erkekler ve kadınlar ve çocuklar müstesna فَاُو۬لٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ **Çünkü bu gibi çaresizleri Allah'ın afv etmesi kaviyyen me'muldür.** Bunlar için de gitgide küfre istihale tehlikesi melhuz bulunduğundan alel-ıtlak ma'füv olur denemezse de çocuklar henüz mükellef olamadıklarından, büyükler de kalblerindeki imanı muhafaza etmek şartıyle terk-i hicrette ma'zur bulunduklarından dolayı şayanı afv-ü gufrandırlar. وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُورًا **"Allah bir Ğafûr, Rahîm bulunuyor."** dir.

Mümaşat: Birlikte hoş geçinmek. **İstihale:** İmkansızlık. **Rağm:** Galebe eden, galib olan.

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ Ve her kim, yolunu bilip de Fîsebilillâh muhaceret ederse, يَجِدْ فِى الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً arzda bir çok gidecek, sığınacak veya düşmanlara rağm edecek yer ve genişlik bulur. Binaenaleyh yerinde bir nevi' rahat ve refahı bulunanlar oradan ayrılınca behemehal meşakkatlere ve darlıklara düşeceğini zannedip de korkmamalıdırlar. Bir de **وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ her kim, Allah'a ve Resulü'ne muhacir olarak evinden çıkar da ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ sonra maksadına vasıl olmadan ölüm kendisine yetişirse فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ ecri, Allah üzerine düşer,** yâni amelini tamam etmiş gibi baliğan ma belağ ecrine nail olur. Binaenaleyh bu babda, "Yerimden ayrılırsam maksada ya vasıl olurum, ya olamam, iyisi mi elimdekini de zayi etmeyeyim. "Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan da olmayayım" diye düşünmemelidir. Allah için hareket eden hasbe'l-kader yarı yolda da kalsa yine tamam ecre nail olacağını bilmelidir. **وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا "Allah bir Ğafûr, Rahîm bulunuyor."**

Anifen nakledildiği üzere Cündub ibn Damre Medine'ye gelirken yolda "ten'im" nam mevkia vardıklarında vefat edeceğini hissedip sağ elini sol eline koymuş "Allah'ım, şu senin, şu da Resulü'nün. Resulü'n sana ne ile bey'at ettiyse ben de, öyle bey'at ediyorum", demiş ve teslimi ruh etmiş idi. Bu haber, Ashab-ı Peygamberî'ye vasıl olduğu zaman: "Medine'de vefat etseydi ecir, etemm olurdu" demişler. Bu âyet de, bunun üzerine nâzil olmuştur. Taleb-i ilim veya hacc veya cihad veya bunlar gibi her hangi bir maksad-ı dinî ile livechillâh vakı olan her hicret Allah'a ve Resulü'ne hicret olduğunu da beyan etmişlerdir.

Mücahidîn ile kaidînin mukayesesinden sonra mücahidîn hakkındaki tahfifât-ı İlâhiyye cümlesinden olmak üzere seferde, hal-i havfte ve düşman karşısında ve belki maraz ve matar gibi ale'l-umum mevaki-i zarurette namazın keyfiyyetini beyan ve bu suretle hem cihadın, hem namazın dindeki ehemmiyeti kat'iyelerini tansis için buyuruluyor ki:

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ

فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ

اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

Etemm: Tam, en mükemmel, hiç noksansız. *Matar:* Yağmur.

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ
مَعَكَ وَلْيَأْخُذُٓوا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ
وَرَٓائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ
وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً
وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ
مَرْضٰى اَنْ تَضَعُوٓا اَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ
لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾ فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ فَاِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ
فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا
مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَٓاءِ الْقَوْمِ اِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ
فَاِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا
يَرْجُونَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

Meâl-i Şerifi

101- Sefer ettiğiniz vakit o küfredenlerin size bir fenalık yapmalarından korkuyorsanız, namazdan kısmanız artık size bir günah olmaz. Muhakkak ki, kâfirler, size açık bir düşman bulunuyorlar.

102- Ve o vakit sen, içlerinde olup da onlara namaz kıldırdığında içlerinden bir kısmı, seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar, secdeye vardıklarında diğer kısım arkanızda beklesinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım, gelsin seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar ve silâhlarını yanlarına alsınlar. Kâfirler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil bulunsanız da, size birdenbire bir baskın bassalar. Eğer yağan yağmurdan bir eziyyet varsa veya hasta iseniz, silâhları bırakmanızda beis yoktur. Bununla beraber ihtiyatı elden bırakmayın. Çünkü Allah, kâfirler için mühiyn bir azab hazırlamıştır.

103- O korkulu zamanda namazı kıldınız mı, gerek ayakta ve gerek otururken ve gerek yanlarınız üzerinde hep Allah'ı zikredin. Derken korkudan itmi'nan buldunuz mu, o vakit namazı tam erkâniyle eda edin. Çünkü namaz, mü'minler üzerine muayyen vakitlerle yazılı bir farz bulunuyor.

104- Düşmanınız olan kavmi ta'kib etmekte za'f göstermeyin. Eğer siz, elemleniyorsanız şübhe yok ki, sizin elemlendiğiniz gibi onlar da elemleniyorlardır. Kaldı ki, siz, Allah'dan onların ümid edemiyecekleri şeyler umuyorsunuz. Allah da, Alîm, Hakîm bulunuyor.

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ **"Yeryüzünde sefer ettiğiniz vakit"** Görülüyor ki, burada Fîsebilillâh kaydi tasrih olunmamıştır. Binaenaleyh zahirine nazaran gerek cihad ve gerek hicret gerek ticaret ve gerek her hangi bir sebeb ve maksadla vaki' olan seferlerin hepsine şamil olur ve bunun için âyetin alel-ıtlak sefer-î namaz hakkında olduğu söylenmiştir. Maamafih âyetin yine sefer-î cihad ile alâkadar olduğu da siyakından zahirdir. Ve bunun için burada alel-ıtlak seferî namazlara bir imâ bulunsa bile, asıl mâ sika leh havf-i düşmanla alâkadar olan harb veya hicret seferi olduğundan hükm-i âyet, salât-ı seferîden ziyade mevakı-

i zarurette salât-ı havfe nazırdır. Yani seferber olup yürüdüğünüz vakit, فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا **"kâfirlerin sizi fitne ve mihnete düşüreceklerinden korkarsanız namazı biraz kısa kesmenizde günah yoktur."**

Mâlûmdur ki, kasr, çekip uzatmanın zıddı olarak kısıp kısaltmak demektir. «اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ» da kasr, minessalât iki suretle mutasavverdir. **Birisi,** rek'atların adedini kısaltıp dört yerine iki kılmak, yâni kemmiyyeten kasr etmektir ki, bir kısım müfessirîn bu mânâyı vermişlerdir. Fakat bu mânâ, her namazda cereyan etmez, akşam ve sabah namazları haric kalır. **Biri de,** kıyam yerine kuud veya rükub, rüku ve sücud yerine imâ ile iktifa eylemek gibi namazın hududunu ve evsaf-ü keyfiyyatını kısaltmak, keyfiyyeten kasretmektir. Diğer cihetten kasr, habs-ü tevkif mânâsına da gelir. Bu suretle de kasr, minessalât, namazın bâzısını kazaya bırakmak demek olur. Zahiriyye, evvelki mânâya, yâni kasr-ı rek'ate hasr etmiş ve bu âyet mucebince seferde kasr-ı salâtın, hal-i havfe mahsus olduğuna ve binaenaleyh seferî olan bir adamın hal-i emniyyette namazını tam kılması lâzım geldiğine kail olmuşlardır. Şafiîyye de, bu mânâya hamletmiş ve fakat havf ile takyid etmeksizin seferî olan bir adamın dört rek'atli namazları tansif etmesi caiz ve fakat itmam eylemesi evlâ olduğuna kail olmuştu.

Hanefiyyeye gelince, burada üç mânâ muhtemil olmakla beraber kasırdan murad, ikinci mânâ keyfiyyeten kasr olması lâzım geleceğine ve esasen seferde dört rek'atlilerin iki rek'at kılınması bir kasr değil, bir itmam olduğuna ve binaenaleyh fazlası caiz olmadığına kail olmuşlardır. **Zira Sahih-i Buhârî'de dahi mervi olduğu üzere namaz ilk farz kılındığı zaman hazarda ve seferde ikişer rek'at olmak üzere farz kılınmış ve bil'ahare hazarda öğle, ikindi, yatsı namazları dörde iblağ edilerek tezyid kılınmış ve salât-ı sefer, hali asli üzere bırakılmıştır. Ve bu hüküm kitab ile değil, sünnet ile sabittir.** Bu âyet ise, bihassa hal-i havf ile meşrut bulunduğundan bu cihetten sakittir. Bunun için alel-ıtlak ahkâm-ı seferi buradan istinbata kalkışmak doğru değildir. Ve hal-i havften maadasının âyette meskûtün anh olduğu, Şafiîyyece de müsellemdir. Binaenaleyh seferde kasr-ı kemmiyyet derece-i saniyede meşru' bir ruhsat gibi görünürse de, hakikatte derece-i ulâda meşru' bir azimet mahiyyetinde olduğundan burada ruhsat verilen kasrın, kasr-i keyfiyyet olması lâzım gelir. Bu tefsir, Tavus'dan ve İbn Abbas'dan dahi mervidir. Resulüllah'ın bütün seferlerinde, gerek hal-i havf ve gerek hal-i emniyyette aded-i rekeâtı kasr etmiş

olduğunda hiç ihtilâf edilmemiştir. Demek ki, her hangi bir misafirin farzı, esasen iki rek'attır. Hazret-i Ömer'den mervi olduğu üzere seferde, hal-i emniyyette kasr, صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللّٰهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ (*"Bu Allah Teâlâ'nın size yaptığı bir sadakadır. Binaenaleyh allah'ın sadakasını kabul ediniz."* Müslim: Müsafirîn-4/686)hadîs-i Nebevî'si mucebince kabulü lâzım gelen bir sadaka-i İlâhiyye'dir. Hal-i havfteki kasr ise, buna munzammolan bir kasr-ı keyfiyyettir ki, Sûre-i Bakara'daki فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً اَوْ رُكْبَانًا (*"Eğer bir korku halinde iseniz yaya veya süvari giderken kılın."* Bakara-2/239) âyetinde olduğu gibi havfin derecesine göre mâşiyen edâya veya imâya bunlar da olamadığı takdirde kazaya bırakmaya müsaiddir. (O âyete bak.)

Şimdi düşman müvacehesinde vaz'iyyetin müsaadesine göre kasr-ı selâtın, cemaat ile yapılabilecek bir suret-i mahsusasına gelelim: وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ **Ya Muhammed, sen bu hal-i havfte bulunan ve kasrı salâta me'zun olan mücahidînin içinde bulunub da** فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ **onlara namaz kıldırdığın vakit,** فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ **içlerinden bir kısmı seninle beraber dursunlar,** yâni askeri evvelâ iki kısım yap. Bir kısmı düşman karşısında beklesin, bir kısmı da seninle beraber namaza dursunlar. وَلْيَأْخُذُوا اَسْلِحَتَهُمْ **Ve namaza duranlar dahi, silhahlarını bırakmayıp yanlarına alsınlar.** فَاِذَا سَجَدُوا **Bunlar, secde edip rek'atı bitirdiler mi,** فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ **arkanızdan düşman karşısına çekilsinler** وَلْتَأْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا **ve kılmamış olan diğer kısım gelsin ikinci rek'atı de** فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ **seninle beraber bunlar kılsınlar."** Demek ki, kılınan namaz, iki rek'attir. Ve her rek'ate bilmünavebe bir kısım iştirak etmiştir. Şu halde her birinin ikinci rek'atleri ne olacak? Kıtalın başlaması gibi havfin iştidadını müstelzim olan bir hal-i cedid tahaddüs etmedikce ikinci rek'atın da, her biri tarafından yine bilmünavebe itmam edilmesi lâzım gelecektir. Ve böyle olduğu Sünnet-i Nebeviyye ile de beyan olunmuştur. İbn Ömer ve ibn Mes'ud Hazaratından rivayet olunduğu üzere Hazret-i Peygamber (S.A.V.), salât-ı havfi kıldırdığı zaman âyette olduğu gibi ilk taife ile bir rek'at ve diğer taife ile de bir rek'at kılmış, sonra bu taife düşman karşısına gitmiş, yine evvelki taife gelip ikinci rek'atı kıraatsiz kaza etmiş ve selâm vermiş. Sonra bunlar gidip yine ikinci taife gelmiş, birinci rek'atı kıraat ile kaza etmişler ve selâm vermişler ve bu suretle her taife iki rek'at kılmışlardır. Maamafih bu noktada diğer kaviller ve rivayetler de vardır.

وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ **Ve bu ikinci taife namaza gelirken teyakkuz ve**

Etemm: Tam, en mükemmel, hiç noksansız. **Matar:** Yağmur.

ihtiraz üzere bulunsunlar ve silâhlarını üstlerine alsınlar. Evvelkinde yalnız silâhlarını alsınlar demekle iktifa edildiği halde burada, teyakkuz ve ihtiyat-ü ihtiraz demek olan "hizr"in dahi ilâve edilmiş olması düşman karşısında yerlerini berikilere terkederlerken pek ziyade ihtiyat ile hareket etmek lüzumunu iş'ar içindir. Çünkü وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **kâfirler, öyle arzu etmektedirler ki,** لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَاَمْتِعَتِكُمْ **siz esliha ve emtianızdan, levazim ve mühimmatı harbiyyenizden gaflet etseniz, boş bulunsanız da** فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً **üzerinize birden bire bir saldırıverseler.** İbn Abbas ve Cabir'den rivayet olunduğuna göre Resulüllah, Ashabiyle öğle namazını kılmış, müşrikler de bunu görmüş idi. Sonradan: " Biz ne fenâ yaptık, neye o sırada hücum edivermedik", dediler ve diğe bir namaz esnasında baskın etmeğe azmeylediler. Allah Teâlâ da, bu âyet ile Peygamberine onların esrarını bildirdi. Maahaza وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَنْ تَضَعُوا اَسْلِحَتَكُمْ **ve eğer size yağmur kabilinden bir eziyyet olur veya hasta bulunursanız, silâhlarınızı bırakmanızda günah yoktur.** Yağmur ve hastalık gibi bir sebebden naşî silâhları üstünüze almanız pek zahmet verir veya silâhı bozmak ihtimali bulunursa, o zaman namaz kılarken üstünüze almayabilirsiniz ve bu almamak günah olmaz. Demek ki, böyle bir eziyyet ve zarar bulunmadıkca silâhı üzerinde bulundurmak vâcib ve elden bırakmak günahtır ve bırakmak câiz olduğu zaman da, وَخُذُوا حِذْرَكُمْ **her halde hizrinizi tutunuz, kuşkulu durunuz.** Namaz kılarken dahi düşmandan teyakkuz ve tahaffuz ve ihtiraz üzere bulununuz. Uyanık ve ihtiyatlı olunuz, gafil avlanmamak için ne lâzımsa yapınız. Düşmanın bağteten hücumuna ma'ruz kalmıyasanız. Burada, Fahruddîn-i Râzî der ki: "Bu âyet, düşmandan hazer vâcib olduğunu anlattığından maznun olan mazarratların kaffesinden hazer ve ihtirazın vücubuna dahi delâlet eder. Bu suretle deva ile mualeceye ikdam etmek ve def-i mazarrat için kendi eliyle çalışıp çabalamak, vebadan ihtiraz eylemek, mail-i inhidam bir duvar altında oturmakdan sakınmak vacibdir. İlh. Ve bunu لَا عَدْوٰى (*"Hastalığın sirayeti yoktur, eşyada uğursuzluk yoktur, sefer ayında uğursuzluk yoktur, baykuş ötmesinde uğursuzluk yoktur."* Müslim: Selam-39/102) hadîs-i Şerifine muârız zann etmemelidir. Akide-i diniyye nokta-i nazarından sirayet-i maraz ve vefat için bir müessir-i hakikî ve zarurî i'tikad etmek başka, onu Halık Teâlâ'nın meşiyyetiyle icra-yı te'sir eden her hangi bir sebeb-i adî gibi görmek ve bu cihetle ihtiraz eylemek, yine başkadır. Nitekim düşmandan hazer emredilmekle beraber bunu hakkikaten düşmanın kuvvet-ü kudretine haml ettirmemek ve bu

---

Teyakkuz: Uyanık olma. **Emtia:** Ticaret malları. **Maahaza:** Bununla beraber. **Bağteten:** Ansızın. **Mualece:** İlaç vermek, hastaya bakma. **Mail-i inhidam:** Yıkılmağa yüz tutmuş.

suretle vehm-ü halecana düşürmemek ve kalbleri ancak Allah'a rabt ettirmek ve maamafih esbaba da, ihtimam emrini te'yid eylemek için إِنَّ اللّٰهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا **"Allah kafirler için mühin bir azab hazırlamıştır."** buyurulmuştur ki, Allah'ın kanunlarına küfredip ihmal etmek dahi bu vaidde dahildir.

Kelbî'nin Ebu Salih'den rivayetine göre: "Resulüllah, Benî Enmare harb için gazaya çıkmıştı. Vardılar, bir menzile kondular. Düşmandan hiç bir kimseyi görmüyorlardı. Nâs silâhlarını koydular. Resulüllah da, silâhını bırakıp kaza-i hacete çıktı. Dereyi geçti. Hava çiliyor, yağmur serpiyordu. Derken vadi Resulüllah ile Ashabının arasında bir hail oldu. Binaenaleyh Resulüllah, oturmuştu. «غورث بن الحارث المحاربي» bunu gördü ve: **"Seni katletmezsem, Allah beni katletsin"** deyip, kılıcı yanında dağdan indi. Resulüllah baktı ki, herif gelmiş kılıcı çekerek baş ucuna dikilmiş: **"Şimdi ya Muhammed, seni benden kim kurtaracak?"** diyordu. Derhal Resulüllah" "Allah, Azze ve Cell" buyurdu ve اَللّٰهُمَّ اكْفِنِى غَوْرَثَ بْنَ الْحَارِثِ بِمَا شِئْتَ *"Allah'ım dilediğin yolla beni Gauren b el-Haris'den kurtar."* dedi. Gavres de, Peygamber'i vurmak için kılıcıyla saldırdı ve fakat iki küreğinin arasına bir sancı saplanıp yüzükoyun sürçtü ve kılıcı elinden fırladı. Hemen Resulüllah, kalkıb kılıcı aldı ve: **"Ey Gavres, şimdi seni benden kim meneder?"** buyurdu. O da: **"lâahad hiç kimse yok"** dedi. O zaman (A.S.): اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ diye **"şehadet getirirsen ben de kılıcını sana veririm"** buyurdu. O: **"Hayır ve lâkin ilel-ebed sana kital yapmayacağıma ve aleyhinde hiçbir düşmana muavenet eylemeyeceğime şehadet ederim"** dedi. Resulüllah da, kılıcı verdi. Bunun üzerine Gavres: **"Vallahi, sen, benden çok hayırlısın"**, dedi. Resulüllah da. **"Ben ona, senden ehakkım"** buyurdu. Binaenaleyh Gavres, dönüp arkadaşlarına gitti vak'ayi anlattı. Bazıları iman ettiler. O sırada vadi durmuştu. Resulüllah da, geçib Ashabına vak'ayi haber verdi. İşte «خُذُوا حِذْرَكُمْ» emri, böyle ansızın bir baskına uğramaktan tahaffuz içindir.

Bu âyette beyan buyurulan salât-ı havf Resulüllah'a hıtaben varid olmuş bulunduğu ve Resulüllah'ın imametiyle namaza ivaz bulunamayıp, diğer imam da bulunabileceği için bir rivayette imam Ebu Yûsuf, bunun Resulüllah'a mahsus olduğuna ve Resulüllah'dan sonra salât-ı havf böyle bir imam ile kılınmayıp, lâekal iki imam ile diğer namazlar gibi kılınacağına kail olmuş ki, Malikiyye'den ibn Uleyye'nin dahi mezhebi bu imiş. Fakat cumhur, Resulüllah'dan sonra eimmenin, o makama kaim naib-i Nebevî olmaları hasabiyle خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا (*"Bunların mallarından bir sadaka al ki, onunla*

kendilerini hem tathir edersin hem tezkiye ..." Tevbe-9/103) emrinde olduğu gibi hitabın Peygamber'den sonra ümeraya dahi mütenavil bulunduğunu beyan etmişlerdir. Nitekim Said ibn As, Taberistan da salât-ı havf kılmak istediği zaman: "İçinizde Resulüllah ile bir salât-ı havfa hazır ve şahid olan kim var?" diye sormuş. Huzeyfe İbn el-Yeman, kalkıp ta'rif etmiş. O da, o suretle kıldırmış idi ki, içlerinde bir çok sahabe de vardı. Kezalik Abdullah ibn Semüre maiyyetinde Babile' gaza ettikleri zaman bu da, salât-ı havf kıldırmış idi.

فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ **İmdi bu namazı edâ ettiğiniz, yâni salâti havfı kıldığınız, kılıp bitirdiğiniz vakit** فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ **arkasından ayakta ve otururken ve yatarken cemi-i ahvalde Allah'ı zikir ve yad ediniz** ve hatta kitale giriştiğiniz de bile ayakta kılıç çalarken, dizleyip endaht yaparken, yaralanıp yere düştüğünüzde Allah'ı kalbinizden çıkarmayınız, dilinizden bırakmayınız. Diğer bir mânâ ile, ba'dehu ahval şiddetlendiği zaman namaz kılmak istediğinizde, her biriniz bulunduğunuz vaziyyete göre meselâ, ayaktakiler ayakta, oturanlar oturduğu, yatanlar yattığı yerde olarak nasıl rast gelirse öylece imâ ile kılınız ve bu hâl içinde Allah'ı zikrediniz, bazı müctehidîn, burada bil'fiil kıtal halinde bile böyle imâ ve zikr ile namazın kılınacağını anlamışlarsa da, eimme-i Hanefiyye'nin muhtarına göre, bil'fiil kital ile iştigâl, namaza mani'dir. O zaman namaz kazaya bırakılır. Nitekim yevm-i Ahzab da Resulüllah, dört vakit namazı kazaya bırakmıştı.

فَاِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ **Ba'dehu harp bitip itminan hasıl ettiğiniz kalbleriniz sükûnet bulup ahvalden emin olduğunuz da,** فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **vakti gelen namazı bütün erkân ve şeraitiyle güzelce kılınız.** Yahud harb esnasında kılamadığınız namazları kaza ediniz. İmâm-ı Şafiî Hazretleri, o karışık zamanlarda kılınan namazların hepsini tamamiyle kaza ediniz demiş ise de, bu mânâ müsteb'addir. Zahir olan, vakti gelenlerin edâsı veya kılınamayanların kazasıdır.

اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا **Zira namaz, mü'minler üzerine bir kitabı mevkuttur.** Yâni müretteb ve muayyen vakitlerde yazılı bir farz-ı kat'îdir. Ki, bu evkat Kur'ân'da, اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ ("*Güneşin kaymasından, gecenin kararmasına kadar namazı güzel kıl. Bir de kıraatıyla mümtâz olan sabah namazını ....*" İsrâ-17/78) وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ ("*Hem namaz kıl gündüzün taraflarından ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlerinde ...*" Hûd-11/114) وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ اٰنَاۤئِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ " ("*O halde dediklerine sabretde Rabbına hamd ile tesbih*

Endaht: Silah boşaltırken. Müsteb'ad: Uzak görülen.

eyle: Güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel: Gece saatlerinde de tesbih et, gündüzün etrafındaki rızaya erebilesin." Taha-20/130) فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ (*"O halde tesbih Allah'a, o zamanki akşam edersiniz ve o zamanki sabah edersiniz. Hem hamd O'na göklerde ve yerde ve ikindileyin ve o zaman ki öğle edersin."* Rûm-30/17-18) gibi âyetlerle öğle, ikindi, akşam, yatsı, sabah, beş vakit olmak üzere ta'yin kılınmış ve hudud-ı mahsusasiyle tahdid ve ta'rifi de taraf-ı Risaletten beyan ve tafsil olunmuş ve o vakitten beri teamülen de müslümanlar beyninde zaruriyyat-ı diniyyeden olarak mazbut bulunmuştur. Namazın böyle evkat-ı hamse ile takdiri ma'kulât nokta-i nazarından şu vech ile izah de edilmiştir:

Âlemin cereyan-ı hayatında her şey, beş mertebe geçirir:

Birincisi: Hudus ve vücude duhul mertebesidir. Nitekim insan da doğar ve bir müddet neşv-ü nema devresi yaşar ve bu müddete, sinn-i neşv-ü nema denilir.

İkinci mertebe: Devr-i tevakkuftur ki, bir müddet artıp eksilmeyerek sıfat-ı kemali üzere kalır ve bu müddete, sinn-i şebab denilir.

Üçüncü mertebe: Devr-i kühûlettir ki, insanda gizli bir noksan yüz gösterir ve bu müddete, sinn-i kühûlet denilir.

Dördüncü mertebe: Devr-i şeyhuhat ki, insanda açıktan açığa bir takım noksanlar zuhur etmeğe başlar ve ölünceye kadar gider. Buna da, sinn-i şeyhuhat ve ihtiyarlık denilir.

Beşinci mertebe: Öldükten sonra bir müddet âsârı bâki kalıp bil'ahare bu âsâr da mahv-ü zail olur ve ortada nam-ü nişanı kalmaz. İşte âlemde bu beş mertebe gerek insanda ve gerek sair hayvanat veya nebatat hâdisatının hepsinde caridir. Tulû' ve gurubuna nazaran güneş de bu beş hal ile alâkadardır. Meşrıktan doğduğu sırada, hâl-i insanın doğduğu zamanki halini andırır. Peyderpey yükselir, nuru kuvvetlenir, harareti şiddetlenir, nihayet semanın ortasına gelir bir lahza-i tevakkuf geçirir, sonra inmeğe başlar ve hafî noksanlarla tedricen ikindiye kadar gider. Sonra noksanları tezahür eder, ziyası harareti zayıflar, inhitatı artar ve sür'atle guruba teveccüh eyler. Gurubdan sonra üfuk-ı garbîde şafak denilen bâzı âsârı kalır. Sonra bu da, muzmahill olur ve güneş, sanki âlemde mevcud değil imiş gibi bir hale gelir. Herkesin görebileceği bütün bu

---

Teamülen: Muamele, bir işin oluşu, öteden beri olagelen muamele. **Neşu-ü nema:** Büyümek gelişmek. **Muzmahill:** Çökmüş, perişan olmuş.

ahval, Allah'dan başka hiç bir kudretin hâkim olamayacağı umur-ı acibe olduğu için Allah Teâlâ, bu beş halden her birini bir emr-i İlâhî'ye alâmet kılarak her birinde bir namaz farz kılmış ve bu beş vakit namazı her günkü tahavvülâtı ta'yin ve irae eden bir takvim gibi nâzım-ı vazife bir kitab-ı mevkut yapmıştır. Bunun içindir ki, mü'minlerin namazları ne kadar muntazam olursa halleri de, o nisbette muntazam olur. Namaz, hem bir vesile-i intizam, hem de gayeyi inşirah olan bir vazife-i şükrandır. Havf halinde ümidi, emniyyet halinde şevkî tezyid eder. Fakat o zaman da vazife, bundan ibaret zannedip de kalmamalıdır. Namazı güzelce kılınız. Bununla beraber, وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ o **kavm-i küffarı taleb-ü ta'kibde gevşeklik de etmeyiniz,** zayıf kalbli olmayınız. إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ **Eğer siz bundan müteellim oluyorsanız bilmelisiniz ki,** فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ **onlar da, sizin elemlendiğiniz kadar elemlenirler.** Fazla olarak وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ **siz, Allah'dan onların ümid edemiyecekleri şeyler umarsınız.** Onlar meta-ı kalil olan hayat-ı dünyayı ararken siz, nâmütenahi sevab ve âhîret istersiniz. Sizin, saha-i ümidiniz onlardan çok vasi'dir. Bunun için siz, onlardan çok yüksek bir azm-ü şavk ile mücahede etmelisiniz. وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا **Allah ise, Alîm ve Hakîmdir.** Binaenaleyh Allah'ın emirlerine imtisal edip ilm-ü hikmet dairesinde hareket ediniz ki, umduklarınıza nail olasınız.

Burada Din-i İslâm'ın ruhu ve kitabın hikmet-i nüzulü olan pek mühim bir mes'ele vardır ki, hak ve ihkak-ı hak kaziyyesidir. Kâfirlere karşı böyle mücahede ve ta'kib emirlerini görüp de onlar hiyanet etmeyi, haksızlık yapmayı, yapmadıkları şeyi isnad ile iftira etmeyi mukeza-i diyanet zannetmemelidir. Hak, kâfire dahi taallûk etse yine haktır. Ve bir dinin kemali telâkkiyat-ı hukukiyyesinin şumulü ve ciddiyyetinde ve İslâm'ın en büyük inkişafı adil kuvvetinin tecelliyatında aranmak lâzım gelir. Kâfirin küfrü, hukukuna tecavüzü mübah kılmaz. Din-i hakkın icabı, kâfirin dahi lehinde aleyhinde ancak Allah'ın inzâl buyurduğu kanun-ı hak ve ahkâm-ı ma'dilet ve esbab-ı ilmiyle hükmetmektir. Çünkü ya Muhammed:

إِنَّا أَنْزَلْنَا

إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا

Tahavvulat: Değişmeler. **İrae:** Gösteren. **İhkak-ı hak:** Haklıya hakkını vermek.

أَرٰيكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَٓائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾

وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾ وَلَا تُجَادِلْ

عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ

خَوَّانًا اَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ

مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ اِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ

اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ

فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ

يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ سُٓوءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ

ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا

فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيٓئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيٓئًا فَقَدِ احْتَمَلَ

بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿١١٢﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ

وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا

يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ

وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ
تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾
لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ
اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ
فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ
مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ
نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا
﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ
ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا
بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ اِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ اِلَّا اِنَاثًا وَاِنْ يَدْعُونَ
اِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَقَالَ لَاَتَّخِذَنَّ
مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَاُضِلَّنَّهُمْ وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ
وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ
فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ

اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ
وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ
مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا
وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾ لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَٓا
اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُٓوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ
مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾ وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ
اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ
حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ

وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

105- Elhak Biz sana bihakkın kitab indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği vech ile hükm edesin, hâinlere müdafaa vekili olma.

106- Ve Allah'a istiğfar eyle. Çünkü Allah gafur, rahîm bulunuyor.

107- Nefislerine hiyânet edip duranlar tarafından mücâdeleye kalkışma, Çünkü Allah, vebal yüklenen, hiyanetkâr olan kimseleri sevmez.

108- İnsanlardan gizlemeğe çalışırlar da, Allah'dan gizlemeği düşünmezler. Halbuki O'nun razı olmayacağı tezviratı tertib ederlerken O, yanıbaşlarında. Hem Allah, her ne yaparlarsa muhît bulunuyor.

109- Haydi siz öyle yapdınız, bu dünya hayatta tuttunuz taraflarından mücadele ediverdiniz, fakat kıyamet günü onlar tarafından kim mücadele edecek? Veya üzerlerine kim vekil olacak?

110- Halbuki kim bir kötülük yapar veya nefsine zulm eder de sonra Allah'ın mağfiretine sığınırsa, Allah'ı bir gafur, rahîm bulur.

111- Maamafih kim bir vebal kazanırsa, onu sırf kendi aleyhine kazanır. Allah, alîm, hakîm de bulunuyor.

112- Her kim de, bir cinayet veya bir vebal kazanır da, sonra onu bir bîgünahın üzerine atarsa, şübhesiz bir bühtan ve açık bir vebal daha yüklenmiş olur.

113- Allah'ın fazl-ü rahmeti üzerinde olmasaydı onlardan bir taife seni bile hukümde haktan şaşırtmayı kurmuşlardı. Maamafih onlar, yalnız kendilerini şaşırırlar, sana hiç bir zarar edemezler. Nasıl edebilirler ki, Allah sana kitab ve hikmet indirmekte ve bilmediklerini sana bildirmektedir. Hem Allah'ın, senin üzerinde fazlı çok büyük bulunuyor.

Tezvirat: Söze yalan karıştırmak.

114- Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi veya bir ma'ruf işlemeyi veya insanların arasını düzeltmeyi emreden başka. Ve her kim bunu, Allah'ın rızasını arayarak yaparsa, yarın Biz ona büyük bir ecir vereceğiz.

115- Her kim de, kendisine hak tebeyyün ettikten sonra peygamber'e muhalefette bulunur ve mü'minler yolunun gayrısına giderse Biz onu, gittiğine bırakırız ve kendisine cehennemi boylatırız ki, o ne fenâ gidişdir.

116- Doğrusu Allah, kendine şirk koşulmasını mağfiret buyurmaz. Ondan berisini ise, dilediğine mağfiret buyurur. Kim de, Allah'a şirk koşarsa hakikatte pek uzak bir dalâle sapmıştır.

117- O'nu bırakıp da sade dişilere tapıyorlar ve sade yalâbık bir Şeytana tapıyorlar.

118- Ki Allah, onu la'netledi, O da şöyle dedi: "Celâlin hakkı için kullarından bir mukadder pay alacağım."

119- "Ve lâbüd onları sapıtacağım ve her halde onları ümniyyelere düşürüp olmayacak kuruntularla aldatacağım. Ve lâbüd onlara emr edeceğim de, hayvanların kulaklarını delecekler ve lâbüd onlara emredeceğim de, Allah'ın halkını tağyir edecekler." Ve her kim, Allah'ı bırakıp Şeytanı veli ittihaz ederse şübhesiz açıktan açığa hüsrana düşmüştür.

120- O, onlara va'd verir, ümniyyelere ümidlere düşürür. Fakat Şeytan, onlara kuru bir aldatmadan başka ne va'd eder?

121- İşte onların varacakları yer, cehennemdir. Ve ondan halâsa hiç bir çare bulamıyacaklardır.

122- İman edip de iyi işler yapan kimselere gelince yarın onları altından ırmaklar akar cennetlere koyacağız, ebediyyen onlar da kalacaklar. Hakka Allah va'di, Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?

123- O, sizin kuruntularınızla da değil, Ehl-i Kitab'ın kuruntulariyle de değil, kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır ve Allah'dan beride ne bir veli bulabilir, ne de bir nasîr.

124- Gerek erkekden gerek dişi her hangi bir kişi de, mü'min olarak

---

Lâbüd: Mutlaka. **Ümniyye:** Umut, istek, kuruntu. **Tağyir:** Değiştirmek.

iyi işlerden bir iş tutarsa işte böyleler cennete girerler ve zerrece hakları yenmez.

125- Hem kimdir o kimseden daha güzel dinli ki, özü muhsin olarak yüzünü tertemiz İslâm ile Allah'a tutmuş ve hanîf (sâde hakka boyun eğer muvahhid müslim) **olarak İbrahim milletine uymuştur. Allah ki, İbrahim'i halil edindi.**

126- Halbuki göklerdeki ve yerdeki hep Allah'ındır ve Allah her şeyi muhît bulunuyor.

اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **Biz, sana "lâraybefih" olan bu kitab-ı ekmeli, bu Kur'ân-ı azimüşşan'ı hakk ile,** Hakk Teâlâ'nın insanlar üzerinde insanların ferden veya cem'an yekdiğeri beynindeki hukukun künhünü muhtevi, velhasıl hakkı mübeyyin, batıldan ve eğrilikten müberrâ ve mahza şer'i hakkı ve adl-ü sıdkı gösteren bir düstûr-i hidayet olarak **inzâl eyledik ki,** لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا اَرٰيكَ اللّٰهُ **ale'l-umum insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği ilm-i hak ve vahy-i mutlak ile hukmedesin.** İnsanlar arasında itikadî veya amelî her nev-i münazeatın hallinde Kitabullah'ı düstur ve vahyi medar-ı hüküm ittihaz edip hakk-u hakikatle bihakkın hâkim olasın ve ale-s-seviyye herkese müstahıkk olduğu hakkını veresin. Yâni kitâbın asıl hikmeti (nüzulü beynennas hükm-ü hâkimiyyet için hakkı gösteren bir esas olması ve bunun Peygamber'e inzâl edilmiş olmasının hikmeti de Peygamber'in Mintarafillâh varid olan vahyi ve vahiyden mütehassıl ilmi müstakıllen medarı) hükm ittihaz etmesi ve vahiy varid olan hususatta buna muhalif diğer esbab ve delâili nazar-ı itibare almamasıdır. Zira delâil-i saire, sırf zahirî olduğu halde vahiy künh-i hakka muntabık bir ilm-i zarurîdir.

Demek ki, hâkimin vazifesi ne kendinin, ne de şunun bunun re'y ve arzusunu değil, ancak hakkı takib etmesi ve yakînen bildiği bir hakkın hilafına asla hükmetmemesidir. Burada ilm-i hâkimin muteber olduğuna bir delil vardır. Fakat bunun bir re'y-ü ictihad değil, bir ilm-i şuhudî olması şarttır. Bunun için Hazret-i Ömer, demiştir ki: "Allah'ın bana verdiği re'y ile hükmettim" demeyiniz, zira بِمَا اَرٰيكَ اللّٰهُ *"Allah'ın sana gösterdiği ile"* vahiydir ve Peygamber'e mahsustur. Sizin re'yiniz ise, ilim değil, nihayet bir zandır." Binaenaleyh hâkimler, mücerred re'y-ü kanaatlariyle hükmedemezler. Esbab ve vesait-ı sübutiyye taharrisine ve onların delâletine ittibaa mecburdurlar. Bununla beraber maksad-ı

Müberra: Uzak, berî. **Mahza:** Ancak, katıksız. **Şuhudî:** Gözle görme, müşahede. **Taharri:** Araştırma, inceleme.

aslî, hakka isabet olduğundan hâkimin ilm-i şuhudî ile ma'lûmu olan bir hususta ilmi hilâfına hükmetmesi, asla caiz olmaz.

İşte ya Muhammed Sen, Allah'ın gösterdiği vahiy ile hükmet, وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا **hâinler lehine hasîm olma.** Yâni kim olursa olsun velevse ümmetinden bulunsun hainleri müdafaa için beri' olanlara velevse millet-i âharden olsun husumet etme, daha açıkcası hâinler namına müdafaa vekili olma, avukatlık etme. Bu âyetlerin Beni Übeyrık vak'ası hakkında nâzil olduğunda müfessirînin ittifakı naklolunuyor. Ebu Hayyan'ın nakline göre, Kirmanî demiştir ki: "Bu âyetlerin Beni Zafer İbn Haris'den Tu'me ibn Übeyrık hakkında nâzil olduğunda müfessirînin icmaı vardır. Ancak ibn Bahr demiştir ki, münafıklar hakkında nâzil oldu ve bu فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ (*"O halde neye münafıklar hakkında iki fırka oluyorsunuz?....."* Nisâ-4/88) kavl-i İlahî'sine merbuttur" ilh. Übeyrık'ın Beşir, Bişr, Mübeşşir namında üç oğlu bulunduğu ve bunlardan Beşir'in başkalarına isnad ederek Sahabe hakkında hicviyye söyler bir münafık olduğu rivayet edildiğine ve Tu'me denilen de, bu Beşir olduğuna göre, İbn Bahr'ın sözü dahi bu ittfaka münafi değildir. Bunun için Razî, ıtlakı üzere der ki: "Bu âyetlerin ekserîsi Tu'me ibn Übeyrık hakkında nâzil olduğunda müfessirîn müttefiktir. Fakat, vak'anın keyfiyyetinde bir kaç rivayet vardır:

Birisi; Tu'me zırhlı bir gömlek sirkat, etmiş, taleb olununca sirkati bir Yehudîye atfetmiş.

İkincisi, zırh kendisine vedia bırakılmış, şahid de yokmuş, taleb olununca inkâr etmiş.

Üçüncüsü; taleb edildiği zaman Yehudînin çaldığını iddia etmiş ilh.." Ekser müfessirînin muhtarına göre rivayetlerin hasılı şudur: "Ensar miyanında Beni Zafer'den Tu'me ibn Übeyrık namında birisi komşusu Katade ibn Nu'man'dan bir gece bir un dağarcığı içinde bir dir'ı (zırh) çalmış, dağarcığın yırtığından un dökülerek götürmüş. Zeyd ibn Semin namında bir Yehudînin nezdine bırakmış. Tu'me aranmış zırh bulunmamış, almadığına ve bilmediğine yemin etmiş bırakmışlar. Un izini ta'kib etmişler, Yehudînin evine varmışlar ve bulmuşlar. Yehudî, bunu kendisine Tu'me'nin getirip bıraktığını söylemiş ve buna Yehudîlerden şehadet edenler de olmuş. Beni Zafer, Resulüllah'a gitmişler. Tu'me'nin beraetine ve Yehudînin hırsızlığına şahadet etmişler ve

---

Hasîm: *Düşmanlık etme, taraf olma.*

Tu'me'yi müdafaa edip müslümanlık namına Yehudîlerle mücadele eylemesine rica eylemişler. Resulüllah da, zahirde müslüman olan Tu'me'nin yeminine ve bunların şehadetine binaen öyle yapmak istemiş. Bunun üzerine Mintarafillâh bu âyetler nâzil olmuş ve hâin ile müteberriyi doğrudan doğru bildirerek Resulüllah'ı irşad ve hatadan siyanet buyurmuştur. Buna karşı Tu'me, hakka teslim olup tevbekâr olacak yerde Mekke'ye kaçmış ve irtidad etmiş. Evvelâ, Sülâfe binti Sa'd namında bir kadının yanına inmiş. Hazret-i Hassan'ın bir şi'rinden dolayı kadın bunu def' etmiş. Sonra Beni Selim'den Haccac İbn Allât Namında birinin yanına gitmiş orada da bir sirkat yapmış, tardolunmuş. Daha sonra yine hırsızlık için bir evin duvarını delerken duvar yıkılmış altında kalmış. Bir rivayette bununla da ölmemiş, Mekke'den çıkarılmış, Arablardan bir tüccar kafilesine karışmış. Bunlardan da bir meta' çalmış, kaçmış ve fakat tutmuşlar, feci' bir surette öldürmüşler. Bundan dolayı da İslâm'da irtidad edenlerin hal-ü akibetini gösteren, ... وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى ("*Her kimde kendisine hak tebeyyün ettikten sonra peygambere muhalefette bulunur....*" Nisâ-4/115) âyeti nâzil olmuştur. Şu halde sebeb-i nüzule nazaran hâinînden murad, bu Tu'me ve buna muavenet edenler, suret-i umumiyyede de bu gibi haksızlar ve ahlâksızlardır.

Şimdi hakk-ı hâkimiyyet mes'elesinin ehemmiyyetini, hâkimlerin, şahidlerin, dâvâ vekillerinin mes'uliyyetlerindeki dehşeti anlamalı ki, Allah Teâlâ, İslâm-i zahirîye ve kavminin taleb ve şehadetine binaen Tu'me'yi müdafaaya meyletmiş olmasından dolayı Peygamber'i hatadan siyanet ederken, daha doğrusu kendisine gaibi ihbar eden bir mu'cize bahşederken, bir hâkimin velev bilmeyerek olsun velevse esbab-ı zahireye aldanarak olsun bir hâin lehine meyledip berî-üz-zimme olan bir kimseye husumet etmesi haddi zatında bir kusur olduğunu iş'ar için o hâinlere hasîm olma وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ **ve Allah'a istifar et.** اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا **Çünkü Allah, mağfiret istiyenlere gafur, rahîmdir,** diye istiğfara da'vet etmeden diğer ihtarata geçmemiştir. Fadl-ü rahmet-i İlâhiyye ile hikmet ve nübüvvet sayesinde böyle bir kusur ve hatâdan siyanet buyurduğu bil'ahare minnet ile yadedilecekse de evvel emirde istiğfara da'vet edilmesi her hâlde bir itab-ı beliğı müş'irdir. Binaenaleyh bu itab-ı beliğ hâinlerin hiyanetlerini, haksızların haksızlıklarını bile bile zulm-ü hiyanete muavenet edenlere ve bir hiss-i menfaat veya saika-i taassub ve müdahene ile haksızlığa terğib ve

Müteberrî: Yüz çeviren uzaklaşan. **Siyanet:** Koruma, muhafaza. **Muavenet:** Yardım etmek. **Berî-üz-zimme:** Aklanmış, zimmeti temiz olan. **Hasîm:** Taraf olmak. **Müş'ir:** İşaret, olunan işaretle gösterilen. **Müdahane:** Yüze gülen, dalkavuk.

teşvik eyleyenlere ve kezalik hukmünde ahkâm-ı hakkı esas ittihaz etmeyip re'y-ü arzusuna tabi' olanlara karşı şiddetini tasvir kabil olmayan gayet dehşetli bir tehdid-ü inzarı ve tevbeye terğib-i tazammun eder. Bunun için bu şiddet-ü cezaletle ihtarata devam olunarak buyuruluyor ki:

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْ ... **Nefislerine hiyanet edenler tarafından veya onlardan dolayı mücadele etme, böylelerinin ne vekili muhamisi ol, ne şehadetleriyle hükm et.**

NEFSİNE HİYANET: Kendini aldatmak, bir menfaat celbediyor zu'miyle bir zarar getirmektir. Bunun için bir insanın ma'siyete ikdam ile kendini ikaba ma'ruz kılması kendini aldatmak ve emanet-i ilâhiyye olan nefse hiyanet etmektir. Hâine tarafdar olmak da nefsine bir hiyanettir. اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيمًا **"Çünkü Allah vebal yüklenen hiyanetkâr olan kimseleri sevmez."**

HAVVAN, pek hâin, **ESİM**, pek günahkâr, yâ'ni hiyanetten sakınmıyan ve günahtan çekinmiyen demektir. Bu ifadede ısrar ve i'tiyaddan tahzir ve tevbeye bir teşvik vardır. ... يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ **"İnsanlardan gizlemeye çalışırlarda Allah'dan gizlemeyi düşünmezler."** Burada nefse hiyanetin bir suretini izah ve nefislerine hiyanet edenlerden bir kısmı mahsusun tasviri vardır ki, bunlar, اِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ **Allah'ın razı olmayacağı sözler tebyit ederler ve bunu yaptıkları vakit, Allah yanlarında iken O'ndan gizlemezler, Allah'a karşı bunu yapmaktan çekinmezler de insanlardan gizlerler.** Yukarılarda da beyan olunduğu üzere.

TEBYİT, beytutetten veya beytten me'huzdur. Beytutetten olduğuna göre bir işi geceleyin tedbir etmek, geceletmek, gece karanlığında yapmaktır. Beytten olduğuna göre de bir sözü, manzum bir beyt, bir şiir yapar gibi uğraşıp uydurmak, tanzim etmeğe çalışmakdır. Bu gibi kimseler de, zihinlerinde veya aralarında fenâ fikirler tertip ederler. Bunları herkesten gizli tutmak için, geceleri kendilerine mahsus hafi yerlerde ictimâ' ederek veya veznine mevzununa uydurup beyt tanzim eder gibi çalışarak ve süsliyerek Allah'ın razı olmayacağı bir takım kararlar verirler. Tezvirat uydururlar ve bunları yaparken Allah'dan kormazlar. O'nu hiçe sayarlar da insanlardan son derece çekinirler ve onları aldatmağa çalışırlar. Halbuki وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا **onlar, ne yapıyorlarsa Allah hepsini muhîttır.** Hiç birini kaçırmaz, erinde gecinde cezalarını verir. Böyle ya-

---

Cezalet: Söylenişte korkutan ifadeler. **Zu'm:** Batıl zan, şüphe. **İkdam:** Gayret ve sebatla çalışma. **Tahzir:** Sakındırma, sakındırılma, menetme. **Me'huz:** Alınmış, çıkarılmış, tutulmuş. **Mevzun:** *Ölçülü, tartılı, düzgün.*

panlar, binnetice kendilerini aldatmış nefislerine hiyanet etmiş olmaktan başka bir şey yapmış olmazlar. Yaptıkları fenâlık bulundukları muhîtin içindedir. Tu'me gibi hâinleri müdafaa ve himaye etmek isteyenler de, bu gibiler miyanında bulunduğu için bu tasvir üzerine telvin-i hitab ile ve onlara tevcih-i kelâm ile buyuruluyor ki:

Ey hâinleri müdafaa edenler; هَا أَنْتُمْ **işte siz** هٰؤُلَاءِ **onlarsınız,** o kendilerini aldatan, nefislerine hiyanet eden kimselersiniz ki, جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **bu hayat-ı dünyada o hâinler tarafından mücadele ettiniz.** Haydi dünyada bunu yapabilirsiniz, fakat böyle yapmakla onları hakikaten kurtardınız mı? فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ Sonra وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا (*"Ve öyle bir günden korunun ki kimse kimseden bir şey ödiyemez ..."* Bakara-2/48) olan Yevm-i kıyamette o hâinler tarafından kim mücadele edecek? أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا **veya onlar üzerine kim vekil-i muhami olacak?** Bütün o amelleri muhît olan Allah Teâlâ'nın azabına karşı onların himayesini, avukatlığını kim der'uhde edecek düşünmüyor musunuz? Binaenaleyh siz dünyadaki bu mücadelenizle o hâinleri kurtarmış olmadığınız gibi, bil'akis onların mes'uliyyetlerine iştirak ederek nefsinize hiyanet etmiş ve kendinizi aldatmış oluyorsunuz. Ve Allah Teâlâ, Peygamberine: وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ (*"nefislerine hiyanet edip duranlar tarafından mücadeleye kalkışma..."* Nisâ 4/107) buyurduğu için, kendinizi onun şefaatinden de mahrum etmiş bulunuyorsunuz. Maamafih " bu böyledir" diye me'yus olup da kendinizi büsbütün hiyanete kaptırmayınız, hemen tevbe ve istiğfar ediniz. Çünkü وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا **her kim, başkasına bir kötülük yaparsa** أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ **ve yâhud kendine zulm eder de** ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ **sonra Allah'a istiğfar ederse,** يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا **Allah'ı gafur, rahîm bulur.** Lâkin, "adam sende, Alah, gafur-u rahîmdir" diye mağrurlanıp da günahı istihfaf etmemelidir. Zira وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهِ **her kim, bir ism kazanırsa, onu ancak nefsine kazanmış olur.** O günah ile bozulan kendi nefsidir. Ve onun zarar-ü vebalini çekecek olan ancak kendisi olur. Ve bunun için her günah nefse bir hiyanettir. Günahdan, ihtiraz etmek lâzım gelir. Çünkü Allah gafur-u rahîm olmakla beraber وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا **"Allah Alîm, Hakîm bulunuyor."**dir de, İlmiyle her şeyi, herkesin her maksadını, gizli aşikâr her günâhını bilir, hikmetinden dolayı da her günâhı failine isnad eder, cezasının ona çektirir. O halde وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا **her kim bir hatıe veya ism kesb eder de** ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا **sonra bu meksubunu hiç alâkası ol-**

Muhami: Avukat. **İstihfaf:** Ehemmiyet vermeme, küçümseme. **Meksub:** Kazanılmış, elde edilmiş.

mayan beri bir kimseye atarsa, فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا **muhakkak bir bühtan ve açık bir ism yüklenmiş olur.**

Hatıe ile ism'in tefrikinde üç vecih vardır.

Birincisi: Hatıe sağîre, ism kebîredir.

İkincisi: Hatıe yalnız yapanda kalan zenb-i kâsır, ism ise zulm-ü katil gibi başkasına tecavüz eden zenb-i müteaddîdir.

Üçüncüsü: Hatıe gerek âmmden olsı·n, gerek hataen yapılması gerek olmayan, ism ise âmmden husule gelendir. demek ki, başkasına iftira edilen günâh gerek büyük, gerek küçük olsun her iki takdirde iftiranın kendisi pek büyük bir günâltır. Mahiyyeı-i iftira birdir. Başkasına yapmadığı bir fenâlığı bühtan etmek haddizatında ağır bir kebîre olduğu gibi kendi günâhını başkasına atfetmek, o günâha bu ağır kebîreyi ilâve etmektir. Binaenaleyh bütün bunlardan ihtiraz etmek ve şayed böyle bur şey olmuşsa derhal tevbe ve istiğfar edip helallaşmak lâzım gelir.

Bu ıhtarattan sonra böyle nefislerine hiyanet edip tebyit-i kavl ile meşgul hâinlerden bir kısmının Resulüllah'ı bile iğfal ve idlâl etmek istediklerini ihbar ve buna mukabil Resulüllah'ın bifadlihi Teâlâ, İsmetini ilân ve ulüvv-i kadrini beyan ile şükr-ü mücahedeye sevk için İtab-ı Sabıkın mahz-ı ni'met olduğunu gösteren bir mennet-ü iltifat-ı mahsus ile buyuruluyor ki:

Ya Muhammed, وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ **üzerinde Allah'ın fadlı,** yâni her ni'metten fazla bir ni'met olan nübüvveti ve rahmeti, yâni hıfz-u ismeti olmasa idi, لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ **o hâinlerden bir güruh seni mutlaka şaşırtmak istemişlerdi.** Zira Tu'me'nin kavmi, O'nun sârık olduğunu bildikleri halde Peygamber'e gelmişler, Onu müdafaa ve mücadele ile beraet ettirmesini ve sirkati, Yehudî'ye isnat etmesini taleb etmişler ve bu suretle batıl ve hata bir hüküm verdirmek istemişlerdi.

Halbu ki, onlar وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ **bununla başkasını değil, ancak kendilerini idlâl ediyorlardı.** İsm-ü udvana teavün ve yalan yere şehadet ve bühtan ile kendilerini dalâlete düşürüyorlar. وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ **Halde ve istikbalde sana bir zarar yapmış olmıyorlardı.** Çünkü sen, hükmünü zahiri hale bina edecektin ve hilaf-ı ma'lûm ve müsbet olmadıkça bir hâkimin vazifesi de zahir ile hükmetmek olacağından, o hukmün mes'uliyyeti sana aid olmıyacaktı. Halbu

---

İdlâl: Delalete, sapıklığa düşmek. **Sârık:** Hırsız.

ki, sen, bu kadarla kalmış değilsin. وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **Allah sana, kitab ve hikmet indirdi** وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ **ve bilmediğin esrar-ü hakaikı sana bildirdi.** Kitab, her delilin fevkında bir delil, hikmet, ilm-ü amelde hakk-u savaba isabet için en büyük bir haslet ve bu ilm-i ledün zavahirin maverasını gösteren ve zahir-ü batında hatadan ve zarardan siyanet eden bir rahmet-i İlahiyye, bir ayni yakîn وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا **ve bu suretle Allah'ın sana fadl-i azîm oldu.** Binaenaleyh Sen, nübüvvet-i âmme ve riyaset-i tamme ile zahir-ü batında hatadan ma'sum olarak hukmedersin ve sana hiç bir vechiyle bir zarar gelmek ihtimali yoktur.

O hâinlere bakma, لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ **onların fısıltılarının tebyit-i** kavl için ictima' edip gizli **konuşmalarının çoğunda hayır yoktur.** اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ **Ancak bu miyanda sadaka veya bir ma'ruf veya beyne'n-nas bir islâh emredenler, bu üç maksaddan biri için toplanıp gizlice konuşanlar müstesna.** وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ **Ve her kim bunları Allah rızası için yaparsa** فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا **yarın ona büyük bir ecir veririz.** Demek ki, başka bir maksadla değil, Allah rızası için olmak şartiyle bu üç maksaddan birisi için akd-i ictima' edip gizlice konuşmak müşavere ve müzakere etmek caiz ve hatta mendubdur. Bunların haricindeki ictimaat ve müzakerat-ı hafiyyede ise, hiç bir hayır yoktur. Mü'minlerin bunlardan sakınmaları ve bu gibi ictimaata iştirak etmemeleri ve hattâ men' eylemeleri lâzım gelir.

SADAKA, MA'RUF, ISLAH-I BEYN: Bu üç kelime a'mal-i hayriyyenin hepsine şamildir. Zira nâsa müteaddi olan a'mel-i hayr, ya isal-i menfeat veya def'i mazarrat içindir. Menfeat ise, ya mal vermek gibi cismanîdir. Sadaka ile bu nev'a işaret olunmuştur. Veya ruhanîdir. Emr-i bilma'ruf ile de bu nev'a işaret olunmuştur. Islâh beyne'n-nâsda def-i zarar kısmınan işarettir. Görülüyor ki, bütün bunlarda va'd-i ecir, emre değil, وَمَنْ يَفْعَلْ diye fiile ta'lik edilmiş ve Allah rızası için olmakla da takyid olunmuştur. وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى **Her kim, bu suretle kendisine hak tebeyyün ettikten,** yâ'ni berveçh-i bâlâ kitab-ü hikmet ve ilm-i ledünnî ile îzhar-ı hakikat ederek risalet ve hâkimiyyet-i Muhammediyye'yi isbat ve i'lân eden mu'cize-i gaybiyye ve hidayet-i ilâhiyye anlaşıldıktan sonra Peygamber'e şıkak eder وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ **ve mü'minler yolunun garısına ittiba' ederse** نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى **Biz onu döndüğü tarafa çevirir** وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ **ve Cehenneme basarız.** وَسَاءَتْ مَصِيرًا **Ve fakat bilirmisiniz o cehen-**

Zavahir: Görünen, dış görünüş. **Mavera:** Bir şeyin gerisi, arkası. **Tebyid:** Fesatçılık etmek. **Şikak:** Bozuşma, muhalefet etme.

nem ne fenâ bir yerdir? Bu âyet, bâlâda nakl edildiği üzere Tu'me'nin hiyaneti, beyan-ı İlâhî ile tebeyyün edince, hakka teslim-i nefs etmeyip Mekke'ye firar ve irtidad etmesi üzerine nâzil olmuştur.

ŞİKAK VE MÜŞAKKA: Şakk'dan, ayrılıp muhalefete geçmektir.

Sebil-i Mü'minîn, i'tikad ve amelde mü'minlerin tuttuğu tarıkı tevhid ve din-i kayyımdır ki, Allah'a ve Resulüllah'a ve ûlû'l-emre itaat yoludur. Bunun gayrısına tabi' olmak da tarık-ı tevhidden çıkmaktır. Mü'minler yolu olamayacağı ma'lûmdur. Binaenaleyh Resulüllah'a şıkak, mü'minler yolunun gayrısına gitmek demek olacağı aşikâr olduğu halde bunun, وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ **"Ve Mü'minler yolunun gayrısına ittiba ederse"** diye ayrıca tasrihi elbette şayan-ı dikkattir. demek ki, Resulüllah'a ittiba' gibi, sebil-i mü'minîne ittiba' dahi sarahaten matlûbdur. Resulüllahdan nass-ı kat'î varid olan hususatta Resulüllah'a şikak ile mü'minler yoluna gitmemek mütelâzım ve aynı şey ise de, nass varid olmayan hususatta bu telâzüm zahir değildir. Mü'minler, وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (*"... halbuki onu peygambere ve içlerinden ulü'l-emr olanlara arzetseler elbette bunların istinbata kadir olanları onu anlar bilirlerdi.....*" Nisâ-4/83) nassına tevfikan ittifak ve icma' ile bir yol tuttukları zaman bâ'zı kimseler, mü'minlerin tuttuğu bu yola muhalefet ettikleri halde Resulüllah'a doğrudan dağru şikak ve muhalefet mevkıinde bulunmamış olduklarını iddia edebilirler. İşte, وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى **"Her kim bu suretle kendisine hak tebeyyün ettikten sonra peygambere şikak eder"** dan sonra, وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ **"Ve mü'minler yolunun gayrısına ittiba ederse"** kaydinin tasrihi bu ikisinin bizzat matlûb ve mütelâzîm bulunduğunu, yâ'ni Resulüllah'a şikak, mü'minler yoluna gitmemek demek olduğu gibi; mü'minler yoluna gitmemek de, Resulüllah'a şıkak demek olduğunu sarahaten anlatmış ve binaenaleyh icmâ-ı ümmet ile dahi hüdâ'nın tebeyyün edeceğini ve ona da ittibaın vücubunu göstermiştir. Bunun için ulema-ı Ehl-i Sünnet ve cemaat, bu fıkrayı icma-ı ümmete ittibaın vücubunu ifade için sevkolunmuş bir nass olarak anlamışlar ve vech-i delâleti muhtelif suretlerle izah eylemişlerdir. **"İttiba'"** kelimesi de asıl mes'elenin tabiiyyet esası üzerinde deveran ettiğini gösterir.

ISLA

ISLA: Bir şey'i yakmak için ateşe atmak ve ateşe atıp, durdurmaktır. İşte hüda tebeyyün ettikten sonra, Resul'e şıkak eden ve mü'minler yolunun

---

Telazum: Beraberlik. **Mütelazım:** Gerekli bulunmak.

gayrısına ittiba' eden mürtedin akibeti budur. Bunu muvakkat sanmamalı ve yalnız Tu'me gibi mürtedlere mahsus da zannetmemelidir. Çünkü, إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ **"Doğrusu Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret buyurmaz. Ondan berisini ise dilediğine mağfiret buyurur."** dir Yukarıda ve yine bu Sûrede bu âyetin nazırı, Ehl-i kitab hakkında geçmiş ve izah olunmuş idi. Burada da, Tu'me gibi mürtedlerle beraber Ehl-i kitab'ın gayri olan Ehl-i küfr-ü şirk nokta-i nazarından sevk olunmuştur.

Bunun için orada, الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ **"Mesih Allah'ın oğludur."** عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ **"Üzery Allah-'ın oğludur."** gibi ibin isnad ve iftirasına işaretle, وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْماً عَظِيماً (*"....Kim de Allah'a şirk koşarsa pek büyük bir cinayet iftira etmiş olduğunda şüphe yoktur."* Nisâ-4/48) buyurulduğu halde burada şöyle buyuruluyor: وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيداً **Her kim Allah'a şirk ederse artık dalâli baîd ile dalâlete düşer gider.** Yâ'ni öyle sapıtır, öyle sapıtır ki, tarık-ı hakkdan pek uzaklara düşer, mağfiret ve rahmet-i İlâhiyye'den uzaklaştıkca uzaklaşır. Binaenaleyh şirk, hem hakka bir iftira ve ism-i azîm, hem de bir dalâl-i baîddir. Ve her iki surette zulm-i azîmdir. Maamafih bâ'zı müşriklerde iftira haysiyyeti bariz, ba'zılarında da dalâl haysiyyeti barizdir. Bunun için her birinde adem-i mağfiret makamına göre ta'lil olunmuştur. Ehl-i kitabın şirki, dalâletten ziyade bir eser-i iftira, diğerlerinin şirki, iftiradan ziyade bir eser-i dalâlettir. Şu halde biri ahlâksızlığa, biri de cehalete raci' demektir. Ve bunların her ikisi de tevbesiz, kabil-i mağfiret değildir. Fakat cehaletten münbais olan şirk erbabının terakkıyat-ı ilmiyye ve akliyye ile şirkten vaz geçmeleri melhuz olduğu halde, mahza ahlâksızlıktan münbais şirk, erbab-ı ilimde terakki ettikçe bağy-ü tuğyanını artırır. İftirasına devam etmek için daha ziyade vasıta bulmuş olur. Bundan dolayıdır ki, Ehl-i kitab hakkında, وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ (*"....O kitab verilenlerin ihtilaf etmeleri ise sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki bağî'den, ihtirastandır..."* Âl-i İmran-3/19) buyurulmuştur. Gerçi ilmin, tehzib-i ahlâk hususunda büyük ehemmiyyeti vardır. Lâkin ahlâk işi, ilimden ziyade bir irade ve ihtisâs işi olduğundan iman için sade ma'rifaet kâfi olmadığı gibi te'minat-ı ahlâkıyye için de sade ilim kâfi değildir. Eğer kâfi olsa idi, hiç bir kimse hakkı bilirken yalan söyleyemez, hilâfına hareket edemezdi. Bir gaflet, bir şehvet, bir gadab, bir hased, bir i'tiyad, bir ümid, bir yeis, bir gurur, bazan bir kimseye pek iyi bildiği bir hakikatin ve hatta bütün bildiklerinin hilâfını yapdırmağa kâfi gelir. "İnsan bir hakkı anlar da, kabul et-

---

Bagı'y: Haksızlık eden, serkeş.

mez olur mu?" Deyenler, her hangi bir yalancının doğrusunu bilip dururken yalancılık ettiğini ve her hangi bir dolandırıcının bilerek dolandırdığını düşünemiyenlerdir. Bunlara öyle ise, "kesenizi, önünüze gelen adama teslim eder misiniz?" denilse, "hayır diyeceklerine şüphe yoktur. Kezalik *"Bütün fenalığın başı, cehalette ve maarifsizliktedir."* deyenler, zeki veya tahsil görmüş eşirranın şirretinden daha çok korktuklarını hisab etmeyenlerdir. İblis, bunun en büyük misali, şeytanet de bu mânânın menba' ve masdarıdır. Cahillerin şirki de, esasında böyle şeytanetkâr hâinlerin tahrif-i hakk ile tezvir ve iftiralarına aldanıp kapılmalarının eseridir. Vesait-ı iğfaliyyenin en müessir-i şehvet ve dâıye-i şehvetin en müheyyici ise, kadındır. زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ. (*"İnsanlara; kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden şehavat sevgisi bezendi?"* Âl-i İmrân-3/14)

İşte Sûre-i Nisâ'da Ehl-i şirkin iki nev'i mütemasil iki âyette iftira ve idlâl haysiyyetleriyle ta'lil olunarak adem-i mağfirette birleşdirildikten ve bu suretle buradan yukarı irca-ı nazar ettirildikten sonra bunların dalâl-i baîdleri, Sûre-i Nisâ mevzuu ile mütenasib olmak üzere şu suretle izah olunuyor:

اِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ اِلَّا اِنَاثًا **Allah'a şirk edenler, Allah'ı bırakarak ancak inâse dua ederler.** Kancıklara çağırır, kancıklara taabbüdederler. Onların en ziyade perestiş ettikleri, gönül verip yalvardıkları veya namına da'vet ettikleri ma'budları kancıklar olur. Bunların nazarında ilâh mefhumu, ma'bud tasavvuru, her şeyden evvel bir kadın hayalidir. Ve bunun içindir ki, putlarının ekserisi inâs suretinde inâs ismindedir. Bunlar, nefislerinden başka bir fail görmek istemediklerinden ma'budlarının müessir, hâkim, faal olmak üzere değil, kendilerine mutavaat mevkiinde bulunacak, hevalarına râm olacak dişi unsurlarda münfail mahiyyetlerde ararlar ve bu hâlet-i ruhiyyeden dolayıdır ki, bir işte kendilerine bir reis intihab edecek olsalar, böyle yumuşakları ve âcizleri seçerler. Müfessirîn burada, inâs kelimesini müennesi gayr-ı hakıkâ mâ'nâsiyle asnam diye te'vil etmişler ve bununla inâs suretinde süslenir, müennes isimleriyle yad edilir bir takım asnama perestiş edildiğini göstermişlerdir. Arab müşriklerinin El-Lât El-Uzzâ, Menat gibi inâs isimleriyle müsemmâ bir çok putları vardı ki, el-Lât, el-Lâhin müennesi, el-Uzzâ, el-azîzin müennesidir ve denilmiştir ki, Arabın her kabîlesinin bir sanemi vardı ve onları, Beni fülânın ünsası, Beni fülânın ünsası diye yad ederlerdi, yâni saneme, ünsa derlerdi. «اله» Yunanlılar ve asire gibi put-

---

Eşırra: Şerliler, çok şerliler. **Dâiye:** Hırs, arzu. **Müheyyic:** Heyecan veren. **Mütemasil:** Birbirine benzer. **Baîd:** Uzak. **Münfail:** Tesir ile harekete geçen.

perest akvamın, ekser asnamları da dişi olduğu ma'lûmdur. Binaenaleyh bu mânâ hadd-i zatında sahihdir. Fakat bunu anlamak için inâs kelimesii mânâ-yı hakıkîsinden çıkarmağa lüzum yoktur. Her hayal, bir hakikatin in'ikâsı olduğundan bu hal, inâsa incizabın bir neticesi olarak mülâhaza edilmek ve inâsı mânâ-yı hakikîsiyle mutalaa etmek hem asıldır, hem de âyetin ruh-ı mazmununa daha muvafıktır. yâni müşrik ruhunun gaye-i ma'budu, kadındır. Onun nazarında taabbüdün en büyük misali, taabbüd-i nisvandır. كولت دونام (Culte de femme) O, bütün zevkini, bütün ilhamını kadından almak ister, kadın zevki, onun için azami lezzât olur. Onun bütün hayalâtının başında, bir kadın hayali vardır. Ve bundan dolayı her oturduğu yerde, her hürmet edeceği mevki'de güzel bir kadın resmi arar. Asnamın ve hele ekser asnamın, kadın ismiyle tesmiye edilmiş olması da kadın taabbüdünü ruha hâkim olmasından münba'istir. Asnamın mevkii buna bir remz, bir timsal olmaktan ibarettir. Bu suretle fevkalâde veya muhayyel güzellerin suretleri ta'mim olunarak onların hayalleri karşısında diğer kadınlar tahkir edilir. Ve en çirkin bir kadın, en güzel bir puttan daha kıymetli olmak lâzım gelirken ma'budunu, kadın telâkkı eden müşriklerin elinde hakikî kadınlar, öyle bir ibtizale düşerler ki, hükmet şöyle dursun, en basît hukuk-ı insaniyyeden bile mahrum edilirler. Dâvaya bakarsınız kadın, her şeydir Fiiliyyata bakarsınız kadın, oyuncakların en sefili olmuştur. Bu hal, müşriklerin öyle bir dalâleti ve Şeytanların öyle bir desisesidir ki, her hangi bir şeyi sevecek olsalar onu, mutlaka bir kadın tasavvuru karıştırırlar. Güneşe taparlar, dişi tasavvur ederler. Yıldıza taparlar, dişi tasavvur ederler. Melâikeye taparlar, inâs tasavvur ederler ve bu suretle bütün zevk-ı taabbüdü şehevatta toplayıp hakları, hakikatleri hayallere fedâ ederek kadın hayalleri karşısında, hakıkî kadınları payimal ederler.

Burada şunu da ihtar etmek lâzım gelir ki, taabbüdün bir mahabbet ve ümid, bir de mahafet ve haşyet vechesi vardır. Dua, evvel emirde mahabbet ve ümid ifade eden bir taabbüddür. Halbuki müşriklerin havf-ü haşyet ma'budları da yok değildir. Ve böyle korku ve dehşet ma'budları da, ekseriyyetle erkeklerden intihab olunmuştur. Nitekim Arabların dahi, «هبل» ve «ذى الخلصه» gibi erkek isimli sanemleri de vardı. Bunlardan kaçılır ve şerlerinden kurtulmak için taabbüd edilir. Bu hakikî bir taabbüd değil, bir nev-i müdahenedir. Bunlar bir, «ولى» olmaktan ziyade bir «نصير» gibi tutulur ve birinin şerrinden diğerinin kuvvetine iltica olunur. Müşriklerin karşısında birer kadın kesilirler ve bir kahrama-

---

İn'ikâs: Aksetme, yansıma. **İncizab:** Cezbedilme. **Münbais:** Gönderilen, ileri gelen. **İbtizal:** Hor kullanmak. **Payımal:** Mahvolmuş, ayak altında kalmış. **Müdahene:** Dalkavukluk.

na, arz-ı endam veya dehalet eden kanıcık bir kadın halinde döşenir, yalvarır, yaltaklanırlar. Binaenaleyh «إِلَّا إِنَاثًا» kasrı nasıl sahih olur denilmemelidir.

Evvelâ böyle bur sual varid olmamak için ale'l- ıtlak, «إِنْ تَعْبُدُونَ» buyurulmamış, «إِنْ يَدْعُونَ» buyurulmuş ve bununla müşriklerin dalâl-i beîdleri asıl mahabbet ve ümid yolundan başlamış olduğu anlaşılmıştır.

Saniyen, «إِلَّا إِنَاثًا» istisna-i müferrağı duanın mefulü olduğu gibi failinden hal olması da caiz olacağından müşriklerin, Allah'ı bırakmakla onun mâdunundaki kuvvetler karşısında inâs haline düştüklerine dahi işaret olunmuş olur.

Evet, müşrikler, Allah'ı bırakırlar da ancak inâse dua ve taabbüd ederler. Veya Allah'ın madunundakilere kadın gibi yalvarırlar وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ve **böyle yapmakla Allah'ı bırakıp bir Şeytan'ı Meride dua ve teabbüd etmiş olmaktan başka bir şey de yapmış olmazlar.** Bunu, onlara yaptıran, teşvik eden Şeytandır. Onların inâse tapmaları, ya Şeytana tapmanın aynı veya mukaddimesi veya neticesidir. Aksa-yı mahabbetlerini bir Allah'a hasretmeyip de kadınlara hasretmiş olanlar, Şeytana aldanmaktan, Şeytana kul olmaktan kurtulamazlar. Nitekim, النِّسَاءُ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ **"kadınlar Şeytanın ağlarıdır"** (Keşfü'l-hafâ-2/418-2802) denilmiştir. Şeytanlar, başka tarık ile aldatamadıklarını en ziyade kadınla aldatırlar. Bu suretle müşriklerin asnama perestişleri de, Şeytanın emridir. Kezalik bütün havl-ü kuvvetin men'baı olan Allah'ı bırakıp da Onun madunundakilere kadın gibi yalvaranlar, kendilerini bir Şeytan-ı merîde teslim etmiş olmaktan başka bir şey yapmış olmazlar.

MERİD, MARİD: Hayr ile alâkası yok demektir. Türkçe bunu tahrifi olarak, "meret" ta'bir olunur. Bu maddenin asli terkibi, kaypaklık mânâsiyle alâkadardır. Nitekim «أَمْرَدُ» yalabık صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ (*"Köşke gir denildi. Onu derken onu görünce derin bir susandı ve parçalarından çemrendi. Süleyman o dedi. Mücellâ bir köşk sırçadan, kadın Yarab! Dedi: "Hakikaten ben nefsime zulmetmişim. Şimdi Süleyman'ın maiyyetinde teslim oldum Allah'a O Rabb'ül-Alemîn'e."* Neml-27/44) yalçın sırça seray, «مَرْدَاءُ» ot bitmez kumsal yer veya kasığında kıl bitmez kadın, «شَجَرَةٌ مَرْدَاءُ» yaprağı dökülmüş çıplak ağaç demektir.

Öyle bir Şeytanı merîd ki, لَعَنَهُ اللّٰهُ **Allah, O'nu la'netlemiş,** hayr ile alâkasını kesip kendinden uzaklaştırmıştır. وَقَالَ **O da, Allah'a kasem ile**

Müferrağ: Dökülmüş. **Madun:** Aşağı, alt. **Merid:** Başkaldıran, fesat çıkaran, şerli.

demiştir ki, لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا **"Elbette ben senin kullarından mefruz, mukadder bir nasîb alacağım** وَلَأُضِلَّنَّهُمْ **ve elbette onları haktan şaşırıp saptıracağım** وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ **ve elbette onları ümniyyeler düşüreceğim"** Ya'ni dipsiz emeller boş ümidler, yalan sevdalar, batıl mefkûreler, idealler, umumcamalarla imrendireceğim. وَلَآمُرَنَّهُمْ **"Ve elbet emredeceğim** فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ **de hayvanların kulaklarını doğrayacaklar, bu vech ile Allah'ın helâl kıldığını haram kılacaklar."** Arablar, bir dişi deve beş defa doğurur ve beşincisi erkek olursa kulağını dilerler ve artık ondan intifaı haram addederlerdi.Bâzı müfessirîn de, demişlerdir ki: putlara ibadet için kurbanlık nişanesi olmak üzere En'âm'ın kulaklarını keserler ve bu, bir küfr iken ibadet zannederlerdi." وَلَآمُرَنَّهُمْ **"Ve elbet emredeceğim** فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ **de Allah'ın hılkatini tağyir edecekler."** Hılkatin süretini veya sıfatını değiştirerek vechini tahvil edecekler, fıtratı kemaline götürecek yerde, bozacaklar çığırından çıkaracaklar. Tefsirlerde varid olan misallere nazaran kadını erkek, erkeği kadın yapmağa çalışacaklar. Kadın yerine erkek, erkek yerine kadın kullanacaklar. Bıyıklarını sakallarını yolacaklar, suratlarını boyayacaklar, kılıklarını değiştirecekler, kulak, burun kesip, göz çıkaracaklar, erkekleri iğdiş edip hadım ağası yapacaklar, A'zalarını vezaif-i hılkıyyelerinin hılâfına kullanacaklar, nikâh yerine sifah edecekler, temizi bırakıp pisliklere koşacaklar, menfeatı bırakıp mazarratı ihtiyar edecekler, ciddiyyâtı atıb eğlenceye heves edecekler, vazifeden kaçıp oyuna gidecekler, doğruluğu budalalık, eğriliği hüner sayacaklar, Helâla haram, harama helâl, iyiye kötü, kötüye iyi diyecekler. Hayır yerine şer işleyecekler, i'mar edilmesi lâzım geleni tahri, tahrib edilmesi lâzım geleni i'mar edecekler. Kanun-ı istifayı su-i isti'mal ile hilkat hilâfına i'tiyadlar edinecekler. Kanun-ı hılkat hılâfına işler yapacaklar, ruhlarının fıtratındaki selâmet-ü safvetlerini bozacaklar. Kanun-ı hakkı, فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا (*"O halde yüzünü dine bir hanif olarak tut: o Allah fıtratına ki insanları onun üzerine yaratmıştır,...."* Rûm-30/30) olan dini kayyımı, sırat-ı müstakımi, hakperestliği bırakacaklar, mahlûku hâlık yerine koyacaklar, tevhidden çıkacaklar, batıl dinler ve fikirler arkasında koşacaklar, şuna buna taabbüd edecekler, şeytanet peşinde dolaşacaklar. لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ (*"... Allah yaradışına bedel bulunmaz."* Rûm-30/30) olduğunu bilmeyecekler, bilseler bile tanımayacaklar.

O merid mel'un Şeytan, la'netlenince Allah'a karşı bu beş sözü hâlen veya kalen kasem ile söyledi. Bu suretle Allah'ın kullarına musallat olarak on-

---

Sifah: Zina.

lardan maktu' bir hıssa almağa karar verdi ki, işte şirkin başı ve dalâlin menbaı budur. Kâinat içinde inanlara hasm olan ve insanların kalbine nüfuz ederek onları hakk-u hayırdan şaşıran mel'un bir kuvve-i sariye vardır ki, Allah'ın emrine ilk isyan eden ve insanların aklını şaşırtan odur. Ve o Şeytan-ı Merid, Allah'ın la'netine bu sözleri söylemek şenaatini cami' böyle bir mel'undur. Ve müşrikler inâse perestiş etmekle veya inâs vaz'iyyetine düşmekle böyle bir Şeytana perestiş etmiş olmaktan başka bir şey yapmazlar. Halbuki: وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Allah'ı barakıp da Şeytanı veliyyü'l-emr ittihaz edenler,** Allah'ın emrini dinlemeyip Şeytana itaat edenler, فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا **artık pek açık bir surette ziyan ederler.** Zira يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ **Şeytan, onlara mütemadiyen va'idler eder, ümniyyeler verir,** ağızlarının suyunu akıtır. Fakat وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا o **mel'un Şeytan, onlara gururdan başka bir şey va'd etmez.**

GURUR

GURUR: İnsanın pek hoş bir şey buldum zanniyle keyflenip, sonra onun pek fena bir şey olduğunu anlıyarak müteellim olması, önceden yalan yere sevinip sonradan cidden yirinmesi, yâni aldanmasıdır ki, Şeytanın bütün va'dleri ve ümniyyeleri hep böyle bir gururdan başka bir şey ifade etmez. اُولٰئِكَ **İşte bunların, o Şeytanı veli ittihaz eden mağrurların Şeytanla beraber** مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ **me'valarıı, sonra varıp girecekleri yer Cehennemdir.** وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا **Ve ondan kurtulup kaçakacak hiç bir yer bulamayacaklardır.** Şeytan, mel'un olduğu için ile'l-ebed, mağfiretten hıssası yoktur. Şeytanın hıssasına düşmüş tuzağına geçmiş olan o müşrikler de, o mel'unun arkasında dalâl-i beid ile dâll ve mağfiretten mahrumdurlar. Meğer ki, fırsat elde iken tevbe ve istiğfar edip şirkten ve Şeytanı veli ittihaz etmekten vaz geçmiş olsunlar. O zaman, وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (*"Doğrusu Allah kendine şirk koşulmasını mağferit etmez, ondan berisini dilediğine mağferit buyur, ..."* Nisâ-4/48-116) hükmüne dahil olurlar.

Bunlara mukabil, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا **iman edip iyi işler, salih ameller yapanları da altlarından ırmaklar akan Cennetlere koyacağız. Orada ilel-ebed muhalled olarak kalacaklar.** وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا **Bu da, Allah'ın verdiği va'ddir.** Ve hakk olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا **Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?.**

Ey müslümanlar, لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَا اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِ **Allah'ın bihakkın vadet-**

Maktu': Pazarlıksız ve değeri biçilmiş.

tiği bu Cennete duhul gayesi, ne sizin ümniyyelirinizle olur, ne de Ehl-i Kitab'ın ümniyyelireyle. Naklolunuyor ki, Müslümanlarla. Ehl-i Kitab birbirlerine karşı tefahur etmişler, her biri İndallah kendilerinin daha evlâ olduğunu iddia etmiş. Ehl-i kitab: "Bizim Peygamberimiz, sizin Peygamberinizden evvel, kitabınımız kitabınızdan mukaddemdir. Ve biz Din-i ibrahim üzereyiz." demişler. Yehudîler, Cennete ancak Yehudî olanlar girecek, Nesarâ da, ancak Nesarâ olan girecek diye iddia etmişler. Müslimanlar da: "Bizim Peygamberimiz, sizin Peygamberinizden sonradır. Ve Hatamü'l-enbiyadır. Kitabımız da, sizin kitâbınızdan sonra ve onlara hâkimdir. Ve biz, İbrahim ve İsmail ve İshak dini üzereyiz ve Cennete ancak bizim dinimizde olanlar girecek", demişler. Bunun üzerine bu âyet ve ma'badi nâzil olmuş ve böyle kuru kuru tefahurlerle mücerred arzular, kuruntular, ümidler, temennilerle Cennete girilemeyeceği anlatılmış ve onun yolu gösterilmiştir. Allah'ın bu va'dine ermek için sade ümniyye ve temenni kâfi gelmez. Zira:

مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ **Gerek Müslüman ve gerek ehl-i kitab ve gerek saireden her kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır.** Ya dünyada veya âhirette veya her ikisinde onun bir cezasını görür وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ve **kendisine Allah'dan başka ne dehalet edecek bir veli, ne de kurtaracak bir yardımcı bulamaz,** وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ **erkekten olsun, dişiden olsun her kim de mü'min olarak salih amiller işler, yaraşıklı işler yaparsa** فَاُولٰئِكَ **işte bunlar,** يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا **Cennete girerler ve bir nıkır kadarcık bile zulmedilmezler.** Yâni en cüz'i, en ehemmiyetsiz bir miktarda bile hakları kesilmez. İşte cehennem görmeden Cennete dühul hususunda Allah'ın hakk olan va'd-i kat'îsi bunlar hakkındadır.

NEKIR: Esasen hurma çekirdeğinin zahrında beyaz çukurcuğa denilir ki, fidan bundan biter. Nitekim yarığındaki ipliğe fetil, çekirdeğe yapışık ince kabuğa da kıtmır denilir ve bunlar evzan ve mekadir-i hakıreden kinaye olur. Lisanımızda da pek ufak tefek yerinde nıkır, kıtmır ta'biri ma'ruftur. İman ve amel-i salih yapmak için en güzel din hangisidir? Diye münakaşaya, mübahaseye de lüzum yoktur. وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ **Dince o kimseden daha güzel kim olabilir ki, özünü, yüzünü tertemiz Allah'a tutmuş, teslim etmiş** وَهُوَ مُحْسِنٌ **ve bu halde her ne yaptı ise güzel yapmış, hasenat işlemiş,** seyyiat yapmamış, işlediği hasenatı da, Allah huzurunda yaptığını bilerek gücü

Nıkır: Çok küçük, ufak tefek. **Zahr:** Sırt, arka, yüksek yer. **Evzan:** Vezinler, tartılar. **Mekadir-i hakîre:** Küçük kısımlar.

yetebildiği kadar en güzel surette yapmış وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا **ve hanif,** yâni **diğer dinlerden yüz çevirmiş bir müvahhid olarak İbrahim milletine, İbrahim'in izince giden hey'et-i ictimâiyyeye ittiba' etmiştir.** Çünkü وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا **Allah İbrahim'i halil edinmiştir.** Binaenaleyh O'na ittiba' eden hey'et-i ictimâiyye الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاۤءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ اُولٰۤئِكَ رَفِيقًا (*"Öyle ya: Her kim Allah ve Peygambere muti olursa işte onlar Allah'ın kendilerine İn'am eylediği; Enbiya, sıddikîn, Şühedâ ve salihîn ile birliktedirler, bunlarsa ne güzel bir arkadaş."* Nisâ-4/69) dır.

HALİL

HALİL: Bir kimsenin umur-ü esrarı arasına giren ve mahabbeti, kalbinin eczasına nüfuz eden dostu demektir ki, hiç bir haleli olmayan meveddet mânâsına hulletten me'huzdur. Ve Allah'ın İbrahim'i halil edinmesi, O'nu bir Halil gibi istifa-yı mahsus ile tekrim etmiş ve mazhar-ı esrar-ı rabbanî kılmış olmasından mecazdır. Allah Teâlâ, İbrahim aleyhisselâmı bir takım kelimat ile imtihan etmiş, O da, onları itmam eylemiş olmakla اِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا (*"...ben seni bütün insanlara İmam edeceğim ..."* Bakara-2/124) tekrimiyle imam-ı enam yapmış, sırr-ı ihyaya, melekût-i a'lâ ve süflâya muttali' kılmış, O da, kavmini Alet-tevali tevhid-i İlâhî'ye da'vet etmiş, esnama, nücuma, Şems-ü Kamere ibadetten men'eylemiş, Tağuta karşı gelmiş, Allah uğurunda ateşlere atılmaktan, oğlunu kurban etmekten, malını misafirlere fedâ eylemekten çekinmemiş, ahlâk-ı İlâhiyye ile tahallukta selefin hepsini geçmiş, istifa-i insanînin en yükseği O'nda ve O'nun âlinde tecellî etmiş, zürriyeti, (zalimler müstesna olmak üzere) mülk-ü nübüvvetle mübeşşer ve bekâm olmuştur. Böyle bir Halilüllah'ın milletine tâbi' olan zat da, o haliliyyetten elbette hıssayab olacaktır. İşte o zat, اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ (*"Buna karşı seninle münakaşaya kalkışanlar deki "ben: yüzümü islam ile tertemiz Allah'a tuttum bana tabi olanlar da ..."* Âl-i İmrân-3/20) diyen Muhammed aleyhisselâm ve etba-ı sahihası ve bu din, Din-i İslâm'dır. Ve bundan güzel hiç bir din yoktur. Aleyhissalâtü vesselâm demiştir ki: **"Allah, İbrahim'i halil, Musa'yı neciyy (yâni kelîm) ve beni habib ittihaz etti. Sonra buyurdu ki: İzzet-ü celâlim hakkı için habibimi halilime ve kelimime muhakkak îsâr ve tercih edeceğim".** Filvak'ı meşhur Mi'rac hadislerinde sabit olduğu üzere, leyle-i mi'rac'da Resulüllah, Musa'yı altıncı, İbrahim'i yedinci semâda görmüş ve kendisi bunları geçip, makam-ı Cibrîl olan Sidre-i

---

Meveddet: Dostluk, sevgi. **Hullet:** Samimi sevgi. **Bekâm:** Maksat ve meramına ulaşan. **İsâr:** İkram, bahşiş.

Münteha'ya ve sonra onun da maverasına geçmiştir. Mukayese-i edyan nokta-i nazarından Hıristiyanlar, teâlim-i Nasraniyye'nin daha güzel ve daha ulvî bir ruh telkin ettiğini ve binaenaleyh İslâm'dan daha ince ve daha güzel olduğunu iddia ederek: "Bir Efendinin oğlu, kulundan kıymetli ve şereflidir. Bunun için İsa, hakkında ibnullah ta'biri, büyük bir teşrif ve İ'zazdan mecazdır. İsa, nezd-i İlâhî'de makbul bir kul payesiyle değil, bir evlâd nisbet ve payesiyle i'zaz edilmiş olduğundan bir Hıristiyanın teslis ile nazarı da, Allah'ın makbul kulları değil, evlâd gibi bu mertebe-i izzetten hissamend olmaktır. Şu halde bir Efendinin makbul bir kulu ile oğlu aasındaki fark ne ise, Müslümanlık ile Hıristiyanlık arasındaki fark odur."

Nitekim Yuhanna İncili'nin on beşinci babında: "Eğer size emrettiğim şeylerin cümlesini icrâ ederseniz dostlarım olursunuz, artık size kul tesmiye etmem. Zira kul, Efendisinin ne ettiğini bilmez, amma size dost tesmiye ettim. Zira pederimden işittiğim şeylerin cümlesini size bildirdim." diye yazılıdır, diyorlar. Ve işte, وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهٖيمَ خَلٖيلًا "Allah İbrahim'i halîl edinmiştir." fıkrası bilhassa bu noktayı da mukayese edip mes'elenin ruhu mahabbette olduğunu göstererek, Hıristiyanların ta'limatındaki şirk şaibelerini takbih etmiş ve İslâm'ın şeref ve izzetçe de yüksek ve her dinden güzel olduğunu anlatmıştır. Evvelâ, "İbnullah" ta'birinin mecaz olarak ta'lim edildiği farz olunsa bile, Allah'a karşı böyle bir mecazda hüsun yok, küfür vardır. Çünkü ibn ta'biri, Allah'a mücaneset ve hakıkat-i İlâhiyye'ye iştiraki iham eder ve İsa da dahi üluhiyyet vardır demek olur. Ve nitekim tesliste bu i'tikad tasrih de ediliyor. Bu ise, Allah'a iftira-i azîm olan şirktir. Saniyen, bir Efendinin nazarında oğlu, behemhal makbul bir kulundan daha kıymetli ve daha yüksek olması da'vası doğru değildir. Ne oğullar vardır ki, köleye köle olmağa değmez. Hazret-i Nuh'un oğlu bunun en bariz misalidir. Salisen, Yuhanna İncili'nin bu on beşinci babının bilhassa son âyetleri, İsa'dan sonra, "Fârıklıtin ve ruh-i hakkın ve şahidinin" geleceğini beyan ederek, Din-i İslâm'ı ve biset-i Muhammediyye'yi tebşir etmiş ve mes'elenin ruhu, oğullukta değil, dostlukda olduğunu göstermiştir. Ve hem de Allah'a kulluğu değil, İsa'ya kulluğu nefyeylemiştir. Bütün bunlar, aslındaki tahrifattan kat'ı nazarla Türkçe tercemelerinde görülmekde olan tahrifat-ı zaide içinden anlaşılmaktadır. Nezd-i İlâhî'de mazhar-ı mahabbet ve kurbet olmanın en şaibesiz ve en yüksek derecesini gösteren Resul, veli, halil, habib gibi evsaf-ı âliyeyi bırakıp da şirk mazmunları üzerinde

---

Mücaneset: Bir cinsten olmak, hemcinslik. **İham:** Vehimlendirmek.

dolaşmak ve Allah'a kulluktan kaçınmak mânâ-yı diyanete mugayir bir dalâl ve iftiradır. Ubudiyyeti inkâr, ma'budu inkârdır.

Şimdi bu beyan üzerine acaba Allah'ın, İbrahim'i halil ittihaz etmesi haricden kendisine bir dost tedarüküne ihtiyacından mıdır? Şayed öyle ise, hakikatte şirk tasavvurundan kurtulmak ve hanîf olarak tevhid üzerinde yürümek nasıl mümkün olur? Ve bu surette bütün bütün Allah'a teslimi nefsetmek, O'nun haricindeki kuvvetleri ihmal ile onlara karşı kendisini tehlikeye koymak demek olmaz mı? Ve sonra ortada bir hissa-i mefruza almağa karar vermiş ve Allah'ın kullarını bedbaht etmeğe azm eylemiş bir Şeytan-ı mel'un bulunduğuna göre, şerrinden kurtulmak için biraz da Onâ müdara etmek lâzım gelmez mi? gibi bir takım tevehhümata meydan bırakmamak üzere bu âyet ve bütün mebahis-i sabıka, şu âyetle itmam olunuyor:

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ **Göklerde her ne var ve yerde her ne varsa hepsi Allah'ındır.** Allah'ın mahlûku, Allah'ın milkidir. Ulviyyat da Allah'ın, süfliyyat da Allah'ındır. Binaenaleyh İbrahim'in haliliyyeti, ne milk-i İlâhî haricinden bir intihab, ne de milk-i İlâhîden bir ihracdır. O, bir gaye-i ubudiyyettir. Buna mukabil Şeytanın mel'uniyyeti de, ne milk-i İlâhî'den bir ihrac, ne de milk-i ilâhî'den harice bir muameledir. Mukadder olan hıssa-ı azabını almak için, milk-i İlâhî içinde hayr-u rahmetten mahrumiyyet ve bir gaye-i şekavettir. Kezalîk Allah'a teslim-i nefs etmeyenler, milk-i İlâhî'den çıkacak değil, milk-i İlâhî içinde şekavet etmiş ve mel'una iştirak eylemiş bulunacaktır. Zira milk-i İlâhî'den hariç bir şey yoktur. وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا **Ve Allah, her şeyi muhîttır.** Yalnız semavat ve arzdakiler değil, onların maverasında gerek âlem-i zihinde ve gerek âlem-i haricde şey denilebilen hiç bir mevcud yoktur ki, evvel-ü âhirinden, zahir-ü batınından Allah Teâlâ'nın ilm-ü kudreti ve hukm-i Ulûhiyyetiyle muhat olmasın. Binaenaleyh enfüs-ü afakda, ulviyyat ve süfliyyatta, maddiyat ve ma'neviyatta, dünya ve ahîrette ihata-i İlâhiyyed'den hariç bir şey tasavvur etmek, bir tenakuz bir hayal-i batıldır. Vücud ve ilm-i hakkın karşısında ahz-ı mevkı' etmeğe çalışan tenakuzlar, hayallar bile o kudret-i muhitanın haricinde değil, O'nun te'sir-i hükmü altında cereyan eder. Bütün kâinat-ı mümkinede silsile-i kazâ ve kader, O'nun icadı, O'nun tekvini O'nun ibdaı, O'nun mahkûmudur. Milk O'nun, bütün hakk-ı tasarruf ve hüküm O'nundur. Bütün cereyanı vücud, O'nun ilm-ü kudreti ve ahkâm-ı Ulûhiyyeti tahtındadır.

Müdara: Dost görünme, yüzüne gülme. **İntihab:** Seçme. **Muhat:** Etrafı çevirilmiş, kuşatılmış, bir şeyin içinde bulunan. **İbdâ':** İcad, yaratma.

Bütün silsile-i mevcudat böyle bir Malik ve Hâkim-i muhitin tecelliyat-ı saltanatıdır. Ve bunda ancak O'nun nizamı, O'nun kanunları, O'nun ahkâm ve tekalifi, O'nun rahmet-ü gadabı, O'nun sevab-ü İkabı icra-yı hükm eder. Allah deyince, başka türlü düşünmek cehl-ü dalâlden başka bir şey değildir. Artık her âkıl kendisine tahsis edilen saha-i iradede, O'nun tekâlifine ve O'nun emr-ü nehyine münkad olmalı özünü yüzünü tertemiz O'na tutmalı ve Onun mahabbet ve rızasına nâil olmak ve bu devlet-i hilkatte bir mertebe-i hüsnâ İhraz etmek için her yaptığını güzel yapmalı ve O'nu sevenlerin yoluna gitmelidir. Ve bunun için ahkâm-ı adl-ü hakka pek iyi riayet etmeli, hükm-i adil bu din-i ahsenin ahsen-i ameli olduğunu bilmeli, mü'minin, kâfirin hukukunu gözetmeli, teşehhiyat ile, heva ve hevesle, arzular, ümniyyeler ile değil, her şeyde kavanin-i Hakk ile amil olmalı ve onunla hükmetmelidir. Müşriklere, kâfirlere, münafıklara karşı muharebelerden, mücahedelerden maksad da, bu hükm-i adlin te'minidir. Sırr-ı ba's budur ve kitab bunun için inzâl buyurulmuştur. Ve bunun için her amelde, her hükümde, şer'i hakkı aramalı ve onu gözetmelidir. Ve bu din, terbiye-i aile ve milliyye ve insanniyyenin esası olmalı ve yalnız kalblerde kalmayıp yüzlerde de okunmalıdır.

Bu tenvirat üzerine, yine Sûrenin evveline irca-ı nazar ettirerek ve bâzı Ashab-ı kiramın miras ve saireye müteallik sual ve istiftalarına cevab olarak buyuruluyor ki:

Ya Muhammed;

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ
وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي
لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ
وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ

Teşehhiyat: Hırsla istemek. Sırr-ı ba's: Dünyaya gönderilmenin sırrı. İstifta: Fetva isteme.

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهٖ عَلٖيمًا ﴿١٢٧﴾
وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِمَا اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَاُحْضِرَتِ
الْاَنْفُسُ الشُّحَّ وَاِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبٖيرًا ﴿١٢٨﴾ وَلَنْ تَسْتَطٖيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاۤءِ وَلَوْ
حَرَصْتُمْ فَلَا تَمٖيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَاِنْ
تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿١٢٩﴾ وَاِنْ
يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهٖ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكٖيمًا
﴿١٣٠﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا
الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ وَاِنْ
تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ
اللّٰهُ غَنِيًّا حَمٖيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلًا ﴿١٣٢﴾ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ
وَيَاْتِ بِاٰخَرٖينَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدٖيرًا ﴿١٣٣﴾

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ
الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

127- Bir de, senden kadınlar hakkında fetvâ istiyorlar, De ki: "Onlar, hakkındaki fetvâyi size Allah veriyor. Yazılmış hakları olan mirası kendilerine vermediğiniz ve nikâhlamayı istemediğiniz öksüz kızlar hakkında ve mağdur çocuklar hakkında ve yetimlere insaf ilę bakmanız hakkında, kitabda yüzünüze karşı okunup duran âyetler var. Daha da hayra dâir ne yaparsanız şüphe yok ki, Allah, ona da alîm bulunuyor."

128- Ve eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden veya yüz çevirmesinden endişe ediyorsa bir sulh ile aralarını düzeltmelerinde kendilerine bir günâh yoktur. Sulh, hep hayırdır. Nefislerse, kıskançlığa hazırlana gelmiştir. Eğer arayı düzeltir ve geçimsizlikten sakınırsanız şüphe yok ki, Allah, her ne yaparsanız habîr bulunuyor.

129- Kadınlarınız arasında her vech ile âdil davranmaya ne kadar hırs besleseniz yine muktedir olamazsınız. Bâri büsbütün meyledip de, ötekini askıda kalmış gibi bırakmayın. Ve eğer arayı düzeltir ve haksızlıktan korunursanız şüphe yok ki, Allah, gafur, rahîm bulunuyor.

130- Yok eğer ayrılırlarsa, Allah kudretiyle her birini diğerinden müstağni kılar. Allahı kudreti geniş bir hakîm bulunuyor.

131- Allah'ındır bütün göklerdeki, yerdeki, Celalim hakkı için sizden evvel kitab verilenlere de tavsiye ettik, size de ki, Allah'dan korkun, ve eğer tanımamazlık ederseniz haberiniz olsun ki, Allah'ındır bütün göklerdeki ve yerdeki. Ve Allah bir ganiy, hamîd bulunuyor.

132- Allah'ındır bütün göklerdeki, yerdeki. Dayanılacak (vekil) de, Allah yeter.

133- Dilerse sizleri giderir de ey insanlar; başkalarını getirir. Allah, ona da kadîr bulunuyor.

134- Kim dünya sevabı istiyorsa bilsin ki, dünya sevabı da âhiret sevabı da Allah'ın yanındadır. Ve Allah, bir semî', basîr bulunuyor.

İSTİFTA'

İSTİFTA': Fetvâ istemektir. "Mes'elede filana istifta ettim, şöyle ifta etti" denilirki, Fetvâ verdi demektir. Davâ vezninde fetvâ, rü'ya vezninde fütyâ, ifta mânâsına mevzu' isimlerdir. İfta ise, sual olunan bir müşkili hall-ü izhar etmektir ki, kaviy ve mükemmel, genç ve dinç olan «فتى» dan me'huzdur. Ve gençleştirip kuvvetlendirmek demek gibidir. Sanki bir kimsenin müşkilini halleden, onu dinç bir genç gibi kuvvetlendirmiş olur. Binaenaleyh fetvâ bir hâdise-i müşkilede hükm-i hakkı izhâr ile amel edecek kimsenin kalbine bir kuvvet vermektir. Müfti de, bu kuvveti verebilmek için ehliyyetine ve salâhiyyetine ve ahlâk-u metanetine bihakkın i'timad olunur bir zat olmak lâzım, gelir ki, bu da مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ (*"Her kimdir o kimseden daha güzel dinli ki, özü muhsin olarak yüzünü tertemiz İslam ile Allah'a tutmuş..."* Nisâ-4/125) mazmunu üzere sahib-i İslâm ve ihsan olmak ve لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (*"Hem emn-ü havfe dair bir haber geldiği vakıt kendilerine onu yayıveriyorlar, halbuki peygambere ve ulül-emr olanlara arzetseler elbette bunların istinbata kadir olanları onu anlar bilirlerdi, ..."* Nisâ-4/83) medlûlü üzere istinbata muktedir ulemadan bulunmak ile mümkün olur. Fakat müşrikler, kâfirler gibi kuvvetini hakdan değil, batıldan almak ve yalnız kendi arzularına kuvvet vermek emelinde bulunanlar yapacakları işlerde, ya hiç kimseden istiftaya tenezzül etmezler veya müftilerini âcizlerden, müdahinlerden ve mâcinlerden intihab ederler. Bunlar da, ya hükm-i hakkı bilmezler veya bilseler bile müsteftînin arzu-yı nefsine hizmet için asılsız veya zayıf zayıf fetvâlar verirler. Ve binnetice bundan salâh yerine fesad ve kuvvet yerine za'f hasıl olur. Bunun için burada asıl iftanın Allah'a raci' olduğu ve Peygamber'in bile ifta-yi İlâhî ile iftâ etmesi lâzım geldiği ve asıl huküm ve kuvvet Allah'ın bulunduğu وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا (*"... Allah herşeyi muhit bulunuyor."* Nisâ-4/126) akibinde وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ ۚ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ (*"Bir de senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar, de ki onlar hakkındaki fetvayı size Allah veriyor...."* Nisâ-4/127) beyaniyle beyan olunmuştur.

Müdahin: Dalkavuk. **Mâcin:** Hile yolunu öğreten. **İntihab:** Seçmek, seçim.

Yâni ya Muhammed وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ. **kadınlar hakkında senden istifta da ederler.** قُلِ **Sen, onlara de ki:** اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ ف۪يهِنَّ **"Onlar hakkında Allah size bervech-i âti ifta eder** وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ **ve kitabda size tilâvet olunan âyetler de** suallerinizin bir kısmı bundan böyle hallolunacak ve bir kısmı şimdiye kadar tilâvet olunmakta bulunan âyat-ı kitab ile hallolunmuştur." Bu mâ'nâya göre, «يُفْت۪يكُمْ»، «وَمَا يُتْلٰى» fiilinin failine matuf ve yahud وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ **"Ve kitapta size tilavet olunan ayetlerde."** takdirinde haberi mahzuf mübteda olarak atf-i cümledir. Fakat müfessirînin beyanına göre, «وَمَا» مبتدا «فِي الْكِتَابِ» Levh-ı mahfuz mânâsına haber olmak üzere bir cümle-i mu'tarıza veya kasem olmak caizdir. Ve bu surette mânâ: "Allah size bervech-i bâlâ ve bervech-i âti iftaâ eder ve bu size tilâvet olunan şeyler kitabda, yâni Levh-i mahfuzdadır. Binaenaleyh bu beyan olunan ve olunacak olan hukukda adl-ü insaf, müraat ve muhafazası vacib umur-ı azîmedendir. Yahud bu kitabda tilâvet olunan âyata kasem ederim ki, Allah, size bunlar hakkında bervech-i bâlâ ve bervech-i âti ifta eder. Bâlâdaki ifta bilhassa şunlar hakkındadır: ف۪ي يَتَامَى النِّسَاءِ. **Kadın yetimleri,** yahud yetime kızlar ve kadınlar hakkında الّٰت۪ي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ **ki, siz onlara yazılmış, farz olan miras, mehir ve saire gibi hukuklarını vermezsiniz.** وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ **Bir de onları kendinize nikâh etmeğe rağbet edersiniz** veya kimseye nikâh etmek istemezsiniz ve her iki surette sefalete düşürürsünüz." Bunun sebeb-i nüzulü yukarıda, وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ (*"Eğer yetimlerin haklarını gözetemeyeceğinizden korkarsanız size helal olan kadınlardan ikişer, üçer dörder nikah edin."* Nisâ-4/3) âyetinde Hazret-i Aişe'den rivayeten nakledilmiş idi. Bâlâdaki iftanın bir de وَالْمُسْتَضْعَف۪ينَ مِنَ الْوِلْدَانِ **baliğ olmayan sağîr çocuklar, hakkındadır ki,** bunlara, miras vermiyorlardı. يُوص۪يكُمُ اللّٰهُ ف۪ي اَوْلَادِكُمْ (*"Allah size miras taksimini şöyle ferman buyuruyor: Evladınızda: ...."* Nisâ-4/11) buyuruldu. Bir de, وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ **ale'l-umum yetimler hakkında adalet ile kaim olmanız, işlerine adalet ile bakmanız hakkındadır.** Ki, وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَب۪يثَ .... (*"Allah'dan korkun da yetimlere mallarını verin ve temizi murdara (halâli harama) değişmeyin....."* Nisâ-4/2) gibi ayattır. وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ **Gerek bunlar ve gerek saire hakkında her ne hayır yaparsanız.** فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِه۪ عَل۪يمًا **Allah, her halde onu bilir ve mukâfatını verir.**

Gelelim bundan böyle beyan olunacak olanlara: وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا Ve eğer bir karı Efendisinin nüşuzundan, yâni kocasının kendisini

---

Mu'tarıza: İtiraz etme. **Müraat:** Koruma.

hoşlanmayıp surat ve geçimsizlik ederek yanına yaklaşmamasından ve hakkını menetmesinden أَوْ إِعْرَاضًا **yahud i'razından,** yâni her hangi bir sebeble musahabet ve müânesetini azaltıp yüz çevirmesinden, **korkarsa,** اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ. (*"Er olanlar kadınlar üzerinde hâkim dururlar,...."* Nisâ-4/34) (âyetine bakınız.) o zaman فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا **beyinlerini bir sulh ile ıslâh eylemelerinde** veya (يَصَّالَحَا kırâatine göre) museleha olmalarında meselâ, ezvac-ı Resulüllah'dan Sevde binti Zem'anın telâktan endişe ederek nevbetini Hazret-i Aişe'ye terk etmesi gibi kadının erkeği cezbetmek için hakkı olan mehrinde veya kasm ve nevbetinde tenzilât ve fedakarlık yaparak veya bir şey bağışlıyarak aralarının düzeltmeğe çalışmasında ve erkeğin bunu kabul etmesinde bir günah yoktur. Yâni böyle birşey, rişvet gibi bir günah olmaz. وَالصُّلْحُ خَيْرٌ **Sulh, her halde müfarakattan ve geçimsizlikten hayırlıdır.** وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ **Nefisler ise, şuhh-u imsake ihzar olunmuştur.** Tab'an buhl-ü hırsa mail ve hazırdırlar. Kadın nevbetine harıs olur hakkını vermek istemez, erkek de onun çirkinliğine veya her hangi bir eksikliğine karşı kendini çeker, husn-i muaşerette hasîs davranır. Binaenaleyh buna karşı diğer taraftan cüz'i bir semahat ibraz ediliverirse, mucib-i memnuniyyet olur. Ve arayı düzeltir. Fakat وَإِنْ تُحْسِنُوا ey **erkekler siz, ihsan eder, hüsn-i muaşerette bulunur,** وَتَتَّقُوا **nüşuz-ü i'razdan sakınırsanız** فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا **Allah Teâlâ, her halde sizin yaptıklarınıza agâh olur ve ecrini zayi etmez.** وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ **Bir de kadınların arasını denk tutmağa yâni mahabbet de dahi müsavat üzere adalet yapmaya hırs da etseniz her halde muktedir olamazsınız. Hepsini ale's-seviyye bir derecede sevemezsiniz, buna gücünüz yetmez.** Yetmeyince de, لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا (*"Allah kimseye vüs'undan öteye teklif yapmaz,..."* Bakara-2/286) medlûlünce Allah, bunu teklif de etmez. Binaenaleyh فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ **bütün meylinizi diğerine verip de zevcelerinizin bâzısını muallaka, yâ'ni muallakta kalmış ne kocalı ne kocasız bir kadın gibi mühmel bırakmayınız.** Ki, işte, فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً (*"Eğer bu surette adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane...."* Nisâ-4/3) emri mucebince korkulması lâzım gelen cevr adaletsizlik budur. Yâni kadınlar hakkında iki nev-i adalet vardır. Birisi infak ve kasm denilen nevbet-i beytutet gibi hukukta adalet ve musavattır ki, bu vüs-ü iktidar dahilindedir. Ve umur-ı ihtiyariyyedendir. Ve teklif olunan adalet budur. Diğeri ise, mahabbette adalet ve mu-

---

İ'raz: Yüz çevirmek, çekinmek. **Musahabet:** Sohbetler, konuşup görüşme. **Müâneset:** Karşılıklı unsiyet etmek. **Şuhh-u imsak:** Cimrilik. **Tab'an:** Yaratılıştan. **Semahat:** Cömertlik. **Mühmel:** *İhmal edilmiş.* **Cevr:** Cefa, eziyet. **Vüs'u:** Güç, kuvvet, takat.

savattır ki, bu, vüs-ü iktidarı beşerîden haricdir. Çünkü mahabbet umur-ı ıztırariyyedendir. فَلَا تَمِيلُوا **"Bütün meylinizi vermeyiniz."** karinesiyle burada adaletten murad da budur. Ve bundan meni' teklif-i malâyütaktır. Binaenaleyh teklif olunan adalet, mümkün olan hukuk da adalettir ve korkulması lâzım gelen adaletsizlik diğerini muamel-i zevciyyeden bil'külliyye mahrum edip büsbütün muallak ve mühmel gibi bırakmak suretiyle cevirdir. Yâni taamı, kisve ve süknasiyle nefakasını vermek ve nevbet-i beytutette müsavi tutup musahabet ve müâneset eylemek kâfi değildir. Kadının, ara sıra hazz-ı nefsanîsini de vermek, tahsin etmek lâzımdır. Ancak bu noktada müsavat, teklif-i malâyütak olduğundan mevzu-ı bahs değildir. Hatta böyle bir teklif, erkeğe cevirdir. Adalet denince, her halde müsavat düşünmemelidir. Elyak-ı lâyıka tercih etmek de bir hak, bir adalettir.

Görülüyor ki, burada umur-ı ihtiyariyye ile umur-ı ıztırabiyyenin hükmü tefrik edilerek, فَإِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً (*"Eğer bu surette adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane...."* Nisâ-4/3) emrinin bir izahı vardır. Ve işte mahabbetin böyle umur-ı iztirariyeden olması kaziyesidir ki, zinâdan tevakki için müteaddid zevcata mesağ veren esbab-ı zaruriyyeden birisi olmuştur. Buna karşı "sevsin ve her fenalığı yapsın da nikâh etmesin" demek, büyük bir zulümkârlık olacağı aşikârdır. Bunun için burada vahdet-i zevceye teşvik eden nassın izahiyle beraber teaddüd'üz-zevcenin şerait ve ilcaat-ı zaruriyyesinden en mühimmi de anlatılmıştır. Hadîs-i Şerifte de varid olmuştur ki, مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ يَمِيلُ مَعَ اِحْدٰيهِمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاَحَدُ شِقَّيْهِ مَائِلٌ *"iki karısı olup da birine büsbütün meyleden kimse yevm-i kıyamette bir şıkkı mail olarak gelir."* (Nesei: Nisâ-2)

وَاِنْ تُصْلِحُوا Ve eğer hasbezzarure böyle bir hal olunca beyinlerini ıslah eder, bozulan cihetlerini düzeltir, وَتَتَّقُوا bademа meyilden sakınırsanız, فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا **Allah, gafur ve rahîm olduğundan geçmişe mağfiret eder.** Ve sizi rahmetiyle bekâm eyler.

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا Ve eğer sulh-u ıslâh ve hakem-ü tavassut ve saire her hangi bir suretle karı koca beyni tevfik olunamaz da, **her ikisi arzulariyle birbirlerinden ayrılırlarsa,** يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ **Allah Teâlâ kendi vüs'ati, gınâ ve kudretiyle her birini diğerinden müstağnî kılar,** onu, ona muhtaç etmez, onu da, ona. Çünkü, وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكِيمًا **Allah vasi' ve hakîmdir.** Çünkü, وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي

Sükna: Oturacak yer. **Malâyütak:** Güç yetmez. **Elyak-ı Lâyıka:** Lâyık olanların en Lâyıkı. **Tevakki:** Çekinme, korunma. **Mesağ:** İzin. **İlcaat:** Zorlamalar. **Şıkkı mail:** Eğik. **Bekâm:** Mesut, bahtiyar. **Tavassut:** Aracılık, araya girme. **İğna:** Muhtaç etmeme.

الأَرْضِ "Allah'ındır bütün göklerdeki ve yerdeki" dir. Demek olur ki, tefrika iki tarafın rızasiyle olmaz. Birinin diğerinde gözü bulunursa bu ığnâ mev'ud değildir. Kadın ayrılmak istemez, geçinmek arzu ederse, erkeğin onu tatlık etmesi günahtır. Kezalik erkek bırakmak istemez, geçinmek arzu ederse h·ıl'a cebr etmek veya kuvve-i cebriye ile tefrîk eylemek de günahtır. O zaman bir taraf zalim mevkiinde kalır ki, bundan son derece sakınmak lâzımdır.

وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ **Ey Müslümanlar, kasem olsun ki hem sizden evvel kendilerine kitab verilmiş olanlara ve hem size,** أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ **Allah'a ittika ediniz,** azabından korkunuz diye وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ **ve şayed küfr ve küfran edecek olursanız biliniz ki, semavat ve arzda her ne varsa hepsi Allah'ındır.** وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا **ve Allah her şeyden gani ve sizin** ibadetinizden müstağnîdir حَمِيدًا **o kendi zatında hamîddir.** Siz gerek hamd ediniz, gerek etmeyiniz O, haddi zatında mahmud ve müstehakk-ı hamddir. Ne mahlûkatın küfr-ü ma'siyetleriyle mutazarrır, ne de şükr-ü taatleriyle müntefi' olur. Ve hamîd olduğundan dolayı mahz-ı rahmetiyle menafiinizi te'min ve sizi zarardan vikaye için ittika ve küfr-ü küfrandan ihtiraz emr eder diye tavsiye ettik.

Filvaki' وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ **semavatta her ne var ve arzda her ne varsa bütün bunlar, halkan ve mülken, evvelen ve âhiren Allah'ındır.** Bütün bunlar da bihukmilülûhiyye icad ve İ'dam, ihya ve imate, taltif-ü tekdir, sevab-ü ikab vesaire ile keyfe mayeşa tasarruf eden ancak O'dur. Ve bu tasarraf ancak O'nun hakkıdır. Allah, bunların bizzat sahibi olduğu gibi وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلاً hepsinin umurunu ve umurun hepsini tedbir ve idare etmekde ve her birini kendi hesabına görüp gözetmekte **vekil olarak dahi Allah kâfidir.** Binaenaleyh herkes O'na tevekkül ve i'timad etmeli ve kendi umurunda muvaffak olmak için O'na müracaat edip teslim olmalıdır. Zira إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ **eyyühennas; bilmiş olunuz ki, Allah, dilerse sizi ortadan kaldırır,** def'eder وَيَأْتِ بِآخَرِينَ **ve yerinize diğerlerini getirir.** وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا **Allah, buna da kadirdir,** hem pek kadirdir. وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لاَ يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ (*"... ve eğer tersine giderseniz başka bir kavmi tutar yerinize getirir sonra onlar sizin gibi olmazlar."* Muhammed-47/38) Rivayet olunuyor ki, bu âyet nâzil olduğu zaman Resulüllah, yed-i saadetini, Selman-ı Farisî'nin arkasına vurmuş: "Onlar, bunun kavmi" buyurmuştur.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا **Her kim dünya sevabı isterse bilmeli ki** فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ

Münteff': **İstifade eden. İ'dam:** Yok etme, öldürme. **İmate:** Yok etme, öldürme.

الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ dünyanın da, ahiretin de sevabı ancak Allah'ın indindedir. Dünya sevabını da verecek olan başkası değil, yine Allah'dır. Bunun için de Allah'a ve Allah'ın kanunlarına müracaat etmek lâzımdır. Fakat bunun karşısında bir de ahiret sevabı vardır. Şu halde Allah'a müracaat edip de, yalnız dünya sevabına göz dikmek ne kadar himmetsizlik ne kadar budalalıktır. Âkîl olan hiç olmazsa, رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً (*"Kimisi de" Rabbena bize dünyada bir güzellik ver âhirettede bir güzellik ve bizi ateş azabından koru" der."* Bakara-2/201) diye ikisini de istemeli veya eşref-ü a'lâsına nasb-ı nazar edip dünyayı kale almayarak ahireti istemelidir. Çünkü, مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِى حَرْثِهِ (*"Her kim âhiret ekimi isterse ona ekinini artırırız,..."* Şûra-42/20) medlûlünce Ahireti isteyen fazla olarak dünyadan da nasîbedar olur. Nitekim Allah için mücahede eden, dünya ganimetinden mahrum kalmaz, onunla beraber âhiret sevabına da erer. Lâkin ganimet için harbe gidenler, gibi sırf dünya peşinde koşanlar, bunu bulurlarsa diğerlerinden mahrum kalırlar. Çünkü **وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا Allah semî' ve basîrdir:** söylenenleri işidir, yapılanları görür, herkesin garaz-u maksadını bilir ve ona göre muamele eder. Bunun için şu emr-ü vasaya-yı İlâhiyye'yi iyi dinleyiniz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰى
اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا فَاللّٰهُ
اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰى اَنْ تَعْدِلُوا وَاِنْ تَلْوُوا اَوْ تُعْرِضُوا
فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا
اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِى نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ
وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا
كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾ بَشِّرِ
الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾ الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ
أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ
الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ
أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا
مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ
إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾
الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ
نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ
عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾
إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى
الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا
قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَٓا اِلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى
هٰٓؤُلَٓاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾ يَٓا اَيُّهَا
الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ
اَتُرِيدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾ اِنَّ
الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا
﴿١٤٥﴾ اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ وَاَخْلَصُوا
دِينَهُمْ لِلّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ
الْمُؤْمِنِينَ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ
اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

135- Ey o bütün iman edenler! Hakkaniyyetle durup adaleti yerine getirmeğe uğraşır hâkimler, Allah için şahidler olunuz, gerekse nefislerinizin, veya ebeveyninizin veya en yakınlarınızın aleyhine olsun, gerek zengin ve gerek fakir bulunsun, çünkü Allah, ikisinden de akdemdir. Onun için haktan udul edip de nefsin arzusuna tabi' olmayın ve eğer dilinizi eğer veya çekinirseniz şüphe yok ki, Allah, her ne yaparsanız habîr bulunur.

136- Ey o bütün iman edenler! Allah'a da Resulü'ne de, Resulü'ne

---

Udul: Yoldan çıkma, sapma.

tenzil buyurduğu kitâba da, daha evvel inzâl buyurduğu kitâba da iman getirin, her kim Allah'a ve Meleklerine ve kitablarına ve Resullerine ve âhiret gününe kâfirlik ederse, uzak, pek uzak bir dalâl ile sapmış, sapmış gitmiştir.

137- Şunlar ki, iman ettiler, sonra tuttular küfre gittiler, sonra yine iman ettiler, sonra yine küfre gittiler, sonra da küfürde ileri gittiler, Allah, onları mağfiret edecek de değil, doğru bir yola çıkaracak da değildir.

138- Müjdele münafıklara ki, onlara elîm bir azab var.

139- Onlar ki, mü'minleri bırakarak kâfirlerin velâyetine tutunuyorlar. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Fakat izzet tamamiyle Allah'ındır.

140- O size kitabında şunu da indirmiştir: Allah'ın âyetlerini işittiniz mi, hakları inkâr ediliyor ve onlarla eğleniliyor, artık o heriflerin yanlarında oturmayın tâ ki, başka bir lâkırdıya dalsınlar. Çünkü o zaman sizde, onlar gibisinizdir. Şüphesiz ki, Allah, o münafıklarla kâfirleri cehennemde toplayacak topunu bir.

141- Onlar ki, sizi gözetiyorlar. Eğer Allah'dan size bir feth olursa: "Beraber değilmiydik?" diyecekler ve eğer kafirlere bir nasip düşerse "Biz sizden üstün gelmedik mi? Sizi mü'minlerden kurtarmadık mı?" diyecekler. Artık kıyamet günü Allah, beyninizde hukmünü verir, ve elbette kâfirler için mü'minler aleyhine bir yol verecek değil.

142- Her halde münafıklar, Allah'a hud'a yapmağa çalışırlar, Allah da, hud'alarını başlarına geçirir, Namaza kalktıkları vakit de üşene üşene kalkarlar, halka gösteriş yaparlar, yoksa Allah'ı pek az hatıra getirirler.

143- Arada müzebzeb bir haldedirler; ne onlara, ne onlara. Her kimi de Allah şaşırtırsa, artık ona sen yol bulamazsın.

144- Ey o bütün iman edenler! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri başlarınıza geçirmeyin, İster misiniz ki, Allah için aleyhinizde açık bir saltanat husule getiresiniz.

145- Her halde münafıklar, cehennemin en alt tabakasındadırlar, ihtimali yok onlara bir kurtaracak da bulamazsın.

146- Ancak tevbe edip hallerini düzelten ve Allah'a sarılıp dinlerini Allah için hâlis kılan kimseler müstesna. Çünkü bunlar, mü'minlerle beraberdir, mü'minlere ise, Allah azîm bir ecir verecektir.

147- Siz şükreder, iman ederseniz Allah size azabı nidecek? Halbuki Allah, şükrü bilir, bir alîm bulunuyor.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler,** yalnız kadınlar üzerinde kavvam olmakla kalmayınız, her hususta كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ **kavvamîn bil'kıst olunuz.** Adaletle kaim ve müstakim hâkimler olup, adl-ü hakkaniyyeti ikame ediniz. شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ **Allah için nümune-i imtisal olacak şahidler olunuz, hakka dosdoğru şehadet ediniz.** وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ **Velev kendinizin veya ebeveyn ve akrabanızın aleyhinde dahi olsa böyle olunuz.** Ki, bunda, iki mânâ vardır: Birisi; başkasının sizde bir hakkı varsa kendiniz ikrar ve i'tiraf ediniz ve ananız, babanız ve akrabanız aleyhine de olsa hükümden şehadetten kaçınmayınız demektir. Birisi de, şah-i salis aleyhine şehadet kendinizin ve taallûkatınızın bir zararını da intac edecek olsa, yine dosdoğru şehadet ediniz demektir. اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا **Aleyhine veya lehine şehadet ettiğiniz kimseler, zengin olsa da böyle yapınız. Fakîr olsa da,** ne zengine müdahene etmek, ne de fakîri gözetmek için şehadetten imtina' etmeyiniz, istikametten ayrılmayınız. Çünkü فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا **ganiyye de, fakîre de Allah, daha evlâdır.** O, onları daha iyi gözetir. Binaenaleyh فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُوا **hakdan udul ile hevaya uymayınız,** keyf-ü arzuya tâbi' olmayınız, yâhud adâlet ediyoruz zu'muyla hevaya uyup fakîri ganiyye, akrabayı yabancıya tercih ederek hakkı ketm ve tahrif etmeyiniz. وَاِنْ تَلْوُٓا **Ve şayed ikame-i hakta veya şehadette dillerinizi eğer büğerseniz** اَوْ تُعْرِضُوا **veya büsbütün i'raz ederseniz,** فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا **Allah, her halde hepinizin yaptıklarınıza habîrdir.** Hiç biriniz yakanızı kurtaramazsınız. «وَاِنْ تَلُوا» Hamze ve ibni Âmir kıraatlarında, «لَام» ın zammiyle ve «وَاو» ın sükûniyle «تَلُوا» okunur ki, evvelkisi, «لَوٰى ، يَلْوِى ، لَيًّا» den, bu da «وَلِىَ ، يَلِى ، وِلَايَةً» dendir. Bu surette mânâ: "Ve eğer şehadete me'mur olur da bihakkın edâ eylemez veya edâdan i'raz ve imtina' ederseniz her iki halde Allah, yaptıklarınıza habîrdir. Birinde ecrini birinde de cezasını verir", demek olur. işte Müslümanlar, böyle hevaya uymaz, âdil ve müstekim قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ **"Adaletle kaim olunuz."** hakgû, hakperest, شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ **"Allah için şahidler olunuz."** olmalıdır. O halde:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey İmana gelenler,** اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِى نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِٓى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ **Allah ve Rusulüne,** yâni Muhammed aleyhisselâma ve Allah'ın bu Resulü'ne tenzil buyurduğu, vakit vakit, kısım kısım indirmekte olduğu bu kitâba, **yâni Kur'ân'a ve bundan evvel inzal buyurduğu cins-i**

İntac: Neticelenme. **Zû'm:** Boş zan.

kitâba iman ediniz. Bunların ba'zısına iman ettiğiniz gibi hepsine de iman ediniz. İbn Kesîr, Ebu Amr, ibn Âmir kıraatlarında meçhul sıgasiyle نُزِّلَ ve أُنْزِلَ okunur. Bunlara, cidden iman ediniz. Zira وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **her kim Allah'a ve Melâikesine ve Kitaplarına ve Peygamberlerine ve Ahiret gününe küfr eder, bunlardan birini inkâr eylerse** فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعٖيدًا **dalâl-i baîd ile dalâlete düşmüş, haktan uzaklaşmış, artık yolunu bulamıyacak derecede şaşırmış, maksadı gaib etmiş olur.** Bununla, küfrün biaynihi وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعٖيدًا (*"... kim de Allah'a şirk koşarsa hakikatte pek uzak bir delale sapmıştır."* Nisâ-4/116) hukmüne mülhak bulunduğu, yâni her küfrün şirk demek olduğu vâzıhan gösterilmiştir. Rivayet olunduğuna göre Ahbar-i Yehud'dan bir cemaat, Resulüllah'a gelmişler: " Ya Resulâllah, biz sana ve kitâbına ve Musâ'ya ve Tevrât'a ve Uzeyr'e iman ediyoruz ve bunlardan mâada kitabları ve Peygamberleri tanımıyoruz", demişlerdi. Resulüllah da: "Hayır, Allah'a ve bütün Peygamberlerine ve Muhammed'e ve kitabı Kur'ân'a ve ondan evvelki her kitaba iman ediniz" buyurdu. " Yapmayız", dediler. Bu âyet nâzil oldu ve hepsi iman ettiler. Şayân-ı dikkattir ki, iman fıkrasında Allah'a, Resulü'ne, Resulü'ne tenzil kılınan Kitâba, ondan evvel inzâl kılınmış olan kitâba diye dört şeye iman tasrîh olunmuştur. Bu da, iman billâh, iman birresul, iman bilkütüb diye üç mertebede hulâsa olunabilir. Halbuki küfür fıkrasında küfür billâh, küfür bimelâiketihi, küfür bikütübihi, küfür birusülihi, küfür bilyevmi'l-âhir diye Melâike ve yevm-i âhiret de zamm olunarak beş şey tasrih olunmuş, hem de Resule diğer Resuller de ilâve olunarak cemi' sigasiyle, «رُسُلِهٖ» buyurulmuştur. Bununla Allah ve Peygamber'e ve ale'l-umum kitablara iman her halde bütün Peygamberler'e ve Melâike'ye ve yevm-i âhirete imanı mutazammın bulunduğu gösterilmiş ve bir insanın Allah'a ve Peygamber'e ve Kitablara iman iddia edip de Peygamberler'den birini veya Melâike'yi veya âhireti inkâra kalkışması ve bu babda varid olan âyatı te'vile çalışması ihtimali bulunduğundan bunları münkir olanların, kâfiri billâh oldukları bilhassa tansis olunmuştur.

Bütün bunlar, müşrikler gibi dalâl-i baîd ile sapmış olanlardır. Şu da muhakkak ki, اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا **evvelâ iman etmiş, sonra küfretmiş, sonra iman etmiş sonra yine küfr etmiş ve temamen küfre dalmış olanlar,** böyle imandan küfre, küfürden imana dönerek nihayet küfürde karar kılmış ve bu suretle küfrü teziyid etmiş olanlar yok mu? لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا

Mülhak: İlhak edilmiş, sonradan katılmış. **Tansis:** Kur'ân ve hadisten şahit göstererek savunma.

لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا Hiç bir vech ile Allah'ın bunları mağfiret etmesine ve doğru yola sevk eylemesine ihtimal yoktur. Yâni iman ederlerse kabul etmez değil, fakat ekseriyyetle bunlar matbuu'l-kulûb olduklarından halet-i nez'a gelmedikçe iman etmezler ve belki, o zaman bile etmezler. Ve iman etmeyince de لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ (*"Doğrusu Allah kendine şirk koşulmasını mağfiret etmez,..."* Nisâ-4/48) medlûlünce asla mağfiret yüzü görmezler. Tevbenin makbul olabileceği bir zamanda tevbe edip ihlâs ile iman etseler, gelecek olan, اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ وَاَخْلَصُوا (*"Ancak tevbe edip hallerini düzelten ve Allah'a sarılıp, dinlerini Allah için halis kılanlar müstesna"* Nisâ-4/146) istisnası mucebince kabul edilir ve mağfur olabilirlerdi amma etmezler ki... Bunun için, بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا **Münafıklara müjde et ki, onlara elîm bir azab muhakkaktır.** Bu fıkra bu âyetin doğrudan doğru veya dolayisiyle Münafıklara taallukunu ifade eder. Filvaki Münafıklar zahiren iman ederler, sonra gizli gizli küfürler yaparlar. Sonra mü'minleri görünce yine, "Amennâ" derler. Sonra Şeytanlarını bulunca, "biz sizinleyiz" derler. Nifak-u fesadda israr ederler. Maamafih âyetin zâhiri açıktan açığa imandan küfre, küfürden imana mükerreren tahavvül gösteren ve nihayet küfürde karar kılan ferdler ve cemaatler hakkındadır ki, Münafıklar da, bunlara mülhaktır. Ve rivayet olunduğuna göre bunun asıl sebebi nüzulü, Yehudîlerdir. Zira Yehudîler, evvelâ Hazret-i Musa'ya iman ettiler, sonra icle taptıkları zaman küfrettiler. Sonra Hazret-i Musa, avdet edince yine iman ettiler. Sonra Hazret-i İsâ'ya küfrettiler. Sonra da Hazret-i Muhammed aleyhisselâma küfriyle, küfürlerini arttırdılar ki, âyet bunların bu hallerini tasvir ve böyle olanları da, bunlara ilhak eylemiş, Münafıklar da, bunlara benzediği ve bunlara dost oldukları için بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ diye inzar mevkiinde tebşir ile tehekküme tabi' tutulmuşlardır. Demek oluyor ki, bu gibi televvünat, sade efrad hakkında değil, cemaatler hakkında da sebeb-i felâkettir. Zira Yehudîlerin âyette tasvir olunan bu halleri, ferdlerinin değil, camaat ve milletlerinin halidir. Çünkü Hazret-i İsâ'ya ve Hazret-i Muhammed'e küfreden ferdler, icle perestiş eden ve ondan evvel iman eyleyen ferdlerin ayni olmadığı ma'lûmdur. Lâkin bu tahavvül ve televvün o milletin bir haslet-i umumiyyesi olmuştur. Binaenaleyh burada bir zamanlar din-i İslâm'a hizmet etmiş olup da bil'ahare kâh küfür ve kâh iman şuraya, buraya bocalayarak sonunda küffara istihale etmiş olanların halâs ve salâmet bulmalarına asla ihtimal olmadığı da anlatılmış oluyor. Nitekim Endüelüs'te irtidad edenlerin hiç biri, dünyalarını kurtaramamışlar, hepsi muzmahill olmuşlardır.

Mülhak: İlhak edilmiş, sonradan katılmış. **Tansis:** Kur'ân ve hadisten şahit göstererek savunma. **Halet-i nez:** Can çekişme. **İcle:** Dişi buzağı. **Televvünat:** Kararsızlık. **İstihale:** Başkalaşma,

Yâni; اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ **onlar ki, Mü'minleri bırakıp kafirleri dost ittihaz ederler ve onların arkalarından giderler.** Münafıklar, Mü'minlere karşı Yehudîlerle müvalât ediyorlardı. Bunlar, اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ **o kâfirlerin yanında izzet ve kuvvet mi arıyorlar?** Onlara dost olmakla izzet ve şeref bulacaklarını, galebe edeceklerini mi zannediyorlar? Ne kadar yanılıyorlar. فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا **Çünkü bütün izzet, Allah'ındır.** Ve ancak ondan alınır, Allah'ın izzet vermediği kimseler hiç bir vech ile azîz olamazlar. Allah ise, Mü'minleri i'zaz etmiştir. وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ (*"... halbuki izzet, Allah'ın ve Rasülünün ve mü'minlerindir ve lakin münafıklar bilmezler."* Münafıkûn-63/8) Binaenaleyh kâfirlerin dostluğundan izzet beklemek ne kadar ma'kûstür. وَقَدْ نَزَّلَ **"O size kitabında şunu da indirmiştir."** Âsım ve Ya'kub kıraatlerinden maadasında meçhul sigasiyle «وَقَدْ نُزِّلَ» عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ **halbuki mukaddema kitabda, Allah size, şöyle tenzil buyurmuş, şöyle indirilmiş idi;** اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا **ki, "Allah'ın âyâtını küfredilirken ve istihza olunurken işittiğiniz vakit** فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ **o kâfirler ve müstehzilerle beraber oturmayınız** حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِ **tâ ki, başka lâkırdıya dalsınlar."** O halde onlarla beraber oturmaktan bile sakınmak ve izzet-i imanı muhafaza etmek lâzım gelirken onlarla müvalât etmek ve onlardan izzet beklemek nasıl olur?

Mekke'de müşriklerin ahvaline karşı Peygamber'e hıtaben: وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِى اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِ (*"Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün vakit de kendilerinden yüz çevir, tâ ki başka bir söze dalsınlar...."* En'âm-6/68) nâzil olmuştu. Medine'de de Ahbar-ı Yehud bulundukları meclislerde Kur'ân'dan küfr-ü istihza ile bahs derler ve Münafıklar da, onlarla beraber bulunur dinlerlerdi. Bundan dolayı o âyet meâlen tezkir olunmuş ve bu suretle Peygamber'e hitabın bütün ümmetine hitab demek olduğu anlatılmış ve buyurulmuştur ki, اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ **bu takdirde,** yâ'ni Allah'ın âyetleriyle küfr-ü istihza edilirken bereberlerinde oturduğunuz surette **siz, onların, o kâfir müstehzilerin mislisinizdir.** O vakit siz de, onlar gibi kâfir olursunuz. Bu âyetin zâhirine nazaran, âyatullah ile istihza küfr olduğu gibi o sıra mücerred onların yanında oturmak dahi küfr olacağı anlaşılıyor. Maamafih ulema-i akaid bunu rıza ile takyid etmişlerdir ki, buna, karine de sebeb-i nüzulün Münafıklar hakkında olmasıdır. Fakat rıza, terk-i i'tiraz demek olduğuna göre sarahaten veya zımnen i'tiraz edilmedikçe küfürden kurtulunmamak lâzım gelir. Kalkıp gitmek de, bir i'tiraz demekdir. Meğer ki, اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ (*"Her*

Ma'kûs: Ters. **Müvâlât:** Dostluk.

kim imanından sonra Allah'a küfrederse (kalbi iman ile mutmainn olduğu halde ikrah edilen başka) velâkin küfre sinesini açan kimse...." Nahl-16/106) olsun. Oturur, onlar gibi olursa ne mi olur? اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِى جَهَنَّمَ جَمِيعًا **Şübhesiz ki, Allah, münafıklarla kâfirlerin mecmuunu cehennemde cem'edecektir.** Dünyada âyâtullahı istihza etmekte içtima, ettikleri gibi âhirette de azab-ı cehennemde öylece ictimâ' ederler.

اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ **O münafıklar ki, sizi gözetir beklerler,** فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ **derken Allah tarafından size bir fütuhat oluverirse:** قَالُوا اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ **"Biz, sizinle beraber değil mi idik?" derler, hemen ganimete konmak isterler.** وَاِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ **Ve şayed nasîb kâfirlerin olur, zafer kâfirlere nasîb oluverirse o** zaman da onlara: قَالُوا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **"Biz size üstün gelmedik mi? Ve sizi mü'minlerden siyanet eylemedik mi?" derler.** Onlara minnet edip bir hıssa kapmak isterler. Bu kelâm, başlıca iki mânâya müsaiddir. Birisi, "Fursat elimizde değil mi idi? Biz de mü'minlerle beraber olub size harb etse idik sizi mağlûb ve perişan etmez mi idik? Halbuki siz, dışarıdan uğraşırken biz, kal'ayı içinden feth ettik. Mü'minlere yardım etmedik. Sizin hesabınıza onlara propaganda yaptık, aldattık kalblerine za'f düşürdük ve nihayet bu sayede siz muzaffer oldunuz. Binaenaleyh bu bizim mevkiimiz sizden yüksektir.", demek olur ki, ekser müfessirîn, bunu tercih etmişlerdir. Diğeri de; "Siz müslümanları kuvvetli zannedip Müslüman olacak iken biz, sizi men'etmedik mi? Muhammed'in işi zayıflayacak siz kuvvetleneceksiniz diye sizi imandan vaz geçirmedik mi? Bakınız işte dediğimiz oldu. Bizim re'yimiz size galib çıktı binaenaleyh galebe, asıl bizimdir. Bu zaferin ganimetine sizden ziyade biz lâyıkız" demektir ki, bâzı müfessirîn de bu mânâyı ihtiyar etmişlerdir.

فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **Binaenaleyh bu böyle kalmayacak, yevm-i Kıyamette Allah beyninizde hükm edecek,** o zaman mü'min ile Münafık tamamen seçilecektir. Dünyada zâhir ile hükmolunur. Zâhirde kelime-i şehadeti söyleyip Müslüman görünene, Müslüman muamelesi yapılır. Fakat âhiret için ise, böyle değildir. Şunu bilmelidir ki, وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا **Allah, Kâfirler için mü'minler üzerine kat'iyyen yol vermez.** Dünyada bâzan kâfirler zafer kazansalar, mü'minlere hâkim görünseler bile bu bir yol, bir kanun, bir şeriat değil, muvakkat ve arızî bir imtihan ve istidracdır. Kalblere nüfuz edecek huccet ve bürhandan mahrum, gelip geçici şeylerdir. شُهَدَاءَ لِلّٰهِ **"Allah için şahidler olunuz."** قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ **"Adaleti yerine getirmeye uğraşır hakimler olunuz."** Olan ehl-i hakk-u adil behemhal onlara galebe eder. Dünyada olmazsa

âhirette galebe eder. Şer-i İlâhî'de kanun-ı Hakkta mü'min kâfirden daima azîzdir. Onun altında kalmaz, ona payimal olmaz, izzetiyle ölür, izzet-i hakkı çiğnetmez. Ve işte bu hikmete mebnidir ki, bir mü'minenin kâfire tezvici caiz olmaz, küfrolur. Çünkü onu, ona tezvic etmek, mü'min üzerine kâfire yol vermek, o mü'mineyi kâfirin istilâsına terk etmektir. Allah ise, وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا **"Elbette kafirler için mü'minler aleyhine bir yol verecek değil."** buyurmuştur.

اِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ **Şüphe yok ki, münafıklar, Allah'a hud'a yapmağa kalkışıyorlar.** Kalblerinde küfür saklayıp zâhirde mü'min görünüyorlar ve sanki bununla Allah'ı aldatmak istiyorlar. وَهُوَ خَادِعُهُمْ **Halbuki Allah, onların hud'alarını kendi başlarına geçirmiştir.** (Sûre-i Bakara'nın başında Bakara-2/ 8-20 Münafıkîn ayetlerinin tefsirine bakınız) وَاِذَا قَامُوا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰى **Bunlar, namaza kalktıkları vakit tenbel tenbel, istemeye istemeye keselân ile kalkarlar.** Çünkü bunlar, يُرَاؤُنَ النَّاسَ **Nasa gösteriş yaparlar** وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ **ve Allah'ı hatırlarına getirmezler,** yad etmezler. اِلَّا قَلِيلًا **Yad ederlerse pek az ederler ki,** o da ağızlarındadır. Bunlar, bunu yaparken مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ **iman ile küfr arasında müzebzeb, mütereddid, mütehayyir bir haldedirler.** لَا اِلٰى هٰؤُلَاءِ وَلَا اِلٰى هٰؤُلَاءِ. Ne onlara, ne de onlara, yâni ne mü'minlere mal olurlar, ne de kâfirlere, ikisi arasında bocalar dururlar. Çünkü bunları, Allah şaşırtmıştır. وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا Allah'ın şaşırtdığına da artık bir yol bulamazsın. Nerede kaldı ki, ona hidayet edebilesin. Şu halde:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ **Ey mü'minler siz, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost ittihaz etmeyiniz.** اَتُرِيدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا **münafık olduğunuza dair, Allah için aleyhinize açık ve müdafaası gayr-ı kabil bir hüccet ve bürhan vermenizi ister misiniz?** Elbette istemezsiniz değil mi? Halbuki mü'minleri bırakıp kâfirlerle müvalât etmek, Münafıklığın açık bir bürhanıdır. اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ **Münafıklar, hiç şüphe yok ateşin en alt tabakasındadırlar.** Bunlar, kâfirlerin en habisi, eh sefili olduklarından yerleri de Cehennemin dibidir. وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا **Ve artık onları buradan kurtaracak bir yardımcı bir halaskâr bulamazsın.** اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا **Ancak nifaktan tevbe edenler,** وَاَصْلَحُوا. **tevbe edip ıslâh-ı hal eyleyenler,** وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ **ıslah-ı hal edip Allah'a tutunanlar,** وَاَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلّٰهِ **Allah'a tutunup Allah için dinlerini hâlis kılanlar, müstesnadırlar.** فَاُولٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ **Çünkü bunlar,** kendilerinden hiç nifak sadir olmayan **mü'minlerle beraberdirler.** وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ

Keselân: Tembellik. **Müzebzeb:** Karıştıran, karma karışık eden.

الْمُؤْمِنِينَ اَجْرًا عَظِيمًا Allah da, mü'minlere muhakkak bir ecr-i azîm verecektir. Binaenaleyh o tevbe edenler de, bundan hıssadar olacaklardır.

Ey insanlar, **مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ siz şükr eyler ve iman ederseniz Allah, size azabı ne yapacak?** Çünkü vaz-ı İlâhî'de azabın hikmeti, küfr-ü küfrandan tahzir ve şükr-ü imana sevk içindir. Binaenaleyh şükr-ü iman hasıl olduktan sonra Allah kullarını ta'zib edip ne yapacak? **وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا Halbuki Allah, şâkir ve alîmdir.** Şâkirdir, yâni azacık bir tâate büyük sevab ile mukabele eder. Alimdir, yâni pek büyük bir kadirdandır. Şükr-ü imanınızın kadrini bilir, takdir eder, o halde ihlâs ile tevbekâr olup, islah-ı hal eden ve Allah'ın dînine sarılıp şükr-ü iman yolunu tutanların ecr-ü sevabdan mahrum kalmaları nasıl tasavvur olunur? Demek azab, küfür ve küfranda ısrarın ve vaz-ı İlâhî'ye muhalefetin bir neticesi ve bir hikmet-i İlâhiyye mes'elesidir. Vaz-ı vücud, rahmet-i İlâhiyye içindir. Şükr-ü iman da, bunun tarikıdır. Küfr-ü küfran ile Allah'dan kaçanlar bu tarıktan sapmağa, bu vaz-ı hakkı bozmağa ve Allah ile mücadele etmeğe savaşmış olduklarından dolayı Allah'dan ve rahmet-i İlâhiyye'den Tebâüd etmiş olurlar. Milk-i İlâhî'den huruc mümkün olmadığı için azab da işte bu vaz'ın ve bu tebâudün bir netîce-i lâzimesi olur. Bu netice esasen hakk ile bâtıl, hayr ile şer, hüsn ile kubh beynindeki fark-u temayüze müterettibdir. Bu da, Allah Teâlâ'nın vücub-i vücudiyle şerikinin imtinaı beynindeki nisbeti tekabülün fer'i dir. Binaenaleyh küfr-ü küfrandan sonra da olsa şükr-ü iman ile Allah'a takarrüb yolu tutulunca artık azâb için hiç bir sebeb kalmaz. Şâkir ve alîm olan Allah behemehal o şükr-ü imanın ecrini ihsan eder. Şükr-ü imandan sonra küfr-ü küfrana sapıp Allah'dan ve Allah yolundan kaçanlar azâba varacakları gibi küfr-ü küfrandan sonra da olsa şükr-ü iman yolunu tutup Allah'a doğru gidenler de, behemehal rahmet-i hakka vâsıl olurlar. Şu halde cereyan-ı hayat yürüyüp dururken, "artık ben vazifemi yaptım" deyip de Allah'a mağrur olarak şükr-ü imandan sonra lâübaliliğe, küfr-ü küfrana sapmak caiz olamayacağı gibi, "ben şimdiye kadar küfr-ü küfran yolunda dolaştım, günahlara müstağrak oldum, ba'dema halâs ihtimali kalmamıştır" diye me'yus olup da henüz fursat elde iken tevbe ve islahtan sarf-ı nazar etmek de caiz değildir. Derhal seyyiattan tevbekâr olup şükr-ü iman yolunu tutmalıdır. Zira Allah, şâkir ve alîmdir.

Şükr-ü iman ile küfr-ü küfranın hükümlerini takdir sırasında beyanat-ı sabıkanın mütemmimi ve beyanat-ı lâhikanın mukaddimesi olmak üzere şu

---

Tebâüd: Uzaklaşma.

ahlâk-ı İlâhiyye'yi bilmek ve tevbekâr olanlara mazîden dolayı zemm-ü kadihte bulunmamak iktiza eder:

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّٓوءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَۜ وَكَانَ اللّٰهُ سَمٖيعاً عَلٖيماً ﴿١٤٨﴾ اِنْ تُبْدُوا خَيْراً اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُٓوءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوّاً قَدٖيراً ﴿١٤٩﴾

Meâl-i Şerif

148- Allah, fenâ sözün açıklanmasını sevmez, mazlûm olan başka, Allah, semî, basîr bulunuyor.

149- Bir hayrı açıklar veya gizlerseniz yâhud bir kötülüğü afvederseniz şübhe yok ki, Allah , afvı çok bir kadîr bulunuyor.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّٓوءِ مِنَ الْقَوْلِ **Allah, kötü sözün i'lân edilmesini sevmez:** Kötü fiil şöyle dursun, kötülüğün söz kabilinden olarak bile meydana konulmasını istemez, buğzeder. Gerçi Allah, ne fiilen, ne kavlen, ne gizli, ne aşikâr kötülüğün hiç birini sevmez. Fakat velev sözle olsun i'lân-ü izhar edildiği zamandır ki, bilhassa gazab ve ta'zib eder. Ve işte azab-ı İlâhî'nin sırr-ı hikmeti bu noktada, yâni Allah'ın kötülüğü sevmemesindedir. اِلَّا مَنْ ظُلِمَ **Ancak mazlûm olan müstesna.** Zulmedilmiş, hakkına tecavüz olunmuş olan kimse feryad edebilir. Zalim aleyhine bağıra bağıra bed dua eyliyebilir ve yâhud ondan tezallüm ederek kötülüklerini söyliyebilir, hatta kötü sözlerine mukabele bilmisilde bulunubilir. وَكَانَ اللّٰهُ سَمٖيعاً عَلٖيماً **Ve Allah, mazlûmun feryadını dinler halini bilir.**

Bu âyetin sebeb-i nüzulünde deniliyor ki: Bir gün huzur-u Risalette bir adam Hazret-i Ebu Bekr'in yüzüne karşı şetm etmiş. O da, bir kaç kerre sükût ettikden sonra nihayet red eylemiş idi. Reddedince, Aleyhissalâtü vesselâm, meclisten kıyam buyuruverdi. Hazret-i Ebû Bekir: " O, bana şetm ederken oturu-

Zemm-ü Kadih: Kötü zemm. **Tezallüm:** Birisinin zulmünden şikayet etmek.

yordunuz ben, reddedince kıyam buyurdunuz" dedi. Resulüllah da: "Bir melek senin tarafından cevab veriyordu. Sen, reddedince o melek gitti, Şeytan geldi. Şeytan gelince ben de oturmadım", buyurdu ve bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Bir rivayete göre de: Bir kavme bir misafir gelmiş, yemek vermemişler, şikâyet etmiş, şikâyetinden dolayı da itab edilmiş, bunun üzerine bu âyet nâzil olmuş. Hakkına riayet edilmeyen misafirin, mazlumlar miyanında bulunduğu ve şikâyete hakkı olduğu beyan buyurulmuştur.

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ **Siz kavlen veya fiilen her hangi bir hayrı açık veya gizli yapar** أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ **veya kendinize karşı yapılan bir kötülüğü afvederseniz,** yâni bilhassa afvetmek hayrını yaparsanız, فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا **şübhe etmeyiniz ki, Allah, afüvv-ü kadîrdir.** Afvı çok, kudreti pek büyüktür. Binaenaleyh ahlâk-ı İlâhiyye ile mütehallık olunuz da gücünüz yeterken afvediniz, ki, İndellah mazhar-ı afvolasınız ve ecrinizi alasınız.

Lâkin bu afv-i İlâhî'ye kimlerin nâil olabileceğini iyi anlamak lâzım gelir. Şöyle ki:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ

Şetm: Sövmek, azarlamak. **Mütehallık:** Bir huy edinen.

اَحَدٍ مِنْهُمْ اُولٰٓئِكَ سَوْفَ يُؤْت۪يهِمْ اُجُورَهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

150- O kimseler ki, ne Allah'ı tanırlar, ne Peygamberlerini. Ve o kimseler ki, Allah'ı tanımak, lâkin Peygamberlerini tanımayıp ayırmak isterler. Ve o kimseler ki, Peygamberlerin bâzısına inanırız, bâzısını tanımayız derler ve böyle küfr ile iman arasında bir yol tutmak isterler.

151- İşte bunlar, hakka kâfirdirler. Biz de, kâfirler için mühîn bir azab hazırlamışızdır.

152- Allah'a ve Peygamberlerine iman eden ve Peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayan kimselere gelince, işte bunların yarın kendilerine ecirlerini vereceğiz. Ve Allah, gafur, rahîm bulunuyor.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ **"Onlar Allah'ı ve Peygamberini inkar edenler."** Bu âyetten anlaşılıyor ki, kâfirler, başlıca üç kısımdır. Birisi, ne Allah, ne Peygamber tanımayan, hiç birine iman etmeyenler. İkincisi, imanda Allah ile Peygamberi tefrik edenler, yâni Allah'a iman iddiasında bulunup da, Allah'ın gönderdiği Resullere inanmıyanlar. Üçüncüsü, Peygamberler'in bâzısını tanıyıp da, bâzısını tanımıyanlardır ki, ehl-i kitab'dan Yehud ve Nesârâ bu kısımdandır. Ve bu âyet, doğrudan doğru bunlar hakkında nâzil olmuş, iman ile küfr arasında mutavassıt bir mertebe, bir yol bulunmadığı ve Peygamberler'den bâzısını tanımamak, hepsini tanımamak, Allah'ı da tanımamak demek olduğunu göstermiştir. Yâni Allah'a ve Resulleri'ne küfredenler, fakat bunu tasrih ederek değil, re'y-u mezhebleri bu küfrü iktıza eden. وَيُر۪يدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِه۪ ve **Allah ile Resulleri arasını imanda tefrik etmek isteyenler**, hattâ bunu da ale'l-ıtlak ve suret-i umumiyyede tasrih etmeyip sözleri bunu istilzam eden, وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ **"biz, bâzısına inanırız ve bâzısına inanmayız" diyenler.** Meselâ, "Musa, Uzeyr, fülân ve fülân Peygamberlere ve Tevrat'a inanırız, lâkin İsa'ya ve Muhammed'e, İncil'e ve Kur'ân'a inanmayız" diyen Yehudîler, kezalik "Musa'ya ve İsa'ya, Tevrat'a ve İncil'e inanırız, amma Kur'ân'a ve Muhammed'e inanmayız" diyen Nesârâ ve kezalik Yehudiler miyanında,

"Muhammed bir Peygamberdir amma bizim Peygamberimiz değildir" diye kaçamak yapan وَيُرِيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا **ve bu suretle iman ile küfür beyninde bir yol tutmak istiyenler** اُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا **işte bütün bunlar muhakkak kâfirdirler ve küfürleri hakka'l-yakîn sabittir.** Zira iman ile küfür, hakk ile bâtıl beyninde bir mertebe yoktur. Bir Peygamber'e küfretmek, Peygamberliğe küfretmektir. Peygamberliğe küfretmek, bütün Peygamberler'e küfretmektir ve bütün Peygamberler'e küfretmek, Allah'a küfretmektir. Çünkü Allah'ın bir emrine küfretmek ale'l-ıtlak Allah'a küfretmektir. وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا **Biz de, kemali kudret-ü azametimizle ale'l-umum kâfirlere mühîn, ihanetli, zillet verici bir azab hazırlamışızdır.** Sırası gelince tadacaklardır. Binaenaleyh mev'ud olan afv-ü ecir böyle küfr-ü küfran erbabına değildir. وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ **Allah'a ve peygamberlerine iman edip, bunlardan hiç birinin arasını ayırmıyanlar yok mu?** اُولٰٓئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْ **İşte bunlara, muhakkak ecirlerini vereceğiz,** وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا **geçmiş olan günâhlarına da Allah, gafur, rahîmdir.** O va'd-i mağfiret ve rahmet işte bunlaradır.

Bu temhidden sonra, Ehl-i kitabın küfürlerini bittafsil tahkik ve taannüdlerini beyan ve ibtal için buyuruluyor ki:

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾

Teannüd: İnad etme, ayak direme.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ

الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ

لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ

بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا

يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا

عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ

وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ

لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا

﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾ وَإِنْ

مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ

عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾ فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ

طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخْذِهِمُ

الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا

لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾ لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ

فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا
أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اُولٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

Meâl-i Şerifi

153- Ehl-i kitab, senden üzerlerine semadan bir kitab indirivermeni istiyorlar. Çok görme, Musa'ya bundan daha büyüğünü teklif ettiler. "Allah'ı bize açıktan göster" dediler de, zulümleriyle kendilerini yıldırım çarptı. Sonra kendilerine o kadar açık mu'cizeler gelmişken tuttular danaya taptılar. Derken Biz, bunlardan afvettik de, Musa'ya kahir bir saltanat verdik.

154- Ve misaka bağlanmaları için Tur'u üstlerine kaldırdık da! "Girin secdelere kapanarak o kapıya" dedik onlara. Hem "sebt günü tecavüz etmeyin" dedik de, onlara, kendilerinden ağır bir misak aldık.

155- Bunun üzerine misaklarını nakzetmeleri ve Allah'ın âyâtına küfürleri ve Enbiya'yı nâhak yere katilleri ve "kalblerimiz kılıflı" demeleri sebebiyle. Ki, doğrusu Allah, o kalblerin üzerini küfürlerileriyle tab'etmiştir de onun için imana gelmezler meğer ki pek az.

156- Yine küfürleri ve Meryem'e karşı azîm bir bühtan söylemeleri.

157- Ve "Biz, Allah'ın Resulü Mesih İsa ibn Meryem'i katlettik" demeleri sebebiyle. Halbuki O'nu, ne katlettiler, ne salbettiler ve lâkin kendilerine bir benzetme yapıldı. Ve filhakika O'nda ihtilâf edenler, bundan dolayı şekk içindedirler. O'na dair bir ilimleri yoktur, ancak zann ardında giderler. Halbuki O'nu yakînen katletmediler.

158- Doğrusu Allah O'nu kendine doğru ref'eyledi, Allah, bir azîz, hakîm bulunuyor.

159- Ve Ehl-i kitab'dan hiç biri yoktur ki, celâlim hakkı için ölümünden evvel O'na mutlak iman edecek olmasın. Kıyamet günü de O, aleyhlerine şahid olacak.

160- Hâsılı o Yehudi olanların zalimlikleri ve bir çoklarını Allah yolundan çevirmeleri.

161- Nehyedildikleri halde riba almaları ve halkın emvalini haksızlıkla yemeleri sebebleriyledir ki, evvelce onlara helâl kılınmış bir çok pâk ve hoş ni'metleri kendilerine haram ettik ve kâfir kalanlarına elîm bir azab hazırladık.

162- Lâkin içlerinden ilimde rüsûhu olanlarla mü'minler, senden evvel indirilenle beraber sana indirilene de iman ediyorlar. Hele o namaza devam eden kullarıma bak, onlar ve zekât verenler, Allah'a ve âhiret gününe inanan bütün mü'minler, işte hep bunlara, yarın azîm bir ecir vereceğiz.

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ. **Ya Muhammed, Ehl-i kitab** (Senin risaletine inanmak için Allah tarafından Kur'ân'ın sana kelâm halinde indirilmiş olmasını kâfi görmüyorlar ve bunu kütüb-i Semaviyyeden addetmek istemiyorlar da) **Senden, kendilerine semadan bir kitab indirivermeni taleb ediyorlar.** Bir kerre, Allah'ın değil, senin indirmeni istiyorlar. Saniyen, başkasına değil, kendilerine, kendi üzerlerine indirmeni istiyorlar ki, bununla risaleti kendilerinde müşahede ve kendilerinde Peygamberliği tecrübe etmedikçe iman etmeyeceklerini anlatmış oluyorlar. Salisen, kitabın mânâ veya nazm ve mânâ olarak vahyen kalbe nâzil olmasına ve ba'dehu onun kullar tarafından yazılmasına kani' olmayıp semadan bir hatt ile yazılmış elvah veya sahaif halinde bir cism-i mahsûs olarak şu maddî gökten düşüvermesini arzu ediyorlar. Kitabın ulviyyet ve semaviyyeti ancak böyle bir şekl-i maddî ve cismanîde müşahedeleri tahtında tasdik olunabileceğini iddia eyliyorlar. Halbuki bu şerait altında her cisim, canib-i kudretten bir kitab olduğunu ve fakat okumasını bilmediklerini düşünmüyorlar. Âyetin zâhirinden de anlaşılacağı üzere, ekser müfessirînin beyanına göre, bu Ehl-i kitab'dan murad, Yehudîlerdir. Rivayet olunuyor ki Kâ'b ibn Eşref ve Finhas ibn Azurâ gibi ahbar-ı Yehud mahzâ tahakküm ve taannüt için huzur-ı Risalete gelmişler: "Eğer sen Peygamber isen, bize Hazret-i Musa gibi semadan ve topu birden bir kitab indir", demişler. Bâzıları, bu kitabın Tevrat gibi levh üzerine ve bir hatt-ı semavî ile muharrer olmasını, diğer bâzıları nâzil olurken kendilerinin de muayene ve müşahede etmelerini, diğer bâzıları da fülân ve fülân diye bizzat kendilerine indirilmesini ve bunun içinde, "Muhammed Resulüllah" diye muharrer bulunmasını söylemişler.

Bu âyetler de, bunun üzerine nâzil olmuştur.

Buyuruluyor ki:

Ya Muhammed; Sen, bunların, bu suallerini i'zam etme, bunu bunlara çok görme. فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ **Çünkü bunlar, Musa'dan bundan daha büyüğünü istediler.** فَقَالُوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً **"Bize Allah'ı açıktan göster" dediler. Dediler de** فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ **bu zulümleri sebebiyle kendilerini yıldırım çarptı,** (Sûre-i Bakara'da *"Ve bir vakit "Ya Musa dediniz: Biz Allah'ı âşikare görmedikçe senin sözünle asla inanmayacağız." Bunun üzerine size o saika yakalayıverdi, bakınıp duruyordunuz."* Bakara - 2/55 ayetinin tefsirine bakınız.) ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ **Sonra bunlara beyyinat geldikten,** yâni Hazret-i Musa'nın Fir'avn'e karşı gösterdiği Asa: Yed-i Beyza ve Fark-ı bahır mu'cizadı gösterildikten sonra (ki, henüz Tevrat nazîl olmamıştı) **da tuttular icle taptılar.** فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ **Böyle iken Biz, bundan afvettik** وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا **ve Musa'ya bir sultan-ı mübin,** yâni üzerlerinde nüfuzu zâhir bir **sulta-i hâkime verdik.** Öyle ki, isyanlarına tevbe olmak için nefislerini katletmelerini emreyledik وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ **ve misaklarını almak için dağı** (gölgelik gibi) **tepelerine kaldırdık** وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا **Ve kendilerine, "kapıdan usluca, boynunuzu eğip secde ederek giriniz" dedik.** وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ **ve sebt, Cum'a ertesi günü kımıldamayın,** ta'bir-i âharla bu günün hürmetine tecavüz etmeyin, balık malık avlamayın, **dedik.** وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا **Ve böyle tazyik ve ilca ile bunlardan ağır bir misak aldık.**

Beni İsrâil'in misaklarını almak için Tur'un bir zulle, bir gölgelik gibi başlarına kaldırılıp dikilmesi mucizesi hakkında bir kaç kavil vardır: Bâzıları, bu Tur'dan murad, Tur-ı Sina olduğunu söylemişler. Ba'zıları da, kelimenin asıl mânâsiyle bir dağ demek olduğunu beyan etmişlerdir. Maamafih anlaşılıyor ki, Kur'an'da bu ref'-ı Tur vak'ası, bir tazyik ve ilca mânâsını ifade siyakında irad buyurulmaktadır. Sûre-i Bakarâda geçen, خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ (*"Bir vakit size verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve dinleyin diye turu tepenize kaldırıp misakınızı aldık ..."* Bakara-2/93) bunun sarih bir ifadesi olduğu gibi burada da, «سُلْطَانًا مُبِينًا» deki sultayı izah sırasında zikrolunmuştur. Binaenaleyh asıl maksad, ref'-ı Tur'un keyfiyyeti değil, gayesidir. Yâni Allah Teâlâ, bunları kemal-i iman ile değil, dağın altında kafalarını ezecek gibi bir vaziyyette maddî kuvvetle tazyik ederek dine rabtetmiş ve pek ağır bir surette misaklarını almıştır.

İcle: Buzağı. **Zulle:** Gölgelik. **İlca:** Zorlama.

Bunlar, bu ağır misaka rabtedildikten ve böyle zabt-u rabt altına alındıktan sonra sebat ettiler mi? Hayır, bilâkis misak-ı nakzettiler ve nice cinayetler yaptılar ve Allah'ın gazabına da asıl bundan sonra uğradılar. Bunu beyan için buyuruluyor ki: فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ **Ba'dehu misaklarını nakzetmeleri** ve bervech-i âtî ta'dad olunan cinayetleri irtikâb eylemeleri **sebebiyle....** Bu nazımda, "bâ"nın müteallakı olan kelâm hazfedilmiştir ki; "Biz de belâlarını verdik. Şu, şu sebeblerden dolayı kendilerine lâ'net ve gazab ettik" demektir. Nitekim Sûre-i Mâide de, فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ (*"Sonra bu misaklarını nakzettikleri içindir ki Biz onları lanetledik ve kalblerini kaskatı ettik,...."* Mâide-5/13) diye musarrahtır. Bu gibi hazifler sükût içinde zihn-i sâmia mümkün olan her hatırayı ilka ederek gayet beliğ bir tehvil ifade eder.

Yâni, misaklarını nakzetmeleri, وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın âyetlerine,** ahkâm ve evamirini gösteren delâil-i zâhire ve mu'cizat-ı bâhiresine **küfretmeleri** وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ **ve bir takım Enbiya'yı bigayr-i hakkın katleylemeleri** وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ **ve bizim kalblerimiz,** غُلْفٌ **tür demeleri sebebiyle.** Ki, bunda, İki mânâ vardır. Birisi, "bizim kalblerimiz ilim mahfazalarıdır. Binaenaleyh ilmimiz sayesinde biz artık Enbiya'dan, filandan müstağniyiz" demek. Diğeri de, "Bizim kalblerimiz kabuklu, kaşerlidir. Ne söylense müteessir olmaz. Binaenaleyh yapılan da'vet ve telkinatın hiç biri kulağımıza girmez" demektir. Burada bu söze karşı bu cümle-i muteriza halinde şöyle buyuruluyor: بَلْ **hayır,** bunların kalbleri ilim mahfazası ve fıtraten kabuklu olduğundan değil, belki طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ **Allah o kalblerin üzerine küfürlerini tabetmiş,** küfrü ısrar ve i'tiyadları hasebiyle artık onlara tabiat yapmış da فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا **ondan dolayı iman etmezler. Ancak pek azı müstesna.** Yoksa ne ilim, insanı dinden, imandan, Allah'dan, Peygamber'den müstağni kılar, ne de asli fıtratte kalb-i beşer, bu kadar katı ve bu kadar zalim olur. Bir bu sebeblerle وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا **bir de böyle tabiat edindikleri küfürleri ve Meryem aleyhinde pek büyük bir bühtan söylemeleri.** Bunlar, Hazret-i Meryem'e zina isnat etmek suretiyle büyük bir bühtanda bulunmuşlar. Bu da, Allah Teâlâ'nın mess-i beşerî olmaksızın bir çocuk halketmeğe kudretini inkâr etmelerinden dolayı olmuştur. Bunu inkâr ise, kıdem-i tabiat dâvâsiyle Allah'a küfürdür. وَبِكُفْرِهِمْ buna işarettir. Bu küfürleriyle o büyük bühtana kail olmaları, وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ **ve "Allah'ın Resulü olan Mesih İsâ ibn Meryem'i biz katlettik" demeleri,** yâni vasf-ı risaletle istihza' ve böyle bir zati katlettik diye iftihar

---

Tadad: Sayma, sayı, sayımım. **Tehvil:** Dehşet gösterme, korkutma.

etmeleri sebebiyle. (dir ki, Allah bunları gadab-ü zillete düçar etmiş, belâlarını vermiştir.) وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ **Halbuki bunlar. O'nu hakikatte ne katlettiler ne selb** Çünkü hakıkat-ı İsa, bir kelime, bir ruh idi. Bunu ise, ne katledebildiler, ne de selb وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ **ve lâkin şübheye düşürüldüler**, onlara öyle gibi gösterildi.

Bu teşbih mes'elesinde muhtelif rivayetler vardır ki, başlıca iki vecih zikretmişlerdir:

1- Mütekellimînin bir çoğu demiştir ki: Yehudîler, Hazret-i İsa'yı katletmek istedikleri zaman Allah, O'nu semaya ref'etti. Rüesa-yı Yehudda avammın fitneye düşmesinden korktular, bir insan tuttular, katl-ü salb ettiler ve nâsa "Mesih işte bu" diye telbis ederek i'lân eylediler. Çünkü ekser halk, onu şahsan değil, ancak ismen tanıyorlardı.

2- شُبِّهَ لَهُمْ demek İsa'nın şebehi birine ilka olundu, başka bir insan ona benzetildi, ona benzer bir surete konuldu demekdir demişler ve bunda dört vecih nakleylemişlerdir:

1- Yehudîler, Hazret-i İsa'nın Ashabiyle beraber fülân hânede bulunduklarını öğrendikleri zaman başlarında bulunan Yehuza kendi adamlarından Taytayus namında birine haneye girip İsa'yı katledilmek üzere çıkarmasını emr etmiş o da, girmiş. Allah Teâlâ da, Hazret-i İsa'yı evin tavanından çıkarıp o adamı, O'na benzettirmiş. Binaenaleyh O zannetmişler, tutub salb-ü katleylemişler.

2- İsa'yı gözetmek için bir adam ta'yin etmişler. İsa aleyhisselâm, dağa çıkmış ve ref'olunmuş ve Allah o gözcüyü, O'na benzettirmiş, onu yakalamışlar katletmişler. "Ben İsa değilim" diye söylemişse de dinlememişler.

3- Yehud, Hazret-i İsa'yı tutmağa azmettikleri zaman Ashabından on kişi beraberinde bulunuyormuş. Onlara: "Benim kılığıma sokulmağa razı olup, cenneti satın alacak olan kim var?" diye sormuş. İçlerinden birisi de "ben" demiş. Binaenaleyh Allah, O'nu İsa'ya benzettirmiş. Çıkarılmış, katledilmiş ve İsa ref' olunmuş.

4- Birisi, İsa aleyhisselâmın Ashabından olduğunu iddia edermiş ve münafıkmış, gitmiş, Hazret-i İsa aleyhine Yehudîlere delâlet etmiş ve onu tutmak için Yehudîlerle beraber girmiş. Allah Teâlâ da onu, O'na benzettirmiş. Binaenaleyh o, katl-ü salb olunmuş. Fakat görülüyor ki, Fahruddin-i Râzî'nin

---

Selb: Kapma, zorla alma.

dediği gibi, "Bu vecihler yekdiğeriyle müteanız ve mütedafi'dirler." Binaenaleyh âyeti tefsirde ihticaca salih değildirler:

Nesârâ, Filâtos devrinde Hazret-i İsa'nın Yehudîler tarafından katl-ü salb edildiğine ve sonra kıyam edip semaya ref'olunduğuna kaildirler. On ikî Havariyyun'dan biri bulunan Yehuda Esharyut'ının Yehudî kâhinlerinden para alarak Hazret-i İsa'ya hiyanet ve katline delâlet eylediği ve bil'ahare pişman olup kendini asdığı İncillerde nakledilmektedir. Fakat, Nesârâ, diğer taraftan başlıca üç fırka olarak katlin Mesih'a keyfiyyeti taallûkunda ihtilâf etmişlerdir: Bir kısmı, katl-ü salbın hem nâsute hem lâhute vakı' olduğuna ve fakat lâhuta bilmübaşere değil, ihsas ve şuur ile vasıl olduğuna kail olmuşlar ki, bunlara, Melkâiyye denilir. Diğer kısmı, katl-ü salbın iki cevherden mütevellid olan cevher-i Mesih'a vakı' olduğuna kail olmuşlardır ki, bunlara da, Ya'kubiyye denilir. Üçüncü bir kısmı da, Mesih'in nâsutu katlolundu lâhutu suûd etti demişler ki, bunlara da, Nestûriyye derler.

İmam Fahruddin-i Râzî der ki: "**Ekser hukema bu kavle karib bir reydedirler. Zira sabittir ki, insan, şu heykelden ibaret değildir.** Belki ya bu beden içinde bir cism-i şerif veya zatında mücerred ve bu beden-i müdebbir olan bir cevher-i ruhanîdir. Binaenaleyh katil, o heykel üzerine vakı' olmuş, hakikatte İsa aleyhisselâm olan nefs ise maktul olmamıştır. Buna karşı, "her insan böyle değil mi? O halde bunu İsa'ya tahsisin vechi nedir?" de denilemez. Çünkü nefsi İsa kudsî, ulvî, semavî, envar-ı İlâhiyye ile şedidü'l-işrak, erva-ı Melâikeye pek yakın bir nefs idi. Böyle bir nefsin de katl-ü tahribi beden ile büyük bir teellümü olmaz ve zulmet-i bedenden infısal ettikten sonra da, halâs olup füshat-i semavata ve envar-i âlem-i celâle yükselir, behcet-ü saadeti büyür de büyür. Ve ma'lûmdur ki, bu ahval, herkesde olmaz ve belki Âdem âleyhisselâm'ın mebde-i hilkatinden kıyamete kadar pek az zevata nasîb olmuştur. İsa âleyhisselâmın bu hale tahsisinde mânâ işte budur.

Bu ihtilâfat hakkında buyuruluyor ki: وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ **Bu hususda, bu İsa işinde ihtilâf etmiş olanlar da,** لَفِي شَكٍّ مِنْهُ **muhakkak bundan dolayı şekk içindedirler.** مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ **Buna dair hiç bir ilimleri yokdur,** اِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ **lâkin zanna tabi' olmuşlardır.** وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا **Halbuki, "Biz, Mesih'i katlettik" deyenler, O'nu yakınen katletmediler:** Binaenaleyh katl cinayetiyle iftihar etme-

---

Mütedafi': Düşmanı defeden, itişen. **İhticac:** Delil, vesika, şahid gösterme. **Nasute:** İnsanlarla ilgili, insanlığa ait. **Lahut:** İbahi alem, uluhiyet alemi. **Suûd:** Yükselmek, yukarı çıkmak. **Şedidü'l-işrak:** Şiddetli şirk. **Füshat:** Genişlik, açıklık.

leri de, bir yalandır. Çünkü bir işten maksad'ne ise, hüküm ona göredir. Onların ise, katle teşebbüsten maksadları asla hasıl olmadı. Gerçi ortada bir cesedin maktul olduğu mahsûs idi, fakat onların katletmek istedikleri Mesih bu değil, idi. Asıl Mesih'i öldüremediler. بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ **Belki Allah onu kendine refeyledi,** onların izale etmek istedikleri İsa'yı göklere çıkardı da kendilerini bednam etti. وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا **Ve Allah, ezelden bir azîz ve hakîmdir.**

وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ **Ehl-i kitab'dan gerek Yehud ve gerek Nesârâ hiç biri yoktur ki, ölümünden evvel İsa'ya iman edecek olmasın,** her halde edecektir. Etmek mecburiyyetindedir. Çünkü ölüm zamanında imanın faidesi olmayacak وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا **ve yevm-i kıyamette İsa, aleyhlerinde şahid olacaktır.** Ekser müfessirînin beyanına göre, «ـهِ» zamiri, İsa'ya, «قَبْلَ مَوْتِهِ» zamiri de iman edecek olan Ehl-i kitab'a raci'dir ve İbn Abbas'dan da böyle menkuldür. Yani, İsa ölmezden evvel demek değil, Ehl-i Kitab'dan her biri ölmezden evvel demekdir. Fakat her halde iman edecek olunca, İsa ne için aleyhlerinde şahid olacak, denilirse, buna karşı, وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتّٰى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنِّي تُبْتُ الْاٰنَ (*"Yoksa kabahatları yapıp yapıp da tâ her birine ölüm gelince işte ben şimdi tevbe ettim diyen kimselere tevbe yok, ..."* Nisâ-4/18) âyetinde geçtiği üzere iman-ı yeis makbul olmadığından dolayı bu imanlarının kendilerine faidesi olamayacağı söylenmiştir. Fakat âyette, «حِينَ مَوْتِهِ» buyurulmayıp «قَبْلَ مَوْتِهِ» buyurulduğuna nazaran bu cevab, ayetin zahirine pek de muvafık değildir. Binaenaleyh ayetin meali, ölümden evvel Yehudiler tekzibden, Nesarâ uluhiyyet isnadından tevbe ederek her halde İsa'ya iman etmek mecburiyetindedirler, yani iman ile mükelleftirler. Ölüm gelmeden, tevbe kapısı kapanmadan, hal-i ıztırara düşmeden evvel tevbe edip imana gelmelidirler. Yoksa o zaman imanın da faidesi olmıyacak İsa yevm-i kıyamette aleyhlerinde şahid olacak. Yehudiler aleyhinde: **"Ya Rabbi bunlar, beni tekzib ettiler"** diye, Nesarâ aleyhinde de: **"Ya Rabbi bunlar, bana ilah ve ibnullah dediler"**, diye küfürlerine şehadet edecektir. Demek olur ki, bunda, hem rif'at-i İsa'yı, hem izzet-i İlahiyye'yi beyan vardır. Demek ki, Fransız feylesoflarından "Ernest Renan"ın, tedkikat-ı tarihiye davası altında Hazret-i İsa'yı nübüvvet ve risalet iddia etmemiş ancak ahali, hem Roma hükümetine, hem de yehudi rüesasına olmak üzere iki vergi altında ezilmekte olduklarından dolayı Roma hükümetinin tanınıp yehudi rüesasına vergi verilmemesi hakkında ahaliye teşvikat ve tahrikatda bulunmuş olduğundan dolayı Yehudiler tarafından katledilmiş ale'l-ade

---

Bednam: Kötü tanınmış, adı kötüye çıkmış olan.

bir şahıs olarak tasvir etmesi, Nasraniyyet'ten kaçmak için Yehudilerin Hazret-i İsa'yı tekzib ve katil davasına iştirakden başka bir şey değildir.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا **Yine bu Ehl-i kitab'dan Yehudi olanların, yani** buzağıya tapmaktan pek acı bir surette nefislerini öldürerek tevbe edenlerin, **mahza zulümlerinden dolayıdır ki,** حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ **kendilerine herkes gibi helal kılınmış olan tertemiz ni'metleri haram kıldık,** onları, o tayyibattan mahrum ettik. Âl-i İmran'da geçen, ... كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِي اِسْرَائِيلَ (*"Tevrat indirilmeden evvel İsrailin nefsine haram kıldığından başka yiyeceğin hepsi Beni İsraile halâl idi, ..."* Âl-i İmrân-3/93) ve Sûre-i En'âm'da gelecek olan, وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِى ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا اِلاَّ مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا اَوِ الْحَوَايَا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ (*"Yehudilere her tırnaklıyı haram kıldık, bir de bunlara sığır ve En'âmdan sırtlarında olan veya bağırsakları üzerinde bulunan veya kemikle ihtilat eden kuyruk kısmından maada yağlarını dahi haram kıldık fakat bunu onlara bağıyleri yüzünden bir ceza yaptık, ..."* En'âm-6/146) âyetlerine bakınız.

Bu mahrumiyyetleri, o pak helal ni'metleri yemekten memnu'iyyetleri, hep zulümleri sebebiyle, وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ كَثِيرًا **ve Allah yolundan pek çok menetmeleri** وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ **ve ribadan nehyedilmiş oldukları halde riba almaları** وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ **ve nasın mallarını batıl tariklerle yemeleri sebebiyle oldu.** Bundan başka وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا **bunların kafirlerine, yani küfürlerinde ısrar edip sana iman etmeyenlerine âhirette pek elim bir azab da hazırladık.** لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ **Lâkin ya Muhammed, bu Ehl-i kitab'dan** (Abdullah ibn Selâm ve arkadaşları gibi) **ilimde rüsuhu bulunanlar ve sahihan ehl-i iman olanlar,** ... يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ **hem sana inzal olunana, hem de senden evvel inzal olunana iman ederler.** وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ **"namazı ikame edenler,"** İlk nazarda, وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ atıflariyle ahenk nokta-i nazarından bunun da her halde «وار» ile «وَالْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ» olması iktiza ederdi gibi zannolunur. Fakat Sûre-i Bakara'da «لَيْسَ الْبِرَّ» âyetinde وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِى الْبَاْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ (*"...birde andlaştıkları vakit ahidlerini yerine getirenler, hele sıkıntı ve hastalık hallerinde ve harbin şiddeti zamanında sabr-ü sebat edenler işte bunlardır. ..."* Bakara-2/177) fıkrasında dahi geçtiği üzere bu gibi mevaki'de, lisan-ı Arab fıkralardan her hangi birine bir hususıyyet vererek celb-i dikkat etmek istediği zaman i'rabı tahvil edecek, "şuna bilhassa i'tina ediyorum" manasına bir, «اَعْنِى» "a'ni" takdiriyle nasben okur ki, buna medh üzere nasb tabir olunur. Ve hatta mevsuf ile sıfat beyninde mutabakat va-

---

Mevaki: Mevkiler, duracak yerler.

cib iken bu nasb bazan bir sıfatta bile yapılır da, «مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الْكَرِيمِ» diyecek yerde «الْكَرِيمَ» sıfatı mansub okunabilir. İşte burada da salatın fazıletini iş'ar için, ikamet-i salâta bilhassa i'tina olunarak, «وَالْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ» yerinde «وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ» buyurulmuştur ki, bunun hasılı وَالْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَاَعْنِي الْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ demek gibidir. Bundan başka bir de imam-ı Kisaî'nin ihtiyar ettiği vecih vardır ki, o da bunun mansub olmayıp بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ deki, «مَا» ya atfiyle mecrur olması, yani iman edenler miyanında değil, iman olunanlar miyanında irad edilmiş bulunmasıdır ve bu suretle ikame-i salat edenlerden murad; lâmı ahdiyle Enbiya veya melâike demek olur. Maamafih evvelki vecih daha müraccah görülmüştür. Şu halde mana: O rasihûn mü'minûn ve ikame-i salât edenler ki, bilhassa şayan-ı i'tina ve memduhturlar. وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ **"Ve zekâtlarını verenler** وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **ve Allah'a ve âhirete iman edenler,** اُولٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ اَجْرًا عَظِيمًا **İşte Ya Muhammed, Biz, o kâfirlere mukabil bütün bunlara muhakkak büyük bir ecir vereceğiz."**

Hazret-i Musa'nın elvahını ileri sürerek Kur'an-ı hiçe sayıp üzerlerine semadan bir kitab indirilmesini taleb eden ve bu olmadığı takdirde nübüvvet-i Muhammediyye'nin sabit olamayacağı iddiasında bulunan Ehl-i kitab bu talebleriyle mâ'nen aleyhlerinde bir kitab-ı İlahî'nin nüzulünü istemiş olduklarından terceme-i hallerini ve mazî ve istikballerini tasvir ve tefhim eden bu âyât-ı beyyinat inzâl buyurulduktan sonra o suallerinde dermiyan etmek istedikleri şüphesiz hem ilmi ve hakiki, hem de ikna-î ilzami bir surette cevabı izah olunarak buyuruluyor ki:

Ya Muhammed;

اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِه۪ۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَع۪يسٰى وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَۚ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُورًاۚ ﴿١٦٣﴾

Müraccah: Uygun görülen, tercih edilen. **Memduh:** Medholunmuş, övülmüş. **Dermiyan:** Anlatmak, ileri sürmek.

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا
لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا
مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ
بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾ لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ
بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلٰئِكَةُ يَشْهَدُونَ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ
اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا
لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا
طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

Meâl-i Şerif

163- Filhakika biz sana (ya Muhammed) öyle vahiy indirdik ki, Nuh ve ondan sonra gelen bütün Peygamberlere, vahy ettiğimiz gibi. Hem İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a, Esbat'a, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a vahy ettiğimiz, hem Dâvud'a Zebur'u verdiğimiz gibi.

164- Hem gerek sana evvelce naklettiğimiz Resuller'i, ve gerek nakletmediğimiz Resulleri gönderdiğimiz gibi, hem de Allah'ın Musa'ya kelâm söylemesi gibi.

165- Hep rahmet müjdecileri, azab habercileri olarak gönderilmiş Peygarberler ki, artık insanlar için Allah'a karşı peygamberlerden sonra bir i'tizar behanesi olamasın, Allah, azîz, hakîm bulunuyor.

166- Lâkin Allah, bilhassa sana indirdiğiyle şehadet ediyor ki, O'nu kendi ilm-i sübhanîsiyle indirdi. Melekler de, şehadet ediyorlar. Maahazâ Allah'ın şâhid olması kâfidir.

167- Şübhesiz ki, küfredip Allah yolundan men'edenler haktan sapdılar, uzak sapdılar.

168- Şübhesiz küfredip haksızlık edenleri, Allah mağfiret edecek değil.

169- Cehennem yolundan başka bir yola çıkaracakda değil. Onlar, ebediyyen onda muhalled. Bu da, Allah'a nazaran kolay bulunuyor.

انَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖ **Muhakkak ki, Biz, sana tıbkı Nuh'a ve ondan sonraki bütün Peygamberlere vahyettiğimiz gibi vahyettik.** Yâni mücerred bir ilham, bir sâniha, bir firaset değil, bütün Enbiya'da kanun olan bir vahy ile vahyettik. Sana olan vahiy, o Peygamberlerde cereyan eden ve onları Peygamber tanıtan vahiylerin bütün envaını haiz ve onların hey'et-i mecmuasına mümasildir. Binaenaleyh seni onlardan tefrik etmek, küfr-ü inaddan başka hiç bir şey değildir. Sen, ilk gelen bir Peygamber değilsin. Nuh'tan sana gelinceye kadar nice Peygamberler gelmiştir. Ve bunların içinde Ehl-i kitab'ın tasdikini iddia ettikleri bir takım meşahir-i Enbiya vardır ki, şimdi isimleri zikrolunacaktır ve bunlar, öyle hep semadan birer kitab indirmemişlerdir. Musa'nın elvahı mu'cizesi hepsinde olmamıştır. Ve nübüvvetin levazim-i zaruriyyesinden değildir. Nübüvvetin künhü, bir Allah vergisi olan vahy-i mahsustur. Bütün Peygamberler, böyle vahy-i İlâhî ile Peygamber olmuşlardır. Sana da, bütün onlara vahyolunduğu gibi vahyolunmuştur ve sende onların cümlesinin suret-i vahyi tecelli etmiş ve sana indirilen kitab, bu suretle indirilmiştir. Böyle iken, o Ehl-i kitab'ın diğer Peygamberler'i tasdik iddia edip de seni onlardan ayırmağa kalkışmaları ve Allah'dan böyle bir vahy ile indirilen bir kitabı, nübüvvet ve risalet için kâfi görmeyip de üzerlerine semadan bir kitab indirmeni taleb etmeleri yalnız sana inanmamak değil, hiçbir Peygamber'e inanmamaktır. Bu da, Allah'a inanmamaktır.

Sâniha: Çok düşünmeden gelen fikir.

VAHİY

İyha, vahiy göndermektir. İbn Esir'in, Nihaye'de ve Süyuti'nin, Dürr-i Nesir'de zikrettikleri vech ile vahiy lûgatte risalet, kitabet, işaret, ilham, kelâm-ı hafiy manalarına gelir. Ve aslı madde, sür'at mânâsınadır... Ragıb'ın, Müfredat'ta, Feyruz Abâdî'nin Besâir'de tavzihlerine göre vahiy, aslı lûgatde işaret-i seria demektir. Bu mana, kah remiz ve ta'rız tarikiyle kelam ve kah terkibden mücerred savt ve kah cevarihten biriyle işaret ve kah kitabet ile olur. Nitekim, فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (*"Derken mihrabdan kavmine karşı çıktı da "Sabah ve akşam tesbih edin" diye onlara işaret verdi."* Meryem-19/11) kavl-i İlâhî'si bu manaya mahmuldür ki, remiz veya i'tibar veya kitabet denilmiştir. يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا (*"....bunlar aldatmak için birbirlerine lafın yaldızlısını telkin eder dururlar, eğer Rabbın dilese idi bunu yapmazlardı. ..."* En'âm-6/112) kezalik وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰى اَوْلِيَائِهِمْ (*"Üzerlerine Allah ismi anılmamış olanlardan yemeyin, çünkü o kat'i bir fısktır, bununla beraber Şeytanlar kendi yâranına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka telkinatta bulunacaklardır, eğer onlara itaat ederseniz şüphesiz siz de müşriksinizdir..."* En'âm-6/121) ayetlerinde de vahiy, bu vücuh üzerinedir ki, مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (*"Şerrinden o sinsi vesvasın."* Nas-114/4) nazm-ı mecîdinde işaret olunan vesvese ile olur. Bir de vahiy, Allah Teâlâ'nın Enbiya ve Evliyasına ilka olunan kelime-i İlâhiyye'ye itlak olunur. Bu da, وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَٓاءُ (*"Bununla beraber hiç bir beşer için kabil değildir ki Allah ona başka bir suretle kelam söylesin, ancak vahyile veya bir hicab arkasından ve yahud bir Rasûl gönderip izniyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesna...."* Şûra-42/51) kavl-i ilahisinin delâlet ettiği üzere bir kaç nevi'dir ki, ya Cibril aleyhisselâm'ın Hazret-i Peygamber'e suret-i muayyenede tebliği gibi zatı görülür ve kelâmı işidilir bir Resul-i meşhud vasıtasiyle veya Hazret-i Musa'nın Kelâmullah'ı işitmesi gibi mingayr-i müâyenetin semai kelâm ile veya اِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي (*"Ruhu'l-Kudüs kalbime üfledi."* Keyfü'l-Hafâ'l-1/268) hadîs-i Nebevîsinde beyan olunduğu üzere rua, yani samimi kalbe nefs ile veya وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِعِيهِ (*"O esnada Musa'nın anasına şu vahyi verdik: onu emzir, ..."* Kasas-28/7) gibi ilhâm ile veya وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ (*"Rabbın bal arısına da şöyle vahyetti."* Nahl-16/68) gibi teshir ile veya rüya-yı saliha ile olur. Nitekim Aleyhissalatü vesselam: اِنْقَطَعَ الْوَحْيُ وَبَقِيَتِ الْمُبَشِّرَاتُ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ (*"Vahiy kesildi (Peygamberlik gitti) mü'minin göreceği rüyalar kaldı."* İbn Mace-Rüya: 1/3896)

Remiz: İşaretle anlatmak. **Ta'riz:** Dokunaklı söz söylemek. **Muayenet:** Zahir ve aşikâre olmak.

buyurmuştur. Âyet-i mezkûrede ilham teshir, rüya, «اِلَّا وَحْيًا» ile, semai kelâm «اَوْ مِنْ وَرَآءِ حِجَابٍ» ile tebliğ Cibril de, «اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا» ile ifade olunmuştur. وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ ("*Uydurduğu yalanı Allah'a isnad eden veya kendine bir şey vahy edilmemişken bana vahy olunuyor diyen kimseden, bir de Allah'ın indirdiği âyetler gibi bende indireceğim demekte olan kimseden daha zalim kim olabilir?....*" En'âm-6/93) Zikr olunan enva-ı vahiyden hiç biri olmadığı halde, oldu diye iddia edenler hakkındadır. Hasılı bir çok âyetlerde vahiy bu muhtelif manalarda isti'mal olunmuştur ki, bunların hepsinde, işaret-i seria manası vardır. Zeccac, vahyin lügaten mana-yı umumîsini, الاعلام على سبيل الخفاء «"gizli bir surette bildirmek" diye ta'rif etmiştir. Zira sürat, bir hafayı da istilzam eder. Şu halde kim olursa olsun diğerine gizli bir surette ma'lûmat verir, bir ilim ilka ederse, ona umumi manasiyle bir vahiy yapmış olur. İ'lâm, ilimden mehuz olduğuna ve ilim ise, muhtelif meratibe mütehammil olmakla beraber hataya şamil olamayacağına nazaran vahyin, tarik-ı hafiy olmakla beraber behemehal binnetice musîb bir telkîn ve iş'ar olması iktiza eder. Ve gayr-i musîb olanlarda isti'mali mecaz olur. Ancak gayesinin hayrolması, şart değildir. Bunun için bir müfsidin, gizliden gizli bir fesad belletmesine ve Şeytanların tesvilâtına dahi umumî manasiyle vahiy denilebilir. Binaenaleyh hakiki manasiyle vahiy denildiği zaman sür'at, gizlilik mefhumlariyle beraber, bir kıymet-i ilmiyye dahi matlûbdur ki, bu kıymet-i ilmiyye, o i'lâm ve işareti yapanın hal-ü şanına ve alanın kabiliyyet-i irfanına göre meratib-i muhtelifede tasavvur olunabilir.

Demek ki, ale'l-umum vahiy, evvel emirde ikiye ayrılmak lâzım gelir ki, biri Mâsivallah'dan olan işaret ve i'lâm, diğeri de, Allah tarafından olan işaret ve i'lâmdır. Vahiy, esası lûgatta bunların hepsine şamil ise de, örfi lûgatta, ancak Allah tarafından olan işaret ve i'lâma isim olmuştur. Ale'l-ıtlak vahiy denildiği zaman da, bu anlaşılır. Bunun da, مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ ... ("*Hiç bir beşer için o selahiyet yoktur ki Allah ona kitab versin, ...*" Âl-i İmran-3/79) وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَآءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ("*Bununla beraber hiçbir beşer için kabil değildir ki Allah ona başka suretle kelam söylesin, ancak vahyile veya bir hicab arkasından ve yahud bir Rasul gönderip de izniyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesna, çünkü O çok yüksek, çok hakîmdir.*" Şûrâ-42/51) âyetinden anlaşıldığı üzere enva-i muhtelifesi ve bunların Peygamberlere mahsus olup olmayanları da vardır. Şu halde umumî mânâsiyle vahiy, Peygamberlere mahsus değildir. Fakat Enbiya'ya mahsus olan bir tarz-i vahiy vardır. Bu manayı hassiyle vahy-i nübüvvet, diğer ulûm-i beşeriyyenin fevkinde bir keyfiyyet-i mahsusa ve zaruret-i kat'iyye ile hakk'al-

yakîn bir ilim telkin eden tecelli-i hakkın ism-i mahsusudur. Şer'an, vahiy denildiği zaman da bu mana kasdedilir. Diğer aksam-ı vahiy hem Peygamberlerde, hem de sairlerinde bulunabilir. Fakat tam manasiyle nübüvvet hangi nevi'de olursa olsun hiç şaşmayan bir vahy-i mahsus ile başlar ve bittecrübe ta'ayyün eder. Diğer aksam-ı vahy ise, bunu bilistidlâl mülâhaza ve tasavvur edebilmek için bir sebeb-i kâfi teşkil eder. Yani her vahiy, bir hadise-i ruhiyyedir. Gerek meşair-i zâhire ve gerek meşair-i bâtıneden kalbe bir tarik-ı hafiy ile seri' bir şuur telkin eden bir nüzul-i ruhanîdir. Eğer bu nüzulün, bir Ruh-i emîn ile olduğu bittecrübe ma'lûm bulunursa tam mânâsiyle vahiy tahakkuk etmiş ve o zat, makam-ı nübüvveti ihraz eylemiş olur. Nitekim, نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ (*"Onu Ruh-i emin indirdi. Senin kalbin üzerine ki o münzirlerden olasın."* Şuarâ-26/193-194) buyurulmuştur. Fakat Ruh-i emin ile olduğu ma'lûm olmaz, kah isabet eder, kah da etmezse o, ya hiç vahiy değildir veya vahiy olsa bile hak nübüvvet bahşeden vahy-i tam ve mahsus değildir. İşte burada, اِنَّا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ كَمَا اَوْحَيْنَا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِه (*"Filhakika biz sana* (Ya Muhammed) *öyle vahiy indirdik ki Nuh'a ve ondan sonra gelen bütün peygamberlere vahy ettiğimiz gibi: ..."* Nisâ-4/163) buyurulmasında evvelâ bu vahyin vahy-i İlâhî olduğuna ve saniyen vahy-i Enbiya'nın bu temayüz-i mahsusuna işaret buyurulmuş ve salisen, Aleyhissalâtü vesselâm'ın bütün Enbiya'da cereyan eden enva-ı vahiyden her nev'ine mazhar bulunduğu da ifade kılınmıştır.

Şimdi bunu daha ziyade tavzih ve Ehl-i Kitab'ı ilzam edecek noktaları tasrih ile buyuruluyor ki: وَاَوْحَيْنَا اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعِيسٰى وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَ **Ve Biz, Nuh'dan sonraki o Enbiya miyanında ale'l-husus (Ehl-i kitabca dahi ma'ruf ve meşhur olan) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a, Esbat'a, yâni evlâd-ı Ya'kub'a, İsa'ya Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a vahyettik.** وَاٰتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا **Ve bunlar miyanında, Davûd'a bir Zebur da verdik"** Vahiyden maada bir kitab ile de ikram ettik. Halbuki ki, Ehl-i kitab, umumiyyetle i'tiraf ederler ki, bu tadat olunan Enbiya'nın hiç biri onların taleb ettikleri vech ile semadan bir def'ada bir kitab indirmediler. Gerçi Davûd'a Zebur verildi, lâkin bu da def'aten Elvah ile nazil olmadı. Bununla beraber bunların hepsi meşahir-i Enbiya'dırlar. Zebur, Hamze kıratında «زا» nın zammiyle okunur ki, zübürün cem'idir. Zübür, kezalik feth ile zebur, mecbur manasına kitab demektir. Tefsir-i Kurtubi'de der ki: "Zebur, yüz elli sûredir. Ve içinde hiç ahkâm yoktur. Hepsi hikmetler, mev'izalar ve Allah Teâlâ'ya tahmid, temcid, senadan ibarettir."

Meşair: Beş duygu, his. **İhraz:** Kazanmak, nail olmak.

Müfessirîn diyorlar ki: Hazret-i Nuh, Mintarafillâh lisanından ahkâm-ı şer'iyye-i İlahiyye teşri' kılınan Peygamberlerin evvelidir. Ve ilk evvel ümmeti ta'zib olunan Peygamber de, O'dur. Bunun için evvela o zikrolunmuş, sonra cemi-ı Enbiya' icmal edildikten sonra ba'zıları tasrih olunarak tafsil edilmiş ve bunda ulu'l-azim Peygamberlerin evveli bulunan Hazret-i İbrahim'den bed'olunup Hazret-i Nuh ile beraber on iki Peygamber zikredilmiş ve Hazret-i Musa bunlar miyanında ta'dat olunmayıp en nihayete bırakılmıştır. Zira bunların ta'dadından asıl maksat, inzal-i kitabta Hz. Musa gibi olmayan ve Ehl-i kitabca müsellem bulunan meşahir-i Enbiya'yı bir arada göstermektir. Maamafih Enbiya'nın bunlara münhasır olmadığını beyan ve «وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِهِ» icmalini tafsilini itmam ve ayni mananın nası, Mintarafillah da'vete me'mur olmak demek olan, risalet mefhumiyle de cereyanını tefhim için buyuruluyor ki:

Bunlardan başka **وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ Sana, bundan evvel haber verdiğimiz bir takım Resuller وَرُسُلاً لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ve sana haber vermediğimiz daha nice Resuller de gönderdik.** Binaenaleyh Allah'ın vahy ettiği Enbiya, gönderdiği Resuller, gerek burada ve gerek bundan evvel isimleri kıssaları bildirilmiş olan ma'lum ve meşhur zevata munhasır zannedilmemelidir. İnsanlara daha bir çok Peygamberler gönderilmiştir ki, bunların adedlerini, isimlerini, mahallerini, kavmlerini, kıssalarını ancak Allah bilir. Cenab-ı Allah, bu izah ile de kafirlerin ta'kib ettikleri bazı teşkilat kat'etmiştir. Zamanımızda bazı kimselere tesadüf olunuyor ki, bunlar, gûya Enbiya hakkında bir şek uyandırmak için mütemadiyen şu suali dermiyan ediyorlar: "Allah, Rabbü'l-âlemîn değil mi? Acaba Peygamberlerini niçin mahdud yerlerden ve mahdud akvamdan intihab etmiş? Neden hep Peygamberler, Arz-ı mukaddes'den ve civarından zuhur eylemiş? Arzın diğer kıta'atındaki insanlar, Allah'ın mahlûkları değil midirler? Çin'den, Japon'dan, Avrupa'dan, Amerika'dan peygamber niçin gönderilmemiş?" diyorlar ve bununla felsefe namına edyana bir i'tiraz ettikleri fikrinde bulunuyorlar. Halbuki böyle bir sual esas i'tibariyle hilkatte istifa-yı mahsûsı bilmemekten neş'et eden ve hiç bir kıymet-i fikriyye ve ilmiyyesi olmayan vahi bir sözden ibarettir. Böyle olduğunu göstermek için buna mukabil şunları sormak kâfidir: "Bütün dünyadaki insanlar, Allah'ın mahlûkları değil midir? Niçin hepsini alesseviyye yaratmamış, niçin hepsini Peygamber yapmamış? Haydi yapmamış, ya niçin akl-ü dehada, kudret-ü kiyasette müsavi kılmamış? Niçin tarihte mazbut olan büyük hukema bir kaç kavme mahsus

---

Müsellem: Teslim olunmuş doğruluğu şeksiz ve şübhesiz kabul edilen. **Edyan:** Dinler. **Vâhi:** Mânâsız. **Kıyaset:** Zeki, uyanıklık, feraset.

eşhas-ı kalile olmuştur? Niçin her kavmde eazım mahdud-u ma'dud kimselerden ibaret bulunuyor? Niçin her kıt'ada her memlekette, her kavmde kâşifler, fatihler mebzul olmuyor? Niçin her zamanda dünyanın zimam-ı siyasetini bir kıt'a, bir millet tutuyor? Niçin meselâ, bu günkü Avrupa her yerden ziyade ulûm-ü fünunun, medeniyyet ve siyaset avamilinin merkezi oluyor? Niçin ve niçin..... İlh". Şu halde emsilesi pek çok olan bu gibi hususiyetler, diğerleri hakkında garib görülmüyor da en büyük bir ihtisas-ı İlâhî olan nübüvvet-ü risalet hakkında niçin istiğrab ediliyor?

Kur'an daha evvel bu gibi hatıraları, اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهِيمَ وَاٰلَ عِمْرٰانَ عَلَى الْعَالَمِينَ (*"Gerçek Allah, Adem'i ve Nuh'u ve Âl-i İbrahim'i ve Âl-i İmranı süzdü: Âlemin üzerine istifa buyurdu."* Âl-i İmran-3/33) ayetinde irade-i ilahiyye'yi ve istifa' kanununu göstererek hal ve def' eylemiş idi. Bundan başka burada, وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ (*"Hem gerek sana evvelce naklettiğimiz Rusûlleri, gerek nakletmediğimiz Resûlleri gönderdiğimiz gibi."* Nisâ-4/164) fıkrasiyle Peygamberler'in ma'lum olan zevata munhasır olmadığını anlatarak Enbiya'ın Arz-ı mukaddes ve civarına mahsus zevat-ı kalileden ibaret olması hakkındaki faraziyyenin de kizb-i mahz olduğunu anlatmış ve bununla mes'eleyi kökünden kal' etmiştir. Cemi-i Enbiya'nın adedi, yüz yirmi dört bin veya bir milyon dört yüz yirmi dört bin olduğu hakkında bazı rivayetler varsa da doğrusu Enbiya ve Resul'un adedi, gayr-i ma'lumdur. Zira وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ buyurulmuştur. Şübhe yok ki, Din-i İslam'da cemi-i Enbiya'ya iman erkan-ı imandan bulunduğu cihetle bütün Enbiya bildirilmiş olsa idi, müslümanlar, bunlara ber tafsil iman ile mükellef olmak lazım gelecek, bu da dinde bir harec-i azim olacaktı. Binaenaleyh istifa-yi ilahi'nin en yüksek meratibinde bulunan eazım-ı Enbiya'nın beyaniyle iktifa edilmesinde, iman-i icmalinin kifayeti gibi, büyük bir lûtfi mahsus vardır.

Hasılı isimleri, kıssaları bildirilen veya bildirilmeyen daha bir çok Peygamberler gönderildi. وَ **Bütün bunlar arasında** كَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا **Allah Teâlâ, Musa'ya** (Vera-i hicabdan, yani لَنْ تَرٰينِى (*"..... buyurdu ki beni kat'iyyen göremezsin..."* Ârâf-7/143) müeddası üzere kendini göstermeden) **hakikaten kelâm ile söyledi ki,** böyle bila vasıta tekellüm-i İlâhî meratibi vahyin müntehasıdır. Musa'ya verilen Kitab'da da bundan daha yüksek bir suret-i vahy olmamışdır.

Zimam: Yular. **İstiğrab:** Garib bulma, şaşma. **Ber:** Üzere, üzerine. **Tafsil:** Etraflı olarak bildirmek. **Harec:** Darlık, sıkıntı, zorluk. **Müedda:** Mânâ, anlam, merhum.

İşte ya Muhammed, Nuh'dan sana gelinceye kadar gönderilen Peygamberler'in hepsine biz böyle meratib-i muhtelifede vahy ettik, sana da onların mecmuuna yapdığımız gibi enva-i vahyin hepsiyle vahyettik. İmdi diğer Enbiya miyanında Musa'nın münteha-yi meratib-i vahy olan teklîm-ü İlahi'ye ihtisası, öbürlerininin sıhhat-i nübüvvetlerinde ne bir şübheyi istilzam etmiş, ne de imanda ve mahiyyet-i nübüvvete tefriklerini iktiza eylemiştir. Binaenaleyh Tevrat'ın O'na bir def'ada nâzil olması, her Peygamber için de böyle olmasını neden icab etsin? Ve O'na öyle oldu diye Ehl-i kitab, her Peygamber'den o suretle nâzil olmuş bir kitab taleb etmek hakkını nereden almış? Sana böyle enva-ı vahy ile nübüvvet ve risalet verilmiş iken hikem-ü mesaliha göre peyderpey Kur'an inzal olunup dururken bu Kitab-ı İlâhî'yi tanımayıp semadan kitab isteyenler ve seni diğer Peygamberler'den ayırmağa kalkışanlar artık küfür-ü dalâletten başka bir şey yapmış olmazlar. Ve bu babda şayan-ı kabul hiç bir ma'zeret de serd edemezler. Çünkü رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ **Biz, bütün insanlara böyle mübeşşir ve münzir olarak,** yani iman ve itaat edenlere ahirette ecr-ü sevab ile müjde vermek, küfr-ü isyan edenlere azab-ı narı haber verib tahzir etmek üzere **Resuller gönderdik ki,** لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ **bu Resuller'den sonra Allah'a karşı insanların i'tizara vesile olacak hiç bir hucceti, bir tutamağı olmasın.** Azabı gördükleri zaman: "Ya Rabbi, vaktiyle bize bunları bildirse idin, ahkamını, şeriatını, kanunlarını bildiren bir Resul gönderse idin de, bilmediklerimizi öğrenip onlara tâbi' olsa idik ve bu felâketler başlarımıza gelmese idi, ne olurdu? لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى (*"Eğer biz onları bundan evvel âzâb ile ihlâk etmiş olsa idik derlerdi ki: A Rabbımız! Ne olurdu bize bir Resul gönderseydin de bizde zelil ve rüsvay olmadan evvel âyetlerine ittiba etseydik."* Tâhâ-20/134) diye i'tizar etmeğe hakları kalmasın. وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا **Allah, ezelden böyle bir aziz ve hakimdir.** Hükmüne karşı gelinmez, yaptığını hikmetiyle muhkem yapar. Binaenaleyh böyle mertebe mertebe müteaddid Peygamberler göndermiş ve o kitabların keyfiyyeti nüzulde ve bazı şerai' ve ahkamda birbirlerinin aynı olmaması mahza hikmetinden ve ümmetlerin ahvali, tabakat-ı muhtelife üzere bulunmasındandır. Çünkü tekâlif-i İlâhiyye'nin medar-ı ahval ve mesalih-i ibaddır. Allah Teâlâ, hikmet-i tekvini muktezasınca ümmetleri muhtelif ve müteğayir etvar ve hasail ile yaratmış olduğu gibi hikmet-i teşrii muktezasiyle de bunlara maaş ve maadlarında hal-ü şanlarına layık muhtelif ve müteğayir olan isti'dadlariyle mütenasib şerayi' ve ahkam emr-ü

Mesalih: Maslahatlar, işler. **İ'tizar:** Kusurunu bilerek özür dilemek. **Etvar:** Tavırlar, davranışlar. **Hasail:** Hasletler. **Maad:** Ahiret, dönüp gidilecek yer. **Mütegayir:** Birbirine zıt olan.

teklif eylemiş ve arz-i i'tiraz etmelerine vecih bırakmamıştır. Buna karşı kâffe-i nasa meb'us olan bir Peygamber'e semadan topyekûn bir kitab indirmesini teklif etmek hem izzet-i İlâhiyye'ye bir tecavüz ve hem hikmet-i İlâhiyye'ye muhalif bir taleb-i fasiddir.

Hakikat böyle iken o zalimler, o matbuu'l-kulûb kâfirler, buna şehadet etmezler de, hâlâ semadan kitab isterler. لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ **lakin Allah, sana inzal ettiğiyle kendi şehadet ediyor ki,** اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ **O sana onu, kendine mahsus olan ilmiyle inzâl buyurdu.** Bu öyle bir te'lif-i bedi ve kelam-ı İlahi'dir ki, buna, Allah'dan başka hiç kimsenin ilm-ü kudreti yetişemez. Evvelin-ü ahırin muarazasından acizdir. Allah, bunu öyle bir sun-ı i'caz ile inzal buyurdu ki, nazm-ı beliğindeki esrar-ı belâğat, mazmunundaki envar-ı kudsiyye, meani-i gaybiyyesindeki hakaik-ı aliyye, ahkamındaki hıkem-ü mesalih, gayesindeki saadet-i mutlaka, ilm-i İlâhî'den başkasının kudret-i ihatasından haricdir. Bu, ne keyfe mettefak vakı' oluvermiş bir tesadüf, ne de cahil bir tabiatın lâşuurî bir feveranıdır. Her şeyi bilen ve her yapdığını bilerek yapan Allah Teâlâ'nın ilm-i ezelisiyle inzâl buyurduğu bir fermanı hak, bir mu'cize-i bâhiredir. Buna Allah, böyle şehadet ettiği gibi وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ **Melâike de şehadet eder.** Çünkü Melâike, şehadet-i İlâhiyye'nin hâmilleridir. Bunun inzali, Cibril-i emin'in risaleti ve O'nun maiyyetindeki bütün Melâikenin tebcilâtı içinde vaki' olmuşdur. Ve onlar, لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ (*"O'nun sözünün önüne geçmezler hep O'nun emriyle hareket ederler...."* Enbiya-21/27) dirler. Maahaza başka şahide ihtiyac da yoktur. وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا **Şahid olmak üzere Allah yeter.** Allah, senin sıdk-ı nübüvvetine öyle beyyinat-ı bâhire ve hucec-i zahire nasb-ü ikame etmişdir ki, bunlar, diğer şahidlerle istişhaddan muğnidir. Muhammed ve Kur'an. Bunlardan zuhur eden tecelliyat-ı hak, diğer şâhidlerden müstağnidir. Hakk'ın kendine, kendi tecelliyatiyle şehadetinden daha beliğ hangi şehadet olabilir? قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ (*"De ki: "Hangi şey şehadetçe en büyüktür?" De ki: "Allah şahid benimle sizin aranızda....."* En'âm-6/19) Buna karşı اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Allah'ın şehadet ettiği her hangi bir hakikate küfr edenler,** وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **ve Allah yolundan,** yani tarik-ı hakk olan Din-i İslam'dan men' eyleyenler, قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا **"Hakdan sapdılar, uzak sapdılar."** اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Böyle küfredip,** وَظَلَمُوا **zulm eyleyenler,** yani Nübüvvet ve Risalet-i Muhammediyye'yi inkar etmek gibi haksızlıkta bulunanlar muhakkak ki, لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ **Allah'ın bunları ne bir vech ile mağfiret,** وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا اِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ **ne de cehennem yolundan**

Matbu'l-Kulûb: Mühürlenmiş, damgalanmış kalbler. **Muaraza:** Biri ile yarışmak. **Tebcilat:** Birisini tazim etmek. **İstişhad:** Birisinin şahidliğini istemek. **Muğni:** Def'edici.

başka bir tarika hidayet etmesi ihtimali yokdur. Yani bunlar, إن الله لا يغفر أن يشرك به (*"Doğrusu Allah kendine şirk koşulmasını mağfiret buyurmaz, ondan birisini ise dilediğine mağfiret buyurur, kimde Allah'a şirk koşarsa hakikatte pek uzak bir dalale sapmıştır."* Nisâ-4/116) hükmüne tâbi'dirler. خالدين فيها أبدا **Cehennemde müebbeden kalacaklardır. Bu kadar azgın kafirler,** nasıl mağlub edilirler de cehenneme tıkılırlar diye istib'ade de mahal yokdur. Çünkü, وكان ذلك على الله يسيرا **bunu yapmak Allah'a pek kolaydır. Zaten kurmuş olduğu nizamın hükmü, budur. Onlar, ona kendi ayaklariyle koşa koşa gideceklerdir.**

Duydunuz ya:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

170- Ey insanlar, hakikat size Rabbınız'dan hakk ile Resul geldi. Hakkınızda hayr olmak için hemen O'na iman edin ve eğer küfr edecek olursanız şübhe yok ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ın ve Allah, alîm, hakîm bulunuyor.

Bilhassa bu insanlar için de:

İstib'ad: Uzak, görme, ihtimal vermeyiş.

إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقٰيهَا
إِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ
اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللّٰهُ إِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ
وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾
لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰئِكَةُ
الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ
فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا
الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا
وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

Meâl-i Şerifi

171- Ey Ehl-i Kitab, dininizde gulüvvetmeyin, Allah'a karşı hakk olmayanı söylemeyin. Mesih İsa ibn Meryem, sade Allah'ın Resulü ve Meryem'e ilka eyledigi kelimesi ve O'ndan bir ruhtur, başka bir şey değil. Ge-

---

Gulüvv: Taşkınlık.

lin Allah'a ve Resullerine iman getirin, "üç" demeyin, vaz geçin hakkınızda hayırlı olur. Allah, ancak bir tek ilahtır, o sübhan bir veledi olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa O'nun. Vekil de, Allah yeter.

172- Hiç bir zaman Mesih de, Allah'ın bir kulu olmaktan çekinmez, Melâike-i mukarrebîn de. Ve her kim, O'na ibadetten çekinir ve kibirlenirse bilsin ki, O, yarın hepsini toplayıp huzuruna haşredecek.

173- İşte o zaman o iman edip salâh işlemiş olanlara, ecirlerini tamamiyle ödeyecek, hem de fazlından onlara ziyadesini verecek, amma, o kibirlerine yediremeyip çekinenleri elîm bir azab ile ta'zib edecek. Ve Allah'a karşı kendilerine ne bir hami, ne de bir yardımcı bulamıyacaklar.

يَا اَهْلَ الْكِتَابِ Mefhum-i âmm olmakla beraber yukarıda daha ziyade Yehud istihdaf edildiği gibi burada da, bilhassa Nesara istihdaf olunmuştur. **Yani ey umum insanlardan ve insanlar içinde Ehl-i kitab'dan bir kısm olan Nesara,** لَا تَغْلُوا فِى دِينِكُمْ **dininizde gulüvv etmeyiniz.** İsa aleyhisselam'ın şan-ı rıf'atini balada beyan olunduğu üzere inkar ve tenzil etmeğe, veled-i gayr-i meşru' mechul "incannu" diye kazf eylemeğe kalkışan Yehudilerin tefritlerine mukabil siz de, O'nun hakkında uluhiyyet iddiası ile ifrata gitmeyiniz. وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ **Ve Allah'a karşı haktan başka hiç bir şey söylemeyiniz.** Allah Teala'yı hulul, inkılab-ü ittihad, arkadaş ve veled ittihazı ve saire gibi muhal ve batıl olan evsaf ile tavsif etmeyiniz de, böyle şaibelerden tenzih eyleyiniz. ve her hususta hakkı takib ediniz, hak söyleyiniz. Çünkü, اِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ **Mesih İsa ibn Meryem, başka bir şey değil, ancak** رَسُولُ اللّٰهِ **Allah'ın bir Resulüdür.** وَكَلِمَتُهُ **Ve bir kelime-i tekviniyye veya tebliğiyesidir ki,** اَلْقٰيهَا اِلٰى مَرْيَمَ **O'nu Meryem'e ilka etmiş** اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ (*"Melekler dediği vakit: Ya Meryem! Haberin olsun Allah seni tarafından bir kelime ile müjdeliyor: İsmi Mesih İsa İbn Meryem....."* Âl-i İmrân-3/45) medlulü üzere Melekleriyle Meryem'e bildirip tebşir etmiş, nefh-ı Cibril ile rahim-i Meryem'e bırakıp كُنْ فَيَكُونُ "ol, oldu" emriyle tekvin eylemiştir. وَرُوحٌ مِنْهُ **Ve Allah tarafından bir ruhtur,** ki, Allah bununla bir çok ölü kalblere hayat vermiştir. Risalet, kelime, ruh, işte Mesih İsa ibn Meryem'in son hakikatı bunlardan ibarettir. "İsa, katl-ü salb olunmadı veya henüz ölmedi, semaya ref' olundu" denildiği zaman bu hakikatten başka bir şey anlamamalıdır. Binaenaleyh فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ **Allah'a ve bütün Re-**

sullerine iman ediniz. Allah'ı Allah, Resullerini Resul tanıyınız. وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ **Ve "üç" demeyiniz.** Ne "ilahlar üçtür: Allah, Mesih, Meryem'dir" diye şirk-i sarih ile, ne de "Allah üçtür" Eb, ibin, Ruhu'l-kudüs, ekanim-i selâse, eşhas-ı selase olarak cevher-i vahiddir" gibi bir şirk-i müevvel ile teslise kail olmayınız. اِنْتَهُوا **Teslisten vazgeçiniz ki,** خَيْرًا لَكُمْ **sizin için hayırlı olur.** Zira اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ **Allah ancak bir ilahdır.** Hiç bir vech ile şirki kabul etmez, zatinde her türlü taaddüdden münezzeh ve uluhiyyetde münferiddir. سُبْحَانَهُ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ **Haşa O'nun için bir veled olmak ihtimali yoktur.** Onu, böyle bir şaibeden tesbih ve tenzih ederim. Çünkü, لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ **semavatta ve arzda, yukarılarda ve aşağıda her ne varsa hepsi O'nundur.** Halk O'nun, mülk O'nun, hukm-ü tasarruf O'nundur. İsa da dahil olduğu halde eşyadan hiç bir şey, O'nun mülk-ü melekütünden haric değildir. وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا **Allah vekil olarak da kafidir.** Yani bütün bunları halk-u tedbir ve kendi namına zabt-u idare de, Allah'ın hiç bir kimseyi vekil tutmağa ihtiyacı yoktur. O, bizzat ve bilesale hükm-ü tasarrufa kadir, gani anilâlemîndir. Bununla beraber mahlûkatının umurunu onların hesab ve menfaati namına en güzel tedbir ve idare eden ve edecek olan da O'dur. Onlar, vazifelerini yapıp kendisine tevekkül ve itimad ederek tefviz-ı umur ettikleri takdirde işlerini tesviye ve arzû ve emellerini tatmin etmek için kendilerini başka bir vekile muhtac da etmez. Hasılı O, bütün mahlukatın tedbir-i umuruna ve kendine istinad etmesine kafidir ve işinde bir vekile muhtac değildir. O, her şeyin yerini tutar, hiç bir şey O'nun yerini tutamaz ve O'na istinad emeden duramaz. Binaenaleyh Allah'ın mülki haricinde bir şey, Allah'ın yerini tutacak bir veled, makamına kaim olacak bir vekil, Allah'dan başka tefviz-ı umur edilecek bir merci', bir ma'bud tasavvuru, tasavvur-ı muhaldir. Bu gibi şeyler, ancak faniler ve acizler hakkında tasavvur olunur. Resul denildiği zaman da bir vekil değil, ancak nakil-i kelam bir emir kulu anlamalıdır. Buna karşı ey Nesârâ, Mesih, nasıl kul olur demeyiniz. لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ ... **"Hiçbir zaman Mesih de, Allah'ın bir kulu olmaktan çekinmez."** Nesârâ, Resulüllah'a gelmişler: "Bizim sahibimize niçin ayıb isnad ediyorsun?" demişler. "Sahibiniz kim?" buyurmuş. "İsa", demişler. "Ne dedim?" buyurmuş. "O, Allah'ın abdi ve Resulüdür diyorsun" demişler. "Allah'a abd olmak bir âr değildir" buyurmuş ve bu âyet bunun üzerine nazil olmuştur, diye mervidir.

Gördünüz ya:

Ekanim-i selâse: Üç unsur, teslis. **Müevvel:** Te'vil edilmiş, zahiri mânâdan başka mânâ verilmiş. **Bilesale:** Bizzat, kendisi. **Tefviz:** İşini Allah (c.c.)'a havale etme.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِه۪ فَسَيُدْخِلُهُمْ ف۪ي رَحْمَةٍ مِنْهُ
وَفَضْلٍ وَيَهْد۪يهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًا ﴿١٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

174- Ey insanlar! Bakın size Rabbınız'dan bürhan geldi, size açık bir nur indirdik.

175- İmdi kimler, Allah'a iman edip buna sarılırlarsa, yarın onları taraf-ı İlâhîsinden mutlak bir rahmet içine koyacak, bir de fazl. Ve onları, doğru kendisine varan bir yolun yolcusu edecek.

BÜRHAN: Zat-ı Muhammedi sallallahü aleyhi vesellem, **NUR-I MÜBİN:** Kur'ân.

SIRAT-I MÜSTAKIM: Din ve şeriat-i İslam'dır ve bundan sonraki surelerde bu hidayetin istikmali beyan olunacaktır.

Şimdi surenin başındaki, ... يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ ("*Ey o bütün insan kümeleri! Sakının o Rabbınıza karşı gelmekten......*" Nisâ-4/1) hitabı, bu bürhan-ı Rabbani ile inkişaf ede ede böyle bir nur-ı mübine müntehi olduğu ve sırat-ı müstakımi tenvir ettiği bu noktada ölüm ve alakadar olan ve surenin evvelindeki ahkam-ı emval ve mirası itmam eden bir ayet ile âhiri, evvele irca' etmek üzere buyuruluyor ki:

Ya Muhammed, bu sırat-i müstakıme hidayet arzusunda bulunanlar:

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِي الْكَلَالَةِۜ اِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُٓ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌۜ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۜ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۜ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّواۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٧٦﴾

Meâl-i Şerifi

176- Senden fetvâ istiyorlar. De ki: "Allah size, kelale (babası ve çocuğu olmayan) **hakkında şöyle fetva veriyor: "Bir kişi ölür, çocuğu yok bir kız kardeşi var buna, terikesinin yarısı, o da buna varis olur bunun çocuğu yoksa, eğer iki kız kardeşi varsa bunlara onun terikesinden üçde ikisi, eğer erkekli dişili kardeşleri varsa o vakit erkeğe iki dişi payı kadar" şaşırıyorsunuz diye Allah size beyan buyuruyor." Allah her şey'e alîm'dir.**

Kelâlenin manası, surenin baş tarafında وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً (*".... ve eğer bir erkek veya kadının (çocuğu ve babası yokta) kelale cihetinden (yan koldan) mirasına konuluyor ve (ana) bir biraderi veya bir hemşiresi bulunuyorsa her birine altıda bir, ..."* Nisâ-4/12 geçmiş idi bakınız). Bir rivayete göre evvelkisi kışın, bu ikinci âyet de yazın nazil olmuş ve bunun için buna "ayet-i sayf" denilmişdir. O yaz, وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ (*".... yoluna gücü yeten her kimsenin o beyti haccetmesi de insanlar üzerine Allah'ın bir hakkıdır, ..."* Âl-i İmran-3/97) ayeti nazil olmuş. Resulüllah, Mekke'ye gitmek için techizat yapıyordu. Bu sırada, yani haccetü'l-vedâ'ya gidilirken Medine'den çıkılmadan ve bazılarının kavlince yolda bu ayet nazil olmuşdur. Bera İbn Azib radıyallahü anh, bunun en son nazil olan ayet, «براءة» in en son nazil olan sûre olduğunu ve Sahabe'den bir çoğu da son nazil olan ayetlerden olduğunu söylemişlerdir. Sebeb-i nüzul hakkında da Cabir ibn Abdullah (r.a.)'den merviydir ki: "Resulüllah, iyadetime

gelmiş idi. Hasta idim: "Ya Resulüllah, ben kelaleyim malımı ne yapayım?" Diğer bir rivayette: "Miras kimindir? Bana ancak kelale varis olacak." dedim. Bu ayet bu sebeble nazil oldu." Hazret-i Sıddik (r.a.) bir hutbesinde demişdir ki: "Allah Telala'nın sûre-i Nisâ'da feraiz hakkında inzal buyurduğu ayetlerden birincisi, veled ve valid hakkındadır. İkincisi, zevc ve zevce ve ana bir kardeşler hakkındadır. Üçüncüsü, ana-baba bir veya baba bir kardeşler hakkındadır. Sûre-i Enfal'in nihayetindeki ayet de, "zevi'l-erham" hakkındadır." Binaenaleyh: إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ "Oğlan veya kız bir çocuğu bulunmayan bir adam ölür ve (لابوين yahud لاب) bir hemşiresi bulunursa, terikesinin nısfı, hemşiresinin farz hakkıdır." Diğer nısıf, asabesi varsa onun, yoksa redden yine hemşiresinindir. Oğlu bulunursa hemşire sakıt olur, kızı bulunursa hemşirenin bir farz-ı muayyeni olmaz. اِجْعَلُوا الْاَخَوَاتِ مَعَ الْبَنَاتِ عَصَبَةً (*"Kız kardeşleri, kızlarla birlikte asabe yapınız."* Buhari: Feraiz-12) hadis-i şerifi mucebince asabe olur.

Amudî nesebin gayrını ifade eden kelale mefhumunda "veled ve valid olmamak" mu'teber olduğundan dolayı, «لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ» validi olmadığı gibi veledi de olmayan demek olur. Yani baba bulunursa ale'l-umum kardeşler sakıt olur, miras alamazlar. Hazreti Ömer bu noktada biraz tereddüd etmiş ise de, Sünnet bu vech üzere takarrür etmiş ve böyle olduğuna icma hasıl olmuştur. Fakat ana, فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ (*"... eğer ölenin kardeşleride varsa o vakit anasına altıda bir....."* Nisâ-4/11) medlulünden anlaşıldığı üzere kardeşleri iskat etmez. Bu mes'ele, İlm-i feraizde şöyle ifade olunmuştur: وَبَنُوا الْاَعْيَانِ وَالْعَلَّاتِ كُلُّهُمْ يَسْقُطُونَ بِالْاِبْنِ وَابْنِ الْاِبْنِ وَاِنْ سَفَلَ وَبِالْاَبِ بِالْاِتِّفَاقِ وَبِالْجَدِّ عِنْدَ اَبِى حَنِيفَةَ (*"Ana-baba bir kız ve erkek kardeşler ile baba bir erkek ve kız kardeşlerin hepsi, oğul ve aşağıya doğru ne kadar inerse insin oğlunun oğlu ile, ittifakla baba ile sadece Ebu Hanife'ye göre dede ile düşer."* İbn-i Abidin: Reddü'l-Muhtar-4/781)

Birader vefat ederse böyle olduğu gibi وَهُوَ يَرِثُهَا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ bil'akis o, **kalır kızkardeşi ölür, çocuğu (kezalik babası) bulunmazsa, o birader de ona varis olur.** Yani bütün terikesini alır. Fakat oğlu veya babası bulunursa, sakıt olur. Kızı buluursa tamamını alamaz bakiyi alır. فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ **Eğer aynı şerait altında kalan hemşireler iki veya daha ziyade iseler,** فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ **farz hakları terikeden sülüsan,** yani üçte ikidir. Bâki asabe varsa ona verilir. Yoksa farzan değil, redden yine onların olur. وَاِنْ كَانُوا اِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً **Ve eğer kalanlar,** (yine aynı şerait altında) **erkekli dişili muhtelit kardeşler ise yani hem bira-**

Muhtelit: Karışmış, karışık.

der ve hem hemşire varsa o zaman فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ **Erkeğe iki dişi payı kadar** taksim olunur. İşbu, يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا **Şaşırıyorsunuz diye Allah size beyan buyuruyor.** «اَنْ تَضِلُّوا» ve emsalini Basriyyun, كَرَاهَةَ اَنْ تَضِلُّوا diye, Kufiyyun da, لِئَلَّا تَضِلُّوا diye takdir ederek tefsir etmişlerdir ki, evvelkisine göre mana: "Allah, şaşırmanızı istemediği için size beyan ediyor." İkincisine göre de: "Şaşırmıyasınız diye size beyan ediyor." demek olur. Bizim lehce-i lisanımıza göre: "Şaşırırsınız diye Allah, size beyan ediyor." demek de, aynı manayı ifade eder. Fakat bu da: "Beyan etmezse şaşırırsınız.", demek olduğundan daha uzun bir takdiri muhtevidir. Halbuki bir harfı nefiy takdiri, böyle bir cümle-i şartiyye takdirinden elbette evladır. «يَسْتَفْتُونَكَ» istiftasiyle bu beyan fıkrası gelecek olan Sûre-i Mâide beyanatına da bir tavtiedir. وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. **"Allah her şeye Alîm'dir."** dir. Sizin, hayat ve mematınıza müteallık ahvalinizi de pek iyi bildiğinden masalih-ü menafiinizi tazammun eden ahkâmını size beyan etmiştir. Binaenaleyh siz de, bunları biliniz ve ilm-ü nur ile sırat-ı müstekımde yürüyünüz ki, Mâide-i İlâhiyye'ye konasınız.

Tavtie: Anlatılacak maksadı destekleyecek tarzda önceden bazı sözler söyleme.

MÂİDE SÛRESİ

Bu Sûre-i Mâide dahi Medeni'dir. Yani hicret-i seniyyeden sonra nazil olmuştur. Hem de son zamanlarda nazil olan surelerdendir. Nitekim, سُورَةُ الْمَائِدَةِ مِنْ اٰخِرِ الْقُرْاٰنِ نُزُولاً فَاَحِلُّوا حَلاَلَهُ وَحَرِّمُوا حَرَامَهُ (*"Sûre-i Mâide, Kur'an'ın nüzülce muahhar olanlarındandır. Binaenaleyh helalını helal, haramını haram tutunuz."* Ahmed b.Hanbel: 4/188) diye de Aleyhissalatü vesselam'dan merviydir. Hudeybiye senesinden itibaren nüzule başlamış. Bir kısmı, feth-i Mekke senesi, bir kısmı da, Haccetü'l-veda'da nazil olmuştur. Bazıları, Bu Surenin hepsi birden Haccetü'l-veda'da Arefe günü, bazıları da, bu sefer esnasında nazil olduğunu söylemişlerdir. Esma bint Yezid'den menkuldür ki: "Sûre-i Mâide'nin cemi'si nazil oldu. Ben, Resulüllah'ın nakası Adbanın zımamını tutuyordum. Ağırlığından devenin kolları kırılayazdı." demiştir. Lakin cumhurun tercihine ve Hazret-i Ömer'den dahi sahih rivayete göre bu bütün sûre hakkında değil, bazı ayetler, ezcümle اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ (*"....İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamâmu erdirdim, ..."* Mâide-5/3) hakkındadır. Ve ma'lumdur ki, hicretten sonra gerek nefs-i Medine ve gerek bir seferde ve gerek Mekke'de nazil olanlara Medenî denilir.

Âyetleri: Yüz yirmidir.

Zımam: Hayvan yuları, yular.

Kelimatı: Bin sekiz yüz dört.

Harfleri: On bir bin dokuz yüz otuz üç.

Fasılaları: لم ندبر : د ، ب ، م ، ن ، ل ، ر

İsimleri: Mâide, Ukud, Munkıze, Müba'siredir.

Mâide: Yemekli sofra demektir. Sûre-i Nisâ'yı sûre-i Mâide'nin takıb etmesi ne kadar mütenasib ve ne kadar manidardır. "Mâide-i İsa"nın bu surede zikredilmiş olması bu tesmiyenin zahiren bir vechi gibi görünürse de doğrusu onun için buna, Sûre-i Mâide denilmiş değil, bu Sûre-i Mâide olduğu için o, bunda zikredilmiştir. Esasında bu sure, ni'met-i İslam'ın Mâidesidir. Burada اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي (*"...İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama erdirdim, ..."* Mâide-5/3) müeddasınca ni'met-i İslâm temamen kurtarılmış, ahidlerine vefa, akidlerini ifa eden Ehl-i imana sunulmuştur. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِۜ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَه۪يمَةُ الْاَنْعَامِ
اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ
مَا يُر۪يدُ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ
الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَٓائِدَ وَلَٓا اٰمّ۪ينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ
يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًاۜ وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا
وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
اَنْ تَعْتَدُواۢ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى

Ukud: Akidler, şartlar. Mâide suresinin diğer bir ismi.

الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾
حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ
بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَٓا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا
مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ
ذٰلِكُمْ فِسْقٌ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي
وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ
لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey o bütün iman edenler! Akidlerinizi ifa ediniz. İhrama girdiğinizde avı helal saymamanız şartiyle size En'âm behaiminin atide okunacak olanlardan maadası helal kılındı. Şübhe yok ki, Allah ne isterse hükmeder.

2- Ey o bütün iman edenler! Ne Allah'ın şeâirine, ne şehr-i harâma, ne kurbanlık hediyyelere, ne gerdanlıklarına ne de Mevlâlarının gerek fazlını ve gerek rızasını arayarak beyt-i harama doğru gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman isterseniz avlanın, sizi Mescid-i Haram'dan menettiler diye bir takımlarına karşı beslediğiniz kin, sakın sizi tecavüze sevk etmesin, birr-ü takva üzere yardımlaşın, günah-ü

Behaim: Dört ayaklı hayvanlar.

taaddi üzere yardımlaşmayın, Allah'dan korkun, çünkü Allah'ın ikabı çok şiddetlidir.

3- Size şunlar haram kılındı: Ölü, kan, hınzır eti, Allah'dan başkasının namına boğazlan, bir de boğulmuş, yahud vurulmuş yahud yuvarlanmış, yahud süsülmüş, yahud canavar yırtmış olup da canı üzerinde iken kesmedikleriniz ve dikili taşlar üzerinde boğazlananlar ve zarlarla kısmet paylaşmanız, hep bunlar birer fısk (yoldan çıkıştır). Bu gün kafirler, dininizi söndürebilmekten ümidlerini kestiler, onlardan korkmayın, yalnız benden korkun. İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamama erdirdim, ve size din olarak İslam'a rıza verdim. Şu kadar ki, her kim, son derece açlık halinde çaresiz kalır da günaha meyl maksadı olmaksızın onlardan yemeğe muztarr olursa, elbette Allah gafûr, rahîm'dir.

Bu surenin, diğerlerinde bulunmayan on sekiz farizayi tazammun ettiği beyan olunuyor. Ebu Hayyan'ın kaydettiği vech ile derler ki: "Arabın ilk feylesofu meşhur «الكندى» ye tilmizleri: "Ey hakim bize şu Kur'an'ın bir mislini yapıver" demişler. O da: "Peki hepsinin değil, ama bir kısmının mislini yapayım." demiş ve bir çok günler çekilip kapanmış, sonra çıkmış: "Vallahi, demiş, buna ne bizim kudretimiz yetecek, ne de başka birinin. Mushafı açtım, Sûre-i Mâide çıktı. Baktım, vefayi söylemiş, nekisten nehyetmiş, bir tahlil-i amm yapmış, sonra bir istisna istisna eylemiş, sonra da kudret-ü hikmetinden haber vermiş ve bütün bunları iki satıra sığdırmış. Bunu ise, hiç kimse cildlerle yazı yazmadan ifade edemez. ilh...."

UKUD: Akdin cem'idir. Akd, tevsik olunmuş ahid demektir ki, bir şeyi diğerine sağlam surette bağlayan bağ ve düğüme, mesela ip düğümüne teşbih edilmiştir. Yani akid, asli lüğatte sıkı bağlamak ve düğümlemek, muhkem bağ ve düğüm demek olup bundan naklen bir kimsenin bir şeyi iltizam veya âhare ilzam ederek kendini veya diğerini bağlamasına veya mütekabilen bağlanmalarına akid tesmiye olunmuştur ki, itikad da bundandır. Binaenaleyh her akid icab ü kabule mütevakkıf olmayıp ba'zıları mücerred icab ile dahi mün'akid olur ki, nezirler ve mustakbele taalluk eden yeminler, bu kabildendir.

AHİD dahi, asli lüğatte bir şeyi halden hale hıfzedip mura'at etmektir. Böyle mura'atı ilzam veya iltizam edilen tevsikata da ahid tesmiye olunur. Bu

---

Mura'at: Korumak, saklamak.

itibar ile ahid ve akid müteradif veya mütelazim demek iseler de, akid kelimesi misak gibi daha ziyade bir ihkâm ifade eder.

VEFA VE İYFA ise, ahd-ü akdin mucebini eda etmek, icabını temamen icra eylemektir. Burada cem'i muhalla billâm olan «العقود» istiğrak ifade eder ki, gerek Allah Teâlâ'nın kullarına ilzam ve akd eylediği tekâlif ve ahkâm-ı diniyyeye ve gerek ibadın kendiliklerinden Allah'a karşı akdettikleri nezirlere ve yeminlere ve gerekse insanların kendi beyinlerinde sahihan akdeyledikleri emanat, muamelât ve saireye müteallık her nev'i ukuda şamildir. Hatta Ehl-i harb, Ehl-i zimmet ve Havaric ve sair nâs ile akdedilen muahedat dahi dahildir. Şu halde bundan şu kaide müsteban olur ki: "Ukudda aslolan sıhhattır, meğer ki, fesadına bir delil kaim olsun." Bunun için her hangi bir akidde kavil; sıhhat müdde'isinin, beyyine fesad müddeisinindir. Meğer ki, o akidde fesad butlandan başka bir mana ifade etmemiş olsun. Çünkü butlan iddiası, akdin ademini iddia ve vücudunu inkar demektir. Bunda ise, beyyine vücud ve sıhhat müddeisine teveccüh eder. Zira emri ifa sahihan mevcud olan akde müteveccihtir. Akid, sabit ve mün'akid değil ise, ifâ edilecek şey yoktur. Ebu Bekr-i Razi, bu mânâ-yı Fıkhî ile "Ahkam-ı Kur'an"da der ki: أوفوا بالعقود "Akidlerinizi ifâ ediniz." Ukud isminin mütenavil olduğu cemi-i ukudun ifasını iktiza eder. Binaenaleyh her hangi bir akdin cevaz veya fesadında veya herhangi bir nezrin sıhhat ve lüzumunda ihtilaf ettiğimiz zaman, أوفوا بالعقود "Akidlerinizi ifâ ediniz." kavl-i İlahi'si ile ihticac sahih olur. «اه» Lakin ukud, her nev-i tekalif-i şer'iyyeden eamm olduğu ve halbuki tekalif-i şer'iye içinde mendubat ve müstehabbatın dahi vücudu ma'lum bulunduğu cihetle işbu, «أوفوا» "İfa ediniz." emrinin de vücub ve nedibden eamm bir manaya mahmul olması lazım geleceği de unutulmamak iktiza eyler. Nitekim bunu, Ebussuud tasrih etmiştir. Velhasıl dinin hulâsası, Allah ve kullarla sağlam bir takım uhûd ve mukavelât akd etmek ve sahihan akd edilen uhûd ve ukûdu ifâ ile hukmünü yerine getirmek demek olduğu bu Surenin başında bir asli külli olarak icmal olunup buyurulmuştur ki:

يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود **Ey iman etmiş olan mü'minler, bağlandığınız bütün akidleri ifâ ediniz.** Yani evvel emirde iman bir akiddir. Ve siz bu akd ile Allah'a karşı bir takım uhûd ve ukûd yapdınız bağlandınız, sonra kendiliğinizden veya kendi aranızda veya ale'l-umum insanlar beyninde bir takım akidler daha yapar bağlanırsınız. İşte bütün bu akidleri ifâ ediniz. Dinin kökü, imanın hükmü, Allah'ın emri, icmalen budur. Şimdi Surenin ismiyle mütenasib

Müddei: İddia eden.

olmak üzere evvela, vesait-i ma'işetten başlayarak bunun biraz tafsiline gelelim:

أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ **Size behîme-i En'âm helal kılındı.** Bunlarla intifa' eder ve helal helal yiyebilirsiniz. إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ **Ancak hürmeti okunan** veya bervech-i ati okunacak olanlar **müstesna.** (Ki, ezcümle حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ (Mâide-5/ 3) de gelecektir.) Daha evvel bilhassa şu calib-i dikkatdir ki, غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ **siz, ihramda iken sayd-ı helal kılamayacağınız, ihram halinde avlanmayı ve av eti yemeyi tecviz edemiyeceğiniz halde behime-i En'âm bazı müstesna ile helal kılındı.** Yani ey mü'minler siz, hayvan öldürmek caiz olmayan ihram halinde avdan ve av eti yemekten memnu'sunuz. Fakat bu halde bile bir akdin semeresi olmak üzere, et yemekten mahrum kılınmadınız. Siz ihramda iken av olmamak şartiyle ihramda bulunmayanların kesdikleri En'âmdan yiyebilirsiniz ki, bu hıll-ü hürmet, birer akd-i İlahi'dir. Ve böyle başkasının kesdiği hayvanın etini yiyebilmeniz her halde kendi aranızda yapacağınız beyi' veya hibe gibi bir akdin semeresidir. Binaenaleyh bununla ukudun faidelerini ve Din-i İslam'da ma'işetinizin nasıl tevsi' edildiğini takdir ve bu hıll-ü hürmeti ifa eyleyiniz de helalı haram, haramı helal yapmayınız. İleride, أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ ... وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا (*"Deniz avı ve yemesi size helal kılındı ki size ve seyyar olanlarınıza medar olsun kara avı ise ihramda bulunduğunuz müddetçe üzerinize haram kılındı...."* Mâide-5/96) ayetinde sarahaten görülecektir ki, ihram halinde haram olan sayd, deniz avı değil, kara avıdır. Buradaki sayd da, kara hayvanatı demek olan behime-i En'âmdan istisna mevkiinde bulunmak i'tibariyle buna bir ima-yı mutazammındır. Behime, esasen aklı olmayan her hangi bir hayvan demekdir ki, ibham manasından mehuzdur. Sonra bu isim berri veya bahri dört ayaklı hayvanatta daha ziyade isti'mal olunarak onlara kesb-i ihtısas etmiştir. Burada helal kılınan ise, mutlak behaim değil, behime-i En'âmdır..

EN'ÂM da, ın cem'i olup Sûre-i En'âm'da وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ (*"En'âm içinden gerek yük götüreni ve gerek sevileni vücuda getirende O, Allah'ın size merzuk kıldığı nimetlerden yiyin....."* En'âm-6/142) ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ (*"Sekiz eş: koyundan iki, keçiden iki ..."* En'âm-6/ 143) وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ (*"Ve deveden iki, sığırdan iki, ..."* En'âm-6/144) diye beyan olunduğu üzere hayvanat-ı ehliyyeden deve, sığır, davar, yani koyun ve keçiye ıtlak olunur ki, yumuşaklık manasına olan nu'umetten me'huz-

---

Behîme: Dört ayaklı hayvan. **Sayd-ı helal:** Helal avlanmak. **Tevsi':** Genişletme. **İbham:** Kapalı olmak. **Nu'umet:** Yumuşaklık.

dur. Pençeliler şöyle dursun beygir, katır, eşek gibi "hafîr" denilen tek tırnaklı hayvanat bile En'âmda dahil değildirler. Nitekim Sûre-i Nahl'de وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ (*"En'âmı da yarattı, sizin için onlarda bir ısınıklık ve bir takım menfeatlar vardır, hem onlardan yersiniz."* Nahl-16/5) وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (*"Hem binesiniz diye, hem de ziynet olarak atları, katırları, merkepleri de yarattı ve bilemiyeceğiniz daha neler yaratacak."* Nahl-16/8) buyurulmuştur. Şu halde behimetü-l En'âm terkibi izafisi, ya çam ağacı gibi izafeti beyaniyye olup "En'âm denilen behimeler" demekdir ki, bu surette diğer bir ayetteki, وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ (*"....Size ise, karşınızda tilavet olunup duranlar müstesna olmak üzere bütün en'âm helal kılındı..."* Hacc-22/30) gibi doğrudan doğru En'âmın hılli tansis olunmuş ve bunlara şebih olan ceylan geyik ve saire gibi av hayvanatı En'âma mülhak olarak tahlil kılınmış olur. Veya behimeden murad, En'âmın gayri olarak izafet-i lamiyye-i teşbihiyye ile "En'âm gibi olan behâim" demektir ki, bu surette de geviş getirmek ve enyabı olmamak i'tibariyle En'âma benzeyen geyik ve sair behaim-i vahşıyenin hıll-i tansis edilmiş ve menat-ı hılle işaret kılınmış olur. En'âmın hılli ise, mukaddema diğer nass ile beyan olunmuş bulunduğu gibi buradan da, müşebbehün bih bir asıl olmak üzere yine bil'işare anlaşılır ve bundan «غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ» fıkra-i haliyyesi ile saydın istisnası bir istisna-i muttasıl mevkiinde bulunacağı "behime" kaydi de te'kide değil, te'sise masruf olup bir faide-i zaide ifade edeceği cihetle bazı müfessirin bu sureti tercih etmişlerdir. Lakin bunda, hal-i ihrama nazaran kelamı, tahrim-i mahza tevcih vardır ki, اَوْفُوا بِالْعُقُودِ **"Akidlerinizi ifâ ediniz."** siyakına pek de mülayım değildir. Zira vuhuşdan intifa sayde mütevakkıf olduğu cihetle bunu müteakib hali ihramda saydın memnuiyyeti beyan olunurken hal-i ihrama nazaran bu hıllin hiç hükmü kalmamış ve o halde siyak-ı kelam büsbütün tahrime teveccüh etmiş ve binaenaleyh bu memnuiyyet halinde En'âmın hıllinden intifa' ve ukûdün semeratından istifade hususu tansis edilmemiş ve bu ni'met-i islam ile imtinan manası gösterilmemiş olacaktır. Gerek bu ince zevk-ı beyan ve gerek hıll-i En'âmın esaleti müsellem olması hasebiyle ekser müfessirin de evvelki izafet-i beyaniyye suretini tercih eylemişlerdir. Ki, bunda behime lafzı menat-ı hılli tansis etmemekle beraber bunu ima nüktesinden de hali değildir. Vuhuşun ilhakına medar olur. Ve her iki takdirde behime-i En'âm behaim-i bahriyyeye şamil değildir.

Şimdi bu in'âm-ı İlahi'ye karşı acaba bu hıll-ü hürmet niçin böyle olu-

---

Hâfir: Davar tırnağı. **Enyab:** Çenenin yan tarafındaki azı dişleri. **Levs:** Pislik, kir. **Menat:** Putun adı, dönülecek yer. **Hıll:** Helal. **Vuhuş:** Vahşiler.

yor? Niçin En'âm ihlal ve ihram, cemi-i ahvalde mübah kılınır da sayd bazan mübah bazan haram oluyor? Hayvanatın hepsi can değil midir? Nasıl oluyor da, hükm-i İlahide bu hayvanların ve levse bazıları insanlara helal olabiliyor gibi bir takım mülahazalara da lüzum yoktur. Hıll-ü hürmet ahkamını ta'lilden ziyade taabbüdle ifa etmelidir. Zira إِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ **şübhe yoktur ki, Allah, neyi irade ederse onu hükmeder. Hükmünde muhtardır.** Yâni esas i'tibariyle bütün ahkam O'nun meşiyyet-ü iradesine tabi'dir. İrade-i İlahiyye üzerinde icrayı tesir etmesi melhuz hiç bir illet, hiç bir kuvvet yoktur. Gerçi bir çok def'alar geçdiği üzere Allah Teâlâ hakim olduğundan tekalif-i İlahiyye'nin medarı da mesalih ve menafii ibaddır. Ve şu halde bu hıll-ü hürmet de bir çok hikem-i baligayı mutazammındır. Fakat bütün bu hikmetler, irade-i İlahiyye'nin semerat ve ahkamı müterettibesinden başka bir şey değildirler. Asıl illet-i hüküm, o hikmetler, o maslahatlar değil, irade-i Sübhaniyyedir. Mesela insan, hayvanata müreccah ve En'âm hayvanatı insaniyyenin masalihine diğerlerinden daha elverişli yaradılmış ve bu gibi hikem-ü masalih-ı fıtriyyeye binaen En'âm helal kılınmış denebileceği farz olunsun. Fakat buna karşı acaba bu hılkat, bu nizam neye böyle olmuş? Bunda ne zaruret varmış suali derhal varid olur. Bunun ise yegane cevabı, Allah'ın böyle irade etmiş ve böyle hükmeylemiş olmasıdır. Binaenaleyh esas i'tibariyle bunların hiç birinde zaruret-i zatiyye yoktur. Hepsi mümkünattandır. Bütün vücubun, zaruretin, hüsnün menşei Allah'dır. Hüküm, hikmet, hukuk, şeri' hep bu iradenin teayyünatıdır. Ve bunun için tekalifin hüsn-ü kubhu da her şeyden evvel halik ve mahlûk, Rububiyyet ve ubudiyyet nisbetiyle İradetullah'a müsteniddir. Ve ilim ve hikmet-i hukuk ne kadar ta'mık edilirse edilsin esasında kanun-ı taabbüdden harice çıkamaz. Asıl hikmet tabiatı eşyanın değil, onların halıkı ve بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا *"Herşeyi kuşatıcı"* olan Allah'ındır. Teşri' nokta-i nazarından bu hıll-ü hürmet de mahaza O'nun iradesi eseridir. Bunun için يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ **ey iman edenler, ne Allah'ın şeairine,** yani iradesini gösteren merasim-ü tekalif-i diniyyesine ve ibadat ve taatına nişane olan alamat-ı müş'iresine mesela, hacc için İhram, Mikatlar, Cemreler, Safa ve Merve, Meş'ari-i haram, Arafe ve Rükun, Tavaf-ü say, Kurban, Tahlık ve Ihlâl gibi menasik denilen şiarlara, وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ **ve ne bu şeairden ma'dud olan şehr-i harama,** yani kital, haram olan Receb, zilki'de, zilhicce, muharrem dört aydan birine (Sûre-i Bakara'da geçen اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ (*"Hürmetli ay hürmetli aya ve bütün hürmetler birbirine kısastır..."* Bakara-2/194 ayetinin tefsirine bakınız.), وَلَا الْهَدْيَ **ve ne hedye** yani Kâ'be'ye ihda olunan kurbanlıklara,

---

Teayyünat: Görünme. **Tamık:** Derinleştirmek. **Tahlık:** Tıraş etmek. **Ihlal:** Terk etmek.

وَلَا الْقَلَٓائِدَ **ne de kılâdelere,** yani kurbanlık nişanesi olmak üzere hediylere her hangi bir şeyden takılan gerdanlıklara ve ale'l-husus bunların takıldığı kıladeli kurbanlıklara, وَلَٓا آٰمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ **ve ne Beyt-i Haram'a** يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا **Rabblarından hem bir fadıl** (Bir ticareti dünyeviyye) **ve hem rıza ümid ederek ziyaret kasdedenlere hürmetsizlik etmeyin.** Yani bütün şeairi muhterem tutun, hürmetini hetk eylemeyin. Ezcümle Şehr-i haram'a kıtal veya nesi' ile riayetsizlikte bulunmayın. Hedy-ü kalaidin hürmetini ihlal etmeyin. Diğerlerinin sevkettiklerine taarruz etmeyin. Kendinizin hediy; sevk-u taklid etmesi de ef'al-i ihramdandır. Binaenaleyh, bozmayın derhal elbisenizi çıkarıp ihrama girmekle ve ba'dehu bunların etlerini tesadduk etmekle bu hürmeti muhafaza edin. Hem ziyaret, hem ticaret kasdiyle Kâ'be'ye gelenleri meneylemeyin. Huccacın yolunu kesmeyin. Beyt-i Haram'a haricden gelenler de, Mekke'ye ihramsız girmesin. وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا **Avlanacaksanız İhramdan ve Harem'den çıkıp hılle girdiğiniz vakit avlanın.** O vakit, Harem haricinde sayde me'zuniyyet var. Fakat sayd-i harem, ne ihramlı, ne ihramsız hiç bir halde caiz değil. لَا يُنَفَّرُ صَيْدُهَا *"Av sürülmez."*

وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا **Bir zamanlar sizi, Mescid-i Haram'dan menettiklerinden dolayı bir kavme olan buğz sizi, kendilerine taarruz ve tecavüzünüzle günaha sokmasın, şeaire hürmetsizlik etmek cürmüne düşürmesin.** İbn Kesir ve Ebu Amir kıraatlerinda «همزه» nin kesriyle «اِنْ صَدُّوكُمْ» okunduğuna göre: Bir kavm, sizi Mescid-i Haram'dan menederlerse onlara buğz ve kininiz şeaire hürmetsizlik ederek kendilerine taarruz etmeniz suretiyle sizi günaha sokmasın. وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى **Birr-ü takva üzerinde yardımlaşın da,** وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ **cürm-ü taaddi üzerinde yardımlaşmayın.** وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'dan korkun,** bu emirlere muhalefetten hazer edin. اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Allah'ın ikabı gayet şiddetlidir,** dayanılır şey değildir.

Rivayet olunduğuna göre bu ayetin başlıca sebeb-i nüzulü, Beni Dubey'a İbn Sa'lebe'den Hutam ibn Hind-i Bekri hadisesi olmuştur. Bu Hutam, Medine'ye gelmiş, atlarını Medine haricinde bir yere bırakmış, yalnızca huzur-ı Resullah'a varmış, bir kavmin da'isi olduğunu ve arkadaşlarıyla beraber gelip müslüman olacaklarını va'd eylemiş. Çıktığı zaman Resulüllah: "Bu adam bir fâcir yüziyle girdi ve bir gadir kafasiyle çıktı" buyurmuş. Sonra Medine'den

---

Hetk: Yırtmak, rezil etmek. **Nesi':** Sonraya bırakma. **Kalaîd:** Gerdanlıklar. **Hıll:** Kâ'be ile mikat arası. (Harem dışı) **Gadir:** Fenalık eden, zulm eden, hiyanetlik eden.

çıkmış, Medine ahalisinin yayılmakta olan develerine rastgelmiş, sürmüş, götürmüş ve şu recezi söyleyerek gitmiş:

قَدْ لَفَّهَا اللَّيْلُ بِسَوَّاقٍ حُطَمْ لَيْسَ بِرَاعِي إِبِلٍ وَلَا غَنَمْ

وَلَا بِجَزَّارٍ عَلَى ظَهْرِ الْوَضَمْ بَاتُوا نِيَامًا وَابْنُ هِنْدٍ لَمْ يَنَمْ

بَاتَ يُقَاسِيهَا غُلَامٌ كَالزُّلَمْ خَدَلَّجُ السَّاقَيْنِ مَمْسُوحُ الْقَدَمْ

"Bunları gece gaddar bir sürücü ile dürdü büktü
Ki, ne deve çobanı ve ne koyun,
Ne de vadam üzerinde kassab
Hep uyudular, Hind oğlu ise, uyumadı
Ok gibi bir oğlan bunlarla uğraşıyordu
Ki, baldırları dolgun ayağı silik."

Haber alınınca ta'kib edilmiş, yetişilememiş, ertesi sene, yani Umre-i kaza senesi Bekr bin Vâil huccacı miyanında Yemame'den çıkmış, hacce gelmiş ve beraberinde hayli emval-i ticaret varmış ve sürdüğü develerden bir çoğunu kılâdeleyıp hedy olarak sevketmiş. Müslümanlar karşıdan bunların geldiklerini işidince karşılayıp vurmak için Resulüllah'dan istizan etmişler, bu âyet nazil olmuş, müsaade buyurulmamıştır. (طبرى ، ابوا السعود ، حاشية قاضى ، شهاب)

Umre-i kaza, zilki'de de vakı' olduğundan, "Şehr-i haram" evvelen ve bizzat buna işaret demektir. Diğer taraftan İbn Zeyd'in rivayetine göre, Feth-i Mekke senesi müşriklet dahi, Kâ'be'yi ziyarete geliyorlar ve Umre'ye giriyorlardı. Müslümanlar: "Ya Resulüllah, bunlar müşrik, biz de bunları bırakmayalım baskın edelim" demişler. ... وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ ("...*Ne de, mevlalarının gerek fazlını ve gerek rızasını arayarak beyti harama doğru gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin.*" Mâide-5/2) nazil olmuş, Hudeybiye'yi ihtar eden, وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ ... ("*Sizi Mescid-i Haram'dan men ettiler diye birtakımlarına karşı beslediğiniz kin sakın sizi tecavüze sevketmesin.*" Mâide-5/2) fıkrası da buna daha ziyade mülayimdir.

Bu rivayetlerde gösterilen sebeb-i nüzule nazaran وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ ("...*Ne de, mevlalarının gerek fazlını ve gerek rızasını arayarak beyti harama doğru gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin.*" Mâide-5/2) yalnız müslüman huccacın

değil, müşriklerin bile Kâbe'yi ziyaretten men' edilmemelerini amirdir. Ve taleb-i rıdvan kendi mezheblerine nazaran zu'mlerince demekdir. O halde Sûre-i Berâe'de, مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ (*"Müşrikler vicdanlarına karşı kendi küfürlerine kendileri şahid olup dururlarken Allah'ın mescidlerini ma'mur etmeleri kabil değildir...."* Tevbe-9/17) اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا (*"Ey o bütün iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettirler, artık bu yıllarından sonra mescid-i harama yaklaşmasınlar......"* Tevbe-9/28) ayetleriyle dokuzuncu sene-i Hicriyyeden sonra müşrikler, Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan men'edildikleri zaman bu umum, nesholunmuş, yalnız müslüman huccaca munhasır kalmıştır.

Kezalik, «وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ» hükmü de Sûre-i Bakara'da beyan olunduğu üzere, وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ (*"Ve onları nerede yakalarsanız öldürün......"* Bakara-2/191) gibi tamim ayetleriyle mensuhtur. Cumhur-i ulemanın kavli de budur. Fakat bazı ulema, şehr-i haram'da ta'arruzi harbin memnu'iyyeti bâki olduğuna ve tarruzu nehyeden «وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ» hükmünün mensuh olmadığına zahib oldukları gibi esasen, وَلَا آٓمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ dahi müslümanların gayrısına şamil olmadığına ve çünkü يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا **"Rabblarından hem bir fadıl"** talebi sevab ve rıza-i İlâhî manasiyle mü'minlerin şiarında zahir bulunduğuna ve şu halde müşriklerin men'ini emreden "Berae" ayetlerinin buna ta'alluku olamayacağına kail olmuşlardır. Bunun için Hasen (r.a.) "Sûre-i Mâide'de mensuh yoktur" demiş. Ebu Meysere'nin: "Bu surede on sekiz feriza vardır ve bunda mensuh yoktur. Dediği de nakledilmiş ve bu babda balada zikredilen, سُورَةُ الْمَائِدَةِ مِنْ اٰخِرِ الْقُرْاٰنِ نُزُولًا فَاَحِلُّوا حَلَالَهُ وَحَرِّمُوا حَرَامَهُ (*"Mâide, Kur'an'ın nüzulce muvahhar olanlarındandır. Binaenaleyh helalini helal haramını haram tutunuz."* Ahmed b.Hanbel: 4/188) hadis-i şerifiyle dahi istidlal olunmuştur ki, bunlar, surenin tamamı Haccetü'l-veda' senesinde nazil olduğu rivayetine tarafdar olmuşlar demektir. Maamafih Sûre-i Mâide'nin iki ayetinden maadasında mensuh bulunmadığı hakkında da bütün müfessirinin icmaı vardır. Hazret-i Ebu Bekr'in, hacca me'mur olduğu dokuzuncu sene-i hicriyyeye kadar Arab müşriklerinin hacdan men'edilmediği ma'lumdur. Zikrolunan "Berae" ayetlerinin nüzulü üzerine, bu seneden sonra men' edildiklerinde ve onuncu sene-i hicriyyede Resulüllah'ın bizzat riyaset buyurduğu Haccetü'l-veda'ya kafirlerden hiç birinin yaklaşdırılmadığında da ihtilaf yokdur. Fakat mes'ele bundan evvel küffarın men edilmemesi, men'e dair bir emir varid olmamasından mıdır? Yoksa men' edilmemeleri bu ayet ile emredilmiş olmasından, yani وَلَا آٓمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ (*"...Ne de, mevlalarının gerek fazlını ve gerek rızasını arayarak beyti harama doğru*

gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin." Mâide-5/2) küffara da şamil bulunduğundan mıdır? İşte ihtilaf, bu noktadadır. Ve ma'lumdur ki, nesih, nassın mütebakideki kat'iyyetine halel vermeyeceğinden her iki surette, وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ fıkrasının evvel ve ahir huccac-i müsliminin hacden men'edilmemeleri hakkındaki hükmü kat'i ve muhkemdir. "Berae" ayeti de, müşrikin aleyhinde muhkemdir. Ve elyevm semere-i hilaf, ancak "Şehr-i haram" mes'elesinde zahir olabilecektir. Zira bazı ulemanın dediği gibi burada nesih yoksa müslümanlar Şehr-i haram denilebilen dört ayın hiç birinde ta'arruzi olarak i'lan-i harbe şer'an me'zun değillerdir. Cumhurun dediği gibi nesih varsa, lüzumuna göre gerek tedafü'i ve gerek ta'arruzi harb edebilmek için bu dört ay dahi diğer aylar gibidir. Mukaddema mevcud olan Eşhur-i hurum kaydi bugün merfu'dur. Biz de, cumhur ile beraber bu reydeyiz. Sonra bu ayetin, hacc aylarında asayişın muhafazasına her zamandan ziyade ve bir suret-i mahsusada i'tina olunması lüzumunu kemal-i ehemmiyyetle iş'ar ettiğinde de şübhe yokdur.

غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ **"İhram halinde avdan ve av eti yemekten memnûsunuz."** istisnasına dair olan bu tafsilden sonra, اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ **"Ancak hürmeti okunan veya bervechi atî okunacak olanlar müstesna."** istisnasının tafsiline gelelim:

اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ **"Size En'âmı behaimin atide okunacak olanlardan maadası helal kılındı."** Lakin حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ **size şunlar haram edildi:**

1- الْمَيْتَةُ **Meyte, yani zebihsiz ölen,** daha doğrusu tezkiyesiz ölen. Meyte, canlı mukabili ölü demek değil, hiç bir te'sir-i harici olmadan ölen demek de değil, mezbuh mukabili ölü, مَا فَارَقَهُ الرُّوحُ مِنْ غَيْرِ ذَبْحٍ *"kesilmeden ruhu ayrılan, yani ölen."* tam manayı şer'isiyle söylenecek olursa مُذَكّٰى mukabili ölüdür ki, aşağıda gelecek olan, اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ bu tekabülü gösterecektir.

2- وَالدَّمُ **Dem, yani kan ki,** murad, dem-i mesfuh olduğu diğer bir yerde, ezcümle Sûre-i En'âm'da mübeyyendir. Meyte, meyte, dem de, dem olduğu için liayniha pis ve haramdırlar. Fakat kanın böyle hürmeti şunu ifham eder ki, meytenin haram olmasında akabilecek kanın temamen içinde kalmış olmasının da az çok bir hıssası vardır. Ve meytenin manasında bu dahildir. Bazı müşrikler, meyteyi yerler ve "kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da, Allah'ın öldürdüğünü niçin yemiyorsunuz?" derlermiş. Kezalik kanı bağırsaklara doldururlar ve kızartır, müsafirlerine yedirirlermiş.

Zebih: Boğazlama, kesme. **Tezkiye:** Temizlenme. **Mezbuh:** Kesilmiş. **İfham:** Belirtmek. **Hıssa:** Paylar, hisseler.

3- وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ **Domuz eti,** ki, Sûre-i En'âm'da فَإِنَّهُ رِجْسٌ ("*.... yahud hınzır eti ki, o şüphesiz bir pistir.*" En'âm-6/145) buyurulduğu üzere domuzun kendisi aynen necistir. Domuz eti de, domuz eti olduğu için liayniha haramdır. Domuz kendisi ale'l-ıtlak haram olduğu halde burada, وَالْخِنْزِيرُ denilmeyip de وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ denilmesi aşağıdaki tezkiye istisnasına bunun hiç taalluku olamayacağını iyi anlatmak içindir.

4- وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ **Zebhedilirken üstüne Allah'dan başkasının ismi çekilen** ve mesela, "bismillati vel'uzza" denilen, ki, beraberinde Bismillah gerek denilsin ve gerek denilmesin. Bu da, Allah'ın gayrısı namına kesildiği için haramdır. Hayvanı yaradan, insana musahhar eden ve buna, onu kesmek hak ve kudretini veren Allah olduğu halde o hayvanı, Allah'dan başkasının namına kesmek, bir zulm-i azim, bir şirktir. Böyle kesilen bir hayvan da manevi ve hukuki haysiyetle murdar ve haramdır.

Bu dört esastır. Bundan sonrakiler, şer'an bunların şümulünde dahildir. Onun için bir çok ayetlerde yalnız bunların zikriyle iktifa olunmuştur. Fakat cahiliyyede bir takım kimseler meyteyi yemedikleri halde, meyteyi bir te'şir-i harici olmaksızın kendi kendine ölen diye telakkı ederler ve hakikatte meyte kabilinden olan bervech-i ati ölüleri yerlerdi ki, müslümanlar, haricinde böyle kimseler hala vardır. Binaenaleyh burada şer'an meyte aksamından bazıları, şu suretle tafsil olunuyor:

5- وَالْمُنْخَنِقَةُ **Boğulan,** yani gerek takıldığı iple ve gerek kemend ile ve gerek el ile ve gerek ağaç ve taş arasına sıkışarak, velhasıl her hangi bir suretle nefesi tıkanarak boğulup ölen.

6- وَالْمَوْقُوذَةُ **Vurulmuş,** yani yakından veya uzaktan herhangi bir darbe ile vurulup ölmüş olan.

7- وَالْمُتَرَدِّيَةُ **Teeddi eden,** yani yüksekten aşağı veya bir kuyuya, bir suya düşüp helak olan.

8- وَالنَّطِيحَةُ Tosuşan yani süsülmüş ve süsmüş olan, at veya diğer bir hayvan çiftesiyle ölen de bu manada olmakla beraber daha evvel mevkuzede dahildir.

9- وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ **Sebu', yani canavar yiyen, yırtıcı bir hayvan tarafından telef edilen.** Belli ki, bundan maksad, hayvanın boğazına giden değil, artığı ve hatta yırttığıdır.

Süsülmüş: Boynuzla vurulmuş. **Mevkuze:** Ağaçla vurulmuş. **Sebu':** Yırtıcı hayvan.

SEBU': "Nab" ta'bir olunur sivri dişleri bulunan arslan, kaplan, kurd, köpek vesaire gibi adeten saldırır, kapar, carih, katil her hangi bir yırtıcı hayvan demektir ki, mıhleb ta'bir olunur, pençesi bulunan yırtıcı kuşlar dahi ayni manada dahildir. Lisanımızda canavar, "cânver" ismi, üç mana ile isti'mal olunmuştur. Birisi, canlı manasına ale'l-umum hayvan demektir ki, bu isti'mal, şimdi kalmamış denecek kadar nadirdir. İkincisi bilhassa hınzıra veya kurda ıtlakıdır ki, kara canavar ve boz canavar diye tefrık olunur. Üçüncüsü, cana saldıran yırtıcı hayvan demektir ki, örfümüzde canavarın asıl manası budur. Sebu' de, bu demektir. Cahiliyye'de meyteyi yemeyenler içinde de, münhanikadan buraya kadar tadad olunan beş ölüyü yiyenler bulunuyordu. Nitekim elyevm Hıristiyanlar, domuz etini yedikleri gibi mevkuzeyi de yerler ve bilhassa domuzu tepesinden ağır bir demirle "vakz" ederek yerler. Güya bunları, bir illet-i dahiliyye ile ölmeyip bir insan veya hayvan fiil-ü te'siriyle ölmüş olduklarından meyte gibi değil mezbuh gibi telakki ederler. Halbuki bunların beşi de zebh ile kanları akıtılmamış olduğundan temamen meytedirler ve haramdırlar.

إلا ما ذكيتم **Ancak tezkiye ettikleriniz müstesnadır.** Yani henüz canları çıkmadan yetişip zebh ile haytlarına hıtam verdikleriniz haram değildir. Binaenaleyh debelenirken, henüz gözünü kırpar veya kuyruğunu oynatır veya bacağını depretirken bile yetişilip kesilebilenler helal olur. Bazı müfessirin işbu, إلا ما ذكيتم istisnasının istisna-i münkatı' olduğuna, yani yukarıda zikrolunan hiç birini hürmetten ihrac etmiş olmayıp hepsine mukabil olarak helal olanı ayrıca göstermiş bulunduğuna kail olmuşlardır. Filvaki' bütün kelimeler mana-yı şer'i ile mülahaza edildiği takdirde bu istisnanın hasılı meyte ve haram olanlarla müzekka ve helal olanların tekabülünü ifade etmekten başka bir şey değildir. Diğer bazı müfessirin ise, bu istisnanın en sondaki وما أكل السبع fıkrasına muhtass bir istisna-i muttasıl olduğunu söylemişlerdir. Zira lafzan akreb olan budur. Bir de, bunun mefhum-ı lugavisiyle, mefhum-ı şer'isi beyninde bir fark yoktur. Halbuki makablindeki natiha, mütereddiye, mevkuze, münhanika mefhum-ı lügavilerinden başka mevt manasını da mutazammın olarak meyte aksamından birer ism-i şer'idirler. Binaenaleyh onlara nazaran istisna, ancak münkatı' olabilir. Bir istisna ise, hem muttasıl, hem munkati' olamayacağı ve muttasıl mümkün iken, munkatı'a gidilemeyeceği için bu da muttasıl olarak yalnız sonuncuya merbut olabilir. Ancak bunların mevt manasını tazammunları aslı mef-

---

Carih: Avcı hayvan. **Mıhleb:** Yırtıcı kuşların pençesi. **Münhanika:** Boğulmuş.

humlarına nazaran değil, istisnayi mülahazadan sonra hükm-i hürmete nazaran olduğu ve mana-yı şer'ileri de bununla takarrur ettiği mülahaza edilirse, إلا ما ذكيتم makablindeki ما أكل السبع den münhanikaya kadar beşinden bir istisna-i muttasıl olduğu anlaşılır. Mesela, münhanika mefhumu lugaten, ölmüş ve ölmemiş olana şamil bulunduğundan henüz ölmeden kesilebilenler hürmetten ihrac edilmiş, ölmüş olanlarda haram kısmında kalmış bulunur. Filvakı' Hazret-i Ali, İbn Abbas, Hasen, Katade bunun münhanikaden, ما أكل السبع a kadar mecmuundan istisna olduğunu söylemişler, ve cumhur-i müfessirîn de bunu ihtiyar etmişlerdir. Ve maamafih bu üç suret-i rabtın hiç birinde hükm-i şer'iye nazaran bir ihtilaf yoktur. Daha yukarıdaki dürde gelince: Bu istisnanın, onlara hiç ittisali ve onlardan bir şeyi hürmetten ihraç etmesi ihtimali yoktur. Çünkü mezbuhun bir daha zebhi muhal olduğundan bir kerre, إلا ما ذكيتم ün ما أهل لغير الله'e ittisali bulunmadığı bizzarure ma'lumdur. Bunu atlayıp da daha üstündekilere merbut olamayacağı da kavaid-i lisan ile ma'lumdur. Bundan başka balada ihtar ettiğimiz vech ile hınzırın kesilmesi mümkün ise de, lahmın zebh edilmesi mutasavver değildir. Kezalik kan ve meytede böyledir. Bunun için hiç kimse bu istisnanın münhanikadan daha yukarısına ittisali ihtimaline kail olmamıştır. Ancak mecmuundan münkati' olduğunu söyleyenler bulunmuştur. Binaenaleyh, o dört içinden tezkiye ile tahlil edilebilmesi melhuz hiç bir şey tasavvur olunamaz. Gelelim tezkiyeye:

TEZKİYE: «ذكاة، ذكا، يذكو، ذكى» sülasisinden «تفعيل» dir ki, zekât yapmak demektir. Burada zekâtına yetişmek diye müfesserdir. Asa vezninde, zekâ ve necat vezninde, zekât, lügatte zebhetmek, yani boğazlamak ma'nasınadır. Bu maddenin aslı, lugatte bir tamamlanmak manasiyle alakadar olduğu beyan olunuyor. Nitekim ateşin parlamasına «ذكاء، يذكو، ذكا» denilir ki, tamam iştial demektir. Kezalik fehme «ذكاء» denilir ki, tamamı fehim demektir. Sonra sinnin kemaline, «ذكاء» denilir ki, şebabın nihayetine gelip tamam olması demektir. İşte hayvanı boğazlamak da kanını akıtarak ve hararet-i gariziyyesini teskin ederek hayatına temamen hıtam vermek demek olduğundan zekâ ve zekât tesmiye olunmuştur. İşte kelimenin lugaten manası ve esası budur. Ve bundan mana-yı şer'iye nakı olunarak, «ذكاة» bir ism-i şer'i olmuştur ki, zebhı luğaviden minvechin ehass ve minvechin eamdır. Evvela ehasstır. Çünkü gerek bu ayet ve gerek diğer nususa nazaran zekat-ı şer'ide, mevzı-ı zekat ve kesilecek kısım, alet, diyanet, Besmele gibi bazı şerait-ı mahsusa mu'teberdir. Binaena-

---

Dürd: Arta kalan kısım, posa. İştial: Tutuşma, parlama. Gariziyye: Yaratılışı.

leyh her mezbuh müzekka değildir. Saniyen, zekat-i şer'ide dahi zebh asıl olmakla beraber av hayvanatında olduğu gibi zebha kudret bulunmadığı zaman mücerred cerh ve isale-i dem ile veya zebh şanından olmayan balıkda herhangi bir sebeb-i harici ile hudus-i mevt şer'an zekât olmağa kafidir. Halbuki bunlara, ne şer'an, ne lugaten zebh denilmez. Bu suretle zekât-ı şer'i, zekât-ı ihtiyar ve zekât-ı ıztırar namiyle iki kısımdır. Zekât-ı ihtiyar mümkün olan yerde, zekât-ı ıztırar kifayet etmez. Bunları biraz tafsil edelim:

EVVELA, zebhı makdur olan hayvanda mevzı-ı zekât, "lebbe" denilen boyun dibinden, yani gerdandan çene altına kadardır. Resulüllah, فى اللبة واللحى *"Gerdanda ve boğazda."* (Buhari: Zebaih-24) buyurmuştur. İmam-ı A'zam Ebu Hanife demiştir ki: "Halkın, yani boğazın esfeli, evsatı, a'lası hepsinde zebh labe'se bihtir."

SANİYEN, kesilmesi vacib olan şey, «أوداج» ta'bir olunan dört şeydir ki, «حلقوم» yani nefes borusu olan gırtlak, «مرئ» yani yeyip içecek geçen mi'de yolu, bir de şah damarlar ta'bir olunan iki damar ki, hulkum ile meri' bunların aralarındadır. Bunların dördü de güzelce kesildi mi zekât tamamiyle ve sünneti vech üzere yapılmış olur. Bu dörtten eksik kesilirse Eimme-i Hanefiyye: "Evdacın ekserisi kesilirse yenir, bunların her hangi taraftan olursa olsun üçü kesilirse, yenir" demişler. Maamafih Ebu Yusuf, şunu tasrih etmiştir ki: "Hulkum ve meri ve iki damarın biri kesilmedikçe yenmez." İmam Malik ve Leys ise: "Evdac ve hulkum kesilmelidir, biri bırakılırsa olmaz.", demişlerdir. Sevri de: "Evdac kesilirse, hulkum kesilmese bile beis yoktur." demiş. İmam-ı Şafii Hazretleri de: "Zekatın kifayet edecek ednâ derecesi hulkum ile meriyi kesmektir vedeceyn, yani iki damar da kesimelidir. Maahaza bunlar, kesilmez de hulkum ile meri kesilirse caiz olur." demiştir.

SALİSEN, âlet; evdacı yarıp kanı fışkırtabilecek keskince herhangi bir alette beis yoktur, zekât sahihtir. Yerinde duran diş ve tırnak ile yarmak caiz değildir. Çıkmış tırnak veya kemik veya boynuz veya diş ile yarmak *mekruhtur.* Kezalik kör bıçakla da mekruhtur. Aleyhıssalatü vesselam buyurmuştur: "Allah Teâlâ, her şeye ihsanı yazmıştır. Binaenaleyh katle müstahık birini katlettiğiniz zaman katli bile güzel yapınız. Hayvanı zebh ettiğimiz zaman da, zabhi güzel yapınız. Her biriniz bıçağını bilesin ve keseceği hayvanı rahatça yatırsın."

Hulkum: Boğaz. **Meri':** Yemek borusu. **Evdac:** Nefes ve yemek borusu ile iki şahdamarına denir.

RABİAN, diyanet, yani kesenin Müslim veya Ehl-i kitab olması. Müslim ise, ihramda bulunmaması.

HAMİSEN, besmele çekilmesi,

SADİSEN, zekâtı ıztırarî olan av mesaili bundan sonra da gelecektir. İşte zekât-ı şer'i budur. Binaenaleyh «ذال» ile olan bu maddeyi, «زا» ile olan ve esasen "taharet ve nemâ" manasına gelen zekâ, zekât, tezkiye maddesiyle karıştırmamalıdır. Böyle bir galat ile, «الا مَا ذَكَّيْتُمْ» tathir ve tasfiye ettiğiniz müstesnadır gibi bir mânâ vermeğe kalkışmamalıdır. Tezkiye ile pis hayvan temizlenmez, temiz hayvan pis ölmekten kurtarılır. Bu tafsil ve izahtan maksadımız, zamanımızda bir tabibin müslümanlara domuz eti yedirmek için yazdığı bir risalede düşmüş olduğu dalâleti ihtar etmektir. Malumdur ki, domuz etinde muzır bir mikrob (Trişin) bulunduğu son zamanlarda fennen anlaşılmıştır. Bu zat da, evvelâ Kur'ân'da lâhm-i hınzırın haram kılınması hınzır olduğu için aynen değil, ancak bu mikrobdan dolayı olduğuna kendince bir karar vermiş, sonra hınzır etinde bu ma'lum olan mikrobun fennen ve bilkimya itlaf edilebildiğini mutalea ve bunun hınzırı bir tathır demek olduğuna da hükmeylemiş, bunun üzerine, «ذال» ile «زا» yı, «ذكاة» ile «زكاتى» , «تذكيه» ile «تزكيه» yi tefrik etmeyerek «الا مَا ذَكَّيْتُمْ» istisnasını ele almış, bunun tathir demek olduğunu ve lahm-ı hınzıra kadar hepsine şamil bulunduğunu, tahlil ve tasfiye-i kimyeviyyenin de bir tathir olması hasebiyle hınzır etini temizliyeceğini ve binaenaleyh hınzır eti, zebh ile helal olmadığı halde tasfiye-i kimyeviye ile helâl olabileceğini, diğerlerinde de aynı hükmün cereyan edeceğini iddia eylemiştir. Halbuki burada, «تزكيه» ve «تذكيه» maddelerinin farkından kat'ı nazarla dahi böyle bir mülahazaya imkan yoktur. Zira bu mülahazaya göre domuz meytesinin yenmesi caiz olacakda, meselâ, boğulmak üzere bulunan bir koyunu ölmeden zebhedip yemek caiz olmayacak, bu surette tathir manasiyle «ذكيتم» zebha da şamildir denecek olursa, o zaman domuzun da zebhedilip yenmesi tecviz edilmiş bulunacak ve "domuz eti haram değildir" denilmiş olacaktır. Ve eğer bunun hınzıra taalluku olmadığı i'tiraf edilecek ise, aynı kelimenin mazmunu olduğu iddia edilen mikrob tasfiyesinin hınzıra taallukundan bahsetmek büyük tenakuz teşkil edecektir. Sonra unutmamak lazım gelir ki, Kur'an'ın haram kıldığı domuz etinin sade mikrobu değil, kendisidir. Buna karşı domuzun mücerred bu mikrobdan dolayı pis ve haram olduğunu ve bundan maddi veya manevi daha diğer esbab-ü hikmet bulunamayacağını iddia etmek ise, re'sen bir

---

Nemâ: Gelişme, büyüme, artma. Tathir: Temizleme, paklama.

tahakküm ve bir haksızlıktır. Daha sonra etin içindeki mikropları bilkimya itlaf edip öldürmek etin kendisinde tasfiye denebilecek bir tahlil-i kimyevi yapmak da değildir. Binaenaleyh buna, bir tathir demek de yanlıştır. Eğer maksad tam manasiyle bir tahlil veya te'siri kimyevi ise her hangi bir lâhım, sınaî veya hılkî bir surette bilkimya tam bir tahlil ve tahvile tabi' tutulduğu zaman o artık lâhım ismini gaib eder, diğer bir mahiyyete inkılab eyler ve başka bir isim alır: Şer'an, onun hıll-ü hürmeti de yeni aldığı isim ve mahiyyete göre ayrıca mülahaza ve takdir olunur. Nitekim pis olan bir şey yanıp kül olduğu zaman tahir olur, domuz kemiklerinden istihsal olunacak fahmın veya fosforun diğerlerinden farkı olmaz, lakin bunlar diğer mes'elelerdir.

Bu izahattan sonra sadedimize rücu' edelim:

10- وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ **Nusub üzerinde zebholunanlar.** Bu fıkra وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ **"Zebhedilirken üstüne Allah'dan başkasının ismi çekilen."**, üzerine ma'tuftur. Bu da, haramdır. Demek ki, her zebih, zekat-ı şer'i değildir.

NUSUB: Mansub manasına müfred veya nısabın veya nusbenin cem'idir. Bunun cem'i de, ensab gelir. Bâzı müfessirin bunu, asnam diye tefsir etmişlerdir. Fakat diğerleri asnam ile ensabın farkını göstermişlerdir. Şöyle ki: Asnam, musavver ve menkuş taşlar, putlardır. Nusub ise, hacare-i mansubi, yani dikili taşlardır ki, musavver veya menkuş olması şart değildir, vesen gibidir. Nitekim Adiyy ibn Hatem, boynunda salib ile geldiği zaman Resulüllah: "Boynundan şu veseni at" buyurmuş. Salîbe, vesen tesmiye etmiş idi.(1) Demek ki, nusub, musavver ve menkuş olması şart olmayarak evsan kabilinden ihtiram için vaz-u nasbedilmiş taşlardır ki, zamanımızda abide ta'bir ederler. Bunlar, yekpare bir taştan ibaret olabileceği gibi birçok taşların ictimâından da olabilir ve sadece bir yığın halinde de bulunabilir. Nusubun müfred veya cemi' olması mülâhazası da bundandır. Ensab da, müteaddid nusublar demektir.

Hasılı, Cahiliyye'de ve Kâ'be'nin etrafında böyle dikilmiş veya konulmuş bir takım taşlar vardır ki, bunlara hürmet ve ta'zim ederler ve üzerlerinde kurban keserlerdi ve hatta bunlara bile kurban keserlerdi ve Mekke'de olduğu gibi diğer bilâd-ı Arab'da dahi böyle ta'zim ve ihtıram edilir ensab vardı ki, "Sa'd" dedikleri taş da, bunlardan biri idi. İşte, Mücahid ve Katade ve sairlerinin dedikleri gibi nusub, bu taşlardır. Mücahid'in beyanına göre, Ehl-i Cahiliy-

---

(1) Vesen, elsine-i garbiyyde Tarih-i Edyân kitablarında, "Fetiş" denilendir.
Lâhm: ***Et.*** ***Fahm:*** Kömür. **Nısab:** Süslenmemiş taş. **Menkuş:** Süslenmiş.

ye, bunların üzerinde kurban keserler ve isterlerse bunları daha hoşlarına giden diğer taşlarla tebdil de ederlerdi. İbn Abbas Hazretleri'nden de: "Bunlar üzerinde kurban keserler ve bunlar üzerinde ihramdan çıkarlardı", diye menkuldür. İbn Cerir, demiştir ki: "Bunlar asnam değildirler, sanem musavver olur, bunlar ise, üç yüz altmış kadar dikilmiş taşlardı. Derler ki: bunun üç yüzü Huza'ada idi. Kurbanları zebhettikleri vakit bunların Ka'be'ye gelen taraflarına kanlar serperler ve etleri yarıp bu taşların üstlerine korlardı. Müslümanlar: "Ya Resulüllah, Cahiliyye ahalisi, Beyt'e dem ile ta'zim ederlerdi. Bu ise, bize daha ziyade lâyık değil mi?" demişler. Resulüllah: "Hayır" dememişti. Bunun üzerine, لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ (*"Elbette onların ne etleri ne kanları Allah'a ermez velakin O'na sizden olan tekva erecektir; ...."* Hacc-22/37) ayeti nazil olmuştu."

İşte, وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ "Nusub üzerine zebbolunanlar." bütün bunları tahrim etmiştir. Çünkü bunlar, ya açıktan açığa «مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ» dır veya o kabildendir, o manadadır. Bu vech ile «ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ» iki mana ile tefsir olunmuştur: Birisi, «عَلٰى» "lam" manasına olarak "nusub için zebholunan" demektir. Fakat bunun, وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ cümlesinden olduğu muhtac-ı beyan değildir. Diğeri, "nusuba karşı, yani ona bir hürmet-i mutazammın olarak üzerinde veya dibinde ve yanında her ne nama olursa olsun kesilen" demektir ki, bu surette zebholunurken nusubun veya asnamın veya diğer bir namın zikredilip edilmemesinden eam olur. Ve hatta nusuba hürmet fikri beslemek üzere yalnız İsmullah zikrolunsa bile yine haram olur. Bu ise, وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ manasında olmakla beraber vazıh değildir ve binaenaleyh tansisi, meyteye nazaran munhanıka ve saire gibi bir faide-i mühimme-yi mutazammındır. Hulasa, عَلَى النُّصُبِ her halde nusubun üzerinde ve üstünde kesilene munhasır değildir. Ve bununla yalnız mezbuhun hürmeti değil, bir tarz-ı zebhin hürmeti de beyan kılınmıştır. İşte bütün bu manalarla, مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ haram olduğundan dolayıdır ki, bir emirin veya eazımdan birinin kudumundan dolayı kurban kesmek, haramdır. Fakat Allah için müsafire ikram veya fukaraya tasadduk olmak üzere kesmek caizdir.

11- وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ **Ezlam, yâni zarlarla kısmet istemeniz veya almanız.** Cahiliyye Arabları bir sefere, bir gazaya, bir ticarete, bir nikâha, hasılı mühim bir işe teşebbüs edecekleri zaman üç zar ile bir kısmet çekerlermiş. Zarın birinde, "Rabbım emretti" yahud "yap" diye emir, diğerinde, "Rabbım nehy etti" yahud "yapma" diye nehiy yazılı, biri de boş olurmuş. Torbaya elini sokar

---

Kudum: Uzak ve uzun bir yoldan gelmek. **Ezlam:** Kumar okları.

birini çeker, emir çıkarsa yaparlar, nehiy çıkarsa yapmazlar, boş çıkarsa bir daha çalkarlarmış. İşte burada, böyle falcılıktan nehyolunmuştur. Cumhurun kavli budur. Bu surette istıksam, rızk ve sair havaice müteallık hayır ve şer kısmeti bilmek sevdası demek olur. Tefsir-i Kaffal'de der ki: "Bu istiksam, Câhiliyyenin bir ibdaı idi ve mat'umat hakkında yaptıklarına da muvafık idi. Çünkü zebih ale'n-nusub Kâ'be'nin yanında yapıldığı gibi, orada bulundukları zaman bunu da, orada yaparlardı." Mücahid: "Burada ezlam, Fürs ve Rum'un kumar oynadıkları kiab, yani müka'ab surette olan tavla zarları ile Arab'ın ok gibi olan zarlarından eamm olduğunu" söylemiştir. Maamafih Arab'da, küçük çakıl taşlarından zarlar olduğuda nakledilmiştir. Diyorlar ki, asıl ezlam-ı Arab üç nevi' idi.

Birisi zikrolunduğu üzere üç zar ki, herkes kendisi edinebilirdi.

İkincisi, yedi zar ki, Kâ'be'nin içinde "Hübel" denilen putun yanında dururdu. Birinde «العَقْل» yazılı ki, diyet işlerinde bu yediyi çekerler. «العَقْل» kime çıkarsa diyet ona lazım gelir idi. Birinde, «نعم» diğerinde, «لا» yazılı. Çekerler, çıkan ile amel ederlerdi. Birinde, مِنْكُمْ birinde, «مُلْصَق» birinde, «مِنْ غَيْرِكُمْ» yazılı. Bir insanın kendilerinden olup olmadığını tanımak için çekerler, çıkana ittiba' ederlerdi. Birinde de, «مِيَاه» yazılı idi. Su için çıktıklarında da bunu çekerlerdi. Bu yedi zar, kahinlerin ve hukkâmın nezdinde de, Hübel'in yanındaki gibi bulunurdu.

Üçüncüsü de, on zar ki, bu da, Sûre-i Bakara'da يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ("*Sana hamr-ü meysirden soruyorlar, ...*" Bakara-2/219) ayetinde tafsil olunan meysir ve piyango zarları idi. Bazı müfessirin burada, istiksam bil'ezlamdan murad, yine bu meysir olduğuna kail olmuşlardır. Filvakı' bunun mat'umata münasebeti zahirdir. Çünkü «مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ» un bir suret-i taksimi demektir. Bu surette istiksam, kısmet almak demek olur. Maamafih fal ile kısmet aramak da rızk ve taam mesailine alakadardır. Velhasıl bir manaya göre falcılık, bir manaya göre de kumarcılık nehyedilmiştir. Meysir başkaca nehyedilmiş olduğundan cumhur, burada öbür manayı tercih etmişlerdir. Ve her iki surette, «حرمة» kuranın da her şeyden caiz olamayacağı anlaşılmıştır.

ذٰلِكُمْ فِسْقٌ **Bütün bunlar, fısktır.** Bu ta'dat olunan muharremata el uzatmak, Allah'a itatten ve Allah yolundan çıkmaktır. Binaenaleyh müslümanlar, bunlara asla el sunmamalıdırlar. Sofralarını, kursaklarını, şahıslarını, cemaatlerini bu gibi habaisten tenzih etmelidirler.

İstıksam: Bölüşme. **Mat'umat:** Yemekler. **Müka'ab:** Küp.

اَلْيَوْمَ Bugün, şu zaman-ı hazırda, şu sinin-i ahire zarfında veya bilhassa şu ayetin nazil olduğu şu günde şu demde, ki, bu ayet, onuncu sene-i hicriyyede Haccetü'l-veda'da yevm-i Arefe olan Cum'a günü ikindiden sonra Aleyhıssalatü vesselam, Arafat'ta "Adbâ" namındaki naka-i seniyyelerinin üzerinde Vakfede iken nazil olmuştu. Nakanın kolları şiddeti vahy ile üzerinden basan humule-i sadetin ağırlığına tahammül edemeyip çöküvermişti.

Bugün يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ **kafirler, sizin dininizden artık me'yus oldular.** Bu dini bozmak ve sizi kendilerine çevirmekten veya bu dine karşı size galebe edebilmekten ümidlerini kestiler. Binaenaleyh فَلَا تَخْشَوْهُمْ **siz, o kafirlerden korkmayın,** korkup da yemeniz de, içmenizde ve sair ef'al ve harekatınızda onlara mümaşat etmeyi hatırınıza getirmeyin. Onlardan endişe etmeyin de, وَاخْشَوْنِ **ancak Benden korkun, Benden** korkun da emirlerimi, nehiylerimi temamen icra ve akidlerinizi hüsn-i ifa edin. اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ **Bugün, sizin dininizi kemaline yetirdim,** size bütün iman ve akaid-ü ahlak kaidelerini tansis ve en mükemmel usul-i teşri' ve kavanin-i ictihadı ta'lim ettim. Bundan sonra bu ahkamın bu hıll-ü hürmetin nesh olunması ihtimali kalmadı. وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي **Ve size ni'metimi itmam eyledim.** Tevfik-u hidayetle saadet-i tammeye eriştirdim, mansur-ü muzaffer kıldım, Mekke'yi fetih ve Cahiliyye nişanelerini hedim, müşrikleri Ka'be'ye takarrubden ve çıplak tavaftan men'ederek ve sizi bugün kemali emniyyet ve galibiyyetle eda-yı hac ve icra-yı ahkam ettiğiniz şu makam-ı mes'ude isal ve mücahedelerinizin semeratını iktitaf ettirerek, velhasıl sizi, bir kuvvet-i azime ve devlet-i hakimeye mazhar edip tam manasiyle, اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sade Sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade Senden dileriz avn-i inayeti, Ya Rabb!"* Fatiha-1/5) diyebilen bir hey'et-i ictimaiyye-i vahdaniyye haline getirerek bulunduğunuz şu makamı mukaddeste, لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ ، لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ ، اِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ وَالْمُلْكَ لَكَ لَبَّيْكَ *"Buyur Allah'ım buyur, Senin ortağın yoktur. Muhakkak hamd de, nimet de, mülk de Sana mahsustur. Buyur, emret Allah'ım."* diye i'layi kelimetullah ve i'lan-ı hamd eden alınları ak, gönülleri pak mümtaz ve mübeccel bir ümmet-i Muhammed kıldım da, وَلِاُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ (*".... Hem üzerinizdeki nimetimi tamamlıyayım, hem gerek ki hidayete eresiniz."* Bakara-2/150) va'dini incaz ettim. وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا **Ve size, din olmak üzere İslam'ı beğendim, ona razı oldum.** (Ki, indallah din-i marziy başkası değil, ancak O'dur.) Ve işte ta'dad olunan tahrimat, bu din-i ekmel ve bu ni'met-i tamme ve

---

Sinin: Seneler. **Nakai:** Deve. **Humule:** Yük. **Mümaşat:** Karışmak. **Hedm:** Yıkmak, harap etmek. **İktitaf:** Meyve toplama, devşirme. **İncaz:** Yerine getirmek **Marzıy:** Kabul olunmuş.

bu İslam cümlesindendir. Binaenaleyh Müslümanlar, bundan böyle başka tebliğata muntazır olmayarak ve bu hürmetlerin nesholunabileceğini hatıra getirmeyerek bu din mucebince akidlerini ifaya ihtimam ve niam-ı İlahiyye ile mütena'im olmakta devam etmelidir.

Ashab-ı asar demişlerdir ki: Bu günden sonra Hazret-i Peygamber, nihayet seksen bir veya seksen iki gün kadar muammer oldu ve ba'dema ahkamı şeriatte ne bir ziyade, ne bir nesh, ne bir tebdil vaki' olmadı. Bununla Hazret-i Peygamber'e vazife-i Risaletin hıtamı ve binaenaleyh vefatının takarrübü ihbar edilmiş bulunuyordu. Rivayet olunuyor ki: Hazret-i Peygamber, (s.a.v.) bu ayeti kıraat ettiği zaman, Ashab-ı Kiram cidden ferahlanmış ve pek büyük sürurlar izhar etmişler ve fakat Hazret-i Ebu Bekr ağlamış idi. Sual olundukta: "Bu ayet, Resulüllah'ın vefatı takarrüb ettiğine delalet ediyor", demiş ve bundan vazife-i tebliğin hitama erdiğini anlamıştı. Ve yine rivayet olunduğuna göre, aynı manayı, Hazret-i Ömer de, idrak etmiş idi. Sûre-i Bakara'da beyan olunduğu üzere ercahı rivayete göre, وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ (*"Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki döndürülüp o gün Allah'a götürüleceksiniz, ..."* Bakara-2/281) ayeti de bundan sonra ertesi gün yevm-i Nahır'da, yani Kurban Bayramı'nın birinci günü nazil olmuş ve seksen bir gün sonra irtihal-i Nebevi vuku bulmuştu. Merviydir ki: Hazret-i Ömer'in hilafetinde bir gün Yehudilerden birisi: "Ya Emiru'l-mü'minin, Siz, kitabınızda okuyorsunuz. Bir ayet var, eğer bu, bizim ma'şer-i Yehuda nazil olmuş olsa idi, o günü biz bayram yapardık" demiş. "Hangi ayet?" diye sormuş. اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي ... (*"....İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama erdirdim."* Mâide-5/3) olduğunu söylemiş. Hazret-i Ömer (r.a.) da: "Biz o günü ve o gün bunun Hazret-i Peygamber (s.a.v.) nazil olduğu mekanı tanırız. Cum'a günü Arefe'de kaim bulunuyordu.", buyurmuş ve o günün bayramımız olduğuna işaret eylemiştir. İbn Abbas'dan dahi, "yevm-i Iyd ve yevmi Cum'a iki bayramın birleştiği bir günde nazil oldu" diye menkuldür.

«ذٰلِكُمْ فِسْقٌ» den buraya kadar gelen «اَلْيَوْمَ» hitabı, izzetleri haram olan mat'umatın beyanı sırasında bir cümle-i mu'tarıza siyakında derc olunmuştur ki, bunun hikmeti de, bu tahrimatın bir zarar ve tazyik değil, bir din-i kamil ve bir ni'met-i tamme cümlesinden olduğunu ve İndallah din-i marzıy olan Din-i İslam'ın ahkam-ı muhkemesinden bulunduğunu ve müslümanların bu habaise asla tenezzül etmemeleri icab ettiğini, bilhassa tefhim ile hürmeti te'kid ve icti-

---

Ba'dema: Ondan sonra. **Ercah:** Daha üstün.

nabı takrir etmektir. Binaenaleyh bunu ta'kib eden «فَمَنِ اضْطُرَّ ...» bu cümd-i mu'tarızaya değil, makablindeki tahrimata merbuttur. Fakat bu cümel-i i'tiraziyenin haysiyyeti te'kidiyle balada işaret ettiğimiz vechle bu irtibata şöyle bir siyak-ı ifade verilmiş oluyor:

İmdi mü'minler, bu gün bu kemal-i diniye erdiklerinden ve böyle habislerden kurtulup temiz ve musaffa bir ni'met-i tammeye nail olduklarından dolayı Allah'a İslam ve inkiyad ile hamd-ü şükr etsinler, bayram yapsınlar ve sakın taat-i İlahiyye'den çıkıp da harama el sürmesinler ve bu haramların helal olabileceğini hatırlarına getirmesinler. فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ **Ancak her kim, bir mahmasada** yani karın kasığa geçmiş, ölümden veya ölüm mukaddimatından korkulur bir **açlık halinde muztarr olur da,** غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ **bir günaha meyl etmeyerek,** yani zaruret mikdarını tecavüz eylemeyerek veya diğer bir muztarrın elinden almayarak **bunlardan yerse,** فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Allah, gafûr, rahîm'dir, muâhaze etmez.** "Zaruretler, haram olan şeyleri mubah kılar." Fakat ıztırar, gayrın hakkını ibtal etmez. Nitekim bu mana, sûre-i Bakara'da غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ (*"Sonra kim bunlardan yemeye muztarr kalırsa diğerin hakkına tecavüze etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla ona da günah yükletilmez...."* Bakara-2/173) diye ifade olunmuş idi.

Muharrematın bu vech ile tafsilini müteakib, bunların zıddı olan helalların tafsili siyakında buyuruluyor ki:

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْۜ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُۘ فَكُلُوا مِمَّٓا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾ اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۜ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْۖ وَطَعَامُكُمْ

حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ
غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ
بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

Meâl-i Şerifi

4- Sana soruyorlar: Kendileri için helal kılınan ne? De ki: "Sizin için bütün pak ni'metler helâl kılındı." Alıştırarak ve Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların da size tutuverdiklerinden yeyin ve üzerine çekin ve Allah'dan korkun. Çünkü Allah'ın muhasebesi çok sür'atlidir.

5- Bugün pak ni'metler sizin için helâl kılındı, hem kendilerine kitab verilen ümmetlerin taamları size helal sizin taamlarınızda onlara helâl. Mü'min kadınların hür olanlariyle sizden evvel kitab verilen ümmetlerin hür kadınları da iffetlerinizi muhafaza ederek, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın kendilerine mehirlerini verip nikâhladığınız takdirde size helâldır. Ve her kim, şeriatin ahkâmını tanımazsa her halde bütün işlediği hederdir ve âhirette o, hüsranda kalanlardandır.

يَسْأَلُونَكَ Ya Muhammed sana şunu sorarlar: مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ kendilerine neler helal kılındı? İkrime ve Muhammed İbn Kaab'dan nakledildiğine göre, Cebrail aleyhisselam: "Biz, kelb bulunan eve girmeyiz" demiş olduğundan dolayı Hazret-i Peygamber, köpeklerin öldürülmesini emretmiş ve Ebu Rafi'i buna me'mur eylemiş. O da, Medine'deki kelbleri hep öldürüp avaliye kadar varmış. Bunun üzerine Asım ibn Adiy ve Sa'd ibn Hayseme ve Uveym ibn Sâd'e gelmişler. «مَاذَا أُحِلَّ لَنَا» "Ya Resulüllah", demişler. Resulüllah, sükût buyurmuş. Sonra bu ayet nazil olmuştur. Hakim Ebu Abdullah'ın Sahih'inde senediyle rivayet ettiği üzere Ebu Rafi', demiştir ki: "Resulüllah bana köpeklerin katlini

emretti. Nâs geldiler, "Ya Resulüllah, katlini emrettiğin bu ümmetten bize ne helâl kılındı" dediler. Allah Teâlâ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْ **"Sana soruyorlar: Kendileri için helâl kılınan ne?"** ayetlerini inzal buyurdu. Bundan başka Saîd ibn Cübeyr demiştir ki: "Adiyy ibn Hatim ve Zeydü'l-hayl: "Ya Resulüllah, biz kelblerle ve doğanlarla av avlarız, Âl-i Dir'in ve Âl-i Ebi Havriyye'nin köpekleri yaban sığırlarını, yaban eşeklerini ve geyiklerini alırlar. Bazısının zekatına yetişiriz, bazısı da katledilir zekatına yetişemeyiz. Halbuki Allah Teâlâ, meyteyi haram kılmıştır. Binaenaleyh bize bunlardan neler helal oluyor?" demişlerdi. Bu ayet bu sebeble nazil oldu." Buna göre bu sual, «اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ» istisnasına müterettib ve cevab da tezkiyenin mana-yı şer'isini tafsil ve izah sadedinde varid olmuş demek olur ki, siyaka pek münasibdir. Evvelki rivayet, bu ayetlerin nüzulü hürmet ayetinden mukaddem olduğuna, ikinci rivayet de, muahhar bulunduğuna delalet etmektedir. Bundan sonraki, «اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمْ», «اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ» den başka bir gün olmadığına göre de bu ayetlerin nüzulleri başka başka olduğunu kabul etmek müşkil olacaktır. «اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمْ ، اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ ، اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ» denilen günlerin, yekdiğerinden başka günler olmadığı zahir ve müsellem bulunduğundan bunlar, mücerred yevm-i Arefe'yi değil, Sûre-i Mâide'nin bütün zamanı nüzulünü istîab eden sinîn-i ahire-i Muhammediyye'yi zaman-ı vahid olarak ifade etmekte ve bu suretle gerek tafsil-i hürmet ve gerek tafsil-i hıll ayetlerinin tarih-i nüzulü nokta-i nazarından ya hakikaten veya hükmen muttasıl ve mütekarin bulunduklarını anlatmaktadır. يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْ "Böyle soruyorlar" diye sual vakti hikâye değil "sorarlar" diye vaki' ve mümküne şamil olarak daha umumi bir sual tasavvur edilmek lazım gelir. O halde her türlü şübheyi ref-ü def' için:

قُلْ Ya Muhammed, şöyle söyle: اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ **"Size tayyibat helâl kılındı.** Habais değil. Nitekim, وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ ("*....ve temiz hoş şeyleri kendileri için helâl, murdar şeyleri üzerlerine haram kılar, ...*" A'râf-7/157) buyurulmuştur. Binaenaleyh İslâm mi'desine, İslam sofrasına pis şeyler değil, hoş şeyler konmalıdır. Mukaddema dahi iş'ar olunduğu üzere "tayyib", lugatte "müstelezz", yani hazzedilen temiz ve hoş şey demektir. Şübhe-i hürmet bulunmayan me'zunün fih olan helâle de buna teşbihen tayyib denilir. Zira mazarratı olmamak manasında birleşirler. İbn Cerir-i Taberi gibi bazı müfessirin, burada tayyibatı, helâller diye tefsir etmişlerse de "helâller helal kılındı" demek

---

Müsellem: Doğruluğu şeksiz bilinen. **İstîab:** Kaplamak. **Mütekarin:** Yaklaşmış. **Müstelezz:** Tad alınan. **Me'zun:** İzin verilmiş. **Rekik:** Kusurlu, zayıf.

rekik bir ifade olacağından ekser müfessirin ve müctehidin, bunun "lezzet ve iştiha hissedilen temiz ve hoş şeyler" manasına haml-i vacib olduğunu göstermişlerdir. Binaenaleyh mana, "hoşa giden ve iştiha hissedilen her temiz şey size helal kılındı", demektir. Fakat bundan herkesin, her hoşuna giden şey'in helal olduğunu da zannetmemelidir. Muhakkaktır ki, su-i i'tiyad ile fıtrat ve ahlakı bozulmuş kimselerin zevk-u takdirine i'tibar yoktur. İbret, tab-ı selimedir. Ve tayyibat ancak tab-ı selim erbabının tiksinmeyip hoşlandıkları şeylerdir. Yoksa badiye halkı ve ıztırar içinde yaşayanlar, her nev-i hayvanatı hoşlanıp yiyebilirler. Gerçi, هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا (*"O, O halikdır ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."* Bakara-2/29) medlulünce ibaha asıldır. Ve bu ummuma nazaran insandan başka her hayvandan, her nebattan ve her şeyden ekl ile dahi intifa' mubah olmak lazım gelirdi. Fakat وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ (*"Ve temiz hoş şeyleri kendileri için helâl, murdar şeyleri üzerlerine haram kılar."* Arâf-7/157) medlulü üzere, bu umumdan habais ihrac edilerek hıll, tayyibata tahsis olunmuş ve binaenaleyh ibaha-i asliyeyi takyid için bu bir büyük esas ve bir kanun-ı külli olmuştur ki, helal ve haramın ta'yininde delil-i mahsus bulunmadıkça buna müracaat olunur. Ve habaisi tefrik etmeyenlerin zevkine i'tibar olunmaz. Cahiliyye arabları, balada beyan olunduğu üzere meyteyi veya meyte kabilinden bir hayli şeyleri yedikleri halde, tayyibattan olan En'âmdan bazılarını Sûre-i En'âm'da beyan olunacağı üzere bahire, saibe, vasile, ham namlariyle kendilerine tahrim ederler, yemezlerdi. Bunların tayyib olduğuna hükm ettikleri halde bazı tevehhümattan dolayı yemezlerdi, buna karşı tayyib olan her şeyin helal olduğu beyan olunmuş ve bu hüküm, قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِى اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ (*"De ki Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz hoş rızıkları kim haram etmiş? ..."* A'râf-7/32) ayetiyle de te'kid buyurulmuştur ki, esbab veya hikmet-i nüzul miyanında bu adetin kat'iyyen ref'i de vardır. Şübhe yok ki, bu tayyibatta behime-i En'âmdan başka kuşların ve hatta bütün nebatatın dahi hoşları dahildi. Ve sonra, اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ helal olan her hayvanın cemi-i eczası da helal olmak lazım gelmeyeceğini ve müzekka olan hayvanatın eczası miyanında bulunan habaisin de haram olduğunu iş'ar etmektedir.

Velhasıl tab-ı selimin ve fıtrat-i sahihanın hoşlandığı bütün tayyibat, helal kılındı. ... وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ **"Alıştırarak ve Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların da size tutu-**

İştiha: Haz, lezzet. **Tâb:** Kuvvet, parıltı. **Badiye:** Çöl, kır, ova. **Müzekka:** Allah adı verilerek kesilen hayvan.

verdiklerinden yiyin ve üzerine "Bismillâh çekin ve Allah'dan korkun."

CEVARİH, carihanın cem'idir ki, esasen cerhten me'huz olup te'sir manası mülahazasiyle kasibe manasına ism olmuştur. Binaenaleyh cevarih, kevasib demektir. Bunun için el, ayak ve ağız gibi alet-i cerh ve kesb olan a'zaya cevarih denildiği gibi, av tutan yırtıcı hayvanata ve kuşlara dahi kevasib ve cevarih denilir ki, burada murad, budur. Mükellibîn, mükellib'in cem'idir. Mükellib, teklib eden, yani hayvanat-ı carihayı ava dadandırıp alıştıran, avcılık ta'lim edip öğreten demektir ki, bir kelb, sahibi tarafından kışkırtıldığı yere gider, çağırılınca icabet eder, avı tutunca habseder yemez, sahibi almak isteyince kaçmaz, zecredince dinler ve bunu lâekal üç kerre yapıp adet edinirse muallem addolunur. Ahmed İbn Hanbel, ikiyi, Hasen-i Basri biri kafi görmüştür. Bu ta'lime teklib denilmesi tağlib tarikiyledir. Zira ale'l-ekser talim edilen kelblerdir. Maamafih her yırtıcı hayvana da kelb ıtlak olunur. Nitekim Ebu Leheb'in oğlu Utbe, Şam seferine giderken Resulüllah: اَللّٰهُمَّ سَلِّطْ عَلَيْهِ كَلْبًا مِنْ كِلَابِكَ *"İlahi, buna kelblerinden bir kelbi musallat et"* diye dua etmiş, Utbe'yi de yolda arslan yemiş idi. Bunun için bu ta'limin ma'lum köpeğe mahsus olduğu zannedilmemelidir. Bunaenaleyh mana şudur: Bir de kelb ve sair cevarih miyanından ava alıştırarak Allah'ın, size öğrettiği idrakattan ta'lim ederek öğrettiğiniz muallem avcı hayvanlar, helal kılındı. Binaenaleyh bunlardan bu suretle intifa' eder, besler, alır satarsınız. Fakat yemeye gelince kendilerini değil, فَكُلُوا مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ **size imsak ettikleri, tutuverdikleri avlardan yeyiniz.** Dikkat edilmek lazım gelir ki, «مَا اَمْسَكْنَ» değil, «مِمَّا اَمْسَكْنَ» dir. Tuttuklarının hepsini değil, bir kısmını, ecza-yı tayyibesini yeyiniz, sonra mutlaka «اَمْسَكْنَ» değil, «اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ» dür. Yani kendilerine değil, size tutuverdiklerini yeyiniz. Şu halde bir kelb, muallem olursa ve avcı tarafından sevk edilir de bir avı tutar, cerh eder öldürür de, avcı ona ölmüş olduğu halde yetişirse, helaldır. Muallem carihanın cerhi, zebih makamına kaim bir zekattır. O, onun bir aletidir. Diğer cevarih ve kezalik ok, mızrak, tüfenk de böyledir. Behemehal diri iken yetişilip zebh edilmesi şart değildir. Zira o zaman muallem ile gayr-i muallemin farkı yoktur. Fakat cevarih mefhumu mucebince cerh lazımdır. Cerh etmeden boğar veya çarpar da öldürürse, bazıları «مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ» zahiren mutlaktır diyerek yine yenir demiş ise de doğrusu, bunun münhanika veya mevkuzeden farkı yoktur. Aynı manada dahildir, yenmez. Sonra kelb-i muallem cerh-ü katletmiş olmakla beraber biraz

---

Mükellib: Yırtıcı hayvanları ava alıştıran. **Zecretmek:** Zorlamak. **Lâekal:** En az. **Muallem:** Talim görmüş. **Teklib:** Köpeğe av öğretmek. **Tağlib:** Bir alakadan dolayı bir kelimeyi başka bir kelimeyi de içine alacak şekilde kullanma. **Münhanika:** Boğulmuş. **Mevkuze:** Vurularak öldürülme.

da yemiş bulunursa bu da, yenmez. Çünkü o, onu kendine tutmuş demektir. «مَا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ» değildir. Maamafih Selman-ı Farisi'den, Sa'd İbn Ebi Vakkas'dan, İbn Ömer'den, Ebu Hüreyre'den, "yenir" diye rivayet de edilmiştir. Malik ve Evzai, "yenir" demişlerdir. Ancak bu mes'elede, kelb ile kuş tefrik edilmiştir. Ve kuşun yemiş olması hılline mani' olmayacağı gösterilmiştir ki, Hanefiyye buna kaildirler.

Bu suretle bunların tuttuklarından yeyin وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ ve üstüne **Allah'ın ismini yad edin, yani kelbi ve kuşu salarken besmele çekin.** وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ **Ve her halde Allah, seriu'l-hisab olduğundan, emirlerine muhalefetten sakının."**

...اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي... ("*... İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamâma erdirdim.*" Mâide-5/3) diye te'kid ve tevsik olunduğu gibi, yine aynı mana ile helalların te'kidi ve ba'dehu ta'mimi zımnında buyuruluyor ki, اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ **bugün size bütün tayyibat her nevi' hoş ni'metler helal kılındı.** وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ **Bir de Ehl-i Kitab'ın taamı,** yani gerek bu tayyibattan kesdikleri ve avladıkları ve gerek ekmek ve saire gibi mat'umatları **size helal** وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ **sizin taamınız da, onlara helaldır.** Yani yedirir ve satabilirsiniz. Taamdan murad ne olduğu hakkında üç vecih vardır: Birincisi, zebiha demektir. İkincisi, ekmek ve fakihe gibi zekata muhtaç olmayanlardır ki, Zeydiyye eimmesinden menkul olan budur. Üçüncüsü, zebaih ve sair her nev-i matumata şamildir. Ekseriyyet evvelki veçhi tercih etmişlerdir. Çünkü zebihadan maadasının taam olmasında sahibine ihtisası yoktur. Zebiha ise, zabihin fiiliyle taam olabilir. Ve bunun için ehl-i kitab'a izafetinin bir manası vardır.

"Ahkam-ı Kur'an"da Ebu Bekr-i Razi, der ki: "İbn Abbas'dan, Ebudderda'dan, Hasen ve Mucahid ve İbrahim ve Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir ki, وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ den murad, zebaihtir. Filvakı' zahir de bunu iktiza eder. Gerçi taam lafzını umumu üzere isti'mal etsek gerek zebihalarına ve gerek sair taamlarına şamil olur. Fakat azhar olan, bilhassa zebaih murad olunmaktır. Çünkü ekmek, zeytinyağı ve sair taamların hükmü i'mal edenlerin hususıyyetiyle ihtilaf etmez. Bunlar da, Mecusî veya Kitabînin farkı olmadığında kimsenin şübhesi yoktur. Muharrematta zikrolunduğu üzere tezkiyesiz ölenlerin de, gerek Müslim ve gerek kitabî ve gerek Mecusî ve saire her kim tarafından öldürülmüş olursa olsun haram olduğunda müslümanların ihtilafı yoktur. Şu

---

Ta'mim: Umumileştirme. **Matu'mat:** Yiyecekler.

halde وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ diye bittahsis Ehl-i Kitab'ın taamı ibaha edilmekten murad, bilhassa ihtilaf-ı edyan ile hükmü ihtilaf eden zebaiha hamledilmek vacib olur." İlh.. Yani faide-i beyan bilhassa zebaih i'tibariyle zahirdir. Belli ki, «اُوتُوا الْكِتَابَ» kitabı olmayanlardan ihtirazdır. Halbuki taam hususunda Ehl-i kitab ile diğerlerinin farkı ancak zebaih ve av mes'elelerindedir. Ehl-i kitab'ın meytesine, domuz etine ve şarabına varıncıya kadar her taamı helal olmadığı, muharremattan bulunduğu gibi, kitabı olmayanların her taamı, haram olmadığı da ma'lumdur. Binaenaleyh Ehl-i kitab'ı tahsis ederek, diğerlerinden ihtiraz eden bu ibaha-i mahsusanın faidesi ancak zebaihte zahirdir. Demek ki, taam, tayyibattan olmak şartiyle umumu üzere ibka olunsa dahi nokta-i nazar ve hedef-i beyan bilhassa Ehl-i kitab'ın kesdikleri ve avladıkları helal olduğunu göstermek ve bu suretle zekat için diyanet, yani müslim veya Ehl-i kitab olmak şart bulunduğunu anlatmaktır. Maamafih «ذَبِيحَةُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ» denilmiş olsa idi, o zaman sair taamlarının hürmeti şübhesi hasıl olacak ve mütekabilen it'am-ı taamın cevazı anlaşılamıyacaktı. Bunun için yine taam lafzını tayyibattan olmak şartiyle zebaih vesaireden eamm olmak üzere aslı mefhumuyla mülahaza etmek ve ancak Ehl-i kitab'ın diğerlerinden farkı zebaih i'tibariyle olduğunu da masikaleh olarak anlamak yani zebaihin hıllini dâll bil'ibare, diğerlerinin hillini dâll bilişare olarak ahzetmek lazım gelecektir. Ve bundan dolayıdır ki, Ebu Bekr-i Razi, zebaih hakkında, "azher" ta'birini kullanmıştır. Şunu da unutmamak lazım gelir ki, «مَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ» suret-i mutlakada haram idi. Ehl-i kitab ise, zahirde tevhid iddia ettiklerinden dolayı zahiri hallerine nazaran zebihalarında Allah'dan başkasının namını ilan etmezler, demektir. Binaenaleyh bir Yehudi veya Nasraninin kestiğini, "acaba ne nam ile kesti?" diye tedkika kalkışmayarak ve zahiri halleriyle iktifa ederek yemek caizdir. Fakat bir Nasraninin mesela bir koyunu keserken veya ava köpeğini salarken, "Mesih'in namına" dediğini bizzat duyan bir müslümanın da o koyundan veya avdan yemesi caiz olmaz. Çünkü bunun, «مَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ» olduğu şübhesiz bir surette ma'lûmu olmuştur. Ehl-i kitab'ın zahiri haliyle iktifa caiz olunca müslümanlık iddiasında bulunan her hangi bir kimsenin de zahiriyle iktifa caiz olacağında ve binaenaleyh gerek Ehl-i sünnet olsun ve gerek olmasın fırak-ı İslamiyye'den hepsinin zebihası helal olduğundan da şübhe yoktur. Meğer ki, ıyazenbillah irtidad etmiş olsun. Çünkü mürted, ehl-i Kitab'a da intisab etse kestiği asla yenmez.

Taam nev'inden olan bu tayyibattan maada, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ

Edyan: Dinler. **Dâll:** Delalet eden. **Azher:** En açık, besbelli. **Iyazenbillah:** Allah'a sığınmak.

mü'minelerden muhsane olanlar, yani hürre ve afife müslüman kadınlar ve kızlar, bunlardan başka وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ **Ehl-i Kitab'dan olan muhsaneler,** yani hürre ve afife kadınlar ve kızlar dahi إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ **ihsan ederek, yani taht-i nikahınıza alarak,** غَيْرَ مُسَافِحِينَ **ne sifah ile açıktan,** وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ **ne de dost tutmak suretiyle gizlice zina etmeyerek ücretleri olan mehirlerini kendilerine verdiğiniz takdirde, sizin için helaldırlar.**

Görülüyor ki, tâam hususunda iki taraftan müsaade gösterilmiş, Müslümanlara, hem Ehl-i kitab'ın taamlarını yemek, hem de Ehl-i kitab'a müslüman taamını it'am etmek suretiyle mütekabilen alış veriş helal kılınmış, fakat nikah hususunda bu hıll bir tarafa kasredilmiş. Yalnız müslümanların ehl-i kitab'dan iffet dairesinde nikah ile kadın almaları tahlil ve bununla mukaddema Sûre-i Bakara'da geçen وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ (*"Maamafih müşrikeleri iman etmedikçe nikâh etmeyin, ..."* Bakara-2/221) nehyi, Ehl-i kitab kadınları hakkında nesh olunmuş ve mütekabilen müslüman kadınlarının ehl-i Kitab'a tezvicine asla müsaade olunmamış, bu cihet hürmet-i asliyye ve sabıka üzerine ibka edilmiştir.

Evvel emirde, هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا (*"O, O halikdır ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı, ..."* Bakara-2/29) ayetinde beyan olunduğu üzere nüfus-i insaniyye ve ırz mesailinde ibaha değil, hürmet asıldır.

Saniyen, bu hürmet-i asliyye ve ezeliyye وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا (*"....müşrik erkeklere de nikâh ettirmeyin..."* Bakara-2/221) nehyi ile te'kid ve takrir olunmuştur. (Bakınız)

Salisen, sûre-i Nisâ'da وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (*"...ve elbette kafirler için mü'minler aleyhine bir yol verecek değil..."* Nisâ-4/141) ile bu hürmet ve nehiy daha umumi surette tavzih de kılınmıştır.

Rabian, bütün helallerin telhis ve beyan olunduğu bu ayette taâm her iki taraftan tahlil edilerek nikah için de bu ma'riz-ı beyan açılmış olduğu halde, Ehl-i kitab'dan kadın almanın müslümanlara hilli beyan olunmuş ve aksinden sükut edilmiştir ki, bunda, beyan-ı zaruret denilen bir kasır vardır. Ve bu suretle müslüman kadınlarının Ehl-i kitab'a tezvici asla mevzu-ı bahs olamayacağı ihtar edilmiş ve hürmet-i asliyye ve sabıka üçüncü def'a olarak takrir ve tevsik olunmuştur. Pek vazih olan ve Asr-ı Saadet'ten beri icma-ı ümmet ile de ma'lum bulunan bu mes'eleyi ihtarımıza sebeb, zamanımızda edille-i islamiyye'yi bilme-

---

Sifah: Zina. **Afife:** İffetli, namuslu. **Ma'riz:** Hastalık.

yen bazı cahillerin Kur'an'da buna dair bir nass bulunup bulunmadığını sual etmeleri olmuştu. Halbuki bu gibi hürmet, asıl olan mesailde müsaade edilmemiş olmak delili kafidir. Binaenaleyh bu gibiler hakkında "meni' var mı?" diye değil, "müsaade var mı?" diye sormak lazım gelir.

Burada, gerek taâm ve gerek nikâh fıkralarındaki الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ **Ehl-i kitab olan Yahud ve Nesarâdır.** Hazret-i Ali radıyallahü anh, Arab Nasarâsından Beni Tağlib hakkında: "Bunlar, Nasraniyyetten şarab içmekten, başka bir şey almamışlardır. Ve binaenaleyh Nasarâ hükmünde dahil değildirler" demiş, İmamı Şafiî de, bunu intiyar eylemiş ise de, cumhur ve Eimme-i Hanefiyye zahiri kitâba nazaran alê'l-umum Nasarâ-ı Arabın zebîhaları dahi lâbe'sebih demişlerdir. Ancak İbn Abbas, nikâh fıkrasında Ehl-i Kitâb'dan murad, harbî olmayanlar olduğuna ve binaenaleyh harbî olan Yehud ve Nasarâ kadınlarını nikâh caiz olmadığına kail olmuştur. Fakat bunda da cumhur-ı ulemâ âyetin ıtlakı üzere harbî ve zimmîye, şamil bulunduğuna ve bianenaleyh harbî olan Ehl-i Kitab'dan kadın tezevvüc etmek haram değil, bir zaruret bulunmadıkça nihayet mekruh olduğuna kaildirler.

Ehl-i kitab'ın gayriye gelince: Bunlardan mecusîler hakkında Resulüllah: سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ غَيْرَ نَاكِحِي نِسَائِهِمْ وَلَا آكِلِي ذَبَائِحِهِمْ (*"Mecusîlere Ehl-i kitâb muamelesi yapınız, fakat kadınlarını nikâh etmemek ve kestiklerini yememek şartiyle"* Muvatta: Zekat-42) buyurmuştur.

Maamafih dünyada Ehl-i kitâb'a taâm ve kadın cihetiyle verilen bu hususıyyetten dolayı âhiret nokta-i nazarından da böyle zannedilmesin. Çünkü وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ **her kim bu imana, yâni bu dîn-i ekmele ve şeriat-i İslâm'a küfrederse, bütün ameli tutulur** وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ **ve âhirette hasirînden olur:** Binaenaleyh onların taamlarını yerken veya kadınlarını tezevvüc ederken imanı haleldar etmekten, irtidad tehlikesine düşmekten son derece ihtiraz etmelidir. Ve bundan dolayıdır ki, harbiyyeyi tezevvüc mekruhtur. وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ (*"Maamafih müşrikeleri iman etmedikçe nikâh etmeyin, bir müşrike sizi imrendirse bile iman etmiş bir cariye her halde ondan daha hayırlıdır,..."* Bakara-2/221)

Uhûd ve ukud-ı İlâliyye'den hıll-ü hürmet ahkâmının tafsili sırasında ikmâl-i din ve itmâm-ı ni'met ile ahd-i rububiyyetin ifâ edilmiş olduğu anlatıldıktan ve bu cümleden olmak üzere hayat-i dünyeviyye makasıdından bulu-

---

Lâbe'sebih: Kendisinde bir beis olmayan.

nan tayyıbat-ı Mâide, Sûre-i Nisâ'nın فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ ("*.... size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin....*" Nisâ 4/3) mazmununu teşrihan tayyibat-ı aile ile birleştirilerek cemaat-i mü'minine sunulduktan ve nihayet bundan böyle ifa-yı ahd kaziyesinin temamen uhde-i ubudiyete teveccüh ettiği, bunun da akd-i iman ile icrayı ahkâm-ı İslâmiyye'ye mutevakkıf olduğu iş'ar ve bu dünyanın birde âhireti bulunduğu ihtar edildikten sonra, والطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ ("*... tayyibât, tayyibler için.*" Nur-24/26) medlulü üzere niam-ı Uhreviyyenin istikmali zımnında bu din-i ekmelin ba'de'l-iman miftah-ı ubudiyyeti olan emr-i taharetten bed' ile akd-i ubudiyyeti tevsık için buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا
وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ
وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ
كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ
اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعٖيدًا طَيِّبًا
فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدٖيكُمْ مِنْهُۜ مَا يُرٖيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ
عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرٖيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ
عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾ وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ وَمٖيثَاقَهُ الَّذٖي وَاثَقَكُمْ بِهٖٓ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا

Teveccüh: Yönelme. **İstikmal:** Kemale erme.

وَاَطَعْنَاۘ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

6- Ey o bütün iman edenler! Namaza kalkacağınız vakit, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza mesh edip her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın. Cünübseniz tastamam yıkanın. Eğer hasta veya seferde olursunuz veya biriniz hacet yerinden gelir ve kadınlara dokunursunuz da suya gücünüz yetmezse, o vakit de temiz bir toprağa teyemmüm edin. Niyyetle ondan yüzlerinize ve ellerinize mesh eyleyin. Allah'ın muradı, sizi sıkıntıya koşmak değil ve lâkin o sizi pampâk etmek ve üzerinizdeki ni'metini tamamlamak istiyor ki, şükredesiniz.

7- Allah'ın üzerinizdeki ni'metini ve sizi «سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا» dediğiniz vakit bağladığı misakını unutmayın, Allah'dan korkun. Çünkü Allah, bütün sinelerin künhünü bilir.

Bu âyete, âyet-i teyemmüm denilmiştir ki, Buhâri ve Müslim'de hazret-i Aişe'den rivayet edildiği üzere müşarünileyhanın kılâdesinin düşdüğü seferde, geceleyin susuz bir mevkı'de kalınıp, abdest almak kabil olamadığından dolayı nâzil olmuş ve bu gibi ahvalde abdest yerine teyemmümü emretmiştir. Gerçi bu âyet, evvel emirde abdestin farzlarını tesbit etmekde ve binaenaleyh aynı zamanda bir âyet-i vuzu olduğu muhakkak bulunmakda ise de, abdest ibtida bu âyet ile teşri' edilmiş olmayıp tâ Mekke'de namazla beraber farz kılınmış ve hattâ İslâm'da hiç bir zaman abdestsiz namaz kılınmamış olduğu ma'lûm bulunduğundan bununla abdestin farziyyeti re'sen değil, ahkâm-ı tahareti istinbatda esas ittihaz edilmek üzere takriren tesbit edilmiş ve bunun ismi, vuzudan ziyade teyemmüme muzaf kılınmıştır. Sahabe'den Alkame ibni'l Feğvâ radıyallahü anh demiştir ki. Bu يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ **"Ey o bütün iman edenler! Namaza kalkacağınız vakit"** âyeti nâzil oluncaya kadar Resulüllah, su dökmüş

Kılâde: Gerdanlık. **Re'sen:** Doğrudan doğruya.

bulunursa abdest almadıkca ne konuşur, ne de selâm alırdı. Biz söyleriz o söylemez, biz selâm veririz, o vermez ve almazdı. Yâni Ebû Hayyân'ın da naklettiği vech ile Resulüllah, bu âyetten evvel abdestsiz bir iş yapmak şöyle dursun, söz bile söylemezdi. Binaenaleyh bunun nüzulü, abdestin her amel için değil, namaz için farz olduğunu beyan ile Resulüllah'a bir ruhsat ifade etmiştir. Zikrolunan sefer, ifk kıssasının zuhûr ettiği gazve-i benî Mustalık olduğuna, bunun da, altıncı sene-i Hicriyye Şa'banında Hudeybiyye seferinden önce vuku' bulduğuna göre bu âyet, Sûre-i Mâide'nin ilk nâzil olan âyetlerinden ve hattâ bu sûrenin Hudeybiyye'den sonra nâzil olduğu söylendiğine nazaran mukaddime-i nüzulü olan ilk âyeti demek olur. Fakat unutmamak lâzım gelir ki, Sûre-i Nisâ'da يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى (*"Ey o bütün iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın....."* Nisâ 4/43) âyetinde dahi geçmiş idi.(Bakınız.)

KIRAAT

KIRAAT: وَاَرْجُلَكُمْ İbn Kesîr, Ebû Amir, Asım'dan Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Ebû Ca'fer Halefü'l Âşır kıraâtlarinde, «لَامْ» cerriyle esre ve mütebakîsinde yâni Nafi', ibn Âmir, Asım'dan Hafs, Kisaî, Ya'kub kıraatlerinde nasb ile üstün okunur. Nasb, ayakların yüz ve el gibi «فَاغْسِلُوا» ya taallûkunda, cerr de, «وَامْسَحُوا» ya taallûkunda zahirdir. Ve bu iki kıraatın birbirine tevfiki nokta-i nazarından bir mezheb ihtilâfı hasıl olmuştur. Zira birine göre ayaklar yıkanacak, birine göre de mesh ile iktifâ olunabilecek görünüyor. Bunun en güzel ve en sahih suret-i halli, çıplak ayakların yıkanması, Sünnet-i meşhure ile sabit olduğu vech ile abdestle giyilmiş mes ve fotin üzerine de meshedilmesidir. Cumhur-ı Ehl-i Sünnet'in mezhebi budur. Tefsir-i Kaffal'de: "Sahabeden yalnız İbn Abbas ve Enes ibn Malik, tabiînden ikrime ve Şa'bî ve Ebû Ca'fer Muhammed ibn Aliyyi'l-Bakır'dan, "ayaklarda abdestin farzı mesh" olduğu nakledilmiştir ki, Şia'dan İmamiyye'nin mezhebi budur. Bütün cumhur-ı fukaha ve müfessirîn ise, "Ayaklarda abdestin farzı yıkamak" olduğunu beyan etmişlerdir. Zahiriyye'nin reisi olan Davud-ı İsfahanî de, "her ikisinin cem'i vacib" olduğuna kail olmuştur ki, bu da, Eimmei Zeydiyye'den «نَاصِرُ الْحَقِّ» ın kavlidir. Hasen-i Basrî ile Muhammed ibn Cerir-i Taberî'de, mükellefin mesh ile gasil beyninde muhayyer olduğunu söylemişlerdir. Bunların münakaşası, kütüb-i fıkhiyyede mebsuttur. Burada ancak şu kadar söyleyelim ki, çıplak ayaklara meshi tecviz etmek, âyetin nihayetinde «يُرٖيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ» **"Lakin O sizi pampâk etmek"** diye beyan olunan hikmet-i taharete kat'iyyen münafî bulunduğu ve hele yıkanmamış kirli ayaklarla cami'lere girmenin taharet şöyle dursun, ale'l-ade

nezafet ile bile kabil-i tevfik olmadığı aşikârdır. Nitekim ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökcelerinden biraz kuruluk kalmış olanlar hakkında Resulüllah: وَيْلٌ لِلْاَعْقَابِ مِنَ النَّارِ *"Vây, şu ökcelerin ateşten haline"* (Buhari: Vudu'-27/29) buyurmuş ve tekrar yıkanmasını emr etmiştir. Bir de Murad, mesh olsa idi," «بِرُؤُسِكُمْ» gibi sadece «وَاَرْجُلَكُمْ» demek kâfi olur, «اِلَى الْكَعْبَيْنِ» kaydına hiç de lüzum kalmazdı. Bu da, esası farzın yıkamak olduğunu ve meshin buna ibtina etmesi lâzım geldiğini iş'ar eder. Hasılı ayaklar hakkında yıkamak emri muhkem, mesih emri mücmeldir ve Sünnet-i Seniyye ile beyan olunmuştur. اَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ. Tıbkı Sûre-i Nisâ'daki gibi «اَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ» (*"...: Veya kadınlara dokunursanız da...."* Nisâ-4/43) dahi okunmuştur. Oraya bakınız.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler,** (ma'lûm ya imandan sonra ilk vazife namazdır) Siz اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ **namaza kalkdığınız, yâni namaza kalkmak istediğiniz vakit,** فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ **yüzleriniz ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız,** وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ **ve başlarınıza mesh ediniz,** وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ **iki topuğa kadar ayaklarınızı da.** Yâni ayaklarınızı da yıkayınız, yâhud mesli ise, mesh ediniz. Bu temizlikler yapılmadan namaz, namaz olmaz لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ صَلَاةً بِغَيْرِ طُهُورٍ *"Allah taharetsiz hiç bir namazı kabul etmez".* (Sünen'ün Neseî: Taharet-104) Buna tuhur temizlik ve vuzu, abdest denilir. Ve işte abdestin farzı bunlardır. Ve görülüyor ki, bu da, dört şeyden ibarettir: Üç gasil, bir mesh. İmam-ı Şafiî, bunların tertibi de dahil olmak ve bir de niyyetsiz ibadet olamayacağı mülâhazasiyle niyyet de hesaba katılmak üzere altı, Ahmed ibn Hanbel Hazretleri yüzde ağız ve burun içlerinin dahi dahil olduğu mülâhazasiyle mazmaza ve istinşakı da idhal edip sekiz saymıştır. Hanefiyyece ise, niyyet, tertib, mazmaza, istinşak sünnettir. Ve Abdestin daha bir takım sünnetleri ve adâbı vardır ki, bunları mükemmildir. Hepsinin başında besmele vardır. Âyetin zâhirine bakınca her namaza kalkarken ayrıca bir abdest almak lâzım gibi görünür. Bunun için Zâhiriyye, her namaz için ayrıca bir abdestin, farz olduğuna kail olmuşlardır. Alel-ekser Resulüllah'ın ve Hulefa-i Raşidîn'in böyle yapdıkları da muhakkaktır. Fakat bunlar, farz değil, Sünnet'tirler. Çünkü Feth-i Mekke günü Resulüllah, beş vakit namazı bir abdest ile kılmış, Hazret-i Ömer de: "Ya Resulallah, bundan evvel yapmadığın bir şey yapdın" demiş, cevabında "Amden yapdım ya Ömer" buyurulmuş olduğu da rivayeten sabittir ki, bu amd ile cevaz gösterilmişdir. Sonra âyetin tamamiyle zahirine bakılacak olursa abdestin, ancak namaza kalkıldığı zâman alınabilmesi lâzım gelecek ve binaenaleyh otururken

---

Amden: Kasten, bile bile, isteyerek. Amd: Niyet, kasıt, istek, arzu.

abdest alıp da namaza kalkmak dahi kifayet etmeyecektir. Buna ise, Zâhiriyye dahi kail olmamıştır. Demek olur ki, bu noktada âyetin zâhiri murad olmadığı müttefekun aleyh bulunduğundan, gerek delâleti hal ve gerek teyemmüm fıkralarında hadesin tasrihi karineleriyle âyetin ıtlakı, ya hıtabı abdesti olmayanlara tahsis veya اذا قمتم محدثين "yâni abdestiniz olmadığı halde namaza kalkdığınız vakit" mânâsiyle takyid olunarak tefsir edilmek lâzım gelir. Ve o halde abdestin sebeb-i vucubu, mutlak irade-i salât değil, hades şartiyle irade-i salât demek olur ki, cumhurun kavli de budur. Sonra şayan-ı dikkattir ki, وامسحوا رؤسكم "Başlarınızı mesh ediniz." değil, "ba" ile وامسحوا برؤسكم "Başınızla mesh ediniz." buyurulmuştur. Bu ise, "Başınızla mesh ediniz" demek gibidir. Nasıl ki, "mendili sildim" demekle, "mendil ile sildim" demek arasında fark vardır. Burada meshin, başa yapılacağı ve başın alet-i mesh olamayacağı zâhir bulunduğu halde, «با» nın idhali bir mânâyi âliyyete işaret, bu ise, örfen bir elden ibaret olmakla bu suret-i ifadeden ve bir de "nasiye" hadîsinden eimme-i Hanefiyye: "Elinizi mi'yar tutarak elinizle başınıza meshediniz", mânâsı anlaşıldığını göstermişler ve meshin farzı: "Cüz'î bir hareketle tam bir el mikdarı, ta'biri âharle nasiye mikdarı, ta'biri âharle dörtte bir olduğunu ve tamamını, mesh, sünnet bulunduğunu beyan etmişlerdir. Fakat İmam Mâlik ve Ahmed ibn Hanbel, tamamına meshin farz olduğuna, imam-ı Şafiî de, bir parmak dokunmanın kâfi bulunduğuna kail olmuşlardır.

GASLİN MAHİYYETİ

GASLİN MAHİYYETİ: Suyu âzanın üzerinden temamen akıtmaktır. Oğmak şart değildir. Binaenaleyh su damlamadıkça gasil denmez. Abdest, hadesten taharet, yâni i'tibarî ve gayr-i mer'i bir mülevveslikten temizlik olduğu için bununla, necasetten taharet için olan gasli birbirine karıştırmamalıdır. Necasetten taharette pislik iyice zail oluncaya kadar yıkamak ve icabına göre oğmak veya silmek lâzım ise de, abdestte bu gibi mani-i taharet olan kir ve pislikler daha evvel izale edilmiş bulunacağından gayr-i mer'î olan hadesi izale için bir def'a yıkamak kâfi olabilir, farzı bu kadardır. Çünkü emir, tekrar icab etmez, fakat iki daha iyidir. Ve üç def'a tekrar Sünnet'tir, oğmak da, sünnettir. Ancak İmam Malik oğmak, farz demiştir.

MESH: Esasen bir şey'e dokunmak ve örfen el sürmektir. Şer'an da, farzı dokunmaktır. Binaenaleyh başa mesh taze, gayr-i müsta'mel bir yaşlığın mikdarı matlûba isabeti demektir. Bunda tekrar, Sünnet değildir. Fakat hafifçe bir saç tesviyesi olabilir.

Mer'i: Riayet edilen, hükmü geçen. **Mülevves:** Kirli, pis. **Matlub:** Taleb edilen, istenilen.

İşte namazın şartlarından biri böyle abdesttir. Fakat bunun kifayeti, cenabet olmadığı takdirdedir. وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا **Ve eğer cünüb iseniz,** yâni rü'yada veya yakazada defk ile inzal-i meniy ve inzal olmasa bile iltika-i hıtaneyn olmuş ise, فَاطَّهَّرُوا **tatahhür ediniz; kendinizi baştan tırnağa temamen yıkayıp temizleyiniz, gusledininiz.** ki, Sûre-i Nisâ'da حَتّٰى تَغْتَسِلُوا (*"...... Güslünüzü edinceye kadar."* Nisâ-4/43) diye iğtisal ile ta'bir buyurulmuştu, Burada, tekellüf sıygasiyle tatahhür denilmiş ve iğtisalde mubalâga edilmesi luzumu gösterilmiştir. Bunun için harece varmamak üzere mümkün olan her taraf yıkanmalı ve hatta ağız burun içleri bile yıkanmalıdır. Abdestte Sünnet olan mazmaza ve istinşak, gusülde farzdır.

Lâkin bu gusül ve o abdest ma'zaret bulunmadığı takdirdedir. وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى **Ve eğer hasta olur,** اَوْ عَلٰى سَفَرٍ **veya sefer üzerinde bulunur** اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ **veya her hangi biriniz halâden gelir,** اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ **veya kadına dokunursanız da,** فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً **bir su bulamazsanız:** Yâni ya taharriyat-ı lâzımeden sonra hakikaten bulamaz veya hastalık veya sefer mani-i taharri veya mani-i isti'mal olduğundan dolayı taharriye veya isti'male kudret ü çare bulamazsanız o zaman abdest veya gusül yerine فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا **hoş ve temiz bir saide teyemmüm ediniz. Niyyet eyleyiniz de** فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدٖيكُمْ مِنْهُ **o saidden yüzlerinize ve kollarınıza mesh ediniz.** Maraz veya sefer kayidleri suyu bulmağa veya kullanmağa mani' olan özürleri, halâden gelmek veya kadına dokunmak da abdesti veya guslü icab eden sebebleri, suyu bulamamak da bunların yerine teyemmümün şart-ı sıhhatini göstermektedir. Bedihîdir ki, halâden gelmek, bedenden bir necasetin çıkmasından kinayedir ki, lisanımızda abdest bozmak ta'bir olunur. İnde'l-hanefiyye böyledir. Fakat İmam-ı Şafiî, sebîleynden çıkması demiş, İmam Malik de, sebîleynden çıkması mu'tad olan necesler demiştir.

Sûre-i Nisâ-4/43 âyetinde teyemmümün, saidin mânâları ve daha bâzı izahat geçmiş olduğundan oraya bakınız. Burada fazla olarak «مِنْهُ» kaydı zikr edilmiş ve bu suretle teyemmümde mücerred kasd ve niyyet ile mesh kifayet etmeyip saide temass etmek de lâzım olduğu iş'ar olunmuştur. «مِنْ» İbtida veya Teb'ız olmak muhtemildir. İbtida olduğuna göre, elin saide dokunması kâfidir. teb'ız olduğuna göre de, behemehal elden yüze ve kollara da biraz bir şey sürülmesi lâzım gelir. Evvelki Hanefî , ikinci Şafiî mezhebidir. Taşa ve mermere ve madene teyemmüm caiz olup olmayacağı hakkındaki ihtilâfın menşei budur. İbtida olması ruhsat, teb'ız olması ihtiyattır.

Yakaza: Uyanıklık. **Defk:** Atmak, dökmek. **Harec:** Sıkıntı. **Said:** Pislikten uzak, pak toprak, yeryüzü. **Teb'iz:** Bölmek, bölük bölük etme.

Şimdi sakın, "bu külfetler, zahmetler nedir? demeyiniz مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ **Bu taharet veya teyemmüm emirleriyle Allah'ın muradı, size bir tazyik yapmak, harec ve zahmete koşmak değil,** وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ **velâkin o sizi tathir etmek,** maddî, mânevî, görünür, görünmez pisliklerden ve günâhlardan temizlemek وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ **ve size ni'metini tamamlamak ister ki,** لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **şükr edesiniz.** Zâhiriniz ve bâtınınız temizlenip zevk-ı ni'meti tadasınız, mün'imi ve hakk-ı mün'imi göresiniz. Binaenaleyh dinde harec yoktur. Tekâlif-i diniyyeyi külfet ve zahmet değil, bir ni'met tanımalıdır. Abdestin, guslün, teyemmümün hikmeti, nezafet-i maddiyye ve taharet-i mâneviyyedir. Tayyibat, tayyibîn için olduğundan taharet, ni'met ve saadetin tamamlanmasına sebebdir. Bu da, şükre sebebdir. Şükür de لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ (*".... Celalim hakkı için şükrederseniz elbette size artırırım,...."* İbrahim-14/7) mucebince izdiyad-ı ni'met-ü saadete sebebtir. Bu suretle tamamın fevkında ni'met-ü saadet nâmütenahi bir izdiyad ile cereyan edip gidecek demektir. Bâlâda وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي **"Size nimetimi tamamladım"** buyurulduğu halde ondan sonra burada وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ **"Size olan nimetimi tamamlamak için"** buyurulması, daha doğrusu nüzulde mukaddem bulunan bu âyetin, bu vech ile tertibde te'hir olunması gösterir ki, orada, itmam-ı ni'met, bir itmam-ı izafî ve dünyevîdir. Burada daha itmamı va'dolunan ni'met de, ebedî ve nâmütenahi olan ni'met-i Uhreviyyedir. Bu vechle bunda, وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ (*"... ecirleriniz ancak kıyamet günü tamamlanacak, ..."* Âl-i İmran-3/185) وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (*"Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki döndürülüp o gün Allah'a götürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tamamiyle ödenecek ve hiç bir zulme maruz olmayacaklar"* Bakara-2/281) mazmunlarına bir işaret vardır. Nihayet burada şu da anlaşılıyor ki, ni'met-ü saadetin en büyüğü şükrandır. Ve en mes'ud kimseler, hiss-i şükran ile meşbu' olanlardır ve zevk-ı rıdvan bunun içindedir. Sûre-i Fatiha'da «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ» a bakınız.

Hulâsa, ziyade-i ni'met şükr ile, şükür de ni'meti unutmamakla kaim olacağından, bu taharetleri yapınız وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **ve Allah'ın size olan ni'metini ve ale'l-husus ni'met-i İslâm'ı unutmayınız,** zikr-ü fikrinizden çıkarmayınız, daima yad ile şükrediniz ki, namaz, bu şükür cümlesindendir. وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **Ve o misakı yad edip ifâ ediniz ki, Allah, onunla sizi** سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **"İşittik ve itaat ettik." dediğiniz zaman tevsik etmiş muhkemleştirmişti.** Burada Sûre-i Bakara'nın hatimesindeki سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ

Mün'im: Nimet veren, yedirip içiren. **İzdiyad:** Artma, çoğalma. **Meşbu':** Doymuş.

سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ (*"İşittik, itaat ettik, ğufranını dileriz ya Rabbena, sanadır gidiş."* Bakara-2/285) iman ve tevsikatına bir işaret bulunduğu zâhirdir. Bu misaktan murad, leyle-i Akabe'de ve Bi'atü'r-rıdvan'da vaki olan misak olduğu ve Resulüllah ile olan bu misakın Allah'a isnadı, اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ (*"Her halde sana bey'at edenler mahzâ Allah'a bey'at ederler,....."* Feth-48/10) medlûlüne mübteni bulunduğu da söylenmiş ise de bunun, tekvin-i âlem ve hılkat-i Âdem'de mündemic olup Fatiha'da اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sade sana ederiz kulluğu, itadeti ve sade senden dileriz avn-i ihayeti Ya Rabb!"* Fatiha-1/5) diye akdedilen ve sonra peyderpey bütün müslümanların Peygamber'e yüsr-ü usr, neşat-ü keder cemi'i ahvalde sem'u taat esası üzere iman ve ittiba'ı ve bi'atleriyle tevsik olunan ve binaenaleyh bütün misaklara şamil bulunan ahd-i ezelî olması daha vazih ve daha müreccahtır. Mücahid, bu misaktan murad, وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ ... اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى ... (*"Hem Rabbın: Beni Ademden, bellerinden zürriyetlerini alıb da onları nefislerine karşı şahid tutarak* **"Rabbınız değilmiyim"** *diye işhad ettiği vakit," " dediler; şahidiz,..."* Arâf 7/172) âyetinde beyan olunan misakı olduğunu, Süddî de, Allah Teâlâ'nın tevhid ve şerai' hakkında nasbetmiş olduğu delâil-i akliyye ve şer'iyye olduğunu söylemiş ve ekser mütekellimîn bunu ihtiyar etmişlerdir ki, bunların hepsi aynı meâle raci'dirler. Çünkü asıl misak birdir. Taaddüd eden, bunun suver-i tevsikiyyesidir. Hatta'a bu tezkir de, bir tevsiktir. Bu tezkirin hasılı اَوْفُوا بِالْعُقُودِ **"Akitlerinizi ifa ediniz."** icabının kabulü sebketmiş olduğunu ihtar ile icrasını tevsiktir. Binaenaleyh mânâ şöyle demek olur:

"Hılkatinizin bütün safahat-ı mütekaddimesinde ve acz-i mutlakınızın hüküm sürdüğü edvar-i vücudiyyenizde fıtraten bağlanmış olduğunuz ve sonra ihtiyaçlarınızın tazyik eylediği, emellerinizin kaynaştığı şuurlu demlerinizde akl ü fikrinizle samimi kalbinizden kopan münacatlarınızla سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **"İşittik ve itaat ettik."** diye kuvvetli misaklarla tevsik eylediğiniz o ahd-ı ubudiyyeti, semeratını vermeğe, ni'metlerine ermeğe başladığınız eyyam-ı vüs'at ve hengâm-ı muvaffakıyyette unutuvermeyiniz de o ni'met-i İslâm'ı ve hidayet-i imanı, zevk-ı şükrân ile yadedip akidlerinizi tamamen ifâ eyleyiniz وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'dan korkunuz** da bunları unutup nankörlük etmeyiniz, kalbinizi bozmayınız. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ dur. **Sinelerinizde gizlenen en hafî şeyleri bilir,** binaenaleyh yalnız taharet-i cismaniyye ve zâhiriyye ile değil, hem cismanî hem ruhanî, hem zahirî hem bâtınî bir taharet-i kâmile ile tayyib ve pâk olarak

Tevsik: Sağlamlaştırma, vesilkalandırma. **Mündemic:** İçine alan **Yusr:** Kolay. **Usr:** Zor. **Sem':** işitmek. **Müreccah:** Üstün tutulan, tercih edilen. **Suver:** Sureler.

kemal-i ubudiyyetle huzur-ı İlâhîye geliniz ve ni'metin tamamına erip şükrediniz.

O halde:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ
بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا
تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ
اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٩﴾
وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ
الْجَح۪يمِ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

8- Ey o bütün iman edenler! Allah için duran hâkimler, adâlet nümunesi şahidler olunuz ve sakın bir kavme buğzunuz sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adâlet edin takvaya en yakın olan odur. Allah'dan korkun, müttekı olun, çünkü Allah, her ne yaparsanız habîrdir.

9- Allah, o iman edip salih amelleri yapan kullarına şöyle va'd buyurdu: Hem mağfiret var onlara, hem ecri azîm.

10- Küfredip âyetlerimizi tekzib edenlere de şu: Onlar, eshab-ı cahîm.

Din-i Tevhid'in gaye-i ahlâkiyye ve hikmet-i ictima'iyye ve siyasiyyesini hulasa eden bu âyetin nazîri, Sûre-i Nisâ da geçmiş idi. Fakat orada, قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ (*"Ey o bütün iman edenler! Hakkaniyyetle durup adaleti yerine getirmeye uğraşır hâkimler, Allah için şahidler olunuz."* Nisâ-4/135) burada ise, قَوَّامِينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِ **"Allah için duran hâkimler, adalet numunesi şahidler olunuz."** buyurulmuştur. Gerçi iki mânânın mütelâzim olduğunda şübhe yoktur. Elbette kaim bil'adl olan kaim lillâh, kaim lillâh olan da, şahid bil'adil olur. Ve binaenaleyh ifade sırf kelâmda bir tefennün ve tenevvü'den ibarettir zannedilebilir. Lâkin dikkat edilirse anlaşılır ki, orada asıl maksad, Tu'me hâdisesinde olduğu gibi mahabbet ve iltimas mevakiinde adl-ü hakkaniyyeti gözetmek, kendisi ve sevdiği taallûkatı aleyhinde bile olsa hakkı i'tiraf ve adâleti icra ettirmekti. Burada ise maksad, adavet ve nefret mevakiinde adl-ü hakkaniyyeti gözetmek, düşmanın lehinde bile hakk-u adaleti iltizam ve tatbik etmektir. Yâni orada siyaset-i dahiliyye, burada ise, siyaset-i hariciyye nokta-i nazarı galibdir. Saniyen, orada siyakı kelâm, kullara adalet ile Allah'a ihtisas ve ubûdiyyeti te'mindir. Burada ise, Allah'a ihtisas ve ubûdiyyet ile kullara adaleti te'mindir. Her iki nokta-i nazarla da evvelkinde kıyam bil'adl ile, burada kıyam lillâh ile başlamak münasib olduğu derkârdır. Binaenaleyh:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey Mü'minler,** yalnız abdest alıp namaz kılmakla kalmayınız ve ancak o zaman Allah'ın huzurunda kıyam edilir zannetmeyiniz, كُونُوا قَوَّامِينَ لِلّٰهِ **daima Allah için kavvam olunuz.** Yapmanız lâzım gelen her işe Allah için sarılıp Allah için icrâ-yı ahkâm ve idare-i ümur ediniz. شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِ **Hep adl-ü hakkaniyyet şahidleri olarak infaz-ı hakk ediniz,** her fiiliniz her kavliniz Allah için olsun, her vech ile adl-ü hak şahidi olunuz, icra-i adalette nümune-i imtisal olunuz. وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٓى اَلَّا تَعْدِلُوا **Ve bir kavme şiddetle buğzunuz veya onların size buğz-u adaveti sizi, adaletsizliğe sevketmesin.** Binaenaleyh haklarında doğru şehadet ve âdilâne hükmetmemeğe veya müsle, kazf, gayr-i muharibleri katil, nakz-ı ahd vesaire gibi helâl olmayan şeyleri irtikâb ile cevr-ü taaddî yapmağa, günaha sokmağa sebeb olmasın. اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى **Adalet yapınız ki adil, takvaya akrebdir.** Allah'ın vikayesine girmek için en yakın vasıtadır. Artık siyaset-i hariciyyede düşman olan kâfirler hakkında adalet bu derece ehemmiyyetle vacib olunca siyaset-i dahiliyyede ve müslimîn hakkında icra-yı adaletin ne büyük bir fariza olduğunu ve Sûre-i Nisâ âyetine ne kadar i'tina etmek lâzım geldiğini kıyas ediniz. Evet, adalet böyle

---

Tefennün: Türlü türlü olmak. **Tenevvü:** Çeşit çeşit olmak. **Derkâr:** Malum. **Cevrü taaddi:** Eza, sıkıntı.

yüksek ve takvaya en yakın bir vazifedir. Lâkin ayni takva da değildir. Bunun için adalet yapınız وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'a ittika ediniz.** Maksad-ı aksa budur. Bütün felâl, bütün iş bundadır. Allah'dan korkmayan adalet de yapamaz. Binaenaleyh Allah'ın evamir-ü ahkâmına muhalefetten sakınıp vikayetullah'a giiniz. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **"Allah her ne yaparsanız habirdir."** İyi veya kötü, hiç bir amelden gaflet etmez ve hiç birini hükümsüz bırakmaz.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **O her amele habîr olan Allah, iman edip taharet-ü salât, adl-ü takva gibi salih ameller yapan ve akidlerini ifâ eden kimselere şöyle va'detti:**

1 - لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ **Onlara hem mağfiret, hem de ecr-i azîm vardır.**

2 - وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **Küfreden ve âyetlerimizi** (ki, işbu adl-ü takva emirleri ve va'd-ü vaîd haberleri de bu cümledendir) **tekzib edenler.** اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ **Bunlar da, hep ashab-ı cahimdirler.** لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ Bir de, اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ İşte akibet amellerin cezası ya o, ya budur. Bu iki kaziyye Allah'ın tegayyür kabul etmez va'didir. Buna, dünyada bir misal olmak üzere:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

11- Ey o bütün iman edenler! Anın Allah'ın üzerinizdeki o ni'metini ki, bir vakit size bir kavm, el uzatmayı kurmuştu da o, bunların ellerini size dokunmaktan men'etmişti. Siz, hep Allah'a korunun ve mü'minler yalnız Allah'a dayansınlar.

Bunun sebeb-i nüzulünde biri umumî, biri de hususî olmak üzere iki vecih mervidir:

1 - İbtida-i emirde müşrikler, galib ve kahir, Müslümanlar ise, mağlûb ve makhur idiler. Müşrikler, mütemadiyen müslümanları belâya sokmak, basmak, öldürmek, yağmalamak istiyorlar. Allah Teâlâ'da, onları maksadlarından men'ediyor, müslümanları vikaye eyliyordu. Bu suretle az zaman içinde İslâm kuvvetlendi, müslümanların şevketi büyüdü ve müşriklerin elleri kırıldı. İşte burada, bu nimet-i halas tezkir edilmiştir.

2 - Bir vakıa-i mahsusayı tezkir etmiştir. İbn Abbas ve Mukatil'in beyanlarına göre, Hazret-i Peygamber, beni Âmir'e bir seriyye göndermişti. Bi'r-i Maune'de hepsi şehid olmuşlar, ancak bir gaib aramakta bulunan üç kişi kurtulmuşlardı ki, bunlardan birisi, Amr ibn Ümeyyet'd-Damrî idi. Bununla diğer biri, Resulüllah'a ıhbar-i keyfiyyet için beraber gittiler. Yolda beni Âmir'den olduklarını söyleyen iki kişiye tesadüf ettiler. İkisini de öldürdüler Meğer bunlar, Beni Selim'den imişler. Resulüllah'dan emanları varmış bunu bilmediler ve hatâ etmiş oldular. Binaenaleyh Beni Selim geldiler, diyet taleb ettiler. Bunun üzerine Resul-i Ekrem (s.a.v.) maiyyet-i seniyyelerinde çeharyâr-i güzîni Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali radıyallahü anhüm bulundukları halde çıktılar, Benî Nadîr'e vardılar. Çünkü bunlar, kendilerine kıtal yapılmamak ve taraflarından diyetlere iane olmak üzere Resulüllah ile muahede akdetmişlerdi. Hazreti Peygamber (s.a.v.): "Ashabımdan biri, benim eman verdiğim iki kişiyi vurdu. Bana diyetleri lâzım geldi. Buna, sizin ianede bulunmanızı istiyorum" buyurdu. Onlar da: "Buyurunuz yemeğimizi yeyiniz, isteğinizi veririz" derler ve aralarında Resulüllah'a ve Ashabına bir su-i kasd yapmaya da karar verirler. Atâ'nın rivayetine göre, üzerine damın üstünden büyük bir taş yuvarlatıp ezmek için karar verirler ve hazırlarlar. Binaenaleyh Cebrail nâzil olup, hemen keyfiyyeti haber verir. Resulüllah derhal kalkar, hareket eder. Yehudîler, "Çömleklerimiz kaynıyor" derler. Resul-i Ekrem, azimleri vahy ile haber verildiğini söyler ve açılır. Bu âyetin sebeb-i nüzulü bilhassa bu vak'a olmuştur. kavmden murad, bu benî Nadîr Yehudîleridir. Bunun gibi daha bir takım vakıat vardır ki, bâzıları Sûre-i Nisâ'da salât-ı havfı emr eden وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ ... (*"Ve o vakit sen içlerinde olup da onlara namaz kıldırdığında..."* Nisâ-4/102) âyetinde sebketmiş idi.

Makhur: Kahrolmuş, bozguna uğratılmış. **Halas:** Kurtulma. **Çehar:** Dört. **Çeharyâr:** Dört dost. **İane:** Yardım.

Yâni يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **Ey mü'minler,** ni'met-i İlâhiyye yalnız isal-i hayr kâbilinden olanlar değil, şerden vikaye suretiyle olan nice *ni'metler* de vardır. Bunun için اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **Allah'ın size şu ni'metini de unutmayınız, şükrünü eda ediniz ki,** اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ **hani bir kavm size ellerini uzatmak istemişlerdi de** فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ **Allah, onların ellerini sizden men'etmiş idi.** O zaman bunu Allah'dan başka kim yapabilirdi? Binaenaleyh وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ **mü'minler, bunları unutmasınlar da ancak Allah'a tevekkül ve istinad etsinler.** Allah'dan başka i'timad ve istinad olunacak hiç bir şey olmadığını bilsinler. O ahlaksızlar gibi dünyaya veya şuna buna meyl-ü istinad ederek Allah'ın misaklarını nakzetmekten sakınsınlar akidlerini ifâ ve ancak Allah'a dayanarak dahil ve haricte adl-ü takvâ ile icra-i ahkâm ve i'lân-ı İslâm eylesinler.

Bakınız, nakz-ı misak ne kadar şeni' ve akibeti ne feci'dir:

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ م۪يثَاقَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۚ
وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَق۪يبًاۜ وَقَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مَعَكُمْۜ
لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُل۪ي
وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ
عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿١٢﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ م۪يثَاقَهُمْ

Şeni': Kötü.

لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ
عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ
تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ
عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾
وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا
حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ
وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ
بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

12- Celâli hakkı için ki, Allah, Beni İsrail'den misak almıştı ve içlerinden on iki nakıb göndermiştik ve Allah buyurmuştu: Haberiniz olsun ben sizinle beraberim. Celâlim hakkı için eğer siz namazı kılar, zekâtı verir ve Rasullerime inanır, kendilerine kuvvetle yardım eder ve Allah'a karz-ı hasenle ıkraz muamelesi yaparsanız elbette tarafınızdan kabahatlarınızı keffaretlerim ve mutlak sizi altından nehirler akar Cennetlere korum. Bundan sonra da içinizden her kim nankörlük eder küfre saparsa, artık düz yolun ortasında sapmış, kendini zayi' etmiş olur.

13- Sonra bu misaklarını nakzettikleri içindir ki, Biz, onları lâ'netledik ve kalblerini kas katı ettik, kelimeleri yerlerinden oynatarak

---

Nakıb: Vekil, halkın hayırlısı. **Ikraz:** Borç verme.

tahrif ederler, ihtar edildikleri hakikatlerden hazz almayı unuttular, içlerinden pek azı müstesna olmak üzere onlardan daima bir hainliğe muttali' olur durursun. Yine sen, onlardan afvet ve aldırma. Çünkü Allah, ihsan edenleri sever.

14- "Biz, Nasarâyız" diyenlerden de misaklarını almıştık. Derken bunlar da, ihtar edildikleri hakikatlerin bir çoğunu unuttular. Biz de, aralarına Kıyamet gününe kadar sürecek buğz-u adavet bıraktık. Yarın Allah, onlara ne san'atler yaptıklarını haber verecek.

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنِى اِسْرَٓائِيلَ **Bir zamanlar Allah, beni İsrail'in de misakını almıştı.** وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَىْ عَشَرَ نَقِيبًا **Ve onlardan on iki nakıb göndermiştik.** Evvelki cümlede «الله» ikincide «بز» diye gıyabdan tekellüme iltifat, izhar-ı azamet ve kibriya veya nakîbleri, Hazret-i Musa vasıtasiyle gönderdiğine işaret içindir.

NAKÎB

NAKÎB: Teftiş mânâsına «نقب» dan «فاعل» bimânâ «فاعل» veya «مفعول» olarak müfettiş veya teftiş veya tecrübe olunmuş emin ve mu'temed mânâsına olup, bir kavmin ahvalini bilen ve umur-ü masalihına kefîl ve zamin olan nâzır ve eminlerine ıtlak olunur ki, reîsten başkadır. «نَقِيبُ الاَشْرَفِ» gibi. Zeccacın beyanına göre bu kelimenin aslı, geniş delik demek olan den olduğu cihetle, bizim "kulağı delik" ta'birinden anladığımız "esrara vukuf" mânâsını tazammun eden bir mefhum vardır. Beni İsrail, on iki sıbt olduklarından her sıbttan bir nakib gönderilmiştir. Mücahid, Kelbî ve Süddî demişlerdir ki, bu nakîbler, Musa Aleyhisselâmın harbe me'mur olduğu Cebbarlar şehrine gidip hallerine vâkıf olmak ve dönüp Peygamberleri Musa'ya haber vermek için göndermişlerdi. Gittiler, bir takım ecram-ı azîme ve bir kuvvet-ü şevket gördüler ve korktular, döndüler. Gelir gelmez de kavimlerine söylediler, bildirdiler. Halbuki Musa aleyhisselam, onları söylemekten nehyetmiş idi. Fakat misaklarında durmadılar, caydılar. Yalnız Yehudâ sıbtından Kâleb ibn Yufenna ile, Efraim ibn Yusuf sıbtından Yuşa' ibn Nun sebat ettiler ki, ileride gelecek olan قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ ("*Onların o korktukları kimselerden Allah'ın nimeti imanına kavuşturduğu iki er çıktı....*" Mâide-5/23) âyeti bunlar hakkındadır. Rivayet edildiğine göre Fir'avn'ın garkından sonra Allah Teâlâ, Beni İsrail'e arz-ı Şam'da cebabire-i Ken'aniyyûnün sakin oldukları Eriha'ya gitmelerini emretmiş ve: "Ben, burayı

Zamin: Ödeyen, kefil.

size vatan ve karargâh olmak üzere yazdım, gidiniz içindekilerle cihad ediniz, yardımcınız benim" demiş, Hazret-i Musa'ya da verilen emirlerin ifâsı zımnında her sıbttan kavmine kefil olacak bir nakîb ve emin intihabını emreylemiş idi. Hazret-i Musa, nakîbleri seçti ve Beni İsrail üzerine misak aldı. Nakîbler, bunlara kefil oldular ve bu suretle umumen hareket ettiler. Arz-ı Ken'an'a yaklaştıkları zaman nakîbleri zikrolunduğu vech ile teftiş ve tecessüs için gönderdi.

وَقَالَ اللّٰهُ **Ve Allah, Beni İsrail'e demiş idi ki:** اِنّ۪ي مَعَكُمْ **Ben sizinle beraberim,** yâni ilmimle, kudretimle yanınızda hazırım. Emin olunuz sizi, muzaffer kılacağım. Şöyle ki: لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ **Eğer siz salâtı ikame eder,** وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ **ve zekatı verir,** وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُل۪ي **ve bütün Resullerime iman** وَعَزَّرْتُمُوهُمْ **ve onları müdafaa eyler.** Ta'zirin aslı, fenalığı def'edecek bir iş yapmaktır. Kabahatlı kimselere yapılan te'dib ve terbiyeye ta'zir denilmesi de, seyyiati meni' ve hasenatı müdafaa olması itibariyledir.

Bunlardan başka وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا **bir de, Allah'a karz-ı hasen ile ıkraz ederseniz.** Yâni farz vergi olan zekâttan başka mücerred ihtiyarınızla Allah için sadakalar, ianeler verir ve verdiklerinizin ecri ve mukabili Allah tarafından muhakkak ödeneceğine i'tikad ile beraber onu, bugün dünyada almak ve görmek sevdasında bulunmazda âhiret sevabını ve mahza Allah'ın rızasını mülâhaza ederek verirseniz. İşte salâtı ikame, zekâtı ı'ta cemi-i Rüsule iman, bunları düşmanlara karşı müdafaa, Allah'a karzı hasen ile ıkraz, bu beş şeyi yaptığınız takdirde, لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ **muhakkak ve muhakkak tarafınızdan seyyiatınızı örteceğim** وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **ve mutlaka sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım.** فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ **Bundan sonra,** yâni bu misaktan ve bu şart ve va'd-i müekkedden sonra **her kim de kâfirlik eder, Resullerin hepsine iman etmezse** فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ **açık yolun ortasında göz göre sapmış,** hiç bir ma'zeret kabul etmeyecek fâhiş bir hata yapmış, açıktan açığa en büyük tehlikelere atılmış olur. Binaenaleyh bundan evvel küfredenler hakkında bir ma'zeret, tevehhüm olunsa bile bundan sonrakiler için, böyle bir şey mevzu-ı bahs olamaz. İşte Beni İsraîl, vaktiyle böyle irşad edilmiş ve bu şerait altında böyle kavi ve müekked bir misaka rabt olunmuş idi, fakat nakzettiler. Binaenaleyh فَبِمَا نَقْضِهِمْ م۪يثَاقَهُمْ **başka bir sebeble değil, ancak misaklarını nakz ettiklerinden dolayıdır ki,** لَعَنَّاهُمْ **Biz de, onları lânetledik.**

Bu lâ'netin tefsirinde üç vecih zikredilmiştir: Ata'nın beyanına göre:

Tecessüs: Araştırma, araştırılma, gözetleme. **I'ta:** Vermek. **İkraz:** Borç verme, ödünç verme **Müekked:** Sağlamlaştırılmış.

"Rahmetimizden tard-ü teb'id ettik demektir" ki, asıl mefhumu ve en şumullü mânâsıdır. Hasen ve Mukatil: "Meshettik, suretlerini maymunlara, hınzırlara çevirdik" demek olduğunu söylemişler. İbn Abbas Hazretleri de: "Tezlil ettik, üzerlerine cizyeleri, ağır vergileri bastırdık" diye tefsir etmiştir ki, misal ile tavzihtirler.

Velhasıl sırf nakz-ı misak yüzündendir ki, başlarına felâketler yağdırdık وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً **ve kalblerini kasvet içinde bıraktık.** Ne söylense duymaz, hakk-u adil tanımaz, gadr-ü zulümden kaçınmaz, Allah'dan korkmaz, yeisten kurtulmaz bir hale getirdik. Hamze ve Kisaî kıraatlarında, "yâ" nın teşdidiyle elifsiz olarak «قَسِيَّةً» okunur ki, züyuf veya mağşuş akça demektir. Yâni kalblerini mağşuş para gibi bozuk ve düşkün bir hale getirdik. Bunun için يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ **kelimeleri, mevzı'lerinden tahrif ederler.** Kelimeleri, şuraya buraya çekerek kelâmı tağyir ederler. Bu, onların öyle bir âdeti olmuştur ki, sairlerinden kat'i nazarla kelâm-ullahı ve arzularına muvafık gelmeyen ahkâm-ı İlâliyye'yi tahrif ve tağyir ederler. Nitekim Tevrat'taki "recm" âyetini rüesa hakkında "tahmim", yâni kömürle yüz karalamak diye te'vile kalkışmışlardır. Fırsat bulunca elfazı da tağyir ederler, fakat ale'l-ekser buna imkân bulamadıklarından dolayı tahriflerini su-i te'vil ile yaparlar. Kelâmullah'ı tahrif etmekten daha büyük bir kasvet-i kalb de tasavvur olunmaz. Sûre-i Nisâ'da مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ ("*O Yehudi olanlardan ki kelimeleri mevzı'larından tahrif ediyorlar.*" Nisâ-4/46) âyetine bakınız.

Yine kalblerinin kasvetinden veya bozukluğundan dolayı وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ **tezkir ve ihtar olundukları şeylerden en mühim bir kısmını da unuttular.** Diğer bir mânâ ile, tezkir edildikleri, belletildikleri şeylerin bir kısmından hazzalmayı, intifa' etmeyi unuttular, hatırlarına getirmez veya getiremez oldular ki, Hâtemü'l- Enbiya'ya iman bu cümledendir. وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ **Ya Muhammed, Sen de bunlardan daima bir hiyanete muttali' olur durursun.** Yâni bunların âdetleri budur. Selefleri, Enbiya'ya nakz-ı misak ve katl ile hiyanet edegeldikleri gibi halefleri de, sana hiyanet eder dururlar. Ahidlerini nakzederler, düşmanlarına müzaharette bulunurlar, seni katle ve tesmime teşebbüs etmek isterler. إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ **Ancak biraz müstesna.** Ki, cumhurun beyanına göre bunlar iman etmiş olanlardır. Maamafih, denilmiş: Bu kalilin, küfr üzere kalmış olmakla beraber siyasî nokta-i nazarla yaptıkları ahidde duran ve hiyanet etmeyenler olması dahi muhtemildir. "Bu kadar seyyiat ve hiyanâtın ta'dadından

---

Tard-u Teb'id: Kovmak, uzaklaştırma. **Mağşuş:** Saf olmayan. **Tesmim:** Zehirleme.

sonra bunlara hiç eman vermeyiniz. Hemen mahv-ü ifna ediniz" tarzında bir emir verilecek gibi gelirken bakınız ne buyuruluyor:

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ Şimdi ya Muhammed. Sen, bunlardan geçmişteki hıyanetlerini afvet. Onları kale alma, mazıyı Allah'a bırak ve istikbale bak. Çünkü **إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ "Allah ihsan edenleri sever."** dir. Afv-ü safh da bir ihsandır. Sen ise, hulük-ı azîm ile, mekârim-i ahlâk ile meb'ussun. Bu afv-ü safh emrinin müstesnâ olan kalîle mi? Yoksa diğerlerinede mi aid olduğu cay-i bahs olmuştur. Bâzı müfessirîn müstesnaya raci' olduğuna, yâni Hazret-i Peygamber'e iman edenlerin mazideki günahlarından veya iman etmemekle beraber ahdinde duranların ufak tefek kusurlarından afv-ü safhı emrettiğine kail olmuşlardır. Fakat bunun böyle hıyanetten istisna edilmiş olanlara rabtı, lâfzan karîb olmakla beraber mâna cihetiyle rekik ve hılâf-ı zâhirdir. Doğrusu burada, bu âyetin nüzulünden mukaddem vakı' olan hiyanetlere aid olmak üzere hainlere bil'ibare ve müstesnalara evleviyyetle ve biddelâle olmak üzere hepsine karşı umumî bir afv-ü safh emr edilmiş ve bu suretle "rahmeten lil'âlemîn" olan Hazret-i Peygamber'e mukaddema el uzatmak istiyen hainlere karşı bile gayz-u intikam hissinden vareste olarak adl-ü adaletten başka mekârim-i ahlâk ile muamele etmesi emr olunmuştur. Afvin inde'l-ıtlak cürm-i vakıa masruf olacağı ma'lûmdur. Maamafih bunlarda hiyanetin devam edip duracağı beyan olunduktan sonra فَاعْفُ عَنْهُمْ buyurulması, bu afvin istikbale de bir taallûkunu iş'ardan halî değildir . Ve işte müfessirîni düşündüren de, bu nokta olmuştur. Fakat bu cihetle afv-ü safhın bütün istikbalde her cürme ve hattâ her hiyanete umum ve şümulünü ifade eden hiç bir kayıd yoktur. Nihayet bununla, her hiyanetin tecziyesi vacib olmadığı ve bâzılarının afvi caiz ve hattâ mendub bulunduğu anlaşılır. Çünkü emr-i mutlak, esasen ne umum ifae eder, ne de tekrar. Binaenaleyh burada Yehudîlerin bu kadar cinayattan sonra behemehal tecziye edilmeleri lâzım gelir gibi bir zan def'edilmiş ve Din-i İslâm'ın semahati gösterilmiştir. Şu halde hasılı mânâ: "Mâziyi afvet, istikbalde de her hiyaneti tecziye tarafdarı olma" demek olur. Katâde, bunun Sûre-i Berâe'deki, قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ (*"O kendilerine kitab verilenlerden oldukları halde ne Allah'a ne âhiret gününe inanmıyan, Allah'ın ve Resûlünün haram ettiğini haram tanımıyan ve hak dini din edinmeyen kimselere küçülmüş oldukları halde elden cizye verecekleri hale kadar harbedin."* Tevbe-9/29) âyetiyle bâzıları âyet-i seyf ile, bâzıları da Sûre-i Enfal'deki وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ (*"Herhangi bir*

Safh: Suçu bağışlama. Meb'us: Gönderilmiş. Rekik: Rey ve idrak, zayıf olan, zayıf, kuvvetsiz. Vareste: Kurtulmuş, serbest kalmış. Tecziye: Cezalandırma.

kavmden de bir hiyanet endişe edersen evvel emirde (nebzet) ahidlerini reddettiğini düpedüz kendilerine bildir, çünkü Allah hainleri sevmez." Enfâl-8/58) âyetiyle mensuh bulunduğunu söylemişlerdir. Lâkin فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ mâzîde ve istikbalde Yehudîlerin hiç bir hiyanetini hiç bir cürmünü tecziye etme demek olmadığı gibi harb-ü kıtal emirleri de hiç bir afiv yapma demek olmadığından bunlarla nesih kavl-i cumhur indinde mercuhtur. Ancak, وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَ (Enfâl-8/58) âyeti calib-i dikkattir. Fakat yerinde görüleceği üzere bunu da afvi nesih değil, belki buradaki icmali bir tavzih olarak kabul etmek iktiza eder. Çünkü nebz emri bile bir müsaadedir. Ve ondan sonra vuku' bulacak tevbe ve müracaatin kabulü de memnu' değildir.

Benî İsrâil, böyle olduğu gibi وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى o **"biz Nesârâyız" diyenlerden kendilerine "Nesârâ" namı veren, Nesârâ oldukları iddiasında bulunan Hristiyanlardan dahi Biz, öylece misak almıştık.** Bunlar da, İncil mucebince Allah'a ve Resullerine iman edecekler, Tevrat ve diğer kütüb-i münzele-i İlâhiyye ile amel eyleyeceklerdi ki, bu miyanda ruh-ı hakk olan Hatemü'l-Enbiya da bilhassa dahil idi. Fakat فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ çok geçmeden **bunlar da misaklarından, tezkir ve ihtar olundukları şeylerden mühim bir kısmı, en ziyade hazz-u nasib alacakları esaslı noktaları terkedip unuttular, misaklarını bozdular.** Ezcümle tevhide ve ruhu'l-hakk olan Hatemü'l-Enbiya'ya iman bu miyandadır. Unuttuklarından dolayı فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **Biz de, aralarında kıyamete kadar buğz-u adaveti kışkırttık.** Biribirlerini tekfir edip buğz-u nefret saçtılar, yekdiğerinin kanlarını döktüler, kıyamete kadar da dökeceklerdir. وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ **Ne yaptıkları, ne san'at işlediklerini de Allah ileride kendilerine haber verecektir.** O zaman san'atlerinin cezasını görecekler, acısını tadacaklar, ne yaptıklarını anlayacaklardır. Bu cümle şedid bir azab ile vaid ve inzardır. Nitekim lisanımızda da, "ben sana bu yaptığını anlatırım" demek, şiddetli bir tehdid ifade eder. İsm-i celâlin tasrihı da terbiye-i mehabet içindir. Yaptıklarına san'at ta'bir olunması da, iki nükteyi ihtiva eder ki, evvelâ, bunların bu fenâ amellerde rusuhları olduğunu, nakz-ı misakı, ihmal-i kitabı, buğz-u adavet saçmayı ve daha bir takım seyyiatı san'at ittihaz eylediklerini iş'ar eder. Saniyen, bunların sanayi' ile iftihar eylediklerini imâ ederek Yehudîlerin ticaret sevdasıyle dini, Allah'ı ve âhireti unutmaları ale'l-ekser ticarette zarar-ü ziyan ile tasvir olunduğu gibi bunların da san'at sevdasiyle Allah'ı Peygamber'i din-ü diyaneti unutmaları muzır

---

Münzele: İndirilmiş.

bir san'at olarak tasvir edilmiştir. Ta'zib-ü mücazattan «يُنَبِّئُهُمْ» diye tenbie, yâni ihbar-ü ı'lâm ile ta'bir buyurulması da bunların yaptıkları a'mal-i seyyienin netaic-i Uhreviyyesiyle hakikatinden يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (*"Bir zahir bilirler dünya hayattan, âhiretten ise hep gafildirler."* Rûm-30/7) mucebince gafil bulunduklarını ve başlarına kıyamet kopmadan fenalıklarını anlamayacaklarını iş'ar eyler. Bütün bunlarla beraber bu cümlede, âtideki hitabat ve beyanata bir tavtie ve ihzar mânası dahi vardır. Zira bu miyanda yaptıklarının bâzıları haber verilecektir. Bunun için bu noktada her iki Ehl-i kitab'a tevcih-i hıtab ile buyuruluyor ki:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ

قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَث۪يرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَث۪يرٍ قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُب۪ينٌ ﴿١٥﴾ يَهْد۪ي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِه۪ وَيَهْد۪يهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿١٦﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَس۪يحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ

Tenbie: Haber verme. **Tavtie:** Önsöz.

المسيح ابن مريم وامه ومن في الارض جميعا
ولله ملك السموات والارض وما بينهما
يخلق ما يشاء والله على كل شيء قدير (١٧)
وقالت اليهود والنصارى نحن ابناء الله واحباؤه قل
فلم يعذبكم بذنوبكم بل انتم بشر ممن خلق يغفر لمن
يشاء ويعذب من يشاء ولله ملك السموات والارض
وما بينهما واليه المصير (١٨) يا اهل الكتاب قد جاءكم
رسولنا يبين لكم على فترة من الرسل ان تقولوا ما جاءنا
من بشير ولا نذير فقد جاءكم بشير ونذير والله على كل
شيء قدير (١٩)

Meâl-i Şerifi

15- Ey Ehl-i kitab! Şimdi size Resulümüz geldi. Kitabınızın gizlemekte olduğunuz bir çok yerlerini sizlere beyan ediyor, bir çoğundan da geçiyor. İşte size Allah'dan bir nur, bir parlak kitab geldi.

16- Allah, bununla rıdvanı ardınca gideni selâmet yollarına doğrultacak ve izniyle onları zulmetlerden nura çıkarıp doğru bir yola koyacak.

17- Kasem olsun ki, küfretti şunlar: "Allah, O Meryem'in oğlu Me-

sih'tir" diyenler. De ki: Eğer Allah, Meryem'in oğlu Mesih'i ve anasını ve arzda bulunanların hepsini helâk etmek murad ederse O'ndan, kim bir şey kurtarabilir. Bütün göklerin ve yerin ve aralarında ne varsa hepsinin mülkü Allah'ın, dilediğini yaratır ve Allah, her şey'e kadîrdir.

18- Bir de Yehud ve Nesârâ: " Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: Öyle de, niçin size günâhlarınızla azab ediyor? Doğrusu siz, O'nun yarattıklarından bir beşersiniz. Dilediğine mağfiret ediyor, dilediğine azab. Göklerin ve yerin ve aralarındakilerin mülkü bütün Allah'ındır. Nihayet dönüş de O'nadır.

19- Ey ehl-i kitab! Peygamberlerin arası kesildiği, bilinemez hale geldiği bir fetret zamanında bakınız size Resulümüz geldi. Tatlı ve acı hakikatleri size beyan ediyor. "Bize, ne beşaretle sevindirecek bir müjdeci, ne ıhtar ile kocunduracak bir inzarcı gelmedi" demeyesiniz. İşte size, hem beşîr, hem nezîr bir Peygamber geldi. Ve Allah, her şey'e kadîrdir.

يَا اَهْلَ الْكِتَابِ **Ey Ehl-i kitab,** ey Tevrat ve İncil ile misakları alınmış Yehud ve Nesârâ, قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا **muhakkak** kitablarınızda evsaf-ı mahsusası zikrolunarak va'd-ü tebşir edilmiş olan **Resulümüz Muhammed aleyhisselâm size geldi** يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ **O mensub olduğunuz kitab mündericatından gizlemekte olduğunuz, hazz almayı unuttuğunuz şeylerin bir çoğunu size açıktan beyan ediyor.** وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ **Bir çoğundan da afveyliyor,** yüzünüze vurmuyor. Beyan ettikleri zarurî olan esasat-ı diniyyeyi muhtevi ve binaenaleyh diğerlerinden muğni olduğu cihetle onları intibahınıza havale ediyor ve bir zaruret-i diniyye bulunmadıkça sizi teşhir ve tezlil etmek istemiyor. قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ **Şimdi size, Allah'dan her türlü şekk-ü dalâl zulmetlerini izale eden bir nur ve i'cazkâr bir beyan** ile emr-i Hakk'ı izah eden bir kitab-ı mübîn, **yâni Kur'ân geldi ki,** يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ **Allah, bununla rızası arkasında giden, yâni Allah'a iman ile rızasını arayan kimseleri selâmet yollarına,** (السَّلَامُ esma-i hüsna-i İlâhiyye'den olduğuna **göre) Allah yollarına hidayet eder, doğrultur.** وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ **Ve onları izn-ü teysiriyle zulmetlerden nura** (Cehl-ü küfür ve şaşkınlık zulmetlerinden nur-i yakîn-i tevhide) **çıkarır.** وَيَهْدِيهِمْ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **Ve bunları, bir sırat-ı müstakıme,** dosdoğru bir caddeye, bir kanun-ı **hakka götürür ki,** artık bundan

---

Münderic: İçinde bulunan. **Muğnî:** Zengin eden, gönlü tok eden.

sonrası ayni selâmet ve felâhtır. Bu caddeden sapmaksınız gidenler, doğruca giderler, rıdvan-ı İlâhiye ererler. صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالِّينَ (*"O kendilerine in'am ettiğin mesutların yoluna. Ne o gadap olunanların ne de sapgınların."* Fatiha-1/7) "

Görülüyor ki, burada evvelâ, Yehud ve Nesârâ'nın kitablarında türlü türlü te'vilât-ü tahrifat ile ketm-ü ihfaye uğraştıkları Risalet-i Muhammediye mes'elesi kendilerine açıktan haber verilerek cümlesi sırat-ı müstakime da'vet olunmuş ve bunların yapdıkları işlerde Allah'ın rızasını hesaba almadıkları ve selâmet-i nur-ü vuzuhta ve istikamette değil, zulmetlerde, sapa ve eğri yollarda aradıklarına da işaret edilmiştir. Bu ise, Allah'a imansızlıktan neş'et ettiği cihetle bu miyanda bilhassa vahdaniyyet-i İlâhiyye'yi ittihad da'vasiyle ketm-ü ihfa edenlerin küfürleri pek açık bir bedahetle anlatılmak ve cüz'î aklı bulunup şayan-ı hitab olabilecek hiç kimsenin böyle bedihî bir küfrü iltizam edemeyeceği de ifham olunmak üzere hitabdan gıyaba geçilerek buyuruluyor ki:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ "Allah, o Meryem'in oğlu mesihdir" diyenler, kasem olsun ki, kat'iyyen küfr ettiler. Burada bunu, kimlerin söylediği tasrih edilmiyor. Fakat bunların Yehud'da değil, ancak "Nesârâyız" diyenler miyanında bulunacağı zâhirdir. Nesârâ'nın bunu, inkâr ettikleri nakl edilmiştir. Filvaki' umumiyyetle teslise kail olan Nesârâ'nın böyle munhasıran birlik isnadını inkâr etmeleri lâzım gelir gibi de görünür. Bunun için bâzı müfessirîn bu söz Nasârâ miyanında ittihada kail olan gayr-i muayyen bir fırkanın mezhebi bulunduğunu, bâzısı ise bu âyetin, Ya'kubiyye mezhebi, gelecek olan لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ (*"Elbette küfretti şunlar: "Allah üçün üçüncüsü" diyenler, ..."* Mâide-5/73) âyetininde, Kelkâniyye mezhebi hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Diğer muhakkıkîn-i müfessirîn ise, "Nesârâyız" deyenlerin hepsinin mezhebleri sarahaten olmasa bile iltizamen bu olduğunu anlatmışlardır. Çünkü bunlar, umumiyyetle Mesih'a ilâh dedikleri gibi, "Eb, ibin, ruh üç ilâh bir ilâhtır. Cevher-i ülûhiyyet birdir" diye teslis zımnında bir de tevhid iddia ettiklerinden hakikatte, "Allah, Mesih'ten ibarettir" demiş oluyorlar. Filvakı' teslis-i Nesârâ'nın iki yüzü vardır ki, birisi şirk, birisi ittihattır. Şirk ile muahaze edildikleri zaman, tevhid yüzünden görünürler. İttihad ile muahaze edildikleri zaman da, "biz üç diyoruz" derler. Hıristiyanlar, Eb, ibin, Ruhu'l-kudüs diye ayırdıkları üç ilâhı bir Allah olmak üzere birleştirdikleri zaman bu vahdetle Mesih'i kasdederler. Eb ve Ruhu'l-Kuds'ün ibinde tecessüdünü

Bedahet: Açıklıkla. **Munhasır:** Belli bir sınırda olan. **Tecessüd:** Cesetlenme, gövde peyda etme.

mülâhaza ederler ki, işte "Allah, Mesih ibn Meryem'den ibaret", dedikleri budur. Küfr olmak için, "Mesih ilâhtır", demek dahi kâfi olduğunda şübhe yok ise de, böyle demek, "Mesih, Allah'dır veya Allah, Mesih'tir" demenin aynı olmadığı, cihetle buna Nesârâ mezheblerinin hangisi sarih ve hangisi zımnî bir surette temas edeceğini biraz mülâhaza edelim:

Evvelâ: Allah, bir ism-i hass olduğu gibi Mesih ibn Meryem isminde şahsı ifade eden bir ism-i hass, olduğu zâhirdir. Bunun için "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir" demek, Allah ile Mesih beyninde Mesih, İsa'dır demek gibi tam bir ittihad-ı şahsî iddia etmektir. Ve böyle diyenler, Mesih'i ancak lâhuttan ibaret bir hüvviyet-i şahsiyye farz etmiş olurlar. Ve ibn Meryem olan bir şahs-ı insanîden insaniyyeti nefyedip Onu yalnız lâhut olarak ahzeylemiş olurlar. Bu surette "Allah, Mesih'tir" demek, " Mesih Allah'dır" demenin aynıdır. Mantıkan, birisi diğerine mün'akis olur.

Saniyen: Resmî Hıristiyanların iddia ettikleri gibi Mesih'in lâhuttan başka birde nasutü bulunduğu, Mesih'in hem tam bir ilâh, hem de tam bir insan ve hattâ bir insan-ı küllî olduğu tasavvur edildiğine göre kavli mezkûr, "Allah, bir insandadır veya bir nev'i insandır" demek gibi bir ittihad-ı cüz'î veya hulûl iddia etmek olur. Bu takdirde "Allah, Mesih ibn Meryem'dir" sözü, "Mesih, aynen Allah'tır" demek olmazsa da, "Mesih'in bâzısı; bir cüz'î veya cüz'îsi Allah'dır. Mesih'in haricinde Allah yoktur, Fakat Mesih'de Allah'dan başka bir şey de bulunabilir" demek olur.

Mesih hakkında bütün Nesârânın akidesi, üç mezhebe ayrılmıştır. Bir kısmı, Mesih'de ancak bir tabiat, diğer kısmı, iki tabiat tasavvur ederler. Bir tabiat tasavvur edenlerin bâzısı, yalnız nasut demiş, diğer bâzısı da, yalnız lâhut olduğunu iddia etmiştir. Birine göre Mesih, İlâh değil, ancak bir insandır, öbürüne göre de insan değil, ancak bir ilâhtır. Diğerleri ise, Mesih'te biri lâhut, biri nasut iki tabiat var demişler ve bu nasutun küllî veya cüz'î olup olmadığından da bahseylemişlerdir. Mukaddema İskenderiyye kıssislerinden olup Aryan mezhebinin sahibi olan Aryos ve tarafdarları cidden muvahhid idiler. Bunlar, İsa Aleyhisselâm'ın bir Kelimetullah olduğuna ve fakat Allah'ın madununda olup mahlûk bulunduğuna ve Hazret-i İsa'nın bir ilâh değil, mahlûk bir insanı ekmel olduğuna kail idiler. Aryos, Nasrâniyyeti ibtida kabul eden İstanbul banîsi birinci Konstantin zamanında idi. Konstantin kendisi ve birkaç halefi, bu mezhebde bulunuyorlardı. Nasrâniyyetin resmen zuhurundan daha ev-

Lâhut: İlahî âlem. **Mün'akis:** Tersine dönmüş, çevrilmiş. **Nasut:** İnsanlık, insanlarla ilgili.

vel Antakya patrikı olan Şemşatlı "Pols" ve buna tabi' olanlar dahi, sahihan ehl-i tevhid idiler. Bu zat, "İsa aleyhisselâm, diğer Peygamberler gibi Allah'ın abdi ve Resulüdür. Allah, O'nu rahim-i Meryemde erkeksiz halk etmiştir. Hazret-i İsâ bir insandır, Onda ilâhiyyet yoktur. Kelime nedir? Ruhu'l-kudüs nedir? Bilmem diyordu. Kezalik Nasraniyyetin resmen zuhurundan sonra birinci Konstanti'nın oğlu ikinci Konstantin zamanında İstanbul patriki bulunan "Makdonyos" dahi, mücerred tevhide kail oluyor" Hazret-i İsa, bir abd-i mahlûk bir insandır. Sair Enbiya, gibi bir Nebi ve Resulüllahtır. İsa, Ruhu'l-kudüs ve Allah'ın bir kelimesidir. Lâkin Ruhu'l-kudüs ve kelime mahlûkturlar diyordu. Bütün bu mezhebler, bir Allah tanıyor ve Hazret-i İsa'da yalnız bir mahiyyet-i nasut görüyorlardı ki, asıl "Apostolik", yâni havarî mezhebi addedilmesi lâzım gelen akide-i Nasrâniyyet de böyle olmak iktiza ederdi. Âyetin bu mezheblere taallûku yoktur. Fakat yine birinci Konstantin zamanında (M 325) tarihinde İznikte in'ıkad eden ilk sinotta, iki bin kırk sekiz piskopos toplanıp içlerinden salifüz-zikir Aryos hariç bırakılmak ve O'nun aleyhinde müttefik olmak üzere üç yüz on sekiz kişi seçilmiş ve bunlar, İskenderiyye patrikının riyaset-i tahtinde ictimâ ederek, Aryos'u tekfir ve teslisi takrir edip ilk olarak Nasraniyet kanunlarını vaz'eylemişlerdir. Bunların kabul ve neşrettikleri i'tikad şu idi: "Biz, herşey'in maliki, görülenin görülmeyenin saniî olan bir İlâh babaya ve bir oğula; bir Allah'ın bir oğlu, bütün mahlûkatın bikri ve masnu' değil, babasının cevherinden bir İlâh-ı haktan, bir İlâh-ı hak, bütün âlemler ve her şey onun eliyle itkan edilmiş, bizim için ve bizim halâsımız için semadan inmiş ve Ruhu'l-kudüs'ten tecessüd eyleyip bâkir Meryem'den doğmuş ve Filatos zamanında salb ve defnolunmuş olan ve sonra üçüncü gün kalkıp semaya çıkan ve babasının sağında oturan ve ölülerle diriler beyninde hüküm vermek için bir kerre daha gelmeğe müheyya bulunan Yesu' Mesih'a iman ederiz. Bir de, Ruhu'l-kudüs'e, babasından çıkacak olan ruh-ı hakka ve günahları mağfiret için bir vaftize (Ma'mudiyeye) ve Katolik bir cemaat-i kudsiyye-i Mesihiyye'ye ve bedenlerimizin kıyamına ve ile'l-ebed hayatı daimeye dahi iman ederiz ve "bir vakit var idi ki, Allah'ın oğlu yok idi" diyenlerle, "Allah'ın oğlu kendisi ile yek cevher değildir" diyenlerin Katolik Kilisesi tarafından kâfir i'lân olunacaklarını beyan eyleriz." Demişler ve artık bu mukarrerat mezhebi resmî i'lân olunmuş idi.

Görülüyor ki, bunlar, ilk iman fıkrasında evvelâ Allah'ı, Mesih'in gayrı

İn'ikad: Toplanma, bağlanma. **Sinot:** Konsül, Hristiyan ruhanî meclisi. **Sâlifüz-zikir:** Zikri geçen bildirilen. **Müheyya:** Hazır.

gibi göstedikleri halde, saniyen, Yesu' hakkında, "babasının cevherinden bir İlâh-ı haktan, bir İlâh-ı hak" diye ekanimi teslisi toplayıp, üçünü de ülûhiyyetle Eb cevherinde ittihad etdirmişler. Sonra da Mesih'i tutup Allah'ın sağ tarafına, yâni üstüne oturtmuşlardır ki, bunun, "Allah'ı makamından azletmek ve hakikaten Allah, Mesih'ten ibarettir" demek olduğu aşikârdır.

Saniyen, bunların ikinci iman fıkrasında Ruhu'l-kudüs'ü, "babasından çıkacak olan ruh-ı hak" diye tavsif ve tefsir ederek ifraz etmeleri de şayan-ı dikkattir. Doğrusu bununla, kütüb-i salifedeki Hatemü'l-Enbiya tebşirini tesbit eylemişlerdir. Çünkü bu fıkra, bilhassa İncil'deki; "Ben gideceğim ve size benden sonra kendi nefsinden söylemeyen Fariklit, ruh-ı hak gelecek ve her şey'i ta'lim edecek ve benim söylediğim şeyleri de size tezkir eyleyecektir" diye Hazret-i İsa'nın kendisinden, sonra geleceğini tebşir eylediği Âhir zaman Peygamberi'ne aid olduğu pek aşikârdır. Burada Ruhu'l-kudüs'ün, ruh-ı hakk ile tefsir olunması ve bunun o zaman henüz gönderilmiş olmayıp ileride Allah tarafından geleceğini anlatmak üzere Nasârâ ta'biriyle, "babasından, çıkacak olan" diye tavsif edilmesi ve bir de Hazret-i İsa'nın bir daha gelmesi mes' elesinden sonra bunun, ayrıca tasrih edilmiş bulunması temamen gösterir ki, bu Ruhu'l-kudüs'ten murad, mukaddema İsa'nın kendisinden tecessüd ettiği söylenen Ruhu'l-kudüsün aynı değil, bil'âhare Allah'dan gelecek olan Ruhu'l-hakk ile müfesser bir Ruhu'l-kudüs'tür. Bundan da, doğrudan doğru Hatemü'l-Enbiya imanı kasdedilmiş bulunduğu aşikârdır. O zaman İznik Sinod'u henüz bi'set-i Muhammediyye karşısında bulunmadığından bunu, kendi ıstılahlarına göre kitablarından bir bişaret-i müstakbele olarak telhis etmişler ve garazı mahsusa tabi' olmamışlardır. Filvakı' kütüb-i salifede, Allah'dan geleceği mev'ud olan o ruh-ı hak, bu karardan üç asır sonra bi'set-i Muhammediyye ile gelmiş ve taraf-ı İlâhîden, يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَث۪يرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ ("*Ey ehli kitab, şimdi size Resûlümüz geldi kitabınızın gizlemekte olduğunuz bir çok yerlerini sizlere beyan ediyor,...*" Mâide-5/15) hıtabiyle ehl-i kitab'a, bu hakıkati tezkir ve ihtar eylemiştir. İznik Sinod'u, Mesiha' iman fıkrasında ihlâs ve vuzuhu iltizam etmeyip فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ("*... Biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek buğz-u adavet bıraktık.*" Mâide-5/14) medlûlü üzere mahza Aryos ve Aryanileri tekfir için harekete gelmiş, hakikat-i İsa'yı gayr-ı masnu' ve fakat Meryem'den mütevellid olmak gibi mütenakız bir takım evsaf ile tasvir ve hakikat-i İlâhiyye ile cevherde tevhid ederek bir taraftan tes-

---

Ekanim: Rükünler, asiller. **İfraz:** Ayırmak. **Telhis:** Kısaltma. **Mahza:** Yalnız. **Masnu':** Sanatla yapılan.

lis, bir taraftan ittihad ve sonra Mesih'in Allah'a tefevvuku dâvâlarını ihtiva eden bedihiyyü'l-butlan bir muamma ile hakkı, setr-ü teşviş etmiş ve bu suretle halefleri için zahir ve bedihî olan hakikatleri inkâre vesile olacak bir mebde-i niza' ve bir muammayı dalâlet vaz'eylemiş bulunduğundan, Allah ile peygamberi, malik ile memlûkü, sani' ile masnuu telbis-ü teşviş eden bu ukde-i dalâlet gözleri, gönülleri karartmış, Allah bilinmez olmuş, Allah'dan geleceğine iman edilen ruhî hak büsbütün unutulmuş, sonraki katolikler de bunun oğuldan, yâni Mesih'ten dahi çıkması şarttır, diye bir kayd daha ilâve eylemiş, o müjde-i Ezeliyye, o nur-i mübîn parladığı ve وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ("*.... Onu Ruhu'l-Kudüs ile teyit eyledik....*" Bakara-2/87) müeddasınca Hazret-i Mesih'i kudsiyyetiyle tasdik-u te'yid ederek bütün beşeriyyete din-i hakkı ta'lim ve da'vet-i Mesih'i hakkiyle ihtar ve tezkir ettiği ve ruy-i zeminde melekût-i İlâhiyye'yi bütün âlemîne gösterdiği halde, "bu, Nasrâniyyet içinden ve Nesârâ Kiliselerinden çıkmadı" diye inkâra sapılmış ve halâ sapılmaktadır. Sonraki Nesârâ, inkâr-ı hak hususunda daha ziyade ifrata gitmiş olmakla beraber bütün bunların menşe-i dalâletleri İznik Sinodunun bu mütenakız muamması olduğundan "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'ten ibarettir" diyen ittihad veya hulûl küfründen yalnız Panteistler, Monofizitler Ya'kubîler değil, İznik Sinodundan i'tibaren Melekânîler, yâni Katolik ve Ortodokslar dahi mes'uldürler.

Müfessirin burada, mezahib-i Nasarâ'dan başlıca Melekâiyye, Nesturiyye ve Ya'kubiyye mezheblerini mevzu-ı bahs etmişlerdir. Çünkü bunlara, mezahib-i muhtelifenin umdeleri nazariyle bakılabilir. Binaenaleyh hakikati anlamak için bu mezahibe bir atf-i nazar etmek icab edecektir.

MELKÂİYYE YAHUD MELİKİYYE VEYA MELKİT MEZHEBİ: Esasen İbranîden melk kelimesinden me'huz olup, hükümdar fırkası mânâsiyle Katolikliğe ve Ortodoksluğa ıtlak edilmiş bir isimdir. Ve elyevm Rum katoliklerine, "melkit" denilmektedir. Frenklerin "Larus" lugatinde der ki: "Melkit" ötikenler tarafından Katoliklere verilmiş bir isimdir. Ve o zamandan beri "grek" Ortodokslarında kalmıştır. Beşerel lugatinde ise, (M. 451) tarihinde inikad eden dördüncü Konsilin kararına tâbi' olanların ismidir ve bu isim, o zaman ötikenler tarafından Ortodokslara verilmiştir der. Dördüncü asr-ı Hicrî'de yetişmiş olan Endelüslü İbn Hazm, "Fisal" nam eserinde demiştir ki: "Bu gün Nesarâ fırkalarının başlıcaları, Melekâniyye, Nesturiyye, Ya'kubiyye olmak üzere

---

Tefevvuk: Üstünlük. **Bedihiyyü'l-butlan:** Batıl. **Teşviş:** Karıştırma. **Niza':** Kavga. **Telbis:** Ayıbını örtmek. **Müedda:** Kavramı.

üçtür. Ve en büyükleri Melekâniyye fırkasıdır ki, Habeş ve Nube'den maada mülûk-i Nesarâ'nın hepsinin ve yine Habeş ve Nube'den maada Nesârâ memleketlerinden her birinin amme-i ahalisinin ve memalik-i İslâmiyye'den Efrikiyye ve sicilya ve Endelüs Nesarâsının cemi'sinin ve Şam Nesarâsının ekserisinin mezhebidir". Ebu Hayyan dahi Endelüs Nesarâsının Melekânî olduğunu ve "Mesih, Allah'dır" dediklerini zikrediyor. İlk İznik Sinod'undan sonra Konstanti'nin oğlu ikinci Konstantin zamanında İstanbul patrıkı olan "Makdunyos", Aryos gibi Rûhu'l-kudüs ve kelimenin mahlûk olduğunu ve İsa'nın mahlûk bir insan ve bir Peygamber bulunduğunu tasrih ederek tevhid-i mücerrede kail olmuş, Konstantin de bunu tervic etmiş idi. Bilahare büyük "Tedus" zamanında yüz elli piskaposun ictimaiyle Konstantaniyye'de ikinci Sinod'da bu Makdunyos ve tarafdarını aforoz edilmiş ve Aryosîlerden sonra Makdunîler de mezahib-i merfuda'dan olmuştur. Ba'dehu Ermenistan'ın istiklâl kesbettiği küçük Tedus "Teodosios" zamanında (M.428), İstanbul patriklerinden "Nestoryos", Allah Teâlâ'nın vahid olup Eb, ibin, Ruhu'l-kudüs, yâni vücud, ilim, hayat üç uknumu bulunduğunu ve ekanim-i selâse zat-i İlâhî üzere ne zaid, ne de «هُوَ هُوَ» sine aynı olmadığını, Hazret-i İsa da, biri ruhanî ve ilâhî biri de cismanî ve nasutî iki şahsiyyet bulunduğunu, Meryem'den doğan ancak insan olup îlahın ancak ilâhdan doğduğunu ve kelimenin cesed-i İsa ile ittihad-ı melkâniyyenin dediği gibi imtizac ve tederru' suretiyle olmayıp güneşin pencereye veya billûre işrakı gibi işrak suretiyle olduğunu kabul etmiş ve bu suretle Nesturiyye mezhebi teessüs eylemiş olduğundan Efsus (Efes-Ayaslûğ) şehrinde iki yüz Piskapostan mürekkeb olarak üçüncü Sinod ictima' edip bunu aforozla tel'in ederek nefyetmişler (M.431). Bu suretle Nesturilik de mezahib-i merfudadan olmuştur. Fakat Nestoryos durmamış saiyd-i Mısra gitmiş, mezhebini neşretmiş ve etbaı çoğalıp, muhalifleriyle harb-ü kıtal vakı' olmuş ve bir vakit bu mezheb sönmüş. Sonra Nusaybin Matranı "Bersuma" tarafından ihya edilmiş, Musul, Irak, Faris, ve Horasan Nesârâsında galebe etmiştir ki, elyevm Musul ve civarında mevcuttur. Nesturîliğe karşı mücadele edereken İstanbul Patriklerinden "Ötikes", bil'âkis Hazret-i İsa'da lahuttan ibaret olmak üzere ancak bir tabiat bulunduğunu ve tecessüdden i'tibaren lâhutun nasutu bel'eylemiş olduğunu ve binaenaleyh katl-ü salbin lâhuta taallûk ettiğini iddia etmiş ve bu suretle Frenklerin "Monofizit veya Monofizizm" ta'bir ettikleri ittihad-ı şahsî mezhebi zuhur eylemiş bulunduğundan salifüzzikir küçük Teodosios'un halefi Merkıyan zamanında (M.451)

Tervic: Değerini artırma. **Merfuda:** İhsan edilmiş, bağışlanmış. **Uknum:** Asıl **İmtizac:** Uyuşmak, karışmak. **Tederru':** Zıt olmak. **Bel' eylemek:** Ortadan kaldırma.

İstanbul'da Kadıköyün'de üçyüz otuz piskopostan mürekkeb dördüncü Sinod Ötikes aleyhinde ictima' etmiş, fakat bu içtima'da Ya'kubîler çıkıp muhalefette bulunmuş, binaenaleyh Sinod'un kararını iltizam eden ekseriyyet mezhebine muhalifleri Melkit namını vermişler. Bundan sonra Ya'kubîlik de hayli münteşir olmuş, Merkıyan'ın halefi büyük Liyon'dan sonra küçük Liyon, ba'dehu Zenun, ba'dehu Nestas hep Ya'kubî mezhebinde imişler. Sonra Yustin hükûmete geçince Ya'kubîlerden pek çoğunu katleylemiş, daha sonra Yustanos zamanında da bilâdı Misriyye'de Ya'kubîlerle Melkânîler beyninde bir ihtilâl ve kıtal olmuştur.

İşbu Ya'kubiyye mezhebi, mukaddema İstanbul rahiblerinden olup, Antakya Patriki bulunan Ya'kub Berdeaî "Jakob Barada"ya mensubdur ki, Monofizitlerin en müteassıbı sayılır. Binaenaleyh bu fırka müteaddid Monofizit mezheblerinin umdesi demek olduğundan cümlesi, bu unvan altında mülâhaza olunabilir. Bunlar dahi, ekanîm-i selâseye kail ve üç Sinod kararına tabi' olmakla beraber dördüncüye muhalefet ederek kelimenin lâhm-ü deme inkılâb ettiğini ve binaenaleyh Allah'ın temamen Mesih olduğunu, cesed-i Mesih'ten zâhir olan O ve hattâ «هُوَ هُوَ» aynı bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bir kısmı, "Mesih, Allah'dır" diye tasrih etmişler, bir kısmı, "lâhut, nasut ile zuhur edip Mesih'in nasutu hakkın mazharı oldu. Fakat ne bir cüz'ün hulûlü, ne de sade bir sıfat hükmünde olan kelimenin ittihadı tarikıyle değil, belki «هُوَ هُوَ» aynı ve meselâ melekin insan suretinde temessülü gibi demişlerdir. Ekserisi Mesih, cevher-i vahid, uknum-ı vahiddir. Maamafih iki cevherdendir diye zu'metmişler. Bâzân cevher yerine iki tabiattan bir tabiattır ta'birini kullanmışlar ve binaenaleyh ilâh-i kadîmin cevheriyle insan-ı muhdesin cevheri nefs ile beden gibi terekküb edip bir cevher, bir uknum olduklarını, ancak "İlâh, insan oldu denilemeyip bil'âkis insan ilâh oldu denileceğini söylemişler. Nitekim kömür ateşe atılır ve kömür ateş oldu denilir de, ateş kömür oldu denilmez. Hakikatte ise O, ne mutlak ateş, ne mutlak kömür değil, bir kordur" demişler. Kelimenin de insanı küllî ile değil, bir insanı cüz'i, yâni bir şahs ile temamen ittihad ettiğine kail olmuşlar ve maamafih bu ittihada imtizac ve tederru', hulûl, inkilâb dahi ta'bir etmişler. Lâkin bu hulûlü suyun süte karışması gibi hulûl-i cüz'i ile değil, "âyineye insan suretinin hulûliyle" temsil eylemişlerdir. Melkâîler ise, Mesih'in nasutu cüz'î ve şahsî değil, bir nasut-ı küllî olduğuna kaildirler. Ve bundan dolayıdır ki, papalarda ve eizzede bundan bir hıssa ile kudsiyyet tasavvur etmektedirler. Endelüslü ibn

---

Lahm: Et. **Temessül:** Bir şekle girme. **Zu'm:** Zan etme. **Muhdes:** Sonradan meydana gelen. **Eizze:** Erenler, muhteremler.

Hazm, vaktiyle Ya'kubîlerin Mısır mülhakatında bulunduklarını, Nubenin hepsi, Habeşin hepsi ve her ikisinin Melikleri Ya'kubî olduklarını zikretmiştir. Laros da diyor ki: "Monofizitler kaviyyen teşekkül etmişlerdi ve bugün üç müstakil Kiliseye maliktirler: "Ermeni Kilisesi, Suriye Ya'kubiyye Kilisesi, Mısır Kıbt Kilisesi". İşte Katoliklere ve Ortodokslara şamil olan Melkaniyye, ba'dehu Nestoriyye, ba'dehu bütün Monofizistleri temsil etmek üzere Ya'kubiyye bu üç mezheb muvahhid olan Aryosîlerden kat'ı nazarla sair Nasârâ fırkalarının başlıca mezheblerini ihtiva etmektedir ki, zamanımızda bilhassa Protestanlığı da bu miyanda saymak lâzım gelir. Din-i İslâm'ın zuhur ve te'siri üzerine ikinci asr-ı Hicrî'den (145) i'tibaren Kiliselerdeki Hazret-i İsa ve Meryem ve Havariyyun ve sair rüesâ resimlerine teabbüdün putperestlik olduğunu anlayan ve Müslümanların ı'tirazından âciz kalmış olan Hıristiyanlar içinde, "İkonoklast" put kıranlar namiyle bir fırka zuhur etmiş olduğu gibi, İstanbul'un Müslümanlar tarafından fethi ve bu suretle Şarkî Roma'nın sukutunu müteakıb dokuzuncu asr-ı Hicrî nihayetlerinde ve on altıncı asr-ı Milâdî bidayetlerinde Almanya'da "Luter" nam rahibin, papalara karşı dinî ve siyasî i'tirazat ve neşriyyatiyle başlıyan ve Reforme denilen harekât ile Protestanlık zuhur etmiş ve on dokuzuncu Kunsil olan Lâtirant Sinod'unda aforoz edilmiş ve ba'dehu te'siratı siyasiyye ile inkişaf ederek müteaddid şubelere ayrılmış ve nihayet inkişaf ederek müteaddid şubelere ayrılmış ve nihayet İsveç, Danimarka, Prusya, İngiltere, Amerika'da mezheb-i resmî olmuştur.

Hristiyanlıkta Reforme denilen dinî ve siyasî tahrikâttan çıkan mezheblerin ve fırkaların hey'et-i mecmuasına Protestanlık ıtlak olunur ki, bunların bir kısmı, o zaman İncil ve akıl namına papaları protesto ederek Roma Kilisesinden ayrılan katoliklerle teşkil edilmiş, bir kısmı da bizzat Protestan cemaatlerinin sinesinden türemiştir. Bu suretle diğer Nasârâ fırkalarının mecmuuna muadil denecek kadar Protestan fırkaları hasıl olmuştur ki, başlıcaları Luteranizm, Kalvinizm, Presbiteranizm, Angiliganizm, Anabaptizm fırkalarıdır. Angiliganizm denilen İngiltere mezheb-i resmîsi, Katolikliğe en yakın bir mezhebdir. Beyinlerindeki başlıca fark İngilizlerin papayı tanımayıp kralı âmir ve hâkim tanımaları, Papazların bekârlığının İngiltere'de men'i, İncil'in tercemesiyle âyînin İngilizce icrası hususlarından ibarettir. Kilisenin hey'et-i kadîmesiyle rüesa-yı ruhaniyyenin silsile-i meratihi külliyyen bâkîdir.

Ale'l-umum Protestanların dahi teslis ve Ulûhiyyet-i Mesih dâvâsında

---

Mülhakat: Ekler, ilaveler. **Teabbüd:** İbadet etmek. **Tahrikat:** Ayaklanma.

Melkâîlerden, yâni Katoliklerden farkı yoktur. Bunlar da, onlar gibi ekanîm-i selâseye ve Mesih'te iki tabiat ile ittihadı Ulûhiyyete kaildirler. Umumî surette farkları, başlıca bir kaç noktada hulâsa edilmiştir:

Birincisi, Protestan Kiliseleri Mürciedirler. Halas için i'tikadı kafi görürler ve amele pek ehemmiyet vermezler. Bunlarca ı'tikadın mi'yarı, Katoliklerde olduğu gibi papalar veya Konsiller tarafından ta'yin-ü tefsir edilen an'ane değil, ferdin akl-ü istişaresiyle mütalea ve tefsir edilmek üzere kitablar, yâni Ahd-i Atik denilen Tevrat ve mülhakatı ve Ahd-i Cedid denilen dört İncil ve levâhıkıdır. Bunlar hâkimiyyet ve salâhiyyeti Pasteur dedikleri rüesa-yı ruhaniyye hey'etlerine tevzi' ederler. Ve bunların intihabında, başlıca efrada intihab salâhiyyeti vermek suretiyle Kilise hukûmetinde sadıklara da bir hıssa bırakırlar. Binaenaleyh akl-ı ferdî dâvâsı da mutlak değildir.

İkincisi, Protestanlıkta rehbaniyyet, yâni papazların bekârlığı kaydi kaldırılmıştır. Ve ekser Protestan Kiliselerinde İsa'nın çarmıha gerilmiş bir tasvirinden başka put bulundurulmaz.

Üçüncüsü, Protestanlar, zenb-i fıtrî ve takdir-i ezelî akidesini bütün şiddetiyle iltizam ederler. Buna, gerçi Katolikler de kaildirler, fakat Protestanlar, akla ehemmiyyet vermiş oldukları iddiasında bulundukları ve halbuki teslis ve ülûhiyyet-i Mesih ve bununla beraber salb i'tikadının akl ile kabil-i tevfik olmadığı da bedihî bulunduğu cihetle bu noktada insanların fıtraten günahkâr olduğunu ve bu günahtan ancak teslis ve salbe iman ile halas mümkün olacağını, bunun ise, bir akl işi değil, bir takdir-i ezelî ve bir mayet-i rabbaniyye işi bulunduğunu en esaslı bir akide olarak iltizam ve bununla davayı kazanacaklarını zannetmişlerdir. Ale'l-ıtlak takdir-i ezelî akidesi doğru olmakla beraber umumen zenb-i fıtrî dâvâsı insanları isyana teşvikten başka bir şey olmadığı gibi, sonra bunun yegâne çare-i afv-i teslis ve salb i'tikadiyle mümkün olacağı iddiası da hakk-u akl ile istihzadan başka bir şey değildir. (Sûre-i Âl-i İmrân'a bakınız).

Protestanlıkta en ziyade hâkim olan ruh, Papaların nüfuzünü kırmak ve Roma Kilisesinin taht-ı hâkimiyyetinden çıkmak arzusu olmuştur. Filvaki' Hristiyanlığın esası İncil'i şerif olmak lâzım gelirdi ve gûya Katolik Kilisesinin esası da bu idi. Fakat hakikat halde eldeki inciller'in ilk İznik Konsiline kadar vüsuk ve sıhhatini te'min edecek hiç bir vasıta-i ilmiyye yoktu. Evvelâ, bunların her biri bir zatın tahriri olduğundan nihayet bir haber-i vahide müntehidir. Eğer dört

Levâhık: Levhalar. **İntihab:** Seçme. **Vüsuk:** Sağlamlık. **Tahrir:** Yazma, kaydetme.

zatın dördü de, bir tabaka ricalinden olsalardı dört İncil'in müttefik olduğu noktalar, dört râvinin ihbarına istinad etmiş olabilirdi. Lâkin bu dahi henüz bir tevatür olabilmekten uzak idi. Halbuki bunlar içinde Havariyyun'dan olarak yalnız Yuhanna "Senjan" vardır. Bunun ise, kendisinden rivayeti sağlam olmadığı gibi diğerlerinin de kimlerden ahz ile rivayet etmiş oldukları ma'lûm değildir. Binaenaleyh ittifak ettikleri noktalarda dahi bir mertebede dört rivâyetin ictimaı yokdur. Sonra bunların ilk tahrir olundukları lisanının İbranî olduğunda, Yunanî, Lâtin ve sair elsineye evvelâ bundan terceme ve nakl edilmiş bulunduğunda âdeta ittifak var demektir. Hattâ İbn Hazm, bunda hiç ihtilâf olmadığını nakleylemiştir. Halbuki mevcud tercemelerin nihayet Yunanca'ya istinad ettiği gösterilmektedir. Velhasıl eldeki dört İncil'in resmiyyeti, mücerred İznik Sinod'una müsteniddir. Ve ondan evvel bunların mevcudiyyetini isbat edecek vesaik-ı ilmiyye mefkuddur. Bunun için Hıristiyanlığın kütüb-i mukaddese namına istinad ettiği İnciller esas i'tibariyle Kur'ân-ı azîmüşşan gibi bütün vücuh-i kıraatiyle kat'iyyen ve mütevatiren sabit bir nass, bir kitab-ı mübîn olmak şöyle dursun, müslümanlıkta metn-ü senedleriyle rivayeten ve dirayeten cerh-ü ta'dil edilerek tahric-ü tenkih ve tesbit edilmiş olan hadîs kitabları gibi sahih ve ilmî bir an'ane-i rivayet ve şehadete dahi müstenid değildir. Eldeki İnciller'in bütün vusuk-ı resmîsi "Authenticite" si, Hazret-i İsa'dan tam üç asır sonra gelen ilk Konsillerin kabullerine raci'dir. Binaenaleyh ilk Konsillerin salâhiyyet-i mutlakası teslim edilmedikçe ne eldeki inciller'in medarı i'tikad olabilecek bir haysiyyeti kalır, ne de Hıristiyanlığın. Bunun için akla ehemmiyet verdikleri iddiasında bulunan Protestanların hiç bir zaman akl ile kabili tevfik olmadığı müttefekun aleyh olan teslis an'anesinde ve ülûhiyyet-i Mesih dâvâsındaki taassubları ve hattâ Mesih'in ülûhiyyetini inkâr ettiğinden dolayı, "Mişel serve" namında İspanyalı bir tabibi ateşte yakmaları, bir dalâlet-i ruhiyye olduğu gibi an'aneyi ve Konsillerin salâhiyyetlerini inkâr eden akılların mücerred o an'ane ile sabit olan İncil tercemelerini mevsuk bir delil-i i'tikad gibi ileri sürmeleri de, ondan daha garib bir tenakuz-ı fikrî teşkil eder.

Velhasıl Aryos ve saire gibi Nesârâ-yi kadime istisna edildikten sonra Katolik, Ortodoks, Nesturî, Ya'kubî, Protestan ve saire hiç bir Hıristiyan fırkası yoktur ki, i'tikadlarının esasını teslis teşkil etmesin ve Mesihın ülûhiyyetine kail olmasın. Halbu ki, kendi luğatlerinde teslis, "mütemayiz üç şahsın ancak bir ilâh teşkil etmesidir", diye ta'rif edilmektedir. Binaenaleyh ale'l-umum Hristiyanlar

---

Elsine: Diller. **Mefkud:** Vakti belli olan, vakitli. **Tenkih:** Araştırıp bir şeyin hakikatine ermek.

Eb, İbin, Ruhu'l-kudüs namiyle her biri mütemayiz ve aynı mertebede mütesavi birer şahs addettikleri ekanîm-i selâsenin üçü birden, Yesu' Mesih'te bir ilâh teşkil ettiğine ve "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'ten ibaret" olduğuna kaildirler. Ancak Mesih'te Allah'dan başka bir cevher, bir tabiat daha olup olmadığında, yâni "Mesih, Allah'dır" denilip denilmiyeceğinde ihtilâf etmişlerdir. Monofizitler, Ya'kubiler ona da kaildirler, diğerleri değildir. Ve bunun içindir ki, ekser Hristiyanlar, mezheblerinin Panteizm, yâni vahdet-i vücud nazariyyesi ol madığını iddia ederler. Hatta Monofizitler bile cevher-i Mesih'in ve cevher-ı ülûhiyyetin vahdet ve ittihadına kail olmakla beraber ale'l-ıtlak vahdet-i cevheri kabul etmediklerinden mezheblerini, Panteizmden ayrı tanımak isterler. Maamafih yine Nesârâyız diyenler içinde, vahdet-i vücuda kail olanlar da mevcuddur. "Mezahib ve matalib" nam eserimizde, Avrupa tarihi felsefelerinden nakledildiği vech ile Pavlos'un muasırlarından olup Atina'da Hristipanlık neşr ederken i'dam edilen "Denis"in, Hristiyanlıkta vahdet-i vücud mezhebinin müessislerinden olduğu ve bunun bir çok zamanlar hafi bir suretde intişar ede ede nihayet on dokuzuncu asırda, Protestanlık içinde Almanya'da mezheb-i resmî haline geçtiği musarrahtır. Demek olur ki, âyet, لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ الْمَسِيحَ بْنَ مَرْيَمَ هُوَ اللّٰهُ olsa idi, Hristiyan mezheblerinin ancak bir kısmına taallûk etmiş bulunacaktı. Halbuki, لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ **"Kasem olsun ki küfretti şunlar: "Allah, o Meryem'in oğlu Mesih'tir" diyenler"** buyurulmuş olmakla teslis iddia edenlerin hepsinin akidelerine şâmil olmuş ve burada bunların yalnız şirk-ü teaddüd ifade eden teslis nokta-i nazarından değil, bilhassa bunun zımnında iddia ettikleri tevhid nokta-i nazarından küfürleri beyan olunmuştur. Teslis nokta-i nazarından küfürleri Sûre-i Nisâ'da وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ (*"..... üç demeyin,....."* Nisâ-4/171) ile beyan buyurulduğu gibi ileride, لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ (*"Elbette küfretti şunlar: "Allah üçün üçüncüsü" diyenler,...."* Mâide-5/73) âyetiyle de ikisi birden gösterilecektir. Ve her ne olursa olsun "Allah, Mesih ibn Meryem'dir" diyenlerin kâfir olduklarında şübhe yoktur.

قُلْ **Ya muhammed Sen, o kâfirlere de ki:** فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ بْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا **İmdi Allah, Mesih ibn Meryem'i ve O'nun aslı olan anasını ve bunlar gibi bütün şu arzda bulunan kimselerin cemi'sini** (ister gazab, ister tahlis suretiyle olsun) **ihlâk ve ifna etmek murad ederse, buna karşı Allah'dan yerde ve gökte kim bir şey kurtarmağa kadir olabilir** ki, Ulûhiyyetten cüz'i bir hıssaya malik olsun? Şübhe yok ki, hiç bir

---

Mütesavi: Eş olan birbiri müsâvi. **İhlak:** Helak etme. **İfnâ:** Yok etmek.

kimse. Demek ki, bütün bunlar haddi zatında kabil-i fenâdırlar. O halde bunlardan biri bulunan Mesih'in şahsı veya nev'i veya cinsi nasıl ilâh olabilir? Hepsinin hâlık ve hâkimi olan Allah'ı lem yezel sizin katl-ü salbolunduğunu iddia ve bu suretle kabili fena olduğunu i'tiraf etmekte bulunduğunuz Mesih'in fevkinde olduğunu Allah'dan korkmadan nasıl inkâr edersiniz? Allah'ın iradesine karşı anasını ölümden kurtaramayan ve Allah, murad etmezse kendini ve hattâ bir kılını kurtarmak ihtimali bulunmayan Mesih ibn Meryem, O'nu şahsiyle, asliyle, nev'iyle, cinsiyle ve mensub olduğu bütün âlemi ile ihlâk ve ifnâya kadir olan Allah Teâlâ'ya nasıl müsavi tutulur? Ve nasıl olur da Mesih'in Allah ile ittihadı veya Allah'ı ihtivası iddia edilir. İlm-ü kudret ve iradesi her şeyi muhit olan Allahü azîmüşşanı Meryem'in oğlu Mesih'in şahsiyyetine veya nev'iyyetine veya cinsiyyetine tenzil ederek, fanilerle muhat farz edip de sarahaten veya zımnen "Allah, Mesih'ten ibarettir" demekten daha büyük bir küfür mü tasavvur edilir? Bu ne tenakuz, bu ne küfran, bu ne cür'et?!... Yeryüzünde bulunan bütün ziruhun, zevi'l-ukulün, insanların ölegeldikleri ve ölmekte bulundukları ma'lûm, Mesih'ten evvel dünyaya gelmiş, Mesih'i doğurmuş ve O'nun aslı ve anası olmuş olan Hazret-i Meryem'in de bu fanilerden olduğu ve Mesih'in anası olmakla ölümden kurtulamadığı da ma'lûm, sonra Mesih'in de vefatı ve ref'i muhakkak. Demek ki, bütün bunlar, ne olursa olsunlar hiç kimsenin mukavemet edemiyeceği bir kudret-i hâkimenin zebunudurlar. İşte İlâh-ı hak, bu kudretin sahibi olan Allah'dır. Binaenaleyh bunların, hayat-ü mematı, fenâ veya bakası mahzâ Allah'ın kudretine ve iradesine mahkûmdur. O dilerse, dilediği kadar ibka eder, dilerse ifnâ eyler. Şayed Allah, diler de ifnâ etmezse onlar, yine haddi zatında kabil-i fenâ olmaktan çıkmazlar. Allah, ifnâlarını murad edecek olursa iradetullah'a karşı kendi kendilerini tutamazlar. Çünkü ma'lûldürler. Bu zaruretten dolayıdır ki, Hristiyanlar, evvelâ bir baba ilâh i'tikad ederler. Şimdi farz edelim ki, bunların hiç biri daha ölmemiştir. Henüz bir hayât-ı beşer vardır, Ve henüz Mesih vefat etmemiştir, fakat bununla gerek Mesih ve gerek diğerleri ve gerek hey'et-i mecmuası, kabil-i fenâ olmaktan çıkamazlar. Kendi nefislerindeki aciz ve imkân-ı zatîden kurtulamazlar. Eğer Allah Teâlâ, bundan böyle bunları îfnâ etmek murad ediverirse ne bunlardan, ne de Semavîler gibi bunların haricindekilerden Allah'ın kudret-ü iradesine karşı gelib mukavemet edip de en cüz'î bir şey olsun kurtaracak, muhafaza ve ibka edebilecek hiç bir kimse, hiç bir kuvvet tasavvur olunamaz. Binaenaleyh Mesih'in şahsi, nev'i, cinsi haddi zatında kabil-i helâk ve fenâ olmaktan kurtulamaz. Bunlar, bilfiil

Muhat: Etrafı çevrilmiş. **Ziruh:** Ruhlu, canlı. **Zebun:** Aciz. **İbka:** Bakileştirmek.

değilse, bilkuvve fanîdirler. Fanî olması mümkün olan her hangi bir şahsın veya nev'in veya cinsin ilâh sayılması ise, haksızdır, bâtıldır. İlâh-i hakikî olan Hakk Teâlâ'ya küfürdür, hüsrandır. İlâhiyyet her türlü şaibe-i acz-ü noksandan münezzeh bir kudret-i bâliğa ve irade-i hâkime ifade eder. Ve bihakkın ilâh demek zat-ü safatına ve âsar-ü ahkâmına ve hattâ mevcudattan hiç birine onun kudretinin gayrı ve ona cidden muaraza edebilecek hiç bir kudret taalluk etmeyen ve etmek ihtimali bulunmayan malik-i kül, hâkim-i kül, muhıt-ı kül demektir. İlâh-i hakkın hakkı, kudretine karşı te'sir edebilecek hiç bir kudret mutasavver olmamaktır. Bunun için velevse bilkuvve olsun her hangi bir fani veya faniler, mecmu-u ilâh olamaz. Bunlardan biri veya bazısı veya hepsi Allah ile zaten veya sıfaten küllî veya cüz'i bir surette ittihad edemez. Her nev-i' iştirak, hulül veya ittihad dâvâları küfürdür. İlâh olmak başka, İlâhî olmak yine başkadır. Mesihin katl ve salbini iddia eden Hristiyanlar, O'nun kabl-i helâk ve fenâ olduğunu ikrar ve i'tiraf etmekte bulunduklarından bunların, hem bu dâvâlarını red ve hem ikrarlariyle kendilerini ilzam için âyette yalnız اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ بْنَ مَرْيَمَ **"Mesih İbn Meryem'i ihlak ve ifna etmek murad ederse."** demek kâfi iken, bununla iktifa edilmeyip hakikati, hem ilzamî, hem bürhanî bir surette beyan ve tefhim etmek üzere, وَاُمَّهُ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا **"Anasını ve şu arzda bulunan kimselerin cem'isini."** atıfları da zammmedilmiştir ki, pek şayan-ı dikkattir.

Bununla cüz'îden küllîye doğru giden bir istikra-i nazarı ta'lim edilerek Mesih'in evvelâ anasına, saniyen yeryüzündeki bütün ziruh, zevi'l-ukul beşer cinsine dahil ve bunlarla bir takım hususatta mütecanis ve mütemasil olduğu anlatılmış ve bu suretle Mesih ve anasının kabil-i helâk ve fena olup ilâh olamayacakları evvelâ sarahaten ve bilhassa saniyen, umum içinde zimnen ve te'kiden isbat ve ihtar edilmiştir ki, bu ifade de, Mesih'i nâsüt-i şahsî veya nâsüt-i küllî ile mülâhaza eden Hristiyan mezheblerinin hepsine işaret olunarak اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ **"Allah o Meryem'in oğlu Mesih'tir"** iddiasının gerek vahdet-i şahsiyye ile ittihad-ı şahsî ve ayniyyet üzere ve gerek vahdet-i nev'ıyye veya cinsiyye ile ittihad-ı cüz'î ve tazammun suretinde olsun bütün ihtimalâtiyle bâtıl ve küfr olduğu tefhim kılınmıştır. Yâni Allah, Mesihin ne aynı, ne cüz'ü, ne de cüzîsi ve ferdidir. Ancak fevkinde, hâlıkı, maliki, hâkimidir. Ta'bir-i âharle Mesih, Allah'ın ne aynı, ne cüzü, ne küllü, ne de külîsi değil, madunudur. Sonra, مَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا de مَنْ ve شَىْءٌ lâfzı âmm olmakla yerdekilerle beraber göktekiler ve Melâike dahi dahil olmak üzere bütün Mâsivallah'a şamil bulun-

---

Muaraza: Yarışmak. **Kabl:** Önce. **Mütecanis:** Bir cinsten olan. **Mütemasil:** Benzer, eş. **Madun:** Alt, aşağı derece. **Masivallah:** Allah'tan başka.

duklarından Zâtullah'dan başka herşey'in kabil-i fenâ olduğunu iş'ar ile bütün mâsivâdan Ulûhiyyeti nefyetmiş ve binaenaleyh bütün âlemin veya eczasından hiç birinin dahi Allah ile ayniyyeti veya küllî cüz'i bir ittihadı mümkün olmadığına ve böyle sözlerin yalnız Mesih hakkında değil, diğerleri hakkında da söylenmesi Allah'a küfr olduğuna işaret eylemiştir. Binaenaleyh Allah'ı âlemde ifnâ etmeğe uğraşan vahdet-i vücud dâvâları da, bâtıl ve küfürdür.

Velhasıl ne Mesih ilâh olabilir, ne de âlem ve ecza-i âlemden her hangi bir şey. Çünkü ilâh, hadd-i zatinde zevalden münezzeh ve mafevk bir kudretin müdahalesinden azâde olmalıdır. Bunların ise, hepsi helâk olabilir. Allah, bunların ibkasını murad etmeyip de ihlâklerini murad edecek olursa, hepsi derhal mahvolur. Allah'ın Ulûhiyyetinde ve bütün bunlar üzerine dilediği gibi hakk-ı tasarruf ve kudret-ü hâkimiyyetinde ise, asla şübhe yoktur. Zira وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا bütün semavat-ü arz ve aralarındaki kâffe-i mevcudat mülk-ü melekûtü temamen ve müstakıllen Allah'ındır. Yâni bütün mevcudat üzerinde icad-ü ifnâ, ihya-vü imate ve sair her hangi bir suretle tasarruf-ı mutlak ve hakk-ı hâkimiyet Allah'ındır. Binaenaleyh Allah, dilediğini ibka, dilediğini ifnâ eder. Ve böyle yapmakla, ne bir haksızlık etmiş olur, ne de bir mukavemete ma'ruz kalır. Ve şübhe yok ki, Mesih de, bunların içinde ve Allah'ın hükmü tahtındadır. Bunun böyle olduğunu Nesârâ'nın da bilmesi lâzım gelir. Zira i'tikadlarının başında, "her şey'in maliki, görülen ve görülmeyenin sani' ve hâlikı bir İlâh'a ı'tikad" vardır. Böyle iken Mesih'i hiç bir şey değilmiş gibi Allah'ın mülkü saymazlar, sonra dönüp Allah'a müsavi tutarlar. Sonra dönüp Allah'a takdim ederek sağ tarafına geçirtir, oturturlar. Ve bu suretle riyaset-ü hâkimiyyeti O'na verirler de artık "Allah, dün Meryem'den doğan ve Allah'ın takdirine karşı gelemeyip asılan ve çıkıp üstüne oturan Mesih'ten ibaretdir", diye hem Allah'a, hem Mesih'e küfr ederler. Ve sonra da Mesih'in nasutunu tamim ederek, Aba-i Yesuıyye'ye bile hıssa-i ülûhiyyet vermek isterler. Bunlar, Allah'ın malik-i küll-i şey, Mesih'in de kabil-i helâk olduğunu i'tiraf ettikten sonra dönerler, Mesih'in kabil-i fenâ olmadığını iddia etmek için şöyle bir takım şübheler ve safsatalar da sert ederler: "Mesih'in İndellâh bir şeref-i mahsusu yok mudur? Baksanızâ onun tevellüdü diğerlerine benziyor mu? O, mu'cizeleriyle bir takım ölüleri diriltirken, körlerin gözlerini açarken, çamurdan kuş yapıp uçururken Allah'tan bâzı şeyleri kurtarmış, Allah'ın halikiyyetine iştirak etmiş olmuyor mu? Binaenaleyh Allah, O'na ve O'nun

---

Zeval: Zail olma, sona erme. **Mafevk:** Üstün. **Sani':** Sanatkarca yapılan iş.

vasıtasiyle bu âleme kendi cevherinden bir şey vermemiş midir? O halde Allah'ın cevheri, kabil-i fenâ olur mu?" derler. İşte bu gibi şübühat ve tevehhümati de redd-ü izale için buyuruluyor ki:

Allah, يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ **ne dilerse halk eder ve dilediği gibi halk eder.** Binaenaleyh ne Mesih'i bir anadan halk etmesinde ve ne O'na bir şeref-i mahsus verip O'nun eliyle de halk-u ihya yapmasında hiç bir şübheye mahal yoktur. Allah, İsa'yı böyle halk etmekle, O'na bir cevher-i ülûhiyyet vermiş olmaz ve hele bunlarla Mesih'in Allah'a musavatı ve tekaddümü hiç lâzım gelmez. Yâni Allah Teâlâ'nın icadı kendi zatından harice bir şey koparıb atmak suretiyle değildir. Mükevvenattan hiç biri O'ndan infisal, tevellüd, sudur, büruz etmez. O, hiç bir şeye kendini, kendinden bir cüzü vermez. Böyle bir tasavvur Zatullah'da teferruk ve inhilâl tasavvurudur ki, tasavvurı muhaldir. Allah, doğurmaz, halk eder. Hem de, neyi diler ve nasıl dilerse öyle halk eder. Dilerse bidayeten sâha-i semavat-ü arzı ve besaitı ibda' ettiği gibi bir madde-i asliyye olmadan halk eder. Dilerse, bunların aralarındaki mahlûkatı halk ettiği gibi bir asıldan halk eder. Bunu da, ya ibtidaen topraktan nebatat ve hayvanatı ve Âdem'i halk ettiği gibi diler, hilâf-ı cins bir asılden inşa' eder veya diler, mücanis bir asılden inşa' eder. Bunu da dilerse bir erkekten dişi halk etmek suretiyle tenevvu' ettirir. Nitekim Âdem'den Havva'yı böyle halk etmiştir. Dilerse, bir dişiden erkek halk etmek suretiyle tenevvu' ettirir. Nasıl ki, İsa'yı da böyle halk eylemiştir. Dilerse, hem erkek, hem dişiden halk eder ki, sair insanlarıda böyle halk etmiş ve etmektedir. Kezalik dilerse, diride memat halk eder, dilerse, ölüde hayat halk eder, dilerse, mebzul halk eder. Dilerse, nâdir ve bimisal halk eder. Dilerse, hiç bir mahlûku istihdam etmeden halk eder. Dilerse, sanayi-i beşeriyyede olduğu gibi diğer bir mahluku tavsit ederek halk eder ki, işte İsa, yediyle kuş halk etmesi, ölüleri diriltmesi de bu kabildendir. Binaenaleyh İsa da, Allah'ın mahlûkudur, bunlar da. Ve İsa, bunları yaparken Allah'a karşı gelmiş, Allah'dan bir şey kurtarmış ve kendi ulûhiyyetini göstermiş değil, ancak Allah'ın iradesini infaz etmiş ve ancak Allah'ın ulûhiyyetini isbat eylemiştir. Yoksa Allah istemese idi, İsa bunların hiç birini yapamazdı. İşte Allah, böyle her dilediğini dilediği gibi halk eder. Bir Meryem'den, bir Mesih de halk eder ve O'nun vasıtasiyle, ölülerde hayat da halk eder, çünkü Allah'dır. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Ve Allah, her şeye kemal-i kudretle kadirdir.** Ve her şeye karşı ale'l-ıtlak kadirdir. Kudret-i İlâhiyye hiç bir vech ile kabili takyid-ü tahdid değildir. Her

---

Musavat: Eşitlik. **Tekaddüm:** Önce gelme, önce davranma, ileri geçme. **İnfisal:** Ayrılma. **Buruz:** Zahir olma. **İnhilal:** Çözülüp ayrılma. **Besaiti ibda':** Basit icatlar. **Tavsit:** Aracılık yaptırma.

şeye kemal-i kudretle kadir olduğundan dilediği şey'i halk eder ve onda dilediği kadar kudret ü şeref de halk eder. Sonra her şeye karşı ale'l-ıtlak kadirdir. Çünkü halk, halikın kendinden bir şey koparmak, kendi zatından, kendi kudretinden bir şey eksilmek demek olmadığından bütün mahlûkat ve onlarda halk edilmiş olan kudretler, kudret-i İlâhiyye'yi kendilerine nakl etmiş değildirler. Bütün acz-i zatîleriyle O'nun taht-i hâkimiyyetinde mahkûm-ı musahhârdırlar. Bütün mahlûkat ve onlardaki kudretler, Allah'ın ve kudretinin parçaları ve tahavvülleri değil, eserleridir. Eserler ise, müessirin aynı veya cüz'ü değil, ancak delilidir. Mahlûkat yekdiğerinden tesebbüb, tevellüd, tahavvül edebilir. Bunun için eşyada fenâ, tahavvül ve istifâ ve tekâmül ve ihtilâf-ı meratib cereyan eder. Fakat bütün bunlar, eşyanın Allah'a nazaran değil, yekdiğerine nazaran olan nisbetleridir. Zira bütün eşyanın Allah'a nisbeti mahlûkun halıkına mahkûmiyyet ve delâletidir. Bütün bu tahavvüllerden, bu nisbetlerden eşyanın ve eşyadaki kuvvet-ü kudretin hadd-i zatında acz-ü fenası ve hepsinin fevkinde illet-i kül ve muhut-ı küll olan kudret-i İlâhiyyenin yegâne hâkimiyyeti ve baka-yı hâkimiyyeti okunur. Bunun içindir ki, yalnız tabiat-i eşyayı tetkik ile uğraşan fenler bile ma'lûmatlarının başına illiyyet ve baka-yı illet kanununu yazarlar. Ve tahavvül-i illetten baka-i illete vasıl olurlar. Yukarılarda da ihtar ettiğimiz vech ile fencilerin tahavvül-i İllet ve baka-i illet ta'birleri beyninde zahiren bir tenakuz vardır. Ve bunun halli şudur: Tahavvül-i illet ta'biri, eşya-i mahlûkadaki kudret-ü kuvvet-i mahlûkanın ifadesidir ki, maksad, illeti ma'lûle ve izafiyyenin tahavvülüdür. Baka-i illet de illet-i hakikiyenin tahavvülden azâde olarak hâkimiyyet-i mutlakasını gösterir. Hasılı fanî ve mütehavvil olan bakî ve daim olandır demek, tenakuz olduğundan akl-ü naklin şu noktada kat-î bir intibakı vardır ki, mahkûm-ı tahavvül olan eşya, gerek tenakus ve gerek tekemmül üzere yürüsün bunların bütün kemalleri ve kudretleri izafîdir. Ve hepsi tamamen bakî ve zeval-ü noksandan münezzeh olan kudret-i baliga-i İlâhiyye'nin mahkûmudur. Allah, her şeye ve her şeye karşı kadîrdir ve hiç bir şey, Allah'a karşı kadir değildir. Allah'dan başka her şey, hadd-i zatında âcizdir. Bu da, kudret-i İlâhiyye'nin hükmiyledir. Mesih de âciz, Muhammed de âciz, beşer de âciz, Melek de âcizdir. Arz-u semavatiyle ve aralarındaki bütün kâinatiyle hey'et-i mecmua-i âlem de âcizdir. Allah, bunları her lâhza halk-u ifnâ etmekte ve hepsinin üzerinde mülk-ü melekûtunu izhar edip durmaktadır. Ve binaenaleyh

---

Musahhar: Ele geçirilmiş. **Tesebbüb:** Sebep olmak, sebep. **Tahavvül:** Değişmek. **Meratib:** Mertebeler. **Baka-ı İllet:** İlletin devamlılığı. **Tenâkus:** Azalma, eksilme. **Tekemmül:** Kemale gelme, olgunlaşma. **Baliga:** Kemal, olgun.

"Allah, Mesih ibn Meryem'den ibarettir" diyenlerin, kâfir olduklarında şübhe yoktur.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللّٰهِ وَأَحِبَّاؤُهُ **Bir de Yehud ve Nesârâ "biz, Allah'ın oğulları ve ahibbasıyız" dediler.** Kendilerinin başka insanlara benzemediklerini, sair halka karşı İndallah böyle bir imtiyazları olduğunu iddia ettiler ve gurur ile Allah'dan korkmaz oldular. Binaenaleyh müslümanlar, Allah'a tevekkül ve istinad ederken, " her ne yapsak Allah bizi sever" zann edip de böyle bir gurura düşmemeli ve Allah'ın kulları olduklarını unutmamalıdırlar. Bunu, Nesârâ'nın söyledikleri ma'lum ise de, yehudîlerin söyleyip söylemedikleri mevzu-ı bahs olmuştur. Fakat ibn Abbas radıyallahü anhümadan rivayet edildiğine göre sebeb-i nüzul, asıl Yehudîler olmuştur. Çünkü Resul-i Ekrem (s.a.v.), Yehudîlerden bir cemaati Din-i İslâm'a da'vet ve Allah'ın ikabiyle inzar etmiş idi. Buna karşı, "bizi bununla mı tehdid ediyorsun" نَحْنُ أَبْنَاءُ اللّٰهِ وَأَحِبَّاؤُهُ **"Biz Allah'ın oğulları ve ahibbasıyız."** demişlerdir. Nesarâya gelince: İncil'de: "Mesih, ben babama ve babanıza gidiyorum" dedi, diye bir fıkra nakletmektedirler. "Allah'ın oğullarıyız" ta'birinin bir imtiyazı mahsus dâvâsı olduğu belli fakat, bunu ne gibi bir mefhum mülâhaza ederek söyledikleri cay-i tetkik görülmüştür. Denilmiş ki, Yehud bununla, İbnullah dedikleri Uzeyr'e intisablarını, Nesarâ da ibnullah dedikleri Mesih'e intisablarını kasd etmişler ve intisab ile kendileri şeref-ü imtiyazda Allah'ın torunları hükmünde tutmuşlardır, demek olur. Yehud, doğrudan doğru Allah'a intisablarını kasdederek Allah'ın kendilerine bir baba gibi şefik ve atıfetkâr ve kendilerinin Allah yanında sevgili oğulları gibi nazlanabilecek derecede mukarreb ve kıymetdar olduklarını iddia etmişlerdir ki, her iki surette Ebnaullah ta'biri mecaz demek olur. Diğer yerlerde de işaret ettiğimiz vech ile edyan-ı salifede ve ale'l-husus lisan-ı İbranî'de Allah Teâlâ'ya rauf ve rahîm mânâsından mecaz olarak, «اب» ıtlakı tecviz edildiğini ve Hazret-i İsa'nın da bu mânâ ile münacatında ve mevaızında bu ta'biri kullandığını ve fakat bunun sonradan su-i istimal edilerek hakikat gibi telâkkı edilmeğe başlandığını bâzı ulema zikretmişlerdir ki, işte "ibin" ta'biri de bu su–i istimal cümlesindendir. Nitekim asıl İbranîce İncil'de «ابن» ve «ولد» ta'birleri bulunmadığı halde «اب» ta'birinin gûya buna bil'istilzam mesağ vermiş olması zanniyle sonraki İnciller'de dercedilmiş olduğunu naklediyorlar. İhtimal ki, bunda, Yehudun, «عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ» **"Uzeyr Allah'ın oğludur."** demiş olmaları da bir misal tutulmuştur. Bâzı Nesarâ, Mesih hakkında "ibnullah" ta'birinin şeref

---

Ahibba: Dostlar, yakınlar. **Cay-i Tetkik:** Tetkik olunacak şey. **Atıfetkâr:** Esirgeyen. **Mesağ:** Müsaade.

ve kurbiyyetten mecaz olduğunu söylemişlerdir. Lâkin bunun samimî olmayıp bir tesettür olduğu anlaşılıyor. Zira bâlâda zikredildiği vech ile İznik Sinod'unun i'lân ettiği esasat-ı i'tikadiyyelerinde, "babasının cevherinden" diye tasrıh edilmiş olması bunu, tevellüd nazariyyesiyle bir hakikat gibi isnad ettiklerini göstermektedir. Ancak kendileri hakkında, «أَبْنَاءُ اللهِ» demelerinin mecaz kasdiyle olduğunu kabul etmek mümkündür. Bu surette «وَأَحِبَّاؤُهُ» atfi, bir atf-i tefsir olmak lâzım gelecektir. Bu da, hılâf-ı zâhirdir. Biz, bir takım Nesarâ'nın ve ezcümle Protestanların, işbu evlâdlık iddiâsına sıkı bir surette sarıldıklarını görüyoruz. Halbuki mecaz olan bir ifadeye bu kadar şiddetli bir taassubla sarılmanın vechi, izah edilemez. Anlaşılıyor ki, bunlar, "biz Allah'ın evlâdlarıyız" demekle, Allah olduğunu iddia ettikleri Mesih'a intisab kasd ediyorlar. Fakat bunu suret-i umumiyede mecaz olarak değil, yine tevellüd nazariyyesini ta'kib ederek ve bir hakikat gibi mülâhaza ederek söylüyorlar. Çünkü bunlar, Mesih'in insaniyyetini cüz'î ve şahsî değil, bir nâsut-i küllî farz etiklerinden ve bu nasut-i küllî ile de al'l-umum beşeriyyete şamil bir mânâ değil, Nasrâniyyet tenasülü içinde bir kısm-ı mahsus kasd eylediklerinden dolayı Mesih'a, «ابْنُ اللهِ» derken O'nu, Allah ile bir cevherde ittihad ettikleri gibi kendilerini de, "ebnâullah" veya "evlâdullah" namiyle yad ederken, cevher-i Mesih ile ittihadlarını söylemek istiyorlar. Bu suretle bu ta'bir avamın-ı Nesârâya nazaran, bir mecaz, havassa nazaran da bir hakikat gibi mülahaza ediliyor. Nitekim Cezüvitler'deki «أَبَاءُ يسوعيه» ta'biri de, bunun bir muzayifidir. Ve işte Nesarâ'nın teslis muammasını, bir ukde-i sırriyye olarak iltizam ve takib etmelerinin sırrı, lâhut ile bir kısımı nasutî tevellüd nâzariyyesiyle birleştirerek kendilerinden abâ ve ebnâ silsilesi içinde bir hanedan-ı ülûhiyyet teşkil etmek sevdası ve bu suretle kendilerini her nev'i mes'uliyyetten azâde addedip sair halk ve aksam-ı beşer üzerinde bir hakkı temellük ve mutlak bir tasarruf ve hâkimiyyet iddia eylemek hulyasıdır ki, نَحْنُ أَبْنَاءُ اللهِ وَأَحِبَّاؤُهُ **"Biz Allah'ın oğulları ve ahibbasıyız."** dedikleri zaman da "biz, bir hanedanı ülûhiyyetiz" demek isterler ve kendilerinden böyle bir imtiyaz-ı mahsus farz ederler. Her halde âyet, bize gösteriyor ki, gerek Yehudî ve gerek Nesârâ nakz-ı misak ile din-i haktan çıkmış hakikî veya mecazî bir tevellüd-i alihe hulyası tutturarak kendilerini عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ olan Allah'ın kulları değil, evlâdı veya evlâdlığı ve münhasıran ahbabı ve küfvü addeylemek gururuna düşmüşler, Hukukullah ve hukuk-ı ibad tanımaz ve Allah'dan korkmaz olmuşlardır. Ve bu gurur kendilerinin sebeb-i felâketi olmuş ve olacaktır.

Muzayif: Çoğaltılmış. **Temellük:** Mülk edinmek. **Küfv:** Denklik.

قُلْ Ya Muhammed sen, onlara de ki: فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ Öyle de Allah, sizi günahlarınızla neye ta'zib edip duruyor ya? Katillere mi ma'ruz olmadınız? Esaretlere mi düşmediniz? Ni'metler, devletler mi zayi' etmediniz? Mesıhlara mı uğramadınız? بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ **hayır, siz Allah'ın oğulları veya ahbabı değil, zevi'l-ukul olarak halk ettiği mahlûklar cinsinden bir beşer,** derisi çıplak âciz, fakat kabil-i idrâk bir mahlûksunuz. Haddiniz bu, mahiyyetiniz budur. Allah'ın mahluku ve O'nun kudret-ü iradesine mahkûm bulunmak haysiyyetiyle diğerlerinden hiç bir farkınız yoktur. Ne olsanız, bir mahlûk olmaktan kurtulamazsınız. Allah'ı sevenler hiç Allah'a muhalefet eder, günaha girer mi? Sonra Allah, sevdiklerine azab eder mi? Allah ise, mahluklarına karşı hiç bir hususta mecbur değildir. Ale'l-ıtlak fail-i muhtardır. يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ **Dilediğine mağfiret eder, seyyiatını hasenat ile örter,** rahmet-ü mahabbetine mazhar eder. Ki, bunlar, Allah'a ve Peygamberlerine iman eden ve imanlarında sebat eyleyenler miyanında bulunurlar. وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ **Dilediğine de azab eder.** Seyyiatının cezasını çektirir. Allah'a şirk koşan, mahlûku, hâlık yerine koyanlar içinde bu azab muhakkaktır. اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (*"Doğrusu Allah kendine şirk koşulmasını mağfiret etmez, ondan berisini dilediğine mağfiret buyurur, ..."* Nisâ 4/48) İşte mahlûkun, Hâlık karşısında mevkiî bu iki meşiyyetin alesseviyye ihtimali mutlakıdır. Ve böyle olmakta sizin, cins-i beşer içindeki sair halktan hiç bir imtiyazınız yoktur. Dün çırçıplak bulduğunuz, yalın ayak, başı kabak zaruretler içinde kıvrandığına güldüğünüz, insan yerine koymayıp her türlü hakarete lâyık gördüğünüz bir ferd veya bir kavm, yarın bakarsınız ki, Allah'ın lûtf-ı mağfiretine ermiş tepenize çıkmıştır. Bu gün saadetlere gömülmüş, cihana hâkim olmuş, istikbalini te'min etmiş zannettiğiniz bir ferd veya kavm öbür gün bakarsınız ki, Allah'ın bir belâsına çatmış, hâk-i helâke serilmiş, ateşler içinde yanmakta, ıztırablar içinde kıvranmaktadır. Allah'a karşı bütün cins-i beşer şu iki takdirin ihtimali tenavübüne alesseviyye mahkûmdur. Çünkü وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا **bütün semavat-ü arz ve bunların aralarındaki kâffe-i mevcudât hepsi bir mülk, bir hukûmet, bir saltanattır.** Bu memleketin, bu hukûmetin, bu saltanatın hepsi temamen ve müstakillen Allah'ın milkidir. Ve hepsi Allah'a milkiyyetle mensubdur. Mevcudattan hiç birinin Allah'a mahlûkıyyet ve memlûkiyyet, ubudiyyet ve mahkûmiyyetten başka bir suretle intisab iddia etmeğe hakkı yoktur. Hepsi O'nun mülk-ü melekûtu tahtinde zebûn ve mahkûmdur. Allah, bütün bunlar üzerinde halk ve

---

Mesih: **Başka bir hayvan kılığına girmiş. Hâk: Toprak. Tenavüb: Nöbetleşme.**

zabt-u idare, icad-ü ifnâ, ihya ve imate, taltıf-ü tecziye ile dilediği gibi tasarruf eder. Ve bu hak ancak onundur. Binaenaleyh bunlar içinde bir zerre mesabesinde olan şu arz üzerinde çırçıplak olarak halk edilen ve mahlûkat-ı arziyenin bir kısm-ı kalilinden ibaret bulunan cins-i beşer ve beşer içinden bir kısm halk, nasıl olur da öyle bir iddiada bulunabilir? Halbuki, وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ **"en nihayet varılacak, baş vurulacak olan yegâne merci' de ancak O'dur."** Bu gün bu iddiada bulunanlar da, diğerleri gibi O'nun taht-i hükmünde bu dünyadan çekilip âhirete gitmeğe ve gittikleri zaman da başkasına değil, ancak O'na varmağa ve O'nun huzurunda hesab verip taât veya isyanlarının, iyilik veya kötülüklerinin acı veya tatlı cezasını çekmeğe mecburdurlar. Bu böyle iken, kabil-i idrâk olan beşerriyyet bunu, nasıl düşünmez ve nasıl Allah'a isyandan çekinmez de öyle bâtıl gururlara saplanır?

Şimdi bu müahaze ve ihtardan sonra da'vette bir talâttuf olmak üzere iltifat tarikiyle buyuruluyor ki:

يَا اَهْلَ الْكِتَابِ **Ey ehl-i kitab,** قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ **fetret-i rusule karşı,** yâni vahiylerin kesildiği ve eserlerinin nisyan, tagyir ve tahrif ile indirase yüz tuttuğu ve din-i hakkın bilinemez, tanınamaz hale geldiği bir **fetret zamanında size, O Resulümüz Muhammed geldi.** Sizin için, siz beşerin selâmet-ü saadeti için acı tatlı her türlü ahkâm ve ahbar-ı hakkı beyan ediyor ki, اَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ **yarın âhirette huzur-ı İlâhîye varıp hisaba çekildiğiniz vakit "Bize, ne bir mübeşşir, ne de münzir gelmedi,** (mukaddema gelenlerin de asarı bozulmuş münderis olmuş, biz fetret içinde kalmıştık)" demeyesiniz, böyle i'tizar etmeyesiniz. فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ **İşte size tam bir mübeşşir ve münzir geldi.** Bundan böyle, öyle bir i'tizara da hakkınız kalmadı. وَاللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Allah da, alâ külli şeyin kadîrdir.** Binaenaleyh beşerden Resul göndermeğe, hem bunu bir zaman, bir sünnet-i cariye yaparak mütevaliyen göndermeğe, hem de bunları inkitaa uğradıp fetretler halk etmeğe ve sonra bu fetretler içinde unutulan hakikatleri tezkir ve her şeyi ta'lin-ü beyan edecek ve beşeriyyetin bütün uzr ü dalâlini kesecek bir Peygamber halk edip göndermeğe dahi kadirdir. Velhasıl kahra da kadir, lutfa da kadirdir. O halde en ziyade muhtac-ı irşad bulunduğunuz bir fetret zamanında gönderilmiş olan bu Resul-i zişanın, bu nimet-i İlâhiyye'nin kadrini takdir ediniz, beyanatına kulak verip itaat ediniz. Eskisi gibi küfr-ü küfrandan, nakz-ı misaktan sakınınız ve bu sayede günahlarınızın mağfiretini isteyiniz. Ve biliniz ki, her ne olsanız sonunda

---

Tecziye: Cezalandırma. **Müahaze:** Azarlama, darılma. **Talattuf:** Nezaket.

dönüp dolaşıp إِلَيْهِ الْمَصِيرُ وَعَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **"Dönüş O'nadır ve herşeye kâdirdir."** olan Allah Teâlâ'nın huzuruna varacaksınız ve O'na karşı fetrette kalanlar gibi i'tizara da imkân bulamıyacaksınız. Bütün mes'uliyyet üzerinize yüklenip kalacak ve kendi azabınızı kendi eliniz ve kendi meşiyyetinizle bile bile hazırlamış bulunacaksınız. Ey Yehud ve ey Nesârâ siz, bugün de huzur-ı İlâhî'de bulunduğunuzu mülâhaza eder ve elinizi kalbinize koyub vicdan selâmetiyle bir düşünürseniz, İbrahim'in duası,. Musâ'nın ihbarı, İsa'nın tebşiri olan O Peygamber, O ruh-ı hak, O beşir-ü nezîr henüz bize gelmedi diyemezsiniz ve fetretler içinde karmakarışık olmuş, bin türlü tağyirat ve tahrifata uğramış ve maamafih yine delâlet ve sarahatiyle bu Peygamber'in geleceğini bildirmekte bulunmuş olan Tevrat ve İncil'den sonra Muhammed Resulüllah'ın geldiğini ve Kur'ân'ın her şübheden sâlim olarak mevcudiyyetini inkâr edemezsiniz.

Ya Muhammed; Sen, bu beyanat cümlesinden olmak üzere şunu da hatırlat:

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَيكُمْ
مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾ يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ
الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰى أَدْبَارِكُمْ
فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسٰى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ
وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا
فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ
غَالِبُونَ وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

قَالُوا يَا مُوسٰى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ
أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي
لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ
الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً
يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

20- Bir vakit de Musâ, kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim, Allah'ın size olan ni'metini düşünün. Zira içinizde Peygamberler vücuda getirdi ve sizi mülûk yaptı ve size âlemînden hiç birine vermediği şeyi verdi."

21- "Ey kavmim, haydi Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin ve arkanıza dönmeyin ki, hüsrana düşerek berbad olursunuz."

22- "Ya Musâ" dediler, Orada bir kavm var, hepsi cebbar. Onlar, oradan çıkmadıkça biz oraya giremeyiz. Şayed çıkarlarsa biz de gireriz.

23- Onların o, korktukları kimselerden Allah'ın ni'met-i imanına kavuşturduğu iki er çıktı, dedi ki: "Üzerlerine hücum edin, kapıyı tutun, bir kerre ona girdiniz mi muhakkak galibsinizdir. Haydin Allah'a mütevekkil olun gerçekten mü'minlerseniz"

24- " Ya Musâ" dediler, Onlar, orada bulundukaça biz oraya ebedâ giremeyiz. Haydi Sen, Rabbınla git, ikiniz harb edin. Biz, işte burada otururuz.

25- Dedi : "Ya Rabb, görüyorsun. Ben, nefsimle kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle, o fasıklar kavminin arasını ayır."

26- Buyurdu ki: "Artık orası onlara kırk yıl haram kılındı. Oldukları yerde sersem sersem dönüp duracaklar. Artık acıma, o fasık kavme".

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ **Hani bir vakit Musa, kavmine şöyle demişti:** يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **Ey benim kavmim, Allah'ın size olan ni'metini zikr-ü yad ediniz.** اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ **O vakit ki içinizde Enbiya yarattı ve sizi mülûk kıldı ve size âlemînden hiç birine vermediği şeyler verdi.** Âlemde hiç bir kavmde Benî İsrail'deki kadar çok Peygamber ba'sedilmemiş bulunduğu ma'lûmdur. Mukaddema evlâdı Ya'kub Esbat, sonra Musa, Harun, Yûşa' ve ezcümle Hazret-i Musa'nın kavminden ihtiyar edip beraber Tur'a gittikleri yetmiş zat ve daha sonra nice Enbiya-i Beni İsrâil gelmiştir. Ancak âyetin ilerisinden suret-i kat'iyyede anlaşılıyor ki, Hazret-i Musa bu ihtarı yaptığı zaman Beni İsrail, henüz Arz-ı mukaddese girmemiş ve daha bir vatan tutmamış ve henüz mülûk devrine ermemişti. O sırada da Musa, Harun ve yetmiş zat ile «اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ» mütehakkık ise de, **"sizi mülûk kıldı"** demek nasıl mümkün olabilir? Gerçi bunun tahakkuk-ı vukuuna binaen istikbalden mazî ile ta'bir olarak "kılacaktır, kılacağı muhakkaktır veya ezelde böyle takdir etmiştir" mânâsına olması ve binaenaleyh Enbiya'dan, bütün enbiya-i Beni İsrail mülûktan da, bütün mülûk-i Beni İsrail kasdedilmesi muhtemeldir. Bu surette hasılı meâl: "Ey benim kavmim, muhakkak ki, Allah, sizin içinizde daha bir çok Peygamberler yapacak ve sizi mülûk kılacak, saltanatlara nâil edecek ve size diğerlerine vermediği şeyler verecek. Şimdi Allah'ın bunları yaptığı veya takdir ettiği vakit size olan ni'metini yad ve tefekkür ediniz de, ona göre hareket eyleyiniz" demek olur. Ve Hazret-i Musa'nın bu tezkiri, o günkü zamanı hale değil, sırf istikbale aid bir ni'meti, bir takdir-i ezelîyi gaybden tebşir ve ihbar telâkkı edilmek lâzım gelir. Filvaki' beni İsrail'in Mısır'dan hurucundan Hazret-i Yahya'yı katl ve Hazret-i İsa'yı katle teşebbüs ettikleri zamana kadar içlerinden büyük küçük pek çok Enbiya ve mülûk gelmiş ve bu miyanda Hazret-i Davud ve Süleyman saltanatı gibi, nübüvvet ve mülkü cem'eden emsalsiz saltanatlar da geçmiş bulunduğunda şüphe yoktur. Ve burada, Beni İsrail'in o zamana kadar bâşka milletlere nasîb olmayan en mes'ud devirlerine işaret de yok değildir. Fakat asıl maksad, bu olsa idi «اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَمُلُوكًا» denilmek lâzım gelir ve bu daha veciz ve daha vazıh olurdu. Halbuki اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا **"Zira içinizde Peygamberler vücuda getirdi ve sizi mülûk yaptı."** buyurulmakla bâzısını Peygamber ve hepsini mülûk yapan bir mânâ kasdedilmiş olduğu

anlaşılıyor. Bunun için ekâbir-i müfessirînden Süddî ve saire, burada mülûk, «احرار» demek olduğunu göstermişler ve hürriyetten murad da, tam mânâsiyle hürriyet, yâni hürriyet-i şahsiyye ve siyasiyeye şamil bir mânâ olduğunu anlatmışlar da, yâni وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَجَعَلَكُمْ احرَارًا تَمْلكُونَ انْفُسَكُمْ وَلَا تُمْلَكُونَ وَلَا يَغْلِبُكُمْ عَلَى انْفُسِكُمْ غَالِبٌ بَعْدَ مَا كُنْتُمْ فِي ايْدِى الْقِبْطِ خَدَمًا وَمَمْلُوكِينَ وَمَغْلُوبِينَ بِمَنْزِلَةِ اَهْلِ الْجِزْيَةِ demişlerdir ki: "Siz, Mukaddema kavm-i kıbtın elinde bulunduğunuz, hizmetçi, köle ve ehl-i cizye menzilesinde mağlûb ve mahkûm olduğunuz halde sizi tahlis edip kendinize malik ve hukuk-i insaniyye-i şahsiyye ve siyasiyyenize sahib, nefsinizi zabt ve umurunuzu idareye kadir ahrar kıldı, artık kimsenin memlûkü, kölesi, hizmetçisi değilsiniz ve ehl-i cizye gibi bir galibin tahtı galebe ve istilâsında bulunmuyorsunuz. Hem şahsan hürr, hem de cemaaten ve siyaseten hürsünüz" demektir. Ve bu mânâ, hem nazmi âyete daha muvafık ve hem faide-i zaideyi mutazammındır. Bu surette Hazret-i Musâ'nın bu tezkiri yalnız ni'met-i mev'ude ve müstakbeleyi ihbar değil, ni'met-i vakıayı ve netaic-i müterettibesini ihtardır ki, hasıl-ı meali şu demek olur: Ey benim kavmim, Allah sizin içinizde peygamberler yarattı ve sizin hepinizi esaret ve mahkûmiyetten kurtarıp sultanlık demek olan hürriyete nail etti ve size öyle hariku'l-âde şeyler ihsan eyledi ki, şimdiye kadar hiç bir kavme nasib etmemiştir. Binaenaleyh ey ümmet-i ahrarım, Allah'ın bu ni'metlerinin kadrini biliniz. Kendinizi iyi idare ediniz. Peygamberlerinizin Allah tarafından size ihbar ve tebliğ ettikleri ve edecekleri hususatı hüsn-i rızanızla gereği gibi icra ve tatbik eyleyiniz de bu ni'metlerden mütena'im ve Allah'ın bu ihsanlarından müstefid olmasını biliniz" demek olur ki, hürriyyet sultanlığının asıl kıymet ve ehemmiyyeti kendine sahib ve hukukuna malik olmanın mânâsı ve faidesi lâübalilik değil, insanı cidden mes'ud edecek makasad-ü masaliha sarf-ı cehd için hüsn-i ihtiyardır. Bu ise, evvel emirde ilm-ü irfana mütevakkıftır. Buna da, her zaman ve her şahs için akl-ı şahsî ve tecribe-i ferdiyye kâfi gelmez. Her şeyden evvel bir imdad-ı mahsus-ı ilâhîye yâni ihbar-ı Enbiya'ya ihtiyac vardır. Binaenaleyh umumiyyetle hürriyyetten müstefid olabilmek için Enbiya'ya iman ve ihbar-u irşadlarına müracaat ve itaat etmek lâzım gelir. Allah da, bunları vermiştir. O halde Allah'ın bu ni'metlerini yad ediniz de,

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِى كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ **Ey benim kavmim, Arz-ı mukaddes'e giriniz ki, Allah onu sizin için yazdı.** Yâ'ni size vatan ve mesken ol-

---

Tahlis: Kurtarma. **Mev'ûde:** Küçükken diri diri gömülüp öldürülen kızcağız. **Müterettip:** Sıralanmış, icabeden, gereken. **Ahrar:** Hür olanlar. **Müntena'im:** Varlık içinde nazlı büyüyen. **Müstefit:** İstifade eden, faydalanan. **Haib-ü hasır:** Kederli.

mak üzere takdir ve kısmet etti, Levh-i mahfuza yazdı. Binaenaleyh buna emin olarak ve başka bir endişeye tâbi olmayarak azm-ü cehd edip oraya giriniz. وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ **Ve gerisin geri ardınıza dönmeyiniz.** İmansızlık edip mürtedd olmayınız veya sebatsızlık edip karşınızdakilerden kaçmayınız, Mısır'a ve Mısır'daki hal-i esarete avdet etmeğe kalkmayınız ki, فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ **hepiniz haib-ü hasîr olursunuz.** Dünya ve âhiret hüsrana düşer, her şeyden mahrum kalır, ziyana uğrar, ziyan olursunuz. Yâni kısmetiniz geride değil, ileridedir. Bu kısmet de, mutlak değil, iman ve taat, mücahede ve sebat ile meşrut ve mukayyeddir. Nitekim bâlâda إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي ("*... Ben sizinle beraberim, Celâlim hakkı için eğer siz namazı kılar, zekâtı verir ve Rasûllerime inanır,....*" Mâide-5/12) buyurulmuştu. İşte o günahların keffaretlenmesi ve o cennetlere duhul bu şartlar altında ve Arz-ı mukaddese duhul ile mümkün olacaktır. Yoksa haliniz berbaddır. Allah'ın emrini, Peygamberler'in tebliğini dinlemeyecek olursanız hürriyet, esaretten ziyade sebeb-i hüsran olur. Haydi azm-ü cehd ediniz oraya giriniz.

ARZ-I MUKADDES

ARZ-I MUKADDES: Arz-ı mutahher ve mubarek demektir ki, Beyt-i Makdis'in bulunduğu arzdır. Vaktiyle bir çok Enbiya'nın mekarri olduğundan böyle tesmiye olunmuştur. Bir rivayete göre İbrahim aleyhisselâm, cebel-i Lübnan'a çıktığı zaman Allah Teâlâ: "Bak, gözün nereye kadar yetişirse orası mukaddestir ve zürriyyetine mirastır." buyurmuş. Bunun ta'yin ve tahdididinde Tur, yâni cebel ve havalisi denilmiş, Dimeşk, Filastîn ve Ürdün'ün bir kısmı denilmiş, Arz-i Şam da denilmiştir. Hazret-i Musa, Mısır'dan çıkdıktan sonra arz-ı Şam'da iskân va'dedildiği ve Beni İsraîl'in buna "Arz-ı mevaid" dedikleride söylenmişdir.

İbn Cerir-i Taberî, der ki: "En doğrusu Nebiyyullah Musa Aleyhisselâmın dediği gibi, Arz-ı Mukaddes demekle iktifa olunmaktır. Çünkü şu arz veya bu arz olmasının hakikat-i sıhhati ancak haber ile bilinebilir. Halbuki bu babda şehadet-i kat'iyye denebilecek hiç bir haber yoktur. Şu kadar ki, bu Arz-ı mukaddes, Furat ile Ariş-i Mısır beynindeki arzdan haric de olmayacaktır. Çünkü bütün ehl-i te'vil ve siyerin ve ulemanın bu hususu ihbarda icma'ları vardır" ilh.

Musa'nın bu teklifine karşı kavmi ne dediler bilir misiniz? قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ

Mekarri: Karargâh.

فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ Ya Musa, o dediğin yerde öyle bir kavm var ki, hepsi cebbar, yâni mukavemet edilmez, istediğini zorla cebren ve kahren yaptırır, yahud boylarına yetişilmez iri, güçlü kuvvetli, dev gibi adamlar. وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَا **Onlar, oradan çıkmadıkça biz aslâ oraya girmeyiz.** Binaenaleyh فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ **Onlar, şayed oradan çıkarlarsa biz de muhakkak gireriz dediler.** Allah'a ve Peygamber'e karşı geldiler. Duhul emrine icabeti, "deve iğnenin deliğinden geçerse" kabilinden muhale ta'lık etmek istediler ve sanki "balık, kavağa çıkarsa biz de oraya gireriz" demiş oldular. Yukarıda geçtiği vech ile on iki nakib tecessüs için gönderildiklerinde iri iri korkunç bir takım ecsam ve menazır ve bir kuvvet-ü şevket görmüşler, tutulmuş tehlikelere ma'ruz olmuşlar, korkmuşlar ve döndükleri zaman ikisinden ma'adası kavmlerine neşr'ü işaa etmişler ve korkutmuşlar.

Müfessirîn, temsilî bir ifade ile nakl ederler ki: Musa aleyhisselâm nakibleri, tecessüs için gönderdiği zaman bu cebbarlardan biri bunları görmüş ve hepsini tutmuş, bağçesinden getirmekte olduğu bir meyva ile beraber torbasına koyup melikin önüne göstürmüş, saçıvermiş ve : "Garib değil mi, bunlar bizimle harbetmek istiyorlar? demiş. Melik de: "Haydi sahibinize gidiniz ve gördüklerinizi haber veriniz" diye bunları salıvermiş. Korku içinde gelmişler, vak'ayı Hazret-i Musa'ya anlatmışlar. O da, bunu kimseye söylememelerini emretmiş, fakat dinlememişler, ancak içlerinden fetâ-yi Musâ Yuşa' ibn Nun ile damad-ı Musa Kâleb ibn Yufanna, işi teshile çalışmışlar. Çok güzel, çok hoş, ni'meti bol bir memleket, ahalisinin gövdeleri iri, bedenleri kuvvetli ise de, kalbleri zayıf demişler. Diğer onu ise, halkın gözlerini korkutmuş yıldırmışlar. Gazadan imtina etmelerine sebeb olmuşlardır. Bu nakilde, cebabire hükûmetinin kuvvetli bir zabıta teşkilâtı bulunduğu ve Benî İsraîl'in kendilerine hücum fikrinde olduğuna vakıf bulundukları anlatılmış demektir ki, bunların kuvvetlerini ve cesametlerini tasvir yolunda, Benî İsraîl'in türlü türlü hikâyeleri, masalları vardır. Ezcümle bu cebabire hukûmetini başı gökte mağrur ve mütekebbir bir şahıs misaliyle temsil demek olan Ac yahud Uc ibn Unuk masalı bu miyanda nakledilir ki, fevka'l-âde büyük ve kuvvetli de olsa cebbar bir hukûmetin, kudret-i İlâhiyye ile nagehanî bir darbe altında mahv-ü munkarız olabileceğini anlatır. Lisanımızda, "Ucu boluk" diye ma'ruf olan bu tarihî masalı burada nakletmek, mevzu-ı bahs nokta-i nazarından faidelidir. Şöyle ki:

Ta'lık: Geciktirmek, bağlanmak. **Menazır:** Manzaralar. **Neşr-ü İnşa:** Açıklayıp yaymak. **Feta:** Genç, cömert. **Cebbar:** Cebredici zalim. **Nagehan:** Ansızın. **Munkarız:** Batmış, bitmiş, son bulmuş.

Nakibler tecessüse çıktıkları zaman, Uc ibn Unuk ile karşılaşmışlar ki, üç bin üçyüz otuz üç arşın uzunluğunda boyu varmış ve üç bin senedir yaşıyormuş. Rast geldikleri zaman başında birdeste odun varmış, bunları tutmuş o destenin içine koymuş karısına götürmüş: "Bak bunlar, bizimle harb etmek sevdasında bulunuyorlar", diye önüne atıvermiş. "Şunları ayağımın altında ezivereyim mi?" demiş. O da: "Hayır, öyle yapma, bırak gitsinler, gördüklerini kavimlerine haber versinler." demiş. Bırakıvermişler. Onlar da, bunların ahvalini gözden geçirmişler, görmüşler ki, üzümlerinin bir salkımını dört beş kişi götürebiliyor, nihayet çıkmışlar, birbirlerine: "Eğer bunları, Benî İsraîle haber verirseniz Nebiyyullah'a karşı irtidad ederler. Binaenaleyh ketmedelim, yalnız Musa ve Harun aleyhimesselâma söyleyelim. Onlar, ne reiyde bulunacaklarsa bulunsunlar" demişler ve beyinlerinde böyle ahd-u eyman etmişler ve yanlarına bir tane de üzüm almışlar. Ki, bir adam ağırlığında varmış. Fakat geldiklerinde Kâleb ile Yûşa'dan maadası ahidlerinde durmamışlar her biri kendi sibtlarını harbten nehyetmeğe ve gördüklerini anlatmağa başlamışlar.

Daha sonra Musa'nın ordugâhı bir fersah murabbaı imiş. Uc, gelmiş, bunlara bakmış, dönmüş dağdan bu asker mikdarında ve değirmen taşı şeklinde kocaman bir kaya yontup ordunun üzerine bastırmak için başına almış Allah Teâlâ da, bir hüdhüd göndermiş, başına göre kayanın ortasını oymuş, delinmiş. Birdenbire Uc'un boğazına geçmiş, geçince sendelemiş yıkılmış. Çabalarken karşıdan Hazret-i Musa yürümüş. Boyu on arşın imiş, on arşın da asası varmış, on arşın da sıçramış, bu otuz arşın irtafa'da ancak topuğuna yetişmiş, vurmuş, fakat öldürmüş. Bunun üzerine etraftan hançerlerle üşüşmüşler ve başını koparmışlar.

Bu, bir Devletin suret-i inkırazını temsildir. Uc ibn Unuk, bir şahs-ı hukmî, fakat tarihî bir masaldır. O zaman Arz-ı mudaddes'te sakin olup icra-yı hukûmet eden bir kavmin temsilidir. Âhad, aşerât, miat, ülûf meratib-i a'daddan her birinin ilk aded-i ferd olan "üç" adedine zarbının hasılı bulunan üç bin üçyüz otuz üç adedi Fisagorîlerin aded ta'miyesine me'haz olan sırrı bir usul ile bu devletin daire-i hukmünü, arazısini, kuvvet-i maddiyyesini gösterir. Bununla üç bin üçyüz otuz üç arşın, Hazret-i Musa'nın on arşın boyu tarafeynin maddeten mukayeselerine bir mi'yar teşkil eder. Üç bin sene, bu kavmin eskiliğini,

---

Eyman: Yeminler, andlar. **Murabba:** Dört köşeli şekil, kare. **İrtifâ:** Yükseklik, yükselme. **Âhat:** Birler. **Aşerat:** Onlar. **Miat:** Yüzler. **Ulüf:** Binler. **Meratib-i A'dad:** Rakamların mertebeleri. **Zarb:** Çarpım. **Tamiye:** Körtelme. **Me'haz:** Kaynak.

başındaki odun, kabil-i iştial bir fitneyi temsildir ki, bu casusların gelişi ve tutuluşları da, bu fitneye bir zamime olmuş demektir. Kadın, hukümdarın şehveti ve maiyyeti, üzüm, servet ve ziraatin feyz-u bereketi, taş, o devrin mancınık ve saire ile vesait-ı harbiyyesi, bakış ve dönüş Benî İsraîl'in vürudundan sonraki tedabir ve istihzarat. Hüdhüd, tasarruf-ı İlâhî; taşın delinmesi, merkezi hükümetin fesad ve inhılâli, boğazına geçmesi, tedabir-i harbiyyenin aksü'l-ameli ve ihtilâl-i dahilî, sendeleyip yıkılmak Devletin izmihlali, bu sırada Hazret-i Musa'nın yürümesi Benî İsrail'in ahiren hücumu, üç bin küsura nisbetle Musa'nın on arşın boyu, Beni İsrail'in ve bulundukları arazinin mikdarı, asa, Hazret-i Musa'nın kuvve-i i'cazı, bunun on arşın boyu, harben kat'edilen mesafe, on arşın sıçrama bilâ harbin işgal edilen mesafe, otuzar arşın irtifa' üç bin üçyüz küsura nisbetle ifnâ edilen kuvvet ve ve işgal edilen arazı, topuktan vurulup ölmek koca bir Devlet ve memleketin kenarından ve güzergânından cüz'i bir yerin işgaliyle muzmahil oluvermesi ve nihayet etraftan üşüşüp başını koparmak hükûmetin ifnâsı ve memleketin akvam-ı mücavire tarafından taksim ve istilâsıdır.

Yeknazarda bundan Beni İsraîl'in Arz-ı mukaddese duhulü, Hazret-i Musa'nın hayatında olmuş gibi zannedilirse de bunun yanlış olduğu söyleniyor. Binaenaleyh burada Hazret-i Musa'nın da şahsı değil, ma'neviyyeti ve dini mülâhaza edilmiş demek olur.

Şimdi bunları nakletmekten maksadımız, efsanelere karşı beyanat-ı Kur'âniyye'nin ihkâm ve itkanını anlatmaktır. Kur'ân bize gösteriyor ki, Beni İsraîl'in bu gibi efsaneleri boyunu göklere çıkardıkları Acların, Ucların, devlerin asl-ü hakikati iki kelimeden ibarettir: قَوْمًا جَبَّارِينَ "Zorba bir kavim." Bu ve bu gibi ümem-i salife kıssalarında, doğrudan doğru Kur'ân'ın ifade-i muhkemesine dikkat etmek ve nazarları hayalden hakikate nasıl tevcih ettiğini anlamak lâzımdır. Müfessirînin bu gibi makamlarda, böyle hikâyeleri nakılden maksadları, Kur'an'ı bunlarla tefsir ve izah fikrini vermek değil, Kitab-ı Mübînin beyanat-ı muhkemesi ile rivayat-ı salifenin mahiyyetlerini ölçmek için bir mıkyas ve misal vermektir. Bunu fark-u temyiz edemiyenler, Kur'ân'ın mânâsını bunlara irca' ederek tasavvur etmek lâzım geldiği zannına düşerek pek çok hatâ etmiş olurlar. Allah Teâlâ, bu gibi tezkîrat ile müslümanların diğer Ehl-i kitab gibi efsaneler peşinde dolaşmamalarını ve din-i hakkı evham ve hayalâtta değil, haki-

---

Zamime: İlave. **Tedabir:** Tedbirler. **İstihzarat:** Hazırlama. **İnhilal:** Çözülüp ayrılma. **Muzmahil:** Çökme. **Mücavir:** Komşu. **İhkam:** Sağlamlaştırma. **İtkan:** Muhkem, sağlam kılma.

kat-i vakıada aramalarını ihtar etmiş ve bunun için kîtabına, "Kitab-ı Mübîn" "Kitab-ı Hakîm" ıtlak etmiş, مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ (*"Odur indiren sana bu muazzam kıtabı: Bunun bir kısım ayatı vardır. Muhkemat: onlar "ümmül kitap" ana kitab,...."* Âl-i İmrân-3/7) buyurmuştur. Hakikat mümkin iken, mecaza gidilmemesi lüzumunu öğretmiştir. Sûre-i Bakara'da اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا (*"Bilmeli ki Allah bir sivri sineği hatta daha üstününü bir mesel yapmaktan sıkılmaz, ..."* Bakara-2/26) âyetine ve Sûre-i Âl-i İmrân'a bakınız.

Hasılı Beni İsraîl, Hazret-i Musa'ya karşı, "biz Arz-ı Mukaddes'e girmeyiz", diye dayattılar. Ancak قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ **korkanlardan, yâni Allah'dan ve Allah'ın emrine muhalefetten korkanlardan iki er** (ekser rivayete göre, Yuşa' ve Kâleb) ki, اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا **Allah, ikisini de in'amiyle mes'ud eylemişdi. Bunlar, dediler ki:** اُدْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ **"Üzerlerine kapıyı tutunuz, giriniz.** فَاِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَاِنَّكُمْ غَالِبُونَ **Çünkü onu tutup girdiniz mi, siz muhakkak galibsiniz"** Binaenaleyh böyle yapınız وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا **ve ancak Allah'a dayanınız.** اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Eğer Allah'a ve nübüvvet-i Musâ'ya mü'min iseniz böyle yapınız.** Allah'dan korkan ve mes'ud olan bu iki er, Hazret-i Musa'nın nübüvvetine ve va'd-ü ihbarındaki sıdkına bihakkın iman etmekte bulunmuş olduklarından gördükleri kuvvet-ü şevkete rağmen lûtf-i hakk ile misaklarında sebat ederek bu suretle i'timad ve emniyyetlerini beyan ve kavmlerinin itaate teşvik-u terğib eylemişler ve bunlar, bidayeten bu sebatta mazher-ı in'am-ı ilâhî oldukları gibi bil'ahare Arz-ı Mukaddes'e girmek ni'metine de nail olmuşlardı.

Diğer bir rivayete göre رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ (*"Onların o, korktukları kimselerden Allah'ın nimeti imanına kavuşturduğu iki er çıktı dedi ki "üzerlerine hücum edin kapıyı tutun bir kerre ona girdiniz mi muhakkak galipsiniz, ..."* Mâide-5/23) Beni İsraîl'in korkmakta oldukları cebbarlar kavminden iki recül demektir. Bunlar, tevfik-ı ilâhî ile Hazret-i Musa'ya iman edip gelmişler ve cebbarların içleri, dışları gibi kavi olmadığını bildiklerinden bu suretle teşvikatta bulunmuşlardır. Dahhak, Said ibn Cübeyr ve Kaffal bu mânâya kail olmuşlardır. Fakat evvelki mânâ müraccahtır.

«اَلْبَابَ» dan murad, Cebbarlar memleketinin kapısı yâni medhali, güzergâhı demek olan bir şehir veya bu şehrin kapısıdır. İbn Ebû Nuceym'in, Mücahid'den rivayetinde «قَرْيَةُ الْجَبَّارِينَ» diye varid olmuştur. Ve bunun Eriha olduğu da nakledilmiştir.

Müraccah: Tercih.

Acaba kavm-i Musa, bu te'minata karşı ne yaptılar? قَالُوا **Büsbütün azıtıp dediler ki:** يَا مُوسٰى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا اَبَدًا مَا دَامُوا ف۪يهَا **"Ya Musa, muhakkak ki, onlar, orada bulundukça biz, o arza ebedâ girmeyiz.** Kapı şöyle dursun o yere, ile'l-ebed ayak basmayız. Binaenaleyh فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا **Sen, Rabbınla git de ikiniz harb ediniz,** اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ **biz behemehal burada oturacağız,** yâni bir adım ileri gitmeyiz."

Hazret-i Musa, bunların fisk-u temerrüdünü ve bu küfr-ü inadını görünce kemal-i huzn-ü teessürle ve calib-i rahmet-ü icabet olan bir rıkkat-i kalb ile Allah'a arz-ı şekvâ ederek قَالَ şöyle dedi: رَبِّ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْس۪ي وَاَخ۪ي **"Ya Rabb ben, kendimden başkasına malik değilim. Bir canım var ki, kudretim, iradem, hükmüm ancak ona geçer, birde kardeşime,"** yahud kardeşim de benim gibi. Binaenaleyh فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِق۪ينَ **"bizimle şu itaatten çıkan, isyanda ısrar eden fasık kavmin arasını ayır,** Yani bize, bizim istihkakımız, onlara da kendi istihkaklarına göre hükm edip beynimizi fasleyle." Demek ki, Hazret-i Musa, ya o iki zâta bile tamamen emin olamayarak veya din kardeşi mânâsını kasd edip onları da hesaba alarak, böyle dua etti Allah Teâlâ da;

قَالَ **Buyurdu ki:** فَاِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ اَرْبَع۪ينَ سَنَةً **"o isyan ve bu dua sebebiyle bunlara, o mev'ud olan Arz-ı Mukaddes kırk sene tahrim edilmiştir."** Yâni oraya girmeleri tahrim-i şer'i ile dînen haram olmak mânâsına değil, meni' ma'nâsına tahrimi tekvinî ile kırk sene mahrum kılınmışlardır. Bu müddet zarfında hiç biri oraya giremiyecek, يَت۪يهُونَ فِي الْاَرْضِ **şu kara yerde Tih içinde nereye gittiklerini bilemeyecek, açıkta vatansız, hayran-ü serğerdan, serserî dolaşacaklarıdır.** Bu huküm, hürriyetlerini su-i isti'mal eden ve Peygamberlerini dinlemeyen o fasıkîn hakkında, Hak Teâlâ'nın bir habis cezasıdır. Belli ki, bu ifadeden bunların hepsi, bu müddeti dolduracak ve sonra halâs olacaklar mânâsı anlaşılmaz. Ölenler ölecek, kalanlar girmek isterlerse girebilecek demek olur. Hattâ bâzı müfessirîn, demişlerdir ki: "Kırk sene "tahrim"in değil, «يَت۪يهُونَ» nin kaydidir. Binaenaleyh tahrim, mutlaktır. Müddet ile mukayyed olan Tihtir. Yâni Tih halinde de nihayet kırk sene kalacaklar, fakat bunlara duhulden mahrumiyyet hali bâkı olacak. Çünkü o zamana kadar hepsi ölecek, ancak evlâdları olan nesl-i cedid girecektir."

تاه ، يتيه ، ويتوه تيهًا ، وتيهًا وتوهًا Şaşırıp son derece hayrette kalmak, isim olarak «تيه وتيها» içinden çıkılmaz, yol bulunmaz berriyye, çöl demektir. Bunun için Benî İsraîl'in mahkûm oldukları bu çöle, "Sahra-yı Tih" denilmiştir.

Temerrüd: İnad etme. **Tih:** Çöl, susuz sahra. **Serğerdan:** Şaşkın, başı dönmüş.

Acaba bu müddet zarfında Musa ve Harun aleyhimesselâm ne oldular? Nakledildiğine göre, bu mes'elede rivayet muhtelif: Bâzıları "Tih'te kalmadılar" demiştir ki âyetin zâhiri de bunu gösteriyor Diğer bâzıları ise, kavmleriyle beraber Tih'te kaldıklarını, fakat bunun kendileri hakkında bir azab olmayıp İbrahim'e ateşin berd-ü selam olması gibi revh-ü selamet olduğunu söylemişlerdir. Buna kail olanlar da, şu noktada ihtilâf etmişlerdir: Acaba Harun ile Musa, Tih'te mi vefat ettiler? Yoksa çıktılar mı? Bir kısmı Tih'te evvelâ Harun'un, bir sene sonra da Musâ'nın vefat ettiğine, badehu vasîsi ve hemşirezadesi Yuşa' ibn Nun, nübüvvetle makamına kaim olarak Kâleb de berhayat olduğu halde nesl-i cedid ile çok geçmeden ve hatta bir rivayette, vefat-ı Musa'dan üç sonra Arz-ı Mukaddes'i fetheylediğine kail olmuşlardır ki, şayi' olan da budur. Diğer bir kısmı ise, Hazret-i Musa'nın vefatından evvel Tih'ten çıkıp, cebbarîn ile harbettiğini ve galebe edip Arz-ı Mukaddes'ten bir kısma dahil olduğunu nakleylemişlerdir.

"Tih", hem masdar, hem isim olduğundan dolayı "Tih'te kalmak" ta'biri, iki mânâ ile mülâhaza olunmalıdır. Birisi, tahayyür içinde sergerdan kalmak, diğeri de çölde kalmak. Şübhe yok ki, birinci mânâ Enbiya' hakkında tasavvur edilemez. Âyette varid olan ve azab-ü ceza ifade eden «يَتِيهُونَ» ise, bu mânâyadır. Bu mânâ ile Musa ve Harun aleyhimesselâm Tih'te kalmamışlardır. Fakat çölde kalmak ale'l-ıtlak böyle değildir. Bir çölde icrâ edilen vazifenin müşkil de olsa, bir ceza ve azab olması lâzım gelmez. Nitekim Enbiya'nın âlemde en büyük mezahime ma'ruz oldukları ve bu ibtilânın, onlar hakkında bira azab değil, mansıb-ı nübüvvet muktezayatından bulunduğu da ma'lûmdur. Binaenaleyh Musâ ve Harun, Tih'te, "yetihun" değil idiler. Fakat çölde yine Beni İsraîl'in başında "Fil'arz" bulunuyorlardı demek olur. Hattâ bu sayededir ki, Beni İsraîl bu ceza ve terbiye esnasında فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ("…. *onun üzerine ondan on iki pınar fışkırdı….*" Bakara-2/60)

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ("*Ve üstünüze o bulutu gölgelik çektik, ve "size kısmet ettiğimiz hoş rızıklardan yeyin" diye üzerinize hem kudret helvası, hem bıldırcın indirdik,…..*" Bakara-2/57) mu'cizelerinden mütena'im olmakta devam etmişler ve bir nesl-i cedid yetiştirmişlerdi. Yoksa kırk yılda değil, cüz'î bir zamanda temamen münkarız olup giderlerdi. Arz-ı Mukaddes'e dühul mes'elesine gelince: Beyt-i Makdis mevkıine ve arz-ı Şam'a dühul, Hazret-i Yuşa' zamanında olmakla beraber, ilk hareket ve cebbarî'ni ilk

---

Berd: Soğuk. **Revh:** Rahat. **Mezahım:** Zahmetler.

mağlûb eden darbe ile bâbe dühul Hazret-i Musa'nın hayatında vaki' olmuş olduğu anlaşılıyor.

Binaenaleyh فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِق۪ينَ **"Ya Musa, böyle fasık kavme, fasıklar güruhuna esef etme, bunlar cezaya müstehaktırlar"** Rivayet olunur ki, Musâ aleyhisselâm duasına nedamet etmiş, bunun üzerine böyle buyurulmuştur.

İşte ya Muhammed. Sen, onlara bu kıssayı tezkir et, yine mütenebbih olmazlarsa sen de, böyle fasıklara esef etme ve sonraki cinayetlerinin hükmüne bir temhid olmak üzere:

وَاتْلُ

عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا

وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ

مِنَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٢٧﴾ لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَن۪ي مَٓا اَنَا بِبَاسِطٍ

يَدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٨﴾

اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ اَنْ تَبُٓوءَا بِاِثْم۪ي وَاِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ

النَّارِ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ

قَتْلَ اَخ۪يهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللّٰهُ

غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَار۪ي سَوْاَةَ

Mütenebbih: Uyanma. **Temhid:** Düzeltme.

اَخِيهِۜ قَالَ يَا وَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِيَ سَوْاَةَ اَخِيۚ فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

27- Hem onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını hakkiyle oku. Hani ikisi birer yakınlık takdim ettiler de birinden kabul edildi, diğerinden edilmedi. "Seni, mutlak öldürürüm" dedi. Öbürü "yok" dedi; "Allah, ancak müttekılerden kabul buyurur."

28- "Kasem ederim ki, sen, beni öldürmek için bana el uzatsan da ben, seni öldürmek için sana el uzatacak değilim. Ben, Rabbü'l-âlemîn olan Allah'dan korkarım."

29- "Ben isterim ki, sen benim günahımı da kendi günahını da yüklenip varasın da o ateşe lâyıklardan olasın, zalimlerin cezası işte budur."

30- Bunun üzerine nefsi, kendine kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi, tuttu onu öldürdü. Artık husrana düşenlerden olmuştu.

31- Derken Allah, bir karga gönderdi. Yeri deşiyordu ki, ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstersin. "Eyvah" dedi; "şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtemedim ha!" Artık pişmanlığa düşenlerden olmuştu.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ **Bunlara karşı Âdem'in iki oğlunun veya iki Âdem oğlunun kıssasını da bihakkın oku.** Çünkü onlar, bu kıssanın tam mâsadakıdırlar. Ekser müfessirîn, bu iki Âdem oğlu, Hazret-i Âdem'in sulbî oğulları olan Kabil ve Habil olduğunu söylemişler. Hasen ve Dahhâk ise, kıssanın âhirinde ki مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ **"Bundan dolayıdır ki."** âyeti karinesiyle bunların, Beni İsraîl'den iki şahs olduğuna kail olmuşlardır. Her halde dikkat edilmek lâzım gelir ki, kıssadan istifade için eşhasın ta'yini hüviyyetleri lâzım ol-

---

Mâsadak: Tasdik eden.

madığından ale'l-ıtlak اِبْنَيْ اٰدَمَ buyurulmuş, بِالْحَقِّ kaydiyle de efsanelere değil, zati vak'anın hakikatine celbi dikkat edilmiştir. Çünkü Kabil ve Habil kıssası namiyle de acaib-ü garaib bir çok şeyler söylenmiştir. Yâni bu kıssa bir vakıadır. Bilfarz bunun muhayyel olduğu tasavvur edilse bile, beni İsraîlin ahvali bunu hakikî bir mâsadakını teşkil eder. Bu, onlara bihakkın okunur. Binaenaleyh hata olmak ihtimalinden kurtulmıyacak olan türlü türlü rivayetlerden ve tafsilâttan kat'ı nazarla yalnız nass-ı Kur'ân-ı ta'kib etmelidir. Bir hadîs-i şerifte varid olmuştur ki: " Allah Teâlâ, size iki Âdem oğlu ile bir mesel darb etti, bunun hayrını tutun, şerrini bırakın". Şöyle ki:

اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا **bir vakit iki Âdem oğlu, birer kurban takdim etmişlerdi de** فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ **her nedense birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemiş idi.** Kurban, örfümüzde tekarrüb için kesilen zebihaya ıtlak olunursa da asıl mânâsı, Allah'a tekarrüb için arz-u takdim edilen her hangi bir şey demektir ki, gerek zebiha ve gerek diğer sadakalardan eamdır. Her hangi bir delil ile birinin kurbanının kabulü, diğerinin ise, adem-i kabulü anlaşılınca قَالَ **kurbanı kabul edilmeyen öbürüne hased ederek,** لَاَقْتُلَنَّكَ **"Ahdim olsun seni katl edeceğim" dedi.** قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ **Öbürü de, dedi ki: "Allah, ancak müttekilerden kabul eder." Binaenaleyh Allah'dan kork, niyyetini tashih et.** لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي **Eğer sen, beni öldürmek için elini uzatırsan,** مَا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ **ben, seni öldürmek için elimi uzatıcı değilim.** اِنِّي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ **Çünkü ben, Rabbü'l-âlemîn olan Allah'dan her halde korkarım.** اِنِّي اُرِيدُ اَنْ تَبُوءَ بِاِثْمِي وَاِثْمِكَ **Ben, bu suretle şunu isterim ki, beni günaha sokmayasın da hem benim günahım, hem de kendi günahınla dönüp gidesin.** Bu iki günahı yüklenerek can verip huzur-ı Hakk'a varasın da, فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ **ashab-ı nardan olasın. Zira** وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِمِينَ **"zalimlerin cezası budur."**

Burada iki sual vardır.

Birincisi, وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى (*".... vizir çekecek bir nefis başkasının vizrini çekmez,....."* En'âm-6/164-İsrâ-17/15) olduğu halde katil, maktulün günahını nasıl yüklenir? Bu nokta bir kaç vech ile izah edilmiştir. Bir hadîs-i şerifte اَلْمُسْتَبَّانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِي مَا لَمْ يَعْتَدِ الْمَظْلُومُ ***"söğüşenlerin bütün söyledikleri badîye aittir.*** (Yâni ibtida başlayan, hem aynen kendisinin günahını, hem de sebeb olduğundan dolayı arkadaşının günahının bir mislini yüklenir.) ***Fakat mazlûm, tecavüz edip daha ileri gitmedikçe"*** (Müslim: Birr-69) buyurulduğu

Bâdiye: İlk başlayan.

gibi burada da, «بِاِثْمِى» demek şayet sana karşı mukâbeleten el uzatırsam gireceğim günahın bir misli demektir. Binaenaleyh biri tecavüz eder, diğeri de mukabele eyler de ikisi de maktul düşecek olursa badi olan iki cinayet, öbürü de bir cinayet yapmış olur. Beriki mukabele etmeyecek olursa, bu bir cinayetten de kurtulur. Fakat katil, yine iki cinayet yapmış ve iki günah yüklenmiş bulunur ki, birisi mazlûmü katl etmek, diğeri kendini ukubete müstehık kılıp ateşe atmak cinayetidir. Bundan başka «اِثْمِى» demek, hazfi-i muzaf ile «اِثْمِ قَتْلِى» yâni beni öldürmek günahı, «اِثْمِكَ» de bundan evvelki günahın, ezcümle kurbanının kabul edilmemesine sebeb olan günahın, demek de olabilir ki, bu mânâ, İbn Abbas, İbn Mes'ud, Hasen ve Katade hazaratından nakıl da edilmiştir.

İkincisi, bir insan için kendinin Allah'a isyan etmesini istemek câiz olmadığı gibi, başkasının isyanını istemek de câiz değildir. O halde böyle bir müttekinin diğeri hakkında, iki ism istemesi nasıl caiz olur? Buna da, iki cevab vardır. Birisi, bu sözden asıl maksad, öbürünün günâha girmesini istemek değil, ne kendinin, ne de onun günaha girmemesini istemek, günahtan tahzir edecek bir nasihat vermektir. İkincisi, isyan istemek câiz değil ise de, asînin ikab ve tecziyesini istemek câizdir. Bu i'tibar ile mânâ: Ben, günaha girmek istemem, sen israr edersen ben de, senin Allah'tan cezanı isterim demek de olabilir. Fakat evvelki daha muvafıktır.

Bu takvâ, bu fikr-i müsalemet, bu hayırhahlık, bu nasihat, bu hiss-i uhuvvet üzerine فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيهِ **kurbanı kabul edilmeyen zalimin nefsi, nefsaniyyeti kendisine, kardeşinin katlini tatvi' etti,** yâni vaz geçirmek şöyle dursun, böyle büyük bir cinayeti gûya bir taat sevkiyle endişesiz yapılabilecek, mani'den azâde, arzusuna mutı' ve amâde bir şey gibi gösterdi, teshil ve hattâ teşci' etti. طَاعَ لَهُ الْمَرْتَعُ Derler ki: "İstediği gibi otlamak için otlak önüne bol bol seriliverdi", demektir. Burada tatvi', bu mânâca tav'dan tef'ildir. Bu suretle nefsi, ona bu cinayeti bir otlak gibi önüne serilmiş pek mutı' ve hoş bir şey gösterdi veya isyanı bir tâat gibi lâzımü'l-icrâ addettirdi de فَقَتَلَهُ **kardeşini katletti** فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ **ve binaenaleyh hasirînden oldu.** Bununla kendisine bir faide temin etmek ihtimali olmadıktan başka, dininde de dünyasında da ziyan etti, hüsranlar içinde kaldı.

Evvel emirde, öldürdüğü cesedi ne yapacağını şaşırdı, فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِى الْاَرْضِ **sonra Allah, bir karga gönderdi ki, yerde deşiniyordu.** Bu gönderiş

Tatvi': İtaat ettirmek. **Mutı':** İtaat eden. **Teshil:** Kolaylandırma. **Teşci':** Bahadırlık etme.

veya bu deşiniş, لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ اَخِيهِ ona, kardeşinin sev'esini, yâni ortada görünmesi çirkin bir hal alan lâşesini nasıl örtüp gizliyeceğini göstermek içindi. Katil, karganın bu hareketinden mülhem olarak, قَالَ يَا وَيْلَتٰى "Eyvahlar olsun, vay bana. اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِيَ سَوْءَةَ اَخِي Ben, şu karga kadar olup da kardeşimin lâşesini gömüp gizlemekten âciz oldum ha!..." Dedi ve binaenaleyh فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ nadimîn güruhundan oldu, nedametler içinde kaldı.

İşte:

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ
نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ
النَّاسَ جَم۪يعًاۜ وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ
جَم۪يعًاۜ وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِۘ ثُمَّ اِنَّ
كَث۪يرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِي الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

32- Bu ecilden Beni İsraîl'e kitabda bildirmiştik ki; Her kim bir nefsi, bir nefis mukabili veya yeryüzünde bir fesadı olmaksızın öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de, bir adamın hayatını kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur: Celâlim hakkı için Resullerimiz, onlara beyyinelerle geldiler de sonra içlerinden bir çoğu, bütün bunların arkasından hâlâ yeryüzünde fesad ve cinayette israf etmekte bulunuyorlar.

Sev'e: Ayıb. Ecil: Geciktirilen, geriye bırakılan şey.

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ **Sırf bundan dolayı,** yâni Âdem oğlunun kardeşini, hem de salih ve mütteki ve hayırhah bir kardeşini bile bigayr-ı hakkın öldürmesi bir emr-i vakı' ve bu kıssa mazmununun Beni İsraîl'e bihakkın müntabık olmasından nâşidir ki, كَتَبْنَا عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ **Beni İsrail üzerine şöyle yazdık.** Yâni onlara indirilmiş olan kitablarda emrimizle şu hükümler yazılıp farz ve kanun kılındı ki: اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ **Her kim, nüfus-i insaniyyeden bir nefsi ne kısas icab eden bir katl-i nefis, ne de yeryüzünde kanını heder edecek bir fesad mukabili olmayarak,** yâni bu iki sebebden biri bulunmayarak katlederse فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمٖيعًا **bunun** (kendisi de dahil olduğu halde) **bütün nâsı katletmiş gibi olduğu muhakkak.** Çünkü bigayr-i hakkın birini katl eden katil, umumiyyet üzere hakk-ı hayatı tanımamış, kanların hürmetini, nefislerin ismetini hetketmiş, katl-i nefse yol açmış, sairlerine de cür'et vermiş olur. Binaenaleyh bir kimseyi öldüren, herkesi öldürmüş gibi Allah'ın gazabına ve azabı azîmine müstehık olur da, hakk-ı hayatı kalmaz, demi heder ve katli vacib olur. İşte bigayr-ı hakkın katl-i nefs, böyle bir zararı ammdır. Bu gibi katillere bâis ve zararı âmm-ı müstelzim olacak ve asayiş-i umumîyi ihlâl edecek fesad, şekavet ihtilâl de böyledir. Bunun için böyle bir katil veya müfsidi katleden herkesi katletmiş gibi değil, belki ihkakı hakketmiş veya bir tahlis yapmış olur. وَمَنْ اَحْيَاهَا **Her kim de, bir nefsi ihya eder** yâni afvetmek veya katline mani' olmak veya her hangi bir sebeb-i helâkten kurtarmak suretiyle bakayi hayatına sebeb olursa, فَكَاَنَّمَا اَحْيَا النَّاسَ جَمٖيعًا **sanki insanların cemi'sini ihya etmiş, birine yaptığını** (kendisi de dahil olduğu halde) **hepsine yapmış gibi olur.**

Ma'lûmdur ki, her hangi bir teşbih, muşebebeh ile müşebbehünbihin her cihette ve cemi'-ı ahkâmda müsavi olmalarını iktiza etmez. Binaenaleyh bundan umuma müteallık olan katil veya ihyanın bir kişiye müteallık katl-ü ihyadan hiç bir vech ile farkı yoktur demek anlaşılmamalıdır. Her iki fıkradaki teşbihlerden maksad, katl-i nefsin zararı, ihya-i nefsinde, menfaat-i amm olduğunu vazıhan anlatmak ve binaenaleyh katle karşı kısasan ve yeryüzünde fesad cürmüne karşı cezaen katl-ü i'damın meşruiyyetini tesbit ile katle taarruzdan terhib ve muhafaza-i hayata terğibdir.

Fakat burada iki sual vardır: Evvelâ, Beni İsraîl'e bu ahkâmın yazılıp vacib olması, niçin مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ olsun? Vaktiyle Kabil'in Habil'i o suretle öldürmüş olması, Beni İsraîl'e bu ahkâmın vücubu için ne münasebetle sebeb-ü illet olabiliyor? Bunu, Beni İsrail'e tahsisin vechi nedir? مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَى النَّاسِ "Bundan

---

Hetk: Yırtma, yarma, perdeyi yırtma.

dolayı insanlara yazdık." veya عَلَى بَنِي آدَمَ buyurulmak lâzım gelmez mi idi? İşte bundan dolayı Hasen ve Dahhâk, mezkûr kıssadaki katlin bizzat Hazret-i Âdem'in iki sulbî oğulları arasında değil, beni İsraîl'de vuku' bulduğuna ve iki Âdem oğlundan murad, Beni İsraîl'den iki kişi demek olduğuna ve beni İsrail'de böyle bir katil vak'asının vukuu bu ahkâmın nüzulü için bir sebeb-i mahsus teşkil ettiğine zahib olmuştu. Fakat Cumhurun beyanına göre kıssa, böyle değildir. O halde bunu, şöyle anlamak lâzım gelir: مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ Kıssaya değil, kıssanın, mazmunundaki maani-i müessireye raci'dir. Şöyle ki: İnsan öldürmek, hadd-i zatında büyük bir zulüm ve netaic-i hüsran-ü neda'metten başka bir şey olmayan büyük bir cinayyettir. İnsan olanların, bundan son derece sakınmaları icab eder. Halbuki beşeriyyette bu zulüm, emr-i vakı'dir. Hattâ iki Âdem oğlunun biri, iyi bir kardeşine bu zulmü pek hazin bir surette yapmış ve felâketi dillere destan olmuştur. Bu evvelâ, bir kasd-i menfaatten değil, mücerred bir kasd-i ızrardan, bir hased-ü nefsaniyyetten neş'et etmiş, hem de ihtirasın galeyanına müsaid bir hal içinde değil, Allah'a arzedilen bir ibadetin, bir kurban takdim etmenin kabul edilip edilmemesinden ve Allah'ın iradesine razı olmamak daiyesinden neş'et eden bir hased, bir hased ki, buna karşı en yüksek bir hiss-i takvâ ile ibraz edilen hayırhahlık, müsalemetperverlik ve insanlığın her türlü hissiyyat-ı necibesini gıcıklamaya kâfi gelecek olan en ahlâkî, en akîlâne nasayıh ve tahziratı ma'neviyye asla müfid olmuyor. Bil'âkis bütün bunları, cinayetin esbab-ı müşevvikası yerine koyuyor. Kendine karşı elini kaldırmayan, kaldırmak istemeyen ve iyi bir kardeş olmaktan başka bir arzu beslemeyen o güzel kardeşine, "seni öldürmek ne kolay, ne tatlı şeymiş" diyerek saldırıp kıydırıyor. Sonra da hüsranlara, nedametlere düşürüyor ve öyle bir hal-i felâkete getiriyor ki, mukaddema o yüksek kardeşinin sarıh ve vazıh nasayihü irşadatını dinlemeyen o kafa, emr-i İlâhî ile en sonunda ciyfeler arkasında dolaşan bir karganın harekâtından eyvahlar çekerek ders-i intibah almağa ve ona gıbtalar ederek nedametler çekmeğe mecbur oluyor. İşte beşeriyyette katl-i nefis cinayetinin bir emri vakı' olmasından naşi, buna karşı mukavemet ve kısas suret-i umumiyyede bir hakk-ı meşru' olduğu gibi bilhassa bu vak'a veya bu kıssada cinayete saik olan ve icrasını teshil eden halet-i ruhiyye, ezcümle hases-ü nefsaniyyet ve mukavemeti fiiliyye olmadığı zaman tatvi'-ı cinayet hasleti, Beni İsraîl'de pek bariz ve kıssanın mazmunu bunların ahvaline temamen mutabık olduğundan dolayı, bunlar hakkında daha ziyade ahkâm-ı şedîde inzal

Daiye: Sebeb, arzu, hırs. **Müsalemetperver:** Barış içinde olma. **Müşevvik:** Şevk ve gayrete getiren, teşvik eden. **Ciyfe:** Leş, ölü hayvan.

buyurulmuş, hem kısas, hem de «فَسَادًا فِي الْأَرْضِ» cürmüne karşı i'dam cezası farz kılınmış. Ferdin hakk-ı hayatı, umumun hakk-ı hayatına müsavi ve ferdi tahlis umumu tahlis mânâsında olduğu anlatılmıştır.

Acaba bunlarda hâlâ bu halet-i ruhiyye mevcud mudur? Binaenaleyh bu şiddete hâlâ lüzum var mıdır? Ve bu hukûm, elyevm cari olmalı mıdır? Yoksa mücerred nasihat kâfi midir? وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ **Alimallah, bunlara bizim nice Resullerimiz beyyinat ile geldiler.** Bu babda açık ve kat'î bürhanlarla beyanatta bulundular. ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ **Ba'dehu bunların bir çoğu bundan sonra da** فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ **yeryüzünde hâlâ israf etmekte, fırsat buldukça katl-ü fesadda bîpervâ ifrat eylemektedirler.** Hattâ bundan sonradır ki, Peyamberleri öldürmeğe kalkıştılar ve nice nice ihtilâller çıkardılar. Binaenaleyh arz üzerinde bunlar ve bu gibi müsrifler mevcud oldukça, bunlara karşı yalnız beyyinat-ı kavliyye ve Uhreviyye ile iktifa olunmayıp beyyinat-ı fiiliyye olan ahkâm-ı şedîde tatbik-ı umum insanların hakk-ı ayatını siyanet ve yeryüzünde icra-yı fesada mümanaat etmek için her zaman bir kanun-ı haktır.

Filvakî':

إِنَّمَا

جَزَٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي
الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ
أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ
ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ

فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

33- Fakat Allah'a ve Resulü'ne harbetmeğe kalkışan ve yeryüzünde fesada çalışanların cezası: Taktil olunmalarından veya asılmalarından veya ellerinin ayaklarının çapraz kesilmesinden veya bulundukları yerden nefyedilmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onlara, dünyada çekecekleri bir zillettir. Âhirette ise, kendilerine azîm bir azâb vardır.

34- Ancak elinize geçirmezden evvel tevbe edenleri olursa, biliniz ki, Allah gafûr, rahîm'dir.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkındaki rivayetler şunlardır:

1 - Ehl-i kitâb'dan bir kavm hakkında nâzil olmuştur ki, Hazret-i Peygamber ile beyinlerinde aht-ü misak akdetmişlerdi. Nakz-ı ahdettiler ve yol kesib yeryüzünde fesad yapmağa kalkıştılar. (İbn Abbas'dan bir rivayet)

2 - Müşrikîn hakkında nâzil olmuştur. (İkrime'den ve Hasen-i Basrî'den ve Ata'dan rivayet).

3 - Vak'aları meşhur olan Ureyneliler hakkında nâzil olmuştur ki, Ukûl, Ureyne ve Beciyle'den bir kısım halk yoksulluk ve hastalık içinde oldukları halde Medine'ye gelmişler, izhar-ı İslâm eylemişler. Resulullah, kendilerini zekâttan toplanan Beytü'l-mal develerinin ra'y olundukları mahalle göndererek bunların sütlerinden içip geçinmelerini ve marazlarını da bu develerin sidikleriyle tedavi etmelerini emretmiş, varmışlar. Bir müddet sonra temamen kesb-i sıhhat edip iyileştikten sonra irtidad etmişler. Çobanları öldürüp develeri sürmüşler ve yolları kesip ırza da tecavuz ederek kaçmışlar. Fakat ta'kib olunup yakalanmışlardı (Enes bin Malik, Urve İbn Zübeyr ve daha bâzı zevattan rivayet).

4 - Ebû Bürde dahi denilen Hilâl ibn Uveymir-i Eslemî'nin kavmı hakkında nâzil olmuştur ki, Resulullah, bu Hilâl ile, "Ne lehine, ne aleyhine muavenet etmemek, O'na gelen müslümanlar emanlı olup heyecana

---

Nakz: Bozma, Çözme. **Ra'y:** Otlatma.

düşürülmemek, kezalik her kim Resulullah'a gitmek üzere Hilâl'a uğrarsa emanlı olup heyecana düşürülmemek" üzere akdi müvadea etmiş idi. Bir gün Beni Kinane'den bir kısım halk müslüman olmak maksadiyle gelirken Hilâl'ın kavmine uğramış, o gün de Hilâl orada yokmuş. Kavmi tutmuşlar, bunların yollarını kesmişler ve kendilerini katledip mallarını almışlardı.

Bu rivayetlerin mecmuundan anlaşıldığı üzere âyetin nüzulü her helde kat'-ı tarik şekavetiyle alâkadardır. Fakat bâzıları bu hükmün küffara mahsus olduğuna, bâzıları da füssak-ı müslimîne dahi şamil bulunduğuna kail olmuşlardır ki, ekser Fukahanın kavli de budur.

Resulullah'a muharebe aklen ve adeten mümkün olabilirse de Allah ile muharebe, ne aklen, ne de şer'an mümkün olmadığından her halde mecazdır. Halbuki bir lâfzın hem hakikat, hem mecaz olması caiz olamaz. Binaenaleyh burada muharebe, hem Allah'a ve hem Resulüne taallûku i'tibariyle mecaz olmak lâzım gelir. Şu halde muharebe lâfzı, ya Allah ve Resulü'nün evamir-ü ahkâmına muhalefetten mecazdır. veya o evamir-ü ahkâmı tatbik ve icra eden İbadullah'a muharebeden mecazdır. Sonra bu muharebenin mânâ-yı ma'rufiyle açık muharebe olmadığı da gerek siyaktan ve gerekse esbab-ı nüzulden anlaşılmaktadır. Zira görülüyor ki, bunda esaret ve cizye gibi ahkâm yoktur. Ekser Müfessirîn ve Fukaha, harbin aslı bir selb mânâsını mütezammın olmak i'tibariyle bu muharebeden murad, kat'-ı tarik demek olduğunu beyan etmişler ve buna sirkat-i kübrâ namını vermişlerdir. Bâzıları da gerek şehir haricinde ve gerek dahilinde olsun «مُكَابَرَةً بِالظُّلْمِ» yâni açıktan hırsızlığa cür'et demişlerdir. Bu mânâlar ise, harbî-i Mehız, müste'min muahid, zimmî, küffardan vakı' olabileceği gibi fesaka-i müslimîn tarafından da olabilir. Velhasıl bunlar, yekdiğerini himaye ederek toplanıp bir kuvve-i mânia teşkil eyleyen ve bu suretle gerek müslümanların ve gerek İslâm tabi'iyyet veya ahdında bulunanların canlarına veya mallarına veya ırzlarına kasd ve asayişlerini ihlâl eyleyen şekavet-i ictimâiyye ve siyasiyye erbabıdır. Ve bu âyette bunların cezası olan hadd-i şer'î beyan olunmuştur. Şöyle ki:

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah'a ve Resulü'ne muharebe eden,** yâni Allah'ın ve Resulü'nün evamir-ü ahkâmına fiilen muhalefet ile Allah'a ve Resulullah'a harb vaziyyeti alan وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا **ve yeryüzünde fesad için sa'yeyleyen,** cana veya mala veya ırza tesallut veya hars-ü nesli ihlâke teşebbüs

---

Muvadea: Barışmak. **Mütezammin:** Kavrayan, içine alan. **Muahid:** Antlaşma, yapanlardan her biri. **Müste'min:** Eman dileyen. **Feseka:** Fasıklar.

ve tesebbüb ile nizam-ı hakkı ve asayiş-i halkı ihlâl ve ifsad için çalışan kimselerin cürümlerinin derecelerine göre cezaları şundan ibarettir:

اَنْ يُقَتَّلُوٓا **Taktil edilmeleri,** yâni katil yapmışlar ise, kısasan değil, afvi caiz olmamak üzere hadden katledilmeleri اَوْ يُصَلَّبُوٓا **veya taslib olunmaları,** yâni hem katil yapmışlar, hem de mal almış veya ırza tecavüz etmişlerse hayyen salbedilip süngü ile katlolunarak, yahud katlolunduktan sonra meyyiten salbedilerek teşhir edilmeleri اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ **veya ellerinin ve ayaklarının çapraz kesilmesi,** yani katl yapmamışlar da yalnız mal almışlar ise, biri sağdan, biri soldan olmak üzere birer elleriyle birer ayaklarının kesilmesi, اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ **veya arzdan nefyedilmeleri,** (yâni bunların hiç birini yapmış olmayıp yalnız yolu tehdid etmişler ise, yeryüzünden nefyolunmaları) habsedilmeleri veya bulundukları yerden diğer bir yere sürülmeleri.

İşte Allah'a ve Resulü'ne harb vaziyeti alarak teşhir-i silâh edip sây bil'fesad olanların derecelerine göre muayyen olan cezaları, yâni hadd-i şer'îleri bu suretle taktil veya taslib veya takti' veya nefiyden ibarettir. Ma'lûmdur ki, her hangi bir harbin mahiyyeti bu dördün birinden hâli kalmaz ve bu cezalar bunların iltizam ettikleri ef'alin lâzımı mahiyyeti olarak bihakkın mukabilleridir. Atâ'dan, Katade'den, Hasen'den buradaki terdidlerin, yâni «او» harf-i atfinin tahyir için olduğuna dair bâzı rivayetler vardır. Buna nazaran veliyyülemir bunlara, bu dört cezadan birini tatbika mecbur, fakat iktiza-yı maslâhata göre bunlardan birinin ta'yininde muhayyerdir demek olur. Lâkin Cumhur, bunun gerek rivayeten ve gerek dirayeten doğru olmadığını ve terdidin tahyir için değil, bâlâda gösterildiği üzere derecati cürme göre tevzi-ü taksim için olduğunu ve binaenaleyh veliyyülemrin bu babda hakk-ı hıyarı olmayıp cürmün derecesine göre ikame-i hadd ile mükellef bulunduğunu meselâ, habsi lâzım geleni katı', katı' lâzım geleni katil ve yalnız katli lâzım geleni salb edemeyeceği gibi bunun aksini de yapamayacağını ve hiç bir vechle hakk-ı afvi olmadığını beyan etmişlerdir. Filvakı' katili habs ile iktifa ve katil olmayanı salb edebilmek gibi rivayeten ve dirayeten gayr-ı ma'kul bir tahyir mânâsının butlanı aşikârdır. Fakat biz, burada şunu söyleyebiliriz ki: «او» hadd-i zatında tahyîre ve taksime muhtemildir. Gerçi burada taksim ve tevzi' rivayeten ve dirayeten müreccah ve muhtardır. Fakat bununla tahyîr ihtimalinin ale'l-ıtlak bâtıl ve sakıt olması da lâzım gelmez. Çünkü nefyi kat'a, kat'ı katle, katli salbe çıkarabilecek vech ile

---

Taslib: Haça germe, sertleştirme. **Taktı':** Kesme. **Terdid:** Geri çevirme. **Tahyir:** İki şeyden birini seçme.

teşdidi ceza suretinde bir tahyir aslâ câiz olamamakla beraber bil'akis salbi katle, katli kat'a, kat'ı habse tenzil edebilecek vech ile tahfifi ceza suretinde bir hıyar ve bir salâhiyyet mülâhaza edilmesi ma'kul ve mümkündür. Tahyir ihtimali, hadd-i zatında mevcud ve bâzı rivayetle bir mervi olduğu halde bu imkân büsbütün inkâr edilemez ve edilmeyince de zaten, اَلْحُدُودُ تَنْدَرِئُ بِالشُّبُهَاتِ "Şüphelerle cezalar düşer." olduğu cihetle ihtilâfı hal-ü zemana göre muhaffif-i ceza olmak üzerer ledelıktıza bu ihtimali dahi i'mal etmek sahih olabilecektir. Bu mânâ bir lâfzı ayni zemanda hem tahyir hem de tenvîa hamlederek iki mânâyı bir delâlette cem' etmek değil, muhtelif ahval ve muhtelif zamanlara göre iki mânâyı bilmünavebe mülâhaza ederek bir nev-i tahyire muhtemil taksim ile عَمَلاً بِالاِحْتِمَالَيْنِ her şübheden âri bir mânâ ahzetmektir ki, hem haddin mânâsına, hem de kavaid-i umumiyyeden olan tahfif ahkâmına pek muvafıktır.

Malûmdur ki, salbin asıl mânâsı, kollarından bir yere germektir. Nitekim Salib, bundan me'huzdur. İmam-ı Şafiî Hazretlerini, salbin meyten yapılmasını, yâni evvelâ katledilip müslüman ise, namazı da kılındıktan sonra salb-ü teşhir olunmasını tercih eylemiştir ki, erfak olduğunda şüphe yoktur. Arzdan nefye gelince: Esasen nefiy, i'dam etmek, yoketmek demektir. Halbuki burada katl-ü salbe mukabil zikredilmiş olduğu için i'dam mânâsına olmadığı zahirdir. O halde berhayat olan bir kimsenin, bütün arzdan nefyi ancak habs demek olabilir ki, lisan-ı Arab'da nefiy bu nânâya da müsta'mel olduğunda ihtilâf yoktur. İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri ve ekser ehl-i lûgat, bu mânâyı ihtiyar etmişlerdir. Gerçi bulunduğu beldeden diğer bir beldeye çıkarmaya veya Dar-i İslâm'dan çıkarmaya dahi nefiy denilebilirse de bunun ikisi de mahzurdan salim olmadığı için tecviz olunmamıştır. Çünkü maksad, def'-ı şerdir. Halbuki bir şekiyyi diğer bir beldeye sevketmek orada bulunan İbadullah'ı ızrardan hali olmaz. Büsbütün Dar-i İslâm'dan Dar-i Harbe çıkarmak ise, harbîlere bir şahsın ilhakını tervic eylemek demek olduğundan, hiç câiz olmaz demişlerdir. Maamafih eşhas ve mevakıın ihtilâfına göre, mahzur-ı mezkûrun vârid olmayacağı anlaşılırsa diğer bir beldeye nefyin câiz olduğuna kail olanlarda vardır. Ezcümle Ömer ibn Abdülazîz Hazretlerinden bu mânâ mervîdir. Mukaddemâ, Tihamenin aksasında "Dehlek", Habeşte "Nâsı'" birer menfâ idi denilmiştir. Lisanımızda da nefiy bu mânâya müsta'meldir. İmam-ı Şafiî de, demiştir ki: Burada nefiy iki mânâya muhtemildir. Birisi, eğer bunlar, katl yapmış ve mal almış ve tutulmuş iseler, hadleri ikame olunur ve eğer tutulmamış iseler, ile'l-ebed tak'ib olunur-

---

Ledel ıktıza: Gerektiği zaman. **İ'mal:** Yapmak. **Bilmunavebe:** Nöbetle iş görmek. **Erfak:** Çok yumuşak. **İdam:** Öldürmek.

lar. İşte bu surette nefiyden murad, bunların hükümetten korkarak bir beldeden bir beldeye mütemadiyen kaçıp gitmeleridir. İkincisi, mücerred ihafe ile kalmış ve katil yapmamış ve mal almamış olanlar dahi mütemadiyen ta'kib olunur. Fakat tutuldukları zaman ta'zir ve habsedilirler. Bunlar hakkında da nefiyden murad, yalnız habistir. İmam-ı Şafii'nin nefyi, böyle iki hale göre i'mal etmesi bizim tahyir ve taksim mes'elesindeki ihtarımıza şebihtir. Bir de İmam-ı Şafiî'nin bu ifadesi habsin had değil, ta'zir mahiyyetinde olduğunu göstermektedir. Filvaki mikdar-ı habis, muayyen olmadığına göre böyle olmak lâzım gelir. Şu halde bunun haddolması aslı habse nazarandır.

İşte Allah'a ve Resulü'ne muharebe eden ve yeryüzünde fesad için sa'yedenlerin cezaları başka bir şey değil, ya katlolunmak, ya salbolunmak, ya elleri ayakları "min hılâfin" kesilmek veya arzdan nefyolunmaktır. Fakat bu kasr-ı ceza mutlak değil, izafîdir. Zira ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا bu ceza bunların sırf dünyadaki zillet-ü rezaletleridir. Bundan başka وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ bunlar için, âhirette pek büyük bir azab daha vardır. Ki, o, bunların hiç biriyle kabil-i kıyas değildir.

اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ Ancak sizin kudretiniz kendilerini istilâ etmeden, derdestleri tahakkuk eylemeden evvel tevbe etmiş olanlar müstesnadırlar. فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ O vakit biliniz ki, Allah, şübhesiz gafûr, râhim'dir. Binaenaleyh bu suretle tevbekâr olanlar hakkında Hukukullah dâvâsı, ta'kıb edilmez ve zikrolunan hududdan hiç birisi ikame olunmaz. Ancak hukuk-ı şahsiyye dâvâsı kalır. Katl yapmışlar ise, verese-i maktul diler afvederler, diler bilmuhakeme sabit olduktan sonra kısas ettirebilirler. Tevbe ile sakit olan hüküm, katlin hadden vücub-ı istifasıdır. Cevazı değildir. Kezalik mal almışlar ise, mal sahibleri mallarının istirdad veya tazminini taleb ve dâvâda muhtardırlar. Sonra gerek böyle ve gerekse harb vaz'iyyeti almadan sâî bilfesad olanlar hakkında gerek Hûkukullah ve gerek hukuk-ı ibad dolayısiyle ulu'l-emrin bir de ta'zir salâhiyyeti vardır ki, haddi icab edecek dereceye baliğ olmayan münkerâtta tatbik edilir. Tafsilâtı Fıkha aiddir. Kaide-i umumiyyesi şudur: يُعَزَّرُ كُلُّ مُرْتَكِبِ مُنْكَرٍ **"Bir münker irtikâb eden her şahıs, ta'zir olunabilir".**

Şimdi:

İhafe: Korkutma. **Şebih:** Benzeyen, benzeyici. **Derdest:** Yakalanma. **Sâi:** Çalışan. **Münkerat:** Dinen yapılması çirkin bulunan hususlar.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُٓوا اِلَيْهِ الْوَسٖيلَةَ وَجَاهِدُوا فٖي سَبٖيلِهٖ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمٖيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهٖ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٣٦﴾ يُرٖيدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجٖينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقٖيمٌ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifî

35- Ey o bütün iman edenler! Allah'dan korkun ve O'na yaklaşmağa vesile arayın ve O'nun yolunda mücahede edin ki, felâha erebilesiniz.

36- Şübhesiz o küfredenler, bütün arzdaki ve daha bir o kadarı onların olsa da kıyamet gününün azabından kurtulmak için fidye verecek olsalar, kendilerinden kabul edilmez, onlara elîm bir azab vardır.

37- Ateşten çıkmak istiyecekler, fakat ondan çıkacak *değillerdir*, onlara boyuna gidecek bir azab vardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا **Ey Allah'a ve Resulü'ne iman edenler** siz, o nakz-ı misak edenlere, o kâfirlere, o fasıklara, o sâi bilfesad olanlara benzemeyiniz de, اتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'a ittika ediniz.** Allah'ın cezasından, azabından korkunuz, çirkinliklerden sakınınız, şayed bir günâha düşdünüzse hemen tevbe ediniz. Zira anladınız ki,

gafûr, rahîm olan Allah'ın azab-ü ikabı da pek büyüktür. Fakat takvayı yalnız fenalık yapmamaktan ve mücerred kaçınmaktan ibaret menfi bir haslet telakki etmeyiniz. Kıssada dinlediniz ki, müttekî Âdem oğlunun kardeşinin tasmim ettiği cinayete karşı bile Allah korkusuyla elini uzatmak istememesi ve mücerred nasihat ile iktifâ etmesi, kendisini katlden kurtarmağa kâfi gelmedi. Binaenaleyh seyyiattan kaçınmakla iktifa etmeyip tam mânâsiyle ittika ediniz de, Allah'ın vikayesine girmek ve mağfiret-ü rahmetine irmek için وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ **Allah'a vesile de taleb ediniz.** Boş durmayıp ve mücerred iman ve havf ile iktifa etmeyip Allah'a yakınlık için vesile de teharri ediniz. En münasib esbaba teşebbüs ile mahabbet-i İlâhiyye'ye şayan güzel ameller yapmağa iradenizi sarf eyleyiniz de, وَجَاهِدُوا فِى سَبِيلِهِ **ve Allah yolunda, Dini-i İslâm uğurunda, tarik-ı müstakım üzerinde bezl-i vus' ile mücahede ediniz.** Enfüsî, afakî mevani-u müşkilâta göğüs gerip hak düşmanlarını yeniniz.

Lisanımızda ma'ruf olduğu üzere "vesile", kendisiyle bir maksuda tevessül olunan, yâni tekarrub edilen sebeb, sebeb-i kurbet demektir ki, "mabihittekarrüb" mânâsına sadece kurbet dahi ta'bir olunur. Nitekim Hasen, Mücahid, Atâ, Abdullah ibn Kesir gibi bir çok müfessirîni eslâf, «اى القُرْبَة» diye tefsir etmişlerdir. Katade, Allah'a tâat ve razı olacağı amel ile tekarrüb ediniz diye anlatmış, Suddî de, «فَهِىَ الْمَسْئَلَةُ وَالْقُرْبَةُ» "yâni istemek ve kurbet" diye ifade etmiştir ki, hem ibtigayi hem vesileyi beyandır. İbn Zeyd de, "mahabbet, Allah'a kendinizi sevdirmeğe çalışınız" demiş ve اُولٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ (*"Onların yalvarıp durdukları, rablarına hangisi daha yakın diye vesile ararlar..."* İsrâ-17/57) âyetini okumuştur. Binaenaleyh hasılı mânâ: "Biz mü'miniz, Allah bizi mücerred iman ile sever deyip de lâübali olmayınız. Allah'dan korkunuz, fenâ ahlâktan ve fenâ amelden sakınınız, sonra yalnız korkmak ve sakınmakla da kalmayınız. İradenizi sarf edip esbaba da teşebbüs ediniz. Allah'ın emirlerini ifâ eyleyiniz ve bununla da kalmayıp Allah'a yaklaşmak için daima vesile arayınız. Her fırsattan bilistifade kendi gönlünüz ve hüsn-i ârzunuzla feraiz ve vacibat haricinde güzel güzel işler, rızay-ı ilâhî'ye muvafık ameller yaparak kendi tarafınızdan da kendinizi Allah'a sevdirmek isteyiniz, isteyerek, yalvararak çalışınız ve uğraşınız" demek olur. Ve bunda, لَا يَزَالُ عَبْدِى الْمُؤْمِنُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ ***"Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmağa devam eder."*** (Buhari: Rikak-38) hadîs-i kudsîsi mazmununun münderic olduğu zahirdir. الْوَسِيلَةُ فِى الْجَنَّةِ ***"Vesile, Cennet'de bir menziledir: "*** (Feyzü'l-Kadir-6/374)

Tasmim: Kaçınmak. **Teharri:** Araşlırmak. **Bezl:** Bol bol verme. **Vus':** Genişlik, bolluk, fırsat. **Mevani:** Engeller. **İbtiga:** Maksat, gaye.

hadîs-i şerifi de vesilenin ehemmiyyet-i Uhreviyyesini nâtıktır. Hasılı vesile, lâzımdır. Ve onu bulmak için isteyip aramak ve tevessül etmek de lâzımdır. Çünkü vesilenin vesilesi de, iman ve ittika ile taleb-ü iradedir. Ve şu halde asıl vesile, Allah'a kasd-ı tekarrüb ve ârzu-yi tehabbübdür. Ve işte وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ **"Ve O'na yaklaşmaya vesile arayın."** bu kasd-ü niyyet ile teharri-i esbabı ve ahlâk-ı hamîde ve a'mal-i saliha gibi rızaullaha muvafık vesail-i hasene istihzariyle ubudiyyet için sa'y-i âmirdir. Ve bunun içindir ki, buna mücahede emri, terfik edilmiştir. İman, ittika ile ittika, ibtiga-i vesile ile ibtiga-i vesile mücahede ile tekemmül eder.

İmdi imandan sonra bu üç emri ifâ ediniz ve bunlara da inanıp icrâ eyleyiniz ki, لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **felâh bulmayı ümid edesiniz. Zira:**

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Hiç şübhe yok ki, o küfredenler,** لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **kıyamet gününün azabından fidye verip nefislerini kurtarmak için bilfarz bütün arzdaki şeylerin mecmuu daha bir misliyle beraber kendilerinin olsa,** hepsini fedâ etmek isterler amma مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ **kendilerinden kabul olunmaz** وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **ve onlara mahsus elîm bir azab vardır.** يُرِيدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ **Ateşten çıkmak isterler,** وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا **halbuki onlar ondan çıkamazlar.** Çıkmak istedikçe küfrün muktezası olarak yine içine atılırlar. وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ **Ve bunların hakkı köklü ve ebedî bir azabdır.** Binaenaleyh siz bunlara asla benzemeyin ve bunlardan korkup çekinmeyin de, ancak Allah'dan korkun ve Allah'a takarrüb için vesile isteyin. Esbab-ı istihzar edinde, bunlarla mücahede eyleyin ve yeryüzünde fesad için çalışanların da dünyadaki cezasını verin. Ve bu cümleden olmak üzere:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ

Tehabbüb: Sevgi besleme. **İstihzar:** Hazırlama. **Terfik:** Hazırlama.

إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

Meâl-i Şerifi

38- Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadın, sâbit oldu mu elleri-ni kesin, kazandıklarına cezaen Allah'dan kelepçek. Çünkü Allah, azîzdir, hakîmdir.

39- Böyle iken her kim de, işlediği zulmün arkasından tevbe edip salâha dönerse Allah, elbette tevbesini kabul buyurur. Çünkü Allah, gafur-dur, rahîmdir.

SİRKAT

SİRKAT: Lugatte "gayrin malini hufyeten almak" tır ki lisanımızda hırsızlık ta'bir olunur. Hırsızın ale'l-ekser göz diktiği, çalmak istediği mal, em-vali mergube olur. Yoksa alınması adeten müsamaha edilen şeylerin alınıvermesini Örf, tam mânâsiyle bir sirkat addetmez. Sirkatin mahiyetinde, mal sahibinin hıfz-u nazarının çalmağa kalkışmak mânâsı vardır. Bunun içn sir-kat fiilinin haddi icab edecek derecede tam mânâsiyle tahakkuku iki şarta mütevakkıftır ki, birisi, alınan malın az çok mergub denebilecek bir nisaba baliğ olması, diğeri de, hırz-i mekânî veya hırz-i hıfzî ile muhrez bulunmasıdır. Ancak ibn Abbas, İbn Zübeyr, Hasen-i Basrî, ne mıkdarın, ne de hırzin şart ol-madığına ve azın, çoğun sirkat olup had lâzım geleceğine kail olmuşlardır ki, Zâhiriyye'den Davud-ı İsfahanî'nin ve Havaricin kavilleri de budur. Gerçi az veya bekçisiz açıktakı bir mali alıvermek dahi sirkat kabilinden ise de, bu ıtlakın tam bir hakikat olduğu şübhelidir. Zira Örfün müsamaha ettiği mikdarı alıvermek bir terbiyesizlik olmakla beraber, ne açığına gasb, ne de habersiz alınmasına hırsızlık denilivermediği de ma'lûmdur. Halbuki hudud, her vech ile kat'î ve yakınî ve şübhe ile sakit olduğundan eli kesilecek hırsıza tam mânâsiyle ve şübhesiz olarak sarık veya sârika denilebilmek için nisab ve hırz her halde şart olmalıdır. Ve bunu isbat için rivayet olunan haberler, hiç nazar-ı i'tibara alınmasa bile sirkat kelimesinin tam mefhum-i örfîsi bunu muktazıdır. Ve cum-hur-ı Fukaha bunda müttefiktirler. Ancak nisabın mikdarında ihtilâf etmişlerdir.

Hufyet: Saklanma, gizlenme. **Mergube:** Beğenilmiş. **Mütevakkıf:** Bağlı. **Hırz:** Korumak.

Bir kerre rubu' dinar veya üç dirhemden aşağısına i'tibar eden olmamış ve İmamı Azam Ebu Hanife Hazretleri, madrub olmak üzere on dirhem gümüş akça kıymetine baliğ olmayana i'tibar edilmiyeceğini, yâni bunun madununda ta'zir yapılırsa da had lâzım gelmeyeceğini göstermiştir ki, bir dinâra muadil demektir. Filvaki' gayrin bir habbesini çalmak dahi luğaten ve örfen bir sirkat olsa bile kat'iyyet demek olan hududda şübhenin mu'teber bulunduğunda söz olmadığından fiil-i sirkatin ceza ve nekâl olan haddi icab edecek bir cürm olması şübhe-i ibahadan, şübhe-i hakdan, şübhe-i ıztırardan dahi hali olmasını iktiza eder. Halbuki bir malın hıfz edilmemesi bir müsamaha ve binaenaleyh bir şübhe-i ibaha teşkil edeceği gibi, bir şahsın cüz'î mıkdarda bir malı sirkate tenezzül etmesi de, her halde bir şübhe-i ıztırardan hali değildir. Evvel emirde zekât, sadakat gibi infak ahkâmiyle def'i ıztırar esbabı te'min olunduktan وَالَّذِينَ فِى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (*"Ve onlar ki mallarında vardır bir hakkı malum, hem sail için hem mahrum."* Meâric-70/24-25) buyurulduktan ve muharremattan ahval-i ıztırar istisna edildikten sonradır ki, Hakk Teâlâ, ceza-i sirkati emr etmiştir. Bu şerait-ı umumiyye altında ise, sirkate ictisar eden bir elin hey'et-i ictimâiyye-i İslâmiyye içinde kangıran olmuş bir uzuv gibi kat'î lâbüdd olur. Fakat fukaranın hakkını vermeyen, erbab-ı ıztırarın ıztırarını düşünmeyen ve bil'akis o ıztırarı günden güne teşdid eyleyen bir hey'et-i ictimâiyyenin sarıklara karşı vaziyyeti, sirkat-i kübrâ erbabının vaz'iyyetine şebih olmaktan kurtulamaz. Binanenaleyh ıztırar veya şüphe-i ıztırar ile kat'î bir ceza ve nekâle istihkak sabit olamaz. Nitekim Hazret-i Ömer, bir kahıt senesinde hadd-i sirkati tatbik etmemiştir. Çünkü umumun zaruret ve ihtiyaca ma'ruz bulunduğu böyle bir zamanda vazife-i infakın gereği gibi yapılamayacağı zahir bulunduğundan her ferd hadd-i zatinda muztarr olmasa bile, şübhe-i ıztırar içindedir. Şu halde malın açıkta bırakılması bir şübhe-i ibaha olacağı gibi ale'l-âde ahvalde çalınan malın bir muztarrın el uzatabileceği mikdar-ı kalilden fazla bir nisabda bulunmaması da şübhe-i ıztırardan salim olamıyacağından fiil-i sirkatin bihakkın ceza ve nekâl olan hadd-i mucib bir cürm olması için hem nisabın hem hırzin şart olması lâzım gelir. Ve bu şartlar, sirkat mefhum-i luğavîsinden olmasa bile bihakkın ceza ve nekâl mefhumlarından bilişare sabit, bundan başka hem kitabın kavaid-i umumiyyesi hem de Sünnet-i Seniyye ile müeyyeddir ki, tafsilâtı, fıkha aiddir.

Velhasıl, sarika bir şübhe-i uzür bırakmamak için her halde bir nisabında

---

Muhrez: Kazanılmış. **Madrub:** Damgalanmış. **Nekâl:** İbret, ceza. **İctisar:** Cesaret göstermek. **İstihkak:** Hak etmek. **Kahıt:** Kıtlık. **Sarika:** Kadın hırsız, hırsızlık.

şart olduğu kat'îdir. Ancak bu nisabın mikdarı, müctehedün fihtir. Ve Fukaha Sünen-i Nebeviyye'ye nazaran bunun rubu' dinar ile bir dinar veya on dirhem beyninde deveran ettiğinde de ittifak etmişler. Şafiî gibi kimisi asgarîyi, İmam-ı A'zam gibi kimisi de a'zamîyi ihtiyar eylemişlerdir ki, şübheden tamamen salim olan da budur. Aceba on dirhemden ziyade bir mikdar kabulüne imkân yok mudur? Biz buna, vardır cevabını vermek istiyoruz ve mikdar-ı nisabın bu iki hadd arasında deveranı mücmeun aleyh olduğuna kail olmuyoruz. Madem ki, aslı mikdar mes'elesi müctehedün fihtir. Ve madem ki, bu babda şübhe mes'elesinin büyük bir ehemmiyyeti vardır. O halde bunun mahiyyet-i ictihadiyesini muhafaza eden bir zaman mes'elesi olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Eğer böyle olmasa idi, müctehidîne a'zamî ve asgarî fikirlerini veren misaller haberler sabit olmazdı. Bir dinar, bir miskal altun demektir ki, o zaman on dört kırat olan vezn-i sebi' dirhemiyle, on dirhem gümüş kıymetce buna muadil idi. On iki dirhem addedildiği dahi varsa da, bu, daha küçük bir dirhem mikyasıdır. Ve buna nazaran rubu dinar, üç dirhem denir. Nitekim bugün biz de mütearef olan on altı kıratlık dirhem ile sekiz dirhem on iki kırat tutar ki, Mecidiye'den biraz fazladır. Demek ki, o zamanlar altun, gümüş farkı vasatî olarak bire on, şimdi ise biz, görüyoruz ki, bu fark, beş altı misli artmıştır. Bir miskal altun, sekiz on dirhem değil, kırk elli dirhem gümüş muadiline çıkmıştır. Altun, gümüş farkı böyle olduğu gibi eşya ile nukud arasında bu tevafüt zahirdir. Bir zaman bir miskal altuna muadil olup şüphe-i ıztırarı kat' eden on dirhem gümüş, bu gün için o zamanın üç dirhem gümüşünden daha mâdun bir kıymette bulunduğunda şüphe olmadığı gibi, bu günün bir miskal altunu da böyledir. Binaenaleyh mikdar-ı nisab, şüphe-i ıztırarın def'i nokta-i nazarından ihtilâfı zaman ile mütehavvildir. Bu misallerden bilistifade zamanına göre şübheye mahal bırakmayacak vech ile bir miktar ta'yini caiz ve hattâ lâzımdır: Zira فَمَنِ اضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (*"..... şu kadar ki her kim son derece açlık halinde çaresiz kalırda günaha meyl maksadı olmaksızın onlardan yemeğe muztarr olursa elbette Allah gafur, rahîmdir."* Mâide-5/3) hükmünün hududda dahi mu'teber olduğunda söz olmadığı gibi bunun şübhesinin de mu'teber olduğunda şübhe yoktur. Ve işte miktar-ı nisab, o ismi ve ona karşı ceza ve nekâle istihkakı tayin edecek olan bir mi'yardır.

Ey mü'minler, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ **sârık ve sârıkanın da,** yâni şübhe ve ma'zeretten azâde olarak sirkati tahakkuk eden gerek erkek ve gerek dişi

---

Vezn-i Sebi: Yedi dinar. **Mütearef:** Bilinen.

hırsızların da فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ **kesbettikleri amele bir ceza, Allah'dan bir nekâl,** (yâni bir daha yapamamaları için bihakkın bir bağ, bir tuşak, bir kelepçe) **olmak üzere ellerini kesiniz.** İbn Mes'ud mushafında فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمَا olduğundan dolayı, ibtida sağını, tekrar ederse solunu da kesiniz. Çünkü وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah, hem azîz, hem hakîmdir.** Emrine karşı gelinmez, hükmünü hikmetle verir. Hak O'nun himaye-i izzetinde, ceza O'nun cümle-i hikmetindendir. Zulm-ü fesada razı olmayan, hayr-ü hakka çalışmak için el ve kudret ihsan eden, ittikayı, ibtiga-i vesileyi, mücahedeyi emreyleyen, fakirleri korumak, muztarları gözetmek, düşkünlere yardım etmek için bu kadar âyât-ü ahkâm indiren, infak, zekât, sadakat, teavün ahkâmiyle istitaati olanlara vazifeleri farz kılan, zenginlerin mallarından saillere, mahrumlara bir hakkı ma'lûm veren Allah Teâlâ'nın bu emirlerini, bu ahkâmını icra ve tatbik eden hey'et-i içtimâiyye-i İslâmiyye içinde Allah'dan korkmayarak, Allah'a takarrüb için vesile-i hasene talebinde bulunmayarak ve Allah yolunda mücahede etmek için nefsinin, şehvetinin tekazasına sabredemeyerek gayrın hukukuna gizlice el uzatmak kendisinin ne hakkı, ne de şübhe-i hakkı taallûk etmeyen bir malı, Allah görmüyormuş gibi sirkate cür'et etmek, elbette Allah'ın izzetine bir tecavüz ve gizliden gizliye bir harbdir. Ve böyle bir elin cezası da kesilmektir. Binaenaleyh cürm ile ceza beyninde muadele yok zannedilmesin. Zira bu ceza yalnız malın mukabili değil, gizli bir hiyanet ve izzet-i İlâhiyye'ye bir tecavüz olan fiil-i sirkatın cezasıdır. Bu el, kendini ateşe sokmuş veya kılıca uzatmıştır. Bu, gerek ona ve gerek ona uyup azacak olanlara Allah tarafından öyle sabit bir kelepçedir. Bununla hem sârık, fesaddan temizlenir, hem de diğerleri. Sonra Allah Teâlâ'nın izzetine bu vech ile tecavüz edenleri, bu cezaya müstehık kılması ve böyle daimî bir kelepçeye koyup haddini bildirmesi mücerred bir eser-i gazab değil, mahz-ı hikmettir. Bu ceza tatbık edilen hey'et-i içtimâiyyede sirkatin kökü kesilir. Kesilmeğe lâyık el bulunmaz olur. O şart ile ki, bihakkın tatbik edilsin ve her şübheden sâlim olarak tatbik edilsin de, hiç bir haksızlığa meydan verilmesin. Aksi halde izzet ve hikmet-i İlâhiyye de ma'kûs surette tecelli eder. Bigayr-i hakkın bir mal sirkat eden elin cezası, kesilmek olursa, bigayr-i hakkın bir el, sirkat eden ellerin cezası ne olmak lâzım geleceği tasavvur olunsun.

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ yâni sirkat yapıp **kendi elinin kesilmesine sebebiyyet vererek kendine zulm etmiş olan sârık veya sârıkadan her hengi birisi, eli kesildikten sonra tevbe edip ıslah-i hal**

Tekaza: Sıkıştırma. **Makus:** Tersine dönmüş.

ederse Allah, gafur-ı rahîm olduğu için tevbesini her halde kabul eder. Ve âhirette ona başka azab yapmaz, rahmet-ü mağfiret eyler. Binaenaleyh eli kesilmiş ve tevbekâr olmuş olanlara mukaddema hırsızlık etmiş diye fenâ nazarla bakmamalı, merhamet edip muavenette bulunmalıdır.

Bu tevbe, haddin icrasından evvel olursa hadd, sakit olur mu, olmaz mı? Cumhur ve Hanefiyye, mal sahibi afvetmedikçe olmaz, İmam-ı Şafiî ise, bir kavlinde olur demiştir. Filvakı' zulümden murad, nefsine değil, âhare olan sirkat olduğu takdirde bu âyet, bunu ifade etmiş olacağı ve bâlâdaki sirkat-i kübrâ erbabının tevbeleri mes'elesi de bir i'tibar ile bunu te'yid edeceği cihetle biz de, bu mânâyı tercih eyleyeceğiz. Ancak bu surette «وَأَصْلَحَ» kaydi mucebince salâh-i halinin tebeyyünü için ta'ziren bir müddet-i münasibe habis ve çalınan mal istihlâk edilmiş ise, tazmini lâzım geleceğinden zühul olunmamalıdır. Hadd-i icra edildiği takdirde ise; «جَزَٓاءً بِمَا كَسَبَا» **"Yaptıklarının cezası olarak"** medlûlünce fiilin tam cezası verilmiş ve istihlâk dahi kesip mefhumunda dahil bulunmuş olacağından zâman lâzım gelmez. Fakat aynen mevcud ise, istirdad olunur. Çünkü meksûb değildir.

Şimdi bu ahkâm ve evamir-i İlâhiyye'nin şiddeti ve âlem-i beşeriyette bu gibi cezalara müstahık erbab-ı fesadın mevcudiyyeti, "Rahmeten lil'âlemîn" olan kalb-i Resulullah'ta bir haşyet ü hayrete, bir hüzn-ü teessüre bais olabileceğinden bundan nehy ile ahkâm-ı ma'diletin icrasına sevk için buyuruluyor ki:

Ya Muhammed;

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤٠﴾

İstihlâk: Yiyip bitirmek. **Zühul:** Gafil olmak. **İstirdad:** Geri almak. **Ma'dilet:** Adalet eylemek, hak ile hükmeylemek.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ
بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ
وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا
عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا
بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ
فَأُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ
فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ
بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ
قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ
لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾
وَقَفَّيْنَا عَلٰى آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
مِنَ التَّوْرٰيةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾
وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ
بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ
لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوٓا
اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا
سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ
يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ اِنْ اُوتِيتُمْ
هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ
اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُولٰٓئِكَ
الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي
الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾
سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَاِنْ جَٓاؤُكَ فَاحْكُمْ
بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ
شَيْـًٔا وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾ وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ
فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا اُولٰٓئِكَ
بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ

الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِناً

عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ

عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجاً

وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَٓا اٰتٰيكُمْ

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ

بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾ وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ

وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ

اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ

ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾ اَفَحُكْمَ

الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْماً لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

40- Bilmez misin ki, Allah, bütün semavat-ü arz mülkü O'nun, dilediğini azaba çeker, dilediğinin günâhını örter olduğunu? Allah, her şey'e kadîrdir.

41- Ey o şanlı Resul, seni mahzun etmesin o küfürde yarış edenler; gerek o ağızlariyle «امنا» deyip de kalbleri mü'min olmayanlardan olsun ve gerek Yehudî olanlardan. Onlar, yalancılık etmek için dinlerler, sana gelme-yen diğer bir kavm için dinlerler, yerli yerinde söylenen kelimeleri sonradan tahrif ederler. " Size böyle fetva verilirse tutun verilmezse sakının" derler. Kim ki, Allah, onun fitneye düşmesini murad etmiştir. Sen, ihtimali yok, onun lehine Allah'dan zerrece bir şeye malik olamazsın. Onlar, öyle kimselerdir ki, Allah, kalblerini tathir etmek murad etmemiştir. Onların dünyada hakları bir zillet, âhırette de hakları azîm bir azabdır.

42- Boyuna yalancılık için dinlerler, boyuna haram yerler. Artık sana gelirlerse ister aralarında hükmet, ister kendilerinden yüz çevir, eğer yüz çevirirsen sana hiç bir zarar edemezler. Şayed hükmedersen aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, adalet edenleri sever.

43- Yanlarında Tevrat, onda hükmullah dururken seni nasıl hakem yapıyorlar? Sonra arkasından ne diye dönüyorlar? Öylelerin mü'minlerle alâkası yok.

44- Filvaki' Biz, Tevrat'ı indirdik. O'ndan bir hidayet, bir nur vardı. Müslim olan Nebiyyûn, Yehudîlere O'nunla hukmederlerdi. Rabbaniyyun ve Ahbar da, Kitabullah'ın muhafazâsına me'mur edilmiş olmaları ve üzerine nâzır ve murakıb bulunmaları hasebiyle hükmederlerdi. Artık insanlardan korkmayın, benden korkun. Benim âyetlerimi bir kaç paraya değişmeyin, ey hâkimler! Her kim, Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse onlar hep kâfirlerdir.

45- Hem O'nda, üzerlerine şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, dişe diş, carhler biribirine kısastır. Kim de bu hakkını sadakasına sayarsa o, ona keffaret olur ve her kim, Allah'ın indirdiği ahkam ile hükmetmezse onlar hep zalimlerdir.

46- Arkadan da o Peygamberler'in izleri üzerinde Meryem'in oğlu İsa'yı gönderdik. Bir tasdıkçı olmak üzere önündeki Tevrat için. Ve O'na İncil'i verdik. İçinde bir hidayet ve nur ve önündeki Tevratı musaddık ve bir irşad ve meviza olarak müttekiler için.

47- Ehl-i İncil de, O'nun içinde Allah'ın indirdiğiyle hükm etsin ve kim Allah'ın indirdiğile hükmetmezse hep onlar, (dinden çıkmış) fasıklardır.

Carh: Yara

48- Sana da, bu hak kitabı indirdik. Kitab cinsinden önünde olanı musaddık ve üzerine nigâhban hâkim olmak üzere. Onun için sen de, aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, bu sana gelen haktan ayrılıp da onların arzuları arkasından gitme. Her biriniz için bir şir'a yaptık, bir de minhac. Allah dilese idi, hepinizi bir tek ümmet kılardı. Lâkin sizi, her birinize verdiği şeyde imtihan edecek. O halde durmayın, hayırlara yarış edin, nihayet dönümünüz hep Allah'adır. O vakit O, sizlere nelerde ihtilâf ediyoridiğinizi haber verecektir.

49- Ve şu emri indirdik: Aralarında sırf Allah'ın indirdiği ile hükmet, keyiflerine tabi' olma ve onlardan sakın, Allah'ın indirdiği ahkâmın birinden seni şaşırtmasınlar. Yine yüz çevirirlerse bil ki, Allah, onların bâzı günâhları sebebiyle başlarına mutlaka bir musibet getirmek istiyor. Ve her halde insanlardan bir çoğu fasıktırlar.

50- Durmuşlar da, cahiliyyet devrinin hukmünü mü istiyorlar? Kimmiş Allah'dan daha güzel hüküm verecek: Fakat bunu, yakın şanından olan bir kavm anlar.

SEBEB-İ NÜZUL - Ebu Hüreyre, Bera ibn Âzib, İbn Abbas ve daha bir çoklarından varid olan rivayetlerin hasılına göre Tevrat'ta, Beni İsraîl'den zina edenlere recm emredilmişti ve bunu tatbik ediyorlardı. Nihayet bir gün büyüklerinden birisi zina etmiş, recm için toplanmışlar. Fakat ileri gelen havass ve eşraf kalkmışlar, menetmişler. Sonra zuafâdan birisi zina etmiş. Bunu, recmetmek için toplanmışlar, bu defa da zuafâ güruhu kalkmış; "Arkadaşınızı recmetmedikce bunu da etmeyin, ikisini de recmedin" demişler. Bunun üzerine: "Mes'ele müşkilleşti, geliniz bir çaresine bakalım" demişler. Recmi bırakıp tahmime karar vermişler ki, elyaftan örülmüş, zifte bulanmış bir kamçı ile kırk kamçı vururlar, yüzünü karalarlar, ters yüzüne bir merkebe bindirip dolaştırır teşhir ederlermiş. Resulullah, Medine'yi teşrif edinceye kadar böyle yapıyorlarmış. Bera ibn Âzib radiyallahüanh'dan mervi olduğu üzere, bir gün Resulullah, Medine'de böyle bir Yehudinin dolaştırıldığına bizzat tesadüf etmiş. Ulemalarından birini çağırmış: "Siz de, zanînin haddi böyle midir?" diye sormuş, "Evet" demiş. "Musâ'ya Tevrat'ı indiren Allah için söyle, kitabınızda zanînin haddini böyle mi buluyorsunuz?" deyince, "Böyle yemin vermese idin

---

Şir'a: *Yol, şeriat.* **Minhac:** Yol. **Tahmim:** Zina yapanın yüzünü karaya boyama.

söylemezdim. Doğrusu recimdir" demiş ve kıssayı nakl eylemiştir . Sonra eşraf-ı Yehud'dan Yüsre namında bir kadın, Hayber eşrafından bir Yehudî ile zina etmiş. Tutmuşlar, Beni Kureyza'dan bir takımlarını Resulullah'a göndermişler: "Sorunuz bakalım, zina hakkında O'na inzal olunan hüküm nedir? Korkarız ki, bizi rüsva eder. Şayed celd derse tutunuz, recim derse sakınınız" demişler. Gelmişler, sormuşlar. Ebu Hüreyre radiyallahüanh'ın rivayetine göre: "Şu adem, ihsanından sonra bir muhsane ile zina etti. Seni hakem yapıyoruz, hükm et" demişler. Bunun üzerine Resulullah, kalkmış Yehudîlerin dershanelerine gitmiş: "Ey ma'şer-i Yehud, bana en âliminizi çıkarınız" buyurmuş. Onlar da, Abdullah ibn Sûriya'yı çıkarmışlar. Beni Kureyza'den bâzılarının rivayetine göre, o gün İbn Sûriya ile beraber Ebu Yasir ibn Ahtabî ve Vehb İbn Yehudâ'yı da çıkarmışlar ve: "İşte bunlar, bizim ulemamız" demişler, Resulullah, biraz konuşmuş. Nihayet kalanlar içinde, "Tevrat'a a'lem olan budur" diye İbn Sûriya'yı göstermişler ki, henüz genç ve yaşca diğerlerinden küçük ve a'ver imiş. Resulullah, bununla tenha kalmış ve mes'eleyi açmış: "Ey İbn Sûriya Allah'a ve Allah'ın Beni İsraîl'e olan ni'metlerine and vererek söylüyorum, ihsanından sonra zina eden kimse hakkında Allah'ın Tevrat'ta recm ile hükm ettiğini biliyor musunuz?" buyurmuş. O da: "Allah için evet, ya Ebe'l-Kasım. Bunlar senin Nebiyyi Mürsel olduğunu katiyyen bilirler ve lâkin hased ediyorlar." demiş. Resulüllahda, oradan çıkmış, gelip hükmünü vermiş. Zânî ve zâniye ikisininde recmini emr etmiş. Benu Osman ibn galib İbn en-Neccâr Mescidinin kapısı önünde recm edilmişler. Fakat, İbn Suriya, böyle dediği halde, sonradan sefele-i Yehud'un hücumiyle küfr etmiş ve işte لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ **"Ey o şanlı Resul! Seni mahsun etmesin o küfürde yarış edenler."** âyeti ve tahrif vak'ası bunları ihtar ederek nâzil olmuştur. Bir de İkrime ve Katade ve daha bâzılarının rivayetine göre, Beni Nadir Yehudîleri, Beni Kureyza'dan daha haysiyyetli ve eşref imiş. Bunun için Beni Kureyza'dan biri, Beni Nadir'den birini katl ederse katl edilir, fakat Beni Kureyza'dan birini katl ederse yüz vesak hurma diyet alınırmış. İbn Zeyd'in rivayetine göre, Huyey ibn Ahteb, Nadarî için iki diyet, Kurezî için bir diyet hükm edermiş, sonra Benî Nadîr'dan biri, beni Kureyza'dan birini katl etmiş. Beni Kureyza da, Resulullah'ın hükmüne müracaat etmişler, وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ **"Şayet hükmedersen aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah adalet edenleri se-ver."** buna işareten nâzil olmuştur. Hasılı bu âyetler, gayr-i müslimlerin hükm-i İslâm'a müracaatı hakkında nâzil olmuştur. Ve bu miyanda onların ahlâkı ve müracaattan maksad-

---

A'ver: Tek gözlü.

ları da iş'ar edilmiştir. Fakat bu âyetlerin siyakında zinaya dair sarahat bulunmadığına nazaran asıl sebeb-i nüzul olan hâdise ikinci rivayet vechiyle bir katil vak'ası olmak daha muvafık görünüyor. Binaenaleyh evvelki vak'a, sebeb-i nüzul olmaktan ziyade âyetin bilistitrad işaret ettiği vekayi-i mütekaddime cümlesinden olabilir. Bir de İbn Atiyye, rivayet-i sahihaya göre, recm meselesini asıl meydana koyup ulema-i Yehudu rüsvay eden Abdullah İbn Selâm olduğunu söylemiştir.

يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ **Ey Resul! Unvan-ı risaletle nidâ,** tefhim-i şan ve takviye-i kalb ile ifa-yı vazifeye sevk ve لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ **tesellisine hüsn-i ihzar içindir.** Zira küfre müsaraat edenler seni mahzun etmesin demek, zâhiren kâfirleri Peygamber'e hüzün verecek harekâttan nehyolmakla beraber hakikatte, "Sen, bunlardan mahzun olma" diye Peygamber'i nehiydir. Hüzün ise, ef'al-i ihtiyariyyeden olmadığı için bundan murad, nehiy değil, tesliye ve izale-i hüzündür. Ve bunda adl ü hakkı tanımayanlara karşı tefhim-i hak ve icra-yı hükm etmenin adeten bais-i hüzn olduğuna da işaret vardır. مِنَ الَّذِينَ قَالُوا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا **"Gerek o ağızlarıyla deyipte kalpleri mü'min olmayanlardan olsun ve gerek Yehudi olanlardan."** Küfre müsareat edenleri beyandır. Yâni bunlar, ağızlariyle «اٰمَنَّا» diyen ve fakat kalblerinde iman olmayan Münafıklarla Yehudîlerden imiş. Hüküm, sebeb-i nüzule ve eşhas-ı ma'dudeye münhasır olmayıp âmm olmak için evsaf-ı mümeyyizeleriyle ta'rif olunarak buyuruluyor ki; bunlar:

1 - «سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ» derler, yâni pek ziyade **yalan dinleyicidirler.** Doğru söz bunların zevkine gitmez, onu dinlemekten içleri sıkılır. Fakat yalana gelince seve seve dinlerler, memnun olurlar. Yalanlar, romanlar, masallar, propagandalar, eracif, iftira, tezvirat meddahlık bunların pek mahzuz olarak dinledikleri şeylerdir. Ve bu hal onlarda bir meleke olmuştur. Bunun için daima yalancılara mahkûm olurlar. Bundan dolayı,

2 - «سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَرِينَ لَمْ يَاْتُوكَ» derler. Yâni, **sana gelmeyen** ve *geriden* **geriye iğfalât yapan diğer bir kavmi dinlerler ki,** asıl küfrün yalanın menbaı bunlardır. Bunlar, öyle tezvirat yaparlar ki, يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ **yerli yerine mevzilerine konduktan sonra kelimat-ı hakkı tahrif ederler,** vaz-ı aslîsinden çıkarırlar. Gûya bunların nazarında kelâm, doğruyu anlatmak, hakk-u hakikati beyanetmek için değil, hakikati setretmek, aldatmak için vaz' olunmuştur. Ken-

---

Tesliye: Teselli etme. **Eracif:** Uydurma ve yalan sözler. **Tezvirat:** Söze yalan karıştırma. **Mahzuz:** Hoşnud.

dileri hep eğri söyledikten başka , ma'lûm ve mukarrer olan kelâmları, hattâ kelâm-ı İlâhî'yi ve kitabları da tahrif ederler. Baksanızâ, recm âyetine ne yaptılar! Bu gelmeyenlerin Fedek Yehudileri olduğu da söylenmiştir. Bu fıkra, bunların yalnız dahilde perde arkasında tahrikât yapanlarına mahsus olmayıp vaziyet-i siyasiyyelerine ve ecnebi telkinatına tâbi' bulunduklarına dahi işareti muhtevidir. Yâni küfre müsareat edenler, en ziyade ecnebî telkinâtına kulak verenlerdir.

Böyle perde arkasından tahrif-i kelam ve tezvir-i meram ederek yalan dinleyicileri tahrik edenler, sana ve senin mahkemene gelenlere, يَقُولُونَ اِنْ اُوتِيتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا **"şöyle hüküm verilirse tutun, verilmezse sakın yanaşmayın" derler, küfür telkîn ederler.** O yalan dinleyiciler de, bunlara aldanır, küfre müsaraat ederler. وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا **Ve her kim ki, Allah, onun fitneye düşmesini murad eder, artık Sen, onun için Allah'dan hiç bir şey kurtarmağa malik olamazsın. Binaenaleyh bunlar, Seni mahzun etmesin.** Çünkü اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ **bunlar, öyle kimselerdir ki, Allah, bunların kalblerinin tathirini murad etmemiştir.** Kalblerini bu suretle tab-u hatm etmiştir. Şübhe yok ki, Allah, bu kalblerin de tathirini murad etse idi bunlar da, kabil-i salah olurlardı. Fakat etmemiştir. Buna, niçin etmemiştir denemez. Zira irade-i İlâhiyye mebdeü'l-ileldir. (Bu sûrenin başına, kezalik Sûre-i Bakara'ya ... اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ (*"Amma o küfre saplananlar, ha inzar etmişin bunları ha etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler."* Bakara-2/6) اِنَّ الَّذِينَ ... كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ (*"Amma âyâtımızı inkâr etmiş ve kafir olarak can vermiş olanlar, işte Allah'ın laneti....."* Bakara 2/161) ayetlerine bakınız. Bu her iki kısmın hakkı لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ **"Onların dünyada hakları bir zilleti ahirette de hakları bir azîm bir azabdır."** dir. Bunlar:

3 - سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ **Yalan dinleyici, haram yeyicidirler.** Rüşvet alırlar, yalan olduğunu bildikleri bir dâvâyı dinler, hükm ederler veya ettirmeğe çalışırlar. Hasis bir menfaat için yalanı tervic ederler, tezvir-ü iğfal peşinde koşarlar, rüşvet ile bile bile yalancı şahid dinlerler, yalan yere şahidlik ederler, para alır haksızların, yalancıların yalanlarını neşrederler, yalanlar uydurup para çekerler.

HARAM YİYİCİLER

SUHT: «س ، سحت» nin zammı ve «ح» nın sükûnuyla kıraatlerinda «ح د» «ر ح ع» nın da zammı ile haram mal demektir. ki, bir şey'in kökünü kazımak mânâsına sahtten me'huzdur. Haram da, bereketi olmadığı ve hânümanlar

yıktığı için suht tesmiye edilmiştir. Bir hadîs-i şerifte, كُلُّ لَحْمٍ اَنْبَتَهُ السُّحْتُ فَالنَّارُ اَوْلٰى بِهِ *"Suhtun bitirdiği her ete, en layık olan şey ateştir."* (Keşfü'l-Hafa: 2/158) diye varid olmuştur. Suht, her nev'i harama şamildir. Maamafih ale'l-ekser sahibinin gizlemek mecburiyyetini hiss ettiği bir ayb, bir ar olan, hasis ve alçak menfaatlerde isti'mal edilir. Nitekim Hazret-i Ömer, Osman, Ali, İbn Abbas, Ebu Hüreyre ve Mücahid'den rivayet olarak suht: "Ruşvet, mehr-i begıyy, usb-i fahl, semen-i hamr, semen-i meyte, hulvan-ı kâhin, ma'siyete isti'car" dır, diye tafsil olunmuş. Bâzıları biraz daha tezyid, bâzıları da tenkis etmiş. İbn Mes'ud, hediyye-i şefaati de tasrih eylemiştir.

فَاِنْ جَٓاؤُكَ **İmdi ya Muhammed, bunlar, sana hükm için gelirlerse** فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ **diler muhakemelerine bak, beyinlerinde hükmet, münazaayı kes, diler bakma, yüzünü çevir, kendi kendilerine ne halleri varsa görsünler.** Yâni muhayyersin. وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْـًٔا **Şayed sen, onlardan başını çevirirsen sana hiç bir zarar edemezler.** وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ **Ve şayed hükm edersen, beyinlerinde adalet ve ihtiyat ile hükm et** اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ **Allah, adalet yapanları elbette sever.** Atâ, Nehaî, Şa'bî, Katade, İbn Cerir, Esamm, Ebu Müslim, Ebû Sevr demişlerdir ki: "Hükkâm-ı müslimîn için de bu hükm-i tahyir, bâkıdir. Diler hükm ederler, diler i'raz ederler" Lâkin İbn Abbas, Mücahid, İkrime, Hasen, Atâ-i Horasanî, Ömer ibn Abdül'azîz ve Zührî: "Bu hükm-i tahyir gelecek olan وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ (*"Ve şu emri indirdik: aralarında sırf Allah'ın indirdirdiği ile hükmet...."* Mâide-5/49) emriyle mehsuhtur. Binaenaleyh müracaat ettikleri zaman bunları, kendi hâkimlerine reddetmek caiz değildir" demişlerdir. Halbuki bir iki nokta da daha nesh sözü geçmiş idi. Meşayih-i Hanefiyye dahi red, caiz olmadığına kail olmuşlardır. Bâzı ulema da, tahyirin muahidlere mahsus olduğuna kaildirler. Bu cümleden İmamı Şafiî; "Ehl-i zimmet muhakemeye talib oldukları zaman müslüman hakimlerine hüküm vacibdir. Fakat müslümanlarla bir müddete kadar muahede akdetmiş olan muahidler beyninde huküm vacib değil, muhayyerdir" demiştir. Tahyir hükmü, bir tarafın müracaatı, vücûb hükmü de tarafeynin birrıza müracaatları haline haml edilirse nesha hacet kalmaksızın tevfik-u te'lif mümkün görünür.

Şimdi bunların hakeme müracaatleri, fikr-i hakten ve hüsn-i niyyetten neşet etmeyip mahza havalarına bir çare aramak maksadiyle olduğunu beyan için buyuruluyor ki:

Usb-ı fahl: Erkek hayvanın dölü karşılığı alınan ücret. **Hulvan:** Bir kimseye hizmeti karşılığı ücreti haricinde verilen ücret. **İsti'car:** Kiralama.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ **Yanlarında Tevrat, Tevrat'ta hukmullah varken onlar seni nasıl tahkim ediyorlar? Ne diye hakem yapıyorlar?** ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ **Sonra da nasıl dönüyorlar!** Hiç şübhe yok ki, Allah'ın hukmüne ve kendilerinin iman iddia ettikleri kitaba imanları yok da ondan. O halde وَمَا أُولٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ **bunlar, asla mü'min değillerdir.** Ne Tevrat'a iman ederler, ne Kur'ân'a, ancak hevaları, şehvetleri arkasında koşarlar. Bunun için sen, bunların küfre müsareatlarına mahzun olma.

İyi amma! Tevrat ile halâ amel caiz olabilir mi? Bâzı şerait altında evet. Çünkü اِنَّا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ **hiç şübhesiz biz Tevrat'ı bir hidayet ve nuru mütezammın olarak indirdik.** يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ اَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا **Bütün müslim olan, dinleri Allah'a İslâm ve inkıyaddan ibaret bulunan Enbiya bununla Yehudîler hakkında hükum ederler.** Enbiya'nın İslâm ile tavsifleri şeref-i İslam'ı ibraz için bir sıfat-ı külliyye-i mâdihadır ki, Enbiya içinde, اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din İslamdır;...."* Âl-i İmrân-3/19) olan İslâm ile mütedeyyin olmadık hiç bir ferd bulunmadığını iş'ar ile Yehudîlere ta'riz ifade eder. Nazmın zâhiri, bütün Enbiya'ya şamildir ki, hangisi olsa Yehudîler hakkında bununla hükm eder. Binaenaleyh Muhammed de... demek olur. Maamafih bu hükmün Yehudîler hakkında olması karinesiyle murad, Musâ'dan İsa'ya kadar olan Peygamberlerdir denilmiş. Bâzıları da, «الَّذِينَ اَسْلَمُوا» dan murad, Din-i İbrahim üzere olan Enbiya'dır demişler. İkrime, "Muhammed ve andan evvelki Enbiya" diye tasrih etmiş, Hasen ve Suddî de, "Yehudîlere hükmü haysiyyetiyle bilhassa Muhammed Aleyhisselâm muraddır" demişler. Zira aslı masikaleh hükm-i Muhammedîyi isbattır. Şu halde hasılı mânâ; Yehudîlere hakem mevkiinde bulunan her Peygamber, bununla onlara hukm eder. Binaenaleyh Muhammed aleyhisselâm da.... Bunlardan maada وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ **bütün Rabbaniyyun ve Ahbar da.** Rabbanî ve Rabbî kelimelerinin mânâsı Sûre-i Âl-i İmrân'da وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ (*"Nice Peygamber, maiyyetinde rububiyyet aşina birçok erenler harb ettiler....."* Âl-i İmrân-3/146) âyetinde geçmiş idi ki, İbn Abbas'dan rivayete göre: "Rabbanî, nâs üzerinde ilm ile icra-yı siyaset eden ve büyük ilimden evvel küçük ma'lûmat ile terbiye eyleyen" erbab-ı ilim ve velâyet demek oluyordu. Ahbarda, «ح» nın kesri veya fethiyle «حبر» in cemi'dir ki, tahbir ve tahsin mânâsına hibirden me'huz ve mürekkeb demek olan hibr ile de münasebetdar olarak ilmi tahbir, yani tahriren ve takriren tahsin ve tezyin-ü te'lif ederek tesbît ve idameye çalışan, yahud güzel kalem sahibi olan yüksek

---

Mâdiha: Övünç. **Tahbir:** Haber verme. **Tahsin:** Güzelleştirme. **Hibir:** Yahudi âlimi, salih âlim.

âlimler demektir. Esasında bu mânâ ile ulema-i Yehuda ahbar denilmiştir. Fakat burada murad, müstakîm ve tam mânâsiyle ahmar olan fukaha-i Yehud'dur. Zemahşerî, der ki: "Rabbaniyyun ve Ahbar, Harun aleyhisselâmın evladlarından tarikat-ı Enbiya'yı iltizam eden zühhad ve ulemadırlar. İlh"

Hulâsa yalnız Enbiya değil, vârisleri olan hakikî Rabbaniyyun ve Ahbar, eimme ve fukaha dahi bununla hukmederler. بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ **Çünkü bütün bu Enbiya ve Rabbaniyyun ve Ahbar Kitabullah'ı; hakikaten Kitabullah'tan olanı muhafazaya me'mur edilmiş ve bunun üzerine şahid olmuş bulunduklarından bu sebeb ve bu haysiyyetle öyle hükmederler** Ki, bu muhafaza, iki vech iledir: Birisi, kalblerinde hıfz ve dilleriyle ta'lim-ü tedris ve beyan etmek, birisi de, ahkâmına ittiba' edip mucebince amel ederek hıfzeylemektir. Binaenaleyh فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖى ثَمَنًا قَلٖيلًا **"Artık insanlardan korkmayın, benden korkun. Benim ayetlerimi birkaç paraya değişmeyin."** Çünkü وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ **her kim, Allah'ın indirdiği kitab ile hükmetmez, onun hâkimiyyetini tanımazsa işte bunlar, o kâfirlerdir.** Ki, bunlar için azab-ı elîm, azab-ı mukîm vardır. Bunlar, ateşten çıkmak isterler de çıkamazlar.

Biz Tevrat'ı indirdik وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فٖيهَا **ve onda bu Yehudîlerin üzerine şöyle yazdık,** şöyle farz kıldık ki: اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ **Elbette cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve alesseviyye cerhler birbirine kıssastırlar.** Yahud can, cana mukabildir; göz, göze mukabildir; burun, buruna mukabildir; kulak, kulağa mukabildir; diş, dişe mukabildir ve ilâ âhırih bunlar gibi mümasalat mümkün olan cerhler birbirine kısastır. Kisai kıraatında, وَالْعَيْنُ وَالْاَنْفُ وَالْاُذُنُ وَالسِّنُّ وَالْجُرُوحُ hepsi ref'ile okunmuştur ki, her biri, birer cümle olarak «اَلنَّفْسُ بِالنَّفْسِ» cümlesine bihasebilmânâ atfiyle, "şunu da yazdık, şunu da, şunu da ilâ âhırih" diye ketbin mef'ulü olur. İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Âmir kıraatlarında, «وَالْجُرُوحُ» ref'ile okunur ki, tafsilden sonra hükmün ta'mim ve icmalı olur. Nâfi', Asım, Hamze kıraatlarında ise, hepsi nefse atfiyle mensub okunur ve kısas mecmuunun haberi olabilir. Gösterdiğimiz iki meâl, bunları ihtardır. Maamafih hüküm ihtilâf etmez. Yâni hakk-ı hayatına amden taaddi edilip bigayr-ı hakkın öldürülen insanın katlinden dolayı katilinde tam hakkı, bir candır. İtlâf edilen bir hakkın tam icabı da, misliyle ödenmektir. Bir can da, bir cana temamen mümasil ve mukabildir. Ve hakk-ı hayat müsavîdir. Binaenaleyh maktulün esası hakkı, katilin

---

Zuhhad: Zahitler. **Tamim:** Umumileştirme.

canıyle kısas olunmaktır. Bir can yerine, bir candan fazla almak veya noksan vermek haksızdır, zulümdür. Meğer ki, hak sahibi, noksanı almaya razı olsun. Kezalik bir göz kör edenin tam borcu, bir gözdür. Derece-i ru'yetleri velevse müsavî olmasın. Hakk-ı hayat nokta-i nazarından bir göz de bir gözün mislidir. Binaenaleyh göz kör edenin tam vecibesi de, nihayet gözünü verip kör olmaktır. Çünkü bir göz, bir gözün dengi, körlük, körlüğün kısasıdır. Fazlası fazla, noksanı noksandır. Burun, kulak, diş ilh... hepsinde de aynı mümaselet caridir. Ve bu minval üzere müsavat ve mümaseletin muhafazası kat'iyyetle mümkün olan her kat'-ı uzvun, her cerihanın kısası, kendi mislidir. Bir mafsilinden parmak veya el ve ayak veya dibinden zeker ve ünseyeyn kesilmek veya eti ezmeden veya kemiği kırmadan baş yarmak gibi mümaseletin muhafazası mümkün olan cerihalar, mislini misline takas olur. Fâkat et parçalanmak, kemik kırılmak veya dahile nüfuz etmiş olmak gibi muhafaza-i mumaselet ve müsavat mümkün olmayan veya telef-i nefis tehlikesi bulunan cerhler, böyle değildir. Kısas, tam misli misline tekabül ve tekas demek olduğundan mümaselet bulunmayan veya mümaseletin muhafaza edilememesi ihtimali bulunan cerhlere kısas yapılamaz. Binaenaleyh bunlar, tam mânâsiyle ödenemeyip bizzarure tam bir misl-i ma'kul olmayan maliyyet i'tibariyle, yâni erş veya hükümet-i adl ile istifa olunabilir. Kısas, tam bir istifa olduğu için bunda hukuk-ı abdin istifası zımnında Hukukullah ve hukuk-ı umumiye dahi istifa edilmiş olur. Ve başka hiç bir ceza lâzım gelmez. Lâkin kısas edilemeyince diğer suretle istifa nâkıs demek olacağından erş ile tazminattan başka ta'ziren bir ceza istihkakı sakıt olamaz.

Sonra şunu da unutmamak lâzım gelir ki, kısas nazar-ı şari'de icrası evvelan ve bizzat maksud olmak üzere meşru' kılınmış bir hüküm değil, tecavüz edilen itlâf olunan bir hakkın icabı olmak ve hakk-ı hayatın masuniyyetini te'min etmek için meşru' kılınmıştır. Yâni cana can, göze göz yazılmak, can almak göz çıkarmak için değil, cana dokundurmamak, göz çıkartmamak içindir. Binaenaleyh:

فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ **Her kim kısas hakkını tasadduk eder, affeylerse bu kendisine bir keffarettir.** Yâni kısas evvel emirde bir hakk-ı abiddir. Bunun Hukukullâh'dan bir vazife ve farıza olması hukuk-ı şahsiyye zımnında tahakkuk eder. Sahib-i hakk ise, hakkının istifasına da iskatına da maliktir. O halde sahib-i hak tarafından taleb ve dâvâ olunmadıkça kısas yapılamaz. Ancak taleb ettiği

---

Ru'yet: Görme. **Zeker:** Erkeklik aleti, penis. **Ünseyey:** İki husye, yumurta. **Nüfuz:** Vücudundan işleyip geçmek. **Erş:** Yaralanan veya kesilen bir uzuvdan dolayı verilmesi lazım gelen diyet.

zaman icrası farz olursa da bu taleb, kendisine farz değil, hattâ afvetmesi mendubdur. Şari' Teâlâ, taleb-i kısas emretmek şöyle dursun, bil'akis afve terğib ve teşvik için tasudduk ve keffaret ta'bir buyurmuştur. Bu hakkını afveden bütün günahlarını mağfirete vesile olacak büyük bir sadaka yapmış olacaktır. Çünkü bu afiv, bir insana bir hayat kazandırmaktır. Buna da, bütün insanları ihya etmiş kadar bir sevab va'd olunmuştur. Demek ki, kısas, nazar-ı şari'de icrası matlûb olduğu için değil, وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (*"Hem kısasta size bir hayat vardır ey temiz aklı, temiz özü olanlar! Gerek ki korunursunuz."* Bakara-2/179) medlûlü üzere hakk-ı hayata taaddi ve tecavüz vahşetlerinden, cinayetlerinden hayat-ı beşer-i vikaye için meşru' kılınmıştır. Gerçi kısas da, bir itlâf-ı mutazammındır ve bir zarara zarar ile mukabele gibi tevehhüm olunabilir. Fakat bu itlâf, hakk-ı hayatı ref'eden bir cinayet ve vahşeti itlâftır. Bu ise, hakk-ı hayatın yaşaması demektir. Bunun için dünyada adalet ve müsavata kısastan daha büyük bir misal gösterilemez ve zaten kısasın mânâsı müsavat ve muadele-i tamme demektir. Hakk-ı hayatı ifnâ eden bir caninin, hakk-ı hayatı olmadığını re'yel'ayn görmesi ne büyük bir manzara-i adalettir. Sonra hakk-u adlin bu manzara-i hâkimiyyeti altında hakk-ı hayatın kendi kesbiyle insilâbını gören bir kimseyi afvedip de, kendisine yeniden bir hakk-ı hayat bahşetmekte de öyle yüksek, öyle kudsî bir manzara-i ihsan vardır ki, âlem-i beşeriyyette bundan daha güzel, daha yüksek bir ihsan misali gösterilemez, وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا (*"... kimde bir insanın hayatını kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur...."* Mâide-5/32) İşte bu hükm-i İlâhî bir tarafından böyle bir manzara-i adalet, bir tarafında da böyle bir manzara-i ihsan tecelli eden bir hidayet ve nurdur. Yehudîler ise, kitablarında yazılan bu ahkâm-ı İlâhiyye ile de, hükm etmez oldular. وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **Ve her kim ki, Allah'ın inzal buyurduğu ahkâm ile hükmetmezse işte bunlar da, o zalimlerdir,** o haksızlar güruhundan başka birşey değillerdir. Çünkü zulüm, her hangi bir şey'in hakkını vermemek, onu Allah'ın ta'yin ettiği mevzı-ı lâyıkının gayriye komaktır. Allah'ın hükm edilmek için indirdiği, bildirdiği, yazdırdığı ahkâm ile hükmetmemek de, evvelâ kanun-ı hakkın hakkını vermemektir. Bu da, hiç bir şeyin hakkını vermemek, ya ifrat veya tefrit etmektir. Zulmün zulüm, zalimin zalim olmasını ta'yin eden hüküm ve bu hükme mi'yar ittihaz edilen delil de, Allah Teâlâ'nın inzal buyurduğu ahkâm ve kavaid-i haktır. Binaenaleyh bununla hükmetmemek zulm ile adli, zalim ile mazlumu ve bunlar beynindeki nisbet-i hakkı tefrik ve temyiz etmemektir. Zulüm ve zalim tefrik etmeyen, tefrik etmek

---

Tevehhüm: Evhamlanmak, yok olan var zannedip korkmak. **İnsilab:** Kaldırılma, giderilme.

istemeyen, nisbet-i hakkı görmeyen ve görmek istemiyenler ise, zalimlerin başlarıdırlar ve asıl zalim bunlardır. Ve bunlar, Beni Nadir ve Beni Kureyza hadisatında olduğu gibi Yehudîlere, Yehudîlik vecibesini tatbik etmeyen zalimler güruhundandırlar. Fakat şunu da bilmek lâzım gelir ki, Allah'ın indirdiği hüküm, Tevrat'tan ve Tevrat'takilerden ibaret değildir. Tevrat'ı indirdikten başka وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ **bir de Biz, o Peygamberler'in izleri üzere arkalarından İsa ibn Meryem'i, önündeki Tevrat'ı musaddık olarak gönderdik.** Binaenaleyh Tevrat'ın hükmiyle amel, O'nun tasdiki ile meşrut olmak üzere bir daha teeyyüd etti. Bu vech ile İsa'yı gönderdik. وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْج۪يلَ **O'na da, İncil'i** ف۪يهِ هُدًى وَنُورٌ **bir hidayet ve nuru mutazammın** وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ **ve önündeki Tevrat'ı musaddık ve müeyyid** وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّق۪ينَ **ve müttekilere bir hidayet ve mev'ıza olarak verdik** وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْج۪يلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ ف۪يهِ **Ehl-i İncil de, Allah'ın bunda inzal buyurduğu tasdik, hidayet ve mev'iza ile hükmetsin.** Hamze kıraatında وَلِيَحْكُمْ ، لام ın kesri ميم in fethiyle okunur ve mef'ulün leh olmak üzere وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّق۪ينَ e atfolur ki, Müttekilere hidayet ve mev'iza olmak üzere ve ehl-i İncil'in bundaki tasdik, hidayet ve mev'ıza-i İlâhiyye ile hükmetmeleri için verdik, demektir. Demek ki, İsa, Enbiya-i salifenin izinde olmakla beraber müstekillen bir şeri' ile baas buyurulmuş, bir Resuldür. Ve Yahudilik, bununla hitam bulmuş, yâni neshedilmiştir. Bundan böyle İsa ve İncil'in tasdikini nazarı mülâhazaya almadan Tevrat ile doğrudan doğru ve ale'l-ıtlak amel caiz değildir. İsa ve İncil'i tanımayıp Yehudîlik iddia edenler, hadd-i zatında kâfir ve zalimdirler. Fakat bunlar, kendi dâvâ ve i'tikadlarına nazaran İncil Ahkâmı ile suret-i mutlakada ilzam olunamazlarsa da, Tevrat ahkamıyla ale'l-ıtlak ilzam olunurlar. Halâ ıtlakı üzere vacibül-amel Kitabullah olduğuna imanın lüzumunu iddia eden Yehudîler, Tevrat ile hükmetmedikleri veya Tevrat mucebince aleyhlerine verilen hükme i'tiraz eyledikleri takdirde kendi dâvâlarını nakız ve küfür ve zulümlerini i'tiraf ve kendilerinin kendi nazarlarında da kâfir ve zalim olduklarının isbat eylemiş olurlar. Binaenaleyh Tevrat ile Yehudîler aleyhine huküm ve ilzam böyle olduğu gibi, Nasarâ hakkında da İncil böyledir. O halde ehl-i İncil, yâni Nasarânın hakkı da İncil ile mutlak, Tevrat ile de İncil'in tasdiki dairesinde mukayyed olarak hükmetmek ve bu suretle verilen hukümleri bilâ kayd-ü şartın kabul eylemektir.

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ **Ve her kim, Allah'ın inzal buyur-**

Nakız: Bozmak, çözmek.

duğu ahkâm ile hükm etmezse işte bunlar da, o fasıklardır. Yâni Allah'ın hükmünden veya imandan çıkmış kimselerdir. Meselâ, Tevrat'taki ahkâm-ı kısastan sonra İncil'de mukabele bilmisil yapmayıp her halde afvetmeyi emr eden bir hukûm nazil olmuş ise, ehl-i İncil, kısas taleb edememeli değil, fakat sübutundan sonra afvetmelidir. Etmediği takdirde, kendi nazarında dahi bizzarure fasıktır. Ya Allah'ın hükmüne iman ettiği halde o hükümden harice çıkmış asi bir fasıktır. Veya o gün onu, kalben de tanımamak veya istihfaf etmekle imandan çıkmış kâfir bir fasıktır. Ve her iki halde fasık cezasına müstahıktır. Binaenaleyh Tevrat'a mutabık hükmü kabul etmeyen Yehudîler, İncil'e mutabık hükmü kabul etmeyen Hristiyanlar, kendi nazarlarında ve i'tikadlarında dahi kâfir veya zalim veya fasıktırlar veya hepsidirler. Kezalik bunlara benziyenlerde, bunlar gibidirler. Küfürleri, hükm-i İlâhîyi inkâr veya istihkar etmelerinden zulümleri, mi'yar-ı hakkolan hükm-i İlâhî'yi atıp başka ahkâm ile hükmettiklerinden, fısıkları da hükm-i Hakkdan huruç eylediklerinden dolayıdır. Şu halde, ya bu üç vasfın hepsi birliktedir veya her biri hükümden imtinaa münzammolan bir hale göre müstakil sıfatlardandır.

Tevrat ve İncil böyle, fakat Allah'ın inzal ettiği bunlardan ibaret de değil. Ya Muhammed, وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **asıl kitabı, o kitab-ı kâmil olan Kur'ân'ı da hakk ile, hakka mülâbis olarak,** yâni mazmunu hak, vasıta-i hak, inzal-i hakk ile sana indirdik. مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ **Kitab cinsinden, kütüb-i münzele cümlesinden önünde bulunanı musaddık** وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ **ve onun üzerine müheymin,** yâni sair kitablar üzerine emin bir nazır ve şahid, mürakıb ve hâkim olmak üzere hakkiyle indirdik. Ki, bu kitab, hem müheymin olan Allah Teâlâ'nın bizzat tahti hıfzında olarak tağyir-ü tahriften masun kalacak hem diğer kitabların vacibü'l-amel olarak muhtevi oldukları ahkâm-ı hakkı tazyi' ve tahriften mahfuz tutacak, şehadetiyle hakayıkı tashih ve tahrifati ibtal edecek ve bunun tasdikından geçmeyen, yahud buna muhalif olan kütüb-i saire ve şerayi'-ı mütekaddime ahkâmiyle amel caiz olmayacaktır. Bu kitab, onlar üzerinde tasdik ve te'yidine müracaat olunacak emîn bir merci', bir muhafız ve murakıb, bir şahidi hakkolacaktır. Ve artık Tevrat veya İncil ile hükmün ıtlakı da, bununla mukayyed bulunacaktır.

MÜHEYMİN: «هيمن» den ism-i fail olarak bir şey üzerine rakib ve hafiz olan şahid ve emin demektir. Diyorlar ki, bu vezinde, هَيْمَنَ ، سَيْطَرَ ، خَمْيَرَ ، كَيْقَرَ beş

Münzammolan: Çoğaltma. **Mülabis:** Yakınlık kuran. **Müheymin:** Sadık, hazır. **Masun:** Korunmuş. **Tazyi':** Kaybına sebep olma.

lâfızdan başka yoktur. Bâzı lugaviyyîn bunun, اراق yerine هراق , اياك yerine هياك kabilinden olarak korkudan emîn kılmak mânâsına, آمن den bir ism-i fail olduğuna zâhib olmuşlar ise de, zikrolunan nazirler mevcud iken böyle bir tasavvurun lüzumsuz bir tekellüf olduğu beyan olunmuştur. İbn Kuteybe bunu, «مؤيمن» lâfzının ism-i tasgiri zannetmiş ise de, Ebu'l-Abbas Mübberred bundan tahzir etmiştir. Zira müheymin, Esma-i İlâhiyye'dendir de.

فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ Binaenaleyh Sen onlar, o sana gelenler beyninde her kim olursa olsun, Allah'ın bihakkın inzal eylediği kitab ile hükmet. وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ Sana gelen haktan inhiraf ederek onların hevalarına, eğri arzularına uyma. Zira hevaya uyulmamak için **لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا sizden her birine, yâni siz ümmet-i İslâmiyye'den, yahud siz ümmetlerden herbirinize. Biz, bir şir'a, maksud-ı hakka götürür hususî birer yol ve bir minhac, yâni bütün o şir'aları ihtiva eden umumî bir cadde, bir tarik-ı vazıh ta'yin ettik.**

ŞİR'A, ŞERİA, MEŞREA: Aslı lugatte bir ırmak veya her hangi bir su menbaından su içmek veya almak için girilen yol demektir. Bunda, insanların hayat-ı ebediyye ve saadet-i hakikiyyeye vusulü için Allah Teâlâ'nın vaz'u teklif ettiği ahkâm-ı mahsusaya ve mezheb-i müstekime bil'istiare ıtlak edilmiştir ki, din demektir. Ya kapalı bir şeyi yarıp açmak ve beyan-ü tavzih etmek mânâsına, «شرع» masdarından veya bir şeye duhul mânâsına, "şuru" dan me'huzdur. Evvelkisi şâria, ikincisi sâlike nazaran münasebeti demek olur.

MİNHAC da, vazıh, açık yol demektir. Şir'a, Fransızca "procede", mihhac da "methode" kelimeleriyle terceme olunabilir. Bâzıları şir'a ile minhacın bir mânâdan ibaret olup te'kid için tekrar edildiğine ve her ikisinden de murad, "din" demek olduğuna kail olmuşlardır. Diğerleri ise, tefrik etmişler ve demişler ki: Şir'a, mutlak şeriattan, tarikat da mekârim-i şeriattan ibarettir. Minhacdan murad, budur. Binaenaleyh şeriat evvel ve tarikat âhirdir, demişler. Müberred, şir'a tarikin ibtidası, minhac da tarik-ı müstemirdir, demiş. İbn Enbarî de, "Şir'a, o tariktir ki, bâzân vazih ve bâzân gayr-i vazih olabilir. Minhac ise, her halde vazih olur" demiştir. Tahkiki budur ki, âyette, şir'a ve minhac bir mânâdan ibaret değildir. Şir'a, ezman-ü emkine ve ahvalin ihtilâfiyle ihtilâf edebilen füru-ı din, minhac da, daima sabit ve vazih ve müstemirrolan usul-i dinidir ki, şir'a, bunun teşa'ubat ve tenevvuatı demektir. Her milletin mensub olduğu

---

Zâhib: Zannetmek. **Bil'istiare:** Dua ile yardım isteme. **Mekarim:** Keremler, iyilikler, güzel ahlak sahibi olmak. **Teşa'ubat:** Şubeler. **Tenevvuat:** Çeşitlenme.

Peygamber'e indirilen ahkâm-ı mahsusa birer şir'a, Allah'a Peygamberler'e, âhirete iman gibi bunların hepsinin müşterek ve müttefik oldukları usulde mihacdır. Bu iki haysiyetledir ki, bâzı Enbiya ve şerayi'in nokta-i ihtilâfını, bâzân da, شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ اِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى اَنْ اَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ (*"Sizin için: Dinden Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahyeylediğimizi ve İbrahim'e ve Musa'ya ve İsa'ya tavsiye kıldığımızı teşri' buyurdu şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda tefrikaya düşmeyin...."* Şûrâ-42/13) gibi nokta-i ittifakını gösteren âyetler görürüz. Nitekim burada da, evvelâ biribirlerinin izlerinden gönderilen Enbiya'nın ve kitabların sonrakileri öndekilerini tasdik ettikleri, saniyen, bu tevali ve tasdik içinde şerayi' ve ümemin muhtelif oldukları beyan olunmuştur. Bunun birisi, لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ (*"... Peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayız diye"...."* Bakara-2/285) birisi de, تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (*"O işaret olunan Resuler, Biz onların bazısını bazısından efdal kıldık,...."* Bakara-2/253) haysiyyetidir. İncil'in önündeki Tevrat'ı, Kur'ân'ın önündeki Tevrat ve İncil bütün cins-i kitabı müsaddık ve yekdiğerinden ale'd-derecat mütemayiz olarak nâzil olduklarını beyandan sonra bu âyet, bize gösteriyor ki, ümem-i maziye ve hazıradan muhtelif ümmetlere hevâya uymamaları için evvelâ hellerine münasib birer şir'a ve bir minhac verilmiştir. Meselâ, Hazret-i Musa'dan ba's-i İsa'ya kadar olan ümmetin şir'ası Tevrat'ta ve bi'set-i İsa'dan bi'set-i Muhamediyye'ye kadar olan ümmetin şir'ası İncil'de, bi'set-i Muhammediyye'den i'tibaren mevcud olan ümmetin şir'ası da Kur'ân'dadır. Ve bütün bu şir'aların müttefik ve müntehi oldukları bir minhac-ı küllî vardır ki, bunda hepsi müşterektir ve bu Kur'ân'dadır. Bu suretle Kur'ân, Dini-i İslâm, Şeriat-i Muhammediyye her kitabın, her şeriatin künhünü ihtiva eden ve mevcud olan her ümmetin harekâtına hâkim ve rehber olacak şir'asını cami' bulunan bir minhac-ı haktır. وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ (*"... Ve bazınızı bazınızın derecelerle fevkına çıkardı..."* En'âm-6/165) Binaenaleyh hüküm, herkesin keyf-ü hevasına tebe'iyyetle değil, Allah'ın indirdiği şir'a ve minhac ile olmak vacibdir. Mâdem ki, Allah, muhtelif zamanlarda, muhtelif ümmetlere bir silsile-i istifa ve tekâmül ile birer şir'a ve minhac göndermiş ve muahharı mukaddeme musaddık ve hâkim kılmıştır. O halde muahhar olan şeriatin, vürudundan i'tibaren mukaddem olan şariat ümmetinin de şeriati olduğunda, yâni Yehûdîlerin nasrâniyyeti ve her ikisinin İslâm'ı tanımaları lâzım geldiğinde şübhe yok ise de, mukaddem olan şeriat, muahhar olan ümmetin de şeriati midir, değil midir? Ulema, ilm-i usulde ve bu âyetin tefsirinde bunu mevzu-ı bahs etmişlerdir. Bir kısmı, mâdem

---

Tevali: Uzayıp gitme.

ki, bu minval üzere her ümmete bir şir'a tahsis olunmuştur, o halde mukaddem olan şeriat, muahhar olan ümmetin şeriati değildir. Ve binaenaleyh شَرِيعَةُ مَنْ قَبْلَنَا شَرِيعَةٌ لَنَا değildir, demişler. Diğer bir kısmı ise, شَرِيعَةُ مَنْ قَبْلَنَا شَرِيعَةٌ لَنَا مَا لَمْ تُنْسَخْ yâni **"Bizden evvelki ümmetin şeriati, bizim de şeriatimizdir, fakat mutlaka değil, mensuh olmamak şartiyle"** demişlerdir. Buna göre, İncil veya Sünnet-i İsa ile nesh edilmemiş olan ahkâm-ı Tevrat, Nasârânın da şeriatı olduğu gibi Kur'ân veya Sünnet-i Muhammediyye ile neshedilmemiş olan Tevrat ve İncil ahkâmı, müslümanların da şeriati demektir. Ve binaenaleyh mensuh olmayan, yâni nusus-ı İslâmiyye'ye muhalif bulunmayan ahkâm-ı Yehud ve Nesârâ ile müslümanların amel etmesi caiz olacaktır. Lâkin tahkıkı şudur ki: شَرِيعَةُ مَنْ قَبْلَنَا إذَا قَصَّهَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ Yâni **"Bizden evvelki ümmetlerin şeriati, bizim de şeriatimizdir, lâkin ale'l-ıtlak değil, Allah Kitabında ve Resulü Sünnet'te nakletmiş olmak şartiyle"** Binaenaleyh neshedilmemiş olmak, muhalif bulunmamak kâfi değil, Kur'ân'ın veya Peygamber'in tasdıkından geçmiş olması da şarttır. Bu suretledir ki, şerayi-i salife bizim şeriatimizden cüzdür ve bizim şeriatimiz hepsini muhıttir. Bunun için Kur'ân'ın ümem-i salife ve Tevrat ve İncil hakkında naklettiği kısas-u ahkâmı onlardaki tafsilâta göre değil, Kur'ân'ın ifadesine ve Resululah'ın beyanına göre anlamak lâzım olduğu gibi, "Kur'ân'da fülân hüküm, Yehud veya Nesârâ veya diğerleri hakkındadır. Meselâ, وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا Yehuda aiddir. Binaenaleyh biz müslümanların şeriati değildir." Demekle de kalmamalıdır. İşte Allah, böyle her ümmete bir şir'a vermiş ve onların hepsini de ümmet-i Muhammed'e tahsis ettiği şir'ada, مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ **"Kitab cinsinden önünde olana musaddık ve üzerine nigâhban hakim olmak üzere"** olarak nâzil bilhak olan bu kitabı ekmel ile, minhac-ı İslâm'da cem'eylemiştir.

Ey insanlar, ey ümem-i muhtelife, وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً **Allah dilese idi, sizin evvel âhir hepinizi** (ibtidai beşeriyyette olduğu gibi) **bir ümmet kılardı** da silsile-i tarih-i beşerde muhtelif ümmetler yaratmaz, müteaddid Peygamberler, müteaddid şeriatlar göndermezdi. Bütün insanlar, enva-ı hayvanattan her birinde olduğu gibi muttarid, yeknesak bir hayat içinde geçer giderdi. وَلٰكِنْ **böyle yapmadı** ve öyle dilemedi de müteaddid ümmetler ve zamanlarına, hallerine göre mütenevvi' şeriatler yaptı, yaptı da evvel yokken, Musa ile ehl-i Tevrat'ı ve ondan sonra İsa ile ehl-i İncil'i ve nihayet Muhammed ile ehl-i Kur'ân'ı vücude getirdi ve her birinize bir şir'a ve minhac verdi ki, لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ **her bi-**

Şerayi-i salife: Evvelce gelmiş hükümler. **Nigahban:** Gözcü, bekçi. **Mütenevvi':** Çeşitli.

rinizi size vermiş olduğu şeriatlar da imtihan etsin. Tarik-ı tecrübeden geçirsin de, o minhac üzerinde müsabaka ettirsin. Binaenaleyh فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ **siz de, hep hayır işlere, akibeti en güzel olan şeylere koşunuz, yarış ediniz** de hevalarınıza, keyiflerinize uyup kalmayınız ve bu minhac-ı hakta ihtilâf etmeyiniz. Zira bu gün ederseniz yarın, اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ **"Nihayet dönümünüz hep Allah'adır. O vakit, O, sizlere nelerde, ihtilaf ediyor idiğinizi haber verecektir."**

Ya Muhammed. Sana, bu kitab-ı hakkı وَ bir de şu emri inzal ettik ki, اَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ **"Aralarında sırf Allah'ın indirdiği ile hükmet. Keyiflerine tabi olma."** rivayet olunduğuna göre Yehud'dan bir cemaat toplanmışlar: "Haydi kalkalım Muhammed'e gidelim, belki bir fitneye düşürür dininden şaşırırız" demişler. varmışlar. "Ya Ebe'l-Kasım" demişler, bilirsin ki, biz Yehudun Ahbar ve eşrafıyız. Biz sana tâbi' olursak bütün Yehudîler de tâbi' olurlar. Şimdi bizimle hasımlarımız arasında bir dâvâ var. Sana muhakeme olalım, sen de bizim lehimize hüküm ver de, biz de iman edelim, seni tasdik eyleyelim". Resulullah, iba' etmiş ve bu âyet nâzil olmuştur. Şu halde mânâ: Muhakemeden imtina' etme, fakat hükme gelince Allah'ın bildirdiği hakk ile hükm et de, onların hevalarına haksız arzularına uyma. وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ **Ve iyi sakın ki, Onlar, seni Allah'ın sana inzal ettiği şir'a ve minhacın bildirdiği ahkâm-ı hakkın tamamından şöyle dursun birisinden bile aldadıp şaşıramasınlar.** Hiç bir vech ile fitneye düşüremesinler. Hükmünde, küfürden, zulümden, fısktan hiç bir eser bulunmasın. فَاِنْ تَوَلَّوْا **şayed onlar, bunu kabul etmeyip başkasını isterlerse** فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ **o zaman bil ki, her halde Allah, onlara başka bir sebeble değil, günahlarının bâzısı sebebiyle bir müsıbet vermek istiyor.** Ki, Allah'ın iradesine karşı gelmenin ihtimali olmadığı ma'lumdur. Bu bâzı zünub, Allah'ın hükmünü kabul etmemek, hilâf-ı hak hüküm istemek günahıdır. Bunun bu suretle ifadesi, şu mânâları iş'ar eder: Evvelâ, ibhame nazaran bu günah, sarahaten yad edilmesi lâyık görülmeyen pek büyük bir günahtır. Haksızlar bile, suret-i haktan görünerek haksızlık peşinde dolaşırlar. Binaenaleyh açıktan haksızlık istemenin ve Hukmullah'ı kabul etmemenin ne büyük bir günah olduğu tasavvur edilsin. Saniyen, bu sevdada bulunanların pek çok günahları vardır. Ve bu büyük günah onlardan biridir. Salisen, Allah, dünyada her günah ile muahaze etmez, te'cil eder. وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰى اَجَلٍ

İba': Çekinmek, kabul etmemek.

مُسَمًّى (*"Bununla beraber Allah insanları kesibleriyle hemen muahaza ediverecek olsa yer yüzünde bir deprenen bırakmazdı velakin müsemmâ bir ecele kadar onları tehir buyurur,...."* Fâtır-35/45) Veya afveyler, fakat hakk olduğu kat'iyyen ma'ûm bulunan bir hükmü kabul etmemek günahı vakı' oldu mu bunun her halde muahaze olunacağını ve bunların haksızlıkla behemehal bir musibete ma'ruz olacakları bilinmek lâzım gelir. Böyle olmakla beraber, وَاِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ **insanların bir çoğu fasıkdırlar,** ma'lûm ve muayyen bulunan hudud-ı haktan çıkmakta musırdırlar. Ve işte bundan dolayıdır ki, Ahkâm-ı Hâkk'ı tebliğten sonra hükm-ü hükûmete lüzum vardır. Ve hakimlerin hakk ile hükm etmeleri ve bu fasıklar güruhundan olmamaları vacibtir. Yoksa haksız hükm-ü hükûmet, musibeti tâ'cilden başka bir şey yapmaz.

Bu böyle iken, اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ **o ilm-ü din iddiasında bulunanların Allah'ın hükmüne razı olmayıp da, meyl-ü müdahene, garazkârlık, müsavatsızlık gibi haksız dâvâya tâbi cahiliyyet hükmü, cahiliyyet kanunu mu istiyorlar?** وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْماً **Halbuki hükm-ü hakimiyyeti Allah'dan daha güzel kim vardır?** Allah'ın hükmünden daha güzel hangi hüküm, Allah hükmiyle hükm eden hâkimden daha güzel hükm edecek hangi hâkim tasavvur olunur? Fakat bu istifham herkese değil, لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ **ikan sahibi olan kimseler, cemaatler içindir.** Bunu ancak ehl-i ikan takdir eder. Yoksa küfr-ü reyb içinde bulunanlar, kalblerinde maraz olanlar, bir zalimin haksız hükmüne, "daha güzeldir" demekten çekinmezler.

Rivayete göre bu âyet, Benî Nadir ile Benî Kureyza Yehudîleri beynindeki katl vak'asından dolayı, Aleyhissalâtü vesselâm'dan huküm talib etmeleri ve taraf-ı Risaletten müsavat ile hükmedilmesi üzerine Benî Nadir'in bu müsavat hukmüne razı olmayarak caihiliyye adeti vechiyle tefadul sevdasında bulunmaları sebebiyle nâzil olmuştur. Bu sebebe nazaran, Yehudîlerin şir'a-i İslâm'a, Hukm-i Muhammediye iman ve ittiba' etmemekle yalnız Kur'ân'a ve Muhammed aleyhisselâm'a değil, kendi dinleri ve kitabları olduğunu iddia ettikleri Tevrat-ı ve Şeriat-i Musa'yı dahi tanımayıp ale'l'ıtlak Hükm-i İlâhî'ye küfrederek cahiliyye ahkâmı peşinde koşmak istediklerini beyan ve isbat ile hem iman iddialarına rağmen küfür, hem ilm-ü şerafet iddialarına rağmen cehalet ve fısk ve istihkak-ı azab ile muahaze eylemiş ve sebebin hususiyetiyle beraber, mefhumun umumuna nazaran da, bu hükmün yalnız Yehuda mahsus ol-

---

İbham: Kapalı bırakmak, belirsiz olmak. **Musır:** Sıkıcı. **İkan:** İyi ve yakinen bilme. **Tefadul:** Üstünlük. **Şerafet:** Şerefli.

mayıp Nasârâ vesaire hakkında da böyle olduğunu ve binaenaleyh şir'a-ı İslâm'ın şeriat-ı âmme ve minhac-ı küll olup bunu tanımayan Yehud ve Nasârânın kendi din-ü şerifatlerini de tanımamış olacaklarını anlatmış ve bu suretle Müslümanların beyne'l-ümem vazifelerindeki şümulün ehemmiyetini göstermiştir.

O halde:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰٓى اَوْلِيَٓاءَ بَعْضُهُمْ
اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِم۪ينَ ﴿٥١﴾ فَتَرَى الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ ف۪يهِمْ يَقُولُونَ
نَخْشٰٓى اَنْ تُص۪يبَنَا دَٓائِرَةٌ فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِه۪
فَيُصْبِحُوا عَلٰى مَٓا اَسَرُّوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ نَادِم۪ينَ ﴿٥٢﴾ وَيَقُولُ الَّذ۪ينَ
اٰمَنُٓوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذ۪ينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ
اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِر۪ينَ ﴿٥٣﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ
عَنْ د۪ينِه۪ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ
اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِر۪ينَ يُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ
لَٓائِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٥٤﴾
اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ

اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ

قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَٓاءَۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًاۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ

لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ

وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُۙ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾ قُلْ

هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِۜ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ

وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَۜ اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ

مَكَانًا وَاَضَلُّ عَنْ سَوَٓاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾ وَاِذَا جَٓاؤُ۫كُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا

وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

وَتَرٰى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ

لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ

عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۜ كُلَّمَٓا اَوْقَدُوا نَاراً لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا

اللّٰهُۙ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَاداًۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ

وَلَاَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ

وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ

وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْۜ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌۜ وَكَث۪يرٌ مِنْهُمْ سَٓاءَ

مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ

مِنْ رَبِّكَۜ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُۜ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِۜ

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٦٧﴾

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُق۪يمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًاۚ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٦٨﴾

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَالَّذ۪ينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُ۫نَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾ لَقَدْ اَخَذْنَا م۪يثَاقَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلًاۜ كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْۙ فَر۪يقًا كَذَّبُوا وَفَر۪يقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

وَحَسِبُٓوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَث۪يرٌ مِنْهُمْۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ
ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا
يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
﴿٧٣﴾ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾ مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ
مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ
انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

51- Ey o bütün iman edenler! Yehud ile Nesârâ'yı yâr tutmayın, onlar ancak birbirlerinin yâranıdırlar. İçinizden her kim, onlara yârdaklık ederse muhakkak onlardan ma'duddur. Allah ise, zulm edenleri doğru yola çıkarmaz.

52- O'nun için yüreklerinde nifak illeti olanları görürsün ki, onların içine koşar dururlar; "Ne yapalım tersine bir devrin başımıza dönmesinden korkuyoruz" derler. Me'mul ki, Allah, yakında o fethi veya nezd-i İlâhîsinden bir emir ihsan ediverir de, nefislerinde gizlediklerine pişman olurlar.

53- Mü'minler de, "hâ", derler. "Şunlar mı o, sizinle beraber olduklarına olanca yeminleriyle Allah'a yemin edenler? Bütün çabaladıkları

boşuna gitti de hüsran içinde kaldılar."

54- Ey o bütün iman edenler! İçinizden kim dininden dönerse duysun: Allah, onun yerine öyle bir kavm getirecek ki, Allah onları sever, onlar, Allah'ı severler. Mü'minlere karşı boyunları aşağıda, kâfirlere karşı başları yukarıda, Allah yolunda mücahede ederler, dil uzatanın levminden korkmazlar. İşte o, Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir ve Allah, vasi'dir, alîmdir.

55- Sizin veliniz evvel Allah, sonra Resulü, sonra o iman etmiş olanlardır ki, namaza devam ederler ve rüku halinde zekat verirler.

56- Ve her kim Allah ve Resulüne iman edenlere yâr olursa şübhe yok ki, Allah hizbidir ancak galib olacaklar.

57- Ey o bütün iman edenler! Ne o sizden evvel kitab verilenlerden dininizi eğlence ve oyuncak yerine tutanları, ne de diğer kâfirleri dost tutmayın, Allah'dan korkun eğer mü'minlerseniz.

58- Namaza ezan okuduğunuz zaman onu, bir eğlence ve oyun yerine koyuyorlar. Bu, işte onların akılları ermez bir güruh olmalarından.

59- De ki: "Ey Ehl-i kitâb siz, sırf şunun için bizden hoşlanmıyorsunuz: Biz Allah'a iman ettiğimiz gibi, hem kendimize indirilene, hem daha evvel indirilmiş olana iman etmekteyiz. Sizin ise, ekseriniz fâsıksınız."

60- De ki: "Size, Allah yanında cezaca ondan daha fenasını haber vereyim mi? O kimseler ki, Allah, kendilerine lâ'net etmiş, gadabına uğratmış, onlardan maymunlar, hınzirler ve tağuta tapanlar yapmış. İşte bunlar, mevki'ce daha fena ve düz yoldan daha sapgındırlar."

61- Size geldiklerinde de, "amennâ" derler, halbuki kâfir girmişler, kâfir çıkmışlardır, neler ketmediyor idiklerini ise, Allah, kendilerinden daha iyi bilir.

62- Onlardan bir çoğunu görürsün ki, günâha girmek, zulmetmek ve haram yemekte sür'at yarışı yaparlar, her halde ne fenâ yaparlar.

63- Bari Rabbaniyyun ve Ahbar bunları günâh söylemekten ve haram yemekten nehyetseler. Ne fena san'ate alışmışlar.

64- Bir de Yehudîler, "Allah'ın eli bağlı" dediler ve dedikleriyle elle-

ri bağlandı ve mel'un oldular. Hayır, onun iki eli de açık dilediği gibi bahşediyor. Celâlim hakkı için, sana Rabbın'dan indirilen, onlardan bir çoğunun tuğyanını ve küfrünü artıracaktır. Maamafih Biz, onların arasına kıyamete kadar sürecek buğz ve adavet bıraktık. Her ne zaman harb için bir yangın tutuşturdularsa Allah, onu söndürdü. Hep yeryüzünde fesad için koşarlar; Allah ise, müfsidleri sevmez.

65- Eğer Ehl-i kitab iman etselerdi, Allah'dan korksalardı, şübhesiz kabahatlerini keffaretler ve kendilerini na'im cennetlerine koyardık.

66- Eğer onlar, Tevrat'ı ve İncil'i ve Rabbları tarafından kendilerine sair indirileni doğru tutsalardı, elbette hem üstlerinden yerlerdi, hem ayaklarının altından. İçlerinden mu'tedil bir ümmet yok değil, lâkin çoğu ne kötü işler yapıyorlar.

67- Ey şanlı Resul! Sana, Rabbın'dan her indirileni tebliğ et. Etmezsen, O'nun risaletini edâ etmiş olmazsın. Allah seni, insanlardan koruyacak, emin ol Allah kâfirleri muradlarına erdirmiyecek

68- De ki: "Ey Ehl-i Kitab siz, Tevrat'ı ve İncil'i ve daha size Rabbınız'dan indirileni tutup icra etmedikçe hiç bir şey değilsiniz." Celâlim hakkı için, sana Rabbın'dan indirilen (Bu Kur'ân), onlardan bir çoğunun tuğyanını ve küfrünü artıracak, o halde kâfirlere acıyacağın tutmasın.

69- Şübhe yok ki, iman edenler ve Yehudîler, Sâbiîler, Nasrânîler, bunlar içinden her kim, Allah'a ve âhiret gününe iman edip de salih olarak çalışırsa artık onlara korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir.

70- Celâlim hakkı için, Benî israîl'in misakını aldık ve kendilerine Resuller gönderdik. Canlarının istemediği bir hükm ile bir Resul geldikçe onlara bir takımına yalancı dediler, bir takımını da öldürüyorlardı.

71- Hem başlarına bir fitne kopmayacak sandılar da kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah, tevbelerini kabul buyurdu, sonra içlerinden bir çoğu yine kör ve sağır kesildiler. Şimdi de Allah, görüyor, ne yapıyorlar.

72- Elbette küfretti şunlar: "Allah Meryem'in oğlu Mesîh'tir" diyenler. Halbuki Mesîh, şöyle demişti: "Ey benî İsrâil, hep Allah'a ibadet ediniz, benim de Rabbım, sizinde Rabbınız, Allah'a kim şirk koşarsa Allah, ona cennetini haram etmiştir ve varacağı yer ateştir ve zalimlerin ensarı yoktur."

73- Elbette küfretti şunlar: "Allah üçün üçüncüsü" diyenler. Halbuki bir tek ilâhdan başka ilâh yok. Eğer bu dediklerinden vaz geçmezlerse, elbette içlerinden kâfir kalanlarına şübhesiz ki, bir elîm azab dokunacaktır.

74- Daha Allah'a tevbe edip istiğfar etmiyecekler mi? Allah gafur, rahîmdir.

75- Meryem'in oğlu Mesîh başka bir şey değil, sade bir Resuldür. Kendisinden evvel de bir çok Resuller geçti, anasıda gayet doğru bir kadın, ikisi de yemek yerlerdi, Bak Biz, âyetlerimizi onlara nasıl açık anlatıyoruz? Sonra da bak onlar, nasıl çeviriliyorlar?

لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَاءَ: **Yehud ve Nesârâ'yı Evliya ittihaz etmeyiniz.** Onlara, veli olmayınız değil, onları veli tutmayınız. İ'timad edip de yâr tanımayınız, yârdaklık etmeyiniz. Velâyetlerine, hukümlerine, muavenetlerine müracaat etmek, Evliya-ı umur yapmak şöyle dursun, onlara hakikî bir ahbab gibi kemal-i safvetle i'timad edip de kendinizi kaptırmayınız. Velhasıl onları yâr olur zannedip de yâranınız gibi sıkıfıkı muaşeretlerine dalmayınız, tuzaklarına düşmeyiniz, hevalarına iştirak etmeyiniz (Sûre-i Âl-i İmrân, sahife 2, bakınız) Görülüyor ki, لَا تَكُونُوا اَوْلِيَاءَ لِلْيَهُودِ وَالنَّصَارٰى *"Yahudiler ve Hristiyanlarla dostlar olmayınız."* buyurulmamış لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى *"Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyiniz."* buyurulmuştur. Çünkü, لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ (*"Allah sizi din hakkında size kıtal yapmıyan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmıyan kimselerden, onlara iyilik etmeniz ve kendilerine adalet yapmanızdan nehyetmez, çünkü Allah adalet yapanları sever."* Mûmtehine-60/8) dir. Binaenaleyh mü'minler, Yehud ve Nesârâ'ya iyilik etmekten, dostluk yapmaktan onlara veliyyü'l-emr olmaktan nehy-ü men' edilmiş değil, onları veli ittihaz eylemekten, yârdaklık etmekten nehy edilmişlerdi. Çünkü onlar, mü'minlere yâr olmazlar. بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ **nihayet bâzıları bâzılarının dostları, birbirlerinin yâranıdırlar.** Yâni Yehud biribirinin, Nesârâ da biribirinin yâranıdırlar. Ne Yehud kendilerinden olmayana yâr olur, ne de Nesârâ. Bunların dostlukları, kendilerine munhasırdır. Bu da, hepsi arasında değil, bâzısı beynindedir. وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ **Ve siz mü'minlerden her kim, onları yâr tanır veli tutarsa şübhe yok ki, o da, onlardandır.** Onlara temessül etmiş, onların huyunu kapmıştır. O, artık hakka değil, onlara ve hevasına hizmet eder. Netice

Safvet: Temiz.

i'tibariyle onlardan sayılır. Âhirette onlarla beraber haşrolunur. Çünkü إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Allah, zalimler güruhunu her halde doğru yola çıkarmaz.** Binaenaleyh Yehud ve Nesârâ'yı veli ittihaz edenler de, onlardan olur, başlarını kurtaramazlar.

İmdi ya Muhammed, فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **kalblerinde maraz olanları** (Sûre-i Bakara'nın (*"Kalblerinde bir maraz vardır da Allah marazlarını artırmıştır ve yalancılık ettikleri için bunlara elim bir azab vardır."* Bakara-2/10) ayetine bakınız) İbn Übeyy ve emsali münafıkları görürsün ki, يُسَارِعُونَ فِيهِمْ **Yehud ve Nesârâ içinde onların müvalât ve muavenetleri bâbında hızla koşuşurlar.** يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ **"Korkarız ki, devir aleyhimize döner, başımıza bir müsibet erer" derler.**

DAİRE: dünyanın baş ucunda dönüp dolaşan müsibet ve inkılâbı demektir. Bunlar, âhireti hesaba almaz, hakkın galebesine, İslâm'ın teâlisine bel bağlamaz, tersine bir inkılâb oluverip, devletin küffara geçmesini düşünür ve öyle bir halde onlardan istifade edebileceğini de ümid eder ve bu ümid ile, özürleri kabahatlerinden büyük olmak üzere bu suretle i'tiraz ederler. Ve bununla, gûya bir darlık zamanında müslümanlara bir hizmet etmek fikriyle âkîlâne bir ihtiyatta bulunuyorlarmış gibi görünmek isterler. Halbu ki, hakikatte Resulullah'ın muvaffakiyyetinden ve Din-i İslâm'ın hakkiyyetinden şübhe ederler. Ve ihtilâl-ü inkılâb peşinde dolaşırlar. Rivayet olunuyor ki, bu sözü, reis-i münafikîn Abdullah ibn Übeyy söylenmiştir. Beni Kaynuka Yehudîleri, Resulullah'a muharib bir vaziyet aldıkları zaman Ubade ibn Samit radıyallahü anh: "Benim bu Yehudîlerden pek çok dostum var, fakat ben bunların dostluklarından Allah'a ve Resulü'ne teberri ediyor, Allah ve Resulü'ne arz-ı müvalât eyliyorum" demişti. Abdullah ibn Übey de: "Ben öyle bir adamım ki, devairden korkarım, dostlarımdan vaz geçemem", demiş ve bu âyetler nâzil olmuştur.

Öyle amma, devrin bu gibi ihtimalâtı içinde kendilerinden başka kimseye yâr olmayanlardan ümid beklemekten ise, فَعَسَى اللّٰهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ **Allah'ın Resulullah'a ve müslümanlara futuhat veya sair suretle bir küşayiş ihsan edivermesi** veyahud taraf-ı Rabbanîsi'nden bir emr ile, o dost dediklerine hatır-ü hayale gelmez bir felâket verivermesi ve binaenaleyh فَيُصْبِحُوا عَلَى مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ **bu münafıkların gönüllerinde gizledikleri şeylere nadim olmaları pek yakın ve Allah'dan daha ziyade me'mul bir ihtimaldir.** Ki, bu bir va'd-i İlâhî'dir. Allah'ın kudretiyle, Yehud ve Nesârâ'nın kudret ve ahlâkları

Müvalât: Yardımlaşma. **Teberri:** Alakasız olma, temiz olma. **Küşayiş:** Ferahlık.

karşılaştırılınca haddizatında akreb olan bu va'd-i İlâhî ile de kesb-i kat'iyyet eden bu ihtimal tahukkuk ettiği zaman bunların bu hallerini gören mü'minler ne der, bilir misiniz?

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا **O zaman da mü'minler, bu münafıklara işareten ve bunların ümid bekledikleri o mağlûb ve perişan dostlarına hitaben, yüzlerine karşı veya kendi aralarında derler ki:** اَهٰؤُلَٓاءِ الَّذِينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ **Acaib, her halde sizinle beraber olduklarına** وَاِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ ("*...Ve şayed size kıtal yapılırsa muhakkak size yardım ederiz.*" Haşr-59/11) diye) **güçlerinin yetebildiği yeminlerle Allah'a kasem edenler şunlar mıydılar?** Bakınız ne oldular: حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرِينَ **Bütün amelleri, bütün mesaileri boşa gitti de hepsi haib-ü hâsir oldular.** Nitekim sûrenin yukarısında وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ("*... Her kim şeriatın ahkâmını tanımazsa her halde bütün işlediği hederdir ve âhirette o, husranda kalanlardandır.*" Mâide-5/5) buyurulmuş idi.

Âsım, Hamze, Kisaî, Halefü'l-âşir kıraatlarında vav-ı istinafiyye ve «لا» mın ref'iyle «وَيَقُولُ» Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer kıraatlarında vavsız «يَقُولُ» okunur ki, ikisi de, sual-i mukaddere cevab cümle-i istinafiyyedir. Ve mânâ birdir. Ebû Amr, Ya'kûb kıraatlarında ise, vav-ı atf ve «لا» mın nasbiyle «وَيَقُولَ» okunur ki, bu da, «فَيُصْبِحُوا» üzerine atıftır. Sonundaki, «حَبِطَتْ» fıkrasının «هٰؤُلَٓاءِ» den bir haber ve istifham-ı taaccübî mazmununda dahil olarak mü'minlerin mekulünden olmasıda muhtemildir. Ve bu takdir de mânâ, "Onlar, bunlar mıdırlar? Allah'ın kudretine bakın ki, bütün mesaileri ne kadar boşa gitti de ne büyük hüsrana düştüler?" demek olur. Fakat gösterdiğimiz vech ile bunun âkibeti hal-i telhis eden re'sen bir kelâm-ı İlâhî, bir cümle-i müste'nefe olması daha zahirdir. İşte Yehûd ve Nesârâ'yı evliya ittihaz etmek böyle nifak gibi bir maraz-ı kalbîden neş'et eder ve irtidada daî olur. Bunun da, âkibeti habt-ı amel ile hüsran-ı küllîden başka bir şey olmaz. Çünkü irtidadın cezası, budur. Görülüyor ki, «تَرَٓى» buyurulmamış, «تَرٰى» buyurulmuştur. Bu ise, istikbal ve istimrar fi'lidir. Demek ki, bunlar, maziye aid değil, müstakbele aid ve emsali bir çok defalar görülecek vukuattır. Bunun için şimdi de, ale-ıtlak mürtedlerin hallerine geçilerek يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ **"Ey o bütün iman edenler! İçinizden kim dininden dönerse duysun."** Nâfi', İbn Âmir, Ebû Ca'fer kıraatlarında

---

Mekul: Ek olunmuş. **Telhis:** Kısaltan. **Re'sen:** Doğrudan. **Müste'nefe:** Yeni başlayan. **Daî:** Sebep, davetçi. **Habt-ı a'mal:** İrtidad eden yani İslâm dininden çıkan bir kimsenin, dindar iken yapmış olduğu ibadetlerin iptal olup sevabsız kalması. **İstimrar:** Sürüp gitmek.

«مَنْ يَرْتَدَّ» "idğamsız" مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ "Kim dininden dönerse." buyuruluyor ki, bütün bunlar, Kur'ân'ın kable'l-vuku haber verdiği vakıat cümlesindendir. İbn Kâ'b, Dahhâk, Hasen, Katade, İbn Cüreyc ve saire demişlerdir ki, : "Bu âyet, kıyamete kadar bütün mü'minlere hıtaben nâzil olmuştur." Yâni bu âyet, sebebi hass, hukmü âmm olan diğer bâzıları gibi bir sebeb-i mahsus ve bir vakıa-i mahsusa üzerine değil doğrudan doğruya umum mü'minlere ale'l-ıtlak irtidadın bir hükmünü tefhim için nâzil olmuştur. Müfessirîn burada, bu âyetin ihbarına müntabık olmak üzere bil'ahare muhtelif zamanlarda vukua gelen on bir irtidad vak'asından bahs etmişlerdir ki, üçü, Resulullah'ın irtihalinden evvel vaki' olmuştur.

1 - Beni Müdlic irtidadıdır ki, reisleri Zuhımar denilen Esved-i Ansî'dir. Bu, bir kâhin idi. Yemen'de nübüvvet iddia ve bâzı beldeleri istilâ edip Resulullah'ın me'murlarını çıkarmış idi. Aleyhissalâtü vesselâm da, Yemen valisi Muaz ibn Cebele ve Sadat-ı Yemene yazdı. Allah Teâlâ da, onu, Feyruz-i Deylemî'nin eliyle helâk etti. Geceleyin basılıp katl edildi. O gece Resulüllah bunu haber verdi, müslümanlar mesrur oldular ve ertesi gün idi ki, vefat-ı Peygamberî vuku buldu. Sonra rebiy'ülevvel'in ahirinde de Yemen'den haber geldi.

2 - Müseylimetü'l-Kezzab'ın kavmı olan Beni Hanife irtidadıdır. Bu kezzab da, nübüvvet iddia etmiş, Resulullah'a şöyle yazmıştı: مِنْ مُسَيْلَمَةَ رَسُولِ اللّٰهِ اِلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللّٰهِ اَمَّا بَعْدُ فَاِنَّ الْاَرْضَ نِصْفُهَا لِي وَنِصْفُهَا لَكَ "Allah'ın elçisi Müseyleme'den, Allah'ın Resulû Muhammed'e:, "Arzın nısfı benim, nısfı senin". Aleyhissalâtü vesselâm da şöyle cevab vermişti: "Muhammed Resulullah'dan Müseylimetü'l-Kezzab'a اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاۤءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ("....*Her halde arz Allah'ındır ona kullarından dilediğini varis kılar, akıbet ise muttakilerindir."* Arâf-7/128)", Sonra buna Hazret-i Ebû Bekr hilâfetinde asker gönderip harb etti ve Hazret-i Hamza'nın katili Vahşî yediyle katl olundu. Vahşî: "Ben cahiliyyetimde Hayrü'n-nas'ı İslâmımda da Şerrü'n-nası katl ettim." der idi.

3 - Tuleyha ibn Huveylid'in kavmı olan Beni Esed'in irtidadı ki, Tuleyha'da vefat-ı Peygamberî sıralarında nübüvvet iddia etmiş idi. Buna da, Hazret-i Ebu Bekr, Halid ibn Velid'i sevk etti. Ba'de'l-harb Tuleyha, münhezim olup Şam'a kaçtı, ba'dehu İslâm'a geldi ve pek güzel müslüman oldu ki, İran muharebatı gibi büyük muharebelerde en güzel hizmet eden eazımdandır. Diğer yedi fırka da, Peygamber'in vefatından sonra Hazret-i Ebu Bekr zamanında irtidad etmiş idi ki bunlar:

Münhezim: Hezimete uğramış.

4 - 1 Uyeyne ibn Hısn'in kavmi Fezare,

5 - 2 Kurre ibn Selemete'l-Kuşeyrî'nin kavmi Gatafan,

6 - 3 Füca'e ibn Abdi Yâleyl'in kavmi Benu Selim,

7 - 4 Malik ibn Nüveyre'in kavmi Benu Yerbu',

8 - 5 Secah binti Münzir'in kavmi olan Temim'in bir kısmı ki, bu Secah, nefsini Müsiylimetü'l-Kezzab'a tezvic etmişti ve kıssası meşhurdur. Ebü'l'alâ el-Maarrî, «استغفر واستغفري» unvanlı kitabında şöyle demiştir:

أمّت سجاح ووالاها مسيلمة كذابة في بني الدنيا وكذاب

Secah kocasız kaldı, yahud teşne idi Müseylime de ona muvalât etti. Dünya evlâdı içinde biri bir kezzabe biri de bir kezzab.

9 - 6 Eş'as ibn Kays'in kavmi Kinde,

10 - 7 Hutam ibn Zeyd'in kavmi benî Bekr ibn Vâil, Allah Teâlâ, Hazret-i Ebu Bekr'in eliyle bütün bu yedi fırka mürteddînin de işlerini bitirdi, gaileleri-ni def'etti.

11 - Cebele ibn Eyhem'in kavmi olan Gassan ki, bu Cebele de, Hazret-i Ömer zamanında İslâm'a gelmişti. Bir fakire vurduğu bir tokattan dolayı kısasan bir tokat yiyeceğini anlayınca kibrine yediremeyip irtidad edip bilâd-ı Rum'a kaçmış idi ki, kıssası meşhurdur. Görülüyor ki, bu vak'alar, sadece ferd-i bir irtidâd halinde kalmamıştır.

Hasılı, ey ehl-i iman, sizden ferd veya cemaat her kim dininden döner, irtidad ederse bilmiş olsun ki, فسوف يأتي الله بقوم **Allah, onların belâlarını verip yerlerine diğer bir kavm getirecektir.** Öyle bir kavm ki, **يحبهم ويحبونه hem Allah onları sever, dünya ve âhiret hayırlarını murad eder, hemde onlar Allah'ı severler, taatine koşar, isyandan kaçarlar. Öyle bir kavm ki, أذلة على المؤمنين Mü'minlere karşı mütezellil yâni mütevazi', refik ve merhametli أعزة على الكافرين kâfirlere karşı izzetli, satvetli يجاهدون في سبيل الله Fîsebilillâh mücahede ederler, ولا يخافون لومة لائم levm edenin levminden korkmazlar,** yâni hem cihad ederler, hem de dinlerinde pek salâbetlidirler. İfa-yı vazife etmek lâzım geldiğini gördüler mi, münafıklar gibi şunun bunun hatırına gönlüne bakmaz, dedikodudan sakınmaz, vazifelerini yaparlar. ذلك فضل الله **Bu hal, bu evsaf ise, mahzâ Allah'ın fadl-ü ihsanıdır. يؤتيه من يشاء O, bunu, kime dilerse ve-**

rir, dileyene de verir. Binaenaleyh hiç biriniz ümidsizliğe düşmeyiniz, düşüp de kâfirler peşinde koşmayınız. Allah'dan böyle evsafa malik bir kavm olmayı isteyiniz, dileyiniz. Fakat bunu, cebren alınır bir istihkak da zannetmeyiniz, inhisar fikrine sapmayınız. وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ **Allah, hem vasi'dir, hem alîm.** Eltaf ve ihsanı çok, ihsanına mani'-u müzahim yoktur. O'nu, hiç bir şey takyid edemez, en ümitsiz zamanda en umulmadık yerden, en umulmaz kimselerde, neler neler halkeder. Nasıl halkeder bunu O, bilir. Zira O, her şeyi bilir. Binaenaleyh lûtf-u ihsanını kimlere ve ne suretle vereceğini de bilir. Bu şereflere, bu hürriyyete, bu izzet-ü istiklâle ermek isteyenler, başkalarının değil, ancak Allah'ın velâyetine koşmalı, Allah'ın sevgili Paeygamberine, mü'minlere baş tutmamalı, mahabbet ve nusrat etmelidir, اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ الخ **"Sizin veliniz evvel Allah, sonra Resulü, sonra o iman etmiş olanlardır ki namaza devam ederler rükû' halinde zekât verirler".**

Anlaşılıyor ki, irtidad, bir vak'aya münhasır olmadığı gibi bu kavm de, muayyen bir kavmden ibaret değil. Mürtedlerin zararlarına mukabil olmak ve onların terk ettikleri mevki-i saadeti işgal eylemek üzere kıyamete kadar zaman zaman nevbetle gelecek ve i'lâ-i Kelimetullah ile İslâm'a hizmet edecek müteaddid akvama işarettir ki, zikrolunan evsaf, bunları evsaf-ı mümeyyizelerini ve cihet-i vahdetlerini teşkil eder. Binaenaleyh bunların hey'et-i mecmuasını ancak alîm olan Allâh Teâlâ bilir. Fakat gerek zuhurundan sonra ve gerek bâzı âsara nazaran zuhurundan evvel, bâzılarını ta'yin ve tasavvur mümkün olabileceğinden, müfessirîn bunları kaydetmişlerdir:

1- Hazret-i Hasen, Katade, Dahhak, İbn Cüreyc demişlerdir ki, bunlar, Ebu Bekir ve ashabıdırlar. Çünkü mürteddîne bunlar, harb ettiler.

2- Ebu Bekir, Ömer ve ashabıdırlar. Zira Devr-i Resulullah'dan sonra mücahedat bunların hilâfetlerinde vaki' oldu.

3- Süddî demiştir ki, bu âyet evvelâ, Ensar hakkındadır. Zira evvelâ küffara karşı Resulullah'a nusrat ve izhar-ı dine muavenet eden bunlardır.

4- Ehl-i Yemen'dir. Zira Hâkim'in Müstedrek'inde sened-i sahih ile rivayet olunduğu üzere, bu âyet nâzil olduğu zaman Aleyhissalâtü vesselâm, Ebu Musa el-Eş'arî radıyallahü anhe işaret buyurarak: قَوْمُ هٰذَا ***"Bunun kavmi"*** (Hakim; el-Müstedrek-21/313) buyurmuştur. Ve filvakı' bunlar, Resululah zamanında çok mücahedeler ve hizmetler etmişler ve Hazret-i Ömer fütuhatının kısm-ı a'zamı da bunların yediyle olmuştur.

Eltaf: Lutuflar. **Muzahim:** Zahmet.

5- Kavm-i Fürs'dür. Çünkü yine rivayeti sahihada varid olduğu üzere Aleyhıssalâtü vesselâm'dan sual olunmuş, Yed-i seadetleriyle Selman-ı Farisî radıyallahü anh'in omuzuna vurup: هَذَا وَذَوُهُ **"Bu ve bunun sahibleri"** buyurmuş. Sonra da: لَوْ كَانَ الْاِيمَانُ مُعَلَّقًا بِالثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ اَبْنَاءِ فَارِسَ ***"İman, Süreyya'ya muallak olsa ebna-i Faris'ten bir takım rical her halde uzanır alırlardı,"*** (Feyzü'l-Kadir-5/322.) buyurmuştur ki, bu hadîs-i şerifte İmam-ı A'zam Ebu Hanife Hazretleri'nin menakıbına da delâlet vardır.

6- Denilmiş ki, bunlar, Neha'den iki bin, Kinde'den beş bin ve ebna-i nastan üç bin kişi idiler ki, Kadisiyye günü cihad ettiler.

Velhasıl bu kavmi, bir zamana munhasır münferid bir kavmden ibaret telâkki etmemeli, imandan sonra herhangi bir suretle İslâm'dan yüz çevirenlerin kendilerine terk-i mevkı' etmeğe mecbur oldukları ve olacakları herhangi bir kavm olarak anlamalıdır. Ve burada yalnız irtidad-ı i'tikadî değil, irtidad-ı amelî de mevzu-ı bahistir. Vaktiyle Yehud'un Nesârâ'ya, Nesârâ'nın müslümünlara terk-i mevki ettikleri gibi, ni'met-i İslâm'ın kadrini bilmeyen nankörler de onun kadrini bilecek, şükrünü edâ edecek yeni bir kavm-i müslime, terk-i mevki etmeğe mecbur olacaklardır. Tarih-i beşer, Tarih-i İslâm bunun büyük küçük misalleriyle mâlâmâldir. Ferdleri, akvam-ı sağireyi bırakalım da, en büyük misallerini alalım. Evvelâ Arablar, kavmden kavme bu hizmeti yapmışlar. Ba'dehu Emeviyye'nin son zamanlarında olduğu gibi bu hizmet, Arab'dan Acem'e doğru geçmiş. Hadîs-i Şerifin de, delâlet ettiği üzere kavm-i Fürs mâ'nen ve maddeten İslâm'a pek büyük hizmetler eylemiş, sonra bunlarda aynı hale gelmiş.

Bu def'a da Allah, Türkleri göndermiş, Arablar'ın, Fürsler'in kadrini bilemeyip zayi' ettikleri Devlet-i İslâm'ı ele alarak İstanbul'a ve oradan kıtaat-ı arzın her tarafına yaymışlar. Binaenaleyh ebna-i Faris hadîsinin delâleti ve feth-i Kostantıniyye hâdîsinin sarahati ve فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ (*"Me'mul ki Allah yakında o fethi veya nezdi ilâhisinden bir emir ihsan ediverir..."* Mâide-5/52) **va'd-i ilâhîsinin ıtlak ve İşareti ile Türkler de,** فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ (*"...Allah onun yerine öyle bir kavm getirecek ki; Allah onları sever, onlar Allah'ı severler, mü'minlere karşı boyunları aşağıda, kafirlere karşı başları yukarıda, Allah yolunda mücahede ederler, dil uzatanın levminden korkmazlar..."* Mâide-5/54) tebşirine dahil olmuşlardır. Demek ki, onlar da, bu ni'metin kaderini bilmez

---

Mâlâmâl: Çok dolu.

küfr-ü küfrana doğru giderlerse mevki'lerini Allah'ın göndereceği diğer bir kavme terketmeğe mecbur olacaklardır. Ve kim bilir vasi' ve alîm olan Allah, kıyamete kadar daha ne kavmler gönderecektir. İşte tâ yukarıdan اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ (*"..Allah'ın üzerinizdeki ni'metini düşünün."* Âl-i İmrân-3/103) tezkirinden beri gelen ve daha devam edecek olan beyanatın siyak-u sibakına nazaran hasılı meâl bu noktada toplanmaktadır.

Binaenaleyh ey mü'minler, dininizin kadrini biliniz, hiç bir kavme inhisar kabul etmeyen bu vasi' feyz-i hakkı, bu fadl-ı İlâhî'yi, bu yüksek hürriyyeti bırakıp da, başkalarının muvalâtı arkasına düşmeyiniz إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا **Sizin her mâ'nâsiyle veliniz, veliyyü'l-emriniz, muhibbiniz, nasırınız başkası değil, ancak Allah ve Allah'a tebean Resulü, Ve Allah'a ve Resulü'ne tebean mü'minlerdir.** الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ **Öyle mü'minler ki, Allah'a ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek rek'atleriyle güzelce namaz kılarlar ve Allah'ın emrine inkiyad ederek hüsn-i rızalariyle zekâtlarını verirler, yahud rüku'da oldukları halde zekât verirler.**

Bu âyetin sebeb-i nüzülü hakkında bir kaç rivayet vardır:

Evvelkisi, Ubada bin Samit Hazretleri'nin bâlâde nakl edilen sözü ve mü'minlerden murad, umumdur.

İkincisi, İkrime'nin rivayetine göre Hazret-i Ebu Bekir'dir.

Üçüncüsü, Atâ'nın İbn Abbas'dan rivayetine göre de, Hazret-i Ali'dir. Ebu Zerr'den de: " Bir gün mescidde öğle namazını kılmıştık. Bir sail, "Ya Rabbi şahid ol, Resulullah'ın mescidine geldim, dilendim, kimse bana bir şey vermedi" diye şikâyet etti. Hazret-i Ali, daha namaz kılıyordu ve rukû'da idi. Saile, serçe parmağındaki bir yüzüğü imâ etti. O da, gitti aldı. Resulullah, bakıyordu: *"Allah'ım, kardeşim Musa senden* قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي .. وَاَشْرِكْهُ فِي اَمْرِي (*"Ya Rabb! Benim göğsüme genişlik ver. Ve bana işimi kolaylaştır. Ve dilimden ukdeyi çöz. Sözümü iyi anlasınlar. Ve bana ehlimden bir vezir ver. Kardeşim Harun'u. Onunla sırtımı pekit ve onu işimde şerik et."* Tâhâ-20/25-32) diye niyaz etti. Sen de, قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا (*"Biraderinle bâzûna kuvvet vereceğiz ve sizin için bir saltanat kuracağız da size irişemiyecekler..."* Kasas-28/35) *diye Tevrat'ı inzal buyurdun. Allah'ım, ben de Peygamberin Muhammedim. Benim de sineme genişlik ver, işimi kolaylaştır, bana da ehlimden Ali'yi vezir yap ve bununla arkama kuvvet ver"* dedi. Henüz bu kelimat-ı itmam etmeden, Cibril nâzil oldu "Ya Muhammed İkre' ... إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ (*"Sizin veli-*

niz evvel Allah, sonra Resulü sonra o iman etmiş olanlardır ki namaza devam ederler ve rüku' halinde zekat verirler..." Mâide-5/55) dedi (Suyutî: Ed-Dürrü'l mensur-3/105) diye bir rivayet vardır. Bu iki rivayete nazaran وَالَّذِينَ اٰمَنُوا **"iman edenler"** den murad, şahs-ı muayyendir, diyenler olmuş ve bundan dolayıdır ki, Şia, Hazret-i Ali'nin imameti mes'elesinde bu âyet ile istidlâl etmek istemişlerdir. Şübhe yok ki, Ebu Bekir ve Ali, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ cümlesindendirler fakat yalnız değil.

HİZBULLAH

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ **"Ve her kim Allah ve Resulüne iman edenlere yâr olursa şübhe yok ki Allah hizbidir, ancak galib olacaklar."**

HİZB: Luğatte, bir zatın reyine tâbi' olup kendisiyle beraber bulunan eshabıdır. Ki, kendilerini tazyik eden bir iş için toplanmış kimseler demektir. حِزْبُ اللّٰهِ *"Hizbullah"* unvanını, müfessirîn شيعَةُ اللّٰهِ *"Allah'ın taraftarları"*, اَنْصَارُ اللّٰهِ *"Allah'ın yardımcıları"*, اَوْلِيَاءُ اللّٰهِ *"Allah'ın dostları"*, جُنْدُ اللّٰهِ *"Allah'ın ordusu"* diye muhtelif ta'birlerle tefsir etmişlerdir. Yâni hakikatte galib olanlar, ancak Allah ordusu veya Allah dostları veya Allah yardımcıları veya Allah tarafdarları, Allah fırkasıdır. Asıl velâyet Allah'ındır. Diğerlerinin galebesi surî veya muvakkattir. Bunun için, يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَاءَ **"Ey o bütün iman edenler! Ne o sizden önce kitab verilenlerden dininizi eğlence ve oyuncak yerine tutanları, ne de diğer kafirleri dost tutmayın."** görülüyor ki, evvelki nehiy suret-i umumiyyede yalnız Yehud ve Nesarâ'ya mahsus idi. Burada ise nehiy ale'l-umum küffara dahi ta'mim edilmiştir. Ve aynı zamanda bu nehiy Ehl-i kitab'ın Dini İslâm'ı istihza' ve istihfaf edenlerine tahsis olunmuştur. Bunun sebeb-i nüzulünde deniliyor ki: "Rifaa bin Zeyd ile Süveyd ibn Hâris, zahiren müslüman olmuşlar, müslüman olmuş gibi görünmüşler. Sonra Münafıklığa girişmişler, müslümanlardan bir takım kimselerin de bunlara meveddeti varmış. Bu âyet, bunlar hakkında nâzil olmuştur. Şu halde zahiren müslüman görünüp batınen küfr-ü nifak taşımak dini, makasıd-ı hasiseye alet yapmak, dini eğlence ve oyuncak yerine koymaktır ve bununla evvelâ izhar-ı İslâm ederek müslümanlara içlerinden fesad saçmak istiyen dönme kâfirlere nazar-ı dikkat celbedilmiştir. Maamafih sebeb, hass olmakla beraber hüküm âmmdır ve her nev-i' istihzaya şamildir.

Surî: Surete aid, görünüşe aid. **Meveddet:** Dostluk.

Bunun için bu ıtlaktan sonra istihzanın bir nev-i' mahsusunu beyan ile şöyle buyuruluyor.

وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا **O kâfirleri de dost ittihaz etmeyiniz ki, namaza nidâ ettiğiniz, yâni ezan okuduğunuz vakit o ezan veya namazı eğlence ve oyun yerine tutar istihza ederler.** ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ **Bu da, bunların akılsız bir kavm olmalarından neş'et eyler.** Bu akılsızlıkları cümlesindendir ki, mânâsız çanları hoşlanır dinlerler de tevhide, salât-ü felâha çağıran yüksek mânâlı güzel ezanlardan hoşlanmazlar.

Bu âyet, evvelâ, ezanın meşru'iyetine, saniyen, onunla istihza ve istihfafın küfrolduğuna delâlet etmektedir. Bunun için ezana icabet, vacibdir. Bu âyetin sebeb-i nüzulünde de şu iki rivayet vardır: Ezan okununca müslümanlar namaza kalktıklarında Yehudîler, gülüp istihza ederek, قَامُوا لَا قَامُوا ، صَلُّوا لَا صَلُّوا ، رَكَعُوا لَا رَكَعُوا "Kalktılar, kalkmaz olsunlar, kıldılar, kılmaz olsunlar, rukû' ettiler, etmez olsunlar" derlermiş. Süddî'nin rivayetine göre Medine'de bir Nasrânî varmış, müezzinin اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ dediğini işittiği zaman: اَحْرَقَ اللّٰهُ الْكَاذِبَ "Allah, yalancıyı yaksın" dermiş. Bir gece hizmetçisi elinde bir ateş ile odasına giderken bir şirare sıçramış, hane halkı da uykuda imiş, derken bir yangın çıkmış Nasranî de bütün ailesi ile beraber yanmış gitmiş, bu âyet de bunun üzerine nâzil olmuştur.

Şimdi Ehl-i kitab'ın müslümanlar hakkında besledikleri fikr-i fesad ile dini istihza ve istihfaf etmelerine karşı cevab ve itab ve nush-u irşad olmak üzere buyuruluyor ki: ... قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا **"De ki: Ey Ehli kitab! Siz sırf şunun için bizden hoşlanmıyorsunuz: Biz Allah'a iman ettiğimiz gibi, hem kendimize indirilene, hem daha evvel indirilmiş olana iman etmekteyiz. Sizin ise ekseriniz fasıksınız."**

NAKM

NAKM: Birşeyi hoşlanmamaktır ki, ni'metin zıddı ve azab demek olan nikmet bundan veya bu mânâ ondan me'huzdur. Bu âyette pek güzel bir kıyası mukassem vardır. Yâni ey Ehl-i kitab, sizin bizden hoşlanmamanız bizi ta'yib etmeniz, dinimizi beğenmemeniz hiç başka bir şeyden değil, ancak iki sebebden dolayıdır: Birisi, bizim Allah'a ve Allah tarafından bize, bizim Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya indirilen şir'a ve minhace, Kitab ve Sünnet'e ve bundan evvel geçen Peygamberler'e inzal edilmiş olan kitablara ve bu miyanda Tevrat

---

Tayib: Ayıplama.

ve İncil'e de iman etmemiz, diğeri de, sizin ekserinizin fasık olmasıdır. İşte bizi beğenmemenize ve bize kızmanıza bu iki şeyden başka sebeb yoktur. Bizim imanımız sizden geniş ve sizin esaslarınızı da cami'. Sizin ise, hem sâha-i iman ve vicdanınız dar, hem de ekseriyetiniz fasık ve vicdansız. Şübhe yok ki, birincisi olan vüs'at-i iman ve vicdan ayıblanacak bir şey değil, takdir edilmesi lâzım gelen bir haktır. Şu halde sizin bizi hoşlanmamanızın yegâne sebeb-i fiskınız, vicdansızlığınızdır. Filvakı' dar kafalılar, yüksek kafalıları, vicdansızlar, vicdanlıları, fasıklar, sulehayı sevmezler ve onları iz'aç etmek için ellerinden geleni yaparlar. Ellerinden gelirse, bir yudum suda boğmak isterler. Ekâbirin kıymeti de, bunlara tahammül etmek ve mücahede eylemektir. Demek oluyor ki, bu âyet, Ehl-i Kitab'a cevab verirken, evvel emirde müslümanlara bir derstir. Çünkü müslümanlar, ancemaatin bu cevabı verebilmek için bu geniş ve kuvvetli imana sahib olmak ve ekseriyet, fasık olmamamak lâzım gelir. Yoksa Yehud ve Nasarâ'nın fiskına iştirak edip de onlara kendini beğendirmeğe çalışmak veya onlara galebe ümidini beslemek, hem hakka iftira ve hem kendini terzil etmektir.

NEBE

قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ **"De ki: Size, Allah yanında cezaca ondan daha fenasını haber vereyim mi?"**

NEBE: Haber-i mühim demektir. Buradaki, «ذٰلِكَ» ism-i işaretinin müşarünileyhi hakkında ve şerriyet hususunda söz edilmiştir. Bir rivayete göre, Yehudîlerden bir kısmı gelmişler, Resulullah'a dinini sormuşlar. Resulullah: قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَآ اُوتِيَ مُوسٰى وَعٖيسٰى وَمَآ اُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (*"Ve deyin ki: "Biz Allah'a iman ettiğimiz gibi bize ne indirildiyse, İbrahim'e ve İsmail'e ve İshak'a ve Yakub'a ve Esbata ne indirildi ise Musa'ya ve İsa'ya ne indirildiyse ve bütün peygamberlere Rabblarından olarak ne verildi ise hepsine iman ettik, O'nun Resullerinden birinin arasını ayırmayız ve biz ancak O'nun için boyun eğen Müslimleriz."* Bakara-2/136) diye cevab vermiş. İsa'yı işittikleri zaman: "Biz, sizin dininizden daha şerir din bilmiyoruz" demişler. Bu âyet, bunun üzerine nâzil olmuş. Binaenaleyh bunlar, dine şer ta'bir ettiklerinden dolayı: "Sizin şer dediğinizden daha şerrini size haber vereyim ki, o sizin din namını verdiğiniz kendi halinizdir" mâ'nâsına mücarat tarikiyle şer ta'bir olunmuş ve «ذٰلِكَ» de ta'yib edilen dine işarettir denilmiş ise de biz, bu sebeb-i nüzule i'tiraz etmemekle berâber şu

---

İz'aç: Bunaltma, rahatsız etme. **Mücarat:** Yürümekte yarış etme.

mânâyı, daha zahir buluyoruz: Ya Muhammed, o ehl-i Kitâb'a şöyle de: Daha fenasını, kemal-i ehemmiyyetle haber vereyim mi? İşte مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ **Allah'ın lânetlediği** فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ (*"Sonra bu misaklarını nakzettikleri içindir ki Biz onları la'netledik."* Mâide-5/13) bakınız) **ve üzerine gazab ettiği** وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ **ve kendilerinden maymunlar ve hınzirler yaptığı** وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ **ve bir de Tağuta tapan.** (Tağuta kulluk eden kimseler) أُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ **İşte bunlar, mevkice daha fenâ ve tarik-ı müstakım-den daha ziyade sapmış kimselerdir.**

Kirede ve hanazir yapılanların, yâni, sureten ve mânen mesh denilen bu hale getirilenlerin Ashab-ı sebt olduğu, bunların gençleri maymun, ihtiyarları da hınzir kılığına konulmuş bulunduğu zikr ediliyor ki, ümem-i salifede ve ezcümle Beni İsrail'de böyle mesihler ma'ruftur. Nesârâ'da da Mâide-i İsa ashabı hakkında mesih mervidir. Bunun için bazı müfessirîn kırede, ashab-ı sebt, hanazir, Mâide-i İsa ashabıdır demişlerdir ki, Sûre-i «بقرة» da Eshab-ı sebt hakkında yalnız, كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (*"…. Biz onlara sefil sefil maymunlar olun dedik."* Bakara-2/65) buyurulduğuna nazaran bu daha muvafık olsa gerektir. İnsanların böyle hayvan haline konulmasına mesih ta'bir olunur ki, ya yalnız mânevî ve yahud hem surî ve hem mânevî olmak üzere iki türlüdür. Mesh-i mânevî, sefalet-i ahlâkıyye intac eden tahavvül, mesh-i surî ve mânevî de sefalet-i ahlâkiyye ile beraber sefalet-i hayatiyeyi intac eden tahavvüldür ki, buna, mesh-i hakikî dahi ta'bir olunur. Memsuh olanlar da tenasül olmaz, binaenaleyh maymun ve hınzir oldular demek enva-ı hayvanattan maymun ve hınzir tenasülü yapar bir nevi' oldular demek değil, sefalet-i külliyye içinde inkiraz ve akamete mahkûm oldular demektir. Maamafih insanın maymundan jenerasyon tekamül ettiğini iddia edenlerini yine insanın da jenerasyon tarikiyle maymuna inkılâb edeceğini bir kanun gibi mülâhaza etmeleri iktiza eder. Ve bu âyet, bunlara da bir cevab ve inzarı tazammun eyler. Âyette, lâ'netten gadaba, gadabdan mesha, mesihten ubudiyyet-i Tağuta doğru giden silsile-i beyan gösteriyor ki, bunların hey'eti mecmuası değil, her biri bir şerdir. Ve bunlar içinde ednası lâ'net, aksası Tağuta ubudiyyettir. Demek ki, Tağuta ubudiyyet, bunların cümlesini istilzam eden bir mebde-i şerdir. Bunlar, evvelâ, mel'un olur, rahmet-i ilâhiyye'den teb'id edilir, saniyen, teb'id ile kalmaz gazab-ı İlâhî başlarına çöker, alâm-ü masaib içinde kıvranırlar. Salisen, maymun gibi bir insan mukallidi, kararsız, mütelevvin, sahtekâr, bir bakışta zeki insanın her yaptığını derhal taklid eder,

---

Memsuh: Mesh edilmiş. **Akamet:** Neticesizlik. **Jenerasyon/Generation:** Üreme. **Teb'id:** Kovulma. **Masaib:** Musibetler.

fakat hakikatte ne yaptığını bilmez. Taklid derdiyle her felâkete atılır, sevk edilir. Gayet çirkin, suratsız bir maskaralık timsali veya hınzir gibi canavar, boynu bükülmez, kafası tuttuğuna gider, her habaseti yapar, her pisliği yer, derisi bile debağat kabul etmez, müstekreh, menfur, makhur bir cinayet ve denaet timsali olur gider. (Tağutun mânâsı için, Sure-i «بقرة» de ... لا اكراه فى الدين (*"Dinde ikrah yok, rüşd, dalâlden cidden ayrıldı. Artık her kim Tağuta küfredip Allah'a iman eylerse o işte en sağlam tutamağa yapışmıştır, öyle ki onun için kopmak yok, Allah işidir, bilir"* Bakara-2/256) âyetinin tefsirine bakınız. وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ "Tağuta taptı." "abede" fiili mazi olarak لَعَنَ veya غَضِبَ ye ma'tuf olup وَمَنْ عَبَدَ demektir. Fakat Hamze kıraatinde «با» nın zammı ve «تا» nın cerriyle terkibi izafî olarak وَعَبُدَ الطَّاغُوتِ okunur ki, bu surette de, kirede ve hanazire ma'tuftur. عَبُدَ Yekuz vezninde sıfattır.

Bunlar, وَاِذَا جَٓاؤُكُمْ ... يَكْتُمُونَ ey **mü'minler size, geldikleri vakit de** اٰمَنَّا **"İnandık" derler, mü'min görünürler, halbuki kâfir girer, kâfir çıkarlar. Gönüllerinde ne küfürler, ne fesadlar gizlerler** ve düşünmezler ki, bu gizledikleri küfr ve nifaktan Allah gafil değil, onları kendilerinden daha ziyade bilir. **Ya Muhammed, veya ey muhatab** وَتَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ **bunların hepsi değil, fakat çoğunu görürsün ki,** يُسَارِعُونَ فِى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ **ism, udvan, haram yemek, bu üçüne mütemadiyen koşarlar,** atılırlar. Ki, yalancılık, küfürbazlık etmek, zulm etmek udvanın rüşvette suhtün en barız misallerindendir. سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ (*"Boyuna yalancılık için dinlerler. Boyuna haram yerler"* Mâide-5/42) bakınız. لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Bu yaptıkları amel, ne fena** لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ **Rabbanîler,** yâni başlarında rabbanilik iddiasında **bulunan** evliya-yı **umurları siyasiyûnu ve ahbar denilen ulemaları bunları yalan söylemekten ve haram yemekten nehy etseler a...** Fakat etmiyorlar, lâekal sükût ile olsun tervic ediyorlar. لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ **Her halde bu işledikleri pek fenâ bir san'at.** Demek ki, bunlar, bunu sa'nat ittihaz etmişler, pek çirkin bir siyaset san'atına düşmüşlerdir. Ve bütün mes'uliyetin esası bunlardadır. Ve halkın ahlâkını dinini bozan bunlardır. Tağut, bunlar içindedir. Ve anlaşılıyor ki, rabbaniyyûnun mesuliyeti ahbardan daha mukaddemdir. Ulema demişlerdir ki, Kur'ân'da ulemayı tevbih eden âyetler içinde en şiddetlisi, en korkuncu budur. İbn Mubarek Hazretleri de bu âyetin mazmununu şu beytiyle ifade etmiştir:

Debağat: Deri işlemeciliği. **Müstekreh:** İğrenç. **Menfur:** Kendisinden nefret edilen. **Makhur:** Kahrolmuş, bozguna uğratılmış. **Denaet:** Alçaklık. **Suht:** Haram mal, her türlü, haram şey. **Tevbih:** Azarlama.

وَهَلْ اَفْسَدَ الدّ۪ينَ اِلَّا الْمُلُوكُ وَاَحْبَارُ سُوءٍ وَرُهْبَانُهَا

"Dinin idareciler kötü din adamları ve ruhbanlar bozarlar."

وَقَالَتِ الْيَهُودُ Yehudîler, يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ "Allah'ın eli bağlıdır, sıkıdır" de- diler. Bu söz mahcurdur, mukayyeddir, dilediği gibi tasarrufa kadir değildir. Her istediğini yapamaz ve binaenaleyh istediği gibi infak ve ihsan da edemez. Dardır, bol rızk veremez demek olduğu gibi eli sıkıdır, tabiatinde buhl ve imsak vardır. Vermek istemez, isteyemez demek de olabilir. Yâni ya doğrudan doğru nefy-i cûddan veya nefy-i kudret ile beraber nefy-i cûddan kinâyedir. Lisan-ı Arab'da, gulliyyed ta'biri, buhl ve imsaktan, bast-ı yedde el açıklığı gibi cûd ve keremden kinaye olur. Ve onun için hakikaten el bulunmayan mevki'de de isti'mal olunur. Lisanımızda eli bağlı demekle, eli sıkı demek arasında fark vardır. Eli bağlılık, el darlığı gibi bir müzayeka, fakr veya acz ve mania ifade eder. El sıkılığı ise, esasen yine darlıktan me'huz olmakla beraber bu mânâ mülâhaza olunmaksızın servet ve kudreti de varken doğrudan doğru buhl ve imsak-ı cibilli ifade eder. Zira kinâyeler, ya bimertebetin veya bimeratib levazımda isti'mal demektir. Arabca gulliyyed ise, her iki mânâya müsaiddir. Nitekim, وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ (*"Hem elini bağlayıp boynuna asma,...."* İsrâ-17/29) de el sıkılığı, غُلَّتْ اَيْد۪يهِمْ de de el bağlılığı zaruret ve muzayeka mânâsınadır. Yehud يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ derken, eli, hem bağlı, hem sıkı mânâsını kasd etmişler ki, cevabda, بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ (*"Hayır O'nun iki elide açık, dilediği gibi bahşediyor."* Mâide-5/64) buyurulmuş. Hem kudret ve hem meşiyyet-i tamme ile cûd isbat olunmuştur. Binaenaleyh Yehudun bu sözü: "Allah, her istediğini yapamaz ve her istediğini veremez. Onun için bol bol rızk da veremez, yoksa Yahudîlere hiç darlık çektirmez, her şeyi ihsan ediyordu", meâlinde olduğu anlaşılıyor.

İbn Abbas, İkrime ve Dahhâk demişlerdir ki: "Mukaddema bolluk ve ucuzluk içinde bulunan ve hattâ bulundukları yerlerde halkın en zengini olan Yehudîler, bil'ahare Allah'a isyanları yüzünden darlığa ve sıkıntıya düşmüş olmalarından dolayı bu sözü Finhas İbn Azura söylemiş ve bu âyet bu sebeble nâzil olmuştur. Mukatil ise, İbn Suriya ve Azir İbn Ebu Azir'ın dahi Finhas ile beraber olduklarını ve hattâ istikraz âyetlerine karşı اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَاءُ (*"O herhalde Allah fakirdir, bizler zenginiz..."* Âl-i İmrân-3/181) dedikleri gibi Buhtun nassar ve Nasârâ tarafından Beyt-i Makdis'in tahribi hadiselerine de: "Eğer Allah'ın eli bağlı olmasa idi, bunları bizden men' ederdi" dediklerini rivayet eyle-

---

Mahcur: Malı kullanmaktan menedilme. **Buhl:** Cimrilik, pintilik. **Cûd:** Cömertlik. **Müzayeka:** Sıkıntı, zorluk. **İstikraz:** Borçlanmak, borç almak.

miştir. Yehud'un bu sözü, Ashab-ı Resulüllah'ın şiddetli fakr-u ihtiyac içinde bulundukları sırada: "Muhammed'in ilâhî fakir, eli bağlıdır, onun için onları zaruretten kurtaramıyor.", tarzında Müslümanlarla istihza etmek için söylemiş olmaları ihtimali de söylenmiştir. Âyette bunun Rabbaniyyun ve ahbarın san'atlerini takbih akibinde irad edilmiş olması hasabiyle siyakı, bize şunu iş'ar ediyor ki, bu söz, Yehudîlerin ahbarı tarafından söylenmiş olmak i'tibariyle umumuna nisbet edilmiştir. Ve demek oluyor ki, bu söz, Yehudîlerin akide ve ahlâklarına müteallik bir düstur mahiyyetinde fezleke edilmiş ve umumun anlayabileceği bir ifade ile ifade olunmuştur. Binaenaleyh bunda başlıca iki mes'ele vardır. Birisi, sonraki Yehudîlerin kudret-i İlâhiyye hakkındaki felsefî nazariyeleri, diğeri de buna müteferri' olarak ahlâk ve iktisadda tutturdukları buhl ve imsak düsturları ki, bunlar, bâlâda zikr olunan seyyiâtın esbabından en mühimmini teşkil eder. Demek oluyor ki, ulema-i Yehud, sonradan tabiat ve icab nazariyyesine saparak Allah Teâlâ'nın tam mânâsiyle faili muhtar olmadığı ve kudret ve irade-i İlâhiyye'nin kavanini tabiiyye ile mukayyed ve mahdud olup onun fevkine geçemiyeceği, tabir-i aharle Allah, kâinatı halk ettikten sonra artık istirahate çekilip hüküm ve kudretini, نَحْنُ أَبْنَاءُ اللّٰهِ وَأَحِبَّاؤُهُ (*"Bir de Yehud ve Nesârâ: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler..."* Mâide-5/18) dedikleri gibi mahlûkatına tevdi' etmiş olmakla, onlara dilediği gibi sevab ve ikab yapamayacağı ve bu suretle eli bağlanmış, cud-ü ihsanı gayet daralmış olduğu ve binaenaleyh Yehudîlerin bunu böyle bilip mucebince her hususta buhl-ü imsaki, düstur-i iktisad ittihaz etmeleri lâzım geldiği fikrine düşmüşler ve bu fikir altında Allah'ın hem rahmetinden me'yus ve hem gazabından emin olarak o fenâ san'ata sülûk etmişler. Velhasıl يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ **"Allah'ın eli bağlı."** demişler. غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا **Kendi elleri bağlanmış öyle söylemişler ve söyledikleriyle mel'un olmuşlardır.** Elleri bağlansın ve sözleriyle mel'un olsunlar. Bu fıkra, ya bu sözlerinin sebeb ve müsebbebini ihbar veya bu sebeble aleyhlerine duayı ta'lim ve telkin eden bir inşâdır.

بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ **Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır.** Yed-i cemali de açık, yed-i celâli de. Hâşâ o behîl değil, cevad-ı mutlaktır, âciz değil, kadir-i mutlaktır. يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ **Nasıl dilerse öyle infak eder,** isterse verir, isterse vermez, isterse az verir, isterse çok, isterse hesab ile verir, isterse hesabsız, isterse sebeb ile verir, isterse sebebsiz. Hem ganiyyi kerîm, hem kadir-i mutlak, hem fail-i muhtar, hem rezzak-ı ale'l-ıtlaktır. Ne vermeğe mecburdur, ne vermemeğe. Ne

---

Fezleke: Netice.

vermekle gınası tükenir, ne vermemekle buhlü lâzım gelir. Ne kudretini tahdid edecek bir kudret vardır, ne de iradesini men'edecek bir kanun. Kudretleri takyid eden kayıdlar, iradeleri tazyik eyleyen kanunlar, Allah üzerinde değil, ancak ve ancak mahlûkat üzerinde hâkimdir. Onların hududundan çıkmaya yol bulamayacak olanlar hâlik değil, mahlûk olanlardır. وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (*"....Allah dilediğine hesabsız nimetler verir."* Bakara-2/212) اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ (*"Allah dilediği kimseye rızkı genişletir, daraltır da,..."* Râ'd-13/26) وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهٖ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ (*"ve lakin dilediği kadar bir miktar ile indiriyor, şübhesiz ki o kullarına habîrdir basîrdir."* Şûra-42/27) قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ * تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (*"De ki: ey mülkün sahibi Allah'ım! Dilediğine mülk verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın ve dilediğini azîz edersin, dilediğini zelil edersin, hayır yalnız senin elindedir, muhakkak ki sen her şeye kadirsin. Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü gecenin içine sokarsın, ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın, dilediğine de hesabsız rızık verirsin."* Âl-i İmran-3/26-27) وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ (*"..... ve her kimde Allah'tan korkarsa Allah ona bir mahrec müyesser kılar. Ve onu hatır-u hayaline gelmez cihetten merzuk eder....."* Talâk-65/2- 3) اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (*"Şüphe yok ki Allah, rezzak, kuvvet sahibi metin O."* Zariyât-51/58)

TENBİH: Ânifen işaret ettiğimiz veçh ile lisanımızda "fülânın eli açık" denildiği zaman, ma'lûmdur ki, bu ta'birlerde, el kelimesinin müfred olarak bir mânâsı kasd edilmez ve eli açık terkib-i hey'et-i mecmuasiyle bir kelime gibi «سخى» mânâsından mecaz, daha doğrusu kinaye olur. Mânâ-yı hakiki mümkün olsa bile düşünülmez. Sahiy civanmerd olan kimsenin ihsan ve i'tâ sırasında daima elini uzatıp açmakta ve herkes ondan alacağını almakta olması gibi esasi isti'male sebeb olan mülâzeme kimsenin hatırına gelmez. Hattâ o derecede ki, bâzan mânâ-yı hakikî münkün bile olmaz. Meselâ, iki kolu dibinden kesilmiş olan bir kimse bile hadd-i zatında sahiy olursa ona eli açık denilir. İşte Arabca'da, يده مبسوطة "eli açıktır." dahi tıbkı böyledir. يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ "iki eli de açıktır." ise bunun, te'kid ile bir mubalâğasıdır ki, kendisinde buhulden aslâ eser olmayıp mütemadiyen ve son derece vergili olduğunu ifade eder. Ve bunlarda, yed kelimesinin ne müfred, ne tesniyesinde bir mânâ-yı mahsus aslâ maksud veya mütesavver değildir. Ve bunun lisan-ı Arab'da bir çok misalleri vardır.

Ânifen: Biraz evvel. **İ'ta:** Verme, bağış. **Mülazeme:** Lüzumlu.

Meselâ:

جَادَ الحِمى بَسْطُ اليَدَيْنِ بِوَابِلٍ شَكَرَتْ نَدَاهُ تِلَاعُهُ وَوِهَادُهُ

Diyen şairin derelerinin, tepelerinin feryadını meşkûr kılan, kuvvetli bir yağmuru koruya ihsan eden, بَسْطُ يَدَيْنِ **"iki elini açma"** ta'birinde aslâ el tasavvur etmeyip mahzâ bezl-i ni'met kasdettiği şübhesizdir. Kezalik Lebîd:

وَغَدَاةِ رِيحٍ قَدْ شَهِدْتُ وَقِرَّةٍ اِذْ اَصْبَحَتْ بِيَدِ الشَّمَالِ زِمَامُهَا

Diye, ***"Soğuğun yularını poyrazın elinde gördüğü rüzgâr sabahı"***

Mücerred bir istiare-i temsiliyye ile poyrazın te'sirini ve soğuğun şiddetini anlatmıştır. Demek ki, rüzgâr gibi el tasavvuru mümkün olmayan şeylere bile lisanda el isnadı ve hattâ bir mânâyı müfred kasdedilmeyerek isnadı pek çoktur. İşte بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ **"Hayır Allah'ın iki elide açıktır."** nazmı celilinde de يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ **"Nasıl dilerse öyle infak eder."** mânâsiyle cud-ı müekked kudret-i baliğa ve irade-i kâmile maksud olduğundan yed'in ne hakikî, ne gayr-i hakikî hiç bir mânâsı melhuz olmayarak terkibin mecmuundan bir mânâ-yı kinaî murad edildiğinde tereddüde mahal yoktur. Ancak bundan yed'in mânâ-yı ma'rufu mülâhaza olunmaksızın, يَدُ اللهِ ıtlakının memnu' olmayıp caiz ve meşru' olduğu anlaşılır. Filvaki' Allah'a yed nisbet eden bir çok âyât ve ehâdis vardır ki, bunların bâzısı aded beyan olunmaksızın يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ (*"... Allah'ın eli onların elinin üstündedir..."* Feth-48/10) âyeti ve يَدُ اللهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ ***"Allah'ın eli cemaatle birliktedir."*** (Nesei: Tahrim-6) hadîsi gibi mutlaktır. Bu âyet, kezalik قَالَ يَا اِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (*"Ey iblis! buyurdu: o benim iki elimle yarattığıma secde etmene ne mani' oldu sana?....."* Sâd-38/75) âyeti, ve كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ ***"Allah'ın iki eli de sağdır."*** (Müslim: İmare-18) hadîsi gibi bazısında iki yed zikredilmiştir. Ba'zısında da cemi' varid olmuştur اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ اَيْدِينَا اَنْعَامًا (*"Şunu da görmediler mi? Biz onlar için ellerimizin yaptıklarından bir takım (En'âm) yumuşak hayvanlar yaratmışız da onlara malik bulunuyorlar"* Yasin-36/71) gibi. Bunlardan ise, bir akaid mes'elesi hasıl olmuştur. Selef demişlerdir ki: "Kur'ân'da Allah'a yed isbat edilmiş olduğu ve لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûra-42/11) mucebince Yedullah'ın bizim bildiğimiz cism-i mahsus olamıyacağı da aklen ve naklen ma'lûm bulunduğu cihetle biz, Allah'ın yed'i vardır diye iman eder ve hakıkatini ilm-i İlâhîye tafviz eyleriz, tefsirine kalkışmayız ilh." Yâni bunu, müteşabihattan tanımışlar ve وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيلَهُ اِلَّا اللهُ (*"...halbuki onun tevilini ancak Allah bilir,...."*

Bezl: Bol bol verme, esirgememe. **Tafviz:** Bırakmak. **Melhuz:** Mülahaza olmak.

Âl-i İmrân-3/7) demişlerdir. Fakat sonradan bâzı Mücessime zuhur ettiği cihetle mütekellimîn bunları, muhkemata tevfikan her birinde makamına münasib bir mânâ ile te'vil ve izahı tecviz eylemişlerdir. Lugat-i Arab'da «يَدٌ» kelimesi, vücuh-i muhtelife üzere isti'mal olunagelmiştir:

1- Ma'lûm olan uzv-ı mahsusun ismi ki, kâh bileğe ve kâh koltuğa kadar ıtlak edilir.

2- Ni'met mânâsınadır ki, cem'inde ايادى kullanılır. «كَثُرَتْ اَيَادِى فُلَانٍ عِنْدِى» *"Yanımda filanın nimeti arttı."*

«لِفُلَانٍ عِنْدِى يَدٌ اَشْكُرُهُ عَلَيْهَا» *"Filanın yanımdaki nimeti varki ben onun üzerine teşekkür ediyorum."* denilir. Lisanımızda bu mânâ pek mütearef değildir. Fakat, "Efendim elinizin altında yaşıyayım" denildiği zaman da ni'metiniz ve inayetiniz sayesinde demek olur.

3- Kuvvet-ü kudret mânâsınadır. Nitekim أولى الأيدى والأبصار **"zevîl-kuvâ vel'ukul"** diye tefsir edilmiştir. Sîbeveyh'in naklettiği üzere Arablar, لا يَدَ لَكَ بِهَا derler ki, maksad, kemal-i kudreti nefiydir. Yâni, **"Senin buna pek kudretin yoktur"** demektir. Lisanımızda da bu mânâ, çok müteareftir. Meselâ, "el elden üstündür, Arş'a varıncaya kadar" denilir ki, "kudret kudretten üstündür. Ancak Allah'ın kudretinin üstünde hiç bir kudret yoktur" demektir. Kezalik "fülânın bunda eli var, yahud parmağı var" denildiği zaman da te'siri, sun'u dahli var demektir ki, bu da, kudret mânâsına müteferri'dir. Bu cümleden olmak üzere lisanımızda el âlet ve vasıta-i icraiyye mânâsına da kullanılır. "Bu işte fülânın eli fülândır, fülân, fülânın eli ayağıdır" denildiği zaman bu mânâ kasdedilir. Bu isti'mal Arabca'da da yok değildir.

4- Milk mânâsınadır. "Şu erazı fülânın yedindedir" denilir ki, taht-ı milkinde veya tasarrufundadır demek olur. Nitekim أَوْ يَعْفُوَ الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ (*"...veya nikahın düğümü elinde bulunan erkek afvetsin, ..."* Bakara-2/237) demek, nikâhı akdetmek salâhiyyetine malik olan demektir.

5- Şiddet-i inayet ve ihtisas mânâsınadır ki, "ben bunu elimle yaptım" demek, kendim yaptım demek olduğu gibi, "İ'tina ettim, pek hususî surette ehemmiyyet verdim, binaenaleyh bence büyük bir kıymeti vardır" demek de olur. Âdem hakkında لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَىَّ (*"... o benim iki elimle yarattığıma...."* Sâd-38/75) buyurulması bu veçh ile bir şeref-i mahsusu beyandır.

Müteferri: Aynı kökten. **Eraz:** Başı büyük kimse.

İşte Allah Teâlâ'ya nisbet olan yed'de evvelki mânâdan başka hepsi kabil-i mülâhazadır. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî rahmetullahi aleyh bâzı akvalinde demiştir ki: "Yedullah, zatullah ile kaim bir sıfattır ki, kudretten başkadır. Ve istifa tarikiyle tekvin bunun şanındandır." Ilh... Fakat Eş'arî'nin tekvin sıfatını, kudret sıfatına irca' ettiğine nazaran böyle demesi yed, mutlak kudret değil, bir kudret-i hassadır mânâsına telakkı edilebilir. Ekser ulema da, Allah Teâlâ hakkında yed, kudretten veya ni'metten ibaret olduğuna kail olmuşlardır. Lâkin بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ **"Hayır O'nun iki eli de açık."** de, bu mebahisin cereyanına hiç de lüzum yoktur. Zira bu, Yehud'un kinayesine, yine kinaye ile bervech-i ma'ruf bir cevab olduğu cihetle bunun te'vili bilinemeyecek olan müteşabihattan olmadığı ve binaenaleyh buradaki yedden bu mânâların hiç biri mülahaza olunmayarak cud-ü kudretin doğrudan doğruya terkibden mânâ-yi kinâî olmak üzere anlaşıldığı unutulmamalıdır. Ve bundan dolayı burada, Allah'ın iki kudreti ne demektir? diye bir suale de mahal yoktur. Zira tesniye, bâlâda ihtar edildiği üzere mânâ-yi terkibe nazaran mahz-ı mübalağa ve te'kid içindir. Maamafih كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ ***"Allah'ın iki eli de sağdır."*** (Müslim: İmare-18) hadîsinde olduğu gibi burada da, "yed" in kinayeden kat'ı nazarla bir mânâsını mühâhaza etmek lâzım gelirse, iki "yed" in biri, yed-i bast biri de, yed-i kabz olmak üzere kudret-i ilâhiyye'nin cemâl ve celâl-i haysiyyetlerini anlamak iktiza eder. Nitekim eser-i celâli göstermek üzere buyuruluyor ki:

وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا **Ve her halde Rabbın'dan sana indirilen bu âyât-i Kur'âniyye, o Yehudîlerden bir çoğunun tuğyanını ve küfrünü artıracaktır.** Ba'dema bunlar, tağutlukta daha ileri gideceklerdir. Zira lâ'nete kesb-i istihkak etmiş olanlar لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ (*"Allah kalblerini tathir etmek murad etmemiştir."* Mâide-5/41) hükmüne mahkûm olmuş zalimlerdir. Kur'ân'ın hida-yet-i fiiliyyesi ise, müttekiler, mü'minler içindir. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (*"İşte o kitap bunda şüphe yok, ayni hîdayet korunacaklar için."* Bakara-2/2) يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا (*"... evet Allah onunla bir çoklarını şaşırtır, yine onunla bir çoklarını yola getirir, hem onunla ancak o fasıkları şaşırtır."* Bakara-2/26) وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا (*"Bizde Kur'an'dan peyder-pey öylesine indiririz ki mü'minler için bir şifa bir rahmettir, zalimlerin ise ancak hasarını artırır."* İsra-17/82) Fakat bunların küfr-ü tuğyanından endişeye de mahal yoktur. Çünkü وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ***"Maamafih biz onların arasına kıyamete kadar sürecek buğz ve adavet bıraktık."*** dir. Bunun için كُلَّمَا

Mebahis: Mevzular. **Cud-ü Kudret:** Cömertlik gücü. **Bast:** Genişlemek, açmak, yaymak, açık. **Kabz:** Tutmak, ele almak, kavramak, kapalı.

اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُ ***"Her ne zaman kart içi bir yangın tutuşturdularsa, Allah onu söndürdü."*** Binaenaleyh bunlar, hiç bir zaman hakikî bir kuvvet ve izzet bulamazlar. وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا **yeryüzünde daima fesada çalışır dururlar.** وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ **Allah ise, müfsidleri sevmez,** sa'y bilfesad olanların cezasını verir. Ve vermek için yed-i kudreti bağlı değildir, onları tel'in, tazyik, tazib eder de eder. Bununla beraber, yed-i rahmeti de bağlı değildir. Bunun için وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا **Ehl-i kitâb fesada sa'yetmekten tevbekâr olup iman ve ittika etseler, fesaddan sakınıp yed-i rahmete talib olsalardı,** bütün kötülüklerini istedikleri gibi taraflarından muhakkak örter, onları ni'met-i ebediyye cennetlerine koyar, mes'ud ederdik. وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ **Bunlar, iman edip Tevrat ve İncil'i** وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ **ve Rabb'larından kendilerine inzal edilen diğer kitabları ve âyâtı ikame etseler,** yâni her türlü tahriften âzade olarak gözlerinin önüne dikip hiç birinden hazlarını unutmaksızın bunların mütezammın olduğu uhud-ı İlâhiyye'yi ifâ eyleseler ve bu suretle mütteki olsalardı ki, o zaman risalet-i Muhammediyye'ye iman etmiş bulunacaklardı. Bu takdirde, لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ **hem üstlerinden ve hem ayaklarının altından yiyecekler,** her taraflarından ni'met-i İlâhiyye'ye müstağrak olacaklardı da, sıkıntılar içinde kalıp buhl-ü imsak derdiyle يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ **"Allah'ın eli bağlıdır."** demeyecek, lânet-ü gadaba müstehik olmayacaklar, hem Âhiret ve hem Dünya saadetine ereceklerdi. Bunlara Tevrat ve İncil'den maada, وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ **"Rabbları tarafından kendilerine sair indirileni"**den murad, sair Enbiya'ya nâzil olan kitâb-ı Şa'ya, kitâb-ı Habkuk, kitâb-ı Dâniyal gibi bi'set-i Muhammediyye tebşiratiyle memlû bulunan kitâblar ve Kur'ân'da bu âyetler gibi Ehl-i kitâb'a hitaben inzal buyurulan âyâttır. لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ (*"...hem üstlerinden ve hem ayaklarının altından yiyecekler,..."* Mâide-5/66) Müteaddid mânâlara muhtemildir:

Evvelâ: Yalnız alt üst değil, her cihetle bolluktan kinâyedir ki, hiç bir cihetten yoksulluk görmeyecek, başdan ayağa ni'mete müstağrak olarak mütemadiyen müteneim olacaklardı, demek olur.

Saniyen, yukarıdan yemek yağmur vesaire gibi varidat-ı semaviyyeden istifade etmek, ayak altından yemek mahsulat-ı arziyyeden intifa' etmektir.

Salisen, yukarıdan yemek, ağaçların meyvelerine, aşağıdan yemek de, mezruata işaret olabilir.

Ba'dema: Bundan sonra. **Mustağrak:** Garkolmak. **Memlû:** Dolu, doldurulmuş.

Rabian, yukarıdan yemek, bilâ kesbin ihsan olunacak mevahib-i Rabbaniyye'yi, ayaklarının altından yemek de, sa'y-ü amel ile kazanılacak ni'metleri ifade eder.

Hamisen, mâfevkten yemek, Devletin istihsal ve tevzi' eylediği menafi'-ı âmmeye, mâtahtten yemek de, teşebbüs-i şahsî ile olan istihsalât-ı ferdiyyeye delâlet edebilir.

Sadisen أَوْفُوا بِالْعُقُودِ (*"...Akidlerinizi ifâ ediniz."* Mâide-5/1) emrini ifâ edip - وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي (*"Üzerinizdeki ni'metimi tamama erdirdim."* Mâide-5/3) hitabiyle ve وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ (*"Allah'ın üzerinizdeki ni'metini unutmayın."* Mâide-5/7, Âl-i İmrân-3/103) tezkirine muhatab olan müslümanların o zaman zaruretten kurtularak nâil oldukları saadet-i hale işaretle, bu saâdetten mahrum kalanların gıbtalarını tahrik mânâsı melhuzdur.

Sabian, bunlardan başka ahiretteki Cennat-ı Neîm'in tarz-ı tene'umünü de bir tasvirdir.

Lâkin bunlar, böyle iman ve ittika ile bunları ikame etmediler. مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ **İçlerinde muktesid, yâni mu'tedil bir ümmet, bir taife var, fakat az. Halbuki** وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ **çoğu** (bâlâda gördüğünüz vech ile) سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ **ne fena şeyler, ne çirkin ameller yapıyorlar!..** Binaenaleyh kavmin hey'et-i umumiyyesine ekalliyyetin celbedebileceği saadeti, ekseriyyetin celbettiği felâket ifnâ ediyor. وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً (*"Ve öyle bir fitneden sakının ki hiçte içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz, ..."* Enfal-8/25) zâhir oluyor. Umumunda bast yerine, kabz vuku' buluyor. O halde bu ekalliyyet, o ekseriyyetten her vech ile kat'ı alâka etmelidir ki, bu iştirâkten kurtulmuş olsunlar. Hasılı Allah'ın yed-i rahmeti de açıktır, yed-i gadabı da ve bütün bu ahkâm-ı rahmet-ü gadab başka hiç bir kayd-i mecburiyyet olmaksızın mahzâ Allah'ın irade-i Sübhaniyye'sidir. Ve bunlara mahkûm olan Allah değil, kullardır. Bununla beraber kullar da, talebde muhtardır. Binaenaleyh kullar, bunun hangisini ister ve hangisinin yoluna koşarsa, ona vasıl olur. Yed-i rahmete koşan, onu daima açık, dilediği gibi rahmet saçıyor bulur. Yed-i gadaba koşan da, onun daima açık, dilediği gibi gadab saçıyor bulur. İkisi de sağ, ikisi de kavîdir.

İKTİSAD

İKTİSAD: Lugatte "amelde i'tidal" demektir ki, kasıddan me'huzdur. Çünkü matlûbunu iyi tanıyan bir kimse, onu hiç eğilip büğülmeden istikamet

---

Mevahib: İhsanlar. **İstihsalat:** Üretilen şeyler. **Tene'üm:** Nimetlenme şekli.

üzere kasdeder. Maksudunun mevzı-ü mevkiini bilemeyen ise, tahayyür içinde kalır. İfrat veya tefrit ile kâh sağa, kâh sola bocalar çabalar durur. İşte bu sebeble iktisad, maksada müeddi olan amel demek olmuştur. Umur-ı maliyyedeki iktisadın da, esası budur. Buradaki ümmeti mukteside hakkında müfessirîn iki kavil nakleyliyorlar. Birine göre murad, Yehudîlerden Abdullah ibn Selâm, Nasârâdan Necaşî gibi Ehl-i kitâb miyanından Resullullah'a iman edenlerdir. Diğerine göre de, وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ (*"Ehli kitaptan öylesi var ki ona yüklerle emanet bıraksan onu sana tediye eder..."* Âl-i İmrân-3/75) medlûlü üzere Ehl-i kitâb içinde kendi dinlerinde adl-ü müstekim olan Resulüllah'a iman etmiş olmamakla beraber şiddetli inad ve gılzati bulunmayıp mu'tedil ve bîtaraf bulunan kimselerdir ki, evvelkiler de bu gibilerden zuhur eder. Bizce de, zâhir olan ikincisidir. Zira evvelkine göre, «مِنْهُمْ» kevn-i sabıkla mecaza mahmûl olmak lâzım gelecektir.

Şimdi يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ **Ey o Ehl-i kitâbın kitablarında tebşir edilmiş olan ve onların iman etmeleri lâzım gelen Resulüm Muhammed** Sen, onlar içinde muktesidlerin azlığına ve fasıkların çokluğuna bakma ve o ekseriyyeti fasıka ve müfsidenin sana bir zarar yapabileceklerinden korkma da بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ **Rabbın'dan sana inzal olunanın (acı, tatlı) hepsini tebliğ et.** Rivayet olunuyor ki, Resulüllah sallâllahü aleyhi vesellem, bir hadîs-i şerifinde şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ, beni risaletiyle ba's buyurdu. Binaenaleyh pek sıkıldım ve görüyorum ki, nâs beni tekzib ediyorlar. Yehud, Nesârâ, Kureyş tahvif eyliyorlar. Vaktâ ki Allah, "risalâtımı temamen tebliğ etmezsen seni ta'zib ederim" dedi havf de, bilkülliyye zail oldu." وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ **Eğer böyle yapmazsan, yâni sana tebliğ edilmek için indirilen münzelâtı tebliğ etmezsen Allah'ın risâletini, elçiliğini ifâ etmemiş olursun.** (Nafi' kıraatinde, «رِسَالَاتِهِ» okunduğuna göre) Allah'ın risaletlerini temamen ifâ etmemiş, vazifeni yapmamış olursun. وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ **Allah ise, seni nâstan temamen muhafaza edecek. Zira** اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ **muhakkak ki, Allah, kâfirler güruhunu maksadlarına muvaffak etmeyecek,** sana karşı her hangi bir su-i kasda yol vermeyecektir. Sana zarar vermeğe, su-i kasd yapmağa kalkışacak olanların her halde kâfirlerden olacağında şübhe yoktur. Binaenaleyh Allah, seni her halde bir kimseyi Allah'ın azabından siyanet edecek bir muhafız yoktur. Onun için vazife-i risaletini temamen ifâ et ve hiç kimsden perva etmeyerek قُلْ **de ki:** يَٓا اَهْلَ

Müeddî: Edâ eden, yapan, ödeyen. **Gılzat:** Kabalık, sertlik. **Tahvif:** Korkutmak. **Siyanet:** Himaye. **Perva:** Çekinmek, korku.

الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ **Ey Ehl-i kitab, siz hiç bir şey üzerinde değilsiniz.** Yâni diyanetiniz yok, din namını verdiğiniz, gittiğiniz yol hiç bir şey değildir. حَتّٰى تُقٖيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجٖيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ **Tâ ki, Tevrat'ı ve İncil'i ve Rabbınız'dan size inzal olunanların hepsini ki, Kur'ân ve Kur'ân'ın bu âyeti de bu cümledendir. İkame edesiniz, bunlara hakkıyla riayet edesiniz.** Mukaddemi, muahharın tasdikından geçirerek mecmuunun hasılına göre Allah'ın uhûd ve ukudunu tanıyıp ifâ edesiniz. İşte o zaman bir şey üzerinde bulunmuş, bir dine sahib olmuş olursunuz. Yoksa bu gidişiniz dinsizlikten, yolsuzluktan başka hiç bir şey değildir. Ya Muhammed bunu, hiç sakınmadan söyle - وَلَيَزٖيدَنَّ كَثٖيرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا ve maamafih **emin ol ki, Rabbın'dan sana inzal olunan ve hakk olduğunda hiç şübhe bulunmıyan bu âyet de, onların çoğunun** (ezcümle ulema ve rüesalarının) **tuğyan-ü küfrünü artıracaktır. Fakat bundan dolayı** فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ **kâfirler güruhuna karşı gam yeme.** Ve bu tebliği hak, içlerinde bir ekalliyyet de olsa hakkı tanımak kabiliyyetinde bulunan ümmet-i muktesideye müfid olabilir. Zira:

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا **Şunda şübhe yoktur ki, ale'l-umum iman edenler,** yâni münafıklar dahi dahil olmak üzere zahiren iman etmiş olan, müslümanlar namını taşıyanlar, وَالَّذٖينَ هَادُوا **Yehudî olanlar,** وَالصَّابِؤُنَ **kezalik Sabiîler,** وَالنَّصَارٰى **Nasrânîler, bütün bunlardan** مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا **her kim, Allah'a ve ahiret gününe hakıkaten iman edip imanın muktezasına yaraşır ameli salih yapar ise,** فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **bunlara ne bir korku vardır, ne de bunlar mahzun olurlar.** Görülüyor ki, bir nazîri Sûre-i Bakara'da geçen bu âyette evvelâ **iman edenler** ve **Yehudîler, Nasârâ, Sabiûn** diye dört sınıf zikr edilmiş ve bu suretle Yehud, Nesârâ, Sabiîn mü'minlere mukabil ve binaenaleyh gayr-i mü'min olarak gösterilmiş ve sonra Allah'a ve ahirete iman edip amel-i salih yapanların havf ve hüzünden kat'iyyen azade olacakları da tebşir edilmişdir. Bundan ise, bu va'd ve tebşirin bu dört sınıftan ancak mü'minlere mahsus olduğu ve Yehud, Nasârâ, sabiîn bu üçünün bu tebşirden haric bulundukları ve maamafih bunlar da iman ederlerse, mü'minler sınıfına dahil olup ayni *va'd ve* tebşir ile bekâm olacakları ve binaenaleyh bunların da me'yus olmayıp hemen tevbekâr olarak iman ve amel-i saliha mübaderet eylemeleri lüzumu anlaşılacağı derkârdır. Zira "mü'min ve gayr-i mü'min her kim mü'min ise, bahtiyardır" denilince bu bahtiyarlık mü'mine kazr olunmuş ve gayr-i mü'min istisna edilmiş olur. Ve "mü'min ve gayr-ı mü'min her kim mü'min olur ise bahtiyar olur" de-

---

Uhud: Ahidler. **Ukud:** Akitler. **Mübaderet:** Başlama. **Derkâr:** Malum.

nildiği zaman da gayr-i mü'mine iman teklif edilmiş ve bu şart ile ona dahi bahtiyarlık va'd olunmuş olur. İşte bu âyetin gayet sarih ve aşikâr olan mânâsı ve masika lehi budur. Ve bunun içindir ki, bâlâda olduğu gibi bundan sonraki âyetlerde de bu üç sınıfın küfürleri ve kabiliyyet-i imaniyyeleri tafsil olunmuştur. Bundan başka mü'minlerin evvelâ Yehud ve Nasârâ ve Sabiîn ile bir nesakta zikr-ü cem olunup da sonradan hepsine bir مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ ... **"Her kim Allah'a ve ahiret gününe iman edip..."** diye bir kazıyye-i şartiyye ile hükm olunmasında diğer nükteler dahi vardır:

EVVELÂ, mü'minlere dahi gösteriliyor ki, ahirette havfsız hüzünsüz felâh-ı kat'î yalnız iman-ı zahirî ile hasıl olmaz. Müslümanlık, zahiren mü'min görünmekten ibaret değildir. Zahirî bir müslümanlığın Yehud, Nasârâ ve Sabiîn'den büyük bir farkı yoktur. Havfsız, hüzünsüz, felâh-ı kat'î zahir ve batından müekked ve muzaaf bir imanı hakikîye ve bununla beraber amel-i saliha mütevakkıftır. İman-ı hakikî olmadan amel-i salih, dünya için müfid olsa bile ahiret için müfid olmaz. Sonra amel-i salih olmadan sadece iman-ı hakikî mümkün ise de, kâmil olmaz, azabı ebedîden tahlis etse bile ale'l-itlak havfu hüzünden tahlis etmez. Çünkü usat-ı mü'minîne de azab vardır. Ve lâekal muhtemildir. Binaenaleyh dinin bişaret-i kat'iyyesi iman-ı hakikî ile amel-i salihin ictimaındadır. İman hakikînin rükn-i evveli Allah'a ve ahiret mes'uliyyetine hakikaten ve bütün mevcudiyyetiyle cidden inanmaktır. Ve yukarıdan beri anlaşıldığı üzere Allah'a hakıkaten inanmak da, Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatına ve evvel ve âhir inzâl ve irsal buyurduğu her şeye, her hakka, her hükme irsal ve inzal ettiği vech ile inanmakla mümkin olur ki, bu münzelât, zaman zaman tezayüd ve inkişaf eder ve Allah'a cidden inanan hepsine inanır. Ahirete iman ise, sonunda mes'uliyyete, iman ve amel edip edilmediğine göre sevab ve ikabe, bir gün gelip iman ve amel edenlerle etmeyenlerin hesabı görülüp mükâfat ve mücazatları verileceğine cidden inanmaktır. Nitekim Sûre-i Bakara'nın başında وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (*"Ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, ahirete yakini de bunlar edinirler."* Bakara-2/4) ve Sûre-i Nisâ'da - وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (*"... her kim Allah'a ve Meleklerine ve Kitaplarına ve Rasûllerine ve Ahiret gününe kafirlik ederlerse uzak pek uzak bir dalal ile sapmış, sapmış gitmiştir."* Nisâ-4/136) buyurulmuştur.

Masika leh: Sevkedildiği yönü. **Nesak:** Yol, tarz. **Muzaaf:** Birşeyin iki misli, daha fazla. **Tahlis:** Kurtarmak. **Usat:** Günahkâr. **Münzelât:** İndirilenler. **Tezayüd:** Artan.

Amel-i saliha gelince: Bu da, Allah'a ve Ahirete imanın muktezasına göre ve Allah'ın inzal ve irsal buyurduğu delâil ve ahkâma ve ihbar ve inşaya tevfikan kemal-i ihlas ve hüsn-i niyyetle Allah'ın razı olacağı güzel ameller yapmaktır. Bunun içindir ki, bundan evvelki âyette, - قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ (*"Ey Ehli Kitab! Siz Tevrat'ı ve İncil'i ve daha size Rabbınızdan indirileni tutub icra etmedikçe hiçbir şey değilsiniz."* Mâide-5/68) buyurulmuş ve yalnız Tevrat ve İncil'in ikamesi bile bu babda kâfi olmadığı ve bütün münzelâtın ikamesi matlûb bulunduğu anlatılmıştı. Binaenaleyh, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"…. Her kim Allah'a ve ahiret gününe iman edip de salih olarak çalışırsa, artık onlara korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Mâide-5/69) mazmununun hasılı بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Hayır: Kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a teslim ederse, işte onun Rabbının indinde ecri vardır onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Bakara-2/112) mazmunun aynıdır. Ve nitekim Sûre-i Bakara ayeti, bu mânâ ile fezleke edilmiştir.

SANİYEN, gösteriliyor ki, ahkâm-ı İlâhiyye'de dünyevî ve Uhrevî iki haysiyyet ve bunlar da biri, zahirî ve siyasî, biri de hakikî ve tam mânâsiyle dinî iki manzara vardır ki, birisi, اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا **"Muhakkak iman edenler."** diğeri de, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ **"Her kim Allah'a iman ederse."** ile ifade kılınmıştır. Zâhirî ve siyasî nokta-i nazardan Hükm-i İslâm altında müslim ve gayr-i müslim ictimâ' ederler. Bu cihetle zâhirî mü'minlerin Yehud, Nasârâ, Sebiîn'den büyük bir farkları yoktur. Siyaset-i İslâmiyye'de her biri mensub oldukları diyanetleriyle tanınır, hürriyyet-i diniyyelerine riayet edilir, o dairede mevcudiyet-i mahsusaları gözetilir. İslâm'a cebr olunmaz, akidelerine karışılmaz, kendi diyanetleriyle ilzam olunurlar. Diyanet nokta-i nazarından her biri akidlerine göre Ehl-i Tevrat, Tevrat'a, Ehl-i İncil, İncil'e, öbürleri de i'tikadlarına bırakılır, müslüman da, müslümanlığına sevkedilir. Ahkâm ve muamelât-ı dünyeviyye nokta-i nazarından ise hepsi, لَهُمْ مَا لَنَا وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَيْنَا *"Bizim lehimize olan onlarında lehine, aleyhimize olan da onların aleyhinedir."* medlûlü üzere hukuk ve vezaaifte müsavi ve aynı kanun-ı esasîye tabi' tutulur. Bu cihetle vazifesine riayet eden bir gayr-i mü'min, bir mü'min gibi veya ondan daha ziyade hazz-ı dünyevî alabilir. Binaenaleyh İslâm'ın va'dettiği saadeti mutlaka yalnız bu cihetten değil, Ahiret ve akibet i'tibariledir. Çünkü sonunda kendini temamen kurtaracak ve havf-ü hüzünden kurtulacak olanlar, zahir ve batını mükemmel hakikî mü'min ve müslüman olanlardır. Ve işte zâhire nazaran müsavat, hakikat ve akibete na-

zaran tefavüt ifade eden bu nokta hükm-i İslâm altında bulunan Yehud, Nasârâ, ve Sabiîn'e dünyada müslümanlarla beraber müsavat, adalet, hürriyyet va'diyle bir tebşiri ve zahirî müslümanlara bir inzarı ve hakikî müslümanlara da bir tebşir-i mutlakı muhtevidir. Ve binaenaleyh âyetin birinci kısmı şeriat-ı İslâmiyye'nin ahkâm-ı dünyeviyyesini telhis eden siyasî ve içtimaî bir haysiyyeti, ikinci «مَنْ اٰمَنَ» kısmı da tam mânâsiyle hukm-i dinîyi icmâl eden mutlak bir hassiyyeti irae etmekte ve o siyaseti böyle hakiki bir imanın idame edeceğini göstermektedir. Sûre-i Bakara'da devlet-i İslâm'ın tamami-i teessüsünden evvel, وَاَوْفُوا بِعَهْدٖٓي اُوفِ بِعَهْدِكُمْ ("...ve ahdime vefa edin ki ahdinize vefa edeyim, ..." Bakara-2/40) emrine tevfikan yapılan bu va'd-ü tebşir fethi Mekke ile devlet-i İslâm'ın takarrüründen sonra işbu Sûre-i Mâide âyetiyle اَوْفُوا بِالْعُقُودِ ("Akidlerinizi ifâ ediniz" Mâide-5/1) emrine müteferri' olarak kavlen ve fiilen te'kid ve tesbit olunmuştur. Ve bu te'kid ve takarrürden başka iki âyet beyninde esas itibariyle hiç bir fark yoktur. Gerçi Sûre-i Bakara âyetindeki فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ("...İşte onların Rabblarının yanında ecirleri sırf kendilerinindir...." Bakara-2/62) fıkrası, burada zikredilmemiştir. Lâkin وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ("... onlara bir korku yoktur ve mahzun olacaklar onlar değildir." Bakara-2/62) bunu müstelzim bulunduğundan evvelkindeki tasriha binaen burada îcaz olunması ayrı bir mânâ ifade etmez. Bir de orada, atf-i müfred kabilinden «وَالصَّابِئِينَ» yâ ile mansub ve Nasârâ'dan muahhar olduğu halde burada «وَالصَّابِئُونَ» kezalik meâlinde atf-ı cümle takdîrinde vav ile merfu', Nasârâ'dan mukaddem zikr olunmuştur. Bu da, «كَافِرِينَ ، كَافِرُونَ» gibi bir i'rab farkından ibarettir ki, kelimenin esas mânâsında bir fark-ı muktezı değildir. Binaenaleyh Sabiîn ne ise, Sabiûn da odur. İkisi de, Sabiîler demektir. Bundan nihayet sabiîlerin Yehud ve Nasârâ arasında mütelevvin bir halde bulunduklarına veya Nasârâ'da da bir nev-i Sabiîlik bulunduğuna bir imâ olabilir. Fakat bundan dolayı bu iki cümlenin veya âyetin mânâlarında ve hükümlerinde bir fark da lâzım gelmez.

Bu tafsil ve ihtara sebeb şudur:

Kur'ân'ın Fransızca tercemesinde Kazımireski, bu i'rab farkı yerine bir nisbet farkı ikame ederek Sûre-i Bakara âyetindeki «الصَّابِئِينَ» cem'ini "Sabeinler = les sabeites" diye ve işbu Mâide âyetindeki «الصَّابِئُونَ» cem'ini de "Sabeenler = les sabeens" diye terceme ederek iki âyeti farklı gibi ifade etmiş ve sonra hamişinde, "Sabeinler müteassıb Hıristiyanlardır ki, bunları nücuma tapan ve binaenaleyh müşrik olan sabeenlerle karıştırmamak icab eder" diye bir de ihtar

---

Tefavüt: Farklılık. **İrae:** Göstermek.

yapmıştır. Gerçi ileride göreceğimiz vech ile Sabiîn namı altında biri Ehl-i kitab, biri müşrik iki sınıf bulunduğu dahi zikredilmiş olduğuna göre bu ihtar, pek esassız değil ise de, bununla sabiîne, sabiûndan başka göstermek ve âyetlerden her birini birine tahsis ederek tefrık ve terceme etmek doğru değildir. Evvelkindeki Yehud ve Nesârâ ile, ikincisindeki Yehud ve Nesârâ'da fark aramak doğru olmadığı gibi Sabiîn ile Sabiûn da öyledir. Nikâh, zebiha mesaili gibi ahkâm-ı fer'iyyeye nazaran Ehl-i kitâb ve müşrik tefrikinin bir hükmü, bir faidesi olabilirse de asıl imana da'vet eden ve şerait-ı imana müteallık bulunan bu gibi âyetlerde bu farkın ve bu ıhtarın hükmü yoktur. Çünkü Ehl-i kitâb olanlar iman edince kabul edilecek de, müşrikler iman ederse reddolunacak değildir. Zira "her kim, Allah'a ve Ahirete hakikaten iman eder ve salâh ile çalışırsa onlara havf-ü hüzün yoktur" cümle-i hükmiyyesi öyle bir ta'mimdir ki, zikrolunan dört sınıftan hariç olmak üzere tasavvur olunabilecek dinli dinsiz, mecus, zındık vesaire her hangi bir sınıf ve her hangi bir ferdin iman ettikleri ve amel-i salih yaptıkları takdirde aynı hükümde dahil olacaklarını beyan etmiştir. Mamaafih tefrik-ı mezkûr büsbütün esassız olmadığı gibi iki sınıf yine bir hükümde birleşmiş olmak i'tibariyle iki âyeti birbirine tearuz ettirecek fahiş bir hata da değildir. Nihayet her âyetten müstakillen ve birbirini te'kid-ü takrir olmak üzere anlaşılacak olan bir mânâyı iki âyet mecmuundan müştereken ve bilâ te'kid anlatmak istemiştir. "Zeyd okursa mes'ud olur, Amir okursa mes'ud olur" demekle "Zeyd ve Amir okurlarsa mes'ud olurlar, evet Zeyd ve Amir okurlarsa mes'ud olurlar" demek arasında bir tearuz bulunmadığı gibi hükümde bir fark da yoktur. Fakat Frenkler, bakınız bunu nasıl su-i isti'mal etmişlerdir.

Fransızca, "Kur'ân Analize-tahlil edilmiş Kur'ân" namında bir eser vardır ki, bunda Fransızlar tarafından Kur'ân'ın Kazımireski tercemesi esas ittihaz edilerek sûreler, âyetler muhtelif ve müteaddid mevzu'lara göre tahlil ve taksim olunup parçalanmış ve altlarına ara sıra Müsteşrikler tarafından bir takım notlar da konulmuş ve mukaddimesinde bu kitabı tertibden maksad, müslümanlar, üzerine me'mur olacak Fransızlar'a müslümanları kitâblariyle kandırabilmeleri için Kur'ân'ın mündericatını öğretmek ve bilhassa Cezayir müslümanları üzerinde Fransız siyasetine bir hizmet etmek olduğu da tasrih kılınmıştır. Bu eserde, bu iki âyet "tolerans", yâni musamaha mevzuu altında cem'edilmiş ve zirine şöyle bir tahşiye ilâve olunarak denilmiştir ki:

"Eski müslüman müctehidleri, bu Sûre-i Bakara âyetinin beşinci sûre

---

Mündericat: İçindekiler. **Zir:** Alt, aşağı. **Tahşiye:** Açıklama.

olan Mâide âyeti ile neshedilmiş olmasını istiyorlar. Bu ise, mezheb teassubunu her mıkyasın haricine çıkarmaktır. Öbürüsü, yâni Sûre-i Bakara âyeti gibi diğer âyet de müsamahakârlık hususunda daha yüksek bir ruh ile isbat ediyorlar ki, lâekal dinî olduğu kadar siyâsi bir zat olan Hazret-i Muhammed, zurufun, ezmine-ü emkine ve ahvalin muktazayatına ittiba' ediyordu. O'nun hadîsini şerh-ü tafsil ettiklerini iddia eden ilk müctehidler ise, mü'minlerin askerî muzafferiyyetleriyle müteheyyic olarak Kur'ân'ın insanî olan donelerine, mebadî-i mevhubesini unuttular. Fakat hayli müddetten beri Garb'ın her şeyde iktisab etmiş olduğu tefevvuk, İslâm'ın en büyük mehafil-i siyasiyyesindeki gururları mahsus bir surette teskin etti. Şüphesiz ki, diğer imamlar, yâni kanun babaları gelecek bu işi itmam edecektir..." Böyle demiş ve nihayet "Şimdi Fransa'da yeni bir mezheb teşkiline girişilmiştir ki, mevcud olan esaslı üç mezhebden daha az ortodoks olmayacaktır" diye bir fıkra da ilâve kılınmıştır.

Müslümanları cehd-ü ictihada sevkeden fakat müslümanlık için değil, yeni Fransız mezhebine simsarlık etmek için sevketmek isteyen ve ağraz-ı siyasiyye ile kaynaşan bu sözler, Frenk eserleriyle meşgul olan heveskâr ve gafil gençler üzerinde yanlış intiba'lar bırakmış olduğu için biz burada, tefsir nokta-i nazarından biraz daha bahsi uzatmak mecburiyyetinde bulunuyoruz.

Evvelâ, şunu ihtar edelim ki: Ne eski, ne yeni, ne müctehid, ne de gayr-ı müctehid İslâm uleması miyanında bu iki âyetten birinin birisiyle veya diğer bir âyetle mensuh olmasını isteyen veya tasavvur eden hiç kimse yoktur ve olmak ihtimali de yoktur. Müteaddid yerlerde izah ettiğimiz vech ile bütün eimme-i müctehidîn ve evvel-ü âhir bütün ulema-i müslimîn şunda müttefıktirler ki, iman ve i'tikad mesaili gibi usul-i dinde ve ihbarlarda nesih mümkün ve mütesavver değildir. Bu noktada İslâm ve Kur'ân mâkablini nâsih değil, musaddık, müeyyid, müsahhihtir. Evet, nesih de bir hakikat, bir kanundur. Neshi inkâr etmek, hilkatteki tagayyüratı inkâr etmek veya âlemde tagayyüratın kanunsuzluğunu iddia etmek gibi bir cehaletten başka bir şey değildir. Neshı inkâr etmek isteyenler şunu düşünmelidir ki, eğer Allah Teâlâ'nın halk-u emrinde bir nesih kanunu olmasa idi âlemde, ne bir tahavvül olur, ne de ukud-ü mukavelâtta ve kavanini mevzuada beyne'l-beşer fesh-u ilga muamelâtına imkân bulunurdu. Fakat şunu da bilmeli ki, neshin mevzuu, muteallakı ancak ihtilâf-ı zeman-ü mekân ve tefavüt-i ahval-ü masalih ile alâkadar olan ahkâm-ı

Zuruf: Zarflar, kablar. **Ezmine-ü emkine:** Zamanlar ve mekanlar. **Meteheyyic:** Heyecanlanmış. **Teheyyic:** Heyecanlanmış. **Done:** Veri. **Mebadii:** Prensipler. **Mevhube:** Verilmiş, ihsan edilmiş. **Mehafil:** Toplanılacak yer. **Ukud-u mukavvelat:** Sözlü anlaşmalar.

fer'iye olabilir. Edyan-ı salifede ve bidayet-i İslâm'da mensuh olduğu beyan olunan ahkâm da hep bu cümleden olanlardır. Yoksa hakaik-ı ezeliyyede ve ameli değil, mücerred ilm-i matlub olan ve hattâ zemanî bulunan ihbaratı sadıkada nesholamaz. Her zaman hak ve sabit olan usul-i din-ü iman bütün edyan-ı münzelede müttehid olmak üzere mahfuz tutulur. Gerek cehaletten ve gerek şeytanetten münba'is olarak tahrif suretiyle girmiş olan akaid-i batıla ve efkâr-i faside ise, usulde olsun, füru'da olsun daima redd-ü ibtal edilir. Mevzu-ı bahsimiz olan iki âyet ise, furuattan değil, en yüksek usul-i imandandır. مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ("... *Her kim Allah'a ve ahiret gününe iman edipde salih olarak çalışırsa artık onlara korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir.*" Mâide-5/69) düsturu bir hakikat-i ezeliyyedir. Ve bunu kabil ve tatbik etmeyen hiç bir din, dîn-i hak değildir. Muhammed aleyhisselâmın, tebliğ ettiği bu hakikat, Musâ'nın da, İsâ'nın da ve bütün Enbiyâ'nın da tebliğ ettikleri bir hakikattir. Gerek ümem-i salifede ve gerek ümem-i lâhıkada hakikî mü'minler, bu düstura münkad olanlardır. Hakikaten müslim ve akibette mes'ud olacak olanlar da, bunlardır. Yehud, Nesârâ, Sâbie bu hakikate cidden iman ile mümkad olmadıkları ve bunu tatbik etmedikleri andan i'tibaren gayr-i mü'min olmuşlardır ve ale'l-umum Münafıklar da böyledir. Kezalik buna imanı olup da tatbik etmeyen fasıklar dahi, havf-ü huzünden sureti mutlakada âzâde kalamayacaklardır. Ba'demâ da her kim, bu hakikate cidden iman eder sonuna kadar münkad olursa, hiç şübhesiz mü'min-i hakikî olur. Mazideki bütün seyyiatı silinir, o mes'udlar zümresine lâhık olur. Binaenaleyh en yüksek usul-i imandan bulunan böyle hakikatlar nesih mevzuundan ale'l-ıtlak haricdir. Ve bunlarda mensuhiyyete kail olan veya arzu eden, müslüman tasavvur olunamaz. Eski yeni bütün ulema-i İslâm bu noktada müttefık bulundukları halde, Frenklerin, "eski müslüman müctehidleri evvelki âyetin, bu âyet ile neshedilmiş olmasını istiyorlar." sözü sarih bir yalan ve açıkıan açığa bir iftiradır. Ve bütün esası böyle bir iftiradan ibaret olan diğer sözlerin mahiyyeti de bundan bellidir. Hem bu iftira, an kasdın değilse pek cahilânedir. Çünkü nesih, nefy-ü isbat ile mütearız iki kanunun mukaddemine muahhariyle hitam veren bir beyan-ı tebdildir. Bu âyetler ise, ta'dad olunan sınıflar, ezcümle Sabiîn ve Sabiûn gerek biribirinin aynı olsun ve gerek Kazımireski'nin zannettiği gibi farklı bulunsun hükme gelince ikisinde de biribirinin ayni olan, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ("... *Her kim Allah'a ve ahiret gününe iman edipde salih olarak*

Edyan-ı Salife: Geçmiş dinler. **Edyan-ı münzele:** Semavi dinler. **Umemi salife:** Geçmiş milletler. **Lâhika:** Şimdiki. **Munkad:** Boyun eğen.

çalışırsa artık onlara korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir." Mâide-5/69) kaziyyesinden ibarettir. Burada nesih mümkün farzedilse bile ortada iki hüküm yoktur ki, nesihten bahsedilsin. Ne, neyi neshedecek? مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ yine آمَنَ بِاللّٰهِ ile mi neshedilmiş olacak? Binaenaleyh bu suretle bir nesih iftirasına kalkışmak, aynı zamanda bir cehalet i'lân eylemektir. Fakat bunu yapan müslüman müctehidleri değil, onlara hücum etmek için iftiradan başka bir çare bulamayan ve yeni Fransız mezhebine da'vete çalışan o Frenk doktorlarının kendileri olmuştur. Bu ise, siyaset taassubunu her mıkyasın haricine çıkarmaktır. Garb'ın son zamanlardaki galebe-i ihtilâliyle müteheyyic olarak i'lân-ı gurur edenlerin, مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا gibi İlâhî mebadiye sarılan ve haktan başka bir şey düşünmeyen ilk müslüman müctehidlerini, "mü'minlerin zaferleriyle müteheyyic olarak insanî mebadiyi unuttular" diye kıyas-ı nefs eyleyerek gayr-ı insanî bir hiss ile tasavvur etmeleri de garib bir i'tiraftır. Mü'minlerin zaferleriyle müteheyyic olmak insanlığı unutmak ise, gayr-ı mü'minlerin tefevvukleriyle mağrur olmak da, insanî bir şey olmayacaktır.

Saniyen, Hazret-i Peygamber'in kavlen ve fiilen ahkâm-ı rububiyyeti tebliğ ederken âleme en yüksek bir ders-i siyaset ta'lim etmiş olduğu ve zurufun, ezmine ve emkine ve ahvalin muktezayatın muvafık ahkâm-ı ameliyyeyi dahi tebliğ ve icra buyurduğu şübhesizdir. Ve zaten nesih mesaili de bu gibi ahkâmdadır. Bu da, din-i İslâm'ın her zeman-ü mekânda umum için mebadi veren bir din-i hakkolması esbabından biridir. Fakat bu gibi ahkâm-ı mütehavvile fer'îdir. Bunların başında usul denilen ahkâm-ı sabite vardır. Ve bunların ikisi de, kanun-i haktır. Bu suretledir ki, din-i İslâm, hem tahaffuz, hem tehavvül kanununu cami'dir. Neshi inkâr edenler, dini yalnız bir kanun-ı tahaffuz olmak üzere mülâhaza ederler. Ve bunun için tahavvül ve inkılâb noktalarında dinsiz kalırlar. Din ile siyasetin ictimâ' etmeyeceğini zannederler. Dini inkâr edenler de, kanun-ı tahaffuzu ve ahkâm-ı sabiteyi inkâr ederler. Her nokta-i nazardan nesh-ü tahavvül içinde yürümek ve sabit bir fikr-i hak duymamak isterler. Halbuki Sûre-i En'âm'da geleceği üzere cereyan-ı âlem ve ale'l-husus hayat-ı beşer فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ ("... *demek bir müstekar bir de müstevda' var..."* En'âm-6/98) düsturu mucebince bir taraftan istikra ve tahaffuz, bir taraftan istida' ve tahavvül nizamları içinde yürür. Bunların biri baka-yı illetle sebat ve devama, biri de terakki ve istifa ile tekemmüle nâzırdır. Bunun için kanun-ı tahaffuza istinad

Tahavvül: Bir halden başka hale dönmek. **Tahaffuz:** Koruma. **İstikra:** Kalma. **İstida':** El uzatma.

etmeyen din, din değildir. Kanun-ı tahavvülü ihtiva etmeyen din de, kâmil ve umumî değildir. Ve Din-i İslâm, her ikisini cami'dir. Ve şübhe yok ki, tahaffuz-u sebat aslın ve tehavvül-ü inkılâb fer'in vasfıdır. İnanacağım, iman-ü i'tikad edeceğim, dayanacağım mebde' her halde sabit olmalıdır. Muhtelif zaman ve mekânda ve muhtelif şerait-ü ahval tahtindeki tahavvülâtıma göre icra ve tatbik edeceğim mıkyaslar da, kabil-i tahavvül olmalıdır. Binaenaleyh şunu asla unutmamak lâzım gelir ki, siyaset-i Muhammediyye, dinde ve ahkâm-ı hakta hâkim değil, din ve ahkâm-ı hak siyaset-i Muhammediyye ile beraber bütün mevcudiyyet-i Muhammediyye'de hâkimdir. Bunun için Hazret-i Muhammed, dinî olduğu kadar siyasî değil, siyasetiyle, hayatiyle ve bütün mevcudiyyet ve insaniyetiyle emr-i hakka nasb-ı nazar etmiş dinî bir zat, bir Resulüllah idi. Zurufun muktezayatına mutabık ahkâm ile hareket ettiği zaman da o, zuruf-ü muhıta değil, onları ona emreden Allah Teâlâ'nın evamir ve ahkâm-ı sabitesine ittiba' ediyordu ki, mevzu-ı bahsımız olan iki âyet de, işte bu ahkâm-ı sabiteden ve bu usulden umuma karşı Allah'a iman ve inkiyad lüzumunu haber veren, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ hükmünde zuruf-ü ahvalin muktezayatına ittiba' cihetini isbat edecek hiç bir delâlet yoktur. Bil'âkis yalnız hakka ittiba' ile ta'dad olunan sunufa muhalefet vardır. "Kur'ân analize" mürettibleri, bu âyetleri parçalayıp da Kur'ân'daki tertiblerine göre alt ve üstleriyle göstermiş olsalardı belki bu kadar mugaletaya cür'et edemezlerdi. Ezcümle bu âyetin üstündeki, يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۜ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُۜ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ۞ قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُق۪يمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْۜ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًاۚ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ("*Ey şanlı Resul! Sana Rabbından her indirileni tebliğ et. Etmezsen O'nun Risaletini eda etmiş olmazsın. Allah seni, insanlardan koruyacak, emin ol. Allah kafirleri muradlarına erdirmeyecek. De ki: "Ey Ehli Kitab! Siz Tevrat'ı ve İncil'i ve daha size Rabbınızdan indirileni tutup icra etmedikçe hiçbir şey değilsiniz." Celalim hakkı için sana Rabbından indirilen, (bu Kur'ân) onlardan birçoğunun tuğyanını ve küfrünü artıracak. O halde kafirlere acıyacağın tutmasın.*" Mâide-5/67-68) âyetler, o kadar açık bedahetle isbat eder ki, Peygamber, bu âyetleri muhitindaki insanların kesret-i muhalefet ve tuğyanlarına rağmen yalnız Allah'ın emrine ittiba' ve mahzâ Allah'ın ismetine istinad ederek tebliğ etmiştir. Gerek Sûre-i Bakara âyetinin üst tarafı okunur ve gerek, يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا د۪ينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَٓاءَۚ ("*Ey o bütün iman edenler! Ne o sizden evvel kitab verilenlerden, dininizi eğlence ve oyuncak yerine tutanları ne de diğer kafirleri dost tutmayın.*

Mugaleta: Hatalı söz.

Allah'dan korkun eğer mü'minlerseniz." Mâide-5/57) âyetinden buraya kadar gelen ve daha gelecek olan âyetlere dikkat olunursa Kur'ân'ın bunlara ne güzel cevablar vermiş ve vazih irşadlarda bulunmuş olduğu görülür: وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (*"Hakkı batılla bulayıp da bile bile hakkı gizlemeyin."* Bakara-2/42) ... يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ (*"O yahudi olanlardan ki kelimeleri mevzi'lerinden tahrif ediyorlar...."* Nisâ-4/46) قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا اِلَّا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ ... (*"De ki ey Ehli kitâb siz sırf şunun için bizden hoşlanmıyorsunuz: Biz Allaha iman ettiğimiz gibi hem kendimize indirilene hem daha evvel indirilmiş olana iman etmekteyiz, sizin ise ekseriniz fâsıksınız."* Mâide-5/59) يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ... (*"Onlardan bir çoğunu görürsün ki günâha girmek, zulmetmek ve haram yemekte sür'at yarışı yaparlar, her halde ne fena yaparlar."* Mâide-5/62) لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ ... (*"Bari Rabbaniyyun ve Ahbar bunları günâh söylemekten ve haram yemekten nehyetseler! Ne fena san'ate alışmaşlar."* Mâide-5/63) ... وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا (*"...celâlim hakkı için sana rabbından indirilen onlardan bir çoğunun tuğyanını ve küfrünü artıracaktır..."* Mâide-5/64) وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (*"... hep yeryüzünde fesad için koşarlar' Allah ise müfsidleri sevmez."* Mâide-5/64) لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (*"Her halde ne fena yaparlar."* Mâide-5/63) مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Şübhe yok ki iman edenler ve Yehudîler, Sâbiîler, Nasrânîler: Bunlar içinden her kim Allaha ve âhiret gününe iman edib de salih olarak çalışırsa artık onlara korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Maide-5/69)

Maamafih biz bu satırları, bigayr-i hakkın İslâm aleyhine çalışan ve fakat çalışan Fransızlar'a karşı değil, İslâm için bihakkın çalışmayan, Allah'ını, peygamberi'ni, dinini, diyanetini, kitabını Ahiretini unutup vazifesini yapmayan, kendinden geçmiş, cehalet ve sukut içinde şeytanlara kul olmak vaz'iyyetine düşmüş müslüman ankazına akibetlerini göstermek için yazıyoruz. Anlaşıldı ki, Allah Teâlâ, Kur'ân'ında zahirî mü'minleri Yehud ve Nesârâ, Sabiîn, gibi mukabilleriyle bir siyakta ta'dad etmiş ve va'd-i kat'îsini Allah'a ve Ahirete hakikaten iman edip amel-i salih yapan hakiki mü'minlere tahsis eylemiştir. Garb-ü Şark değişir, bu kanun değişmez. Demek iş, mü'min görünmekte değil, mü'min-i kâmil olmakta ve bu iman ile çalışıp son zaferi kazanmaktadır. İman ve İslâm hiç bir zaman mağlûb olmaz, bürhan onundur. Fakat nakıs ve fasık mü'minlerdir ki, ona mağlûbiyyet şaibesi sürerler.

Şimdi bu münakaşaya sebebiyyet veren "Sabiîn" kelimesine gelelim:

YILDIZA TAPANLAR

ESSABİÎN, ESSABİÛN: Kıraatlerin ekserîsinde "hemze" ile, Nafi' ve Ebû Ca'fer kıraatlerinde de "hemze"siz, "essabîn, essabûn" okunur ki, bunda ya "hemze"nin yaye kalbiyle veya aslında "hemze"siz olarak "sâbi"nin cem'î olmak üzere iki vecih mülâhaza olunmuştur.

Arabca hemze ile, «قَارِئٍ» vezninde «صَابِئٍ» meşhur bir dinden diğer bir dine çıkana denilir. Kamus'ta der ki: «صَبَأَ، صَبْأً، صُبُوءًا» "Dininden başka bir dine çıktı." «صَبَأَتِ النُّجُومُ» "nücum matlaından çıktı" demektir. İbn Esir de, Minhac'ında der ki: "Bir kimse dininden başka bir dine çıktığı zaman «صَبَأَ فُلَانٌ» denilir. Kureyş, Din-i İslâm'a dâhil olanlara «صُبَاةٌ» makamında "masbu" ve müslümanlara "subat" derlerdi ki, kazı kuzat gibi sâbinin cem'idir. İlh. Sabi ise, gençlik cehalet sevdasiyle bir şeye meyl-ü mahabbet etmek mânâsına "sabv" ve "sabve"den ism-i faildir ki, hevaî ve aşüfte demek gibidir. Bundan başka "sâbiin" muhaffeti de olur. Fahruddîn-i Râzî demiştir ki: "Hemze ile kıraat mânâ-yı tefsire akrebdir. Zira ehl-i ilim, هُوَ الْخَارِجُ مِنْ دِينٍ إِلَى دِينٍ آخَرَ "*O, dinden diğer dine çıkandır.*" demişlerdir." Ebu Hayyan'ın ifadesine göre de, هُوَ الْخَارِجُ مِنْ دِينٍ مَشْهُورٍ إِلَى دِينٍ آخَرَ "*O meşhur bir dinden diğer dine çıkan*" dır. İşte bu mânâ, kelimenin tam Arabî olan mânâsıdır. Tam Arabî olan bu mefhuma nazaran Sâbiîn ve Sâbiûn "İslâm Yehudî ve Nesârâ dinlerinden haric olanlar" mânâsına bir ta'mimi ifade etmiş olur ki, Mü'minler, Yehudîler, Hıristiyanlar vesaire demek gibidir.

Sonra; Sabie, sâbiîn, sâbiûn veya sâbîn ve sâbûn eski bir din veya mezheb-i mahsusa mensub bir taifeye, bir millete ism olarak itlak edilir ki, bu mânâca kelimenin aslı Arabî olup olmadığı muhtelefün fihtir. Arabî olduğuna göre zikrolunan «صَابِئٍ» veya sâbi mânâlarının birinden me'huzdur. Arabî olmayıp Süryanî gibi diğer bir lisandan me'huz olduğuna göre ise, aslı sâbidir. Şit aleyhisselâm'ın ikinci oğlu veya İdris aleyhisselâm'ın oğlu olduğu iddia edilmiştir. Bu ihtilâfın hasılına göre anlaşılıyor ki, bunlar, kendilerine sabi demişlerdir. Arab da, gerek bunlara ve gerek müşabihlerine sapık veya nücumperest mânâsına sabiî veya sabi ıtlak etmişlerdir.

Bunlar kimlerdir? Ve bu nasıl bir mezheb veya dindir? Kamusta: "Sabiûn Nuh aleyhiselâmın dini üzere bulunduklarını zu'mederler ve kıbleleri sınfı nehar sırasında Şimal rüzgârının estiği yerdir" diyor. Tehzibde ise "sabiûn bir kavmdir ki dinleri Nesârâ dinine benzer. Ancak kıbleleri Cenub rüzgârının estiği yerdir. Ve Nuh aleyhisselâmın dininde olduklarını söylerler. İlh.".

Müfesirînin hulâsai beyanlarına göre bunlar Yehud ile Nesârâ veya Yehid ile Mecus veya Nesârâ ile Mecis beyninde bir taifedir ki hem Ehli kitab denebilecek cihetleri veya sınıfı, hem de müşrik veya putperst denecek cihetleri veya sınıfı vardır. Diyanetlerinin aslı, İdris veya Nuh aleyhisselâm dini olduğu da süylenmiş, esasında Melâike veya nücuma teabbüd ettikleri ve abedei evsan oldukları da söylenmiştir. Anlaşılıyor ki sâbilik esas itibariyle münzel olması melhuz ve fakat mürurı zaman ile felsefî ve siyasî te'sirat altında bir çok inhırafat ve tahavvülâta ma'ruz olarak bir siriyyet veya batınîlik iktisab etmiş eski bir mezhebdir. Ve lâekal bunları sabiei ûlâ ve sabiei ahire olmak üzere mülâhaza ederek yerine göre aralarındaki müşterek ve mütemayiz cihetleri bulunabilecektir. Tarihî nokta-i nazarla sabiei ûlâ Hindde ve eski Mısrîlerde Süryanî ve Gildanîlerde az çok bir tefavüt ile câri olmuş bir mezhebdir. Ve maamafih bu mezhebi en ziyade temsil edenler Süryanî ve Gildanîlerdir. Eski Yunan ve Rum dinleri de bunların bir inikâsıdır. Sâbiei ahire dahi Beni İsraîl, İran, Yunan, Roma ve saire gibi muhtelif harsler altında kalmış olan Süryanî ve Gildanî enkazıdır ki bakıyyeleri Elcezire ve Musul taraflarındaki Nabatîler olmuştur. Abbasiyye devrinde Yunan asârını Arabcaya terceme eden Sabit ibni Kurre gibi feylesof ve mütercimler bunlardan idi." عُيُونُ الأنبَا فِى طَبَقَاتِ الأطِبَّا da: "Ebülhasen Sabit ibni Kurretelharranî Harranda ikamet eden Sabieden idi. Mezhebine müteallık olarak rüsum ve furuz ve sünene dair, mevtanın tekfin,ü defnine dair ve sabiîlerin itikadına dair, taharet-ü necasete dair risaleleri vardır. Oğlu Sinan ibni Sabit Hürmüsün nevamisini Arabîye nakletmiştir. Ve deniliyor ki sabiûnun nisbeti «صاب» adır. Bu da İdres aleyhisselâmın oğlu «طاط» tır. İlh. diye mezkûrdur.

Şihabüddin Ahmed ibn Fazlullahi'l-Ömerî Mesalikü'l-Ebsar'ında [1] ve Ebu'l-Fida tarihinde Ebu'l-İsa el-Mağribî'nin kitabında nakledildiğine göre: "Ümmet-i Süryan akdemülümemdir. Ve bunların milletleri, sabiîn milletidir. Bunlar, dinlerini Şit ve İdris aleyhisselâm'dan ahzettiklerini söylerler. Şit'e azveyledikleri bir kitabları vardır. Buna, "Suhuf-ı Şit" derler. Bunda kerem, şecaat, sıdk, garibe tarafdarlık gibi mekârim ve mehasini ahlâk zikr-ü emredilmiş ve rezail zikrolunup ictinabı emrolunmuştur. Sabiî'nin bir takım ibadetleri de vardır. Ezcümle yedi vakit namazları vardır ki, beş vakti müslümanlarınkine tevafuk eder. Altıncısı kuşluk, yedincisi de, gecenin tam altıncı saatindedir. Na-

[1] Ayasofya kütübhanesinde (3435) numarada ansiklopedi gibi büyük bir eserdir.

Rusum: Resimler, resmiler. Furuz: Parlatan, nurlaştıran. Mekarim: Keremler, iyilikler. Mehasin: İyi ahlaklar.

mazları niyyet ve bir de başka bir şey karıştırılmamak i'tirabiyle müslüman namazına benzer. Rükû'suz ve sücudsuz cenaze namazları da vardır. Otuz veya yirmi dokuz gün oruc da tutarlar ve savm ve fıtırlarında hilâle riayet ederlerdi. O suretle ki, fıtırlarında Şems, hamel burcuna dahil olmuş bulunurdu ve gecenin rub'ı ahirinden kurs-ı Şemsin gurubuna kadar oruc tutarlardı ve hamse-i mütehayyire denilen kevakibün büyut-i şereflerine nüzullerinde bir takım bayramları vardır. Ve hamse-i mütehayyire: Zuhal, Müşterî, Mirrih, Zühre, Utarid'dir. Beyt-i Mekke'ye ta'zim dahi ederler. Fakat Harran zahirinde bir yerleri vardır ki, oraya haccederler ve Mısır Ehramı'na da ta'zim ederler. Ve bunların biri Şit ibn Âdem'in kabri, diğer biri Uhnuh'un (İdris'in) kabri, biri de nisbet olundukları Sabi bin İdris'in kabri olduğu zu'mündedirler. Ve Şemsin burc-u şerifine duhulü gününe ta'zim ederler. İbn Hazm demiştir ki, sabilerin mensub oldukları din, edyanın en eskisi ve bir zamana kadar dünyada galip olanıdır. Nihayet bir takım muhdesat ihdas ettiler ve bunun üzerine Cenab-ı Allah, bunlara Hazret-i İbrahim'i ba's buyurdu. ilh..".

Şehristanî, Milel-ü Nihal'inde tarih-i edyan nokta-i nazarından der ki: İbrahim aleyhisselâm zamanında bütün girak-ı beşer iki sınıfa raci' buyunuyordu: Sabie, Hunefa. Sabie, "biz ma'rifetullah'da ve Allah'a taati ve evamir-ü ahkâmını tanımakda bir mütevassıta muhtacız. Lâkin o mütevassıt Ruhanî olmak lâzımdır. Çünkü ruhanîler mukaddes ve tahir ve Rabbü'l-Erbaba karibdirler. Cismanîler ise, bizim gibi yerler içerler ve bizim gibi beşere itaat ederseniz hüsranda kalırsınız" derlerdi. Hunefa da, "biz beşer, ma'rifet-ü taatte, cins-i Beşerden bir mütevassıta muhtacız. Bir Beşer ki taharet-ü ismette, te'yid-ü hikmette derecesi mücerred ruhaniyyattan daha yüksek olsun. Beşeriyeti haysiyyetiyle bize mümasil, ruhaniyyeti cihetiyle bizden mümtaz bulunsun da ruhaniyyeti tarafiyle vahiy telâkki etsin, beşeriyyeti tarafiyle de nev'-i insana telkin eylesin" derlerdi ki, Kur'ân'da قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ ("*De ki ben sırf sizin gibi bir beşerim ancak bana şöyle vhayolunuyor: ...*" Kehf-18/110) قُلْ سُبْحَانَ رَبّى هَلْ كُنْتُ اِلاَّ بَشَرًا رَسُولاً ("*... de ki: Sübhanallah ben ancak beşer bir Rasulûm.*" İsrâ-17/93) Bu mânâya işarettir. Fakat yalnız ruhanî tevassutu iltizam etmek isteyen Sabie, sırf ruhaniyyata iktisar etmeğe, doğrudan doğru ayınlarına tekarrub ederek onlardan bizzat telâkkıyatta bulunmağa da çare bulamadılar. Binaenaleyh bir kısmı tutdular ruhaniyyatın heykellerine iltica ederek bunlardan istimdada kalktılar ki, bu heyakil, seyyarat-ı seb'a ve bâzı sevabittir. Bu suretle Rum Sa-

---

Mümasil: Benzeyen. **Zu'm:** Batıl zan.

biesi'nin penahi seyyarat, Hind Sabiesinin Penahi de sevabit oldu. Bir çoğu da heyakilden eşhasa, yâni o nücumun Rum'da tabiatleri, Hind'de havasları nazar-ı i'tibara alınarak eşkâl-i hey'iyelerine göre yapılan müşahhas timsallerine tenezzül ettiler. Mücerred ruhaniyyet taassubu, böyle zıddına münkalib olup ziruh olan beşerin kendini unutarak ruhsuz cisimler önünde tezellülüne müncerr oldu ve bu, temsil-i ruhaniyyet sayıldı. Bunlar, düşünemiyorlardı ki, bu temsillerin dolayısiyle delâlet ettiği ruhaniyyet, ruhaniyyet-i mücerrede değil, nihayet ruhaniyyet-i beşeriyenin bir temsili oluyordu. Fark edemiyorlardı ki, bu temsiller kevakibden ve onların ruhanîlerinden evvel bir ruh-i Beşerînin yanlış tasavvurat ve temayülâtını dalâlini ifade ederler. İşte bunlardan Ashab-ı heyakil denilen evvelki fırka, Abede-i kevakib, Ashab-ı eşhas olan ikinci fırka da, Abede-i asnamdırlar. İbrahim aleyhisselâm her iki fırkayı kavlen ve fiilen kırarak semahat ve sühuletiyle bir millet-i kübrâ ve şeriat-i uzmâ olan ve her din-i kayyim ve sırat-ı müstakim bulunan Hanifiyyet'i takrir-ü ta'mim etti. O'nun evlâdından bulunan Enbiya'nın hepsi de bunu takrir ediyorlardı. Ale'l-husus sahib-i şeriatimiz Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi vesellem, bu takrirde nihayet-i kusvaye ve maksad-ı a'lâya erdi. Burada en şayanı dikkat nokta şudur ki: Tevhid, Hanifliğ'in ehass-ı erkânıdır. Bunun için Kur'ân'da zikr olunduğu her mevzi'de Hanifiyyet nefy-i şirke mukarin olarak zikredilmiştir: وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (*"... de ki: hayır, hak perest hanif olarak İbrahim milleti ki o hiç bir zaman müşriklerden olmadı."* Bakara-2/135) حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ (*"Allah için, ona şirk koşmayan hanifler olun, ..."* Hacc-22/31)

Sâbilik, evvel zamanda müstekillen hevâ ve hayvaniyyetleri ve tahakkümat-i indiyye ve temayülât-ı hissiyeleri peşinde koşan Haşîşiyye, Tabi'iyye ve Dehriyye'nin sefalet-i ruhiyyelerini görerek beşeriyyet ve cismaniyyetten tiksinip bir takım hudud ve ahkâm-ı akliyye kabul etmiş ve bunun esaslarını vahy ile müeyyed kavaninden ahzetmekle beraber nazarlarını mücerredat-ı akliyyeye kasreylemiş ve aradıklarını yerde ve insanlıkta değil, semada ve ecram-ı semaviyyede bulmak istemiş bir mezheb dini gibi zuhur etmiştir ki, bunlar, Âzimûn, ve Hürmüsî muallimi evvel telâkki eden Sabie-i ulâdırlar. Şehristânî, burada ale'l-umum Sabie'yi anlatmak için tarih-i felsefe nokta-i nazarından şöyle bir taksimi zabıt yaparak ve Sabie-i ahire felsefelerini tedkik ve münakaşa ederek der ki: "İnsanların bir kısmı, ne mahsuse, ne ma'kule kail olmaz. Bunlar, Sufestaiyyedirler. Bir kısmı, mahsuse kail olur,

---

Penahly: Sığınma. Müncerr: Sona ermek.

ma'kule kail olmaz. Bunlar, Sabi'iyedirler. Bir kısmı, mahsuse de, ma'kule de kail olur. Hudud-ü ahkâma kail olmaz. Bunlar, felâsife-i dehriyyedirler. Bir kısmı, mahsus ve ma'kule ve hudud-ü ahkâma da kail olur. Münzel bir şeriat ve İslâm'a kail olmaz. Bunlar, Sâbie'dirler. Bir kısmı, bunların hepsine nev' amma bir şeriat ve İslâm'a da kail olur. Fakat Şeriat-i Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem'e kail olmaz. Bunlar, Yehud ve Nasârâ'dırlar. Bir kısmı da, hepsine kail olur. Bunlar da, Müslimîndir. Sâbie, Sufestaiyye, Tabi'iyye ve Felâsife-i dehriyye gibi dinsizlere mukabil olan ale'l-umum ashab-ı edyan içinde tekabül-i evvelî ile Hunefa'ya tekabül eder. Sabie ve Hunefa. İşte bütün edyanın bizzat mütekabil olan iki şu'be-i asliyyesi. Sabve, evvelen ve bizzat Hanifiyyet mukabilidir. Sabie, (din taharri ederken) hak yolundan meylettikleri ve nehc-i Enbiya'dan saptıkları içindir ki, Sabie namını almışlardır. Fakat kendileri, aşk-u hevâ mânâsiyle sabve, kayd-i ricalden inhilâldir derler. Çünkü Hunefa mezhebi, risalet,i beşeriyye ile beşeri cismanîye taraftarlık esası üzerinde deveran ettiği gibi Sabie mezhebi de, beşeri cismanîyi istihkâr ile ruhaniyyuna taraftarlık esası üzerinde deveran eder. Ve bunun için sabie beşerine Resul-i beşerîye iktida ve ittiba' ile doğrudan doğru Allah'a ibadet etmesini emr-i hak değil, kayd-i rical gibi göstererek harici beşerden Allah'a takarrub için vesait ve münasebat taharri eder. Ve bunu evvelâ ruhaniyyat-ı mahzada arar. Ve kendilerinin ruhanî-i mahz olabilicekleri zannederek cismaniyyeti ezmek ve beşeri cismanîden ale'l-ıtlak kat'ı alâka etmek isterler. Ve bu suretle sabie, mezheblerinin iktisab olduğunu iddia eder. Hudud-ı fıtratten hariç iktisaba davet ederler. bunlara mukabil Hunefa da, mezhebleriin fıtrat olduğunu dâvâ eder ve fıtrate da'vet eylerler. Hunefa'ya göre, mahsüs ve ma'kul, cismanî ve ruhanî ikisinin de kıymet-i mahsusaları vardır. Fakat bu kıymetler hiç birinde mutlak değil, izafîdir. Bir ma'kul mahsûsatta misali bulununcaya kadar muhayyel ve mevhumdur. Bir mahsûs da ma'kulâtta misali bulunmadıkça mahsûs değil, bir serab-ı ma'dumdur. Zat-ı hak, ne ma'kuli mahız, ne de mahsûsi mahızdır. Ne mahsûs tamamen ma'kule irca' olunur, ne de ma'kul temamen mahsûse irca' olunur, her ikisi de, biririni mütekabilen temsil eylemek üzere hakka irca' olunur. Kezalik te'sir-i mutlak, ne ruhaniyyet-i mahzaya münhasırdır, ne de cismaniyyet-i mahzaya, cisim ruhdan müteessir olduğu gibi, ruh da cisimden müteessir olur. Ruh ile cisim arasında mütekabilen bir te'sir ve teessür vardır. Lemha-i hak, bu ikisinin arasında bulunur. Fail-i hakikî ne ruh, ne cisimdir. Ne ruh, cismin eseri, ne de

---

Nev'amma: Bir dereceye kadar. **Nehc:** Yol, usul. **Ma'dum:** Mevcut olmayan. **İrca':** Kurtarma. **Lemha:** Bir göz atmak.

cisim, ruhun eseridir. İkisi de Allah'ın eseri ve Allah'ın âyâtıdır. Allah, yalnız maddesiz olanların değil, maddenin ve maddeden olanların da halık ve münşi'idir. Kezalik hayr-ü kemal, fazilet-ü selâmet ruhaniyyeti mücerredeye münhasır değildir. Şerr-ü noksan fesad-ü rezile ruhaiyyatta da vardır. Öyle olmasa idi, ruhaniyyatın meratibinde ihtilaf bulunmaz ve melekiyyet mukabilinde şeytanet olmazdı. Cismaniyyet, haddi zatında ve fıtratına nazaran mebde-i şer değildir. Cismaniyyette öyle faziletler vardır ki, onlar, ruhanîlerde bulunamaz. Binaenaleyh ruhaniyyet ve cismaniyyeti cami' olan nev-i beşerde delâil-i hak ve Allah'a kurbiyyet ruhaniyyet-i mücerrededen daha fazladır. Nev-i beşer ruhanî mücerredden belki daha efdal ve ekmeldir. Hattâ beşer, meleğin ma'iyyetinde değil, Melek beşerin ma'iyyetindedir. Beşerin Allah'a tekarrübü için ruhaniyyet-i mücerredenin tavassutu zarurî değildir. Allah'dan beşere ve beşerden Allah'a doğru bir yol vardır. Halk Allah'ın olduğu gibi emir de, Allah'ındır. Hudud-ü ahkâm da, Allah'ındır. Allah'ın ta'yin ettiği, Allah'ın inzal ettiğidir. Beşer, ne hadsiz, ne mühmeldir, ne de fıtratın müsaid olmadığı hududu iktisab edebilir. Fıtratı bozmağa çalışmamalı ve cismaniyyeti istihkâr edip, ezmeğe uğraşmamalıdır. Fakat Sabie, bu nokta-i i'tidalden çıkmış, kurb-i hak mücerred ruhaniyyettedir zu'miyle mahsûsü ma'kule, cismanîye ruhanîye irca' etmeğe, Beşerden melek yapmağa kalkışmış, sühuleti suubete semahati tazyika, tecerrüdü ictimâa, inkiyadı inhilâle tercih etmeğe çalışmış ve binaenaleyh ruhaniyyet taassubu etrafında dolaşmak isterken, gayr-ı ruhanî cismaniyyetlerden istimdada kadar tenezzül etmiş, vahdet ve tecerrüd ararken kesret ve şirk içinde kalmıştır. Bunun için Sâbie-i ûlâ da, Hunefa'dan bazı esasaslar alarak Ashab-ı ruhaniyyat, yahud Abede-i Melâike olmak üzere başlamış Ashabı heyakil, yahud Abede-i kevakib, Ashab-ı eşhas yahud Abede-i asnam olmakta karar etmiş ve bu iki fırkadan her biri de biri Hızbaniyye, biri de Hıribbaniyye namiyle iki mezheb-i esasîye ayrılmıştır.

Ashab-ı ruhaniyyat: Ruh bir cevher, feth ile revh de onun halet-i mahsusasıdır. Buna göre, ruhaniyyet ve revhaniyyet diye iki ta'bir vardır. Bunların mezhebi şudur: Âlemin hakîm ve şevaib-i hudustan mukaddes bir sani-i fatırı vardır. Ve bizim vecibemiz, O'nun huzur-ı celâline vusulden aczimizi bilmektir. O'na, ancak yanında mukarrebîni olan mutavassıtları vasitasiyle takarrub olunur. Bunlar ise, cevheren ve fiilen ve hâleten mutahher ve mukaddes olan ruha-

---

Münşî: İnşa eden. **Tavassut:** Arabulma, aracılık, vasıta. **Mühmel:** İhmal edilmiş. **Sühulet:** Kolaylık. **Suubet:** Zorlukluk. **Semahat:** Cömertlik. **Tecerrüd:** Soyunma, çıplak olma. **Şevaib:** Şüpheler.

niyyundur. Cevher nokta-i nazarından ruhaniyyun, mevadd-ı cismaniyyeden mukaddes, kuva-yı cesedaniyyeden müberra, harekâtı mekâniyye ve tağayyürat-ı zemaniyyeden münezzehtirler. Cibilletleri, taharet, fıtratleri, takdis-ü tesbih üzerinedir. لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ("..... *Allah kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve her neye memur iseler yaparlar.*" Tahrim-66/6) dirler. Bizi buna, muallimi evvelimiz Azimun ve Hürmüs irşad ettiler. Biz, bunlara tekarrüb ederiz ve bunlara tevekkül eder dayanırız. Bizim rablerimiz, İlahlarımız, indallah vesilelerimiz, şefi'lerimiz bunlardır. Allah da, Rabbü'l-erbab ve İlâhu'l-âlihedir. Binaenaleyh bizim vazifemiz, nefislerimizi şehevat-ı tabi'ıyye kirlerinden tathir etmek ve ahlâkımızı kuvay-ı şehevaniyye ve gazabiyye alâkalarından tehzib eylemektir ki, bu sayede, bizimle ruhaniyyat arasında bir münasebet hasıl olsun da, onlardan hacetlerimizi istiyelim ve ahvalimizi kendilerine arz edelim ve bütün umurumuzda onlara âşık ve sabi olalım ki, onlar da, bizim ve kendilerinin halik ve razıkımıza şefaat etsinler. Bu tathir-ü tehzib ise, ancak bizim kesbimizle ve kendimize hâkimiyyetimizle nefislerimizi şehevat denaetlerinden keseret ruhaniyyat cihetinden istimdad etmemizle olur. İstimdad dahi dualarla, namazlarla, bezl-i sadakat, mat'umat ve meşrubattan imsak ve takrib-i karabîn ve zebaih ve tebhir-i buhurat ve tazim-i azâlim ile tazarru' ve niyazdır. Bu suretle nefislerimizde bilavasıta bir istimdad isti'dadı hasıl olur ki, o zaman biz de, tıbkı vahiy iddia edenlerin hükmûnü iktisab ederiz. Ve hattâ Ruhanî-i mahz olur, ilahlar sırasına geçeriz. "Enbiya, bizim nevi'de emsalimiz, surette eşkâlimiz, maddede müşariklerimizdirler. Yediğimizden yerler, içtiğimizden içerler, surette bize benzerler, biz onlara niçin itaat edelim" derler. Kur'ân'da, وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ("*Ve şayet sizin gibi bir beşere itaat ederseniz muhakkak ki siz o halde katiyyen husrandasınızdır.*" Mü'minun-23/34) bunların bu sözlerini natıktır.

Fiil nokta-i nazarından ruhaniyyun ihtira' ve icadda, bir halden bir hale tahvil-i ümurda ve mahlûkatı bir mebde'de kemale tevcihte avamil-i mutevassıtadırlar. Hazret-i İlâhiyye-i kudsiyyeden kuvvet istimdad eder ve mevcudat-ı süfliyyeye ifaza-i feyz eylerler. Ve bunların meratib-i müterettibesi vardır.

EVVELÂ, müdebbirat-ı nücum, ezcümle kevakib-i seyyareyi feleklerinde tedbir ve idare eden ruhanîler vardır ki, yedi kevkeb-i seyyare bunların heykelleridir. Her ruhanî'nin bir heykel-i mahsusu ve her heykelin bir feleki

---

Mevadd: Maddeler, cisimler. **Müberra:** Bir fenalıktan uzak kalmış. **Tehzib:** Islah etme, temizleme. **İhtira':** Keşfetmek. **İfaza:** Bereketlendirmek.

vardır. Ve o ruhanînin, o heykele nisbeti, ruhun cesede nisbeti gibidir. O, o heykelin rabb-i müdebbir ve müdiridir. Sabie, o ruhanîlere âlihe ve heyakile erbab derler ve maamafih ekseriyya heyakile âba ve anasıra ümmehat tesmiye ederler. Ruhaniyyatın fiil-ü te'siri o heyakil-i tebayi' ve anasırda bir takım infialât husule getirecek vech ile bir mikdar-ı mahsusta tahrik etmektir. Bundan mürekkebatın terkibat ve imtizacatı husul bulur da, buna tebean kuva-yı cismaniyye gelir. Ve bu kuva-yı cismaniyye üzerine de enva-ı nebatat ve enva-ı hayvanatta olduğu gibi nüfus-ı ruhaniyye biner ve bu te'sirat, kâh bir ruhanî-i küllîden küllî olarak ve kâh bir ruhanî-i cüz'îden cüz'î olarak sâdır olur. Meselâ, cins-i matarla beraber bir Melek, beher katresiyle de bir Melek vardır. Bu suretle:

SANİYEN, cevde zuhura gelen âsâr-ı ulviyyenin müdebbirleri olan ruhaniyyun vardır ki, yağmur, kar, dolu, rüzgâr gibi arzdan çıkıp, inen âsâr, saikalar, şihablar, ra'd-ü berk, kuyruklu yıldızlar gibi semadan nüzul ile cevde tahaddüs eden asâr, kezalik zelzeleler, sular, buharlar ve saire gibi arzda tehaddüs eden asâr bunlarla tedbir-ü idare olunur.

SALİSEN, bütün mevcudata sarî olan kuva-yı mutevassıta vardır ki, kâinatın hepsindeki hidayeti şayia bunlarla tedbir-ü idare olunur. Öyle ki, kabiliyyeti bulununca kuvvet ve hidayetten hâli hiç bir mevcud görmeyiz. İşte ruhaniyyûn böyle fail-i müessirdirler.

Hâl nokta-i nazarından, ruhaniyyatın ahvali; Rabbül'erbabın civarında revh-u reyhan, ni'met-ü lezzet, rahat-ü behcet, ve sürur olduğu da hafi değildir. Ta'am ve şarabları, tesbih-u takdis, temcid-ü tehlildir. Bütün ünsiyyetleri zikrullah ve tâatullah iledir. Kimi kaim, kimi raki', kimi sacid, kimi kaid, behcet-ü lezzetinden hiç biri halini tebdil etmez. Kimi huşuundan gözünü açmaz, kimi nazarından gözünü kırpmaz, kimi sakin gayr-i müteharrik, kimi müteharrik gayr-i sakin, kimi âlem-i kabzda Kerûbî, kimi âlem-i bastta Ruhanî لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (*"Allah kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve her neye memur iseler yaparlar."* Tahrim-66/6). Hunefa ise, bunların müdebbir ve müdir avamil-i müessire olmayıp, melekût-ı ilâhînin delâili ve Allah'ın gerek tekvin ve gerek teşri' i'tibariyle evamir-ü ahkâmını mübelliğ olan Resulleri olduğunu ve bütün bunların bir fıtrat-ı mümtaze ile yaratılmış efrad-ı beşerin aldığı vahiy ve ma'rifetle bilindiğini ve o fıtratı mümtazede bulunmıyanların bunları esas i'tibariyle o beşeriyyet-i mümtazenin tevassutu ve

---

İnfialat: Harekelenme. **Tahaddüs:** Yok iken peyda olma. **Matar:** Yağmûr.

ta'lim-ü telkini ile öğrendiklerini ve her halde beşeriyyette zuhur eden ve edebilecek olan ef'al-ü asârın daha yüksek olduğunu ve cismani olan ruhaniyyet-i beşeriyyenin kabil-i sukut olmakla beraber kemalden kemale kabil-i terakki de olduğunu ve binaenaleyh her ferd-i beşer, her ruhanîye nazaran değil ise de, nev'-i ruhanîye nazaran nev'-i beşerin daha yüksek bir fazilete ve kurb-i hakda daha ziyade şayân-ı gıbta behcet-ü sürure, hem ruhanî, hem cismanî bir cennet-i ne'iyme ve rıdvan-ı ekbere namzed bulunduğunu ve fakat Allah'a şerik bulunmak muhal olduğundan bu terakki ve tekemmülâtın hiç bir zaman ülûhiyyete irtika ve iştirak mertebesine varamayacağını ve bu terakki ve tekemmülün ancak Allah'a tevekkül ve istinad ile mümkün olabileceğini, hem aslı fıtratte, hem her lemha-i terakkide halk-u emr ancak bir Allah'ın olduğundan her hangi bir şirkin sukut olacağını ve binaenaleyh zat-ü sıfat ve te'sir-ü emr, her vech ile tevhid-i ülûhiyyet ederek, beşerin bütün nokta-i istinadını ruhaniyyet ve cismaniyyetin müttefik iki şâhid olarak delâlet ettikleri merci'-ı kül, halık-ı âlem, ve Rabbu'l-alemîn olan Hakk Teâlâ'ya iman ve şehadette tanıyıp bütün mevcudiyyetleriyle O'na teveccüh etmeleri ve en yüksek vasıta ve rehberlerini de ruhaniyyet ve cismaniyyeti cami' bulunan nev'-i beşer içinde fıtrat-ı mümtaze ile yaradılmış Enbiya ve Mürselîn ve Onlar'ın varislerinde aramaları ve Allah'ın beşeriyyete ihsan buyurduğu bu ni'mete, bu sırat-ı müstekime şükredip nankörlük etmemeleri lâzım geleceğini anlatmışlardır.

Şehristânî, evvelâ Sabie-yi ruhaniyyet taassubu ile hareket eden Ashab-ı ruhaniyyatta icmâl ve Sabie-i ahîre felsefelerine nazaran Hunefa ile Sabie'nin bu babda bir çok münazarat ve münakaşalarını bastederek muhakeme ettikten sonra en esaslı fırkalarını tafsil ederek der ki:

Ashab-ı heyakil; İnsan bir mutevassıta muhtac olunca ona teveccüh ve tekârrüb mümkün olmak ve kendisinden istifade edilebilmek için bu mütevassıtın görülür bir şey olması lâzım geleceğini hisseden ashab-i ruhaniyyat evvel emirde seb'a-i seyyareden ibaret olan heyakile iltica etmişler ve binaenaleyh evvela bunların büyut ve menazırını, saniyen, metali' ve magaribini, salisen, tabiatlarına müterettib muvafık ve muhalif şekillerde ittisalâtını, rabian, buna göre gecelerin, gündüzlerin, saatlerin taksimatını, hamisen, yine bunun gibi suver-u eşhasın, ekalim-ü emsarın takdirini öğrenmeğe çalışmışlar ve bunun üzerine havatim (mühürler) yapmışlar. Azaim namiyle bir takım havass, ef-

---

Behcet: Sevinç, güler yüzlülük. **Kerubî:** Büyük melek. **İrtika:** Güvenme. **Metali:** Matlalar, güneş ve benzerlerinin doğuş yeri. **Magarib:** Batılar, garblar. **Emsar:** Şehirler.

sun, dua bellemişler ve her kevkebe (meselâ, Zuhale cum'a ertesi gibi) bir gün tayin etmişler ve ilk saatine riayet etmişler ve onun suretine ve hey'etine göre yapılmış hatemini kullanmışlar. Ona mahsus elbise giymişler, ona mahsus buhurlar yakmışlar ve ona mahsus dualarla ondan istenecek hacetlerini istemişler ve herbirine böyle gün ve saat ta'yin etmişler ve bunlara Erbab, âlihe, Allah Teâlâ'ya da, Rabbu'l-erbab ve ilâhu'l-âlihe demişler. İçlerinden bir takımları da, güneşi ilâhu'l-âlihe ve rabbu'l-erbab addeylemişler ve bu suretle heyakile, ruhaniyyata tekarub için, ruhaniyyata da Bârî teâlâ'ya takarrub için taabbüd etmişler. Çünkü heyakilin ebdan-ı ruhaniyyat olduğuna i'tikad eylemişlerdir. Ve sonra kevakibin amel-ü te'siratı esası üzerine müretteb bir takım acaib-i hiyel ve sanayi' istihrac etmişler ki, bunlara "tılsım" namı verilir. Kitablarında mezkûr olan o tılsımlar ve sihir, kehanet ve tencim, tahtim, ta'zim, suver bunların hepsi onların ulûmundandır. İşte bunlara, Ashab-ı heyakil ve Abede-i kevakib denilir.

Ashab-ı eşhâsa gelince: Bunlar da, Ashab-ı heyâkil gibi mütevassıtın lüzumuna ve ruhâniyyatin bu vesail-i mütevassıta olduğuna ve fakat onların gözle görülemedikleri ve lisanlarla hitab edilemedikleri cihetle kendilerine tekarrüb ancak heykellerine tekarrüble tahakkuk edebileceğine kail olmakla beraber, heyâkilin dahi bâzı vakit görünüp bâzı vakit de görünmediklerine binaen onlara tekarrübün de safi ve daimî olamayacağına ve binaenaleyh heyakile tekarrüb için de göz önüne dikilmiş bir takım suver ve eşhas lâzım olduğuna hükm ederek, heyakil-i seb'adan her birinin heykelî misalinde bir takım esnam-ı müşahhasa ittihaz etmişler ve her birinde o heykelin cevher-i mahsusuna riayet ederek yine nücum esası üzere bunlara teabbüd etmeğe ve bunlarla kevakibe ve onlarla rûhâniyyâta ve onlarla Allah'a tekarrüb edeceklerine i'tikad eylemişlerdi ve bunlara, âlihe-i Semaviyye mukabilinde "âlihe" demişlerdir ki, işte bu ashab-ı eşhas abede-i esnam cümlesindendirler. Bâlâda gösterildiği üzere İbrahim aleyhisselâm, ba's olunduğu zaman Sabie böyle Ashab-ı heyakil ve Ashab-ı esnam olmak üzere iki sınıf bulunuyorlardı. Hazreti İbrahim, hakkolan Hanîfiyyet'e da'vet etti. اِنّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذِى فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنِيفًا وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ("*Ben her dinden geçip sade hakka eğilerek yüzümü o Gökleri ve Yeri yaratmış olan fâtıra döndüm ve ben müşriklerden değilim.*" En'âm-6/79) diye mezheb-i Hunefa'yı takrir ve mezheb-i Sabie'yi ibtal eyledi. Fıtratın Hanîfiyyet'ten ibaret ve taharetin bunda bulunduğunu ve fıtratten maksud, tevhide şehadet, necat ve hâlâsın buna mütevakkıf olduğunu, şerayi'ü ahkâmın bu şehadete birer şir'a ve minhac

---

Kevkeb: Yıldız. **İstihrac:** Meydana çıkarmak. **Tencim:** Yıldız falcılığı **Tahtım:** Mühürleme, tamamlama. **Suver:** Şekiller.

olup Enbiya ve Rusul'ün bunları takrir ve takdir için gönderildiğini, fatiha ve hatimenin ve mebde-ü kemalin bu şerayi' ve menahici telhis ve tahrire menut ve din- i kayyimin, sırat-ı müstekimin bundan ibaret olduğunu beyan etmişdir. Ve Allah Teâlâ, Peygamberi Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi vesselleme de: فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ مُنِيبِينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (*"O halde yüzünü dine bir hanif olarak tut: O Allah fıtratına ki insanları onun üzerine yaratmıştır. Allah yaradışına bedel bulunmaz, doğru sabit din odur, velakin nâsın ekserisi bilmezler. Başkasından geçerek hep ona gönül verin, ve ona korunun ve namaza devam edin de müşriklerden olmayın. Onlardan ki dinlerini ayırıp öbek öbek olmuşlardır, her hizip kendilerininkine güvenmektedir"* Rûm-30/30-31-32) buyurmuştur.

Hızbaniyye, Sabie'den bir cemaattır ki, sani'-i ma'budün, hem vâhid, hem kesîr olduğuna kaildirler. Derler ki: "Zatında evvelinde, aslında, ezelde vâhiddir. Fakat eşhas ile re'yel'ayn tekessür eder ve bu eşhas müdebbirat-i seb'a, bir de âlim, fadıl olan eşhası arzıyye-i hayriyyedir ki, vâhid-i evvel bunlarla zuhur ve şahıslariyle teşahhus eyler. Ve bu tekessür onun zatındaki vahdetini ibtal etmez. O, feleki ve felekteki cemi'-i ecram-ü kevakibi ibda' etmiş ve onları bu âlemin müdebbiratı kılmıştır. Bunlar aba, anasır-ı ümmehat, mürekkebat-ı mevaliddirler. Aba, hay ve natıktırlar. Eserlerini anasıra te'diye ederler. Anasır da, o âsârı rahimlerine kabul ederler ve bundan mevalid olur. Ve sonra mevaliden bâzan öyle safi ve isti'dad-ı kâmil, kudretsiz bir mizac ile bir şahs-ı mürekkeb tesadüf ediverir ki, ilah bununla alemde teşâhhus eder. Sonra tabiat-ı kül, ekalim-i meskûneden her birinde her otuz altı bin dört yüz yirmi beş sene başında insan ve sair ecnâsı hayvanatın her nev'inden erkek, dişi bir çift ihdas eder ve o nev'i o müddette bâkî kalır. O devir tamam olunca, o envaın nesli ve tevalüdü kesilir, yeni bir devir, insanı, hayvanatı, nebatatiyle yeni bir karn başlar. Ve dehir ebeden böyle gider. Ve işte Enbiya lisanındaki kıyamet-ı mev'ude budur. Yoksa bu dar-ı dünyadan başka dar-ı âhiret yoktur. *Ölen dirilmez*, kabre giden ba'solunmaz" derler. اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ (*"Siz öldüğünüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğunuz vakit muhakkak çıkarılacaksınız diye mi vadediyor? Heyhat o va'dolunduğunuz şey ne kadar uzak."* Mü'minun-23/35-36) bunların sözüdür. Tenasuh, hulûl dâvâları bunlardan çıkmıştır. Tenasuh ilâ gayrinnihaye tekerrür-i edvar, hulûl de

Şir'a: Şeriat. **Minhac:** Geniş yol. **Menut:** Bağlı. **Teşahhus:** Belirlenme. **Ecram:** Ruhsuz varlıklar. **Meskûne:** Mesken.

zikrolunduğu üzere ilâhın bir şahısta teşahhusudur ki, şahsın isti'dad-ı mizacına göre bâzan tam zatının hulûliyle, bâzan da zatından bir cüz'ün hulûliyle olduğunu söylerler. Ve ekseriyya demişlerdir ki, bu teşahhus heyakil-i Semaviyyenin hepsiyle birdendir. O, vâhiddir. Ancak yegân yegân her birinde fiili ondaki âsârı ve onunla teşahhusu kadar zâhir olur. Binaenaleyh heyakil-i seb'a, onun a'za-yı seb'ası ve bizim a'za-yı seb'anımız onun heyakil-i seb'asıdır ki, O, bunlarla zâhir olur da bizim lisanımızla söyler, gözlerimizle görür, kulaklarımızla işidir, ellerimizle kabz-ü bast eder, ayaklarımızla gider gelir ve cevarihimizle fiil-ü te'sir yapar. Ve bunların zu'munca şürur-ü kabayihı, gübreleri, pis böcekleri, yılanları akrebleri halk etmek, Allah'ın şanına yaraşmaz. Bunların hepsi kevakibin saadet-ü nuhusetle ittisalâtinden ve anasırın safvet-u küduretle içtimaatından bizzarure veya tesadüfen vaki' olur.

Hınbbaniyye'ye gelince, bunlar sözlerini "Azimun, Hürmüs, Ayanâ, Evazi" namiyle dört Peygambere nisbet ederler ve içlerinde Eflâtun'un anası tarafından Dedesi Solüne de nisbet eden ve bunun Peygamber olduğunu zu'meyliyenler de vardır. "Evazi, bize soğanı, cirris balığını, baklayı tahrim etti" derler. Ale'l-umum sâbie, üç namaz kılarlar. Cenabetten ve bir de meyyite dokunmaktan dolayı yıkanırlar. Hınzir, deve, kelb ve mihlebi bulunan kuşlar ve güvercin eklini haram tanırlar. Hıtandan, içkide sarhoşluktan nehyederler. Tezvicde veli ve şuhud ile emrederler. Hukm-i hâkim olmaksızın talâkı tecviz etmezler. İki kadını cem'etmeğe de cevaz vermezler.

Sabie'nin cevahir-i akliyye-i rûhâniyye namlarına ve kevakibin eşkâl-i semaviyyesi üzerine binâ ettikleri heykellere gelince: Ezcümle illet-i ûlâ heykeli, bunun dununda akıl heykeli, zaruret heykeli, nefis heykeli. Bunlar, müdevver şekildedirler. Zuhal heykeli, müseddes, Müşteri heykeli, müselles, Mirrih heykeli, murabba'ı müstatıl. Şems heykeli, murabba', Zühre heykeli, murabbaın cevfinde müselles, Utarid heykeli, murabba'-ı mustetilin cevfinde müselles, Kamer heykeli, müsemmendir. İlh."

Bâlâda işaret edildiği üzere sevabiti esas ittihaz eden ve ahkâm-ı nücumu onların havassına istinad ettiren Sabie de vardır ki, Hind ve Arab sabieleri bunlardandır. Sâbie felâsifesi, Âzimundan şunu nakletmişlerdir ki: "Mebadii evvel

---

Yegan: Birler, tekler. **Şürur:** Şerler. **Nuhuset:** Uğursuzluk. **Mihleb:** Yırtıcı kuşları tırnağı, pençesi. **Hıtan:** Sünnet olmak. **Dun:** Aşağı, alçak, gayrı, diğer. **Müdevver:** Yuvarlak. **Müseddes:** Altıgen. **Mirrih:** Neşeli, uzun ok, bir yıldız adı. **Murabba':** Dörtgen. **Müstatıl:** Uzanan. **Müsemmen:** 8 kenarlı.

beştir: Bâri tealâ, aki, nefs, mekân ve hâlâdır. Ve mürekkebatın vücudu bunlardan sonradır." Fakat Hürmüs'ten nakledilen böyle değildir. Hürmüs demiştir ki: "Tab'an Fâdıl, mayası Mahmud, âdeti Merzi, akibeti ümidli kişinin ilk vecibesi, Allah Teâlâ'ya ta'zîm ve O'nu ma'rifetine şükretmektir. Bundan sonra da üzerinde namusun menzilesini i'tiraf ile taatı hakkı ve sultanın münasaha ve inkiyad hakkı ve nefsinin ictihad ve bab-ı saadeti fethte de'b-ü i'tiyad hakkı ve hülesâsının kendilerine meveddet ve bezle müsaraatle tahlil hakkı vardır ki, bu esasları muhkemleştirdikten sonra âmmeden def'-i eza ve suhulet-i hulk ile hüsn-i muaşeretten başka bir şey kalmaz." Ve görülüyor ki, Hürmüs, temamen Hunefâ esasını takrir etmiş, Allah'a ta'zîmden sonra namus ta'biriyle risaleti ifade etmiş ve Resule tâati ve menzilesinin i'tirafını ma'rifetullah'a velyettirmiş ve burada ruhaniyyata ta'zîmi zikretmiş, nihayette de suhulet-i hulku göstermiştir. Ve Hürmüs'ten Hunefâ mezhebini takrir eden daha diğer hikemiyyat da nakletmişlerdir.

Demek ki, Sâbie'nin evsaf-ı mümeyyizesi şu dörtte hulâsa olunur:

1- Aslında bir din-i münzelden iktibas ve inhiraf.

2- Ruhaniyyet taassubu, ta'bir-i âharle taabbüd-i Melaike.

3- Taabbüd-i nücum.

4- Taabbüd-i asnam.

Bu dörtten taassub-ı ruhaniyyet, taabbüd-i Melâike en esasî ve buna müteferri' olarak taabbüd-i kevakib en bariz vasıfları olduğu ve taabbüd-i asnam bu iki hâlet-i ruhiyyeden neş'et ettiği anlaşılıyor. Şu evsaf altında mutlak Sâbie-i Hind'in Budâlarını, Çin'in Konfoçiüslerini, son zamanların "espirtizm" ve "espiritüalizm", "idealizm" dedikleri mezheblerin ve Nasârâ'nın Entüzyast fırkalarının aslını ihtiva eder. Bilhassa Hizbaniyye ise, "panteizm", "panteist" kelimelerinin mukabili demektir. Hulül, Allah'ın, can-ı cihan, ruh-ı âlem olması akidesi eski Yunan ve Roma dinleri, ilâhların tevellüd ve tevalüdü fikirleri Sabie'nin bu hızbaniye mezhebine raci'dir. Nasârâ'nın da ruhaniyyetçilikte ve ulûhiyyet-i mesîh dâvâsında bunlara müşabeheti vardır. Şer mes'elesinde de Hızbaniyye Mecus ile münasebetdardır. Hınbbaniye ise, Hızbaniyye kadar ileri gitmemiş, az çok bazı Enbiya izini ta'kib etmiştir. Âzimun'un Hazret-i Şit, Hürmüs'ün Hazret-i İdris olduğunu söylemişler. Hazret-i Nuh'u da dermiyan

---

De'b: Usul, adet. **Bezle:** Latif hoşa giden. **Velyetmek:** Yakınlaşmak. **Munasaha:** Bir varisin mirasını alamadan ölmesi. **Dermiyan:** Ortada olan şey, arada.

etmişlerdir ki, «اعيانا» dedikleri de bu olsa gerektir. Ve bu kısım Sâbie'de bir Ehl-i kitab haysiyyeti de yok değildir. Bu noktada Fahrüddin-i râzî de, demiştir ki: "Nücum hakkındaki nazarları, iki vechle mülâhaza olunabilir. Birisi, nücuma hiç bir te'sir isnad etmeyerek yalnız Allah'a ibadet için birer kıble-ı i'tikadiyle teveccüh etmeleridir ki, bu surette müşrik değillerdir. Diğeri de Allah Teâlâ'nın âlemi halk ettikten sonra onun tedbir ve idaresini, nücuma tafviz etmiş olduğu ve binaenaleyh Allah'ın nücum üzerinde, nücumun da bu âlem-i süflîde müessir birer rabb oldukları i'tikadiyle taabbüd etmeleridir ki, bu Gildanîlere nisbet edilen kavildir. Ve bunlar, müşriktirler." İlh. İşte mutlak Sabie, bir taraftan ale'l-ıtlak müşrik, bir taraftan da bir Ehl-i kitab manzarası arz ettiklerinden tabiîn ve Fukaha da Sabie-i ahireye şer'an Yehud ve Nasârâ gibi Ehl-i kitab nazariyle mi, yoksa müşrik nazariyle mi muamele edileceğinden bahsetmişler. Bazısı Ehl-i kitab gibidir, kesdikleri yenir, kadınları tezevvüc edilir demişler. Bazıları da, Müşrik ve Mecus gibidirler, kesdikleri yenmez, kadınları tezevvüc de edilmez demişlerdir. İmam-ı A'zam'dan, Ehl-i kitab oldukları, imameynden de, Ehl-i kitab olmadıkları mervidir. Ebu'l-Haseni'l-Kerhî, demiştir ki: "İmam-ı A'zam indinde Ehl-i kitabdan olan Sâbiûn, din-i Mesih'i intihal etmiş olan bir kavmdir ki, İncil okurlar, lâkin kevakibe teabbüd eden Sabiûn yani Harran nahiyesindekiler, ne İmam-ı A'zam, ne imameyn hiç birinin indinde Ehl-i kitab değillerdir. Ebû Bekr-i Razi, "Ahkâm-ı Kur'an"ında bunu naklettikten sonra der ki: "Şu zamanda sâbiûn ismiyle ma'ruf olanlarda Ehl-i kitab yoktur. Yani Harran nevahisinde bulunanların, gerekse Vasıt sevadinde betaih nevahisinde bulunanların filasıl milletleri birdir. Hepsinin de i'tikadlarının aslı kevakib-i seb'aya ta'zîm ve ibadeti ve onları ilâh ittihaz etmektir. Bunlar, fil'asıl abede-i evsândırlar. Fakat Fursun Irak iklimine galebe ettiği ve Sabiîn hükûmeti (ki, Nabat idiler.) izale eylediği vakitten beri bunlar, açıktan ibadete evsane cesaret edemez oldular. Çünkü Fûrsler onları, bundan men'etmişlerdi. Kezalik Rum ve Ehl-i Şam ve Cezire Sabihin idiler. Konstantin tanassur edince bunları seyf ile Nasraniyyete sevketti. Ve o vakitten itibaren ibadet-i evsan battı ve bunlar zâhirde Nasârâ içine karıştılar ve lâkin çoğu evsane ibadetlerini gizliyerek eski nıhlelerinde kaldılar. İslâm zuhur edince de, Nasârâ cümlesinden olarak ahd-i İslâm'a dahil oldular. Müslümanlar, bunlara Nasârâ arasını temyiz etmediler. Çünkü bunlar, evsâna ibadetlerini gizliyorlar ve asıl i'tikadlarını ketmediyorlardı ve filvaki' bunlar, i'tikadlarını ketmetmekte en mâhir kimselerdir. Çocuklarının akılları ermeğe başladığından i'tibaren dinlerini ketmetmeleri hususunda da bir çok

---

İntihal: Çalma. **Nevahi:** Taraflarında. **Tanassur:** Hıristiyanlaşmak. **Nihle:** Millet.

işleri ve hiyleleri vardır. İsmailiyye, mezheb kitmanını bunlardan ahz etmiştir. Ve da'vetlerinin müntehası da, bunların mezhebine dayanır.[1] Hepsinin aslı, kevakib-i seb'ayı âlihe ittihaz edip teabbüd etmek ve onların isimlerine göre esnam edinmektir. Bu hususta aralarında hilâf yoktur. Harran nahiyesinde bulunanlarla Bataih nahiyesinde bulunanlar arasındaki hilâf, ancak şeriatlerinde bazı şeylerdedir. Ve bunlarda Ehl-i kitab yoktur. Ebû Bekr-i Razi, Sure-i Mâide'de bu izahatı verdikten ve ikisi arasında bir aslı müşterek gösterdikten sonra, Sûre-i Berae'de de demiştir ki: "Sâbiîn iki kısımdır. Birisi, Kesker ve Bataih nevahisinde bulunanlardır. Bize baliğ olduğuna göre bunlar, diyanetlerinin pek çoğunda Nasara'ya muhalif olmakla beraber Nasara'dan bir sınıftırlar. Zira Nasara'nın Merkuniyye aryosiyye, Mâruniyye gibi böyle bir çok fırkaları vardır ki, Nasturiyye, Melkiyye, Ya'kubiyye namındaki üç fırkanın üçü de, onlardan teberri ederler ve onları tahrim eylerler. Bu fırka da, Yahya ibn Zekeriyya'ya ve Şit'e intisab eyliyorlar. Allah Teala'nın Şit ibn Âdem'e ve Yahya ibn Zekeriyya'ya inzal eylediği kitablardır diye bazı kitablara da intihal ediyorlar. Ve nasara bunlara, "Yuhannasiyye", "Senjan Hıristiyanları" yani "Yahyeviyye" namını veriyorlar. Ve işte İmam-ı A'zam'ın Ehl-i kitabdan saydığı, zebîhalarının eklini ve kadınlarının münahâkasını mubah gördüğü Sâbiîn, bu fırkadır. Kendilerine Sâbiîn tesmiye eden bir fırka daha vardır ki, Enbiya'dan hiç birine intisab etmezler ve kütüb-i İlahiyye'den hiç biriyle intihalleri yoktur. Bunlar, Ehl-i kitab değildirler. Ve böyle bir nihlenin zebihaları yenmiyeceğinde ve kadınları nikâh edilmiyeceğinde ise ihtilâf yoktur." İlh.

Her iki âyette Kur'ân, Sâbîleri Yehud ve Nesârâ gibi mü'minlere mukabil zikretmekle bunların da gayr-i mü'min olduklarına işaret etmiştir. Fakat Ehl-i kitab olup olmadıklarına gelince, Ehl-i kitab siyakında zikredilmiş olmalarına ve Yehud ve Nesârâ beyninde deveran ettirilmelerine göre Ehl-i kitab değilse de, Mecus gibi ve hattâ onlara da şamil olabilecek bir vech ile beyne beyne bir Ehl-i kitab şübhesinde bulunduklarına bir imâ yapmış olmakla beraber, إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا (*"Demiyesiniz ki: Kitap yalnız bizden evvel iki taifeye indirildi ve doğrusu biz onların tedrisatından katiyyen gafil bulunmuyoruz."* En'âm-6/156) âyetinin delâlet ettiği vech ile Kur'ân'da müslümanlardan evvel Ehl-i kitab ıtlakı Yehud ve Nesârâ'ya münhasır olduğundan ve her iki âyette Sâbiîn ve Sâbiûn Yehud ve Nesârâ'dan ayrı olarak zikredilmiş bulunduğundan

[1] İsmailiyye, Karamıtanın en batınîsi ve gizli ihtilâl teşkilâtı yapan cem'iyyat-ı sırriyyenin en ketumudur.

Teberri: Yüz çevirme.

âyetlerin zahiri bunların, Ehl-i kitab olmadığını göstermektedir. Ulemanın zikrolunan ihtilafı da vaki'de bu namı taşıyanlar içinde Yehud veya Nesârâ'dan ma'dud olanlar bulunup bulunmadığını ta'yin ve tetkik mes'elesinden münbaistir.

Şunu ihtara hacet yoktur ki, Nesârâ ismi, bütün firak-ı Nesârâ'ya şamil olduğundan Nesârâ'nın Yuhannasiyye, Senjan Hıristiyanları dedikleri fırka-i Sâbiîn, Nesârâ'dan ma'dud bir fırka olunca elbet bunlar da, Nesârâ ismi altında dahildirler. Ve şu halde Yehud ve Nesârâ'dan başkaca zikrolunan Sâbiîn bunlardan maada olan Sabiûna masruf olmak lâzım gelir. Binaenaleyh Kazımireski, madem bunların müteassıb Hıristiyanlar olduğunu kabul ve ihtar etmiştir, o halde bu ihtarı yaparken bunları her iki âyette Nesârâ ismi altında mülâhaza etmek ve Nesârâ denildikten sonra Sâbeit denilmesinin mânâsı kalmayacağını düşünmek ve Nesârâ'dan sonra zikredilen Sâbiîni de Sabiûn gibi "Sabeen" diye terceme etmek ve Frenkleri teşvişe düşürmemek iktiza ederdi. Frenkler de, bu bariz hatayı anlamak ve bundan dolayı müctehidîn-i İslâm'a gayr-i insanî bir hiss ile zebandirazlıkta bulunmamak lâzım gelirdi. Ve izah olunduğu üzere Sabie'ye mukabil ruhaniyyet ve cismaniyyetin nokta-i ictimâında yürüyen ve bu suretle insanî kıymeti, insanî fıtrati Allah'dan sonra her şeyin fevkinde kabil-i terakkî ve kemal gören Hanifiyyetin en yüksek, en mütekâmil tezahürü olan din-i İslâm'ı hak ve insaniyyet namına bütün beşeriyyete tavsiye edecek yerde ağrazı siyasiyye ile onun aleyhinde idare-i kelâm etmemek icab eylerdi.

Velhasıl hakikat şudur ki: Müslüman, Yehud, Nesârâ ve Sabiîn bu dört sınıf içinde ve hattâ bunların haricinde her kim gerek devam ve sebat ve gerek bundan böyle tevbe ve salâh ile مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا ("..... *Her kim de Allah'a ve ahiret gününe iman edip, salih olarak çalışırsa artık onlara korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Mâide-5/69) şartını haiz ve bu vasfa cidden ve tam mânâsiyle sahib olursa bunlara havf-ü hüzün yoktur. Her şaibeden azâde bir felâh-ı hakiki muhakkaktır. Ve bu suretle rahmet-i İlâhiyye yolu herkese açıktır.

Şübhe yok ki, Allah'a iman, Allah'dan gelen her hakkı tanıyıp kabul ve tasdik etmektir. Bunun lâzımı olan âhirete iman ise, istikbalde behemehal bir mes'uliyyet gününün geleceğini ve her amelin iyi veya kötü cezası verileceğini i'tiraf ve tasdik etmektir. Bu imana yaraşan amel de yaşadığı zamana kadar Allah'dan gelmiş olan münzelâtı hakkıyle ikame edip, mucebince hadd-i zatında

---

Münbais: İleri gelen, gönderilen, doğar. **Zebandiraz:** Dil uzatan.

güzel ve nafi' işler yapmak, kötülükten kaçıp hasenata koşmaktır. Ve işte böyle olanları o mes'uliyyet günü her nev'-i havf-ü hüzünden kurtulacakları, felâh ve saadet-i hakikıyyeye erecekleri muhakkaktır. Bu kanun, her zaman için haktır. Dün de hak, bugün de hak, yarın da haktır. Hem herkes ve her kavm için de haktır. Müslüman için de hak, Yehud için de hak, Nasara için de hak, hattâ Sâbiîler için bile haktır. Evvel ü âhir hiç bir din, hiçbir şir'a tasavvur olunamaz ki, bunu bir minhac olarak kabul etmesin ve bunun hilâfını iddia edebilsin. Yehud ve Nasârâ'nın bu kanun-ı hakkı evvel-ü âhir ne derece mutabık olduklarına ve olabileceklerine gelince:

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِى اِسْرَٓائِيلَ **Kasem olsun ki, biz, bu iman esası üzere Beni İsrail'in misakını aldık** وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلًا **ve Onlara bir çok Resuller gönderdik.** Fakat كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْ **Onlara nefislerinin hoşlanmıyacağı bir emr-i hakk ile her ne zaman bir Resul geldiyse** فَرِيقًا كَذَّبُوا **o gelen Resuller'den bir kısmını** (verdikleri iman misakına rağmen) **tekzib ettiler,** وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ **bir kısmını de katlediyorlardı.** Verdikleri söz mucebince Allah'a iman edip amel-i salih şöyle dursun, bil'akis Allah'ın gönderdiği Peygamberler'i tekzib ve hattâ katlediyorlardı. وَحَسِبُٓوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ **Ve bu tekzib veya katilde bir fitne, yâni kendileri için bir belâ ve musibet olmayacağını zannettiler.** Yahud (Ebû Amr, Hamze, Kisaî, Ya'kub, Halef-i Âşir kıraatlerinde ref ile «اَلَّا تَكُونُ فِتْنَةٌ» okunduğuna göre) ve zannettiler ki, kat'iyyen bir fitne olmaz. Eğer bunların âhirete, mes'uliyete imanları olsa idi, böyle zannetmeyeceklerdi. Halbuki böyle zannettiler de, فَعَمُوا وَصَمُّوا **kör ve sağır oldular:** Delâil-i hakkı görmez, hak sözü işitmez oldular. ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ **Sonra Allah, kendilerine tevbe nasib etti, tevbe ettiler. Allah da, kabul eyledi.** ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا **Sonra yine kör, sağır oldular.** Fakat hepsi değil, كَثِيرٌ مِنْهُمْ **içlerinden bir çoğu böyle oldular ve öyle yaptılar.** Binaenaleyh mazide bunların çoğunun مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا ("*.... Her kim de Allah'a ve ahiret gününe iman edip de salih olarak çalışırsa....*" Mâide-5/69) olmadıkları muhakkak وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ **Allah ise, sade mazideki amellerini değil, bundan böyle ne yapacaklarına da agâhtır.** Ve amellerine göre cezalarını verecektir. Bunun için, وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ("*Celalim hakkı için, sana Rabbından indirilen bu Kur'an onlardan birçoğunun tuğyanını ve küfrünü artırıcak. O halde kafirlere acıyacağın tutmasın.*" Mâide-5/68) buyurmuştur.

Nasara'ya gelince: Balada dahi sebkettiği vech ile لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ

Nafi: Faydalı.

الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي اِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ **Mesih kendisi, "Ey beni İsrail, rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz, ancak onu ma'bud tanıyınız. Zira her kim, Allah'a şirk ederse Allah, onu cennetinden mahrum eder, me'vası ateş olur, zalimlere yardımcı da yoktur"**, demiş olduğu halde "Allah, Mesih ibn Meryem'den ibarettir." diyenler kasem olsun ki, muhakkak küfr ettiler. Yukarıda bu iddianın, hadd-i zatında küfr olduğu gösterilmiş idi. Burada ise, bilhassa Hazret-i İsa'ya iman ve ta'zim namına söylenmiş olan bu sözün, O'nu tekzib ve da'vetine muhalefet olduğu da anlatılmıştır. Nasara'nın ellerindeki İnciller'de bile Hazret-i Mesih'in bu sözü mezkûrdur: "Ey ma'şer-i benilma'mudiyye, yahud ey ma'şer-i şüub, bizimle kalkınız, babama ve babanıza, ilahım ve ilahınıza, halaskarım ve halaskarınıza.." (Sûre-i Âl-i İmrân اِذْ قَالَتِ الْمَلٰئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ *"Melekler dediği vakit: Ya Meryem! Haberin olsun Allah senin tarafından bir kelime ile müjdeliyor: İsmi Mesih İsabni Meryem, Dünya ve Âhirette vecîh olarak hem de mukarrebînden."* Âl-i İmrân-3/45, tefsirine bakınız.)

Evet لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اِلٰهٌ وَاحِدٌ vahid, yani vahdaniyyetle mevsuf ve kabul-i şirketten münezzeh bir ilâhdan başka hakikatte ibadete müstahık olabilecek hiç bir ilah, hiç bir ma'bud mevcud olmadığı halde üç ilah farz edip de "Allah, üçün üçüncüsüdür." diyenler kasem olsun ki, muhakkak küfrettiler.** Bir hayli müfessirin ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ : اَحَدُ ثَلَاثَةِ اٰلِهَةٍ yani üç ilahın biri demek olduğunu söylemişler ve bazıları bilhassa üçüncü manasına tertib maksud olmadığnı da tasrih etmişlerdir. Zira lisan-ı Arab'da sani, salis, rabi' ilh... diye ism-i fail vezninde olan ism-i adedler, bir ism-i aded, bir de şibih fiil olan ism-i fail olmak üzere isti'mal olunur. İsm-i fail olunca, sani vahid; salisü isneyn, rabiu selasae gibi bir mertebe aşağısına muzaf kılınarak onun haricindeki mertebeyi gösterir ki, tasyir ifade eder. "Biri ikileyen, ikiyi üçleyen, üçü dörtleyen" demek olur. Diğerinde ise, mücerred kendi hali kasdedilir. «ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ» gibi aynı adede muzaf kılınır ve "üçün biri demek olur" diye kütüb-i Nahivde musarrahtır. Şu halde "Allah, salisü selasedir" diyenler, "ilah üçtür. Lakin Allah birdir, bu üçün biridir" demiş oluyorlar. Bu takdir ekanim-i selase namiyle Eb, Ruhu'l-Kudüs, ibin, yahud bazı kavle göre: Eb, üm, İbin diye üç ilah ta'dad eden Nasara, Allah dedikleri zaman bu üç beyninde hiç bir tertib i'tibar etmeyerek mübhem surette ale'l-tlak birini kasdederler demek olur. Bu ise, Ruhu'l-

---

Şüub: Kabileler. **Halâskâr:** Kurtulma, kurtarıcı. **Tasrih:** Açıklama.

Kudüs'e ve İbin'e dahi muhtemil olmakla beraber daha ziyade Eb'de mütebadir zannedilir. Ve bu surette «ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ» diyenler, «اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ» diyenlerden başka olmak lazım gelir. Bunun içindir ki, evvelki ayet, Ya'kubiyye, bu da, Melkâni ve Nesturiyye fırkalar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Filvakı' küfr olmak için, «اَحَدُ ثَلَاثَةٍ» demek de kafidir. Ve Nasara'dan hikaye olmayan «وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اِلٰهٌ وَاحِدٌ» kavl-i İlahi'si de bilhassa bu noktayı müş'irdir. Sonra Nasara'nın ekanim-i selasede müsavat iddiasına da mutabıktır. Fakat biz, "salisü selase" ta'birinin "ehadü selase" ta'birine ale'l-ıtlak müradif olduğunu kabul edemeyeceğiz. Salisü selase üçün içinde, üçüncü mertebede bulunan biri manasına "ehadü selase" demektir ki, ehasstır. Bunda da, her halde mertebe mu'teberdir. Şu kadar ki, bu mertebe sabit olmak şart olmayıp i'tibari de olabilir. Evvel, her hangi birinden i'tibar edilebilirse salis, yine ikinciden sonra gelir. Şalis-ü selâse diyen sade üçün biri dememiş, üçün üçüncüsü demiştir. Gerçi bir tertib-i sabit kasdedilmediğine göre bu üçüncü her birine muhtemil dahi olabilirse de, üçüncü üçüncüdür. Binaenaleyh "ehad-ü selâsa" denilmeyip de "salisü selâse" denilmesi her halde calib-i dikkattir. Ve doğrusu bu kavl teslise kail olan umum Nasârâ fırkalarının akidesidir. Burada teslis-i Nasârâ'nın bütün mahiyyeti münderiçtir: Salis-ü selâse. Bu bize gösteriyor ki, Nasârâ teslisi ile Allah üçtür demiyor, ilâh üçtür diyor ve Allah'ı bu üçün üçüncüsü addediyor. Yani üç ilâhın üçünü de saymadan "Allah" demiş olmuyor. Nazarında cevher veya tabiat-i ülûhiyyet birdir. Lâkin şahıs üçtür. Ekanim-i selâsenin her biri bir ilâhtır. Eb ilâh, Ruhu'l-Kudüs ilâh, İbin ilâhtır. Ve bu cihetle üçü müsavidir. Maamafih hiç bir tertib de yok değildir. Beyinlerinde i'tibarî olsun bir tertib vardır. Daha doğrusu Eb, İbin kelimeleri haddi zatında birer mertebe iş'ar ve bir tertib-i tabiîye delâlet ederler. Gerçi her hangi birinden ta'dada başlanabilir. Fakat umumiyyetle ebden başlanır. Nitekim ilk İznik konsilinin akidesinde Yesu' Mesih hakkında, "babasının cevherinden, ilâh-ı haktan bir ilah-ı hakk olan "İbn vahid" denilmiş olması bir tertib-i tabiî ifadesidir. Münferiden mülahaza olunan Eb, bir ilâh, Ruhu'l-Kudüs bir ilâh, İbin bir ilâh addedilir. Ancak üçü birden mülahaza olundukları mertebededir ki, Allah denilmiş olur. Bununla üç basit, bir de mürekkeb olmak üzere dört ilâh farzettikleri de zannolunmamalıdır. Zira üçün her halde üçüncüsü olan birinde birleştiğini tasavvur ederler ki, rabi-u selâse demezler de salis-ü selâse derler. Nitekim bir, iki, üç diye sayıldığı zaman bir birinci, iki ikinci, üç üçüncüdür ve aynı zamanda bir adeddir ki, birle iki bunda birleşmiştir. Bu üçüncü aded, ikiyi üçleyen bir değildir. Birinci olan bir, ikinci olan ve bir

---

Mütebadir: Birden bire akla gelen.

aded teşki eden iki de değildir hepsidir. Ve aynı zamanda üçüncüdür. Yoksa bir iki üçün yekûnu olan altı adedi gibi dördüncü bir aded değildir. İşte teslisi Nasârâ da, hem üç, hem birdir. Ve bu bir rabi-u selase değil, salis-ü selâsedir. Üç ilâhı, üçüncüsü olan birinde birleştirirler. Bu salisten murad, "İbin" olduğu da ifadelerinden zahirdir. Fakat umumiyyetle bunu tasrih etmiyor görünürler de, rabi-u selâse demezler, salis-ü selâse derler. Fakat üçü sayıp birleştirmeden kelimenin ibinde tecessüdünü i'tibar etmeden evvel Allah demiş olmazlar. Binaenaleyh bunların nazarında "Eb" bâzı ta'bire göre "vücud", hadd-i zatında bir ilâhtır. Lâkin Allah değil, Allah'ın babasıdır. kezalik Ruhu'l-Kudüs ve bâzı ta'bire göre hayat, hadd-i zatında bir ilâhtır. Lâkin Allah değil, Allah'ın kelimesi veya ruhudur. Kezalik İbin veya kelime ve bâzı ta'bire göre ilim de, kendi zatında bir ilâhtır. Ve babasının cevherinden, ruhundan oğludur. Babadan ve ruhtan ayrı gibi mülâhaza edildiği mertebede henüz Allah değil, İbnullah veya kelimedir. Ancak Eb'in cevheriyle, ruhiyle, kelimesiyle olan İbin'de tecessüdü mülâhaza edildiği andadır ki, üçü bir mesih olmuş ve Allah mülâhaza edilmiş olur. Nitekim İznik konsili, "bir vakit var idi ki, Allah'ın oğlu yoktu" diyenleri tekfir etmiş idi. Çünkü nazarlarında oğuldan evvel ilâh varsa bile, henüz Allah yok idi. Demek ki, teslis-i Nasârâ açıktan açığa «اللّٰهُ ثَلَاثَةٌ» demek olmadığı gibi ale'l-ıtlak «اَحَدٌ ثَلَثَةٌ» demek de değildir. "İlâhlar üçtür, Allah ise, bunların içinde salis-ü selâsedir" demektir. Bu da Allah, Mesih demektir. Bunun içindir ki, Nasârâ ilâh üçtür dedikleri halde, «لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ» da derler ve bunu «لَآ اِلٰهَ اِلَّا الْمَسِيحُ» demeğe müsavi tutarlar. İlâh üçtür demekle beraber Mesih'in haricinde hiç bir ilâh tanımazlar. Binaenaleyh «اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ» bihasebilmefhum Mesih ibn Meryem'den eam gibi görünürse de Nasârâ i'tikadında, bihasebittahakkuk müsavîdirler. «اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ» demenin diğer bir ifadesidir. Bunu iyi mülahaza edebilmek için ilâh kelimesiyle, Allah kelimesinin mânâlarındaki mazmun veşumulü iyi gözetmek lâzım gelir. Fatiha'da tafsil ettiğimiz vech ile «اله» ism-i cins olduğundan mefhumuna nazaran müteaddid farz olunabilir. Lâkin «الله» ism-i hass olduğundan ancak vahid olarak mülahaza edilebilir. «الله» hadd-i zatında bihakkın ma'bud olan ve mafevkı kabil-i tasavvur olmayan «احد اكمل» dir. Ve binaenaleyh hakikatte ilâh ancak O'dur. Lâkin ilâh ve ma'bud kelimeleri izafî olarak da mülâhaza edilir. Ve bunun için Allah'dan maadasına da ıtlak edilir. Ve her hangi bir kimsenin en çok ta'zim ettiği, arz-ı ubudiyyet eylediği ne ise o, onun ilâhıdır. Fakat bu bâtıl ve fanî de olabilir. O zaman ona, onun ilâhı denilir de Allah'ı denemez. Hatta izafetle fülanın Allah'ı demek lisanen bile caiz değildir. Allah, muzaf olmaz, muzafünileyh olur. "Benim Allah'ım de-

mek, benim ilâhım" demek olabilir. "Allah" ismini bilmiyen veya anlamayan ve kullanmayan ve ancak "Ma'bud, Rab, Tanrı, diyö, ilâh" gibi ilâh mânâsına olan ism-i cins kelimeler istimal eden lisanlarla bu farkı anlatabilmek münkün değildir. Meselâ Fransızca, "Diyö üçtür, Diyö birdir" denilmekle bu mânâ ifade edilemez. Bu noktada Nâsârâ, "Allah" ismi yerine İsa ibn Meryem'in lakabı olan "Mesih" vasfını ve ehadi ekmelina bir ifadesi olmak üzere ahzetmişlerdir. Bunun için nazarlarında, "ilâh üçtür, fakat Mesih birdir" her biri bir ilâh farzedilen ekanim-i selâse de Yesu' yalnız ibindir. Lâkin «يسوع مسيح» hepsidir. Eb ve kelime ve İbin kendi zatlarında mütemayiz oldukları halde «يسوع مسيح» de mütesadıktırlar ve ahad-i ekmel bu addedilir. Bundan dolayıdır ki, Nasârâ Yesu' Mesih'ten evvel avalimin kelime ile halkedilmiş olduğunu ve her şeyin halik-u maliki bir Eb ilâh bulunduğunu kabul etmekle beraber, henüz avalimin itkansız olup bu itkanın tecessüdi kelime üzerine Yesu' Mesih yediyle vukua geldiğini ilk İznik konsilinden beri akidelerinin başına yazmışlardır. Demek ki, bunlara göre akanim-i selâse, evvel ve sanisiyle değil, salisle ekmeldir. Üçünün teşkil ettiği ilâh-i vâhid ve vâhid-i ekmel, Eb değil, Ruhu'l-Kudüs değil, hepsi olan Yesu'ı Mesîh'tir, salisü selâsedir: Binaenaleyh bunların nazarında bir olan Allah, ale'l-ıtlak ahad-i selâse değil, salis'i selâsedir, kelimenin tecessüd ettiği Mesîh'tir.

إِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ (*"Allah üçün üçüncüsü"* Mâide-5/73) demek, hem selase kelimesi, hem de salis kelimesi i'tibariyle olmak üzere iki vech ile küfürdür. Birisi hakikatte bir ilâhtan başka ilâh olmadığı halde üç ilâh farzetmek ve bunların her birine ilâhi hak demektir ki, şirk-i mahızdır. Birin hakkı olan ülûhiyyeti, onunla beraber ikiye daha vermektir yalandır, zulümdür. Allah'ın hakkını inkardır. Allah üç demek gibi bir tenakuzdur. Birisi de, bu şirk-ü taaddüd içinde yalan bir tevhid dâvâsiyle Allah'ı bu selâsenin salisi farzetmek, Allah'dan başkasına Allah demektir ki, bu da, Allah'ı ve Allah'ın evveliyyetini inkâr eylemektir. Halbu ki, Allah Teâlâ yok demekle, yok olmayacağı ve yalan i'tikad ile hak ve hakikat değişmiyeceği için bu da, hadd-i zatında diğer bir şirktir. Ve filhakika teslis-i Nesârâ'nın böyle biri şirk, biri tevhid görünen iki yüzü vardır ki, hakikatte ikisi de şirktir. Ve bu şirk, hadd-i zatında Allah'ın evveliyyetini inkâr etmeyen ve maamafih açıktan şirk iddia eden sarih müşriklerin şirkinden daha ileri gitmiş olmakla beraber, onlarınki kadar sarih değil, kaçamaklıdır. Hakikati ise, her şübheden azade olarak yakîni kat'î ile söylemek lâzım olduğundan bu Nesârâ'nın müşrikliği şübheli olursa da, bu teslis dâvâsiyle kâfir olduklarında

Avalim: Alemler.

aslâ şübhe yoktur. Ve işte Allah Teâlâ, işbu لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اِلٰهٌ وَاحِدٌ (*"Elbette küfrettikleri şunlar: "Allah üçün üçüncüsü" diyenler. Hâlbuki bir tek ilâh'dan başka ilâh yok. Eğer bu dediklerinden vazgeçmezlerse elbette içlerinden kâfir kalanlarına şübhesiz ki, bir elim azab dokunacaktır."* Mâide-5/73) âyetiyle teslise kail olan ale'l-umum Nesârâ'nın iddia ettikleri teslisin bütün künhünü, "sâlisün selâse" diye iki kelimede telhis ile her iki cihetten küfürlerini kasem ve te'kid ile beyan eylemiştir. Gerçi Allah Teâlâ, bunların, Hazret-i İsâ'ya Ensar olmadıklarını temamen anlatmak üzere böyle diyenlerin Nesârâ olduklarını zikretmemiştir. Lâkin "salisü selâse" diyenler, ta'birinin de ekanim-i selâseye kail olan firak-ı Nesârâ'nın hepsine şamil olduğu zâhirdir. Bunda yalnız "melkanî" denilen Katolik ve Ortodokslarla Nasturîler değil, Ya'kubîler, ta'bir-i âharla Monofizitler dahi dahildirler. Hatta bir vakitler mevcud olup sonradan temamen münkarız olan ve akanim-i selâseyi Eb, Üm, ibin diye sayan Berberanîler dahi dahildirler. Bâlâda dahi tafsil olunduğu üzere, اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ (*"Elbette küfretti şunlar: "Allah Meryem'in oğlu Mesih'dir" diyenler."* Mâide-5/72) diyenler de, Ya'kubîyyeye munhasır değildir. Hasılı hakikatte «ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ» demek de «هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ» demenin diğer bir ta'biridir. Bu iki ta'bir, biri tevhid suretinde şirk, biri de şirk içinde tevhid iddia eden teslis-i Nesârâ'nın her iki vech ile künhünü ve küfr olduğunu natıktır. Binaenaleyh bunlar da, din-i hakkın birinci rüknü olan «مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ» şartını haiz değildir.

وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ **Ve eğer bu söyledikleri sözlerden vaz geçmezler, vaz geçip şaibe-i şirkten arîy bir tevhid ile Allah'a iman etmezlerse** لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **içlerinden böyle kafir kalanlara elbette ve elbette elîm bir azab dokunacaktır.** اَفَلَا يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ **binaenaleyh bunlar, bundan böyle bu küfürlerden vaz geçip Allah'a tevbe ve istiğfar etmezler mi?** وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Halbu ki, Allah, gafûr, rahîmdir,** tevbe ve istiğfar ederlerse mağfiret eder ve kendilerini fazl-ü rahmetile mes'ud eyler. Anlaşılıyor ki, Nesârâ, Yehud kadar cehud değildir. İçlerinde tevbe ve istiğfar ile imana gelmek kabiliyyetinde bulunanlar onlardan ziyadedir. Filvaki' bir sahife sonra bu cüz'ün nihayetiyle yedinci cüz'ün başında bu mânâ tasrih edilecektir. Bunun için bunlar, tevbe ve istiğfara teşvikten sonra tarik-i bürhanîde tahkik-i hakk ile tenvirleri zımnında buyuruluyor ki:

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌ **Mesîh ibn Meryem başka bir şey değil, ancak bir Resul'dür.** İlâh değil, ancak Allah'ın bürhan-ü ferman ile gönderdiği bir elçi,

---

Tenvir: Aydınlanma.

bir mübelliğ, bir Peygamber'dir. Hem ilk olarak gelmiş bir Resul de değil, قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ O'ndan evvel bir çok Resuller gelip geçmiştir. Ki, Allah Teâlâ, Mesîh'e bahşettiği delâil-ü hasâis-i mümtazenin emsalini daha evvel onlara bahşetmiş ve onlar, bu hasâis ve delâil-i mümtaze ile ancak risâletlerini isbat eylemişler ve sonra da geldikleri gibi durmayıp geçmiş gitmişlerdir. Meselâ, Allah, Mesîh'in eliyle mevtaya hayat verdiyse, O'ndan evvel Musâ'nın elinde Asâ'ya hayat vermiş ve O'nu koşar bir ejder yapmıştı ki, bu daha acibdir. Allah, Mesîh'i babasız halketmiş ise, daha evvel Âdem'i babasız ve anasız halketti ki, bu daha garibdir.

İşte Mesîh ibn Meryem, mâzîde kendisinin kemalâtına iştirak etmiş bu kadar emsal ve nazırı geçen ve onlar gibi gelip geçeceği derkâr bulunan bir Resul, وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ anası da bir sıddıka, yâni sıdk-u sadakatten ayrılmayan Allah'ı ve Resulleri'ni tasdik eden şair kadınlar gibi özünde, sözünde, işinde gayet sadıka bir kadındır. Bundan başka كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ ana, oğul ikisi de yemek yerlerdi. Kendi nefislerinde yokluk, eksiklik içinde kalır, hariçten gıda almağa muhtaç olurlar. Teneffüs etmek, dolup boşalmak ıztırarından kurtulamazlardı ki, hayvanatın mahkûm olduğu bir ihtiyaç ve ıztırardır. Her hangi bir ihtiyaç ile muhtaç olanlara ilâh demek ise, muhtaç değil demektir. Yalandır, tenakuzdur. Binaenaleyh sade yemek yediklerinden belli ki, ne Mesîh ilâhtır, ne de anası. Görülüyor ki, burada ilâhiyyetin bir muktezisi, bir de münafisi i'tibariyle gayet vâzih iki bürhan gösterilmiştir ki, hem istintacî, hem istikraî haysiyyetleri hâizdir.

EVVELÂ, Ülûhiyyet-i muktezı olan kemal nokta-i nazarında bakıldığı zaman Mesîh'in ve anasının aksa-yı kemalleri kabil-i iştirak olan ve hattâ bil'fiil emsal ve nazîrleri sebketmiş bulunan bir kemaldir. Böyle bir kemal ise, kemal-i bînazîri iktiza eden hakk-ı ülûhiyyeti icab etmez, ancak emsal ve nazîrlerinin hükmünü bahşeder ki, o da, Mesîh hakkında risalet, anası hakkında sahabîliktir. Diğer taraftan ülûhiyyete münafi olan noksan nokta-i nazarından bakıldığı zaman Mesîh'in ve anasının kemalleri, imkân-ı fenâ ve zeval-i selb değil, emsal-i sabıkalariyle ve onu te'yid ve isbat eden ve binaenaleyh bir noksan ile müterafık bulunan bir kemaldir. Bu ise, vücud-ı vücuba ve bekaya mütevakkıf olan hakk-ı ülûhiyyete münafidir.

SANİYEN, Mazideki Resuller geçmemiş, Mesîh ile Resul ve anası ilk Sıddika olmuş olsa idi, bihakkın ilâh mefhumunu idrak eden her sahib-i akıl

---

İstintac: Netice almak. **Münafi:** Zıt, aykırı.

Mesîh'ı ve anasını kendi şahıslariyle mülâhaza eder ve ilâh olamayacaklarını yakînen anlardı. Zira anası da, oğlu da yiyorlar içiyorlar, ale'l-umum hayvanatta bulunan bir ihtiyaçdan azâde kalamıyorlardı ve elbette bunun levazımından bulunan ifrazata da mecbur bulunuyorlardı. Binaenaleyh başka hiç bir delil aramağa lüzum kalmadan her akl-i selim bizzarure anlar ki, diğer kemalâtına rağmen böyle bir ihtiyacı beşerî ve hayvanî ile muhtaç bizatihi olan her hangi bir mevcud, ilâh-i hakk olamaz. Çünkü ilâh-ı hak, hadd-i zatında her türlü ümid-ü mehafete merci', her kemale bütün kemaliyle malik, her türlü ihtiyac-ü noksandan müberra ganiy-yi mutlak, muhtacün ileyh ale'l-ıtlak demektir.

Ya Muhammed, اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ **bak Biz, onlara âyât ve delâil-i hakkı nasıl ne güzel, ne açık beyan ediyoruz.** ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ **Sonra da bak onlar, nasıl veya nereden çevriliyorlar:** Bu açık hakikatlerden ne fena saptırılıyor da asl-ü esası yok, batıl sevdalar peşinde dolaştırılıyorlar? Hemzenin fethiyle, «افك» kalb ve sarf: yâni, dönderip çevirmek demektir.

Ya Muhammed:

قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

Meâl-i Şerifi

76- De ki: "Ya, daha siz Allah'ı bırakıyorsunuz da size kendiliklerinden ne bir zarara, ne bir faideye malik olmayan şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki Allah, işiden, bilen ancak O."

Yukarıdaki âyetteki istidlâller, "şerik ve nazırı bulunan ilâh olamaz, kabili fena olan ilâh olamaz, muhtaç olan ilâh olamaz" diye birer kübraya merbut bulunuyordu ki, bu kübralar, "ilâh-ı hak" mefhumunun kendisinde münderic ve kazaya-yı riyazıyye gibi mücerred bir tahlil ile ma'lûm, kazaya-yı tahliliyye-i

---

Mehafet: Korkulacak yer.

evveliyyeden oldukları için tayyedilmişlerdi ve gösterildiği vech ile takriri mantıkîsinin hulâsaları şu oluyordu:

1- Mesîh ve anası, şerik ve nazırı bulunan zevattırlar, «صُغْرَى» belli ki, şerik ve nazırı bulunanlar, ilâh olamazlar. «كُبْرَى» Binaenaleyh ne Mesîh, ne anası ilâh olamazlar.

2- Mesîh ve anası, emsalleri delâletiyle kabil-i fenâdırlar. Belli ki, kabil-i fenâ olanlar, ilâh olamazlar. Binaenaleyh ne Mesîh, ne anası ilâh olamazlar.

3- Mesîh ve anası, yemek yer birer muhtaç idiler. Belli ki muhtaç olan, ilâh olamaz. Binaenaleyh ne Mesîh, ne anası ilâh olamazlar.

İşte bu âyet, evvel emirde ma'budun en bariz bir hâssasını göstererek, **"âciz olan ma'bud olamaz"** diye bir kazıyye-i külliyye ile o üç kübraya sarahaten bir tenbih yapmış ve onların bedahetini idrak edemeyecek olanlara daha umumî ve daha celî bir kübra ile beyan-ı hakikat edivermiştir. Yâni şerik-ü nazırı bulunan her hangi bir şey, onun hıssasına malik olamayacağından hadd-i zatında bir âcizdir. Kezalik kabil-i fenâ olan, hadd-i zatında bir âcizdir, muhtaç olan, hadd-i zatında bir âcizdir. Âciz olan ise, ma'bud olamaz. Çünkü ma'bud hiç bir vech ile acz ü noksanı mümkün ve mutesavver olmayan kadir-i kül ve ekber-i mutlak demektir. Bir de, "yemek yerlerdi" buyurulmasına karşı Sabiîler, ve Putperestler tarafından o halde yemek içmek ihtiyacı bulunmayan Melâikeye ve heyakil-i camideye tapmak, ma'kul olacaktır diye bir tevehhüm dermiyan edilebilir. Bu cihetle de bu âyet, bu tevehhüm ve mügalatanın da kökünü kesmek için mes'elenin acz-ü kudret, menfaat-ü mezarrat mes'elesi olduğunu ve bu mânânın esas itibariyle hepsinde müsavi bulunduğunu anlatmış ve bununla beraber Sabiîliğin ve evsana perestişin daha mâdun bir mahiyyette olduğun da ifham ederek onlara ta'riz ve Nesârâ'ya inzar ile demiştir ki: "Ey Nesârâ siz Sabiîler ve Putperestler gibi Allah'ı bırakıp da O'na karşı size ne zarar, ne menfaat hiç bir şey yapmayacak olan âcizlere ma'bud der ibadet mi edersiniz? Halbuki Allah, size, her menfaat-ü mazarratı yapmağa kadir olduğu gibi semî-u alîmdir de. Gizli açık her sözü işitir, zâhirdeki fiiller şöyle dursun kalblerdeki i'tikadları, niyyetleri bile bilir. Bu kudreti baliğa karşısında şirk etmenin, o âcizlere ma'bud demenin, ibadet etmenin ne büyük küfran, ne kadar tehlikeli olduğunu düşünmez misiniz?..

Tayyetmek: Kaldırmak, geçmek. **Celî:** Parlak, âşikâr. **Ta'riz:** Gizleme, sağlamlaştırma.

İşte sizin Mesîh'e ilâh ve ma'bud demenizin bundan hiç farkı yoktur. Çünkü Mesîh, her ne mazarrat, her ne menfaat yapabilirse kendi zâtından malik olarak değil, Allah'ın ihsan ve temlikiyle yapabilir. Sonra ne Allah'ın verebileceği belâyâ ve masâib kadar zarara, ne de Allah'ın ihsan edebileceği sıhhat ve vüs'at, hayr-ü saadet kadar menfaate hiç bir zaman malik olamaz. Çünkü Allah, gani bizzat, kadir bizzattır. Mesîh ise, fakir bizzat, âciz bizzattır. Her neye malik ise, hepsi Allah'dan ve Allah'ındır. Allah'ın karşısında Mesîh, bir lokmaya muhtaç âciz-i mutlak, Mesîh'in karşısında Allah, her şeyi veren Kadir-i mutlak. Allah'ın bütün kemali kendinden, Mesîh'in ise, nesi varsa Allah'dan. Bu böyle iken Allah'ın kemalini, Mesîh'e, Mesîh'in aczini Allah'a isnad edip de Allah yerine Mesîh'e, ibadet etmek ne cür'et, ne cehalet, ne idrâksizliktir?!.. Ne kadar zıddına bir tağyir-i hak, ne büyük bir ifk-ü hamakattır?!.."

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ
وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا
كَث۪يرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّب۪يلِ ﴿٧٧﴾ لُعِنَ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُ۫دَ وَع۪يسَى
ابْنِ مَرْيَمَ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾
كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا
يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾

Masaib: Musibetler.

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

Meâl-i Şerifi

77- De ki: "Ey Ehl-i Kitâb dininizde haksız ifrata dalmayın. Bundan evvel şaşmış, bir çoklarını da şaşırtmış ve yolun doğrusundan sapmış bir kavmin hevaları ardından gitmeyin."

78- Benî İsraîl'den o küfr edenler, hem Davud'un, hem Meryem'in oğlu İsâ'nın lisaniyle tel'in edildiler. Bu, onların isyan etmeleri ve hakkın hududunu tecavüz eder olmaları sebebiyle idi.

79- İşledikleri bir münkerden vaz geçmezlerdi, filhakika ne fenâ yapıyorlardı.

80- Onlardan bir çoğunu görürsün ki, Allah'ı tanımayanlara yârdaklık ederler. Elbette nefislerinin kendileri için takdim ettiği hediyye ne çirkin. Allah, onlara gadab etti ve azabda muhalleddir onlar.

81- Eğer Allah ve Peygamber'e ve ona indirilene imanları olsa idi, o kâfirleri yâr tutmazlardı. Lâkin onların çoğu imandan uzak fasıklardır.

Ya Muhammed, قُلْ de ki: يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ **Ey Ehl-i kitab ve ale'l-husus ey Nesârâ,** لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ **dininizde haksız gulüvv etmeyiniz.** Gulüvv, esasında oku ileriye atmaktır. Bundan her hangi bir şeyin kadr-ü menzilesini geçmek ve haddin-i tecavüz edip ileriye gitmek mânâsına tefri' ve tevsi' olunmuştur. Buradan anlaşılıyor ki, dinin haddi haktır. Ve Ehl-i kitab'ın bulundukları dinde hak da vardır, batıl da. Kezalik dinde gulüvv, iki türlüdür. Birisi, haklı gulüvv, diğeri haksız gulüvvdür. Haklı gulüvv, dinin hâkaikini, tefahhus ve de-

---

Muhalled: Ebedi. **Tefri':** Şubelere ayrılma. **Tevsi':** Genişletme. **Tefahhus:** Araştırma.

kaikini teftiş-ü tetkik etmek ve delâil-ü berahinini tahsil ile ahkâmını kemal-i dikkatle tatbik eylemelidir ki, buna salâbet, ittika, vera', ictihad mücahede, gayret ve hamiyyet-i diniyye dahi ta'bir olunur. Âyet bunu, nehyetmemiş belki tervic eylemiştir. Hakk olan hususatta, ne kadar ileri gidilse ifrat ve taassub sayılmaz. Diğeri ise, bâtıl ve haksız olan gulüvvdür ki, bu da edilleye göz yumup şübheler arkasına düşerek ifrat veya tefrit ile hakkı tecavüz etmek ve zâhir olan hakkı teslim etmeyip hilâfını iltizam eylemektir ki, buna da taassub ve hamiyyet-i cahiliyye ta'bir olunur. Âyet «غَيْرَ الْحَقِّ» diye işte bu nev-i gulüvvü nehyetmiştir. Yâni dinde hedefiniz daima hakk olsun, kör bir taklid, kuru bir taassub ile ifrat veya tefrite sapıp hakkı tecavüz etmeyiniz. Haksızlık yapmayınız, nâhak şeylerde ısrar etmeyiniz. Ey Nesârâ siz, Mesîh'in hakk olan risaletini ileri geçip de O'nu ma'budluk mertebesine çıkarmayınız. Ey Yehud siz de, O'nun risalet-ü nübüvvetini inkâr ve kadr-ü menzilesini tenzil edip de Allah'ın bahşettiği hakkına tecavüz etmeyiniz. وَلَا تَتَّبِعُوا اَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ **Ve bundan evvel yâni bi'set-i Muhammediyye'den mukaddem dininizden muhakkak sapmış dalâlete düşmüş, bir çoklarının da idlâl etmiş sapıtmış ve sonra bi'set-i Muhammediyye ile gösterilmiş olan doğru yoldan yan çizmiş bir kavmin, yâni seleflerinizin hevalarına tabi' olmayınız.** Onları taklid edip arkalarından gitmeyiniz. Görülüyor ki, bu âyette, bunların ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ("..... *Sonra da bak onlar nasıl çevriliyorlar.*" Mâide-5/ 75) medlûlünce nasıl ve nereden çevrilip âyât-ı Hakk'dan saptırıldıklarının bir beyanı vardır:

1- Esasen dinlerinden hakkı hedef ittihaz etmemeleri,

2- Bu sebeble haksız gulüvv-ü taassüb etmeleri,

3- Seleflerini kör körüne taklid etmeleri,

4- Hevâ ve temayülât-ı nefsaniyyeye ittiba' etmeleri ki, birincinin de sebebini teşkil eyler. Ve işte iman ile küfrün, din-i hakk ile din-i bâtıl'ın mebde-i farikı budur. İlâh-ı hakka ubudiyyet, heva-yı nefse ubudiyyet ki, zamanımızda "hissiyatına tabi' olmak" ta'bir olunur. Demek ki, Mesîh'e ilâh diyenlerin ledettahkık Mesîh'e değil, mücerred kendi hevalarına taabbüd edenlerdir. Buna mukabil Mesîh'e tecavüz edenler de, yine kendi hevalarına teabbüd edenlerdir. Binaenaleyh Mesîh'e ilâh diyen Nesârâ Yehud'un zıddına gitmiş görünmekle beraber hevaya ittiba' etmek, hissiyyat-ü taassub arkasında koşmak i'tibariyle

---

Berahin: Şahitler, deliller. **Salâbet:** Sağlamlık. **Vera':** Bilinmiyen ve şüpheli şeylerden kaçınma hali.

Yehud'un yoluna gitmişler ve onlara tabi' olmuşlardır.

İşte böyle dall-ü mudıl kimselerin hevalarına ittiba etmeyiniz ve bu hitaba karşı da haksız gulüvv edip bizim seleflerimizde böyle kimseler yoktur demeyiniz. Zira لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ **"Beni İsraîl'den küfredenlere hem Davud'un lisanı, hem de İsa ibn Meryem'in lisanı ile lâ'net edildi."** Ekser müfessirîn demişlerdir ki, lisan-ı Davud ile la'net Ashab-ı sebte, lisan-ı İsa ile la'net Ashab-ı Mâide'ye olmuştu. Eyle Ehalisi, Sebt günü taaddi ettikleri zaman, Dâvûd aleyhisselâm onlara la'net etmiş, maymunlara dönmüşler. (Sûre-i A'rafa bak). Ashab-ı Mâide de, bu sûrenin nihayetine doğru geleceği üzere, "Mâide'nin nüzulünden ve onunla mütena'im olduktan sonra nankörlük etmişler. İsa aleyhisselâm da, beddua ve la'net etmiş hınzirlere dönmüşler. ذَلِكَ **Bu la'net,** بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ **bu nankörlerin isyan etmeleri ve tecavüz eder olmaları sebebiyle idi. Yâni** كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ **yaptıkları bir münkerden biribirlerini nehyetmezlerdi.** لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ **Vallahi, ne fenâ yapıyorlardı!** Madem ki, la'netin sebebi isyanları ve hakka tecavüzü i'tiyad etmeleri idi, demek oluyor ki, bunlardan sonra isyan ve tecavüz ve haksız gulüvv edenler dahi, tıbkı onlar gibi lisan-ı Davud ve İsâ ile mel'undurlar.

Ey muhatab, şimdi تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا **din-ü iman iddiasında bulunan ve Ehl-i kitab'dan bir çoğunu görürsün ki,** Resulüllah'a ve mü'minlere buğuzlarından **nâşi kâfirlere, yâni müşriklere pek sıkı dostluk ediyorlar. Müşriklerden tarafa oluyorlar, onların velâyeti arkasına düşüyorlar.** لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ **Vallahi, nefisleri kendileri için kıyamet gününe ne fenâ şey takdim ettiler ki, şudur:** أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ **"Allah kendilerine hışmetti ve azabda muhalleddirler."** Çünkü Allah'a da imanları yok, o Peygambere de. وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ **Eğer bunlar, Allah'a ve o Peygamber'e ve ona inzal olunana iman eder olsalardı,** مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ **Allah'ın ve Peygamber'in düşmanı olan o kafirleri dost tutmazlar, evliya tanımazlardı.** وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ **Ve lâkin bunların çoğu dinden çıkmış fasıklardır."** Mâzîde, مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا (*".... Her kim Allah'a ve ahiret gününe iman edipte salih olarak çalışırsa..."* Mâide-5/69) olmadıkları gibi, bugün de değildirler. Badema olmaları da müsteb'ad dir. Bil'akis tuğyan ve teaddilerini artıracaklardır. Mü'minleri hoşlanmamaları, Dîn-i İslâm ile istihza etmeleri de bundandır. Bunun için mü'minler, bunları dost bilmemeli ve bunlar gibi olmamalıdırlar. Allah'ın bahşettiği ni'met-i İslâm'ı unutmamalı, nankörlük etmemeli, misaklarını bozmamalı, ahidlerini, akidlerini ifâ etmeli,

amel-i salih yapmalı, قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلّٰهِ (*"Ey o bütün iman edenler! Hakkaniyetle durup adaleti yerine getirmeye uğraşır hakimler, Allah için şahid olunuz...."* Nisâ-4/135) olmalıdırlar.

Görülüyor ki, bu âyetin mazmunu evvelâ bunlarda مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا (*".... her kim Allah'a ve ahiret gününe hakikaten iman eder ve salih bir amel işlerse ...."* Mâide-5/69) şartının halen dahi intifasını tasrih ve fasılasiyle tâ yukarıdaki وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ (*"Sizin ise, ekseriniz fasıksınız."* Mâide-5/59) fasılasını te'kid ve o âyeti ihtar ve oradan daha mâkabline doğru bir irca-ı nazar ettirmiştir. Demek ki, burada Sûrenin başına kadar gerisin geri bir mülâhaza daha yapılacak ve tekrar dönülüp mâba'dine devam edilecektir. Şayanı dikkattir ki, yukarıda ekserinin fasık olduğu söylendiği halde burada kesîr ta'bir buyurulmuş, yâni bir çoğu denilmiştir. Gerçi eksere dahi kesîr denilebilirse de, «كَثِيرُهُمْ» ile «كَثِيرٌ مِنْهُمْ» yâni çoğu ile bir çoğu ta'birleri arasında fark da vardır. Bu fark bize şu iki mânâdan birini ihtar eder:

1- Demek ki, ikinci fisk evvelkinden eşeddir. Ekserin fiskı, taatsizlik mânâsına fısıktır ki, i'tikadsız olup olmamaktan eamdır. Ekseriyyetin Ehl-i kitap olmaktan çıkmasını istilzam etmez. Bir çoğunun fıskı ise, bütün bütün küfr-ü tuğyan ile Ehl-i Kitab olmaktan huruç ve irtidad mânâsına bir fisktır ki, öbüründen eşedd bir şerdir.

2- Her ikisinde fisk, aynı mânâya olmakla beraber demek ki, Din-i İslâm'ın intişarı ve bu hitabat-ı Kur'âniyye'nin feyz-i te'siri ile Ehl-i kitab'ın ekseriyyet-i fasikası azalmış وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (*"Lakin onların çoğu imandan uzak fasıklardır."* Mâide-5/81) kalmışlar. Fakat bu kesîrin fiskı, وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا (*"Celâlim hakkı için, sana Rabbından indirilen onlardan birçoğunun tuğyanını ve küfürünü artıracaktır."* Mâide-5/64) medlûlünce keyfiyyet i'tibariyle eski ekseriyyetin fiskından çok ziyade, çok şiddetli olmuştur. Filvakı' Din-i İslâm'ın intişarı, evvel emirde bütün kitabları ve edyan-ı cami' yeni bir kitab etrafında toplanan salih ve müstakîm yeni bir ümmet, yeni bir Ehl-i kitab teşkil etmiştir. Saniyen, umumiyyetle Ehl-i kitab üzerinde bir hiss-i salâh uyandırmış, salisen, Ehl-i Kitab'ın ekalliyyeti mü'mine ve salihası İslâm'a iltihak etmiş, diğer taraftan ekseriyyet-i fasika kalmıştır. Sonra bu ekseriyyet-i fasikanın bir çoğu da müslüman olmamakla beraber, az çok bir intibah-ı salah ile İslâm tabi'iyyetine girmiş, zimmet-i İslâm'ı kabul eylemiş ve bu suretle eski fısıklarının bir çoğundan vaz geçmiştir. Bu suretle o ekseriyyet-i fasika azalmış, fakat buna mukabil bir çoğu da hakkı büsbütün unutmuş, gayz-u taassuba

sarılmış, küfr-ü tuğyanını artırdıkça artırmış, her münkeri terviç etmiş, İslâm'a husumette müşriklerle beraber olmuş ve hatta daha ileri gitmiş, lisan-ı Davud ve İsa ile tel'in edilen mel'unlar menzilesine düşmüştür. Binaenaleyh mukaddema وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ (*"Sizin ise ekseriniz fasıksınız."* Mâide-5/59) hitabına lâyık olan Ehl-i kitab, kemmiyyet nokta-i nazarından eski haline nazaran, وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ **"Lakin onların çoğu, imandan uzak fasıklardır."** kalmış ve fakat keyfiyyet nokta-i nazarından اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ (*"Allah onlara gadab etti ve azabda muhalleddir onlar."* Mâide-5/80) قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ (*"De ki: Size Allah yanında cezaca ondan daha fazlasını haber vereyim mi?"* Mâide-5/60) olmuşlardır. Demek ki, Ehl-i İslâm, misakı iman ve salâha gereği gibi riayette devam ve hayratta müsabaka ile mücahedeye ikdam ettikçe fısk azalacak, salâh-ı âlem tezayüd edecek, herkes لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"....Artık onlara korkar yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Mâide-5/69) sırrına mazhariyyetle mes'ud olacak ve aksi halde müslümanların hali de Ehl-i kitab'ın haline dönecek fasıklara mahkûm olup onların sürüklediği azaba düşeceklerdir.

Bu tafsilâttan ve fıskın azalmasından anlaşıldı ki, Ehl-i Kitab içinden evvelâ, ekser-i fasikîne, sonra da kesîr-i fasikîne tekabül eden birer kısım vardır ki, haksız gulüvv-ü taassubdan sakınır mu'tedil bir ümmet-i muktasıdedirler. Bunların bir kısmı, ekseriyyet-i fasikaya iştirak etmemiş, evvel-ü âhir iman-ü salâhlarını muhafaza etmişler. Musa'ya olduğu gibi İsâ'ya, İsâ'ya olduğu gibi Hâtemü'l-Enbiya'ya da iman eylemişlerdir. Bunların hallerinde bir fark varsa, mukaddema o Peygamber, o ruh-ı hak gelecek diye iman ederken gelince de, geldi diye iman etmiş ve münzelât-ı sabıka ile beraber münzelât-ı lâhıkaya da ikame eylemiş olmalarından ibarettir. Diğer kısmı ise, mukaddema ekseriyyet-i fasıkadan olduğu halde bil'ahare intibah hasıl etmiş, tevbekâr olmuş ve öbürlerine iltihak ederek kesîr-i fasikîne mukabil ahz-ı mevkı' etmişlerdir veya edeceklerdir ki, işte bunlar,, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا (*"Her kim Allah'a ve ahiret gününe iman edip de salih olarak çalışırsa..."* Mâide-5/69) dırlar.

Acabâ bunlar içinde, Yehud ve Nesârâ da aynı nisbette midirler? Yoksa farklı mıdırlar? Bu nokta-i nazardan Yehud ile Nesârâ'yı mukayeseye gelince: Filvaki' bunların ikisinin de çoğu fasıktır, fasıklar da mü'minleri sevmezler, adavet ederler. Maamafih hepsinin derece-i adavetleri ve kabiliyyet-i meveddetleri de müsavi değildir.

Ya Muhammed;

Lâhıka: Ek, ilave. **Meveddet:** Dostluk.

لَتَجِدَنَّ

اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ
اَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ
اٰمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ
قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾
وَاِذَا سَمِعُوا مَا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰى اَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا
عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾
وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا
رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾ فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزَاءُ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰئِكَ
اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

82- Nâsın, mü'minlere adavetçe en şiddetlisini her halde Yehudîlerle

---

Adavet: Düşmanlık, kin, buğz.

müşrikler bulacaksın. Mü'minlere meveddetçe en yakınlarını da her halde, "biz Nesârâyız" diyenleri bulacaksın. Sebebi: Çünkü bunların içinde âlim keşişler ve târik-i Dünya rahibler vardır ve bunlar kibr etmezler.

83- Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman da gözlerini görürsün ki, aşîna çıktıkları haktan yaşlar dolup boşanarak: "Ya Rabbenâ, derler, inandık, iman getirdik, şimdi sen bizi şehadet getirenlerle beraber yaz.

84- Hem biz, neye iman etmiyelim, Allah'a ve bu bize gelen hakka; Bütün emelimiz, Rabbimizin bizi salihin zümresinin maiyyetine koyması iken."

85- Böyle demelerine mukabil Allah da, kendilerine sevab olarak altından ırmaklar akan Cennetleri verdi. İçlerinde muhalled kalmak üzere. Onlar ki, işte muhsinlere mükâfat odur.

86- Küfredip âyetlerimizi tekzib eyliyenler ise, onlar hep eshab-ı cahimdirler.

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا **Gerek Yehud ve Nesârâ Ehl-i kitab, gerekse bunların gayrı ale'l-umum kâfir olan nâs içinde mü'minlere adavetçe en şiddetlisini kasem olsun ki, Yehudîler ve müşrikleri bulacaksın.** Ehl-i imana şiddeti adavet nokta-i nazarından Yehudîleri müşriklerin de önünde göreceksin. Demek ki, bunlar, imandan uzaktırlar, kesîr-i fasikun bunlarda daha ziyadedir. Çünkü bunların dünyaya hırsı, hepsinden çoktur. وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا ... (*"Her halde onları insanların hayata en harisi, müşriklerden de haris bulacaksın ..."* Bakara-2/96) Ve çünkü bunların kalbleri, kasvetlidir. وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً (*"Sonra bu misaklarını nakzettikleri içindir ki, Biz onları lanetledik ve kalblerini kaskatı ettik."* Mâide - 5/13) Hevaya inhimakleri, fesada meyilleri, hakka karşı kibr-ü inadları pek kuvvetlidir. Enbiya'yı tekzib ve katilde, isyan-ü ihtilâlde mümareseleri pek ziyadedir.

وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى **Ve yine kasem olsun ki, bütün bu nâsın mü'minlere meveddetçe en yakınını, "biz Nesârâyız" diyenleri bulacaksın.** Gerçi bunlar da, umumiyyetle mü'min değildir. Ve mü'minlere adavet bunlarda da vardır. Fakat cins cinse mülâhaza edildiği zaman o birlerinin adavette şiddeti ziyade, bunların da, mü'minleri sevebilmek kabiliyyeti ziyadedir. Yâni onların meveddetleri ihtimali büsbütün yok değil, lâkin bunların mevedde-

Meveddet: Dostluk, sevgi, sevmek. **Mümarese:** Duruşmak.

ti daha ziyade melhuz ve daha ziyade yakın bir ihtimaldir. Bunlarda iman kabiliyyeti, ehl-i iman mahabbeti o birlerinden fazla bulunur. ذَلِكَ **Bunların akreb bulunması şu sebebledir ki:** بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ **Bunlardan Kıssisler, yâni ilm-ü ibadetle meşgul keşişler** وَرُهْبَانًا **ve Rahibler,** yâni âhiret korkusuyla manastırlarda nefislerini ezen taabbüdat ile meşgul tarik-i dünyalar vardır. وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ **Bir de bunlar, mütekebbir değildirler.** Mütevazi' ve munisdirler. Bu iki sebeble, mü'minleri sevebilmeleri daha ziyade melhuzdur. Ve binaenaleyh kulaklarına söz girmek ve anladıkları zaman hakkı kabul etmek ihtimalleri fazladır.

KISSİS: Gece bir şeyi taleb ve tetebbu' etmek mânâsına "kasse"den mubalâga sıygasıdır. İlm-ü dini tetebbu'leri i'tibariyle Nesârâ rüesasından âlim ve âbid olanlara da "kass" ve "kıssis" denilmiştir. İbn Zeyd'in beyanına göre Kıssis, Ruhbanın reisi demektir. İbn Atiyye, aslı Arabî olmayıp muarreb bulunduğunu, Kutrub da, aslı Rumca olup âlim demek olduğunu söylemişlerdir ki, Kamus mütercimi de: "Keşiş olacaktır" diyor. Ragıb'ın "Müfredat"ında dahi beyan olunduğu üzere: "Ruhban; rehbeten rahibin cem'idir. Su'ban gibi müfred olarak isti'mal edildiği de zikredilmiştir ki, o zaman cem'i rehabîn ve rehabine gelir. Rehbet, ıztırab ile korkup çekinmektir. Terehhüb, manástırda taabbüd etmektir ki, isti'mali rehbet demektir. Rehbaniyyet de, fartı rehbetten taabbüde tahammülde gulüvv-ü ifrat etmektir." İlh. Eski Nesârâ'da et yememek, savm-i visal tutmak, nefislerine eziyet için boyunlarına zencir takmak ve hatta kendilerini iğdiş etmek derecesine varanlar olmuştur ki, bunlar, nefs ile mücahede ederek ihtirasatını kal'etmek, nefsi sabr-ü tahammül ile taâte alıştırmak ve Nesârâ ta'birince zenb-i fıtrî ile alûde olan nefs-i tathir-ü takdis ederek rıza-yı İlâhî'yi isticlâb etmek gibi makasıdı tazammun eden bir hareket ise de, hadd-i zatında لَا تَغْلُوا فِى دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ (*"De ki: Ey Ehli kitab! Dininizde halesiz ifrata dalmayın."* Mâide-5/77) hükmünde dahil olan gayr-i fıtrî gulüvv ve teşdidat cümlesindendir. Nesârâ, gûya Hazret-i Yahya ve İsa aleyhimesselâm'ın hayatı tecerrüdlerini ileri götürmek ve bu suretle Rızaullah'a ermek maksadiyle bu tarz-ı rehbaniyyeti rüesa-yı din hakkında bir fariza olmak üzere ibda' eylemiş iseler de Sûre-i Hadid'de وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِى قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا (*"Sonra onların izleri üzerinde Resullerimizle takip ettik, birde Meryem'in oğlu İsa ile takip ettik ve ona İncil'i verdik ve ona tabi olanların kalblerinde bir rikkat bir merhamet ki onu onlar ibda ettiler, biz onu üzerlerine yazmamıştık, ancak Allah rızasını ara-*

Munis: Ehlileşmiş. **Tetebbu':** Araştırma. **Muarreb:** Araplaşmış. **Su'ban:** Büyük yılan. **Alûde:** Karışıklık. **Teşdid:** Şiddetlendirme, sağlamlaştırma.

mak için yaptılar, sonra da onu hakkıyla riayet etmediler, ..." Hadid-57/27) âyetinde ihtar olunduğu üzere buna hakkıyle riayet edememişler ve meşru'dan kaçarken gayr-i meşru' halâta düşmüşlerdir. Ve bunun için, لَا رُهْبَانِيَّةَ فِى الْاِسْلَامِ "*İslam'da ruhbanlık yoktur.*" Keşfü'l-Hafa: 2-3134'dır. Ve böyle olduğu bu âyetleri müteakib anlatılacaktır. Fakat her nev-i ahlâk-ı zemimenin başı olan hırs-ı dünya ve ittiba-ı şehevat tuğyanı ile bunun temamen zıddı demek olan rehbaniyyet mukayese edildiği zaman her halde dünya ihtirasatına karşı rehbaniyyet mücahedesinin bir fazilet olduğu da inkâr edilemez. Zira hubb-i dünya re's-i külli hatıedir. Bir millet içinde böyle ciddî bir rehbet ile son derece zahidâne ve müteabbidâne bir tecerrüd ve sabr-ü tahammül hayatı ta'kib edebilenler o millette bir hiss-i i'tidal uyandırabilecek bir nümune-i tehzib olmaktan halî kalmazlar. İşte bu haysiyetledir ki, sahihan ilm-ü amele ihtimam eden kıssisînin ve şehevat-ı dünyeviyeden tecerrüde çalışan ruhbanın mevcudiyyetleri, Nesârâ'nın kibirlerini kıran ve mü'minlere kurb-i meveddetlerine sebeb olan menakıblarından sayılmıştır. Yoksa rehbaniyyet namı altında dünya peşinde koşanların, helâlı men'edip harama göz yumanların din-ü dünyaya muzır وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ("*Çokları ise yoldan çıkmış fasıklardır.*" Hadid-57/27) den olduklarında şübhe yoktur. Nitekim Sûre-i Hadid'de فَاٰتَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ("*... biz de içlerinden iman etmiş olanlara ecirlerini verdik, çokları ise yoldan çıkmış fısıklar.*" Hadid-57/27) buyurulmuştur. Velhasıl âyet bize gösteriyor ki, ilim ve ulemaya mahabbet, âhiret düşüncesi, akibet endişesi, keza-lik kibirsizlik velevse kafir de olsun, hadd-i zatında mahmud, en nafi', en güzel esbab-ı tekarrüb cümlesindendir. Ve bu sebebledir ki, Nesârâ, ehl-i imana meveddet nokta-i nazarından daha yakın bir vaz'iyettedir. Ve binaenaleyh bu ahlâkıyyet mevcud oldukça Nesârâ'da kabiliyyet-i iman daha fazladır. Ve bunlardan cidden imana gelenler, Yehudîlerden daha çok olmuştur.

Bu suretle bunlar, kibirsiz ve ehl-i imana meveddetçe diğerlerinden akreb bulunduğu gibi içlerinde bilfiil iman eden ve edecek olan ince kalbli, hakka âşinâ mü'minler dahi bulunduğunu isbat ile ehl-i imana nakl-î hitab için şöyle buyuruluyor:

وَاِذَا سَمِعُوا مَا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ Peygamber'e indirilen Kur'ân'ı dinledikleri vakit de تَرٰى اَعْيُنَهُمْ gözlerini görürsün ki, تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ tanıdıkları ve bir kısmına âşinâ oldukları haktan mütehassis ve müteessir olarak coşar, göz yaşlarından dolar dolar taşar, gözleri dolarak يَقُولُونَ derler ki رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ "Ey Rabbimiz biz, bu indirdiğin hakka ve gönderdiğin

Resul'e bilâ kayd-ü şart iman ettik. Sen bizi de, O'nun ümmeti olan şahidîn ile beraber yaz." Yâni bunlar, kitablarında ruhu'l-hakk olan o âhir zaman Peygamber'in geleceğini bilirler. Ve "iman ederiz gelecektir." diye i'tikad ederler. Ve O'nun bi'setine iştiyak besler, intizar ederler. Kur'ân'ı dinledikleri zaman da, hakka karşı kibirleri olmadığı ve kalblerinde rıkkat-ü ihlas ve şevk-u intizar mevcud bulunduğu cihetle hakkı tanırlar, feyz-ı te'sirini duyarlar. Gözlerine yaşlar dolar, o Resul-i hakkın ba'sedilmiş, gelmiş olduğunu anlarlar. Gıyabî olan imanları şuhuda münkalib olur. Mukaddema "iman ederiz gelecektir", derken, bu kerre "geldi iman ettik" derler. Ehl-i şuhud-ü şehadet olan Ümmet-i Muhammed defterine yazılmalarını niyaz ederler. Kendi nefislerine, yahud i'tiraz edenlere karşı bu iman ve i'tikadlarını te'yid-ü isbat için şunu da söylerler:

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّ **Biz, Allah'a ve bize hakk olarak her ne gelmişse ona niçin, ne sebeb, ne hak, ne ma'zeretle iyman etmeyeceğiz.** وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِح۪ينَ **Halbuki, Rabbimizin bizi de, sulehâ zümresiyle beraber ayni medhale idhal etmesini arzu eder ve buna tama'-u iştiyak besleriz."** Binaenaleyh iman etmemeğe hiç bir sebeb olmadıktan başka sulehâ zümresinin akibet ve mukadderatına iştirak etmek tama' ve arzusu gibi imanı muktazı olan yüksek bir sebeb ve dâi de var.

İşte onlar, Kur'ân'ı dinledikleri zaman hakkı tanıyıp böyle derler ve derken gözleri yaşlarla dolar taşar. Binaenaleyh فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا **Allah da, onlara i'tikad ve ihlas ile söyledikleri bu sözleri sebebiyle altarından ırmaklar akan Cennetleri sevab ve mükâfat olarak bahşetmiştir.** Orada muhalled kalacaklardır. وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْمُحْسِن۪ينَ **Muhsinlerin yâni hüsn-i nazar, hüsn-i niyyet ve hüsn-i amel sahiblerini, ta'bir-i aharle yaptıkları işi, en güzel suretle yapmayı i'tiyad edenlerin cezası da budur.**

Rivayet olunuyor ki, bu dört âyet Necâşî ve Ashabı hakkında nâzil olmuştur. Muhâcirîn-i evvelînin Habeşiştan'a hicret ettikleri zaman Mekke müşrikleri arkalarından bir hey'et göndermiş ve Necâşî'yi aleyhlerinde tahrik-ü teşvik ederek onları tazyik ve perişan ettirmek istemişlerdi. Bunun üzerine Necâşî ileri gelen kıssısîn ve rühban ile bir meclis akdetmiş ve müslümanlarla müşrikleri de oraya da'vet eylemiş idi. Bu mecliste ictimâ' ettikleri zaman Necaşî, müslümanlara hitaben: "Kitâbınızda Hazret-i Meryem'in zikri var mıdır?" diye sormuş Ca'fer ibn Ebû Talib Hazretleri de: "Evet O'nun namına

---

Dâi: Dua eden, davetçi, çağıran. **Kıssis:** Papaz.

mensub bir sûre vardır" demiş. ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ (*"İşte hakkında niza edip durdukları İsa ibni Meryem hak sözü olarak budur."* Meryem-19/34) âyetine kadar Sûre-i Meryem'i arkasından, وَهَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى (*"Hem geldi mi Musa'nın kıssası sana?"* Tâhâ-20/9) ya kadar Sûre-i Tâhâ'yı kıraat etmiş ve binaenaleyh Necâşî ağlamış idi. Bil'ahare Necâşî, Medîne'de Resulüllah'a yetmiş kişilik bir hey'et göndermiş, Resulüllah da onlara Sûre-i Yâsin'i kıraat buyurmuş. Kezalik bunlar da, ağlamışlar ve iman etmişlerdir. Bu âyetlerde, bunların hallerini tasvir ederek nâzil olmuştur. İlh... Bunun için bâzı müfessirîn bu âyetlerin hükmü, bunlara ve şiddet-i adavet kaziyesinin de zamanı risalette bulunan Medîne Yehudîlerine mahsus olduğuna kail olmuşlardır. Fakat âyetin zahiri âmm olduğundan ekseri müfessirîn, her iki kavmin cins cinse mukayeselerini natık bulunduğunu beyan etmişlerdir. Fil'vaki' Abdullah ibn Selâm ve emsali gibi, Yehudîlerden dahi bu suretle imana gelenler bulunmuş ise de, bunlar nâdir, Nesârâ'dan imana gelenler ise, evvel-ü âhir çok bulunduğundan her halde kabiliyyet-i imanın ve kurb-i meveddetin Nesârâ'da daha ziyade olduğu gösterilmiştir.

Muhsinler böyle, bunlara mukabil, وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ **"Küfredip, ayetlerimizi tekzib eyleyenler ise, onlar hep ashab-ı cahimdirler."** Nesârâ'nın İslâm'a tekarrüb ve telâkkisini iş'ar eden bu beyanatta Nesârâ evvelâ içlerinde Kıssisîn ve rühban bulunmakla medh edildiği, rühbanlığın mânâsı da dünya lezâiz-ü tayyibatından bütün bütün inkita-u ihtiraz demek olduğu cihetle bundan müslümanların rehbaniyyete tergıbi mânâsı tevehhüm olunmamak ve İslâm'da rehbaniyyet bulunmadığı anlatılmak için burada yine sûrenin evvelindeki ifâ-i ukud ve hıll-ü hürmet ahkamına nakl-i kelâm ile mü'minlere hitaben buyuruluyor ki:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ
مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾
وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي
اَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

İfâ-i Ukud: Akit ve antlaşmaların yerine getirilmesi.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ فَكَفَّارَتُهُٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

Meâl-i Şerifi

87- Ey o bütün iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı ni'metlerin hoşlarını kendinize haram etmeyin, aşırı da gitmeyin, çünkü Allah, aşırı gidenleri sevmez.

88- Hem Allah'ın size merzuk kıldığı ni'metlerden helâl ve hoş olarak yeyin, hem de kendisine mü'min bulunduğunuz Allah'dan korkun.

89- Allah sizi, yeminlerinizde (bilmiyerek ettiğiniz) **lâgv ile muahaze etmez ve lâkin bile bile akd ettiğiniz yeminlerle sizi muahaze buyurur. Bunun da keffareti, çoluğunuza çocuğunuza yedirdiğiniz orta derecesinden on** ***fakiri*** **doyurmak yahud geydirmek, yahud bir esîr azâd etmektir. Bunlara gücü yetmeyen üç gün oruç tutar. İşte yemîn ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffâreti bu. Bununla beraber yeminlerinizi gözetin, böyle beyan ediyor Allah size âyetlerini ki, şükr edesiniz.**

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ **Allah'ın size helâl kıldığı ni'metlerin hoş leziz olanlarını haram kılmayınız.** Yâni onlardan kendinizi tesebbüben veya mubaşereten mahrum etmeyiniz. Evvelâ, Yehud gibi ukudu ifâ

Tesebbub: Sebeb olmak.

etmemek ve misakı unutup nakz etmek suretiyle o ni'metlerin inkıtaına sebeb olmayınız. Saniyen, Nesârâ gibi ukud-ı İlâhiye'ye muhalif akidler yaparak, ifrat ü teşdidi iltizam ederek Allah'ın size الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ ... (*"Bugün pâk nimetler sizin için helal kılındı, hem kendilerine kitab verilen ümmetlerin taamları size helal, sizin taamlarınızda onlara helal. Mü'min kadınların hür olanlarıyla sizden evvel kitab verilen ümmetlerin hür kadınları da iffetlerini muhafaza ederek, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın kendilerine mehirlerini verip nikâhladığınız takdirde size helâldir. Ve her kim şeriatın ahkâmını tanımazsa her halde bütün işlediği hederdır ve ahirette o, hüsranda kalanlardandır."* Mâide-5/5) diye helâl-ü mubah kıldığı niam-ı tayyibeden kendinizi men' etmeyiniz. وَلَا تَعْتَدُوا **Hudud-ı hakkı, ukud-ı İlâhiyye ahkamını tecavüz de eylemeyiniz.** Evvelâ, helâla haram demeyiniz. Saniyen, o hoş ve temiz ni'metleri kesibde gayrin hakkına tecavüz etmek suretiyle haram yapmayınız. Salisen, helâl olarak kazandığınız ni'metlere de ihtiyac-ı hakikîden ziyade ihtiras-u inhimâk ile atılıp israf etmeyiniz ve mücerred şehevat arkasında dolaşmayınız. Gerek nefsin ve gerek gayrın hakkını gözeterek i'tidal-ü iktisad ile hareket eyleyiniz. Çünkü إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ **Allah, mütecavizleri sevmez, bu muhakkaktır.** Hasılı helâlı haram, haramı helâl yapmayınız da, وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا **Allah'ın sizi merzuk ettiği ni'metlerden helâl-ü hoş ve temiz olarak yiyiniz.** وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ **"Ve iman etmiş olduğunuz Allah'a ittika ediniz,** muahazesinden korkunuz da, ifrat ve tefritten hazer eyleyiniz." Ne Allah'ın ni'metlerini beğenmemek, onlardan kaçınmak gibi nankörlük, ne de bu dünya ni'metlerini gaye-i emel zannedip Allah'dan ve âhiretten gaflet ederek esir-i hırs ve şehvet olunuz.

Rivayet olunuyor ki, bir gün Resulüllah, Ashabına kıyameti tavsif ve son derece de inzarda bulunmuş idi. Ashab-ı kiram, bundan müteessir olup rikkate gelerek Osman ibn Maz'un'un hânesinde toplanmışlar, daima oruçlu olmağa, döşek üzerinde uyumamağa, et ve yağlı yememeğe, kadınlara yaklaşmamağa, koku sürünmemeğe, Dünyayı terk etmeğe, eski çul paçavra giyip yeryüzünde seyahat etmeğe ve erkekliklerini kesmeğe müttefikan karar vermişler ve derhal bu haber Resulüllah'a vasıl olmuş. Binaenaleyh onlara: ***"Ben böyle emr olunmadım. Muhakkak ki, nefsinizin üzerinizde bir hakkı vardır. Binaenaleyh saim olunuz, muftir de olunuz, kaim olunuz, naim de olunuz. Ben, namaz kılarım, uyku da uyurum, oruç da tutarım, iftar da ederim, et de yerim, yağ da***

İnhimak: Ahmaklaşma. **Muftır:** İftar eden.

yerim, kadınlara da mukarenet ederim. Benim sünnetimden yüz çeviren, benden değildir." فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي *"Her kim benim bu yolumdan yüz çevirirse, benden değildir."* Sahih-i Buhari: Nikâh - H no: 1786) buyurmuş, bu âyetler nâzil olmuştur. Yine rivayet olunuyor ki, Resulüllah tavuk ve palûze yerdi, tatlı ve bal hoşuna giderdi ve buyurdu ki: اَنَّ الْمُؤْمِنَ حُلْوٌ يُحِبُّ الْحَلَاوَةَ **"Mü'min tatlıdır, halaveti tatlılığı sever."** Keşfü'l-Hafa: 2/386 İbn Mes'ud Hazretleri'nden menkuldür ki; Bir zat, O'na: "Ben döşeği kendime haram ettim" demiş, O da, bu âyeti okumuş: "Döşeğine yat ve yeminine keffaret ver" diye cevap vermiştir. Hasen-i Basrî Hazretlerinden menkuldür ki: "Bir gün yemeğe da'vet edilmiş, beraberinde Ferkad-i Sebhî ve Ashabı da varmış. Sofraya oturmuşlar. Yağlı tavuklar, tatlı vesaire türlü türlü yemekler var. Ferkad, bir kenara çekilmiş. Hasen-i Basrî de: "Oruçlu mu?" diye sormuş. "Hayır, böyle enva-ı taamı mekruh görür." demişler. Binaenaleyh Hasen-i Basrî, Ferkade dönmüş: "Ya Ferkadcik" demiş, "sen halis tereyağı ve buğday özü ile lûabı nahli, yâni balı bir müslim ayıblar re'yinde mi bulunuyorsun?" demiştir. Yine müşarünileyh Hasen-i Basrî'ye: "Fülan zat, palûze yemiyor, şükrünü edâ edemem diyor" demişler. "Soğuk su içiyor mu?" diye sormuş, "Evet" demişler. Buyurmuş ki: "O halde bu adam cahil, Allah Teâlâ'nın ona soğuk sudaki ni'meti palûzeden daha çok olduğunu bilmiyor."

Şimdi burada bir müşkil vardır. اَوْفُوا بِالْعُقُودِ (*"Akidlerinizi ifa ediniz."* Mâide-5/1) emri, ale'l-umum ukude şamil ve şübhe yok ki, yeminler de, bu ukudde dahil idi. Burada da, لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ (*"Allah'ın helal nimetlerin hoşlarını kendinize haram etmeyin."* Mâide-5/87) buyurulmuştur. Şu halde bir kimse, her hangi bir sebeble yemin eder ve bu yemin ile bir helâlı kendine tahrim etmiş bulunursa ne yapacak? Zira yemininde dursa, «لَا تُحَرِّمُوا» misakını nakzetmiş olacak, durmasa akd-i yemîni ifâ etmemiş olacak, işte bu müşkili hall için buyuruluyor ki: لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ **Allah, yeminleriniz içinde lağvolan kasemlerle sizi muahaze etmez.** O, bir akid değildir. Yemin-i lağvın ta'rif ve tefsiri, Sûre-i Bakara'da geçmiş idi bak! وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ **Ve lâkin akdetmiş olduğunuz,** yâni "şöyle yapacağım, böyle yapacağım, yahud şöyle olursa şöyle edeceğim" tarzında istikbale müteallık olmak üzere **kendinizi bağladığınız yeminlerle sizi muahaze eder.** Bunlara, "yemin-i münakide" ta'bir olunur. Meselâ, "Vallahi evlenmiyeceğim, vallahi zevceme takarrub etmeyeceğim, vallahi yarın oruç tutacağım, yahud vallahi sigara içmeyeceğim"

Palûze: Saf hale getirilmiş, süzülmüş, palude.

gibi yeminler mün'akidedirler. Ve bu gibi yeminler, birer akd oldukları için ifâ edilmeleri lâzım gelir. Edilmezse, Allah muahaze eder. Bunlar ise, iki türlüdür. Birisi, ma'siyet olmayan bir şeye yemindir ki, bunun nakzı asla caiz değildir. Büyük günahtır. Diğeri ma'siyet olan bir şeye yemindir ki, bunda sebat nakzından daha günahtır. Ve bunun için ehven-i şerreyn ihtiyar olunup, مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ ثُمَّ رَاَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ ثُمَّ لْيَاْتِ بِالَّذِى هُوَ خَيْرٌ (*"Her kim bir şeye yemin ederde o yemin edilen şeyin gayrısını, yemin edilen husustan daha hayırlı görürse, o hayırlı olan işi yapsın ve yeminini bozduğundan dolayı da keffaret versin."* Sahih-i Müslim: Eyman-11) hadîs-i şerifi medlûlünce yeminin nakzı tercih edilir ve keffaret verilir ki, bu keffaret, hem nakzı yeminin dünyada bir cezası ve muahazesi, hem de muahaze-i Uhreviyyeden hâlâs için bir ibadettir. Maamafih keffaretin lüzumu yalnız bu kısma mahsus değildir. Evvelkinde de vacibdir. Çünkü nakzı caiz ve evlâ olan bir akd-i yeminin bozulmasından dolayı muahaze demek olun keffaret vacib olunca, nakzı asla caiz olmayan yeminin bozulmasından dolayı bu muahazenin evleviyyetle farz olacağı derkârdır. Bu suretle bütün keffaretlerde, hem ukubet, hem de ibadet mânâsı vardır. Ve her hangi bir yemini münakide bozulduğu zaman da dünyada bir keffaret ile muahaze edilir. Ve bu keffaret ile bâlâdaki müşkil hallolunur.

فَكَفَّارَتُهُ **İmdi yemini bozmanın keffareti,** اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ **Ehl-ü iyalinize yedirdiğiniz taamın nev-ü miktarında evsettan on miskini bir gün doyurmaktır.** Bu, iki suretle olur. Birisi, bir akşam, bir de sabah çağırıp yemek yedirerek karınlarını doyurmaktır ki, buna, "ibaha" tesmiye edilir. Diğeri de, akşam, sabah doyuracak kadar ellerine bir şey vermektir ki, buna da, "temlik" tesmiye edilir. İmam-ı A'zam Ebû Hanife'ye göre bunun mikdarı, her miskin için bir fıtra gibi buğdaydan yarım sâ', diğerlerinden bir sa'dır. İmam-ı Şafiî'ye göre de bir "müd" dür. Keffaret-i yemin, ya böyle on miskini it'amdır. اَوْ كِسْوَتُهُمْ **Yahud on miskinin kisveleridir.** Kisve, setr-i avret edecek bir sevb demektir. Bir rivayete göre de bir "sevb-i cami'" bütün bir kat elbisedir. اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ **Veyahud bir rakabe, bir köle veya cariye insan azad etmektir.** İmam-ı Şafiî, keffareti, katle kıyasen bunun da mü'min olmasını şart etmiş ise de, Eimme-i Hanefiyye keffareti, katilden maadasında nâssın zâhirine nazaran rakabe-i kafireyi de kâfi görmüşlerdir. Hasılı keffaret-i yeminde, bu üçden biri vacibdir, ta'yininde mükellef muhayyerdir. فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ **Binaenaleyh her kim, bunlardan birini bulamaz, vermeğe kudretyab olamazsa, onun**

Sâ': 2,917 kg birim ölçüsü. Müd: 832 gr. birim ölçüsü. Sevb: Elbise, giyilecek eşya.

keffareti de üç gün orucdur. İbn Mes'ud mushafında, ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ olduğundan bu üç günün bilâ fasıla birbiri arkasına tutulması da vacibdir. ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ **İşte yemin ettiğiniz vakit, yeminlerinizin keffareti budur.** Bozulduğu zaman, bu keffareti edâ ediniz. وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْ **Ve yeminlerinizi muhafaza ediniz.** Yâni evvelâ, her şeye yemin etmeyiniz. **Saniyen,** yemininizin suretini iyi belleyiniz, ihmal ile unutmayınız. **Salisen,** ma'siyet olmayan ve bir hayrı men' etmeyen yeminlerde gücünüz yettiği kadar sebat ediniz, bozmayınız. **Rabian,** bozduğunuz takdirde keffaretini de vererek yeminin şanını muhafaza ediniz. كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **İşte Allah, size âyetlerini böyle beyan ediyor** ve bervech-i âti daha beyan edecektir ki şükredesiniz:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ اِنَّمَا يُر۪يدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٩٢﴾ لَيْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ ف۪يمَا طَعِمُٓوا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

90- Ey o bütün iman edenler, içki, kumar, putlar, kısmet çekilen zar-

lar hep Şeytan işi murdar bir şeydir. Onun için siz, ondan kaçının ki, yakayı kurtarasınız.

91- İçki ile kumarda Şeytan, sırf aranıza adavet ve kin düşürmeyi ve sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymayı ister. Artık vaz geçiyorsunuz değil mi?

92- Allah'ı dinleyin, Peygamber'i dinleyin de sakının. Eğer kulak asmazsanız biliniz ki, Resulümüze düşen, sade açık bir tebliğten ibarettir.

93- İman edip de salâhlı salâhlı işler yapan kimseler, bundan böyle sakındıkları ve imanlarında sebat ile salih salih işlerine devam eyledikleri, sonra takvâlarında ve imanlarında rüsuh buldukları, sonra bu takvâ ile beraber her yaptığını güzel yapan ihsan mertebesine erdikleri takdirde, mukaddema tattıklarında kendilerine bir beis yoktur, Allah muhsinleri sever.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا **Ey iman edenler,** helâl olan tayyibatı tahrim etmediğiniz gibi, haram olan habaisten de iyi sakınınız. Ezcümle إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ **muhakkak hamir, yâni müskirat ve meysir,** yâni piyango ve kumar (Sûre-i Bakara'da, يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ *"Sana hamr-ü meysirden soruyorlar..."* Bakara-2/219) وَالْأَنْصَابُ **ensab,** yâni teabbüd için dikilmiş taş ve sair evsan-ü asnam وَالْأَزْلَامُ **kumar ve piyango kalemleri,** okları, zarları, (bu sûrenin başında "nusub" ve "ezlam" kelimelerine bak), bütün bunlar, başka bir şey değil, ancak رِجْسٌ **birer ricstir.** Aklınızın tiksineceği, iğreneceği pis, murdar bir şeydir. مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ **Şeytanın amelindendir.** Şeytanın işi, şeytan teşvikidir. فَاجْتَنِبُوهُ **Binaenaleyh bu pislikten ictinab ediniz, uzak kaçınız ki,** لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **felâh bulasınız."**

Bu ayet, müskiratın men'-ü tahrimi hakkında üçüncü ve son olarak nazil olan âyettir ki, birincisi, Sûre-i Nisâ'daki لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى (*"Ey o bütün iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın:...."* Nisâ-4/43) ikincisi de, Sûre-i Bakara'daki يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ (*"Sana hamr-ü meysirden soruyorlar, de ki bu ikisinde büyük bir günah......"* Bakara-2/219) âyeti idi. Oraya bak! Allah Teâlâ, bu âyette hamr-ü meysirin hürmetini vücuh ile te'kid etmiştir. Evvela, cümlenin başı, «إِنَّمَا» ile tasdir kılınmış, saniyen, ensab ve ezlam ile beraber zikrolunarak, شَارِبُ الْخَمْرِ كَعَابِدِ الْوَثَنِ **"şarab içen, puta tapan gibidir."** (Feyzü'l-Kâdir: 4/4853) hadîs-i şerîfi medlûlünce putperestlik kabilinden gösterilmiş, salisen, rics tesmiye olunmuş, rabian, şerr-i mahız veya galib olduğuna tenbihan «مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» buyurulmuş, hamisen, bizzat ayinlerinden

ictinab emredilmiş, sadisen, bu ictinab, felah ümidine bir sebeb yapılmıştır. Sabian da, bu beyandan asıl maksad, hamr-ü meysirin tahrimi olduğu ihtar ve bunların tahrimini iktiza eden dinî, dünyevî mefsedet ve veballarını takrir ve ameli Şeytanı tavzih ile buyurulmuştur ki:

اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاۤءَ فِى الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ **hamr-u meysirde Şeytanın muradı başka değil, ancak aranıza buğz-u adavet düşürmek ve sizi Allah'ı zikr-ü yadetmekten ve namazdan men'eylemektir.** Ki, bir kerre bunlar olduktan sonra, artık her günah, her cina-yet işlenir, ne din kalır, ne iman, ne dünya kalır, ne âhiret. Saminen, bütün eshab-ı hürmet tafsil edildikten sonra itaat takriri alınmak üzere istifham-i takriri ile tevsik-i misak için buyuruluyor ki: فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ **Artık siz, şimdi bu nehyi kabul ettiniz ve hamr-ü meysirden temamen vaz geçtiniz mi? Elbette geçtiniz değil mi?** Bunun üzerine Hazret-i Ömer'in ne söylediği, Sûre-i Bakara'da geçmiş idi. Tasian, suret-i umumiyyede tevsik-ı itaat ve tekiden tahzir-i muhalefetle buyuruluyor ki: Vaz geçiniz وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ **ve Allah'a itaat ediniz, Peygamber'e itaat ediniz** وَاحْذَرُوا **ve muhalefetten hazer ediniz.** فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا **şayed itaatten yüz çevirecek olursanız** اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ **bizim Resulümüzün üzerine aid olan vazife belâğı mübînden, açık bir tebliğden ibarettir ki,** O da, onu işte yapmıştır. Ondan ötesinin mes'uliyyeti ve zararı, O'na değil, sırf sizin kendinize aiddir.

Rivayet olununuyor ki: Tahrim-i hamr âyeti nâzil olduktan sonra Ashab: "Ya Resulâllah, ya bundan evvel vefat eden ve şarab içmiş bulunan ihvanımızın âhirette hali ne olacak?" demişler. Şu âyet nâzil olmuş, لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا **iman edip salih, iyi işler yapanlara** اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **haramdan sakınıp iman etmekte ve a'mal-i saliha yapmakta cidden, zâhiren veya batınen sebat ettikleri** ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا **sonra yine haram kılınandan sakınıp iman eyledikleri,** ثُمَّ اتَّقَوْا **sonra ittikada, maasîden sakınmakta devam edip** وَاَحْسَنُوا **ihsan yaptıkları, güzel güzel ameller taharri ederek onlarla güzelce iştiğal eyledikleri takdirde mazide tattıkları, yâni nehiyden evvel içtikleri içkide günah yoktur.** Bunlar, mertebe-i ihsandadırlar. وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ **Ve Allah, muhsinleri sever;** onları muahaze etmez. Şu halde gaye-i felâh ve saadet rehbaniyyette değil, bu şerait altında ihsandadır.

Görülüyor ki, bu âyette, iman ve amel-i salih iki kerre ve takvâ üç mertebe olarak zikredilmiş ve nihayet mertebe-i ihsana gelmiştir ki, takvânın bu üç

Hazer: Çekinmek.

def'a zikri muhtelif vücuh ve meratib-i takvâya işarettir.

Evvelâ, mazi, hal, istikbal, ezmine-i selâseye işarettir.

Saniyen, ahvali selâseye işarettir ki, birincisi insanın kendisiyle yine kendi nefsi ve vicdanı beyninde takvâ ve iman, ikincisi kendisiyle diğer insanlar beyninde takva ve iman, üçüncüsü kendisiyle Allah beyninde takvâ ve imandır. Bunun için üçüncüsünde iman, ihsana tebdil edilmiş. Aleyhissalâtü vesselâmın, اَلْاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَاِنَّهُ يَرَاكَ (*"Ey İhsan: Allah'a kendisini görüyormuş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar O'nu görmüyorsanda O muhakkak seni görüyor."* Sünen'ün Neseî: İman-5) ta'rifine işaret buyurulmuştur.

Salisen, Sûre-i Bakara'nın evvelinde beyan olunduğu üzere mebde', vasat, müntehâ olmak üzere takvânın üç mertebesi bulunduğuna işarettir.

Rabian, tevakkı olunacak şeylerin meratibine işarettir. Çünkü evvelâ ikabdan tevakkı için haramı terk, saniyen, harama düşmemek için şübhelileri terk, salisen, nefsi hissetten sıyanet ve tabiat ve i'tiyad kirlerinden tehzib için bâzı mübahatı terk gerektir. Nitekim bu noktaya bâlâdaki, لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ (*"Ey o bütün iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı nimetlerin hoşlarını kendinize haram etmeyin."* Mâide-5/87) kavl-i İlâhîsinde de bir işaret vardır. Zira اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ (*"Sana soruyorlar: Kendileri için helal kılınan ne? De ki: "Sizin için bütün pâk nimetler helal kılındı...."* Mâide-5/4) medlûlünce helâl kılınanlar zaten tayyibat olduğu halde helâlların tayyibatı طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ buyurulması, tayyibatın tayyibatı meâlini ifade eder ki, bu da hasis olan mubahattan bir ihtirazı tazammun eyler.

Hamr-ü meysir ve saire gibi daima haram olanlardan başka bir de, muvakkaten ve sırf taabbüd ve terbiye hikmetiyle men-u tahrim edilenler vardır ki, buna da sûrenin başında, غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ (*"... İhrama girdiğinizde avı helâl saymamanız şartıyla size en'âm behaimin atide okunacak olanlardan maadası helal kılındı."* Mâide - 5/1) kaydiyle işaret buyurulmuş idi. Şimdi buna celb-i dikkatle buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُٓ اَيْدِيكُمْ

Tevakkı: Korunma. **Mubahat:** Mubahlar.

وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٩٤﴾

Meâl-i Şerifi

94- Ey o bütün iman edenler! Haberiniz olsun Allah, gaybda kendisinden korkanları meydana çıkarmak için muhakkak ki, sizleri av gibi bir şeyle imtihan edecek. Bir av bolluğu ki, isteseniz elleriniz de yetişebilecek, mızraklarınız da. Kim bunun üzerine tecavüzde bulunursa, işte ona elîm bir azab var.

Bu âyet Hudeybiye senesi nâzil olmuş ve bu imtihan o sene vuku' bulmuştur. Resulüllah, Ten'im nam mahalle muvasalat buyurduklarında av hayvanatı, Âhû ve sâir enva'-i vuhuş mü'minlerin etrafına mebzul bir surette dolmuş yüklerinin aralarına varıncıya kadar sokulmuş, mızraklarını dürtseler yetişecek ve hattâ elleriyle tutsalar, tutulabilecek derecede yaklaşmış idi. Halbuki mü'minlerin hepsi ve bir rivayette bâzısı ihramda olmakla bunlara el uzatmaktan memnu' bulunduklarından bu hal, Onlar için önlerine gelen ve hırslarını gıcıklıyan bir dünya ni'metine karşı ondan men eden Allah'ın emrine derece-i riayetlerini gösterecek, yâni Allah'dan korkanla korkmayanları temyiz edecek bir imtihan olmuştur. Filvaki' hamr-u meysir gibi doğrudan doğru zarar olduklarından dolayı haram kılınan şeylerde Allah'ın emrine riayet binnisbe pek kolaydır. Fakat bu gibi illet-ü hikmeti açık ve ma'lûm olan şeylerde emir veya nehye riayette nefsin zarar ve menfaat-i garazı bulunduğundan Allah, mahabbeti veyâ Allah korkusu hâlis ve samimî olamaz. Bunlar, Allah için değil, nefs için bir perestiş demektir. الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (*"Onlar ki gaybe iman edip....."* Bakara-2/3) ve وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ (*"Yine nas içinden kimide vardır ki, Allah'ın rızasına ermek için kendini feda eder,....."* Bakara-2/207) بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ (*"Hayır! kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a teslim ederse..."* Bakara-2/112) muktezasınca kemal-i ihlas ve İslâm ise, yaptığını

Muvasalat: Ulaşmak. **Mebzul:** Bol.

mahza Allah için, Allâh rızası için yapmaktadır. Tevhid, ancak bundadır. Bu ise, bütün ağrazı nefsaniyyeden tecerrüde mütevakkıftır. Bu da, nefsin zarar veya menfaati zahir olmayan, ta'bir-i âharle zahirde ma'kulu'l-mânâ bir illet ve hikmeti görünmeyip bütün hikmeti mücerred Allah'ın emrine itaattan ve O'nun rızasına tebe'iyetten ibaret olan ve binaenaleyh zahire nazaran gayr-ı nafı' ve muzır görünse bile ifâ edilmesi lâzım gelen velhasıl Allah ve Rızaullah her şeyin ve her menfaatin başı olmak iman-ü ı'tikadiyle yapılan amellerle tezahur eder ki, bunlara ümur-ı teabbüdiyye ıtlak olunur. Ve hayır bizatihi olan ihsan, ancak bununla tebeyyün eder. Ve insan, şirk-i nefisten ancak bununla kurtulur. Yoksa insanın kalbinde kendine tapmak hissi silinmemiş ve hakikatte, «لا إله إلا الله» denilmemiş olur. Ve Allah'ın mâdununda kendi hayr-u menfaatini düşünmek iddiasında bulunanlar da, hadd-i zatında hayr-u menfaat düşünmemiş olurlar. Bunun içindir ki, meselâ, müskiratı Allah'ın nehy-ü tahrim ettiği için değil, mahza kendilerine zarar olduğu için terk edenler, bu terklerinden dolayı dünyada o zarardan nefislerini kurtarsalar bile, âhirette bundan dolayı bir sevaba nail olamazlar. Zira onu, Allah rızası için terk etmemişlerdir. Ve yine bunun içindir ki, namaz, oruç, zekât hac gibi ibadat, nefsimize şu, şu faideleri vardır gibi bir garaz-ı nefsanî ile değil, mahza Allah rızası için ve Allah'ın emri olduğu için mücerred bir fikri teabbüdle ve mahza Allah'a takarrub için hâlis muhlis ibadet niyyetiyle yapılmak lâzım gelir. Ve öyle olmadıkça makbul olmaz. Çünkü o zaman Allah'a değil, nefse ibadet edilmiş olur. Nefs ise, hangi hevası galib olur ise, onun peşinde koşar. Böyle demek bunların nefse'l-emirde hiç bir faidesi yok demek değil, belki fevaid-ü menafi-ı ta'dad-ü ta'yin edilemiyecek kadar umumî ve nâmütenahi demektir. Fakat Allah ve Rızaullah mefhumuna nazaran umumî ve nâmütenahî kelimeleri dahi kasır olduğundan ibadette nefsine az çok bir hissa-i ma'budiyyet mulâhazası vermekten hâli olmayan menafi-ı umumiyye ve gayr-ı mütenahiye fikirlerinden dahi tecerrüd ederek Allah sevgisini ve Allah korkusunu her menfaat-ü zarara takdim eylemek ancak ve ancak Allah'ı ve Allah'ın emrini mülâhaza etmek bir şart-ı aslîdir. İşte bir takım helalları muvakkaten tahrim ve meni' demek olan ihram dahi, Allah'ı böyle bir niyyet-i ihlas ile tanıyıp tanımıyanları temyiz edecek mücerred bir hikmeti teabbüdle emredilmiştir ki, bunlarla, insanların terbiye-i faziletleri tekâmül edecek. Allah için mütedeyyin olanlarla dünya ve nefisleri için mütedeyyin olanlar, temayüz edecektir. Fakat malûmdur ki, elde bulunmayan bir ni'metten sarf-ı nazar etmek ile ni'metin karşısında men'-i nefsetmek arasında fark vardır. Birincisi, kolay, ikincisi, zordur. Meselâ, bir dağ başında kalmış kimsenin açlığa sabrederek Al-

lah'a ibadet etmesiyle kurulmuş bir sofranın karşısında açlığa sabrederek ibadet etmesi arasındaki fark mülâhaza edilsin. Elbette evvelkinde mânâ-yı fazilet az, ikincisinde ise, çoktur. Evvelkinde muvaffak olanların çoğu ikincide olamaz. Rehbaniyyet terbiyesiyle İslâm terbiyesinin arasındaki fark da, bu misalden tezahür eder. Bu âyette Allah Teâlâ ihramın hikmetini göstermek üzere mü'minleri böyle bir imtihana tâbi' tutacağını beyan ile buyurmuştur ki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ **Ey mü'minler, elbette Allah sizi, av nev'inden bir şey ile,** yâni can ve bilfiil elde bulunan mal fedası kadar zor ve büyük değil oldukça kolay bir şey ile **imtihan edecek.** تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ **Öyle bir şey veya o suretle bir av ki, elleriniz ve mızraklarınız onu yakalayıverecek bir halde,** yâni av hayvanatı o kadar mebzul olacak ve yanınıza o kadar yakın sokulacak ki, ellerinizle tutsanız tutabilecek ve mızraklarınızla dürtseniz erişebilecek bir vaz'iyyette bulunacak, bu hal içinde siz ise, ihramda ve avdan memnu' olacaksınız. Bu da, sizin ni'metler karşısında Allah'ı ne kadar saydığınızı ve emirlerini ne kadar tanıdığınızı ve O'nun ıkabından ne kadar korktuğunuzu isbat edecek bir imtihan olacaktır. Her halde Allah sizi, böyle bir şey ile imtihan edecek ki, لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ **Allah kendisini gıyabında tanıyıp ikabından korkanları bilsin.** Yâni sairlerinden temayüz ettirip meydana çıkarsın da, ileride kendilerine nice nice niam-ı uzma tevdi' olunacak ve büyük büyük emânat-ı İlâhiyye'ye ehl olacak zevatın ehliyetlerini tebeyyün ve tehakkuk ettirsin. Binaenaleyh فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ **bu imtihanda ve Allah'ın haber verdiği bu av ibtilâsının tahakkukundan sonra her kim tecavüz eder, men' olunduğu şeye el sunarsa,** فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ **ona elîm bir azab vardır.** Böyleleri istikbalin büyük ni'metlerinden mahrum olduktan başka dünya ve âhirette elîm bir azab da göreceklerdir. Zira böyle bir av halinde kendini tutamayan ve Allah'ın hükmüne riayet edemiyenler, nefislerin daha ziyade meyyal ve daha ziyade haris olacakları şeylere karşı nasıl sabredebilirler? Ve öyle niam-ı uzmanın emanetlerini nasıl edâ ederler? Ve o halde böyle kimseler, canların, ırzların, hazinelerin, Hukukullah'ın, hukuk-ı nâsın başına geçmek ehliyyet ve salahiyyetini nasıl haiz olabilirler?

Görülülüyor ki, bu âyet, ihramdaki hikmet-i taabbüdü tavzih etmek için mü'minlere ileride teveccüh edecek niam-ı uzma-yı ilâhiyye'nin av suretinde bir misal-i mütekaddimini teşkil eden hârikulâde bir mebzuliyyeti vuku' bulacağını ihbar ve bununla mü'minlerin en büyük emânat-ı ilahiyye'ye ehliyyet te'min edecek bir imtihan ve tehzibden geçirileceklerini ihtar etmiş ve ehl-i imana

büyük bir ders ve yüksek bir terbiye-i fazîlet veren bir mu'cizeyi iş'ar eylemiştir. Binaenaleyh mü'min, öyle bir fazîlet ile temayüz etmek lâzım gelir ki, her zaman haram-ü habîs olan şeyler şöyle dursun aslı helâl olan her türlü ni'metler etraflarına saçılmış, önlerine konulmuş olsa bile izn-i ilâhî ve cevaz-ı şer'i olmadan onlara el uzatmayacak, haksız, salâhiyyetsiz hiç bir şeye dokunmayacak, kendine sahib, nefsine malik, temayülâtine hâkim, evamir-i İlâhiyye'ye münkad olacak, bu suretle her türlü emanata ehil bir fazîlet-i ahlakiyye ile imtiyaz edecektir. Hudeybiye senesi müslümanlar, böyle bir imtihan-ü tehzib ile istifa edilmiş ve Hudeybiye musalahasının kendisi de, bu imtihanın diğer bir suretle te'kid-ü te'yidi olmuş ve bundan sonra Mâide-i İslâm inkişaf etmiş de etmiştir. Ve ihram işte böyle bir istifa hikmetiyle meşru' kılınmıştır. Bu hikmete mebni:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ
اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ
وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ
الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ
فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ

مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَص۪يراً ﴿٩٧﴾ اِلَّا الْمُسْتَضْعَف۪ينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَط۪يعُونَ ح۪يلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَب۪يلاً
﴿٩٨﴾ فَاُو۬لٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوّاً
غَفُوراً ﴿٩٩﴾ وَمَنْ يُهَاجِرْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَماً كَث۪يراً
وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِه۪ مُهَاجِراً اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ ثُمَّ يُدْرِكْهُ
الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿١٠٠﴾

Meâl-i Şerifi

95- Ey o bütün iman edenler, sizler, ihramda iken avı öldürmeyin. İçinizden her kim, onu amden, öldürürse ona mevaşîden öldürdüğünün misli bir ceza vardır ki, Kâ'be'ye vasıl olmuş bir kurbanlık olmak üzere. Buna, aranızdan adâlet sahibi iki adam hükmeder veya bir keffaret vardır ki, o nisbette fukarayı doyurmak veya onun dengi oruç tutmaktır. Tâ ki, bu suretle ettiğinin vebalini tatsın, Allah, geçmişi afiv buyurdu. Fakat kim, bir daha yaparsa Allah, ondan, onun intikamını alacak. Allah, azizdir, intikamı vardır.

96- Deniz avı ve yemesi size helâl kılındı ki, size ve seyyar olanlarınıza medar olsun. Kara avı ise, ihramda bulunduğunuz müddetçe üzerinize haram kılındı, hep huzuruna haşrolunacağınız Allah'dan korkun.

97- Allah Kâ'be'yi, o beyti haramı, insanlar için bir medar-ı hayat kıldı. O şehr-i haramı da, o, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları da; Bütün bunlar, şunu bilesiniz içindir ki, Allah, göklerdekini ve yerdekini bilir ve hakikat Allah, her şeye alîmdir.

98- Ma'lûmunuz olsun ki, hakikaten şedidü'l-ikabdır Allah, hem de hakikaten gafûr-ü rahîmdir Allah.

99- Peygamber'in üzerindeki ancak bir tebliğdir, açıkladığınız ve gizlediğiniz şeylerin hepsini bilecek olan ise ancak Allah'dır.

100- De ki: Murdarla temiz bir olmaz. Murdarın çokluğu tuhafına da gitse, o halde ey temiz özü, düşünür beyni olanlar, Allah'a korunun ki, felâha eresiniz."

HURUM

لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ **"Sizler ihramda iken avı öldürmeyin."**

HURUM: Haramın cem'idir ki, muhrim yâni gerek Harem'de ve gerek hilde olsun ihramda bulunan demektir. Ve Harem'de bulunup da ihramda olmayan dahi bu hükümdedir.

SAYD: Av. Gerçi eti yenene de, yenmiyene de ıtlak olunur. Fakat Örfte daha ziyade eti yenenlerde mütebadirdir. Burada da, lâm-i ahd veya mutlakın kemaline serfı ile murad, budur. Nitekim bir hadîs-i şerifte خَمْسٌ يُقْتَلْنَ فِى الْحِلِّ وَالْحَرَمِ : الْحِدَاَةُ وَالْغُرَابُ وَالْعَقْرَبُ وَفِى رِوَايَةٍ الْحَيَّةُ وَالْفَاْرَةُ وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ *"Beş şey hilde de, Harem'de katledilir: Çaylak, karga, akreb -ve bir rivayette yılan- fare, kelb-i akur"* (Muvatta: Hac/88-89-90) buyurulması da bunu müeyyiddir. Ve kelb-i akur mefhumunda insana saldıran diğer yırtıcı hayvanların cevaz-ı katline de tenbih vardır.

Hasılı ey mü'minler, siz ihramda iken avı katletmeyiniz. وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا **İçinizden her kim müteammid olarak,** yâni ihramda olduğunu ve katl-i saydin kendine haram bulunduğunu bilerek avı, **kasden katlederse** فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ **katlettiği ava mümasil En'âmdan Deve, sığır, davardan bir ceza lâzım gelir.** Yâni onun ona mümasil olduğu mücerred kendi takdirinizle değil ehl-i hıbre makamında şayan-ı i'tmad iki doğru kimsenin takdiriyle ta'yin olunur. Ve bu ceza, هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ **Kâ'be'ye varacak bir hedy olmak üzere lazım gelir.** İhramda katl-i saydin cezası ya bu, اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ **veya fukara taamı bir keffaret** اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا **veya bunun dengi oruçtur.** Hakem ma'rifetiyle, avın kıymeti takdir olunur. Bununla, ya Kâ'be'ye varacak bir hedy alınır veya taam alınıp her fakire yarım sa' olmak üzere fukaraya verilir. Veyahud her yarım sa' yerine bir oruç tutulur. Bu üçü beyninde muhayyer bir ceza vacib olur ki, لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهِ **ihramda iken avı katleden kimse yaptığı fiilin vebalini, ağırlığını**

Akur: Isıran köpek.

tatsın. Âyetin zahirine nazaran katl-i sayd amden olmayıp hata ve nisyan suretiyle olursa ceza lâzımı gelmiyecek zannedilebilir. Lâkin mefhum-ı muhalifin mu'teber olmadığı da unutulmamak lâzım gelir. Hazret-i Ömer'den, İbn Abbas'dan, Tavus'dan, Hasen'den, İbrahim-i Nahaî'den, Zührî'den rivayete göre, hatâ ve nisyanda dahi bu ceza vardır. Ebu Hanife Malik ve Şafiî ve ashabları da buna kail olmuşlardır. Sonra muhrimin avladığı veya kestiği her ne suretle olursa olsun Hanefiyye ve Malikiyyece, meyte hükmündedir. Müzekkâ değildir, ne kendisi yiyebilir, ne başkası. Fakat İmam-ı Şafiî, müzekkâdır, başkası yiyebilir demiştir. (Tafsılat için Fıkha müracaat). عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ "**Allah geçmişi afiv buyurdu. Fakat kim bir daha yaparsa Allah ondan onun intikamını alacak, Allah Azîz'dir, intikamı vardır.**" dir.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ **Size her nev'i deniz avı ve taamı,** yâni yenebilecek şeylerinden yemek, **gerek mukim olanların ve gerekse yolcuların temettu' ve istifadesi için her zaman helâl kılındı.** Ki, taze taze tutar veya kurutur, tuzlar, hazarda veya seferde yer veya ticaretle intifa' edersiniz. وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا **Kara avı da, ihramda bulunduğunuz müddetçe size haram kılındı.** Şayan-ı dikkattir ki, sayd-i ber'de «وَطَعَامُهُ» buyrulmamıştır. Demek ki, ihramda bulunan kimse kara avı avlıyamaz ve kezalik hayvan da zebh edemez. Fakat ihramda bulunmayan kimsenin avladığı avdan ve zebh etiği hayvandan yiyebilir. Şu kadar ki, avlanması veya kesilmesi kendi tarafından emredilmiş veya delâlet olunmuş olmasın. Deniz avına gelince: Başka zaman olduğu gibi ihramda dahi hem saydi hem yemesi ale'l-itlak helâldir. İmam-ı Şafiî, هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ وَالْحِلُّ مَيْتَتُهُ "*Denizin suyu tahir ve mutahhir ve meytesi helâldir.*" (Muvatta: Taharet-12) Hadîs-i şerifi ile dahi istidlâl ederek, gerek balık nevinden olsun, gerek olmasın denizden avlanan her hayvanın helâl olduğuna kail olmuş ise de, mütearef ve mütebadir olan balıktır. Balık, zebholunmadan yendiği için meyte ta'bir olunmuştur. Yoksa kendi kendine denizde ölen hayvan, balık da olsa yenmez. Rivayet olunduğuna göre bu âyet, Beni Müdlic hakkında nâzil olmuştur. Bunlar, deniz sahillerine inerlerdi, suyun çekilmesiyle kenarda kalan balıklardan sual etmişlerdi. Bahirden murad, ale'l-umum vasi' ve çok sulardır ki, nehirlere, göllere, derelere, büyük havuzlara ve menba'lara dahi şamildir. Hepsinin hükmü birdir. Ancak bâzı ulema bahirden murad, ma'ruf vech ile denizdir. Sebeb-i nüzul de buna delâlet eder. Diğerleri buna, mulhaktır demişler. İşte deniz avı ve taamı böyle her zaman helâl ve mubah, fakat ihramda veya Harem'de bulunulduğu müddetçe kara avı haramdır. وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ **En nihayet toplanıp kendisine varacağınız, huzurunda haşrolunacağınız Al-**

lah'dan korkunuz da haramdan, hürmetsizlikten sakınınız.

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ **Allah, Beyt-i Haram olan,** gayet muhterem ve her vecihle hürmeti vacib bulunan **Kâ'be'ye nâsın mabihi'l-kıyamı kıldı.** Halk, bununla tutunur kalkınır, din ve dünyaları bununla kaimdir. Maaş ve meadlarında sebeb-i intiaşlarıdır. Korkanlar, buraya iltica eder, zuafa burada emniyet bulur. Huccac ve zairîn buraya gelir. Namaz kılanlar, buraya teveccüh eder. اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا ("*... Her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir, şüphesiz ki Allah herşeye kadîr.*" Bakara-2/148) sırrı, bununla zahir olur. İlh... وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ **Haccın ifâ kılındığı Şehr-i Haram'ı, hedy ve kalâidi dahi böyle yaptı.** Bütün bunları, nâsın maddî, mânevî hayatlarının medar-ı kıyamı kıldı. ذٰلِكَ **Allah'ın bunları böyle yapması,** لِتَعْلَمُوا şunu **bilmeniz içindir ki,** اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ hiç **şübhesiz ki, Allah, göklerde her ne var ve yerde her ne varsa hepsini bilir. Ve hiç şübhe yok ki, Allah, her şeye kemaliyle alîmdir.** Ve bu teabbüdatın vukuundan evvel mazarratları defi' ve menafi'-ı müterettibeyi celbeden ahkâmın teşriî, hayat-ı nâsın böyle bir takım hikem-i zahire ve batınayı muhtevi ahkam-ı ledünniyye ve nizam-ı muntazamla kıyamı, Allah Teâlâ'nın hikmetine ve kemal-i ilmine delildir. Binaenaleyh bunu, icmâlen bilesiniz ve bunların hikmeti tafsiliyyesi sizin ilm-i nakısınız ve akl-ı kasırınızla ihata olunabilmekten ve çok yüksek olduğunu anlayasınız da, bu teabbüdatın ve bu tahrimat ve tahlilâtın hikem ve esrar-ı hafiyyesini ilm-i İlâhîye tefviz edip muktezasiyle amel edesiniz. اِعْلَمُوا **iyi biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Allah'ın ikabı pek şiddetli olduğu muhakkak.** وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Bununla beraber Allah'ın gafûr, rahîm olduğu da muhakkak.** Bunun için Allah'ın ahkâm ve şeairine iyi dikkat etmeli ve bunları yalnız ikab korkusuyla değil, hem yüksek bir mehafet-ü haşyet, hem de yüksek bir ümid-i magfiret ve aşk-ı rahmetle tatbik ve icra etmelidir.

مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ **Elçinin, Peygamber'in vazifesi tebliğden ibarettir.** İşte O da, bunu baliğan mâbelâğ yapmıştır. Artık sizin için hiç bir vechile i'tizara ve Peygamber'den başka şeyler talebine hak yoktur. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ **Ve ancak O, her şeye alîm olan Allah bilir.** Siz, ne izhar edip, ne gizliyorsunuz, dışınızı da bilir, içinizi de. Binaenaleyh tasdik ve tekzibinizde, ef'al ve a'malinizde, mekasıd ve efkârınızda ona göre ihlâs-u samimiyyetle hareket ediniz.

Mead: Ahiret. **İntiaş:** Geçinme. **Nakıs:** Noksan.

a'malinizde, mekasıd ve efkârınızda ona göre ihlâs-u samimiyyetle hareket ediniz.

Ya Resûl, قُلْ de ki: لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ **"Ey kabil-i hitab olan Akıl, eşhasta, a'malde, emvalde, hasılı her hangi bir şeyde habisin kesreti, kötünün çokluğu hoşuna gitse bile hiç bir zaman habîs ile tayyib iyi ile kötü, pis ile temiz müsavi olmaz."** İyilik, kötülük, pislik, temizlik sade bir telâkki mes'elesi değil, hadd-i zatında bir mânâ-yı haizdir. Gerçi dünyada habîs, tayyibden daha çok, daha mebzul bulunabilir. Meselâ, boncuk, elmastan, bakır, altından, ısırgan dikeni, gülden, karga, bülbülden, hayvan, insandan, cahil, âlimden, kâfir, mü'minden, fasık, salihten, hasılı kötü iyiden daha çok bulunur ve daha çabuk yetişir ve bir takım kimseler kemmiyyetten daha ziyade memnun olduklarından dolayı haram, helâl, iyi, kötü demez, kötüleri toplar ve çokluğu ile iftihar eder sevinirler. Halbuki hadd-i zatında iyi iyi, kötü kötüdür. Pis pis, temiz temizdir. Yüz okka kokmuş kurtlu et yığmadan ise, bir okkacık tertemiz ekmeğe malik olmak elbette daha iyidir. Binaenaleyh فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ **"Ey Ulu'l-elbab, Allah'dan korkun da çok olan habîslere talib olacağınıza, velevse az olsun iyilere ve temizlere talib olunuz ki,** لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **felâh bulabilesiniz."** Her halde i'tibar çokluğa değil, temizliğe ve iyiliğedir.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü, Sûre'nin başında ... لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللّٰهِ (*"Ey o bütün iman edenler! Ne Allah'ın şeairine, ne şehr-i harama, ne kurbanlık hediyelere, ne gerdanlıklarına ne de mevlalarının gerek fazlını ve gerek rızasını arayarak beyt-i harama doğru gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin..."* Mâide-5/2) âyetinde geçtiği üzere Hutam ibn Dubey'ate'l-Bekrî vak'ası olmuştur. Bir de bir kimse: "Benim ticaretim şarab satmaktı, ben bundan bir çok servet kazandım, bu maldan Allah'a tâat olan ameller yaparsam faidesi olur mu?" diye Resulüllah'a sual etmiş, Aleyhissalâtü vesselâm da: "Sen onu, hacce veya cihada veya sadakaya da sarfetsen İndallah bir sinek kanadına değmez. Her halde Allah tayyibden başkasını kabul etmez." buyurmuş ve bir rivayette bu âyet, bunun hakkında nâzil olmuştur.

Şimbi erbab-ı ukul, velevse az olsun, daima tayyibatı tercih etmek lâzım geldiği gibi mâlâyanîden, mânâsız, münasebetsiz, akibet-i muzır dedikodudan, asılsız abes şeylerden dahi sakınmak lâzımdır. Bunun için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ

تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ
عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَأَلَهَا
قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ
مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾
وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلٰى مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا
مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا
يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

Meâli Şerifi

101- Ey o bütün iman edenler, öyle şeylerden sual etmeyin ki, size açılırsa fenanıza gidecektir. Halbuki Kur'ân indirilmekte iken sorarsanız, onlar size açılır. Allah onlardan şimdilik afiv buyurdu, Allah, gafur, halîmdir.

102- Filvakı öyle mes'eleleri sizden evvel bir kavm sordu da, sonra o yüzden kâfir oldular.

103- Ne bahire, ne sâibe, ne vasile, ne hamdan hiç birini Allah meşru' kılmadı. Lâkin küfretmekte olan kimseler, Allah namına yalan söyleyerek ona iftira ediyorlar, çoklarının da aklı ermez.

104- Bunlara, gelin Allah'ın indirdiği ahkâma ve Peygamber'e denildiği zaman da: "Bize atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler yeter." diyorlar. Ya ataları bir şey bilmez ve doğru yola gitmezler idi ise de mi?

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ Ey iman edenler bir takım şeyler vardır ki, size beyan ve izhar olunursa gücünüze gider, kederinizi

mucib olur, böyle olması melhuz şeylerden sual sormayınız. Çünkü cevabında mükedder olursunuz, âkîl olanlar ise, kendi kederine bâis olacak şeyi yapmaz. وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ **Ve eğer Kur'ân'ın indirildiği sırada, yâni vahiy zamanında böyle şeylerden sual ederseniz,** تُبْدَ لَكُمْ **size onlar izhar edilir,** cevabı verilir. Binaenaleyh kederlenmeniz muhakkak olur. Bunun için Peygamber'e bunları sormayınız, onlar öyle şeylerdir ki, عَفَا اللَّهُ عَنْهَا **Allah, bunlardan sizi afvetmiş, mükellef tutmamıştır.** وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ **Ma'lûmya Allah gafurdûr, halîmdir.** Bir çok şeyleri afveder. Bunun için geçen geçti, Allah afvetti, fakat bir daha böyle bir şey yapmayınız.

Anlaşılıyor ki, bunlar, ihbar ve izhar edilmesi sahiblerini rüsvây edecek olan esrar-ı hafiyye veya sorulması su-i edeb ve terbiyesizlik olan münasebetsiz, faidesiz, veya mâlâyâ'ni şeyler kabilinden ihbariyyata müteallık sualler yahud ta'mik-ı takat getirilemeyecek bir takım tekâlif-i şakkayı istilzam edecek inşâiyyata müteallık suallerdir. Nitekim Hazret-i Ali'den rivayet olunduğu üzere, وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ (*"... Yoluna gücü yeten her kimsenin o beyti haccetmesi de insanlar üzerine Allah'ın bir hakkıdır...."* Âl-i İmrân-3/97) âyeti nâzil olduğu zaman Resulüllah, bir hutbe irad etmiş, Allah Teâlâ'ya hamd-ü senadan sonra: "Allah, üzerinize haccı farz kıldı" buyurmuş idi. Benî Esed'den Ukâşe ibn Mihsan ve bir rivayette Süraka İbn Malik de: "Her sene mi ya Resulâllah?" dedi. Resulüllah, cevabına iltifat buyurmadı. O da, üç kerre tekrar etti. Bunun üzerine: "Hayır, fakat "evet" demiyeceğime nasıl emîn oldun. Vallahi "evet" desem vacib olacaktı. Vacib olsaydı dayanamıyacaktınız, terketmeniz de kâfir olacaktınız. Binaenaleyh benim sizi terkettiğim müddetçe siz de, beni terkediniz, sizden evvelkiler hep kesreti sualden ve Peygamberlerine karşı ihtilâftan helâk oldular. Bir şey emrettiğim zaman, gücünüz yettiği kadar tutunuz, Bir şeyden nehyettiğim zaman da ictinab ediniz."[1] Buyurdu. Kezalik Hazreti Enes ve Ebu Hüreyre'den rivayet olunduğu üzere: "Nâs, Resulüllah'a bir çok şeyler sormuşlar, hattâ ibram-ü ilhah derecesine varmışlardı. Bir gün Resulüllah, gazabnâk olarak hutbeye kalktı. Allah'a hamd-ü senâdan sonra: "Sorunuz Vallahi, şu makamda bulunduğum müddetçe her ne sorarsanız beyan edeceğim" buyurdu. Ashab-ı Kirâm, başlarına bir tehlike gelmek üzere bulunduğundan korktular. Enes radıyallahü anh, demiştir ki: "Sağıma soluma baktım herkes başına elbise-

[1] Hadis Muttefekun aleyhtir. M. Fuat Abdulbaki, El-lülüü ve'l-Mercan, Kitabu'l-Hac, Bab: 58, Hds. No: 846. Buhârî, Kitabu'l-İ'tisâm, Bab: 2, Hds. No: 19. Muslim; Kitabu'l-Hac, Bab: 73, Hds. No: 412 (1337)

Tamik: Derinleştirmek, inceden, inceye araştırmak. **İbramu ilhah:** Zorlama.

sini çekmiş ağlıyordu. Kureyş'ten Beni Sehm'den Abdullah İbn Huzafe denilen adam ki, rical ile bir münazaa ettiği zaman babasının gayrisine nisbet edilirdi. Kalktı, "Ya Nebiyyallah, benim babam kim?" dedi. Aleyhissalâtü vesselâm da: "Baban Huzafe ibn Kaysi'z-Zührî" buyurdu. Diğer biri de kalktı: "Benim babam nerede?" dedi. «فى النار» buyurdu. Sonra Hazret-i Ömer radıyallahü anh, kalktı: "Biz Rabb olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, Resul ve nebi olarak Muhammed aleyhisselâma razı olduk. Biz fitnelerden Allah'a sığınırız. Henüz biz cahiliyyeden ve şirkten daha yeni kurtulduk. Binaenaleyh bizi afvet ya Resulüllah. dedi. Resulüllah'ın da gadabı sükûnet buldu."[1] Ki, bu âyetlerin sebeb-i nüzulü bu vak'alar olduğu merviydir.

Ey mü'minler, **قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ sizden evvel bir kavm böyle mes'eleler sordular da ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ sonra bu sebeble kâfir oldular.** Beni İsraîl, Peygamberlerine bir takım şeyler sorarlar, sonra tutmazlar, terkederler. Helâk olurlardı. Binaenaleyh mü'minler bu kâfirler gibi olmamalı, onların meslekine sülûk etmemeli, kezalik cahiliyye uydurması asılsız, abes şeylerden de vaz geçmelidirler. **مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ Allah, ne bahiyre ve sâibe ne vasiyle ne hâm, hiç birini meşru' kılmamıştır.** Şer'-i ilâhî'de bunların aslı yoktur. Cahiliyye ahalisi, bir dişi deve beş batın doğurur ve beşinci erkek olursa kulağını "bahr" ederler, yâni yararlar, salıverirlerdi ve artık ne sağarlar, ne binerler, ne kullanırlardı ki, "bahire" budur. Saniyen, bir adam başına bir derd geldiği ve meselâ, hasta olduğu zaman, "şifa bulursam nâkam sâibe olsun" diye nezreder. Bahîre gibi salıverir, intifaını tahrim eylerdi. Salisen, koyun dişi doğurursa kendilerinin, erkek doğurursa ilâhlarının olurdu. Şayed ikisini birden doğurursa وَصَلَتْ اَخَاهَا *"Kardeşine vasıl oldu."* derler. Bu dişiden dolayı erkeğini de kurban etmezlerdi ki, vasiyle de budur. Rabian, bir erkek devenin dölünden on batn doğarsa, onun sırtını haram addederler ve hiç bir sudan ve mer'adan menetmezler, «قَدْ حُمِىَ ظَهْرُهُ» *"Onu sırtı yasaklandı."* derlerdi ki, «حَامٍ ، حَامِى» de budur. Bunlar meşru-ı hak değil, **وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ ve lâkin kâfir olanlar, Allah'a karşı din, şeriat namına böyle yalan uydurur iftira ederler.** Müfessirîn demişlerdir ki: Amr İbn Lühayel-Huzaî, Mekke'ye melik olmuş idi. Dîn-i İsmail'i ibtida değiştiren de bu olmuş idi. Asnam yaptırmış, evsan nasb ettirmiş Bahire, Sâibe, Vasiyle, Ham âdetlerini vaz'eylemişti. Bunun hakkında Aleyhissalâtü vesselâm: "Ben, onu ateşte

---

[1] Buhârî, Kitabu'l-İ'tisâm, Bab: 3, Hds. No: 25

gördüm, ehl-i nârı «ريح قُصب» ı ile iyza' ediyordu" (Buhari: Menakıb-9) buyurmuştur ki, "aksab" em'a demektir. İşte kâfirlerin ileri gelen havassı, rüesası böyle ekâzib-ü ebatıl uydurarak halkı idlâl ederler ve Peygamberleri de kendileri gibi farz ederek, Allah'a iftira ederler. وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ **Ve bu kâfirlerin ekserisinin, ale'l-husus avammının akılları da ermez,** onlara tabi' olur giderler.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلَى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ Bir de bunlara Allah'ın inzal buyurduğu şer'-i hakka ve Peygamber'e geliniz denildiği zaman, قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا **"Bize atalarımızın üzerinde bulduğumuz şeyler yeter" derler.** Körü körüne onlara o adet-i kafirâneye teklid ederler. Acaib اَوَلَوْ كَانَ اٰبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ **ataları hiç bir şey bilmez ve doğru yola gitmez olsalar bile mi?** Yâni âdete i'tibar etmek, atalara, eslâfe hürmetle onlara ittiba eylemek gerçi ale'l-ıtlak memnu' değil bir çok ahvalde lazımdır bile. Fakat bu ittiba' cehl-ü dalâle değil, ilm-ü hidayete masruf olmak lazım gelir. İktida ve taklid, mücerred alime bile değil, ancak hidâyetkâr olan alim-i amile olmalıdır. Daha doğrusu şahs-ı alime değil, onun hakk olan ilminedir. Örf-ü adet de ma'kul-ü meşru' olmak şartiyle mu'teberdir. Zira haktan başkasına ittibâ' eden her halde zarar eder. Bunun için siz, o kafirlere bakmayınız da:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

Meali Şerifi

105- Ey o bütün iman edenler sizler, kendinizi düzeltmeğe bakın. Siz, doğru gittikten sonra, öte taraftan sapanlar size bir ziyan dokunduramaz. Hepinizin varacağı nihayet Allah, o vakit haber verecek O, size neler yapıyordunuz.

İyza: İncitmek. **Aksab:** Kalın bağırsak. **Em'a:** Bağırsak.

Burada «عَلَيْكُمْ» zarf değil, «اِلْزَمُوا» mânâsına ism-i fiildir.

Mü'minler kâfirlerin hallerine bakarlar, emr-ü nehiy dinlemez, dalâl içinde yüzdüklerini görürler. Bunlara müteessif olarak imanlarını temenni ederlerdi. Bu sebeble bu âyet nâzil olmuş ve buyurulmuştur ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ **Ey iman edenler siz, ancak kendinize bakınız.** Umumiyyetle hepiniz kendi şahıslarınızı, kendi millet-ü cemaatinizin salâhına ihtimam ediniz, evvelâ kendinizi düzeltmeğe uğraşınız. Zira لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ **siz, ferden ve cemaaten hepiniz hidayette bulunur, doğru yolu tutarsanız dalâlette kalanlar size zarar vermez.** Bundan hiç kimse, kimseye karışmasın, herkes kendi nefsinde bir hayat-ı infirad yaşasın gibi bir mânâ anlaşılmamalıdır. Ma'lûmdur ki, hidayette olmanın, doğru yolu tutmanın erkânından biri de istitaat-i kader, emr-i bilma'ruf, nehiy-i anilmünker yapmaktır. وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (*"Hem sizden müteşekkil, önde gider, hayra davet eder, maruf ile emir ve münkerden nehyeyler bir ümmet olsun. İşte onlardır o felahı bulacaktır."* Âl-i İmran-3/104) كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ (*"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere vücuda geldiniz, ma'rufu emredersiniz, münkerden nehy eylersiniz....."* Âl-i İmran-3/110) Bâlâda geçmiş idi. Kezalik bir hadîs-i şerifte de: ***"Sizden her kim, bir münkeri görür ve tağyirine muktedir olursa onu eliyle tağyir etsin ve eğer buna muktedir olamazsa diliyle tağyir etsin, buna da muktedir olamazsa kalbiyle tağyir etsin"*** (Sünen'ün-Nesei: İman-17) buyrulmuştur. Hazret-i Sıddık radıyallahü anhten de merviydir ki, bir gün minberde şöyle demiştir: ***"Ey nâs, siz bu âyeti okur ve mevzı'inin gayrıya kor, ne olduğunu bilmezsiniz, ben Resulüllah'tan işittim, diyordu ki: "Nâs bir münkeri görürler de tağyir etmezlerse Allah Teâlâ umumiyyetle hepsine ikab eder." Binaenaleyh ma'rufu emir ve münkerden nehyediniz.*** يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ ***"Ey iman edenler! Sizler kendinizi düzeltmeğe bakın." âyetini yanlış anlıyarak mağrur olup da her biriniz: "Neme lâzım ben nefsime bakarım" demesin. Vallahi, ya mu'rufu emir ve münkerden nehyedersiniz, yahud Allah sizin üzerinize şerr olanlarınızı isti'mal eder de onlar size en kötü azabları peylerler, sonra iyileriniz dua eder ve müstecab olmaz."*** (İbn Mâce: Fiten-20)" Yine Aleyhisselâtü vesselâm'dan, şu hadîs merviydir ki: "Hiç bir kavm yoktur ki, içlerinde münker işlensin veya fenâlık yol alsın ve onlar onu tağyir ve inkâr etmesinler de, onların hepsine ukubetini ta'mim etmek Allah'a hakkol-

---

Müteessif: Sevmemiş, hoşlanmamış, teessüf eden.

masın olmaz. Her halde umumu ukubete müstehık olur, sonra da duaları müstecab olmaz." (Ahmed b. Hanbel: 5/390) وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً (*"Ve öyle bir fitneden sakının ki hiçte içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz, ve bilin ki Allah'ın ikabı şiddetlidir."* Enfal-8/25) âyet-i kerîmesi de bunu natıktır. Binaenaleyh bu âyeti sırf ferdî bir mânâ da telakkı etmemeli. «أَنْفُسَكُمْ» den nefs-i ferdî ve hey'et-i umumiyyesiyle nefs-i içtimaîye şamil bir mânâ anlamalıdır. Yâni her ferd kendi ferdiyyetinde vazifesini bilir ve yapar. Müslüman hey'et-i içtimaiyyesi de umur-ı ammesi i'tibariyle ancemaatin salah üzere bulunur, bilfi'il hidayet üzere gider, nefs-i ferdî ferdiyyetinde, nefs-i içtimâî içtimaiyyetinde hidayet-ü salahını muhafaza eylerse onlara kafirlerin, müşriklerin, yabancı milletlerin dalâletleri hiç bir zarar vermez. Yoksa, "ben yapmıyorum ya, başkaları ne yaparlarsa yapsınlar" deyip de umur-i ammenin cereyanına alakadar olmayan ve onun ıslahını vazife edinmiyenler kendi nefislerinde doğru yolu tutmamış ve zimam-ı umur-ı şirarın ve erbab-ı dalâlin ellerine teslim etmiş olacaklarından dolayı her halde mes'ul olur, zarar görürler. Mamaafih âyet bize, asıl şunu da gösteriyor ki, salah ve hidayet-i içtimaiyyenin de mebde-i salah ve hidayet-i ferdiyyedir. Ferdler doğrulunca, cemaat de doğrulmuş olur. Cem'iyyetini islah-u tanzim etmek istiyen ferdler, evvel emirde kendilerini ıslah etmeli, emir-i bilma'ruf ve nehiy-i anilmünkere evvela kendi nefislerinden başlamalıdırlar. Her ferd, hak yolunu tutup kendini bil'fiil islah edince âhare nümune olması, salah-u hidayetinin diğerlerine sirayet etmesi binnisbe kolay olur. Nefs-i ferdî böyle olduğu gibi nefs-i içtimâî de böyledir. Nefsinde kendi umur-u muhtel, salah-u hidayete muhtaç olan bir kavm de, diğer kavmi islah edemez. Diğerlerini islah etmek veya onların zararlarından kendilerini vikaye eylemek isteyen bir millet evvel emirde kendi umur-ı dahiliyyesini islah ve tanzim etmeli, kendi yolunu doğrultmalıdır. Bunun için mü'minler de diğerlerinden evvel kendilerini düzeltmeli ve kendi umur-ı dahiliyyelerini islaha dikkat eylemelidirler. Bunu yaptılar mı, diğer bozuk olan efrad-ü akvamın dalâletinden mutazarrır ve mes'ul olmazlar. Onların zarar ve mes'uliyyetleri sırf kendilerine aid kalır. Binaenaleyh erbab-ı dalâle bakmayınız da evvelâ kendinize dikkat ediniz. Zira her kim, hangi ferd veya hangi cemaat olursa olsun إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا **akibet hepinizin merciî ancak Allah'dır.** Mü'min ve kâfir, salih fasık, doğru ve eğri hepiniz nihayette Allah'a gidecek, Allah'ın huzuruna varacaksınız ve O'ndan başka bir merci bulamayacaksınız. فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **O da, o vakit size, her ne yaptınızsa hepsini haber verecek ona göre muamele**

Zımam: Hak, hürmet. **Şırar:** Şerliler.

edecektir. Kâr mı, zarar mı ettiniz o zaman anlaşılacaktır. Binaenaleyh doğru yol, ancak Allah yolu, Allah'ın rızası yoludur. Âkîl olan evvel-ü âhir bundan ayrılmamak lâzım gelir. Her kim olursa olsun ölümden, âhiretten, Allah'dan kurtuluşa imkân yoktur.

Ölüm ve âhireti ihtar eden bu noktada vakıa-i mevt ile alâkadar bir hükm-i dünyevîyi tebliğ ile hıfzı enfüsten sonra hıfzı hukuk ve emvalin dahi vücubunu tefhim etmek ve bu suretle, عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ *"Kendinizi düzeltmeğe bakın."* emrinin son nefeste bile içtimâiyyetten münfekk olamayacağını anlatmak üzere buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ
الْمَوْتُ ح۪ينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ
اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا
مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَر۪ي بِه۪ ثَمَنًا
وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ
الْاٰثِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾ فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْمًا فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ
مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذ۪ينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ
بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَٓا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَٓا اِنَّٓا
اِذًا لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٧﴾ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى
وَجْهِهَٓا اَوْ يَخَافُٓوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا

Münfekk: Ayrılan.

اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

Meali Şerifi

106- Ey o bütün iman edenler, her hangi birinize ölüm hali geldiği o vasiyyet zemanı, aranızdaki şehadet, ya kendinizden adalet sahibi iki adam, veya yolculuk ediyordunuz da ölüm musıybeti başınıza geldiyse sizin gayrinizden iki diğeridir. Bunları namazdan sonra alıkorsunuz. Şübhelendiğiniz takdirde şöyle yemin ederler: "Billâhi hısım da olsa yeminimizi hiç bir bedele değişmeyiz, Allah'ın şehadetini ketm de etmeyiz biz o takdirde şübhesiz vebâle girenlerden oluruz"

107- Eğer bunların bir vebâle müstehıkk olduklarına vukuf hasıl edilirse o vakit ercah olan, bu ikinin yerine bunların aleyhlerinde bulundukları mukabil taraftan diğer iki kişi dikilir, şöyle yemin ederler: "Billâhi bizim şehadetimiz, onların şehadetinden daha doğrudur ve hakkı tecavüz etmedik, şübhesiz o takdirde zalimlerden oluruz."

108- Bu işte, şehadeti olduğu gibi edâ etmelerine veya yeminlerinden sonra yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına en yakın bir çâredir. Allah'dan korkun ve iyi dinleyin, çünkü Allah, fasıklar güruhunu doğru yola çıkarmaz.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü, Temim-i Darî ve biraderi Adiy ve beraberlerinde Amr İbni'l-As'ın azadlısı Büdeyl üçü ticaret için Şam'a çıkmışlardı. Büdeyl müslim muhacir, diğer iki birader de henüz Nesranî imişler. Şam'a vardıklarında Büdeyl hastalanmış ve yanında nesi varsa hepsini güzelce bir defter edip bir sahifeye yazmış, arkadaşlarına haber vermeksizin kumaşların arasına yerleştirmiş. Sonra onlara avdet ettikleri zaman, bu emtiasını ehline teslim edivermelerini vasiyyet etmiş ve vefat eylemiş. Onlar da, o emtia miyanından üçyüz miskal miktarında altın ile menkuş bir gümüş kabı almışlar. Mütebak-ı eşyayı avdetlerinde Büdeyl'in ehline teslim etmişler. Bunlar da, eşyayı taharri ettiklerinde defteri bulmuşlar. O gümüş kabın da mezkûr olduğunu görmüşler. Temim ile Adiy'ye, "Bu "ina = «إنا» nerede?" diye sormuşlar. "Bilmiyoruz, bize

teslim ettiğini size verdik" demişler. Bunun üzerine Resulüllah'a mürafaa olmuşlar. İşbu يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا "Ey iman edenler." âyeti inzal buyrulmuş. Binaenaleyh Resulüllah, Temim ile Adiy'yi ikindi namazından sonra minberin yanında, "kendilerine teslim edilen eşyadan hiç bir şeye hiyanet etmediklerine ve ketm eylemediklerine dair «لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ» "O'ndan başka ilâh yoktur." olan Allah'a kasem ile tahlif etmiş, onlar da yemin ettiklerinden sebillerini tahliye eylemiş. Sonra o gümüş kab bunlardan satın alan müşterinin elinde Mekke'de bulunmuş. Beni Sehm bunu haber alınca, Adiy ile Temim'den yine taleb etmişler. Bu defa da her ikisi: "Biz bunu Büdeyl'den satın almıştık" demişler. Buna karşı: "Biz, size Büdeyl eşyasından hiç bir şey sattı mı diye sormadık mı? O zaman siz hayır demediniz mi? idi" Dediklerinde, "Evet, amma bizim beyyinemiz yoktu, bunun için ikrar etmek istemedik" dediklerinden, tekrar Resulüllah'a mürafaa olmuşlar. Bunun üzerine de, «فَإِنْ عُثِرَ» âyeti nâzil olmuş. Amr ibn As ile Muttalib ibn Ebu Vedaa kalkmışlar, yemin etmişler ve kabı almışlardır. Çünkü şira' iddiası isbat edilmediğinden yemin bunlara teveccüh etmiştir. Bu âyet, Kur'ân'ın i'rabı, mânâsı, hükmü i'tibariyle en müşkil âyâtından olduğu söylenmiştir.

VASİYYET

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ **Ey iman edenler, emrolunduğunuz şeylerden biri de her hangi birinize ölüm göründüğü vakit; vasiyyet zamanı aranızdaki şehadettir.** O zaman vasiyyet etmek gerek olduğu gibi işhad da etmeli, şahidler de bunu muhafaza edip lüzumu halinde hüsn-i edâ eylemelidirler. اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ **şehadet edecek olanlar sizden, yâni akraba ve taallukatınızdan ve mü'minlerden iki adalet sahibi,** أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ **yahud gayrınızdan, gayr-ı müslimlerden iki kişidir.** Fakat bu diğer iki kişinin şehadeti ancak, إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ **seferde bulunursunuz da ölüm müsibeti başınıza gelirse o takdirdedir.** Çünkü o zaman kendinizden kimse bulunmak mümkün olmaz da zaruret tahakkuk edebilir. تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ **Bu ikisini namazdan sonra** (ale'l-husus ikindi namazından sonra) **habsedersiniz. Yâni alıkor, durdurursunuz da,** فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ **kendilerinden şübhelenir, kuşkulanırsanız Allah'a** لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا **bu yemin mukabilinde hiç bir semen almayız,** yâni yeminimizi bedele satarak, şuna buna tama' ederek yalan yere yemin etmeyiz. وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى **Lehine yemin edeceğimiz kimse akrabamızdan olsa yine etmeyiz.** وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ **Allah'ın şehadetini; yâni Allah'ın bildiği ve doğruca edasını emreylediği şehadeti ketm de etmeyiz.** إِنَّا

إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ O takdirde, **"bizim her halde günâhkârlardan olduğumuz da şübhe yoktur"** diye yemin ederler.

Burada şayan-ı dikkat iki mes'ele vardır ki,

Birisi, müslimin bulunamıyacağı zaruret halinde gayr-ı müslimin işhadı ve şehadeti,

Diğeri de, şâhidlere yemin verilebilmek mes'elesidir. Cumhur-ı Fukahaya göre, «مِنْكُمْ» akrabanızdan ve kabilenizden أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ **"Yahud gayrınızdan, müslimlerden iki kişidir."** de kabilenizden olmayan mü'minlerden demektir. Akraba meyyitin ahvaline daha vâkıf ve sairlerden eşfak olacağı için vasiyyette evvelâ hısım ve akrabadan ve sefer gibi bunların bulunamadığı ahvalde de ecanibden istişhad edilmek daha muvafık olduğu gösterilmiştir. ibn Abbas, Ebû Musa el-Eş'arî, Said ibn Cübeyr, Said ibn Müseyyeb, Şüreyh, Mücahid ve İbn Cüreyc'den nakledildiğine göre, bir insan gurbette bulunur ve vasiyyetine işhad edecek müsliman bulamazsa Nesrânî, Yehudî, Mecusî, putperest veya her hangi bir kâfir olursa olsun işhad edebilir ve şehadetleri kabul edilebilir. Ve bu suretten maadasında kâfirin, mü'min aleyhine şehadeti caiz olmaz. «مِنْكُمْ» Müslümanlardan, «مِنْ غَيْرِكُمْ» gayr-i müslimlerden demektir. İmam-ı Şafiî, demiştir ki: "Müslümanlardan bir adam gurbette hastalanmış, vasiyyetine işhad edecek müslüman bulamamış, Ehl-i kitab'dan iki adamı işhad eylemiş idi. Kûfe'ye geldiler, vali bulunan Ebû Musa el-Eş'arî'ye vardılar. Vak'ayı haber verdiler, o adamın terikesini ve vasiyyetini takdim ettiler. Ebû Musa: "Bu iş, bir kerre ahd-i Resulüllah'ta vaki' olmuş, o zamandan beri vuku' bulmamıştı" dedi ve ikisini de Kûfe mescidinde ikindi namazından sonra, "yalan söylemediklerine, tebdil-ü tahrif etmediklerine dair Allah'a yemin verdi ve şehadetlerini kabul etti." İlh. Bu kavle kail olanların bir kısmı, bu hükmün muhkem ve bâkî bulunduğunu, bir kısmı da mensuh olduğunu söylemişlerdir. Cessas Ebû Bekr-i Râzî, Ahkâmi Kur'ân'ında der ki: "Bu âyetin zâhiri, müslimin seferdeki vasiyyetine ehl-i zimmetin şehadeti caiz olmasını iktiza eder. Yâni «مِنْ غَيْرِكُمْ» gayr-i müslimler demek olduğu ve bunun da Ehl-i zimmete masruf olması zâhirdir. Vasiyyette beyi' veya ikrar-ı deyn veya bir şeyi vasiyyet veya hibe veya sadaka her hangisi bulunursa bulunsun marazı mevtte akdedildiği zaman "vasiyyet" ismi hepsine şamildir. Allah Teâlâ, seferde olmak üzere hin-i vasiyyette bunların şehadetine cevaz vermiş ve vasiyyeti tahsis etmemiştir. Hîn-i vasiyyette ise, ikrar-ı deyn veya ayn veya saire olabilir.

Hin-i Vasiyyet: Vasiyyet zamanı.

Âyet, bunları tefrik eylememiştir. Fakat Sûre-i Bakara'daki müdayene âyeti, Kur'ân'ın en son nâzil olan âyetlerinden olduğu muhakkak surette mervidir. Gerçi bâzıları, Sûre-i Mâide'nin de «آخر ما نزل» den olduğunu rivayet etmişlerse de bu, her âyetinin değil, sûre i'tibariyle filcümle âhiri manezel olduğunu ifade edebilir. Müdayene âyetinde ise, gerek vasiyyet ve gerek saireye ve gerek hazara ve gerek sefere şamil olmak üzere mü'minler aleyhinde ehliyyet-i şehadet وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ ("... *erkeklerinizden iki hazırı şahid de yapın, Şayet ikiside erkek olamıyorsa o zaman doğruluğuna emin olduğunuz şahidlerden bir erkekle iki kadını ki biri unutunca diğeri hatırlatsın,....*" Bakara-2/282) diye müslümanlara hesredildiği cihetle gayr-i müslimin hazarda ve seferde ve vasiyyette müslim üzerine cevaz-ı şehadetinin neshını tazammun eder. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, bu "Mâide" âyeti, Ehl-i zimmetin seferde, vasiyyet-i müslime şehadetinin cevazını ifade ederken zimmînin vasiyyetine dahi şehadetinin cevazını delâlet eder. Ve sonra vasiyyet-i müslime cevaz-ı şehadeti âyet-i müdayene ile neshedildiği zaman da zimmînin vasiyyeti zimmîye gerek hazırda ve gerek seferde cevaz-i şehadeti hükmü bâkî kalmış olur. Bundan başka bu âyet-i "Mâide", şuna da delâlet eder ki, iki vasînin vasiyyeti meyyite şehadeti caizdir. Ve bunların meyyitten bir şey iştirâ dâvâları beyyinesiz kabul edilmez. Kavil maalyemin veresenindir. Yâni mevzu-ı bahs olan neshin, bu noktalara şümulü yoktur. Gerçi Kazı Beyzavî, «مِنْ غَيْرِكُمْ» akraba demektir. Bunu, Ehl-i zimmet ile tefsir edenler ise, mensuh demişlerdir. Çünkü zimmînin müslim aleyhine şehadeti icma'an mesmu' değildir demiş ise de, Fahruddin-i Râzî, muhtelefün fih olduğunu göstermiştir. Ve hattâ mensuh değildir diyenlerin kavlini vücuh-i sitte ile tashih ederek tercih yolunda idare-i kelâm etmiştir: Evvelâ, hitab cemi-i mü'minînedir. Şu halde, «آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ» cemi-i mü'minînin gayri demek olur. Saniyen, bunların şehadeti, اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ **"Yolculuk ediyordunuzda ölüm musibeti başınıza geldiyse sizin gayrınızdan iki diğeridir."** diye sefer ile takyid edilmiştir. Eğer bunlar, müslim olsalar idi, cevaz-i iştişhadları seferle meşrut olmamak lâzım gelirdi. Çünkü müslimin şehadeti hazarda ve seferde câizdir. Salisen, tahlif meselesi de bunların gayr-i müslim olmasına bir karine demektir. Rabian, rivayet olunan sebeb-i nüzul iki Nasrânînin, müslim olan Büdeyl üzerine şehadeti hakkındadır. Bütün bunlar, Ebû Bekr-i Râzî'nin dediği gibi âyetin zâhiri, «مِنْ غَيْرِكُمْ» gayr-i müslim hakkında olmasını iktiza eder. Hamisen, Ebû Musa el-Eş'arî'nin bâlâda nakledilen hükmü, Ashab'dan kimse tarafından inkâr edilmemiş olduğuna göre, bir icma' demektir. Sadisen, mes'ele, müslüman-

lardan işhad edecek kimsenin bulunamayacağı gurbet haline âid olduğu için bir zaruret mes'elesidir. الضَّرُورَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ *"Zaruretler mahzurları mubah kılar."* dır. Bir gurbette bulunan ve eceli takarrub eden bir müslim, işhad edecek müsliman bulamaz ve bu halde küffarın da şehadeti makbul olamazsa bir çok mühimmatını zayi' etmeğe mahkûm olur. İhtimal ki, zekât, keffaret borçları vardır. Ve ihtimal ki, nezdinde vedialar ve zimmetinde sair düyun vardır. Binaenaleyh ricalin muttali' olamadığı hususatta zaruretten dolayı yalnız nisvanın şehadeti câiz olduğu gibi, bunda da olmalıdır demiş ve neshi istib'ad eylemiştir. Filvaki' Sûre-i "Mâide", من آخر ما نزل من القرآن *"Mâide sûresi Kur'an'ın son nazil olan surelerindendir."* dır. Bunda mensuh yoktur. Veya ikiden ziyade mensuh yoktur, rivayetlerinden kat'i nazarla zaruret illetiyle tecviz edilmiş olan hususatta da nesih tasavvur olunmamak lâzım gelir. (Bu babda, İbn Kayyim-i Cevzi'nin "Siyaset-i Şer'iyye'den Turuk-ı hükmiyye" nam eserinde de tafsilât vardır.)

Şahid ve tahlif mes'elesine gelince: «اَشْهَدُ بِاللّهِ» demek esasen bir yemin mânâsını mütezammındır. Sonra şahid, erbab-ı adl-ü istikamatten olmak lâzım gelir. Binaenaleyh şahidi bir daha tahlif etmek, hem onu bir tahkir ve eza mânâsını mütezammındır, hem de yemini tekrar ettirmek suretiyle bir ifrat ve bir su-i isti'maldir. Bunun için eimme-i müctehidinin çoğuna göre şahidi tahlîf, gayr-ı meşru'dur. Her tahlîfin vâcib olmadığı müttefekun aleyhtir. Bu âyette ise, «اِنِ ارْتَبْتُمْ» kaydiyle irtiyab halinde şahidin talîfi, hem de vakit ve keyfiyyette taglız suretiyle tahlifi lüzumu gösterilmiştir. Gerçi bundan bu vücubun zikrolunduğu üzere gayr-ı müslim şâhidler hakkında olduğu anlaşılıyor. Fakat aynı zamanda bundan müslim olan şahidler hakkında da şübhe edildiği zaman, tahlîfin cevazı biddelâle anlaşılır. Hazret-i Alî'nin, şahid ve râviyi töhmet halinde tahlîf ettiği de menkuldür. Binaenaleyh ahlâkın fesâdı ve fıskın kesreti zamanlarında ve ale'l-husus şehadetin yemin demek olduğunu bilmeyerek şehadete gelenlerin tahlîfi câiz olmalıdır. فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْمًا **Ba'dehu, yâni hükümden sonra bu iki şahidin isme müstehık olduklarına, yâni hakıkati tahrif etmek gibi bir günah işlediklerine muttali' olunursa o zaman,** فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا **o iki şahidin veya vasinin makamlarına -** مِنَ الَّذ۪ينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ **evlâ ve akdem olan bu iki şahidin veya vasinin aleyhlerinde günaha müstehık oldukları, yâni haklarına tecavüz ettikleri kimselerden diğer iki şahid kaim olur.** Hafs kıraatında ma'lûm sıgasiyle, «اسْتَحَقَّ» okunur «الْاَوْلَيَانِ» bunun faili olur. Sair kıraatların hepsinde ise, mechul sıgasiyle, «اسْتُحِقَّ» okunûr. Sonra sairlerinde yine «الْاَوْلَيَانِ» okunmakla beraber Asım'dan Ebû Bekir, kezalik Hamze ve

Ya'kub kıraatlarında «الأَوَّلِينَ» okunur. Şu halde, «اسْتُحِقَّ عَلَيْهِمُ الأَوْلَيَانِ» okunduğuna göre mânâ, "müstehakkun aleyh olanlardan, yâni haklarına tecavüz edilmiş bulunanlardan diğer iki şahid o birlerinin makamına kaim olur. O zaman bu iki evlâ ve ehaktırlar." Demek olur ki, bu surette, «الأَوْلَيَانِ ، هُمَا الأَوْلَيَانِ» takdirinde haber veya, «آخَرَانِ» dan bedeldir. Evvelin cem'i olan «الأَوَّلِينَ» kıraatlarına göre mânâ ise "evvelki müstehakkun aleyh olanlardan diğer iki öbürlerinin makamına kaim olur" demektir ki, hepsinin meâli birdir. Ve Murad, o iki şahidin veya vasinin karşısında hasm olan verese demektir. ilk önce evvelki iki kişi vasi veya vasiyyet şahidi olduklarından yeminleriyle sözleri racih idi. Bilahare, yâni ba'de'l-hüküm mu'teber bir delil ile hiyanetlerine ıttıla' hasıl olunca bu def'a söz ve yemin evvelce mahkûmün aleyh olan ve bu kerre münkir ve zâhiri hal müdde'isi bulunan vereseye teveccüh edecek ve onların makamına bunlar kaim olacaktır. Binaenaleyh veresenin bu kerre de mânâ-yı ma'rufiyle şâhid vaz'iyyetinde bulunmadıkları bellidir. O halde bunların iki olması şart olmayıp, bir de olsa hüküm yine böyle olmak lazım gelir. Binaenaleyh فَآخَرَانِ buyurulması şahid de olduğu gibi vahidden ale'l-itlak ihtiraz için değil, evvelâ sebeb-i nüzule nazaran vukuîdir. Saniyen, mes'elede evvelki şahidlerin vasi bulunmaları takdiri de âyetin mufadı cümlesindendir. Vasilerin hiyanetlerine ıttıla hasıl olduğu takdirde ise, azilleriyle yerlerine diğerlerinin nasbı lâzım gelir. Binaenaleyh meyyit tarafından vasiy-yi muhtar olarak nasbedilmiş olan iki kişinin evvelâ, emin olmak üzere yeminleriyle kavilleri tasdik olunduktan sonra hiyanetlerine ıttıla' hasıl olunca azilleriyle yerlerine aynı aded de vereseden iki kişinin nasbı hususuna dahi işaret buyurulmak üzere, «فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا» buyurulmuştur. Bunun içindir ki, vasiy-yi muhtarın hiyaneti iddia edildiği zaman eğer deyn dâvâsı ise, muhakemenin hıtamiyle hiyanetin sübutundan sonra ve fakat ayin dâvâsı ise, muhakemenin cereyan edebilmesi için evvel emirde vasinin azl ile işten el çektirilmesi lüzumu ve ba'de'l-muhakeme hiyanet sabit olmayıp şübhe zail olduğu takdirde hâkim tarafından tekrar nasbedilebileceği kütüb-i Fıkhıyye-yi Hanefiyye'de mücmaun aleyh olmak üzere musarrahtır.

Bunlardan başka bu âyet, şunu da gösteriyor ki, "ba'de'l-hüküm defi', mesmu'dur.", "kesb-i kat'iyyet eden bir hükümden sonra delâil-i cedide zuhur ederse muhakeme i'ade olunur". Hasılı bu iki âyet, şehadet, vasiyyet, yemin, tercihi beyyinat mesaili itibariyle bir çok esasat-ı hukukiyyeyi muhtevi gayet beliğ ve veciz birer asıldır.

Bu suretle tarafeynin vaz'iyyeti tahavvül eder, evvelkilerin makamına ta-

rafı mukabilden ikisi kaim olur ve bu def'a yemin bunlara teveccüh eder de onlar defi'lerini isbat edemedikleri surette bunlar, فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا **"Billâhi bizim şehadetimiz onların şehadetinden daha hak, daha doğrudur.** وَمَا اعْتَدَيْنَا **ve biz bu şehadetimizde hakkı tecavüz etmedik,** اِنَّا اِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ **çünkü tecavüz ettiğimiz takdirde muhakkak zalimlerden olduğumuzda şübhe yoktur."** diye kasem ederler. Yeminleriyle kavilleri tasdik olunur. Buradaki شَهَادَتُنَا dan murad, فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ (*"Zevcelerine atan kendi nefislerinden başka şahidleri de olmayan kimseler ise her biri şöyle şehadet etmelidir; dört şehadet billahi kendisi şüphesiz sadıklardan diye."* Nur-24/6) âyetinde olduğu gibi yemin demek olduğu beyan olunuyor. Zira esasen şehadet, ilm-i şuhudî ile yakinen ihbar-ı hak demek olduğundan gayrı aleyhinde şehadete, hem شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ (*"Şehadet eyledi Allah şu hakikate (?) başka Tanrı yok ancak O, ..."* Âl-i İmrân-3/18) شُهَدَاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ (*"Ey o bütün iman edenler! Hakkaniyetle durup adaleti yerine getirmeye uğraşır hakimler, Allah için şahidler olunuz, gerekse nefislerinizin, veya ebeveyninizin veya en yakınlarınızın aleyhine olsun...."* Nisâ-4/135) gibi ikrara, hem de yemine, yâni kasem ile te'kid ve takviye edilen habere dahi ıtlak olunur ve vasiyyet mânâsına da gelir. Binaenaleyh burada yemin ile tefsir edilmesinden yemine yemin gibi iki kerre kasem mânâsı tevehhüm olunmamalıdır. Murad, "Bizim ilm-i yakînimizi ifade eden haberimiz, kavlimiz" demek olduğu zâhirdir.

ذٰلِكَ **Bu zikrolunan hüküm veya bu tahlif** اَدْنٰى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَا **şâhidlerin vech-i lâyıkiyle, yâni tahammül ettikleri vech ile olduğu gibi şehadet etmelerine** اَوْ يَخَافُوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ **ve yahud yeminlerinden sonra yeminler müddeilere reddolunmaktan,** yâni bu suretle kendilerinin yalanları meydana çıkarak rüsvay olmaktan korkmalarına akrebdir. Tağliz-ı yeminde havf-i âhiret, redd-i yeminde de havf-i dünya hikmet-i şer'ıyyeleri vardır. Bu iki havfin ictimâı da şehadeti bihakkın edâ etmeğe en ziyade saik olacak olan sebebdir. Bunu, böyle biliniz. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'dan korkunuz** وَاسْمَعُوا **ve Allah'ın tavsiye ettiği ahkâmı dinleyiniz, icabet ediniz.** Eğer ittika etmez ve dinlemezseniz fâsık olursunuz. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ **Allah ise, fasıklar güruhunu doğru yola çıkarmaz.**

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ

Tahlif: Yemin. **Tağliz:** Kabalaştırma, kaba söyleme. **Saik:** Sürükleyen.

لَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

Meâl-i Şerifi

109- O gün ki, Allah, bütün Resulleri toplayacak da: "Size ne cevab verildi?" buyuracak: "Bizde ilim yok, sensin allâmülguyûb sen" diyecekler.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ Bu "yevm" «اتَّقُوا اللّٰهَ» daki lâfza-i celâlden bedeldir. Yâni **Allah'dan, Allah'ın o gününden ittika ediniz ki, o gün Allah, bütün Peygamberleri cem'edecek de,** فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ **"Ne gibi icabetle icabet olundunuz? Ne ile, hangi suretle karşılandınız, kabul edildiniz?"** diyecektir. Onlar da, ne diyecekler bilir misin? قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ **"Ya Rabb, senin ilmine nazaran bizim hiç ilmimiz yoktur. Muhakkak ki, allâmülguyub sen, ancak sensin."** Yâni "ümmetlerimizin zamirlerinde gizlediklerini, arkamızdan neler yaptıklarını ancak sen bilirsin, zâhirde bize gösterdiklerini de sen bizden daha iyi bilirsin" diyecekler. Böyle diyecekleri ilm-i ilâhî'de muhakkaktır. Yahud dünyada böyle dediler, âhirette de diyecekler. Şefaate cür'et etmek şöyle dursun temamen ilm-i İlâhî'ye tefvizi emriyle zımnen bir nev'-i şikâyet bile ettiler ve edecekler de, فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (*".... o vakit haber verecek o size neler yapıyordunuz."* Mâide-5/105) sırrı bütün dehşetiyle zâhir olacaktır. Hâsılı Allah, o gün umumiyyetle Peygamberler'e ümmetlerinin suret-i icabetini soracak, onları onların aleyhinde şahid tutub intak edecek, onlar da temamen ilm-i İlâhî'ye tefviz eyliyecekler. Allah da, her Peygamber'e verdiği âyât-ü delâili ve bunlara karşı ümmetlerinin aldıkları vaz'iyyeti bervech-i âtî birer birer ta'dad ederek hüsn-i icabette bulunmayanları tevbih eyleyecektir. İşte bu mânâyı ifade etmeye ve birer birer her Peygamber'e ve ümmetine karşı yapılacak ta'dad ve tevbih suretini göstermek üzere Enbiya miyanında en ziyade ifrat-u tefrite ma'ruz olan Hazret-i İsa misal olarak şöyle tasvir olunuyor:

O gün, o dem ki:

Tefviz: Birisine bırakmak. **İntak:** Dile getirmek. **Ta'dad:** Birer birer söylemek. **Tevbih:** Azarlama.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ
مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ
الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ
مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا
بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ
الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُم
بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ
﴿١١٠﴾ وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا
آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

Meâl-i Şerifi

110- Allah buyurduğu vakit: "Ya İsa ibn Meryem, sana ve validene olan ni'metimi düşün. Hani seni Ruhu'l-kudüs ile müeyyed kıldım, nâsa kelâm söyleyordun, hem beşikte, hem yetişkin iken. Ve hani sana kitabet, hikmet. Tevrat ve İncil öğrettim, ve hani benim iznimle çamurdan kuş biçimi gibi taslayordun, içine üflüyordun da benim iznimle bir kuş oluveriyordu. Hem anadan doğra a'mayı ve abraşi benim iznimle iyi ediyordun. Ve hani ölüleri benim iznimle hayata çıkarıyordun. Ve hani senden Benî İsraîl'i def' etmiştim, o vakit ki, onlara o açık mu'cizeleri getirmiştin de

içlerinden kâfirlik edenler şöyle demişti: "Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değil."

111- Ve hani bana ve Resulüme iman edin diye Havariyyûne ilham etmiştim, "İman ettik, bizim şübhesiz müslimler olduğumuza şahid ol" demişlerdi.

اذْ قَالَ اللّٰهُ Mukteza-yı zâhir, istikbal sîgasiyle «اِذْ يَقُولُ» buyurulmak iken mazi sigasiyle «قَالَ» buyurulmasında iki nükte vardır. Birisi meşhur olduğu üzere ileride bu hitabın vukuu muhakkak olduğundan dolayı âtî, vaki' suretinde tasvir edilmiştir. Nitekim lisanımızda da, "şöyle dediği zaman ne yaparsın?" denildiği zaman, istikbalden mazi ile ta'bir edilmiş olur ki, "böyle diyeceği muhakkaktır, derse ne yaparsın?" demek olur. Biri de kelâm-ı İlâhî'nin ezelî olduğuna ve Allah'a nisbet edilen fiillerde zamaniyyet melhuz olmadığına ve binaenaleyh o gün âhiretteki bu hitabın bir bidayeti kelâm değil, ezelî olan kelâm-ı ilâhînin muhataba zuhur ve tecelli ile teallûku olacağına tenbihtir. Yâni **Allah'ın şöyle dediği günden ittika ediniz ki,** يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ **"Ey Meryem'in oğlu İsa, benim sana ve validene olan ni'metimi hatırla:** اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ **O zaman ki ni'metimi ki, hani ben seni Ruhu'l-kudüs ile te'yid ve takviye etmiş idim."** Nesârâ, iki vech ile Ruhu'l-kudüs'e i'tikad ederler.

Birisi, İsa'nın Meryem'den tevellüd ve tecessüdüne mebde' olan Ruhu'l-kudüs ki, buna, yalnız Ruhu'l-kudüs derler. Akide-i İslâm'da bu Cebrail aleyhisselâm'dır.

Biri de, âhir zamanda çıkacak olan Ruhu'l-kudüs'tür ki, Nesârâ buna, Ruhu'l-hakk olan Ruhu'l-kudüs derler. Bu bir Hatemü'l-Enbiya akidesidir. Fakat Nesârâ bunun, hakikat-i Muhammediyye olduğunu kabul ememektedirler. Doğrusu Ruhu'l-kudüs zatı itibariyle birdir ki, Ulu'l-azm Rusül-i Kiram'a nâzil olan Cebrail aleyhisselâm'dır. Münzel ve müteallâkı i'tibariyle de müteaddid isimlerle yad edilir. Meselâ, daha ziyade hayat-ı tecerrüd ve ruhaniyyet yaşayan, Yehud'un müftereyatından beri ve mutahhar olan Hazret-i İsa'ya nüzul ve tecellisi i'tibariyle Ruhu'l-kudüs ve hayat-ı hakikat yaşayan Hazret-i Muhammed'e nüzul ve tecellisi i'tibariyle de Ruhu'l-hak, Ruhu'l-emin, nur-ı Muhammedî ve suret-i umumiye de "Ruhullah" dahi ta'bir olunur. Binaenaleyh Hazret-i İsa'ya اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ (*"... hani seni Ruhülkudüs ile müeyyed kıldım...."* Mâide-5/110)

Melhuz: Düşünebilen.

Cibril'in nüzulü ve bi'set-i Muhammediyye ile dahi te'yidine bir işareti muhtevidir. Ve mânâ şu demek olur: Ya İsa ibn Meryem, seni Ruhu'l-kudüs ile, senden sonra Muhammed de, Ruhu'l-hak ve Ruhu'l-emîn olarak tecelli eden Cibril ile te'yid eyledim. İsimden mutahhar kavî bir hayat-ı ruhiyeye mazhar ve ihyayı din eden müessir bir kelâm ile takviye ettim. تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً **Sen, hem beşikte tıfıl ve hem yetişmiş recül iken nâsa tekellüm ediyordun,** قَالَ اِنّى عَبْدُ اللّهِ اٰتَانِىَ الْكِتَابَ (*"O dedi ki: Haberiniz olsun, ben Allah'ın kuluyum. O bana kitab verdi ve beni bir Peygamber yaptı."* Meryem-19/30) diyordun. وَاِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ **Ve o zamanki ni'metimi ki, hani sana kitabet, hikmet, Tevrat, İncil öğretmiştim.** وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ **Ve o zamanki ni'metimi ki, hani sen çamurdan kuş sureti gibi bir şey halkediyordun ve bunu kendi zatî olan kudretinle değil,** بِاِذْنى **benim iznimle, irademle halkdiyordun, ediyordun da** فَتَنْفُخُ فيهَا **içine üflüyordun** فَتَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنى **o suret de benim iznimle bir kuş oluyordu.** وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنى **Ve yine benim iznimle körü ve abraşı iyi ediyordun.** وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنى **Ve o zamanki ni'metimi ki, hani ölüleri yine benim iznimle diriltip kabirlerinden çıkarıyordun.** وَاِذْ كَفَفْتُ بَنى اِسْرَائيلَ عَنْكَ **Ve o zamanki ni'metimi ki, hani senden Beni İsrail'i def' etmiş, seni katletmek isteyen Yahudîlerin elinden kurtarmış idim.** اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **O vakit ki, sen, onlara bervech-i bâlâ beyyinat ile gelmiş idin de,** فَقَالَ الَّذينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبينٌ **O Beni İsrail'in kâfir olanları, "Bu açık bir sihirden başka bir şey değil" demiş idiler.** Ya İsa, sen bu ni'metlere mazhar oldun ve beyyinata karşı böyle bir küfr ile karşılandın, bundan başka وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيّنَ اَنْ اٰمِنُوا بى وَبِرَسُولى **o zamanki ni'metimi de hatırla ki, hani Ben, Havariyyuna: "Bana ve Resulüne iman ediniz" diye vahiy göndermiştim,** Yâni sana ve sair Enbiya'ya vahyettiğim kitablar ile emreylemiştim. Yahud kalblerine böyle ilham etmiş idim. Onlar da: قَالُوا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ **"İman ettik ve şahid ol biz, hiç şübhesiz müslimiz, yâni imanımızda muhlisiz dediler.** Evvelki kâfirlere mukabil bir kısım da seni ve Allah'ın emrini böyle bir iman-ü İslâm ve ihlasa işhad söz ile karşıladılar. İşte ey mü'minler, Allah'ın İsa'ya böyle dediği ve böyle bir bir ni'metlerini ta'dad ederek kâfirleri tevbih ve mü'minleri tasdik-u tehyic ettiği ve bütün Peygamberler'e ve ümmetlerine yaptıklarını böyle birer birer haber vereceği günden korkun ve korunun.

Dikkat etmek lâzım gelir ki, bu âyetler Hazret-i İsa'ya hitaben değil, âhirette O'na olacak hitabı hikâyeten ümmeti Muhammed'e hıtabdır. Çünkü

emrine merbuttur. Havariyyunun, İslâm'larına işhad ettikleri bu noktada onların da hallerini tasvir ve yad için şahid-i ale'l-küll olan Resulüllah'a telvin-i hitab ve hitab-ı âmmı andırır bir lehce-i beyan ve iltifat ile buyuruluyor ki:

Ya Muhammed. Sen, burada şunu hatırla ve hatırlat:

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ
يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا
مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾
قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ
أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾
قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا
عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾
قَالَ اللّٰهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا
لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

Meâl-i Şerifi

112- Bir vakit de o Havariyyun: "Ya İsa ibn Meryem; Rabbin bize semadan bir Mâide indirebilir mi?" demişlerdi. "Allah'dan korkun mü'minseniz" dedi.

İşhad: Şahit tutmak. **Telvin-i hitab:** Güzel bir hitab.

113- "Biz, dediler, istiyoruz ki, ondan yiyelim, kalblerimiz itmi'nan bulsun da senin bize doğru söylediğini bilelim ve ona şehadet edenlerden olalım"

114- İsa ibn Meryem şöyle yalvardı: "Ya Allah, ey bizim yegâne Rabbimiz; bize semadan bir Mâide indir ki, bizim için hem evvelimiz, hem ahirimiz için bir bayram ve kudretinden bir nişane ola ve bizleri merzuk eyle ki, Sen, hayrurrazikînsin.

115- Allah buyurdu ki ben onu sizlere elbette indiririm fakat ondan sonra içinizden her kim nankörlük ederse artık onu âlemînden hiç birine yapmıyacağım bir azab ile ta'zib ederim.

اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى بْنَ مَرْيَمَ **O vakit ki, Havariyyun: "Ya İsa ibn Meryem" dediler.** هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ **"Rabbin bizim üzerimize semâdan bir Mâide indirebilir mi?"** Bu ta'bir, zahirinde nazaran kudret-i İlâhiyyede bir şübhedir. Bu da Havariyyunun hakikaten ihlâs ile iman etmemiş olduklarını ifade eder. O halde ya o zaman imanları daha tahkik ve ma'rifet üzere değil idi ve yahud «هَلْ يَسْتَطِيعُ» den mânâ-yı murad başkadır. Nitekim bâzı müfessirîn demişlerdir ki: "Burada istitaaden murad, mukteza-yı kudret değil, mukteza-yı hikmet ve irade olan istitaattir. Yâni semadan bize bir Mâide indirmek Rabbın'ın hikmet ve iradesine muvafık olabilir mi? demektir." Süddî gibi bâzı müfessirîn ise, İsticabe ve icabet gibi «يَسْتَطِيعُ» nün «يُطِيعُ» mânâsına geldiği, yâni semâdan bir Mâide indirmek talebine Rabbin muvafakat eder mi, hâsılı istersen indirir mi? demek olduğunu söylemişlerdir. Kisâî hıraatında «هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ» okunur ki; "Semadan bize Mâide indirmesini Rabbin'den isteyebilir misin?" demek olur. Bu surette evvelki mahzur varid olmaz. Maamafih her ne olursa olsun bu sualde bir harika, bir mu'cize talebi vardır. Halbu ki, mu'cizat gaye değil, delâildir. Mü'min ise, medlûle iman etmiştir. Bunun için mu'cize talebi şiâr-ı küfürdür. Kudret-i hakkı imtihan sevdasıdır. Bir de harika ve mu'cize talebinde ısrar, onu umumî bir âdet ve tabiat gibi muttarid farz etmektir. Bu ise, bir tenakuzdur. Binaenaleyh mü'minin mu'cize talebinde ısrarı asla caiz olamayacağı gibi mu'cize taleb ediyor gibi, görünmesi bile imanında bir şübheyi ima edeceği cihetle su-i edebdir.

İtmi'nan: Tatmin olma, mutmain olma. **Maide:** Gökten indirilen sofra. **Muttarid:** Muntazaman, düzgün devam eden.

İşte bu gibi hikmetlere binaen قَالَ İsa, dedi ki: اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **"Eğer siz, hakikaten mü'min iseniz Allah'dan korkunuz. Böyle bir talebde bulünmayınız."** Yâni "Allah'ın kudretinde ve benim sıhhat-i nübüvvetimde şübheyi imâ edecek ve sizi iman ve ihlas iddianızda şübheli gösterecek söz sarf etmeyiniz" diye tahzir etti ki, bu tahzir, ve ihtarda ne büyük bir nezahet ve ne büyük bir terbiye münderic bulunduğunu iyi düşünmeli.

قَالُوا Havariyyûn, makam-ı i'tizarda maksadlarını ve ihlaslarını beyan ile, نُرِيدُ اَنْ نَاْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ **"Biz dediler, istiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz bulsun da senin bize doğru söylediğini bilelim ve O'na şehadet edenlerden olalım."** dediler. Bu beyan üzerine قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ **İsa ibn Meryem, bunların maksadlarındaki meşru'iyyeti görerek bu arzudan vaz geçemeyeceklerini anlayıp kemaliyle ilzam-ı huccet murad ederek Allah'a niyaz edip şöyle dedi:** اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا **"Ey Rabbimiz olan Allah celle celâlüh,** اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ **bize semadan, "yüksekten" bir Mâide indir, öyle bir Mâide ki,** تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا **o, (yâni onun indiği gün) bize, bizim evvelimize âhirimize** (mütekaddimînimize müteahhirînimize) **Bayram** وَاٰيَةً مِنْكَ **ve Senden bir âyet** (Senin kemal-i kudretine ve benim sıhhat-i nübüvvetime delâlet eden bir alâmet) **olsun. Bize böyle bir Mâide indir.** وَارْزُقْنَا **ve ondan bizi merzuk et** وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ **ki, rızk verenlerin en hayırlısı sensin."** Çünkü Allah, rızkın hem hâlikı, hem de bilâ garaz mu'tısıdır. Ne kadar şayanı dikkattir ki, Havariyyûn, Mâide'yi taleb ve maksadlarını zikr ederken ekl-i takdim ve diğer makasıd-i diniyye-i ruhaniyyeyi te'hir etmişlerdi. Halbuki Hazret-i İsa makasıd-ı diniyyeyi takdim ve maksad-ı ekli hem te'hir, hem de rızk olmakla ifade etmiş ve sonra rızkda kalmayıp Rezzaka intikal ve Ona ta'zim ve senâ ile arz-ı şükran da eylemiştir. Bunlar mülâhaza edilince, ruhların derecatındaki meratıb ne büyük bir fark ile tezahür ediyor.

Bu dua ve niyaza karşı قَالَ اللّٰهُ **Allah Teâlâ:** اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ **"Muhakkak Ben, onu size indiririm, bir çok kerreler indiririm bu kolay. Fakat** فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ **bundan sonra da sizden her kim küfrederse,** فَاِنّ۪ي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا **her halde onu öyle bir azab ile ta'zib ederim ki,** لَا اُعَذِّبُهُ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ **Öyle bir azabı, âleminden hiç birine yapmam buyurdu.**

İmdi bu Mâide indi mi inmedi mi? Bu babda müfessirîn beyninde üç rivayet vardır:

Münderic: İçine alan. **Mu'tı:** Veren.

1- Cumhurun rivayetine göre, iki gamame arasında kırmızı bir sofra indi. İnerken bakıyorlardı, geldi ta önlerine düştü. Bunun üzerine İsa aleyhisselâm, ağladı: "İlâhî, beni şakirînden kıl, İlâhî bunu bir rahmet kıl, bir müsle ve ukubet kılma" diye dua etti. Kalktı, abdest alıp namaz kıldı, yine ağladı. Sonra örtüsünü açdı ve بِسْمِ اللّٰهِ خَيْرُ الرَّازِقِينَ dedi. Ne baksınlar, kızarmış, pulsuz ve kılçıksız yağ akıyor bir balık, baş terafında tuz, kuyruk tarafında sirke ve etrafında pırasadan mada enva-ı sebze ve beş yufka ki birinde zeytun, ikincisinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir, beşincisinde pastırma. Şem'un. "Ya Ruhullah, dedi, bu dünya taamından mı ahiret taamından mı? O da: "İkisinden de değil, ve lâkin Allah Teâlâ'nın kudretiyle ihtıra' ettiği bir şey. Niyaz ettiğiniz şeyi yeyiniz ve şükr ediniz ki, Allah size, tevali ettirir ve daha fazl-ü kereminden tezyid de eyler" dedi. "Ya Ruhullah, bu mu'cizeden bize bir mu'cize daha göstersen?" dediler. Binaenaleyh: "Ey balık, Biiznillâh diril" dedi. Balık da teprendi. Sonra: "Dön evvelki haline" dedi. Döndü, yine kebab oldu. Ba'dehu Mâide uçtu, sonra da isyan edenler oldu. Maymun ve Hınzıra mesholundular. İndiği gün bir pazar günü imiş. Nesârâ, o günü bayram ittihaz etmişler.

2- Diğer bir rivayete göre, Mâide kırk gün, gün aşırı iniyordu. Fukara, agniya, zuafa, sıgar-ü kibar toplânıp yiyorlardı. Fey-i zeval dönünce uçar giderdi ve arkasından gölgesinde bakarlardı. Bundan hangi bir fakir yediyse müddet-i ömründe zengin olmuş ve hangi bir hasta yediyse şifa bulmuş ve bir daha hastalanmamış idi. Sonra Allah Teâlâ: "Mâidemi agniyaya ve sağlamlara değil, fukaraya ve hastalara tahsis et" diye vahy etti. Bunun üzerine nâs ıztırab ve ihtilâle düştü ve binaenaleyh seksen üç kişi mesholundu.

3- Bir de denilmiştir ki: Allah inzalini o şart ile va'd edince istiğfar ettiler: "Böyle bir tehlikeyi arzu etmeyiz" dediler. Binaenaleyh nâzil olmadı.

Kazî Beyzavî, bu üç rivayeti zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Mücahidden: Bu bir meseldir ki Allah Teâlâ bunu, mu'cizat talebinde ısrar edenler için darb buyurmuştur." diye menkuldür. Bazı sofiyyeden de: "Burada Mâide hakaik-ı meâriften ibarettir. Çünki ad'ıme gıdâ-i beden olduğu gibi hakaik-ı maârifde gıda-i ruhtur" diye menkuldür. Bu hal şöyle mülâhaza olunabilir ki, bunlar, henüz vukufuna müsteid bulunmadıkları bir takım hakaika rağbet etmişler, İsa aleyhisselâm da: "Eğer siz imanı tahsil ettinizse, tekvayı isti'mal

---

Gamame: Beyaz bulut. **Müsle:** Ceza. **Yufka:** Yufka. **Şem'un:** Hz. İsa (a.s.)'ın havarilerinden. **Ihtıra':** İcad etmek. **Tevali:** Devam etmek, sürdürmek. **Fey-i Zeval:** Güneş tam ortadan batıya doğru dönmesi. **İhtilal:** Zarar vermek. **Ad'ıme:** Yemekler. **Müsteid:** İstidatlı, akıllı anlayışlı.

ediniz ki, bunlara muttali' olabilesiniz" demiş. Onlar ise, sualden vazgeçmemişler, İlhah eylemişler. Israrlarından dolayı O da, istemiş. Allah Teâlâ, bunun inzali kolay olduğunu ve lâkin akibeti muhataralı ve korkunç bulunduğunu anlatmıştır. Zira salike makamından daha yüksek bir makam münkeşif olduğu zaman, ona tahammül edememesi ve binaenaleyh istikrar bulamayıp bu yüzden delâl-i baide düşmesi ihtimali pek melhuzdur." «اهـ» Şihab'ın dediği gibi, Kazı Beyzavî'nin bu tezyilini âyetin bir tefsiri olmak üzere değil, bir mânâyı işarî olmak üzere kaydetmelidir. Bununla, bu kıssanın Resulüllah'a ve mü'minlere hikmet-i tezkiri de tavzih edilmiş oluyor. Demek ki, Mâide-i İsa, Mâide-i İslâm için bir misal-i ibret olmaktan ziyade bir mesel-i ibrettir. Küfrün ve küfran-ı ni'metin azabı yalnız âhirette değil, dünyada da büyüktür. Ni'met, ne kadar büyük, ne kadar harikulade ise, küfr-ü küfranın azabı da o nisbette bîmisal ve o ni'metin zevali de o nisbette elîm olur. الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا (*"İşte bugün sizin için dininizi kemâle yetirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamama erdirdim ve size din olarak İslam'a rıza verdim."* Mâide - 5/3) buyurulduğu gün ehl-i İslâm'a ihsan edilmiş bulunan Mâide'nin gerek tayyibatı ve gerek suret-i ihsanı i'tibariyle Mâide-i İsa'dan ne kadar büyük bir devlet olduğunu düşünmeli de, buna karşı küfr-ü küfranın nasıl bir azaba müstehak olacağını anlamalıdır.

Bu suretle Sûre-i Mâide mazmununun bir lübbi demek olan bu tezkir yapıldıktan sonra yine tezkir-i âhirete devam ile yukarıdaki «إِذْ قَالَ اللّٰهُ» kıssasına atfen ve «وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا» (*"Allah'dan korkun ve iyi dinleyin"* Mâide-5/108) emri tahtinde mü'minlere hitaben şöyle buyuruluyor:

وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ
سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ
عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ

İlhah: İsrar etmek. **Muhatara:** Tehlike ve zararlı. **Tezyil:** Eklemek, uzatmak. **Lübb:** Öz, hülasa.

الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَا اَمَرْتَنِي بِهِ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي
وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ
اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾
اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

Meâl-i Şerifi

116- Hem Allah buyurduğu vakit: "Ey Meryem'in oğlu İsa, Sen mi dedin o insanlara; "Beni ve anamı Allah'ın yanında iki ilâh edinin" diye? "Hâşâ, der, münezzeh sübhansın ya Rabb! benim için hakk olmayan bir sözü söylemekliğim bana yakışmaz. Eğer söyledimse elbette ma'lûmundur. Sen benim nefsimdekini bilirsin. Ben ise, senin zatındakini bilmem, şübhesiz ki Sen, "allâmülguyub"sun.

117- Sen, bana ne emrettinse ben, onlara ancak onu söyledim. Hep Rabbim ve Rabbiniz Allah'a kulluk edin dedim ve içlerinde bulunduğum müddetce üzerlerinde şâhid idim. Vaktâki beni içlerinden aldın üzerlerinde murâkıb ancak Sen kaldın ve zaten Sen her şeye şahidsin.

118- Eğer onlara azab edersen şüphe yok ki, senin kullarındırlar ve eğer kendilerine mağfiret kılarsan yine şübhe yok ki, Sen, o azîz, hakîmsin."

ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ O nâsa, "Beni ve anamı Allah'dan başka iki ilâh ittihaz edin" diye sen mi söyledin?" Bunun, ne müthiş bir hıtabı tavbih olduğunu düşünmeli ve Hazret-i İsa'nın makam-ı ülûhiyyete karşı nasıl bir mevki-i acz-ü ubudiyyette bulunduğunu anlamalıdır. Şübhe yok

---

Tavbih: Azarlama.

ki, bu tevbihin asıl hedefi, şimdi tebeyyün edeceği üzere bizzat Hazret-i İsa değil, O'nu ma'bud ittihaz eden erbab-ı teslistir. Fakat onların Hazret-i İsa'ya ta'zîm namına gulüvvettikleri küfrün O'na huzur-ı İlâhî'de nasıl bir mes'uliyyet tevcih etmiş olduğunu ve binaenaleyh o kâfirlerin nezd-i Hakk'ta nasıl bir mevki'-i tevbih-u ikabda bulunduklarını tasavvur etmelidir. Bu âyetten anlaşılıyor ki, Allah'dan başka İsa'yı ilâh ittihaz edenler bulunduğu gibi, anası Hazret-i Meryem'i de ilâh ittihaz edenler varmış. Acaba bunlar, kimlerdir? Âyet, bu ciheti tasrih etmemiştir. Maamafih zâhir ki, bu da, olsa olsa Isevîler miyanında bulunacaktır. Gerçi Nesârâ tarafından mezheblerince Hazret-i Meryem'in teslise idhal edilmediği ve binaenaleyh O'na oğlu İsa gibi ilâh denmediği dermiyan edilerek bu âyete i'tiraz olunmak istenilmiştir. Lâkin evvelâ, İbn Hazm'in "Fisal"inde zikrettiği vech ile, Nesârâ'dan "Berberaniyye" fırkası var idi ki, bunlar, İsa'ya da, anasına da ilâh diyorlardı. Bu mezheb, bilahare munkarız olmuş kalmamıştır.

Demek ki, bunlar, teslisi Eb, Um, İbin diye sayıyorlardı ve avamın nazarında teslisin vech-i zâhiri de budur. Saniyen, teslis-i Nesârâ ittihad değilse, hulûl akidesinden münfek değildir. İsa'da bir tabiat-i lâhût veya İsa'nın bir cüzünü lâhût farz ederek O'nu bir ilâh-ı ekmel ittihaz edenler, Meryem'in de esna-yı hamilde o cüz'-i lâhuti hâmil ve binaenaleyh bir ilâh olduğu akidesinden bizzarure halî değildirler ve sonra kiliselerinde ve hanelerinde Hazret-i İsa gibi Hazret-i Meryem'in dahi tasvirlerine karşı vaziyyetleri vaz'-ı teabbüdden başka bir şey değildir. Bu i'tibar ile âyetin mazmunu yalnız Berberanîlere değil, diğerlerine de şamildir. Salisen, böyle bir i'tiraz âyetin mazmunundaki hitabı tevbıh ve mes'uliyyetin dehşetini tasavvur etmemek ve hesaba almamaktan münbaistir. Zira tevbihin asıl şiddeti İsa'nın ilâh ittihaz edilmesi noktasında toplanmaktadır. Çünkü hitab-ı mes'uliyyet, "Ya İsa ibn Meryem" diye doğrudan doğru O'na tevcih olunmuştur. Buna karşı Hazret-i İsa'nın "Ya Rabbi, anamı demedim amma beni dedim" diyebileceğini farzetmek ve binaenaleyh İsa'ya ilâh demekte ısrar ettikleri halde, anasına ilâh dememekle bu dehşetli mes'uliyyetin ikabını tahfif edecekleri zu'munda bulunmak ne büyük dalâlet olduğunu ihtara bile hacet yoktur. Ve işte küfürlerdir ki, Hazret-i İsa'yı huzur-ı ilâhîde böyle müdhiş bir mevki-i mes'uliyyette bulundurmuştur. İsa, bu mes'uliyyeti kabul eder zannetmesinler. O, bu suale cevaben ne dedi ve ne diyecek bilir misiniz?

Gulüvv: Ayaklanma. **Dermiyan:** Beyan etmek, ileri sürmek.

قَالَ İsa, muhakkak diyecek ki: سُبْحَانَكَ "Seni sana lâyık nezahet ile tenzih ederim. Nezahet-i sübhaniyyene iltica eder ve öyle nâhak ve nârevâ bir sözden arz-ı beraet eylerim, **hâşâ ya Râbbi, مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ bana hak ve lâyık olmayan sözü söylemem bana revâ olmaz.** Buna, ilmini işhad ederim. **إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ Eğer ben, onu söylemiş olsa idim, فَقَدْ عَلِمْتَهُ elbette Sen bilirdin. Çünkü Sen, benim dışım, izhar-ü i'lân eylediklerim şöyle dursun, تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي nefsimde gizlediğim, gönlümden geçirdiğim şeyleri bilirsin. وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ Ben ise, Senin nefsindekini, ilminde gizlediğin ma'lûmatı bilmem."** "Binaenaleyh Söylemediğimi bildiğin halde bana, bu suali sormaktaki hikmet-i sübaniyyeni de bilmem. **إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ Çünkü bütün gaybları tamamiyle bilen "Allâmülguyub" Sen, ancak Sensin".** Tenzihat-ı kâmile ve ta'zimat-ı bâliga ile İsa, o müdhiş suale karşı böyle rakik bir edeb-i ubudiyyet içinde delâleten nefyile müekked ve müberhen bir surette cevab verdikten sonra, o isnadı, sarahaten nefyederek diyecek ki: **مَا قُلْتُ لَهُمْ Ben, onlara başka bir şey söylemedim, إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ Ancak beni me'mur ettiğin emrini söyledim. أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ Yâni, hem benim, hem sizin Rabbınız olan Allah'a ibadet ediniz. Ancak O'nu ma'bud tanıyınız dedim.** [Sûre-i Âl-i İmrân'a *"Hem Tevrattan önümde bulunanı bir tasdıkcı olarak ve hem size haram edilenin ba'zısını halâl kılayım diye ve Rabbınızdan bir âyet ile size geldim, artık, Allahdan korkun da bana itaat edin. Şüphe yok ki Allah benim de Rabbım sizin de Rabbınızdır, onun için hep ona ibadet edin, bu işte doğru yoldur."* Âl-i İmrân-3/50-51 ayetlerinin tefsirine bakınız]. **وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ İçlerinde bulunduğum müddetçe de üzerlerine şâhid oldum.** Binaenaleyh bu müddet zarfında leh veya aleyhlerinde icabet ve adem-i icabetlerine şehadet edebilirim. **فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي Fakat vaktâ ki, Sen, beni vefat ettirdin, içlerinden aldın, kaldırdın إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ** (*"O vakit ki Allah buyurdu: Ya İsa! emin ol ben seni eceline yetireceğim ve seni bana ref'edeceğim...."* Âl-i İmran-3/55) va'dini incaz eyledin, o andan i'tibaren **كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ üzerlerine mürakıb, gözcü ancak Sen oldun. وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ Ve sen, her şeye şahidsin, önüne de şahid, sonuna da şahidsin. Şimdi إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ eğer onlara azab edersen şübhe yok ki, onlar, kulların, memlûklerin, milk senin, hak senin, adil senindir. وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ Ve eğer mağfiret edersen şübhe yok ki, Sen, azîz-ü hakîmsin ve aziz-ü hakîm ancak sensin.** Binaenaleyh ne ta'zibinde bir haksızlık, ne mağfiretinde bir izzetsizlik bir isabetsizlik tasavvur olunabilir. Ne istersen yaparsın, ne yaparsan aynı hikmet ve sevab olur. İzzet-i kibriya, Senin;

Müberhen: Delilli, ispatlı.

hikmet-i bâliğa Senindir. Ne hükmüne müdahale olunabilir, ne de hikmetine i'tiraz edilebilir. Her korkunun mercii Sen, her ümidin merci'i yine Sensin. Hâsılı ülûhiyyet ve hâkimiyyet ancak Senindir. İlâh-i yegâne ancak Sensin." İşte ey mü'minler, İsa'nın huzur-ı İlâhî'de kemal-i teslimiyyet ve sıdk-u ihlâs ile böyle dediği ve bütün Peygamberler'in de bu minval üzere ilim ve hükm-i İlâhî'ye tefvizi emreylediği o yevm-i cemi' ve sualden korkunuz ve o yevm-i dinin mâlik-i müstekilli olan Allah'a havf ile ittika ediniz ve Allah'ın emirlerini dinleyiniz.

Fakat bu ihtarat üzerine, madem ki, Allah Teâlâ herkese karşı böyle ta'zib ve mağfirete ale'l-ıtlak kadirdir. Ve bundan O'nu men'edecek hiç bir kuvvet, hiç bir hüküm de mutasavver değildir. O halde kâfirlere mağfireti, mü'minlere ta'zibi de mümkün demektir. Ve o halde Allah'dan korkup korkmamanın, emrini dinleyip dinlememenin hükmü müsavi olmaz mı? Dünyada emsali görülegeldiği gibi Allah, o gün de kâfirleri mütena'im, mü'minleri müteellim kılarsa ve meselâ, sıdk ile arz-ı ubudiyyet eden İsa'yı ta'zib edip de O'na ilâh diyen kâfirlere mağfiret edecek olursa bu tezkirattan ne menfaat hasıl olacak? diye bir tevehhüm hatıra gelebilir. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın kudret-i mutlakasiyle beraber ahlâk-ı İlâhî'nin hikmetini isbat ve vücub alallah olmamakla beraber, vücub anillâhın sübutunu beyan ile böyle bir tevehhümü def' ve o müdhiş suâl karşısında Hazret-i İsa da vesair zümre-i Enbiya ve sıddıkînde hasıl olan heyecan-ı haşyeti izale için ihbar-ı tenfiz suretinde bir va'd veya va'd-i tenfiz suretinde bir inşâ olmak üzere şu hükm-i İlâhî tebliğ olunuyor ki:

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِق۪ينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ
جَنَّاتٌ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَداًۜ رَضِيَ اللّٰهُ
عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١١٩﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا ف۪يهِنَّۜ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

119- Allah buyurur ki: Bu, işte sadıklara sadakatlerinin faide vereceği gündür. Onlara altından ırmaklar akar cenetler var, ebediyyen içlerinde kalmak üzere onlar. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah'dan razı, işte o fevz-i azîm bu.

120- Allah'ındır bütün o göklerin ve yerin ve bunlarda ne varsa hepsinin mülkü, ve O her şeye kadir, daima kadirdir.

قَالَ اللّٰهُ **O azîz ve hakîm ve hâkim-i mutlak olan Allah Teâlâ muhakkak buyuracak ki:** هٰذَا **İşte bu korkunç gün,** يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ **sadıklara sadakatlerinin menfaat vereceği gündür.** Nafi' kıraatinde nasb ile «يَوْمَ» okunduğuna göre, Allah buyurdu ki: Bu sual ve cevab, sadıklara sadakatlerinin menfaat vereceği gündedir. O gün vaki' olacaktır. Dünyada ahidlerinde duran, akidlerini ihlas ile ifâ eden sadıklara Allah, öyle va'd-ü tebşir eder ki, onların sıdk-u ihlasları yevm-i din olan o korkunç yevm-i cem'-ü sualde her halde kendilerine nafi' olacak, hem dünyadaki gibi hümum-ü gumum ile karışık bir menfaat değil, her türlü havf-ü hüzünden âzâde bir nef' ile nâfi' olacaktır. لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **Altlarında ırmaklar akan cennetler onlarındır.** خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا **O sadıklar, orada ebeden muhalled olarak kalacaklar.** رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ **Allah onlardan rıza-yı ezelîsiyle razı olup rıdvanına erdirmiş** وَرَضُوا عَنْهُ **onlar da, dünyada Allah'dan razı olmuş, mahza rıza-yı ilâhî uğurunda koşmuş oldukları gibi bu gün temamen zevk-i rıdvana ermiş bulunacaklar, hem razi hem marzi kalacaklardır.** ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ **İşte fevz-i azîm bundan, bu rıdvandan ibarettir.** Bütün gönüllerin aradıkları zevk-i visalin en büyüğü bu rıdvandır. İle'l-ebed rıza-yı ilâhî ile rıza-yı abdin ictimâi demek olan bu rıdvanın fevkinde ne bir murad tasavvur olunabilir, ne de bir zevk. Ve bu fevz-i azîm masivallah'ın değil ancak Allah'ın rızasında ve ancak O'na sıdk-u ihlastadır. Çünkü, لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ **o bütün semâvât-ü arz ve muhteveyatı, mülk-ü saltanatı ancak Allah'ındır.** Bununla beraber وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **O Allah, herşeye de kemal-i kudretle kadirdir.** Bütün bu âlemde ve ecza-i âlemde dilediği gibi icra-yı tasarruf ve saltanata kadir olduğu gibi, daha başka âlemler yapmağa dahi kadirdir. Bunun için Allah'ın madununda her hangi bir şeyin ve her hangi bir kimsenin rızasına nailiyyetin hükmü yoktur. O bu gün

---

Hümum: Tasalar, kederler, kaygılar. **Gumum:** Dertler, hüzünler.

zevk ise, yarın elemdir. Müebbeden nafi' olacak olan sıdk-u ihlas ancak Allah'a olan sıdk-u ihlastır. Binaenaleyh ey mü'minler, Yehud ve Nesârâ gibi misaklarınızı nakzetmeyiniz. Mahza Allah rızası için akidlerinizi ifâ ile sıdk-u ihlasınızı isbat ediniz de, bu fevz-i azîme ve bu rıdvan-i ilâhî'ye eriniz. Asıl Mâide-i ilâhiyye bu, asıl bayram işte o gündür ve hiç şübhe yok ki, Allah, her şeye kadir olduğu gibi buna da, kadirdir.

Şimdi Sûre-i Mâide bununla hıtam buluyor ve bunu, «الحمد لله» şükraniyle Sûre-i En'âm ta'kib ediyor.

EN'ÂM SÛRESİ

Bu Sûre-i «انعام» Mekkî'dir. Ancak altı veya üç âyeti müstesna. İbn abbas radıyallahü anh, demiştir ki: "Bu sûre Mekkî'dir, cümlesi birden bir gecede nâzil olmuş ve yetmiş bin Melek teşyi etmiştir. Resul-i Ekrem sallâllahüaleyhi vesellem, kâtiblerin hepsini çağırdı ve cümlesini o gece yazdılar. Ancak altı âyet müstesnadır ki, bunlar da:

1- ... قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ... (*"De ki: geliniz size rabbınız neleri haram kıldı okuyayım...."* En'âm-6/151)

2- ... وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ ... (*"Allahı gereği gibi tanıyamadılar...."* En'âm-6/ 91)

3- ... وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى ... (*"Allah'a iftira ederek yalan uyduran veya onun âyetlerine yalan diyen kimseden daha zalim kim olabilir? Şübhe yok ki zalimler felah bulmazlar."* En'âm-6/21)

4- ... وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظَّالِمُونَ ... (*"... görsen o zalimler ölüm dalgaları içinde boğulurken...."* En'âm-6/93)

5- ... وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ ... (*"... kendilerine kitap verdiklerimiz de bilirler ki...."* En'âm-6/114)

6- ... اَلَّذِينَ اٰتَيْنَا هُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ ... (*"Kendilerine kitap verdiğimiz ümmetlerin uleması o peygamberi kendi oğullarını bilir gibi bilirler, kendilerine yazık edenlerdir ki ancak iman getirmezler."* En'âm6/20) âyetleridir. Müşarün'ileyhten ve

Mücahid ve Kelbî'den diğer bir rivayette ancak, قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ (*"De ki: geliniz size rabbınız neleri haram kıldı okuyayım...."* En'âm-6/151) ilâ, لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (*"Bir de şu: Benim dosdoğru yolum, hep onu ta'kib edin, başka yollar ta'kib etmeyin ki sizi onun yolundan saptırıb parçalamasınlar, duydunuz a işte size o bunu ferman buyurdu gerektir ki korunur, müttekı olursunuz."* En'âm-6/153) üç âyet Medine'de nâzil olmuştur. Katâde ancak, وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه (*"Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar."* En'âm-6/91) وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْشَاَكُمْ... (*"Hem O'dur, O ki, sizi bir tek nefisden halk etti."* En'âm-6/98) Kisaî de, ancak iki âyet قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ (*"Allah beşere birşey indirmedi dediler. De ki: "Kim indirdi o Musa'nın insanlara bir nur, bir hidayet olarak getirdiği kitabı?"* En'âm-6/91) ile mürtebıtı Medine'de nâzil oldu demişlerdir. Bir de, قُلْ لَٓا اَجِدُ ... (*"De ki: Bana vahyolunanlar içinde bu haram dediklerinizi yiyerek bir adama haram kılınmış birşey bulmuyorum."* En'âm-6/145) âyetinin Mekke'de Arefe günü nâzil olduğu zikr edilmiştir. Hazret-i Enes Radıyallahü anh'dan rivayet olunduğuna göre; "Resulüllah şöyle buyurmuştur ki: ***"Kur'ân'da Sûre-i En'âm'ın gayri bir Sûre bana cümleten nâzil olmadı[1] ve Şeytanlar bu Sûre için toplandıkları kadar hiç bir Sûre için toplanmamışlardı. Bu Sûre bana, Cibril ile maiyyetinde elli bin Melek olduğu halde gönderildi. Bunu kuşatmışlar, bir düğün debdebesiyle getirdiler, havuza su kor gibi sadrimde kararlaştırdılar. Allah Teâlâ bununla, beni ve sizi öyle i'zaz etti ki, artık bundan sonra ile'l-ebed izlâl etmez. Bunda müşriklerin bütün hüccetlerinin ibtali ve Allah'ın hulfü nâkabil bir va'di vardır."*** Muhammed ibn Münkedir'den dahi mervidir ki, Sûre-i En'âm nâzil olduğu zaman Resulüllah, tesbih etmiş ve "Bu Sûreyi, ufuku seddedecek kadar Melâike teşyi' etti." buyurmuştur.

Âyetleri: Yüz altmış beştir. Kûfî.

Kelimati: Üç bin elli iki.

Hurufu: On iki bin iki yüz kırk.

Fasılası: ر ، ط ، ن ، م ، ل (لم نطر)

İsimleri: "Sûretü'l-En'âm", "Sûretü'l-Hucce" çünkü En'âm mükerrer surette zikredilmiştir. Esası da huccet-i nübüvveti tezkirdir. وَتِلْكَ حُجَّتُنَٓا (*"Bu işte bizim o hüccetimiz ki, kavmine karşı İbrahim'e vermiştik."* En'âm-6/83) فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (*"İşte, de hucceti baliga ancak Allah'ın; ...."* En'âm - 6/149)

Bu Sûrede tevhid, adl, nübüvvet, mead delilleri ve ehl-i butlân ve ilhadın

[1] Maamafih Sûre-i Fatiha'nın da toptan nâzil olduğu anlaşılıyordu.
İ'zaz: Aziz kılmak. İzlal: Zelil kılmak. Butlan: Batıl olmak.

mezheblerini ibtal ve Sûre-i Mâide de geçen En'âmın hıll-ü hürmetine müteallık tafsilât vardır. Binaenaleyh Sûre-i Mâide'yi Sûre-i En'âm'ın ta'kib etmesi de pek ma'nidardır. Sûre-i Mâide اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ (*"... İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, ..."* Mâide-5/3) mazmununu muhtevi olmak ve nüzulde muahhar bulunmak i'tibariyle bir gaye-i kemali ihtiva ediyordu. Sûre-i En'âm ise, evvel emirde bu tekemmülün seyr-i inkişafını muhtevidir. Bunun için Mâide'ye mütekaddim olan bu inkişafın tertibi, Kur'ân'da onu ta'kib etmesi de وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي (*"Üzerinizdeki ni'metimi tamama erdirdim."* Mâide - 5/3) den sonra abdest ve teyemmüm âyetinin وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ (*".... ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor ki şükredesiniz."* Mâide-5/6) fıkrasında beyan olunan hikmeti tazammun eder. Ve bundan anlaşılır ki, Kur'ân'da Sûre-i En'âm'dan i'tibaren Sûre-i Fatiha'nın ikinci bir devre-i inkişaf ve tafsiline başlanmaktadır. Bu suretle "Mâide"nin hıtamında hamd-ü şükranı telkin ederek başlayan Sûre-i En'âm Fatiha'nın اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (*"Hamd O Rabbi'l-alemîn"* Fâtiha-1/1) mebdeini, bir suret-i mahsusada bast-u tavzih ile ibtida etmiş ve bu vech ile her nihayet bir bidayetin medhali olduğunu göstermiştir. Buna binaen semavat-ü arz saltanatı kendisinin mülkü olan وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (*"Ve O herşeye kadir, daima kadirdir."* Mâide-5/120) bulunan Allah Teâlâ'ya sıdk-u ihlâs ile şu suretle hamd-ü senâ ve arz-ı ta'zimat etmeliyiz:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضٰى اَجَلًا وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

Hıll: Helal. **Bast-u tavzıh:** Genişletilmiş açıklama. **Medhal:** Giriş.

وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ

وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾ وَمَا تَأْتِيهِمْ

مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ

لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا

كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ

وَاَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ

فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَ ﴿٦﴾ وَلَوْ

نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ

كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ

مَلَكٌ وَلَوْ اَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْاَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ

مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ

فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾ قُلْ

سِيرُوا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hamd, O Allah'ın hakkıdır ki, gökleri ve yeri yarattı zulmetleri ve nuru yaptı. Sonra da Hakkı tanımayanlar, bunları kendilerini yaratana denk tutuyorlar.

2- O, O hâlıktır ki, sizi bir çamurdan yarattı, sonra bir eceli bitirdi, bir ecel de nezdinde müsemmâ. Sonra da siz, daha şübhe ediyorsunuz.

3- Halbuki O, göklerde de Allah, yerde de, sizin içinizi de bilir, dışınızı da, daha ne kesbedeceksiniz onu da bilir.

4- Böyle iken onlara Rabblerinin âyetlerinden her hangi bir âyet gelmiyor ki, mutlak ondan yüz çevirmiş olmasınlar.

5- İşte en belli hak geldiği zaman da kendilerine, "yalan" dediler. Fakat yakında onlara ne ile istihza etmekte olduklarının haberleri gelecek.

6- Görmediler mi önlerinde kaç karın helâk ettik? Bu yerde onlara size vermediklerimizi vermiştik ve üzerlerine semayı bol bol salıvermiştik, ırmakları ayaklarının altından akar bir hale getirmiştik, öyle iken onları günahlarıyle helâk ettik de, arkalarından yeni bir karın olarak başkalarına neş'et verdik.

7- Sana kâğıt üzerinde yazılmış olarak bir kitab indirseydik de onu elleriyle yoklasaydılar, her halde o küfürlerinde inad edenler yine diyecek-lerdi ki: "Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değil."

8- Bir de: "Şunun üzerine bir Melek indirilse de görsek a" diyorlar. Eğer öyle bir Melek indirse idik her halde iş bitirilmiş olur, kendilerine bir ân bile göz açtırılmazdı.

9- Kendisini bir Melek kılaydık, yine onu bir er kılacaktık ve düşmekte bulundukları şübheye onları yine düşürecektik.

10- Kasem olsun ki (Ya Muhammed), senden evvel gönderilen Peygamberlerle de eğlenildi, fakat o eğlendikleri hak, o masharalığı edenleri çebçevre kuşatıverdi.

11- De ki: "Yeryüzünde dolaşın da bakın, o Peygamberlere yalancı diyenlerin akibeti nasıl olmuş?"

الحَمْدُ لله Hamd hep Allah'a الَّذِى خَلَقَ السَّموَاتِ وَالاَرْضَ Ki, başların üstündeki semavatı ve ayakların altındaki arzı halketti وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ve zulûmat-ü

nûru yaptı. Binaenaleyh O'nun, bunlar üzerindeki mülk-ü saltanatı ve rübubiyyeti yalnız vücudlarından sonraki tedbir ve tekemmülleri, avarız-ı lâhıkaları üzerinde cereyan eden ve zatı ve tabiatlerine mahkûm bulunan tâlî ve ma'lül bir mülk-ü rububiyyet değil, daha evvel halk-u ca'l ile bütün mevcudiyyetlerine dahi hâkim olan bir mülk-ü saltanattır. Ve bunun için bütün hamd-ü sena, bütün ta'zîm-u şükran ancak ve ancak Allah'ın hakkıdır. Zaten ve sıfaten Allah'a mahsustur.

Kur'ân'da beş Sûrenin

Evvelinde اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ kelime-i tayyibesi mezkûrdur. Evvelâ, Fatiha'da اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (*"Hamd O, Rabbi'l-âlemîn"* Fatiha-1/1),

Saniyen, bu Sûrede اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ (*"Hamd O Allah'ın hakkıdır ki gökleri ve yeri yarattı. Zûlmetleri ve Nûru yaptı."* En'âm-6/1),

Salisen, Sûre-i Kehf'de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ (*"Hamd O Allah'a ki kuluna kitap indirdi,...."* Kehf-18/1),

Rabian, Sûre-i Sebe'de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ (*"Hamd O Allah'ındır ki göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nun,....."* Sebe'-34/1)

Hamisen, Sûre-i Fâtır'da اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا (*"Hamd Allah'a, O gökleri, yeri yaratan ve Melaikeyi kılan fâtıra:......"* Fâtır-35/1) buyurulmuştur ki, bunların hepsi Fatiha'daki اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (*"Hamd, O Rabbülâlemin."* Fâtiha-1/1) tahmidiyle âlemînde rübubiyyet-i ilâhiyye'nin vücuh ile tafsil-ü izahıdır.

Mâide'nin hatimesinden intikalen burada görülüyor ki, semavat-ü arz hakkında, "halk", zulümat ve nur hakkında, "ca'l" ta'bir olunmuştur. Müfessirîn diyorlar ki: "Ca'l" da, "halk" gibi bir inşa ve ibda'dır. Şu kadar ki, halk, inşa-i tekvîniye muhtass ve bir takdir-ü tesviye mânâsını da mutazammındır. Yâni halkta mahlûkun her vech ile mekadir-i mahsusasını ibda' ve takdir eden mütekaddim bir ilm-i muhit ve ona göre gerek bilâ madde ve gerek bir maddeden tekvin ve tesviye mânâsı vardır. Ve bu suretle fıtrat mefhumu halk ve hılkat mefhumundan bir cüzdür. Ca'l ise, bu âyette olduğu gibi inşa-i tekvînî ile مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ (*"Ne bahıyre, ne saibe, ne vasiyle, ne ham'dan hiç birini Allah meşru' kılmadı...."* Mâide-5/103) âyetinde olduğu vech ile inşa-i teşriîden eamm olduğu

---

Avârız-ı Lahika: İlave engeler, arızalar. **Cai'l:** Yaratmak. **Fâtıra:** Allah'ın sıfatı. **İbda':** Yaratma.

gibi bundan başka ca'lda bir tasyîr-ü tazmin mânâsı, yâni mef'ulünün diğer bir şey ile zarfiyyet veya gâiyyet veya mebdeiyyet veya diğer her hangi bir vech ile mülâbesesi mânâsı dahi vardır ki, bu şey arada kâh zımnî bir kayd olarak ve kâh ikinci bir mef'ul suretinde umde-i kelâm olarak mülâhaza olunur. Evvelkinden ca'l, velev zımnen olsun mukayyed bir mef'ule taalluk eder. وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ (*"....Zülmetleri ve nûru yaptı."* En'âm-6/1) وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا (*".... aralarına da bir berzah ve bir "hıcri mahcûr" koymuştur."* Furkan - 25/53) وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ (*"Hem O, O dur ki Arza bir imtidad verdi ve onda, oturaklı dağlar ve ırmaklar yaptı...."* Ra'd-13/3) وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (*"... tarafından bize bir sahib gönder... "* Nisâ-4/75) gibi. İkincisinde ise, يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى آذَانِهِمْ (*"... yıldırımlardan ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar ve Allah kâfirleri kuşatmıştır."* Bakara-2/19) وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا (*"O, tan attırıp sabah çıkaran, geceyi bir aramgâh kılmış, Şems-ü kameri de birer nişanei hisâb, o işte o azîz, âlimin takdiri."* En'âm-6/96) gibi iki mef'ule teallûk eder. Ve makamına göre bu ikinci şeyin bir kaydı zımnî veya umde-i kelâm olup olmadığını tefrik etmek lâzım gelir ki, bu mânâlar lisanımızda yapmak ve kılmak kelimeleri ile ifade olunabilir. Nitekim karanlık yaptı, aydınlık yaptı, geceyi gündüz, gündüzü gece yaptı, karanlığı nâhoş, aydınlığı hoş kıldı denilebilir. Demek olur ki, zulûmat-ü nurun mec'uliyyeti yekdiğer ile teakubu ve semavat-ü arzdaki eşyanın vücud-ı mahlukları zımnında birer hadise-i mütekabile olmaları i'tibariyledir. Ve bundan zât-ı zulmetin nur gibi bir emr-i vücudî ve a'dam-ı asliyyenin umur-ı mevcude olması ve eşyadan kat'ı nazarla zamanın leyl-ü neharın hadd-ı zâtında mevcud bulunması lâzım gelmez. Demek ki, Mânicilerin dediği gibi zulûmat-ü nurun biri hâliki şer, biri halikı hayr iki mebde-i evvel olmaları şöyle dursun bunlar, semavat-ü arzın hılkati zımnında mec'ul-i tâli ve zımnî, nisbî ve izafî birer hâdiseden başka bir şey değillerdir. Zulümatın nura takdimi eşyayi mahlûkada a'dam-ı asliyyenin melekâte mukaddem olmasına işarettir. Zulümatın cemi', nurun müfred olarak iradı da zulmetin kesret, şirk-ü teşettüt ile alâkadar bulunduğuna ve bunda vahdet ve ferdaniyyetin kesrette istiğrakine, nurun ise, tevhid ile alâkadar olduğuna ve bunda kesretin vahdette istiğrakına bir tenbih gibidir. Ve bu cem'ü takdim ile ifrad ve te'hirde zulümat-ü nurun semavat-ü arz karinesine ayrıca bir hüsn-i tekabülü de vardır. Sonra zulümat ve nurdan murad, leyl-ü neharın teakubünde görüldüğü üzere mahsûs olan iki hâdise-i mütekabile

---

Tasyir: Bir surette koyma. **Tazmin:** Kefil olma. **Gaiyyet:** Son ile alakalı. **Mülabese:** Münasebet. **Meculiyyet:** Meydana çıkarılmış. **Teakub:** Birbiri ardınca olmak. **Mec'ul:** Yapılmış, meydana çıkarılmış.

olduğu zahirdir. Zira lâfızların hakıkat-i luğaviyyeleri budur. Maamafih nur, inşiraha, zulmet, gumuma sebeb olmak i'tibariyle bunlar küfr-ü iman, cehl-ü ilim, keder-ü sürur, şerr-ü hayr gibi mâneviyyata imadan da hâlî değildirler. Ve hattâ bu mânâlarda mecaz-ı mütearef olmak üzere müsta'meldirler. Bundan dolayı bâzı müfessirîn, bununla tefsir etmişler. Vahidî de, zulümat-ü nurun mahsûs ve ma'kul her ikisine şamil bulunduğunu göstermiştir ki, umumı mecaz demek olur. Filvakı' delil-i ma'rifet ve tevhid olan nurun yalnız bir hâdise-i afâkiyye ve cismaniyye olmasında ısrar doğru değildir. Bunda enfüsiyyet ile afâkıyyetin, maddiyyet ile mâneviyyetin bir intıbakı, bir lemha-i visali vardır ki, biz ona idrak ve şühud ve şuur-ı vicdan tesmiye ederiz. Binaenaleyh nurda her halde bir mânâ gözedilmeli ve mahsûs ve ma'kulü cami' bir mânâ-yı âmm mülâhaza olunmalıdır. Havassin tenevvüune rağmen nurun müfred olarak iradı da hepsinin nur-ı şuur ve idrakte toplandığını ifham eder.

İşte Allah, öyle bir Rabbü'l-âlemîndir ki, maddiyyat ve mâneviyyatiyle semavat ve arzı halketmiş ve zulümat-ü nuru yapmıştır. ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Sonra bütün bu ni'metlere nankörlük edip küfredenler,** بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ **O Yaradan Rabblarına bu mahlûkatı veya bunlardan bâzılarını denk tutuyorlar.** Bir kısmı tutuyor tabiat-i eşyaya tapıyor, bir kısmı tutuyor nücuma, güneşe tapıyor. Bir kısmı tutuyor hayr ilâhı, şer ilâhı, Yezdan ve Ehremen diye zulmete ve nura tapıyor. Bir kısmı tutuyor hararete, ateşe tapıyor. Bir kısmı tutuyor, taşlara, topraklara, ma'denlere ve bunlardan yaptıkları putlara tapıyor. Bir kısmı tutuyor nebatata ve hayvanata tapıyor. Bir kısmı tutuyor inâsa tapıyor. Bir kısmı tutuyor Fir'avn ve Nemrud gibi azgın Tağutlara tapıyor. Bir kısmı da İsa ve anası veya Melâike gibi ibadullah'a tapıyorlar. Ki, bütün bunların Hâlik Teâlâ'ya karşı ne büyük bir küfran, ne kadar bir iz'ansızlık olduğu bedihîdir.

Aceba bunlar, bu küfr-ü küfranın mes'uliyyetini hiç düşünmüyorlar, o Halîk Teâlâ'nın kendilerine hiç bir şey yapamayacağını mı zannediyorlar? Ey insanlar, هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ **O öyle bir Allah'dır ki, sizin hepinizi bir çamurdan halk etti.** Allah, arzı halkettiği zaman üzerinde hayattan hiç bir eser yoktu. O hayatsız mevadd-ı arziyyeden çamur, çamurdan da nebat, hayvan, insan halketti ve sonra o insanın sulbünden, o çamurun bir nümune-i istifası olarak çıkardığı bir "ma-i mehîn" içindeki zerreciklerden bir sülâle-i mütevaliye olarak sizleri halkeyledi ve eylemektedir. Sizin madde-i ulânız bir çamurdan ibarettir.

İnşirah: Ferahlanmak. **Gumum:** Gamlar, kederler. **Havas:** Hisler, hevesler. **Tenevvü:** Çeşit çeşit olmak. **Ma:** Su. **Mehîn:** Hor ve hakir az şey.

Onu, insan yapan Allah'dır. Burada tefsir-i meşhur budur: Allah Teâlâ, insanları Âdem'den Âdem'i de bir tinden halketmiştir. Fahruddin-i Razî der ki: "Bence bunda diğer bir vecih daha vardır. Şöyle ki: İnsan meni ile tamisten mahluktur. Bunlar ise, kandan, kan da ağziyeden tevellüd eder. Agziye de, ya hayvanî veya nebatîdir. Hayvanî olduğu takdirde o hayvanın keyfiyyeti, tevellüdündeki hali, insanın keyfiyyeti tevellüdündeki hali gibidir. Kala kala ağzaye-i nebatiyye kalır. Binaenaleyh sâbit ki, insan dolayısiyle ağziye-i nebatiyyeden, ağziye-i nebatiyye de şübhe yok ki, tinden mütevellidir. Ve o halde her insan, bu suretle ibtidâen tinden mahluktur. Tinden nutfe, nutfeden kalb, dimağ, kebid ve saire gibi sıfatte, surette, levinde, şekilde muhtelif echize ve a'za tevellüd ve teşekkül etmesi ise kendi kendine olabilecek bir şey değildir. Bu san'at-i bedia ancak bir mukaddir-i hakîm ve müdebbir-i rahîmin takdir-ü tedbiri ile mümkün olabilir. İlh". Çünkü yok, kendi kendine var olamaz. Kendiliğinden tevellüd, "jeneraspon spontane" hudus bilâ ille muhal ve batıldır. Bâhusus böyle bir istifa' ile böyle bir insan vücudünün tesadüfen ve cahilâne bir surette meydana gelmesi evleviyyetle bâtıl ve muhaldir. Râzî'nin bu ihtarı, fîlhal meşhud ve ma'lûm vakıat-ı hayatiyyeyi mülâhaza ile yalnız Âdem aleyhisselâmın değil, her insanın edvar-ı muhtelife içinde tînden bil'istifa halkedilmiş olduğunu göstermesi ve hılkat-i Âdem'i tenvir-ü tavzih eylemesi i'tibariyle cidden haiz-i ehemmiyyettir. Ancak bu müşahede tefsir-i meşhurda olduğu gibi ilk insanın, ilk nutfenin halkını bir izah olmak üzere mülâhaza edilmedikçe mes'elenin bütün künhiyle kavranılmış olacağı cây-i nazardır. Zira nev'-i beşerin arz üzerinde ilk halkına kadar çıkılmayınca, her insanın nutfeden evvel tinden halk edilmiş olduğu bihakkın tezahür edemez. Çünkü her ferdin halk olunduğu nutfe-i peder ve tams-i mâder topraktan aldığı gizasine mukaddemdir. Bu cihetle hılkat-i beşer ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (*"Sonra da bir sülaleden, bir hakir sudan neslini yaptı."* Secde-32/8) dir. Sulbde nutfenin, rahimde tams-ü beydanın hılkati dahi menşe-i nebatî dolayisiyle turaba ve suya medyûn ise de, bunları deme temessülü daha evvel o sulb-ü rahimin garize-i hayatiyyesine bu da tevellüd ettiği nutfe ve tamse medyûndur. Binaenaleyh mes'eleyi ezher cihet tahlil etmiş olmak için tinin mebde-i hilkat-i beşer olması ilk nutfe ve tamsin hilkatine kadar irca' edilmek lâzım gelir ki, bu de evvelâ hılkat-i Âdem'i mülâhaza ile mümkün olur.

Bu münasebetle zamanımızın nazariyyat-ı fenniyyesini bir gözden

---

Tamis: Cima etmek. **Kebid:** Karaciğer. (**Kebid:** deve ağzı) **Levn:** Renk. **Cay-ı Nazar:** Dikkat edilecek husus. **Tams-i mâder:** Annenin hayız kanı. **Giza:** Gıda. **Medyun:** Borçlu. **Garize:** Yaratılış, huy.

geçirmek müfid olacaktır. Bugünkü nazariyyata göre, gerek hayvanî ve gerek nebatî mebde-i hayat son tahlilde bir "sellûl"'e yâni bir hüceyreye müntehi olmaktadır. Bir nebat, bir hayvan, bir insan bedeninin bütün a'zâ-yı ensacı, hurdebîn ile muayene olunabilen gayet küçük müdevver veya mustatîl bir takım hüceyrelerin bir san'at-i bedi'a ile dokunmasından mütehassıldir. Hayat ve uzviyyetin ilk nümunesi bir huceyrededir ki, biz, bunları insanlar hâkkında zahr-i Âdem'den çıkarılan zerrecikler diye mülâhaza edebiliriz. Hüceyre, hüceyreden tevellüd ederek tekessür eder. Bir hüceyre heva, su ve sair mevadd-ı arzıyyeyi tagazzi ve onlar hüceyrenin içinde uzuiyyete temessül eder. Bundan diğer hüceyreler tevellüd eyler ve mecmnundan da bir zihayat beden dokunur, meydana gelir, ve bu suretle enva'-ı nebatât, enva'-ı hayvanat ve bu miyanda insanlar birli veya ikili olarak kendi hüceyre-i asliyyeleri üzerinde bir sülâle ta'kib ederler. Bir insanın mebde-i teşekkülü olan ilk hüceyre anasının rahiminde bir yumurta hüceyresiyle onu telkih eden bir nutfe huceyresinin teşekkül ettikleri mülakkah bir hüceyre olmak üzere mütalea olunur ki, horoz tohumuyla aşılanmış bir tavuk yumurtası bunun tam değilse de, zahirî bir nümunesi gibidir. Şimdi, her hüceyre kendi tabiatiyle kendini yaratıyor demek, yoktan illetsiz bir eser tasavvur etmek olduğu için nasıl bir tenakuz ve muhal ise, bütün hüceyrat-ı mütevellidenin halikı ve bunları bir beden olarak nescedib vücude getiren san'i de ilk hüceyredir demek, dahi ondan daha büyük bir tenakuz ve muhaldir. Çocuğu yaradan ve yaşatan kendisi veya anası ve babasıdır zannetmek gibi açık bir cehalettir. Şübhe yok ki, bir hüceyreden bir nutfenin "meşic"'inden yüzlerle, binlerle, milyonlar, milyarlarla hüceyratı halk eden ve bunları nescederek evsaf ve eşkâlleri ve menafi'i ve garizeleri muhtelif a'za ve echizeden müteşekkil mükemmel bir beden, bir hayat makinesi halinde işleten san'at-ı bedia bunların cümlesi üzerinde hakim olan bir kudret-i baliga-i İlâhiyye'nin en mükemmel şahididir. Ve böyle olduğu Kur'ân'ın müteaddid âyetlerinde de gösterilecektir. Fakat bu âyetten çıkan mes'ele yalnız bundan ibaret kalmıyor. O ilk hüceyrenin menşeyi ne olduğu da gösteriliyor ki bütün kudret-i halika-i hayatiyyenin o bir hüceyreye aid olması gibi bir tevehhüme de meydan kalmasın. Bugün erbab-ı fen diyorlar ki: Hayât ve uzviyyet böyle bir hüceyreye bir tohuma râci'dir ve Pastör tecrübesine nazaran da gerek nebatî ve gerek hayvanî her zîhayât, her uzviyyet behemehal kendi nev'inden böyle bir tohum ile mesbuktur, yâni bir

---

Ensac: Uzuvların yapılışı. **Hurdebîn:** Mikroskop. **Müdevver:** Yuvarlak. **Mustatil:** Uzanan. **Tagazzi:** Gıdalanma, beslenme. **Telkih:** Aşılamak. **Mülakkah:** Aşılanan. **Nesc:** Dokuma, örme, dokunuş. **Sani':** Yaratan. **Meşic:** Karışım. **Mesbuk:** Geçmiş.

sülâledir. "Jenerasyon spontane" kendi kendine tevellüd yoktur ve olamaz. İlletsiz bir hadise olamayacağını anlatan bu ifadeden bir çokları yanlış neticeler çıkarmış ve kudret-i halikayı inkâra kadar varmışlardır. Halbuki bu noktada, fennin tafsilen talil edemediği ve maafih icmâlen halleylediği ikinci bir safha vardır. Zira arzın ve arz üzerinde hayâtın kadîm olmadığı fennen ve mantıkan ma'lûm olduğu gibi, "hüceyrenin mürekkeb ve mütekevvin ve binaenaleyh hâdis" olduğu da yakînen ma'lûmdur.

Ve hattâ kimya-yi uzvîde ve ilm-i ensacda hüceyrelerin terkibatına ve eşkâline müteallık bir hayli ma'lûmat da vardır. Gayr-ı uzvî bir takım mevadd-ı basiteden zihayât bir hüceyre-i uzviyye terekküb etmiş bulunuyor. Gerçi fen, bu mevaddın bissınaa terkibinden bir hüceyre yapamıyor. Fakat hüceyrenin mürekkeb ve mütekevvin ve hâdis olduğu da her şübheden azâde olarak ma'lûm bulunuyor. Ve zaten tevellüd-i müteselsil tasavvuruda her hüceyrenin tekevvün ve hudusünü tasavvur etmektir. Şu halde hüceyre içinde hüceyre ve daha evvel arz üzerinde ilk insan veya ilk hayvan veya ilk nebat hüceyresi nasıl ve nereden yapılmıştır? Suâli vardır. Buna karşı fenn-i beşer: "Nasıl yapıldığını henüz bilmiyorum ve fakat şurası muhakkaktır ki, her halde mevadd-ı basita-i arziyyeden yapılmıştır. Bu nokta, fennen ve aklen müteyakkandır. Zira terkibatında arzda bulunabilen mevadd-ı basita müşahede olunuyor.", cevabını vermekte ve bu noktada mes'ele kimyadan ve ilm-i hayattan kanun-ı istifa' ile hikmet-i İlâhiyye sahasına geçmektedir. İlletsiz kendi kendine hudus mânâsına "jenerasyon spontane" tevellüd veya tekevvün binefsihi hadd-i zatında bir tenakuz olduğu için aklen ve fennen bizzarure muhal ve aynı zamanda hüceyrenin hâdis ve mütekevvin olduğu da yakinen ma'lûm bulunduğundan bu babda Pastör nazariyyesi, daha ziyade felsefî demek olan istifa mülâhazasına lüzum görmeden fenni doğrudan doğru kudret-i halıkaya istinad ettirmiştir. Çünkü istifayı mevzu-ı bahsetmenin neticesi de bunu, isbattan başka bir şey değildir. Yoksa "her zîhayat kendi nev'ine mahsus bir tohumdan olur. "jenerasyon spontane" yoktur" diyen Pastör, bu sözü ile, huceyrat-ı ibtidaiyyenin kıdem ve ezeliyyetini iddia etmek gibi bir tenakuzu iltizam eylemek istememiştir. Pastör, bilirdi ki, huceyrat-ı hayatiyye fennen azamî olarak yüz derece-i hararete bile tahammül edemez helâk olur. Ve hattâ bundan dolayıdır ki, mevki-i tecrübeye koyduğu şişelerindeki suları ve onlardaki mevadd-ı uzviyyeyi bu suretle ta'kım etmiştir. Şu halde ilm-i tabakat-ı arza nazaran sonradan teşekkül eden ve bir vakitler bin-

İlmi Ensac: Doku Bilim. Müteselsil: Zincirleme. Ta'kım: Kısırlaştırma.

lerle derece-i hararet içinde bulunan küre-i arz üzerinde kadim ve ezelî bir hüceyre-i hayatiyyenin mevcudiyyetini nasıl kabul ve tasavvur etmiş olabilir? Ve şayed ettiyse böyle bir dâvânın ne kıymet-i ilmiyyesi olur?!.. Binaenaleyh hüceyre-i ibtidaiyye her halde hâdis ve mevadd-ı arziyyeden mütekevvindir. Fakat binefsihi tevellüd ve tekevvün de batıl olduğundan bunun halk-u tekvini bizzat Hâlik Teâlâ'nın kudreti ezeliyyesine müstenid ve ona delil ve şahiddir. Ve bu babda ilk hüceyrenin küre-i arza diğer ecram-ı semaviyyeden gelip gelmediğini farzetmeğe kalkışmak da söz uzatmaktan başka bir şey değildir. Hâsılı insan içinde insanın hüceyre içinde huceyrenin tevellüd ve tekevvünü ile sülâle-i hayatın tevalisi tegaddi ile alâkadar, tegaddi ise, arzdan, çamurdan halkolunarak gelen bir gıda-yi tahvil ve temsil demek olduğu derkârdır. Ve bu suretle mevadd-ı arziyyenin hilkat-i beşere velev kısmen olsun bir mebde' bulunduğu da zahir ve kudret-i Halikayı bu tahvil ve temsil suretindeki istifadan fehmederek mes'eleyi kısa kesmek de mümkündür. Ancak bunun illet-i halıkasını tegaddi ve temsil kudretinde farzetmek bu kudreti de sırf o insan veya o hüceyrenin daha evvelki bir insan veya hüceyreden tevarüs ettiği kuvve-i hayatiyye eseri olarak mülâhaza etmek mümkün ve hattâ mu'tâd bulunduğundan bu hal içinde insanın, bidayeten tînden halkedilmiş olması esasına henüz ihtilât ve iltibastan salim bir surette tavazzuh etmiş nazariyle bakılamaz. Ve Pastör nazariyyesini ta'kib edenler de bu safha-i tevali içinde illet-i halikayı ilk hüceyrenin malik bulunduğu kuvve-i hayatiyyede gözetebilirler. Fakat mes'ele, arz üzerinde ilk tekevvün eden hüceyrede mutalea edilir, hem de illetsiz hudûs, tevellüd binefsihi muhal olduğu ve hüceyrenin kadim ve ezelî olamayıp bizzarure hâdis bulunduğu unutulmayarak mutalea edilirse o zaman gerek pastörcüler ve gerek istifacılar, herkes bizzarure, i'tiraf etmek mecburiyyetindedirler ki, beşerin madde-i ibtidaiyyesi mevadd-ı arziyyeden, arzın çamurundandır. Ve fakat beşer, o çamurun süzülmüş, istifa görmüş bir şekl-ü sûretidir, وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ("*Şanım hakkı için biz insanı çamurdan, bir sülâleden yarattık.*" Mü'minun-23/12)

İşte Allah o halıktır ki, insanları ibtidaen böyle bir çamurdan halk eyledi. ثُمَّ قَضَى اَجَلًا **Sonra bir ecel kaza eti.** Takdir-ü hükmedip bilfiil mevki-i icraya koydu. Her dünyaya geleni ölümüne kadar bir ecel ile te'cil eyledi ki, her eceli yetenin ölmekte olduğu zahir ve hepinizin **ma'lûm** ve meşhududur. Bundan başka وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ **takdir-ü tesmiye edilmiş bir ecel, bir eceli müsemmâ da O'nun indinde, O'nun huzurunda vardır.** Ki, bu da, bu hayat-ı dünyadaki nîk-ü bed

---

Derkâr: Malum. **Tegaddi:** Gıdalanmak. **Tevarüs:** İrsî olarak geçmeler. **İhtilât:** Karışma. **Tevali:** Devam etmek. **Mevadd:** Maddeler. **Nîk-ü bed:** İyi ve kötü.

bütün ef'alin ba'de'l-mevt mes'uliyeti vakti, yâni ecel-i saat ve kıyamet, yahud ecel-i bâ'sdir ki, bu henüz kazâ edilmemiş, fiiliyyat-ı meşhudunuz değil, gâibdir. Fakat takdir-ü tesmiye edilmiştir. Bilâhare huzur-ı İlâhî'de behemhal icrâ ve infaz edilecek, فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ("... *bir fırka Cennette, bir fırka saîrde.*" Şûrâ-42/7) ebediyyen taayyün edecektir.

Yukarılarda dahi sebkettiği üzere ecel, bir vakit, veya o vaktin nihayeti demektir. Meselâ, "şu borç, bir sene müecceldir" denildiği zaman, bir sene bir eceldir. Sonra "eceli geldi" denildiği zaman da, senenin nihayeti geldi demek olur. Ve bu âyette her iki mânâ câizdir. Maamafih birincide vakit, ikincide nihayet mânâsı daha muvafıktır. Binaenaleyh insanın dünyada eceli demek, mevtine kadar müddet-i ömrü veya onun nihayeti, ân-ı mevti demektir. Öldüğü lâhzada bu ecel, gelmiş ve yetmiş olur. Her hangi mânâ tasavvur edilirse edilsin bu ömür, bu ecel birdir. Bir kerre tahakkuk eder. Bir insan için bir mevte kadar iki ecel tasavvuruna imkân yoktur. Ve ölüm, her ne sebeble olursa olsun ecel yetmiş, ömür bitmiş olur. Ve artık ona ecelsiz öldü demek, tenakuzdan başka bir şey değildir. O gün anlaşılır ki, ezelde mükadder ve müsemma olan bu, bu gün tahakkuk edip fiilen kaza edilen de budur. Fakat bunun kazasiyle, bu ecel yetmekle insanın, vücudun her şeyi her iş bitmiş olmaz. Bundan sonra da diğer bir ecel, bir nihayet gelecektir. Bu ecel de, bu müddetin nihayetinde ve huzur-ı İlâhî'de iyi ve kötü her mes'uliyyet hitam bulacak, suâl-ü hesab tamam olup, hayat-ı dünyanın bütün defterleri kapanacak, ondan sonra ya ebediyyen sevab, veya ebediyyen ikab devresi gelecektir. Ve işte burada, أَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ **"Bir ecel de nezdinde müsemmâ."** bu akibet, bu nihayettir ki, buna kıyamet, sâat, yevm-i ba's, yevm-i cemi', yevm-i suâl, yevm-i hesab, yevm-i ceza, yevm-i din, yevm-i fasıl denilir. وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ ("... *hakikaten son yurd (darı Ahiret) işte halis hayat o amma bilselerdi.*" Ankebut-29/64) Bu fasıldan i'tibaren tecelli ve tahakkuk eyleyecektir. Ve artık buna nihayet yoktur. Ecel-i mevtten başka bir ecel olan bu ecel-i müsemmâ, ecelin nihayet mânâsı i'tibariyle fasl-ı âhiretin mebdei olan sâat ve vakit mânâsı mülâhazasiyle de mevtten o sâata kadar olan berzah müddetiyle tefsir olunur ki, meâl birdir. Ve tefsir-i sahih ve mu'teber bu mânâlardır. Maamafih bâzı müfessirîn, diğer vech ile de söylemişlerdir ki, bunlardan bilhassa bâzılarını ihtar edelim:

1- **Ebu Müslim, demiştir ki:** "Kazâ olunan birinci ecel geçmişlerin, yâni vefat eden eşhas ve ümem-i salifenin ecelleridir. İkinci ecel de, henüz vefat et-

---

Sebk: İleri geçme.

memiş bulunanların ecel-i mevtleridir ki, bunu ancak Allah bilir. Buna göre mevzu-ı bahs her şahs için ancak bir ecel-i mevt demek olur ki, «أجلا وأجل» tenkirlerine nazaran hilâf-ı zâhirdir. Birinci ecel, herkesin geçen ömrü miktarı, ikinci ecel de, kalan ömrü miktarı demek de böyledir. Hattâ bizce burada, birinci eceli, ecel-i eşhas ecel-i ikinci eceli وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ (*"Her ümmet için bir müddet mukarrer, ..."* Âraf-7/34) medlûlü üzere ecel-i ümem, yâni birisi mevt-i ferdî eceli, diğeri mevt-i milli eceli olmak üzere mülâhaza etmek de varid-i hatır olur. Fakat mervi olan evvelki mânâ bunu mutazammındır. «قضى أجلا» ikisine de şamildir.

2- Bâzıları da demiş ki, her insanın iki eceli vardır. Birisi âcâl-i tabi'iyye, ikincisi âcâl-i ihtiramiyyedir. Ecel-i tabiî şudur: Mizac, avarız-ı hariciyyeden masun kalmış olsa idi, müddet-i bekası fulân vakte kadar varacaktı. Ecel-i ihtiramî de gark, hark, haşerat sokmak ve saire gibi esbab-ı hariciyyeden mu'dıl bir sebeb ile husule gelendir. Fahrüddin-i Râzî, bunu, hükema-i islâm kavli diye nakletmiştir ki, murad, Etîbbâdır. Etibbâ arasında bir ömr-i tabiî nazariyyesi vardır. Ve nitekim tabiblerimiz lisanında ecel-i tabiî, ecel-i müsemmâ, ecel-i ihtiramîye de, eceli kaza ta'bir edilmek mu'tad olmuştur. Böyle bir telâkki kable'l-mevt hayatta esbaba, hıfzussıhhaya, tedaviye tahaffuzat-ı hariciyyeye riayetin menafi'ini göstermek nakta-i nazarından müfiddir. Lâkin bunu iki ecel diye anlamak doğru değildir. Yâni bir insanın biri tabiî, biri ihtiramî olmak üzere iki eceli yoktur. Ya tabiî veya ihtiramî bir eceli vardır. Zira fiilen vaki' olacak olan ecel, bunların ancak biridir. Diğeri, bir imkândan ibarettir. Vücuh-i imkân, müteaddid ve hattâ namütenahî olabilir. Fakat vaki' birdir. Hakikaten ömür, ecel de o vaki'den ibarettir. Allah'ın takdir-ü kaza ettiği de, odur. Allah'ın bildiği şaşmaz, o mümkünü mümkün, vaki'î vaki' olarak bilir. Binaenaleyh ecel-i tabiî ve ihtiramî taksimi ecel-i mümkün, ecel-i vaki' diye bir taksim yapmak gibidir. Esbab-ı hariciyye ihtiramı ile ölenin tabiî olarak ölmesi mümkün olduğu gibi tabiî olarak ölenin de, esbab-ı hariciyye ile olması melhuzdur. Fakat o her halde bunların yalnız biriyle ölecektir. Halbuki ecel denildiği zaman mümkünü değil, vaki'i anlamak üzere gelir. Vaki' vukuundan evvel henüz imkân sahasındadır. Binaenaleyh henüz ölmiyen bir kimsenin, esbab-ı tahaffuza riayeti meşru' ve hattâ vazifedir. Fakat vakıın vuku'ıyla saha-i imkân kapanmış, ecel tahakkuk etmiştir. Binaenaleyh o zaman da vazife, vakıa teslim

---

Tenkir: Harf-ı tarifsiz (Jl) nekralı. **Âcâl:** Eceller, ölümler. **İhturamiye:** Eksilmek, kesilmek. **Gark:** Batmak, suda boğulmak. **Hark:** Yanmak. **Mu'dıl:** Güç, içinden çıkılmaz, girift. **Vakı':** Olan, mevcut olan.

olmaktır. Sonra ömr-i tabiî sözü de mücerred bir mazariyyedir. Ölüm her ne olsa bir ihtiram ve tahrib olmaktan çıkmaz. Herem, esasen bir ihtiram eseridir. Yoksa tabiatin, tabiat olmak üzere muktezası ıttıraddan başka bir şey değildir. Tesir-i haricî ile ihtiram mevzu-ı bahs olmayınca ömr-i tabiî namütenahi olmak iktiza ederdi. Demek ki, hüküm, tabiatte değil, halik-ı tabiattedir. Ve o halde tabiat sözü bir taglit ve teşkiktir. Bu gibi sözlerle insanlar, emr-i yakîn olan ölümde bile şeklere düşer dururlar. Nitekim buyuruluyor ki: ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ **Sonra ey kâfirler siz, tutar şekk-ü tereddüd edersiniz ha!..** Yâni Allah Teâlâ'nın sizi ve sizin madde-i ûlânıza varıncaya kadar bütün usulünüzü halkeden Hâlik ve size takdir-ü hükm ettiği ecel gelinceye kadar hayatınızı veren bir muhyi-yi kadir olduğu nefsinizdeki âsar-i meşhudesiyle sâbit ve muhakkak ve böyle maddeler yaratmağa ve onlarda hayatlar ibda' etmeğe ve sonra bu hayâtı, dilediği ecele kadar ibka eylemeğe kadir olan Hâlik Teâlâ'nın bu halk-u ihyayı bir daha yapmağa kudret-i evleviyyetle müberhen bulunduğu halde siz, kalkar kudret-i İlâhiyye'de şübheler eder, keyfiyyetini ihata ve idrâk edemediğinizden dolayı İndallah muayyen ve mukadder olan bu ecel-i müsemmâda, bu yevm-i mes'uliyyet hakkında şekkler, tereddüdler çıkarır, Allah'a küfürler eder. Kendinizi, yâhud Semâvî veya Arzî diğer mahlûkatı Allah'a denk tutarsınız öyle mi? Halbuki وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ **O Allah, hem semavâtta, hem arzda ma'bud bir Allah'dır.** يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ **Sizin sırrınızı, cehrinizi, gizlinizi, açığınızı bilir.** يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ **İyi kötü, gizli, aşikâr her ne kazanıyor, her neye istihkak kesbediyorsanız onu da, bilir.** O ecel-i müsemmâ gelince müstehakkınızı tamamen verir. Ya Muhammed, وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ **bu kâfirlere rabblarının âyetlerinden, yâni Allah Teâlâ'nın ulûhiyyet-ü vahdaniyyetine ve kudret-ü ahkâmına delâlet eden tenzilî veya tekvinî delâilinden hiç bir âyet de gelmez ki,** اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ **illâ onlar, ondan yüz çevirmiş bulunurlar.** İltifat etmezler. Bunun için فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ **hakkı, yâni Kur'ân'ı kendilerine gelince tekzib ettiler.** Böyle en büyük hakkı tekzib edenler, diğerlerine nasıl iltifat ederler. Fakat فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ **onlara ne ile istihza etmekte bulunduklarının müdhiş haberleri lâcerem gelecek,** hakk ile istihza etmenin ne olduğunu o zaman anlıyacaklardır. اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ **Görmediler mi onlardan evvel Biz, ne kadar karn helâk ettik?"**

KARN: İki mânaya gelir. Birisi, zamandan bir müddete mukterin olan ümmet, bir zaman ehalisi olan heyet-i ictimâiyye ki, خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِى *"Ümmetlerin*

Herem: Kocamak, yaşlanmak. **Ittırad:** İntizam. **Taglit:** Yanıltma. **Teşkik:** Şüphede bırakma. **Müberhen:** Delil ile isbat edilmiş ve bürhanlı. **Lâcerem:** Şübhesiz, elbette.

en hayırlısı zamanımdaki ümmetimdir." (Buhari: Şahadet-9) hadîs-i şerifi bu mânâyadır. Bunda, sivrilmek veya mukarenet etmek mânâsı vardır. Bu mukarenet veya efradın yekdiğerine mukareneti veya bir Peygamber, bir âlim, bir reîs gibi büyük bir şahsiyyete mukareneti mülâhaza olunur. Diğeri de, müddet-i zamanın kendisine denir ki, asır gibi ekseriyyetle yüz sene takdir edilmiştir. Burada murad, evvelkidir. Yâni Biz, zaman zaman ne sivrilmiş ümmetler, ne cemaatler helâk ettik ki, مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ **bu arzda size vermediğimiz müknet ve kuvveti onlara vermiş idik.** Yâni yeryüzünde onlara öyle mekân ve vatan verdik ve o vatanda onları öyle yerleştirdik kararlaştırdık ve kendilerine öyle kuvvetler, aletler, servetler bahşeyledik idi ki, ey ehl-i Mekke size, o kadar kuvvet ve müknet-ü mekâmet vermedik. وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا **Ve üzerlerine semayı, semanın feyzini göndermiş de göndermiştik.** وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ **Ve nehirleri öyle yapmış idik ki, altlarından akıyor da akıyordu.** Yâni böyle cennet gibi vatanlarda üstlerinden altlarından ni'metlere müstağrak olarak ucuzluk, bolluk içinde, nehirler, bağlar, bahçeler, meyvalar arasında safa ile yaşıyorlardı. Derken فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ **Biz, o ümmetleri günahları sebebiyle mahv-ü helâk ettik.** O müknetler, bu servetler kendilerini kurtaramadı, hepsi mahvoldu وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ **ve arkalarından yerlerine diğer nesiller, başka cemaatler ihdas-ü ikame ettik.** Hâsılı Allah Teâlâ, sizden evvelki Âd ve Semûd vesâire gibi akvamı, günahları yüzünden helâk edip ecellerini yetirmeğe ve yerlerine başkalarını ihdas-ü ikame edip onlarla yeryüzünü ıslah-u i'mare kadir olduğu gibi size de, böyle yapmağa kadirdir. Bundan anlaşılıyor ki, ümmetlerin hulûl-i ecelinden zünub-ü hatıâtın sebebiyyeti mühimdir. Ve bu ecel, ecel-i mes'uliyyeten bir lâhzadır. Maamafih böyle olması, ne onun mukadder olmasına mani'dir. Ne de ecelin taaddüdünü istilzam eder. Ancak şu sabit olur ki, bir ümmet vezâifinde kusur etmezse onun pek uzun müddet devam ve bekasi mümkün olacaktır. Ve her halde helâk olan ümmetlerin, sebeb-i helâki kendi günahları olmuştur.

Ya Muhammed, وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ **Biz, yukarıdan senin üzerine kâğıtta yazılı mücessem bir kitab indirse idik de** فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ **onlar, gözleriyle gördükten başka onu elleriyle de ellese idiler.** لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ **o küfrü i'tiyad etmiş olanlar mutlaka: "Bu, açık bir sihirden başka bir şey değil" derlerdi.** فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ (*"O'nu elleriyle yoklasaydılar, herhalde o küfürlerinde inad edenler yine diyeceklerdi ki: "Bu, apaçık bir sihirden başka*

Mukarenet: Yakınlık. **Müknet:** Kudret, kuvvet. **Mekamet:** Kudret. **Müstağrak:** Gark olmuş. **Hulûl:** Vuku bulmak, dahil olma girme.

bir şey değil." En'âm-6/7) Kaydi hiss-i lemsin, rü'yetten daha yakın ve daha kuvvetli olduğunu ve yalnız gözün aldanabileceği yerde lemsin aldanmayacağını iş'ar eder.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü, Abdullah İbn Ebi Ümeyye olmuştur. Resulüllah'a karşı ızhar-ı temerrüd ederek, sana iman etmem, tâ ki, semaya çıkasın, sonra bir kitab indiresin ki, onda "Rabbı İzzetten Abdullah İbn Ebi Ümeyye'ye" diye yazılmış bulunsun ve bana seni tasdik etmemi emretsin ve maamafih bunu da yapsan tasdik edeceğimi zannetmiyorum" demişti. Fakat bil'ahare iman etmiş ve Taif'te şehid olmuştur. İşte nefislerinde hakka inanmamak kararını verip delâil-i hakka iltifat etmeyen ve bundan dolayı Peygamber'in sıdkına inanmayan ve inanmak istemeyen kâfirler, nübüvveti bir sihir, bir göz boyayıcılığı, bir hiylekârlık kabilinden göstermek istedikleri için mu'cizat-ı Muhammediyye ve bahusus i'caz-ı Kur'ân karşısında ilk söz olarak: "Bu, açık bir sihir" dedikleri gibi, taleb eyledikleri surette elleriyle tutulur mücessem bir kitab, bir mektub da indirilmiş olsa ona da, aynı vech ile, "bu, açık bir sihir" derlerdi. وَقَالُوا **Ve hattâ dediler ki:** لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ **bunun üzerine:** (Bu kitabın, yahud bu kitab ile beraber Muhammed'in üzerine) **açıktan açığa bir Melek indirilse ya!..** Madem ki, Melek iniyormuş indirilse de biz de görsek ya. Nadr İbn Hâris, yine Abdullah ibn Ebi Ümeyye, Nevfel, İbn Halid, Hazret-i Peygamber'e: "Ya Muhammed, biz, sana aslâ inanmayız. Meğer ki, bize Allah tarafından bir mektub getiresin. Beraberinde de dört Melâike gelip o mektubun Allah tarafından olduğuna ve Sen O'nun Resulü bulunduğuna şehadet etsin" demişlerdi. Nitekim لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا ("*.... Ona bir Melek indirilsede maiyyetinde yaver bir savulcu olsa ya!"* Furkan-25/7) dedikleri de, Sûre-i Furkan'da gelecektir. Halbu ki, وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا **dedikleri gibi bir Melek indirse idik** لَقُضِيَ الْأَمْرُ **her iş bitirilirdi. Olacak olur, kıyametleri kopardı.** ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ **Sonra kendilerine göz açtırılmaz, bir lâhza mühlet verilmezdi,** derhal mahvolurlar. Peygamber'in haber vermek, inzar etmek için ba's olunduğu azab hemen tatbik edilmiş bulunurdu ve artık Peygamber irsalinin hikmeti, mânâsı kalmazdı. Çünkü Meleki suret-i hakikiyyesiyle görmeğe takat getiremezler, yıldırım çarpmaktan daha müthiş bir surette helâk olurlardı. Ale'l-husus ki, o Kur'ân'ı getiren Cibril'dir. Ve O'nun bir sayhası, bir memleketi mahvetmeğe kâfi gelmiştir. Peygamberler içinde bile pek nâdir zevat, O'nu suret-i hakikiyyesiyle nadiren görebilmiştir. Vahiy esnasında Peygamber'in nasıl bir tazyik içinde kendi-

---

Lems: Dokunmak, eli ile tutmak. **Temerrüd:** İnad, direnme.

sinden geçtiği de ma'lûmdur. Bunun için **وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا Biz O'nu, o gönderdiğimiz Peygamber'i beşer değil, dedikleri gibi, Melek yapsa idik, لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا mutlak onu bir recül yapar, bir erkek suretine koyar da gönderirdik.** Nasıl ki, Resulüllah'a da Cibril çok def'a «دِحْيَةُ الْكَلْبِى» suretinde temessül ederek inerdi. Bâzan da Peygamber'le beraber Sahabe'ye de gayet beyaz elbiseli ve çok siyah saçlı bir adam suretinde zuhur ederdi. Üzerinde hiç bir sefer alâimi görünmez ve Sahabe'den hiç biri de tanımazdı. Vahiy hadîslerinde, وَاَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِىَ الْمَلَكُ رَجُلًا (*"Bazen de melek insan şekline bürünerek bana vahiy getirir."* Muvatta Messü'l-Kur'an-7) buyurulduğu ma'lûmdur. Cibril'in bir Arabî suretinde geldiği, imanı, İslâm'ı, ihsanı suâl edrek binâ-i İslâm'ı ta'lim ettiği de meşhurdur. Ve nasıl ki, Hazret-i Meryem'e, "bir beşeri seviy" suretinde temessül etmiş idi. Kezalik Hazret-i İbrahim'e ve Hazret-i Lût'a Melâike, müsafir suretinde gelmişlerdi.

Burada «لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا» buyurulması şayan-ı dikkattir. Bununla Melekin kadın suretinde gönderilmesi ihtimali bulunmadığı bilhassa anlatılmıştır. Zira bu kâfirler, Melâikeyi inas tehayyül ediyorlardı. Bu gibi akaid-i batıladan nehy-ü tahzir için gönderileceği mevzu-ı bahs olan Melekin kadın suretinde gönderilmesi ise, o zehab-ı tervic demek olacağından muhalif-i hikmet bir tenakuz-ı fiilî olurdu. Melekler, hakikatte onları hayalleri gibi dilber kızlar değildir. Hattâ onlara karşı inas suretinde temessülleri bile muhtemil değildir. Buna işareten buyurulmuştur ki: Peygamberi melek gönderecek olsa idik, her halde bir erkek sûretinde kor da gönderirdik. **وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ve şimdi onların yaptıkları telbisi o zaman da biz, kendilerine yapmış olurduk,** onları aynı işkâl-ü iltibasa ziyadesiyle düşürmüş bulunurduk. Şimdi Peygamber, beşer olduğundan dolayı kendilerine mümasil göstererek, مَا هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (*"Bunun üzerine kavminden küfreden kodaman bir güruh şöyle dedi: "Bu başka değil, ancak sizin gibi bir beşer."* Mü'minûn-23/24) diye telbis-ü inkâra kalkışan kâfirler, o zaman da Meleği insan sûretinde görecekler ve ona: "Biz, senin Melek olduğunu ne bilelim. Sen de, bizim gibi bir beşersin" diyeceklerdi. Melek olduğuna inanmayacaklar, istidlâlâtını dinlemeyecekler, risaletini kabul ve tasdik etmeyeceklerdi. Fazla olarak bu şübhe ve işkâl yalnız onların telbisleri olmakla kalmayacak, Allah kendilerini böyle bir iltibas karşısında bulundurmuş olacaktı.

Alaim: İzler, işaretler, deliller. **Seviy:** Erkek. **Tervic:** Revac vermek, müsait karşılamak. **Telbis:** Ayıbını, kusurunu örtüp iyi göstermek. **İstidlâlât:** Getirdiği delilleri, mucizeleri.

Ya Muhammed, وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ **kasem olsun ki, Senden evvel birçok Peygamberlerle istihza edildi de,** فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ **onlarla eğlenenleri sebeb-i istihza addettikleri hakikat sarıp kuşatıverdi.** İstihzalarının tazyiki vebali altında mahvoldular. Binaenaleyh Sen, o kâfirlerin tekzib-ü teannüdünden müteessir ve me'yus olma da onlara قُلْ **şöyle de:** سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ **"Arzda gezip dolaşınız da sonra bakınız, hakkı tekzib edenlerin akibeti nasıl ve ne imiş."** Allah onları nasıl yerlere geçirmiş görünüz de ibret alınız. Bu emirlerle gösteriliyor ki, **evvelâ** hareket-i mekâniyye, **saniyen,** bunun zımnındaki hareket-i zemaniyye ile keyfiyyet-i vakıatı mevki' ve mertebelerinde kemâhiye müşahede, **salisen,** bu müşahedede evvelden âhire gelen veya âhirden evvele giden bir cereyanı tertib içinden âhirin keyfiyyetinde tevakkuf ile onu ahz-ü idrak, **rabian,** buna kıyas ile şahidden gaibe intikal ve nazar; fikrin, i'tibarın şerâit-ı asliyyesidirler.

Şimdi bu ibretin hasılını beyan için buyuruluyor ki:

Ya Muhammed:

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾ قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٤﴾

Teannüd: Hakkı ve doğruyu bilerek tersini yapmak. **Kemâhiye:** Onun gibi, nitekim olduğu gibi.

قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ
عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذٰلِكَ
الْفَوْزُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ
اِلَّا هُوَ وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾
وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

12- "Kimin şu göklerdeki ve yerdeki? de. "Allah'ın" de. O, kendi uhdesine rahmeti yazdı. Her halde sizi kıyamet gününe toplayacak, bunda şübheye mahal yok. Nefislerine yazık edenlerdir ki, iman etmezler.

13- Halbuki gecede, gündüzde barınan ne varsa O'nun, ve işiden, bilen ancak O.

14- Ya, de, o göklerin, yerin yaradanı Allah'dan başkasını mı veli ittihaz edeceğim? Halbuki O besliyor da kendisi beslenmekten münezzeh bulunuyor. Ve ben, cidden ehl-i İslâm'ın birincisi olmakla emrolundum ve sakın müşriklerden olma, buyuruldu.

15- Ben, de, Rabbime isyan edecek olursam, cidden büyük bir günün azabından korkarım."

16- Kim, kendisinden o gün azab bertaraf edilirse işte onu rahmetiyle yarlıgamıştır. Ve işte ayan beyan kurtuluş odur.

17-Eğer Allah sana, bir keder dokundurursa onu, O'ndan başka açacak yoktur ve eğer sana bir hayır dokundurursa yine O, her şeye kadirdir.

18- Kullarının üstünde kahir O, hakîm O, habîr O.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ **"Kimin şu göklerdeki ve yerdeki? Ne:**

"Allah'ın" de." Burada evvelâ gösteriliyor ki, hakikat-i ilmin başı, idrak-i illet ve taharriyat-ı ilmiyyenin başı da, taharri-yi illettir. Ve itmi'nan-ı kalb, illet ile ma'lûl beynindeki nisbet-i illiyyetin keyfiyyetini idraktedir. **Saniyen,** gösteriliyor ki, taharriyat-ı ilmiyyenin iki rükn-i mühimmi vardır: Biri suâl, diğeri cevab. Bilmek için evvel emirde ne aradığını bilmek, suâlini ta'yin ve tasvir etmek lâzımdır. Filvaki' tasvir-i suâl, yâni vaz'-ı mes'ele, ilmin nısfıdır denilir. Demek ki, ilk vazife semavat ve arzdaki eşyaya bakıp bunlardaki tehavvülâtı görmek ve binaenaleyh umumunun illetini teharri edip, "bunlar kimin?" sualini sormak ve buna nefsinde "Allah'ın!" cevabını almaktır. **Salisen,** bu suâl-ü cevâbın "kul, kul" diye gayet sade bir surette emr-i ta'limi de iki hakikati müş'irdir. Birincisi gösteriyor ki, bu suâl ve o lâhzada bu cevab dahi Allah Teâlâ'nın kalb-i beşere bir emr-ü ilhamıdır. O, "bunu sor" ve arkasından da "şu cevabı ver" diye emrediyor. Bu suretle bunlarda Allah'a delâlet eden âyat-ı enfüsiyye oluyorlar. Ve Allah'ın şuun-ı nefsiyyede hakim bulunduğunu isbat ediyorlar. İkincisi demek ki, semavat ve arza nazar edenler için bu suâl son derece zarurî ve bedihî olduğu gibi buna, "Allah'ın!" cevabını vermek de o kadar zarurî ve bedihîdir. Zira semavat ve arzın tehavvülât ve teessüratını görmek ve bunların bir malik-i müdebbire muhtac olduğunu hissetmek Allah'ın varlığını duymak demektir. Ve zaten Allah demek, bunların illet-i küllü, haliki, maliki, hâkimi demektir. Ve o halde bu suale karşı "lillah" cevabı, bedihî bir kazıyye-i tahliliyeden ibarettir.

İşte bu suretle evvelâ, bütün mevcudat-ı mekâniyyeye şamil olan semavat ve arz ile mekân ve hâdisat-ı mekâniyye sonra وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ **"Halbuki gecede, gündüzde barınan ne varsa onun."** âyetiyle zaman ve hâdisat-ı zamaniyye irae olunarak ve Allah Teâlâ'nın hem mekân-ü mekâniyyât-a hem de zeman-ü zamaniyyâta malik ve hâkim olduğu beyan edilerek isbatı sânı' ve maad mesailinin künh-ü lubbü takrir edilmiştir ki, Sûrenin evvelindeki, خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ (*"Gökleri ve yeri yarattı zulmetleri ve nuru yaptı."* En'âm-6/1) fıkraları da mekânî ve zemanî bu iki nokta-i nazarı icmâl etmiş ve halk ve ca'l hükümleriyle de illiyyet kanunu ve mânâ-yı illiyyet iş'ar kılınmış olmakla bu âyetler, o âyetin bir inkişafıdır.

Bu cevabdan sonra, nevbet, bu eşyadan ve bu nisbet-i illiyyetten Allah Teâlâ'nın sıfat-ı zatiyye ve mâneviyyesini istidlâl ve istişhad ederek anlamağa

---

Taharriyat: Araştırmalar. **Şuun:** İşler, fiiller. **Tehavvülat:** Değişmeler. **İrae:** Göstererek öğretmek. **Maad:** Ahiret, dönülecek yer. **Künh-ü lubbü:** Bir şeyin özü ile alakalı. **İstişhad:** Şahitlendirmek, şahit getirmek.

ve ona göre her mevzi'de suâlini tasvir ve cevabını tahrir ede ede Allah'ı tefekkür ederek zaman üzerinde mebde'den meade yürümeğe gelir. Bunun için buyuruluyor ki:

كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ O Allah ki, kendine rahmet yazdı. Yâni cemi'-i mahlûkata malik ve hâkim ve rahmet-ü gadaba alesseviyye kadir ve her ne isterse yapmak O'nun bila muarız hakkı olduğu ve O'nun fevkinde icra-yı te'sir edecek bir mucib ve mi'yarı hak bulunmadığı halde bizzat kendisi fazl-ü ihsan tarikiyle bütün milkine rahmeti iltizam edip kendi zat-i mukaddesine bil'ihtiyar vâcib kıldı, rahmeti ahlâk edindi. Bütün bu eşyayı rahmetiyle halketti ve bütün cereyan-ı şuun O'nun sutur-ı rahmeti oldu. Binaenaleyh Allah ile mahlûkatı beynindeki nisbeti halk ve rububiyyette Allah tarafından evvelen ve bizzat gelen ve muntazar olan hükm-ü te'sir rahmetten ibarettir. Ahkâm-ı gazab evvelen ve bizzat ahlâk-ı ilâhî'nin muktezası değil, cihet-i halktan, halkın gerek kendi aralarındaki nisbet-i teaddüdleri ve gerek ahlâk-ı İlâhiyye'den tebaüdleri muktezası olarak derece-i saniyede ve tâlî bir surette lâhik olur. Ve bu lûhuk da, yine rahmet-i İlâhiyye'nin muktezasıdır. Elemin halkı, maksud lizatihi değil, lezzete taayyün vermek, onun hükmünü muhafaza etmek ve lezâiz-i fâniyeden lezâiz-i bâkıyeye geçmek içindir. Allah Teâlâ'nın cümle-i rahmetindendir ki, insanları da ibtidaen fıtrat-ı selîme üzerine halketmiş, akl-ü ihtiyar ve hürriyyet vermiş ve enfüs-ü afakta nasb-ı âyât ve irsal-i rüsül ve inzal-i kütüb ile ma'rifet ve tevhidine hidayet eylemiş, rahmet-ü rıdvanının muktezayatına da'vet ve gadab-ü ikabına müeddi ahvalden tahzir etmiştir. Allah Teâlâ'nın kendiye rahmeti yazmış olmasından dolayıdır ki, bu rahmeti ve ni'met-i hürriyyeti su-isti'mal edip böyle Allah'dan udul, Fıtratullah'ı tebdil-ü tağyire kıyam, âyât ve delâilden i'raz, kitabları tekzib ve Peygamberler'le istihza velhasıl ahlâk-ı İlâhî hilâfına muktezayat-ı gazabı iltizam edenler hakkında ukubeti ta'cil etmez, tevbe ve ilticayı kabul eder. Yoksa sizi de, çoktan o mahv-ü münkarız olanların yanına gönderirdi. Fakat yine Allah'ın rahmeti kendine yazmış olmasından naşidir ki, bu imhal, nâmütenahi gidemez, elbette bunun bir ecel-i müsemmâsı vardır. Ve elbette Allah, hılâf-ı rızası olan bu cür'etleri ahkâm-ı gadabiyle karşılıyacak, nizam-ı rahmetini ile'l-ebed idame edecektir.

Ey mükezzibîn, bunun için لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **kasem olsun ki, o rahmân-ı rahîm olan Allah, yevm-i kıyamete kadar sizi, o akibetlerini**

Sutur: Satırlar. **Tebaüd:** Uzaklaşma, uzağa çekilme. **Lâhik:** Yetişen, ulaşan, erişen. **Müeddi:** Eda eden, sebep olan. **Udul:** Adiller.

göreceğiniz mükezzibîni maziye ile beraber hepinizi kabirlerde ve mahşer yerinde toplıyacak da, rızasına doğru gidenleri rahmet-i ebediyyesiyle bekâm ederken, **sizin de şirk-ü ma'siyetlerinizin cezasını verecektir.** لَا رَيْبَ فِيهِ **Bunda, bu cemi'de ve bu kıyamet gününün geleceğinde hiç şekk-ü şübhe yoktur.** اَلَّذٖينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ **Nefislerini ziyan edenler,** yâni kendilerinin rahmet-i İlâhiyye'den sermayeleri olan fıtrat-ı asliyyeyi akl-ı selîmi, isti'dad-ı mahsusu su-isti'mal ile zayi' edenlerdir ki, فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ **onlar, bu hakikate inanmazlar.** Ve bu suretle kendi kendilerine zulmetmiş olurlar. İyi bilmeli ki, gün bugün, sâat bu sâat değildir. Bugün tatlı görünenler, yarın acı, bugün acı görünenler yarın tatlı olabilir. Zaman derler bir şey vardır. Hâli, istikbal ta'kib eder. Gecelerin gündüzleri, gündüzlerin geceleri gelir.

Semavât ve arz Allah'ın olduğu gibi وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ **gece ile gündüzde sakin olan,** gecelerin zulmeti ve gündüzlerin ziyası içinde mesken tutan, gizli açık, sakin ve müteharrik her şey de O'nundur. وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ **ve O, semî-u alîmdir.** Bütün mesmuâtı tamamiyle işitir ve her şeyi tamamiyle bilir. O'ndan gizli kalacak ne bir kavil vardır, ne de bir fiil. — Binaenaleyh gababdan evvel, rahmeti kendine yazmış ve bu vech ile rahmeti, gadabı sebketmiş olan Allah'dan bidayeten gabad gelmiyor diye nihayeten de gelmez, nefislerin su-i isti'malinin hiç mes'uliyyeti olmaz zannedip de nefslere ziyan etmemeli, âhirete inanmalı ve o gün için çalışmalıdır.

Ya Muhammed قُلْ de ki: اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا **"Ben Allah'ın gayrısını mı veli tutacağım?** فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Gökleri ve yeri yaratan, bütün fıtratları yapan Allah'dan başkasına mı gönül verip velâyetine sığınacağım, ma'bud tanıyacağım?** وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ **Halbu ki o Yaradan, yarattıktan başka ıt'am da eder, rızık verir, müntefi' kılar da buna mukabil kendisi ıt'am olunmaz;** taam ve intifadan ve her türlü ihtiyacdan münezzeh ve müstağnidir. Böyle gani lizatihi ve muhsin lizatihi olan Yaradan'ı bırakıp da, zatında muhtac olanlara, gayrıdan intifa' ihtiyacında bulunanlara perestiş etmek, aklen bile ne kadar büyük şenaat ve hamakat olduğu da aşikârdır.

FATIR

FATIR: Fatrdan ism-i faildir ki, fıtrat bunun bina-i nev'i veya hasılı masdarıdır. Lisanımızda da pek çok müsta'mel olan bu kelimenin mânâsını biraz izah edelim: İbn Abbas'dan mervidir ki: "Ben, demiş, "fatır"ın mânâsını i-

---

Bekam: İsteğine meramına kavuşan. **Mesmuât:** İşitilenler, duyulanlar. **Müntefi':** Fayda gören.

yice bilmiyordum. Nihayet bana iki A'rabî, bir kuyu hakkında muhakemeye geldiler. Birisi, «انا فطرتها اى ابتدأتها» yâni "ben başladım, ibtidâ ben kazdım" dedi. İbn Enbarî de şöyle beyan etmiştir ki: "Fatr"ın aslı, bir şeyi ibtidasında şakketmek, yarmaktır." Bundan anlaşılır ki, lisanımızdaki "yaratmak" kelimesi, daha ziyade bununla alâkadardır. Ve bunun izahı şudur: Mevcudat-ı hâdise vücude gelmezden evvel ma'dumdurlar, gayr-i mütemayizdirler. Semavât ve arzda ecram ve ecsam-ı süfliyyesiyle bütün kâinatı mâddiyyeden kat'ı nazarla fezâ-i mutlak mülâhaza edildiği zaman ve meselâ, sakin ve tenha bir yerde göz yumulduğu veya gayet karanlık bir yerde veya bir gecede muhıta iltifat olunduğu zaman hiç bir noktada bir yarık, bir delik görünmez. Hepsi zulmette, ademde, bitişik, kapanık, retk bir halde bulunur ki, insanlara adem-i mutlak ancak bu suretle tevazzuh edebilir. Nitekim, أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ("*Ya o küfredenler görmediler mi ki Semâvât-ü arz bitişik idiler de biz onları ayırdık....*" Enbiya-21/30) gelecektir. Ve sonra bu hal içinde bir noktadan bir mevcudiyyetin belirdiği, meselâ bir ışığın, bir yıldızın doğduğu lahza tasavvur edilirse, bunun o noktada fezâyı yarıp orada bir bu'd, bir delik, bir pencere gibi zuhur ettiği görülür. Ve işte mevcudat-ı hâdisenin ilk ân-ı vücudu, fezâ-yı ademin böyle bir yarılışıdır. Bu şakk, bu yarış fatr ve bu ilk yarılıştaki hal-i vücud, bir fıtrattır. Yaratmak ve yaradılış da budur. Binaenaleyh fıtrat, bir ilm-i mütekaddem ile takdir etmek mânâsını da mutazammın olan halk mefhumunun cüz'i sanisi demektir. Ve bu i'tibar iledir ki, halk-u hılkat, fatr-ü fıtrat müteradif olarak isti'mal olunur. Adem'den yaratılış böyle olduğu gibi, bir madde-i asliyyeden yaradılış da böyledir. Bir maddeden diğer bir cismin, bir mevcudun zuhur etmesi evvel emirde böyle bir şakk ile başlar. Bir şak ki, hem evvelki maddeyi, hem de fezâyı yarmıştır, bir cirimden diğer bir cirmin kopması, bir tohumdan bir çemenin çıkması, bir hüceyreden bir hüceyrenin doğması, hep bir şaktır. Bu şakk, evvelki maddeye nazaran bir harab-ü fesad, fakat ondan çıkan yeni mevcuda nazaran da, bir şakk-ı ıslah ve vücuddur. İlk ademi yarış maddeyi çıkarışta ise, hiç bir mânâ-yı fesad yoktur. O, mahz-ı salâh olan bir şaktır. İşte evvel emirde mekâniyyatta bariz olan bu mânâ dolayısiyle her hangi bir şeyin madde ile gerek mesbuk olsun ve gerek olmasın bilfiil olan ilk icad-ü ibdaına fatr ve ilk hâlet-i vücuduyyesine fıtrat tesmiye olunmuştur ki, bu fıtratın tevâlisi içindeki sûret-i ıttırâda da, tabiat tesmiye olunur. Bunun için fıtrat, tabiate mu-

---

Ma'dum: Yok olan, yok. **Mütemayiz:** Ayrılmış olan. **Ecram:** Ruhsuz büyük varlıklar, yıldızı. **Retk:** Adımların birbirine yakın olması. **Tevazzuh:** Açıklanmak, aydınlanma. **Tevali:** Uzayıp gitmek.

kaddemdir. Mânâ-yı tabiat, hal-i fıtratın tevâli ve tekerrürü mertebesinden başlıyan bir tâlîsidir.

İşte فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"gökleri ve yeri yarattı."* olan Allah, hem bütün fıtratları yapar yaratır, hem de onların mukadder olan devam ve tevâlîleri için muhtaç oldukları havaic-i tabi'iyyeyi de bahş-ü ihsan eder. Ve kendisi her ihtiyacdan müberrâdır. Bu halk-u ihsanına bedel kullarından, mahlûkatından hiç bir intifa' maksadı gözetmez. Ancak hâlet-i saniyede rahmet-i ebediyyesine isal ile onları gadabından vikaye için kendine, evamir-ü ahkâmına İslâm ve inkıyad ister.

Ya Muhammed **قُلْ** de ki: اِنّي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ **"Bana müslümanların: Allah'a teslim-i nefs ile ihlâs üzere inkıyad edenlerin evveli olmam emredildi** وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **"ve sakın müşriklerden olma buyuruldu."** Bana bu emr-ü nehiy son derece kat'î ve muhakkaktır. قُلْ اِنّي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ **Ben şayed Rabbıma isyan eder. Bu emr-ü nehye muhalefet eylersem, her halde büyük bir günün azabından korkarım."** مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ **Her kim ki, o gün kendisinden azâb sarf ü def'edilir.** (Asım'dan Ebû Bekir Şu'be rivayeti, Hamze ve Kisâî kıraati ma'lûm sıygasiyle «يصرف» olduğuna göre) Ondan Allah, azâbı bertaraf ederse فَقَدْ رَحِمَهُ **işte Allah, o kimseye hakikaten rahmet etmiştir.** وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ **Ve işte o fevz-i mübîn, o açık, kat'î halâs, o aranan büyük murad da budur.**

Ey insan, وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ **bir de Allah, sana bir durr: Yâni bir elem, bir hüzün, bir korku veya bunların birine veya hepsine bâis olacak hastalık, fakirlik veya saire gibi bir sıkıntı, bir tazyik dokundurursa** فَلَا كَاشِفَ لَهُ اِلَّا هُوَ **onu, O Allah'dan başka açacak yoktur.** وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ Ve eğer sana bir hayır dokundurursa, yâni durru def'eder veya lezzet, sürur, veya bunların birine ve her ikisine bâis olan sıhhat, ğınâ, muzafferiyyet gibi bir menfaat verirse فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **"O, her şeye kadirdir"** de. Binaenaleyh onu idame ve izaleye de kadirdir. وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ **velhasıl O kadir, kullarının fevkinde kahirdir.** — Mâ tahtten icra-yı te'sir etmeğe çalışır ve mağlûb olması muhtemil bir müessir değil, her vech ile üstün, daima galib ve kahir bir kadirdir. Ne durruna muaraza edilebilir, ne hayrına müzahame, durr, O'nun durru, hayır O'nun hayrıdır. وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ **Ve O, ef'alinde hakîm, ibadının ahvaline habîr-ü alîmdir.** Hem yegâne hakîm ve habîrdir ki, O hakîm-ü habîr olmasa idi, hikmet ve hayır nişaneleri nereden gelirdi! Binaenaleyh böyle kâşif-i durr, mu'ti-yı hayır, ka-

---

Müzahame: Birbirine zahmet verme.

dir-ü kahir, hakîm-ü habîr olan Allah'ın karşısına başkası nasıl veli ittihaz edilir de, istiklâlen veya iştiraken ma'bud tanınabilir!?..

Bu hâkim-ü habîr fasılası ve bu hikmet-ü hayr noktasında ilm-i hikmetin en mühim esasını teşkil eden şâhid-i hak ve menat-ı yakîn mes'elesi ile nübüvvet-i Muhammediyye'yi takrir siyakında buyuruluyor ki:

Ya Muhammed,

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاُوحِيَ اِلَيَّ هٰذَا
الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً
اُخْرٰى قُلْ لَا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّنِي بَرِيٓءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ
﴿١٩﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ اَلَّذِينَ
خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ
كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا
ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا اَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ
لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾ اُنْظُرْ
كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

19- De ki: "Hangi şey şehadetçe en büyüktür?" De ki: "Allah şâhid,

---

Menat: Dönecek yer, merci.

benimle sizin aranızda" ve bana bu Kur'ân vahy olundu ki, sizi ve her kime ererse onu bununla inzar edeyim. Ya siz, Allah ile beraber diğer ilâhlar olduğuna gerçekten şehadet mi ediyorsunuz?" De ki: "Ben şehadet etmem." De ki: "Hakikat ancak şu: O bir tek ilâh, ve şübhesiz ki, Ben sizin şeriklerinizden temamen beriyim"

20- Kendilerine kitâb verdiğimiz ümmetlerin uleması, o Peygamberi kendi oğullarını bilir gibi bilirler, kendilerine yazık edenlerdir ki, ancak iman getirmezler.

21- Allah'a iftira ederek yalan uyduran veya O'nun âyetlerine yalan diyen kimseden daha zalim kim olabilir? Şüphe yok ki, zalimler, felâh bulmazlar.

22- Hele hepsini Mahşere toplıyacağımız, sonra o şirk koşanlara diyeceğimiz gün: "Hani nerde o sizin zu'm etmekte olduğunuz şerikleriniz?"

23- Sonra başka fitnelik edemiyecekler, sade şöyle diyecekler: "Rabbimiz Allah'a yemin ederiz, Vallahi bizler müşrik değil idik"

24- Bak, vicdanlarına karşı nasıl yalan söylediler, gâib oluverdi de kendilerinden o uydurdukları ma'budlar.

Rivayet olunuyor ki, ehl-i Mekke: "Ya Muhammed, Allah Senden başka bir Resul bulamadı mı? Biz seni tasdik eden bir kimse görmüyoruz. Yehud ve Nesârâ'ya da senden suâl ettik onlar da, kendilerinde senin nübüvvetine dâir bir haber olmadığı fikrinde bulunuyorlar. Binaenaleyh bize senin nübüvvetine şehadet edecek bir şâhid göster" demişler ve bu âyet, bu sebeble nâzil olmuşdur.

قُلْ اَىُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً **"Şehadeti en büyük olan hangi şeydir? de** قُلِ اللّٰهُ **"Allah" de** شَهِيدٌ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ **Benimle sizin aranızda O şâhid,** (Asıl şehadet, hakkın huzuruna ilm-i yakin, eda-yı şehadet de, o ilmi ihbar-u tebliğdir.) İlm-i yakinin menat-u mebdei sözde, zihinde, vicdanda değil, zihnin vaki' ve nefse'l-emre intibakında, yâni Zat-ı Hakktadır. Hakk'ın kendine şehadetidir ki, yakînin hakikatini teşkil eder. Binlerle, yüz binlerle kişi bir şey hakkında şu, şöyledir diye müttefikan şehadette bulunsalar, eğer nefse'l-emirde o şey öyle değilse bunlar, yalancı şâhidden başka bir şey olmazlar. Çünkü şehadetleri hakkın kendine şehadetine müstenid değildir. Halbuki, شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ (*"Şahadet eyledi Allah şu hakikate. Başka tanrı yok ancak O."* Âl-i İmran-3/18) âyetinde beyan

olunduğu üzere hiç bir şeyin ilm-i İlâhî haricinde nefsel'-emri yoktur. Eşyanın kendilerine şehadeti de Allah Teâlâ'nın kendine ve onun zımnında onlara şehadetine müsteniddir. Bütün beyyinat, tecrübeler, istidlaller Allah'ın şehadetine raci' olmak ve birer ayat-ı hak bulunmak i'tibariyledir ki, ilim ifade ederler. Hiç bir kalb ve vicdan da kendi nefsinde Allah'ı işhad etmeden kendi kendine hiç bir şey hakkında şehadet edemez, hattâ kendine şehadet edemez. Yani o vicdandaki ifade vicdanın değil, vücudun bir ifade ve şehadeti olması haysiyyetiyledir ki, yakin olur. İlm-i yakinin kendi yakiniyyeti de kendi vücudunda kendi ayniyyetinde bulunur. O var olduğu yerde var, yok oldu yerde yoktur. Onun kendi vücudu, kendi ayniyyeti ise, ilm-i ilahidedir. Ve onun bir ifadesi, bir ayetidir. Enfüsî, âfakî hiç bir şey Allah'ın şehadetine istinad etmeden ve bir şehadet-i İlahiyye olmadan kendine şehadet edemez. Allah'ın şahid olmadığı şehadet bulunamaz ve Allah işhad edilmeden hiç bir şehadet yapılamaz. Hasılı Allah'dan büyük bir şey ve Allah'ın fevkinde hiç bir alim-ü habir mütesavver değildir. Ve Allah'dan büyük şahid de tasavvur olunamaz. Allah'ın şehadeti de, her şeyden evvel bahş ettiği ilm-i yakinile zahir olur. O da, bahş ettiği kalbde bulunur. Ve onun şahidi, evvela Allah ile kendisi olur. Vahy-i nübüvvet işbu «قُلْ ، قُلْ» emirlerinin gösterdiği vech ile cebri bir ilka-yı hak, bir fıtrat-i hassa olarak Allah Teala'nın ayne'l-yakin bir emr-ü şehadetidir. Nübüvvet-i Muhammediyye de her şeyden evvel Allah Teala'nın kendi zatındaki ilmi ve kalbi Muhammedi'deki şehadeti ile sabittir. Muhammed'in Resulüllah olduğunu ve bu davada sadık bulunduğunu henüz hiç kimse bilmez, hiç kimse şehadet etmezse ona, Allah şâhiddir. Onu, kalb-i Muhammedi'deki şehadetiyle isbat eden Allah dilerse bütün enfüs-ü afakda da kendine şehadet ettiği layüad vela yuhsa şahidler halk ederek isbat eyler ve nitekim etmiştir. İyi bilmek lazım gelir ki, vahy-i nübüvvet, sadece bir ilham almak değil, cebr-i İlahi ile bir şehadet-i İlahiyye telakkı etmek ve aldığı ıztırar-ı kat'i ile ayne'l-yakin bilmektir. Bunun için buyuruluyor ki: "Ya Muhammed, en büyük şehadet Allah'ın şehadeti olduğunu söyle ve Allah'ı işhad ederek de ki, sizinle benim aramda şahid O'dur. وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ **Ve bana bu Kur'ân vahy olundu ki,** لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ **bununla karşımdaki sizleri ve gaibde bunun baliğ ve vasıl olduğu herkesi inzar edeyim.** O korkunç akibetten korunmak için tahzir eyleyeyim." Demek ki, Kur'ân'ın ahkâmı, vakt-i nüzulünde mevcud olanlara münhasır değildir. Onlardan sonra kıyamete kadar gelecek olanlara dahi umu-

---

Lâyüad: Adedi belli olmayan, sayısız. **Yuhsa:** Hesap.

men şamildir. Ancak Kur'ân'n baliğ olmadığı, kulaklarına erişmediği kimseler, muahaze olunmazlar.

Böyle söyle ve o müşrikleri inzar için şunu da ilâve eyle: اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى **"Muhakkak Allah'ın maiyyetinde başka ilâhlar var diye hakikaten siz mi kat'î şehadette bulunuyorsunuz?** Sahihten siz mi buna şâhidlik ediyorsunuz? قُلْ لَا اَشْهَدُ **"Ben ona şehadet etmem"** de قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّنٖى بَرٖيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ **"Ben ancak, "Allah tek bir ilâhtır" diye şehadet ederim.** اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ **"Şehadet ederim ki Allah'dan başka ilah yoktur." derim ve her halde ben sizin Allah'a ortak tuttuğunuz şeylerden berîyim" de.** Bundan anlaşılıyor ki, bir kimse islâm'a girerken اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ **"Şehadet ederim ki Allah'dan başka ilah yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Resulûdür."** şehadetinden sonra وَاِنَّنٖى بَرٖيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ *"Haberiniz olsun ben sizin şirk koştuğunuz şeylerden berîim."* mazmunu üzere sarahaten dahi edyan-ı saireden teberri etmelidir. Maamafih «لَا اِلٰهَ» nefyi esasen bu teberiyi mütezammın bulunduğundan ulema, bu tasriha müstehab demişlerdir.

Yehûd ve Nesârâ'nın nübüvvet-i Muhammediyye'yi inkâr etmelerine gelince: اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ **"O kendilerine kitab verdiğimiz ümmetlerin uleması O'nu (Peygamber'i) oğullarını tanır gibi tanırlar."** (Bakara-2/146 ayetinin tefsirine bakınız.)

Son zamanlarda tertib ettirilmiş olan ve "Tarih-i islâm" diye terceme ve tab' olunan eserin müellifi İtalyan Kaytano demiş ki: "Muhammed, hiç bir müşkilât karşısında yılmamış, hiç ye'se düşmemiş, kanaati asla tezelzüle uğramamıştır. Onda öyle bir i'timad-i nefs vardı ki, bunun sirri anlaşılamamış ve kendisiyle beraber defn olup gitmiştir." Belli ki, bu söz hakikati, hem i'tiraf, hem tahriftir. Belli ki, bir beşerin bu derece nefsine i'timadı, kabil-i tasavvur olmadığından buna bir sır tesmiye etmiştir. Bu sır, onun nefsine i'timadının sırrı değil, hakka, Allah'a i'timadının sırrıdır ki, o da, nübüvvet-ü risaleti ve Allah'ın emr-u şehadetiyle o nübüvvetine olan yakîni ve dâvâsındaki sıdk-u sadakatinin bürhanıdır. Resulüllah, hiç bir zaman nefsine i'timad etmemiş, daima ve daima Allah'a ve Allah'ın tebliğatına tevekkül ve i'timad etmiştir. ... قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا اِنّٖى اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ (*"Ya, de: O Göklerin yerin yaradanı Allah'tan başkasını mı veli ittihaz edeceğim? ... Ben, cidden ehl-i İslam'ın birincisi olmakla emr olundum."* En'âm-6/14) قُلِ اللّٰهُ شَهٖيدٌ بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْ (*"Allah şahid, benimle sizin aranızda."* En'âm-6/19) اِنّٖى تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّٖى وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا (*"Her*

halde hem benim Rabbım hem sizin Rabbınız olan Allah'a dayanmışım, hiç yerde bir debelenen yoktur ki nasiyerini o tutmuş olmasın. Şüphe yok ki Rabbım doğru bir yol üzerinedir." Hûd-11/56) اِنَّ رَبّى عَلى كُلِّ شَيْءٍ حَفيظٌ ("*...Her halde rabbım her şeye karşı hafîzdır."* Hûd-11/57) وَاُفَوِّضُ اَمْرى اِلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصيرٌ بِالْعِبَادِ ("*... ben emrimi Allah'a tefviz ediyorum, her halde Allah kullarını görür gözetir."* Mü'min-40/44) demiştir. Ed'iye-i me'sûresinde dahi varid olduğu üzere: لاَ تَكِلْنى اِلى نَفْسى فَاِنَّكَ اِنْ تَكِلْنى اِلى نَفْسى تُقَرِّبْنى مِنَ الشَّرِّ وَتُبَاعِدْنى مِنَ الْخَيْرِ *"Ey semavât-ü arzın Rabbı olan Rabbim, sana ahd ederim ki, beni nefsime havale etme. Zira Sen, beni nefsime havale eder, kendime bırakırsan nefsim beni şerre yaklaştırır ve hayırdan uzaklaştırır."* (Ahmed b. Hanbel: Müsned-1/412) diye dua eden Resulüllah'a i'timad-ı nefis isnadı, bühtandan başka ne olur? Nefse i'timad, kendini bilmemek, Allah'ı tanımamak, kendini ve kendi hevasını mebde-i hak, ilâh ittihaz etmekten başka bir şey değildir. Kur'ân baştan başa bunun bir cehalet ve tuğyandan ibaret olduğunu isbat ve dâima Allah'a tevekkül-ü i'timad emirleri ile doludur. Dâima Allah'a ubudiyyete da'vet eden ve kendisi Allah'ın abdi ve Resulü olduğuna işhad edip duran Fahr-ı Risâletin nübüvvetini inkâr etmek için O'na böyle bir dâva-yı teellüh isnadı ne kadar açık bir iftirâ. Sonra buna bir sır tasavvuruna kalkışılması ne garib bir dalâlettir. Eğer i'timad-ı nefisten maksad, sıdkına emniyyeti, nübüvvetine iman ve ikanındaki kuvvet-i yakîni ise, sıdk-u ikan da nefse i'timad değil, Hakk'a i'timaddır. Doğru zann-ü i'tikad ederek vakiin hilâfını söyleyen kimseye sadık denemez. Sadık olan kimse de, sıdkına emin olabilmek için nefsine, i'tikadına değil, Hakk'a i'timad etmiş olmak ve hakkı temsil eylemiş bulunmak lâzım gelir. Bir insan için i'timadsızlık, i'timad edememek ve edilememek büyük bir rezile, reyb-ü tereddüd müdhiş bir maraz-ı kalbî ve büyük bir felâkettir. Fakat i'timad-ı nefis de bir meziyyet,ü fazilet değil ondan daha fena bir gurur ve hamakattir. Bunu bir mezivyet gibi mülâhaza edenler Allah'ı bilmeyen ve kendilerini zat-ı hak zu'meden mağrurlardır. Ne garib cehalettir ki, ayağını bir yere i'timad ettirmeden dikilemediğini pek âlâ bilen ve dayanmak için bir mesnede göz atıp duran bu mağrurlar, i'timad-ı nefisten bahsederler ve bunu bir fazilet gibi tavsiye eylerler. Halbuki nefse i'timad, çürük bir tahtaya dayanmaktır ve hiç bir şeye i'timad etmemektir ki, böyleleri, kimse için şayân-ı i'timad olamazlar. Kendi haricinden teneffüse muhtac olan bir fâninin, kendine i'timadı dâvası kadar da gülünç ne tasavvur olunabilir. Evet insan, i'timad etmeli ve şayân-ı i'timad olmalıdır. Bu hem bir ihtiyac, hem bir

---

Ed'iye-i me'sûre: Peygamberimiz ve sahabelerinden naklolunan tesirli ve makbul dualar.
Teellüh: Kulluk ve ibadet etmek.

vazifedir. Ve bunun içindir ki, insan ne olursa olsun kulluktan çıkamaz. Fakat i'timad olunan şey, ne kadar kavi ve şayân-ı i'timad olursa i'timadın kıymeti de onunla mütenasib olur. Nefis, bugün olmazsa yarın yıkılır. O kendi kendine dayandığı zaman birinde olmazsa ikincisinde aldanır ve aldatır. Akıl da, hiç bir mebdee tutunmadan hiç bir şey bilemez. Âlemde her hangi bir şeye i'timad edilse neticesi yine i'timadsızlıktır, çünkü fânidir. Hayyi lâyemut ancak Allah Teâlâ'dır. Ve binaenaleyh fazilet-i i'timad, ancak Allah'a i'timaddadır. Ve ancak Allah'a i'timad edenlerdir ki, فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى (*"... o işte en sağlam tutmağa yapışmıştır, ..."* Bakara-2/256) dır. Ve bunlar nefislerini hakka teslim eden ve hak uğrunda hiç bir fedakârlıktan çekimeyen sadıklar, muhlislerdir. Allah'ı bilmeyen veya rabbını kendinde görmek isteyen i'timadsızlar da, bunu anlayamazlar, bir i'timad-ı nefs zannederler. İ'timad,ı nefs ile fedâ-yı nefs beynindeki tenakuz da aşikâr olduğundan şaşarlar. Allah'a i'timad deseler hakkı i'tiraf etmiş olacaklarından çekinirler. "Bilmiyoruz bu bir sır, bir muammâ" derler. Bir türlü iman edemezler. İtalyan müverrihi de: **"Muhammed'de bir sır var idi ki, bu sır, bütün mevcudiyyetiyle hakka i'timadının, Allah'a İslâm ve inkıyadının sırrıdır. Ve işte bu sır, bu Namus-ı Ekber, nübüvvet-ü risâlettir. O'nun, bir Resulüllah olduğuna şübhe yok. Fakat Peygamber olmayanların da, o Namus-ı Ekber'i müşahede etmelerine ve bu sırrın künhünü ihata edebilmelerine ihtimal yoktur."** dese idi, doğru söylemiş olacaktı. Fakat tarih-i İslâm'dan, hayat-ı Muhammedî'den hem bu hakikati anlamış, hem de Allah'ı ve nübüvveti tasdik etmiş olmamak için tahrif etmeden söyleyememiştir. Nübüvvetten daha evvel haberdar olmuş bulunan Ehl-i kitabın nübüvvet-i Muhammediyye'yi oğullarını bildikleri gibi bildiklerine ve lâkin nefislerine ziyan etmiş, mevhibe-i fıtrat olan kabiliyyet-i imanlarını zayi' eylemiş olduklarından dolayı Hakk'a iman edemediklerine bu da, bir misal teşkil eylemiştir. Bunun üzerine Allah'a iftiranın ne büyük bir zulm olduğu ve Allah Teâlâ'nın her şeye şâhid olmasına rağmen yalan söyleyen yalancıların akibette yalanlarını inkâr vaz'iyyetine düşecek, alçak, elîm bir zillet ve mes'uliyyete giriftar olacaklarını beyan ile inzara devam olunup buyuruluyor ki: وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ... **"Allah'a iftira ederek yalan uyduran veya onun ayetlerine yalan diyen kimseden daha zalim kim olabilir? Şüphe yok ki, zalimler felah bulmazlar."**

Müverrih: Tarih yazan, tarihçi.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ

وَفٖي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتّٰى اِذَا جَاؤُكَ

يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطٖيرُ

الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّا

اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا

يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٢٧﴾

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ

وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾ وَقَالُوا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا

نَحْنُ بِمَبْعُوثٖينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ

قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

قَدْ خَسِرَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ حَتّٰى اِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً

قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فٖيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى

ظُهُورِهِمْ اَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَعِبٌ

وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

25- İçlerinden kimi de vardır, seni Kur'ân okurken dinler, fakat, Biz, onların kalblerine onu zevkiyle anlamalarına mani' kabuklar geçirmişizdir. Kulaklarında da bir ağırlık vardır, her mu'cizeyi görseler de iman etmezler. Hattâ sana geldiklerinde seninle cidal yapmağa kalkışarak der ki; o hak tanımaz kâfirler: "Bu, eskilerin esatirinden başka bir şey değil."

26- Öbürleri ise hem ona yaklaşmaktan nehyederler, hemde kendileri ondan uzaklaşırlar ve bu suretle mücerred nefislerini helâk ederler de farkına varmazlar.

27- Görsen, ateşin başına durdurulup da: "Ah!" dedikleri vakit: "Ah n'olurdu bir geri çevrilsek de Rabbımızın âyetlerini inkâr etmesek mü'minlerden olsaktı"

28- Hayır evvelce gizleyip durdukları karşılarına çıktı da ondan. Yoksa geri çevrilselerdi mutlak o nehyedildikleri fenalığa yine döneceklerdi. Şübhesiz yine yalancılar.

29- Yine dönüp, "Hayat, sırf dünya hayatımızdan ibaret, biz bir daha dirilecek değiliz." diyeceklerdi.

30- Hem görsen onları, Rablerinin huzuruna durdukları vakit, "Nasıl, diyecek; şu gördüğünüz hak değil mi imiş?" "Evet, Rabbımız hakkı için" diyecekler. O halde buyuracak. "Tadın azabı, küfrettiğinizin cezası"

31- Hakikat hüsranda kaldı o, Allah'ın karşısına çıkacaklarını inkâr eden kimseler ki, nihayet saat gelip ansızın kendilerini bastırıverince: "Eyvah! hayatta yaptığımız taksirlerden dolayı hasretlerimize bak." derler. O dem ki, bütün veballerini sırtlarına yüklenmiş götürüyorlardır. Bak ki, ne fena yükler götürüyorlar!

32- Dünya hayatı bir oyundan, bir oyalanmadan başka nedir? Elbette dâr-ı Âhıret korunan müttekiler için daha hayırlıdır, hâlâ akıllanmayacak mısınız?

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ **"İçlerinden kimi de vardır seni Kur'an okurken dinler."** Ebû Süfyan, Velid, Nadr, Utbe, Şeybe, Ümeyye, Ebu Cehil ve akranları, Resulüllah'ı Kur'ân tilâvet ederken dinlemişler, Nadra demişler ki: "Ya Eba Katiyle, Muhammed ne diyor?" O da: "Kâ'be'yi, Beyt'i yapana kasem ederim ki, ne diyor bilmem, ancak dilini oynatıyor. Ve benim kurun-ı maziyeden size söylediğim gibi evvelkilerin esatirini söyliyor." demiş. Nadr'ın şiirleri varmış, Acem diyarında Rüstem ve İsfendiyar hikâyeleri gibi bir takım hikâyeler toplayıp nazm etmiş, Kureyş'e okur, dinlerlermiş. Ebu Süfyan: "Ben, O'nun söylediklerinin ba'zısını hak buluyorum" demiş. Ebu Cehil de: "Sakın bunun hiç bir şeyini ikrar etme" demiş. O da: "Ölüm bana ondan ehvendir" demiş ve bu âyet bunlar hakkında nâzil olmuştur.

وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ **"Fakat Biz, onların kalplerine onu zevkiyle anlamalarına mâni kalıplar geçirmişizdir."**

FIKIH: Bir şeyi, bir sözü illet ü hikmetiyle zevkına vararak anlamak ve hattâ tatbik edecek surette anlamaktır.

EKİNNE: «كِنَانٌ» nin cem'idir ki, kat kat örtüler demektir. Tenvini de tenkirdir. Herkesin tanımadığı garib ve müstenker örtüler mânâsını ifade eder. Yâni bizde kalblerine kat kat ve görülmedik örtüler koymuşuzdur ki, dinledikleri Kur'ân'ı zevk-i fıkhiyle anlamalarına mani'dir. Ve hattâ kulaklarında bir ağırlık vardır, dinlediklerini iyice duymazlar bile. Burada Sûre-i Bakara'nın خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ (*"Allah kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerini bir perde indirmiştir ve bunların hakkı, azîm bir azabtır."* Bakara-2/7) âyetinin mazmunu vardır. Gerçi hak, âzâne izinleri olmadan girer. Fakat kulağın, kulak olması ve onun ardında açık bir kalb bulunması ve Allah'ın izni de şarttır. Hak, ne kadar açık olursa olsun manialı kulaklara ve kalblere nüfuz edivermez, duymak, anlamak da fıtratte dâd-i Hakk olan bir kabiliyettir. Ve sonra Allah tarafından bir mania ikame edilmemesine mütevakkıftır. Allah bunlara da, fıtraten kulak ve kalb vermemiş değildir. Fakat o kalbler, öyle müktesebata sarılmış ve öyle bir tab'-u tabiat içinde örtülmüş kalmış ve binaenaleyh fıtratlerinde hakka müteveccih olan kabiliyyetleri öyle kapanmış, hıtama ermiştir ki, bundan böyle delil-i hakkı dinleseler değil ya, görseler bile yine inanamazlar. Fıtrati asliyyeyi kapatan bu örtüler bu manialar, akılların sihir, esatır gibi yanlış mebde'lere tutulması, batıl i'tikadlara saplanması, nefislerin ağraz-u ihtirasata bürünmesidir

---

Müstenker: İnkar edilmiş. **Âzân:** Kulaklar. **Dad-ı Hakk:** Hak vergisi, Allah'ın lütfu ve ihsan. **Müktesebat:** Kazanılmış olanlar. **Tab':** Tabiat, karakter.

ki, her hangi bir şahısta bunlar, tab'olunup tabiat haline geldi mi artık onda hakkı anlamak ve kabul etmek kabiliyyeti kalmaz, isti'dad-ı iman söner. Fıtratteki bu kabiliyyet ve isti'dadın derecesi eşhasın ihtilâfiyle muhteliftir. Kiminde seri' kiminde batı, kiminde şedid, kiminde hafiftir. Kiminde az kiminde daha çok bir zamanda söner veya inkişaf eder. Bu mıkdarı ihtilâf, bizzat irade ve meşiyyet-i İlâhiyye eseridir. Ancak herkes derecesine göre mevhub olan kuvve-i fıtriyyenin evvelinden, sönebileceği zamana kadar geçecek müddet zarfındaki ihtiyarından, su-i isti'mal veya hüsn-i isti'malinden mes'uldür. Ölümden sonra kimse bir şey kesbedemiyeceği gibi, bir mevt-i ruhanî demek olan hıtam-ı kabiliyyet ve istikrar-ı tabiatten sonra da böyledir. Gözler bakar, kulaklar dinler, fakat hiç yeni bir şey duymaz. Her ne alırsa tabiatı, onu mukarrerat-ı sabıkasına temsil eder. O, artık onun için bir hakikat-i cedide değil, "esatır-i evvelîn" olur kalır. Ölüm, Allah'ın emr-ü iradesiyle olduğu gibi manıaların ikamesi ve kabiliyyetin sönmesi de Allah'ın emr-ü iradesiyledir. Bunun için «وَجَعَلْنَا» buyrulmuştur. Bu da, abdin müddet-i kabiliyyet zarfındaki taleb-ü ihtiyarına mübteni olacak olan mes'uliyyete münafi değildir. O manialarıkoyan Allah olduğu halde mes'uliyyet neden? suali varid değildir. Bâlâda اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ ("*Nefislerine yazık edenlerdir iman etmezler.*" En'âm-6/12) beyaniyle bu şübheye mahal olmadığı gösterilmiştir. Bu nokta, mezalik-ı akdam olduğundan dikkat lâzımdır. Herkes bilmelidir ki, evvel emirde kendisine rahmet-i İlâhiyye olarak az veya çok bir ecel bir sermaye-i fıtrat verilmiştir. Bu bir gün olup tükenir, bu su-i isti'mal edilir, bitirilirse Allah, bir daha vermeğe mecbur değildir. Bir gün gelir ki, bütün manialarıönüne yığar ve ondan sonra bu su-i isti'malin mes'uliyyeti devri gelir. Binaenaleyh fırsat elde iken ve onun azlığına çokluğuna i'tiraz etmeyerek o rahmeti tenmiye etmeli, ebedî rahmete ermelidir. (Sûre-i Bakara'ya bakınız) Yoksa bu âyette gösterilen kâfirler gibi kabiliyyetleri kapanınca ter-ü tâze en güzel ni'metler önlerine konur da dadamaz, bunlar eskimiş, kokmuş şeylerdir diye mücadele eder.

اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ **"Evvelkilerin esatiri."**

ESATÎR: «سَطْرٌ» dan me'huz bir sıga-i cemi'dir ki, müfredi üstur ve üsture veya estir, estire veya estaradır. Yahud «سطر» ın cem'i sütur, "sütur" un ecm'i estar, estarın ecm'i de esatırdır. Bunun kendi lâfzından müfredi olmayan abâdîd ve semâtît gibi bir ismi cemi' olduğu da söylenmiştir. Fahruddin-i Razî der ki: "Cumhur, esatırü'l-evvelîn «مَا سَطَرَهُ الْاَوَّلُونَ» yâni evvelkilerin yazdıkları

Mezalik: Ayak koyacak yerler. **Tenmiye:** Artırmak, bereketlendirmek.

şeyler" diye tefsir etmişlerdir. İbn Abbas, "esatırü'l-evvelînin mânâsı, اَحَادِيثُ الاَوَّلِينَ الَّتِى كَانُوا يَسْطُرُونَهَا اَىْ يَكْتُبُونَهَا demiştir ki, **"evvelkilerin tastır eder, yâni yazar oldukları sözleri"** demektir. Bâzıları esatirin, türrehat, Yâni hurafat ve ebatıl, uydurma, saçma, masal demek olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu, tefsir değil, mânâdır. Esatir, türrehat demek olduğu için değil, evvelkilerin esatırı, Rüstem ve İsfendiyar hikâyeleri gibi faidesiz kelâmlar olduğu içindir ki, "esatirü'l-evvelîn türrehat ile tefsir olunmuştur. İlh..." Demek ki, evvelâ esatir kelimesinin asıl mefhumu tastir edilmiş, yazılmış, mesturat demektir. Bunun bir hurafe olup olmaması ise, kelimenin medlûlü değildir. Esas i'tibariyle yazılmış olan bir şeyin tesbit ve ihbarı matlûb bir ehemmiyyeti haiz olması lâzım gelir. Şu nokta şayanı ihtardır ki: Esatirin müfredi olarak zikredilen üstur, üsture, estir, estire, estare kelimelerinin Yunanca isturya kelimesiyle alâkadar olduğu zahirdir. Frenkler de buna, "istuvar / histoire" demişlerdir. Biz de, bugün bunu tarih diye terceme ediyoruz. Binaenaleyh esatirin asıl mânâsı bu günkü ta'birimizce, "tevarih" demektir. Anlaşılıyor ki, Arabca'da usture, estire gibi müfredlerin isti'mali nadirdir. Umumiyyetle esatır kullanılmış ve bunun için cemiyyet-i takdirî gösterilmiştir. Ve kelimenin ucmeden muarreb olduğu da tasrih edilmemiştir. Yâni esatir, Arabîdir. Fakat usturenin Arabî olup olmadığı cay-i nazardır. Üsture, Yunanca "halis haber ve istihbar" diye ta'rif edilen "isturya"nın aynı değilse, her halde ikisi müşterek bir asla raci'dir. Nitekim Farisî'de muhkem demek olan "üstuvar" kelimesi de, bu asla dahildir. Hasılı esatir, Frenklerin "istuvar" dedikleridir. Bu da, bu gün tarih diye terceme edildiğine göre "esatır-i evvelîn" eskilerin tarihi, tarihi kadîm demek olur. Ancak bunda tarih kelimesinin ifade ettiği ta'yini vakit mânâsı olmayarak ale'l-ıtlak mazi, evvel zaman mânâsı vardır. Zira ta'yin-i vakit mânâsiyle tarih, İslâmî bir kelimedir. Ve Frenklerin istuvar kelimesinde de esasen bu mânâ yoktur. Ve demek ki, esatır-i evvelîn ta'biri dahi kelimelerin mânâsına nazaran türrehat, hurafat demek değildir. Fakat esatir içinde bir çok efsâneler bulunduğundan ve daha doğrusu "esatir-i evvelîn" efsâne halinde kaldığından türrehat ve hurafat mefhumları esatir-i evvelîn ta'birinin bir lâzımı olmuş ve bunun muhaffefi olarak "esatir" kelimesi de Arablarca hurafattan kinaye olarak kullanılmıştır. Ve bunun için "Kamus"'da da esatirin, "nizamsız kelâm", yâni saçma mânâsına geldiği gösterilmiştir. Nitekim zamanımızda da tarih-ı kadîm ve hattâ tarih kelimelerini vâhî, boş şeyler mânâsına kullananlar vardır. O tarihe karışmış, bu artık bir tarih olmuş denildiği zaman, yalan olmuş, masal olmuş, sade lâfta kalmış, yahud adı,

---

Türrehat: Saçma sapan sözler. **Vâhî:** Manasız, saçma.

namı paydar olmuş, iştihar etmiş mânâlarından her biri kasdedilebilir. Bu suretle Arablarca, esasen "mesturat-ı evvelîn" demek olan "esâtir-i evvelîn" Türklerin masal, Yunanlıların "misus" Frenklerin "mit" dedikleri eski kahramanlık hikâyeleri, evvel zaman efsaneleri, destanları olarak mülâhaza edilmiş ve uydurma, hurafat mânâsında kullanılmıştır. Hâl, maziye rabt edilmeden hiç bir şey bilinmez. Maziyi hale rabtederek hadisat içindeki cereyan-ı zamanı bir satr-ı mümted haline koyan tarih de şübhesiz ki, üstüvar olan mesturattan ibarettir. Bu mesturatın üstüvar olabilmesi de içinde bulunduğu vakıâtı mâziden tevârüs ettiği ma'lûmat ve müstahberatına rabtetmesiyledir. Bu vakıât ise yalnız âfakıyyattan ibaret olmayıp fikriyyat ve enfüsiyyata, zamanın muhtevi olduğu tasavvurat ve tahayyülâta da şamildir. Çünkü bir zamanda vaki' olan bir tahayyül dahi o zamanın vakıatındandır. Halbuki zamanı vuku', zamanı tastire nazaran mâzi olduğu gibi esasen san'at-i tastır ve kitâbet de mâzi-i mütekaddime nazaran muahhardır. Binaenaleyh mesturat, hâli maziye raptederken mesturat-ı mütekaddimeyi ta'kib etmek mecburiyyetinde bulunduğu gibi san'at-i kitabetin hudusundan i'tibaren başlayan ilk mesturat da kendine takaddüm eden ve tastir edilmemiş bulunan zaman-ı evvelîni lisanen ve fikren tevarüs ettiği ahbar ve âsardan ahz ederek yazmağa mecburdur. Ve bunun içindir ki, evvelînin tarihi, evvel emirde en ziyade ağızlarda dolaşan sözler olarak satra geçmiş ve sonra da satrdan satıra geçerken nice nice tahavvülâta ma'ruz olmuş bulunur. Binaenaleyh esatîr, mesturat, istuvar, tarih; masal ve hurafat demek olmadığı halde bunların akdemi bulunan esatir-i evvelîn, tarih-i evvelîn, masal ve efsane ile müteradif gibi olmuştur.

Yunanlılar, masallar, tarihî efsaneler yazmayı bir san'at-ı edebiyye addetmişler ve bu suretle bir çok ma'budlar, ve nîm ma'budlar ve eski kahramanlar hikâyeleri yazmışlardır ki, Frenkler, bu san'ate ve bunları tetebbü' etmek ilmine "Mitoloji" derler ve bunu "istuvar fabuleuse / efsanevî târih" ve "siyans de mit / masallar ilmi" diye ta'rif de ederler. Ve bundan en ziyade "Hindu-yi Avrupaî" dedikleri Hind, Fürs, Yunan, Lâtin, Cerman, İslâv, Selt akvamının ilk masallarını kastederler ve bunları ibtidaî insanların hissiyyatını, tehayyülâtını, tefekküratını, i'tikadatını, ma'lûmatını anlamak için delil ve ilmin menabi'-ı ibtidaiyyesi sayarlar da Târih, Felsefe, Edyan bunlardan çıkmıştır derler. Ve Târih-i Felsefede, Târih-i Edyanda Mitolojiye mühim bir esas nazariyle bakarlar. Böyle demek Târih masaldır, Felsefe masaldır, ilm-ü din masaldır demek ol-

İştihar: Meşhur olma. **Tevârüs:** Mirasa konma. **Müstahberat:** Alınmış haberler. **Nim:** Yarı, yarım.

madığı ise zâhirdir. Fakat bir çokları bundan Tarihin, Felsefenin, İlmin, Dinin ve bahusus Dinin bir masal demek olduğu tevehhümüne kapılarak yeni yeni masallar uydurmakla, yeni Târihler, yeni Felsefeler, yeni Dinler, İlimler icâd ve ihtira' olunabileceği zu'mune düşmüşler. Din-i hakkın bir hakikat olduğunu, hayalların, masalların bile bir hakikatin in'ikâs ve inhirafı demek olduğunu anlamamışlardır. Bunlar, hakk-u batılı tefrik etmeyerek ale'l-umum edyana, "esatırü'l-evvelîn" ve hurafat derler. Ve böyledir diye mücadele ederler. Bu da, kalblerinin hurafat ile meşbu' olmasından ve bu manialar içinde hakkı anlamak kabiliyyet-i fıtriyyesini zayi' etmiş bulunmasından neş'et eyler. İşte bu âyet bize gösteriyor ki, Kur'ân إِنْ هٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ **"....Bu eskilerin esatırinden başka bir şey değil."** diyen kâfirler de bunlardan ve bunların pirlerindendir. Esatırü'l-evvelîn demekle de şöyle demiş oluyorlar: Evvelâ diyorlar, Kur'ân bir vahy-i İlâhî, bir kitab-ı hak değil, bunun me'hazı, menba-ı ilhamı eskiden yazılmış olan mesturat ve mektubattan ibaret. Muhammed bunu, eski kitablardan alıp alıp yazdırıyor. Binaenaleyh bu bir mu'cize değil, hatta bunda yeni bir hakikat olmadıktan başka hiç bir hakikat de yoktur. Zira bu sade esatir değil, esatır-i evvelînden, esatir-i evvelîn gibi hakikatte ma'nâsı olmayan boş satırlardan, yalan hurafelerden, masallardan ibarettir. O, bunları yazdırıp yazdırıp söylüyor diye bir ta'riz de yapıyorlar. Sûre-i Furkan'da geleceği üzere, أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (*"Ve o evvelkilerin esâtıyrı onları yazdırtmış da sabah akşam kendisine onlar okunuyor dediler."* Furkan-25/5) diyorlar. Kalblerinin bozukluğundan dolayı ahsenü'l-hadîs olan kelâm-ı Hakk ile esatır-i evvelîni ve hurafatı tefrik ve temyiz edemiyecek bir halde bulunuyorlar ki, beşeriyyeti tahrif-i hakayik eden hurafattan kurtarıp Hakk'tan başka bir şeye perestiş edilmemesi lüzumunu öğreterek Sırat-ı müstakîm olan cadde-i hakikate hidayet eden ve bir lisan-ı mu'ciz beyan ile hidâyet eden Kur'ân ile Muhammed aleyhissalâtü vesselâm, beşeriyyete ne getirmiş diyenler de bunların tilmizleridir.

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ Öbürleri ise, hem Kur'ân'dan, Peygamber'den nehiy, halkı hakka imandan men'ederler, وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ hem de kendileri uzak kaçarlar. وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ Böyle yapmakla ise, ancak kendilerini helâk ederler de وَمَا يَشْعُرُونَ haberleri olmaz. وَلَوْ تَرٰى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ Sen bunların, bu kâfirlerin, mükezziblerin ateşe tutuldukları tutulup da فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا ah geri döndürülse idik de, Rabbımızın âyetlerini, vakıatı ve akibetleri vukuundan evvel ihbar eden delâil ve işaratını tekzib etmese idik. وَنَكُونَ مِنَ

İn'ikâs: Tersine çevirme. **Meşbu':** Tok, doymuş. **Perestiş:** İbadet etmek.

الْمُؤْمِنِينَ **Biz de, o mü'minlerden olsa idik" dedikleri vakit hallerini bir görsen...** O ne feci', ne şeni' bir akibet olacaktır. İbtida hakkı inkâr ve tekzib edenler yanlış yola gidenler, akibet böyle ateşe düşer, hatalarının cezalarını görürler ve gördükleri zaman yaptıklarına çarnaçar pişman olurlar da geri dönmek ve doğru gitmek temennisinde bulunurlar. Fakat zannedermisiniz ki, bu kâfirlerin o zamanki nedametleri ve iman temennileri ciddî ve sadıkane bir iman eseridir? بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ **Hayır, bundan evvel gizledikleri fenalıklar, nifakları, a'mal-i habîseleri karşılarına çıkar, yüzlerine vurulur da, bu ondardır, ondan bizar oldukları içindir.** وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ **Yoksa geri çevrilmiş olsalardı yine dönecek, her halde nehy olundukları menhiyyatı yapacaklardı.** وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ **Şübhe yok ki, bunlar, bu sözlerinde, bu va'dlerinde yalancıdırlar.** Dünyada böyle kaç defalar başları sıkılmış, nedametler göstermişlerdir de ilk fırsatta yine eski yaptıklarını yapmışlardır. وَقَالُوا **Ve demişlerdir ki:** اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا **"Hayat, şu bizim içinde bulunduğumuz alçak hayattan, hayat-ı dünyadan ibarettir.** وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ **Biz öldükten sonra bir daha dirilecek, ba's olunup bir daha hayata gelecek değiliz a..."** Âhireti görseler de dönseler yine böyle diyecekler ve öyle yapacaklardı. Küfr-ü maası bunlara bu kadar müstekir bir huy olmuştur. Bunun için ne dönebilirler, ne döndürülürler. وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ **Öyle diyen yalancıların, Rablarının, yâni Hakk Teâlâ'nın huzuruna sevk edilip durduruldukları vakit hallerini bir görsen!..** Neler olacak neler?.. قَالَ Allah, muhakkak hitab-ı ezelîsiyle اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ **"Nasıl bu ba's, hak değil mi imiş?" diyecek,** قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا **"Evet, Ya Rabbi, hakk imiş, Rabbımıza kasem olsun ki, hakk imiş" diyecekler.** قَالَ **Allah, muhakkak buyuracak ki:** فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ **Öyle ise, şimdi acımı tatlımı azabı tadınız. Çünkü siz, buna inanmıyor küfrediyordunuz.** قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ **ebedî hüsrana daldılar o kimseler ki, Allah'a mülâkatı, Allah'ın huzuruna varacaklarını yalan saydılar,** حَتّٰى اِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً **tâ vakt-ü sâat kendilerine ansızın gelinceye kadar inkâr ettiler de o vakit:** قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا **"Vay, başımıza gelenlere, eyvah bu babdaki taksiratımıza. Ey hasretlerimiz, gel, gel tam sırasıdır." dediler. O haldeki** وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ **bütün sıkletleriyle vebâllerini sırtlarına yüklenmiş bulunurlar.** اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ **bakınız ne fenâ bir yük, ne çekilmez vebâller yükleniyorlar."** Bu âyette ba's-ü kıyameti inkâr edenlerin diğer bir halleri izah olunmuştur ki, birisi hüsran, birisi de büyük vizirler, vebâller çekmektir.

Küfr-ü maasi: Günahkâr, isyankar. Müstekir: Devamlı.

HÜSRAN

HÜSRAN: Sevab-ı azîmin, naîm-i mukîmin fevt-ü zayâini görmek, VİZR-Ü VEBAL de, ıkab-ı azîmin içinde kalmaktır. Allah Teâlâ, nefs-i natıka-i kudsiyye cevherini bu âlem-i cismanîye sevk buyurmuş ve ona şu gördüğümüz alât-ı cismaniyye ve edevat-ı cesedaniyyeyi vermiş ve akl-ü tefekkür ihsan etmiş ki, bu alât-ü edevat ve bu meşâir-ü melekâtı isti'mal ile azamet-i menafi-ı ba'de'l-mevt tezahür edecek maarif-i hakka va ahlâk-ı fazıla istihsal etsin. Binaenaleyh insan bu alât-ü edevatı, bu kuvvet-i akliyye ve fikriyyesini şu lezâiz-i mahdude ve mühlike ve şu saadât-ı munkatıayı istihsalde isti'mal ederse ömrünün âhirine geldiği zaman telâfisi kabil olmayacak surette ziyanlara müstağrak olduğunu görür. Çünkü bütün sermayesi fenâya gittiği gibi matlûb zannettiği ve kazanmağa sayeylediği rıbhi de fenaya gider, münkatı' olur. Artık elinde ne sermayeden bir şey kalır, ne de kârdan. Bu ise, hiç inkârı kabil olmayan hüsran-ı mübîndir. Bir insan ölümü ne kadar tabiî görürse görsün, hattâ isterse onu, âlâm-ı hayata karşı bir halâskâr gibi karşılamak istesin onun için bu hüsranı görmek ve bunun âlâm-ı dilsuziyle gözlerini kapayıp en büyük lezzet bildiği bu aleme ebedî bir ye'si hazîn içinde hasretle veda' edip gitmek muhakkaktır. Fakat bu husran-ü hasret ve bu elemi müebbed, ba's-ü kıyameti inkâr eden ve bu dünyanın saadat-ı acile ve lezâizi faniyesini müntehayı saâdât ve nihayet-i kemalât i'tikad edenlere munhasırdır. Ba's-ü kıyamete iman etmiş olan ve yevm-i meâd için levazım-ü mühimmât istihzârına sa'y etmiş bulunan ehl-i imana gelince: Bunlar, o dem-i fırakta hicrân-ı gurbetten ma'şuk-ı vicdanı olan semt-i canânâ doğru da'vet olunmuş bir âşık-ı üftade ruhiyle uçar giderler.

Saat, ecza-i zamandan bir cüz'-i kalîlin ismidir ki, gece ile gündüzün yirmi dört cüzün'den bir cüz'üdür. "Elif lâm" ile «السَّاعَة» de, yevm-i hesab-ü mes'uliyyet olan yevm-i kıyametin ismidir. O, gün hesabın sür'atine mebni bir **"hesab saati"** demektir. İkinci bir kavle göre de, kıyametin koptuğu vaktin ismidir ki, Allah'dan başka kimsenin bilmediği bir saatte ansızın bastıracağından dolayı tesmiye edilmiştir. İndallah ma'lûm olan saat demek olur. Nitekim âyette de «بَغْتَةً» **"ansızın"** buyurulmuştur. Zikrolunan hasret-ü tahassürün başladığı vakti mevt de Âhirete intikalin bir başlangıcı ve mukaddimesi olmak i'tibariyle mevt de kıyamet cinsinden addedilib o nam ile yad olunmuştur.

Hayât, hayât-ı dünyâdan ibâret zannedenler, anlamalı ki وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا

Muhlike: Helak eden öldüren. **Ribh:** Kâr, kazanç. **Dilsuz:** Gönül yakan. **İstihzar:** Huzura gelme, hazır etme. **Tahassür:** Hasret çekmek.

وَلَهْوٌ لَعِبٌ **hayât-ı dünya, mücerred hayat-ı dünya olmak i'tibariyle lehv-ü lâibden başka bir şey değildir.** Dibsiz, sonu karanlık bir gafletten, faidesiz oyuncaktan ibarettir. Bunun anât-ı seyrini, lezzet sayılan şeylerini bir lâhza mülâhaza edip de ölümü göz önüne getirenler, bunda aslâ tereddüd etmezler. Bunun içindir ki, hayât, hayât-ı dünyadır diyenler en büyük zevki onu ve âkıbetini unutmak için lehviyyat ile eğlenmek, oyunlarla vakit öldürmekte bulurlar. وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ İbn Âmir, «وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ» Kıraatına göre bu şekilde okumuştur ve **her halde Dâr-ı Uhrâ, âhiret evi, son vatan, hayat-ı âhire evi, lehv-ü lâibden küfr-ü maasîden korunur olan müttekîler hakkında hayırlıdır."** Çünkü o hayât-ı dâime, menafi'-ı halisa, lezâizi bâkiyedir. Binaenaleyh أَفَلَا تَعْقِلُونَ **ey insanlar, akıl etmezmisiniz,** aklınız yok mu ki, hayat-ı dünyanın ne olduğunu düşünüp de takvâya sarılasınız. İbn Kesir, Ebu Amir ve أَفَلَا يَعْقِلُونَ okunduğuna göre: Hayat, hayat-ı dünyadan ibaret deyip de ba's-ü sâati inkâr edenlerin hiç aklı yok mu ki, bu kadar gaflete dalarlar da lehv-ü lâ'ib arkasından koşarlar ve bu sevda ile Allah'ı, Peygamberi, âhireti inkâr eder, küfr-ü maâsîden sakınmazlar.

Küffârın tekzib-ü şematetlerine karşı Resulüllah'ı tesliye ve takviye için buyuruluyor ki:

Ya Muhammed,

قَدْ نَعْلَمُ

إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتّٰى أَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

Lehv-ü lâib: Oyun eğlence. **Anât:** Anlar, zamanlar. **Maasî:** Günahlar, isyanlar.

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

Meâl-i Şerifî

33- Celâlim hakkı için biliyoruz ki, söyledikleri lâf seni cidden incitiyor, maamafih onların yalancı dedikleri sen değilsin. Lâkin zalimler, Allah'ın âyetlerine cehudluk ediyorlar.

34- Celâlim hakkı için senden önce gönderilen Peygamberler tekzib olundu da tekzib ve ezâ edilmelerine karşı sabrettiler. Nihayet kendilerine nusratımız geldi. Öyle ya Allah'ın kelimât-ı va'dini değiştirebilecek hiç bir kuvvet yoktur. Alimallah sana mürselîn kıssalarından haberde geldi.

35- Eğer onların omuz dönmeleri sana pek ağır geliyorsa, haydi kendi kendine yerin dibine inecek bir baca veya göklere çıkacak bir merdiven arayıp da onlara bambaşka bir âyet getirmeğe gücün yettiği takdirde hiç durma. Allah dilemiş olsa idi, elbette onları hidayet üzre toplardı. O halde sakın cahillerden olma.

36- Sâde işitmesi olanlar da'vete icabet eder, ölülere gelince onları Allah diriltir, sonra hepsi O'nun huzuruna çıkarılırlar.

قَدْ نَعْلَمُ Ya Muhammed, biz pek iyi biliyoruz. اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِى يَقُولُونَ (Nafi' kıraatinde لَيُحْزِنُكَ) Onların söylemekte oldukları sözler, her halde seni mah-

---

Cehud: Cıfıt, yahudi.

zun ediyor, fakat etmesin. فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ **Çünkü onlar, hakikatte seni tekzib etmezler.** (Nafi' ve Kisaî kıraatlerinde if'alden «لَا يُكْذِبُونَكَ» okunduğuna göre) Seni kizbe nisbet etmezler, sana yalancı demezler وَلٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ **ve lâkin zalimler Allah'ın âyetlerini inkâr ederler.**

Rivayet olunuyor ki, Ebu Cehil: "Biz, seni tekzib etmiyoruz, sen bizim nazarımızda sadıksındır. Biz ancak senin getirdiğini tekzib ediyoruz". demiş. Kezalik Kureyş'ten Hâris İbn Âmir: "Ya Muhammed, vallahi sen bize hiç yalan söylemedin ve lâkin biz sana uyarsak yerimizden olacağız bundan dolayı iman etmiyoruz" demiş ve bu âyet de bunlar sebebiyle nâzil olmuştur. Hayât-u ahlâk-ı Muhammedî'ye az çok vâkıf olan kâfirlerin küfürlerinde kendi vicdanlarına karşı tutunabildikleri şübhenin bütün mahiyyeti şudur: "Hazret-i Muhammed, kendi vicdanında kâzib değildir. O bile bile kimseyi aldatmağa tenezzül etmez, nübüvvet ve risalet iddiasını da uydurma ve iğfal tarikiyle yapmamıştır. Belki nübüvvet ve risaletin sıhhatini tahayyül etmiş ve kendi vicdanında, kendinin Peygamber olduğuna inanmış ve bu iman ve i'tikad ile bu iddiada bulunmuştur. Lâkin onun inandığı nübüvvet ve risalet, haber verdiği ba's-ü kıyamet gibi şeyler hadd-i zatında ve nefse'l-emirde olamayacak, inanılamayacak şeylerdir. Binaenaleyh dâvâsı yalan değil, yanlıştır, O, aldatmaz fakat aldanmış, O, Peygamber değil, fakat kendini Peygamber zannetmiştir" derler. Son Avrupa müverrih veya feylesoflarının ekseriyyetle iddiaları da budur: "Hazret-i Muhammed, kendi vicdanında kendi nübüvvet ve risaletinin sıhhat-ü hakkiyyetine emin idi, irtihaline kadar da bu ikan ve i'timadı asla mütezelzil olmadı. Bu, bir hakikat-i tarihiyyedir." diyorlar. Bununla beraber nübüvvetine iman da etmiyorlar. Çünkü nübüvvet-ü risaletin haddi zatında hak bir emri vakı' alabileceğine inanmıyorlar. Nübüvvet ve risaletin emr-i vaki' olabileceği kabul edildiği surette ilmen ve tarihen delâil-i nübüvvet-ü i'cazı diğer Enbiya'dan daha ziyade bariz ve zahir bulunan nübüvvet-i Muhammediyye'yi inkâr etmenin açıktan açığa bir garazkarlık olduğunu biliyorlar. Bunlar, böyle kendi gönüllerinde nübüvvet ve risalet olamaz, hayât-ı dünyâdan başka hayât, ba's ba'de'l-mevt mümkün değildir gibi indî bir tahakküm bir ukde tutmuşlar ve kendi ta'birlerince bu "duğm"dan, bu ukdeden risalet-i Muhammediyye'nin de gayr-i mümkün olduğunu ve binaenaleyh Hazret-i Muhammedin sadakat-i ruhiyye ve ahlâk-ı fadilesine rağmen nübüvvetine inanmasında yanlış bulunduğunu iddiaya kalkışıyorlar. İşte Allah Teâlâ, bu âyette gösteriyor ki, bütün bu şübheler, bu tekzib ve inkârlar doğrudan doğruya Hazret-i Peygamber'e değil, Allah'a müteveccih bir tekzib ve inkârdır. Hadd-i zatında mümkün bulunan ve gayr-ı

ma'kul hiç bir tenakuzu istilzam etmeyen nübüvvet ve risalet-i halk-u ba'sı imkânsız farzetmek Allah'a ve Kudretullah'a inanmamaktan neş'et eder. Bu da, her tarafta zâhir ve bahir olan delâil-i Hakk'ın, âyât-ı İlâhiyye'nin haklarını teslim etmemek delâletlerini anudâne bir inkâr ile inkâr eylemek haksızlığından münbaistir. Bu ise, bir zulm-i nefistir. Böyle zulmü i'tiyad eden ve edille-i hakkın bütün inceliğiyle kıymetini vermeyen zâlimler, bütün âlemlerin Allah'a ve Kudretullah'a delâlet edip duran delâil-i bâhire olduğunu inkâr ederler. Ve bu suretle "Kur'ân-ı ve nübüvvet-i Muhammed yok" demezler, fakat âyât-ı Kur'ân'da, fıtrat-i Muhammediyye'de tecelli eden beyyinatı hakkın Allah'a ve Allah'ın ilm-ü kudretine delâlet-i sarihalarını tanımazlar. Bunlar, Allah'ın eseri değil, Muhammed'in derler. Hasılı tekzibleri bizzat şahsiyye-yi Muhammediyye'ye değil, Allah'ın kudretini ve berahîn-i kudretini inkâr etmek ve zulmüne raci'dir ki, bu da, zâlimlerin âdetidir. Ve binaenaleyh bu haksızlığın, bu cür'etin cezasını verecek olan Allah, çekecek olan da kendileridir.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ **ya Muhammed, kasem olsun ki, senden evvel bir çok Peygamberler, böyle zalimler tarafından tekzibe ma'ruz oldular da,** فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَاُو۫ذُوا tekzib ve eza olunmalarına karşı sabr-ü sebat ettiler, حَتّٰٓى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا **Nihayet kendilerine nusratımız erişti.** Binaenaleyh sen de, bunlara imtisal et ve nusratımız gelinceye kadar sabreyle, böyle sabredenlere nusrat-ı İlâhiyye erişir. وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın kelimatını, vaidlerini tebdil edebilecek hiç bir kuvvet yoktur:** Allah, وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ (*"Celalim hakkı için risaletle gönderilen kullarımız hakkında şu kelimemiz sebkat etmiştir. "Onlar elbette onlar muhakkak muzaffer olacaklardır. Ve elbette bizim askerlerimiz mutlak onlar galib geleceklerdir."* Saffât-37/171-172-173) كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي (*"Allah yazdı: Celâlim hakkı için herhalde ben yenerim ben ve Resullerim, şüphe yok ki Allah kavîdir, azîzdir."* Mücadele-58/21) buyurmuştur. Bu kelimeler, bu vaidler her halde yerini bulacaktır. وَلَقَدْ جَٓاءَكَ مِنْ نَبَاِ۬ى الْمُرْسَلِينَ **Alimallah, sana Peygamber haberinden, onların ahval ve vakıat-ı mühimmesinden hayli ma'lûmat da geldi ki, bu âyet de işte onlardan** biridir. وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ **Eğer o kâfirlerin, zalimlerin yüz çevirmeleri sana pek ağır geliyor, gözünde büyüyor sabr-ü tahammül edilmez bir şey gibi görünüyorsa** فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً فِي الْاَرْضِ اَوْ سُلَّماً فِي السَّمَٓاءِ **Sen, kendi başına yerde derinliklerine işler bir menfez veya gökte üstüne çıkacak bir merdi-**

Anûdan: Muannid, çok inatçı. **Berahîn:** Deliller, şahidler. **Menfez:** Nüfuz edecek şekilde delik pencere.

ven bulup da فَتَأْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ **onlara tek bir âyet, iman ettirecek bir harika getirmeğe muktedir olabilirsen, hiç durma yap.** وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى **Allah dilemiş olsa idi, hepsini hidayet üzerinde toplar, cümlesine iman nasib eder, cemaat-i vahide yapardı.**" Madem ki, yapmamış demek ki, dilememiştir. O, dilemeyince de sen, hangi âyeti getirsen, hangi hârikayı göstersen iman ettiremezsin. Binaenaleyh فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ **sakın cahiller güruhundan olma,** onları imana getirmek için hemen yerlere geçip veya göklere çıkıp da bir âyet, bir hârika-i kahire arıyacak derecede hırslanma da sabret. Çünkü اِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ **da'veti duyanlar, samiası bulunanlar icabet eder.** وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ **Ölüleri de Allah ba'seder diriltir.** Binaenaleyh bugün duymayanlar, yarın duyabilirler. Bugün iman etmeyenler, yarın edebilirler. ثُمَّ اِلَيْهِ يُرْجَعُونَ **Sonra da duyan duymayan; iman eden etmeyen hepsi Allah'a irca olunurlar.** Hayır veya şer cezalarını bulurlar:

Evet, ölü gibi duygusu olmayan, işitmek şanından bulunmayanlar, Allah'ın bu kadar âyât-ı beyyinetanı hiçe saydılar a.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ
عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ
فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ
مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ
وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

Meâl-i Şerifi

37- Durmuşlar da: "O'na bambaşka bir âyet indirilse ya" diyorlar. De ki: "Şüphesiz Allah, öyle bir mu'cizeyi indirip durmağa kadirdir ve

lâkin ekserisi bilmezler."

38- Hem yerde debelenen hiç bir hayvan ve iki kanadiyle uçan hiç bir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz, kitâbda hiç bir tefrit yapmamışızdır. Sonra hepsi toplanır Rabblarına haşrolunurlar.

39- Âyetlerimize yalan diyenler, bir takım sağırlar ve dilsizlerdir, zulmetler içindedirler. Kimi dilerse Allah şaşırtır, kimi de dilerse bir tarik-ı müstekîm üzerinde bulundurur.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ **Ve O'na Rabbından bir âyet indirilse ya dediler.** İnen âyetleri duymadılar inkâr ettiler de, Peygamber'e kendi gönüllerince bir âyet ve alâmet, bir mu'cize indirilmesini tahkirâmız bir i'tiraz suretinde taleb ve temenni ettiler. Ya Muhammed قُلْ **sen de ki:** اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً **"Allah bir âyet, bir alâmet, bambaşka bir mu'cize indirmeğe şübhesiz kâdirdir.** İndirmezse aczinden değil, hikmetindendir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Ve lâkin onların ekserîsi bilmezler.** İlim, şanlarından değildir. Âyeti, delil-ü alâmeti fark etmezler, ondan alınması lâzım gelen ilmi alamazlar. İneni anlamadıkları gibi ineceği de anlamazlar, istediklerinin kendilerine müfid ve Peygamber ba'sinden maksud olan hikmeti inzar ve teklife muvafık olup olmayacağını ve indirilmekte bulunan ve bunca delâil-i ma'kuleyi ihtiva eden âyât-ı natıkadan istidlâl ve intifa' edemeyenlerin vakıat-ı münferideden hiç istidlâl ve intifa' edemiyeceklerini, delil ve âyetin asıl ehemmiyyeti, vakıat-ı vukuundan evvel anlatmasında olmak i'tibariyle taleb olunan vakıat-ı münferide ve harikanın bir delil değil, bir medlûl, bir netice, olacağını ve binaenaleyh nefs-i vakıanın haddi zatında dağların başa geçmesi gibi bir musibet-ü belâ olabileceğini ve alel'l-husus münkirlerin bütün kuvve-i ihtiyariyyelerini selbederek inkârlarını cebrî bir surette kal'-u izale edecek olan bir vakıanın bir âyet-i kudretin kendilerini kahr-ü mahvedecek bir musibet-i fiiliyyeden başka bir şey olmayacağını ve bunun ise, kendilerine değil, ancak sairlerine bir ibret ve âyet olacağını bilmezler de, öyle cahilâne temenniyyatta bulunurlar ve dediklerinin yapılmasını kudret-i İlâhiyye'yi inkâra ve âyât-ı hakkı tekzibe vesile ittihaz ederler. "O Peygamber de, ona şöyle bir mu'cize inse ya!.." derler dururlar. Gerçi içlerinde bilenler ve hevalarına uyup mahza inad-ü bağy için böyle diyenler de vardır. Lâkin ekserisi bilmezler. Peygamber ise, cahillere, bağîlere uymak için değil, i'lâm ve ihbar ile

---

Kal-u izale: Bir şeyin kökünden yok edilmesi.

inzar-ü irşad için gönderilmiştir. Eğer onlar, duysalar, bilselerdi vakı'da Kudretullah'a delâlet eden âyât-i fiiliyye mi yoktur? Ey münkirler, وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْاَرْضِ **yerde debelenen hiç bir hayvan** وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ **ve iki kanadiyle uçar hiç bir kuş yoktur ki,** اِلَّا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ **sizin emsaliniz ümmetler olmasın.** Bu âyetin sevki, iki vech ile mülâhaza olunur: Birisi, ilmi ve âhirete imanı olmayıp hayatı bu dünya hayattan ibaret farz edenlerin alel'l-umum hayvanlardan fazla bir meziyyeti haiz olmadıklarını anlatmaktır ki, اُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ (*"İşte bunlar behaim gibi, hatta daha şaşkındırlar. İşte bunlar hep o gafiller."* A'râf-7/179) gibidir. Nitekim ikinci âyet de, bunu tavzih eyler. Diğer bir vech de, Allah Teâlâ'nın kudreti delâilini anlamak için diğer hayvanatın hilkatlerinde ve tarz-ı hayatlarında insanların istifade edeceği pek çok esrar bulunduğunu ihtardır. Ki, ekseriyetle müfessirîn bu vechi ihtiyar etmişlerdir. Yâni hepsi sizin gibi bidayeten topraktan yaradılmış, bir nev-i hayata mazhar edilmiş bir nizam altına alınmış hepsi sizin gibi rızıkları, ecelleri takdir olunmuş, vakti mukaddere kadar yer içer, tağaddi eder, hepsi sizin gibi yekdigerine suver-i muhtelife içinde bir teşabüh ve mücceneset taşır, hepsi sizin gibi bir ictimâ' yapar, birbiriyle tanışır, yanaşır veya kaçar, koklaşır veya döğüşür, hepsi sizin gibi yekdiğerinden doğar tenasül eder, hepsi sizin gibi bir asıldan çıkar, tekessür tenevvü' eder. Kudret-i fatirenin hükm-ü te'siriyle vahdetten çıkan bu tenevvü' ve tehalüf içinde hepsi sizin gibi bir hayat-ı hayvanî yaşayan tavaif-i muhtelife ve sunuf-u mü'telifedir. Yerde sürünenleri, hevada uçanları ile her nev'i size bir vech-i temasülü haiz olarak umumu sizin emsalinizdir. Siz de, sunuf ve havass-ı muhtelifenizle onların bir mislisiniz, hepsi takdir-i İlâhî ve tedbir-i Rabbanî dairesinde nizamat-ı mahsusa ve kavanin-i hâkime altına konulmuş ahval-i mahfuz, umur-u mukannen, masalih-i mer'iy ve cari sizin gibi birer ümmet ve binaenaleyh size birer ders-i ibrettirler. Hepsi, fıtrat-ı asliyyeleri ve nizam-ı vücudleriyle kudret-i İlâhiyye'nin birer manzume-i delâili ve kitabı-ı hikmetin âyetleridirler. مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ **Biz, kitabda hiç bir tefrit ve taksir yapmadık, hiç bir şey eksik bırakmayıp, hepsini nizamına raptettik, kitaba yazdık.** Bütün hilkat bir kitab ve bütün eşya o kitab mazmununun kelimat ve medlûlünü ifade eden nukuş ve hututtur. Âlemde cereyan edecek olan cemi'-i mahlûkatın iri ufak, ulvî ve süflî her şeyin ahvali, levh-ı mahfuzda tamamen ve mufassalen yazılmış hiç biri ihmal edilmemiştir, اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْقَلَمَ (*"Allah evvelâ kalemi yarattı."* Ebu Davut:

Behaim: Hayvanlar. **Tağaddi:** Gıdalanmak, beslenmek. **Tehalüf:** Birbirine zıt olmak. **Tavaif:** Gruplar, milletler. **Sunuf-u Mü'telife:** Çeşitli gruplar. **Mükannen:** Kanun ile vacip ve mukarrer olan. **Nukuş:** Resimler, nakışlar. **Hutut:** Yazılar, çizgiler, yollar.

Sünnet-16) قَدْ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ (*"Olacak şeyleri kalem yazıp bitirmiştir."* Buhar: Nikâh-8)dir. İlm-i hak kalblere o kitabdan nâzil olur. Ve kalem-i evvelin yazdığı bu yazı, tesbit ettiği bu nizam sayesindedir ki, eşyayı tetkik ve tetebbü' ile ma'rifetler, ilimler, fikirler edinilir, kitablar te'lif ve tasnif olunur, mâzi ve istikbâl kanunları sezilir. Şuun-i hadiseden ezel ve ebedin kelimat-ü âyâtı okunur. Ve hele yerde debelenen devabbın, kanad denilen iki basit yelpaze ile yerden kalkıp semaya doğru fırlayan uçan tuyurun harekât ve mukadderatında âmil olan nizam-ı kudretin, kanun-ı hareket ve hayatın ve bunların netaic-i hasılasının tedkik ve tetebbuundan bütün bunları temsil eden beşeriyyetin ne gibi hayatlara namzed olduğunu ve bu babda ne kadar ahkâm ve tekâlif-i İlâhiyye'nin cereyanına ittiba' etmek mecburiyyetinde bulunduğunu ve Allah'ın yazdığı yazıların kat'iyyetini ve mücerred hayat-ı hayvanî yaşamak isteyenlerin bunlardan ve kendi hilkat ve fıtratlarından ne kadar tegafül ettiğini az çok anlamak mümkün olur. Bu böyle olduğu gibi Kur'ân'da da beşeriyyetin muhtaç bulunduğu delâil ve tekâlif-i İlâhiyye'den hiç bir mühimme terk ve ihmal edilmemiş, hepsi icmalden tafsile veya tafsilden icmale giden bir beyan-i bedi' ile muhkem ve müteşabih suver-i muhtelife zâhir veya hafi delâil ve işarât içinde tezkir ve ihtar olunmuştur ki, إلا أمم أمثالكم **"Sizin emsaliniz ümmetler olmasın."** ihtarı da bu cümledendir. Bunlar gösterir ki Allah Teâlâ'nın kudreti gaybında, levh-ı mahfuzunda bulunmayan ve bulunamayacak olan hiç bir âyet yoktur. O kadir olan Allah, tekvinî, teşriî, kavlî fiilî her âyeti indirebilir. Onu da, kitabına yazmış, nizamına rabt etmiş hiç bir ihmal-ü taksir etmemiştir. Fakat âyetin müfid olması az çok bir mümaselet ifade ederek suver-i mütehalife içinde emsalden emsale delâlet eylemesinde ve binaenaleyh bir tafsil-i icmal ve bir külliyyet-i iş'ar etmesindedir. Vakıatı, yalnız tafsilâtından okumak ve her vakıayı münferiden mülâhaza etmek ve bilhassa yaşamak isteyenler hiç bir âyet okuyamazlar. Nefs-i vukuat içinde boğulmuş kalmış, kendileri başkalarına ibret olmuş olurlar. Meselâ filânın başına dağ yıkılmış, filânı yıldırım çarpmış bunu münferiden mülâhaza etmekte hiç bir mânâ yoktur. O, kalemin kuruduğu bir vakıadır. Onun, bir âyet olabilmesi emsali dağların, emsali başlara yıkılıp düşebileceğini ve Allah'ın buna kadir olduğunu ve binaenaleyh bundan sakınmak ve korkmak lâzım geldiğini anlatması i'tibariyledir. Havada kuşun kanadiyle uçtuğunu görüp de ondan tayeran kanunlarını ve o kanunları yazan Allah'ın kudretini anlamağa çalışanlar içindir ki, kuşların tayaranı bir âyet olur.

Tuyur: Kuşlar. **Tegarfül:** Bilmez görünmek, anlamamazlıktan gelmek. **Bedi':** Eşi benzeri olmayan, Halık ve hallak-ı cihan olan.

Bütün hayvanatın böyle birer âyet olduğunu anlamayan ve mümaseletleri istihraca çalışmayanlara ne kadar âyât indirilse boştur. İndirilen bu kadar âyetleri kale almayıp da, "Bir âyet indirilse ya" diyenler, âyeti anlar ve dinler olsalardı gözleri önünde emsalleri olan hayvanatan gereği gibi ders-i ibret alırlar ve nasıl bir hayat-ı hayvanî yaşadıklarını fehm ederlerdi de, Allah Teâlâ'nın neler yaratmağa kadir bulunduğunu ve hayatın içinde bulundukları hayat-ı dünyadan ibaret olmadığını takdir ederler ve öyle hayat-ı dünyaya sarılıp âyat-ı İlâhiyye'yi tekzib ve inkâr etmezlerdi. Allah'ın kudretini anlamalı ki, ne yerde sürünen hayvanlar mukadder olan hayatlarını yaşamak için muhtaç bulundukları rızktan mahrum kalırlar, ne de havada uçan kuşlar, Allah'ın yazdığı hududu tecavüz edebilirler. Hepsinin ahval ve harekâtı mahfuz, sergüzeşt-i hayatları bütün ânâtiyle, Ümmü'l-Kitab'da mektub ve mazbuttur. Debelenir koşarlar, uçar sekerler, ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ **sonra bütün bu ümmetler Rabblarına haşrolunurlar.** Âhirete sevkedilir. Rabbü'l-âlemî'nin huzur-i kibriyasına toplanırlar da o zaman birbirlerinden acılarını çıkarırlar. Hadîs-i Nebevî'de varid olduğu üzere boynuzsuzlar, boynuzlulardan öclerini alırlar. Hiç bir hayvan yoktur ki, hakkında bu yazılmamış bulunsun, bu akibet başına gelmeyecek olsun.

Kitâb'da hiç bir tefrit olmadığı halde, وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **bizim âyetlerimizi tekzib edenler ise,** صُمٌّ **sağırdırlar.** Onları duymazlar, gereği gibi tedebbür ve fehm edecek surette işitmezler ve bundan dolayı, "Esatîrü'l-evvelîn" derler. Ve Âyattan addetmezler de, başka âyet taleb ederler. وَبُكْمٌ **Ve dilsizdirler.** Hakkı söyliyemezler. Ve onun için da'vetine icabet edemezler. فِى الظُّلُمَاتِ **Türlü türlü zulmetler içindedirler.** Küfür, cehalet, inad, taklid, heva ve ihtiras zulmetleri içinde önlerindekini görmezler, karanlıkta yuvarlanır giderler. Evet, مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ **Allah, kimi dilerse onu delâlette bırakır.** Onda dalâlet halkeder. Kendi yolundan sapıtır. Dalâlet, onun tabiat-ı müstekirresi olur kalır. Allah'ın duyurmadığına, kimse bir şey duyuramaz. Allah'ın söyletmediğine, kimse bir şey söyletemez, Allah'ın gösteremediğine, kimse bir şey gösteremez. Allah'ın şaşırtdığını, kimse yola getiremez. Ağız, dil, göz, kulak verdikten sonra da Allah, dilerse o dili söyletmez, o göze göstermez, o kulağa işittirmez. Gerçi bâlâda geçtiği vech ile Allah, kendine rahmeti yazmış, fıtrati hidayet üzere yapmıştır. Evvelen ve bizzat ondan idlal-i cebrî gelmez. İdlâl-i İlâhî, abdin talebi dalâle müteveccih bir su-i ihtiyarı ile alâkadardır. Fakat yerde sürünen devabb ile havada uçan kuşların tefavütü kabilinden meratib-i fıtratın tefavütü mahzâ, O'nun

---

Müstekir: İstikrar bulmuş, yerleşmiş, sabit. **Devabb:** Binek hayvanları, yürüyen hayvanlar. **Tefavüt:** Birbirinden faydalanma, yararlanma.

eser-i meşiyyeti olduğu gibi meşiyyet-i abdin infazı ve O'nun tabı' ve hatmi de mahzâ O'nun eser-i meşiyyetidir. Bâzısında yüzlerle talebden sonra tab'etmediği dalâli, diğer bâzısında bir kaç taleb ile tab'eder. وَمَنْ يَشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **Ve her kimi dilerse onu, bir sıratı müstekîme kor ki, üzerinde yürüyen doğruca gider, maksuduna erer.**

Âyâtullah'ı tekzib eden, sırat-ı müstekîmden kaçınan ve Allah'dan başka ma'budlara tapınan müşriklere fıtratte bizzarure merkûz bulunan âyet-i vahdaniyyeti takrir ile kendi nefislerindeki kizib tenakuzlarını izhar ve akibetlerini irae için ya Muhammed,

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ

اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾ بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ
اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ
مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَاْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ
﴿٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ
قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ فَلَمَّا نَسُوا
مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰٓى اِذَا فَرِحُوا
بِمَٓا اُو۫تُٓوا اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾
فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

40- De ki: "Bir düşünür müsün kendinizi? Eğer Allah'ın azabı başınıza gelir veya o saat başınıza gelirse Allah'dan başkasına mı dua edersiniz? Eğer doğru söylerseniz söyleyin bakayım?

41- Doğrusu yalnız O'na dua edersiniz de dilerse, o feryada geldiğiniz belâyı üzerinizden kaldırır ve o lâhza siz o şirk koşduklarınızın hepsini unutursunuz.

42- Celâlim hakkı için senden önce bir takım ümmetlere Resuller gönderdik dinlemediler de, onları şiddetler ve zaruretlerle sıktık gerek ki, yalvarsınlar diye.

43- Hiç olmazsa böyle tazyikımız geldiği vakit bâri yalvarsaydılar ve lâkin kalbleri katılaşmış, Şeytan da her ne yapıyorlar ise, kendilerine süslü göstermişti.

44- Bu sebeble vaktâ ki, edilen ihtarları unuttular, üzerlerine her şeyin kapılarını açıverdik. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbeslik ile tam ferahlandıkları sırada ansızın tuttuk kendilerini yakalayıverdik. Ne bakarsın hepsi bir anda bütün ümidlerinden mahrum düştüler.

45- Artık o zulmedip duran kavmin kökü kesilmişti. Hamdolsun Allah'a, O Rabbü'l-âlemîyne.

أرأيتكم Bu ta'bir, lisan-ı Arab'da nazırı bulunmayan bir kelime-i istifham ve taaccübdür ki, derin bir hayret ilkasiyle, «أخبروني» mânâsını ifade eder. Kaideye nazaran bunun tam mânâsı, **"Sen, kendinizi gördün mü söyle"** demek gibi görünürse de nahiv de, bu suretle fail ve mef'ul olmayıp alâ gayr-i kıyas ve terkib olduğu beyan olunur. Ve أرأيتك "sen, sen gördün mü?", أرأيتكم "sen, siz gördünüz mü?" makasında bir te'kid ve tefsir mânâsında bulunduğu ve hey'et-i umumiyyesi "acaib, haydi haber ver, veya haber veriniz" mealinde kullanıldığı gösteriliyor. «أرأيت» de Hemze istifham içindir ki, taaccüb ve ihbar bunun lâzımıdır. Bu fiil rüyet-i basariyyeden veya "re'ye isabet etmek — ciğere nufuz etmek" mânâsına re'y ve i'tikaddan veya iki mef'ulüne taaddi eden ef'al-i kulûbdan babında bâkî rü'yet-i ilmiyye'den ve yahûd babında bâkî olmayıp ihbar mânâsına olan rü'yet-i ilmiyyeden olmak üzere dört iştikak ile isti'mal edi-

lir. Evvelki üçüncü aslı kelimeden olan ikinci hemze, ya tahkik veya beyne beyne teshil ile okunur, hazfi câiz olmaz. Ve muhatabın ihtilâfına göre, «أرأيتَ ، أرأيتِما ، أرأيتُم» gibi ta ihtilâf eder, faili gösterir ve buna «أرأيتك ، أرأيتكم» gibi kâf, ilhakı, câiz olmaz. Fakat ihbar mânâsına rü'yet-i ilmiyyeden olduğu vakit hemzenin tahkiki ve beyne beyne teshili ve hazfi ve elife ibdal ile meddi de câiz olur. Nitekim cumhur kıraatlarında tahkik ile Nafi' ve Ebû Ca'fer'de teshil ile, Kisaî'de iskat ile ve Verşte ibdal ile okunmuştur ki, bu ibdal kaide-i sarfa muhalf olmakla beraber kelâm-ı Arab'da vardır. Sonra işbu «أخبِرُونِي» mânâsında muhatabın ihtilâfına göre «أرأيتَ ، أرأيتِما ، أرأيتُم» gibi "ta"'nın kel'evvel ihtilâfı câiz olduğu gibi ta, müfred-i müzekkerdeki hâli üzere meftuh kalmakla beraber ihtilâf-ı muhatabı iş'ar için âhirine «أرأيتك ، أرأيتكم» gibi muhtelif surette kâf-ı muttasîle ilhakı da câiz olur ki, bu hâl, bu fiile mahsustur. Binaenaleyh «أرأيتكم» «أرأيتُم» makamında olarak «أخبِرُونِي» bana haber veriniz demektir. Yâni «كُم» zamiri mef'ul değil, failin ihtilâfına delâlet eden bir harftir. Basriyyun'un izahı budur. Fakat Kisaî, bunun meful-i evvel makamında olduğuna kail olmuştur. Bu surette mânâ yine «أخبِرُونِي» olmakla beraber, «أرأيتك» ile «أرأيتَ» «أرأيتكم» ile «أرأيتُم» arasında essas i'tibariyle ince bir zevk farkı vardır. «أرأيتكم» kalbin vaki'de kendine ve kendi enfüsiyyâtına müteallık vicdanından, yâni bir şuura şuurdan, «أرأيتُم» ise, mutlak bir vicdanı şuurdan suâl ve istıhbar demek olur. Nitekim bu âyette «أرأيتكم» istifhamı bir fiili enfüsî olan duaya müteallık vicdana teveccüh etmiş, «أغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَ» buyurulmuştur. Gelecek olan قُلْ أرأيتُم **"Allah'tan başkasına mı dua edersiniz?"** âyetinde de مَنْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ (*"Kimdir Allah'tan başka bir ilâh ki, onu size getirip verecek."* En'âm-6/46) buyurulmuş. Enfüse hariclerinden vaki' olacak ityana müteallık vicdana tevcih edilmiştir ki, Kisaî mezhebi, hem kıyas-ı Nahve muvafık, hem de bu ince farkı ibraz etmiş olmak hasebiyle bizce daha ziyade şayanı dikkattir.

قُلْ **Ya Muhammed, müşriklere de ki:** أرأيتكم **"Umumiyyetle her biriniz kendinizi gördünüz, anladınız mı?** Kendinize, vicdanınıza hakikaten şuurunuz var mı? Varsa şunu bâna söyleyiniz, haber veriniz bakayım. إِنْ أَتَيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ **Eğer size Allah'ın** (Dünyada münkariz olan ümmetlere gelen) **azabı gelirse** أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ **veya geleceği muhakkak olan sâat gelir başınıza kıyamet koparsa,** أَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَ **Allah'ın gayrısına mı dua ve iltica edersiniz?** Yâni vicdanlarınızın derinliklerine inerek kendinizi iyice yoklayınız, tartınız bakayım böyle mühlik derd-ü felâket karşısında bulunduğunuz veya içine düştüğünüz

---

Teshil: Kolaylaştırma. **İstihbar:** Haber sormak. **İtyan:** Zikir, isbat ve takrir eylemek.

elîm ve müdhiş bir zamanda nasıl bir haleti ruhiyye içinde bulunursunuz? Bütün ümidleriniz silinir, ölmüş gibi ye's-i küllîye mi düşersiniz? Yoksa henüz canınız çıkmadıkça yine bir ümidi halâs besler, derinden derine bir münciye iltica hissiyle inler misiniz? Eğer inlerseniz, o zaman samîmi kalbinizden kime iltica eder, kime çağırır yalvarırsınız? Allah'a mı yoksa Allah'ın gayrı ma'bud tanıdığınız putlarınıza mı? اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Eğer siz sadık iseniz,** hakıkatte Allah'dan başka ilâhlar vardır iddiasında yalancı değil iseniz söyleyiniz, öyle bir zamanda Allah'dan başkasından ümid bekler, Allah'dan başkasına dua ve niyaz eder misiniz? بَلْ **Hayır,** اِيَّاهُ تَدْعُونَ **ancak Allah'a dua eder, her ne umarsanız O'ndan umar ve yalnız O'na niyaz edersiniz.** فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَاءَ **O da, dilerse dua ettiğiniz azâbı, sıkıntıyı açar, başınızdan def'eder.** وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ **Ve o vakit siz, Allah'a şerik tuttuğunuz şeyleri unutur, evvelce tapındığınız diğer ilâhlarınızı o müddet zarfında terkeder, hatırınıza bile getirmezsiniz.** Çünkü keşf-i durra kadir, merci'-i yegâne ancak Allah olduğu fıtrat-ı ukulde ve künh-i vicdanda merkûzdur. İşin ciddiyyeti ve korkunun dehşeti diğerlerini siler süpürür ve o zaman Allah'dan başkasının hiç olduğunu vicdanlar açıktan açığa duyar, akıllar idrâk eder, elverir ki, akıl kalmış, vicdan donmamış bulunsun.

Ya Muhammed, وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلَى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ **sen, emîn ol ki senden evvel bir çok ümmetlere biz Resuller gönderdik,** böyle tanımadılar, küfrettiler de, فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَاْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ **Biz de, onları be'sâ', yâni şiddetli fakr, me'işet darlığı ve darrâ, yâni emraz ve âfât ile sıktık, fakr-u zaruretle tuttuk tazyik eyledik** لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ **ki, tazarru' etsinler,** zilletlerini anlayıp isyanlarına tevbekâr olsunlar. Gufranımıza dehalet eylesinler, yâni bu hâl içinde tevbe ve tazarru' etmeleri mümkün ve muhtemil idi. فَلَوْلَا اِذْ جَاءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا **İmdi tazyikımız kendilerine geldiği sırada tazarru' ve dehalet etselerdi ya,** وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ **velâkin etmediler, gittikçe kalbleri katılaştı.** — Kabiliyyet-i intibahiyyelerini zayi' ettiler, fakr-u zarurete alıştılar. وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Şeytan da, yapageldiklerini alladı, pulladı kendilerine hoş gösterdi.** Yaptıklarını fenâ diye değil, iyi yapıyoruz diye yapmağa, şerri hayır, günahı sevab telâkkı etmeğe başladılar. Artık tevbe ve rücu' ihtimali kalmadı, vicdanlar dondu, akıllar tutuldu, azıttılar da azıttılar.

İbtida, fakr-u ihtiyaç mahlûkun adem-i aslîsi muktezası ve lâzımı mahiyyetidir. Onu def'-ü izale eden de rahmet-i İlâhiyye'dir. O rahmetin tenakusu

---

Merkuz: Saplanmış, harekete geçirilmiş. **Dehalet:** Sığınmak, aman dilemek. **Tenakus:** Noksanlaşmak.

ile ârız olan fakr-u zaruret ve tazyik ise, âsi ve serkeş insanlara hadlerini ve kendi kendilerine bırakıldığı zaman mukteza-yı mahiyyetlerini ihsaş ve irae ederek hiss-i salâh ve ubudiyyeti uyandıracak bir âyet-i fiiliyye ve muhtıra-i ilâhiyye'dir. Ve binaenaleyh ihtar ettiği mânâyı anlayanlar için bir ni'mettir. Fakat bunun bu kuvve-i ihtariyye ve delâlet-i irşadiyyesi daimî değil, bir müddet-i mahsusa ile mahduddur. Bunun için böyle bir tazyik-ı İlâhî'ye ma'ruz olanlar onu, evvel emirde ni'met bilmeli ve seri' bir surette intibah hasıl ederek nefsin tuğyanını kırmalı ve acz-i ubudiyyeti derhal anlayıp tevbe ve tazarru' ile Allah'a iltica ve tarik-i salâha rücu' eylemelidir. Bu intibah, ne kadar seri' olursa, dünya ve âhiret faidesi de o kadar mühim olur. Bunu idrâk edip, tevbekâr olanlar, dünyada olmazsa her halde ukbâda istifade ederler. En şedid olan ilk te'sir lâhzaları geçtikçe ihtarın kuvveti tenakus eder, daha ziyade teşdidine lüzum hâsıl olur ve gittikçe intibah ihtimali azalır, kesb-i müşkilât eder. Nihayet o müddeti mahdude biter, tazyikin bütün kuvve-i ihtariyyesi de tükenir, bir i'tiyad-ü tabi' haline gelir ve kalb öyle katılaşır ki, artık ondan sonraki tuğyan alabildiğine iştidad eyler. Artık tazyik-u teşdidin hiç bir hassa-i terbiyeviyyesi kalmaz. Bunun için terbiyevî bir hikmet ve maksadla tatbik olunacak tazyik ve teşdid uzun ve devamlı olmamak lâzım gelir. Hikmet-i Rübubiyyet tazyiki, teşdidi ve nihayet ta'zibi, fesad-ı ıslah, seyyiât-ı tahdid, tevkif, ta'kım için tatbik eder. Menşei fakr-u zaruret olan seyyiâta karşı teşdid-i tazyik ise, o seyyiâtı teksir demek olur. Bunun ihtimal-i salâhı varsa teşdid de değil, teysirdedir. الشَّئُ إِذَا ضَاقَ اتَّسَعَ dir. Tazyik ile katılmış olan kalbleri yumuşatırsa teysir ve tevsi' yumuşatabilir. Ve artık bu tevsi' ve ittisa' onlara ya kesb-i salâh ettirir veya patlatır bitirir. Ve her iki takdirde seyyiât ta'kım edilmiş, kötülerin arkası alınmış olur. Binaenaleyh فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ **o katı kalbliler, vaktâ ki, ihtar olundukları ibretleri unuttular** evvelâ, bir teysir-i tedricî ifade eden ıhtarât-ı Rusulu saniyen, tevbe ve tazarru' telkin eden be'sâ ve darra' muhtıralarını düşünmek ve mütenebbih olmak ihtimalleri kalmadı. O zaman فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ **üzerlerine her şeyin kapısını açtık.** O şiddet ve müzayakadan sonra onlara öyle bir hürriyyet ve refah verdik ki, maddî, mânevî bütün mânialarını kaldırdık, her taraftan üzerlerine ni'metler saldırdık. İyi, kötü her şey kendilerine bol bol açık bulunuyordu. Her türlü rahatlar, sıhhatler, zaferler, muvaffakıyyetler, zevkler, safalar önlerinde âmade idi. Ne arzu etseler bulacak, ne isteseler yapabilecek bir hale geldiler. Kendilerine kendi iradelerinden başka men'u takyid edecek hiç bir

---

Teysir: Kolaylaştırma. **Tevsi':** Genişletme, bollaştırma. **İttisa':** Bollaşmak, genişlik kazanmak. **Ta'kım:** Neticesiz bırakma. **Be'sa:** Pek çok, hayli miktarda. **Darra':** Şiddet, mihnet, sıkıntı.

şey görünmüyordu. Öyle serbest bir imtihana kondular ve öyle istidracları arttı ki, حَتّٰى اِذَا فَرِحُوا بِمَا اُوتُوا **nihayet bu hürriyyet ve refah ile ferahhlandılar.** Tuttukları yolun iyi olduğuna ve bütün bunlar kendi istihkakları bulunduğuna ve her mes'uliyyetten âzade olduklarına hükmettiler. Hiç bir kayd, hiç bir kaygu duymaz oldular, her şey kendilerininmiş, Allah ve âhiret yokmuş gibi zevk-ü sefaya daldılar, keyflerini çattılar, tam böyle ferahlandıkları, gel keyfim gel dedikleri sırada, اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً **kendilerini birdenbire bastırıp yakalayıverdik.** فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ **O saat iblis gibi, bütün ümidleri kesildi.** Yeis ve hirman-ı mutlak içinde dona kaldılar. Bundan böyle onlar nihayetsiz bir hasret içindedirler. فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا **Artık o zulmeden, şükür yerine küfreyleyen kavmin ardı alındı,** kökü kesildi, arkalarından hiç kimse bırakılmadı, hepsi ihlâk edildi ve bu suretle zulümlerine nihayet verildi. Böyle zalimleri bile, her türlü ıhtarâtı yaptıktan ve Rübubuyyet-i İlâhiyye'nin her nev'-i asar-i rahmetini gösterip her imtihandan geçirdikten sonra ta'zib ve ihlâk etmek ve ruy-i zemini bu vech ile zulm-ü şururdan tahlis eylemek elbette ibadullah için pek büyük şükranlara lâyıktır. وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ **Her ni'met gibi bunun da hamd-ü şükranı, Rabbü'l-âlemîn olan Allah'adır.** O'nun hakkıdır.

Ya Muhammed. Sen, Allah'a hamd et de hamd etmeyen nankörlere;

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْت۪يكُمْ بِه۪ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾ قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَل۪ينَ اِلَّا مُبَشِّر۪ينَ وَمُنْذِر۪ينَ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾

Hirman: Mahrum olmak.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

46- De ki: "Söyleyin bakayım, eğer Allah sizin kulaklarınızı ve gözlerini alıverir ve kalblerinizi mühürleyiverirse kimdir Allah'dan başka bir ilâh ki, onu size getirip verecek?" Bak biz âyetlerimizi nasıl evirip çevirip türlü suretlere sokuyoruz? Sonra da, onlar nasıl geçiveriyorlar?

47- De ki: "Gördün mü kendinizi: Şayed Allah'ın azâbı ansızın yahûd açıktan başınıza geliverirse zalimler gürûhundan başkası mı helâk olacak?

48- Biz o gönderilen Peygamberleri ancak rahmetimizin müjdecileri, ve azâbımızın habercileri olmak üzere göndeririz. Onun için kim iman edip salâh yolunu tutarsa, onlara korku yoktur ve mahzun olacaklar onlar değildir.

49- Âyetlerimize yalan diyenlerdir ki, fıskı âdet edindikleri için kendilerine azâb dokunacaktır.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ **De ki: Şunu bana haber veriniz,** إِنْ أَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ **eğer Allah kulaklarınızdaki işitmek ve gözlerinizdeki görmek kuvvesini alıverir, duyan kulaklarınızı sağır, gören gözlerinizi kör ediverir** وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ **kalblerinizi mühürleyiverirse,** yâni tabi' eder, hayr-ü hidayeti anlamıyacak bir hale kor veya mecnunlar gibi akılları giderir veya hiç bir şey duyamıyacak vech ile kalblerinizi öldürür, bütün şuurunuzu selbediverirse, مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ **Allah'dan başka onu size getirecek ilâh kim?** Yâni işitir kulaklarınız, görür gözleriniz, duyar kalbleriniz var. Bunları görüyor, biliyorsunuz değil mi? İnsanlığınızın en şerefli kuvveleri olan bu vasıtaları size veren Allah dilerse sağırlar, körler, yanılanlar, delirenler, uyuyanlar, bayılanlar, ölenlerde yaptığı gibi sizden yine alabilir. Bunu da görüyor, biliyorsunuz değil mi? Allah, bunlardan birini veya hepsini alırsa sağırların kulakları, körlerin gözleri açıldığı, deli-

lerin ayıldığı, uyuyanların uyandığı gibi dilediği zaman yine verebiliyor. Bunu da görüyor sunuz değil mi? Peki amma Allah, bunları alır ve vermek istemezse size onları alıp getirecek, iade edebilecek hiç bir kimse, Allah'dan başka hiç bir kudret tasavvur olunabilir mi? Ve hele sizin ilâh diye tapındıklarınızdan birinin bunları iade edebilmesine imkân var mıdır? Hayır, değil mi? O halde Allah'ın varlığını ve birliğini ve kudretini nasıl inkâr ediyorsunuz ve nasıl olup da, Allah'dan başka ilâh var diyorsunuz? Ve nasıl oluyor da, ba's-ü kıyametin imkânına ve bunları Resulüne tebliğ edebileceğine inanmıyorsunuz?

Ey muhatab, انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الاٰيَاتِ bak. Biz, âyetleri nasıl tasrif ediyoruz. Nasıl tenvi' ediyor, Ve nasıl şekilden şekle koyuyoruz. Bir vücudda kulaklar yapıyoruz, gözler yapıyoruz, kalbler yapıyoruz. Bunları, alıyoruz veriyoruz, bir kalbe hem kulaktan, hem gözden, hem de kendinden nişanlar veriyor, delâletler telkîn ediyoruz. Onlara, hem varlıklarını duyuruyoruz, hem yokluklarını, aynı bir medlûlü kâh kulaklara koyuyoruz, kâh gözlere sokuyoruz, kâh doğrudan doğru kalbe bırakıyoruz. Bir mânâ, kâh bir ses olup kulaklarda çınlıyor, kâh bir nakş olup gözlerde parıldıyor, kâh bir elem-ü lezzet veya bir aklı mahz olup kalbleri oynatıyor, bir ses, bir nakış, bir akıl, kâh mâzileri çekip getiriyor, kâh istikballere çekip götürüyor, kâh bir cazibe-i ni'met ile iradeleri cezb-ü terğib ediyor ve kâh bir dafia-i nikmet ile nefretler, terhibler saçıyor, bir ses nağmeden nağmeye, vakfeden vakfeye muhtelif keyfiyyetler içinde diziliyor, kulaklara dökülüyor, müstekim ve münhani, münkesir veya gayr-i münkesir hareketler, sükûnlar bir ziya ile muhtelif suretler iktisab edip gözlere sokuluyor. Bütün bunlar, aynı bir mânâ ile bir şuur, bir idrâk, bir nûr olup kalblere iniyor, intiba' ediyor, derken o şuur ve idrâk o kalbden yine aynı mânâ ile harekete geliyor, mütenevvi', müteşabih, mütemasil suver-ü keyfiyyât ile nefislerden, bedenlerden birer fiil olarak çıkıyor. Evvelki gibi ağızlardan ses, ellerden yazı olarak peyderpey intişar ediyor ve bütün bu tasarrufat ve tahavvülâtta o kulakları, gözleri, kalbleri, vücudları birleştiren aynı mânâlar, sâbit ve aynı medlûller bâki' kalıp gidiyor. Eb'ad-ı feza, imtidad-ı zeman içinde kalblerle duyulup hafızalarda tutulan, dillerle söylenip kulaklarla işidilen, ellerle sahifelere yazılıp gözlerle görülen, ağızlarla okunan ve bu suretle tekrar tekrar intişar edip yaşıyan ve fakat bunların hiç birine hulûl etmiş olmayıp o eb'ad ve imtidadı tayy ederek bir noktada bir lemha-i vicdanda toplayan o maani-i bâkiye ve hakaik-ı sâbitedir ki, vâhid olan Allah Teâlâ'nın vücuduna ve kemal-i kudret-ü tasarrufuna delâlet

---

Tenvi': Nevilendirme. **Tergib:** Ümitlendirme, isteklendirme. **Dafia-i nikmet:** Cezayı defetme. **Terhib:** Korkutma. **Münhani:** Eğri. **Münkesir:** Kırılmış.

eden âyât-ı hakkın aslı ve zat-ü sıfatı hakkın ifadesi olan ve Allah'ın tebliğ-u ifadeye kadir en beliğ bir mütekellim olduğunu dahi isbat eden Kur'ân'ın, Kelâmullah'ın kendisidirler. Bakınız Allah, o âyetleri Kur'ân'ında ne tertiblere, ne üslûblara, ne nazımlara koyuyor. Kâh inşaya, kâh ifnaya, kâh iadeye tevcih ediyor, kâh mücerred bir tenbih ve ihtar yapıyor, kâh hissiyyatı tahrik edip terğibler, terhibler saçıyor, kâh semavât ve arzı gezdirip afakı dolaştırıyor, kâh kalblerin vicdanların derinliklerine indirip enfüsiyyâtı gösteriyor, kâh mukaddimât-ı akliyye tertibiyle mantıklar içinde şâhidden gaibi anlatıyor. Kâh aynı mazmunu, aynı haberi, aynı müşahedeyi, aynı âyeti bir san'at-ı bedia ile şekilden şekle, suretten surete, nazımdan nazma, mütenevvi' müteaddid âyetler yapıyor ve kâh müteaddid, muhtelif âyetleri bir âyete ifrağ edip tafsilleri icmal eyleyor. Velhasıl şuun-ı hakikâti nasıl bir harf, bir kelime haline getiriyor, o huruf ve kelimatı nasıl sıygalara çekiyor da, o beyyinat-ı baliga ile kendi varlığını, vahdaniyyetini, kudret-i tasarrufunu kulaklara, gözlere, kalblere nasıl tebliğ eyliyor. ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ **Sonra da onlar, âyetlerden nasıl i'raz ediyorlar?**

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ **Ya Muhammed, de ki: "Vicdanınızı iyi tartın da şunu iyi haber veriniz.** اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً **Eğer size, Allah'ın azabı hiç bir delil-ü alâmeti olmaksızın birden bire veya önce delâil ve emaratını göstererek açıktan açığa gelirse** هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ **zalimler gürûhundan, yâni küfrü iman yerine koyan sizden başkası mı helâk olacak?" Hayır! Bir de o kâfirler, risaletin mahiyyet-ü vezaifini, Peygamberlerin hikmet-i irsalini bilmezler de, Peygamber'den vazife ve salâhiyyeti haricinde şeyler taleb ederler. Halbuki** وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ **Biz, öteden beri gönderdiğimiz Resulleri başka değil,** اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ **ancak birer mübeşşir ve münzir olarak göndeririz.** Bütün Peygamberler kavmlerine meserret verecek şeyleri haber verip müjdelemek ve mazarrat verecek şeyleri haber verip korkutmak ve sakındırmak, tâatları ve tâatların sevabını, ma'siyetleri ve ma'siyetlerin ikabını ihbar ve tebliğ etmek için gönderilir. Yoksa haber verilen şeylerin vuku' ve ikaına onların aslâ hakkı müdahaleleri yoktur, o Allah'a aiddir. Peygamberin vazifesi acı ve tatlı sadık haberler vermektir. Binaenaleyh فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ .... **"Onun için kim iman edip, salah yolunu tutarsa onlara korku yoktur ve mahsun olacaklar onlar değildir."**

Bu ma'lûm olduktan sonra dâvâyı izah ederek ve o kâfirlerin suâllerine cevab olarak ya Muhammed,

قُلْ لَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدٖي خَزَٓائِنُ
اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ اِنّٖي مَلَكٌۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا
مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصٖيرُۜ اَفَلَا
تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾ وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذٖينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُٓوا اِلٰى
رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ وَلِيٌّ وَلَا شَفٖيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ
﴿٥١﴾ وَلَا تَطْرُدِ الَّذٖينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ
يُرٖيدُونَ وَجْهَهُۜ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ
حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٥٢﴾
وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُٓوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
مِنْ بَيْنِنَاۜ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِرٖينَ ﴿٥٣﴾ وَاِذَا جَٓاءَكَ
الَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى
نَفْسِهِ الرَّحْمَةَۙ اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُٓوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهٖ
وَاَصْلَحَ فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ
وَلِتَسْتَبٖينَ سَبٖيلُ الْمُجْرِمٖينَ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

50- De ki: "Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır demem, gaybı da bilmem. Size, "ben Meleğim"; de demem. Ben, ancak bana verilen vahye ittiba' ederim." De ki: "Kör, görenle bir olur mu? Artık bir düşünmez misiniz?"

51- Hem bununla şunları inzar eyle ki, Rabblarının huzuruna haşrolunacaklarından korkarlar, öyle ki, kendileri için O'nun huzurunda ne bir dost ne bir şefâatci yok. Gerektir ki, onlar korunurlar.

52- Ve öyle Rabblarının cemalini istiyerek sabah, akşam O'na dua edenleri yanından kovayım deme. Sana, onların hisabından bir şey yok. Senin hisabından da onlara bir şey yok ki, biçareleri kovup da zalimlerden olacaksın.

53- Böyle bâzılarını bâzısiyle fitneye de düşürmüşüzdür ki, şöyle desinler: "Â!.. Şunlar mı o Allah'ın aramızdan lûtfuna lâyık gördüğü kimseler?" Allah şükreden kullarını daha iyi bilir değil mi?

54- Âyetlerimize iman ediyor onlarlar yanına geldikleri zaman da de ki: "Selâm sizlere, Rabbınız kendine rahmeti yazdı. İçinizden her kim bir cahillikle bir kabahat yapmış, sonra arkasından tevbe edip düzeltmiş ise, ona karşı gafur, rahîm olmayı irade buyurdu.

55- Daha böyle âyetlerimizi tafsil edeceğiz, hem mücrimlerin yolu seçilsin diye.

Kıraat: «وَلِتَسْتَبِينَ» Asım'dan Şu'be, Hamze, Kisaî, Halefül âşir, "ye" ile «وَلِيَسْتَبِينَ» , «سَبِيلُ» Nafi' ve Ebû Cafer nasb ile «سَبِيلَ»

HAZAİN

قُلْ لَآ اَقُولُ لَكُمْ عِنْدِى خَزَآئِنُ اللّٰهِ **HAZAİN:** lisanımızda hazine veya hazne ta'bir olunan "hizane"nin cem'idir ki, ellerin erişemiyeceği bir surette mal iddihar olunan muhrez mekânın ismidir. Yâni **"Ben Allah'ın kudret hazineleri bendedir, bana tefvîz olunmuştur. Ben, onlarda istiklâlen veya istizanen dilediğim gibi tasarruf ederim diyemem, böyle bir iddiada bulunmam."** Binaenaleyh âyetler indirmek veya azab inzal eylemek veya dağları altun yapmak vesaire gibi şeyler bana aid değildir. Bana: "Sen, Allah tarafından Resul isen Allah'dan

İddihar: Toplama, yığma. **Muhrez:** Kimsenin malı olmayıp herkesce faydanılan bir şeyin ele geçirilmesi. **İstizanen:** İzin istemek.

iste de, bize dünya saadetlerini bol bol versin, yoksa risaletine inanmayız" demeğe hakkınız yoktur. Onlar benim elinde değil, Allah'ın elindedir. Dilediğine mülk veren, dilediğinden mülkü nez'eden, dilediğini i'zaz ve dilediğini izlâl eden "Biyedihi'l-hayr" O'dur. وَلَا اَعْلَمُ الْغَيْبَ **Ben, gaybı da bilmem.** İlmimden gaib bulunan ef'al ve ma'lûmat-ı İlâhiyye'yi bilirim diye iddia da etmem. Kehanet taslamam, diğer bir Âyette de وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (*"... eğer ben bütün gaybı bilir olsa idim daha çok hayır yapardım ve kötülük denilen şey yanıma uğramazdı, ben o değil, ancak iman edecek bir kavm için inzar-u bişarete memur bir peygamberim."* Âràf-7/188) gelecektir. Binaenaleyh bana, "o saat ne vakit? Veya azab ne zaman?" gibi gayb sualleri sormanızın da mânâsı yoktur. وَلَا اَقُولُ لَكُمْ اِنِّي مَلَكٌ **Ben, size "bir melekim" de demem. Bir melek olduğumu da iddia etmem.** Binaenaleyh اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَاءِ. (*"Yahud semaya çıkarsın."* İsrà-17/93) diye beşerde âdet olmayan göğe çıkmak gibi hariku'l-ade ef'ali bana teklif etmeğe veya benim meleklerde bulunmayan yemek içmek gibi evsaf-ı beşeriyyemi risaletime mani' addedip وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْاَسْوَاقِ (*"Bir de "bu Peygambere ne oluyor" dediler: yemek yiyor ve çarşılarda yürüyor...."* Furkân-25/7) demeğe de hakkınız yoktur. اِنْ اَتَّبِعُ **Ben, başka bir şeye değil,** اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ **ancak bana gönderilen vahye uyarım,** ona tâbi' olurum. Gaybe müteallık verdiğim haberler benim kendinden değil, Allah'dan bana varid olan vahiylerdir ve Allah'ın ilmini tebliğdir. فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهِ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا (*"O bütün gaybı bilir, fakat gaybına kimseyi apaçık agah etmez. İhtiyar buyurduğu bir Resulden başka, çünkü onun önünden ve ardından râsidler dizer."* Cinn-72/26-27) medlûlünce Allah gaybına hiç kimseyi muttali' ve hâkim kılmaz. Ancak ihtiyar ettiği ve emin kıldığı Resul müstesnadır. Ona önünden ve ardından rasadlar kor, te'min eder ve o suretle ona meşhud ve malûmu olmayan bâzı gayıbları vahyeder, haber verir. Mazmun-ı haber, o Resulün yanında hazır olmadığı, gaib bulunduğu halde vahiy ve haber bilfiil meşhud ve hazır bulunur. Ve O'nun bizzat ma'lûmu olmayan gayb, bu sayede âyet ve alâmetiyle ma'lûmu olur. Velev bilvasıta olsun ma'lum olan da her vech ile gayb olmaz. Bilinen gayb-ı mutlak değil, gayb-ı muhberdir. Bunun içindir ki, ilm-i beşerin hepsi bir haber, bir kaziyye mahiyyetinde tecelli eder ve ilm-i beşerin hakkı, iş'arı, zati hakkın değil, âyet ve alâmetinin kalbde huzuriyle bir delâlet-i kelâmiyyedir. Ve bunun zamânı Hakk Teâlâ'nın kendiye şehadetidir. Mahsûsat ve meşhudatta bile kulaklara, gözlere ve onlar vasıtasıyle kalbe varid olan zevat-ı eşya değil,

---

Rasat: Gözetleme. **Râsid:** Gözetleyici.

âyât-ı eşyadır. Ve en celî, en sarih âyet, kelâmı hak ve en vazih ilim, ihbar-ı haktır. Vahiy de, Kelâmullah, olan âyât-ı hakkın kalbe nüfuz-ı cebrîsidir. Risalet de, Allah'dan vahiy telâkkı etmek ve muktezasıyle amel eylemekten ibarettir. Peygamber, vahy ile Âyât-ı hakkı müşahede ve ihbar eder. Elbette duyan, duymayana karşı hüccettir. Ve Peygamberlerle Peygamber olmayanların farkı, gözlülerle a'maların farkı gibidir. A'malar görmedikleri şeyleri ancak görenlerin ihbarından dinliyerek semi' tarikiyle istifade edecekleri gibi, Peygamber olmayanlar da, Peygamberlerden öyle istifade edebilirler. A'malara gözlülerin delâil ve âyâtı olan elvanı anlatmak, mümkün olmaz. Sağır ve deli değillerse önlerindeki uçurumu söyleyerek sakındırıp korundurmak ve âyâtı semi' ve kalb sayesinde salim yolları anlatmak mümkün olur. Bunun için buyuruluyor ki:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ **Kör ile gören müsavi olur mu?** اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ **İmdi siz bir tefekkür etmez misiniz? De.** وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ **Ve bu vahy ile o kimseleri inzar et ki,** يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُوا اِلٰى رَبِّهِمْ **Rabblarına haşrolunmaktan korkarlar. O halde ki,** لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ **kendilerinin O'ndan, Rabbü'l-âlimîn'den başka ne bir veliyleri, ne de bir şefî'leri yoktur.** Gerek vukuuna iman ile olsun ve gerek imkân ve ihtimal üzerine şekk-ü tereddüdle olsun kalblerinde böyle bir haşir korkusu, bir âhiret hissi bulunduğu halde korunmayan veya korunmasını bilmeyen gayr-i müttekîleri inzar eyle. لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ **ki, bunlar, belki korunurlar.** Yâni bunlar, içinde bu sayede ittika edecek korunacak olanlar vardır. Gerçi Haşir ve âhıreti külliyyen inkâr edenler, yahut âhirete inanmakla beraber Allah'ın azabından kendilerini kat'iyyen kurtarabilecek Allah'dan başka veliyleri veya şefaatçıları bulunduğuna cezmen i'tikad etmiş bulunanlar, meselâ putlarının vesair ilâh tanıdıklarının ve babalarının, dedelerinin, pirlerinin ve Allah'ın izni olmadan Peygamberlerinin Allah'a karşı kendilerine sahib olup şefaat edeceğine inanmış olanlar, kabil-i inzar değil iseler de, Allah'dan başka veliy ve şefî'leri olmadığına inanan veya ihtimal verenler kabil-i inzar ve teessürdürler.

Böyle gayr-i müttekîleri inzar emrinden sonra müttekîlere ikram ve tebşir için buyuruluyor ki: وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ **Ve şöyle müttekîleri koğma ki,** يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ **sabah, akşam yâni her zaman Rabblarına dua ve ibadet ederler ve ederken** يُرِيدُونَ وَجْهَهُ **sırf O'nun (O Rabbü'l-âlemîn'in) cemalini, rızasını isterler.** Hulûsı niyyet ile ve ancak Allah'a teveccüh ederek daima dua ve ibadet ederler. مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ **Onların hesablarından hiç bir şey sana aid değil,** وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ **senin hesabından hiç bir şey de onlara aid**

değildir ki, muhasebe vazifesi veya endişesiyle **فَتَطْرُدَهُمْ onları kovasın. Binaenaleyh** kovma **فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ki, zalimlerden olursun.** Rivayet olunuyor ki, Kureyş'in ileri gelenlerinden bir takımları Hazret-i Peygamber'e uğramışlar. Yanında Suheyb, Cenab, Bilâl, Ammar, Selman ve sair fukara-i müslimîn bulunuyormuş. "Ya Muhammed, Sen, kavminden vaz geçtin de bunlara mı razı oldun? Biz bunların arkasından mı gideceğiz? Bunları yanından tardetsen biz senin meclisine gelir konuşur, belki ittiba' ederiz" demişler. Resulüllah: وَمَا اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ (*"Hem ben iman edenleri koğmaya memur değilim."* Şuarâ-26/114) Ben, mü'minleri tard etmem" buyurmuş. "O halde biz geldiğimiz vakit bunları kaldır, gittiğimiz vakit istersen yanında oturt" demişler. Hazret-i Ömer de: "Ya Resulüllah, yapsan bakalım ne olacaklar?" demiş. Sonra onlara ilhah etmişler ve bunun yazılmasını istemişler, Resulüllah da, yazılmak için bir sahife ile Hazret-i Ali'yi çağırtmış ve bu âyet «وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ» e kadar bu sebeble nâzil olmuştur. Bunun üzerine Resulüllah, sahifeyi atmış ve Hazret-i Ömer sözüne i'tizar etmiştir. Selman ve Cenab radıyallahü anhüma demişlerdir ki: "Bu ayet, bizlerin hakkında nâzil oldu. Resulüllah'ı bizimle beraber oturur ve biz kendisine dizimiz mübarek dizine dokununcaya kadar yaklaşırdık ve istediği zaman yanımızdan kalkardı. Sonra Sûre-i Kehf'te وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ (*"Nefsince de o kullarla beraber sabret ki sabah akşam (her vakit) rablarına dua eder cemalini isterler..."* Kehf-18/28) nâzil oldu ve binaenaleyh biz kalkmadan, kalkmayı terk buyurdu ve dedi ki: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَمْ يُمِتْنِى حَتّٰى اَمَرَنِى اَنْ اَصْبِرَ نَفْسِى مَعَ قَوْمٍ مِنْ اُمَّتِى مَعَكُمُ الْمَحْيَا وَمَعَكُمُ الْمَمَاتُ (*"Hamdolsun Allah'a ki, ümmetimden bir kavm ile beraber nefsime sabrettirmemi bana emretmeden beni öldürmedi. Hayat sizinle, memat sizinle."* Ebu Dâvud: İlim-13) İlh...

Zira وَكَذٰلِكَ **böyle bir fitne ile,** yâni tard-ü istihkara şayan zannedilen fukara ve zuafa-yı iman ve ihlas ile memnun ve muazzez etmek gibi bir imtihan iledir ki, **فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ onların bir kısmını diğer kısmiyle imtihan ettik. لِيَقُولُوا اَهٰؤُلَاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا "Şunları mı Allah aramızdan minnet-ü in'amına lâyık gördü? desinler diye fitneye düşürdük. Birbirleriyle mübtelâ kıldık.** Nefislerine, mevkı-u ikballerine mağrûr olarak diğerlerini ve ale'l-husûs düşkün fukarâ ve zuafâ kısmını istihkar edenleri bir gün gelir Allah onlarla imtihan eder. Kendilerine vermediğini onlara verir, karşılarına çıkarır, gururlarını kırar. O zaman onlar, o ni'metlerin esası bir ihsan-ı ilâhîden ibaret olduğunu Allah Teâlâ'nın dilediğine dilediğini vermekte bulunduğunu anlayarak acz-i ubudiyyetlerini idrak

---

İlhah: Israr etme. **İ'tizar:** Özür dileme.

eder ve hakka teslim-i nefs edip tevbekâr olurlarsa, bu imtihanda kazanmış olurlar. Fakat kibr-ü gururlarını yenecek yerde büsbütün azıtır ve servetlerimiz veya asâletlerimiz veya zekâlarımız, ilimlerimiz, ictimâî mevki'lerimizle bizler dururken Allah, böyle düşkün, züğürt, bayağı kimseleri mi bizim önümüze düşürecek veya karşımıza çıkaracak? Böyle şey olmaz diye ehl-i faziletin faziletini inkâra ve Allah'ın takdirine müdahaleye kalkıştılar mı? Bu artık onların imtihanda zayi' ettikleri, inkilâb-ı zemanın en derin uçurumlarına yuvarlanmağa başladıkları gündür. Ve işte Allah, o mağrurları, zalimleri bu akibete getirmek için böyle bir fitne ve imtihana düşürmüştür. «وَكَذٰلِكَ» temsili gösteriyor ki, bu imtihanın suver-i muhtelifesi bulunmakla beraber başı ve en mühimmi mağrur-ı ikbal olanların küfr-ü fiskına ve ittikasızlığına mukabil fukarâ ve zuafâya Allah'a iman ve ihlas ni'metinin bahş edilmesidir. Ve bu âyet bunu beyan ile فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ (*"Senin hesabından da onlara bir şey yok ki biçareleri koğup da zalimlerden olacaksın."* En'âm-6/52) nehyinin sırr-ü hikmetini iş'ar buyurmuştur.

Acaba أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ **Allah, şakir kullarına onlardan ve herkesten a'lem değil midir?** Ki, o mağrur nankörler, o muhlis müttekılere Allah'ın in'amını istib'ad ediyor ve onların tardolunmalarını istiyorlar?... Binaenaleyh sakın onları koğma وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ **"Ayetlerimize iman ediyor olanlar yanına geldikleri zamanda deki: "Selam sizlere. Rabbınız kendine rahmeti yazdı. İçinizden her kim bir cahillikle bir kabahat yapmış sonra arkasından tevbe edip düzeltmiş ise ona karşı gafur, rahîm olmayı irade buyurdu."** böyle tebşir et. وَكَذٰلِكَ **Böyle,** tâ yukarılardan beri gelen tafsilât-ı bedia ile نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ. **Biz, âyetleri tafsil ederiz** وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ **ve mücrimler yolu temamen tebeyyün etmek için.** (سَبِيلَ kıraatına göre) mücrimlerin yolunu senin tavzıh ettirmen, kesib atman içindir ki, daha tafsil edeceğiz.

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ اَهْوَٓاءَكُمْۙ قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ ﴿٥٦﴾ قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي

وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا
لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ لَوْ أَنَّ
عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ
وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ﴿٥٨﴾ وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ
لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ
مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ
وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾
وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ
فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿٦٠﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّى إِذَا
جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ
رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ
﴿٦٢﴾ قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا
وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللَّهُ
يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾ قُلْ هُوَ

الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ
اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذٖيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ اُنْظُرْ
كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ وَكَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ
وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكٖيلٍ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّ
وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

Meâl-i Şerifi

56- De ki: "Ben sizin Allah'dan başka taptıklarınıza ibadet etmekten nehyedildim." De ki: "Ben sizin hevâlarınıza tâbi' olmam. O takdirde şaşırmışım ve ben hidayete erenlerden değilmişim demek olur."

57- De ki: "Ben, Rabbımdan bir beyyine üzerindeyim, siz ise, onu tekzib ettiniz. Acele istediğiniz azâb benim elimde değil, hüküm ancak Allah'ındır. O, hakkı anlatır, hem O, dâvâ fasledenlerin en hayırlısıdır."

58- De ki: "O acele istediğiniz benim elimde olsa idi, sizinle aramızda iş çoktan hüküm giymişti. Maamafih haksızları Allah daha çok bilir."

59- Gaybin anahtarları onun yanındadır, onları ancak o bilir. Hem kara ve denizde ne varsa bilir, bir yaprak düşmez, ve arzın zulümatı içine bir habbede gitmez ki, o bilmesin, ne bir yaş ne de bir kuru yoktur ki, her hal, bir kitab-ı mübînde olmasın.

60- O, O'dur ki, sizleri geceleyin kendinizden geçirir, alır. Bununla beraber gündüz kazandıklarınızı bilir, tutar, sonra sizi onun içinde ba'seder ki, mukadder olan bir ecel tamamlansın. Sonra O'nadır yine nihayet dönümünüz. Sonra size haber verecek neler işliyordunuz.

61- Kullarının fevkında kahir O, üzerinize harekâtınızı zabteden hafaza gönderir. Hattâ birinize ölüm geldiği vakit onu gönderdiğimiz Melekler kabzederler ve onlar vazifelerinde kusûr etmezler.

62- Sonra o kabzolunanlar, hak mevlâları Allah'a redd-ü teslim edilirler. Agâh olun, hüküm O'nun, ve O, hesab görenlerin en seri'i.

63- De ki: "Kim kurtarır sizi o karanın, denizin zulmetlerinden, gizliden gizliye yalvara yalvara dualar ederek dediğiniz demler: "Ahdimiz olsun, eğer bizi bundan kurtarırsan şeksiz şübhesiz şakirînden oluruz."

64- De ki: "Allah kurtarır sizi ondan ve her sıkıntıdan. Sonra da siz müşriklik edersiniz."

65- De ki: "O, size üstünüzden veya altınızdan bir azâb salıvermeğe, yahud birbirinize katıp bâzınızın bâzınızdan hıncını tattırmaya da kadirdir. Bak âyetleri nasıl tasrîf ediyoruz, gerek ki, fıkhiyle anlasınlar.

66- Bu böyle hakk iken kavmin buna yalan dedi. De ki: "Üzerinize vekil değilim."

67- "Her haberin mukarrer bir zamanı var, artık ileride bilirsiniz."

يَقُصُّ الْحَقَّ — Nafi', İbn Kesir, Asım, Ebu Ca'fer kıraatlarında, "sad" ile, mütebakisinde noktalı "dad" ile «يَقْضِ الْحَقَّ» okunur ki, birisi «قَصَّ» dan birisi de «قَضَاءٌ» dandır. «قَضَاءٌ» nın aslı bir işi tamamiyle fasletmek, ayırıp bitirmektir ki, kesip atmak dahi ta'bir olunur. «حُكْمٌ» ün aslı da meni' etmektir. Batılı meni' etmesi i'tibariyledir ki, hüküm denilmiştir. Kasas ve kıssadan «قَصَّ» bir haberi tebliğ ve tefhim etmektir ki, Türkçe, "ayırtmak" ta'bir olunur. Bunu, "ayıltmak" masdariyle karıştırmamalıdır. Kaza, kavlî veya fiilî veya her ikisi ile olur. "Kass" ise, kavlî olur «قَصَّ الاثر» iz gütmek mânâsına da gelir ve o zaman fiilî olur. Hasılı hüküm ve hakimiyyette kazâ ve kadılıkta biri ilmî, biri amelî iki haysiyyet vardır. "Kass" daha ziyade bunun ilmî haysiyyetine, "kazâ" da daha ziyade amelî ve icraî haysiyyetine nâzırdır. Ve hakk-u batılı fasıl, bunların hasıllarıdır. Binaenaleyh burada hem teşriî ve ilmî, hem de icraî ve amelî hüküm ve hakimiyyetin ancak Allah'a mahsus ve hükm-i İlahî'nin hem hak hayır olduğu tefhim buyurulmuştur.

قُلْ De ki: لَوْ اَنَّ عِنْدٖى مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهٖ Evdiğiniz şey, فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ (*"Bir vakit de ey Allah, eğer bu, senin tarafından gelmiş hak kitab ise durma üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize daha elim bir azab ver demişlerdi."* Enfâl-8/32) "sen Peygamber isen gökten başımıza taş yağdır veya bize elîm bir azab getir" diye acele istediğiniz azab, benim elimde olsa idi لَقُضِىَ

الأمرُ بيني وبينكم **benim aramda sizin aranızda iş kesilir biterdi.** Bana kalsa ben, onu hemen yapardım. Lâkin واللّهُ أعلمُ بالظالمين **Allah, zalimleri ve onlara yapacağını daha iyi bilir.** Çünkü وعندَهُ مفاتحُ الغيبِ **bütün gayb miftahları O'nun nezdindedir."**

MEFTEH: "Mim"'in fethiyle ism-i mekân, açılacak yer demektir. "Mim"'in kesriyle de "miftâh" gibi ism-i alet olup anahtar demektir. Yâni daha açılmamış, vücuda gelmemiş, bizim ilmimiz taallûk etmemiş o kadar gayb hazineleri vardır ki, bütün bunların kapıları veya anahtarları ancak Allah'ın nezdinde, Allah'ın elindedir. لا يعلمُها إلا هُوَ **Onları ondan başka kimse bilmez.** O bütün bu gayıbları bildiği gibi hazırdaki bütün mevcudâtı da, bütün teferruât ve cüz'iyyâtına varıncıya kadar bilir. Meselâ, ويعلمُ ما في البرِّ والبحرِ **karada ve denizde ne varsa hepsini de bilir** وما تسقطُ من ورقةٍ إلا يعلمُها **ve hiç bir yaprak düşmez ki, her halde onu bilmesin.** ولا حبةٍ في ظلماتِ الأرضِ **Ne arzın zulmetlerine düşer bir dane** ولا رطبٍ ولا يابسٍ **Ne yaş, ne de kuru hiç bir şey yoktur ki,** إلا في كتابٍ مبينٍ **her halde hepsi Allah'ın indinde bir kitâbı mübînde olmasın.** Gaib ve şahid, ma'kulât ve mahsûsat, külliyat ve cüziyyat büyük küçük sukut ve istikrar, hareket ve sükûn, hayat ve memat, hasılı olmuş olacak, gizli açık her şey bütün tafsilâtı, bütün inceliğiyle gayet açık ve beliğ bir kitâbdadır. Yâni ilm-i İlâhî'de veya Levh-i mahfuzdadır. Hem müfredatı, hem silsile-i nizamatı ile indallah Ma'lûm ve mazbuttur.

Berr-ü bahir vakıatından sonra sukut vakıatının yaprak ve dane ile temsil olunması bütün ecram-ı semaviyye harekatının birer yaprak ve dane gibi sukut kanunlarına tâbi' bulunduğuna bir delâleti haizdir. Ve şayan-ı dikkattir ki, bu delâlet, eşyadan nasıl ve ne suretle okunabilirse Kur'ân'dan da o kadar okunabilmektedir. Doğrudan doğru ecramın sukut ve harekâtı ifade olunmayıp da yaprağın ve danenin sukutu tasrih olunması hem ma'lûmat-ı İlâhiyye'nin kesret ve inceliğini tasvir, hem de insanlara nazaran sukut kanunlarının evrak ve hububatta cereyan-ı sarih ve bedihî ve ecramda hafiy ve istidlâlî olduğuna ve yerde zulumata bir dane sukutunun cevv-i semada ecramın sukut ve harekâtını bilmeğe bir miftah teşkil edebileceğine bir imadır. Bu âyetin evvelâ gayıbdan şuhude ma'kulden mahsûre, sonra derece derece mahsûsten ma'kule, şuhudden gaybe giden öyle bir tertibi bediî vardır ki, bunun ne izahı biter, ne acaibi tükenir.

وهُوَ الذي **O Allah, o kadirdir ki,** يتوفّٰيكم بالليلِ **geceleyin sizi vefat ettirir. Uyutur kendinizden geçirir, nefislerinizi sizden alır kabzeder** ويعلمُ ما

Ma'kulat: Aklın uygun bulduğu meseleler. **Berr-ü Bahir:** Kara ve Deniz.

جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ve o halde sizin gündüzün cerhettiğiniz; elinizle yaptığınız, kesbeylediğiniz şeyleri siz bilmezken O, bilir.

CERH: Aslı lûgatte ma'lûm ki, bir şeye icra-yı tesir edip zedelemektir. Bunun lâzımı olarak ele geçirmek, kesbetmek mânâsına da müteareftir. Nitekim bedenin el, ayak, diş, lisan gibi âza-yı müessire ve âmilesine cariha ve cevarih tesmiye olunur ki kâsibe ve kevasib demektir. Ve burada cerh bu mânâyadır. اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ : اكْتَسَبُوا السَّيِّئَاتِ demek olduğu gibi. İbn Atiyye, asıl mânâsiyle cerhten olması da muhtemil bulunduğunu söylemiştir. Fakat kesb-ü amel mânâsı hem buna şamil, hem makam karinesiyle zahir olduğu gibi umumiyyetle tefsirlerin rivayeti de budur. Yâni, siz o gün uyumazdan evvel âzanızın harekâtiyle bir takım te'sirler icra etmiş, işler yapmış, maddî veya mânevî, hayr veya şer bir takım şeyler kesb etmiş bulunursunuz ki, bunlar, sizin amellerinizdir. Bedeninizin, uzviyyetinizin yıpranması, cerihadar olması da bu müktesebat cümlesinderdir. Siz gündüzün uyanık iken iktisab ettiğiniz ve hattâ kendi elinizle yaptığınız bu amellerin bâzısını bilmezseniz de bâzısını bilirsiniz. Fakat gece oldumu Allah, nefs-i natıkanızı kabz eder, sizden alır, siz ölü gibi kendinizden geçersiniz ve şuur-u idrakâtınıza sahib ve malik olamazsınız. O zaman gündüzün bildiklerinizi ve kendi eseriniz olmak üzere en yakın bildiklerinizi bile bilemez olursunuz. Halbuki siz, böyle ölü bir halde iken Allah onların hepsini bilir. **ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ Sonra gündüzün yine sizi ba'seder.** Bedeninizde zedelenen, uzviyyetinizden ölen eczanızı uykuda haberiniz olmadan telâfi ederek yeniler ve sizden aldığı şuur ve idrakâtınızı yine sabahleyin size iade edip kel'evvel hayat-ı maddiyye ve mâneviyenizle sizi tekrar ihyâ eder uyandırır ve o zaman siz geceyi gündüzü fark eder kendinizi ve müktesebat-ı sabıkanızı hiç zayi' etmemiş, arada hiç bir fasıla-i inkıta' geçmemiş gibi bilir, tanırsınız. Bunun düşünüp anlayanlar için hayat-ı mâneviyye nokta-i nazarından nasıl bâhir ve zâhir ba's ba'delmevt olduğu aşikâr olduktan başka hayat-ı maddiye nokta-i nazarından da böyledir. Her iki hayat her gün, her gece ve hattâ her lâhza böyle ruhanî ve cismanî bir ba's ba'delmevt içindedir. Bunu bir çokları mecazî bir mânâ ile ba's telâkki ederlerse de cidden ilmî bir nazarla bakıldığı zaman bunun tam mânâsiyle bir ba's olduğu tezahür eder. Bir yaprağın, bir tanenin, bir taşın sukutiyle yıldızların harekâtındaki sukut ve cazibe-i umumiyye aynı mânâda nasıl müttehid ve ondan bunları istinbat nasıl ilmi ise, uyuyup uyanmaktan ba's-ü ba'delmevti anlamak ondan daha zâhir bir hakîkattir. Gâyet âdî bir mes'ele gibi görünen uyuyup uyanmak mes'elesi, gerek İlmi vezaifil'a'za ve gerek İlminnefis nokta-i nazarından son derece şayân-ı dikkat ve hâiz-i ehemmiyettir.

Her gün yıpranıp ölen ecza-yı uzviyyenin ve her gece inkıta' eden idrakât-ı ilmiyyenin tekerrür ve iade-i emsal içinde gidip gelerek aynı bir hayatı idame ve aynı bir nefsin şahsiyyet ve vahdetini ifade edip durması, ilm-i hikmet-i İlâhiyye noktâ-i nazarından ruhun bizzat vahdet ve bakasına delâletten evvel Allah'ın vücuduna, bakasına, vahdaniyyetine, tekrar ve iade edilen ruhanî ve cismanî tam mânâsiyle ba's ba'delmevte kudretine delâlet eden şevahid ve edille-i kat'iyyedendir ki, bununla ba's ba'delmevtin yalnız imkânı değil bilfiil vukuu da görülüp durmaktadır. İşte Allah insanları, her gece böyle vefat ettiriyor ve onlar uyurken maddî mânevî neleri varsa hepsini biliyor ve ertesi gün aynen iade edip ba'sediyor ki, لِيُقْضٰى اَجَلٌ مُسَمًّى bir eceli müsemmâ kaza olunsun, mukadder olan vakit, ömür tamam olsun. Bu böyle olduğu gibi ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ sonra o saat gelince rücuunuz yine onadır. Nihayet yine yalnız ona rücu' edersiniz. ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ O'ndan sonra da O, size bu hayatta yaptıklarınızı haber verecektir. وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ve O, ibadının fevkında yegâne kahirdir. O, adem-i vücud ile, vücudu ifna ve ifsad ile ve her şeyi zıddiyle, nuru zulmet, zulmeti nur, geceyi gündüz, gündüzü gece, harareti bürudet, bürudeti hararet ile ilh... kahreder. وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً Ve üzerinize hafaza gönderir. Onlar, sizi ve amellerinizi muhafaza ve mürakabe ederler. Ki, bunlar, لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ (*"Her biri için önünden ve arkasından takib eden Melâike vardır, onu Allah'ın emrinden dolayı gözetirler...."* Ra'd-13/11) مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ (*"Her ne söz atarsa mutlak yanında hazır bir gözcü vardır."* Kâf-50/18) وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ (*"Halbuki üzerinizde hâfızlar var. Kiram katipler var. Her ne yaparsanız biliyorlar."* İnfitar-82/10-12) âyetlerinde beyan olunan Melâikedir ki, lisan-ı Şeri'de hafaza Melâikesi ta'bir olunur, Felâsife "anâsır-ı muhtelife ve tabiyi-i mütezaddeyi mezc-ü te'lif ederek bunlara bir mizac ve havass-ı mahsusa vermesi ve bu mizac ve havass ile onları bir nefs-i müdebbire ve kuva-yı hissiyye ve harekiyye ve nutkıyyeyi kabule müstaid kılması Allah Teâlâ'nın kahiriyyeti, yâni kudretinin her kudret fevkında kahr-ü galebesi cümlesindendir. Ve hafazadan murad, o nüfus ve ervahı müdebbire ve o kuva ve melekât-ı ruhıyyedir.", demişler. Fakat bu izahın nakıs olduğunda şübhe yoktur.

حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ **Nihayet her hangi birinize mevt, geldiği, esbab-ı mevt eriştiği vakit** تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا **onu da tarafımızdan Resullerimiz vefat ettirir, emrimizle ruhunu kabzederler.** (Hamze kıraatında imale ile «تَوَفّٰيهُ» okunur.)

Mahsur: Hudutlanmış, muhasara altına alınmış. **Şevahid:** Şahitler. **Mütezadde:** Birbirine zıt olan. **Mezc-ü te'lif:** Karıştırma, katma. **Kuva-yı hissiyye:** Hissi güçler.

Müfessırînden bâzıları bu Resullerin, işbu vefat Melâikelerinin dahi yine hafaza Melâikesinden ibaret olduğuna kail olmuşlar ve hafazayı, «مَلَكُ الْمَوْتِ» in a'vanından saymışlardır. Lâkin ekseriyet vefat Resulleri olan melekü'l-mevt ve a'vanının hıfz Resullerinden başka olduğunu söylemişlerdir. Hasılı her vech ile hükm-i İlâhî tahtındasınız, hayatınız, mematınız, emr-i İlâhî ile ve Allah'ın hıfz-u murakabe ve vefat Resulleri me'murları yedinde cereyan eder. وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ve **bu Resuller tefrit etmezler.** Ne hıfızda, ne mevtte zerrece bir kusur etmez vazifelerini yapar, Allah'ın emrini te'hirsiz icra ederler. ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ **Sonra o vefat edenler, hep hak Mevlâları olan Allah'a reddolunurlar.** Hiç birinde ne kendilerinin, ne sair mevali-i batılanın hükm ü tasarrufu kalmadı, hepsi çarnâçâr Allah'ın hükmüne teslîm edilirler. اَلَا لَهُ الْحُكْمُ **Gafil olmayınız ki, hüküm ancak Allah'ındır.** وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ **Ve o hesab görenlerin en seriidir.** Murad edince bir lemhada bütün kâinatın hisabını görüverir.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ **De ki: Kimdir o ki, sizi berr-ü bahir zulmetlerinden kurtarır,** öyle bir halde ki, (Ya'kub kıraatında «ن» nun sükûnu ve «ج» in şeddesiz olarak «يُنْجِيكُمْ» okunur.) تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً **Siz O'na açıktan açığa ve gizliden gizliye yalvararak şöyle dua edersiniz.** (Âsım'dan Ebu Bekir Şu'be rivayetinde havften «خِيفَةً» okunur.) Yâni siz O'na şiddetli bir korku içinde ümidlenip yalvararak şöyle dua ve iltica edersiniz. لَئِنْ اَنْجٰينَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ **"Kasem olsun ki, sen, bizi bundan kurtarırsan her halde biz şakirînden olacağız dersiniz."** Âsım, Hamze, Kisaî, Halefü'l-Âşir kıraatlarından ma'dasında «اَنْجٰينَا» okunur ki, gaib sıgasile "kurtarırsa" demektir. قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ **De ki: "O Allah'dır ki, sizi o zulmetlerden ve her sıkıntıdan kurtarır durur.** ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ **Sonra siz döner O'na şirk koşarsınız, ahdınızı ifâ etmez, şükr eylemezsiniz."** (Nafi', İbn Kesir, İbn Âmir ve İbn Zekvan, Ya'kub kıraatlarında «يُنْجِيكُمْ» okunur.) قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ **De ki: "O Allah, size fevkınızdan veya ayaklarınızın altından bir azab göndermeğe** fevkten azab, yıldırım düşmek, taş yağmak, tufan olmak gibi âfât-ı semaviyye, ayakların altından azab da zelzele olmak, hasf, yâni yer göçmek, su ve ateş çıkmak gibi âfât-ı arziyye hakkında zâhirdir. İbn Abbas Hazretleri «مِنْ فَوْقِكُمْ» vülât-i cevr, «مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ» sifle-i su' demiştir ki, mafevkten azab, mâ tahtten azab demektir. Bâzı müfessirîn de baştan veya alttan gelen emraz-u masaib ile tefsir etmiştir. Âyet hepsine muhtemildir. اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا **"Yahud birbirinize katıp."**

A'van: Yardımcılar. **Çarnâçâr:** İster istemez. **Vülât:** Koruyanlar, muhafaza edenler. **Cevr:** Eziyet, sıkıntı, zulüm. **Sifla-i su':** Adi, kötülük.

ŞİA

ŞİA: Şi'anın cem'i, şi'a biribirinin arkasından giderek bir emîre veya reise tarafdar olan fırka demektir. Veya sizi şia şia biribirinize geçirmeğe, yâni her biri bir reise tarafdar olmuş ve muhtelif hevâlara ayrılmış muhtelif fırkalara parçalayıp biribirinizle çarpıştırmağa وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ **ve bâzınıza diğer bâzınızın, katil ve saire gibi be's-ü şiddetini acı acı tattırmağa kadirdir.** Ve bunlara kadir olan ancak O'dur. اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ **"Bak ayetleri nasıl tasrif ediyoruz, gerek ki fıkhıyla anlasınlar."** Bu âyetlerin mazmununda bâlâda geçen bâzı âyetlerin mânâları tasrif olunmuş diğer bir şekl-ü surette ifade edilmiş olduğundan burada bunun hikmeti beyan buyrulmuştur.

قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ **De ki: "Ben üzerinize bir vekîl değilim.** Allah'ın kudreti bana, tafviz-u havale olunmuş değildir. Binaenaleyh ne O'nun size yapacağı azabı yapabilirim, ne de sizi O'ndan muhafaza edebilirim. Ben, ancak bir Resulüm, bir elçi, bir muhbirim. Allah'ın vahyettiği evâmir ve ahbar ve ahkamı O'nun namına izafetle haber verir tebliğ ederim. لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّ **Her haberin, her haber verilen şeyin kararlaştığı bir zaman vardır.** Sizin azabınız da, bu cümledendir. وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ **Siz de, başınıza geleceği yakında bilirsiniz. Böyle de!**

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي اٰيَاتِنَا
فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ
الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾
وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى
لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا
وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهِ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا
كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَاِنْ

تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولٰئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا
كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا
يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

68- Âyetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün vakit de kendilerinden yüz çevir, tâ ki başka bir söze dalsınlar. Şayed Şeytan bunu, sana bir an unutturursa hatırına geldiği gibi hemen kalk, o zalimler gürûhu ile beraber oturma.

69- Gerçi Allah'dan korkanlara onların hesabından bir şey düşmez velâkin bir ihtar olur, belki sakınırlar.

70- Bırak o dinlerini oyun ve eğlence edinen ve dünya hayatı kendilerini aldatmış bulunan kimselere de bu vesile ile şunu ıhtar et ki, bir nefis kendi kesbiyle besalet kabzasına düşmeye görsün o vakit Allah'ın huzur-ı celâlinde O'na başka bir ne bir sahabet eden bulunur, ne bir şefaat. Her türlü fidyeyi denkleştirse bile kabul edilmez. Onlar, azâbın kabza-i besaletine teslim olunmuş kimselerdir. Nankörlük ettiklerinden dolayı onlara sâde hamîmden bir şarab ve elîm bir azâb vardır.

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِى اٰيَاتِنَا "Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün vakit de."

HAVD: Eğlence tarzında ve aşırı derecede dalmak demektir. Sûre-i Nisâ'da geçen وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِ (*"O size kitabında şunu da indirmiştir: Allah'ın ayetlerini işittiniz mi hakları inkar ediliyor ve onlarla eğleniliyor, artık o heriflerin yan-*

Besalet: Yiğitlik. **Sahabet:** Koruyucu. **Havd:** Güzel ahlak.

larında oturmayın ta ki başka bir lakırdıya dalsınlar...." Nisâ-4/140) âyetinin tefsiri ne (bak) bunun tefsiri olduğundan hitabın hitabı âmm olduğunu, havdın ve i'razın mânâlarını vazıhan göstermiştir. Binaenaleyh bâzı Haşviyyenin tevehhüm ettiği gibi bundan ilâhiyyat mesailinde ta'mik-u tetebbuun, istidlâl ve münazaranın âyâtullah'a dalmaktır diye hurmetini istinbata kalkışmamalı, ancak delil ile uğraşırken medlûlden tegafül edecek derecede dalgınlığa da düşmemelidir. **Hasılı: "Ve ey mü'min, hadlerini bilmeyerek, âyetlerimize dalıp eğlenenleri, ta'ne girişenleri küfr-ü istihzaya kalkışanları gördüğün vakit"** (ki, Mekke'de Kureyş müşrikleri böyle yapıyorlardı) فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ **Onlardan çekil, yanlarında oturma** وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ (İbn Âmir kıraatında tef'ilden يُنَسِّيَنَّكَ) الشَّيْطَانُ **şayed Şeytan sana unutturursa,** seni işgal eder, bu nehyi unutmana sebeb olursa, (ki, bu ihtimal, hıtabın her mü'mine âmm olması haysiyyetiyledir.) فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ **hatırladıktan sonra o zalimler güruhiyle beraber oturma.** Zalimîn ta'bir olunması, havd mefhumunda haddini tecavüz mânâsı bulunduğunu iş'ar ve illeti nehy-i ta'mim ile ale'l-umum zalimlerle beraber oturmanın dahi menhi olduğunu tasrihtir.

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا **Dinlerini eğlence ve oyuncak tutan ve hayat-ı dünya kendilerini mağrur etmiş olanları bırak.** Yâni hayat-ı dünyaya dalıp din işlerini keyf-ü hevalarına göre eğlence ve oyun kabilinden tutanlar veya din namına eğlence ve oyun gibi gönül eğlendirip aldatmaktan baka faidesi olmayan şeylere tutunanları veya mükellef oldukları din-i hakkı, dünya hayatına mağrur olarak ve akibet âhireti hesaba almayarak eğlence ve oyuncak yerine koyup istihza edenleri veya dini, ağraz-ı dünyeviyeleri için bâziçe ittihaz edenleri velhasıl dinleri oyuncaktan ibaret olan ve dini oyuncak addedenleri terk et, bunlarla muaşeret ve ihtilât etme.

"Bunları bırak" emri, onlarla muaşeret ve ihtilâttan meni' ve فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (*"Şimdi bırak onları dalsınlar, oynıya dursunlar tâ va'dolundukları günlerine çatasıya kadar."* Zuhruf-43/83) kabilinden onları bir tehdid ve inzar olduğuna ve yoksa "inzar etme, bir şey söyleme" demek olmadığına işareten buyuruluyor ki: وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ **"Ve bu vesile ile şunu da ihtar etki; bir nefis kendi kesbiyle besalet kabzasına düşmeye görsün, O vakit Allah'ın huzuru celâlinde ona ne başka ne bir sahabet eden bulunur, ne bir şefaat."**

İ'raz: Yüz çevirme. **Haşviyye:** Söz arasından söylenmiş boş söz. **Tevehhüm:** Evhamlandırma. **Ta'mik:** İnceden inceden araştırma. **Tetebbu:** İnceden inceden araştırma. **Ta'n:** Çok zemmeden, çekiştiren, kötüleyen. **Baziçe:** Oyuncak, eğlence.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِىٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

Meâl-i Şerifi

71- De ki: "Hiç biz, Allah'ı bırakır da bize ne menfaat, ne zarar yapamayacak nesnelere yalvarır mıyız? Ve Allah, bizi hidayetine kavuşturmuş iken ardımıza döner miyiz? O avanak gibi ki, arzda şaşkın dolaşırken kendini şeytanlar ayartıp uçuruma çekmekte, beride ise, arkadaşları var, "bize gel" diye onu doğru yola çağırıp duruyorlar." De ki: "Her halde hidâyet Allah hidayeti ve biz şöyle emr edildik: Halis müslim olalım Rabbü'l-âlemîn'e."

72- Hem namazı kılın ve ondan korkun, haşrolunup varacağınız O.

73- Ve O gökleri, yeri yaradan hakkıyle O, hem "ol" diyeceği gün o

da oluverir. Hak, O'nun dediği. Sur üfürüleceği gün de mülk, O'nun. Hem gaybe âlim, hem şehadete, hakîm O'dur, habîr O.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا **De ki:** Biz, ülûhiyyet sıfatlarının hepsine sâhib ve her menfeat ve zarara kadir olan **Allah'dan geçerek, bize, kendi kendilerine ne menfeat ve ne zarar bile veremeyecek olan şeylere, cansız putlara, âciz mahlûklara, masnu'lara mı yalvaracağız.** وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ **Allah, bize hidayet ettikten, doğru yolu gösterdikten sonra gerimize mi döneceğiz?** كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا **"Bize gel!" diye kendine çağırıp duran arkadaşları varken yeryüzünde hayran ve sersem kalarak şeytanların hevâ ve hevese çekip şaşırdığı şaşkın gibi mi olacağız?..** Bunun sebeb-i nüzulü, Hazret-i Ebu Bekr'in oğlu Abdurrahman'ın imanından evvelki halı olduğu hakkında bir rivayet vardır ki, Resulüllah, babası ve sair Ashab kendini İslâm'a da'vet ettikleri halde o bil'âkis tutmuş babası Hazret-i Ebû Bekr'i putperestliğe da'vet etmeğe kalkışmış idi deniliyor.

قُلْ **De ki:** اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى **"Rehber, ancak Allah rehberidir, ancak Allah hidayetidir ki, hidayettir.** وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ **Ve bize bilhassa Rabbü'l-âlemîn'e İslâm ve inkiyad edelim,** وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **Ve namazı ikame ediniz** وَاتَّقُوهُ **ve Allah'a ittika ediniz diye emrolundu."** وَهُوَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ **Ve buyuruldu ki: Nihayet hepinizin haşrolunup toplanacağınız ancak O'dur.** وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ **ve O, O Haliktır ki, gökleri ve yeri hakk ile halketti.** Semavat-ü arz mütehakkik, mahlukiyyetleri muhakkak, hâlıkları ancak Allah olduğu muhakkak ve bütün bunların hakka mülâbesetleri, hakka delâletleri, eseri hakk oldukları muhakkak. Binaenaleyh bâtıl hiç bir zaman sebeb ve gaye-i hilkat olmaz. Ve bu semavat ve arzın hilkati eğlence ve oyuncak, bâtıl ve abes ve hikmetsiz olamaz. Hepsi hakta toplanacak ve Hakk Teâlâ'ya haşrolunacaktır. "Ne zaman olacak?" denilirse وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ O, "ol!" diyeceği gün hemen olur" sözü **قَوْلُهُ الْحَقُّ O'nun hak kelâmıdır, "ol!" dediği gün, olacaktır.** وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ **Ve sur üfürüldüğü, kıyamet borusu çalındığı gün mülk, hükm-ü saltanat tamamen ve müstekillen O'nun, ancak O'nundur.** Çünkü عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **Sur üfürüldüğü gün meydana çıkacak olan gaybı ve yıkılacak olan bu günkü meşhudatı bilen O'dur.** وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ **va hakîm O, habîr O'dur.**

Böyle de ve o hakîm-ü habîrin ihbâriyle şunu yad et:

Masnu': Sahte, düzme, uydurma.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنّٖٓي اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٧٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُرٖٓي اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنٖينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبّٖيۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِلٖينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبّٖيۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنٖي رَبّٖي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّٖينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّٖي هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنّٖي بَرٖٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ اِنّٖي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذٖي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنٖيفًا وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۚ ﴿٧٩﴾ وَحَٓاجَّهُ قَوْمُهُۜ قَالَ اَتُحَٓاجُّٓونّٖي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِۜ وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّٖي شَيْـًٔاۜ وَسِعَ رَبّٖي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًاۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًاۜ فَاَيُّ الْفَرٖيقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِۚ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۢ ﴿٨١﴾

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُٓوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerîfi

74- Vaktiyle İbrâhîm, babası Azer'e ne demişti?: "Sen putları kendine bir sürü ilâh ediniyorsun öyle mi? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir dalâl içinde görüyorum."

75- Bu sûretle İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtünü gösteriyorduk ki, yakîn hâsıl edenlerden olsun.

76- Vakta ki, üzerini gece kapladı bir yıldız gördü: "Bu imiş Rabbım" dedi.

77- Vaktâki ay doğmak üzere iken gördü: "Bu imiş Rabbım" dedi. Derken batınca: "Kasem ederim ki, dedi, Rabbım beni hidayetine mazhar etmese idi muhakkak şu şaşkın kavmden olacakmışım."

78- Vaktâ ki, güneş doğmak üzere iken gördü: "Bu imiş Rabbim, bu hepsinden büyük" dedi. O da batınca: "Ey kavmim, dedi, haberiniz olsun ben sizin şirk koştuğunuz şeylerden berîyim.

79- Ben her dinden geçip sâde hakka eğilerek, yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan fâtire döndüm ve ben müşriklerden değilim."

80- Kavmi de, kendisine karşı ihticaca kalkıştı. O, "Siz, dedi, bana Allah hakkında ihticaca mı kalkışıyorsunuz? Halbuki O, bana hakikati doğrudan doğru gösterdi. Sizin O'na şirk koştuğunuz şeylerden ise ben hiç bir zaman korkmam. Rabbım dilemedikçe onlar bana hiç bir şey yapamaz. Rabbim her şeyi ilmen ihâta buyurdu, artık bir düşünmez misiniz?

İhticac: Delil gösterme.

81- Hem nasıl olur da ben sizin şirk koştuklarınızdan korkarım. Baksanız a siz, Allah'ın hiç bir bürhan indirmediği şeyleri O'na şerik koşmaktan korkmuyorsunuz. Şu halde korkudan emîn olmağa iki taraftan hangisi ehakk? Eğer bilecekseniz"

82- İman edip de imanlarını bir haksızlıkla telbis etmiyen kimseler, işte korkudan emîn olmak, onların hakkıdır ve hidayete erenler onlardır.

Sûre-i Mâide'de [... اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ ("*Şüphe yok ki iman edenler ve Yehudiler, sabiiler, Nasranîler: Bunlar içinden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman edip de salih olarak çalışırsa, artık onlara korku yoktur ve onlar mahsun olacak değillerdir.*" Mâide-5/69) âyetinin tefsirine bak] beyan olunduğu üzere millet-i ibrahim olan Hanifiyyet, evvelen ve bizzât Sabieye tekabül ediyordu. Sâbie ise, Ashab-ı eşhas ve Ashab-ı Heyakil-i nücum olarak iki fırkaya münkasim bulunuyor ve her ikisi de ruhaniyyet taassubuna ve Melâikeye taabbüd fikrine raci' oluyor ve bundan bir tarafta beşerî cismanîyi ruhaniyyetten tecrid ile tezlil, diğer taraftan beşerî Tağutların şirk ve rübubiyyet dâvâsına vesile ihdas ediliyordu ve İbrahim aleyhisselâm, bunları kırmak için ba's buyurulmuştu. Burada göreceğiz ki, evvelâ ashab-ı asnamın dalâl-i mübini, saniyen ashab-ı nücumun dalâl-i nazarîsi beyan olunarak ve beşerin melekûte ittisali gösterilerek isbat-ı tevhid ile esas-i Hanifiyyet tesbit ve nübüvvet-i beşeriyye takrir edilmiş ve nihayet ma ba'dettabiî mebde'lerin Melek ve Şeytan gibi kuva-yı Hafiyye-yi İlâhi beşer addederek ülûhiyyete teşrik eden ashab-ı ruhaniyyatın dalâl-i felsefîsini ibtal eden delâil-i tevhid tafsil olunmuştur.

İbrahim aleyhisselâm'ın fazlını i'tiraf etmeyen millet yok gibidir. Arab müşrikleri, O'nun evlâd ve mensubîni olduklarını ikrar ile fazlını i'tiraf ediyorlardı. Yehud, Nesârâ ve Müslümanlar da hep O'na ta'zım ve ulüvvi kadrini i'tiraf ederler. Bu mansıb-ı azîm, böyle ekser ehl-i âlemin fazlını ve ulüvvi mertebesini i'tiraf etmesi şerefi, Hazret-i Halil aleyhisselâm kadar hiç kimseye nasib olmamıştır. اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ "*Allah'ım Muhammed (s.a.v.) ve yakınlarına rahmet eyle tıpkı İbrahim ve âline rahmet ettiğin gibi. Hamd ve yücelik sanadır.* اللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ *Allah Muhammed (s.a.v.) ve yakınlarını mübarek ki tıpkı İbrahim ve âlini mübarek kıldığın gibi: Hamd ve*

Nücum: Yıldızlar.

yücelik sana'dır." Bunun sebebi, وَاَوْفُوا بِعَهْدِى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ (*"... ve ahdime vefa edin ki ahdinize vefa edeyim...."* Bakara - 2/40), اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti yarab!"* Fatiha-1/5) medlûlünce rabb ile abid beynindeki ahd-i fıtrîdir. İbrahim aleyhisselâm, bu ahd-ı ubudiyyeti ifâ etmiş ve Allah Teâlâ, buna icmalen ve tafsilen şehadet eylemiştir.

İcmal iki âyettedir.

Birisi, وَاِذِ ابْتَلَى اِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ (*"Şunu da hatırda tutun ki bir vakit İbrahim'i Rabbı bir takım kelimat ile imtihan etti:....."* Bakara-2/124) ki, bunun ahd-ı ubudiyyeti itmam ettiğine bir şehadet-i İlâhiyye'dir.

İkincisi de, اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (*"Rabbı ona İslam emrini verince, teslim oldum Rabbülâlemîne dedi."* Bakara-2/131)dir. Tafsile gelince: Müşarün'ileyh tevhidi isbat ve şirki ibtal için bir çok makamda

Evvelâ babasiyle, اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً (*"Sen putları kendine ilah ediniyorsun öyle mi?"* En'âm-6/74) ve اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ يَٓا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِى عَنْكَ شَيْـًٔا (*"Bir vakit babasına demişti: â babacığım! o işitmez görmez ve sana hiç faidesi olmaz şeylere niçin taparsın."* Meryem-19/42) diye,

Saniyen kavmiyle فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ ... وَحَٓاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَٓاجُّٓونّ۪ى فِى اللّٰهِ (En'âm-76. ayetten 80. ayete kadar)

Salisen zamanının meliki ile رَبِّىَ الَّذ۪ى يُحْي۪ى وَيُم۪يتُ (*"Benim Rabbım O kâdiri koyyum der ki hem diriltir, hem öldürür."* Bakara-2/258) diye münazara etmiş,

Rabian küffar ile فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَب۪يرًا لَهُمْ (*"Derken onları parça parça etti, ancak bir büyüklerini bıraktı ki belki ona müracat ederler."* Enbiyâ-21/58) medlûlünce putlarını kırarak fiilen münazara eylemiş. Sonra kavmi, حَرِّقُوهُ وَانْصُرُٓوا اٰلِهَتَكُمْ (*"Siz bunu yakında ilahlarınızın öcünü alın, bir iş yapacaksanız."* Enbiyâ-21/68) demişler. Ateşlere atılmış sonra اِنّ۪ٓى اَرٰى فِى الْمَنَامِ اَنّ۪ٓى اَذْبَحُكَ (*"Vakta ki yanında koşmak çağına erdi, ey yavrum dedi ben menamda görüyorum ki ben seni boğazlıyorum,..."* Saffât-37/102) diye Allah'ın emrine oğlunu bezletmiş. Hâsılı kalbini irfana, lisanını bürhâna, bedenini nirana, çocuğunu kurbana, malını dayf-ü ihsana teslim ve tahsis ederek ubudiyyet ve mehabbette kahramanlığını isbat ve sonra ... وَاجْعَلْ ل۪ى لِسَانَ صِدْقٍ فِى الْاٰخِر۪ينَ (*"Ve bana sonrakiler için de bir "lisanı Sıdk" tahsis eyle."* Şuarâ-26/84) diye Rabbına tazarru' ve niyaz

---

Niran: Nurlar, ziyalar.

eylemiş ve binaenaleyh Allah Teâlâ'nın kerem ve ihsanı da duasına icabetle matlûbunun is'af ve tahkikini icab etmiştir. Arab müşrikleri de müşarün'ileyhin fazlını mu'terif bulunduklarından dolayı onlara karşı, قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا (*"De ki: "Hiç biz Allah'ı bırakırda bize ne menfaat ne zarar yapamayacak nesnelere yalvarır mıyız?"* En'âm-6/71) da'vetini isbat ve tavzih sadedinde Allah Teâlâ, Hazret-i İbrahim'in kavmiyle olan münazarasını ve melekût-i İlâhî'ye ıttıla'ını bir huccet ve maziden nümune-i imtisal bir ders-i ibret olmak üzere tezkir ve evvel emirde ashab-ı asnamın bedihî olan dalâlını ihtar ile buyurmuştur ki:

Öyle de, ve şunu hatırlat: وَاِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ لِاَبِيهِ اٰزَرَ **Hani İbrahim, babası** Âzer'e (ve yahud Ya'kub kıraatında «را» nın zammiyle «ازرُ» okunduğuna göre) İbrahim'in babasına: **"Ya Âzer,** اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنّٖى اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ **asnamı bir sürü İlâh mı tutuyorsun? Her halde ben seni ve kavmini açık bir dalâl içinde görüyorum" demişti."** Zîruh olan beşerin, gerek beşer timsali olsun ve gerek kevakib ve Melâike timsali farz edilsin cansız putlara tezellül ve teabbüdü ne açık bir dalâlettir. İbrahim, bunu babası veya babası makamında amcası olan Âzer'den başlayarak kavminin yüzüne vurmaktan ve onları irşad etmekten çekinmemişti.

Bu âyette, Hazret-i İbrahim'in pederinin ismi, "Âzer" olduğu anlaşılıyor. Kütüb-i tevarihte ise, Süryanîce "Tarah" olduğu meşhurdur. O halde Ya'kub ve İsrail gibi biri isim, biri lakab olmak üzere "Âzer" ve "Tarah" diye iki ismi var demektir. Ragıb "Müfredat"ında Âzer, Tarah'ın muarrebi denilmiş olduğu da nakletmiş ise de, bunu, müfessirîn hiç nazar-ı itibara almamışlardır. Bu derece büyük bir tebdil ile ta'ribde ucme şemmesi kalmamış olacağından kelime, "hatem" gibi munsarıf olmak lâzım gelirdi. Bâzıları da, Âzer'in Hârezm Lugati ve şeyh-i herim, yâni pek kocamış ihtiyar demek olduğunu ve bir de bir sanem ismi bulunduğunu dahi söylemişlerdir. Bâzıları da demiştir ki: İbrahim aleyhisselâm'ın babası "Tarah"tır, Âzer de amcasıdır. Amcaya ve dedeye dahi "eb" ıtlak edilir. Nitekim Kur'ân'da evlâdı Ya'kub'dan hikâyeten قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ (*"... Dediler ki senin Allah'ın ve ataların İbrahim ve İsmail ve İshak'ın Allâh'ı ilahı vahide ibadet ederiz, biz ancak ona boyun eğen müslimleriz."* Bakara-2/133) buyrulmuştur. Ve Hazret-i İsmail, Hazret-i Ya'kub'un amcası olduğu halde "eb" ıtlak edilmiştir. Şia-nın muhtarı da budur.

Dayf-ü ihsan: Misafire ihsan etmek. **İs'af:** İsteğini kabul etme. **Ittıla':** Haberi olma, öğrenmek. **Ucme:** Dil tutukluğu, tutuk konuşma. **Şemme:** Bir defa koklama pek az şey.

Bunlar, "Hazret-i İbrahim ve babası Hazret-i Peygamber'in ecdadındandır. Halbuki وَتَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ (*"Ve secdekârlar içinde dolaşmanı"* Şuarâ-26/219) âyetinin delâletine göre Peygamber'in ecdanında kâfir yoktur. Âzer ise, kâfirdir. Bir de, bu âyetten ve bilhassa Ya'kub kıraatına göre Hazret-i İbrahim, Âzer'e ismini söyleyerek ve dalâlini yüzüne vurarak hitab ettiği gösteriliyor ki, babaya birr-ü ihsan bir vazife-i diniyye olduğu halde, İbrahim aleyhisselâm gibi bir Peygamber-i zişanın babasına böyle ezakâr ve cefakâr bir hitabı tecviz etmeyeceği âşikârdır. Binaenaleyh bu iki karine-i mania gösterir ki, Âzer, İbrahim'in hakiki mânâsiyle babası değildir." diyorlar. Fakat bunlar, Kur'ân'ın zâhirine karşı tekellüf ve taassubdur. Zira Hazret-i Peygamber'in nesebine asla sifah karışmamış, hepsi nikâhtan gelmiş olduğunda tereddüd yok ise de, «تَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ» de takallübat-ı sulbiyye mânâsı kat'î olmadığı gibi Hazret-i İbrahim'in muamelesi de وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى اَنْ تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا (*"Bununla beraber o ikisi de sana sence hakkında bir ilim olmayan hiçi bana şerik koşturmağa uğraşırsa o vakit onlara itaat etme ve kendilerine dünyada maruf surette musahabat eyle..."* Lokman-31/15) mazmunundan haric değildir. Sonra kütüb-i tevarihte meşhur olan "Tarah" isminin menşei, nihayet Yehud ve Nesârâ Ahbarına, bu da, Tevrat'a müntehi olabilir. Bu ise, Kur'ân'ın "Âzer" ihbarına muaraza edebilecek bir kuvveti haiz değildir. Onlar, Kur'ân üzerine değil, Kur'ân onlar üzerine müheymin ve nigâhbandır.

İbn Cerir, tefsirinde beyan olunduğu üzere Muhammed ibn İshak demiştir ki: "Âzer, Hazret-i İbrahim'in babasıdır. Ve Kûfe sevadında "Kûsâ" karyesi ahalisinden bir racül olduğu bize zikredilen ahbar cümlesindendir.

Ebû Hayyan, tefsirinde de: "Neccar müneccim ve mühendis olduğunu ve Nemrud'un da nücum ve hendeseye merakı olduğundan nezdinde teveccüh ve ikbale mazhar bulunduğunu zikretmişlerdir. Ve sevad-ı Kûfe'den "Kûsâ" denilen bir karyeden idi. Mücahid, böyle demiştir. Ve Hazret-i İbrahim de bu karyede tevellüd etti denilmiş. Bundan başka Âzer'in "Harran" ahalisinden, olduğu da söylenmiştir." diye nakleylemiştir. Mu'cemü'l-Büldan'da "Kûsâ" üç mevzi'dadır. Arz-ı Babil'de, sevad-ı Irak'ta, Mekke'de. Irak Kûsâsı ikidir. Kûsettarik, Kûser rubâ. İbrahim aleyhisselâm'ın meşhedi ve mevlidi buradadır. Ve bunların ikisi de arz-ı Babil'dedir. Hazret-i İbrahim, burada ateşe atılmıştır.

İmdi, mevcud ve muhayyel her hangi bir şeyin hayalini temsil eden cansız asnam-ı masnua önünde insanlığı tezlil eden ashab-ı asnamın dalâl-i

---

Müheymin: Hazır, hıfzedici koruyucu. **Nigâhban:** Bekçi, gözcü.

mübîni ihtar olunduktan sonra buna sebebiyyet veren ve eshab-ı heyakil denilen nücümperestlerin de dalâl-i nazarîlerini göstermek ve bir beşer olan Hazret-i İbrahim'in lûtf-ı İlâhî ile bütün semavat ve arz melekûtuna ıttılâ' ve ikanını ve bu sayede insanlığı masivallah'a esaret ve mahkûmiyyet kaydinden tahlis ile viche-i beşeriyyeti doğrudan doğru ve münhasıran Allah'a tevcih için tevhid ve hanifiyyeti nasıl isbat ve takrir ettiğini beyan için buyuruluyor ki:

وَكَذٰلِكَ نُرِىٓ اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Ve işte böyle beyyin bir gösterişle biz İbrahim'e semavat ve arzın melekûtunu gösteriyorduk.** Yıldızları, Ay ve güneşi ile gökleri ve yeri gözüne gösterdikten başka hey'et-i mecmuasiyle bütün âlemin bir mülk bir saltanata tâbi bir memleket olduğunu ve bu memleketi zabt-u idare eden esrar-ı rübubiyyeti ve kavanin-i saltanatı kalbine bildiriyorduk. Bütün bunlar, yerde bir beşer-i cismanî olan İbrahim'in nefsinde temessül ve tahakkuk ediyordu. İbrahim, görüyordu ki, mekân-ü zamaniyle bütün bu âlemleri toplayıp nefs-i İbrahim'e indiren ve maddiyyat ve mâneviyyatiyle ona rabt edip hepsini birden idare ve tedbir eden kudreti rabbaniyye hepsinin malik-ü hâkimi bulunan ve şerik-ü nazîri olmayan bir kudreti vahdaniyeden ibarettir. Ve İbrahim ona, semadaki nücum-ü kevakibden daha uzak değildir. Yıldızların semada birer mevki'leri varsa yerdeki İbrahim'in hepsinin fevkında bir şerefi vardır. Ve böyle bir şerefi hâiz olan bir mahlûkun ve onun kavminin ve hem nev'inin o malik-i hakikî madununda her hangi bir mahlûka bende olup tezellül etmesi pek büyük bir dalâl pek tehlileki bir küfran bir nankörlüktür. İşte İbrahim'e bu melekûtü gösteriyorduk ki öyle desin وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ **ve ashab-ı ikandan olsun. Binaenaleyh İbrahim,** فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ **vakta ki, gece zulmetiyle başına çöküp ortalığı örttü, o zaman** رَاٰ كَوْكَبًا **bir kevkeb,** Seyyarattan bir yıldız görerek: قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي "Bu benim Rabbım ha!.." dedi. Evvelâ bir yıldızın bir insanı terbiye edebileceğini istib'ad ederek etrafındakilere bir ta'riz yaptı, فَلَمَّا اَفَلَ **Çok sürmeden o kevakib üful edip batınca:** قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِل۪ينَ **"Ben batanları sevmem." dedi.** Bununla evvelâ rübubiyyet ve ubudiyyette mahabbetin üssü'l-esas olduğunu, fakat taharrük ve üfulün tesir delîli değil, mahlûkıyyet, teessür, mahkûmiyyet, hudûs ve fena delili olduğunu ve binaenaleyh afilin rabb olamayacağını ve afile mahabbet etmek sonu boşa çıkacak bir dalâl olduğunu ve rabbın bunda müessir ve bunu muharrik olan ve zevalden münezzeh bulunan bir kudret-i halika olması lâzım geldiğini anlattığı gibi bilhassa üful ve guruba nazar-ı dikkati celbetmekle kevakibin üfulünden dolayı onların yerine asnamı ikame

---

Heyakil: Heykeller. **İkan:** Biliş, bilme. **Taharrük:** Yırtılma, sökülme. **Üful:** Batma, kaybolma. **Afil:** Batan.

edenlerin dalâllerini ve tenakuzlarını da gösterdi. Zira üfullerinden dolayı asıllarının kâfi olmadığını teslim ettikleri halde o afillerin masnu' timsallerine i'tibar etmek ne büyük tenakuzdur.

Bunu müteakıb فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا **vakta ki, Kameri doğarken gördü,** aynı mânâ ile: قَالَ هٰذَا رَبّى **"Bu benim Rabbım ha!.." dedi.** فَلَمَّا اَفَلَ **Bu da, üful edince, hem Rabbına olan ikanını izhar ederek** «هٰذَا رَبّى» sözlerinin iltizamî olmayıp ilzamî ve inkârî olduğunu anlatmak, hem de her lâhza Rabbına olan ihtiyacını i'tiraf ile hidayetine şükr etmek için قَالَ **dedi ki:** لَئِنْ لَمْ يَهْدِنى رَبّى لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالّينَ **"Hiç şübhe yok Rabbım bana hidayet etmese ben de behemehal o dallîn güruhundan olacaktım."** Zira bütün mes'ele ruhaniyyet ve cismaniyyetin, enfüs-ü afakın birleştiği bir lemha içinde tecelli eden bir hiss-ü idrake dayanıyor. Bu görüş ve gösteriş olmaz veya faniyi bakî zannetmek gibi bir isabetsizlik oluverirse dalâl, muhakkak. Ve birdenbire Kamerin letafet ve cazibesine kapılıvermemek de hayli müşkil. Binaenaleyh doğru ve musıb olan, akl-ü idraki bahş eden Allah Teâlâ'nın bir lemha-i tevfik ve hidayeti olmasa zulmetteki beşeriyyet Ay'a da tapacak, yıldıza da tapacak, puta da tapacak.

Bundan sonra فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً **vakta ki, Güneşi doğarken gördü.** Ve **üzerindeki zulmetiyle tamamen açılıb subh-i nehara erdi.** قَالَ هٰذَا رَبّى هٰذَا اَكْبَرُ **"Bu benim Rabbım ha!.. Bu hepsinden büyük!.." dedi. Ve daha büyük bir târîz yaptı.** فَلَمَّا اَفَلَتْ **Sonra bu da, üful edince:** قَالَ يَا قَوْمِ اِنّى بَرِئٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ **"Her halde ben, sizin Rabbıma şerik koştuğunuz şeylerden beriyim.** اِنّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذى فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنيفًا **Ben, Hanif, tertemiz bir müvahhid olarak bütün mevcudiyyetimle yüzümü cemi'-i muhteveyatiyle şu semavat-ü arzı yaradan zat-ı ecell-ü a'lâ'ya tevcih ettim** وَمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكينَ **ve ben müşriklerden değilim."** dedi. Evvel ü âhir Müşriklere aslâ iştirâk etmediğini tasrih ederek tevhide ikanını i'lân ve Hanifiyyeti isbat ve takrir eyledi. وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ **Kavmi de, kendisine karşı mücadele ve tahvif ile hüccet yarışına kalkıştılar, galebe fikrine düştüler.** Cevaben İbrahim, onların kavlî ve fiilî cidal ve tehdidlerini de istihfaf ederek ve mahabbet nokta-i nazarından ve sonra mahafet nokta-i nazarındanda ahkâm-ı rübubiyyet ve ubudiyyeti takrir eyleyerek galebe-i kâmilesini te'min eden şu huccetle قَالَ **dedi ki:** اَتُحَاجُّونّى فِى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ ... وَهُمْ مُهْتَدُونَ **"O siz dedi, bana Allah hakkında isticaca mı kalkışıyorsunuz? Halbuki O bana hakikati doğrudan doğru gösterdi. Sizin O'na şirk koştuğunuz şeylerden ise ben hiçbir zaman korkmam. Rabbım dilemedikçe onlar bana**

Târiz: Cansız kuru nesne. **Tahvif:** Korkutma.

hiçbir şey yapamaz. Rabbım herşeyi ilmen ihata buyurdu. Artık bir düşünmez misiniz?"

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهِ
نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾ وَوَهَبْنَا
لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ
وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى
وَهٰرُونَ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى
وَعِيسٰى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ
وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ آبَائِهِمْ
وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ
مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾
أُولٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا
هٰؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾
أُولٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا

اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩٠﴾

Meâl-i Şerifi

83- Bu işte Bizim o huccetimiz ki, kavmine karşı İbrahim'e vermişdik. Biz, dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şübhesiz ki, Rabbın hakîm, alîmdir.

84- Bundan maada O'na İshak ile Ya'kub'u da ihsan ettik ve her birini hidayete erdirdik. Daha evvel Nuh'u erdirmiştik. Zürriyyetinden Davud'u da, Süleyman'ı da, Eyyub'u da, Yusuf'u da, Musâ'yı da, Harun'un da. İşte muhsinlere böyle mükâfat ederiz.

85- Zekeriyya'yı da, Yahya'yı da, İsâ'yı da, İlyas'ı da, hep salihînden.

86- İsmail'i de, elyesâ'ıda, Yunûs'u da, Lût'u da her birini âlemînin üstüne geçirdik.

87- Atalarından, zürriyyetlerinden ve kardeşlerinden bir kısmını da, ve hep bunları seçtik ve hep bunları bir doğru yola hidayetçi kıldık.

88- İşte o yol, Allah hüdasıdır. O, bunu kullarından dilediğine hidayet eyler ve eğer bunlar, şirketmiş olaydılar bütün mesaîleri heder olmuş gitmişti.

89- İşte bunlar, kendilerine kitâb, hüküm, nübüvvet verdiğimiz kimseler. Şimdi şu karşıdakiler buna körlük ediyorlarsa biz, ona körlük etmeyen bir ümmet-i müekkel kılmışız.

90- İşte o Peygamberler, Allah'ın hidayetine eriştirdiği kimseler. Sen de onların gittiği yoldan yürü. "Ben de, buna karşı sizden bir ecr istemem. O, mahzâ âlemîni irşad için İlâhî bir yadigârdır."

Mahza: Ancak, yalnız.

وَتِلْكَ **Ve işte şu,** yâni o ru'yet-ü ikan ve bu hidayet-ü bürhan حُجَّتُنَا **Bizim huccet-i azametimizdir.** اٰتَيْنَاهَا اِبْرٰهٖيمَ عَلٰى قَوْمِهٖ **Biz, bunu kavmine karşı İbrahim'e verdik.** Kendilerini nücumdan ve hattâ nucumun suver-u temasilinden daha madûn bir mevki'de görerek, insanlığı tezlil eden kavmine karşı İbrahim, kevakibden, kamer-ü şemisten, semavât-ü arzdan daha yükseğe geçerek doğrudan doğru فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (*"Ya, de: O göklerin yerin yaradanı Allah'dan başkasını mı veli ittihaz edeceğim?.."* En'âm-6/14) a teveccüh edecek ve masivallah'a tezellül etmeğe tenezzül etmeyecek derecelerde rıf'atını isbat ve galebesini te'min eden bu huccet nefs-i İbrahim'in değil, Allah'ı azimüşşan'ındır. نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ **Biz, azimüşşan, kimi dilersek derecelerini yükseltiriz.** Binaenaleyh bu, İbrahim'e mahsuss bir hal değildir. Mazhar-ı ıstıfa-yı İlâhî olan ekâbir-i ricalullahda bir sünnet-i cariyedir. Ya Muhammed, hiç şübhe yok اِنَّ رَبَّكَ حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ **senin Rabbın böyle bir hakîm, böyle bir alîmdir.**

Bak, İbrahim'e daha ne verdik! وَوَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ **O'na İshak ile Ya'kub'u da ihsan ettik.** كُلًّا هَدَيْنَا **Hepsini hidayete erdirdik, tarik-ı hakta muvaffak eyleddik, emîn kıldık.** وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ **Daha evvel Nuh'a da hidayet ettik.** O da, putperestlerle uğraştı ve onlara galebe etti. Binaenaleyh İbrahim, kendi hidayetinden başka hem büyük dedesinin hem de evlâdının mazhar-ı hidayet olmasiyle dahi bahtiyar oldu. وَمِنْ ذُرِّيَّتِهٖ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ **ve zürriyyetinden Davud'a ve Süleyman'a ilh... da hidayet ettik.** Bu «ذُرِّيَّتِهٖ» zamirinin mevzu-ı bahs, İbrahim olmak i'tibariyle O'na raci' olması, yâni bervech-i atî on dört Peygamber'in İbrahim aleyhisselâm zürriyyetinden olması tebadür ediyor. Fakat Lût aleyhisselâm İbrahim'in zürriyyeti değil, biraderzâdesi olduğu ve kezalik Yunus aleyhisselâm'ın da O'nun zürriyyetinden olmadığı ve ibarede zamirin akrebe rücuu da asıl bulunduğu cihetle bir çok müfessirîn bunu, zikr-i karib olan Nuh aleyhisselâm'a irca' etmişlerdir. İbn Abbas, gerçi bu Enbiya'nın içinde Hazret-i İbrahim'e ne ana, ne baba tarafında velâdeten mülhak olmayanlar vardı. Nitekim Lût, biraderzâdesidir. Bununla beraber hepsi, zürriyet-i İbrahim'e muzaftır. Çünkü amuca da babadan addedilir." Demiştir ki, bu mânâ siyaka daha muvafıktır. Nuh'a ircai takdirinde bu te'vile hacet kalmazsa da o zaman siyak-ı bahis İbrahim'den Nuh'a tahvil edilmiş olacaktır. Mamafih وَاِسْمٰعٖيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا **"İsmail'i de Elyesa'yı da, Yunus'u da, Lût'u da, her birini aleminin üstüne geçirdik."** âyeti, وَوَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ **"Bundan maada O'na İshak ile Yakub'u da ihsan ettik."** cümlesine rabtedilmek de caizdir. O zaman bunlar, «وَمِنْ

Masivallah: Allah'tan başka bütün varlıklar. **Tebadür:** Hadis olmak.

«ذُرِّيَّة» mefhumunda dahil olmaksızın Hazret-i İbrahim'e kuvvetüzzahr olarak bahşedilmiş olur. Ve filvaki' insanın kendi sulbî evlâdına da zürriyyeti denilmez ve iki birader olan İsmail ve İshak tekabülü de bu rabtı iktiza eder. Şayân-ı dikkattir ki, bu âyetlerde on sekiz Enbiya zikrolunmuş ve bunların zikri bir hüsn-i tasnife tabi' tutularak Hazret-i İbrahim etrafında cem'edilmiştir. Hazret-i Nuh, putperestlerle uğraşan ilk Peygamber, İshak ve Ya'kub bütün Beni İsrâil Peygamberlerinin aslı, bu miyanda وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ baba, oğul mülk ve saltanat ile mümtaz وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ **ibtilâ' ve sabr-ı cemîl ile mümtaz** وَمُوسٰى وَهٰرُونَ **iki birader, kuvveti ı'caz, mehabet-ü satvet, kitab ve şeriat-ı mahsusa ile mümtaz** وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَعِيسٰى وَإِلْيَاسَ zühd-ü ruhaniyyet ve fedakârlıkta misal olmuştur. İlyas, İdris aleyhisselâm olduğu hakkında bir rivayet varsa da Enbiya-i Benî İsrâîl'den olması daha nüreccahtır. Harun aleyhisselâm, esbatından olduğu nakledilmiş ve "İlyas ibn Yasin ibn Finhas ibn Azzar ibn Harun" denilmiştir. Hızır olduğu da söylenmiştir. Zira İsa ve Hızır gibi İlyas'ın da henüz berhayat olduğuna dair bâzı eserler vardır. Ebu Hayyan, tefsirinde der ki: "İlyas İsâ'ya mukarin olarak zikredilmiştir. Henüz ölmemiş bulunmakta müşterektirler. İlh..." İlyas'a, Yehud ve Nesârâ "İlya" derler. Yuhanna İncil'inde baş taraflarında: "Yehudiler, Oruşlimden Yahya'ya: "Sen kimsin?" diye suâl etmek üzere kâhinler ile lavîliler gönderildikleri zaman onun şehadeti budur. Yâni ikrar edip inkâr etmeyerek, "Ben Mesîh değilim" diye ikrar etti. Ve O'na: "öyle ise nesin İlya mısın?" diye suâl ettiklerinde O, dahi "Değilim" dedi. "Sen, şol Peygamber misin?" dediklerinde "Hayır" diye cevap verdi. "Öyle ise, Mesîh, yahûd İlya, ya ol Peygamber olmadığın halde niçin vaftiz ediyorsun?" dediler. diye mezkûrdur ki, İlya, İlyas; ol Peygamber de Hatemü'l-Enbiya Muhammed aleyhisselâm'dır. İlya, Râfızîler tarafından "Ali" ismine de tatbik edilmiştir. وَإِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا Hitab, Hazret-i Peygamber'e müteveccih olmak i'tibariyle Ceddünnebi olan ve İshak ve Ya'kub silsilesinin mukabilinde bulunan Hazret-i ismail diğer bir sınıfın mebdei olarak buraya barıkılmış ve fazail-i infiradiyyeleri i'tibariyle Elyesa', Yûnus, Lut aleyhimüsselâm da, O'nunla beraber bir sınıfta sayılmıştır. Elyesa', Yuşa' ibn Nun'dur, diyenler olmuş ise de, Elyesa' İbn Ahtub İbnu'l-Acuz'dur diye tashih ediliyor. Hamze, Kisaî ve Halefü'l-Âşır kıraatlarında «ل» ın teşdidiyle اللَّيْسَعَ okunur.

أُولٰئِكَ الَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ "**İşte bunlar kendilerine kitab, hüküm, mübüvvet verdiğimiz kimseler.**" Binaenaleyh فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هٰؤُلَاءِ buna

---

İnfiradiyye: Fertler.

şunlar küfrederlerse, yâni bu üçüne veya (kitab ve hükmü cami' olmak i'tibariyle daha hulâsa olmak üzere) Nübüvvet'e küffar-ı Kureyş hiç iman etmezler ise, hiç ehemmiyyetleri yoktur. فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ **Muhakkak ki, biz, o kitab ve hükm-ü Nübüvvet'e böyle bir kavmi müvekkel kılmışızdır ki, bunlar, ona hiç bir zaman kâfir değildirler.** Daima iman ve şükran ile sarılır, mazhar-ı emn-ü hidayet olurlar. Mekke kafirlerine karşı Ensâr ve ehl-i Medine, Arab kâfirlerine karşı akvam-ı sâire mü'minler, ale'l-umum kâfirlere karşı ale'l-umum Beni Âdem'den Peygamber, sahabe, tabiîn ve her mü'min ve hattâ Melâik bu kavimdendir. أُولٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ **İşte ya Muhammed, bu zikrolunan ve istifa edilip kendilerine kitap ve hükm-ü Nübüvvet verilerek âlemîne tafdil edilmiş bulunan muhsinîn ve salihîndir ki, Allah kendilerini** أُولٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ (*"İşte Korkudan emin olmak, onların hakkıdır ve hidayete erenler onlardır."* En'âm-6/82) medlûlünce hidayete erdirmiştir. Binaenaleyh فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ **Sen, ancak onların hüdalarına iktidâ eyle:** Maziden nümune-i imtisal olmak üzere bunların hey'et-i mec'muasının tuttukları tevhid-i iman ve ikan, istikamet, salâh, fazilet ve ihsan, kitab, hikmet, nübüvvet, hasılı hidayet yolunu tut, başkalarına bakma. Bu «اقْتَدِهْ» emrindeki «ه» zamir değil, "ha"'i sekittir. Yâni hâlet-i vakıfta «ه» ın harekesini muhafaza eden mücerred bir harftir. Bunun için sâkin okunur. Ve Hamze, Kisaî, Ya'kub Halefü'l-Âşir kıraatlarında, hâleti vasılda hazfedilir, okunmaz. Ancak İbn Âmir kıraatında "hüdâ"'ya raci' zamirdir. Hâleti vasılda kesr ile veya medd ile okunur.

Ve işte kıssa-i İbrâhim'i tezkirin hikmet-ü gayesi budur. Bunlara iktida edip yüzünü ancak Allah'a tut ve hiç bir şeyden korkmayarak ve başkasından hiç bir şey beklemiyerek tebliği ahkâm et. Onlar gibi Sen de, قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَمِينَ **de ki: "Ben bu iş, bu tebliğ üzerine sizden bir ücret, bir ivaz istemem. O Kur'ân başka bir şey değil, bütün zevi'l-ukul âlemlerine taraf-ı İlâhî'den bir tezkir ve ikazdır.** Bu bir ferde bir sınıfa veya bir kavme mahsus değildir. Allah için umuma muhtaç ve mükellef bulundukları şeyleri ihtardır, bir rahmeti âmmedir.

O kâfirler ise:

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ
قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى
لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يرًا وَعُلِّمْتُمْ
مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْ قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ
(٩١) وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ
وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (٩٢) وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ
افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُو۫حِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ
قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ
ف۪ي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْد۪يهِمْ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْ
اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ
وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِه۪ تَسْتَكْبِرُونَ (٩٣) وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى
كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ ظُهُورِكُمْ
وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ ف۪يكُمْ شُرَكٰٓؤُا
لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (٩٤)

Meâl-i Şerifi

91- Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. Çünkü "Allah, beşere bir şey indirmedi" dediler. De ki: "Kim indirdi o, Musâ'nın insanlara bir nûr, bir hidayet olarak getirdiği kitabı? ki, siz onu parça parça kâğıtlar yapıyorsunuz. Bunları ortaya atıyorsunuz da bir çoğunu gizliyorsunuz. Bununla beraber şimdi size ne sizin, ne atalarınızın bilmediğiniz hakikatlar öğretilmekte. "Allah" de. Sonra bırak onları daldıkları batakta oynaya dursunlar.

92- İşte bu da, Bizim indirdiğimiz bir kitab, feyz-u bereketi dünyayı tutacak, evvelki kitablar bu tasdik etmedikçe mu'teber olmayacak, bir de Ümmü'l-Kura'yı ve hem bütün çevresindekileri inzar edesin diye ki, âhireti te'min edecekler buna iman ederler ve onlar namazlarının üzerine muhafız olurlar.

93- Uydurduğu yalanı Allah'a isnad eden veya kendine birşey vahy edilmemişken, "Bana vahy olunuyor" diyen kimseden, bir de "Allâh'ın indirdiği âyetler gibi ben de indireceğim" demekte olan kimseden daha zâlim kim olabilir? Görsen o zâlimler ölüm dalgaları içinde boğulurken Melâike ellerini uzatmış çıkarın, diye, canlarınızı bu gün zillet azâbiyle cezâlanacaksınız. Çünkü Allah'a karşı hakk olmayanı söylüyordunuz ve çünkü Allah'ın âyetlerinden istikbar ediyordunuz.

94- Celâlim hakkı için işte geldiniz, bize, teker teker. İlk defa yarattığımız gibi ve o size bahş edip hayâlına daldırdığımız servetleri arkalarınızın gerisine bıraktınız. Hani o sizin mevcudiyyetinizde şürekâ olduklarını zu'm ettiğiniz şefaatcılarınızı da yanınızda görmüyoruz? Gördünüz ya, aranızdaki rabıtalar didik didik koptu ve o zu'm ettiklerinizin hepsi sizden gaib olup gitti.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ **Allah'ı hakkıyla takdir etmediler,** sıfatı celâl ve cemalini lâyıkıyle tanımadılar. Alâ külli şeyin kadîr, rahmani rahîm olduğuna iman etmediler, ni'met ve rahmetinin kadrini bilmediler, hukukuna riayet, şan-ı Ulûhiyyetine hürmet eylemediler. Hasılı takdirsizlik ve nankörlük yaptılar. اِذْ قَالُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ **Zira, "Allah beşere hiç bir şey inzal etmedi." dediler.** Böyle demekle yalnız beşeriyyet hakkında bir takdirsizlik değil, Allah hakkında takdirsizlik ettiler. Beşere Allah'ın en büyük rahmet ve ni'meti olan

vahyi irsal-i Rusulü ale'l-ıtlak inkâr etmek cüretinde bulundular. Sâbiliğe saptılar ve öyle bir surette saptılar ki, mahsûs ve ma'kul tanımayan sofestaîlerin veya beşeriyyeti te'lih etmek isteyenlerin, "Allah biz insanların işine karışmaz" dedikleri gibi Allah'ın beşere indirdiği hiç bir şey yokmuş veya beşerde her ne varsa Allah'dan başkası tarafından veya beşerin kendisinden imiş gibi idare-i kelâm ettiler. Şübhe yok ki, bu gibi tefevvühata cür'et etmek bir nankörlük haslatinden, bu da, nankörlüğün şenaatini ve Allah'ın azamet-ü kudretini takdir edememekten mün'bais fahiş bir cehalet ve ahlaksızlıktır. Allah dediği zaman ne dediğini bilmeyen, bu ism-i celâlin ne kadar namütenahî bir kudret-ü kemal ifade ettiğini gereği gibi teemmül etmeyenlerdir ki, böyle cür'etlerde bulunurlar. "Allah, beşere bir şey indirmedi" sözü bir müşrik sözü olduğu ve yukarıdan beri anlaşıla geldiği üzere Mekke müşriklerinin de bu fikirde bulunduğu zâhirdir. Fakat bunu Medine'de Yehudîlerin hahambaşılarından Malik İbn Sayf'ın söylemiş olmasıdır ki, bu âyetin nüzulüne sebeb olmuştur. Şöyle ki:

Malik İbn Sayf semiz, şişman bir adam imiş. Resulüllah'ın yanına gelmiş. Konuşurken Resulüllah, kendisine: "Musâ'ya Tevrat'ı indiren Allah'a and vererek soruyorum, Allah hibr-i semîne buğz eder" diye Tevrat'tan buluyorsun değil mi? Halbu ki sen, hibr-i semînsin. Yehudîlerin yedirdiği şeylerden semizlemişsin" buyurmuş, hazırûn gülmüşler. Malik ibn Sayf, kızmış. Hazret-i Ömer'e dönüp مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَىْءٍ **"Zira Allah beşere hiçbir şey inzâl etmedi." dediler."** demiş, Nübüvvet-i Muhammediyye'yi inkârda mübaleğa etmek için hiddetinden müşrikler gibi hepsini inkâr edivermiş. Sonra bu sözünden dolayı Yehudîler tutmuşlar, kendisini riyasetten azledip yerine Kâb ibn Eşref'i geçirmişler. Bu âyetin sebeb-i nüzulünde meşhur olan cumhur kavli budur. Bundan dolayıdır ki, sûrenin başında beyan olunduğu üzere bu ayet bu sûrenin Medine'de sonradan nâzil olan bir kaç âyeti cümlesinden olduğu mervidir. Filvaki' yukarıdan beri sıyak-ı kelâm, müşriklere karşı olduğu halde burada Yehud dahi ilâve edilerek buyuruluyor ki:

قُلْ Öyle diyen takdirsizlere karşı de ki: مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذٖى جَٓاءَ بِهٖ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ **"Musâ'nın insanlar için bir nûr olarak, bir hidayet olarak getirdiği kitabı (yâni Tevrat'ı) kim inzal etti?** O nûr-ü hüda ki, تَجْعَلُونَهُ قَرَاطٖيسَ **siz onu kırtaslar yapıyosunuz,** tenevvür edip amel edecek yerde parça parça kağıtlara koyuyor, kuru evrak haline getiriyorsunuz, تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثٖيرًا **Bunları meydana**

İstikbar: Kendini büyük görme. **Tefevvühat:** Dil uzatma. **Hibri Semim:** Şişman bilgin. **Kırtas:** Kağıt parçası, kağıtçı.

çıkarıp nümayiş ediyor ve bir çoğunu gizleyorsunuz. Yâni ketm-ü tahrif ediyorsunuz, meydana koyduklarınızla da amel etmiyor, kalbinize koymuyorsunuz. Lâkin İbn Kesir ve Ebû Amr kıraatlarında gaib sıgasiyle نَهُ قَرَاطِيسَ يُبْدُونَهَا وَيُخْفُونَ كَثِيرًا okunur ki, onu kırtaslar yapıyorlar. İstediklerini meydana çıkarıp bir çoğunu gizliyorlar demektir. Bunda Yehud'dan hıtab ile değil, gıyab ile ta'bir buyurulmuştur. Eğer O, bir kıraat olmasa idi, bu ayetin de Mekke'de ve müşrikler sebebiyle nazil olduğuna hükm edilebilirdi. Ancak bu surette inzal-i Tevrat'ın ve ahval-i Yehud'un müşriklere karşı nasıl bir madde-i nakz olarak irad edilebileceği suâli varid olurdu. Fakat bunun da vechi yok değildir. Zira Mekke müşrikleri nazarında da, Musa'ya Tevrat'ın nüzulü ve ahval-i Yehud, meşhudat-ı şayiadan idi. Onun için, لَوْ اَنَّا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا اَهْدٰى مِنْهُمْ (*"Yahud demiyesiniz ki: eğer bize kitap indirilmiş olsa idi her halde onlardan daha ziyade muvaffak olurduk....."* En'âm-6/157) diyorlardı. Binaenaleyh bu iki kıraatın hey'et-i mecmuası bize şunu ifade eder ki, âyetin nüzulünde hem Yehud'un, hem müşriklerin tesebbübü vardır. Her ikisi de Nübüvvet-i Muhammediyye'yi inkâr için, مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ **"Allah beşere bir şey indirmedi, dediler."** demişlerdir. Fakat asıl sebeb-i nakzı evvelâ Tevrat ve takdirsizliklerinin misali de O'na karşı aldıkları vaz'iyyet ile gösterilmiştir. Bundan başka daha umumî olmak ve Kur'ân'a dahi temas etmek üzere buyuruluyor ki:

وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا اَنْتُمْ وَلَا اٰبَاؤُكُمْ **Bir de size, ne kendinizin, ne atalarınızın bilmediğiniz ilimler ta'lim olundu.** Binaenaleyh bunları size indiren, ta'lim eden muallimi hakıkî kim? Ya Muhammed, o takdirsizler buna ne derlerse desinler Sen, قُلِ اللّٰهُ **"Allah'dır" de.** ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ **Sonra onları bırak, daldıkları butlan içinde oynaya dursunlar.** وَهٰذَا **Bu Kur'ân da,** كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ **Bizim indirdiğimiz öyle bir kitabtır ki,** مُبَارَكٌ **mübarektir.** Feyzi cihanı tutacaktır. مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ **Önündekini musaddık,** müeyyid ve mümeyyizdir. Ondaki nûr-ü hüda bunun tasdikinden geçerek tezauf ve teeyyüd-ü inkişaf edecektir. وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا **Biz, onu bunun için,** yâni âlemîni tezkir ve berekat ve tasdik için ve bir de **Ümmü'l-Kurâ'yı ve bütün çevresindeki kimseleri inzar edesin diye inzal ettik.** وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **ve âhirete iman eden,** akibetlerini kurtarmak isteyenlerdir ki, يُؤْمِنُونَ بِهِ **buna iman ederler.** وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ **Ve bunlar, namazları üzerinde muhafız kesilirler.** Bütün karyelerin anası merkezi demek olan «اُمُّ الْقُرٰى» Mekke'nin bir ismidir ki, merkez-i cihan, kıble-i En'âm demek gibidir. İnzar Mekke'nin kendisine değil, ahalisine olacağı

Butlan: Boş ve abes olmak.

ma'lûm bulunduğundan mânâ, mecaz veya isnadı mecazî suretiyle «اَهْلَ اُمِّ الْقُرٰى» demektir. وَمَنْ حَوْلَهَا Dahi buna karinedir. Şübhe yok ki, Mekke denilmeyip de Ümmü'l-Kura denilmesi Mekke'yi âlemdeki bütün kurânın bir merkez-i mutlakı gibi mülahaza ettirmek içindir. Ve Binaenaleyh وَمَنْ حَوْلَهَا de merkez ve muhit tekabüliyle bütün muhit-ı arzda bulunanların hepsi demek olur. Maamafih Ümmü'l-Kurâ, merkeziyyet mefhumundan kat'ı nazarla sadece Mekke demek gibi düşünülürse وَمَنْ حَوْلَهَا dan Mekke havalisi, Mekke civarı, bundan da nihayet Ceziretü'l-Arab tasavvur olunur. Bu ihtimale nazaran Kur'ân'ın hikmet-i nüzulü munhasıran Mekke ve Ceziretü'l-Arab ahalisinin inzarına mahsus imiş gibi bir tevehhüm hâtıra gelebileceğinden لِتُنْذِرَ مَكَّةَ وَمَنْ حَوْلَهَا buyrulmadığı gibi لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا dahi buyrulmayıp vavı atf ile وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا **Biz, Ümmü'l-Kurâ'yı ve bütün çevresindeki kimseleri inzar edesin diye inzal** buyrulmuş ve bununla nüzul-i Kur'ân'ın, risalet-i Muhammediyye'nin yalnız Arabı inzar hikmetine munhasır olmadığı ve bir âyet yukarısındaki اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَمِينَ (*"O mahzâ alemini inşad için İlahi bir yadigârdır."* En'âm-6/90) mânâsiyle berekâtının şumulünden teğafül edilmemek lâzım geldiği velhasıl وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا (*"Senide başka değil, ancak bütün insanlara şâmil bir risaletle rahmetimizin müjdecisi, azâbımızın habercisi gönderdik ve lakin insanların ekserisi bilmezler."* Sebe'-34/28) mazmunu anlatılmıştır. Fakat garibdir ki, bütün bunlara karşı Yehudîlerden bir fırka işbu وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا **"Ümmü'l-Kura'yı ve bütün çevresindekileri inzal edesin diye."** nazm-ı celilinden Hazret-i Muhammed aleyhisselâm'ın yalnız Arab'a meb'us bir Peygamber olduğunu istidlâle kalkışmışlar. Yâni Nübüvvetini itiraf etmekle beraber umuma değil, Arab'a mahsus bir Peygamber olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Bunlar, Yehuddan İseviyye fırkası namiyle yad olunurlar ki, bu gün münevver geçinen Avrupalılardan bir kısmının Arab olmayan müslümanlar arasında bu Yehudî fırkasının mezhebini ve politikasını neşretmeğe çalıştıklarını görüyoruz. Beşerde emr-i vaki olan nübüvveti inkâr etmek, Allah'ı hakkıyle takdir etmemekten mün'bais bir cür'et ve bir nankörlük ve her hangi bir Peygamberin Nübüvvetini ve her hangi bir kitabın nüzulünü kabul ettikten sonra bütün Enbiya ve kütübü tasdık ve te'yid eden ve onlardan daha vazih ve daha feyyaz olarak inzal edilmiş bulunan mübarek Kur'ân'ı ve Nübüvvet-i Muhammediyye'yi inkâr etmek ise, bundan başka açık bir tenakuz olduğunu tefhim ile emr-i Nübüvveti takrir ve te'yid ve mes'el-i Nübüvvetin sıfat-ı İlâhiyye mesailine teferruunu ve irfan-ü ahlak, hiss-i mes'uliyyet ve endişe-i akibet ile alâkasını tes-

---

Teğafül: Bilmez görünmek. **Feyyaz:** Çok feyz veren.

bit ettikten sonra Allah'a yalan isnad eden, yalan yere Peygamberlik iddia eyleyen veya Allah'a Peygamber'e rekabet etmeğe kalkışan müfteriler, kezzablar, sahtekârlar ve had nâşinaslar hakkında vaîd ve inzar olarak da söyle buyuruluyor:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ **Ve kimdir o kimseden daha zalim ki,** افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا **Allah'a yalan iftira etmiştir?** Meselâ, Müseylimetü'l-Kezzab ve Esved-i Ansi gibi, "Allah, beni Peygamber gönderdi" diye yalandan nübüvvet iddia etmeğe veya Amr ibn Lühay ve emsali gibi kendi kendine din uydurmağa, ahkâm ve vaz'etmeğe kalkışmış veya her hangi bir suretle Allâh'a karşı yalan uydurmuş, Allâh'a nisbeti câiz ve lâyık olmayan bir şey isnad eylemiş, اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ **veya kendisine hiç bir şey vahyolunmamışken bana vahyolundu demiştir.** Hasılı ya her hangi bir suretle bir yalan iftira etmiş veya bilhassa vahy iddiasiyle iftira eylemiştir. Diğer bir mânâ ile, "bana vahyolundu, ona hiç bir şey vahyolunmadı" demiş, kendine vahy iddia etmiş ve Peygamber'e vahyi înkâr eylemiştir. Yalanın iki büyük nev'ini cem'etmiş, yoğa var, vara yok diye muzaaf bir kizb-i azîm söylemiş demek olur. وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ **Ve o kimseden ki, Allâh'ın indirdiği âyetler gibi ben de indireceğim demiştir.** Allâh'a rakabet, Kur'ân'ı tenzîr, Peygamber'e muaraza edeceği zu'munda bulunmuştur. Nitekim Taif'li Nadr İbn Hâris ve yardakları لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا (*"Dilesek bunun gibisini biz de söyleriz."* Enfâl-8/31) demişler وَالزَّارِعَاتِ زَرْعًا وَالْحَاصِدَاتِ حَصْدًا وَالطَّاحِنَاتِ طَحْنًا وَالْخَابِزَاتِ خَبْزًا وَالْاٰكِلَاتِ لَقْمًا "ekin ekenlere, ekmek yapanlara, pişiriş pişirenlere lokma edenlere kasem olsun" diye saçmalar söylemişlerdir. Ve işte şu zikrolunan misaller bu âyetin nüzulüne sebeb olmuşlardur ki, bunların bâzısı Mekke'de, bâzısı Medine'de vakı' olmuş bulunduğundan bu âyetin de Mekke hâdisatına dahi işaret ederek Medine'de nâzil olduğu mervidir.

Ey muhatab, وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ فٖى غَمَرَاتِ الْمَوْتِ **sen bir görsen, bütün bu zâlimlerin gamaret-ı mevte düştükleri, ölümün pençelerine geçip şiddetten şiddete atıldıkları** وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْدٖيهِمْ **ve Melekler ellerini uzatarak** اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْ **haydi bakalım canlarınızı çıkarın, yahûd kendinizi kurtarın** اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ **bugün siz hakaret-ü zillet azabiyle cezalanacaksınız.** بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ **Çünkü Allah'a karşı hakkolmayanı söylüyordunuz** وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِهٖ تَسْتَكْبِرُونَ **ve âyetlerinden istikbar ediyordunuz. Kibrinize yediremiyor, onlara imandan, teemmülden kaçınıyordunuz.** وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ

Gamaret: Bönlükler, bilmezlikler. **Zû'm:** Batıl zan, sanı, şüphe. **Teemmül:** İyice, etraflıca düşünmek.

Ve gördünüz ya ey zalimler, bugün bize ilk defa sizi halkettiğimiz gibi teker teker, yalnız başınıza geldiniz. وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ **Ve size bahşettiğimizi şeylerin hepsini arkanızda bıraktınız.** وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ **O şefaatcilerinizi de sizinle beraber görmiyoruz.** الَّذٖينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فٖيكُمْ شُرَكٰٓؤُا **Onları ki, siz, kendinizde ortakdırlar diye zu'metmiştiniz.** Mevcudiyyetiniz üzerinde bunların rububiyyet hıssasına malik bir takım şürekâ olduklarını ve Allah'a karşı size şefaat edeceklerini zannediyordunuz. لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ **Artık aranızda ebedî inkıta' vaki' oldu.** (Nafî', Hafs, Kisaî, Ebû Ca'fer'den maadasında «نُ» un ref'iyle «بَيْنُكُمْ» okunduğuna göre) Artık aranız ebediyyen açıldı, bütün rabıtalar kesildi târumâr oldu وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ **ve zu'metmiş olduğunuz o hayallar, o kuruntular sizden gayb oldu gitti,** diye tarafımızdan hitab, tebliğ edildiği vakıt görsen!.. Neler olacaktır, neler!..

Bunları göz önüne getirmeli de Allah'a karşı haksızlıkta, takdirsizlikte bulunmamalıdır.

Filhakika:

اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰىۜ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقُ الْاِصْبَاحِۚ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًاۜ ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ ﴿٩٦﴾ وَهُوَ الَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فٖي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾ وَهُوَ الَّذٖٓي اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾ وَهُوَ الَّذٖٓي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ

حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ
وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ
مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ
وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا
يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ
تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

Meâl-i Şerifi

95- Allâh, o dâneleri, çekirdekleri pörtleten, ölüden diri çıkarır ve diriden ölü çıkaran. İşte size söyliyorum Allâh O, şimdi söyleyin nereden çevriliyorsunuz?

96- O, tan attırıp sabah çıkaran, geceyi bir aramgâh kılmış, Şems-ü Kameri de birer nişane-i hesâb. O işte, O azîz, alîmin takdiri.

97- Hem O'dur, O ki karada ve denizde yolu doğrultmanız için size yıldızları sebeb kılmıştır. Hakikat ilim ehli olanlar için âyetleri tafsil eyledik.

98- Hem O'dur, O ki, sizi bir tek nefisten halketti, demek bir müstekar bir de müstevda' var. Hakikat ince anlayışlı fıkıh ehli olanlar için âyetleri tafsil eyledik.

Pörtleten: Yerden bitiren, çıkaran. **Aramgâh:** Dinlenme yeri. **Müstevda':** Emanet bırakılan.

99- Yine O'dur, O ki, semâdan bir su indirdi, derken onunla her şeyin nebatını çıkardık, derken ondan bir yeşillik çıkardık, ondan birbiri üzerine binmiş dâneler çıkarıyoruz. Hurmâ ağacından da tal'ından sarkan salkımlar ve üzümlerden bağlar, zeytunu da, narı da, birbirine benzer benzemez, bakın her birinin meyvesine. Bir meyve verdiği vakit, bir de kemale erişine, şübhesiz şu size gösterilende iman ehli olanlar için bir çok âyetler vardır.

100- Bir de tuttular Allâh'a Cinleri (gizli mahlûkları) **şerik koştular. Halbuki O, onları yarattı. Bundan başka O'na oğullar ve kızlar saçmaladılar. Ne dediklerini bildikleri yok. O'nun zat-ı sübhanîsi onların vasıflarından çok münezzeh ve mütealidir.**

101- Göklerin ve yerin mübdii, O'na veled nasıl tasavvur edilir? Ki, bir eşi bulunmak mümkün değil, o her şeyi yaratmış ve her şeye alîm.

فَمُسْتَقَرٌّ İbn Kesir, Ebû Amr, Ya'kub'dan Revh kıraatında ism-i fail sıygasiyle فَمُسْتَقِرٌّ okunur.

إِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى **Allah, dâneleri ve çekirdekleri yarandır,** يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ **ölüden diri çıkarır,** وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ **ve diriden ölü çıkarandır.** ذٰلِكُمُ اللّٰهُ **işte Allah, budur.** Böyle bütün tabiatlar üzerinde hâkim olan fâtır-ı mucid-dir.

FALK: Şakketmek, çatlatmaktır. **HABB,** habbenin, **NEVA** da, çekirdek demek olan nevatın cem'i makamında ism-i cinstir. Hab, dane, ot tohumlarına, nevat, çekirdek de ağaç tohumlarına delâlet eder. Maamefih ot ve ağaç ikisi de nebatî olduğundan nevatı dânenin içindeki maye-i nebatî gibi mülâhaza etmek mânen daha muvafık olacaktır ki, bir habbenin içindeki bu lüb, bu maya bir hurma veya üzüm tanesinin içindeki çekirdek gibidir. Buna nevatın tasgırı olarak "nüveyye" dahi denilir ki, Fransızlar'ın "nuvoyya" ta'birini bundan me'huz görünür. Bakınız, bir dâne, bir çekirdek bir yere düşer, bir müddet geçince Allah, o dâne, o çekirdek dahilinden bir hareket, bir tazyik, bir intaş husule getirir. Onu altından üstünden falkeder, çatlatır, tabiat-ı sükûnu, tabiat-ı harekete, tabiat-ı ittisali, tabiat-ı infisale tahvil eder. Üstteki çatlaktan vahidü'l-felka veya Zatü'l-felkateyn olarak havaya yükselen şecere, altındaki çatlaktan zemine geçen ve saçak ta'bir olunan şecere çıkar ve o habbe, o çekirdek evvelâ böyle

İntaş: Toprakta çimleme.

bir sâid, biri hâbıt iki muhtelif tabiatte bulunan iki şecerenin sebeb-i ittisali olur. Parmakla eziliverecek kadar ince ve lâtif olan o yumuşak saçaklar, sert çuvaldızların, sivri bıçakların nüfuz edemeyeceği derecede sulb olan yerleri ve bâzı zaman kaskatı taşları bile çatlatır, aralarına girer ve sonra bir nebât, bir ağaç üzerinde o kadar acîb ve bedi' bir surette tebayi'-ı muhtelife tahassul eder ve bu muhtelif garaizin hepsi öyle bir ahenk-ü nizam ile işler çalışır ki, acaib-ü dekaikinin şerh-ü izahı tükenmez. Bir tabiattan yarılıp çıkan kışir, haşebe, öz uruk, cezr, sak, ağsan, evrak, ezhar, envar bu muhtelif tabayiin her biri bütün kuva-yı tabiiyye üzerinde icra-yı hükm-ü te'sir ve ibraz-i sun-u kudret eden kudret-i fatıranın âyât-i i'cazından olan birer âlemdirler. Bunları daha geniş bir zevk ile müşahede etmek isteyenler, nebatatın teşrihını, ensacını garâizi uzviyyesini tedkik ve mutalaa etsinler. Sonra çatlaktan çatlağa, fıtrattan fıtrata geçen ve sıfatları hassaları, levinleri, şekilleri, ta'mları, tabiatları muhtelif olan bu ecsam-ı muhtelifenin mesai-i müşterekesinden maksud-ı aslî olan semere tevellüd eder. Bir habbe veya bir çekirdek yerine kat kat kutular, mahfazalar içinde yüzlercesi meydana gelir. Ve her biri kemalini bulunca yeni bir âlem olmak için bittiği yerden kopar, topraklara katılmak üzere zemine atılır. Menşe' bir ve tabiatin, nücumun, fusulün, anasırın te'sirleri şeraitı müsavi olduğu halde bir habbeden, bir çekirdekten bu kadar muhtelif ecsam ve tabayiin çatlayıp çıkması tabayi' ve anasırın değil, hakîm rahîm, kadiri muhtar olan Vacibü'l-Vücud'un takdir-ü tedbiri eseri olduğunda şübhe yoktur. Toprakta, çekirdekten bunları bitirip çıkaran kudret-i fâtıra ne ise, yine toprakta bunlardan çekirdeği bitiren kudret-i fâtıra da O'dur. Gerek dâneyi, çekirdeği şaktan nebât ve eşcâr çıkarmak ve gerek bir şaktan dâne, çekirdek halk etmek her iki mânâsiyle فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى **"Allah daneleri ve çekirdekleri yarandır"** odur. Binaenaleyh doğrudan doğru topraktan habb-ü nevatı yaradıp çıkaran da O'dur. O, böyle ölüden diri çıkarır, diriden ölüyü çıkaran da O'dur. Ve bu mânâ hayvanâtta daha derin ve daha büyük bir şümul ve bedaat ile zâhirdir. Ve işte Allah, bu falk u fıtrati yapan, ölüden diri ve diriden ölü çıkaran ve tabiatlar üzerinde hâkim olan kadir-i mutlak, fail-i muhtardır.

فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ **Binaenaleyh O'ndan nasıl çevrilir de başkalarına taparsınız?** Yahud O'ndan, O'nun te'siri hükm-ü kudretinden nerede kurtula-

---

Hâbıt: Yukarıdan aşağıya inen. **Bedi'i:** Garip, güzel. **Tebayi':** Tabiatlar, huylar. **Garaiz:** Maksatlar, gayeler. **Haşebe:** Odun, ağaç. **Uruk:** Irklar. **Cezr:** Kök. **Sak:** Bir şeyin aslı. **Ağsan:** Ağacın dalları. **Evrak:** Yapraklar. **Ezhar:** Satıhlar, yüzeyler, çiçekler.
Envar: Işıklar, aydınlıklar. **Teşrih:** Açıklama. **Bedaat:** Hayret verici.

caksınız? Gerek hayatta olun, gerek mematta, gerek hayvanlara karışın gerek otlara, gerek yere geçin, gerek göğe çıkın, gerek zulmette bulunun, gerek nûrda. Hasılı hiç bir halde, hiç bir noktada O'nun elinden kurtulamazsınız. Zira **فَالِقُ الْاِصْبَاحِ sabahı çatlatan,** zulmetleri yarıp fecr yapan, ziyayı aksettirip tan attıran O'dur. **وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا o geceyi seken, dinlenecek, istirahat edecek bir muhit-ı sükûn وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا Şems-ü Kameri de hesab yapmıştır.** (Âsım Hamze, Kisaî ve Halefe Âşir'den maadasında وَجَاعِلُ الَّيْلِ سَكَنًا okunur) Zulmet-i ademi çâk edip tan attırarak yoğu var eden ve ufku sabah ve sabahatle açıp vücuda, hayata intibah ve hareket-ü faaliyyet veren ve geceleyin bunları gizleyerek heyecanları teskin etmek ve yorgunlukları dinlendirmek için bir sütre-i sükûn çeken yine O'dur. Âyet-i nehar olan şems ve âyet-i leyl olan kamer bunların âmil ve fâili değil, vasıta-i hesabiyyeleridir. Hepsi hesablı yapılmıştır. Ve insanlar, faaliyyet ve sükûnlarının hesabını vermekle mükellef bulunduklarından Allah Teâlâ, mekadir ve kemmiyyatı ta'yin-ü tahsis ederek hesabı da halketmiş, şems ve kameri bu hareket-ü sükûnun hisabına birer âlemet yapmıştır. **ذٰلِكَ Bütün bunlar,** bu falkler, bu cailler, bu hesablar **تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ o azîz ve alîmin takdiridir.** Ne hesabsız, takdirsiz, gelişi güzel keyfe mettefak oluvermiş bir tesadüftür, ne de ne yaptığını bilmeyen kör bir tabiatin ıttıradıdır. Böyle vücud ve adem, zulmet ve nûr hareket ve sükûn gibi ikisi de bir yere gelmek ihtimali bulunmayan muhtelif ve mütenakız tabiatlerin her birine birer mikdar-ı muayyen tahsis ederek birer had koyup nâmütenahî ihtilâflarına rağmen hepsini bir nizamı te'lif ve terkib içinde hesab-ı kat'î ile yürütmek elbette hiç bir tabiate mahkûm olmayan nazîrsiz bir izzet-ü kudretin ve gaib ü şâhidi bilen nihayetsiz bir ilm-i muhkemin sahibi olan bir azîz ve alîmin eseri beliği ve sun'ı bediidir. Binaenaleyh o Hâlik-u fâtır olan Allah, yalnız kadir değil, şerik ve nazîri yok bir azîz-ü alîmdir de. Bunu hesaba almayıp da O'ndan sarfı nazar etmek ve O'nun tahtı izzet ve ilminde bulunan kuva-i tabiiyye veya hayatiyye veya felekiyyeye bağlanıp perestiş etmek ve sonra O'nun hesabından kurtulmak nasıl mümkün olur? Halbuki:

وَهُوَ الَّذِى O, hem öyle bir Allah'dır ki, جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ sizi nücum için değil, nücumu sizin için, yâni لِتَهْتَدُوا بِهَا فِى ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ berr-ü bahir **zulmetlerinde bunlarla hidayet bulasınız,** bunların delâletiyle hedefinizi, cihetlerinizi, kıblenizi, maddî mânevî yolunuzu doğrultasınız diye yapmıştır. Binaenaleyh bunlar, size taallûkları nokta-i nazarından üzerinizde hâkim ve müdebbir birer ma'bud değil, menafiinize hâdim birer fanusı hidayet ve âyât-ı rahmettir-

---

Çâk: Yarmak. **Cail:** Yerinde durmayıp hareket eden. **Ittırad:** İntizamlı, uygun, uyumlu. **Fanus:** Koruyucu kapak.

ler. قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **Şübhe yok ki, Biz, ilim şanından olanlar için bu âyetleri tafsil ettik.** Evvelâ semadaki yıldızlar gibi nokta nokta ayırt edilerek veciz bir surette kesretle zikr-ü beyan edilen bu âyetler, umuma hidayet olmakla beraber öyle ilmî noktalardır ki, bunlardan ehl-i ilm olanlar, bilmek şanından bulunanlar istifade ederler. Saniyen, bunların kitab-ı hılkatte, berr ü bahirde, arz-u semada, nebatat ve hayvanatta, cevviyyat ve felekiyyatta o kadar çok tafsilâtı vardır ki, bunlardan intifa' edebilmek de ehl-i ilm olanlara, kabiliyyet-i ilmiyesi bulunanlara mahsustur. Binaenaleyh müslümanlar, bu düsturları esas ittihaz ederek nebatat, hayvanat, hesab, rasad, asâr-ı cevviyye, hey'et-i riyaziyye ilimlerini tahsile çalışmalıdırlar. Hâsılı bu âyât-ı Kur'âniyye, o kadar ulûm-ı mufassalayı muhtevidir ki, bunun şerh-ü tafsilinde, قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبّ۪ي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبّ۪ي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِه۪ مَدَدًا ("*De ki: eğer rabbımın kelimatı için deniz mürekkep olsa idi her halde rabbımın kelimatı tükenmeden deniz tükenirdi, bir misli de meded getirsek bile.*" Kehf - 18/109) hükmü caridir.

وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ **Yine o öyle bir Allah'dır ki, sizi ibtida bir nefisten inşa etti.** Bir candan, bir Âdem'dn neş'et ettirdi, üretti. Geniş bilgi 1. ayetinin tefsirine bakınız. [Sûre-i Nisâ'nın başına bak.] فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ **Sonra bir müstekarr, bir de müstevda' var.** Çeşit çeşit.

MÜSTEKARR ve MÜSTEVDA: İstikrar ve istiyda' mânâsına masdarı mimî veya mahalli istikrar ve mahalli istiyda' mânâsına ism-i mekân olur. Yâni hepiniz bir nefisten neş'et etmiş olduğunuz halde her birinizin bir istikrar haliniz, bir istiyda' haliniz var. Sulbden rahime, rahimden dünyaya, dünyadan kabre kâh istikrar, kâh istiyda' iki mütenavib hal içindesiniz yahud kiminiz istikrar yeri, kiminiz istiyda' yeri, bâzınız erkek bâzınız dişi. Yahud kiminiz mevzı'-ı istikrarı, kiminizin mevzı'-ı istiydaı var. Bâzınız sahib-i sulb, bâzınız sahib-i rahim, bazınızın karargahı, hanesi vatanı var, bazınız gurbette, seferde veya göçebe. İbn Kesir, Ebu Amr, Ya'kub'dan Revh kıraatlarında, kafın kesriyle ism-i fail olarak مُسْتَقِرٌّ okunur ki, bu surette مُسْتَوْدَعٌ ism-i mef'uldür. İstikrar lâzım olduğundan müstekar ism-i mef'ul olamaz. Fakat istiyda' iki mef'ulüne ta'diye eder ki, birisi vedia kılınan şey, diğeri de kendine vedia edilen şeydir. Ve bunun ikisine de müstevda' denilir ve burada, birincisidir. Binaenaleyh bu kıraata göre mânâ: Hepiniz bir nefisten inşa edilmiş olduğunuz halde kiminiz müstekir bulunuyor, istıkrar halinde, kiminiz de henüz vedia halinde, yâni kiminiz henüz

---

Cevviyyat: Feza, feza ile ilgili. **İstiyda':** Bir malı emanetten bir yere bırakma. **Mütenavib:** Nöbetleşe tekrarlanıp giden. **Ta'diye:** 2 meful alır. (Geçişli)

menşe' olan sulbden ayrılmamış orada duruyor. Kiminiz rahime tevdi edilmiş doğmak üzere bulunuyor. Diğer bir mânâ ile: Kiminiz rahimde istikrar etmiş, kiminiz henüz sulbde emanet bulunuyor yahud kiminiz bilfiil halkedilmiş, kiminiz de henüz kuvve halinde. Yahud kiminiz kararını bulmuş, bülûğ ve kemaline ermiş, kiminiz de henüz taht-i velâyet ve vesayette, yahud kiminiz mütemekkin, medenî veya mukim, kiminiz müsafir veya seyyar, nihayet bir kısmı ölmüş, bir kısmı dünyada. Hâsılı menşe' bir neş'et mütenevvi', naşi' ve ahval, ıttırad ve inkılâb içinde hem müttefik, hem muhtelif de, muhtelif. Binaenaleyh tabiî bir nokta-i nazarla bakıldığı zaman, ilm ü fennin en büyük kanunu olan ıttıradı tabiat kaidesi mucebince bu tenevvü' ve ihtilâf olamamak ve bu neş'et bulunamamak iktiza ederdi. Eğer bu vakıat olmasa idi de, mes'ele tabiat mebdeiyle binnazariyye tasavvur edilse idi, bu neş'etlere mümteni' bir tenakuz nazariyle bakılmak lâzım gelirdi. Halbuki âleme nazaran bile menşe'i vahidden füru-ı kesire ve mütehalifenin neş'eti, emr-i vakı'dır. Ve vakıa, vakıadır. Demek ki, illet-i vakıa, madde ve tabiat-i menşe' değil, haliktir. Maddeye ve tabiat-i menşe'e inzımam eden her hâdisede bir halk-ı cedid vardır. Yâni bilâ madde icad gibi zat ve sıfât-ı halıktan başka hiç bir şarta mütevakkıf olmayan bir icad-ı ma'dum, bununla beraber bu icadı, icad-ı sabıka tevfik ve raptederek onu tenmiye ve tezyid eden bir takdir ve bir sun'ı bedi' vardır. Maddeyi kendi tabiatinde istıkrar ettirmeyip de şakketmek ve ona, onda bulunmayan tenevvü' ve ihtilâfı vererek vahidden kesir, muvafıktan mugayir ve mugayirden muvafık çıkararak bir çok furu' ve şuebatı muhtelife inşa etmekte dahi ilk maddeyi, ademden icad gibi madde ve tabiat-i madde haricinden gelen bariz bir halk-u te'sir, vücud-i halika ve ılm-ü kudretine delâlet eden bir sun'ı bedi' okunur ki, bunun vücuh-ı delâleti mânâ-yı tabiat olan istikrar ve ıttıradın zıddı olup onu temamen veya kısmen tehallüf ettiren yeniliklerin, inkılâbatın mevcudiyyetidir. Her istîda' her yenilik, her hudus, her uruz, her tegayür bir delil-i halk ve bunun içinde her istikrar, her ıttırad, her tevafuk, her nizam bir delil-i san'attır. Vahidin kesir, mugayirin muvafık olması bir tenakuz olduğu halde vahidden kesir, muvafıktan mugayir yapılması ancak halk-u inşa ile mümkün olur. Bâzıları ademden halkı beka-yı illet ve tezayyüf-i illiyyet kaidesine muhalif zannederler. Tabiate nazaran bir de ademden halk, ma'dumun illiyyeti mânâsına tefsir edilmesine göre bu zan doğrudur. Zira ma'dumun illiyyeti, illetin zarurîdir. Tabiat, illet farzedildiği za-

---

Naşi': Neş'et eden, kaynaklanan. **Mütehalife:** Zıt olanlar. **İnzımam:** Katılmak. **Ma'dum:** Yok olan. **Tenmiye:** Artırmak. **Mugayir:** Zıt, aykırı. **Şuebat:** Kısımlar. **Uruz:** Arız olma, gelme. **Tazayyüf:** Meyletmek, yönelmek.

manda da her teğayür ve tahavvül noktasının beka ve tezayyüf-i illete muhalif olduğu bedihî bir emr-i vaki'dir. Fakat halkta illet, hâlik olmak üzere mülâhaza edildiği zaman ne beka-yı illet, ne de tezayyüf-i illiyyet hiç biri tehalüf etmemiş olur. Ve hattâ halk mefhamudur ki, bu kanunu tesbit ve te'yid eder. Ancak tezayyüf-i illiyyet, her ma'lûlün illete tevakkufu ve illetten fazla bir kudret ifade edememesi mânâsına anlaşılmalı, Ma'lûlün behemehal illetine müsavatı mânâsına telakkı edilmemelidir. Zîrâ ma'lûlün illetine müsavatı da muhaldir. Bir okka, bir okkayı çekemez. Hakikî illet, ma'lûlünün müsavisi olamaz. Bir fark ve fazlı haiz olmak zarurîdir. İllet ma'lûlüne kendinden bir şey vermez, onda eserini halkeder. Yoksa illet tükenir, beka-yı illet kalmaz. Ve bunun için illet, ma'lûlünün aslı değil, hâlık ve barii'dir. Tohum ve ağaç, baba ve evlâd, usul ve furu' yekdiğerinin illet ve ma'lûlü değil, sebeb ve müsebbebi, yâni tarik-ı hudusu ve mahalli istidaıdır. Bunların istida' ve istikrarları da beka ve tezayüf-i illetin, vücud ve te'siri halikın vech-i delâletleridir. Asl ile feri' arasında inkılâb ve ihtilâf ne kadar çok ve mânâ-yi istikrar ve ıttırad ne kadar az olursa orada hukm-i tabiat o kadar az ve te'siri hâlık o nisbette çok görünür. Gerçi lâekal hareket ve sükûn gibi iki mânâ-yi mütegayire kabiliyyetten azâde olan sükûn ve istikrar-ı mutlak içinde bulunan hiç bir madde yoktur. Ve hattâ mücerred hareket bile tabiatin kanun-ı küllîsi olan ittirada ve yeknesaklığa muhalif ve teceddüd ve inkılâb ifade eden bir tegayür ve istida'dır. Lâkin ecza-i maddedeki bu tegayür ve tahavvül ekseriyyetle hafî olduğu için mücerred madde fikrine doğru inildikçe hukm-i tabiat daha zâhir ve madde bakî ve müstakır gibi tevehhüm olunur. Maamafih mevadd-i basitada tahavvül hissedildiği zaman da besatat-i haysiyyetiyle mânâ-yı halk daha büyük bir bedahetle keşf olunur. Bu suretle cemadat ve maadin üzerindeki mânâ-yı halk nebatata, hayvanata doğru geçildikçe bir nisbeti mütezayide ile artar, delâil-i halk daha çok tebarüz eder. Tenasül-i beşerî ve hayat-ı insaniyyeye gelince: Efrad-ı beşer beynindeki tefavüt-i ahval hepsinden ziyade olduğu için burada kudret ve san'at-ı hâlık delilleri daha çok daha mufassal ve bununla beraber kesret-i terkib ve tafsilden naşi tasavvur ve ihatası daha müşkildir. İşte فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ bütün bu delâili ve âyâtın vücuh-i delâletlerinin bütün vuzuh-u tenkih-i ilmîsiyle gösteren bir düsturdur. Ve hiç bir hakîm, hiç bir felsefe "ıttırad ve tegayür" tahaffuz ve tahavvül, beka ve tezayyüf düsturunu bu kadar güzel ve bu kadar şumul ve nekahatile fezleke edememiştir. Binaenaleyh burada evvelâ cins-i beşerin mânâ-yı vahdetini tazammun eden Hazret-i Âdem'in keyfiyyeti halk ve inşasiyle hiç meşgul olma-

---

Besatat: Sadelik, düzgünlük. **Tefavüt:** Farklılık. **Nekahet:** Anlama. **Fezleke:** Hulasa etme.

dan her ailede, her kavm-ü kabilede gördüğümüz vech ile bir asıldan, bir ırktan bir çok kimselerin mütevaliyen tenasül ve tekessür edip gittiklerini ifade eden tenasül kanununun iş'ar ettiği kesret-i tenevvü' ve tahavvül kat'iyyetle isbat eder ki, Allah Teâlâ, yalnız menşe'lerin Halik'ı değil, bütün tafsilatiyle her nevi' neş'etlerin dahi Halik'ıdır. Görülüyor ki, فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ tahlil ve tafsili o kadar yüksek ve amîk bir düstur-ı hikmettir ki, bununla o bir âyetlerin vücuh-ı delâletlerindeki en dakîk bir mebde', tafsil ve izah edilmiş bulunuyor. Binaenaleyh bunu anlamak, diğer âyetleri de şerh-ü tafsil etmek demek olacağı ve bu da onlardan daha derin daha ince bir ehliyyet-i ilmiyye iktiza edeceği cihetle buyuruluyor ki:

قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ **Biz, bu âyetleri, ehl-i fıkıh olan, nefsinde ince ve derin bir fehmi bulunan zümre-i hukema için tafsil ettik.** Yâni tafsilden istifade edebilmek için sade ehl-i ilm olmak kâfi değil, fakıhü'n-nefs olmak da şarttır. Yukarılarda da geçtiği vech ile fıkıh, aslı lûgatte bir şeyi ilel-ü hikmetiyle anlamak, fehim-i dakîk ile fehmetmek mânâsınadır ki, bunda, ma'rifetü'n-nefis mânâsı da münderıcdir. Ve bununla şuna da işaret edilmiştir ki, bundan evvelki âyetlerin tafsilât-ı ilmiyyesi şeraitından biri de insanların kendilerin ve ahval-i nefsiyyelerini tanımalarıdır. Ale'l-âde ehl-i ilm olanlar ma'rifetü'n-nefsi hesaba almadan afâkı anlayıverdiklerini zannederler. Halbuki âyât-ı afakıyye, âyât-ı enfüsiyye ile bilinir ve kararı hak ikisinin intıbakından verilir. Binaenaleyh neş'et-i insaniyye ve hayat-ı enfüsiyye fehm ü temyiz olunmadıkça neş'et-i afakıyye hakkındaki ilim, gayr-i muhkem olur. Neş'et-i insaniyye ise, neş'et-i nebatiyye ve hayvaniyyeden daha cem'iyyetli olduğu için ma'rifet-i nefis daha mu'dıl ve kendinden zühul etmemek şartıyle mütalaa-i afak daha zor olduğundan ve فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ tahlili, bu tafsili de muhtevi bulunduğundan evvelkinde لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ile iktifa olunduğu halde burada لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ buyurularak daha ziyade tahsis kılınmıştır. Binaenaleyh fakıhü'n-nefs olmayanlar için ne kadar tafsilât verilse boştur. Fakıhü'n-nefs olanlar için de vaki'de mevcud olan tafsilâtı anlamak için bu âyet en büyük miftahı tetkik ve tahlildir. Ve hatta böyle fakıhü'n-nefs olanlar, yine bu âyetteki düsturun iş'ar ettiği âyât-ı tafsiliyyenin kendisidirler. Bunun için ehl-i fıkha bu cem'iyetli nokta ihtar edildikten sonra aynı düstur dahilinde فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى **"Allah daneleri ve çekirdekleri yarandır."** mazmununu teşrih ve silsile-i istifa ve tekâmülü tavzih ve bu babda anasırı bir mebde-i müessir gibi mülâhaza edenleri redd için en mühim anasır-ı

Amîk: Dibi çok derin. Zuhul: Gafil olmak.

hayatiyyeden bulunan ve bir zamanlar basit ve kadim zannedilen suyun inzalinden bed' ile bunun üzerinde tecelli eden ve cem'iyyet-i beşeriyyenin devamı hayat ve esbab-ı saadetine teallûk eyleyen âyât-ı rahmet ve delâil-i kudret gayet ilmî ve bununla beraber gayet hissî bir tahlil-ü terkib ile umuma irae olunarak şöyle buyurulmuştur:

وَهُوَ الَّذى Ve yine o, öyle bir Allah'dır ki, اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً yüksekten bir su indirdi. İmdi kudret-ü rahmete bakın ki, Biz azîmüşşân, bir su indirdik de **فَاَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ bununla her şeyin nebatını çıkardık.** Habb-ü nevatın ve her türlü nebatın ve insanlar ve hayvanlar gibi nebat ile tagaddi eden veya maadin vesaire gibi nebatata gıda olarak onlara tahavvül ve temessül edecek olan her şeyin nebatiyyetini, kuvve-i nebatiyyesini, nümüvve inkişaf hasletini fiile çıkardık. **فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا Ve bineanaleyh ondan, o nebattan veya o şeyden, tazebir yeşillik, bir çim çıkardık. نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا Bir yeşillik ki, ondan birbirine binmiş dâneler çıkarırız.** Buğday, arpa, çavdar gibi hububat başakları havadan hücum edecek düşmanlara karşı harb nimazı almış mızraklarını uzatmış süvari bölümleri gibi ne güzel müterakibdirler **وَمِنَ النَّخْلِ Ve hurma ağacından مِنْ طَلْعِهَا** tal'ından da yâni tomurcuğundan da **قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ yakınlara sarkmış salkımlar** olur. **وَجَنَّاتٍ مِنْ اَعْنَابٍ Ve daha türlü üzümlerden bağlar وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ ve zeytun ve nar مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ birbirine hem müteşabih, hem de gayr-i müteşabih.** Bu müşebehet ve ademi müşabehet kaydı, yukarıda istıkrar ve istiyda' ile ifade olunan ıttırad ve tegayür düsturunun mantık nokta-i nazarından daha vazıh bir ifadesidir. **اُنْظُرُوا اِلَى ثَمَرِهِ اِذَا اَثْمَرَ وَيَنْعِهِ Şimdi bunun bir meyve verdiği zamanki ham meyvesine bakın, bir de kemale erişine.** Arada ne büyük bir fark vardır ve bu farkta ne mühim bir feyz-i terbiye, ne açık bir feyz-i terakki!... **اِنَّ فِى ذٰلِكُمْ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ Her halde bunda iman edecek olanlar için, Allah'ın varlığına, birliğine, kudretine, hikmeti rübubiyyetine delâlet eden bir çok âyetler vardır.**

Suyun inzali, nebatın, çimin ihracı, اَنْزَلَ ، اَخْرَجْنَا diye mazi sıgasiyle ifade edilmiş olduğu halde habb-i müterakibi, ihrac نُخْرِجُ diye istikbal sıgasiyle ve خَضِرًا ın sıfatı olarak kuvve halinde gösterilmesi ve tomurcuğun, salkımların bu minval üzere bunlara atfedilmesi şayanı dikkattir. Bununla Mekke'de bu âyetin nâzil olduğu sırada Din-i İslâm'ın henüz o çim, o tomurcuk misalinde olduğuna, Kur'ân'ın semadan inen bir rahmet bulunduğuna ve mü'minlerin istıkbali, o cennetler ve kemale ermiş meyveler gibi olacağına bir işaret dahi edilmiştir.

Tagaddi: Gıdalanmak. **Tahavvül:** Değişmek. **Nümüvve:** Büyüme. **Tal':** Tomurcuk.

Fahruddin-i Razî, der ki: "Burada, evvelâ hububat, sonra nahl, ineb, zeytun, rumman, dört nevi' ağaç zikredilmiş ve zeri', eşcare takdim olunmuştur. Çünkü zeri' gıda, ağaçların meyveleri fâkihe, yâni yemiştir. Gıda ise, fakiheye mukaddemdir. Sonra nahl diğer fakihelere takdim edilmiştir. Zira hurma, Arab'a nisbetle gıda makamındadır. Bir de hukema, hurma ağacıyla hayvan beyninde bir çok havasta müşabehet bulmuşlardır ki, bu kadar müşabehet sair enva-ı nebatatta bulunmaz. Bu mânâya işareten Aleyhissalâtü Vesselâm da, demiştir ki: "Ammeniz, yâni halanız nahleye ikram ediniz. Çünkü o Âdem'in tınetinin bakıyyesinden halkedildi". Nahlin akibinde de ineb zikr edilmiştir. Zira üzüm enva-i fevakihin en şereflisidir. İlk zuhur eden filizlerinden âhiri haline kadar müntefeun bihtir. Filizinden ilk zamanlarda incecik yeşil iplikler çıkar ki, ekşimtırak leziz bir tadı vardır. Ve bundan yemek yapmak da mümkün olur. Yaprağından edilen intifa' da ma'lûmdür. Sonra koruk çıkar ki, bu da gerek hastalara ve gerek sağlamlara hoş bir taamdır. Bundan zevk-i lâtif, safralılara nafi' şurublar da yapılır. Yemeklere konacak ekşi de kaynatılır ki, hâmızlı matbuhatın en lezzetlilerindendir. Tam üzüm olunca da fakihelerin en lezizi, en iştihalısıdır. Yaş üzümü âveng asarak bir sene veya daha ziyade iddihar da mümkün olabilir. Ve bu hakikaten fevakih-i müddeharenin en lezizidir. Sonra üzümden tenavül olunacak dört nevi' şey yapılır: Kuru üzüm, pekmez, sirke, şarab. Bu dört şeyin menafiini anlatmak ise ciltlerle kitâblara mütevakkıftır. Gerçi şarabı şeriat tahrim etmiştir. Bununla beraber Cenab-ı Allah, bunun hakkında وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا ("*Sana hamr-ü meysirden soruyorlar, de ki bu ikisinde büyük bir günah bir de nasa bazı menfeatler var, fakat günahları menfeatlerinden daha büyüktür...*" Bakara-2/219) buyurmuştur. Üzümün en güzel şeyi çekirdeğidir. Etıbba bundan bir takım tertibler yaparlar ki, zayıf ratıb mideler için pek büyük menfaatleri olur. (Filvaki' zamanımız etıbbası da, üzüm çekirdeklerinin çiğneyip ezerek yemek şartiyle menafii pek büyük olduğunu beyan etmekte bununla müttefiktirler.) Hasılı üzüm, sultanü'l-fevâkih ıtlakına şayan bir meyvedir. Kezalik zeytundan da intifa' pek çoktur. Danesi tenavül olunur, yağının da yemek ve sâir hususatta ne kadar menfaat-ı azîm ve isti'mal-i kesîr olduğu ma'lûmdur. Rummana gelince: Nar, cidden acaib bir meyvedir. Bu evvelâ dört şeyden mürekkeb bir cisimdir. Kabuğu zarları, çekirdeği, suyu. İlk üçü, yâni kışrı, şehmi, çekirdeği barid, yabis, kesif, kabızdır. Hem bu sıfatlarda pek kavi-

---

Zeri': Ziraat, dikim. **Fâkihe:** Meyve. **Müntefeun bih:** Kendisinden istifade edinilen. **Hamız:** Ekşi. **Matbuhat:** Yemekler. **Âveng:** Hevenk, ipe geçirilmiş üzüm. **İddihar:** Biriktirmek. **Müddehare:** Biriktirilmiş. **Ratıb:** Tertip edip sıraya koyan. **Rumman:** Nar. **Kışr:** Kabuk, dış taraf. **Şehm:** Semiz.

dir. Suyu ise, bunların zıddına olarak gayet leziz ve lâtif ve i'tidale akrab bir meşrubdur. Ve tab'î mu'tedil olanlara pek münasibdir. Zayif mizacları bir takviyesi de vardır. Minvechin gıda ve minvechin de devadır. Binaenaleyh nar, teemmül olunduğu zaman aksam-ı selâsesindeki kesafet-i tamme ve suyundaki letafet ve i'tidal ile Halik Teâlâ bunda iki zıddı mütegayiri cemi' etmiş gibidir. ilh... Yâni bunda, «مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ» mazmunundaki tevafuk ve tegayür kanununun bariz bir misali vardır.

Hasılı her şeyin gerek mebdeinde ve gerek seyr-i tekâmülünün her lahzasında hem ehl-i ilme, hem ehl-i fıkh-ü hikmete hem ale'l-ûmum kabiliyyet-i imaniyyesi olanlara Allah Teâlâ'nın âsâr-ı Rübubiyyeti ve berahîni kudret-ü vahdaniyyeti zâhir ve bâhirdir. Böyle iken, وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ **Allah'a, Cinleri türlü türlü şerikler kıldılar.** Cin nam-ı umumîsi altında dahil olan, nazarlardan mestur karanlık mahlûkata veya gözle görünmez, maba'dettabiî kuvâ ve cevahiri rûhâniyyeye ülûhiyyetten veya rübubiyyetten veya halikıyyetten hıssa vererek Allah'a denk veya mâdun ortak yaptılar. Kimi Melâike, kimi İblis cinsine, kimi hepsine muhtelif namlarla taptılar veya zatî kudret ve te'sir isnad ettiler. Müfessirînin beyanına göre, buradaki Cinn, Melâike ve Şeytanlara dahi şamil bir ma'nâ-yı eamme masruftur. İbn Abbas demiştir ki: "Cinn lâfzı istitardan muştaktır. Melâike ve ale'l-umum ruhaniyyun da gözle görünmezler ve sanki gözlerden müstetir gibidirler. Bu te'vil iledir ki, İblis de, cinden ma'duddur. Melâike ve ruhaniyyuna dahi cin ıtlak olunmuştur." Ilh... Yukarıda asnam ve nücum gibi mahsûs ve fizikî şeylerden şerik ittihaz edenlerin Ashab-ı nücum ve heyakilin dalalleri beyan olunduktan sonra burada da bunların men'şe-i felsefîsi olan ashab-ı ruhaniyyatın dalalleri yâni Melâike, Şeytan, Akıl, Nefis, Madde, Kuvvet, Tabiat gibi gizli veya mâba'dettabiî esbaba bağlananların ve bunları erbab-ı üvel ve mutevassıta farzeyliyenlerin dalalleri beyan olunmuştur. Bâzı müfessirînin beyanına göre bu âyet, "Melâike Allah'ın kızlarıdır" diyenler dolayısiyle nâzil olmuş ve Melâikeye cin itlak olunmuştur. Melâikeye, Allah'ın kızları demek de müşareket-i cevheriyye iktiza eden tevlid fikriyle, Sabienin taabbüd-i Melâike zihniyyetine alâkadardır. İbn Abbas'tan bir rivayete göre de işbu, وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ **"Allah'a cinleri türlü türlü şerikler kaldılar."** Sûre-i Saffat'daki وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا (*"Birde onunla Cinler beyninde bir neseb uydurdular...."* Saffat-37/158) âyetinin de delâleti vech ile Allah ile İblis beyinlerinde bir neseb alâkası iktiza eden mutekabil iki birader gibi addederek,

---

Kesafet: Yoğunluk. **İstitar:** Kapanmak. **Erbab-ı üvel:** Birincil, birinciye değin, kalıtımsal ahlak geriliği.

"hayırların hâlikı Allah, şerrin hâlikı İblis'tir." diyen zenâdika hakkında nâzil olmuştur ki, bu surette de evvelâ Mecus i'tikadına ve saniyen buna benziyenlere âlakadar olur. Zîrâ ale'l-umum Mecus, bu âlemdeki bütün hayırlar nurdan ve ta'bir-i âharle Yezdan'dan bütün şerler de zulmetten ve ta'bir-i âharle Ehremen'dendir diye bir ikiliğe kail olduklarından suret-i umumiyyede "Sineviyye" unvanını almışlardır. Ve esasen Zerdüş'tün "Zend" kitabına nisbeti ifade eden Farisî'de "zendik" ve Arabî'de "zindık" ve bunun cem'i olarak zenadika ale'l-umum Mecus'un lakabıdır. Bütün Mecus mezhebinde anası ve kız kardeşi gibi mehârimini tezevvüc etmek halâl addedildiği gibi yine mecus içnide haram ve helal ahkâmına i'tikad etmeyen "hurremdînîler" ta'bir olunan eski bir İbahiyye fırkası ve kezalik ale'l-umum kadınlarda ve emvalde ot, su mer'a gibi iştirake kail olan ve Mezdekiyye denilen bir iştirakiyye fırkası dahi bulunduğu cihetle zındık bilhassa dinsiz ve i'tikadsız mânâsına da örf olmuş ise de, esasen zenadika Zerdüşt'ün "Zendavesta"'sı dolayısiyle ale'l-umum Mecus demektir. Mecus'un hissî bir nokta-i nazar iş'ar eden nur ve zulmet isimleriyle ifade ettikleri bu ikilik akideleri sûrenin başında, وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ("*Hamd O Allah'ın hakkıdır ki, Gökleri ve yeri yarattı zulmetleri ve nuru yaptı, sonra da Hakkı tanımayanlar bunları kendilerini yaratana denk tutuyorlar.*" En'âm-6/1) kavl-i celili ile şumullü bir surette takbih olunduğu gibi Yezdan ve Ehrem'en veya Hürmüz ve Ehremen diye mâba'dettabiî ve mânevî bir nokta-i nazardan ifade eden şirkleri de burada cin mantukıyle takbih ve reddolunmuştur. Çünkü Ehremen, İslâm'da İblis denilendir. Ve İblis, كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ ("*... iblis cinden idi de Rabbinin emrinden çıktı...*" Kehf-18/50) medlulünce Cindendir. Gerçi müfessirînin ve "Milel-ü Nihal"de Şehristanî'nin beyanları vech ile Mecusîlerin bu babda bir çok ihtilâfatı vardır. İçlerinden biri mebde-i hayr, biri meb'de-i şerrolan iki aslın ikisinin de aynı derecede kıdemine kail olan ve tam mânâsiyle Sineviyye bulunan Mâniviyye ve Mezdekiyye gibi mezhebler bulunduğu gibi bu iki asla muaddili cami' olmak üzere bir asl-ı salis daha ilâve ederek teslise kail olan Disaniyye ve Merkuniyye gibi fırkalar da vardır. Ve ekser Mecus ve ale'l-husus Kiyumresiyye, Zervaniyye Zerdüştiyye, Meshiyye gibi asıl ve eski Mecusîler bu iki aslı metezadd-ı vücuh-ı vücud ve kudret nokta-i nazarından aynı seviyyede tutmadıkları ve çünkü Ehremen'in kadim olmayıp tesadüf veya tevellüd veya halk veya mesh suretiyle hâdis olunduğuna kail bulundukları cihetle Mecusiyyetle Nasraniyyet beyninde bir din-i şirk tutan

---

Yezdan: Mecusilere göre iyilik tanrısı. **Ehremen:** Şeytan, Mecusilere göre kötülük tanrısı. ***Meharim:*** Haram kılınanlar. **Takbih:** Beğenmemek.

Mâniviyye tarzında tam mânâsiyle Sineviyye değildirler. Fakat bütün bunlarla beraber yine hepsi ve hattâ mebde-i hayr olan nur ile mebde-i şerr olan zulmet veya Ehremen'in ikisinin de Bari Teâlâ'nın halk-u ibdaiyle muhdes olduklarına kail olan Zerdeştîler de, dahil olduğu halde hepsi bu âlem-i tedbirde Allah'a Ehremen'i teşrik etmekte, yâni "hayr, Allah'dan ve şer İblis'tendir" dâvâsında müttefıktirler ve bu mânâ ile umumen Sineviyedirler. Şehristanî, der ki: "Ale'l-umûm Mecus hayr-ü şerri, nef'-u zarrı salâh ve fesadı beyinlerinde tamamen ıktisam etmiş, yâni birisi yalnız mebde-i hayr, biri de yalnız mebde-i şerrolan iki asla kail oldular. Birine Nur ve birine Zulmet ve Farisî olarak Yezdan ve Ehremen tesmiye ettiler. Bu babda bunların bir çok mezhebleri varsa da Mecus mesailinin hepsi iki kaide üzerinde toplanır.

Birincisi, Nurun Zulmet ile sebeb-i imtizacı,

İkincisi de, Nurun zulmetten halâsı mes'eleleridir. İmtizac-ı mebde', halâs-ı maad addederler. Bütün Mecus, bu suretle iki asıl isbat ederler. Bununla beraber asıl Mecusîler bu iki aslın ikisinin de kadim-i ezelî olması caiz olamıyacağına, Nurun ezelî, zulmetin muhdes olduğuna kaildirler. [1] Sonra da bunun sebeb-i hudusünde ihtilâf ederler. Aslı şerrolan Zulmet veya Ehrem'in hudus Nur ve Yezdân'an mı oldu? Mebde-i hayr olan Nur veya Yezdan cüz'î bir şerr ihdas etmiyorsa nasıl olur da aslı şerrolan Ehremen'i ihdas eder? Bunu o ihdas etmemiş ise, kim ihdas edebilir? İhdas edilmiş değil ise, terkib ve imtizâç nasıl mümkün olur? İşte bunlar, Mecusun habtî noktalarıdır." Kıyumresîlere göre "Nur, benim bir münazaacim olsa nasıl olur? diye bir fikretmiş ve tabiatı nura münasib olmayan bu fikreti redieden Zulmet hasıl olmuş ve buna Ehremen denilmiş. Ehremen şerr-ü fitne ve fesad ve ızrar tabiatinde olduğundan Nura karşı huruc edip tabiaten ve kavlen ona muhalefet etmiş ve binaenaleyh Nurun askeriyle Zulmetin askeri beyninde muharebe olmuş, sonra Melâike tavassut etmiş, âlem-i şüflî Ehremen'in olmak üzere sulh olmuşlar. Bu sulh yedi bin sene

---

[1] Çünkü Maniviyye'nin dediği gibi İblis de, kadim olacak olsa kadimden zıd ve ezelden mütemani' olan iki mebde'i mütemayizin imtizaclarına imkân kalmaz, ne hayr-ü şerrin mahlut olduğu bu âlem-i mümtezic bulunur, ne de halâsa ihtimali kalırdı ki, bu nokta, Sineviyye'nin habtı noktasıdır. Bunların arasında ayni Seviyye'de veya madûnlarında sebeb-i mizac olacak diğer bir asıl ilâvesiyle teslise gitmek de bu muhali mümkün kılamaz ve bu habıttan kurtaramaz. Her halde bu aslı câmi' ve hâkim ikisinin fevkinde olmak zarurîdir ki, bu da, ancak mebde'-i kadîmin vahid olmasiyle mümkün olur.

İktisam: Paylaşmak. **İmtizac:** Muvafık ve mutabık olmak. **Habt:** Hata. **Redie:** Kötü. **Izrar:** Zarar vermek.

sürecek sonra Ehremen âlemi tahliye edip Nura teslim eyleyecekmiş. Zervanîlere göre de Nur, evvelâ hepsi Nurdan bir takım eşhas-ı ruhaniyye-i nuraniyye ibda' etmiş, lâkin Zervan namındaki en büyük şahıs bir şeyde şekketmiş ve bu şekten Ehremen Şeytan huduse gelmiş. Bâzı Zervanîler de demişler ki: Zervan-ı kebir, bir oğlu için [9999] sene zemzeme etmiş olmamış. Sonra, "galiba bu âlem hiç bir şey değil" diye nefsinde bir fikir hâdis olmuş ve binaenaleyh o merakından Ehremen ve bu ilminden Hürmüz ekiz olarak tevellüd etmiş, Hürmüz bab-ı huruca daha yakın iken, Ehremen Şeytan hile edip anasının karnını yarmış ve evvelâ çıkıp dünyayı zaptetmiş. Zerdüşt de bu iki aslın mütezadd olup mevcudat-ı âlemin iki mebdei olduğunu bunların imtizacından terkibat ve bu terkibattan suver-i muhtelife husule geldiğini ve maamafih bu iki zıddın ikisi de Barî Teâlâ'nın halk-u ibdaiyle husul bulduğunu ve bu mezc-ü terkibin faili, Halik Teâlâ olduğunu ve binaenaleyh Allah'ın vahid olup zıddı, dengi ve zatında şeriki bulunmadığını söylemiş ise de, aslı şerrolan Ehremen'in zıddiyle beraber halkını ve bunların mezcini vahid olan Allah Teâlâ'ya nisbet ettiği halde, Ehremen'in vücudunu Allah'a nisbet etmek caiz değildir diye ısrarı noktasında zikrolunan habt-u tenakuzdan kurtulamamış ve bir de vahid olan Halik-ı evvelin madununda biri halikı hayr, biri de halikı şerr iki mebde-i mütezad kabul etmekle tedbir-i âlemde birincisi, halik-ı evvel ve sebeb-i mizac olan Yezdan-ı vahid, ikincisi, mebde-i hayr olan mahlûk Nur veya Hürmüz veya Melek, üçüncüsü, mebde-i şer ve mahlûk olan Zulmet veya Ehremen veya İblis olmak üzere üç rabb-ı müdebbir farzeden müselles bir şirke de düşmüştür ki, bu şirk, biri zıddı ve dengi ve şeriki olmayıp vahid olan Halik, biri de O'nun halk-u ibda' ve mezcettiği Melek ve Şeytan iki mebde-i mahlûkun hasılı mezci ve bu âlemdeki hayr-ü şerrin, salâh-ü fesadın, taharet-ü habasetin halik-ı müştereki bir rabb-ı mahlûk olmak üzere bir taraftan şeriksiz Halik, bir Rabb-ı kadim, bir taraftan da ikiz bir şirket-i Melek ve Şeytandan mürekkeb bir rabb-ı hadis beyninde tasavvur olunmuş mütenakız bir şirk-i Sinevî mahiyyetindedir. Binaenaleyh Zerdüşt yalnız hayr, Allah'dan ve şer İblis'den demek tarzında Sineviyyet ile, kalmamış, hayır Melek'ten şer İblis'ten olmak üzere hayr-ü şer Melek ve İblis şirketinden, bu şirket de Allah'dan demek tarzında bir Sineviyyete kail olmuştur.

Bu izahtan anlaşılır ki, İbn Abbas Hazretlerinden nakl edilen sebeb-i nüzulde Zenadika, halîk-ı hayr ve halik-ı şerr iki kardeş Sineviyyeti, وَجَعَلُوا بَيْنَهُ

Hudus: Yeniden meydana gelme. **Zemzeme:** Hüzünle inleme. **Mezc:** Katma, karıştırma. **Müdebbir:** Her şeyin evvelden tedbirini yapan. **Müselles:** Üçlü.

وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا (*"Bir de O'nunla cinler beyninde bir neseb uydurdular."* Saffât-37/158) âyeti mucebince neseb ta'birleri bütün Mecus mezahiblerinin esaslarına işareti muhtevidir. Hem hepsinin bir Sinevîlikte toplandığını göstermiş, hem de Mecus yerine Zenadika lakabını ihtiyar ederek bilhassa Zerdüştîlere nazarı dikkati celbeylemiştir. Binaenaleyh âyetteki Cin, diğer Mecusîlere nazaran yalnız Şeytana masruf olmak lâzım gelirse de, bâzı Zervanîlerle Zerdüştîlere nazaran Ehremen'e ve Hürmüz'e, yâni Şeytana ve Meleğe, Cin ve Perîye şamildir. Ve bu mânâ ile âyet nakledilen sebeb-i nüzulün ikisine de müntabık olduktan başka siyak-u sibaktan anlaşıldığına göre, gerek Sineviyye ve gerek Teslis vesair suretle olsun maba'dettabiî ve ruhanî şirklerin cümlesine tevzian şamildir. Ve bu şumulü, tevzian anlatmak içindir ki, شَرِيكًا değil, شُرَكَاءَ الْجِنَّ buyurulmuştur. Bundan başka شُرَكَاءَ الْجِنَّ fizikî mahiyeyyette fail tasavvur olunan kuva-yi tabi'iyye gibi gizli ve mestur avamile merbut felsefî ve gayr-i felsefî şirklerin dahi envaına şamil olabilecektir. Zira Cinnin mefhum-ı eammında yalnız gayr-i meri olan ve ancak temessül halinde görünebilen kuvâ ve ruhaniyyet-i mücerrede değil, gözle görülmek şanından olmakla beraber mestur ve gizli bir halde bulunan büyük küçük ecsam ve eşhas ve cem'iyyat-ı hafiyye bile dahil olacaktır.

Velhasıl Allah'ı hakkiyle takdir etmeyen kâfirler, O'na Cinleri türlü türlü şürekâ tuttular. وَخَلَقَهُمْ **Halbuki onları, Allah halk etti.** Yâni Cinler de, Allah'ın mahlûkudur. Nitekim o müşriklerin ekserîsi, bunu esas i'tibariyle i'tiraf ederler. İ'tiraf etmeyenlerin de etmesi icab eder. Binaenaleyh mahlûku, Halik'ına şerik ve rakıb addetmeğe kalkışmak ve Allah'ın izni olmasızın Cinlerin âlemde ve insanlar üzerinde bir te'sir yapabileceklerini farz etmek ve bu suretle Halik'ın mahlûkuna karşı bir aczine ihtimal vermek büyük خَلَقَهُمْ zamiri, cinne raci'dir. Ve bunda cinlerin de zevi'l-ukul cümlesinden bulunduğuna tenbih vardır. Bu zamirin Cine değil, جَعَلُوا nın faili olan müşriklere ircaı da muhtemeldir. Ve bu surette mânâ şu olur: Halbuki bu müşriklerin kendilerini halk eden Cinler değil, Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh Halik'a karşı Cinleri şerik farzetmeğe kalkışmak ve onlarda izn-i İlâhî haricinde bir tesir tahayyül etmek ne büyük küfrandır. Halbuki bir takımları Cinleri, Perîleri, gizli kuvvetleri Allah'a şürekâ addettiler. وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ **Bir takımları da, Allah'a, oğullar, kızlar uydurdular.** Allah'da tevellüd ve tevalüd tahayyül ettiler ve bu suretle Allah'dan doğmuş erkek veya dişi ilâhlar uydurdular ve bunları Allah'ın oğulları veya kızları diye ilah cinsin-

---

Mütezic: Uygun, bağdaşmış, birleşik. **Tevzian:** Paylaştırarak. **Şurekâ:** Ortaklar, şerikler. **Tevellüd:** Doğma. **Tevalüd:** Doğurma.

den addedip ma'bud edindiler. Allah'ı bunlarla, bunları putlarla temsile kalkıştılar. "Melâike, Allah'ın kızlarıdır" diyen Arab Müşrikleri ve Sabieleri bu cümleden olduğu gibi "Hürmüz ve Ehremen Allah'ın oğullarıdır" diyen bâzı Mecus, "Üzeyr İbnullah" diyen bâzı Yehud, "Mesih İbnullah" diyen Nasârâ dahi bu cümledendir. Tekvinde sudur ve tevlide kail olan feylesoflar da bunlara benzer. Hep bunları بِغَيْرِ عِلْمٍ **hiç bir ilme müstenid olmayarak ve ne dediklerin bilmeyerek uydurdular.** Allah'a şerik, oğul veya kız evlâd uydurmağa kalkışanlar, ilâh ve veled dedikleri zaman ne söylediklerini bilmeyen câhiller ve müfterilerdir. İlâh ikidir veya üçtür diye Allah'a zatında veya sıfatında veya ef'alinde az veya çok muadil veya mâdun, mümasil veya zıd bir şerik, bir arkadaş veya rakıb farzedenler, ne dediklerini bilmez cahiller, müfteriler olduğu gibi oğul veya kız veled isnad edenler de, aynı vech ile ne dediğini bilmeden şerik ve mücanis isnad etmiş câhiller ve müfterilerdir.

سُبْحَانَهُ وَتَعَلَى عَمَّا يَصِفُونَ **Allah sübhanehu, kendini bunlardan tenzih eder ve O'nun zat-ı sübhanîsi, bunların böyle cahilâne ve müfteriyâne tavsiflerinden mukaddes ve müteâlidir.** Gerek zıddiyyet ve gerek mümaselet ve mücaneset suretiyle olsun, her nev-i' şirk ve kezalik mümaselet ve mücanesetle müşareketi istilzam eden doğurmak ve doğmak gibi vasıflar, hadd-i zatında ilâhiyyet vasfına münâfi, ilâh mefhumiyle mütenakızdırlar. Bunlar, bir nevi' noksan ve aciz ve ihtiyaç ifade eden evsaf-ı hudûstür. İlâhlık hakikati ise, her noksandan münezzeh ve müteâli bir kemâl-i âlâdır. Binaenaleyh zât ve hakikat-ı İlâhiyye hakkında şirk ve veled mümteni'dir. Ve bunu anlamak için, başka bir delile ihtiyac da yoktur. Bizzat ilâh mefhumu bu imtinaı isbata kâfidir. Zira ilâh mefhumunda en yüksek bir ulviyyet ile bir mübdi'iyyet ve bedi'iyyet vasfı vardır. Allah'ın şerik ve veledi nasıl olabilir ki, بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ **O, bütün semavât-ü arzın bedii, mübdi'i bî misalidir.** Bütün âlem-i ulvî ve süflîden hiç biri yokken, misal olacak, mümaselet ifade edecek kanun, asıl, madde, suret, nümune, örnek denecek hiç bir şey mevcud değil iken, ilk evvel bunları ihtira' ve tekvin eden, her nev'in ilk ferdini, ilk misalini ibda' edip yoktan vücuda getiren ve böyle ibda' âdeti ve sıfat-ı fiiliyye-i zatiyyesi olan ve binaenaleyh misl-ü misali, eşi ve nazîri bulunmak ve tasavvur edilmek ihtimali olmayan ve O'nun vücud ile icadı olmadan bir ma'dumun vücuda gelmesi ve her hangi bir şeyin vücudda kaim olması imkâmı bulunmıyan mübdi'-ı müteâlidir. Ma'lûmdur ki, ibda' misali sebt etmemiş olan bir şeyi ihtira ve tekvin etmektir. İbda'i nisbî az

---

Madun: Alt. **Süfli:** Alçak. **İhtira:** Keşfetmek.

çok bir misâl ve asl ile mesbuk olamaz. Böyle hiç bir misâli sebketmeden icad olunan örneksiz güzel ve fevka'l-ade şeye ibda' edilmiş veya bedaatle muttasıf mânâsına «بديع» denildiği gibi bunu ibda' eden ve ibda' âdeti olan mübdi'a dahi «بديع» denilir ki, sarih bimânâ musrih, semi' bimânâ müsmi' gibi feil bimânâ müf'il veya bimânâ faildir. Ve buna bedi' denilmesinde mübdi' isminin ifade etmediği bir devam ve sübût manâsı vardır. Ve her iki mânâ ile bedi' denildiği zaman bir misalsızlık, nazîrsizlik, güzellik ve fevka'l-adelik mefhumu vardır ki, bütün semavat-ü arz böyle bedayi' ile meşhun bir bediadır. Maamafih her ne olursa olsun ibda edilmiş olan şeylere bedi' ıtlakı ancak misal-ı sabıkı olmamak i'tibariyle izafî ve nisbîdir. Bir bedi'ayı ibda' eden emsalini de edebilir. Ve bir çok bedayı' bulunabilir. Binaenaleyh bedi'i hakikî bedi'i mef'ul değil, bedi'-i faildir. Yâni daima ibda' eden mübdi-ı hakikîdir. Bu nükteye mebni بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ **"O bütün semavat-ı arzın bedii."** terkibi izafîsiyle semavat-ü arzın dahi bedi'ıyyetine ima edilmiş olmakla beraber evvel-ü âhir misl-ü misali bulunmak ihtimali olmayan bedi'i yegâne semavat-ü arz değil, onların mübdi'-i olan Allah Teâlâ olduğu tasrih edilmiş ve semavat-ü arzın bedayi'-ı ızafiyyesi mübdi'-ı bî misalin vücudünü ve sıfat-ı ibda'ını kendilerinde az çok temsil eden bir misal ve bir delalet-i mutabekiyye veya tazammuniyye ifade eden bir dall olarak değil, ancak ma'lûlün illet-i failiyyesine hadisin muhdisine, san'atın sani'ıne delâleti gibi nisbî ve intikalî bir delâlet-i iltizamiyye ile delil ve alâmet olarak ifade ettikleri ve Allah denildiği zaman bütün bedi'aların bedi'i olan mübdi-ı yegâne anlaşılmak lazım geldiği gösterilmiştir.

Burada şunu iyi teemmül etmek lazım gelir ki, ibda'ın ta'rifinden anlaşıldığı üzere bedi' bir eser demek bir misal-i lahıkı değilse de, bir misal-i sâbıkı olmayan nazîrsiz bir eser demektir. O, bir kanun bir mukayese ile vücude gelmez. İlk misal onunla başlar, mümaselet, nev'iyyet, kanun ondan sonra husule gelir. Bununla beraber, ma'dumun kendi kendine vücude gelmesi, zati yok olanın bizatihi var olması, yâni tekevvün bizatihi muhaldir. Bir tenakuzı sarihtir. Yalnız illet-i maddiyye, yâni bilfiil ma'dum olan bir şeyin bilkuvve bulunduğu bir asl-ü menşe'den kendi kendine fiile çıkması veya yalnız illet-i suriyye, yâni ma'dum olan bir şeyin mücerred bir örnekten yine failsiz kendi kendine bir suret iktisab etmesi veya herikisi de kâfi değildir. Bilkuvve gerek bulunsun gerek bulunmasın, bilfiil mevcud olmayan her hangi bir şeyin mevcud olması her halde bir illeti failiyyeye, yâni onu fiilen icad edecek bir mucide muhtacdır. Ve

---

Meşhun: Doldurulmuş. **Bedia:** Nadide, yeni icad edilmiş şey. **Mütabekiyye:** Uygunluk. **Dall:** Dalalete giden. **Ma'lûl:** İlletli, hasta. **Teemmül:** İyice düşünmek.

ancak o zamandır ki, tekevvün bizatihi tenakuzu mürtefi' olur. Bir failin illeti maddiyye veya suriyyeye bir şey ilâve etmesiyledir ki, yeni bir varlık tasavvuru mümkün olabilir. Yoksa yine tekevvün bizatihi tenakuzu vaid olur. Binaenaleyh hakikî mânâsiyle illet-i failiyye yoğu var eden, vücud yapan bir kadir mevcud demektir ki, gerek az çok bir misali ihtiva eden bir asıl ve maddeden ihrac ve inşa suretiyle olsun gerek bununla beraber diğer bir örneğe taklid suretiyle olsun ikisinde de bilfiil mevcud olmayan bir şeyi bilfiil mevcud yapmak ve binaenaleyh vücude yepyeni bir şey ilâve etmek vardır. O halde illet-i maddiyye ve illet-i suriyye, illet-i failiyyeden müstağni olmadığı halde, illet-i failiyye haddi zatında bunlardan müstağni ve müstakildir. Bunun için hâdisatın hudusunda illet-i maddiyye ve suriyye atılabilir ve fakat illet-i failiyye atılamaz. Ve hakikî illet-i failiyye fiilinde, ne illet-i maddiyyeye, ne de illet-i suriyyeye, kanuna mahkûm ve muhtac değildir. O maddesiz veya misalsiz, yahud hiç biri olmaksızın da icad yapabilecek fail-i mahız, mucid-i mahızdır. Yâni tam mânâsiyle mübdi'dir. Fiilinde madde ve surete muhtac olmayan fail-i mübdiin eserine kendi zatında bir madde veya suret ve misal verdiğini farzetmek de tenakuz olur. Demek ki, mübdi-i hakikî, ibda'-ı mahz ile yaptığı ilk eser-i bediini icad ederken, ne kendinden bir cüz' ayırıp dışarı fırlatmak gibi bir tahavvül yapmış, ne de kendinden bir misal ittihaz edip kendini taklid ve temsil etmiş olamaz. Zira tahavvül, illet-i maddiyyede mümaselet de illet-i suriyye de mülâhaza olunabilir. Halbuki ibda'da bunlar yok, ancak fail ve fiil vardır. Binaenaleyh fail-i mübdia nazaran tahavvül-i illet sudur ve tevellüd ve fenâ ve infial yok ancak beka ve fiil vardır. Mahlûk-ı evvelin ibdaından sonradır ki, illet-i maddiyye ve illet-i suriyye tasavvur olunabilir. Ve bunun için ilk eseri bedi' olan mahlûk-ı evvel ile fail-i mübdii beyninde ne bir sudur-u infisal melhuz olabilir, ne de zaten ve sıfaten fiilen bir müşareket, bir mücaneset, bir mümaselet bulunabilir. Madde ve misal böyle ibda' edilen mahlûk-ı evvel ile başlar. Kuvveler mümaseletler, kanunlar, nevi'ler, cinsler ona irca' olunur. O, eşyayı mütemasile ve mütehalifenin aslı ve menşeidir. Tahavvül-ü temasül, tekâmül hep ondan sonradır. Ve ona munzamm olan her tahavvül tehalüf, yenilik tekâmül dahi faili mübdiin re'sen bir ibdaıdır ki, buna, «كُنْ» emri denilir ve bedayii hilkate de «كَلِمَةُ اللهِ» ta'bir olunur. Bu vech ile fail-i hakiî hiç bir mümasili sebk etmeyen fiil-i ibdaına nazaran mübdi', misali sebkeden ve o misale mümaseletle beraber bir tehalüf ve temayüz ifade eden ve ibdaı cüz'îy-i mu-

---

Müstakıl: Kendini idare edebilen. **Tahavvül:** Değişmek. **Suduru infisal:** Kalblerin ayrılığı. **Melhuz:** Olabilir, akla gelebilen. **Tehalüf:** Birbirine zıt olmak.

tazammın olan fiiline nazaran da münşiydir. İllet-i maddiyyeyi ibdaı i'tibariyle fatır ve illet-i suriyyeyi ibdai i'tibariyle de musavvirdir. Hâlık ve bari isimleri de hepsinden eamdır. Halk, ibda' ve inşadan eamdır. Ve unutulmamak lâzım gelir ki, bu inşadaki vücuh-i tehalüfe mukarin mümaseletler faili hakikîye değil, misal-i sâbık olan mahlûk-ı evvele mümaselettir, Failin sun'u hepsinde ibda'dır. Hattâ inşadaki mümaselet de onun ibdaıdır. Hasılı küllî veya cüz'î bir ibda' olmadan hiç bir şey, kendi kendine ademden vücude gelemez. Bunun için halk-u hâlık delilleri daima eşyanın vücuh-i tehalüfünde, hudusunda, yeniliğinde, hasılı ibda' noktalarındadır. Eşyanın mümesaletleri içindeki tehalüf ve tahavvül ile ibdaı cüz'î noktaları ibdaı mahzın ve vücud-i mübdiin delâil-ü bürhanı ve âyâtı kudretidir. Eşyaya nazar-ı basiret ile bir atfi nazar edilirse görülür ki, bidayeten ibdaa istinad etmeyen hiç bir şey bulunamıyacağı gibi nihayeten de ibda-ı cüz'îye istinad etmeyen hiç bir şey yoktur. Ve bunun içindir ki, cüziyyat-ı eşyadan hiç biri ilm-i tasavvurî ve temessülî ile tamamen bilinemez, fasl-ı tamla ta'rif olunamaz. Bilinirse re'yelayn bilinir ve bâzı vücuh ile tehayyül olunur. Ve bunlardan hey'et-i mecmuasındaki ibda'-ı mutlak derhal anlaşılır ki, bu nazar, semavat ve arz mecmuuna bir atf-i nazardır. Ve bunun için burada doğrudan doğru ibda-ı mahzı göstermek için بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ "O bütün semavaatı arzın bedii." buyurulmuş, «وَمَا فِيهِمَا» diye muhteveyatı ilâve edilmemiş onlar, bilahare خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ "Herşeyi halketti." ile gösterilmiştir.

Şimdi bâlâda kıssa-i İbrahim'de zikredilen uful-ü hudus ve bundan evvelki âyetlerde tafsil olunacak halk, meyyitten hay ve hayden meyyit ihracı, cal'-ü tahsis, inşa, istikrar ve istiyda', inzal ve inbat, teşabüh ve adem-i teşabüh, ismar ve kemal mefhumlarından sonra ibda', mübdi', bedi' mefhumları da iyice tasavvur ve teemmül olunursa bütün semavat-ü arz bedayiinin bir mübdii bulunduğu ve O'nun bunları, mahz-ı fiil olan ve hiç bir misali sebk etmeyen ibda ile icad eylemiş olduğu ve binaenaleyh O mübdiin, o semavat-ü arzda yâni, hey'et-i mecmua-i âlemde hiç bir misl-ü misali bulunmak ve tasavvur edilmek ihtimali olmayan bedîu'l-bedayi' bir mübdi-i hakikî olduğu ve doğrudan onun ibdaına istinad etmeyen hiç bir hâdise mevcud olamayacağı suret i katiyyede sabit olur ki, işte Allah, O bidiüssemavati vel'arzdır. Ve bunu Sâbiîler, Zerdüştîler, Yehud ve Nasârâ dahi teslim ve i'tiraf ederler. Böyle iken tutarlar da, bir de O'na veled uydururlar. Ve düşünmezler ki, tevellüd de ibdaa mütevakkıf ve ibda'dan sonra olan bir tahavvüldür. Mübdi-ı bedi' mümaseletten münezzeh olduğu halde valid

---

Fatır: Benzeri bulunmayan şeyi yaratan. **Re'yelayn:** Kendi gözüyle görerek. **Uful:** Batış. **Cal':** Yaratmak.

ile mevlûd beyninde bir iştirak unsuru, zat-ü sıfat ve ef'alde bir mücaneset ve mümaselet vardır. Ve bunun içindir ki, Allah'a veled isnad edenler, o velede ilâhiyyet de isnad eder, ilâh diye teabbüd ederler. Veled isnadı, şirk isnadını müstelzim olur. Halbuki ma'dumun bizatihi tekevvünü muhal olduğu gibi bizatihi tevellüdü de muhal olduğundan validin bir veled doğurması ve ona kendisinden bir cüz'-i cevherî ve bir misal verip kısmen illet-i maddiyye ve suriyye olabilmesi o valid de bir tehavvül ve infial ibda' eden fail-i mübdiın bir fiil ibdaına mütevakkıftır ki, İlâh da, o fail-i mübdi'dir. Hasılı İlâh, mübdi' ve mübdi', mümaselet-ü mucanesetten münezzeh demek olduğu halde aynı zamanda O'na veled ve mücaneset ve mümaselet isnad etmek, bir tenakuzdan başka bir şey değildir. Ve ne dediğini bilmemektir. Binaenaleyh bediüssemavati vel'arz olan böyle bir kudret-i ibdaa malik ve hey'et-i mecmuaı âleme temasül ve mücanesetten münezzeh bulunan mübdi-ı müteâlin misl-ü misali bulunabileceğini ve O'nun zatında bir tecezzi ve infisal, bir tehavvül, bir tenakus veya tezayüd ve her hangi bir ihtiyac hasıl olabileceğini farzeylemek ve fail-i bimisal olan mübdim her hangi bir mahlûku ihdas etmesi için kendini parçalıyarak bir veled ifrazına muhtac olacağı tevehhümünde bulunmak, ne büyük tenakuz ve cehâlet ve ne kadar açık bir iftiradır? Tevellüd ve tevlid ancak ibda'dan sonra semavat-ü arz dahilinde mülâhaza olunabilir. Halbuki semavat-ü arza bile veled isnad etmek ma'kul değil iken, onların mübdi-ı müteâlinde bir mücaneset ve küfviyyet ifade eden oğul ve kız isnadı nasıl tasavvur ve tecviz olunur. Her halde tevellüd ve sudur dâvâsı batıldır. İbdaa tevlid demek hakikaten bir tenakuz ve cehalettir. أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ **O mübdi-i bediin veledi nasıl veya nereden olur ki,** وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ **bir sahibesi, bir eşi yoktur?** Halbuki veled için valide lâzımdır. Gerçi vâlid olmadığı halde yalnız bir valide ile veled tasavvur olunabilir. Nitekim bir valideden türeyen (monomer) bir takım hayvanat vardır. İsa'da da bu imkânı inkâra aklen hak yoktur. Fakat validesiz veled, taakkul olunamaz, böyle bir tasavvur tenakuz olur. Zira veled mefhumunda valide zarurîdir. Bunun için Allah'ın bir velede valid yâni baba olmasını, tasavvur ederken o veledden evvel ona vâlide ve Allah'a sahibe ve refika olabilecek dişi bir eş tasavvur etmek lâzım gelir. Halbuki her türlü şevaib-i hudus ve ihtiyaçdan münezzeh ve Semavat-ü arzın mübdiî olan vahid-i zülcelâlin bir eşi, bir sahibesi bulunmak mumteni'dir. Binaenaleyh Allah'ın bir valide olması muhal olduğu gibi, bittevalüd bir velede valid olması da muhaldir. Yâni ne ana olması mümkündür, ne

---

Teabbüd: Kulluk etmek. **Mücaneset:** Benzerlik, uygunluk. **Tecezzi:** Parçalara ayrılma. **Tecviz:** Caiz görme. **Taakkul:** Hatıra gelme.

de baba. Ve bu imtina O'nun noksanından, akametinden değil, mübdi-ı bedi' olduğundan dolayı kemal-i mutlakından ve adem-i noksanındandır. O, bütün semavat-ü arzı ibda' eylemiş, وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ **her dilediği şeyi de halketmiştir.** Semavat-ü arzın bütün muhteviyâtını, bu miyanda validleri, valideleri, veledleri ve bu miyanda O'na valid ve şerik olduğu iddia edilenlerin hepsini ve İsa'nın halk-ı tayrı, onlardan sudur eden mahlûkatın da hepsini o halk eylemiştir. Besait de O'nun mahlûku, mürekkebat da, O'nun mahlûkudur. Madde de O'nun mahlûku, suret de O'nun mahlûkudur. Ecsam da O'nun mahlûku, ervah da O'nun mahlûkudur. Mahsûsat da O'nun mahlûku, ma'kûlat da O'nun mahlûkudur. Âlemi şehadet de O'nun mahlûku, âlemi gayb de O'nun mahlûkudur. Fail-i hayr olanlar da O'nun mahlûku, fail-i şerr olanlar da O'nun mahlûkudur. Cinde O'nun mahlûku, ins de O'nun mahlûkudur. Hasılı kendisinden başka bu güne kadar vücude gelen bütün masivâ, O'nun ibda' ve halkıdır. O, ancak kendisini halketmemiştir. Çünkü kendisi ezelen ve ebeden vacibü'l-vücud, hayy-ü kayyumdur. Bir de şerik halketmemiştir. Çünkü O'nun şeriki bulunmak mümteni'dir. Mahlûkun, halik-ı lemyezele şerik olması da muhaldir. Kendisi için bir akamet, bir eksiklik değil, kemal-i mutlaktır. Vücud ve kudret nokta-i nazarından böyle olduğu gibi وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **o her şeye de alîmdir.** Ondan hiç bir şeyin gizlenmesine de imkân yoktur. خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ **"Her dilediği şeyi de halketmiştir."** den sonra zamir ile وَهُوَ بِهِ عَلِيمٌ buyurulmayıp da بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ diye "şey"in nekire olarak izhar edilmesi, bu iki şeyin şümul ve tenavülce farklı bulunduklarını iş'ar eder. Çünkü «خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ» de «شَيْءٍ» den Allah'ın kendisi aklen müstesnadır. «بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» de ise, müstesna değildir. Yâni Allah, hem kendini, hem masivâsını, her şeyi tamamiyle ve ayniyle bilir. O'nun ilm-i surî, misalî ve temessülî değil, aynî ve muhittir. Ve hatta her şeyin aynı ve nefse'l-emri ilmullah'dadır. Onun için halk-u ibdaa kadir olan ancak O'dur. Halbuki masivası O'nun gibi her şeye alîm değildir. Binaenaleyh vücud ve kudret i'tibariyle hiç bir şey Allah'a küfüv olamayacağı gibi ilim i'tibariyle de öyledir. Ne semavat-ü arzda, ne de ecza ve cüz'iyyatında, ne ecsam ve ne ervahta, ne Melâike, ne Şeytan, ne insanda, ne zâhir ne bâtında, hasılı bütün kâinatta Allah'a, ne bir küfüv, ne de mücanis veya müşarik yoktur. Ve olması ihtimali de yoktur. Allah'a şerik tasavvuru, cehl-ü tenakuzdan ibaret bir tasavvur-i muhalden başka bir şey değildir. Veled tasavvuru da, şirk tasavvurundan münbaistir.

Ey bunları eşidenler;

Küfüv: Denk, şerik, akran, eş, benzer. **Mücanis:** Aynı cins. **Müşarik:** Aynı.

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُۚ وَهُوَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿١٠٢﴾ لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ
الْاَبْصَارَۚ وَهُوَ اللَّط۪يفُ الْخَب۪يرُ ﴿١٠٣﴾ قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْۚ
فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَاۜ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ
﴿١٠٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾ اِتَّبِعْ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ
وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُواۜ وَمَا
جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظًاۚ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿١٠٧﴾

Meâl-i Şerifi

102- İşte size bu evsaf ile işaret olunan zât-ı a'lâdır Allah Rabbınız. Başka tanrı yok ancak O, her şeyin halikı O. O halde O'na kulluk edin, her şeye karşı dayanılacak vekil de O.

103- O'nu gözler idrâk etmez, gözleri O, idrâk eder, öyle lâtif öyle habîr O.

104- Hakikat Rabbınızdan size bir çok basiretler geldi artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhinedir ve o halde ben, size karşı muhafız değilim.

105- Yine âyetleri böyle şekilden şekle koyuyoruz ki, hem o körlük edenler sana, ders almışsın desinler, hem onu ilim şânından olanlar için tebyîn edelim.

106-Rabbından sana ne vahy olunuyorsa ona tâbi' ol, başka ilâh yok ancak O, müşriklere bakma.

107- Allah dilese idi müşrik olmazlardı. Biz, seni onların üzerine mürakıb göndermedik, Sen onlara vekil de değilsin.

ذٰلِكُمْ **İşte O'dur ki,** yâni şu zikredilen sıfatın mevsufu, semavat-ü arzın mübdii sahibeden, veledden münezzeh, her şeyi yaratan, her şeye alîm olan zat-ı akdes-ü a'lâdır ki, اللّٰهُ **Allah'dır,** zaten ve sıfaten ibadete müstehıkk hak bir ilâhdır. "Allah" denince ancak O'nu anlamalıdır. رَبُّكُمْ **Rabbınızdır, Malikiniz,** mürebbiniz, veliy-yi ni'metinizdir. "Rabb" denince de ancak O'nu anlamalıdır. لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **Başka İlâh yok, ancak O, vardır.** Başkasının ma'bud olmağa, ibadet ve ubidiyyet edilmeğe istihkakı yoktur. Bu hak ancak O'nundur. Çünkü O, خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ **her şeyin Halik'ıdır.** Bunu tekrar zannetmemelidir. Zaten evvelki Halk-ı külli şey' maziye aid, bu ise istikbale nâzırdır. Yâni bundan evvel herşeyi halketmiş olan O, olduğu gibi bundan böyle istikbalde de her şeyin Halik'ı O'dur. İlâhlık, ma'budluk da mübdim, Halik'ın hakkıdır. Binaenaleyh فَاعْبُدُوهُ **Siz de, ancak O'nu ma'bud tanıyınız,** O'na ibadet ve kulluk ediniz de, O'ndan başkasına teabbüd ile kendinizi tezlil etmeyiniz. وَهُوَ **O, bütün bu sıfat ile beraber** عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ **her şey üzerine ve her şeye karşı vekildir de.** Her hususta ve her şeye karşı O'na i'timad ve tevekkül olunur ve her emir tefviz edilir. Yâni ale'l-umum mahlûkattan her birinin de halk-ı ilâhî ile asıl olduğu bir hakkı vardır. Ve bu suretle bir âlem-i esbab ve insanın o esbab ile alâkası da vardır ki, Allah, onların hepsini hakk-u adl ile halketmiştir. Ve insan, hem Hâlik'ının, hem kendinin ve hem onların hakkını teslim etmek iktiza eder. Bununla beraber insanın hakkı bu sebeblerden hiç birine suret-i kat'iyyede mahkûm olmamaktır. Esbaba hâkim olamayan ve onlara perestiş mevkiinde bulunan insanlar, her şeyden ve o nisbette haktan ve Hâlık'tan uzaktır. Çünkü esbab bir kaç şeyden ibaret değil, lâyuad velâ yuhsadır. Bunların hepsine tezellül ile ne onların hakkı verilir, ne insanın, ne de Hâlik'ın. Zira hiç bir şey, hattâ İns-ü Melekten Resuller dahi Hâlik'ın makamına kaim vekîl olamaz. Fakat Halîk, hepsinin üzerinde Rabb ve Malik olduğu gibi her şeye karşı vekildir de, O, her şeye karşı her şeyin hakkını müdafaa ve ıhkak, umur ve mesalihini tesviye ve tanzîm eder. Hem kendi namına velâyet-i asliyye, hem mahlûkatı namın velâyet-i niyabiyyeyi

---

Mübdi: Var eden (Allah c.c.). **Tezlil:** Zelil olma. **La Yuad ve la Yuhsa:** Sayılamayacak kadar çok. **Ihkak:** Hakkını verme.

cami' her hususta emîn-ü mu'temed bir veliyyü'l-emrdir. Bunun için münhasıran O'na ubudiyyet ve O'nun hukukuna ve evamirine riayetle her şeyin hakkı edâ edilir. Ve O'na i'timad ve inkıyad ve O'ndan istiane ve telâkki-i emr ile kendisinden maada her hangi bir şeyin, her hangi bir sebebin hukmüna galebe olunup her hacet bitirilebilir. Binaenaleyh eğri ve çıkmaz yolları bırakıp da tevhid ve ihlâs ile doğrudan doğru bir Allah'a ubudiyyet etmek yalnız bir hak ve vazife değil, aynı zamanda masivaya karşı mağlûb olması ihtimali olmayan bir nokta-i istinaddan namütenâhî bir kuvvet ve mahlûku, Hâlik'a yaklaştıran pek yüksek bir izzet-ü hürriyyet, ebedî bir feyz-i saadet iktisab etmektir. فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ (*"....Şübhe yok ki Allah hizbidir ancak galip olacaklar"* Mâide-5/56) اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (*".... İşte onlar Allah hizbidir, uyanık ol ki Allah'ın hizbi muhakkak hep felaha irenlerdir."* Mücadele-58/22) neticesine ermektir. اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sade Sana ederiz kulluğu, ibâdeti ve sade senden dileriz avni inayeti ya Rabb!"* Fatiha-1/5) Misakı bu, sırat-ı müstekim budur. Ve binaenaleyh hiç bir şeye değil, ancak Allah'a dayanarak yalnız Allah'a ibadet ve kulluk ediniz. Bütün ümid-ü mahabbetinizi ve bütün havf-ü haşyetinizi O'na bağlayarak ve her işinizi O'na tefviz ederek ve bütün taleb ve ihtiyarınızı O'nun evamir-ü irşadatına münkad kılarak hareket ediniz ve O'na halisane ibadetle dünyevî ve Uhrevî hacetlerinizi is'afına tevessül eyleyiniz. O'nun hâlk-u emri, imdad ve müsaadesi olmadan ne ins, ne cin hiç bir iş göremez. Gerçi لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ **O'nu, basarların hepsi idrâk etmez ve hattâ kendinden başka hiç bir basar, O'nu kavrayıp ihata edemez.** وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ **Ve fakat O, basarların hepsini idrâk ve ihata eder, görür, bilir.** Basarlar, kendini idrâk etmezken onları idrâk eden, ettiren, gören, gösteren, hakikati bilen ancak O'dur. Burada, idrâk-ı hariç mes'elesine de celb-i dikkat edilmiştir. Bir zîhayatın kendi haricindeki mubsaratı görebilmesi ve müdrekâtı idrâk edebilmesi emri öyle bir emr-i acib ve öyle bir mahiyyet-i şerifedir ki, akıl bunun künhünü idrâk edemez. Bütün hûkemâ ve felâsife bunun izahından âcizdir. Meselâ, gözümle karşımda bir minare görüyorum. Ne gözüm minareye kadar gitmiş ve ne minare gelip gözüme girmiştir. Bununla beraber benim gördüğüm yalnız o minareden akseden ziyanın ihtiva ettiği ve küçücük gözüme tab'eylediği hurde menare resminden ibaret de değildir. Ben gözümdeki minare resmini değil, uzakta büyük minarenin kendisini görüyorum ve gözümü yumduğum zaman da onu bende değil, olduğu yerde idrâk ediyorum. Hattâ dikkat olunursa vasıta-i rü'yet telâkkı edilen ziya bile bana, benim gözüme telâkisi anında ziya oluyor ve o zaman parlıyor, ve rü'yet

---

İs'af: Birisinin arzusunu yerine getirmek. **Basar:** Gözler, görmeler.

dediğim hâdise de o zaman vaki' oluyor. Ve o anda ben, yerindeki menareyi idrâk ediyorum. Bu, nasıl olabiliyor?.. İşte bu idrâk-i haric emrinin sırr-ü künhü akılların havsala-i idrakinden harictir. Ve bütün fenler, felsefeler bunu ihata edebilmekten uzak kalmış ve feylesoflar bu noktada ya hayret veya safsatadan başka bir şey yapamamıştır. Maamafih bu, bir emr-i vaki'dir. Ve benim menareyi gördüğüm bir hakikattir. Allah Teâlâ, bunu yapmış ve yapmaktadır. Ve akılların idrâk edemediği bu hakikatin künh-ü mahiyyetini idrâk ve ihata eden ve ancak O'dur. Basarlar, O'nu idrâk ve ihata edemezken O, basarları idrâk ve ihata eder ve aynı hakikat bütün müdrekâtta böyledir. وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ Ve O, **böyle bir lâtıf-ü habîrdir.** Ve lâtif-ü habîr ancak O'dur. Nûr-ı idrâk gibi her lûtf, O'nundur. Her şeye muttalı' olan, her doğru haberi veren ancak O'dur. Binaenaleyh hem O'nu dûrbinler, teleskoplarla aramağa kalkmamalı, hem de gözler görmüyor diye gözlerden gönüllerden uzak, hacetlerden dileklerden, doğu haberdar olmaz zannedip de O'ndan udul etmemeli, eğri yollara sapmamalıdır. O, lâtıf-ü habîr en görmeyen gözleri görür, ve en gizli, en duyulmaz zannedilen şeylerden, gönüllerin hiç kimselere açılamayan esrar-ü temayülâtından haberdardır. O, onlara kendilerinden yakındır. Ve O'na ibadet etmek ve tafviz-ı umur eylemek için şart, O'nu görmek değil, O'nun görmesi, lâtîf-ü habîr olması ve O'na ihlâs-u tevhid ile zat-ü sıfatına ve ef'al-ü eltafına iman edilmesidir.

Şimdi ey ma'bud-i hakktan udul edip Resul-i Hakk'ı tekzib eyleyenler, قَدْ جَآءَكُمْ بَصَآئِرُ مِنْ رَبِّكُمْ **muhakkak size Rabbınız'dan basiretler** (kalb göziyle görülecek münebbihler, şahidler) **geldi.** Göze nisbetle basar ne ise, kalbe nisbetle basiret de odur. Gözlerin görmesine sebeb olan ve kuvve-i bâsıra denilen nûr-ı rü'yete basar denildiği gibi, kalbin görmesine sebeb olan ve lisanımızda kalb gözü dahi ta'bir olunan kuvve-i müdrikeye ve ale'l-husus bunun zekâ ve fetânet ve firâset denilen ve bir emr-i zâhir-ü bâtınına dikkat ve nüfuz ile gereği gibi idrâk eder bir derecede açık ve parlak olması haline basiret denilir ki, bir nûr-ı İlâhîdir. Kezalik baş göziyle hasıl olan ve görmek denilen idrâk-ı tam ve kâmile basar denildiği gibi, kalb göziyle hasıl olan idrak-ı tam ve kâmile ve ma'rifet-i mütehakkıka ve yakınîyyeye dahi basiret denilir. Bundan başka basiret, beyyineye, hüccet ve bürhana, şahide ve dikkat ve iman ile ibret alınacak esbab-ı hidayete dahi ıtlak olunur. Çünkü bunlar, kuva-yı müdrikeyi takviye eder, basiret ve tebassura sebeb olur. Ve bu mânâca basiret, evvelki manâlara da şamil olur. Çünkü nefs-i basiret dahi en büyük huccet, en büyük şâhid ve beyyine, en büyük medar-ı ibrettir ve onsuz hiç bir şey idrâk olunamaz. Burada da besâir, ya birinci

mânâya ve yahud ona dahi şamil olan bu üçüncü mânâya olarak Kur'ân ve bâhusûs bâlâda varid olan âyât-ı beyyinattır. Görülüyor ki, bu âyetler, basar-ü basirete nazar-ı dikkati calb ederek suret-i umumiyede doğrudan doğruya ma'rifet-i Hakk'a vusul basiret ile olacağını göstermiştir. Bu âyet ile de iş'ar olunuyor ki, müşriklerde fiil-i basiret yoksa dà kuvve-i basıret, taraf-ı Rabbanîden bütün hılkat-i beşere verilmiştir. Ve sonra kalb-i Muhammedî'ye vahyolunan âyât-ı beyyinat ile de bütün o basiretleri takviye edecek ve ikinci mana ile bilfiil basiret ve idrâk-i tam husule getirebilecek olan berahîn-i ilâhiyye tebliğ olunmuştur. Ve şu halde herkesin bu envar-ı basirete karşı kalb gözlerini yummayıp kendindeki kuvve-i basirete bakması ve bu suretle besâirden istifade ederek bilfiil basirete ve ma'rifet-i Hakk'a ermesi vazife-i ihtiyariyesi kalmıştır. Binaenaleyh فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِه۪ **her kim ibsar ederse,** yâni kalb gözüyle bakar, Rabbın'dan gelen bu delâil-i basiret ile Hakkı görmek ister de iman ederse bu kendi lehinedir. **Kendi menfaatinedir.** وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا **Ve her kim körlük eder, kalb gözünü yumar, kör olursa bu körlük ve nankörlük de kendi aleyhinedir, kendi zararınadır.** فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّت۪ي فِي الصُّدُورِ ("*.... Zira hakikat budur ki gözler körelmez ve lakin sinelerdeki kalbler körelir.*" Hacc-22/46) medlûlü üzere asıl körlük göz körlüğü değil, kalb körlüğüdür ki, bundaki zararın hadd-ü payanı yoktur. Ey basiret körleri, bu takdirde وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ **Ben de, sizin üzerinize hafîz değilimdir.** Yâni Allah verdiği basirete, gönderdiği besâire körlük eden sizin gibi nankör kâfirlerin, müşriklerin ef'al-i ihtiyariyelerinde hâfız ve hâmisi değildir, bil'akis rakibidir. Yakında geleceği üzere gözlerini ve kalblerini çevirir. Körlük ve dalâlet halk eder, kendilerini körkörüne tuğyanlara, zulmetlere bırakır ve bundan muhafaza edecek ve zulmetlerden nûra çıkaracak diğer bir veliy-yi hafîz de mümkün değildir. Körkörüne rast gelene sarılırsınız, onlar da sizi tutar, zulmetten zulmete, zarardan zarara sürüklerler. Hasılı alâkülli şeyin hafîz ve hayrü'l-halikîn olan Allah, اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ ("*Allah iman edenlerin velisidir onları zulümattan nura çıkarır...*" Bakara-2/257) dur. Berîün minelmüşrikîn ve adüvvün lilkâfirîndir. Çünkü bunlar, Allah'ın hıfz ve himaye için verdiği ve gösterdiği besâire körlük etmiş, hıfz-u vikaye-i İlâhiyye'den iba ve imtina eylemişlerdir. Ve bu hususta mes'uliyet kendilerine aiddir. Görülüyor ki, burada ibsar ve ama fiilleri ibade isnad ve bunlardan birini tercih ve ihtiyar ile vazife-i tahaffuzun abde aid olduğu tefhim olunarak tevhid-i hâlik mes'elesine karşı

Ber'ûn minelmüşrikîn ve adüvvün lilkâfirîn: Müşriklerden uzak ve kafirlerin düşmanıdır. **İba:** Yüz çevirmek.

tevehhüm olunabilecek olan bir cebr suâlinin hall ile büyük bir inzar vardır. Basiret körlüğü eden kimselere, kendi "ene"'si, yâni benliği, nefsi muhafız olmadığı gibi Hâlik Teâlâ da, onlara hafîz ismi şerifiyle muamele etmez. Ve işte bizim anladığımıza göre Allah Teâlâ'nın gönderdiği besaire körlük ve hakkına nankörlük eden kâfirlere, müşriklere karşı وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ **"her kim körlük ederse kendi aleyhinedir. Ben de sizin üzerinize hafîz değilimdir."** buyurması bu mânâ iledir. Ve âyette «عَلَيْكُمْ» gıyabından «أَنَا» tekellümüne iltifat vardır. Burada müfessirîn, "hafîz" ism-i şerifini mücazat veya mükâfat etmek üzere amelleri murakabe ve hıfz eden "rakıb" mânâsiyle tefsir ettiklerinden dolayı bu âyet, lisan-ı Resul üzere varid olmuştur diyorlar. Ve bunu, "Ya Muhammed! De ki: Sizin üzerinize hafîz, yâni amellerinizi murakabe ve hıfz ederek muahaze edecek olan rakıb ben değilim, Allah'dır. Ben ancak bir Resulüm" meâlinde tefsir ediyorlar. Fakat biz, bu te'vili pek de muvafık bulmuyoruz.

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ **Ve işte Biz, böyle âyetleri tasrif ederiz.** Hakikî vücuh ve suver-i muhtelifesiyle ifade eder i'cazkâr bir nizam-ı bedi' ile halden hale tevali ettirir, şekilden şekle koyarız. Bir taraftan nûrlar saçar gözlerden geçirir, Basiretler açarız. Diğer taraftan bunları lâyık olmayan gözlere göstermez, basiretleri bağlar, körlük ve zulmetler içinde bırakırız. وَ **Bu tasrif ve tasarrufu şu akibet ve hikmet için yaparız ki,** لِيَقُولُوا دَرَسْتَ **sen ders görmüşsün, çok okumuşsun,** yâni bu âyetler ve Kur'ân tahsil ve tetebbua mütevakkıf bir çok ulûm ve maarif ile alâkadardır. Bir ümmî bunları bilemez ve bunlar, vahy ile de olmaz. **Demek ki, sen, kimsenin haberi olmadan gizlice ders almışsın desinler** İbn Kesir ve Ebû Amir kıraatlarına göre, دَارَسْتَ müdarese etmişsin, yâni kitâb ehli, okumuş bir takım kimselerle müzakere etmişsin, bu ma'lûmatı o suretle ediniyorsun ve söylediklerini vahy ile değil, o müzakere ile söylüyorsun desinler. İbn Amir kıraatına göre «دَرَسَتْ» "dereset" bunlar, yâni senin okuduğun şeyler, zemânı geçmiş, bugün için hükmü kalmamış eski şeyler desinler. Hasılı bunlardan birini söyleyerek hem Kur'ân'ın ehemmiyyetini ve senin bir ilmi ledünnîye mazhariyyetini zımnan i'tiraf, hem de vahiy ve nübüvveti inkâr ile küfr-ü şirkte ısrar etsinler. Buna mukabil وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **Biz de, bu âyetleri mazmununu bilecek olanlara, ilim şanından bulunanlara beyan ve tavzih edelim:**

Ya Muhammed اِتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ **Sen Rabbın'dan sana vahy oluna-**

Tetebbua: Basma, basım.

na tâbi ol, لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **O'ndan başka ilâh yok. O'na bak** وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ **ve müşriklerden sarf-ı nazar et, ne derlerse desinler bakma.** وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُوا **Allah dilese idi onlar da, müşrik olmazlardı.** İmânı ihtiyarlarına bırakmaz, şirkten muhafaza eder, cebren mü'min kılardı. Mademki müşriktirler, demek ki, Allah imanlarını dilememiş ve onları şirkten ve şirkin muktezayatından muhafaza etmemiştir. وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا **Biz, seni onların üzerine muhafız da ta'yin etmedik.** Binaenaleyh ne onları şirkten ve başlarına gelecek felâketten muhafaza edebilirsin, ne de bundan dolayı mes'ul olursun. وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ **Ve sen, onlar üzerine vekil de değilsin.** Onlar tarafından vekil değilsin ki, leh veya aleyhlerine idare-i umur etmek için onlara bakasın. Allah'ın vekili de değilsin ki, şirklerinden dolayı üzerlerine musallat olup Allah'ın onlara yapacağı muahaze ve mücazatı veya ıslahatı yapmak salâhiyyetini haiz olasın. Hâsılı sen, ancak Allah'ın evamir ve ahkâmını tebliğ-u ihbara me'mur bir Resul'sün. Bunun için Rabbın'dan sana ne vahyolunursa ona ittiba' et ve müşriklere bakma.

Ey mü'minler,

وَلَا

تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ

عِلْمٍ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ

فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

Meâl-i Şerifi

108- Maamafih onların Allah'dan beride taptıklarına sebb de etmeyin ki, cehaletle tecavüz ederek Allah'a sebbetmesinler. Her ümmete böyle amellerini tezyin etmişizdir, sonra ise hep dönüp Allah'a varacaklar. O vakit kendilerine temamen haber verecek ne yapıyorlardı.

وَ **Ey mü'minler** لَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Allah'dan başkasına yalva-**

Sebb: Söğme.

ranlara, tapanlara sebbedip de فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ **cahillikle atılarak Allah'a sebbetmelerine sebeb olmayın.** Yâni onlara taptıkları, kendilerince hürmet etikleri şeyleri karıştırarak meselâ, "kahrolsun taptığınız" veya "dini şöyle böyle" gibi bir sebb-ü şetm ile hitab ederek söğerseniz, vicdanlarına, hissiyatlarına basmış olursunuz, onlar da hiddetlenerek ve cehaletlerinden dolayı mukabele bilmisil yaptıkları zu'münda bulunarak, "biz de sizinkine" diye sizin söylediklerinizi iade eder ve bunun ona mümasil olmadığını bilmezler ve bu suretle hakkı tecavüz ederek Allah'a sebbetmiş olurlar. Ve siz, bu sebb-ü küfre sebebiyyet vermiş olursunuz. Binaenaleyh siz, onların küfürlerine, şirklerine sebbedeceğiz diye böyle sebb-ü küfre sebeb olmayın. Sebb-ü şetim suret-i umumiyyede ahlâkî bir şey olmadığı gibi aslı i'tibariyle batılı, küfrü, istihkâr ve tezyif etmek gibi meşru' ve müstahsen de olsa böyle küfre ve tezyidi küfre sebeb olacak olan sebb-ü şetm tesebbüben bir küfür demektir. Bundan dolayıdır ki, kütüb-i Fıkhiyyede, her kimin olursa olsun dinine sebbetmek elfazı küfürden sayılmıştır.

Hâsılı, her hangi bir milletin ne kadar bâtıl olursa olsun mukaddesattan zu'mettikleri şeylere sebbetmekten sakınmalıdır. كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ **Biz, böyle bir ümmete amelini zinetlemişizdir.** Kimisinin lehine tevfik, kimisinin aleyhine tahzîl olmak üzere her birine muhtelif daiyeler, şakileler, zevklar, telâkkiler vererek yaptıklarını hoş göstermişizdir. Nefse'l-emirde hayr olsun, şerr olsun, küfr olsun, iman olsun, tâat olsun, ma'siyet olsun hepsi yaptıklarını beğenerek, güzel telâkkı ederek yaparlar. Ve sevdiklerini müdafaa için heyecanlara düşerler. Hoşlanıp hoşlanmamak gibi hissiyyat ihtiyarî değil, cebrîdir. Hakk-u hayrın tarik-ı mücerred zevk ve hissiyatta değil, bâlâda beyan olunduğu üzere besairdedir. Basireti bırakıp da yalnız zevk ve süs, hissiyat arkasında gidenler, bir çok kötü şeyleri iyi telâkki ederek yapmağa mecbur olurlar. Allah, onları yanlış telâkkılerden muhafaza etmez, bil'akis kendilerine iyiyi kötü, kötüyü iyi gösterir. Hepsi yaptığını kendi lehine, "iyi yapıyorum" diyerek yapar. Fakat yalnız onların telâkkileriyle ve bahusus rızayı, hakkı gözetmeyip mücerred süse, zevka tabi' olan telakkîleriyle ve yalnız kendi rızalarına istinad eden amelleriyle iş bitmez. ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ **Sonra merci'leri, müracaatları, hepsinin Rabbı, Mâlik-i emri olan Allah Teâlâ'ya müntehîdir.** O süsün ilk neş'esi geçer, nevbet sonuna, netaicine gelir. O neş'et-i ûlânın bir neş'et-i uhrâsı, öldükten sonra bir dirilmesi ve o zaman huzur-ı Rabbü'l-âlemîn'de bir dikilmesi vardır. O vakit

Şetm: Söğme. **Zu'm:** Batıl zan. **İstihkâr:** Hakaret etmek. **Tezyif:** Küçük düşürmek. **Tahzil:** Alçaltmak.

فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Rabbü'l-âlemîn, onların mukaddema yapar oldukları amellerinin ne olduğunu kendilerine derhal haber verir.** O günde süslü görüp beğenerek yapmasını i'tiyad ettikleri amellerin süslü mü, süssüz mü, acı mı, tatlı mı, güzel mi, çirkin mi? Ne olduğunu sonunda anlarlar.

Şimdi müşriklerin bâzı amellerini ihbar ve Allah'ın mercı-ı umur **olduğunu tafsil ile buyuruluyor ki:**

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾

وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٖ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فٖى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

Meâl-i Şerifi

109- Bir de olanca yeminleriyle Allah'a kasem ettiler ki, eğer kendilerine bambaşka bir âyet gelirse imiş her halde ona imân edeceklermiş. De ki: "Âyetler ancak Allah'ın nezdinde" siz ne bileceksiniz ki, doğrusu onlar, o âyet geldiği vakit de imân etmiyecekler.

110- Biz, onların kalblerini ve gözlerini ters döndürürüz, ilkin buna imân etmedikleri gibi bırakıverıriz kendilerini de, tuğyanları içinde kör körüne bocalar giderler.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ **Müşrikler, güçlerinin yettiği en kuvvetli yeminlerle Allah'a kasemde ettiler ki,** لَئِنْ جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا **her halde kendilerine bir âyet, istedikleri bir mu'cize gelse,** (ezcümle Safa tepesi altın olsa) **muhakkak ve muhakkak iman edeceklermiş.** Rivayet olunduğuna göre bâzı mü'minler

de, bunların bu yeminlerine bakarak istedikleri âyetin nüzuliyle imanları ümidine düştüler. Ya Muhammed, قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ **âyetler ancak Allah'ın indindedir.** Yâni onlara kadir olan, ancak O'dur. Dilediğini izhar eder, dilediğini etmez, hiç biri benim kudret-ü irademle değildir de. وَمَا يُشْعِرُكُمْ **Siz bilmezsiniz ki** اَنَّهَا اِذَا جَاۤءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ **o istedikleri âyet geldiği vakit de iman etmezler.** وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ **Ve Biz, onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz.** Gönülleri bir tarafa, gözleri başka tarafa döner, hayret ve tereddüd içinde kalırlar. كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٖ اَوَّلَ مَرَّةٍ **İlk defa iman etmedikleri gibi yine hakkı anlamaz, âyeti görmezler, iman etmezler** وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ **ve kendilerini basıretsizlikleri ile tuğyanları içinde bırakırız,** körü körüne yuvarlanır giderler. Yâni ilk evvel imansızlıkları, sebeb-i iman olacak âyât olmadığından değil, temerrüd ve tuğyanlarından ve âyât-ı hakkı görmemezlik ettiklerinden dolayıdır. Ve bundan dolayı Allah, onları küfr-ü tuğyanlarına bırakmayı takdir etmiştir. Allah, onları, bu tuğyandan muhafaza etmeyecek, mü'minlere verdiği hidayeti ve tevfik-ı imânı vermeyecek, körlüklerinde bırakacak, tab'edecek وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (*"Ve her kim körlük ederse, kendi aleyhinedir, ben de sizin üzerinize muhafız değilim."* En'âm-6/104) sırrı, temamen zâhir olacaktır.

Onun için bir âyet değil:

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰۤئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا اِلَّا اَنْ يَشَاۤءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

Meâl-i Şerifi

111- Biz, onlara dedikleri gibi Melekler indirmiş olsak da, ölüler kendileriyle konuşsa da ve bütün mevcudatı karşılarında fevc fevc haşrederek kefil göstersek de yine ihtimali yok imân edecek değillerdi.

Meğer ki, Allah, dilemiş olsun, lâkin çokları bu hakikatin câhili bulunuyorlar.

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ **Hattâ, Biz, onlara bütün Melâikeyi indirmiş olsak** لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ (*"O melaike bizim üzerimize indirilse ya!"* Furkân-25/21) لَوْ مَا تَأْت۪ينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ (*"Getirsene a o Melâikeyi sadıklardan isen."* Hicr-15/7) diye istedikleri mu'cizeyi göndersek وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى **ve ölüler kendilerine söylese,** فَأْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا (*"Haydi getirin babalarınızı doğru iseniz."* Duhân-44/36) "babalarımızı dirilt te getir şehadet etsinler" diye istedikleri mu'cize de yapılsa وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا **ve üzerlerine her şeyi kefil olarak toplayıp cemi' de etse idik** اَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَب۪يلًا (*"Yahud, Allah'ı ve melekleri kefil getiresiniz"* İsrâ-17/92) Allah'ı ve bütün Melekleri kefil olarak getiresin diye istedikleri mu'cizeyi dahi göstersek مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ **Allah dilemedikçe, hiç bir zeman iman etmeleri ihtimali yoktur.** Ve binaenaleyh onlara âyet indirmek abestir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ **Ve lâkin ekserîsi bilmezler."** — Her türlü âyet gelse Allah dilemeyince hiç bir şey yapamayacaklarını bilmezler de sade kendilerine güvenir, tuğyan ve temerrüdlerinde kalmak için öyle yalan yere yemin ederler. Bunun için sen onlara bakma ve imanlarını ümid edip istedikleri âyeti taleb etmeğe kalkma da قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ (*"De ki: "Ayetler ancak Allah'ın nezdinde" Siz ne bileceksiniz ki doğrusu, onlar o ayet geldiği vakit de iman etmeyecekler."* En'âm-6/109) de, Allah'a bırak.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ
عَدُوًّا شَيَاط۪ينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوح۪ي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ
زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًاۜ وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا
يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغ۪ي حَكَمًا
وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًاۜ وَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ

الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ
مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا
لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾ وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ
مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا
الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ
مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾

Meâl-i Şerifi

112- Ve böyle biz her Peygambere ins-ü cinn Şeytanlarını düşman kılmışızdır. Bunlar, aldatmak için birbirlerine lâfın yaldızlısını telkin eder dururlar. Eğer Rabbın dilese idi bunu yapmazlardı. O halde bırak şunları uydurdukları hurafât ile haşrolsunlar.

113- Bir de o yaldızlı lâfa, âhirete inanmayanların gönülleri aksın ve onu hoşlansınlar ve bu ele geçirmekte oldukları varidatı elde etsinler diye öyle yaparlar.

114- Şimdi de: "Allah, size mufassalen kitab indirmiş iken ben Allah'dan başkasını mı hakem isteyeceğim? Kendilerine kitab verdiklerimiz de bilirler ki, o tamamiyle hakk olarak senin Rabbın'dan indirilmiştir, sakın şübhelenenlerden olma.

115- Rabbın'ın kelimesi doğrulukça da, adaletçe de tam kemalindedir, onun kelimelerini değiştirebilecek yok, semi' O, alîm O.

116- Yerdekilerin ekserisine uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar, onlar sırf zann ardından gider ve sade atarlar.

117- Her halde Rabbın'dır en ziyade bilen kim yolundan sapıyor, doğru gidenleri en ziyade bilen de O.

Ya Muhammed, وَكَذٰلِكَ böyle, yâni her ümmete amelini tezyin ettiğimiz gibi, yâhud sana onları düşman kıldığımız gibi جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ **her Peygambere de ins-ü cin şeytanlarını düşman kıldık.** Mahabbet ve ülfeti veren Allah olduğu gibi adavet ve nefreti veren, dostu dost, düşmanı düşman yapan da Allah'dır. Ve düşmanı bulunmak Peygamberler miyanında yalnız sana mahsus değil, hepsinde cari bir kaidedir. İns-ü cin şeytanları, her Peygambere düşman ola gelmiştir. شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ *"İnsan ve cinn şeytanları"* terkibinin izafeti, beyaniyye veya lâmiyye olması hakkında iki kavil vardır. Beyaniyye olduğuna göre, insten olan şeytanlar ve cinden olan şeytanlar demek olur. Ve şeytanların bir kısmı ins cinsinden bir kısmı da cin cinsinden olduğu anlaşılır. Lâmiyye olduğuna göre de inse mahsus, yâni insanlara musallat, insan aldatmağa mahsus şeytanlar, cinne mahsus cinnîleri aldatmağa mahsus şeytanlar demek olur. Ve bu surette şeytanın ne ins, ne cin değil, üçüncü bir cins olduğu ve fakat bir kısmı inse, bir kısmı da cinne musallat olmak üzere iki nevi' bulunduğu anlaşılır. İkrime, Dahhak, Süddî, Kelbî gibi bâzı müfessirîn, izafetin lâmiyye olması ve muğayeret ifade etmesi asl olduğuna binaen şeytanların ins-ü cinne mugayir bir cins ve hepsi evlâdı iblis olduğuna kail olmuşlardır. Fakat İbn Abbas'dan Ata ve Mücahid ve Hasen ve Katade izafet-i beyaniyyeyi ihtiyar ederek demişlerdir ki: "Şeytan ins-ü cinden her hangi bir âtiy ve mütemerriddir." Yâni gerek ins ve gerek cinden olsun serkeş, mütekebbir, fitnekâr, anud, ele - avuca sığmaz, kaypak, yola gelmez olanların hepsine Şaytan denilir. (Sûre-i bakara'ya bak). Müşarünileyhim demişlerdir ki: "cinden de şeytanlar vardır, insden de şeytanlar vardır. Ve cinden olan şeytan, mü'mini aldatmaktan âciz kalınca mütemerrid bir insana, yâni bir ins şeytanına gider ve mü'mini aldatmağa teşvik eder. Ve böyle insanlardan şeytanlar bulunduğuna şunu delil göstermişlerdir ki: "Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, Ebu Zer radıyallahü anha: ***"cin ve ins şeytanlarından teavvüz ettin mi?"*** buyurmuştu. Ebu Zer, ***"insin de şeytanları var mıdır? dedim" "Evet, onlar, cin şeytanlarından daha şerdir."*** buyurdu" (Ahmed b. Hanbel: 5/178-179)00 diye rivayet etmiştir. Ve işte bir çok müfessirîn bu âyette bu mânâyı tercih etmişlerdir. Çünkü siyak-ı âyet, küffarın adavet-ü sefahetine karşı Resulüllah'ı tesliye hakkındadır. Şu halde şeyatin-i ins, göze görünür şeytan insanlar, şeyatin-i cin de göze görünmez, nazarlardan gizli şeytanlar demek olur. Ma'lûmdur ki, ins, nev'-i insan, beşer, Beni Âdem demektir. Müfredinde, "insî"

Atiy: İsyan eden. **Mütemerrid:** Dik kafalı, kibirli. **Anud:** Çok inatcı. **Teavvüz:** Allah'a (c.c.) sığınma.

denilir. Ve buna mukabil olan cin de, gayr-ı me'nus, gizli bir nev'-i mahlûk-ı ruhanî demek olur ki, bunun müfredinde de, "cinnî" denilir. Ve iki sahife evvel beyan olunduğu üzere cin, biri eamm, biri ehass olmak üzere iki mânâ ile tefsir olunmuştur. Feyruz Abadî, "Besair"inde bunu şöyle telhis ederek demiştir ki: "cin, hakkında, iki türlü kavil vardır.

BİRİSİ, Cin mutlaka havassın mecmuundan müstetir olan ruhaniyune ıtlak olunur ki, ins mukabilidir. Bu surette Melâike ve Şeyatin Cinde dahil olur. Binaenaleyh Meâike ile cin beyninde umum ve husus-ı mutlak vardır. Her Melâike cindir, her cin Melâike değildir.

İKİNCİSİ, Cin ruhanîyunun bir kısmına ıtlak olunur. Zira ruhaniyyun üç kısımdır:

1- Ahyardır ki, Melâikedir.

2- Eşrardır ki, Şeyatındır.

3- Ahyarı da, Eşrarı da müştemil olan evsattır ki, mânâyı hassiyle cin taifesidir. İlh"

Demek olur ki, burada cin, ins mukabili zikredildiği için وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ (*"Bir de tuttular Allah'a cinleri şerik koştular."* En'âm-6/100) كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ (*"... İblis cinden idi de Rabbının emrinden çıktı."* Kehf-18/50) de olduğu gibi mânâ-yı eammına masruftur. Şeyatin-i cin izafet-i beyaniyyesiyle de Melâike ve diğer hıyar-ı cin adavetten ihrac edilmiştir. Kamus'ta mezkûr olduğu üzere, "ins" bir insanın bilhassa müâneset ettiği hâlis yâr-ü hemdemine dahi ıtlak olunur ki, enis demek gibidir. Nev'-i beşere insan ve ins ıtlakı da işbu müâneset mânâsı ı'tibariyle olduğuna göre bu mânâ esas olarak mülâhaza edilirse bir insanın veya bir kısım insanların ünsiyyetlerinden gâib ve nazarlarından mestur bulunan ecnebîleri ve perde arkasında hareket edenleri de ins mukabili olan cin mefhumuna idhal etmek lâzım gelecektir. Bu surette mânâ-yı eammiyle cin, bervech-i bâlâ üç nev'-i ruhaniyyun ile beraber nev'-i beşerden bir kısmına da şamil bulunur. Ve bu kısm-ı beşer diğerine nazaran cinnin mânâ-yı ahassı ve ahass mânâsiyle insin en yakın mukabili demek olur. Gerçi seleften cinnin bu mânâsı sarahaten nakledilmiş değil ise de, meşhur olduğu üzere ins-ü cin mecmuuna «ثَقَلَيْنِ» ıtlak edilmesi bu babda sarih gibidir. Zira bu lâakal bâzı cinnin de ins gibi haiz-i sıklet olduğunu iş'ar eder. Halbuki ruhaniyyun, gerek mücerredat ve gerek ecsam-ı lâtife diye ta'rif edilsin her iki takdir de cisma-

---

Me'nus: Ünsiyet edilmiş. **Ahyar:** İyiler. **Eşrar:** Kötüler.

niyyun mukabili olduklarından mânâ-yı ma'rufiyle sıklet mefhumundan, haricdirler. Ve binaenaleyh «ثَقَلَيْنِ» her halde ziruh ve zevi'l-ukul olan ve cismaniyyet-i kesifeyi haiz bulunan biri, daire-i ünsiyyette me'nus ve zahir, biri de daire-i ünsiyetten gaib ve mestûr iki sıklet-i mütekabile demek olur. Ve ale'l-husus cem'iyyeti hafiyye halinde hareket eden kısm-ı beşerînin aslı lûgat i'tibariyle ma'şer-i cin mefhumunda duhuluna şübhe yoktur. Ancak cin mefhumunu buna kasretmek, me'nus ve gayr-i me'nus ale'l-umum nev'-i beşerden başka gizli cin yoktur demek de doğru değildir. Zira وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ (*"Cân, onu da bundan evvel nur-ı semundan yaratmıştık."* Hicr-15/27) hilkat-i beşerden mukaddemdir. Ve bu âyette dahi cin beyan olunduğu üzere mânâ-yı eammına masruftur. Ve Allah Teâlâ, hikmet-i sübhaniyyesiyle her peygambere, ins-ü cin şeytanlarını düşman kılmış ve bu adavet bi'set-i enbiyanın bir lâzımı, bir hikmeti, bir Sünnet-i cariyesi olmuştur. Ve nitekim yukarıda وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (*"Yine ayetleri böyle şekilden şekile koyuyoruz ki hem o körlük edenler, sana ders almışsın desinler, hem de onu ilim şanından olanlar için tebyin edelim."* En'âm-6/105) ile de buna işaret buyurulmuştu.

Peygamberler'e düşman olan ve bir kısmı görünen, bir kısmı görünmiyen bu ins-ü cin şeytanları, يُوح۪ي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً **birbirlerine gurur için, aldatmak için lâf zuhrüfu, söz yaldızı, içi bozuk dışı süslü aldatıcı sözler vahyederler.** Yâni vahyeder gibi seri' bir imâ ve işaretle öyle müzahref, yaldızlı sözler telkin ederler ki, bunların sade dışındaki süsüne bakanlar aldanırlar, şeytanetlerine meftun olurlar. Vahyin envaiyle mânâsı ve ta'rif-i Sûre-i Nisâ'nın sonlarında اِنَّا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ كَمَا اَوْحَيْنَا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّ۪نَ مِنْ بَعْدِه۪ (*"Filhakika biz sana (Ya Muhammed) öyle vahiy indirdik ki Nuh'a ve ondan sonra gelen bütün Peygamberlere vahy ettiğimiz gibi:..."* Nisâ-4/163) âyetinde tafsil olunmuş idi. Bak! Yâni suret-i umumiyyede vahiy, biri vahy-i hak, biri vahy-i bâtıl olmak üzere iki nevi'dir. Ve bunun ikisine de şamil olan en umumî mânâsiyle vahiy, "Seri' bir imâ ile söz" demektir. Vahy-i hakikî, vahy-i hak ve cebr-i ilâhî olmakla beraber seri' bir imâ ve işaretle suret-i hafiyyede verilen telkinat-ı batılaya dahi mecazen vahiy itlak edilir. Şeytanetkâr olanlar da, vahiy veya ilhamı hep bu mecazî mânâda kullanarak falan ve falandan icra-yı şeytanet ederler, "ilham almış" derler. Ve işte şeytanların bu şeytaneti, Enbiya'ya adavet ve vahy-i hakka rekabet için biribirlerine istinad ve aynı zamanda gurur ile aldatıcı yaldızlı sözler uydurup telkin etmekteki sur'atlerini tefhim için bu âyetteki imâ bu mânâ-yı me-

---

Müaneset: Karşılıklı ünsiyet etmek. **Enis:** Ünsiyet edilmiş olan.

cazîde irad edilmiş ve fakat زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا *"Gurur için yaldızlı söz"* karine-i maniası ikame olunarak fiil-i hak, gafletten ve su-i tefehhümden siyanet buyurulmuştur.

Velhasıl her Peygamber'e düşman olan ins-ü cin şeytanları öyle yaparlar. وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ **Ve fakat Rabbın dilemiş olsaydı o şeytanlar, bunu, bu adaveti, bu sür'at-i talkini, bu yaldızı, bu iğfali yapmazlardı, yapamazlardı.** Ya onlara, o kudreti vermez veya verdiği halde mani' olur, yaptırmazdı. Demek ki, onların, bunu yapabilmeleri ve yapmaları dahi Rabbın'ın meşiyyetiyledir. Ve demek ki, bunda, O'nun bir hikmeti vardır. Binaenaleyh فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ **sen, onları iftiralarına bırak.** Bırak ki, belâlarını bulsunlar. Onlar o yaptıklarını aldanıp aldanmak için وَلِتَصْغَى اِلَيْهِ اَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **ve âhirete, akibete inanmayanların gönülleri ona, o telkin ettikleri yaldızlı söze veya o gurura meyletsin için** وَلِيَرْضَوْهُ **ve bu imansızlar, onu hoşlansınlar, rızalariyle kendilerine beğensinler.** O yaldıza gönül verip meftun olsunlar için وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ **ve irtikâb etmekte bulundukları fenalıkları irtikâb etsinler için yaparlar.** Ki, bütün bu fenalıkların başında, Allah'dan başka hakem aramak cürmü vardır. Binaenaleyh Senin onlara diyeceğin şudur:

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا **Allah'dan başkasını mı hakem istiyeceğim? Halbuki O, size bu kitab-ı ekmeli mufassalen, yâni hiç bir şübhe ve iltibasa mahal kalmıyacak vech ile fasılalı âyetleriyle hak, batıldan ayırd edilerek beyan ve tafsil olunmuş bir halde indirdi, hükmünü beyan etti.** Allah'ın hükmüne karşı, hükmüne müracaat edilebilecek hiç bir hakem tasavvur olunamıyacağı gibi hükm-i ilâhî'yi anlamak ve tebliğ etmek için de diğer âyetlerin, mu'cizelerin delâlet-i i'câzı mu'cez-i kitab kadar kuvvetli, vazıh ve mufassal değildir. Onların sade bir i'cazdan ibaret olan delâleti, mücmel, mübhem, beyansız ve devamsızdır. Mu'cize-i Kitab ise, onların hepsinin delâlet-i i'cazını mutazammın olduktan başka mübeyyen, vazıh ve mufassal ve dâimdir de. Meselâ "şakk-ı Kamer mu'cizesi'nden." مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ **"Muhammed Allah'ın Rasuludüdür."** hükmü ancak mücmelen ve bir an için anlaşılır. Ve bundan istifadenin gerek vuzuhu ve gerek devamı, kelâma mütevakkıf olur. اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ (*"Yaklaştı saat, yarıldı kamer."* Kamer-54/1) sûresi ise, aynı hükmü daha vasi' vücuh-ı i'caz ile vazıhan ve sarahaten ifade eder. Ve her zaman için ifade eder. Ve her hangi bir hâkimin hükmü kavlî de fiilî de olabilirse de, asıl hükm-i sarih, hükm-i kavlîdir. Ve ale'l-husus i'lâm

---

İlam: Bildirmek.

ve tescil edilen hükm-i kavlîdir ki, bir değil, binlerce fiile sebeb ve misal teşkil eder. Hâsılı mu'cize-i kitâb Hükmullâh'a delâlet için diğer mu'cizelerin fevkında zâhir ve bâhir bir bürhan-ı sâtı'dır. İşte burada, bu mânâ ihtar olunarak buyuruluyor ki: "Allah, size sâir mu'cizelerden muğni olan böyle mufassal bir kitâb indirmiş ve bu suretle hükmünü suret-i kat'iyede beyan ve tebliğ etmiş olduğu halde ben, şimdi şeytanların yaldızlı sözlerine meyledeceğim de aramızda haklıyı haksızı ayırmak için Allah'ın hükmünü bırakıp O'na karşı Allah'dan başkasını mı hakem intihab edeceğim? Hayır aslâ. Rivayet olunduğuna göre Kureyş müşriklerinin bir müşkilleri olduğu zaman bir kâhini hakem yapıp hükmüne mürâat etmek âdetleri olduğu gibi Resulüllah'a da: "Seninle aramızda ahbar-ı Yahud'dan ve istersen Nasârâ piskaposlarından bir hakem intihab edelim. Bakalım, onların kitabında sana dair bir şey varsa bize haber versinler", diye bir teklifte bulunmuşlardı ki, bu âyetle buna cevap verilmiştir.

وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ **Ve bizim kendilerine kitab verdiğimiz kimseler bilirler ki,** اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ **muhakkak o kitab, yâni Kur'ân Rabbın'dan hakkiyle indirilmiştir.** Binaenaleyh فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ **sakın şübhelenenlerden olma,** şübheliler gibi bir takımlarının inkârlarından müteessir olup da başka hakem teklîf edenlere muvâfakat etme اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغِي حَكَمًا **"Allah'dan başkasını mı hakem isteyeceğim?"** de. Hiç şübhesiz bu kitâb sana, Rabbın'dan münzel bir kelime-i haktır. وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا **Ve senin Rabbın'ın kelimesi, kelâm-ı sıdıkça da tam adaletce de tam, son derece tamdır.** Yâni Kur'ân, ihbarî, inşaî iki ciheti cami' bir Kelâmullah'tır ki, birinde matlûb olan sıdık, birinde matlûb olan da adalettir. Kur'ân, haberleri ve mevaidi cihetiyle temamen sadıktır, ayni hakikattir, yalandan şübheden müberradır. Teşriat ve ahkâmı cihetiyle de temamen adalettir. Ayni hakkaniyyettir, zulümden, i'vicacdan münezzehtir.

لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ **Rabbın'ın kelimatını değiştirebilecek, ona karşı hakimlik, mümeyyizlik, musahhihlik edecek hiç bir şey, hiç bir kimse yoktur.** Ne kimse, O'nun kelimatını kaldırıp yerine daha doğru ve daha adaletlisini koyabilir, ne de mislini. Söz, O'nun sözü, kanun, O'nun kanunu, kitâb, O'nun kitâbı, hüküm, O'nun hükmüdür. Binaenaleyh Allah'dan başka hakem talebi nasıl tasavvur ve tecviz olunabilir? ki وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **O, daima hem semî', hem alîmdir, de.** Hafi, celi her sözü işittiği, her şeyi bildiği gibi müddeilerin de

---

Satı: Parlak. İ'vacac: Yanlışlık.

dâvâlarını işidir, niyyetlerini ve maksadlarını bilir. Ve bütün muhakeme olunacakların zahirlerini bildikten başka batınlarını da bilir. Öyle muhakeme eder ve öyle hüküm verir. Artık kim, O'nun hükmünü nakz edebilir? Ve kim O'nun hükmünden kurtulabilir? Allah'ın hükmü böyle. Diğerlerine gelince:

وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِى الْاَرْضِ **Eğer Sen, yeryüzünde bulunanların ekserisine itâat edecek, uyacak, onlardan hakem yapacak olursan** يُضِلُّوكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ **seni, Allah'ın yolundan, şeriatinden saptırırlar. Çünkü onlar,** اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ **hükümlerinde ilme, delil-i hakka değil, ancak zann-ü tevehhüme tâbi olurlar.** Ne i'tikadlarında yakîn, ne kanunlarında ölçülerinde hakkaniyyet, ne de hükümlerinde isabet bulunur. وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ **Ve onlar başka değil, ancak kendi mızraklariyle ölçer, indî nefsanî takdir ve tahminleriyle keyflerine göre hüküm verir, yalan söylerler.** Meselâ, "Allah, beşere bir şey indirmedi" derler. Allah'a şerik ve veled isnâd ederler. Asnam ve evsani vesile-i tekarrüb sayarlar. Haklıyı haksız, haksızı haklı çıkarırlar. Helâle haram, harama helâl derler. Meyteyi helâl addeder, bahire ve nezairini tahrim eylerler. اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَب۪يلِه۪ **Hakikatte yalnız Rabbın'dır ki, a'lemdir. Yolundan sapanı bilir,** وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَد۪ينَ **doğru yolda gidenleri en iyi bilen a'lem de O'dur.**

Binaenaleyh Allah'dan başka hakem ve hâkim arayanlara uymayın ve Allah yolundan şaşmayın da:

فَكُلُوا مِمَّا
ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِه۪ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٨﴾
وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا
حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَث۪يرًا لَيُضِلُّونَ
بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَد۪ينَ ﴿١١٩﴾ وَذَرُوا
ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ
بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

Meâl-i Şerifi

118- O halde, eğer O'nun âyetlerine inanan mü'minler iseniz, üzerlerine Allah ismi anılmış olanlardan yeyin.

119- O size muztarr olduklarınız müstesna olmak üzere harâm kaldığı etler ise, ayrı ayrı bildirmiş iken üzerlerine Allah ismi anılmış olanlardan neye yemeyeceksiniz? Evet bir çokları bildiklerinden değil, mücerred hevâlariyle halkı behemehal dalâlete düşürüyorlar. Şübhesiz ki, Rabbın'dır o mütecavizleri en ziyade bilen.

120- Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar, yarın kazandıklarının cezasını muhakkak çekecekler.

121- Üzerlerine Allah ismi anılmamış olanlardan yemeyin. Çünkü o kat'î bir fısktır. Bununla beraber Şeytanlar, kendi yaranına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka telkinatta bulunacaklardır. Eğer onlara itâat ederseniz şübhesiz siz de, müşriksinizdir.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ Üzerine yalnız Allah'ın ismi zikredilmiş şeylerden yiyin. Ki, Allah, bunu size mubah kılmıştır. **اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ Eğer Allah'ın âyetlerine hakîkaten mü'min iseniz.** Böyle yaparsınız. Bu âyetlerin hükmüne de inanır, bu ekli mubah bilirsiniz. Başka nam tanımaz, hükmullah'dan başkasına uymazsınız. «مِمَّا ذُكِرَ» buyurulması gösterir ki, yenecek şeyler besmeleli şeylerden olacaktır. Fakat besmele, çekilenlerin hepsi de yenebilecek değildir. Bu babda tafsil vardır. Bunun için buyuruluyor ki, **وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ üzerine İsmullah zikredilmiş şeylerden neyinize yemiyeceksiniz? وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ Allah size, muztarr olduğunuz şey**

Muztarr: Zorlanma.

müstesna olmak üzere haram kıldığı şeyleri tafsil etmiş. Harâmı helâldan ayırd edip beyan eylemiş iken, besmele çekilmiş şeylerden yememenize, yâni yemeyi tecviz etmemenize bir sebebiniz, deliliniz bulunmak ihtimali var mıdır ki, bunlardan yemiyeceksiniz? — Bu tafsil yukarıda Sûre-i Bakara'da اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ (*"O size yalnız şunları haram kıldı; meyte, kan, hınzır eti, bir de Allah'ın gayrisinin namına kesilen:..."* Bakara-2/173) ve daha mufassal olarak Sûre-i Mâide'de حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ (*"Size şunlar haram kılındı: ölü, kan, hınzır eti,...."* Mâide-5/3) âyetlerinde geçmiştir. Bu sûrede bervech-i âtî, وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ **"Üzerine Allah ismi anılmamış olanlardan yemeyin, çünkü o kat'i bir fısktır."** ile başlayıp biraz sonra قُلْ لَا اَجِدُ فِي مَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ اِلَّا اَنْ يَكُونَ (*"De ki: Bana vahy olunanlar içinde bu haram dediklerinizi yiyecek bir adama haram kılınmış bir şey bulmuyorum, meğer ki şunlar olsun: Ölü yahud dökülen kan yahud hınzır eti ki, o şüphesiz bir pistir yahud Allah'tan başkasının ismi anılmış sarih bir fısk ki, bunlarda da her kim mustar olursa diğer bir muztarra tecavüz etmediği ve zaruret miktarını aşmadığı takdirde şüphe yok ki Allah, gafurdur, rahîmdir."* En'âm-6/145) âyeti ile temamen telhis olunmuştur ki, nüzule nazaran bu sûre, tertibe nazaran da öbürleri mukaddemdir. Ve her biri yekdiğerini müeyyid, mübeyyindir.

وَاِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ **Şu da şübhesizdir ki, bir çokları bir ilme istinad etmeyerek mücerred keyf ve hevalariyle idlâl ederler.** Allah'ın hükmünü aramayarak ve onu bildiren bir delil-i hakkı fikr-ü mütalasına cidden esas tutmayıp kendi keyfini, temayülâtını, gönlünün istemesini veya istememesini mi'yar ittihaz ederek harama helâl, helâla haram der ve bu suretle halkı şaşırır, sapıtırlar. اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ **Her halde mütecavizlere a'lem olan kimlerin hudud-ı hakktan batıla, helâldan harama geçmiş olduklarını en ziyade bilen ve cezalarını verecek olan ancak Rabbın'dır,** ya Muhammed. Binaenaleyh siz, O'nun emrini dinleyin. İsmullah zikredilmiş şeylerden yiyin. وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ **Ve ismin zahirini de, batınını da terkedin. Kötü fiilin açığını da yapmayın, gizlisini de.** İsmin zahiri, kötü fiilin açığı ta'biri, evvel emirde iki mânâyı tazammun eder. Birisi, açıktan açığa alenen yapılan kötü fiil, diğeri de velevse gizli yapılsın kötülüğü, kötü olduğu açık ve bedihî olan fiil demektir. Buna mukabil ismin batını da, iki nevi demek olur ki, birisi, gizli yapılan kötü fiil, birisi de, velevse açıktan açığa yapılsın kötülüğü hafi, yâni fenalığı ibtida açıktan açığa anlaşılmaz, sonradan meydana çıkar ve binaenaleyh evvel

---

Müeyyid: Pekiştirici. **İsm:** Günah, suç, kabahat.

emirde günah olduğunun anlaşılması bir delil ve habere tevakkuf eden kötü fiildir. Bundan başka bir fiil, ya zina, hırsızlık vesaire gibi cevarıh ile yapılır veya i'tikadsızlık, hased, kibir gibi sırf kalb ile yapılır. Ve ismin zâhir ve bâtını ta'biri bu farka da şamil olursa da bu evvelkilerin zımnında dahildir. Hasılı isim, günah, ma'siyet, kötü fiil demektir. Ve bunun bir zahiri vardır, bir de batını. Zahiri, ya kendisi, ya kötülüğü veya her ikisi açık ve belli olanı, batını da buna mukabil, ya kendisi, ya kötülüğü veya her ikisi gizli, hafi olanıdır. Kendisinin gizli olması da, ya mücerred ef'al-i kalbiyyeden olmasiyle olur. Veya tenhada yapılmasiyle olur. Ve bunların hepsinden sakınmak lâzım gelir. Çünkü إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ **ne olursa olsun ism kazananlar,** سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ **kazana geldikleri ismleriyle ileride cezalanacaklardır.** Binaenaleyh zâhir olanın cezası var da, bâtın olanın cezası yok zannetmemeli hepsinden sakınmalıdır.

Bu âyet, ale'l-umum ahkâm-ı hürmet hakkında bir aslı küllî beyan etmektedir. Yâni Allah'ın nehyettiği, haram kıldığı şeyler açıktan açığa herkesin anlayıvereceği zâhirî fiillerden, açık kötülüklerden ibaret değildir. Öyle gizli ve bâtınî fenalıklar da vardır ki, herkes için keşf-ü takdiri fehm-ü idraki müteassir veya müteazzirdir. Ve işte Allah'ın tafsil ve beyan ettiği haramların, günahların bir kısmı ve hattâ ekserîsi böyle insanların kendi akılları ve takdirleriyle fehm-ü idrâk edemeyecekleri batınî kötülüklerdir ki, bunlar, ancak şer'in vürüdiyle ve ihbar ve irşâd-i ilâhî ile bilinebilir. Ve bu suretle umum için aklen zâhir ve ma'lûm bulunan kötülüklerden başka aklen bâtın ve hafi olan bir çok kötülükler dahi şer'an zâhir ve ma'lûm bulunur. Ve hepsinin zararından, cezasından ictinab ancak şer'a temassük ile mümkün olur. Ve böyle beyanı şer' iledir ki, الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ *"Helâl bellidir, haram da bellidir."* (Sünen'ün-Neseî: Kitab'ül Buyu'-2) olmuştur. Maamafih وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ bu ikisinin ortasında şübheli görülecek hafi bâzı şeyler daha vardır ki, bunlar da, bâtın isimde dahildirler. Bunları anlayıp terkedebilmek de, دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ *"Seni şüpheye düşüreni, düşürmeyene bırak."* (Keşf'ül-Hafa-1/307) medlûlünce zâhir ve beyyin ve yakînî surette ma'lûm bulunan bir beyani şer'î ve aslı ilmîye bil'ictihad irca' ve ilhak edilerek şübheli tarafın atılması ile mümkin olur ki, hevaya istinad ile ilme istinad farkının en ziyade dikkatle gözedileceği nokta da bu noktadır.

Kötülük ne olursa olsun kötü ve kesbedenler için akıbet cezayı müstelzim bir muzırr olduğundan Allah Teâlâ ismin zahirini de batınını da ter-

---

Müteassir: Güçleşen.

ketmeyi emreder. Ve bunun için bervech-i âti tafsil ve beyan olunan haramların fenalığı ve hikmet-i hürmeti hepinizin nazarında zahir olmasa bile Allah'ın ilmine i'timad ve emrine ittiba' ederek ismin zahirini de, batınını da açıkta ve gizlide gözünüzle ve gönlünüzle terk ediniz. وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ ve üzerine **Allah'ın ismi zikredilmedik şeyden yemeyiniz.** Bunun yenmesi, içilmesi melhuz her şeye âmm olması ihtimali yok değildir. Nitekim bir kavlinde Atâ'nın bu umuma temessük ederek: "Gerek mat'umat ve gerek meşrubattan her ne olursa olsun İsmullah zikredilmemiş olan her şey haramdır." dediği de menkuldür. Fakat sair Fukahanın cümlesi ve diğer kavlinde Atâ dahi bundan murad, zebh-u tezkiye mes'elesi olduğunda müttefiktirler. Filvaki' gelecek olan ... قُلْ لَا أَجِدُ ("*De ki: Bana vahy olunanlar içinde bu haram dediklerinizi yiyecek bir adama haram kılınmış bir şey bulmuyorum, meğer ki şunlar olsun: Ölü yahud dökülen kan yahud hınzır eti ki, o şüphesiz bir pistir yahud Allah'tan başkasının ismi anılmış sarih bir fısk ki, bunlarda da her kim mustar olursa diğer bir muztarra tecavüz etmediği ve zaruret miktarını aşmadığı takdirde şüphe yok ki Allah, gafurdur, rahîmdir.*" En'âm-6/145) âyeti de bunu muktaziydir. Şu halde, «مَا» mevsul ve ahd-i şer'î ile zebhı mutasavver olan hayvanattan ibâret olur. Ve مَا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ "*Allah'dan başkası için kesilen.*" zebh-u ekli melhûz bulunan ve fakat üzerine Allah'ın ismi anılarak zebhedilmemiş olan, yâni «بِسْمِلْ» olmayan şeyler demektir. Bu da, zâhiri üzere şu üç şeye mütenavil olur:

1- Meyte ki, zebihsiz ölmüştür besmelesizdir.

2- Allah'dan başkasının ismi anılarak zebhedilmiş olandır ki, وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ ("*... Allah'ın gayrısının namına kesilen.*" Bakara2/173)dır.

3- Zebhedilmiş, lâkin ne başkasının, ne de Allah'ın ismi zikredilmemiş olandır ki, buna "metruküttesmiye" ta'bir olunur. Ve bunda iki hal mümkündür. Birisi, İsmullah hatıra gelmekle beraber zikri terkedilmiş olandır ki, buna "amden metruküttesmiye" denilir. Biri de, unutulduğundan dolayı terkedilmiş olandır ki, buna da نِسْيَانًا مَتْرُوكُ التَّسْمِيَةِ "*Unutarak besmelesi terkedilmiş.*" denilir. Ve «مَا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ» in zâhiri ıtlakına nazaran nisyanen metruküttesmiye olanın da diğerleri gibi ekli haram görünür. İbn Ömer, ibn Sirîn ve daha bâzılarından ve Davud-i Zahirî'den bu kavil' mervidir. Ve gerçi meyte ve ma ühille ligayrillah bu nehiyde, tesmiye bulunmamak mefhumiyle, dahil olduklarından dolayı bunun "amden metruküttesmiye"'ye şümulü hepsinden zahir ise de, göreceğimiz vech ile nisyanın duhulüne mani' vardır. Hattâ İmam-ı Şafiî,

daha mufassal ve müfesser olan «... قُلْ لَا أَجِدُ» âyetinde "metruküttesmiye" tasrih edilmemiş bulunduğundan dolayı onun zahirini, bunun zahirine tercih ederek buradaki, «مَا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ» i mâ ühille ligayrillâhe tahsis etmiş ve zebheden müslim veya kitabî olduğu takdirde gerek amden gerek nisyanen metruküttesmiye olanın ekli helâl olduğuna kail olmuştur ki, bu kavil, İbn Ebi Leylâ ve Evzaî gibi daha bâzı zevattan dahi mervidir. Fakat sayd ve zebha müteallık olarak Sûre-i Mâide ve Sûre-i Hac'da varid olan وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ ("...*ve üzerine bismillah çekin.*" Mâide-5/4) فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا ("*.... Allah'ın ismini anın, yanları yere yaslandığı vakit de onlardan yiyin, kanaatlıya ve istiyene it'am da edin, o böyle onları size musahhar kıldık: Şükr edesiniz.*" Hacc-22/36) ve burada işbu وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ "**Ve üzerine Allah ismi zikredilmedik şeyden yemeyiniz.**" nehyiyle makablindeki, فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ "**Üzerine yalnız Allah'ın ismi zikredilmiş şeylerden yiyin.**" emrinin tekabül-i tammından zebih ve saydde tesmiyenin farziyyeti pek zahir ve sarih olarak anlaşılmakta olduğu ve mahlâs mümkün iken terciha gitmek de câiz olamayacağı cihetle tesmiyenin farziyyetine ve metruküttesmiyenin hürmetine doğrudan doğru taallûk eden bu âyetlerin mantukunu ihmal etmek elbette şayân-ı kabul görülemez. Filhakıka İmam-ı A'zam Ebu Hanife Hazretleri de: "Eğer müslim tesmiyeyi amden terkederse yenmez, unutur da terkederse yenir." demiştir ki, İmam-ı Mâlik'ten de Malikiyyece en muhtar rivayet budur. İbn Atiyye bunun cumhur kavli olduğunu söylemiştir. Hazret-i Ali'den, İbn Abbas'dan Mücahidden, Atâ ibn Ebî Rebah'tan, Said ibn Müseyyeb'den ibn Şihab ve Tavus'tan mervidir ki, bu zevat: "Üzerine tesmiye unutulup da zebholunanın eklinde beis yoktur." demişlerdir. Bir de Hazret-i Ali: «اِنَّمَا هِيَ عَلَى الْمِلَّةِ» yâni "tesmiye mes'elesi ancak din üzerine mübtenîdir" demiş, ibn Abbas da: "Müslimin zikrullah kalbindedir ve şirkte ismin menfaatı olmadığı gibi, millette de nisyanın zararı yoktur." demiştir ki, amdin zararını ifade eder. Doğrusu dikkat olunursa bu âyetin nisyana değil, ancak amde müteveccih olduğu anlaşılır. Çünkü unutana fasık denilmeyeceği, müttefakun aleyhtir. Fisk, ancak amde nisbet olunur. Burada ise buyuruluyor ki: وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ **Ve şu muhakkak ki, bu her halde bir fısktır.** Emre itâatten çıkmaktır. Ve hattâ şimdi görüleceği üzere bâzı ahvalde dinden çıkmak ve şirke düşmektir. Yâni zebh-u sayd üzerine Allâh'ın ismi zikredilmemek veya zikredilmeyenden yemek her biri de bir fısktır. İşte «لَا تَأْكُلُوا» nehyi böyle fısk ile ta'lil olunarak te'kid buyurulmuştur ki, bu hem terk-i tesmiyeden nehyi hem de ekilden nehyi tazammun ve amdi iktıza eder.

Zebh: Boğazlama. **Sayd:** Avlama. **Mahlas:** Nam.

Binaenaleyh tezkiyede tesmiye, hem bir şart olarak farzdır, hem de oruçta imsâk farz olduğu halde unutup yemek fasid olmadığı gibi nisyan ile terk-i tesmiye de tezkiyeyi müfsid olmaz. Burada bêsmele denilmeyip de, tesmiye ta'bir edilmesinin de sebebi vardır. Zira tesmiye, İsmullah'ı her hangi bir suretle zikretmektir ve besmeleden eamdır. Meselâ, "Allahü Ekber" veya "Sübhanallah" veya "lâilâhe illâllah" demek de bir tesmiye, bir zikirdir. Arabca'dan maada lisan ile de olabilir. Besmele ise, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ veya sadece بِسْمِ اللّٰهِ demektir. Ve bir tesmiye-i mahsusadır. Âyetlerde emrolunan da ale'l-ıtlak İsmullah'ın zikri olduğundan farz, besmele değil tesmiyedir. Ve lâkin bu tesmiyenin besmele ile olması da Sünnet'tir. Ve zebihde tesmiyenin sünneti, sadece بِسْمِ اللّٰهِ demektir. بِسْمِ اللّٰهِ اللّٰهُ اَكْبَرُ demek daha efdaldır. Yemekte tesmiyenin sünneti de, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ dir. [Sûre-i Mâide'ye حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ (*"Size şunlar haram kılındı: Ölü, kan, hınzır eti, Allah'dan başkasının nâmına boğazlanan bir de boğulmuş yahud vurulmuş yahud yuvarlanmış yahud süsülmüş, yahud canaver yırtmış olup da canı üzerinde iken kesmedikleriniz ve dikili taşlar üzerine boğazlananlar ve zarlarla kısmet paylaşmanız, hep bunlar birer fısk (yoldan çıkıştır)"* Mâide-5/3) sahifesine اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ (*"Bugün pak nimetler sizin için helal kılındı, hem kendilerine kitap verilen ümmetlerin taamları size helal, sizin taamlarınızda onlara helal,..."* Mâide-5/5) ayetinin tefsirine bak!].

Hulâsa, üzerine İsmullah zikredilmeyen şeyi yemeyiniz ve bunun zahiren başka fenalığını ve açık bir zararını anlamasanız bile her halde bir fısk olduğunu ve zararı batınî ve mânevîsi ve bir cezası bulunduğunu muhakkak biliniz. Ey mü'minler, وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰى اَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ **şu da muhakkak ki, Şeytanlar, dostlarına sizinle mücadele etmeleri için vahy eder gibi gizli telkinatta bulunurlar.** Bu emirlerin aksine olarak İsmullah zikredileni yemeyin de, edilmeyeni yeyin derler. Şeyatînden murad, gizli Şeytanlar İblis ve cunudü, yâni Şeyatîn-i cin. Bunların dostlarından murad da, Şeyatîn-i ins ve etbaı olduğu zâhirdir. Bir de, İkrime'den bir rivayette denilmiştir ki: "Şeyatînden murad, Mecus mütemerridleri, dostlarından murad da, Kureyş müşrikleridir. Bunlar arasında cahiliyyede dostluk ve mükâtebe cereyan ederdi. Meytenin tahrimi nâzil olması üzerine Farisî mecusları, Kureyş müşriklerine: "Muhammed ve eshabı, Allah'ın emrine ittiba' ettiklerini zu'mediyorlar. Sonra da kendilerinin zebhettiği helâl, Allah'ın zebhettiği haram olduğu zu'munde bulunuyorlar" diye yazmışlardı. İşte Şeytanlar, insanlara böyle telkinât ile lâşeleri, görünür görünmez pislikleri yedirmeğe ve Allah'ın emri hilâfına sevketmeğe çalışırlar.

وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ Ve şayed siz, onlara itâat edecek olursanız muhakkak ve muhakkak müşrik olursunuz. Bunun için zebih veya sayd olunup yenecek şeyler üzerine Allah'ın ismini zikr etmemek veya üzerine Allâh'ın ismi zikredilmeyen şeylerden yemek sâde bir fısk olarak kalmaz. Şirk veya şirke müeddi de olur. Halbuki mü'min, müşrike benzer mi?

اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

122- Hem bir adam ölü iken Biz, onu diriltmişiz ve kendisine bir nur vermişiz, insanlar içinde onunla yürüyor. Hiç o, bittemsil zulmetler içinde kalmış ve ondan bir türlü çıkamıyacak bir halde bulunan kimse gibi olur mu? Fakat kâfirlere amelleri öyle yaldızlı gösterilmektedir.

كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **"Fakat kâfirlere amelleri öyle yaldızlı gösterilmektedir."** Yâni bâlâda, كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ (*"Her ümmete böyle amellerini tezyin etmişizdir."* En'âm-6/108) buyurulmamış mı idi, işte kâfirlere amellerinin tezyin olunması böyledir. Şeytanların yaldızlı ilkaâtı i'tibariyle Şeytanlar tarafından, ve o ilkaât esnâsında hak tarikiyle de Allah tarafındandır. Ve bu tezyin yüzündendir ki, kâfirler yaptıklarını beğenir ve zulümattan çıkamazlar.

Hem bu yalnız Mekkelilere mahsus da değildir:

Müeddi: Sebep olur.

وَكَذٰلِكَ
جَعَلْنَا فٖى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمٖيهَا لِيَمْكُرُوا فٖيهَاۜ وَمَا يَمْكُرُونَ
اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذَا جَاۤءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا
لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَاۤ اُوتِيَ رُسُلُ اللّٰهِۜ اَللّٰهُ اَعْلَمُ
حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۜ سَيُصٖيبُ الَّذٖينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ
عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدٖيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

123- Böyle bir karyede de mücrimlerinin büyüklerini mevki'de bulundurmaktayızdır ki, orada mekir yapsınlar. Halbuki bunlar, mekri başkasına değil, kendilerine yapıyorlar da farkına varmıyorlar.

124- Bunlara bir âyet geldiği zaman, "Allah'ın Peygamberlerine verilen risâlet ayniyle bizlere verilmedikçe sana asla imân etmeyiz" diyorlar. Allah, risâletini nereye tevdi' edeceğini daha iyi bilir. Mekkârlıklarından dolayı öyle mücrimlere, yarın Allah yanında hem bir küçüklük hem pek şiddetli bir azab isâbet edecek.

وَكَذٰلِكَ Böyle, yâni bu sureti tezyin ile amelleri kendilerine tezyin edilen Şeytan ve Şeytan dostu, Peygamber düşmanı büyük kâfirler gibi, **جَعَلْنَا فٖى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمٖيهَا** her karyede (her köy ve şehirde, her belde, her memlekette de) ekâbiri, o karyenin mücrimleri kıldık ki, **لِيَمْكُرُوا فٖيهَا** o karyede mekirler yapsınlar, hud'alar, hilekârlıklar etsinler. **وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ** Halbuki onlar, o mekri başkalarına değil, ancak kendilerine yapıyorlar. Başkalarını al-

---

Tevdi': Bırakmak.

datıyoruz zannediyorlar, halbuki kendilerini aldatıyorlar **وَمَا يَشْعُرُونَ da haberleri olmuyor.**

Bulunduğu ve ale'l-husus başında bulunduğu memlekette Hakka ve o memleketin halkına karşı mekreden, hud'a ve hilekârlıkla entrika çeviren o büyük mücrimler bilmezler ki, aldattıkları vatandaşlar, başkaları değil, yine kendileridir. Onların zararları, aldanmaları kendilerinin zararları, aldanmalarıdır. Bilmezler ki, halkın zararı, memleketin zararıdır ve memleketin zararı herkesten evvel başında bulunanların zararıdır. Bilmezler ki, o memleket sukut edince ilk evvel sukut eden kendileri olacaktır. Bilmezler ki, Hakk Teâlâ aldanmaz. Hakk'a mekretmeğe çalışanların o kötü mekirleri وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهِ (*"....Hâlbuki fenâ düzen ancak sahibinin başına geçer."* Fatır-35/43) mantukunca akibet kendilerini kuşatır, başlarına patlar. Bu âyet, Resullullah'ın zaman-ı bi'setinde yalnız Mekke'nin ve Arabistan'ın değil, dünyanın her memleketi böyle fesad ve fenâlık içinde bulunduğunu, mücrimlerin, hilekârların yüze çıkıp ileri gelenlerin en hilekâr mücrimlerden ibâret olduğunu ve bütün bunların mahkûm-ı sukut ve azab olduklarını beyân ile berâber Mekke müşriklerinin adavetine ve mekr-ü tezviratına karşı tesliye, diğer taraftan âlem şumul olan vazife-i risaletinin ehemmiyyetini ihtar ve her karyenin ekâbirine, bütün dünyanın zimamdârân-ı umuruna büyük bir derstir.

Bakınız, bu ekâbir-i mücrimînin kibirlerine, Hakk'a karşı cidallarina, mekirlerine, şuûrsuzluklarına ki, bir taraftan, "kendilerine bir âyet gelirse her halde imân edeceklerine" güçleri yettiği kadar yemin ettiler, diğer taraftan **وَاِذَا جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ kendilerine bir âyet** (Resulün sıtkına delâlet eder bir alâmet) **geldiği vakit de: قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَا اُوتِيَ رُسُلُ اللّٰهِ "Allah'ın Resullerine verilenin misli bize verilinceye kadar biz, buna aslâ inanmayız" dediler.** Kendilerine Peygamberler gibi Cibril gelip vahy-ü risâlet verilmedikçe ve bu suretle nübüvvet ve risaleti ve Peygamberlerden sâdır olan mu'cizatı kendi nefislerinden müşahede ve tecrübe etmedikçe her ne delil gösterilirse gösterilsin, Peygamber'e ve Peygamberliğe inanmıyacaklarını söylediler. Rivayet olunduğuna göre Velid ibn Mugire: "Nübüvvet, hakk olsa idi ben, ona senden ehakkolurdum. Çünkü ben, senden büyüğüm ve senden zenginim" demiş idi. Ebu Cehil de: "Abdimenaf oğulları, bize şerefte müzahame ettiler. Nihayet tam "feresi rihan" yâni koşuda denk iki at gibi olduğumuz sırada, "bizden bir Peygamber var, O'na vahy olunuyor" dediler. Vallahi biz, buna asla râzı olmayız ve ebeden ittiba' etmeyiz. Meğer ki, O'na geldiği gibi bize de vahiy gelsin" demiş idi. Ve daha diğer bir çokları da kendilerine vahy-ü risâlet verilmesini istemişlerdir.

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً (*"Yok onlardan her kişi kendisine ayrı sahifelerle tezkireler dağıtılmasını istiyor."* Müddessir-74/52.)

Sonra bir takımları da, ilm-ü fen namına: "Eğer nübüvvet ve risalet mümkün olsa idi, bu kadar ilm-ü fennimizle bizim, o Peygamber denilenlerden daha evleviyyetle Peygamber olmamız ve Peygamberliği nefsimizde müşahede ve tecribe edebilmemiz lâzım gelirdi. Mâdem ki biz, Peygamber olamıyoruz ve Peygamberliği nefsimizde tecrübe edemiyoruz, o halde bir nümunesini nefsimizde fennen müşahede ve tecrübe edinceye kadar aklî, naklî her ne delil gösterilirse gösterilsin hiç bir kitaba inanmayız, hurafe der, geçeriz." diye gelmişlerdir.

اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ Allah risâletini, (İbn Kesir ve Hafs'tan maa'da kıraatlara göre risalâtını) **nereye vereceğini daha iyi bilir.** سَيُصِيبُ الَّذِينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ **Mücrim olanlara, Allah yanında küçüklük ve yaptıkları mekir sebebiyle gayet şiddetli bir azab isabet edecektir.** Kibr-ü azametlerine mukabil huzur-ı İlâhî'de zillet ve hakaret, mekirlerinden dolayı da azab-ı şedid ile musâb ve muazzeb olacaklardır.

Hasılı:

Musâb: Musibete uğrama. **Muazzeb:** Azablanmış, azaba düçar olmak.

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

4

DİZGİ

Türkçe

Ölçü Dizgi

Arapça

Dizgi Evi

YENİDOĞAN YAYIN DAĞITIM

Bab-ı Ali Cad. Dr. Ziya Gün Han No:28/4
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel.: 0212 520 98 21 - 519 81 50
Fax: 0212 519 81 51

İÇİNDEKİLER

ENAM SÛRESİNİN DEVAMI

A'RAF SÛRESİ

ENFÂL SÛRESİ

TEVBE SÛRESİ

YUNUS SÛRESİ

HÛD SÛRESİ

En'âm Sûresi'nin Devamı

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَٓاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾ وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَق۪يمًاۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

125- Hasılı Allah, her kimi hidayetine erdirmek isterse, İslâm'a sinesini açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de, dalalete bırakmak isterse onun da kalbini daraltır öyle sıkıştırır ki, sanırsın öfkesinden göke çıkacak. İmana gelmezleri Allah, o murdarlık içinde hep böyle bırakır.

126- Bu İslâm ise, doğrudan doğru Rabbın'ın yolu, cidden aklını başına alacak bir kavm için âyetleri tafsil eyledik.

127- Rabblarının indinde selâm yurdu "Dârü's-selâm" onlarındır. Bütün yapacak oldukları işlerde kendilerinin velisi de O'dur.

KIRAAT: «ضَيِّقًا» Bütün İbn Kesir kıraatında «يا» şeddesiz olarak, mütebakı kıraatlarda ise, teşdid ile okunur ki, meyyit ve meyt gibi, mânâ birdir. «حَرَجًا» Nafi' ve Âsım'dan Ebu Bekir kıraatında «ر» nın kesriyle «حَرِجًا» mütebakısinde feth ile okunur. Biri, doğrudan doğru sıfat-ı müşebbehe, biri de, mubalağaten tavsif bilmasdardır ki, son derece dar ve cidden darlık, tıkanmış kalmış ve açılmaz, geçilmez tıkanıklık demektir. «يَصَّعَّدُ» İbn Kesir kıraatında «صاد» ın sükûniyle "Suud"'dan «يَصْعَدُ» Âsım'dan Ebu Bekir «الف» ile «تَصَاعَدَ» den «يَصَّاعَدُ» bakîsinde «تَصَعَّدَ» den «يَصَّعَّدُ» okunur ki, öbürünün aslı, «يَتَصَاعَدُ» bunun aslı da, «يَتَصَعَّدُ» dür.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ İmdi Allah, her kime hidayet murad eder, doğruca kendine erdirmek isterse, İslâm için sadrını şerh eder. Hakkı ve tekâlîf-i hakkı kabul için nefsine öyle bir kabiliyyet verir ki, iman ve tâatle göğüs genişler, kalbi ferahlanır, münşerih olur. Ma'lumdur ki, göğüs genişliği kuvvet-i teneffüs ve tahammüle delâlet eder. Göğsün açılması, geniş geniş nefes alması da kalbin ferahlanmasını istilzam eyler. Ve bu suretle inşirah-ı sadır, hem kuvvet ve tehammülden, hem de neşat-u ferahtan kinaye olur. Burada, İslâm için şerh-ı sadir de nefse hakkı seve seve kabule müheyya ve mani-ü münafiden

---

Münşerih: Neşeli. **Neşat:** Sevinç, şen olmak. **Müheyya:** Hazırlanma. **Münafi:** Zıt, muhalif. **Musaffa:** Temizlenmiş.

bu şerh-ı sadir, sual olunduğu zaman buyurmuştur ki: نُورٌ يَقْذِفُهُ اللّٰهُ فِي قَلْبِ الْمُؤْمِنِ فَيَنْشَرِحُ لَهُ وَيَنْفَتِحُ *"bir nurdur ki, Allah, onu mü'minin kalbine atar. O da, onunla münşerih olur, açılır."* Bunun üzerine Ashab: *"Ya Resulâllah, onun tanınacak bir emaresi var mıdır?"* demişler. Resulüllah da: نَعَمْ الْاِنَابَةُ اِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَالْاِعْرَاضُ عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَالْاِسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِهِ *"Evet, dâr-i hulûde inabe ve teveccüh, dâr-i gururdan i'raz ve ölüme nüzulünden evvel hazırlanmaktır."* İbn Kesir: Tefsirü'l-Kur'an'il Azîm-2/174-175 buyurmuştur.

İşte Allah, hidâyet murâd ettiği kimsenin kalbine böyle bir nur verir, o kimse de iman ve İslâm ile son derece münşerih ve münbasit olur. Hakkı kabul ve tekâlîf-i hakkı icra etmekten canı sıkılmaz, zahmet ve ıztırab duymaz, bil'akis neş'e ve neşat duyar. وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ **Allah, her kimi de yolundan şaşırmak ve sapıtmak murad ederse,** يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا **göksünü daraltır, sıkar, son derece tıkâr, bunaltır.** Hem öyle ale'l-âde ve kısaca bir yokuşa değil, كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَٓاءِ **sanki dik yukarı göğe tırmanıyormuş gibi olur.** Göğe tırmanmak kendisince nasıl nâkabil-i icra bir külfet ve zahmet ise, iman ve İslâm, kabul-i hak ve icra-yı itaat da ona, o derece güç gelir. İslâm ve istikamet deyince canı sıkılır, daralır, bunalır. Of der, dayanır, tıkanır, yan büker, yoldan çıkar, içinden çıkılmaz bataklara batar gider. O artık inşirahı doğrulukta ve selâmette değil, eğrilikte ve felâkette arar. كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ **işte Allah, iman etmeyenlerin üzerine pisliği son derece nefret ve istikrah ile karşılanması lâzım gelen küfür azab ve ıztırabını böyle zıyk-ı sadir ve kalb tıkanmasiyle tahmil ve tahsis eder.** Böyle hızlân ile dir ki Allah onları küfür pisliğinin, küfür azabının istilâsı altında bırakır. وَهٰذَا **Ve bu,** yâni İslâm, inşirah-ı sadr ile hakka ittiba' ve inkiyad صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا **Rabbın'ın dosdoğru, eğilmez bükülmez caddesidir.** قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ **artık tezekkür edecek, düşünüp anlıyacak olanlar için, bu yolun bütün alâmetlerini, nişanlarını belliklerini Kur'ân'da şübhesiz tafsil ve beyan ettik.** لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Bunları, tezekkür eden, hatırda tutup hayatında tatbik ederek giden kavm, zümre için hepsinin Rabbı olan Allah Teâlâ indinde bir Darü's-selâm vardır.** Ve Allah, onların o hayatta yaptıkları amelleri sebebiyle velisi, veliyyü'l-emri dostu, muiyni, nâsırıdır.

ESSELÂM: Allah'ın Esma-i Hüsnâ'sından bir isim veya selâmet mânâsına masdar veya سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ، عَلَيْكُمُ السَّلَامُ diye selâm verip alma ismidir ki,

---

İ'raz: Yüz çevirmek. **Münbasit:** Genişleyen, şen. **Nâkabil:** Mümkün olmayan. **İstikrah:** Kerih görmek. **Zıyk:** Dar sıkıntılı. **Tahmil:** Yüklemek. **Hızlan:** Rezil olma.

«دَارُ السَّلَامِ» bu üç mânâdan her biriyle her korkudan sâlim, "selâmet evi, selâmet vatanı" demek olur. O halde,

Şimdi şunu tezekkür et:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ
مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا
بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ
خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾
وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
﴿١٢٩﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ
عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا
شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا
عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿١٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

128- "O hepsini toplayıp haşredeceği gün ey cin ma'şeri, hakikaten şu inse çok ettiniz!.." diye, bunların insten olan yardakları, "ya Rabbena, diyecekler, yekdiğerimizden istifâde ettik ve bizim için takdir buyurmuş olduğun ecele yettik." Buyuracak ki: "Ateş ikametgâhınız, Allah'ın dilediği zamanlardan başka hepiniz ondasınız. Hakikat Rabbin hakîmdir, alîmdir."

129- Ve işte Biz, zalimlerin bâzısını bâzısına kesibleri sebebiyle böyle dost ederiz.

130- "Ey ins-ü cin ma'şeri, içinizden size âyetlerimi anlatır ve bu gününüzün gelip çatacağını haber verir Peygamberler gelmedi mi? "Ya Rabbena, diyecekler, kendilerimizin aleyhine şahidleriz, evet." Dünyâ hayâtı onları aldattı da, kendi aleyhlerinde olarak kâfir idiklerine şâhid oldular.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا **Düşün ki, bir gün gelecek Allah, o ins-ü cinnin hepsini bir yere toplayacak:** يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ **"Ey ma'şeri cinn, ey cinn cemaati, ey gizli şeytan cemiyyetleri, insten çoğuna göz diktiniz,** çok iğva ve idlâl ettiniz pek çoklarını azıttınız, sapıttınız, insanlıktan çıkardınız, cinn sürüsüne kattınız da avanenizi, cem'iyyetinizi çoğaltınız ha!" diyerek haşredecek. وَقَالَ اَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ **O cinn ma'şerinin İnsten olan dostları da o halde diyecek ki:** رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ **Ey Rabbimiz, biz biribirimizden intifa' ettik.** Cinler, İnse şehevat yollarını ve vesaitini gösterdiler, mekr-ü hud'a tezvir ve erâcif, sihr-ü efsun usullerini, eğri yollardan gidip yalan dolanla iş yapmak, fesad saçıp gizlenmek çarelerini öğrettiler. Bu suretle ins, cinden intifa' etti, zevkler, safalar yaptı. İnsin bunları rızalariyle kabul etmesinden ve teshilât göstererek muavenette bulunmasından da cin intifa' etti, murad ve maksuduna erdi. Binaenaleyh bu babda mes'uliyyet yalnız cinn dostlarımızın değildir. Doğrusu biz, yekdiğerimizden istifade ettik. وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِي اَجَّلْتَ لَنَا **Ve bizim için ta'yin ve tesmiye ettiğin ecelemize yettik.** Bize verdiğin mühletin nihayetine erdik." Yâni Sûrenin başında وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ("*... bir ecel de nezdinizde müsemmâ, sonra da siz daha şüphe ediyorsunuz.*" En'âm-6/2) diye beyan olunan ecel-i müsemmâ, bu gaye-i müddet, bu yevm-i haşr-ü kıyamet geldi çáttı" diye i'tiraf-ı zünûb ile cinn dostlarına muavenet ve mes'uliyyetlerine iştirâk eyleyecekler. Allah da, ne diyecek bilir misiniz? قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ **muhakkak diyecek ki ve hattâ ezelde demiştir ki: "O ateş, nar-ı cehennem, mesvanız, ikametgâhınız, yatağınızdır. Orada ins-ü cinn hepiniz muhalleden kalacaksınız. Ancak Allah'ın dilediği müddet müstesnâ** «اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ»

İğva: Azdırmak **İntifa':** Menfaatlenmek. **Mekr:** Aldatma. **Hud'a:** Hile. **Tezvir:** Söze yalan karıştırma. **Eracif:** Uydurma yalan sözler. **Efsun:** Büyü. **İtiraf-ı zunüb:** Günahı itiraf. **Muhaleden:** Ebediyyen.

buyurulmayıp da, «الا ما شاء الله» buyurulmasından anlaşılır ki, hulud-ı nardan bu istisna', bâzı eşhasa değil, bâzı ezmana âiddir. Ve beyan olunduğuna göre Allah'ın dilediği bâzı zamanlar küffar, ateşten çıkarılıp soğuğa, zemherire atılacak, sonra yine nâra iade olunacaktır. اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ **Şübhe yok ki, Rabbın hem bir hakîm, hem bir alîmdir.** Yaptığını hikmetle muhkem yapar ve ins-ü cinn bütün sekaleynin de gizli açık bütün hallerini ve lâyık oldukları cezaları bilir. Hükmünü, meşiyyetini bilerek verir. İşte Allah'ın hepsini öyle diyerek haşredeceği ve cinn dostu insin öyle hakîm ve alîm olan Rabbın'ın da böyle dediği günü düşün. وَكَذٰلِكَ نُوَلّ۪ي بَعْضَ الظَّالِم۪ينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **Ve işte Biz, zalimleri kesbedegeldikleri** (kesbini i'tiyad ettikleri) **mükteseba tları sebebiyle birbirlerine böyle dost yaparız.** Kesibleri, âdetleri birbirlerine benzeyenler birbirlerini görmeseler bile uzaktan uzağa birbirlerine dost olurlar, yekdiğerini müdafaa ve mes'uliyyetlerine iştirâk ederler. İns-ü cinden zalimler, haksızlar da kesibde müşareket ve mücanesetlerinden dolayı yekdiğerini ma'zur göstermek isterken haşir günü, i'tiraf-ı cürümde ve mes'uliyyet-ü cezada birbirlerine iştirâk ederek hem kendi cürümlerini ikrar, hem dostları aleyhinde şehadet eylerler ki, ilm-i hikmet-i İlâhiyye'de bu bir kaidedir. Bunun için yevm-i haşirde Allah, يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ **"Ey mahşeri cinn, insden çoğunu iğva ve idlal ettiniz."** diye ma'şeri, cinn-i İns hesabına tevbih ettiği zaman cinn, hiç bir cevab vermediği halde onların İnsten olan dostları, dostlukları muktezasınca ortaya atılarak mes'uliyyeti üzerlerine alarak cinni ma'zur göstermeğe çalışırken, yekdiğerinden istifade ederek müştereken mücrim olduklarını i'tiraf edecekler ve bu suretle, cinnin ayrı, insin ayrı bir ma'şer değil, hey'et-i mecmuasının bir ma'şeri ayni vicdan, ayni kesb, ayni mes'uliyyet taşıyan ve aynı cezaya müstahık bulunan bir hey'et-i içtimaiyye olduklarını ikrar ve isbat eyleyeceklerdir. Ve hakîm-ü alîm olan Rabbü'l-âlemîn de, اَلنَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ **"Muhakkak diyecek ki: "O ateş, ikâmetgâhınız, yatağınızdır. Orada ins-ü cinn hepiniz muhalled kalacaksınız. Ancak Allah'ın dilediği müddet müstesna."** hükmünü verirken hepsine birden şu hitab-ı tevbihi yapacaktır:

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ **Ey cinn-ü ins ma'şeri,** ey gizli ve açık şeytanlarla tebaalarından müteşekkil olan cemaati sekaleyn, اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ **size, sizden Resuller gelmedi mi?** يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَات۪ي **Onlar, size benim âyetlerimi nakl-ü beyan ediyor.** وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا **ve bu gününüzün, bu korkunç haşır gününün bu dehşetli telâkısini haber vererek sizi inzar ve tahzir eyliyorlar değil mi**

Sekaleyn: İnsanlar ve cinler. **Tevbih:** Azarlama. **Tahzir:** Sakındırma.

idi? Bütün o ma'şer-i cinn-ü ins bu hitab-ı tevbiha cevaben: قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰى اَنْفُسِنَا **"Biz kendi nefislerimiz, vicdanlarımız hakkı şuurlarımız aleyhine şehadet ettik.** Evet, bizden Resuller geldi. Fakat biz, onlara yalan, Allah öyle bir şey indirmedi göndermedi, dedik. Şeytanet ve zevk için hakka batıl, batıla hak dedik." قَدْ جَٓاءَنَا نَذ۪يرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ (*"Evet, doğrusu bize kocundurucu bir peygamber (bir nezir) geldi. Fakat biz ona inanmadık ve Allah, hiç bir şey indirmedi. Siz büyük bir dalal içindesiniz diye tekzib ettik derler."* Mülk-67/9) demişlerdir. وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا **Ve çünkü içinde bulundukları alçak hayat, dünya denilen hayat, onları mağrur etti, aldattı** وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِر۪ينَ **bundan dolayı kendi aleyhlerinde, kendi nefislerine ve vicdanlarına karşı hepsi dünyada kâfir olduklarına şehadet ettiler.** Yâni hepsi kendilerinin Peygamberler'e ve onların tebliğ ettikleri Âyâtullah'a kâfir olduklarını ve yaptıkları fenâlıkların bir çoğunu da bile bile yaptıklarını dünyada kendi nefislerinde ve vicdanlarında bilirler ve kendilerine karşı böyle şehadet ederler. Âhirete böyle gidecek olanlar, o gün yevm-i haşirde huzur-ı İlâhî'de de o suâle karşı yine böyle kendi kendilerine müttefikan şehadet edeceklerdir. İns-ü cinn mecmuunun bir ma'şer olabilmesinden anlaşılır ki, ma'şer-i insin rusulü, ma'şer-i cinnin de rusulü demektir. Ve her Peygamber'e, ins-ü cinn şeytanlarının düşman olması bununla da alâkadardır. Ve bahususs Hâtemü'l-Enbiya'nın "Resulü's-sekaleyn" olduğunda şübhe yoktur. Nitekim Bûsurî bunu, şu beytiyle anlatmıştır:

مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْكَوْنَيْنِ وَالثَّقَلَيْنِ وَالْفَر۪يقَيْنِ مِنْ عَرَبٍ وَمِنْ عَجَمٍ

"Muhammed (s.a.v.) iki alemin ins ve cinnin Arab ve Acem'in efendisidir."

ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ
عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾ وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ
اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ
كَمَا اَنْشَاَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ اٰخَرِينَ ﴿١٣٣﴾ اِنَّ مَا تُوعَدُونَ
لَاٰتٍ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾ قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا
عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

131- Bu şundan ki, Rabbın memleketleri ahâlisi gâfil haldeler iken zulm ile helâk edici değildir.

132- Ve her biri için amellerinden dereceler vardır. Rabbın, ne işlediklerinden gâfil de değil.

133- Rabbın gani, merhametli, yoksa dilerse sizi ortadan kaldırır, arkanızdan yerinize dilediğini getirir. Nasıl ki, sizi başka bir kavmin zürriyyetinden inşâ buyurdu.

134- Size edilen va'd-ü vaîd muhakkak başınıza gelecektir. Siz, onun önüne geçemezsiniz.

135- Ey kavmim, de, bütün kuvvetinizle yapın yapacağınızı. Ben, vazifemi yapıyorum, artık yakında bileceksiniz. Dünya evinin sonu kimin olacak? Şu muhakkak ki, zalimler felâh bulmazlar.

Hele şu halde bulunan zalimler, nasıl felâh bulabilirler ki?

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ
نَص۪يبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَٓائِنَاۚ
فَمَا كَانَ لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِۚ
وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَٓائِهِمْۜ سَٓاءَ
مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَث۪يرٍ
مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَٓاؤُ۬هُمْ
لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ د۪ينَهُمْۜ وَلَوْ شَٓاءَ
اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾
وَقَالُوا هٰذِه۪ٓ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌۗ لَا يَطْعَمُهَٓا اِلَّا مَنْ نَشَٓاءُ
بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ
اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَٓاءً عَلَيْهِۜ سَيَجْز۪يهِمْ بِمَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾ وَقَالُوا مَا ف۪ي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ
خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰٓى اَزْوَاجِنَاۚ وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً
فَهُمْ ف۪يهِ شُرَكَٓاءُۜ سَيَجْز۪يهِمْ وَصْفَهُمْۜ اِنَّهُ حَك۪يمٌ
عَل۪يمٌ ﴿١٣٩﴾

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَاءً عَلَى اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

136- Tuttular Allah için, O'nun yarattıklarından, hars ve en'âmdan bir hıssa ayırdılar. Zu'mlarınca, "Şu dediler, Allah için, şu da şeriklerimiz için." Amma şerikleri için olan Allah tarafına geçmez, Allah için olana gelince o şerikleri tarafına geçer, ne fenâ hükûmet yapıyorlar.

137- Yine bunun gibi müşriklerden çoğuna evlâdlarını öldürmeyi de o taptıkları şerikler, iyi bir şey gibi gösterdi. Hem kendilerini ifnâ etmek için, hem dinlerini berbad edip şaşırmak için. Eğer Allah dilese idi, bunu yapamazlardı. O halde bırak onları uydurdukları kanunlarla ne halleri varsa görsünler.

138- Zu'mlarınca dediler ki: "Şunlar ilişilmez en'âm ve hars. Bunları, ancak dilediğimize yedireceğiz. Şunlar da, sırtları haram edilmiş, En'âm. Diğer bir takım En'âmı da, Allah'ın ismini anmadan boğazlarlar. Hep bunları, Allah'a iftirâ ederek yaparlar, iftirâ ettikleri için Allah yakında cezâlarını verecek.

139- Bir de, "Şu en'âmın karınlarındaki yavrular sırf erkeklerimizin, kadınlarımıza ise haram, eğer ölü doğarsa o vakit onda hepsi ortak" dediler. Allah onlara isnadlarının cezâsını yakında verecek. Her halde o hakîmdir, alîmdir.

140- Bilgisizlikle düşüncesizlikle evlâdlarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine merzuk buyurduğu ni'metleri Allah'a iftirâ ederek haram ve memnu' kılanlar şübhe yok ki, ziyan ettiler. Şübhe yok ki, yanlış gittiler ve hiç bir zeman muvaffak olmadılar.

Hars: Tarla sürmek. **En'âm:** Deve, sığır, koyun gibi hayvanlar. **Zu'm:** Batıl zan, şüphe.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِيبًا **Müşrikler, diğer zulümlerinden başka bir de tuttular Allah'a halkettiği şeylerden hars-ü En'âmdan** (hasılât ve hayvanattan) **bir hıssa ta'yin ettiler.** Bunu mukabil bir hıssa da, uydurdukları şeriklere ayırdılar da فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَٓائِنَا **zu'mlarınca: "Şu Allah'ın şu da şeriklerimizin" dediler.** فَمَا كَانَ لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ **Fakat şeriklerine aid olan Allah'a vâsıl olmaz. Allah uğruna sarfedilmez.** وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَٓائِهِمْ **Allah'a âid olan ise, şeriklerine vâsıl olur, onlar uğruna sarfedilir.** Binaenaleyh binnetice hiç birinin hayrı olmaz, hepsi hebâ olur gider. سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ **Bunların hükümleri ne fenâ hükümdür!..** — Allah'ın halkına başkalarını teşrik etmek, Allah için dediklerinde de, Allah'ın şer'ını değil, kendi zu'mlarını esas ittihaz eylemek ve sonra uydurup, uydukları şeriklerini Allah'a tercih edib binnetice Allah için hiç bir şey yapmamış olmak ve Allah'ın yarattığı ve kendilerine nasîb ettiği mal-ü menalı bu suretle boş boşuna sarf-ü istihlâk edip hiç bir hayır kazanmamak, ne câhilâne, ne zalimane, ne bedbahtâne bir hükümdür, ne büyük husrandır?!..

Rivayet olunduğuna göre Arab müşrikleri, ekip dikdikleri harsten ve yetiştirdikleri deve, sığır, koyun, keçi hayvanattan bâzı şeyleri kendi fikirlerince Allah için, bâzı şeyleri de diğer ilâhları namına ta'yin eder, ayırırlar ve bir şahsın varidatından böyle iki nev'i masraf çıkardı. Allah için dediklerini, müsafire ve fukaraya, diğer ilâhları için ayırdıklarını da onların masarifine ve huzurlarında yapılacak ayîne, kesilecek kurbanlara hademe ücreti ve sâireye sarfederlerdi. Sonra bakarlar, Allah için diye ayırdıkları iyi çıkar, neşv-ü nema bulursa dönerler onu ilâhlarına tahsis ederler. Fakat ilâhları için ayırdıkları iyi çıkarsa onu, namına bırakırlar. "Allah ganidir, bunlar fakîrdir" derler. Ve bu suretle ilâhlarını Allah'a tercih ederler ve Allah için ayırdıklarını onlara safrederler. Fakat onlar için ayırdıklarını, Allah için sarfetmezlerdi ki, işte bu âyetlerde Arab müşriklerinin akıl-ü fikir kabul etmez cehalet-ü dalâletlerine, hayat-ı iktısadiyye ve ictimaıyyelerindeki perişanlıklara müteallık bâzı fenalıkları beyan olunurken evvelâ, bu âyet ile bu âdet ve mezhebe işaret olunarak bunun amelî nokta-i nazardan bütün seyyiatın umdesi ve sebeb-i aslîsi olduğu gösterilmiştir. Maamafih âyetin suret-i ifadesi iyice mülâhaza edildiği zaman anlaşılır ki, bu yalnız Arab müşriklerinin bu âdet ve mezhebini tasvir değil, ale'l-umum müşrikliğin amelî nokta-i nazarından milletleri nasıl masarif-i biy-

---

İstihlak: Boş yere harcamak. **Neşv:** Canlıların büyümesi. **Nema:** Gelişme, büyüme.

hudeye giriftar ve nasıl bir marazı iktisadiye düçar edip dinî, dünyevî perişanlıklarla akibet hüsranına sürüklediğini göstermektedir. Burada iman ile şirki, evvelâ biri i'tikadî, biri amelî olmak üzere iki nokta-i nazarla mülâhahaza etmelidir. Evvelâ, i'tikadî nokta-i nazardan bir mü'min-i muvahhid Allah'dan başka hakem ve Allah'ın hükmünden başka hüküm tanımadığı için bütün a'mâl-ü harekâtında yalnız o nokta-i nazarla hareket etmek ve binaenaleyh kâr-u kisbinde Allah'dan başkasının hükmü namına bir kazanç sevdasında bulunmayacağı gibi Allah'dan başkasının hükmü namına bir masraf da yapmamak ve ne sarfederse yalnız hakk-u adl olan "Hükmullah" namına ve yalnız kanun-ı İlâhî'ye tevfikan bir masraf ihtiyar etmek iktiza eder. Ve böyle olan masrafların da hepsi akıbet i'tirabiyle mahz-ı hayr ve müfid olur. İ'tikadî nokta-i nazardan böyle olan bir mü'min-i muvahhid, bu iman ve i'tikadını amelî nokta-i nazardan da böyle tatbik edebilirse, i'tikaden ve amelen mü'min-i tam bir müslim-i kâmil olur. Ve "akibetüddar" onun, o i'tikad ve amelde bulunanların olur. Bu i'tikadını ameliyyatta tatbik edemezse o zaman da i'tikaden mü'min olmakla beraber amelen bir müşrik vaz'iyyetinde bulunur ve fasık olur. Ve bundan dolayıdır ki, velev bizzarure olsun müşriklerin taht-ı tabiiyyeitinde kalıp hükümlerine ve amellerine itaat ve iştirâk etmek mecburiyyetinde bulunanlar, i'tıkadî veya amelî şirke sürüklenmekten hâli kalamazlar. Kalben ve i'tikaden muhalefetle beraber muvafakat-i ameliyye şirk-i amelîyi, kalben rıza ise, şirk-i i'tikadîyi istilzam eyleyeceğinden bâlâda, وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ (*"Eğer onlara itaat ederseniz, şüphesiz sizde müşriksinizdir."* En'âm-6/121) buyurulmuş idi. Hâsılı tevhidin ilk netice-i ameliyyesi, her yaptığı masrafı yalnız Allah için yaptıran bir iktisad-i amelîdir. Şirke gelince: İ'tikadî nokta-i nazardan şirk, Allah'dan başka gizli veya açık perestiş edecek ma'bud, hükmüne ittiba' edilecek hakem tanımak demek olduğu için bir müşrik, harekâtında bâzân Allah'ı dahi hesaba katmak hiss-ü ihtiyacından vareste kalamamakla beraber ekseriya kendisine daha yakından müessir farzettiği diğer ma'budları, şerikleri namına yürür ve bunun için kazancında hükm-i Hakk'a muhalif emeller ta'kibettiği gibi sarfiyatında da muzır, haksız, ve bihude olarak o ma'budları namına bir takım vergilere ve masraflara mahkûm olur. Ve artık onun bütçesinde iki masraf vardır. Birisi, vücud-ı hakkın vücub-ı zatîsine binaen sırf kendi şahsî duygusiyle ihtiyac hisseylediği cüz'î bir hak ve hayır masrafı, birisi de, hükm-i şirkin tahmil ettiği bihude, hevaî, hayırsız istihlâki mahz olan masraftırki, memleketleri yıkan, milletleri ezip harâb eden hayatî ve ahlâkî buhranların, ictimaî ıztırablarının en mühim sebeblerinden biri

---

Giriftar: Yakalanmış. **Perestiş:** İbadet etmek, tapmak.

olan buhran ve sefalet-i iktisadiyyenin sebebi bilhassa bu masraftır. Bu, o masraftır ki, hiç biri Allâh için olmaz, boşuna istihlâkten, soyulmaktan başka hiç bir şey ifade etmez. Bil'akis Allah için ayrılan kazançları da, kendine çeker, sarfına veya hüsn-i sarfına mani' olur. Ve artık bu halde bulunanların hiç bir hayırları olmaz. Bütün amelleri ve bütün kazancları şeytanlar uğuruna hebaen mensûrâ telef olur gider. Ve işte فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَائِهِمْ (*"Amma şerikleri için olan Allah tarafına geçmez, Allah için olana gelince o şerikleri tarafına geçer, ne fenâ hükümet yapıyorlar."* En'âm-6/136) mazmunu ale'l-umum şirkin bu netice-i seyyiesini iş'ar ve ihtar etmektedir. Bunun için buyuruluyor ki:

وَكَذٰلِكَ **Ve böyle,** iki nev'-i masrafa sevkedip Allah için ayrılanı da şirk uğuruna sarf ettirerek felâket-i iktisadiyyeyi artırmak ve buna sebebiyet veren o çirkin ahkâm-ı şirki süsleyip hoş göstermek suretiyledir ki, زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ **o taptıkları ve namına masraflar yaptıkları şerikleri, o ins-ü cinn şeytanları müşriklerin çoğuna evlâdlarını katletmeyi tezyin etti ve hoş gösterdi.** Kazandıklarını çektiler, zaruretlere giriftar ettiler, akıllarını fikirlerini, hislerini tevehhümat ile ifsad eylediler. Haşyet-i imlak, yâni züğürtlük korkusu ve bir takım ilcaât-ı bâtıle ile yetişmiş evlâdlarını öldürmeyi, putlara kurban etmeyi, kızlarını diri diri mezarlara gömmeyi, iskat-ı cenîn etmeyi ve bu suretle kendi nesillerini kendilerine kırdırmayı bir iktisad, bir akıl, bir namus, bir din işi gibi iyi bir şey diye telkîn eylediler. Ve bu tezyini o şürekâ, iki maksad için yaptılar: لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ **Müşrikleri helâk etmek için ve dinlerini telbis eylemek için** ki, Murad, Hazret-i İbrahim ve İsmail'den mevrus olan dinleridir. وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ **Ve fakat Rabbın, dilemiş olsa idi bu tezyini veya bu katli yapamazlardı.** Mâdemki yapıyorlar demek ki, dilememiştir. Ve demek ki, Rabbın onların dünya ve âhiret helâklerini murad etmiştir. Binaenaleyh فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ **Sen, onları uydurdukları iftiralarına bırak.** Bırak ki, helâk olsunlar. Bunlar, bu suretle bir takım ahkâm uydurarak وَقَالُوا **bir de dediler ki:** هٰذِهِ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ **"Şunlar mahcur ve memnu' en'âm ve harstır.** لَا يَطْعَمُهَا اِلَّا مَنْ نَشَاءُ **Bunları, bizim dilediklerimizden başka kimse yiyemez."** بِزَعْمِهِمْ **Bu, sırf kendi zu'mlarıncadır.** Çünkü onlardan kendilerinin dilemediği nice kimseler yer ve diledikleri nice kimseler de yiyemez. Gerek tekvinî ve gerek teşriî meşiyyet-i hâkime onların değil, Allah'ındır. Onlar ise, bu hükmü verirken Mintarafillâh

---

Tevehhümat: Vehmler. **İlcaat:** Zorlamalar. **Mevrus:** Miras edilmiş. **Mahcur:** Menedilmiş. **Zûm:** Zann. **Tekvin:** Meydana getirmek, yaratmak.

hiç bir delil-ü hüccete istinad etmiş değil, mücerred kendi zu'mlariyle böyle söylemişlerdir. وَقَالُوا هٰذِهِ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ "Şunlar da, dediler, bir takım en'âmdır ki, **zahrları tahrim edilmiştir.** Binilmesi, yük yükletilmesi ve her hangi bir suretle isti'mal ve intifa' olunması harâmdır." Yâni Bahîre, Sâibe, Hamîdir. [Sûre-i Mâide'de مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ ("*Ne bahıyra, ne saibe, ne vasiyle, ne ham'dan hiç birini Allah meşru kılmadı....*" Mâide-5/103) bak.] وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا **"Şunlar da diğer bir takım en'âmdır, dediler ki, bunlar üzerine Allah'ın ismini zikretmezler."** Putları namına keserler veya üzerinde hacce gitmez, "lebbeykâllahümme" demezlerdi. افْتِرَٓاءً عَلَيْهِ **Hep bu hükümleri, bu taksimi, Allah'a iftira ederek uydurdular.** سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ **Yapa geldikleri, âdet edindikleri iftiralariyle Allah, onların cezâlarını verecektir.** وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ **"Bir de, dediler, şu en'âmın karınlarındakiler.** Zu'mlarınca zahrları tahrim edilen Bahîrelerin, Sâibelerin gebe oldukları yavruları خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا **sade erkeklerimize helâl** وَمُحَرَّمٌ عَلٰٓى اَزْوَاجِنَا **kadınlarımıza haramdır."** Lâkin bu hürmet o hayvanların karınlarındaki yavrular diri olduğu takdirdedir. وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً **Ve şayed ölü ise, ölü doğarsa** فَهُمْ فِيهِ شُرَكَٓاءُ **o vakit erkek, kadın hepsi bunda müşterektirler.** — Böyle dediler ve bu suretle kadınlara yalnız meyteye iştirâk edebilmekten başka bir hak tanımayarak zulm-u hakaret ettiler. سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ **Allah, onlara bu tavsiflerinin, bu hıll-ü hürmet vasıflarının cezasını verecektir.** اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ **Çünkü O, hakîm, alîmdir.** Böyle haksızlıkları cezasız bırakmaz.

Hassaf'ın "Kitâbü'l-Evkaf"'ında nakline göre, Hazret-i Aişe radıyallahü anha, evlâd-ı inası mahrum ederek munhasıran evlâd-ı zükûra yapılan vakıfları da bu cahiliyye âdetine benzetmiş ve bu âyeti okumuştur.

Hasılı, kadınları ancak lâşeye müstahık farzedilip bu derece tahkîr ve mahrum etmek de, evlâd öldürmek gibi mucib-i mücazat ve hüsrandır. قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُٓوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ **Hiç şübhe yok ki, ilimsizlikle sefahet ve hamakat yüzünden evlâdlarını katledenler** وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَٓاءً عَلَى اللّٰهِ **ve Allah'ın kendilerine ihsan ettiği helâl rızkı, Allah'a iftira ederek tahrîm eyleyenler, mutlak hüsrandadırlar. Bunlar,** قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ **muhakkak tarik-ı hakktan sapmışlardır. Ve asla doğru yola gidenlerden değildirler.** Bu hâl ile felâh bulmalarına ihtimal yoktur.

Halbuki:

Zahr: Sırt, arka. **Tahrim:** Haram kılma. **İsti'mal:** Kullanılma. **Hıll:** Helal. **İnas:** Kadınlar.

وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْشَاَ
جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ
مُخْتَلِفاً اُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهاً
وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍۜ كُلُوا مِنْ ثَمَرِه۪ٓ اِذَٓا اَثْمَرَ وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ
حَصَادِه۪ۘ وَلَا تُسْرِفُواۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِف۪ينَۙ ﴿١٤١﴾ وَمِنَ
الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشاًۜ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا
تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌۙ ﴿١٤٢﴾
ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍۚ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِۜ
قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ
اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِۜ نَبِّؤُ۫ن۪ي بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَۙ ﴿١٤٣﴾
وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِۜ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ
اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِۜ اَمْ كُنْتُمْ
شُهَدَٓاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَاۚ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى
اللّٰهِ كَذِباً لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ۟ ﴿١٤٤﴾

قُلْ لَٓا اَجِدُ ف۪ي مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَماً مَسْفُوحاً اَوْ لَحْمَ خِنْز۪يرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٥﴾ وَعَلَى الَّذ۪ينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذ۪ي ظُفُرٍۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَٓا اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَٓا اَوِ الْحَوَايَٓا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍۜ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْۘ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾ فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍۚ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿١٤٧﴾ سَيَقُولُ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكْنَا وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَاۜ قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَاۜ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾ قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُۚ فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٤٩﴾

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ
يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَٰذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ
مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

141- O ma'ruş ve gayr-i ma'ruş cennet âsâ bağları, o tatları, yemişleri muhtelif mezruâtı, o hurmaları, zeytinleri, narları, birbirlerine hem benzer, hem benzemez bir halde vücude getiren hep O'dur. Her biri mahsul verince mahsûlünden yiyin, hasad günü hakkını da verin, bununla beraber israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

142- En'âm içinden gerek yük götüreni ve gerek serileni vücuda getiren de O, Allah'ın size merzuk kıldığı ni'metlerden yiyin, fakat şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin için açık bir düşmandır.

143- Sekiz eş: Koyundan iki, keçiden iki. De ki: "İki erkeği mi haram kıldı? Yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinin müştemil olduklarını mı? Eğer sadıksanız bana bir ilm ile haber verin."

144- Ve deveden iki, sığırdan iki. De ki: "İki erkeği mi haram kıldı? Yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinin müştemil olduklarını mı? Yoksa Allah, size bu tahrîmi ferman buyururken şâhidler miydiniz? Öyle bigayr-i ilmin nasi idlâl için uydurduğu yalanı Allah'a isnâd edenden daha zalim kim olabilir?" Her halde Allah zalimler güruhunu doğru yola çıkarmaz.

145- De ki: "Bana vahyolunanlar içinde bu haram dediklerinizi yiyecek bir adama haram kılınmış bir şey bulmuyorum. Meğer ki, şunlar olsun: Ölü yahud dökülen kan yahud hınzır eti ki, şübhesiz bir pistir yahud Allah'dan başkasının ismi anılmış sarîh bir fısk, ki, bunlarda da her kim

muztarr olursa diğer bir muztarra tecâvüz etmediği ve zaruret mikdârını aşmadığı takdirde şübhe yok ki, Allah, gafurdur, rahîmdir.

146- Yahudîlere her tırnaklıyı haram kıldık, bir de bunlara sığır ve En'âmdan sırtlarında olan veya bağırsakları üzerinde bulunan veya kemikle ihtilât eden kuyruk kısmından maada yağlarını dahi haram kıldık. Fakat bunu onlara bağîleri yüzünden bir cezâ yaptık, şübhesiz Biz, her hususta sâdıkız.

147- Bunun üzerine Seni tekzibe yeltenirlerse, de ki: "Rabbınız bitmez tükenmez bir rahmet sahibi. Fakat mücrimler güruhundan be'si de reddedilemez.

148- Müşrik olanlar diyecekler ki: "Allah dilese idi, ne biz müşrik olurduk ne atalarımız, ne de bir şey haram kılabilirdik. Bunlardan evvelkiler de böyle tekzib etmişlerdi, nihayet azâbımızı tattılar. "Hiç, de, ilim denecek bir şey'iniz var mı ki bize çıkarasınız? Siz sırf bir zann ardından gidiyorsunuz ve siz ancak atıyorsunuz."

149- İşte, de hüccet-i baliğa ancak Allah'ın. Evet, O, dilese idi sizi hep birden hidayete erdirirdi.

150- Haydin, de, Allah bunu haram etti diye şehadet edecek şahidlerinizi getirin. Eğer gelir, şehadet ederlerse sen, onlarla beraber şehadet etme. Âyetlerimizi tekzib edenlerin, o âhirete inanmıyanların hevâlarına tabi' olma. Nasıl olursun ki, bunlar, Rabblarına başkasını denk tutuyorlar.

وَهُوَ الَّذ۪ٓى اَنْشَاَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ **Halbuki Allah, o Halik-ı zîşandır ki, ma'ruş ve gayr-i ma'ruş cennetler,** yapıklı yapıksız, çardaklı çardaksız, köşklü köşksüz bağlar, وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ **hurmalıklar, ekinler** مُخْتَلِفًا اُكُلُهُ **ki her birinin yemişleri muhtelif** وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ **müteşabih ve gayr-ı müteşabih zeytunlar, narlar inşâ etti.** Yâni bütün bunları yenmek ve intifa' edilmek için yarattı. Bu âyetin bir nazırı, yukarıda sebketmişti. Lâkin orada Sani' Teâlâ'nın vücuduna, kudretine ve ba's-ü ba'delmevte istidlâl sadedinde vârid olduğu için nihayetinde icad ve gaye-i icada nazar-ı dikkati celbiyle اُنْظُرُٓوا اِلٰى ثَمَرِه۪ٓ اِذَٓا اَثْمَرَ وَيَنْعِه۪ ("*.... Bakın her birinin meyvesine: Bir meyve verdiği vakit bir*

Maruş: Üstü çardak şeklinde yapılan bina.

de kemale erişine...." En'âm-6/99) buyurulmuş idi. Burada ise, onu ihtar ile beraber müşriklerin rızk hususundaki tazyik ve iftiralarına hacr-u tahrim dâvâlarına mukabil Hakk Teâlâ'nın halkındaki minnet-ü ihsanını ızhar ve hars-ü En'âmda hıll-ü ibahanın esâletini beyan siyakında vârid olduğu için buyuruluyor ki: كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ **Her biri meyve verdiği vakit meyvasından yiyin.** Mahcur değil, me'zunsunuzdur. Maamafih وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ **hasad günü hakkını da verin, muhtaç olanlara da yedirin.** وَلَا تُسْرِفُوا **Gerek yerken ve gerek hakkını verirken israf da etmeyin.** إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ **Çünkü Allah, müsrifleri sevmez.** Binaenaleyh وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا (*"Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma ki pişman olur, açık kalırsın."* İsrâ-17/29) hükmünce iktisada riayet eylemek ve müşriklerin düştüğü sefalet-i iktisadiyyeden sakınmak lâzım gelir.

Görülüyor ki, burada mahsulâtın hasadı günü, yâni kesilip toplandıkları vakit edası vacib olan sabit bir hakkı bulunduğu iş'ar ve te'diyesi emrolunuyor. Fakat bu hakkın mikdarı ve kimlere verilmesi lâzım geldiği tafsil edilmeyip mutlak ve mücmel bırakılıyor. Bunun zekât, yâni uşur ve nısf-ı uşur olduğu hakkında rivayetler varsa da zekât âyetleri, Medine'de nâzil olmuş bulunduğuna nazaran Mekke'de nâzil olan bu âyetteki hakkın ondan başka bir sadaka-i vacibe olduğu ve mikdarının ta'yini mükellefin israftan tevakkı ederek takdirine mütevakkıf ve maahazâ esası sırf mürüvveten verilecek bir sadaka-i nafile değil, bir hak, bir vecibe bulunduğu beyan ediliyor ki, yine Mekkî olan «وَالذَّارِيَاتِ» sûresindeki وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (*"Ve mallarında sâil ve mahrum için bir hak vardı."* Zariyat-51/19) âyeti, kezalik Sûre-i Meâric'deki وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (*"Ve onlar ki mallarında vardır bir hakkı malûm. Hem sail için hem mahrum."* Mearic-70/24-25) âyeti bunun daha umumî surette bir beyanı demektir ki, sâil ve mahruma verilecek bir hakk olduğunu gösterir. Maamafih bu âyetteki hak, mutlak olduğu cihetle zekât emirlerine riayetle bu hakkın dahi ifa edilmiş olacağını, yâni bu emrin uşre dahi şamil bulunduğu zâhirdir.

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا **"En'âm içinde gerek yük götüreni ve gerek serileni vücuda getirende o."** "Cennat" üzerine ma'tuftur. Evvelki âyette harsin bundan sonra da En'âmın ale'l-ıtlak hılli beyan olunuyor.

HAMULE: «حَ» nın fethiyle yük götüren, ağırlık çeken tahammüllü demektir ki, çektiği yüke, «حُ» nın zammiyle "humule" denilir. Bunu lisanımızda fethiyle söyleyenler yanlış söylerler.

Hacr: Menetmek. Sail: Dilenci, fakir, problemi olan, ihtiyaç sahibi.

FERŞ: Döşek demektir ki, burada murad, döşek gibi yere döşenen, yatırılıp kesilen veya yünlerinden, kıllarından döşekler, yaygılar, sergiler, post-ekiler yapılan, veya yeryüzüne serilip yayılan demektir. Yâni En'âm denilen yumuşak hayvanattan da, hamule ve ferş yükler taşıyan ve yatırılıp kesilen şeyler yarattı. كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ **Allah'ın size helâl kılıp rızık yaptığı şeylerden yiyin,** وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ **Şeytanın izlerine uymayın.** Uyup da Allah'ın helâl olarak nasibettiği rızıklarınızı müşriklerin şu Bahiredir haramdır, şu Saibedir haramdır dedikleri gibi tahrim etmeğe kendi kendinize hıll-ü hürmet ahkâmı vaz'etmeğe veya gayrın hukukuna tecavüz eylemeğe kalkışmayın. اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ **"Çünkü o sizin açık düşmanınız"**dır.

Anifen geçtiği üzere Arab müşrikleri Allah'a iftira ederek hark gibi en'âmın da bâzılarını, kâh erkeğini, kân dişisini, kâh dişinin rahimindekini tahrim ediyorlardı. Ahkâm-ı İslâm nâzil olmaya başlayınca Resulüllah ile mücadeleye kalkıştılar. Rivayet edildiğine göre hatîbleri Malik ibn Avf ibn Ebi'l-Ahvası'l-Cüşemî idi: "Ya Muhammed, demişti, duyduk ki, Sen bir takım şeyleri helâl kılıyormuşsun." Resulüllah da, buyurmuştu ki: "Siz, bir takım şeyleri aslı olmayarak harâm kıldınız. Allah Teâlâ şu ezvac-ı semaniyeyi yenmek ve intifa' edilmek için yaratmış olduğu halde, sizin dediğiniz tahrim nereden geldi? Erkeğinden mi, dişisinden mi?" Bu sual üzerine Malik ibn Avf, erkeğinden diye ta'lil etse, erkeğin hep haram olması lâzım gelecek, dişisinden diye ta'lil etse hep dişiler haram olmak lâzım gelecek, rahim ile ta'lil etse ikisi de öyle olacak. Tahrimi beşinci veya yedinci veya her hangi bir batna tahsis etse bu neden, ne için? Hayret içinde kalmış, susmuş. "Niye söylemiyorsun?" Buyurulmuş. Mâlik: "Hayır, sen söyle, ben dinleyeyim" demiş idi. İşte hamule ve ferş olarak yaratılan ve ekilleri helâl kılınan en'âmı izâh ile buyuruluyor ki:

ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ **Yâni bervech-i âti sekiz eş yarattı ki,** ... مِنَ الضَّاْنِ اثْنَيْنِ **"Koyundan iki, keçiden iki, de ki: "İki erkeği mi haram kıldı yoksa iki dişiyi mi?"**

ZEVC

ZEVC: cinsinden bir diğeriyle beraber bulunan demektir ki, bunlardan her biri diğerine nazaran zevc, kendi kendine ferd tesmiye olunur. Ve binaenaleyh zevc ikisinin değil, ikiden birinin diğerine nazaran ismiidir. İkisine birden, "zevcan, zevceyn" denilir. Şu halde zevc tam mânâsiyle bizim "çift" dediğimiz

---

Anifen: Biraz evvel. **Ta'lil:** Delil gösterme. **Bervechi ati:** Gelecek tarz üzere.

değil, "eş" yâni bir çiftin her bir tekidir. Meselâ, sekiz çift dediğimiz zaman, "on altı eş" anlaşılır. "Semaniyete ezvac" ise, âyette beyan olunduğu üzere ikisi koyun, ikisi keçi, ikisi deve, ikisi sığır cinsinden olmak üzere erkek ve dişi dört çift fakat sekiz zevctir. Bu âyetlerde görülüyor ki, en'âm denilen bu ezvâc-ı semâniyenin hıllini isbât ve tefhim için burada pek güzel bir tahric ve tenkıh-ı menat usulü gösterilmiştir: Evvelâ, ezvac-ı semaniye diye bir ihsâ, saniyen koyun ve keçi ve ibil ve bakar olmak üzere dört cins mertebe-i mümaselet ve mücanesetlerine göre ikişer ikişer tasnif, salisen, her sınıf ve çiftten illet-i hürmet olması muhtemil bulunan evsaf-ı zatiyyelerini zükûret veya ünuset veya iştimal-i rahim olmak üzere hasr-ü istikra, rabian, bunların hiç biriyle hürmetin münasebet ve mülâyemeti vücuden veya ademen telâzümü, deveranı, ıttırad ve in'ikâsı olmadığı bilbedahe irae ederek hiç birinde hilkaten illet-i hürmet bulunmadığını ve binaenaleyh ne erkeğinin, ne dişisinin haram olmadıklarını isbat eylemiştir ki, işte ilm-i usulde tafsil olunduğu üzere bir müctehidin kıyas-i fıkhî ile bil'ictihad isbat-i ahkâm edebilmesinin esası da böyle tahric ve tenkıh-ı menattır. Bu usul-i ilmî bu âyetlerde böyle en güzel bir surette gösterildikten sonra hıll-ü hürmet mesailinde yalnız bu aklî usulün yâni kıyasın kâfi olmayacağını ve kıyasın ilmî ve fıkhî olmak için menatın, yâni illetin her halde bir aslı sabite irca' ve istinadı lazım geldiğini ve bu aslı sabitin de başka bir mi'yar ile değil, ancak vahy ile sâbit olabileceğini anlatmak için fasl-ı hitab olmak üzere şöyle buyuruluyor:

Ya Muhammed, قُلْ لَا اَجِدُ فِى مَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ de ki: **"Bana vahyedilmiş olan da taam edecek kimseye haram kılınmış bir taam bulmuyorum.** اِلَّا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً **Ancak yâhud lâkin meyte olması.** Yâni tezkiyesiz olarak Türkçe'si bismil olmayarak ölmüş bulunması ki, kendi kendine ölene, münhanikaya, mevkuzeye, mütereddiyeye, natıhaya, canavar yiyene hepsine şamildir. [Sûre-i Mâide ... حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ ("*Size şunlar haram kılındı: ölü, kan hınzir eti, Allah'dan başkasının namına boğazlanan, bir de boğulmuş, yahud vurulmuş yahud yuvarlanmış, yahud süsülmüş, yahud canavar yırtmış olub da canı üzerinde iken kesmedikleriniz ve dikili taşlar üzerinde boğazlananlar ve zarlarla kısmet paylaşmanız, hep bunlar birer fısk (yoldan*

Tenkih-i Menat: Menatın yâni illetin ayıklanması. **İhsâ:** Sayım. **İbil:** Dişi deve. **Bakar:** İnek. **Hasr:** Yalnız bir şeye mahsus kılma. **İstikra:** Ayrı ayrı hadiselerdeki müsterek vasıflara dikkat ederek umumi bir netice çıkarmak. **Ittırad:** İntizamlı. **İn'ikas:** Aksetme, yankı yapma. **İra'e etme:** Göstermek. **Menat:** Merci. **Mevkuze:** Ağaçla vurulmuş. **Mütereddiye:** Dağdan veya yüksek bir yerden düşmüş hayvan. **Natiha:** Boynuzuyla vuran.

çıkıştır) bu gün kâfirler dininizi söndürebilmekten ümidlerini kestiler, onlardan korkmayın, yalnız benden korkun, işte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamâma irdirdim, ve size din olarak islâma rıza verdim, şu kadar ki her kim son derece açlık halinde çaresiz kalırda günaha meyl maksadı olmaksızın onlardan yemeğe muztarr olursa elbette Allah gafur, rahîmdir." Mâide-5/3) ayetinin tefsirine bak.] أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا **Yâhud dem-i mesfuh, dökülmüş kan olması,** ki, ciğere, dalağa ve zebihten sonra damarlarda kalmış olan bakıyyeye şümulü yoktur. أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ **Yâhud domuz eti olması,** فَإِنَّهُ رِجْسٌ **Çünkü lâhm-i hınzir ricistir.** Yâni ale'l-ıtlak necistir, pistir. Bu ta'lilden anlaşılır ki, ne kadar pis şeyler varsa hepsi evleviyetle haramdır. Ve haram oldukları zahirdir. Nitekim ... وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ (*"..Murdar şeyleri üzerlerine haram kılar."* A'râf-7/157) âyetiyle bu, suret-i umumiyyede tansis da edilmiştir. Ve bu suretle فَإِنَّهُ رِجْسٌ **"Çünkü o pisliktir."** illet-i meyte ve dem-i mesfuhun hürmetlerine de biddelâle illettir. Sûre-i Mâide'de geçtiği vech ile hamrda "rics" olduğu için bu ta'lilde müskirat dahi dahildir. Balâda geçen وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ (*"Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar yarın kazandıklarının cezasını muhakkak çekecekler."* En'âm-6/120) âyetinin mazmunu da gösterir ki, rics dahi zahir ve batın olmaktan eamdır. Binaenaleyh yalnız zahiren pis olanlar değil, batinen pis olanlar da haramdır. أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ **Yahud bir fısk olması onunla Allah'ın gayriye haykırılmış bulunması müstesnadır ki, bunlar, haramdırlar."** Allah'ın gayrisine haykırılmış olmanın zahiri, Allah'ın gayrisinin ismi zikrolunarak kesilenler demektir. Bununla beraber, «فِسْقًا» kaydi وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ (*"Üzerlerine Allah ismi anılmamış olanlardan yemeyin. Çünkü o kat'i biri fısktır."* Enâm-6/121) âyeti mucebince amden metrukût-tesmiyenin, kezalik Sûre-i Mâide âyetindeki, وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ (*"... ve dikili taşlar üzerinde boğazlananlar ve zarlarla kısmet paylaşmanız, her bunlar birer fiske (yoldan çıkıştır)......"* Mâide-5/3) fıkrası mucebince mâ'zübiha alennusub ile meysir kısmetlerinin de, مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ **"Allah'dan başkası adına kesilenler."** kabîlinden olduğuna işarettir, فَمَنِ اضْطُرَّ **sonra her kim muztarr olur, yiyecek bir helâl bulamaz da mahmasa halinde sevk-ı zaruretle bunlardan yemek ıztırarında kalırsa** غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ **bağî ve mütecaviz olmadığı,** yâni diğer bir muztarrın elindekini almadığı ve yemekte zaruret mıkdarını tecavüz eylemediği **halde** فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Şüphesiz Rabbın, gafuru rahîmdir,** onu muâheze etmez. [Sûre-i Bakara-2/173 ve Mâide-5/3 ayetlerini tefsirlerine bakınız.] Demek ki, muztarr için yemek hususunda haram olan hiç bir şey yoktur, ancak bağy-ü teaddi vardır. Şu halde muz-

tarr olmıyanlar için bağy-ü teaddi, evleviyetle haramdır. Binaenaleyh evvelki dört şeyde hulâsa edilen haramlar, muztarrın maadasına mahsus olduğu halde gayrın hukukuna tecavüzle başkasının malını yemek ve bir de zarurette zarurete göre, vüs'atte vüs'ate göre haddini tecavüz edip israf eylemek ale'l-ıtlak ve umum için haramdır. İnsanın yiyeceğine, malına, hukukuna tecavüz böyle umumen ve ale'l-ıtlak harâm olunca kendine tecâvüzün daha ziyade evleviyyet ve kuvvet ile harâm olduğu da bizzarure anlaşılır. Ve kezâlik bütün bu beyanatta insana zahiren ve batınen muzırr olan her hangi bir şeyin dahi haram olduğu ve ale'l-umum illet-i hürmetin rics, fısk, bağî, teaddi bu dörtten birine, bunların da insana maddî veya mânevî, zahirî veya batınî zarar mefhumuna, bunun da hükm-i İlâhî'ye raci' bulunduğu ve bunların teferrüatını bundan evvelki âyetlerde gösterildiği üzere tahric-i menat veya tenkıh-ı menat veya tahkik-ı menat ile bu asıllara irca' ederek anlamak lâzım geldiği de münfehim olur ki, bunlar, gerek diğer âyetlerde gerek Sünnet-i Nebeviyye'de tavzih ve tafsil edilmiştir. Yırtıcı canavarların ve kuşların ve haşerat-ı habîsenin ve zehirlerin hurmeti de, hep bu illetlerle, bu, asıllara müteferri'dir. İşte bu suretle burada Resulüllah'a olunan vahiyde haram kılınan mat'ûmâtın bu istisnâlarla ta'dâd ve tafsil olunan şeylere münhasır bulunduğu tebliğ edilmiştir. Demek ki, Mekke'de, bu âyetin nüzulüne kadar taâma âid olarak bunlardan başka haram bulunmadığı mahakkaktır. Acabâ sonradan oldu mu, olmadı mı? Gerçi bu âyet diğer hususatta olduğu gibi taam hususunda da bil'ahare daha diğer tahrimatın vahyolunmasına münafi değildir. Nitekim Sûre-i Mâide'deki tafsilat, nüzulen bunda muahhırdır. Bununla beraber bir çok müfessirîn bu âyetin muhkemattan olduğunu nakl-ü beyan etmektedirler. Binaenaleyh bu babda Kitâb ve Sünnet'te bundan sonra vârid olan tafsilât, bu âyetin haricinde bir şeyi tahrim etmemiş, yâni bundaki hasrı nesheylememiş, belki bunu tavzih ve tefri' eylemiştir. Ve nitekim Sûre-i Bakara âyet-i Medenî olduğu halde onda da, إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ (*"Size yalnız şunlar haram kılındı..."* Bakara-2/173) diye yine kasriyle varid olmuştur. Bunun için bâzılarının dediği gibi burada istisnâ, münkatı'dır, "bu ise, kasr ifade etmez" demesi de mu'teber olmaz. Çünkü, «إِنَّمَا» bil'ittifak edatı kasırdır. Şu halde mat'ûmât ta'birinin meşrubâta dahi şümulü kabul edilirse, "rics" mefhumu altında hamir ve müskiratın dahi hürmetine daha Mekke'de iken işaret buyurulmuş demektir. Maamafih bu sûrede bu âyetin Medenî olan bir kaç âyet cümlesinden olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Ve bu takdirde âyetin muhkemattan olduğu daha ziyade zahir olur. Yâni hükmünde hiç bir mensuh bulun-

Matumat: Yemekler. **Ta'dad:** Sayılma, birer birer söyleme. **Tefri':** Kökten şubelere ayırma.

madığı muhakkaktır. Ancak böyle olması rics, fısk, bağî, teaddi illetlerinin bâzı şeylerde tahakkuku hafi olabileceği cihetle meyte, dem-i mesfuh, lâhm-i hınzir, «مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ» ve umumen ma'lûm olan necasattan başka şeylere derece-i şümulü i'tibariyle muhtac-ı tefsir ve tahric bâzı cihetleri de muhtevi olmasına mani' değildir.

Vahy-i Muhammedî böyle. Daha evvel وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا Yahudî olanlara da حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ her tırnaklıyı haram kıldık. Zufur, tırnak demektir. Fakat Arabca'da muhtelif hayvanların tırnaklarına ayrı ayrı isimler verilmiş olduğu için zufur kelimesinin ıtlakı, temamen lisanımızdakinin ayni değildir. Meselâ, at ve katır gibi tırnaklıya "hafir", sığır ve davar ve ahû gibi çatal tırnaklıya "zılf" deveninkine "huff", canavarların pençesine ve yırtıcı kuşların çengellerine "mıhleb" ve diğerlerine "zufür" denilir. Bunların hepsine de hakikat olarak zufur ıtlak edilir mi edilmez mi? Bu cihet muhtelefün fihtir. "Kamusta" der ki: "Mıhleb, yırtıcı canavarların pençesine ve yırtıcı kuşun çengeline denir ki, kaynak ve çıynak ta'bir olunur. Alâ kavlin mıhleb sayyad olan kuşun ve zufür sayyad olmayanın çıynağına ıtlak olunur." İlh... Demek ki, bu kavle göre meselâ, çaylağın çengeline bu sebeble zufur denmez. Fakat kavl-i meşhure göre zufur, mıhlebden eamdır. Şu halde serçe, tavuk bil'ittifak zizufur, atmaca, şahin bil'ittifak zimıhleb ve bil'ıhtilâf ziyzufurda dahildir. Sonra hâfire, zılfa zufur veya zizufur ıtlakı, mecaz olduğu da tefsirlerde beyan olunuyor. Ve maamafih mecaz olmakla beraber ıtlak edildiği de münker değildir. Ve işte bu mânâca zufur bizim tırnak ta'birimize muvafıktır. Daha sonra lisanımızda tırnak böyle hepsinden eam olduğu ve tek tırnaklı, çatal tırnaklı dahi denildiği halde suret-i mutlakada, "tırnaklı hayvan" ta'birinden örfen kedi, köpek vesaire gibi yırtıcı hayvanlar tebadür eder. Fahrüddîn-i Razî, bu âyette de bu mânânın mütebadir olduğuna kail olmuş ve "zizufür"'ü mıhlebli sibâ'-u tuyur ve avcı hayvanat ile tefsir etmiştir. İbn Abbas ve Mücahid ve İbn Cübeyr ve Katade ve Süddî'den ise, bunun aksine deve ve deve kuşu ve ördek ve kaz ve saire gibi parmakları açık olmıyan hayvanlar diye menkuldür ki, Zecca'nın muhtarı da budur. İbn Zeyd, bundan maksad, bilhassa deve olduğunu, Dahhâk, devekuşu ve hımar-ı vahşî olduğunu söylemiştir. Gerçi bu tahsisler, âyetin umumuna nazaran zayif ise de, her halde bunlara şumulünü beyan nokta-i nazarından ehemmiyet-i mahsusayı haizdir. Kelbî: "Tuyurdan her zimıhleb, devabtan her zihafir, siba'dan her zinâb" demiş. Kutebî: "Burada zufur, hâfir menzilesindedir. Bunda tevabtan

---

Sayyad: Avcı. **Tuyur:** Kuşlar. **Siba:** Yırtıcı hayvanlar.

her hâfiri bulunan dahil olur. Hâfire istiare tarikiyle zufur tesmiye edilmiştir." demiş. Sa'leb: "Saydetmeyen zizufur, saydeden zimıhlebdir." demiş. Nakkaş da: "Bu muttarid değildir, zira Arslan zuzufurdur" demiş. Zemahşerî de: "Deve, tuyur ve siba' gibi parmaklı olanlar" diye tefsir etmiştir ki, bir çok müfessirînin muhtarı da budur. Ve bunda, beygir gibi tek tırnaklılar dahil değildir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, كُلَّ ذِى ظُفُرٍ **"Her tırnaklı"** ta'birinin deveye şümulü ekseriyyet kavlidir. Fakat velev mecaz olsun hafire de, zufur ıtlak edildiği münker değildir. Bundan dolayı bizim anladığımıza göre, كُلَّ ذِى ظُفُرٍ bakar ve ganem dahil olmamak üzere gerek beygir gibi tek tırnaklı olsun gerek parmak veya parmak nişaneleri bulunsun tırnağı bulunan hayvanatın umumuna şamil olmalıdır. Zira burada zizufur, bakar ve ganem ile mütekabil gibi zikredilmiştir. Yahudîler, geviş getirmekle beraber çatal tırnağı bulunan hayvanların helâl ve bu iki vasıf bulunmayan hayvanatın haram olduğunu söylemekte olduklarına göre sığır, koyun ve keçi ve emsali gibi hem geviş getiren, hem çatal tırnaklı olanlardan maadası kendilerine haram olmuş oluyor. Bu suretle deve geviş getirse de, çatal tırnaklı olmadığından, hınzir çatal tırnaklı ise de, geviş getirmediğinden, beygir, merkeb, katır vesairede ikisi de bulunmadığından haram oluyorlar. Ale'l-umum kuşlar ve balıklarda dahi bu iki vasıf bulunmadığından onlar da, haram olmak iktiza ediyor. Halbuki balık tahrim edilmemiş olduğu cihetle Yahudîlerin kendi ifadeleri kendilerine haram kılınanların ta'rifi hususunda sadık değil demektir. Binaenaleyh Kur'ân'da balıklara şamil olmamak, ve bakar ve ganem mukabili olmak üzere, كُلَّ ذِى ظُفُرٍ buyurulması, hem bu ciheti ıhtar, hem de Yehudîler hakkındaki tahrimin kesret-i şümulünü ve tazyikin şiddetini beyan etmiş olduğu cihetle hınzir ve yırtıcı hayvanlarla beraber tek tırnaklıların ve devenin ve bütün kuşların dahi kendilerine haram kılındığını iş'ar etmektedir. O halde mânâ şudur:

Yahudîlere, bakar ve ganem dahil olmamak üzere diğer tırnaklı hayvanatın hepsini haram kıldık. وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ **Bakar ve davardan da** حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا **her ikisinin şahimlerini,** (don yağlarını) **onlara harâm ettik.** اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا **Ancak her ikisinin sırtlarının** اَوِ الْحَوَايَا **veya havyanlarının yâni bağırsaklarının hâmil olduğu yağlar,** اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ **yâhud bir kemiğe ihtilat eden yağlar** (ki, kuyruk yağı böyledir) **bu üçü haram kılınmadı.** Şu halde onlara haram kılınan sığır ve davar şahimleri gömlek yağı denilen don yağıyla böbreklerin hâmil olduğu yağlar demek olur. ذٰلِكَ **Yahudîlere olan bu tahrimi,** جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ **bağileri sebebiyle onlara ceza olarak yaptık.** Yoksa esasen bunların hepsi kendilerine haram değil idi. Bir zamanlar bıldırcın etleriyle be-

slenmişlerdi. Sonra bağy-ü zulümleri, katl-i Enbiya, ahz-i riba, hak yolundan meni', ekl-i suht, halâlı haram, harâmı halâl addetmek gibi tecavüzkârlıklarından dolayı sonradan kendileri bir çok temiz rızıklardan mahrum edildiler. فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ (*"Hasılı o Yahudî olanların zalimlikleri ve bir çoklarını Allah yolundan çevirmeleri."* Nisâ-4/160) وَاِنَّا لَصَادِقُونَ Ve muhakkak **ki, Biz; her halde sadıkızdır.** İhbarda da sadıkız. Va'd-ü vaidde de sadıkızdır. Binaenaleyh böyle bağye ceza olarak tahrim haber ve inzarının sıdkında da şübhe yoktur. Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını helâl addedenler sonunda tazyik ve mahrumiyyetle cezalanırlar. Bunun için ya Muhammed فَاِنْ كَذَّبُوكَ **Seni, tekzib ederlerse,** ezcümle Yahudîler: "Hayır bize tahrim edilenler böyle değil idi veya bu tahrim sonradan bağimizin cezası olarak değil, tâ aslından böyle idi, bu tahrim ve ceza vahyi, bu haber ve tehdid yalandır." diyecek olurlarsa, كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِى اِسْرَائِيلَ (*"Tevrat indirilmeden evvel İsrâil'in nefsine haram kıldığından başka yiyeceğin hepsi Beni İsrâile helâl idi,....."* Âl-i İmrân-3/93) فَقُلْ **de ki:** رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ **"Rabbınız, geniş bir rahmet sahibidir."** Cebr-ü tazyiki sevmez, her ma'siyete hemen muâhaze edivermez, tevbeyi kabul eder, rahmeti gazabından vasi' ve mukaddemdir. Bununla beraber, وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ **mücrimler güruhundan O'nun be'si, şiddeti tazyikı, azabı redd-ü defi' de edilmez.** Ale'l-umum mücrimler, ne kadar imhal edilirlerse edilsinler cürümde devam ettikleri halde nihayet o rahmet-i vasiadan mahrum ve bir azaba mahkûm olurlar ki, bu nakabil-i redd-ü inkârdır. Binaenaleyh bağiye ceza olarak tahrimin ta'mim ve teşdid edilmiş olması inkâr olunamıyacağı gibi o rahmet-i vasıa ile bidayeten nail oldukları vüs'at ve ihtiyara mağrur olarak hakkı tekzib etmek cürm-i azîmini irtikâb eden mücrimler de, bidayeten imhal olunsalar bile nihayet be's-ü tazyik-i İlâhî ile vüs'atleri darlığa, ihtiyarları ıztırara münkalib olarak şiddeti azabı tatmıya mecbur olurlar. Ve bundan kurtulmağa imkân bulamazlar.

Velhasıl Allah Teâlâ'nın rahmeti çok geniş olmakla beraber mücrimlere er veya geç be'si de kat'îdir. Şu halde Meşiyyetullah'a teâllûk eden şeyleri bâzıları be's-ü azab olduğu da muhakkaktır. Takdir-i İlâhî'de beşer için ihtiyar da var, ıztırar da vardır. Ve yukarıdan beri anlaşılageldiği ve ezcümle فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ (*"... sonra kim bunlardan yemeğe muztar kalırsa diğerin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret mikdarını geçmemek şartile ona da günah yükletilmez, çünkü Allah gafur, rahîmdir."* Bakara-2/173) ile telhis olunduğu üzere

---

Be's: Azab.

tekâlif-i İlâhiyye, emr-ü nehiy, hıll-ü hürmet, sevab-ü ikab ıztırariyyata değil, ihtiyariyyata teallûk eder. Taat, bu tekâlife bil'ihtiyar muvafekat cürüm bu tekâlife bilihtiyar muhalefettir. Böyle ef'ali ihtiyariyyenin takdir ve halk-ı ihtiyar-ı abdi takdir ve meşiyyet-i İlâhiyye'yi meşiyyet-i abde ta'lık ve tertib demek olduğundan bunlar da, kaza ve kader, cebr-i mahız değildir. Gerçi Allah dilemeyince, kimse bir şey yapamaz. Lâkin cürmün takdir ve meşiyyet-i İlâhiyye'ye ıktiranı Allah'ın rızası değil, mücrimin rızası nokta-i nazarındandır. Nitekim وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ (*"Bir de o yaldızlı kafa, ahirete inanmıyanların gönülleri aksın ve onu hoşlansınlar ve bu ele geçirmekte oldukları varidatı elde etsinler diye öyle yaparlar."* En'âm-6/113) buyurulmuştur. Rahîm olan Allah, cürme razı olmadığı için ona be's-ü ceza takdir etmiş ve böyle be's-ü ceza takdir ettiği şeyleri de cürüm olarak takdir eylemiş. Bunları temyiz için insanlara, idrâk, basiret, risalet, kitab, akıl ve hikmet de vermiştir. Buna karşı mücrimin arzu ettiği cürme müsaade etmesi de, cürme rızasından değil, abdin rızasını is'af ve meşiyyetini infaz ile mes'uliyyetini tahkik içindir. Ve bu is'af, abdin marzîsi olmak i'tibariyle bidayeten bir rahmet ve fakat o cürüm, Allah'ın mebğuzu olmak ve İndallah cezayı müstelzim bulunmak i'tibariyle de nihayeten bir nıkmettir. Ve bundan dolayıdır ki, Allah'ın mücrimleri imhali ve meşiyyetlerini is'afı, netice i'tibariyle onları ukubeti âcileden daha büyük ve nâkabil-i red bir be'sü cezaya terk ve ırza demek olduğundan كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِر۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"Fakat kafirlere amelleri öyle yaldızlı gösterilmektedir."* En'âm-6/122) وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكُوا (*"Allah dilese idi müşrik olmazlardı."* En'âm-6/107) وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (*"Bunlar aldatmak için birbirlerine lafın yaldızlısını telkin eder dururlar. Eğer Rabbın dileseydi bunu yapmazlardı. O halde bırak şunları uydurdukları hurafât ile haşrolsunlar."* En'âm-6/112) buyurulmuştur. Madem ki, Allah'ın dilediği şeyler miyanında rahmete mukabil be's-ü azab dahi muhakkaktır. O halde Allah Teâlâ'nın her meşiyyet ve halkı her vech ile rızasını müstelzim ve beisten hâlîdir denemez. Rızaullah'ın delilini, meşiyyet-i halkında değil, emr-ü nehyinde aramalıdır. Binaenaleyh وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ buyurulduğundan dolayı "Allah dilemese idi, fülân cürüm yapılamazdı. Meselâ, yalan söylenemezdi o halde cürümde, yalan söylemekte beis yoktur. Allah, buna razıdır" tarzında batıl bir istidlâl ile beyyinat-ı hakkı tekzibe kalkışmak bile bile ateşe atılmaktır.

Böyle iken bu nâkabili redd-ü inkâr tebliğat-ı İlâhiyye'ye karşı سَيَقُولُ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا o şirki i'tiyad etmiş olan müşrikler, لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ

Irza: Bir kimseyi razı etmek, gönlünü yapmak.

شَيْءٍ "Allah dilemiş olsa idi, ne biz, ne de atalarımız müşrik olmaz ve hiç bir şeyi tahrim etmez idik." diyecekler. «سَيَقُولُ» buyurulmasından anlaşılıyor ki, bunlar, bunu bu âyetlerin nüzulü hengâmında daha söylememişler, fakat bundan sonra muhakkak söyleyecekler ve bu onların istikbalde bir küfürleri olacaktır. Binaenaleyh bu âyet bâlâdakiler gibi onların mazideki vakıalarını, değil istikbaldeki sözlerini, cürümlerini vukuundan evvel bir ihbar ve cevabını iş'ardır. Filvakı' müşrikler bil'âhare bunu söylemişler ve bu hayrın sıdkı tahakkuk eylemiştir. Nitekim Sûre-i Nahil'de. وَقَالَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ (*"Bir de müşrikler dediler ki: "Allah dileseydi ne biz, ne atalarımız ondan başka hiç bir şeye tapmazdık ve onsuz hiç bir şey tahrim etmezdik."* Nahl-16/35) âyeti mazi siygasiyle bu tahakkuku beyan etmiştir ki, bunlar, Kur'ân'ın minindillâh bir vahy-i sadık olduğunda ne kadar sarihtir. Yâni, müşrikler, bu delâil-i sadıkaya karşı şirk-ü tahrimden vaz geçmemek ve seni tekzib etmek için tutunacak hiç bir şey bulamayacak ve ancak şirk ve tahrimin be'sini inkâr ve Allah tarafından tervicini iddia ederek diyeceklerdir ki: "Allah, bizim müşrik olmamızı ve zikrolunan hars-ü En'âmdan hiç bir şey tahrim etmememizi dilemiş olsa idi, biz bunları yapamazdık. Ya bize ihtiyar vermez hepimizi imâna muztar kılar veya tevfik nasîb eder imanı ihtiyarettirir ve daha ne yapar yapar şirk-ü tahrime mani' olurdu da ne biz, ne de atalarımız müşrikliği ve o tahrimi istesek de istemesek de yapamazdık. Fakat biz, bunları atalarımızdan beri yaptık demek ki, şimdiye kadar bizim hakkımızda Allah mazimiz için bunu hilâfını dilememiş, bizim dilediğimiz bu müşrikliği ve tahrimi dilemiştir." İşte bu kazıyye-i şartiyyenin meali ve netice-i mantıkıyyesi budur. Ve bu kadarla bu söz doğrudur. Ve لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ kelâm-ı İlâhîsinin mazmunudur. Bundan sadık bir netice almak lâzım gelince, "artık ne yapalım cezamıza razıyız" demek lâzım gelir. Fakat siyakten anlaşıldığına göre onlar, bunu i'tiraza vesile ittihaz ederek: "Madem ki, mazimiz için Allah başka dilememiş, böyle dilemiş ve biz böyle yapmışızdır. Demek ki, bunlar, bizim rızamız gibi Allah'ın da rızasına muvafıktır. Ve yalnız bizim uydurmamız değil, Allah'dandır. Çünkü Allah razı olup dilemese idi, biz nasıl iftira eder, yalan söyleyebilirdik. O halde âtîmiz için de bunda bir beis yoktur. Binaenaleyh şirk-ü tahrimin memnuiyyetine ve cürm olduğuna inanmayız. Evvel yaptık yine yaparız, eğer bunda bir beis var da Allah razı değilse, bundan böyle bizi cebren ve bilfiil men'etsin. Yoksa biz, kendi rızamızla vaz geçmeyiz", gibi batıl bir netice çıkarmak istiyecekler ve böyle derken her meşiyet-i halkın mutlak rızayı ve adem-i be'si ve kaderin cebri istilzam etmiyeceğini vakıatın hepsi ve mümkün olan her fiili in-

sanın lehine ve nef'ine olmadığını ve meselâ, Allah'ın mesiyyetiyle ateşin insanı yakabildiğini ve zehirlerin öldürebileceğini, kezalik Allah bir yalancının yalan söylemesine ve bir müfterinin iftira etmesine müsaade etmiş olmakla, yalanın hakikat olmayacağını ve bunun gibi halk ve meşiyyet-i İlâhiyye ile müşrikin işrak ve tahrime imkân bulmasından şirk-ü hürmetin de nefse'l-emirde sabit olması lâzım gelmeyeceğini ve dün be'si görülmeyen bir şeyin veya fiilin yarın görülebileceğini, mazide bilfiil tahakkuk eden vukuata nazaran meşiyyet-i İlâhiyye ve hükm-i keder bir dereceye kadar ma'lûm olsa bile istikbale taallûk eden meşiyyet-i İlâhiyye'nin ve hükm-i kaderin insanlar için gaibi ve meçhul olduğunu bununla beraber bu şirk-ü tahrim yüzünden evlâdlarını katletmek hüsranına düşenlerin mazileri hakkında da bunların be'sini inkâr etmeleri yalan olacağını kezalik yine mazide Enbiya'yı ve delâil-i hakkı inkâr edenlerin nice be'sler gördüklerini ve sonra meşiyyet-i İlâhiyye'yi yegâne delil ittihaz ederek nefy-i şirk ile imanı ve tasdikı helâli yalnız ona ta'lik etmek tevhidin hakikatini ve Allah Teâlâ'nın yegâne Halik ve Hâkim olduğunu ve şirk-ü tahrime hiç bir huccet-ü delil bulunmayacağını zımnen i'tiraf demek olduğu halde tevhid-len şirki, tahlilden tahrimi, meşiyyetten cebri istihraç ve isbata kalkışmanın nasıl bir tenakuz olduğunu düşünmeyecekler ve anlamak istemiyeceklerdir.

كَذٰلِكَ **İşte ya Muhammed, böyle** (bu tekzib gibi) yâni öyle diyecek olan ve öyle diyerek şirk etmenin ve hars-ü En'âmı tahrim eylemenin Allah tarafından nehyedilmiş ve be's-ü cezayı müstelzim cürüm olduğunu inkâr edecek olan Kureyş müşriklerinin fiillerinden cebr-i fiilî ile men'edilmemiş ve haber verilen be's-ü azabı henüz tatmamış olduklarından dolayı zuumlarına göre farziyyat ile haktan batıl istintaç ederek seni tekzib etmeleri gibi (dir **ki,** كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَاْسَنَا **bunlardan evvelkiler,** yâni Enbiyai salife ümmetleri) **be's-ü azabımızı tadıncaya kadar tekzib fiilini yaptılar da nihayet o inkâr ettikleri be'simizi tattılar.** Binaenaleyh o müşriklerin istikbali mâziye kıyas ederken mazi de be's olmadı zannetmeleri de yalandır. Ya Muhammed, قُلْ **Sen, öyle diyecek olan müşriklere şöyle de:** هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا **"Nezdinizde bir ilim, ihticaca salih bildiğiniz bir şey varmı ki, bize onu çıkarasınız?"** Yoksa bu istidlâliniz ilim değil, cehildir. Bu söylediğiniz kaziyye-i şartıyyeden çıkarmak istediğiniz netice çıkmaz. Bununla şirk-ü tahrimde isabetinizi isbat değil, nihayet vaki'de müşrik olduğunuzu ve hars-ü En'âmı tahrim etmiş bulunduğunuzu ikrar ve yalancılığınızı isbat etmiş oluyorsunuz. Bu sözde اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ **ilme değil, zann-ü tevehhüme tabi' oluyorsunuz.** Atalarınızdan beri bu yalan ve iftiraya imkân bulabildiğinizden, yalancılığınızın emr-i vaki' ol-

masından yalanın da, vaki' de doğru olması lâzım geldiğini ve meşiyyet-i ilâhiyye'ye iktiran etmiş bulunduğunu farzediyorsunuz. وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ Ve siz, **başka bir şey yapmıyor, ancak kendi gönlünüze göre farziyyatta bulunuyor, yalan söylüyorsunuz.** Hakkı ve savabı nefsin vakıa mutabakatında değil, vakıın nefse mutabakatında arıyor ve zâhir-ü beyyin olan ilmî ve hakikî delili ve ölçüsiyle ölçmüyor sırf enfüsî olan temayülâtınızla ölçüyor, nasıl arzu ve tahmin ederseniz hak öyle olur farz ediyorsunuz da, istememeniz, görmemeniz, anlamamanız, inkâr veya tahrif etmenizle hakikat değişir sanıp kendinizi aldatıyorsunuz. Hatta kendi fiilinizi ve enfüsiyyatınızı bile hakkiyle takdir etmiyor, ef'ali ihtiyariyenizle meşiyyet-i İlâhiyye, sizin meşiyyetinizi ta'kibettiğini ve bu yüzden bir çok hatalarla elemler, zararlar çektiğinizi düşünmeyip, kuru inkâr ile mes'uliyyetten kurtulacağınızı tevehhüm eyliyorsunuz.

Ya Muhammed قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ **"Binaenaleyh, de, hüccet-i baliga Allah'ındır."** Yâni madem ki, siz ilme ve edille-i hakka ehemmiyyet vermeyip hayatınızın istediği farziyyatta bulunuyor ve ihticaca salih bir ilminiz olmadan fiilinizin yalanınızın be'sini inkâr ediyorsunuz, o halde aleyhinizde وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (*"Fakat Mücrimler güruhundan be'si de reddedilmez."* En'âm-6/147) hükmünü tatbik için mücrimiyyetiniz, müfteriliğiniz, yalancılığınız dâvâsını bâliğan mabelâğ isbat edecek, son derece vazih ve metîn ve sabit, nakz-u ibtali gayr-i kabil hüccet, Allah'ındır. Çünkü Allah, afâk-u enfüsde bu kadar delâil, ümem-i sâlife ve hâzırada bir çok emsali ibret ikame etmiş ve rahmet-i vasiasiyle size göz, kulak, akl-ü idrâk ve ihtiyar vermiş, kitab ve Resul göndermiş, قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (*"Hakikat Rabbınızdan size bir çok basiretler geldi, artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhinedir ve o halde ben size karşı muhafız değilim."* En'âm-6/104) buyurmuş, fiillerinizin fenâlığını ve onları rıza veya ırza ile hoşlanarak zevkinizle kesbinizle ve binaenaleyh mes'uliyyeti, lezzeti ve elemi size aid olmak üzere halkettiğini ve bunun nihayetinde bir haşr-ü ceza gününün geleceğini ve zalimlerin felâh bulmayacağını anlatıp bu ahkâm-ı hıll-ü hürmeti beyan ve nihayet, وَاِنَّا لَصَادِقُونَ * فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (*"Şüphesiz bir her hususta sadıkız. Bunun üzerine seni tekzibe yeltenirlerse, de ki Rabbınız bitmez, tükenmez bir rahmet sahibi, fakat mücrimler güruhundan de reddedilemez."* Enâm-6/146-147) hitabını tebliğ ve sizin bunlara karşı tutunmak istiyeceğiniz bu istidlâlinizin butlânını tefhim eylemiştir. Bir de hüccet-i İlâhiyye'nin kuvvet-i belâğatini anlamalı ki, siz bunun karşısında tutunacak, söyleyecek bir şey bulamıyorsunuz da Allah'a karşı yalnız O'nun

meşiyyetiyle lehinize istidlâl ve ihticac etmek istiyorsunuz. Bu ise, tamamen sizin aleyhinizde bir hüccettir. Bu cihetle de, huccet-i baliğa Allah'ındır. Çünkü, "Allah dilese idi biz, bu şirk-ü tahrimi yapamazdık." demek, Allah'ın meşiyyetine karşı gelebilecek hiç bir meşiyyet olmadığını i'tiraf etmektir. Bu ise, Allah'ın şeriki olmadığını ve Allah'dan başka bir ma'bud, bir Halik, bir Hâkim-i mutlak bulunamayacağını ve bütün şirk dâvâlarının butlânını i'tiraf eylemektir. O halde siz, istidlâl ile şirk-ü tahrimin hakkiyyetini isbata kalkışmakta mütenakızsınız. Kendi dâvânızı nakz-u ibtal ve tevhidi isbat etmiş bulunuyorsunuz, sonra da dönüp bununla şirki isbat ve tevhidi nakzettiğinizi zannedip Peygamber'i tekzibe kalkıyorsunuz. Binaenaleyh bu meşiyyet-i İlâhiyye hücceti sizin lehinizde değil, tamamen aleyhinizde bir huccet-i baliga-i İlâhiyye'dir. Kezalik şunu unutmamak lâzım gelir ki, siz, Allah'ın meşiyyetinin tafsilâtını, mâzi ve istikbaldeki tecelliyatını, taallûkatını tamamen bilemezsiniz. Onu ancak O, bilir وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ (*"Gaybın anahtarları onun yanındadır."* En'âm-6/59). Ve siz, O'nun meşiyyetinden değil, kendi meşiyyetinizden mes'ulsünüzdür. Ve Allah'ın rahmet-i vasiasiyle bâzı ef'alinizde size meşiyyet verdiği ve sizin hakkınızda kendi meşiyyetinin bir kısmını sizin meşiyyetinize taleb-ü kesbinize rabt-u ta'lik eylediği ve فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ (*"... Sonra kim bunlardan yemeğe muztar kalırsa diğerinin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret mikdarını geçmemek şartıyla ona da günah yükletilmez."* Bakara-2/173) medlûlünce mükellefiyyet ve mes'uliyyetinizin bu kısma aid olduğu da muhakkaktır. Allah dilemeden, sizin bir şey yapamıyacağınız nasıl bedihî ise Allah'ın bâzı şeyleri de sizin dilemeniz üzerine ve sizin rızanız ve talebinizle yaptığı ve bu suretle de bir çok şeyler halk ettiği dahi bedihîdir ki, işte sizin mes'uliyyetiniz bu noktada, rahmet-i vasia ve be'si mücrimîn bu noktadadır. Ve iman-ü ibadet de bu kabildendir. O halde sizin mes'uliyyeti inkâr etmek için kendi meşiyyetinizi bırakıp da Allah'ın tafsilâtını bilmediğiniz meşiyyetiyle istidlâl etmeniz veya Allah'ın sizin meşiyyetinize ta'lik eylediği meşiyyetini aksine tağyire kalkışıp meşiyyetinizi Allah'ın meşiyyetine ta'lik etmeniz ve binaenaleyh "O, dilemese idi biz müşrik olmazdık, o halde o dilemeyince iman etmeyiz" demeniz, Allah'ın tamamen aleyhinizde bir hüccet-i baligasıdır. Çünkü, hem Allah'ın meşiyyetini tutamak ediyorsunuz, hem de Allah'ın dilemediğini diliyorsunuz. Niçin müşrikliği, yalancılığı beğenip ihtiyar ediyorsunuz da, imanda, doğrulukta cebr istiyorsunuz? Sonra da şirkinizin, iftiranızın cezasını işittiğiniz zaman, "Allah imanımızı dilemedi ki, iman edelim" diyerek i'tiraza kalkıyorsunuz. Ne biliyorsunuz ki, siz iman etmek dilerseniz Allah, dilemeyecekti? Niye bilmiyor-

sunuz ki, Allah, size dileyin dedi de, siz dilemidiniz? Madem ki, meşiyyet Allah'ındır, elbette Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz, bu muhakkaktır. O halde siz dileseniz de, dilemeseniz de şirk, batıl ve müşriklerin felâh bulmayacağı, mücrimlerin, yalancıların ceza göreceği de muhakkaktır. Evet, فَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ **Allah, herkese ale'l-ıtlak hidayet dilemiş olsa idi müşrik, gayr-ı müşrik hepinizi hidayette kılar imana muvaffak ederdi.** Lâkin siz de biliyorsunuz ki, mecmuunuza hidayet etmemiştir. Kiminiz hidayette kiminiz, dalâlettedir. Teferruatın ta'yininde ihtilâf etseniz bile hepiniz şunda ittifak edersiniz ki, muhalif muvafık, mü'min ve kâfir cümleniz hidayette değilsinizdir. Demek ki, Allah, hepinizin ale'l-ıtlak hidayetini dilememiş hidayeti ihtiyar edene hidayet, dalâleti ihtiyar edene dalâlet dilemiştir. Şu halde meşiyyet-i İlâhîyye'de bir kısmınınız yâni hidayette olmayanların felâh bulmayacağı, be's-ü azab göreceği ma'lûm ve muhakkaktır. Binaenaleyh be's-ü azabı inkâr edenler, hidayette değildirler. Ve bunların be's-ü azab görecekleri, kabil-i redd-ü inkâr değildir. İşte bu babda meşiyyet-i İlâhiyye ile istidlâlden alınacak doğru netice budur. Yoksa müşriklerin, mücrimlerin, yalancıların vaki'de mevcudiyetinden, yâni Allah'ın bunları halk ve kendi dilekleri olan mücrimiyyetlerini irade etmiş olmasından o cürmün, o yalanın, o şirk-ü tahrimin de Allah'a ve Allah'ın emrine, rızasına isnad edilmesi lâzım gelmez. İndallah mücrimin mücrimiyyeti muhakkak, cürmü ve cürmünün be'si de muhakkak, yalancının yalancılığı muhakkak ve meşiyyet-i İlâhiyeye mukarindir, rızasına mukarin değildir. Fakat söylediği yalanın mazmunu vakide tahakkuk etmez. Allah'ın ne meşiyyetine, ne de rızasına mukarin değildir. Zira yalana meşiyyet-i İlâhiyye taallûk etse idi, yalan olmaz, hakk olurdu. İşte şirk-ü tahrim, hars-ü En'âm da böyledir. Müşrik var, cürmüde var, be'i de vardır. Bunlara, meşiyyet-i İlâhiyye taallûk etmiştir. Lâkin müşrikin iddia ettiği şerik-i İlâhî ve hürmet yalandır. Bunlara, ne meşiyyet-i İlâhîyye, ne rıza-yı İlâhî taallûk etmemiştir. Be's de bundandır.

Ya Muhammed, Allah'ın hüccet-i baligasına karşı hiç hüccetleri olmayan ve tutunmak isteyecekleri meşiyyet-i İlâhiyye dahi aleyhlerinde bulunan o müşriklere: قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَا **"Haydi, bu iddia ettiğiniz tahrimi, Allah'ın yaptığına şahadet eden şahidlerinizi getirin"** de. Yâni bu hars-ü En'âm atalarımızdan beri Allah'ın meşiyyetiyle haramdır diye avamm-ı müşrikîni aldatan şeytanların ve kodamanlarını da ihzar etmelerini söyle ki, **tebliğ-ı hüccet tamam olsun.** فَاِنْ شَهِدُوا **Bunun üzerine şayed gelip: "Evet, bu hars-ü En'âmı Allah haram kıldı, biz buna Allah için şahidiz" diye şehadet**

ederlerse لَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ **Sen, onlarla beraber şehadet etme.** وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا **Bizim âyetlerimizi tekzib edenlerin** وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ **ve âhirete iman etmeyenlerin** وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ **ve kendilerinin Rabbı olan Allah Teâlâ'ya başkasını denk tutanların hiç birisinin hevâlarına uyma.** Yâni öyle şahadet edecek olanlar, bütün bu haldedir, delâil-i hakkı tekzib ederler. Yalanda beis görmezler, Allah'a bile şirk koşar, haktan udûl ederler ve böylelerinin yapacakları şehadet, sırf gönüllerinin hevâsından, yalancı şahidlikten başka bir şey olmaz. Görülüyor ki, işbu وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ **ve kendilerinin Rabbı olan Allah Teâlâ'ya başkasını denk tutanların hiç birisinin hevâlarına uyma** fasilasiyle bu âyet, sûrenin birinci âyetine bir terci' olmuştur. Binaenaleyh ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ (*"Bu şundan Rabbın memleketleri ahalisi gaflet haldeler iken zulm ile helak edici değildir."* En'âm-6/131) hakikati ve قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (*"Ey kavmim de, bütün kuvvetinizle yapın yapacağınızı, ben vazifemi yapıyorum. Artık yakında bileceksiniz: Dünya evinin sonu kim olacak? Şu muhakkak ki zalimler felâh bulmazlar."* En'âm-6/135) va'd-ü vaidi temamen te'kid ve takrir ve münkirlerin geçmişte gelecekte her nev'-i haksızlıkları isbat ve her türlü tutamakları ibtal olunduğu bu noktada baştan buraya kadar icmalen bir irca-ı nazar daha ihtar edilerek, tevhid-ü nübüvvetin vuzuh-ı sıdkı kemal-i belâğatle iş'ar kılındıktan sonra, Sırat-ı müstakîm olan şer'î hakkın esasını teşkil eden nevâhi ve evâmrii bilhâssa mutazammın oldukları hürmet nokta-i nazarından telhis ile buyuruluyor ki:

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ
شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ
مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ
مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ
اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ
وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا
وُسْعَهَاۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ
اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ ﴿١٥٢﴾ وَاَنَّ هٰذَا
صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُۚ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ
عَنْ سَبِيلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

151- De ki: Geliniz size, Rabbınız neleri haram kıldı okuyayım: O'na hiç bir şeyi şerik koşmayın, babanıza ananıza iyilikten ayrılmayın, yoksulluk yüzünden evlâdınızı öldürmeyin, sizin de, onların da rızkınızı biz veririz, fevahişe, açığına da, gizlisine de yanaşmayın. Allah'ın muhterem kıldığı nefsi haksız öldürmeyin. İşittiniz a, işte size O, bunları ferman buyurdu, gerektir ki, aklınız erer.

152- Ve yetim malına yaklaşmayın. Ancak rüşdüne erinceye kadar en güzel suretle başka. Ölçeği tartıyı tam ve denk tutun. Bir nefse ancak vüs'ünü teklif ederiz. Söz sahibi olduğunuz vakit de, hep adaleti gözetin, velevse hısım olsun. Allah'ın ahdını yerine getirin, işittiniz a, işte size O, bunları ferman buyurdu, gerektir ki, düşünür tutarsınız.

153- Bir de şu: Benim dosdoğru yolum, hep onu ta'kib edin, başka yollar ta'kib etmeyin ki, sizi O'nun yolundan saptırıp parçalamasınlar. Duydunuz a, işte size O, bunu ferman buyurdu, gerektir ki, korunur, müttekî olursunuz.

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ **Geliniz de size Rabbınızın asıl haram kıldıklarını okuyayım.** İbn Abbas Hazretleri, demiştir ki: "Bu âyetler, o âyât-i muhkemattır ki, kitâbların hiç birinde neshedilmemiştir. Bunlar, Beni Âdem'in hepsine haramdır. Ve مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ (*".... Bunun bir kısım ayatı vardır ki muhkamat: Onlar "Ümmü'l-kitab'ı" diğer bir takımları da müteşabihattır."* Âl-i İmrân-3/7) dır. Bunlarla amel eden, cennete girer, etmeyen cehenneme." Kâ'bü'l-Ahbar'da demiştir ki: "Bu âyetler, Tevrat'ın başlangıcıdır." بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ قُلْ تَعَالَوْا el-âyat... bu suretle bütün şerayi-i halk, bunlar üzerinde ictimâ etmiş, bunların, Musa aleyhisselâma inzal edilen "Kelimat-ı Aşere" olduğu da söylenmiştir. Bunu, Bükaî مَصَاعِدُ النَّظَرِ لِلْاِشْرَافِ عَلٰى مَقَاصِدِ السُّوَرِ namındakı eserinde, şöyle izah eder: "Yâni bu âyetler, Allah Teâlâ'nın, Musa aleyhisselâma yazdığı elvah-ı cevherde ilk yazdığı âyât-ı aşereyi müştemildir ki, şunlardır: **Şirkten, yemini kâzibeden, ukuk-ı valideynden, katilden, zinâdan, sirkatten, tezvirden, başkasının elindeki göz dikmekten nehiy, sebte ta'zim ile emir.** Görülüyor ki, bu, dokuzdur. Bütün bunların birincisi de, sûrenin başından beri izah olunagelen iman-ı tevhiddir ki, bu, nehy-i şirkte münderic olmakla beraber, üçüncü âyette bilhassa tavzih ve telhis de edilmiştir. Binaenaleyh bunlar, evvel-ü âhir bir esasta münderiç olan ve Din-i hakkın esasını teşkil eden ve ümem-ü a'sarın ihtilâfiyle ihtilâf etmeyen "Ahkâm-ı Aşere"'dir. اَنْ **Şöyle ki:**

لَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا **O'na hiç bir şey şerik koşmayınız.** İ'tikad nokta-i nazarından Allah'a her hangi bir şeyi hiç bir veçhile şerik iddia etmeyiniz. Amel nokta-i nazarından Allah'a ma'siyyet olan hususta başkasına itaat etmeyiniz. وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا **ve valideyninize ihsan, yâni** اَحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا **baba ve ananıza iyilik ve güzellik ediniz.** Burada muharrematın, yâni menahinin beyan olunacağı söylenmiş iken, böyle bir emrin nehiyler sırasında ne münasebetle irad edilmiş olduğu suali hatıra gelebilir. Fakat evvelâ muharremati bervech-i âtî okuyayım denilip de bir takım nevahiy ve evamir zikrolunduğu zaman, işte o muharremat bu tafsilât içindeki nevahiydir demek olur. Ve maksadın yalnız muharrematı değil, onlarla şiddet-i alâkası bulunan evamiri de beyan olduğu anlaşılır. Saniyen, bununla şu da gösterilmiş olur ki, hürmet, yalnız nehy-i sarihten değil, bâzân emirden de anlaşılır. Bundan dolayı İlm-i usulde şu kâîde müsbettir ki: Bir şeyle emir, zıddının tahrimini iktiza eder. Eğer adem-i tahrim, emirden maksudu fevt edecekse, değilse kerahetini istilzam eyler. Ve işte gerek

---

Ukuk: Anaya, babaya itaatsizlik ve hürmetsizlik etmek, zorbalık tanımamak, âsi olmak.

bu ve gerek gelecek olan, أَوْفُوا الْكَيْلَ **"Ölçeği, tartıyı tam ve denk tutun."** وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا **"Bir nefse ancak vüs'unu teklif ederiz. Söz sahibi olduğunuz vakit de hep adaleti gözetin."** emirleri de hep böyledir. Binaenaleyh "validenizine ihsan ediniz" emri, "onları aslâ incitmeyiniz" nehyini de müstelzilmdir. Yâni anayı, babayı incitmek o kadar haramdır ki, hatır ve hayale getirilecek şey değildir. Onlar, hakkında ancak ihsan vazifesi düşünülmelidir ve ancak o yapılmalıdır. Salisen, bu suret-i nazım şunu da imâ eder ki: Anaya, babaya ihsan, bu kadar yüksek bir vazife olmakla beraber Allah'a şirki, istilzam etmemelidir. Yâni ana, baba evladlarının Allah'a isyan etmesiyle memnun olacaklar ise, onları bu suretle memnun etmeğe çalışmak, Allah'a şirk mânâsında olacağından dolayı menhiy ve haramdır. Nitekim Sûre-i Lokman'da وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰى اَنْ تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا (*"Bununla beraber o ikiside sana sence hakkında bir ilim olmıyan hiçi bana şerik koşturmağa uğraşırlarsa o vakit onlara itaat etme ve kendilerine dünyada ma'ruf surette musahabet eyle...."* Lokman-31/15) âyeti ve emsali ile bu tasrîh edilmiştir.

وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ **Yoksulluktan dolayı evlâdınızı katilde etmeyiniz.** Bu da haramdır. Anaya, babaya ihsan evlâdın vazifesi olduğu gibi, evlâdın hakk-ı hayatına tevavüz etmemek, muhafaza eylemek de, ebeveynin vazifesidir. Sûre-i İsrâ'da, وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ (*"Birde zügürtlük korkusuyla evlatlarınızı öldürmeyin, ..."* İsrâ-17/31) evlâdınızı yoksulluk korkusu ile katletmeyiniz buyurulmuştur ki, buradaki bir delâleti izahtır. Çünkü, "bilfiil fakirim besleyemeyeceğim" diye evlâdı öldürmek, haram olunca fakir değil iken fakir olmak korkusu ile evlâd katletmenin haram olacağı evleviyyetle aşikârdır. Ve işte bunların her biri, bir âyette tansis olunmuştur. قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ (*"Bilgisizlikle, düşüncesizlikle evlâdlarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine merzuk buyurduğu nimetleri Allah'a iftira ederek haram memnû kılanlar şüphe yok ki ziyan ettiler. Şüphe yok ki yanlış gittiler. Ve hiçbir zaman muvaffak olamadılar."* En'âm-6/140) den dahi anlaşıldığı üzere Arab müşrikleri, kız çocuklarını diri diri kabirlere gömüyorlardı ki, buna, «وأد» ta'bir olunur. Ve bunu bazısı bir gayret-i cahiliyye ile, bâzısı da fakirlik saikası veya korkusuyla yapıyorlardı ve hakikatte sebeb-i galib bu korku idi. Bu mülâhaza ile idi ki, Şeytan, onlara katl-i evlâdı hoş gösteriyordu. Filhakika evlâda karşı vuku' bulan bu cinayete ekseriyetle sevkeden en mühim sebeb, beslemek endişesidir. Bunun karşısında diğer sebebler kale alınmayacak kadar hükümsüzdür, enderdir. Binaenaleyh bilhassa bu sebebin reddiyle diğer esbab-ı zayife ve mevhumenin reddedilmiş olacağında şübhe yoktur. Sonra bu nehiy, Arab müşriklerinin kız

evlâdı hakkındaki «وأد» âdetlerini bilhassa istihdaf etmekle beraber hükmünün onlara munhasır olmadığı ve çocuk düşürmek cinayetlerine dahi şâmil olduğu derkârdır.

Hasılı gerek fakir olunuz ve gerek zengin, gerek zayif olunuz gerek kavi evlâda bakmakla yoksul kalmaktan korkup onları her hangi bir suretle öldürmeyiniz, نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ **Sizi ve onları merzuk eden, besleyen ve besleyecek olan Biziz.** Yâni siz değilsiniz. Binaenaleyh rızk istihsalinden acziniz dolayısile açlığa veya ölüme mahkûm olduğnuza hükmedip de katil cinayetini irtikâba kalkışmayınız. وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ **Ve fuhşiyyata yaklaşmayınız.** مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ **gerek açığı olsun, gerek gizlisi.** Yâni zinâ ve livata gibi her nev-i fuhşiyyat, gerek erazil-i müşrikînin yaptıkları gibi açık kârhânelerde olsun ve gerek eşraf denilenlerinin yaptıkları gibi ittihazı ahdan ile gizli surette olsun hepsi haram olduktan başka bunların, mukaddimatı, esbabı ve vesaili de haramdır. Açık veya gizili fuhşiyyatı yapmak şöyle dursun, onlara yaklaşmayınız bile. وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً (*"Zinaya da yaklaşmayın, çünkü o pek çirkin, yolca da pek fena bulunuyor."* İsrâ-17/32) medlûlünce fahişeden mütebadir olan, zinadır. Fakat fevâhiş diye cemi' irad edilmesi, zinâ kabilinden olan her nev-i ef'al-i şeniaya, yani lisanımız ta'birince her nev-i fuhşiyyata şümulünü ifade eder. Bundan dolayı bâzı müfessirîn bunu, ale'l-umum «اثم» ism ile tefsir edip, وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ (*"Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar yarın kazandıklarının cezasını muhakkak çekecekler."* En'âm - 6/120] medlûlüne irca eylemiş ise de, gerek âyetin siyâkı ve gerek rivayet nokta-i nazarından bu mânâ burada pek zâhir değildir. Ezcümle bunun, katl-i evlâd ile mutlaka katl-i nefis nehiyleri arasında zikri gösteriyor ki, bunda da bir katil mânâsı vardır. Yâni fuhşiyyat, nefsinde bir cinayet-i azîme olmakla beraber, bir de katl-i evlâd hükmündedir. Çünkü veled-i zinâ helâke ma'ruzdur, emvat hükmündedir. Nitekim Resulüllah, azl hakkında bile ذَلِكَ الْوَأْدُ الْخَفِىُّ *"Bu gizli bir öldürmedir."* Müslim: Nikâh-141 buyurmuştur. Binaenaleyh fuhşiyyatın gizli, açık ne kadar katillikleri tazammum ettiğini anlamalı.

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ **Allah'ın tahrim ettiği, yâni İslâm ile olsun ahd ile olsun demini masun ve muhterem ve katlini haram kıldığı her hangi bir nefsi de katletmeyiniz** اِلَّا بِالْحَقِّ **Meğer ki, sabit bir hakk ile ola.** Müslim bir kimse aleyhine bu hak, taraf-ı risaletten لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ اِلَّا بِاِحْدٰى ثَلٰثٍ : كُفْرٌ بَعْدَ اِيمَانٍ وَزِنًا بَعْدَ اِحْصَانٍ وَقَتْلُ نَفْسٍ بِغَيْرِ حَقٍّ *"Müslim bir kimsenin kanı halâl olmaz, meğer ki, üç sebebden birisiyle olsun: İmandan sonra küfür, ihsandan sonra zinâ,*

bigayr-i hakkın katl-i nefis" (Buharî: Diyet-6) hadis-i Nebevîsiyle beyan buyurulduğu üzere üç sebeble sabit olur. Sûre-i Mâide'de ise, gayr-ı müslime de şâmil olmak üzere, مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ (*"…. yer yüzünde fesadı olmaksınız öldürülürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur,…."* Maîde-5/32) diye ikide hulâsa edilmiş ve اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُٓوا اَوْ يُصَلَّبُٓوا (*"Fakat Allah'a ve Resulüne harbetmeye kalkışan ve yer yüzünde fesada çalışanların cezası, taktil olunmalarından veya asılmalarından …."* Maîde-5/33) buyurulmuştur. Bu fesadın Müslimden suduru takdirinde sebeb-i hak, dörde balig olmuş olur. Hasılı diğer eşyada hıll, asıl hürmet ayrı bir delil ile sabit olursa da nüfus bunun aksinedir. Katl-i nefiste asıl olan, haram olmaktır. Helâl olması ayrı bir delil ile sabit olabilir. ذٰلِكُمْ **işte bu** emr-ü nehyi, bu beş teklif وَصّٰيكُمْ بِهِ **Rabbınız size tavsiye etti,** kemal-i lûtf-ü rahmetiyle müekked bir surette emr eyleyip ahid verdi. [Sûre-i Nisâ'da يُوصِيكُمُ اللّٰهُ (*"Allah size miras taksimini şöyle ferman buyuruyor: …"* Nisâ-4/11) ayetinin tefsirine bak] ki, لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **akıl edesiniz.** Yâni bu nehy olunan haramların fenalığı ve bu tavsiyelerin faidesi, aklı olanlar için zâhir ve bedihî olduğundan siz akıllarınızı isti'mal ile nüfislerinizi bağlayıp bu haramlardan men'eyliyesiniz.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ **Ve yetim malına yaklaşmayınız.** Hiç bir suretle taarruz etmeyiniz, bu da haramdır. اِلَّا بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ **Ancak kuvvetlerine erinceye, rüşdüne baliğ oluncaya kadar** (hıfz-u tenmiye ve zamanında teslim gibi) **en güzel suretle takarrüb** (mümkün olan en güzel velâyet ve vesayet) **müstesnâ.** O zaman, فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُٓوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ (*"… o vakit kendilerinden bir rüşd hissettiniz mi hemen mallarını kendilmerine teslim edin, …."* Nisâ-4/6) tefsirine bakınız. وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ **Kileyi ve teraziyi denk ve tam tutunuz.** Hem noksan veya fazla ölçü kullanmayınız, hem de ölçer ve tartarken eksik veya fazla yapmayınız, ağdırmayınız ki, eksiği, fazlası haramdır.

Binaenaleyh yetîm malı olmasa bile hukuk-ı gayre tecavüz de haramdır. Şu kadar ki, لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا **Biz, bir nefse vüs'undan başkasını teklif etmeyiz.** Binaenaleyh adl-ü tesviye hadd-i zatında zor bir şey ise de, buna da vüs'unuz kadar riayetle mükellefsiniz, vüs'unuzun yetişemediği ma'füvdür. وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا **Ve söz söylediğiniz zaman adlolunuz.** Yâni gerek hükümet ve gerek şehadet ve gerek her hangi bir hususta bir söz söylediğiniz vakit hakkını, doğrusunu söyleyiniz. Adl-ü hakkın hilâfını söylemeyiniz ki, bu da, haramdır. وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى **Velevse leh veya aleyhinde söyleyeceğiniz kimse akrabanızdan olsun.** Yine doğru söyleyiniz, tarafdarlık etmeyiniz. وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا **ve Allah'ın**

ahidlerini ifâ ediniz. Gerek Allah'ın size teklif etmiş olduğu ahidleri, emirleri, nehiyleri ve gerek sizin Allah'a veya Allah namına diğerlerine verdiğiniz ahidleri, nezirleri, yeminleri, akidleri, sahih olan her nev-i taahhüdatı temamen yerine getiriniz. Nakz-ı ahid de haramdır. Görülüyor ki, bu emirden müstefâd olan vücub ve zıddının hürmeti, iman ve amel hududunun şamil olduğu her nev-i evamir-ü nevahiy ile bütün uhûde mütenavildir. Binaenaleyh وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ (*"Günahın açığını da bırakın, gizlisini de."* En'âm-6/120) emri ve buraya kadar sebkeden ibadat, hıll-u hürmet ve sâire ahkâmı hep burada dahildir. ذٰلِكُمْ **İşte bunları;** bu teklifleri وَصّٰيكُمْ بِهِ **Rabbınız size tavsiye** (ve ekiden emr) **etti ki,** لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ **tezekkür edesiniz.** Bunları iyice hatırınızda tutasınız ve zımnındaki derin muhteveyatını düşünesiniz de mûcebiyle amel eyleyesiniz. وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا **ve işte bu,** yâni yukarıdan beri izah edilegelen iman-ı tevhid ile şu iki âyette Allah'ın tavsiye ettiği bu evamir-ü nevahiy, bu ahkâm-ı aşere benim müstekim olarak sıratımdır. **Doğrudan doğru tuttuğum yolum; caddem, esas-ı dinim ve minhacımdır. Bunun için** فَاتَّبِعُوهُ **siz de buna, bu benim yoluma ittiba ediniz** وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ **ve müteaddid yollara gitmeyiniz.** Muhtelif dinler, mezhebler, Bid'at-ü dalâlet olan türlü türlü yollar arkasında dolaşmayınız ki, فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ **sizi fırka fırka yapıp Allah yolundan dağıtmasın.** "Müsned-i Darimî"de dahi tahriç edildiği üzere ibn Mes'ud Hazretleri demiştir ki: "Resulüllah, bize bir hatt-ı müstekîm çizdi: "Bu rüşd yoludur" dedi. Sonra bunun sağından ve solundan bir çok hutut, çizgileri daha çizdi: "Bunlar da, bir takım yollardır ki, her birinde bir Şeytan vardır, ona çağırır: dedi. Sonra da bu âyetleri okudu." Hâsılı Allah'a gidilir zannedilen bir çok yollar vardır. Nitekim, الطَّرِيقُ اِلَى اللّٰهِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ **"Allah'a yol, mahlûkatın enfası kadardır, yâni o kadar çoktur"** denilmiş. Fakat bütün bunların içinde hakikaten Allah yolu, Allah'a isal eden ve vaz'-ı İlâhî olan, Allah ve Resulleri tarafından da'vet olunan hak yol, doğru yol bir danesidir ki, saliklerini toplayan, birleştiren, dağıtmayan, aldatmayan Tevhid yoludur. Her hangi bir hususta hak birdir, bâtıl çoktur. Gerçi her bir olan hak olmak lâzım gelmezse de hak bir halde birdir. Muhtelif zamanlarda, muhtelif mekânlarda hükm-i hak, tehallüf edebilir. Dün hak olan, her zaman için hak olmak lâzım gelmez. Garbdeki bir kimse için hakkolanın, Şarktaki için de hak olması iktiza etmez. Ve bu suretle hak taaddüd eder gibi zannedilebilirse de, her birinde hukm-i hak birdir, taaddüd etmez. Şirk, kökünden bâtıldır. Sonra hiç bir zaman tahallüf ve tahavvül etmeyen ve edyan-ı münzelenin, Kütüb-i Semaviyye'nin hiç birinde neshedilmiş olmayıp hepsinde emr-ü tavsiye kılınmış olan bir takım ahkâm-ı asliyye vardır ki, bütün dinler, bu

noktada ittifak eder. Ve işte bâlâda beyan olunan ahkâm-ı aşere de bu kabildendir. Ve bu âyet ile beyan olunuyor ki, bu evamir ve nevahinin taallûku yalnız muhatablara muhtas değil, Hazret-i Peygamber'e dahi şamildir. Ve Resulüllah, bunlarla müstemirren amildir. Allah Teâlâ'nın ötedenberi emr-ü tavsiye ettiği bu ahkâm, Peygamber'in doğrudan doğru tuttuğu yoldur. Ve Peygamber'in tuttuğu yol, Allah yoludur. Ve Allah yolunu bulmak isteyenler, Peygamber'e ittiba' edip bunları tutmalıdır. Ve bunun esası, لَا تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ شَيْئًا *"Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayın."* medlûlünce Tevhıd-i Ulûhiyyet'te ittifaktır. Bu ittifak da, Peygamber'e ittiba' ile hasıl olur. Zira, وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا *"Allah'a verdiğiniz sözü tutun."* emri ancak o suretle tatbik edilir, bu ahkâmı icra ve bunlardaki muharremattan ictinab eylemeyen, yâni Allah'a şirk koşan veya ebeveynine kötülük eden veya evlâdını öldüren veya fuhşiyyat yapan veya bigayr-ı hakkın insan öldüren veya yetîm malına el uzatan veya ölçüyü, teraziyi denk ve tam tutmayan, hukuk-ı gayre tecavüz eyleyen veya söz söylediği zaman adl-ü haktan ayrılan veya Allah'ın ahidlerini ifâ etmeyen veya Peygamber yoluna ittiba' etmeyip türlü türlü yollara saparak Tevhid'den ayrılan kimseler tefrikaya, düşer, perişan olurlar. ذٰلِكُمْ İşte bunu, Peygamber yoluna ittiba' etmek ve diğer muhtelif yollara ittiba' etmek hususunu, وَصّٰيكُمْ بِهِ Allah size tavsiye etti ki, لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ korunasınız. Fenâlıklardan sakınıp tefrika ve ihtılâftan kurtularak daire-i tevhidde vikaye-i ilâhiyyede bulunasınız. Çünkü ittifak, ilâhî bir kuvvettir. Müttefik olanlar, muhtelif olanlara daima galebe ederler. Fakat bâtılda ve fenâlıkta ittifakın hükmü de, seriuz-zevaldir. Hakikî kuvvet, hakta ittifaktır. Bu da, Peygamber'e ittiba etmek ve bu esaslara tutunup daima cihet-i vahdet taharri eylemekte olur.

Evet bunları böyle ötedenberi tavsiye ettik.

ثُمَّ اٰتَيْنَا

مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذ۪ٓي اَحْسَنَ وَتَفْص۪يلًا لِكُلِّ شَيْءٍ

وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

154- Sonra Biz, Musâ'ya o kitâbı verdik ki, güzel tatbik edene tamamlamak, ve her şeyi tafsil etmek ve bir hidayet, bir rahmet olmak için gerektir ki, onlar Rabblarının likasına iman etsinler.

Evet, onları evvel-ü ahir tavsiye ettik. ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا **Sonra da Musa'ya kitâbı** (Tevrat'ı) **tamamen** عَلَى الَّذِىٓ اَحْسَنَ **yaptığı ihsan üzerine,** yâni o tavsiye olunan ahkâmı hüsn-i suretle tebliğ ve tatbik etmesi üzerine, yahud gerek Musa ve gerek O'na ittiba' ile ihsanı ahlâk edinen, yaptığını güzel yapan ve bu suretle o tavsiyelerini de hüsn-i tatbik eyleyen her hangi bir kimseye ni'meti itmam etmek وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَىْءٍ **ve her şeyi tafsîl eylemek,** yâni Allah'ın ahidlerini ifâ için dinde muhtac oldukları her şeyi, ayrı ayrı beyan eylemek وَهُدًى وَرَحْمَةً **ve bir hidayet ve rehber ve bir rahmet olmak için verdik ki,** لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ **onlar,** (kavm-ı Musâ olan o Beni İsrâil) **Rabblarının, yâni Allah Teâlâ'nın huzuruna varacaklarına iman edeler.** Ba'se inanıp sevab-ü ıkabı tasdik eyleyeler. Bu böyle iken Yehudîler, bağilerinin cezasını nasıl tekzib ederler?.

Tevrat böyle olduğu gibi şimdi :

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٥٥﴾ اَنْ تَقُولُوا اِنَّمَا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ ﴿١٥٦﴾ اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّٓا اَهْدٰى مِنْهُمْ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ

عَنْ اٰيَاتِنَا سُوٓءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

Meâl- Şerifi

155- Bu ise, tam bir kitâb, onu Biz indirdik, çok mübarek, bundan böyle buna tabi' olun ve korunun gerektir ki, rahmetimize eresiniz.

156- Demiyesiniz ki: "Kitâb, yalnız bizden evvel iki tâifeye indirildi ve doğrusu biz onların tedrisatından kat'iyyen gafil bulunuyoruz"

157- Yâhud demiyesiniz ki: "Eğer bize kitâb indirilmiş olsa idi, her halde onlardan daha ziyade muvaffak olurduk" işte size Rabbınız'dan beyyine geldi, hidayet de geldi, rahmet de geldi. Artık Allah'ın âyetlerini inkâr eden ve onlardan men'a kıyam eyliyenden daha zâlim kim olur? Elbette Biz o, âyetlerimizi men'a kıyam edenleri bu kabahatleri yüzünden azabın en müdhişiyle cezâlandıracağız.

وَهٰذَا **İşte bu da,** bu Kur'ân da كِتَابٌ **büyük bir kitâbdır.** اَنْزَلْنَاهُ **Bir kitab ki, onu biz indirdik.** مُبَارَكٌ **Bir kitâb ki, mubarek, feyz-u bereketine nihayet yoktur.** فَاتَّبِعُوهُ **Binaenaleyh buna ittiba' edin** وَاتَّقُوا **ve muhalefetten sakının ki,** لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ **rahmetimize erebilesiniz.** Biz bunu indirdik ki, اَنْ تَقُولُوا اِنَّمَا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا **Kitâb ancak bizden evvelki iki taifeye (Yahud ve Nasârâ'ya) indirildi** وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ **ve şübhesiz biz onların tedrisatından kat'iyyen gafil idik. O kitâbın nâtık olduğu ahkâmü maariften bîhaber bulunuyorduk"** demiyesiniz, kıyamette böyle i'tizar etmeyesiniz. Yâni bâlâda tavsiye edilen ahkâm-ı umumiyyeyi nâtık olan kitâbın şu kavme veya bu kavme indirilmiş olması o kitâbın onlara inhisarını ve o ahkâm ile yalnız onların mükellef olmasını icab etmez. Gerçi kitâbın nüzulünden aslâ haberdar olmamak bir ma'zeret teşkil ederse de, Yehad'un Tevrat'ında ve Nesârâ'nın İncil'inde olduğu gibi bir kerre esası nüzul duyulup iştihar ettikten sonra. "Biz, o kitabın lisanını bilmiyoruz. Okuyup anlıyamayız ve mündericatına daima vâkıf değiliz" diye i'tizar etmek de caiz olmaz. Bir kitâbın nüzulü işitildikten sonra, her kavmin onu tahsil ve ahkâm-ı umumiyyesine vukuf peyda edebilmesi mümkündür. Lâekal o kavm içinde bir takımları onun li-

sanını ve anlaşılması için lâzım gelen şerâitını mümkün mertebe tahsil ve diğerlerine de şifahen veya tahriren tebliğ edebilirler. Arab müşrikleri beyninde de ahkâmı mezkûreyi muhtevi olan Kütüb-i Semaviyye'den bir veya iki kitâbın daha evvel iki kavme nâzil olmuş bulunduğu ve bu suretle Yehud ve Nasârâ'nın Ehl-i kitâb oldukları ma'ruf ve maamafih onlar, bunların ahkâm-ı umumiyyesinden gafil bulunuyordu. Bu gaflet, onlar için esas i'tibariyle müşriklikte ısrar nokta-i nazarından bir ma'zeret olmamakla beraber okuyup yazmaları ve mekteb ve medreseleri yok, ümmî bir kavm olduklarından dolayı müşrikîn-i Arab'ın ekseriyyetine nazaran bu gaflette bir ma'zeret şübhesi bulunabilirdi. İşte umuma feyz-u bereket ve ta'mimi rahmet için inzal buyurulan Kur'ân'ın Arabca olarak inzal buyurulması, yevm-i kıyamette o haşr-ü neşir, o be's ü azâb gününde bu gibi ma'zeretlere imkân bırakmamak ve ahkâmı kitabın inzâl olunduğu kavme münhasır olmadığını ve onun nüzulü işitildikten sonra, onu tedris ve tederrüs ile meşgul olmayıp ahkâmından gaflet etmenin bir ma'zeret teşkil etmeyeceğini suret-i kat'iyyede anlatmak gibi bir hikmeti de mutazammındır.

Bu kitâb-ı mübârek inzâl buyuruldu ki, yarın ahîrette öyle i'tizar etmeyesiniz اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا اَهْدٰى مِنْهُمْ ve yâhud: **"Bize kitâb inzâl edilmiş olsa idi, her halde biz onlardan daha hidayetkâr olurduk. Daha iyi anlar, daha iyi tatbik eder, daha doğru giderdik"** demiyesiniz. Gerçi ahkâm-ı kitâb umumîdir amma, fakat ne yapalım ki, kendi lisanımızda olmadığından biz, onlar kadar olamadık. Yoksa bu halimizde bile bir çok hususatta zekâmızı, mezayâmızı göstermiş olan bizlere bir de kendi lisanımızda bir kitâb verilmiş olsa idi, neler yapmaz, ne muvaffakıyyetler göstermezdik!... Ne çare ki, Allah vermedi" diye i'tiraz ve iftihara kalkışmayasınız. فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ **Artık muhakkak ki, size Rabbınız'dan nazîrsiz bir beyyine ve büyük bir rehber-i hidayet ve rahmet geldi.** فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا **Bunun üzerine Allah'ın âyetlerini tekzib eden ve nâsı onlardan çeviren, hem dâll, hem mudıll kimselerden daha zâlim, daha haksız kim olabilir?** سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ **Halkı âyetlerimizden çevirenleri, bu çevirmeyi, sapıtmayı âdet edindiklerinden dolayı azâbın kötüsiyle cezâlandıracağız.**

Bunlar, böyle sapıtmayı i'tiyad edenler:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ
اٰيَاتِ رَبِّكَۜ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا
لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي اِيمَانِهَا خَيْرًاۜ قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا
مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

158- Onlar, ancak şunu güzetiyorlar ki, kendilerine Melekler geliversin veya Rabbın geliversin veya Rabbın'ın bazı alâmetleri geliversin, Rabbın'ın bazı alâmetleri geldiği gün, evvelce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış bir nefse o günkü imanı hiç bir faide vermez: De ki: "Gözetin, çünkü biz, şüphesiz gözetiyoruz."

هَلْ يَنْظُرُونَ **Onlar, başka bir şeye değil,** اِلَّا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰئِكَةُ **ancak kendilerine o Melâikenin** وَالْمَلٰئِكَةُ بَاسِطُوا اَيْدِيهِمْ اَخْرِجُوا اَنْفُسَكُمْ (*"Görsen o zalimler ölüm dalgaları içinde boğulurken Melaike ellerini uzatmış çıkarın diye canlarınızı bugün zillet azabıyla cezalanacaksınız. "* En'âm-6/93) medlûlünce ellerini uzatıp canlarınızı çıkarın bakalım diyecek olan mevt veya azab Melâikesinin gelmesine اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ **yâhud Rabbın'ın gelmesine, kıyamet kopup** وَجَٓاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا * وَج۪ٓيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰى (*"Ve Rabbının emri gelip Melek "saffen saffa" dizildiği vakit. Ki Cehennemde o gün getirilmiştir, o insan o gün anlar, fakat o anlamadan ona ne fayda?"* Fecr-89/22-23) medlûlünce haklarında en son hukm-i Rabbanî'nin zuhur etmesine اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ **veya Rabbın'ın bâzı âyetleri gelmesine,** فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ (*"... üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize daha elim bir azâb ver demişlerdi."* Enfâl-8/32) اَوْ تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا (*"Yahud zu'mettiğin gibi üzerimize semayı kıta kıta düşüresin....."* İsrâ-17/92) dedikleri vech ile başlarına taş yağmak veya sema parçalanıp üzerlerine düşmek veya kıyamet alâmetleri zuhur etmek gibi her halde fiilen mahv-ü helâke delâlet eden ve kendilerini imana mecbur edecek olan bir takım alâmetlerin gelmesine bakarlar. Bunlardan birisi olmayınca, iman etmezler. Fakat اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ **o gün ki, Rabbın'ın bâzı âyetleri gelecektir** لَا يَنْفَعُ نَفْسًا

إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا **ondan evvel iman etmiş veya imanında bir hayır kesb eylemiş olmıyan hiç bir nefse, o günkü imanı menfeat vermiyecektir.** Hali ihtidarda olduğu gibi o gün artık teklifin zamanı geçmiş, mes'uliyyet zamanı başlamış. İman ile kazanılması mümkün hiç bir hayır kalmamış olur." فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا (*"Dediler amma hışmımızı gördükleri vakit ki imanları kendilerine faide verecek değildi..."* Mü'min-40/85) medlûlü üzere be'sin iyanen görüldüğü böyle yeis zamanında iman kabul edilmez ve hiç bir fâide vermez. İmanın makbul olması hazır ve meşhude değil, gayb-ü istikbale tealluk etmesinde, ianî değil bürhânî olmasında ve istikbal için bir hayır kesbine imkân bulunacak kadar mukaddem bulunmasındadır. Olacak olmağa başladıktan sonra inanmakta fâide yoktur. Olacağa olmadan evvel inanmalı ki, zararından kurtulmak için işe yarayacak tedarrükâtta bulunulabilsin. Meselâ, "bir gün gelecek ki, münkirlerin, yalancıların, kötülerin, mücrimlerin cezası verilecek. Bir gün gelecek ki, alım, satım olmayacak dostluk, şefaat yapılmayacak, kimse kimseden bir hayır görmeyecek", denildiği zaman, "öyle şeymi olur? Hele bakalım o gün gelsin de çaresine bakarız." deyip de inanmıyan, inanıp da öyle bir güne yarar bir hayır kazanmayan kimseler, o günün geldiğini görüp içine düştükleri zaman çârnaçâr inanırlarsa da o gün bu imandan kendileri için hiç bir menfaat hasıl olmaz, iş işten geçmiş bulunur. Hasılı Allah Teâlâ'nın, iki türlü âyâti vardır. Bir kısmı, müstakbeldeki vakıatı gıyablarında, yâni vuku'larından evvel ıhbar ve iş'ar eden âyât ve delâilidir ki, sonunda fâidesi olacak iman bu âyetleri tasdik ile imandır. Âhiret bununla kazanılır. Peygamber, kitâb, ilim bu âyetlerdendir. Mü'min ve kâfir farkı bu âyetlere nazarandır. Allah Teâlâ'nın diğer bâzı ayetleri de vardır ki bunlar, vakıâtın bilfiil vukua başladıklarını ve kudret-i İlâhiyye'nin halen tecellisini gösterirler ve evvelki âyetlerin meâli ve mâsadakı olurlar. Bunlar gelince hükmünü bizzarure icra eder, inanmamak ihtimali kalmaz, fakat inanmanın fâidesi olmaz. Bundan kurtulursa, evvelce haberdâr olup da inanan ve ona göre korunabilenler kurtulurlar. Şimdi evvelki âyetleri kabîlinden olan Kur'ân'ın bu âyeti ve bu fıkrası bu vech ile gösteriyor ki, bu ikinci kısım âyetler de bir gün olup gelecektir. Ve bu gün bu âyâtı, tekzib ve halakı idlâl edenler, o gün o inanmadıkları vukuatı görüb inanacaklar, fakat onlara vukuundan evvel iman etmeyen veya imanında bir hayır kazanmayanlara o gün imkanları hiç menfaat vermiyecektir. Şu halde imanlarından suret-i kat'iyyede intifa' edebilecek olanlar o günden evvel iman etmiş ve imanında hayr kazanmış olan yani iman ile amel-i salihi cemeylemiş bulunanlardır. Bununla beraber önce iman etmiş, fakat bir hayır kazanamamış olan-

lar, kezalik sonraki imânında olsun bir hayır kazanmağa imkân bulmuş olanların imanlarının menfeatten hali kalmayacağı da anlaşılıyor. Çünkü اَوْ كَسَبَتْ فى ايمَانِهَا خَيْرًا "İmanında bir hayır kesb eylemiş olmayan." cümlesi, اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ cümlesine ma'tuftur. Bu suretle لَمْ تَكُنْ nefyi, sebk-ı iman veya imanda kesb-i hayr bu ikisine terdid ile müteallık olarak nefse sıfat olduğundan o gün, ne sebk-ı imkan, ne de imanında kesb-i hayr için birisi bulunmamakla muttasıf olan kimseye imanının menfeati olmayacağını ifade eder. Binaenaleyh hem sebk-ı iman, hem imanda kesb-i hayr ikisiyle ve yahud lâekal birisiyle muttasıf olana o gün, Mu'tezilenin dediği gibi, imanı menfaat vermez demeyecektir. Bil'akis mefhum-ı muhalifinden bunların birisi bile menfaatten hali olmıyacağı anlaşılır. Mefhum-ı muhalefetle istidlâl caiz olmadığına nazaran bunlardan birinin menfaati, bu âyet ile isbat olunamazsa da bu, âyet ile inkâr da edilemez. Bununla beraber diğer âyât ve ehadiste bunlardan birini de menfeatten hali olmıyacağını gösteren delâletler yok değildir.

Burada şu noktayı da şayan-ı ihtar buluyoruz: Görülüyor ki, âyette اٰمَنَتْ cümlesinde مِنْ قَبْلُ kaydi var. Buna ma'tuf olan, اَوْ كَسَبَتْ cümlesinde bu kayıd yoktur. İlm-i usulde ve Kütüb-i Arabiyye'de de beyan olunduğu üzere ma'tufun aleyhin kaydini ma'tufta dahi i'tibar zarurî değildir. جَائَنى زَيْدٌ الْعَالِمُ وَعَمْرٌو *"Alim olan Zeyd ve Âmir bana geldi."* denildiği zaman Amr'ın de âlim olması lâzım gelmez. Böyle olduğu halde "Keşşaf" ve sâir bir takım müfessirin bunu, لَا يَنْفَعُ الْايمَانُ حينَئِذٍ نَفْسًا لَمْ تُقَدِّمْ ايمَانَهَا اَوْ قَدَّمَتْهُ وَلَمْ تَكْسِبْ فيهِ خَيْرًا *"yâni mukaddema iman etmemiş veya etmişse de o imanda bir hayır kesbeylememiş bulunan nefse, o günkü imanı menfaat vermez"* diye tefsir etmişlerdir ki, bunun hasılı âyeti, لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فى ايمَانِهَا مِنْ قَبْلُ خَيْرًا (*"Evvelce iman etmemiş ve imanda bir hayır kazanmamış..."* En'âm-6/158) meâlinde mülâhaza etmektir. Bunda ise, kesb-i hayır fıkrasında dahi imanın o güne tekaddümü şart edilmiş, fakat hayrın kesbi de o günden evvel olmakla takyid olunmamış demek olur. Şu halde imansız hayır, nâfi' olmazsa da mukaddem imanı olan o gün dahi imkân bulur bir hayır kazanabilirse, faidesini görmesi melhuzdur. Filvakı' Akaid ulemâsının, "imanı yeis makbul değilse de, tevbe-i yeis makbul olur" demeleri de, buna mutabıktır. Lâkin buna karşı o gün kesb-i hayr mümkün ise, iman neye nâfi' olamasın? Değil ise, iman gibi kesb-i hayrın de o günden mukaddem olması lâzım gelmez mi? suali varid olur. Ve bu mülâhaza iledir ki, hem imanın, hem kesb-i hayrın o günden mukaddem olması lüzumu mütebadir görünür. Bu surette ise, âyet, لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فى ايمَانِهَا مِنْ قَبْلُ خَيْرًا (*"Evvelce iman etmemiş ve imanda bir hayır kazanmamış..."* En'âm-6/158) meâlinde demek olur. Mânâ bu olduğu takdirde

âtîde birinci fıkranın hiç hükmü yok demektir. Zira o zaman yalnız imanı sabikında hiç bir menfaati olmayacak demek olur. Nitekim mu'tezile böyle anlamışlardır. Halbuki mânâ bu olsa idi لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ كَسَبَتْ فِى اِيمَانِهَا خَيْرًا **"Ondan evvel iman etmiş veya imandan bir hayır kesb eylemiş olmayan hiç bir nefse o günkü imanı menfaat vermeyecektir."** denilmek kâfi gelirdi. Binaenaleyh biz kesib fıkrasında, «مِنْ قَبْلُ» kaydini i'tibâra karine görmüyoruz ve zâhir vech ile ıtlakı üzere mülâhaza etmek lüzumuna kail oluyoruz. Ve öyle anlıyoruz ki, bu bâzı âyâtın gelmesi kesb-i hayrı alel-itlak imkânsız kılmıyacaktır. Meselâ, maraz-ı mevtte olduğu gibi vakıa tamam olmadan iman edip kesb-i hayrın mümkün olduğu lâhzada bulunabilecektir. Ve o halde bir kâfir o gün âyâtın zuhuru üzerine iman eder ve o iman ile bir hayr kesbine imkân da bulabilirse ye's ü beis tamamen tahakkuk etmemiş olduğundan, bu imanın dahi menfaat verebilmesi melhuzdur. Yâni imanın makbul ve nâfi' olabilmesi için her halde o imandan sonra bir hayr kesbine imkân bulunmalıdır. Kıyamet alâmetleri gibi âyâtı, ye'sin zuhurundan evvel hal-i vüs'atte kabûl-i iman için mücerred imanı kesb kâfi olabilecek fakat o âyetlerin zuhurundan i'tibaren iman için bilfiîl kesb-i hayr etmiş olmak da şarttır. Çünkü vakit daralmıştır. Çünkü, vakıa tamam olunca be's-ü yeis tamam olacak, hayra imkân kalmayacak ve artık imanın da bir nef'i olmayacaktır. Velhasıl âyetteki birinci «اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ» fıkrasında iman, o günden mukaddem olmakla mukayyeddir. Lâkin kesb-i hayr etmiş olsun olmasın imanı sabık demektir. İkinci, «اَوْ كَسَبَتْ فِى اِيمَانِهَا خَيْرًا» fıkrasında ise iman kesb-i hayr ile mukayyeddir. Lâkin gerek iman ve gerek kesib, «مِنْ قَبْلُ» olmakla mukayyed değildir. İmanı sabıkla kesb-i hayra muhtemil olduğu gibi, o günkü iman ile mümkün olduğu takdirde kesb-i hayra dahi muhtemildir. Ve terdid bu iki mütekabil fıkra beynindedir. Ve işte o gün bunların hiç birisiyle ittisaf etmemiş bulunan kimsenin imanı, asla menfeat vermiyecektir. Kesb-i hayra mukarin iman-ı sabık kat'iyyen makbul ve nâfi', sabık olan iman-ı mücerred veya kesb-i hayra mukarin iman-ı lâhıktan her biri de menfaatten hâlî kalmayacaktır. فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (*"Her kim zerre miktarı bir hayır işlerse onu görecek."* Zilzâl-99/7) Binaenaleyh iman ve kesb-i hayr önceden olmalı, maamafih her hangi bir vakıa-i mü'limenin alâimi başlamış da olsa tamam olmadan yes-i küllîye düşmemeli. O zaman olsun derhal iman ile kesb-i hayre şitab etmelidir. Meselâ, kıyamet alâmetleri zuhur etmeğe başlamış da olsa henüz kopup bitmemiş ise, iman ile amel-i salihten sarf-ı nazar etmemelidir. Lâkin mukaddemâ imanı olmıyanların ve kesb-i hayra alışmamış bulunanların o gün bu imkandan da istifâde edebilecekleri çok meşkûktür. Hele küfr-ü

tekzibi, dalâl-ü idlâli i'tiyad etmiş olanlar vakıa tamam olup hiç bir şey yapmak imkânı kalmayıncıya kadar iman ve hayra yanaşmaz, bunu da atlatacağız sanırlar. Ondan sonra iman edecek olsalar da, imanlarının bir menfaati olmak ihtimali kalmaz. Şimdi onlar, bugün gelmeyecek zanneder ve geleceğini ihbar ve iş'ar eden Âyâtullah'ı tekzib ederler de âyât-ı vuku'dan başka hiç bir şeyi nazar-ı i'tibare almazlar amma her halde o gün gelecek ve o âyetler de zuhur edecektir. Ey Resul: قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ **"Muntazır olunuz, biz hiç şübhesiz muntazırız."** de. Yâni siz müşrikler, o üç şeyden dilediğinizi gözleyiniz ki, ne beklediğinizi göresiniz. Biz mü'minler, sizin o fenâ akibetinizi görmek için onlara kemal-i iman ile muntazırız diye onları inzar ve mü'minleri tebşir eyle. Filhakika, "Bedr"'den i'tibaren bu inzar-ü tebşirin tahakkuku görülmeğe başlamıştır.

Her halde:

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

159- Dinlerini tefrikaya düşürüp de şia şia olanlar var â, senin onlarla hiç bir alâkan yoktur, onların işi, Allah'a kalmıştır. Sonra o kendilerine ne ettiklerini haber verir.

160- Kim bir hasene ile gelirse, ona, on misli verilir, kim de bir seyyie ile gelirse ona, ancak misliyle ceza edilir ve hiç birine haksızlık edilmez.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ **Muhakkak ki, dinlerini tefrik edenler:** Dinin bâzı ahkâmını tanıyıp bâzısını tanımıyarak parçalayan veya dinlerini tevhid-i hakta toplamayıp muhtelif emeller, ma'budlar, metbu'lar ve türlü türlü yollarla çatallandıran veya ***"din, insanın bâtınına ve ruhuna aiddir. Zâhirine ve cismaniyyatına karışmaz, din, insanın fülan işine hâkim ise, de, fülan işine karışmaz, din başka, millet başkadır"*** demek gibi bir suretle dinlerini birçok işlerinden ayıranlar, (Hamze ve Kisaî kıraatlarında «فَارَقُوا» okunduğuna göre) bu suretlerden biriyle hak dinlerinden ayrılmaya kalkışanlar, ictihadlarını tevhid için değil, tefrik için sarfedenler, وَكَانُوا شِيَعًا **ve şia şia olanlar: Yâni her biri ayrı bir reise ve başka bir hıss-ü hevaya tarafdarlık ederek fırka fırka olup tefrikaya düşenler,** ki, müşrikler baştan başa böyle oldukları gibi Yahud ve Nesarâ da böyle olmuşlar ve maatteessüf müslimanlar da her devr-i sukutlarında bu hallere düşmüşlerdir. Nitekim Aleyhıssalâtü vesselâm buyurmuştur ki: ***"Yahudîler, yetmiş bir fırkaya ayrıldı, birinden başka hepsi Haviyededir. Nasarâ, yetmiş iki fırkaya ayrıldı birinden başka hepsi Haviyededir. Ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Birinden başka hepsi Haviyededir." "O bir dane fırka-i naciye kimdir ya Resulâllah?"*** suâline karşı da: ***"Onlar, benim ve Ashabımın üzerinde gittiğimiz yolda gidenlerdir."*** (Ebû Davud: Sünen-1) Buyurmuştu. Bundan şu da anlaşılır ki, Yahuddan bir, Nasârâdan bir, müslimanlardan bir olmak üzere üç fırka-i naciye yoktur. Her zaman için bir fırka-i naciye vardır ki, o da, Peygamber'in ve Ashabının yürüdükleri tarık-ı hak ve sırat-ı müstekîm olan Tevhid yolunda yürüyenlerdir. Diğerlerine gelince: لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ **Sen, onlardan hiç bir şeyde alâkadar değilsin.** Dinlerini tefrik edenler ve şia şia olanların tefrikalarından, hallerinden ve felâketlerinden ne mes'ulsün, ne de haklarında Allah'dan bir şey sorub istemeye salâhiyyetdarsın. Ne onların sana tutunmağa ve gittikleri yolu sana isnad etmeğe hakları vardır, ne de senin onlara şefaat etmeğe salâhiyyetin. إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللّٰهِ **Onlara yapılacak iş, tatbik olunacak emir, yalnız Allah'a aiddir. Ne yapacağını ancak O, bilir** ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ **Sonra zamanı gelince O, onlara'ne yaptıklarını haber verecektir.** O zaman, مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا **Allah'a bir hasene ile gelmiş olana, onun on misli hasenat vardır.** Bâzı müfessirîn, bu on misil takdirinin bir aded-i mahsus ile tahdid mânâsına olmayıp, "sen bana bir iyilik yaparsan, ben on katını yaparım" denildiği gibi ale'l-ıtlak katlanmadan kinaya olduğuna kail olmuş ve bu babda, مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ

سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ (*"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin meseli bir tane meseli gibidir ki yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane. Allah dilediğine daha da katlar, Allah vasıdır alîmdir."* Bakara-2/261) âyetiyle istidlâl eylemiştir. Diğer müfessirîne göre ise, aşare, ekalli beyandır ki, lâekall bire on muhakkaktır demek olur ve zâhir olan da budur. Her hangisi olursa olsun demek ki, sevab bir istihkaktan ibâret değil, bir tefaddüldür. Fadl-ı İlâhî bir haseneye fazlasiyle kat kat ecr-ü sevâb verecektir. Binaenaleyh hasene ne güzel şeydir ve rahmet-i İlâhiyye ne kadar vasi'dir. Demek ki, herkes yaptığı hasenenin her halde bir kaç mislini ve lâekall on katını alacaktır. Elverir ki, yaptığı hasene olsun. Şu halde bir diğerinin daha fazla almasından dolayı lûtuf ve fadl-ı İlâhî'yi kıskanmağa ve niçin falâna bin verdi de, bana on verdi diye i'tiraza kalkışmağa hak yoktur.

وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ **Seyyie ile gelmiş olan da** فَلَا يُجْزٰى اِلَّا مِثْلَهَا **ancak o seyyienin misliyle cezalanır.** Yâni afvolunmayıp cezalandığı zaman fazla değil, yaptığı kötülüğün tam misli bir kötülük ile ceza görür, aynı adeletle muamele edilir. وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ **Ve hiç birine zulmedilmez.** Ne erbab-ı hasenâta yaptıkları hasenâttan eksik ecr-ü sevab verilir, ne de erbab-ı seyyiâta seyyiatlarından fazla ceza verilir. Buna karşı küfür, dünya gibi muvakkat bir seyyie değil mi? O halde azab-ı müebbed cezası bunun nasıl bir misli olur? Bu ceza cürümden fazla olmayacak mı? denemez. Çünkü küfür, emr-i hakkı nefy-ü inkârdır hakkı velev bir lâhza inkâr bile kizb-i ebedîdir. Kâfirin her küfrü ve her lahza-i küfrü bir seyyie-i ebediyyedir. Ta'bir-i aharle her hangi bir emr-i hakka karşı küfür, Allah Teâlâ'nın rahmetinden ebedî bir inkıta'dır. Elbette bu ebedî seyyienin, ebedî inkıtaın cezası da, azab-ı müebbeddir. Rahmet-i İlâhiyye'ye vusul için bir müddet-i mahdude zarfında bahşedilen bir fırsatı, bir vesileyi külliyyen reddetmek o rahmetten ebediyyen mahrumiyet demek olduğu ne kadar aşikârdır.

O dinlerini tefrik edenlere:

قُلْ اِنَّنِي هَدٰينِي رَبِّي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾ قُلْ اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ
اِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ
الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا
اٰتٰيكُمْ اِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٥﴾

Meâl-i Şerifi

161- De ki: "Beni, Rabbım şeksiz dosdoğru bir yola hidâyet buyurdu, doğru payidâr bir dine, başka dinlerden sıyrılıp sâde Hakk'a müteveccih hanif olan İbrâhim'in milletine ki, O, hiç bir zaman müşriklerden olmadı."

162- Benim de: "Cidden namazım, ibadetlerim, hayatım, mematım hep Rabbü'l-âlemîn olan Allah içindir.

163- Şeriki yoktur Onun. Ben, bununla emrolundum ve ben müslimînin evveliyim.

164- Allah, de, her şeyin Rabbı iken hiç ben ondan başka Rabb mı isterim?" Herkesin kazandığı ancak kendi boynuna geçer, vizir çekecek bir nefis başkasının vizrini çekmez. Sonra hep dönüp Rabbınıza varacaksınız, o vakit O, size ihtilâf etmekte bulunduğunuz hakıkati haber verecek.

165- O, O'dur ki, sizi arzın halîfeleri yaptı ve bâzınızı bâzınızın derecelerle fevkına çıkardı. Bunun hikmeti ise, sizi size verdiği şeylerde imtihan etmektir. Şübhe yok ki, Rabbın seriu'l-ikab, yine şübhe yok ki, o yegâne gafur, yegâne rahîm.

قُلْ Şöyle de: اِنَّنِي هَدٰينِي رَبِّي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **"Muhakkak ki, beni Rabbım bir sırat-ı müstekîme; doğru ve düz bir caddeye** دِينًا قِيَمًا **aynı istikamet olan, dosdoğru bir dine** مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا **yâni hali hanif, bir Allah'a müteveccih olan İbrahim milletine hidayet etti,** وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **ve İbrahim müşriklerden değil idi."** O'nun milletine intisab iddia eden ehl-i Mekke ve Yehud ve Nasârâ gibi dini tefrik edenlerden değil idi.

KIYEMEN: Kıyam mânâsına ve mübalâğa suretiyle vasıf bilmasdardır. ın fethi ve nın teşdid ve kesriyle «قَيِّمًا» kıraatları da vardır ki, pek doğru ve sabit demektir. Bu din-i kayyimin haslet-i ameliyyesini hulâseten beyan için قُلْ **şöyle de:** اِنَّ صَلَاتِي **"Her halde benim namazım** وَنُسُكِي **ve ibadetlerim, yâhud kurbanlarım** وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي **ve hayatım ve memâtım** لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **Rabbü'l-âlemîn olan Allah'ındır. Hepsi Allah içindir.** لَا شَرِيكَ لَهُ **O'nun hiç şeriki yoktur."** Yâni her ibadet, her iş bu akide, bu niyyet ve ihlâs ile yapılmak lâzımdır وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ **ve ben ancak bununla, bu tevhid-ü ihlâs ile emrolundum.** وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ **Ben ise, müslimîn evveliyim,** yâni Allah'ın emrine teslim olanların birincisiyim, en önündeyim." Bu cümle Hazret-i Peygamber'in me'mur olduğu evamir-i ilâhiyye'ye sür'at-i imtisalini ve o evamirin kendine mahsus olmayıp, umumun bunlarla me'mur olduğunu ve bütün müsliman olanların ona iktidası lüzumunu beyandır. Kâfirlerin, Hazret-i Peygamber'e: "Ya Muhammed, gel bizim dinimize dön, dünyâ ve âhiret ne istersen biz tekeffül ederiz". Ve mü'minlere: "Geliniz bizim yolumuza gidiniz, günahlarınız bizim boynumuza olsun" demelerine karşı قُلْ de ki: اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ **"Allah her şeyin Rabbı iken ben, O'ndan başka bir Rabb mı isteyeceğim?"** وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا **Halbuki herkes, hiç bir şey kazanmaz ki, mes'uliyyeti kendi üzerine olmasın.** وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى **Hem vebal yüklenen hiç bir nefis diğerinin vebalini çekmez.** Yâni ne günâh yapmakta, ne de cezasını çekmekte vekâlet, niyabet cereyan etmez. Herkes yaptığı günâhı kendi yapar ve cezasını kendi çeker. Binaenaleyh birinin diğerine: "Sen, şunu şöyle yap da günâhı, cezası yalnız benim boynuma olsun" demesi yalandır. Günâhı yapan yaptığının cezasını çeker, öyle deyip yalan söyleyen günâha teşvik eden de, bu yalanının, bu teşvik ve iğfalinin bu fenâ teahhüdünün cezasını çeker. Başkasının vebâlini yüklenmeyi teahhüd eden bu yalancı müteahhid kendi teahhüdünün cezasını çekmekle diğerini kurtaramaz. Şurası aşikârdır ki, böyle demek günahın failinden başka kimseye zara-

---

Teahhüd: Sözleşme, anlaşma.

rı olmaz demek değildir. Ancak her fiil, failine nisbet olunur ve her günâhın alâkadar olanlara alâkaları nisbetinde taallûku bulunur demektir. ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ **Sonra** (siz, ne kadar ihtilâf ederseniz ediniz) **nihayet hepinizin mercii' Rabbınız'dır.** Cümlenizin Rabbınıza bir rücuu, bir dönümü olacaktır. O zaman, فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ **O, size ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir.** O vakit akibeti görecek, akı, karayı seçecek, acıyı, tatlıyı tatacaksınız. Binaenaleyh bugün dünyâda her hangi bir işi yapacağınız zaman başka düşünceleri, muhtelif dinleri, mezhebleri arzuları bırakınız da, yaptığınız yapacağınız fiilin, sülûk edeceğiniz din-ü mezhebin indallah ne olduğunu düşünerek ve bu son mes'uliyeti hesab ederek samimî bir niyyet ve ihlâs ile hareket ediniz. وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْاَرْضِ **Ve O, o Allah'dır ki, sizi arzın halifeleri kıldı.** Bu yeryüzünde nice ümmetler gelmiş geçmiş, Hatemü'l-Enbiya'nın meb'us olduğu siz insanlar, siz ümmet-i Muhammed, hepsinin halefi olmuş yerlerine ikame edilmiş bulunuyorsunuz. Allah'ın bundan böyle yeryüzünde temellük ve tasarruuf ve icra-yı ahkâm edecek olan me'murları mes'ulleri sizsiniz. Allah Teâlâ, اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةً (*"Ve düşünün ki Rabbin melaikeye "Ben yerde muhakkak bir halife yapacağım...."* Bakara-2/30) ferman-ı ilâhîsinin Âdem'e takdir buyurduğu ve Melâikeye bile nasîb etmediği bu yüksek makam-ı şerefe bundan böyle hey'et-i umumiyyenizle sizi nasb edip, bu ağır mes'uliyyet ve emaneti size tevdi' eyledi. وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ **Ve bâzınızı diğerinin fevkında derecat ile yükseltti.** Bir kısmınızı akl-ü ilim, şeref-ü cah; mâl-ü rızk gibi bir takım husûsâtta bir çok derecelerle diğerlerinin fevkına çıkardı ki, لِيَبْلُوَكُمْ ف۪ي مَٓا اٰتٰيكُمْ **size verdiği şeyler de hepinizi imtihân etsin.** İmtihan muamelesi yapsın, verileni mahallinde hüsn-i isti'mal ile şükr edip etmeyeni temayüz ettirsin. En güzel amel yapanları istifa eylesin de, istikbalde vereceğini ona göre kazancınızla versin. Bu âlem, böyle bir âlem-i imtihan ve müsabakadır ve bu günkü vaz'iyyet, dünkü imtihanın bir neticesidir. Yarınki vaz'iyyet de, bu imtihanın bir neticesi olacaktır. Ve bu suretle ümmet-i Muhammed, yalnız kendi efrad ve sunufu beyninde değil, hey'et-i mecmuasiyle halef olduğu ümem-i salife ile de bir imtihana tabi'dir ve onlardan ibret alıp müsâbakayı kazanmak ihtiyacındadır. Ve tefavüt-i meratib bu imtihan ve müsabakanın levazımındandır. Bunun neticesinde nice yükseklerdekiler düşebilir. Ve nice aşağıdakiler çıkabilir. Bunun için mâfevk mertebede bulunanların tehlikeleri daha çok, mes'uliyyetleri daha ağırdır. Binaenaleyh dünyada mevki' ve mertebe yüksekliğine mağrur olmamalı, bihakkın çalışmalıdır. Çünkü yüksekten düşmenin acısı daha büyük, küçükten büyümenin zevkı daha yüksektir. Ya Muhammed, اِنَّ رَبَّكَ سَر۪يعُ الْعِقَابِ **şübhe yok ki, Rabbın'ın**

ikabı seri'dir. Verdiği sermaye-i ni'metin hakkını edâ ve şükrünü ifâ etmeyen ehl-i küfr-ü isyana ne kadar yüksek mevki'de olurlarsa olsunlar Rabbın murad ettiği zaman bir anda belâlarını verir. Zaten her gelecek olan yakındır. وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ **Maamafih yine şübhe yok ki, O, muhakkak gafur, rahimdir.** Vazifesine cehdeden, imtihanda muvaffak olmağa çalışan ehl-i şükr-ü tâatin kusurlarını mağfiret, ayıblarını setir ve sonunda kendilerini enva-ı rahmet-ü saadetle begâm eyler. Şimdi bir bu surenin Mekke'de nâzil olduğu zamanı, bir de ondan sonra Tarih-ı İslâm'ın safahatı düşünülürse bu âyetin istikbale müteallık ne kadar mu'cizeleri ihtiva ettiği ve daha etmekte bulunduğu hiç bir şübheye mahal vermeyecek surette tezahür eder. Demek ki, bi'set-i Muhammediyye ile hayatı beşere bütün ümem-i salifeyi sebkedecek bir tarih-i cedid açılmıştır.

Sûre-i En'âm burada bitti. Şimdi bu âyetin tazammun ettiği istihlâf ve imtihanın maziden beri suret-i cereyanını tasvîr ve tafsil edecek olan Sûre-i A'raf'ı dinleyelim:

A'RAF SÛRESİ

Bu sûre dahi Mekkî'dir. Hicret'ten mukaddem Mekke'de nâzil olmuştur. Bunda, icmâ' vardır. Ancak Mukatil, وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ ("*Sor onlara, o denizin hadarat bir iskelesi olan o şehrin başına geleni...*" Arâf-7/163) den وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ ("*Hem Rabbın: Beni Âdem'den, bellerinden zürriyetlerini alıb da onları nefislerine karşı şahid tutarak....*" A'râf-7/172) âyetine kadar istisna etmiş, bunların Medenî olduğunu söylemiştir. Bu, İbn Abbas'dan dahi rivayet edilmiş, وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ âyetine kadar da denilmiştir. Anlaşılıyor ki, böyle diyen gâyenin mugayyada duhulünü kasdetmiş, yâni وَاِذْ نَتَقْنَا ("*Hem bir vakit Biz o dağı da tepelerine çekmiştik de kendilerine düşüyor zannettikleri bir halde demiştik ki: "Size verdiğimiz kuvvetle tutun ve içindekini hatırınızdan çıkarmayın. Gerektir ki korunursunuz.*" A'râf-7/171) istisnada dahil ve Medenî olduğunu göstermek istemiştir.

Âyetleri: Kûfiyyun ve Hicaz ta'dadında iki yüz altı, Bisriyyun ve Şam ta'dadında iki yüz beştir. Tam âyet olup olmadığında rivayet muhtelif olanlar şunlardır:

الْحُسْنٰى عَلٰى بَنِى اِسْرَائِيلَ ، كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ ، ضِعْفًا مِنَ النَّارِ

Kelimatı: "Otuz üç bin yirmi beştir".

Hurufu: "On dört bin üç yüz ondur".

Fasılaları: ن ، م ، ل ، د harfleridir. (دال) Yalnız baştaki «المص» dadır.

«لام» yalnız ahiri «اسرائيل» olandır ki, iki âyettedir. «ميم» on kadardır. Mütebakisi hep «نون» dur. «ضِعْفًا مِنَ النَّارِ» Bir âyet nihayeti olduğu rivayetine göre bir de, «ر» fasılası var demektir.

İsimleri: Sûreti'l-A'râf, Sûretü'l-Mîkat, Sûretü'l-Mîsak, Elif lâm mim sad'dır. وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ (*"Artık iki taraf arasında bir hicab ve Arâf üzerine bir takım rical. Her birini simalarıyla tanırlar."* Araf-7/46) ilh... diye cennet ile cehennem beyninde bir sur olan A'rafın ve ashabı A'rafın zikrini mütezammın olduğundan dolayı Sûretü'l-A'raf, وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا (*"Vakta ki Musa mikatımıza geldi."* A'râf-7/143) âyeti ile Mikat-i Musa'yı ve اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى (*"Rabbınız değil miyim? diye işhad ettiği vakit evet dediler."* A'râf-7/172) âyetiyle hadîs-i misakı müştemil olduğundan dolayıda Sûretü'l-Mikat veya Sûretü'l-Misak ile, başı «المص» olduğundan dolayı da bu nam ile yad edilmiştir. Lâkin en meşhuru A'râf'tır.

Bu sûre, geçen Sûre-i En'âm'da zikr-ü isbat ve telhis olunan esasat-ı evvel-ü âhirden ukul-i beşerin maverayı ihatası olan noktalara kadar şerh-u tafsil ve mebde'den müntehaya teklif ve imtihanın sureti cereyanını bast-u izah ederek, وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (*"Bu ise tam bir kitap, onu biz indirdik, çok mubarek, bundan böyle buna tabi olun ve korunun gerektir ki rahmetimize iresiniz."* En'âm-6/155) mazmununu derin ve mufassal bir inzar ve ihtar ile tenvir edecek ve En'âm ile Enfâl beyninde bir A'râf gibi olacaktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓصٓ ﴿١﴾ كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ
لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا
تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِٓ اَوْلِيَٓاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ
اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ﴿٤﴾ فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ
اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٥﴾

فَلَنَسْـَٔلَنَّ

الَّذ۪ينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٦﴾ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَٓائِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍۨ الْحَقُّۚ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerif

1- Elif, lâm, mim, sâd.

2- Bir kitab ki, sana indirildi, sakın bundan dolayı yüreğinde bir sıkıntı olmasın da bununla inzar edesin, mü'minlere de şu bir ihtar:

3- "Rabbınız'dan size indirilene ittiba' edin. O'nsuz bir takım veliylere ittiba' etmeyin, siz pek az düşünüyorsunuz!"

4- Biz, nice memleket helâk etmişizdir ki, gece yatarlarken, yâhud gündüz uyurlarken baskınımız ona gelivermiştir.

5- Azâbımız kendilerine geldiği vakit de: "Bizler, hakikaten zalimler idik" demekten başka dâvâları olmadı.

6- Sonra elbette Peygamber gönderilen ümmetlere soracağız, elbette gönderilen Peygamberler'e de soracağız.

7- Soracağız da kendilerine karşı olan biteni mutlak bir ilim ile behemehal anlatacağız. Öyle ya Biz onlardan gâib değil idik.

8- Hem vezn o gün tam hak, artık kimin mizanları ağır basarsa işte onlar o felâh bulacaklar.

9- Kimin de mizanları hafif gelirse bunlar da, işte âyetlerimize zulmetmeleriyle kendilerine yazık edenler.

(المص) اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَقْصُودِه . الف ، لام ، ميم ، صاد Sûre-i Bakara'nın ve Âl-i İmrân'ın başına bakınız. Maamafih burada da «صاد» münasebetiyle müfessirîn,

tarafından nakledilen bâzı sözler vardır: Ezcümle İbn Abbas'dan bir rivayete göre, أنا الله أعلم وأفصّل **"Ben Allah'ım, bilir ve tafsil ederim"** demek olduğunu nakledilmiştir. Süddî, «المصوّر» muhaffefi olduğunu, bâzıları «ألم نشرح صدرك» mânâsına olduğu söylemişlerdir. Fakat elfazın lisanda bir vaz'-ı mahsusuna istinad etmeyen bu gibi ihtimalâtın binlercesi hatıra gelebileceğinden müfessirîn, bunlara i'timad câiz olamayacağını beyan ederler. Maamafih ibn Abbas'dan nakledilen mânâ, iki sûre beynindeki siyak ve münasebet nokta-i nazarından calib-i dikkattir. Her halde bu Sûre-i celile'nin dahi böyle huruf-i munkatıa ile başlaması mündericatının وما يعلم تأويله إلا الله (*"... halbuki onun tevilini ancak Allah bilir,...."* Âl-i İmrân-3/7) mazmunu üzere idrâk-i beşerin tevakkuf edeceği bâzı hakaik-ı müteşabihe ve meani-i remziyyeyi muhtevi bulunduğuna bir tenbihi tazammun eyler. Binaenaleyh, Sûre-i Bakara ve Âl-i İmrân'da olduğu gibi bu sûrede dahi künh-i hakîkatini daha ziyade bir tafsil ile ihata edemeyeceğimiz bir takım hakaik-ı imaniyye karşısında i'tirafı aczederek secde-i ubudiyyete kapanacağız. Ezcümle mebde-i hilkat, sırr-ı teklif, ahval-i âhiret, mu'cizat-ı Enbiya, Ru'yetullah mesaili bu kabildendir. Binaenaleyh işbu «المص» matlaında da bizim nihayet mülâhaza edebileceğimiz mefhum şudur: Ey Resulüm Mustafa, sence ma'lûm olan bu «ألف ، لام ، ميم ، صاد» sesleriyle kulaklarında çınlayıp kalbinde fısıldayan vahiy tecelliyatı, كتاب أنزل إليك **bir kitâbdır ki, sana indirildi.** فلا يكن في صدرك حرج منه **Binaenaleyh göğüsünde bundan bir darlık olmasın.** Yâni Bunun Allah'dan münzel olduğunda şekkin olmadığı gibi sana teklif ettiği vazifenin fevka'l-âde ehemmiyyet ve müşkilâtından dolayı da sıkılma. Bu sana indirildi ki, لتنذر به وذكرى للمؤمنين **bununla inzar edesin, mü'minlere de ihtar.** Yâni bu kitabın mazmunu mü'minlere münhasır zannedilmemelidir. Buna muhatab olacak olanlar, ikiden hâli değildirler. Mü'min, gayr-i mü'min. İnanmayan kâfirler için bu kitâb-ı mubarek, bir inzardır. Mahza onların korkunç akibetlerini beyan ve ihbardır. Onlar bunlara inanmayacaklar ve inanmadıkları için sakınmayacaklardır. Binaenaleyh Kur'ân'da kendileri için acı şeylerden, azâb ve ukubetten başka bir şey duymayacaklardır. Fakat onlar inanmadığı için hakikat değişmiş olmayacak, haber-i sadık yerini bulacaktır. Bunun için Kur'ân'dan istifade edemeyecek kimseler, bir çok bulunabilir. Lâkin Kur'ân'ın hükmünden hâriç kalabilecek hiç kimse tasavvur edilemez. Şu kadar ki, bu hüküm lehine olmaz da aleyhine olur. Meselâ, kâfir, فلعنة الله على الكافرين (*"Allah'ın laneti kafirlerin boynuna"* Bakara-2/89) hukmüne inanmamakla bundan kurtulacak değildir. Bunun gibi Kur'ân'ı arkalarına atanlar, dinlemek, amel etmek istemeyenler böyle yapmakla Kur'ân'ın hükmünden kendilerini kurtarmak şöyle dursun

bil'âkis tamamen O'nun hükm-i inzarına atılmış olurlar. Mü'minlere gelince: Kur'ân, onlar hakkında bir müzekkirdir. İman ettikleri ve fakat tafsilâtından zühul eyledikleri şeyleri kendilerine tezkir eder. Akıllarına getirir, mü'minler Kur'ân'ı daimî bir muhtıra, bir rehber olmak üzere ellerinde ve gönüllerinde tutmalı, her hangi bir hususta bir iş yapacakları zaman onun sarahat veya delâletine müracaatle inzar ve irşadına, müsaadesine ve adem-i müsaadesine göre hareket etmelidirler. Bu ihtar-u tezkir şöyle ki:

Ey Muhammed ümmeti, اتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ **Rabbınız'dan size inzâl edilen bu kitâba ittibâ' ediniz.** وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِٓ اَوْلِيَٓاءَ **ve bunsuz bir takım evliyaya ittiba' etmeyiniz. Yâni gerek ins ve gerek cinden her hangi bir dostun, bir zahîrin, bir veliyyü'l-emrin bizzat kendilerine ve kendiliklerinden olan kavil veya fiillerine tabi' oluvermeyiniz.** Onlara uyup uymamak için evvel emirde Rabbınız'dan indirilmiş olan bu kitâba ittiba-ı mi'yar ittihaz ediniz. Kitâba mugayir olan, Rabbınız'ın emr-ü nehyine muhalif bulunan hususatta gizli aşikâr kimseye uymayın, Rabbını'zı bırakıp başkalarının arkasından, izinden, gitmeyin. قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ **Siz, pek az tezekkür ve tahattur edersiniz. Halbuki** وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا **nice karyeler; insan toplanan memleketler vardı ki, Biz, onları ihlak etmişizdir.** Öyle ki, فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا **ona, o karyeye be'simiz, darbe-i azâbımız ansızın geliverdi.** O sırada ehalisi بَيَاتًا **yataklarına yatmış, gece uykusuna dalmış,** اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ **veya kaylûle halinde, kuşluk uykusunda bulunuyorlardı.** Hasılı ya kavm-i Lût gibi gece yarısında veya kavm-i Şuayb gibi güpe gündüz hal-i istirahat-ü gaflette azâb kendilerini bastırıverdi. فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُوٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ **de be'simiz kendilerine geldiği sırada, "filhakika bizler zalimler idik" demelerinden başka bir iddiaları veya duaları olmadı.** Nihayet Allah'ın emr-ü hükmüne karşı gelinemiyeceğini anladılar, dâvâlarındaki haksızlıklarını, zulümlerini vicdanlarında i'tiraf ile yaptıklarına nedamet ve halâs için niyaz ettiler amma iş işten geçmiş, be'is gelip çatmış bulunuyordu.

Bu felâket, bunların dünyadaki azabları, bunun arkasından bir gün gelecek فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذِينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ **ale'l-umum kendilerine Peygamber gönderilmiş olanlara elbette ve elbette soracağız.** Gönderilen Peygamberler'i nasıl, ne cevab ile karşıladınız? مَاذَٓا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ (*"Ve hele onlara huylanıp da gönderilen peygamberlere ne cevap verdiniz diyeceği gün."* Kasas-28/65) diye suâle çekeceğiz وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلِينَ **ve gönderilmiş olan bütün Peygamberler'e de elbette ve elbette soracağız.** يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ (*"O gün ki Allah bütün Resulleri toplayacak da, "size ne cevap verildi?"...."* Mâide-5/109) Medlûlünce ne suretle,

ne cevap ile karşılandınız? diye suâl edeceğiz. İki nev'-i suâl vardır. Birisi, tevbih ve muâhaze suâlidir. Nitekim bu mânâ ile lisanımızda, "iyi belle bunu ben, sana sorarım" denilir. Diğeri de anlayıp öğrenmek için isti'lâm suâlidir ki, bu mânâca da, "bilmiyorum, sorayım" denilir. İşte فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ اِنْسٌ وَلَا جَانٌّ (*"O gün sorulmaz cürmünden artık ne bir insan ne de bir cânn."* Rahman-55/39) kezalik وَلَا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ (*".... mücrimler günahlarından suâlde olunmaz."* Kasas-28/78) âyet-i celilerinde ins-ü cinnden mücrimlerin hiç biri o gün günahlarından sorulmaz buyurulması bu mânâyadır ki, mücrimiyyetleri simalarından belli. Cürümleri bütün vesaikiyle ma'lûm ve mazbuttur. Kendilerinden veya şundan bundan sormağa hacet yoktur demektir. Buna mukabil burada mürselünileyhime ve mürselîne elbette ve elbette soracağız buyurulması da bütün kâfirleri, bütün Peygamberler muvacehesinde suâl-i tevbih ve muahaze ile mes'ul edeceğiz demektir. Bunun için buyuruluyor ki: Elbette ve elbette soracağız da فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ **kendilerine karşı ilm ile her halde ve her halde haber verip anlatacağız.** Peygamberler, soruldukları zaman: لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (*"... "bizde ilim yok, sensin allamülguyûb sen" diyecekler."* Mâide-5/109) diyecekler. Bunun üzerine en gizli hallerine varıncıya kadar hepsinin yaptıklarını, içlerini dışlarını ilmimizle yüzlerine vuracağız. وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ **Biz gaib değil idik.** Ki, ma'lûmumuz olmıyan bir halleri bulunabilsin, zâhir ve bâtında her ne yaptılarsa Allah hepsine hâzır ve nâzır ve şâhiddir. وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ **Vezin de, o gün haktır.** Herşeyin, her amelin en doğru ve tamamen adl-ü hakkaniyyetle tartısı da o gündür. Ne olursa olsun o güne kadar az çok bir hesab-ı cari veya imhal ve müsaade vardır. O gün ise, defter-i a'maldeki her muamele en ince, en hürde noktalarına varıncıya kadar bihakkın tartılıp leh ve aleyhteki matlûb ve zimmetin muvazeneleri tamamen tehakkuk edecek her kesin kâr ve zarar pusulaları (bilânçoları, i'lâmları) çıkarılıp hesabları kapanacaktır. Binaenaleyh فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ **her kimin mizanları ağır gelir, hasenatı seyyiatından, matlûbları zimmetlerinden, kârları zararlarından fazla çıkarsa** فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **işte bunlar ve ancak bunlar, o felâh bulmuş, muradlarına ermiş olanlardır.** Cemi' sıgasiyle «مَوَازِينُهُ» ta'birinden anlaşılır ki, her ferd için bile müteaddid mizanlar vardır. Kâr ve zarar hesabı hepsinin yekûnundan çıkacaktır. وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ **Her kimin de mizanları hafif gelir, hasenatı seyyiatından, matlûbları zimmetlerinden eksik çıkarsa** فَاُولٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ **işte bunlar da, nefislerini ziyan etmiş, kendilerini hüsranda bırakmış olanlardır ki,** بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ **bunun sebebi, Bizim âyetlerimize zulm eder olmaları,** müstemirren tekzib ve inkâr ve hakkını vermekten imtina' ede gelmeleridir. Şu âyât-ı İlâhiyye'nin

muhtevi olduğu hakaik ve hukuka dikkat ediniz:

Ey insanlar,

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا
مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَٰئِكَةِ
اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿١١﴾
قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ
وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا
فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿١٣﴾ قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾
قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿١٥﴾ قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ
الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ
أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا
مَذْءُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾
وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا
تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ
لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا

عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ
﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَٓا اِنّ۪ي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِح۪ينَۙ ﴿٢١﴾ فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍۚ
فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ
عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۜ وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَٓا اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا
الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَٓا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٢٢﴾
قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ
مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ
مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ ف۪يهَا تَحْيَوْنَ وَف۪يهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا
تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

10- Şanım hakkı için sizi, arzda yerleştirdik ve sizin için onda *bir çok* geçimlikler yaptık, siz pek az şükrediyorsunuz!

11- Hakikat sizi evvelâ halkettik, sonra size sûret verdik, sonra da Melâikeye dedik ki: "Âdem'e secde edin" hemen secde ettiler. Ancak İblis, secde edenlerden olmadı.

12- "Sana", buyurdu, "emrettiğim halde secde etmemene mani' ne oldu? "Ben", dedi, "O'ndan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, O'nu ise

çamurdan yarattın."

13- "Hemen, buyurdu, in oradan, ne haddine ki, orada tekebbür edesin, haydi çık, çünkü sen alçaklardansın."

14- "Bana, dedi, ba's olunacakları güne kadar mühlet ver."

15- Buyurdu ki: "Haydi mühlet verilenlerdensin."

16- "Öyle ise dedi, beni azdırmana karşılık yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için her halde senin doğru yoluna oturacağım."

17- "Sonra onlara önlerinden ve arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım, sen de çoğunu şükredici bulmayacaksın."

18- "Çık oradan mezmûn, matrûd olarak, buyurdu, kasem ederim ki, onlardan her kim sana uyarsa kat'iyyen ve katibeten sizin mecmuunuzdan cehennemi doldururum."

19- "Ve ya Âdem, mesken et o cenneti sen, zevcenle de ikiniz dilediğiniz yerde yeyin ve şu ağaca yaklaşıp da zâlimlerden olmayın."

20- Derken Şeytan, bunlara kendilerinden örtülmüş olan çirkin yerlerini açmak için ikisine de vesvese verdi. Ve: "Sizi Rabbınız başka bir şey için değil, sırf Melek olacağınız yâhud ebediyyen kalanlardan olacağınız için bu ağaçtan nehyetti." dedi.

21- Ve: "Her halde ben sizin hayrınızı istiyenlerdenim." diye ikisine de yemin etti.

22- Bu suretle kandırarak ikisini de sarktırdı. Onun üzerine vakta ki, o ağacı tattılar, ikisine de çirkin yerleri açılıverdi ve başladılar cennet yapraklarından üzerlerine üst üste yamayorlardı. Rabbları da kendilerine nida etti: "Ben, sizi bu ağaçtan nehyetmedim mi? Ve size haberiniz olsun bu Şeytan açık bir düşmandır size demedim mi?"

23- "Rabbena, dediler, nefislerimize zulmettik, eğer sen bize mağfiret etmez, merhamet buyurmazsan şübhe yok ki, hüsrâna düşenlerden oluruz."

24- Buyurdu ki: "İniniz bâzınız bâzınıza düşman olarak. Size bir zamana kadar arzda bir karargâh tutmak ve bir nasîb almak mukadder."

25- Buyurdu ki: "O'nda yaşıyacaksınız ve onda öleceksiniz ve ondan çıkarılacaksınız."

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِى الْاَرْضِ **Kasem olsun ki, sizi arzda temkin ettik. Mütemekkin**

kıldık, onu size vatan, hayat ve mematınızda karargâh yaptık veya üzerinde tasarrufa kudret ve müknet verdik. وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ **Ve onda, sizin için bir çok maişetler, yaşıyacak, geçinecek, intifa' edecek sebebler, vasıtalar halk-u tahsis eyledik** ki, mekân ve müknet ve esbab-ı maîşet, ta'bir-i âharla vatan, iktidar, geçim, bu esas ni'metler ne büyük atâyâ-yı İlâhiyye'dendir. Ve bunlardan dolayı insanlar, Allah'a karşı ne kadar hukuk ve vezaif ile şükr-ü şükrâna borçludur. Böyle iken قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ **siz, pek az şükrediyorsunuz.** Vatan olan arzın ıslah-u i'marında ve esbab-ı maîşetin istihsalinde Hâlik'ını ve Hâlik'ın evamirini tanıyarak kudret-ü müknetlerini yerli yerine sarfeden ve fesad-ü zulümden ve küfr-ü tuğyandan tevakkı eyliyenler az olduğu gibi, şükredenlerin bile evkat-ı şükr-ü ubudiyyetleri ne kadar azdır. Halbuki insanlar, bunlardan başka daha ne büyük niam-i İlâhiyye'nin medyun-ı şükrânıdır bakınız:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ **Kasem olsun ki, Biz, sizi halkettik.** Siz, hiç bir şey değil iken, sizi nev'-i beşerden hiç bir ferd, âlemde mevcud değil iken, siz henüz şu bulunduğunuz şekl-ü sureti ahzetmeden evvel ilk mayenizi takdir ve icad eyledik. ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ **Sonra sizi tasvir ettik.** Siz, ibtidai hılkatte suretsiz, uzviyyetsiz bir mahlûk, arzda bir çamur ve babanızın sulbünde birer zerre, birer nutfe olduğunuz halde sizi ahsen-i takvim olan insan suretine koyduk. ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ **Sonra da Melâikeye: "Âdem'e secde edin. Ona boyun eğip itaat ve inkıyad ile hizmet eyleyin" dedik.**

Bu hıtabların bir ferde veya sınıfa değil, ale'l-umum cins-i beşere, daha doğrusu cem'iyyet-i beşeriyye cinsine mütevecih olduğu ve bu münasebetle Melâikenin Âdem'e secdesi kaziyyesinin de nev'-i beşere bir minnet siyakında tezkir buyurulduğu sarihtir. Demek ki, bu secde emri, Hazret-i Âdem'in şahsına mahsus değil, zürriyyeti de dahil olmak üzere nev'ine aid bir şeref ve imtiyazdır. Zürriyet-i Âdem içinde bizzat Hazret-i Âdem'den efdal olan ulu'l-azm Enbiya-i İzam gibi zevat bulunduğu şübhesiz olduğuna nazaran da bu mânâ vazihtir. Binaenaleyh Âdem'i yalnız ilk insan olmak üzere değil, ale'l-umum nev'-i beşerin mahiyyetini temsil eden bir misali küll, ta'bir-i âharle alem-i cins olarak mülâhaza etmek siyak-ı âyete daha muvafıktır. Hazret-i Âdem, kendi ferdiyyetinde bil'fiil haiz olduğu fezâil ve melekât-ı insâniyyeden başka bütün zürriyyetinde tecelli edecek olan fezâil-ü melekâtı da bilkuvve hâiz olmak i'tibariyle Ebü'l-beşer olarak te'emmül edildiği zamandır ki, hılkat-i Âdem, hılkat-i Beni Âdem'i, tasvir-i Âdem, tasvir-i Beni Âdemi, Âdem'e secde bütün

---

Evkat: Vakitler. **Teemmül:** İyice, etraflıca düşünmek.

nev'-i beşere secdeyi mutazammın olduğu tevazzuh eder. وَهُوَ الَّذِى جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ ("*O, odur ki sizi arzın halifeleri yaptı,...*" En'âm-6/165) mânâsını da tavzih eden bu âyetin mazmunu bir çok derin mebahisi ihtiva etmektedir. Fakat biz burada, bu kadar işaretle iktifa edeceğiz. Cenab-ı Allah, insanlığa öyle bir şeref bahş eylemiştir ki, Âdem'in Melâikeye değil, Melâikenin Âdem'e secde etmesini emretmiştir. Düşünmeli ki, bu halk, bu tasvir, bu teşrif ni'metlerinden sonra insanların Allah'dan başkasına perestiş etmeleri, ne büyük zillet ve ne büyük nankörlük olacak ve ne azîm mes'uliyyeti intaç eyleyecektir.

Evet, Allah, Âdem ile insanlığı halk-u tasvir ettikten sonra Melâikeye: "Âdem'e secde ediniz" dedi de فَسَجَدُوا **Onlar da, secde ettiler.** إِلَّا إِبْلِيسَ **Ancak İblîs** لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ **secde edicilerden olmadı.** Olmadı da ne oldu. قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ **Allah, O'na: "Sana ne mani' oldu da ben emrettiğimde secde etmemeğe cür'et eyledin?" buyurdu.** Böyle tevbih ile istintak etti. Buna karşı İblîs ne dedi bilir misiniz? قَالَ **Dedi ki:** أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ **"Ben, ondan hayırlıyım.** Yâni daha faziletli, daha yükseğim. Böyle olanın madununa secde etmesi ise, revâ değildir. Binaenaleyh bu emir, ma'kul ve müstahsen değildir. İşte beni secdeden men'eden, ondan yüksek olmaklığım ve bu emri muvafık görmemekliğimdir. Ben, ondan hayırlıyım. Çünkü خَلَقْتَنِى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ **"Beni ateşten halkettin, onu ise çamurdan halkettin.** O dâvâyı istilzam etmek için bu mukayeseli çifte suğra şunu tazammun eder: Ateş ise, çamurdan hayırlıdır, hayırlıdan halkolunan da hayırlıdır. Binaenaleyh ateşten yaratılan ben, çamurdan yaratılan Âdem'den hayırlıyım. Bunun için secde etmedim. Demek oluyor ki, bu lâhzaya, yâni Âdem'e secde emrinin vüruduna kadar Allah Teâlâ, İblîs'in hissiyyatına dokunacak hiç bir emir ve teklif yapmamış, bir imtihan etmemiş idi ve onun o zamana kadar isyan etmemesi ve Melekler içinde bulunması vakıatın kendi arzu ve temayülâtına muvafık cereyan etmesiyle de alâkadar bulunuyordu. Böyle bir halde olan tâatin ise, mücerred emir ve rıza-yı İlâhîye inkiyaddan neş'et ettiği tebeyyün edemezdi. Çünkü hem Allah'ın emrine, hem de nefsin rızasına muvafık gelen hususatta asıl nazar-ı i'tibara alınıp itaat edilen ma'bud, Allah mı, yoksa nefis mi bu taayyün ve tebeyyün edemez. Vaktâ ki, Âdem yaradılıp Meleklerin ve o miyanda İblîs'in O'na secde etmeleri emredilince bu, hepsi için bir imtihan olmuş ve bu imtihan İblîs'in hissiyyatına dokunmuş ve mahiyyetini tezahür ettirmiştir. Ve o zaman Allah'ın bildiği gibi Melekler ve Âdemce de anlaşılmıştır ki, İblîs'in sabıkan Meleklere refakat ve müşabeheti لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ("*... Allah kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve her neye memur iseler yaparlar.*" Tahrim-66/6) vasfını

hakikaten haiz olduğu için değil, emr-i İlâhî ile emr-i nefsin taarruz etmediğinden ve isyana sebeb bulunmamasından dolayı imiş. Yoksa İblis hakikatte Allah'a değil kendi zevkına taabbüd edermiş ve nitekim اسْجُدُوا لِآدَمَ **"Adem'e secde edin"** diye onun zevkü rızasına muhalif ilk emri ilahi teveccüh edince İblîs'in ilk işi secdeden imtina' ile isyan, مَا مَنَعَكَ **"Sana ne mani oldu?"** suâline karşı ilk sözü de i'lân-ı kibr ile izhar-ı küfr-ü tuğyan olmuştur. Bu suretle İblîs, أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ **"Ben Ondan hayırlıyım."** derken evvel emirde mücerred hissiyyat-ı nefsaniyyesine ittiba' etmiş ve fakat bunu bir de ilim şeklinde süslüyerek hakka isnad etmek için biri kâzib, أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ biri de sadık, خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ **"Beni ateşten halkettin, onu ise çamurdan halkettin."** iki mukaddimeyi birbirine rabtedip mukaddime-i sadıkanın zımnında yanlış bir takım kübralar gizleyerek, iki suğra ile iki kıyası mantıkî suretinde bir nazar-ı fâsid yürütmüş ve sadık olan kazıyyei hılkatten kâzib olan, «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» dâvâ-yı nefsânîsini istintaca kalkışmıştır ki, âlemde şeytanet ve telbîsin ilk misali olan bu söz de şeytanetin bütün künhü münderiç gibidir. Bu iki cümle tahlil-ü tetkik edilecek olursa bunda, ilm-i adâbı bahis, ilm-i ruh, ahlâk, istikraî, istintacî mantık, hikmet-i tekvin ve teşri' gibi nice ulûma temas eden açık gizli bir çok hatıât, telbîsat, muğaletât görülecektir ki, bununla Şeytan ve şeytanetin bütün mahiyyetini anlamak mümkün olacaktır. Ezcümle hayırdan imtinaı tasvib için cehl ile ilmi, kizb ile sıdkı, şerr ile hayrı, kibr ile müdarayı, aldanmakla aldatmayı halt-u mezc edip hayırlı olmayı hayra mani' tutmak tenakuzunu bir hakikat-i ilmiyye ve netice-i mantıkîyye şeklinde tasvîr etmek, Şeytan'ın birinci sıfatı olduğu anlaşılıyor ki, gurur-ı nefs ile fikr-ü zekâ suretinde görünmek istiyen bu hamakat ve cehaletin huzur-ı Hakk'ta ne kadar sefil bir vaz'iyyet olduğunu bir düşünmeli.

Şimdi İblis'in bu dâvâ ve istidlâlindeki başlıca hata ve galât noktalarını da kaydedelim:

1- Evvel emirde İblis, suâle karşı vaz'iyyet ve vazıfesini takdir edememiş, cevabı ta'rız ve muaraza tavrına dökerek bahs-ü kelâmda gasb-ı makam sevdasına düşmüştür. İ'tiraf ve i'tizar yerine, i'tiraz ve tahtıeye kalkışmıştır.

2- Mevrid-i nassta kıyas ve ictihada kıyam etmiş, emr-i sariha karşı halkın delâletine müracaat eylemiştir.

3- خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ **"Beni ateşten halkettin, onu ise çamurdan halkettin."** demesi haddi zatında doğrudur. Lâkin İblis, bu iki vakıa-i hilkati mukayese ile bundan أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ neticesini almak için nokta-i nazarında hata etmiştir. Zira bir taraftan Hâlik'ın halkını i'tiraf ile ona nazar-ı dikkati celbedi-

yor gibi görünürken, diğer taraftan havr-u meziyyete nazarını madde ve unsura kasretmiş, failin nisbet-i ihtisasına, surete, gayeye atf-ı nazar eylememiştir. Hılkat-i Âdem'de مَامَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (*"Ey İblis buyurdu: o benim iki elimle yarattığıma secde etmene ne mani oldu sana?...."* Sâd-38/75) kavl-i İlâhî'siyle ihtar buyurulan şeref-i ihtisası, فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (*"Binaenaleyh onu tesviye ettiğim ve içine ruhumdan nefheylediğim vakit derhal onun için secdeye kapanın."* Hicr-15/29) kavl-i İlâhî'siyle ihtar buyurulan ruh ve sureti, اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً (*"Ve düşün ki Rabbın Melaikeye "Ben yerde muhakkak bir halife yapacağım" dediği vakit...."* Bakara-2/30) kavl-i ilâhî'siyle ihtar buyurulan gayeyi, nazar-ı mülâhazaya almayıp yalnız madde ve unsura i'tibar etmek isteyen İblîs, Âdem'de toprak kendisinde ateşten başka bir mahiyyet görmemiş ve diriden ölü, ölüden diri halkeden ve havass-u mezaya-yı eşyayı hazine-i kereminden bahşeyliyen Halik Teâlâ'yı maddeye mahkûm gibi farzeylemiştir. Hiç düşünmemiştir ki, tiyn ile nârın havassındaki fark da, mücerred tahsis-i Halik'a medyun olan bir hılkat farkından başka bir şey değildir. Bundan anlaşılır ki, âlim geçinenlerin bir çoğunda görülegelen maddeye kasr-ı nazar, meslek-i mesalik-i İblîs'tendir. İşte bâlâda işaret edildiği üzere bu galet-i nazariyledir ki, İblîs, خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ **"Beni ateşten halkettin, onu ise çamurdan halkettin."** suğrası tahtinde "Nâr, tıynden hayırlıdır. Hayırlı olandan halkedilen de, hayırlıdır." diye iki kübrayı zimnîye imâ ederek bunları birer hakikat-i zâhire ve müselleme gibi farzetmiş ve bundan اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ neticesini çıkarmak istemiştir. Halbuki ikinci kaziyye külliyyetiyle sadık olmadığı gibi, birinci kaziyye de ıtlakiyle doğru değildir. Hakikatte ale'l-ıtlak halk nokta-i nazarından ikisi de mahlûk olmak ve hükm-i Halik'a mahkûm bulunmak i'tibariyle müsavi olduktan başka hususiyyet nokta-i nazarından da havass-ı türâbiyye, havass-ı nâriyyeden daha cem'iyyetli ve daha kemallidir. Hele ahlâkî bir temsil ile mülâhaza edildiği zaman ateşin hıffetine hiddet ve şiddetine, telâş ve ıztırabına, meyl-i tekebbür ve istilâsına mukabil, türabın vekar-ü sekîneti, sabr-ü mekânet ve sebatı, hılm-ü haya ve semahati, kabiliyyeti istifa ve tekâmülü ne kadar yüksektir. İblîs, gerek istikrasının noksanından, gerek telakkîsindeki bozukluktan, yâni ilm-i Hakk'tan değil, nefsinden ahzetmek dâvâsında bulunduğundan dolayı bunda da, galeta düşmüştür. Ve yine bu galat iledir ki, Âdem'i sırf bir çamur, kendini sırf bir ateş seviyyesinde mukayese etmiş, tiynden halk olunan Âdem'in istifa-yi İlâhî ile çamurdan büsbütün başka bir mazhar-ı emr, kendisi

---

Havr: Dönmek, noksan etmek. **Meziyyet:** İyilik, iyi ve salih hareket. **Mezaya:** İyilikler, meziyetler.

de nârdan büsbütün başka bir mazhar-ı lâ'net olacağını anlıyamamıştır. Ve yalnız Âdem'e karşı değil, emir ve sual-i İlâhî'ye karşı da kibr-ü enaniyyetle انا خير منه خلقتنى من نار وخلقته من طين **"Ben ondan hayırlıyım. Beni ateşten halkettin, onu ise çamurdan halkettin."** deyivermiştir. Bunun üzerine:

قال **Allah, buyurdu ki:** فاهبط منها **"Öyle ise in oradan.** O bulunduğun cennetten, yâhud zümre-i Melâike içinden, فما يكون لك ان تتكبر فيها **Çünkü senin orada tekebbür etmen olamaz.** O makam-ı ulvî haddini bilen ehl-i taat ve tevazua mahsustur. فاخرج انك من الصاغرين **Binaenaleyh çık, sen artık küçülenlerdensin."** (Tekebbür, küçüklüktür. Büyüyecek olan büyüklenmez, büyüklenen behemehal küçülür, alçalır, zelil olur.) Sıfat-ı kibriya zatına mahsus olan Allah Teâlâ, bu emr ile onu bulunduğu makamdan derhal azl edip indirdi, kibrine mukabil zillet-ü hakarete mahkûm etti. Aslının ateş olmasına güvenerek ve hayriyyet ve fazileti kendisinde aslından müntekil ve mevrus elinden alınmaz bir haslet-i zatiyye gibi farz ederek bu lâhza-i imtihana kadar bulunduğu o makam-ı saadetten düşmiyeceğini zanneden ve bu zanniyle, Halik'ının emrini tenkide kalkışan, İblis'e, bu emr-i İlâhî bütün havass-ı eşyanın mücerred bir dad-ı Hakk olduğunu bu suretle bir lemhada fiilen anlatıverdi.

Bu hitab-ı gadab karşısında vücud-i mahlûkun lâşey olduğunu anlayan İblis, derhal i'damından korkarak ve zillet-ü hakaretle olsun hayatı, memata tercih ederek: قال انظرنى الى يوم يبعثون **"Beni onların ba's olunacakları güne kadar inzar ve imhal et."** dedi. Yâni Âdem ve zürriyyetinin ba'delmevt ba'sleri vaktine kadar öldürme de ecelimi te'hir eyle diye tedarru' ve niyaz etti (ki, bugün) ثم نفخ فيه اخرى فاذا هم قيام ينظرون (*"... sonra ona bir daha üflenmiştir, bu kerre de hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır."* Zümer-39/68) mantukunca يوم يقوم الناس لرب العالمين (*"O günki nass Rabbül âlemîn için kıyam edecekler."* Mutaffifîn-83/6) olan nefha-i saniye vaktidir. Bundan anlaşılır ki, İblis, esasen Halik Teâlâ'yı münkir olmadığı gibi ba'si de münkir değildir. O, biliyormuş ki, Âdem'in nesli ve zürriyyeti olacak. Bir müddet yaşıyacaklar, sonra ölecekler ve bir gün gelip ba'solunacaklar. Şu halde İblis'in küfrü, Allah'ı ve âhireti inkâr suretiyle değil emr-ü teklifiyle ve vucub-ı ameli inkâr ile muaraza suretindedir. Şayan-ı dikkattir ki, İblis, bu yevm-i ba'sa kadar imhal talebi zımnında nefha-i ulâ devresini atlatıp ile'l-ebed ölümden kurtulmayı ve zillet-ü hakaret içinde de olsa fenâsız bir bekaya erişmeyi arzu etmiş ve fakat bunu tasrih etmeyip kurnazlık etmek istemiştir. Çünkü yevm-i ba'stan sonra mevt yoktur. Binaenaleyh bu derece meyl-

---

Dad-ı Hakk: Hakk vergisi.

i hayat da, İblis'in hissi demektir. Hiç bir mahlûkunun herhangi bir taleb ve niyazını külliyyen reddetmek şanından olmayan ve عَليمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ ("... *herhalde Allah bütün sinelerin künhünü bilir.*" Al-i İmrân-3/119) olan Allah Teâlâ, nazar-ı izzetinden koğduğu İblis'in bile recasını suret-i mutlakada reddetmiyerek, قالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ "şübhelenme sen, munzarîndensin." Yâni eceli te'hir edilenlerdensin buyurdu. Fakat اِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ gayesine müsaade etmedi, bil'akis Sûre-i «حجر» de ve Sûre-i «ص» da geleceği vech ile اِلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ vakti ma'lûm gününe kadar bir ecel ile inzar buyurdu ki, وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ("*Hele sûr üfürüleceği üfürülüp de bütün göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, Allah'ın dilediği müstesna olmak üzere hepsi feza ile ürperdiği....*" Neml-27/87) medlûlü üzere nefha-i ûlâ günüdür. Âdem'e secde emri, İblis'in mahiyyetini izhar ve meleklerden temyiz eden bir imtihan olduğu gibi İblis'in inzarı da Âdem ve zürriyyeti hakkında bir imtihan olacaktır. İblis'in isyandan tevbe ve hâlâsı düşünmeyip zillet içinde hırs-ı hayatına alâkadar olan bu tâleb ve duasiyle Âdem'in hemen tevbeye şitab ile mağfiret-ü rahmet taleb ve duası mukayese edilince aradaki farkın ne kadar mühim olduğu anlaşılır.

İblis, recasının kabulünü gördükten sonra o uzun ömrünü tevbe ve şükr ile halâsa sarfedecek yerde قالَ **şöyle dedi:** فَبِمَا اَغْوَيْتَنى **"Öyle ise beni azıtman, iğvâ ve idlâlime müsaade etmen hakkı için** لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ **lâbüd ben onlar için, o nev'-i Âdem'i azıtmak için senin doğru yoluna oturacağım.** Sana, Senin ni'metine götüren iman ve İslâm ve istikamet yolunu kesib pusuya duracağım, ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْديهِمْ **sonra da behemehal önlerinden** وَمِنْ خَلْفِهِمْ **ve arkalarından,** وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ **sağlarından** وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ **ve sollarından onlara varacağım."** Dört cihetten yâni, bir düşmanın hücum edebileceği her taraflarından saldıracağım. Doğru yoldan çevirip sapıtmak, şaşırıp soymak için ne yapabilirsem yapacağım. وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ **"Sen de, ekserîsini şakir, muti' bulmayacaksın."** İblis, bu son fıkrayı, وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ ("*Yine Celâlime kasem ederim ki, İblis onlar aleyhindeki zannını hakikaten doğru buldur da içlerinde mü'minlerden ibaret bir fırkadan maadası ona tabi oldular.*" Sebe'-34/20) âyetinin delâletine göre zannen söylemiştir. Çünkü nev'-i beşerden şerr için müteaddid, hayır için bir mebde' görmüştür. Bâzı müfessirînin nakline göre de bunu, Melâikeden işidip söylemiştir. O'nun bu azm-i şekavetine karşı:

قالَ **Allah buyurdu ki:** اخْرُجْ مِنْهَا **"Çık oradan,** مَذْؤُمًا مَدْحُورًا **mezmûm, matrud olarak çık,** لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ **kasem olsun ki, onlardan her kim sana uyarsa,** لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَعِينَ **sizden, sizin hepinizden cehennemi dolduruırum, bunda**

asla şübheniz olmasın." Demek ki, İblis'e uyanlar O'ndan, O'nun tebaasından ve O'nun akibetine mahkûmdurlar.

Görülüyor ki, Allah Teâlâ, İblis'i ibtida isyanından dolayı tardedivermemiş istintak etmiştir. İstintakında i'tizar yerine kibr-ü gurur ile gösterdiği inad ve küfründen dolayı da bulunduğu makamdan indirmiş yerinden çıkarmış: "İn oradan çık, artık alçaksın küçüksün" diye azl-ü iskat ile tahkir ve tezlil eylemiş, Birinci فَاخْرُجْ emrinin ıtlakına nazaran o lâhzada bu ihrac henüz bir tard-ı müebbed olmamak melhuzdur. Eğer İblis, mütenebbih olup edebini takınsa, salâha yüz tutsa imiş, afvı muhtemil bulunuyormuş. Nitekim imhal recası bir dereceye kadar is'af buyurulmuştur. Fakat bunun üzerine şükr-ü salâh yerine bütün bütün şımarıp tarik-ı hakka ve ehl-i iman ve istikamete karşı şekavete azm-i ebedîsini izhar ettiği zamandır ki, قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْؤُمًا مَدْحُورًا (*"Çık oradan, mezmûm, matrud olarak buyurdu:....."* Araf-7/18) emriyle külliyyen zemm-ü tard ve âhirette de tebaasiyle beraber azab-ı ebedîye mahkûm edilmiştir. Allah bunu, İblis'in azm-i şekavetine ceza olarak ta'yin etmiş ve O'na uyanları da, O'na ilhak eylemiştir. Hilkat-i Âdem ile vakı' olan bu imtihanda İblis'in hissiyat-ı nefsaniyyesine tâbi' olarak Melekler içindeki makam-ı saadetinden bu dereke-i şekavete düşmesi ne kadar elîm ise, hiç şübhe yok ki, Meleklerin mescudu olmak şerefine mazhar olan Âdem nev'inin böyle bir adüvv-i mübîni bulunan mezmum matrud İblis'in izine, huyuna uyarak o makam-ı ulvîden sukut ve O'nun akibetine iştirak etmesi, O'ndan daha elîm olacaktır. İblis'in, Halik'ı ve âhireti münkir olmadığı halde bu sukut ve şekavetine sebeb, kibr-ü gurur ile hissiyyata tâbi' olması ve bu suretle arzusuna muvafık olmayan hususatta emr-i İlâhî'ye taarruz fikrinde bulunması olmuştur. O'nda, bu hasletin zuhuruna da beşerin şeref-i mahsus ile hilkati ve secde emrine mazhariyyeti vesile vermiştir. Buna mukabil İblis'in eceli te'hir olunmasında da insanın sukutuna sebeb-i karib kendi hatalarıdır. Fakat bu hataların mütekabilen yekdiğerine birer cihet-i taallukları vardır. Allah'a karşı serâzâd kalmak isteyen İblis, insan ile mübtelâ olmuş bulunduğu gibi İblis gibi serâzâd kalmak sevdasına düşecek olan insanlar da, İblis ile mübtelâ kılınmışlardır. Binaenaleyh hilkatlariyle İblis'in sukutuna sebeb olmuş olan insanlar, kendi iradeleriyle O'nun akibetine düşmemek için fıtratlarına bahşedilen bu ni'met-i ezeliyyenin hakk-ı şükrünü edâ etmeli ve İblis'in izine gitmekten son derece sakınmalıdır. Ve bilmelidir ki, şu kıssada İblis'in gösterdiği huylardan hangisi bir kimsede varsa, onda Şeytan'dan bir

---

Mezmum: Yerilmiş. **Matrud:** Kovulmuş, uzaklaştırılmış.

haslet var demektir. Ve onun tehzîbine çalışmalıdır.

İnsanın asl-ı hılkatindeki mevkii böyle yüksek ve nâziktir. Melekler secde ettiler, İblis etmedi böyle oldu وَيَا اٰدَمُ ve **dedik ki: "Ya Âdem,** اُسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ **sen eşinle o cennette sakin ol,** İblis'in matruden ihrac olunduğu o cennette dur." Bu cennetin, cennetü'l-huld veya sema cennetlerinden bir cennet veya arz cennetlerinden bir cennet olması hakkında bâzı kaviller vardır ki, Sûre-i Bakara'da buna dair bâzı izahat geçmiş idi. Burada da şunu kaydedelim ki, İblis'in فَاخْرُجْ مِنْهَا **"Çık oradan"** فَاهْبِطْ مِنْهَا **"İn oradan"**, emirleriyle indirilip ihrac edildiği cennet hakkında ibn Abbas radıyallahü anhüma "cennetü'l-huld'de değil, cennet-i adn'de idiler" demiştir. Binaenaleyh Âdem'in iskân edildiği de cennet-i adn demektir. Dâlın sükûniyle, "Adn" ikamet demek olduğuna ve "ma'din" kelimesinin de esası bulunduğuna nazaran, "cennet-i adn" ismi ma'din-i hilkat ve ikametgâh-ı aslî olan cennet mefhumunu imâ eder. Bu ise, Âdem'in ilk ni'met-i vücuda mazhar olduğu ravza-i hılkat mânâsını iş'ar eyler. "Cennat-i adn" dahi Cennetü'l-me'vâ, Cennettü'n-naîm, Cennetü'l-firdevs, Dârü's-selâm, Cennetü'l-huld, Cennetü'l-vesile, gibi âhiret cennetlerinden ma'dud olduğuna nazaran ilk mesken-i Âdem olan Cennet-i adn'in âhirette Cennetü'l-huld güzergâhında ilk cennet olacağı ve bunda وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (*"Ve işte bu sizin çalıştığınız ameller sebebiyle varis kalındığınız cennet."* Zuhruf-43/72) mısdakınca mebde' ile meadın bir telâkisi bulunacağı anlaşılabilir. Allahü a'lem.

فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا **Sâkin olunuz da neresinden dilerseniz yiyiniz. Mubahtır.** Ancak وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ **şu ağaca yaklaşmayınız.** فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ **ki, zalimlerden olursunuz.** Haddinizi tecavüz ve kendinize yazık etmiş bulunursunuz. Demek ki, Âdem ve Havva, cennette diledikleri gibi hareket edebilecek ve istedikleri yerde istediklerini yiyip mütena'ım olabilecek bir serbestlik ve ibaha ile iskân edilmiş olmakla beraber bu salâhiyet ve me'zuniyyet her kaydden azâda gayr-i mahdud bir hürriyyet ve temlik olmayıp bir hadde kadar idi ki, bişşahıs veya binnevi' vahid olan bu ağaç ve bunun semeresi o haddi ta'yin etmiş ve ona yaklaşmak kendileri için tekvinen mümkün ise de, teşrian ve hukukan nehyedilmiş idi. Ma'lûmdur ki, ağaç urfte hudud-ı mekâniyyeden bir haddi, onun meyvesinden ekil de hudud-i ef'alden bir haddi irae eder. Bu nokta Âdem'in cennette bile mebde-i mükellefiyyetten azâde olmadığını ve bu şecere civarı, hadd-i zatında cennetten ma'dud olmakla beraber Âdem ve Havva için

---

Matruden: Kovulmak suretiyle.

bir cennet değil, bir saha-i ibtilâ olacaktı. Ve her kim olursa olsun ona, Allah Teâlâ'nın ta'yin ettiği haddi ve daire-i hukuku tecavüz ederse haksızlık ve binaenaleyh kendine zulmetmiş olacağından Âdem ve Havva'ya da, "buna yaklaşırsanız zalimlerden olursunuz" buyurmuştur.

Bu iskân ve tebliğ üzerine: فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا **Şeytan kendilerinden örtülüp gizlenen kötü yerlerini meydana çıkarmak, avret mahallerini açmak için ikisine de bir vesvese verdi.** Âdem ve Havvâ, bu lâhzaya kadar hılkatlerinde kendilerini utandıracak ve tiksindirecek çirkin pis şeylere mahalli sudur ve zuhur olacak kötü yerlerini, ne kendilerinden, ne de birbirlerinden görmüyorlar ve hattâ bilmiyorlardı. Settarü'l'uyub olan Hâlik Teâlâ, evvel emirde onu setretmiş kendilerinden gizlemiş idi. Bir rivayete göre bir nur ile nazarlarından mestur idi. Diğer bir rivayette de tırnak kabilinden bir örtü ile mestur idi. Anlaşılıyor ki, insan, ne kadar yüksek olursa olsun bilkuvve ayıbdan hâli değildir. Ve hilkatinin bütün kuvveleri şöyle dursun bilfiil muhtevi olduğu eczasına bile temamen vakıf olamaz. Bu suretle hılkat-i beşer iyiye de kötüye de müstaiddir. Ve bu isti'dadın inkişafı halktan sonra Allah'ın emr-ü nehyiyle ta'yin ve tahdid buyurduğu hudud-ı fa'aliyyete derece-i riayetiyle mütenasibdir. Binaenaleyh evveli hılkat, hadd-i emr ile mütenasib olduğundan fıtrat, ahsen-i takvim üzerine olmakla beraber kuvve-i iradiyyenin mertebe-i zuhurundan i'tibaren muhalefet-i emir, hayyizi imkânda bulunduğundan o ahsen-i takvimin zımnında bir de esfel-i safilîne sukut kabiliyyeti münderic dir ki, işte din ve emr-i İlâhî insanlığı bu sukuttan muhafazaya müteveccih olduğu gibi azm-i Şeytan da bu insanlarda o ayıbların ızhariyle bu sukuta tevcih etmektir. Ve bunun için fıtrat-ı ûlâ mucebince cennette olan Âdem ve Havva'ya mestur olan ayıp yerlerini açmak için bir vesvese vermiştir.

VESVESE

VESVESE: Aslı luğatte hışırtı, fışırtı, fısıltı gibi savt-i hafi demektir. Bu münasebetle gönülde tevali ve tekerrür eden gizli söze, vesvese ve bir nefse böyle bir söz ilka etmeğe de, vesvese vermek ta'bir olunur.

Şeytan, Âdem'e ve Havva'ya böyle bir vesvese verdi وَقَالَ ve **dedi ki:** مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ **"Rabbınız sizi, bu şecereden başka bir sebeble değil, ancak iki Melek olacağınızdan veya muhalled kalacağınızdan dolayı nehyetti."** Yâni bundan yerseniz ya yemek

---

Hayyiz: Yer, cihet.

içmek ihtiyacından Melekler gibi müstağni olursunuz, yahud ölüm yüzü görmez müebbed kalırsınız diye bir taraftan onları Âdem'e secde ile me'mur olan Meleklere imrendirmek, bir taraftan da sebeb-i maddînin takdir-i İlâhî'yi tağyir edebileceği şübhesiyle herçibâdâbad bir hulûd ve baka sevdasına düşürmek istedi. Burada meşhur bir suâl vardır. Şeytan, cennetten ihrac ve tard edilmiş olduğu halde cennetteki Âdem ve Havva'ya nasıl vesvese verebilmiştir. Buna karşı bir hayye vasıtasiyle girdi diye bir kıssa nakli şöhret bulmuş ise de bunu, eazım-ı müfessirîn rekik addetmişler ve başlıca üç vech ile cevab vermişlerdir:

1- Hasen-i Basrî Hazretleri, demiştir ki: Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu bir kuvvet ile yerden semaya veya cennete vesvese isal edebilmiştir. Bu mânâya göre "hayye" ta'birinin beşer için yılan gibi zehirnâk bir kuvve-i hayatiyyeden kinaye olması söylenebilir.

2- Ebû Müslim-i Isfehanî: "Bu cennetin, arz cennetlerinden biri olduğuna kail olduğu için Âdem ve İblis, ikiside cennette idi" demiş. Lâkin bunun suâle muntabık olmadığı zâhirdir.

3- Diğer bir takım müfessirîn de demişlerdir ki: "Âdem ve Havva bâzan cennetin kapısına yakın gelirler, İblis de hariçden gözetir yaklaşırdı. Vesvese bu suretle hasıl oldu. Her halde âyetlerin delâletine nazaran iblis'in tard ve ihrac-ı cihat-ı erbaadan ilka-i vesvese imkânını selbeder bir surette olmadığı anlaşılıyor. Bunun için vesveseye imkân bulup o maksadla öyle yaptı. وَقَاسَمَهُمَا اِنّى لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ **Ve "emîn olunuz ben, sizin nasihatçılarınızdan, hayirhahlarınızdanım" diye yeminleşti.** Yâni yemin etti de فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍ **ikisini de aldatarak sarkıttı.** Mertebe-i nezahetten ekl-i şecereye tenezzül ettirdi. Âdem ve Havvâ, hiç bir kimse yalan yere Allah'a yemin etmez sandılar aldandılar.

Binaenaleyh فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ **vakta ki, o ağacı tattılar** بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا **kendilerine kötü yerleri beliriverdi.** Masiyetin şeameti yüz gösterdi, mestur ve mahfi olan avret mahalleri açılıverdi. Bunun üzerine hayalarından وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ **Derhal üzerlerine cennet yaprağından yamalar yamamağa başladılar.** Denilmiş ki, bu yaprak, incir yaprağı idi. وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَا **Rabbları Allah Teâlâ da, kendilerine şöyle nidâ etti:** اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ **"Ben, sizi o ağaçtan nehyetmedim mi idi?** وَاَقُلْ لَكُمَا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ **ve her halde Şeytan size açık bir düşmandır demedim mi idi?"** Ki, evvelkisi, nehye muhalefetlerinden dolayı, ikincisi de, düşman sözüne aldanmalarından dolayı itab ve tevbihdir. İşte ihtarı adâvet bu sûrede sarahaten sebketmemiş ise de, bu istifhamın iktizasına ve Sûre-i Tâhâ'da اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ (*"Bunun üzerine biz de ya*

Adem dedik: haberin olsun bu sana ve zevcene düşmandır, sakın sizi Cennetten çıkarmasın ki..." Tâhâ-20/117) âyetinin tasrihine nazaran demek ki, bu ihtar da vaki' olmuş idi. Bu itaba karşı Âdem ve Havvâ, bakınız ne dediler:

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا **"Ya Rabbena, biz nefislerimize zulmeyledik, kendimize yazık ettik** وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا **ve şayed Sen, bize mağfiret ve rahmet etmezsen** لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ **hâsirler güruhundan olacağımız şübhesizdir"** dediler. Derhal vaz'iyyet-i takdir ve hatâlârını i'tirâf ve tevbe ve istiğfara müsaraatle rahmet-i ilâhiyye'ye dehalet eylediler ki, bu kelimât-ı tadarru' Sûre-i Bakara'da فَتَلَقّٰى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ (*"Derken Adem Rabbından bir takım kelimeler telakki etti yalvardı, o da tevbesini kabul buyurup ona yine baktı,....."* Bakara-2/37) âyetinde işaret olunan kelimâttır. Suâl-i İlâhî'ye karşı İblis'in zikri sebkeden cevabiyle Âdem ve Havvâ'nın bu cevablarını mukayese etmeli de bu kelimatın, derhal kalb-i Âdem'e sünuhu ne büyük bir lûtf-i İlâhî olduğunu ve tiynet-i Âdem ile mahiyyet-i İblis beyninde ne azîm bir fark bulunduğunu anlamalı ki, İblis'in nâr ve tîn mukayesesindeki sırr-ı cehaleti bu noktada vazıhan tecelli etmektedir. Denilmiştir ki, Âdem, beş şey ile bahtiyar oldu: Muhalefeti i'tiraf, nedamet, nefsini levm, tevbeye müsaraat, rahmetten ümidi kesmemek. İblis de, beş şeyle bedbaht oldu: Günahını ikrar etmedi, nedamet eylemedi, kendini levm etmeyip azgınlığını Allah'a nisbet etti ve rahmetten ümidini kesti. Maamafih emir veya nehy-i İlâhî'ye muhalefetle işlenen her hangi bir günah mağfur bile olsa sahibini nezahet-i mutlaka mertebesinden indirmeğe sebeb olmaktan hali kalmayacak demektir. Zira bu tevbe ve tedarru' üzerine قَالَ **Allah, buyurdu ki:** اهْبِطُوا **"İniniz** بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ **bâzınız bâzınıza düşmansınız** وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلٰى حِينٍ **ve size arzda bir vakta kadar bir istikrar ve temettü var."** Yâni قَالَ **Allah dedi ki:** فِيهَا تَحْيَوْنَ **"Onda, o arzda yaşıyacaksınız** وَفِيهَا تَمُوتُونَ **ve onda öleceksiniz** وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ **ve yine ondan çıkarılacaksınız, ba's-ü neşrolunacaksınız." İşte Allah, siz nev'-i beşeri arzda böyle temkin eyledi.**

Şimdi:

يَا بَنِي اٰدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ

Tadarru: İnlemek. **Müsaraat:** Teşebbüs, girişme.

وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ
يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾ يَا بَنٖٓي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا
اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا
سَوْاٰتِهِمَا اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبٖيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ اِنَّا جَعَلْنَا
الشَّيَاطٖينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾ وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً
قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَٓا اٰبَٓاءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا قُلْ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾
قُلْ اَمَرَ رَبّٖي بِالْقِسْطِ وَاَقٖيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ
وَادْعُوهُ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَ كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾
فَرٖيقًا هَدٰى وَفَرٖيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ اِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطٖينَ
اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

26- Ey Âdem oğulları, bakın size çirkin yerlerinizi örtecek libas indirdik, hil'at indirdik, fakat takvâ libası, o hepsinden hayırlı. Bu işte, Allah'ın âyetlerinden, gerektir ki, düşünür ibret alırlar.

27- Ey Âdem oğulları, babanızla ananızı çirkin yerlerini kendilerine göstermek için Şeytan, Cennetten çıkardığı gibi sakının sizi de belâya uğratmasın. Çünkü O, ve kabilesi sizi, sizin kendilerini göremeyeceğiz ci-

hetten görürler. Biz, o Şeytanları o kimselerin velileri kılmışızdır ki, imana gelmezler.

28- Ve bir edebsizlik yaptıkları zaman da: "Atalarımızı böyle bulduk ve bize bunu Allah emretti" derler. "Allah, de, edebsizliği emretmez, bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"

29- De ki: "Rabbım, Adl-ü insafı emretti. Hem her mescidde yüzlerinizi doğru tutun ve O'na, dini mahza O'nun için hâlis kılarak, ibadet edin. Sizi ibtida O, yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz.

30- Bir kısmına hidayet buyurdu, bir kısmına da delâlet hakkoldu. Çünkü bunlar, Allah'ı bırakıp Şeytanları evliya ittihâz ettiler. Bir de kendilerini hidâyette zannederler.

يَا بَنِي آدَمَ **Ey Âdem oğulları,** قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ **muhakkak ki, Biz, üzerinize fenâ yerlerinizi örter: setr-i avret eder bir libas,** وَرِيشًا **bir de riş,** yâni cemal ve mefharet kisvesi, yâhud servet-ü refah indirdik. Arzî semavî, enfüsî, afâkî, ferdî, ictimâî, tabiî, sun'î esbabını halk-u ihsan eyledik. Âdem ve Havvâ, cennette mahfuz ve mestur sâkin iken ayıbları açılarak yeryüzüne gelmiş oldukları gibi Benî Âdem'den her biri de, rahim-i maderde "meşime" içinde mahfuz ve mestur olarak merzuk olup dururken çırçıplak yer yüzüne indiler. Sonra da ayıblarını örtecek veya giyinip kuşanıp süslenecek surette fakırâne veya ganiyyâne iki nev'-i libas ile tehaffuz ve tesettüre ve hattâ tecemmül-ü tezeyyüne imkân buldular. Bu miyanda وَلِبَاسُ التَّقْوَى **takvâ libası,** hiss-i takvâ, veya takvâ ile geyim. Yâni, hiss-i hayâ ve Haşyetullah ile giyilen ve Biiznillâh maddî mânevî ayıbdan, fenâlıktan, zarar ve mehlekeden vikaye edecek olan korunmak elbisesi yok mu ذَلِكَ **bu,** خَيْرٌ **hayr-ı mutlaktır.** Nef'i mahızdır. Elbise ni'metinden tena'um ve istifade asıl bununladır. Zira hiss-i takvâsı, haşyet-ü imanı, hayâ ve irfanı olanlar bizzarure çıplak bile kalsalar lâekall Âdem ve Havvâ'nın yapraklarla tesettür ettikleri gibi ayıb ve avretlerini setr-ü muhafaza ederler. Fakat hiss-i takvâsı olmayan fâcirler, ne kadar giyinseler yine kıçları açılmaktan kurtulamazlar. Çünkü bunlar, elbise ni'metinin ayıb ve avret-i setir, harr-ü berd ve mu'ziyât ve habâis gibi esbab-ı marazdan tahaffuz, düşmandan tevakkı ve nihayet hüsn-i nazarı cezb ve su-i nazarı def'edecek, hiç kimsenin ne heyecanı şehvetine ve ne galeyanı nefretine bais olmayacak bir simay-ı salâh ve

Meşime: Ana rahmi. **Harr:** Hararet, sıcaklık. **Berd:** Soğuk, soğukluk.

sekinet-i edeb-ü vekar ile tecemmül gibi menafi'-i hakikiyye ve mekasıd-ı hasenesini düşünemez, sevk-ı şehvet, kibr-ü nahvetle riş-ü riyaş içinde i'lân-ı gurur etmek isterken bir taraftan en fenâ yerini açar, hatır-u hayale gelmez zarar ve vekahate düşer. Bunun için, riş, libas fahr-u ihtişam dahi hadd-i zatında bir ni'met-i İlâhiyye olmakla beraber bir çoklarının gözlerini kamaştıran cazibe-i zâhiriyyesine rağmen hayır ve nef'-i mahiz değil, bir meta-ı gururdur. Asıl hayır, libası takvâdadır ki, setr-i avret, hıfz-ı namus şart-ı evvelini teşkil eder. ذٰلِكَ **Bu,** yâni libas indirilmek مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın âyetlerindendir:** İnsanlığa olan lûtf-u inayetine, fadl u rahmetine delalet eden delâil ve alâimdendir. لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ **Me'muldur ki, bunu tezekkür ederler.** Bundaki vücuh-ı delâleti, hikmet-i rabbaniyyeyi düşünür, niam-ı İlâhiyye'yi hatırlar, tanır veya mütenassıh olub çirkinliklerden sakınırlar. Rivayet olunuyor ki, cahiliyye Arablarından bir takımları ezcümle humstan olmayan A'rab, yâni bedevîler Beyt-i Şerif'i uryan oldukları halde tavaf ederler ve "içinde Allah'a isyan ettiğimiz esvablarımızla tavaf etmeyiz" derlerdi. Ekseriya erkekler gündüz, kadınlar gece tavaf ederler, kadınların gündüz tavaf ettikleri de olurdu. Kadın bütün sinesini ve sinesindekileri açar ve hattâ büsbütün uryan olur, ancak orasına şarab üstüne sinek konmuş gibi hafif, seyrek bir paçavra kor, "Tavaf ederken beni kim ta'yib eder" der ve şu:

اَلْيَوْمَ يَبْدُو بَعْضُهُ اَوْ كُلُّهُ وَمَا بَدَا مِنْهُ فَلَا اُحِلُّهُ

"Bugün bunun bir kısmı veya hepsi açılır, açılarını da helâl etmem."

beytini söylerdi. İşte bu âyetler bu sebeble nâzil olmuştur.

يَا بَنِى اٰدَمَ **Ey Âdem oğulları,** لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ **sakının, Şeytan sizi meftun etmesin.** كَمَا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا **Ebeveyninizin, babanızın, ananızın sev'elerini fenâ yerlerini,** (Mücahid'in tefsirine göre) **kendilerine fenâlık veren ma'siyyetlerini, kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak, üzerlerindeki libas-i tekvayı sıyırtarak cennetten çıkmalarına sebeb olduğu gibi sizi de aldatıp fitne ve mihnete düşürmesin, sakının.-** اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ **Çünkü O ve o kabîlden olanlar, sizi, sizin onları görmeyeceğiniz cihetten görürler.** İblis de كَانَ مِنَ الْجِنِّ olduğundan o Şeytan ve O'nun hem cinsleri, zürriyyet ve cunudu insan nazarından gizlenebilen Cinn guruhundandırlar. Ve hafiyye ve casus gibi insanı görmediği tarafından vurur avlarlar. Müfessirîn demişlerdir ki: "Bundan, insanın Şeytanı hiç

Rİş/Riyaş: En pahalı elbise. **Ta'yib:** Ayıplamak.

göremeyeceği zannedilmemelidir. Görülmeyecek cihetten görebilmek hiç bir vech ile görülememeği iktiza etmez. Filvaki' bir insan bile, diğer insanı göremeyeceği cihetten görebilir. Şeytan da insanı böyle görmediği tarafından aldatır ve hattâ bâzân görünür de Şeytan olduğunu sezdirmez. Şeytan olduğun gizlemeyerek göründüğü de olur. لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ **"Sakının şeytan sizi meftun etmesin"** nehyi de gösterir ki, bir insan için Şeytan'ın fitnesinden ihtiraz ve ictinab mümkündür. Demek ki, Şeytan, gözle görünmediği halde bile O'nun şeytanet ve iğva noktaları bilinebilir. Ve bilinemediği halde bile libas-ı tekvâ, hissi iman ve haşyet onun fitnesine en kuvvetli bir mânia teşkil eder. İnsan, zâhir ve bâtıniyle maddeten ve mânen mücehhez olur, libas-ı tekvâ ile içinden dışından giyinmiş bulunursa Şeytan, onu görmediği tarafından gördüğü halde bile nüfuz edip aldatamaz. Binaenaleyh Şeytan'dan libas-ı tekvâ ile sakının. إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ **Muhakkak ki, Biz, Şeytanları iman şanından olmayan imansızların evliyası,** (Velileri, amirleri, iş başları, başlarına musallat karinleri, arkadaşları) **kılmışızdır.** İmansızlıkla şeytanet arasında bir cazibe vardır. Korusuz bahçeye haşerat musallat olduğu gibi, أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا (*"Görmedin mi biz o şeytanları o kafirlerin üzerlerine salmışız, onları kaynatıp, oynatıp, kıvrandırıyorlar."* Meryem-19/83) medlûlünce imansız kalblere de Şeytanlar musallat olur. İmansızlar, şeytaneti sever, Şeytanî haslatlara, hareketlere meftun olurlar. Hayırsız hayırsızla düşer kalkar, eşkiyanın reisi en büyük şakî olur. Bunun gibi imansızların bütün temayülleri şeytanette olduğundan önlerine şeytanlar düşer, başlarına şeytanlar geçer ve artık onları diledikleri yere sevk eder, soydurur, soyarlar. Bu suretle şeytanlara meftun olduklarından وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً **o imansızlar bir fahişe, bir edebsizlik yaptıkları zaman da,** قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا **"Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize böyle emretti"** dediler. Meselâ, keşf-i avret kadîm bir adet ve bununla beraber Allah'ın bir emri olduğunu iddiaya kalkıştılar. Ey Resul-i Kibriya, قُلْ **Sen, de ki:** إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ. **"Her halde Allah fuhşiyyatı emretmez."** Ebedsizlik, fenâlık, günah eskiden beri bir adet olabilir. Fakat şurası muhakkaktır ki, Allah, onu emretmez. Bir de tutup أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ **bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı söylüyor musunuz? Bilmediğiniz şeyi biliyormuş gibi tutturup Allah'a karşı kizb-ü iftiraya kalkışmak ve büyük cür'et ve cehalet!..** Hiç bir Şeriatte, hiç bir Peygamber'e, hiç bir vahiyde, hiç bir akılda Allah'ın edepsizliği emrettiğine veya edeceğine delalet edecek hiçbirşey yoktur. Ve iyi bilmek lazım gelir ki insanları edebsizliğe, terbiyesizliğe, ma'siyete da'vet eden sanihat-ı nefsiyye ve fikriyyenin ilm ile, ilham ile,

vahy ile alâkası yoktur. O bir Şeytan vesvesesinden başka bir şey değildir. قُلْ **De ki:** أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ **"Rabbım kıst-u i'tidali emretti."** Yani ifrat-u tefritden sakınıp i'tidal ve muvazene ile hareket ediniz. وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ **Ve her mescid yanında vücuhunuzu ikâme eyleyiniz.** Yâni her secde zaman veya mekânında, her namaz veya namazgâhta yüzlerinizi dosdoğru O'na, O'nun kıblesine dikerek ibadetine teveccüh ediniz. Namaz vakti nerede erişirse orada kılınız. Ve hepinizin yüzü bir nesakta Allah'a müteveccih olarak sırf Allah için kılınız. Kalblerinizde eser-i şirk, yüzlerinizde eser-i ihtilâf-ü i'vicac bulunmayarak muntazamen kılınız وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ **ve Allah için dininizde muhlis olarak, Allah'a dua ediniz.** Çünkü كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ **O, size nasıl başladı ise yine öyle döneceksiniz.** Yâni Allah Teâlâ, siz insanları ibtida halk-u inşâ edip dünyaya getirdiği gibi yine öyle iade edecek, âhirete gideceksiniz. Şübhe yok ki, iade, ibtidadan esheldir. Bir kerre olanın yine olabileceğinde şübheye mahal yoktur. Bunun için tabiat dâvâsına tutulup da âhireti inkâr edenler, evvel emirde tabiat kanunlarının başı bulunan, "olan yine olur" kanununu düşünmeli ve ibdaya kadir olan Allah'ın iadeye evleviyyetle kadir olduğunu anlayarak meada inanmalıdırlar. Binaenaleyh saniyen, bilmelidir ki, bu dünyaya çırçıplak gelip az çok türlü türlü giyimler bulan insanların hepsi akibet bu dünya libasından soyunup yine geldikleri gibi çırçıplak olarak dönüp gidecekler ve amellerinin cezasını bulacaklardır. Salisen, şunu hiç unutmamalıdır ki, bu geliş gidişte, bu bed'-ü avdette tecelli eden bütün hükm-ü kudret münhasıren Allah'ın olduğunda asla şekk-ü şübhe yoktur.

Analar, babalar, hısımlar, akrabalar, eşler, dostlar, efendiler, beyler, hâkimler, hükümdarlar, devletler, milletler, insler, cinler, hâsılı bütün mahlûkat bir yere gelseler, kendi kendilerine bir ferdin ne bidayeten ihyasına kadir olabilirler, ne nihayeten iadesine "İnsanı, insan yapar" diyen nice müddeiler قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ (*"Ben diriltirim ve öldürürüm", demişti."* Bakara-2/258) diyen nice Nemrudlar gelmiş geçmiştir ki, bütün arzu ve iddialarına rağmen ne bir çocuk yapabilmiş, ne de kendisini öldürmeğe gelen hasmının canını alabilmiştir. Binâenaleyh mebde' ve meadda hâkim münhasıren Allah olduğu için her gün, her lâhza ister istemez o meada doğru yürümekte olan ortadaki insan da dininde Allah için muhlis olmalı ve ancak Allah'a dua edip yalvarmalı ve bütün ihlâs-u samimiyyetle O'na yalvarıp O'na çağırmalıdır. Başladığınız gibi döneceksiniz. Öyle ki, فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ **bir kısmınızı hidayet etmiş, tevfik-ı iman**

İ'vicac: Doğru davranmamak, hakkı batıl, batılı hakk göstermek.

ile doğru yolu tutturmuş, bir kısmınızı da üzerlerine dalâlet hakk olmuş bırakıvermiş bir halde döneceksiniz. Çünkü إِنَّهُمُ onlar, o ikinci kısım, اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ **Allah'ı bırakıp şeytanları evliya ittihaz etmişlerdir.** Bununla beraber وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ **kendilerini doğru yolu tutmuş hidayettedir zannederler.** Üzerlerine dalâletin hakkolmasında ve ebediyyen dalâlette bırakılmalarında bu zannın büyük ehemmiyyeti vardır. Bu zanları olmasa idi, dalâlet üzerlerine hakk olmaz, kabil-i hidayet olurlardı.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

31- Ey Âdem oğulları, her mescid huzurunda ziynetinizi tutunun, ve yiyin, için de israf etmeyin. Çünkü O, müsrifleri sevmez.

32- De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz hoş rızıkları kim haram etmiş?" De ki: "Onlar, dünya hayatında iman edenler

için kıyamet günü halis olaraktır, bu suretle ilm ehli olanlar için âyetleri tafsil ediyoruz."

33- "Rabbım, de, ancak şunları haram buyurdu: Bütün fuhşiyyatı, açığını, gizlisini ve her türlü vebali, ve haksızlıkla bağyi ve Allah'a hiç bir zaman bir bürhan indirmediği her hangi bir şeyi şirk koşmanızı ve Allah'a bilmediğiniz şeyler isnad etmenizi haram buyurdu."

34- Her ümmet için bir müddet mukadder, müddetleri gelince bir lâhza geri de kalmazlar, öne de geçemezler.

خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ **Her mescid yanında ziynetinizi tutunuz.** Yâni, gerek tavaf ve gerek namaz halinde elbisenizi üzerinize alınız, en güzel hal ve hey'ette bulununuz, keşf-i avret insanın en büyük ayb-ü fezahati olduğundan esasen elbise, insanın bir ziynetidir. Bu da, bâlâda beyan olunduğu üzere lâekall setr-i avretten "riş" derecesine kadar mütefavittir ve en hayırlısı, libas-ı tekvâdır. Bunun için setr-i avret insana her zaman farz olduğu gibi bilhassa namazda ve tavafta da farzdır. Ve bir müslümanın namazda mümkün olan en güzel hey'et ve surette bulunması Sünnet'tir ki, cemaat ile namazda safların intizamı ve mescide giriş, çıkış ve oturuş duruşta edeb-ü haya ve vakar-u sekinet dahi bu zinet ve hüsn-i suret mefhumunun işaretinde dahil olur. Nitekim evvelki âyetlerdeki ikame-i vücuh mefhumunda da bu işareti intizam vardır. Kezalik âyetin işaret ve imâsından şu da anlaşılır ki, bir İslâm beldesinin bediî nokta-i nazardan tenzimat-ü teşkilâtında mescid ve mescid civarları en güzel mevki'leri ve merkezi ziynet noktaları ittihaz olunmalıdır. Maamafih bütün bunların içinde mescidlerin asıl ziyneti ibadet ile ma'muriyyeti ve ona alâkadar olan insanların hal-ü atvarıdır. Fenâlar, en güzel yerleri kirtelir ve çirkinletir. İyiler, en fenâ yerleri bile temizler, güzellendirir. Bunun için asıl matlûb insanların iyiliği ve güzelliği olduğundan buyurulmuştur ki: خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ *"Her mescid yanında ziynetinizi tutunuz."*

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا **Ve yeyiniz, içiniz maamafih** وَلَا تُسْرِفُوا **israf da etmeyiniz.** Haramı helâl kılmak veya halâlı haram yapmak veya ekl-ü şürbde ve ziynette hırs-u ifrat etmek gibi bir suretle hadd-i i'tidali tecavüz etmeyiniz. Çünkü إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ **O, yâni Allah, israf edenleri sevmez,** fiillerine razı olmaz, bu muhakkak. Bunun sebeb-i nüzulünde çıplak tavaf adetinden başka bir de şu rivayet olunuyor ki: Beni âmir, hacc günlerinde yemek ve yağlı yemezler, ancak bayılıp

düşmeyecek kadar kut miktarı bir şey yerlerdi ve bu suretle haclarına ta'zîm ederlerdi. Müslümanlar da, böyle yapmak istemişler bu nâzil olmuştur. Demişler ki: Bu âyette tıbbin nısfı telhis olunmuştur. Biz, bunu birkaç noktai nazarla anlıyoruz. Birincisi; tıb gerçi başlıca İlm-i emraz ile san'at-i tedavide hulâsa olunur. Fakat her ikisinden gaye sıhhattır. Binaenaleyh hıfzı sıhhat evvel-ü âhir tıbbın en büyük şartını ve maksadını teşkil ettiğinden tıbbın bir nısfı hıfzısıhhat, diğer bir nısfı da emraz ve tedavi demektir. Bu âyet ise, hıfzısıhhat şerâit-i esasiyyesini telhis etmiştir.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّت۪ٓي اَخْرَجَ لِعِبَادِه۪ **De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti,** meselâ, pamuk, keten gibi nebatattan, yün ve ipek gibi hayvanattan, zirh ve saire gibi maadinden çıkan ve insanları süsleyip tezyin eden melbusât gibi Allah zinetlerini وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ **ve rızk kabilinde tayyibâtı,** kısmet olup lezzet-ü iştiha ile intifa' edilecek, hoş hoş, temiz temiz enva'-ı me'kûlât ve meşrubatı **kim haram kılmış?"** Bu bir istifham-i inkârîdir. Yâni Allah'ın çıkardığı bu ziynetleri ve tayyibatı haram kılmak kimsenin haddi değildir. Binaenaleyh bu âyet, mat'umât ve melbusât ve enva-ı tecemmülâtta asl olan, ibâha olduğuna delildir. İbn Abbas ve bir çok müfessirîn ziyneti, melbusat ile tefsir etmişlerdir. Fakat diğer bir kavle göre israf olmamak üzere enva-ı tezyinatın hepsine şamildir ki, zâhiri de budur. Binaenaleyh min cemii'l-vücuh tanzif-i beden hayvanât ve saireden üzerine binilen binitler ve huliyyatın her nev'i, ziynet ta'birini tahtında dahildir. Çünkü hepsi ziynettir. Eğer hadîs-i Nebevî'de erkek için altın ve gümüş ve ipeğin hürmeti hakkında bilhassa nass varid olmamış olsa idi bunlar da, bu umumda dahil olurdu. قُلْ **De ki:** هِيَ **"O, ziynet ve tayyibat** لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **bu hayat-ı dünyada iman edenler için** خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **yevm-i kıyamette halis olarak vardır.** Yâni o ziynetler, o tayyibat esas i'tibariyle mü'minler içindir. Hikmet-i ihracı, mü'minlerin intifaıdır. Fakat bu hayat-ı dünyada kâfirler dahi ona, velev bitteba' olsun iştirâk ederler. Fakat yevm-i kıyamette onlar yalnız bu dünyadaki mü'minlere mahsus olacak, kâfirler aslâ iştirâk edemiyeceklerdir. Saniyen, o ziynet ve tayyibat bu dünyada her ne olursa olsun eksiklikten tatsızlıktan karışıklıktan, kederden hâli kalmaz. Yevm-i kıyamette ise, her türlü küdûretten hâli olarak vardır. O zaman o ziynet-i halısa ancak bu hayat-ı dünyada iman etmiş olanların olacak, kâfirlere de münhasıran hırman-ü elem kalacaktır.

كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **İşte bilecek olan bir kavme âyetleri, Biz, böyle tafsil ederiz.** قُلْ **De ki:** اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ **Rabbım, ancak şunları haram**

kılmıştır: الْفَوَاحِشَ **Bütün fevahışi;** yâni çirkinliği fâhiş, aşırı olan fenâlıkları, ale'l-husus füruce müteallık olan namussuzlukları, fuhş-ü fuhşiyyatı ki, مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ **gerek açık olanları olsun gerek gizli.** Meselâ, nikâhı câiz olmayanı nikâh etmek, talâk-ı bayinden sonra tecdid-i nikâh edilmeden zevciyyet muamelesini devam ettirmek, gizli fuhşiyyat cümlesindendir. وَالْاِثْمَ **ve ismi;** ale'l-umum günahı, akl-ü şer'a muhalif her kötü fiili bilhassa o ma'hud ismi; müskirât kullanmayı, serhoş olmayı, وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ **bigayr-i hakk bağyi,** (haddini tecavüzle cana, mala, ırza, yâni haysiyyet-ü hukuka teaddi ve zulmü) bigayri'l-hakk kayd-i bağyin mazmununu tasrih ve te'kiddir. Çünkü bihakkın olan bağî olmaz. وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا **Allah'a hiç bir bürhan indirmediği her hangi bir şeyi şirk koşmanızı,** yâni bütün âlem bir Allah'a delil olduğu halde Allah'a şirk koşmak için ilmî bir sültası olacak hiç bir bürhan, hiç bir delil yoktur. Müşriklik delilsiz hüccetsiz Şeytana uymaktan ibaret bir cehl-ü hamakatten ibaret bir hevadır. Bütün fevahişten, isimden, bağiden daha büyük bir haramdır. وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ **ve Allah'a karşı ilminiz olmayan şeyi söylemenizi** وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا *"Allah onu bize emretti."* dediğiniz gibi cehalet ve ilhad ile yalan söyleyerek din ve ahkâm uydurmağa kalkmanızı. İşte Rabbım, o ziynet ve tayyibatı değil, bunları haram kılmıştır." Ve ilim şanından olanlara böyle tafsil eylemiştir. Artık ehl-i ilim, bunların zımnındaki mânâları istinbat eder anlar, ona göre tatbık ve istifade ederler.

Şimdi sakın biz bu haramları yapageldik bir felâketini görmedik, nice kavmler de yapıyor bir şey olmuyor demeyiniz. Çünkü وَلِكُلِّ اُمَّةٍ **her ümmet;** az veya çok her cemaat, büyük veya küçük **her kavm ve devlet için** اَجَلٌ **bir ecel, İndallah muayyen ve müsemmâ olan bir vakit ve mühlet vardır.** Ki, azâb veya helâkleri, ona bakar. Allah'a karşı Peygamberlerini tekzib edenlerin, yalancıların, dinsizlerin, müşriklerin, bağilerin, asimlerin, edebsizlerin hepsi, dünyanın her tarafında ve her zamanında birdenbire muâhaze edilivermez. Ümem-i muhtelifeden her birine ve hattâ her ümmetten her ferde mahsus bir ecel, bir gaye-i müddet vardır. Birini şu kadar müddet zarfından mahveden bir fenâlık diğerini mahvetmek için daha az veya daha çok bir müddete mütevakkıf olur. Binaenaleyh فَاِذَا جَاءَ اَجَلُهُمْ **ecelleri geldi, mühletleri bitti mi** لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً **bir saat te'hir edemezler,** وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ **takdim de edemezler.** Yâni o eceli ne bir lâhza ileri geçebilirler, ne de geri, ne uzatabilirler ne kısaltabilirler. Vakt-ı merhunu gelince, ânî ânına derhal yakalanır, belâlarını bulurlar. Bu müddeti ise, an-

---

İsm: Günah.

cak Allah bilir. Binaenaleyh bir müddet cereyan eden bu müsaadeye mağrur olup da ilâ gayrinnihaye böyle gidecek zannetmemeli, fırsat elde iken hemen tevbekâr olup bir an evvel isyandan korunmağa ve Allah'ın emirlerine imtisal ile istikbali te'mine çalışmalıdır. İbn Abbas ve ekser müfessirînin muhtarına göre bu âyetteki ecel, siyaka nazaran mutlak ömür mânâsına olmayıp, ecel-i azab ve helâk demek olduğundan لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ (*"Her ümmetin bir eceli vardır."*) kanunu, efradı salâhkâr olan bir ümmetin dünyanın sonuna kadar payidâr olabilmesine mani' değildir. Bundan fisk-u fücur içinde payan olan ümem-i kâfire ve âsiyenin bir müddet nâil oldukları zâhirî refah ve safaya bakıp da arkalarına düşmemek ve onları bâki kalacak zannedip de ahlâk ve hareketlerini ve tavrı medeniyyetlerini nümune-i imtisal addetmemek lüzumunu anlamalıdır.

Bunun için buyuruluyor ki:

يَا بَنِي آدَمَ

اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا اُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ
بِآيَاتِهِ اُولٰئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتّٰى اِذَا جَاءَتْهُمْ
رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالُوا
ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٣٧﴾
قَالَ ادْخُلُوا فِي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِي

النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَعَنَتْ اُخْتَهَا حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا
جَمِيعًا قَالَتْ اُخْرٰيهُمْ لِاُو۫لٰيهُمْ رَبَّنَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ
عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾
وَقَالَتْ اُو۫لٰيهُمْ لِاُخْرٰيهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ
فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَٓاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ
﴿٤٠﴾ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي
الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

Meâl-i Şerifi

35- Ey Âdem oğulları, size her ne zaman içinizden benim âyetlerimi âyıtır Resuller gelir de her kim, bunlara muhalefetten sakınır ve salâhı iltizam eylerse, artık onlara korku yoktur ve mahzun olacak olanlar onlar değildir.

36- Âyetlerimizi tekzib edenlere ve bunlara imanı kibirlerine yediremeyenlere gelince böyleler, eshab-ı nârdır, hep onda muhalleddirler.

37- Zira bir yalanı Allah'a iftirâ eden veya Onun âyetlerine yalan diyen kimseden daha zâlim kim olabilir? Bunlara kitâbdan nasîbları erişir, nihayet kendilerine göndereceğimiz melekler gelip canlarını alırlarken. "Hani o, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede?" dediklerinde, "onlar, bizi bıraktılar da gaib oldular" derler ve kâfir idiklerine kendi aleyhlerinde

şâhidlik ederler.

38- "Girin bakalım sizden evvel İns-ü cinden geçen ümmetlerin içinde ateşe" buyurur. Her ümmet girdikçe hemşîresine lâ'net eder. Nihayet hepsi orada birbirlerine ulanırlar. Sonrakileri, öndekilerini göstererek: "Rabbena, derler, işte şunlar bizi yoldan çıkardılar, onun için onlara ateşten iki katlı azâb ver." Her birinize, buyurur: "İki katlı, ve lâkin bilmiyorsunuz."

39- Öndekiler de, sonrakilere derler ki: "Sizin de bize karşı bir meziyyetiniz olmadı, artık kendi kesbinizin cezası, tadın azabı."

40- Elbette âyetlerimizi tekzib eden ve onlara imanı kibirlerine yediremeyen kimselere semanın kapıları açılmaz ve cemel iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar, cennete girmezler. İşte mücrimleri Biz, böyle cezâlandırırız.

41- Onlara cehennemden bir, döşek ve üstlerinden örtüler ve işte zalimleri Biz, böyle cezalandırırız.

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ Yâni insanlar içinde Allah tarafından gönderilip Allah'ın âyetlerini tebliği ve beyan eden hak Peygamberler'e mukabil Allah'a karşı yalan uyduran, yalan yere Peygamberlik taslayıp din vazetmeğe kalkışan sahtekar ve yalancı müfterîlerden ve yâhud mütteki ve salih mü'minlerin zıddına **Allah'ın âyetlerini tekzib eden kâfirlerden daha zalim, daha haksız kim olabilir?** اُولٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ **Bunlara, kitâbdan nasîbleri erer,** ecellerine göre yazılmış, takdir edilmiş olan rızıklarından, ömürlerinden وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلِيلًا (*".... Küfredeni dahi merzuk eder de az bir zaman hayattan nasib aldırırım..."* Bakara-2/126) medlûlünce hadd-i zatında şeyi kalil olan dünya metaından kısmetlerini alırlar ve asıl nasîbleri olan yüz karasıyla giderler. ... حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا Yâni nihayet böyle olurlar. **Allah'tan gelen ölüm elçileri mevt veya azâb melekleri karşısında Allah'tan başka taptıkları gaib eyler ve kendi kâfirliklerine kendileri şehadet ederek can verirler.** O zaman قَالَ **Allah** der ve hattâ bir çoklarına demiştir ki: اُدْخُلُوا فِٓي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِي النَّارِ **Cinn-ü insten sizden evvel geçen ümmetler içinde ateşe girin.** كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ **Sâbık velâhikten her ümmet girdikçe** لَعَنَتْ اُخْتَهَا **hemşiresine,** (Arkasından gidip dalâlete düştüğü din kardeşine) **lâ'net eder.** Böyle fevc fevc girerler. حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا **Nihayet hepsi orada; o ateşte**

birbirlerine ulandıklarında قَالَتْ أُخْرٰيهُمْ **sonrakileri,** arkadan gidenleri veya sonra girenleri لِأُولٰيهُمْ **evvelkiler hakkında,** dünyada önce düşen metbu'ları veya ateşe önce girenleri hakkında Allah'a hitaben derler ki: رَبَّنَا هٰؤُلَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ **"Ya Rabbena, şunlar yok mu, işte bizi bunlar şaşırttılar. Binaenaleyh Sen, bunlara ateşten katmerli bir azâb ver." Buna karşı** قَالَ **Allah, der ki:** لِكُلٍّ ضِعْفٌ **"Hepinize katmerli, lâhzadan lâhzaya artan katlama usuliyle mütezayid muzaaf bir azâb var."** Çünkü bir kerre, iki taraf dalâlde müşterektir. Saniyen, öndekilerin ıdlâli sonrakilerin de bu idlâli kabul ile tervicleri vardır. Tâbi' ile metbu' yekdiğerinden mütekabilen kuvvet almıştır. Bu suretle bir tarafın dalâl ve idlâli, diğer tarafın onları taklid ve küfürleri yekdiğerin seyyiât ve azâbını katlama tezyid eder. وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ **Ve lâkin, siz bilmiyorsunuz. Herkes kendi acısını tattığı için bir fırka diğerinin çektiğini bilmiyor.** Yahud siz, o katlamanın baliğ olacağı namütenahiyi birden bilemezsiniz. Binaenaleyh o azabın mikdar ve suretini ve keyfiyyet ve derecesini bilmezsiniz. Onu her lâhzasını göre göre namütenahi zamanda ta'kib edeceksiniz. Ancak şunu biliniz ki, hepinizinki katlamadır. Bu cevap üzerine وَقَالَتْ أُولٰيهُمْ لِأُخْرٰيهُمْ **öndekileri de sonrakilerine der ki:** فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ **"Anlaşıldı ya sizin bize karşı bir fazlınız, bir meziyyet ve rüchanınız yoktur."** Azâba istihkakta hep müsâviziyiz. Binaenaleyh فَذُوقُوا الْعَذَابَ **siz de o azâbı o katlama azâbı tadın o acıyı çekin** بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ **çünkü kesbinizdir, kazancınızdır.**

اِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **Şu muhakkak ki, âyetlerimizi tekzib edenler,** hayr-ü şerri, hakk-u batılı, mazinin netaicini hal-ü istikbalin muktezayatını açıktan açığa gösteren delâil ve işârâtımızı yalan çıkarmağa çalışanlar وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا **ve onlardan istikbar eyleyen,** kendilerini daha yüksek farz edip bunları nazar-ı i'tibara almağa tenezzül etmek istemeyenler yok mu لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَٓاءِ **bunlara, sema kapıları açılmaz.** Ruhları yükselemez, biraz fırlasalar bile meâliye nüfuz edemezler, esrar-ı melekûta eremezler, düşerler, dua ve niyazları merdud olur. Üzerlerine feyz-u bereket inmez وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ **ve cennete giremezler,** حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ **Ta deve iğnenin deliğine girinciye kadar.** Diğer bir mânâ ile, halat iğnenin deliğine girinceye kadar. Çünkü اَلْجَمَلُ ma'lûm olduğu üzere "deve" mânâsına geldiği gibi, urgan ve halat mânâsına da gelir ki, جُمَّلْ cümmel „جُمَلْ cümel, جُمْلْ cüml, ve جُمُلْ cümül" dahi denilir. Bâzı müfessirîn, halatın, ipliğe bir nevi' müşabehetine ve binaenaleyh iğneye deveden ziyade bir münasebetine nazaran ikinci mânâyı tercih etmişlerse de ekser müfessirîn, evvelki ma'nâyı tercih ederler. Zira her iki mânânın ikisine göre de bu bir darb-ı meseldir ki, bizim, "balık kavağa çıkıncaya kadar" meselimiz gibi bir şeyin mu-

hale ta'likını ifade eder. Bu nokta-i nazardan ise, evvelki mânâ daha beliğdir. Çünkü örfen "iğne deliği" küçüklükte, deve büyüklükte meseldir. Bir şeyin ufaklığında, inceliğinde mubalağa edileceği zaman "iğne deliği gibi" denilir. İrilikte mubalağa için de, "deve" gibi denir. Alel-husus lisan-ı Arab'da bu pek ma'ruftur. Halat dahi misal olabilirse de, deve kadar mesel değildir. Bu haysiyetle olmayacak bir şeyi anlatmak için irilikte mesel olan devenin, incelikte mesel olan iğne deliğine girmesiyle darb-ı mesel şübhesiz ki, daha beliğdir. Bir de, deve girebileceği yere kendi girer. Halat ise, idhale mütevakkıftır. İmdi devenin iriliğinden başka bizatihi müteharrik bir zîhayat olması, sonra boynu, hörgücü, ayaklariyle, şekli mahsusu dahi bütün i'vicac ve acaibliğiyle göz önüne getirildiği zaman iğne deliğine girmesinde fikr-i istib'ad ve hayal-i muhal öyle bir kuvvetle tebarüz eder ki, bu kuvvet halatta yoktur. Hâsılı her iki takdirde mânâ; o kâfirlerin cennete girememelerini bir gaye-i müddet ile tahdid değil, onun muhal gibi müsteb'ad ve hattâ hükm-i ilâhî ile muhal olduğunu açık bir temsil ile tefhim etmektedir. Binaenaleyh devenin iğne deliğinden geçmesi, hadd-i zatında mümkün müdür, değil midir diye bâzı mülhidlerin yaptığı gibi beyhude münakaşâta dalmağa lüzum yoktur.

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ
نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ
﴿٤٢﴾ وَنَزَعْنَا مَا فٖي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ
وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖي هَدٰينَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ
لَوْلَٓا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُٓوا
اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ اُو۬رِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا
حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَاَذَّنَ مُؤَذِّنٌ
بَيْنَهُمْ اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ اَلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ
سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾
وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمٰيهُمْ
وَنَادَوْا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ
يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَاِذَا صُرِفَتْ اَبْصَارُهُمْ تِلْقَٓاءَ اَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا
لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾ وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالًا
يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ قَالُوا مَٓا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ
﴿٤٨﴾ اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذِينَ اَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ
عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾ وَنَادٰٓى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ
الْجَنَّةِ اَنْ اَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَٓاءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ
حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ اَلَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا
وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَٓاءَ
يَوْمِهِمْ هٰذَا وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

42- İman edip iyi iyi işler yapan kimseler (ki, bir nefse ancak vüs'ünü teklif ederiz,) bunlar, işte eshab-ı cennettirler ve hep onda muhalleddirler.

43- Bir halde ki, derunlarında kîn kabilinden ne varsa hepsini söküp atmışızdır, altlarından ırmaklar akar. "Hamdolsun o Allah'a ki, hidayetiyle bizi buna muvaffak kıldı. O, bize hidayet etmese idi bizim kendiliğimizden bunun yolunu bulmamıza imkân yoktu. Hakîkat Rabbımızın peygamberi emr-i hakk ile geldiler" demektedirler. Ve şöyle nidâ olunmaktadırlar: "İşte bu gördüğünüz o cennet ki, buna amelleriniz sebebiyle vâris kılındınız."

44- Bir de o eshab-ı cennet, eshab-ı nâra şöyle nidâ etmektedir: "Hakikat biz, Rabbımızın bize va'd buyurduğunu hak bulduk, sizde va'd buyurduğunu hak buldunuz mu?" Onlar: "Evet" demektedirler. Derken bir müezzin aralarında şu meâlde bir ezan vermeğe başlamıştır: Allah'ın la'neti o zalimler üstüne

45- Ki, Allah yolundan menederler ve onu eğip bükmek isterler ve âhireti münkir kâfirler idi.

46- Artık iki taraf arasında bir hicâb ve A'raf üzerinde bir takım rical, her birini simalariyle tanırlar. Eshab-ı Cennete, diye nidâ etmektedirler ki, bunlar, ümîd etmekle beraber henüz ona girmemişlerdir.

47- Gözleri ashab-ı nâr tarafına çevrildiği vakit de: "Ya Rabbenâ, bizleri o zalimler güruhiyle beraber kılma" demektedirler.

48- O ashab-ı A'raf, sîmalariyle tanıdıkları bir takım ricale de nidâ edip: "Gördünüz mü cem'iyyetinizin ve yaptığınız kibr-ü azametin size hiç faidesi olmadı?"

49- "Tâ şunlar mıydı o sizin Allah bunları kabil değil, rahmetine erdirmez diye yemin ettikleriniz?" dedikten sonra berikilere dönüp: "Girin cennete, size korku yok, artık siz mahzun olacak değilsiniz" demektedirler.

50- Eshab-ı nâr da eshab-ı cennete şöyle bağırışmaktadırlar: "Lütfen suyunuzdan veya Allah'ın size merzuk kıldığı ni'metlerden biraz da bizlere dökün." Onlar da, demektedirler ki: Doğrusu Allah, bunları kâfirlere harâm etti.

51- O kâfirlere ki, oyunu, eğlenceyi kendilerine din edindiler ve o dünya hayatı kendilerini aldattı. Onlar, bu günleride mülâkı olacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi inkâr ettikleri gibi Biz de, bu gün onları unutacağız.

وَنُودُوٓا اَنْ **Ve o eshab-ı cennete şöyle nidâ olunur:** تِلْكُمُوا الْجَنَّةُ **"İşte o, bu cennet,** yâni dünyada va'dolunduğunuz cennet, gönlünüzdeki bütün gıll-ü gışşı silen, altından ırmaklar akan, içinde böyle hamdederek safa-i dâimle muhalled olacağınız bu cennettir. أُورِثْتُمُوهَا **Siz, buna varis kılındınız** بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **O sebeble ki, amel ediyordunuz.** Dünyada güzel çalışıyor, iyi işler yapıyordunuz. Ehl-i cennetin bu muvaffakiyeti kendilerinden değil, mahza Allah'dan ve Allah'ın tevfik-u hidayetinden bilerek hamdetmelerine mukabil Allah tarafından bu muvaffakiyetlerini amellerinin sebebiyetine isnad edilerek böyle nidâ edilmesi, edeb-i ubudiyyet ile lûtf-i rububiyyetin ne büyük bir tecellisidir. Binaenaleyh insan çalışmalı ve lâkin muvaffakıyyeti Allah'dan bilmeli, ameline mağrur olmayıp daima hidayet-i İlhahiyye'ye sığınmalıdır. Amel, sebeb-i duhul-i cennettir, fakat fadl-ı ilahi ile.

Mirasta ölüden diriye bir intikal manası bulunduğundan buradaki miras ekseriyyetle, "fülan şey insana şeref iras eder" ta'birinde olduğu gibi mutlak i'ta manasiyle tefsir olunmak daha zahir görülmüştür. Fakat bir Hadis-i Şerif'te şöyle varid olmuştur: "Hiç bir kafir ve hiç bir mü'min yoktur ki, hem cennette, hem narda bir menzili olmasın ve binaenaleyh ehl-i cennet cennete, ehl-i nar nara dahil oldukları zaman cennet, ehl-i nara kaldırılır gösterilir, oradaki menzillerine bakarlar ve kendilerine: "İşte siz, Allah'a taatle amel etmiş olsa idiniz, bunlar sizin menzilleriniz idi" denilir. Sonra: "Ey ehl-i cennet, haydi amelleriniz sebebiyle siz bunlara varis olunuz" denilir. Binaenaleyh onların menzilleri ehl-i cennet beyninde taksim edilir.

وَنَادٰى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ **"Bir de o eshab, cennet, eshabı nara şöyle nida etmektedir."** Fahruddin-i Razi'nin nakline göre ulema demişlerdir ki: "Bu ayetten bu'd-i mesafenin, sesi idrake umumiyyetle mani' olmadığı anlaşılır." Bazı ulema da bilhassa şöyle demiştir: "Seste öyle bir hassiyyet vardır ki, yalnız bu'd, semaina mani' olmaz." Kimbilir bu hakikat evvellerin asıl bir nazar-ı hayret ve istib'ad ile karşılanırdı. Fakat zamanımızda "radyo" ve "televizyon"

Bu'd-i Mesafe: Gidilen yolun uzaklığı.

keşfiyyatının bu hakikat-i Kur'âniyye'yi nasıl tezahür ettirdiğini görüyoruz. **بَيْنَهُمَا حِجَابٌ Cennet ile cehennem beyninde bir hicab وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ ve A'raf'ta bir takım rical vardır.** Bu hicab, sure-i Hadid'de فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ (*"...Derken aralarına bir sur çekilmiştir, bir kapısı vardır: İçi rahmet onda, dışı ise o cihetten azab,...."* Hadid-57/13) kavl-i İlahisi'nde mezkûr olan sûrdur.

A'RAF

A'RAF: "Arf"in cem'idir. Arf ise, her hangi bir mürtefi' yer demektir ki, bu münasebetle atın yelesine, horozun ibiğine "arf" denilmiştir. Binaenaleyh A'raf, kavl-i meşhure göre cennet ile cehennem arasındaki hicabın, surun mürtefi' tepeleri demek olur. İbn Abbas'dan, sıratın şerefeleri diye bir kavil de mervidir. Fakat Hasen-i Basrî Hazretleri demiştir ki: "A'raf ma'rifettendir. Ve mânâ "Ehl-i cennet ile ehl-i nârı simalarından tanımak üzere bir takım rical vardır" demektir. Kendisine, bu rical: "Hasenat ve seyyiatları müsavi olan kimselerdir." denildikte dizine vurmuş ve: "Bunlar, demiş, Allah Teâlâ'nın ehl-i cennet ile ehl-i nârı tanımak ve birbirinden temyiz etmek üzere ta'yin buyurduğu bir kavmdir. Vallahi bilmem belki bâzısı şimdi beraberimizdedir." Hâsılı A'raf üzerindeki ricalin tefsirinde başlıca iki kavil vardır. Birincisi, Ebu Huzeyfe ve saireden mervi olduğu üzere bunlar, amelde kusur etmiş ve mizanda hasenat ve seyyiatları müsavi gelmiş bir taife-i muvahhidindir ki, cennet ile cehennem arasında bir müddet kalırlar. Sonra Allah Teâlâ haklarında bir hüküm verir. İkincisi bunlar, Enbiya, şühedâ, ahyar, ulemâ, veya rical suretinde görünür Melâike gibi dereceleri yüksek bir takım zevattır denilmiş ki, evvelkine göre **لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ "...Bunlar ümid etmekle beraber henüz ona girmemişlerdir."** kayîdleri, nidâ eden eshab-ı A'raf'ın halini beyandır. Yâni eshabı cennet, cennete girmiş, bunlâr girmemişlerdir. Fakat tama' ve ümid ederler. Onlara gıbta ederler de, "selâm ve selâmet size" derler. İkinciye göre ise, o sırada eshab-ı cennetin halidir. Yâni ehl-i Cennetin henüz cennete girmemiş ve girmek ümidinde bulunmuş oldukları sırada da dır ki, eshab-ı A'raf onları, selâmetle tebşir ederler.

رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ "...simalarıyla tanıdıkları bir takım ricale nida edip" Velid ibn Mugîyre, Ebu Cehil, Âs ibn Vail ve akranları "Allah, Selman ve Ammar ve emsallerini cennete koyacak da bizi cehenneme atacak ha. Böyle şey olmaz! Allah, bizim hizmetkârlarımızı, çobanlarımızı bize tafdil etmez," derlerdi ki, işte eshab-ı A'raf'ın مَا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ **"....gördünüz mü**

cemiyetinizin ve yaptığınız kibr-ü azametin size hiç bir faidesi olmadı." diye bağırdıkları bunlar ve bu gibilerdir. Ve أهؤلاء الذين **"Ta şunlar mıydı?"** diye işaret ettikleri de onların istihkar ettikleri Selman ve Ammar gibi ehl-i imandır.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

52- Filhakika Biz, onlara öyle bir kitâb gönderdik ki, iman edecek her hangi bir kavme, bir düstur-ı hidayet ve rahmet olmak için tam bir ilm üzere onun fasıla fasıla ayırd ettik.

53-Onlar, hele bakalım nereye varacak diye onun ancak te'vilini gözetiyorlar. O'nun te'vili geleceği gün önceden O'nu unutmuş olanlar şöyle diyecekler: Hakikat Rabbımız'ın, Peygamber'i hakkı tebliğ etmişlermiş, bak şimdi bizim şefaatçilerden hiç biri var mı ki bize şefaat etsinler? Veya geri döndürülür müyüz ki yaptığımız işin gayrisini yapsak?" Yok doğrusu nefislerine yazık ettiler ve o iftira ettikleri şeyler onlardan gaib olup gittiler.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُ **O kâfirler, ancak te'vilini gözetirler. TEVİL:** Esasen bir şeyi meâline irca' etmek, varacağına vardırmaktır. Yâni hayat-ı dünyaya

mağrur olan o kâfirler, bu kitâba iman etmezler de, "Bakalım meâli neye varacak" diye sonunu gözetirler. İman edeceklere bir hidayet ve rahmet olarak ilim üzere tafsil edilen ve ati için haber verilen va'd-ü vaîdlerin ileride bilfiil tatbikatiyle vaki'de sıdkının tebeyyün etmesine intizar ederler. Hâsılı işi ilerisine atarlar, âhirete inanmak için kıyametin kopmasını, âhiretin bilfiil gelmesini, istikbalin hal olmasnı beklerler. Halbukî يَوْمَ يَأْت۪ي تَأْو۪يلُهُ **te'vili geleceği, o haberlerin tatbik olunacağı gün,** o kıyamet günü يَقُولُ الَّذ۪ينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ **bundan evvel onu unutanlar,** hatırlarına getirmek ve ona göre amel etmek istemiyenler, şöyle diyeceklerdir: قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ **"hakikaten Rabbımız'ın Resuller'i emr-i hakk ile geldi.** Peygamberler'in dedikleri doğru imiş, olmaz zannettiğimiz oldu. فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ **Şimdi acaba bizim şefaatçilerimiz var mıdır ki** فَيَشْفَعُوا لَنَٓا **bize şefaat etseler de** azâbdan kurtarsalar, اَوْ نُرَدُّ **yâhud geri çevrilsek, dünyaya döndürülsek de** فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذ۪ي كُنَّا نَعْمَلُ **yapageldiğimiz işlerin gayrisini yapsak"** Böyle diyecekler. Fakat o gün قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ **kendilerini ziyan etmiş,** وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ **ve iftirâ edegeldikleri şeyler,** Şefi' olur diye uydurup bel bağladıkları putlar, o bâtıl ma'budlar yanlarından yitmiş gitmiş bulunacaklardır. Ve bunun böyle olacağında hiç şüphe yoktur. Çünkü:

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ
يَطْلُبُهُ حَث۪يثًاۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِه۪ۜ
اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُۜ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٥٤﴾ اُدْعُوا رَبَّكُمْ
تَضَرُّعًا وَخُفْيَةًۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَۚ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا
فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًاۜ

إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾ وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ
الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا
سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ
الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ
إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

Meâli Şerifi

54- Fılvakı' Rabbınız o Allah'dır ki, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, Sonra Arş üzerine istiva buyurdu. Geceyi gündüze bürür, o, onu kışkırtarak ta'kib eyler, güneş ve Ay ve bütün yıldızlar emrine müsahhar. Bak halk O'nun, hüküm Onun, evet o Rabbül-âlemîn olan Allah ne ulu!...

55- Rabbınıza yalvara yalvara ve için için dua edin ki, her halde O, haddi aşanları sevmez.

56- Yeryüzünü ifsad etmeyin, ıslahından sonra da hem havf, hem şevk ile O'na kulluk edin. Her halde Allah'ın rahmeti yakındır muhsinlere.

57- Ve O, O Allah'dır ki, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci yollar. Nihayet bunlar, o ağır ağır bulutlârı hafif bir şey gibi kaldırıp yüklendiklerinde bakarsın Biz, onları ölmüş bir memlekete sevketmişizdir. Derken ona su indirmişizdir de, orada her türlüsünden semereler çıkarmışızdır. İşte ölüleri böyle çıkaracağız, gerektir ki, düşünür ibret alırsınız.

58- Hoş memleketin nebatı, Rabbın'ın izniyle çıkar, fenâsının ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz: Şükredecek bir kavm için âyetleri böyle tasnif ederiz.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ى **Hakikaten Rabbınız,** Mâlik ve Hâkiminiz, mercii, umurunuz, Efendiniz, **ancak o Allah'dır ki,** خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ى سِتَّةِ اَيَّامٍ **semavat ve arzı altı günde halk etti.** Başınız üstünde yükselen müteaddid gökleri ve ayağınızın altında çiğnediğiniz yeri, ulviyyat ve süfliyyatiyle bütün bu muhtelif şeylerden her birini bir mikdar ile takdir ve bir vakti tahsis ederek hepsini ezel ve ebede nazaran ancak altı gün sayılacak kadar mahdud vakitlerde yarattı. ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ **Sonra da Arş üzerine istiva eyledi.** Alçaklı, yüksekli bu muhtelif mahlûkatı, birbirine benzemiyen ve henüz bir devr-i tekerrür ve ıttırada girmemiş olan hilkat-ı ibtidaiyyeleriyle vakit vakit halkettikten sonra hepsini taht-i hüküm ve tasarrufunda tutarak alesseviyye hepsine sahib ve merci' olarak cümlesi üzerinde dilediği gibi muntazamen ve muttariden icrayı ahkâma da girişti. Arzdan semavâta, semavattan Arş-a varıncıya kadar bütün mahlukat O'nun taht-ı hüküm ve idaresinde lemhadan lemhaya, halden hale; suretten surete, devirden devre, hudus ve fenâ ve ıhtilâf-ü temasül ile tahavvül edip gitmekte, o ise zeval ü halelden, ıztırab-u tegayyurdan münezzeh bir hâkimiyet-i kâmile ve temamiyyet-i mülkiyye ile hepsi üzerinde bir düze hâkim, hepsinin fevkında bir ulüvv-i mutlak ile müteâli, her şeyden üstün, ve bütün devletlerden, saltanatlardan üstün, ulviyyetin en yüksek misali olan Arş-ı A'lâdan da üstün ve daima üstün. Ve bununla beraber yekdeğerine karşı meratib ve derecat-ı mütefavit olan bütün eşyaya, وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ (*"... ve biz ona "habli verid"den daha yakınızdır."* Kaf-50/16) müeddasınca nisbeti bir, adl-ü hakîm لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌ (*"...O'nun misli gibi bir şey yoktur ve O öyle semi' öyle basirdir."* Şûrâ-42/11) عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ (*".... ve Allah herşeye şahid'tir."* Sebe'-34/47) بِكُلِّ شَيْءٍ مُح۪يطٌ (*".... uyan ki o herşeye muhit."* Fussilet-41/54) İlâh-i vâhid olarak icray-ı rububiyyet etmektedir ki, bu istivâ mutlak ve lâyezâldir. Yâni Tevrat tercemelerinde denildiği gibi halktan sonra çekildi, istirahat etti değil, hak ettiği bütün mahlûkat üzerinde lâyezal bir saltanat ve hakimiyyet ve bir düze hâlikiyyet ve rububiyyet ile tedbiri emir ve icray-ı ahkâm etmektedir.

SİTTETİ EYYAM: Bâzı müfessirîn bu altı günü, eyyam-ı dünya denilen ma'ruf günler diye telâkkı etmişlerdir. Filvaki' luğaten yevm denilince evvelâ, şemsin arza tulûıyle gurubu beynindeki müddet demek olan gün mânâsı tebâdür eder. Lâkin henüz arz ve şemsin bulunmadığı halk sırasında bu mânâ ile bir gün tasavvur olunamıyacağı bedihî ve Kur'ân'ın bir çok yerlerinde olduğu

---

Habli verid: **Boyun damarı, şahdamarı.**

gibi yevmin vakit mânâsına geldiği de lisanen ma'lûm bulunduğundan burada da altı gün, altı vakit mânâsiyle tefsir edilmek lâzım geleceği bir çok müfessirîn tarafından ihtar edilmiştir. Bunun mikdarı ise, ma'lûm olan güne müsavi veya ondan kısa veya uzun olması mümkündür. Nitekim وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلَى فِئَةٍ (*"Her kim böyle bir günde onlara dönüp çarpışmak için toparlanmak veya diğer bir takım da mevki almak halleri müstesna olarak arkasını dönerse...."* Enfâl-8/16) kavl-i ilâhîsinde yevm böyledir. فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (*"... bir gündeki miktarı sizin sayınızdan bin sene eder."* Secde-32/5) Âyetinde bizim saydığımız günlerle bin sene, diğer فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ (*"Ki ona melaike ve Ruh urve eder, bir günde ki mikdarı elli bin sene tutar."* Meâric-70/4) âyetinde ise, elli bin sene mikdarı ile beyan buyurulmuştur ki, bunlar da, eyyam-ı Âhiret namıyle ma'ruftur. Ve İbn Abbas, Kâ'b, Mücahid, Dahhak gibi eazımı mufessirîn de buna tevfikan tefsir etmişlerdir. Buna göre altı günde demek, mikdarı binlerce seneye baliğ olur altı vakıtta demektir. Fakat maksud-i beyan, bunların mikdar-ı imtidadı değil, bu mikdarın ezele ve istivanın ıtlak ve ebediyyetine nazaran altı gün denecek kadar mahdud vakitlerden ibaret bulunduğunu anlatmak olduğundan altı gün buyurulmuştur.

Maamafih şayanı dikkattır ki, burada rububiyyetin biri halk, biri istiva olmak üzere iki mertebe-i tecellisi olup âlemdeki mevcudatın evvelâ mahz-ı harika olan misalsiz bir halk ile başlayıp, ba'dehu bir seviyye-i nizama dahil olduğu ve her iki halde de hâkimiyyet-i İlâhiyye tahtında bulunduğu anlatılırken, سِتَّةِ اَيَّامٍ ile bilhassa semavat ve arzın âdet ve nizam dediğimiz tekerrür temasül ve ıttırad ile tevali ve imtidad devirlerine tekaddüm eden ve temasülsüz bir fark, misalsiz bir icad ile mahz-ı hârika olan ilk halk lâhzaları gösterilmiş ve mahz-ı hârikanın mutlak olan nizam ve istiva devirlerine nazaran altı adedinin meratib-i a'dada ve eyyam-ı bekaya nisbeti gibi ekalli kalil olduğu ifade kılınmış olmak i'tibariyle diğer bâzı müfessirînin dediği gibi bu altı vaktin eyyam-ı dünya mikdariyle ve hattâ ondan daha az bir mikdar tevaliy ile mülâhaza edilmesinde daha muvafık bir mânâ vardır. Bu surette iki halk beyninde geçen mütemasil imtidad lâhzaları, istiva hükmünde olmakla tayy-ü tecrid edilerek evvelâ dumandan ecraına, nâr-ı semumdan türâba, türâbdan suya, sudan hayata geçmek gibi yalnız halk-ı evvel lâhzaları mütalaa olunmak lâzım gelir. Sonra de, bu altı gün hakkında bâzı tafsilât gelecektir. [Fussilet-41/9, 10, 11, 12 ayet ve tefsirlere bak!] Ki, ona nazaran bunun ikisi semavata, dördü de arza aid görünmektedir. Bununla beraber Müslim-i Şerif'te rivayet olunan bir hadîsin

delâletine tebean bâzı müfessirînin tercih ettikleri veçh ile سِتَّةِ أَيَّامٍ ın yalnız arza müteallık olması da muhtemildir ki, bu takdirde mânâ, "Rabbınız ancak o Allah'dır ki, semavatı ve altı günde arzı halk etti" demek olur. Hâsılı işbu altı günün ta'yini mahiyyet ve tafsili hususatı ilm-i İlâhîye tefviz olunması lâzım gelen bir mânâ-yı müteşabih olmakla beraber bundan kat'î olarak şu neticelere vasıl olmuş oluruz:

Evvelâ âlem, kadim değil, görüldüğü üzere bir mecmua-i hâdisattır ki, vücudunda da bekasında da Hâlik Teâlâ'ya muhtacdır. Ve yalnız O'nun taht-ı hükmündedir.

Saniyen, mecmu-ı âlem, kadim olmadığı gibi def'aten ve basit bir surette halkedilmiş de değildir. İbtida muhtelif lâhzalarla vahidden müteaddide giden, ba'dehu teaddüd içinde bir terkib ve içtimâa dahil olan ve fakat mütenâhi bulunan bir tedric ile halkedilmiş ve bilâhare bu tedrice ihtilâf ve temasül içinde tekerrür ve tevâli ile bir suret-i ittirad verilmiştir ki, bu ittirad tevalisi de bir seviyyede bizatihâ sabit ve müstekir değil, istivâ-i rabbanî tahtında mütehavvildir.

Bu mânâ-yı tedric münasebetiyle burada şu iki sual meşhurdur:

Birincisi, halktaki bu tedric, وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (*"Emrimizde başka değil birdir, bir lemhi basar gibidir."* Kamer-54/50) medlûlüne münafi değil midir? İkincisi, def'aten halk, kudret-i ilâhiyye'ye delâlette daha eblâğ olmaz mıydı? Cevab: Hayır. Gerçi bir halk bir haysiyyet ile hem def'î, hem tedricî olmaz. Def'iyyet, tedrice münakızdır. Bununla beraber def'iyyet tedricin şartıdır. Tedric, muhtelif halk lemhalarının terettüb ve tevalîsi demek olduğundan beynlerinde bihasebilhamil münafat bulunan def'iyyet ve tedric arasında bihasebittehakkuk umum ve husus-ı mutlak vardı. Her tedricde bir defî' vardır. Lâkin her defî'de tedric yoktur. Filvaki' Cenab-ı Hakk her neyin halkını veya ifnâsını murad ederse, «كُنْ» der ve derhal muradı dilediği veçh ile vaki' olur. Ve bu lemhada bir değil, lâ yuad ve lâ yuhsâ şeyler halk-u ifnâ edebilir. Nitekim bir yağmur lemhasında ne kadar sayısız katraların halkolunup düştüğü ve bir tulu' lâhzasında hesabımıza sığmaz bir çok hâdiselerin bir anda vukuu görülür. Ve bütün şuun-ı hak böyle vahid olan bir lemha-i vicdan ile müşahede olunur. Fakat bunun böyle olması lemhaların teaddüd ve tevalyisiyle kudretini selbetmez. Çünkü kudret-i İlâhiyye hiç bir veçh ile kabil-i tenahî değildir. Binaenaleyh emr-i vahidin bir lemhada halkı kesire kifayeti, buna mukabil halklar beyninde

---

Lemhi Basar: Göz atma, çabuk bir bakış. **Tenahi:** Son bulma, bitme, tükenme.

bir terettüb-i mahsus ile tedricen halk kudretine münafi de olmaz. Hem tedric lemhalarının her birine nazaran, وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ (*".... emrimizde başka değil birdir..."* Kamer-54/50) hükmü sadıktır. Hem de mecmuuna nazaran bir silsile-i tedric ve terettüb carîdir.

Saniyen, yalnız def'aten halki, kudrete delâlette daha eblâğ da değildir. Zira bu hasır da, bir tenahi-yi kudret şaibesi vardır ki, ikinci bir halka imkân yok zannedilir. Ve tertib ve terkib ile halk kudreti ta'til edilmiş ve delilsiz bırakılmış olur. Evet, Allah Teâlâ, dilese idi bu günkü semavat-ü arzı bütün muhteveyatiyle def'aten halka kadirdi. Fakat bu surette dünkü âlem olmaz, iki mahlûk beyninde bir terettüb ve tevâli mülâhazasına imkân kalmazdı. Hayden meyyit, meyyitten hay, ateşten toprak topraktan su, çamurdan hayat zuhur etmek şöyle dursun leyl ü nehar teakub etmez, insandan, insan bile doğmazdı. Atalarımız yaratılırsa biz olmazdık, biz olursak onlar olmazdı ve yâhud hepimiz olur fakat ata evlâd olmazdık ve şimdiki halkın imkânına delil bulamazdık. Ve o halde o âlem, bu âlem olmazdı. Hiç bir tedric olmadan bütün mahlûkat bir daf'ada ve bir lemhada halk edilmiş olsa idi, hiç biri diğerinin halkına şahid olamayacağından hem halk delili bulunmaz, hem de tabiat-i eşyanın tasarruf-ı İlâhîye mahkûm ve müsahhar olduğu anlaşılmaz, âlem, kadîm bir tabiat zannedilirdi. Sonra hiç tedric bulunmasın demek rübubiyyet bulunmasın demek olduğundan da gaflet edilmemelidir. Binaenaleyh bir çok def'î hilkatleri de mutazammın olan tedric ve terettüb ile halkın kudret ve rübubiyyet-i Hâlik'a delâlet nokta-i nazarından pek büyük ehemmiyeti vardır. Ancak bu tedricin evveli hilkatte altı güne tahsisi mes'elesi kalır ki, bu da sırf bir irade-i İlâhiyye mes'elesidir. Bu tercih, fâil-i muhtarın ihtiyarına aiddir.

İSTİVÂ

İSTİVÂ: Ragıb, der ki: اسْتَوَى fiîlinin iki sureti isti'mali vardır. Birisi, iki veya daha ziyade fâile isnad olunur: اسْتَوَى زَيْدٌ وَعَمْرٌو فِي كَذَا *"Zeyd ve Amr eşit oldu."* denilir ki, «تَسَاوَيَا» demektir. Nitekim لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ (*"... Bunlar ındallah müsavi olmazlar, Allah zalimler gürühuna hidayet vermez."* Tevbe-9/19) هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (*"... Hiç bilirlerle bilmezler müsavi olur mu?....."* Zümer-39/9) buyurulmuştur. Diğeri de bir şeyin fîzâtihi i'tidaline ıtlak olunur: ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى (*"Bir kuvvet sahibi, hemen duraklandı."* Necm-53/6) gibi ki, لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ (*"Ki sırtlarına kurulasınız....."* Zuhruf-43/13) فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ (*"Binaenaleyh sen mahiyetindekilerle geminin üzerine çıktığında da de ki: Hamd O Allah'a ki bizi o zalim kavimden kurtardı."* Mü'minun-23/28) فَاسْتَوَى

عَلَى سُوقِهِ ("....*derken sakları üzere bir düzeye dizilmiş.....*" Feth-48/29) kezalik kelâmı Arabda اِسْتَوٰى فُلَانٌ عَلَى عَمَلِهِ اِسْتَوٰى اَمْرُ فُلَانٍ hep bu kabildendir. «على» ile ta'diyesinde bir istilâ mânâsını iktiza eder. «إلى» ile ta'diyesinde de bizzat veya bittedbir intiha mânâsını iktiza eyler. İlh... Bu suretle istiva lûgatte; bir düze olmak ıstıkrar etmek, yâni karar kılmak veya kararını bulmak, ulüvv-ü isti'lâ, yâni yükselmek veya yüksek olmak, ta'bir-i âharle üstün olmak, bir düze kurulmak, müsavi veya mümasil veya denk olmak, dosdoğru varmak veya kasdetmek, istilâ eylemek mânâlarına gelir.

ARŞ

ARŞ: Esasen sakf demektir ki, bir binanın veya yerin muhıt-ı ulvîsini teşkil eder. Bir eve nisbetle tavanı, tavanına nisbetle üstündeki çatısı, kubbesi, tepesindeki köşkü, tahtaboşu, cihannüması, hep Arş medlûlünde dahildir. Buna müteferri' olarak çadır ve çardak gibi yükselen ve gölge veren her şeye ıtlak olunur. Bu suretle Arş mefhumunun en kat'i lâzımı, ulviyyet ve fevkiyyet mânâsıdır. Bu münasebetledir ki Arş, mülûkün üzerine cülûs ettikleri taht mânâsında müteâref olmuş ve tahtın lâzımı olan mülkten ve izzet-ü saltanattan kinaye de kılınmıştır. ثُلَّ عَرْشُهُ denilir ki, mülkü, muhtell oldu, yıkıldı, bozuldu demektir. Mülkü kıvamında ve işi yolunda, emri muntazam ve muttarıd olduğu zaman da, اِسْتَوٰى عَلَى عَرْشِهِ وَاسْتَقَرَّ عَلَى سَرِيرِ مُلْكِهِ ("*Arşına hakim oldu. mülkünün tahtına yerleşti*") denilir. Bunlardan başka bir işin medar-ı kıyamı olan şeye ve bir şeyin rüknüne ve bir cemaatin müdebbir-i umurları olan reislerine ve «عوا» denilen suret-i şimaliyyenin tarafı esfelinde "Acüzü'l-esed" ve "Arşu's-simak" dahi denilen dört küçük yıldıza ve tabuta ve kuyunun dibinden adam boyu kadar taşla örüldükten sonra ağzına kadar yukarısına yaptıkları ahşaba, ve ayağın parmak tarafına doğru yüzündeki yumruca tümseğe ve kuşun yuvasına dahi denilir. Ve müteaddid mânâlarda masdar da olur.

Âyet'el-Kürsî'de beyan olunduğu üzere bâzıları, «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ» ("...*O'nun kursisi bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır...*" Bakara-2/255) olan Kürsî ile Arş'ın bir şey olduğuna zahib olmuşlardı ki, ikisini de taht mânâsından me'huz olarak mülâhaza etmişler demektir. Fakat ekseriyyetle menkul olduğuna göre, Arş, Kürsî'nin de fevkındadır. Bu suretle Kürsî, taht mânâsiyle mülâhaza olunursa Arş, onu muhıt olan saray ve sarayın sakfı gibi veya bütün muhit-ı memleket gibi mülâhaza edilir. Ve Kürsî, "mevzı-i kademi'l-Arş" olduğu rivayetine göre payitaht mânâsiyle mülâhaza olunursa Arş da, taht mefhumiyle mülûhaza edilir. Ve bu iki mânâ mülâhazasiyle Arş, lisan-ı şer'ide mecmu-ı

âlemi ihata eden ve tahdid ve takdiri ukul-i beşeriyyeden haric ve hakikati, ilm-i İlâhîye müfavvaz bulunan bir muhit-ı a'lâ olmak üzere şayi' olmuştur ki, semavat, cennet, Sidre, Kürsî hep bunun tahtında tasavvur edilir. Bu bir müntehadır ki, âlem tasavvuru burada biter. Fakat vücud-i hak bitmez ve Sidre-i Müntehâ geçilmeden Hakk Teâlâ'nın müşahede-i cemaline erilmez. Nitekim Resulullah, Mi'rac'da Sidre-i Müntehâ'yı geçmişti. Evvelki mülâhazaya göre Arş'ın ihatası, bir ihata-i mekâniyye, ikinci mülâhazaya göre de bir ihata-i mâneviyye kabîlinden olmak iktiza eder. Şimdi bu vücuh-i meani ile «ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ» nazm-ı celilinden şöyle bir mefhum tebadür eder: "Sonra da bir düze taht üzerine kuruldu". Fakat bundan ne anlamalıdır?

Burada evvelâ şunları, nazar-ı dikkatten dur tutmamak lâzım gelir:

1- Mânâ-yı ma'rufiyle Taht, bir hukümdarın icra-yı hükûmet ederken üzerine kurulduğu bir cism-i mahdud-ı mahsustur. Fakat asıl ehemmiyyeti cismaniyyetinde değil, lâzımı olan hükm-ü izzet ve saltanatındadır.

2- Bütün semavatın fevkında ve bütün âlem-i muhıt olan Arş'ın ma'ruf olan taht mânâ-yı mahduduna temamen bir hakikat-i lûgaviyye olarak muntabık olamıyacağı şübhesizdir. Binaenaleyh bunda behemehal mecazî veya kinaî bir mânâ bulunmak ve daha doğrusu Arş ve Taht ism-i cins iken, «الْعَرْشِ» vaz'-ı şer'î ile bir ism-i has gibi mülâhaza olunmak lâzım gelir. Ve o halde bu Arş'ta cismiyyetin zaruriyyeti de iddia olunamaz.

3- Arş, bir cism-i küll olsun, fakat cihet ve cismaniyyetin hepsi buna müntehi olduğundan bunun fevkinde cisim, mekân, cihet tasavvuru tenakuz olur. Burada "Sidretü'l-müntehâ" mefhumunu iyi düşünmek lâzım gelir.

4 – «عَلٰى» nın hakikî mânâsında ne mekânî, ne zamenî bir zarfiiyyet yoktur. Bu bir isti'lâ ifade eder. Gerçi ulüvv ve fevkiyyet bir cihet iham eder. Lâkin mefhumu bütün mekân ve cihat-ı muhıt olduğunda bu isti'lâda cihet de mutasavver olamaz. Ve Binaenaleyh «عَلَى الْعَرْشِ» fevka'l-mekân ve fevka'l-cihat, aliyyü'la'lâ bir ulüvv ile isti'lâ ifade eder ki, asıl isti'lâ-i hakikî de budur. Bu, cemi' izafat-ı tahtine alan öyle bir isti'lâdır ki, hiç bir kayd-ü keyfiyyetle mukayyed olmadığından kabil-i ihata değildir. Biz, bu ulüvvün ifade ettiği izafet-i ma'lûlün illete, mahkûmun hakime velhasıl bütün vücud-i mümkinatın vücud-i vacibe, ale'l-umum mahlûkatın halika olan nisbeti teessür ve ihtiyacı olmak üzere kendi izafetimizle düşünebiliriz.

5- İstiva, hadd-i zatında sırf cismanî bir mefhum değildir. Bunun cismanî

olup olmadığına isnad olunduğu faili veya medhulü de bir karîne olur. Meselâ, «اسْتَوَى أَمْرُهُ» denildiği zaman bu istivânın gayr-ı cismanî olduğundan şübhe yoktur. Kezalik «اسْتَوَى فُلَانٌ عَلَى أَمْرِهِ» denildiği zaman da böyledir. Burada ise fail, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"...O'nun misli gibi bir şey yoktur..."* Şûrâ-42/11) olan Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh Arş üzerinde istivâ-yi İlâhî'yi Allah ile madune'l-Arş mahlûkat beyninde bir bu'd, bir fasl-ı mekânî iktıza eden cismanî bir mânâ ile mülâhazaya imkân yoktur. Zira وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ (*"Biz ise ona sizden yakınızdır ve lakin görmezsiniz."* Vakıa-56/85) dur.

6- Bir hükümdarın tahtına culûs edip kurulması mefhumunda bile asıl maksud olan mânâ, cismanî bir culûs değil, hükümdarlık sıfatiyle ittisafıdır. Bu öyle bir mânâdır ki, hükümdarın taht sayesinde değil, tahtın hukümdar sayesinde kıyamını ifade eder. Ve bir hükümdarın tahtında istikrarı cismen taht üzerinde oturup kalması değil, hakimiyyetinde devam ve bekası demek olur. Fakat bu mânâ diğer hükümdarlarda ve tahtlarda tam, mutlak ve hakikî değil, muvakkat, nisbî ve arazîdir. Bunun hakikat-i mutlakası ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur. Binaenaleyh istivadan bu mânânın Allah'da zatî, tam ve hatta fevka't-tamam mutlak ve hatta fevka'l-ıtlak ve hakikî, yâni cismaniyyet ve ruhaniyyet gibi vücud-i imkânî ile değil, vücud-i vücubî ile mütehakkık olduğunu anlamak iktiza eder. Bunu anlayabilmek için de hakikat-i vücudün cism-ü cismaniyyata munhasır olmadığını ve hatta cismaniyyetin bir vücud-i arazî ve izafîden ibaret bulunduğunu ve mâ'rifet-i Hakk için cisim ve ruhun fevkına geçilmek lâzım geldiğini sezmek şarttır. Bunun içindir ki, cisimden başka vücud, cismanî yükseklikten başka ulviyyet duyamayanlar, bu babda şer'an bir dereceye kadar ma'zur sayılırlar.

7- İstivâ bir faile isnad edilmiş ve Arş'a da «عَلَى» ile taallûk etmiş bulunduğu için bunda Allah Teâlâ'nın seviyye-i Arş ile müsavat veya ittihadına değil, bilâkis Arş'dan üstün ulüvv ve kibriya-i mutlakına delâlet vardır. Yâni «اسْتَوَى مَعَ الْعَرْشِ» değil, «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» tir. Bu ise, Allah'ı nefs-i âlemle birleştiren hulûl veya ittihad nazariyyelerini redd-ü ibtal ile عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (*"Allah herşeye şahid'tir."* Sebe-34/47), بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (*"O herşeye muhit."* Fussilet-41/54), لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) mânâlarının lâyezaliyyetini tezkir eden bir tevhidi nezih isbat eder. Binaenaleyh bunda bir teşbih değil, pek yüksek bir tenzih tasdik etmek lâzım gelir.

Bunun için bu mes'elede ulema-i rasihîn şu iki mezhebden biri üzerindedirler: Birincisi, Selef mezhebidir ki, Allah Teâlâ'nın mekân ve cihetten

mütealî olduğunu kat'iyyen tasdik ile beraber Arş üzerine istivâsı sıfatına da Muradullah vech ile iman etmek ve ale't-tafsil te'viline dalmayıp وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللّٰهُ (*"Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir."* Âl-i İmran-3/7) medlûlü üzere hakikatin ilm-i İlâhîye tefviz eylemektir ki, Ehl-i Sünnetçe asıl muhtar ve mu'temed olan da budur:

وَرَبُّ الْعَرْشِ فَوْقَ الْعَرْشِ لٰكِنْ . بِلَا وَصْفِ التَّمَكُّنِ يَا ابْنَ خَالِي

"Ey dayımın oğlu, arş'ın Rabb'ı, arşın üstündedir, fakat yerleşme vasfı olmaksızın."

İmam-ı Malik ibn Enes Hazretlerine bir gün bir adam: كَيْفَ اسْتَوٰى diye bu âyetteki istivânın keyfiyyetini sual eylemiş ve müşarün'ileyh de biraz başını eğip mürakabeye daldıktan sonra vücudunda şiddetli bir ter boşanmış ve demiştir ki: "İstivâ ma'lûm, keyf gayr-ı ma'kul, buna iman vacib ve bu sual bid'attir. Zannediyorum ki, sen, dâll bir adamsın." Ba'dehu emretmiş, o adamı huzurundan çıkarmışlar. Aynı mânâ selefin daha bir çoğundan menkuldür. Bizim Hanefiyyece asıl mervi olan da: "Arş üzerinde istivâ, Allah Teâlâ'nın bilâ keyf bir sıfatı" olduğudur.

İkincisi, ahiren zuhur edip istivâdan tecsim veya ittihad şübhesi çıkarmağa çalışan ve Selefin sözlerini bu babda bir nev'-i tesettüre hamletmeğe kalkışan ehl-i ehvaya karşı müteahhirînin ihtiyar ettiği te'vil-i sahih meslekidir ki, edille-i akliyye ve nakliyyeye nazaran Hakk Teâlâ'ya nisbeti caiz olmayan ihtimalât-ı batılayı atarak cevazında şübhe edilemeyecek bir meâl-i sahih taharrisine girişmektir. Bunda başlıca üç, dört kavil hasıl olmuştur:

1- Bâlâda gösterildiği vech ile örfi lisanda «اِسْتَوٰى عَلٰى عَرْشِهٖ ، اِسْتَقَرَّ عَلٰى سَرِيرِ مُلْكِهٖ» ta'birleri temamiyyet-i mülkiyye ile intizam-ı emirden kinâye olarak kullanılır ki, «ثُلَّ عَرْشُهُ» nun zıddır. Binaenaleyh ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (*"Sonra Arş üzerine istiva buyurdu."* A'râf-7/54-Yunus-10/3) nazm-ı celilinde de en zahir ve en müsbet mânâ: "Bütün mahlûkat üzerinde muttariden tedbir-i emir ve muntazaman icra-yı ahkâm ile bilâ halel nefaz-ı kudret ve cereyan-ı meşiyyetten" kinâye olmasıdır. Bu mânânın hadd-i zatında hakiyyeti şübhesiz olduğu gibi akibinde, يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖ (*"Filvaki Rabbınız O Allah'tır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra arş üzerine istiva buyurdu, geceyi gündüzü bürür, O onu kışkırtarak takip eyler, güneş ve ay ve bütün yıldızlar emrine musahhar."* A'râf-7/54) kezalik Sûre-i Yunus'ta, ثُمَّ اسْتَوٰى

Taharri: İncelemek, aramak. **Bila halel:** Eksik olmadan.

عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ (*"Sonra arş üzerine istiva buyurdu emri tedbir ediyor."* Yunus-10/3) buyurulması buna bir kariyne veya tefsirdir. Hasen-i Basrî Hazretleri bunu «اِسْتَوٰى اَمْرُهُ» diye ifade etmiştir ki, ayni mânâyı isnad-ı mecazî suretinde göstermiş demektir. Yâni istivanın Zat-ı İlâhîye nisbet-i hakikatte fiil ve emrinin vasfı olmsı i'tibariyledir. «ثُمَّ» buyurulması da, buna bir karine gibidir. İlk halk lâhzaları, kabil-i mukayese hiç bir misl-ü misal ile mesbuk olmayan ve hiç bir tekerrür ve temasül tevalisi tazammun etmeyen muhtelif mahlûkatın yeniden yeniye halkları ile cereyan ettiği, ta'bir-i aharle eyyam-ı sitte henüz devr-i tekerrüre girmemiş bulunduğu için evvel emirde halk hiç bir ıttırad-ı mutazammın olmayacağından, o demlerde istivâ, mülâhaza olunamaz. O vakitler tecelliyat-ı rabbaniyye كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ. (*"Arşı su üstünde idi."* Hûd-11/7) medlûlü üzere hiç bir seviyyede durmayan bir cereyan-ı muhtelif ifade eder. Meselâ, bir amâ, bir duman, ondan bir cirm-i semavî, ondan ateş, ondan toprak, ondan su, ondan nebat ve hayvan yaradılır giderken bu fiilde henüz bir âdet, bir ıttırad, bir istiva yoktur. Hepsi harika hepsi muhteliftir. Fakat halk böyle mücerred bir fark ve ihtilâf cereyanından ibaret kalmamış, ihtilâf içinde az çok bir temasül ile bir düze tekerrür ve tevali etmiş, ihtilâf-ı küllî ile muhtelif olan ve mahiyyetleri başka başka bulunan mahlûkattan sonra ihtilâf-ı cüz'î ile muhtelif mahlûkatı müttefika ve mütemasiyle de yaratılmış, yaratılanlar ta'dil ve tesviye edilmeğe, hudus ve fenâ tevali etmeğe, meselâ, buluttan ateş ve su, su ile topraktan hayat bir def'a değil, bir çok def'alar yaradılmağa ve giderek nebat nebattan, hayvan hayvandan, insan insandan yapılmağa başlamış ve artık o vakıttan i'tibaren zamanda bir devr, muhtelif işlerde bir nesak ve ıttırad tecelli etmiştir ki, buna, Sünnetullah, Adetullah denilir. Ve istiva vasfı bundan i'tibaren mülâhaza olunabilir. Ve işte خَلَقَ ثُمَّ اسْتَوٰى terahisi de bunu iş'ar eder. Hâsılı istiva ne fiil-i vahid, ne de mahz-ı ihtilâf ile değil, bir tekerrür ve temasül nisbeti ile mülâhaza olunabilir. Bu ise, zatında taaddüdden, tekessürden, tegayyürden münezzeh olan Allah Teâlâ'nın ancak ef'ali beynindeki nisbeti tevafuk i'tibariyle bir sıfat-ı fiiliyyesi demek olur. Nitekim Süfyan-ı Sevrî Hazretleri bunu: فَعَلَ فِعْلًا فِى الْعَرْشِ سَمَّاهُ اسْتِوَاءً. "Arş'da bir fiil yaptı ki, istivâ tesmiye etti" diye ifade etmiştir. Diğer bâzı ulemâ da: اِسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ: اَىِ اسْتَقَامَ الْكُلُّ عَلَى مُرَادِهِ بِتَسْوِيَةِ اللّٰهِ تَعَالَى اِيَّاهُ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ. فَسَوّٰيهُنَّ yâni hepsi Allah Teâlâ'nın ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ. فَسَوّٰيهُنَّ kavl-i (*"....sonra semaya inayet buyurdu da onları yedi sema halinde nizamına koydu..."* Bakara-2/29) keriminde beyan olunan tesviyesiyle muradı üzere bir isti-

---

Temasül: Birbirine benzeme. **Tevali:** Birbiri ardınca sıra ile gitmek. **Müttefika:** Aynı fikirde olan. **Hudus:** Yeniden meydana gelme. **Nesak:** Tarz, usul. **Terah:** Sonraya bırakma.

kamet aldı." demiştir ki, bu da, kinâyede zikrolunan intizamı emr ile muttariden cereyanı meşiyyet mânâsının diğer bir ifadesi olarak sıfat-ı fiili iş'ar demektir. Ancak bunda istivânın esas ı'tibariyle mahlûkatın vasfı olması hususunu bir tercih şaibesi vardır. Halbuki âyet, bu istivâyı Arş'ın da üzerine geçirmiş olmak i'tibariyle Allah'a tahsis eylemiş yâni mahkûmun mahkûmiyyette istivâsını değil, yalnız hâkimin hâkimiyyette istivâsını anlatmıştır.

2- İstivânın istilâ mânâsına olmasıdır ki, "halk ettikten sonra da evvelinden âhirine kadar hepsini kudret ve galebesi, velâyet ve hâkimiyyeti tahtînde tuttu" demek olur. Bunun بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا (*"O her şeye muhit"* Fussilet-41/54) mânâsına münasebeti zâhirdir. Maamafih istilâ ihatadan daha şümullüdür. Gerçi İbn Arabî: "Biz istilâ mânâsına bir istivâ bilmiyoruz" demiş ise de şairin:

قَدِ اسْتَوَى بِشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقِ

"Bişr, kılıçsız ve kan dökmeden Irak üzerine müstevi yâni müstevli oldu."

beytiyle iştişhad olunarak buna cevab verdiği meşhurdur.

3- Arş'ın mülk ve memleket ve istivânın isti'lâ mânâsına olmasıdır. Bu da, öbür mânâlarla mütelâzım olmakla beraber ayrıca bâzı fevaidi dahi müş'irdir. Birincisi, «عَلَى» nın mânâsına bilhassa bir nazar-ı dikkati calibdir. İkincisi, Allah Teâlâ'nın, kendilerini hâkim-i mutlak gibi farzeden beşerî saltanatlar fevkındaki ulüvv-i hâkimiyyetine öbür mânâlardan daha ziyade bir ihtarı tazammun eder. Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın yalnız sıfat-ı fiiliyyesi i'tibariyle değil, bütün sıfat-ı zatiyyesiyle ulüv ve kemal-i mutlakında ısrar eder. Ve bu nokta-i nazardan «ثُمَّ» nin mânâsındaki terahi, halk ve istivâ beyninde değil, mertebe-i beyana aid bir terahi-i rütbî olur.

4- Bir de şöyle: اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ ، اي اسْتَوَى كُلُّ شَيْءٍ فِي النِّسْبَةِ اِلَيْهِ تَعَالَى فَلَا شَيْءَ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ ، اِذْ كَانَ تَعَالَى لَيْسَ كَالْاَجْسَامِ الْحَالَّةِ فِي مَكَانٍ دُونَ مَكَانٍ Allah'a nisbette her şey müsaviydir. Hiç bir şey, O'na diğer bir şeyden daha yakın değildir. Çünkü Allah Teâlâ bir mekânı bırakıp ta diğer mekâna hulûl eden ecsam gibi değildir." Diye de tefsir edilmiştir ki, nisbet-i İlâhiyye'de nefy-i mesafe ve isbat-i adil nokta-i nazarından bilhassa şayân-ı dikkat bir mânâdır. Yâni Allah, Arş üzerine öyle bir isti'lâ ile istivâ etmiştir ki, sema ve semada bulunanlar O'na daha yakın, arz ve arzda bulunanlar daha uzak bir mevki' ve mesafede değil, hepsi müsavi bir nisbettedirler. Bundan istivânın müsavat mânâsına ahzolunduğu zannedilmemeli-

---

Uluv: Büyüklük. İsti'lâ: Galib olmak.

dir. Zira maksad, müsavatın lüzumu veya lâzımı olan bir vasf-ı zatî veya nisbîdir. Nitekim istivanın diğer mânâları da müsavattan bir intiza' ile mülâhaza olunur. Bu mânânın mekâniyyatta tasavvur edebileceğimiz misali, iki tarafı müsavi arasındaki vasatın ve muhıtı daireye nazaran merkezin vaz'iyyetindeki istiva ve i'tidaldir ki, bunda müsavat nisbet-i tarafeyn veya muhit noktalarına aid olur. Ve vasat ve merkezde ancak bunlara bir kararda mensubün'ileyh olmak mânâsı mülâhaza olunur. Bu suretle Arş ve Taht mefhumu muhit mânâsından başka bir de merkeziyyet fikrini telkin eder. Fakat unutmamak lâzım gelir ki, muhit madununda olan muhtelif noktaların merkeze nisbeti müsavi değil, mütefavit bu'ddedir. Halbu ki, وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ (*"Hem O O'dur ki gökte de ilah yerde de ilahtır. Ve hakim O'dur, alim O."* Zuhruf-43/84) medlûlünce nisbet-i İlâhiyye'de böyle bir tefavüt de mülâhaza olunamıyacağından bu tefsir, istivâ-i İlâhî'nin bu hendesi mânâya da mekîs olamayacağını ve bunu anlamak için bütün bu'd ve mesafe kaydinin de tayyedilmesi lâzım geleceğini bilhassa anlatmıştır. Ve filhakika mekân ve cihet, bu'd ve mesafe mefhumları da tahte'l-Arş'tır. «عَلَى الثَّرَى» değildir. Allah, her şey üzerine ale's-seviyye hazır ve nâzırdır. O'nun misline benzer hiç bir şey yoktur. Binaenaleyh istivası da, keyfiyyeti ma'lûm olan hiç bir istivâ ile kabil-i kıyas olamaz. Ve zat ve sıfat-ı İlâhiyye hakkında varid olan kelimat, münhasıren, hakayik-ı lügaviyye mefhumatiyle değil, birer hakikat-i şer'iyye olarak mülâhaza ve teemmül olunmak lâzım gelir. Bunun için burada Arş ve Taht'ın asıl levazımı ulviyyesi olan intizam hükm-ü saltanatı, tenfizi emr-ü iradeyi, istilâ ve isti'lâyı, ihata-i kudret ve kemal-i ma'dileti unutup da istivâ kelimesinin lisanda cülûs veya kıyam veya ittikâ ile istikrarda dahi kullanıldığından dolayı Allah, tıpkı bir taht, bir sandalye veya dam üstünde duran bir şahıs vaziyyetinde Arş'a istinad etmiş bir düze oturuyor veya dikiliyor veya yatıyor gibi bir tasavvura zahib olmak aklen ve şer'an pek büyük bir cehalet olur. Böyle bir mânâya lâfzın lûgaten müsaadesi varsa da şer'an ve aklen yoktur. Ve işte bervech-i bâlâ beyan olunan mânâlar, bilhassa bunu anlatmak ve öyle bir tevehhümü def'etmek içindir ki, her biri bir mânâ-yı sahihtir. Nazm-ı celilin de hepsine hem lisanen, hem şer'an ve hem aklen ihtimal ve müsaadesi vardır. Maamafih en doğrusu bunları, hey'et-i umumiyyesiyle mülâhaza etmek ve kabil-i ihata olmayan istivâ-i İlâhî'nin hakikatinde tevakkuf eylemek lâzım gelir. Çünkü halk, semavât-ü arz, eyyam-ı sitte, Arş mefhumlarında bile, mavera-yı idrâkimize giden bir «العلم» rüknü vardır. O halde bütün bunların üzerine taallûk eden istivânın haki-

---

Mütefavit: Birbirinden farklı. **Bu'd:** Uzaklık. **Mekis:** Zıt.

kati seviyye-i idrâkimizden pek yüksek olduğunu i'tirâf etmelidir. Bu i'tibar ile iman edilecek tefsir, cumhur-ı Selefin mezhebine göre tefsirdir ki, şudur: "Allah, semavât ve arzı evkat-ı mahsusada halketti, sonra da hudus ve fenâ, tehayyüz ve cihet şaibelerinden münezzeh olarak murad ettiği mânâ ile Arş üzerine istivâ eyledi" ilh... Fakat böyle demek bu nazm-ı celilde bizim anlayabileceğimiz hiç bir mânâ yoktur demek olmadığından da gaflet edilmemek istiza eder ki, bunu âyetin maba'di tavzih ve isbat edecektir.

Baksanıza, يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ geceyi gündüzü iğşa ediyor, bürüyor. İstilâ ve hâkimiyyettin en geniş tezahüratından olan bu iki zıd hılkatin birini diğerine peyderpey kaplayıp duruyor. Hey'et-i âlemde ziyayı zulmete giydirip gaşyettirdikten sonra, bir de çevirip zulmeti zıyaya giydiriyor. Onu, ona gışa, örtü yapıp sardırıyor. Burada hem يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ (".... *geceyi gündüzün üstüne sarıyor...*" Zümer-39/5) hem يُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ ("...*gündüzü gecenin üstüne sarıyor...*" Zümer-39/5) mazmunlârına biri bil'ibare, biri de bil'işare olmak üzere delâlet vardır. Iğşa اغطا. babından olmak ve bunda mef'uli evvelin ma'nen fail olması asıl bulunmak hasebiyle gecenin gündüzü gaşyetmesi, yâni يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ (".... *geceyi gündüzün üstüne sarıyor...*" Zümer-39/5) mazmunu bil'ibare olmak zahirdir. Yâni her akşam görülüyor ki, Allah Teâlâ, alemde âfak ve enfüsü istila etmiş bir muhıt-ı küll, bir hâkim-i küll gibi görünen gündüz hılkatini; mekanî ve zemani inbisat ve imtidadiyle aydınlık hissini, hem göz gündüzünü, hem öz gündüzünü bir akşam emriyle tayyedip karanlığın, karanlık hissinin içine sokar, gece hılkatinin taht-i istilasına verir. Gün, ufuk ve histen gaybubet eder. Zulmet içinde tahte'l-his bir âleme girer, cihan başka bir cihan olur. Parlıyanlar söner, sönenler döner, elvan ve eşkâl siyahlar giyer, yayılan mekânlar dürülür bükülür, durmaz zamanlar tutulur geçilir, gözler kararır gönüller daralır ve siz artık gündüzü ve onun maiyyetindeki her şeyi ve kendinizi gece içinde, bir hayal altında sinmiş, gizlenmiş, mağlûb, mahkûm, mahbus bulursunuz ve hatta öyle gaşyolunursunuz ki, bayılır, kendinizden geçer, uyur, zulmet-i ademe gömülürsünüz. Hem ne halde gaşyettirir? يَطْلُبُهُ حَثِيثًا **Bu, onu hasîsâne taleb ederken,** yâni gündüz geceyi veya aksi takdirde gece gündüzü teşvik ile kandırılmış, tehyic olunmuş bir talib gibi bütün sür'at ve hızıyla bilâ fasıla ta'kib edip kovalarken Allah Teâlâ, gündüzün bu taleb-i hasîsi hilâfına olarak o mağlûb ve mahkûm geceyi getirir bir lemhada tepesine geçirir, bir anda galib-i mağlûb, mağlûbu galib kılar. Ve bu gaşyi dilediği kadar istimrar ettirir.

Tehyic: Heyecanlandırma, coşturma.

Ve bu igşayı bir kerre değil, müstemirren yapar. İşte bunu yapan Allah'dır. Bu igşada ilk lemhası i'tibariyle bir halk müşahedesi ve bunun istimrar ve tekerrüründe bir istivâ-i İlâhî burhanı vardır. Bu suretle, ne gündüz geceyi sebkedip temamen mağlûb edebiliyor, ne de gece gündüzü وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ ("**....** *ne de gece gündüzü geçer.*" Yasin-36/40) Böyle bir hareket-i devriyye tevaliysiyle bir idare-i muntazame tahtında alt, üst, iç, dış olarak döner döner giderler. Bir düzeye saltanat-ı rabbaniyyeyi i'lân ederler. Gerek mekân ve gerek zaman, gerek âfak ve gerek enfüs nokta-i nazarından âlem, ne yalnız bir gündüz devleti olur, ne de yalnız gece. Kezalik bunlar, âlemin bir kısmında daima biri, bir kısmında da daima diğer biri sabit ve müstekırr olmak üzere iki devlet-i müstekille de teşkil edemezler. Her biri, her lâhza nevbetle ve mütekabilen bir nokta-i istivâden geçer, mafevk ve adil bir idarenin taht-ı hükm-ü nüfuzunda bilmünavebe yekdiğerini gaşy-ü istilâ edip maiyyetine alarak devrederler. Öyle bir idare ile devrederler ki, yalnız teakub ve telâhuk ile kalmaz, mütekabilen biri diğerin gaşy ile tedâhul de ederler. Gündüz gecenin ardında önünde halef ve selefi olduktan başka altına veya üstünde, içinde veya dışında madunu ve maiyyeti dahi olur. Dünkü gündüz, hem bu gecenin önünde geçmiştir, hem de içinde ve altında gizlenmiştir. Bununla beraber ne gündüz geceye irca' olunur, ne de gece gündüze. Temayüzleri mahfuz, tehalüfleri mazbut, fakat istilâları müteadilen ve bilmünavebe maklûb ve bikarar. Halbuki tabiat-i nehara ve taleb-i hasisine bakılınca bir kerre nur zulmeti çiğnedikten, gündüz geceyi gaşyettikten sonra bir daha bırakmaması, daima geceye hâkim kalması, istilâ ettiği yerde sönmemesi, yâni istivâsına ale'l-ıtlak sahib olması iktiza ederdi. Kezalik tabiat-ı leyle bakılınca da gündüzün asla meydana çıkmaması, gecenin istiva-yi arş'a sahip olması lazım gelirdi. İkisine birden bakılınca da aralarında ne bir devir, ne bir hareket bulunmaması, her birinin diğerini ale's-seviyye tevkif edip ta'til-i fa'aliyyet ettirmesi icab ederdi. Demek ki, leyl-ü neharın talebi gibi eşyaya nisbet olunacak bir ıttırad, bir tabiat yok değildir. Her hangi bir şey, mücerred kendine ve kendi haline nazaran mülâhaza edildiği takdirde bir haslet-i ıttıradı haiz olur ki, buna onun tabiati veya mukteza-yı zâtı denilir. Fakat tabiat, bizatiha müessir ve hâkim değildir. Nitekim leyl-ü nehar tabiatlerini muktezalarının hilâfına mahkûm eden bu iş her ikisinin ve tabiatin fevkinde bir iştir. Binaenaleyh icab-ı hakikî de icad gibi fevka't-tabiadır. Meselâ, tabiat nokta-i nazarından bakıldığı zaman tahrik edilen herhangi bir cismin fezâda ilâ gayrinnihaye hareket-i mustekîme ile hareket edip gideceği mülâhaza olunur ki, buna, atâlet veya

---

Gaşy: Bayılma **Teakub:** Birbiri ardınca olma. **Tevkif:** Tutma.

istishab denilir. Ve filvaki' bütün harekât-ı akliyyenin mantıkı gibi tasavvur olunan ve mukteza-yı tabiat denilen kanun-ı ıttıradın hükmü budur. Halbuki lede'l-istıkra âlemde böyle bir hareket yoktur. Bir zıddının mukavemetine ma'ruz olmayan ve mukteza-yı tabiati tevkif ve tahvil edilemiyen hiç bir şey bulunmuyor. İşte bu, öyle bir noktadır ki, bize tabiat-ı eşyanın hâkim değil, mahkûm olduğunu gösterir. Ve vakıatı ta'yin ve icab (determine) eden illet-i mucibenin fevka't-tabia olduğunu ve istishabın bir hüccet-i müsbite olmadığın isbat eyler.

İmdi hey'et-i âlemin mekân ve zamanda âfak ve enfüste leyl-ü nehar hükmünden haric olmadığı, âlemin tamamen veya kısmen gündüz veya gece içinde bulunduğu, yâni zarf-ı zaman, zarf-ı mekândan daha vâsi' olup zarf-ı mekânın ya gece veya gündüz halinde bir zarf-ı zaman lemhasına sığdığı ve nur-u zulmet tevalisiyyle leyl-ü neharın da zarf-ı zaman tabiatinin iki hadd-i mütekabilini çizdiği mülâhaza olununca ikisi bütün âlem-i müstevli olan nur-u zulmeti, leyl-ü neharı birbirine katan ve hılkatler üzerinde müessir olan, bu emr-i igşa ve idare bütün âlemin favkında Hakk Teâlâ'nın, كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ ("...*O her gün bir şe'indedir.*" Rahman-55/29) medlûlü üzere doğrudan doğru bir emr-ü tasarrufu ve Arş üzerine istiva-i rabbanînin her gün tecelli eden bir burhan-ı meşhudu olduğu derhal idrak olunur. Aynı hükm-ü tasarruf, aynı idare, aynı bürhan, cazibe ve dafia, hareket ve sükûn, hararet ve burudet, rütubet ve yübuset, hayat ve memat, gam ve sürur ilh... gibi ale'l-umum ezdad-ı müzdevicenin mütekabilen ve mütenaviben devr ve hükümlerinde müsbet ve menfi elektrik gibi bütün tabay'i muhtelifenin izdivacatında ve hatta tabiat-ı vahidenin tenevvuatında dahi caridir. Bütün müttefiklerin ihtilâfları, muhteliflerin ittifakları, zıdların devr-ü tenavübleri doğrudan doğru Halik Teâlâ'nın tabiat-i mahlûkat üzerinde istiva-i hâkimiyyetini gösteren birer şahidlerdir. Fakat leyl-ü nehar bunların hepsini muhtevi olduğundan "igşa-i leyl-ü nehar" tabiatler üzerindeki bütün bu tasarrufatın âfak-u enfüste en umumî ve en vazih bir tebliğ-i resmîsi, يَطْلُبُهُ حَثِيثًا de alâka-i tezaddın mütezammın olduğu bütün (?)ebat-ı mütekabiliye ıhtar ile bu lemha-i igşada mul(?) tahavvüle uğrayan iki zıddın tabiî nokta-i nazardan bulundukları halleri tasvir ve bu hali aks-ü tahvil eden emr-i igşanın fevka't-tabia olan ve istiva-i Hakk'ı gösteren hasisasını izhar ve beyandır.

TALEB: Ayn veya mânâ her hangi bir şeyin ele geçmesi için vücudunu teharri ve ta'kib demektir.

Şe'n: Hal, iş. Burudet: Soğukluk. Yübuset: Kuruluk.

HASÎS: «حَثّ» masdarından fe'il bimânâ fa'il veya mef'ul olarak «حَاثّ» veya «مَحْثُوث» mânâlarına gelir ki, burada biri talibin, biri de matlûbun halini gösterir. Hass ise, tergib-ü teşvik ile kandırıp kızıştırmak veya kanıp kızıştırmak demektir ki, müteaddi de lazım da olur. Ve bir ısrarı ve isti'cal-ü sür'ati istilzam eyler. Bunun için hasis, sadece seri' veya müserri' mânâsına da gelir. Ve binaenaleyh neharın leyli taleb-i hasisi de sür'at ve ısrar ile bila fasıla ta'kibi mânâsiyle tefsir edilmiştir. Bu ta'kib ve sür'at hallerinin böyle hass-ü taleb gibi iki kelime-i ruhiyye ile ifadesi ise, bir hayli nüket ve maani-yi dakikayı ilham eder.

Evvela: Bunda bir lemha-i igşanın ehemmiyyetini iyice mülahaza ettirmek için ruha ve hadisat-ı ruhiyyeye bir nazar-ı dikkatı celbetmek vardır ki, buna şu faideler terettüb eder:

Birincisi: Leyl-ü neharın hayat ve ruhaniyyetle olan alâka-i mühimmesini hatırlatır.

İkincisi: Ruh ve hadisat-ı rûhiyye olmadan mekân ve zamanda hiç bir takib ve hareket mülâhaza olmayacağını imâ eder.

Üçüncüsü: Leyl-ü nehar mefhumlarının yalnız âfakî değil, enfüsî haysiyyetle de mülâhaza edilmeleri lüzumunu ihtar eyler.

Dördüncüsü: Bir neharın istimrarı demek olan ve taleb ile ifade olunan hareket zat-ı nehara isnad olunması lâzım gelen bir fiil, yâni ziya-yı şemsin meyl-i mahsusunu ifade eden bir fiil-i tabiîsi olmakla beraber bunun sırf kendi kuvvetiyle kalmayıp haricinden mün'akis olan ve hass ile ifade edilen bir te'sirin te'yid ve tahrikiyle dahi alâkadar olduğu ve hattâ bu fiil-i tabiînin mağlûb edildiği gaşi sırasında bu te'siri haricînin fazlaca bir tebarüzü bulunduğu iş'ar olunurken bu hareketin ne yalnız miyhanikî, ne de yalnız dinamikî olmayıp iki haysiyeti de tezammun ettiği anlatıldıktan başka, bunun birisinin taleb, birisinin de hass ile ifam edilmesi her iki haysiyyetin sırf şuurî değilse bile şuur ile alâkadar bir emr-i mânevîye raci' olduklarına ve iğşa-i mezkûrun, bütün bunların zıddına olarak vaki' olduğuna işaret edilmiş bulunuyor. Ve sonra bu işaratın hasılı olarak şu anlatılmış oluyor ki, gaş-i mezkûr hem âfakî, hem enfüsîdir: Leyl-ü neharın gaşyi anında istiva-i İlâhî bürhanı olan şe'n-i hak, mekânı zamanda, zamanı ruhta, ruhu bir emirde dürüp tayyederek zihni harice intibak etiren bir lemha-i iğşada, yâni وَمَا اَمْرُنَا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (*"Emrimizde*

İstimrar: Devam etme.

başka değil birdir, bir lemhi basar gibidir." Kamer-54/50) medlûlü üzere bir izafet-i rabbaniyyeden ibaret olan bir emirde velhasıl şeriki selbeden bir icab, hükmünde tecelli eyler. Yoksa binlerce leyl-ü nehar geçirip de ruhu duymayanların bu tecelliden ve bu bürhandan haberleri bile olmaz.

Şurası ma'lûmdur ki, gündüz güneşin, gece de diğer ecram-i semaviyyenin bir saltanatı görünür ve binaenaleyh gündüzün taleb-i hasisi güneşin talebine raci'dir. Şu halde gündüzün taleb-i hasisine rağmen geceye gaşyedilişindeki mağlûbiyyet şemsin bir mağlûbiyyeti demektir. Ve filvaki' bununla güneş istilâ etmiş olduğu bir memleketi, bir Lemha da terke mecbur kılındıktan başka oraya sarf-u neşretmiş olduğu zıyasının da derhal söndürüldüğü şübhesizdir. Gündüzün geceyi gaşyinde de diğer ecramın hükmü böyledir. Bunun için leyl-ü neharın bu iğşasından şu dahi sabit olur ki, وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ **Allah, Şemsi, Kameri ve bütün nücumu da emrine müsahhar olarak halketmiştir.** İbn Âmir kıraatında وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ okunduğuna göre Şems, Kamer ve bütün nücum O'nun emrine musahhardırlar. Hiç biri vücud ve fiilinde bizatihi mucid ve mucib değildir. Hiçbiri, Allah'ın emrine, irade ve tasrifine mukavemet ve muhalefet etmez ve edemez. Gerek sultan-ı nehar görünen Şems, gerek mülûk-i leyl gibi görünen Kamer ve nücum وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا (*"Bu suretle onları iki günde yedi Şema olmak üzere yerine koydu, ve her semada ona aid emrine vahiy verdi, ve Dünya semayı kandillerle donattık ve hıfzettik, işte bu hep O Aziz alîmin takdiridir."* Fussılet-41/12) medlûlünce kendilerine verilen emr-i İlâhîye itaat ve inkiyad mecburiyyetindedirler. Hilkatleri, mahiyyetleri, tabiatleri aldıkları emre musahhariyyetten ibarettir. Allah, semavat ve arza ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا (*"Sonra semaya doğruldu da o bir dumanken ona ve Arza gelin, ikinizde ister istemez, dedi."* Fussilet-41/11) buyurmuş, onlar da, أَتَيْنَا طَائِعِينَ (*"Geldik istiye istiye dediler."* Fussilet-41/11) demişlerdir. Hiç biri kadîm olmadığı gibi mahkûmiyyetten âzade bir istivâ-i Arş'a malik de değildir. Hepsi mahlûk, hepsi irade-i İlâhiyye'ye tabi', saltanat-ı Rabbaniyyenin icabına musahhar, O'nun tedbir-ü hikmeti ile tahvil ve tasrifine göre cereyan eden vazifekârlar, fermanberlerdir. Yürü derse yürürler, dön derse dönerler, dur derse dururlar, parla derse parlarlar, sön derse sönerler ilh... kendilerine ve kendi mukadderatlarına kendileri hâkim olmayan bütün bu ecram kendi kendilerine ve sırf kendi namlarına ne bir şey icad edebilirler, ne de bir şeye bir hal-ü şan icab edebilirler.

أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ **İyi bilmeli ki, bütün halk da O'nundur, emir de. Evvel-**

ü âhir takdir-ü tekvin de O'nun, icab-ı teşri' de. Binaenaleyh hacm-ü mikdarı bulunan mahlûkat da O'nun milki, onlar üzerinde cereyan eden hacimsiz mikdarsız emirler de. Yâni yaratma da O'nun, yürütme de O'nun; cims-ü cismaniyyat, madde ve suret, O'nun icad-ü ıhtıraı, onların yürüten kuvvet ve ruh O'nun te'sir-ü izafeti. O'ndan başkası ne ma'dumate vücud verebilir, ne de mümkünata vücub. İcad O'nun, icab O'nun, harika O'nun, bütün mâsivâ O'nun taht-i hükmünde halk-u emrinden ibaret. O ise, mucid-i küll ve mütasarrıf ale'l-ıtlak, hakikatte ne O'nun icadına istinad etmeyen bir mevcud bulunabilir, ne de O'nun emr-ü icabına tevafuk etmeyen emirler, emr olabilir. تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ **Allah, Rabbü'l-âlemîn çok yüksek ve çok büyük:** Hayr-ü bereketine, ulüvv-ı şanına, azamet-i kudretine hadd-ü nihayet yok. اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ (*"... bak halk onun, hüküm onun, evet o Rabbü'l-âlemin olan Allah ne ulu."* Araf-7/54) tenbih ve telhisinden sonra zevi'l-ukul âleinlerinin diğer avalime tağlibini ifade eden رَبُّ الْعَالَمِينَ vasfiyle bilhassa âlem-i ukul üzerindeki Rububiyyet-i İlâhiyeye nazar-ı dikkat celbolunması, hem âlemler içinde zevi'l-ukulun şerefi mahsusunu, hem de ulüv ve azamet-i ilâhiye'nin fevka'l-ukul olduğunu ıhtardır. Yâni gözü, özü olanlar, iyi dikkat etmeli ki, semavat ve arzı vakit vakit yaratıp şu hey'et-i âlemi kuran ve hepsinin üzerine ale's-seviyye hâkim olarak duran, geceyi gündüzü birbirine katan, Şems ve Kameri ve Seyyarat ve Sevabiti ile bütün nücumu emri altında dilediği gibi yakıp söndürerek muradı üzere yürüten velhasıl bütün halk ve emir kendinin olan Allah Teâlâ, yalnız âlem-i âfakın değil, âlemi ukûl ve ervâhın da Rabb'ıdır. Ve binaenaleyh ulüv ve azameti, Arş üzerinde istivası bütün cismanî ulviyyetlerin fevkında olduğu gibi arzdan semavata geçerek, alçak yüksek ecsam ve ecramı, eb'ad ve mesafeyi, kemmiyyat ve keyfiyyatı dolaşarak mekânı ve zamanı dürüp toplayan bir lemha-i şuurda bu ulüv ve azametin tecelli ve inkişafına şahid olan âlem-i ukûl ve ervâhın da fevkındadır.

Zevi'l-ukul seyr-i Ma'rifetullah'da, hem akıllarının kıymetinde ve âlem-i ukûlün hasusıyyetinden zühul etmemeli, hem de akla haddinden fazla kıymet verip de âlem-i ukulün ulviyyeti fevkında ulüv ve hâkimiyet yok zannetmemelidir. Kendisinden gafletle yalnız ma'kulüne müstağrak kalan akıllar, batından haberdar olmaz, münhasıren tecelliyat-ı afakıyyeye saplanır, Rabbı'nı da sırf âfakî görmek ister ve bütün ümidini haricden bekler, zanneder ki, semadaki güneş Rabbı'ndan daha zahirdir. Ve o kendisinden daha yüksektir. Çünkü kendini duymayan, Rabbı'nı da duymaz. Buna mukabil kendini duyan ve fakat kendine icra-yi te'sir edip duran ma'kulünden gafletle yalnız kendine meftun, kendine

---

Zevil-ukul: Akıl sahibi. **Zuhul:** Sehven, hataen. **Meftun:** Âşık, tutkun.

mağrur ve kendi âlemine müstağrak kalan akıllar da münhasıren tecelliyat-ı batınaya saplanır. Semadaki güneşi kendinde farzeder. Rabbı'nı da hep kendinde veya kendi cinsinden bir akıl, bir rûh olarak görmek ister ve bu suretle kendini mafevkı yok bir İlâh veya İlâh cinsinden addeyler. Çünkü kendi haddini bilmez, haddini bilmeyen de, Rabbı'nı bilmez. Hakk'ın akla hâkim olduğunu bilmez de, aklın Hakk'a hâkim olduğunu zanneyler. Bilmez ki, istivâ-i hâkimiyyet, ne Şems-ü Kamer âlemlerinin, ne de ukul-ü ervâh âlemlerinindir. Her ikisinin fevkında Hakk Teâlâ'nındır. Allah Teâlâ'nın akıllar fevkında öyle bir kudret ve kuvveti, öyle bir ulüvv ve azameti vardır ki, leyl-i nehara geçirdiği gibi akılları çâk çâk eder. Öyle bir rahmet ve bereketi vardır ki, çâk çâk olmuş sineleri neharı leyle geçirdiği gibi Şems-ü Kamerin üstüne geçirir. Bunun için ey zevi'l-ukul:

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً **Rabbını'za dua ediniz, yalvararak ve gizli olarak.** Asım'dan Ebu Bekir Şu'be kıraatında وَخِفْيَةً okunur ki, bir nevi' korku ile demektir. Yâni evvelâ haddinizi bilip Rabbını'zı tanıyınız, istivâ, halk-u emir, ulüv ve azamet ve bütün hayr-ü bereket O'nun ve O'na mahsus olduğunu ve kendinizin leyl-ü nehar içinde O'na her dem, her lâhza muhtac ve O'nun taht-ı hükm-ü Rububiyyet'inde mahlûk ve me'mur bulunduğunuzu ve hiç bir zaman O'ndan müstağni olamayacağınızı i'tiraf ediniz. Saniyen, O ulüv ve azamet karşısında O'na müracaatten ve arz-ı hacetle arzularınızı taleb ve niyaz etmekten memnu' olmadığınızı ve bil'âkis doğrudan doğru taleb ve duaya me'zun ve hattâ me'mur bulunduğunuzu ve fadl-ü ihsan-ı İlâhî'de buhl olmadığını ve fakat halk-u emir, hükm-ü hâkimiyyet O'na mahsus olduğundan taleblerinizi is'afa mecbur olmaktan münezzeh bulunduğunu biliniz de, O'na göre O'ndan dilekler dileyiniz, arzu ve hacetlerinizi isteyiniz. İsteyiniz amma bîperva veya bağırıp çağırmakla değil, ta'zimatı kâmile ile yalvararak ve bütün bir ihlâs ile gizli münacat halinde.

Zira إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ **muhakkak ki, o mütecavizleri sevmez.** Her hangi bir şeyde emr-i İlâhî'nin ta'yin ettiği haddi tecavüz etmek istiyenleri sevmez, haklarında hayır murad etmez. Binaenaleyh taleb ve duadan istiğna edenleri sevmediği gibi, dua haddini tecavüz edenleri de sevmez, dualarına icabet etmez.

DUA: Küçüğün büyükten, âcizin kadirden hacet ve arzusunu cidden taleb ve recası demek olduğundan fiilen kavlen, hâlen yalvarmak, ihlâs ve ciddiyyet, bir de istenilen şeyin daî ve med'uvvun hal-ü şanlarına lâyık ve münasib olması

Buhl: Cimrilik. **İsaf:** Arzuyu yerine getirmek.

ve aralarındaki nisbeti muhıll olmaması duanın haddinde dahil şürutundandır. Bunun için duada tazarru' halinde dahil bulunmamak varlığa, pervasızlığa bir nevi' çalıma delâlet eder. Cüz'î bir saygısızlık etmek dua haddinden emir veya iltimas haddine geçen bir tecavüz olduğu gibi duayı hafi bir surette yapmamak, bağırıp çağırmak da hadd-i ihlâstan riyaya, hadd-i duadan şikâyet ve dâvâya geçen bir tecavüzü tazammun eder. Nitekim bir hadîs-i sahihte de şöyle varid olmuştur: اِنَّكُمْ لَسْتُمْ تَدْعُونَ اَصَمَّ وَلَا غَائِبًا اِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا *"Siz, ne bir sağıra ne de bir gaibe dua ediyor değilsiniz. Her halde bir semi'-i karibe dua ediyorsunuz."* (Buhari: Megazi-38) Binaenaleyh duada ihfâ vacib değilse, lâekal mendubdur. Ne kadar şayan-ı ibrettir ki, Cenab-ı Allah leyl-ü neharda mağlûbun gaşi-ü istitar içindeki talebine imdad eder, zafer bahşeylerde galibin mütecavizâne olan taleb-i hasîsini akseder başına geçirir. Sonra duada lâyık olmadan bir şey istemek, meselâ, harika taleb etmek, nübüvvet mertebesi istemek ve yahud masivet olan şeyler istemek dahi duada tecavüz cümlesindendir. Bu son cümle, bilhassa buna bir tenbih-i muhtevidir. Kezalik duada ishâb ve itnâb dahi tecavüz cümlesindendir. Nitekim Sünen-i İbn Mace'de mervidir ki, Abdullah ibn Muğaffel Hazretleri, oğlunun: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْئَلُكَ الْقَصْرَ الْاَبْيَضَ عَنْ يَمِينِ الْجَنَّةِ اِذَا دَخَلْتُهَا *"İlâhî, cennete girdiğim de sağ tarafındaki beyaz köşkü senden dilerim."* diye dua ettiğini işitmiş, "Oğlum, demiş, Allah'dan cenneti iste ve ateşten O'na sığın. Ben, Resulullah'dan dinledim ki, سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِى الدُّعَاءِ . *"Bir kavm olacak, duada tecavüz edecekler."* (Ebu Davut: Taharet-45) buyurdu. İbn Atiyye'nin ve Zemahşerî'nin nakillerine göre bu hadîste Resulullah: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْئَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ اِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَاَعُوذُبِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ اِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ *"Allah'ım, Sen'den cenneti ve ona yaklaştıran sözü ve işi dilerim, ateşten ve ona yaklaştıran söz ve işten de sana sığınırım." demesi kişiye kâfidir."* (Feyz'ül-Kadir: 2/1497) buyurmuş ve okumuş: اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ("... *herhalde o haddi aşanları sevmez."* A'râf-7/55)

Hasılı tadarru' ve ihfâ ile dua ediniz, tecavüz etmeyiniz. وَلَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا **Ve arzda ıslahından sonra ifsad yapmayınız.** Allah Teâlâ arzı yaratıp nizamına koymuş, menafi' ve mesalihinize salih bir surete ifrağ eylemiş, وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِى الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ (*"Şanım hakkı için sizi arzda yetiştirdik ve sizin için onda birçok geçimlikler yaptık. Siz pek az şükrediyorsunuz."* A'râf-7/10) ve وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلَى حِينٍ ("... *ve size yerde bir zamana kadar bir karar ve bir nasıp alma var."* Bakara-2/36) medlûllerince sizi, onun üzerinde temkin ve ikdar etmiş ve bir vakta kadar onu, size karargâh ve ma'işet ve intifaınız

---

İstitar: Örtünme. **İshab:** Çok söylemek. **Itnab:** Lüzumundan fazla sözü uzatma. **İfrağ:** Şekil verme.

için bir mekân yapmış, menfaat ve mazarratınızı onun salah ve fesadına raptetmiş ve ba'dema sizi bunun ıslâh-ü ifsadından mes'ul tutmuş. Binaenaleyh siz isteyeceğinizi emr-i dairesinde Allah'dan isteyiniz de, arzın ıslahından sonra üzerinde teaddi ile fesad çıkarmayınız. Şirk-ü isyana, bağy-ü udvana sapmayınız. Hedefi matlubunuz şirk değil, tevhid, küfür değil, iman, isyan değil, itaat, ihtilâl değil, intizam, zulüm değil, adil, tahrib değil, i'mar, hasılı bozmak değil, yapmak, fesad değil, salah olsun. İnsan muhtac olduğu her hangi bir şeyin, bir lokma ekmeğin, bir yudum suyun fıkdanındaki fecaati düşünmeli, bastığı arzın nizamı bozulup çalkalanmağa başlamasındaki dehşetin şiddetini hesab etmeli de her nev'-i ifsaddan sakınmalı, daha iyisini yapamayacağı hiç bir şeyi bozmamalı ve her ne de tasarruf ederse, bir fikri salâh ile tasarruf etmeli, faidesiz yere bir habbenin bile ifsad ve itlâfından sakınmalıdır.

Böyle yapınız وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا ve **hem korku, hem ümid halinde Rabbını'za dua ediniz.** Korku halinde ümidi, ümid halinde korkuyu bırakmıyarak daima ikisinin nokta-i istivâsını gözeterek dua etmelidir. Çünkü Allah, hem zülcelâl, hem zül'ikramdır. Âlemde emr-i İlâhî tahtında leyl-ü nehar nasıl biribiriyle musabaka ederek gidiyorlarsa, havf-ü ümid de öyledir. Bu iki hâlet-i ruhiyye insanın seyr-ü sülûkünde iki kanad gibidir. Her hangisi atılsa insan bir mürğ-i şikestebâl gibi uçmaktan mahrum kalır. Kalb, ancak bunların mütekabilen çırpınmasındaki tenasüb-ü istivâdan doğrudan doğru vech-i Hakk'a nâzır bir istikamet alır. Duanın hüsnü de kalbin bu istikametiyledir. Böyle dua edenler, dua da ihsan mertebesine ermiş muhsinînden olurlar. اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ **Şübhesiz ki, muhsinlere Allah'ın rahmeti yakındır.** Hiç bir hususta Allah, muhsinlerin ecrini zayi' etmez. Duâda muhsin olanların da dualarını kabul eder, yakında muradlarına erdirir.

وَهُوَ الَّذِي **Ve O, O Allah'dır ki,** يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ **rahmetinin iki eli arasında, yâni önünde mübeşşirleri olarak bir takım rüzgârlar gönderir.** Nafi', İbn Kesîr, Ebu Amir, Ebu Ca'fer, Ya'kub kıraatlarında, بُشُرًا İbn Âmir de, نُشُرًا okunduğuna göre, rahmetinin önünde nâşirleri olarak münteşir bir takım rüzgârlar gönderir. بُشُرٌ beşirin cem'i, نُشُرٌ "neşûr"ün cem'idir. Resûl vezninde neşûr, nâşir veya menşur mânâsına gelir. "Nun"un fethiyle "neşr" dahi neşretmek, yaymak ve tefrik etmek mânâsına masdar olduğu gibi rayiha-i tayyibe mânâsına ve bundan bulutu neşredip döşeyen, hoş ve yumuşak rüzgâr mânâsına isim dahi olur. Ve bu suretle İbn Kesîr, Hamze, Kisaî kıraatlarında,

---

Fecaat: Felaket. **Mürgi şikeştebâl:** Kırık kanatlı kuş.

الرِّيَاحَ نَشْرًا okunduğuna göre de, "rahmetin önünde neşr halinde rüzgâr gönderir. Yağmur yağdıracağı ni'met ve hayat neşr edeceği zaman önce durgun havaları oynatır, sükûnlarını harekete tebdil eder. Hareketi berekete mukaddime, sebeb, delil, ve resul, müjdeci ve nâşir yapar, yayar, fakat her hareketi değil, bir hareket-i mahsusayı. Çünkü azâb olan hareketler, azâb muhbiri olan rüzgarlar da vardır. Bu mânâ ile İbn Ömer radiyallahü anhüma'dan mervidir ki, riyah sekiz nevi'dir. Dördü azâb, dördü rahmettir. Azab olanlar: Kasıf, âsıf, sarsar, akîm. Rahmet olanlar da: Naşirât, mübeşşirât, mürselât, zariyattır. İlh... Bir hadîs-i Nebevî'de de şöyle varid olmuştur: نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ وَالْجَنُوبُ مِنْ رِيحِ الْجَنَّةِ ***"Ben, saba ile mansur oldum. Âd debur ile ihlâk edildi, cenub da cennet rüzgârındandır."*** (Buhari: Megazi-29) Hazret-i Kâ'b'dan da menkuldür ki: "Allah, üç gün rüzgârı habsetse, ekser arz kokardı." Hasılı korkulacak hareketler, münzir olan rüzgârlar da vardır. Fakat rahmet-i ilâhiyye'nin mübeşşiratı ve naşiratı mürselât ve zariyatı da onlar içindedir. Bunun için ümid hafvten, havf ümidden münfekk olmamak lâzım gelir.

Asar-ı cevviyyeden rih, rüzgâr, müteharrik havâ demektir ki, cihatına, evsafına nazaran muttarid veya gayr-ı muttarid bir çok aksam ve en'vaı vardır. Suret-i umûmiyyede cihat nokta-i nazarından dört veya sekiz rüzgâr esas gibi mülâhaza olunur. Ve rüzgârların hudûsünde ve cereyanında tasarrufat-ı İlâhiyye'ye delâlet eden pek mühim noktalar vardır. Rıh, hareket eden havâ olmak i'tibariyle şübhesiz ki, bir tahrik ile husule gelir. Havânın her hareketine de rıh denilmediğinden rüzgâr göndermek, hevâyi bir noktadan diğer noktaya suret-i mahsusada bir tahrik mânâsını tezammun eder. Bir kerre bu hareket, havanın bir fiil-i tabiîsi değildir. Zira hava sakin de olur. Bunun için ilm-i tabiîde riyahın sebeb-i husulü havanın aldığı suhunet, yâni hararet ve bürudet tehavvülatına nisbet olunur. Şu halde rüzgârın husulü de leyl-ü nehar meselesinde izah olunduğu üzere hararet tabiatı ile bürudet tabiati arasındaki galibiyyet ve mağlûbiyyet nisbetlerinin tahvil ve tasrifine raci'dir ki, bu da, doğrudan doğru ve fevka't-tabia bir emr-i Rabbanîdir. Binaenaleyh gerek bir kaide tahtinde esen riyah-ı muntazame olsun, gerekse riyah-ı gayr-ı muntazame olsun, ikisi de bir tabiati diğer tabiate teslit demek olduğundan doğrudan doğru bir tasarruf-ı rabbanî olduğunda şübhe yoktur. Şu kadar ki, rıyah-ı muntazamede âdet ve ıttırad, riyah-ı gayr-ı muntazamede harika mânâsı galibdir. Onun için kudret-i İlahiyye'yi yalnız harikada aramak gafletinde bulunanlar, fiil-i ilahî ancak fev-

---

Debur: Batı rüzgarı. **Münfekk:** Ayrılmış olan. **Suhunet:** Sıcaklık, hararet. **Tasrif:** İstediği şekilde idare etme. **Teslit:** Musallat etme.

ka'l-âde rüzgârlardır zannederler. Maamafih burada mevzu-ı bahis yalnız muharrik-i evvel delilini teşkil eden bu tahrik değildir. Bu tahrikin mütezammın olduğu daha bâzı hususiyyat ile beraber bunun binnetice hayât ve ni'mete ve yağmur gibi bir rahmet-i İlâhiyye'ye olan alâkası delâlet-i mütekaddimesi, yâni bundan sonra gelecek diğer bir fiil-i İlâhî'yi ihbar eden bir surette âlem-i ukule bir nev'-i risaleti temsil etmesi, rüzgâr hadisesinin diğer bir hadise olan yağmur vakıasını ihzar ve kable'l-vuku' iş'ar eylemesi haysiyyetine de bilhassa nazar-ı dikkat celb olunmuştur. Ve bu vech ile hem halk, hem emir, hem maddiyyat, hem mâneviyyat nokta-i nazarından kudret ve hikmet-i İlâhiyye tecelliyatı gösterilerek âhiret ve risalet mes'elelerini tezekkür ve tedebbür ettirecek misaller irad edilmiştir. Hulasa bir takım rüzgârlarda bil'ahare varid olacak olan rahmet-i İlâhiyye'yi tebşir eyleyen bir Resul, bir Melek misali vardır. Allah Teâlâ, bunları rahmetinin önünde mübeşşirat veya naşirat olarak irsal eder.

Şimdi kudrete bakınız ki, حتى إذا أقلت سحابا ثقالا **nihayet o rüzgârlar, (havadan ağır) sekîl sekîl bulutları az ve hafif bir şey gibi kaldırıp yüklendiği vakit,** yâni rüzgârların kaidelerinden birisi de bulutları dirleyip toplamak ve yaymak ve yağmura muhtac olan yerlere götürmek için tepelerinde taşımaktır. Fakat bu taşıyışta gayet şayan-ı dikkat bir husus vardır. Çünkü hava hafif, bulutlar ise, ağırdır. Hafifin ağırı kaldırması ise, hilâf-ı tabiattır. Filvaki' burada bu sıklet ve iklâl ihtarının ulûm-ı tabi'iyye nokta-i nazarından pek büyük ehemmiyyeti vardır. Zann edilirdi ki, bulutlar, hevadan hafif su buharından ibarettir. Halbuki asıl bulut, su buharı hali değil, bilfiil su habbeciklerinin tecemmü halinde olduğu ahiren fark edilmiş ve suyun ise, havadan sekil olduğu ma'lûm bulunmuş olduğundan sehabın cevv-i havada muallakta durması hikmeti tabiiyyede bir mes'ele teşkil etmiştir. Ve izahında iki nazariyye hasıl olmuştur: İbtida, "o su habbecikleri sabun köpüğü gibi mücevvef ve içlerinde hava mahbus olup bu havâ haricteki havadan fazla bir derece-i hararette bulunduğundan hafif olarak üzerinde yüzüyor" denilmiş, sonra bu nazariyye cerholunarak sehab-ı terkib eden su habbeciklerinin içi boş değil, dolgun bulunduğu ve binaenaleyh her biri kendi hacmindeki havadan şekîl olduğu halde aşağıdan rüzgârın tahrikiyle kum danelerinin yukarı çıkması gibi cevv-i havada muallâk kalarak sağa, sola hareket ettiği kabul edilmiştir. Evvelkine göre balon ve gemi gibi hafifin sekîl üzerinde duruşu, ikinciye göre de kuş ve tayyare gibi sekîlin hafif üzerinde duruşudur ki, إذا أقلت سحابا ثقالا ihtarı da bunda zâhirdir. Evet, havadan ağır olan

---

İnzar: Hazır etme. **Kable'l-vuku':** Meydana gelmezden evvel. **Heya:** Korkutucu ses. **İklal:** Azaltma. **Tecemmü:** Toplanma. **Şekil:** Ağır. **Sehab:** Bulut. **Mücevvef:** İçi boş şey.

su habbeciklerini daha harr, hava ile bil'imlâ köpük haline koyarak hafiflendirip küçücük baloncuklardan müteşekkil bulut donanmalarını hava üzerinde tutmakla dahi büyük bir san'at olduğu şübhesiz ise de su habbeciklerinin sıkletlerini olduğu gibi muhafaza etmekle beraber onlardan daha hafif olan hevanın mücerred hareketten aldığı kuvvetle o sekîl, bulut kütlelerini kaldırıp yüklenmesi daha ziyade calib-i dikkat bir hâdisedir ki, bunda hareketin ehemmiyyeti ve hareket emrini veren muharrikin mücerred hareketle hıffet ve sıklet ahkâmını değiştiren ve tabiatlerin hükmünü aks-ü kalbeden bir kudret-i mutlakaya malik olduğu doğrudan doğru tezahür eder. Ve işte bu mânâya ıttalâ' sayesindedir ki, kuvve-i muharrike istihsaliyle tayyareler yapılmış ve kuş gibi hava üzerinde uçmak muveffakıyyeti elde edilmiştir. Bu izahtan anlaşılır ki, tahrik-i riyahtaki bu kudret-i bâligayı bilhassa ihtar eden, işbu, إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا (*"... nihayet bunlar o ağır ağır bulutları hafif bir şey gibi kaldırıp yüklendiklerinde...."* A'râf-7/57) mazmununda risalet-i Muhammediyye'nin delâil-i kat'iyyesinden birisi olan bir mu'cize-i ilmiyye var demektir. Bir mu'cize ki, fenn-i beşer bunun sıdkına bin seneden sonra vakıf olabilmiştir. Maamafih iş bununla kalmıyor, Allah, rüzgâra o kuvveti vermekle beraber onu, onda atalet kaidesi üzere bir tabiat istivâsiyle bırakmıyor. Bu noktada irade tecellisini anlatıyor ve kendi istivâ-i hâkimiyyetini gösteriyor, Onun için gıyabdan tekellüme iltifat ile buyuruyor ki:

Tam o riyah, sehabı sikali kaldırıp yüklendikleri vakit سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ **Biz, o sehabı ölü bir belde için sevkederiz de** فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ **o suyu, o beldeye indiririz.** فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ **Ve o su ile, her türlü meyveleri çıkarırız ve çıkaragelmişizdir.** كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى **İşte ölüleri (kabirlerinden) böyle çıkaracağız.** لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ **Şimdi siz, düşünebilirsiniz.** Bunları düşünür anlıyabilirsiniz ki, halk da, emir de kendisinin olan ve bir tahrik ve irade ile bunları yapmağa ve ölmüş bir beldeyi yeniden ihya etmeğe kadir bulunan Rabbınız'ın ölüleri diriltebileceğinde şübhe yoktur. Lâkin şunu da unutmamak lâzım gelir ki, yağmur yağmakla her yer ale's-seviyye semere vermez, her toprağın kuvve-i inbatiyyesi bir olmaz. Yağmur yağar وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ **ve iyi belde, toprağı iyi olan arazının** يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ **Rabbın'ın izniyle nebatı iyi çıkar.** Gerçi Allah'ın izni, meşiyyeti ve teysiri olmayınca hiç bir şey olmaz. Fakat Adetullah'da halk ile emir beyninde tenasüb bulunduğundan hoş ve iyi olan toprağın mahsulâtı da yağmurla biizn-i Hudâ bereketli güzel ve kolaylıkla çıkar.

Teysir: *Kolaylaştırma.*

وَالَّذٖى خَبُثَ **fenâ olanın ise** لَا يَخْرُجُ **çıkmaz, çıkarsa da** اِلَّا نَكِدًا **ancak zorla, pek az ve fâidesiz bir şey çıkar,** yağmurdan da istifade edilmez. Binaenaleyh insan arzın salâhındaki ehemmiyyeti iyi takdir etmeli ve onun tıyb-ü hubsünde kendisinin de bir mes'uliyyeti bulunduğunu unutmamalıdır. كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ **İşte, Biz, şükredecek her hangi bir kavm içindir ki, bu âyetleri böyle tasrîf, türlü türlü suretlere kor tekrar ederiz. Ve daha edeceğiz.** Yâni bu beyan ve tasvir insanlar için bir darb-ı meseldir. Peygamberler, rahmet-i İlâhiyye'nin mübeşşir ve nâşirleri, hâmil oldukları tekâlif ve şerayi' mâbihilhayat olan mâ-i sâfi ile dolu ağır bulutlar gibi Kur'ân, kalbleri âb-ı hayatı, din ve ma'rifet, ebedî bir hayat olan rahmet-i İlâhiyye, mükellef ve muhatab olan insanlar da, yağmurun indiği yerler gibi iki kısımdır. Topraklar gibi insanların ve insan hey'et-i ictimâiyyesinin de tayyibi ve habîsi, iyisi kötüsü, mü'mini kâfiri vardır. İyiler iyi düşünür, Rusul-i İlâhiyye'den istifade eder, âyât-ı ilâhiyye'yi tefekkür ve tezekkür ile ibret alır. İman eder, hayat bulur, niam-ı İlâhiyye'ye şükreder. Âhiret için a'mal-i saliha ile semerat-ı hasene verirler. Âyât-ı tekviniyye ve teşriiyyede cereyan eden tasrifat ve tasarrufat-ı İlâhiyye'nin, irsal-i Rusul ve inzal-i Kur'ân'ın hikmeti de bilhassa bunların intifa' ve şükranıdır. Çorak yer gibi fenâ olanlar ise, niam-ü rahmet-i İlahiyye'yi küfr-ü küfran ile karşılarlar, bu intifa'dan mahrum kalırlar. Onların semere vermelerine izn-i İlahî taallûk etmez. Usret ve mahrumiyyet içinde felâkete yuvarlanır giderler. Nitekim kısas-ı Enbiya ve tarih-i ümem buna şahiddir. Bunun için burada, hılkat-i Âdem'den sonra başlayan ve risalet-i nev'-i beşerde takrir ederek tedvir-i zaman eden hükm-i istiva tahtında emr-i risalette halk-ı evvelin eyyam-ı sittesi misali üzere harikaları mutazammın altı devr teşkil eden, altı Peygamberin kıssa-i risaletleriyle yedincisinde اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهٖ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ (*"...Muhakkak ki zaman Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı hali gibi devam etmektedir."* Ahmed b. Hanbel: 5/73) hadîs-i şerifi mazmununun da delâlet ettiği üzere risalet-i Muhammediyye'de tecelli eden istiva-i risaleti takrir ve tebyin etmek üzere kasem ile buyuruluyor ki:

1-·

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ

Tıyb: İyilik. **Hubs:** Kötülük.

مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ الْمَلَأُ
مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ي
ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦١﴾ اُبَلِّغُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾
اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ
وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ
مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اِنَّهُمْ
كَانُوا قَوْمًا عَم۪ينَ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerifi

59- Celâlım hakkı için Nuh'u kavmine Resul gönderdik. Vardı da, "Ey kavmim, dedi. Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhiniz daha yoktur. Cidden ben üzerinize büyük bir günün azâbı inmesinden korkuyorum."

60- Kavminden cumhur cemaat: "Her halde biz, dediler, seni açık bir dalâl içinde görüyoruz."

61-"Ey kavmim, dedi, bende hiç bir dalâlet yok ve lâkin ben, Rabbül-âlemîn tarafından bir Resulüm.

62- Size Rabbim'in risaletlerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum ve Allah'dan sizin bilemeyeceklerinizi biliyorum.

63- Size korkunç akibeti haber vermek için ve korunmanız için ve belki rahmete mazhar edilirsiniz diye sizden bir adam vasıtasiyle Rabbınız'dan size bir ihtar geldiğine inanmıyor da taaccüb mü ediyorsunuz?"

64- Bunun üzerine O'nu tekzib ettiler, Biz de, kendisini ve ma'iyyetinde iman edenleri gemide necâta erdirdik de âyetlerimizi tekzib edenleri garkeyledik. Çünkü bunlar, basiyretleri körelmiş bir kavm idiler.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ
الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ي سَفَاهَةٍ
وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ي
سَفَاهَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٧﴾
اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ اَم۪ينٌ ﴿٦٨﴾ اَوَعَجِبْتُمْ
اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْۜ وَاذْكُرُٓوا
اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ
فِي الْخَلْقِ بَصْۜطَةًۚ فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
﴿٦٩﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ

نَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٧٠﴾
قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ اَتُجَادِلُونَن۪ي
ف۪ٓي اَسْمَٓاءٍ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا
مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَظِرُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿٧١﴾
فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ
الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٧٢﴾

Meâl-i Şerifi

65- Âd kavmine de kardeşleri Hûd Peygamberi gönderdik "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız daha yok, hâlâ siz onun azâbından sakınmıyacak mısınız?"

66- Kavminden o küfre dalmış cumhur cemaat dediler ki: "Her halde biz, seni bir çılgınlık içinde görüyoruz ve her halde seni biz yalancılıklardan biri zannediyoruz."

67- "Ey kavmim, dedi, bende hiç bir çılgınlık yok lâkin ben, Rabbülâlemîn tarafından bir Resûlüm.

68- Size, Rabbimin risaletlerini tebliğ ediyorum ve ben sizin için emin bir nasihim.

69- Sizi inzar etmek için içinizden bir adam vasıtasiyle size Rabbinizden bir ihtar geldiğine inanmıyor da teaccüb mü ediyorsunuz? Düşünün ki, O, sizi kavm-i Nuh'dan sonra hulefa kıldı ve size hılkatte ziyade bir inbisat verdi. O halde Allah'ın ni'metlerini unutmayıp zikredin ki, felâh bulabilesiniz."

70- "Ya, dediler, Sen, bize yalnız Allah'a tapalım atalarımızın tapa

geldiklerini bırakalım diye mi geldin? Eğer sadıklardan isen haydi bizi tehdid edip durduğun o azâbı başımıza getir görelim."

71- "İşte, dedi, üzerinize Rabbınız'dan bir azab fırtınası bir gadab indi. Siz, bana sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hakkında mücadele mi ediyorsunuz? Allah, onlara hiç bir zaman öyle bir hakk-ı saltanat indirmedi. Artık gözetin ben de, sizinle beraber gözetenlerdenim."

72- Bunun üzerine kendisini ve maiyyetindekileri mahza tarafımızdan bir rahmet ile necâta erdirdik de, o âyetlerimizi tekzib edip iman etmiyenlerin kökünü kestik.

3- :

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ
مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
هٰذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي اَرْضِ اللّٰهِ
وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٧٣﴾
وَاذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ
فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ
الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا اٰلَاءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ
مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ
لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحًا

مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا اِنَّا بِمَا اُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ
الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا اِنَّا بِالَّذِي اٰمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾
فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ
ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾ فَاَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ
وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ
لَكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿٧٩﴾

Meâl-i Şerifi

73- Semûd kavmine de, kardeşleri Salih Peygamberi. "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, Ondan başka bir ilâhınız daha yok. İşte size, Rabbınız'dan açık bir mu'cize geldi. Bu, Allah'ın nâkası size bir âyet. Bırakın onu Allâh'ın arzında otlasın. Sakının ona, bir fenâlıkla dokunmayın ki, sonra elîm bir azâba uğrarsınız.

74- Ve düşünün ki, O, sizi Âd'dan sonra hulefa yaptı ve bu arzda sizi yerleştirdi. Düzlüklerinden köşkler ediniyorsunuz ve dağlarından evler yontuyorsunuz. Artık hep Allah'ın eltafını zikredin de yeryüzünü fesadcılıkla berbad etmeyin."

75- Kavmi içinden kibirlerine yediremeyen cumhur cemaat, o hırpalanmakta olanlara, onlardan iman eden kimselere: "Siz, dediler. Salih'in hakikaten Rabbı tarafından gönderilmiş olduğunu biliyor musunuz?" "Biz dediler, doğrusu O'nun gönderildiği şeye mü'minleriz."

Nâka: Dişi deve.

76- O kabirlerine yediremiyenler: "Doğrusu, dediler, biz, o sizin iman ettiğiniz şeye kâfirleriz."

77- Derken o nâkayı tepelediler ve Rabblarının emrinden tuğyan ettiler ve dediler ki: "Hey Sâlih, sen gerçek mürselînden isen, bizi tehdid etmekte olduğun azâbı getir, görelim."

78- Bunun üzerine onları "o recfe" tutuverdi, vatanlarında çöke kaldılar.

79- Döndü de onlardan: "Ey kavmim, dedi, ben size Rabbımın risaletini tamamiyle tebliğ ettim ve nasihat ettim, hayrınıza çalıştım ve lâkin nasihat edenleri sevmezsiniz."

4- :

وَلُوطًا

إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا
مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ
شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾
وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ
مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ
وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾ وَأَمْطَرْنَا
عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

Recfe: Zelzele.

Meâl-i Şerifi

80- Lût Peygamberi de ki, bir vakit kavmine, dedi: "Sizden evvel âlemlerden hiç birinin yapmadığı şenaatı siz mi yapıyorsunuz?

81- Hakikaten kadınları geçip de şehvetle erkeklere mi varıyorsunuz? Yok siz pek müsrif bir kavimsiniz."

82- Kavminin ise, şöyle demelerinden başka cevabı olmadı: "Çıkarın bunları memleketinizden. Çünkü bunlar, eteklerini çok temiz tutan insanlar."

83- Biz de, Onu ve ehlini kurtardık, ancak karısı kalıp yere geçenlerden oldu.

84- Ve üzerlerine bir azab yağmuru yağdırdık, işte bak mücrimlerin akibeti nasıl oldu.

5-: وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ
صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ
بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا
فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ
﴿٨٦﴾ وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ
بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ
اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾

Şenaat: Kötülük.

Meâl-i Şerifi

85- Medyen kavmine de kardeşleri Şuayb Peygamberi› "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız daha yok. İşte size, Rabbınız'dan bir beyyine geldi. Artık kileyi, teraziyi tam tutun, nâsın eşyasına haksızlık etmeyin, yeryüzünü ıslahından sonra yine fesada vermeyin, bana inanırsanız bu söylediklerim sizin için hayırlıdır.

86- Hem öyle tehdid ederek her caddenin başına oturup da Allah'ın yolundan O'na iman edenleri çevirmeyin ve yolun çarpıklığını arzu etmeyin. Düşünün ki, vaktiyle siz pek az idiniz, öyle iken o sizi çoğalttı ve bakın o müfsidlerin akibeti nasıl oldu?

87- Eğer içinizden bir kısmı benim gönderilmiş olduğum hakikate inanmış, bir kısmı da inanmamış ise, Allah aramızda hükmünü verinceye kadar sabr edin ki O, hâkimlerin en hayırlısıdır."

Sûrenin başındaki, .. وكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اهلكناها (*"Biz nice memleket helak etmişizdir ki gece yatarken yahud gündüz uyurlarken baskınımız ona gelivermiştir."* A'râf-7/4) inzar-ü tezkîrinin şevahid-i tarihiyyesiyle bir tafsilini ve hilkat-i Âdem'den sonra alel-umum cemiyyet-i beşerriyye ve akvam-ı muhtelife üzerinde istivâ-i Rabbanî'nin bir suret-i tecellisi ile irsal-i Rusulün hikmet ve netaicine ve edyan ü şerayiın seyr-i tekâmülüne ve ruh-u gaye-i mekasıdine müteallık pek mühim hakikatleri izah ve tenvîr eden ve bir çok Sûrelerde muhtelif ibret ve intibah nokta-i nazarından bast veya işaret edilecek olan bu kıssalar, Kur'ân'ın ifadesindeki nekahat ve letafet ve ciddiyet-ü belâğate bilhassa i'tina olunarak okunduğu zaman bunlardan alınacak olan ders-i ibret ve ilham o kadar yüksek ve o kadar vazıh ve feyyazdır ki, kütübhaneler dolusu tarih kitabları okunup tetkik edilecek olsa elde edilecek ders-i intibah, yükselmek için sarılınacak desatir-i ibret bunlardan başka bir şey olmayacak ve bunların verdiği vuzuh-ı ilhamı vermeyecektir. Bütün esâtir-i evvelîn bütün âsâr-ı âtîka, bütün kütüb-i sâlife, bütün cereyan-ı vekayi' istikrâ olunsa muhtevi oldukları inhirafat ve hurafat tayyedilerek hayat-ı beşerin mede' ve meadı nokta-i nazarından ifade edecekleri hakaik-ı sabite Kur'ân'ın bu kıssalarında telhıs-u işaret olunan esasatın hududunu aşamayacakları muhakkaktır. Bu kıssaların muhtevi olduğu ha-

---

Kile: 40 kg. hububat ölçüsü. **Nekahet:** Çok çabuk anlayış. **Feyyaz:** Çok feyz veren. **Âsâr-ı atika:** Eski eserler. **Kütüb-i salife:** Önceki kitaplar. **İnhiraf:** Doğru yoldan sapma.

kaik-ı Kur'ân'ın nüzulünden evvel dillerde ve kitablarda o kadar tahrifat ve hurafat ile teşviş edilmiş idi ki, insanlar, onu duyup dinledikçe hissiyyat-i diniyyeyi bir çocuğun masal dinlemekten aldığı şetaret-i hayaliyye gibi bir şey zannedecek hale gelmişlerdi. Nitekim bu gün de Tarih-i edyanı ve Edebiyatı, bu ruh ile ta'kib etmek isteyenler pek çoktur. Müfessirînin bir kısmı bâhusus mütekaddimînden bir kısmı bu kıssalar etrafında nüzul-i Kur'ân'dan mukaddem deveran edegelen muhtelif rivayet ve hikâyatı nakletmişler ve bununla Kur'ân'ın onlardaki inhirafatı nasıl bertaraf ettiğine ve insanları hayalden hakikate nasıl götürdüğüne dair bir mukayese dersi vermişlerdi. Fakat tefsir mütalaasına ehl olmıyan bir çokları bunları kıssaların tefsiri gibi telâkki etmiş ve nass-ı Kurân'dan ziyade bu rivayetlerin arkasında koşarak Kur'ân'ın açtığı hakikat tarikından ma'kûs bir surette istifadeye kalkışmışlar, dini, sünnetten ziyade mücerred garaibde aramak sevdasına düşmüşlerdir. Bunlara mukabil, sırf tabiî kalmak isteyenler de hakk-ı evveli hiç hesaba almayarak havarık kabilinden olan ve dillerde destan bulunan beyyinat-ı hakkı, herçibâdâbâd "Esatîr-i evvelîn" deyip geçmişler veya suret-i mutlakada tabiate icra' sevdasına düşmüşlerdir. Kur'ân ise, hakikatin bu ikisi arasında bulunduğunu tefhim için bu kıssaları ne kadar güzel tebliğ ve ne ciddî bir surette beyan ve tasvir etmiştir. Binaenaleyh bunları, her kıssanın mevzu' ve gayesine, tarz-ı tasvir ve münakaşasına yâni her Peygamber'in aslı da'vetine ve da'vetinin suret-i tebliğ ve isbatına ve kavmiyle olan münakaşaların uslûbuna ve sual-ü cevabın muhtevi olduğu hakaik-ı ilmiyye ve kavaid-i edebiyyeye ve binnetice iman-ü küfrün akibetine ve sonra kıssalar mecmuunun hey'et-i ummumiyyesi beynindeki kadr-i müstereke ve ahengi terakkı ve tekâmüle tahlilî ve terkibî bir surette nasb-i nazar ederek kemal-i ibretle okumalı ve bunlardan akvam-ı muzmahillerinin tahlili hayatiyle esbab-ı sükut ve helâklerini istinbat ederek istikbal için ibret almanın yolunu öğrenmelidir. Görülecektir ki, bütün esbab-ı sükut ve izmihlâl, emr-i hakkı dinlememek ve Allah'ın rehber olarak gönderdiği yüksek nâsihların kadr-ü kıymetini bilmemeğe ve binaenaleyh şükran yerine küfrana raci'dir. Ve dini hak, vazı beşerî olan bir müessese-i ictimâiyye değil, sağlam ve mes'ud bir müessese-i ictimaiyenin asl-ü esasını ve düstur-ı hareketini teşkil eden bir vaz-ı İlâhî'dir. Ve her milletin kabiliyyet-i hayat ve saadeti, kalbini verdiği ma'budun şaniyle mütenasibdir. Ve onun için hepsi hiç ve ancak Allah'ın dini, haktır. İnsanlara Sema kapılarını açacak olan kanun, Zeyd ve Amr'ın mevzuatı ve âmâli ve teşehhiyatı değil, halk-u emir kendisinin olan Rabbül'âlemîn'in emri-

Şetaret: Şenlik. Müstereke: Çalınmış. Muzmahille: Darmadağın olmuş.

dir. Yoksa dünya bir tarafa toplansa bir yaprağın tâbi' olduğu sükut veya i'tilâ kanununu vaz-ı ilâhî'den tahvile kadir olamaz. Nitekim insanları, tûfân-ı belâdan kurtaracak olan sefine-i necat da kanun-ı Hakk'dan başkasiyle inşa edilemez.

Hatıb-i Enbiya Şuayb aleyhisselam'ın, bu tebliğatına karşı:

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا
كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ
إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ
اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا
افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ﴿٨٩﴾
وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ
إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ
جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ
كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ
لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَى عَلَى

İ'tilâ: Yükselme. Sefine-i necat: Kurtuluş gemisi.

قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

88- Kavminden büyüklenmek isteyen cumhur cemaat: "Ya Şuayb kat'iyyen, dediler; seni de, seninle beraber iman edenleri de memleketimizden çıkarırız, yâhud ki, suret-i kat'iyede milletimize dönersiniz" "Ya, dedi, istemezsek de mi?

89- Doğrusu Allah bizi, kurtarmış iken sizin milletinize dönecek olur isek bir yalan söyleyerek Allah'a iftira etmiş imişiz demek olur. O'na dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Meğer ki, Rabbımız Allah dilemiş olsun. Rabbımız her şeyi ilmiyle kuşatmış, biz Allah'a dayanmışız. Ey bizim Rabbımız, kavmimizle bizim aramızı hakk ile fetih buyur, sen fatihlerin en hayırlısısın."

90- Kavminden küfreden cumhur cemaat da: "Yemin ederiz, dediler, eğer Şuayb'e uyarsanız hiç şübhe yok o takdirde siz kat'î hüsrâna düşeceksiniz."

91- Derken onları, o recfe tutuverdi, derhal vatanlarında çöke kaldılar.

92- Şuayb'ı tekzib edenler sanki orada bir şenlik tutmamışlardı. Şuayb'ı tekzib edenler, husrane düşenler onlar olmuşlardı.

93- Döndü de onlardan: "Ey kavmim, dedi, Alim Allah size Rabbım'ın risaletlerini iblâğ eyledim, size nasîhatte ettim, şimdi kâfir bir kavme nasıl acırım."

رَبَّنَا افْتَحْ **"Ey bizim Rabb'ımız kavmimizle bizim aramızı hakk ile fetih buyur."** Hüküm-ü hükûmet mânâsına olan fetahadan me'huz olup yukarıda geçen, فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَا (*"...Allah aramızda hükmünü verinceye kadar sabr edin ki O hakimlerin en hayırlısıdır."* A'râf-7/87) va'dini talebdir.

جَاثِمِينَ **Cüsum:** Tavşanın ve kuşun uyuduğu vaziyyet gibi ayakların iki sâkı kabzolunarak göğsü üzerine yere çöküp yapışmaktır. اَللُّصُوقُ بِالْاَرْضِ مَعَ قَبْضٍ

İblağ: Bildirmek.

اَلسَّاقِطِينَ كَمَا يَرْقُدُ الْاَرْنَبُ وَالطَّيْرُ Yani vatanlarında öyle sürçüp yüzünkoyu çöktüler ki, kendilerinde hareketten eser kalmadı.

اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا **Şuayb'ı tekzib edenler, sanki bu diyarda safa sürmemişlerdi.** اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا **Şuayb'ı tekzib edenler,** "O'nu ve maiyyetindeki mü'minleri karyemizden çıkarırız" diye tehdide kalkışanlar, "O'na ittiba' ederseniz behemehal hasirınden olursunuz diyenler" كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ **ancak kendileri hasirîn oldular.** Şuayb ve O'na tâbi' olanlar değil.

فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ **Bunun üzerine Şuayb, onlardan sarfı nazar etti** وَقَالَ **ve ederken dedi ki:** لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّى **Alimallah ben, size Rabbım'ın risaletlerini iblâğ ettim** bu felâketten kurtulmak için Allah'ın bildirdiklerini anlattım ve emirlerini tebliğ eyledim وَنَصَحْتُ لَكُمْ **ve size lâzım gelen nasihatı, hayırhahlığı yaptım.** Vazifemi tamamen ifâ eyledim fakat siz dinlemediniz küfrettiniz. فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِرِينَ **Binaenaleyh ben, şimdi kâfirler güruhuna nasıl teessüf ederim.** Yani evvel emirde Şuayb aleyhisselâm, kavminin helâkinden bir hüzün duydu fakat onların hüzn-ü teessüfe lâyık olmadıklarını ve çünkü küfürleriyle azaba istihkak kesbetmiş olduklarını teemmül ederek onlardan bütün alâka-i mâneviyyesini kesti. Hâsılı "oh olsun!" demedi. Fakat "vah!" demek de caiz olmayacağını mülâhaza etti ve böyle diyerek onlardan bütün bütün sarf-ı nazar eyledi.

Böyle azabı istisal ile kökleri kazînıp bütün bütün mahvedilen bu akvamın, buna istihkaklarını tamamen tavzıh ve altıncı kıssaya geçmeden evvel bu beş kıssanın hasıla-i ibretini telhis, yâni vakıatın ihsasından tahric-ü tenkih-i illet gayesini tefhim ile buyuruyor ki:

وَمَا اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَبِىٍّ اِلَّا اَخَذْنَا
اَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾ ثُمَّ بَدَّلْنَا
مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَاءَنَا
الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾ أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا
وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿٩٧﴾ أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى
وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ
إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾ أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ
مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَىٰ
قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ تِلْكَ الْقُرَىٰ نَقُصُّ عَلَيْكَ
مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلَىٰ قُلُوبِ
الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾ وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ
وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

Meâl-i Şerifi

94- Biz hangi memlekete bir Peygamber gönderdikse, ibtida ahâlisini şiddet ve zaruretle sıkmışızdır ki, niyaza düşsünler.

95- Sonra da fenâlık yerine güzelliğe tebdil etmişizdir, tâ ki artmışlar

ve demişlerdir: "Doğrusu atalarımıza sıkıntılı haller de olmuş, sürûrlü demler de." Tam o vakit Biz de, kendilerini hatırlarından geçmezken ansınız tutmuş bastırıvermişlerdir.

96- Eğer o memleketlerin ahalisi iman edip Allah'dan korksaydılar elbette üzerlerine yerden gökten bereketler açardık. Ve lâkin tekzib ettiler de, kendilerini kesibleriyle tuttuk alıverdik.

97- Ya şimdi şu köy, kasaba ahâlisi geceleyin uyurlarken azâbımızın kendilerine baskın halinde gelivermeyeceğinden emin mi oldular?

98- Yine o köy, kasaba ahâlisi kuşluk vakti oynayıp eğlenip dururlarken kendilerine azâbımızın gelivermiyeceğinden emin mi oldular?

99- Ya artık Allah'ın mekrinden emin mi oldular? Fakat kendilerine yazık eden kavimlerden başkası Allah'ın mekrinden emîn olmaz.

100- Halâ irşad etmedi mi o, eski sahiblerinden sonra bu arza vâris olan kimseler, Şu hakikat ki, eğer dilemiş olsak onların da günahlarını başlarına çarpardık? Fakat kalblerinin üzerini tabı' eder mühürleriz de onlar hakkı işitmezler.

101- İşte o memleketler, bunların başına gelenlerden bâzısını sana kıssa olarak nakl ediyoruz; celâlım hakkı için onlara Peygamberleri beyyinelerle geldiler, öyle iken iman etmek istemediler. Çünkü ondan evvel inkâr etmeği âdet etmişlerdi. Allah, kâfirlerin kalblerini işte böyle tab'eder.

102- Hem ekserîsinde ahde vefa görmedik, şu muhakkak ki, ekserîsini taatten çıkar fasıklar gördük.

وَمَا اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلاَّ **Hiç bir karyede hiç bir Peygamber göndermedik illâ şöyle,** yâni bervechi meşruh mahvedilmiş olan köylerin, memleketlerin her hangi birinde her hangi bir Peygamber gönderdikse behemehal şunları yaptık: Evvela, اَخَذْنَا اَهْلَهَا بِالْبَاْسَاۤءِ وَالضَّرَّاۤءِ **ehalisini fakr-ü şiddet ve maraz-u zaruretle sıktık ki,** لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ **tadarru' etsinler, kibirlerini atıp hakka boyun eğsinler, yumuşayıp yalvarsınlar.** Sûre-i En'âm'da فَلَوْلَا اِذْ جَاۤءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا (*"Hiç olmazsa böyle tazyikimiz geldiği vakit bâri yalvarsaydılar, ve lakin kalbleri katılaşmış, şeytan da her ne yapıyorlar ise kendilerine süslü*

Tab': Mühürlemek. Meşruh: Anlatılmış.

göstermişti." En'âm-6/43) ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ **Sonra da, seyyienin yerini haseneye tebdil ettik. Hoşlanmadıkları darlık ve maraz yerine hoşlandıkları vüs'at ve sıhhat verdik.** Yalnız Peygamber'in irşadat-ı kavliyye ve ilmiyyesiyle iktifa olunmayıp وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ (*"Ve onları yeryüzünde birçok ümmetlere parçaladık, içlerinden salihleri de vardı, beri benzerleri de, ve onları kâh nimet ve kâh musibet ile imtihanda ettik ki rücu' ederler."* A'râf-7/168) mantukunca hem acı, hem tatlı tahavvülat ile bilfiil imtihan da edildiler. İbtida söz dinlemedikleri, serkeşlik ettikleri için yumuşasınlar diye malen bedenen tazyik edildiler, yola gelmediler, sonra bu tazyik henüz bir ta'zib ve tecziye değil, terbiyevî olduğu ve terbiyevî olan her hangi bir tazyikın idamesi ise, gayr-i terbiyevî olacağı ve muzayakayı ta'kib eden vüs'at ve ni'metin zevk-u süruru pek mahsûs ve fevkâlâde calib-i dikkat bulunacağı cihetle tazyik, vüs'ate tebdil olundu.

حَتَّى عَفَوْا **Tâ ki, arttılar.** "Afiv" bâzân çoğalmak, fazlalanmak mânâsına gelir. عَفَا النَّبَاتُ denilir ki otlar nemalanıp çoğaldı demektir. يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ (*"... yine sana soruyorlar: Neyi infak edecekler? De ki sıkmayanını ..."* Bakara-2/219) ayetinde de, "afv" in fazla mânâsına olduğu geçmişti. Bu mânâ ile ekser müfessirîn şöyle tefsir etmişlerdir: Yâni mal ve nüfusça çoğaldılar, aded ve kuvvetçe fazlalaştılar. Maamafih Kamus'ta musarrah olduğu üzere عَفَتِ الْإِبِلُ الْمَرْعَى denilir ki, تَنَاوَلَتْهُ قَرِيبًا yâni hayvan mer'ayı yakından otladı, uzağa gitmeğe lüzum görmeden yakından bol bol yedi demek olur. Binaenaleyh gerek bu ve gerek afvin mânây-ı meşhuru mülâhazasiyle burada şöyle bir mânâ da mümkündür: Seyyieyi haseneye tebdil ile kendilerine o derece refah verdik ki, hatta hayvan gibi bol bol yakından yediler, otladılar ve nefislerini her türlü teklif-ü tekellüften muaf tuttular, ni'met kendilerini şımarttı, darlığı unuttular mübalâtsız oldular وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ **ve muhakkak atalarımıza sıkıntılı ve ferahlı demler olmuş dediler.** Yâni gördükleri zaruret ve refah hallerinin Mintarafillâh terbiyevî bir sebeb ve hikmetle alâkadar olduğunu düşünmediler. Bunları, hiç bir sebeble def' veya te'mini kabil olmaz umur-ı tabiiyye veya cebriyyeden saydılar. "Adam sende, darlık bolluk, fakr-u gınâ, maraz-u sıhhat, gamlı veya sürûrlu ahval öteden beri olağan şeylerdir." Peygamberler'in ta'lim eylediği gibi din ve ahlâk ile insanların ihtiyar ve ictinâbı ile bunların def'i veya istihsali te'min olunamaz fikrinde bulundular. Velhasıl Tefsir-i Taberî de, mezkûr olduğu vech ile: "Fenalıklardan tevbe ile zaruretten kurtulmak ve ni'mete şükr ile refah-ü haseneyi idame ve tezyid etmek mümkün olduğuna" inanmadılar. Kavlî, fiilî, acı, tatlı ihtarata ehemmiyet vermediler.

Yâhud öyle refaha erdiler ki, zarureti, vaktiyle atalarının bâzân başlarına gelmiş tarihî bir şey gibi söyler oldular. فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ **Tam o vakît Biz de, kendilerini o şuursuz hallerinde hatır-ü hayallerine gelmez bir surette birden bire tutup bastırıverdik.** Bağteten ahizden murad, Âd ve kavm-i Lût'ta olduğu gibi yalnız helâkin bir ânda ve tarfetülaynde olması değil, Semud'da olduğu gibi ahz-ü giriftin ansızın başlayıp helâkin bir müddet temadî etmesi haline dahi şamildir. Bâzı akvam birden yakalanıp birden mahvedilmiş, diğer bâzısı da birdenbire yakalanıp sürüne sürüne mahvedilmiştir. Bütün mes'ele bu ahz-ü girift başlamadan evvelki intibahtadır. Zira bu başlayınca يَوْمَ يَأْتِى بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِى اِيمَانِهَا خَيْرًا (*"Onlar ancak şunu gözetiyorlar: Ki kendilerine Melekler geliversin veya Rabbının bazı alâmetleri geliversin. Rabbının bazı alametleri geldiği gün, evvelce iman etmemiş veya imanda bir hayır kazanmamış bir nefse o günkü imanı hiç bir faide vermez, de ki gözetin, çünkü biz şüphesiz gözetiyoruz."* Enâm-6/158) günü gelmiş çatmış olur. İşte bütün o karyelerin ehalisi böyle müstahık olarak mahvedildiler, hem de en kuvvetli, en keyfli demlerinde birdenbire yakalanarak mahvedildiler. وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا **Eğer o mahvedilen memleketlerin ehalisi iman-ü ittika etmiş** yâni Peygamberler'inin tebligatına inanmış ve mucebince korunması lâzım gelen şeylerden korunup sakınmış, olsalardı. لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ **elbette üzerlerine yerin göğün hayr-ü berekâtını açardık.** Her taraflarından azâba bedel feyz-u bereket yağar, her işleri yolunda gider, saadet-ü refahları tezayüd ederdi. وَلٰكِنْ كَذَّبُوا **Ve lâkin tekzib ettiler, inanıp korunmadılar.** فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **Binaenaleyh Biz de, kendilerini kazana geldikleri küfr-ü isyanlariyle** ezcümle قَدْ مَسَّ اٰبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ (*"...demişlerdir, doğrusu atalarımıza sıkıntılı hallerde olmuş sururlu demlerde,..."* A'râf-7/95) diyerek yaptıkları lâübâlilikleriyle – **yakalayıverdik.**

اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰى **Evvelki ehl-i kurâdan murad, ihlâk edilmiş olan kurâ ehalisi idi.** Burada fai netice ile berhayat olan alel-umum kurâ ehalisine nakl-i kelâm edilmiştir. Gerçi bâzı müfessirîn bunu da evvelkilerine sarfetmiş ise de, mülâyim değildir. Ve muvafık mânâ şudur: İmdi alel-umum kurâ ehalisi, başta ehl-i Mekke olmak üzere hayat-ı medeniyyet yaşayan bütün halk اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَاْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ **kendilerine be'simizin şiddet-i azâbımızın uyurlarken gece baskını halinde gelivermesinden emin mi oldular?** اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَاْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ **Veya kurâ ehalisi kuşluk vakti oynayıp dururlarken kendile-**

Ahz-u girift: Alıp tutma. Temadi: Devam etmek.

rine be'simizin gelivermesinden emin mi oldular? أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ **Hâsılı Allah'ın mekrine emin mi oldular?** Allah'ın mekri ta'biri, kullarına istidracı ve umulmadık cihetten muahaze edivermesi mânâsına bir istiaredir. فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ **Eğer öyle ise, Allah'ın mekrine hâsirûn güruhundan başkası** yâni fıtratlerinde Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu isti'dad-ı ibreti, delâil-i haktan tefekkür ve istidlâl kabiliyyetini zayi' ederek nefislerini ziyan etmiş olan ehl-i hüsrandan maadası, emin olmaz. اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ اَهْلِهَٓا اَنْ **Şu arza sabık ehalisinden sonra vâris olanlara,** yâni mukaddemâ bu vatanların sahibi iken helâk olmuş bulunanların, bu gün yerlerini yurdlarını işgal ederek kendilerine halef olanlara ve ale'l-husus Mekke ve etrafı halkına, Allah şu hakikati anlatmadı mı ki, لَوْ نَشَٓاءُ اَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ **dilesek Biz onları,** (da, o geçenler gibi), **günâhlariyle şübhesiz musab kılardık.** Evet şübhe yok ki, diğer âyât ve delâilden kat'an nazar mücerred kendilerini onlara vâris kılmış olmakla bu hakikati anlatmıştır. وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ **ve fakat Biz, kalblerini tab'eder, mühürleriz de onlar, bunu** (ve bu gibi hakaiki) **duymazlar.** تِلْكَ الْقُرٰى **İşte o karyeler, o mahv-ü munkarız olan memleketler, ya Muhammed,** نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَا **onların mühim haberlerinden bir kısmını sana nakl-ü beyan ediyoruz ve edeceğiz.** وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **Kasem olsun ki onlara Peygamberleri beyyinelerle** (şekk-ü şübhe götürmez açık ve kat'î deliller, mu'cizelerle) **geldiler de** فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ **önce tekzib ettikleri hakıkatlere** (beyyinelerden sonra da iman etmeleri ihtimali olmadı) **inad ettiler de ettiler** كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِر۪ينَ **Allah kâfirlerin kalblerini işte böyle tab'eder:** Küfrü onlara böyle tabiat kılar. وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ **hem Biz onların** (o kıskaları geçen kurâ ehalisinin) **ekserisinde ahid namına bir şey bulmadık** (ahde vefa görmedik) وَاِنْ وَجَدْنَا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِق۪ينَ **ve muhakkak ekserisini her halde fâsık, tâatten çıkmış, sözünde durmaz, ahlâksız kimseler bulduk.** Vicdanı hakta, ya'ni ılmi ilâhîde bunlar böyledirler.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ
مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَظَلَمُوا بِهَا

Mekr: Tuzak. **İstidrac:** Fasık veya kâfir olduğu belli bir şahsın gösterdiği isteğe uygun harika.

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ
مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٠٤﴾
حَق۪يقٌ عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ
مِنْ رَبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ ﴿١٠٥﴾ قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ
بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١٠٦﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا
هِيَ ثُعْبَانٌ مُب۪ينٌ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِر۪ينَ
﴿١٠٨﴾ قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَل۪يمٌ ﴿١٠٩﴾
يُر۪يدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُٓوا
اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِر۪ينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ
بِكُلِّ سَاحِرٍ عَل۪يمٍ ﴿١١٢﴾ وَجَٓاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُٓوا اِنَّ لَنَا
لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِب۪ينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ
لَمِنَ الْمُقَرَّب۪ينَ ﴿١١٤﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّٓا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّٓا اَنْ نَكُونَ
نَحْنُ الْمُلْق۪ينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ اَلْقُوا فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا اَعْيُنَ
النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ۫ بِسِحْرٍ عَظ۪يمٍ ﴿١١٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا
اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ
وَانْقَلَبُوا صَاغِرٖينَ ﴿١١٩﴾ وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدٖينَ ﴿١٢٠﴾
قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٢﴾ قَالَ
فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ
فِي الْمَدٖينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا اَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَاُقَطِّعَنَّ
اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿١٢٤﴾
قَالُوا اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا اِلَّا اَنْ اٰمَنَّا
بِاٰيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا
مُسْلِمٖينَ ﴿١٢٦﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى
وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ قَالَ
سَنُقَتِّلُ اَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيٖي نِسَاءَهُمْ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ
﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعٖينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوا اِنَّ
الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ
﴿١٢٨﴾ قَالُوا اُوذٖينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا
قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْاَرْضِ

فَنَظَرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

103- Sonra onların arkasından âyetlerimizle Musa'yı Fir'avn'e ve cem'iyetine gönderdik. Tuttular, o âyetlere zulm ettiler, ettiler de bak o müfsidlerin akibeti nasıl oldu?

104- Musa: "Ey Fir'avn", dedi, "Bil ki ben, Rabbü'l-âlemîn tarafından bir Resulüm."

105- "Birinci vazifem, Allah'a karşı haktan başka bir şey söylememekliğimdir. Hakikat ben, size Rabbınızdan bir beyyine ile geldim. Artık Benî İsraîl'i benimle beraber gönder."

106- "Eğer" dedi, "Bir âyet ile geldinse getir onu bakalım sadıklardan isen."

107- Bunun üzerine asâsını bırakıverdi. Ne baksın o koskoca bir ejderha kesiliverdi.

108- Ve elini sıyırdı çıkardı. Ne baksın o bakanlara bembeyaz parlıyor.

109- Fir'avn'ın kavminden o cemiyyet: "Bu, dedi, şübhesiz çok bilgiç bir sihirbaz."

110- "Sizi yerinizden çıkarmak istiyor. Binaenaleyh ne emr edersiniz?"

111- "O'nu ve kardeşini" dediler, "Eğle ve şehirlere toplayıcılar yolla."

112- "Mâhir sihirbazların hepsini sana getirsinler."

113- Bütün sihirbazlar da Fir'avn'a geldiler: "Elbette," dediler, "galib gelenler biz olursak bize mükâfat şübhesiz ya?"

114- "Evet," dedi, "Hem o vakit siz elbette gözdelerdensiniz."

115- "Yâ Musa!" dediler, "Sen mi hünerini ortaya atacaksın, yoksa atanlar biz mi olacağız?"

116- "Siz atın" dedi. Vaktaki atacaklarını attılar, nâsın gözlerini büyülediler ve onları dehşete düşürdüler. Hasılı büyük bir sihir gösterdiler.

117- Biz de Musa'ya, "asânı bırakıver" diye vahy ettik. Bir de baktılar ki o, onların bütün uydurduklarını yalayıp yutuyor.

118- Artık hak meydana çıktı ve onların bütün yaptıkları hiçe gitti.

119- Artık orada mağlûb olmuşlardı, küçük düşmüşlerdi.

120- Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar.

121- "İman ettik" dediler, "O Rabbü'l-âlemîn'e;"

122- "Musa ve Harun'un Rabbına."

123- Fir'avn: "Siz," dedi, "O'na ben izin vermeden iman ettiniz ha. Bu her halde bir hud'a, siz bu hud'ayı şehirde kurmuşsunuz, yerli ehaliyi ondan çıkarmak istiyorsunuz, o halde yakında anlarsınız.

124- "Mutlak sizin ellerinizi, ayaklarınızı çaprazına keseceğim. Mutlak sizi, hepinizi birden asacağım."

125- "Biz" dediler, "Şübhesiz Rabbımıza, döneceğiz."

126- Senin bize kızman da sırf Rabbımızın âyetleri gelince iman etmemizden. Ey bizim Rabbımız! Üzerimize sabır yağdır ve canımızı iman selâmetiyle al."

127- Fir'avn'ın kavmından yine o cemiyyet: "Ya," dediler, "Musa'yı ve kavmini bırakacaksın ki, seni ve ilâhlarını bıraksın da yeryüzünde fesad çıkarsınlar?" "Yine," dedi, "Oğullarını öldürürüz ve kadınlarını diri tutarız, yine tepelerinde mutlak kahrımızı yürütürüz."

128- Musa kavmine: "Siz," dedi, "Allah'ın avn-ü inayetini isteyin ve acıya tahammül edip dayanın, her halde arz Allah'ındır, ona kullarından dilediğini varis kılar, akibet ise müttekilerindir."

129- "Biz," dediler, "Sen bize gelmezden evvel de eza edildik, sen bize geldikten sonra da." "Umulur ki" dedi, "Rabbınız hasmınızı helâk edip de sizi yeryüzünde halife kılacak, sizin de nasıl işler yapacağınıza bakacaktır."

Bu Hazret-i Musa kıssası, diğerlerinden daha fazla bir nazar-ı dikkatle

mutalaa edilmek için suret-i mahsusada ifraz ve daha ziyade tafsil olunarak beyan buyurulmuştur. Çünkü mu'cizat-ı Musa, öbür peygamberlerin mu'cizelerinden daha kuvvetli ve binaenaleyh kavm-i Musa'nın cehl-ü zulmü öbürlerinden daha fahiştir.

إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ «ملأ» kelimesi yukarıdan beri görüldüğü üzere Kur'ân'ın pek çok varid olan ulûm-ı siyasiye ve ictimâiye ıslâhatı nokta-i nazarından şayan-ı dikkat bulunan bir kelimedir. Ekseriya müfessirîn, bunu vücuh ve eşraf mânâsiyle tefsir ederler. Fakat maksad, vücuh ve eşrafın ferdiyyetleri haysiyyeti olmayıp bir cem'iyyetleri haysiyyeti olduğu ve zaten vecahet ve şerefin ictimâî bir mânâ ifade ettiği nazardan kaçırılmamak lâzım gelir. "Kamus"'un beyanına göre cebel vezninde mele', şu mânâlara gelir:

1- **Teşavür**, yâni birbiriyle müşavere.

2- **Eşraf ve ilye**, yâni bir kavmin eşraf ve kibarı, vücuh-ü a'yanı, ileri gelen yüksek takımı ki, halkın gözünü doldururlar.

3- **Cemaat.**

4- **Tama' ve zann.**

5- **Kavmi zuşare**, yâni hüsn-i hey'et ve vecahet sahibi kavim. Hey'et.

6- **Tecemmu'.**

7- **Hulk**, yâni huy.

Ragıb da "Müfredat"'ında şöyle demiştir: "Mele': Bir rey üzerine ictimâ edip revnak ve manzarası gözleri, kıymet ve behâsı gönülleri dolduran cemaat demektir ki, bir çok âyatta varid olmuştur. Bir de mele', daha umumî olmak üzere hüsn-ü cemal ile memlû halka denir." İlh... Bundan anlaşılır ki, biri ehass biri eamm olan bu iki mânâ mele'in başlıca mânâsı olup diğerleri bunlara müteferri'dir. Esasında dolgunluk mefhumunu mutezammın olan bu kelime, ictimâ, müşavere, hüsn-i hey'et, şeref-ü vecahet, rey ve emel mefhumlariyle de küllî, cüz'î alâkası i'tibariyle mütenevvi' mânâlara ıtlak edilmiştir ki, hepsini muhtevi olan en mühimmi Ragıb'ın beyan ettiği birinci mânâdır. Görülüyor ki, bu mânâ, zamanımızda Frenkler'in "sosyete" ta'bir ettikleri cem'iyyet mânâsıdır ki, bunda, bir maksad üzere ictimâ ve bir de hüsn-i inzitam ve kıymet en esaslı mefhumu teşkil eder. Meselâ bir kabine, bir parlamento, bir ordu ve her hangi bir cemaatin hey'et-i ictimâiyyesi erkânını teşkil eden eshab-ı rey ve şuurunun manzara-i ittifakı hep bir mele' teşkil ederler. Ve vücuh-ü eşrafa

---

İfraz: Ayırmak. **Revnak:** Zinet, güzellik. **Behâ:** Şirin ve latif olmak.

mele' ıtlak edilmesi de bu haysiyyetledir. Yoksa vücuh ve eşrafın yekdiğeriyle tenazu'larını ifade eden müteferrik ve münferid haysiyyetleri "mele'" ta'birinin masadakından haricdir. Binaenaleyh âyetin mânâsı: **"Sonra da Musa'yı âyât ve alâmetlerimizi hamil olarak Fir'avn'e ve onun etrafında toplanıp halkın gözünü dolduran müdebdeb cem'iyyetine Resul gönderdik"**, demek olur. Gerçi diğer bir âyette, الى فرعون وقومه (*"Bir de elini koynuna sok çıksın bembeyaz hiç bir âfetsiz, dokuz âyet içinde, Firavne ve kavmine, çünkü onlar fasık bir kavim oldular."* Neml-27/12) buyurulduğuna göre Hazret-i Musa Fir'avn'e ve bütün kavmine meb'us idi. Fakat burada bilhassa şu nükte gösterilmiştir ki, kavm-i Fir'avn'ın mütebakisi, onun etrafında toplanmış olan cemi'yyet-i mahsusaya tâbi' olduklarından başkaca bir hükmü haiz değil idiler. Fir'avn ve cemi'yyeti onların hepsini temsil ediyordu.

Hazret-i Musa, بِآيَاتِنَا *"âyetlerimizle"* kaydının işaret ettiği bir çok mu'cizat ile evvel emirde bunlara gönderildi. فَظَلَمُوا بِهَا **Onlar da, o âyetlere zulmettiler,** yâni Musa'nın sıdk-ı risaletine alâmet ve bürhan olan o açık mu'cizelerin hakkını vermediler. Delâlât-i kat'iyyesini tekzib ve inkâr ederek küfür ettiler. Hakkı kabul etmeyip fesadlar yaptılar. فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ **İmdi bak, o müfsidlerin akibeti nasıl oldu?** Bervech-i âtî kıssalarını dikkatle, oku hallerine bak da ibret al.

وَقَالَ مُوسٰى Biz gönderdik, Musa da varıp dedi ki: يَا فِرْعَوْنُ **"Ey Fir'avn,** اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ **ben hakikaten Rabbü'l-âlemîn tarafından bir Resulüm.** حَق۪يقٌ عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ **Allah'a karşı haktan başka bir şey söylememeye müstehıkkım."** Yâni hakkım şanım, ancak hak söylemektir. Nâfi' kıraatinda «عَلَيَّ» okunduğuna göre: **"Allah'a karşı haktan başkasını söylememekliğim üzerime bir vecibedir."** Bir peygamberin birinci hasleti ve vazifesi doğru söylemektir. قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ **"Ben size Rabbınız'dan bir beyyine ile geldim,** yâni sözüm kuru bir dâvâdan ibaret değildir. Şekk-ü şübheye mahal bırakmaz açık ve kat'î bürhanım var, inanmazsanız isbatına müheyyayım. فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ **Binaenaleyh Benî İsrail'i benimle gönder."** İşte Musa'nın Fir'avn'e ilk tebliği bu oldu. Buna karşı قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَاْتِ بِهَٓا **Firavun: "Eğer dedi, sen bir âyetle, bir mu'cize ile geldinse haydi getir.** اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ **Eğer o sadıklardan,** yâni sıdk ile ma'ruf olan o peygamberler zümresinden **isen böyle yapman lâzım gelir."** Tebliğat-ı vakıa üzerine Fir'avn'in bu sözü ale'l-usul bir taleb demektir. Henüz bunda bir haksızlık yok-

---

Masadak: Sadık, anlam **Bervech-i âti:** Aşağıdaki gibi. **Müheyya:** Hazırlanmış olan.

tur. Ancak eğer, eğer diye şartları tekrar etmesinde bir nezaketsizlik ve bir telâş eseri vardır. Bunun üzerine فَأَلْقٰى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ Musa, **hemen asâsını bırakıverdi, bırakınca ne görsünler, o asâ koca bir yılan.** Apaşikâre bir ejderha, bir ejderha ki, işi hallediyor. Bu babda bir çok rivayetler vardır. Said ibn Cübeyr'in İbn Abbas'dan naklettiği vech ile hulâsası şudur: Hazret-i Musa, asâsını koyuverince kocaman bir yılan olmuş, Fir'avn'e doğru koşmuş, Fir'avn bunun kendine kasdetmekte olduğunu görünce tahtından fırlamış. "Aman bunu zabtet" diye Hazret-i Musa'ya yalvarmış, o da tutmuştur. İlh... Burada şundan gaflet etmemek lâzımdır ki, bu gibi tahavvülâta kalb-i hakaik denmez. Zira asâ, suret-i ilmiyyesi, asâ mahiyyeti; sü'ban suret-i ilmiyyesi, sü'ban mahiyyeti olmuş değildir. Bu iki hakikat, daima ilimdeki temayüzlerini muhafaza ederler ve hiç biri diğerine karıştırılmaz. Lâkin asâ maddesinin asâ suretinden çıkıp sü'ban suretini iktisa etmesi veya haricde kezalik zihinde asâ mevcudiyyetinin izale edilip yerine sü'ban mevcudiyyetinin ikame olunması daima mümkündür. Nitekim biz, bir mumu bin şekle sokarız da her şeklin kendi hakikati yine diğerinden mütemayiz kalır. "Kalb-i hakaik caiz olmaz" kaziyyesini imkân ve vücub gibi hakaik-ı ezeliyyeye kasretmek meşhur ise de, doğru değildir. Bu kaziyye, tenakuz kanununun diğer bir ifadesidir ki, hiç bir şeyi nefsinden selbetmek mümkün olmaz. Meselâ asâya asâ, sü'bana sü'ban denir demektir.

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ **Bir de, elini çıkardı, ne baksınlar bembeyaz, bütün bakanların hayret ve taaccübünü mucib bir surette fevka'l-âde beyaz parıl, parıl,** yâni cibilletinde beyaz değil öyle görünür. Rivayet olunuyor ki, Hazret-i Musa ziyadece esmer renkli imiş. Elini levn-i fıtrîsinde gösterir, sonra koynuna sokar çıkarır, bembeyaz lekesiz bir surette parlarmış, tekrar bir daha sokar çıkarır, bu def'a da eski rengine avdet edermiş. Biri gadab ve celâl-i İlâhî'nin, biri de lûtuf ve rahmet-i Rabbaniyye'nin birer nümune-i tecellisi olan ve doğrudan doğru Rabbü'l-âlemîn'in halk-ı evvel kudretinden başka bir te'sir ile imkânı tasavvur edilememek lâzım gelen bu iki alâmet, Hazret-i Musa'nın Allah tarafından gönderildiğini isbata kâfi ve vâfi birer mu'cize-i bâhire iken nasıl haksızlıkla karşılandı bilir misiniz?

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ **Kavm-i Firavn içinden o mele',** Firavn'ın şûrâsı olan o cem'iyyet-i mahsusa: إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ **"Bu, her halde çok bilgiç, mahir bir sahir,** يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ **sizi yerinizden çıkarmak istiyor.** Binaenaleyh

---

Tahavvülat: Değişmeler. **Sü'ban:** Ejderha, büyük yılan. **Hakaik:** Hakikatler **Selbetmek:** İnkar yoluyla, yok etmek. **Vâfi:** Sözünün eri, tam, yeter.

تَأْمُرُونَ فَمَاذَا **ne emredersiniz" dediler.** Sûre-i Şuara'da bu sözü, Firavn'ın söylediği musarrahtır. Demek ki, şûrâsı onun rey-ü teklifini tasdik ve te'yid ederek icabını müzakereye vaz'ettiklerinden dolayı bu söz, yalnız reisin değil, cemi'yyetin sözü olmuştur. Burada, "ne rey-ü fikirde bulunuyorsunuz?" makamında "ne emr edersiniz" denilmesi pek şâyân-ı dikkattir. Zahirî i'tibariyle bu ta'bir, Firavn hükûmetinin hal ve akdi umuru bu cemi'yyet-i şûrânın elinde bulunduğunu iş'ar eder. يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ (*"Sizi yerinizden çıkarmak istiyor, binaenaleyh ne emr edersiniz."* A'râf-7/110) fıkrasından da bu cem'iyyetin Mısrîlerden mürekkeb bir hey'et olduğu fehm olunur. Tefsir-i Ebussuud'dan anlaşıldığına göre bâzı müfessirîn, mes'elenin re'y-i amme vazolunduğunu ve bu hitabın umum Mısır halkına yapıldığını bile dermeyan etmişler. Yâni bu فَمَاذَا تَأْمُرُونَ (*"Sizi yerinizden çıkarmak istiyor, binaenaleyh ne emr edersiniz."* A'râf-7/110) hitabının cemi'yyet-i şûrâ tarafından Mısır halkına söylendiğini beyan eylemişlerdir. Buna verilen اَرْجِهْ وَاَخَاهُ (*"Onu ve kardeşini beklet."*) cevabı bizzat Fir'avn'e hitab olarak gösterilmiş. Bu ise, muhatabların doğrudan doğruya Fir'avn ile mükâleme edebilir bir mevki'de bulunan kimseler olduğunu anlatmakta bulunmuş olduğundan, âyetin zahirine nazaran mes'elenin rey-i âmma vaz'ı sabit değil ise de, her halde Mısırlılar'dan mürekkeb bir cemi'yyetin istişaresine vaz'olunduğunu ve bunlara "ne emredersiniz" denildiği muhakkaktır. Böyle demek ise, o cemi'yyetin Fir'avn hükûmetinde ulü'l-emr olduğunu i'tiraf etmek demektir. Bu ise, اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى (*"Benim en yüksek Rabbınız, dedi."* Nâziat-79/24) demekte olan Fir'avn'ın dâvâsında büyük bir tenakuzdur. Demek olur ki, Fir'avn ehemmiyetli bir vak'anın taht-ı tazyikında kalınca rubûbiyyet dâvâsını muvakkaten bırakıp kulları addettiği cemi'yyetine, me'murlarına veya halkına karşı, "emir sizindir, siz benim amirim, efendimsiniz" derecesine sahte ve mürâiyâne bir vaz'ı tabasbus takınarak tehlike kendisinin değil, onların imiş ve binaenaleyh emir sahibi de onlar olacaklarmış gibi göstermiştir ki, bunda Fir'avn sihirbazlığının mühim bir misali vardır. Hazret-i Musa'dan, فَأْتِ بِهَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (*"Eğer dedi: Bir âyet ile geldinse getir onu bakalım sadıklardan isen."* A'râf-7/106) diye âyet taleb ettiğine nazaran anlaşılıyor ki, Fir'avn mukaddema sadık peygamberler gelmiş ve hepsinin mu'cizeleri bulunmuş olduğuna vakıftır. Ve şu halde demek ki gözü önünde cereyan eden asâ ve yed-i beyza vakıalarının da hakikaten bir mu'cizeden başka bir şey olamayacağını anlamamış değildir. Fakat hakikatın kabulünü fikir ve menfaat-i siyasiyyesine mu-

---

Re'y: Görüş, fikir. **İş'ar:** Yazı ile haber vermek, bildirmek. **Tabasbus:** Yaltaklanmak. **Tezvir:** Yalan sözü zinet verme, söze yalan karıştırma. **Tahyil:** Göz boyama.

halif görmüş ve bir de zamanında sihir ve hokkabazlık gibi tezvir ve tahyil san'atlarının şöhret-i şayiası hasebiyle mâ'iyyetinde kabil-i iğfal bir sürü halk bulmuş olduğundan dolayı halkın menfaat-i siyasiyye ve vataniyyeleri damarına basarak Hazret-i Musa'ya bütün Mısırlıları vatanlarından ihrac etmek maksad-ı hafîsi gibi, bir fikr-i muzmer isnad ederek ortadaki hakikati, sihir ve kendi sihr-ü tezvirini hakikat gibi satmak istemiş ve mes'eleyi şûrânın müzakeresine o suretle vaz'ettirmiştir.

Buna karşı قَالُوا o mele', o cem'iyyet-i şûrâ (ve bâzı kavle göre, halk) اَرْجِهْ وَاَخَاهُ "Onu ve kardeşini te'hir et, yâni derhal bir şey yapma da bir müddet salla. وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَآئِنِ حَاشِرِينَ Ve şehirlere hâşirler, toplayıcılar gönder. يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ İlm-i sihirde mahir ne kadar sahir varsa hepsini sana getirsinler." dediler. Derhal bir tecavüzü münasib görmeyip bu suretle bir tecrübe ve imtihan teklif ettiler. Bundan anlaşılır ki, ne olursa olsun müşaverenin ızhar-ı hakka doğru bir sevk-i mahsusu vardır. Burada bir «وَاَخَاهُ» kaydiyle Hazret-i Musa'nın biraderi Harun'un da maiyyetinde beraber bulunduğu gösterilivermiştir.

MEDAİN: Medeniyyet kelimesinin aslı olan medinenin cem'idir ki, büyük şehir demektir ve bu kelimenin iştikakında başlıca iki kavil vardır:

Birincisi, medine, mim-i aslî olmak üzere feîle vezninde olup «مدن ، يمدن ، مدونًا» maddesinden me'huzdur. Ve müdun bir mekânda mukim olmak mânâsınadır. Fakat «دَعْ ، ذَرْ» kelimeleri gibi tasrifi metrüktür. Bu surette medine, ihtiyacat-ı beşeriyyeye aid her türlü levazım-ı ikameti muhtevi olan mahal veya böyle bir mahalde ikamet eden hey'et mefhumiyle büyük şehirlere isim olmuştur.

İkincisi mim-i zaid ve "ya"'sı asıl olmak üzere «دَانَ ، يَدِينُ ، دِينًا» maddesinden me'huz olup me'iyşet gibi mef'ile veya medyune muhaffefi olmakla fil'asıl mef'ule veznindedir. «دِينْ» maddesi ise, mülk ve tâat ve ceza ve siyaset mânâsına olduğundan bu surette Medine, mülk ve tâat, mahalli memleket veya inzibat ve siyaset altında mamlûke mefhumiyle büyük şehirlere isim olmuş olur. Birinci takdirde cem'i «هَمْزَه» ile «مَدَائِنْ» ikinci takdirde ise, «مَعَايِشْ» gibi yâ ile «مَدَايِنْ» olmak lâzım gelir. Halbuki, kıraatların hepsinde «همزه» ile varid olmuştur. Demek ki, müreccah olan evvelki kavildir. Bâzı müfessirîn tarafından denilmiştir ki, burada «مَدَائِنْ» den murad, Mısır'ın Said şehirleri idi Sâhirlerin rüesâ ve meheresi

---

Muzmer: Gizli, saklı, örtülü. **Meki:** Bir cemaatın ileri gelenleri. **Me'huz:** Alınmış, çıkarılmış. **Müreccah:** Tercih edilen. **Rüesa:** Reisler, başkanlar. **Mehere:** Ustalar, üstadlar.

Said içlerinde idi ve bâzı rivayata göre yetmiş kadar sâhir top-lanmıştı.

... وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ **Toplanan sahirler Fir'avn'e geldiler ilh...**

قَالُوا **Vaktâ ki, ortaya atacaklarını attılar,** سَحَرُوا اَعْيُنَ النَّاسِ **nasın gözlerini büyülediler.** Aslı olmadık türlü hayaller gösterdiler. وَاسْتَرْهَبُوهُمْ **Ve halka son derece dehşet verdiler** وَجَاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ **ve pek büyük bir sihir ile meydana çıktılar.** Rivayet olunduğuna göre iri iri halatları, uzun uzun sırıkları ve sopaları ortaya atıp bütün vadiyi sanki birbirine binmiş, sarmaş dolaş olmuş müteharrik yılanlarla dolmuş gibi müdhiş bir manzara içinde gösterdiler. Denilmiş ki, bunun sırrı, civa idi. Ağaçtan ve deriden i'mal edilmiş bir takım iplerin ve sopaların içlerine suret-i mahsusada civa doldurulmuş, zeminin ve güneşin hararetiyle civa ısındıkça bunlar oynayıp kıvrılarak hareket ediyorlar ve ortalıkta dehşetli bir çok yılan manzarası arzeyliyorlardı. (Sûre-i Bakara'da وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ (*"Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler."* Bakara-2/102) âyetinde sihir hakkındaki tafsilâta bakınız.)

وَاَوْحَيْنَا اِلَى مُوسَى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ **Biz de, Musa'ya: "asânı koyuver" diye vahyettik.** Burada, vahyin ilham mânâsına olduğu hakkında Vâhidî'nin İbn Abbas'dan bir rivayeti vardır. Fakat hakikatî vahy olması daha zâhirdir. فَاِذَا هِىَ تَلْقَفُ مَا يَاْفِكُونَ **Kor komaz bir de ne görsünler asâ onların bütün uydurmalarını derleyip toplayıp yutuyor.** Binaenaleyh فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **hak vaki' oldu** (meydana çıkıp sübut buldu) **ve onların bütün yaptıkları bâtıl oldu gitti.** Gitti de فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ **Fir'avn ve cem'iyyeti orada mağlûb oldular ve küçük düştüler, kendilerini tezlil eden bir inkılâba uğradılar.** Çünkü وَاُلْقِىَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ **sahirler, o ümid bağladıkları sahirler yıkılıp secdelere kapandılar ve hakkın tesiriyle kendilerini tutamayıp yüzü koyun kapanarak:** قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَى وَهٰرُونَ **"Rabbü'l-âlemîn'e, Musa ve Harun'un Rabbına,** yâni Musa ve Harun'un da'vet etikleri Rabb'e **iman ettik."** **dediler.** Zira bu vakıanın hadd-i sihirden haric bir emr-i ilâhî olduğunu yakinen anladılar ve Hazret-i Musa'nın min indillâh bir resul-i sadık olduğuna iman ettiler. Rivayet olunduğuna göre sahirler iman edince Benî İsraîl'in de pek çoğu iman ettiler.

Ulemâ demişlerdir ki: Bu âyet, ilmin fazileti hakkında en büyük delâildendir. Çünkü diğerleri cehaletlerinden dolayı, "bu bir sihirdir" deniliver-mekle şübheye düşürülebildikleri halde bu sâhirler, sihrin hadd-ü mahiyyetini bilmeleri ve son derecesine vakıf bulunmaları sayesinde asâ-yı Musa vakıasının

hudud-ı sihirden haric olduğunu ve bunun temvihat ve tahyilât-ı beşeriyye cinsinden olamıyacağını ve binaenaleyh mu'cizat-ı ilâhiyye cümlesinden olması lâzım geleceğini derhal farkedebildiler. Eğer bu hususta maharetleri olmasa idi ve sihrin mahiyyetine kemaliyle vukufları bulunmasa idi, bu istidlâle kat'î surette kudretyâb olamazlardı ve o zaman kendi kendilerine: "Belki bu bizden daha iyi biliyormuş, onun için bizim bilmediğimiz ve yapamıyacağımız bir sihir yapmıştır." diyebilirlerdi. Fakat demediler ve bu hususta hiç bir şübheye düşmediler ve kendilerini tutamayarak küfürden imana derhal intikal ediverdiler. Şu halde ilm-i sihirde bile ihtisas bu kadar müfid olabilince ilm-i tevhid-i hakta ihtisasın tekemmülât-ı insaniyyeye ne kadar yüksek faideleri olabileceğini düşünmeli.

Bu suretle küçük düşen Fir'avn, kendinin da'vet ettiği ve pek mühim menfaatler va'deylediği sahirlerin bu kadar halk huzurunda Nübüvvet-i Musa'yı tasdik ediverdiklerini görünce bunun efkâr-ı umumiyyede Hazret-i Musa lehinde kavi bir hüccet ittihaz edileceğinden korktuğu için buna bir çare düşünmek ve bir şeytanet yapmak istedi ve derhal halkın zihnine bâzı şübheler sokarak fikirlerini bulandırmak için sahirleri tevbih ve tehdid ile **قَالَ dedi ki: فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ "Ben size izin vermeden evvel ona iman ettiniz öyle mi?"** Vicdanlara tahakküm etmek isteyen ve fakat kalblerin iman ve kanaati kendi hudud-i hâkimiyyetinden haric olduğunu gören Fir'avn, hâlâ hakka teslim olmuyor, sihir dâvâsını hall için selâhiyet ve ihtisaslarını beğenerek topladığı ve bir ehl-i hıbre gibi mürâcaat ettiği sahirlerin kanaatleri kendisine değil, bu babda kendisinin onlara tâbi olması lâzım geleceğini kale almıyor ve asl-ı imana suret-i mutlakada i'tiraz etmezmiş, gûyâ imana izin vermesi melhuz imiş veya hakka iman, onun iznine mütevakkıf imiş gibi göstererek iman için, kendisinden istizan edilmemesini sebeb-i töhmet addediyor. Ve bu suretle bütün te'sirini hükümdarlık haysiyyetinin ihlâl ve gurur-i nefsinin pây-mâl edilmesi noktasında toplayarak demiş oluyor ki: "Eğer siz, hüsniniyyetle hareket etmiş olsa idiniz, benim tarafımdan da'vet edilmiş olmanız i'tibariyle netice-i kanaatinizi bir kerre bana arz etmeniz ve i'lânı için benden istizan eylemeniz lâzım gelmez mi idi? Halbuki siz, benim izn-ü iradem lâhik olmadan birdenbire O'na iman ediverdiniz."

اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ "Şüphesiz ki bu, muhakkak bir hile, bir hile ki, مَكَرْتُمُوهُ فِى

Temvihat: Mal sahibi etme. **Müfid:** Meramını güzel anlatan. **Ehl-i hıbre:** Tecrübe ehli. **Melhuz:** Düşünülebilen, akla gelen. **Pây-mâl:** Ayak altında kalmış, çiğnenmiş.

الْمَدِينَةِ **siz, bunu şehirde kurdunuz,"** yâni müsabaka meydanına çıkmazdan mukaddem Musa ile Mısır'da birleşip kararlaştırdınız ki لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا **"asıl ahalisini Mısır'dan çıkarasınız."** Görülüyor ki, Allah'a ve Peygamberine iman edilince haksızlık ve tahakküm yolları kapanacağını anlayan Fir'avn bu sözüyle efkâr-ı umûmiyyeyi tağlit ve tehyic etmek için siyasî bir entrika çeviriyor ve tamamen aleyhine neticelenen müsabakayı kendi iddiasını isbat eden bir hadise gibi göstermek isteyen bir sihirbazlık yapıyor ve bu suretle mu'cize-i Musa'ya olduğu gibi, O'nu tasdik eden sahirlerin imanı hakkında da yok yere iki şüphe uyduruyor: Evvelâ diyor, "Bunların böyle iman edivermeleri hakikaten mu'cizenin kuvvetini takdir etmekten neş'et etme samimî bir iman değil, muhakkak bir hile. Bunlar etraf şehirlerden toplanıp Mısır'a geldiklerinde veya daha evvel Musa ile gizlice buluşmuşlar, aralarında uyuşmuşlar. Musa bunlara sihri öğreten büyükleri ve reisleri imiş. Sözü bir etmişler ve halkı aldatmak için böyle hareket etmeğe karar vermişler. Yoksa cidden rakib olsalardı benim tarafımdan da bir izn-û irade sâdır olmadan böyle birdenbire secdelere kapanarak O'na inanıverirler mi idi?" Saniyen, "Bunları buna sevk eden maksadlarına gelince diyor: Bunlar böyle sihirbazlıkla hükûmetin nüfuzunu kırarak memlekette ihtilâl yapacaklar. Benî İsraîl'i kendilerine uydurup Mısır'ın asıl yerli ahalisi olan Kıbt kavmini Mısır'dan çıkaracaklar. Hükûmetlerini gasbedip yerlerini yurdlarını zabtedecekler, dertleri bu." İşte Fir'avn, efkâr-ı umumiyyeyi tehlike-i vatan endişesine düşürüp Musa ve mü'minler aleyhinde galeyana getirmek için halkın zihnine bu iki şübheyi fırlatmıştır ki, كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ (*"...Allah kâfirlerin kalbini işte böyle tab' eder."* A'râf-7/101) medlûlünce kalbleri mühürlenmiş olan ve Fir'avn tabiatında bulunan kâfirler de, onun meslekine sülûk ederek, peygamberleri politikacı birer sahir ve mu'cizelerini birer sihir gibi telâkki etmek ve ettirmek isterler. Elhaletü hazihi asâ-yı Musa ve yed-i beyza vakıalarını sehare-i Fir'avn'ın civa oyunları gibi göz boyamaktan ibaret bir sihir san'atı veya bir hurafe gibi tanıttırmak isteyen ve âyât-ı Hakk'a "kizb-i mutalsem" diyen ne kâfirler ve karanlık bir odada ellerini koynundaki fosfor tozuna batırıp çıkarmak suretiyle parıldatarak yed-i beyza mu'cizesi taslamağa kalkışan ne sahtekârlar vardır. Bazıları da bunları tekzib vadisinde değil, te'vil vadisinde yürüyerek ilhada sapmışlar ve demişlerdir ki, Kur'ân'ın ve kütüb-i sahifenin verdiği bu haberler doğrudur, fakat mânâsı herkesin zahiren anladığı gibi değildir. Bunlar, kinaî ve temsilî, ta'bir-i âharle remzî bir takım mânâlar

---

Tağlit: Yanıltma, karıştırma. **Tehyiç:** Heyecanlandırma, coşturma. **Mutalsem:** Tılsımlanmış.

ifade ederler. Yâni Musa'nın asâsı ve yed-i beyzası ayrı ayrı şeyler değil, bir şeydir. Bu, şu demektir ki, Hazret-i Musa'nın Fir'avn'a karşı ibraz ettiği hücceti pek zâhir ve pek kahir idi. Bu huccet ortaya atılınca, muhaliflerin sözlerini ibtal ve fesadlarını izhar etmesi i'tibariyle mubtillerin istinad etmek istedikleri bütün hucec-ü delâili yalayıp yutan bir ejderha gibi idi ve hadd-i zatında zahir ve vazih olması itibariyle de yed-i beyza vasfiyle tavsif olunmuştur. Nitekim, "Fülanın fülan ilimde yed-i beyzası vardır." Denilir ki, bir kuvvet-i kâmilesi ve mertebe-i zâhiresi var demek olur. Fakat böyle bir te'vil esas itibariyle tabiat fikrine saplanarak mu'cizeyi inkâr etmek ve halk-ı evvel meselesini hesaba almamaktan münbaistir. Bunlar, "Bir asânın yılan olduğunu gözümüzle görsek yine inanmayız, Fir'avn gibi bir sihir deriz ve binaenaleyh tevatür veya bir haber-i sadık ile böyle bir şey işittiğimiz zaman da te'vil ederiz" demek istiyorlar ve bunların bu gidişine göre, gûya Kur'ân Hazret-i Musa'nın hüccet ve bürhanının yalnız kuvvetinden ve parlaklığından ve kâfirlerin böyle kavi ve parlak bir beyyineyi bile kabul etmediklerinden bahsetmiş de hadd-i zatında o hüccet ve beyyinenin neden ibaret olduğunu tasrih etmemiş farz olunuyor. Daha doğrusu koskoca bir yılan yutulup yalandır demek isteniliyor. Bu münasebetle burada şu suâl halledilmek lâzım gelir: Rivayeti sâbit olan bir delil-i naklî karşısında akıl ve dirayetin mevkii nedir? Hiç şübhe yok ki, nakli anlayacak olan da akıldır. Binaenaleyh akıl ve dirayet nazardan iskat edildiği anda ne akıl kalır, ne de nakil. Lâkin aynı zamanda unutulmamalıdır ki, akıl, hakikî ma'lûmatın mucidi değil, âhiz ve kabilidir. O, ma'lûmatını yapmaz alır. Ve bunun için ilmin zamanı mücerred tefekkür değil, vaki ihtibardır. Nakil de, işte o ihtiyar cümlesindendir. Bu ise, akla bilmediği görmediği şeylerin yeniden yeniye bir vürududur.

Aklın ihtibar ettiği ve edeceği şeyler de, iki türlüdür.

Birincisi misl-ü misali geçmemiş olan ve bilâ kıyas alınan şeylerdir ki, aklın ilk me'huzatı böyle varid olur. Bunların bir kısmı tekerrür etmeksizin münferid vakıat olarak kalır, bir kısmı da tekerrür ve tekessür eder. Ettikçe her biri kendi emsaliyle tevhid olunarak kıyas ve ölçü teesüs eyler ve bunlar kendi hududları dahilinde bir mi'yar-ı fikr-ü fehm olurlar.

Bu suretle ikincisi de, misil veya misali geçmiş bulunan şeylerdir ki, bunlara da kıyasî ve fennî ta'bir olunur. Ve bu sayede ma'lumattan meçhulât istihrac edilir. Ve ale'l-ekser akıl ta'biri, bu suretle kıyas-ı fikrî mebdeine ıtlak

---

Mi'yar: Ölçü, bir şeyin kıymet ve vasfını gösterir olan.

olunduğundan ma'kulât bunlardan ibaret zannedilir. Halbuki bunun mebnası olan kısm-ı evvel atılıverdiği takdirde akl-ü kıyas ve fen de kökünden atılmış olur. Bunun için müşahede, ihtibar ve nakil esaslarını ahz-ü telakki etmek için bütün dirayetini kendi kıyasiyle tahdide kalkışacak olursa İblîs'in düştüğü hataya düşmüş, kendi sermayesini kendisi yıkmış ve fevka'lede olan ma'lûmat-ı cedide ve mümtazeden mahrum kalmış olacağından misl-ü misalini görmemiş olduğu menkulât-ı tarihiyye karşısında akıl, tenakuza müsadif olmadıkça onları tamamen kendi dirayetine irca' ile te'vil edecek derecede inkâr vâdisine sapmamalıdır. Aklın ale'l-ıtlak inkâra ancak bir noktada hakkı vardır ki, o da nefsinde tenakuz bulunan, yâni farz-ı vücud-u ademini iktiza eden şeydir. Şerik-i Bârî mümteni' olduğundan mütenakız olmayan her şeyde imkân-ı zatî ve mantıkî ile mümkün ve câizdir. Onun vukuu âdet ve muttarid olup olmaması ise, diğer bir mes'ele teşkil eder. Bâzı şeyler mümkün olduğu halde hiç vukua gelmez. Meselâ kanatlı bir insan mümkündür, fakat vuku'u duyulmamıştır. Bâzı şeyler mümkün olduğu halde nâdiren vaki' olur. Bir âdet ve ittirad teşkil etmez, diğer bir çok şeyler de mümkün ve mu'tad olur, ve ilmin asıl feyzi bunlardadır. Lâkin böyle mu'tad olanlar olmayanları inkâra bir hak bahşetmez. Şu halde akıl, bir nakl-i vaki' karşısında kaldığı zaman dirayet nokta-i nazarından evvelâ o nakl-ü ihtibarın kıymetini tesbit ettikten sonra şu nokta-yı nazarı dikkate almalıdır: Nakl olunan şey, âdî bir haysiyyetle mi mevzu-ı bahistir, yoksa hilâf-ı âdet bir haysiyyetle mi? Eğer ale'l-âde olmak üzere nakl ediliyorsa bunda aklın dirayeti i'tibariyle vazifesi, onun bihususihi imkân-ı âdîsini taharri etmek ve âdet olan kanun ve mikyas-ı küllîsini bulup ölçmektir. Ale'l-umum ilm-ü fennin işi budur. Ve eğer nakil, onu hariku'l-ade olmak üzere kayd-ü iş'ar ediyorsa o zaman dirayetin vazifesi onu tatbik değil, o şeyi kendisiyle mukayese ederek imkân-ı zatîsini düşünmek ve bir tenakuzu muhtevî olup olmadığını aramakla iktifa edip tenakuz bulunmadığı takdirde inkâr veya te'viline gitmemek ve onu bir vakıa-i nâdire ve garibe olmak üzere kaydeylemektir.

Bilhassa ulûm ve fünun-i nakliyye ve tarihiyyenin vazifesi de ihtibar olunan bu gibi vakuat-ı nâdire ve mümtazeyi zayi' etmeyerek ahlâfa haber vermektir. İşte ilâhî kitablar bizi, bunların en sabit ve kat'î olanlarından haberdar ederek fikirlerimizi boğan tabiat çenberinden halâs eder. Mantık-ı fünun, "logique des csiences" de şu kaide müsbettir: Fen, münferid ve nâdir olan vakıaları redd-ü inkâr etmez, fakat onun asıl garazı, küllî olduğundan umumî olan vakıatı

Muttarid: Sıralı, düzgün.

ta'kib ve onları haysiyyet-i müşterekeleriyle kazayayı amme suretinde zabt-u kaydeyler. İlh... Bunun için meselâ, fünun-i tabii'yye kaide ve kanunları haricinde münferid ve nadir vakıat-ı mümtaze olmaz ve olamaz demek, fen namına bir iftiradır. Bir takımlarının Edebiyat namına uydurdukları romanları, hayalleri, yalanları tarih kılığına sokarak umumun fikr-i tarihîsini teşviş ve ifsad ettikleri, ta'bir-i âharle sihir ve masal kitabları yazdıkları ma'lûm ve müsellem olduğu halde bâzılarının sıhhat-i rivayeti nazar-ı dikkate almaksızın her işittiği garibeyi tarih namına kayd-ü nakletmeleri ilmin vüsuk-ı naklîsini nasıl ifsad ederse zamanımızda olduğu gibi bâzılarının da tarihan haber verilegelen vakıat-ı garibe ve hariku'l-âdeyi hal-i hazırda ve ulûm-i mu'tadede misline tesadüf edemediklerinden dolayı suret-i mutlakada tard-ü inkâra kalkışmaları da o nisbette idlâl ve efkâr-ı ammeyi feyz-i tarihten mahrum eylemektir.

Fahruddin-i Razî der ki: "Âdetlerin mecralarından inkılâbını tecviz etmek zor ve müşkildir. Ukalâ bunda muztaribdirler. Ve bu babda ehl-i ilim için üç kavil hasıl olmuştur:

Birincisi, ale'l-ıtlak tecviz etmektir. Meselâ, gerek insanın ve gerek sair enva-ı hayvanat ve nebatattan birinin ne madde, ne müddet, ne asıl, ne terbiye sebketmeksizin def'a-i vahidede husulüne cevaz verirler. Ve meselâ, bir cevher-i ferdin bünye ve mizac, rütubet ve terkib hasıl olmaksızın âlim, kadir, âkıl, kahir bir hay olabilmesini tecviz ederler. Ve meselâ, gözlü bir kimse doğmuş olan güneşi güpe gündüz görmemekle beraber Endülüs gibi aksa-yı garbdaki bir a'manın gece karanlığında aksa-yı şarktaki bir buk'ayı görebilmesini mümkün addederler ki, bizim ve ashabımızın, yâni Eş'arî'nin veya Ehl-i Sünnet'in kavli budur.

İkincisi, ale'l-ıtlak münteni' addetmektir ki, bu da felâsife-i tabiiyyûnun kavlidir.

Üçüncüsü de, bir kısmını tecviz ve bir kısmını men eylemektir ki, Mu'tezile'nin kavlidir. Bu miyanda en ziyade şâyan-ı münakaşa olan ikinci kavildir. Felâsife-i tabiiyyûn hariku'l-âdenin husulüne asla ihtimal vermez ve imkânını inkâr ederler. Ve derler ki, meselâ, asâ'nın sü'bana inkılâbını tecviz etmek, ulûm-i zaruriyyeden vüsukun kalkmasını mucib olur. Çünkü küçük bir asâ'dan koca bir yılanın tevellüdünü tecviz ettiğimiz takdirde bir saman çöpünden ve bir arpa tanesinden delikanlı bir insanın tevellüd edebileceğini de

Teşviş: Karıştırma, bulandırma. **Vüsuk:** Anlaşmalar, bağlar, rabıtalar. **Buk'a:** Yer parçası, ülke.

tecviz etmiş oluruz. Bu tecviz olunduğu takdirde ise, şimdi müşahede etmekte olduğumuz şu insanın da şimdi ebeveynsiz olarak def'aten hâdis oluvermiş olmasını tecviz etmiş bulunuruz. Ve o halde Zeyd'in, dün gördüğümüz Zeyd olmayıp şimdi def'aten hasıl oluvermiş diğer bir şahıs olmasına ihtimal vermiş oluruz. Nefse bu gibi ihtimalât kapılarını açanların ise, cumhur-i ukalâ nazarında cinnet veya ateh ile mahkûm olacakları ma'lûmdur. Kezalik bunları tecviz etse idik, dağların altuna deniz sularının kana ve çöplükteki toprağın, evdeki unun tuza inkılâb etmesini tecviz ederdik. Böyle bir tecviz ise, zarurî olan ilimleri ibtal ve insanın safsataya dalmasını icab eyler ki, bu kat'iyen bâtıldır. Binaenaleyh buna müncer olan o tecviz de bâtıldır. Ve bütün bu eşyanın hudusları, vücuda duhulleri ancak şu gördüğümüz vech üzere ve tarik-i muayyen ile mümkün olur. Bu tarikin ve bu kanunun hilâfı mümkün değildir. İşte felâsife-i tabiiyyûn bu fikr-ü istidlâl ile derler ki, "Biz bu tarik ile bervech-i bâlâ lâzım gelen cehalât ve muhalâtı kendimizden def'ederiz." Yâni eşyanın mu'tâd olan tarik-i husullerini zarurî tanımak ve hariku'l-âdeyi mümteni' addetmek suretiyle kendilerini Sofestaîlik'ten, Reybîlik'ten kurtardıkları ve îkanı muhafaza ettikleri zu'munda bulunmuşlardır. Halbuki bu mülâhaza altında kaçınmak istedikleri o ihtimalât, hakikatte öyle lâzım gelmektedir ki, def'i kabil değildir. Şöyle ki:

Şu âlemimizde hudus bulmakta olan hâdisat, ya müessirsiz olarak hudûse geliyor denecek veya bir müessir ile. Bunda, üçüncü bir ihtimal yoktur. Her iki takdirde ise, zikrolunan ihtimalâtın lüzumu derkârdır. Zira müessirsiz denildiği surette [1] bu kavil, aklın illiyyet kanununa sarahaten muhalif olmakla beraber ilzam-ı mezkûr suret-i kat'iyyede lâzımdır. Çünkü eşyanın müessirsiz, mucidsiz,

---

[1] Bugünkü fünun-i tabiiyye terakkıyat-ı taharri-i illet ve illiyyet esasına müsteniddir. Ve "hiç bir şey müessirsiz husûle gelemez" kaidesi fennin birinci esasını teşkil eder. Buna rağmen eski ve yeni bâzı cehele-i âlemin kendi kendine ve bir tesadüf eseri olarak husule geliverdiğini farzeder. Ve bu hülya ile âlem ta'biri yerine tabiat ta'birini kullanmaktan zevk alır. Sonra garibi odur ki, eşyanın esas i'tirabiyle bittesadüf kendi kendine husulünü farzeden bu kimseler îkan iddiasiyle bâzı şeylerin imkânsızlığına hükmeder ve bunı ulûm-i tabiiyyeye isnad etmek isterler. Bunlar, eşyayı müessir olarak kendi tabiatleri ile husule gelmiş ve sonra o tabiat, lâ yetegayyer olarak ıttıradını bizzarure muhafaza etmekte bulunmuş olduğu iddiasını fikirlerine mebde-i hareket yapmış olduklarından kavanin-i tabi'iyye ta'birinin tabiate hâkim olan, tabiati mahkûm eden kanunlar demek olduğunu anlamazlar da kendi kendine hâdis olan tabiatın hükmü bulunan kanunlar mânâsına kullanırlar. Ve bu suretle kâh eşyaya ve kâh kanunlara tabiat namını verirler de tutarlar mütehalif, müteaddid bir çok kanunların hey'et-i mecmuasına da tabiat ıtlak ederler

Ateh: Bunama, bunaklık. **Tecviz:** Caiz görme. **Reybilik:** Şek, şübhe. **Derkâr:** Malum, aşikâre olan, içinde olan.

kendi kendilerine bittesadüf hâdis oluvermesi tecviz olununca, bir insanın kendi kendine anasız babasız olarak hâdis olamayacağı ve dağların altuna, denizlerin kana, toprakların una inkılâb edemeyeceği nasıl te'min olunabilir? Çünkü bazı şeylerin kendi kendine bilâ müessir ve bittesadüf hasıl olduğunu tecviz etmek, sâirlerinin de bilâ müessir husûlünü tecviz etmekten akılca daha müsteb'ad değildir. Binaenaleyh bu takdirde ilzam-ı mezkûr kat'îdir..

İkinci takdirde, yâni hâdisatın bir müessirden dolayı olduğu şıkkına gelince: (Ekser Felâsife-i tabiiyyûnun dahi kavli budur.) Bunda da iki ihtimal vardır: O müessir ya bil'icâb müessirdir veya bil'ihtiyar fâildir. İcâb ile müessir olduğu takdirde bu icab ya hiç bir mürecciha alâkadar olmaksızın müessirin bizzat icabı olacak veya bir müreccihin icabına tabi olacak, fakat bizzat mucib olsa idi, yâni vacibü'l-vücud bizzat bir tabiat olarak müessir olsa idi, bütün bu hâdisatın kadîm olması ve âlemde hiç bir tahavvül ve tagayyür bulunmaması lâzım gelirdi. Çünkü illet-i kadîme-i daimenin icab-ı zatî ile bir hâdis-i mütegayyire sebeb olması tenakuzdur. Binaenaleyh failin bilâ müreccih bizzat mucib olması ihtimali sakıttır. O halde bizzat hâdisat beynindeki muhtelif vaziyetlere göre bir müreccihin bizzat icabına tabi' olması kalır. Ki buna, "Determinizm" icabiye ta'bir olunur. Bu takdirde ise, şöyle cezm etmek lâzım gelir:

Bu âlemin havâdisi eşya beynindeki niseb-ü evzânın ve eşkâl-i felekiyyenin ihtilâfına göre ihtilâf etmektedir. Ve her hangi bir vakitte hudûse gelen muayyen bir hâdisenin o vakte ihtisası da bunun içindir. Yâni hâdisat-ı mütekaddime beynindeki bir vaz'-ı ihtilâfın icabıdır. Şu halde eflâk ve ecramda bir şekl-i garib ve vaz'-ı mahsus zuhur ediverip de bunun yepyeni bir inkılâbı ve meselâ denizlerin yağ oluvermesini veya def'aten bir hayvan veya insan hudûs edivermesini icab ve iktiza etmeyeceği ne ile te'min olunabilir? Ve o halde zikr olunan ilzamatın hepsi avdet eder.

Nihayet müessirin fâil-i muhtâr olduğu ve eserini kendi iradesiyle tercih ettiği takdire gelelim; (ki, doğrusu budur) hiç şübhesiz bu takdirde de ihtimalât-ı mezkûre tamamen mevcuddur. Kudretine tenahî mutasavver olmayan o fâil-i muhtâr, ne dilerse onu halk edebilir. Ve binaenaleyh felâsife-i tabiiyyûnun kaçınmak istedikleri ihtimalât her takdirde ve bütün mesalike variddir!
Yâni hariku'l-âdeyi tecviz etmekten neş'et eden ihtimalât, ulûmumuzda Sofes-

---

Müsteb'ad: Uzak. **Determinizm:** Herşeyin illiyet (sebeblilik) kanununa uygun bir vetirede vukû bulduğunu iddia ve kabul eden teori.

taîliği, Reybîliği istilzam edecekse o gibi ihtimalâtın hiç bir meslekte def'ine imkân yoktur. Ve hariku'l-âdenin imtinaını isbat edecek bir bürhan da mevcud değildir. Ve bizim hakaik-ı eşyaya müteallik olan ilmimiz, nisbî ve izafî bir ilm-i âdî olmaktan ileri gitmez. İlm-i tam ve mutlak Allah'a aiddir. Sofestaîlik bâtıl, fakat ilm-i tam iddiası da bâtıldır.

Zamanımız felsefelerinde bu mes'ele şu suretle vaz'edilmektedir: Ulûm-i tabiiyyemizin yakîn nokta-i nazarından kıymeti nedir? Ulûm-i tabiiyyenin mesailini teşkil eden kazaya-yı külliyye kazaya-yı zaruriye midir, değil midir? Bunları zaruriyattan addedenler yok değil ise de, bu gibiler mes'eleyi mümeyyiz değildirler. Böyle bir fikir ulûm-i tabiiyyede terakkiyi inkâr etmek ve bir keşf-i cedid ile bir takım kavaidde ta'dil veya inkılâb husule gelebileceğine ihtimal vermemektir. Bunun için bunlara mukabil "septik", yâni şübheci ve ihtimalci bulunan niceleri vardır. Bu ikisi arasında en güzel hal, Alman filozofu Kant'ın hallidir. Demiştir ki: "Ulûm-i tabiiyye ihtibar ve tecrübeden me'huz olduğu cihetle kaziyyeleri zaruriye değil, "asertorik"'dir. Mantıkta mutlaka-i amme ta'bir olunan kaziyyelerdir ki, bilfiil vaki haber verirler.[1] Yâni bunlar, böyle vâki olduğu için böyledirler. Yoksa böyle olmaları vacib ve zaruri olduğu için böyle değildir. Binaenaleyh bunların daima ve bizzarure böyle olması lâzım geleceğine ve hilâf-ı mümkün olmadığına hükm olunamaz. Yarınki bir tecrübenin bizi başka türlü bir neticeye îsal etmesi ve bugün görmediğimiz şeylerin de vukuunu gösterebilmesi melhuzdur." Kant'ın bu halli ulûm-i tabiiyyede îkanı zarurî iddia edenlerle Reybîlik arasında mutavassıt bir ilim kabul etmek i'tibariyle mütekellimîn-i İslâmiyye'nin halline mutabıktır.

"Mevakıf" ve şerhinde der ki: "Âdetlerin harkı ve mu'cizeler vukuu semavat ve arzın ve aralarındaki şeylerin ilk halkından ve ba'dehu bunların fenâ ve in'idamından daha acâib değildir. Hark-ı âdeti tecviz etmek Sofestaîlik olur demek mugalatadır. Bizim hâriku'l-âdelerden bâzılarının adem-i vukuuna, meselâ dün gördüğümüz dağın bu gün altun oluvermediğine cezm etmemiz, onun hadd-i zatında imkânına münafi değildir. Nitekim mahsûsatta muayyen bir cismin muayyen bir hayyizde bulunduğunu görür, kat'iyyen cezmederiz. Bu cezm ile beraber o cismin orada olmayıp yerinde diğer bir cismin bulunduğunu farzetmemiz mümteni' olmaz. Filvaki' o cismin hem kat'iyyen orada olduğu meczumu-

[1] Mantıkta müsbettir ki, mutlaka-i amme, zaruriyyeden ve daimeden e'am, mümküneden ahastır. Binaenaleyh mutlaka-i ammenin zarurî veya daimî olması lâzım gelmeyeceği gibi nakizi de hilâfının imkânı değil, devamıdır.

Asertorik: Yanılma, ayak sürçmesi.

muzdur. Hem de orada bulunmaması nefse'l-emirde mümkün olduğu meczumumuzdur. Ne vukua cezim, hilâfının imkânını selbeder, ne de hilâfının imkân-ı şehadeti hissiyle vukua cezmimizi ihlâl edecek bir şübheyi iktiza eder. İşte böyle âdet, (yani tecrübe-i ıttırad) dahi his gibi esbab-ı ilimden biridir. Binaenaleyh hisde olduğu gibi âdet cihetiyle de biz, bir şeye cezmederiz. Bununla beraber hadd-i zatında o şeyin nakîzi dahi mümkün olur. (Meselâ; âdete nazaran biz cezmen biliriz ki, yılan yılandan olur ve bir müddet zarfında olur. Fakat bu cezmimiz yeryüzünde ilk yaratılışında olduğu gibi yılanın diğer bir şeyden veya def'aten yaratılıvermesi imkânına münafi olmaz. Biz, birini vaki', birini mümkün biliriz.) Bundan başka şu da unutulmamak lâzım gelir ki, âlemde hark-ı âdet dahi bir âdet-i müstemirredir. Her asırda, her zamanda hariku'l-âde hilkatler, vak'alar bulunagelmiştir [1] ki, akl-ü insafı olanlar için bunları inkâra imkân yoktur. İlh..."

Filhakika vukuat-ı âlem, birbirine zıd iki cins ıttırad ile mülâhaza olunmaktadır. Birisi, tevafuk ıttıradı, birisi de tehalüf ıttıradıdır ki, her hangi bir şeyi bilmek bu iki ıttıraddan hissesini ta'yin eylemek, yâni müşarik ve muvafıkı olanı emsaline tevfik ve muhalifi olanı ağyârından tefrik etmektir. Eğer âlemde tabiat dediğimiz yalnız bir ıttırad-ı küllî carî olsa idi biz, ne bir hâdise görür, ne de eşyayı yekdiğerinden tefrik ve temyiz edebilirdik. Halbuki, her temyiz ve tefrik âdet dediğimiz tevafuk ıttıradının kopup değiştiği harkolunduğu bir tehalüf vakıasiyle husule gelmekte ve ecnastan envaa, enva'dan efrada kadar her şey, fasıl, mümeyyiz, müşahhıs ta'bir ettiğimiz bu hark-u tehalüf vakıasiyle tefrik olunabilmektedir. Bu hark-u tehalüf vakıaları sayesindedir ki biz, iki zıddan ikisinin de mümkün olduğunu bildiğimiz gibi vaki'de de onları birbirinden ayırırız. Ve bu suretle âlemde bir değil, müteaddid, mütenevvi' âdetler, tabiatler bulunduğunu biliriz. Birinin imkânına ilmimiz diğerinin vukuuna ilmimizi ihlâl

---

[1] Zamanımızda erbab-ı ilim bir çok vakıat-ı nâdire kaydetmektedir ki, henüz bunların kanunları istinbat olunmamakla beraber vuku'ları müşahede olunmaktadır. Hattâ bu müşahedat üzerine, "Metapsychique - Mâ ba'derruhiyyat" namiyle bir ilim te'sisine uğraşılmakta ve bir hayli akademi a'zalarının iştirâk ettiği bir hey'et tarafından bu nam ile Fransa'da bir mecmua dahi neşredilmektedir. Ulûm-i tabiiyyenin terakkıyyatı bile hârikalarla meşhurdur denilebilir. Bunlardan bir kısmının bil'âhare bir ıttırad alması ilk keşfin bir hârika olmasına mani' değildir. Ancak şunu unutmamak lâzım gelir ki, her hârika mu'cize demek değildir. Mu'cize-i risâlet dâvâ eden bir zatı tasdik, maksud olan ve dâvâsına tekaddüm etmemiş bulunan vakıai i'cazkâr demektir. (Tafsil-i şeraiti için Şerh-i Mevakıf'a müracaat).

Cezm: Kafi karar, kesin karar. **Cezmen:** Kestirip atmak suretiyle. **Müstemirre:** Sürekli, arasız sağlam, kavi. **Ittırad:** İntizamlı, ritmik. **Tehalüf:** Birbirine zıd olarak.

etmez ve muhtelif âdetlere müteallık muhtelif kıyas mebde'lerimiz vardır. Gerçi ıttırad-ı tabiat ve âdet ta'birleri evvelen ve bizzat tevafuklara ıtlak olunur ve bundan dolayı tevafukun zıddı olan tehalüf vakıaları da hilâf-ı âde veya hariku'l-âde vesaire gibi namlarla bunlardan temyîz edilir. Lâkin tevafuklar umumdan hususa doğru muhtelif ıttıradlara inkisam ettiği gibi birbirine benzemeyen müteaddid tehalüf vakıaları da muhtelif olmak mefhumunda bir tevafuku, bir tehalüf ıttıradını muhtevi olduklarından bunlar öbürlerinden mütemayiz bir cins âdet teşkil ederler. Ve bunun için fasıl, mümeyyiz, müşahhıs, müstesnâ, nâdir, garibe, hariku'l-âde ilh... gibi mefhumat-ı külliyye ile ifade olunabilirler. İşte peygamberlerin mu'cize denilen alâmet-i farikaları da bu suretle onları diğerlerinden temyiz ettirerek dâvâlarını tasdik etmesi maksud olan fasl-ı mümeyyizleridir ki, bunlar da âlemde tehalüf ve temayüz ıttıradına dahil bir âdet-i İlâhiyye'dir. Tasnif-i eşyada hayvan sınıfını teşkil eden tevafuk ıttıradları içinde insan nev'i, muhtelif olduğu tehalüf vakıalariyle hayvan âdetinin nasıl bir hârikasını teşkil etmiş ise, insan nev'i denilen tevafuk ıttıradları içinde nübüvvet vakıaları da öyle bir hârika teşkil etmiştir ki, bunların vuku'ları fikir ve kıyas-ı aklî ile istintaç olunamaz. Ancak müşahede ve haber ile bilinebilir. Nitekim ihsa ve istikraya müracaat etmeksizin mücerred kıyas-ı aklî ile mevcudatın bir tasnifini yapmağa kalkışmak bir cehalettir. Telgraf keşf edilmeden evvel meşriktaki bir adamın mağrıbdaki biriyle bir iki saniye içinde muhabere edeceğini mücerred kıyas-ı aklî ile ta'yin etmek kabil olmazdı. Fakat âdet olmayan böyle bir şeyin imkânına akl-ü fennin cevaz vermiyeceğini iddia etmek de akıl ve fen namına bir bühtan olurdu. Çünkü bunun vukuunu farz ve tecviz etmek hiç bir tenakuzu tazammun etmez.

İlmi kıyas-ı aklîye kasr etmek ve aklın kabiliyyet vazifesini unutup kıyas-ı aklî fa'aliyyetiyle halden istikbale doğru tahakküm etmeğe çalışmak nasıl haksızlık ise, aynı vech ile halden maziye doğru tahakküme çalışmak ondan daha büyük bir haksızlıktır. Ve işte hali hazırda bulunanların, "Biz mazideki insanlardan her cihet ve suret-i mutlakada müterakki ve yükseğiz. Binaenaleyh bizim ilm-ü iredemizin yapamadığı bir şeyi onların yapmasına imkân olmadığı evleviyyetle sabittir." gibi bir kıyas-ı nefs ile tahakküm etmeğe ve "kütüb-i münzelenin nususu ve ümmetlerin tevatürleri" ile nakl edilegelen vakıat-ı mümtazeyi inkâr ve te'vile sapmaları ilim ve intibah-ı beşerîye zarar-ı mahz olan bir istibdaddan başka bir şey değildir. Ve bunu yapanlar umûmiyyetle şu

---

İhsa: İstatistik, sayım. **İstikra:** Etraflı bilgi edinmek, umumi araştırmak.

iki sınıfın içinde bulunurlar: Birisi, hadd-i zatında bir harika olan ilim ve irade vakıatına ve âdet ve tabiatin hâkim-i mutlak olmadığını gösteren muhtelif tenevvuatına karşı kör bir tabiat teassabunda ısrar eden camid kafalı mağrurlardır ki bunlar, ihtilâfatı kabil-i tahdid olmayan bütün âlemin en büyük tevafuk ıttıradı bir hudûs ve tahavvül kanununa raci' olduğunu ve birer kanun olarak ahz edilen mütenevvi' ve muhtelif ıttıradlardan her birini misli sebk etmemiş bir hudûs veya tahavvül harikasiyle başlayageldiğini ve bütün tekâmül hududlarının da hep böyle bir harika-i mahsusa ile zuhur ettiğini iyi düşünemezler. Her gün, her lâhza camidatın hayata tahavvül edip durduğunu görürler de gördükleri suret-i tahavvülü şart-ı mutlak farz ederler. Tabiat dâvâsının nakîzı olan asıl tahavvül ve inkılâbı mümkün ve vaki' tanırlar. Ve her tahavvüle mütehavvilin tabiatı üzerine haricden icra-yı te'sir eden bir illet-i müessirenin vucubunda da tereddüd etmezler de, sonra o tahavvül ve inkılâbın sür'at ve müddet gibi bâzı derece farklarında mutlak bir imkânsızlık iddia ederler. Düşünmezler ki, bu cihet fail-i tahvilin kudretine aid bir mes'eledir. Ve kudret-i mutlakada hiç bir acz yoktur. Düşünmezler ki, bir asânın mürur-i zaman ile çürüyüp kömür olarak uzviyyete inkılâb etmesi, emr-i vaki' olduğu ve bu vakıada hiç bir tenakuz bulunmadığı gibi aynı hâdisenin birdenbire ve daha büyük bir mikyasta vukuunu tasavvur etmekte ve böyle bir vakıayı müşahede veya ihbar eylemekte tabiat-ı inkılâb nokta-i nazarından hiç bir tenakuz yoktur. Ve binaenaleyh öbürünü i'tiraf edenlerin berikine mümkün nazariyle bakmaması akıldan değil, akılsızlıktan ve asıl sırr-ı hayat ile halk-ı evvel kudretini hesaba almamaktan neş'et etme bir cehalettir. Düşünmezler ki, toprak ve topraktan hayvan yapmak fennini bilmeyenlerin böyle şey olmaz demeleri emr-i vakıa karşı salâhiyyet-i fenniyye haricinde bir taassubdur. Şübhe yok ki, insanın bütün ümid ve nazarını harikalara bağlayıp da hılkatteki cereyan-ı âdeti ihmal etmesi ve uzun bir tarihin hasılası olan ulûm ve fünun-i istikraiyye ve istintaciyyeyi hiçe sayarak kesbin, ilm-ü iradenin, terbiyenin ve teşebbüsü şahsînin feyz-ü hükmünü nazar-ı i'tibara almaması ve hilkatte meknüz olan defineleri istihrac ve istinbata çalışmayıp da mücerred semadan inecek bir Mâide bekleyip durması velhasıl Allah Teâlâ'ya yalnız harika nokta-i nazarından tevekkül ve i'timad edip de âdet ve mantık nokta-i nazarından i'timad etmemesi sırat-ı müstakimden ayrılmaktır. Ve bunun için Kur'ân, nazarları harikalardan ziyade kanun ve sünnete, şer'a ve minhaca tevcih etmekte ve Sünnet-i Seniyye, bid'atcılığı zemmeylemektedir. Fakat aynı

Tenevvuat: Çeşitlemek, çeşit çeşit olmak.

zamanda âdetler muvacehesinde harikalar, vakıat-ı külliyye ve muttaride mukabilinde vakıat-ı garibe ve nadire mümkün bulunduğunu ve *hatır*-u hayale gelmez cihetlerden umulmaz hâdiseler, ümidler, korkular doğabileceğini bilmemek, yâni Allah Teâlâ'nın, cereyan-ı mu'tad hilâfında bir şey yaratamayacağını zannetmek de Halık Teâlâ'nın kudret-i mutlakasını câmid bir tabiat mantıkıyla tahdide kalkışmaktır ki, sebeb-i âdetlere tekaddüm eden halk-ı evveli unutmak ve neticesi akl-ü mantıkın tevakkuf ettiği hududda imansızlıkla ye's-i küllîye boğulmaktır. Bunun için bâlâda, إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهِ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (*"Filvakı' Rabbınız O Allah'dır ki, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra arş üzerine istivâ buyurdu, geceyi gündüze bürür, O onu kışkırtarak ta'kib eyler, güneş ve ay ve bütün yıldızlar emrine müsahhar, bak halk O'nun, hüküm O'nun, evet O Rabbül'âlemîn olan Allah ne ulu"* A'râf-7/54) âyetinde halk-ı evvel ile mes'ele-yi istivâya ve halk-u emrin mebde' ve suret-i cereyanına nazar-ı dikkat celbolunarak eşyanın gerek halkında ve gerek cereyanında illet-i hâkimenin tabiat-i eşya olmayıp cümlesinin fevkinde, arş üzerinde hâkim-i mutlak olan Allah Teâlâ olduğu ihtar olunduktan sonradır ki, bir taraftan hârikaları, diğer taraftan âdât-ı cariyeyi ve seyr-i tekâmülünü ihtivâ eden Enbiya kıssalarına girilmiş ve ancak halk-ı evvel misali ile tasavvur ve tasdik edilmesi lâzım gelen mu'cizat-ı enbiya da bu siyakda zikredilmiş ve bunları inkâr edenler hakkında, كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ (*"... Allah kâfirlerin kalbini işte böyle tab'eder."* A'râf-7/101) buyurulmuş ve bununla tabiat dâvâsının bir kalb mühürlenmesinden, ta'bir-i âharle kalbin, intibaat-ı sabıkasından çıkamayacak ve artık yeni bir hakikat duyamayacak ve ilm-ü imanda hiç bir terakki yapamayacak vechile hayat-ı ma'neviyyesine hitam verilip incimad etmesinden neş'et ettiğine bir işaret-i mahsusa yapılmıştır.

MU'CİZENİN İMKÂNI

Ehemmiyetine binaen biraz uzatır gibi olduğumuz bu mes'eleyi, yâni mu'cizenin imkânı mes'elesini asr-ı hazırın fen telakkîsine nazaran hulâsa olarak şöyle halledebiliriz: Kavanîn-i tabiiyye denilen ve tabayi'-ı eşya üzerinde hâkim görünen umumat, evvelâ müşahede, saniyen tecrübe, salisen istikra ile tesbit ve ta'mim edilen ıttıradlardır. Ittıradların en mühimmi de, illiyyet ıttıradıdır. Herhangi bir vakıanın illeti bittecrübe ve tard-ü akis suretiyle istihrac

---

İntibat: Edinilen intibalar. **İncimad:** Donma, sertleşme. **İstikra:** Umumî araştırma.

olunabildiği takdirde bu tecrübe-i ıttırad zihnen bütün takdirlere ta'mim olunarak bir kaziyye-i külliyye vaz'edilir. Bu ta'mime istikra ve o kaziyyeye bir kanun-i tabiî namı verilir. Ve artık bundan onun cüz'iyyat-ı istintac olunur. Lâkin bütün ulûm-i tabiiyye ma'lûmatı henüz böyle illiyyet ve limmiyyet kaziyyeleri haline gelmiş değildir. Bu hale gelebilen ancak Fizik ile Kimyadır. Onların da mevzu'larına dahil olan bütün vakıatı ihata ettiği iddia olunamaz. İlm-i hayat ise, henüz bu halden uzaktır. Fizik ve Kimyada da bir çok vakıaların, müteaddid illetlerden her birine ma'lûl olabildiği müsellemdir. Meselâ, bir fabrikaya, bir su illet-i muharrike olabildiği gibi, bir buhar, bir elektrik de olabilir. Bunlardan başka bütün bu illetler, vakıat-ı hâdise olduklarından dolayı illetlerin illetleri, illetlerin illetleri, ilh... bütün silsile-i ilel ve kuva hesaba katılmak ve ona göre ilel-i cüz'iyyedeki ilimlerimizin kıymeti ölçülmek lâzımdır. Halbuki illiyyet namına olan bütün ma'lûmatımızı intikad, tenkih ve tensîk ederken şunu i'tiraf etmemiz iktiza eder ki biz, bütün vakıaların illetlerini bilmediğimizden bir vakıanın da bütün illetini bilmiyoruz demektir. Filhakika bâzı vakıalar hakkında bildiğimiz ve tatbik ettiğimiz illetler, kudretler hem nakıs, hem de zahirî ve nisbîdir. Ne illet-i külldür, ne de illet-i mutlaka ve hakikiyedir. Hakikî ve mutlak illiyyet esasından bir halk-u icad, illet-i küll de halik-ı küll olmak lâzım gelir. Binaenaleyh bizim en kavi ma'lûmatımızı teşkil eden illiyyet ıttıradları hakkındaki ilmimiz tam ve mutlak değil, cüz'î ve nisbîdir. Ve o halde ma'lûmumuz olan ilel ve kuva-yı âdiye ve mütenahiyyeyi inkâra hakkımız olmamakla beraber, bunlara illet-i küll gibi istinad ederek, "fülân şey asla olamaz" demeğe ve kudret-i mutlakada aciz farzetmeğe de hakkımız yoktur. Meğer ki, o şeyin vücudunu farzetmek onun ademini iktiza edecek bir tenakuz olsun da biri müsbet, biri menfi iki elektrik cereyanının telâkısinde gördüğümüz gibi hasıla, bir anda sıfıra iniversin. Ruhu bir tarafa bırakalım, bir ziyânın tulûıyle sönüşündeki sür'at bile bize nekadar seri' bir surette halk-u ifnâlar mümkün olduğunu gösterir. Fakat kalbleri camid bir tabiat halini almış olanlar, bu imkânları görmezler de, dar kafalarının tevakkuf ettiği her noktada ye's-i mutlaka boğulur kalırlar. Bunlardan başka bir sınıf daha vardır ki, arzu ve menfaatlerine muğayir gibi görünen hakk-u hakikati kabul etmek istemezler ve onunla mücadele etmek için her haksızlığı irtikâbdan çekinmezler. İşte Fir'avn bunlardandır. Ve bu hale Fir'avnlık denilir.

Fir'avn, mu'cize-i Musa hakkında uydurduğu sihir şüphesi üzerine yapılan tecrübe ve imtihan neticesinde hakkın tebeyyüniyle kendisinin mağlûb

olup küçük düştüğünü ve da'vet ettiği sahirlerin hakka teslim olarak iman ediverdiklerini görünce derhal bunun bir mekr-ü hile olduğunu ortaya attı ve şu tehdidi ilâve etti: فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ **"İmdi yakında anlıyacaksınız,** yâni bu hilenize karşı bakın size neler yapacağım. لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ **Elbette ve elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazına kestireceğim, sonra da hepinizi elbette ve elbette çarmıha gerdireceğim."** Filvaki' sahirlerin imanı hakikî olmayıp da öyle mekr-ü muvazaa olsa idi bu terhibî ceza kendilerine seza olur ve bu tehdid üzerlerinde icra-yi te'sir eyler, fikr-ü hareketlerini men'-u ta'kim edebilirdi. Halbuki Allah'a ve Resulü'ne ve âhirete imanı olmayan ve imansızlıktan dolayı hakka karşı muharebe etmeğe cür'et eden yol kesiciler hakkında müessir olabilecek olan o gibi terhibat, kalbleri mehabbetullah ile çarpan ve âhirete cidden iman ile hak yoluna giden mü'minlerin, mücahidlerin kanaatlerini tevkif etmek şöyle dursun bil'akis zulmü ve haksızlığı imhaya masruf olan azimlerini teşdid ve takviye etmekten başka bir netice vermez. Ve imanın ciddiyyet ve tefevvuku da bu gibi imtihanlarla tebeyyün ve tebarüz eyler. Sahirler mukaddema sihirde maharetle ma'ruf kimseler olduklarından dolayı imanlarında böyle bir mekr-ü hile şüphesi büsbütün sebepsiz addolunamazdı. Böyle bir şüpheyi ise böyle bir imtihan silebilirdi. Hikmet-i ilâhiyye, mu'cize-i Musa'nın bir sihr olmadığını her şübheden azâde bir surette tebeyyün ve tezahür ettirmek için meydan-ı rekabet ve tecrübede secdelere kapanarak hakkı tasdik ediveren sahirlerin imanları hakkında her türlü şübhenin izalesi ile ciddiyyet ve samimiyyetlerinin kat'iyyetle isbat ve ibrazını iktiza ettiğinden Allah Teâlâ, kendilerini hakk-u halk muvacehesinde böyle bir imtihana tâbi' tuttu ve muvaffak kıldı da Fir'avn'ın bu tezvir ve tehdidi karşısında kemal-i metanetle قَالُوا **şöyle dediler:** اِنَّا اِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ **"Şüphe yok ki, biz, nihayet Rabbımıza döneceğiz."** Bu cümle şu mânâlara muhtemildir:

1- **Biz nasıl olsa öleceğiz,** sen istesen de öleceğiz istemesen de. Binaenaleyh başımıza gelmesi muhakkak olan ölüm, ölüm olmak i'tibariyle ha senin tarafından olmuş, ha olmamış bizce müsavidir. Esbab-ı muhtelife olsa da ölüm bir ve muhakkak ve senin bizi ölümden kurtaramayacağın da muhakkak. Bunun için senin bu tehdidin hükümsüz ve mânâsızdır.

2- **Sen bizi keser, asarsan biz şehid olur ve muhakkak Rabbımızın rahmet-ü sevabına kavuşuruz.** Binaenaleyh bu tehdidinden korkmak şöyle

---

Mekr: Hile, aldatma, oyun. **Terhib:** Korkutmak.

dursun hakk uğurunda can vermeyi canımıza minnet sayarız.

3- **Biz ölüp de sen sağ kalacak değilsin,** hiç şübhe yok ki, gerek biz ve gerek sen hepimiz ölüp Rabbımızın huzuruna varacağız. Binaenaleyh o aramızda hükmünü verir. Haklıyı haksızı, zalim ile mazlûmu ayırır.

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا **"Halbuki sen, bizden hiç bir sebeble değil, ancak Rabbımızın âyetlerine bize geldikleri zaman iman ettiğimizden dolayı intikama kalkıyorsun."** Yâni delâil-i hakkın zuhuru karşısında bâtılı bırakıp hakkı ikrar etmek kızılacak, ta'zibi iktiza edecek, tehdid ve ihafe ile men'edilecek bir fenalık, bir kabahat değil iftihar olunacak, takdir ve tevkir ile nümune-i imtisal ittihaz edilecek en güzel, hayırlı bir fazilet olduğu ve vicdanlarımızda def'i nâkabil bir zaruret ile sabit olan böyle bir idrâk ve imandan seni memnun etmek için vazgeçmek de takatımızdan hariç bulunduğu halde sen sırf bu imanımızdan, bu faziletimizden bu hakgûluğumuzdan dolayı mücrimler gibi bize kızıyor, intikam almağa kalkışıyorsun ki, bu ne büyük zulümdür?.. Sihr-ü tezvirde galebe takdirinde mukarrebînden kılacak kadar ecirler, taltifler va'dederken bize bütün bunları bıraktırarak ve sihirdeki maharetimize rağmen her türlü nefsaniyyeti unutturup mağlûbiyyetimizi i'tiraf ettirerek kalbimizi kendisine celbeden hakikati söylediğimiz zaman kesip asmağa kıyam ediyorsun. Ne büyük cehalet, ne büyük vicdansızlık, ne büyük haksızlık!..

İşte iman eden sâhirler, Fir'avn'ın tehdidatına karşı pek büyük bir ibret ve nasihati tazammun eyleyen ve imanlarında hiç bir şübheye mahal bırakmayan bu beliğ cevabı verdiler. Ve Allah'a teveccüh edip: رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا **"Ya Rabbenâ, bize sabır ifaza et."** Yâni su gibi her tarafımızı kaplayacak, şirk ve küfür, mekr-ü isyan küfürlerinden yıkayacak, pâk tutacak büyük ve feyizli bir sabır ver. وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ **Ve canımızı müslüman olarak al."** diye dua etiler. İmanlarındaki ciddiyyeti îkanlarındaki şiddet-ü kuvveti ölümü istihfaf ederek isbat eylediler. Bunun üzerine Fir'avn, tehdidini icra etti mi etmedi mi? Bunda ihtilâf edilmiştir. Bâzıları İbn Abbas'dan: "Günün evvelinde sâhir idiler, âhirinde şehid oldular." diye nakletmiş. Diğer bâzıları da, bu tehdidin îkaı tasrih edilmediği cihetle adem-i vakuuna kail olmuşlardır. Lâkin bizce, siyak-ı Kur'ân vukuunu andırıyor. Bu zevat, imanlarında sebat ederek ölmeği canlarına minnet bilmişler ve Hakk yolunda şehid olmuşlardır. Ve bunun neticesi, Fir'avn'ın aleyhine çıktığı muhakkaktır. Mu'cize-i Musa, bunların şehid olmasına neye

---

Ta'zib: Azap verme, eziyet etme. **İhâfe:** Korkutmak. **Tevkir:** Tâzim, hürmetle anmak.

mani' olamadı diye bir suâl de irad edilemez. Zira mu'cize-i Musa hakkındaki şübhenin ref'i bununla olacaktı. Mu'cizenin gayesi de, Musa'nın davasındaki sıdkını isbat idi. En mahir sâhirlerin bu iman ile bilfiil fedâ-yi nefs etmeleri iledir ki, tasdiklerinin ciddiyyeti ve mu'cize-i Musa'nın bir sihr olmadığı temamen tebeyyün etmiştir. Fakat bununla beraber Fir'avn'ın mekir propagandası ve zulm-ü tedhiş siyaseti de kavmi üzerinde icrâ-yı te'sirden hali kalmadığını ve binaenaleyh hakikatler muvacehesinde sihr-u mekrin de velev muvakkat olsun bir te'siri bulunabileceğini inkâr etmek doğru olmadığını buradan anlayabiliriz. Nitekim:

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ **Fir'avn'ın kavminden o mele', o cem'iyyet erkânı** da: اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ **"Musa'yı ve kavmini bırakacak mısın?"** Yâni sahirleri asıp kesip de Musa'yı ve kavmi olan Benî İsraîl'i bırakacak mısın ki, لِيُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ **"arzda fesad çıkarsınlar"** وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ **"ve bırakacak mısın ki, o Musa seni ve ilâhlarını terk etsin?" dediler.** Böyle diyerek Fir'avn'ı, Musa aleyhine körüklemek istediler. Ma'lûmdur ki, "ma'rifeten zikir ve ma'rifeten iade de ikinci evvelkinin aynıdır" kaidesine nazaran zâhir buradaki «الملا» in yukarıda zikri geçen, «الملا» olmasıdır. O halde bunlar Fir'avn'ın istişaresinde Musa hakkında اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ (*"Fir'avn'ın kavminden o cemiyyet, bu dedi: Şüphesiz çok bilgiç bir sihirbaz."* A'râf-7/109) isnadına iştirâk etmekle beraber اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (*"Onu ve kardeşini dediler: eğle ve şehirlere toplayıcılar yolla, mahir sihirbazların hepsini sana getirsinler."* A'râf-7/111-112) diyerek Fir'avn'ı tecrübe ve imtihana sevk etmiş olan cem'iyyet erkânıdır. Anlaşılıyor ki, bunlar, Fir'avn'ın اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِى الْمَدِينَةِ (*"Fir'avn; siz dedi: O'na ben izin vermeden iman ettiniz ha! Bu herhalde bir hud'a, siz bu hud'ayı şehirde kurmuşsunuz, yerli ahaliyi ondan çıkarmak istiyorsunuz, o halde yakında anlarsınız."* A'râf-7/123) dediğini ve üzerine bir de, لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ (*"Mutlak sizin ellerinizi, ayaklarınızı çaprazına keseceğim. Mutlak sizi, hepinizi birden asacağım."* A'râf-7/124) tehdidini savurduğunu ve bununla beraber Musa'ya hiç ilişmeyip serbest bıraktığını görünce bir taraftan, sâhirleri da'vete sebeb olduklarından dolayı fikir töhmetinin kendilerine tevcih edilmesinden korkuyorlar. Diğer taraftan, Musa'nın serbest bırakılmış olmasından endişe ediyorlar. Bu iki halecen arasında Fir'avn'ın mizacına hulûl ederek mevki'lerini temin etmek ve hakkın ızharına sebeb olan evvelki kararlarının hükmünü iskât eylemek için Fir'avn'dan ziyade Fir'avnlık politikasına girişiyorlar. Ve da-

---

Tehyic: Heyecanlandırma, coşturma.

marına basarak Fir'avn'ı Musa ve Benî İsrâîl aleyhine tahrik ve tehyic etmeğe başlıyorlar. "Şimdi sen, diyorlar, sâhirleri kesip de işin başı olan Musa'yı ve kavmini memlekette fesad çıkarmak için bırakacak mısın? Hem bu fesad yalnız ahali aleyhine olmayacak daha ziyade senin aleyhine olacak. Halkın, hakkındaki akıdesini bozacaklar, seni ve ilâhlarını terk edecekler, mevcudiyyet-i milliyyeyi kaldıracaklar, hiç bunlar bırakılır mı?"

MISIRLILARIN İLÂHLARI

Burada, "seni ve ilâhlarını" denilmesinden Fir'avn'ın prestiş ettiği bir takım ma'budlar varmış gibi tebadür eder. Bundan da, eski Mısırlılar'ın ma'bud telâkkı ettikleri Bakara, Güneş vesaire hatıra gelebilir. Halbuki Fir'avn kendi fevkında bir ilâh kabul etmiyor; أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (*"Benim en yüksek Rabbınız"* Nâzi'at-79/24) diyordu. Şu halde وَآلِهَتَكَ senin ibadet ettiğin ma'budların demek değil, senin hoşlanıp vaz'ettiğin ve halkı tapındırdığın ma'budlar" mânâsına isti'mal olunmuş demektir. Maamafih bunlar da, esas i'tibariyle Fir'avn'ın heva ve temayülâtına râci' olacağından, "seni ve mafevkın yok diyerek tapındığın hevalarını, arzularını, hayallerini terk edecekler" mânâsına anlaşılması da mümkündür.

Cevaben Fir'avn قَالَ **dedi ki:** سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ **"Oğullarını taktil ederiz [1] ve kadınlarını bırakırız** وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ **ve hiç şübhe etmeyin ki biz, onların fevkında kahirlerizdir."** Yâni onlara eskisi gibi dilediğimizi yaparız merak etmeyin. Gûya Fir'avn, bu son fıkra ile mağlûbiyyet endişesini izale etmek ve cem'iyyetine kuvvet-i kalb vermek istiyor. Fakat ne kadar şâyan-ı dikkatıir ki, Musa hakkında hiç bir şey söylemiyor. Zira asâdan öyle gözü yılmış. Musa'dan öyle korkmuş idi ki, ona tearruz etmek şöyle dursun ismini yadetmekten bile çekiniyordu. Musa denildiği zaman, yerden göke ağzını açmış kendini yutmağa müheyyâ bir ejderin savlet-i hailesi zihninde tecessüm ediveriyordu. Lâkin bu korkusunu gizlemeğe ve daima efkârı taglıt etmeğe çalışıyor ve cevabında gûya Musa'nın ismini kale almağa bile tenezzül etmemiş gibi görünerek şu fikri imâ etmek istiyor: "Musa'nın şahsen hiç bir ehemmiyyeti yoktur. O'nun bütün menba-ı kuvveti, kavm-ü kabilesi, unsuru olan Benî İsrâîl'dir. Ne yaparsa bunlarla yapabilir. Biz ise, onları taht-ı kahrımızda iste-

---

[1] Taktil, çok çok katletmek demektir ki, zebihden esmdır. Evvel yeni doğan oğlan çocukları boğazlattırılıyordu. Bu def'aki taktil tehdidi ise, bütün yetişmiş delikanlıları dahi her hangi bir suretle öldürtmek tehlikesini tazammun etmektedir.

Müheyya: Hazırlanmış olan. **Tağlıt:** Yanıltma, karıştırma.

diğimiz gibi ezeriz ve ezeceğiz. Oğullarını taktil etmek, kadınlarını kızlarını alıkoymak suretiyle kuvvetlerini, mevcudiyyetlerini azaltacağız. Çoğalıp başkaldırmalarına meydan vermeyeceğiz. Emin olun ki, biz, onların tepesinde bunu her zaman yapabiliriz. Artık bu şerait altında Musa ne yapabilir ki, kale alıyor, endişe ediyorsunuz." İşte Fir'avn ve Fir'avnîlerin siyaseti. Buna mukabil:

قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ **Musâ, kavmine** (Fir'avn'ın taktil kararını işidip telâşa düştükleri zaman Benî İsraîl'e şu iki emir ve iki tebşiri tebliğ ederek teskin zımnında) **dedi ki:** اسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ **"Allah'a istiâne ediniz."** Yâni Allah dilemeyince hiç kimsenin bir şey yapamıyacağını ve bütün kuvvet-ü kudret Allah'ın olduğunu biliniz, me'yus olmayınız da Allah'dan yardım isteyiniz. Kalblerinizi, fikirlerinizi, emellerinizi, kuvvetlerinizi, mevcudiyyetlerinizi Allah'da birleştiriniz de öz, söz birliğiyle Allah diyerek çalışınız. وَاصْبِرُوا **ve sabrediniz.** Fir'avn'ın sözlerine karşı telâş ve "Allah, neden yapacağını yapıvermiyor" diye acele de etmeyiniz, metin ve sabırlı olunuz. إِنَّ الْأَرْضَ لِلّٰهِ **Arz Allah'ındır.** Binaenaleyh Mısır da O'nundur. يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ **Onu kullarından kime dilerse ona miras kılar.** Seleften halefe geçen miras gibi elden ele verir. وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ **"Akibet de müttekîlerindir."** Hayırlı son muvaffakiyyet saygısızların veya şu bu kavmin değil, korunanlarındır ki, Allah'dan istiâne ve sabır, bu korunmanın ilk şartlarıdır. Binaenaleyh siz, Beni İsraîl, Allah'ın emri vechiyle korunursanız akibet sizin, Kıbt unsuru korunursa onların, hepiniz korunursanız hepinizin olur. Ve o zaman arada nizâ' kalmaz. O halde korununuz.

Lâkin kavm-i Musa, bu iki tebşir-i mutlaktan müteselli olamadılar ki, Musa'ya: قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا **"Biz, dediler, sen bize gelmeden evvel eza olunduk, geldikten sonra da."** Evvelkiyle Hazret-i Musa'nın velâdetinden önce yapılan zebh-i ebnâ işkencesini, sonrakiyle de bu def'a yapılacağı söylenen taktil ve saire tehdidlerini kasd ediyorlar. Gerçi Benî İsraîl'in Âl-i Fir'avn elinde köle addedilmeleri, hıdemat-ı şakkada kullanılmaları, ağır vergiler altında ezilmeleri gibi daha bir çok çektikleri eziyyetler vardı. Ve bu sözleri onlara da şamil olabilir. Fakat onlar, Musa yüzünden olmadığı cihetle sözün hedefi olamaz. Binaenaleyh bu söz, biz şimdiye kadar senden bir istifade değil, zarar gördük gibi bir şikâyeti imâ etmekle beraber Fir'avn'ın zulmüne karşı şiddetli bir teessürü ve bir halâs arzusunu da iş'ar eyler.

Zebh-i ebna: Çocukların öldürülmesi. **Şakka:** Zahmet verici. **Taktil:** Çok öldürmek.

Musa kavminin böyle şiddetle sızlandıklarını görünce: قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ **"Me'muldur ki, dedi, Rabbınız düşmanınızı ihlâk ve sizi arzda istihlâf etsin, icra-yı ahkâmına hulefa yapsın da"** فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ **"baksın nasıl amel edeceksiniz."** Güzel işler mi yapacaksınız, çirkin mi? Bilfiil zâhire çıksın da ona göre iyiye iyi, kötüye kötü son ecrinizi veya cezanızı versin, böyle tebşir etti.

FİR'AVN ve İSRAİL OĞULLARININ HALLERİ

Acaba bu tebşir tehakkuk etti mi? Bundan sonra kavm-i Fir'avn'ın ve Benî İsraîl'in halleri ne oldu? Buna gelelim.

وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ
وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾
فَاِذَا جَٓاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِه۪ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ
يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ اَلَٓا اِنَّمَا طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾ وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِه۪ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا
بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٢﴾ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ
وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِم۪ينَ ﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ
الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ
عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا

كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰٓى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾ وَاَوْرَثْنَا
الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ
وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى
عَلٰى بَنِي اِسْرَٓائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ
فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

130- Filhakika Âl-i Fir'avn'ı tuttuk senelerce kıtlık ve hasılât eksikliğiyle sıktık, gerekti ki, düşünüp ibret alsınlar.

131- Fakat kendilerine iyilik geldiği zaman, "ha, bu bizim hakkımız" dediler. Ve başlarına bir kötülük gelirse Musa ile ma'iyyetindekilerden teşe'üm ediyorlardı. Şum kuşları ise ancak Allah yanındadır ve lâkin ekserîsi bilmezlerdi.

132- Ve, "Sen bizi büyülemek için her ne âyet getirsen imkânı yok sana inanacak değiliz" derlerdi.

133- Biz de, kudretimizin ayrı ayrı âyetleri olmak üzere başlarına tufan gönderdik, çekirge gönderdik, haşerat gönderdik, kurbağalar gönderdik, kan gönderdik yine inad ettiler ve çok mücrim bir kavim oldular.

134- Vaktaki azab üzerlerine çöktü: "Ya Musa, dediler, bizim için Rabbına dua et, sana olan ahdi hürmetine, eğer bizden bu azâbı sıyırırsan

kasem olsun ki, sana kat'iyyen iman ederiz ve Benî İsrail'i seninle beraber mutlak göndeririz."

135- Vaktaki erişecekleri bir müddete kadar azâbı kendilerinden sıyırdık derhal yeminlerini bozdular.

136- Biz de, âyetlerimizi tekzib ettikleri ve onlara kulak asmadıkları için kendilerinden intikam aldık da hepsini denizde boğduk.

137- Ve o hırpalanıp ezilmekte bulunan kavm-i ma'hud arzın bereketlerle donattığımız meşrıklarına, mağriblerine varis kıldık ve Rabbının Benî İsrail'e olan, o güzel kelimesi sabretmeleri sebebiyle tamamen tahakkuk etti de, Fir'avn ile kavminin yapageldikleri masnûâtı ve yükselttikleri binaları yerlere serdik.

وَلَقَدْ اَخَذْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ **Ve filhakika Âl-i Firavn'ı senelerle ve hasılâtı tenkıs ile tazyîka başladık.** Sene, yıl mânâsına olduğu gibi bilhassa şiddetli kuraklık ve kıtlık yılı mânâsına da gelir ki, burada böyle müfesserdir. Ve bu mânâca "sinîn"de iki lügat vardır. En meşhuru, cem'-i müzekkeri salim gibi "vav" ve "ya" ile i'rab olunup halet-i raf'inde «سِنُونَ» ve halet-i nasb veya cerrinde «سِنِينَ» okunmak ve izafet halinde "nun" iskat edilmektir ki, âyet bu lügat üzeredir. Diğeri, ennecm ve eddeberan gibi esma-i galibeden olarak munsarif veya gayr-ı munsarif müfred i'rabiyle i'rablanarak "ya" muhafaza edilir. Ve "nun" izafette de sabit kalır. Nitekim şair:

دَعَانِى مِنْ نَجْدٍ فَاِنَّ سِنِينَهُ
لَعِبْنَ بِنَا شِيبًا وَشَيَّبْنَنَا مُرْدًا (1)

demişdir. Bir hadîsde de iki lügat üzere, اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِى يُوسُفَ (*"Allah'ım bu yılları onlara Yusuf'un yılları gibi kıl."* Müslim: Mesacid-294-295) ve سِنِينًا كَسِنِينِ يُوسُفَ varid olmuştur ki, Kureyş müşrikleri aleyhinde duadır. Burada ... وَمَا اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَبِىٍّ اِلَّا اَخَذْنَا اَهْلَهَا بِالْبَاْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ (*"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdikse iptida ahalisini şiddet ve zaruretle sıkmışızdır ki niyaza düşsünler."* Arâf-7/94) mazmunlarının bir tafsîli vardır. Bu suretle kavm-i Fir'avn hakkında da Sünnet-i İlâhiyye tatbik edilmiş ve birdenbire ihlâk edilme-

---

[1] "Necid'den beni çağırdı. Çünkü onun sinîni, kuraklığı ve kıtlığı biz ihtiyarlarla oynuyor ve henüz emred iken saçlarımızı ağartıp ihtiyarlatıyordu." Halbuki öbür lügate göre "nun"suz «فَاِنَّ سِنِيهِ» denilmek lâzım gelirdi.

mişlerdir ki, لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ tezekkür edebilsinler, mütenebbih olsunlar diye. Yâni bu, bir muhtıra idi ki, akıllarını başlarına alsınlar, ahvali mukayese etsinler, hadlerini anlasınlar, Allah'ı düşünsünler de, emr-i Hakk'a karşı temerrüd ve tuğyandan vazgeçsinler, küfr-ü zulümden tevbeye imkân bulsunlar diye yapılmıştı. Zira bu gibi tasarrufat-ı kevniyyenin fevka'l-beşer olduğunda şübhe yoktur. Ve bunları umur-ı tabiiyyeden addetmek de mümkün değildir. Çünkü tabiat olsa idi, ya daima ve muttariden bolluk veya daima ve muttariden kıtlık olmak lâzım gelirdi. Bu hadiseler ise, tabiatın tehavvülâtına aid vekayidir. Ve binaenaleyh bunların tabiatler üzerinde hâkim olan kudret-i Rabbaniyye'nin eser-i iradesi olduğu vazıhtır. Bu haysiyyetledir ki, ni'met-ü refah içinde yaşıyan ve kendi fevkında hiç bir kuvvet-ü kudret tanımak istemeyip Hakk'a karşı mücadele etmek isteyen mütekebbir, mağrur bir kavmin hayat-ı iktisadiyyesine vurulan bu gibi Semavî darbeler henüz cürümlerinin cezası olmamakla beraber kendilerine hadlerini ve vaz'iyyetlerini bildiren ve bu vaz'iyyet içinde namzed oldukları akibeti ihtar eden birer muhtıra-i ilâhiyye ve bunları yapan Allah Teâlâ'nın kendilerini her zaman mahvetmeğe kadir hâkim-i mutlak bulunduğunu ve binaenaleyh emr-i İlâhîye karşı temerrüd ve inaddan hazer etmek lâzım geldiğini i'lân eden âyât-i fiiliyedir. Bir musibetin bin nasihattan daha müessir bir belâğat-i terbiyeviyyeyi haiz olduğu da derkârdır. Şimbi bu âyetten şu netaic istihsal olunur:

1- Hayat-ı beşerde şerait-i iktisadiyyenin pek büyük ehemmiyyeti vardır. Bir kavm için şerait-i iktisadiyyenin tezelzülü veya fıkdanı bir helâk muhtırası veya mukaddimesidir. İstihsalât-i umumiyye yolunda olduğu zaman ferdî muzayakaların tehvinine çare bulunabilirse de umumî şerait-i iktisadiyyenin bozulması felâket-i umumiyyedir. Şerait-i iktisadiyye ise, iki esasta toplanır: Ahlâkiyyet-i insaniyye ile ataya-yı rahmaniyye veya rahîmiyye olan sermaye-i hılkat. Ahlâkıyyet-i insaniyyenin fesadı, fezy-ı hılkatin inkıtaına sebeb olabilir. Feyz-ı hılkatin inkıtaı ise, helâk-i küllîdir. Binaenaleyh ahlâkıyyetin künhü, ancak Hâlik Teâlâ'ya ubûdiyyette, yâni heva-yı beşere değil, Hakk Teâlâ'nın vaz'ı olan nizam-ı hayre ittiba' ve inkiyad ve şerr-ü fesaddan ictinab ve ittikada aranmak lâzım gelir.

2- Allah Teâlâ'nın vüs'at-i rahmetini anlamalı ki, kavm-i Fir'avn gibi helâke istihkak kesbetmiş olan bir kavmi bile evvel emirde kavlî ve fiilî bir takım ihtarat ile intibaha da'vet etmeksizin birdenbire ihlâk edivermiyor. Binae-

---

Muttarid: Sıralı, düzgün. Tehvin: Kolaylaştırmak, ucuzlatmak. Künh: Bir şeyin aslı, cevheri.

naleyh insanlar rahmet-i İlâhiyye'den mahrum kalmamak için âyât-ı Hakk'ı tanımalı, Fir'avnları ve onların sihr-ü mekirlerini bırakmalı, rical-i Hakk'ın nasihatlarını dinlemeli, hiç olmazsa musibetlerden ibret almalı da akibet, dest-i ceberut-ı Hakk uzandığı zaman Hakk münkiri, Hakk düşmanı halinde yakalanmaktan korunmalıdır. İmanı olanlar, لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ hadîs-i şerifinde beyan buyurulduğu üzere (*"Bir delikten iki kerre sokulmaz."* Müslim: Zühd-63) Geçmiş felâketlerden ibret alır da tekerrürüne sebeb olmazlar. Fakat matbuu'l-kulub olanların bütün ibret ve intibah kabiliyyetleri söner de şairin:

"Geçmişden adam, ibret alırmış ne masal şey!..
Beş bin senelik kıssa yarım hıssa mı verdi;
Tarihi tekerrür diye ta'rif ediyorlar.
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?"

Mehmed Âkif

dediği gibi tarihî felâketler şekilden şekle tekerrür eder. Nitekim küfr-ü zulmü tabiat edinmiş olan kavm-i Fir'avn, bu ilâhî muhtıralardan sonra mütenebbih olmadılar da فَاِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهِ **kendilerine iyilik, refah geldiği vakıt bu sırf bizden dediler,** وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ **ve kendilerine bir fenalık, kıtlık ve sıkıntı ve her hangi bir musibet isabet ederse Musa ve ma'iyyetindekilerle tetayyür ve teşe'üm eylerler, onların uğursuzluğuna hamelederlerdi.** اَلَا اِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ **Bak tairleri, ancak Allah'ın indindedir.** Yâni teyemmün ve teşe'üm edecek kuşları, bütün bahtları, tali'leri, mukadderattan iyi, kötü nasîbleri ancak Allah'ın indindedir. كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ (*"Bu "Allah'dan."* Nisâ-4/78) وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Ve lâkin ekserîsi bilmezler.** Bilmezler de şuna buna isnad ederler. Yahud sebeb-i şeâmetleri ancak Allah indindedir. Başlarına gelen ve gelecek olan mesaib ancak Allah tarafındandır da ekserîsi bilmezler. [Sûre-i İsrâ'da وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِى عُنُقِهِ (*"Her insanın da kuşunu boynunda kendine takmışızdır ve onun için kıyamet günü bir kitap çıkarırız ki neşrolunarak onu şöyle karşılar."* İsrâ-17/13 bakınız.)

İYAFET-İ TAYR

Cahiliyyede "iyafet-i tayr" ta'bir olunur bir falcılık âdeti vardı. Bir yere gidecekleri zaman bir kuş uçururlar, sağa giderse teyemmün, sola giderse teşe'üm ederlerdi. Kezalik karga gibi bâzı kuşların haykırmasından da teşe'üm ederlerdi. Bu münasebetle her hangi bir şeyden teşe'üm etmeğe, yâni uğursuz

---

Teşe'üm: Kötüye yorma, uğursuz sayma. **Tatayyür:** Uçma, uçuşma.

sayıp kuşkulanmaya, "tetayyür" denilmiş, gerek kuş ve gerek saire olsun şom addolunan şeye de tayr, tâir, tiyere ıtlak edilmiştir. Gerçi esas i'tibariyle tair, müteyemmen ve şom olmaktan eamdır. Fakat şom olanda isti'mali galebe etmiş ve tetayyür her halde teşe'üme ıtlak olunmuştur. Resul-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem: لا طيرة ولا هام (*"Uğursuzluk ve baykuş yoktur."* Ahmed b. Hanbel-1/ 269) hadîs-i şerifiyle tiyereyi nehy-ü ibtal buyurmuştur. Mâa hazâ bu tetayyür âdet-i cahiliyyesine avamm arasında kesretle tesadüf edilir. Meselâ bizde baykuşla teşe'üm edenler, ne kadar çoktur. Hattâ hümâ saadette, baykuş nuhusette bir mesel gibi edebiyatımıza kadar girmiştir. Ve işte Arabca tâir ta'biri de, böyle baykuş gibi sebeb-i şeâmet addedilen her hangi bir kuş veya hümâ gibi mes'ud veya baykuş gibi meş'um addedilen mutlak kuş mânâsından müstear olarak sebeb-i şer mânâsına veya sebeb-i hayr ile sebeb-i şerden eam bir mânâda kullanılır ki, baht kuşu demek gibidir. Bundan başka bir de Arablar, اطرت المال وطيرته بين القوم فطار كلا منهم سهمه "Malı kavm arasında uçurdum da her birine sehmi uçtu, yâni nasîbi irdi." derler. Nitekim lisanımızda da şuradan buradan keyfe mettefak gelen emvale **"tayyarat"** ta'biri ma'ruftur. Bu münasebetle de tâir bir kimsenin kaderden uçan nâsibi, bahtı, kısmeti, talı'i, şansı mânâsına gelir. Kavm-i Fir'avn bahtlarına bakınız ki, Allah Teâlâ, onlara Musa gibi ulu'l-azm'dan bir Peygamber-i zîşan göndermiş, başlarına böyle bir hüma-yı ikbal uçurmuş da onlar, bununla kendilerini bahtiyâr bilecek ve ittiba' edip mes'ud olacak yerde tutmuşlar, O ve O'na tabi' olanlarla teşe'üm etmeğe kalkışmışlar ve işte takdir-i İlâhî'den hıssalarına düşen nasîbleri bu bedbahtlık, bu tab'-ı kulûb olmuştur ki, bu teşe'üm, bu his, bu halet-i ruhiyye onların nezd-i İlâhî'de sabit şeâmetlerinin sebebi ve kendi boyunlarına takılmış bulunan tâirleridir. Bu ne bedbahtlıktır ki, mütenebbih olsunlar diye Allah kendilerini tazyik etikçe, sebeb-i şeâmet kendi amelleri olduğunu bilmediler de Musa ile teşe'üm ettiler. وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ Ve **"bizi meshur etmek için bize her ne âyet getirsen, her ne mu'cize göstersen bizler sana inanıcı değiliz."** dediler. Ki bu kadar azm-i küfürden daha meş'um ne olur?

Bunun üzerine, فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ **Biz de, üzerlerine tufan, çekirge, kummel, kurbağalar va kan gönderdik.**

TUFAN

Basriyyun tavaftan "tufâne"nin cem'i olduğunu, Kûfiyyûn da, esasında

---

Nuhuset: Uğursuzluk. ***Şeamet:*** Uğursuzluk. ***Meshur:*** Büyülemek.

rüchan gibi masdar olduğunu söylemişlerdir ki, mubalağa için tesmiye bilmasdar demektir. İbn Atiyye'nin beyanına göre tûfan, tavâf eden her şeye şamil olur. Ancak şiddetli su ve yağmurda isti'mali ekserdir. İlh... Zeccac demiştir ki: "Tufan, her hangi bir şeyin çok ve muhit ve bütün kavme muntabık olanıdır. Nitekim bir çok şehirlere şamil olan garka tufan denilir. Kezalik katl-i âmm bir tufan ve mevt-i carif, yâni süpürücü ölet, kıran, salgın, ölüm de bir tufandır." İlh... Mücahid ve Vehb'den, "Yemen" lügatinde tâuna, yâni koleraya tufan denildiği nakledilmiş, Ebu Kılâbe dahi, "cüderi" yâni çiçek hastalığının ilk evvel kavm-i Fir'avn'da vakı' olan bir tufan olduğunu söylemiştir. Velhasıl asl-ı lügatte tufan, lisanımızda ma'ruf olduğu gibi şiddetli yağmur ve seyl mânâsına münhasır değildir. Fakat ekseriyyetle bu mânâda istimal olunur. Ve bu şöhretin sebebi de, Tufan-ı Nuh'tur. Ve bunun için buradaki tufanın ne olduğu hakkında zikrolunan meanî dahilinde muhtelif nakiller varid olmuş ve Hazret-i Âişe'den, "mevt-i carif" diye bir rivayet nakledilmiş ise de, ekser müfessirînin İbn Abbas'dan mervî olan, "ma-i muğrik" mânâsı üzerindedir ki, tufanın mânâ-yı meşhuru demektir. Bunun da, bir hafta bilâ inkıta' yağan şiddetli bir yağmur veya Nil nehrinin fevkalâde bir feyezanı ile husule gelen müstevli bir seyl tufanı olduğu hakkında iki kavil vardır ki, bizce cem'inde münafat yoktur. Bu tufan, Mısırlıları haneleri içinde istilâ ve tahrib etmiş ve maamafih içlerinde bulunan Benî İsraîl'e zararı dokunmamıştır.

CERAD, ma'lûm ekin çekirgesidir ki, bütün yeşil hasılâtı yer bitirir, çırçıplak eder. Tufandan sonra biten kuvvetli hasılâtı yemiş bitirmiştir.

KUMMEL, hakkında bir kaç tefsir vardır. Birincisi, henüz tohumundan yeni çıkmış ve kanadlanmamış hürde çekirge yavrusudur ki, buna ve gayet küçük karıncalara Arabca «دبا» dahi denilir. İkincisi, buğdaya düşen güvedir ki, buğday biti ta'bir olunur. Bu iki mânâ İbn Abbas'dan mervîdir. Üçüncüsü, devabbi sûdi sıgar, yâni ale'l-umum siyah ve küçük haşerat ve hevamm ki, bu mânâ, Hasan ve İbn Cübeyr'den menkul ve evvelkilerle beraber bervech-i âti muhtelif tefsirlerin hepsine şamildir. Nitekim Habib İbn Sabit, "cu'lan", yâni bok böcekleri diye, Ebû Ubeyde, "hamnan" denilen bir nevi kurd ve kene diye, Ata-yı Horasanî ve Zeyd İbn Eslem, kummeli ma'ruf, yâni kehle dediğimiz ma'ruf bittir, kummelde, kaml de bir luğattir, diye zikretmişler ve İbn Zeyd'den hikâyeten pire olduğu da söylenmiştir. Hasılı kummel, kavm-i Fir'avn'ın ya hasılâtına veya bedenlerine veya her ikisine taslit edilmiş bir veya muhtelif nevi'den haşereciklerdir.

DAFADİ', dı'fda'ın cem'ı ki, kurbağa demektir. Başlarına gökten kurbağa yağmış ve her taraflarına dolmuş.

DEM, kavl-i cumhura göre içecekleri sular kan olmuş, Nil kan akmış, fakat Zeyd İbn Eslem gibi bâzıları demiştir ki, bu, dem-i ruaf, yâni burun kanaması idi. Allah, başlarına musallat kılmıştı.

Bu muhtelif akval içinde ekser müfessirînin hulâsaten beyanları şu suret-i rivayetle nakledilegelmiştir: Sekiz gün geceli gündüzlü şiddetli bir zulmet içinde lâyenkatı yağmur yağmış, kimse evinden çıkamamış, seyl evlerine dolmuş, boğazlarına kadar su içinde kalmışlar. Aralarında bulunan Benî İsraîl hânelerine ise bir şey olmamış, bu suretle bir hafta kadar Mısır bir deniz gibi olmuş, hars-ü tasarruftan kalmışlar. Bu gark olmak tehlikesi altında Musa aleyhisselâm'a müracaat edip: "Rabbına dua et, bu belâyı başımızdan kaldır da sana iman edelim" demişler. O da, dua etmiş tehlike bertaraf olmuş. Fakat bundan sonra nebatat öyle fışkırmış ki, arazîde misli görülmedik bir feyz, husule gelmiş, bunu görünce: "Bizim korktuğumuz şey bir musibet değil, hakkımızda bir hayırmış" demişler, iman etmemişler. Binaenaleyh Allah Teâlâ, çekirge göndermiş, mezruatlarını ve meyvalarını yiyerek evlerine, tavanlarına ve elbiselerine kadar sarmış, yine Musa aleyhisselâm'a feryad etmişler. Allah Teâlâ da, bir rüzgâr göndermiş çekirgeleri sürüp denize dökmüş. Bakmışlar ki, geri kalan hasılâtları kendilerine kifayet edecek: "Eh, bu kalan bize yetişir." demişler, yine iman etmemişler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, kummeli taslit etmiş, çekirgeden kalan bakiyyeyi yemeğe ve elbise ve bedenlerine kadar girerek derilerini emmeğe başlamış. Müşarün'ileyhe üçüncü def'a feryad etmişler. Bu da, Bi'emrillâh mürtefi' olmuş: "Artık, demişler, senin bir sâhir olduğunda hiç şübhemiz kalmadı." Ba'dehu deniz tarafından gayet kesif bir karaltı çıkmış ve başlarına kurbağalar yağmaya başlamış. Öyle ki, yerleri yurdları kurbağa ile dolmuş, her hangi bir örtüye veya yiyeceğe el uzatsalar kurbağa çıkar ve ağızlarına burunlarına atılırmış. Tekrar dördüncü def'a olarak müşarün'ileyhe yalvarmışlar. O da, kendilerinden kuvvetli ahd alarak dua etmiş. Allah Teâlâ bunu da bir yağmurla sürüb denize dökerek bertaraf etmiş. Lâkin yine nakz-ı ahd etmişler, küfr-ü fesaddan ayrılmamışlar. Bunun üzerine de Allah Teâlâ, kan göndermiş, içecekleri kullanacakları, sular kan olmuş kalmış. Birisi bir İsraîlî'nin ağzından bir yudum su sormak istese o bile kan kesilirmiş ve yâhud mütemadiyen burunlarından kan fışkırırmış. Sonra bunların müddetleri hakkında da muhtelif rivayetler vardır. Ezcümle Hazret-i Musa'nın sehareye ga-

lebesinden sonra kavm-i Fir'avn içinde on sene kaldığı ve bu mu'cizeleri bu müddet zarfında gösterdiği de rivayet olunmuştur. Fakat Ebû Hayyan'ın dahi ihtar ettiği vech ile şundan gaflet olunmamalıdır ki, bunların keyfiyyeti ve müddeti yâni ne suretle ve ne kadar bir zaman zarfında vukua geldiği hakkındaki haberlerin merci-i' nükulu İsraîliyye'dir. Âyette keyfiyyet ve müddete dair hiç bir işaret ve delâlet yapılmaksızın ancak irsal olundukları zikrolunmuş ve buyurulmuştur ki:

آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ **Mufassal mufassal âyetler olarak** yâni her biri ayrı ayrı birer delil-i vazıh olarak gönderdik. Her biri Musa'nın sıdkına, Allah Teâlâ'nın kemal-i kudretine ve kavm-i Fir'avn'ın helâke doğru gittiğine ve hakk-u hakikati anlayıp bir an evvel Allah'a iman ve tedaru' etmeleri lüzumuna delâlet eden delâil-i vazıha idiler. Onlar, فَاسْتَكْبَرُوا **bunun üzerine de istikbar ettiler. İman etmeyi kibirlerine yediremediler.** وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ **Ve bunlar, böyle mücrimler sürüsü bir kavm idiler.** Öyle ahlâksız, bir kavm ki, وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ **tepelerine belâ indi mi:** قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ **"Ya Musa, Rabbına, sana verdiği ahd** (ahd-i nübüvvet) **ile bizim için dua et. Kasem olsun ki, eğer bizden bu belâyı açarsan, muhakkak ve muhakkak sana iman edeceğiz ve Benî İsraîl'i seninle beraber mutlak ve mutlak göndereceğiz." derlerdi.** فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ **Binaenaleyh erişecekleri bir ecele, yâni bir müddete kadar kendilerinden azâbı açtık mı** إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ **derhal ahidlerini bozarlardı.** O küşayişi ebedî gibi farzederler. Azâbın biri giderse diğer birinin gelebileceğini düşünmezler, hattâ kaç def'alar taaddüdüne rağmen düşünmezler. İlk fırsatta sözlerinden cayar, yeminlerinden dönerlerdi. Böyle ahlâksız bir kavm idiler. فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ **Nihayet Biz de, onlardan intikam aldık,** yâni ni'meti selb ve bütün bütün nikmete düşmelerini irâde eyledik de فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ **kendilerini denizde garkettik.** بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ **Çünkü âyetlerimizi tekzib ettiler ve onlardan gafil bulunuyorlardı.** Yalan diyorlar, mütenebbih olmak için bir kerre nazar-ı dikkate almıyorlardı. Bütün kabiliyyet-i intibahiyyeleri tükenmiş idi. Şimdi kudret-i İlâhiyye'yi düşünmeli ki, âyât-ı İlâhiyye'ye zulmeden müfsidlerin ve kendi kuvvet-ü satvetlerine mağrur olarak Benî İsraîl'in nesillerini mahvetmek istiyen gafil mütekebbir mücrimlerin akibetleri bu nikmet oldu.

Bunları gark ettik, وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا **ve kahr altında ezilmekte bulunan kavmi (Benî İsraîl kavmini) arzın**

Küşayiş: Açıklık, ferahlık.

bereketler verdiğimiz meşrıklarına mağriblerine, (yâni şark-u garb taraflarına) **varis kıldık.** Bilâhare Benî İsraîl, Fir'avn'ın gark olduğu yerin şarkında bulunan Şam ve garbında bulunan Mısır arazisine malik olmuşlar ve Feraine ve Amalika'dan sonra oralarda diledikleri gibi tasarruf etmişlerdi. وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ بِمَا صَبَرُوا **Ve bu suretle ya Muhammed, Rabbının o güzel sözü Benî İsraîl'e karşı sabırları sebebiyle tamam oldu.** Sûre-i Kasas'ta geleceği üzere, وَنُرٖيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا... (*"Biz de istiyorduk ki o yerde ezilmekte olanlara lutfedelim, onları öncül imamlar yapalım, hem onları varisler kılalım. Ve arzda onlara kuvvet ve müknet verelim de Fir'avn'a ve Hamân'a ve ordularına onlardan korktukları şeyi gösterelim."* Kasas-28/5-6) diye beyan olunan ve mukaddema lisan-ı Musa ile Benî İsraîl'e عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ (*".....umulur ki dedi, Rabb'ınız hasmınızı helâk edip te sizi yeryüzünde halife kılacak...."* Â'râf-7/129) diye tebşir edilen va'd-i ilâhî, Benî İsraîl hakkında tamamen tahakkuk etti. Hem şurası şayan-ı dikkattir ki, sabırları sebebiyle tahakkuk etti. وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ **de Fir'avn ve kavminin yapageldikleri saniâlarını, masnuatlarını** وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ **ve yükseltegeldikleri köşklerini veya bahçelerini tedmir-ü tahrib eyledik.** Siyasetlerini san'atlerini başlarına geçirdik, medeniyyetlerini, ma'muriyyetlerini Haman'ın köşkü gibi mebani-i refialarını harabata çevirdik. İşte kavm-i Fir'avn'ın hulâsa-i ahval ve akibeti.

Şimdi de, فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (*"...... Sizin de nasıl işler yapacağınıza bakacaktır."* A'râf-7/129) medlûlünce Benî İsraîl'in bundan böyle cereyan eden ahvalini kıssa kıssa ta'kib edelim. Kavm-i Fir'avn'ı batırdık:

وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فٖيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغٖيكُمْ اِلٰهًا

Sania: Sanayi, uydurma iş. **Tedmir:** Yok etme, perişan etme. **Masnuat:** Üzerinde ömürler geçmiş olan. **Mebani:** Yapılar, binalar.

وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ
يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ
نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

Meâl-i Şerifi

138- Ve Benî İsraîl'e denizi atlattık, derken bir kavme vardılar, toplanmışlar kendilerine mahsus bir takım putlara tapıyorlardı. "Ya Musa, dediler, bunların bir çok ilâhları olduğu gibi sen de bize bir ilâh yap." "Siz, dedi gerçekten cahillik ediyorsunuz."

139- Çünkü o gördüklerinizin, içinde bulundukları din helâke mahkûmdur ve bütün yaptıkları bâtıldır.

140- "Hiç, dedi, ben size Allah'dan başka bir ilâh mı isterim? O, sizi âlemlerin üstüne geçirdi."

141- "Hem düşünseniz a, sizi Al-i Fir'avn'dan kurtardığımız hengâmı. Size azabın kötüsünü peyliyorlardı, oğullarınızı boyuna katlediyorlar, kadınlarınızı diri tutuyorlardı. Bunda, size Rabbınız tarafından azîm bir imtihan var."

فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ **Derken bir kavme uğradılar ki, kendilerine mahsus bir takım putlara mülâzemet ediyorlardı.** Durup perestiş eyliyorlardı. Bu kavmin Lahm-ü Cüzamdan olup Rifte sakin bulundukları ve hatta Rifi Mısır'da sahil-i bahirde ma'ruf Rakka karyesine, yâni Mısır Rakkasına indikleri söylenmiş, Hazret-i Musa'nın kendilerine kıtal ile emr olunduğu Ken'anîlerden oldukları da söylenmiştir ki, «فأتوا» ta'kibine bu daha muvafıktır. Kezalik putlarının hakikaten bakara veya taştan, ahşabdan ve saireden bakara timsalleri olduğu da zikredilmiştir. Fakat Kur'ân bize şunu anlatıyor ki, bu kıssada şayan-ı dikkat nokta her hangi bir kavim veya her hangi bir put olur-

sa olsun ale'l-ıtlak putperestliğin batıl ve müdemmer ve maamafih cahilleri iğfal ve temayüllerini celbedebilecek bâzı cazibeleri de haiz olmasında ve böyle bâzı fenâlıkların ıhtılat ve görenek ile avamma sirayet etmesinde, Benî İsraîl'de de ıcıl fitnesine mebde' olan ilk meyl-i küfrün böyle bir görenek sebebiyle hudûse gelmiş bulunmasındadır. Nitekim Benî İsraîl, o kavmi görünce, قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا اِلٰهاً كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ **"Ya Musa, bunların kendilerine mahsus ilâhları bulunduğu gibi bize mahsus da bir ilâh yap." dediler.** Yâni içlerinde böyle diyenler oldu ki, ba'de'l-halâs Benî İsraîl'in ilk meyl-i küfrüdür. Buna karşı Musa: قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ **"Her halde siz, dedi, cahillik ediyorsunuz."** Mec'ul, yâni yapma bir ilâh istemek şu veya bu kavme mahsus ilâhlar olabileceğini farzeylemek ve putperest bir kavmin putlarına imrenmek cehaletten başka hiç bir şey değildir. اِنَّ هٰؤُلَاءِ **O putlara tapanlar yok mu? Hiç şübhe yok** مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ **bunların içinde bulundukları,** din diye içine düştükleri şey, **parçalanıp yıkılmağa mahkûm** وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **ve ibadet diye yaptıkları bütün batıldır, hiçtir.** Maksadları Allah'a takarrub bile olsa yine hiçtir, küfürdür. قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِيكُمْ اِلٰهاً **"Ben, dedi, size Allah'ın gayrı bir ilâh mı isteyeceğim?"** Ne mümkün. وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ **"Halbuki O, sizi bütün bildiğiniz âlemlere tafdil etti."** Başkalarına vermediği ni'meti size verdi. Bunu Allah'dan başka kim verebilir? Ve Allah'ın bu ni'metlerine karşı nankörlük edip başka ilâh aramağa kalkışanların hali ne olur? Cahillik etmeyin وَ Allah tarafından şu ihtarı unutmayın: ... وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ

Böyle oldu:

وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسٰى لِاَخِيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ

Müdemmer: Yok edilmiş.

أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

Meâl-i Şerifi

142- Bir de Musa'ya otuz geceye va'd verdik ve onu bir on ile tamamladık. Bu sûretle Rabbının mîkatı tam kırk gece oldu ve Musa kardeşi Harun'a şöyle dedi: "Kavmim içinde bana halef ol, ıslâha çalış da müfsidler yoluna gitme."

143- Vaktâki Musa mîkatımıza geldi ve Rabbı O'nu kelâmiyle taltif buyurdu. "Ya Rabb, dedi, göster bana bakayım sana." Buyurdu ki: "Beni kat'iyyen göremezsin. لَنْ تَرَانِي Ve lâkin dağa bak, eğer yerinde durursa demek beni göreceksin." Derken Rabbi dağa bir tecelli buyurunca onu un ufrâ ediverdi, Musa da baygın düştü. Sonra vaktâki ayıldı. "Sübhansın, dedi, sana tevbe ile döndüm ve ben mü'minlerin evveliyim."

MİKAT

وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ **Bir de Musa'ya otuz geceye va'd verdik ve onu bir on ile itmam eyledik** فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً **de Rabbının mîkatı tam kırk geceye doldu.** Burada, Sûre-i Bakara âyetindeki erbaînin bir tafsili vardır: وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (*"Ve bir vakit Musa'ya kırk geceye vaad verdik. Sonra siz onun arkasından danaya tutuldunuz, zulmediyordunuz."* Bakara-2/51). Rivayet olunduğuna göre Musa Aleyhisselâm, Mısır'da iken Benî İsraîl'e Allah düşmanlarını helâk ederse kendilerine bir kitab getireceğini vadetmiş ve Fir'avn, helâk olunca Musa o kitâb-ı mev'ûdu niyaz eylemiş, Allah Teâlâ da otuz gün oruç tutmasını emreylemiş idi

ki, Zilka'de idi ve Zilhiccenin onuyla tam kırka iblâğ edildi. Öyle anlaşılıyor ki, ilk otuz gün savm vesâir tekarrubât ile bir tehzib-i mahsus ve bir riyazat olmuş, ve sonraki on günde de Tevrat'ın nüzûlü ve kelâm, vuku' bulmuştur. Bu kırkın gündüzleri de mîkatta dahil bulunduğu halde yalnız «لَيْلَةً» buyurulması, âyın geceden başlaması ve binaenaleyh kırk gece hesabiyle tamam olmuş bulunması hikmetine mebni olduğunu müfessirîn beyan etmişlerdir. Bundan bilhassa şu işareti anlıyabiliriz ki, Ehlullah'ın büyük bir subh-i tecelliye ermesi için geceler gibi karanlık, ıztırab saatleri ile çile doldurmaları lâzımdır. Tenezzülât-ı İlâhiyye gecelerde vaki' olur. Ve bütün muvaffakiyyet sabahları, leyâl-i ıztırabın seharlerini ta'kib eyler. Hazret-i Musa'nın bu çilesinde kırk, sanki bütün bir gece ve on onun bir sehari mesabesinde demek olup bâzı rivayâtta dahi varid olduğu üzere bu seharin fecr-i sâdık saatlerini andıran sonlarında Hazret-i Musa, mazhar-ı kelâm-ı sübhanî olmuş ve şu tecelliye ermiştir:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا **Vaktâki Musa, biraderini halef bırakıp mîkatımızda, yâni ta'yin ettiğimiz vakt-i mahsusta geldi** وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ **ve Rabbı O'nu kelâmiyle bekâm etti.** Meleklere olan kelâmı gibi bilâ vasıta ve fakat verâ-i hicabdan O'na kelâm söyledi. وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا (*"Hem de onu makam-ı münacatta mertebe-i kurbe erdirdik."* Meryem-19/52) kavl-i İlâhîsi delâlet eder ki, bu kelâm "necvâ" idi. Musa Aleyhisselâm, Kelâmullah'ı her cihetten işidiyordu diye bir rivayet vardır. Bu da gösterir ki, Allah'ın kelâmını işitmek mahlûk kelâmı işitmek gibi değildir. Rabbı, O'nu böyle doğrudan doğruya ve fakat verâ-i hicabdan kelâmiyle bekâm edip kelîm kılınca Kelâmullah'ın neş'e-i zevkiyle Musa'da şevk-ı ru'yet galeyana geldi de: قَالَ رَبِّ اَرِنِي اَنْظُرْ اِلَيْكَ **"Ya Rabb, bana göster sana bakayım." dedi.** Yâni hicabı kaldır, bana bizzat tecelli et de dîdarını görmek nasîb eyle diye yalvardı. قَالَ لَنْ تَرٰينِي **Rabbi: "Beni, dedi, kat'iyyen görmiyeceksin"** وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ **"ve lâkin dağa bak,"** فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰينِي **"eğer yerinde durursa sen de, beni göreceksin."** Bunun üzerine فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ **Rabbı dağa tecelli edince ki,** bu bir tecelli-yi izafîdir. Yâni zatındaki bütün azamet ve kudret-i mutlaka değil, azamet-ü kudretinden bir lemha zuhur ve bir emr-ü iradesi dağa tesaddi ediverince جَعَلَهُ دَكًّا **onu hürd u haş eyledi, ufalayıverdi.** Hamza, Kisaî, Halefu'l-Âşır kıraatlarında, okunduğuna göre, dümdüz ediverdi. Yâni dağ gidip, yeri hörgüçsüz bir deve veya bir sırt, bir tepe gibi oluverdi.

Subh: Sabah, vakti, tan vakti, şafak zamanı. **Tenezzülat:** Yavaş yavaş inmeler. **Bekâm:** İstediğine kavuşan. **Necva:** Gizli fısıltı.

DEKK, esasen "dakk" gibi bir şeyi ezip ufalamak, un ufra etmek mânâsına masdar olup bunun ism-i mef'ulü olan "medkûk" mânâsına da gelir ki, burada böyledir. «دَكَّاءَ» ise, hörgüçsüz deve veya «دَكَّة» gibi tepe ve sırt demektir. Bir mânâya göre dağ hiç kalmamış, diğerine göre yukarısı uçmuş, aşağısı küçürek kalmış demek olur. Meşhura göre bu dağ, Tûr-i Sina idi, fakat diğer bir dağ olduğu da nakledilmiş "Cebeli Zebiyr," veya "Medyen"de "Erriyn" denilen dağ veya büsbütün nabud olmuş bir dağ olduğu dahi söylenmiştir ki, Hazret-i Musa'nın üzerinde bulunduğu dağ değil, karşıdan baktığı dağ demek olur.

Hasılı Rabbının tecellisine dağ dayanamadı "dekk" yâhud "dekkâ" oldu. وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا **Musa da, şiddetle baygın düştü.** Tecelliye iki eser terettüb etti. Biri, dağın parçalanması, biri de Musa'nın bayılıp düşmesi. Demek ki Musa, dağ dolayısiyle olan bir tecelli-yi izafiye bile tahammül edemedi, tam ve mutlak bir tecelli-yi zâti olsa bütün dünya muzmahil olacaktı. Ve işte لَنْ تَرٰين۪ي **"Beni katiyyen göremiyeceksin."** buyurulmasının hikmeti bu idi, yoksa hadd-i zatında tecellide imtinâ' veya lûtufta buhul yok, mes'ele, tahammüldedir. Bu âlem-i fenâda O'nu görmeğe tahammül olunamaz. Ve o halde bundan mevt-ü fenânın munkati' olduğu âlem-i bekada, yâni Âhirette dahi imtinâ'-ı ru'yeti anlamağa kalkışmak doğru değildir.

فَلَمَّا اَفَاقَ **Vaktâki Musa ayıldı;** قَالَ سُبْحَانَكَ **"Tenzih sana Ya Rabbi,"** dedi. Fanî gözlerle görülmekten münezzehsin تُبْتُ اِلَيْكَ **"Sana tevbe ettim."** Çünkü iznine ıktıran etmeyen bir dilekte bulunmuş oldum. وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِن۪ينَ **"Ve ben, mü'minlerin evveliyim."** Bu dünyada لَنْ تَرٰين۪ي (*"... buyurdu ki: Beni katıyyen göremiyeceksin ..."* A'râf-7/143) tecellisine ilk iman eden benim.

Bunun üzerine Cenab-ı Allah, teslîye ve tatyib ve vazifesini ta'yin için:

قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتٖي وَبِكَلَام۪ي فَخُذْ مَٓا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ

Mazmahil: Darmadağın olmuş.

فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا
بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ
الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾ سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي
الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا
وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا
سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ
الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

144- Buyurdu ki: "Ya Musa, haberin olsun ben risaletlerimle ve kelâmımla seni o insanların üzerine intihab eyledim. Şimdi şu sana verdiğimi al ve şükrünü bilenlerden ol!"

145- Ve O'nun için elvahta her şeyden yazdık. Mev'izaya ve ahkâmın tafsîline dair her şeyi. "Haydi, dedik, bunları kuvvetle tut, kavmine de emret onları en güzeliyle tutsunlar, ilerde size o fasıkların yurdunu göstereceğim."

146- "Âyetlerimden uzaklaştıracağım yeryüzünde o haksızlıkla büyüklenenleri ki, her âyeti görseler de ona iman etmezler. Rüşd yolunu görseler de onu yol tutmazlar ve eğer sapıklık yolunu görürlerse onu yol tutarlar. Öyle, çünkü onlar, âyetlerimizi tekzib etmeyi âdet edinmişler ve hep

onlardan gâfil olagelmişlerdir."

147- "Halbuki âyetlerimizi ve âhirete kavuşacaklarını tekzib edenlerin bütün amelleri heder olagelmiştir. Her halde çekecekleri sırf kendi amellerinin cezasıdır."

وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ ... **"Ve onun için elvahta her şeyden yazdık."** Evvelki âyette zikrolunan risalâtı beyandır. Elvahın adedi, cevherleri, tulleri hakkında muhtelif rivayetler vardır. Adedi, on veya yedi idi veya iki idi denilmiş. Cevheri, Cibrîl'in getirdiği zümrüd veya yeşil zeberced veya kırmızı yakut idi, yahud emr-i ilâhî ile Musa'nın yonttuğu bir taştan idi veya bir ahşab idi denilmiş. İlh... Fakat doğrusu bu babda ciddî bir delil yoktur. Kur'ân bunlardan sâkittir.

فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ **"Haydi, dedik, bunları kuvvetle tut."** فَقُلْنَا لَهُ خُذْهَا بِقُوَّةٍ Takdirindedir. Yâni yazmıştık da bunları, demiştik: *"Kuvvetle tut, iyi ve sıkı tut"* وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِاَحْسَنِهَا **"kavmine de emret en güzelini ahzetsinler."** Yâni elvahta yazılanların hepsi güzeldir. Bununla beraber bâzısı bâzısından daha güzel olanlar vardır. Meselâ; afiv kısastan; vacibat mubahattan daha güzeldir. Kezalik mânâları ihtimalli olanların bâzı ihtimalâtı te'vil ve tefsirce diğerinden daha güzel olabilir. Binaenaleyh kavmin, daima ahsen ve efdali ihtiyar eylesinler ki, سَاُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ **"size ileride fasıkların yurdunu göstereceğim."** Bu, hem bir tebşiri, hem de bir tehdidi iş'ar eder. Bunda bir taraftan fısk-u fücur içinde pûyân olan cebbarlar kavminin diyarlarına girip vâris olacaklarını va'd-ü tebşir ile ahsen-i amele terğib vardır. Diğer taraftan da yurtlarına girip göreceksiniz ki, fasıkların akibetleri ne feci'dir diye fısıktan tahzir veya Benî İsraîl'den zuhur edecek fasıklara işaret ve Cehennemi ihtar vardır.

Bak fasıklara ne olacak? سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِىَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ **"Haksız olarak yeryüzünde tekebbür edenleri âyetlerimden çevireceğim, men'edeceğim."** Kalbleri öyle tab'olunacak ki, gerek hılkatte, gerek kitabda tekvinî veya teşriî âyât-ı İlâhiyye'nin ifade ettiği izz-ü saadeti, mezâmin-i hakikati göremiyecekler وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا **"ve her âyeti görseler bile inanmıyacaklar** وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا **rüşd-ü isabet yolunu görürlerse onu yol tutmayacaklar,** وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَىِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا **gayy-ü sefahet yolunu görürlerse bunu yol tutacaklar."** Hâsılı bütün hiss-ü hareketleri tersine dönecek, ذٰلِكَ o sarf veya o tekebbür ve bu aksilik şu iki sebeble olur. بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا

Elvah: Levhalar. **Tul:** Boy, uzunluk. **İş'ar:** Anlatmak, bildirmek, yazı ile haber vermek.

بِاٰيَاتِنَا **"Âyetlerimizi tekzib etmiş olmaları"**, yâni gidişlerinin fenâ ve hakkın aleyhlerinde olduğunu gösteren hayr-ü şerri, hakk-u batılı tefrik etmek için inzal ve ikame edilmiş olan afâkî, enfüsî delillerimizi alâmetlerimizi aslı yok birer hurâfe ve insan aldatmak için uydurulmuş birer yalan gibi addetmeleridir. Yoksa ne tekebbür ederler, ne de bu hale düşerlerdi. وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ **"ve onlardan gâfil bulunmaları"**, yâni tahsil-ü tetebbu' etmemeleri ve ettikleri surette de amellerinde nazar-ı i'tibara almamak gafletini i'tiyad etmeleri, وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓاءِ الْاٰخِرَةِ **"halbuki âyetlerimizi ve lika-i âhireti tekzib edenlerin"**, her işin sonunda bir ceza ve mes'uliyyet gününün geleceğini inkâr eyleyenlerin حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ **"bütün amelleri habtolur"**, yâni fakire ihsan, mazluma iane gibi yaptıkları iyilikleri varsa hepsi boşuna gider, sonunda hiç birinin hayırını görmezler. Bütün mesa'ileri heder ve bütün akibetleri zarar ve felâket olur. Hulâsa bütün bunların böyle olması bir cebr-i mahız değildir. هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **"Ancak yapageldikleri fiilin küfr-ü tekzib-ü gafletin cezasını çekerler"**. Nitekim:

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌۜ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْد۪يهِمْ سَب۪يلًاۢ اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ ف۪ٓي اَيْد۪يهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّواۙ قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿١٤٩﴾ وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفًاۙ قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُون۪ي

Tetebbu: Araştırıp tetkik etme.

مِنْ بَعْد۪يۚ اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْۚ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَاْسِ اَخ۪يهِ يَجُرُّهُٓ
اِلَيْهِۜ قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُون۪ي وَكَادُوا يَقْتُلُونَن۪يۘ فَلَا
تُشْمِتْ بِيَ الْاَعْدَٓاءَ وَلَا تَجْعَلْن۪ي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ
رَبِّ اغْفِرْ ل۪ي وَلِاَخ۪ي وَاَدْخِلْنَا ف۪ي رَحْمَتِكَۘ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ
﴿١٥١﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ
وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَر۪ينَ ﴿١٥٢﴾ وَالَّذ۪ينَ
عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا
لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٥٣﴾ وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ
اَخَذَ الْاَلْوَاحَۚ وَف۪ي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذ۪ينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ
يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

148- Musâ'nın arkasından ise, kavmi tutmuşlar huliyyatlarından bir dana, böğüren bir heykel edinmişlerdi. Görmemişler miydi ki, o, onlara bir söz de söyleyemezdi, bir yol da gösteremezdi? Fakat onu edindiler ve zalim idiler.

149- Vaktâki ellerine kırağı düşürüldü ve cidden sapmış olduklarını gördüler. "Kasem olsun ki, dediler, eğer bize merhamet etmez de Rabbımız, mağfiret buyurmazsa her halde hüsranda kalanlardan olacağız."

150- Vaktâki Musa kavmine gadabnâk, esefnâk, olarak döndü.

Gadabnak: Öfkeli, kızmış.

"Bana arkamdan ne fenâ halef oldunuz? Rabbınızın emrini ivdiniz mi?" dedi ve elvahı bırakıverip kardeşini başından tuttu, kendine doğru çekiyordu. "Anam oğlu, dedi, inan olsun bu kavm beni hırpaladılar, az daha beni öldürüyorlardı, sen·de benimle düşmanları sevindirme ve beni bu zalim kavm ile beraber tutma."

151- Dedi: "Rabbım, bana ve kardeşime mağfiret buyur ve bizi rahmetinin içine koy, sen ki, Erhamürrahimînsin."

152- Şüphesiz o danayı edinenlere Rablarından bir gadab ve dünya hayatında bir zillet erişecek ve işte müfterileri böyle cezalandırırız.

153- O, kötü amelleri işleyip de sonra arkasından tevbekâr olup iman edenler ise, şüphe yok ki, Rabbın ondan sonra elbette Gafûr'dur, Rahîm'dir.

154- Vaktâki Musa'dan gadab sustu, elvahı aldı ve onlardaki yazıda bir hidayet ve bir rahmet vardı, fakat öyle kimselere ki, onlar, sırf Rabları için rehbet duyarlar.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ **"Kavm-i Musa da arkasından, yâni o mikatta iken huliyyatlarından bir buzağı, daha doğrusu böğürmesi var bir cesed ittihaz ettiler,"** yaptılar ve tutulup taptılar [Sûre-i طه, ya Tâhâ-20/83-98 ayetlerine bakınız.]

CESED, eti ve kanı olan cisim demek olduğundan bâzıları bunun et ve kana inkılâb etmiş bulunduğunu söylemişlerdir. Lâkin diğer müfessirîn, cesed ruhlu ruhsuz herhangi bir cism-i kesîfe dahi ıtlak edildiğinden bunun altından ve ruhsuz bir cisim demek olduğuna kail olmuşlardır. Henüz lahm-ü dem gibi ecsamı uzviyyenin sanayi-i beşeriyye ile i'mal olunabildiği ma'lûm olmadığından biz de böyle anlamak isteriz. Âyette, cesedin icılden bedel yapılmış olması da buna delâlet eder. Gerçi putperestler göreneğe ve hevâ ve hissiyatlarına tebean kapıldıkları putlara incizablarını ma'kul göstermek için bir takım hasais ve mezaya isnad ederler. Lâkin اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا **"görmediler mi ki, o cesed kendilerine ne bir söz söyleyebiliyor, ne de bir yol gösterebiliyordu?"** Binaenaleyh adî bir insan kadar bile hükmü olmayan bir cesedin ahkâm-ı ulûhiyyetle ne alâkası olabilir? Hiç şübhesiz onlar bunun böyle olduğunu

---

Huliyyat: Altın, gümüş, elmas gibi süs eşyası, mücevherat. **İcıl:** Dana, sığır yavrusu. **Hasais:** Kötü huylar. **Meza:** Geçmiş.

görüyorlardı. Fakat اتَّخَذُوهُ **"O'nu ittihaz ettiler. O'na tutulup tapındılar,** وَكَانُوا ظَالِمِينَ **ve bunlar, bir sürü zâlimler idi."** Eşyayı mevzı'ının gayrîya koyuyorlar, âyât-ı Hakk'ın hakkını vermiyorlar, gözlerini, kulaklarını, akıllarını tekzib ediyorlar, Musa'nın nasihatinden gaflet eyliyorlar. Ve bu suretle nefislerine zulmediyorlardı. Hasılı bunu yaparken zalim idiler ve bu ilk yaptıkları bir haksızlık değil idi. وَلَمَّا سُقِطَ فِى اَيْدِيهِمْ **"Vaktaki ellerine kırağı düşürüldü."** Bu cümle, istiare veya kinaye veya temsil tarikiyle şiddet-i nedamet ifade eden bir ta'birdir. Bir insan, bir işe nedamet edip âciz kaldığı vakit سُقِطَ فِى يَدِهِ denilir. Bunun nedamet veya şiddet-i nedamet ifade ettiği müttefekun aleyh olmakla beraber tahlilinde ve ne münasebetle bu mânâyı ifâde ettiğinde hayli ihtilaf edilmiş ve bir çok vücuh zikr olunmuştur ki, biz, bir kaçını zikr ile iktifa edeceğiz:

1- Nedamet eden kimse, kederinden parmağını ısırır veya başını eğip çenesini iki elleri arasına alarak düşünür. Ve bu suretle o kimse sanki bütün nedametiyle eline düşmüş ve eli meskutun fih, mahall-i sukut olmuş olur. Bu suretle, «سُقِطَ» fiil-i mechulü tahtinde müsterir "hüve" zamiriyle masdarı olan sukuta isnad olunarak veya, «فِى اَيْدِيهِمْ» mefulün fihi «سُقِطَ» fiil-i mechulünün nâib-i faili olarak cümlesi ellerine sukut vakı' oldu veya ellerini ısırdılar mefhumiyle şiddet-i nedametten kinaye kılınmış demektir.

2- Arablar, «حَصَلَ فِى يَدِهِ مَكْرُوهٌ» derler. Ve bu suretle kalbde vakı' olan bir hoşnutsuzluğu elde olmuş gibi tasvir ederler ki, burada "yed", kalb ve nefisten mecazdır. Bunun gibi «سُقِطَ فِى اَيْدِيهِمْ» de dahi "yed" nefis mânâsına mecaz ve «سُقِطَ» nin nâib-i faili tahtında müstetir ve «نَدَم» e raci' bir «هو» zamiri olarak bu cümle, istiare bilkinaye veya temsiliyye suretiyle «سُقِطَ النَّدَمُ فِى اَنْفُسِهِمْ» gönüllerine pişmanlık düşürüldü" demek olur.

3- Kırağı demek olan «سَقِيط» tan me'huz olarak, "kırağı düştü, kırağılandı" mânâsını ifade edebilir. Binaenaleyh "karlandık, üzerimize kar yağdı" mânâsına "sülicna" denildiği gibi, «سُقِطَ فِى اَيْدِيهِمْ» de "ellerine kırağı düştü" demek olur. Kırağı hem bir soğukla alâkadar, hem de cüz'î bir hararetle derhal eriyiverir bir şey olmak i'tibariyle eline kırağı düşen, hem müteessir olmuş, hem de eline hiç bir şey geçmemiş demek olacağından bu ta'bir, akibet-i hüsran ve nedamete düşenler hakkında darb-ı mesel olmuştur. Ve ilk olarak Kur'ân'da varid olan emsalden olduğu da söylenmiştir. Vâhidî'nin naklettiği bu vecih, bizce Sahib-i Keşşâf'ın ihtiyar ettiği birinci vecihten daha vazıh ve daha

---

Me'huz: Çıkarılmış, alınmış.

bedi'dir. Binaenaleyh, mefhum-i nazım şu olur: Vaktâki ellerine kırağı düştü وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا **ve kendilerinin sapmış olduklarını gördüler,** قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ **"Eğer bize merhamet etmez de Rabbimiz mağfiret buyurmazsa her halde hüsranda kalanlardan olacağız."** böyle dediler. Ki, Sûre-i da (20/83-98) anlaşıldığı üzere bu nedamet, Musa Aleyhisselâm'ın mikattan rücuundan sonra olmuştur. Fakat burada fiillerinin nedamete müncerr olduğu topluca anlaşılmak için evvelâ zikredilmiş ve rücu' kıssası bunun bir izah-ı siyakında irad buyurulmuştur. Şöyle ki:

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰى اِلٰى قَوْمِهِ غَضْبَانَ اَسِفًا **"Vaktaki Musa kavmine gadabnâk esefnâk olarak döndü."**

ESEF: hem şiddet-i gadab, hem de hüzün mânâsına gelir. Ve yerine göre her birinde kullanılır. Nitekim فَلَمَّا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ (*"Vaktaki Bizi gadaba davet ettiler. Biz de kendilerinden intikam aldık. Hepsini birden gark ediverdik."* Zuhruf-43/55) "ağdabunâ" demektir. Esef, nefsin hoşlanmadığı bir mekruh karşısında aldığı halet-i mahsusasıdır ki, o mekruh mafevkten gelirse hüzün ve inkıbaz, madundan gelirse gadab ve heyecan olur. Şu halde esef-i Musa, kavmine karşı son derece bir gadab, Allah'a karşı da bir hüzün demek olur. Bu iki haysiyyetle burada «اسفا» bir taraftan "şedidü'l-gadab" mânâsiyle, diğer taraftan da «حزينا» mânâsiyle tefsir olunmuştur ki, evvelki Ebu'd-Derda radıyallahü anh'ın kavli ve bir çok müfessirînin muhtarıdır. Zira siyak-ı âyet, gadab üzerindedir. Yâni غَضْبَانَ اَسِفًا (*"Vaktaki Musa kavmine gadabnâk, esefnâk olarak döndü......"* A'râf-7/150) kızarak ve son derece kızarak demektir.

Hâsılı Hazret-i Musa, mikattan dönerken arkasından kavminin ıcl ittihaz ettiklerini Mintarafillâh haber almış ve bundan dolayı gadab-ü şiddetle dönmüş, dönüp gelince kavmine قَالَ **demiştir ki:** بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي **"Benden sonra bana ne fenâ halef oldunuz."** "Siz, benim yaptığımı nefy-i şirk ve tevhid-ü ihlâs ile Allah'a nasıl ibadet etiğimi ve sizi buna nasıl sevkeylediğimi, dediğiniz zaman neler söylediğimi gördükten sonra benim gıyabımda, benim ahdime riayet etmiyerek arkamdan ne fenâ şeyler yaptınız ve buzağıya taptınız. Makamıma kaim olup böyle münkeratı men'etmesi lâzım gelenleriniz de bunu men'etmediniz ha! Halbuki haleflerin vazifesi kendilerini istıhlâf edenlerin ahidlerine riayet değil midir?" اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْ **"Rabbınızın emrini ivdiniz mi?"** Yâni dinini ve va'dlerini acele edip bırakıverdiniz mi? Yâhud da Rabbınız'ın bana va'dettiği kırk gece mîkatı acele ettiniz. Vaktinden evvel bitivermesini is-

---

İnkıbaz: Büzülme, çekilip toplanma.

tediniz, otuz gün geçer geçmez beni öldü farzettiniz de Peygamberlerinden bir zaman sonra bir çok ümmetlerin dinlerini bozması âdet olduğu gibi siz de, alelacele dininizi değiştirmeğe mi kalktınız? Ve yâhud ale'l-acele Rabbınız'ın kahr-u gadabını mı istediniz? Böyle dedi وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ **ve elvâhı bırakdı.** O elvâh ki, فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ (*"Bunları kuvvetle tut,....."* A'râf-7/145) buyurulmuş idi. Denilmiş ki, bırakılınca elvah kırılmış ve binaenaleyh yedide altısı ref'olunmuş ancak biri kalmış, ref'olunanda, تَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ(*"Her şeyin tafsili."* Yûsuf-12/111) bâki kalanda da هُدًى وَرَحْمَةً "Hidayet ve Rahmet" varmış. Lâkin Kur'ân'da elvahın böyle kırıldığını ifade eder bir kayd görünmüyor. Anlaşılıyor ki, Hazret-i Musa, asıl din olan tevhidin ihtilâli karşısında esas mes'eleyi şiddetle halletmek için tafsilâta aid olan ve hüdâ ve rahmet-i mutazammın bulunan elvahı muvakkaten bir tarafa bırakmış ve evvel emirde kardeşini şiddetle kendisine çekmek teşebbüsünde bulunmuştur. Bunda esas tevhide teallûk eden büyük bir ihtilâl karşısında idare-i örfiye i'lânına misal veren bir hâdise tasviri var demektir.

Elvahı bıraktı وَاَخَذَ بِرَأْسِ اَخِيهِ **ve biraderinin başından tuttu** يَجُرُّهُ اِلَيْهِ **kendine çekiyordu.** Bundan şunlar anlaşılır:

1- **Din işinde evvelâ kardeş hatırına bile bakmıyor.**

2- **Kardeşini yerine halef bırakmış olduğundan evvel emirde onun mes'uliyyetinden başlıyor.**

3- **Kardeş ile tevhid-i mesaî etmek ilk iş olduğunu gösteriyor.**

Buna karşı biraderi: قَالَ ابْنَ اُمَّ **"Ey anamın oğlu" dedi.** Hazret-i Harun, Hazret-i Musa'nın şakîkı, ana baba bir biraderi olduğu halde böyle hitab etmesi ananın rahm-ü şefakatte mesel ve ana hakkının ale'l-husus Musa hakkında daha büyük ve daha mühim olması ve bir de analarının mü'mine bulunması haysiyyetiyle biraderinin hissiyyat-ı rahm-ü şefkatini tehyic eylemek belâgatini muhtevidir. Yâni "Ey benim ana gibi merhametli ve şefekatli olması lâzım gelen sevgili kardeşim, " اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي **hakikaten kavm, beni zayıfsındılar ve öldüreyazdılar.** فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْاَعْدَاءَ **Binaenaleyh düşmanları benimle şematet ettirme;** yâni bana düşmanları sevindirecek bir şey yapma. Şair:

وَالْمَوْتُ دُونَ شَمَاتَةِ الْاَعْدَاءِ .

"Ölüm, a'danın şematetinden hafiftir." demiş.

وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ **"Ve beni o zalimler güruhuyla beraber say-**

Tehyic: Heyecanlandırma, coşturma. **A'da:** Düşmanlar. **Şematet:** Kuru gürültü, şamata.

ma." Yâni ben, onların kendilerinden de fiillerinden de beriyim. Ne aslı fiil, ne meni'de taksir cihetinden müstehıkk oldukları muahazeye müstehık da değilim.. İşte Harun, biraderi Musa'nın gadab-ü şiddetini böyle zarîf ve belîğ bir yumuşaklıkla karşıladı. Musa da: قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي **"Ya Rabbi, dedi, bana ve kardeşime mağfiret et."** Evvelâ, kendisi için istiğfarı, biraderine yaptığı muamele onun sabit olmuş bir günahından naşi olmadığını i'tiraf ile ona bir tarziyeyi ve şematet edeceklere karşı biraderine ızhar-ı mehabbeti tazammun eder. Saniyen, biraderi için istiğfarı da o güruh-i zalimîn ile mukatele etmesi vâcib olduğu halde te'hir etmiş olduğundan dolayı onun da istiğfara muhtaç olduğunu iş'ardır. وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ **"Mağfiretten başka bizi rahmetinin, ziyade in'amının içinde bulundur."** وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ **"Sen, Erhamürrâhimînsin."** Binaenaleyh kaviyyen ümid ederiz ki, dünya ve âhiret daire-i rahmetinde bulunuruz.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ ... **"Icli ittihaz edenler"**, çünkü tevbe edenlerin hükmü bundan sonra ayrıca gösterilmiş olması karinesiyle **"va'n-i Samirî ve tarafdarânı gibi ıcli yapan ve bu fitneyi çıkarıp ta'kib ve ısrar eyliyenler yok mu?"** Hiç şübhesiz سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ **"istikbalde bunlara bir gadab, tasvire sığmaz uhrevî birgadab-ı rabbanî erecek,** وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا **hayat-ı dünyada da müdhiş bir zillet".** Bu, o gariblik zilletidir ki, bütün âleme darb-ı mesel olmuştur. Ve o meskenettir ki, kendilerine ve evlâdlarına şamil olagelmiştir. Bu meyanda Samirî'ye muhtass olan bir zillet de vardır ki, Sûre-i «طه» 'da geleceği üzere لَا مِسَاسَ ("*temas yok, ...*" Tâhâ-20/97) ibtilâsı ile nâsa ihtılâttan memnuiyyettir. وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ **"Ve işte Biz, bütün müfterileri böyle cezalandırırız.** Allah'a karşı din uydurmağa kalkışanları sonunda hep böyle gadab-ü zillete düçar ederiz. Binaenaleyh bunu yalnız Benî İsraîl ıcılcilerine münhasır zannetmemelidir. Bununla beraber وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ **"seyyiat yapanlar, her hangi seyyie olursa olsun yapıp da** ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا **sonra arkasından tevbe ve cidden iman edenler"**, yâni evvelkiler gibi fenâlıklarında ısrar etmeyip de cidden tevbe ve iman ile imanın muktezası olan işlerle iştigal eyleyenler de şunu **muhakkak bilsinler ki,** إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ **Rabbın tevbeden sonra elbette Gafûr, Rahîm'dir.** Ve işte yukarıda geçtiği üzere لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ("*Vaktaki ellerine kırağı düşürüldü, ve cidden sapmış olduklarını gördüler, kasem olsun ki, dediler: Eğer bize merhamet etmez de Rabbımız, mağfiret buyurmazsa her halde hüsranda kalanlardan olacağız.*" A'râf-7/149) diyenlerin cevabı da bunun içindedir.

Icle: Dişi buzağı. **Va'n:** Sığınılacak yer, melce.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ **"Vaktâ ki, Musa'dan gadab, sükût etti"**, yâni sükûnet buldu, zail oldu. Burada sükûnetin sükût ta'biriyle ifade olunuvermesinde beliğ bir istiâre vardır ki, şöyle bir tasvir ifade eder: Gadab, Musa üzerinde mütehakkim bir âmire benziyordu. Ağzını açmış, O'nu durmadan şiddete teşvik ediyor, "kavmine şöyle şöyle de, elvahı bırak, biraderini başından tut, çek" diye emirler veriyordu. Harun'un hilm-ü ihlâsı ile hüsn-i ifadesi üzerine susuverdi ve o vakit Musa, **اَخَذَ الْاَلْوَاحَ** **"bıraktığı elvahı eline aldı** **وَفِي** **نُسْخَتِهَا** **ki, aldığı elvah nüshasında, yazısında,** **هُدًى** **bir hüdâ bir beyan-ı hak,** **وَرَحْمَةٌ** **bir rahmet, hayr-ü salâha irşad ile bir ni'met vardı"**. Fakat herkese değil, **لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ** **"Rabbları için rahib olanlara, yâni Allah için ma'siyyetten korkanlara mahsus."**

Bunun üzerine şu suretle tevbeye şüru' ettiler:

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّٓا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّايَۜ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَٓاءُ مِنَّاۚ اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَۜ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَٓاءُ وَتَهْد۪ي مَنْ تَشَٓاءُۜ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِر۪ينَ ﴿١٥٥﴾ وَاكْتُبْ لَنَا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَۜ قَالَ عَذَاب۪ٓي اُص۪يبُ بِه۪ مَنْ اَشَٓاءُۚ وَرَحْمَت۪ي وَسِعَتْ

كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ
وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾ اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ
النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي
التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ
وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ
فَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ
الَّذِي اُنْزِلَ مَعَهُ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

155- Bir de Musa, kavminden mikatımız için yetmiş er seçmişti. Vaktâ ki, bunları o sarsıntı yakaladı. "Rabbım, dedi, dilese idin bunları ve beni daha evvel helâk ederdin. Şimdi bizi içimizden o süfehanın ettikleriyle helâk mi edeceksin? O sırf senin fitnen, Sen bununla dilediğini dalâlete bırakır, dilediğine hidayet kılarsın. Sen, bizim velimizsin, artık bize mağfiret buyur, merhamet buyur. Sen ki, hayrü'l-gafirînsin."

156- "Ve bize hem bu dünyada bir hasene yaz, hem âhirette, biz sana cidden tevbe ile rücua geldik." Buyurdu ki: "Azâbım, onunla dilediğimi musâb kılarım, rahmetim ise, her şeye vâsi'dir. İleride onu bilhâssa onlar için yazacağım ki, korunurlar ve zekât verirler, hem onlar ki, âyetlerimize iman ederler."

157- Onlar ki, yanlarında Tevrat ve İncil'de yazılı bulacakları o Resule, o ümmî Peygamber'e ittiba ederler. O, onlara ma'ruf ile emreder ve onları münkerden nehyeyler, ve temiz hoş şeyleri kendileri için helâl, murdar şeyleri üzerlerine haram kılar. Sırtlarından ağır yüklerini ve

üzerlerindeki bağları, zincirleri indirir atar, o vakit O'na iman eden, O'na kuvvetle ta'zim eyleyen, O'na yardımcı olan ve O'nun nübüvvetiyle beraber indirilen nuru ta'kib eyleyen kimseler, işte o murada eren müflihîn onlar.

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلاً لِمِيقَاتِنَا **"Ve Musa, kavminden mîkatımız için yetmiş adam ihtiyar etti."** En hayırlıları olmak üzere yetmiş kişi intihab eyledi de ta'yin ettiğimiz vakt-i mahsusta tevbe için aldı getirdi. Bu mîkatı da, bundan evvel geçen mîkatı kelâm diyenler olmuşsa da, gerek Kur'ân'da iki kıssanın fasl-ü tefrikına ve gerek bâzı rivayata nazaran bunun ıcil vak'asından sonra tevbe için diğer bir mîkat olduğu anlaşılıyor. Ancak evvelkinin otuz, bunun da rücu'dan sonra dona bir tetimme olmak üzere on gecede cereyan etmiş ve bu suretle ikisi mecmuunun tam kırka baliğ olan bir mîkat olmuş bulunması da muhtemildir ki, Ebu Müslim'in kail olduğu bu surette diğer rivayetlerin bir te'lifi var demektir. Rivayet olunuyor ki, Allah Teâlâ, Hazret-i Musa'ya Benî İsraîl'den müntehab bir takım kimselerin gelip ıcle taabbüdden i'tizar ve geride kalanların da tevbelerinin kabulünü niyaz etmelerini emir ve bir vakt-ü miâd ta'yin etmiş, Hazret-i Musa da, yetmiş adam intihab eylemişti. Şöyle ki: On iki Sıbt'ın her birinden altı kişi seçmiş idi. Bu ise, yetmişten fazla gelmekle ikiniz kalsın diye emr etti, lâkin uyuşamadılar. "kalana da, gidenin ecri var" dedi. Kâleb ile Yuşa' kaldılar. Musa, mütebakı yetmişle gitti. Oruç tutmalarını, tatahhuru ve elbiselerini tathir eylemelerini emretti. Bunlardan Tur-i Sina'ya müteveccihen çıktı. Dağa yaklaştıklarında bir sis kapladı. Musa da, onlarla beraber sisin içine girdi, hepsi secdeye kapandılar. Allah Teâlâ, Musa'ya dilediği gibi emr-ü nehy ediyor, onlar da işidiyorlardı ki, tevbe için nefislerini öldürmeleri idi. Sûre-i Bakara'da فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ (*".... tevbe edin de nefislerinizi öldürün,...."* Bakara-2/54 bakınız.) Yine rivayet olunduğuna göre sis açılınca Musa Aleyhisselâm'a: "Biz, Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana kat'iyyen inanmayız" dediler ve ihtimal ki, bununla, "Sen işittiğimiz اقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ emrini veren Allah'dır diyorsun. Fakat biz, Allah'ı görmeyince senin bu sözünü tasdik etmeyiz." demek istiyorlar. Nefislerini öldürmek emrini ağır buluyorlar, inanmıyorlar, inanmayı Allah'ı görmeğe ta'lik ediyorlar ve Allah'ı görmeyi kelâmını işitmeğe kıyas eyliyorlardı. Ve işte o zaman bir recfeye tutuldular فَلَمَّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ **vaktaki bunları o recfe, o sarsıntı tuttu,** yâni Sûre-i Bakara وَاِذْ قُلْتُمْ

Tetimme: Tamamlama. **Reçfe:** Zelzele, deprem.

يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ * ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (*"Ve bir vakit, "ya Musa, dediniz: Biz Allah'ı aşikare görmedikçe senin sözünle asla inanmıyacağız." Bunun üzerine sizi o saka yakalayıverdi bakınıp duruyordunuz. Sonra sizi şükredesiniz diye ba's badelmevte mazhar ettik."* Bakara-2/55-56) da zikrolunduğu üzere) yıldırım çarptı veya dağda bir zelzele ile yıkılıp bayıldılar ve belki öldüler. قَالَ رَبِّ **Musa: "Ya Rabbi," dedi,** لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ **"dilese idin bunları bundan evvel"** (buzağıya tapmaktan nehiyde kusur ettikleri, gereği gibi vazifelerini yapmadıkları ve ona tapanların ısrarlarını gördükleri halde onlardan ayrılmadıkları sırada) **"helâk ederdin,"** وَاِيَّايَ **"beni de öyle."** Mukaddema ru'yet talebinde bulunduğum zaman mahveylerdin." Bu söz, afv-ı sabıkı beyan ile afv-ı lâhikı isticlâb demektir. Yâni bizi günahlarımız sebebiyle helâk etmek murad etse idin, o vakit yapardın. Biz helâke müstehıkk idik ve buna hiç bir mani' yoktu ancak sen dilememiştin, o zaman lûtf ettin, o günahlarımızla bizi helâk etmedin de şimdi: اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا **"İçimizden bâzı süfehanın,** hikmetini bilmez, kayacak noktalarda kendini tutamaz hafif akıllıların **yaptıkları ile bizi ihlâk mı edeceksin? Etme Ya Rabbi!"** اِنْ هِىَ اِلَّا فِتْنَتُكَ **"Bu, ancak senin fitnendir."** Bu süfehanın düştükleri fitne, sırf Senden gelen bir mihnet-ü ibtilâdır. Ve bu cihetle ma'zurdurlar. Zira kelâmını işittirdin meftun oldular, duramadılar, bir kıyas-ı faside tebean mâfevkına tama' ettiler. تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ **"Sen böyle fitnenle dilediğini şaşırırsın.** Kendini tutamaz." وَتَهْدِى مَنْ تَشَاءُ **"Dilediğine de hidayet eder, bir hakikat anlatırsın."** İmanı kuvvet bulur da emsalinde sarsılmaz. اَنْتَ وَلِيُّنَا **"Sen, bizim yegâne velimizsin."** Dünyevî, uhrevî umurumuzda hâkim-i nâsırımız, hâfızımız ancak Sensin. Binaenaleyh: فَاغْفِرْ لَنَا **"Bize mağfiret eyle,** günahlarımızı ört وَارْحَمْنَا **ve bize rahm et,** rahmet-ü in'amına nail et. وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ **Sen velimiz olduğun gibi mağfiret edenlerin, kusur afveyliyenlerin en hayırlısısın,"** garazsız ıvazsız en güzel mağfireti Sen yaparsın. Yâni tekrar tekrar reca ederim ki, bize en hayırlı bir mağfiret ver, bu recfeden bu helâkten kurtar. وَاكْتُبْ لَنَا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً **"Ve bizim için bu dünyada bir hasene yaz."** Bu recfeden kurtarmakla beraber ni'met-ü afiyetle güzel işler yapacak güzel bir hayat, şiddetten, meşakkatten, fenâlıktan ârî, önü sonu temiz bir hayat, ta'yin ve tesbit eyle, vacib ve sabit kıl da bize kendi kendimizi öldürtme. وَفِى الْاٰخِرَةِ **"Âhirette de."** Keza bir akibet-i hasene, güzel sevablar yaz, akibetimizin de Cennet ve mahz-ı felâh-u saadet olması vacib ve kat'iyyen sabit olsun. اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ **"Çünkü biz, sana döndük tevbe ettik."** Yâni Sen, وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا ... (*"O kötü amelleri işleyip de sonra arkasından tövbekâr olup iman edenler ise şüphe yok ki Rabbın ondan sonra elbette Gafûr'dur,*

Rahîm'dir." Arâf-7/153) diye tevbeden sonra mağfiret ve rahmeti kat'iyyen va'd buyurdun. Biz de, tevbemizin kabulü için bütün kavmimiz nâmına müracaata geldik. Binaenaleyh vifâdet ve müracatimizi kabul ve bizi mağfiret ve rahmet ile iade eyle ve bize hem bu dünyada, hem de âhirette hasene yaz.

İşte o recfe üzerine Musa, Rabbına böyle isti'taf-ü i'tizar ve istiğfar-ü istirham ile dua ve tevbelerini arzeyledi. [1] Buna ne cevab aldı bilir misiniz?

قَالَ **Rabbı buyurdu ki:** عَذَابِى أُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ **"Azâbım, bununla kimi dilersem musâb kılarım."** Yâni azâbımın şanı budur. Kimi ta'zib etmek dilersem azâbımı isabet ettiririm, musâb kılarım. وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ **"Rahmetim ise, her şeyi sea'sına aldı."** Dünyada mü'min kâfir, mükellef gayr-i mükellef hattâ şey ünvanı dahilinde her ne varsa hepsini kaplamış, hepsine şamil olmuştur. Bütün ileride olacaklara da şamil olmak sea'sını haizdir, şanı budur. Hiç bir şey yoktur ki, ilk vücudundan i'tibaren rahmet-i Rahman'dan hıssadar olmuş bulunmasın ve hiç bir şey olmaz ki, rahmetin ona dar geleceği, yetişemeyeceği ihtimali tasavvur olunabilsin. Fakat bunun böyle olması her şeyin hıssa-i rahmette müsavi olmasını iktiza etmediği gibi önünde sonunda daima mazhar-ı rahmet olmasını da iktiza etmez. Rahmeti her şeye vasi' olduğu halde Allah, o her şey içinden her kimi ta'zib etmek murad ederse azâbını isabet ettirir, iradesine kimse müdahale ve i'tiraz edemez, azâbı ayn-ı savab olur. Şu halde ya bu azâbda da, o kimseler için bir rahmet vardır. Veya o kimseler şayân-ı merhamet olmaktan çıkmışlar, azâba istihkak kesbetmişlerdir. Hâsılı rahmet-i ilâhiyye umumî ve her şeye vasi'dir. Ve evvel emirde bundan nasibdar olmadık hiç bir şey yoktur. Hattâ Sûrenin başında görüldüğü üzere İblîs bile ibtida cennetlerde arâm etmiş ve «انظرنى» recası bir müddete kadar is'af olunmuştur. Ancak bu umum ve şümulde vücub yoktur. İstikbal nokta-i nazarından herkes hakkında devam-ı rahmet zarurî değildir. Meşiyyet taallûk edince kim olursa olsun azâb ile musab da olur.

Burada şunları nazardan kaçırmamalıdır:

---

[1] «هُدْنَا» «هَادَ يَهُودُ هُودًا» den fiil-i mâzi, ma'lûm, cem'i mütekellimdir. «هود» tevbe ve rücu' etmek, «هيد» de meyl eylemektir. İsm-i fâil-i hâid, cem'i hud gelir ki, tevbekârlar veya dönmeler demek olur. Bu tevbe vak'ası münasebetiyledir ki, Yahudîlere "hud" dahi denilir ve hattâ "Yehud" isminin de bu mânâ ile münasebeti söylenir. Fakat hâidin cem'i olan bu hud ile Hud Aleyhisselâm'ın müfred olan ism-i hassını fark etmelidir.

İstitaf: Yardım talep etme, acımayı isteme. **Sea:** Güç, iktidar. **Arâm:** Dinlenme, rahat etme. **İs'af:** Birisiin isteğini yerine getirme.

1- İsabet-i azabda istikbal sıgasiyle «أصيب» buyurulduğu halde rahmette mazi sıgasiyle وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ("... *Rahmetim ise herşeye vâsi'dir...*" A'râf-7/156) buyurulması gösterir ki, şümûl-i rahmet mebde', meşiyyet-i azab da vasat veya münteha i'tibariyledir. Demek ki, rahmet asıl, azâb tâlidir. Yâni asıl rahmet, sırf mukteza-yı zat, azâb ise, mukteza-yı ahvali ibaddır.

2- Azâbın meşiyyet ile takyidi, rahmetin de istikbalde takyidini müstelzimdir. Mâdem ki, kimi dilerse azâb ile musâb edebilecektir. O halde rahmeti de, kimi dilerse onadır.

3- قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ ("... *buyurdu ki: "Azabım, onunla dilediğimi musâb kılarım."* A'râf-7/156) tekabüliyle rahmetteki, وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ umumunu devam ve istikbal nokta-i nazarından bir tahsis vardır. İstikbalde ta'zibine meşiyyet taallûk edenler, mâzide rahmetin mütenaveli olan «كل شيء» de dahil iken çıkarılıyor. Evvelinde rahmetin sea'sında iken, sonra azâbın sahasına giriyor, musâb oluyor. Demek ki, rahmet sea'sına girmeyen hiç bir şey yok, lâkin azabı tadan da olacak tatmayan da.

İşte Hazret-i Musa, وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ **"Ve bize hem bu dünyada bir hasene yaz, hem ahirette, biz Sana cidden tevbe ile rücûa geldik."** duasiyle kavmine dünya ve âhiret bir hasene ve rahmetin vacib kılınmasını ve binaenaleyh azâb imkân ve ihtimalinin ref'ini taleb etmiş oldugundan buna karşı ümida-i rahmet tehyic olunmakla beraber taleb-i vücub ibtidaen redd-i beliğ ile reddedilmiş ve ba'dehu kısmen kabul ile buyurulmuştur ki:

فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ **Ben, o rahmeti,** o ketbini taleb ettiğim haseneyi **ileride o kimselere yazacağım ki,** يَتَّقُونَ **ehl-i takvâ olacaklar,** her türlü vazifelerini yapıp isyan ve şubehattan korunacaklar. İbtida olmasa bile lâekal intihaen korunacaklar وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ **ve zekât verecekler.** Bu kaydlarda kavm-i Musa'ya mühim ta'rizler vardır. Yâni şimdiki seninkiler gibi takvâ ve zekâtı güçsünmiyecekler, mübalâtsızlık, harislik, bahillik etmiyecekler وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ **ve onlar ki, hepsi âyetlerimize müstemirren iman edecekler.** Gösterdiğin büyük mû'cizelerden sonra şu seninkilerin yaptıkları gibi küfr-ü küfran yapmıyacaklar, آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ... (*"Şunlar ki iman ettiler, sonra tuttular küfre gittiler,."* Nisâ-4/137) televvününü göstermiyecekler, o müttekîler, o mü'minler kimlerdir bilir misin? اَلَّذِينَ **Onlar, o kimselerdir ki,** يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ **o Resûle, o Nebiy-yi ümmîye mutaveatle tebe'iyyet edecekler.** İleride kitâb-ı

Mütenavel: Nail olunmuş. **Ketbi:** Yazma, yazmak. **Lâakal:** En azından.

mahsus ile göndereceğimiz o umûmî mübelliğa, okur yazar olmadığı halde evvelîn-ü âhirînin ulûmunu cami' bulunup ümmetine her şeyi haber verecek olan o ümmî Peygamber'e, böyle hariku'l-âde evsaf ile mümtaz o mûcizeler sahibi Hatemü'l-Enbiya'ya cân-u gönülden tabi' olup i'tikadda, kavilde, fiilde, arkasından gidecekler.

ÜMMÎ, ism-i mensubunda üç nisbet, muhtemildir:

1- "Ümm" nisbetidir ki, "sanki anasından doğduğu hal üzere kalmış, fıtrat-ı asliyyesine kesb-i cedid ile tagayyür ârız olmamış" mefhumunu ifade eder.

2- Ümmet-i Arab'a mensub demek olur ki, إِنَّا أُمَّةٌ لَا نَحْسُبُ وَلَا نَكْتُبُ (*"Biz Arap topluluğu ümmî bir cemaatiz, ne yazı yazarız ne de hesap yaparız."* Müslim: Kitabü's-Sıyâm-15) mısdakınca Arablar, hesab ve kitâb bilmez bir cemaat olmakla ma'ruf idiler.

3- Ümmü'l-Kurâ'ya mensub, yâni Mekkeli demektir. Ve bu üç nisbetin üçünde de ümmî okuyup yazmağa uğraşmamış mânâsına bir vasıftır. Ümmîlik ale'l-âde kimseler hakkında âdeten ilim eksikliğini ifade eden bir sıfatı noksan iken, bir ümmînin okuyup yazanlardan fazla âlim olması Mintarafillâh hilâf-ı âde olarak bilâ- kesbin mevhub bir kemal-i fıtrîye delâlet eder. Ve kemalât-ı ilmiyye ve ameliyyesi okuyup yazanları âciz bırakan bir Peygamber hakkında her türlü şübheyi kat'eden ve onun doğrudan doğru Minındillah mürsel bulunduğunu bizzarure isbat eden hariku'l-âde bir sıfat-ı kemal, yâni bir mûcizedir. Bu haysiyyetle الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ (*"Ümmî Peygambere ittiba ederler."* Arâf-7/157) vasfı, "O risâlet ve nübüvveti bedihî sahib-i mû'cize" demenin daha beliğidir. Nitekim Türk şairi Fuzulî, bunu şu beytiyle anlatmıştır:

"Bakî mû'cizler ne hacet vasf-ı hak isbatına

Cahil iken el, senin ilmin yeter bürhan sana"

النَّبِيَّ O Resûl, o Nebiy-yi ümmî ki, يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ **onu onlar,** yâni senin kavminden O'nun zamanında gelecek olan **ehl-i Tevrat ve İncil indlerinde Tevrat ve İncil'de yazılmış bulacaklar.** İsim ve evsafiyle O'nun O, olduğunda vicdanları şekketmeyecek. يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ (*"O kendilerine kitab verdiğimiz ümmetlerin uleması onu (o peygamberi) oğullarını tanır gibi tanırlar."* Bakara-2/146) Sûre-i Bakara'da birinci cüz'ün sonlarında اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ ... (*"Yoksa şahidler miydiniz, Yakub'a ölüm hâli geldiği vakit..."* Bakara-2/133'ün tefsirine bakınız) Anlaşılıyor ki, Cenab-ı Allah, Haz-

ret-i Musa'ya mîkatta ve Tevrat'ta Rahmeten li'l-Âlemîn olan Hâtemü'l-Enbiya'yı bildirmiş ve taleb edilen rahmet ve hasenenin O'nun ümmeti için yazılacağını va'd ile Benî İsraîl'i O'na iman ve ittibaa teşvik ve tergib eylemiş olduğu gibi Tevrat'tan sonra ve Kur'ân'dan evvel İncil'in geleceğini dahi vahyü iş'ar etmişti. Tevrat'ta Mesih ve İncil, Tevrat ve İncil'de Hatemü'l-Enbiya ve Kur'ân, Furkan lâekal vasıflariyle olsun muharrer ve mektub idi. Ve bi'set-i Muhammediyye sırasında Tevrat ve İncil'i hakkiyle tilâvet eden Ehl-i Kitâb, Hazret-i Musa'nın taleb ettiği rahmet ve haseneye kavminin ancak Hatemü'l-Enbiya'ya ittiba' sayesinde nâil olabileceklerini ellerindeki kitâblarında yazılı buluyorlardı: اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ اُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ (*"Kendilerine kitabı verdiğimiz ehliyetli kimseler ona iman ederler."* Bakara-2/121)

O Nebiy-yi ümmî, يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ **onlara ma'rufu** hakk-u adli, akl-ü naklin istihsan edeceği hayırlı şeyleri ki, hulâsası Allah'ın emrine ta'zim ve halkına şefkat **emredecek** وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ ve **onları münkerden** inkâr edilmesi, sakınılması iktiza eder çirkinliklerden **nehyeyleyecek** ki, ittikânın esası bu haslet-i âliyenin içindedir. Emir bilma'ruf, icab-ı rahmet, nehyi anilmünker esbab-ı azâb-ı ta'kimdir. وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ **Ve onlar için bütün o tayyibatı** فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ (*"Hâsılı o yahudî olanların zalimlikleri ve birçoklarını Allah yolundan çevirmeleri ve nehyedildikleri halde riba almaları ve halkın emvalini haksızlıkla yemeleri sebebleriyledir ki, evvelce onlara helâl kılınmış birçok pâk ve hoş nimetleri kendilerine haram ettik ve kâfir kalanlarına elîm bir azab hazırladık."* Nisâ-4/160-161) medlûlünce senin kavmine tahrim edilecek olan hoş ve temiz şeylerin hepsini **helâl ve meşrû kılacak,** لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ (*"Ey o bütün iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı nimetlerin hoşlarını kendinize haram etmeyin, aşırı da gitmeyin, çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez."* Mâide-5/87), كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا (*"Ey insanlar bütün Arzdaki nimetlerimden halâl olmak, pâk olmak şartıyla yeyin, fakat şeytanın adımlarına uymayın, çünkü o size belli bir düşmandır."* Bakara-2/168) قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ ... (*"Ey Âdem oğulları! Her mescid huzurunda ziynetinizi tutunun ve yeyin, için de israf etmeyin, çünki O müsrifleri sevmez."* A'râf-7/32) يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا اُحِلَّ لَهُمْ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ (*"Sana soruyorlar: Kendileri için helâl kılınan ne? De ki, sizin için bütün pâk nimetler helâl kılındı."* Mâide-5/4) ahkâmı yazılacak, hakikaten temiz ve leziz olan hiç bir şey, bir hubüs karışmadıkça onlara haram olmayacak, israf ile inhimak edilmedikçe tayyibat-ı fıtriyye ile intifa'

Ta'kim: Kısırlaştırma, neticesiz bırakma. **İnhimak:** Bir şeye fazla düşkün olma.

sebeb-i ta'zib olmayacak وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ **ve üzerlerine bütün habâisi tahrim edecek,** gerek meyte, gerek dem, lâhm-i hınzır, hamir ve saire gibi maddî habaset ile ve gerek kumar, riba, rüşvet ve suht, mâ-ühille ligayrillah, hakk-ı gayr gibi mânevî habaset ile habis ve murdar olan şeylerin hepsini haram ve gayr-ı meşrû' kılacak. Zira habaset vaz'-ı hakta sebeb-i azâb ve âlâm olan şeyler olduğundan vücub-ı rahmet bunlardan ictinaba mütevakkıftır. Herhangi bir cihetten bir hubsü bulunmayan hakikî tayyibatın hiç biri tahrim edilmemek ve tahrim edilen şeylerin her halde bir habaseti bulunmak, ne büyük rahmet ve böyle bir hayat ne kadar şayan-ı şükran bir hayat-ı hasenedir. Bunlardan başka وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي كَانَتْ عَلَيْهِمْ **"ısırlarını, ağır yüklerini ve üzerlerinde bulunan bağları, tomrukları sırtlarından atacak,"** o zamana kadar فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ (*"... tevbe edin de nefislerinizi öldürün..."* Bakara-2/54) gibi mükellef bulundukları ve altında ezilegeldikleri tekâlif-i şakkayı neshedecek, harecsiz, yüsürlü, semahatli bir şeriat getirecek. Velhasıl şimdi senin kavmin için istediğin rahmet ve hasene ancak o zaman bu suretle yazılmış bulunacak. فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ **Binaenaleyh o Nebiy-i ümmî'ye** (yalnız senin kavminden değil, her hangi kavimden olursa olsun) **"bütün iman edenler** وَعَزَّرُوهُ **ve O'nu düşmanlarına karşı müdafaa ile tevkir eyleyenler** وَنَصَرُوهُ **ve ona nasîr olanlar,"** neşr-i din ve tatbik-ı ahkâmda hizmet ve yardım etmeği haslet edinenler وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓ **"ve O'nunla beraber indirilmiş bulunan nura tâbi olup arkasından gidenler,"** yâni hem O'nun Nübüvvetiyle beraber getirdiği nûr-i Kur'ân'a, hem sünnet ve siyretine, emr-ü nehyine cidden mutavaat edip arkasından giden ve bu evsaf ile O'na sahîhan ashâb-ü etba olanlar, اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **"İşte ya Musa, onlar, ancak onlardır ki, o felâhkârlardır."** Yâni ancak o Nebiy-yi ümmî'nin bütün bu evsaf ile muttasıf olan ashab ve etbaıdır ki, o senin yazılmasını istediğin rahmete, o dünya ve âhiret hasenesine kat'iyyen erecek ve meşiyyet-i azabdan suret-i kat'iyyede felâh bulacak olanlardır. O rahmet, o hasene, o felâh, şimdi bilhasa sizin için değil, ileride ale'l-umum insanların dühûlüne müsaid bu evsaf-ü şerait ile bir rahmet-i âmme olmak üzere onlar için yazılacaktır.

İşte Rabbı, Musa'nın o duasına Sûre-i Bakara'nın evvelindeki telhisa muntabık olan bu cevabı verdi. Nitekim Sûre-i En'am'da da, كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ (*"O, kendi uhdesine rahmeti yazdı, her halde sizi kıyamet gününde toplayacak, bunda şüpheye mahal yok, nefislerine yazık edenlerdir ki*

Suht: Haram mal. **Isır:** Ahit. **Şakka:** Zahmet verici. **Harec:** Ağırlık, sıkıntı, zorluk. **Semahat:** Cömertlik, iyilik. **Tevkir:** Yüceltmek, ululama.

iman etmezler." En'âm-6/12) buyurdu. Demek ki, bi'set-i Muhammediyye'ye kadar رحمتي وسعت كل شئ **"Rahmetim herşeyi kuşattı."** kaziyyesi عذابي اصيب به من اشاء **"Azabımı dilediğime isabet ettiririm."** ile müterafık ve muhassas bir mutlaka-i vaktiye veya mümkine-i lâdaime idi. Bi'set-i Muhammediyye'den i'tibaren ise, vasfı ittiba' şartiyle vacib bir meşruta-i âmme oldu. Yâni kaziyye-i rahmet, kaziyye-i azabdan fasl olunarak umum beşeriyyet için dünyevî, uhrevî rahmet-i İlâhiyye'nin icab-ı İlâhî ile tarîk-ı vücubunu gösterecek ve azabdan ebediyyen halâs edecek bir din-i tevhid, bir şeriat-i âmme yazıldı, takrir ve tesbit edildi. Ve buna ittiba' yalnız imkân-ı rahmetin değil, ihtimal-i azabı kat'eden vücub-ı rahmetin şartı oldu. Binaenaleyh bu vasfı haiz olmayanlar hakkında, imkân-ı rahmet umumiyetle münselibdir denemez. Bâzıları için isabet-i azab muhakkak, diğer bâzıları için de hususî bir rahmet ihtimal dahilindedir. قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلَى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ (*"De ki: Ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin."* Zümer-39/53) dır. Musa Aleyhisselâm, bu vücub-ı rahmet şeriatini mîkat-ı tevbede bilhassa kendisi ve kavmi için istemişti. Allah Teâlâ da Resûl-i küll olan âhir zaman Peygamberi'nin bi'setine ve O'na ittibâ ta'lik buyurmak suretiyle umum için va'd buyurdu. İşte kıssa-i Musa'nın müncerr olduğu bu nokta, bu şeriat-i rahmet ve âhir zaman Peygamberi'nin va'di bi'seti mes'elesi yukarıdan beri zikrolunan Enbiya kıssalarının mâsika lehi ve hedef-i aksâsıdır. Ve işbu altı Enbiya kıssasının başında geçen, اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ... (*"Filvaki' Rabbınız O Allah'dır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra Arş üzerine istivâ buyurdu."* A'râf-7/54) âyetindeki istivâ-i İlâhî'nin bunda bir tecellîsi vardır. اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ (*"Ey nass! Muhakkak ki zaman Allah'ın gökleri ve yerleri yarattığı günkü vaziyetine dönmüştür."* Müslim: Kasâme-29) hadîs-i şerifi mantukunca Asr-ı Muhammedî'den i'tibaren zaman, edvar-ı maziyesine bir nihayet veriyor ve istivâ-i Rahmanî ile yepyeni bir devr-i tarih açıyor ki, edvar-ı maziyenin havarık-ı ibtidaiyyesi ve şir'aları bunda bir nizam-ı ta'dil ve ıttırada girecek. صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (*"O kendilerine in'âm ettiğin mes'udların yoluna; Ne o gadap olunanların ne de sâpkınların."* Fatiha-1/7) Evvelâ, umumî bir minhac ile herkes ve her kavim için kat'î bir rahmet-ü felâha yürümek imkânı hasıl olacaktır. İmdi Tevrat ve İncil'in muhtevi olduğu o beyan-i va'd karşısında Musa Aleyhisselâm'ın, Resûl-i küll olmadığı ve Benî İsraîl'i âhir zaman Peygamber'ine sevk ettiği ne kadar tezahür ediyor. Bunun için kıssa-i Musa'nın bu noktasında va'd-i sarih ile mev'ud Rahmeten li'l-Âlemîn olan Hatemü'l-Enbiya'ya risalet-i âmmesini i'lân emriyle

buyuruluyor ki:

Ya Muhammed,

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعاً الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ وَيُم۪يتُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه۪ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

158- De ki: Ey insanlar, haberiniz olsun ben, size, sizin hepinize Allah'ın Resûlüyüm. O Allah ki, bütün semavat-ü arzın mülkü O'nun. O'ndan başka ilâh yok. Hem diriltir, hem öldürür. O'nun için gelin iman edin Allah'a ve Resûlüne. Allah'a ve Allah'ın bütün kelimatına iman getiren o ümmî Peygamber'e ve ittiba edin O'na ki, hidâyete erebilesiniz.

قُلْ **Ya Muhammed de ki:** يَا اَيُّهَا النَّاسُ **"Ey nâss,** ey insan namı altında toplanmış olan cemaat-i beşer اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعاً **muhakkak ben, size, sizin hepinize Allah'ın Resûlüyüm."** Yâni diğer peygamberler gibi kendi kavmine hass bir risâlet ve şeriatle değil risâlet-i âmme ile hepinize, bütün sakaleyne mürselim, tebliğ edeceğim ahkâm-ı hak, ancak bir kavmi mahsusun felâh-ü saadetine değil, hepinizin ve dolayısiyle bütün mahlûkatın salâh-u nef'ine şâmildir. الَّذ۪ي **"Ben, o Allah'ın Resûlüyüm ki,** لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **bütün semavat-ü arzın mülk-ü saltanatı O'nundur."** لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **Hakikatte ilâh, ancak O'dur."** O'ndan başkasına perestiş bâtıldır. Çünkü يُحْي۪ي وَيُم۪يتُ **hem diriltir,**

hem öldürür. Hayat da O'nun elindedir, memât da. Diriye de **hâkimdir** ölüye de, bunun için başkasının hükmü yoktur. Bütün ümid-ü mehafetin mercii olup perestiş ve ibadete müstahıkk olan ancak O'dur. فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ **Binaenaleyh Allah'a ve Allah'ın o Nebiy-yi ümmî olan,** yâni Tevrat ve İncil'de mektûb ve ashab-ü ensar ve etbaına ketb-i rahmet ve felâh-ı kat'î mev'ud bulunan, الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِهٖ **O Allah'a ve Allah'ın bütün kelimatına, kelâmına, kitablarına, âyâtına, mu'cizatına iman eden,** yâni davetini her türlü şübhe ve reybden ârî tam bir iman ile yapan, **Resûlüne inanınız.** وَاتَّبِعُوهُ **Ve O'na candan uyunuz ki,** لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ **hidayete erebilesiniz.** Yazılmış olan o rahmet-ü felâh yolunu dosdoğru tutmuş olasınız. Artık Yahudîlerin, **"Muhammed Aleyhisselâm, kavmi olan Araba mahsus bir Peygamberdir, Benî İsrail'e ve sair akvama Resûl-i âmm değildir, İncil'in de aslı yoktur. Resûl-i küll Musa'dır"** demeleri, Musa'yı tanımamaktır, Tevrat'ı ve Kelâmullah'ı tahrif ve tekzib etmekten ibaret bir zulüm ve öteden beri tabiat edinegeldikleri bir haksızlık olduğunda şübhe yoktur.

Maamafih:

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾
وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًاۜ وَاَوْحَيْنَٓا
اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۚ
فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ
مَشْرَبَهُمْۜ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ
وَالسَّلْوٰىۜ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْۜ وَمَا ظَلَمُونَا

Reyb: Şok, şübhe.

وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾ وَاِذْ قٖيلَ
لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ
شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا
نَغْفِرْ لَكُمْ خَطٖيٓئَاتِكُمْ سَنَزٖيدُ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٦١﴾
فَبَدَّلَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذٖي قٖيلَ لَهُمْ
فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا
يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾ وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتٖي كَانَتْ
حَاضِرَةَ الْبَحْرِ اِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ اِذْ تَأْتٖيهِمْ
حٖيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ
لَا تَأْتٖيهِمْ كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾
وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا شَدٖيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾
فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٖٓ اَنْجَيْنَا الَّذٖينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّٓوءِ
وَاَخَذْنَا الَّذٖينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَٖٔيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِـِٔينَ ﴿١٦٦﴾
وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ
سُٓوءَ الْعَذَابِ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾
وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ اُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ
دُونَ ذٰلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَاْخُذُونَ
عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَاِنْ يَاْتِهِمْ
عَرَضٌ مِثْلُهُ يَاْخُذُوهُ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ
لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ
خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ
بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

159- Evet, Musa'nın kavminden bir ümmet de var ki, hakka irşad ederler ve onunla adalet yaparlar.

160- Maamafih Biz, onları on iki sıbta, o kadar ümmete ayırdık ve

Musa'ya kavmi kendisinden su istediği vakit şöyle vahy ettik: "Vur asân ile taşa" o vakit ondan on iki göz akmaya başladı. Nâsın her kısmı kendi su alacağı yeri belledi. Bulutu da üzerlerine gölgelik çektik, kendilerine kudret helvasiyle bıldırcın da indirdik ki, size merzuk kıldığımız ni'metlerin temizlerinden yiyin diye. Bununla beraber zulmü Bize etmediler ve lâkin kendi nefislerine zulm ediyorlardı.

161- Ve o vakit onlara denilmişti ki: "Şu şehre sakin olun ve ondan dilediğiniz yerde yeyin ve "hıtta" deyin ve secde ederek kapıya girin ki, size suçlarınızı bağışlayalım. Muhsinlere ileride ziyadesini vereceğiz."

162- Derken içlerinden o zulm edenler, sözü değiştirdiler, kendilerine söylenenden başka bir şekle koydular. Zulmü âdet etmeleri sebebiyle Biz de, üzerlerine semadan bir azâb salıverdik.

163- Sor onlara, o denizin hadâret, bir iskelesi olan o şehrin başına geleni. O vakit Sebt'te tecavüz ediyorlardı. O vakit ki, Sebt (ibadet için ta'til) yaptıkları gün, balıkları yanlarına akın akın geliyorlardı. Sebt yapmayacakları gün ise, gelmiyorlardı. İşte Biz, onları fasıklıkları sebebiyle böyle imtihana çekiyorduk.

164- Ve içlerinden bir ümmet, "Niçin Allah'ın helâk edeceği veya şiddetli bir azâb ile ta'zib eyleyeceği bir kavme va'z ediyorsunuz?" dediği vakit, o va'izler dediler ki: "Rabbınıza i'tizar edebileceğimiz bir mâzeret olmak için, bir de ne bilirsiniz belki Allah'dan korkar sakınırlar."

165- Vakta ki, artık edilen nasihatleri unuttular, o kötülükten nehy edenleri necata çıkarıp, o zulm edenleri yaptıkları fısklar sebebiyle şiddetli bir azâba giriftar ettik.

166- Vaktâ ki, artık o nehy edildikleri şeylerden dolayı kızıp tecavüz etmeye de başladılar. Biz de, onlara: "Maymun olun keratalar." dedik.

167- Ve o vakit Rabbın, şu ahdi i'lâm buyurdu: Lâbüd kıyamet gününe kadar üzerlerine hep o kötü azâbı peyleyecek kimse gönderecek, şübhe yok ki, Rabbın çok seri' ikabı, yine şübhe yok ki, O çok Gafûr, çok Rahîm'dir.

168- Ve onları yeryüzünde bir çok ümmetlere parçaladık, içlerinden salihleri de vardı, beri benzerleri de. Ve onları kâh ni'met ve kâh musibet ile imtihan da ettik ki rücu' edeler.

169- Derken arkalarından bunlara bozuk bir güruh halef oldu ki, kitâbı miras aldılar, şu alçak dünya arazını irtikâb ile alırlar da bir de, "bize mağfiret olunacak" derler. Mukabil taraftan da kendilerine öyle bir şey gelse onu da alırlar. Ya Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyeceklerine dâir kendilerinden kitâb mîsakı alınmadı mı idi? Ve onun içindekini ders edinip okumadılar mı? Halbuki âhiret evi, Allah'dan korkanlar için daha hayırlıdır, hâlâ akıllanmayacak mısınız?

170- Kitâb'a sarılanlar ve namazı ikame etmekte bulunanlar ise, o muhsinlerin ecrini Biz, hiç bir zaman zayi' etmeyiz.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰى اُمَّةٌ **Kavm-i Musa'dan bir ümmet, bir cemaat-i naciye de vardı ki,** يَهْدُونَ بِالْحَقِّ **hakkı iltizam ile hidayet ederler,** halkı irşad eylerler. وَبِهٖ يَعْدِلُونَ **Ve hak ile hükm eder, adalet yaparlardı.** Bunların, kimler olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Fakat âyetten zâhir olan şudur ki, bunlar, selefte enbiya-i Benî İsrail ve onlara iktida eden âdil hükkâm ve hakk-ü adli ta'kib eden Rabbaniyyun ve ahbar, ve avamdan bunlara tâbi' olan bir kısımdır ki, ahiren Hatemü'l-Enbiya'yı tasdik edenler de bunların halefleridir. Binaenaleyh kavm-i Musa'nın hepsi bâlâda halleri hikâye olunanlar gibi haksız ve zâlim değildirler, muhteliftirler, muhtelif ümmetlere ayrılmışlardır. Şöyle ki:

Evvelâ, وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا [1] **Biz, onları sibt sibt on iki ümmete ayırmıştık.** Ki, her biri, bir ümmet halinde bir nakîb ile idare olunuyorlar. Ve hey'et-i umumiyyesi Musa'nın idaresinde bulunmakla beraber idare-i hususiyelerinde ayrı birer cemaat bulunuyorlardı. وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُ **Ve Musa'ya kavmi istiska,** yâni susuzluktan yağmur duası **için müraccat ettiği** ve Sûre-i Bakara'da geçen وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِهٖ (*"Ve bir vakit Musa, kavmi için su dilemişti.."* Bakara-2/60) buyurulduğu üzere Musa'nın da istiska eylediği vakit **şöyle vahy etmiştik:**

اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ **"Asân ile taşa vur."** فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا **Vurunca taştan on iki pınar sızdı** ve derken fışkırdı. Nitekim Sûre-i Bakara'da فَانْفَجَرَتْ (*"Onun üzerine fışkırdı."* Bakara-2/60) buyurulur. Bu suretle قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ

[1] Esbat, sıbtın cem'i ve sıbt müzekker bir lâfz olduğuna nazaran اثنى عشر denilmek lâzım gelirken, te'nis ile اثنتى عشرة buyurulması ümemen temyizini istihdaf etmiş ve bununla yalnız esbat değil, bilhassa birer ümmet halinde olmak i'tibariyle on iki adedine ayrıldıkları nüktesi ihtar olunmuştur.

Sibt: Oymak. **Nakib:** Vekil, kabile reisi.

her kısım halk, su içecekleri yeri kat'iyyen bildi. Her sibt kendilerine mahsus bir pınara, bir ni'met-i mahsusaya erdi. Bildiler ki, daima ve suret-i mahsusada su içmek için yalnız yağmur duası kâfi değil, taşları kırıp pınarlar, menba'lar yapmak da lâzım. Asıl su içilecek yer, böyle pınarlar, menba'lardır. Ve bildiler ki Allah, kuru taşlardan böyle pınarlar akıtmaya da kadir, ancak ümmet olmalı ve başlarında iyi bir muktedâbih bulunmalıdır. İşte kavm-i Musa'nın on iki sıbt ve ümmete ayrılması ve aynı zamanda hepsinin merci-i Musa olması, her birinin aynı yerden çıkan ayrı bir pınara, hususî bir ni'mete ermesiyle alâkadar oldu. Hepsinin meşrebi bir değil idi. Bundan başka وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ **üstlerine bulutu gölgelik de çekmiştik.** Öyle ki Tîh'te gittikleri yere gidiyor, durdukları yerde duruyordu. وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى **Üzerlerine menn-ü selvâ indirmiş,** كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ **"Size verdiğimiz rızkın en hoşlarından yeyiniz." demiştik.** Hasılı bunlar, esasen tefrikaya mütemayil ve vadi-yi tîh-ü hayrette pûyan iken beyinlerinde hased ve münazaaya ve herc-ü merce mani' olacak ve maamafih hususiyyetlerini ihlâl de eylemeyecek bir suret-i taksim ve teşkilât ile on iki ümmet halinde bir kavim olarak Musa'nın taht-ı risaletinde birleştirilmiş ve bu suretle hususî ve umumî ni'metlerle merzuk kılınmış idi. Böyle iken çokları nankörlük ettiler وَمَا ظَلَمُونَا **ve buna karşı zulüm ve nankörlük edenler Bize değil,** وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ **ve lâkin nefislerine zulm eyliyor,** kendilerine yazık ediyorlardı. Binaenaleyh bundan böyle de haksızlık ederlerse yine öyledir. Nitekim:

... وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ **Ey Resulüm, o vakti de zikr-ü ihtar et ki, onlara şu karyede sâkin olun" denilmişti...** İlh... Sûre-i Bakara'da bu kıssa, ...اُدْخُلُوا (*"girin."* Bakara-2/58) emriyle duhul nokta-i nazarından tezkir edilmiş idi. Burada ise, اُسْكُنُوا emriyle süknâ ve ikamet nokta-i nazarından tezkir ediliyor ki, aynı kıssayı diğer bir haysiyyetle ihtardır. Ve binaenaleyh tekrar değil, ayrıca bir tefri'dir. Ve Kur'ân'da mükerrer gibi zannedilen kıssaların, âyetlerin hep böyle birer cihet-i hususiyetleri vardır.

... فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا **Sonra içlerinden zâlim olanlar kendilerine söyleneni başka bir söze tebdil ettiler.** Meselâ, onlara حِطَّةٌ deyiniz, yâni orada yükünüzü yıkıp ikamet ve istiğfar ediniz denildiği halde gûya حِنْطَةٌ deyiniz denilmiş gibi حِنْطَةٌ ، حِنْطَةٌ diye bağırmaya başladılar ve Tevrat'ı böyle tahrif ettiler. Lâkin bunu yapanlar zâlimler güruhu idi. Zâlimler de hepsi değil, içlerinden bir kısm-ı ekserîsi idi.

Menn: Kudret helvası. **Selva:** Bıldırcın.

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ **Hem onlara denize nâzır,** (veya denizin bir ma'muresi) **olan o karyeden sor.** Yâni o kasaba ahalisinin başına ne büyük beliyye geldiğini Benî İsrail pek iyi bilirler. Sor da, kendileri söylesinler. (Sûre-i Bakara'da وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى السَّبْتِ (*"İçinizden Sebt (istirahat) günü tecavüz edenleri elbette bilirsiniz."* Bakara-2/65) ayetine bakınız.) Bu kasaba Medyen veya Taberiyye denilmiş ise de, ekseriyyet Medyen ile Tûr arasında kâin "Eyle" kasabası olduğunu nakletmişlerdir. اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ **O vakit ki, Cum'ertesi'nde tecavüz ediyorlardı.** Dinleri mucebince Cum'ertesi günü bütün işlerini ta'til edip ibadet edecek yerde balık avlıyorlardı. اِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا **Çünkü o vakit Sebt yaptıkları,** yâni Cumartesi tuttukları **gün balıkları onlara açıktan açığa akın akın geliyorlardı.** Zira o gün balıklar, taarruza uğramamaya alışmışlar, âdeti hissediyorlar, kaçmıyorlardı. Sebt'e hürmet etmeleri, balıkların bu suretle o civarlara ısınıp alışmasına sebeb de olmuş oluyordu. وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ **Sebt yapmayacakları gün ise, gelmezlerdi.** Yâni diğer günlerde avlanmak korkusundan öyle gelmezlerdi ve Cumartesi'ne riayet etmedikleri gün hiç gelmeyeceklerdi ve artık o kasabanın sebeb-i hadâreti ve ma'muriyyeti olan ticareti, hayatı sönecek idi. Lâkin o fâsık ve mütecaviz ahali, Cumartesi günü balıkların öyle gelmesine imrendiler, hırslarını tutamadılar da dinlerinin emrini dinlemeyip avlamaya başladılar ve bu suretle Sebt'in hürmetine tecavüz ettiler. O vakit bunlar, ne oldular, sor da söylesinler. كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ **İşte Biz, onları,** o mütecaviz Benî İsrail'i **ötedenberi fısk edegelmeleri,** Allah'ın emrine itaatten hurucu i'tiyad eylemeleri **sebebiyle böyle imtihanlara çeker, mübtelâ kılarız.** Yoksa fısıkta ısrar âdetleri olmasa idi böyle belâlara ma'ruz olmazlardı.

وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ «اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ» Cümlesine ma'tuftur ve o karye ahalisinin fısk ve taaddide ve nasihat dinlememekteki mütemadi ısrarlariyle içlerindeki sulehânın hal ve akibetlerini beyandır. Yâni **ve o vakit ki, içlerinden bir ümmet,** bir sulehâ cemaati şöyle **demişti:** لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا **"Allah helâklerini veya bütün bütün helâklerini değilse bile şiddetli bir azâb ile ta'ziblerini murad etmiş böyle bir kavme, niçin va'z-u nasihat edip duruyorsunuz?"** Yâni o karye ahalisi iki kısım idi. Bir kısmı, fâsık mütecavizler güruhu, bir kısmı da, dindar sulehâ cemaati idi ki, bunlar, ekalliyyette kalmış, mütecavizleri men'edemiyorlar ve hiç bir vechile söz geçiremiyorlardı. Bunlar da, iki kısım olmuştu. Bir kısım suleha; uğraşmış, uğraşmış acı tatlı, zor kolay her yoldan giderek ve her vasıtaya müracaat ederek zahmetler çekmiş, nasihat etmiş, dinletememiş, nihayet bıkmış, me'yus olmuş,

Allah'dan bu ahaliye bir belâ geleceğine karar vermiş, o halka buğzlarından dolayı nasihatten vazgeçmiş, sesi kesmiş, inkıta'-u uzleti ihtiyar etmiş idiler. Anlaşılıyor ki, bunlar, fasıklara nisbeten az olmakla beraber yine bir ümmet denecek kadar bir kesreti haiz idiler ve kendi aralarında bir ictimâiyyetleri var idi. Bunlar meyanından ekall-i kalil diğer bir kısım suleha ise, asla me'yus olmuyorlar, bütün mezahim-ü müşkilâta rağmen va'z-u nasihatle uğraşmaya devam ediyorlardı ve bunlar, o söz dinlemez halka nasihatta devam ettikçe o me'yus ve munkatı' olan kısım, bunlara, "Neye kendinizi boşuna yoruyor, onlara bulaşıyorsunuz," yollu nasihat makamında, "siz böyle Allah'ın ihlâkine veya şiddetli bir azabına mahkûm olmuş bir kavme niçin va'z-u nasihat edip duruyorsunuz?" diye i'tiraz etmiş ve bu suretle bunları nasihatten vazgeçirip halkı bütün bütün hallerine bırakmayı tercih eylemişler ve böyle derken bir farz-ı kifâyenin umumen terkiyle hepsinin âsim olacaklarını düşünememişlerdi. Lâkin bunlar va'z-u nasihatten, bu farz-ı kifâyeden vazgeçmediler. Cevaben: قَالُوا مَعْذِرَةً اِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ "Rabbınıza karşı, dediler, bir ma'zeret olmak için, bir de belki **bir dereceye kadar sakınırlar."** Yâni bizim va'z-u nasihatımız iki sebebe mebnidir. Birisi ve birincisi sırf Allah'a karşı ma'zeretimiz bulunmak, nehiy anilmünker hususunda indallah bir nev'-i taksîr ve tefrit ile müttehem olmamaktır. Çünkü nehiy anilmünker henüz berhayat olanlara son nefese kadar bir farz-ı kifâyedir. İkincisi, yeis, dünyada hiç bir hususta câiz değildir. Ve ne kadar günahkâr olursa olsun halkın tevbe ve ittikasını arzu ve ümid etmek de bir vazifedir. Gerçi bu hal, böyle devam ederse nihayeti bir helâk veya azâba varacağı muhakkaktır. Fakat ahval-i beşer muhtelif ve sırr-ı kader vukuundan evvel gayr-ı ma'lûmdur. Ne bilirsiniz, bu güne kadar hiç söz dinlemeyen bu halk, belki yarın dinleyiverir, dinler de belki sakınmaya başlar. Bütün bütün sakınmazsa belki biraz sakınır ve belki bu suretle azâb biraz tahaffüf eder. Her halde nasihat, terk-i nasihatten evlâdır. Nasihati bütün bütün bırakmakta hiç bir ümid yoktur. Fakat nasihate devamın hiç olmazsa birazcık olsun sakındırmaya sebeb olması me'muldür. Hiç bir mukavemete ma'ruz olmayan fenâlık her halde daha seri' ve daha kolaylıkla meydan alır. Her hangi bir fenâlığın aslını olamazsa sür'at ve şiddetini olsun tahfife çalışmaktan sarf-ı nazar etmemelidir. Felâket mukadder ise, nasihat edenler indallah ma'zur olurlar. Anlamalı ki, iyiler, ne çekmiş, ne kadar uğraşmış, buna mukabil kötüler de fısk ve tecavüzlerinde ne kadar ısrar eylemişler. Binnetice o kavim, o mütecaviz ahali, فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ

Müttehem: Kendinden şübhe olunan.

vakta ki, tezkir ve ihtar olundukları nasihatları unuttular, hiç nazar i'tibara almaz, sanki büsbütün unutmuş gibi hatırlarına bile getirmez oldular. O zaman أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ **kötülükten nehy eder olanları kurtardık,** وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ **zulm edenleri de fıskı i'tiyad ettiklerinden dolayı şiddetli bir azâb ile** (diğer bir mânâca yoksullukla kıvrandıran bir azâb ile) **tuttuk, muahaze ettik.** Bunun üzerine uslandılar mı? Hayır, bil'akis büsbütün azdılar, hiç bir mâsiyetten çekinmez, menhiyyatın hiç birinden sakınmaz, her fenâlığı yapar, nehy edenlere husumet eder oldular. فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ **Binaenaleyh nehy olundukları şeyden vakta ki daha ileri gidip bütün bütün temerrüd ve isyana koyuldular.** قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ **Biz de kendilerine: "Alçak,** hakîr her taraftan uşt uşt diye kovulur **zelîl maymunlar olunuz." dedik.** Bir emr-i tekvinî ile insanlıktan çıkarıp maymunlara çevirdik. فَجَعَلْنَاهَا نَكَالاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ (*"Ve bu ukubeti önündekilere ve arkasındakilere bir ders-i ibret ve korunacaklara bir va'z-u nasihat olmak üzere yaptık."* Bakara-2/66) Bu kıssanın, Davud Aleyhisselâm zamanında cereyan ettiği mervîdir. Nitekim لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ (*"Benî İsrail'den o küfr edenler hem Dâvud'un hem Meryem'in oğlu İsa'nın lisanıyla tel'in edildiler"* Mâide-5/78) âyetinde de buna işaret vardır. Sûre-i Mâide'de وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ... (*"onlardan maymunlar, hınzırlar ve tağuta tapanlar yapmış."* Mâide-5/60) âyetlerinin tefsirine bakınız.

Ey Resûlüm, onlara bu kıssayı sor, وَإِذْ **o vakti de zikr-ü ihtar et ki,** تَأَذَّنَ رَبُّكَ **Rabbın şuna izin vermeyi iltizam etmiş,** yâni şunu kat'iyyen icab ve icra eylemiş idi ki, لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ **lâbüdd onların, o bütün kavm-i Musa'nın üzerine yevm-i kıyamete kadar öyle bir kimse gönderecek ki, kendilerini azâbın kötüsüne peyleyecek.** Mukaddemâ Mısır'da Benî İsraîl'e Musa'nın ilk va'd-ü tebşirinde, وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *"Sizi yeryüzünde halife kılacak, sizin de nasıl işler yapacağınıza bakacaktır..."* Arâf-7/129) buyurulmuş idi. Süleyman Aleyhisselâm zamanından biraz sonra artık o müddeti nazar yetmiş, o vakte kadar kötüleri suret-i hususiyyede te'dib, ta'zib ve ihlâk ederek iyilerin hüsn-i mesai ve mücahedeleri sebebiyle rahmet-i İlâhiyye sayesinde yükselen ve arzın meşarık-u megaribine varis olan Benî İsrail kavmi, bundan böyle hey'et-i umumiyyesiyle başlarında iyi adam bulunmaktan memnun olmaz, fasık ve zalim kimselere daha ziyade boyun eğer oldular. Bir kavmin böyle bir halde bulunması ise, "Ya Rabbi, bizim

---

Temerrüd: İnad, direnme. **Labüdd:** Mutlaka, muhakkak.

başımıza azâb ve belâ getirecek kimseler getir" gibi bir taleb-i fiilîdir. İşte o vakit Hakk Teâlâ, Benî İsraîl üzerine azâbı peyleyecek, onları azâba sürükleyecek ve nihayet kıyamete kadar en kötü azâbı tatbik edecek kimseler taslitını vacib kılmış ve binaenaleyh Buhtünnasır'a müsaade edip, Benî İsraîl devleti aleyhinde böyle bir azâbı icab ve icrâ etmiş ve bu artık umumu hakkında bir ikab olmuştur. اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ **Şübhe yok ki, Rabbın muhakkak serîu'l-ıkab'dır.** İkabı dilediği anda derhal geliverir. Nitekim bir gün geldi Buhtünnasır'ı gönderiverdi de cem'iyyetlerini perişan, vatanlarını tahrib, silâh tutabilenleri katl-i âmm, kadınlarını ve zürriyyetlerini esir, mütebakısini de vergilere mahkûm eyledi ve onlar bu zillet altında kaldı gitti ki, işte dünyada azâbın en kötüsü de budur. وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ **Maamafih yine şübhe yok ki, O (Senin Rabbın) her halde Ğafûr, Rahîm'dir.** Tevbe edenlere ve sana ittiba' eyleyenlere mağfiret ve rahmeti bîpâyândır. Rabbın, böyle Ğafûr, Rahîm olmakla beraber öyle serîu'l-ikab olduğundan üzerlerine o kimseyi gönderdik. وَقَطَّعْنَاهُمْ فِى الْاَرْضِ اُمَمًا **ve onları, o kavm-i Musa'yı yeryüzünde parça parça ettik, bir çok ümmetlere ayırdık.** Evvel on iki ümmet halinde esbata taktı' ve tefrikleri risalet-i Musa tahtında vahdet-i kavmiyyelerini bozmayan bir teşkilât ve mukaddime-i kemalleri olan bir ni'met idi. Bu def'a o su-i azâbdan başlayan bu ikinci taktı' ve tefrik ise, şevketlerine hatime çeken ve tetimme-i idbarları olan bir nikmet oldu. Arzın her tarafına perişan bir surette dağıldılar ve artık bir şevket toplayamaz oldular. Bu dağılan fırkaların مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ **içlerinden bâzıları ehl-i salâh,** Medine'de iman edenler gibi balâda geçen, اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ (*"Yine bizim halk ettiklerimizden bir ümmet de var ki hakka rehberlik ederler ve onunla icra-yı adalet eylerler."* A'râf-7/181) sîretinde iyiler. وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ **Bâzıları da, onun dûnunda idi.** Salâhın mâdûnunda, salâha karib mertebeden tut da kademe kademe muhtelif derekelere kadar inmiş kimselerdi. Demek ki, Benî İsraîl'in devletleri tarumar olup böyle dağılmaları içlerinde iyiler hiç bulunmadığından değil, kötülerin kesretinden ve hey'et-i umumiyyesi kötüler elinde bulunup fısku zulmü temsil etmesinden idi. Bunun için parçalandıkları zaman salihleri de vardı, aşağılıkları da. وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ **Ve Biz bunları, bu muhtelif fırkaları hem hasenât** (sıhhat ve servet-ü refah) **hem de bunların zıddı seyyiât ile imtihan ettik.** Mecuslar, Romalılar gibi muhtelif ekvam elinde ibret alacak bir çok acı tecrübeler gösterdi ki, لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ **rücu' edeler.** Küfr-ü ma'siyetten tevbe edip hakka döneler, salâha yüz tutalar. Fakat içlerinden bâzı salâha

---

Bîpâyân: Sonsuz.

dönenler olduysa da diğerleri dönmediler. Asr-ı Muhammedî'den evvel böyle idiler. فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ **Sonra bunlara arkalarından bir takım bozuk, mütereddi kimseler halef oldular.** وَرِثُوا الْكِتَابَ **Kitâb'a varis olmuşlardı.** Tevrat seleflerinden bunların ellerine intikal etmiş, okumasını, yazmasını öğrenmişler, neşr-ü ta'lim, iftâ ve hüküm mevki'lerine geçmişler ve lâkin kendileri kitaba sahib olmuyor, ahkâmına temessük etmiyorlar, diledikleri gibi kullanıyorlar. Bakınız ne yapıyorlar: يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى **Şu ednânın arazını alıyorlar.** Şu alçak veya en yakın âlemin geçici, fanî metaını alıp hakkı değiştiriyorlar da, وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا **bir de "ileride bize mağfiret olunacak" diyorlar.** Mağfiret olunacaklarına hükmediyorlar, kendi kendilerine günâh bağışlıyorlar. وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ **Ve böyle derken şayet kendilerine ona mümasil diğer bir araz gelir, bir rişvet daha arzolunursa yine alıyorlar,** tevbe etmiyorlar. Tevbe etmedikleri halde mağfirete hükmediyorlar da bu suretle varidat-ı habise ve dünya malı için kitâb ile oynuyor, hakkı ketm-ü tahrif ediyor, her haltı yapıyorlar. اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ **Vaktiyle kendilerinden Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyeceklerine dâir o kitabın mîsakı alınmadı mı?** Vâris oldukları ve mensub bulundukları kitâb mucebince üzerlerinde böyle bir mîsak yok mu? Evet, var ve alındı. وَدَرَسُوا مَا فِيهِ [1] **Ve onlar, o kitabdakini ders ettiler.** O mîsakı ve bugün ketm-ü tahrif ettikleri hakikatleri, O Resul, O Nebiy-yi ümmî, o ittika mes'elelerini vaktiyle tekrar tekrar okudular ve okuttular. وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ **Ve ey mürtekibler, artık akıl etmez misiniz ki, âhiret evi mütteki olanlar,** yâni öyle haksızlıktan, rüşvet-ü irtikâbdan sakınıp korunanlar **için ayn-i hayırdır.** وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ **Kitab'a temessük edip ettirenler** وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ **ve namazı kılıp kıldıranlar ise,** اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ **her halde Biz böyle muslihlerin ecrini zayi' etmeyiz.**

Şimdi bu irşadattan mütenebbih olmayan ve Kitâb'a temessük etmeyen o bozuklara, biri Benî İsraîl'e yapılmış ilcâ mîsakı olan, diğeri ale'l-umum insanlara şâmil fıtrat mîsakı bulunan şu iki mîsakın da ihtarı emr ile Resûlullah'a buyuruluyor ki:

وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ

---

[1] Bu cümle, اَلَمْ يُؤْخَذْ cümlesinin mânâsına ma'tuftur. Çünkü الم يؤخذ istifham-ı takrirî olduğundan بَلٰى اُخِذَ mânâsındadır. Binaenaleyh takdir-i kelâm اُخِذَ وَدَرَسُوا demektir.

خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾
وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ
عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ
الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ
آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا
فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾ وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ
مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوْ شِئْنَا
لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَيهُ
فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ
يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ
الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ
بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ
كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾ وَلِلَّهِ
الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ
سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾ وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ
وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

Meâl-i Şerifi

171- Hem bir vakit Biz, o dağı bir gölgelik gibi tepelerine çekmiştik de kendilerine düşüyor zannettikleri bir halde demiştik ki: "Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekini hatırınızdan çıkarmayın, gerektir ki, korunursunuz."

172- Hem Rabbın, benî Âdem'den, bellerinden zürriyyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şâhid tutarak: "Rabbınız değil miyim?" diye işhad ettiği vakit, بلى dediler: "Şâhidiz." Kıyamet günü, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz.

173- Yâhud, "Ancak önceden atalarımız şirk koştular, biz ise onlardan sonra bir zürriyyet idik, şimdi o batılı te'sis edenlerin yaptıklariyle bizi helâk mi edeceksin?" demeyesiniz.

174- Ve işte Biz, âyetleri böyle tafsil ediyoruz ve gerektir ki, rücu' etsinler.

175- Onlara, o herifin kıssasını da oku ki, ona âyetlerimizi sunmuştuk da o, onlardan sıyrıldı çıktı. Derken onu Şeytan arkasına taktı da sapkınlardan oldu.

176- Eğer dilese idik biz, onu o âyetlerle yükseltirdik ve lâkin o, yere (alçaklığa) saplandı ve hevasının ardına düştü. Artık onun meseli, o köpeğin meseline benzer: Üzerine varsan dilini salar solur, bıraksan yine dilini sa-

lar solur. Bu, işte âyetlerimizi tekzib eden o kavmin meseli, kıssayı kendilerine bir nakl eyle, gerektir ki bir düşünürler.

177- Ne çirkin meseli var, âyetlerimizi tekzib eden o kavmin ki, sırf kendilerine zulm ediyorlardı.

178- Allah, kime hidayet ederse hidayet bulan o, kimi de dalâlete bırakırsa hüsrana düşenler de işte onlar.

179- Celâlim hakkı için, cinn-ü insten bir çoğunu cehennem için yarattık. Onların öyle kalbleri vardır ki, onlarla doymazlar ve öyle gözleri vardır ki, onlarla görmezler ve öyle kulakları vardır ki, onlarla işitmezler. İşte bunlar, behaim gibi, hattâ daha şaşkındırlar. İşte bunlar, hep o gafiller.

180- Halbuki Allah'ındır en güzel isimler (Esma-i Hüsnâ**). Onun için siz O'na, onlarla çağırın ve O'nun isimlerinde sapıklık eden mülhidleri bırakın, yarın onlar yaptıklarının cezasını çekecekler.**

181- Yine bizim halk ettiklerimizden bir ümmet de var ki, hakka rehberlik ederler, ve onunla icrâ-yı adalet eylerler.

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ **"Hem bir vakit Biz, o dağı bir gölgelik gibi tepelerine çekmiştik de"** «نتق» NETK: Bir şeyi şiddetle cezb etmek demektir ki, bunu neticesi olarak "bir şeyi yerinden koparıp atmak" mânâsiyle de tefsir edilir. Nitekim erkekten zürriyyeti çekip koparan rahime «ناتق» denilir. Ve bir hadîs-i şerifte عَلَيْكُمْ بِزَوَاجِ الأَبْكَارِ فَإِنَّهُنَّ أَنْتَقُ أَرْحَامًا وَأَطْيَبُ أَفْوَاهًا وَأَرْضَى بِالْيَسِيرِ buyurulmuştur ki: (***"Bikirlerle izdivacı iltizam ediniz. Çünkü onların rahimleri daha cazibeli ve ağızları daha temizdir. Ve aza en razı olanlardır."*** İbn Mâce: Nikâh-7) demektir. Diğer yerlerde, وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ (*"Tûr'u üstünüze kaldırıp."* Bakara-2/63) buyurulmasına nazaran burada netkın da bu mânâyı tazammun etmesi iktiza eder ki, şöyle demek olur: "Ya Muhammed, Kitâb'a temessük etmeyen o ahlâf-ı Yahuda, o vakti de hatırlat ki, hani o dağı şiddetle çekerek bir dam gibi üstlerine kaldırmıştık." وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ **ve onlar bunu hakikaten üzerlerine düşmüş zanneylemişlerdi.** Yâni yola gelmedikleri takdirde dağın tepelerine düşeceğine o kadar yakîn hasıl etmişler ve bundan öyle korkmuşlardı ki, tehdid ika' edilmiş, dağ düşmüş de bilfiil altında eziliyorlarmış gibi elem-ü ıztırab içinde yerlere ka-

---

İka': Meydana getirmek.

panmışlardı da böyle müdhiş bir tehdid ve tazyik ile şöyle demiştik: خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ **Size verdiğimizi kuvvetle tutun.** Gönderdiğimiz kitabı ciddiyetle ve külfet-ü meşakkate tahammül azmiyle sımsıkı tutun veyahud haydi bu tepenize indirmekte olduğumuz müdhiş mûcizeye dayanabilirseniz kuvvetle mukavemet ediniz, bunu durdurunuz bakalım. وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ **Ve haydi bundaki mânâyı** (bu kitabdaki veya fiildeki evâmir-ü nevahiyi veya va'd-ü vaîdi) **anın, belleyin, hatırınızdan çıkarmayın ki,** لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ **fenâlıktan korunabilesiniz.** Böyle ikrah ve ilca ile kendilerinden itaat mîsakı alınmıştı ki, buna, ilcaî mîsak ta'bir olunmuştur. Ve ekseriyetle sûret-i rivayeti şudur:

Ahkâm-ı Tevrat, ağır ve şiddetli olduğundan dolayı Benî İsraîl kabulden imtina' etmişler. Allah Teâlâ da Tûr'u üzerlerine kaldırmış, "kabul ederseniz febihâ yoksa bu dağ her halde tepenize inecek" denilmiş. Dağın vaz'iyetini görünce hepsi düşüp sol kaşı üzerine secdeye kapanmışlar ve bu halde dağın sukutu korkusundan sağ gözleriyle de ona bakarlarmış. Ve bunun için Yahudîler, secde edecekleri zaman böyle yaparlar ve bu bizi ukubetten kurtaran secdedir derlermiş. (Sûre-i Bakara'da وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (*"Bir vakit de mîsakınızı almıştık ve Tûr'u üstünüze kaldırıp demiştik ki: Verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve içindekinden gafil olmayın, gerek ki korunursunuz."* Bakara-2/63) ve Sûre-i Nisâ'da اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا (*"Her halde münafıklar Cehennemin en alt tabakasındadırlar, ihtimal yok onlara bir kurtaracak da bulamazsın."* Nisâ-4/145) ayetlerine bakınız.) Benî İsraîl'in aykırılıklarını ve cebr-ü ikrah görmeyince Hakk'a boyun eğmemek öteden beri mu'tadları olduğunu anlatan bu kıssanın ihtarındaki mânâ, Allah'ın hükm-ü kudretine mukavemet kabil olamayacağını ve tav'an itaat ve inkiyad etmeyenlerin, nihayet kerhen inkiyada mecbur olageldiklerini ve o mukavemeti nâkabil tazyik ve ilca mu'cizelerinin hükmü unutulmamak lâzım geldiğini ve çünkü o ve o gibi icbar-ı İlâhî'nin her zaman mümkün bulunduğunu ve asıl insanlık ve saadet o gibi cebr-ü tehdide düşmeden rıza ve hürriyyetiyle emr-i Hakk'a inkiyad ve Kitâb'a temessükte olduğunu anlatmaktır. Filvakı' her isyanda dağlar yerinden oynayıvermez, her vakit mu'cize-i Musa olmaz. Fakat Allah'ın emrini tanımayan ve ahkâm-ı Hakk ile mücadele etmek sevdasında bulunanlar şunu bilmek lâzım gelir ki, Allah Teâlâ, her zaman dağları yerinden oynatıp insanların başına yıkmağa kadir bir Zü'l-Celâldir. Eşya arasındaki cazibe nisbeti, bir lâhzada değişebilir. Aklı olanlar her hangi bir zelzelenin, bir volkan

---

Febiha: **Daha iyi, bir halde, pek âlâ.**

hâdisesinin nasıl bir kudret-i ceberutiye ifade ettiğini unutmamalıdır. Bir takım kimseler, bunların zünub-i beşerle hiç alâkası yoktur diye telâkki ederler ki, ne kadar yanlıştır. Gerçi bunların hepsi, zünub-i beşerin cezası değildir. Lâkin hepsinin de umur ve hayat-ı beşerle alâkadar olduğunda da hiç şübhe yoktur. Hiçbirisi yoktur ki, beşeriyetin isyana cür'et eylediği Allah Teâlâ'nın kudret-i kâhiresini göstermiş olmasın ve binaenaleyh hiç biri yoktur ki, insanlar için mukavemeti nâkabil bir sulta-i Rabbaniye'nin kudret-i cebriyesindeki azamet-i tedhişi irae ile günahlarına karşı bir tehdid ve ihtar alâkasını haiz bulunmasın ve insanı kavanin-i İlâhiye'ye muhalefetten tahzir etmesin. Ben, şurada işimle meşgul iken, filân yerde bir dağın çöküvermesi benim bir günahım değilse bile bana, benim onu yapan kudrete karşı günahlarımın tehlikelerini ihtar eden bir tehdid olduğunda ve onun bana karşı da bir ikrahı mutazammın bulunduğunda şübhe mi vardır? Bundan başka Allah Teâlâ'nın doğrudan doğru zünub-i beşerle alâkadar olan o kadar âyât-ı icbariyyesi, o kadar sultaları vardır ki, hadd-ü hesaba gelmez. Evamir-i İlâhiyye'ye tav'an itaatle doğru yola gitmeyen rızalariyle fenâlıktan korunmak istemeyenleri Allah Teâlâ, evvel emirde bu cebrî sultalarla ittikaya da'vet eder. Hür iken esîr eyler, bununla da mütenebbih olmayanlara ebedî azâb sultasını yükletir. Bunun için insanlar, şu mîsak-ı fıtrîyi hatırda tutmak icab eder.

وَاِذْ **Ey Resul-i Kibriya, O vakti de ihtar et ki,** **اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ** **Rabbın, benî Âdem'den,** şimdikilerden tut da nesilden nesile Âdem'e varıncaya kadar Âdem oğullarının sahib-i zürriyyet olanlarından müteselsilen **her birinin bellerinden zürriyyetlerini aldı,** yâni yed-i kudretle istifa edip ayırdı, vücuda çıkardı. **وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ** **ve onları kendilerine karşı işhad eyledi.** Şâhid yaptı, kendilerini duymayan o şuursuz zürriyetlere, «اَنَا» ve «نَحْنُ» şuurunun bilfiil mebdeini verdi. Her birine şuhud ve şehadet fıtratını, kendi nefsinde te'sir-i hakkı duymak ve duyurmak, i'tiraf ve şehadet etmek hilkatini, insanlık ruhunu verip hepsini Vahdaniyyet ve Rububiyyetine şahid kıldı da, kılarken, **اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ** **"Rabbınız değil miyim?"** dedi. Üzerinizde dilediğim gibi tasarruf eden ve etmek hakkı olan yegâne mâlikiniz ve ale'l-ıtlak mürebbiniz, hâkiminiz olduğuma şâhidsiniz, şehadet edeceksiniz değil mi diye hitab-ı nefsîsi ile emanetini tahmil, Rububiyyetini takrir etti. Hepsi de, **قَالُوا بَلٰى** **"Belâ" dediler.** Evet, Rabbımızsın, şâhidiz, diye terbiye ve emaneti kabul ve şehadeti teahhüd eylediler. Hasılı hiç bir şey değil iken, Rabbü'l-âlemîn'in hükm-i Rububiyyeti

---

Zünub: Günahlar, suçlar. **Tedhiş:** Korkutma, ürkütme.

ve bir kanun-i intişar tahtında halk-u terbiyesi ile şuursuz zerreler halinde vücuda çıkarılıp bütün zevkleriyle şuurlu bir insan fıtratına girdiler. Bir insan şahsiyeti aldılar, hiç bir muhalefette bulunmadılar. O vakit onlarda, küfr-ü inad yoktu, ağyârdan hiç bir şey tanımıyorlardı. Hiç bir şey değil iken, bir zürriyet halinde sulbden alınıp rahim-i maderde telkih ve ictimâiyyete atılan ve mutlak, «أنا» ve «ما رأنا» nisbeti içinde zarurî bir işhad-ü şuhud, bir te'sir-ü teessür hasılı olan bir şuur fıtratına girip mükemmel bir akl-ü idrâk, bir fehm-ü tefhim, bir irade ve ihtiyar hayatının inkişafına doğru giden bütün mevcudiyet ve failiyetlerinde ancak O'nun emrine, kanununa münkad oluyor ve ancak O'ndan avn-ü inâyet alıyorlar. Ve icabında bunu böyle söylemeyi deruhde ediyorlardı. İşte o Âdem'in ilk evlâdından itibaren herkes Rabbının verdiği ve emrettiği insan fıtratını, vücuda şuhudu alıp kabul etmekle Rabbı ve kendisi beyninde böyle bir icab-ü kabulün hasılı olan bir akd-ı fıtrî altına girmiş ve kendi nefsinde Rabbına şehadet ve ubudiyeti taahhüd etmiştir ki, bu mukavele ve bu mîsak-ı fıtrî, beşerin mebde-i dinîsi, mebde-i hukukîsi, mebde-i medenî ve ictimâîsidir.[1]

Bir çok müfessirîn demişlerdir ki, burada, bu ahz-ü işhad ve mukavele, temsilî bir mânâdadır. Allah Teâlâ'nın bütün insanları mebde-i fıtratlarında tevhid ve İslâm'a delâlet için nasb edilmiş afakî, enfüsî delâil-i Rububiyyet ile istidlâl ve İslâm'a müsteid olarak halketmiş olduğunu bir istiare-i temsiliye tarikiyle tasvirdir. Şöyle ki: Allah Teâlâ'nın nufüs-i beşere akl-ü basireti bir garîze yapması ve bunlar için âfâk-u enfüste bir takım delâil nasbetmesi ve bu suretle onları mükemmelen techiz-ü temkin edip, Rububiyyetini ma'rifete tevcih eylemesi, diğer taraftan onların da bu garîzelerle mütecehhiz ve müknet-i kâmile ile mütemekkin ve ma'rifete müteveccih olmaları, hey'et-i mecmuası Allah Teâlâ'nın onları emir ve hitab tarikiyle i'tirafa sevk, onların da bilâ tereddüd icabete müsaraat etmiş olması suretine teşbih olunarak bil'istiare bu suretle tasvir kılınmıştır. Nitekim فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَالَتَا اَتَيْنَا طَائِعِينَ ("*Sonra semaya doğruldu da o bir dumanken ona ve arza gelin, ikiniz de ister istemez, dedi. Geldik isteye, isteye dediler.*" Fussilet-41/11) de emr-ü icâbet böyle temsilî olduğu gibi bunda da mânâ-yı ma'rufiyle bir işhad ve suâl-ü cevab, hakikî mânâsiyle bir mukavele düşünmek lâzım değildir. Sanki öyle denilmiş ve öyle cevab verilmiş de bir mukavele yapılmış gibi kıymet-i hukukiyyeyi haiz olması lâzım ge-

[1] "İnsan, medenî bittabi'dir" diyenler, bunu nakıs bir surette i'tiraf etmiş ve mukavele-i ictimâiyye, ruh-i ictimaî nazariyyeleri de bundan alınmıştır.

Münkad: Muti olan, itaateden. **Avn:** Yardım, yardımcı. **İşhad:** Delil getirme, şahit gösterme. **Mükne:** Kudret, kuvvet. **Mütemekkin:** Yerleşen, mekanlaşan. **Müsaraat:** Sur'at ve acele etme.

len kavi bir halk-ı fıtrat vardır. Yâni bu akid, emrî, kavlî, kelâmî mahiyyette bir mîsak değil, bir kuvve-i ma'rifetin tekvin-ü tekevvünü mânâsına bir akd-i fiilî demektir. Kelâmullah'da bu gibi temsillerin bulunduğu müsellem olduğu gibi bu mânâ ekseriyetin fehm-ü mizacına da muvafıktır. Ve ekser mütekellimîn de bunun üzerinde yürümüşlerdir. Fakat dikkat edilirse burada daha başka bir nokta vardır. Asıl mes'ele, insanların yalnız delâil-i âfâkiye ve enfüsiyeden bil'istidlâl Mârifetullah'a vasıl olmak kuvve ve isti'dadı değil, insan hilkatinin bilfiil bu delillerden biri olması, her insanın fıtrat-i neviyye ve ferdiyyesiyle Vahdaniyyet ve Rububiyyet'e şehadet-ü delâleti henüz edâ etmemiş olsa bile, Rabbının takririyle tahammül ve der'uhde etmiş, üzerine almış bir şâhid bulunması, ta'bir-i âharle insanlar için Mârifetullah, tevhid-i Rübubiyyet, hakka inkiyad ve İslâm mes'elesi, sâde istidlâl ile kesbolunacak sırf nazarî bir mârifet olmayıp kendi fıtratında merkûz bir garîze, şühud-i nefis denilen kendini duymak, bizzarure ve ale'l-ıtlak kendinin kendi olduğunu tanımak şuur-i bedihîsi ile beraber kendinde mütehakkık bir mârifet-i bedihiyyedir. Şu kadar ki, şuur-i nefis gibi sarîh ve celî değil, onun zımnında müstetir bir bedihî-i hafîdir ki, şuur-i sarîh ile duyulması sarf-ı dikkate veya bir tenbih ve ihtara mütevakkıftır. Zira insanın böyle zımnen duymuş bulunup da farkında olmadığı bir takım şuur mazmunları vardır ki, bir veya mükerrer ihtarlar sayesinde uyanır duyar. Ve işte Mârifetullah da, mutlak «سوای انا» şuuru gibi böyle şühud-i nefis fıtratı içinde merkûz bir garîzedir. [1]

Bilahare bu şehadeti edâ ve ifâ etmeyen ve tezkir-ü ihtarlara rağmen inkâr ve küfürde ısrar edenler ya vicdanına karşı inad eden veya fıtratı bozulmuş kendilerinde bu garîze kalmamış olan, yâni kavlen veya fiilen nakz-i ahd ve nefislerini ziyan eden mahrumlardır. Nitekim Fransız feylesofu Auguste Compte, "İnsan, üç hal geçirir. İlk fıtratında ilâhî, sonra maba'dettabiî, sonra tabiî olur" dediği zaman evvelâ, bu fıtratı i'tiraf, sonra da kendinde o fıtratın bozulmuş ve bozukluğun takarrür etmiş olduğunu ilân eylemiştir ki, bu onun bütün insanlığı görmesinde değil, yalnız kendindeki tagayyür-i fıtratı görerek sair insanları da bigayr-i hakkın kendine kıyas etmesindendir. Halbuki terakki ve tekâmül, fıtratın bozulmasında değil, inkişafındadır. Fıtratın bozulması, فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ (*"Derken arkalarından bunlara bozuk bir güruh halef oldu ki..."* Arâf-7/169)

[1] Burada şundan gaflet edilmemelidir ki, Mârifetullah'ın şuur-i nefiste fıtraten merkûz olması, Zâtullah'ın nefs-i beşerde merkûz olması demek değil, te'sir-i İlâhî'nin nefiste merkûz olması demektir. Binaenaleyh bundan hulûl veya ittihad galatına düşülmemek için mütekellimîn bu babda ilm-i istidlâlî ta'birini daha sâlim görmüş ve evvelki nokta-i nazarı tercih eylemişlerdir.
Merkûz: Saplanmış, sabit kılınmış. **Garîze:** Asıl, yaradılışta olan, sevk-i İlâhî, huy.

medlûlünce bir tereddidir. Şimdi mes'ele, Mârifetullah'ın öyle bir mârifet-i fıtriyye ve insanın buna edâ-yı şehadeti der'uhde etmiş bir şâhid-i fıtrî olması cihetinden mülâhaza edilince bu mîsakın sırf tekvinî bir mahiyyette olmayıp, onunla beraber emrî ve kelâmî bir haysiyyeti de haiz olduğunda şübhe edilmemek lâzım gelir. Zira mes'ele yalnız vücudî değil, aynı zamanda şühudîdir, şuur ile de alâkadardır. Yalnız tekvinî olsa idi bilahare bu şehadeti edâ etmeyen kimse bulunmamak icab ederdi. Ve şühud-i nefis mevzu-i bahs olan her hangi bir şuur vakıası ise, her halde kelâm-ı lâfzî ile değilse de kelâm-ı nefsî ile alâkadar olmaktan halî olmaz. Çünkü ruh bir emr-i Rabb olduğundan bütün vakıat-ı ruhiyye ve hâdisat-ı şuuriyye vakıat-ı emriyye olarak mülâhaza edilmek lâzım gelir. Her şuurda bir tebliğ-i ruhanî vardır ki, kelâmın da künhü odur. Şuur ile alâkadar olmayan tekvinlerde bu tebliğ yoktur. Bunun için bir ruhun, bir şuur kuvvesinin tekvini, aynı zamanda onu kendisine tebliğ etmeyi, yâni söylemeyi tazammun eder. Şu halde bu mîsak, tekvinî olmakla beraber ruhî ve kelâmî haysiyyeti de haiz olduğundan buna mukavele demek de bir hakikat olur. Ancak bu hitab, kelâm-ı lâfzî ile değil, melâikeye olan tebliğ gibi kelâm-ı nefsî ile bir tebliğ telâkki edilmelidir. Ahiz bir tekvin, işhad nefh-i ruh ile bir tekvin ve tebliğ, أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ hitabı «وررا • انا» den bir takrir, buna karşı «بلى» da bu tekvin-ü işhad ve takrire mutlak bir inkiyad-ı nefsî ile mutavaat ve mucebini taahhüddür. Her insanın insanlığı esasını teşkil eden "ben" ve "ben değil" duygusunun içinde bu taahhüd mündericdir. «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ» hitabının başında قُلْنَا, yâhud قَائِلاً müteallakının tasrih edilmeyip de mukadder bırakılması bunun bir kelâm-ı nefsî olduğuna işaret demektir. Sonra ma'lûmdur ki, mânâ-yı şer'î ve hukukîsiyle bir akd-ü mukavelenin hakikati bir icab ile bir kabul beynindeki irtibattır. Ve bu icab-ü kabulün her halde kelâm-ı lâfzî olması şart da değildir. Asıl akid, iki nefsin bir maksadda birleşmesidir. Tarafeynden rızaya, yâni terk-i i'tiraza delâlet eden fiil ile de icab-ü kabul olabilir. Yerinde teati ile de bir akid olabilir. Binaenaleyh bu mîsak, sırf akıl ve istidlâl kuvvesinin tekvini dahi olsa şer'an ve hukukan yine teati kabîlinden hakikî bir akd-ü mîsaktır. Ancak bu i'tibar ile mukavele ıtlakı temsilî ve mecazî olur. Fakat izah ettiğimiz mânâ ile bu tekvinin bir tekvin-i ruhî olması ve kelâm-ı nefsî haysiyyetini de mutazammın bulunması i'tibariyle buna mukavele ıtlakı dahi hakikat olur. Ve nitekim eslâf-ı müfessirîn de bunu bir temsil değil, bir hakikat olarak rivayet ve izah eylemişlerdir. Binaenaleyh أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (*"lRabbınız değil miyim?"* Arâf-7/172) mazmunu sade bir temsil

---

Teati: Karşılıklı alıp vermek. **Mutazammın:** İçine alan.

değil, bir tahkiktir.

Gelelim bu mîsakın ne vakit vaki' olduğuna. Bu hususta üç kavil vardır:

1- Bir çokları, zürriyyetin baba sulbünde ilk tekvininde ve daha rahim-i mâdere tevdi' olunmadan evvel vaki' olduğuna kail olmuşlardır ki, bunlar, âyetteki işhad ve hitabın da zamanını ahiz zamanı telâkki etmiş ve ahzin mânâsı da zürriyyetin sulbden rahime ihracı değil, sulbdan vücude ihracı demek olduğuna zahib olmuşlardır. Filvaki' zürriyet, nesil ve evlâda dahi denilirse de bunun asıl mânâsı, gayet küçük karınca demek olan "zerr" den veya saçılmak mânâsına "zürur" dan me'huz olarak ma-i beşerdeki nüfus-i zerreviyyedir ki, müfredine ve cem'ine ıtlak olunur. Şu halde bunlara göre bu işhad ve hitab-ı elest, sulb-i pederden çıkan bu nefs-i zerrevîye ilk çıktığı sırada yapılmıştır. Bu ise, bu zürriyetin bütün mahiyyet-i insaniyyeyi haiz bir nefis, yâni yalnız büyümeye namzed bir insancık olduğunu kabul ile mümkün olabilir. Lâkin bu, bizim nazarımızda sabit değildir. Ve hatta ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ (*"Sonra ona diğer bir hilkat neş'eti..."* Mü'minun-23/14) gibi nusus-ı Kur'âniyye'ye de zâhiren muhaliftir. Nefs-i zerrevî bilfiil değil, bil'kuvve bir insancık, telkih ile bir insan olmaya namzed bir hüveyyin ve belki henüz hayat-ı hayvaniyye haline de gelmemiş, hayat-ı nebatî uzviyyetinde bir büzeyr, bir tohumcuktur ki, bundan insan halk olunacaktır. Buna, henüz ruh-i insanî nefh olunmamıştır. O halde bunların nefislerine işhadı ve hitaba icabetleri bir kuvve-i baîdeyi temsilden başka bir mânâ ifade etmez. Bu meyanda bâzıları daha ileri gitmiş ve demiştir ki, zürriyyetler üzerindeki bu mîsak babalarının değil, tâ Âdem'in sulbünden ihrac olundukları zaman yapılmıştır. Çünkü bu mânâda rivayet olunmuş bâzı hadîsler vardır ki, ezcümle birinin hulâsa-i meâli şudur: (***Allah Teâlâ, Âdem Aleyhisselâm'ın zahrından kıyamete kadar halk edeceği zürriyyeti çıkardı ve onlara*** اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ***dedi, "belâ" dediler ve o gün kalem-i takdir kıyamete kadar olanı yazdı bitirdi.*** جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ اِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ***oldu, yâni kıyamete kadar ne kadar insan gelecekse hepsi Âdem'in sulbünden çıkan zürriyyetlerle yazılıp takdir edildi ve bundan böyle beşerde tenasül bir kanun oldu.*** Keşfü'l-Hafâ: 1/ 1071). Bütün insanlar, müteselsilen o zürriyetlerden gelecek, مِنْ سُلٰلَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (*"Sonra da sülâleden, bir hakir sudan neslini yaptı."* Secde-32/8) onların sülâlesi zürriyetlerden olacak. Bu sülâle haricinde, Âdem'in yaratıldığı gibi başka Âdemler kıyamete kadar yaratılmayacak, Âdem'in sulbünden çıkan zürriyyetlerden her biri böyle kendi sülâleleri olacak olan zürriyetleri de

---

Mâder: Ana. Baîd: Uzak.

müteselsilen ve bilkuvve hamil olmak ve onları böyle halk ve terbiye eden Halik Teâlâ'nın hükmüne ve kanununa münkad olarak çalışıp fiile getirmek ve nihayet O'nun Vahdaniyyet ve Rububiyyetini i'tiraf eylemek üzere bir terbiye, bir kuvve alıp kabul etmek suretiyle bir taahhüd ve mîsaka rabt olunmuşlardır. Bunun için bir takım müfessirîn âyetteki mîsakı da, hadîsteki bu mîsaktan ibaret gibi telâkki etmişler ve vakt-i mîsak, sulb-i Âdem'de zuhur zamanı olduğuna hükm eylemişlerdir. Lâkin hadîsin elfazıyle, âyetin elfazına ezcümle, مِنْ ظَهْرِ آدَمَ *"Âdem'in sırtından"* مِنْ بَنِى آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ (*"Benî Âdem'den bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şahid tutarak ..."* Arâf-7/172) kayıtlarına dikkat edildiği zaman aradaki farkı görmemek kabil değildir. Hadîs, tenasül-i beşerî kanununun ilk mevki-i icrâya konulduğu zaman vücuda gelen zürriyyet-i ulâ zımnında bilkuvve tahakkuka başlıyan nev'in mîsak-ı icmalîsini beyandır. Âyet ise, bu kanun hükmünce bilfiil vücuda gelen her ferd-i zürriyetin mîsak-ı tafsilîsi hakkındadır. Bu vech ile hadîs, âyetin delâleten ifade ettiği bir kuvve mebdeini, âyet de hadîsin tazammun ettiği bir fiil mebdeini tefsir ve beyan etmektedir. Bunun için âyet ile hadîs mütekabilen yekdiğerini izah etmekle beraber müfadları yekdiğerinin aynı değildir. Ale'l-icmal nev'in mîsakı, sulb-i Âdem'den başlamış, fakat ale't-tafsil ferdlerin mîsakı da, benî Âdem'den bilfiil kendi babalarının sulbünden başlamıştır. Yâni Zeyd'in mîsakı, Amr'ın mîsakı değil; babanın, ananın mîsakı, evlâdın mîsakı değildir. Fakat nev'an mütemasil ve hepsi bir asla, bir kanun-î Rububiyyete raci'dirler. Ve taahhüdün mahiyeti de bu terbiyenin mürebbîsi, bu kanunun vâzıı olan Halik Teâlâ'nın ni'metine şükür, ahkâmına inkiyad, vahdaniyyet ve Rububiyyetini i'tiraf ve i'lân eylemektir ki, İslâm da budur. Şu halde bu âyet mucebince, her ferdin mebde-i taahhüdünü nev'in mebde-i taahhüdü olan sulb-i Âdem'den saymak doğru değildir. Bir de nev'in bütün efradiyle vücud-i nev'îsi sırf vücud-i zihnî kabîlinden olduğu ve bu i'tibar ile Âdem, ism-i nev'in bir mümessili addolunduğu cihetle hadîsteki mîsakı, ruh-i Âdem'le beraber bütün enva-i beşerin bir mîsakı diye ifade edenler de olmuştur. Nitekim Kâ'b-ı Kurazî'den böyle bir rivayet de vardır. Ve bundan bigayri hakkın tenasüh-i ervah fikrine sapanlar da bulunmuştur. Halbuki âyet, tenasüh fikrinin tamamen aleyhinedir.

2- İbn Atıyye'nin beyanı vechile bâzıları da bu mîsak ve taahhüdün zamanı, bülûğ zamanı olduğuna kail olmuşlardır. Zira bir zürriyetin nefsine tamamen şühudü kendisinden zürriyet çıkmaya başladığını gördüğü bûlûğ zamanında vaki' olur. Ve mârifete temekkün-i tam da o vakit bulunur. Âyette ise,

---

Temekkün: Yerleşmek, yer tutmak.

ahiz ve işhad buyurulmuştur. Bu surette baliğ olmayanların henüz taahhüdü yok demektir. Ve âyetten bu mânâyı anlamak için iki vecih mümkündür. Birisi, وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ (*"Onları nefislerine karşı şahid tutarak..."* A'râf-7/172) zamirleri zürriyete irca' olunmakla beraber zürriyete, veled-i kâmil; ahze, ıstıfa-yı baliğ mânâsı vermek ve bu suretle ahiz ve işhad zamanını birleştirmek veya ahiz zamaniyle işhad zamanını ayırıp evveli mîsak, ahiz vaktinden işhad vaktine kadar devam eden bir müddet zarfında başlamış ve işhad vakti olan bülûğ zamanında «بلى» taahhüdüyle tamam olmuş diye anlamak, ikincisi; bu zamirleri, zürriyyete değil, benî Âdem'e irca' etmektir ki, bu surette âyetin mânâsı "Benî Âdem'den her biri sulblerinden zürriyetlerinin çıkmaya başladığı ve bu suretle nefislerinin duyup kendilerine karşı kendi mahiyet ve hakikatlerine ve Allah'ın ni'met ve terbiyesine şahid oldukları sırada bu bülûğlarıyla «بلى» diye Allah'ın ni'met-i terbiyesini kabul Rububiyyetine inkiyad ve vahdaniyyet-i Rabbaniyyeyi tasdik ile Mârifetullah'ı ve ubudiyyeti taahhüd ettiler. Bülûğ hükmü gelince, "baliğ olmayız, bu zevki duymayız demediler" demek olur. Bu güzel bir mânâdır. Fakat bülûğ zamanı, bu mîsakın akd-ü taahhüdü zamanı değil, vücuh-i icrası zamanı olduğunu da unutmamak lâzım gelir. Bunun için:

3- Ekser müfessirîn ve ulema, bu mîsakın bidayeti, zürriyyetin sulb-i pederden çıkıp rahim-i mâdere düşmesiyle başlamış ve orada alaka, mudga, ızam ve kisve-i lâhim terbiye ve tesviyeleriyle hilkati tebeyyün edip ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ (*".... sonra ona diğer bir hılkat neş'eti verdik...."* Mü'minûn-23/14) mısdakınca ruh nefholunarak neş'et-i insaniyyeye girdiği zaman, «بلى» taahhüdünün vukuıyle tamam olmuş olduğunu ve zaman-ı bülûğ bu taahhüdün vücub-ı icrası, yâni teklif ve vazifenin bed'i zamanı bulunduğunu beyan eylemişlerdir. Usul-i fıkıh'ta beyan olunduğu üzere her ferdin insanî şahsiyeti, hukukî ehliyeti bu mîsak ile taahhüd zamanından başlar ve bülûğuna kadar tekemmül eder. Bülûğdan i'tibaren de vücub-i vazife, teklif teveccüh eyler ve bunun ilk eser-i hukukîsi, hakk-ı hayattır. Bu andan i'tibaren ebeveynine ve cem'iyyet-i beşeriyeye, onun hakk-ı hayatını gözetmek bir vazife olur. Ve bunun içindir ki, iskat-ı cenîn bir cürümdür ve müstebînü'l-hılka bir cenînin iskatından dolayı gurre lâzım gelir. Ve cenîne irs ve vasiyyet, sahih ve bir cenînin bülûğuna kadar lehine olan tasarrufat mu'teber olur. Bundan evvel ise, zürriyetin şahsiyet-i insaniyye ve hukukıyyesi mukarrer değildir. Ancak sulb-i pederde zuhurundan i'tibaren bir şübhe-i hukukî vardır. Meselâ azl, diyaneten mekruhtur. Şimdi

---

Müstebîn: Açık, zahir olan. **Gurre:** Düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken malî bir tazminat. Hanefilerce; 500 dirhem; Şâfiîlerce; 600 dirhem gümüş.

âyetin mutazammın olduğu bâzı imalarla meâlini şöyle mülâhaza etmeliyiz: وَاَشْهَدَهُمْ عَلَى اَنْفُسِهِمْ Zamirleri, zürriyete raci' olmakla beraber babaları olan Benî Âdem'e veya hepsine de rücuu ihtimali ve اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ istifham-ı takrirîsinin ifham ettiği mânâ-yı minnet ve siyak-u sibak dolayısiyle bu ihtar şu mânâları tezkir etmektedir: Ma'lûm ya insan, insan olmadan evvel kendini duymazken sonradan duyar olur, "ben, benim" der. İşte bunu diyebilmek, onu, ona veren Rabbına gizli bir duygu ve inkıyadı ve kendine karşı O'na şehadet etmek taahhüdünü tazammun eder. Ve insanın bütün kuvasiyle nefsini ve mahiyetini müşahede ettiği zaman da bülûğundan başlar. Benî Âdem'den bir babanın sulbünden bir zürriyyetin ahzolunduğu lâhzada Rabbının bu fiiline öyle bir zevk-i inkiyad ile mutavaatı ve hükm-i Rubûbiyyete öyle bir i'tiraf-ü şehadeti vardır ki, bu anda bütün heyecaniyle nefsini duyarken âdeta kendinden geçer de, Rabbının zevk-i ni'metine müstağrak olur. Kendinin sulb-i pederdeki halini kendine ihtar eden bu anda o babanın nefsinde Rabbının اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ hitab-ı izzetine "belâ" demekten başka bir hiss-i hâkim yoktur. Ve her insan, an-ı bülûğunda bu zevk-u heyecanı müşahede eder. Bunu müşahede edebilmesi de mukaddema Rabbının emrine inkiyad edip insanlık ruhunu almasının neticesidir. Şimdi babadaki bu zevk-u neşve de hakikatte ondan ahzolunan zürriyet dolayısiyle kendini hatırlayıp Rabbına taahhüdünü ifâ etmesi içindir. O zürriyetin sulb-i pederde, halk-ı İlâhî ile taayyün edip bir nefs-i zerrevî mevcudiyetiyle ve sevk-i Rabbanî tahtında, bir ictimâ' ve telkih şevkiyle rahim-i mâdere geçmek için harekete getirilmesi yüzündendir. Her insan böyle bir zürriyet iken Rabbının terbiyesine mutavaatla rahim-i mâdere erzak-ı mukadderesiyle beslenip bittedric alaka ve mudga etvarından geçerek kemikleri lâhim kisvesi giymiş bir seviyye-i tasvire gelmiş ve sonra da, ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ (*".... sonra ona diğer bir hılkat neş'eti verdik...."* Mü'minûn-23/14) medlûlünce mahz-ı emr-i Rabbanî olan ruhun nefhiyle evvelki neş'etin gâyesi olan diğer bir neş'ete girmiş ve o zaman kendini ve Rabbının hıtabını nefsinde duyup kendine karşı Rabbını i'tiraf ve O'nun vahdaniyyet ve Rubûbiyyetine şehadet vazifesini taahhüd eden bir şahsiyet-i insaniye olmuş اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ hitabına, "belâ" demiştir. Her insan şuur-i fıtratıyla böyle bir taahhüdün altındadır. Şuhûd-i nefis ni'metinin vecîbesi, nefsin haddini bilmek ve hakka şehadetle hükmüne inkiyad eylemektir. Binaenaleyh şuhûd-i nefsin tekemmül ettiği bülûğdan i'tibaren Allah'a karşı bu vecîbe-i şehadet ve ubudiyyetin ifâsı vazifedir.

Mutavaat: İtaat etme. **Telkih:** Cinsinin üremesini sağlamak.

شَهِدْنَا **Biz şehadet ettik,** yâni Benî Âdem'in sulbünden alınıp kendine karşı şâhid olabilir sahih bir insan fıtratı verilen her zürriyetin üzerinde fıtraten böyle bir taahhüd bulunduğuna Biz azimüşşân, شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ (*"Şehadet eyledi Allah şu hakikate başka Tanrı yok, ancak O, bütün meleklerle ilim uluları da adl-ü hakkaniyetle durarak şahid: Başka tanrı yok."* Âl-i İmrân-3/18) mantukunca böyle şehadet ettik; o ahz-ü işhad ve "elest"-ü "belâ" vaktini kelâmımızla tezkir ve ihtar eyledik ki, اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلِينَ **"Ey kâfirler, yevm-i kıyamette** (akıbet-i emir tezâhür ettiği vakit) **biz, bundan kat'iyyen gafil idik." demiyesiniz.** "Nefsimizi duymak, ruh ve şuur sahibi olmak, hakkı kabul etmeyi ve kendimiz üzerinde Sen azimüşşan'ın Rubûbiyyet ve Vahdaniyyetini tasdik eylemeyi bir taahhüd olduğunu ve kendimizi duymanın, kendi varlığımızın Senin vücub-i vücuduna, Vahdaniyyetine, Rubûbiyyetine bir şâhid bulunduğunu şuur-i sarîh ile duymuyorduk. Hafî olan bu taahhüdü bize sarahaten tezkir ve iş'ar lütfunda da bulunmadın" diye i'tizar eylemeyesiniz. اَوْ تَقُولُوا اِنَّمَا اَشْرَكَ اٰبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ **Veya, "Şirki, bundan evvel ancak atalarımız yaptı.** Onu, biz değil, onlar çıkardılar وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ **ve biz onlardan sonra bir zürriyyet idik.** Kendimizden haberimiz yok, yol ve delil bilmez, atalarımızın istedikleri yere sürüklenmiş atılmış şuursuz âciz, mecbur kimseler idi. Günah bizim değil, onların bilmecburiyye üzerimizde kalmış mirasları idik. اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ **Şimdi o mubtıllerin yaptıkları cürm ile bizi muahaze edip ihlâk mı edeceksin?" demeyesiniz.** Zira size o kıyamet günü gelmeden haber verildi ki, her zürriyetin kendi başına bir taahhüdü vardır. Evvelâ, zürriyetler babalarının sulbünden alındı, çıkarıldı, ayrıldı, onlardan ayrı bir fıtrat ve fiil verildi. Ve öyle sırf zürriyet olarak şuursuz bırakılmadı, kendi nefisleri kendilerine duyuruldu, kendilerinden zürriyet çıkarıldı ve bu suretle kendiniz kendinize karşı Rabbınızın hitab-ı Rubûbiyyetine doğrudan doğru şahid oldunuz ve lâkin şehadetinizi edâ etmediniz, şirke gittiniz. Binaenaleyh sizler, babalarınızın cürmünden, babalarınızın taahhüdünden değil, kendi insanlık taahhüdünüzden ve kendi cürmünüzden mes'ul olacaksınız. وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ **İşte Biz, böyle âyetlerimizi ayırır, tafsil ederiz.** وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ve bu tafsili, **o batıl mukallidleri halka dönsünler diyedir ki, yaparız.** Ey Resulüm, bunları ihtar et وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذِى **ve onlara, o bozulmuş haleflere, şu alçağın kıssasını da oku ki,** اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا **ona âyetlerimizi vermiştik. İlmî, dinî haysiyyeti vardı. Onlardan sıyrıldı çıktı da** فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ **Şeytan, onu kendine uydurdu** فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ

Mubtıl: İptal olunmuş, bozulmuş.

ve binaenaleyh sapıklardan oldu. وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا **Ve eğer dilese idik her halde onu Biz, o âyetlerle yükseltirdik.** وَلٰكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ **ve lâkin o alçak, yere saplandı, dünyaya veya sefalete meyletti ve hevasına uydu da o âyetlerden sıyrıldı, dinden çıktı, sükut etti.** Demek ki, yükselmesine meşiyyet-i mutlaka taallûk etmedi, kendine bırakıldı da bu sükuttan kurtarılmadı. Bunun, Musa Aleyhisselâm zamanında Benî İsraîl ulemasından Bel'âm ibn Ebr veya Ken'anîlerden Bel'âm ibn Bâurâ namında birisi olduğuna veya Arablar'dan Ümeyye ibn Ebu Salt-ı Sekafî hakkında nüzûlüne dair bir kaç rivayet vardır. Bel'âm, bâzı kütüb-i ilâhiyye'ye ilmi var, duası müstecab bir veli iken Arz-ı Mukaddes'e duhul mes'elesinde Hazret-i Musa'nın veya Yûşa'nın hilâfına hubb-i dünya ile cebbarlara tarafdarlık etmiş, Ümeyye ibn Ebu Salt da bâzı kütüb-i ilâhiyye okumuş ve bir peygamber geleceğine kanaat hasıl etmiş ve onun kendisi olması ümidinde bulunurmuş. O sırada Resulullah ba'solununca, hasedinden küfre sapmıştır. Diyebiliriz ki, asıl kıssa, Bel'âm veya Bel'âm'ın olduğu halde sebeb-i nüzûl Ümeyye olmuştur. Fakat Kur'ân şunu gösteriyor ki, kıssadan maksad şahsın ta'rifi değil, halini tefhim ve temsildir. Madem ki, o hevâsına uydu, ilm-ü dinden sıyrılıp insanlıktan sukut etmek istedi, فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ **artık onun temsili köpek temsili gibidir.** اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ **Sen onu sevketsen de lehs eder, bıraksan da lehs eder.** Yâni yorsan da dilini uzatır solur, rahat ettirsen de dilini uzatır solur. Hiç bir zaman ıztırabdan kurtulmaz. Köpeğin en aşağılık hali, başka hayvanda bulunmayan bu soluyuştur. İşte o kimsenin halindeki sukut kelbin mesel olmuş olan bu en aşağılık hali gibidir. Yâni alçalmanın son kertesi سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ (*"Amma o küfre saplananlar, ha inzar etmişin bunları ha etmemişin onlara müsavidir, imana gelmezler."* Bakara-2/6) ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **İşte bu mesel âyetlerimizi tekzib eden o kavmin meselidir ki,** خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى (*"Derken arkalarında bunlara bozuk bir guruh halef oldu ki, kitabı miras aldılar, şu alçak dünya arazını irtikâb ile alırlar...,"* A'râf-7/169) olan kavm-i cehûddur. فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ **Binaenaleyh bu kıssayı naklet ki, belki bir düşünürler.** İçlerinde mütenebbih olacaklar bulunur, yâni sen, bu ihtimali nazar-ı i'tibara al, سَٓاءَ مَثَلًا **bak ne çirkin mesele mazhar** الْقَوْمُ الَّذِينَ **o kavim ki,** كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ **âyetlerimizi tekzib ettiler ve kendilerine ki, zulmediyorlardı.** Kendilerine cüz'î şuuru olanlar, kendilerinin bu çirkin hallerini, bu çirkin mesellerini bir kerre düşünüp de utanmaz mı? Fakat مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدٖي وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

Lehs: Dili dışarı çıkma, nefesi kesilme.

Allah kime hidayet ederse hidayet bulan o, kimi de dalâlete bırakırsa hüsrana düşenler de işte onlar.

Filhakika وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ **kasem olsun ki, cinn-ü insten bir çoğunu da cehennem için halkettik.** Ki, bunlar, hüsranlarına kelime-i ezeliyye hak olmuş mahlûklardır. Lâkin sırf cebir tarikiyle ve kendilerinin hiç bir sebebiyeti nazar-ı i'tibara alınmamak suretiyle değil, bidayet-i hilkatlerinde ahsen-i takvîm üzere yaratılmış şuur fıtratını taahhüd etmiş iken sonra esfel-i sâfilîne düşmüş ve cebren tahlislerine meşiyyet taallûk etmemiş olmak hasebiyledir. Allah Teâlâ, ilm-i ezelîsiyle biliyordu ki, bunlar, ileride ihtiyâr sahibi oldukları zaman taahhüdlerini yapmayacaklar, fıtratlarındaki emâneti, şühud ve ma'rifet kuvvelerini hak yolunda sarfetmiyecekler اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ (*"yere (alçaklığa saplandı ve hevasının ardına düştü...."* A'râf-7/176) olacaklar. O zaman Allah, o kuvveleri mühürliyecek, hakkı duymak kabiliyetleri kapanacak, bundan böyle öyle bir hilkat ve tabiat verecek ki, artık sırf cehennemlik olacaklar. Allah, bunun böyle olacağını, son hilkatlarının cehenneme varacağını bile bile onları yarattığı için tâ ibtidasında sonu cehennemlik bir çok halk yaratmış oluyordu. Bu ise, Allah Teâlâ'nın onları doğrudan doğru cehenneme cebri değil, cennete cebretmemesi, bir taraftan cennete bir taraftan cehenneme giden ve binaenaleyh kârlı olabileceği gibi zararı da olan bir hayata kâr yolunu taahhüd ettirerek atması ve fakat taahhüdlerinin ifâsını kendilerine tahmil etmesidir. Şübhe yok ki, bu taahhüdün yapılmayacağını bile bile o tahmili yapmak, onların lehine değil, bin-netice aleyhlerinedir. Allah dilese idi bunları, ya taahhüdlerinin icrasına cebredebilirdi veya hiç yaratmazdı ve o zaman adem veya mecburiyyet; kendileri hakkında hayat ve ihtiyârdan (bidayeten değilse bile netice i'tibariyle) daha hayırlı olurdu. Bunu neden dilemedi? Bu nokta, sırf O'nun meşiyyetine aiddir. Ve kabil-i münakaşa değildir. Meşiyyete müdahale olunamaz. O ne mecburdur, ne de mes'ul. لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ (*"O yaptığından mes'ul olmaz, onlar ise mes'uldürler."* Enbiyâ-21/23) fâil-i muhtâr, "lâşerikeleh" tir. O'na bir şeyi vacib kılabilecek veya irâdesini takyid edebilecek hiç bir şey yoktur. [Sûre-i En'âm'da وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً (*"fakat Biz onların kalblerine kabuklar geçirmişizdir...."* En'âm-6/25) âyetine ve sekizinci cüz'ün başındaki وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا ... (*"Ve böyle Biz her peygambere ins-ü cinn şeytanlarını düşman kılmışızdır."* En'âm-6/112) ayetlerin de geçen cinn-ü ins hakkındaki izahatlara bakınız.].

Meşiyyet: Dilemek, istemek.

Burada cebr-i mahz olmadığına tenbihen buyuruluyor ki: لَهُمْ قُلُوبٌ **Bunların kalbleri vardır.** Kendilerine duyacak kalb verilmemiş, mîsak-ı fıtrata rabtolunmamış değillerdir. **Lâkin** لَا يَفْقَهُونَ بِهَا **bu kalblerle fıkıh, yâni iyi fehmetmezler,** nefsinde duyulması anlaşılması lâzım gelen şeye dikkat etmez, gereği gibi duyup anlamazlar. وَلَهُمْ أَعْيُنٌ **Gözleri de vardır. Lâkin** لَا يُبْصِرُونَ بِهَا **bunlarla görülecek şeyi görmezler.** وَلَهُمْ آذَانٌ **Kulakları da vardır. Lâkin** لَا يَسْمَعُونَ بِهَا **bunlarla işitmezler, işitecek şeyi dinlemez ve duymazlar.** Hasılı Allah'ın verdiği akl-ü hiss kuvvelerini insanca kullanmazlar. أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ **İşte bunlar, en'âm gibidirler.** Gönüllerinde, gözlerinde, kulaklarında insanlığa mahsus olan mânâlı şuur bulunmaz. Behâim gibi sade bir şebah ve savt ile alâkadar olurlar. Veya bütün hisleri ve müdrikeleri münhasıran bu dünyada teayyüş esbabına müteveccihtir. بَلْ هُمْ أَضَلُّ **Belki bunlar daha aşağı, daha şaşkındırlar.** Çünkü en'am, fıtrat ve garîzelerinden sapmaz, seçebilecekleri kadar menfaat ve mazarratlarını seçer, celb-ü selbine gücü yetebildiği kadar cehdeder, hiç bir uzvunu mâhulika lehinin gayriye kullanmaz, ileri gitmezse de, geri de kalmaz, hılkatini değiştirmez. Onlar ise, bil'akis terakkiye naîm-i mukime namzed olan fıtratlarından istifade etmezler, onun bozulmasına sebeb olurlar da azab-ı ebedîye götüren bir hilkate düşerler. أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ **Ve işte bunlardır ki, o gafillerdir.** Tam mânâsiyle gafil diye bunlara denilir. Zira meşa'ir var, şuur yoktur, nefislerine karşı şâhid olmuşlardır da mazmunundan haberleri olmaz. Fıtratlarındaki taahhüdü duymazlar, kendi dikkatleriyle, fıkh-i nefsîleriyle duymadıkları gibi âfâktan gözlerine sokulan âyat ve kitâbın, kulaklarına seslenilen kelâm-ı Hakk'ın ihbar ve şehadetiyle de duymazlar. Vücud var, vicdan namına bir şeyleri yok. Dini bir vehim, kitâbı bir eğlence, kelâmı sırf bir musikî diye karşılarlar. Şuûn-i İlâhî ile şuûn-i mâsivâyı farketmez, kimin kulu olduklarını, neye veya kime tapacaklarını bilmezler. Gönülleri boş hevâ, gözleri suver-ü temâsil, kulakları mânâsız sesler, müsemmasız isimler peşinde dolaşır. Kendilerine kalb, göz, kulak verip yaratan, fıtratlarıyla kendilerini mîsak-ı Rubûbiyyetine taahhüd ettiren, Semî', Basîr, Leyse kemislihi şey' olan Allah Teâlâ'ya türlü türlü şirkler koşarlar, gafletlerinden Allah'ı anmazlar, anarlarsa, şân-ı Sübhânîsine lâyık olmayan vasıflarla, isimlerle yadederler. وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ **Halbuki Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sı vardır.** Ve en güzel isimler O'nundur. Gerçi Allah zatında birdir, Ahaddır ve ismi, zâtı bir Allah'dır. Fakat vahid-i adedî gibi şerik-ü nazîri bulunabilecek fakir bir vahdetle değil, lâşerikeleh ganî

Behâim: Dört ayaklı hayvanlar. **Şebah:** Cüsse, cisim, ceset. **Meşa'ir:** Beş duygu, his.

bir ahadiyyetle ahad, zâtında cemal-ü celâliyle bütün sıfat-ı kemali cami' ve sıfat-ı kemaliyyesiyle vahid, Rabb-i külli şey' bir Samed'dir. O'nun için zatî, izafî, sübutî, selbî, fiilî, mânevî evsafı ve evsafına delâlet eden isimleri vardır. Ve hitabat-ı İlâhiyye'de varid olan, «انا ، شهدنا ، ذرأنا» gibi cem'i azamet, bu zât ve sıfat ve esmânın mertebe-i cem'iyyetindeki azamet-ü kibriya-yı vahdaniyyeti iş'ar eyler ki, Allah ism-i celâli işte câmi'-ı cemi'-ı sıfat-ı kemal olan o zat-ı ecell-ü a'lânın kendisi gibi lânazîreleh bir ismidir. Ve sıfat-ı esmanın kesreti zât ve müsemmanın taaddüd ve kesretini iktiza etmeyeceğinden Allah Teâlâ'nın her biri bir kemal-i a'lâ olan sıfat-ı Sübhaniyye'sine delâlet eder esmâ ve sıfatı da vardır. Ve bu isimlerin her biri de kemal-i aksaya delâlet ettiğinden, Âdem'e ta'lim edilen esmânın en güzelleridir. Daha doğrusu en güzel isimler Allah'a mahsustur. فَادْعُوهُ بِهَا **Binaenaleyh, Ey mü'minler, O'na onlarla ve çağırınız, o Esma-i Hüsnâ, o en güzel isimler ile dua ve zikrediniz veya O'nu bunlarla tavsif ve yâd ediniz.** وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي اَسْمَائِهِ **ve O'nun isimlerinde ilhad, yamukluk edenleri bırakınız."** Meselâ, bedevîlerin يَا اَبَا الْمَكَارِمِ ، يَا اَبْيَضَ الْوَجْهِ ، يَا نَجِي demeleri gibi sû-i îhamdan, mânâ-yı fasidden halî olmayan veya hadd-i zatında bir kemal-i aksâ ifade etmeyen isimlerden ictinâb ediniz. Veya Rahmân ismini tanımamak istiyen müşrikler gibi sapıklıkla bâzı Esmâ-i Hüsnâ'dan udûl etmek isteyen ve meselâ Kur'ân'da varid olan, عَزِيزٌ ذُوانْتِقَامٍ ، مُتَكَبِّرٌ ، جَبَّارٌ gibi azamet ve kudret-i bâliğa ifade eden Esma-i İlâhiyye'nin hüsnüne i'tiraz etmeye kalkışan veya Allah'a mahsus olan Esmâ-i Hüsnâ'yı Allah'ın gayrısına aynen ıtlak, yâhud Arab müşriklerinin putlarına Allah isminden te'nis ile «اللات» ve el'Azîz isminden «العزى» dedikleri gibi bir nev'i iştikak ile tesmiye eden ve meselâ şuna buna ilâh, ilâhe, ma'bud, ma'bude, hallâk, rezzâk diyen mülhidlere bakmayınız, muvafakat etmeyiniz, ilhadlarını kendilerine bırakınız. Onlar, سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **yaptıklarının cezasını göreceklerdir.** Cehennem için halkedilen öyle gafillere ve böyle mülhidlere mukabil, وَمِمَّنْ خَلَقْنَا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ **halkettiğimiz kimselerden bir ümmet,** (bir cemaati fadile) **de vardır ki, hakka sarılarak rehberlik ederler ve bihakkın icrâ-yı adâlet eylerler.** Binaenaleyh bunların icmâına ittiba', hidayettir. Ve bütün bunlar, Allah'ın âyetlerindendir.

İş'ar: Yazı ile haber verme, anlatma.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ
مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾ وَاُمْلٖي لَهُمْ اِنَّ كَيْدٖي مَتٖينٌ ﴿١٨٣﴾ اَوَلَمْ
يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ﴿١٨٤﴾ اَوَلَمْ
يَنْظُرُوا فٖي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ
وَاَنْ عَسٰى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ
يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فٖي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا قُلْ اِنَّمَا
عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖي لَا يُجَلّٖيهَا لِوَقْتِهَا اِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ لَا تَأْتٖيكُمْ اِلَّا بَغْتَةً يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا
قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾
قُلْ لَا اَمْلِكُ لِنَفْسٖي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ وَلَوْ
كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّٓوءُ
اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

Meâl-i Şerifi

182- Âyetlerimizi tekzib etmekte olanlar ise, Biz onları, bilemiyecekleri cihetten istidrac ile yuvarlıyacağız.

183- Ve Ben onların ipini uzatırım. Çünkü keydim pek metîndir.

184- Bunlar bir düşünmediler de mi ki, kendilerine söz söyleyen zatta cinnetten bir eser yoktur, O ancak ilerideki tehlikeyi açık bir surette haber veren bir nezîrdir.

185- Bunlar, göklerin, yerin ve Allah'ın yarattığı her hangi bir şeyin bütün tedbir-ü melekûtu (bütün şuûnatiyle zapt-u tasarrufunu tedbir ve idare eden kudret ve saltanatın azameti) **hakkında bir nazar yürütmediler de mi? Ve şu ecellerinin cidden yaklaşmış olması ihtimalini bir düşünmediler de mi? O halde buna iman etmedikten sonra hangi söze inanırlar?**

186- Kimi ki, Allah saptırır, artık onu yola getirecek yoktur. O, onları bırakır, tuğyanları içinde körü körüne yuvarlanır giderler.

187- "Ne zaman demir atacak?" diye sana saatten soruyorlar, de ki: "Onun ilmi yalnız Rabbımın nezdindedir. Onu, vakti vaktine tecelli ettirecek ancak O'dur. O, öyle ağır bir mes'ele ki, bütün semavat-ü arzda tahammül edecek yok. O, size ancak bağteten gelecek." Sanki Sen ondan tefahhusle haberdar imişsin gibi soruyorlar, de ki: "Onun ilmi, ancak Allah'ın nezdindedir velâkin insanların ekserîsi bilmezler."

188- De ki: "Ben, kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka bir menfaate de malik değilim, bir mazarrata da. Eğer ben, bütün gaybi bilir olsa idim daha çok hayır yapardım ve kötülük denilen şey yanıma uğramazdı. Ben o değil, ancak iman edecek bir kavm için inzar-u beşârete memur bir Peygamberim."

سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لاَ يَعْلَمُونَ **O mükezziblere bilmeyecekleri bir cihetten istidrac yaparız.**

İSTİDRAC; aslında derece derece çıkarmak veya indirmek demek olup bundan bir kimseyi arzusuna göre bir noktaya kadar tedricen götürüp haberi olmayarak felâkete atmak mânâsında müteâref olmuştur ki, o kimse, onu mena-

Bağteten: Anszın, birdenbire. **Tefahhus:** Bir şeyin iç yüzünü iyice araştırmak. **Mazarrat:** Zararlar.

fi'ine muvafık bir terakki zanneder. Hakikatte ise o, onun için uçuruma sürüklenmek olur. Allah Teâlâ'nın istidrac yapması da ale't-tevali bir kimseye hakkında hayırlı olmayan ni'metler verip onun da, bunu lûtuf ve tuttuğu yolun kendisi için iyi olduğuna zâhib olarak gurur ile tuğyanını artırması ve nihayet bütün bir inkisar-ı hayal ile en acı ve en feci' bir surette kelime-i azâbın tahakkuk edivermesidir ki bu, en şedîd bir azâb olur, zâhiren lûtuf, bâtınen bir kahrolmak i'tibariyle buna bir keyd tesmiye buyurulmuştur. Bu bir âcizin yaptığı mânâ ile bir keyd değil, kadir-i mutlakın teşdid-i azâb için lûtuf yüzünden yaptığı bir kahir ve muahazedir. Görülüyor ki, bu istidracda, bir icbar-ı mânevî vardır. Fakat tekzibe müteferri' ve onun bir cezası olan yâni abdin bir fiil-i ihtiyarîsine müterettib bulunan ve ömrün bir noktasından başlayan bir cebr olduğundan esas i'tibariyle cebr-i mutlak değildir.

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ **Bir düşünmediler mi ki, sahiblerinde** (yâni ne zamandan beri bir arkadaş gibi görüşüp konuştukları ve pek iyi tanıdıkları ve musahabetinden istifade edegeldikleri Zat-ı Muhammedî'de) **cinnet namına bir şey yoktur. O, bir münzirden başka bir şey değildir.** Hasen ve Katâde'den mervîdir ki, Aleyhissalâtü vesselâm bir gece Safa tepesine çıkmış, Kureyş'i göbek göbek çağırmış, Allah Teâlâ'nın azâbından sakınmalarını ihtar ederek nasihat etmişti. İçlerinden birisi: "Bu, kat'iyyen delirmiş, sabaha kadar bağıracak" demiş, bunun üzerine bu nâzil olmuştur.

MELEKÛT

اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Semavat-ü arzın melekûtu,** semavat ve arz memleketini halk ve zabt-u idare eden hayretengiz rübûbiyyet ve saltanat demektir. Yâni **âyetlerimizi tekzib edenler bütün hey'et-i âleme** وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ **ve Allah'ın halkettiği her hangi bir şeye** (velev bir zerre olsun) **bir kere nazar etmediler mi?** Bakıp da bunun ne büyük bir mülk olduğunu, bütün âlemi ve her şeyi halk ve zabt-u idare eden Kudretullah'ın ne büyük bir kudret bulunduğunu ve bütün bunlardan cereyan eden nizam-ı Rubûbiyyet'in suret-i cereyanını bir teemmül etmediler mi? Efrad-ı ekvândan gerek her biri ve gerek hey'et-i mecmuası Sani'-i Mecîd'ine delâlet eden bir delil ve şuûn-i tevhidi okutan bir kitâb-ı celil değil mi? Bunlara nazar etmek ve bir insan ile bunlar beynindeki bir nazarın nasıl bir camiâ, nasıl bir nisbet-i hak, nasıl bir âyet-i tevhid olduğunu teemmül eylemek insanlığın vecîbesi değil midir? Hey'et-i âlemin ve

---

Keyd: Tuzak, kötülük, hile, men'etmek.

büyük küçük her şeyin nazarlara arzettiği ve edeceği manzara-i melekût, Allah'ın vahdaniyyetine ve âyât-ı Kur'ân'ın nâtık olduğu şuûnât-ı Rubûbiyyetine şahid olduğuna ne şüphe? **Onlar, buna bir bakmadılar mı?** وَ atf-ı nazar edip düşünmediler mi? ki, أَنْ **şöyle bir tehlike vardır:** عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ **Olabilir ki, kendilerinin eceli yaklaşmıştır.** Başlarına kıyamet kopmak üzeredir. فَبِاَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ **Artık bundan** (bu âyetleri tekzib ettikten veya ecelden sonra) **hangi söze inanacaklar?**

Resûlüm يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ **sana, o saatten soruyorlar,** اَيَّانَ مُرْسٰيهَا **ne vakit demiri atılacak?** Yâni kıyametin vuku' ve sübutu ne zamana mukarrer? Bir rivayete göre Yahudîler'den bâzıları, Hısl ibn Ebu Kuşeyr ve Şemuyil ibn Zeyd gelmişler. Resulüllah'ı bir imtihan için: "Ya Muhammed, eğer sen nebi isen, bize kıyametin vaktini haber ver. Çünkü biz, onu biliyoruz. Doğru söylersen sana iman edeceğiz." demişler ve şayet bir vakit söylerse tekzib edeceklermiş. Bu âyet nâzil olmuş. Diğer rivayette Kureyş'ten bâzıları gelmişler: "Ya Muhammed, seninle bizim aramızda bir karabet var, buna binaen bize (yâni suret-i hususiyyede lütfen) onun vaktini anlat" demişler, nâzil olmuş. Bunun mecmuundan şu anlaşılıyor ki, ikisi de olmuştur. Ve âyette iki kerre يَسْـَٔلُونَكَ buyurulması da buna işaret denebilir. ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O göklerde ve yerde** (yukarılarda ve aşağıda, yükseklerde ve alçakta, âfakta ve enfüste) **ağır geldi.** Ağırlığı hepsinin tahammülünden hariç. Onun şiddetine ne yer dayanabilir ne gökler. Onun vakti vaktine keşfindeki hevle ne ehl-i sema dayanabilir ne ehl-i arz. Kıyameti vakti vaktina keşf-ü ta'yin mes'elesi o kadar ağır bir mes'ele ki, bunu, Allah'dan başka bilen bulunamaz. لَا تَأْتِيكُمْ اِلَّا بَغْتَةً **"O size bağteten gelecek"** يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا **Sanki sen,** (bunu pek çok mevzu'-ı bahs etmiş, ısrar ve i'tina ile tetebbu ve istiksâda bulunmuşsun, uzun uzadıya sora sora öğrenmiş olman veya bir peygamber olduğundan dolayı her halde bilmen lâzım geliyormuş da) **bundan künhüyle haberdar imişsin** veya bunu bildirmek lûtfunda bulunabilirmişsin veya bununla ferahlanırmışsın **gibi sana soruyorlar.** قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ **"De ki: "O'nun ilmi ancak Allah'ın nezdindedir."** وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ **Velâkin nâsın ekserîsi bilmezler,** yâni ehl-i ilim değildirler. Bu mes'eleye ilim ancak ind-i İlâhî'de olduğunu bilmezler de beşerin dahi bilebileceği şeylerden zannederler, sorarlar ve "kıyamet ha bugün yarın kopacak, yok daha kopmayacak, arzın tebeddülüne, şemsin tekvirine, semavat-ü arzın dürülüp bükülmesine milyonlarla sene vardır. Veya bunların hiç birinin aslı yoktur" gibi lâflar eder

---

Şuûnât: Keyfiyet, emirler. **Hevl:** Korku, korku verici, dehşet. **İstiksâ:** Bir şeyi inceden inceye araştırma.

dururlar. قُلْ لَا اَمْلِكُ لِنَفْسِى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا **De ki: "Ben, kendi kendime ne bir menfaat, ne de bir zarar yapmaya mâlik değilim.** اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ **Allah'ın dilediğinden başkasını yapamam.** وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ **Ve eğer ben, kendi kendime gaybı bilir olsa idim,** لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ **daha çok hayır yapardım.** وَمَا مَسَّنِىَ السُّٓوءُ **Ve bana o sû', o dokunabilen elem-ü zarar dokunmazdı."** Yâni hâlim şimdiki gibi bir beşer, bir âbid hali olmazdı, rabb olmam lâzım gelirdi. Bu ise, muhaldir. اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ **Ben, başka değil, ancak bir nezîr ve iman edecek her hangi bir kavim için bir beşîr ve müjdeciyim.** İnzar ve beşaret için gönderilmiş bir abd-i mürselim, hâşâ rübubiyyet dâvasında değilim. Demişlerdir ki, ilim başka, kudret başkadır. Yalnız ilim, nefsinden her zararı def'a kâfi değildir. Binaenaleyh gaybe ilim Rubûbiyyeti de istilzam etmez ve buradaki, «اَلسُّٓوءُ» den murad, ilim ile def'i mümkün olan zarar mânâsınadır. Lâm, cinse değil, ahde mahmuldür. Ve nitekim, "mâ messeni sûun" buyurulmamıştır. Bu bir cihetle doğrudur. Fakat burada şuna dikkat lâzım gelir ki, mevzu-ı bahis, bütün gaybe ilimdir. Bütün gaybı bilmek ise, vacib ve mümkün hepsini bilmektir ki, bunda mümkün olan her şeyi yapabilmeyi bilmek de dahildir. Yâni linefsihi, kendi kendine kendi illiyyetiyle bütün gaybe ilim, vücûb-i vücudu ve kudret-i mutlakayı da müstelzimdir.

Şimdi burada mîsak-ı fıtratın ve işhad-ı nefsin biraz daha izâhı sadedinde sûrenin âhirini evveline bir nev'-i tafsil ile rabt ve hatimeten, makâsıd-ı sûreyi bir telhis siyakında buyuruluyor ki:

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ

مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا

تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَف۪يفًا فَمَرَّتْ بِه۪ۚ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا

لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا

صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ ف۪يمَٓا اٰتٰيهُمَاۚ فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا

يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ

أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ

اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِن كُنتُمْ

صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا

أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا

قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا

أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿١٩٧﴾ وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا

وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾ خُذِ الْعَفْوَ

وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ

مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

إِنَّ

الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ
مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾ وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾
وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى
إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾ وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا
لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾ وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ
تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ
لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

Meâl-i Şerifi

189- O, O'dur ki, sizi bir tek nefisten yarattı, eşini de ondan yaptı *ki*, gönlü buna ısınsın. Onun için vaktaki bunu derâğûş eyledi, bu hafifçe bir hamlin hâmili oldu. Bir müddet bununla geçti, derken ağırlaştı. O vakit ikisi, bir kendilerini yetiştiren Allah'a şöyle dua ettiler: "Bize yaraşıklı bir çocuk ihsan ederken yemin ederiz ki, elbet şükreden kullarından oluruz."

Derağûş: Kucakta, kucaklamak, cinsî ilişkide bulunma.

190- Fakat Allah, kendilerine yaraşıklı bir çocuk verince erkeği, dişisi tuttular O'na vergisi üzerinde bir takım şerikler koşmağa başladılar. Allah ise, onların koştukları şirkten müteali.

191- O'na, o hiç bir şey yaratamayan ve kendileri yaradılıp durmakta bulunan mahlûkları mı şerik koşuyorlar?

192- Halbuki onlar, onların imdadına yetişemezler, hattâ kendilerini bile kurtaramazlar.

193- Ve eğer siz, onları doğru yola çağıracak olsanız size uymazlar. Ha onları çağırmışsınız yaki samıtmişsiniz aleyhinizde müsavi gelir.

194- Çünkü Allah'dan başka taptıklarınızın hepsi sizin gibi kullardır. Eğer dâvânızda sadıksanız haydi onlara çağırın da size icabet etsinler.

195- Ya onların yürüyecek ayakları veya tutacak elleri veya görecek gözleri veya işidecek kulakları var mı? De ki: "Haydin, çağırın şeriklerinizi, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun da elinizden gelirse bana bir lâhza bile göz açdırmayın."

196- Zira benim velim O kitâb indiren Allah'dır ve O hep salih kullarına velilik eder.

197- Sizin O'ndan maada taptıklarınız ise, ne size yardım edebilirler, ne de kendilerine yardımları dokunur.

198- Siz onları doğru yolu göstermeğe çağıracak olsanız duymazlar. Ve görürsün onları sana bakıp duruyorlardır da görmezler.

199- Sen, afiv yolunu tut, urf ile emret ve kendilerini bilmezlerden sarf-ı nazar eyle.

200- Her ne zaman da Şeytan'dan bir gıdık seni gıdıklayacak olursa, hemen Allah'a istiaze eyle, o şüphesiz Semi'dir Âlîm'dir.

201- Her halde Allah'dan korkanlar, kendilerine Şeytan'dan bir tayf iliştiği zaman bir tezekkür ederler, derhal basiretlerine sahib olurlar.

202- Şeytanların ihvanı ise, onlar bunları dalâle sürükler, sonra da yakalarını bırakmazlar.

Urf: İhsan, örf.

203- Ve sen, onlara bir âyet getirmediğin zaman: "Derip toplasa idin a." dediler. De ki: "Ben, ancak Rabbım'dan bana ne vahiy olunuyorsa ona ittiba' ederim. Bütün bu Kur'ân, Rabbınız'dan gelen basiretlerdir ve iman edecek bir kavm için bir hidayet ve rahmettir."

204- Kur'ân okunduğu zaman da, hemen onu dinleyin ve susun gerek ki, rahmete erdirilirsiniz.

205- Hem de sabahleyin ve akşamları içinden tazarru' ile gizlice ve cehrin mâdunu sesle Rabbın'ı zikret de gafillerden olma.

206- Zira Rabbın'ın yakınında olanlar, ibadetinden istikbar eylemezler, O'nu hep tesbîh ederler, hem yalnız O'na secde ederler.

هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ **O Allah, O Halik'tır ki, sizi tek bir nefisten halk etti.** Yâni siz, شَيْئًا مَذْكُورًا (*"o anılır bir şey olmadı."* İnsan-76/1) değil idiniz, yoktunuz ve hiç biriniz hiçten kendi kendinize olmadınız. Her biriniz ibtida bir nefisten bir zürriyyet olarak yaratıldınız. Hiç birinizin bizzat iki babası da yoktur, iki benliği de. Ferd ferd, kabîle kabîle, ırk ırk hepiniz bu suretle bir insan nefsinden halk olunmuş bir sülâle bir silsile, bir nev'i mahlûksunuz. İşte sizi böyle kemmiyyet ve keyfiyyetinizle ölçüp biçip yaratan kadir Halik'tır ki, O bütün gaybı bilen Allah'dır. Allah, evvelâ bir nefis, bir beşer, bir Âdem nefsini ve ondan da sizi halk etti, hepinizi nev'-i vahid yaptı.

Görülüyor ki, "nefs-i vahide" nekredir. Bir ferd-i münteşire delâlet eder. Binaenaleyh evvel emirde insanın mebde-i nev'îsi olan nefs-i Âdem'e sadık olmakla beraber münteha i'tibariyle muhatabların sunuf ve efradına nazaran bir zürriyyet babası olan her ferd-i nefse de bilmünavebe sadıktır. Yâni kıssa yalnız mazideki Âdem değil, haldeki vakıaları da bilmünavebe irae eder. [Sûre-i Nisâ'nın başına bakınız.] Bunun için kıssanın evvelâ Âdem ve Havva'nın birşahıs hallerinde de şamil iken sonu evlâdlarının şirk halini tasvire müntehi olacaktır. Ve nitekim bu sebeble bu nefs-i vahideden murad, Kureyş'in atası olan Kusayy olduğu da söylenmiştir ki, kıssanın Kureyş müşriklerine suret-i tatbikıdır.

Hasılı ey Kureyş, ey kabail-i Arab, ey Arab-ü Acem, ey urûk-i beşer, ey Âdem evlâdları, Allah; sizin hepinizi bir sülâle, bir cins, bir cem'iyyet, bir ümmet olmak üzere bir nefisten, bir tıynet ve ruhtan yarattı. Şimdi siz: "Biz, bir nefisten değil, iki nefisten, bir baba ile bir anadan bir Âdem nev'iyle, bir de

onun eşi olan Havva nev'inden yaratıldık" mı? diyeceksiniz, doğru. Fakat وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا **O, o nefsin eşini de ondan kıldı.** Nefs-i Âdem veya nefs-i beşerî veya nefs-i insanî denilen o bir tek nefsin eşi olan dişisini, Havva nev'ini de ondan yaptı ve onun cinsinden kıldı. Aynı bir nefisten cüz'ü veya şakikı olarak hem erkek hem dişi yarattı. Ittırad-ı tabiat kaidesinin hilâfına olarak aynı menşe'den ikinci bir nev'i halkedip öbürüne çift, eş yaptı ve bu suretle onun eşini de kendi cinsinden kıldı. Erkekleri Âdem'den insandan yapıp da, kadınları başka bir menşe'den bir hayvan yapmadı. İnsanın eşini, yine insandan yaptı. Binaenaleyh erkek bir nev'i insan, kadın bir nev'i insan olmakla beraber ikisi de bir cinstendir. İkisi de insan, ikisi de beşerdir. Ve biri diğerinin mütemmimi, eşidir. وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا (*"kendilerinizden zevceler de verdi ..."* Nahl-16/72) Ve binaenaleyh erkeğiniz ve dişinizle siz, iki nefisten değil, bir nefis cinsindensiniz. Allah, onun eşini de ondan onun cinsinden kıldı ki, لِيَسْكُنَ اِلَيْهَا **o erkek nefis, o dişi eşine sükûn etsin için.** Onda kendinden bir misâl görüp onunla isti'nas etsin ve beyinlerinde izdivac-ı tashih ile heyecanını teskin edecek bir itmi'nan bulsun da ondaki emanet, bunda karar kılsın. Bunun içindir ki, ba'de'l-izdivac aralarında meyl-ü sükûn bulunmadığı ve buğz-u nefret kaim olduğu zaman, talâk meşrû olmuştur. Zira hükm-i İlâhî'de zevciyyeti musahhih olan bu meyl-ü sükûndur. Bir nefisten erkek ve dişi nevileri bu hikmetle yaratıldı da erkeğe, dişi tezvic edildi. Bunun üzerine فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا **vaktâ ki erkek, dişisini gaşye girişti** حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفًا **kadın hafif bir hamil yüklendi.** Bir nutfe alıp bir zürriyete hâmil oldu. فَمَرَّتْ بِهِ **Bununla bir müddet gitti,** derken ağırlaşmaya başladı. فَلَمَّا اَثْقَلَتْ **Vaktâ ki, hâmile ağırlaştı.** Vaz'ı takarrüb etti, o vakit Allah Teâlâ'nın eser-i Rubûbiyyetini açıktan açığa hissettiler ve bunun sonu iyi de, kötü de olabileceğini ve bu ağırlığın bir ni'met de, bir felâket de olmak ihtimalini sezdiler ve bütün te'sirin Allah'dan olduğunu anladılar. Hâsılı اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ mazmununu nefislerinde müşahede eylediler de دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا **ikisi de, Rabları Allah Teâlâ'ya dua etti-ler:** لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا **"Ahdimiz olsun ki ya Rabbena, eğer Sen bize bir salih,** yaraşıklı, hilkati düzgün, hayata ve kendi cinsimizden tenasüle elverişli her hangi bir **nesil ihsan edersen** لَنَكُونَنَّ **biz** (Baba, ana ve gelecek evlâd ve ensalimizle hepimiz) **mutlak ve muhakkak,** مِنَ الشَّاكِرِينَ **şâkirînden,** ni'metlerine şükrü haslet edinen kullarından **olacağız" dediler.** Böyle bir tezekkür ve taahhüd altına girdiler. Bu hal, Âdem ve Havvâ'da böyle olduğu gibi izdivac-ı sahih ile izdivac etmiş olan her baba ve ananın da vaz'-ı hamlin takarrüb ettiği

---

Gaşy: Kendinden geçme, bayılma.

ağırlık sırasında hissettikleri neş'e ve telâş içinde duyup besledikleri bir azimdir. Fakat maba'di böyle değildir.

فَلَمَّا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا **Sonra Allah Teâlâ vaktâ ki, o babaya anaya bir salih nesil verdi.** Dilekleri gibi sağlam ve müstaid bir çocukları oldu, büyüdü, salâhı bilfiil tebeyyün ve tahakkuk etti, tenasül etti, evlâdları oldu ve bunlardan da babalar analar yetişti. O zaman o ilk ananın, babanın evlâdları veya torunları bulunan ve onların makamına kaim olup ana, baba olan erkek ve dişi çiftleri, جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰيهُمَا **Allah'ın kendilerine verdiği evlâda, O'na bir takım şerikler koşmaya başladılar.** Kâh bir tabiati teşrik ettiler. Meselâ, çocuklarının hârisin, bir hars tabiatinin, bir hars ma'budunun kulu addettiler ve kâh kevâkibi teşrik ettiler. Meselâ, güneşin kulu, Abd-i Şems yâd ettiler ve kâh asnam ve evsanı teşrik ettiler, Abdü'l-lât, Abdü'l-uzzâ dediler. Esasen cins-i vahid, ümmet-i vahide olan insanları, bu suretle ecnas-ı muhtelife haline getirdiler. وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّا اُمَّةً وَاحِدَةً (*"İnsanlar bir tek ümmetti, sonra ihtilâf ettiler, eğer Rabbından ezelde bir kelime sebketmiş olmasa idi o ihtilâf edip durdukları şeylerde şimdiye kadar beyinlerinde hüküm verilmiş bitmişti."* Yunus-10/19 ayetinin tefsirine bakınız.) Hâsılı fıtrat-ı ûlâda şirk yoktu, sonradan uyduruldu. Bununla beraber o kadar da eskidir ki, Âdem ve Havvâ'dan başlamış bir zenb-i aslî zannettiler. فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ **Anlaşıldı ya Allah, müşriklerin şerîk tuttukları şeylerden ne kadar müteâli, işrâklerinden ne kadar münezzehtir.** Bervech-i bâlâ ahkâm-ı kudreti, âsar-ı ni'meti tafsil olunan Hâlik Teâlâ'nın ulüvv-ü vahdaniyyeti ne kadar zahir ve beşerin fıtrat-ı asliyyesinde ne kadar bâhirdir. Yukarıdaki tesniyelerden sonra burada cemi' sigasiyle «يُشْرِكُونَ» buyurulması, şirkin faillerinde izah ettiğimiz istihdama bir işareti muhtevi olduğundan gaflet edilmemelidir. Öyle bir, Hâlik-ı Zîşan'a karşı اَيُشْرِكُونَ مَا **onları mı şerik koşuyorlar ki,** لَا يَخْلُقُ شَيْئًا **bir şey halketmez,** hiç bir şeyin hâlikı olamaz; وَهُمْ يُخْلَقُونَ **kendileri ise mahlûkturlar,** halk olunur dururlar. وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا **Hem de ne onlara,** yâni tapanlarına, **bir nusrat edebilirler,** وَلَا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ **ne de kendilerini kurtarırlar.** Hâlik'a şerîk tutup ma'bud ittihaz edilen o mahlûklar, o putlar, o putperestlere nusrat etmek, başlarına gelecek felâketi def'edebilmek şöyle dursun, kendilerini bile müdafaa edemez, taarruzdan kurtaramazlar. Ma'bud ise, kendi zatında taarruz olunması mümteni' ve ibadına nusrat etmeye kadir olmalıdır. Onların nusrat edebilecek bir metbu' olabilmeleri şöyle dursun ey müşrikler, وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى **siz onları hidayete da'vet edecek, doğru, sevab bir maksada çağıracak olsanız,**

Bervechibâlâ: Yukarıda olduğu gibi.

لَا يَتَّبِعُوكُمْ size ittiba' etmezler. Ne arkanızdan yardım ederler, ne de dualarınıza icabet ederler. سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ **Onlara karşı ha dua etmişsiniz, ha susmuşsunuz müsavidir.** Çünkü, اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **sizin Allah'dan başka yalvarıp durduklarınız hiç şübhesiz** عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ **sizin emsâliniz kullardır.** Yâni sizin gibi akılsız, şuursuz heyakil-i memlûkedir. Bu ta'bir müşriklerin kendileri gibi memlûk bir takım insanlara taptıklarını da iş'ar edebilirse de, asıl murad bu değil, kendilerinin, taptıkları asnam ve evsan gibi camidât makûlesine benzediklerini başlarına vurmaktır ki, bunu, şu tavzih eder. ... اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا **"Ya onların yürüyecek ayakları veya tutacak elleri veya görecek gözleri veya işidecek kulakları mı var?"** ilh...

Ya Muhammed, قُلْ **"Sen, o müşriklere de ki:** اُدْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ **"Haydi bütün şeriklerinizi çağırınız,** ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ **sonra hepiniz bana ne hile kurabilirseniz kurunuz ve bana bir lâhza mühlet de vermeyiniz."** Yâni bence hiç ehemmiyyeti yoktur. Çünkü:

اِنَّ وَلِيِّـيَ اللّٰهُ **"Her halde benim velim, nasırım, halâskârım Allah'dır.** الَّذ۪ي نَزَّلَ الْكِتَابَ **O ki, bu Kitâb'ı indirmektedir."** Sizin hiç bir şey yapamayacağınızı ve kendisinin bana velâyet-ü nusratını bildirmektedir. وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِح۪ينَ **"Ve bütün salihlere o veli ve sahib olur.** وَالَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ **Sizin, O'ndan başka yalvardıklarınız ise,** لَا يَسْتَط۪يعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ **ne sizi kurtarabilirler, ne de kendilerini kurtarırlar.** وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَسْمَعُوا **Ve siz, onları hüdâya** (doğruluğa veya her hangi bir ihtiyacınızda doğrudan doğru halâsa veya rehber-i hakka) **da'vet ederseniz işitmezler.** Ey muhatab, وَتَرٰيهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ **"ve sen onları sana bakıyorlar görürsün,** وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ **halbuki onlar görmezler."** Karşılarındaki mevcûd ve meşhûde ya bâsıraları yoktur, ya basiretleri. "Keşşâf" gibi bâzı müfessirîn, bu beyanatın da evvelki gibi yalnız asnama dair olduğuna zahib olmuşlar ve demişlerdir ki: Putlarına cevahirden, boncuktan göz manzarası veren şeyler takıyorlardı. Bu takdirde ise, âyette bir tekrar şaibesi bulunmuş olacağından evvelkinin sırf takri', başa vurmak, ikincisinin de taabbüdü caiz olanla olmayanı fark ettirmek siyakında bulunduğunu söylemişlerdir. Fakat doğrusu âyette asla tekrar yoktur. Çünkü müşriklerin şürekâsı, sade camid putlardan ibaret değildir. عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ (*"sizin gibi kullardır."* Arâf-7/194) de ihtar olunduğu üzere evvelki kısım asnam-ı câmide nokta-i nazarından, bu kısım da müşriklerin perestiş ettikleri rüesası nokta-i nazarındandır. Ve filhakika

---

Bâsıra: Göz kuvveti ile gören. **Takri':** Azarlama, başa kakma.

Mücâhid, Hasen-i Basrî ve Süddî buradaki ted'ûhüm, "hüm", "hüm" zamirleri küffara aid olduğunu söylemişlerdir ki, zâhir olan da budur. Bunlar hakkında, "işitmez görmezler" buyurulması da kulaklarına, gözlerine girmez demektir. Bu noktada biz, bir mânâ daha duyuyoruz ki, şudur: Allah'dan başka perestiş edilen şeylerin hiç birisi karşısında kendine perestiş eden bir abdin nefsinde çalkanan ıztırabatını, gönlünden geçen arzu ve ümidleri işitmez görmez. Bir hasta yatar, kıvranır, karşısına bütün sevdikleri toplanır, ona bakarlar. Fakat onun nefsinde neler çektiğini ve gönlünden neler söylediğini olduğu gibi ne işitirler, ne görürler, ne de bütün mânâsiyle bir imdad edebilirler. Binaenaleyh karşılarındaki bir mevcûd ve meşhûdu hakikaten semî' ve basîr değildirler. İşte Allah'dan başka perestiş edilenlerin hali budur. Bu cihetle hepsi asnam hükmündedir. Hiç birinden doğrudan doğru bir istimdad mümkün değildir. Allah ise, Semî', Basîr, Allâmü'l-Guyûb'dur. Bunun için Allah'dan maadasına taabbüd boştur, bâtıldır, hiçtir. Allah da, her şeyin Rabbı olmakla beraber ehl-i salâha, isti'dad-ı fıtrîleri bozulmamış olan iman ve hüsn-i hal sahiblerine dost olur. Onun için şirk âdetinin örf-i fıtratte ve fıtrat-i ukûlde nasıl münker olduğu bedahet derecesinde isbat edildikten sonra, salâh-ı ekmeli ve bütün mekârim-i ahlâkı cami' olan şu âyetle Resulullah'a buyuruluyor ki:

خُذِ الْعَفْوَ **Afvi ahzet.** Halk ile muamelende evvelâ sühuleti iltizam et, nâsın ef'alinden sana sühuletle gelenleri al ve onlara sühulet olanları yap, kendilerine zor gelecek, zorluk verecek şeyleri isteme, teşdid-ü tazyik tarafdarı olma. Sâniyen, afiv hasletini tut, herkesin günahına bakma, kusur afvetmek şiarın olsun. Sâlisen, vergi alacağın zaman halka zorluk vermeyecek surette ve havâic-i zaruriyelerinden fazla olan emvalden al وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ **ve örf ile emreyle.** Yâni afvi ahzedeyim derken emri terketme, fakat emredeceğin zaman örf ile emret, emrettiğin fiil örf olsun, Kitabullah'da veya kendini bilir zevi'l-ukul nezdinde *ma'ruf*, yâni yapılması lâzım ve vücudu ademinden hayırlı olduğu i'tiraf edilir güzel, müstahsen bir fiil bulunsun.

MA'RUF

URF, ÂRİFE, MA'RUF كُلُّ امْرٍ عُرِفَ انَّهُ لَا بُدَّ مِنَ الاتْيَانِ وَانَّ وُجُودَهُ خَيْرٌ مِنْ عَدَمِهِ *"Her emir örftür. Şüphesiz ki örf, mutlak yapılması gereken ve varlığı yokluğundan hayırlı olan şeydir."* ta'bir-i âharlae فِعْلٌ جَمِيلٌ مُسْتَحْسَنٌ *"Güzel ve faydalı olan her iş"* demektir. Örf مَا يَتَعَارَفُهُ النَّاسُ diye de ta'rif edilir ki, nâsın tearüf eder, yâni yekdiğerine karşı tatbikini mütekabilen tanır, hüsn-i telâkki eder, vücubunu veya cevazını, lüzumunu veya hüsnünü i'tiraf eyler, ürküp, "böyle

şey mi olur?" diye redd-ü inkâra kalkışmaz oldukları şey demektir. Bu da, öbür mânâlarda dahil ise de, onlardan ehastır. Burada, şu iki nokta-i mühimmeden gaflet etmemek iktiza eder. Birincisi, örf ile emretmek demek, "her örf, her ma'ruf me'murünbihtir, emredilmesi vacibdir" demek değildir. Yâni her emir, bir ma'ruftur. Fakat her ma'ruf, me'murünbih değildir. İkincisi, nâs beyninde şayi' olmuş iyi, kötü her şey, her âdet, örf demek değildir. Cehalet ve dalâlet veya cebr-ü idlâl ile şayi' olmuş, alışılmış bir takım kötü âdetler vardır ki, hadd-i zatında bâtıl ve çirkin ve nehy-ü ibtal olunması lâzım münkerattandır. Ve hattâ bunların bir çoğu sahiblerinin nazarında bile münkerdir. Kendi nefislerine tatbikini hoşlanmaz, inkâr ederler.

Yukarıdan beri Kur'ân'da zikr-ü beyan edilegeldiği üzere kâfirlerde, fasıklarda, zalimlerde âdet olmuş daha nice seyyiat ve hepsinin başında şirk ve küfür âdeti vardı ki, Peygamber, bunlarla emre değil, nehy-ü ibtali için mücahedeye memur buyurulmuştur. Binaenaleyh yukarıdan beri bütün bu fenâ âdetlerin takbih-ü nehyinden ve nihayet şirk âdetinin bervech-i bâlâ örf-i fıtratte ve ma'rifet-i hakta münker bulunduğu isbat olunarak ibtalinden sonra وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ (*"örf ile emret."* Arâf-7/199) buyurulurken örfün, mücerred âdet demek olabileceğini zannetmek galat olur. Her ma'ruf, me'murünbih olmadığı gibi her âdet, örf değil, her örf de âdet değildir.

Örf, mârifet ve i'tiraf ile alâkadar olduğu cihetle «وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ» şunu da iş'ar eder ki, emrolunacak şey, ya emr olunur olunmaz fıtraten i'tiraf olunacak bir şey olmalı, hadd-i zatında ma'ruf bulunmalıdır veyâhud evvelâ suret-i umumiyyede bir ta'rif olunup ba'dehu emredilmelidir. Nâsın havsala-i ma'rifetine girmeyen ve girmek ihtimali bulunmayan şeyler emredilmemelidir. Nitekim Kur'ân'ın başında Fâtiha ve Sûre-i Bakara'nın evveli ile en mühim maarif-i asliyye ve ta'rifat-ı umumiyye yapıldıktan sonradır ki, ilk emir, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ (*"Ey insanlar! O sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan Rabbinize kulluk ve ibadet ediniz."* Bakara-2/21) hitabiyle verilmiştir. Kezalik Mekke'de nâzil olan sûrelerle maarif-i diniyye-i İslâmiyye'nin fıtrî olan esasat-ı imaniyesi ta'rif edildikten ve bu suretle vicdan-ı ehl-i imanda bir örf-i şer'î husule geldikten sonradır ki, ahkâm ve evâmir-i mufassala, Medine'de nâzil olan sûrelerle varid olmuştur. Hasılı bir emir, esasen bir hüsnü mutazammın veya müstelzim olmalıdır. Ve emrolunan fiil ne derece ma'ruf olursa o emir zâhir ve bâtında o derece nâfiz olur. Umumî olan emirler de umumun seviyye-i ma'rifetine göre olmalıdır ki, sû-i telâkkiye uğramasın, sühuletle kabil-i kabul olsun da redd-ü

inkâra ve tazyik-u teşdide sebeb olmasın. Bu âyet, ilm-i ahlâk ve teşri-ü siyaset nokta-i nazarından o kadar cem'iyyetli bir düsturdur ki, dekayık ve tefriatını ta'dad ve ihsâ mümkün değildir.

Buna karşı o müşrikler gibi cahillik edenlere gelince: وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ **"Cahillerden başını çevir,"** o kendini ve Rabbını bilmez cahillerin ne sefilâne sözlerine mücadeleye, ne sefîhâne fiillerine mukabele-i bil'misle kalkışma. Bütün mekârim-i ahlâkı cami' olan bu âyetin bir tefsiri gibi olmak üzere cevamiu'l-kelîmden olan şu hadîs-i kudsî de varid olmuştur: اَفْضَلُ الْفَضَائِلِ اَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِىَ مَنْ حَرَمَكَ وَتَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ ***"Faziletlerin en yükseği, seni kat'edeni vasıl ve seni mahrum edene ata ve sana zulm edeni afveylemektir."*** Rivayet olunmuştur ki, bu âyet-i kerime nâzil olunca Aleyhissalâtü vesselâm: كَيْفَ يَا رَبِّ وَالْغَضَبُ مُتَحَقِّقٌ ***"Nasıl ya Rabbi, gadab, mütehakkik iken"*** Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr: 3/ 631) demekle şu nâzil oldu:

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ **"Ve şayet Şeytandan bir gıcık seni gıcıklayacak olursa,"** yâni seni emrolunduğunun hilâfına sevk etmek için kızdırmak veya diğer bir suretle tehyic etmek isteyecek, Şeytanî bir tahrik karşısında bulunacak olursan, onun şerrinden فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ **hemen Allâh'a** sığın. Allah'ın ni'metinin büyüklüğünü ve ıkabının şiddetini düşünüp hıfz-u inâyetine iltica ederek gönlünden veya dilinle gönlünle istiaze et. اِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **"Muhakkak ki, Allah Semi'dir," kavlen istiâzeni işidir. "Alîm'dir, kalben istiazeni bilir.** اِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا **Mütteki olanlar,** اِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ **kendilerine Şeytandan bir tayf, cüz'î bir eser-i hayal dokunduğu vakit,** تَذَكَّرُوا **her halde tezekkür eder, Allah'a istiâzeyi hatırlarlar** فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ **ve hemen gözlerini açarlar."** Hata noktasını ve Şeytanın hilesini görür, ihtiraz ederler. Bu âyet, Resulullah'a olan bu hitabatın bütün mü'minlere hitab-ı âmm olduğuna bir tenbihi ihtiva eder. وَاِخْوَانُهُمْ **"Şeytanların ihvanı olanlar,"** yâni gizli şeytanların kardeşleri, enisleri olan ins şeytanları ise, يَمُدُّونَهُمْ فِى الْغَىِّ **"onlara, o cin şeytanlarına iğvâda medded ederler,** ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ **sonra da kısamaz, müttekiler gibi kendilerini çekemezler."** Binaenaleyh şeytanlara kapıldıkça kapılır, aldandıkça aldanır, saptıkça sapar, gayy-ü helâke dalar giderler.

Nitekim وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ **Sen, onlara bir âyet getirmediğin vakit,** bâzan vakı' olduğu üzere vahiyde bir fasıla olduğu zaman o ihvan-ı şeyatîn قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا **"Derse idin a; derip toplayamadın ha"** derler. Ki, böyle demekle

---

Mekârim: Keremler, iyilikler. **Cemamiu'l-Kelîm:** Lafızları az, mânâları çok kelâmlar. **İhtiraz:** Sakınma, çekinme. **İğva:** Azdırma, baştan çıkarma.

diğer âyetleri de Peygamber'in şuradan, buradan kendi hesabına toplayıp kendi tarafından söylemeye çalıştığı bir kelâm imiş gibi göstermek ve nübüvvete ta'riz eylemek isterler. Bu ise, Şeytandan bir tayf-ı hayale, bir nezga misâldir. **قُلْ "Resûlüm sen, deki: إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي "Ben hiç bir şeye değil, ancak Rabbımdan bana vahy olunana ittiba' ederim." هَذَا "Bu Kur'ân-ı Kerim بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ Rabbınızdan basîretlerdir."** Tıpkı kalblerde hakkı görmeye, doğruyu idrak etmeye medar olan basîretler gibi Rabbınızın mevhibesidir. **وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ Ve iman edecek olan her hangi bir kavim için bir hidayet rehberi ve bir rahmettir."** Binaenaleyh hürmetsizlik etmeyin, inanın. **وَ "Ey mü'minler, hattâ ey insanlar, إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ Kur'ân kıraat edildiği vakit,** namazda veya hutbede veya her hangi mecliste, **فَاسْتَمِعُوا لَهُ hemen kulak verip, onu dinleyin وَأَنْصِتُوا ve ağzınızı tutup susun ki, لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ rahmete erdirilmeniz me'mul olsun."** Zira susmak, iyi dinlemeye, iyi dinlemek basîrete, basîret iman ve amele, iman ve amel de rahmet ve ni'met-i İlâhiyye'ye sebeb ve tariktir.

Görülüyor ki, bu "istima' ve insat" emirleri, kıraata terettüb ettirilmiştir. Kıraat ise, bir lisan fiil-i ihtiyarîsidir ki, âkıl ve natık bir insanın ağzından mehâric-i mahsusaya i'timad ile çıkan ve kasd-ü fehmine iktiran eden savtiyle yapılır. Ve nitekim Cibrîl'in fiili bile kıraat değil, bir ikra, yâni kıraat ettirmektir. Fiil-i İlâhî de, tenzil ve halk-ı kıraattır. Binaenaleyh gayr-i âkılden ve camidattan sadır olan savtlara kıraat denilemeyeceği gibi, sadadan yâni savtın aksinden hasıl olan fiile de, kıraat denilmez. Bunun içindir ki, fukaha bir kıraatın aksinden hasıl olan sada-yı mün'akise kıraat ve tilâvet hükmü terettüb etmeyeceğini ve meselâ secde-i tilâvet lâzım gelmeyeceğini beyan etmişlerdir. Bir kitabı sessiz mütalaa etmek, kıraat etmek demek olmadığı gibi, çalan veya çınlayan mün'akis bir sadayı dinlemek de bir kıraat dinlemek değil, bir çalma ve çınlama dinlemektir. Şu halde Kur'ân okuyan bir kariin sadasını aksettiren gramofondan veya radyodan gelen savt veya sada, bir kıraat değil, bir kıraatın aksi ve tayfıdır ve bunlara istima' ve insat emrinin hükmü terettüb etmez. Yâni dinlenmesi, susulması vacib olan Kur'ân, çalınan Kur'ân değil, kıraat olunan Kur'ân'dır. Maamafih istima'ı vacib veya müstehab olmamaktan istima'ı gayr-i caiz, adem-i istima'ı vacib olmak lâzım gelir de zannedilmemelidir. Zira Kur'ân'ı çalmak başka bir fiil, çalınan Kur'ân'ı dinlemek de başka bir fiildir. Kur'ân'ı çalmak, çalgılar meyanına koymak şâyân-ı tecviz olmayan bir fiil bu-

---

Tayf: Hayal. **Nezf:** Gıcıklama. **Me'mul:** Umulan, ümid edilen. **İstima':** Dinlemek, kulak vermek.

lunduğu zâhirdir. Nitekim Kur'ân okumak bir kurbet olduğu halde, muhill-i ta'zim olan yerlerde okumak bir kabahattir. Fakat okunmuş bulunursa istima'ı kabahat değil, adem-i istima'ı kabahat olur. Meselâ, hamamda Kur'ân kıraat eden günaha girer, bununla beraber okunduğu takdirde dinlememek de sevab değildir. Bunun gibi bir aks-i sada ile çınlayan, kezalik bir gramofon, veya radyoda çalınan bir Kur'ân in'ikasını dinlemek bir vazife değildir diye dinlememek vazifedir gibi de zannedilmemelidir. Zira bu kıraat değilse de bir şübhe-i kıraattir. Çünkü kelâm-ı nefsîye dâldir. Binaenaleyh istima'ı kıraat gibi vacib veya müstehab değilse de, lâakal caizdir, evlâdır ve hattâ ona da hürmetsizlik etmek gayr-i caizdir. Öyle bir hal karşısında bulunan bir müslüman, lâyık olmayan yere konmuş bir Kur'ân sahifesi karşısında bulunuyormuş gibidir ki, ona karşı lâübalîlik etmemesi ve elinden geldiği kadar onu, oradan alıp lâyık olduğu bir yere kaldırması vazife-i diyaneti iktizasındandır.

İşte ya Muhammed, onları söyle وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ "ve nefsinde Rabbını zikret. تَضَرُّعًا وَخِيفَةً Bir tazarru' suretiyle ve bir nev'i havf ile," yalvararak ve korkarak, kalben ve fikren وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ ve cehrin mâdûnunda bir kavl ile, yâni sırrın fevkında ve kendin işitecek kadar kıraat veya dua veya sair ezkâr-ı kavliyeden müfred veya mürekkeb bir lâfz ile mütekellim olarak lisanen ve hüsn-i tefekküre mani' olmayacak bir surette بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ "sabahları ve akşamları," böyle nefsinde Rabbını zikretmeyi vird et, وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ "ve gafillerden olma." Kalbin daima uyanık ve zikrullahda daim olsun.

Nefs-i insanîde ruh ile bedenin pek acîb bir alâkası vardır ki, vicdan-ı kalb ve vahdet-i nefsiyye bu alâkada tecelli eder. Ve vahdaniyyet-i hakka şuur lemhası da bu pencereden tulu' eyler, bu alâka hasebiyledir ki, ruhta hasıl olan bir eserden bedene bir eser iner ve bedende hasıl olan bir eserin ruha bir takım netâici çıkar. Meselâ, en âdî bir misâl olmak üzere bir ekşi tahayyülünden diş kamaşır ve bir fâcia tahayyülünden baş ağrısı, hararet veya baygınlık hasıl olur ki, bunlar, ruhtan bedene inen âsârdır. Kezalik bedende bir takım a'malin tekerrüründen nefiste bir meleke-i kaviyye hasıl olur ki, bu da, bedenden ruha çıkan âsârdır. Bu suretle insanda hüsn-i tefekküre mani' olmayacak vechile ve kendisine işittirecek kadar zikr-i lisanî hazır olduğu zaman bu zikr-i lisanîden hayalde bir eser husule gelir. Ve bundan, ruha bir nur yükselir, sonra bu envar ruhtan lisana, lisandan hayale, hayalden akla in'ikâs eder. Karşılıklı aynalar gibi

---

İnsat: Susup dinleme, susma. Muhill: İhlâl eden, bozan sakatlayan.

mütekabilen birbirini takviye ve yekdiğerini istikmal eyler. Bunun meratib-i tezayüd ve terakkisine nihayet yoktur. Ve bu nâmütenahi deryanın makamat-ı âliye ve mukaddesesi nihayetsizdir. Sefer-i ma'rifet işte bu nihayetsiz deryada matlûb-i Hakk'a yürümektir. Bu seyrin yegâne gemisi nefis, ve yegâne dümeni zikrullahdır. Gaflet-i külliyye hatar-ı mutlak, ve her gaflet lâhzası bile bir hatar-ı muhtemildir.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ **Her halde Rabbının huzurundakiler,** وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ (*"Melâikeyi de görürsün Arş'ı etrafından donatmışlar Rablarına hamd ile tesbih ediyorlardı."* Zümer-39/75) buyurulan melâike-i mukarrebîn, mele-i a'lâ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ **"O'na ibadetten istikbar etmez ve O'na tesbih eyler ve hepsi O'nadır ki, secde ederler."** Binaenaleyh sen de öyle yap. Bu mânâ hasebiyledir ki, bu âyet kıraat edilince secde-i tilâvet meşru' kılınmıştır. Aleyhissalâtü vesselâm'dan öyle mervîdir ki, Âdemoğlu secde âyetini okuyup da secde ettiği zaman, Şeytan ağlayarak çekilir. "Vay! der, bu, secde ile emrolundu secde etti, ona cennet var. Ben secde ile emredildim isyan ettim, bana da ateş var." Demek ki, bu zikr-ü ibadet ve secde iledir ki, a'raftan cennete yol açılacak ve cennet ganîmetlerine oradan erilecektir.

* * *

Hatar: Tehlike, uçurum, korku.

ENFÂL SÛRESİ

İşbu Enfâl Sûresi, Medenî'dir. Bedir muharebesinin ganâiminde ve suret-i taksiminde beyne'l-müslimîn ihtilâf vakı' olmuş, nasıl taksim olunacağını, hüküm Muhacirîn'in mi? Ensar'ın mı? Yoksa mecmuunun mu? olacağını Resulüllah'a sormuşlardı. Bu sûre-i celile nâzil oldu. Sebeb-i nüzûlün tafsilâtında bâzı ihtilâf varsa da, esas i'tibariyle Bedir harbinde ve ganaim mes'elesi sebebiyle nâzil olduğunda hilâf yoktur. Binaenaleyh hepsi Medenî'dir.

Âyetleri: Yetmiş altıdır.

Kelimeleri: Bin ikiyüz otuzbir'dir.

Harfleri: Beşbin ikiyüz doksandörtdür.

Fasılası: ن ، م ، ر ، ط ، ق ، د «من طرب قد»

ENFÂL: "Nefel" in cem'idir. Esasen nefil ve nafile, bir asl üzere ziyade olan şey demektir. Namaz, oruç ve sair ibadatta asl olan farz üzerine ziyade bulunanlara nafile denildiği gibi, cihadda asıl ecr olan sevab-ı uhrevî üzerine zâid olan ganimete de, "nefel" denilmiştir. Bundan başka bir gaziye hisse-i ganimetinden fazla olarak meselâ, "şu sipere ilk girene, şu verilecektir" gibi tenfil tarikiyle verilmesi şart edilen mala dahi nefel ıtlak edilir. Sâlisen, denilmiştir ki, burada enfâlden murad, ale'l-umum ganâim değil, humustur. Rabian, denilmiştir ki, enfâl, müşriklerden bilâ kıtâl çıkıp müslümanların eline geçen feyidir.

سُورَةُ الْأَنْفَالِ مَدَنِيَّةٌ
وَهِيَ خَمْسٌ وَسَبْعُونَ آيَةً

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِۜ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْۖ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ
﴿١﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ ا۪يمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ
يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۜ ﴿٣﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ
حَقًّاۜ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌۚ ﴿٤﴾ كَمَٓا
اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّۖ وَاِنَّ فَر۪يقًا مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ
لَكَارِهُونَۙ ﴿٥﴾ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ
اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَۜ ﴿٦﴾ وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ
اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ
وَيُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِر۪ينَۙ
﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَۚ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Sana ganimetlerin taksiminden soruyorlar. De ki: "Ganimetlerin taksimi Allah'a ve Resulü'ne aid, onun için siz gerçekten mü'minlerseniz Allah'dan korkun da biribirinizle aranızı düzeltin, Allah'a ve Resulüne itaat edin."

2- Gerçekten mü'minler ancak o mü'minlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, karşılarında âyetleri okunduğu zaman imanlarını artırır, ve Rabblarına tevekkül ederler.

3- O kimseler ki, namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak eylerler.

4- İşte hakka mü'minler onlar, onlara Rabblarının yanında dereceler var, bir mağfiret ve bir rızk-ı kerîm var.

5- Nasıl ki, Rabbın seni, hakk uğruna evinden çıkardı ve mü'minlerden bir kısmı ise, istemiyorlardı.

6- Tebeyyün etmişken hakta, seninle münakaşa ediyorlardı, sanki göre göre ölüme sevkolunuyorlardı.

7- Ve o vakit Allah, size iki tâifenin birini va'dediyordu ki, sizin olsun. Siz ise, arzu ediyordunuz ki, şevketsiz olan sizin olsun. Halbuki Allah, kelimatiyle hakkı ihkak etmek ve kâfirlerin arkasını kesmek diliyordu.

8- Ki, hakkı, hak tanıtsın ve bâtılı ibtal etsin, varsın mücrimler istemesin.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ **"Resûlüm sana enfâlden ganimetlerden suâl ediyorlar."** "Enfâli suâl " buyurulmayıp «عَنِ الْاَنْفَالِ» buyurulması gösterir ki, asıl enfâli soruyorlar, ganimet istiyorlar demek olmayıp enfâlin ahkâmını suâl ediyorlar demek olduğuna işarettir ki, bu cihet cevab ile de tevazzuh edecektir. Sonra bunun, Sûre-i A'raf'ın nihayetine bir teallûku hasabiyle de ubudiyyete terettüb eden semerattan bir suâle işaret mânâsını da ihtiva ettiğinden gaflet olunmamak iktiza eder. Cevaben:

قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ **"De ki: "Enfâl, Allah ve Resûlü'nündür."** Yâni enfâl hakkında hüküm vermek, Allah'a mahsustur. Bunda kimsenin reyi yoktur. Allah nasıl emrederse, Resulüllah onu öyle tebliğ ve icrâ eder. Binaenaleyh فَاتَّقُوا اللّٰهَ

Allah'a ittika ediniz. Allah'ın gadabına sebeb olacak hallerden sakınıp korununuz. وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ **ve aranızdaki açıklığı ıslâh ediniz.** İhtilâf ve münakaşayı mucib hallerinizi düzeltiniz ve bunu yapabilmek için وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah'a ve Resûlü'ne itaat da ediniz,** اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **eğer mü'min iseniz,** böyle yaparsınız. Zira اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ **mü'minler, ancak onlardır ki,** اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ **Allah anıldığı zaman,** yâni mücerred "Allah" ism-i celâli söylendiği, sıfatından hiç bahs olunmaksızın ve ef'alinden hiç bir şey gösterilmeksizin yalnız "Allah" denildiği zaman وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ **yürekleri oynar,** kalblerini ümid-i rahmet ve şevk-i mahabbetle müterafık bir celâl-ü azamet mehafeti istilâ eder. وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ **Ve üzerlerine O'nun âyetleri tilâvet edildiği vakit** زَادَتْهُمْ اِيمَانًا **imanlarını artırır.** Esbab ve delâil-i ilim-ü amel arttıkça iman-ı tahkikî inkişâf eyler, yakîn ve itmi'nanları ziyadeleşir. وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ **Ve ancak Rablarına tevekkül ve i'timad eylerler.** Başkasına değil, ancak Allah'a tefvîz-i umur ederler. اَلَّذِينَ **Onlar ki,** يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ **"O kimseler ki, namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler."** dirler. اُولٰٓئِكَ **İşte bunlar,** bu sıfat ile muttasıf olanlar yok mu هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا **hakkan mü'minler ancak bunlardır.** Hakikatte mü'min diye, ancak bunlara denilir. Zira hem kalbleri, hem kalıbları ile mü'mindirler. لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ **Bunlar için, Rabbları indinde yüksek yüksek dereceler** وَمَغْفِرَةٌ **ve büyük bir mağfiret** وَرِزْقٌ كَرِيمٌ **ve kerîm bir rızk,** aded ve müddeti tükenmez, zarar ve fenâsı ve derd-ü belâsı bulunmaz, hayr-ı mahz olan bir ni'met-i maksûme **vardır** ki, iman ve amelin asıl ecri bunlardır. Emval ve ganâim-i dünyeviyye bunların karşısında kale alınmaya değmez bir takım enfâl ve nevâfilden ibarettir. Binaenaleyh enfâlin hükmünü sorarken evvelemirde şunu bilmek lâzım gelir ki, enfâl, bu derecatı, bu mağfireti, bu rızk-ı kerîmi ihlâl etmemek şartiyle ve onun üzerine zâid fazla bir ni'met olmak üzere mülâhaza edilmeli ve ganimet fikrine saplanarak bu emellerden mahrum kalmamalıdır. Yoksa ganâim, enfâl değil, bir vebal olur kalır. Bu hal, bu enfâl meselesindeki vaziyet neye benzer bilir misiniz?

Ya Muhammed, كَمَا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ **Bu hal o gibidir ki, Rabbın'ın seni yatağından hak sebebiyle çıkarmıştı.** Yâni nitekim Rabbın seni, Medine'deki hânenden "Bedir"e sevk ettiği huruc hareketini emr eylediği zaman muhıkk ve muhakkak bir sebeble çıkarmıştı. وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ **O sırada ise, bu mü'minlerin bir kısmı muhakkak gönülsüzdüler.** Harbi arzu eder bir vaziyyette değil idiler. Bunun için ilk çıkışta işin ledünniyyatını bilmiyorlar,

---

Müterahik: Arkadaşlık eden, beraber bulunan. **Mehafet:** Korku, korkmak. **Tefvîz:** İşini Allah'a havale etme, birisine bırakma. **Muhıkk:** Haklı, hakkı yerine getiren.

mümkün olan hazırlıklarını yapmadan sade bir kârvane gidiliyor diye gelişi güzel çıkıvermiş bulunuyorlardı, harbi istemiyorlar. يُجَادِلُونَكَ فِى الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ **Hakikat tebeyyün ettikten, harb olacağı anlaşıldıktan sonra hakta sana mücadele ediyorlardı.** كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ **Sanki gözleri göre göre ölüme sevk olunuyorlardı.** Ya tab'an harb-u kıtalden gocundukları veya harb için hazırlanmamış bulundukları için iki süvari ve üç yüz on üç piyadeden ibaret bir aded-i kalil ile düşmana karşı harbe çıkmayı bir kısım mü'minîn bu kadar tehlikeli buluyor, hoş görmüyorlardı. وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ **Ve unutmayın o vakti ki, Allah size, iki tâifenin birini sizindir diye va'd buyuruyordu.** وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ **Siz ise, arzu ediyordunuz ki, şevketi olmayan sizin olsun.** Bu iki taifenin biri Ebû Süfyân'ın maiyyetinde Amr ibn Âs'ın ve Amr ibn Hişâm'ın dahi içlerinde bulunduğu kırk süvari himayesinde Şam'dan büyük bir ticaret ile gelmekte olan Kureyş kârvanı idi. Hazret-i Peygamber, bu kârvanın vürudunu haber vererek Medine'den hareket buyurmuş; Ashab ise, hedef-i hareketin yalnız bu kârvan olduğu fikr-ü mülâhazasında bulunduklarından bir çoğu harekete hafif bir surette iştirâk edivermişlerdi. Halbuki diğer taraftan bütün Mekke ahalisi, nefir-i âmm olarak Ebû Cehil kumandasında hareket etmiş, şevketli bir tâife. Bin kişilik müsellâh bir Kureyş ordusu Bedir'e وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ (*"Filhakika sizler birkaç biçare iken Bedir'de Allah sizi mahza nusratıyla muzaffer buyurdu."* Âl-i İmrân-3/123 ayetinin tefsirine bakınız.) doğru geliyordu. O zaman Cibrîl, nâzil olmuş demişdi ki: "Ya Muhammed, Allah Teâlâ size, iki tâifenin birini va'deti. Ya ıyr veya nefir, yâni ya kârvan veya Kureyş ordusu." Bunun üzerine Resulullah yolda, Ashabiyle iştişare edip buyurdu ki: "Ne dersiniz; kavim, Mekke'den çıktılar, عَلٰى كُلِّ صَعْبٍ وَذَلُولٍ geliyorlar. Binaenaleyh sizce ıyr, kârvan mı daha iyi, yoksa nefir, ordu mu?" "Hayır dediler bizce düşmanı karşılamaktan kârvanı ta'kib, daha iyi." Buna karşı Resulullah'ın vech-i saadetlerinde bir tegayyür hâsıl oldu. Sonra şu vech ile iade-i kelâm buyurdu: "Kârvan deniz kenarından geçti gitti, Ebû Cehil ise geliyor." dedi. Yine: "Ya Resulâllah, kârvana bak, düşmanı bırak" dediler. Resul-ü Ekrem hiddetlenmişti, Ebû Bekir ve Ömer radıyallahü ahnüma kalktılar, güzel sözler söylediler, sonra Sa'd ibn Ubâde radıyallahü anh kalktı, dedi ki: "Ya Resulallah, emrine bak, icra et vallahi «عَدَنِ ابين» 'e gitsen Ensar'dan bir adam arkandan kalmaz." Sonra Mikdad ibn Amr radıyallahü anh, dedi ki: "Ya Resulâllah, Allah Teâlâ sana ne emrettiyse icrâ et, ne tarafı arzu edersen biz her

---

Kârvan: Kafile. **Iyr:** Eşşek, hımar.

halde seninle beraberiz. Biz, Benî İsraîl'in Hazret-i Musa'ya dedikleri gibi, فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ (*"haydi sen Rabbınla git ikiniz harbedin, biz işte burada otururuz."* Mâide-5/24) demeyiz ve lâkin deriz ki, "sen Rabbınla git ikiniz onlara harbediniz biz de, maiyyetinizde deprenir bir gözümüz bulunduğu müddetçe harbederiz." Bunun üzerine Resulullah, gülüp: "Bana söyleyin, nâs bu iki reyden hangisine tarafdardır?" buyurdu ve nâstan muradı, Ensar idi. Zira Ensar, Akabe'de bey'at ettikleri zaman: "Sen, bizim diyarımıza vasıl oluncaya kadar zimmetlerinden beriyiz. Bize geldiğin vakit zimmetlerimizdesin, evlâd-ü iyalimizi müdafaa ettiğimiz gibi seni de müdafaa ederiz" diye taahhüd etmişlerdi ve anlaşıldığına göre Resul-i Ekrem Ensar'ın: "Biz, ancak Medine içinde hücum eden bir düşmana karşı müdafaayı der'uhde ettik" gibi bir reyde bulunmaları ihtimalini hesab ediyor gibi idi. Sa'd ibn Muâz kalkıp: "Ya Resulallah, galiba bizi murad ediyorsun" dedi. "Evet" buyurdular. Bunun üzerine: "Biz, dedi, sana iman ettik, seni tasdik eyledik ve bize getirdiğin hakk olduğuna şehadet ettik ve bu babda sana sem'u tâat üzere ahidler verdik. Binaenaleyh ya Resulallah, ne irade buyurursan icra et, seni hakk ile gönderen Zât-ı Ecell-ü A'lâ'ya kasem ederim ki, Sen, bize şu denizi gösterip dalsan biz de beraber dalarız ve içimizden bir adam, tehallüf etmez ve bizimle düşmana karşı gitmeni hoş görmemezlik etmeyiz, biz harbde sebatkâr, çarpışma sırasında sadakat şiârızdır. Umulur ki, Allah Teâlâ, bizden Sana Seni karirü'l-ayn edecek şeyler gösterecektir. Binaenaleyh yürüt bizi Allah'ın bereketine". Sa'd'ın bu sözünden Resulullah, ferah ve inbisat buldu. Sonra da buyurdu ki: "Haydi yürüyünüz Allah'ın bereketine, size tebşir ederim ki, Allah, bana iki tâifenin birini va'd buyurdu. Alimallah ben, sanki şimdi o kavmin yıkılacakları yerlere bakıyorum". İşte harbin nihayetinde enfâl mes'elesi üzerine bidayetinde cereyan eden bu haller ihtar olunarak buyuruluyor ki:

Size Allah iki tâifeden gayr-i muayyen birini va'd ediyorken siz, şevketsiz tarafı arzu ediyordunuz. ... وَيُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ **"Halbuki Allah kelimâtiyle hakkı ihkak etmeyi ve kâfirlerin kökünü kesmeyi irade buyurdu."** Yâni siz, kârvanı vurmak gibi şerefsiz, küçük şeyler arzu ederken Allah (c.c.), hakkınızda yüksek işler, kelime-i hakkın i'lâsına ve kâfirleri kahr ile din-i hakkın i'zazına müteallık emirler takdir ve irade buyurdu ki, bu size, sizin iradelerinizle Allah'ın hükm-ü iradesi beyninde kendi lehinize ne büyük bir fark bulunduğunu anlatır. Burada şuna iyi dikkat etmek lâzım gelir ki, Allah Teâlâ, bu

---

Tehallüf: Geri kalma. Karirü'l-ayn: Memnun, mes'ud,

ihkak-ı hakkı doğrudan doğruya halk ile değil, kelimatı vasıtasiyle, yâni emriyle yapmak istiyordu. Ve işte böyle Allah'ın emr-ü kelimatiyle ve irade-i beşerin mutavaatiyle yapılması lâzım gelen şeylerdedir ki, cürm-ü ma'siyet ve derecat-ü mağfiret tahakkuk eder. Yoksa Allah Teâlâ'nın kelimatiyle değil, doğrudan doğruya cebr-ü halkiyle yaptığı ve yapacağı şeylerde sa'y ve irade-i beşerin hiç hükmü yoktur. Bunun için Allah, evvelemirde kelimât ve âyâtiyle o va'di gayr-i muayyen olarak yapıyordu ki, لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ o mücrimler, istemeseler dahi, yâni o kâfirlerin, müşriklerin, iradelerine rağmen hakkı ihkak ve bâtılı ibtal etsin, hakkın hak ve bâtılın bâtıl olduğunu ızhar ve i'lân eylesin.

Unutmayın, hatırlayın o vakti ki:

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ
مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ
وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ ۚ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۚ
إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ
عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ
الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾
إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا
سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ
الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا

Mutavaat: İtaat etme, baş eğme.

اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

9- O vakit siz, Rabbınızdan istimdad ediyordunuz da size: "Ben, işte ardı ardına bin melâike ile imdad ediyorum" diye icabet buyurmuştu.

10- Ve bunu Allah size sırf bir müjde olsun ve bununla kalbleriniz itmi'nan bulsun diye yapmıştı. Yoksa nusrat Allah'ın kendindendir. Hakikat Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir.

11- O vakit size, tarafından bir emniyet olmak üzere bir uyku sardırıyordu ve üzerinize semâdan bir su indiriyordu ki, bununla sizi tathir eylesin ve Şeytan'ın murdarlığını sizden gidersin ve kalblerinize rabıta versin ve bununla ayaklarınızı sağlam durdursun.

12- O vakit ki, Rabbın, melâikeye şu vahyi veriyordu: "Ben, sizinle beraberim. Haydin imanı olanları tesbit edin, kâfirlerin yüreklerine dehşet bırakacağım, hemen vurun boyunlarının üstüne, vurun onların parmaklarına."

13- Böyle, çünkü onlar, Allah'a ve Resulü'ne karşı geldiler ve kim Allah'a ve Resulü'ne karşı gelirse bilsin ki, Allah'ın ikabı şiddetlidir.

14- İşte bunu gördünüz a, şimdi onu tadın. Kâfirlere, bir de Cehennem azâbı var.

اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ **Hani Rabbınıza istigâse ediyor, yalvarıyor, imdad ve nusrat istiyordunuz da.** ilh... Mü'minler, harb-ü kıtalın muhakkak olduğunu anladıkları zaman رَبَّنَا انْصُرْنَا عَلٰى عَدُوِّكَ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ اَغِثْنَا (*"Ya Rabbi,*

İstigâse: Yardım istemek.

düşmanlarına karşı bize yardım et. Ey imdat isteyenlere yardım eden bize merhamet et.") diye dua etmeye başlamışlardı. Hazret-i Ömer'den mervi olduğu üzere Resul-i Ekrem (S.A.V.), müşriklere baktı bin kadar var. Bir de Ashabına baktı, üç yüz on küsur kişiden ibaret. Bunun üzerine kıbleye döndü ve iki elini uzattı.: اَللّٰهُمَّ اَنْجِزْ لى مَا وَعَدْتَنى ، اَللّٰهُمَّ اِنْ تُهْلِكْ هٰذِهِ الْعِصَابَةَ لَا تُعْبَدْ فِى الْاَرْضِ ***"İlâhî, bana va'dini incaz buyur. İlâhî, şu isabe, şu beş on kişi helâk olursa yeryüzünde sana ibadet edilmeyecek"*** (Müslim: Cihad-58) diye dua ediyordu ve böyle devam etti. Nihayet ridası düştü. Hazret-i Ebu Bekir radıyallahü anh aldı, mübarek omuzuna koydu ve ardından tuttu da: "Ya Nebiyyallah, Rabbına münaşeden, münacatın yetişir, O, sana va'dini incaz edecektir " dedi. فَاسْتَجَابَ لَكُمْ **Rabbınız da size şöyle icabet buyurdu,** yâni şu nâzil oldu: اَنّى مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ **Her halde Ben, size ardı ardına bin melâike ile imdad edeceğim.** Bu kadar melâikeye ne lüzum vardı? Allah, melâikesiz dilediğini yapamaz mıydı ve o dileyince bir melek dünyanın altını üstüne getirmeğe kâfi gelmez miydi? وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى **Allah, bu imdadı hiç başka değil, ancak bir müjde** وَلِتَطْمَئِنَّ بِهٖ قُلُوبُكُمْ **ve bununla kalbleriniz mutmain olsun için yaptı.** وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **Yoksa nusrat, ancak Allah tarafındandır.** Ne esbab ve kuvâ-yı zâhireden, ne de melâikeden değildir. Allah Teâlâ, size iş gördürmek, sizi muzaffer kılmak istemiş ve sizin havf-ü ıztırabınızı izâle ve heyecan-ü halecanınızı teskin ile tebşir ve tatmin etmek için böyle ardı ardına bir çok melâikeyi maiyyetinize vermiş, size imdad eylemiştir ki, hakikatte te'sirin ancak Allah'a mahsus olduğunu, Allah dileyince zayıfları kavilere galib kılıvereceğini ve Allah dilemeyince maddî ve mânevî esbab ve kuvanın hiç bir hükmü olamayacağını iyice anlayasınız ve binaenaleyh vazifenizi yapmak için esbabın fıkdanı zamanında ümidi kesip nusrat-ı İlâhiyye'den me'yûs olmayasınız ve Allah'ın emir ve kelimesiyle yaptıracağı bu gibi umurda eğer Allah murad ediyorsa bizi karıştırmadan kendisi doğrudan doğru yapıversin demeyesiniz de zâhiren en ümidsiz görünen zamanlarda bile azm-ü ümid ile bihakkın çalışasınız. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah, her halde bir Azîz ve Hakîm'dir.** Hükm-ü irâdesine münazaa mümkün olmaz, fiil-ü emri hikmetten halî bulunmaz. Bu ma'lûm olduktan sonra idi ki, Sûre-i Âl-i İmrân'da "Uhud" vak'ası hakkında وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (*"nusrat ancak Allah'dandır, Azîz ve Hakîm O."* Âl-i İmrân-3/126) buyurulmuştur. Allah'ın hikmetine bakınız ki;

اِذْ يُغَشّٖيكُمُ النُّعَاسَ **Hani size uykuyu sardırıverdi, fakat gaflete düşürüp**

İncaz: Yerine getirme, verilen sözü tutma.

baskına uğratmak için değil, اَمَنَةً مِنْهُ **tarafından bir te'min olmak, korkunuzu silip dinlendirmek için** وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً **ve üzerinize** (semâdan umulmadık bir zamanda) **semâdan bol bir su indiriyordu.** Düşman ordusu daha evvel gelmiş, su bulunan mevzii tutmuştu, müslümanlara bir yudum su vermiyorlar ve bu sebeble galebeyi te'min edeceklerini zannediyorlardı. Müslümanlar susamışlar, içmek, taharet etmek, gusül eylemek için su bulamamışlar, bir çokları ihtilâm olmuştu. Bundan başka bulundukları mevki' kumluktu, ayaklar batıyor, toz duman oluyordu, düşmanın çokluğuna ve âlât ve edevatlarının kesretine munzam olan bu ahval ise, bir çok korkulara, vesveselere bâ'is olmuştu. Böyle bir sırada Allah Teâlâ, geceleyin öyle bir yağmur ihsan etmiş, vâdi ırmak gibi akmıştı.

Bakınız bu su, susuzluğu izâle ettikten başka ne kadar ni'met ve hikmeti tazammun ediyordu ki:

1- لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ **Sizi bununla tathir etsin.** Kirletecek şeylerden temizlesin, necasetten, hadesten taharet ettirsin, abdestinizi, guslünüzü temin eylesin de bir kere bu yüzden olan gam-ü kederinizi def'etsin. Zira mü'minler, su bulamadıkları zaman hararetten müteessir oldukları kadar belki daha ziyade taharetsizlikten mağmum ve mükedder olurlar. Mü'min cünüb olduğu zaman adetâ kendinden tiksinir, gusül edemezse kalbi müteellim ve muztarib olur. Ve hakikaten taharet her ni'metin esasıdır. Bu hikmete mebnidir ki, Allah Teâlâ taharete temkini, suyun en birinci menfaat ve hikmeti olan bir ni'met olmak üzere göstermiştir.

2- وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ **Ve sizden Şeytan'ın ezasını, vesvesesini gidersin.** Düşman, "Bedir" suyunu istilâ etmiş bulunduğundan dolayı Şeytan, müslümanlara vesvese vermek için vesile buluyor, susuzluktan helâk olmakla korkutuyordu. Rivayet olunuyor ki: Bir çokları uyuyup ihtilâm olunca İblîs kendilerine temessül etmiş ve demişti ki: "Siz, hakk üzerinde bulunduğunuzu zu'mediyorsunuz ve halbuki cenabet cenabet namaz kılacaksınız ve susuzluktan helâk olacaksınız. Eğer haklı olsa idiniz düşman suya galebe mi edebilirdi?" İşte yağmurun yağması bu gibi Şeytan vesveselerini de izâle etmiş idi.

3- وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ **Ve kalbleriniz üzerine bir rabıta olsun.** Allah'ın mukaddime-i nusratı olan lütfunu umumen müşahede ile kalbleriniz kuvvet bulsun da Allah'a tevekkül ve i'timadınız ve cihet-i vahdetinizde irtibatınız artsın.

Maymum: Gamlı, kederli. **Müteellim:** Elimli ve kederli olan.

4- وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَ **Ve bununla ayaklarınızı tesbit etsin.** Yerli yerinde iyi ve sıkı bastırsın da kumlara batıp kaymasın.

اِذْ يُوح۪ي رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ **O vakit ki, ya Muhammed, Rabbın melâikeye şöyle vahyediyordu:** اَنّ۪ي مَعَكُمْ **"Ben sizinle beraberim."** Yâni avn-ü inayetim, imdad-ü muvaffakiyetim beraberinizdedir. فَثَبِّتُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **Binaenaleyh iman edenleri tesbit ediniz.** Ayaklarını kaydırmayıp sebat ettiriniz. سَاُلْق۪ي ف۪ي قُلُوبِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ **Yakında Ben, kâfir olanların kalblerine korku düşüreceğim.** O zaman فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ **hemen vurunuz boyunlarının üstüne,** وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ **vurunuz onların parmaklarına kadar her tarafına.** ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Bunun sebebi, çünkü onlar Allah ve Resulü'ne şikak yaptılar,** zıd gitmeğe uğraştılar. وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ **Her kim de, Allah ve Resulü'ne şikak ederse şübhe yok ki, Allah Şedîdü'l-ikab'dır.**

ذٰلِكُمْ **İşte ey kâfirler, gördünüz ya emir böyledir.** فَذُوقُوهُ **Binaenaleyh bunu tadınız. Bununla beraber** وَاَنَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابَ النَّارِ **kâfirlere bir de ateş azâbı muhakkak.** Ki, bu da âhirettedir.

Bundan böyle:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَۚ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerifi

15- Ey o bütün iman edenler! Ordu halinde kâfirlere çattığınız vakit artık onlara arkalarınızı dönmeyin.

Şikak: Nifak, ikilik, ittifaksızlık.

16- Her kim, böyle bir günde onlara (dönüp çarpışmak için pırlanmak veya diğer bir takımda mevki' almak halleri müstesna olarak) **arkasını dönerse muhakkak Allah'dan bir gadaba değmiş olur ve varacağı yer cehenemdir. O ise, ne kötü âkibettir.**

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler,** ey mü'minler cemaati, اِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا **kâfirlere zahf halinde rast geldiğiniz vakit,** yâni sizden çok olarak sürü ile sürtünüp geldikleri saff-ı harb nizamında karşılaştığınız zaman, فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ **onlara arkalarınızı çevirmeyiniz.** Sizin kadar veya daha az oldukları zaman şöyle dursun, çok bulundukları zaman bile kıçınızı dönüp kaçıvermeyiniz, derhal vaz'iyyet alıp tutununuz. Zira وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ **Her kim, onlara o gün kıçını dönerse** اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ **ancak bir kıtal için yan çizerek,** yâni düşmanı daha iyi vurmak için kerr-ü fer gibi bir hud'a-i harbiyye maksadiyle اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ **veya bir takıma çekilmek ve orada ahz-ı mevki' etmek suretiyle,** meselâ, daha mühim bir düşman bölüğüne saldırmak veya bir yerde bir müslüman kıt'asına imdad veya iltihak eylemek üzere dönenlerden maadası فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ **muhakkak Allah'dan bir gadaba dönmüş olur.** وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ **"Ve varacağı yer cehenemdir. O ise, ne kötü akbettir."** Eğer düşman iki kattan fazla ise, biraz sonra gelecek olan اَلْاٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ (*"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti ..."* Enfâl-8/66) mucebince bu hüküm muhassastır.

Hakikat-i hal, öyle bâlâda beyan edildiği vech ile olunca:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

Zahf: Askeri düşmana karşı emekliyerek ilerlemesi. **Kerr-u Ferr:** Muharebede geri çekilerek tekrar hücum etmek. **Hud'a:** Hile, oyun, aldatma.

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

17- Sonra onları siz öldürmediniz ve lâkin onları Allah öldürdü. Attığın vakit de sen atmadın ve lâkin Allah attı. Hem de mü'minlere güzel bir imtihan geçirtmek için, hakikat Allah Semî'dir, Alîm'dir.

18- Bunu gördünüz, bir de kâfirlerin tedbirini Allah'ın zayıf düşürmesi var.

19- Feth istiyorsanız (ey kâfirler,) işte size fetih. Ve eğer vazgeçerseniz hakkınızda daha hayırlı olur. Yok döner yine başlarsanız Biz de, başlarız. O vakit askeriniz çok da olsa size zerre kadar faide vermez. Çünkü Allah, mü'minlerle beraberdir.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ **İmdi onları siz katletmediniz.** O maktul düşen ve enfâli mevzu'-ı bahs olan müşrikler sizin kuvvetinizle düşmediler وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ **ve lâkin onları Allah katletti.** Size emr-ü nusrat vermek, üzerlerine sevk-u taslit eylemek ve kalblerine korku düşürmek suretiyle onları o öldürdü. Rivayet olunuyor ki: Kureyş ordusu, "Akankal"dan çıkınca, Aleyhissalâtü vesselâm demişti ki: "İşte Kureyş, gurur ve iftihar ile geldi, Resulünü tekzib ediyorlar, Allahım, bana va'dini senden isterim." derken, Cibrîl aleyhisselâm geldi: "Bir kabza toprak al, onlara at." dedi. Vaktâki tarafeyn tutuştular, Resulullah bir avuç çakıl aldı yüzlerine doğru attı ve شَاهَتِ الْوُجُوهُ *"yüzleri kurusun."* buyurdu. Gözüyle meşgul olmadık bir müşrik kalmadı. Binaenaleyh bozuldular, mü'minler de enselerine bindi öldürüyorlar ve esir ediyorlardı. Sonra vaktâ ki, harb bitti, çekildiler. Ashab içinde: "Şöyle kestim, şöyle esir ettim" diye tefahur edenler olmuştu. Bu

---

Taslit: **Musallat eylemek, sataştırmak.**

âyet, bunun üzerine nâzil oldu. Yâni siz iftihar ediyorsanız, şunu iyi bilmelisiniz ki, onları kendi kuvvetinizle siz değil, Allah öldürdü. وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ **Ve attığın vakid de sen atmadın ya Muhammed.** Bir remy, bir endaht suretinde bir fiil yaptığın vakit düşmanlara isabet ve te'sir eden, hepsinin gözlerine batan atışı sen atmadın, o remy-i surînin netaci-i hasılasını sen yapmadın, وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى **velâkin Allah attı.** Zira "at" emrini veren O, mermiyi hedef gayesine erdiren ve düşmanı bozup sizi tepesine bindiren ve arkasına aldıran O'dur. Eğer remyin ve râminin hakikati mülâhaza edilmeyecek olursa, bütün fahr-ü şeref düşmanın boynuna inen bir kılıcın veya damarına saplanan bir okun veya gözüne batan bir çakılın hakkı olmak ve o zaman da size hiç bir hıssa-i şeref isabet etmemek lâzım gelir. Fakat şeref ne kınındaki kılıcın, ne yerindeki çakılındır. İşte o kılıcın, o merminin gazîlere karşı vaz'iyyeti ne ise, gazîlerin Allah'a karşı vaz'iyyetleri onun daha madununda bir vaz'iyyet-i istihdamdır. Binaenaleyh gazîler bilmelidirler ki, hakikatte kendilerinin hiç bir hakkı tefahurleri yoktur. Bütün bunları yapan emr-ü halkiyle Allah'dır. Buradan vahdet-i vücud istidlâline veya bir ittihad tevehhümüne saplanmak doğru değildir. Bunda vahdet-i vücud veya ittihad değil, ef'al ve müessirat-ı suriyyenin fevkinde tesir-i hakikînin isbatı ve müessir-i hakikînin vahdaniyyeti mevzu-i bahistir. Ortada maktul ve gazî, mermi ve râmiy yok değil ve bunlar «هو هو» sine Allah da değil, fakat hepsinin vücud ve fiili üzerinde müessir, hâkim bir Allah var ki, bütün esbab ve avâmil-i suriyye ve muhtelifenin irtibatı ve netaic-i hasılası O'nun taht-ı hüküm ve te'sirindedir. وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا **Ve Allah mü'minlere tarafından güzel bir tecrübe,** güzel bir ni'met olan bir tecrübe-i nasr-u zafer vermek **için ki, bunları yaptı.** اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Şübhesiz ki, Allah, bir Semî'-i Alîm'dir.** Dualarınızı, feryadlarınızı, gizli açık seslerinizi, sözlerinizi işidir. Niyyetlerinizi, maksadlarınızı, fikirlerinizi, kuruntularınızı ve bütün ahval ve harekâtınızı bilir. ذٰلِكُمْ **Gördünüz ya, işte iş böyle** وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ **ve filhakika Allah, kâfirlerin keydini mühindir.** Mekr-ü hiylelerine vehn ve za'f verir, çürütür, ibtal eder. Ey kâfirler, اِنْ تَسْتَفْتِحُوا **fetih isterseniz** فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُ **işte size fetih geldi.** Fethetmek isterken fetholundunuz, emelleriniz ma'kûs olup hileleriniz başınıza geçti. Rivayet olunuyor ki, Mekke müşrikleri hareket ettikleri zaman Kâ'be'nin örtüsüne yapışmışlar. انصر اعلى الجندين واهدى الفئتين واكرم الحزبين "Ya Allah, iki askerin en yükseğine ve iki fienin en doğrusuna ve iki hizbin en kerîmine nusrat et." diye dua etmişler. Allah'dan fütuhat istemişlerdi. Ne şâyân-ı

Remy: Atma. **Endaht:** Atmak. **Keyd:** Hile, dolap, dalevere. **Ma'kus:** Tersine dönmüş, başaşağı çevrilmiş, uğursuz. **Fie:** Kalabalık, topluluk, cemaat.

dikkattir ki, duaları hiç kabul olunmamış değil, fakat kendileri dualarına mâsadak olmadıkları için kendilerinin aleyhine ve mü'minlerin lehine olarak kabul olunmuştur. Ve bu âyette, "Bedir" muharebesinin asıl menşei, müşriklerin fikr-i tecavüzü olduğuna işaret vardır. Onun için buyuruluyor ki, وَاِنْ تَنْتَهُوا ve eğer bu sevdadan vazgeçerseniz bu bulunduğunuz hale, yâni Allah'a ve Resulü'ne şikak-u adavet ve harb-ü fetih sevdasına nihayet verirseniz, فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ bu, sizin için hayırdır. وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ Ve şayed yine harb fikrine dönecek olursanız Biz de döneriz. وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ Ve cemaatiniz çok da olsa hiç bir şeye yaramaz, size faidesi olmaz. وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ Ve Allah, muhakkak mü'minlerle beraberdir. Fakat mü'minler de bunu mutlak ve bilâ kayd-ü şart zannetmemeli ve unutulmamalıdır ki, bu maiyyet, iman-ı kâmil ve şerait-ı ittiba' ile meşruttur.

Onun için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾ اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَاَسْمَعَهُمْ وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

20- Ey o bütün iman edenler! Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ve işidip durduğunuz halde ondan yan bükmeyin.

21-Ve işitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın.

22- Çünkü yeryüzünde debelenenlerin indallah en kötüsü, o sağırlar, o dilsizlerdir ki, hakkı akıllarına koymazlar.

23- Allah, onlarda bir hayır görseydi elbette kulaklarına sokardı ve bu hallerinde kulaklarına soksa idi, yine aldırmazlar, döner giderlerdi.

وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ **Ve işidip durduğunuz halde O'ndan, O Allah'ın Resûlü'nden çevrilmeyin** وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ **ve öyleleri gibi olmayın ki,** قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ **"işittik" dediler de, hâlâ işitmezler.** Dilleriyle, "işittik" diye iddia ederler, fakat hakkıyla dinlemez, anlamazlar, anlasalar bile tutup icrâ etmezler, sanki hiç işitmemiş gibi olurlar. Siz, bunlar gibi olmayın. Zira إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ **bütün dabbelerin** (yeryüzünde debelenen kâffe-i hayvanatın) **indallah en şerri, en kötüsü** الصُّمُّ الْبُكْمُ **o sağırlar, o dilsizlerdir.** O kulağı varken hakkı duymayan, dili olup da hakkı söylemeyen sağır ve dilsizlerdir. الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ **Ki, akıllanmazlar,** hakkı teakkul etmezler. Kulak yok, dil yok, akıl yok bu hal en aşağılık hayvanat-ı süfliyyenin halidir. Var fakat, hakka gelince yok. Bu da, hayvanat-ı süfliyyeden daha aşağı ve aynı şerr olan hayvanatın halidir ki, bunlar, insan suretinde bulunan devabb-ı şirrîredir. Yılanlara bile bir şey duyurmak mümkin olur da, bunlara olmaz. Evvelâ işitmesi olmayanın konuşması olmaz. Aslından sağır olan nutuktan mahrum olur. Çünkü sözü, samiası olan belliyebilir. Ve işittikten sonradır ki, kendinden başkasına söyleyebilir. Sözün de teakkule pek büyük hizmeti vardır. Gerçi her hangi bir hâsseden mahrum olmak bir akıl mebdeinden mahrum olmaktır. Fakat dil, bu noksanı oldukça telâfî eder. Meselâ, şammesi olmayan ve lâkin dil bilen ve dinleyecek olan bir samia, kokmuş bir şeyi ihtar etmek mümkün olur. Bununla beraber semi' ve nutkun fıkdanı büsbütün aklın fıkdanı demek değildir. Nice sağırlar, dilsizler bulunur ki, akılları vardır. Ve bir sağır dilsizin biraz aklı varsa bâzı şeyleri anlaması ve anlatması ve hattâ yazıp çizmesi ve bu suretle bâzı metalibine vâsıl olması mümkün bulunur. Fakat sağır ve dilsiz olduktan başka hiç aklı da yoksa, son derece nâçâr bir halde kalır. Maamâfih kendine ve diğerlerine karşı mutlak bir şerr olması da lâzım gelmez. Lâkin kulâğı var hakkı duymaz, duymak istemez, dili var hak söylemez, söylemek istemez, aklı var hakkı teakkul etmez, etmek istemez. Böyle sağır, böyle dilsiz, böyle akılsızlar yok mu hayvanların hayvanı, fenâların fenâsı ve nefse'l-emirde gerek kendilerine ve gerek diğerlerine karşı şerlerin şerridirler. Bir çok mahlûkattan tefevvuklarına ve diğer behaimden te-

mayüzlerine medar olmak üzere Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği idrak-i hak kuvvelerini öyle ibtal edenlerde hayır namına hiç bir şey yoktur. وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا **"Evet, Allah bunlarda bir hayır bilse idi,"** yâni bunlarda hayır cinsinden ednâ bir şey bulunacağı ve hayır cümlesinden olmak üzere kuvvelerini teharrî-yi hakka sarf ve âyat-ı haktan intifa' edecekleri ilm-i İlâhî'de sabit ve binaenaleyh nefse'l-emirde mukadder olsa idi, لَاَسْمَعَهُمْ **elbette Allah onlara işittirirdi.** Fehm-ü tedebbürle dinler, Resul'ün hakkiyyetine vâkıf olurlar ve iman-ü itaat ederlerdi. Lâkin böyle olmadı, işitmediler, demek ki, işittirmedi ve o halde demek ki, nefse'l-emirde bunlarda hiç bir hayır yoktur. وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ **"ve böyle iken bunlara işittirmiş olsa idi,** لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ **mutlak dönecekler, yüz çevirip gideceklerdi."** Duyup anladıklarından asla intifâ' etmeyecek, hak duygusundan, yâni kalben tasdika mecbur olduktan sonra icrasına yanaşmıyacak, irtidad edecek ve hiç duymamıştan daha fena olacaklardı ve artık burada i'raz ettirmese de cebren yaptırsa ne olur denemez. Çünkü mevzu-ı mes'ele cemadâtınki gibi ef'al-i ıztırariyyeden değil, semi' ve nutuk ve akıldan intifa' ve emir ve kelime ile yapılması matlûb olan ef'al-i cüziyye-i hayatiyyedir. Ve buna karşı öyle bir sual, tenakuz olur.

Velhasıl böyle cebirden başka bir şey dinlemeyen şirrirler gibi olmayın da:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْي۪يكُمْۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُص۪يبَنَّ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَٓاصَّةًۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

وَاذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَل۪يلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰوٰيكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِه۪ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

24- Ey o bütün iman edenler! Sizi kendinize hayat verecek şeylere da'vet ettiği zaman Resuliyle Allah'a icabet edin ve bilin ki, Allah hakikaten kişi ile kalbinin arasını gerer ve siz hakikaten hep O'na haşrolunacaksınız.

25- Ve öyle bir fitneden sakının ki, hiç de içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz. Ve bilin ki, Allah'ın ikabı şiddetlidir.

26- Ve düşünün ki, siz, bir vakit yeryüzünde hırpalanıp duran bir azlıktınız, nâsın sizi çarpıvereceğinden korkardınız. Öyle iken O, sizi barındırdı, O, sizi nusratiyle te'yid buyurdu O, size temizlerinden rızıklar verdi ki, şükredesiniz.

اِسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْي۪يكُمْ **Allah'a ve Resulü'ne sizi ihya edecek bir şeye çağırdığı vakit istekle icabet edin.** Şayan-ı dikkattir ki, da'vet fiili, hem Allah'a, hem Resulü'ne isnad ile دَعَوَاكُمْ diye tesniyelenmemiş دَعَاكُمْ diye müfred getirilmiş ve Resul'e isnad olunmuştur. Zira da'vet birdir. Allah'ın da'veti Resulü'nden zâhir olacak ve Resulün da'veti Allah'ın da'vetinden başka bir şey olmayacaktır. لِمَا يُحْي۪يكُمْ Sizi ihyâ edecek, hayatınıza sebeb olacak, cemadat ve behaim halinden çıkarıp insanlığın namzed olduğu muhtar, mes'ud, ebedî hayata hürriyyetinizle yükseltecek bir ilim veya amel demektir ki, Peygamber buna, da'vet için ba'sedilmiş ve insanlara kulak, dil ve akıl-ü irâde bunun için verilmiştir. Peygamber, Allah'ın vereceği öyle bir hayat esbabına da'vet edeceği cihetle da'vet ettiği ve kulağınıza böyle bir da'vet eriştiği vakit hemen istekle icâbet ediniz. وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ , **"ve biliniz ki, Allah, muhakkak kişi ile kalbinin arasına hâil olur."** Ona kalbinden, kalbine ondan daha yakın, daha hâkimdir. Ondakini gönlünden, gönlündekini ondan daha iyi bilir ve daha

yakından zabt-u temellük eder. Kudreti o kadar nâfizdir ki, yalnız kişi ile agyarı arasını değil, onunla, kalbi arasını gerer. Şâir «أنا» ile meş'ur «أنا» 'yi birbirinden ayırır. İnsanı bir anda gönlündeki emellerinden mahrum ediverir. Azimlerini bozuverir, niyetlerini tahvil ediverir, kanaatlerini, zevklerini değiştiriverir. Onunla kalbinin arasını öyle ayırır, öyle açar ki, birbirinin zıddı kesilir, insanın kendini kendine hasım eder, kişi ile kalbinin arasına öyle girer ki, aklını elinden alıverir, bütün şuurunu selbediverir. Kendi kendini duymaz ediverir, nihayet canını alır öldürüverir. Bunun için Allah, sizinle kalbiniz arasına perde çektiği ve ölüme da'vet ettiği vakit icâbet etmemeğe ve cebrine mukavemet eylemeğe imkân bulamazsınız ve bir lâhza sonra başınıza ne geleceğini bilemezsiniz. O halde kalbinizle aranız açılmadan canınız elinizden alınmadan, fırsat elinizde iken Allah'ın Resulü sizi İhyâ edecek, hayat-ı ebediyyeye yükseltecek ilim veya amel her hangi bir şeye da'vet ettiği zaman ihmal etmeyip istekle icâbet ediniz. وَ **"Şunu da biliniz ki, أَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ her halde en mühim mes'ele, siz her halde O'na haşrolunacaksınız."** Başkasına değil, yalnız Allah'a toplanacaksınız da amellerinizin mertebesine göre cezasını çekeceksiniz. Binaenaleyh "kalbimizden, canımızdan ayrılırsak ne olur?" demeyiniz de itaat ve icâbet etmemekten sakınınız. وَاتَّقُوا فِتْنَةً **"Ve bir fitneden korununuz ki,** لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً **her halde içinizden bilhassa zulmedenlere isabet etmez."** Yalnız işi yerinden oynatanlara mahsus bir musibet olmakla kalmaz, belki umumîleşir, size de şamil olur. Bâzı günahlar vardır ki, zarar-ı âmm olur. Sebeb olacağı fitne ve ihtilâl, celbedeceği mihnet ve musibet yalnız o günahı yapan, işi yerinden oynatan ve bu suretle kendine ve gayra zulmetmiş olan zalimlere münhasır kalmaz da kurunun yanında yaşı da yakar. Meselâ, i'lân-i münker, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerde müdahene, ifsad-ı akide, iftirak-ı kelime, cihadda tekâsül bu kabîldendir. Bir şahsın hatası bir orduyu batırabilir. Hadîs-i Nebevî'de varid olduğu üzere bir geminin dibini delmeğe uğraşan bir şahsın fiili öyle bir gark musibetini intac eder ki, bu fitne o geminin içinde bulunanlardan yalnız onu delene veya ona muavenet edenlere veya görüb sükût edenlere değil, hiç haberi olmayanlara varıncaya kadar hepsine isabet edecek bir musibet-i şamile olur. Ve hattâ hiç haberdar olmayanların gafletlerinden dolayı vaz'iyyetleri daha feci' olabilir. Bunun için böyle bir musibete bidayeten meydan vermemek için korunmak, mürakabe-i umumiyyede bulunmak ve onu deleni men'etmek, o gemide bulunanların hepsine farz-ı kifaye olan bir vazifedir. İçlerinden bâzıları bu vazi-

---

Muavenet: Yardım etmek.

feyi ifâ ettikleri surette hepsi kurtulur, hiç biri aldırmayıp gemi delindiği surette ise, hepsi musâb olur. Fakat dikkat edilmek lâzım gelir ki, gemiyi delmeğe kalkanı men'edelim derken herc-ü merc ile muvazeneyi bozup geminin devrilmesine de sebebiyet vermemelidir.

Evvelâ farz-ı kifayenin ifâsını der'uhde ederek farz-ı ayn gibi icrâ edecek kaptan ve maiyyeti gibi اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ (*"Hem sizden müteşekkil, önde gider, hayra davet eder, maruf ile emir ve münkerden nehyeyler bir ümmet olsun."* Âl-i İmrân-3/104) bulunmak,

Saniyen, herkes kendi nefsini muhasebe etmek,

Salisen, cereyan-ı umumîden gaflet etmeyerek murakabe-i umumiyyeyi dikkat ve intizam ve hüsn-i ahlâk ile idame eylemek ve bu suretle fitne-i âmmeden korunmak lâzımdır. Bu ise, her mü'minin kendi nefsinde Allah ve Resulü için itaat ve icâbeti iltizam ve fitne vaki' olmamak için kendine ve cemaatine ihtimam ile gafletten ihtiraz eylemesine mütevakkıftır. Bundan anlaşılır ki, fitne-i âmme yalnız asıl cürmü ika' eden zalimlerin cezası değil, aynı zamanda korunmayıp onun îkaına meydan veren gafillerin gafletlerinin de cezasıdır. Son nefese kadar çalışıp da muvaffak olamayanlara gelince, مَعْذِرَةً اِلَى رَبِّكُمْ (*"...Rabbınıza i'tizar edebileceğimiz bir ma'ziret olmak için."* Arâf-7/164) medlûlünce indallah ma'zur olurlar. Maamafîh o zalim veya gafillerin içinde bulunup onlara mücaveret ettiklerinden dolayı dünyada o musibet-i âmmenin daire-i şümûlünden haric kalmamaları da muhtemil bulunuyor. Âhirette me'cur olurlarsa da dünyada mihnet çekerler ve bunların çektikleri, sebeb olanların ukûbetini teşdid eder. Bunun için fitne ve mihnet zalimlerden başkasına isabet etmez zannetmeyip öyle bir fitneden korununuz وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **"ve biliniz ki, Allah, muhakkak şedîdü'l-ikâbdır."** İkâbının şiddetindendir ki, yalnız zalimlere münhasır kalmaz da onların muhitlerini, mücavirlerini de istîlâ eder. İmdi bunları böyle bildirip de «اتَّقُوا» emrini tebliğ eden Resul'ün ne kadar ihyâkâr bir da'vette bulunduğunu anlayın ve daha iyi anlamak için وَاذْكُرُوا اِذْ **"o vakti de hatırlayın ki,** اَنْتُمْ قَلِيلٌ siz, (mü'minler) **gayet azdınız,** مُسْتَضْعَفُونَ فِى الْاَرْضِ **yerde ezilmek isteniyordunuz."** Mekke arzında Kureyş'in veya Fürs-ü Rum'un elleri altında makhurdunuz. تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ **"Nasın sizi çarpıp tepeleyivermesinden korkuyordunuz."** Etraftaki halk bu kadar nazar-ı husûmetle bakıyordu, emniyyet-ü âsayiş yoktu. فَاٰوٰيكُمْ **"Müteakiben Allah sizi yerleştirdi."**

Musab: Musibete uğrayan, musibetzâde. **Me'cur:** Karşılık almaya, mükafata hak kazanmış kimse.

Medine'ye nakl-ü iskân edip emniyyet-ü âsayiş verdi. وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِه۪ **"Ve sizi, nusratiyle te'yid eyledi."** Ensar'ın muzahereti, Melâikenin imdadı ve "Bedr" zaferiyle kuvvetlendirip o küffara karşı müeyyed kıldı. وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ **"Helâl ni'metlerden sizi merzuk da etti."** Ganimetler nasib eyledi. Velhasıl o kahr-ü zillet halinden bu ni'met-ü izzet hayatına geçirdi لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **ki, şükredesiniz.** Bu ni'metleri yadedip şükrünü edâ eyleyesiniz.

O halde:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

﴿٢٧﴾ وَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاَنَّ اللّٰهَ

عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٢٨﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ

يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ

وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

27- Ey o bütün iman edenler! Allah'a ve Resulü'ne hiyanet etmeyin ki, bile bile emanetlerinize hiyanet etmiyesiniz.

28- Ve iyi bilin ki, mallarınız, evlâdlarınız bir fitneden ibarettir. Allah yanında ise, azîm ecirler vardır.

29- Ey iman edenler! Allah'a korunursanız O, size bir fürkan verir ve tarafınızdan seyyiatınızı örter, sizin için mağfiret de eder. Allah, Azîm fadıl sahibidir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **"Ey İman edenler."** Bu hıtabların, böyle vasf-ı iman ile tekriri mâba'dine kemal-i i'tinayı izhar etmek ve bunlara riayet imanın muktezası bulunduğunu bilhassa ifham eylemek gibi bir belâğat-i mahsusayı haizdir. **"Ey mü'minler,**

لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ **Allah'a ve Resulüne hiyanet etmeyin."** Zimmet-i imanınıza tevdi' edilmiş olan ahkâm-ı İlâhiyye'ye ve Sünnet-i Resulullah'a riayetsizlik edip de şükr-ü istikametten, vefâ ve sadakatten ayrılmayın, dinde mübalâtsızlık etmeyin veya içiniz dışınızı tutmamak veya ganimetten mal kaçırmak veya düşmana esrar faş etmek gibi bir suretle ahlâkınızı lekelemeyin. Allah ve Resulü'ne hiyanet ederseniz وَتَخُونُوا اَمَانَاتِكُمْ **"kendi emanetlerinize hiyanet edersiniz."** Bir kerre Allah ve Resulü'ne hiyanet etmeye başladınız mı, artık kendi aranızda mal-ü cana, ırz-u namusa, esrara, hükm-i hükûmete, menâfi'-i vataniyyeye müteallik emanetlerinize hiyanet etmeğe başlarsınız. وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ **"Ve o halde siz bilirsiniz ki,"** hiyanet ediyorsunuz. Binaenaleyh yekdiğerinden emniyyetiniz temamen münselib olur. Birbirinizden emin olamaz olursunuz, siz kendinizden emin olamazsanız diğerleri hiç olmaz ve o vakit bütün emniyyet ve emanetiniz kalkar. Başınıza o fitne-i âmme kopar, bunun için Allah ve Resûlü'ne hiyanet edip de kendinize hiyanet etmeyin. Gerçi mü'min, mü'min olmak haysiyyetiyle hiyanet yapmaz, hiyanet ve yalan mü'minde tabiat olmaz. خَصْلَتَانِ لَا يُطْبَعُ عَلَيْهِمَا الْمُؤْمِنُ الْخِيَانَةُ وَالْكَذِبُ (*"İki özellik vardır ki bunlar mü'minde huy haline gelmez. Bunlar da hiyanet ve yalandır."* Ahmed b. Hanbel: 5/252) Olsa olsa hasbe'l-beşeriyye endişe-i maîşet ve mal-ü evlâd gailesi ile bâzân böyle bir arızaya düşebilir. Böyle bir halde de وَاعْلَمُوا **"biliniz ki,** اَنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ **mallarınız ve evlâdlarınız sırf bir fitnedir."** Meftun eder, günaha ve belâya sokabilir bir derd ve imtihandır. وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظِيمٌ **"Allah ise, ancak O'nun yanında büyük bir ecir olduğu muhakkaktır."** Ki, bunu hiç bir şey veremez. Binaenaleyh ne mal-ü evlâda, ne de başka bir şeye meftun olup da hiyanet tehlikesine düşmeyin, düşüp de o büyük ecirden mahrum olmayın. Şöyle ki:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **"Ey mü'minler** اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ **siz, Allah'a ittika ederseniz** (her hususta hıyanetten sakınır takvayı iltizam ederseniz) . يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا **O, sizin için bir fürkan yapar."** Size bir fârık tahsis eder. Maddî, mânevî öyle bir fark-u imtiyaz bahşeyler ki, لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ (*"Ki Allah murdarı temizden ayırsın ve murdar kısmı birbirinin üzerine bindirip hepsini teraküm ettirsin de topunu cehenneme koysun, işte bunlar, o hüsran içinde kalanlar."* Enfâl-8/37)

medlûlünce zâhir-ü bâtında hakkı nâhaktan, iyiyi **kötüden,** temizi habisten **ayırır, sizi fenâlardan tefrik-u temyiz eder.**

FURKAN

FURKAN: Fark-u temyiz veya fârık demek olduğu gibi sabah mânâsına da gelir. Nitekim بِتُّ اَفْعَلُ كَذَا حَتّٰى سَطَعَ الْفُرْقَانُ derler ki: "Şöyle yapıp duruyordum tâ sabah oluncaya kadar." demektir. Bu mânâ demek olur ki, sizi zulmet-i leylde parlayan fecr-i sadık gibi bir fark-u imtiyaz ile parlatır da parlatır, sıyt-ü şanınızı bir nur gibi âfaka yayar وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ **"ve seyyiatınızı tarafınızdan keffaretler, iyyice örter."** Ayıblarınızı dünyada kimseye göstermez. وَيَغْفِرْ لَكُمْ **"Ve size mağfiret eder."** Âhirette de günahlarınızı mağfûr kılar. وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ **"Ve Allah, pek büyük fadl-ü ihsan sahibidir."** Fadliyle bunları yaptığı gibi daha neler yapar.

Allah'ın fadlı ne büyük olduğunu bilhassa bir misal ile anlamak için ya Muhammed,

وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَۜ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِر۪ينَ ﴿٣٠﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٣١﴾ وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٣٢﴾ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ ف۪يهِمْۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾

وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَهُ اِنْ اَوْلِيَاؤُهُ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَاِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

30- Hani bir vakit di o kâfirler, seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri veya sürüp çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar, tuzak kurarlarken Allah da, karşılığını kuruyordu. Öyle ya Allah, tuzak-

ların hayırlısını kurar.

31- Ve onlara âyetlerimiz okunacağı zaman: "Artık işittik, dilesek bunun gibisini biz de söyleriz. Bu, eskilerin efsânelerinden başka bir şey değil." diyorlardı.

32- Bir vakit de: "Ey Allah, eğer bu, senin tarafından gelmiş hak kitâb ise, durma üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize daha elîm bir azâb ver." demişlerdi.

33- Halbuki sen içlerinde iken Allah, onlara azâb edecek değil idi. İstiğfar ettikleri halde de Allah onlara azâb edecek değil.

34- Şimdi ise, Allah'ın kendilerine azâb etmemesi için neleri var? Mü'minleri Mescid-i Haram'dan men'ediyorlar, halbuki hizmetine ehil de değiller. O'nun hizmetine ehil olanlar ancak müttakîlerdir ve lâkin çokları bilmezler.

35- Beyt'in huzurunda namazları ise, ıslık çalıp el çırpmaktan başka bir şey değil, o halde küfr-ü küfranınızdan dolayı tadın azâbı.

36- Şüphe yok ki, Allah yolundan men'etmek için mallarını sarfedenler, onu yine sarfedecekler, sonra bu kendilerine yürek acısı olacak, nihayet mağlûb olacaklar. Ve küfürlerinde ısrar edenler toplanıp cehenneme sevkedilecekler.

37- Ki, Allah, murdarı temizden ayırsın ve murdar kısmı birbirinin üzerine bindirip hepsini teraküm ettirsin de topunu cehenneme koysun. İşte bunlar, o hüsran içinde kalanlar.

38- De o küfüredenlere ki, eğer vazgeçerlerse geçmişteki günahları bağışlanır, yok yine isyana dönerlerse kendilerinden evvelki ümmetlere tatbik edilen kanun-ı İlâhî geçmişti, artık onu beklesinler.

وَاِذْ Sen de o vakti hatırla ki, يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا hani o kâfirler, sana mekir kuruyorlardı. لِيُثْبِتُوكَ Seni tutup bağlamaları اَوْ يَقْتُلُوكَ veya seni (hepsi bir) katletmeleri اَوْ يُخْرِجُوكَ veya seni (Mekke'den) çıkarmaları için su-i kasd tertib ediyorlardı. Hicret sırasında Mekke'deki vaz'iyyet bu idi.

Umumiyyetle müfessirîn, vak'anın cereyanını şöyle nakletmişlerdir: En-

---

Teraküm: Birikme, yığılma. Birbiri üzerine sıkıştırma.

sar'ın İslâm'a gelip Resûlullah'a bey'at ettiklerini müşrikler işittikleri vakit telâşa düştüler. **Daru'n-Nedve** ta'bir ettikleri şûrâlarında müzakere ve müşavere etmek için ictimâ' ettiler. Bir ihtiyâr suretinde bir **İblis de: "Ben Necid'denim, ictimâınızı işittim huzurunuzda bulunmak istedim. Her halde bende bir re'y-ü pend bulmaz değilsinizdir."** diyerek içlerine girdi. Müzakereye başladılar. Ebu'l-Buhturî: "Benim re'yim, dedi, O'nu bağlar, bir odaya hapsedersiniz ve bütün menfezlerini kapatır, ancak bir delik bırakır, oradan yiyip içeceğini uzatırsınız, tâ ölünceye kadar." İhtiyar: "Ne fenâ re'y, dedi, kavminden size silâh çekip gelenler olur, elinizden kurtarırlar." Hişam İbn Âmir de: "Benim re'yim, dedi, O'nu bir deveye yükletir, arazinizden dışarı çıkarıverirsiniz, artık ne yaparsa yapsın, size bir zararı dokunamaz." Yine o ihtiyar, o şeyh-i Necdî: "Ne fenâ re'y, dedi, gider başka kavmi ifsad eder ve onlarla gelir size harb eder." Nihayet Ebû Cehil de: **"Ben, o re'ydeyim ki, dedi, her batından birer delikanlı alırsınız ve birer kılıç verirsiniz, hepsi birden vururlar, kanı bütün kabaile dağılır. Benî Haşim de, bütün Kureyş ile harb edemez ve şayet diyet taleb ederlerse veririz."** Bunun üzerine ihtiyar: "Bu yiğidin re'yi savab" dedi ve buna karar verip dağıldılar. Derhal Cebrâil gelip Peygamber'e haber verdi ve hicret emrini getirdi. Mûcebince Aleyhissalât-ü vesselâm, Hazret-i Ali'yi yatağına yatırıp Hazret-i Ebu Bekir ile beraber Gare çıktı. Düşmanlar etrafı sarmış terassud ediyorlardı. Sabah olunca yatağa hücum ettiler, fakat Ali'yi gördüler, beht-ü hayret içinde alıklaştılar, kaldılar.

MEKİR

Onlar öyle mekrediyorlardı وَيَمْكُرُونَ **ve hâlâ mekrederler,** mukabeleten وَيَمْكُرُ اللّٰهُ **Allah da mekreder.** Onlara mekirden bir ümid verir, sonra da mekirlerini başlarına geçirir. Nitekim onlara mekir tertibatında bulunmaları için müsaade etti, uğraştırdı, yordu, fakat bütün mesaîlerini akim bırakıp gizlice senin hicretini te'min ediverdi ve sonra yine onlara ümid verip "Bedr"'e çıkardı ve müslümanları gözlerine pek az gösterdi. Binaenaleyh saldırdılar ve göreceklerini gördüler. Evet, Allah mekre, mekreder وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ **ve fakat Allah hayrü'l-mâkirîn'dir.** O'na karşı hiç birinin mekrinin hükmü olmaz. O, bütün mekircilerin mekirlerini ibtal ediverir. O'nun mekri de hayr-ü hikmetten halî değildir. Bunun için O'na mâkir veya mekkâr diyemezsiniz. O, "Hayru'l-Makirîn"'dir. Fiil-i İlâhî hadd-i zatında bir mekr olmaktan münezzehtir. O, bir

Pend: Nasihat, vaaz, öğüt. **Beht:** Şaşkınlık. **Terassud:** Bir şeyi çok dikkat ederek gözetlemek.

izale-i şer, bir ceza-i münkerdir. Mâkirlerin mekrini kat'etmek i'tibariyle umuma hayır olduğu gibi mâkirlerin hadlerini bildirmek ve bir takımlarının tevbelerine sebeb olmak i'tibariyle sûret-i umumiyyede mâkirler için de bir hayırdır. Binaenaleyh bu fiil-i İlâhîye mekir ta'bir edilmesi mâkirlerin mekrine tekabülü ve bütün zann-ü tahminlerinin hilâfına habersiz olarak canib-i gaybdan bir mekir suretinde gelip bastırıvermesi i'tibariyle bir müşakeledir. Yoksa hakikatte Allah'a ibtida mekir isnad edilemez, mâkir denemez, Buradaki وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ, Sûre-i Âl-i İmrân'da Kıssa-i İsa'da geçen وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ (*"Bununla beraber mekrettiler Allah da mekirlerine mekretti, öyle ya, Allah hayrü'l-mâkirîndir."* Âl-i İmrân-3/54) gibi mekir ve mekir suretinde müşakele iledir ki, mekr-i İlâhî mevzu-i bahs olabilir. Bunda da, وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ tenzihi unutulmamak lâzım gelir.

O mâkirler öyle kâfirler idi ki, وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا üzerlerine bizim âyetlerimiz, yâni لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا (*"Biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik her halde Sen onu Allah korkusundan başını eğmiş, çatlamış görürdün..."* Haşr-59/21) mazmununa mâsadak olan Kur'ân tilâvet edildiği zaman: قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا İşittik, işittik لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ dilesek biz de, bunun mislini söylerdik. Bu, eskilerin esatîrinden başka bir şey değil" dediler. Sûre-i En'âm'da اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (*"O hak tanımaz kafirler: "Bu eskilerin esatirinden başka birşey değil."* En'âm-6/25) âyetinde (esatîr kelimesine bakınız.) geçtiği üzere bunu ibtida feylesofları Nadr ibn Hâris söylemiş ve bir çokları da onu ta'kib etmiş idi. Öyle dediler, lâkin senelerle uğraştılar söyleyemediler, söyleyemediler de türlü türlü mekirlere, sû-i kasıdlara, katl-ü harbe kalkıştılar. Asırlar geçti, onların kafasında nicelerde aynı sözü söyleyegeldiler fakat Kur'ân'ın bir mislini söyleyemediler ve onlar gibi mekirler peşinde dolaşmaktan başka bir şey yapamadılar.

وَاِذْ **Ve o vakti ki, o kâfirler:** قَالُوا اللّٰهُمَّ **"Ya Allah, dediler,** اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ **eğer bu Kur'ân senin tarafından o hak ise,** O'nun dediği gibi kelâm-ı münzel ise, فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ **başımıza gökten taş yağdır** اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ **veya bize diğer bir azab-ı elîm getir."** Açık açık âyetleri inkâr ve istihfaf ederek böyle diyen o mâkir kâfirlerin küfürlerindeki inadı ve inad ve tehekküm yolunda Allah'dan dileklerinin mahiyetini düşün. Rivayet olunduğuna göre bunu da, Nadr söylemiş idi. اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (*"O hak tanımaz kafirler: "Bu eskilerin esatirinden başka birşey değil."* En'âm-6/25) dediği zaman Resûlullah وَيْلَكَ اِنَّهُ كَلَامُ اللّٰهِ *"Vay ! Sana o kelâmullah"* buyurmuş O da, bunu

söylemiş: ***"Eğer Kur'ân hakikaten Allah'dan münzel, hak kelâm ise, bizim bunu inkârımıza bir ukubet olmak üzere Allâh, ya başımıza gökten taş yağdırsın veya bize diğer türlü elîm bir azâb versin"*** diyerek sözünde cezmini izhar etmek ve tehekküm ve istihfaf yollu cühudunda mübalâğa eylemek istemiş ve bu suretle müstahıkk oldukları azâbı i'tiraf ve taleb eylemiş, diğerleri de bunu tasvib etmiş bulunuyorlardı. O halde Allah, niye müstahaklarını vermedi?

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ **Halbuki (Ya Muhammed) Sen, onların içinde iken Allah onları ta'zib edecek değil idi.** Sen, onlar için ayn-ı rahmet idin, senin bulunduğun yere azab inmek ihtimali yoktu. وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ **Ve onlar, istiğfar ederlerken veya edeceklerken de Allah, onları ta'zib etmezdi.** Yâni Sen, içlerinden çıksan bile onlar istiğfar ettikleri takdirde veya içlerinde istiğfar edip imana gelenler veya gelecekler varken onlara öyle köklerini kazıyacak bir azâbı istisal vermezdi. Nitekim hiç bir kavim, Peygamberleri içlerinden alınmadan azâb-ı istisal ile ta'zib olunmamıştır. İyiler içinde de kötüler zuhur edip zalimler ileri gitmeye başladığı zaman, zulm-ü isyanın şeâmetiyle gelecek olan fitnenin zararı iyilere de isabet ettiği gibi, kötüler içinde fevkalâde iyiler zuhur etmeye başladığı zaman da velevse az olsun o iyilerin yüzü suyu hürmetine, o kötülerin müstahık oldukları umumî azâb da afiv veya te'hir olunur. Kötüler, câlib-i azâb olduğu gibi iyiler de, câlib-i rahmettir.

Hasılı o zaman o kâfirlerin başlarına taş yağdırılmaması veya diğer bir azab-ı elîm ile istisal olunmamaları onların, ona mustahıkk olmamalarından değil, Allah Teâlâ'nın Resulü'ne ve istiğfar-i melhuz olanlara fadl-ı azîminden ve içlerinde Peygamber varken veya istiğfar eden veya edecek olanlar bulunurken azâb etmek istememesinden idi, وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ **yoksa Allah, onlara azâb etmeyecek neleri vardı?** وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Bâhusus o hallerinde ki Mescid-i Haram'dan men'ediyorlardı** وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَهُ **ve ederlerken O'nun evliyası da değillerdi.** Ona ehliyyet ve salâhiyyetleri ve hakk-ı velâyetleri yoktu. Çünkü اِنْ اَوْلِيَاؤُهُ اِلَّا الْمُتَّقُونَ **O'nun velileri müttakîlerden başkası değildir.** Şirkten korunan ve Allah'dan başkasına ibadet etmeyen ehl-i takvadan maadasının Beytullah'da hakk-ı velâyetleri olamaz. O'na sahib olmak, onun umurunda tasarruf etmek hak ve salâhiyyeti, ancak orada tevhid ile ibadet edecek olan müttakîlerindir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Ve lâkin onların ekserisi bilmezler,** yâni o müşriklerin bir kısmı kalili kendilerinin liyakatsizliklerini ve Mescid-i Haram'a velâyet etmek hakları olmadığını ve bu hakkın müttakîlere aid olduğunu

---

Melhuz: Düşünebilen, akla gelebilen. **İstisal:** Kökten koparıp çıkarma.

ve binaenaleyh ona sırf bir şekavet ile müdahale etmekte bulunduklarını bilirler. Ve bile bile inad ederlerse de ekserisi kendilerini bilmezler de: **"Biz, Beyt-i Harem'in valileri, mütevellîleriyiz. Binaenaleyh dilediğimizi sokar, dilediğimizi men'ederiz"** derler. Ekserisi cehalet ve birazı da bile bile inad ve şekâvet ile müttakîleri men'ediyorlardı. وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً Ve **halbuki Beytullah'ın yanında dua veya namaz namına yaptıkları, ıslık çalmaktan ve el çarpmaktan başka değil.**

MÜKÂ, ıslık veya ıslık çalmaktır ki, gerek sâde dudakla ve gerek ele üflemek ve öttürmek suretiyle olmaktan eamdır. Ve bu haysiyyetle üflenip çalınan ale'l-umum düdüklerin seslerine de delâleten şamil olur.

TASDİYE: Esasen sadadan veya saddan me'huz olarak sada çıkartmak veya vazgeçirtmek demektir ki, bu iki i'tibar ile birini çağırmak veya eğlenip oynamak gibi her hangi bir maksadla el vurmağa ıtlak olunur.

Rivayet olunuyor ki, bunlar, erkek ve kadın, açık saçık elele tutuşur, Beyt'in etrafında dolaşırlar ve ıslık çalıp el vururlardı. Ve böyle ibadet ediyoruz diye çalar, oynar hora teperler ve yaptıklarını alkışlarlardı. Bir de Resulullah, Beyt-i Şerif'e gelip ibadet etmek, namaz kılmak ve Kur'ân okumak istediği zaman ekseriya böyle âyin yapmakta ileri giderler veya kendilerini de bir namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi göstererek nümayiş ve gürültü yaparlar, huzura mâni' olurlar. Ve bunu da kendilerince bir ibadet sayarlardı. Beyt-i İlâhî'ye nasıl hakk-ı velâyetleri olur? Ve bu hal ile Mescid-i Haram'a musallat olup orada Allah'a ibadet edecek olan asıl hak sahibi müttakîleri men'e kıyam eyleyen edebsizlerin, cahillerin, gâsıbların, kâfirlerin şu ahval içinde neleri vardır ki, Allah onlara azâb etmesin?..

Mademki haliniz bu ey kâfirler, فَذُوقُوا الْعَذَابَ **o halde bundan böyle o azâbı tadın.** بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ **Çünkü müstemirren küfr-ü küfran ettiniz,** istiğfar etmediniz.

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **"Şüphe yok ki, Allah yolundan men'etmek için mallarını sarfedenler."** Bu âyet Bedir muharebesi için mallarını sarfeden, ezcümle her biri yevmiyye on deve keserek askerlerini it'am eden on Kureyş zengini hakkında nâzil olmuş ve ondan sonra "uhud" vesaire gibi harblerdeki sarfiyatı ve netayicini anlatmıştır. Yâni her halde küfürde ısrar

---

Nümayiş: Görünüş, gösteriş, gösteri. **Netayic:** Neticeler.

edenler, Allah yolundan, din-i haktan men'etmek için mallarını sarfediyorlar, فَسَيُنْفِقُونَهَا **bundan böyle de sarfedecekler.** ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً **Sonra o mallar, kendilerine bir hasret olacak,** boşuna telef edilmiş, hevaya sarfolunmuş bulunduğunu anlayacak, "eyvah!" diyecekler. ثُمَّ يُغْلَبُونَ **Sonra da mağlûb olacaklar.** Ondan evvel «الْحَرْبُ سِجَالٌ» mantukunca kâh mağlûb, kâh galib olurlarsa da en nihayet suret-i kat'iyyede hakka mağlûb olacaklar وَالَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ve **küfredenler, sırf cehenneme sevkedilecekler ki,** لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ **Allah, habîsi tayyibden ayırsın.** Müttakîlere mev'ud olan furkan hasıl olsun, iyiler, kötülerden temayüz etsin وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ **ve habis kısmını birbirinin üzerine bindirip,** habis mallarını kendilerine zammedip فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا **hepsini terâküm ettirsin.** Fart-ı izdiham ile yığsın da فَيَجْعَلَهُ فِى جَهَنَّمَ **topunu bir, Cehenneme koyuversin,** اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ **İşte bunlardır ki, o hasirlerdir,** yâni hasirler, hüsranda kalanlar diye onlara denilir.

Ya Muhammed, قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا **o küfüredenlere söyle:** اِنْ يَنْتَهُوا **Vazgeçerlerse,** bulundukları hali bırakıp hakka teslim-i nefs ederlerse يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ **geçmiş günahları mağfiret olunur.** وَاِنْ يَعُودُوا **Ve eğer yine dönerler, Peygamber ile harbe kalkışırlarsa** فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ **önlerinde evvelkilerin sünneti, teamülü geçti.** İşittiler ki, Peygamberlerine karşı gelen akvam nasıl kahr-ü tedmir olundular. Gördüler ki, Bedir'dekiler ne hale giriftar oldular. Bunlar, misal-i kâfîdir. Binaenaleyh dönüp onların yolunu tutarlar, onların âdetine sülûk ederlerse aynı netaicin emsaline muntazır olsunlar. كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِى (*"Allah yazdı: Celâlim hakkı için herhalde Ben yenerim Ben ve Resullerim, şüphe yok ki Allah Kavî'dir, Azîz'dir."* Mücâdele-58/21) وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ (*"Celâlim hakkı için risaletle gönderilen kullarımız hakkında şu kelimemiz sebkat etmiştir. Onlar elbette onlar muhakkak muzaffer olacaklardır. Ve elbette bizim askerlerimiz mutlak onlar galib geleceklerdir."* Sâffât-37/171-173) اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ (*"Şanım hakkı için zikirden sonra Zebûr'da da yazmıştık: ki her halde arz, ona benim salih kullarım vâris olacaktır."* Enbiya-21/105)

Öyle söyle.

Fort: İfrat, aşırılık.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْۜ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

39- Siz de, ortalıkta bir fitne kalmayıp din, tamamiyle Allah'ın dini oluncaya kadar onlara cihad edin, eğer vazgeçerlerse her halde Allah amellerini görür.

40-Yok vazgeçmezlerse artık bilin ki, Allah, sizin mevlânız, ne güzel mevlâ, ne güzel nasîr!

و **vaz geçmeyip dönerlerse** قَاتِلُوهُمْ **o kâfirlerle mukatele de edin** حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ **tâ ki, fitne, mihnet-i şirk olmasın** وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ **ve din, hepsi Allah için olsun.** Allah'ın kullarını başkalarına mahkûm tutan edyân-ı batıla, din-i hak karşısında izmihlâle düşsün. Hak, hâkim olsun da fitne ve mihnetle kimse ma'bud-ı Hakk'tan başkasına itaat ve inkiyada sevk-u cebredilmesin. Sûre-i Bakara'da bu âyetin bir nazîri geçmişti. (*"Hem bir fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın, vazgeçerlerse artık husumet ancak zalimlere karşıdır."* Bakara-2/193) Yalnız burada «كُلُّهُ» var, orada yoktu. Ona ve kezalik Sûre-i Bakara'da لَا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ (*"Dinde ikrah yok, rüşd, dalâlden cidden ayrıldı..."* Bakara-2/256) âyetine bakınız.

فَاِنِ انْتَهَوْا **Bu katal üzerine, fitneden ve Allah'dan başkasına tapmaktan vazgeçerlerse** فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ **her halde Allah, amellerine Basîr'dir.** Ona göre ecirlerini verir. وَاِنْ تَوَلَّوْا **Ve eğer i'raz ederler, vazgeçmekten imtina' eylerler ise,** فَاعْلَمُوا **siz de biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ **muhakkak Allah, sizin**

Mevlânız, veli ve nasırınızdır. Binaenaleyh onların adavetlerinden korkmayın, Allah'a dayanın. نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ O, ne güzel Mevlâ, ne güzel nasırdır. Ki, sahib olduğu zayi' olmaz, nusrat ettiği mağlûb olmaz.

Böyle biliniz ve öyle yapınız.

وَاعْلَمُوٓا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ
وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ
يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾ اِذْ اَنْتُمْ
بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ
اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ
لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ
عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ
عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ
اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

41- Bir de ma'lûmunuz olsun ki, ganimet aldığınız her hangi bir şey, mutlaka onun beşte biri Allah içindir ki, Peygamber'e ve O'na karabeti olanlarla yetimler ve miskinler ve yolda kalmışlaradır. Eğer siz, Allah'a iman etmiş ve furkan günü, o iki cem'iyyetin çarpıştığı gün kulumuza indirdiklerimize iman eylemiş iseniz bunu böyle bilin, daha Allah, her şeye Kadîr.

42- O vakit ki, siz, vâdînin beri yamacında idiniz, onlarsa öte yamacında, süvarileri de tam sizden aşağıda idi. Öyle ki, onlarla va'dleşmiş olsa idiniz mutlak mîâdda ihtilâf ederdiniz ve lâkin Allah, mukadder bir emri yerine getirmek için o yapılmış idi ki, hem helâk olan beyyineden helâk olsun, hem de yaşayan beyyineden yaşasın ve çünkü Allah, her halde Semî'dir, Alîm'dir.

43- O vakit ki, Allah, Sana onları rü'yanda az gösteriyordu. Eğer Sana onları çok gösterse idi, korkacaktınız ve kumandada nizâa düşecektiniz ve lâkin Allah selâmete bağladı. Çünkü O, bütün sinelerin künhünü bilir.

44- Ve o vakit ki, karşılaştığınız sıra onları sizin gözlerinizde azaltıyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Çünkü Allah, o fiile çıkarılmış olan emri yerine getirecekti. Öyle ya bütün işler Allah'a irca' olunur.

GANİMET

GUNM: Esasen bir şeye renc-ü meşakkatsız nail olmak veya düşmandan

---

Renc: Sıkıntı, zahmet, eziyet.

doyumluk almak mânâlarına gelir ve alınan doyumluğa da isim olarak ıtlak olunur ki, ganîmet de her iki mânâda böyledir. Şeriatta ise ganîmet, küffardan anveten, yâni harben alınan maldır. Binaenaleyh velevse harbin neticesi olsun bir sulh ve ahd ile alınan emvale ganîmet denilmez. Lâkin Fey' denilir, yâni ganîmet, fey'den ehastır.

وَاعْلَمُوا Ve biliniz, yâni muktezasıyla amel etmek üzere ma'lûmunuz olsun ki, اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ **aldığınız ganîmet ne şeyden olursa olsun**, velevse bir iğne veya iplik bulunsun sûrenin başında beyan olunduğu üzere evvel emirde الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ *"Enfal Allah için"* olduğundan فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ **humusu, beşte biri sırf Allah içindir.** وَلِلرَّسُولِ **Ve Peygamber için** وَلِذِى الْقُرْبٰى **ve O'na karabeti olanlar** وَالْيَتَامٰى **ve yetimler** وَالْمَسَاكِينِ **ve miskinler** وَابْنِ السَّبِيلِ **ve yolda kalmış yolcular içindir.** İlk evvel humsu Allah için ayrılmak, bu da, beş sehme ayrılıp şu zikrolunan beşe taksim olunmak iktiza eder. Yâni Allah, humusunun bir sehmini Resûlullah'a, dördünü de şu dörde sarf-u tahsisi emreder. الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ (*"Sana ganîmetlerin taksiminden soruyorlar, de ki, ganîmetlerin taksimi Allah'a ve Resulü'ne aid,..."* Enfâl-8/1) hükmünün tafsili budur. Evvel emirde enfâl ve ganaimin hepsi Allah'ındır. Ve binaenaleyh hepsi gazîler elinde emanettir. Hükm-i İlâhî'ye göre ve Allah rızası için menafi'-i âmmeye sarfedilmesi iktiza eder. Fakat Hükm-i İlâhî sizi, siz gazîleri diğer milletlerin ahkâmında olduğu gibi menâfi'-i hususiyyenizden de mahrum etmez. Ancak ganîmetten beşte birinin Allah için ifraz ve velâyet-i amme ile bervech-i meşruh masarif-i âmmeye sarfedilmesini emreder. Ganîmetin humustan baki kalan beşte dördüne gelince onu da size, siz gazîlere bırakır. Şu halde gazîler dilerlerse haklarını ister, taksimi vâcib olur veya her biri dilerse dilediği kadarını taksimden evvel veya sonra yine Allah için terkedebilir. Çünkü sahib-i hak, hakkında dilediği gibi tasarrufta muhtardır. Bu cihet onların, kendi ictihadlarına bırakılmış olduğu gibi, Resulullah'ın vefâtından sonra O'nun humustan sehmi de müctehedün fihtir. Ve bu cihetlerin tafsili, Fıkha aiddir. Ve bu âyetin Bedr'de veya Bedr'den bir ay üç gün sonra Beni Kaynuka' gazvesinde nâzil olduğu hakkında iki rivayet vardır.

اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ **Eğer siz, Allah'a ve iki cem'iyyetin** (müslüman ve küffar) **çarpıştığı gün, o furkan günü**, yâni hakk-u bâtılın ayrıldığı Bedr günü **kulumuza indirdiğimiz şeylere** (vahiy ve Melâike ve nusrata) **iman etmiş hakikî mü'minler iseniz bu böyledir. Bunu**

Sehm: Hisse, kısım, hazine geliri.

da bilir, icrâ edersiniz. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Ve Allah, alâ külli şey'in kadîrdir.** O günkü gibi çoğa karşı aza, kavîye karşı zayıfa zafer ve nusrat vermeğe kadir olan Allah, daha nelere kadir değildir. Ve siz O'nun emr-ü hükmüne ittiba' ederseniz, size daha neler, neler vermez. Bilirsiniz ya! اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا **O vakit siz, vâdînin beri kıyısında** (fenâ bir mevki'de) **idiniz,** وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى **onlar ise, en öte kıyısında** (müsaid bir mevki'de) **idiler.** وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ **Kârban süvarîleri de sizden aşağıda** (sahilde) **idi.** Yâni bir taraftan taht-i tehdidinizde demekti, fakat diğer cihetten bunlar, düşman ordusunun sizi işgal edecek ve aynı zamanda harbe hırslarını tahrik edecek bir kuvveti ve bu vaz'iyyet sizi korkutacak ve işinizi berbad edecek bir vaz'iyyet idi. Hasılı gerek sevku'l-ceyş ve gerek arazı vesair âlât ve esbab-ı harbiyye nokta-i nazarından zâhirde düşman kavî, siz gayet zayıf bulunuyordunuz. Aranızda pek büyük bir fark vardı. Öyle ki, وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ **eğer va'dleşmiş olsa idiniz,** o gün orada kıtal için siz onlara, onlar size va'd vermiş, sözleşmiş bulunsa idiniz de aranızdaki farka âgâh olsa idiniz لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ **va'dinizde mutlaka ihtilâf ederdiniz.** Bu vaziyyete gelince cesaret edemez, va'dinizde hulfeder zaferden me'yus olurdunuz, yâni onlara galebeyi şöyle dursun karşılarına çıkmayı bile gözünüze kestiremez çatmaktan kaçınırdınız. Binaenaleyh iş size ve sizin idrakinize ve eshab-ı zâhireye kalsa idi, aradaki fark-ı azîmden dolayı bu feth-ü zaferin husûlüne imkân yoktu. وَلٰكِنْ **Ve lâkin bunu Allah yaptı,** öyle bir mîad olmaksızın ve sizi kendinize bırakmaksızın tarafeyni öyle bir vaz'iyyete sevkedip çattırdı ki, لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا **Allah, o fiile çıkan emri,** o hariku'l-âde emr-i vaki'i, o vaz'iyyet-i kalb ve kaziyyeyi aks ederek hakk-u bâtılı ayıran ve Allah'ın evliyası ile a'dâsını tefrik eden o furkanı yapsın. **Bir kaziyye-i muhkeme kılsın,** va'dettiği nusreti bir hüccet-i katıa ile tebyin ve tesbit etsin. Tâ ki, لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ **helâk olan an beyyinetin helâk olsun,** وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ **yaşıyan da an beyyinetin yaşasın.** Bedr vakıası, Allah'ın öyle bir âyet-i vâzıhası ve öyle bir beyyine-i meşhudesidir ki, hem Kureyş maktulleri ve münhezimleri gibi, emr-i İlâhî'ye muhalefet ve Resulullah'a adavet ile helâk olan veya olacak olanların helâkine, hem de Bedr gazî ve şehidleri gibi Allah'a ve Resulü'ne itaatle maddî veya mânevî hayat bulan, bulacak olan mü'minlerin hayat ve halâsına bir hüccet-i meşhûdedir. Ve artık, ne ölünün, ne dirinin, ne kâfirin, ne mü'minin Allah'a karşı ne ibraz edebilecek bir hücceti, ne de serdedebilecek bir ma'zireti yoktur. وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ **Ve (bu beyyine ile de sabittir ki) hiç şübhesiz Allah, Semî'dir, Alîm'dir.** Dostlarının düşmanlarının, söylediklerini işitir, niyyet ve i'tikadlarını, maksad ve muzmerlerini ve naklarında ne yapacağını bilir. Bu

fasıla yukarıda geçen فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ (*"Sonra onları siz öldürmediniz ve lâkin onları Allah öldürdü..."* Enfâl-8/17) âyetinin fasılasını bir te'kid olmakla oraya bir atf-ı nazarı ihtar eder. Hasılı havarık ve mu'cizât bir eser-i tesadüf değildir. اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا **Düşün ki, o vakit menâmında** (uykunda veya yatağında veya gözünde) **Allah, onları sana az gösteriyordu.** Bu işle alâkadar olmak üzere evvelâ bir rü'ya gösteriyordu ki, bu evvel ile âhirin şuurda bir irtibatını ve vak'anın mahz-ı tesadüf olmadığını iş'ar eder. Saniyen o, çokluğu az gösteriyordu, sen de bunu haber verip Ashabını teşci' ve tesbit ediyordun ki, bu da, bir aldatış değil, bir hikmeti ve hakikî bir maslahatı tazammun ediyordu.

Filhakika وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا **Sana onları,** (zâhirde oldukları gibi) **çok göstermiş olsa idi,** لَفَشِلْتُمْ **mutlak yılacaktınız** وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ **ve mutlak emirde münâzaa edecektiniz.** Harb hususunda re'ylerinize tefrika düşecek, kiminiz sebat kiminiz firar tarafdarı olacaktınız. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ **Velâkin Allah, selâmet ihsan etti.** Sana rü'yanda onların zâhirdeki kesretlerini değil, hakikatteki kıymetsizliklerini gösterdi. Sizi yıldırmadı ve nizâa meydan vermedi de sâlim tuttu ve mebde-i müntehaya tevfik edip selâmete erdirdi. اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Muhakkak ki, O, böyle sinelerdeki esrara Alîm'dir.** Onlarda ne var, ne olacak ve ne gibi esbab ve şerait ile halleri değişecek, hepsini tamamen bilir.

وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي اَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا **Ve o vakit telâkî ettiğiniz sırada onları gözünüzde size az gösteriyor,** gözünüzü yıldırmıyordu. Peygamber'in rü'yasını rü'yetinizle de tasdik ederek sizi havftan sâlim kılıyor, teşci' ediyordu. Sonra da onları gözünüzde büyütmüyordu. Hattâ İbn Mes'ud radıyallahu anh, yanındakine: "Nasıl, yetmiş kadar görüyor musun?" demiş, o da: "Yüz kadar görüyorum" demişti. وَيُقَلِّلُكُمْ فِي اَعْيُنِهِمْ **Sizi de, onların gözünde pek azaltıyordu.** Nitekim Ebû Cehil o sırada: "Muhammed ve Ashabı, اَكَلَةُ جَزُورٍ bir deve yeyimi" demişti. Bu, henüz kıtâle girişmeden evvel cür'etlerini artırmak, gurur ve saygısızlıkla gayr-ı muntazam bir surette kıtâle çattırmak için idi ki, harbe çattırdıktan sonra gözlerinde mü'minleri birdenbire büyütmüş çoğaltıvermiş idi. Sûre-i Âl-i İmrân'da geçtiği üzere يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَاْيَ الْعَيْنِ (*"Onları gözgöre kendilerinin iki misli görüyorlardı."* Âl-i İmrân-3/13) göz görüşüyle kendilerinin iki misli, yâni üçyüz on üç kadar zatı, iki bin kişi kadar görüyorlardı ve bu suretle ödleri kopuyor, kalblerine ru'b giriyordu. Tarafeynin mütekabilen kalbleri ve hisleri üzerinde cereyan eden ve ale'l-âde nazar galatlarının çok fevkında

---

Havarık: Okun nişanı delerek öbür tarafından çıkması. **Teş'ci':** Cesaret vermek. **Ru'b:** Korku, korkutmak, sihir, büyü, olsun.

olduğu zâhir bulunan bu müteakis tahavvülât bu vak'adaki tasarrufat-ı İlâhiyye'yi gösteren âyât-ı azîmedendirler. Allâh Teâlâ, mü'minleri yalnız akibeti ve hakikî kıymeti gören ledünnî bir gözle baktırıyor, kâfirleri ise, zâhire maksur olan gafil ve mağrur bir nazarla baktırıyordu ve böyle tarafeyni yekdiğerinin gözüne az gösteriyordu ki, لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا o fiile çıkan emri **kat'iyyen îka' etsin,** yâni hükm-ü kazasiyle iki tarafı birbirine suret-i kat'iyyede çattırıp harika olan bir harbi, tam bir emr-i vaki' yapsın da bunun üzerine bervech-i bâlâ öbür emri, yâni İslâm'ı i'zaz ve küffarı tezlil eden furkan harikasını terettüb ettirsin. Bu ifade ile şunu anlatmak isteriz ki, buradaki اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا dan murad, iltika-i cem'ayn emri, evvelkinden murad da, furkandır. Ve buna evvelce "yevmelfurkan, yevmeltekalcem'an" ile işaret edilmiştir. Demek ki Bedir harbi başlangıcı i'tibariyle de bir mu'cize, neticesi i'tibariyle de bir mu'cizedir. Ve bütün suret-i cereyanı i'tibariyle de Min İndillah bir çok harikaları muhtevi ve binaenaleyh hey'et-i mecmuası bir beyyine-i İlâhiyye'dir. وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ **Bütün umur da, ancak Allah'a irca' olunur.** Yâni yalnız bu ve böyle harika olan emirler değil, bütün umur dahi Allah'a irca' olunur. Her iş önünde sonunda O'na dayanır.

Bunun için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ ر۪يحُكُمْ وَاصْبِرُوا اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

45- Ey o bütün imân edenler! Bir düşman kümesiyle karşılaştığınız vakit sebat edin ve Allah'ı çok zikreyleyin ki, felâha erebilesiniz.

46- Hem Allah'a ve Resulü'ne itaatten ayrılmayın ve birbirinizle niza'laşmayın sonra içinize korku düşer ve devletiniz elden gider. Ve sabırlı olun, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.

47- Onlar gibi olmayın ki, diyarlarından çalım satarak ve nâsa gösteriş yaparak çıktılar ve Allah yolundan men'ediyorlardı. Halbuki Allah, bütün amellerini çenber içine almıştı.

اذا لقيتم فئة **Muharib bir cemaate çattığınız vakit,** yâni kâfir olduğu ma'lûm veya ne olduğu mechul bir cemaatle harb vaz'iyyetinde karşılaştığınız zaman gerek zayıf halinde olsun ve gerek olmasın, gerek sizden az olsun gerek çok فاثبتوا **hemen sebat ediniz,** الا متحرفا لقتال او متحيزا الى فئة (*"Her kim böyle dönüp çarpışmak için pırlanmak veya diğer bir takımda mevki' almak halleri müstesnâ olarak."* Enfâl-8/16) Yüz çevirmeyiniz واذكروا الله كثيرا **ve Allah'ı çok zikrediniz.** Harb ederken meded-ü inayetine sığınarak ve nusratine müterakkıb olarak kalben ve lisanen çok, çok Zikrullah ile kuvvet alınız ki, لعلكم تفلحون **felâh bulabilesiniz.** Muradınız olan nusrat ve sevaba zaferyab olup meramınıza erebilesiniz. Yoksa galib bile olsanız sevaba eremezsiniz. والى الله ترجع الامور (*"....Öyle ya bütün işler Allah'a irca olunur."* Enfal-8/44) olduğundan hiç bir şey insanı Zikrullah'dan alıkoymamalıdır. Ve kul, şedaid zamanlarında ye's-ü ıztıraba düşmeyip Allah'a iltica etmeli ve her ne halde olursa olsun Allah'ın lutfuna i'timad ederek kalbini tasfiye edip bütün külliyyetiyle Allah'a müteveccih olmalıdır. Felâh, buna mütevakkıftır. Bunun için sebat ve zikrediniz واطيعوا الله ورسوله **ve Allah'a ve Resulü'ne itaat eyleyiniz** ولا تنازعوا **ve aranızda niza' etmeyiniz ki,** فتفشلوا **feşele düşersiniz,** yâni zayıf, tenbel, çekingen korkak olur, salaklaşır, yılıklaşırsınız وتذهب ريحكم **ve rüzgârınız kesilir, devletiniz gider** واصبروا **ve sabırlı olunuz.** ان الله مع الصابرين **Zira Allah, muhakkak sabredenlerle beraberdir.** Nihayet onlara nusrat eder. ولا تكونوا كالذين **Ve o mağrurlar gibi olmayın ki,** خرجوا من ديارهم بطرا ورئاء الناس **diyarlarından çalım ederek fahr-ü gurur ile ve halka nümayiş yaparak çıktılar,** ويصدون عن سبيل الله **ve Allah yolundan men'ediyorlardı.** والله بما يعملون محيط **Halbuki Allah, onların bütün**

Niza: Çekişme, kavga. **Fahr:** Övünme, büyüklük, fazilet, şeref.

amellerini muhıttır. Her ne yaparlarsa hepsini ilm-ü kudretiyle kuşatmış çevirmiştir. Ruveyste «بِمَا تَعْمَلُونَ» okunur. Yâni hepinizin amellerinizi muhıttır. Hiç birinizin iyi veya kötü hiç bir ameli yoktur ki, O'na varmasın, O'na müntehi olmasın, O'nun ilmi, O'nun hükm-ü hâkimiyyetiyle ihata edilmiş bulunmasın. Akibet sevabı ve ikabı ile taltıf veya tecziye edilmesin. Böyle her yaptığınız ve yapacağınızla Allah Teâlâ'nın taht-i ihatasında bulunduğunuz halde nasıl olur da bunu düşünmez öyle çalım ve iftihar, riya ve nümayiş ile hareket eder, haddinizi tecavüze kalkarsınız. Nitekim müşrikler, Mekke'den böyle çıkmışlardı. Çıkıp Cuhfe'ye vardıklarında Ebu Süfyan'ın gönderdiği adam geldi: "Dönünüz, kervanınız selâmeti buldu." haberini yetiştirdi. Ebu Cehil de: "Hayır, vallahi tâ Bedr'e kadar varıp şarablar içmeyince ve çengi cariyelere sazlar çaldırmayınca ve orada bulunan Arablar'a yemekler yedirmeyince dönmeyiz." dedi ve filvaki' Bedr'e kadar geldiler. Fakat ve fakat yedikleri kılıç, içtikleri ölüm peymanesi, sazları feryad-ü figan, kucakladıkları azâb-ü hüsran oldu.

O fahr-ü gururun, o riya ve nümayişin akibetine misal olmak üzere:

وَإِذْ زَيَّنَ

لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ
مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ
عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ
إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ إِذْ يَقُولُ
الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

Peyman: And, yemin, ahitleşme.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٥٠﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

48- Ve o vakit ki, Şeytan kendilerine amellerini tezyin eylemiş de demişdi: "Bu gün insanlardan size galib gelecek yok, ben de size zahirim." Fakat iki taraf karşı karşıya görününce ardına dönüverdi de: "Ben, dedi, sizden kat'iyyen berîyim. Ben, sizin göremiyeceğiniz şeyler görüyorum. Ben, Allah'dan korkarım, öyle ya Allah'ın ıkabı çok şiddetlidir."

49- O sıra münafıklar ve kalblerinde bir maraz bulunanlar şöyle diyorlardı: "Şunları, dinleri aldattı. Halbuki her kim Allah'a tevekkül ederse şübhe yok ki, Allah, Azîzdir, Hakîmdir.

50- Bir de görseydin Melekler canlarını alırken o küfr edenlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura: "Tadın bakalım!" diyerek, yangın azâbını,

51- Bu işte sizin kendi ellerinizin takdim ettiği yüzünden ve Allah'ın kullarına zulümkâr olmadığındandır."

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ **Düşün o vakti ki, Şeytan onların (o mağrur müşriklerin) yaptıklarını kendilerine süslendirip demişti ki:** لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْ **"Ben sizin için şübhesiz yâr-ü zahir iken, bu gün o nasdan size galib gelecek yok."** Yâni o Şeytan, o aldadıcı, gurur ve nefsaniyyet ruh-ı habisi kendilerinde veya karşılarında temessül ederek onlara bu kuruntuyu yaldızlayıp gönüllerine bırakmış ve hayallerine öyle göstermiş idi ki, bu âded, bu hazırlık bu kuvvet ve bu gönül onlarda iken karşılarına Muhammed ve Ashabı değil, kimse duramaz ve vehimlerine öyle îham etmiş idi ki, eğer onlar

İham: Vehme düşürme.

hareket ve amellerinde kendine tabi' olur ardına düşerlerse bu hayal, kendilerinden ayrılmayacak, daima beraberlerinde bulunacak, her sıkıldıkça onları kurtaracak.

فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ **Vaktâ ki, iki cemaat görüştüler,** yâni harbe tutuşup çarpışmağa başladılar, Melâikenin, ilâhî kuvvetlerin mü'minlere imdadını ve hakikatin tecelli etmeğe başladığını görünce نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ **Şeytan, kıçın kıçın dönüverdi** وَقَالَ اِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ ve **"Ben dedi, sizden berîyim.** Sizinle hiç bir alâkam yoktur, başınıza geleceğe karışmam اِنِّي اَرَى مَا لَا تَرَوْنَ **her halde ben, sizin görmeyeceğiniz şeyler görüyorum** اِنِّي اَخَافُ اللّٰهَ **hakikaten ben, Allah'dan korkarım.** Hakk'ın karşısına duramam, işin âkibeti pek vahim, haliniz yaman karışmam." Böyle diyerek o Şeytan, o gurur-ü hayal işin tam can noktasında onlardan teberri edip çekiliverdi. Ne kadar şayan-ı dikkattir ki, çekilirken habersizce bırakıp sıvışıvermeyip de fenâlıklarını yüzlerine vuruyor ve bütün ümidlerini kesip ye's-i küllîye attıktan başka evvelki tatlı hayal yerine, acı acı endişeler saçarak ve daha işin başlangıcında iken birdenbire tehlikeyi gözlerinde büyütüb telâş ve ıztırablarını artırarak ve ansızın halecan ve felâketlerini tesri' etmek suretiyle gerisin geri çekilip gidiyor. Nasıl çekilmez, nasıl korkmaz ki, وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Allah, şedidü'l-ikab'dır.**

اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **O vakit Münafıklar ve kalblerinde maraz bulunanlar,** henüz iman ile mutmain olmayıp kalblerinde bir nev-i' şübhe veya tereddüd kalmış olanlar, diyorlardı ki: غَرَّ هٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ **"Şunları dinleri mağrur etti."** Yâni mü'minleri dinleri aldattı, gururlandırdı da takat getiremeyecekleri bir işe giriştiler. Üçyüz küsur fukara, bin kişilik kuvvetli bir düşmana karşı çıktılar. Bir taraftan Medine'deki Münafıklar, diğer taraftan Kureyş askeri içinde bulunan bir takım mütereddidler böyle diyorlardı. Medine münafıklarından Muattib ibn Kuşeyr'den başka Bedr'e iştirak eden olmamış. Mekkelilerden ise bâzısı müslüman olmuş ve fakat kalblerinde henüz İslâmları kuvvet bulmamış ve bir nev'-i' şübheden dolayı hicret etmemiş bir takım kimse, müşriklerle beraber sürüklenip çıkmışlar, gönüllerinde şayed müslüman askeri çoksa o tarafa geçeriz, yok azsa kavmimizle bareber bulunuruz demişler ve gelip müslümanların kılletini görünce: "O!.. Bunları dinleri aldatmış" diyerek küffar ile beraber olmaya karar vermişler. وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Ve halbuki her kim Allah'a dayanır,** Allah için vazifesini yaparsa فَاِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **her halde Allah, bir Azîz ve Hakîm'dir.** Binaenaleyh O'nun izzeti, O'na i'timad edip dayananı tezlil etmez, O'nun hikmeti dostlarına rahmet ve sevab, düşmanlarına da zillet

ve ikab ettirir. Mü'min ölse bile rahmet-i Rahmana kavuşur, hayat-ı ebediyye bulur. Kâfir ise, zelil-ü hasir olur gider. Ve nitekim öyle deyip küffar ile beraber olanlar da, o gün Bedr'de hep maktul düştüler ki, Kays ibn Velid ibn Muğire, Ebu Kays ibn Fâkih ibn Muğire ve Hâris ibn Zem'a ibni'l-Esved ve Ali ibn Ümeyye ve Âs ibni'l-Münebbih ibni'l-Haccac bunlardan idi diye menkuldür.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذٖينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ **Ey muhatab, sen, o küfredenleri Melekler yüzlerine ve kıçlarına vurarak ve "haydi yangın azâbını tadın bakalım.** ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيكُمْ **Bu, sizin ellerinizin takdim ettiği cürmünüz** وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبٖيدِ **ve Allah Teâlâ'nın kullarına zulümkâr olmaması sebebiyledir."** diyerek canlarını alırken bir görecek olsa idin, ne müthiş, ne feci' şey görecekdin. O sırada bunların o feci' halleri mer'i ve meşhud değil mi idi? Ve o halde görecek olsa idin diye görülmemiş bir tefzi' ile tasvir buyurulmasının hikmeti nedir? Bu bilhassa onu gösteriyor ki, kâfir bir nefsin bedeninden ruhu kabzolunurken onun hakikatte neler çektiğini ve nasıl yanarak gittiğini hariçtekilerin görüp müşahede etmesi mümkün değildir. Bunu ihtar ederken şuna da işaret ediyor ki, kâfirin ruhu dünyaya müteveccih iken bedeninden kabzolunduğu halet-i nezi'de dünyadan döner âhirete teveccüh eder ve halbuki küfründen dolayı âlem-i âhirette zulümattan başka bir şey müşahede etmez. Dünyaya ve cismaniyyata şiddetle mahabbetinden dolayı o vakit müfarekat anında bu ayrılıktan, bu uzaklaşmadan öyle bir elem-ü hasret duyar ki, yanar da yanar ve bu yanışla her türlü nurdan mahrum olarak önünde azâb, ardında lâ'net o zulümata atılır. Ve artık ba'sinde ve haşr-ü neşrinde de bu minval üzere gider.

Bunların bu gidişi;

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى

يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌۙ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

52- Tıpkı Âl-i Fir'avn'ın ve onlardan evvelkilerin gidişi gibi Allah'ın âyetlerini tanımadılar da Allah kendilerini günahlarıyle tuttu alıverdi. Çünkü Allah çok kuvvetli ve ikabı pek şiddetlidir.

53- Bu, şundan: Bir kerre Allah bir kavme in'am ettiği bir ni'meti onlar nefislerindeki sebebi değiştirinceye kadar değiştirmiş değildir. Bir de Allah işitir, bilir.

ذٰلِكَ **Bu,** yâni bu âdetin böyle olması, bütün bunların başlarına gelen ikabın böyle amellerine terettüb ettirilmesi بِاَنَّ اللّٰهَ **şu iki sebebledir ki, Allah Teâlâ,** لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ **bir kavme** (bir hey'et-i ictimâ'iyyeye) **in'âm ettiği ni'meti değiştirici değildir,** حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ **tâ onlar, nefislerindekini değiştirinceye kadar.** Yâni o ni'mete nail oldukları zaman nefislerinde ona vesile olan misak-ı fıtratı ve ahlâk ve a'mal-i haseneyi kendileri tağyir edinceye kadar Allah'ın o ni'meti doğrudan doğru değiştirmek âdeti değildir. Âdet-i İlâhiyye enfüsî esbab ile verdiği ni'metin tağyirini de yine esbab-ı enfüsiyyeye rabtetmiştir ki, mes'uliyyet-i beşeriyye de buna terettüb eder. Bir bu, وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ **bir de Allah, muhakkak semî' ve alîmdir.** Herkesin enfüsiyyatını kavl-ü fiilini bilir. Ve ona göre muahaze eder. Binaenaleyh akl-ü irade, küfr-ü iman, ahlâk-u amel gibi esbab-ı enfüsiyyeye müterettib olmayarak doğrudan doğru verilip alınan ni'metler bu mevzu'dan haricdir. Ve hiç şübhe yok ki, bu babda, bütün esbab-ı enfüsiyyenin kıymeti, ni'met veya nikmetini gösteren âyat-ı İlâhiyye'yi tanıyıp tanımamakta toplanır, bir nefsin ahd-i fıtratı bozması ve kendine varid olan delâil ve emarat-ı hakkı duymak ve tanımak istememesi elindeki ni'metin tağayyürüne sebeb olacağı gibi bir kavmin de içinde veya dışında mevcud olup kendilerine ahkâm-ı İlâhiyye'yi tebliğ eden hakk rehberlerini duymak ve tanımak istememesi nefs-i ictimaîlerinde öyle bir bozukluktur ki, ellerindeki ni'metin tağyirine sebeb olur.

Bu tağyir-i enfüsî:

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَۚ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

54- Tıpkı Âl-i Fir'avn'in ve onlardan evvelkilerin gidişi gibi ki, Rablarının âyetlerini tekzib ettiler. Biz de, kendilerini günahlariyle helâk ettik ve Âl-i Fir'avn'ı gark eyledik, hepsi de zalimdiler.

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **"Tıpkı Âl-i Fir'avn'ın ve onlardan evvelkilerin gidişi gibi ki."** Sûre-i A'raf'a bakınız. وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِم۪ينَ **Bütün bunlar hep zalimler idi.** Nefislerinde küfr-ü tekzibi iman-ü tasdik yerine koymuş ve böyle tagyir-i enfüsî ile kendi helâklerine sebeb olup kendilerine zulmetmiş kavimler idi.

Filvaki' :

اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَۚ ﴿٥٥﴾ اَلَّذ۪ينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ ف۪ي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾ فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِن۪ينَ۟ ﴿٥٨﴾

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾
وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ
بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ
اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ
إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا
وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾
وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ
بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي
الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ
إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

55- Bütün o debelenenlerin Allah indinde en şerlisi şol kimselerdir ki, küfretmişlerdir ve imana gelmezler.

56- Onlar ki, kendilerinden muahede almışındır da, sonra her def'asında ahidlerini nakzederler ve hiç çekinmezler.

57- Onun için onları ne zaman harbde yakalarsan kendileriyle arka-

larındakileri ürküt gerek ki, ibret alırlar.

58- Her hangi bir kavimden de bir hiyanet endişe edersen evvel emirde (nebzet) ahidlerini reddettiğini düpe düz kendilerine bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez.

59- Ve o küfr edenler, asla zannetmesinler ki, ileri gitmişlerdir, çünkü onlar âciz bırakamazlar.

60- Siz de, onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın. Onunla, hem Allah düşmanını korkutursunuz, hem sizin düşmanınızı, hem de onlardan bakşa diğerlerini ki, onları siz bilmezsiniz, Allah bilir. Ve Allah yolunda her ne masraf verseniz ecri size tamamen ödenir, hiç de ziyan etmezsiniz.

61- Ve eğer selme yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a mütevvekkil ol, çünkü işiden bilen ancak O'dur.

62- Ve eğer sana hud'a yapmak isterlerse, sana yetişecek Allah'dır. O'dur ki, seni, nusratiyle ve mü'minlerle te'yid buyurdu.

63- Ve kalblerinin arasını te'lif eyledi, yoksa yeryüzünde ne varsa hepsini sarf etse idin yine onların kalblerini te'lif edemezdin ve lâkin Allah onların beyinlerini te'lif buyurdu, çünkü O bir azîz, hakîmdir.

الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ **Onlar ki, kendilerinden muahede aldın,** ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ **sonra da her defasında her muahedede ahd-i nakzederler.** وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ **ve ederken bunlar sakınmazlar.** Hiç pervasız ahd-i nakzederler. Ve ahdi bozmak şenaatinden arlanıp sakınmak şanlarından değildir. Böyle bir şer, böyle bir dabbedirler. Eğer cüz'î idrâkleri saygıları olsa idi, ahid bozmanın ne fenâ bir zulm-i nefs olduğunu vüsuk ve i'timada ve hukuk ve emniyyeti beşerin vikayesine ne kadar münafi bulunduğunu hisseder, biraz olsun çekinirlerdi. Resulullah, Benî Kureyza ile bir muahede yapmıştı, aleyhinde mumâlee etmeyeceklerdi, yâni Resulullah aleyhinde kimseye muavenet ve muzaherette bulunmayacaklardı. Böyle iken Bedr muharebesinde, müşriklere silâh iane ettiler ve "unuttuk, hata ettik." dediler. Sonra bir muahede daha yaptı. Onu da, Hendek vak'asında bozdular. Reisleri Kâ'b ibn Eşref, binip Mekke'ye gitti, müşriklerle ittifak akdetti. Bu âyetin, sebeb-i nüzulü bunlar olmuştur. Maamafih Tefsir-i Tebrizî'de

---

Selme: Barış. **Vüsuk:** İtimad etme, güvenme. **Münafi:** Zıt, aksi, aykırı.

Kureyş'ten Abdüddar oğulları olduğu da menkuldür.

فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ İmdi bunları (bu nakz-ı ahdedenleri), **harbde kat'iyyen yakalarsan** فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ **bunlarla arkalarındakileri dağıt muztarib et,** yâni bunları, öyle bir tenkil et ki, arkalarında nakz-ı ahd edecek olanlar ahid bozmaktan korksun, kaçınsın uzaklaşsın. لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ **Memuldür ki, gerideki̇leri tezekkür ederler, akıllanırlar.** Önlerindekinden ibret alırlar da, ahdin ve nakz-ı ahdin fenâlığını unutmazlar.

وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً **Bir de, bir kavimden bir hiyanet vukuundan kat'iyyen korkarsan,** yâni muahede yapmış olduğun her hangi bir kavmin nakz-ı ahd edeceğini hisseder, delâil-ü emaratından sureti kat'iyyede anlar ve böyle hiyanetinden korkarsan, فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلَى سَوَٓاءٍ **doğru ve düz bir yolda açık olarak onlara nebzediver.** Ahdlarını yüzlerine doğru açık bir yol üzerine fırlatıp atıver.

NEBZ: Lügatte bir şeyi kaldırıp atıvermektir ki, şeri'de de bir devletin muahidine karşı kat'ı münasebet ihbar ve i'lân eylemesidir. Yâni öyle korkulacak bir hiyaneti, alâmet ve dililini görüp anladığın takdirde ahdin hükümsüzlüğüyle aranızda münasebeti kat'eylediğini i'tidal ve istikamet dairesinde açıkca kendilerine resmen ihbar et. Bu suretle ahdin hükümsüzlüğü tarafeynce resmen alesseviyye ma'lûm olsun da, ona göre hareket edilsin ve ahid resmen bakî farzedilirken böyle bir ihbar ve i'lân yapmaksızın doğrudan doğru ve sureti kat'iyyede harbe girişiverme, münaceze-i harbe başlama. Zira اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَ **muhakkak ki Allah, hainleri sevmez.** Onların yaptığı gibi, resmen muahid görünüp de gizlice nakz-ı ahde kalkışmak bir hainlik olduğu gibi istikamet üzere nebz-ü i'lân etmeden harbe girişivermek de bir hiyanet olacağından bundan sakınmak lâzım gelir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا **Ve öyle küfretmiş olanlar, aslâ kendilerini sebketmiş,** yâni kaçıp kurtulmuş arkalarından yetişilip yakalanamaz **zannetmesinler.** اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ **Her halde onlar, i'caz edemezler.** Ne Allah'ı, ne seni, ne de arkalarından kovalıyacak ehl-i adl-ü hakkı âciz bırakamazlar. Binaenaleyh nebz-ü i'lân yapıldığı zaman onlar, önce nakz-ı ahde karar vermiş olmakla kendilerini daha evvel hazırlanmış, ileri gitmiş, hiyanetlerinin cezasından kaçıp kurtulmuş zannetmesinler. Siz de, onları nebz-ü i'lândan müteyakkız olurlar, daha evvel davranmış bulunurlar da kendilerine yetişmekten âciz kalırsınız zannında bulun-

---

Münaceze: Bitip tükenmek. **Müteyakkız:** Uyanık, uyanımış, gözü açık, tetikte.

mayın. Nitekim, "ta" ile لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ kıraatleri, bu mânâda sarihtir. Sûre-i Mâide'de فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ ... فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ("*Sonra bu mîsaklarını nakzetikleri içindir ki Biz onları lâ'netledik ve kalblerini kaskatı ettik, kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler, ihtar edildikleri hakikatlerden hazz almayı unuttular, içlerinden pek azı müstesna olmak üzere onlardan daima bir hainliğe muttali' olur durursun, yine sen onlardan afvet ve aldırma, çünkü Allah ihsan edenleri sever.*" Mâide-5/13) âyetinin tefsirine bakınız. Hâinler, ne yapsalar hiyanetlerinin cezası kendilerini bulur ve bulmalıdır. Onun için bunları bilip gözeterek öyle nebzet. وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ **Ve ey mü'minler, hepiniz onlar için her hangi bir kuvvetten ve bağlı atlardan gücünüzün yettiğini i'dad ediniz.** Yâni harb için kuvvetlenmeğe sebeb olacak her neye istitaatınız bulunur, gücünüz yeterse hazırlayınız. Her zaman Bedr'de olduğu gibi âletsiz ve hazırlıksız bulunmayınız. تُرْهِبُونَ بِهِ **Bu ı'dad, bu hazırlık ile** عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ **Allah'ın ve sizin düşmanınız olan o düşmanları,** o Mekke kâfirlerini وَاٰخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ **ve onlardan başka daha diğerlerini ki,** لَا تَعْلَمُونَهُمْ **onları siz bilmezsiniz,** اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ **aynlerini veya derece-i adavetlerini ancak Allah bilir.** Bütün bunları, irhab eder, korkutur, sindirirsiniz. Yâni gücünüz yettiği kadar bu irhabı yapacak bir halde kuvvet hazırlayınız وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **ve Allah yolunda her ne şey sarfederseniz** يُوَفَّ اِلَيْكُمْ **size kâmilen ecr-i ifâ olunur.** وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ **Ve siz, zulme duçar edilmezsiniz.** Ameliniz zayi' olmaz, her halde semeratını iktitaf eder, sevabında zerre kadar tenkısa ma'ruz bırakılmazsınız. اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْـًٔا ("*İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, hiç birşey noksan bırakmamış, ikisinin ortasından bir de nehir akıtmışız.*" Kehf-18/33)

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ **Ve eğer onlar,** (o nebz veya irhab üzerine) **müsalemete meylederlerse** فَاجْنَحْ لَهَا **Sen de, ona meylet.** Zira asıl maksad, harb değil, silm-ü selâmettir. Nitekim denilmiştir:

اَلسِّلْمُ تَاْخُذُ مِنْهَا مَا رَضِيتَ بِهِ

وَالْحَرْبُ يَكْفِيكَ مِنْهَا مِنْ اَنْفَاسِهَا جُرَعُ

Sulh-u müsalemet, bundan razı olduğunu alırsın, harb ise, enfasından sana bir ceza' yeter. Onun için meyli müsalemet karşısında sen de müsalemete meylet.

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Ve Allah'a mütevekkil ol.** Muradları, müsalemet izhar

---

İrhab: Korkutma, korkutulma, kaçırma. **Silm:** Barışmak, sulh, itaat. **İktitah:** Toplama.

ederek gizli bir hud'a yaparlar diye korkma. إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **Her halde her şeyi işiten ve bilen, ancak O'dur.** Binaenaleyh onların gizli kavillerini ve niyyetlerini işitip bilecek ve cezasını verecek olan da, ancak Allah'dır. Bunun için:

وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ **Şayed sana** (sulh yüzü gösterip harb maksadını güderek) **hud'a etmek murad ederlerse** فَإِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ **bilmiş ol ki, senin kâfin** (sana yetişecek nasîrin) **Allah'dır. Zira** هُوَ الَّذِي O, O kâfidir ki, أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ **Seni, nusratiyle ve bütün mü'minlerle te'yid etti** وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ve **kalblerinin arasını te'lif eyledi.** Onların aralarında öyle beynunet, açıklık ve yekdiğerine karşı öyle tenafür, taassub, birbiri hakkında kin ve hiss-i intikâm vardı ki, لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا **arzdaki servetin hepsini sarf etmiş olsa idin,** yâni her hangi bir münfık bunu yapsa idi مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ **kalbleri beyninde o te'lifi yapamaz, o ülfet ve salâhı husule getiremezdin.** بَيْنَ قُلُوبِهِمْ kaydı bilhassa şuna işaret ediyor ki, öyle bezl-i servet ile muhtelif insanları zahiren bir araya getirmek mümkün olabilirlerse de, kalblerin vicdanların te'lif ve tevfîkı bununla kabil olmaz. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ **Ve lâkin Allah beyinlerini,** (kalbleriyle kalıblarıyla) **te'lif etti.** Kudret-i bahiresiyle aralarındaki açıklığı kaldırıp iman-ı tevhid ile öyle bir mahabbet ve ülfet verdi ki, vech-i hakta zahir-ü batınları nefs-i vahide gibi mü'telif, bünyan-ı mersus gibi muhkem bir hey'et-i ictimâiyye oldular. Bunlar, İslâm ile Resulullah'a mütabaatten evvel beyinlerinde gayz-u kin, hased ve rekabet, husumet-i daime câri, bir yere gelmez, yekdiğerini katl-ü yağma eder, muhtelif kabâil ve ekvama mensub idiler. Ale'l-husus Ensarı teşkil eden Evs ve Hazrec kabileleri arasında pek çok husumet ve adavet cereyan etmiş ve öyle vak'alar olmuştu ki, tarafeynin ekâbirini kırmış geçirmiş, boyunlarını iğne ipliğe çevirmişti. Vakta ki, Allah Teâlâ, onlara bütün o adavet ve husumeti unutturdu, o gayz'u huşuneti gönüllerinden sildi, yerine bir meveddet-i tamme ve mahabbet-i mütekabile kaim oldu. Hubbifillâh ve mahabbet-i Resulullah ile öyle bir tecazüb ve musâfâta erdiler ki, hepsi bir yaydan atar oldular. Ensar oldular, Ensar ve Muhacirîn kardeş oldular, kardeşler Resulullah arkasında hakkın yekvücud bir müeyyidesi oldular. Oldular da, وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى (*"attığın vakit de sen atmadın ve lâkin Allah attı."* Enfâl-8/17) sırrı zahir oldu. إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Şübhe yok ki,O, bir azîzdir ki, kudretine yetişilmez, iradesine karşı gelinmez. Bir hakîmdir ki, dilediğini nasıl teshir edeceğini bilir.**

Tenafür: Birbirinden kaçmak, ürkmek, uzağa çekilmek. **Teshir:** Hakir ve zelil etme.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ
مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٤﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِن۪ينَ عَلَى الْقِتَالِۜ
اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ
يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفًا مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ ف۪يكُمْ ضَعْفًاۜ
فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ
مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِر۪ينَ
﴿٦٦﴾ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِۜ
تُر۪يدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَاۗ وَاللّٰهُ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ
حَك۪يمٌ ﴿٦٧﴾ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ ف۪يمَٓا
اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا
طَيِّبًاۘ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٦٩﴾

Meâl-i Şerifi

64- Ey o Peygamber! Yetişir sana Allah, arkanda gelen mü'minlerle.

65- Ey o Peygamber! Mü'minleri cihada teşvik eyle, eğer sizden sabredecek yirmi kişi olursa ikiyüze galebe ederler ve eğer sizden yüz kişi

olursa o küfredenlerden binine galebe ederler. Çünkü onlar, hakkı ve akibeti iyi idrâk etmez fıkıhsız bir kavimdirler.

66- Şimdi Allah, sizden yükü hafifletti ve bildi ki, sizde bir za'f var. Şimdi sizden sabredecek yüz kişi olursa iki yüze galebe ederler, sizden bin olursa Allah'ın izniyle iki bine galebe ederler ve Allah sabredenlerledir.

67- Hiç bir Peygamber için arzda ağır basmadıkça esirleri olmak doğru değildir. Siz, dünya uruzunu istiyorsunuz Allah ise, âhireti kazanmanızı diliyor ve Allah, azîzdir, hakîmdir.

68- Eğer Allah'dan bir yazı geçmiş olmasa idi aldığınız fidyeden dolayı size mutlak büyük bir azâb dokunurdu.

69- Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin ve Allah'a korunun, çünkü Allah, gafurdur, rahîmdir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **Ey Nebi, Senin hasbin, yeterin, Allah'dır. Sana ittiba' eden mü'minlerle beraber.** Bunda iki mânâ muhtemildir. Birisi Allah, Sana ve onlara yeter, ikincisi sana, Allah ve onlar yeter. Binaenaleyh başka bir şeyden endişe etmeyip Allah'a sığınarak vazifenize bakınız demek olur. Bu âyetin Mekke'de otuz üç erkek ve altı kadından sonra kırkıncı olarak Hazret-i Ömer'in İslâm'ı üzerine nâzil olduğu dahi söylenmiş ise de, ekseriyyetin beyanına göre, Bedr'de kıtalden evvel beydade nâzil olmuştur.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ **Ey Nebiy-yi Ekrem, mü'minleri düşmanla kıtale tahrid et,** iyice ta'lim ve terbiye ve tergib-ü teşvik eyle. Burada, bâlâda geçen zahf-ü sebat âyetlerindeki ıtlakın bir tahsis ve takyidi vardır. Şöyle ki: إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ **Eğer sizden yirmi sabreden olursa,** يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ **iki yüze galebe ederler.** وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Ve eğer sizden yüz (sabreden) olursa, kâfirlerden bine galebe ederler.** Binaenaleyh bu nisbete kadar düşman karşısında sabr-ü sebat etsinler, bu nisbette ve böyle bir azm-ü iman ile harb-ü sabra alışsın çalışsın, nusrat-ı İlâhiye'ye i'timad edip mücahede eylesinler. Daha fazlasında mükellefiyyet yoktur. Ve sabr-ü sebat emirleri gayr-ı mahdud da değildir. Bu nisbetin böyle iki fıkra adedle ifadesi iki nükteye mebnidir. Birincisi, ziyade-i itmi'nan için bir takrirdir. Yâni bu nisbetin sade yirmi ve iki yüz gibi iki cemaat-i kalileye munhasır olmayıp çoğaldıkça da aynı nisbe-

Tahrid: Talim ve terbiye.

tin cereyanını anlatmaktır. İkincisi, bidayet-i İslâm'daki teşkilât-ı askeriyenin ecza-i esasiyyesine işarettir. Demek olur ki iman; bir mü'mini kâfire karşı on kattan fazla büyülten bir kuvvettir. Ve bu kuvvet sade ferdiyyetle değil, lâakal yirmi kişilik bir vahid-i ictimâî ile tebarüz eyler.

بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ **çünkü o kâfirler, öyle bir kavimdirler ki, fıkıhları yoktur.** Mebde-ü maadi anlamazlar, Allah'a ve âhirete cahildirler. Harbleri, mü'minler gibi Allah rızası için, Allah'ın emrine imtisal ve i'lâ-i Kelimetullah niyyet ve maksadiyle değildir. Bir hamiyyet-i cahiliyye ve makasıd-ı şeytaniyye'ye tâbi olarak bagy-ü udvan için harb yaparlar. Nazarlarında hayat-ı dünya her şey, hayat-ı âhire hiçtir. Kalb-i kavi ve azm-i sahih ile cihada atılamazlar. Bu sebeble hayat-ü harbin fıkhına âşina olan mü'minlerin biri onların onuna karşı koyup galebe etmeğe namzeddirler. Ve bu iman ve bu azm ile sabr-ü sebat edip bezl-i cühd eylemelidirler. Bundan anlaşılır ki, sâbıkîn-i İslâm ne büyük bir kuvve-i kudsiyeye mazhar ve ne kadar ağır bir sabır mükellefiyyeti içinde bulunuyormışlar. Böyle bir mazhariyyette bulunan üç yüz küsur kişilik Bedr mücahidlerinin karşısında bin kişilik Kureyş ordusu hakikaten ne kadar az bir kemmiyyet teşkîl ediyormuş.

اَلْاٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ **Şimdi Allah, sizden o teklifi çok hafifletti** وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا **ve filvaki' sizde bir za'f olduğunu bildi.** Yâni, kudret-i harbiyye nokta-i nazarından içinizde bedenen veya sabr ü basiretce bir za'fi olanlar bulunduğu ve binaenaleyh o derece sabr-ü tahammül teklifinin bundan böyle umum için muvafık olmadığı tahakkuk etti. Gerçi böyle olacağını Allah Teâlâ, ezelde bilirdi. Fakat zamanı vukuu şimdi geldi ve bilfiil mütehakkık bulunduğu ma'lûm oldu. Müslümanlar, tekessür ettikçe içlerinde zayıf olanlar da bulunduğundan ba'dema sadıkînde olduğu gibi birin, ona kadar sabredib firar etmemesi ve ederse فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰيهُ جَهَنَّمُ (*"muhakkak Allah'tan bir gadaba değmiş olur ve varacağı yer cehennemdir."* Enfâl-8/16) olacağı hakkındaki hükm-i İlâhî tahfif olunmuştur. Binaenaleyh فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ **ba'dema sizden yüz aded sabırlı olursa,** يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ **iki yüze galebe ederler.** وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ **Ve sizden bin (sabırlı) olursa iki bine Allah'ın izniyle galebe ederler.** وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ **Ve Allah sabredenlerle beraberdir.** Allah'ın nusratı için her halde sabır, şart-ı a'zamdır. Şu halde bundan böyle bire iki nisbetinden fazla da sabredemeyenler, firarî addolunmazlar. Fakat silâh ve mühimmatı bulunduğu

---

Bezl-i Cühd: Gücü yettiği kadar çalışma.

halde ikiden yüz çevirip kaçanlar, فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ (*"muhakkak Allah'tan bir gadaba değmiş olur ve varacağı yer cehennemdir."* Enfâl-8/16) hükmüne müstehık firarî olurlar. Ve bunda asgarî cüz'-i tam, yüz kişilik bir bölük olarak mu'teberdir. Bundan anlaşılır ki, bu tahfif birin, ona veya daha ziyadesine galebesi imkânını selb değil, ikiden fazlaya karşı sabr ile harbin vücubunu veya mendubiyyetini nasihtir. Binaenaleyh müslümanlar, iki kattan fazla bir düşmana karşı harbi kabul etmemekten dolayı âsim olmazlar. Umumî istitaat mes'elesinde esas ikiye birdir. Maamafih sonradan da Tarih-i İslâm Biiznillâh birin, on misline veya daha ziyadesine galebesini gösteren nice misallerle meşmundur. Velhasıl nusrat-ı İlâhiyye, iman, hazırlık ve sabra göre mev'uddur. Harbin netâicine gelelim:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ **Hiç bir Peygamber için arzda ishan edinceye kadar esirleri olmak doğru değildir.**

«اَلْاِثْخَانُ» **İSHAN:** Aslında kalınlık demek olan sihan ve sehânetten kalınlaştırmak demektir. Sıklet de, sehanetin lâzımı olmak i'tibariyle, "falanı marazı veya cerîhası ağırlaştırdı; yerinden kımıldatmaz etti" mânâsına «اَثْخَنَهُ الْمَرَضُ اَوِ الْجَرْحُ» denilir. Sonra bu mânâdan ahz ile harbde düşmanın esaslı kuvvetlerini iyiden iyiye vurarak ordusunu derin ve geniş bir surette cerihadar edip, kımıldanamıyacak bir hale koyacak derecede kat'iyyen mağlûb etmeğe dahi ishan ta'bir olunur. Binaenaleyh âyetin mânâsı şu olur: Hiç bir Peygamber için, bulunduğu arzda küfrü makhur ve İslâm'ı i'zaz edecek surette ehl-i küfre kat'iyyen galebe ile hak kuvvetinin istilâ ve istikrarını te'min ve yaptığı harbde Allah düşmanlarını iyice kırıp kuvvetlerini kat'edinceye kadar esirleri bulunması, yâni askerinin esir tutmakla iştigal etmesi doğru ve meşru' bir hareket değildir. İshan hasıl olduktan sonradır ki, esir almak meşru' olabilir. حَتّٰى اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ ... (*"tâ kuvvetlerini derinden kırıp tepeleyinceye kadar, o vakit de bağı sıkı basın."* Muhammed-47/4) âyetinin tefsirine bakınız.

Öyle yapmakla تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا **siz, dünya arazını murad ediyorsunuz.** İçinizde ishandan evvel esir tutmağa bakanlar, onun fidyesinden intifa' etmek, gelip geçici bir dünya malı ele geçirmek gibi dünyevî bir maksad gözetirler. وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ **Allah ise, âhireti murâd ediyor.** Küfrün makhur olup, dinin izzet bulmasını ve bu sayede âhiretinizin selâmet olmasını ve binaenaleyh sevab ve selâmet-i uhreviyyeyi murad etmenizi emrediyor. Şu halde ishandan evvel esir

---

Cerihadar: Yaralı. **Makhur:** Hor, hakir, zelil olma.

almak istiyenler Allah Teâlâ'nın irade-i emriyyesine, yâni rızasına muhalefet etmiş olurlar. وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Halbuki Allah, bir azîz, hakîmdir.** Emr-ü iradesine muhalefet etmenin sonu tehlikelidir. Emrinde mutlak bir hikmet vardır. Bunun için öyle tam bir ishan hasıl olmadan esir almak istemeniz âhiretiniz için tehlikeden sâlim değildir. لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ **Allah'dan bir kitab, sebketmemiş olsa idi.** İctihadda bir hatadan dolayı itab etmemek veya ehl-i Bedr'e azâb etmemek veya sarahaten nehyedilmiş olmayanları ta'zib etmemek gibi bir hukm-i İlâhî Levh-ı Mahfuzda yazılmış olmasa idi, لَمَسَّكُمْ فِيمَا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ **o aldığınız şeyde,** (yâni ahzettiğiniz esir fidyeleri sebebiyle onun yerine) **size, mutlak büyük bir azâb dokunurdu.** Hâsılı Bedr muharebesinde esir tutmakla meşgul olmak ve esirlerden fidye almak maksadını beslemek büyük bir tehlike idi. Çünkü henüz düşman ordusunda tam ishan hasıl olmuş değil idi ve henüz şevket-i İslâm kalınlaşmamış idi. O sırada düşmanın bir intibah-ı azîm, bir felâket getirebilirdi. Fakat Allah, muhafaza etti. Nitekim umumiyyetle bu noktaya dikkat edilmediğinden dolayı bil'ahare Uhud muharebesinde zarar görüldü. Her halde Bedr'de esir ve fidye alınmamak daha sâlim olacaktı. Fakat mâdem ki alındı ve Allah tehlikeden muhafaza buyurdu binaenaleyh:

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا **Aldığınız o ganimetten helâl ve temiz olarak yiyiniz,** yâni mübahdır. Bu tekdir-i İlâhî üzerine onun haram olduğunu zannetmeyiniz de bervech-i bâlâ ahkâm-ı mahsusasına riayet ederek intifa' ediniz. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Ve Allah'a ittika ediniz,** emrine ve nehyine muhalefetten sakınıp hatadan vikayesine sığınınız. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Zira Allah, muhakkak gafur, rahîmdir.** Yâni ittika ettiğiniz takdirde o hatayı, iznin vürudundan evvel fidayı mübah telâkkı etmek kusurunu mağfiret eder ve tevbenizi kabul edip sizi rahmetine mazhar eyler.

Şimdi:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فٖٓي اَيْدٖيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فٖي قُلُوبِكُمْ
خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ

İntifa': Menfaatlenmek. **Fida:** Dağıtmak, hediye ve bahşiş olarak vermek.

رَح۪يمٌ ﴿٧٠﴾ وَاِنْ يُر۪يدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٧١﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَالَّذ۪ينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُو۬لٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ م۪يثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٧٢﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَب۪يرٌ ﴿٧٣﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَالَّذ۪ينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ مِنْكُمْ وَاُو۬لُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

70- Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah, sizin kalblerinizde bir hayır bilirse size, sizden alınandan daha hayırlısını verir ve günahlarınızı mağfiret buyurur. Allah; gafur, rahîmdir."

71- Ve eğer Sana hiyanet etmek isterlerse unutmasınlar ki, bundan evvel Allah'a hiyanet ettiler de kahredilmelerine imkân verdi. Allah, alîm, hakîmdir.

72- O kimseler ki, iman ettiler ve muhacir oldular ve mallariyle, canlariyle Allah yolunda mücahede eylediler ve o kimseler ki, barındırdılar ve yardıma koştular işte bunlar, birbirlerinin velileridirler. İman edip de hicret etmeyenler ise, hicretlerine kadar sizin için onlara velâyet namına bir şey yoktur. Bununla beraber eğer dinde yardımınızı isterlerse, yardım etmek de üzerinize borcdur. Ancak sizinle aralarında mîsak bulunan bir kavm aleyhine değil, Allah amellerinizi gözetiyor.

73- Kâfir bulunanlar da yekdiğerinin velileridir. Böyle yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesad olur.

74- O kimseler ki, iman edip hicret ettiler ve Allah yolunda cihada gittiler. Ve o kimseler ki, îvâ ettiler, yardıma koştular, işte bunlar, hakkâ mü'minlerdir, bunlara bir mağfiret var ve kerîm bir rızık var.

75- O kimseler ki, sonradan iman ettiler ve hicret edip sizinle barebar mücahede yaptılar. Bunlar da sizdendir, bir de erham sahibleri Allah'ın kitâbında birbirine daha yakındır. Şüphe yok ki Allah, her şeyi bilir.

قُلْ لِمَنْ فِى اَيْدِيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰى **"Ey Peygamber elindeki esirlere de ki:"** Burada, esirlere gönüllerini almak için hüsn-i suretle nasihat emrolunuyor. Hükmün umumî olduğunda şübhe yoktur. Fakat İbn Abbas Hazretleri'nin rivayetine göre sebeb-i nüzulü, pederi Hazret-i Abbas radıyallahü anhüma olmuştur. Şöyle ki:

Bedr günü Abbas da, esir olmuştu ve beraberinde yirmi ukiyye de altın vardı. (Ki, bir ukiyye, kırk dirhem ve mecmuu sekiz yüz dirhem demektir.) Bunu, askere it'am için çıkarmıştı ve kendisi Bedr'de Kureyş ordusunun taâmını teahhüd eden on kişiden birisi idi. Fakat nevbet kendisine gelmeden esir edilmişti. Bunun üzerine Abbas demişti ki: "Ben, müslim idim, fakat bana ikrah ettiler." Aleyhissalâtü vesselâm da, buyurdu ki: "Dediğin doğru ise Allah, sana ecrini verir ve lâkin zâhiri emrin aleyhimizde idi." Abbas, kendi nakledip dedi ki: "Bunun üzerine Resulullah'a o altını bana iade etmesini söyledim." Amma,

İva: Barındırma, iskân ettirme. **Dirhem:** 3 gr. ağırlık.

buyurdu: "Aleyhimizde istiane için alıp çıktığın şeyi, hayır." Bundan başka Peygamber, iki biraderzâdem Akıl İbn Ebi Talib ve Nevfel İbn Haris'in fidyelerini de bana teklif etti." Buna karşı Abbas: "Ya Muhammed, beni Kureyş'ten dilenecek bir halde bıraktın" dedi. Resulullah: "Hani, buyurdu, Mekke'den çıkarken zevcen Ümmü'l-Fadl'a teslim ettiğin ve ederken, "başımıza ne musibet geleceğini bilmem, şayed bana bir hâdise olursa bu, senin ve Abdullah'ın ve Ubeydullah'ın ve Fadl'ındır" dediğin altın nedere?" Abbas: "Ne biliyorsun?" dedi, Peygamber: "Rabbım haber verdi" buyurdu. Abbas: "Şehadet ederim ki Sen, sadıksın ve «لا اله الا الله» dır, ve sen O'nun abdi ve Resulü'sün. Vallahi buna Allah'dan başka kimse muttali' olmamıştı. Ben onu, gece karanlığında teslim etmiş idim. Alimallah, ben senin nübüvvetinde şübhe ediyordum. Şimdi mâdem ki, bunu haber verdin binaenaleyh şübhem kalmadı" dedi. Bir müddet sonra da Abbas, (bu âyetin meâline işaretle) dedi ki: "Allah, bana o altınların yerine daha hayırlısını verdi. Şimdi yirmi kölem var. En aşağısı yirmi binde mudarabe yapıyor. Hem bana Zemzemi de verdi ki, mukabilinde Mekke'nin bütün emvalini verseler istemem. Bundan böyle de ben, Rabbımın mağfiretine muntazır oluyorum".

اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ **Bunlar, bu Muhacirîn ile Ensar yekdiğerinin velîleridirler.** Bir kısmının, diğerine velâyeti vardır. Birbirine vâris olurlar. Ve işlerini ru'yet ve tesviye ederler وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا **İman edip de muhaceret etmemiş olanlar,** henüz Dâr-ı harb tâbiiyyetinde bulunan mü'minler ise, مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا **muhaceretleri vaki' oluncaya kadar sizin onlara velâyet namına bir şeyiniz yoktur.** İşlerine müdahale eyleyemezsiniz. وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ **Maamafih sizden dinde nusrat isterlerse,** فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ **yardım etmek de üzerinize vacibdir.** اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ **Meğer ki, sizinle aralarında bir mîsak bulunan bir kavim aleyhine olsun.** Zira böyle bir kavme karşı o mü'minlere yardım ederek nakz-ı ahdetmek câiz olmaz. Nasıl olabilir ki, وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **"Allah amellerinizi gözetiyor."**dur. وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ **Kâfirler de bâzıları bâzılarının velîleridir.** Sizinle değil, hepsinin de değil, bâzıları arasında miras ve muzaheret cereyan eder. Binaenaleyh mü'minlerle alâkaları yoktur. Velev akraba olsun, mü'minle kâfir beyninde velâyet ve veraset cereyan etmez. Bir de, her kâfirin, her kâfire de velâyet ve veraseti olmaz. İhtilâf-ı din ve ihtilâf-ı dâr ikisi de irse mani'dir. اِلَّا تَفْعَلُوهُ **Eğer bunu yapmazsanız,** birbirinize velâyet ve nusrat işlerini şu beyan olunan esas dairesinde

---

Muzaheret: Birbirine yardım etmek.

ta'yin ve tefrik ederek icrâ eylemez de karma karışık ederseniz, تَكُنْ فِتْنَةٌ فِى الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ **yeryüzünde azîm bir fitne ve büyük bir fesad olur.** Ki, künhünü takdir edemezsiniz. Bu beyanatta mü'minler, Muhacirîn-ü Ensar, gayr-i muhacir kısımlarına taksim olunduktan ve beyinlerindeki alâka-i muvasalatın esası gösterildikten sonra bunların imandaki mertebe-i kemallerini tahkik zımnında buyuruluyor ki: وَالَّذِينَ آمَنُوا **Onlar ki, iman ettiler** وَهَاجَرُوا **ve muhaceret eylediler.** Yâni kavimlerini, hısımlarını akrabalarını, dâr-u diyarlarını bırakıp vatanlarından çıktılar. وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Ve Allah yolunda mücahede ettiler.** Allah'ın dini uğrunda, Allah rızası için cehidlerini sarfetmek ve sabr-ü tahammül ile zahmetler çekip nefislerini it'ab eylemek hususunda müsabaka yaptılar. وَالَّذِينَ آوَوْا **Onlar ki, îvâ eylediler.** Resulullah'ı ve Muhacirîn'i kendi hanelerinden ve yerlerinden me'vâlar, meskenler tahsis ederek iskân ettiler, yerleştirdiler. وَنَصَرُوا **Ve nusrat ettiler.** Onlarla beraber olup düşmanlarına karşı her vech ile yardım ettiler. Ensar oldular. أُولٰئِكَ **İşte bunlar,** bu Muhacirîn ve Ensar, هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا **ancak bunlardır ki, hakkâ mü'minlerdir.** Bunlardır ki, imanlarını sûrenin başında da beyan olunduğu üzere ifâ-yı muktezasiyle tahkik etmiş hakikate erdirmişlerdir. لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ **Bunlar içindir ki, misalsiz bir mağfiret ve kerim bir rızk vardır.** Bir rızk ki, ne mes'uliyyeti var, ne minneti. Fakat bu هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا (*"İşte hakka mü'minler onlar."* Enfâl-8/4) kasrını mutlak ve bu gün mevcud olanlara münhasır bir kasr-ı hakikî zannetmemelidir. Bu kasır, hicret farz iken Dâr-ı harbden hicret etmeyenlere nazaran izafîdir. Çünkü وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ **ba'demâ, yâni sizin hicretinizden sonra** وَهَاجَرُوا **iman edip muhaceret edenler,** وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ **muhaceret edip sizinle beraber mücahede edenler,** فَأُولٰئِكَ **imdi bunlar,** bu üç sıfatla muttasıf olanlar da مِنْكُمْ **sizdendir.** Size mülhak ve sizden ma'dud «تابعين باحسان» dırlar. Ey mü'minler, وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلٰى بِبَعْضٍ فِى كِتَابِ اللّٰهِ **maahaza bundan sonra zevi'l-erham Kitâbullah'da, yâni hükm-i mirasta yekdiğerine evlâdır.** Ecanibden akdemdir, velevse zevi'l-erhamdan olsun, yâni bir kadın dolayısiyle karabeti bulunsun. Mü'min akraba varken karabeti bulunmayan ecanib, şimdi sizde olduğu gibi mücerred uhuvvet-i diniyye üzerine cereyan eden tevarüs bundan sonra cari olmayacak, mü'minler beyninde miras, akrabaya aid olacaktır. Ve işte hicret-i ulâ ile sonraki hicretler beyninde yegâne fark budur. Hicret-i sâniye, Bedr'den sonra veya bu âyetin nüzulünden sonrası diyenler olmuş ise de, esahhı Hudeybiyye'den sonrasıdır.

Muvasalat: Vasıl olmak, erişmek. **Künh:** Birşeyin aslı, cevheri, nihayet, son. **İ'va:** İskan etmek,yurt sahibi etmek.

إِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Şüphe yok ki Allah, her şeye alîmdir.** Binaenaleyh bu hükmün ve yukarıdan beri zikrolunan ahkâmın sırr-ü hikmetine de alîmdir. Bunda sonra gelecek Berae ahkâmının da.

Akdem: Daha önce. Tevarüs: Mirasa konmak, miras yemek.

TEVBE SÛRESİ

İşbu Berâe Sûresi de, Medenî'dir. Ve en sonra nâzil olan sûredir. Nüzûlü, Hicret'in dokuzuncu senesi başlamıştır. Şöyle rivayet olunmuştur ki: Mekke, sekizinci sene-i hicriyyede fethedildi. Attâb ibn Üseyd vâli idi. Ertesi dokuzuncu sene Resûl-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem, Tebük'den avdette Hazret-i Ebû Bekr-i Sıddık radıyallahü anh'ı, mevsim-i hacca emîr nasb edip gönderdi. Hareketinden sonra bu Sûre-i Berâe nâzil oldu. Binaenaleyh bunu mevsim-i haccda ahaliye kıraat etmek üzere arkasından da Hazret-i Ali radıyallahü anh'ı memur edip kendi nâkası Abda'a bindirerek gönderdi. Ebû Bekr'e gönderseydiniz denildi. لا يُؤَدِّى عَنِّى إلا رَجُلٌ مِنِّى buyurdu ki: "Böyle ahidlerin akd-ü halline müteallik bir tebliği benim yakın akrabamdan olan bir adamdan başkası tarafımdan te'diye etmez. Arab'ın örf-ü âdeti böyledir" demektir. Vakta ki Hazret-i Ali yaklaştı, Hazret-i Ebû Bekir nâkanın buzalamasını işitti ve "Bu Resulullah'ın devesinin sesi" deyip durdu. İltihak edince Hazret-i Ali'ye: "Emîr mi, veya me'mur musun?" diye sordu. "Me'mur." dedi, yürüdüler. Vakta ki Terviye günü oldu, Ebû Bekir, hutbeyi okudu ve nâsa menasik-i haccı söyledi. Ali de, yevm-i nahirde Cemre-i Akabe yanında kalktı. يَا أَيُّهَا النَّاسُ "Ben, size Resulullah'ın resulüyüm" dedi. "Ne ile?" dediler. Otuz veya kırk âyet kıraat etti, sonra da dedi ki: "Şu dört ile emrolundum. Bu seneden sonra bu Beyt'e müşrik yaklaşmayacak, Beyt-i uryan tavaf etmeyecek, her nefs-i mü'minden başkası cen-

nete girmeyecek, her ahid sahibine ahd-i itmam edilecek."

Âyetleri: Yüz otuz

Kelimeleri: İkibin dörtyüz yetmişdokuz.

Harfleri: Onbin seksenyedi.

Fasılası: ن، م، ل، ر، ب، harfleridir. لام Bir kalil; يا el-guyub, را bir kaç fasıla, نم esastır نملرب.

İsimleri: Berâet, Tevbe, El-Mükaşkışe, El-Müba'sire, El-Müşerride, El-Muhziye, El-Kadıme, El-Müsiyre, El-Hafire, el-Münekkile, El-Müdemdime ve Sûretü'l-Azâb. Zira bunda müşriklerden bir teberri ve mü'minlere tevbe vardır. nifak illetinden berî kılar. Münafıkların esrarını fâş eder, onları kaçırır, terzil, berbad eder. Yüreklerini deşer, tenkil eder. Üzerlerine hışım yağdırır. Hazret-i Sıddık radıyallahü anh'den mervîdir ki: "Buna, Sûre-i Tevbe tesmiye edersiniz. Hakikaten vallahi dokunmadık bir kimse bırakmadı" demiştir.

Bir de bu sûreyi, ilk nazarda diğerlerinden fark ettiren bir hususiyyet vardır ki, evvelinde Besmele olmamasıdır. Buna başlıca iki hikmet beyan edilmiştir. Birisi, arada uzun müddet bir fasıla-i nüzul bulunmakla beraber bunun, Sûre-i Enfâl'e bihasebi'l-mânâ kuvvetli bir taallûk ve irtibatı bulunması. İkincisi de, harb mesaili hakkında nazil olmak i'tibariyle bu, onun temadîsi gibi olup ikisinin bir sûre addedilebilecek kadar müşabih ve mütenasib bulunmasıdır. O derecede ki, rivayete göre Ashab içinde bile bu ikisini bir sûre zannedenler olmuştur. Fakat hem âyetlerinin kesreti, hem de bu sûrenin bervech-i bâlâ bir çok isimlerle iştiharı, bir sûre-i müstakılle olduğunu anlattığı gibi, şunda da ittifak vardır ki, Resulullah, bunun Sûre-i Enfâl'den veya her hangi bir sûreden olduğunu söylememiştir. Ma'rız-ı hacette sükût ise, beyanı zaruret olduğundan onu söylememesi müstakıl bir sûre olduğunu beyandır. Şu halde aralarında münasebet-i kaviyye bulunan diğer sûreler dahi mevcud olduğundan bu zikrolunan hikmet, Besmele'nin terki için sebeb-i aslî değildir. Ve bu, yalnız nazar-ı i'tibara alındığı takdirde kıraatta, ancak Enfâl'den Berâe'ye geçerken Besmele çekilmemek ve fakat Berâe, ayrıca okunduğu zaman başında dahi olsa, her hangi bir sûre eczasında olduğu gibi Besmele çekilmesi mendub olmak iktiza edecektir. Halbuki bunun evvelinde Besmele nâzil olmadığı şübhesizdir. Ve bunun asıl sebebini şu diğer hikmette aramak lâzım gelir. Hazret-i Ali'den mervîdir ki, burada Besmele niçin yazılmadığı kendisinden suâl olunduğu zaman: بِسْمِ اللّٰه

الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ bir emandır. Bu sûre ise, seyf ve nebz-i uhud ile nâzil oldu" demiştir. Süfyân ibn Uyeyne, bu mânâyı anlatırken وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا (*"size İslâm selâmı veren kimseye, dünya hayatının geçici metaına gözdikerek, sen mü'min değilsin demeyin..."* Nisâ-4/94) kavl-i ilâhîsi mazmuniyle te'kid ederek anlatmıştır. Yâni selâm vermenin ref'-ı emana mani' bulunduğu düşünülürse, "rahmân, rahîm" sıfatlariyle rahmet-i İlâhiyye'yi müekked bir surette ihtar ve o rahmete vesile-i vuslat olarak İsmullah'ı yâd-ü tezkâr demek olan Besmelenin kat'-ı ismet ve ref'-ı emâne münafi ve münakız olacağı da tebeyyün eder. Filhakıka mes'ele iyi teemmül olunursa ne naklen, ne de aklen bu sûrenin evvelinde Besmele'nin ne nüzulüne, ne yazılmasına, ne de okunmasına cevaz tasavvur olunmak ihtimali yoktur. Hattâ burada, rahmeti tasrih etmeyerek sâde بِسْمِ اللّٰهِ بَرَاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ demekte bile iki büyük mahzur vardır. Evvelâ bu bir tenakuz olur. Çünkü Besmele, Allah'ın ismine sarih bir vuslat, بَرَاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ ise, "Allah'dan kat'-ı alâka" demektir. Bu ikisi ise, açıktan açığa mütenakızdır. Saniyen, bunun zâhirinden Allah'ın ismiyle teberrük ve teyemmün, Allah'dan kat'-ı alâkadır, demek gibi bir mânâ tebadür eder ki, bir küfr olacağında şübhe yoktur. Binaenaleyh bu sûrenin evvelinde Besmele nâzil olmamış ve yazılmamış olduğu gibi okunması dahi kabil-i tecviz değildir. Ve hattâ bu tahkıka nazaran namazda böyle bir sehiv, vakı' olsa tegayyür-i fahiş bulunacağından namaz fasid olmak lâzım gelir. Ancak bu mahzur, yalnız sûrenin evvelindedir. Eczasına gelince, diğer sûrelerin eczasındaki ahkâm-ı kıraattan farkı zâhir değildir. Filvakı' teamül de böyledir. Meselâ, âhirinden لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ ... (*"Şanım hakkı için, size bir Resul geldi ki, kendinizden gayet izzetli, zorlanmanız ona ağır geliyor. Üstünüze hırs ile titriyor, mü'minlere rauf rahimdir."* Tevbe-9/128) diye okunacağı zaman Besmele terk edilmez. Hulâsa bu sûrenin başı müşriklere bir ültimatom sernamesi olduğundan Besmele'nin tam zıddı olan kat'-ı alâka ile başlanarak buyuruluyor ki:

سُورَةُ التَّوْبَةِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَتِسْعٌ وَعِشْرُونَ اٰيَةً

بَرَاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝١

Sername: Mektup, kitap vs.'nin başına yazılan yazı, önsöz.

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَأَنَّ اللّٰهَ
مُخْزِي الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾ وَأَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ
الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ
لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ
عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾ فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ
الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ
وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَآتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾
وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ
اللّٰهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

1- Bir ültimatom, Allah ve Resûlü'nden, muahede ettiğiniz müşriklere:

2- Bundan böyle yeryüzünde dört ay istediğiniz gibi dolaşın, şunu da

bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz, Allah, her halde kâfirleri rusvay edecek.

3- Bir de Allah ve Resulü'nden Hacc-i Ekber günü insanlara bir i'lân ki, Allah, müşriklerden beriydir, Resulü de. Derhal tevbe ederseniz o, hakkınızda hayırdır, yok eğer aldırmazsanız biliniz ki, siz, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz ve Allah'ı, Peygamber'i tanımayanlara elîm bir azabı tebşir et.

4- Ancak muahede yapmış olduğunuz müşriklerden bilahare size ahidlerinde hiç bir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinizde hiç bir kimseye muzaheret etmemiş bulunanlar müstesna. Bunlara, müddetlerine kadar ahidlerini tamamiyle ifâ edin, her halde Allah, müttekileri sever.

5- O haram olan aylar çıktı mı artık öbür müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Yakalayın, habsedin ve bütün geçit başlarını tutun. Eğer tevbe ederler ve namaz kılıp zekâtı verirlerse sebillerini tahliye edin. Çünkü Allah, gafur, rahîmdir.

6- Ve eğer müşriklerden biri, aman ile yakınına gelmek isterse ona aman ver. Tâ ki, Allah'ın kelâmını dinlesin, sonra da onu me'menine kadar gönder. Çünkü bunlar, hakikati bilmez bir kavimdirler.

BERAET

BERAET: بَرَأَ ، بَرْءًا ، بَرَاءَةً bu maddenin asıl mânâsı Müfredat ve Besâir'de beyan olunduğuna göre, "her hangi bir mekruhtan tefassı ve tebaud" demektir. Kazı Beyzavî, Sûre-i Bakara'da فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ ("*.... tevbe edin de nefislerinizi öldürün, böyle yapmanız Bâriniz yanında sizin için hayırlıdır...*" Bakara-2/54) de der ki: "Bu terkibin aslı, bir şeyin gayrisinden halis olması mânâsınadır ki, ya "hasta marazından, medyun deyninden beri oldu" dedikleri gibi tefassı tarikıyle olur, veya برأ الله آدم من الطين ("*Allah Âdem'i balçıktan inşa eyledi.*") gibi inşâ suretiyle olur. İlh..." Bu iki mânâ ile de kelime lisanımızda müsta'mildir. Meselâ, "berâet-i zimmet asıldır" denildiği zaman, ibtidaen inşâ suretiyle olan hulûs ve selâmet mânâsı kasdedilir. Cezada, cürümden beraet de böyledir. Lâkin deynden beraet bu suretle olabildiği gibi ibra veya istifa suretiyle de olur ki, bu da, tefassı tarikidir. Hukukta böyle olduğu gibi bundan me'huz olarak kelimenin

---

Me'men: Sağlam, emin yer, güvenilir. **İbra:** Temize çıkarmak.

bir de hukuk-ı siyasiye ve harb nokta-i nazarından mukarer mânâsı vardır ki, burada, asıl maksud olan da odur. Nitekim Ebû Bekr-i Razî, bunu izah ile "Ahkâm-ı Kur'ân"da der ki: "Beraet, kat'-ı muvalât ve irtifa'ı ismet ve zeval-i emandır". Fahruddin-i Razî de tefsirinde der ki: "Beraetin mânâsı inkıta'-ı ismettir. بَرِئْتُ مِنْ فُلَانٍ اَبْرَاُ بَرَاءَةً denilir ki, beynimizde ismet inkıta' ettir. ismet inkıta' etti, aramızda alâka kalmadı demektir. İlh..." Ve işte burada beraet her hangi bir kerahet-i nakısadan selâmet ve tebaud mânâ-yı aslîsini mütezammın olmakla beraber bilhassa mânâ-yı hukukî ve siyasîsi ile hukuk-ı düvel ıstılâhatında, "hali harb hudusünü iktiza eden kat'-ı münasebet" demektir. Ve bu suretle sûrenin ilk âyeti bir ültimatom ve ondan sonrası bunun esbab-ı mucibesiyle umuma i'lân ve izahıdır. Şöyle ki:

بَرَاءَةٌ **Bir beraet,** yâni bu öyle ehemmiyetli ve mutlak bir kat'-ı münasebet ve inkıta-ı ismet, bir ültimatomdur مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه **ki, Allah ve Resulü'nden** اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **o muahede yaptığınız müşriklere** vusul bulacak.

MUAHEDE

Görülüyor ki, bu âyet, "falandan, falana mektub" denilmesi gibi bir sernâme üslûbundadır. Fakat burada her hangi bir mektub veya tahririn değil, muntazam bir tebliğ-i resmînin ve bahusus Edebiyyat-ı siyasiyyeden olmak üzere bir nebz, bir ültimatom sernâmesinin bütun erkân-ı lâzımesiyle beliğ bir nümune-i tahriri vardır. Bunda evvelâ tebliğin mahiyyeti, saniyen, mürsil ve vasita-i irsal, salisen, mürselün ileyhler ve haysiyyetleri, rabian, alâkadaran tamamen fezleke edilerek gayet vecîz ve aynı zamanda açık ve müessir bir surette ta'rif ve irâe olunuvermiş ve anlatılmıştır ki, bu tebliğin sebeb-i şirk ve müslümanlara sebk-ı ahiddir. Demek olur ki, müslümanlara ahdi sebketmemiş olanlara esasen bir alâka ve münasebet olmadığından böyle kat'-ı münasebet ihbarına lüzum yoktur. Ancak müslümanların muahede yaptıkları müşriklere karşı doğrudan doğruya nakz-ı ahd etmeksizin ibtidaen nebz-i ahd ile böyle bir kat'-ı münasebet ihbar eylemeleri lâzım gelmiştir. Çünkü esbabı izah olunacağı *üzere* Allah ve Resulü o ahidlerden berîdirler. Ma'lûm ki, muahede ahidleşmek demektir. Ahd ise, mutlak akid mânâsına dahi gelirse de asıl mânâsı yemîn ile tevsik olunan akiddir. En kavi ve en cami' yemîn ise, Allah'a yemîndir. Ve Müslümanın yapacağı yemîn de budur. Müşrikler ise, müşrik olmaları haysiyyetiyle nazarlarında böyle sırf Allah için yapılan bir yemîn ve ahdin hüküm ve

---

Muvalat: Dostluk, karşılıklı sevgi, yardım, koruma. **İktiza:** Lazım gelme, gerekme, işe yarama. **Fezleke:** Hülasa, netice, öz, icmal.

kıymeti yoktur. Verdikleri ahdin hakkına Allah için riayet etmezler, akidelerinin muktezası olarak her hangi bir vesile-i şirk ile nakz-ı ahidden ictinab eylemezler. Ve böyle bir ahid ise, hakikî ve samimî olmaz. Maamafih her kiminle olursa olsun bir ahid vakı' olduktan sonra onu, habersiz nakza kalkışmak gadr-u hiyanet olacağından müslim için haramdır. Ve böyle bir ahidden kurtulmak için üç yol vardır.

Birincisi; Müddeti muayyene ile mukayyed ise, o müddetin hıtamını beklemek,

İkincisi; istenildiği zaman feshedilebileceği meşrut bulunmak ki, şarta göre hareket olunur.

Üçüncüsü, وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ (*"Herhangi bir kavmden de bir hıyanet endişe edersen evvel emirde (nebzet) ahidlerini reddettiğini düpedüz kendilerine bildir, çünkü Allah hainleri sevmez."* Enfâl-8/58) medlûlünce muzmer bir hiyanet tehlikesi karşısında nebz-i ahd etmek ki, bu surette aldatıp baskın edilmemiş ve açıktan açığa istikamet dairesinde ihbar ve i'lân-ı keyfiyyet edilmiş olacağından hiyanet yapılmış olmaz. Ve bu vech ile bu beraet, Enfâl'deki o nebiz emrinin şumullü bir tatbiki demektir ki, bu âyette, bu sernâme ile bu cihetler telhis olunduktan sonra ültimatomun mündericat-ı asliyyesi de şu âyette telhis edilmiştir:

فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ **İmdi bundan i'tibaren arzda dört ay seyahat ediniz.**

SİYAHAT: Suyun tabiatı üzere akması gibi kolayına geldiği vech ile arz üzerinde şehirlerden ve ma'murelerden uzaklara varıncıya kadar istediği yere gitmek ve seyretmektir. Bu suretle siyahatte serbest ve vasi' bir seyr-ü hareket vardır. Sonra şerait-ı mu'tâde tahavvüle uğrayacağından esna-yı seyahatte yemek, içmek hususunda da bir nev-i' imsâk ve riyazat iktiza edeceği ve hattâ bu sebeple sâimîn seyyaha teşbih edildiği cihetle seyahat ehemmiyyetli bir hazırlığı istilzam eder. Bu ise, bir vüs'at ve refaha mütevvakıf bulunur. Bunun için "siyahat ediniz" emrinde, "gidiniz, seyr-ü sefer ediniz" emrinden fazla bir terfih ve müsaade mânâsı ve ziyade bir ihtiyat ve hazırlık ihtarı vardır. Ve bu emirden murad, behemehal siyahat-i emir ve icab değil, bir ibaha ve ıtlaktır ki, şöyle demek olur:

Nebz-i Ahd: Muahedeyi feshetme. **Siyahat:** İbret için yeryüzünde gezip yürümek.

Ey bu haber kendilerine vasıl olan muâhid müşrikler, birdenbire ve habersiz bir surette muâhedenizin nakziyle gadre uğratılacağınızı zannetmeyiniz. Bu andan i'tibaren size dört ay mühlet var. Bu müddet zarfında katl-ü kıtal veya sair bir suretle taarruzdan masûn ve dilediğiniz gibi geniş geniş hazırlanmakta serbest ve muhtarsınız. Ondan sonra münasebet temamen munkatı' ve hal-i harb kaim olacağından bu müddette kendiniz için iyi düşününüz, her ihtiyatı yapınız. Harb tedariki görmek, tahassun etmek, kaçacak veya iltica edecek yer hazırlamak gibi, muvafık görüp arzu edeceğiniz hususatın tesviyesi zımnında gerek Dâr-ı İslâm ve gerek sair aktar-ı arzda bir seyyah vaz'iyyetiyle dilediğiniz gibi gidiniz, iyice hazırlanınız.

Bu suretle âyetten maksud, bu ıtlak ve ihtar olduğu halde, bunun "dört ay siyahat edebilirsiniz" gibi ihbar suretinde ifade olunmayıp da emir sıygasiyle iş'ar buyurulması bariz iki nükteyi tazammun eder. Birisi, bu seyyahat ve hazırlık onlardan bir emr-i matlûb gibi olduğuna işarettir. Birisi de, her ne yaparlarsa yapsınlar emr-i Hakk'a mahkûm bulunduklarını iş'ardır. Hattâ pek mühim olan bu cihet, bir de ayrıca tasrih olunarak buyuruluyor ki:

Dört ay seyahat ediniz وَاعْلَمُوا ve maamafih biliniz ki, أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ vaki'de siz (öyle seyahat ve hazırlıkla) Allah'ı âciz bırakacak, kurtulacak değilsiniz. وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ Ve muhakkak Allah, kâfirleri horlayacaktır. Bundan sonra eski hal ve vaziyyette kalmanıza imkânı yoktur. Ya küfürden vaz geçip emr-i Hakk'a teslim olursunuz veya dünya ve âhiret perişan olursunuz.

Bu dört ayın, Şevval'den onuncu sene Muharrem nihayetine kadar olduğu hakkında Zührî'den bir kavil varsa da, diğer müfessirîn, tarih-ı i'lân olan yevm-i Hacc'dan i'tibaren, yâni Zilhicce'nin onundan Rebiu'l-âhirin onuna kadar olduğunu söylemişlerdir ki, doğrusu da, budur. Zira Cessas'ın ihtar ettiği vech ile, ravîler, Sûre-i Berae'nin nüzulü ve Resulullah'ın Ebu Bekr'i Hacc üzerine gönderdiği vakit, Zilhıcce'de ve Ebu Bekr'in hareketinden sonra olduğu hususunda ıhtilâf etmemişlerdir. «اه» Şu kadar ki, o sene henüz müşriklerin âdeti olan "nesi'", kalkmamış bulunduğu cihetle Zilhıcce'nin onu i'tibar edilen Hacc günü hakikatte Zilka'denin onu ve binaenaleyh dört ayın nihayeti de Rebiu'l-evvel'in onu demek olduğu dahi Ebu Hayyân'ın nakline göre Mücahid gibi, bâzı müfessirîn tarafından nakledilmiştir. Şu halde Muharrem nihayeti, yalnız muahedesi bulunmayan müşrikler hesabına i'tibar edilmiş olabilir. Bunun

---

Tahassun: Korunmak, tahkim edilmiş bir yere sığınmak. **Aktar:** Her taraf.

da Şevval'in evvelinden değil, yevm-i i'lânından sayılması lâzım gelir. Nitekim İbn Abbas'dan böyle bir rivayet de mevcuddur.

HACC

Velhasıl bu, böyle kat'î bir beraet وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ ve **Hacc-ı Ekber günü Allah ve Resulü'nden bütün nâsa şöyle bir ezan**, yâni mü'min veya gayr-ı mü'min, muahid veya gayr-ı muahid herkese bir izan, her sınıf insanların kulaklarına sokulacak bervech-i âtî **bir i'lân ve i'lâmdır.** اَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **ki, Allah, müşriklerden kat'iyyen berîdir.** وَرَسُولُهُ **Resulü de**, kezalik müşriklerden berîdir bunun içindir ki, bu sene müşriklerin bulunabileceği Hacc'da bulunmamıştır.

Burada Hacc'ın, "Ekber" vasfiyle tavsifinde bir kaç mânâ vardır:

1- Umre'ye, Hacc-ı esgar denildiği cihetle buna nazaran asıl Hacc, Hacc-ı ekber olur. Hudeybiye'den sonra hicretin yedinci senesi Umre-i kazâ yapılmış idi. Sûre-i Bakara'da وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ (*"Haccı umreyi de Allah için tamam yapın..."* Bakara-2/196) ayetinin tefsirine bakınız. Bu suretle o gün Hacc-ı asgar günü olmuştu. Sekizinci sene feth-i Mekke ile geçmiş ve İslâm'da ilk Hacc, bu dokuzuncu sene başlamış idi ve şu halde bu mânâ ile Hacc-ı ekber günü demek asıl mânâsiyle Hacc günü demeğe müsavidir.

2- Bir Hacc amelini teşkil eden ef'alin en büyük kısmı demek olur ki, bu da, her sene ve her Hacc'da vardır. Bunda ekberiyyet, bir Hacc'ın diğer Hacc'a veya diğer bir amele nisbeti değil, ayni bir Hacc'ın eczası beynindeki nisbet i'tibariyledir. Gerçi bu zikr-i küll ve irade-i cüz gibi bir mecazdır. Fakat bu mânânın âyetteki yevm-i ta'yin nokta-i nazarından ehemmiyet-i mahsusası vardır.

3- Müslimîn ve müşrikînin toplandığı pek büyük bir tecemmü' ile Dar-i İslâm'da ilk ve bir kerre olarak yapılan ve bu beraeti i'lân ile de fevka'l-âde bir azameti hâiz olan Hacc demek olur ki, bunda işbu dokuzuncu ve Ebu Bekir imareti ile vaki' olan Hacc'ı, ekberiyyet-i mutlaka ile bir tahsis vardır. Yâni bu suretle Hacc, ne bundan evvel olmuş ne de olacaktır. Fakat Hacc'ın bu mânâ ile ekberiyyeti biraz cay-i nazar görülmüştür.

4- İslâm'ın izzetini ve şirkin zilletini izhar eden Hacc demektir ki, bu mânâ Hacc-ı evvele sadık olduğu gibi ertesi sene Resulullah'ın Hacc ettiği Haccetü'l-Vedâ'a da evleviyyetle sadıktır. Zira bu i'lânı beraetin asıl hükmü o za-

---

Cay: Yer, makam, mevki.

man zahir olmuş ve اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ("... *işte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim...*" Mâide-5/3) mantukunca İslâm'ın tecelli-i kemali asıl o gün olmuş ve خُذُوا عَنِّى مَنَاسِكَكُمْ ("*Ey cemaat! Haccın manasınını iyi öğrenin. Çünkü belli olmaz belki bu hacdan sonra bir hacc daha yapamam.*" Sünen'un Neseî: Menasık-Hacc: 220) hadîs-i şerifi mucebince menasik-i Hacc, asıl bunda tekarrür eylemiştir. Filhakika Hacc-ı evvel dahi bervech-i meşruh bâzı hususiyyetine nazaran bînazır ise de, yine ekberiyyeti vücuhen nisbîdir. Çünkü bilfiil Resulullah'ın bulunmaması ve müşriklerin iştirak edebilmesi, uryan tavaf ve nesi gibi bâzı âdat-ı şirkin henüz izale edilmemiş ve binaenaleyh beraetin daha tam tahakkuk etmemiş bulunması i'tibariyle noksandan hali değildir. Ve o halde onun bütün kıymeti, Resulullah'ın Haccına bir mukaddime olmasındadır. Ve şübhe yok ki, bütün bunların tahakkuku i'tibariyle evvel ve ekber-i mutlak olan Hacc, Resulullah'ın Haccıdır ve هذا يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ ("*Ey insanlar! Dikkat ediniz, hangi gün en mukaddes gündür?" Resul-i Ekrem (s.a.v.) bu buyruğu üç kere tekrarladı. Sahabiler (r.a.): "En mukaddes gün Hacc-ı Ekber günüdür." dediler.....*" Sünen-i İbn Mâce: Kitabü'l-Menasik-76/3055) hadîs-i şerifi de, bunda zahirdir. Bununla beraber âyetin yalnız Haçc-ı Resul'e kasrı da zâhir değildir. Zira Haccetü'l-Vedâ'da bu i'lânın kendisi değil, hükmünün tahakkuk-ı tammı vaki' olmuştur. Âyette mevzu-ı bahs ise, i'lânın kendisidir. Bunun için Tefsir-i Taberî, İbn Sirin'in: "Yevmü'l-Haccı'l-Ekber ile murad, Resulullah'ın Hacc ettiği ve ma'iyyetinde bir çok ümmetlerin de Hacc eylediği Haccetü'l-Vedâ senesidir." dediğini naklettikten sonra demiştir ki, bu mânâ âyette اذان حكمه يتحقق يوم الحج الاكبر وهو عام حج رسول الله gibi bir izmare muhtacdır. اه Binaenaleyh âyetteki, Hacc-ı ekber mefhumu, Hacc-ı Ebu Bekr'e munhasır olmayıp Hacc-ı Resul'e dahi bil'evleviyye dall ise de, bunu burada yalnız Hacc-ı Resule kasretmek doğru değildir. Şu halde gelelim «يوم» mes'elesine: Yevm, vakit mânâsına da gelebilir ve binaenaleyh «يوم الحج» vakt-i Hacc demek olabilirse de âyetin zahiri, bunun vakt-i Hacc'dan bir gün olmasıdır. Hem bir gün ki, dört ayı saymak için bir mebde i'tibar edilebilsin. Halbuki yalnız birinci, üçüncü ve dördüncü mânâlara nazaran Hacc-ı ekber günü demek, Hacc-ı ekber vakti demekten fazla bir şey ifade etmez. bu ise, seneye, aya muhtemil ve olsa olsa Arefe'den Minâ günlerinin nihayetine kadar eyyam-ı Hacc'ın mecmuuna mahmul olabilir. Ve nitekim bâzı müfessirîn de, buna kail olmuştur. İbn Atiyye, tefsirinde demiştir ki: Ehadisin tezahürüne göre Hazret-i Ali, bu âyetleri Arefe günü Hazret-i Ebu Bekr'in hutbesi akebinde izan eylemiş, sonra da nasın hepsinin işitmediğini

---

İzan: Bildirmek, okumak.

görmüş. Bayram günü de ta'kib etmiş ve hattâ Hazret-i Ebu Bekr, o gün Ebu Hüreyre ve daha sair bir takım zevatı, O'na muavin olmak üzere göndermiş. Bunlar da, Zülmecaz vesâir esvak-ı Arab'da bu işi ta'kib eylemişlerdir. Ve buna nazaran Süfyan ibn Uyeyne'nin dediği gibi bu günün, bütün eyyam-ı Hacc'a şamil olması tereccuh ediyor. İlh. Mücahid'in de Hacc-ı ekber günü bütün Minâ günleri ve müşriklerin Zülmecaz ve Ukâz ve Micenne'de bulundukları sırada içlerinde: "Bu seneden sonra müşrikler müslümanlarla beraber Hacc etmiyeceklerdir" diye nidâ ettirilinciye kadar olan ictimâ' zamanlarıdır, dediği menkuldür. Fi'l-hakika Ebu Hüreyre radıyallahü anhin, kendisinden de merviydir ki: "Resulullah, sallâllahü aleyhi vesellem Ali'yi Berae ile müşriklere gönderdiği zaman ben de, Ali ile beraberdim. Nidâ ediyordum, hattâ sesim kısıldı ve şöyle emrolunmuştuk: Bu seneden sonra bir müşrik, Haccetmeyecek ve Beyt'i bir uryân, tavaf eylemeyecek ve cennete, ancak mü'min girecek. Her kimin de Resulullah ile arasında bir ahid varsa, dört aya kadar eceli vardır. Dört ay geçtikten sonra Allah, müşriklerden berîdir. Resulü de." demiştir. Fakat bu miyanda dört aya mebde' olacak bir gün i'tibar edilmesi lâzım gelir ki, «يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ» den en zâhir olan mânâ da bunun vakt-i Hacc'dan tek bir gün olmasıdır. Bundan dolayıdır ki, cumhur-ı müfessirîn bunu vakt-i Hacc diye değil, eyyam-ı Hacc'dan bir yevm-i muayyen olarak göstermişlerdir ki bu da, ancak Hacc-ı ekber ta'birinin ikinci mânâsını mülâhaza ile mümkün olur. Ve bu suretle bu gün Hacc-ı ekberin en büyük bir günü demek olacaktır. Bu ise, ya Arefe veya ilk Bayram günü olabilecektir. اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ hadîs-i şerifine bakınca bu gün Arefe'den ibaret gibi görünür. Ve bu hadîs'e binaen bâzıları bunun Arefe günü olduğuna kail olmuşlardır ki, nakledildiğine göre Hazret-i Ömer, İbn Zübeyr, Ebu Cuhayfe, Tâvus, Atâ, İbn Müseyyeb bu cümledendir. Lâkin Sûre-i Bakara'da dahi izah olunduğu üzere اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ olması Arefe'ye yetişemeyenin Hacc'a yetişememiş olması i'tibariyle olduğu zâhirdir. Bu ise, Hacc'ın en büyük kısmı Arefe'de olmasını iktiza etmez ve o gün Hacc, tamam olmaz. Hacc, ancak Bayram günü tamam olabilir. Tavaf, nahır, remiy ve tahlik, ef'al-i Hacc'ın ekserisi Bayram günü itmam edilebilir. Ve filvaki' Aleyhıssalâtü vesselâm'ın, Haccetü'l-vedâ'da, yevm-i nahırda, cemrelerin yanında durup هذا يَوْمُ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ *"İşte hacc-ı Ekber budur."* İbn Mâce: Kitabü'l-Menasik-76/3055 buyurduğu da rivayet edilmiştir. Bu sebeble müfessirînin çoğu, Hacc-ı ekber gününün Bayram günü olduğuna kaildirler. Ebu Musa el-Eş'arî, İbn Ebi Evfâ, Mugiyre ibn Şu'be,

---

Esvak: Çarşılar, pazarlar, üstün olmak. **Tereccuh:** Bir tarafa meyletmek.

İbn Cübeyr, İkrime, Şa'bî, Zührî, ibn Zeyd, Süddi bu cümledendir.

Hulâsa-i kelâm, Sûrenin evveli, müşrikîne karşı muahedelerinin infisahiyle beraetin ale'l-ıtlak sübutunun ve bunun suret ve hükmünü ihbar ve icabının icrası, lüzumunu iş'ardır. Ve işbu, اَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ (*"Birde Allah ve Resulünden hacci ekber günü insanlara bir i'lan."* Tevbe-9/3) de herkese i'lân ve i'lâmın vücubunu ihbar ve tarihini tesbit ile tahakkukunu te'kid ve bervech-i âtî esbab ve netaicini izah eden bir beyanâmedir. Baştaki Beraet اِلَى الَّذِينَ diye henüz vasıl olmak üzere bulunan mutlak bir beraettir. Bu ikinci ise, بَرِيٓءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (Tevbe-9/3) diye «مِنْ» ile sılalanmış bilfiil tahakkuka başlamış bir beraettir. Ve her ikisinde beraetin müteallakı müşrikler, i'lânın müteallıkı ise, gerek kâfir, gerek mü'min umum nâstır. Ve bâlâdaki rivayattan anlaşıldığı üzere Hazret-i Ali, bu i'lâna me'mur edilmiş, Arafat'tan i'tibaren Minâ günlerinin nihayetine kadar o sene vakt-i Hacc'da bu i'lân vazifesi yapılmış ve bu miyanda dört ay mühlet içinde bayram günü mebde' olmuştur. Bu vech ile sûrenin başı vecîz ve açık bir nebz, bir kat'-i münasebet ültimatomu, bu âyetten i'tibaren de esbab-ı mucibesiyle muvazzah bir i'lân-ı harb beyannamesini muhtevidir. Şöyle ki:

Ey nâs hepinizin ma'lûmu olsun Allah, müşriklerden kat'iyyen berîdir, Resulü de. فَاِنْ تُبْتُمْ **Binaenaleyh tevbe ederseniz** فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ **bu sizin için hayırdır.** وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ **Ve eğer yüz çevirirseniz,** tevbeden sarf-ı nazar eder veya İslâm'dan ve ahde vefadan yüz çevirmekte ısrar eylerseniz فَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ **iyi biliniz ki Siz, Allah'ı âciz bırakamazsınız,** azâbından kaçıp kurtulamazsınız. وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ **Ve ya Muhammed, öyle küfredenleri elîm bir azâb ile müjdele.** Nakz-ı ahd edenlere bervech-i bâlâ dört aydan ziyade mühlet verme, اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **ancak o müşriklerden şunlara ki, muahede yaptınız,** ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـًٔا **sonra size hiç bir şey eksiklemediler.** Muahede şartlarından hiç birine riayetsizlik etmediler, size doğrudan doğru hiç bir zarar yapmadıkları gibi, وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا **size karşı hiç bir kimseye muzaheret de yapmadılar.** Nitekim Resulullah'ın ahdine dahil olan Huzaa'ya Beni Bekr'in taaddisi gibi bizzat ve Kureyş'in bunlara silâh ile muaveneti gibi dolayısiyle bir zararda bulunmadılar. فَاَتِمُّوٓا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلَى مُدَّتِهِمْ **Bunlara müddetlerine kadar ahidlerini itmam ediniz,** yâni bunları o nakz-ı ahd edenlere karıştırmayınız. Onlar gibi dört ay müddet geçince hemen harbe kalkışmayınız, bunlara onlar gibi muamele etmeyiniz de müddetleri bitinceye kadar ahidlerini tamamı tam-

---

İnfisah: Hükümsüz kalma, fesh olma. **Nebz:** Bırakmak, feshetmek, istihza etmek.

amına edâ eyleyiniz. إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ Çünkü Allah, müttekileri muhakkak sever, hukuk-ı ahde riayet de tekvâ cümlesindendir. Velevse müşrik olsun ahdine riayet eden vefakâr ile etmeyen gaddarı müsavi tutmak, tekvaya münâfidir.

Rivâyet olunduğuna göre Resulullah ile müşrikler arasında, "Beyt-i şerif'ten kimseyi menetmemek ve şehr-i haram'dan kimse ihafe olunmamak" üzere bir ahd-i âmm, bir de Huzaa, Müdlic vesâire gibi kabâilin hususiyyetlerine göre birer müddet-i muayyene dahilinde hususî muâhedeler vardı. Vaktaki Hazret-i Peygamber, Tebûk gazasına çıktı ve Münafıklar tahallüf edip bir takım eracif yaymağa kalkıştılar, o sırada müşrikler de ahidlerini nakz etmeğe başladılar. Öyle ki, Resulullah'ın Tebûk'ten avdetinde ekserisi nakz-ı ahd etmiş bulunuyorlardı. Bunun üzerine bâlâda nakl edildiği vech ile bu Sûre nâzil olmuş, ahidleri kendilerine nebz edilmiş idi. Ancak Benî Damra ve Benî Kinane gibi bir kısm-ı kalil ahidlerini bozmamışlardı. İşte nebz-i âmmdan sonra bu âyetle muahedat-ı hususiyeye temas edilerek bu gibi ahidlerine riâyet edenler muâhedelerinin hususiyyetine göre müddetlerinin nihayetine kadar istisna edilmiş, onlar bir noksan yapmadıkça müddetin nihâyetine kadar ahidlerinin itmamı emrolunmuştur. Yukarıda zikrolunduğu üzere Hazret-i Ali'nin i'lânında dördüncü madde olan, "her ahid sahibine ahdi itmam olunacak" fıkrası bu idi. Ve denilmiştir ki, âzamî olarak Beni Kinane'den bir hayyın dokuz ay müddeti kalmıştı, o da itmam edildi. Demek ki, bu müddetlerin hitamında Ceziretü'l-Arab'da sahib-i ahid hiç bir müşrik kalmamış oluyordu.

Bunlar ma'lûm olduktan sonra, فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ İmdi haram aylar sıyrılınca. Bu haram aylar مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ("*... dördü haram olanlardır,...*" Tevbe-9/36) يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ("*Sana hürmetli aydan ve onda kıtalden soruyorlar...*" Bakara-2/217) mısdakınca her sene ma'hud olan eşhür-i hurum, yâni Zilka'de, Zilhicce, Muharrem, Receb ayları demek olmayıp فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ ("*Bundan böyle yeryüzünde dört ay istediğiniz gibi dolaşın.*" Tevbe-9/2) emriyle verilen dört ay mühlettir ki, bunun yevm-i Hacc'dan Muharrem nihayetine kadar elli günü ma'hud eşhür-i hurumdan ise de, mütebakisi hariçdir. Fakat bu i'lâna nazaran aynı hükümdedir. Ve bu suretle şu da anlatılmıştır ki, ahid taallûk eden her hangi bir ay eşhür-i hurumdan olur. Yâni bâlâda zikr olunan dört ay müddet zarfında kıtal ve taarruz haramdır. Ahidlerine riayet edenlerin müddetleri de böyledir. Fakat bu haram aylar çıkınca فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ artık o

---

Tahallüf: Geride bırakma, arkada kalma, değişme, uygun olmama. **Eracif:** Yalan haber.

mühleti biten müşrikleri nerede bulursanız katl ediniz, ale'l-ıtlak öldürünüz. Yâni dört aydan sonra temamen hal-i harb kaimdir. Binaenaleyh onlar, tarafından bir taarruza muntazır olmayarak hemen harbe mubaşeret ediniz ve hill-ü harem her nerede bulur ve nasıl öldürebilirseniz öyle öldürünüz. Maamafih Sünnet'te "müsle" yapmaktan, yâni burun, kulak kesmekten ve bir kimseyi durdurup ok ve emsali ile "sabren" öldürmekten nehiy varid olmuştur. Bundan başka Aleyhıssalâtü vesselâm buyurmuştur ki: اعَفُّ النَّاسِ قِتْلَةً اَهْلُ الْاِيمَانِ *"nev'-i katil cihetiyle nâsın en afifi ehli imandır."* (İbn Mâce: Kitabu'd-Diyet-30/3681) Ve اِذَا قَتَلْتُمْ فَاَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ (*"Öldürdüğünüz vakit güzellikle öldürün."* (İbn Mâce: Kitabü'z-Zebaih-3/3170), bu mânâlara, şunlar da imâ eder: وَخُذُوهُمْ **Ve onları tutunuz, esîr ediniz.** Demek olur ki, tutmak mümkün iken hemen katl edivermemelidir. وَاحْصُرُوهُمْ **Ve hasr ediniz,** bulundukları muhitten çıkarmayınız, şurada burada gezdirmeyiniz. وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ **Ve onlar için her mersada oturunuz,** yâni kaçırmamak, geçirmemek için evine veya kıra veya ticarete gidecek her geçidi tutup gözetiniz. فَاِنْ تَابُوا **Bunun üzerine tevbe ederler,** şirkten vaz geçip imana gelirler وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ **ve namazı ikame edip zekâtı verirlerse,** yâni bunları kabul eder, müslüman olurlarsa فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ **hemen sebillerini tahliye ediniz.** Mezkûr taarruzlardan hiç birini yapmayıp hallerine bırakınız. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Çünkü Allah; gafur, rahîmdir.** Bu suretle geçmiş olan şirk, küfür ve gadirlerini mağfiret eder, iman ve tâatlerine sevab da verir. Demek ki o müşriklere ya katl-ü esaret veya İslâm'dan başka bir şey bırakılmamıştır. İleride görüleceği üzere Ehl-i Kitâb'da olduğu gibi cizye dahi kabul edilmeyecektir. Hasen-i Basrî, rivayet etmiştir ki: "Esîrin birisi Hazret-i Peygamber'e işittirecek surette *"Allah'a tevbe ederim, Muhammed'e tevbe etmem"* diye üç kerre bağırmış. Aleyhıssalâtü vesselâm da: *"Bırakınız, hakkı ehline tanıdı"* Ahmed b. Hanbel-3/435 buyurmuştur."

Bu noktada tevbe ile alâkadar olmak üzere harbîye eman mes'elesi anlatılarak buyuruluyor ki:

وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ **Ve eğer müşriklerden biri sana isticare ederse,** yâni mühlet-i mezkûre çıktıktan sonra sana istiman eder, senin kendisine eman verip car olmanı, yâni taarruzdan himayeyi taleb ederse, فَاَجِرْهُ **Sen de, ona eman ver** حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ **tâ ki, Allah kelâmını dinlesin.** Kur'ân'ı ve delâil-i hakkı işitsin, düşünsün. Senin da'vet ettiğin dinin hakikat ve hakkiyyetine mut-

---

Mersad: Gözetleme yeri. **İsticar:** Sığınma isteme. **İstiman:** Aman dilemek, himaye istemek, teslim olmak.

tali' olmak imkânını elde etsin. Zira ehl-i lisan için mücerred sema', fehme kâfi gelebilir. Rivayet olunur ki, Hazret-i Ali'ye müşriklerden bir adam geldi: "Bu mühletin inkızasından sonra şayed bizden bir kimse Kelâmullah'ı dinlemek için veya diğer bir hacet için Muhammed'e gelecek olursa, katl olunacak mı?" dedi. O da: "Hayır, çünkü Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor: وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهُ ... (*"Ve eğer müşriklerden biri aman ile yakınına gelmek isterse ona eman ver, taki Allah'ın kelamını dinlesin,..."* Tevbe-9/6) buyurulmuştur. Hazreti Ali'nin bu sözü zahiren ayete muhalif gibi görünür. Zira ayette diğer hacet zikredilmemiş yalnız حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ buyurulmuştur. Bunun için denilmiştir ki, hacetten murad, her hangi bir hacet-i dünyeviyye değil, dine müteallik hacettir. Zira Aleyhıssalâtü vesselâm'a gelecek olan kimse, dine müteallik umur için gelir ve Kelâmullah'a müteferri' olan ale'l-umum delâil-i hakkı dinlemek, şübhelerini sorup cevap almak dahi Kelâmullah'ı semaa mülhaktır. Fakat dikkat olunursa muhalefet yoktur, haceti böyle tahsisa lüzum da yoktur. Zira âyette isticare mutlaktır, حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ (Tevbe-9/6) kaydi فَاَجِرْهُ 'ye müteallıktır. Bu ise, şunu iş'ar eder ki, istiman eden her hangi bir maksadda bulunabilir. Fakat eman veren, onun Kelâmullah'ı işidip dinlemesi hikmet ve gayesini hesab ederek eman vermelidir. Şu halde müste'min bu gaye ile bir hacet-i diniyye için istiman ederse vermek vacib olur. Fakat mutlak surete veya bir hacet-i dünyeviyye maksadiyle istiman ederse eman vermek vacib olmaz. İcab-ı hale göre ya caiz veya reddi vacib olabilir. Binaenaleyh bu âyetten başlıca şunlar istinbat olunur:

1- Ulema demişlerdir ki: Bir kâfir, an delilin i'tikad etmek için bizden tevhid ve risaletin delâilini beyan ve ikame-i huccet talebinde bulunursa Tevhid-i İlâhî'yi ve Hazret-i Peygamber'in sıhhat-i nübüvvetini beyan ile ikame-i huccet üzerimize vacib olur. Ve bir harbî böyle bir talebde bulunduğu zaman bu delâlet-i beyan ve huccet-i ikame etmeden onu katle kalkışmak caiz olmaz. Zira Allah Teâlâ, bervech-ibâlâ bu kadar i'lândan ve müddetin inkizasından sonra bile, حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ eman verilmesini emretmiştir. Bu, şuna da delâlet eder ki, her kim bizden umuruna müteallik bir şeyin ta'rifini taleb ve iltimas ederse ta'limi üzerimize vacib olur.

2- Fukaha demişlerdir ki: Bir harbî, Dar-ı İslâm'a dahil oluverirse kendisi ve malı ganimet olur. Ancak ümid-i İslâm ile Kelâmullah'ı istima' etmek gibi bir garz-ı şer'î için veya ticaret için müstecîr olarak, yâni istîman edip emân ala-

---

İnkıza: Müddetin sona ermesi. **İstima':** Faydalanma.

rak dahil olursa bir sabinin veya mecnunun emaniyle bile dahil olsa bunların emanları da bir şübhe-i emân olduğundan muhafazası vacib olur. Her hangi birisi, Dar-ı İslâm'a bir elçilikle giderse elçilik emândır. Birisi Dâr-i İslâm'daki bir malını almak için gider ve o malın da emanı bulunursa malın emanı, onun da emanı olur.

Hâsılı öyle, o maksadla eman ver, ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ sonra da onu me'menine iblâğ eyle. İstima' ettikten sonra iman etmezse, canı ve malı taarruzdan masun olarak onu eman yeri olan mahalline vatanına yetiştir. Binaenaleyh müste'minin fazla bir müddet durdurulması da caiz değildir. ذٰلِكَ Bu, bu eman ve iblâğ emri, بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ şu sebebledir ki bunlar, bilmez bir kavmdirler. İman ve İslâm'ın hakikat ve ahkâmını bilmezler ve hattâ bu Arab müşrikleri her hususta cahil bir kavmdirler. Binaenaleyh eman lâzımdır ki, hakkı duysunlar da hiç ma'zeretleri kalmasın.

Bu esaslar anlaşıldıktan sonra beraenin hikmet ve esbabına gelelim:

Bu i'lân üzerine muahidlere karşı, böyle i'lânı beraet ve kat'-ü münasebet bir nakz-ı ahid ve binaenaleyh bir haksızlık bir tecavüz demek olmaz mı? gibi bir şübhe varid olamaz. Çünkü

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾ كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

Me'men: Sağlam, güvenilir. İblâğ: Bildirmek, göndermek. Müste'min: Eman dileyen.

اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا
عَنْ سَبِيلِهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝٩ لَا يَرْقُبُونَ
فِي مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ۝١٠
فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ
فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝١١ وَاِنْ
نَكَثُوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا
اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ۝١٢

Meâl-i Şerifi

7- O müşriklerin Allah yanında, Resulü yanında bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram yanında muahede yaptıklarınız var ki, bunlar, size doğru durdukça siz de, onlara doğru bulunun. Allah hiyanetten sakınanları elbette sever.

8- Evet, nasıl olabilir ki, size bir zafer bulsalar hakkınızda ne bir zimmet gözetirler, ne de bir yemin. Ağızlariyle sizi hoşnud etmeğe çalışırlar, kalbleri ise, iba eder durur. Zaten ekserisi insanlıktan çıkmış fasıklar.

9- Allah'ın âyetlerini bir semen-i kalile sattılar da, Allah yolundan men'ettiler. Hakikat bunlar, ne fenâ şeyler yapmaktalar!

10- Bir mü'min hakkında ne bir yemin gözetirler, ne bir zimmet, bunlar öyle mütecavizler.

11- Bundan, böyle eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verir-

---

İba: Çekinmek, tiksinmek, kabul etmemek.

lerse dinde kardeşleriniz olurlar. Bilecek bir kavim için Biz âyetlerimizi daha tafsil ederiz.

12- Ve eğer verdikleri ahidden sonra yeminlerini bozar ve354 dininize taarruza kalkarlarsa, o küfr öncüllerini hemen öldürün. Çünkü onların yeminleri yoktur, ola ki, vaz geçerler.

AHİD

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللهِ وَعِنْدَ رَسُولِه **O müşrikler, yâni ahidlerine riayet etmiyenler için, Allah indinde ve Resulü indinde bir ahid nasıl bulunur?** Böyle istikametsizlerin hakikatte ahdi mi kalır? اِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Ancak Mescid-i Haram yanında muahede yaptıklarınız müstesna,** yâni bunlar, içinde henüz ahdi olanlar bulunabilir. Onun için bâlâda istisna edilmiş, haklarında فَاَتِمُّوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ ("*...bunlara müddetlerine kadar ahidlerini tamamiyle ifa edin.*" Tevbe-9/4) buyurulmuştur. Binaenaleyh فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ **bunlar, size istikamet ettikleri müdetce siz de, onlara müstekım olun.** Yâni o istisna ve müddet-i itmam emri mutlak değildir. Hallerini gözetin, ahdinizde durdukları müddetce siz de, onların ahidlerinde durun. Şayed diğerlerinin yaptıkları gibi müddetin hıtamından evvel bozarlarsa bunların da ahdi kalmaz, yok eğer hıtam-ı müddete kadar istikamette devam ederlerse sizin de, sonuna kadar vefada devam etmeniz icab eder. Çünkü اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ **Allah, muhakkak müttekileri sever.**

Görülüyor ki, bu fasıla ile yukarıda geçen istisna âyetinin fasılasına bir terçi' yapılmıştır. Ve bununla o müstesnaların o zaman, mâsadakı bu müstesnalar olduğu gösterilmiştir. Zira evvelki istisna her zaman cereyan edecek olan bir mefhum-ı küllî üzerinedir. Bu da, onun sebeb-i nüzulü olanlara tatbikidir.

Acaba bu Mescid-i Haram yanında muahede yapılanlar kimlerdi? Kureyş veya Huzaa denilmiş ise de, bu ıtlakıyle doğru değildir. Zira Kureyş ve Huzaa, bu Sûrenin nüzulünden bir sene evvel feth-i Mekke'de İslâm'a dahil olmuş bulundukları cihetle burada muâhid müşrikler miyanında sayılan bu müstesnalardan murad, onlar olamayacağı isbat olunmuştur. Bunun için Beni Kinane ve Beni Damre denilmiştir. Fakat anlaşılıyor ki, Beni Kinane'nin de hepsi değildir. Bu hususta en vazih rivayet, Taberî ve sairenin beyanına göre İbn İshak'ın rivayetidir. Denilmiştir ki bunlar, Hudeybiye günü Resulullah ile Kureyş beyninde akd edilen muahedede muayyen müddetin nihayetine kadar Ku-

reyşin ahdine dahil olmuş bulunan Beni Bekir kabailidir ki, bu muahedeyi, Kureyş'ten şu ma'hud hay ile, yâni şu ma'lûm Kureyş müşrikleriyle, Benî Bekir'den Beni Diller'den başkaları nakz etmemişlerdi. Binaenaleyh Beni Bekir'den nakz-ı ahd etmiyenler için فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ ... (*"bunlar size doğru durdukça siz de onlara doğru bulunun."* Tevbe-9/7) müddetin nihayetine kadar itmam-ı ahid emr olundu." Şu halde mes'ele gayet dakiktir. Zira bu surette muahedenin aslı, Hudeybiye muahedesidir. Hudeybiye, Mekke'nin civarında olmak i'tibariyle Mescid-i Haram yanında buyurulmuş ve bununla muahedenin ehemmiyeti mahsusasına, kuvvetine ve bunu nakz etmenin pek büyük bir cürüm olduğuna da işaret olunmuştur. Böyle olduğu halde müşrikler bunu, nakz etmişler, Kureyş'in ahdine dahil olan Beni Bekir'den Beni Di'ller Resulullah'ın ahdine dahil olan Huzaa'ya tecavüz etmiş ve Kureyş müşrikleri silâh vererek bu mütecavizleri tahrik eylemiş, bunun üzerine muahede münfesih olmuş ve bu tecavüze mukabele için hareket olunmuş, bu da, Mekke'nin fethiyle neticelenmiş. Huzaa ve pek az kimselerden maada Kureyş İslâm'ı kabul eylemiş, büsbütün yeni bir vaz'iyyet husule gelmiş ve bu suretle Hudeybiye muahedesi esas i'tibariyle müddetinden evvel bozulmuş kalkmıştır. İşte şayan-ı dikkat olan nokta burasıdır ki, böyle esası ortadan kalkan bir muahedenin diğer taraftan dolayısiyle alâkadarları olup nakzına iştirâk etmeyerek istikametlerini gösterenler hakkında münfesih olmadığı ve bu istikamet devam etmek şartıyle müddetinin nihayetine kadar istikametle itmam olunması, ehl-i İslâm'ın bir vecibe-i ittikası bulunduğu ihtar edilmiştir. Halbuki zâhiren bakılırsa aslın sukutiyle Fer'in de sukut edeceğine hükm edilmek lâzım gelirdi. Demek oluyor ki, burada bu kıyasın hilâfına olarak şübhe-i ahdin de, ahid hükmünde tutulması Allah ve Resulullah indinde diyanet istikamet, ittika muktezası olduğu anlatılmıştır. Nitekim Fukaha bu mânâ ile, " şübhe-i eman, emandır " demişler. Binaenaleyh burada ne kadar yüksek bir İlâhî hukuk esasî bulunduğunu nazardan kaçırmamalıdır.

Bir de burada mevzu-ı bahs olan Beni Bekir, Tefsir-i Taberî'de musarrah olduğu üzere Beni Kinane'den olan Beni Bekir'dir. Demek ki, Beni Kinane ve bunlardan Beni Bekir kabilelerinin hepsi de ahde riayet etmiş değildir. Zira Hudeybiye muahedesini fiilen ilk nakzeden bunlar içinde Beni Di'ller olmuştur. Binaenaleyh Beni Kinane veya Beni Bekir Huzaa'ya tecavüzle Hüdeybiye muahedesini nakzettiler denildiği zaman bunun içlerinden Beni Di'ller dolayısiyle olduğunu anlamalıdır. Kezalik Beni Kinane veya Beni Bekir ahidlerini bozmadılar denildiği zaman da, içlerinden Beni Di'ller maadasını anlamalıdır.

Evet, كَيْفَ **nasıl olur?** O müşriklerin şu hal ile Allah ve Resulü indinde bir ahdi nasıl bulunur? وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ **Ki, size bir zafer bulurlarsa,** ellerine bir fırsat geçer üstünüze çıkarlarsa, لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً **hakkınızda ne bir ill, ne de bir zimmet gözetmezler.**

İLL: Esasında keskinlik ve parlaklık mânâsından me'huz olarak feryad, yemin, ahid, karabet mânâlarına gelir. İbranîce "il", muarrabi olarak ilâh demek olduğu da söylenmiştir.

ZİMMET: Hıfz-u himayesi lâzım gelen ve zayi' edilmesi mezemmeti icab eden her hangi bir emr mefhumiyle ahd-ü eman, teahhüd ve zamân demektir ki, nakzı mucibi zemmolur. Bundan me'huz olarak şer'an bir şahsın leh ve aleyhinde icab ve isticabe ehl olması vasfına ıtlak edilir ki, ahdi bulunan nefis diye de ta'rif olunur. Ta'bir-i âharle şahsiyyet-i hukukiyye yahud bunu teşkil eden vasf-ı mümeyyiz, yâni hakk-u vazife ehliyyeti demektir. Evvelki lügavî mânâ ile borç, bir zimmettir. İkinci şer'î mânâ ile ise, zimmettedir. Sûre-i A'râf'da اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (*"Rabbınız değilmiyim?"* A'râf-7/172) âyetinin tefsirine bakınız. Bilkuvve zimmet bu ahd-i fıtrî ile yâni mevcudiyyet-i insaniyedeki tevhid ve ma'rifet-i hak kabiliyyet-i mebdeiyle, bilfiil zimmet de buna müsteniden bilfiil yapılan taahhüd ile sabit ve kaim olur. Âyet, selb-i küllî üzere varid olduğuna nazaran zâhiri hangi mânâsiyle olursa olsun il ve zimmet namı verilebilecek hiç bir şey tanımazlar demektir. Yâni bir fırsat bulurlarsa, bütün ahidlerine rağmen sizin hakkınız da ne Allah'ı, ne yeminlerini ne karabetlerini, ne de ahd-ü zimmetlerini tanımazlar. Ne kadar feryad etseniz yine tanımazlar. En keskin, en parlak mukaddes hakka ve verdikleri ahde bakmaz, size kıyar, dilediklerini yaparlar. Maahazâ bütün bu mânâları şu iki de hulâsa mümkündür: Ne ilâhî, ne beşerî hiç bir hakk-u ahid gözetmezler, sizden kendi haklarında değil, kendilerinden sizin hakkınızda gözetmezler, يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ **ağızlariyle sizi irza ederler.** Vefakârlıktan, dostluktan, İslâm'dan bahsederler. İman-ü tâatten dem vururlar, kandırmak için yeminler de yaparlar. Hılâf-ı zuhur ediverince aslı yok ma'ziretlerle i'tizar ve taallül ederler. Lâkin bütün bunları, yalnız dilleriyle yaparlar. وَتَاْبٰى قُلُوبُهُمْ **Halbuki kalbleri ibâ eyler,** ağızlarındaki söz gönülleriyle taban tabana zıd, kuru ve mânâsız bir lâftan ibarettir. Mühadene değil, müdahenedir. وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ **Ve bunların ekserisi fasıktır.** Taat ve ahidden çıkmış mübalatsiz mütemerridlerdir. Bir kısmı kalilinde olduğu gibi gadirden

---

İll: Ahid, yemin **İbâ:** Çekimser. **Muhadene:** Barışma, sulh yapma. **Müdahene:** Dalkavukluk, münafıklık,yüzsüzlük

kaçınacak, namussuzluktan çekinecek ne bir akideî manialan, ne de bir mürûet-i insaniyyeleri, merdlikleri yoktur, utanmaz arlanmazlar. اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا **Allah'ın âyetleri mukabilinde bir semen-i kalîl iştirâ ettiler.** Ahidlerin ifâsını ve her hususta istikameti emreden âyâtullah'ı gayet az ve ehemmiyyetsiz bir şeye bir lâhzalık dünya şehvetine değiştiler de فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ **Allah yolundan men'ettiler.** Allah'ın yolunu kesdiler, Beytullah yolundan, Din-i hakkdan, İslâm ve tâatten çevirmeğe kalktılar. Denilmiştir ki, Ebu Süfyan ibn Harb, Peygamber'in haliflerini bırakıp kendi halifleri olan Arabîlere bir ziyafet vermişti. Bu bir lokma yemek sebebiyle nakz-ı ahdettiler. اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Hakikaten bunlar, ne fenâ yapıyorlardı.** Yahud o yapageldikleri ameller, kendilerine ne fenâ oldu, ne kadar ağıra oturdu. لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً **Bir mü'min hakkında ne bir yemin, ne de bir ahid gözetmezler,** yâni hey'ey-i mecmuasiyle ümmet-i İslâmiyye hakkında gözetmedikleri gibi efrad-ı mü'minînden hiç biri hakkında da hiç bir hakk-u ahid gözetmezler. وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ **Ve işte bunlardır ki, mütecavizlerdir.** Hakk'ın hududunu aşan, zulm-ü taaddi eden mütecavizler diye bu ahval-i mezmume ile muttasıf olanlara denir. Yoksa bunlara karşı beraet i'lân edip harb edecek olanlara değil. فَاِنْ تَابُوا **İmdi bunlar, tevbe ederler,** şirk-ü küfürden ve yaptıkları fenâlıklardan vaz geçerler. وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ **ve namazı ikame edip zekâtı verirlerse,** فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ **o zaman dinde ihvanınızdırlar.** Lehinizdeki lehlerine ve aleyhinizdeki aleyhlerine olmak üzere hukuk-u vezaifte müsavi olursunuz, binaenaleyh bu takdirde kendilerine kardeş muamelesi ediniz. وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **Ve Biz, bu âyetleri bilecek,** yâni delâlet ettikleri ahkâmı anlayacak, tanıyacak **olan bir kavm için tafsil ediyoruz.** قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ olanlar değil, ilm-ü hakkı takdir şanından olanlardır ki, bu âyetlerden istifade ederler. Bu cümle, bu âyetlerde münderic ahkâmı iyice teemmül ve hakkını takdir ile muhafazaya tergib için tezyilî bir cümle-i mu'terızadır. Yâni ey mü'minler siz, bu âyetlerdeki tafsilâtın kadrini biliniz, anlayıp amel ediniz. Onlar da, bilirler, tevbe ve amel edip size kardeş olurlarsa febihâ ne a'lâ. وَاِنْ نَكَثُوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ **Ve eğer ahdlerinden sonra yeminlerini bozarlarsa** وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ **ve dininize ta'n ederlerse, sarahaten tekzib veya takbih ile kadh eylerlerse** ki, o müşrikler, böyle yapıyorlar. Bu iki surette فَقَاتِلُوا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ **siz de, o küfür imamlarına kıtal ediniz.** Yâni yeminlerle tevsık ve te'yid ederek ahid verdikten sonra yeminlerini bozanlar ve dininize ta'n edenler, küfürde ileri gitmiş, küfür imâmı, küfür pişvası olmuş olurlar. Binaenaleyh siz de, ölümü,

---

Müruet: Adamlık, insanlık. **Münderic:** Yer almış, içinde olan. **Tezyil:** Ayırmak. **Ta'n:** Küfretmek, kötülemek. **Kadh:** Engel olmak. **Pişva:** Reis, baş, hakim.

öldürmeyi göze alıp bunlarla çarpışınız, harb ediniz. إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ **Şübhesiz ki, bunların asla yeminleri yoktur.** Hakikatte onlar için onların nazarında yemin denilen şey yoktur. Kalblerinde yeminin hiç bir hükm-ü kıymeti olmadığından ağızlariyle ne kadar yemin etseler boştur, yemine riayet etmez, yemin bozmayı bir mahzur saymazlar. Yeminsiz oldukları, küfürde bu kadar ileri gittikleri tahakkuk ve tebeyyün etmiş bulunanlarla artık bir ahid yapmak imkânsız olur. Bunlarla bir ahid yapabilmek, yeminsizlikten vaz geçmelerine mütevakkıftır. Bu ise, ancak kıtal ile mümkün olur. Zira böyle kâfirler, katl ve kıtalden başka bir şeyden çekinmezler. Bunun için bu yeminsizlere, bu küfür imamlarına kıtal ediniz ki, لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ **vazgeçsinler.** O küfür ve irtikâb etmekte bulundukları o cerâim-i a'zîmeye, o yeminsizliğe, ahidsizliğe, dinsizliğe nihayet versinler. Yâni böyle diye ve bu arzu ve ümid ile kıtal ediniz, harbden garazınız bu olsun. Yoksa mütecavizlerin âdeti olduğu üzere mücerred itlâf etmek, mahza ızrar ve eziyyet etmek olmasın.

Şimdi:

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا
بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ
فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾
قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ
وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ
وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾
أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ

وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً ۚ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerifi

13- Ya öyle bir kavme muharebe etmez misiniz ki, yeminlerini bozdular ve Peygamber'i çıkarmayı kurdular, hem de ilk evvel size tearruza onlar başladılar, yoksa onlardan korkuyormusunuz? Eğer mü'minseniz daha evvel Allah'dan korkmalısınız.

14- Muharebe edin onlara ki, Allah, sizin ellerinizle kendilerini muazzeb kılsın, rüsvay etsin, nusratiyle sizi üzerlerine muzaffer buyursun ve mü'min bir kavmin yüreklerine su serpsin.

15- Ve kalblerindeki gayzı gidersin, hem Allah dilediğine tevbe de nasib eder. Allah, alîmdir, hakîmdir.

16- Yoksa siz, zannettiniz mi ki, halinize bırakılıvereceksiniz de Allah içinizden mücahede edenleri ve Allah'dan, Resulü'nden ve mü'minlerden mâada sokulacak bir locaya tutunmayanları hiç de bilip görmiyecek? Halbuki Allâh, bütün amellerinize habîrdir.

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا **Şöyle bir kavme kıtal yapmaz mısınız ki,** نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ **yeminlerini bozdular** وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ **ve Peygamberi çıkarmak istediler.** O Peygamber ki, içlerinde bulundukça وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ (*"Halbuki sen içlerinde iken Allah onlara azâb edecek değil idi."* Enfâl-8/33) mantukı üzere Allah, onları ta'zib etmiyecekti, vatanları darü's-selâm olacaktı. Lâkin onlar, böyle bir Peygamber'in vatanlarında bulunmasını istemediler. O'nu çıkarmak ve vatanlarını İslâm ve selâmete karşı Dar-ı harb yapmak teşebbüsünde bulundular. Bunu evvelâ, Mekke'de istediler, hicret vaki' oldu. Sûre-i Enfâl'de وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا (*"Hani bir vakıtdı o kafirler seni tutub bağlamaları veya öldürmeleri veya sürüb çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı,...."* Enfâl-8/30) ayetinin tefsirine bakınız. Sonra Medine'den çıkarmak istediler. Yehud ile de iştirâk ederek Ahzab vak'alarına teşebbüs ettiler. Bir de ihracın diğer bir mânâsiyle, Hudeybiye'den evvel ve sonra Peygamber'i tecavüz ve huruc hareketine sevket-

meğe çalıştılar. Gerçi yapamadılar, fakat öyle istediler.

HARB

وَهُمْ بَدَؤُكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ **ve ilk def'a onlar, size başladılar.** Siz müslümanlara karşı harb vaziyyeti açan ve ilk önce kıtale kalkışan onlar oldular. İbtida Resulullah, onlara Kitâb-ı mübîn ile geldi tebşir ve inzar ile va'z-u nasihat ve tezkir-i hakikat etti. Bürhan ile tehaddiye da'vet eyledi. Onlar, bundan âciz kaldılar, bürhanı seyf-ü sinana çevirdiler. Peygamber'i ve müslümanları katle kalkıştılar. Bu suretle vatanlarını Dâr-i harb, kendilerini harbî yapan, müslümanlarla aralarında ibtida hal-i harbi ihdas eden onlar oldu. Bu, bir ahd-ü müsaleha ile neticelenmeden ibtida Bedr'de azmi kıtale onlar başladılar, kârvanı geçirdikten sonra, "Muhammed ve maiyyetindekileri istisal ve Bedr'de bir zevk yapmadan dönmeyiz." dediler. Mağlûb oldular, fakat Bedr'den Hudeybiye'ye kadar hal-i sulh teessüs etmedi. Mütevaliyen harb ve hal-i harb devametti. Nihayet Mescid-i Haram civarında, Hudeybiye'de arzularına göre bir muâhede tekarrür etti. Bunu bozan ilk tecavüz de onlardan vaki' oldu. Bunun üzerine feth-i Mekke vuku' buldu. Bir çokları, daire-i İslâm'a girdi, girmeyenler de afv-i umumîye mazhar edildi. Bu kerre de Huneyn muharebesine sebebiyyet veren ilk tecavüz onlardan, o müşrikler tarafından oldu. Nihayet yine tek durmadılar. Tebûk seferini vesile ederek haricî, dahilî ihtilâl teşebbüslerinde bulundular. Binaenaleyh bu güne kadar cereyan eden kıtallerin bütün bâdîsi onlardır. Nakz-ı yemîn, ihrac-ı Resul sevdası, bilâ mucib bed'i kıtal, şu üç sebebden her biri başlı başına bir sebeb-i harb olduğu halde bunların hepsi kendilerinde ictimâ' etmiş olan bir kavme siz, kıtal etmez misiniz? اَتَخْشَوْنَهُمْ **Bunlardan korkuyor musunuz?** Ki, etmiyeceksiniz, artık bunlarla kıtal yapmamanın korkaklıktan başka ne sebebi olur? فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ **Eğer öyle ise, Allah, korkmanıza daha ehaktır.** Çünkü Allah, izin vermezse onlar size ne zarar, ne menfaat hiçbir şey yapamazlar. Fakat Allah'ın i'lân ettiği bu emirlerine muhalefet edip onlarla kıtali terkettiğiniz takdirde başınıza gelecek gazab ve ikab-ı İlâhî'den sizi, ne onlar, ne başkası kurtaramaz. اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Eğer siz, mü'minler iseniz bu böyledir.** İman yalnız Allah'dan korkmayı icab eder ve yemine imanı olanların, yeminsizlere harbetmesi iktiza eyler. O halde:

قَاتِلُوهُمْ **Onlarla kıtal ediniz,** harbe girişiniz ki, يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدٖيكُمْ **Allah, sizin ellerinizle onları muazzeb kılsın.** Harbin acılarını tatsınlar, maktul, me-

---

Bed'i: Eşi benzeri olmayan acaip.

cruh, esir olsunlar. Can ve maldan zayiat versinler. وَيُخْزِهِمْ Ve onları zelil-ü makhur وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ ve hey'et-i mecmuanızla sizi üzerlerine mansur, muzaffer ve galib eylesin. وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ Ve bir takım mü'minlerin sadirlerine şifa versin. Huzaîler gibi onların ezâ ve cefâlarını çekmiş, kıtalde bulunamamış, halleri yürekler acısı olmuş bir takım mü'minlerin gönüllerinde dert bırakmasın teşeffi-i sadrettir. Sin وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ ve kalblerinin gayzını gidersin. Yâni öyle bir şifa-yı sadır versin ki, ihtirasları artıracak yeni yeni öclere, sârlara sebeb olacak mütecaviz bir intikam mahiyyetinde olmasın, bil'âkis hakkın ihkakından zevkyab olacak olan mü'minlerin kalblerindeki muhık gayzları silsin, meşru' gayzlara sebeb olan zulm-ü teaddi menabi'ni ta'kım eylesin de gayzdan azâde bir hayat-ı selâmet yaşatsın.

Görülüyor ki, burada kıtal emri üzerine beş hikmet ve faide terettüb ettirilmiş ve bunlar «و» ile atfedilerek beşi bir, «قاتلوا» emrine cevab yapılmıştır. Ta'zib, ihza', nusrat, şifa-i sadır, izhab-i gayz. Bu suretle bunların hey'et-i mecmuası meşru' bir harbin gayelerini beyan ve bu gayelerin tahakkukunu va'detmektedir. Demek olur ki, harbde ibtidaen bir ta'zib hikmeti vardır. Bir harbi, şayân-ı tahsin bir hale koyacak olan makasıd-ı haseneye evvel emirde katl-ü cerh ve esr, tahrib-i bilâd ve itlâf-ı emval gibi acı bir yoldan gidilebilecektir. Fakat bu ta'zib bâlâda işaret olunduğu üzere harbin müstakıllen bir garazı bir illet-i gaiyyesi olmayacağı gibi ale'l-ıtlak bir ezâ ve ilâmdan ibaret de olmamalıdır. Mü'minler, bunu azâba istihkak kesbetmiş bir kavme, azâb-ı hakkın tatbikına me'mur bir el olmak, emr-i hakkı yerine getirmek fikir ve maksadiyle ve binaenaleyh haksız, faidesiz bir ta'zibden sakınmak suretiyle yapmalıdırlar ki, ta'zib, ta'zib-i abid değil, ta'zib-i İlâhî, ta'zib-i hakk olsun da bu uğurda şehid olanlar, azâbdan azâde olarak doğrudan doğru rahmet-i rahmana kavuşsun. Bu böyle yapıldığı surette buna düşmanın hızy-ü zilleti hikmeti terettüb edecektir ki, harbin ikinci safhası ve gayesidir. Fakat bir gaye-i asliyye değildir. Bu da, ilâhî ve bihakkın bir ihza olduğu surette üçüncü bir gaye ile mütelâzim olacaktır ki, o da, mü'minlerin hey'et-i mecmuasiyle düşmanlarına zafer ve galebesi, nusret-i ilâhiyye ile mansuriyyet ve tealisi gayesidir. Yoksa düşmanlar, zillete düşmekle beraber mü'minler de, diğer cihetten bir afete ma'ruz kalacak olurlarsa harbden intifa' edilmemiş, gaye-i harb hasıl olmamış olur.

Ve bunun içindir ki ta'zib, harbin garazını teşkil edemeyeceği gibi ihza

---

Sâr: İntikam. İzhab: Giderme. Hızy: Hor ve zelil olmak. İhza': Rezil ve rüsvay etme.

da öyledir. Gaye-i harb, hakıkî bir mansuriyyettedir. Bu nusret gayesinin de sadre şifa verecek ve kalblerdeki gayz-ı silecek bir surette istihsali matlûb olmalıdır. Zira bâzı zaferler olur ki, daha büyük dertler açar ve bâzı teşeffi-i sadırler olur ki, daha büyük gayzlar tehyîc eder. İşte evvelinde düşmanı ta'zib-ü tezlil gibi iki sebeb ve vasıta ve nihayetinde sadırlara şifa ve izâle-i hayz gibi iki faide ile mütelâzim ve müctemi' bulunan ve makasıd-ı harbin merkezini teskil eden bu gaye-i nusrat ve zafer-i iman bir gaye-i maksudedır ki, garez-ı harb bunun üzerinde deveran eder. Âyetin nazmındaki tertib-i zikrî de, bu mânâya bir imâ demektir. Bu i'lân-ı beraet ve bu kıtal emirleri bu beş hikmet ve faidenin intaciyle alâkadardır. Bu emirlere imtisal ve bu niyyetle hareket edildiği surette Allah Teâlâ, bunların tahakkukunu va'deyler. Bir de bütün bunların mâverasında ve hey'et-i mecmuasına muadil bir gaye daha vardır ki, yukarıda لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ "Vazgeçsinler." diye tensis buyurulduğu üzere harbde gayetü'l-gaye olarak gözetilmesi lâzım gelen ve harbi bir ibadet-i mahza haline koyan asıl hikmet-i İlâhiyye odur. Onun için bunun beyanında öbürlerinin sebki değiştirilerek müstakil bir cümle-i müste'nefe halinde buyuruluyor ki:

وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَاۤءُ **Ve Allah, kimi dilerse tevbe nasib eder.** O yeminsizlerle mukatele zikrolunan beş faidenin husulüne sebeb olduktan başka bunların husulü nihayet bir tevbe ile de alâkadar olur ki, bu tevbenin, iki tarafa da şümulü olabilir. Bir taraftan, o söz dinlemez kâfirler, harbin acısını ve imân-ı hakkın zaferini gördükçe içlerinde mütenebbih olanlar ve binaenaleyh küfr-ü ma'siyyetten tevbe edip iman ve İslâm'a rücu' eyleyenler bulunur. Nitekim feth-i Mekke bunun pek bariz bir misalini vermişti. Beri tarafdan böyle bir harbin, mü'minler üzerinde de pek büyük bir netice-i terbiyeviyyesi vardır. İmanlarını tevbekâr eder ve hasbe'l-beşeriyye sâdir olan günahlarından tevbekâr olup temizlenmelerine sebeb olur ki bunu, müfessirîn vücuh ile beyan etmişlerdir.

Evvelâ; bu emr-i İlâhî'yi bidayetinde hasbe'l-beşeriyye gücürgenenler varsa bunlar, harbe ikdam ettikleri surette bu amel kendileri için o günahtan fiilen bir tevbe olur.

Saniyen; nusrat-u zafer hadd-i zatında büyük bir in'amdır. Ve ni'metin tevalisini müşahede etmek ise, hiss-i hamd ve şükranı bulunanları cemi' zünubden tevbeye daî olur.

Tehyîc: Heyecanlandırma, coşturma.

Salisen; nusrat-u zafer ve te'mini hakk-u adalet emvalin tekessürüne ve ni'metlerin tezayüdüne sebeb olur. Halbuki lezzeti, haram yollara bile sevketmesi melhuz olan mal-ü câhın helâl tarik ile tahsili mümkün olunca bu vüs'at, müzayeka ve ihtiyacın ba'is olabileceği bir takım fenâ meyillerden tevbeye daî olur.

Rabian; nefs-i beşerînin dünyaya ve lezaiz-i dünyaya şiddetli bir meyli vardır. Bunu bâzı ahvalde, النَّاسُ حَرِيصٌ عَلَى مَا مُنِعَ medlulünce mahrumiyyet ve memnuiyyet daha ziyade teşdid eder. Buna karşı insana dünya kapıları açılır ve Allah Teâlâ da, onun hayrını murad buyurursa, o zaman nefis, meylettiği o dünya lezzetlerinin ne kadar hakir ve ehemmiyyetsiz, boş şeyler olduğunu ayne'l-yakîn anlar ve o vakit dünya gözünde küçülür. Dünyaya kıymet veren o şiddetli meyiller süner, bu da nefsin Dünyadan inkîbazına sebeb olur. Bu mânâ, Sûre-i «ص» 'de Süleyman aleyhisselâm'dan hikâye olunan, وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي (*"ve bana öyle bir mülk bağışla ki ardımdan kimseye yaraşmasın."* Sâd-38/35). Bana, benden sonra bir kimseye gerekmeyecek bir mülk bağışla. duasının tefsirindeki vücuhtan birisidir. Yâni bir mülk ki, huşulünden sonra nefsin taleb-i dünya ile bir iştigali kalmaz. Mülklerin, devletlerin en büyüğü olan böyle bir mülk-ü devletin husulü halinde bilmüşahede anlar ki, hasılı; dünya bir hiç ve dünya lezzetleri, şehvetleri boş ve faidesizdir. Bu anlayış üzerine kalb, dünyadan yüz çevirir ve artık ona hiç bir kıymet vermez olur. Bütün külliyyetiyle Allâh'a teveccüh eder. Ve işte harbin sureti cereyanına ve makasıdına nazaran ahlâk-ı umumiyye ve hususiyye üzerinde iyi veya kötü bir takım netaici vardır. Allah'ın emrettiği harb ise, bervech-i meşruh zikrolunan beş menfeatin husulüne sebeb, bunlar da bu suretle tarafeynin vücuh-i muhtelifeden tevbesine sâik ve bâis olur. Fakat görülüyor ki, bu tevbenin her halde küllî olarak değil, Allah'ın dilediklerine nasîb olacağı bilhassa anlatılmıştır. Çünkü bâzı kimseler de, küfr-ü ma'siyyet, tabiat halini almış bulunur ki, bunlar, ne darlıkta, ne vüs'atte mütenebbih olmaz, düzelmez. Nitekim bâzı kimselerde de ismet-i fıtriyye veya müktesebe ile iman ve takvâ tabiat olur, ne darrâda, ne serrâda bozulmazlar. Kezalik bâzı kimseler vardır ki, ahlâkları üzerinde muzayakanın vüs'atten ziyade hüsn-i te'siri bulunur. Sonra ikbal ve devletin teveccühü ve dünya kapılarının açılması, وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ (*"Bununla beraber Allah kullarına rızkı bol bol seriverse arzda azar ve taşkınlık ederlerdi."* Şûrâ-42/27) كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغٰى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنٰى (*"Sakın okumamak etme, çünkü insan*

Tehyic: Heyecanlandırma, coşturma. **Darrâ:** Şiddetli mihnet, sıkıntı, belâ, ziyan. **Muzayaka:** Sıkıntı, darlık, yokluk.

muhakkak tuğyân eder. Kendini müstağni görmekle." Âlak-96/6-7) medlüllerince insanı azıtmağa da sebeb olur. Begy-ü tuğyan ile Fir'avnlaştırır. Bütün bütün dünyaya daldırır, şehevata sürükler. Bir çokları hakkında gururunu artırır, hakkı unutturur Allah yolundan keser, çirkâbı fenâ içinde boğar.

وَالنَّفْسُ كَالطِّفْلِ اِنْ تُهْمِلْهُ شَبَّ عَلَى

حُبِّ الرَّضَاعِ وَاِنْ تَفْطِمْهُ يَنْفَطِمْ

"Nefis çocuk gibidir. Bırakırsan devamlı emzirilmekten hoşlanır. Eğer sütten kesersen o da vazgeçer sütten kesilir gider."

Vüs'at ve devletin dünyayı anlamağa, hiçliğini anlayıp tiksinmeğe, dünyadan bıkıp Allah'a teveccüh etmeğe sebeb olması, Allah Teâlâ'nın bilhassa hayır murad etmiş olduğu kimselere mahsustur. Ve insanların ahvalindeki bu ihtilâfın esası da, mücerred Allah'ın meşiyyetine saiddir. Bunun için tevbe hikmeti, öbürleri gibi ıtlakiyle kıtale terettüb ettirilmemiş, عَلٰى مَنْ يَشَاءُ *"Allah'ın dilediğine"* diye takyid buyurulmuştur. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **"Ve Allah, alîm, hakîmdir."** Her şeyi ve yaptığını yapacağını bilir. Her fiili ve her emri böyle nice nice hikmet-ü maslahatı tezammun eder. Ekseriya bu gibi tezyilî cümlelerde zamir ile iktifâ olunmayıp da ism-i celâlin tasrih edilmesi terbiye-i mehabet ve ilka-i haşyet içindir. Yâni o azamet ve celâline payan olmayan Allah Teâlâ, bu kıtal emrini, ilm-ü hikmetiyle vermiştir. Binaenaleyh bu emirler, kemal-i tedebbür-ü itaatla icra edildiği surette bu hikmetlerin faideleri tahakkuk edeceğinde ve bunun daha nice hikmetleri bulunduğunda şüphe edilmemeli ve emr-i İlâhî'ye muhalefetten son derece hazer olunmalıdır.

Mü'minleri bu vech ile tergibden sonra harbden kaçınanları tevbih ve hikmetlerinden biri de, halisâne cihad edenlerin ind-i İlâhî'de temayüz ve istifaları olduğunu tefhim ile ziyade-i tergib için buyuruluyor ki:

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا **"Yoksa siz, zannettiniz mi ki, halinize bırakılacaksınız?"** Cihad ile emr olunmayacak, sizi tehzib ve tasfiye edecek imtihanlara tâbi' tutulmayacak, bulunduğunuz hal üzere keyfinize terk olunacaksınız? وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً **"de Allah, içinizden mücahede edenleri ve Allah'dan, Resulü'nden, mü'minlerden başka sokulacak bir sırdaş tutmayanları hiç bilmemiş olacak?"** Böyle muhlis mücahidlere vücud, kadr-ü kıymet, sevab ve derece vermemiş bulunacak

---

Çirkâb: Pis su.

öyle mi? Heyhat! وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **"Halbuki Allah, hepinizin bütün amellerinize habîrdir."** Binaenaleyh çalışan ile çalışmayanı, mücahid ile gayr-ı mücahidi. Allah'dan, Resulü'nden ve mü'minlerden başka ne sokulacak bir bezm, ne sır verecek bir bıtâne tutmayan muhlisler ile bunun zıddını yapan münafıkları ve her birinin yaptıklarını Allah'ın bilmemesi ve ona göre ecr ve cezalarını tefrik etmeyip bırakıvermesi ne mümkün?

Artık bu müşriklerin münasebette bulunmağa lâyık hiç bir cihetleri, hiç bir meziyyetleri, ahlâkî, dinî hiç bir haysiyyetleri yok mudur? Şimdiye kadar bunlar, Mescid-i Haram'ın umranına hizmet etmiş ve hâlâ az çok etmekte değil midirler? Ve o halde bunlardan, bu derece beraet ve kat'-ı münasebet lâyık olur mu? gibi, bâzı şübheler hatıra gelir veya irad edilirse:

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكٖينَ اَنْ يَعْمُرُوا
مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدٖينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ
اَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ
اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى
الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدٖينَ
﴿١٨﴾ اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَٓاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَوُ۫نَ
عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٩﴾ اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ

Bezm: Sohbet meclisi, muhabbet yeri.

دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾
يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فٖيهَا نَعٖيمٌ
مُقٖيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظٖيمٌ
﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

17- Müşrikler, vicdanlarına karşı kendi küfürlerine kendileri şâhid olup dururlarken Allah'ın mescidlerini ma'mur etmeleri kabil değildir. Onların, hayır namına bütün yaptıkları heder ve ateş içinde onlar, muhalledlerdir.

18- Allah'ın mescidlerini ancak, Allah'a ve âhiret gününe inanan, namaza devam eden, zekâtı veren ve Allah'dan başkasından korkmayan kimseler ma'mur eder, işte bunların muvaffak olmaları me'muldür.

19- Ya siz, hacılara sakalığı ve Mescid-i Haram'da umreciliği, Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah yolunda cihâd etmekte bulunan gibi mi tuttunuz? Bunlar indallah müsavi olmazlar. Allah, zalimler gürûhuna hidayet vermez.

20- İman edip hicret etmiş ve mallarıyle, canlarıyle Fîsebilillâh cihad etmekte bulunmuş olan kimseler, Allah indinde derece cihetiyle daha büyüktür ve bunlar, işte o murada eren fâizîndir.

21- Müjdeler onların Rabbı kendilerini, kendinden bir rahmet ve bir rıdvan ve cennetler ile ki, onlar için içlerinde, daimî bir na'îm var.

22- Ebedî kalmak üzere orada onlar, çünkü Allah, O'nun yanındadır ancak azîm bir ecir.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكٖينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدٖينَ اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ "Müşrikler, kendi aleyhlerinde küfür şâhidleri oldukları halde bunların, Allah mescidlerini i'mar

etmeleri olur şey değildir." Binaenaleyh bunların, Mescid-i Haram'ı i'mar ettikleri veya edecekleri nasıl tasavvur olunabilir? İbn Kesîr ve Ebû Amir kıraatlarında مَسْجِدَ اللّٰهِ diye müfred sıgasiyle okunur ve asıl murad, Mescid-i Haram olduğunu gösterir. Yâni müşrikler, kendileri kâfir olduklarını gerek söylesinler, gerek söylemesinler, Allah'ın vahdaniyyetine ve Resulü'nün hakkiyyetine inanmadıklarını vicdanlarında bilip durdukları ve Kâ'be'nin etrafına putlar dikmek, bunların karşısında ibadet etmek, çırçıplak tavaf eylemek gibi kendilerinin küfürlerine şehadet eden asar-ı şirk ile izhar-ı küfr ettikleri halde bunların münhasıran Allah'a ibadet için secdegâh olmak üzere yapılan Allah Mescidlerine i'mar namına yaptıkları şeylerin hakikaten bir i'mar olabilmesine ve binaenaleyh Kâ'be'nin ma'muriyyetine hizmet etmelerine imkân ve ihtimal yoktur.

أُولٰئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ **"Bunlar yok mu bütün amelleri habt olur."** O küfür halinde yaptıkları i'mar-i mescid ve buna benzer ne kadar a'mali hayriyyeleri varsa hepsi هَبَاءً مَنْثُورًا "boşa gider. وَفِى النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ **Ve ateşte bunlar muhalled kalırlar."** Sırf Allah için olmayan hiç bir amelin ebedî hayrı olamaz. Allah için bir bina veya her hangi bir amel yapmakla bunu yaparken Allah'dan başkasına tapmak veya her hangi bir küfür yapmak ise, ikisi bir yere gelecek şey değildir. Bunda samimiyetsizlikten başka bir tenafi ve tenakuz da vardır ki, bu tenafide küfür diğerlerini siler süpürür hiçe indirir. Bunun için kâfirlerin i'lân-ı küfr ederek bir Allah mescidi i'mar etmeleri, kendileri için inanmadıkları ve samimiyyetle yapmadıkları ve binaenaleyh cidden bir hayrını görmeyecekleri bir şey yapmak olduğu gibi aynı zamanda bu bir i'mar değil, Allah mescidlerinin maddiyyat veya ma'neviyyatında bir tahrib ile alâkadar bir amel, zımnen bir zarardır. وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا الآية (*"Bir de şunlar var ki tuttular bir mescid yaptılar, inadına ızrar için, küfr için, mü'minlerin arasına tefrika sokmak için,..."* Tevbe-9/107 ayetinin tefsirine bak.) Mescidin imareti, iki mânâya gelir. Birisi, binası ve tecdidi, birisi de, ziyareti ve içinde bulunulup ibadet edilmesidir. Nitekim Beyt-i Şerif'i ziyaret-i mahsusaya "umre" denilir. Ve mescidlere çok giden ve içlerinde çok duran kimselere de, "ummar-ı mesacid" ta'bir olunur. Kezalik bir kimsenin meclisine çok devam ettiği zaman, "falanın muammir-i meclisi falan" derler. Bu suretle bir mescidin ma'muriyyeti bu iki cihetin cem'iyle olur. Birisi, umran-ı maddîsidir ki, binası, ta'miratı, nezafeti, mefruşatı, tenviratı ve bunların idamesine müteallık cihâtıdır. Birisi de, umran-ı mânevîsidir ki, içinde Allah için; ibadet, zikir, tedris-i ulûm gibi tâât ve fezâilin idamesi ve bunların idamesine müteferri' cihâtı ve mescidi mevzuun lehinin gayrı şeylerden sıyanet ile

kaim olur. Bir mescid içinde dünya umuruna müteallık lakırdı bile onu mevzuun lehinin gayriden sıyanet etmemek ve binaenaleyh ma'muriyyet-i mâneviyyesini ihlâl eylemektir. Bu babda şu ehadis-i şerife ne kadar şayanı dikkattir: Resul-i Ekrem Sallallahü aleyhi ve selemden vârid olmuştur ki: (*"Mescidde lakırdı hasenâtı yer, hayvanın ot yediği gibi"*. Ruhu'l Meani:5-2/65) Aleyhissalâtü vesselâm, şu hadîs-i kudsî'yi de bildirmiştir: (*"Allah Teâlâ buyurdu ki: Arzda benim büyûtum, evlerim mescidlerdir ve bunlarda benim ziyaretcilerim de, onları ma'mur edenlerdir. İmdi ne mutlu o kula ki, hânesinde tatahhür etti; iyice temizlendi de sonra beni evimde ziyaret eyledi. Çünkü zairine ikram etmek ,ziyaret olunan üzerine bir haktır."* Kenzü'l-Ummal: 7/20740). Diğer bir hadîs-i Nebevî'de: (*"Her kim, mescide ülfet ederse Allah Teâlâ ona ülfet eder."* Cami'üs-Sağir: 4/141.) Diğer birinde: (*"Bir adamı mesacide i'tiyad ediyor gördünüz mü onun mü'min olduğuna şehadet ediniz."* İbn Mace: Mesacid-19/802.) Enes radıyallahü anh'ten de, merviydir ki: "Her kim bir mescidde bir kandil bulundurursa, o mescidde onun ziyası devam ettiği müddetçe Melâike ve hamele-i Arş onun için istiğfar ederler." İmdi mescidleri lakırdıdan bile sıyanet etmek iktiza edeceğinden bir mescide her hangi bir küfür şöyle dursun her hangi bir fıskın ve her hangi bir taharetsizliğin bile takarrübü, o mescidin mâneviyyatına uzatılan bir darbe-i tahrib olur. Ve şu halde asıl mes'ele müşriklerin, mesacidi i'mar etmelerinin cevazını değil, vücudunu nefiydir. Yâni onların i'marları, i'mar değildir.

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ **Allah'ın mescidleri (onlar değil) ancak şunlar i'mar ederler:** مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Allah'a ve âhiret gününe iman eden,** Mescid içinde Allah'a secde ve ibadet edilmeğe mahsus mevzi' demek olduğundan Allah'a imanı olmayanların Allah'a ibadet için bir yer bina ve tahsis etmeleri veya böyle bir binanın Allah için i'mariyle cidden alâkadar olmaları mümteni'dir. Sonra Allah'a ibadet ile iştigalin faidesi, bilahare kıyamette görülecektir. Bunun için âhirette imanı olmayanlar Allah'a ibadet etmezler, etmeyince de ne mescid yaparlar, ne de mescidleri ibadetle ma'mur ederler. Fırsat buldukça ya mescidleri yıkarlar veya mescidlikten çıkarıp dilediklerini yaparlar. Binaenaleyh Allah'ın mescidi ünvanından bilbedahe anlaşılacağı üzere bu i'mar için evvelâ, Allah'a ve âhirete iman şarttır. Fakat bir şart-ı kâfi değildir. Bununla beraber وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ **ve namazı ikame eyleyen,** bu da şarttır. Zira mescidlerin binasından maksud-i aslî namaz kılmaktır. Namazın vücubunu i'tiraf etmeyenler, mescid yapmak lüzumunu hissetmeyecekleri gibi namaz kılmıyanlar da, mescidlerin mânen harab olmasına sebeb olurlar. Maamafih namaz kılmak da, kâfi değildir. Bununla

beraber وَاٰتَى الزَّكٰوةَ ve zekâtı veren, bu da şarttır. Mescid i'marının mal ve zekâta da bir tevakkufu vardır. Farz olan zekât borcunu vermeyen, fukara ve mesâkîni gözetmiyenlerin, mescid binasiyle iştigal etmeleri pek melhuz olmadığı gibi mescide gidip fukarâ ve mesâkini gözeterek zekât vermenin de mescidlerin i'mar-ı mânevîsiyle pek büyük alâkası vardır. Ancak bu da, kâfi değildir. Bunlarla beraber وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ Allah'dan başkasından korkmayan kimseler. Gerçi insan bir çok mahzurlardan korkabilir ve korkmamak elinden gelmez ve Allah'dan korkmayanlardan da hiç korkulmaz değildir. Fakat Allah'ın emr-ü nehyini yerine getirmek için Allah korkusundan başka hiç bir korkuyu saymayan, her hangi bir korku ile başkasının rızasını Allah'ın rızasına tercih etmeyecek ve her hangi bir işte Allah'ın hakkiyle kendi hakkı taaruz ettiği zaman Allah'ın rızasından mahrum olmak korkusuyla kendi hakkını fedâ ve Allah'ın hakkını ihtiyar edecek, vazifesini yapmak için şunun bunun levminden veya zalimin zulmünden korkup çekinmeyecek ve lüzumunda harb-ü kıtalden vesair suretle çarpışmaktan kaçınmayacak velhasıl muhtelif korkular, endişeler taaruz ettiği zaman, Allah korkusunun karşısında diğerlerini kale almayacak bir kalb ve iman sahibi olan ve bu suretle bu dört hasleti cami' bulunan zevat lâzımdır ki, Allah'ın mescidleri i'mar edilebilsin. Yoksa zikrolunan üç haslet bulunup da İslâm'ın ve iman-ı tevhidin hakikat ve kemali demek olan bu kalb ve iman, bu ihlâs-ı vicdan bulunmayanlar mescidlerin ma'muriyyetini idame edemezler. Günün birinde bir kâfirin veya zalimin ve hatta ale'l-ade bir cür'etkârın tehdidinden korkarak, kendi elleriyle mescidleri yıkmak zilletine bile düşebilirler. Maddeten ve mânen tecavüzden, netk-i hürmetten sıyanet eylemeyen ve bu siyaneti idame edecek iman-ı kâmil erbabından hali kalan mescidlerin ne servet ve ne sair bir suretle devam-ı ma'muriyyetleri ihtimali yoktur. Onun için فَعَسٰى اُولٰٓئِكَ işte bunlar, bu dört haslet-i cemileyi cami' olan cemaat اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ hidayeti bulmuş, muradlarına ermişlerden olabilirler. Yâni doğrudan doğru saadet-i ebediyyeye, Cennete nail olacak olanlar, böyle bir cemaatin içinde bulunabilir. Bunların bile her ferdi hakkında hüküm kat'î değil akreb-i ihtimaldir. «عسى» dır. Artık müşrikler nerede kalır, tasavvur edilsin.

اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ Hacı sakalığını ve Mescid-i Haram imaretini, yâni Kâ'be'nin miftahdârlığı, techiz ve tezyini gibi umranına müteallık hizmetleri, كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ Allah'a ve son güne iman edip Fîsebilillâh cihad eden kimse gibi mi yaptınız? Bunun yaptığı

Netk: Bir şeyi şiddetle çekmek, cezbetmek. Sıyanet: Koruma veya korunma, himaye.

amele mi benzettiniz? İman ve cihaddan kat'ı nazarla mücerred sikayet ve imaret fazilette ve uluvvi derecede iman ve cihada kıyas olunur mu? İmanı olup olmamak ve Fîsebilillâh cihadda bulunup bulunmamak haysiyyetlerinden kat'ı nazarla mücerred sikayet ve imaret ile iştigal edenlerin, yaptıkları o sikayet ve imaret velevse Mescid-i Haram'da olsun Allah'a ve âhirete iman ile Fîsebilillâh cihad edenlerin yaptıkları işe ve te'min ettikleri sikayet ve imarete nasıl benzetilebilir? لَا يَسْتَوُنَ عِنْدَ اللّٰهِ **Bunlar, Allah indinde müsavi olmazlar,** nefse'l-emirde müsavat kabul etmezler. Bir kerre ânifen geçtiği üzere imansızlıkla yapılan sikayet ve imaret hiçtir. İmana mukarin olduğu surette ise, huccaca su vermek ve bizzat Kâ'be'nin umranına hizmet eylemek dahi gerçi nefse'l-emirde hayırlı olan ve indallah bir fazileti bulunan amellerdendir. Fakat ne de olsa Fîsebilillâh cihâd eden mü'minlerin ameline, iman ve cihadına müsavi olamazlar. Aralarında o kadar büyük bir fark vardır ki, onun buna teşbihi bile caiz değildir. Müşriklerin yaptığı gibi imansız şikayet ve imareti iman ve cihada tafdil etmek veya müsavi tutmak şöyle dursun, iman ile olan cihadsız sikayet ve imareti mü'minin cihadına ve bâhusus iman ve cihad ile yapılan sikayet ve imarete müsavi tutmak bile bir zulüm, bir haksızlık olur. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Ve Allah, zalim olan kavme hidayet etmez.** Zalimler güruhunu doğru yola çıkarmaz. Raciha mercuhu terciha muvaffak kılmaz. Zalimlere uyanlar ve katılanlar da, onlara mülhak olur. Hidayete ermek doğrudan doğru nail-i merâm olmak için zulümden ve zalimlerden ictinab eylemek ve Allah'a ve son güne iman ederek Allah'dan başka hiç bir şeyden korkmaz bir kalb ile Allah yolunda, Din-i Hakk uğrunda bütün cehdini sarfedip o müşrikler, kâfirler, zâlimlerle bihakkın uğraşmak, çalışmak lâzımdır ki, zulüm ve hiyanet korkuları bertaraf edilsin de bütün Allah mescidleri ma'mur, adl-ü hak ve rahmet-ü rıdvan kapıları açık olsun.

Sakın bu nefy-i teşbih ve adem-i müsavattan sikayet ve imaretin cihaddan efdaliyyeti gibi bir mânâ anlaşılmasın. اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ **İman ve hicret edip Allah yolunda mallariyle, canlariyle cihad edenler,** اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ **Allah indinde derece cihetiyle en büyüktürler.** Bunların mertebe-i kemal ve kerametleri diğerlerinin hepsinden yüksektir. Diğerleri sikayet ve imaret de dahil olduğu halde sair kemalât ve fedailin hepsini hâiz bile olsalar indallah bu mücâhidlerin böyle mücâhid olmak haysiyyetiyle rütbe ve derecesi öbürlerinden daha büyüktür. وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ **Ve işte bunlardır ki, ancak**

Raciha: Tercihli, daha önce değerlendirilen, üstün. **Mercuh:** Başkası ona tercih edilmiş olan. **Adem-i musavat:** Eşit olmayış.

o faizlerdir. «عسى» ، «لعل» ، «بلكه» si olmayan o büyük fevz-ü felâh bunlara mahsustur. Hattâ denebilir ki, fevz-i mutlak bunlarındır. Bunların fevzine nisbetle diğerlerininki sanki bir fevz değildir. Sûre-i Nisâ'da لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا * دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (*"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler müsavi olamazlar. Allah mallarıyla, canlarıyla mücahid olanları oturanların derece i'tibarıyle üzerine geçirdi, gerçi Allah ikisine de husnayı (cenneti) va'd buyurmuştur, bununla beraber Allah mücahidlere oturanların fevkından azîm bir ecir ihsan etmiştir. Tarafından derece derece rütbeler ve bir mağfiret ve rahmet.... Öyle ya, Allah bir gafur, rahîm bulunuyor."* Nisâ-4/95-96) âyetlerinin tefsirlerine bakınız.

Bu âyetlerin sebeb-i nüzulünde rivayet olunduğuna göre müşrikler, Yahûdilere: "Biz huccacın sâkîleri ve Mescid-i Haram'ın âmirleriyiz. Binaenaleyh biz mi efdaliz, Muhammed ve Ashabı mı?" demişler, onlar da: "Siz" cevabını vermişler. Bir de Hazret-i Ali, Hazret-i Abbas'a radıyallahü anhüma, islâmından sonra: "Amca hicret etseniz, Resulullah'a iltihak eyleseniz" demiş, o da: "Ben, hicretten efdal bir halde değil miyim? Beytullah'ı ziyaret edenlere su veriyorum ve Mescid-i Haram'ı i'mar ediyorum" diye cevab vermiş, sonra bu âyetler nâzil olmuş. Hazret-i Abbas: "Öyle görüyorum ki, her halde sikayetimizi terkedeceğim" demiş. Resulullah da: "Sikayetinize devam ediniz, çünkü sizin onda hayrınız vardır" buyurmuş. Sahih-i Müslim'de rivayet olunduğu üzere de Nu'man ibn Beşîr radıyallahü anh, demiştir ki: "Resulullah'ın minberi yanında idim. Bir adam: "Ben huccacı iska etsem de, sonra hiç bir amel işlemesem merak etmem" dedi. Diğer biri de: "Ben, Mescid-i Haram'ı i'mar etsem de, sonra bir amel yapmasam merak etmem" dedi. Diğer biri de: "Fîsebilillâh cihad bu sizin söylediklerinizden efdaldir" dedi. Bu bir Cum'a günü idi. Derken Ömer radıyallahü anh, bunlara: "Susun Resûlullah'ın minberi yanında sesinizi kaldırmayın. Velâkin namazınızı kıldıktan sonra bu ihtilâf ettiğiniz mes'eleyi Resulullah'dan istifta edeyim" dedi. Ba'dehu huzura dahil oldu, Allah Teâlâ da bu âyeti inzal buyurdu." ilh.

Şimdi bu büyük fevz-ü derecenin azamet ve kat'iyyeti şöyle tavzih ile tebşir buyuruluyor:

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ **Onların Rabbı olan Allah kendilerine şunları tebşir eder:** بِرَحْمَةٍ مِنْهُ **Tarafından bir rahmeti,** İlâhî fevka'l-âde bir in'am وَرِضْوَانٍ **ve bir**

rıdvan, hem razı, hem merziy bir halde huzur-ı izzetinde bulunduracak bir rızayı ekber وَجَنَّاتٍ ve görülmedik cennetler ki, لَهُمْ ف۪يهَا نَع۪يمٌ مُق۪يمٌ onlar için içlerinde tükenmez, daimî bir ni'met ve lezzet var. Hem nasıl? خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًا O bahtiyârlar, bunlarda muhalled kalmak, ebediyyen kalmak üzere, ne ni'metlerinde fenâ var, ne de sahiblerine zeval. اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ Zira Allah, şübhe yok ki, ancak onun indinde bir büyük ecir vardır. Mütenahî amellere, nâmütenahî ve ebedî bir ecir ki, mukabilindeki ameller veya bütün dünya ecirleri bunun yanında pek küçük kalır. Dünyada başkalarından beklenecek her hangi bir ecir, onun fenâsiyle biter, tükenir, gider ve hiç biri fedâ-yı câna değmez. Allah indindeki ecr ise, dünyanın ömrüne sığmaz, öldükten sonra yevm-i kıyamette istifa olunur. وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ (*"ecirleriniz ancak kıyamet günü tamamlanacak."* Âl-i İmran-3/185) ve onun için bunun mukabilindeki amel fedâ-yı can da olsa yine azdır.

Böyle olduğu için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ
اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْا۪يمَانِۜ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ
وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَش۪يرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌۨ
اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ
تَرْضَوْنَهَٓا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَجِهَادٍ ف۪ي
سَب۪يلِه۪ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِه۪ۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٤﴾ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ ف۪ي مَوَاطِنَ

كَث۪يرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ
تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـٔاً وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا
رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِر۪ينَۚ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَك۪ينَتَهُ
عَلٰى رَسُولِه۪ وَعَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ وَاَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهَا
وَعَذَّبَ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

23- Ey o bütün iman edenler! Babalarınız ve ihvanınız eğer imana karşı küfrü hoşlanıyorlarsa onları evliya ittihaz etmeyiniz. Sizden her kim, onları veli tanıyacak olursa işte onlar nefislerine zulmedenlerdir.

24- Eğer, de, babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, kadınlarınız, hısımınız, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret, hoşunuza giden meskenler, size Allah ve Resulü'nden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevgili ise artık, Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah, öyle fasıklar güruhunu hidayete erdirmez.

25- İnkâra mecal yoktur ki, Allah size bir çok mevki'lerde nusret etti. "Huneyn" günü de. O lâhzada ki, çokluğunuz sizi güvendirmişti de bir faidesi olmamıştı. Yeryüzü o genişliğiyle başınıza dar gelmişti, sonra da bozularak arkanıza dönmüştünüz.

26- Sonra Allah, Resulü'nün üzerine ve mü'minlerin üzerine

sekînetini indirdi ve görmediğiniz ordular indirdi de kendisini tanımıyanları azaba uğrattı ve bu işte kâfirlerin cezası.

27- Sonra Allah, bunun arkasından dilediğine tevbe nasîb eder ve Allah, gafûr, rahîmdir.

لاَ تَتَّخِذُوا اٰبَاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ **Ey mü'minler, atalarınızı ve kardeşlerinizi, imana karşı küfrü sevmek istedikleri takdirde evliya ittihaz etmeyiniz.** Yâni başkaları şöyle dursun velileriniz olan babalarınız ve kardeşleriniz bile küfrü sevgili addeder, sevmek ister, imana karşı tercih ve ihtiyar eyler, ısrarlarından vazgeçmeleri ümidi kalmazsa onları da, velileriniz tutmayın, velâyetlerini tanımayın, emr-ü iradelerine tabi' olup da küfre hizmet ve muavenet etmeyin, onları kendinize şefik ve zahîr saymayın. Hâsılı karabet hissiyyatını ve atalara, akrabaya ihsan hakkındaki evamir-i İlâhiyye'yi küfürden ve bervech-i bâlâ müşriklerden beraete mani' zannetmeyin. وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ **Ve sizden her kim onlara tevellâ ederse**, velâyetleri altına girer, dostluğu kabul eyler, nusret ve istinsarda bulunur, tefvızı umur eder, teberri eylemezse, فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **işte bunlar** (bu tevelliyi yapanlar da,) **o zalimlerden başka bir şey değildirler.** Zira velâyeti, ehil ve mevki'inin gayriye koymak haksızlığını irtikâb etmişlerdir. Allah, bunlara da hidayet etmez.

MÜ'MİNLERİN GAYR-I MÜSLİM ANA-BABAYA KARŞI TAVIRLARI

Bu ve bundan sonraki âyetin feth-i Mekke'den evvel, bunları hicrete mani' addedenler hakkında veya irtidad edip de Mekke'ye iltihak eyleyen dokuz kişi hakkında nâzil olduğuna dair iki nakil vardır. Fakat bunlar, tarih-i nüzul hakkındaki rivayetlere muhalif bulunduğundan şayân-ı ihticac olamayacaktır. Bunun için Cessas'ın, "Ahkâm-ı Kur'ân"da zikrettiği üzere: "Mü'minler, Münafıklardan temeyyüz etmek için bununla emrolunmuşlardır. Çünkü Münafıklar, kâfirlere tevelli ediyorlar ve buluştukları zaman ikram ve ta'zim gösteriyorlar ve onlara velâyet ve tarafdarlık izhar eyliyorlardı. Allah Teâlâ da, bu âyetteki emrini Mü'min ile Münafıkın farkına alâmet kılmış ve böyle yapmayanın nefsine zâlim ve binaenaleyh ukubete müstehhakk olduğunu haber vermiştir. Ancak şunu da unutmamak lâzım gelir ki, bununla beraber kâfir olan ba-

---

Tevell: Dost tutma, onlardan şefaat isteme, veli tutursa. **Şayan-ı İhticac:** Delil ve isbatın makbuliyeti.

baya, anaya ihsanı ve ma'ruf ile musahabeti dahi emreylemiş. Nitekim Sûre-i Lokman'da geleceği üzere وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فٖى عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لٖى وَلِوَالِدَيْكَ اِلَىَّ الْمَصٖيرُ * وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰى اَنْ تُشْرِكَ بٖى مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبٖيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَىَّ ثُمَّ اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (*"Gerçi insana, ebeveyninize tavsiye ettik. Anası onu zâf, zâf üstüne taşıdı, süt kesimi de iki sene içinde. Şükret diye bana ve anana, babana ki Bana'dır gelişi. Bununla beraber o ikisi de sana sence hakkında bir ilim olmayan hiçi bana şerik koşturmağa uğraşırlarsa o vakit onlara itaat etme ve kendilerine dünyada maruf surette musahabet eyle de bana yüz tutanın yolunu tut, sonra dönüb bana geleceksiniz de ben size yaptıklarınızı haber vereceğim."* Lokman-31/14-15) buyurmuştur. İlh. Kezalik Sûre-i Nisâ'da وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا (*"Hem Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi şerik koşmayın, sonra babaya anaya ihsan edin,...."*Nisâ-4/36) Sure-i En'âm'da قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا (*"De ki: Geliniz size Rabbınız neleri haram kıldı okuyayım: O'na hiç bir şeyi şerik koşmayın, babanıza ananıza iyilikten ayrılmayın,...."* En'âm-6/151) ayetlerinin tefsirine bakınız. Âyetin siyak-u sibakı da mülâhaza edildiği zaman anlaşılıyor ki, burada yukarıdaki اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا (*"Yoksa siz zannettiniz mi ki halinize bırakalıvereceksiniz..."* Tevbe-9/16) âyetindeki وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهٖ وَلَا الْمُؤْمِنٖينَ وَلٖيجَةً (*".... de Allah içinizden mücahede edenleri ve Allahdan, Resulünden ve mü'minlerden mâada sokulacak bir locaya tutunmıyanları hiç de bilip görmiyecek? Halbuki Allah bütün amellerinize habîrdir."* Tevbe-9/16) kaydının bir tavzihi vardır ki, hikmeti de yakında gelecek olan ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ (*"Sonra Allah bunun arkasından dilediğine tevbe nasib eder ve Allah gafûr, rahîmdir."* Tevbe- 9/27) âyetiyle gösterilecektir.

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشٖيرَتُكُمْ **Eğer de; babalarınız, oğullarınız ve kardeşleriniz, zevceleriniz ve aşiretiniz** muaşeret ettiğiniz, beraber yaşadığınız, **en yakın akraba ve taallükatınız** وَاَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا **ve kazandığınız mallar** وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا **ve kesadından korkacağınız ticaret** وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَٓا **ve hoşunuza giden meskenler**, içlerinde sakin olup kalmak arzusunda bulunduğunuz evler, konaklar, köşkler, bağçeler iller, obalar, yâni bütün bunlar, aile ve karabet, emval ve ticaret, vatan ve meskeninde huzur-u rahat sunuf-ı beşeriyye arasında başlıca ihtilât ve muvalâta sebeb olan şeylerdir. Ve harbin, bunlardan ayıran bir hicranı vardır. Harb, insanları sevgili babalardan, oğullardan, kardeşlerden, zevcelerden hısım ve akrabadan ve hemşehrilerden ayırır. Uğraşıp kazandığı kıymetli mallardan oldurur, ticaretleri durdurur, rahat döşeklere yatmıya mani' olur ve bunlar sevilecek şeyler değildir. Ve onun için

keyfe mettefak harb de iyi değildir. Fakat aynı zamanda bunları sevmenin de, bir haddi ve hakkı vardır. Bunlar, ne gaye-i mekasıddır, ne de felâh-u halâs için sebeb-i kâfidir. Bunlara mahabbet, Allah ve Resulullah mahabbetine, Din-i hakk mahabbetine müterafık olmak ve ona hizmet etmek şartiyle ne kadar şayan-ı mahabbet iseler, din mahabbetine muarız oldukları ve Allah yolundan alıkoydukları surette de o nisbette mebguz ve sebeb-i ukubet ve mesaibdirler. Bunları her sevgiye tercih ederek sevenler insanlıkta yükselemezler, hukuku ihlâl ederler, her zulme, her haksızlığa sebebiyyet verir, her ihtilâta razı olurlar da, lüzumunda Hakk yolunda mücahede edemez, can-ü mal, evlâd-ü ıyal kaygusuyla her zillete razı olurlar. Onun için bunlar eğer, اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهِ size Allah ve Resulü'nden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevgili ise, فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِىَ اللّٰهُ بِاَمْرِهِ o halde bekleyiniz, tâ ki, Allah emriyle gelsin. Bu takdirde yapacağını yapsın, başınıza getireceği felâketi getirsin, işinizi bitirsin, ukubetini musallat kılsın da ne haliniz varsa görün, o vakit kurtulmak ümidi var mı zannedersiniz? Hayır. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ Ma'lûm ya Allah, fasık kavme hidayet etmez. Tâattan çıkmış fasıklar güruhunu doğru yola çıkarmaz, yâni siz Allah ve Resulü'nü ve Allah yolunda mücahedeyi onlardan daha çok sevmediğiniz takdirde en iyi yapacağınız şey mücerred cebrî olan mukadderata intizar edip beklemektir. Bu surette ise, Allah tarafından iradî mahabbetinize merbut olarak farz ve takdir buyurulmuş olan Fîsebilillâh cihadı terketmekle tâattan çıkmış, vazifenizi yapmamış mukadderatınızı kendiniz ihlâl eylemiş bir takım fasıklar olacağınız için, artık her türlü helâk ve ukubete muntazır olmanız lâzım gelir.

Görülüyor ki, evvelki âyet, imana karşı küfrün velâyetinden teberrî ve inkıtaı amirdir. Bu âyet de Allah, Peygamber mahabbetine münafi ve vazife-i diniyyenin hakkıyle ifâsına mani' olan her türlü alâik-ı dünyeviyye mahabbetinden teberrî ve inkıtaı âmirdir. Bunun için evvelkinde yalnız âba ve ihvan zikredilmiş olduğu halde ikincide, ebna ve ezvac ve hattâ aşiret vesaire dahi zikrolunmuştur. Çünkü mahabbet işi, hepsinde cari olduğu halde velâyet oğullarda ve zevcelerde bile mu'tad değildir. Bütün bunlara ihsan, emir ve tavsiye-i İlâhiyye cümlesinden olduğunda şübhe yok ise de, hiç birisi لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْـًٔا (*"Hem Allah'a ibadet edin ve O'na hiç bir şeyi şerik koşmayın, sonra babaya anaya ihsan edin...."* Nisâ-4/36) mucebince Allah'a şirk derecesine varmamalı, Allah sever gibi olmamalıdır. Rızâullah'a muhalif bir noktaya temas ettiği surette hepsi hiçe

---

Keyfe mettefak: Hangisi olursa, nasıl rast gelirse. **Alaik:** Alakalar, ilişkiler.

sayılmalıdır.

Allah'a karşı onlar nasıl evliya ittihaz edilebilir? Allah korkusuna, Allah mahabbetine diğerleri nasıl muadil tutulabilir ki, لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِى مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ ey mü'minler, her halde Allah, size bir çok mevki'lerde nusrat etti. Bedr, Ahzab, Kureyza, Nadir, Hayber vesair nice harb yerlerinde, muzaffer kıldı. وَيَوْمَ حُنَيْنٍ Huneyn günü de. اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ O vakit ki, çokluğunuz sizi aceblendirdi de, فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا ordunuz hiç bir şeye yaramadı. O çokluğuna güvendiğiniz ordu ihtiyacınızı def' edecek bir faide vermedi. وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ Bütün genişliğiyle yer, başınıza dar gelmişti, ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ sonra da arkanızı dönerek kaçmıştınız.

HUNEYN SAVAŞI

HUNEYN: Mekke ile Tâif arasında bir vadinin ismidir ki, müslümanlarla Hevazin ve Sekif kabileleri beynindeki muharebe burada olmuştu. Şöyle ki: Mekke'nin fethiyle Kureyş'in ekserisi müslüman oldu. Olmayanlar, pek az kaldı ve bu suretle Din-i İslâm, bir mertebe daha meydan aldı. Mukaddema Kureyş'in tarafdarı olan kabail ve aşâir de müslümanlar tarafına mail ve müteveccih oldu. Fakat Arab'ın en büyük kabilelerinden olan Hevazin kabilesi ile Sekif kabilesi beyinlerinde ittifak ederek Resul-i Ekrem ile harbetmek üzere zikrolunan Huneyn vadisinde toplanmağa başladılar. Bu kabilelerin harb-ü darb işlerinde mahareti vardı ve bir müddetten beri Arablar arasında tahrikât yapıyorlardı, umumî bir hareket hazırlamışlardı. Mekke'nin fethi üzerine gayz-u heyecanları artmış ve Resul-i Ekrem'in kendileri üzerine yürüyeceği fikrine zahib olmuşlar ve daha bekleyecek olurlarsa muhakkak muzmahill olacaklarına kani' olarak hazırlıklarını ikmal edip hemen harekete geçmişlerdi. Hevazin ve Sekif kendileri dört bin kadar idiyse de, Benî Sa'd İbn Bekir ve Benî Cüşem gibi daha bir takım kabailin ve bir çok ahlat-ı urbanın inzımamiyle bir cemm-i gafîr teşkil eylemişlerdir ki, bâzı rivayata göre mecmuu yirmi binden ziyade olduğu söylenmiştir [1]. Kâ'b ve Kilâb kabileleri iştirâk etmemişlerdi. Hevazin ile Sekif, bütün kadınlarını ve çoluk çocuklarını bile getirmişler ve bununla askerlerinin gayret ve hamasetini tehyic eylemek istemişlerdi. Resul-i Ekrem, İslâm aleyhinde öyle büyük bir ordunun toplandığını işitti ve hemen tedarükât-ı külliyyeye teşebbüs etti. Hattâ Safvan İbn Ümeyye'den silâh istedi.

---

[1] İbn Kayyım, Zâdü'l-Maad'ında, Ebu Hayyan tefsirinde otuz bin olduklarını nakletmişlerdir.
Aceb: Şaşılacak şey. Muzmahil: Perişan olmuş, çökmüş. Ahlat-ı urban: Karıştırılmış aşiretler. İnzımam: Bağlanma. Cemm-i gafîr: İnsan kalabalığı.

Safvan, henüz müşriklerden idi. Müslüman olmak için iki ay mühlet istemişti: "Gasben mi ya Muhammed?" diye sordu. "Hayır iade olununcaya kadar telef olursa ödenmek şartıyle âriyet istiyorum" buyruldu. O da: "Öyle ise, beis yok" diyerek üç yüz zırh verdi. Nevfel İbn Haris İbn Abdülmuttalib dahi bu vech ile üçyüz mızrak iâre eyledi. Hasılı Resul-i Ekrem, tedarükünü itmam edip, "Düldül" namındaki beyaz esterine rakiben ve on iki bin ve bâzı rivayetlere göre belki biraz daha fazla askerle Mekke'den çıkıp Huneyn'e müteveccihen hareket buyurdu. Bu askerin on bini Mekke'nin fethinde hazır bulunan Ashab, mütebakisi de Mekkelilerden yeni İslâm'a dahil olmuş tuleka idi ve beraberlerinde seksen kadar da müşrik vardı ki, biri de, Safvan İbn Ümeyye idi. Bilâhare alınan esirlerin altı bin kadar olduğu rivayet-i sahiha ile sabit bulunduğuna binaen bu İslâm ordusunun adedce düşmanın mecmuundan fazla olmadığı anlaşılıyorsa da her halde müslümanların o ana kadar yaptıkları ve muzaffer oldukları muharebelerde görülmedik bir kesret ve kuvvette mükemmel idi. Ve bu hâl, müslümanların hoşuna gitmiş, bu kesrete bayağı güvenmişlerdi. Hattâ rical-i müslimînden birisi: (ki, ismi Seleme İbn Selâme el-Ensarî denilmiştir.): "Bu gün asla azlıktan mağlûb olmayız" demiş ve bu söz, Resulullah'a iyi gelmemişti. Bunu Resulullah'ın söylemiş olduğu hakkındaki kavl zayıftır. Gerçi bu söz, galebeyi mücerred kesrette görmek mânâsından uzaksa da kesrete bir i'timad beslemek, وَمَا النَّصْرُ اِلاَّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ("*yoksa nusrat ancak Allah'dandır.*" Âl-i İmrn-3/126) olduğunu kale almamak gibi bir gurur ve kusurdan da halî kalmıyordu. Âyette ihtâr buyurulduğu üzere şimdiye kadar bir çok mevâki'de nail oldukları zaferlerin hiç biri kesretlerine medyun olmamış bulunan asker-i İslâm'ın bu kerre harbe girerlerken kesret ve kılleti mevzu'-i bahs etmeleri onlardan matlûb olan ihlâs ve ihtiyat ile mütenasib olmayacak bir zühul oluyordu. Allah Teâlâ da, Resulü'nü mansur ve muzaffer kılan ancak kendisi olduğunu bildirmek için bu gazada ibtida asâkir-i İslâmiyye'ye bir hezimet yüzü gösterdi ve filhakika kılletten değil, kesrete güvenmekten dolayı ilk önce ordu-yı İslâm'da acîb bir inhizam, âdeta bir "panik" vaki' oldu. Benî Süleym kabilesi ile yeni Mekke askeri, Halid İbn Velid kumandasında pişdar olarak önde gidiyorlardı.

Benî Süleym ilerlemişti ve bir hamlede düşmana açılmıştı. Bunu gören Mekkeliler de ganaime doğru lâübaliyâne seğirdip giderlerken, evvelce Huneyn vâdisini tutmuş, pusularda gizlenmiş olan ve ok atmakta mehareti bulunan Hev-

---

Mevaki: Duracak yerler, mevkiler.

azin askerinin birdenbire öyle şiddetli bir hücumlarına ma'ruz oluverince öyle bir bozulup kaçmışlardı ki, bu bozgunluk bütün orduya sirayet edivermiş ve bu haber Mekke'ye kadar ermişti ve imanı zayıf olan yeni müslümanların bir çoğunun efkârı bozulmuştu. Bu öyle bir bozgunluk olmuştu ki, merkezde Resul-i Ekrem birkaç Ashabiyle yapayalnız kalıvermişti. On iki bin askerin ric'ate mecbur kaldığı ok sağnaklarına karşı yalnız Fahr-i Âlem, fütursuz, telâşsız gidiyordu. Bütün azm-ü ikdamın şecaat-ü sebatın yegâne timsali ve i'caz-ı nübüvvetin bürhan-ı bîmisali olan ilâhî bir heyecan ile Düldül'ünü bütün düşmanlarının hamlelerine ve hattâ bütün küfür dünyasının üzerine üzengileyip sürüyor: "أنَا النَّبِيُّ لا كَذِبْ أنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ" (*"Ben o peygamberim yalan yok. Ben o Abdülmuttalib'in oğluyum"* Müslim: Kitabü'l-Cihad-78-79-80) diyordu. Sürdükçe küffar kaçıyor, onlar hamle ettikçe durup bekliyordu. Rivayet olunduğuna göre bu hâl, on küsur kerre vaki' olmuştu. Yalnız amcası Abbas, amcazâdesi Ebu Süfyan İbn Abdülmuttalib ve oğlu Ca'fer, Ali İbn Ebu Talib, Rabia İbn Hâris, Fadl İbn Abbas, Üsame İbn Zeyd, Eymen İbn Ubeyd ki, Eymen İbn ümmi Eymen'dir. Ehl-i Beytinden bunlarla Ebu Bekir ve Ömer radıyallahü anhüm maiyyetinde sığınıp kalmışlardı. Resul-i Ekrem, yalnız başına Düldül'ü düşmana doğru sürerken Ebu Süfyan rikâbında gidiyordu. Amcası Hazret-i Abbas koşmuş, ileri gitmesin diye Düldül'ün dizginini tutmuştu.

ثُمَّ أَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ **Sonra Allah Resulü'ne ve mü'minlere sekinetini,** kalblere sükûnet veren **rahmetini indirdi** وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا **ve görmediğiniz askerler indirdi** ki, bunlar, Melâikedir. Ancak adedlerinin beş bin veya sekiz bin veya on altı bin olduğu hakkında üç rivayet vardır ve kavl-i muhtara göre bunların nüzulü, Mü'minlerin kalblerine havatır-ı hasene ilkasiyle takviye ve te'yid ve müşriklerin kalblerine ilka-i ru'b için idi. (Sûre-i Enfâl'de (*"O vakit siz Rabbınızdan istimdad ediyordunuz da, "size Ben işte bin melaike ile imdad ediyorum" diye icabet buyurmuştu."* Enfal-8/9) ayetinin tefsirine bakınız.) O vakit Fahr-i Âlem, sağ cenahı tutup durmuştu ve Hazret-i Abbas'ın sesi gayet yüksek olduğundan O'na: **"Ey Ensar, ey Ashab!" diye bağırmasını teklif eyledi. O da, nidâ edip: "Ey Akabe'de bey'at eden Ensar, ey Şecere-i Rıdvan altında dönmemek üzere söz veren Ashab, ey Ashab-ı Şecere, ey Ashab-ı Sûre-i Bakara"** diye çağırdı ve nidâlar tevalî etti, her taraftan Ashab-ı kiram, **"lebbeyk lebbeyk"** diyerek bir nesakta hemen döndüler ve Resul-i Ekrem'in yanına koşuştular. O zaman Resulullah, hayvandan indi: أنَا النَّبِيُّ

Fütur: Ümitsizlik, usanç, zaaf, keder, gam, gevşeklik. **Tavâlî:** Uzayıp gitmek.

لَا كَذِبْ اَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ ***"Ben o Peygamberim yalan yok, ben o Abdülmuttalib oğluyum"*** buyurdu ve اَللّٰهُمَّ اَنْزِلْ نَصْرَكَ ***"Allah'ım bize yardımını gönder."*** Müslim: Kitabü'l-Cihad-78-79-80 diye Allah'a dua edip nusratini niyaz eyledi. Semadan Melekler inip Resulullah'a yardım etti. O bozgun asker, derhal derlenip toplandı. Müslümanlar öyle bir sür'atle toplanıyorlardı ki, atları koşamayanlar inip koşuyorlardı. Bu suretle mü'minlerin hepsi tekrar Resul-i Ekrem'in yanında birleştiler ve o havf-ü helecanı atıp kemal-i sekînet ve metanetle cenge giriştiler. O vakit Resulullah bakıp: حَمِيَ الْوَطِيسُ ***"fırın kızıştı"*** Müslim: Kitabü'l-Cihad: 76-77 buyurdu ve yerden bir avuç toprak alıp müşrikler tarafına attı. اِنْهَزِمُوا وَرَبِّ مُحَمَّدٍ ***"Bozulun, hezimete uğrayın. Muhammed'in Rabbı hakkı için"*** Müslim: Kitabü'l-Cihad-76 dedi ve hakikaten münhezim olmuşlardı.

İşte Allah, o vakit de mü'minlere böyle nusrat etti. وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا **"Ve kâfirleri ta'zib eyledi."** Maktul düştüler, esîr oldular, pek acı bir inhizama uğradılar. Malları iğtinam olunduktan başka gayret ve hamiyyetlerini artırmağa medar olur maksadiyle saha-i harbe getirdikleri evlâd-ü ıyallerini esîr bıraktılar. وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ **"Bu da, kâfirlerin cezasıdır.** ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ **Sonra Allah, onun arkasından dilediğine tevbe nasîb eder."** Reisleri ve harbde baş kumandanları "Malik ibn Avf-i Nadrî" ile beraber Hevazin vesaireden bir takımlarına nasîb ettiği gibi İslâm'a muvaffak kılar. وَاللّٰهُ غَفُورٌ **"ve Allah, gafurdur, onların geçmişteki küfr-ü ma'siyyetlerini afv-ü mağfiret eder,** رَحِيمٌ **rahîmdir, onlara rahmetiyle fadl-ü ihsan da eyler."**

HUNEYN ESİRLERİNE RÂSULULLAH'IN MERHAMETİ

Resul-i Ekrem, Huneyn ve Evtas'ta alınan esîrlerin ve emval-i ganâimin "Cirâne"'de muhafazasını emrederek Tâif üzerine hareket etmiş idi. On sekiz gün kadar süren Tâif muhasarasını refettirdikten sonra Cirane'ye avdetinde erkek ve dişi altı bin nüfus esîr, yirmi dört bin deve, kırk binden ziyade ağnam ve dört bin okka kadar olduğu söylenen bir çok altun ve gümüş nukud toplanmış idi. Öteden esîrleri kurtarmak için müracaat vaki' olur diye on küsur gün imhâl ve teenni buyurup bekledi. Kimse gelmeyince taksimine şuru' buyurdu, ba'dehu Hevazin'in vefdi, yâni hey'et-i murahhasası geldi. Resulullah'a İslâm üzere bey'at ettiler ve: **"Ya Resulallah, sen insanların hayırlısı en hayırkârısın. Bizim ehillerimiz ve evlâdlarımız esîr edildi ve mallarımız alındı"** diyerek mallarının ve esîrlerinin kendilerine redd-ü iadesi talebinde bulundular. Resulullah: **"Yanımdakileri görüyorsunuz, sözün en hayırlısı en doğrusudur. Bekledim**

İğtinam: Yağma etmek.

gelmediniz, şimdi ikiden birini ihtiyar ediniz. Ya zürriyyetlerinizi ve kadınlarınızı veyahud mallarınızı." Bunun üzerine: **"Biz, dediler, haseblere hiç bir şey denk tutmayız."** Binaenaleyh Resulullah, müslimîne hitaben kalktı. Allah'a hamd-ü senadan sonra şu hutbeyi irad buyurdu: **"Bunlar, tevbekâr müslüman olarak bize geldiler. Biz de, kendilerini zürriyyetleri ve kadınları ile malları beyninde muhayyer kıldık. Haseblere hiç bir şey denk tutmayacaklarını söylediler. Binaenaleyh her kimin elinde bir sebi var da reddini nefsi hoşlanırsa ne a'lâ, yoksa bize versin ve üzerimize karz olsun, elimize bir şey geçince onun yerine verelim."** Buna karşı hepsi: **"Razıyız ve teslim ettik"** dediler. Aleyhissalâtü vesselâm da: **"Bilmeyiz belki içinizde razı olmayan vardır. Urefanıza emrediniz de bunu bize ref'eylesinler"** buyurdu. Ba'dehu arîfler de: **"Razı oldular"** diye ref'u arz eylediler ve bütün o esîrler halâs oluverdiler. Ancak Safvan İbn Ümeyye'ye düşmüş ve hamil kalmış olan bir kadın reddedilmemiştir.

Taberanî'nin Et-Taberî: 10/24 rivayetinde bu âyette, bu tecelliyat-ı rahmete işaret buyurulmuştur. Fakat görülüyor ki, burada makablindeki gibi mazi sıgası değil, ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ diye muzari' sıgası irad buyurulmuştur. Binaenaleyh bunun sevkı, bir sene evvelki Huneyn vak'asının değil, bu kerre bervech-i bâlâ i'lân olunan beraet ve cihadın ale'l-husus zahiren rahmet ve ihsana muhalif gibi zannedilebilecek olan لَا تَتَّخِذُوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ (*"Babalarınız ve ıhvanınız eğer imana karşı küfrü hoşlanıyorlarsa onları evliya ittihaz etmeyiniz."* Tevbe-9/23) âyetlerindeki kat'-ı velâyet ve mahabbet tekliflerinin batınen mutazammın bulunduğu asar-ı rahmeti istikbalde müstelzim olacağı yüksek hikem-ü masalihi beyana aiddir. Ve hasılı mânâ şudur:

Öyle imana karşı küfrü seven abâ ve ihvandan kat'-ı velâyet ve Allah yolunda akraba ve taallükattan kat'-ı mahabbet ve müşriklere karşı bu kere i'lân edilen beraet ve cihad emirlerini gayet şedid ve hakikatte rahmet ve ihsan gayelerine muhalif zannetmeyiniz. Huneyn vak'asında olduğu gibi bunun neticesinde de bir çok kimselere tevbeler nasîb olacak ve nice nice tecelliyat-ı mağfiret ve rahmet zuhur edecek, nice fenâlıklar izâle olunacaktır.

Sebi: Savaşta esir düşen kime.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ
نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ
وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْن۪يكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪
اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٨﴾ قَاتِلُوا الَّذ۪ينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ
مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَد۪ينُونَ د۪ينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ
صَاغِرُونَ۟ ﴿٢٩﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌۨ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ
النَّصَارَى الْمَس۪يحُ ابْنُ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْۚ
يُضَاهِؤُ۫نَ قَوْلَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُۜ قَاتَلَهُمُ
اللّٰهُۚ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ
وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَس۪يحَ ابْنَ
مَرْيَمَۚ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهًا وَاحِدًاۚ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾
يُر۪يدُونَ اَنْ يُطْفِؤُ۫ا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ
اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ
لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

28- Ey o bütün iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettirler, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah, sizi fadlından zenginleştirecektir inşaallah. Her halde Allah, alîmdir, hakîmdir.

29- O kendilerine kitab verilenlerden oldukları halde, ne Allah'a ne âhiret gününe inanmıyan, Allah'ın ve Resulü'nün haram ettiğini haram tanımayan, ve hak dinini din edinmeyen kimselere küçülmüş oldukları halde, elden cizye verecekleri hale kadar harbedin.

30- Yahudîler: "Uzeyr, Allah'ın oğlu" dediler. Nesrânîler de: "Mesîh, Allâh'ın oğlu" dediler. Bu, onların ağızlariyle söyledikleri sözleri ki, önceden küfredenlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah kahredesiler, nereden saptırılıyorlar?

31- Ahbarlarını, ruhbanlarını Allah'dan başka rablar edindiler, Meryem'in oğlu Mesîh'i de. Halbuki, hepsi ancak bir ilâha ibadet ile emrolunmuşlardı ki, başka ilâh yok ancak O, tenzih O sübhana onların koştukları şirkten.

32- İstiyorlar ki, Allah'ın nurunu ağızlariyle söndürsünler, Allah da razı olmuyor, ancak nurunu itmam eylemek diliyor, kâfirler isterlerse hoşlanmasınlar.

33- O Allah'dır ki, O Resulünü hidâyet kanunu ve hak dini ile bütün dinlerin üzerine geçirmek için gönderdi, müşrikler, isterlerse hoşlanmasınlar.

MÜŞRİKLER NECİSTİR

Ey mü'minler, إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ **müşrikler pislikten ibarettir.** Müşrik ol-

mak haysiyyetiyle ayni pislikten başka bir şey değil demektir. Şirk, mânevî pisliklerin en fenâsıdır. Bir de bunlar, taharetlenmezler, gusletmezler, cünüb gezerler, necasetlerden ictinab etmezler, ne bedenleri, ne elbiseleri necasetten arî kalmaz. Bu cihetle de kendileri aynen ve bizzat bir pislik değil ise de, öyle denecek gibi müteneccis bir haldedirler, temiz değildirler.

Bu mânâyı kemaliyle ifham için kasır suretiyle mübalagaten «نَجَسٌ» ıtlak olunmuştur ki, avn-i necasetten başka bir şey değil demektir. Bunun için İbn Abbas'dan: **"Kilâb ve hanazîr gibi ayınleri necistir"** diye, Hasan-i Basrî'den de: **"Bir müşrike musafaha eden, abdest alsın"** diye birer kavil nakledilmiş ise de, bu günkü Ca'ferîler gibi bâzı Şîa'dan başka bütün mezahib bu iki kavlin hilâfınadır. [1] Zira öyle necisü'l-ayn olsalardı hiç bir vech ile kabil-i tathir olmazlardı. Halbuki iman ve taharet ile tâhir olabilirler. Sonra şer'an da, aklen de zahirdir ki, bu hüküm hılkat-i insaniyyeleri i'tibariyle bizzat değil, şirk gibi ahval-i müktesebeleri i'tibariyle bil'arazdır. Bu cihet, bedihî olduğu içindir ki, mübalağa suretiyle aynı pislik gibi gösterilmelerinin bir belâgati vardır. Yâni müşrikler, bir insan olmak i'tibariyle aynen ve fıtraten değil, müşrik olmaları haysiyyetiyle i'tikaden ve amelen o kadar mülevvestirler ki, aynı bir pislik gibi tiksinilecek bir haldedirler. Zahirde pislikleri görünmese bile yine pistirler, temizlenmeleri mümkündür, fakat umumiyyetle temizlenmezler. Maddeten temizlenenleri bulunsa bile şirkleri hasebiyle mânen pistirler. Binaenaleyh:

فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا **"Bu seneden sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."** Yâni bu i'lânın vaki' olduğu işbu dokuzuncu sene-i Hicriyye'den sonra onlar, Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan memnu' ve siz mü'minler, bu men'in icrasına memursunuz, yaklaştırmayınız. Kâ'be'ye girmek ve Harem-i

---

[1] Maamafih Hasen-i Basrî'nin kavli, evvelkinin mânâsında değildir. Çünkü burada abdest almak, mânâ-yı lugavîsiyle el yıkamak demek olduğu zâhirdir. Bu ise, necisü'l-ayinden başka müteneccis veya şübhe-i necis de veya kir de dahi olabilir. Meselâ, birini görüyorsunuz ki, burnunu karıştırıp karıştırıp sizin elinize dokunuyor, elinizi yıkamadan nasıl durabilirsiniz. Kezalik bir diğerini görüyorsunuz ki, rast geldiği bir yere dikilip çöğdürüyor. Ne idrarın üzerine sıçramasından, ne akıntının dizliğine veya bedenine bulaşmasından çekiniyor. Akabinde elini yıkamadığı veya yıkayamadığı için müteessir olmak hatırına gelmiyor ve hattâ mukayyed bile olmuyor ve kıs aleyh, şimdi böyle gördüğünüz veya bu nev'iden olduğunu bildiğiniz veyahud zannettiğiniz birinin elini nasıl sıkarsınız ve şayed sıkarsanız nasıl yıkamazsınız? İşte o sözün mânâsı bu olmalıdır. Yoksa bütün bunlardan sonra gözünüzün önünde elini güzelce yıkamış olan bir müşrikin de musafahasından abdest almak lâzım gelir demek değildir.

Kilab: Köpekler. **Hanazır:** Domuzlar. **Mükteseb:** Kazanılmış, elde edilmiş. **Kıs:** Kıyas et, buna benzet, bununla ölç.

Şerif'te bir hizmet ve maslahata sahib olmak şöyle dursun, hattâ yaklaşmasınlar, Harem hududu dahiline bile girmesinler. Bu ıtlaka nazaran hiç bir sebeb ve maksadla hattâ seyahat, sifaret veya bir muhakeme için de Harem dahiline sokulmamaları iktiza eder. Duhule, ne hakları vardır, ne de liyakatleri. Binaenaleyh bu seneye kadar girmeleri mu'tad olanlar hakkındaki teamül mensuhtur. Çünkü pistirler, maddeten olmasa bile mânen pistirler. Fakat âyîn ve ibadetten mâada bâzı husus ve masâlih için de dahil-i Harem'e ve Mekke'ye müslümanların izn-ü nezaretleri altında girebilmelerine de cevaz yok mudur? İmam Malik Hazretleri demiştir ki: **"Gerek Mescid-i Haram'a, gerek sair mesacide kâfirin duhulü memnu'dur."** Lâkin Medine'de Resulullah'ın Mescid-i Saadet'inde Sekif ve Necran hey'etlerini kabul buyurduğu mervi olduğuna nazaran Mescid-i Haram'dan maada mesacide duhullerine bâzı ahvalde izin verilebileceği anlaşılıyor. Ve bu âyetteki Mescid-i Haram'ın hükmüne diğer mesacidi ilhak etmek delâleten doğru olmayacağı gibi kıyas da cay-i bahistir. Bu cihet daha ziyade bâlâdaki, مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ انْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللهِ شَاهِدِينَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ (*"Müşrikler vicdanlarına karşı kendi küfürlerine kendileri şâhid olub dururlarken Allah'ın mescidlerini ma'mur etmeleri kabil değildir."* Tevbe-9/17) âyetinde mülâhaza edilebilir. Halbuki orada da menfi olan mutlak cevazı duhul hakkı duhuldür ki, bâzen mü'minlerin izniyle duhule mani' olmaz. İmam-ı Şafiî Hazretleri de demiştir ki: **"Küffar, bilhassa Mescid-i Haram'dan menolunurlar."** Bunun için Mezheb-i Şafiî'de imam, Mekke'de olsa da müşriklerin bir sefiri gelecek olsa imamın çıkıp onu hilde istima' etmesi ve bir müşrik gizlice Harem'e dahil olup hastalansa hasta halinde çıkarılması ve ölüp defnedilmiş olsa mümkin ise, kemiklerinin çıkarılması lâzım gelir, demişlerdir. İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe Hazretleri'nin mezhebine göre ise, bunlar Mescid-i Haram'da Hac ve Umre'den memnu'durlar. Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar demek, Hacca ve Umre'ye gelemesinler demektir. Zira Mescid-i Haram'a tekarrüb, ona mahsus olan ef'al-i ibadet ile alâkadar olmak zahirdir ki, o da, Hacc ve Umre'dir. Nitekim, bâlâda nakledildiği üzere bu dokuzuncu sene-i Hicriyye'de yevm-i Hacc'da, Hazret-i Ali, bu beraeyi i'lân ettiğinde: **"Bu seneden sonra müşrik haccetmeyecek"** diye tebliğ eylemiştir. Ve işte âyetin mânâsında müttefekun aleyh olan cihet bu memnu'iyyettir. Yâni Hacc için Harem dahiline girmelerine, Mekke, Arafat, Müzdelife vesair dahil-i Harem'de ef'al-i Haccı yapmalarına asla müsaade edilemez. O seneden sonra Hacc, ancak mü'minlere mahsustur.

Itlak: Salıvermek, serbest brakmak.

Ve usûl-i İslâm üzere cereyan edecektir. Şu halde sair mesacide ve Hacc'dan maada hususat ve makasıda gelince, dühule izin verilebilir tekayyüd ve ihtiyat edilmek şartıyle.

Şimdi bu memnu'iyyet, hikmet-i iktisada münafi ve halkın kâr-ü kesbine mani' değil midir? Müşrikler, Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan men'edilip Hacc'dan kesilince onların bu havaliye celb-ü idhal edegeldikleri kâr-ü kisb inkıta' etmez mi? Ve bu yüzden Hicaz ve hattâ bütün Arabistan zarar etmez mi? Kâ'be, bu cihetle de «قِيَامًا لِلنَّاسِ» değil mi? Bâhusus başlıca ma'iyşetleri mevsim-i Hacc'ın bereketine bağlı bulunan bu بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ (*"ekin bitmez bir vadide iskân ettim,..."* İbrahim-14/37) halkı zaruret çekmez mi? gibi bir takım sualler ve endişeler hatıra gelebileceğinden dolayı bu mukadder suallere cevaben buyuruluyor ki:

وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً **"Ve eğer fakr-u ihtiyacdan korkarsanız,** فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ **ileride Allah, fadlından sizi zenginleştirecek** إِنْ شَاءَ **inşaallah."** Yâni dilerse. Filhakika o seneden i'tibaren hayr-ü bereket artmağa başlamış, Tebale ve Cüreş ahalisi gibi bir çokları müslüman olmuş, Mekke'ye eskisinden ziyade esbab-ı maîşet sevkeylemişler. Sonra da fütuhat devri gelmiş, aktar-ı arzın her tarafından insanların anzar ve efkârı oraya teveccüh etmiştir ki, bütün bunlar, Allah'ın emirlerinin icrâsına müterettib olan muhakkak vaidlerdir. Bu va'din, "inşaallah" ile takyidine gelince: Evvelâ, bütün ümidlerin Allah'a tevcihi hikmetine, saniyen, her ferd ve her hal ve her vakit için bu iğnanın muttarid olması lâzım gelmeyeceği nüktesine işarettir. إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ **Şübhe yok ki, Allah, alîmdir.** Ahvalinizi pek iyi bilir. حَكِيمٌ **Hakîmdir.** Men'ini de, atasını da hikmetle yapar. Onun için siz, ilm-ü hikmetle verilmiş olan bu emirleri, nehiyleri iyi tutun.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ **Şöylelerine, o ne Allah'a, ne de son güne iman etmez.** Allah ve âhiret sözü etseler bile hakikaten ve cidden gereği gibi inanmaz, dünya ile'l-ebed kendilerinin imiş gibi farzeden ve akibet bir gün gelip yaptıkları fiillerden mes'ul olacaklarına ehemmiyyet vermez وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ **Ve Allah ve Resulü'nün tahrim eylediğini tahrim eylemez.** Haramdan kaçınmaz, Allah'ın kitabında, Peygamber'in Sünnet'inde ve hattâ kendilerinin ittibaını iddia ettikleri Kitâbın ve Peygamber'in hükmünde hurmeti sabit ve ma'lûm olan şeylerin hurmetini tanımaz, haram, helâl, muhterem her ne olursa olsun keyflerinin istediği, güçlerinin yettiği her şeye el uzatmayı mübah görür, tecavüz ederler. وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ **Ve hak dinini, din edinmezler.**

Anzar: Bakışlar, görüşler. **İgna:** Zengin etmek.

BATIL DİN

Dinleri varsa da, hak dini değil, hakperest değildirler. Din tanıdıkarı, itaat ve teslimiyyet gösterdikeri şeyler varsa bile hakkı tanımak, hakka teslim olmak, hak yolu üzerinde yürümek, ahkâm ve mekasıd-ı hukukiyyeyi din ve diyanetin en mühim mekasıdından bilerek hak ahkâmına, hak şeriatine i'tikad ve itaat edip hukuku muhafaza ve ahkâm-ı hakk ile ihkak-ı hak ve icrâ-yı ma'delet etmek, ma'bud-ı hakk olan Allah Teâlâ'ya ne zatında, ne sıfatında, ne de ef'alinde ve ahkâmında evvel-ü ahir hiç bir şerik-ü nazir tanımamak, Hâlik ve mahlûk her şeyin hakkını vermek ve ona göre muamele etmek mânâsına hakk bir din ve diyanetleri hakkiyle bir diyanet ve İslâm değildir. Hatta kısmen hakk da olsa, hakka muhtass olan hâlis bir hakk dini ve diyaneti değildir. Hâlis, muhlis hak dini olan İslâm ile tedeyyün etmez, şer'i hakk ile amelî kabul eylemezler. Binaenaleyh dinleri batıldan, haksızlıktan salim olmadığı gibi dindarlıkları, dinlerine itaatleri de hakkiyle bir diyanet ve itaat değil, din namına bir çok haksızlık, zulüm ve tecavüz yapmıya sâik bir guluvv ve teassub veya hakk ve hukuk ile oynayan dinsizliğe müsavî bir ahlâksızlıktır.

Şayan-ı dikkattir ki, âyette, "Dîne'l-Hak" hakk dîni buyurulmuştur. Bu ise hakk din, الدِّينُ الحَقُّ ta'birinden daha kuvvetlidir. Hakk dini unvanı, hakk dinin künh-ü mahiyyetini gösteren bir hadd-i tammı demek olup İslâm'ın vasf-ı hassı bulunan hakperestlik esasına ve ahkâm ve mekasıd-ı hukukiyyeyi din ve diyanetin a'zam-ı mekasıdı tanıtan Hukukullah hukuk ve menafi' ammenin mebnası ve zamanı ve hukuk ibâdullâh'ın emanâtı olarak herkesin ve hatâ her şeyin lehine veya aleyhine bir takım hukuku bulunduğunu beyan ile hakkın hakimiyyetini ve hukukun kudsiyyetini i'lân ve icab-ı hakka göre hukuk ve vezaifin tayin-ü temyizi usullerini emr-ü i'lâm eden ahkâmının hukukî haysiyyetine bilhassa bir tenbihtir. Çünkü اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الاِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din İslâm'dır."* Âl-i İmran-3/19) mucebince vacibü'l-vücud olan Hakk Teâlâ indinde din, İslâm'dan ibarettir. Yâni dinin hakikî mânâsı teslimiyyettir. Ceza, mes'uliyyet ve saire gibi maani hep bu esasa müteferri'dir. Ve şu halde teslimiyyet neye aid ise, o din ve diyanet de, ona aid olmuş olur. Bu ise, batıl veya haksız tav'an veya kerhen olabilir. Onun için bir çok batıl ve haksız dinler veya diyanetler bulunabilir. Ve o halde Allah dini de, Allah'a teslimiyyettir. Yâni keyfe mettefak bir teslimiyyet değil «الاسلام» dır. «اِسْلَامٌ اِلَى اللّٰهِ وَاِسْلَامٌ لِلّٰهِ» dır. "Tam

---

Ma'delet: Adalet, adillik, insaflılık. **Saik:** Sevk eden, sebeb. **Guluvv:** Ayaklanma, taşkınlık. **Tav'an:** İsteyerek, zorlanmadan.

ve her münazaadan sâlim bir ihlâs ile itâat ve inkiyaddır" ki, bunda İslâm kelimesinin tazammun ettiği silm-ü selâmet mefhumlarının hepsi dahildir. وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ (*"Her kimde İslâm'ın gayri bir din ararsa artık ondan ihtimali yok kabul olunmaz ve ahirette o hüsran çekenlerden olur."* Âl-i İmrân-3/85)dir. Bu vech ile dinin mânâsı ma'lûm olduktan sonra, «دِينَ الْحَقِّ» demek hakk İslâm'ı, hakkın emr-ü icabı olan ve bil'ihtisas hakka teslimiyyet ve inkiyad ile ahkâm-ı Hakk'ı ikrahsız olarak tav'an ve birrıza icrâdan ibaret bulunan İslâm demek olduğu zâhir olur. Hâsılı bir dinin hakk olabilmesi, hakk sıfatı ile ittisafa hakk kazanabilmesi Hakk Teâlâ'ya izafet-i kâmile ile hakk dini olabilmesine mütevakkıftır. Bu da, mebde' ve gayesiyle bütün nazarını Hakk'a tevcih ve tahsis ederek her şeyden evvel Hakk Teâlâ'yı ve hukukunu tanıyıp O'na teslim-i nefs eylemek, مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى (*"Biz o gökleri ve yeri ancak hak ile ve müsemma bir ecel ile yarattık."* Ahkâf-46/3) mantukunca her mahlûka bir ecel-i müsemmâ ile beraber tahsis olunmuş bir hakk bulunduğunu ve bir tahsis-i İlahî olan bu hukukun muhafazası da, Hakkullah olduğunu bilip İbadullah'ın ve hattâ her şeyin hakkını, emr-i Hakk dairesinde ihkaka hizmet etmekle olur. Her hakikatın hadd-i hukukunun hududiyle kaim olduğu gibi dinin hakikati Hakk'ın hakkı olmasında, hakkı da Hakk'a tahsis edilmesindedir. Onun için hakk dini olmayan, yâni hak ile alâkadar olmayan, hak mes'elesini haricinde tutan veya hakka ihtisası bulunmayan, emr-i Hakk olmayan bir din, hak din olamaz. İcab-ı hakk-a tâbi olmayan, hakkı ihkak etmeyen bir diyanet de, hakk-ı diyanet olmaz. Halbuki burada mevzu-i bahs olanlar, hakk dinini kabul etmezler, hakka teslim olmaz, hakk ve hakkaniyyet tanımaz, haram, helâl seçmez, hukuka tecavüz ederler. Hem izah olunacağı üzere yalnız İbadullah'ın hukukuna değil, Allah'ın hakkına, Allah'ın hakkı olan dinin hakkında bile tecavüz ederler.

İşte o Allah'a ve âhirete inanmaz, Allah ve Resulü'nün tahrim eylediğini tahrim eylemez ve hak dinini din edinmezlere, yâni مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ **kendilerine kitab verilmiş olanlardan öylelerine** (o üç menfi sıfatla muttasıf olan imansız, hürmetsiz, haksızlara) **muharebe ediniz.** حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ **Tâ ki, an yedin cizyeyi versinler,** وَهُمْ صَاغِرُونَ **küçülmüş oldukları halde.** Yâni hakk dini olan İslâm'ı kabul etmedikleri takdirde kitab verilmiş iken hakka karşı gelen o haksız ve mütecaviz kuvvetleri sükut edip hakk zimmeti ile İslâm eli, İslâm himayesi altına girmeyi ve buna mukabil cizye vermeyi taahhüd ve mucebince zimmetlerinde takarrür eden cizyeyi imtina' etmeksizin hazır elden ve bulundukları madûn vaz'iyyeti unutmayarak ta'zimkâr bir surette takdim ve i'ta ede-

cekleri bir derece-i mağlûbiyyete düşürünceye kadar muharebe ediniz. Ve bu suretle onlardan nüfus başına vergi alıp Allah'a ve âhirete imandan ayrılmayarak ve harama el uzatmayarak ihkak-ı hakk ve hakk dini ile icrâ-yı diyanet eyleyiniz. Zira Allah'ı ve âhireti unutup onların yaptığını yapacak, haram, helâl tanımâyacak, Allah ve Resulü'nün hurmetini emrettiği şeylere hurmet etmeyecek Kitab ve Sünnet, hakk ve hukuk gözetmeyecek, hakk dini ile dindâr olarak ihkak-ı hakk ve icrâ-yı ahkâm eylemeyecek olduktan sonra ne harbetmeğe, ne de cizye almağa hakk kazanılmıyacağı aşikârdır. Çünkü bu vasıflar harbetmenin değil harb olunmanın, cizye alınmanın değil, cizye vermenin illeti, esbab-ı mucibesidirler. Böylelerinin hakkı galibiyyet değil, mağlûbiyyettir, cizye almak değil, cizye vermektir.

CİZYE: Borcunu ödedi demek olan «جزى جزية» fiilinden bir nev'-i borç ödeyiş mefhumunu ifade eder bir ism olup muâhidin, ahdi üzerine vereceği vergiye ıtlak olunur ki, hakk-ı hayat ve hürriyyetlerinin himayesi mukabilinde zimmetlerine terettüb eder. Bunun Tarisî «كزيت» kelimesinin muarrebi olduğu da söylenmiş ise de, bunda şer'î ve hukukî bir nokta-i nazar yoktur.

AN YEDİN kaydı, şu mânâlardan her birine muhtemildir:

1- Hazır elden, imtinâsız itaat ve hürmetle, ta'kib ve tahsiline lüzum göstermeyecek bir surette elini uzatarak.

2- Elden, nakden ve bilâ teahhur.

3- Her biri kendi eliyle, vekîli veya bir diğer el vasıtasiyle değil.

4- Eli, gücü yetenden, zengin veya kesbe kadir baliğ olanlarından. Ki kesibden âciz fakir olanlarından değil. Bu dört mânâda "yed", cizyeyi veren el demek olur. Alan el olması nokta-i nazarından ise:

5- Üzerlerindeki elden dolayı, yâni kendi kendilerini canlarını, mallarını, hukuklarını müdafaadan âciz olarak üzerlerinde bulunan yed-i müeyyedin himayesine ihtiyacları sebebiyle onun hakkı olarak ki, bu surette "yed" kudret mânâsınadır.

6- Uzatılan elden yâni edilen in'âmdan dolayı, çünkü mağlûb olmak kuvvet ve istiklâlden düşmek pek büyük bir zillet ve musibet olmakla beraber böyle bir hal-i zillette cizye vererek katl-ü esaretten kurtulup hakk-ı hayat ve hürriyete nâil olmak ve hakk-ı diyanetle icra-yı ahkâm eden âdil bir hükûmetin taht-i himayesine girmek de şükran ile karşılanması lâzım büyük bir ni'mettir. Ve

ta'dâd olunan mânâlarda bu ni'metin hakkı, muktezasıdır. Ve işte "anyedin" kaydı, bu mânâları iş'ar ettiği gibi «وَهُمْ صَاغِرُونَ» kaydı da, o hal-i zilleti ihtardır. Çünkü o zillet, tahattur edilmedikçe bu ni'metin kadri bilinmez.

"Ahkâmü'l-Kur'ân"'da Ebu Bekr-i Cessas, demiştir ki: «وَهُمْ صَاغِرُونَ» kaydından murad, ta'zibleri ve takatlerinin fevkında teklifleri değil, sade istihfafları, izlâlleridir «اه» Hiç şübhe yok ki, himâye olunmak ne kadar vacibü'ş-şükran bir ni'met olursa olsun hamî olmak ni'metinin şeref-ü haysiyyeti karşısında onun hakkı küçüklükten, zillet ve minnetdârlıktan başka bir şey değildir. Görülüyor ki, bu âyette cizye kabulü, Ehl-i Kitab hakkında varid olmuştur. Mecusîlerin de, سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ اَهْلِ الْكِتَابِ *"Ben Rasulullah'ın (s.a.v.) onlara ehl-i kitab gibi muamele edin dediğini bizzad duydum."* Muvatta: Zekat-42 hadîs-i şerifi mantukunca cizye hususunda Ehl-i Kitab hükmünde oldukları müttefekun aleyhtir. Ancak zebihaları ve münakehaları haram olduğu da hadîsin maba'dile müttefekun aleytir. Sûre-i Mâide'de اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ (*"Bugün pâk nimetler sizin için helâl kılındı, hem kendilerine kitap verilen ümmetlerin taamları size helâl, sizin taamlarınız da onlara helâl..."* Mâide-5/5) ayetinin tefsirine bakınız!). Diğer müşriklere gelince: Bâlâdaki âyetlerde onlar için yalnız İslâm zikredilmiş, cizye ile müsâade gösterilmemiştir. Burada da cizyenin Ehl-i Kitab'a kasrını ifade eder bir kayıd yoktur. Bunun için mes'ele cay-i ictihad olmuştur. İmam-ı A'zam Ebu Hanife indinde, mutlak Ehl-i Kitab'dan ve Arab olmayan müşriklerden alınır. Fakat Arab müşriklerinden alınamaz, onlara ancak İslâm teklif edilir. Ebu Yusuf indinde, kitabî olsun, müşrik olsun Arabî'den alınmaz, lâkin Acemî'nin kitabîsinden de, müşrikinden de alınır. Şafiî indinde, Arabî olsun, Acemî olsun Ehl-i Kitab'dan alınır, gerek Arabî gerek Acemî ehl-i evsandan alınmaz. Malik ve Evzaî ise, küffarın hepsinden alınır demişlerdir.

Şimdi kitab verilenlerden Allah'a ve âhirete iman etmez kimseler bulunur mu? denecek olursa, işte isbat ve izahı: وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ **Yehud, "Uzeyr Allah'ın oğlu" dediler.** Yahudîlerden böyle söyleyenler olmuştu. Rivayet olunduğu üzere Resul-i Ekrem'in huzuruna Ahbar-i Yahuddan Sellâm ibn Mişkem, Nu'man ibn Evfa Şas ibn Kays, Malik ibn Sayf gelmiş ve bunu söylemişlerdi. اِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَاءُ *"Allah fakirdir, bizler zenginiz"* diyen Fenhas ibn Azura namındaki Hahamın söylediği de ayrıca menkuldür. Bunu, daha eskileri de söylemişti. Bunun sebebi Yehud, Tevrat ile ameli terketmişler, Peygamberleri

Tahattur: Hatırlamak, **Cay:** Yer, makam, mevki.

katle başlamışlar, Tevrat'ı bilen kalmamış, kimi ölmüş, öldürülmüş, kimi de unutmuş. Allah Teâlâ, kalblerinden silmiş, nihayet Tevrat ve Tabut ref'olunmuş, bil'ahare Uzeyr aleyhisselâm yüz sene ölümden sonra Allah'a tadarru' ve niyaz etmiş, Tevrat'ın hıfzı kendisine ihsan olunarak genç yaşında Benî İsraîl'e gelmiş. Tevrat-ı ezberden imlâ etmiş ve işte o vakit: "Bu başka türlü olmaz, muhakkak bu Allah'ın oğlu" demişler. Ve Nesârâ'nın, "Mesih ibnullah" sözüne bir kapı açmışlar. Bu âyet nâzil olduğu zaman da, Yahudîler: "Biz, böyle bir şey söylemeyiz, bunun aslı yoktur" diye hiç bir i'tiraz ve inkârda bulunamamışlardır. Ve fakat bu mes'elede olsun üzerlerinde İslâm'ın harb tehlikesinin büyük bir tesiri olmuş ki, sonraki Yahudîlerden bu söz işitilmez olmuştur. Şu halde hepsi değilse de içlerinden bazıları bir zaman, «عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ» dediler. وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ **Nesârâ da, "Mesih Allah'ın oğlu" dediler.** Esasen bunu söyleyenler de, bâzıları ise de, sonradan ekserîsi böyle söyler oldular ve hattâ söylemeyenlerini tekfir ettiler. Tafsilat için (Sûre-i Mâide'de geçen (*"Elbette küfretti şunlar: "Allah Meryem'in oğlu Mesih'dir" diyenler. Halbuki Mesih şöyle demişti: "Ey beni İsrail hep Allah'a ibadet ediniz, benim de Rabbım, sizin de Rabbınız, Allah'a kim şirk kaşarsa Allah ona cennetini haram etmiştir ve varacağı yer ateştir ve zalimlerin ensarı yoktur. Elbette küfretti şunlar: "Allah üçün üçüncüsü" diyenler. Halbuki bir tek ilahdan başka ilah yok. Eğer bu dediklerinden vazgeçmezlerse elbette içlerinden kafir olanlarına şüphesiz ki bir elim azab dokunacaktır."* Mâide-5/72-73) âyetlerinin tefsirine bakınız.) İslâm'ın zuhuruna kadar bunları, bunu nesl-ü vilâdet suretiyle oğlu mânâsına söylüyorlardı. Sonradan Beytullah gibi mahza şeref mânâsına bir izafet olmak üzere söylendiği iddiasını dermiyan edenler oldu.

ذٰلِكَ O (Yehud ve Nesârâ'nın o) oğul sözü قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ **ağızlarıyle sözleridir.** Yâni bu onlara başkaları tarafından isnad olunmuş bir şey değil, sırf ağızlarıyle söylemiş oldukları bir sözdür. Fakat bir söz ki, hakikatte bir medlülü bulunmak ihtimali olmayan asvat-ı mübheme kabilinden mânâsız bir lâf, çan sesi gibi kuru bir gürültü, kalbe girecek hiç bir mefhum ifade etmeyen mütenakız, saçma bir ağız lâfından başka bir şey değildir. Onlar da, bunu bir mânâ anlayarak değil, mânâsı anlaşılmaz bir lâfız olmak üzere söylerler. Ve bunu söylemekle يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ **bundan evvel küfr edenlerin sözlerine benzerler.** Bundan evvel zikri geçen müşrikler, "Melâike Allah'ın kızlarıdır." diye küfr ediyorlardı ki, Yehud ve Nesârâ'nın bu oğul sözleri de, tıbkı ona benzer bir küfür, bir şirktir. Ve binaenaleyh bunlar Ehl-i Kitâb'dan olmakla beraber müşriklere müşabihtirler, müşrik demektirler ve Allah'a mü'min

değil, kâfirdirler. قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ **"Allah kahredesiler."** Lisan-ı Arab'da bu bir bedduadır ki, bundan kıtalin kendisi değil, lâzımı olan ihlâk, kahr-ü lâ'net mânâsı kasd olunur. Lisanımızda biz bunu, şu ta'birlerle ifade ederiz: Allah'ın kılıcına uğrasınlar, Allah canlarını alsın, kahrolsunlar. اَنّٰى يُؤْفَكُونَ **Bunlar, nereden veya nasıl çeliniyorlar.** Hakk'dan nasıl çevriliyorlar ve Allah'a oğul isnad etmek gibi fahiş bir yalan ve iftiraya bu kadar sarih küfr-ü şirke nasıl saptırılıyorlar. Nereden, hangi noktadan, ne gibi esbab altında ve ne keyfiyyetle bu şayan-ı esef hale sevk olunuyorlar bakınız:

اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Hahamlarını** (Yahudîler) **ve ruhbanlarını** (Nesârâ) **Allah'dan maada rablar ittihaz ettiler.**[1] Allah'ın emrine, Hakk'ın hükmüne değil, onların hükümlerine onların iradelerine tâbi oldular, onlara Allah'a tapar gibi taptılar, hattâ Allah'ı bırakıp onlara taptılar. Allah'ın emrine kitâbın kavline, hakkın icabına açıktan açığa muhalif olan hususlarda Allah'a isyan ettiler de onların arzularına ve emirlerine itaat eylediler. Allah'ın haram kıldığı şeyleri onların emriyle helâl gördüler, Allah'ın yapmayın dediği şeyleri yaptılar, yapın dediğini yapmadılar da bunun hilâfına onların men-ü tahrimlerini dinlediler. Ve bu suretle onlara emr-i ilâhî'yi hedef-i nazar ittihaz eden ve yalnız ahkâm-ı Hakk'ı fehm-ü istinbattan, infaz-ü tatbikden başka bir maksad ta'kib etmemesi lâzım gelen ilmî ve meşru' bir haysiyyetle değil, re'sen vaz'-ı ahkâma, hakkı teşria malik bir rabbı müdebbir gibi baktılar. İradelerine hevalarına, keyf ve arzularına tâbi' oldular. Nitekim bu âyetin mânâsı hakkında, meşhur Hatim-i Taî'nin oğlu "Adiy", demiştir ki: "Resulullah'a geldim, boynumda altından bir salib vardı. (ki, Adiy, o zaman henüz nasraniyyet dininde idi). Resulullah, Sûre-i Berae'yi okuyordu: "Ya Adiy, şu boynundaki veseni at" buyurdu. Ben de attım. اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ (*"Ahbarlarını, ruhbanlarını Allah'dan başka rablar edindiler,....*" Tevbe-9/31) kavl-i İlâhîsine geldi. "Ya Resulallah, onlara ibadet etmezlerdi." dedim. Aleyhissalâtü vesselâm buyurdu ki: ***"Allah'ın helâl kıldığını tahrim ederler, siz de haram tanımaz mıydınız, Allah'ın haram kıldığına helâl derler, siz de helâl saymaz mıydınız?" Ben de: "Evet!" dedim. "İşte o, onlara ibadettir."*** Sünen-i Tirmizî: Kur'ân Tefsiri-9/10 buyurdu.

---

[1] Sûre-i Mâide'de (5/44) geçtiği üzere Ahbar, aslında güzel söz söylemek ve yazmak san'atına malik âlim demek olan hıbr veya habrin cem'i, ruhban da, üzerinde asar-ı rehbet ve haşyet zahir olan mânâsına rahibin cem'idir. Fakat örfte Ahbar, Yehud hahamlarına, ruhban ve Nasârâ papaslarına tahsis edilmiş ve cemi'leri kullanılmıştır.

İhlak: Helak etme, öldürme, bitirme, harcama. **Salib:** Haç.

Rebi' demiştir ki: "Bu rububiyyet, Benî İsraîl'de nasıl idi" diye Ebu'l-Âliye'ye sordum, "Ekseriya Allah'ın Kitâbında açıktan açığa Hahamların akvaline muhalif şeyler bulurlar, bununla beraber kitâbın hükmünü bırakırlar da, Hahamların sözlerini tutarlardı." dedi." Bu rivayetler, şunu isbat eder ki, her hangi birini rabb ittihaz etmiş olmak için ona behemehal "rabb" namını vermiş olmak şart değildir. Allah'ın emrine muvafık veya muhalif olduğunu hiç hesaba almayarak onun emrine itaat etmek ve ale'l-husus ahkâma müteallık olan hususatta onu vâzı-ı ahkâm ve hukuk gibi tanıyıp da o, ne söyler, ne emrederse hakk oluverir gibi farzetmek, ona itaatle Allah'ın emr-ü hükmüne muhalefet eylemek, onu, Allah'dan başka rabb ittihaz eylemek, ona tapmak demektir. Binaenaleyh burada ulema, ulu'l-emir ve İslâm'da ulu'l-emre itaat Allah'ın emri bir farz değil midir? O halde Yehûd ve Nasârâ'nın ulemaları demek olan ahbar ve ruhbana itaatleri niçin muahaze olunuyor gibi, bir suâl vârid olamaz? Çünkü bahis Allah için, itaatta değil, mindûnillâh itaatte, Allah'ın emrine muhalif itaattedir. Filvaki' ilme ve ulemaya itaat ve hürmet Allah'ın emridir. Ve Allah'ın emrine itaat da, Allah'a itaattir. Fakat re'sen değil, اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ .. (*"Ey o bütün iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin sizden olan ulülemre de..."* Nisâ-4/59) âyetinde işaret buyurulduğu üzere Allah'a ve Resulü'ne itaatte müteferri' olarak tebean bir itaat bulunmak, Allah'a mukabil değil, Allah için bir itaat olmak, yâni mahlûka itaat ederken, Halik'a isyan etmiş olmamak şartıyle meşruttur. İlmin, hükm-i hakk ve emrin ma'ruf olmasiyle mukayyeddir. İlmin hakkı, hak-u hakikatı ta'kib etmesinde, hakka teallûkunda, emr-i Hakk'a isabetinde ve daima Rızaullah'ı taharri edip ahkâm-ı Hakk'ı idrâk ve istinbat etmesinde, hâsılı Allah için olmasındadır. Yoksa vâkıa mutabık olmayan, hakk esası üzerinde yürümeyen, Hükmullah'a muhalif bulunan, Allah kanunlarına karşı gelmek isteyen kuruntular, ne kadar süslenirse süslensin ilim değildir. Ve ulemanın kıymet, haysiyyet-i ilmiyyesiyle mütenasibdir. Ulu'l-emr olmaları, mahzâ ilimleri ve ilmî haysiyyetleri i'tibariyledir. Yâni emredilecek ma'rufu tanımaları, ittiba' edilecek hükm-i Hakk'ı âyât-ı Hakk'dan taharri ve istinbat ile hakkı ızhar etmeleri, لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ ... (*"elbette bunların istinbata kadîr olanları onu anlar bilirlerdi."* Nisâ-4/83) اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا... (*".... ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar...."* Fâtır-35/28) vasıflarına mazhar olmaları, فَاسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (*"Senden evvel de Resul olarak başka değil, ancak kendilerine vahy veriyor idiğimiz erler göndermi-*

Re'sen: Kendi başına, doğrudan doğruya, müstakil olarak. **Tebean:** Tabi olarak, uyarak. **Taharrî:** Araştırmak, incelemek.

şizdir, ehli zikre sorun bilmiyorsanız." Nahl-16/43) buyurulduğu üzere ehl-i zikir bulunmaları haysiyyetiyledir. Âlim, âlim olmak haysiyyetiyle hiç bir şeyin değil, ancak Hakk'ın kuludur. Delilin, âyât-ı Hakk'ın mahkûmudur. Hattâ aynı bir delil ve rehber, âyetün min âyatillahdır. Lâkin delilin şanı bizzat kendine değil, medlûlü olan Hakk'a delâlet ve izahtır. Hakkı bâtıl, bâtılı hakk yapmağa çalışanlar ise, haysiyyet-i ilmiyeden âri birer Tağutturlar. İlme ma'lûmu, ma'lûma hakkiyyeti, Hakk Teâlâ indindeki sübutu ve O'na izafeti haysiyyetiyle itaat, Allah'ın emrine itaat ve bir feriza-i hak bulunduğunda ve ilim ve ulema düşmanlığı demek olduğunda şübhe yoksa da, Allah'dan kat'i nazarla velev ulemada olsun en cüz'î bir vaz'-ı hüküm salâhiyyeti tanımak, hattâ bir zerrenin bile kendiliklerinden hakkını tebdil edebilecek bir irade ve kudret teslim eylemek, Allah'dan başkasına bir hıssa-i rububiyyet vermektir, min dûnillâh rabb ittihaz eylemektir. Şeytanlara, Tağutlara, Nemrudlara, Fir'avnlara, Putlara, evsane tapmak nasıl bir şirk ve Allah'a nasıl bir küfr-ü küfran ise, ulemaya hadd-i ubudiyyetten fazla bir kıymet vermek, meselâ, hatayı savabı, hakkı nâhakkı ayırmayarak ilm-i hakkın icabı olmayan fikirlerini, sözlerini, emr-i Hakk'dan müstenbat olmayan indî re'ylerini, heva ve teşehhiye tebaiyyet mahsulü olan keyfî fetvalarını ve iradelerini tervic etmek ve gûya onlarda Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını haram yapabilecek, hükm-i Hakk'ı tagyir ve tahrif edebilecek bir hakk-u salâhiyyet bulunabilirmiş gibi kasdî dalâletler şöyle dursun, Allah'ın emrine muhalif olduğu zâhir olan hatalarına bile itaatı tecviz eylemek, velhasıl Allah ne diyor diye düşünmeden, Allah'ın emrine ittiba-ı hesaba almadan ittiba' eylemek dahi, öyle bir şirk ve küfür demektir. Ve Allah'ı bırakıp başkalarına tapmaktır ki, maatteessüf Yehûd ve Nesârâ böyle yapmışlar ve ahbar-ü ruhbana rab dememişlerse bile, rab gibi tutmuşlar, vâzı-ı ahkâm tanımışlardır. Hele Nasraniyyet tarihinde ruhbanın mukaddes tanınması ve papaların lâyuhtı sayılması, daha resmî ve daha zâhir ve meşhurdur. Bunların, emr-i dinde bile diledikleri gibi tasarrufa salâhiyyetdâr olduklarını, rüesa-yı ruhaniyyenin kararları ve papaların emriyle dinin ahkâmı, kitâbın en sarih hükümleri bile değiştirilecek derecede te'vil ve tahrif olunabileceğini, namazlar, oruçlar ve bütün haram ve helâl, hakk-u hukuk mesaili istenilen şekle konulabileceğini, her türlü günahlar afiv edilebileceğini, hattâ cennet ve cehennemin anahtarları papaların ellerinde olup dilediklerine satılabileceğini ve buna hiç kimsenin i'tiraza hakkı olmadığını iddia ve kabul edecek kadar imtiyazlarını tanımışlardı ki bu

---

Teşehhiye: Hırsla istemek, iştihlanmak.

âyet, bütün bunları ihtar ile muahaze etmekte, hadîs-i şerif de bunun asgarî mertebede menatını tefsir eylemektedir. Nasârâ'da sınf-ı ruhbanın böyle bir imtiyaz ve hâkimiyyetle min dûnillâh erbab ittihaz edilmesine, "Klerikalizm" ta'bir edilmiş ve sonra bundan şikâyetle Protestanlık zuhur etmiş. (Sûre-i Mâide (*"Onlardan bir çoğunu görürsün ki günaha girmek, zulmetmek ve haram yemekte sürat yarışı yaparlar. Herhalde ne fena yaparlar. Bâri Rabbaniyyun ve ahbar bunları günah söylemekten ve haram yemekten nehyetseler. Ne fena sanate dalmışlar."* Mâide-5/62-63) (Ayrıca 64 ve 65. ayetlerin meal ve tefsirlerine bakınız.) Ve bil'ahare bu imtiyaz-ı rububiyyet, sınf-ı ruhbandan parlâmanlara geçmiştir. Bundan başka Protestanlar dahi dahil olduğu halde (Selefdeki muvahhidlerden kat'i nazarla) ale'l-umum Nasârâ'da şayi' olmuş bir şirk vardır ki, bütün diğer şirklerin esasını teşkil eder. Şöyle ki:

وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ **Mesih ibn Meryem'i de, rabb ittihaz ettiler.** Nasârâ, Ruhbanı rab yerine tuttuktan ve onların lâfiyle "Mesih, Allah'ın oğludur" dedikten başka bir de, "Meryem'in oğlu Mesih rabdır" diye tutturdular. O'na, böyle üçüzlü bir akide ile ma'bud, ilâh diye taptılar, rabb ıtlak ettiler, rububiyyeti O'nda topladılar. وَمَا أُمِرُوا اِلاَّ لِيَعْبُدُوا اِلهًا وَاحِدًا **Halbuki hakikatte ancak bir tek ilâha ibadet ve ubudiyyet etmeğe me'mur idiler ki,** لاَ اِلهَ اِلاَّ هُوَ **O'ndan başka ilâh yoktur.** Onların hepsi, Yehûd ve Nasârâsı, Ahbarı, Ruhbanı, akıl delilleriyle ve Allah kitablarının asıl nususıyle başka değil, ancak Allah'ı ma'bud tanımak ve yalnız O'na ibadet etmek ile emrolunmuşlardı. Mesih aleyhisselâm'ın lisaniyle de, اَنِ اعْبُدُوا اللّهَ وَاتَّقُوهُ (*"Şöyle ki Allah'a kulluk edin ve O'na korunun ve bana itaat eyleyin."* Nuh-71/3) مَنْ يُشْرِكْ بِاللّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَاْوَيهُ النَّارُ (*"Allah'a kim şirk koşarsa Allah ona Cenneti haram etmiştir ve varacağı yer ateştir ve zalimlerin ensarı yoktur"* Mâide-5/72) buyurulmuştu. (Sûre-i Bakara'da (*"Celalim hakkı için Musa'ya o kitabı verdik. Arkasından birtakım peygamberlerle de takib ettik, hele Meryem'in oğlu İsa'ya beyyineler verdik ve onu ruhu'l-Kudüs ile teyid eyledik, ya artık size nefislerinizin haşlanmayacağı bir emr ile bir peygamber geldikçe her defasında kafa tutarsınız kibrinize dokunduğu için kimine yalan der, kiminini öldürür müsünüz?"* Bakara-2/87) (*"O işaret olunan Resuller, Biz onların bazısını bazısından efdal kıldık, içlerinden kimi var Allah kelamına kelim etti, bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı, Meryem'in oğlu İsa'ya da o beyyineleri verdi ve kendisini Ruhu'l-Kudüs ile teyid eyledik. Eğer Allah dilese idi bunların arkasındaki ümmetler, kendilerine o beyyineler geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi ve lakin ihtilafa düştüler, kimi iman etti, kimi küfür, yine Allah dilese idi birbirlerinin*

kanına girmezlerdi ve lakin Allah ne isterse yapar." Bakara-2/253) İsâ kıssasına ve Sûre-i Mâide'de 5/17 ayetiyle başlayan Nasârâ kıssalarına bakınız.) Böyle iken onlar, bu Hakk emrinin hilâfına olarak bir Allah'dan başka rablar ittihaz ettiler, Allah'a ve Allah'ın emrine karşı geldiler. سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ **Nezahet-i sübhaniyyesiyle tenzih O'na, onların işrakinden.** Yâni onlar, müşriklere benzemekle kalmıyor, bilfiil müşriklik ediyor, Allah'a şirk koşuyorlar. Allah Teâlâ'nın şan-ı ülûhiyyeti ise, gerek zımnî ve gerek sarih her türlü şirk şaibelerinden nezahet-i ezeliyyesiyle münezzehtir. Zat-i Sübhanîsi hiç kimsenin tenzihine muhtac olmadan kendisini onların hafî, celî işrâklerinden tenzih eyler ve binaenaleyh Allah Teâlâ onlardan da berî'dir. Bunlar, Allah'a ve âhirete imandan o kadar uzak bulunuyor ve öyle kâfirlik, imansızlık ediyorlar ki, يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِأَفْوَاهِهِمْ **Allah nurunu ağızlariyle söndürmek istiyorlar.** Allah nurunu, hakk-ı ulûhiyyet tecelliyatını hoşlanmıyorlar, sanki püf deyip söndürüvermek arzu ediyorlar. Ağızlarına bakmadan böyle bir cinayet peşinde koşuyorlar. Allah olmasın veya işlerine müdahale etmesin, hak nuru parlamasın, cihanı tenvir eylemesin, hüküm kendilerinin olsun arzusunu besliyorlar. Yalanla, inkâr ile aleyhinde bulunmak, propaganda yapmak ile hakk-u hakikat söner, Hükmullah zâhir olmaz gibi farzeyliyorlar da Kelimetullah'ı kaldırmak, Din-i Tevhid'in intişarına mani' olmak, ahkâm-ı İlâhiyye'nin cereyanını durdurmak, Allah'ın kitabını Resulullah'ın risaletini ibtal eylemek, Allah'ın kullarını lâf ile kendilerine kul edip haksızlık zulmetlerinde boğmak istiyorlar. وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ **"Allah ise, öyle istemiyor, her halde nurunu tamamlamak, tamamen parlatmak istiyor,** وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ **kâfirler hoşlanmasalar da."** Hakkı izhar, nur-ı tevhidi i'lâ, iman ve İslâm'ı i'zaz eylemek istiyor ki, bunun beyanı şu âyettir:

هُوَ الَّذِي **"O, O'dur ki,"** yâni Allah, kudretine hadd-ü payân tasavvuru mümkün olmayan o kadir-i kayyumdur ki, أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ **"O, hüdâ ve hak dini ile Resulünü gönderdi."** هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (*"İşte o kitap bunda şüphe yok, ayni hidayet, korunacaklar için."* Bakara-2/2) mısdakınca ittika şanından olanlar için ayni hidayet bir rehber-i tevfik ve istikamet olan kitab-ı mübîni Kur'ân-ı Azîmüşşan ile Resulü Muhammed Mustafa'ya risalet verip hakk dini ile hakikaten hakkperestlik olan, Hakk'dan mukaddes bir şey, tâat-i Hakk'dan başka tâat, Hakk sevgisinden başka sevgi, Hakk korkusundan başka korku tanımayan, Allah'ı bir, Peygamberi hak ve bütün hukuku muhterem bilen, her işte hakk nokta-

---

Mısdak: Bir şeyin doğru olduğunu isbata yarayan şey.

i nazarından giden ve her şeyin hakkını Hakk Teâlâ'ya izafetine göre gören, her hususta hak ta'kib eden Tevhid ve İslâm dini gönderdi ki, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ **"akibet onu her dine karşı izhar etsin,"** hepsinin üstüne çıkarsın. Resulü'nü mücadele ve muarazasına kalkışacak olan diğer edyan erbabının hepsine karşı zâhir ve galib kılsın da, hükm-i Hakk'ın her hükm-ü kuvvete galib ve إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din, İslâm'dır;...."* Âli İmrân-3/19) olduğunu ve hak dininin diğer edyanı nesh ettiğini bilfiil isbat ve i'lân ile ihkak-ı hak ve i'lân-ı tevhid eylesin. Bütün iman ve tâatını hak noktasında toplamayan, din mes'elesini hak ve hukuk mes'elesinin haricinde tutan, hevâ ve hevesle bâtıllar peşinde haksızlık yollarında dolaşan, bütün hamd, Rabbü'l-âlemîn maliki yevmiddin olan Allah Teâlâ'nın hakkı ve hakk-ı ulûhiyyetin ancak O'na mahsus olduğunu teslim ve binaenaleyh hak ve halka, hakkına göre muamele etmeyen dinlerin يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (*"O gün ki ne mal faide verir ne oğulları. Ancak Allah'a selîm bir kalb ile varan başka."* Şuara-26/88-89)de Rıdvan-ı Hakk'a erdirip selâmet bahşedecek hak bir din olamayacağını ve hakikatte Allah'ın hak Resulü'nün getirdiği hak dininden başka hiç bir din bulunamıyacağını, her şeyin hakkı, Hakk Teâlâ'ya nisbetle mütenasib ve hakk-ı hayatın ancak hayat-ı hakk ile kaim bulunduğunu bâtından zâhire çıkarıp temamen ızhar ve isbat etsin. وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ **"Velev müşrikler istemeseler de."** Onlara rağmen, bu izharı yapsın için gönderdi. Binaenaleyh Resulü'nün hikmet-i bi'seti olan bu ızharı, her halde yapacak, Resulü'nü vazifesinde muvaffak kılacak, şirki muzmahill edecek hak dinin, Din-i Tevhid olduğunu ve Hakk-ı Ulûhiyyetin hiç bir şirket kabul etmediğini gösterecek, nurunu tamamlıyacaktır. Bu ne bir şiir, ne bir ümniyyedir. O Resul-i Hakk'ı gönderen Allah Teâlâ'nın hakk va'di olan bir hakikattir. Filvaki' : اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا (*"...İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamama irdirdim, ve size din olarak islâma rıza verdim."* Mâide-5/3) buyurulduğu gün bu hakikat tezahür etmiş bulunuyordu. Ne Putperestlik, ne Sabiîlik, ne Mecusîlik, ne Yahûdîlik, ne Nasrânîlik hiç biri, İslâm'ın karşısında duramıyor, hepsi mağlûb oluyordu ve o günden i'tibaren bütün âleme karşı şu hakikat temamen tavazzuh ediyordu ki, Allah'dan başka ilâh yok ve Muhammed, Resulüllah'dır. Hak din ve diyanetin bütün nümunesi Muhammed'de, bütün esrar-ı hidayet Kur'ân'da, bütün hüküm Allah'dadır. Zuhur ve galebe hakkı, ne Arab'ın, ne Acem'indir, ne de şu veya bu dindedir. Ancak Allah'ındır

---

Ümniyye: Umud, arzu, istek, niyet, kuruntu.

ve Allah'ın Resulü'nün getirip hakkiyle tebliğ ve tatbik eylediği hak dindedir. اَلْاِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُعْلٰى *"İslâm yücedir, onun üstüne yükselecek başka birşey de* dır. Diğer dinlere sarılanlar, sarıldıkça sukut edecek, hakk dinine, hakk İslâm'ına sarılanlar ise, sarıldıkça i'tilâ eyleyecektir. Ve şayed İslâm'a mensub olanlar, sukut ederlerse İslâmiyyetlerinden dolayı değil, İslâm'a riayetsizlikte edyan-ı sâire erbabına benzediklerinden, Hakk'a itaatı bırakıp, haksızlık, fısk, irtidad, dinsizlik vadîlerinde dolaştıklarından dolayı olacaktır. Çünkü وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (*"... Allah kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz."* Bakara-264), وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (*"... Allah zalimler güruhunu muvaffak etmez."* Bakara-2/258) olduğu gibi kezalik وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (*"... çünkü Allah fasıklar güruhunu doğru yola çıkarmaz."* Mâide-5/108) dir. Arz-u semada tav'an olmazsa kerhen olsun akibet Hakk'a mağlûb olmayacak, boyun eğmeyecek hiç bir kimse yoktur. اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (*"Daha Allah dininin gayrısını mı arıyorlar? Halbuki göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuş hep döndürülüp O'na götürülüyorlar."* Âl-i İmrân-3/83)

Fakat Ahbar ve Ruhban niçin nur-ı Hakk'dan hoşlanmıyor da ifke sebeb oluyorlar?:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ كَث۪يرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَالَّذ۪ينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا ف۪ي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ

İ'tilâ: Yükselmek, yüksek rütbelere çıkmak. **İfk:** Buhtan, iftira.

وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ
فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

34- Ey o bütün iman edenler! Haberiniz olsun ki, Ahbar ve Ruhbandan bir çoğu nâsın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. Altını, gümüşü hazineye tıkıp da onu Allah yolunda sarfetmiyenler ise, işte onları elîm bir azâb ile müjdele.

35- O gün ki, bunların üzeri cehennem ateşinde kızdırılacak da kendilerinin alınları, böğürleri, sırtları bunlarla dağlanacak. İşte bu diye sizin nefisleriniz için derip tıktıklarınız, haydi tadın bakalım ne derip tıkıyordunuz.

يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِنَّ كَثٖيرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ **"Ey mü'minler, bu bir hakikat ki, Ahbar ve Ruhbandan bir çoğu, hepsi değilse de muhakkak bir çoğu,** لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ **bâtıl bir surette nasın emvalini bir düziye yiyorlar."** Yok yere sebebsiz veya haksız sebeblerle gayr-ı meşru' maksadlarla halkın mallarını, paralarını alıyor, haksızlıkla temettü' ediyor, servetler topluyorlar. وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ **"Ve Allah yolundan men'ediyorlar."** O servetlerle ve o bâtıl intifa' garazlarıyla halkı kendilerine ve tagyir-ü tahrif ettikleri ahkâma uydurup İslâm'dan, doğruluktan veya Tevrat ve İncil'de mukarrer meslekten menediyor, bu suretle halka fenâ bir nümune oluyorlar. Gûya para için her haksızlık yapılabilir, para ile her şeyin çaresi bulunabilir, hattâ hakk ve hukuk kanunları bile değiştirilebilir, günahları afvolunabilir, binaenaleyh haram, helâl tanımıyarak ve hiç bir günahtan çekinmiyerek ne yapıp yapıp para kazanmalı, hazineler yığmalı gibi bir fikir ve his veriyorlar, hak yolundan sapıtıyorlar. وَالَّذٖينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ **"Ve onlar ki, altın ve gümüşü kenz yaparlar."** Toplayıp sımsıkı saklarlar, tıkız ederler, altın ve gümüşün hakkı, insanlığın menafi'i nokta-i nazarından hikmet-i hilkat-i vasıta-i mübadele, yâni semen olarak ibadullah'ın hakikî ihtiyaclarına sarfolunup tedavül etmek, hem de دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ... (*"ki sade içinizden zenginler arasında dolaşır bir devlet olmaya."* Haşr-59/7) yalnız zenginler beyninde değil, umum halk beyninde tedavül etmek ve hacetlerin ehem-

mi, mühimmine ve umumu, hususuna, şedidi, hafifine takdim ve tercih olunarak hüsn-i suretle sarfedilmek olduğu halde bir takımları tutarlar, bunları toplar, meydanı tedavülden çeker, gerek gömerek, gerek hazinelerde, sandıklarda veya her hangi bir yerde gizleyerek yığıp sımsıkı saklarlar. وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **"Ve bunları, Allah yolunda sarfetmezler."** Allah için hakkını vermezler, Allah yolundan men için mallarını sarfedenler şöyle dursun nukudu, yâni sikkeli veya sikkesiz bir altın veya gümüşü bile toplayıp saklamak suretiyle Allah yolunda sarftan men'edenler, bunlarla onlara karşı mücahede etmeyip nukudun hakkını ta'til ve ibtal eyleyenler yok mu? Her kim olursa olsun, gerek o Ahbar ve Ruhbandan ve onlara uyan gayr-ı müslimlerden olsun ve gerekse zekâtlarını vermeyerek nakidlerini saklayan müslümanlardan bulunsun فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ **"artık bunları elîm bir azâb ile tebşir et."** Ya Muhammed, bu azâb, يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ **"o gün ki, onlar** (o altınlar gümüşler) **üzerlerinde yakılacak cehennem ateşinde kızdırılacak da** فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ **bunlarla alınları ve yanları ve sırtları dağlanacak."** هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ **"İşte bu, sizin nefisleriniz için sakladıklarınızdır, tadınız bakalım saklayageldiğiniz ne imiş"** denecek.

Şimdi bunları dinleyip anlıyanlar, ... قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ (*"O kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde ne Allah'a ne âhiret gününe inanmıyan, Allah'ın ve Rasülü'nün haram ettiğini haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyen kimselere küçülmüş oldukları halde elden cizye verecekleri hale kadar harbedin."* Tevbe-9/29) emrini aceba ne zaman yapalım" diyecek olurlarsa evvelâ ta'yin-i evkat için takvim-i zaman mes'elesini tashih ve tesbit etmek şartıyle icabına göre her zaman ve ittifak ile yapılması lüzumunu tefhim sadedinde buyuruluyor ki:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ

اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ

وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا

فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا

يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةًۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٣٦﴾

اِنَّمَا النَّس۪ٓيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُۜ زُيِّنَ لَهُمْ سُٓوءُ اَعْمَالِهِمْۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

36- Doğrusu, ayların sayısı Allah yanında on iki aydır, gökleri, yeri halkettiği günkü Allah yazısında. Bunlardan dördü haram olanlardır. Bu, işte en pâydâr, en doğru dindir. Onun için bunlar hakkında nefislerinize zulmetmeyin de müşrikler, size kâffeten harbetikleri gibi siz de onlara kâffeten harbedin ve bilin ki, Allah korunanlarla beraberdir.

37- O Nesi' (denilen siviş adeti) ancak küfürde bir fazlalıktır ki, onunla kâfirler şaşırtılır. Onu, bir yıl helâl, bir yıl da haram i'tibar ederler ki, Allah'ın haram kıldığının sayısına uydursunlar da, Allah'ın haram buyurduğunu helâl kılsınlar. Bu suretle, kötü amelleri kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah da, kâfirlerden ibaret bir kavmi hakka hidayet etmez.

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ **"Allah indinde,** yâni Allah hükmünde **mu'teber ayların** adedi **muhakkak** اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا **on iki aydır."** Ki, şunun, bunun uydurması, farziyyat ve i'tibaratı değil. ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ **"Allah'ın şu semavat ve arzı halkettiği gün kitabında,** (o gün yazılan Allah yazısında, hak takviminde) **mukarrer ve muharrerdir."** Hem مِنْهَٓا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ **"bunlardandır ha-**

ram dört." Dört hürmetli ay, bunlarda yapılan ma'siyetin ismi, taatin sevabı diğerlerinden daha şiddetli ve daha kıymetli olmak hasebiyle öbür aylardan ziyade ta'zim ve ihtiram edilmesi lâzım gelen ve يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ (*"Sana hürmetli aydan ve onda kıtalden soruyorlar; de ki, onda bir kıtal büyük bir günahtır,...."* Bakara-2/217) buyurulan muhterem aylardır ki, ta'bir-i ma'rufiyle "üçü serd, bir ferd" dir. Aleyhissalâtü vesselâm, Haccetü'l-Veda'da eyyam-ı teşrik ortasında Minâ'da irad buyurduğu hutbesinde, bu dört ayı beyan ile şöyle buyurmuştu: الا انَّ الزَّمَانَ قد استدار كهيئته يوم خلق الله السموات والأرض ، السنة اثنا عشر شهرا منها اربعة حرم ثلاث متواليات ذو القعدة وذو الحجة والمحرم ورجب مضر الذى بين جمادى وشعبان *"İşte zaman hakikaten Allah Teâlâ'nın semavat ve arzı halkettiği günkü hey'eti gibi bir devre girdi. Sene on iki aydır. Bunlardan dördü haramdır ki, üçü birbiri ardınca Zilka'de, Zil'hıcce, Muharrem, biri de Cumadâ ile Şa'ban arasındaki Receb."* (Müslim: Kitabü'l-Kasame-29/1679) Yâni zamandaki haksızlıklar kalktı, aylar fıtrattaki yerlerini buldu, istiva-i fıtrîleriyle yeni bir devre girdi. Zilhıcce, Zilhıcce oldu, Hacc, hakikaten Zilhıccede yapıldı. Çünkü geçen seneye kadar Nesi' cari olduğundan Ebu Bekr'in haccettiği dokuzuncu senede bile Hacc Zilkı'dede yapılmış Zilhıcce addedilmiş idi. Şimdi bu haksızlıklar kalktı ve hattâ bütün nikat-ı nazardan zaman yeni bir devre girdi.

ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ **Budur dini kayyim.** Nesi değil, budur ancak doğru din, de'bi dîrîn, şer'i kadîm, on ikiden ve dörtten fazla veya eksik aylarla Nesî'li sayılır değil. Bu sayı, bu esastır, ancak ahkâm-ı İslâmiyye'de tutulması lâzım olan müstakim hesab. Çünkü bu, kıymet-i mücerred i'tibar-i beşerî ile kaim olan farzî veya herkes için hılkatte delil ve alâmeti zâhir olmayan takvimlere müstenid bir hesab değil, şu görülen hey'et-i âlem mecmuunun yaratıldığı ecramın hacm-ü hareketleriyle kemmiyyetleri takdir olunup arzın hilkatine terettüb eden tesviye ve semâ yapıldığı, ... فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ (*"Halbuki Biz geceyi, gündüzü iki ayet yaptık. Sonra gece ayetini mahvettik ve gündüz ayetini gösterici kıldık ki Rabbınızdan fadl taleb edesiniz ve senelerin sayısını ve hisabı bilesiniz, hem herşeyi tafsil etmişte etmişiz."* İsra-17/12) mantukunca mahv-ı Kamerle arz nokta-i nazarından cereyan edecek zaman mıkyaslarına bir istivâ verildiği gün başlıyan Hilâl tehavvülâtının cari olduğu bu âlemi yaratan Allah Teâlâ'nın takdir-ü takvimiyle sabit ve o günden beri nizamı mürettebiyle nefse'l-emirde carî ve herkes için Kamerin Hilâl ve Bedri kadar zâhir ve meşhur olan ve kıymetini Hakk'dan alan fıtrî, açık ve dosdoğru bir hesabdır. Saniyen,

---

Nesî: Tehir, sonraya bırakma. **Ecram:** Yıldızlar.

bu aylardan dört ayın hürmeti, öteden beri kaim bir din ve şeriattir. Tâ İbrahim ve İsmail aleyhimesselâm zamanından beri Arablar, buna veraseten temessük ve riayet edegelmişlerdi. Cahiliyyede bile Eşhür-i Hurum'a ta'zim ederler ve bu ta'zim cümlesinden olarak bu aylarda kıtalden sakınırlardı. Hattâ bir adam, babasının veya kardeşinin katiline rast gelse taarruz etmez, kötü söz bile söylemezdi. Nesî dedikleri tağyirati ihdas ettikleri zamana kadar bu hürmet bir diyanet ve de'bikadîm üzere carî idi. Yerli yerinde, zamanı zamanına ibadet ve tâatle bu hürmet yine carî olmak ve Hacc, Zilhıcce'de yapılmak icab eder.

فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ **Binaenaleyh bu aylarda nefislerinize zulmetmeyiniz.** Evvelâ, uydurma sayılarla aylar hakkında kendinizi aldatmayınız, Allah'ın ta'yin ettiği vakitleri tağyire kalkışmayınız. Nesi' gibi ileri geri bir takım i'tibarat ile haramı helâl, helâlı haram yapmak haksızlığında bulunmayınız. Meselâ, Zilhıcce Muharrem, Muharrem Safer olur. Birindeki vazife, diğerine atılır zannetmeyiniz. Saniyen, on iki ayın hepsinde de haramdan, haksızlıktan ve her hangi bir ma'siyet ile kendinize zulmetmekten sakınınız, bâhusus bu muhterem aylarda büsbütün sakınınız. Bununla beraber وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً **müşrikler, nasıl size kâffeten kıtal ediyorlarsa siz de, onlara kâffeten kıtal ediniz.** Yâni bâlâda beyan olunduğu üzere hangi kısımdan olursa olsun müşriklerin hepsi cemaatleriyle size kıtali iltizam ve i'tiyad ettikleri gibi siz de, hepsine karşı bütün mü'minler hepiniz bir olarak topdan muharebe ediniz ki, bu emirde şu veya bu ayla kayıd yoktur. Bu ayların hürmetinin mânâsı Allah için vacib olan cihadın memnuiyyeti mânâsına değil, hürmetlerini muhafaza için Fîsebilillâh kıtali de vazife bilmek mânâsınadır. Haksız olan kıtal, her zaman ve her ayda haram ve binaenaleyh Şehr-i Haram'da daha ziyade haram قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ *"Bunlardan şavaş büyük günah"* olduğunda şüphe yoksa da, haram helâl tanımıyan ve fırsat buldukça diledikleri gibi kıtal ve tecavüzden çekinmeyen ale'l-umum müşriklere karşı Fîsebilillâh kıtal emri, muayyen bir zaman ve mekân ile mukayyed değildir. Bu her ne zaman ve her hangi ayda icab ve iktiza ederse ona göre icrası farzolan, terki veya icab eden vaktinden te'hiri caiz olmayan bir taattir. Bunun terk veya te'hirinde pek büyük tehlike ve nefislere zulüm vardır. Zira وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ (*"... ve fitne katilden daha büyüktür."* Bakara-2/217) dir. Zulümden korunmak da, muhterem aylara hürmetsizlik değil, bil'akis ayni hürmettir. Hâsılı Eşhur-i hurum, hakikaten muhterem aylardır. Her hangi bir hürmetsizlikle bunların hürmetini ihlâl etmek pek büyük günahtır, nefislere zulümdür. Fakat müşrikler, bunların hürmetini ihlâl ederler. Yukarıdan anlaşıldığı üzere bunlar da iki türlüdür. Bir kısmı, hiç hürmet tanımaz. Bu ay-

ların muhterem olduklarına esasından inanmaz, hangi ayda olursa olsun fırsat buldukça taarruz etmekten, Allah nurunu söndürmeğe çalışmaktan ve bigayr-i hakkın canlar yakıp hukuk ve mukaddesata tecavüz eylemekten çekinmezler. Bunlar: Arab müşrikleri haricindekilerdir. Arab müşrikleri gibi bir kısmı da vardır ki, esas i'tibariyle Eşhur-i Hurum'ü tanırlar, bu aylarda kıtalin hürmetine kaildirler. Fakat Allah'ın emrettiği gibi hakkiyle tanımazlar. Allah'ın aylarını kendiliklerinden değiştirirler, hürmeti, bir aydan diğer birine atarlar. Haram bir aya tecavüz ederler de, sonra helâl bir ayı onun yerine ikame etmeğe kalkışırlar, bunlar da öbürleri gibi fırsat bulurlarsa haram aydır veya Mescid-i Haram'dır demez, meselâ, mü'minler Arafat'ta iken bile taarruz edip doğramaktan çekinmezler. Bunlara meydan bırakmak ve hürmetlerin en ziyade mahfûz olması lâzım gelen haram ayların hürmeti namına bütün hurmetlerin pâmâl edilmesine, hürmetin hetk-i hürmete vesile ittihaz edilmesine fırsat vermek ise, nefislere pek büyük bir zulümdür. Nitekim bu mânâda olarak Sûre-i Bakara'da وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ (*"Ve Allah yolunda infak eyleyin (masraf verin) de kendi ellerinizle tehlikeye) bırakmayın."* Bakara-2/195 buyurulmuştu. Burada da, bu dört ayın hürmeti Cahiliyye'deki gibi su-i isti'mal edilmemek bu hürmetlerin hakkiyle tatbikına münafi olan şirk ve cahiliyye âdetleri lâğvedilmek ve Şuhurun hürmeti, Fîsebilillâh cihadın memnuiyyeti mânâsiyle telâkki olunmamak ve emr-i cihadın zulümden ictinab ile hakkın icabına ve halin iktizasına ve düşmanların vaz'iyyetine merbut olup hangi ayda olursa olsun velevse Eşhur-i Hurum'da olsun icabına göre her zaman yapılabileceğini beyan için hiç bir zaman ve mekân ile mukayyed olmayarak suret-i mutlakada وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً (*"…. müşrikler size kâffeten harbettikleri gibi siz de onlara kâffeten harbedin."* Tevbe-9/36) buyurulmuştur ki, bu suretle, bu âyetin makabline münasebeti nokta-i nazarından siyakı şöyle bir suali mukaddere cevab mânâsındadır: قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ ... (*"O kendilerine kitab verilenlerden oldukları halde ne Allah'a ne Âhiret gününe inanmıyan...."* Tevbe-9/29) emrini ne vakit yapalım? Cevab: Allah'ın vakitlerini tagyir etmemek, hürmetlere riayet ve zulümden ictinab eylemek şartiyle hangi ayda olursa olsun icab ettiği vakit bilâ te'hir ve bil'ittifak yapınız. Binaenaleyh cümhur-ı ulemanın dedikleri gibi bundan anlaşılır ki, "şehr-i haram" ta'birinde cahiliyyenin telâkki ettiği tahrim-i kıtal mânâsı mensuhtur. Çünkü Allah için olmayan ve cahiliyyede cereyan eden haksız kıtaller, İslâm'da her ayda ve her zamanda haramdır. قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ den mu-

---

Pâ-mâl: Ayak altında kalmış, çiğnenmiş.

rad, müşriklerin kıtalidir (Sûre-i Bakara'da 2/191-192) tefsirine bakınız.) Fîsebilillâh cihad olan kıtal ise, her zaman için Hakk'a hürmetin icabı olan en büyük bir tâattir ... حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ (*"Ve onları nerede yakalarsanız...."* Bakara-2/191), ...حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ (*"... yok aldırmazlarsa o vakit bulduğunuz yerde kendilerini tutun ve öldürün, ve onlardan ne bir dost ne de bir yardımcı edinmeyin."* Nisâ-4/89) Hıll-ü harem, mekânda ta'mim ifade ettiği gibi bu âyet de zamanda ıtlakı emretmiştir. Ve bunun için buradaki «اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ» den murad, sûrenin başında geçen فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ (*"O haram olan aylar çıktımı artık o bir müşrikleri nerede bulursanız öldürün...."* Tevbe-9/5), فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ (*"Bundan böyle yeryüzünde dört ay istediğiniz gibi dolaşın...."* Tevbe-9/2) âyetlerindeki dört ay değildir. Bervech-i bâlâ Hutbe-i Nebeviyye'de beyan olunan dört aydır. Ancak Atâ'dan menkuldür ki, gerek Harem'de ve gerek Eşhur-i Hurum'da düşman taarruz edip mukateleye başlamadıkça gazâ, helâl değildir. Bunlarda tahrim-i kıtal hükmü neshedilmemiştir. Gerçi hürmet, bütün vucuhiyle tasavvur edilmeyip mutlak hürmet-i kıtal mânâsına telâkki edilecek olursa, مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ **"Bunlardan dördü haram olanlardır. Bu işte en payidar, en doğru dindir."** diye Eşhür-i Hurum'ün hürmeti takrir buyurulması buna muvafık gibi zannedilebilir. Buna binaen فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ (*"....onun için bunlar hakkında nefislerinize zulmetmeyin de...."* Tevbe-9/36) nehyinin mânâsı, bu haram aylarda bidayeten kıtali istihlâl etmek suretiyle kendinize zulmetmeyiniz demek olduğu da zannedilmiştir. Cahiliyye'de mu'tad olan şekavet gazvelerine nazaran bu mânâ doğru ise de, emr-i hakk olan nefislere zulüm değil, zulmü ta'kim için yapılması lâzım gelen cihada nazaran doğru değildir ve «قَاتِلُوا» emrine münakızdır. Zulm-i nefis, bilhassa ma'siyyeti kıtal nokta-i nazarından mülâhaza edildiği surette doğrusu buna şu mânâ verilmek lâzım gelir: "Bu haram aylarda cihadı terk veya te'hir ederek kendinizi kıtale ma'ruz bırakmak suretiyle nefislerinize zulmetmeyiniz". Bilfiil taarruza girişen bir düşmana karşı müdafaayı terketmekte böyle nefisleri katle ma'ruz bırakmak mânâsı bulunduğu gibi haram helâl, hukuk ve mukaddesat tanımayan ve fırsat bulduğu zaman taarruz edeceği ma'lûm bulunan hak düşmanlarının taarruzuna meydan vermekte dahi aynı mânâ vardır. Bu suretle âyette takvim-i hakk ile aded-i şuhur tesbit ve Eşhür-i Hurum'ün hürmeti takrir olunduktan sonra, hürmetin muktezası ve din-i kayyimin mânâsı nüfusa zulümden son derece ictinab mefhumu altında fezleke edilmiş ve bundan Eşhür-i Hurum'da cihadın memnu'iyyeti mânâsı anlaşılmamak ve bil'akis bu hak ve hürmetin ihlalinden korunmak her zaman lâzım, bu-

Fezleke: Hûlasa, netice, öz.

nun da vazife-i cihada riayetle kaim olduğu ve binaenaleyh emr-i cihadın haram veya helâl aylarla mukayyed olmadığı bir nass-ı mutlakla tansis olunup buyurulmuştur ki:

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً (*".... de müşrikler size kâffeten harbettikleri gibi, siz de onlara kâffeten harbedin ve bilin ki Allah korunanlarla beraberdir."* Tevbe-9/36) böyle yapınız. وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ **ve biliniz ki, Allah, muhakkak müttekîlerle beraberdir.** Her hususta böyledir. Binaenaleyh yapacağınız harb-ü kıtalde de hep hakkı arar, Allah'ın rızasını düşünür, hakkiyle haramı, helâli tanır, şirk ahlâkından, keyfî hareketten, haksızlıktan, ma'siyetten, itaatsizlikten sakınır, vazifenizi, hedefinizi bilir, Allah'ın emrine tevfikan hepiniz birden cem'iyyet ve vifak ile hareket eder, hakkiyle korunursanız, Allah'ın nusrati sizin gibi müttakîlere yâr olacağında ve muvaffakiyyet ve muzafferiyyete ereceğinizde şüphe etmeyiniz.

إِنَّمَا النَّسِيءُ **O Nesi'** (Nesi' denilen o te'hir, yani ay geriletme işi) زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ **küfürde bir ziyadelikten başka bir şey değildir.**

NESİ': Kelimesi, lugavî, örfî, şer'î olmak üzere üç nokta-i nazardan mânâları haizdir. Evvelâ, aslı lugatte Nesi', hem masdar ve hem sıfat olur. Evvel emirde نَسَأَ يَنْسَأُ fiilinden masdar نَسْأً ، نَسَاءً ، نَسِيئًا gelir ki, esas mânâsı te'hir etmek, geri bırakmak demektir. Nitekim مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا (*"Biz bir ayetten herşeyi nesih veya ihsa edersek ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz, bilmez misin ki Allah herşeye kadîr, daima kadîrdir."* Bakara-2/106) kıraatında نَنْسَأْهَا ، نُؤَخِّرْهَا demektir. Beyi'de veresiye demek olan «نَسِيئَة» ismi de, bu masdardan me'huzdur. Bâzı ahvalde te'hir bir tezyid ile alâkadar olur da, te'hirin ya lâzımı veya melzumu bulunur. Meselâ, eceli te'hir, ömrü tezyiddir. Bir seneye bir ay ziyadesi, diğer seneyi bir ay te'hir eder. Bir ay te'hiri, seneyi tezyid olabilir. Bundan dolayı nesi' masdarı da bazan tezyid manasını müstelzim veya tezyide müterettib olarak kullanılırsa da tam müradifi olan esas mânâsı te'hirdir. Ve bunda tezyidin bulunmadığı olabilir. Meselâ ayni sene içinde Muharrem ayı Safer, Safer ayı Muharrem farzedilerek bir te'hir ve takdim yapılırsa sene yine on iki ay kalmış bir ay tezyid edilmemiş olabilir. Bu nükteye mebnîdir ki, cumhur, mânâ-yı örfîde ve şer'îde dahi esas olan en kat'î ve şamil mânâ, te'hir mânâsı olduğunu ehemmiyyetle ihtar ederler. Sonra nesi', bu te'hir mânâsından "faîl" bimânâ "mef'ul" olarak مَنْسُوءٌ yâni muahhar mânâsına sıfat olur. Maktul mânâsına katîl gibi. Bundan başka faîl bimânâ fâil olarak nâsi, yâni te'hir eden mânâsına da olabilir. Nitekim "şehîd" şahid demek de olabilir, meşhud demek

de. Saniyen, örfî lûgatte de النَّسِيءُ kelimesi, bu üç mânâ ile alâkadar bir isimdir. Birincisi, masdar mânâsından me'huz olarak bir te'hiri mahsusun ismidir ki, ay te'hir etmek demektir. Şöyle ki:

Arablar, öteden beri ayları hakîkî vech ile şühur-ı kameriyye tanıyor ve seneyi, sene-i kameriyye olarak on iki sayıyorlardı. Hangi isimlerle sayarlarsa saysınlar ayları ve seneleri kamerî idi. Ve İbrahim ve İsmail aleyhimesselâm zamanından beri bu on iki aydan dört ay, Eşhür-i Hurum'e riayet ediyorlar, bunlar da, yekdiğerine çapulculuk, gazve ve kıtal yapmıyorlar, taabbüdle meşgul oluyorlardı. Bu aylara o kadar hürmet ediyorlardı ki, hattâ bir adam babasının katiline bile rast gelse el uzatmıyor, dokunmuyordu. Bu dört haram ayın ise Zilki'de, Zilhıcce, Muharrem üçü "serd", ya'ni bir sıraya mütevali bulunduğundan maişetleri gazveye münhasır olan kabaile böyle sıra ile üç ay gazvesiz kalmak güç gelmeye başlamış ve binaenaleyh gazveye fazla vakit bulmak için bunlardan birinin te'hiriyle ayların tertibini oynatmışlar ve bu vesile ile on iki ayda dört nisbetini de daha aşağı indirmek ve Hacc'ı fusul-i erbaadan işlerine gelen bir mevsimde tutmak için altı ayda birer haftadan yirmi dört ayda bir ay tezyid ve tesvi' etmişler ve şu halde bir sene on iki buçuk ay i'tibar edilmek iktiza ederken aylarına şühur-ı kameriyye olarak sayılabilmek ve dört ay Eşhür-i Hurum'dan üçünün tevalisini devam ettirmemek için dört haftayı, ikinci sene nihayetinde bir ay olarak toplayıp kebsederek bu seneyi on üç ay yapmışlar ve binaenaleyh bu on üçüncü ay senenin nihayeti olan Zil'hıcce'yi ta'kib ettiğinden hakikatte Muharrem olmak lâzım gelirken araya sokulmuş diğer bir ay i'tibar edilip Muharrem, Safer'e te'hir olunarak gelen sene bir ay geriye atılmış ve bundan dolayı o zaid aya "Safer-i âhır" denildiği gibi, bu te'hir keyfiyyetine نسأ، نسىء، انساء ve الصفر ıtlak edilmiş, te'hir olunan Muharrem'e dahi النسىء veya النسى denilmiş ve bu on üç aylık sene, nesi' senesi olmuş ve bu suretle bilhassa Eşhür-i Hurum'u istihdaf eden bir nesi', bir te'hir-i şühur âdeti ihdas olunmuş, iki sene bir ay sayılmak lâzım gelen yirmi beş ay, biri on iki, biri on üç ay i'tibar edilen iki seneye sıkıştırılmış, yâni Müneccimlerin ta'birince iki senede bir ay kebsedilip sıvıştırılmış ve binaenaleyh on iki ayda dört ay olan Eşhür-i Hurum yerlerinden oynatıldıktan başka, on iki buçuk da dört nisbetine düşürülmüştü. Ve bu minval üzere her iki senede bir ay nesi' ile on iki nisbetinde on iki ay sırasıyle bitirilerek yirmi beş senenin tam bir senesi çalınır, yirmi dört sene yapılır idi ki, bunun on iki senesi, on ikişer aylık seneler, on iki senesi

---

Tezyid: Artırma, çoğaltma, ziyadeleşme. **Tevsi':** Genişletme, bollaştırma. **İstihdaf:** Hedef, hedef gibi karşıda durmak.

on üçer aylık seneler olduğundan tam bir sene-i kameriyye bu on iki senenin içine kaynar gider. [1] Yirmi beş senede bir senenin Haccı ve hürmetleri hiç icra edilmeksizin tamamen terk edilip sıvıştırıldıktan başka Hacc, ancak birinci on iki aylık sene ile onu ta'kib eden ilk on üç aylık nesî senesinde vaktine isabet edebilir ve mütekabi yirmi üç senenin Hacc ve hürmetleri hep vaktinin gayride yapılmış olur. Ve bu müddet zarfında ayların hürmetine hep kendilerin gayride i'tikad ve i'tibar edilerek kendi hürmetleri istihlâl edilip çiğnenmiş bulunurdu ve ancak yirmi beş senenin hıtamında, yâni onların ta'dadiyle yirmi beşinci ve hakikatte yirmi altıncı sene mebdee rücu' etmiş, aylar yine hılkat-i vech ile yerine gelmiş, Muharrem Muharreme Zilhıcce Zilhıcceye dönmüş tam bir sene-i kameriyye olur. Ve o zaman tekrar Hacc ve hürmete isabet vuku' bulurdu. Ve işte Aleyhıssalâtü vesselâmın Haccetü'l-Veda'da bu iki âyet mucebince nesiyi ibtal edip إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ (***"İşte zaman hakikaten Allah-ü Teala'nın semavat ve arzı halkettiği günkü heyeti gibi bir devre girdi."*** Müslim-Kitabü'l-Kasame-29/1679) buyurduğu onuncu Sene-i Hicriyye devr-i nesiin hıtam bulup mebdee rücu' eylediği bir sene olmuş idi.

Velhasıl örfte mânâ-yı masdarî ile ennesi böyle ay geriletmek demek olan bir te'hir-i mahsustur ki, Arab'da cereyan eden şekli bunun mahiyyeti değil, bir nev'i mahsusu demektir. Bunun Arab'daki şeklinden başka diğer suretleri de mümkündür. Her kebs bir nesi ile alâkadardır. Fakat her nesi'in bir kebsolması lâzım değildir. Çünkü nesi, ayların adedinde ve senenin mikdarında hiç bir tezyid ve tenkis yapılmadan Muharrem'i Safer, Safer'i Muharrem, Ramazan'ı Bayram, Bayram'ı Ramazan yapmak gibi mücerred bir takdim ve te'hir suretiyle de mümkündür. Halbuki bunda, kebs yoktur. Beyan olunacak ma'nâyı şer'î nokta-i nazarından mühimm olan bu noktaya mebnidir ki, cümhur-ı müfessirîn nesi'in esas mânâsı tezyide münhasır olmayıp te'hir demek olduğunu

---

[1] Sene-i Kameriyye yerine sene-i şemsiyye i'tibar edilmiş olsa idi bu, bir sene-i kameriyye otuz üç senede çalınmış olacak ve bir ay lâekal üç senede bir nesî' edilmiş bulunacaktı ve otuz üç sene zarfında şühur-ı şemsiyeden her biri şimdi bizde görüldüğü vech ile lâekal üç sene Muharrem, üç sene Safer ilh... üç sene Receb üç sene Ramazan, üç sene Bayram, üç sene Zilhıcce aylarına tesadüf edecekti. Halbuki Arablar'da her aya ikişer sene düşüyor ve yirmi dört senede devir tamam oluyordu. Demek ki, onların esas i'tibar ettikleri sene bizim hesabımızla bir sene-i şemsiyeden dört beş gün fazla imiş. Arada on gün değil yarım ay fark gözetiyorlarmış. Bundan anlaşılır ki, Arablar'ın bu nesi'i bâzı takvimcilerin son zamanlarda zannettikleri gibi üç senede bir ay kebs eden Yehûd ve Gildanî hesabının aynı değildi. Çünkü iki senede bir ay kebs ediyorlardı. Maamafih âyetin hangi kebs olursa olsun hepsine şamil olduğunu göreceğiz.

Nesî': Sonraya brakma, unutulan, unutulmuş, nisyan.

bilhassa ihtar eylemişlerdir.

Bu vech ile nesiy'in birinci mânâ-yı örfîsi anlaşıldıktan sonra gelelim ikincisine:

Bâlâdaki izahattan dahi anlaşıldığı üzere النَّسِيءُ bir de te'hir olunan ayın kendisine ıtlak edilmiş bir isimdir ki, aslı lugatteki "faîl" bimânâ "mef'ul" mânâsından me'huzdur. Yukarıdaki tafsilâttan da müsteban olduğu vech ile Arablar'da bu mânâca Ennesi', Safer yapılan Muharrem oluyordu. Gerçi Muharrem, Safer'e te'hir edilmekle gelen senenin bütün ayları da te'hir edilmiş bulunuyordu. Ve binaenaleyh aslı lugate nazaran bunların hepsine "Nesi'", yâni "mensu" demek sahih olurdu. Fakat bunların te'hiri evvelen ve bizzat değil, Muharrem'in te'hiri dolayısiyle saniyen ve bilvasıta olduğunda örfte "en-Nesi'", te'hiri diğer ayların te'hirine sebeb ve vasıta ittihaz olunan ayın ismi olmuştur ki, bu da, Muharrem idi. Daha açıkcası asıl Muharrem'den ibaret değil de, bir sene on üçüncü ay olarak Safer-i Âhir sayılıp Muharrem'i Safer'e, Safer'i Rebiül'evvel'e ilh... gerileten ve diğer sene sayılmayıp Safer'i Muharrem saydıran ve bu minval üzere bütün ayları dolaşarak on birinci nevbetinde Zilhicce'yi Muharrem, on ikinci nevbetinde ise, bütün bir seneyi yutup Muharrem'i asıl Muharrem'e getiren aydır. Bu ay, sene-i kameriyyeden büyük olmak üzere asıl i'tibar edilen gayr-i kamerî senenin bir sene-i kameriyye aylarından fazla olan ve bir aya baliğ olmayan günlerini [1] bidayeten hesaba almayıp Nesi' ve te'hir ederek bir aya baliğ olduğu senede cemedilmesinden müteşekkil bir ay demektir ki, bu hesab olunup i'tibar edildiği sene bu, ikinci bir Safer sayılır. Muharrem Nesi' olur, te'hir edilmiş bulunur. Muharrem'in Nesi'i hesaba alınıp kaza edildiği senede bu te'hir edilmiş, nesi' olmuş bulunur. Bunun için müfessirîn bu nesi' ayını bir Muharrem, bir Safer diye gösterirler ki, Muharrem'den murad, asıl veya i'tibarî Muharem demek olduğu gibi Safer'den murad da Safer-i âhırdır ki, bu Safer sayıldığı sene Safer, Muharrem; Rebiül'evvel, Safer olurdu ve yine bunun içindir ki, Kamus'ta bu mânâ ile Nesi' ismini النَّسِيءُ شَهْرٌ كَانَتْ تُؤَخِّرُهُ الجَاهِلِيَّةُ *"Nesi' cahiliyye Araplarının tehire uğrattıkları aydır."* diye ta'rif etmiştir. Bir çoklarının kavlince örfte nesi'in bu mânâsı evvelkinin de esasıdır. Birinci mânâda daha ziyade nesa, yahud insa ma'ruftur. Bunlardan başka "ennesi'" ismi "fe'îl" bimânâ "fâ'il" olarak nesi' hesab ve her sene başını i'lân eden nesi'ciye bir unvan olmak üzere dahi istimal edilmiştir ki, nâsi' de-

[1] Ki Cahiliyye Arablar'ının bunu iki hafta farz ettikleri geçmişti.

mektir. Gerçi bu mânâ meşhur değildir. Hattâ ekseriyyet bunu zayif addetmişlerdir.

İşte Cahiliyye Arablar'ında mütearef olan "ennesi'" ismi sırasıyla bu mânâlarda müşterek olarak kullanılıyordu. Ve bu âyet, bunlardan her birine derece derece işareti muhtevi olarak hepsini ibtal eylemiş ve öyle ilel-ü evsaf ile tenkıh ederek ibtal eylemiştir ki, bunların dalâletinden şer'in ale'l-ıtlak tahrim-ü tekfir ettiği bir nesi' mânâsının ta'rifi hasıl olmuş ve bununla yalnız Arab-ı cahiliyyenin örfu olan suret-i mahsusasındaki nesi' değil, aynı şekilde olmamakla beraber aynı illet ve mânâ-yı mutazammın bulunan fiillerin dahi aynı sebeble küfr olacağını anlatmıştır.

Ve âyetin makabline ve ma'badine nazaran masîka lehi nesi'in bu mânâyı şer'îsi üzerindedir ki, burada asıl tahkik edilmesi lâzım gelen mânâ budur. Bu da, âyetten bütün vuzuhiyle anlaşılacağı üzere örf-i Arabdaki nesi'in zikrolunan üç mânâdan hangisiyle olursa olsun zımnında sabit ve butlânına illet olan mânâdır. Bu mânâ, "âyın hürmetini diğer bir aya te'hir etmek, yâni onda i'tibar ve i'tikad eylemek diye ta'rif edilmiştir. Bu gerçi doğrudur fakat kasırdır. Âyetin sıyak-u sibakıyle hasılına nazaran bunu şöyle ta'rif etmek iktiza edecektir: Allah'ın tahrim ettiği her hangi bir haramı helâl kılmak maksadiyle vakit te'hiri, hattâ o maksadla yapılan her hangi bir te'hir veya tezyid ahkâm-ı şer'iyyenin müteallâkı evvelen ve bizzat fiili mükellef olduğundan mânâ-yı şer'îde asl olan mânâ-yı masdarîdir. Örfta velevse ikinci mânâ daha meşhur olsun. Âyette en zâhir olan mânâ, masdar mânâsıdır. Zira belli ki küfr olan nesi', nesi' edilen ay, veya nesi' yapan kimse değil, nesi' yapmak işidir. Bunun için müfessirîn bu âyetteki nesi' kelimesinin doğrudan doğruya zâhir bulunan mânâsı masdariyyet olduğunu ve muahhar ay mânâsı ahzolunduğu surette زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ de ziyade küfre sebebdir gibi bir te'vil gözedilmek lâzım geleceğini ve nâsi' mânâsı da esasen gayr-ı meşhur bulunduğunu ve o takdirde de "küfürde ileri gitmiş fazla kâfir" mânâsiyle te'vil edilmek iktiza edeceğini ihtar etmişlerdir. Maamafih bu mânâlar, âyetten bil'ibare olmasa bile bil'işare münfehim olduğunda da şübhe yoktur. Çünkü fiilin hükmü, fâilin ve mef'ulün de hükmünü iş'ar eder. يُحِلُّونَهُ zamirinde zâhir olan aya raci' olmasıdır. İhlâlin fâili de nesi'ciler olmak zâhirdir ki bunlar, nesi' kelimesinden bil'işare mefhumdurlar. O halde bu üç mânâ ale'd-derecat şöyle demek olur:

1- Nesi' yapmak küfürde bir ziyadelikten ibarettir. Zira haramı tahlil, küfürdür.

2- Nesi' ayı ziyade küfre sebebdir. Çünkü bir çok haramları istihlâle sebebdir.

3- Nesi'ci küfürde ileri gitmiş fazla bir kâfirdir. Nesi' ile kâfirleri büsbütün ıdlâl eder. Allah'ın haramlarını helâl yapmak için ayı bir sene helâl, bir sene haram yapar, seneden seneye değiştirir dururlar.

Bir de اِنَّمَا النَّسِىءُ Verş ve Ebû Ca'fer kıraatlarında "ya"'nın teşdidiyle hemzesiz النَّسِىُّ okunur. Bunda da iki vecih vardır. Birisi, نَبِىءٌ de نَبِىٌّ de شَىْءٌ gibi "hemze" nin "ya"'ya kalbiyle نَسِىءٌ muhaffefi olmasıdır ki, ekseriyyetin beyanı budur. Diğeri نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ ("..*Allah'ı unuttularda, Allah da onları unuttu....*" Tevbe-9/67) de olduğu gibi terk mânâsına nisyandan "mensi", yâni metrûk demek olup nesi' ayının diğer bir haysiyyetiyle ismi olmasıdır. İbn Abbas: "Bir sene Muharrem'i terk ederler, bir sene de Muharrem yaparlardı." demekle bu mânâyı göstermiştir. Demek ki, نَسِىءٌ ayın te'hir-i haysiyyetini ifade eden bir ismi olduğu gibi نَسِىّ de terk-i haysiyyetini ifade eden bir ismidir. Filvaki' bâlâda izah olunduğu üzere iş yalnız bir te'hir ile kalmıyor bir de terk-i iktiza ediyordu ve bundan dolayı yirmi beş senenin bir senesi temamen terk edilip sıvıştırılmış bulunuyordu ki, bu mânâyı, نَسِىءٌ ismi sarahaten iş'ar etmediği halde نَسِىّ bilhassa bu mânâyı ifade etmektedir. Binaenaleyh bu nesi' ismi, Türkçe'de bir vakitler mütearef olmuş olan "Sıvış senesi" ta'birine şebihtir. Ve âyette نَسِىءٌ mefhumu يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا "*Onu bir sene helal bir sene haram kılarlar.*" mazmununda نَسِىّ mefhumu da فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ ("....*Allah'ın haram kıldığının sayısına uydursunlar da Allah'ın haram buyurduğunu helal kılsınlar,....*" Tevbe-9/37) neticesinde gösterilmiş demektir ki, meali şu demek olur:

اِنَّمَا النَّسِىُّ **o nesi'**, kasden unutulub kebs ve terk edilen o mensî ve metrûk ay, o Sıvış ayı زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ küfürde bir ziyadeden başka bir şey değildir. Yâni zannedildiği gibi bir kazanç değil, küfrü artırmağa bir sebebdir. Küfürde daha ileri gitmek, aslı küfürden fazla küfür yapmak ve yaptırmak için ziyade kılınmış bir aydır. يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا **Bununla** نَسِىءٌ veya نَسِىّ ile **kâfirler ıdlâl olunurlar.** Esası küfürlerine ilâveten dalâletten dalâlete düşürülürler.

Nafi', İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Asım'dan Şu'be, Ebû Ca'fer kıraatlarında, "ya"'nın fethi ve "dad"'ın kesriyle "yedıllü" okunduğuna göre "bununla, kâfirler dalâlete düşerler." Yâni bu, öyle bir şeydir ki, bunu kâfir olanlar yapar ve bu sebeble küfür üzerine küfrederek bütün bütün sapar, sapar giderler. Ya'kub kıraatında yalnız "dad"'ın kesriyle "yudillü" okunduğuna göre üç mânâ vardır: "Bununla kâfirler, ıdlâl yaparlar" kendilerine uyanları büsbütün

yoldan çıkarırlar, yahud "o نسئ yapan, ayları te'hir veya tezyid eden نسيئ bu نسئ fiili veya ayı ile kâfirleri ıdlâl eder durur." Yahud "Allah, bununla kâfirleri ıdlâl eder" şöyle ki:

يُحِلُّونَهُ عَامًا Onu (O نسئ yahud نسئ ayını, yâni o te'hir edilen veya sıvıştırılan ayı) **bir sene helâl** وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا **ve bir sene haram kılarlar.** Aynı bir ayı bir sene helâl hürmetsiz bir ay sayarlar, bir sene sıvıştırdıkları ayın hürmet-i mahsusasını selb-ü inkâr eder, onu helâl, hürmetsiz bir ay sayarlar. Meselâ, Safer derler, ertesi sene de aynı ayı tahrim eder, hürmetli bir ay addederler. Meselâ, Muharrem yaparlar ki, bunun nasıl bir tenakuz ve şaşırtma olduğu zâhirdir. Halbuki bu ay, hakikatte ya helâldir, ya haramdır. Helâl ise, haram sayılması bir yalan, bir küfürdür. Haram ise, helâl sayılması bir yalan, bir küfürdür. [1]

Dikkat etmek lâzım gelir ki, bu ifadede yalnız Arab'a mahsus olan nesi'in değil, ale'l-umum nesi'in bir vasfı barızı vardır. Çünkü evkat-ı şer'iyyede esas olan sene-i kameriyye hesabı yerine fazla veya eksik her hangi bir sene i'tibar edildiği takdirde o seneye nazaran kamerî aylar her sene bir mikdar fark edeceği cihetle bundan gün mıkyasına tâbi' olan evkat-ı şer'iyye değişmezse de Sıyam ve Hacc gibi ay mıkyasına tâ'bi' olan umur ve evamirin, ibadetlerin ve hürmetlerin evkat-ı şer'iyyesi muhtass oldukları aylardan her sene kısmen olsun inhiraf eder. Ve binaenaleyh bir sene helâl sayılan bir ay ertesi sene velev kısmen olsun haram sayılmak tenakuzu her halde vakı' olur. Meselâ, Yehûd ve Nesârâ'nın dahi Perhizleri, Bayramları esasen hep sene-i kameriyye hesabiyle kamerî aylara mahsus iken bunları, sene-i şemsiyyeye tahvil ettikleri zaman eskiden perhiz ayı olan kamerî ay, bir sene tam Perhiz olmuş ise, ertesi sene bu tahavvül, mutlak beş on gün olsun yenmiştir. Ve hele bir kaç sene sonra behemehal temamen yenmiştir. "Bir sene helâl ve bir sene haram kılarlar" ta'rifi ise, bu iki halin ikisine de sadıktır. Bâhusus يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا *"Onu bir sene helal ve bir sene haram kılarlar."* beyanı, bir ayı "bir sene helâl diğer bir sene

---

[1] Bâzı müfessirler, bu, "tahrim ederler" cümlesini "hürmetini olduğu gibi muhafaza ederler" mealinde te'vil eylemiş ve binaenaleyh bu tahrimin onlara isnadı geçen sene ihlâl eylemeleri veya tahrim ve tahlili âlihelerine nisbet etmeleri i'tibariyle olduğunu söylemiştir. Halbuki bu te'vile lüzum yoktur ve suret-i umumiyyede doğru değildir. Bâzı seneler meselâ, nesi'in ilk senesinde böyle olursa da ondan sonraki senelerde emir, beraks olur da ihlâlda isabet, tahrimde küfretmiş olurlar. Meselâ, geçen sene Şevval'i Safer yapmışlarken bu sene onu Muharrem yaptıklarında ihlâl doğru, tahrim onların uydurması olur.

Idlâl: Hak dinden, İslam'dan saptırmak, azdırmak. **Selb:** İnkar yoluyla, giderek kaldırarak, yok ederek.

de haram kılarlar" mânâsını dahi ifade edebilir ki, bu surette diğer sene ertesi sene olmak lâzım gelmeyeceğinden bu şümul daha ziyade tavazzuh eder. Binaenaleyh burada, bilhassa Arablar'ın bir sene nesi' yapıp, bir sene yapmadıkları ve "bu sene Safer, helâldır, bu sene Safer'dir" diye bu hıll-ü hürmet tenakuzunu her sene i'lân ettikleri anlaşılmakla beraber nesi'in künh-i mahiyyetini teşkil eden en bariz vasf-ı zatîsi onun hükm-i şer'îsinde alâkadar olmayan diğer evsaf-ı arıza ve suver-i cüz'iyyesinden tecrid ve tenkih olunarak Yehûd'un, Rum'un ve sairenin kebislerindeki vasfa dahi şamil bir sureti külliyyede tefhim ve tasvir olunmuştur. Binaenaleyh bir nesi'in, yâni bir vakit te'hir etmenin küfür ve dalâl olup olmadığını anlamak için en evvel dikkat olunması lâzım gelen vasıf budur. Ve bunu anlamak için Arab'ın nesi'i, nasıl yaptığını diğer tafsilâtiyle tetkıka lüzum da yoktur. O cihet, âyetin maksudundan haric zevâid kabilindendir. Bu tesbit olunduktan sonra ayni bir ayı bir sene helâl bir sene haram yapmanın bir küfür, bir dalâl, bir şaşırtma olduğu da bedihîdir. Binaenaleyh iş bu kadarla kalsa nesi' yapmak binnisbe basît ve gayr-i müteaddî bir küfürden ibarettir demek olurdu. Fakat bu sade bununla kalmaz birbirine müterettib iki garaza vasıta olmak için daha şümullü ve sâri bir şekl-ü surette yapılarak gayet ıdlâlkâr bir küfr-i mütezayid halini alır.

Bakınız bu bir ayı, bir sene helâl, bir sene tahrim şaşırtmasını niçin yaparlar. لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ Allah'ın haram kıldıklarının adedine tatbik edip de فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ Allah'ın haram kıldıklarını helâl kılsınlar için, öyle yaparlar. Yâni hakikaten haram aylar, bihususıhi filân filân ayların kendileri değil de, keyfe mettefak dört ay imiş. Her hangisi olursa olsun dört aya hürmet edilmekle hakkı hürmet edâ olunurmuş. Meselâ, Zilka'de'de bir Hacc yapmakla Zilhıcce'de farz olan Hacc borcu sakıt oluverirmiş. Şa'ban'ı Receb farzetmekle Receb'in hakk-ı hürmeti zâil ilh... oluverecekmiş. Hem de on ikide dört nisbeti, gûya on üçte dört nisbetine müsavi olabilirmiş gibi tutturarak ayların hususiyyetlerinden, hürmet-i mahsusalarından ve helâl aylarla olan nisbetlerinden kat'ı nazarla mücerred adedlerini, bir ay şaşırtmasını bütün senenin aylarına ve bu miyanda bilhassa haram aylara sirayet ettirmek ve dolayısıyle nesi'i cümlesine tatbik edip hepsini yerlerinden oynatarak hürmetlerini başka aylara atmak ve bu suretle onların yerine kendiliklerinden dört ay tahrim edip binnetice Allah'ın tahrim ettiği bütün muharrematı külliyyen helâl kılmak için yaparlar. İşte nesi' şaşırtmasından garaz böyle bir ıdlâl, böyle şümullü tahlil-i hürmet böyle küllî bir nesi'dir. Bunun ise, bir küfr-i mütezayidden başka bir şey olmadığı aşikârdır.

İşbu لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ *"Allah'ın haram kıldıkları adedine tatbik edip te, Allah'ın haram kıldıklarını helal kılsınlar için öyle yaparlar."* ta'lili açıktan açığa gösteriyor ki, örf-i cahiliyye'de nesi', sade bir ayın te'hir ve tahliline münhasır olmayıp dolayısiyle bütün haram aylara tatbik ediliyordu ve nesi'den asıl garazları da bu idi. Bir sene bir ayın tahlili, dolayısiyle o sene içindeki dört haram ayın tahliline sebeb olması ise, gelen senenin başındaki Muharrem'den i'tibaren bir ay geriletmesi demek olacağı zâhirdir ki, bu da, sırf şühur-i kameriyye ile ifade olununca "Muharrem'in, Safer yapılması" demek olur. Onun için tefsirlerde rivayet olunageldiği üzere "Muharrem'i Safer yaparlardı" ta'rifi, "giden seneyi bir ay tezyid ve gelen seneyi bir ay te'hir ederlerdi." demenin en beliğ bir ifadesi olduğundan zühul edilmemelidir. Gelen senenin Muharrem'i Safer'inden i'tibar edilince Muharrem fazla ve helâl bir ay farziyle giden senenin sonuna atılmış نسئ ، نسيء Safer-i âhır yapılmış olur. Eğer bu bir ay geriletmenin her sene yeniden yeniye yapıldığı, yâni her sene yeni bir ayın nesi' edildiği farzolunursa on iki senede tam bir sene kebs-ü nesi'edilmiş külliyyen sıvıştırılmış on üç sene, on iki yapılmış, bir senesi temamen inkâr ve istihlâl kılınmış olur. Ve aylar ancak on üçüncü (yâni on dördüncü) senede yerlerine döner ve nesi' edilen ayın hürmetine ancak o sene riayet edilebilir ve maamafih hiç birinde Muharrem, haccedilen ayı velyetmiş olmaz. Fakat âyetin işareti vech ile ayni bir ayın tam nesi'i lâekal iki senede bir yapılırsa yirmi beş senede bir sene çalınmış, tam bir sene-i kameriyye gayr-i kamerî yirmi dört sene ile kebs-ü nesi' edilmiş olur ki, Arablar, böyle yapıyorlardı. Eğer tam bir ay te'hiri iki seneden fazla da yapılırsa ayni netice daha fazla senelerde vuku' bulmuş tam bir senenin sıvıştırılması daha fazla bir müddette yapılmış olur. Meselâ, Yehûd ve Kildanî takvimiyle üç senede tam bir ay kebsiyle otuz altı sene-i şemsiyyede ve Nâsârâ takvimiyle otuz üç sene-i şemsiyyede tam bir sene-i kameriyye çalınır. Hepsinde bir devir zarfında bir ayın te'hirinden itibaren hürmetler yalnız adedlere tatbik edilmiş ve mahallerinden alınarak başkalarına verilmiş ve keyfiyyet sade bir te'hir ve kazadan ibaret kalmayıp nesi'cilerin vaz'ettiği hürmetlere i'tikad ve riayetle Allah'ın ta'yin ve tahsis ettiği hürmetler, inkâr ve istihlâl olunmuş ve binnetice bir senenin hürmetleri de hiç icra edilmeyip bütün bütün terk-ü nisyan edilmiş sıvıştırılmış bulunur. Ve devirler tekerrür ettikçe bu hal tekerrür eder. Ve bu suretle sade ayların değil, Allah'ın bütün muharrematının istihlâli i'tiyad haline getirilmiş olur ki, artık bunun, ne büyük bir ıdlâl ve ne kadar ziyade-i küfr olduğu tasavvur olunsun.

Vely: Birbiri ard sıra gelme, takib etme.

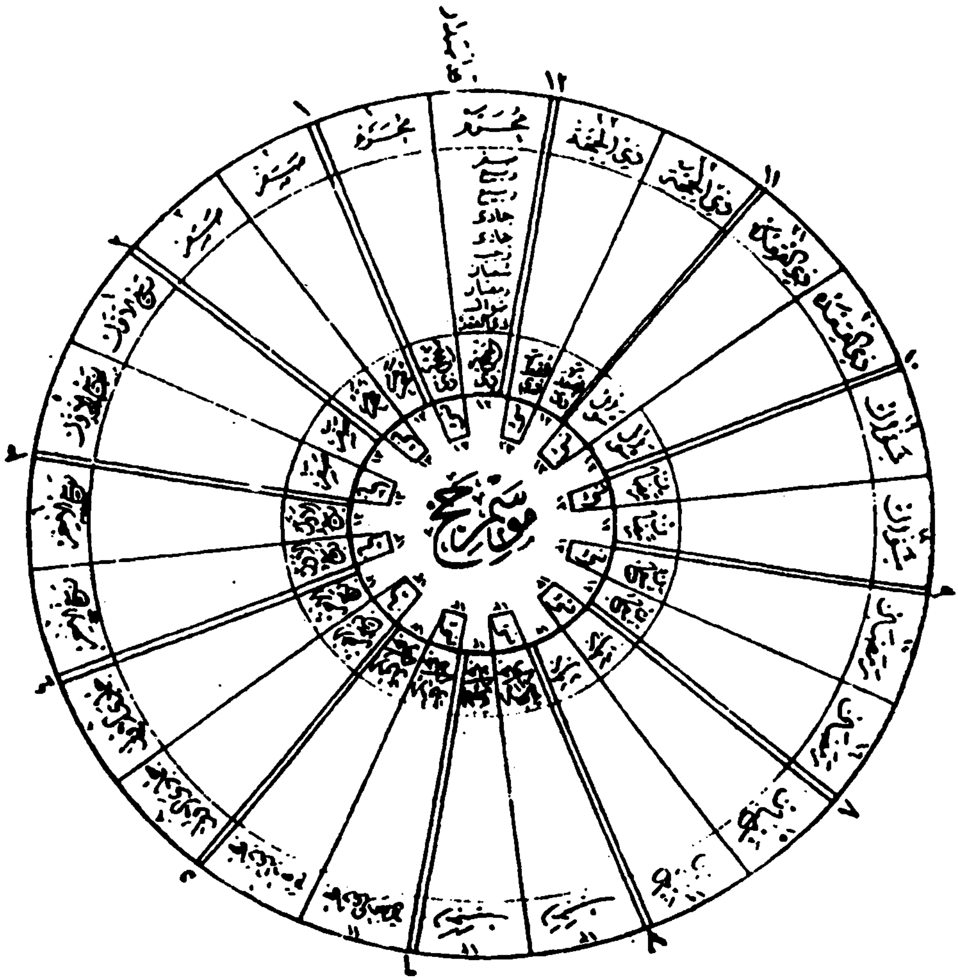
Demek ki, her zaman yapılması helâl ve mübah olan şeyler, nokta-i nazarından nesi' tasavvur olunmaz. Her hangi bir hürmet vakti mahsusunda istihlâl edilmedikçe nesi' mânâsı bulunmaz. Yalnız bir hürmeti tahlil etmek bir küfr olacağından, diğerlerine sirayet ettirmeyerek yalnız bir ayın veya bir vaktin te'hir ve talili örfen nesi' sayılmasa bile şer'an bir nesi'dir. Fakat küfr-i mütezayid olan nesi' değil, bir küfri basît olan nesi' dir. Bir vaktin te'hir ve tahlilini diğerlerinin tahliline mebde' yapmak tarikiyle nesi'in suret-i ma'rufesi olan mütezayid nesi' ise, ne şekilde olursa olsun bir küfürden ibaret kalmaz. Müstelzim olduğu tahlil-i haramın tezayüdü nisbetinde bir çok küfürdür." زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ dür. Bunu tatbik edenler bir kerre küfretmekle kalmaz, her tahlilde tecdid-i küfretmiş olurlar ve bu ne kadar mestûr ve ince bir hesab ile yapılırsa avam için farkı o nisbette gizli ve müşkil olacağından kuvve-i ıdlâliyyesi de o nisbette ziyade olur.

Bu dalâl ve ıdlâlin asıl menşe'i nedir bilir misiniz?

زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ اَعْمَالِهِمْ **Amellerinin kötüsü kendilerine tezyin edilmiştir.** Müzeyyen, hoş bir şey gösterilmiştir. O'nun için aldanırlar, adede riayet perdesi altında dinden vakit çalıp Allah'ın hürmetlerini tahlil ve nefislerine zulmetmeyi dünyada bir kâr, bir meziyyet, bir dirayet telâkkı eder, küfrü ve ileri gitmeyi hoşlanır, takdir ve tahsin ederler. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ **ve Allah kâfirler güruhuna hidayet etmez.** Ale'l-umum kâfirlere küfürlerinden dolayı nik-ü bedi seçtirmez, nesi' yapanlar ve onlara aldananlar da esasen Allah'a ve âhirete imanları yok kâfirler olduklarından o dalâl ve ıdlâl ile küfürde ziyadeliği kendilerine müzeyyen gösterir. Ve binaenaleyh küfürden küfre, dalâletten dalâlete yuvarlanırlar. Doğru yola çıkamazlar.

Bu nesi' mes'elesini ve bahusus Arab-ı Cahiliyye'nin suret-i nesi'ini bir çokları iyice tasavvur edemedikleri cihetle bu babda, tefsirlerde varid olan rivayetlerin ta'rifati ve âyetin يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ (*"Onu bir sene helal ve bir sene haram kılarlar. Allah'ın haram kıldıklarının adedine tatbik edip de Allah'ın haram kıldıklarını helal kılsınlar için öyle yaparlar."* Tevbe-9/37) mazmununun mukteza-yı zâhiri dairesinde tertib etmiş olduğumuz şu cedveli buraya dercediyoruz ki, bunda Arab-i Cahiliyye'de bir devr-i nesîe âid hesabat kolaylıkla istihrac olunabilir. Büyük daire on iki nesi'de yirmi beş senenin bir senesini nesi eden yirmi dört senede ikişer sene sırasiyle Muharrem yapılıp sene başı sayılan ayları esami'-i asliyyeleriyle gösterir ki, on üç rakamlılar, on üç aylık nesi' seneleri, on iki rakamlılar da, on iki aylık kaza

seneleridir. İçindeki dairede o ikişer senede Zilhıcce yapılıp haccedilen ve Hacc vakti farzeyledikleri mevsime tesadüf eden ayları gösterir. Şöyle ki:

Nesi' böyle ve kâfirlerin ahvali öyle iken:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ

اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا ق۪يلَ لَكُمُ انْفِرُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ
اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِۜ اَرَض۪يتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ
الْاٰخِرَةِۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا
قَل۪يلٌ ﴿٣٨﴾ اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَل۪يمًا
وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔاۜ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾ اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ
نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ
اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِه۪ لَا تَحْزَنْ
اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَاۚ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَك۪ينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ
بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا السُّفْلٰىۜ
وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَاۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٤٠﴾
اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ
وَاَنْفُسِكُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

Nefîr: Cemaat, topluluk (Seferber olmak)

Meâl-i Şerifi

38- Ey o bütün iman edenler! Ne oldu ki size, "Allah yolunda seferber olun" denilince yerinize yığıldınız kaldınız. Yoksa âhiretten geçip dünya hayatına razı mı oldunuz? Fakat o dünya hayatının zevki, âhiretin yanında ancak pek az bir şey.

39- Eğer toplanıp seferberlik etmezseniz O, sizi elîm bir azâb ile ta'zib eder ve yerinize başka bir kavim getirir ve siz O'na zerrece zarar edemezsiniz, Allah, her şeye kadîrdir.

40- Eğer siz, O'na yardım etmezseniz biliyorsunuz â Allah, O'na yardım etti. O küfr edenler, O'nu çıkardığı sıra ikinin biri iken, ikisi Gar-deler iken ki, o lâhza arkadaşına: "Mahzun olma, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu. Derken Allah, O'nun üzerine sekinetini indirdi, O'nu da görmediğiniz ordularla te'yid buyurdu da öyle yaptı, ki o küfredenlerin kelimesini en alçak etti. Allah'ın kelimesi ise, en yüksek o, öyle ya Allah, bir azîz, hakîmdir.

41- Sizler, gerek sebükbar ve gerek ağırlıklı olarak seferber olunuz ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihâd ediniz. Eğer bilir takımdan iseniz bu, sizin için hayırdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا **Ey iman etmiş olanlar,** mazide imanı mütehakkık bulunanlar, مَا لَكُمْ اِذَا قٖيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ **ne yapıyorsunuz? Size ne oldu ki, "Allah yolunda nefir olunuz" denildiği** (seferberlik emri verildiği) **zaman yere doğru tesakul ettiniz.** Yere meyl ederek cazibesine kapılarak, yâni dünya düşüncesine düşerek aldınız, betâet gösterdiniz, yâhud seferi giran gördünüz, kederinizden yerlere yığıla kaldınız.

SEFERBERLİK

Rivayet olunduğuna göre bu hal, Hicret'in dokuzuncu yılı Tebûk seferberliği emredildiği zaman vakı' olmuştu. O zaman Huneyn ve Taif muharebelerinden yeni avdet edilmiş bulunuyordu. Vakit ise yaz sıcağının pek şiddetli bir sırası ve pek dar bir kahıt zamanı idi. Bununla beraber Medine'nin meyveleri yetişmiş, gölgeleri güzelleşmişti. Sonra mesâfe uzak, düşman kesretli idi. Rum

---

Sebükbar: Yükü hafif, ağırlıksız, eşyası azdan. **Nefir:** Cemaat, topluluk (Seferber olmak). **Tesakul:** Ağırdan olma, oyalanma, tembellik etme. **Betâet** Oturmalar, ikamet etmeler. **Giran:** Pahalı, bıktırıcı, usandırıcı. **Kahıt:** Şiddetli kıtlık olan sene.

askeri üzerine gidilecekti. Binaenaleyh diğer gazâlarda mu'tad olan hazırlıktan çok ziyade bir hazırlığa ihtiyac vardı. Bu gibi esbabdan dolayı bu seferberlik nasa giran gelmiş ve bu orduya, "Ceyş-i usret" tesmiye edilmişti. Böyle bir çok müşkilât içinde teçhiz edilebilen piyade ve süvari mecmuu yirmi bin kişilik bir ordu ile Resulullah Tebûk'e müteveccihen hareket buyurmuş, bedevî kabâil ve mü'minlerden bâzıları ve bir çok münafıklar tahallüf etmişler kalmışlardı.

Bu Sûre-i Berâe'nin esbab-ı nüzulünden bir çoğu, işbu Tebûk seferi esnasında vaki' olmuş olduğundan bu âyetten i'tibaren o seferde açık veya gizli vukua gelen ahval-i gayr-i marziyyeyi beyan ve tenkid ve fimâ ba'd o gibi ahvalin tekerrüründen tahzir ile umumî bir tevbekârlık şevkının tehyicine başlanmıştır. Binaenaleyh buradan i'tibaren Berâe mazmunu içinde tevbe mazmununa giriyoruz ve ilk evvel Fîsebilillâh seferberlik emrine karşı ağır davrananlara itab ile söze başlandığını görüyoruz. Bu hitabatın, Nesi' âyetini ta'kib etmesi ne kadar ma'nidardır. Bunlar nüzulde, Nesi' âyetinden mukaddem iken tertibinde muahhar irad buyurulması gösterir ki, bu hitab o günkülerden ziyade müstakbeldekilere müteveccihtir.

"NEFR": Aslı lügatte müheyyic bir emirden dolayı bir yerden bir yere fırlayıp çıkmaktır. Ürkmek demek olan "Nüfur" da, bu mânâdandır. Fakat nüfur mücerred kaçıp kurtulmak için menfi bir harekette isti'mal edildiği halde nefr, düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmakta isti'mal edilir. Ve böyle çıkıp toplanan cemaate "nefir", her birine de "nefer" denilir. İmamın nası cihada da'vet ve tahrik etmesine de, "istinfar" ta'bir olunur ki, lisanımızın şimdiki istilâhında "seferberlik emri", Frenklerde de "mobilizasyon", yâni halkı yerinden oynatma ıtlak edilir. Bu istinfar, ya umumî veya hususî olur. Umumîsine nefîr-i âmm ta'biri lisanımızda mukarrerdir. اِنْفِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **"Allah yolunda seferber olun."** emri, mutlak olduğu için iki surete de şamildir. Demek ki, Fîsebilillâh istinfar vuku'bulunca suretine göre derhal icâbet, farzdır. Burada batâet gösterenler bile tekdir edilmiştir. Elbette bu tesakul, mü'minlerin hepsinde vakı' olmuş değil idi. Fakat bir kül teşkil etmesi lâzım gelen bir hey'et-i ictimaiyye'den bâzılarının ağır alması küllün bataeti mânâsını istilzam edebileceği, seferberliğin vaktiyle istikmal edilemeyip ordu hey'et-i mecmuasının sırasında hareketten geri kalmasına sebeb olabileceği, bunun da zararı umuma aid olacağı nüktesiyle umuma hıtaben buyurulmuştur ki:

Neye ağır aldınız? اَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **Hayat-ı dünyaya, o alçak hayata razı mı oldunuz?** فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِيلٌ **Fakat hayat-ı dünya meta-ı**

âhirette (âhiretin yanında) **pek az, pek hakir bir şeyden başka nedir?** اِلَّا تَنْفِرُوا **Eğer nefîr olmazsanız,** yâni Fîsebilillâh seferberlik emri verilince koşup toplanmazsanız يُعَذِّبْكُمْ عَذَاباً اَلِيماً **O, sizi pek acı bir azâb ile ta'zib eder.** O sebeble Allah, başınıza elîm bir felâket getirir, o hoşlandığınız dünya hayatınızı kıtlık, sefalet, mahkûmiyyet gibi pek acıklı sebeblerle elinizden alır, sizi helâk eder وَيَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ **Ve başka bir kavme istibdal eyler.** Mevkıinizi sizden başka bir kavme verir, emirlerini onlara infaz ettirir. وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئاً **Ve siz O'na (Peygamber'e) hiç bir zarar yapamazsınız.** وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Allah, alâ külli şeyin kadîrdir.**

اِلَّا تَنْصُرُوهُ **Eğer siz, O'na** (Peygamber'e gerek nefr ve gerek sair her hangi bir suretle) **nusrat etmezseniz,** Allah eder. فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ **Zira bu, bir hakikat ki, Allah O'nu mansur kıldı. Nusratına mazher etti.** Hem bakınız, ne kadar dar bir zamanda. اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Kâfirler O'nu çıkardıkları,** Mekke'den çıkmasına sebeb oldukları **vakit** ثَانِيَ اثْنَيْنِ **ikinin birisi iken** اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ **ikisi o Mağarada bulundukları sırada** (ki, Mekke'nin sağ tarafında bir saat mesafede bulunan Cebel-i Sevr'in tepesinde bir mağaradır. Sûre-i Enfâl'de وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ (*"Hani bir vakıtdı o kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri veya sürüb çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı, onlar tuzak kurarlarken Allah da karşılığını kuruyordu, öyle ya Allah tuzakların hayırlısını kurar."* Enfâl-8/30) âyetinin tefsirine bakınız.) اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا **o lâhzada ki, arkadaşına:** (O biricik musahibi Ebû Bekr-i Sıddik'a) **"mahzun olma, çünkü her halde Allah bizimle beraberdir"** diyordu. Yâni "Allah avn-ü ismeti ile her halde ve daima beraberimizde nigehban ve nâsırımızdır. Maiyyetine hiçbir şâibe-i üzün bulaştırmıyacak, nerede olursak olalım bizi koruyacak bir velâyet-i daime ile hafızımızdır. Artık bu muhakkak iken hüzne cevaz yoktur." diye kat'î teselli veriyor, hüzünden nehyediyordu. Rivayet olunduğu üzere bu sırada müşrikler, izleri ta'kib ede ede gelmişler, Gâr'ın üstüne çıkmışlardı. Bu lâhzada idi ki, Ebû Bekir radıyallahu anh mahzun olmuş: "Ya Resulâllah, ben öldürülürsem nihayet bir adamım, fakat sen musab olursan Allah'ın dini gitti" diye arz-ı teessür etmiş idi. Resulullah da: "O halde Allah, üçüncüleri olan ikiye o zanın ne?" مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللّٰهُ ثَالِثُهُمَا yâni o halde o endişen ne? لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا (*".... mahzun olma çünkü Allah bizimle beraberdir..."* Tevbe-9/40) buyurmuştu.

فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ **Allah da, derhal O'na, o arkadaşının üzerine**

Nigehbân: Gözcü, gözetici, bekçi.

sekînetini indirdi. Öyle hüzn engiz bir lâhzada bile Peygamberinin hatırına bir gubar-ı hüzün kondurmadıktan başka O'nun feyz-ı sohbetiyle refik-ı sıddîkının hüznünü def'edip kalbine lâyezâl bir ıtmi'nani rahmet verdi. Bir tasavvur olunsun Mekke'de Resulullah'ı katil kasdiyle kâfirlerin, Hane-i Saadet-i kuşattıkları ve geceleyin Resulullah'ın onlara görünmeden çıkıp Ebû Bekr'i alarak Gâr'a gittiği o hicret günleri ne hâileli bir vakit! Ve o kadar kesretli düşmanın her tarafa saldırıp aramakta bulundukları iki zatın, bir ıssız Mağarada kapandıkları günler, geçirdikleri saatler, ne saat!... Ve o saatler içinde Resulullah'ın arkadaşına, "mahzun olma her halde Allah bizimle beraberdir" dediği lâhza, ne lâhza!... Ve öyle bir lâhzada Resulullah'ın hiç bir şaibe-i hüznü tecviz etmeyen o ikan ve itmi'nanı, ilm-ü şühudu, metanet ve sekîneti ne ilâhî bir kuvvet, ne i'cazkâr bir bişaret! Sonra öyle kudsî bir hüzn ile sızlıyan ve bu tebşiri derhal tasdik ile mazhar-ı sekînet-i ilâhiyye olan Kalb-i Sıddık'taki sadakat ve iman, ne kadar derin bir sadakat, ne kadar yüksek bir iman! Ve o anda hakke'l-yakîn tecelli eden maiyyet-i ilâhiyye ve nâzil olan sekînet-i Rabbaniyye ne ezelî bir hakikat, ne lâyezâl bir rahmet-ü nusrattir!..

İşte Allah, Resulü'nü öyle bir vakıtta böyle mansur kıldı وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا ve O'nu sizin görmediğiniz cünud ile te'yid eyledi. وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰى Ve o küfredenlerin **"kelime"'sini (da'vet ettikleri küfrü) süflâ kıldı,** alçattı da alçattı. Öyle ki, en sefil kelime, o oldu. وَكَلِمَةُ اللّٰهِ **Halbuki, Allah'ın kelimesi; Tevhid** هِىَ الْعُلْيَا **odur ancak ulyâ,** en âlî, en yüksek kelime. وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ Ve **Allah, azîz, hakîmdir.** Yenilmez, yanılmaz, O'nunla uğraşılmaz, hükmüne karşı gelinmez, koruduğu kahredilmez, kahrettiği kurtarılmaz, esbab O'na değil, O esbaba hâkimdir. Ve hükm-ü tedbiri ise, aynı hikmettir. O'nun izzet-ü celâlı başkalarının yardımına muhtac olmaktan münezzehtir, dine nusrat ve i'lâ-i Kelimetullah için nefir ve cihad emirleri ise, hem O'nun kulları üzerinde bir hakkı izzeti, hem de onların menafi'-ü masalihını te'min eden mukteza-yı hikmetidir. "Onun için Fîsebilillâh seferber olunuz" denildi mi kendiliğinizden اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا **hıfafen ve sikalen koşup toplanınız.** Gerek yeyni, gerek ağır hangi halde olursanız olunuz, yâni gerek kolay gelsin, gerek zor, genç ve ihtiyar, bekâr ve evli, işsiz ve meşgul, fakir ve zengin, piyade ve süvarî, sebükbar ve yüklü ne halde olursa olsun az çok bir istitaati haiz olanlar hepiniz fevc fevc nefr olunuz. وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ **Ve mallarınız ve nefislerinizle cihad ediniz.** Hem malen, hem nefsen cühdü olan ikisiyle de yalnız malen cühdü olan maliyle, yalnız nefsen

---

Cünud: Ordular. **Hifaf:** Hafif. **Sikalen:** Ağır.

cühdü olan da nefsiyle gücü yetebildiği kadar cihad etsin. **ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ Bu (bu nefr-ü cihad) sizin için hayırdır. إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ Eğer bilir oldunuzsa,** yâni hayrı bilmek melekesini haiz iseniz bu böyledir. Bunun hakkınızda hayr olduğunu bilir, icrâ edersiniz.

Bu kayıd da hayır olan cihadın ilme mütevakkıf ve bu ilmin esası da hakikat-i hayra ilim olduğunu iş'ar vardır. Binaenaleyh seyf ile cihadın mebnası, ilm ile cihaddır. Bunun esası da, haricî düşmandan evvel nefsin cehaletine ve şehevatına karşı cihaddır ki, buna "Cihad-ı Ekber" tesmiye olunmuştur. Tefsir-i Taberî'de, Sûre-i Berae'nin ilk nâzil olan âyeti انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا (*"Sizler gerek sebükba ve gerek ağırlıklı olarak seferber olunuz."* Tevbe-9/41) dir diye iki rivayet mezkûr, Mücahid'den de Berae'den ilk nâzil olan لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ (*"İnkâra mecal yoktur ki Allah size birçok mevkilerde nusret etti,...."* Tevbe-9/25) dir ki, nusrat-i İlâhiyye ta'rif ve Tebûk gazası için tergib olunmuştur diye menkuldür. Yine bu Sûrede gelecek olan لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى (*"ne zuafaya, ne hastalara, ne de sarfedeceklerini bulamıyanlara harec yoktur,...."* Tevbe-9/91) daha sonra وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً (*"Bununla beraber mü'minlerin kâffeleri birden toplanıp seferber olacak değillerdir."* Tevbe-9/122) âyetlerinin tefsirlerine bakınız.

Ebu Bekr-i Cessas'ın "Ahkâm-ı Kur'ân"da zikrettiği üzere cihad bilmal, iki suretle olur. Birisi, malını harbde kendisine lâzım olacak hayvan, silâh, âlât ve edevat, erzak ve saire gibi levazım ve mühimmatı harbiyyeye sarf etmek, birisi de sair mücahidlere ve onların techizatına sarfetmektir. Binnefis cihad ise, türlü türlüdür. Ezcümle bizzat kıtale girişmek, ahkâm ve vezaif-i cihadı beyan ve ta'lim ve Allah Teâlâ'nın ol babdaki sevab ve ikabını zikr-ü tefhim etmek, sevkiyyatı ve emr-u kumandayı idare etmek, düşmanın ahval-ü harekâtını ve eksiğini gediğini haber vermek, fenni harbe müteallık vukuf ve tecrübesi ile hıyel-i harbiyye hakkında bildiklerini ve harb işlerinde müslümanları evlâ ve aslâha irşad edecek re'y-i sedidini yerinde Allah için iş'ar eylemek [1]. Velhasıl müslimîne kuvvet ve düşmana vehn verecek her fiil-ü kavil, binnefis cihaddan ma'duddur. Ve binaenaleyh o iki vech ile bu uğurda mal sarfetmek de malen

---

[1] Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm, "Bedr"'e indiği zaman Hubâb ibni'l-Münzir radıyallahü anh: "Ya Resulullah, bu re'y ettiğin bir re'yimi yoksa bir vahiy mi?" diye sordu. «راى, رايهم» buyuruldu. Bunun üzerine Hubâb: "Öyle ise ben de, suyun üzerine inmenizi ve onu arkanıza almanızı, düşman tarafındaki kuyuları ta'vir etmenizi, yâni taht-i tehdidde bulundurmanızı re'y ediyorum" demiş, Resulüllah da öyle yapmıştı.

Sedîd: Doğru, muhkem, metin.

cihada dahildir. Bu babda Allah için sarf-ı cühd ederek bunları yapabilmek evvelâ nefsin ataletine, kendi kuvası ve emvali hakkındaki temayülât-ı ihtirasatına karşı bir mücahedeyi istilzam eder. Bu da nefsin hayr-ü şerrini, hakikî menfaat ve mazarratını bihakkın temyîz edebilmesine, bu da hayr-ı a'lâyı bilmesine mütevakkıftır.

Seferberlik emrine karşı tesakul edenlere suret-i umumiyyede tekdir ve bu âyetle nefir-i amm emri bütün şumuliyle tebliğ edildikten sonra tahallüf vukuatını bast-u intikad ve himmetleri alçak olanların denaetlerini beyan ve münafıkların hud'a ve nifaklarını teşhir ve su-i akibetlerini tasvir siyakında Resulullah'a tevcih-i hıtab ve tebliği savab ile buyuruluyor ki:

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ
بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا
لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ
لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾ عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا
يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا
بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا
يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَوْ

اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ
فَثَبَّطَهُمْ وَق۪يلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِد۪ينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا ف۪يكُمْ
مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ
الْفِتْنَةَ وَف۪يكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

42- O, bir yakın ganimet ve orta bir sefer olsa idi, mutlaka arkana düşerlerdi. Lâkin o meşakkatli mesafe kendilerine uzak geldi. Bununla beraber, "Eğer istitaatimiz olsa idi elbette çıkardık" diye yakında yemin edecekler, nefislerini helâke sürükliyecekler. Allah biliyor ki, zira onlar kat'iyyen yalancılardır.

43- Allah, Senden afvetti ya, şu neden onlara izin verdin de beklemedin ki, doğru söyleyenler sence tebeyyün ede ve yalancıları bilesin?

44- Allah'a ve âhiret gününe imanlı kimseler mallariyle, canlariyle cihad edeceklerinden dolayı senden istizan etmezler ve Allah o müttekileri bilir.

45- Ancak o kimseler senden istizan ederler ki, Allah'a ve âhiret gününe inanmazlar ve kalbleri işkillidir de işkilleri içinde çalkanır dururlar.

46- Eğer cihada çıkmayı dileselerdi elbet onun için hazırlık görürlerdi; lâkin davranmalarını Allah istemedi de onları alıkoydu ve "oturun oturanlarla beraber" denildi.

47- Eğer içinizde çıkmış olsalardı, bozgunluk etmekten başka bir faideleri olmayacak ve sizi fitneye uğratmak maksadiyle aralarınıza saldıracaklardı. İçinizde de onları dinliyecekler vardı, Allah, o zalimleri bilir.

Ya Muhammed, لَوْ كَانَ عَرَضًا قَر۪يبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا **Eğer o da'vet olundukları he-**

def, yakın bir kelepir ve mu'tedil bir sefer olsa idi. لَاتَّبَعُوكَ **Her halde hepsi arkana düşerlerdi.** O kalanlar kalmaz, tahallüf etmezlerdi. Allah rızası için değilse de, her halde kelepir için da'vete icabet eder arkandan gelirlerdi. وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ **Ve lâkin şukka,** (yâni o meşakkatli uzun mesafe, onlara uzak) **o kalanlar öyle zahmetli işe gelemezler,** muvaffakıyyeti istib'ad ederler, ihtimal verseler bile zahmet ve mücahede ile elde edilecek büyük işlere yanaşamazlar, uzun mesafeler kat'ederek dünyanın en kuvvetli bir devletine, Roma ordularına karşı gidip göğüs vererek cihad etmek gibi bir emr-i mühim, böyle bir fazilet ve şecaat o kelepircilerin alçak himmetlerinden baid oldu. Onun için sana ittiba' etmediler, geri kaldılar. وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ **Hem yakında bunlar, bu kalanlar: "Billâhi istitaatimiz olsa idi, her halde sizinle beraber çıkardık"** diye yemin edecekler. Bu cümle, gaybden bir haberdir. Ve Tebûk seferinin muvaffakiyetle neticeleneceğini bir tebşirdir. Yâni siz, onların istib'ad eyledikleri bu meşakkatli seferden yakında muzafferen geleceksiniz ve o zaman onlar, size böyle i'tizar ile hulûs çakarak Allah'a yemin edecekler. يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ **Kendilerini helâk eyleyecekler.** Zira yalan yere yemin etmek, kendini helâke sürüklemektir. Nitekim Aleyhıssalâtü vesselâm demiştir ki: اَلْيَمِينُ الْفَاجِرَةُ تَدَعُ الدِّيَارَ بَلَاقِعَ *"Yalan yere yemin, yurtları ıssız bırakır."* İkinci bir mânâ: "Yemin ederken kendilerini helâk edecekler", yâni kendilerini telef edercesine tehalükle yemin edecekler. Üçüncü bir mânâ ile, "cansiparâne çıkar, canlarını tehlikeye koyarlardı" diye iddia ve yemin edecekler. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ **Allah ise bilir, ki hakikatte bunlar, sureti kat'iyyede kâzibdirler.** Gerek "istitaatimiz olsa idi, beraber çıkardık" şartıyyesi mazmununda, gerek bunun zımnında, "lâkin ne çare istitaatimiz yoktu" diye matviy bulunan intifa-i mukaddem iddiasında ve gerekse netice olan, "kudretimiz olmadığından dolayı çıkamadık" dâvâsında şeksiz, şübhesiz yalancıdırlar. Çünkü çıkamamalarının sebebi istitaatsizlik değildi. İstitaatleri vardı ve varken çıkmadılar. Bu vech ile bu âyet bil'işare delâlet eder ki, hiç istitaati olmıyanlar, اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا (*"Sizler gerek sebükbar ve gerek ağırlıklı olarak seferber olunuz."* Tevbe-9/41) emrinin tenavülünde dahil değildirler. Emir, az çok istitaati olanlaradır.

Hulâsa ya Muhammed, siz, bütün müşkilâta rağmen bu seferde muvaffak olacaksınız ve o alçak mütehallifler, o yalancı münafıklar size hulûs çakmak için yalan yere yemin ede ede kendi kendilerini kahredecekler.

Baîd: Uzak. **Cansiperâne:** Canını feda edercesine. **Matviy:** Bükülü, dürülmüş. **İntifa:** Sönme, ortadan kalkma.

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ **Allah senden afvetti.** Bu hitab mukaddema Hudeybiyye vak'ası hakkında nâzil olmuş bulunan لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (*"Ki Allah senin zenbinden geçmişini ve geleceğini mağfiret buyurup üzerindeki ni'metini tamamlayacak."* Feth-48/1-2) tebşirini hatırlatır. Bu ise, işbu meşakkatli Tebûk seferinin Hudeybiyye tarzında ve onun bir mütemmim ve mükemmili olmak üzere daha vasi' bir feth-i mübîn olduğuna işaret demek olur. Yâni nasıl ki, Hudeybiyye seferi ve muahedesi herkesin zahirdeki nazar-i hilâfına olarak bir feth-i mübîn olmuş, Mekke'nin fethine ve Ceziretü'l-Arab'da şirkin mağlûbiyetiyle İslâm'ın sür'at-i inkişaf ve intişarına bir mebde' teşkil etmiş, yeni bir devir açmış ise, onun gibi işbu Tebûk seferi de zahirdeki müşkilâtına rağmen بَرَاءَةٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ sebeb ve İslâm'ın bütün âlemde zuhuruna mebde' olarak yeni bir devir açan bir feth-i mübîndir.

Maamafih urfde afiv bir zenb ile alâkadar olacağından bütün nazar ve himmet-i taat ve takvaya masruf olan ehl-i kurb ve ismete bir afiv tebliği ne kadar büyük bir tebşiri muhtevi ve ne kadar bais-i şükran olursa olsun o nisbette endişe ve heyecana badi bir sebeb-i teessür olmaktan hali kalmaz. Çünkü ebrarın asıl hedefi ihtirazı ceza değil, zenbin kendisidir. Onların nazarında günahın vukuu cezasından daha ağırdır. Binaenaleyh bütün nazarları taharri-yi rızaya ve uluvv-i mehasine ma'tuf bulunan ve haklarında Mintarafillâh meşiyyetlerine bırakılmış olan hususatı ictihadiyede evlâ ve efdale isabet edememekten başka bir günah mütasavver olmayan mukarrebîni hakka ihamı itab bile bir ikab olacağından "afvolundun" hitabiyle bir tebliğ, onların fikri nezahetlerini, "vay ne hata ettim" gibi hiss-i haşyetle titredecek bir tenbih ve ıtabı tazammun eder. Bu cihetle عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ (*"Allah senden afvetti ya."* Tevbe-9/43) tebşiri, meselâ, رَضِيَ اللّٰهُ عَنْكَ tahsini gibi bais-i meserret ve ıkdam olmaz da ziyade bir intibaha da'veti ifade eyler. Ve bu makamda böyle bir tenbihin ise, nükteleri pek mühimdir. Birincisi, Resulullah'ın bervech-i bâlâ medayih-i celilesi, maiyyet-i İlâhiyye'de mansuriyet-i daimesi beyan olunduktan sonra bu suret-i hitabde O'nun risaletiyle beraber ubudiyyetini izhar ve Nasârâ'nın İsa hakkında düştükleri gulüvv ve ifrattan müslümanları sıyanet vardır ki, Nasârâ'ya karşı gidilen Tebûk seferinde bu ne kadar ma'nidardır. İkincisi, Resulullah'ın mes'uliyyetindeki yüksekliği ve suret-i mes'uliyyetinde başkalarınınkiyle kabil-i kıyas olmayan inceliği anlatmaktır. Öyle ki, diğerleri afivden sonra mes'uliyyetten azade kaldıkları halde Resulullah afv-ı mutlakla mübeşşer iken mes'uldür. Demek ki, O, bir günah

---

Haşyet: Korku ve dehşet. **Gulüvv:** Ayaklanma, taşkınlık, hücum, saldırış. **Medayih:** Övülmeye layık işler ve hareketler.

mes'uliyyetiyle değil, Hakk Teâlâ'nın celâli kibriyası önünde bir lâhza hiss-i mes'uliyyetten fariğ olmamak mânâsına bir şeref-i ıhtısas ve bir hidayet ve ta'lim mes'uliyyeti ile mes'uldür. Üçüncüsü, umum ümmetin hiss-i haşyetini tehyic ve şevk-ı tevbesini tezyid için Resulullah'ı bu nokta-i nazardan dahi ümmetine nümune-i imtisal kılmaktır. Dördüncüsü de, ileride gelecek olan يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ (*"Ey o şanlı peygamber, kâfirlere, münafıklara mücahede et ve onlara karşı kalın ol!"* Tevbe-9/73) emrine mukaddime olmak üzere Münafıklara aid bir teşdiddir ki, asıl siyak-ı kelâm da budur. «عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ» hitabı bilhassa bu mazmun ile bervech-i âti izin sualinin iradına bir fatiha olmak üzere varid olmuştur ki, hasılı meali, şu demek olur:

Ya Muhammed, Allah Teâlâ Senden matekaddem ve mâteahhar zenbi afvetti. Kalbi risaletini rencide eden ve edecek olan bütün esbab-ı hüzn-ü kederi senden sildi. Sana müşkilât çıkarmak isteyen mücrimlerin şeamet-i zünubunu senden izale ve fadl-ü ihsaniyle umurunu teshil, eyledi. Afvin izale, teshil, fadl-ü ziyade bütün maanisiyle afvolunması mütesavver ve matlûb her ne varsa hepsi senden ma'füvdür. Sen öyle mansur ve böyle afv-ı mutlakla mübeşşersin.

Fakat لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ **"niçin onlara izin veriverdin?"** O istizan edenlere ne sebeble izin vermeğe müsaraat eyledin? Yâni mukteza-yı hikmet, hükm-i şeriat umur-ı idarenin de mucib veya musahhıh esbab-ı kaviyyeye merbut bulunması, "raiyye üzerinde tasarruf maslahate menut olması"'dır. Resule gerek olan da bunu evlâ ve efdal suretiyle tatbik etmekti. Böyle iken neye sen onlara derhal izin veriverdin حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا **"de doğru söylemiş olanlar,** ma'zeret haberinde sadık olarak sıdk ile, i'tizar ve istizan etmiş olanlar, kavl-i mücerredlerinden başka bir delili mübin ile **sana tebeyyün edinceye** وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ **ve yalancılar ma'lûmun oluncaya kadar teennî etmedin?"** Yâni o istizan edenler içinde ma'zeret iddiasında sadık olanlar da vardı, yalancılar da. Gaye-i hikmet ise, sadıkları kâziblerden temyiz etmek ve mucebince her birinin istihkakına göre muamele eylemek olduğundan bilhassa vahiy varid olmayan mevki-i ictihadda maslahat ve lâzime-i ictihad bu temyizi gereği gibi yapmak için ma'zeret iddiasını mübeyyin zâhir ve kavi bir delil ile sıdık tebeyyün ve tezâhür edinceye kadar teenni ve ihtiyat etmekti. Teenni etse idin, o yalancıları suret-i kat'iyyede bilecektin. O vakit onlar, ma'zur ve me'zun namını takınamıyacaklar ve bu vesile ile yaptıkları nifakı yapamıyacaklardı. Neye izin veriverdin de bu

---

Şeamet: Uğursuzluk, kötülük. **Zünub:** Günahlar. **Müsarat:** Acele etmek, Teşebbüs. **Teennî:** İhtiyatlı ve akıllıca davranma.

tebeyyün ve ilmi gözetmedin [1].

Halbuki لَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ **"Allah'a ve son güne iman eder olanlar, mallariyle, nefisleriyle cihad edeceklerinden dolayı sana arz-ı istizan etmezler."** Cihad hususunda me'zuniyyet taleb etmezler, geri kalmak istemezler. Yâni imanları müstemir mü'minlerin cihad hususunda âdeti, ahlâkı istizan değil, adem-i istizandır. Mü'min, mü'min olduğu haysiyyetiyle istizan etmez. Muhacirîn ve Ensar'ın ekâbiri: "Cihadda, Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellemden istizan etmeyiz. Çünkü Rabbımız Teâlâ defeat ile emr-ü tergıb buyurdu. Elbette mallarımızla, canlarımızla ebeden mücahede edeceğiz" derlerdi. Hattâ Aleyhissalâtü vesselâm, kalmalarını emretmiş olsa güçlerine giderdi. Nitekim bu Tebûk seferinde Hazret-i Ali'ye Medine'de kalmasını emrettiğinde kalmak gücüne gelmiş, اَنْتَ مِنّ۪ى بِمَنْزِلَةِ مُوسٰى وَهٰرُونَ buyuruluncaya kadar razı olmamıştı. Bir kaç sahife sonra göreceğiz ki, niceleri cihada gidemediklerinden dolayı hüzünlerinden ağlıyorlardı. تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَف۪يضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا (*".... Bu uğurda sarfedecekleri şeyi bulamadıklarından dolayı hüzünlerinden gözleri yaş döke döke döndüler."* Tevbe-9/92) وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالْمُتَّق۪ينَ **"Ve Allah, bütün müttekîlere alîmdir."** Kadirlerini bilir, büyük sevablar verir. Yâni mü'minlerin cihadda istizan etmemeleri ittikalarındandır. Ve Allah Teâlâ, umum müttekileri ve bahusus bunları sevabı cezil ile taltif edecektir. Binaena-

[1] Görülüyor ki, sıdkın zuhuru tebeyyün, kizbin sübutu ilim ile ifade buyurulmuştur. Bu ise, şu meşhur kaideyi iş'ar eder: "Haberin medlûlü sıdıktır, kizbi bir ihtimali aklîdir" Yâni kelâm, delâlet-i vaz'iyye ile ifadeye mevzu', haberin vaz'ı da mavakaa delâlet için olduğundan bir kelâm-ı haberînin medlûlü sıdıktır. Şu şöyledir demek, öyle değildir demeyi ifade etmez. Haberin yalan olması ihtimali o haberin delâlet ettiği bir mânâ değil, delâlet-i vaz'iyyeden kat'i nazarla mücerred aklın düşüneceği bir "acaba" ihtimalidir ki, bunun isbatı, bu haberin medlûlünü değil, nakızını isbat olacaktır. Onun için sıdkın zâhir olması önce söylenmiş olan haberle ifade edilen bir medlûlün tebeyyünü ile nakız ihtimalinin inkıtaı demek olur. Kizbin sübûtuna gelince: Bu, haberin hiç delâlet etmediği bir emr-i hâdistir. Medlûl-i haberin bir tebeyyünü olmak şöyle dursun hattâ onun nakızıdır. Binaenaleyh buna ilim, re'sen *bir ilimdir.* Tebeyyün, mazide hafi olan bir hükm-i mütekaddimin filhal zuhurudur ki, bunda hüküm zamanı zuhur olan halden değil, zamanı haber olan maziden başlıyarak gelmiş olur. Kizib hükmü ise, ahiren delilin kıyamı zamanından başlıyacaktır. Nitekim sıdıkta fiil-i mazî sıygasiyle, «الَّذ۪ينَ صَدَقُوا» kezibde ise, ism-i fâil sıygasiyle «الْكَاذِب۪ينَ» buyurulmuştur. Burada "sadikun" ta'bir edilmemesinde bir nükte daha vardır ki, o da, mevzu-ı bahsolan sıdkın bir hâdise hakkında sıdık, fakat bilinecek kizibden murad, yalancılık âdeti olduğuna işarettir. Çünkü fiil hudûse, isim, devam ve sübute delâlet eder. Ve burada «صَدَقُوا» fiil-i mazisinden murad, mukaddemâ ibrazi sıdk-u sadakat etmiş olanlar demek olmadığı zâhirdir. Zira bu, teenni ile tebeyyün edecek değil, mukaddemâ mütebeyyindir.

leyh imanın hükmü adem-i istizandır. Mü'min olan iman-ı haysiyyetiyle istizan etmez.

إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ **"Sana ancak şunlar arz-ı istizan ederler ki:** لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ **Ne Allah'a inanırlar, ne de âhirete."** Bâzan inansalar bile istimrar üzere iman etmezler وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ **"Ve kalbleri reyb tutmuş, şekk-ü şübhe ruhlarına nüfuz etmiş sarmıştır"** فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ **"Artık bunlar battıkları reyb içinde tereddüd eder dururlar."** Şekk-ü şübheden kurtulmaz bütün mevcudiyyetleri reyb içinde olarak nefy-ü isbat arasında mütehayyir, sergerdan, şübheden şübheye, kuşkudan kuşkuya çalkalanır, yuvarlanır dururlar. Hattâ reyblerinde bile tereddüd ederler, imandan küfre, küfürden imana mekik dokurlar, bir kelepir görür imana yanaşır, bir meşakkat görür küfre dolaşır. Bu suretle, kâh imana doğru giderler, cihada çıkmak için izin isterler, derken dönerler geri kalmak için ma'zeretler uydurarak istizan ederler.

İşte cihadda istizan mü'minlerin değil, böyle mütemerrid, şübheli imansızların âdetidir. O halde istizan fiili ayni küfr-ü şekk olmak lâzım gelmezse de mü'minden sudurü, hilâf-ı âdet, zâhiri halde iman-ı sadıkın hükmüne münafi ve ma'ziret iddiasında kizb ihtimalini takviye edecek bir şübhe delili teşkil eder. Binaenaleyh zâhirde mü'min bulunan bir kimse cihaddan i'tizar ve istizan ettiği zaman sıdkın esâleti ve imanı delâletiyle sıdkının zâhir ve mütebeyyin olduğuna da hükmedilmeyip bu iki âyet ve âdet mucebince iman delili medfu', sözü zâhiri hale menafi, sıdkı şübheli, kizbi an delîlin muhtemil velhasıl isbata muhtac bir dâvâ olarak beyyineye havale olunmak lâzım gelirdi.

Bu âyetlerde Fıkhın dâvâ ve tercih-i beyyinat ve Usul-i fıkhın istidlâl, taâruz ve tercih mebahisinin esasını ta'lim ve telkin eden gayet dakik bir sıyak vardır. Yeknazarda bu iki âyet her istizanın bir küfür ve her istizan edenin şekkine ve imansızlığına hükmedilmek lâzım geleceğini ifade ediyor zannedilebilir. Fakat dikkat edilince mes'elenin öyle olmadığı tebeyyün eder. Zira öyle olsa idi, istizan edenler miyanında sıdıkları tebeyyün edecek olanlar bulunamazdı. Halbuki bundan evvel حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا (*"Allah senden afvetti ya, şu neden onlara izin verdin de beklemedin ki doğru söyliyenler sence tebeyyün ede ve yalancıları bilesin?"* Tevbe-9/43) buyurulmuştur. Demek ki, mücerred istizan ile henüz küfür ve kizbe hükmolunamamakla beraber, kizb, mücerred bir ihtimal-i aklî olacak ve binaenaleyh kavil tasdik olunmayıp zâhirin hilâfını iddia

---

Reyb: Şübhe. **İstizan:** İzin için danışmak, izin istemek. **Medfû:** Dışa çıkarılmış, kovulmuş.

eden bir dâvâ sıfatiyle beyyineye havale olunacak, bu ma'zeret dâvâsının sıdkı isbat edilmedikçe izin hakkı sabit olamayacak ve verilen izin, izn-i şer'î olmamış olacak. İzin mes'elesinin evvel emirde bu safha-i hukukıyyesi gözetilmek iktiza edecektir. Bunun fıkhı şudur, ki cihad; Hakkullah olarak sabit bir emr-ü teklif olduğundan imanın muktezası buna karşı münkir vaz'iyyetinde bulunmak değil, derhal icabet etmektir. Zâhiren mü'min olduğu halde buna karşı ma'zeret haberi vererek istizan edenler ise, teklifi ve mukırr, ne de münkir değil, defi' vaz'iyyetindedirler. Binaenaleyh defi'lerini isbat etmedikçe kavilleriyle musaddak olamazlar ki, bu hüküm, cihad farz-ı ayn olduğu ahvaldedir. Anlaşılıyor ki; Resulullah, istizan edenlere izin verdiği zaman vahiy, varid olmamış bulunduğundan bu hukukî noktada ;şu ictihadda bulunmuş: "Kelâmda aslolan sıdk ve imanın hükm-ü muktezası da yalan söylemektir. O halde bunların zâhir olan imanları karinesiyle sıdıkları da zâhirdir. Binaenaleyh kavilleriyle tasdik olunup izin verilmek haklarıdır. Hak zâhir olduktan sonra te'hir etmek caiz olmaz." diye izin vermişti. Bunun üzerine bu vahy-i İlâhî nâzil olup tercihi beyyinata müteallık olan bu usul-i muhakemeyi ta'lim buyurmuştur ki, bu cihetle bu üç âyetin sıyak-ı Fıkhîsi şu olmuş oluyor:

Gerçi kelâmda asıl ve mukteza-yı iman, sıdktır. Fakat iman ile sıdkın tebeyyün etmesi ona muârız veya ondan racih bir delîl bulunmadığı takdirdedir. Burada ise, zâhirdeki iman ile beraber istizan dahi bir fiili vaki'dir. Halbuki birinci âyet ve âdet mucebince istizan zâhiren hukm-i imana münâfi ve muârızdır. Buna nazaran hiç biriyle istidlâl edilmemek ve evvel emirde vech-i tercih aramak iktiza eder. Bu ise, istizan tarafındadır. Çünkü ikinci âyet ve âdet mucebince istizan yalnız hükm-i imanda değil, fazla olarak nefs-i imanda ve zat-ı haberde dahi iştibahi daî bir şübhe delilidir. O halde bunun delhaleti öbürüne racihtir. İmanın delâletini defi'ettikten başka kizb ihtimalini takviye ve sıdkın asaletini tevhin eder. Binaenaleyh ma'ziret sözü, delilsiz bir kavl-i mücerred kaldıktan maada mü'min hakkında hilâf-ı zâhir bir def'i teklif iddiası olur da başkaca bir delîl-i beyyin ile isbat olunmadıkça sıdkı tebeyyün edemez. Hakkın zuhuru bu tebeyyünü gözetmekle olacaktı. O zaman, istiyzan edenlerin içinde kalbleri imansız, şekk-ü tereddüdü âdet edinmiş yalan yere yemin ederek teallül ve i'tizar eden bir takım yalancılar bulunduğu sübut bulacak ve hakkında mü'mini sadık muamelesi edilmeyecekti. Bundan başka bunlardan bir kısmının imansızlıklarını, yalancılıklarını sureti i'tizarları da imâ ediyordu ki, bu da, küfür ve kiziblerine hükm için kâfi olmasa bile isbatı sadakat etmedikçe mü'mini sadık tanınamıyacak şübheli kimseler olduklarını anlatıyordu.

"Hazırlığımız yok" diye i'tizar ve istizan ediyorlardı. Halbuki:

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً Çıkmak isteselerdi her halde onun için bir hazırlık hazırlarlardı. Hazırlamaları lâzım gelirdi ve halleri müsaid idi. Mademki hiç bir hazırlık yapmamışlar demek ki, sefere çıkmak, cihad etmek istemiyorlardı. Demek ki, esas i'tibariyle cihadın vücubuna inanmıyorlardı. Rivayet olunduğuna göre bu suretle i'tizar ve istiyzan edenler Abdullah ibn Übeyy ibn Selûl ve emsali ki, eşraf ve agniyadan idiler.

Şimdi bu beyanat-ı İlâhiyye'den Resulüllah'ın bunlara izin vermesi hikmeti hakka temamen muhalif bir hata imiş gibi bir zan hasıl olabileceğinden bu tevehhümü defi' edecek, onun batın-ı hakkta değil, zâhiren merasim-i hakkta vaki' olmuş ve fazla bir semahat ile terki evlâ kabîlinden bir fiil olup hadd-i zatında hikmetsiz bir hata olmadığını iş'ar ve Resulüllah'ı tesliye eyleyecek bir istidrâk ile onların ahvali ledünniyyeleri beyan olunarak buyuruluyor ki:

وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ Ve lâkin Allah onların gitmeye kalkmalarını istemedi de فَثَبَّطَهُمْ kendilerini alıkoydu. Gitmelerini kerîh kıldı, hoşlandırmadı da onları cebanet ve kesalân ile tevkif ve habsetti **وَق۪يلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِد۪ينَ Ve "oturanlarla beraber oturunuz" denildi.** Gönüllerine karılar gibi, çoluk çocuk, zuafa, ihtiyar, âciz mütekaidlerle beraber oturup kalmak hissi ilka edildi. Onun için asla çıkmak istemediler ve ne olur olmaz diye vaktiyle bir hazırlıkta bile bulunmadılar. İzin verilmekle de resmen âcizler ve mütekaidler kısmına ilhak edildiler. Bu onların asıl müstahikk oldukları rusvalıktan hafif olmakla beraber bir cihetten izin yine musîb oldu. Şu kadar ki, izinde teenni edilse idi, bundan başka kizb-ü nifakları herkesçe ma'lûm olmuş bulunacaktı, me'zun olmıyarak kalacaklardı. Çünkü Allah, onların bu İslâm ordusu içinde çıkmalarını istememişti. Sırr-ü hikmeti ise şu idi:

لَوْ خَرَجُوا ف۪يكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا Eğer içinizde çıkmış olsalardı, size fesaddan başka hiç bir şey ilâve etmiyeceklerdi. وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ Sizi fitneye, tefrikaya düşürmek maksadıyle her halde aranızda koşacaklardı. وَف۪يكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ Ve içinizde onları dinliyecek veya onlar için muhbirlik edecekler de vardı. Yâni münafıkların fitnekâr sözlerine aldanabilecek zuafa, yahûd onlar lehine casusluk edecek münafıklar da eksik değil idi. Ki onlar, olmayınca bunlar fazla bir zarar yapamıyacaklar ve bu suretle tefrik olunmaları beraber bulunmalarından faideli olacaktı. İşte Allah; İslâm ordusunu onların öyle şerlerinden

---

Cebanet: Korkaklık, ürkeklik. **Keselân:** Tembellik, yorgunluk, uyuşukluk.

siyanet için aralarını ayırdı, öbürlerinin gitmelerini istemeyip oturttu alıkoydu, maamafih izin verilmese idi, daha iyi olacaktı. Aynı faide hasıl olmakla beraber müslümanlara karşı nifakları daha evvel kendileri tarafından ızhar edilmiş bulunacak ve gördükleri huzuru göremiyecek, geride ordunun gıyabında saçtıkları erâcifi saçamayacaklardı. وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالظَّالِمٖينَ **Allah, o zalimlerin hepsine alîmdir.** İçlerini, dışlarını, yaptıklarını yapacaklarını ilmî muhıt ile bilir ve onlara yapacağını da bilir.

O zalimler bir bu kerre değil:

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لٖي وَلَا تَفْتِنّٖيۜ اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُواۜ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحٖيطَةٌ بِالْكَافِرٖينَ ﴿٤٩﴾ اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۚ وَاِنْ تُصِبْكَ مُصٖيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَٓا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ قُلْ لَنْ يُصٖيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِۜ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصٖيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهٖٓ اَوْ بِاَيْدٖينَاۗ فَتَرَبَّصُوٓا اِنَّا مَعَكُمْ

Eracif: Uydurma, yalan sözler.

مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾ قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ
مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَا
مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّا اَنَّهُمْ كَفَرُوا
بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ
كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾
فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

48- Filhakika bunlar, fitneyi daha evvel çıkarmak istediler ve sana türlü işler çevirdiler. Nihayet onların rağmına hak, yerine geldi ve Allah'ın emri galebe çaldı.

49- İçlerinden: "Aman bana izin ver, başımı derde sokma" diyen de var. Bilmiş ol ki, derde asıl kendileri düştüler ve her halde cehennem kaplar elbette kâfirleri.

50- Sana bir güzellik kısmet olursa fenâlarına gider ve eğer bir musîbet gelirse, "Biz tedbirimizi önceden almıştık" derler ve sevine sevine döner giderler.

51- De ki: "Hiç bir zaman bize Allah'ın bizim için yazdığından başka bir şey isâbet etmez. O, bizim mevlâmızdır." ve mü'minler onun için yalnız Allah'a müteveekkil olsunlar.

52- De ki: "Siz, bize ancak iki güzelliğin birini gözetebilirsiniz. Biz

ise size, Allah'ın kendi tarafından veya bizim ellerimizle bir azâb indirmesini gözetiyoruz. Onun için gözetin; çünkü biz, beraberinizde gözetiyoruz.

53- De ki: "Gerek tav'an infak edin gerek kerhen sizden hiç bir zaman nafakalarınız kabul edilmeyecek, çünkü siz, fasık bir kavm oldunuz."

54- Kendilerinden nafakalarının kabul olunmasına mani' olan da sırf şudur: Çünkü bunlar, Allah'a ve Resulüne küfrettiler ve namaza, ancak üşene üşene geliyorlar. Verdiklerini de ancak istemiyerek veriyorlar.

55- Sakın onların ne malları ne evlâdları seni imrendirmesin, o hiç bir şey değil. Ancak Allah, onları dünya hayatında bunlarla ta'zib etmesini ve canlarının kâfir oldukları halde çıkmasını murad ediyor.

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ **Alimallah bundan evvel de fitne sevdasında bulundular.** Müslümanları tefrikaya düşürmek, ordu bozanlık etmek istediler.

Rivayet olunduğuna göre bu kerre Resulüllah, Tebûk seferi için çıktığında "Seniyyetü'l-veda'" nam tepede ordusunu kurmuştu. Abdullah ibn Übeyy de askeriyle geldi. Onun altında "Zîcidde" nam mevki'e kondu, az bir asker değildi. Vaktâ ki, Resulüllah hareket buyurdu, Abdullah ibn Übeyy, geri kalan ehl-i reyb-ü nifak miyanında tehallüf etti kaldı. Ki, bu miyanda Abdullah ibn Nebtel ve Rifaa ibn Yezid ibn Nabut dahi ibn Übeyy gibi uzama-yı münafıkînden idiler. İbn Übeyy'in Benî Avf ibn Hazrec ile, ibn Nebtel'in Benî Amr ibn Avf ile, ibn Nâbût'un Beni Kaynuka' ile müâhâtları vardı. Abdullah ibn Übeyy, mukaddemâ Uhud vak'asında da fitne çıkarmak istemişti. (Sûre-i Âl-i İmrân'da ... إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ (*"O dem ki içinizde iki taife yılmak istemişlerdi: Allah zahirleri iken ve ancak Allah'a demek dayanmalı mü'minler."* Âl-i İmran-3/122) ayetinin tefsirine bakınız.).

وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ **Ve hakkında bir takım işler çevirdiler.** Çevirdiler de ne oldu? حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ **Nihayet onların kerahetlerine rağmen hak geldi ve Allah'ın emri zâhir oldu.** وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي **Onlardan bâzısı da: "Bana izin ver ve beni fitneye düşürme" diyordu,** yâni izin versen de vermesen de gitmeyeceğim. Bari izin ver de beni günaha sokma. Yahud gidersem ailem perişan olacak, benim mahvıma sebeb olma da izin ver demek istiyordu. Bâzı rivayetlere göre, Cidd bin Kays namındaki münafık: "Ensâr bilir, ben kadınlara düşgünümdür. Binaenaleyh "benatı asfer"'le, yâni sarışın rum kızlarıyle beni belâya sokma ve lâkin sana malımla yardım edeyim de beni

bırak" demek cür'etinde bulunmuş idi.

ألا في الفتنة سقطوا **Bak asıl fitneye kendileri düştüler.** Öyle demekle fitneden kaçınmadılar, asıl fitnenin kendisine düştüler, وإن جهنم لمحيطة بالكافرين **Ve her halde cehennem elbette bütün kâfirleri muhit.**

إن تصبك حسنة **Sana bir hasene isabet ederse,** bir hüsn-i muvaffakiyyet, güzel bir zafer, ve ganimet nasîb olursa, تسؤهم **onları kötületir,** hasedlerinden fenalarına gider. وإن تصبك مصيبة **Ve şayed sana bir musibet isabet ederse,** muharebelerin birinde bir şiddet, isabeti muhakkak bir vak'a yüz gösterecek olursa yaptıklarını beğenip fikirleriyle kurularak: يقولوا قد أخذنا أمرنا من قبل **"İyi ki biz, önden emrimizi aldık" derler.** Yâni "uyanıklık ettik, ihtiyatlı bulunduk, musibet olmadan işimizi gördük, yakamızı kurtardık" diye konuşurlar. Müslümanlarla beraber olmayıp gazadan kaçınmaları ve kavlî, fiilî nifaklarıyla küffara hizmet ve müdara etmiş bulunmaları gibi muameleleriyle iftihar ederler ve bu nifakın kâfirler nazarında revacı da musibetten sonra değil, önceden İslâm'ın kuvveti zamanında ika' edilmesi haysiyyetiyle olacağını mülâhaza eylerler. ويتولوا وهم فرحون **Ve ferahlı ferahlı dönerler.** Toplanıp konuştukları yerden keyfli keyfli avdet ederler veya kâfirler tarafına dönüverirler.

Bu gibilere karşı قل لن يصيبنا إلا ما كتب الله لنا de ki: **"Bize, Allah'ın lehimize yazdığından başka hiç bir şey isabet etmez.** Acı, tatlı her ne başımıza gelirse, hepsi Allah'ın yazdığıdır. Ne sizin, ne de başkalarının değil, ancak Allah'ın takdiridir. O da, binnetice mutlak lehimizedir. Dünyevî veya Uhrevî maslahatımız, menfaatımız, hayrımız içindir. هو مولانا **O bizim, mevlâmızdır.** "Sahibimiz, nasırımız, veliy-yi umurumuzdur. Üzerimizde bütün tasarruf ve velâyet O'nundur. Nasıl dilerse öyle yapar ve ne yaparsa hakkımızda hayırlısını yapar. O, bize hayat ve mematımızda kendimizden daha evlâdır."

وعلى الله فليتوكل المؤمنون **Ve binaenaleyh yalnız Allah'a tevekkül etsinler bütün mü'minler.** Bütün havl-ü kuvveti, ancak O'nunla bilip O'na tefviz ve her hususta O'na yakînen i'timad ve emr-ü takdirine hüsn-i rıza ve teslimiyyet ile mucebince vazife-i ubudiyyete ikdam eylesinler. Allah'a ne kadar tevekkül ve i'timad olunursa O, daha ziyadesine şayan ve müstehıktır. Ve O'ndan başka tevekkül-ü i'timad edilecek, kuvvet iktisab olunacak hiç bir merci' yoktur. لا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم ***"Azîm olan yüce Allah'ın güç ve kuvvetinden başka güç yoktur."*** Sahih-i Müslim: Kitabü's-Salât-12/385'dir. Kâfirler, bunu bilmedikleri

---

Müdara: Dost gibi görünme, yüze gülme. **Tefviz:** İşini Allah'a havale etme.

için bir insan için en şayan-ı i'timad kuvvet, nefistir zannederler ve "emrimizi elimize aldık" diye mağrurlanırlar. Ve bu suretle her biri bir âmir olmak, ulûhiyyetten bir hıssa almak ister. Bu şirk-ü münazaa ile dünyada şıkak ve nifak saçar giderler. Halbuki en cüz'î aklı olan bir kimse, idrâk eder ki, hakka istinad etmeyen bir nefs-i fanînin kendi kendine şayan-ı i'timad hiç bir şeyi yoktur. O, bir serab-ı bâtıldan ibarettir. Bundan dolayıdır ki, kâfir ne kadar kendine güvenirse güvensin her halde bir gün olur cereyan-ı hadisat önünde bütün nokta-i i'timadini zayi' eder. Fakat hiç bir şeye değil, ancak Allah'a tevekkül-ü i'timad eden hakikî mü'min ölümden bile mütezelzil olmayarak imanı kâmil ile Rabbı'nın huzur-ı ehadiyyetine gider. Fakat şunu unutmamak lâzım gelir ki, tevekkül tefviz-i vazife değil, tefviz-i emirdir. Bir çokları ise, bundan gaflet ederek tevekkülü, terk-i vazife gibi zu'mederler. Yâni vazife-i ubudiyyeti Allah'a havale edip emri kendilerinde görmek isterler. Sanki kul, vazifesiz oturacakmış, namaz, oruç, zekât, cihâd ilh... gibi vezâifi Allah Teâlâ ona emredip yaptırmıyacakmış da, onun emr-ü havalesiyle bizzat yapıverecekmiş gibi Benî İsrail'in Hazret-i Musâ'ya dedikleri vech ile فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ (*"haydi sen Rabbınla git, ikiniz harb edin, biz işte burada otururuz."* Mâide-5/24) demek isterler. Bu ise Allah'a tevekkül ve i'timad değil, emr-ü ülûhiyyete adem-i i'timaddır, küfürdür. وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ (*"sakın o dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakın o mağrur şeytan sizi Allah'a da mağrurlandırmasın."* Fâtır-35/5) ve Lokman-31/33 buyurulduğu üzere garûr, şeytanın gururudur. İyi bilmeli ki, tevekkülün hasılı emre i'timad ile hubb-i vazifedir. Nitekim bu Allah yazısı, bu âyetin mutazammın olduğu cevab şöyle tavzih buyuruluyor:

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ **De ki: "Siz, bize o iki hasenenin birinden başkasını beklemezsiniz.** Yâni bizim hakkımızda bekliyeceğiniz akibet, her biri akibetlerin en güzeli olan iki güzel akibetin birinden, ya nusrat veya şehadetten başka bir şey değildir. Biz nihayet ya kat'iyyen muzaffer, gazi olacağız, ya şehid. Sizin musib olduğu halde musibet diye kaçındığınız ve bize isabet etti diye sevindiğiniz şehadet de imrenip yerindiğiniz, hased ettiğiniz zafer gibi hadd-i zatında en güzel bir akibettir. Siz, bunların ikisi de bahtiyarlık olduğunu takdir etmezsiniz de birine yerinir, birine sevinirsiniz ve hakkımızda bu iki güzelliğin birinden başka gözetecek bir ihtimal daha bulamazsınız. Ya zafer, ya şehadet. İşte mukadderatımız birbirinden güzel bu iki akibet-i hüsnânın, bu Allah yazılarının her halde biridir. وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ **Biz de, size şu ikinin birini bekleriz:** اَنْ يُصِيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهٖ **Allah'ın, sizi ya doğrudan doğru nezd-i iz-**

zetinden أَوْ بِأَيْدِينَا **veya bizim ellerimizle bir azâba musab kılması,** yâni sizin akibetiniz, İndallah mukadderatınız, istihkakınız da budur. Ki, sizin için en fenâ bir akibet, **bizim için bir iman ve hakikatte mahz-ı adalet olan bir hayırdır.** فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ **Onun için bekleyin. Biz de, şübhesiz sizinle beraber bekliyoruz..."**

Buna karşı: "Biz, malen olsun hizmette bulunmadık mı? Fîsebilillâh cihad edenlere sarfiyyat yapmadık mı? Bu hayır değil midir? فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (*"Ki her kim zerre mikdarı bir hayır işlerse onu görecek."* Zilzâl-99/7) buyurulmadı mı? Binaenaleyh İndallah akibet istihkakımız neden azâb olsun." diyecek olurlarsa:

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا **De ki: "Tav'an veya kerhen infak ediniz.** Yâni Fîsebilillâh diye sarfettiğiniz mallarınızı, gerek Allah ve Resulü'nden ilzam vaki' olmaksızın kendiliğinizden ve gerek bir ilzam üzerine olsun, her ne suretle sarfetmiş olursanız olunuz لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ **Sizden aslâ kabul edilmiyecek,** sarfiyatınız İndallah bir hayır ve hasene olmak üzere nam ve hesabınıza kayd-ü kabul olunmayacaktır. Bundan dolayı ne görecekseniz önden göreceksiniz. Âhirette me'cur olmayacak, sonunda azâbdan kurtulmayacaksınız. Zira إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ **muhakkak ki siz, bir alay fasıklar oldunuz."** Kalben taatten çıkıp temerrüd ettiniz. Lâkin mutlak fısk, hayrın kabulüne mani' olur mu? Bahusus tav'an infak suretinde itaatsizlik ne demektir? Denirse şunu bilmeli ki, وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ **onları kendilerinden nafakaları kabul olunmaktan men'eden de başka bir şey değil,** إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهِ **ancak şu halleridir ki, bunlar; hakikatte Allah'a ve Resulü'ne küfrettiler.** وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى **Ve namaza gelmezler, ancak tekâsül ile tenbel tenbel.** وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ **ve infak yapmazlar, ancak hoşlanmıya hoşlanmıya, kerahetle.** Yâni Allah ve Resulü'ne kalben küfürleri ve salât-ü infakın ne fiilinde sevaba, ne terkinde ikaba inanmadıkları cihetle adetâ namazı boşuna bir külfet, infakı bir cereme (bir garame) addettiklerinden bunları, kalben iman ve gönül hoşluğu ile seve seve Allah için değil, bir garaz-ı mahsus ile zahirî bir maslahata riayet için yaparlar. Ve bunun için infakı bir taleb ve ilzam vakı' olmaksızın tav'an dahi yapmış olsalar bu tavı, sırf o maksad ve maslahateaid olur da, o nefakaların Fisebilillâh sarfedilmesi canlarını sıkar. Bunu, gönülden isyan ederek kerhen vermiş olurlar. Şübhe yok ki, bir kimsenin inanmadığı bir şeyi yapması zahiren olmasa bile batında mutlak bir kerh eseridir. Velhasıl makbuliyyete mani' olan mutlak fısk

---

Tav'an: Zorlanmadan, kendi isteğiyle. **Temerrüd:** İnad, direnme.

değil, küfürdür. Ve evvelki kürh, kürh-i zahirî, ikinci kerh ise, kerh-i batınîdir. Ve bir haysiyyetle tav'ın, diğer haysiyyetle kerh olmasında tenafî olmadığı gibi tav'i, su-i niyyet halinde de olabileceğinden hüsn-i niyyete mütevakkıf olan taatı istilzam etmez. Meselâ, bir münafıkın mücahidlere mahza kendi arzu ve rızasiyle Fîsebilillâh diye bir infakta bulunması ve bunun tahtında onları iğfal maksadını gizlemesi tav'an bir sarf olmakla beraber bir taat değil, bir isyandır. Ve bunda fikr-i taatten bir istikrah vardır.

فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ **Binaenaleyh onların ne malları, ne evlâdları seni aceblendirmesin.** Bir bahtiyârlık gibi görünüp de meftun etmesin. Allah, onlara bunları neye böyle çok veriyor, diye taaccübe düşürmesin. Bunlar onlar için bir ni'met değil, اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ **Allah, ancak şunu irade buyuruyor ki:** لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **Onları, bunlar sebebiyle hayat-ı dünyada muazzeb kılsın.** Bu yüzden elemlere, derdlere giriftar etsin. Bunlarla uğraşırken akibeti mülâhazaya meydan bulamasınlar. وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ **Ve kâfir oldukları halde canları çıksın da,** ile'l-ebed ikab ve vebalini çeksinler.

O münâfık kâfirler öyle muazzebdirler ki bir de:

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَٓا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ

Kürh: Sıkıntı, meşakkat, zahmet.

وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ
اِنَّا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

56- Şeksiz, şübhesiz sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler. Halbuki sizden değildirler ve lâkin onlar öyle bir kavm ki, ödleri patlıyor.

57- Eğer sığınacak bir yer veya barınacak mağaralar veya sokulacak bir delik bulsalardı başlarını diker ona doğru koşarlardı.

58- İçlerinden sadakalar hakkında sana ta'riz eden de var. Çünkü ondan, kendilerine verilmişse hoşnud olurlar, verilmemişse derhal kızarlar.

59- Ne olurdu bunlar, kendilerine Allah ve Resulü ne verdiyse razı olaydılar da diye idiler: "Bize Allah yeter, Allah bize fadlından yine verir, Resulü de. Bizim bütün rağbetimiz Allah'adır."

يَفْرَقُونَ **Ödleri patlar.**

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِ **Onlardandır o da ki, sadakalarda sana lemzeder. İmalı veya gizliden gizli söz atar ayıblar.**

Bu hususta münferid bir kaç vak'a rivayet edilmiştir. Huneyn ganaiminin taksiminde İslâm'a yeni dahil bulunan Mekke ehalisini te'yidi İslâm için çokça nasibdar etmişti. İbn Zilhuveysıra denilen Hurkus ibn Züheyr-i Temimî: اِعْدِلْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ **"Adalet et ya Resulâllah"** demiş, Resulullah da: **"Vay sana, ben adâlet yapmazsam kim yapar?"** Sahih-i Müslim: Kitabü'z-Zekat-142/1063 buyurmuştu ki, bu Hurkus, bil'ahare Havaric'in reisi olmuştur. Lâkin, fey'-ü ganaim, sadakat mefhumunda dahil olmadığından bu mazmun-ı âyete dolayisiyle taallûk edebilir. Bir de Ebü'l-Cüvaz namında bir münafık: "Sahibinize baksanız a sadakalarınızı koyun çobanlarına taksim ediyor ve adalet yaptığını zu'meyliyor" demişti.

فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا Çünkü bunlar, o sadakalardan kendilerine ne verilirse hoşnud olurlar. وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ Ve şayed verilmezse hemen kızarlar. Sadaka almağa ehliyyetleri olup olmadığını hiç düşünmezler. وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ Ve keşke bunlar, Allah'ın ve Resulü'nün (ganimetten veya sadakadan) kendilerine verdiğine razı olsaydılar وَقَالُوا ve dese idiler: حَسْبُنَا اللّٰهُ "Allah bize kâfi, سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ ileride Allah bize yine verir, Resulü de اِنَّا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ her halde biz Allah'a rağbetkârız." Yâni kısmetlerine razı olup böyle deselerdi, haklarında hayırlı olurdu. Zira sadakatın mahall-i sarfı hakkında Allah Teâlâ'nın beyan-ı muhkemi, fariza-i kat'iyyesi ve Resulullah'ın düsturu işte:

اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ
وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ
وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ
اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

60- Sadakalar; ancak şunlar içindir: Fukara, mesâkîn, onun üzerine me'mur olanlar, müellefetü'l-kulûb, rakabeler hakkında borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar. Allah tarafından kat'î olarak böyle farz buyuruldu ve Allah alîmdir, hakîmdir.

SADAKA

اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ SADAKA: İnsanın, malından mahzâ Allah için muhtacına temlik edilmek üzere çıkardığı vergidir. Allah'a sıdk-u sadakat mânâsından

me'huzdur. Sadaka vermek demek olan tasadduk kelimesi de, "taharri-i sıdık" mânâsını tazammun eder.

Sadaka mefhumunda üç vasf-ı aslî vardır: Fakr; yâni ihtiyaç, **temlik, Allah için olmak.**

Sadaka, evvel emirde **vacib** veya **tatavvu'**, yâni nafile olmak üzere iki kısımdır ki, vacib olan kısmına zekât tesmiye olunur. Her iki kısmın da enva-ı muhtelifesi vardır: Meselâ, zekât-i arazı "öşür", "zekât-i sevaim" "ağnam vesaire", zekât-i ticaret ve nükud, zekât-i rikâz ve meadin, zekât-i nefis "sadaka-i fıtır" bir kısmı emval-i zâhireden, bir kısmı emval-i batıneden olmak üzere hepsi sadakat-ı vacibeden ve enva-ı zekâttandır. Ve sadakat cem'i esas i'tibariyle bunların hepsine şamildir. Fakat âyetin nihayeti karinesiyle burada asıl murad, ma'lûm olan farz sadakalar, yâni enva-ı zekâttır. Binaenaleyh hasılı mânâ şudur:

Hakikati mes'ele, o münafıkların zann-ü arzûları gibi değil, bütün envâ-ı muhtelifesiyle sadakat-ı ma'lûmenin cümlesi, cins-i zekât munhasıran şunlar içindir: لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ fakirler ve yoksullar için. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (*"Ve onlar ki mallarında vardır bir hakkı ma'lûm. Hem sâil için hem mahrum"* Meâric-70/24-25) âyetinin dahi gösterdiği vech ile sadaka-i vacibe, yâni zekât evvelâ bunların bir hakkı ma'lûmudur. Ve sadaka mefhumu evvelen ve bizzat fakr mefhumiyle alakadardır. Ve nitekim Aleyhıssalâtü vesselâm, bir hadîs-i şerifinde bunu şöyle ifade buyurmuştur: ***"Ben sadakayı ağniyanızdan alıp fukaranıza reddetmeğe me'mur edildim."*** Ahkâmi-l-Kur'ân-8/168. Bununla sadakanın fukaraya aid olduğu ve vacib olan sadaka zenginin bir lûtfu değil, fukara sınıfının ağniya zimmetine geçmiş bir hakkının, yâni bir borcun redd-ü iadesi demek olduğu anlatılmıştır. Şu kadar ki, bu hak, doğrudan doğru her şahs-ı fakirin hakk-ı hassı değil, fukara sınfının hakk-ı umumîsidir. Hem bizzat kendilerinden bir akid veya gasb ile alınmış bir hakk-ı mükteseb değil, Allah Teâlâ'nın emr-ü havalesiyle sabit bir hakk-ı mevhubdur. Yâni Hakkullah'tır. Bundan dolayı sadaka, ancak Allah için sıdk-u sadaketle verilir. Ne ganinin fakire menn-ü ezaya, ne de bir fakirin bir ganiden taleb-ü dâvâya hakk-u salâhiyyeti olmaz. Nitekim Âl-i Resul'den olan fukaranın zekât almaları haramdır. Ancak tatavvu' sadakadan alabilirler. Kezalik usul-ü füru'dan olan fukara ve mesakîne verilemez. Çünkü nefaka haklarıdır. Bir de fukaranın ellerinden alınmış bir emanet veya deyn veya gasb her hangi bir hakkını redd-ü iadede sadaka mânâsı bulunmaz. Bunun içindir ki, haram maldan verilen şeyler, hakikatte sadaka olamaz. Ya diğer bir hakk-ı hassın kısmen iadesi veya bir haksızlıktan

diğer bir haksızlığa intikal olur. Fakîr, nefsinde muhtac, yâni iradı, havaicine gayr-i kâfi olmakla beraber biraz bir şeye malik bulunabilir de fakrını gizleyebilir ve hattâ, يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ (*"Verin o fakirlereki Allah yolunda kapanmışlardır, şuraya buraya dolaşamazlar, istemeden çekindikleri için bilmiyen onları zengin zanneder, onları simalarından tanırsın: Halkı bizar etmezler, hem işe yarar her ne verirseniz hiç şüphesiz Allah onu bilir."* Bakara-2/273) Medlulünce cahiller onu zengin zannedebilirler. miskin ise daha düşkündür. اَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ (*"Veya toprak döşenen bir miskine"* Beled-90/16) medlûlünce zahiren dahi fakrı meşhud halindedir. Meskenet, fakrden fazla bir mânâ-yı acz-ü zillet ifade eder. Maamafih aksine tefsir edenler de olmuştur. Hasılı bütün sadakalar, evvel emirde fukara ve mesakîn içindir, bunların hakkıdır, bunların menfaatine mahsustur. Bervech-i âti diğerlerine de yine onların menfaati dolayısiyle veya fakr-ü ihtiyac mânâsının sübutü haysiyyetiyle verilecektir. Şöyle ki:

وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا **ve sadakalar üzerinde âmiller,** yâni cem-ü tahsilinde çalışan tahsildarlar, kâtibler, muhafızlar, meselâ, ağnam ve uşur me'murları, bunlara hizmet ettikleri sadakadan amellerinin ücreti verilir. Ve binaenaleyh bunlar için bir sadaka olmaz, amellerinin ıvazı olan bir ücret olur ve bu amel ise, fukaranın menfaatine aid bulunur.

"Mebsût-ı Serahsî"'de mezkûrdur ki: Resulullah, gerek emval-i zahire ve gerek emval-i batına sadakatının ahz-ü tahsili için âmiller ta'yin buyurdu. Hazret-i Osman'ın zeman-ı hılâfetinde emval-i batına zekâtlarının tahsilinde görülen müşkilâta binaen bunlar, mü'minlerin kendi vicdanlarına bırakılarak yalnız emval-i zahire zekâtları üzerine âmiller nasbiyle iktifâ olunmağa başlandı ki, o zamandanberi ağnam, uşur, meâdin, gümrük memurları ta'yin edilmekle beraber, emval-i batına zekâtının edâsı mükelleflerin kendilerine bırakılmaktadır.

وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ **Yâni kalbleri İslâm'a te'lif edilenler.** Rivayatın hasılına göre bunlar, başlıca üç kısım idiler. Bir kısmı bazı küffar idi ki, Resulullah bunların şerlerini def' ve müslümanlara eziyyetlerini men' ve diğer kâfirlere ve müşriklere ve zekâtı men'eyleyenlere karşı İslâm tarafına muavenetleri için atiyye ile kendilerini İslâm'a istimale ederdi. Diğer bir kısmı kendilerine bezl-i atâ ile emsalleri eşrafın ve maiyyetlerinin İslâm' duhulleri gözetilir ve kavimleri içinde müslüman olanların İslâm'da sebatlarına mümaneat edilmemesi gibi ma-

---

Meâdin: Madenler. **Bezl-i Atâ:** Bol bol vermek. **Mümanet:** Mani olma, önleme, muhalefet.

salıh-ı İslâmiyye nazar-ı i'tibara alınırdı. Üçüncü bir kısmı da, İslâm'a yeni dahil olmuş ve niyyetleri henüz zayif bulunan bir takım kimselerdi ki, fakir olmasalar bile kalbleri iyice İslâm'a ülfet ettirilip imanları takviye edilmek için bilhassa taltif olunuyorlardı. Ki, Uyeyne ibn Hısn ve Akra' ibn Hâbis ve Abbas ibn Mirdas bunlardan idi. İşte müellefetü'l-kulûb vasfı, bu üç kısma da ıtlak edilir. Üçünde de, iktiza-yı hale göre İslâm'a hizmet ile mânâ-yı cihâd ve fukaranın menafiini muhafaza hikmeti bulunabilir. Maahaza taraf-ı risaletten birinci kısma verilen atâyanın sadakattan verildiği hakkında sarih bir rivayet yoktur. Rivayetler, bunun ganaimden verildiğini gösteriyor. Agleb-i ihtimal de bunun, وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى ... ("*Bir de malumunuz olsun ki ganimet aldığınız herhangi bir şey, mutlaka onun beşte biri Allah içindir ki peygambere ve ona karabeti olanlarla yetimler ve miskinler ve yolda kalmışlaradır....*" Enfâl-8/41) mucebince bilhassa sehm-i Resul olan hums-ı humustan verilmiş olmasıdır ki, Resulullah'ın halis malıdır. Onun için İmam-ı Şafiî gibi bâzı eimme, burada müellefetü'l-kulûb vasfının gayr-i müslime değil, müslime aid olduğuna kail olmuşlardır. Bundan başka Hazret-i Ebû Bekr'in zaman-ı hilâfetinde mezkûr Uyeyne ibn Hısn ile Akra' ibn Hâbis (ki, Necidli idiler) kendisine gelmişler: "Ya Halîfet-i Resulillâh, bizim tarafta otsuz, menfaatsız "bir arz-ı sebha" kır bir yer var. Re'yin olursa bunu bize ver." demişler. Müşarün'ileyh de onu, onlara ikta' eylemiş ve buna dair bir hat tahrir ve işhad etmiş idi. Fakat hazırûn mi-yanında Hazret-i Ömer yoktu. İkisi bir şahid olsun diye kendisine vardılar, anlattılar. Hazret-i Ömer, bunu işidince yazılmış olan hattı ellerinden aldı, sildi ve yırttı ve dedi ki: "Resulullah sizi İslâm'a te'lif ediyordu ve o gün İslâm azdı. Şimdi ise Allah Teâlâ İslâm'ı igna etti. Gidiniz, gücünüz yettiği kadar cehd ediniz. Siz, riayet ederseniz Allah da gözetir". Bunun üzerine hiddetle dönüp Hazret-i Ebu Bekir radıyallahü anh'a müracaat ettiler. "Halife sen misin, Ömer mi?" dediler. Müşarün'ileyh de: "İsterse o" buyurdu ve Hazret-i Ömer'e muvafakat etti. O'nun fiil ve re'yini inkâr etmedi. Ashabdan inkâr eden de olmadı. Binaenaleyh bundan şu fıkıh çıkar ki, Hazret-i Ebu Bekir ıktaı yapmış, hükmü imza etmiş iken, sonradan Hazret-i Ömer'in fiilini inkâr etmeyerek hükmünden derhal rücu' eylemiş, olması şunlara delâlet eyler: Demek ki, mes'elede Hazret-i Ömer'in ihtar ettiği mânâyı derhal anlamış, tasdik eylemiştir. Yâni müellefetü'l-kulûb atiyyesi, ehl-i İslâm'ın kıllette bulunduğu hale mahsurdur. Ve bunda ictihada mesağ yoktur. Zira Ebu Bekir, ictihada mesağ görse idi, imza ettiği bir

---

Mesag: Müsade etme, izin ruhsat, cenaz. Kıllet: Azlık, nadirlik, kıtlık.

hükmün feshini tecviz edemezdi. Ashabdan bunu inkâr eden de bulunmayınca mes'ele, icmaî bir mahiyyet almış olur. Bunun için seleften bir çokları müellefetü'l-kulûb sehminin bu illetle sukutuna kail olmuşlardır ki, mezheb-i Hanefî ve mezheb-i Malik'in meşhuru budur. Fukaha-i Hanefiyye, icma-ı sükûtîye kail olduklarından bunu beyne'l-Ashab mücmeun aleyh addederler ve derler ki, müellefetü'l-kulûb sehmi, bidayet-i İslâm'da ahd-i Resulullah'da düşmanın kesreti ve müslimînin adeden kılleti haline mahsus idi. Badehu Hazret-i Ömer'in izahı vech ile Allah Teâlâ ehl-i İslâm'ı öyle te'liften müstağnî kılacak surette i'zaz eylemiştir. Şayed bundan böyle müslümanlar, öyle bir şeye muhtaç olurlarsa ancak mücahedeyi terk ettiklerinden dolayı muhtaç olurlar ve her ne zaman ictimâ' ve teâdud edecek olurlarsa emval-i müslimînden verecekleri bir mal ile ağyarı te'life muhtac olmazlar. Ve öyle bir halde evvel emirde uhuvvet-i İslâmiyye'nin te'yid-ü teşyidi ile meşgul olmaları iktiza eyler. Binaenaleyh sadakat-ı müslimînden ağniya-i küffar şöyle dursun, velevse yeni müslüman namı altında olsun fakîr olmayanlara mahza te'lif-i kulûb için hıssa bil'evleviyye ifraz edilemez.

Malikiyye'den Ebu Hayyan, tefsirinde bu mes'eledeki akvâl şöyle telhis edilmiştir: "Ömer İbni'l-Hattab, Hasen, Şa'bi ve bir cemaat müellefe sınıfının izzet ve zuhur-i İslâm ile munkatı' olduğuna zâhib olmuşlardır. Meşhur Mezheb-i Malik ve Ebu Hanife budur. Ve bâzı Hanefiyye demişlerdir ki: "Hilâfet-i Ebu Bekir'de İslâm'ın zuhur-i izzetine binaen Sahabe, müellefe sehminin sukutuna icmâ' ettiler." Kâdî Abdülvehhab demiştir ki: "Bâzı evkatta ihtiyac hasıl olursa sadakattan verilir." Ehl-i ilimden bir çoğu da demiştir ki: Müellefetü'l-kulûb Kıyamete kadar mevcuddur. İbn Atiyye demiştir ki: "Süğuru teemmül edersek, oralarda i'tilâfa hacet bulursun." Yûnus demiştir ki: "Zühri'ye sordum, "Bunda, nesih bilmiyorum" dedi." Ebu Ca'fer-i Nühası demiştir ki: "Bunlar, hakkında bu hüküm sabittir. Bir kimse te'life muhtac olur ve onlardan müslümanlara bir afet lâhık olmasından korkar veya ba'dehu hüsn-i İslâmını ümid ederse verir." Kâzî Ebu Bekr İbnü'l-Arabî de demiştir ki: "Benim indimde hüküm şöyledir: İslâm kuvvetli olursa, zâil olurlar ve eğer ihtiyac bulunursa Resulullah'ın verdiği gibi sehimleri verilir. "Kitabü't-Tahrir"'de mezkûr olduğuna göre safiî demiştir ki: "Âmil ve müellefetü'l-kulûb şu zamanda mefkuddurlar. Altı sınıf kalmıştır, evlâ olan altısına sarftır. Maamafih mevcud olurlarsa Mezheb-i Şafiî her sınıfın medlûlü mu'teber olmasıdır." Ancak şunu da unutma-

---

Sekim: Hisse, nasip, kısım. **Telhis:** Kısaltma.

malıdır ki, İmam-ı Şafiî gibi bir çoklarına göre, "müellefetü'l-kulûb" vasfının İslâm'a dahil olmamış bulunanlara tealluku yoktur. Nitekim zekât hususunda bütün sunuf-ı semaniyede İslâm umumiyyetle şarttır. Gayr-i müslim fukaraya zekât değil, sadakat-i mütetavvea verilebilir.

Saniyen, Fîsebilillâh kaydı, eamm bir mânâ ile mülâhaza edildiği surette sadakatın hepsinde vardır. Bâlâda işaret edildiği üzere فِى سَبِيلِ اللّٰهِ olmak, sadakanın mahiyyetinde dahildir. Fukara ve mesakîne, rikab ve garimîne verilen de Fîsebilillâh'dır. Hattâ müellefetü'l-kulûba verilende de bir Fîsebilillâh mânâsı vardır, yoksa verilemezdi. Bunun böyle olduğu ma'lûm iken bir de, bunlara mukabil وَفِى سَبِيلِ اللّٰهِ buyurulması bunun ale'l-umum Fîsebilillâh dahilinde bilhassa bir Fîsebilillâh demek olduğunu yâni, mânâ-yı eamm ile mülâhaza edilemiyeceğini derhal anlatır. Bu ta'dâd olunanlardan maada olarak sair böyle Fîsebilillâh demek gibi bir ta'mîm mânâsına da olamayacaktır. Çünkü bundan sonra وَابْنِ السَّبِيلِ *"yolda kalmış."* tahsisi, böyle bir mânâya mani'dir. Binaenaleyh bunun mânâsı: "Her hangi bir cihete Fîsebîlillâh sarf için" demek olamaz. Buradaki Fîsebilillâh zarfı, esas i'tibariyle ne doğrudan doğru sadakanın, ne de sarfının değildir. Bundaki mânâ, "sadakat ve Fîsebilillâh'dır" demekten ibaret olmadığı gibi وَفِى الرِّقَابِ *"Köleler hakkında."* da olduğu vech ile "Ve Fîsebilillâh sarf içindir" demekten ibaret de değildir. Sadakanın öbürlerinden başka bilhassa verilmesi lâzım gelen bir masraf-ı mahsusun zarfıdır. "Ve Allah yolundakiler için", yâni لِمَنْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"Allah yolundakiler için"* demektir ki, Allah için bir ibadet-i mahsusada mahsur olanların vasf-ı mahsusunu anlatır. Sadaka mefhumu karinesiyle de bunların muhtacları ve defi' ihtiyaçları maksud olduğu teayyün eder. Bu suretle burada لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ (*"Verin o fakirlere ki Allah yolunda kapanmışlardır, şuraya buraya dolaşamazlar, istemekten çekindikleri için bilmiyen onları zengin zanneder, onları simalarından tanırsın ...."* Bakara-2/273) mazmununu telhis eden bir mânâ vardır. وَابْنِ السَّبِيلِ atfı da bunların en ziyade "ibn Sebil sınfı" ile tecanüslerini iş'ar eder. Fukara ile mesakîn, âmillerle müellefetü'l-kulûb, rikab ile garimîn nasıl mütekarib iseler, bunlar da öyle demek olur. Yâni bunlarda bir yolculuk, bir sefer-ü gurbet mânâsı bulunduktan başka bu yolun Allah yolu olması ve bunların o yolda bir ihtisas ve mahsuriyyeti bulunması, bir sefer-i mahsus ile bir ibadet-i hassayı cami' bir hal-i inhisarda bulunmaları mânâsı vardır. Demek ki, diğer masriflere verilen sadakalar dahi Fîsebilillâh olduğu halde bu masrife verilen sadaka فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ dır.

Rikab: Köleler. Garim: Alacaklı, borçlu.

Binaenaleyh burada وَفِى سَبِيلِ اللّٰهِ dan murad, bir mânâyı hass olduğu zâhirdir. Ve bu mânâ evvelâ cihad, saniyen Hacc, salisen Allah için tahsil-i ilim de mülâhaza olunabilir. Bu vech ile Fîsebilillâh unvanı, örf-i şer'ide cihada alem olmuştur. Çünkü Allah için sefer ve inhisar ile en ziyade ma'ruf olan ibadet budur. Ve bunun için bütün müfessirîn ve fukahâ bu mânâda müttefiktirler. Bununla beraber hacda da bu mânâ mevcuddur. Buna şümul ile de tefsir ve fıkıh varid olmuştur. Ehl-i Suffe gibi ilm-i din tahsiline vakf-ı nefs edenler de, لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ (*"Verin o fakirlere ki Allah yolunda kapanmışlardır, şuraya buraya dolaşamazlar, istemekten çekindikleri için bilmiyen onları zengin zanneder, onları simalarından tanırsın:...."* Bakara-2/273) âyetinde nakledilmiştir. Velhasıl Fîsebilillâh ta'birinin, sadece bir zarf veya vasf olarak kullanılması ile, burada olduğu gibi bir lâkab olarak kullanılması arasında mühim fark vardır. Evvelki âmm, ikinci hass bir mânâdır. Evvelki mânâ ile her ibadet, her hayır, her sadaka Fîsebilillâh'dır. Allah'ın rızası yolundadır. İkinci mânâ ile ise, her sadaka Fîsebilillâh değildir, Fîsebilillâh sadaka, bir masrif-i mahsusa verilen sadakadır ki, bilhassa i'lâ-i Kelimetullah yolundakilere verilen sadakadır. Bu farkın ma'ruf olmasına binaendir ki, bütün müfessirîn ve ma'rûf olan eimme ve fukaha bu "fîsebîlillah" masrifinden asıl murad, mücahidîn olduğunda müttefiktirler. Binaenaleyh zekâtta, yâni sadakat-ı vacibede bu sekiz masriften Fîsebilillâh masrifinde müteyakkan olan mânâ budur. İbn Ömer Hazretlerinden, "Hacc da Fîsebilillâh'dır" diye mervidir. Fahrüddin-i Razi Tefsir'inde: "Müfessirûn ve Fîsebilillâh, yâni guzat dediler" diye tesbit ve eimme-i müctehidînin kavilleri de bunun üzerine olduğunu bil'icmal anlattıktan sonra, şunu ilâve ederek "Ve Fîsebilillâh kavlinde zâhiri lâfz külliguzate kasri icab etmez. Bu mânâdan dolayı "Kaffal Tefsiri"'nde bâzı fukahanın tekfini mevtâ, bina-i hüsün, imaret-i mesacid gibi vücuh-i hayrin cemi'sine sarfı sadakatı tecviz ettiklerini, çünkü ve Fîsebilillâh hepsine amm olduğunu nakletmiştir" demiş. Kâdî Beyzavî de, وَقِيلَ فِى بِنَاءِ الْقَنَاطِرِ وَالْمَصَانِعِ diye bu kavli tevhin ile kaydetmiştir. Fil'vaki' Razî'nin bunu zahiri lâfz ta'biriyle bir nevi' te'yid suretinde nakl eylemesi doğru değildir. Bunda hem isim siyakındaki Fîsebilillâh lâfzının mütearef olan mânâ-yı hassından, hem de izah eylediğimiz vech ile sıyak-ı beyandaki kıraattan bir zühul vardır. Hadîs-i Sahih'te varid olduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِىٍّ اِلَّا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَوِ ابْنِ السَّبِيلِ اَوْ رَجُلٍ لَهُ جَارٌ مِسْكِينٌ تُصُدِّقَ عَلَيْهِ فَاَهْدَى لَهُ *"Gani için sadaka helâl olmaz, ancak Fîsebilillâh veya İbn sebil yahûd o*

Zühul: Unutmak, gafil olmak.

âdem müstesnadır ki, miskîn bir komşusu vardır, kendine tasadduk olunmuştu da, o miskîn komşusuna ihda eylemiştir." Muvatta: Zekat-29.[1] Görülüyor ki, bu hadîs-i şerifteki Fîsebilillâh lâfzının bütün vücuh-i hayra amm değil, muhtemil bile olmadığı gayet vazıhtır. O halde âyetin tefsirinde bundan zühul ile lâfzı umumda zâhir telâkkı etmek nasıl doğru olur? Şübhesiz zâhir ve müteyakkan olan mânâ, mücahidîndir. Bunda, diğer vücuh-i hayır olsa olsa bir ihtimal olur ki, bununla sadakat-ı nafilede amel caiz olsa bile, sadakat-ı vacibede olamaz. Meselâ, zekâta mahsûben mescid veya müsafirhâne yapmakla borç edâ edilmiş olmaz. Onlar, sadaka mahiyyetinden hariç re'sen bir hayır ve kurbet olur. Hattâ derece-i vücubda olanları da bulunur. Lâkin o hayrı vâcib, masraf-ı sadakayı iskat etmez. Ancak mücahidînin cihadda muhtaç oldukları bütün levazım ve mühimmat, yâni وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ (*"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın....."* Enfâl-8/60) mazmununda dahil olup da yalnız kendileri tarafından tedarükü mümkün olmayan "havaic-i cihad"'ın cümlesi, bu Fîsebilillâh masrifinde dahil olur. Ve asıl maksad, def'-i ihtiyac olduğundan ihtiyacın mahiyyetine göre bunları, mücahidin bizzat kendisine değil de, cihet-i cihada, yâni mücahidînin eşhasına değil, veliy-yi ammın kabzıyla sınfına temlik edilmek suretiyle عَلَى حُكْمِ مِلْكِ اللّٰهِ ihtiyacının def'i mânâsının kifayet edebileceği mevzu'-i bahs-ü ictihad olabilir. Sahib-i sadaka, sadakasını Fîsebilillâh olmak üzere mücahid-i muhtaca temlik veya imama teslim ile vacibi edâ etmiş olur. İmam da, onu hasbe'l-velâye kabz ve mücahidînin cihaddaki ihtiyacına hüsn-i sarf ile vazife-i velâyet ve emanetini ifâ etmiş bulunur. Ve ihtiyacın mahiyyetine göre mücahidin re'sen sübut veya karar-ı milki lâzım ve matlûb olmayabilir. Meselâ erzak şahsa temlik edilir de, silâh cihet-i cihada عَلَى حُكْمِ مِلْكِ اللّٰهِ alınıp verilebilir. Ve bu sadaka öbürlerinden ziyade Hakkullah'ı mahz olarak edâ edilmiş bulunur. Ve o halde İbn Sebîl mes'elesi de, aynı hükümde mülâhaza edilebilir.

Velhasıl sadakatın cemi'si, bu sekiz masrif içindir ve bu sınıflara mahsustur. Ve hepsinde de sadakanın sarf ve ahzı fakr-u ihtiyac hasebiyledir. Yalnız sadaka üzerindeki âmillerle müellefetü'l-kulûb'un ahızleri sadaka olarak

---

[1] Bu hadîsi, guzatın veya seferde bulunanların hiç ihtiyacları olmadığı halde sadaka almaları helâl olur gibi anlayanlar dahi varsa da, asıl mânâ, bu değildir. Mücahid veya musafir, kendi servetinin kifayet edemediği levazımı cihad ve sefer için bir de hadd-i zatında memleketinde zengin olmakla beraber seferde malından münkati' olup bir fakir vaz'iyyetine düştüğü zaman sadaka alabilir demektir. İstisna, bu hallere aiddir.

İbn Sebil: Yolcu, seyyah.

değildir. Sadaka, yedi imamda fukara için tahsil olunur. Sonra da imam ondan müellefeye, fukara vesair müslimînden def'-i şerr-ü eza ile İslâm'a muâvenet olmak ve bir cihad-ı malîyi tazammun etmek üzere verir. Âmillere de sadaka değil, amellerinin ivazı olarak verir ve binaenaleyh sadaka alanların hepsi mânâyı fakr ile sadaka alabilir. أُمِرْتُ اَنْ اٰخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ اَغْنِيَائِكُمْ وَاَرُدَّهَا فِى فُقَرَائِكُمْ *"Ben zenginlerden sadaka alıp fakirlere vermekle emrolundum."* İbn Mâce: Zekat-1 hadîs-i Nebevî'sinin mazmunu da gösterir ki, bâlâda zikrolunan hadîsteki üç müstesna dahi dahil olmak üzere sadaka alması helâl olanların hepsi gerek esaleten ve gerek nihayeten olsun her halde bir fakr sebebiyle alabilir. Ve bu sunuf-ı masarif, fakr-ü ihtiyacın esbab ve vücuhunu beyan için zikrolunmuş ve gösterilmiştir ki, fakrın mutlak kısmı da vardır, izafî envaı da. Binaenaleyh اَلْفُقَرَاءُ وَالْمَسَاكِينُ (*"Fukara, mesakîn."* Tevbe-9/60) unvanı altında mülâhaza olunamayacak hiç bir sadaka yoktur.

فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ **Allah'dan fariza olarak bu böyledir.** Yâni sadakalar, Allah tarafından ancak bunlar için bir fariza olmak üzere farz kılınmıştır. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **"Allah Alîm ve Hakîm"**dir. Herşeyi ve herkesin ahvalini ve meratib-i istihkakını bilir ve her şeyi mevzı'ına kor ki, hukuku müstahıklarına sevketmek, hukuk ve feraiza riayet edenlerle etmiyenlere de ona göre müstahaklarını vermek dahi bu cümledendir. Binaenaleyh Allah'ın farz kıldığı sadakatın bu sunuf-ı semaniyeden harice sarfına cevaz olamaz. O halde bunlardan bütün bütün haric olan ve kalbleri İslâm ile kabil-i te'lif bile olmayan o haris ve gammaz Münafıklar sadakaya nereden müstahıkk olabilir? Ve onlara sadaka vermek nasıl caiz olur?

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ
النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ
بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ

Muâvenet: Yardım. **Meratib:** Mertebeler. **İstihkak:** Kazanılan, hak edilen şey.

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦١﴾
يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ
اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّهُ
مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا
ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

61-Yine içlerinden öyleleri var ki, Peygamberi incidiyorlar ve "O, her söyleneni dinler bir kulak" diyorlar. De ki: "Sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a inanır, mü'minlere inanır ve iman edenleriniz için bir rahmettir. Allah'ın Resulü'nü incidenler için ise elîm bir azab vardır."

62- Size gelirler, rızanızı celbetmek için Allah'a yemin ederler. Eğer bunlar mü'min iseler, daha evvel Allah'ın ve Resulü'nün rızasını düşünmeleri icab eder.

63- Ya, henüz şunu bilmediler mi?. Her kim Allah ve Resulü'ne yarış etmeğe kalkarsa ona muhakkak cehennem ateşi var, ebedâ onda kalmak üzere, işte rüsvaylığın büyüğü o.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ **Onlardandır şunlar da ki, Peygambere ezâ ederler.** Münafıklardan bir takımı aralarında konuşurken Aleyhissalâtü vesselâm hakkında tefevvühatta bulunmuşlar, içlerinden bâzısı da: "Yapmayınız, korkarız ki, işitir de hakkımızda iyi olmaz" demekle, Cülâs ibn Süveydî: "Biz, dilediğimizi söyleriz. Sonra O'na varır söylediğimizi inkâr eder, bir de yemin basarız, hemen sözümüzü tasdik eder. Muhammed, bir üzün-i samiadır" demiş idi. Bunu beyan ile buyuruluyor ki, وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ ve derler: "O, bir kulaktır." Yâni

---

Tefevvühat: Dil uzatmalar, münesebetsiz söz söylemeler. **Üzün-i Sami'â:** İşiten kulak.

ne söylenirse dinler reddetmez, emarelerine göre şayan-ı kabul olup olmayanı ayırmaz yutar. Sanki mücerred bir kulak. Arablar, casusa "ayn" dedikleri gibi her söyleneni dinleyip kanan sade dil kimseye de, "üzün" derler. Aleyhissalâtü vesselâm da, Münafıkların kabahatlerini yüzlerine vurmaz, hılm-ü kerem ile muamele buyururdu. Bâhusus yemine çok ta'zim buyururdu. Onlar da bunu, sâdedilliğe haml ederek o dediklerini demişlerdi.

Ya Muhammed, onlara قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ de ki: **"Sizin için bir hayır kulağıdır."** Evet, bir kulaktır ve lâkin zu'münüz gibi değil, bilseniz ne güzel kulaktır. Başka bir şey dinlemez, hayır ve hak dinler. Ve sizi dinlerken de hayrınız için dinler. يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ **Allah'a iman eder** وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ **ve mü'minlere inanır.** Evvelki يُؤْمِنُ iman-ı şer'î, ikinci يُؤْمِنُ iman-ı lügavî olduğundan birisi "ba" ile diğeri "lam" ile sılalanarak farkları anlatılmıştır. Yâni Allah'a iman ettiğinden yemini dinler ve mü'minleri tasdik eyler. وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ **Ve iman edenlere, yâni sizden iman izhar edenlere bir rahmettir.** İzhar ettikleri imanı reddeylemez, kabul eyler. Fakat hakikaten mü'minlere olduğu gibi inanarak değil, sırf merhametinden rıfk-u terahhumünden, sırlarını faşetmemek, ayıblarını setretmek suretiyle kabul eyler. Halbuki: وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ ... **"Allah'ın Resulunün incitenler için ise elim bir azab vardır. Size gelirler rızanızı celbetmek için Allah'a yemin ederler, eğer bunlar mü'min iseler daha evvel Allah'ın ve Rasulünün rızasını düşünmeleri icab eder. Ya henüz şunu bilmediler mi? Her kim Allah ve Rasulüne yarış etmeğe kalkarsa ona muhakkak cehennem ateşi var, ebedâ onda kalmak üzere: İşte rüsvaylığın büyüğü o."**

Aynı zamanda:

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ

لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪

وَرَسُولِه۪ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا

قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ

نُعَذِّبْ طَٓائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِم۪ينَ ﴿٦٦﴾ اَلْمُنَافِقُونَ

وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ

عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ

اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِق۪ينَ

وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا هِيَ

حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٦٨﴾

كَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا

وَاَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا

اسْتَمْتَعَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذ۪ي

خَاضُوا اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُو۬لٰٓئِكَ

هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَاُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰه۪يمَ وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ

وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

64- Münafıklar, bütün kalblerindekilerle kendilerini haber verecek bir Sûrenin tepelerine inmesinden çekinirler. De ki: "Eğlenin bakalım. Çünkü Allah, o sizin çekindiklerinizi meydana çıkaracak."

65- Şayed kendilerine sorsan: "Biz, sırf lâfa dalmış şakalaşıyorduk" derler. De ki: "Siz, Allah ile, âyetleriyle Peygamber'iyle mi eğleniyordunuz?"

66- Biyhude i'tizar etmeyin. İman ettiğinizi söyledikten sonra küfürünüzü açığa vurdunuz. İçinizden bir kısmını afvedersek, bir kısmını cürümlerinde ısrar ettiklerinden dolayı azabımıza uğratacağız.

67- Münâfıkların erkekleri de, kadınları da birbirlerinin tıbkıdırlar. Münkeri emir, ma'ruftan nehyederler ve ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuttular da, Allah da onları unuttu. Hakikat Münâfıklar, hep fasıktırlar.

68- Allah, Münâfıkların erkeğine, dişisine ve bütün kâfirlere ebedî olarak cehennem ateşini va'd buyurdu. O, onlara yeter. Allah, onları rahmeti sahasından uzaklaştırdı ve onlar için mukim bir azab var.

69- Sizden evvelkiler gibi ki, kuvvetce sizden daha çetin, mal ve evlâdca sizden daha çok idiler de dünya hayatından kısmetleriyle zevk sürmeğe bakmışlardı. O sizden evvelkiler, kısmetleriyle nasıl zevk sürmek istedilerse siz de, öyle kısmetinizle zevk sürmeğe baktınız. Siz de, o batağa dalan gibi daldınız, işte bunların dünya ve âhirette bütün amelleri heder oldu ve işte bunlar hep o hüsran içinde kalanlardır.

70- Bunlara o kendilerinden evvelkilerin, kavmi Nuh'un, Âd'ın, Semûd'un, kavm-i İbrahim'in, Ashab-ı Medyen'in, Mü'tefikelerin haberi gelmedi mi? Hep bunlara Peygamberleri beyyinelerle gelmişlerdi. Demek ki Allah, onlara zulmetmiş değil idi ve lâkin kendileri kendilerine zulmediyorlardı.

قُلِ اسْتَهْزِؤُا **"Deki: Eğlenin bakalım"** Rivayet olunduğuna göre Resulullah, Tebûk'e giderken, Münafıklardan bir süvarî bölüğü de önde gidiyor, aralarında Kur'ân ve Peygamber'le istihza ediyorlar ve: **"Şu adama bakın, Şam kal'alarını ve köşklerini fethetmek istiyor, heyhat, heyhat!"** diyorlardı. Allah Teâlâ, Resulü'nü buna muttali' kıldı, binaenaleyh: **"Şu bölüğü durdurunuz"** buyurdu ve yanlarına vardı. **"Siz, şöyle şöyle dediniz"** dedi. **"Ya Nebiyyellah, hayır, vallahi ne senin, ne de Ashabının hakkında bir şey değil ve lâkin birbirimize seferi kısaltmak için dalıp eğleniyorduk."** diye cevab vermişlerdi.

Onlara mukabil:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ أُولٰئِكَ
سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ اللّٰهُ
الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ
وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

Meâl-i Şerifi

71- Erkek, dişi bütün Mü'minler ise, birbirlerinin velileridirler. Ma'rufu emir, münkerden nehyederler, namazı dürüst kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat eylerler. İşte bunları Allah yarın rahmetiyle yarlıgayacak. Çünkü Allah, azîz, hakîmdir.

72- Allah, mü'minlerin erkeğine, dişisine altından ırmaklar akar cennetler va'd buyurdu. İçlerinde muhalled kalacaklar. Hem Adn cennetlerinde hoş hoş meskenler, Allah'ın bir rıdvanı ise, hepsinden büyük. İşte asıl fevz-i azîm de budur.

وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍ **"Ve Adn Cennetlerinde mesakini tayyibe."** Ma'din-i hayır ve ebedî ikametgâh olan, gözlerin görmediği ve kalb-i beşerin tahattur etmediği cennetlerde gayet dilaviz, saadet ile yaşanacak güzel güzel meskenler ki, kümmel-i havassa mev'uddur. وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ **"Ve Allah'dan bir rıdvan, Rızaullah'dan bir lemha ise,** اَكْبَرُ **ekberdir.** Hepsinden daha büyüktür." Çünkü her hayr-ü saadetin, her şeref-ü siyadetin menat ve medarı odur. Bunun doğrudan doğru silk-i vaidde gösterilmemesi calib-i dikkattir. Allahü a'lem, bunun hikmeti, her va'din zımnında mütehakkık ve dareynde müstemirr olmasındandır denilmiş. Fakat rivayet olunmuştur ki, *"Allah Teâlâ, ehl-i cennete "Razı oldunuz mu, hoşnut musunuz?" buyuracak. Onlar da: "Ya Rabb nasıl razı olmayız ki, bize sair halkından hiç birine vermediğini verdin" diyecekler. Binaenaleyh buyuracak ki: "Size bundan da efdalini vereceğim" "Daha efdal ne olabilir?" diyecekler. Buyuracak ki: "Size rıdvanımı helâl kılacağım ve artık size ile'l-ebed gazab etmeyeceğim."* Sahih-i Müslim: Kitab'ül-Cennet-9/2829.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٧٣﴾ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا

Tahattur: Hatırlama. **Kümmel:** Kamuller, olgunlar. **Dilaviz:** Cazip, çekici, gönlü asılı tutan, dilber.

بِمَا لَمْ يَنَالُواۚ وَمَا نَقَمُوٓا اِلَّٓا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
مِنْ فَضْلِه۪ۚ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْۚ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ
اللّٰهُ عَذَابًا اَل۪يمًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿٧٤﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا
مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّٓا
اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾
فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَٓا اَخْلَفُوا
اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ اَلَمْ يَعْلَمُٓوا
اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ
الْغُيُوبِۚ ﴿٧٨﴾ اَلَّذ۪ينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّع۪ينَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ
فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ
مِنْهُمْۜ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْۘ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٩﴾
اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْع۪ينَ
مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٨٠﴾

Meâl-i Şerifi

73- Ey o şanlı Peygamber! Kâfirlere, Münafıklara mücahede et ve onlara karşı kalın ol. Onların varacakları yer, cehennemdir ki, O, ne kötü meaddır!

74- Allah'a yemin ediyorlar, söylememişler. Kasem olsun, o kelime-i küfrü söylediler. İslâm'a geldikten sonra yine kâfirlik ettiler ve o muvaffak olamadıkları cinayeti kurdular. Halbuki intikam almağa kalkmaları için kendilerini Allah'ın Resulüyle fadl-ı ilâhîsinden zenginleştirmiş olmasından başka bir sebeb de yoktu. Bunun üzerine tevbe ederlerse haklarında hayırlı olur. Yok yan çizerlerse Allah onları, dünya ve âhirette elîm bir azab ile ta'zib eder. Ve yeryüzünde onlar için ne himaye, ne imdad edecek kimse bulunmaz.

75- Yine onlardan kimi de, Allah'a şöyle ahdetmişlerdi: "Eğer bize fadlından ihsan ederse, her halde zekâtını veririz ve her halde salihînden oluruz."

76-Vaktaki Allah, fadlından istediklerini verdi, buhl edip yüz çevirdiler. Ve zaten yan çizip duruyorlardı.

77- Allah'a verdikleri va'di tutmadıkları ve yalan söylemeği âdet edindikleri için O da, bu fiillerinin akibetini kalblerinde kıyamet gününe kadar sürecek bir nifaka kalb ediverdi.

78- Henüz bilmediler mi ki. Allah, onların sırlarını da bilir, fısıltılarını da. Ve Allah, "Allâmü'l-Guyüb" dur.

79- Sadakatta farz olan zekâttan fazla olarak kendi gönülleriyle teberruatta bulunanlara bir türlü, ve güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamıyanlara, diğer türlü lâf atarak bunlarla eğlenenler. Allah, onları maskaraya çevirdikten başka bir de, kendileri için elîm bir azab var.

80- Onlar için dile istiğfar et, dile etme. Onlar için yetmiş kerre istiğfar da etsen Allah, onlara hiç de mağfiret edecek değil. Böyle, çünkü onlar, Allah'ı ve Resulü'nü tanımadılar. Allah ise, öyle baştan çıkmış fasıklar güruhuna hidayet etmez.

جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ **"Kâfirlere ve Münafıklara cihad et** وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ **ve onlara karşı kalın ol,"** yumuşak davranma. Bundan anlaşılıyor ki, cihad yalnız

seyf-ü kıtalden eammdır. Zira Münafıklara gizli kâfir oldukları haysiyyetle açık kâfirler gibi harb-ü kıtal ile cihad melhuz değildir. Münafıklara cihad ızhar-ı hüccet ve ikame-i hudud ile müfesserdir. Filvakı' cihad, seyf, lisan vesâir her hangi bir vasıta ve suret ile olursa olsun bezl-i cühd ederek çalışıp uğraşmak, mücahede eylemek demektir ki, kıtal bunun bir nev'-i mahsusudur.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ **"Allah'a yemin ediyorlar, söylememişler."** Rivayet olunduğuna göre Resulullah, Tebûk gazasında iki ay kalmış idi. Bu sırada Kur'ân nâzil oluyor, tahallüf eden Münafıkları ta'yib ediyor ve bunları orduda beraber bulunan Münafıklar işitiyorlardı. Bunlardan zikri geçen Cülâs ibn Süveyd: **"Eğer Muhammed'in Medine'de bıraktığımız ihvanımız, sadâtımız, eşrafımıza dair söyledikleri hakk ise, biz eşeklerden beteriz"** diye bir söz kaçırmıştı. O mecliste hazır bulunan Âmir ibn Kays-i Ensarî de, Cülâs'a: **"Evet, vallahi Muhammed elbette sadık ve sen eşekten betersin"** demişti ve bu Resulullah'a baliğ oldu. Binaenaleyh huzuruna celbeyledi, Cülâs: **"Billâhi söylemedim"** diye yemin etti, Âmir de elini kaldırıp: **"Allah'ım, Kulun ve Peygamberine sadıkı tasdik, kâzibi tekzib edecek âyet indir"** diye dua etti. Bu sebeble bu âyet nâzil oldu. Cülâs da: **"Allah Teâlâ, bu âyette tevbeyi zikrediyor. Filvakı' ben o sözü söylemiştim"** dedi ve cidden tevbekâr oldu. وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ **"Ve islâmlarından sonra küfrettiler.** Yâni ızhar-ı İslâm ettikten sonra kalblerindeki küfr-ü meydana koydular.

وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا **"Ve nail olmadıkları bir kasıdda bulundular.** Tebûk'ten Medine'ye avdette münafıklardan on beş kişi geceleyin karanlıkta bir akabenin örgüçlendiği tepede Aleyhissalâtü vesselâmı râhilesinden vurup uçuruma itmeğe ittifak etmişlerdi. Ve Ammar ibn Yasir, râhilenin yularından çekiyor, Huzeyfe İbni'l-Yeman da arkasından sevkediyordu. Tam o sırada Huzeyfe deve ayakları sesi ve bir silâh şakırtısı işitir. Döner bakar ki, yüzleri örtülü bir kavim, إِلَيْكُمْ إِلَيْكُمْ يَا أَعْدَاءَ اللّٰهِ diye bağırır, onlar da kaçarlar.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ **"Yine onlardan kimi'de, Allah'a şöyle ahdetmişlerdi."** Bunun da, Sa'lebe ibn Hâtib sebebiyle nâzil olduğu mervîdir. Şöyle ki, Sa'lebe, Peygamberin huzuruna gelmiş: **"Ya Resulâllah, demiş, Allah'a dua et de bana bir mal merzuk kılsın."** Aleyhissalâtü vesselâm da: **"Ya Sa'lebe, buyurmuş, hakkını edâ ettiğin az, takat getiremiyeceğin çoktan hayırlıdır."** Sa'lebe,

---

Melhuz: Düşünülebilen olabilir. **Bezl-i cühd:** Gücü yettiği kadar çalışma. **Buhl:** Cimrilik. **Tahallüf:** Arkada kalma, geride bırakılma. **Ta'yib:** Ayıklama, kötülüğünü söyleme. **Rahile:** Yük hayvanı.

tekrar müracaat etmiş ve demiş ki: **"Seni hakk ile gönderene kasem ederim ki, bana bir mal merzuk kılarsa mutlak ve mutlak her zîhakın hakkını veririm".** Binaenaleyh Resulullah, dua etmiş. O da, bir davar edinmiş derken üredikçe üremiş, Medine dar gelir olmuş. Bir vadiye gitmiş ve cemaat ve Cum'adan kesilmiş. Resulullah, sual buyurmuş, **"malı çoğaldı, vadi almaz oldu."** denilmiş. يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ **Vay Sa'lebe'ye."** buyurmuş ve zekatı ahz için iki tahsildâr göndermiş. Nas bunları zekatlarıyla istikbal etmişler. Sa'lebe'ye uğrayıb Resulullah'ın feraiz-ı mübeyyin fermanını okuyarak sadakayı istediklerinde: **"Bu cizyeler ne? Bunlar, cizyenin kardeşi, hele siz gidin de düşüneyim"** demiş ki, فَلَمَّا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ **"Vaktaki Allah, fadlından istediklerini verdi, edip yüzçevirdiler. Ve zaten yan çizip duruyorlardı."** medlûlüdür. Tahsildârlar dönüp Resulullah'a geldiklerinde daha onlar bir şey söylemeden iki kerre يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ **"eyvah yazıklar oldu Sa'lebe'ye"** buyurmuş. Bu sebeble, bu âyetler nâzil olmuş. Ba'dehu Sa'lebe, zekatı alıp getirmiş, fakat Aleyhissalâtü vesselâm: **"Allah Teâlâ, beni senin zekatını kabulden men eyledi."** buyurmuş. O zaman Sa'lebe, başına toprak saçmağa başlamış. Aleyhissalâtü vesselâm da: **"Bu senin amelindir. Emrettim, itaat etmedin"** buyurmuş. İrtihal-i Nebevî'den sonra Hazret-i Ebu Bekr'e getirmiş, kabul etmemiş, Hazret-i Ömer'e getirmiş kabul etmemiş ve Hazret-i Osman zamanında helâk olmuş, yâni ... فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ **"Allah'a verdikleri vaadi tutmadıkları ve yalan söylemeyi adet edindikleri için O'da bu fiillerinin akıbetini kalblerinde kıyamet gününe kadar sürecek bir nifaka kalb ediverdi."** hükmü zuhur etmişti.

اَلَمْ يَعْلَمُوا **"O Münafıklar, bilmediler mi ki,** اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ **Muhakkak Allah sırlarını, kalblerinde gizlediklerini ve fısıltılarını bilir.** وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ **Ve muhakkak Allah, Allâmü'l-Guyûb'dur."** Yâni bunu bilmediler mi ki, Allah'a karşı o haltlara cür'et ettiler?

اَلَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِى الصَّدَقَاتِ **"Onlar ki, Mü'minlerden sadakatta mütetavvi' olanları** وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ **ve cühdlerinden, takatlarından başka bir şey bulamayanları ayıblarlar da,** فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ **bunlarla sahriyyet ederler, eğlenirler.** Burada tatavvuan zekatın faziletine tenbih buyurulmuştur.

TATAVVU': Üzerine vacib olmayan ziyade bir taatte bulunmaktır ki, teneffül muradifidir. Meselâ, sadakatta tatavvu', vacib olan zekâttan fazla ve yâhud kendine vacib değil iken sadaka vermek demektir ki, sair taatta da böyledir.

Şöyle rivayet olunmuştur ki, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, nası sadakaya tergib buyurmuştu. Binaenaleyh Abdurrahman ibn Avf radıyallahü anh, kırk vukye kadar altun, bir vukye kırk dirhem, ve bir rivayette dört bin dirhem getirmiş ve: "Sekiz bin dirhemim vardı. Dördünü Rabbıma ikraz ettim, dördünü de iyalime alıkoydum" demiş idi. Aleyhissalâtü vesselâm da: بارك الله لك فيما اعطيت وفيما امسكت *"Allah, senin verdiğini de evde alıkoyduğunu da mübarek kılsın."* duasında bulunmuş idi ve hakikaten bilahare o kadar nâil-i bereket olmuş idi ki, vefatında yalnız dördüncü zevcesi Nadir, rub-ı sümün hissesinden seksen bin dirheme musaleha olmuş idi. Asım ibn Adiy de, yüz vesk hurma tasadduk etmiş idi. Ebu Ukayl-i Ensarî dahi bir sâ' hurma getirmiş: "Bu gece bir zatın hurmalığında su salmak için kendimi icar ettim. Bedeline iki sâ' hurma aldım, birini iyalime alıkoydum, birini de Rabbıma ikraz eyledim" demişti. Resulullah da, sadakatın üzerine dökmesini emreylemişti. Münafıklar ise, "Abdurrahman ve Âsım, sadakalarını hiç başka değil, sırf riya ve süm'a, gösteriş ve duyuruş için getirdiler, Ebu Ukayl'in bir sâından da Allah ve Resulü ganı idi ve lâkin o da, kendine sadaka veriyor desinler diye getirdi" meâlinde fıskos lâf etmişlerdi, bu âyet nâzil oldu.

سخر الله منهم **"Allah kendilerini maskara etti.** ولهم عذاب اليم **Ve onlar, için bir azab-ı elîm var."** Öyle ki, استغفر لهم اولا تستغفر لهم **"Sen, onlar için gerek istiğfar et, gerek etme müsavidir.** ان تستغفر لهم سبعين مرة **Onlar için yetmiş kerre istiğfar etsen,** yâni ne kadar çok istiğfar da eylesen فلن يغفر الله لهم **Allah, onlara asla mağfiret etmez."**

Rivayet olunuyor ki, Abdullah ibn Übeyy'in oğlu Abdullah, muhlisînden idi. Babasının marazında O'nun hakkında Resulullah'ın istiğfar etmesini niyaz eylemişti. Aleyhissalâtü vesselâm da, yapmış idi. Bu âyet, nâzil oldu. Yedi, yetmiş, yedi yüz ismi adedleri mutlak teksirde şayidir. Böyle olmakla beraber esas i'tibariyle meratib-i adadın her biri mafevkının hükmüne muhalif bir hadd-i muayyen ifade ettiğinden Aleyhissalâtü vesselâm, bu aslı nazarı i'tibara alarak, demek ki, ***"Allah Teâlâ, ruhsat verdi ben de yetmişten ziyade ederim"*** demiş ve binaenaleyh سواء عليهم استغفرت لهم ام لم تستغفر لهم لن يغفر الله لهم (*"Onlar için istiğfar etsen de, etmesen de aleyhlerinde müsavidir, Allah onlara asla mağfiret etmez ve Allah fasıklar güruhunu doğru yola çıkarmaz."* Münafıkun-63/6) âyeti nâzil olmuştur.

ذلك **Bu** adem-i mağfiret senin istiğfarına hiç hüküm vermediğinden

İkaz: Ödünç vermek. **Vesk:** Altmış sa'.

değil, şu sebebledir: بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Çünkü onlar, Allah'a ve Resulü'ne muhakkak küfrettiler.** وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ **Allah da, fasıklar güruhuna,** yâni hadlerini tecavüz eden mütemerridlere **hidayet nasib etmez,** maksada erdirmez.

Böyle iken:

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ

خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِى الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِىَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِىَ عَدُوًّا اِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾ وَلَا تُصَلِّ عَلٰى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهِ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ

أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٨٦﴾
رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

81- Arkada kalanlar, Resulullah'ın hilâfına olarak oturup kalmalarıyla ferahlandılar. Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla mücahid olmayı hoşlanmadılar. "Bu sıcakta seferber olmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcak." Fakat duysalardı.

82- Artık kazandıkları günahın cezası olarak, az gülsünler çok ağlasınlar.

83- Bundan böyle Allah, seni onlardan bir kısmının yanına döndürür de başka bir cihada çıkmak için senden izin isterlerse: "Artık siz, benim maiyyetimde ebedâ çıkamıyacaksınız ve hiçbir düşmana benim maiyyetimde harb edemiyeceksiniz. Evvelki def'a oturup kalmayı arzu ettiniz, şimdi de artık geride kalanlarla beraber oturun" de.

84- Ve içlerinden ölen birinin ebedâ namazını kılma ve kabrinin üzerinde durma. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resulü'nü tanımadılar ve kâfir olarak can verdiler.

85- Hem onların, ne malları, ne evlâdları gözüne batmasın. O, hiç bir şey değil. Ancak Allah, onları dünyada bunlarla muazzeb kılmayı ve kâfir oldukları halde canlarının çıkmasını murad buyuruyor.

86- "Allah'a iman edin ve Resulü'nün maiyyetinde cihada gidin" diye bir sûre indirildiği zaman içlerinde servet sahibi olanlar, Senden izin istediler ve: "Bırak bizi, oturanlarla beraber olalım" dediler.

87- Kadınlarla beraber olmaya razı oldular. Kalblerinin üzeri tab edildi, artık onlar gayeyi fehmetmezler.

لٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ
جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ
وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

Meâl-i Şerifi

88- Lâkin Peygamber ve maiyyetindeki Mü'minler, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. Bunları görüyor musun bütün hayırlar işte onlar için ve işte bunlar murada eren müflihler.

89- Allah onlara altından nehirler akar cennetler hazırladı, içlerinde muhalled olacaklar, işte o fevz-i azîm, bu.

Medenî münafıkların ahvalini tafsilden, başka Ârâb'a, yâni bedevîlere nakl-i kelâm ile buyuruluyor ki:

وَجَٓاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ
الَّذِينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٩٠﴾ لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَٓاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى
وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ

وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ
مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ
حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى
الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ
الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

90- Bedevîlerden özür bahane edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resulüne yalân söyleyenler de, oturdular. Muhakkak bunların kâfir olanlarına elîm bir azab isabet edecek.

91- Allah ve Resulü için nasihat ettikleri takdirde ne zuafaya, ne hastalara, ne de sarfedeceklerini bulamayanlara harec yoktur. Muhsinleri muahazeye yol olmadığı gibi Allah da gafur, rahîmdir.

92- Onlara da harec yoktur ki, her ne zaman kendilerini bindirip sevkedesin diye sana geldilerse: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" dediğin cihetle bu uğurda sarfedecekleri şeyi bulamadıklarından dolayı hüzünlerinden gözleri yaş döke döke döndüler.

93- Muahazeye yol ancak o kimseleredir ki, zengin oldukları halde kalmak için senden izin isterler. Bunlar, kadınlarla beraber olmağa razı oldular, Allah da, kalplerini tabetti de, artık başlarına geleceği bilmezler.

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا
لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللّٰهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ

وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ
إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ
وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ
لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ
عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾ الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا
وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ
مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ
السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ
وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ
اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٩﴾

Meâl-i Şerifi

94- Yanlarına avdet ettiğinizde size itizar edecekler. De ki: "İtizar etmeyin, ihtimali yok size inanmayacağız. Doğrusu Allah, bize ahvalinizden

bir çok haberler verdi. Bundan böyle de Allah ve Resulü amelinizi görecek, sonra hepiniz o gayb-ü şehadeti bilen hakkın huzuruna götürüleceksiniz. O vakit O, size haber verecek neler yapıyordunuz."

95- Yanlarına döndüğünüz zaman kendilerinden sarf-ı nazar edesiniz diye size yemin billâh edecekler. Siz de, kendilerinden sarf-ı nazar edin. Çünkü onlar, murdar şeylerdir. Kesiblerinin cezası olarak varacakları yer de Cehennemdir.

96- Siz, kendilerinden râzı olasınız diye size yemin edecekler. Fakat siz, onlardan râzı olursanız her halde Allah, fasıklar güruhundan râzı olmaz.

97- Ârâbîler, küfürce ve nifakça daha şiddetlidirler. Bununla beraber Allah'ın Resulüne indirdiği ahkâmın hududunu bilmemeye daha lâyıktırlar. Allah, alîmdir, hakîmdir.

98- Ârâbîlerden kimi vardır ki, verdiğini cerîme sayar. Size, zamanın türlü türlü devr-ü inkılâbını gözetir, kötü devir kendi başlarına, Allah semi'dir, alîmdir.

99- Yine Ârâbîlerden kimi de var ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır ve vergisini Allah yanında yakınlıklara ve Peygamber'in dualarına vesîle sayar. Filhakika onlar, kendileri için yakınlıklardır, ileride Allah, onları rahmeti içine koyacaktır. Çünkü Allah, gafurdur, rahîmdir.

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ **Taraflarına avdet ettiğinizde size i'tizar edecekler,** yâni siz, mü'min gazîler selâmet ve şeref-ü şan ile gazadan dönecek yine onların başına geleceksiniz ve kalbleri matbu' olduğundan dolayı bu akıbeti bilmeyen ve geride kadınlarla beraber kalmaya razı olarak istizana kalkışan o zenginler, o zaman denaetlerini anlıyacak ve müstahıkk oldukları itabdan sıyrılmak için Münafıkâne i'tizar edecekler. Fakat ya Muhammed Sen, onlara قُلْ **de ki:** لَا تَعْتَذِرُوا **"İ'tizar etmeyiniz,** yâni ağzınızı açmayın, i'tizar edeceğiz diye boşuna çabalamayın. لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ **Size aslâ inanmayacağız.** قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ **Allah, bizi haberlerinizden vahy-ü nübüvvetle haberdar etti."** Yalancılığınız, nifaklarınız sabit oldu. Binaenaleyh mü'minlerin vahy-i Hakk karşısında sizin sözlerinize inanması ihtimali kalmadı. وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ **Bundan böyle yapacağınızı da Allah ve Resulü görecek.** Bakalım ne yapacaksınız, yine nifaka devam mı edeceksiniz, yoksa tevbekâr mı olacaksınız? Her ne yap-

sanız Allah'dan ve Resulü'nden gizlemek ihtimaliniz yok. Gizli, açık her ameliniz mer'i ve ma'lûm olacak. ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **Sonra o âlimi'l-gaybi ve'ş-şehadeye reddolunacaksınız.** Akibet yakalanıp batında ve zahirde yaptığınız bütün amellerinize ilmi muhît olan Allah Teâlâ'nın huzur-ı celâline dikileceksiniz. فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **de O, size bütün yapageldiklerinizi haber verecek.** Yâni yevm-i kıyamette cezanızı verecek, ne halt ettiğinizi o zaman anlıyacaksınız.

Ne sefilâne i'tizar eyleyecekler bilir misin? :

سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ **Gazadan dönüp onlara geldiğinizde sizi kandırmak için Allah'a yeminler edecekler** لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ **ki, kendilerinden i'raz edesiniz.** Yâni kabahatlerini görmeyesiniz, tekdir ve tevbihten sarf-ı nazar edesiniz diye. فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ **İmdi siz de, kendilerinden i'raz ediniz,** yüz çeviriniz, yâni onların arzuları gibi rıza suretiyle değil, ictinab ve nefret suretiyle i'raz ediniz. اِنَّهُمْ رِجْسٌ **Çünkü onlar pistirler,** dışlarından görünmese bile her halde içleri pis, ruhları habîstir. Cismanî pisliklerden ihtiraz nasıl vacib ise, bulaşması daha seri', zararı daha şeni' olan ruhanî pisliklerden ihtiraz da öyle, hattâ evleviyyetle vacibdir. وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ **Me'valan (öyle habîslerin en son varacakları yatak) da Cehennemdir,** جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **kesiblerinin cezası olarak.** يَحْلِفُونَ لَكُمْ **Yemin ederler sizin için** لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ **Siz, kendilerinden razı olasınız için,** yâni sizin rızanızı celb eylemek, sizi kandırıp gönlünüzü kapmak için. فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ **Fakat siz, onlardan razı olsanız** فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ **şübhesiz ki Allah, öyle fasıklar güruhundan razı olmaz.** Yâni siz mü'minlerin, onlardan razı ve hoşnud olması onlara bir faide vermek şöyle dursun sizin hakkınızda bile bir zarar olur. Denilmiştir ki bunlar, Cedd ibn Kays, Muattib ibn Kuşeyr gibi rü'esa-yı Münafikîn maiyyetinde seksen kadar Münafık idiler. Aleyhissalâtü vesselâm, Medine'ye kudumunda: "Bunlarla oturmayınız ve konuşmayınız" buyurdu.

اَلْاَعْرَابُ **A'râbîler:** A'râb, Arab'ın cem'i zanedilmemelidir. Arab, A'rabînin ism-i cem'i, A'râb da A'râbînin ismi cem'idir. Yâni Arab'ın müfredinde, A'rabî, Ârâbın müfredinde Ârâbî denilir. Ârâb gerek Arab'dan ve gerek Arab'ın mevalisinden bilhassa bedevî olanlara, yâni bir karye veya kasabada tevattun etmeyip badiyede dolaşan göçebeye ıtlak edilir. Arab ise, Medenî ve bedevîye şamil olmakla beraber daha ziyade kura veya kasabatta mütevattın olan mütemeddin kısma ıtlak edilir ki, bunlara, Ârab denemez. Arebîye, "Ya

---

Mer'i: Görünür olan. **İ'raz:** Yüz çevirmek. **İhtiraz:** Sakınmak, çekinmek. **Tevbih:** Azarlama.

Arabî" denilirse kızar. Fakat A'râbîye "Ya A'rabî" denilirse memnun olur. Bu fark lisanımıza da intikal eylemiş ve âdeta Ârab kelimesi siyah, koca dudaklı zenci gibi bir mefhum ile kullanılmıştır ki, bunun aslını bilmiyenler "Arab" ve "A'râb" lâfızlarının talâffuzunu fark edemezler de haltederler. A'rab diyecek yerde Arab derler. Velhasıl Arâbca'da Arab ve A'râb Türkçemizdeki, Türk ve Türkmen gibidir. Türkmen, Türkün yörüğü olduğu gibi A'râb da Arâb'ın yörüğüdür. Her A'rabî değil, fakat bedevi ve vahşetalud olmak hayşiyyetiyle Ârâb cinsi, أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا **küfr-ü nifakca daha şiddetlidir.** Hasbe'l-bedave huyları daha sert ve daha kuşkulu olduğundan küfr-ü nifakları da eşeddir. وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ **Ve Allah'ın Resulü'ne indirdiği münzelâtın hududunu bilmemeğe daha ceddir, daha şayestedirler.** Meclis-i risaletten uzak, mu'cizatı müşahede ve Kitab ve Sünnette nâzil olan şerayii ve tatbikatını muayene şerefinden mahrum bulunduklarından dolayı Tevhid ve Nübüvvet ve mebde-ü mead delillerinin meratibi ve tekâlif ve ahkâmın mekadir-ü mahiyyeti hakkında ilimsizliğe, cehalete medenîlerden ziyade lâyıkdırlar. Fıkıh şöyle dursun, ilm-i hallerini bile bilemeyecek bir vaz'-u tabiattedirler. Nitekim buna işareten bâlâda medenî münafıklar, وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ("*Kalblerinin üzeri tabedildi. artık onlar gayeyi fehmetmezler.*" Tevbe-9/87) diye fıkıhsızlıkla, Ârâb ise, وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ("*Allah da kalblerini tabetti de artık başlarına geleceği bilmezler.*" Tevbe-9/93) diye ilimsizlikle tavsif olunmuşlardı. Maamafih Ârâb cinsi, bunlara münhasır zannedilmemelidir. Muhtelif iki kısma münkasimdirler. Bu vech ile وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ **Â'rabîlerden bâzısı vardır ki,** يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا **yapacağı infakı bir cereme tutar.** Allah yolunda sarfedeceği malı, sadaka namına vereceği nafakayı lâzım gelmiş bir ziyan ittihaz eder. Hısbeten lillâh vermediği ve sevabını ümid etmediği cihetle O, ona bir mağnem, bir kâr ve menfaat olmaz, riya ve takiyye gibi bir garaz-ı mahsus ile verilen mahz-ı garamet ve lâbüd bir hüsran olur ve öyle telâkki eder. وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ **Ve size daireler gözetler,** yâni bekler ki, mesaib-i devran başınızda dönsün, girdab-ı felâket her tarafınızı sarsın, galebeniz zeval bulsun da ibtilâdan kurtulsunlar. عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ **Daire-i sev' kendi üstlerine,** yâni sizin hakkınızda temenni ve intizar ettikleri o girdab-ı devran kendi üzerlerine dönsün, kötü niyyetleri kendi başlarına, kendi aleyhlerine olsun. وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Allah, bir semî', alîmdir.** Binaenaleyh infak ederken söylediklerini işitir, kalblerinde ne gizleyip, ne niyyetler beslediklerini bilir.

Vahşetalud: Vahşet/vahşilik, karışmış, bulaşmış. **Şayeste:** Şayan, uygun, yaraşır. **Mesaib:** Felaketler, musibetler, güçlükler.

Bunlara mukabil وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ **yine Â'rabîlerden ba'zısı vardır ki,** يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Allah'a ve âhiret gününe iman eder** وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ **ve yapacağı infakı İndallah kurbetler.** Allah Teâlâ'nın huzur-ı ahadiyyetine yakınlık vesileleri وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ **ve Peygamber'in salâvatı,** yâni dua ve istiğfarı sebebleri ittihaz eder. Fîsebilillâh sadakat ve sarfiyyatını kendi hakkında böyle büyük bir hayır ve mahzâ bir zuhr-i âhiret olacağı i'tikadiyle seçer ve bu iman ile takdim eyler. Zira Aleyhissalâtü vesselâm, tasadduk edenler için hayr-ü bereket ile dua ve Allah'dan mağfiret niyaz ederdi. اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ **Evet, o, (infak) onlar için filhakîka bir kurbettir.** Büyük bir kurbettir. سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ **Allah, onları rahmetine idhal edecek,** ni'met ve saadetine müstağrak kılacaktır. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ **Çünkü Allah, muhakkak bir gafur, rahîmdir.**

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِر۪ينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذ۪ينَ
اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍۙ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْر۪ي تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًاۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ
الْعَظ۪يمُ ﴿١٠٠﴾

Meâl-i Şerifi

100- Sâbikunun birincileri, Muhacirîn, Ensar ve ihsan ile onların ardınca gidenler, Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'dan razı oldular ve onlara altlarında nehirler akar cennetler hazırladı ki, içlerinde ebeden muhalled olacaklar. İşte fevz-i azîm bu.

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِر۪ينَ وَالْاَنْصَارِ **Muhacirîn ve Ensardan o sabıkîn-i evvelîn.** Muhacirîn ve Ensar'ın hicret ve nusratte evvel olan sabıkları, yâni

---

Muhalled: Ebedi, devmalı olarak içinde kalan.

kıbleteyne namaz kılmış ve "Bedr"'de bulunmuş olanlar: yâhud لَقَدْ رَضِىَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ (*"Hakikaten Allah o mü'minlerden râzı oldu, ağacın altında sana biat ederlerken, ki kalblerindekini bildi de üzerlerine o sekineti indirdi ve kendilerine bir yakın fethi sevab verdi."* Feth-48/18) medlûlünce Hudeybiye'de "Bi'at-i Rıdvan"'da bulunanlar ki, bu daha râcihtir. Zira Sûre-i Enfal'da (*"O kimseler ki iman ettiler ve muhacir oldular ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda mücahede eylediler ve o kimseler ki barındırdılar ve yardıma koştular. İşte bunlar birbirlerinin velileridirler. İman edip de hicret etmiyenler ise hicretlerine kadar sizin için onlara velayet namına bir şey yoktur. Bununla beraber eğer dinde yardımınızı isterlerse yardım etmek de üzerinize borçdur. Ancak sizinle aralarında misak bulunan bir kavm aleyhine değil, Allah amellerinizi gözetiyor."* Enfâl-8/72) dahi geçtiği vech ile Hudeybiye'ye kadar olan hicretlerin hepsi Hicret-i ulâdandır. وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ **Ve bunlara ihsan ile ittiba' edenler.** Yâni hüsn-i amelde sabıkîn-i evvelîne uyup iltihak eden Muhacirîn ve Ensar, yahûd kıyamete kadar onları tahsin ile imân ve tâatte kendilerine iktida eyleyen bütün mü'minîn-i muhsinîn ki, bu surette "sabıkun-ı evvelûn" Mühacirîn ve Ensar'ın hepsi demek olur. Evvelki mânâ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ da "min" teb'iziyye olduğuna göre bu mânâ da beyaniyye olduğuna göredir. Velhasıl, sabıkun-ı evvelûn olan Mühacirîn ve Ensar'dan ibaret bulunan Ashab-ı Muhammedî ve onlara hüsn-i nazarla bakıp hüsn-i suretle ittiba' eden tabiîn رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ **Allah onlardan razı, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır.** Hepsi raziye ve merziyye mertebesini ihraz etmişlerdir. وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ **Ve Allah, onlar için öyle cennetler hazırlamıştır ki, altlarında ırmaklar akar.** İbn Kesîr kıraatında bu dahi, diğer mevaki'de olduğu gibi «مِنْ تَحْتِهَا» okunur. Fakat diğer kıraatlarda burada, "min" yoktur. خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ **İçlerinde ebeden muhalled olacaklar, işte fevzi azîm bu.**

Bunlar böyle:

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ
الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ
مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾ وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا

بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ
اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ
صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ
سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ
التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ
الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ
وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا
يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾
وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ
وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ
اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾
لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًا لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ
اَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ
الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾ اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ

وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ
هَارٍ فَانْهَارَ بِهٖ فٖى نَارِ جَهَنَّمَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ
الظَّالِمٖينَ ﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذٖى بَنَوْا رٖيبَةً فٖى قُلُوبِهِمْ
اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿١١٠﴾

Meâl-i Şerifi

101- Hem etrafınızdaki Â'râbîlerden Münafıklar var, hem de Medine ahalisinden Münafıklığa idman edenler. Sen, onları bilmezsin, onları Biz biliriz. Biz, onları iki kerre tazib edeceğiz. Sonra da büyük bir azâba itilecekler.

102- Diğer bir takımı işe, günahlarını itiraf ettiler ve iyi bir amel ile diğer bir kötüyü karıştırdılar. Ola ki, Allah, tevbelerini kabul ede. Çünkü Allah, gafurdur, rahîmdir.

103- Bunların mallarından bir sadaka al ki, onunla kendilerini hem tathir edersin, hem tezkiye. Bir de haklarında dua ediver. Çünkü Senin duan, onların kalblerini yatıştırır. Allah semîdir, alîmdir.

104- Bilmediler mi ki Allah, kullarından tevbeyi O kabul eder de sadakaları alır ve hakikaten Allah, tevvab, rahîm O.

105- Ve dedi ki: "Çalışın, çünkü amelinizi hem Allah görecek, hem Resulü, hem mü'minler ve hepiniz mutlaka O gayb-ü şehadeti bilen Hakk'ın huzuruna götürüleceksiniz o vakit O, size haber verecek, neler yapıyordunuz.

106- Diğer bir takımı da, Allah'ın emrine geri bırakılmışlardır. Ya kendilerini tazib eder veya tevbelerini kabul buyurur. Allah, alîmdir, hakîmdir.

107- Bir de şunlar var ki, tuttular bir mescid yaptılar. İnadına ızrar için, küfr için, mü'minlerin arasına tefrika sokmak için. Ve bundan evvel Allah'a ve Resulüne harbeden herife bir pusu yapıvermek için. Bununla beraber: "Hüsn-i niyyetten başka bir muradımız yoktu" diye yemin de edecekler. Fakat Allah şâhid ki, bunlar şeksiz, şübhesiz yalancıdırlar.

108- Onun için de ebedâ namaza durma. Tâ ilk günden temeli takva üzerine kurulan mescid, içinde kıyamına elbette daha lâyık ve müstahıktır. Onun içerisinde öyle rical var ki, çok temizlenmeyi severler. Allah da, çok temizlenenleri sever.

109- O halde binasını Allah korkusu ve Allah rızası üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa binasını seyl bıçığında sarkan bir yarın kenarına kurup da onunla beraber cehenneme yuvarlanan mı? Allah, zalimler güruhunu hidayete erdirmez.

110- Onların kurmuş oldukları bünyanları, kalblerinde bir nifak ukdesi olup kalacak, meğer ki, kalpleri parçalansın. Allah; alîmdir, hakîmdir.

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ **Havalinizdeki Â'rab'dan da,** yâni şehriniz civarında bulunan A'rabîlerden de ki, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca', Gıfar aşiretleri Medine etrafına inerlerdi. مُنَافِقُونَ **münafıklar vardır,** وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ **Medine ahalisinden de.** Bunlar; مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ **münafıklıkta temerrüd etmiş,** yâni sürtülmüş, mümarese peyda etmiş, temamen kaypaklanmışlardır. Öyle ki, لَا تَعْلَمُهُمْ **Sen bile, onları bilmezsin.** Şahıslarını, isimlerini, neseblerini bilmez değil, münafık olduklarını bilmezsin. Yâni münafıklıkta o derece mahâret kesbetmişler, sırlarını gizlemeye, takiyye yapmaya, töhmet mevkilerinden kaçınıp yağ gibi suyun yüzüne çıkmaya öyle alışmışlardır ki, hallerini senden, senin o yüksek dirayet ve firasetinden bile gizleyebilirler de vahiy nâzil olmayınca münafıklıklarını kat'iyyen bilemezsin. نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ **Onları Biz biliriz.** سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ **Biz, onları muhakkak iki kerre ta'zib edeceğiz.** Ki biri dünya azâbı, biri kabir azâbıdır. ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ **Sonra da azîm bir azâba reddolunacaklardır.** Ki bu da kıyamette müebbeden azâb-ı nardır. Yine onlardan, civardaki Â'râb'dan ve ehl-i Medine'den وَاٰخَرُونَ **diğer bir takımları da vardır ki,** اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ **günahlarını i'tiraf ettiler.** Öbürleri gibi yalandan ma'ziretlerle i'tizara kalkışmadılar. Huzur ve rahat düşkünlüğüyle bilâ ma'ziret gazâdan tahallüf et-

---

Seyl: Sel, şiddetle gelen. **Mümarese:** Üstadlık etmek, bir işe devam ederek ihtisas sahibi olmak.

mek, su-i karine uymak gibi amellerinin fenalığını anlayıp ikrarile nedamet eylediler. خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا **İyi bir ameli ve diğer bir kötüyü halt ettiler.** Yâni fenâ amel de yaptılar, iyi de. Meselâ, gazaya gittikleri de oldu, gitmedikleri de. Günah işlediler, nedamet de ettiler, günahlarını söylediler, fakat doğru söylediler. Bunlar, mütehallifînden bir takım kimselerdi ki, mütehallifler hakkında nâzil olan âyetleri işittiklerinde kendilerini Mescid-ı Saâdet'in üstüvanelerine bağlamışlardı. Resulullah, seferden kudumunda âdet-i seniyyeleri vech ile mescide gidip iki rekât namaz kıldı ve bunları o halde gördü: "Bu nedir?" diye suâl buyurdu. Denildi ki: "Bunlar, siz çözmeyince kendilerini çözmemeğe yemin ettiler." "Ben de kasem ederim ki, haklarında emir varid oluncaya kadar çözmem" buyurdu. Binaenaleyh bu âyet nâzil oldu: عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "**Ola ki Allah tevbelerini kabul ede, çünkü Allah Ğafur'dur Rahim'dir.**" Rivayet olunduğuna göre ıtlak olunduklarında: "Ya Resulallah, dediler, işte şu mallarımızdır ki, bizi senden geri alıkoydu. Binaenaleyh bunları tasadduk et ve bizi tathir eyle." Aleyhissalâtü vesselâm da: "Emvalinizden bir şey almakla emrolunmadım" buyurdu. Ba'dehu şu âyet nâzil oldu: خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً **Mallarından bir sadaka al ki,** تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا **kendilerini onunla tathir ve tezkiye edesin.** Yâni günah lekelerinden temizlenmelerine ve hasenatlarının tenmiyesiyle muhlisler derecesine terfi'lerine sebeb olasın. Bunun üzerine Resulullah, o mallarının hepsini değil, مِنْ اَمْوَالِهِمْ kaydındaki teb'ıza müraat ederek üçte birini ahz eyledi denilmiştir. Bu rivayete nazaran burada ahzı emrolunan sadakadan murad, farz olan zekât olmayıp o mütehalliflerden bir keffaret-i zünub gibi alınan hususî bir sadaka demek oluyor. Hasen-i Basrî'nin kavli budur. Maamafih bir ceza-i malî mahiyyetinde değil, tav-u niyyete mütevakkıf bir sadaka olmak üzeredir. Fakat ekseri fukara demişlerdir ki: Bundan asıl murad, farzolan zekâttır. Yâni yukarıdan beri siyakı muahaze agniya üzerinde olduğundan bununla zekâtın agniyaya farzolduğu ve bu i'tiraf-i zünub eden mütehalliflerin günaha girmelerine sebeb hubb-i mal olduğundan tevbe ve nedametlerinin sıhhati ve sıdk-ı diyanetleri farzolan zekâtlarını hüsn-i rıza ve tıyb-ı nefs ile çıkarıp vermeleriyle zâhir olacağı ve şaibe-i nifaktan o zaman temizlenecekleri anlatılmıştır. Bu mânâ ise, tatavvu'an daha ziyade vermelerine ve verdikleri surette ahzinin vücubuna mâni' değildir. Aleyhissalâtü vesselâm'ın, "emrolunmadım" buyurmasının da, Hâtıb ibn Sa'lebe gibi bir takımlarının sadakalarının kabulünden memnuiyyet mes'elesiyle alâkası muhtemildir.

Tav': Bir şeyi isteyerek yapma. **Tıybe:** Helal, güzel, temiz

Velhasıl burada خُذْ emri, o rivayete nazaran farz-ı zekâttan başka keffaret-i zünub mahiyyetinde tatavvuan bir sadakanın taraf-ı Peygamberî'den ahz ve kabulünün vücubuna delâlet etse de, farz olan zekâtların ahz ve kabulüne evleviyyetle delâlet edeceği derkârdır. Ve şurası ma'lûmdur ki, Resulullah, kendi namına sadaka almaktan memnu' idi. Âl-i Resul fukarasının sadakat-ı vacibeyi kabul etmeleri haram olduğu gibi Resulullah'a vâcib ve tatavvu' her sadaka, haram idi. Binaenaleyh Resulullah'ın ahzi, اُمِرْتُ اَنْ اٰخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ اَغْنِيَائِكُمْ وَاَرُدَّهَا اِلٰى فُقَرَائِكُمْ (*"Ben zenginlerden sadaka alıp fakirlere vermekle emrolundum."* İbn Mâce: Zekat-1) hadîs-i şerifinin delâleti vech ile sadakatı hasbe'l-imame alıp masarifine sarfetmek demek olacağından bu âyet her halde sadakatın ahzinde imamın bir vazifesi bulunduğuna delâlet eder ki, وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا bununla alâkadardır.

ZEKAT

Bu münasebetle "Ahkâm-ı Kur'ân"'da mezkûr olan şu satırları kaydedelim:

"Bu âyet, delâlet eder ki, sadakatı ahiz, imama aiddir. Mükellef, onu kendi kendine mesâkîne verirse kâfi gelmeyecektir. Zira ahzinde imamın hakkı kaimdir. Binaenaleyh sakıt olmaz." Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, mevaşi sadakatına âmiller gönderir ve onlara mevaşinin mevzi'larında, sular üzerinde sadakalarının ahzini emrederdi. Aleyhissalâtü vesselâm'ın, Sekif vefdine, بِاَنْ لَا يُحْشَرُوا وَلَا يُعْشَرُوا (İbn Mâce: Zekat-1) diye şart etmesinin de mânâsı budur. Yâni mevaşiyi âmili sadakaya ihzar ile mükellef olmayacaklar ve lâkin âmil-i sadaka, suları ve mevaşinin bulunması maznun olan mahalleri devredip sadakalarını kendilerinden alacaktır. Kezalik sadakatı simar "hububat ve meyve" de böyle olacaktır. Diğer zekât-ı emval, yâni emval-i bâtıne ise Resulullah'a ve Ebu Bekr'e ve Ömer'e ve Osman'a götürülürdü. Sonra Hazret-i Osman, bir Ramazan'da, bir hutbe irad edip: "Bu ay zekâtlarınız ayıdır. Her kimin üzerinde deyni varsa te'diye etsin. Sonra da bakıyye-i malini tezkiye *eylesin*" dedi ve binaenaleyh mesakîne edâsını herkesin kendisine bıraktı ve bundan dolayı İmamın ahizdeki hakkı sakıt oldu. Çünkü bu, eimme-i adilden bir İmamın akdeylediği bir akiddir. Ve binaenaleyh ümmet üzerine nafizdir. Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm: يَعْقِدُ عَلَيْهِمْ وَلَهُمْ *"O, onların lehinde veya aleyhinde akit yapar."* buyurmuştur. Aleyhissalâtü vesselâm'ın, mevaşi ve esmar sadakatı

Vefd: Çokluk, heyet. **Mevaşi:** Davar, koyun, keçi, inek gibi hayvanlar.

üzerine gönderdiği gibi zekât-ı emval üzerine de sa'îler gönderdiği bize baliğ olmamıştır. Çünkü sair emval, İmam için zâhir değildir. Onlar evlerde, dükkânlarda ve muhrez mahallerde saklanacağı ve sa'îlerin ev gibi hırzlara duhulleri caiz olamayacağı gibi mükelleflere bütün mallarının ihzarını teklif etmek de caiz olamayacağından öyle emval-i bâtıne zekâtlarına sa'î gönderilmemiş idi. İmama kendileri getirirler ve bu babda kavilleri makbul olurdu. Maamafih bu emval, beldeden beldeye sevk ile tasarruf olunup mevaşi gibi zâhire çıktığı zaman bunlarda vacib olan zekâtı ahzetmek için de âmiller nasbolunmuştur. Nitekim Ömer ibn Abdülazîz: "Müslimin mürur ettirdiği ticarattan her yirmi dinarda yarım dinar, zimmînin geçirdiğinden her yirmi dinarda bir dinar alınmasını, sonra bir sene geçmeden hiç bir şey alınmamasını ve bunu Peygamber'den dinleyenin kendisine haber vermiş olduğunu" âmillerine yazmış idi. Daha evvel Hazret-i Ömer ibn Hattab âmillerine: "Müslimden rub-ı uşur, zimmîden nısf-ı uşur, harbîden uşr almalarını" yazmış idi ve müslimden alınan, zekât-ı vacibe olup bunda havl ve nisâb ve sıhhat-i milk gibi şerâit-ı vücub mu'teber olur. Eğer zekât, vacib değilse alınmazdı. Bunda Hazret-i Ömer, sadakatı mevaşide ve esmar ve mezruatın uşurlerindeki fiil-i Nebevîye iktifa ediyordu. Zira emval-i ticaret, mevaşi-i saime ve züru' ve simar gibi Dar-ı İslâm'da dolaşır emval-i zâhire olmuştu. Ashab'dan bir kimse de buna i'tiraz ve muhalefet etmemiş, binaenaleyh bir icmâ' olmuştu. Ve işte Ömer ibn Abdülaziz, Hazret-i Peygamber'den rivayet olunan mezkûr hadîs ile beraber, buna ittiba' ediyordu." (Ki, bu mes'ele, Kütüb-i Fıkhiyye'de, kitab-ı zekâtta, âşir faslı unvaniyle mevzu-i bahistir).

Hulâsa mallarından öyle bir sadaka al وَصَلِّ عَلَيْهِمْ **ve onları salâvatla,** yâni kendilerini dua ve istiğfar ile taltıf et. اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ **Senin salâtın, duan, onlar için muhakkak bir sekendir.** İndallah tevbelerinin kabulü hakkında kalblerinin sükûn ve itmi'nanına sebebdir. وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **"Allah Semi'dir ve Alîm'dir. ...** اَلَمْ يَعْلَمُوا **Bilmediklermi ki Allah kullarından tevbeyi O kabul eder de sadakaları alır ve hakikaten Allah Tevvab, Rahhim O."**

Yine ehl-i Medine'den ve civarındaki Ârab'dan وَاٰخَرُونَ **diğerleri de vardır ki,** مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ **Allah'ın emri için irca, yâni te'hir edilmişlerdir.** «ارجيته» Ve yahûd «ارجأته» den «ارجاء» te'hir etmek demektir ki, tevbenin kabulüne kat'iyyen hükmetmeyenlere, "Mürcie" ıtlak olunması bundandır. «مرجون» aslı «مرجيون» dir. Nitekim İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'dan Ebû Bekir ve

---

Sa'î: Devletçe emanet getirip götüren kimse. **Hırz:** Bir malın adet üzere korunmasına mahsus yer.

Ya'kub kıraatlarında hemze ile «مرجئون» okunur. İbn Abbas'dan rivayet olunduğuna göre bunlar, Kâ'b ibn Mâlik ve Murare ibn Rebi' ve Hilâl ibn Ümeyye idi. Bunlar, salifüzzikir kendilerini mescidin direklerine bağlıyan Ebû Lübabe ve arkadaşları gibi ızhar-ı nedametle tevbe ve i'tizara müsaraat etmemişlerdi ve halbuki Ashab-ı Bedr'den idiler. Resulullah, bunların hükmünü tevkif eylemiş ve Ashabını onlarla selâm ve kelâmdan nehyeylemişti. Nas; bunlar hakkında ihtilâf ediyorlardı. Kimi, "helâk oldular" diyor, kimi de "belki Allah mağfiret eder" diyordu ve bu suretle emr-i İlâhî için irca edilmiş bulunuyorlardı. اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ **Ya Allah, bunları ta'zib edecek,** eğer bulundukları halde kalırlarsa وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ **veya tevbelerini kabul eyliyecektir.** Eğer niyyetleri halis olarak sahihan tevbe ederlerse وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **Allah alîmdir, hakîmdir. Binaenaleyh bu irca da ve mabadinde de hikmetleri vardır.**

وَالَّذِينَ **Şunlar da vardır ki,** Nafi, İbn Âmir, Ebû Cafer kıraatlarında atıfsız «اَلَّذِينَ» okunduğuna göre ayrıca bir kıssa olmak üzere şunlar ki, اِتَّخَذُوا مَسْجِدًا **bir mescid ittihaz ettiler.** ضِرَارًا **Zarara kalkışmak, yâni mü'minlere karşı zarar yapmağa çalışmak** وَكُفْرًا **ve kâfirlik etmek.** Zamirlerindeki küfrü takviye eylemek وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ **ve mü'minler arasına tefrika düşürmek** وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **ve Allah'a ve Resulü'ne harbe kalkışmış olan kimseye irsad yapmak,** yatak hazırlayıp muntazır olmak için مِنْ قَبْلُ **ki, bundan evvel yani Tebûk gazasından mukaddem harbetmiş idi veya ittihaz ettiler.** Rivayet olunur ki, Benî Amr ibn Avf Kuba mescidini bina ettiklerinde Resulullah'a meb'us gönderip arzetmişler ve gelip mescidlerinde kendilerine namaz kıldırmasını reca eylemişlerdi. Aleyhissalâvatü vesselâm da, teşrif ile arzularını is'af buyurunca, bunların amcazadeleri demek olan Benî Gunm ibn Avf hased etmişler: "Biz de, bir mescid yaparız ve Resulullah'ı davet ederiz, burada namaz kılar, Rahib Ebû Âmir Şam'dan geldiği vakit de o kılar." demişler. O Rahib Ebû Âmir ki, Resulullah buna: "El-Fasık" tesmiye etmişti. Uhud muharebesinde şehîd olan ve Melâike tarafından gasledilen "Hanzale" radıyallahü anh'ın babası bulunan Ebû Âmir cahiliyyede tanassur etmiş, ilim talebinde bulunmuş rahib olmuştu. Resulullah'ın zuhuru üzerine riyaseti zâil olduğundan adavete kalkışmış ve Mekke müşriklerini tahrik ve teşvik ederek Uhud muharebesine gelmiş ve Resulullah'a: "Sana mukatele eden her hangi bir kavmi bulursam, her halde onlarla beraber sana kıtal edeceğim" demiş ve Huneyn muharebesine kadar mütemadiyen böyle yapmıştı. Ve Huneyn'de Hevazin münhezim olduğu

Salifüz zikr: Bildirilen mezkur, daha evvelçe söylenen. **Müsarat:** Teşebbüs, girişim. **Tenassur:** Hristiyanlaşma.

gün Şam'a kaçmış ve kaçarken Münafıklara: "Gücünüz yetebildiği kadar kuvvet ve silâh ile hazırlanınız ben Kaysar'a gideceğim ve asker getirip Muhammed ve Ashabı'nı Medine'den çıkaracağım" diye haber göndermişti. Binaenaleyh onlar da, Mescid-i Kubâ civarında bir mescid yapmışlar ve Hazret-i Peygamber'e: "İllet ve haceti bulunanlar ve yağmurlu kışlı geceler için bir mescid bina ettik. Burada bize namaz kıldırıp bereket ile dua edivermenizi arzu ediyoruz" demişlerdi. Resulullah da: "Şimdi sefere çıkmak üzere bulunuyorum, meşgulüm, inşaallah geldiğimizde kılarız" buyurmuştu. Tebûk'ten avdetinde yine mescide gelmesini istediler, bunun üzerine bu âyetler nâzil oldu. Binaenaleyh Mâlik ibn Duhşüm'i, Ma'n ibn Adiyy'i, Âmir ibn Seken'i ve Vahşî'yi çağırdı: "Gidiniz, şu ahalisi zalim mescidi yıkıp yakınız" buyurdu. Onlar da, öyle yaptılar ve yerinin süpürüntülük ittihaz edilmesini emreyledi. O Fasık Ebû Âmirde Şam'da "Kınnesrin"'de helâk oldu.

لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًا **Onda ebeden kaim olma, yâni o Mescid-i Dırar'da asla namaz kılma.** لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ **Elbette ilk gününden takva üzerine temeli atılan bir mescid.** Kubâ mescidi ki, esasını, ibtida-i hicrette Resulullah te'sis eylemişti. Ve Kubâ'da kaldığı pazartesi, salı, çarşamba, perşembe günleri onda namaz kılmış ve cuma günü çıkmış idi. Maamafih bundan murad, Medine'deki mescid-i Resulullah'dır da denilmiş. Ebu Said radıyallahü anh'dan مَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى'yi Resulullah'a sordum. Biraz çakıl alıp yere attı ve: "Şu mescidiniz, Medine mescidi" buyurdu, demiş olduğu mervidir. اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِ **Senin içinde kaim olmana ehaktır.** فِيهِ رِجَالٌ **Bunda öyle rical vardır ki,** يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا **gayet temiz olmayı severler.** Maasiden ve fenâ hasletlerden maddî veya mânevî pisliklerden iyice pâklanmayı, Allah rızası için son derece tâhir olmağa çalışmayı severler. وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ **Allah da, tatahhur edenleri, iyi temizlenenleri sever.**

Denilmiştir ki bu âyet nâzil olunca Resulullah, maiyyetinde Muhacirîn ile yürüyüp Kubâ mescidine vardı. Kapısında tevakkuf buyurdu. İçinde Ensar oturuyorlardı. Binaenaleyh, "Siz mü'min misiniz?" dedi. Cemaat sükût etti. Sonra tekrar sordu, Ömer radıyallahü anh: "Ya Resulâllah, dedi, şübhesiz ki mü'minler. Ben de, onlarla beraberim" Aleyhissalâtü vesselâm buyurdu ki: "Kazaya razı olur musunuz?" "Evet" dediler. Buyurdu ki: "Belâya sabreder misiniz?" "Evet" dediler. Buyurdu ki: "Bollukta şükreder misiniz?" "Evet" dediler. Binaenaleyh: "Kâ'be'nin Rabbı hakkı için mü'minler" dedi ve cülûs buyurdu. Sonra: "Ey ma'şer-i Ensar, buyurdu, Allah azze ve celle sizi sena etti, abdestte

ne yapıyorsunuz?" dediler ki: "Gaitı üç taşla ta'kib ederiz, sonra da su ile ta'kib ederiz" Aleyhissalâtü vesselâm da, bunu tilâvet buyurdu: فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا **"Onun içerisinde öyle rical var ki çok temizlenmeyi sever."** Bir de denilmiştir ki, eser-i bevli dahi su ile ta'kib ederlerdi ve hem cünüb durmazlar, cünüb iken uyku bile uyumazlardı.

Hâsılı tatahhur, taharette mubalâğadır. Taharet-i şer'iyye hem necaseten taharete, hem de hadesten ve cenabetten taharete şamildir. Burada ise, "dırar, küfür, tefrik beyne'l-mü'minîn. وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ (*"Bundan evvel Allah'a ve Rasulüne harb eden herife bir pusu yapıvermek için."* Tevbe-9/107) gibi, hısal-i mezmumeye tekabülü karinesiyle tatahhurdan asıl murad, taharet-i cismaniyyeden ziyade taharet-i kalbiyye, yâni zünub-ü maâsî ve ahlâk-ı zemîme lekelerinden son derece temizlik olduğu zâhirdir. Binaenaleyh rivayat-ı mezkûre tahsisan tefsir mânâsına değil, yalnız mâneviyyata kasr edilmeyerek ıtlak ve ta'mimi beyan mânâsına telâkkı olunmalıdır.

اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ **O halde bünyanını,** yâni dininin binasını **Allah'dan bir takvâ ve rıdvan üzerine [1] te'sis eden mi hayırlı?** اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ **yoksa bünyanını çatlak, müşrif-i sukut bir cürüf kenarı üzerine te'sis edip** فَانْهَارَ بِهِ فِى نَارِ جَهَنَّمَ **de bununla Cehennem ateşi içine yıkılan mı?**

CÜRÜF: Dere kenarında selin dibini yalayıp oymuş olduğu bıçık üzerinde kalan toprak veya çamur çıkıntısıdır ki, an'bean yıkılmağa müheyyâ bir vaz'iyyette bulunur. «هار»'de bunun geriden çatlamış devrilmek üzere bulunanı demektir ki, bunun üzerine yapıldığı farz olunan binanın ne kadar çürük ve göçmeğe mahkûm olduğu tasavvur olunsun. İşte dinî işlerini nifak üzerine bina edenlerin vaz'iyyetleri buna benzer. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Allah, zalimler güruhuna hidayet etmez,** necat ve selâmete muvaffak kılmaz.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِى بَنَوْا **Onların, o zalimlerin bina ettikleri bünyanları,** ezcümle o yaptıkları mescid, رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ **kalblerinde bir işkil, bir şek ve kuşku olmaktan hâlî olmaz,** yâni daima ve her halde gerek yapılı gerek yıkık

[1] Burada takvâdan murad, ittikanın ikinci mertebesidir ki, fiil veya terk her hangi bir isimden tevakkı demektir. (Sûre-i Bakara'nın evveline bak) binaenaleyh Allah'dan takvâ ve rıdvan üzerine demek, Allah'a ma'siyetten korkup sakınmak ve hüsn-i taatle rızasını taleb etmek kaide-i muhkemesi üzerine demektir.

Itlak: Salıvermek. **Ta'mim:** Umumileştirme, herkese bildirme. **Cürûf:** Yar, uçurum, dere kenarı. **Müşrif:** Yıkılmaya yüztutmuş, yüksek.

halde bulunsun ikisinde de dinî bir şek ve kuşkuya sebeb olup duracaktır. Zira yapılı kaldığı halde öyle ayrı ve müstakil bir ictimâgâhta kendi kendilerine toplanıp kalblerindeki küfr-ü nifaklarını yekdiğerine neşr-ü ızhar etmeleri, şekk-ü nifaklarını tezyidden başka bir şeye yaramayacaktır. Yıkıldığı halde ise, nifaklarının anlaşılmış olması endişesiyle gayz-u telâşları artacak, daha ne gibi muameleye mahkûm olacaklarını kestiremeyerek kalbleri kuşku içinde titreyip duracaktır. إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ **Meğer ki, onların o kulûbü parçalansın.** Ancak o reyb-ü nifak menbaı olan kalbleri bütün bütün parçalandığı surettedir ki, o şek ve kuşkudan halî kalabilirler. Fakat o kulûb onlarda bulunduğu müddetçe, şekk-ü şübheden kurtulmaları ihtimali yoktur. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **"Ve Allah alîm ve Hakîm'dir."** Binaenaleyh onların bütün hallerini de bilir ve haklarında varid olan ahkâmı da hikmetine mübtenidir.

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرٰيةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ أَوْفٰى بِعَهْدِهِ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾ اَلتَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

Meâl-i Şerifi

111- Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet muhakkak kendilerinin olmak bahasına satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler. Tevrat'ta da, İncil'de de Kur'ân'da da hakka taahhüd buyurduğu bir va'd. Allah'dan ziyade ahdine vefa edecek kim? O halde akdettiğiniz şu bîattan dolayı size müjdeler olsun ve işte, o fevzi azîm bu.

112- O tevbekârlar, o âbidler, o hâmidler, o oruç tutanlar, o rükûa varanlar, o secdeye kapananlar, o ma'rufu emredib münkerden nehyeyleyenler ve Allâh'ın hududunu muhafaza eyleyenler, müjdele hem o bütün mü'minleri.

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ **Muhakkak Allah, Mü'minlerden canlarını ve mallarını satın aldı.** بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ **Şununla ki, cennet münhasıran onların ola.**

Rivayet olunduğuna göre Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem'e Mekke'de Akabe gecesi Ensâr yetmiş kişi olarak biat ettikleri zaman, yâni ikinci Akabe biatinde Abdullah ibn Revaha: "Rabbın ve nefsin için dilediğini şart et" demişti. Aleyhissalâtü vesselâm da: "Rabbım için O'na ibadet etmenizi ve O'na hiç bir şey şirk koşmamanızı, nefsim için de beni kendinizi ve emvalinizi men'edeceğiniz şeylerden men' ve müdafaa etmenizi şart ederim," buyurdu. Onlar da: Bunu yaptığımız takdirde bizim için ne var" dediler. «الجنة» buyurdu. "Bu beyi' kârlıdır, ne ikale ederiz, ne de ikaleyi kabûl ederiz" dediler. Ba'dehu bu âyet nâzil oldu. Bir gün Resulullah bu âyeti kıraat ederken bir Â'rabî uğradı: "Bu kimin kelâmı" dedi. "Kelâmullah" buyudu. "Vallahi çok kârlı bir beyi, biz bunu ne ikale ederiz, ne de istikale" dedi ve gazaya çıktı, nihayet şehîd oldu.

Şübhe yok ki Allah Teâlâ'nın halkettiği o nefisler ve merzuk kıldığı o mallar, evvel-ü âhir Allah'ın mülkidir ve binaenaleyh Allah'ın onlara iştira ile temellükü mütesavver olamayacağından, Fatiha'da إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sade Sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade Senden dileriz avni inayeti ya Rabb!"* Fatiha-1/5) de beyan olunduğu üzere burada Allah Teâlâ'nın pek büyük bir telâttuf ile ibadını taâte ve cihada da'vet ve teklifi vardır. Bunun hakikati şudur ki

---

İkale: Pazarlığı bozma. **Telattuf:** Lutuf ve nezaketle davranma.

Allah, insanlara can ve mal vermiş ve onlarda muvakkat bir tasarruf ve intifaa izin de vermiştir. Bu suretle onlar, kendilerinde ve mallarında müstear bir hakk-ı hürriyyet ve milkiyyet ile muvakkaten tasarruf ve intifaa maliktirler. Fakat onlar, bunları sırf kendileri ve kendi rıza ve ihtiyarları namına sarf edecek olurlarsa atıyye-i İlâhiyye'yi kendileri gibi fani olan makasıd-ı faniye uğrunda istihlâk etmiş olacaklar ve ondan başka hiç bir kâr ve menfaat kazanmaksızın ecelin mürurunda her şeyden mahrum olarak bütün bütün azâbı husran ile karşılaşacaklardır. Halbuki atıyye-i İlâhiyye olan o can ve malı, kendileri için ve kendi milkleri olmak üzere değil, hürriyyetlerini hüsn-i isti'mal ederek kemal-i rıza ile Allah'a teslim ve Allah için ve Allah'ın emrine, Allah'ın yoluna sarfederlerse Allah, onları heder etmeyecek ve kendilerini cennet ile müsâb kılarak naîm-i ebedîye mazhar eyleyecek, yâni fanî olan menafi' ve lezzatın Allah için fedâsına mukabil ebedî olan hayır ve menafi' terettüb edecek, hayat-ı faniye yerine hayat-ı bakiye kaim olacaktır. Bir mü'min, Allah yolunda mukatele eder, can verir ve o yolda malını infak ederse bu fiil boşuna gitmeyecek âhirette ona mukabil Allah'dan cenneti alacak ve ağyarın müzahamesinden ârî olarak münhasıren naîm-i ebedî içinde yaşıyacaktır. Ve işte böyle müterettib olan o dünya ile bu âhiret, o fanî ile bu baki bir yerde, bir anda ictimâ' edemeyeceği ve o fiil-i fanîye bu naîm-i bakinin terettübü abdin ihtiyâr ve rızasiyle Allah Teâlâ'nın kabulüne mütevakkıf bulunduğu için bu muamele-i İlâhiyye bir mübadele ve o va'd ile bu teklif bir şirâ suretinde tasvir ve temsil buyurulmuştur. Yoksa hakikatte mebi'-ü semen ikisi de Allah'ın milkidir. Ve Allah, kendi milkini, yine kendi milkine tebdil edecektir.

Ancak bu istibdal cebrî olmayıp abdin rıza ve ihtiyâriyle meşrut bulunduğundan Allah Teâlâ, bu akdin şerefini kullarına bahşetmiş ve sanki zengin bir velinin taht-i velâyetindeki fakir bir sabîye sermaye vererek onu ticarete sevkedip dükkân açtırması ve başka müşteri aramayıp satacağı malı münhasıren kendisine satmak üzere şart edip her aldığına az'af-ı muzaaf semen vermesi gibi bir şirâ suretinde temsili muamele buyurmuştur ki, misalsiz bir lûtf-u ihsanın hukukî bir mahiyyette irâesi demek olan bu ifadede ukud ve muamelât-ı hukukiyyenin bütün din-ü dünya muamelâtına esas olduğu ve ukud içinde bilhassa muavezat ile kesbin teberruat gibi ivazsız iktisabattan şerefli ve hayat ve saadet-i beşerin akd-ü ahde vefa ile mütenasib bulunduğunu bir iş'ar vardır.

Musâb: Sevab kazanmış olan. **İstihlak:** Boş yere harcamak. **Müzaheme:** Yakınlık ayrılık, düşmanlık. **İstibdal:** Değiştirmek, değişitirilmek. **Az'af-ı muzaaf:** Pek çok, kat kat. **İktisabat:** Kazanmalar. **Teberruat:** Bağışlar, bağışlanma.

Binaenaleyh «اشترى» fiili, evvel emirde bu akdin taraf-ı ilâhî'den bir icabı ve iman bu icabın kabulü demektir. Nitekim Hazret-i Hasan demiştir ki: "İşitiniz vallahi, Allah Teâlâ'nın her mü'mine mubayaa eylediği öyle kârlı bir biy'at ve öyle racih bir keffedir ki, yeryüzünde bu bey'ate dahil olmayan hiç bir mü'min yoktur." Yâni hükm-i âyet sebeb-i nüzul olduğu rivayet olunan Akabe bey'atını ihbardan ibaret değil, bütün mü'minlere şamildir. Ca'fer-i Sadık Hazretlerinden de: "Bedenlerinizin cennetten başka semeni yoktur, onları ondan başkasına satmayınız" diye menkuldür. Türk şairi Fuzulî'nin:

"Canı, canân dilemiş vermemek olmaz ey dil,
Ne niza' eyliyelim ol ne senindir ne benim

demesi de bu âyetin mazmununa işarettir.

Mü'minler, bu iştirâ-i ilâhîye karşı can ve mallarını Allah'a nasıl bey'edecekler denilirse:

يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda mukatele ederler** فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ **de, öldürürler ve ölürler.** Gazi ve şehîd olurlar. Bedeli mezkûr وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا **Allah üzerine hakk** فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ **Tevrât-ü İncil-ü Kur'ân'da müsbet bir va'ddır.** Yâni bu şirâın semeni olan اَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ bu dünyada peşîn değil, âhirete aid bir va'd-i müecceldir. Fakat şübheli bir va'd değil, Allah üzerine sabit, her şübheden azâde hem Tevrat'ta, hem İncil'de ve hem Kur'ân'da müsbet bir va'd-i haktır. وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ مِنَ اللّٰهِ **Allah'dan daha ziyade ahdini ifâ eden de kimdir?** Va'dinde hulfetmek, kiram-ı halka bile yakışmazken, Allah Teâlâ hakkında öyle birşey tasavvur olunmak ne mümkün? فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذ۪ى بَايَعْتُمْ بِه۪ **Binaenaleyh ey mü'minler, yapmış olduğunuzu bu bey'inizle istibşar ediniz** وَذٰلِكَ **ve işte o,** yâni bu bey'inize semen olmak üzere size tahsisi va'd-i Hakk olan cennet هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ **ancak o fevzi azîmdir.** Kendinden daha büyüğü mutasavver olmayan o ebedî fevz-ü felâh.

Bunlar, yâni bu zikrolunan mü'minler, اَلتَّٓائِبُونَ **o tevbekârlar ki,** اَلْعَابِدُونَ **âbidler,** Allaha ibadette muhlisler, اَلْحَامِدُونَ **hâmidler,** gerek sürurlu gerek sıkıntılı her hangi halde olursa olsun Allah'a hamdediciler, اَلسَّٓائِحُونَ **seyyahlar,** yâni sâimler. Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm: سِيَاحَةُ اُمَّت۪ى الصَّوْمُ *"Ümmetimin seyahati savmdır."* buyurmuştur. İbn Mes'ud'dan, İbn Abbas'dan Hazret-i Aişe'den, Ebu Hureyre ve daha bâzılarından mervi olan tefsir budur. Savmın iki vech ile seyahate müşabeheti vardır. Birisi, Sûrenin başında da işaret olunduğu üzere

---

Racih: Üstün kılma, kıymetli. **İstibşar:** Müjde almak, hayırlı, iyi haber alıp sevinmek.

seyahat eden kimse hasbe'l-âde gerek yiyip içmek ve gerek sair müşteheyat-ı nefsiyyesi hususlarında imsak etmek ve bâzı müşkilâta sabr-ü tahammül eylemek mecburiyyetinde bulunur. Oruc da, insanı şehevatından alıkoyması nokta-i nazarından mühim bir seyahate benzer. Bir de seyahat, insanın görmediği, bilmediği bir takım şeylere vukufuna vesile olan bir riyazet-i bedeniyye olduğu gibi oruç da âlem-i mülk-ü melekûtun hafayasına ıttılaa vesîle olan bir riyazat-i nefsiyyedir. Bunlardan başka Ata'dan, الْمُجَاهِدُونَ "mücahidîn" diye de menkuldür. Ebu Umame'den mervidir ki, bir adam, Resulullah'dan seyahat için istizan etmişti: اِنَّ سِيَاحَةَ اُمَّتِى الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"Benim ümmetimin seyahati Allah yolunda cihaddır."* buyurdu. Maamafîh "murad, yeryüzünde seyahattır" diyenler de olmuştur. Bunlardan bâzısı Mekke'den Medine'ye hicret edenler demiş, bâzısı da taleb-i ilm için sefer edenler demiş, diğer bâzısı da âyâtullah'a ve garaib-i mülke nazar-ı i'tibar ile bakmak için yeryüzünde sefer edenler demiştir ki, قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا (*"De ki: Hele Arzda bir gezinin de bakın mücrimlerin akıbeti nasıl olmuş?"* Neml-27/69) âyetlerinin mazmunu demek olur. (Sûre-i Âl-i İmran'da فَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (*"onun için Arzda dolaşın da bir bakın: Peygamberleri tekzib edenlerin akıbetleri nasıl olmuş?"* Âl-i İmrân-3/137) âyetlerinin tefsirlerine bakınız.)

الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ **Râki'ler, sâcidler,** yâni rükû'ıyle secdesiyle tam namaz kılanlar. الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ **Ma'ruf ile** yâni iman ve tâat ile **âmirler** وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ **münkerden** (şirk-ü maasiden) **nehyediciler,** وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ **Allah'ın hududunu hâfızlardır.** Yâni Allah Teâlâ'nın beyan-ü ta'yin ile tahdid eylediği hakaik-u şerayia riayet ve muhafazasına i'tina eyleyenlerdir ki, hem kendileri amel, hem de nâsı o yola sevkederler. Velhasıl o müjdeye, o va'd-i hakka lâyık olan mü'minler, bütün bu evsaf-ı fadılayı cami' olanlardır. وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ **Ve böyle mü'minlere müjdele,** ya Muhammed! İbn Abbas Hazretleri demiştir ki: اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ ... (*"Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını; cennet muhakkak kendilerinin olmak pahasına satın aldı."* Tevbe9/111) âyeti nâzil olduğunda birisi: "Ya Resulallah, şayed zina da etse, sirkat de yapsa, şarab da içse bile mi?" demiş ve işbu (*"O tevbekârlar, o âbidler, o hâmidler, o ma'rufu emredip münkerden nehyedenler ve Allah'ın hududunu muhafaza eyliyenler, müjdele hem o bütün mü'minleri."* Tevbe-9/112) âyeti bunun üzerine nâzil olmuştur.

Müşriklerden Allah Teâlâ'nın ne kadar berî olduğunu anlamalı ki:

İstizan: İzin istemek. **Garaib:** Hayret edilecek şeyler.

مَا كَانَ
لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا
أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾
وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ
وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ
إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ
قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ
وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

Meâl-i Şerifi

113- Ne Peygambere, ne iman edenlere, akraba bile olsalar cehennemlik oldukları onlara tebeyyün ettikten sonra müşrikler için istiğfar etmek yoktur.

114- İbrahim'in babası hakkındaki istiğfarı da, sırf ona vermiş olduğu bir va'dden dolayı idi. Böyle iken O'nun, bir Allah düşmanı olduğu

kendisine tebeyyün edince ondan teberri etti. Her halde İbrahim, çok uyanık, çok halîm idi.

115- Allah, bir kavmi hidayete çıkardıktan sonra nelerden sakınacaklarını kendilerine beyan etmedikçe onları dalâle düşürmek ihtimali yoktur. Hakikat, Allah her şeye alîmdir.

116- Hakikat Allah, bütün göklerin, yerin mülkü O'nun, diriltir de, öldürür de ve size ondan başka ne bir veli vardır, ne bir nasîr.

... مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ **"Ne peygambere, ne iman edenlere, akraba bile olsalar cehennemlik oldukları onlara tebeyyün ettikden sonra müşrikler için istiğfar etmek yoktur."** Cumhur, bu âyetin Ebû Talib hakkında nâzil olduğunu nakletmişlerdir ki, bunun medarı da Said ibn Müseyyeb, Zührî ve Amr ibn Dinar ve Ma'mer'den varid olan rivayetlerdir. Demişler ki: Ebû Talib'in halet-i ihtizarında Resulullah: "Yâ ammî لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ de, bir kelime ki, huzur-ı İlâhî'de bununla ben senin için ihticac edeyim" dedi. Orada Ebû Cehl ile Abdullah ibn Ebu Ümeyye de vardı. Bunlar: "Ya Eba Talib, Abdülmuttalib'in milletinden vaz mı geçeceksin?" dediler. Aleyhissalâtü vesselâm da: "Nehy olunmadığım müddetçe her halde ben senin için istiğfar edeceğim" dedi. Sonra da مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ ... (*"Ne Peygamber ne iman edenlere, akraba bile olsalar cehennemlik oldukları onlara tebeyyün ettikten sonra müşrikler için istiğfar etmek yoktur."* Tevbe-9/113) bir de اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ ... (*"Doğrusu sen sevdiğine hidâyet veremezsin velâkin Allah, kimi dilerse hidâyet verir ve hidâyete erecekleri O, daha iyi bilir."* Kasas-28/56) nâzil oldu. Bu rivayetlere göre bu âyetler, ya Mekke'de nâzil olmuş ve yâhud Resulullah bunların nüzulüne kadar bir çok seneler istiğfara devam etmiş. Demek olur ki, bunun ikisi de hılâf-ı zâhir ve müsteb'addir. Bâzı rivayetlerde de bunun feth-i Mekke'den sonra Hazret-i Peygamber'in validesinin kabrini ziyareti ve istiğfar arzu etmesi dolayısiyle nâzil olduğu nakledilmiştir. Bâzıları da bâlâda اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً (*"Onlar için dile istiğfar et dile etme, onlar için yetmiş kerre istiğfar da etsen."* Tevbe-9/80) âyetinde geçtiği üzere, Aleyhissalâtü vesselâmın "Yetmişden ziyade ederim" demesi sebebiyle nâzil olduğunu söylemiş, İbn Abbas'dan bir rivayette de bir kısım mü'minler: "Hazret-i İbrahim babasına istiğfar ettiği gibi biz de, mevtamıza istiğfar edelim." demişlerdi. Bu sebeble nâzil oldu diye varid olmuştur.

İhticac: Delil, vesika, şahit gösterme. **Müsteb'ad:** Uzak görülen, olacağı sanılmayan.

Bâzı ulema, burada istiğfardan murad, namazdır demişler. Gerçi cenaze namazı da bir istiğfardır. Fakat mağfiret taleb etmek demek olan istiğfar, namazdan eamdır, zâhir olan da budur.

مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ **"Cehennemlik oldukları onlara tebeyyün ettikten sonra, müşrikler için istiğfar etmek yoktur."** Ki, bu tebeyyün, ya küfr üzere öldükleri ma'lûm bulunmak veya öyle ölecekleri hakkında vahiy nâzil olmak suretiyle olabilir. Bundan anlaşılır ki, küfr ile öleceği hakkında nass vârid olmayıp henüz berhayat bulunan kâfirler için, iman nasîb olmak me'mul bulunduğundan dolayı istiğfar caiz olabilecektir. Nitekim Hazret-i İbrahim'in, babasına istiğfarı da bu haysiyyetle olduğu anlatılarak buyuruluyor ki:

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰه۪يمَ لِاَب۪يهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَٓا اِيَّاهُ **"İbrahim'in babası hakkındaki istiğfarı da, sırf ona vermiş olduğu bir vaadden dolayı idi."** Sûre-i Meryem'de geleceği üzere قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّ۪ٓي اِنَّهُ كَانَ ب۪ي حَفِيًّا ("*Dedi: Selâm sana, senin için Rabbıma istiğfar edeceğim, çünkü O bana çok lütufkârdır.*" Meryem - 19/47) kezâlik Sûre-i Mümtehine'de geleceği üzere لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ... ("*Elbette senin için istiğfar edeceğim, maamafih senin için Allah'dan hiçbir şeye gücüm yetmez" demesi müstesna.*" Mümtehine-60/4) diye va'detmiş ve Sûre-i Şuara'da geleceği üzere وَاغْفِرْ لِاَب۪ٓي اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّٓالّ۪ينَ ("*Babama da mağfiret buyur, çünkü o yanlış gidenlerden idi.*" Şuara-26/86) diye istiğfar eylemişti. فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُٓ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ **Vaktaki O'na, O'nun** (yâni İbrâhîm'e babasının) **Allah'a düşman olduğu tebeyyün etti, o zaman istiğfardan teberri eyledi.** Demek ki, va'd ve istiğfarı kayd-ı hayat ve ümid-i iman ile idi. اِنَّ اِبْرٰه۪يمَ لَاَوَّاهٌ حَل۪يمٌ **Şübhesiz ki İbrahim, bir evvah-ı halîmdir.**

EVVAH: Aslı iştikakı i'tibariyle çok âh eden demektir. Ma'lûmdur ki, âh ve oh bir hüzn-ü teessüre delâlet eder. İnsan şiddetli bir hüzün ve teessür duyduğu zaman âdeta tâ kalbinin içinden yanar, nefesi daralır, boğulacak gibi bir hale gelir de yanan nefesini çıkarırken zarurî bir ah çeker. Bunun için çok âh çekmenin şiddeti teessür, kalb yanıklığı, aşk-u haşyet gibi bir takım levazim ile alâkası vardır. Ve burada evvah alâkadar olduğu böyle bir mânâ-yı lâzimîden kinayedir ki, lisanımızda bu mânâ-yı tefhim için çok ince kalbli, yanık, âşık adam ta'biri müteareftir.

Berhayat: Yaşayan, hayat üzere olan. **Evvah:** Merhametli, sağlam imanlı, yakin ilim sahibi, dinde çok alim olan.

اه مِنَ الْعِشْقِ وَحَالَاتِهِ *"Aşktan ve onun hallerinden ah*

اَحْرَقَ قَلْبِى بِحَرَارَتِهِ *Kalbimi hararetiyle yaktı."*

Beyt-i ma'rufu da, bu mazmunu pek iyi anlatır. Duaların en şayan-ı kabul olanları da bu halde olan dualardır. Ashab ve tabiînden eslâf-ı müfessirîn evvahın bu mânâsını muhtelif ta'birlerle rivayet ve ifade etmişlerdir. Şöyle ki: «دَعَّاء» yâni çok duakâr olan, rahîm, yâni pek merhametli, mü'min, mûkin, muvaffak, mü'min-i tevvab, Allah'ı çok zikr-ü tesbih eden, Kitabullah'ı çok tilâvet eden, Allah korkusuyla çok ah-ü vah çeken, hatası hatırına gelince istiğfar eden, tam mânâsiyle fakıh olan, haşi' ve mütezarri' olan. Abdullah ibn Şeddad'dan rivayet olunmuş ki, Aleyhissalâtü vesselâm: اَلْاَوَّاهُ اَلْخَاشِعُ اَلْمُتَضَرِّعُ *"Tazarru eden, huşû içinde Allah'dan korkup O'na yalvarandır."* buyurmuş. Görülüyor ki, her biri bir nokta-i nazar ifade eden bu rivayetlerin hepsi esas i'tibariyle mütekaribdirler. Ve hepsi gösteriyor ki, murad, mücerred âh-ü vah etmek değil, bir haslet-i kalbiyye ve halet-i ruhiyyeyi beyandır. Bundan dolayı müteahhirîn-i müfessirîn de, bunun kemal-i rıkkati kalb ile fart-ı merhamet ve re'fetten kinaye olduğunu söylemişlerdir. Gaflet olunmamak lâzım gelir ki, âyette "evvah" buyurulduktan sonra bunun bir de "halîm" ile tavsif buyurulması pek mânidardır. Zira çok âh etmek, aynı zamanda bir hiddeti ve sabırsızlığı da iş'ar edebilir. Halîm vasfiyle bundan ihtiraz olunarak şu anlatılmış oluyor ki, İbrahim'in evvah olması, hiddetinden, sabırsızlığından tahammülsüzlüğünden za'f-ı kalbinden değil idi. İbrahim, hakikaten halîm, hiddetten ari, eziyyet ve mihnete sabur olmakla beraber bir evvah idi. Onun için babasının da, her ezasına sabr-ü tahammül eder. O'na rıfk-u mülâyemetle muamele eyler, O'nun dalâletine karşı iman ve halâsından ümidini kesmez, fart-ı mahabbet ve şefekatinden yüreği sızlaya sızlaya O'nun iman ve selâmetine dua ve istiğfar ederdi. Fakat O'nun, Allah'a adüvv olduğu tebeyyün edince öyle halîm bir evvah olan İbrahim, Allah'a olan mahabbet ve haşyetinden dolayı o istiğfardan derhal teberrî etti. Demek ki, Allah düşmanları hakkında dua ve istiğfarın kabul edilmesi ihtimali olsa idi, İbrahim gibi müstecabüddâ' ve bir evvahın dua ve istiğfarı icabetsiz kalmazdı. Ve O, o istiğfardan teberri etmezdi. Binaenaleyh bundan da anlamalı ki, ashab-ı cahim oldukları tebeyyün edenlere, ne mü'minlerin, ne de Peygamber'in istiğfar etmesi caiz değildir. O halde bundan evvel istiğfar etmiş olanlar, muâhaze olunur mu? Hayır, çünkü:

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ **Allah, bir kavme hidayet**

Fart: Çok aşırı olmak.

ettikten, (İslâm'a muvaffak kıldıktan) **sonra korunacakları şeyleri kendilerine beyan edinceye kadar onları ıdlâl etmez.** Dalâlete nisbet etmeyi istemez. Yâni hükm-i İlâhî kendilerine beyan edilmeden evvel bilmeyerek yaptıkları hatalardan dolayı onları tarîk-ı Hakk'dan sapmış olmakla tavsif ve ittiham eylemez. Dallîne müteallik ahkâmı, onlar hakkında tatbik ve icrâ etmek âdeti değildir. إِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Zira Allah, hiç şübhesiz her şeye alîmdir.** Binaenaleyh onların maksad ve ma'ziretlerini ve mücerred akl ile bilinemeyecek şeylerin beyanına muhtac oldukları dahi bilir de, korunmaları lâzım gelen ahkâmı böyle beyan eder. إِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **Her halde bütün o semavat ve arz mülk-ü saltanatı münhasıran Allah'ındır.** Bir zerrede bile hiç kimsenin hakk-ı şirketi yoktur. يُحْيِي وَيُمِيتُ **O, hem diriltir, hem öldürür.** وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ **Sizin için de Allah'dan başka ne bir velî vardır, ne de bir nasîr.** Hükm-ü velâyet, ancak O'nun, inayet ve nusrat, ancak O'ndandır. Binaenaleyh Allah'a karşı bütün masivâdan teberri edip ancak O'na teslim-i nefs etmeli ve ancak O'nun hükm-ü rızasına hasr-ı nazar eylemelidir.

Şimdi:

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ
وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ
مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ
ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾
وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتّٰى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ
بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ
مِنَ اللّٰهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ

التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١١٨﴾

Meâl-i Şerifi

117- Şanına kasem olsun ki Allah, yine lûtfetti Peygambere ve o güçlük saatinde O'na ittiba' eyleyen Muhacirîn ve Ensar'a ki, içlerinden bir kısmının kalbleri az daha eğilecek gibi olmuş iken sonra kendilerine tevbelerinin kabulüyle iltifat buyurdu. Hakikat O, onlara rauftur, rahîmdir.

118- O üç kişiye de ki, geri bırakılmışlardı. Nihayet o derece bunalmışlardı ki, yeryüzü bütün genişliğiyle başlarına dar geldi, vicdanları da kendilerini tazyik etti ve Allah'dan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar. Evet, tam o vakit tevbelerinin kabulüyle tekrar iltifat buyurdu ki, o tevbekârlar miyanına rucu' etsinler. Hakikat; Allah O'dur öyle tevvab, öyle rahîm.

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِر۪ينَ وَالْاَنْصَارِ **Kasem olsun ki, Allah, Peygamber, ve Muhacirîn-ü Ensar üzerine tevbe ihsan etti.** Allah Teâlâ'nın kullarına tevbesi, tevbe nasîb etmek ve tevbelerini kabul eylemek mânâlarını ifade eder. Ve bu i'tibar ile burada Peygamber'e tevbesi, bâlâda geçen عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ (*"Allah senden afvetti ya, şu neden onlara izin verdin de beklemedin ki, doğru söyleyenler sence tebeyyün ede ve yalancıları bilesin."* Tevbe-9/43) mazmununa işaret olduğu gibi Muhacirîn ve Ensar'a tevbesi de mukaddemâ Uhud ve Huneyn günlerinde sebkeden zelleleri hakkında olduğu söylenmiş, bir de murad, tevbenin faziletini ve hattâ Peygamber de dahil olduğu halde hiç bir mü'minin tevbeden müstağni olamayacağını beyandır denilmiş. Fakat İbn Atiyye tefsirinde izah edildiği üzere en güzel mânâ şudur: Asıl tevb, rucu' demek olduğu cihetle Allah Teâlâ'nın tevbesi, kulunu bir halden daha yüksek bir hale çeviren ilâhî bir rucu-ı mahsustur ki, bizim lisanımızın şivesince inayet ve rahmetiyle irca-ı nazar etmesi demek olur. Bu ise ma'siyet halinden tâat haline bir rucu'

Sebk: İleri geçme, ilerleme, öne geçme.

olabileceği gibi bir tâat halinden daha mükemmel bir hal-i tâate rucu' da olabilir. Ki, bu âyette, Peygambere tevbesi böyledir. Çünkü gazânın husulünden ve meşakkatlerine tahammülden sonraki halini, evvelkinden daha mütekâmil bir hale irca' etmiştir. Muhacirîn ve Ensar'a tevbesi, noksan bir halden bu gazâda husule gelen bir tâat ve dine nusrat ile olmak muhtemildir. Bir ferik hakındaki tevbesi ise, daha mâdun bir halden gufran ve rıza haline irca' demektir.

Hasılı bulundukları halde bırakıvermedi de yine rahmet ve inayetiyle iltifat buyurdu. الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ **O Muhacirîn ve Ensar ki, o usret saatinde O'na ittiba' ettiler.**

USRET: Darlık, şiddet ve yokluk, Saat-i usret, usret lahzası veya vakti demektir ki, وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ (*"O vakit ki gözler kaymış, yürekler gırtlaklara duyanmıştı ve Allah'a türlü zanlarda bulunuyordunuz."* Ahzâb-33/10) buyurulan Hendek ve saire gibi her hangi bir usret hengâmına da işaret olabilirse de asıl murad, Tebûk seferi hengâmı ve bu seferin bilhassa en sıkıntılı halini ihtardır. Nitekim yukarılarda da geçtiği üzere bu orduya جَيْشُ الْعُسْرَةِ *"Güçlük ordusu"* tesmiye edilmişti. Bunun hakkında Aleyhissalâtü vesselâm: مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ ***"Ceyş-i usreti her kim techiz ederse ona Cennet var"*** Buhari: Vasaya-33 buyurmuştu. Hazret-i Osman ibn Affan radiyallahü anh, bin deve ve bin dinar ile techiz etmişti. Rivayet olunur ki, Resulullah, dinarları mübarek elinde bir aktarmış ve: مَا عَلَى عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ هَذَا ***"Bundan sonra Osman ne yapsa be'is yok"*** buyurmuştur. Ensar'dan bir zat da, yedi yüz vesk buğday vermişti. Bu seferde binit, azık ve su yüzünden çok usret çekilmişti. O derece ki on kişiye münavebe ile bir deve düşüyordu. Erzak hususunda o hale gelmişlerdi ki, bir hurma danesini iki kişi bölüşmüşlerdi. Hattâ öyle lâhzalar olmuştu ki, mütegayyir bir suyu içebilmek için bir çok kişi aynı bir hurma danesini bir kerre emiyorlardı. Hazret-i Ömer, demiştir ki: "Susuzluktan deveyi boğazlayıp karnındaki suyu içiyorlardı." Nihayet Resulullah ellerini kaldırıp dua ve istiska etti de, derhal Cenab-ı Allah, bir bulut gönderip su ihsan eyledi, içtiler ve kablarını doldurdular. Yine bu gazada açlıktan develeri kesmek istediler. Fakat Resulullah, herkesin kabında erzak döküntüsü, kırıntısı ne kalabilmiş ise hepsinin bir yere toplanmasını emir buyurdu. Mecmuundan bir sergi üzerinde cüz'î bir şey toplandı. Bereketine dua etti. Sonra: "Herkes kablarına alsın" buyurdu. Bi-inayetillâh hepsi kablarını doldurdular ve geri kalanını yediler ve doydular, hattâ biraz da

---

Feriz: Tümen (Fırka) komutanı, insan kalabalığı, büyük insan bölüğü. **Madun:** Aşağı, alt, alt derece. **Usret:** Zorluk.

arttı ve ordunun mikdarı otuz bin kadardı. Ve bu gaza, Resulullah'ın son gazası idi. Bâlâda işaret olunduğu üzere Medine'ye Hazret-i Ali'yi halef bırakmıştı. Bunda muharebe olmamış, ancak düşman hududuna kadar gidilmiş, Ezrah ve Eyle vesaire ahalisi cizye üzerine musaleha yapmışlar ve o suretle avdet buyurulmuştu.

İşte Muhacirîn ve Ensar, Peygamber'e böyle bir saat-i usrette ittiba' ettiler. مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ **"Ondan sonra ki, içlerinden bir kısmının kalbleri az daha yamılacaktı,"** yâni usret o kadar şiddetli idi ki, bâzısı hemen hemen Peygamber'den tehallüf etmeğe meyledeceklerdi. ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ **"Sonra Allah, onlara tevbe ihsan etti."** O zeygdan siyanet eyledikten başka, çektikleri meşakkatten dolayı hepsine nazar-ı rahmetiyle irca-ı nazar buyurdu. اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ **"Çünkü O, onlara çok rauf, çok rahîmdir."**

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا **"Geri bırakılan üçe de,"** yâni Ebû Lübâbe ve arkadaşları gibi tevbe ve i'tirafları derhal kabul edilmiş olmayıp وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ ... (*"Diğer bir takımı da Allah'ın emrine geri bırakılmışlardır, ya kendilerini tazib eder veya tevbelerini kabul buyurur, Allah alimdir, hakimdir."* Tevbe-9/106) medlûlünce hükümleri te'hir edilmiş olan üç kişiye de tevbe verdi ki, bunlar, Kâ'b ibn Malik, Hilâl ibn Ümeyye, Murare ibni'r-Rebi' idi. Ki Kâ'b, ehl-i Akabe'den, arkadaşları ehl-i Bedr'den idiler. حَتّٰى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ **"Tâ o vakte kadar** (geri bırakıldılar) **ki, yer, bütün genişliğiyle başlarına dar geldi."** Zira hiç kimse yüzlerine bakmıyor, muamele etmiyor ve hiç bir yerde duramıyor, itmi'nan bulamıyorlardı. وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ **"Nefisleri de kendilerine dar geldi,"** yâni kendi vicdanlarına müracaat ettiklerinde de son derece muztarib oluyorlar, hiç bir huzur ve teselli duyamıyorlardı, gönülleri de kendilerine zindan kesildi. وَظَنُّوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّا اِلَيْهِ **"Ve Allah'a ilticadan başka Allah'dan iltica edecek bir melce' yok olduğunu iyice anladılar."** Yâni Allah'ın gadabından kurtulmak için, yine Allah'a müracaat ve istiğfardan başka çare olmadığını bilfiil anlıyarak her şeyden ümidlerini kesip bütün ümidlerini ve hüsn-i zanlarını münhasıren Allah'a tevcih ettiler. Allah'ın gadabından, yine Allah'a sığındılar. ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا **"Sonra da tevbe etsinler diye Allah, onlara tevbe ihsan eyledi."** Tevbelerinin kabulünü mübeyyin âyet inzal buyurdu. Yahud tevbelerinde cidden sabit kadem olmaları için rahmeti ve kabul-ü tevfiki ile kendilerine tekrar irca-ı nazar eyledi. اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ **"Zira muhakkak Allah, ancak Allah'dır ki, öyle Tevvab-ı Rahîmdir."** Pek çok tev-

---

Zeyg: Şüphe, doğruluktan ayrılma, yanılma, bir tarafa meyl etme. **Siyanet:** Koruma, muhafaza.

be kabul edici yegâne Tevvab, fadl-ü rahmetine nihayet olmayan yegâne rahîm ancak O'dur. Günah ne kadar çok ve ne kadar büyük olursa olsun, gerek kemmiyyet ve gerek keyfiyyet i'tibariyle tevbeyi kabuldeki lûtf-ü mayetine ve rahmet-ü in'amına hadd-ü payân yoktur.

Buharî'de rivayet olunduğu üzere Kâ'b ibn Malik radıyallahü anh, Tebûk'ten tehallüfü kıssasını tahdis ederek demiştir ki: "Tebûk gazasından başka bir gazâda Resulullah'dan tehallüf etmedim. Şu kadar ki, Bedr gazasında tehallüf etmiş idim. Fakat Bedr'den tehallüf eden hiç bir kimseye itâb buyurmamıştı. O zaman Resulullah, Kureyş kervanına diye çıkmış ve Allah onlarla düşmanları mîadsız olarak ictimâ' ettirivermişti. Ben, Resulullah ile leyle-i Akabe'de İslâm üzerine mîsaklaştığımız zaman hazır bulunmuş idim. Gerçi nâs beyninde Bedr daha çok yâd edilirse de bana, leyle-i Akabe meşhedine bedel meşhed-i Bedr'i verecek olsalar istemezdim. Halim de şu idi ki, ben, hiç bir zaman tehallüf ettiğim bu gazadaki kadar kuvvetli ve yüsürlü olmamıştım. Vallahi bundan evvel nezdimde aslâ iki râhile ictimâ' etmemişti. Bu gazâda ise, ikisini cem'etmiştim. Hazreti Peygamber de, her hangi bir gazayı irade buyuracakları zaman her halde diğer bir cihete tevriye buyururlardı. Bu gaza ise, gayet sıcak bir zamanda ve uzak bir sefere, bir mefâzeye ve kesretli bir düşmana müteveccih olduğundan ve iyice hazırlansınlar diye müslümanlara işi açmış ve gideceği ciheti haber vermiş idi. Maiyyet-i Risaletpenâhîlerinde de müslümanlar çoktu ve bunların mecmuu mahfuz bir defterde yazılmış değil idi. Binaenaleyh bir adam tegayyüb etmek isterse, hakkında vahiy nâzil olmadıkça gizli kalacağını zannederdi. Hem meyvelerin ve gölgelerin güzelleştiği bir sırada idi ki, Resulullah, bu gazâya girişmişti. Resûl-i Ekrem ve beraberindeki müslümanlar techizatlarını yaptılar. Ben de, beraber hazırlanmak için gidiyor ve bir şey yapmadan dönüyor ve gönlümde diyordum ki: "Kudretim var, ne vakit olsa yaparım." Bu suretle biraz temadi etti. Derken iş cidden kesb-i iştidad ediverdi. Bir sabah Resulullah ve beraberindeki müslümanlar, hareket ediverdiler. Halbuki ben, hazırlanmamıştım. "Bir, iki gün zarfında hazırlanır arkalarından yetişirim" dedim. Onlar, ayrıldıktan sonra tedarik göreyim diye gittim. Hiç bir şey yapamadan döndüm. Sonra yine gittim, yine bir şey yapamadan döndüm. Ben, bu halde iken onlar, sür'atle gittiler. Gazâ ilerledi istedim ki, herçi bâdâbâd hemen bir rahileye atlayıp yetişeyim. Keşke yapsa idim. Lâkin mukadder ol-

---

Tehallüf: Kafileden geri kalma. **Payan:** Kenar, son, nihayet, uc. **Tevriye:** Örtüp gizlemek. **Mefaze:** Çöl, sahra. **Tegayyüb:** Birkaç kişinin topluca kaybolması. **Temadi:** Devam etmek, sürüp gitmek, uzak olmak.

madı. Resulullah'ın hareketinden sonra nâs içine çıkıp dolaştığımda mahzun oluyordum. Zira gördüğüm, ya nifak ile mimli veya özürlü bir kimseden ibaret oluyordu.

Resûl-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, Tebûk'e varıncaya kadar hiç yâd etmemiş, fakat Tebûk'te kavm içinde otururken: "Kâ'b ne yaptı?" buyurmuş, Benî Seleme'den bir zat da: "O'nu bürdeleri ve yanına bakışı alıkoydu" demiş. Muaz ibn Cebel de: "Fenâ söyledin, vallahi ya Resulâllah, biz, O'nun hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz" demiş. Resulullah da, sükût buyurmuşlar. Resulullah, avdet için teveccüh buyurdukları zaman beni, bir merak sardı. Yalan söylemek hatırıma gelmeğe başladı. Yarın gazabından ne ile kurtulacağım diyordum. Bu babda teallûkatımdan re'y sahibi olanların hepsinden istiane ettim. Vaktâ ki, Resulullah, teşrif buyurdu denildi, benden batıl silindi, cüz'î yalan karışacak hiç bir şey ile aslâ kurtulmayacağıma kani' oldum ve kendimi toplayıp dosdoğrusunu söylemeğe azmeyledim. Resulullah, teşrif etti ve seferden geldiği vakit mescidden başlar, orada iki rek'at namaz kılar; sonra nas için cülûs buyururdu. Vaktâ ki, bunu yaptı, geri kalanlar geldiler i'tizar ediyorlar ve yemin ediyorlardı. Seksen küsur kişi idiler. Resulullah da, onların alaniyetlerini ve biy'atlerini kabul etti ve batınlarını Allah'a havale edip haklarında istiğfar eyledi. Bunun üzerine ben de, vardım selâm verdiğim zaman gadablı gibi tebessüm etti, sonra da: "Gel!" buyurdu. Yürüyerek vardım önüne oturdum: "Neye kaldın. Sen, sırtına biy'ati almış değilmi idin?" buyurdu. Binaenaleyh dedim ki: "Evet, vallahi ben başkasının, ehl-i dünyadan birinin huzurunda oturmuş olsa idim her halde bir özr ile onun gadabından kurtulacağım re'yinde bulunurdum ve bana hâkikaten bir cedel atâ kılınmıştır. Ve lâkin vallahi şunu muhakkak bilmişimdir ki, bu gün yalan söylesem de benden razı olacak olsan her halde çok sürmez Allah seni aleyhimde igdab eder ve eğer bana hiddet edeceğin doğru sözü söylersem her halde Allah'ın afvını umarım. Hayır, vallahi benim hiç bir özrüm yoktu. Vallahi ben, hiç bir zaman bu kerre senden tahallüf ettiğim sıradakinden daha kuvvetli ve daha yüsürlü değil idim" böyle dedim. Resulullah da: "İşte bu cidden doğru söyledi. O halde kalk, Allah, hakkında hükmünü verinceye kadar" buyurdu. Binaenaleyh kalktım, Benî Seleme'den bir takım rical de sıçradılar, arkamdan geldiler ve bana: "Vallahi biz, seni bundan evvel bir günah yapmış bilmiyorduk. Resulullah'a diğer mütehallif lerin i'tizar ettikleri vechile bir i'tizar edemedin. Halbuki Resulullah'ın hakkında istiğfarı günahına

---

Herai bâdâbâd: Her ne olursa olsun, ister istemez.

kâfi gelirdi" dediler. Ve Alimallah bana o kadar serzeniş ettiler, durdular ki, hattâ dönüp kendimi tekzib etmek istedim. Sonra onlara: "Buna, dedim, benimle beraber bir duçar olan daha oldu mu?" "Evet, dediler, iki kişi senin gibi söylediler, onlara da sana söylenen söylendi." "Kim onlar" dedim: "Murare İbni'r-Rebii'l-Amrî ve Hilâl ibn Ümeyyete'l-Vakıfî" dediler ve binaenaleyh Bedr'e şahid olmuş nümune-i imtisal olacak iki salih adamı zikrettiler. Bunları söyledikleri zaman ben de, vazgeçdim ve Resulullah'a tahallüf edenler miyanında bizim bu üçümüzle konuşmaktan müslümanları nehyetti. Nas da, bizden ictinab ettiler ve bize çehrelerini değiştirdiler. Hattâ nefsime arz yabancılaştı. Artık benim tanıdığım arz değildi. Bu suretle elli gece kaldık. İki arkadaşım çekildiler, evlerinde oturup ağlıyorlardı. Ben ise, daha genç ve daha celâdetlileri idim. Çıkardım, cemaat-i müslimîn ile namaza hâzır olurdum ve sokaklarda dolaşırdım ve hiç kimse bana söz söylemezdi ve namazdan sonra Resulullah meclisinde iken varır, selâm verirdim ve gönlümden, "aceba bana redd-i selâm ile dudaklarını oynatıyor mu oynatmıyor mu?" derdim. Sonra namazı yakınında kılardım da gizlice gözetlerdim. Namazıma ikbalimde bana doğru atf-ı nazar eder, ben onun tarafına baktığımda benden i'raz eylerdi. Tâ ki, bana bu uzadı, nasın cefasından gittim. Hattâ Ebu Katade'nin duvarından aşdım ki, bu benim amcamın oğlu ve nas içinde beni en seven idi. Vardım, selâm verdim. Vallahi selâmımı almadı: "Ya Ebu Katade, dedim, sana Allah aşkına soruyorum; beni Allah'ı ve Resulü'nü sever bilir misin?" Sükût etti, tekrar and verdim yine sükût etti, tekrar and verdim: "Allah ve Resulü a'lem" dedi. Binaenaleyh gözlerim boşandı ve döndüm duvardan aşdım. Bir gün de, Medine'ye zahire satmağa gelen Şam ahalisinden bir Nabatî: "Bana Kâ'b ibn Malik'e kim delâlet eder" diyordu. Halk, O'na işaret etmeğe başladılar. Nihayet bana geldi ve Gassan Meliki'nden bir mektub verdi. Bir de baktım, bunda: Emma ba'dü, diyor, haber aldım ki, sahibin sana cefa etmekte imiş, Allah ise, seni hakaret evinde ve zayi olacak bir mevki'de yaratmamıştır. Binaenaleyh bize iltihak et sana muvasât edelim". Bunu okuyunca: "Bu da, bir belâ" dedim. Hemen tuttum, ocağa attım yaktım. Nihayet elliden kırk gece geçtiğinde baktım bana, Resulullah'ın gönderdiği bir me'muru, (resul-i Resulillâh) geliyor. Geldi: "Resulullah sallallahü aleyhi vesellem sana, karından i'tizal etmeği emrediyor" dedi.

Ben de: "Boşayacak mıyım? Yoksa ne yapacağım?" dedim. "Hayır i'tizal et, O'na yaklaşma" dedi. İki arkadaşıma da, böyle emir göndermiş idi. Binaenaleyh karıma: "Haydi ehline git. Allah, bu işde hükmünü verinceye kadar onların yanında bulun" dedim. Hilâl ibn Ümeyye'nin karısı da Resulullah'a gi-

dip: "Ya Resulallah, Hilâl ibn Ümeyye hizmetcisi yok bir şeyh-i zayi'dir. O'na hizmet etmemi mekruh görür müsün?" demiş. "Hayır ve lâkin sana yaklaşmasın" buyurmuş. Kadın: "Vallahi O'nda hiç bir şeye hareket yok, vallahi bu olan iş olâlı beri bu güne kadar durmadan ağlıyor" demiş idi. Bunun üzerine ehl-i beytimden bâzısı bana: "Karın hakkında Resulullah'dan istizan etsen, nitekim Hilâl ibn Ümeyye'nin karısına O'na hizmet için izin verdi" dediler. Ben de: "Vallahi, bu hususta Resulullah'dan istizan etmem. Ben, genç bir adamım, istizan ettiğim takdirde Resulullah ne diyecek ne bilirim!" dedim. Bundan sonra on gece daha durdum. Tâ ki, Resulullah'ın bize kelâmdan nehyettiğinden i'tibaren elli gecemiz doldu. Vaktaki ellinci gecenin sabahında, sabah namazını kıldım ve evlerimizin birinin damı üstünde idim. Öyle bir halde oturuyordum ki, tıbkı Allah Teâlâ'nın zikrettiği gibi nefsim üzerime daralmış, yâni gönlüm bunalmış da, bunalmış ve yer bütün genişliğiyle başıma dar gelmiş idi. Tam bu sırada; "Cebel-i Seli'" üzerinde en yüksek sesiyle: "Ya Kâ'b İbn Malik, müjde" diye alabildiğine bağıran birinin sesini işittim. Hemen secdeye kapandım, anladım ki ferec geldi. Resulullah, sabah namazını kıldığı zaman bizim üzerimize Allah'ın tevbesini îzan etmiş. Halk, bize tebşir etmeğe koşmuş, bir takım müjdeciler arkadaşlarıma gitmişler, bana da bir zat kısrağını sürmüş ve Eslem'den bir saî koşmuş dağın üstüne çıkmış ve sesi kısraktan daha çabuk gelmiş idi. Sesini işittiğim müjdeci bana gelince esvabımı çıkardım ikisini de müjdelik olarak hemen giydirdim. Vallahi o gün ondan başka sevbe malik değil idim. Kendim, iki sevb istiare ettim ve hemen giyip Resulullah'a fırladım. Nas, beni fevç fevç karşıladılar. Tevbeyi tehnie ediyorlar: "Sana Allah'ın tevbesi mubarek ola" diyorlardı. Nihayet vardım, mescide girdim. Resulullah, oturmuş, nas da etrafında. Hemen Talha ibn Ubeydillâh kalktı. Koşarak geldi, bana musafaha yaptı ve tebrik etti. Vallahi ondan başka Muhacirîn'den bir zat bana kıyam etmedi. Talha hakkında bunu unutmam. Vaktâ ki, Resulullah'a selâm verdim, yüzü sürurdan parlıyordu: "Sana müjde, anandan doğduğun günden beri üzerinden geçen en hayırlı bir gün ile" buyurdu. "Ya Resulâllah, dedim, tarafından mı? Yoksa Allah tarafından mı?". "Hayır, Allah tarafından" buyurdu. Resûl-i Ekrem Sallâllahü aleyhi vesellem, mesrur olduğu vakit yüzü bir ay parçası gibi parlardı ve ondan biz bunu tanırdık. Vaktâ ki, huzurunda oturdum: "Ya Resulâllah, Allah'a ve Resulullah'a müsellem sadaka olmak üzere malımdan sıyrılmam benim tevbemdendir." dedim. Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: "Malının

---

Ferec: Gamdan ve tasadan kurtulmak, kurtuluş. **Tevbeyi tehniye:** Tevbesini tebrik etmek. **İstiare:** Ödünç almak.

bâzısını kendine alıkoy, bu senin için daha hayırlıdır." Binaenaleyh ben de: "Hayber'deki sehmimi alıkorum" dedim. Sonra: "Ya Resulâllah, dedim, Allah, beni ancak sıdk ile halâs etti. Şu da tevbemdendir ki, bundan böyle berhayat olduğum müddetçe sıdıktan başka bir söz söylemeyeceğim". Vallahi bunu Resulullah'a söylediğimden beri müslümanlardan hiç birini bilmiyorum ki, doğru söylemekte Allah Teâlâ bana yaptığı imtihan ve in'amdan daha güzelini ona yapmış olsun. Resulullah'a onu söylediğimden bu güne kadar bir yalana taammüd etmedim ve bakıyye-i ömrümde de Allah'ın beni hıfz edeceğini her halde ümid ederim. Allah Teâlâ, Resulü'ne şunu inzal buyurmuştu: لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ ... (*"Şanına kasem olsun ki Allah yine lûtfetti Peygambere ve o güçlük saatinde ona ittiba' eyleyen Muhacirîn ve Ensara ki içlerinden bir kısmının kalbleri az daha eğilecek gibi olmuşken sonra kendilerine tevbelerinin kabulüyle iltifat buyurdu, hakikat o, onlara rauftur, rahîmdir."* Tevbe-9/117) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (*"Ey o bütün iyman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun."* Tevbe-9/119) İmdi vallahi Allah'ın bana in'âm ettiği ni'metler içinde beni, İslâm'a hidayetinden sonra hiç bir ni'met yoktur ki, yalan söylemiş olmayayım da helâk olmayayım, diye Resulullah'a sıdkımdan nefsimde daha büyük olsun. Nitekim yalan söyleyenler, helâk oldular. Çünkü Allah, yalan söyleyenler hakkında vahyini inzal buyurduğu zaman, her hangi bir kimse için söylediğinin en fenâsını söyledi. Tebâreke ve Teâlâ, onlar hakkında buyurdu ki: ... سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ ... (*"Yanlarına döndüğünüz zaman kendilerinden sarf-ı nazar edin, çünkü onlar murdar şeylerdir, kesiblerinin cezası olarak varacakları yer de Cehennemdir."* Tevbe-9/95) يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (*"Siz kendilerinden razı olasınız diye size yemin edecekler, fakat siz onlardan razı olursanız her halde Allah fâsıklar güruhundan râzı olmaz."* Tevbe-9/96) Yine Kâ'b radıyallahü anh, demiştir ki: "Biz üçümüz, onların o yemin ettikleri vakit Resulullah'ın kabul edip mubayaa ve istiğfar ettiği kimselerin emrinden arkaya kaldık. Resulullah, bizim emrimizi Allah kaza edinceye kadar irca' eyledi de, bu sebeble Allah Teâlâ, ... وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا (*"O üç kişiye de ki, geri bırakılmışlardı. Nihayet o derece bunalmışlardı ki, yeryüzü bütün genişliği ile başlarına dar geldi, vicdanları da kendilerini tazyîk etti ve Allah'dan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar. Evet, tam o vakit tevbelerinin kabulüyle tekrar iltifat buyurdu ki o tevbekârlar miyanına rucu etsinler Hakikat, Allah O'dur öyle tevvab, öyle rahîm."* Tevbe-9/118) bu-

---

Tahlif: Yemin ettirmek, yemin vermek. **Mübayaa:** Satın almak.

yurdu. Allah'ın zikrettiği tahlif, bizim gazadan tahlif olunduğumuzdan değil, bu ancak bizim emrimizi o yemin ve i'tizar ile kabul edilenlerden irca' ve te'hir olunması mânâsına tahlifimizdir." [*]

Ulema demişlerdir ki: İşte tevbe-i nasuh, böyle Kâ'b ibn Malik ve iki arkadaşının tevbesi gibi olan tevbedir ki, bu âyette beyan olunduğu üzere tevbe ederken günaha teessüfünden dünya başına dar gelmeli, nefsi kendini sıkmalı da sıkmalı ve her şeyden kesilip Allah'a öyle sıdk-u sadakatle iltica etmelidir.

Nitekim şöyle buyuruluyor:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١١٩﴾ مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَد۪ينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِه۪ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُص۪يبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئاً يَغ۪يظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِه۪ عَمَلٌ صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغ۪يرَةً وَلَا كَب۪يرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِياً اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

[*] Bu hadis Muttefekun aleyhtir. Bkz. Muhammed Fuad Abdulbaki, El-lü'lü ve'l-Mercan, Kitabü'k-Tevbe, Bab 9, Hadis. No: 1762.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ
فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا
قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا
فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

119- Ey o bütün iman edenler! Allah'dan korkun ve sadıklarla beraber olun.

120- Ne Medenîlerin, ne de etraflarındaki bedevîlerin Resulullah'dan tahallüf etmeleri ve O'nun nefsinde ne yaptığına bakmayıp da kendi nefisleriyle mukayyed olmaları yaraşmaz. Çünkü onların Allah yolunda ne bir susuzluk, ne bir yorgunluk, ne bir açlık çekmeleri ve ne küffarı gayza getirecek bir mevkii çiğnemeleri, ne de düşmandan bir muvaffakiyyete nâil olmaları olmaz ki, mukabilinde kendileri için mutlak bir ameli salih yazılmış bulunmasın. Çünkü Allah muhsinlerin ecrini zayi' etmez.

121- Ve küçük, büyük bir masraf yapmazlar ve bir vadî kat'etmezler ki, amellerinin daha güzeliyle Allah kendilerine mükâfat etmek için hesablarına yazılmış olmasın.

122- Bununla beraber mü'minlerin kâffesi birden toplanıp seferber olacak değillerdir. Fakat her fırkadan bir taife toplansa da dinde fıkıh tahsil etseler ve döndükleri zaman kavimlerini inzar eyleseler, gerek ki sakınırlar.

123- Ey o bütün iman edenler! Kâfirlerin size yakın olanlarıyle çarpışın. Hem onlar, sizde kalın bir kuvvet görsünler ve bilin ki, Allah korunanlarla beraberdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **"Ey iman etmiş olanlar,** اتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'a ittika ediniz,"** Allah'ın razı olmayacağı şeylerden sakınıp rızasına can atınız وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ **"ve sadıklarla beraber olunuz."** İmanlarında ve ahidlerinde veya din-i hakkda gerek niyyet, gerek söz ve gerek fiilce ve hattâ her hususta sadık olanların maiyyetinde bulununuz. Sadıkların velâyet ve refakatlerinden ayrılmayınız, yâni Münafıklardan sakınıp Muhammed ve Ashabı gibi sadıklara yâr-ü yâver olunuz. Onlar gibi özü doğru, sözü doğru, işi doğru olunuz, onlara uyunuz.

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ **Medine ahalisi ve etraflarındaki A'râb için,** gerek Medenîlere ve gerek Bedevîlere اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ **Resulullah'dan tahallüf etmek yoktur.** Hükmünün hilâfına gitmeleri veya teveccüh ettiği gazadan geri kalmaları menhîdir وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ **ve O'nun nefsinden kendi nefislerine rağbet etmemelidirler.** Yâni kendi canlarını Peygamber'den ziyade sevmeleri, Peygamber'in kendini sakınmadığı şeylerden kendilerini sakınmak istemeleri de menhîdir. Çektiği zahmetlerde, katlandığı meşakkatlerde, karşı geldiği hâilelerde, hep bununla beraber bulunmaları maiyyetinde yürümeleri iktiza eder.

Rivayet olunur ki, Ebu Hayseme, (Yukarıda geçen اَلَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِى الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ (*"Sadakatta farz olan zekâttan fazla olarak kendi gönülleriyle teberruatta bulunanlara bir türlü ve güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamıyanlara diğer türlü lâf atarak bunlarla eğlenenler, Allah onları maskaraya çevirdikten başka bir de kendileri için elîm bir azab var."* Tevbe-9/79) ayetinin tefsirine bakınız.) bostanına varmış, güzel de bir zevcesi varmış. Kadın gölgeye hasırı sermiş, yaygıyı yaymış taze hurma ve soğuk su da hazırlamış, takdim etmiş, bakmış da: "Koyu gölge, taze hurma, soğuk su, güzel kadın, Resulullah ise, açık güneşde ve rüzgârda... Bu, hayır değil" demiş. Hemen kalkmış, devesine binmiş, kılıcını ve mızrağını almış, rüzgâr gibi gitmiş. Aleyhissalâtü vesselâm da, yola medd-i nazar buyuruyorlarmış. Serâb içinde bir binidli yaldırayor: "Ebâ Hayseme ol" buyurmuş. O imiş. Binaenaleyh Resulullah, ferahlamış ve O'na istiğfar etmiştir.

ذٰلِكَ **Bu,** yâni Resulullaha böyle mütabeatin vücubu بِاَنَّهُمْ **şu sebebledir ki, onlara** لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda ne bir susuzluk ve ne bir yorgunluk, ne de bir açlık isabet etmez.** وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ **Ve kâfirleri gayzlandıracak hiç bir yeri çiğnemezler,** وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا **ve düşmandan hiç bir kâm almazlar.** اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ **Ancak her biriyle**

Yâr-ü yâver: Dost ve yardımcı

kendileri için salih bir amel, güzel ecre lâyık, indallah makbul bir hasene yazılmış olur. إِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ **Her halde Allah, muhsinlerin, güzel iş yapanların ecrini zayi' etmez.** Binaenaleyh bilhassa bunların ecirlerini zayi' etmeyeceği evleviyyetle derkârdır.

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً **Hem onlar, küçük veya büyük bir nefaka sarfetmezler** وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا **ve bir vadî kat'eylemezler.** إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ **illâ o, onlar için yazılmış olur** لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **ki, o yapar oldukları amellerin daha güzel cezasiyle yâni mükâfatiyle kendilerini mükâfatlandırsın.**

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً **Bununla beraber bütün mü'minler, kâffesi birden nefir olacak değildirler.** Yâni وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً (*"müşrikler size kâffeten harbettikleri gibi."* Tevbe-9/36) ve اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا (*"Sizler gerek sebükbar ve gerek ağırlıklı olarak seferber olunuz ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihâd ediniz, eğer bilir takımdan iseniz bu sizin için hayırdır."* Tevbe-9/41) buyurulmuş olmak ve Medinelilerle etrafındaki Â'rabın tahallüfleri caiz olmamakla beraber gerek gazâ ve gerek taleb-i ilm için yeryüzündeki bütün mü'minler mecmuu birden fırlayıp harekete gelecek değildir. Hepsinin birden kalmaları doğru olmadığı gibi, hepsinin birden seferber olmaları da doğru olmaz. فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ **O hâlde onların her fırkasından** (bir belde ahalisi veya bir büyük kabîle gibi kesretli her mü'min cem'iyyetinden) طَائِفَةٌ **bir taife,** bir kısım, bir cemaati kalile لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ **dinde tefakkuh etmeleri** (külfet ve meşakkate katlanıp Fıkıh tahsil eylemeleri) için nefir olsalar, hareket edip toplansalar وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ **ve dönüp geldikleri vakit belki hazer ederler diye kavmlerini inzar için bunu yapsalar,** yâni halka tahakküm etmek veya diğer makasıd-ı dünyeviyye elde eylemek gibi bir garaz için değil, sırf inzar ve irşad maksad ve gayesi ile Fıkıh, ilm-i din tahsil için seferber olup toplansalar!... Binaenaleyh bu suretle dinde tefakkuh farz-ı kifayedir. Ve Fîsebilillâh cihaddan ma'duddur. Bu mânâya göre ilm-i din tahsili için de bir seferberlik mevzu-i bahistir ki, bunda «لِيَتَفَقَّهُوا، لِيُنْذِرُوا، رَجَعُوا» zamirleri nefir olan taifeye raci'dir. Fakat âyette diğer bir mânâ daha rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Mü'minler, cihaddan tahallüf edenler aleyhinde nâzil olan beyanat-ı İlâhiyye'yi işidince hepsi cihad için seferberliğe müsaraat etmişler ve binaenaleyh her fırkadan bir kısmının cihada gitmesi ve bir kısmının da tefakkuh ve inzar için kalması emrolunmuş, ilim ve hüccet ile cidal, seyf ile cidalin asıl ve mebnası ve bi'setten maksud-i aslî olan cihad-ı ekberi teşkil edeceği anlatılmıştır ve bu surette «لِيَتَفَقَّهُوا، لِيُنْذِرُوا» zamirleri giden taifeye değil, kalanlara raci' demektir.

Bu beyanattan sonra evvelâ hangi düşmandan başlamalı? denecek olursa:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا **Ey iman etmiş olanlar,** قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ **o kâfirlerden sizi velyedenlere mukatele ediniz,** yâni harbde «الأقرب فالأقرب» kaidesini ta'kib ediniz. وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (*"Hem en yakın hısımlarını inzar et!"* Şuara-26/214) emriyle Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, evvelâ yakın aşîretini inzara me'mur buyurulmuş olduğu gibi mü'minler de evvel emirde en yakın düşmanlara harb-ü kıtal ile emrolunmuşlardır. Zira yakın olanlar şefekat-ü istislâha daha müstahıktır. Ve Zarar-ü sultası en yakın olan ve en yakın hududda bulunan düşmanları bırakıp da uzaklarda uğraşmak da, hikmet-i harbe muhaliftir. وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً **Ve onlar, sizde bir gılzat bulsunlar.** Yâni diğer hususatta iman ve İslâm'ın rikkat-ü zarafetini muhafaza ile beraber kıtale karşı büyük bir sabr-ü şiddet, delinmez yıkılmaz kalın ve kavî bir cebhe-i azm-ü metanet sahibi olunuz, böyle sağlam bir hayat ta'kib ediniz وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ **ve biliniz ki, her halde Allah, müttakîlerle beraberdir.** Yâni iman ve bu suretle kıtal, tâkvâ cümlesindendir. Allah'ın ismet-ü nusratı da, daima korunanlarla beraberdir. Hayat-ı dünya mahabbetiyle kalbleri çürümüş yılık Münafıklar gibi meşakkat ve ölüm korkusuyla küffara mukateleden kaçınmakta korunmak değil, helâk muhakkaktır. Ve yakını bırakıp uzağa gitmekte tehlike vardır.

وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾ أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

124- Bir Sûre indirildi mi içlerinden biri çıkar: "Bu hanginizin imanını artırdı bakalım?" der. Evet, imanı olanların imanını artırmıştır ve onlar müjdelenip duruyorlar.

125- Kalblerinde bir maraz olanlara gelince: Onların da, küfürlerine küfür katmıştır ve kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.

126- Görmezlerde mi ki, her yıl bir veya iki kerre fitneye tutulurlar. Sonra da tevbe etmezler, ibret almazlar.

127- Bir sûre indirildi mi: "Sizi, birisi görüyor mu?" diye birbirlerine göz ederler, sonra sıvışır giderler, Allah, kalblerini burkmuştur. Çünkü bunlar, Fıkhı istemez kimselerdir.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ **"Ne zaman bir Sûre indirilse** فَمِنْهُمْ مَنْ **onlardan bâzısı"** (Kâfirlerden bir kısmı demek olan o münafıklardan kimisi): يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهِ اِيمَانًا **"Hanginizdir ki, der: Bu, ona bir iman ziyade etti?"** Bir iman ziyade etmek mefhumu, mevcud bir imana daha yüksek bir kuvvet ve revnak vererek heyecan ve kemalini artırmak veyahud yeni baştan bir hakikat tasdik ettirmek mânâlarından eamdır ki, evvelki keyfiyyet, ikinci de kemmiyyet nokta-i nazarından ziyadedir. Bir hakikate nazaran iman emr-i vahid olduğundan bunda kemmiyyet i'tibariyle değil, ancak keyfiyyet i'tibariyle bir ziyade ve noksan mülâhaza olunabilir. Bu haysiyyetle Enbiya ve Sıddikîn ile diğerlerinin meratib-i imanı arasında farklar bulunur. Nitekim Hazret-i İbrahim'in: ... وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِى (*"inandım velâkin kalbim iyice yatışmak için."* Bakara-2/260) demesi bu

---

Revnak: Zinet, parlaklık, güzelik.

neş'enin aksa-yı kemalini talebdir. Yine bu nokta-i nazardandır ki: لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْعِيَانِ *"Haber görmek gibi değildir."* Gayb ile şuhud, duygu ile görgü, bedâhet ile istidlâl arasında, hatta hafızadaki şühûdun hatırasiyle haldeki şühûd arasında ancak zevk ile erilebilen bir fark-ı kuvvet ve vuzuh vardır ki, bu vuzuh, yakînin aslına değil, derece-i kemal ve keyfiyyetine aiddir. Lâkin iman, müteaddid umura taallûku nokta-i nazarından mülâhaza olunduğu zaman müteaddîd tasdikler, tevalî edeceğinden bunda iman, kemmiyyet i'tibariyle de tezayüd eder. Meselâ, hem namaza, hem zekâta inanmakta, yalnız namaza inanmaktan ziyade bir iman vardır. Kezalik hem kütüb-i salifeye, hem de Kur'ân'a iman eden müslimde, yalnız Tevrat ve İncil'e inananlardan ziyade bir iman vardır. Bu suretle nâzil olan tekâlif ve ahkâmın tezayüdü nisbetinde imanın kemmiyyeti de tezayüd eder. Ve bu haysiyyetle ahkâmın tafsilâtına vakıf olan ulemanın imanı her halde avamdan ziyade olur. Keyfiyyet cihetiyle ise, bil'âkis olmak mümkündür. Âmmeden birinin iman-ı icmalîsinde, bir âlimin iman-ı tafsilîsinden ziyade bir kuvvet ve neş'e bulunabilir. Bir de iman vücudî, küfr ise ademî olduğundan, nefs-i imanda küfre nazaran bir ziyade-i vücud vardır. Bir kâfir, imana geldiği zaman, hal-i sabıkına nazaran vücudunda ve kalbinde bir ziyadelik kazanmış, bir nemâ hasıl etmiş olur. Bu vech ile: "Hanginize bu, bir iman ziyade etti?" sözü, gerek keyfiyyet, gerek kemmiyyet i'tibariyle tezyid-i imanı nefy-ü inkâr mânâlarına şamil olduğu gibi, aslı imanın nefy-ü inkârını da iş'ar eder. İşte Münafıklardan bâzısı Kur'ân'dan her hangi bir Sûre nâzil oldukça böyle diyor, gûya Kur'ân'da ne eski bir imanı te'yid ve tecdid edecek, ne de yeniden iman edilmesi lâzım gelecek hiç bir şey, hiç bir delil ve da'vâ, hiç bir inzar-ü tebşir, hiç bir hak yokmuş gibi göstermek ve bu suretle kabil-i iğfal olanları, iğfal etmek için kendi sınırları arasında ve mü'minlerle istihza tavrında o suali fırlatıyor ve alttan alta kurnazlıkla küfr-ü inkârını neşre çalışıyordu. Kur'ân'da هُوَ الَّذِى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"O Allah'dır ki, O Resulünü hidayet kanunu ve hak dini ile bütün dinlerin üzerine geçirmek için gönderdi, müşrikler isterlerse hoşlanmasınlar."* Tevbe-9/33) buyurulup dururken zamanımızda bir takımlarının "Hazret-i Muhammed, hayata ne getirdi?" diyerek müsbeti meşkûk göstermek ve nur-ı tevhidi hakkın na - mahdud feyzini, mahdud tahayyül ettirmek istemeleri de اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهِ اِيمَانًا (*"Bir sure indirildi mi, içlerinden biri çıkar: "Bu hanginizin imanını artırdı bakalım?" der, evet imanı olanların imanlarını artırmıştır ve onlar müjdelenip duruyorlar."* Tevbe-9/124)

Nemâ: Gelişme, büyüme, artma.

diyenleri taklide özenmekten başka bir şey değildir.

Bu inkâr veya istihzaya cevaben buyuruluyor ki:

فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا "Fakat emma iyman edenlere gelince: فَزَادَتْهُمْ اِيمَانًا O, (Sûrelerden her biri) onların imanını artırdı. وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ O halde ki, hepsi neş'eler du-yuyor, zevk-i iman ile müjdelenip şenleniyorlar."

وَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ "Kalblerinde maraz olanlara gelince de, فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلَى رِجْسِهِمْ O (her Sûre), onların murdarlıkları üzerine murdarlıklarını artırdı." Yâni eski küfürlerine küfürler, akidesizliklerine akidesizlikler, kötü hu-ylarına nifaklar ilâve etti. Çünkü her Sûre nâzil oldukça iman eden mü'minlerin iman ve neş'esi peyderpey nasıl tezayüd ediyor, ahlâkları nasıl tekemmül eyli-yorsa, buna mukabil inkâr edenlerin de, her inkârında küfrü, inkıbâzı, ahlâksızlığı artıyordu. وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ "Ve kâfirler, kâfir öldüler."

اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِى كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ "Bir bakıp görmüyorlar mı ki, bun-lar, (bu münafıklar) her sene bir iki kerre, (yâni bir kaç def'alar) fitneye tutu-luyorlar." Kendilerine cürümlerini i'tiraf ettirecek. Rabb-ı izzetin huzur-ı ki-briyasında mücrim olarak dikilmenin dehşetini yâd ve tevbeyi ihtar eyleyecek türlü türlü beliyyelere, hastalık gibi, kıtlık gibi, vaz'-ı ihtilâl ile şiddete çarpılmak, zuhur-i nifak ile rüsvay olmak, Resulullah cihada çıktıkça imansızlık yüzünden can havliyle kıvranmak gibi derdlere giriftar oluyorlar. ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ "Sonra da tevbe etmezler وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ve bunlar, akıllarını başlarına alıp düşünmezler. وَاِذَا مَا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ Her ne zaman da bir Sûre nâzil oldu mu, نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ birbirlerine bakarlar: "Sizi birisi görüyor mu?" diye göz ederler." Sûrenin kendilerine olan te'sirinden bunalır, vahiy mahfilin-den kaçmak isterler ve fakat işaretleştiklerini müslümanlardan birisi görüverecek, anladıkları anlaşılıverecek, nifak ve hiyanetleri meydana çıkıverecek diye korkularından gizlice sıvışmak isterler, ثُمَّ انْصَرَفُوا "sonra da sıvışır giderler. صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ Allah kalblerini çevirmiştir. بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ O suretle ki, bunlar, Fıkhı yok bir kavmdirler." İyi anlamazlar, hakkı tedebbür ve takdir etmezler, yoksa derhal tevbekâr olur, Kur'ân'a sarılırlardı.

Ey insanlar:

Tedebbür: Bir şeyin sonunu düşünmek, tefekkür etmek.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

128- Şanım hakkı için size bir Resul geldi ki, kendinizden gayet izzetli, zorlanmanız O'na ağır geliyor, üstünüze hırs ile titriyor. Mü'minlere raûf, rahîmdir.

129- Eğer aldırmazlarsa de ki: "Bana Allah yetişir, O'ndan başka ilâh yoktur. Ben, O'na dayanmaktayım ve O, o büyük Arş'ın sahibidir."

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ **Kasem olsun ki size hakikaten bir Resul geldi.** مِنْ اَنْفُسِكُمْ **Bir Resul ki, kendinizden.** Kendi cinsinizden, Melek değil, beşerden, aslı ve nesebi ma'lûm Arabî, Kureyşî, ehl-i Harem'den. عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ **Sizin sıkılmanız gücüne gider.** Yâni azâb görmeniz şöyle dursun, zahmet çekmeniz bile O'nu son derece müteessir eder. Yahûd sizi sıkan, zorunuza giden şeyler hasbe'l-beşeriyye O'nu da müteessir eder. O'nun şedaid-i iktihamı, müteessir olmadığından değil, risaletindendir. Bu tefsirlere göre cümlenin mecmuu bir sıfattır. Fakat İbn Kuşeyrî'nin muhtarına göre "azîz" bir sıfat, «عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ» de diğer bir sıfattır. Buna işareten bâzı Mushaflarda, "azîz" üzerine bir "cim" secavendi konulmuştur ki, bunda daha fazla bir mânâ vardır. Yâni bir Resul ki, azîzdir, büyük ızzeti vardır. Sizi sıkan şeyler, O'nun aleyhinedir. O yüksek izzet ebna-yi cinsinin müteellim olmasını istemez, cinsinizden olması ve izzet sa-

hibi bulunması hasebiyle bütün derd-ü kederinizi duyar.

حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ Üzerinize pek hırslıdır. Üstünüze titrer. اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ (*"Sen onların hidayet bulmalarına harîs isen."* Nahl-16/37) âyetinde işaret buyurulduğu vech ile hidayet ve salâhınıza, hayr-ü nef'inize harîstir. Üzerinize toz kondurmak istemediği gibi sizi aksa-yı saadet ve selâmete çıkarmak, Cennet ve rıdvana erdirmek için bütün hırsıyla uğraşır. Hem O'nun nazarı, Kureyş'e veya Araba, yahûd şu bu kavme değil, her hangi kavimden olursa olsun بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ **bütün mü'minleredir ki, raufdur.** Ziyadeyisle re'feti, yâni gayet ince bir şefkat ve merhameti vardır. رَحِيمٌ **rahîmdir.** Fıtraten Mintarafillâh pek ziyade, merhametlidir. Günahkârlara bile acır. Binaenaleyh ey insanlar, Kur'ân'da varid olan tekâlif, buhusus bu Sûredeki beraet, tevbe, cihad ve saire hakkındaki evamir ve hitabat, ağrınıza gelmemeli, gücünüze gitmemelidir. Bütün bunlar, küfr-ü nifakın zarar ve şeâmetine karşı ale'l-umum mü'minlere gayet büyük bir re'fet ve şefkatin tecelliyatıdır. Onun için derhal bunlara iman edip mucebince amel etmelisiniz.

Görülüyor ki burada, Resulullah'a Esma-i Hüsna-yi İlâhiyye'den rauf, rahîm isimleri verilmiştir. Hasen İbni'l-Fadl demiştir ki: "Allah Teâlâ, hiç bir Peygamber'e esmasından iki ismi cemetmedi, ancak Peygamberimiz hakkında «بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» **"Mü'minlere raûf, rahim'dir."** buyurdu. Zat-ı Sübhanîsi hakkında da اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (*"herhalde Allah insanlara re'fetli çok re'fetlidir, rahîmdir."* Bakara-2/143) buyurdu." Filvaki' bu tesmiye ve tavsifte Resulüne pek büyük bir tekrim-i İlâhî vardır. Bundan anlaşılır ki, Esma-i Hüsna-yi İlâhiyye'nin hepsi, «اَللّٰهُ ، اَلرَّحْمٰنُ ، اَلرَّبُّ» isimleri gibi esma-i muhtassadan değildir. Resulullah, ahlâk-ı ilâhî ile mütehallık olduğundan mü'minlere rauf-ı rahîmdir. Ve getirdiği din ve şeriat da, iman edenler için aynı re'fet ve rahmettir.

فَاِنْ تَوَلَّوْا Bunun üzerine i'raz ederlerse (ya Muhammed) **فَقُلْ Sen, şöyle de: حَسْبِيَ اللّٰهُ "Bana, Allah kâfi, لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ** O'ndan başka ilâh yok, **عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ ancak O'na dayandım وَهُوَ ve O رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ dir. O, azîm Arşın** Rabbı, bütün kâinatı muhît olan en büyük hükm-ü saltanatın sahib ve Şehinşahıdır. (Sûre-i A'raf'da ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ (*"sonra Arş üzerine istivâ buyurdu, geceyi gündüze bürür..."* Arâf-7/54) âyetinin tefsirine bakınız.)

İşbu لَقَدْ جَاءَكُمْ ilâ ahırıhâ iki âyetin en son nâzil olan âyet olduğu hakkında bir rivayet vardır. Hazret-i Übeyy radıyallahü anh'den: اَقْرَبُ الْقُرْاٰنِ عَهْدًا بِاللّٰهِ لَقَدْ جَاءَكُمْ الْاٰيَتَانِ Kur'ân'ın Allah'a ahdı en karib olanı, yâni en son nâzil olanı لَقَدْ جَاءَكُمْ

den iki âyettir" diye mervidir. Maamafih Sûre-i Bakara'da وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (*"Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki, döndürülüp o gün Allah'a götürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tamamı ile ödenecek ve hiç bir zulme mâruz olmayacaklar."* Bakara-2/281) âyetinin nüzulü, bundan da sonra olması rivayeti daha müreccahtır. Yine rivayet olunduğu üzere Peygamber'in vefatından sonra Mushaf cemolunduğu zaman bu لَقَدْ جَاءَكُمْ âyeti, Zeyd ibn Sabit tarafından çok taharri olunmuş, nihayet ancak Zişşehadeteyn Huzeyme ibn Sabit nezdinde bulunmuştu. Yâni bir çoklarının ezberinde olmakla beraber yazılısı ancak Huzeyme'nin nezdinde mahfuz bulunmuş idi. Çünkü Kur'ân, yalnız huffazın ezberinden değil, ondan başka ahd-i risalette yazılmış ve en son arza ıktıran etmiş parçaların da cem-ü tevsîkıyle bir Mushafa toplanıyor idi. Yazmaya me'mur olan Zeyd ibn Sabit, bu iki âyeti de bir vesika-i hattiyye bulmadan yazamıyordu. Onun için kendi ifadesi vech ile, Berae'nin âhırından bu iki âyeti bulamayıp taharri etmiş ve ancak Huzeyme'de mahfuz bulmuş ve binaenaleyh ezberlerde mahfuz olan bu âyetlerin rivayeti hattiyyesi de bu suretle te'min olunmuş idi. Ebû Davud'un kitabında rivayet olunduğu üzere Ebû Derda radıyallahü anh demiştir ki: "Her kim sabah ve akşam yedi kerre حَسْبِيَ اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (*"Eğer aldırmazlarsa de ki: Bana Allah yetişir O'ndan başka ilâh yoktur. Ben O'na dayanmaktayım ve O, o büyük arşın sahibidir."* Tevbe-9/129) derse, Allah Teâlâ mühimmine kifayet eder."

Şimdi Sûre-i Berae'nin bu hatimesi mazmunu Sûre-i Yunus'tan i'tibaren bervech-i âti teşrih ve tefsil olunacaktır.

Müreccah: Daha ileri kabul edilen, üstün tutulan, tercih edilen.

YUNUS SÛRESİ

Bu Sûre-i Yunus, Hicret'ten mukaddem Mekke'de nâzil olmuştur. Binaenaleyh Mekkiyye'dir. Ancak bir kaç âyetinin Medine'de nâzil olduğu da mervidir ki, bir rivayete göre, فَإِنْ كُنْتَ فِى شَكٍّ (*"Şimdi şu sana indirdiğimiz şeylerde bilfarz şekkedecek olursan, senden evvel kitap okuyanlara sor. Kasem olsun ki, sana Rabbından hakk geldi, sakın şübhe edenlerden olma."* Yunus-10/94) ilâ âhırıha üç âyet, bir rivayete göre de, وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ (*"İçlerinden buna inanacak da var, inanmayacak da var, Rabbın o müfsidlere a'lemdîr."* Yunus-10/40) âyetidir.

Âyetleri: Yüz dokuz.

Kelimatı: Bin sekiz yüz otuz iki.

Harfleri: Beş bin beş yüz altmış yedi.

Fasılası: م ، ن ، ل harfleridir.

Sebeb-i nüzulü: Mekke ahalisi, Allah'ın beşerden bir Peygamber göndereceğine inanmıyorlar ve ale'l-husus kendi içlerinden bir adamın Peygamberliğini inanılmayacak acib bir şey görüyorlar. "Allah, Ebu Talib'in yetîminden başka bir Resul bulamadı mı?" diyorlar. Allah'ın kudretinden bunu istib'ad ediyorlar, haşr-ü neşri de inkâr eyliyorlardı. Bu Sûre, bu sebeblerle nâzil

---

İstibat: Uzaklaşma, uzak görme, olmayacak sanma.

olmuştur ki, فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا ا۪يمَانُهَٓا (*"Fakat o vakit iman edib de imanları kendilerine fâide vermiş bir memleket olsa idi?"* Yunus-10/98) âyetinde istisnaî bir surette Yunus aleyhisselâm'ın zikrini muhtevi olması dolayısiyle Sûre-i Yunus tesmiye olunur.

Sûre-i Berae'nin hatimesinde din-i tevhidin kuvvetindeki kemal ve ulviyyeti gösteren ve Rabbü'l-arşi'l-azîm'in sırr-ı ehadiyyet ve saltanat-ı Rübubiyyetine müntehi olan Kur'ân ve Risalet mes'elelerinin bir teşrih ve tafsilini muhtevi olmak ve binaenaleyh evvelkinin hâtimesi bunun bir fatihası mesabesinde bulunmak hasebiyle iki Sûre arasındaki münasebet ve ittisal, gayet vazihtir. Bu, Mekke'de o ise, bil'ahare Medine'de ve bâhusus ba'de'l-Fetih nâzil olmuş bulundukları halde tertibde, bunun ve bundan sonraki daha bir çok Mekkî Sûrelerin ondan te'hir edilmiş olmasındaki hikmet de, kemal-i dikkat ve ehemmiyyetle teemmül ve mülâhaza olunmak lâzım gelir. Bunun en açığı, İslâm'ın Arabdaki inkişafından sonra cihana intişarı devirlerinde dahi geçireceği safahata aid bir takım işaretleri havi olmasıdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢﴾

Meâl-i Şerifi

1- İşte bunlar, o hakîm kitabın âyetleri.

2- İnsanlar için içlerinden bir ere bütün insanları inzar et ve iman

edenleri müjdele, kendileri için Rabbları'nın nezdinde bir "kadem-i sıdık" var, diye vahyedişimiz hiç işitilmedik bir acîbe mi oldu? Kâfirler, "Her halde bu bir sâhir" dediler.

(الر) الف لام را: Allah bilir muradını!.. Görülüyor ki, bu Sûre dahi heca harfleriyle başlıyor. Demek ki, bunda da remzî bir ifade var. Akılların künhünü kavrıyamıyacağı ilâhî bir sır ve mu'cize mevzu-i bahs oluyor. Bu gibi Sûre başlarındaki harfler hakkında Sûre-i Bakara'nın evvelinde söz geçmişti. Burada da bihususihi rivayet olunmuş bâzı kaviller vardır. Ezcümle:

أنَا الرَّبُّ "Benim rab"

أنَا اللّٰهُ أرَى "Ben Allahım, görürüm"

أنَا الرَّحْمٰنُ "Ben Allahım, rahmanım" mânâlarına remzolduğu söylenmiş «الر» «حم» «ن» dan «الرَّحْمٰن» ismi terekküb ettiği de ihtar olunmuştur. Maamafih bunu bu mânâlara bir remz ve icmal olmaktan ziyade doğrudan doğru Allah'a tefviz-i emri icab eden müteşabihattan olması haysiyyetiyle gayr-i mahdud ihtimaller içinde bu mânâları da hatırlatması suretinde telâkki etmek daha muvafıktır. Bu huruf-i mukattaayı müteşabihattan saymayan müfessirînin beyanlarına göre ise, «الفبا» «ابجد» de olduğu gibi evvelâ Sûrenin ismidir ve saniyen, «الم» gibi herkesin ma'lûmu olan huruf-ı hecanın hem ifradî ve hem terkibli haysiyyetlerini anlatan yeni bir isimdir ki, aslı bulunan huruf-i hecayı bir suret-i mahsusada ihtar ederek bu basit, mahdud, mübhem harflerden Bihikmetillâh gayr-i mahdud surette mânâlı mânâlı beliğ kelâmlar inşâ edilebildiğini ve insanların bu sayede söyleyip anlamak gibi büyük bir ni'mete mazhariyyetinde bir çoklarının gaflet ettiği gayet dakik bir kudret-i ilâhiyye delili bulunduğunu ve işte nazm-ı Kur'ân'ın da o basit ve mahdud elifba harflerinden mürekkeb olmakla beraber diğer kelâmlar gibi değil, herkesin bildiği elifbayı bu yeni duydukları ve sırrına eremedikleri, «الف لام را» gibi yepyeni bir şekl-i bedi'de ibraz eden ve söz tanzimine kadir bütün bülega-yi beşeri tanzirinden âciz bırakan fevka'l-âde bedi' ve mümtaz bir Kitab-ı Hakîm olması onun Mintarafillâh inzal buyurulmuş bir mu'cize ve bir bürhan-ı Risalet olduğuna delâlet eden bahir bir delil teşkil ettiğini ifham eder. Ve bütün münkirlere tehaddî ile meydan okur.

Bir de, şayân-ı dikkattir ki, «الف لام ميم» bütün harflere şamil boğaz, dil, dudak üç mahrecin üçünü de muhtevi olduğu halde «الف لام را» da esas i'tibariyle

---

Tefviz: Birisine bırakma, işini Allah'a havale etme.

boğaz ve dil mahrecleriyle iktifâ edilmiştir. Gerçi "elif" ve "lâm" isimlerinin telâffuzunda şefevî olan «ميم ، با» harflerine de işaret varsa da, hattaki gibi elif ve lâm müsemmâlarında bunlar yoktur. Elif, aksa-yı halktan, "lâm", "râ" ağız içinde dil ucundan çıkar. «الم» de kelime batından başlayıp dudaktan zâhire ihrac edilmiş olduğu halde «الر» de henüz ağız içinde ve dil ucunda çalkanmaktadır. Bu zevka göre, «الم» bütün Kur'ân'ın bir ismi olabilirse de, «الر» ancak sûre ismi olabilecek bir sırr-ı vahiy demek olur. Maamafih Kur'ân'ın bir ismi olduğu da söylenmiştir ki, bu da, o zaman henüz nüzulünün tamam olmamış bulunması i'tibariyle mülâhaza olunabilir.

Allahü a'lem.

تِلْكَ **Onlar,** sana nâzil olan ve akılları hayrette bırakan o bedi' harfler, yâni bu Sûre, veya kâfirlerin şaştıkları ve kabul etmek istemedikleri o Sûreler, اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ **o Hakîm Kitab'ın âyetleridir.**

HAKÎM: Hikmetli, hâkim, muhkem, mâbihi'l-huhüm, mahkûmün fih, yâni hükmü kat'î mânâlarına gelir ki, Kur'ân hakkında her biri sadıktır. Esasen sahib-i hikmet ve hâkim mânâlariyle hakim, Allah Teâlâ'nın Esmâ-i Hüsnâ'sından olmakla Kur'ân'ın bu vasf ile tavsıfi, İlâhî olan nisbetini kuvvetle ifade için bir mecaz demek olur.

Âyâtın kitaba izafeti, ya cüz'ün külle izafetidir ki, meşhur olan budur. Yâni bu Sûre, hikmet ve ahkâm-ı ilâhiyye'yi muhtevi olarak nâzil olmakta bulunan o kitab-ı muhkemin, o Kur'ân-ı azîm'in âyetlerinden bir kısmı mahsustur. Veya dâllin medlûle izafeti olmak da mümkündür. Nitekim, «الف لام را» huruf-i hecaya işaret olunduğuna göre asıl kitabı hakîm, mânâ ve huruf-i hecadan mürekkeb olup o mânâya delâlet eden nazm-ı celil de, onun âyâtı, yâni dâlleri veya delilleri demek olur.

Her iki takdirde de kitab; hakîm olduğu gibi, ona izafetle âyetlerin dahi hakîm olduğu anlaşılır ki, bu cihet, Sûre-i Hûd'de الر كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ ("*Bir hakîmi habîrin ledünnünden âyetleri ihkâm edilmiş, sonra da tafsil olunmuş bir kitab*" Hûd-11/1) diye tasrih olunacaktır. Gerek Sûre-i Hud'da, gerek Sûre-i İbrahim'de «الر كتاب» buyurulmuş olması, "âyâtü'l-kitab" izafetinde meşhur olan evvelki vechi müeyyid görünür. Hasılı Kur'ân, ilmî ve amelî hikmet-i ilâhiyye ile meşhun, ahkâm-ı hakkı muhtevî olmak i'tibariyle mü'min ve kâfir herkes hakkında hâkim, öyle hâkim ki, Kur'ân ne diyorsa herkesin başına gelecek

---

Meşhun: Doldurulmuş, dolu, dopdolu.

hükm-i Hakk o, ef'al-i beşer hakkında adl-ü ihsan ile hükme esas ittihaz edilecek bir Kanun-ı İlâhî, halka hidayet ve muti'leri sevab ve cennetle tebşir ve âsîleri ikab ve cehennem ile inzar eden kat'î hükmü mutazammın, nazım ve mânâsı halelden ârî ve beyan ve belâgati bedî' ve kavi ve tagayyür-ü tahriften masun ve mahfuz ve bahusus Ümmü'l-Kitab olan âyetleri neshi nakabil surette ebediyyen muhkem hakaik ve ahkâm-ı ezeliyye, Risalet-i Muhammediye'nin ekmel bir şahidi, ve misli yapılmak ihtimali olmayan bir mu'cizesi olmak üzere itmam-ı inzaline ve icrâ-yı ahkâmına Allah Teâlâ'nın kat'î hüküm ve iradesi taallûk etmiş olmak i'tibariyle mahkûmunfih, yâni bu vecihlerden her biriyle ve bütün mânâsiyle hakîm bir kitabdır. Ve işte bu okuyacağımız «الر» Sûresi de, okuduklarınız ve daha okuyacaklarınız gibi, o hakîm kitabın bir kısım âyetleridir ki bunda, kâfirleri şaşıran sırr-ü hikmet-i ilâhiyye'den bir kısmını anlayacaksınız.

اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا Nass için bir aceb mi oldu? Yâni insanlar için teaccüb edilecek vukuuna inanılmayıp şaşılacak, u'cube ittihaz edilecek bir şey mi oldu?[1] اَنْ اَوْحَيْنَا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ Onlardan bir ere, melek değil, beşer cinsinden bir erkeğe, dünya mal ve mülküne müteallik bir servet ve azameti i'tibariyle ale'l-ade insanlardan biri sayılan ve fakat âlî fedâili, kudsî hasâili i'tibariyle bütün insanlığın iftihar etmesi lâzım gelen en yüksek, en mümtaz bir ferdi olan büyük bir erkeğe, şöyle vahyetmemiz اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ ki, nası inzar et. Bütün insanların âhirette başlarına gelecek korkunç ahval ve ehvali haber ver, küfr-ü isyandan korkut. وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا İman edenlere de, şunu müjdele: اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ Onların Rabbı indinde kendileri için muhakkak bir "kadem-i sıdık" var.

KADEM: Kelimesi "kıdem" muradifi olarak sabıka fil'emr, yâni bir hususta sairlerini sebk-u tekaddüm hali, hayır ve hasene cihetinden derece ve rütbe sahibi ki, müennesi "kademe" ve ayak, yâni ayağın topuktan ilerisi, daha doğrusu taban mânâlarına gelir. Ve bir şeyin mukaddemine ve kahraman kimseye ıtlak olunur. "Filanın filan hizmette kademi var" demek, sabıkası ve takaddümü var demek olur. "Filânın hayırda bir kademi vardır" demek, bir mertebesi vardır demek olur. "Filan erkek veya filan kadın kademdir" demek, diğerlerine ön ayak olup cür'etli ve şecaatte ileri demek olur. "Kadem-i sıdık" tabirini de, müfessirîn amel-i salih, sabıka-i hayır, levh-i mahfuzda tesbit-ü tak-

---

[1] «عِنْدَ النَّاسِ عَجَبًا» buyurulmayıp da, lâm-ı ihtisas ile «لِلنَّاسِ عَجَبًا» buyurulması sade teaccüble kalmayıp bir u'cube ittihaz edildiğine, gülünç bir tuhaflık addiyle aleyhinde bir takım lâflar söylendiğine delâlet eder.

dir olunmuş bir saadet, yüksek bir rütbe ve makam gibi mânâlarda tefsir etmişlerdir. Fakat âyetin siyakından anlaşıldığı ve Hasen ve Katade'den rivayet olunduğu vech ile murad, şefaat-i Muhammediyye olduğu zahirdir.

"Kadem-i sıdk", Aleyhissalâtü vesselâm'ın İnd-i İlâhî'deki kurbiyyeti, makam-ı şefaati ve Sûre-i Kamer'de geleceği üzere, إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ * فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ (*"Şüphesiz müttekîler cennetlerde nur içinde. Sadakat meclisinde, kudretine nihayet olmayan bir şehinşahın huzuru kibriyasında."* Kamer-54/54-55) mısdakınca müttekilerin cennetlerde Allah Teâlâ'nın ind-i kibriyasında sabit "mak'ad-ı sıdk"'a duhulleri için önlerine düşen delil ve pişvaları olması haysiyyetlerini ifâde eden bir ism-i mahsusutur. Yâni Allah Teâlâ'nın bu Kitab-ı hakîmi vahyettiği o recülün, o Zat-ı Muhammedî'nin Allah indinde öyle yüksek bir derece ve makamı bir sıdk-u emaneti vardır ki, huzur-ı ilâhî'de mü'minler için, sıdk ile şefaat edecek ve önlerine düşüp cennetlere ve O Melîk-i Muktedir indindeki mak'ad-ı sıdka vasıl olmalarına kadar delâlet ve rehberlik edecektir. Binaenaleyh beşerden bir recüle, Allah Teâlâ'nın böyle vahiy ve risalet vermesi, insanlık için nezd-i Hakk'da mühim bir şanı ve bunu tasdik eden mü'minler için böyle büyük bir bişareti tazammun eder.

İmdi böyle diye bu inzar ve tebşir esası üzerine o Kitab-ı hakîmin âyetlerini vahy ile insanlar içinden dünya mal ve cahı ile şöhret ve azameti olmayan bir recüle, mübüvvet ve kitab verilip Allah tarafından insanlara Resul olarak gönderilmek nasıl olur da yakışıksız acîb bir şey farzedilir? Ve nasıl olur da bu hakikat, bu ihsan-ı ilâhî, insanlığın medar-ı iftiharı olmaz? Bu, o nas için bir u'cube mi oldu ki, قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ «ع ج ك ح ا» kıraatlarında «لَسِحْرٌ» مُبِينٌ **kâfirler, bu her halde beliğ bir sâhir** (veya açık bir sihir) **dediler.** O inzar ve tebşiri muhtevî bulunan Kitab-ı hakîme vahy-i hak demek istemediler. Ve maamafih fevka'l-ade olan hikmet-i i'cazı karşısında bir meshur gibi mütehassis ve mütehayyir olmaktan da kurtulamadılar da Peygamber'e sâhir, hem mübîn bir sâhir dediler. Vahiy ve nübüvveti acaib ve garaib ile aldatıcı bir sihirbaz san'atı ve o Kitab-ı hakîmi bir sihir gibi göstermek istediler. Çünkü beşerden birinin Allah'dan vahy alıp Peygamber olmasına taaccüb ediyorlar.

Bâhusus beşer içinde Arabî, Kureyşî Mekkeliler'den istifa olunmuş ihtişamsız bir zatın, Allah tarafından kendilerine Peygamber olmasını hiç hoşlanmıyorlar. "Bâri bu Kur'ân, iki beldenin birinden azametli bir adama inse

---

Bişaret: Müjde, sevindirici haber, hayırlı haber. **Tazammun:** İhtiva etmek, içine almak, muhit olmak.

idi. وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (*"Ve "ne olurdu şu Kur'ân iki memleketten bir büyük adama indirilse idi" dediler."* Zuhruf-43/31) diyorlardı. Bu âyetteki «اَكَانَ» istifhamı, bir istifham-ı inkârîdir ki, onların taaccübüne taaccüb ettirmek nüktesini ifade eder. Yâni taaccüb ve inkâr edilecek, Hakk'a yakıştırılamayacak şey, Allah'ın beşerden öyle bir racüle vahiy vermesi ve insanlara insandan bir Resul göndermesi değil, onu Allah'a ve insanlığa yakıştıramayıp taaccüb ve inkâr etmek, sihir demeğe kalkışmaktır. Doğrusu umum insanlara inzar ve tebşir yapacak Peygamber Melek gönderilmiş olsa idi, asıl o zaman şaşılırdı. Nitekim Sûre-i En'âm'da bunu beyanen وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ (*"Kendisini bir melek kılaydık yine onu bir er kılacaktık ve düşmekte bulundukları şübheye onları yine düşürecektik."* En'âm-6/9) buyurulmuştur.

Kezalik Sûre-i İsra'da قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا (*"Söyle onlara eğer, arzda hep uslu uslu yürüyen melaike olsa idi elbette onlara semadan Melek bir Resul gönderirdik."* İsrâ-17/95) buyurulacağı üzere Melekten Resul, Meleklere veya Melek haslet zevat-ı mahsusaya münâsib olurdu. Zira risaletin müfid olması için Resul ile mürselün ileyhler arasında tecanüsün büyük ehemmiyyeti vardır. Böyle vahy-i Hakk'a mazhariyyetle kurb-i İlâhî'de ahz-i makam-ı risalet etmiş olan bir Zatın, makam-ı Nübüvvetine çıkamamakla beraber, O'nun hemcinsi olarak maiyyetinde bulunmak ve Rabbü'l-âlemîn indinde kendileri lehine öyle bir kadem-i sıdka nâil olmak gibi büyük bir saadet ve bişaret-i istihfaf ve istirkab ile karşılayıp reddetmek ne kadar budalalık, ne kadar şayan-ı teessüf ve taaccüb bir haldir.

İnsanlara ta'lim-i huruf ve esmâ ile kelâm, fehm-ü tefhim-i meanî ni'metini bahşeden Rabbü'l-âlemîn'in o vahyi veremiyeceğini ve o inzar ve tebşiri yapamayacağını ve sadık ve mütevazı' bir kulunu dilediği gibi yükseltiveremeyeceğini tevehhüm etmek, Alah vergisine bu nasıl olur gibi, taaccüb etmek, hikmet-i Hakk'a karşı gelmek, Allah'ın Resulüne sâhir, âyetlerine sihir demek, hasılı saltanat-ı İlâhiyye'ye rekabete kalkışmak, irşadını iğfal saymak ne acaib hareket, ne tehlikeli cür'et bilir misiniz?

İstirkab: Çekememe, rekabet etme.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ
مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ
أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللّٰهِ
حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ
مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾ هُوَ الَّذِي
جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا
عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ
الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا
خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

3- Rabbınız o Allah'dır ki, gökleri ve yeri altı günde olarak yarattı. Sonra Arş üzerine istivâ buyurdu, emr-i tedbir ediyor. Hiç şefaatçi yok, ancak O'nun izninden sonra. İşte bu evsafın sâhibi Allah'dır Rabbınız. O halde O'na ibadet ediniz, artık düşünmez misiniz?

4- Dönüşünüz hep O'nadır, hakkâ Allah'ın va'di. Çünkü *O ibtida* halkediyor, sonra onu geri çevirecek, iman edip iyi iyi işler yapan kimse-

lere, adâletle karşılık vermek için, küfredenlere ise, hamîmden bir şarab ve elîm bir azâb var, küfrettikleri için.

5- O, O'dur ki, güneşi bir ziyâ yaptı, kameri bir nur ve buna menzil menzil mikdarlar ta'yin buyurdu ki, senelerin adedini ve hesabı bilesiniz. Allah, buna ancak hak hikmet ile yarattı. Bilecek bir kavm için âyetleri tafsil ediyor.

6- Elbette gece ile gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı kâinatta korunacak bir kavm için bir çok âyetler var.

اِنَّ رَبَّكُمْ **"Her halde Rabbınız,** yâni sizden bir racülü, size inzar ve tebşir vahy ile Resul göndermesine taaccüb ettiğiniz, Kitab-ı hakîmine sihir dediğiniz Malik-i emriniz اللّٰهُ الَّذِى **o Allah'dır ki,** خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ **semavat-ü arzı altı günde halk etti."** (Sûre-i A'raf (*"Filvaki Rabbınız O Allah'dır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı..."* Arâf-7/54) de buna dair izahat geçmişti, bakınız.) Bu gökler ve yer yok iken onları, yukarı aşağı bütün usul-i kâinatı öyle seri' bir tedric ile yarattıktan başka ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ **"sonra da Arş üzerine istiva eyledi."** Bütün bu kâinat memleketini taht-i hükmünde tutarak hepsi üzerinde bütün ecram ve eflâkin, ecsam ve ervahın ve bütün tahtların, saltanatların, kudretlerin fevkında icrâ-yı hüküm ve saltanata başladı. Yâni يُدَبِّرُ الْاَمْرَ **"emri tedbir ediyor."** Arşından arzına varıncaya kadar cüz'î, küllî bütün şüun-ı kâinatın emri melekûtunu tedbir ve idare etmektedir.

TEDBİR: Bir işin iyi bir surette vaki' olması için ardını ve akibetini, önünü, sonunu gözeterek takdir ve idaresi demektir ki, burada murad, bütün umurun mebadi ve avakibini ta'yin eden hükm-ü takdir-i haktır.

O, öyle bir Rabb-ı mütealdir ki, مَا مِنْ شَفِيعٍ **"O'na karşı hiç şefi' yok."** O'nun işine karışacak, emr-ü tedbirine müdâhale edebilecek bir şerik-ü nazır şöyle dursun, O'nun huzurunda bir kimse için kendiliğinden şefaat edebilecek hiç bir şefaatçi bile yok, hiç bir zaman yoktur. اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ **"Ancak O'nun izninden sonra,"** yâni ancak o vakit şefaat eden bulunabilir. Sûre-i Nebe'de يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ (*"O gün ki kayama duracak Ruh ve Melaike saf saf bir kelime söyliyemezler, o kimseden başka ki o Rahman ona*

Ecram: Ruhsuz büyük varlıklar, yıldızlar. **Mebad:** Başlangıç, ilk unsur, çekirdek. **Avakıb:** Son laf, akibetler.

izin vermiş, o da sevabı söylemiştir." Nebe'-78/38) buyurulduğu üzere Allah Teâlâ'nın hikmet-i rahmetine mübtenî olan izni de ancak şefiin sıdk-u savabdan başka bir şey söylemeyen güzîde ahyardan ve şefaat olunanın şefaate lâyık olanlardan bulunduğu takdirde melhuz olabilecektir ki, bu liyakatin ilk şartı imandır. O'nun huzurunda mü'minlere bir "kadem-i sıdk" tebşiri ve o inzar ve tebşir emriyle o erkeğe bu Kitab-ı hakîmin vahyolunması bu izin ve sıdk ile alâkadardır. Yoksa kimin haddine düşmüş ki, O'na takarrub edebilsin, kimin haddine düşmüş ki, O'nun hükmüne mahkûm olmasın.

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ **"İşte Rabbınız Allah O'dur."** Böyle, şerîk-ü naziri yok bir azîm-i zül'celâldir. فَاعْبُدُوهُ **"Binaenaleyh O'na ibadet ediniz,"** yâni O'nu tevhid ile ma'bud bilerek cemadat ve suretler şöyle dursun ne bir Melek, ne bir Nebiyyi bile şerîk koşmayarak münzelâtına iman edip kemalini ta'zim ile kulluk ediniz. اَفَلَا تَذَكَّرُونَ **"Artık tezekkür etmez misiniz?"** Bu hakikatleri bilip, Rabbınızın bu azamet ve saltanatını, bu celâl-i kibriyasını hâtırınıza getirip bir düşünmez misiniz? Aklınızı başınıza alıp da haddinizi bilmezsiniz? اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا **"Nihayet hepinizin müctemian dönüp varacağınız merci' O'dur."** وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ (*"Celâlim hakkı için işte geldiniz, bize teker teker; ilk defa yarattığımız gibi..."* En'âm-6/94) âyetinin gösterdiği gibi mevt ile rücu' ferden ferden olduğu cihetle burada ihtar olunan müctemian rucu'dan murad, ba'de'l-mevt ba's ile rucu'dur. Nitekim bu mânâyı te'yid ve tavzih ve isbat için buyuruluyor ki:

وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا **"Hakkâ Allah va'di böyle.** اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ **Zira muhakkak ki, o halka bed'eder, sonra onu iade de eyler."** Yaratmayı bidayeten neş'et-i ulâ ile yapar, sonra çevirip iade ederek neş'et-i uhrâ ile de yapar. Bu iade ve ircaı onun için yapar ki, لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ **"iman edip salih salih ameller yapanlara adl ile ecr-ü mükâfat versin.** وَالَّذِينَ كَفَرُوا **Küfr edenler,** لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ **bunlar için hamîmden bir şarab,** yâni kızgın mayi'den bir içki وَعَذَابٌ اَلِيمٌ **ve elîm bir azâb var.** Bunları da, böyle cezalandıracaktır. Sebebi? بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ **çünkü küfrediyorlardı."**

هُوَ الَّذِي **"O, O'dur ki,** yâni bu iade ve cezayı yapacak olan Allah, o Halik-ı müdebbirdir ki, جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا **güneşe bir ziyâ yaptı ve kamere bir nur."** Buradan ziyâ ile nurun bir farkı anlaşılıyor. Bunların ikisi de esasen zulmetin mukabili olan aydınlık hâdisesini ifade ettikleri, bunun da derece-i

---

Müctemian: Toplu bir halde.

şiddet ve za'fına göre bir çok meratibi bulunduğu ma'lûmdur. Ve bunların hepsine nur ıtlak edilebilir. Fakat nûr, ziyâdan eamm, ziyâ nurdan ehass veya akvadır. Ziyâda bir fart-ı işrak, bir sutu' ve lemean, şiddetli bir intişar ve ıztırab, nurda da mutlak zulmete tekabül eden bir revnak-ı intişar ile sükûnü andıran bir safa ve letafet mülâhaza olunur. Bir ta'rîfe göre de nûr, ziyânın pertev ve şuaıdır ki, zulmet-i dafi' olan şu'lesi, ışığı demektir. Bu, o demek olur ki, zulmetin zıdd-ı karibi nurdur. Ve ziyada, nurdan başka bir şey de vardır. Meselâ ziyada hararet ve nariyyet de bulunabilir. Nitekim ziya, harurî ve gayr-ı harurî hususiyyetlere tahlil olunabilir. Fakat nur, sırf zulmete tekabül eden ve ziyadan bittahlil alınan bir mânâdır. Bir de, denilmiştir ki, ziya, bizzat olana, nur bil'araz olana ıtlak edilir. Şu halde burada ay nurunun, güneş dolayısiyle verildiğini iş'ar vardır. Sûre-i İsra'da gelecek olan فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً ("*Halbuki Biz geceyi, gündüzü iki âyet yaptık, sonra gece âyetini mahvettik ve gündüz âyetini gösterici kıldık ki Rabbınızdan fadl taleb edesiniz, ve senelerin sayısını ve hesabı bilesiniz, hem her şeyi tafsil etmiş de etmişiz.*" İsra-17/12) beyanını mülâhaza ile bu daha ziyade tenvir edilmiş olur. Bu suretle Kamere bir nur verilmiş olması, mahv-i kamer mes'elesini de ihtar edeceğinden burada, güneşe tapanlara karşı Şems-ü Kamerin hudûs ve mahlûkiyyetleri ve Allah Teâlâ'nın bunlar üzerindeki Halikiyyet ve hâkimiyyeti, Rububiyyet ve tedbiri tefhim olunduktan başka güneşin ziya yapılması bed'i halkı üzere bir neş'et-i ûlâ sun'unü, Kamerin nur yapılması da, mahvinden sonra neş'et-i uhrasiyle bir iade sun'unu göstermiş oluyor ki, siyak-ı bahsi teşkil eden bu bed'-ü iade kudreti, ziya ve nurun keşf-i hâdisatı ve cereyan-ı zamanı i'lâm eden anat-ı tevalîsinden de mütemadiyen anlaşılıp durmaktadır. Ve lâkin ahval-i kamerden neş'et-i uhrâ delâleti daha sarih ve daha mufassal okunmaktadır. Filvaki Allah Teâlâ, âyet-i nehar olan Şemsi, bidâyet-i halkında bizatihi ziyâdar olarak inşâ etmiş ve henüz onu mahv-ü tekvir etmediğinden o neş'et-i ziya müstekarrini bulmak üzere elhâletü hâzihi cereyan etmekte bulunmuştur. Âyet-i leyl olan Kameri ise, neş'et-i ûlâsından çıkarıp mahvetmiş ve ona bir neş'et-i uhrâ ile ziyadan mün'âkis bir nur vermiştir. Yâni «جَعَلَ» Şemse teallûku i'tibariyle inşa ve Kamere teallûku i'tibariyle tasyirdir. [1]

---

[1] Nahiv nokta-i nazarında bu farkı «وَجَعَلَ الْقَمَرَ نُورًا» takdiriyle anlamak ve nûr-i kamerin ziya-i Şemse alâkasını daha kuvvetli mülâhaza ettirmek için ikinci «جَعَلَ» nin hazfedilmiş olduğu nüktesini düşünmek daha evlâ olur.

Fart: Aşırılık, ifrat. **İşrak:** Işıklandırmak, parlatmak. **Satu':** Yükselme, belli olma, yayılma. **Lemean:** Parlama, parıldma. **Pertev:** Ziya, ışık, sıçrama, hız. **Şu'le:** Alev, ateş alevi, **Bed':** Başlangıç, ibtida, evvel.

Evet, Allah O'dur ki, Şemsi bir ziyâ yaptı ve Kameri bir nûr «وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ» **"ve ona, (yâni Kamere) bir takım menziller takdir etti."** Kamer, menzilden menzile seyreder ve her birinde nuru, muhtelif tahavvülât ile bir mıkdar-ı mahsus arzeyler. Arablar menazil-i Kameri, yirmi sekiz menzil sayarlardı ki, her birinde Kamer bir gece bulunur, bir veya iki gece de gizlenir. Şöyle ki: Eş-şeratan, El-bütayn, Es-süreyyâ, Ed-deberan, El-hak'a, El-hen'a, Ez-zira' En-nesre, Et-tarf, El-cebhe, Ez-zübre, Es-sarfe, El-avva', Es-simâk, El-fakr, Ez-zübânâ, El'-iklil, El-kalb, Eş-şevle, En-neâim, El-belde, Sa'dü'-zzabıh, Sa'ddibüla', Sa'dü's-süud, Sa'dü'l'-ahbiye, El-feru'ülmuahhar, Er-reşa ki, Huttur. Bunlar, o burclar o mevakii'n-nücumdur ki, cahiliyye Arabları, «أنوا» envâ-i müstamtarayı bunlara nisbet ederlerdi.

Hasılı Allah, o ziyâ ve nûru yaptı ve o nura menzil menzil mutelif mikdarlar ta'yin etti ki, لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ **"senelerin adedini ve hesabı bilesiniz,"** yâni o ziyâ ve nûr ve ihtilâfı mekadir delâletiyle ecram ve ecsamdan, eşya ve mekândan mebde' ve meadi idrake medar olacak olan eşya ve mekândan zaman fikrine ve aded ve hesab ilmine geçip dinî dünyevî maslahatlarınız için garaz-ı ılmî teallûk eden ve dünyadan âhirete doğru ömürlerinizin cereyanını gösteren senelerin adedini ve aylar, günler, geceler ve saire gibi alâkadar olmanız lâzım gelen vakitlerin hesabını bilesiniz, Allah'a hesab vermek için, nefsinizi ve a'malinizi muhasebe edecek hesabı belleyesiniz. مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ **"Allah onu başka vech ile değil, ancak hak hikmet ile halketti."** Yâni o ziya ve nur ve o mekadir-ü menazil ile gördüğünüz o Şems-ü Kameri bâtıl ve abes yaratmadı. Bunlar, gayr-ı mahlûk veya ma'dum olmamakla beraber keyfe mettefak bir tesadüf ile veya bir oyuncak gibi hikmetsiz ve faidesiz bir surette yaratılmış da değildir. Allah, bunları ancak hakk ile, nefse'l-emirde sabit ve mütehakkık hikmet-i baliga ile yarattı.

HAKK, kelimesi, masdar ve sıfat ve ism olur. Ve bu suretle mütenevvi' mânâlarda kullanılır. En umumî olarak mânâ-yı masdarîsi subut ve tehakkuk-ı vücud diye ifade olunur ise de, bunun esas mefhumunda bir mutabakat mânâsı vardır ki, evvel emirde ezhan ile a'yanın, ta'bir-i diğerle enfüs ile âfakın, ilm ile ma'lûmun mutabakatını ifade eder.

Ve bu haysiyyet ile kâh ezhana ve kâh a'yana ıtlak edilir. Ezhanın a'yana mutabakatı haysiyyetiyle kullanıldığı zaman, sıdk-u savab gibi akval ve efkâra

---

Ezhan: Zihinler, , anlamayı meydana getiren duygular.

ve kazaya ve ahkâma ve iradenin gaye-i murada mutabakatı i'tibariyle adl-ü hikmet gibi ef'ale vasfolur. A'yan tarafından mülâhaza olunduğu zaman da tahakkuk ve vuku demek olur. Frenkler evvelkine verite, ikinciye realite derler. Evvelki süjenin, ikinci objenin vasfıdır. Fakat yalnız değil, diğerine mutabakati haysiyyetiyle. İşte hak ve hakikatin hakikati, bu iki vechin intibak ve cem'iyyeti olduğundan dolayı hak mânen ve sureten her vech ile vücud diye ta'rif edilir ki, bu da, vücub-i vücud demek olur. Vücub-i vücud ise, ya bizatihi veya ligayrihi olarak mülâhaza edilebilir. Lizatihi vücub-i vücud, vücudu zatının muktezası olup hiç bir vech ile gayre muhtac olmayan ve hiçbir noksanı kabul etmeyen ezelî ve ebedî bütün sıfat-ı kemali cami' bulunan Vacib Teâlâ'ya mahsustur ve «اَلْحَقُّ» ism-i şerifi, O'nun Esma-i Hüsnası'ndandır. Hakk Teâlâ, enfüs ve afakın ve bütün izafatın fevkında onların nokta-i intibaklarına ve vücud-i vücublarına hâkimdir. Ve bütün meratib-i hak O'nundur. Ve O'ndan dolayı ve O'nun içindir. Bütün enfüs ve afakın yekdiğerine mutabakat ile hakkiyyet ve tahakkuku, yâni Masivallah kendi zatlarından dolayı kendileri için ve kendi icabları, kendi haklariyle değil, ancak Hakk Teâlâ'nın icabı ile ve O'nun hakkı için mevcud mütehakkıktırlar. Kendi kendilerine hâlik ve bâtıl oldukları halde Allah'ın halkiyle, Allah için hâktırlar. Binaenaleyh bunlar, vacibü'l-vücud ligayrihi, yâni hak ligayrihidirler. Hakk Teâlâ'nın tahsis ettiği ecel-i müsemmâ ve mikdar-ı mahsus ile nisbî bir suret ve mânâda hakk ismini alırlar. Her birinin haddi, vech-i hakkiyle alâkadar bir hakikatı ve yekdiğerine karşı hukuku vardır. Nitekim مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى ("*Biz o gökleri ve yeri ancak hakk ile ve müsemma bir ecel ile yarattık, ...*" Ahkâf-46/3) âyeti de bunu natıktır. Ve hakk kelimesinin ıtlakatındaki tenevvü' hak ligayrihi mânâsının vücuhuna aiddir. Ve bütün maanisinde hakkın mukabili batıldır ki, mümteni', ma'dum, hâlik, hata, zulüm, abes ve boş mânâlarına gelir. Vacib lizatihi mânâsına olan «اَلْحَقُّ» isminin cem'i yoktur. Diğer mânâlarda hakkın cem'i makamında, hakayık kullanılır. Bir de hakk "vacibünleh", yâni bir şeyin lehine olan vacib mânâsına gelir ki, bu da bir ıtlakı mahsus olmakla beraber evvelki esas mânâya müteferri'dir. "El-Hakk" ism-i şerifi, bunun da mebde' ve zâmanıdır. Bu mânânın cem'inde hukuk denilir ki, mukabili vacibünaleyh veya sadece vacib, vecîbe ve urfümüzde vazife dahi denilir. Bütün hakk ve hukukun mercii olan Hakk Teâlâ, vacib lizatihi olduğundan O'nun hukuku vardır. Ve Ulûhiyyet ve Rububiyyet O'nun hakkıdır. Fakat aleyhine vecibe ve vazife tasavvur olunamaz. خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ("*Onlar, orada Semavât ve Arz durdukça muhalled olacaklar, ancak Rabbının dilediği müddet başka. Çünkü Rab-*

bin يُرِيدُ لِمَا فَعَّالٌ *dir.*" Hûd-11/107) ve لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ ("*O yaptığından mesul olmaz onlar ise mesüldürler.*" Enbiya-21/23)dir. Ancak وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا ("*Dönüşünüz hep Onadır: Hakkâ Allahın va'di.*" Yunus-10/4) كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ("*o kendi uhdesine rahmeti yazdı.*" En'âm-6/12) ...وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا ("*İnsanlar bir tek ümmetti, sonra ihtilâf ettiler.*" Yunus-10/19) mantuklarınca kendinin kendiye icab ettiği hususat vardır. Ve ancak bu mânâ ile ibadın ve mahlûkatın Allah üzerinde hakkı mülâhaza olunabilir. Ve lisan-ı şer'ide varid olmuştur. Bu âyetteki اِلَّا بِالْحَقِّ yı, ibn Cerir gibi bâzı müfessirîn, Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan اَلْحَقُّ ism-i şerifiyle tefsir etmiştir ki, bu surettte "bâi" sebebiyle olmak zâhirdir. Ekser müfessirîn ise, رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا ("*Ya Rabbena, derler: Bunu sen boşuna yaratmadın.*" Âl-i İmran-3/191) وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ("*Biz o göğü ve yeri oyunculuk etmek üzere yaratmadık.*" Duhan-44/38) âyetleri delâletiyle boş, abes ve oyuncak olmamak yâni Hakk Teâlâ'nın muradına mutabık bir çok masalih ve menafi'-i mühimme terettüb etmek mânâsına ilim ve iradeyi cami' hikmeti baliga ile tefsir etmişlerdir ki, hak ligayrihi mânâsındandır ve "bâi" mülâbesedir.

O Halik Teâlâ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **ehl-i ilm olan, ilmi bulunan bir kavm için âyetlerini tafsil eder.** İlmi olanlar ve ilim şanından bulunanlardır ki, hakkın hikmet ve ahkâmına delâlet eden tekvinî veya tenzilî âyetlerinin tafsilâtına vakıf olur. Ve onlarla intifa' edebilir. Ve ilimlerin terakkı ve tezayüdü bu tafsili ile alâkadar olarak namütenâhî gider. Ve anlaşılıyor ki, bu tafsil ve terakkide cem'iyyet ve ictimâiyyetin de bir ehemmiyyeti mahsusası vardır. Burada bilhassa ilim sıfatının zikri, hak mefhumunda balâda beyan ettiğimiz mutabakat kaydine bir işaret demektir. Hakk'ın ilmi vardır ve Hakk ile âlim alâkadar olur. O âyetler, ne gibi?

اِنَّ فِى اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ **Her halde leyl-ü neharın ihtilâfında,** gece ve gündüzün birbiri arkasına değişip durmalarında وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **ve Allah'ın semavat-ü arzda halkettiği şeylerde,** yükseklerde Şems-ü Kamer ve kevakib gibi ecram-ı neyyireden ve bunlardaki ziya ve nur, mikdar ve menazil ve harekâttan ve kuva-yı melekûtiyyeden ecsam-ı kesifeye ve arzdaki meadin ve nebatat ve hayvanata ve bunların zerrat ve havassına ve ilm-ü ma'rifete varıncıya kadar bütün esnaf-ı masnuatta لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ **ittika edecek,** hesabını **bilib korunacak bir kavm için nice âyetler vardır.** İnsan olanlar, bunları taharri

---

Ecram-ı neyyire: Paslak yıldız, nurlu, güneş, şems. **Ecsam-ı Kesife:** Koyu, çok sert ciimler, şeffaf olmyan cisimler. **Taharri:** Aramak, araştırmak, incelcmek.

etmek lâzım gelir. Yalnız gece ile gündüzün ihtilâf ve teakubu bile ilm-i beşerin, hayat-ı dünyanın mahiyyetini anlatmağa, bed'-ü iadeyi fehmettirmeğe, âhireti hesab ettirip, ceza-i ameli düşündürmeğe ve hakk-u hukuka riayet ederek Allah'ın ikabından korunmak ve vech-i Hakk'a kavuşmak için tarık-ı hakktan ayrılmamak hissini vermeğe kâfi gelir.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ أُولٰئِكَ مَأْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾ دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

7- Onlar ki, Bizim likamızı arzu (veya ümid) etmezler ve dünya hayatı ile razı olup onunla mutmain olmuşlardır ve onlar ki, Bizim âyetlerimizden gafildirler.

8- İşte bunların kesibleri sebebiyle varacakları yer, ateştir.

9- Amma iman edip güzel güzel ameller yapan kimseler, onların Rabbı kendilerini imanları sebebiyle hidayetine erdirir, naîm cennetlerinde altlarından ırmaklar akar.

10- Orada duaları سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ sağlıkları سَلَامٌ dualarının sonu da hakikat الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ dir.

اِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا **Likamızı ümid etmez olanlar,** yâni Allah'a rücuu, ba's olunub huzur-ı Hakk'a varmayı arzu etmeyenler veya Hakk'ın huzuruna varıp hesab vereceklerini me'mul etmeyenler ve binaenaleyh "öyle şey mi olur" gibi istib'ad ederek hesab ve ikabdan korkmayan ve yahud hüsn-i sevab arzusunu Cemalullah'a ermek ümidini beslemeyenler, وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **ve (dünya hayatı) pek alçak veya pek yakın hayata razı olup** وَاطْمَاَنُّوا بِهَا **onunla mutmain olanlar,** dünya zevkine ermekle kalbi sükûnet bulan ve istikbali hatırdan sâlim imiş gibi, ona kani' ve emin olup ilerisini düşünmeyenler, وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ **ve âyetlerimizden gafil bulunanlar...** Bâzılarına demin işaret olunduğu vech ile mükevvenat sahifelerinde tafsil edilmiş veya onları tezkir ve onlarla istişhada tenbih etmek üzere inzal buyurulmuş olan ve hayat-ı dünyanın denaet ve fanîliğine ve likaullah'ın hakkiyyetine ve âhiretin ehemmiyyetine delâlet etmekte meâlları müttefik bulunan ve ilm-ü ittika ile istifade edilmesi lâzım gelen ilâhî delâil ve alâmatı aslâ nazar-ı i'tibare almayan, tefekkür etmeyen o lâübâli gafiller, اُولٰٓئِكَ **bütün bunlar,** bu kötü evsaf ile muttasıf bulunan imansızlar yok mu? مَأْوٰيهُمُ النَّارُ **her halde bunların son yatakları ateştir.** Yâni o gönül verip mutmein oldukları dünya hayat ve zevkinde kalacak değil, cehenneme gideceklerdir. بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **Sebeb-i kesibleri, dünyada o ümidsizlik, o dünyaperestlik, o gaflet huylarını kesbetmiş olmaları ve gönül işlerinin en kötüsü ve bir çok mâsiyyetlerin, fenâlıkların menşei olan bu kötü huyların kesbini i'tiyad eylemiş bulunmalarıdır.** Bunlara mukabil:

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **İman edip, salih salih, imana yaraşır ameller yapanlar muhakkak** يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِاِيمَانِهِمْ **bunları kendilerinin Rabbı olan O Rabb-ı Celil imanları sebebiyle dosdoğru muradlarına erdirecek,** تَجْرِى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ **naîm cennetlerinde altlarından ırmaklar akacak öyle bir ni'met ve saâdet cereyanı ki,** دَعْوٰيهُمْ فِيهَا **orada dâvâları, bütün dua ve nidâları** سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ yâni bu dua, bu söz. Çünkü derd-i fenâdan, endişe-i istikbalden kurtulmuş va'd-i Hakk'a ermiş, rıdvana müstağrak olmuş, imanı ayne'l-yakini geçmiş hakka'l-yakine değmiş, artık başka bir taleb ve maksadları kalmamış bulunacağından duaları, Allah'a hep böyle arz-ı tesbih ve tenzih وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا **ve orada tehiyyeleri,** Allah'dan, Melâikeden aldıkları iltifat ve birbirlerine verdikleri sağlık tekrimi mübhem bir işaret veya cüz'î ve muvakkat şöyle bir temenni değil, سَلَامٌ **hep selâm.** Bilâ kayd-ü şart selâmet, bütün mekruhattan mutlak ve daimî bir selâmet وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ **ve dâvâlarının ahiri, dua ve zikirlerinin**

Me'mul: Umulan, ümid edilen, beklenen.

hatimesi إنّ **hakikaten şu şan** الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ «الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» **diye Allah'a hamd-ü şükran,** dır ki, Fatiha'nın evvelidir. (Oradaki izahata bak!) Mün'ime bir ta'zımi mahsus demek olan hamdin zevk-ı ni'meti, takdirden husule gelen yüksek bir inşirah ve sürur ifade ve i'lân ettiği ve meratibi geçmiş idi. Onun için burada ni'met ve mün'imin kadrini takdir ve hakkına ta'zim etmek zevk-ı Fatiha'dan anlaşıldığı vech ile hidâyet ve saadetin yalnız evveli değil, bütün ni'met-ü saadetin âhir ve aksası ve kemal-i saadetin müntehası olduğunu ve bu suretle naim-i cennetin namütenâhîliğini ve rıdvan-ı hakkın ekmel-i küll olduğunu, ehl-i cennet, naîm cennetleri içinde bugün kalb-i beşere hutur bile etmemiş olan niam-ı ebediyye ile mütena'im olurken, dünyada bir çoklarının yaptığı gibi hırs-ı tena'umle mün'imi unutmayacak veya i'tiyad ile ni'meti horlamayacak او ماهیلرکه دریا ایچره در در پایی بیلمزلر *"O mahiler ki derya içredir, deryayı bilmezler."* kabîlinden olmayacak, ni'metin kadrini bilecek, mün'imi görecek, onun hakkı şan-ü azametini bütün zevkiyle duyacak ve fakat hakk-ı itmi'nanını kemal-i ni'mette değil, kemali mün'imde bulacak ve onun için cennette hiç bir noksan ve ihtiyac bulunmadığı ve ibadet için teklif dahi olmadığı halde ehl-i cennet en büyük lezzet ve ibtihacın kibriya-yı hakkı iclâl ve tekrimde bulunduğunu görerek Allah'a duadan ayrılmayacak ve bütün dâvâları ve duaları her maksaddan arî olarak münhasıren Allah'a tesbih ve tahmidden ibaret olacak ve her duada Allah'dan tehiyye-i selâm alarak başkaca bir hazz-ı saadete erecek ve binaenaleyh dualarının hepsi behemehal hamd ile neticelenecektir. Dünyada bu zevk-u lezzetin misali namazdır. Bundan gafil olan ve her hangi bir alay ve nümayiş seyri için koşan çocuklar ve cahiller, namazı bir külfet sayarak, ancak bir teklif ve tazyik tahtında kılarlar ve başları dara gelmeden Allah'a dua ve ibadet etmezler.

Arifler ise, bunu büyük bir zevk ve mi'rac bilirler. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm: وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلٰوةِ *"Gözümün nuru namazdadır."* ve الصَّلٰوةُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِ *"Namaz mü'minin miracıdır."* Sünen'ün-Neseî: Kitabu'n-Nisá-1 buyurmuştur. Ve yine dünyada ehl-i cennetin bu zevkine hemhâl olmak içindir ki, tehiyyeleri selâm olan ehl-i İslâm her dua ve tezkirlerinin sonunda bir Fatiha okurlar. Çünkü insanlar, dünyada i'tiyad ettikleri yaşayış halet-i ruhiyyesiyle ölecekler ve öldükleri gibi haşrolunacaklardır. Ve bundan dolayı bir gününü mutlaka bir gecenin ta'kib etmesi muhakkak ve âhiri ölüm olduğu şübhesiz bulunan hayat-ı dünyaya mutmein olup da lika-i Hakk'a karşı küfr-ü küfran ile

---

Nümayiş: Görünüş, gösteriş.

yaşıyanlar, ölümden sonra azab-ı elîm ile yatakları olan nar-ı cehenneme giderken ehl-i iman ve şükran, selâm-ü selâmetle الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ diyeceklerdir.

Şimdi liakullah'ı arzu veya ümid etmemek, hayat-ı dünyaya razı ve mutmein olmak, âyat-ı haktan gaflet emek, seyyielerinin sürüklediği seyyiat ve hatî'at cümlesinden olmak üzere o kâfirler bu hak vaidleri tekzib ve kendilerine bir şerrolan azabı, bir hayır isti'cal eder gibi isti'cal ederek: "Hani Allah öyle kadir de kâfirlere, asîlere azabını neye te'hir ediyor? Şimdiden hesabımızı görüverse ya, başımıza taşlar yağdırıverse ya!..." mı diyorlar? Veya dünyada başlarına bir sıkıntı geliverirse sabredemeyip "Allah canımızı alsa" mı diyorlar?

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾ وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِه۪ٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِف۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerifi

11- Eğer Allah, insanlara şerri onların hayır ivercesine ivdikleri gibi iyvecek olsa idi, ecellerini kendilerine yetiriverir idi. Fakat likamızı arzu etmeyenleri bırakırız tuğyanlarında körükörüne giderler.

12- İnsana bir sıkıntı da dokundu mu gerek yan yatarken, gerek otu-

---

İsti'cal: Acele olmasını istemek, acele etmek.

rurken, gerek dikilirken bize duâ eder durur. Derken kendisinden sıkıntısını açıverdik mi sanki kendine dokunan bir sıkıntı için bize yalvarmamış gibi geçer gider. İşte o müsriflere yaptıkları ameller, böyle tezyin edilmektedir.

لِلْمُسْرِفِينَ **O müsriflere** ki, zikrolunan fenâ evsaf ile muttasıf olanlardır. Bunlar, hakkı tanımak ve salih amel yapmak için kendilerine bahşedilmiş olan kuvâ ve meşâiri, akl-ü fikri fâni şehvetler uğurunda su-i istimal ederek âyât-ı haktan gaflet ve ebedî olan naim cennetlerini gelip geçici dünya hayata, alçak ve hasis hevesata fedâ ve bu suretle ömürlerini heder ettikleri için müsrif, zalim ve mücrimdirler.

Ey bu Kitab ile o Peygamber'in gönderildiği bu günkü insanlar:

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

13- Celâlim hakkı için Biz, sizden evvelki kurunu, kendilerine Peygamberleri beyyinat ile geldikleri halde zulmettikleri ve imana gelmeleri ihtimali kalmadığı vakit helâk eyledik. İşte mücrim kavmleri Biz, böyle cezalandırırız.

14- Sonra onların arkasından sizi arzda halifeler yaptık ki, bakalım nasıl ameller işleyeceksiniz?

لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ **Ki, nasıl amel yapacaksınız bakalım gözetliyelim diye,**

yâni nıce karnların ihlâkından sonra sizin istihlâf olunup dünyaya getirilmenizin hikmeti, eğlenmeniz değil iradenizle sa'y-ü fa'aliyyetiniz, çalışmanızdır. لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً (*"Hanginiz daha güzel amel yapacaksınız diye sizi imtihan meydanına çıkarmak için."* Hûd-11/7; Mülk-67/2'ye de bakınız.) mantukıyla dahi beyan olunduğu üzere en güzel amellere çalışmanız mükellefiyyetidir. Ve çalışmanızdan maksud-i aslî, en güzel amellerin keyfiyyetlerindeki hüsnün zuhurudur. Ve manzur-ı İlâhî olacak olan o hüsnün zuhurudur ki, Bi'emrihi Teâlâ âmillerini, "Cennatü'n-naîm" saadetine mazhar edecek ve binaenaleyh muhsinlere âhirette daha güzeli maa ziyadetin verilecek ve yakında görüleceği üzere, لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ (*"Hasenat yapanlara husna bir ziyade var ve yüzlerine ne bir kara bulaşır ne zillet, onlar eshab-ı cennet hep orada muhalleddirler."* Yunus-10/26) va'd-i İlâhîsi tecelli eyleyecektir. Yoksa çirkin fiiller maksad-i hılkatten haricdir.

Halbuki ey Resûl-i Hakk:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ
لِقَٓاءَنَا ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ ل۪ٓي
اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ نَفْس۪ي اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اِنّ۪ٓي
اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾ قُلْ
لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِه۪ فَقَدْ
لَبِثْتُ ف۪يكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِه۪ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾
فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ اِنَّهُ

لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ
وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ
قُلْ اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾ وَمَا كَانَ النَّاسُ
اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾
وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ اِنَّمَا
الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾
وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا
قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾
هُوَ الَّذ۪ي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ
وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِر۪يحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا ر۪يحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ
الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُح۪يطَ بِهِمْ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ
لَهُ الدّ۪ينَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِه۪ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٢٢﴾
فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا
بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

15- Böyle iken âyetlerimiz birer beyyine olarak karşılarında okunduğu zaman likamızı arzu etmiyenler: "Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir" dediler. De ki: "Onu kendiliğimden değiştirmekliğim benim için olacak şey değildir. Ben, ancak bana vahyolunana ittiba' ederim. Ben, Rabbıma isyan edersem şübhesiz büyük bir günün azâbından korkarım."

16- De ki: "Eğer Allah dilese idi ben, onu size okumazdım, hiç bir suretle de size onu bildirmezdi. Bilirsiniz ki ben, sizin içinizde bundan evvel bir ömür durdum, artık bir kerre aklınıza müracaat etmez misiniz?"

17- Artık bir yalanı Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerine yalan diyenden daha zâlim kim olabilir? Şübhe yok ki mücrimler, felâh bulmaz.

18-Allah'ı bırakıyorlar da kendilerine ne zarar, ne menfaat veremeyecek şeylere tapıyorlar, ve: "Ha! Onlar bizim Allah yanında şefaatcilerimizdir" diyorlar. De ki: "Siz, Allah'a göklerde ve yerde bilmediği bir şey mi haber vereceksiniz?" Hâşâ O, onların isnad ettikleri ortaklıklardan münezzeh sübhan, yüksek çok yüksektir.

19- İnsanlar, bir tek ümmetti, sonra ihtilâf ettiler. Eğer Rabbın'dan ezelde bir kelime sebketmiş olmasa idi, o ihtilâf edip durdukları şeylerde şimdiye kadar beyinlerinde hüküm verilmiş bitmişti.

20- Bir de: "O'na Rabbın'dan bambaşka bir âyet indirilse ya" diyorlar. Sen de, de ki: "Gayıb; ancak Allah'a mahsus İntizar edin, ben de sizinle beraber muntazır olanlardanım."

21- İnsanlara dokunan bir sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırdığımız zaman da âyetlerimiz hakkında derhal bir mekirleri vardır. De ki: "Allah'ın mekri daha çabuktur." Haberiniz olsun, elçilerimiz yaptığınız mekirleri yazıp duruyorlar.

22- O, O'dur ki, sizleri karada ve denizde gezdirtir. Hattâ gemilerde bulunduğunuz ve içindekileri alıp hoş bir heva ile aktıkları ve tam onunla ferahlandıkları sırada ona şiddetli bir fırtına gelir, çatar. Ve her yerden onlara dalga gelmeğe başlar ve zannederler ki, tamamen ihata olunup bittiler. O vakit Allah'a dini halis kılarak dua ederler: "Ahdımız olsun ki, derler, eğer bizi bundan halâs edersen, şeksiz şübhesiz şükreden kullarından oluruz."

23- Derken vaktâki onları halâs eder, çıkar çıkmaz yeryüzünde haksızlıkla bagye başlarlar. Ey insanlar, bagyiniz sırf kendi aleyhinizedir. O alçak hayatın biraz zevkini sürersiniz, sonra döner Bize gelirsiniz. Biz de, bütün yaptıkarınızı size haber veririz.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ **"Böyle iken ayetlerimiz birer beyyine olarak karşılarında okunduğu zaman."** Burada, mukteza-yı zâhir hitab zamiriyle عَلَيْكُمْ denilmek iken, عَلَيْهِمْ diye gıyaba geçilmesi ihlâk olunan karinler gibi imansızlık eden, yâni yaptığı işlerin nazar-ı İlâhî'ye arzını ve ona göre hüsn-ü hakkını hesaba almayarak ve istihlâf gayesinin hılâfına olarak hakkı tekzib ve onunla mücadeleye kalkışan mücrimlerden i'raz ve bunları şeref-i hitabdan iskat ile bervech-i âti cinayetlerini ta'dad için Rasulullah'a tevcih-i kelâmı ifade eden bir iltifat nüktesidir. Tilâvet fiilinin تُتْلٰى diye muzari' sigasıyıle ifadesi de, tilâvet teceddüd ettikçe onların âtîdeki cürümlerinin ve cevablarının velev ara sıra olsun mutlaka tekerrür edeceğini işar eder ki, meâl şu demek olur:

Ey Resûl-i Hakk, senin gönderildiğin nas içinde velev suret-i umumiyyede olsun hitabe lâyık olmayan, hakktan hoşlanmayan öyle kimseler vardır ki, ahkâm-ı Hakk'ı gösteren tevhidin hakkiyyetini ve şirkin butlanını anlatan âyetlerimiz, delâletleri vazıh, hükümleri açık beyyinat olarak insanlara karşı tilâvet olunduğu veya olunacağı vakit, قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا **bizim likamıza ümidvar olmayan,** hakkın huzuruna çıkmağa yüzü olmayan o kalb ve ameli, fikr-ü emeli bozuk hakk düşmanları: ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَا اَوْ بَدِّلْهُ **"Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu tebdil et."** dediler ve derler. Yâni "işimize gelmiyen, keyflerimizi okşamayan, olmasına ihtimal verip düşünmek bile istemediğimiz ba'sden, hesabdan, cezadan bahseden, Allah'dan başka perestiş ettiğimiz ma'budlarımızı zemm-ü ibtal ve gözümüzün gönlümüzün tesellisi o kıymetli ve san'atli dilrüba putlarımızı takbih ve ta'yib eden, ayıblarımızı yüzlerimize vurup mütemadiyen Allah'a ibadete sevkeden, istikamet ve ittikadan ayrılanları yarınki kahr-ü azâb vaidleriyle tehdid edip duran, şu alçak hayat içinde yoğurulmuş süflî beşeriyyetin haline, mizacına uymayacak temiz ve ayni zamanda faal ve mücahedeli yüksek bir hayat istiyen bu Kur'ân'ı bırak da, bize okuyacak başka bir kitab, tab'u mizacımıza muvafık diğer bir kıraat kitabı getir veya bunu olduğu gibi bırakma da tebdil ve tağyir et, hoşlanmadığımız bâzı âyetlerini kaldırıp bâzılarını değiştirerek bir takım ta'dilât ve tebdilât yap. Başka

---

Dil-rüba: Gönül olan, gönül kapan.

bir şekle koy, belki o vakit hal ve zamana uygun okuyabileceğimiz bir şey olur." gibi tefevvühatta bulunurlar ve bununla Kur'ân'ı, gûya Peygamber kendi yapıyormuş gibi ta'riz etmek isterler ve "acaba bu suretle kandırıp bir kaç kelimesini tebdil ettirir de bil'ahare ilzama bir yol bulabilir miyiz?" diye düşünürler.

قُلْ Sen, de ki: مَا يَكُونُ لِي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي **"Bana, onu kendi tarafımdan tebdil etmek yok.** اِنْ اَتَّبِعُ **Ben, hiç bir şeye değil,** اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ **bana ne vahyolunursa ancak ona ittiba' ederim.** Yâni her halde munhasıren vahye ittiba' eder ve hiç tagyir etmeyerek ittiba' ederim. Şayed bâzı âyetlerde bir nesh-ü tebdil vaki' olursa o da, ancak vahy ile olabilir. Ben, ona da olduğu gibi ittiba' ederim, başka ihtimal yoktur. Zira اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ **muhakkak ki, ben Rabbıma isyan ettiğim takdirde büyük bir günün azâbından korkarım."** Yâni vahye ittiba' etmemek veya onu velev cüz'î olsun tebdil ve tagyir eylemek beni terbiye edip yetiştiren ve o vahy ile Rubûbiyyetini izhar, âyâtını tebyin, emrini tefhim buyuran ve مَا مِنْ شَف۪يعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ (*"hiç şefaatçı yok ancak O'nun izninden sonra."* Yunus-10/3) olan malik ve hâkimim Allah Teâlâ'ya isyandır. Ve bunun cezası gayet dehşetli büyük bir günün pek korkunç olan azâbıdır. Bunu bilen bir kimse nasıl olur da öyle bir isyana cür'et eder. Hiç benim Rabbıma isyan etmeme ihtimal verilir mi? Fakat bu senin kendi sözün, kendi kendine kavl-i mücerredin diyecek olurlarsa yalnız bu haberle kalmayıp Kur'ân, Allah Teâlâ'nın hakk vahyi olduğunu aklen de isbat ve tefhim etmek için ya Muhammed, **قُلْ de ki:** لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ **"Eğer Allah dilese idi, ben size karşı onu tilâvet etmezdim** وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِه۪ **ve size onunla ma'lûmat vermezdi."** Benim lisanımla onu size bildirmez, duyurmazdı bile, yâni Allah, benim bu Kur'ân'ı size okumamamı ve size bunu bildiremememi dilese idi, ne ben bunu size böyle tilâvetle okurdum, ne de benim lisanımdan bunları duyardınız. فَقَدْ لَبِثْتُ ف۪يكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِه۪ **"Zira bundan evvel ben, sizin içinizde bir ömür durdum."** Yâni Kur'ân'ın vahy olunduğu tarih-i Nübüvvet'ten mukaddem bütün bir ömür denecek kırk sene kadar uzun bir müddet cidden hayat geçirdim ve bunu sizin içinizde geçirdim. Bütün tafsilâtiyle terceme-i halimi bilirsiniz. Pek a'lâ bilirsiniz ki, ben, bütün o müddeti medîde zarfında bir şey okuyor mu idim? Kur'ân'ın gerek nazm-ı i'cazkârına ve gerek mânâsındaki hakayık-u şerayıa müteallik funun ve maariften bir şey teati ediyor mu idim? Nazm-u nesir Edebiyyat ile iştigalim var mı idi? Size hatiblik, şâirlik, müelliflik taslıyor mu idim? Okumak yazmak bilmeyen fakat şiir-u inşâ ile uğraşan cahiliyye şâirleri kadar olsun böyle bir mesleke intisab ediyor mu idim? Bir gün gelip âleme tehaddi ve

müsabaka i'lân etmek için hazırlanır mı idim? Kimseye tehakküm ve cidal ile tearruz eder mi idim? Yalan söylemeğe tenezzül şöyle dursun hakkımda bir şübhe veya şaibe uyandıracak bir hâl-ü kalim olur mu idi? Hepinizin indinde iffet ve istikamet sıdk-u emanetle ma'ruf Muhammedü'l-Emin değil mi idim. أَفَلَا تَعْقِلُونَ "Aklınız yok mu? Bir kerre akıl edip düşünmez misiniz?" Yâni bana ve âyât-ı İlâhiyye'ye karşı şimdi söylediğiniz sözler, ettiğiniz ta'rizler, yaptığınız fiiller ve teklifler hep akılsızlık eseridir. Yoksa başka hiç bir beyyine ve habere lüzum olmadan yalnız aklınızı başınıza alarak benim bundan evvel içinizde geçirdiğim o uzun müddetteki hayatımı ve ahlâkımı bir düşünseniz hiç şübhesiz tasdik edersiniz, Allah, bu gün de evvelki halde kalmamı dilese idi de, vahy-ü nübüvvet vermese idi, ki benim bunları size okumam ve taraf-ı İlâhî'den i'lâm ve i'lân etmem ihtimali yoktu. Ben, kendi kendime ne böyle bütün bülega-ü ulemaya meydan okuyan bir kitab yapabilirdim, ne de bütün insanlara karşı bu inzar ve tebşir ile kimsenin yapamıyacağı bir mücahede ve dâvâya girişirdim. Lâkin işitiyorsunuz ki, şimdi ben, bunları size okudum, tebliğ ettim, o halde anlamanız lâzım gelir ki, Allah Teâlâ, öyle değil, böyle istedi ve bana kesb-ü tahsil ile yetişilemeyecek bir Vahy-ü Nübüvvet ihsan edip bunları bildirdi ve bunlar size benim kendimin değil, Allah Teâlâ'nın bir i'lâm ve ihbarıdır. Ve ben, O'nun vahyine ittiba'dan başka bir şey yapmam, bütün esbabın fevkinde müdebbirü'l-emr, merci'-i küll مَا مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ (Yunus-10/3) olan Allah Teâlâ'nın emr-ü meşiyyetine müdahale, âyetlerine i'tiraz, yine âyât-ı hakktan birisi olan akl ile aslâ kabil-i tevfik olmayan en korkunç cinayetlerden iken siz nasıl oluyor da bunları, teakkul etmeyerek Allah'ın vahyini tebdil teklifinde bulunuyorsunuz ve Allah'dan korkmadan yalan ve iftiraya cür'et ediyorsunuz?

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ **İmdi, bir yalanı Allah'a karşı iftirâ edenden veya Allah'ın âyetlerine yalan diyenden daha zalim kim olur?** اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ **Şübhe yok ki, mücrimler, felâh bulmazlar.** Mücrimler miyanında zalimler, zalimler miyanında azlemler elbette hiç felâh bulmaz. Asıl yalan, bir cürüm ve bir haksızlık; iftirâ onun daha zalimanesi, yalanı Allah'a iftirâ ve isnad etmek veya Allah'ın tekvin yahud tenzil buyurduğu delâil ve âyâtı tekzib eylemek ise, iftirânın en zalimanesidir ki, biri batıla hakk demek zulmü, biri de hakka batıl demek zulmüdür. Peygamberlik taklidine kalkışmak, müşriklik etmek evvelkinden, Kur'ân'ı, Peygamberi tekzib etmek de, ikincisindendir. Daha bunlara mümasil azlem bulunabilirse de, bunlardan daha zalim bir

---

İ'lam: Bildirmek, anlatmak.

zulümkâr tasavvur olunamaz. Bâtıla hakk veya hakka bâtıl demek zulmünü irtikâb eden müfterilerin, yapmayacağı hiç bir zulüm yoktur. Ve böyle zulmün derece-i kusvasına varan müfteri mücrimlerin felâh bulamayacakları muhakkaktır. Bu kadar büyük cürüm ve zulmü irtikâb etmek akılsızlığı da likaullah'a ümidvar olmayanların hasletidir. Onun için bunlar, öyle derler, Kur'ân'ın tebdilini taleb ederler. وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ **Ve Allah'ı bırakırlar da, kendilerine ne zarar ve ne menfaat vermiyecek şeylere taparlar.** Âciz suverü esnamdan, nusub ve evsandan meded umar teselli beklerler. وَيَقُولُونَ هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ **Ve "Bunlar, Allah'ın yanında bizim şefaatçilerimizdir" derler.** Sûre-i En'âm'ın (*"Vaktiyle İbrahim babası Azer'e ne demişti? Sen putları kendine bir sürü ilah ediniyorsun öyle mi? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir dalal içinde görüyorum"* En'âm-6/74) . ayetinin tefsirinde Kıssa-i İbrahim'de putperestliğin menşei hakkında bahis geçmişti. Burada da denilmiştir ki:

1- Bunlar, her bir iklim için Semavî ervahtan birer ruhi muayyen vardır diye itikad ediyorlardı ve binaenaleyh asnamdan o ruha mahsus bir sanem ta'yin edip ona tapıyorlar ve puta tapmaktan maksadları, o ruha teabbüd oluyordu.

2- Kevakibe teabbüd ediyorlardı ve binaenaleyh onlara mahsus sanemler vaz'ederek tapıyorlar ve maksadları kevakibe teabbüd oluyordu.

3- Putlara muayyen bâzı tılsımlar vaz'ediyorlar ve onlarda bir takım esrarı acibe ve nefîse tehayyül ederek onlara tapıyorlardı.

4- Büyük saydıkları kimselerin suretlerini yapıyorlar ve bu timsallere hürmet ve teabbüd etmekle o ekâbirin İndallah kendilerine şefaat edeceklerini zu'mediyorlardı.

İşte bütün putperestlik felsefesi bu dört surette telhis olunabilir. Maamafih âyetin mazmunu, daha veciz ve daha şumullüdür. Bütün şirkin ve putperestliğin kökü, doğrudan doğru likaullah'ı ümid edememek ve ma'bud-ı hakka karşı kizb-ü hayalden menfaat ve teselli beklemektir. Taif ahalisi "El-Lât" namındaki puta, Mekke ahalisi, "Uzzâ, Menât, Hübel, İsaf, Nâile" nam putlara taparlardı. Peygamber'in yevm-i kıyametle inzarına karşı Taifli esatırcı şâir ve feylesof Nadr ibn Hâris'in: "Kıyamet günü olduğu vakit El-Lât bana şefaat eder" dediği de mervidir.

قُلْ Ey Resûl-i Hakk sen, onlara kesdirme cevab olarak **de ki:** اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ **"Allah'a ne göklerde ve ne yerde ilmi taallûk et-**

Nusub: Put, sanem, heykel.

mez bir nesne mi haber veriyorsunuz?" Allâmü'l-guyub olan Allah Teâlâ'nın ilmi taallûk etmemek, "putlar, indallah bizim şefaatcilerimizdir" sözünün vaki'de hiç aslı olmayan ve olmak ihtimali bulunmayan bir yalan ile Allah'a karşı iftira olduğunu gayet acı bir tehakküm ve takri' ile tefhim ve tebkit vardır. Gûya putlar, Allah'ın indinde onlara şefaat edecekmiş de, Allah'ın haberi yokmuş!... Hâşa, sümme hâşa!.. سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ **Allah, onların işrakinden münezzeh ve mütealidir.**

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّا اُمَّةً وَاحِدَةً **İnsanlar, bir ümmetten başka bir şey değil idi.** Yâni esası fıtratte hepsi aynı hukuk ve şeraita tabi bir nevi'den ibaret idiler. Bu günkü gibi yekdiğerini insan yerine saymayan muhtelif milletler, cemaatler yoktu. وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ (*"Hem yerde debelenen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki sizin gibi birer ümmet olmasınlar...."* En'âm-6/38) âyetinin de delâlet ettiği vech ile hayvanatın her nev'i bir kanun-ı fıtrîye tâbi' bir ümmet, insanlar da bir ümmet idi. (Bu âyetin Sûre-i Bakara'da geçen ... كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً (*"İnsanlar tek bir ümmet idi...."* Bakara-2/213) nazirine bakınız.). Devr-i Âdem'den Kabil ve Habil vak'asına وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَىْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ ... (*"Hem onlara Adem'in iki oğlunun kıssasını hakkıyla oku. Hani ikisi birer yakınlık takdim ettiler de birinden kabul edildi, diğerinden edilmedi. "Seni mutlak öldürürüm." dedi. O biri yok dedi. Allah ancak muttakilerden kabul buyurur."* Mâide-5/27) kadar böyle idi. İdris aleyhisselâm zamanına kadar da denilmiş. Nuh tufanında kâfir kalmadığından, tekrar küfrün zuhuruna kadar ümmet-i vahide oldukları, kezalik bu gün ihtilâf içinde bulunan bir takım akvamın, İbrahim aleyhisselâm zamanında ümmet-i vahide bulundukları da zikrolunmuştur ki, bu surette «النَّاسُ» dan murad, Arab ve İbranî gibi bâzı akvam demek olup diğerlerinin de esasında böyle olduğu bilmukayese anlatılmış olur. Nitekim tarihte "Tebelbül-i elsine" ta'bir olunan hâdise bu mânâya müşabihtir.

فَاخْتَلَفُوا **Sonra ihtilâf ettiler.** Bir kısmı, vahdeti bırakıp şirke geçtiler. Bagiyler, müşrikler türedi. Türlü türlü ma'budlar peşine düşüp niza'-u cidale başladılar. Birbirlerine karşı hakk tanımaz, her zulmü reva görür muhtelif ırklara, milletlere, türlü türlü cemaatlere ayrıldılar. Öyle ki, nev'-i insan, enva-ı hayvanattan daha muhtelif ecnas haline geldi.

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ **Rabbından sebk eden bir kelime olmasa idi.** كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ (*"Kimin şu göklerdeki ve yerdeki de?" "Allah'ın" de, O kendi uhdesine rahmeti yazdı. Her halde sizi kıyamet gününe toplayacak, bunda şüpheye mahal yok. Nefislere yazık edenlerdir ki iman etmez-*

ler." En'âm-6/12) وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (*"Her ümmet için bir müddet mukadder, müddetleri gelince bir lahza geri kalmazlar, öne de geçemezler."* Arâf-7/34) buyurulduğu vech ile evvel emirde rahmeti iltizam ve müstahıkkı azab olan her ümmete bir ecel takdir edip fasl-ı kat'î yapacak hükm-ü kazasını yevm-i kıyamete te'hir etmiş olmasa idi, velhasıl biraz evvel geçen وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ. (*"Eğer Allah insanlara şerri onların hayır ivercesine ivdikleri gibi ivecek olsa idi, ecellerini kendilerine yetiriverir idi. Fakat likamızı arzu etmiyenleri bırakırız. Tuğyanlarında körü körüne giderler."* Yunus-10/11) mazmunu olmasa idi, لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ **ihtilâf etmekte oldukları dâvâda derhal aralarında kaza-i hakk icrâ edilir, işleri bitiriliverirdi.** Haklıyı haksızı ayıracak olan hükm-i kat'î derhal verilmiş, tamamen icrâ edilmiş bulunurdu. Yâni vahdet-i hakka karşı küfr-ü şirk ile ihtilâf çıkarıp esasen bir olan insanlığı teşettüt ve tefrikaya düşürenlerin başlarına kıyamet koparılıp ceza-yı sezaları verilmiş, hepsinin canı cehenneme tıkılmış olurdu. Fakat kelime-i İlâhiyye öyle sebk etmiştir ki, Allah Teâlâ, insanlara kendilerinin isti'calleri gibi şerri ta'cil etmez, hemen ta'zib ve ihlâk edivermez de, likaullah'ı istemeyen kâfirleri ecellerinin hulûlüne kadar bir müddet tuğyanlarında bırakır ve onlar ise, bunu ihmal zannederek kalb körlüğüyle tuğyandan tuğyana atılır, mütemadiyen esbab-ı ta'ziblerini tezyid ederler.

Vahdaniyyet-i hakka karşı küfr-ü şirk ve bağy-ü tuğyandan çıkan ihtilâf-ı beşerî öyle müdhiştir ki, bunun tabiî olarak muktezası mülâhaza edilirse yeryüzündeki beşeriyyetin bir anda herc-ü mercine kâfi bir sebeb teşkil ettiği anlaşılır. Filhakika وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى (*"Bununla beraber Allah insanları kesibleriyle hemen muaheze ediverecek olsa yeryüzünde bir deprem bırakmazdı ve lakin, müsemma bir ecele kadar onları tehir buyurur..."* Fatır-35/45) dır. Kelime-i Rabbaniyye'nin böyle imhal ve te'cil ile tecellisinde bir taraftan rahmet-i ilâhiyye'nin gadaba sebkını bir i'lân, bir taraftan da leyl-ü nehar, küfr-ü iman gibi tabiatleri yekdiğeriyle kabil-i imtizaç ve ictimâ' olmayan muhtelif ezdad-ı ihtilâflarına rağmen tanzim ve idare eden fevkattabia kudret-i Rabbaniyye'nin ledünnî bir âyet ve bürhanı vardır. Bir âyet ve bürhan ki, anlayanlara bütün semavat-ü arzın ancak hakk ile mahlûk, rahmet ve adl ile kaim olduğunu gösterir. Artık haksızlığın, zulmün son derecesine varan o müfteri veya münkir, batılperest mücrimlerin felâh bulmalarına

---

Cezayı sezaları: Layık oldukları azab, karşılık. **Likau'llah:** Allah'a kavuşmak.

imkân var mıdır? Fakat likaulah'a ümidi, Hakk'ın huzuruna çıkmağa yüzü olmayan ve akıllarını israf edip putlardan şefaat dilenen o müsrif mücrimler müttekilerin idrâk edebilecekleri hafi âyetleri anlamak, şöyle dursun pek iyi bildikleri hayat ve ahkâm-ı Muhammediyye gibi canlı bir mu'cizenin delâleti hidayetini ve ona inzal olunup kendilerine en beliğ lisan ile hitap ederek açıktan açığa ahkâm-ı Hakk'ı beyan eden Kur'ân'ın âyetlerini bile tekzib ve inkâr ederler de Allah'ın vahdâniyyet ve Rububiyyetine ve Peygamber'in sıdk-u hakkıyyetine hiç bir delil ve âyet indirilmemiş gibi وَيَقُولُونَ **bir de derler ki:** لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ **"Rabbından O'na bir âyet indirilse ya!..."** Böyle inad ve mükâbere ile başka bir mu'cize ister dururlar. Madem ki, öyle فَقُلْ **Sen de, de ki:** اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ **"Gayb, ancak Allah'a mahsustur."** Yâni taleb ettiğiniz başka âyet, başka mu'cize henüz gaybdır, olup olmayacağını bilemem. Çünkü gaybı bilmek de tekvin etmek de Allah'a mahsustur. Gerçek tekvin nokta-i nazarından mülâhaza edilecek olursa şehadetin dahi tekvini Allah'a mahsus ve meşhud olan âyetler de Allah'ın âyetleri olmakta müsavi ise de o, kulların da ma'lûmu olabilir. Fakat gayb, gayb olduğu haysiyyette, yâni Allah Teâlâ tekvin veya tenzil buyurmadıkça onu, Allah'dan başkası bilemez. O'nun için meşhûd olan âyât ve mu'cizattan başka mu'cizeyi indirip indirmemek ancak Allah'ın bileceği bir şeydir. Maamafih öyle şey olmaz da denemez. فَانْتَظِرُوا **"Binaenaleyh intizar ediniz,** nüzulünü gözleyiniz. اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ **Şübhesiz ki ben, sizinle beraber intizar edenlerdenim."** Yâni sizin bu kadar âyât-ı beyyinatı inkâra cür'etle başka âyet talebinde inad ve ısrarınıza karşı bakalım Allah ne yapacak? Başınıza neler indirecek?.

Bunlara, bu müşriklere hem Kur'ân'dan başka alâmât ve mu'cizat dahi gösterilmiş olduğunu anlatmak, hem de bu azgınlıkları zaruret halinde değil, ni'met ve refah halinde nankörlük olarak yaptıklarını beyan ve tasvir için buyuruluyor ki:

وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً **Ve o nasa,** o serkeş, adî insanlara **Biz azîmüşşan, bir rahmet,** yâni sıhhat ve vüs'at gibi bir ni'met **tattırdığımız vakit.** Hem nasıl bilir misiniz? مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ **Kendilerine dokunmuş olan bir** «ضَرَّٓاء» **dan sonra.** Meselâ, kıtlık gibi gayet dokunaklı bir zaruret ve muzayakadan, böyle bir tazyik âyeti ve tecrübesi gösterdikten sonra her hangi bir rahmet zevki tattırdığımız

---

Muzayaka: Sıkıntı, darlık, yokluk, zorluk.

vakit, اِذَا **derhal** لَهُمْ مَكْرٌ فِى اٰيَاتِنَا **onların âyetlerimiz hakkında mutlak bir mekri vardır.** Yâni Allah Teâlâ'nın ta'zibe kudretini isbat ve ikabındaki acılığa delâlet edecek bir âyet-i fiiliyye demek olan bir elem ve ıztıraba temass etmeden ve acı bir ıztırar tecrübesi görmeden böyle yapsalardı belki bir dereceye kadar bir cehalet ma'zireti mevzu-ı bahs olabilirdi, fakat öyle değil, beşeriyyetin Allah Teâlâ'ya karşı nasıl bir mevki-i aciz ve zarurette bulunduğu fiilen görüldükten ve acıyı tattıktan sonra rahmet-i İlâhiyye'den bir nümunenin tadını tadıverdikleri vakit âyât-ı Hakk'ın hakkına hürmet ile Allah'a hamd-ü şükr edecek yerde derhal o acıyı ve o vaz'-ı aciz ve ıztırarı unutarak gerek tekvinî ve gerek tenzilî âyât-ı İlâhiyye'nin hakkını teslim etmemek, onlardan ders-i ibret almamak için mutlak entrika çevirmeğe, gizliden gizli hilekârlık yapmağa kalkarlar. "Zaruret şundan oldu, bu ni'met şundan veya bizim dirayetimizden geldi, yoksa Allah bizim işimize karışır mı imiş?" gibi bir takım lâflar etmeğe, irşadatı ilâhiyyeyi dinlemeyip Allah'a kayd-ü ihtiyal yapmağa başlarlar.

Bu âyetin sebeb-i nüzulünde rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ, Mekke ahalisini yedi sene kuraklık ve kıtlık ile tazyik etmiş helâk olayazmışlar. Ebû Süfyan vesaire, bir takımları Resulullah'a gelmişler: "Bize dua et, eğer nafi' yağmurlar yağar, bolluk olursa seni tasdik ederiz" demişlerdi. Bunun üzerine Resulullah, dua etmiş, Allah Teâlâ rahmetini ihsan eylemiş, güzel yağmurlar yağmış, bereket hasıl olmuştu. Fakat onlar, iman etmemişler ve derhal bu rahmeti esnama ve envae nisbet etmeğe kalkışmışlar ve âyâtullah'a kadhetmekte ve Resulullah'a keyd-ü hud'a yapmakta devam etmişlerdi ve bu babda en ziyade ileri gidenler de servet-ü samânı bulunan Kureyş ve ağniya-i Kureyş oluyordu. Şu halde âyetin sebeb-i nüzulü bunlar olmakla beraber, mazmunu hal-i vüs'atte şımarıp âyât-ı İlâhiyye'nin hakkını vermek istemeyen ale'l-umum nankör asîlere şamil olduğunda şübhe yoktur.

قُلِ **Resulüm, sen de ki:** اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا **"Allah, mekirce daha seri'dir."** Ansızın belânızı veriverir. (Sûre-i Bakara'da وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (*"Allah hayrü'l-mâkirin'dir."* Âl-i İmran-3/54) âyetinin tefsirine bakınız). Yâni sizin ni'meti tadar tatmaz derhal zarureti unutup mekre girişmeniz, ne kadar seri' olursa olsun Allah'ın o mekre mukabil sizi cezaya çarptırması, sizin mekrinizden daha sür'atli daha çabuk olur. Siz âyât-ı İlâhiyye'ye karşı mekrinizden muradınıza ermeden belânızı bulmuş olursunuz ve belki siz mekre niyyet eder etmez bir an

---

Kadh: Çekiştirme, kötüleme. **Keyd:** Tuzak, hile, kötülük, menetmek. **Hud'a:** Hile, oyun, aldatma, düzen, mekir.

içinde o rahmetin gadaba, o tatlının acıya kalbolunuverdiğini görebilirsiniz. Ve hattâ bilmezsiniz ki, o ni'met netice i'tibariyle size göründüğü gibi hakikaten bir ni'met değil de, sizi büyük bir azâba sürüklemek için bir istidrac olabilir.

Ey mekirci insanlar, اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ **her halde bizim Resullerimiz siz, ne mekir yaparsanız hepsini yazarlar.** Yâni yaptıklarınız ilm-i ilâhî'de gizli kalmak şöyle dursun amellerinizin zaptına me'mur olarak size ta'yin edilip gönderilmiş bulunan ve كِرَامًا كَاتِبِينَ olan hafaza Melâikesinden de gizli kalmaz. Hepsi suret-i mahsusada yazılır. Hesabınıza kayd-ü zabt olunur. Binaenaleyh unutmamanız lâzım gelir ki siz, Allah'ın hakk ile gönderdiği delâil ve âyâtı istihfaf ederken, başka bir âyet, âyet-i kaza gelir, bir anda ağzınızın tadı bozulur. İçinde bulunduğunuz ni'met ve sıhhat alınır, hiç tahammül edemiyeceğiniz pek acı bir ıztırar ve ıztıraba tahvil olunur ve o zaman iman eder, yalvarır yakarırsınız amma iş işten geçmiş bulunur.

هُوَ **O, Allah** الَّذِى **O'dur ki,** O Rabb-ı celîldir ki, يُسَيِّرُكُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ **sizi karada ve denizde gezdirir.** Size kâh karada, kâh denizde seyr-ü hareket edebilmek kudret ve kabiliyyetini veren ve maniaları bertaraf edip maşiyen ve rakiben gezmenize müsaade eden O'dur. Sizi kâh karalarda sabit ve sulb ecsam üzerinde dağlardan taşlardan aşırtarak ve kâh denizlerde kaypak ve oynak sular üzerinde akıtarak seyrettirir, dolaştırır, hayatınıza böyle bir cereyan vermiştir. Öyle ki, حَتّٰى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ **tâ gemilerde bulunduğunuz,** bu bir kavmin hayat-ı ictimâiyyesini, bir devletin hayatını da temsil eder وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ **ve onlar** (o gemiler), **hoş bir rüzgârla içindekilerle birlikte akıp gittikleri...** Burada, «بِكُمْ» yâni sizlerle yerinde «بِهِمْ» diye hitâbdan gıyabe bir iltifat nüktesi yapılmıştır ki, her insan içinde bulunduğu hali iyi muhakeme edemiyeceği cihetle bunda, hem muhatablara kendi hallerini tecrid ettirip karşıdan bakar gibi müşahede ve teemmül ettirmek ve hem bunların halini başkalarına tezkir ve seyrettirip hüküm verdirmek için gayet beliğ bir hüsn-i tasvir vardır. وَفَرِحُوا بِهَا **Ve bu hal ile,** bu hoş rüzgâr ve lâtif cereyan ile **tam ferahlandıkları vakit bir de bakarsınız ki,** جَٓاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ **onlara** (o gemilere), **bir fırtına gelmiş çatmıştır** وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ **ve içindekilere her yerden dalga gelmekte** وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحِيطَ بِهِمْ **ve artık bunlar, kendilerini hakikaten ihata edilmiş zanneylemekte,** yâni daha garkolmamışlar. Fakat bütün dünya kendilerine düşman kesilmiş ve düşman her taraflarını kuşatmış, kaçamak çareleri kalmamış, halâs yolları kapanmış olduğu karariyle can havli içinde kendilerini hakikaten mahv-ü helâk olmuş zanneylemekte ve artık o zaman kalblerinden şirk ve inkâr-ı tamamen

almış ve evvelce taptıkları şeylerin hepsinden alâkayı kesmiş ve Allah'dan başka ümid umacak, iltica edecek hiç bir ma'bud bulunmadığını anlamış, اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا (*"Dönüşünüz hep O'nadır."* Yunus-10/4) hakikatini bizzarure tasdik ve teslim etmiş olduklarından دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ **dini bütün bir ihlâs ile Allah'a tahsis ederek, O'na şöyle dua etmektedirler:** لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ **"Ahdımız olsun ki, ya Allah, bize bundan** (bu vartadan) **necat verirsen her halde ve her halde şakirînden olacağız."** Hep bunlar olur ve olmaktadır. Ve hayat-ı beşer böyle bir cereyan ve tahavvül içindedir. Evvelki âyette gösterildiği gibi kâh elemi, sürur ta'kib eder ve kâh bu âyette gösterildiği gibi en ferahlı bir anda bütün ümidleri yıkan bir ıztırab ve ıztırar birdenbire hücum ediverir. Ve ni'met, ve vüs'at zamanında Allah'ı tanımak istemiyen ve âyât-ı İlâhiyye'de türlü türlü mekirlerle kaçamaklara sapan imansızlara Allah Teâlâ, bütün masivayı gözlerinden gönüllerinden silen böyle bir varta-i canhıraş ile behemehal kendini doyurur, yalvartır. Hem ümidin yıkıldığı, her sebebin kesildiği böyle anlarda fevka'l-esbab olan Vücud-ı Barî, en münkir kalblere bile vücubunu bilâ şerik hakk-ı Uluhiyyetini bizzarure teslim ettirir. İşte Allah'ı bilmeyeler bundan bilmelidirler ki, Allah, budur. Bu tesyîr ve ihata ve ilcayı yapan Rabb-ı celîldir. Ve diğer âyat-ı İlâhiyye'ye inanmayan ve böyle muztarr olmadıkça hakkı teslim etmeyen münkirleri ve makirleri imana getirecek âyet ve mu'cize ancak böyle fiilî bir âyet-i ta'zib ve ıztırardan başka bir şey olmamak iktiza eder. Ve لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ **"Rabbından ona bir âyet indirilse ya."** deyip duranlar, hep böyle bir âyet-i tazyik ararlar. Fakat daimî ve ebedî olmayınca bunun da hükmü olmaz. Çünkü o tazyiki görünce öyle uhud-ı kasemle yalvarırlar da, فَلَمَّا اَنْجٰيهُمْ **bunun üzerine Allah, kendilerine necat verince,** helâktan kurtarıp vüs'at ve ihtiyâr sahasına çıkarınca اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ **derhal o saygısızlar, yeryüzünde bagy ederler.** Daima şükretmek üzere verdikleri ahdi bozub hadlerini tecavüz ederek yine şirk-ü küfre, fesad-ü isyana başlarlar. يَا اَيُّهَا النَّاسُ **Ey bu halde bulunan adî ve bagi insanlar,** اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ **bagyiniz sırf kendi aleyhinizedir.** Bagîliğinizin hakikatte zararı bagy ettiklerinize değil, ancak kendi nefislerinizedir. Çünkü o bagy ile olsa olsa مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **o en denî hayat metaını kazanırsınız.** Yapacağınız bütün kâr ve temettu ondan ibaret olur ki, bir meta-ı gururdur. ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ **Sonra da merci'iniz ancak Biziz.** Nihayet ister istemez dönüp bize geleceksiniz. فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **Biz de, size bütün yapageldiklerinizi haber vereceğiz,** yâni ne haltettiğinizi o zaman

---

Varta-i Canhiraş: Dayanamayacak derecede acı ve keder veren tehlike. **Uhud:** Anlaşmalar, ahidler, yeminler.

anlıyacaksınız amma iş işten geçmiş bulunacak. Bu fasılanın, لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (*"bakalım nasıl ameller işleyeceksiniz."* Yunus-10/14) fasılasına olan teallûk ve tenazurunu ihtara hacet yoktur.

Şimdi siz, böyle ister istemez dönüp varacağınız Allah'ın nazar ve likasına, âyat ve Rusülüne ehemmiyyet vermeyerek razı ve kani' olduğunuz, yolunda bağilikler ettiğiniz o dünya denilen hayatın ne meta' olduğunu bir düşünmez misiniz?

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتّٰٓى إِذَٓا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَٓا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓا أَتٰيهَٓا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

24- O dünya hayatının meseli, sırf şunun gibidir: Bir su, Biz onu semâdan indirmişiz, derken onunla yeryüzünün otu, insan ve davar yiyeceğinden birbirine girmiştir. Nihayet arz, bütün zinetini takınıp süslendiği, ehli de onun üzerine kendilerini kadir zannettikleri bir sırada, geceleyin veya gündüzün ona emrimiz gelivermiş bir lâhzada ona öyle bir tırpan atıvermiştir ki, sanki dün hiç bir şenlik yokmuş. İşte düşünecek bir kavm için âyetleri böyle tafsil ediyoruz.

Halbuki:

وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾ لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَسَبُوا السَّيِّـَٔاتِ جَزَٓاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

25- Allah, "Darü's-selâm"'a çağırıyor ve dilediğini bir doğru yola hidayet buyuruyor.

26- Hasenât yapanlara, hüsnâ bir de ziyade var ve yüzlerine ne bir kara bulaşır ne zillet. Onlar, ashab-ı cennet hep orada muhalleddirler.

27- Seyyiat kazananlara gelince, kötülüğün cezası misliyledir ve onları bir zillet kaplar. Allah'dan kendilerini kurtaracak yoktur. Sanki yüzleri gece parçalarından kaplanmış kapkaranlık. Onlar, ashab-ı nar, hep orada muhalleddirler.

لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا **Güzellik yapanlara, yâni Allah Teâlâ'nın nazarına lâyık ve**

Muhalled: Ebedî, daimi, bâkî.

rızasına muvafık güzel ameller yapan ve onları lâyık oldukları vech ile güzel yapanlara ki, nitekim Sûre-i Bakara'da بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ (*"Hayır; kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a teslim ederse."* Bakara-2/112) âyetinde dahi geçtiği üzere Resûl-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, ihsanın ta'rifinde: اَلْاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرٰيهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَرٰيهُ فَاِنَّهُ يَرٰيكَ ***"İhsan, senin Allah Teâlâ'ya sanki O'nu görüyormuşsun gibi ibadet ve ubudiyyet etmendir. Çünkü sen, O'nu görüyor değil isen de O, seni görüyor."*** İbn Mâce: Mukaddime-9 buyurmuştur. Böyle güzel iş, vazife, ibadet, hasenat yapan muhsinler için اَلْحُسْنٰى **daha güzeli,** وَزِيَادَةٌ **hem de ziyade var.** Yaptıkları hasenatın daha güzeli olmak üzere bir misli ecr-ü mesubat hazır olduktan başka fadl-ı İlâhî'den bir de ziyade var ki, usul-i muzaafla on katından yedi yüz katına ve daha fazlasına doğru mütezayiden artar, artar gider.

ZİYADE, mağfiret ve ridvan, ve **HÜSNÂ,** Cennet, ziyade, likadır, dahi denilmiştir.

وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ **Ve yüzlerine ne toz konur, ne zillet.** Her vech ile alınları ak, yüzleri pampâk, yâni muradlarına erdikten başka can sıkacak, utandıracak, haysiyyet kıracak, küçük düşürecek, âr-ü vebalden, leke ve kederden emin ve sâlim de olurlar. Bir yüz karası bütün mehasini lekeliyebileceği ve zillet bulaşan ni'metin kıymeti kalmayacağı cihetle bu nezahet olmayınca, o hüsnâ ve ziyade tekemmül etmiş olmaz. Bunun için cennatü'n-naîm ehlinin bütün dâvâları, tenzih-i sübhanî ile selâm ve hamidde toplanıyordu. اُولٰئِكَ **İşte bunlar,** yüzlerine gubar ve zillet bulaşmıyacak olan bu muhsinler, bâlâda zikirleri geçen اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **"Ashab-ı cennet hep orada muhalleddirler."**dır.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ **Seyyiat kesbetmiş,** selîm ve güzel olan fıtrat-i hakktan çıkıp şirk-ü measî gibi kötülüklere çalışmış, kötü ameller, çirkin huylar kazanmış **olanlar ise,** جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا **her bir seyyienin cezası misliyledir.** Yâni hasenede olduğu gibi ziyade edilmez, ihsana ihsan, seyyieye adl ile muamele olunur. (Sûre-i En'âm'ın sonlarında وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰى اِلَّا مِثْلَهَا (*"Kim bir hasene ile gelirse, ona on misli verilir, kim de bir seyyie ile gelirse ona ancak misliyle ceza edilir ve hiçbirine haksızlık edilmez."* En'am-6/160 âyetinin tefsirine bakınız.).

وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ **Ve bunları bir zillet kaplar.** Sade yüzlerinden değil, her taraflarından saran büyük bir zillet ve hakaret içinde kalırlar. مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ

Allah'dan hiç bir siyanetçileri yok. Allah'ın kahr-u azâbından saklayıp kurtaracak hiç bir kudret mutasavver olmadığı gibi mü'minlerde olacağı vech ile Allah tarafından şefaate izn ile hıfz-u siyanet edecek bir halâskârları da yoktur. Öyle zelîl ve hakîrdirler ki, kimse onların hakkında Allah'dan bir halâs recasında bile bulunamaz. كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا **Sanki yüzleri bir karanlık gece parçalarına bürünmüş,** ye's-ü elemden hacalet ve rezaletten yüzleri öyle kara, öyle mağmum. اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **"Onlar ashab-ı nar, hep orada muhalleddirler."** dır. İman etmemiş, kazandıkları kötülükler kendilerinde ebediyyen matbu' kalmış olduğundan kötü cezaları da böyle cehennemde hulûddur.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ
لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَٓاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ
شُرَكَٓاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ
مَٓا اَسْلَفَتْ وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

28- Ve o gün ki, hepsini mahşere toplayacağız, sonra diyeceğiz o şirk koşanlara: "Yerinize, siz de, şerikleriniz de." Artık aralarını açmışızdır. Şerikleri şöyle demektedir: "Siz, bize tapmıyordunuz."

29- Şimdi sizinle bizim aramızda şahid olarak, Allah yeter. Doğrusu, sizin ibadetinizden bizim asla haberimiz yoktu."

30-İşte burada her nefis, geçmişte yaptığını deneyecek, hepsi hakk Mevlâları Allah'a reddolunmuş ve uydurdukları şeyler *kendilerinden* gaib olmuş gitmiş bulunacaktır.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً **Ve unutmamalı o günü ki, bunları cemian haşredeceğiz.** Yâni hasenat yapmış olanlarla seyyiat kazanmış olanların henüz hesablarını görmeden hepsini toplayıp hesab mevkifine yığacağız. ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا **Sonra o müşrik olanlara diyeceğiz ki:** مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ **"Yerinize** yâni yerinizde kımıldamayınız **siz ve şerikleriniz."** İndallah şefaatcilerdir diye Allah'a şerik tuttuklarınız. فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ **Artık aralarını açmışızdır.** Aralarındaki mevhum alâkaların hepsi kat'ı ve izale olunup beyinleri tamamen tefrik olunmuştur. وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ **Ve şerikleri,** o şefaatini umdukları, teselli ve menfaat bekledikleri o putlar, o bîşuur tesavir ve temasil o kendilerine tapan müşriklere, **şöyle demektedirler:** مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ **"Siz, bize ibadet etmiyordunuz.** فَكَفَى بِاللّٰهِ شَهِيداً بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ **Zira sizinle, bizim aramızda şahid olarak Allah yeter ki** اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ **hakikat budur. Biz, sizin ibadetinizden kat'iyyen gafil bulunuyorduk."** Yâni اِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (*"Allah her şeye şahiddir."* Hacc-22/17) olan Allah Teâlâ bilir ki, sizin, bize ibadet ettiğinizden asla haberimiz yoktu. Binaenaleyh siz, taptınızsa bize değil, kendi hevanıza, hayalât-ı bâtılenize tapmış, bize iftira etmişsiniz. Biz, öyle bir şeyi asla kabul etmez, reddederiz. Bütün mes'uliyyet, kendinize raci'dir. هُنَالِكَ **İşte orada,** o gün, o dehşetli makamda تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَا اَسْلَفَتْ **her nefis, her can mukaddema yaptığını bulacak, ihtibar edecek,** iyi kötü amel veya terk, o gün ne yaptıysa hakikaten tadıp anlıyacak وَرُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ **ve o müşrikler, likaullah'dan kaçan o müfteriler, hakk mevlâları, hakikî malikleri Allah Teâlâ'ya redd-ü iade edilmiş bulunacaklar.** وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ **İndallah bizim şefi'lerimiz diye iftira edegeldikleri o muhayyel mâbudlar,** uydurageldikleri bütün o evham ve hayalât yanlarından **gaib olmuş, yitmiş, gitmiş olacaklardır.**

Şimdi halleri hikâye ve amellerinin netâic ve akibeti beyan olunan o müşriklere, tevhidin hakkiyyetine delâlet eden şu âyat ve delâili tebliğ için, ey Resûl-i Hakk!

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ

السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

31- De ki: "Size gökten ve yerden kim rızk veriyor? Ya o sem'-u ebsar kimin milki bulunuyor? Ve kim o ölüden diri çıkarıyor ve diriden ölü çıkarıyor? Ve emri kim tedbir ediyor?" Derhal diyecekler ki: "Allah." De ki: "O halde sakınmaz mısınız?"

32- İşte O Allah, sizin hak Rabbınız; haktan sonra da dalâldan başka ne vardır? O halde nasıl çevrilirsiniz?

قُلْ De ki: مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِ "Size gökten ve yerden kim rızk veriyor? اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ Hele o semi' ve ebsara kim malik ve hâkim bulunuyor?" Yâni o rızklarla intifaın en mühim vesait ve şeraitinden olan his kuvvelerinin en şereflisi bulunan işitme ve görme melekeleri gibi ni'meti kim veriyor? Bunları halk ve tesviyeye kim kudret yetiriyor? Veya bunları kim idare ediyor? Bunlar üzerinde kim hüküm ve tasarruf ediyor? Nefsinizdeki bir hâdisede, âfaktaki bir vakıayı tecelli ettirip de size sizden haric olan hakikati idrâk ettiren, lemha-i hakkı duyuran, âyâtını işittiren, gösteren kim? Sem'in müfred, ebsarın cemi' olarak îradı görmenin işitmeden kesretli olduğuna bir işareti ihtivâ eder. Semi' ve ebsara malik veya melik ve hâkim olmak müfadının Fatiha'da bahsedilen tasdik-ı Hakk ve Sûre-i Âl-i İmrân'ın شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ (*"Şehadet eyledi Allah şu hakikate:* لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *Başka Tanrı yok, ancak O, bütün Meleklerle ilim uluları da adlü hakkaniyetle durarak şahid: Başka tanrı yok, ancak O, azîz O,*

hakîm O." Âl-i İmrân-3/18) âyetinde bahsedilen mebde-i yakîn, Sûre-i En'âm'da geçen وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ (*"Onu gözler idrak etmez, gözleri O idrâk eder, öyle lâtif öyle habîr."* En'âm-6/103) kavl-i kerîminde geçen idrâki haric mes'elelerine tealluk eden ve doğru görmek ve doğru işitmek hak ve hakikati hiss-ü idrâk etmek işinin قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى (*"Bir de sana ruhdan soruyorlar. Deki: Ruh Rabbımın emrindendir ve size ilimden ancak az birşey verilmiştir."* İsra-17/85) mazmununda olduğu vech ile doğrudan doğru ilâhî bir emir olduğunu iş'ar eyleyen daha amik ve dakik bir hakıkati tenvir ve وَلَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰى اَكُونَ سَمْعَهُ ... Hadîs-i Kudsî'si mazmunu olan şühud billâh mes'elesine bir işareti muhtevi olduğunu da kaydetmeden geçemeyeceğiz.

Evet o sem-u ebsâr harika-i bediası kimin milki; وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَىِّ **ve kimdir O ki, ölüden diri çıkarıyor ve diriden ölü çıkarıyor?** Dün ortada yokken bugün bir zîhayat, bir nebat, bir hayvan, bir insan meydana geliyor ve bir takım hayatsız maddelerden çıkıp geliyor. Ve sonra ölüyor. Failsiz hâdise olamıyacağından bu hayat ve mematı yapan, bunları diril-ten öldüren kim? Erzak ve gıda hayata temessül ediyor, gayr-i uzvî maddeler uzvîleşiyor, nutfeden hayvan, kandan nutfe çıkıyor, sonra da canlı, uzvî maddel-er uzviyyetini zayi' edip ölüyor ki, tabiat nokta-i nazarından bakıldığı zaman bunlar, muhtelif ve zıd tabiatlerin yekdiğerine tahavvülü, inkılâbı, ıstıfasıdır ki, tabiatin kanun-ı esasîsi olan ıttırad ve ayniyyete muhalif ve binaenaleyh hilâf-ı tabiat hâdisattır. İmdi bunları çıkaran, böyle hayat ve memat gibi tabiatleri yek-diğerine temamen zıdd iki hâdiseyi birbirine kalbedip sebeb, müsebbeb yapan kim? Tahavvül ve istifadan haric-i tabiat bir kudret-i fâilenin te'sirini ve tedbiri-ni anlamak ne mümkün? وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ **Ve emri tedbir eden kim?** Yâni yalnız o zikr olunan hususat değil, daha bunlar gibi nice azdad ve tabayi-i muhtelife ile meşhun olan ale'l-umum âlemin şuun ve umurunu tedbir ve idare eden, sade halk mes'elesi değil, emir ve kumanda tarikiyle cereyan etmekte bulunan niz-am-ı umuru şu koca âlem-i mülk-u saltanatı çevirip duran kim? Bunları an-layınca فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ **derhal, "Allah" diyecekler.** Bu suallerin cevabı gayet vâzıh olduğundan müşrikler bile bunları teemmül edince, "hep bunları Allah yapıyor" demekte tereddüt göstermeyeceklerdir. فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ **Binaenaleyh o halde de, korkmuyor musunuz?** Bu ma'lûm iken nasıl olup da O'nun kahrinden kork-maz, ona karşı şirk ve isyandan tevakki etmez, felâketten kendinizi korumaz, başkalarını bırakıp O'nun vikayesine girmezsiniz?

İş'ar: Anlatmak, bildirmek. **Tevakki:** Çekinme, korunma. **Vikaye:** Koruma, koruyuculuk, sahip olma, kayırma.

فَذٰلِكُمُ Duydunuz a O, işte. O, evsaf-ı kemalin, o kudret-ü ef'alin, o Halk-u emrin sahibi bulunandır. İşte اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ **Allah, hak Rabbınız.** Ulûhiyyet, münhasıran kendinin hakkı olan tek ma'bud, hakikaten ve bihakkın malikiniz ve veliyyü'l-emriniz. فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ **Haktan sonrası da artık dalâlden başka nedir?** Yâni hakk ile dalâl beyninde vasıta yoktur. Hakkı tecavüz eden, mutlak dalâlete düşmüş bulunur, Hakk Teâlâ'dan gayrı Rabb, ma'dum ve batıl, zayi' ve muzmehildir. Tevhid akîdesinden başka akide, dalâldir. فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ **O halde nasıl masruf oluyorsunuz.** Yâni haktan dalâle, tevhidden şirke, saadetten nekbete nasıl çeviriliyorsunuz? Dalâle sarf olunmağa nasıl razı oluyorsunuz? Aklı olan insan, hakkı bırakıp da dalâli arzu ve tecviz eder mi? Yahud nerden nereye sarf-ü tahvil olunuyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz anladınız mı?

كَذٰلِكَ حَقَّتْ

كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

33- Öyle büsbütün haktan çıkmış fasıklara Rabbı'nın kelimesi şöyle hakk oldu: "Onlar, artık îmana gelmezler.

كَذٰلِكَ **Böyle,** yâni Allah'ın Rububiyyeti hak, haktan sonrası dalâl ve onların haktan dalâle masruf bulunduğu hakikaten sabit ve mütehakkık velhasıl bütün bu beyan ve isbat, bu kelimat-ı Hakk, hakk olduğu gibi, حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُوا **fıskı tekarrür etmiş olanlar üzerine,** küfürde temerrüd etmiş, küfr-ü inkârın son haddine çıkmış, yalnız fısk-ı amelî değil fısk-ı fikrî ile de fasık olmuş. Meselâ, bâlâda sorulan suallerin cevabında "Allah" demeyecek bir halde

---

Ma'dum: Mevcut olmayan, yok. **Muzmahil:** Çökmüş, darmadağın olmuş, perişan olmuş. **Nekbet:** Talihsiz, şanssız, musibet, felaket. **Temerrüd:** İnad, direnme.

inkâr vadilerine düşmüş bulunanlar aleyhine **Rabbın Hakk Teâlâ'nın kelimesi,** yâni şu kelâmı, şu **hükmü hakkolmuştur:** اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ **muhakkak ki, onlar, iman etmezler.** O fasıklar, haktan böyle masruf, imandan böyle mahrum ve bütün imansızlık seyyiatına ve netaicine mahkûmdurlar. Bunların ekserisi fısk-u dalâli tervic eden bir takım zunun-ı felsefiyye ile vücud-i İlâhî delâiline mekr-ü hile yapmağa uğraşan mütefelsif münkirler olmak hasebiyle bu noktada bütün zununı felsefiyyeyi hedmedecek surette Tevhid-i Hakkı isbat ve takrir için ilm-i hikmette biri mebhas-i vücudun, diğeri mebhas-i ma'rifetin esasını teşkil eden illiyyet ve idrak-i hakk mes'elelerini vaz-u hall ile bilhassa bunların künhünde mütecelli vücud-ı barî ve Tevhid-i İlâhî delîllerini gayet dakik ve son derece şumullü ve bahusus feylesofları en ziyade şaşırtan cesed ve ruh, madde ve suret, zihin ve haric, nefis ve âfak "süje ve obje" ikiliklerine dayanan ve indîlik ve reybîlik şübhelerini kökünden hall-ü kat'edecek surette beyyin ve kat'î ve ayni zamanda havass-ı hükemayı irşad edecek olan bir çok incelikleriyle beraber zati mes'eleyi mertebe-i akl-ü idrâklerine göre umuma vazıh bir nazarla telâkkı ettirecek derecede sâde, açık ve eblâğ iki âyetle tenvir ve evna'-ı şirkin hepsini redd-ü ibtal ile buyuruluyor ki:

1- :

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْد۪ي لِلْحَقِّ اَفَمَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّ۪ٓي اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْن۪ي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ

Mebhas: Kısım, bahis, fasıl.

عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

Meâl-i Şerifi

34- De ki: "Sizin şeriklerinizden halkı, ilkin yapacak, sonra da çevirip yapacak var mı?" De ki: "Allah, halkı ibtida yapar sonra çevirir yine yapar. Artık nasıl saptırılırsınız?"

35- De ki: "Sizin şeriklerinizden hakka hidayet eden var mı?" De ki: "Allah, hakka hidayet eder. O halde hakka hidayet eden mi ittibaa ehaktır, yoksa hidayet olunmadıkça kendi kendine eremiyen mi? O halde ne oluyorsunuz? Nasıl hükmediyorsunuz?"

36- Maamafih ekserisi sırf bir zan ardında gider. Fakat zan, hakdan hiç bir şey ifade etmez, her halde Allah, onların ne yaptıklarını bilip duruyor.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ **"Hiç de; şeriklerinizden halkı bed'an yapacak sonra da onu iade edecek kimse var mı?"** Yâni ma'bud taharrisinde insanın menfaat ve mazarretinde hâkim, ümid-ü mehafetinde son derece müessir bir merci' aramakta ilk iş, illet-i vücudu mülâhazadır. Bunun delili de, eseri olan halk ve ihdas fiilidir. Hakikî te'sir ve illiyyet, ancak halk-u icad ve ibda'dadır. Yoksa tabiat, kıyam, sudur, tevlid, kesb vesaire gibi esbabın hiç birinde hakikî te'sir ve illiyyet yoktur. Bunlar, yoğu var etmezler. Halk ise, yoğu var etmek ve bahusus yalnız umur-ı i'tibariyyeyi, niseb ve izafatı ihdas değil, "mahlûk" mânâsına halk ıtlak edilmekte en ziyade mütearef olan ecsam ve ecram halinde mekadir ve kemmiyat-ı mahsusa ve mütemayize ile takdir ederek icad etmektedir. (Sûre-i Enâm'ın başına bakınız.) Kendini bilen herkes, kendisinin bir zaman evvel yok iken sonra halkedilmiş bulunduğuna vakıf ve bu suretle âlemde hilkatin cereyan edip durduğu umumiyyetle ma'ruftur. Sabık bir halk ile mesbuk olan vasattaki halklar, mütekaddim veya mukarin esbab ve âvamil-i mahlûkaya bir terettüb ve alâka ile de ihtilât etmiş bulunduğundan bunlarda bir ma'dumun icadına taallûk eden halk haysiyyetini mevcudun kıyamı, sudûr ve tevellüdü gibi

Bed'an: Başlangıçta. **Mehafet:** Korku, korkmak. **Niseb:** Kıyaslamalar ve ölçüler. **Avamil:** Sebebler.

diğer haysiyyetlerden temyiz-ü tefrik etmek bir dereceye kadar hafî ve müşkil görünebilir. Bununla beraber vasattaki halk, Ma'bud-i Hâkim ihtiyacına saik olan son ümid-ü mehafetin taallûk edeceği gaye-i matlûbede olamayacağından halk mefhumunu bütün vuzuhuyla anlamak ve ondan öne sona, mebde' ve meâde hâkim Halik'ı yakinen tanımak için ale'l-umum en vazıh ve en müstakım tarik, bütün mahlûkata vücud ve fenânın uruzunu açıktan açığa gösteren bed'i halkı, bir de müntehasını tasavvur etmektir. Her hangi bir şeyin bir sınıf halkın, bir halk-ı sabıkla mesbuk olmayan ilk halkını, ilk hâdisenin, ilk modelin, ilk maddenin başlangıcını mülâhaza etmek halkın bütün mahiyyetini anlatacağı ve halik-ı kudretin, tabiat-i eşya fevkında hâkim bir mebde-i vücud olduğunu göstereceği gibi vücuda gelmiş olan bir şeyin sonradan fanî oluverdiğini görmek ve mülâhaza etmek de, tabiat safsatasından kurtulmağa ve fünun-ı tabiiyye mebahis ve mesailini, kitab-ı tabiatın değil, kitab-ı hilkatin âyâtından telâkkı etmeğe kâfidir. Bu vech ile Ma'rifetullah matlûbunda ilk vaz'olunacak sual şudur: Ey imansızlar, ey Likaullah'a ümidi olmayan, ey mahlûka halik rütbesi vermek isteyen müşrikler, sizin Allah'a karşı kendilerinde bir te'sir ve kudret, menfaat ve mazarretinizde O'na mukabil bir hâkimiyyet farz-u tahayyül edip de tapındığınız birer ilâh gibi ümidler bağladığınız ve mahlûkiyyette şerikleriniz olan, yâni sizin gibi mahlûk bulunan esbab ve âvamil silsilesi içinde akl-ü idrâkdan nasibleri olmadığı cihetle zevi'l-ukul üzerinde hükm-ü tasarrufa kudretleri bulunmadığı aşikâr olan putlar gibi suver-ü cemâdât mekulesi şeyler şöyle dursun, zevi'l-ukuldan bulunanlarında bile bir halkı tâ mebdeinden yapacak, sonra onu ifnâ edip tekrar yeni baştan halk ile iade edecek ferd veya cemaat hiç kimse var mıdır? Yâni ne mümkün? Bir mahlûkun sabık bir halk olmadan bed'en bir şey yapmasına imkân olmadığı şübhesizdir. Falan mahlûk, halka bed'edebilir demek bir tenakuz olur. O mahlûk, Akl-ı evvel de farz edilse fiilinde kendisinin yapmadığı bir mebdee muhtaçtır. Lâekal kendinin halk edilmiş olması lâzımdır. Halk, yalnız esbab ve ilel-i mahlûka silsilesiyle mülâhaza edildiği zaman içlerinde silsileyi kat'edip de halka bed'edebilecek bir mebde', bir illet-i hâkime bulmak muhaldir. Çünkü hangisi mebde' ve illet farzedilse ayni zamanda mahlûk ve talîdir. Halbuki halk başlamış, cereyan edip durmaktadır. Onun için tenakuzu muhtevi olan o teselsüle Hukemâ-i İlâhiyye teselsül-i muhal ıtlak etmişler ve bütün silsile-i mümkinatın hey'et-i mecmuası dahi mümkün olacağı, mümkünün vücudu ise, hey'et-i kendinden hariç bir illete muhtaç ola-

---

Uruz: Arzlar, bildirmeler. **Makule:** Çeşitler, takımlar. **Lâekal:** Hiç olmazsa, en az.

cağı, silsile-i mümkinatın hey'et-i mecmuasından hariç illet-i vücudun, lizatihi vacibü'l-vücud olması lâzım geleceği cihetle bed'i halkın ilel-i mahlûka silsilesine istinadı muhal ve Vacibü'l-vücuda istinadı zarurî olduğunu izah eylemişlerdir.

Hasılı bir mahlûk, mebde-i halk bile olsa onun bâdi-i halk bir hâlik olması mümkin değil, mütenakız olduğundan bu hakikat bir ihtar ile fehmolunabilecek kadar bedîhidir. Halkın sübutu zâhir, Hâlik'ın halkda dahil olmayacağı bedihî olduğundan makineyi yapan sanii, yaptığı makinenin içinde aramak biyhûde olduğu gibi, Hâlik-ı eşyayı da tabiat-i eşya içinde aramak doğru değildir. Halk içinde mebadi-i gayr-i âkile şöyle dursun, mebadi-i âkilenin bile bâdi-i halk olması hiç mümkün mü? Sonra bir mahlûk, helâk olup fenaya gittiği zaman onu, re'sen halk edebilecek bir mahlûk bulunabilir mi? Cevabı, "hayır mümkün değil" selb-i küllîsinden ibaret olan bu suali irad ile nefy-i şirki takrir ve bundan maksad, cidal olmayıp mahzâ irşad ve bürhan olduğundan o fasık müşriklerin ne diyeceklerine bakmayarak ya Muhammed, قُلِ اللّٰهُ "Allah, de, يَبْدَؤُا الْخَلْقَ halka bed'eder." Bir halk sebketmeden hiç bir mahlûkun tavassutuna muhtac olmadan halkı, ta ilk mebdeinden yapar, ilk başından yaratır. Allah, Vacibü'l-vücud ve lizatihi Hakk olduğundan fiil-ü tekvini kadim olan zat ve sıfatından başka hiç bir şart ve illete tevakkuf etmez. O, her şeyden akdem bir evveldir ve her şey O'nunla mesbuktur. Halka ancak o bed'eder, ma'dumu vücude ibtida o getirir. Halkı bütün mebadisiyle yaratır. Sade dumandan toprak, topraktan taş, taştan bina yapar gibi, ölüden ölü, camidden camid yapmakla veya insandan insan doğurtmak gibi diriden diri çıkarmakla kalmaz, hiç bir hüceyre-i hayatiyye yokken sudan hayat yapmak, çamurdan, topraktan ilk nebatı, ilk hayvanı, ilk insanı ihdas edivermek gibi her biri tabiat nokta-i nazarından bakılınca kanun-ı tabiîyi tağyir ve yepyeni bir tabiata mebde' teşkil etmiş bulunan ve binaenaleyh fevkattabia bir icad-ı ibtidaî olduğunda şübheye mahal olmayan aşılmaz istifa mebde'lerinden vukua geldiği üzere ölüden diri çıkarmakla da kalmaz da, bütün halkın tâ ilk madde ve suretine, ilk mikdar ve failiyyetine varıncaya kadar bütün mebde'lerini yaratmaktan başlar. Öyle ki, halk hakikatta yegâne faili olan Hâlik Teâlâ'nın zat ve sıfatından başka hiç bir şart ve illetle mesbuk olmaz. Halk yoktan değil, yokluk şanından olan mümkünattan da değil, bizâtihi ve lizatihi var olan ve yokluk şanından olmayan Allah Teâlâ'dan gelir, O'nun sun'iyle başlar. Allah, halkı böyle baştan başa ve

---

Mesbuk: Geçmiş, arkada kalmış.

başlı başına yapar. ثُمَّ يُعِيدُهُ **Sonra onu iade de eder.** Halkı, bir mebde'den bir müntehaya vardırır. Bu ilk alemde yarattığını bir nihayet ve akibete erdirir, verdiği halk cereyanını kati' ve onu ihlâk ile kendinden alıp kendine irca' ve bilahare yeni baştan bir halk ile diğer bir alemi halkte ba's-ü iade eder. Allah, böyle mebdee de hâkim maada da hâkimdir. Biri salibe biri mucibe olan bu zarurî iki mukaddime ise, şekli sanîden şu matlûbu intac eder: لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ silsile-i halk öyle, Allah böyle iken فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ **imdi siz, nereden ifke düşürülüyorsunuz, nasıl saptırılıyorsunuz!...** Yâni ortada şirk-ü fısk ile nasıl çıkmaza, ne acaib batağa saplanıyorsunuz farkında mısınız?.. Bütün halkın mebde ve maadına hâkim bir Hâlik olan Allah'ı saymamak, mahlûka perestiş etmek, ne çıkmaz sapıklık, ne acaib cehl-ü hamakat bilseniz, yâhud siz artık önünde sonunda Allah'dan nasıl kurtulursunuz? Mebhasi vücud ve tekvin nokta-i nazarından işte mes'ele böyle.

2- Mebhas-i ma'rifet ve ilim nokta-i nazarından da ya Muhammed,

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ **Hiç de, sizin şeriklerinizden hakka hidayet edecek kimse var mı?** Yâni insanın hayr-u şerrini, menfaat ve mazarratını, leh ve aleyhindeki hususatı temyiz ve ta'yin ile umurunu ona göre tanzim ve ıslah edebilmesi için hikmette hata ve dalâlden selâmetle hak ve savabe isabet en birinci ihtiyacını ve fikr-ü amelinde hükm-i hakkı taharri ilk matleb ve gayesini teşkil eder. Ma'budluğun ilk ve ednâ mertebesi de her hangi bir vech ile hak ve savaba irşad etmek, hak ve bâtılı seçtirmektir. Bunun için ma'bud taharrisinde ilk iş olan taharri-i illet ve mülâhaza-i halk ve Hâlik mes'elesinde dahi ilk hedef ve matlâb hakka hidayet ve isabet mes'elesidir. O halde bir teemmül olunsun, Hakk Teâlâ'dan başka perestiş edilen şeyler içinde putlar gibi idrâksiz şuursuz cemadat makulesi şöyle dursun, «من» ıtlak edilebilecek zevi'l-ukuldan bile kendiliğinden enfüs-ü âfakı yekdiğerine intibak ettirip de, hakka bizatihi hidayet edecek her hangi bir nefse mukabilinde bulunan veya bulunacak olan bir vakıaya, bir mevcudiyyet-i ayniyyeye isabet ettirerek, ene ile lâene, ruh ile cisim, zihn ile hâric, süje ile obje, âlim ile ma'lûm, âkıl ile ma'kul beynindeki ittisal ve vahdeti, ilim ve isabeti nisbet vakıasını te'sis ve tahakkuk ettirip de bu böyledir veya değildir diye hak hüküm verdirecek, ta'bir-i âharla harici vicdandaki vakıat-ı vicdanda, vicdandaki vakıat-ı nefis ve vicdan hâricinde tecelli ettirip de yekdiğerinden mütemayiz olan bu iki âlemin fevkında vahdete hâkim olabilecek kim vardır? Hiç!... Gerek enfüs ve gerek âfak halkın hepsi hakk ile

---

İfk: Suçu başkasına yükleme.

halk edilmiş, her biri bir vech-i Hakk'a mazhar kılınmış olmakla beraber hiç biri zat-ı Hakk olmadığından kendi zatında kemal-i hakkı hâiz değil, nakısdır. Bunlarda vücuh-ı Hakk muhtelif, ilm-ü ma'rifet hâdis ve izafî nüfus-i akile a'yandan mütemayiz, hakikat-i hakk idrâki ukulden müteali, ukul muztarib, efkâr muhtelit, a'yanın çoğu nefs-i natıkadan, şuur ve idrâkten ârî, nufus-i natıka kendi künhünü ve mukadderatını bile ihata ve idrâkten âciz, hükm-i Hakk ise, his ve tasavvurun, şuun-i nefsin maverasına taallûk eden bir lemha-i tecellidir. Binaenaleyh masiva-yı hakkın kendi kendine Hakk'a hidayet edebileceğini farz etmek bir tenakuzdur. Ukul, ilmin, mantıkın, hükm-i Hakk'ın faili değil, kabilidir. Felsefe tarihine aşina olanların ma'lûmudur ki, felsefî mesleklerin en esaslı farkı, mebhas-i ma'rifetin bu noktasından başlar. Yekdiğerine hüve hüve hamilleri mümkün olmayan ezhan ve a'yan "süje ve obje" tekabülü arasında nasıl olup da mevzu' ve mahmulün vaki'de vahdetini ifade eden ilim ve hükm-i Hakk mümkün oluyor? Nefis kendinden harice nasıl fırlayıp da âfakîleşiyor. Ve nasıl vaki'deki bir hakikati keşf-ü idrâk edip de ona sarılıyor? Akıl ve ilm oluyor? Benden kat'î nazarla şu, şöyledir demek tenakuz değil midir? Benim bende olan akıl ve ilmimin bende olmayan bir ma'lûm-u ma'kul mutabakat ve ayniyyeti ile ikinin birliği nasıl ve ne hakk ile iddia olunabilir? "Ene", "lâene" dir veya "lâene", "ene" dir demek tenakuzdan başka nedir?

O halde nefsin kendi şuun ve suverine kendi intibaat ve temayülâtına hâric-i nefiste tahakkuk kıymeti verip kendinden geçmesi vaki' tarafından delilini bulmak imkânı olmayan indî bir tahakküm-i nefsîden ibaret olmaz mı? Son zamanlarda Alman feylesofu Kant'ın dahi bahsettiği vech ile tabiî bir nokta-i nazarla teemmül olunduğu zaman bu suâl her halde variddir. Ve bu noktadan feylesoflar başlıca üç kısma ayrılmışlardır. Bir kısmı, bu suâl-i nâkabili hall addederek Hakk'ın vücudunu ve ilmin imkânını inkâra kadar varmışlardır ki, bunlar, Sufestaiyye ve ta'bir-i âharle Husbuiyye'dirler. Kimi, yok inadında musır inadiyye, kimi ilm-ü fenne vaki'de hiç bir kıymet vermeyip bütün ma'lûmatı sırf indî ve nefsî bir hâdise, bir "spekülâsyon" addeden İndiyye, kimi de Lâedriyyedir. İngiliz feylesofu David Hiyum'dan i'tibaren bunlar, kurun-ı ahîre felsefelerinde de zuhur etmişler ve ilm-ü fende şübhe mes'elesini yenilemişler ve "septik", yâni Reybiyye ve şübheci ünvanını almışlardır. Fakat suâlin ehemmiyetiyle beraber bunların her hangi birinin iddiası kabul edilmek lâzım gelse

---

Künh: Nihayet, son, miktar, zaman, özü, cevheri. **Lemha:** Bir göz atmak. **Ezhan:** Zihinler, anlamayı meydana getiren duygular. **A'yan:** Aşikâr, belli. **Hüve:** O (zemir) **İntibaat:** Edinilen bilgiler.

aynı zamanda lâ'akal bir tek hakikat bilinmiş, meselâ hiç bir şeyin bilinemiyeceği tahakkuk etmiş, her şeyde şübhenin bir hakk olduğu anlaşılmış demek olacağından bunların hepsi iltizam ettikleri tenakuz silâhiyle kendi kendilerini de nakz-u ibtal ve ale'l-ıtlak bir hak ve ilmin vücudunu isbata kâfi gelmişlerdir.

Bunun için diğer bir kısım Felâsife, galat ve hata ne kadar çok olursa olsun bâzı ahvalde nefs-i insanînin hakk-u savabe ihtida ve isabeti mütehakkık bulunduğundan keyfiyyet-i isabetin izah olunamamasından dolayı, ale'l-ıtlak hakkı inkâra kalkışmak, mücerred haksızlıktan ibaret bir dalâl ve küfran ve hakkın bilvücuh tecelliyatına ve ilm-ü fennin bunca keşfiyyat ve terakkiyatına rağmen ilmin imkânını inkâr etmek bir safsata ve hüsran olduğunu görerek mezkûr suâlin halline kıyam etmişler. Bunlar da, İkaniyye ve İhtibariyye, ta'bir-i âharle Tedribiyye kısımlarına ayrılmışlardır. (Bu mezheblerin tafsili için, "Mezahib ve Metalib" namındaki mütercem eserimize bak!.)

Fakat bunların ekserisi vahdeti bulmak, tenakuzdan kurtulmak için zat-ı Hakk'ı enfüs-ü âfakın, ezhan-ü a'yanın, ervah-u ecsamın, madde ve suretin velhasıl tabiati eşyanın fevkında mülâhaza edecek yerde, tabiat sevdasından vazgeçmeyerek ya enfüse veya âfaka irca' etmeğe çalıştıklarından dolayı tenakuzdan çıkamamış, ifrat-u tefritten kurtulamamışlar. Kimi, maddeyi surete irca' "lâene"'yi, "ene" de ifnâ ederek mebde-i Hakk'ı nefis yapmak isteyip "enelhak" dâvâsına kadar varmış, kimi de, sureti maddeye enfüsü âfaka irca' "ene"'yi, "lâene"'de ifnâ ederek hak ve ilmin mebde'ini ilimsiz mebadide aramağa kadar gitmiş ve böylelikle âlim ve ma'lûmun viche-i ittihadını bulduk zanneylemişlerdir ki, evvelki, ekseriyyetle İkaniyenin, ikincisi de Tedribiyye-i maddiyyenin zehablarıdır. Hakk'ı yalnız nefse irca' ve "ene"'yi, zat-ı Hakk telâkki eylemenin hasılı İndiyyelik şirkine iştirâk ile ya adedi nufus kadar ilâh farzı veya İttihadiyye-i mâneviyye "panteizm idealist" suretinde nefse tapmağa, ta'bir-i âharle ukulü te'lih ve zevi'l-ukul üzerinde nefy-ı ilâhe müncer olur.

Akıl, histeki nûr gibi zihni, harice, nefsi' mavesâ-i nefse bağlayan birer rabıta halinde olup tamamen şahsî olmadığı cihetle ikanî feylesoflar bunu hükm-i Hakk'ın faili ve ilmin mebdei farzetmek nokta-i nazarına saplanmış ve nefsin âfakîleşebilmesini akl ile izah etmek için fikirlerinin mebnasını akıl ile ma'kulün, nefs ile mâverâ-i nefsin akılda ittihadı mülâhazası üzerine kurmuşlar,

---

Galat: Hata, yanlış, kaideye uymaz söz. **İskaniyye:** Doğruluğu denemesiz ve tartışmasız, kabul edilene ve değişmez sayılan düşünce. **Tedribiyye:** Olasılı durumlara karşı alınanan önlemler düşüncesi. **Panteizm:** Allah-âlem ikiliğini kaldırmak için Allah ile âlemi aynileştiren, Allah ile tabiat birbirinin aynıdır, her şey Allah'dır, Allah her şeydir diyen felsefî düşünce.

ilm ile ma'lûmun bihasebil'i'tibar ayrı olmakla beraber bihasebizzat müttehid olduğunu ve binaenaleyh akl-ı beşerin hükm-i mutlak ile ikanı tam ve küllîye, yâni zat-ı Hakk'a intibak ile hakikat-i hakkı idrâke salâhiyyetdar bulunduğunu zu'medecek derecede ifrata varmışlarsa da akıl, her hükümde hakka isabet etmeyip hatalara dahi ma'ruz olduğu gibi mantıkın faili, mucidi de, akl olmayıp bil'âkis hükümde hakk-u sevaba isabetle keşfiyyat-i ilmiyye yapabilmek için aklın mantık vesaire gibi bir takım kavanîn ve şeraite tabi' ve mahkûm bulunduğu ve fiilinde mebde ihtiyacından müstağni kalamadığı teemmül olununca yakiniyyati akliyyenin esasını teşkil eden bedihiyyat-i evveliyye hükümlerinde bile aklin mucid ve fail olmayıp taraf-ı Hakk'dan verilen bir eser-i ihtibar da kabul eden bir kabil, ta'biri ma'rufiyle hitab-ı Hakk'ı fehm için bir alet ve vasıtadan ibaret bulunduğu anlaşılmakta ve nitekim akılların asırlarca yanaşamadığı bir hakikatin bir vakıa-i şehadetiyle derhal ihtibar ve tasdik olunuverdiği münakaşa götürmeyecek surette sabit bulunmakta olduğundan tedrib ve tecrübeciler, ilm-i beşerin ve hakk-u sevaba isabetin menşeini nefs-ü akıldan ziyade mâvera-i nefisten ihtibarda aramak lüzumunda ısrar eylemektedirler.

Ve filvaki' ilim ve hükm-i nefsin vaki'den haberdar olması ile alâkadar değilse müşahedelerin, bedahetlerin bile hakikatleri tasdik olunamaz [1] ve ilm-ü ikan taraf-ı Hakk'dan nereye verilmişse orada bulunur. Verilmeyen yerde bulunamaz. Mücerred failiyyet-i nefsiyye ile hakka ihtidâ mümkün olmaz. Bu surette balâdaki suâl, kemal-i ehemmiyyetle avdet eder. Ve hakk hükmünü veren ihtibar-i ilmî, şuursuz intibaat gibi tarafı vahidde kâin bir teessür-i basit olmayıp kaziyye lâekal müselles bulunduğu cihetle nefsin kendinde mün'akis bir şeinden mukabilindeki bir vakıa in'ikâs ile ihtibar vicdanına ermesi, meselâ, en adî bir misal ile "şu bir güldür" deyip koklamak azminde isabet edebilmesi, ayni zamanda hatanın da mümkün olması yalnız tabiat-i nefse irca' ile mülâhaza olunduğu takdirde tenakuzden başka bir netice elde edilmiş olmaz. Şuur-ı nefis, şühud-i bâtın tabiat-i nefs olsun, lâkin idrâk-i harici tabiat-i nefse irca' mahzı tenahuz veya İndiyyelik olacağı şübhesizdir. Bunun için Felâsife-i Tedribiyyun'dan bir kısmı, İkanîlerin âfakı enfüse irca'larına mukabil, enfüsü âfaka, ruhu cisme, sureti maddeye ircaa kalkışmış, ruhiyyatı Fizikte, ilm-ü ma'rifetin menşeini ilimsiz mebadide, zati hakkı maddede mülâhaza sevdasına düşmüşlerdir ki, bu da, zevi'l-ukul üzerinde cemadati te'lih etmek, puta tapmak

[1] Ma'lûmdur ki, telakkiyat-ı İslâmiyye'de vahiy dahi bir ihbar-ı hakktır.

Zu'm: Batıl, zan, şüphe, yanlış zan. **Bedahet:** Açıklık, zahir olma, belli, açık, aşiban. **Maverai:** Öteye mesub ve aid, diğer alamle alakalı.

demektir. İttihadiyyet-i cismaniyye "panteizm fizik" üzerinde dolaşan mezhebler de bu kabîldendir. Mes'eleyi ruhun cisme, cismin ruha, kuvvetin maddeye, maddenin kuvvete bizatihi tahavvüluyla izaha kalkışmak da mafevk bir failin te'sir ve tahviline istinad edilmedikçe illetsiz hâdise tasavvur etmek tenakuzundan başka bir şey olmadığı gibi ilm ile vücudun temayüzü ve bir şey ma'lûm olmakla onun vücudünda bir tahavvül husule gelmek iktiza etmediğinin ma'lûm bulunması dahi buna, sureti katiyyede münafidir.

Velhasıl ne taraftan bakılırsa bakılsın ilm-ü ma'rifet ve hakka isabet mes'elesi, enfüs-ü âfaktan hiç birinin kendi tabiatlarına isnadı mümkün olmayan ve hangisine isnad edilse tenakuzdan kurtulmayacak olan bir emirdir. Şürekâ-i halktan hiç birinin, kendi kendine kimseyi hakka hidayet etmesi ihtimali yoktur. Gerçi enfüs-ü âfakta hakkın âyât ve delâil-i ulu'l-ilm, Rusul-u Melâike ve bunlar vasıtasiyle hidayet yok değil, fakat şimdi ihtar olunacağı üzere bunların hiç biri, إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (*"Allah her şeye şahiddir."* Hacc-22/17) olan zat-ı Hakk tarafından hidayet almadıkça kendi kendine ne hidâyet edebilir, ne de ihtida. Müşrikler, ne derse desin ya Muhammed sen,

قُلِ اللّٰهُ **De ki: "Allah,** يَهْدِي لِلْحَقِّ **hakka hidayet eder."** Halkta zatî olan galât ve dalâlin kesretine mukabil hakk-u savaba isabet de emr-i vaki'dir. Ve bu ancak Allah'ın hidayetidir. Biraz yukarıda, أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ (*"Ya O sem'u ebsar kimin milki bulunuyor?"* Yunus-10/31) suâliyle de işaret olunduğu üzere sem-u ebsara, ukul-ü besaire, enfüs-ü âfaka hâkim olan O, enfüsü kendinden ve âfaktan haberdan edip de hükm-i Hakk'a erdiren ve erdirecek olan, O'dur.

أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ **O halde hakka hidayet eder olan Zat-i âlim mi ittiba' olunmağa,** yâni ma'bud tanınmağa **ehaktır.** أَمَّنْ لَا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدٰى **Yoksa hidayet olunmadıkça kendiliğinden hidayet bulamıyacak olan ehl-i akıl mı?** Yâni hakk mes'elesinden haberdar bile olmayan akılsız şeyler şöyle dursun akıl bile Allah, hidayet etmedikçe kendiliğinden bir ilim keşf edemiyeceği kendi kendine hakk ve savaba isabet eyliyemeyeceği cihetle ma'budluk müstakillen ve ale'l-ıtlak hâdi olan Allah Teâlâ'dan başka kimin hakkı olabilir? Bakınız bu ifadede, ne beliğ bir icaz vardır. "Men" ta'biriyle zevi'l-ukul tahsis bizzikr edilerek gerek esnam gibi hissiz şuursuz, gerekse behaim gibi hissi olsa da akılsız olanların kale bile alınamayacakları ihtar edilmiş olduğu gibi, «إِلَّا أَنْ يُهْدٰى» istisnasiyle de evvelki suâldeki hidayetten murad, bizzat ve bilfiil hidayet olduğuna işaret buyurularak Melekler, Peygamberler ve ulu'l-ilmi kaimen bilkist olan ehl-i hakk, hakka hidayet edemez mi? tarzında bir suâl-i mukadderin cevabı

gösterilmiş ve bunlardan hiç birine teabbüd olunamayacağı da anlatılmıştır. Ve bununla biraz sonra gelecek olan وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا (*"Hem o zalimler; Allah veled ittihaz etti dediler."* Bakara-2/116) beyanına da bir ihzar yapılmıştır. «يَهِدّى» Yehtedi'nin idgamlısıdır.

فَمَا لَكُمْ **İmdi neyiniz var?** Allah'dan başka şeylerin arkasına düşüp teabbüd etmeğe ne hakkınız var? Yûf size! كَيْفَ تَحْكُمُونَ **Nasıl hükmediyorsunuz?"** O haksız, bâtıl akidelere nasıl saplanıyor da putlardan şefaat bekliyorsunuz?... Yahud siz nasıl hüküm yapar, hâkim olabilirsiniz? Hâlâ anlamıyor musunuz? Allah'dan ve Allah'ın hidayetinden kat'î nazarla siz, şu şöyle, bu böyledir diye nasıl hükm eder de hakk-u savaba isabet edebilirsiniz? Ve hattâ kendi nefsinizde ben benim, ben varım diye nasıl hükmedip de kendinizi tanıyabilirsiniz!.. İcab veya selb bir hakk hüküm, bir tek ilim, bir nefsin haricindeki mukabiline nefy-ü isbat ile bir kerrecik olsun isabeti bile ezhan ve a'yanın, tabiat-ı eşyanın fevkinde Ma'bud-ı hakk'ın vücud ve vahdaniyyetine ve hakk-ı hâkimiyyet ve ulûhiyyetine bürhanı kâfi değil midir? O, olmasa nüfus ve ukulun münasebatı eşya üzerinde hâkim olabilecek nesi vardır? Ve musîb olmayan hata hükümlere hüküm mü denilir? Ve aklı olan hakktan başka bir gaye mi ta'kib eder?

Mebhas-i vücudda halk delili öyle, mebhas-i ma'rifette hakk ve hidayet delili böyle iken, o iman etmek ihtimalleri olmayan fâsık müşriklerin menşe-i dalâllerine gelince: وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا **"Onların ekserisi hiç başka değil, ancak bir zanna ittiba' ederler."** Fikir ve amellerinde hakkı ta'kib etmezler de, sırf nefislerinin zann-ü tahminine uyar, öyle hüküm ve hareket ederler. Az bir kısmı mahz-ı muânid veya zann-u tehayyül bile şanından olmayan behâim ve cemadat gibi fikirsiz gürühundan ise de, ekserisi hakkı kendi telakkilerine tâbi' sanan ve ilm-ü ma'rifeti uydurmadan ibaret gibi farzeden, nefislerinin zunun ve hayalât-ı vâhiyesi peşinde koşan İndiyye "Doğmatik" ve Husbaniyye güruhundandır. İ'tikad ve ikan namına mezheb diye ileri sürdükleri fikir ve felsefeleri ve ictimâiyyatta fiil ve amelleri, hükm-ü hükûmette metbu'ları tahakkümat-ı nefsiyyeden, akise-i fâsideden, zunun-u hayalâttan, kuru mefkûrelerden başka bir şey değildir.

اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖى مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا **"Halbuki zan, hiç de hakktan mugni olmaz."** Zerrece müstagni kılmaz. Zann-u hayal ne kadar şâirâne ve ne kadar

---

Selb: Zorla alma, kopma, soyma, kaldırma, izale, giderme. **Mahz-ı muannid:** Tam inadcı, kimseye uymayan.

mütehakkimâne olursa olsun hiç bir zaman hükm-i Hakk'ın vereceği faideyi vermez. Hakkı bâtıl, bâtılı hak, Hâlik'ı mahlûk, mahlûku hâlik, hayrı şer, şerri hayır zann-u telâkkı etmekle kimse kendisini hakkın sülta-i hükûmetinden kurtaramaz. اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ "Hiç şübhe yok ki, Allah, onların her fiillerine alîmdir." Cezalarını muhakkak verecektir. Onların zannı, bunu değiştirmez.

Bervecih-i bâlâ iki delilin takririnden sonra bu âyetin sevki ve bunun, bu alîm cümlesiyle tezyili bilhassa ikinci delilin ilm-i İlâhî'yi isbatta nass olduğunu ihtar ve ilmin subutu ise, birinci halk delili ile sabit olan meadda hakk münkirlerine cezâ-i Hakk'ı iş'ar etmekte ve bu suretle bu cümle-i tezyiliyye, ilimden başka bir de cezâ ile inzarı ifade eylemektedir. Ve hattâ asıl hedefi sevki, inzar ve tehdiddir.

Hem vücud, hem ilim nokta-i nazarından Ma'rifetullah'ta erbab-ı ukulu tenvir ve irşada kâfi olan bu delâil-i hakkın takrir ve tebliğinden sonra kat'iyyen bilinmek lâzım gelir ki:

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهٖ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحٖيطُوا بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوٖيلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمٖينَ ﴿٣٩﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدٖينَ ﴿٤٠﴾ وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لٖي عَمَلٖي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَرٖيٓؤُنَ مِمَّا اَعْمَلُ وَاَنَا۬ بَرٖيٓءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَۜ اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ

﴿٤٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ

يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُٓوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ

يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْۜ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا

مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ

فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ

رَسُولٌۚ فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ قُلْ لَٓا اَمْلِكُ

لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌۜ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ

فَلَا يَسْتَاْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ

اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾

اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهِۜ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِۚ هَلْ تُجْزَوْنَ

اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَنْبِـُٔونَكَ اَحَقٌّ

هُوَۜ قُلْ اِي وَرَبِّي اِنَّهُ لَحَقٌّۜ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾

وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖۜ وَاَسَرُّوا
النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَۚ وَقُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾ اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ
وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ
مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِى الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ
﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا
يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ
حَرَامًا وَحَلَالًاۜ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾
وَمَا ظَنُّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَۚ
﴿٦٠﴾ وَمَا تَكُونُ فٖى شَاْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ
مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا اِذْ تُفٖيضُونَ فٖيهِۜ وَمَا
يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَٓاءِ
وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرَ اِلَّا فٖى كِتَابٍ مُبٖينٍ ﴿٦١﴾

Meâl-i Şerifi

37- Bu Kur'ân Allah'ın mâsivasından uydurulamaz ve lâkin o, önündekinin bir tasdıkı ve kitabın tafsili olarak Rabbü'l-âlemînden indirilmiştir. Bunda hiç şübhe yoktur.

38- Ya, onu uydurdu mu diyorlar? De ki: "Öyle ise haydin, onun misli bir sûre getirin ve Allah'dan başka kime gücünüz yeterse çağırın, eğer sadıksanız bunu yapın."

39- Hayır onlar, ilmini ihata etmedikleri ve te'vili kendilerine hiç gelmemiş olan bir şeyi tekzib ettiler. Bunlardan evvel geçenler de böyle tekzib etmişlerdi amma bak, zâlimlerin akıbeti nasıl oldu?

40- İçlerinden buna inanacak da var, inanmıyacak da var. Rabbın, o müfsidlere a'lemdir.

41- Eğer seni tekzibde ısrar ederlerse de ki: "Bana amelim, size de ameliniz. Siz, benim yapacağımdan berisiniz, ben de sizin yapacağınızdan beriyim."

42- İçlerinden, seni dinlemiye gelenler de var, fakat akılları da yokken sağırlara sen mi işittireceksin?

43- İçlerinden sana bakanlar da var, fakat basiretleri de yokken körlere sen mi hidayet edeceksin?

44- Her halde Allah, insanlara zerrece zulmetmez ve lâkin insanlar, kendilerine zulmediyorlar.

45- Sanki gündüzün bir saatinden başka durmamışlar gibi hepsini mahşere sevkedeceği gün beyinlerinde taşınacaklar. Allah'ın karşısına çıkacaklarını tekzib edip de doğru yolu tutmamış olanlar, hakikat hüsrana düşmüş bulunacaklar.

46- Onlara va'dettiğimizin bâzısını sana behemehal göstersek de veya seni temamen alsak da her iki takdirde onların nihayet dönümü bizedir. Sonra Allah, ne yapacaklarına da şahiddir.

47- Her ümmet için bir Resul vardır. O Resulleri geldiği vakit aralarında adâletle hüküm verilir, hiç birine zulmedilmez.

48- "Ne zaman bu va'd? Sadıksanız." diyorlar.

49- De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir menfaate, ne de bir mazarrata malik değilim. Her ümmet için bir ecel vardır, ecelleri geldiği vakit artık bir saat geri de kalamazlar, ileri de gide-

mezler."

50- De ki: "Söyleyin bakayım, şayed size O'nun azâbı, yatarken veya gündüzün gelecekse mücrimler bunun hangisini isti'cal ediyorlar?"

51- Ya sonra vakı' olduğu zaman mı O'na iman edeceksiniz. Ya... şimdi ha? Hani siz, bunu acele istiyordunuz, a?

52- Sonra denilecek o zulm edenlere ki: "Tadın bakalım huld azabını, vaktiyle kazandığınızdan başka bir sebeble cezalandırılacak değilsiniz?"

53- "Sahih doğru mu bu?" diye senden istifsar ediyorlar. De ki: "Evet, Rabbıma kasem ederim ki, O, dosdoğru, ve siz bundan yakayı kurtaramazsınız."

54- Zulmetmiş olan her nefis, bütün arzdakine malik olsa idi, azâbı gördükleri vakit hepsi içten içe nedamet ederek kendini kurtarmak için onu fedâ ederdi. Fakat beyinlerinde kaza, adâlet ile imza edilmiştir, hiç birine zulmedilmez.

55- Uyan, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Uyan, Allah'ın va'di muhakkak haktır ve lâkin ekserisi bilmezler.

56- O, hem diriltir, hem öldürür ve hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

57- Ey insanlar, işte size Rabbınız'dan bir mev'iza ve gönüller derdine bir şifa ve mü'minler için bir hidayet ve rahmet geldi.

58- De ki: "Allah'ın fadliyle rahmetiyle, ancak onunla artık ferahlanın. O, onların toplayıp durduklarından hayırlıdır."

59- De ki: "Baksanız a, Allah sizin için rızk olarak neler indirdi de siz, ondan bir haram, bir helâl yaptınız. Size de, Allah mı izin verdi? Yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"

60- Yalanı Allah'a iftira edenler, kıyamet gününü ne zannediyorlar? Her halde Allah insanlara karşı bir lûtuf sâhibidir, ve lâkin ekserisi bilmezler.

61- Her hangi bir şeinde bulunsan, Kur'ân'dan her ne okusan ve her hangi bir amel yapsanız siz, ona dalıp coşarken mutlak Biz üzerinizde şahid bulunuruz. Rabbın'dan ne yerde ve gökte zerre miskali ve ondan ne

---

İsti'cal: Acele olmasını istemek, acele etmek. Huld: Ebedîlik, sonsuz. İstifsar: Sorma, ifade isteme. Şein/şe'n: İş, tavır, hal.

daha küçük, ne daha büyük hiç bir şey kaçmaz, hepsi bir Kitab-ı Mübîn'dedir.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ اَلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerifi

62- Uyan ki, Allah'ın evliyası ne üzerlerine korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar.

63- Onlar ki, Allah'a iman etmişlerdir ve hep takvâ ile korunur dururlar.

64- Müjde onların dünya hayatında da, âhirette de. Allah'ın kelimatına tebdil yok, O işte, fevz-i azîm o.

ألا إن أولياء الله **"İyi bil ki, hakikaten Evliyaullah,** Allah velîleri, Allah dostları لا خوف عليهم ولا هم يحزنون **üzerlerine korku yoktur, hem de onlar mahzun olmazlar."** Allah korkusu, her korkuyu silmiş olduğu için ilerisinde korku yok, müjde var. İlerisi daha güzel olduğu için de, geçmişe hüzün yok. Evliyaullah unvanı, Allah'a dost olanlar, Allah için dost olanlar, Allah için icrâ-yı velâyet edenler mânâlarına gelebilir. Ve velâyet, mahabbet, nusrat, tenfiz-i emir mefhumlarını ifade eder. Bu unvana, kimlerin müstahık oldukları hakkında müfessirinin naklettikleri bâzı rivayetler vardır. Senedleri Taberî'de mezkûr

---

Tenfiz: İnfaz etmek hükmünü yürütmek.

olduğu üzere Said ibn Cübeyr'den mervidir ki, Resulullah'a, Evliyaullah'dan sual edilmiş. Şöyle buyurmuştur: هُمُ الَّذِينَ اِذَا رُؤُا ذُكِرَ اللّٰهُ *"Onlar, öyle zevattır ki, görüldükleri zaman Allah zikr-ü yâd olunur."* İbn Mace: Zühd-4. Diğer bir rivayette: يُذْكَرُ اللّٰهُ لِرُؤْيَتِهِمْ Ta'bir-i âharle sâde görülüvermelerinden dolayı Allah hatırlanır. Semt ve hey'etleri, yâni siyretleri ve halleri derhal Allah'ı ihtar eder. Ki ibn Abbas; işbu "semt ve hey'et" tefsiri yerine "ihbat-ü sekînet" demiştir. Bunların mal ve sair esbab-ü menafi' ile alâkadar olmayarak ancak Allah için, Allah'da seviş, حُبٌّ فِى اللّٰهِ ile birbirlerine muhabbet ve musafat eden اَلْمُتَحَابُّونَ فِى اللّٰهِ oldukları da mervidir. Nitekim Ömer İbni'l-Hattab radıyallahü anh'dan mervidir ki, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kullarından bir takım insanlar vardır ki enbiya değil, şüheda da değildirler, amma yevm-i kıyamette Allah indindeki makamlarından dolayı onlara Enbiya ve Şüheda gıbta edecekler".

"Bunlar kimlerdir? Ve amelleri nedir? Bize haber ver ki, bu suretle biz de onlara muhibb oluruz ya Resulallah" dediler. Resulullah: "Bunlar bir kavmdir ki, beyinlerinde ne akrabalık, ne de teati edecekleri emval alâkası olmaksızın Allah ruhiyle Allah'da sevişirler. Yüzleri bir nur ve kendileri nurdan bir minber üzerindedirler. Nas korktuğu vakit bunlar, korkmazlar, nas mahzun oldukları zaman bunlar mahzun olmazlar" buyurdu ve bu âyeti okudu. اَلَا اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Uyan ki Allah'ın evliyası ne üzerlerine korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar."* Yunus-10/62). Ebu Hüreyre'den ve Ebu Malik-i Eş'arî'den dahi ayni meâlde rivayetler varid olmuştur. Bu rivayetlerin her biri bir hâssa ile ta'rif demek olduğundan hepsini cami' olmak üzere Evliyaullah şu mefhum ile ta'rif olunmuştur: "Allah'a taatla tevellâ eder, Alah da kendilerine kerametle tevellâ eder olan kimseler" ki bu âyette daha vazıh bir surette şöyle beyan ve tefsir buyuruluyor:

Yâni Evliyaullah, اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ **onlar ki iman etmişlerdir ve ittika eder dururlar.** Tam bir iman ile evâmir ve ahkâm-ı İlâhiyye'yi infaz ederler ve kendilerinden Allah'ın rızasına muhalif bir hal sadır olmamak için daima korunur, şübheli şeylerden sakınır dururlar. İşte Evliyaullah'ın hadd-i tammı budur. Cins-i karibi mü'min; fasl-ı karibi en başında Mehafetullah bulunan ittika hasletidir ki, bunlar, onların Allah'a tevellâlarıdır. لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ **Dünya ve âhiret hayatlarında müjde onların.** Bu da onların hassalarıdır ki, Allah'ın kendilerine tevellâ ve tekrimidir. İşte, "keramat-ı evliya haktır"

İhbat: Huşu ve tevazu' etmek, alçak gönüllülük yapmak.

mes'elesinin esası budur. Allah'dan başka velî tanımadıkları, Allah'ın rızasına muhalefetten korkup korundukları ve Masivallah'dan hiç bir haşyetleri olmadığı, Allah da kendilerine dost olduğu için artık onlara ne korku vardır, ne de hüzün. Dünyada da mübeşşer âhirette de mübeşşerdirler. Ezcümle dünyada: إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَٰئِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (*"Haberiniz olsun ki "Rabbımız Allah" deyipte sonra doğru gidenler yok mu onların üzerlerine şöyle Melekler iner: Korkmayın, mahzun olmayın va'dolunup durduğunuz cennet ile neşeyâb olun."* Fussilet-41/30) Âhirette: سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (*"selam sizlere ne hoşsunuz! Haydin girin onlara ebediyyen kalmak üzere" diye selam durdukları..."* Zümer-39/73) tebşirlerine mazhardırlar.

لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ **Allah'ın kelimatına tebdil yok.** Yâni bu va'idlerin, tebşirlerin tehallüf etmesi ihtimali yoktur. Çünkü bunlar, Allah kelâmıdır. Allah'ın sözünü değiştirecek, hükümden iskat edecek, meselâ, Allah'ın "korkma, mahzun olma" dediğini korkutup mahzun edebilecek hiç bir kuvvet-i hâkime bulunamayacağı gibi, Allah Teâlâ, kendisi de va'dinde asla hulf etmez, sözünü yerine getirir. Onun için evliya, إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ (*"....Her halde Allah bir kavme verdiğini onlar nefislerindekini bozmadıkça bozmaz...."* Ra'd-13/11) fahvasınca kendilerindeki o evsaf-ı velâyeti, o iman-ü ittikayı değiştirmedikçe Allah Teâlâ'nın bu dünya ve âhiret tebşiratını tebdil etmesine ihtimal yoktur. Bunlar, ebedî bişaretlerdir. ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ **"O işte fevz-i azîm O."**

Mâdemki Evliyaullah, böyle mübeşşerdir ve onlara havf yoktur ve mahzun olmayacaklardır. Rütbe-i Risalet daha yüksek olduğu cihetle ey Resûl-i Hakk sana hiç korku yoktur:

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ

إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾

Tehallüf: Uygunsuzluk.

أَلَا إِنَّ لِلّٰهِ

مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

Meâl-i Şerifi

65- Ötekilerin lâfları seni mahzûn etmesin. Çünkü izzet, hep Allâh'ındır. O, hepsini işidiyor, hepsini biliyor.

66- Uyan; göklerde kim var, yerde kim varsa hep Allah'ındır. Allah'dan başkasına tapanlar dahi, şeriklerin tebaası olmazlar. Ancak zanne teba'iyyet ederler ve ancak kendi mızraklariyle ölçer, yalan söylerler.

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ **Ve seni onların lakırdıları mahzun etmesin,** yâni kâfirlerin şeriklerine, tebaa ve avenelerine ve mal-u cahlarına güvenerek sana ezâ, tehdid ve tahvif yollu savurdukları lâflardan mahzun olma. إِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا **Her halde izzet, bütün izzet Allah'ındır.** Bütün kudret ve galebe ve kibriya O'nundur. Şimdi beyan olunacağı üzere onların güvendikleri bütün kuvvetler de, Allah'ındır. Dilediği zaman hepsini selbediverir. هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **O, semi' ve alîmdir.** Onların söylediklerini işidir ve yapacağını bilir. Nitekim: "Ben ve Resullerim, her halde galip oluruz" diye yazmış كَتَبَ اللّٰهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي (*"Allah yazdı: Celâlim hakkı için herhalde Ben yenerim Ben ve Resullerim, şüphe yok ki Allah kavîdir azîzdir."* Mücâdele-58/21) إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا (*"Elbette Biz Resullerimizi ve iman edenleri mansur kılacağız."* Mü'min-40/51) إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ، إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (*"Biz verdik sana hakikatte kevser. Sen de Rabbın için namaz kıl ve kurban kesiver. Doğrusu sana buğz edendir ebter."* Kevser-108/1-3) buyurmuştur. أَلَا إِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ **İyi bil ki, göklerde ve yerde her kim varsa hepsi, Allah'ındır.** Melâike, Sekaleyn bütün zevi'l-ukul, Allah'ın kulu, milkidir. Bi-

---

Cah: Makam, itibar. **Sekaleyn:** İns ve cin.

naenaleyh o kâfirlerin bütün güvendikleri taptıkları şeyler, Allah'ın milki olduğu gibi kendileri de öyledir. وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ **Allah'dan başkasına çağıranlar da, şerikler tebaası olmazlar.** Yâni Allah'ın şeriki yok, ulûhiyyette şirket, muhal ve bütün mâsivâ, Allah'ın milki olduğundan Allah'dan başka şeylere duâ ve teabbüd eden, başka ma'budlar iddia ve onlara ittiba' eden müşrikler, hakikatte Allah'a bir takım şerikler bulmuş da, onun tebaası olmuş olmazlar. اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ **Başka değil, ancak zanne ittiba' ederler.** Vehm-ü hayal ile kendi şeriklerini Allah'ın şürekâsı sanar ve onlara yok yere ulûhiyyet payesi verip tapmakla Allah'dan yakalarını kurtaracaklarını zannederler. وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ **Ve bunlar, sade kobuz atarlar.** Kendi mızraklarına göre, indî farziyyat ve tahminat ile yalan söylemekten başka bir şey yapmazlar. Mücerred hissiyatlarına tebean halkı hâlik, abdi ma'bud, tabi'i metbu' farzeder, saçmalar dururlar. Hasılı şürekâları yalan, tehdidleri boş, Allah'a karşı isnad etmek istedikleri her şey hiç ve hepsi izzet-i İlâhiyye altında makhurdur.

Filhakika:

هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ

لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ

لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَداً سُبْحَانَهُۜ هُوَ

الْغَنِيُّۜ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ اِنْ عِنْدَكُمْ

مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَاۜ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

قُلْ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَۜ

﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذ۪يقُهُمُ

الْعَذَابَ الشَّد۪يدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

67- O, O'dur ki, içinde durup dinlenesiniz diye sizin için geceyi yaptı gündüzü de göz açıcı. Elbette bunda dinleyecek bir kavm için bir çok âyetler var.

68- Dediler ki: "Allah, veled edindi." Hâşâ O Sübhâne, gani O, göklerdeki ve yerdeki hep O'nun. Elinizde O'na dair hiç bir burhan yoktur. Allah'a karşı ilm ile isbat edemiyeceğiz şey mi isnad ediyorsunuz?

69- De ki: "Elbette yalanı Allah'a iftira edenler felâh bulmazlar."

70- Dünyada cüz'î bir zevk, sonra dönüşleri Bizedir, sonra Biz onlara, o küfürlerinden dolayı azabı tatdıracağız.

هُوَ O, (Allah celle celâlüh), الَّذِى **O'dur ki,** جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ **sizin için geceyi yaptı,** yâni muzlim karanlık yaptı. لِتَسْكُنُوا فِيهِ **Yaptı ki, içinde sakin olasınız.** Zahmetlerini çektiğiniz hareketlerden feragat edip sükûn bulasınız, müteharriklikten sükûnete geçesiniz, ağyardan nazarı kesip vahdete çekilerek dinlenesiniz. وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا **Gündüzü de mubsir,** yâni gösterici yapmıştır ki, etrafınızı görüp hareket edesiniz, vazifelerinizi yapasınız, gecelerin istilâ-yi zulmetinde, kuva-yı hayatiyye için bir vesile-i sükûn, ziya-yi neharda ise, bir vesile-i intibah ve hareket vardır.

Hareket ve sükûn ise, hâdisat-ı hayatiyyeden başka âlemdeki bütün hâdisat-ı cismaniyyenin dahi asıl ve künhünü teşkil eden iki hâdise-i şamiledir ki, tab'an nur ve zulmet gibi birbirleriyle ictimâ'ları nâkabil iki zıdd-ı mütekabildirler. Ecsam, kendiliğinden ve sırf kendi tabiatleriyle ne sükûndan harekete geçebilir, ne de hareketten sükûna. İşte bu iki zıdd-ı mütekabili, yekdiğerine kalb ve tahvil ederek hadisat-ı âleme cereyan veren ve leyl-ü neharı bunlarla alâkadar ederek insanları kâh hiss-i sükûn ve kâh hiss-i hareket ile mütena'ım veya mütekallib kılan ancak Allah'dır. Allah, böyle bütün nur ve zulmetin ve bütün harekât ve sekenatın Hâlik ve mutesarrıfıdır. Ve ale'l-umum insanlar, leyl-ü neharda sükûn ve hareketten müteessir zamaniyyattan oldukları halde Allah, zamanın da fevkinde hâkimdir. Ve bütün zaman ve zamaniyyat, O'nun ca'l-ü tahsisidir. إِنَّ فِى ذَلِكَ **Muhakkak ki bunda,** bu ca'lde, leyl-ü neharın bu suret-i tahsisinde bu nur-ü zulmet, bu sükûn-ü hareket, bu gösteriş ve

---

Ca'l: Yaratmak, yapmak.

göstermeyiş tahavvülâtında ve leyl-ü nehar içindeki vekayi-i zamaniyye ve tarihiyyede لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ **samiası olup dinleyecek olan bir kavm için elbette çok, pek çok âyetler vardır.** Yâni bütün mekân ve zaman aklî, naklî delâil-i tevhid ile doludur. Böyle iken zann-ü hayale tebeiyyet eden yalancılar, قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا **"Allah, veled ittihaz etti." dediler.** "Oğul veya kız evlâd edindi" diye iftirada bulundular. Bir takımmları tekvin ile tevlidi farkedemediler. Halk-u icadı doğurmak veya doğurtmak zanneylediler. Hudusü, bir tevellüd, ma'lûlü, bir veled, illeti, bir valid veya valide gibi farz ettiler. Tevlid ve tevellüdün evvel emirde bir halka mütevakkıf olduğunu, yoktan bir icad olmadan bir tevellüd farzı, tenakuz olacağını hesab etmediler ve âlemin Halik Teâlâ'dan tevellüd ve infisal suretiyle tekevvün ve sudur eylediğine kail olarak Allah'a oğullar, kızlar isnad eylediler ve O'ndan tevellüd ve tenasül etmiş erkekli dişili bir ilâhlar silsilesi uydurarak onlara perestiş ettiler ki, işte müşriklerin esatiri, hep bu uydurmalardır. Fakat daha garibi odur ki, tekvinin ancak halk-u icad ile mümkün olduğunu işiten ve خَلْقٌ بَعْدَ الْعَدَمِ umdesine agâh olanlardan bir kısmı da yine tevellüd tevehhümüne saplandılar. Melekler, Allah'ın kızları; Uzeyr, Allah'ın oğlu, Mesih, Allah'ın oğlu dediler.

Böyle diyenlerden bir kısmı da, bunu hakikaten vilâdet mânâsiyle değil, evlâtlık mânâsiyle te'vil ederek teşrifen oğul yaptı, kendinin oğlu şerefini verdi ve ulûhiyyetten hissadar etti dediler. Onun için bu âyette ittihaz ta'biriyle diğerlerinden daha ziyade bu kısma taarruz olunmuştur.

سُبْحَانَهُ **Sübhanallah,** hâşâ Hâlik, valid olur mu? Çünkü vilâdet bir tecezzi ve tenakus, evlâd ittihazı da bir ihtiyac ile alâkadardır. Halbuki هُوَ الْغَنِيُّ **O, ganîdir.** Hem yegâne ganîdir ilh...

Risaletin kuvvet ve hakkiyyetini ve Resul'ün Allah'a tevekkül ve i'timadının yüksekliğini ve kâfirlere azâbın şiddetini emsali tarihiyyesiyle tavzih için:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍۢ اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامٖي وَتَذْك۪يرٖي بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُٓوا

أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ
وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا
عَلَى اللّٰهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ
وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾

Meâl-i Şerifi

71- Hem onlara, Nuh'un kıssasını oku. Bir vakit kavmine demişti ki: "Ey kavmim, eğer benim duruşum ve Allah'ın âyetlerini ihtar edişim size ağır geliyorsa, bilin ki ben, Allah'a dayanmışım. Artık siz ve şeriklerinizher ne yapacaksanız toplanıp bütün azminizle karar verir. Sonra yapacağınız, size hiç bir gam da teşkil etmesin. Sonra hükmünüzü bana icra edin ve elinizden gelirse bana bir lâhza göz de açtırmayın.

72- Eğer aldırmazsanız ben de, sizden bir ecir istemedim â. Benim ecrim ancak Allah'adır ve ben, O'nun birliğine boyun eğen müslimînden olmakla emrolundum."

73- Bunun üzerine yine onu tekzib ettiler. Biz de, onu ve beraberindekileri gemide necâte çıkarıp bunları yeryüzünün halifeleri kıldık, âyetlerimizi tekzib edenleri ise gark ettik. Bak işte, inzâr olunanların âkibeti nasıl oldu.

Tarihî misal bundan ibaret de değil.

ثُمَّ بَعَثْنَا

مِنْ بَعْدِه۪ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا

لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِه۪ مِنْ قَبْلُؕ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَد۪ينَ

﴿٧٤﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪

بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِم۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ

الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسٰٓى

اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْؕ اَسِحْرٌ هٰذَاۜ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾

قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا

الْكِبْرِيَٓاءُ فِي الْاَرْضِؕ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٧٨﴾

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُون۪ي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَل۪يمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ

قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ

مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُؕ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ

عَمَلَ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ

﴿٨٢﴾ فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِه۪ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ

وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْؕ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِۚ وَاِنَّهُ

لَمِنَ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ

فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوٓا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِم۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ
تَوَكَّلْنَاۚ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَۙ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا
بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٨٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى
وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ
قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا
اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ ز۪ينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۙ
رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَب۪يلِكَۚ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ
عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٨٨﴾
قَالَ قَدْ اُج۪يبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَق۪يمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ سَب۪يلَ
الَّذ۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾ وَجَاوَزْنَا بِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ
فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًاۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُۙ
قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذ۪ٓي اٰمَنَتْ بِه۪ بَنُٓوا اِسْرَٓائ۪يلَ وَاَنَا۬
مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِد۪ينَ
﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجّ۪يكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةًۜ وَاِنَّ
كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَقَدْ بَوَّاْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ
مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۚ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى

جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا
فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾ فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ
فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ
جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَا
تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ
﴿٩٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾
وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

Meâl-i Şerifi

74- Sonra onun arkasından bir çok Peygamberleri kavmlerine gönderdik. Onlara açık mu'cizelerle vardılar. Fakat önce yalan dediklerine bir türlü inanmak istemediler. İşte Biz, tecavüzü i'tiyad edenlerin kâlblerini böyle tab'ederiz.

75- Sonra bunların arkasından Musâ ile Harun'u, Fir'avn ve cemaatine âyetlerimizle gönderdik. İmanı kibirlerine yediremediler ve mücrim bir kavm idiler.

76- Tarafımızdan kendilerine hakk geldiği vakit "Her halde bu açık bir sihir" dediler.

77- Musa: "Ya, dedi, size hakk gelince böyle mi diyorsunuz? Bu sihir mi? Halbuki sihirbazlar felâh bulmazlar."

78- "Sen, dediler, bizi; atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde, devlet ikinizin olsun diye mi geldin? Biz ikinize de inanamayız."

79- Fir'avn da: "Bana, bütün bilgiç sihirbazları getirin." dedi.

80- Bunun üzerine sihirbazlar geldiği vakit Musa, onlara: "Ne ortaya atacaksanız siz atın" dedi.

81- Vaktâ ki attılar, Musa: "Bu sizin yaptığınız dedi, sihir, her halde Allah, onu ibtâl edecek. Her halde Allah, müfsidlerin ameline salah vermez."

82- Allah, kelimatiyle hakkı ihkak edecek, isterse mücrimler hoşlanmasınlar.

83- Hasılı Fir'avn ve cem'iyyetinin belâsı korkusundan ibtidâ Musa'ya kavminin bir zürriyetinden başka iman eden olmadı. Çünkü Fir'avn, o yerde çok üstün idi ve çok aşırı giden müsriflerden idi.

84- Musa da: "Ey kavmim! Siz, gerçekten Allah'a iman ettinizse, onun birliğine ihlâs ile teslim olmuş müslimler iseniz artık ona i'timâd edin" dedi.

85- Onlar da: "Biz, Allah'a i'timâd ettik. Ya Rabbena, bizi o zalim kavmin fitnesine düşürme,

86- Ve rahmetinle bizi o kâfir kavmden kurtar" dediler.

87- Biz ise, Musa'ya ve kardeşine şu vahyi verdik: "Kavminiz için Mısır'da bir takım evler ihzar edin ve evlerinizi kıble tarafına yapın ve namaz kılın, hem de mü'minleri tebşir eyle."

88- Musa: "Ya Rabb, dedi, Sen, Fir'avn'e ve cem'iyyetine, dünya hayatında bir ziynet ve haşmet ve nice nice mallar verdin. Yolundan saptırsınlar diye mi ya Rabb! Mallarını sil süpür ve kalblerini şiddetle sık ki, o elîm azâbı görmedikçe iman etmiyecekler."

89- "Peki buyurdu, duanız kabul olundu, siz yine istikamette devam edin ve kendini bilmiyenlerin meslekine uymayın."

90- Derken Benî İsraîl'i denizi geçirdik. Derhal Fir'avn, askeriyle ta'kib ve tearruz için arkalarına düştü. Nihayet gark kendini derdest edince: "İnandım, hakikat Benî İsrail'in iman ettiğinden başka ilâh yok, ben de ona teslim olanlardanım" dedi.

91- "Ya... şimdi ha? Halbuki bundan evvel isyan etmiştin, müfsidlerden idin."

92- "Biz de, bu gün seni bedeninle bir tepeye atacağız ki, arkandan geleceklere bir ibret olasın. Maamafih insanların bir çoğu âyetlerimizden

cidden gafildirler."

93- Filhakika Benî İsrail'i cidden güzel bir yurda yerleştirdik ve hoş ni'metlerden merzuk kıldık. Nihayet ihtilâf etmeleri de kendilerine ilim geldikten sonra oldu. Şübhe yok ki, ihtilâf edip durdukları şeylerde Rabbın kıyâmet günü aralarında hükmünü verecek.

94- Şimdi şu sana indirdiğimiz şeylerde bilfarz şekkedecek olursan, senden evvel kitab okuyanlara sor. Kasem olsun ki, sana Rabbın'dan hakk geldi, sakın şübhe edenlerden olma!

95- Ve sakın Allah'ın âyetlerini tekzib edenlerden olma ki, hüsrâna düşenlerden olmayasın.

96- Hakikat aleyhlerinde Rabbın'ın kelimesi hakkolmuş olanlar imana gelmezler.

97- Velevse kendilerine her âyet gelmiş olsun. Tâ o elîm azâbı görecekleri âna kadar.

فَاِنْ كُنْتَ فى شَكٍّ مِمَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ **Şimdi şu sana indirdiklerimizden bilfarz cüz'î şekk içinde kalırsan.** Bu âyet, bâlâdaki kıssaların sıdk-ü hakkiyyetini te'yid ile risalet-i Muhammediyye'yi te'kid ve takviye sıyakındadır. Ma'lûm ya farz, ne vukuu, ne de imkânı icab etmeyeceğinden burada da, ne şekk, ne suâl vaki' değildir. Ancak bu kıssaların âyat-ı İlâhiyye'den olan fevka'l-âde vukuatı tezammun ettiklerini ihtar ile beraber Nübüvvet-i Muhammediyye hakkında en cüz'î bir şübhe ihtimaline bile mesağ bırakmayan bir kuvvet-i beyan ve tehyic-i ikan vardır. Yâni başka taraftan öğrenmek suretiyle değil, Allah tarafından sana vahy ile bervech-i bâlâ haber verilen Fir'avn ve saire kıssalarının sıhhatinde şekk-ü şübheye asla mahal yoktur. Sen de, bunda şübhe etmezsin, Maamafih bilfarzı vettakdir cüz'î bir şekk ihtimaline ma'ruz kalacak olursan فَاسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ **senden evvel kitab okuyanlara sor.** Yâni bunlar, Ehl-i Kitab indinde ma'lûm ve muhakkak ve Kütüb-i Salife'de de sabittir. Onlar, bu kıssalardan ibret almayıp hâlâ şirk-ü küfürde devam eden Ehl-i Kitab bile bunları inkâr edemeyecek "evet" demeğe mecbur olacaklardır. Bundan ise, şu netice çıkar:

لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ **Kasem olsun ki, Rabbın'dan sana muhakkak hakk**

Tehyic: Heyecanlandırma, coşturma, heybetli gösterilme. **İkan:** İyi ve yakînen bilmek, sağlam bir iş. **Salife:** Evvelce geçen, geçmiş.

geldi. Kütüb-i Salife'yi okumadan ve okuyanlardan işitmeden yalnız Rabbın'dan indirilen vahy ile bilip haber verdiğin halde bunlar, Kütüb-i Salife'yi mütalaa edenler nezdinde de, muhakkak olunca artık her şübheden âzade olarak tebeyyün eder ki, bu haberler ve bu Kur'ân, وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ (*"Bu Kur'ân Allah'ın mâsivasından uydurulamaz."* Yunus-10/37) dır. Ve Sana Rabbın'dan hakk vahy-ü risalet gelmiş olduğu muhakkaktır. Rabbın Hakk Teâlâ bunu, böyle bilhassa kasem ile te'kid ve te'min ederek de sarahaten beyan ve i'lân etmiştir. Binaenaleyh فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ **"sakın şübhe edenlerden olma".** Cezm-ü yakînin ve Rabbın'a i'timadın asla sarsılmasın. Kemal-i tevekkül ile vazifene devam et.

İnanmıyanlara gelince:

اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ **"Her halde Rabbın'ın kelimesi aleyhlerine hakkolmuş olanlar,"** küfür ve azâblarına hükm-i İlahî tahakkuk etmiş bulunanlar, لَا يُؤْمِنُونَ وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ **"kendilerine her âyet de gelmiş olsa (Fir'avn gibi) bilfiil azab-ı elîmi görünceye kadar iman etmezler".** O vakit, o iman fâide verir mi? İmanı yeis makbul olur mu? diye hatıra gelirse:

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ ﴿٩٨﴾

Meâl-i Şerifi

98- Fakat o vakit iman edip de imanları kendilerine fâide vermiş bir memleket olsa idi? Ancak Yunus'un kavmi iman ettikleri vakit, dünya hayatında o rüsvalık azâbını kendilerinden açmış ve bir zamana kadar onları müstefid etmiş idik.

اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ **"Ancak Yunus'un kavmi."** Yâni Yunus aleyhisselâm'ın

kavminden başka iman-ı ye'sin fâide verdiği hiç bir memleket ehalisi yoktur. İmanı her halde mukaddem olmak lâzımdır ki, korunmak mümkün olsun. Yoksa dünyevî veya Uhrevî muvakkat veya ebedî her hangi bir azâb gelip çatınca, mutlak hükmünü icra eder. Hükm-i hakk böyledir ve iyi bilmek lâzım gelir ki, imanın vücud ve ademi de, Allah'ın meşiyyetine merbuttur:

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ
كُلُّهُمْ جَمِيعًاۜ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾
وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ
عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾ قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾ فَهَلْ
يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْۜ قُلْ فَانْتَظِرُوا
اِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
كَذٰلِكَۚ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ
اِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا اَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذِي يَتَوَفّٰيكُمْۚ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَۙ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًاۚ وَلَا تَكُونَنَّ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ

وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٦﴾
وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ
لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ
يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ
وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ
مَا يُوحَى إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

Meâl-i Şerifi

99- Eğer Rabbın dilese idi, yeryüzünde kim varsa hepsi top yekûn iman ederlerdi. O halde insanları hep mü'min olsunlar diye sen mi ikrah edeceksin?

100- Allah'ın izni olmadıkça hiç bir nefs için iman edebilmek yoktur. Ve akıllarını hüsn-i isti'mal etmeyenleri, o pislik içinde bırakır.

101- De ki: "Bakın, göklerde yerde neler var. "Fakat o âyetler, o inzarlar iman etmiyecek bir kavme ne fâide verir.

102- Onun için onlar, sırf kendilerinden evvel geçenlerin günleri gibi bir gün gözlerler. De ki: "Gözleyin, ben de sizinle beraber gözleyenlerdenim."

103- Sonra Resullerimizi ve iman edenleri kurtarırız. Biz, böyle uhdemizde bir hakk olarak mü'minleri kurtarırız.

104- De ki: "Ey insanlar, eğer benim dinimde bir şekk ediyorsanız haberiniz olsun ki, ben, sizin Allah'dan başka taptıklarınıza tapmam ve

lâkin ben sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim ve ben şöyle emr olundum ki, mü'minlerden olayım."

105- Hem sırf Hakk'a müteveccih hanîf olarak dine yüz tut ve sakın müşriklerden olma.

106- Ve Allah'ın mâsivasından sana kendi kendine ne menfaat ve ne mazarrat yapamayacak şeylere perestiş etme. Eğer edersen o halde sen, şübhesiz nefsine zulmedenlerden olursun.

107- Ve eğer Allah, sana bir keder dokunduracak olursa onu, O'ndan başka açacak yoktur ve eğer O, sana bir hayır murad ederse o vakit de O'nun fadlını reddedecek yoktur. O, onu kullarından dilediğine nasîb eder. O, öyle gafûr, öyle rahîmdir.

108- "Ey insanlar, işte Rabbınız'dan size hak geldi. Artık hidayeti kabul eden kendi nefsi için kabul etmiş olur, sapkınlık eden de kendi aleyhine sapmış olur ve ben, sizin üzerinize vekil değilim." de.

109- Ve sana ne vahy olunuyorsa ona tâbi' ol ve sabret, tâ ki, Allah, hükmünü versin. Hâkimlerin en hayırlısı O'dur.

HÛD SÛRESİ

Bu, Sûre-i Hûd'dur ve hepsi Mekkiyye'dir. Ancak İbn Abbas'dan bir rivayette, فلعلك تارك (*"Şimdi ihtimal ki sen "O'na bir hazine indirilse ya veya beraberinde bir Melek gelse ya" diyorlar diye göğsün daralarak sana vahyolunanın bazısını bu sebeple terkedecek olursun, fakat sen sırf bir nezîrsin. Allah ise, her şeye karşı vekîl."* Hûd-11/12) kavl-i celîli istisna edilmiştir. Mukatil de, hepsi Mekkî'dir, ancak, فلعلك تارك âyeti değil. Bir de. ... أولئك يؤمنون به (*"İşte bunlar, ona iman ederler."* Hûd-11/17) İbn Selâm ve ashabı hakkında nâzil oldu. ان الحسنات يذهبن السيئات (*"Çünkü hasenat, seyyiatı giderir."* Hûd-11/114) da Nebhâni, Temmar hakkında nâzil oldu demiştir ki, bu üç âyet Medenî'dir demek olur.

Âyetleri: Yüz yirmi üçtür.

Kelimatı: Bin yedi yüz on beş.

Hurufu: Yedi bin altı yüz beş.

Fasılası: ص ، ق ، ط ، ذ ، ز ، ب ، د ، ظ ، م ، ل ، ن ، ر harfleridir.

Sûre-i Yunus'da, Sûre-i Berâe'nin hâtimesi tavzih ve tafsil olunduğu gibi işbu Sûre-i Hûd'da da Sûre-i Yunus'un hâtimesinde telhis olunan esası din, tavzih ve tafsil olunacaktır ki, Kıssa-i Hûd'daki esaslar, bu sûrenin evvelindeki esaslar demek olduğu gibi انى توكلت على الله ربى وربكم ما من دآبة الا هو اخذ بناصيتها ان ربى على صراط مستقيم (*"Her halde hem benim Rabbım, hem sizin Rabbınız olan Allah'a dayanmışım. Hiç yerde bir debelenen yoktur ki nasiyesini O tutmuş olmasın.*

Şüphe yok ki, Rabbım doğru bir yol üzerindedir." Hûd-11/56) mazmunu bu beyan ve tafsilin mevzu' ve gayesini müş'ir olması i'tibariyle buna Sûre-i Hûd tesmiye edilmiş olsa gerektir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾ اَلَّا
تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾ وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ
ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ
ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنِّٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ
﴿٣﴾ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ يَثْنُونَ
صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ اَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ
مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- Bir Hakîm-i Habîr'in ledünnünden âyetleri ihkâm edilmiş, sonra da tafsil olunmuş bir Kitab.

2- Şöyle ki, Allah'dan başkasına kul olmayın, ben size onun tarafından tebşir ve inzar için gönderilmiş bir Peygamberim.

3- Hem Rabbınızın mağfiretini isteyin. Sonra O'na tevbe edin ki, sizi bir müsemmâ ecele kadar güzel bir surette yaşatsın ve her fadıl sahibine fadlını versin. Ve eğer yüz çevirirseniz haberiniz olsun ki, ben, size büyük bir günün azabından korkarım.

4- Hep dönümünüz Allah'adır. O ise, her şeye kadîrdir.

5- Bak, amma onlar, O'ndan gizlenmek için göğüslerini büküyorlar. Evet amma onlar, örtülerine bürünürlerken O, onların neyi gizlediklerini ve neyi açığa vurduklarını bilir. Çünkü O, bütün sinelerin künhünü bilir.

(الر) الف لام را Sûre-i Yunus'un başına bakınız. كِتَابٌ **"Bir Kitab ki,** أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ **âyetlerini ihkâm edilmiş,"** muhkem, yâni her vech ile halelden ârî, bozulmak ihtimali yok, gayet sağlam ve muntazam veya hakîm, yâni hikem-i baligayı muhtevî, nizam-ı hikmet ile manzum kılınmış ثُمَّ فُصِّلَتْ **"sonra tafsil de olunmuştur."**

TAFSİL: Aslında bir şeyi fasıl fasıl yapmak, mütemayiz bölüklere ayırmak demektir. Bu mânâ ile meselâ, bir inci dizisine ara ara yektâ daneler geçirildiği veya tesbih dizisinin daneleri imamelerle ayrıldığı gibi diziye fasıla geçirmek mânâsına gelir, «فصل النظم» denilir, «جعل فيه الفاصلة» demek olur. Ve bir şeyi beyan eylemek mânâsına gelir, «فصله» denilir. «بينه» demek olur. Kamus şarihi der ki: "İcmal mukabili tafsil bundandır. Zira asıl tafsil, bir şeyi fusul-i mütemayize kılmak mânâsınadır. Bunun ise, uzatmak ve çoğaltmak lâzımıdır. Buna binaen tafsil, kelâm-ı iksarda isti'mal olunmuş, sonra da bunun lâzımı olan "tebyîn" de isti'mal olunmuştur." Kur'ân'ın mufassal olması da vücuh iledir. Bir kerre âyetleri nesrin sec'inden, şiirin kafiyesinden bambaşka bir husün ibraz eden fasılalarla temyiz olunmuş ve Sûre Sûre kılınmıştır, Nitekim âyetleri kısa kısa olan Sûrelere, bu mânâ ile "Mufassal" ta'bir olunur ki, fasılaları çok demektir. Lâkin bu fasıla, her âyetin mahiyyetinde ve mertebe-i ihkâmında dahil bulunduğu için burada, «ثم فصلت» deki tafsilden murad, tâlî mertebede bir fasıl ve fasıla ile diğer bir mânâ olmak lâzım gelir. Onun için müfessirîn başlıca şu vecihleri ihtiyar etmişlerdir:

1- Kur'ân'ın kelimeleri bir nazm-ı muhkemle dizilip fasılalarla âyet âyet ayrıldığı gibi, âyetleri de cabecâ delâil-i Tevhid, delâil-i Nübüvvet, ahkâm, mevaiz, kısas ve ahbar gibi metalib ve fevaid-i mütenevviadan calib-i dikkat fasılalarla ayırd edilip fasıl fasıl, bölük bölük kılınmış, dakik münasebat ve lâtif intikalât ile hitabeden hitabeye, kıssadan kıssaya geçen bir üslûb-ı tefennün üzere bastolunmuş ve arada kâh Terkibi, kâh Terci' andıran bir cihetten fâsıl, diğer cihetten vâsıl, bir bakışa bir mukaddime, bir bakışa bir hâtime gibi olan Bend âyetleriyle tevşih ve tensık edilmiş ve bu minval üzere Sûre Sûre

bölünmüş ve bir çok mesail ve kısas muhtelif mahallere ve sûrelere serpiştirilerek tevhid ve ubudiyyet mevzuu üzerinde müteaddid vücuh ve münasebat ile anlatılmış ve bütün bu tafsil ile beraber gerek eczanın, gerek küllün ihkâm ve metanetine aslâ halel vermemiştir. Ki, bu mânâca tafsil, cevahir dizisine fasıla geçirmek mânâsından müsteardır.

2- Beyan mânâsıdır. Çünkü Kur'ân'ın âyetlerinde insanların maaş ve meadları için muhtac oldukları ve olacakları şeyler usul ve furu ile beyan ve telhis olunmuştur. Bu beyanın hayat gibi fıtrî bir inkişaf ile icmalden tafsile, tafsilden telhise doğru giden suret-i cereyanı hakkında Fatiha'da bâzı izahat geçmişti bak!..

3- Kur'ân'ın âyetleri müteferrik surette nâzil olmuştur.

Velhasıl bu öyle bir Kitab'dır ki, âyetleri bilvücuh hem muhkem, hem mufassaldır. Ne ihkâmı tafsiline mâni, ne de tafsili ihkâmını muhildir.

مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ **"Bir Hakîm-i Habîr tarafından"** yâni bir kitab ki, ilm-ü hikmette naziri bulunmak imkânı olmayan Hakk Teâlâ tarafındandır. O'nun hikmetiyle ihkâm edilmiş, O'nun ilmiyle tafsil olmuştur. Nazm-ı Kur'ân mintarafillâh öyle i'cazkâr bir sun'i hikmetle tarsin ve tafsil olunarak işlenip gönderildi. اَنْ **Şunun için ki:** لَا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ **"Allah'dan başka ma'bud tanımayasınız** اِنَّنِى لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ **her halde ben, size O'nun tarafından bir münzir ve bir müjdeciyim.** وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ **Hem Rabbınıza istiğfar eyleyiniz."** Mağfiretini taleb ediniz, isteyiniz ki, Rabbınız Allah Teâlâ, günahlarınızı örtsün. Biraz ileride, اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ (*"Ancak her iki halde sabredip, salih amel işleyenler başka, işte onlar için bir mağfiret ve büyük bir ecir var."* Hûd-11/11) buyurulmasından anlaşılır ki, bu mağfiret, taleb-i iman ve amel-i salih ile olacaktır. Onun için kuru bir talebe kalmayıp ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ **"sonra da O'na tevbe ediniz."** Sizi, O'ndan çevirmiş olan günahlarınıza nedamet edip O'na tam bir ihlâs ile dönünüz. Çünkü hakk yolundan yüz çevirmiş olanlar, yine hakk yoluna dönmedikçe matlublarına eremezler. Onun için mağfiret mâtlubuna da tevbe ile tevessül ve tavassul etmek lâzımdır. يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى **"Ki, sizi bir ecel-i müsemmâya kadar güzel bir temettü' ile müstefid etsin,"** yâni muayyen bir zaman, mukadder olan ömürlerinizin sonuna kadar güzel bir surette emniyyet ve âsayiş içinde yaşatsın, hayattan istifade ettirsin. Yâni şirk-ü isyan ve isyanda ısrar, hayattan hüsn-i istifadeye mani'dir. İsyanda musırr olanların

---

Muhil: İhlal eden, bozan, karıştıran/havale eden. **Tarsin:** Sağlamlaştırmak, bir şeyi tahkik etmek. **Musırr:** Direnen, vazgeçmeyen, ayak direyen.

bâzı istifadeleri olursa bu, güzel ve hakikî bir istifade değildir. Ehl-i isyanın hayatı, hiç bir zaman hayat-ı tayyibe olamaz. Mütemerrid âsiler, ni'met-i dünya içinde yüzseler bile huzur-ı kalbden mahrum ve vaz'iyyetleri daima tehlikelidir. Ehl-i iman ve salâh ne kadar mezahim ve ibtilâya da ma'ruz olsa gönülleri yüksek bir hazz ile parlar. Onun içindir ki, bir asî, tevbeye muvaffak olduğu zaman, vicdanı büyük bir inşirah bulur. Meselâ bir serhoş içkiden tevbekâr olabilirse yeni bir hayat bulmuş gibi neş'eyab olur. Ferd nokta-i nazarından böyle olduğu gibi, cem'iyyet nokta-i nazarından mes'ele daha mühim ve istifade daha büyüktür. Bir ferdin emr-i Hakk'a isyan ile elde edeceği her hangi bir istifade cem'iyyet için bir zarardır. Cem'iyyetin zararı ise, hadd-i zatında o âsinin de bir zararını mutazammındır. Ki, tevbe ve istiğfar etmeyip ısrar ettiği surette o, bu zararı bu gün duymazsa yarın duyar. Halbuki her tevbekâr olan ferd ile cem'iyyet bir unsur-ı salâh kazanmış olur. Hayattan hüsn-i istifadeye bir hatve atılmış bulunur. İşte Hasen kaydiyle, يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا (*"güzel bir surette yaşatsın."* Hûd-11/3) buyurulması bu gibi nüktelerle alâkadardır. Dahası var:

وَيُؤْتِ كُلَّ ذِى فَضْلٍ فَضْلَهُ **"Ve her fadıl sahibine fadlını versin"**, yâani taat ve amelde daha ziyadesini yapan veya mükellef olduğundan fazla nevafil ile Allah Teâlâ'ya takarrübe çalışan veya vazifesinden fazla sa'y-ü mücahede ile خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ medlûlü üzere Allah için ibadullah'ın menafiine hizmet eden fazıl ve fazilet sahiblerinin hepsine fazl-ı Rabbanîsinden maaziyadetin mükâfatını versin. Görülüyor ki, bunda, الى اَجَلٍ مُسَمًّى ... (*"Muayyen bir va'de ile borçlaştığınız vakit onu yazın, hem aranızda doğrulukla tanınmış bir yazı bilen yazsın, bir yazı bilen de kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın;..."* Bakara-2/282) kaydı yoktur. Bu ıtlak ise, âhirette veya dünyada ve âhirette mânâlarına muhtemildir. Binaenaleyh buna karşı bir çok ehl-i fazlın dünyada mükâfat görmemeleri ile sual irad edilemez. Maamafih bu fıkra şunu iş'ar ediyor ki, küfr-ü isyan ile fazilet ictimâ etmeyeceği gibi isyankâr bir cem'iyyet içinde fazilet takdir edilemez. Ehl-i fazıl, zayi' edilir, istiğfar ve tevbe ise, ma'siyetten nefreti iktiza ettiği gibi, faziletin revacını da istilzam eder. Tevbekârlar çoğaldıkça, meyl-i fazilet uyanır ve faziletin revacı bütün ehl-i fazlın alâ meratibihim semere-i faziletlerini iktitaf etmelerine bais olur. İmdi ehl-i fazlın dünyada en büyük arzusu, Hakk'ın rızası ve halk beyninde hiss-i faziletin ta'mim ve intişarı kaziyyesi olduğu teemmül olunursa muhitinde fazl-ü faziletin revacını görmek bütün ehl-i fazl için dünyada en büyük bir zevk-ı mükâfat ola-

Mezahim: Zannetler, belâlar. **Mütemerrid:** İnadcı, ısrar eden. **İbtilâ:** Belaya uğramak, müsibete düşmek. **İktitaf:** Sözün özünü almak.

cağı ve onun asıl mükâfatı ise, Uhrevî olmak lâzım geleceği derhal anlaşılır.

İmdi tebşir ciheti böyle, inzara gelince:

وَاِنْ تَوَلَّوْا **"Ve eğer yüz çevirirseniz"**, yâni şu emrolunan tevhid ve istiğfar ve tevbeden i'raz ederseniz فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ **"muhakkak ben, (Resulullah) size karşı büyük bir günün azâbından korkarım"**, yâni acırım. Ki, o büyük gün, kıyamettir. Zira اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاً **"nihayet rücuunuz ancak Allah'adır"**. Siz, isteseniz de, istemeseniz de, tevbe etseniz de, etmeseniz de akibet ölümle dönüp varacağınız, huzuruna sevk-u ba'solunacağınız merci', başkası değil, münhasıran Allah'dır. وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ **"O da, her şeye kadîrdir"**. Binaenaleyh O'nun huzuruna imansız, tevbesiz varmak ne korkunç şeydir?

اَلَٓا اِنَّهُمْ **"Evet, amma onlar,** يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ **göğüslerini bükerler,** لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ **O'ndan gizlenmeleri için"**. Lisanımızda göğüs bükmek ta'biri, ma'ruf değildir. Fakat ma'lûmdur ki, bir mecliste bakanlardan gizli bir şey yapmak isteyen kimse, göğsünü büker, sırtını döner, kezalik kocunduğu bir kimseye rastgeldiği zaman simasını gizlemek isteyen de bunu yapar. Rivayet olunduğuna göre müşriklerden bir takımları, Resulullah geçerken böyle göğsünü büker, sırtını döner elbiselerini başlarına çeker, bürünürlerdi. Allah'ın Resulünden böyle gizlenmekten maksadları, Allah kelâmını işitmekten kaçınmak. Bu da, Allah'dan gizlenmeğe çalışmak demek olduğu için burada bu ta'bir ile bu vakaya işaret olunarak kâfirlerin, hakdan ı'raz ve inhirafları mânâsından kinâye edilmiştir. Yâni Allah'dan gizlenmek için göğüs bükmek, haktan yan çizip kaçınmak mânâsınadır. Saniyen, göğüs bükmek ta'biri, kalb çarpıklığından, dıştan iyi görünüp içinden Münafıklık etmek mânâsından da kinaye olabilir. Nitekim yine rivayet olunduğu üzere Müşriklerden bir kısmı: "Kapılarımızı kilidler, perdelerimizi indirir, örtülerimize bürünür de sinelerimizi Muhammed'e adavet üzere dürer bükersek o bizi nasıl bilebilecek." demişlerdi. Ki, bu ta'birlerin hepsi, kalblerindeki adaveti son derece gizlemekten kinayedir. Bu mânâyı şu da te'yid eder ki, İbn Abbas'dan rivayete göre bu âyet, Ahnes ibn Şurayk sebebiyle nâzil olmuştur. Bu Ahnes, tatlı dilli, güzel söz söyler bir adammış. Resulullah'a mahabet ibraz eder, kalbinde de zıddını ızmar eylermiş.

اَلَا **"Evet amma** حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ **onlar, örtülerine bürünürlerken"**, yâni sade göğüslerini büktüklerinde değil, bütün gizlenmek için örtülerine büründükleri zaman bile يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ **"ne sır saklar ve ne ı'lân ederlerse Allah, hepsini bilir.** اِنَّهُ **Çünkü o hiç şübhesiz** عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **zatü's-**

sudura alîmdir". Bütün sinelerdekini veya o sinelerin sahibi olan nefislerin künh-i zatini bilir.

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

6- Yerde hiç bir debelenen de yoktur ki, rızkı Allah'a âid olmasın. O, onun karar ettiği yeri de bilir, emanet bulunduğu yeri de, hepsi açık bir kitabdadır.

7- Hem O, O'dur ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı. Arş'ı, su üstünde idi. Hanginiz daha güzel amel yapacaksınız diye sizi imtihan meydanına çıkarmak için. Böyle iken alimallah, "siz, öldükten sonra ba'solunacaksınız" dersen küfredenler, mutlak şöyle derler: "Bu apaçık bir aldatmadan başka bir şey değil."

8- Ve eğer ilerideki sayılı bir müddete kadar kendilerinden azâbı

te'hir edersek o vakit de mutlak şöyle derler: "O'nu ne men'ediyor?" O, onlara geleceği gün kendilerinden çevrilecek değildir ve o istihzâ ettikleri şey, kendilerini sarmış bulunacaktır.

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْاَرْضِ **Yerde hiç bir dabbe,** yâni debrenen hiç bir hayvan **yoktur ki,** اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا **her halde rızkı Allah üzerine olmasın.** Burada فِى الْاَرْضِ tavsifi tahsis için değil, dabbe dört ayaklılardan ibaret zannedilmesin diye bütün hayvanata ta'mim içindir, ki insan da bu cümledendir. Yâni gerek insan, gerek sâire her hayvanın rızkı, kuvveti, gıdası, bütün esbabı maişeti Allah'a âiddir, O'ndandır. Halk cihetiyle de O'ndan, îsal cihetiyle de O'ndandır. Tabiî veya iradî surette vusulü O'nun tekeffülü tahtındadır. Gerçi yaşatmak istemediği vakit kesiverir ve O, kesince kimsenin vermesine imkân ve ihtimal yoktur. Fakat yaşatmak istediği müddetçe de bütün âlem mâni' olmağa çalışsa yine göndereceği rızkı gönderir وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا **ve her birinin müstekarrını ve müstevda'ını bilir.** Karar ettiği yeri de bilir, emanet bulunduğu yeri de, durduğu yeri de bilir, gezdiği yeri de, sulbi de bilir rahimi de, yatağını da bilir, öleceği yeri veya vakti de, hep bunları bilir ve ona göre rızkını verir. كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ **Hepsi bir Kitab-ı Mübîndedir.** Bütün o dabbeler, rızkları, müstekarları ve müstevda'ları takdir olunup, Levh-ı Mahfuz'a yazılmış, İlmullah'dan saha-i halka izhar olunmuştur ki, bu kitabı görebilen Melekler, o yazıyı açıktan açığa okur anlarlar. İşte Allah'ın ilmi, kudreti böyle vasi' ve fazl-ü Rububiyyeti böyle şamildir. Binaenaleyh insan rızkını Allah'dan istemeli ve rızk için değil, Allah için çalışmalıdır. Rızk mes'elesi, o kadar endişe edilecek bir şey değildir. Ve Allah'dan başkasından rızk ümid etmek bîhudedir.

وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ **Ve O, öyle bir Hâlik'tır ki, semavâtı ve arzı altı günde halketti.** Sûre-i A'raf'taki (*"Filvaki Rabbınız O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra arş üzerine istiva buyurdu, geceyi gündüze bürür, o onu kışkırtarak takip eyler, güneş ve ay ve bütün yıldızlar emrine müsahhar, bak halk O'nun, hüküm O'nun, evet O Rabbü'l-Alemîn olan Allah ne ulu."* A'raf-7/54) ayetinin tefsirine bakınız.) وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ **Ve Arş'ı su üzerinde idi.** "Asamm Tefsiri"nde: "Arş'ın su üzerinde olması, semanın arz üzerinde olması kabilindendir. İttisal tarikiyle değildir." denilmiş. Galiba âlemde mevcud olan suyun, Arş'ın tahtındaki bütün fezâyı imlâ edebilecek ka-

---

Müstekarr: Kararlı, karar bulan. **Müstevda':** Emaneti kabul eden, emanet bırakılmış.

dar çok olmadığı düşünülmüş ve bundan halânın imkânına istidlâl de edilmiş. Fakat diğer taraftan Arş, suyun sırtı üzerinde idi diye de eser vârid olmuş bulunduğundan Keşşaf ve peyrevleri, nazmın ikisine de ihtimalini göstererek: "Arş ile su arasında hiç bir mahlûk, hiç bir şey yoktu" diye tefsir etmişlerdi ki, bu mânâ, araları açık olup olmamaktan eammdır. Semavât ve arzın halkı günleri Arş'ın altında sudan başka şeyler de halkedilmiş bulunacağı için وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ. (*"Filvaki rabbınız O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra arş üzerine istivâ buyurdu...."* A'râf-7/54) semavât ve arzın halkından evvel olduğu söylenmiş ve bu, bir çoklarınca zâhir görülmüştür. Halbuki nefs-i nazma nazaran bu, muhtemil olsa da, zâhir değildir. Belki hılâfıdır. Bir de bunlar, Arş'ın cism-i muhıt mânâsına tasavvuriyle alâkadardır. Fakat Ebu Müslim-i isfehanî burada عَرْشُهُ masdar olmak üzere bina mânâsına hamlederek وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ. binası, su üzerine idi diye te'vil eylemiştir ki, Allah'ın semavât ve arzı binası su üzerine vakı' oldu demektir. Bu ise, semavât ve arzın halkına mukarin olmuş olur. Bu cihetle bu te'vil, zâhiri nazma muvâfık ise de, Arş ismine nazaran baîddir. Arş ve Kürsü hakkında Âyete'l-Kürsî'de (*"Allah, başka Tanrı yok ancak O, daima yaşıyan, daima duran, tutan hayy-ü kayyum O, ne gaflet basar O'nu ne uyku, göklerdeki ve yerdeki hep O'nun, kimin haddine ki onun izni olmaksızın huzurunda şefaat edecek? Onların önlerinde ne var arkalarında ne var hepsini bilir, onlar ise onun dilediği kadarından başka ilmi ilahisinden hiçbir şey kavrayamazlar, O'nun kürsîsi bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır. Her ikisini görüp gözetmek O'na bir ağırlık da vermez. O öyle ulu, öyle büyük azametlidir."* Bakara-2/255) ve Sûre-i A'raf'ta: ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (*"Filvaki Rabbınız O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra arş üzerine istiva buyurdu...."* A'râf-7/54) âyetinde söz geçmişti. Fehm-i âcizâneme göre وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ. kavl-i kerîmi, ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (A'râf-7/54) kavl-i celiline mukabil olarak teemmül ve mutalea olunmak iktiza eder. İkisinde de Arş, taht mânâ-yı ma'rufundan me'huz olarak mülk-ü saltanattan kinayedir. Allah'ın Arşı, hükm-ü saltanat-ı İlâhiyye'si demek olur. Binaenaleyh Arş'ın su üzerine isti'lâsı, mekânî ve cismanî bir mânâ ile değildir. ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (A'râf-7/54) mukabilinde Arş'ın su üzerinde olması da, istivâya mukabil cereyandan kinayedir. Nitekim bu cereyan mânâsını Fahruddin-i Razî, Fatiha tefsirinde söylemiştir. Âyette semavât ve arzdan murad, ulviyyât ve süfliyyâtiyle bütün âlem olması zâhirdir. الْاَرْضَ Altımızdaki yerin karası ve suyu bütün muhteviyatına şamil

---

Peyrev: İzinden gidenler, onu ta ki edenler.

olduğu gibi semavât da, onun fevkındaki bütün ecram ve mafiha ile aralarındaki şeylerin hepsine şamildir. Mes'ele de, bed'-i halk mes'elesidir. Bed'-i halktan evvel ise, كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ yâni, "Allah var ve O'nunla beraber bir şey yok olduğundan" كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ. âlemin halkından evvel olmak ihtimali yoktur. Âyetten mütebadir olan da, bunun bed'-i halk günleri demek olan altı gün sırasında olmasıdır ki, ondan sonra اِسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ dır. Sûre-i A'raf'ta dahi zikrettiğimiz vech ile bed'-i halkta altı gün, hiç bir kanun-ı ıttırad ile alâkadar olmıyan muhtelif halkın ilk ve mütegayir ânâtını ifade ettiğinden, o vakte nazaran fiil ve saltanat-ı İlâhiyye'de bugün سُنَّةُ اللّٰهِ ، عَادَةُ اللّٰهِ dediğimiz ıttırad ve istivâ' mevzu mülâhaza olamaz. Çünkü o günler, hiç bir temasül ile mesbuk olmayan mahz-ı ibda' cereyanlarından ibarettir. Her birinde hüküm ve saltanat-ı İlâhiyye yeniden yeniye bir fiil-i ibda' ile tecelli eylemektedir. O günlerde ef'al-i tabiiyye yok, hep harika, mu'cize vardı. Âdet veya kanun dediğimiz mefhumlar, hep bir tekerrür ve temasülü ta'kib ettiğinden ulûm-ü fünunda kavanîn namı verilen külliyyatın takarrür ve teessüsü ilk tekerrür ve ıttırad anından i'tibaren mülâhaza olunur. Levh ve Kalem halkolunmadan Kitab-ı Mübîn'deki yazılar yazılmış olamaz. Bir insan yaratılmadan, insan tabiati bulunamaz. Bu suretle Arş, su üzerinde idi demek, şu demek olur: "Semavât ve arzın ilk halk-ı eyyamı olan o günlerde saltanat-ı İlâhiyye âdetsiz cereyan ediyordu. Zira diğer âyetlerde vârid olduğu üzere ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (A'râf-7/54) mısdakı, bundan sonra tecelli etti. Hılkatte Âdetullah, bed'-i halktan sonra zâhir oldu" [1] Gerçi ondan sonra da mücerred İradetullah'ı gösteren hılâf-ı âde vakıat yine vardır. Fakat bununla henüz hiç bir âdet bulunmaması arasındaki fark da zâhirdir. Eyyam-ı İbtidaiyye'de âlem, sırf bir tufan halinde idi denebilir. Bu vech ile عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ. terkibinin mânâ-yı vaz'îsi değil, kinaye tarîkiyle mânâ-yı lâzımîsi ahzolunmak ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (A'râf-7/54) tekabülüne mülayim ve bilvücuh muvafık olduğu anlaşıldıktan sonra şunları da kaydedelim:

Evvelâ, gaflet edilmemek lâzım gelir ki, bu cereyan, mânâ-yı kinaîsi asıl terkible ittisal mülâhazasının lâzımıdır. Açıklık suretinde suyun vasfı olan cereyanın üzerindekine alâkası olmaz. Bundan dolayı olsa gerektir ki, eserde, عَلٰى مَتْنِ الْمَاءِ. suyun sırtı üzerinde ta'biri varid olmuş ve bu suretle kinaye mânâsının medar ve menşe'i gösterilmiştir. Diğer vecihte de bunun, hakikat-i murad olmadığını göstermek faidesi vardır.

---

[1] Bu babdaki tahavvülât, bu cereyan ve istivâdaki takaddüm ve teahhur, Allah Teâlâ'nın sıfat-ı zatiyyesine değil, sıfat-ı fiiline raci' olduğundan işkâl de vârid olmaz.

Ittırad: İntizamlı, uygun şekilde. **Mütegayir:** Değişen, bozuk bozulmuş. **Ânât:** Anlar, zamanlar.

Saniyen; ma'lûmdur ki kinayeler, melzum olan mânâ-yı mevzuun lehin iradesine mani' değilse de, onun tahakkuku da şart değildir. Binaenaleyh ilk halk günlerinin hepsinde suyun, bilfiil mevcud olması lâzım gelmez. Fakat bu cereyan, muhtelif mânâsının diğer bir suretle ifade edilmeyip meselâ, cereyan vasf-ı barizi olan şeylerden rüzgâr ile kinaye yapılmayıp da bilhassa suyun ihtiyâr olunmasında elbette su hakikatine bir ehemmiyyet-i mahsusa atfettirecek bir nükte ve hizmet vardır ki, bunu teemmül etmek lâzım gelir. Biz, bunda; وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (*"Ya o küfredenler görmediler mi ki, semavat-ü arz bitişik idiler de Biz onları ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yaptık, hâlâ inanmıyorlar mı?"* Enbiya-21/30) mazmununa bir işaret buluyoruz. Bâzı Ehadîs ve âsardan anlaşıldığına göre altıncı gün, hayvanatın halkolunduğu devirdir ki, Âdem bunun ikindisinde, yâni âhirinde halk olunmuştur. Demek ki o gün, saltanat-ı İlâhiyye halk-ı hayat ile cereyan ediyordu ve bu cereyanın tecelligâhı su bulunuyordu. [1] Bakınız bu nükteyi şu ta'lil ve hikmet ne güzel te'yid ve tavzih ediyor:

لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً Şunun için ki, sizi imtihan etsin, amelce en güzel hanginiz? Bunu görsün. İşte o halk veya cereyan-ı Arş'ın başlıca hikmeti, sonunda siz insanları halk ve kaide-i teklifi takrir ile bu dünyayı dar-ı teklif ve ibtilâ yaparak sizi imtihana çekmek ve bu suretle en güzel amel yapan hanginiz olduğunu görüp bil'ahare ona göre muamele eylemek içindir. عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ Semavat ve arzın halkından evvel olduğuna zahib olan müfessirîn, işbu «لام» لِيَبْلُوَكُمْ nın خَلَقَ fiiline müteallık olduğunu söylüyorlar. Semavat ve arzın yaradılması bu hikmet ve akibet ile alâkadardır demek olur. Lâkin izah ettiğimiz mânâ ve nükteye nazaran bunun «كان» ye müteallık olması, daha karib ve daha münasibdir. (Sûre-i Yunus'da ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِى الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (*"Sonra onların arkasından sizi arzda halifeler yaptık ki, bakalım nasıl ameller işleyeceksiniz?"* Yunus-10/14) âyetinin tefsirine bakınız.)

Burada Hazret-i Peygamber'den şöyle bir tefsir rivayet edilmektedir: لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَقْلاً وَاَوْرَعُ مِنْ مَحَارِمِ اللّٰهِ وَاَسْرَعُ فِى طَاعَةِ اللّٰهِ ***"Sizi imtihana çekmek için ki, hanginiz akılca en güzel ve Allah'ın mehâriminden en çok sakınır ve Allah'a tâatte en seri' olacak?"*** Görülüyor ki bunda, ahsen-i amel ta'rif buyurulmuş ve bunun birinci şartı en güzel akıl, yâni nîk-ü bedi temyiz ile hüsn-i idrâk ve ih-

[1] Bir de, zamanımızdaki tecrübî ma'lûmat-ı fenniyyeye göre müvellidülma' gazı ecsamın en hafifi ve basiti olduğu gibi bütün mevadd-ı unsuriyyenin bile aslı gibi, mülâhaza olunmakta ve henüz basit addolunan diğer ecsam atomlarının, yâni cüz'i ferdlerinin müvellidülma' atomlarından terekküb ettiği mevzu-i bahs edilmektedir ki, pek şayan-ı dikkattir.

tiyâr olduğu anlatılmıştır. Binaenaleyh âkıl, yiyeceği rızkı değil, hikmet-i hılkati olan ahsen-i ameli düşünmeli ve Allah Teâlâ'nın nazarına lâyık en güzel ameli ihtiyar etmelidir ki, sonunda kendini kurtarabilsin.

وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ **Maamafih; kasem olsun ki sen onlara: "Siz öldükten sonra muhakkak ba'solunacaksınız" der isen.** Burada bir icaz-ı beliğ vardır. Uzun bir söz kısaca anlatılıvermiştir. Yâni teklif ve imtihanın muktezası bu dünyanın sonunda bir âhiret olması ve burada mü'minlerin orada Allah'ın huzuruna sevk olunarak mes'ul edilip dünyadaki amellerinin hüsn-ü kubhuna göre sevab veya ıkab ile mücazat veya mükâfat görmeleridir. Hiç şübhe yok, insanlar öldükten sonra muhakkak ba'solunacaklardır. Maamafih ey Allah'ın Resulü, emin ol ki sen, insanlara bunu tebliğ edip, "Siz gerek güzel amel yapın, gerek çirkin, her halde ba'delmevt ba's olunacaksınız" dedin mi: لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **kâfirler,** akıl ve iradelerini imansızlıkla örtmüş olanlar, **elbette ve elbette diyeceklerdir ki,** اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ **"Bu, açık bir büyüden başka bir şey değil."** Yâni bu söz, adam aldatmaktan, göz boyamaktan ibaret diyecekler. Âhiret, ba's ba'delmevt, mes'uliyyet, din sözünü veya bunları nâtık olan Kur'ân'ı avammı nasıl aldatıp, dünya lezzetlerinden ve hürriyetlerinden men' ile istibdada inkiyad ettirerek üzerlerinde tahakküm etmek için uydurulmuş bir hud'a ve efsûn, hem de açık bir efsûn addeyleyecekler. "Ölen, dirilir mi imiş?!.. Bu, artık açıktan açığa bir hurafe değil mi?" deyip gâvurluk edecekler ki, bunların hepsine azab, mev'uddur.

وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ **Ve eğer bunlardan sayılı,** yâni mahdud ve **az bir kısmına, yahud bir müddete kadar azabı te'hir edersek,** لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ **her halde, "onu ne durduruyor?" diyecekler.** Yâni "Allah kâfirlere azab edecekmiş de, şu sayılı azılı kâfirlere neye etmiyor, durduruyor, bunlara azabı ne habs-ü men'ediyor? Demek ki, وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ("*.....ve eğer yüz çevirirseniz haberiniz olsun ki, ben size büyük bir günün azabından korkarım.*" Hûd-11/3) gibi korkutmalar boş şeyler" diye alây ederek azabı isti'cal edecekler, اَلَا يَوْمَ يَأْت۪يهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ **İyi bil ki, o (azab) onlara geleceği gün başlarından defolunacak değildir.** وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُنَ **Ve istihza etmekte bulundukları şey kendilerini kuşatmış bulunacaktır.**

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

5

DİZGİ

Türkçe

ÖlçüDizgi

Arapça

Dizgi Evi

MONTAJ

Ölçü

Baskı

Merve Matbaacılık

YENİDOĞAN YAYIN DAĞITIM

Bab-ı Âli Cad. Dr. Ziya Gün Han No:28/4
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel.: 0212 520 98 21 - 519 81 50
Fax: 0212 519 81 51

İÇİNDEKİLER

HÛD SÛRESİ (DEVAMI)

YUSUF SÛRESİ

RA'D SÛRESİ

İBRAHİM SÛRESİ

HİCR SÛRESİ

NAHL SÛRESİ

İSRA SÛRESİ

KEHF SÛRESİ

MERYEM SÛRESİ

TAHA SÛRESİ

ENBİYA SÛRESİ

HACC SÛRESİ

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Hûd Sûresi'nin Devamı

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا
رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ
اَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ
السَّيِّئَاتُ عَنّ۪ي اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ ﴿١١﴾
فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ
اَنْ يَقُولُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ
اِنَّمَا اَنْتَ نَذ۪يرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿١٢﴾

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ
وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾
فَاِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ
﴿١٥﴾ اُولٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ
مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾ اَفَمَنْ كَانَ
عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ
مُوسٰى اِمَامًا وَرَحْمَةً اُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ
مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ
اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾
وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اُولٰئِكَ يُعْرَضُونَ
عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ
اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾ اَلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ
وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾
اُولٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

مِنْ اَوْلِيَٓاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ

السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُٓوا

اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ

فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا

خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْاَعْمٰى وَالْاَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ

هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

9- Ve şâyed insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonra da onu, ondan alıverirsek şübhesiz ki o, çok me'yustur, nankördür.

10- Ve şâyed ona dokunan bir zaruretten sonra bir saadet tattırıverirsek, "her halde benden bütün seyyiat gitti" der ve şübhesiz sevinir öğünür.

11- Ancak her iki halde sabredip salih salih ameller işleyenler başka, işte onlar için bir mağfiret ve büyük bir ecir var.

12- Şimdi ihtimal ki, Sen: "O'na bir hazine indirilse ya veya beraberinde bir Melek gelse ya" diyorlar diye göğüsün daralarak sana vahyolunanın bâzısını bu sebeble terkedecek olursun. Fakat sen sırf bir nezîrsin, Allah ise her şeye karşı vekîl.

13- Yoksa, "Onu kendi uydurdu mu?" diyorlar. Öyle ise de: "Haydin! O'nun gibi uydurma on sûre getirin. Allah'dan başka gücünüzün yettiğini de çağırın. Eğer doğru söylüyorsanız bunu yaparsınız."

14- Yok eğer bunun üzerine size cevab veremedilerse, artık bilin ki O, ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Nasıl artık teslim ediyor, müslüman oluyorsunuz değil mi?

15- Her kim dünya hayatı ve ziynetini murad ederse, Biz; onlara amellerini dünyada tamamen öderiz ve bu babda kendilerine densizlik yapılmaz.

16- Fakat onlar, âhirette öyle olurlar ki, kendilerine ateşten başka bir şey yoktur ve orada işledikleri bütün iyilikler heder olmuştur ve bütün yaptıkları boştur.

17- Ya onlara benzer mi artık o, kim Rabbından bir beyyine üzerinde bulunmuş, hem bunu ondan bir şâhid ta'kib ediyor, hem de önünden bir imam ve rahmet olarak Musa'nın kitabı var. İşte bunlar, ona iman ederler. Hiziblerden her kim de, O'na küfrederse artık ateş onun mev'ididir. Sakın bunda şübheye düşme. Çünkü bu haktır, Rabbındandır ve lâkin nasın ekserisi imana gelmezler.

18- Hem bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zalim kim olabilir? Bunlar; Rablarına arzolunacaklar, şâhidler de şöyle diyecekler: "Tâ şunlar, Rablarına karşı yalan söyliyenler, haberiniz olsun Allah'ın lâ'neti zalimler üstüne."

19- Onlar ki, Allah yolundan men'ederler ve onu eğriltmek isterler. Hem de âhireti onlar münkirdirler.

20- Bunlar; arzda âciz bırakacak değillerdir. Kendilerini Allah'dan kurtaracak bir hâmileri de yoktur. Onlara azâb katlanacaktır, hem işitmeğe tahammül edemiyorlardı, hem de görmüyorlardı.

21- İşte bunlar, kendilerine yazık etmiş kimselerdir ve o iftira ettikleri uydurmaları hep kendilerinden gâib olup gitmişlerdir.

22- Şübhe yok bunlar, âhirette en ziyade hüsran çekenlerdir.

23- Fakat iman edip salih salih ameller yapanlar ve Mevlâlarına edeb ve itmi'nan ile itaatkâr olanlar, işte bunlar, ashab-ı Cennet hep orada muhalleddirler.

24- Bu iki fırkanın meseli kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir. Hiç bunlar, müsavi olurlar mı? Artık düşünmez misiniz?

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً **Hakikaten Biz, o insana** (ahsen-i amel ile imtihan olunmak için yaradılmış olan insan cinsinden birine **tarafımızdan bir rahmet,**

bir ni'met tattırır da ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ **sonra onu, ondan nezi' ediverirsek** اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ **şübhe yok ki, o, çok me'yustur, çok nankördür.** İlerisi hakkında bütün ümidini keser, "Allah, yine verir" demez, geçmişi de hemen unutur. "Bu gün vermedi ise, dün verdi ya." demez, şükretmez, büsbütün bir nankör kesilir, hepsini inkâra kadar gider, küfürler eder, tevbe ve istiğfar hatırına gelmez.

وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ **Ve şayed ona dokunmuş olan bir sıkıntıdan sonra hoş bir ni'met tattırıverirsek,** meselâ, hasta iken iyileşir, züğürt iken zenginleşiverir, zelîl iken azîz, ma'zul iken mansûb oluverirse: لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي **"Herhalde benden o kötülükler, o musîbetler gitti"** der. Bir daha başına sıkıntı gelmeyecek zanneder اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ **artık ferih, fehurdur.** Allah korkusu hatırına gelmez, ferahlı ferahlı gururlanır, o ni'metin hukukunu edâ ile hamd-ü şükredecek yerde, onunla şuna, buna iftihar eder durur. Hasılı insan, dünyada ya ni'metten, ya zaruretten hali olmaz. Gâh onunla, gâh bununla imtihan olunur. Ve insan fıtraten rahmetten zevkyâb ve nez'inden müteellim olur. Her iki halde rahmetten rahmâni rahîmi ve nez'inden O'nun ihtiyarını, hikmet ve imtihanını ve nihayet gadab-ü azâbını tefekkür ederek mucebince âhiretini düşünüp ahseni amele sa'yetmek lâzım gelirken, insan cinsinde öyle zalûm ve cehûl bir halet-i ruhiyye vardır ki, çokları mün'ımi düşünmez, ni'met ve zaruretin gaye-i hikmetiyle alâkadar olmaz da, ni'met tecribesi gördüğü halde o elinden alınıverdiği zaman her şeyi unutur, bir yeûs ve kefûr kesilir. Ve böyle zaruret tecribesi gördüğü halde bir ni'met tadınca da bir daha acı görmesi imkân ve ihtimali kalmamış ve o ni'met, sırf kendisinin eseri kudreti imiş gibi istikbalden emin olarak ferahlanır, iftihar eder durur. Ki, zikrolunan inkâr ve istihzalar, bu halet-i ruhiyye ile alâkadardır.

اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا **Ancak sabreden** (darrâ da me'yus, na'mâda mağrur olmayıp da her iki halde sabreden) وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **ve salih salih,** yâni Allah'a yaraşır. Allah'ın nazarına lâyık **işler yapanlar müstesna.** اُولٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ **İşte bunlar, için bir mağfiret ve büyük ecir vardır.** Diğerlerine ise, bervech-i bâlâ azâb.

فَلَعَلَّكَ **İmdi sen ihtimal ki,** öyle münkir, müstehzi, kefûr, fehur insanlara karşı تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ **sana vahy olunanların bâzısını terkedecek olursun,** yâni nübüvvet ve risaletini isbat edecek olan âyetleri onlara okumayıp bırakacak olursun وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ **ve onunla göğsün daralır,** yâni o vahyolunan

---

Nezi': Alıvermek. **Yeûs:** Ümitsiz, ümidi kesilmiş. **Na'mâ:** Rahatlık, nimet, iyi halde bulunmak. **Mün'im:** Nimet veren, yedirip içiren.

âyetlerin bâzısını onlara kıraat ve tebliğ ederken belki sıkılırsın. اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌ **"Ona bir hazîne indirilseydi ya, veya beraberinde bir Melek gelseydi ya!" diyorlar diye,** yâni hakkdan göğüslerini çeviren o kefûr ve fehur kâfirlerin bir kısmı: "O, Allah'ın Resulü ise, neye uğraşıyor, üzerine gökten bir hazîne indiriliverse ya!" diyorlar. Nitekim Mekke ruesası: "Şu Mekke dağları altın oluverse ya!" demişlerdi. Diğer bir kısmı da: "Beraberinde Melâike gelip O'nun Peygamberliğine şâhidlik ediverse de görsek ya!" diyorlar. Böyle diyorlar diye beşerî bir hiss-ü ictihadın, sıkılıp çekinmesi ise, tabiî olmakla has-be'l-beşeriyye senin de sıkılman ve bundan dolayı bâzı âyetleri onlara okuyup tebliğ etmekten çekinmen ihtimal dahilindedir. Fakat sakın bırakma ve sıkılma, her ne vahyolunursa tebliğ et, onların dediklerine ehemmiyyet verme. اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذِيرٌ **Sen, ancak bir nezîrsin** وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ **Allah da, her şeye karşı vekildir.** Her hususta O'na tevekkül ve i'timad et. O, seni muhafaza eder ve dilerse kenz veya Melek de gönderir. Nitekim bil'ahare "Bedr" muharebesinde binlerle Melâike gönderdi, gösterdi ve onlara: فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ (*"O vakit ki, Rabbın, Melaikeye şu vahyi veriyordu: "Ben, sizinle beraberim. Haydin imanı olanları tesbit edin, kâfirlerin yüreklerine dehşet bırakacağım, hemen vurun boyunlarının üstüne, vurun onların parmaklarına."* Enfâl-8/12) buyurdu.

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ **Ya... O'nu (O Kur'an'ı, Muhammed) kendi uydurdu, iftira etti mi diyorlar?** قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ **Öyle ise, de: "Haydi bakayım uydurma olarak buna mümasil on sûre getirin** وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **ve Allah'dan maada her kimi çağırabilirseniz çağırın",** yâni kendisine güvendiğiniz, tanıdığınız ilâhlardan gücünüzün yettiğine müracaat edin. اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Eğer sadık iseniz,** böyle yapmanız lâzım gelir. Yâni Muhammed, Kur'an'ı kendi uydurup Allah'a isnad ve iftira ediyor diye iddiada doğru söylüyorsanız her halde kendiniz olmazsa dilediğiniz kimselere ve perestiş ettiğiniz ma'budlara müracaat etmek suretiyle olsun buna bir nazîre bulabilmeniz iktiza eder. Maamafih siz, hepsi şöyle dursun lâekal on sûresine olsun nazîre yapınız bakayım!.. diye hepsini tehaddi ve müsabakaya da'vet et. Allah'dan başkasına meydan oku, hiç sıkılma ve çekinme.

فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ **Bunun üzerine size cevap vermezlerse,** yâni Kur'an'ın on Sûresini bile tanzîrden âciz kalırlarsa ki, Sûre-i Bakara (*"Ve eğer kulumuza ceste ceste indirdiğimiz Kur'an'dan şüphede iseniz, haydi onun ayarında bir sûre meydana getirin ve eğer sadıksanız bunu yapın. Yok yapamazsanız (ki hiç bir zaman yapamıyacaksınız,) O halde çırası insanlarla o taşlar olan, o ateşten*

sakının, o kafirler için hazırlandı." Bakara-2/23-24) da ma'lûm olduğu üzere bu bil'ahare bir Sûreye kadar indirilmiş olduğu halde yine âciz kalmışlardır. فَاعْلَمُوا **O halde hepiniz biliniz ki:**

1- اَنَّمَا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ **O, hiç şübhesiz Allah'ın ilmiyle inzal olunmuştur.** Kur'ân; gerek Arabiy-yi mübîn olan nazmı ve gerek mânâsında muhtevi olduğu gaybe müteallik haberleri, emirleri, nehiyleri, inzarları, tebşirleri ile bütün ukul ve efhamın fevkında Allah Teâlâ'nın ilm-i mahsusiyle inzal buyurulmuş bir mu'cize-i bâhire, bir beyyine-i İlâhiyye'dir.

2- وَاَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **Ve O'ndan başka ilâh yoktur.** Ulûhiyyette ve ahkâm-ı ulûhiyyette Allah Teâlâ'ya hiç bir şerik ve nazîr yoktur. Onun kadir olduğuna, kimse kadir olamaz فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ **Binaenaleyh siz müslüman mısınız?** Yâni İslâm'da karar kılıyor musunuz? İhlas ile Allah'a teslim-i nefs ederek niza' ve muhalefeti kesip selâmet yolunu tutan halis muhlis mü'min-i muvahhid olmağa karar veriyor musunuz? Öyle amma dünyada ziynet ve ihtişam içinde ferih, fahur yaşayan bunca kâfirler var. Bunlar, bu servet ve samanı nereden buluyor? diye bir şübhe hatıra gelecek olursa şunu bilmelidir ki:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا **Her kim dünya hayat ve ziynetini isterse,** yâni muradıniyyeti hep bu olur, buna çalışırsa, نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا **dünyada amellerini kendilerine tevfiye ederiz, baligan mâbelag ifâ eder veririz.** وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ **O halde bunlar, dünyâda bahse ma'ruz olmazlar.** Yâni hakları yenmez, sa'y-ü amellerinin bedelinden hiç bir şey eksik verilmez, tevkif ve te'cil olunmaz, hepsi sa'y-ü amelinin değerini bu dünyada behemehal alır. Hasılı ulûhiyyetin şanı, kullarının istediklerini çalıştıklarından aşağı olmamak üzere vermektir. Ve ameller de, niyyet ile mütenasibdir. Onun için muradı, sırf dünya olanların say'-ü amellerinin mukabili bu dünyada bütün değeriyle, hatta fazlasiyle verilir, bitirilir. Bundan, "onların hepsinin, ale's-seviyye bütün dünya muradları hasıl olur" gibi, bir mânâ tevehhüm olunmamalıdır. Zira tevfiye olunan muradları değil, amelleridir. Binaenaleyh bundan anlaşılan da şudur ki, dünyada insanlar, amelde müsabaka ve imtihan için yaradılmış olduklarından her amelin üzerine terettüb edecek iyi ve kötü bir semere vardır. Her çalışan sa'y-ü ameli mukabilinde behemehal bir semereye erer. وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى (*"Ve elbette sa'yi yarın görülecek."* Necm-53/40) olur ki, bu semere, kendi istediği, muradı kadar olmasa bile her halde amelinin değerinden de aşağı olmaz. Meselâ bir cevher bulmak için denize dalmaya çalışan bir kimse, aradığı cevheri bula-

Tevfiye: Tamam vermek.

masa da denize dalmak maksadına erer. Buna da, acı veya tatlı bir netice terettüb eder. Ya dalgıclığı öğrenir veya bir kazaya uğrar. Ve her hangi bir amelin asıl semeresi, indallah ona tertib ve takdir edilmiş olan neticesidir. A'zamî hakkı da bundan sahib-i amelin gözetmiş olduğu maksad ve gayeyi geçmemektir. Onun çin en büyük muradları, fâni olan dünya hayat ve ziynetinden ibaret bulunanların amellerinin ecri de, hayat-ı dünyadan ileri geçmez, bakıyâta ermez. Bunlar, maksad ve niyyetlerine göre sa'y-ü amellerinin bütün mükâfatını dünyada almış, tüketmiş bulunurlar. Sonuna gelince:

أُولٰئِكَ **Bunlar,** dünya hayat ve ziynetini murad eder olanlar, الَّذِينَ **o mahrumlardır ki,** لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ **âhirette kendilerine ateşten başka hiç bir şey yoktur** وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا **ve bütün işledikleri orada habtolmuş bulunur.** Yâni dünyada bir iyilik de işlemiş bulunsalar hüsn-i niyyetleri olmadığı, bütün san'atlarını mücerred dünya hayatı için yapmış bulundukları cihetle âhirette hepsinin hiçliği, boş birer sanîa olduğu tezahür eder. وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Ve her ne yaparlarsa bâtıldır.** Hadd-i zatında boştur, dipsizdir, sonu yoktur. Çünkü dünya hayatı, hadd-i zatında fâni olduğundan, onu tutmak veya tezyin etmek için her ne yapılsa boştur. Ecel gelince hepsini siler, süpürür götürür. Daha açıkçası Allah'dan başkası fâni olduğundan mahza Allah için yapılmış olmayan her amel bâtıldır. كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ (*"Üzerinde herkes fani. Baki o Rabbının yüzü o zülcelâli ve'l-ikrâm."* Rahman-55/26-27).

اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ **İmdi Rabbından bir beyyine üzerine olan,** yâni akl-ü iz'anı bulunan وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ **ve onu, O'ndan bir şâhid ta'kib eden,** yâni yine Rabbından bir şâhid olarak gelen mu'cize-i Kur'ân'ın şehadeti ile de saniyen te'yid ve tesbit edilen, salisen, وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى اِمَامًا وَرَحْمَةً **daha evvelinden de bir imam ve rahmet olarak Musa'nın kitabı, şâhidi bulunan kimse artık onlara benzer mi?**

أُولٰئِكَ **Bunlar,** bu evsaf ile muttasıf olan, yanında Rabbından bir beyyinesi, parlak bir bürhanı irfanı ve ardında önünde iki mukaddes şâhidi bulunan kimseler, yâni Muhammed ve ashabı يُؤْمِنُونَ بِهِ **ona iman ederler,** yâni Din-i İslâm'ı tasdik ederler. وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْاَحْزَابِ **Ve muhtelif hiziblerden** (fırkalardan) **her kim buna küfrederse** فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ **onun da mev'ud yeri ateştir.** فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ **Binaenaleyh bunda, bu Kitab'da hiç şübhen olmasın** وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ **ve lâkin nasın ekserîsi iman etmezler.** Çünkü akl-ı selîmleri ve vicdan-ı müstakimleri yoktur. Hayat-ı dünya şehevatiyle kalbleri körlenmiştir.

Habt: Batıl, ibtal, değeriz.

... وَمَنْ اَظْلَمُ (*"Hem bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zalim kim olabilir."* Hûd-11/18) ilâ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ (*"...... Hiç bunlar müsavi olurlar mı? Artık düşünmez misiniz?"* Hûd-11/24 arası âyetler).

Başlıca tezekkür olunacak misaller:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا

اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي

اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا

مِنْ قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ

اِلَّا الَّذ۪ينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ وَمَا نَرٰى لَكُمْ

عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ

اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِه۪

فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا

بِطَارِدِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا

تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾ وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْ اَفَلَا

تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْد۪ي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ

الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ اِنّ۪ي مَلَكٌ وَلَٓا اَقُولُ لِلَّذ۪ينَ تَزْدَر۪ٓي

اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًا اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ اِنّ۪ٓي اِذًا

لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا
فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ
بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي
إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ
هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ
إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾ وَأُوحِيَ
إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ
بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا
وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾
وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ
إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ
مُقِيمٌ ﴿٣٩﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا
مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾ وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا
بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾
وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ
فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ
سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ

اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَۚ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ
﴿٤٣﴾ وَقِيلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَعِي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعِي وَغِيضَ
الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا
لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنِي
مِنْ اَهْلِي وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾
قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَۚ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ
مَا لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌ اِنّ۪ٓي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾
قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِه۪ عِلْمٌ وَاِلَّا
تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْن۪ٓي اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٤٧﴾ قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ
بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَاُمَمٌ
سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤٨﴾

Meâl-i Şerifi

25- Celâlim hakkı için vaktiyle Nuh'u kavmine gönderdik. Şöyle diye ki: "Haberiniz olsun ben, size azabın sebeblerini ve halâsın yolunu beyan eden bir nezîrim.

26- Allah'dan başkasına ibadet etmeyin, cidden ben size elîm bir günün azâbından korkuyorum."

27- Buna karşı kavminden küfüreden cumhur cemaat dediler ki: "Biz, seni ancak bizim gibi bir beşer görüyoruz ve sana tâbi' olanları da ilk nazarda en aşağılıklarımızdan ibaret görüyoruz. Sizin, bize fazla bir meziyyetinizi de görmüyoruz. Hattâ sizi zannediyoruz ki, yalancılarsınız"

28- "Ey kavmim!" dedi, söyleyin bakayım re'yiniz nedir? Eğer ben,

Rabbımdan (bir beyyine) açık bir bürhan üzerinde isem ve bana tarafından bir rahmet bahşetmiş de size, onu görecek göz verilmemiş ise biz, onu istemediğiniz halde ilzam mı edeceğiz?

29- Hem ey kavmim! Buna karşı ben, sizden bir mal istemiyorum. Benim ecrim, ancak Allah'a âiddir ve ben, o iman edenleri koğacak değilim. Elbette onlar, Rablarına kavuşacaklar ve lakin ben, sizi cahillik eder bir kavim görüyorum.

30- Hem ey kavmim! Ben onları koğarsam Allah'dan beni kim kurtaracak? Artık bir düşünmez misiniz?

31- Ben size, ne Allah'ın hazîneleri benim yanımda, ne de gaybı bilirim demiyorum. Ben, bir Melekim de demiyorum. O sizin gözlerinizin horladıkları hakkında Allah, onlara hiç bir hayır vermez de demem. Onların içlerindekini en iyi bilen, Allah'dır. Ben, o halde zalimlerden olmuş olurum."

32- "Ey Nuh", dediler, "cidden bize mücadele ettin. Cidalimizde çok ileri de gittin de, haydi bizi tehdid edip durduğun azabı getir de görelim, sadıklardan isen."

33- "Onu", dedi, "ancak Allah getirir, dilerse. Ve siz, O'nu âciz bırakacak değilsiniz.

34- Ben size nasihat etmek istemiş isem de Allah, sizi helâk etmek murad ediyorsa benim nasihatım size fâide de vermez. Rabbınız O ve siz, nihayet O'na irca' edileceksiniz."

35- Yoksa onu, uydurdu mu diyorlar? De ki: "Eğer uydurdumsa vebali benim boynumadır. Halbuki ben, sizin yüklendiğiniz vebalden berîyim."

36- Bir de, Nuh'a vahyolunmuştu ki: "Haberin olsun kavminden iman etmiş olanlardan maada hiç biri iman etmeyecek, onun için her ne yaparlarsa gam yeme de.

37- Bizim nezaretimiz altında ve vahyimiz dâiresinde gemi yap. Hem o zulmedenler hakkında bana hitab etme. Çünkü onlar, garkedilecekler."

38- Gemiyi yapıyordu, kavminden her hangi bir güruh da yanından geçtikçe onunla eğleniyorlardı. Dedi: "Bizimle eğleniyorsanız, biz de sizi, sizin eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz.

39- İleride bileceksiniz kime rüsvay edecek azâb gelecek ve daimî azâb başına inecek."

40- Nihayet emrimiz geldiği ve tennur feveran ettiği vakit dedik ki: "Yükle içine her birinden ikişer çift ve aleyhinde hüküm sebketmiş olandan maada ehlini ve iman edenleri." Maamafih pek azından maadası beraberinde iman etmemişti.

41- Dedi: "Binin içine, Allah'ın ismiyle mecrasında da, mürsâsında da, hakikat Rabbım şübhesiz bir gafuru rahîmdir."

42- Gemi, içindekilerle birlikte dağlar gibi dalgalar içinde akıp gidiyordu. Nuh, oğluna bağırdı, ayrı bir yere çekilmişti: "Ay oğlum, gel bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma" dedi.

43- O, "Ben, beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" dedi. "Bu gün, dedi, Allah'ın emrinden koruyacak yoktur. Meğer ki, O, rahmet buyura." Derken, dalga aralarına giriverdi, O da boğulanlardan oldu.

44- Bir de denildi: "Ey arz, yut suyunu ve ey semâ açıl." Su çekildi, iş bitirildi ve gemi, Cudî üzerinde durdu. O zalim kavme, "def'olun" denilmişti.

45- Nuh, Rabbına nidâ etti de: "Ya Rab, dedi, elbette oğlum benim ehlimdendir ve elbette Senin va'din haktır ve Sen ahkemü'l-hâkimînsin."

46- "Ya Nuh" buyurdu, "O, senin ehlinden değil, o gayri salih bir amel. Binaenaleyh bilmediğin şeyi benden isteme. Ben, seni câhillerden olmaktan tahzir ederim."

47- "Ya Rab" dedi "Senden bilmediğim şeyi istemekten sana sığınırım. Sen, bana mağfiretini reva, rahmetini atâ kılmazsan ben, hüsrâna düşenlerden olurum."

48- "Ya Nuh" denildi, "İn Bizden bir selâm ve bir çok berekât ile sana ve beraberindeki kimselerden bir çok ümmetlere, daha bir çok ümmetler. İleride onları da müstefid edeceğiz, sonra onlara, Bizden bir elîm azâb dokunacak."

ولَقَدْ ارْسَلْنَا **Kasem olsun ki, vaktiyle de Resul yaptık,** gönderdik نُوحًا الى قَوْمِه ... **Nuh'u kavmine...** ilh. Bu Sûre'nin kıssaları da, Sûre-i A'raf'takine şebihtir. Bunda da, onun gibi evvelâ Nuh ile başlanmış, sonra Hud, sonra Salih sonra Lût. (Şu kadar ki, burada buna İbrahim ile bir mukaddime yapılmış, sonra Şuayb, sonra da Musa ve Harun zikrolunmuş.) Fakat bunlar, oradakilerin bir

---

Şebih: Benzer, benzeyen.

tekrarı değil, başka başka noktaları, nükteleri, hikmetleri, ibretleri muhtevî tafsilleridir. Mevzu' ve gaye bir olmakla beraber mazmunların ayrı hususiyetleri vardır. Bu kıssalar, o kadar güzel iberi, hikem ve nesayihi ihtiva etmektedir ki, her biri cildlerle tafsile müsaid ilhamlar bahşedecek birer sahife-i hikmettir. Lakin biz, bunların böyle telhis ve tefrikindeki hikmeti beyan-ı ihlâl etmemek için ekserisinde sadece misal ile iktifa ediyoruz. Binaenaleyh tavsiye ederiz ki, bunları, basît bir surette okuyup geçivermemeli, iyice tefekkür ve teemmül etmeli, ibret nazariyle ders-i ilham almak için okumalıdır.

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ Gemiyi yapıyordu. Hazret-i Nuh'un gemisinin evsafı hakkında bâzı sözler naklolunmuştur. Ezcümle denilmiştir ki: Tulu üç yüz zira', arzı elli zira', semada tulu, yâni su kesiminden yukarı irtifaı otuz zira', sactan ma'mul üç anbarlı bir gemi idi. Hasan'dan naklolunduğuna göre de, tulu bin iki yüz, arzı altı yüz zira' imiş. Fakat bu gibi tafsilâta girişmek bîhude, doğrusunu ta'yin imkânsızdır. Bu babda Kur'ân'dan ma'lûm olan şudur ki, kavminin mü'minlerini ve ihtiyacları bulunan şeyleri ve her hayvandan iki eşi, yâni bir çifti istiab edecek vüs'atte imiş. Ancak bize bu geminin yelken gemisi olmayıp vapur gibi ocaklı ve istim gibi feveranlı, yâni kaynayıp fışkıran bir kuvve-i muharrikeyi haiz bir gemi olduğunu ifham eden şu cümle pek ziyade şayan-ı dikkattir:

حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ **Tâ ki, emrimiz geldi ve tennur feveran etti,** yâni bu gayeye gelinceye kadar Nuh, gemi sun'una devam eyliyor. Kavmi de, alay ediyordu. O vakit: ... قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا **"Yükle, dedik ona"**

TENNUR: Lugatte kapalı bir ocak, bir fırındır ki, lisanımızda en ziyade "tandır" ta'bir olunur. Leys demiştir ki: "Tennur, umumiyyetle her lisana geçmiş bir lafızdır. Arkadaşı "tennar" dır." Ezherî de demiştir ki: "Bu delâlet eder ki, isim bâzan a'cemî olur. Arab, onu ta'rib eder de Arabî olur. Ve buna delil, aslı tennar olmasıdır. Bundan evvel kelâm-ı Arab'da tennur, ma'ruf değildir. Bunun nazîri Arabçaya girmiş olan diybac, dinar, sündüs, istebrak gibi kelimelerdir ki, Arab, bunlarla tekellüm edince hep Arabî olmuşlardır."

FEVERAN: Ma'lûmdur ki kuvvet ve şiddetle kaynamak, fışkırmaktır. Şimdi biz gemiden bahsolunurken tam ocak, feveran ettiği sırada yük emri verildiğini işittiğimiz zaman o geminin harekete müheyya fayrab vaz'iyyetinde bir vapur olduğunu anlamakta hiç tederrüt etmeyiz. Lâkin vapuru görmemiş olan-

Telhis: Kısaltma, hülasa etme. **Tul:** Uzunluk, uzun. **Dibac:** Atlas denilen kıymetli ipek bez. **Sündüs:** İpekli kumaş. **İstebrak:** İpekten mamul ve sırma ile işlenmiş bir çeşit kumaş.

lar, buna intikal edemez ve "Acaba bu ocak feveranı ne demektir? Bu, olsa olsa bir işaret olacaktır." diye düşünmekte ma'zur olurlar.

Eslâf-i müfessirîn bunun hakkında muhtelif mânâlar kayd ve nakl etmişlerdir ki, bunları burada telhis edelim:

1- Ekser müfessirîn, tennurun hakikaten bir ocak mânâsına olduğunda müttefiktir. Kimisi, Nuh'a mahsus bir tennur idi demiş. Bir çoğu ekmek pişirilen bir fırın idi demiş. Bunu da kimi, Âdem'den kalma idi demiş. Kimi Hazret-i Nuh'un zevcesinin ekmek pişirdiği bir tennur idi demiş. Kimi taştan idi, kimi Kûfe tarafında idi demiş ve hattâ Hazret-i Ali'den Kûfe mescidinin yerinde idi diye bir söz nakledilmiş. Kimi Şam'da, "Ayni verdan" nam mevzi'de, kimi de Hind'de idi demiş ve bütün bunlar feveranı, suyun kazanda kaynar gibi fırından kaynayıp fışkırmasıyla izah etmişlerdir. Böyle bir feveran, âyette niçin geminin inşasına bir münteha ve yüklenmesi emrine bir şart ve mebde gösterilmiş? Bunun vechine gelince de Allah Teâlâ, bunu Hazret-i Nuh'a Tufan'ın başlıyacağına bir alâmet olmak üzere ta'yin buyurup önce haber vermiş ve binaenaleyh bu alâmet ve mu'cize zuhur ettiği zaman yüklemek emrini vermiş demişler. Fakat bir kısım müfessirîn bu vechi, baîd görmüşler ve başka mânâlar vermişlerdir. Bu suretle:

2- Arab'da bâzan yeryüzüne de tennur ıtlakı vaki' olduğundan tennurun feverânı, yeryüzünden suların fışkırması olacak. Nitekim Sûre-i Kamer'de فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ("*Bunun üzerine göğün kapılarını açtık, dökülen bir su ile şakır şakır. Yeri de fışkırttık kaynaklar halinde, derken su birleşti bir emir üzerine ki olmuştu öyle mukadder. Onu ise taşıdık elvahlı ve kenetli bir hamule üzerinde ki akar.*" Kamer-54/11-12) buyurulmuştur, demişler. Küre-i arzın bir büyük fırın mânâsında olduğunu iş'ar eden bu kavil dahi şayan-ı dikkat ise de, bu surette feverana yakışan mânâ su fışkırması değil, ateş püskürmesi olurdu.

3- Tennurdan murad; arzın şerefli ve yüksek mevzi'leri demektir ki, bir harika olarak oralara bile sular fışkırmıştır demişler.

4- Farettennur; şafak attı, sabah oldu mânâsına gelir denilmiş ve bunun Hazret-i Ali'den menkul olduğu söylenmiş.

5- İş kızıştı, şiddetlendi mânâsına, حَمِيَ الْوَطِيسُ "fırın kızdı" denildiği gibi, "farattennur" da böyledir denilmiş. Lâkin bu dört mânânın dördü de mecaz ve zatı mes'ele, hariku'l-âde bir hâdiseye aid bulunduğu cihetle cumhur-ı

müfessirîn, tennur kelimesinin hakikî mânâsından udule sebeb olmadığını söylemektedirler.

6- Ebu Hayyan tefsirinde, Hasan'dan rivayet olarak tennur: مَوْضِعُ اجْتِمَاعِ الْمَاءِ فِى السَّفِينَةِ "gemide suyun mevzi'i ictimâı" diye nakl edilmiştir ki, bu ifade, hemen hemen geminin kazanını andırıyor. Görülüyor ki, müfessirînin rivayetlerinin bir hayli noktaları arz ettiğimiz mânâya temas eder bir haldedir. Rivayetlerdeki bu tafsilât da görüldükten sonra biz, şimdi bihakkın diyebiliriz ki, tennurun hakikaten bir ocak olması, aynı zamanda onun gemide su toplanan bir kazan ile müterafik olmasına mani' değildir. Cumhurun ocak rivayetiyle bu rivayet beyninde münafat yoktur. "Lâm-i ahd" ile "ettennur" buyurulması bunun, gemiye aid bir tennur olmasında zâhirdir. Aynı zamanda Hazret-i Nuh'a mahsus bir tennur olması da buna münafi değildir. Çünkü bu, O'nun bir mu'cizesidir. Sahib-i Keşşaf'ın da tasrihi vechiyle âyette حَتّٰى gayesi, yukarıdaki يَصْنَعُ fiiline müteallik olup mânâ, يَصْنَعُ الْفُلْكَ حَتّٰى demek olduğu cihetle tennurun feveranı, gemideki san'atın bir nihayeti ve haml-ü hareket emrinin şart ve mebdei gösterilmiş bulunduğu da mülâhaza edilirse tennurun feveranı, geminin kuvve-i muharrikesini anlattığı ve فَارَ التَّنُّورُ bu günkü ta'bire göre, "Nihayet emrimiz gelip gemi fayrab edildiği vakit" demek olduğu tezahür eder. Ve bunda, tennur ve feverân kelimeleri hakikat olduğu ve âyetin bu mânâda gayet zâhir bulunduğu da şübhesizdir. Binaenaleyh nassta, hakikati ve zâhiri bırakıp da, te'vil aramağa hiç de sebeb yoktur. Geminin inşâsı tamam olup fayrab haline gelmesi, emr-i İlâhî olan tufanın başlıyacağına bir alâmet olmasında da münafat yoktur. Âyetin bu zâhirine karşı o zaman öyle bir vapur nasıl yapılabilirdi ve yapılmış olsa bu san'at unutulur mu idi? gibi bir istib'ad ve tevehhümden başka denecek bir şey de bulunamaz. Halbuki mukaddemâ ma'lûm olup da sonradan gaib olmuş sanayi-i tecrübiyyenin bile tarihte misali eksik olmadığı gibi bervech-i bâlâ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا " (*"Bizim nezaretimiz altında ve vahyimiz dairesinde gemi yap. Hem o zulmedenler hakkında bana hitab etme. Çünkü onlar garkedilecekler."* Hûd-11/37) mantukunca Allah Teâlâ'nın hıfz-u vahyiyle yapılmış olan ve مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ **çifti**, yâni erkeği dişisi **bulunan her şeyden** (ki, tafsilini Allah bilir) **ikişer dane** humule alabilen ve bunlarla beraber Hazret-i Nuh'un bir oğlundan başka ehl-ü iyalini ve az mikdarda da olsa kavminden iman etmiş olanları dahi yüklenerek, وَهِىَ تَجْرِى بِهِمْ فِى مَوْجٍ كَالْجِبَالِ buyurulduğu üzere **dağlar gibi dalgalar içinde cereyan edip giden hariku'l-âde bir geminin** ale'l-âde bir yelken gemisi farzedilmesi daha müsteb'ad olacağından şübhe edilemez.

Feyrab: Dere ve ırmak suyuyla sulunan yer. **Müstebiad:** Uzak görülen, olacağı sanılmayan.

لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ **Bu gün Allah'ın emrinden kurtaracak yok,** yâni bu gün bâzı esbab-ı âdiyyeye iltica ile âfattan halâs mümkün olabilen mu'tad vekayı' günlerine benzemez ve bu vak'a, senin zannettiğin gibi ale'l-âde bir su değil, Allah'ın emr-i mahsusu olan büyük bir azâbdır. Bundan dağ değil, hiç bir şey kurtaramaz. اِلَّا مَنْ رَحِمَ **Ancak O'nun merhamet ettikleri müstesna.** (ki bunlar, gemide bulunanlardır.) Burada tufanın umumî olduğu anlaşılıyor ki, meşhur olan da budur. Fakat bu; umumun arzdan maada olan âlemlere tenavülü olmadığında söz yoktur. Nitekim Sûre-i Nûh'ta Hazret-i Nuh'un duası, رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (*"Nuh demişti ki: "Ya Rabb, bırakma yeryüzünde kâfirlerden bir deyyar."* Nuh-71/26) dır. Binaenaleyh arzda derece-i şumulü hakkında da arzın her tarafını değil, o zaman insan ile meskûn olan taraflarını hesaba almak lâzım gelecektir. Bu surette de Hazret-i Nuh'un bütün insanlara mı, yoksa bir kavm-i mahsusa mı meb'us olduğu mevzu-i bahs olacaktır ki, bu nokta, muhtelefün fihtir. Her halde müşarün'ileyhin meb'us olduğu insanların bulundukları yerde tufanın umumiyyeti kat'î, maverası zannîdir. (Sûre-i Nuh'a bakınız.)

وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ **Derken aralarına dalga giriverdi ve binaenaleyh gark edilenlerden oldu** وَقِيلَ **ve denildi:** يَا اَرْضُ ابْلَعِى مَاءَكِ **"Ey arz, yut suyunu** وَيَا سَمَاءُ اَقْلِعِى **ve ey sema, kes."** Bu emirlerin ifade ettiği heybeti bir tasavvur etmeli de yere, göke böyle emr-ü hükmeden saltanat-ı İlâhiyye'nin azamet-ü kibriyasını düşünmeli. Buna ne inkiyad etmez? وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ **Su çekildi ve emir icrâ edildi.** (Azâb emri itmam olundu.) Garkolacak oldu, kurtulacak kurtuldu, iş bitirildi, وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِىِّ **gemi de Cûdî üzerine oturdu.**

CÛDÎ: Engince bir dağ ki, Musul'da denilmiş, el-Cezire'de de denilmiş, Âmid'de denilmiş, Şam'da denilmiş. Ebu Hayyan diyor ki: "Cezire'de veya Amid'de denilmesi Musul'a kurbiyyetleri hasebiyledir." Bir de denilmiş ki Cûdî, her dağa ıtlak edilir bir ism-i cinstir. Nitekim Zeyd ibn Amr ibn Nüfeyl'in şu beyti, bu kabildendir.

سُبْحَانَهُ ثُمَّ سُبْحَانًا يَعُودُ لَهُ
وَقَبْلَنَا سَبَّحَ الْجُودِىُّ وَالْجَمَدُ

"Sübhanallah, sübhanallah diyerek tekrar tekrar onu tesbih ederiz ki, Bizden evvel, dağ ve buz tesbih etti" demektir.

وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ **Ve o zalimler güruhuna, "def'olun" denildi.** Nuh aleyhisselâm'a karşı vaz'iyyetleri bâlâda beyan olunan ve haklarında وَلَا تُخَاطِبْنِى

Deyyar: Bir kimse, biri. **Tenavül:** Bir şeyi alma, bahşiş ve ihsanda bulunma.

فِى الَّذِينَ ظَلَمُوا (*"Bizim nezaretimiz altında ve vahyimiz dairesinde gemi yap. Hem o zulmedenler hakkında bana hitab etme. Çünkü onlar, garkedilecekler."* Hûd-11/ 37) buyurulan o zalim kavim, bu suretle mahvedildi.

قِيلَ يَا نُوحُ **"Ya Nuh", denildi,** اهْبِطْ "**in** بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ **Bizden selâmet ve berekât ile** عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ **sana ve maiyyetindekilerden (gelecek) nice ümmetlere** وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ **Nice ümmetler de olacak ki Biz, onları mütemetti' kılacağız,** dünya metaıyle intifa' ettireceğiz. ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ **Sonra da kendilerine, Bizden elîm bir azab dokunacak."** Yukarıda, وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ (*"Nihayet emrimiz geldiği ve tennur feveran ettiği vakit dedik ki; yükle içine her birinden ikişer çifti ve aleyhinde hüküm sebketmiş olandan maada ehlini ve iman edenleri, maamafih pek azından maadası beraberinde iman etmemişti, dedi:"* Hûd-11/40) buyurulduğu cihetle Hazret-i Nuh'un ehlinden maada maiyyetinde bulunanlar, az kimselerdi. Allah Teâlâ, Hazret-i Nuh'a ve bunlara öyle bir selâmet ve berekât ihsan buyurmuş ki bunlar, çoğaldıkça çoğalacak ve kendilerinden bir çok ümmetler gelecek. Bunlar da, iki kısım olacak. Bir kısmı, yine o selâmet ve berekâta mazhar olup Kıyamete kadar tekessür ve tezayüd edecek. Diğer bir kısmı da, bir müddet dünya metaından intifa' edecekse de sonra elîm azaba çarpılacak, Âhiret selâmeti bulmayacaklardır. Görülüyor ki; bu âyet, eski tarihlerde şayi' olan bir mes'eleyi tavzih ve tashih ediyor. Demek olur ki; tufandan sonraki insanlar, yalnız Hazret-i Nuh'un üç oğlunun sülâlesinden ibaret değildir. Hazret-i Nuh'un ma'iyyetinde bulunan sair mü'minlerin sülâleleri de mazhar-ı berekât olmuştur. Zira Hazret-i Nuh'un beraberinde bulunan oğullları, hitabındaki ehlinde dahildir. وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ **"Ehlini ve iman edenleri, maamafih pek azından maadası beraberinde iman etmemişti."** buyurulan ma'iyyeti ise, ehlinin gayrı mü'minlerdir ki, selâmet ve berekât ile taltif buyurulan أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ **"Sana ve beraberindeki kimselerden birçok ümmetlere daha birçok ümmetler."** bunların hepsine şamildir. O halde bütün ümmetlerin evlâd-ı Nuh'dan intişarı hakkındaki nakl-i tarihî mutlak bir hakikat değil, tağlib tarîkiyle bir ifade olacaktır. Zira bu selâm ve berekâtta en büyük hıssa Hazret-i Nuh'a ve evlâdına aiddir. Rivayet olunduğuna göre Hazreti Nuh, Receb'in onunda gemiye binmiş ve Muharrem'in onunda inmiş, o gün şükran olarak oruç tutmuş ve bu, sünnet olmuştur.

Ya Muhammed,

Tennur: Fırın, tandır. **Tağlib:** Bir alakadar dolayı bir kelimeyi, başka bir manayı da içine alacak şekilde kullanma.

تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَٓا اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ
وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاۜ فَاصْبِرْۜ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

49- İşte bunlar, gayb haberlerinden. Sana bunları, vahy ile bildiriyoruz. Bundan evvel onları, ne sen bilirdin, ne kavmin. Böyle, o halde sabret, her halde akibet müttakîlerindir.

Burada, Nuh kıssasının hıssa-ı ibreti ihtar olunurken Sûre-i Yunus'un âhirine bir işaret ve te'yid yapılmış ve bu suretle bu Sûrenin vech-i tesmiyesi olan Hûd kıssasına geçilmiştir. Şöyle ki:

وَاِلٰى عَادٍ

اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ
اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾
وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ
عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا
مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ
بِتَارِك۪ٓي اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٣﴾
اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُٓوءٍۜ قَالَ اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ
وَاشْهَدُٓوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِه۪ فَك۪يدُون۪ي جَم۪يعًا ثُمَّ
لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْۜ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا

هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾ فَاِنْ
تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ٓ اِلَيْكُمْۜ وَيَسْتَخْلِفُ رَبّ۪ي قَوْمًا
غَيْرَكُمْۚ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـًٔاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ ﴿٥٧﴾
وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّاۚ
وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِاٰيَاتِ
رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَن۪يدٍ ﴿٥٩﴾ وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ
الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْۜ اَلَا بُعْدًا
لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

50- Âd'a da kardeşleri Hûd'u gönderdik: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir ilâhınız daha yok. Siz, sade iftirâ edip duruyorsunuz."

51- "Ey kavmim, buna karşı ben, sizden bir ecir istemiyorum. Benim ecrim, ancak beni Yaratana aiddir, artık akıllanmıyacak mısınız?"

52- "Hem ey kavmim, Rabbınızın mağfiretini isteyin, sonra O'na tevbe ile müracaat edin ki, üzerinize bol bol semanın feyzini indirsin ve sizi kuvvetinize kuvvet katarak müzdad buyursun. Gelin mücrim mücrim dönüp gitmeyin."

53- "Ey Hûd" dediler, "sen, bize bir beyyine getirmedin. Biz ise, senin sözünle ilâhlarımızı terk etmeyiz ve biz sana inanmayız."

54- "Yalnız deriz ki, her halde ilâhlarımızın bâzısı seni fenâ çarpmış." Dedi ki: "İşte ben, Allah'ı işhad ediyorum siz de şâhid olun. İşte ben, O'ndan başa koştuğunuz şeriklerin hiç birini tanımıyorum.

Müzdad: Artmış, çoğalmış. **Mücrim:** Günahkâr, suçlu.

55- Artık hepiniz toplanın bana istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana bir lâhza müsaade de etmeyin.

56- "Her halde hem benim Rabbım, hem sizin Rabbınız olan Allah'a dayanmışım. Hiç yerde bir debelenen yoktur ki, nâsiyesini O, tutmuş olmasın. Şübhe yok ki, Rabbım doğru bir yol üzerindedir."

57- "Şimdi siz, yüz çevirirseniz ben işte size gönderilmiş olduğum vazifemi tebliğ ettim. Hem Rabbım sizin yerinize başka bir kavmi getirir de siz, ona zerrece zarar edemezsiniz. Her halde Rabbım her şeye karşı hafîzdır."

58- Vaktâ ki emrimiz geldi, Hûd'u ve maiyyetinde iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık. Hem onları galîz bir azâbdan kurtardık.

59- İşte Âd, Rablarının âyâtını inkâr ettiler ve Peygamberlerine isyan eylediler ve her bir inadcı cebbarın emri ardına gittiler.

60- Hem bu dünyada bir lâ'netle ta'kib edildiler, hem Kıyamet gününde. Bak Âd, Rablarına hakikaten küfrettiler. Bak def'oldu gitti, o Hûd kavmi Âd.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا **Âd'a da kardeşleri Hûd'u** Resul **gönderdik.** Yâni Hûd aleyhisselâm, nesebce diğer bir kavimden değil, meb'us olduğu Âd kavmi cümlesinden idi.

Tefsirlerde, müşarün'ileyhin nesebi hakkında iki rivayet vardır. Birincisi, "Hud ibn Abdillah ibn Rebah ibni'l-Hulûd ibni'l-Avs, ibn İrem ibn Sam ibn Nuh aleyhisselâm"dır. İkincisi de, "Hud ibn Şalih ibn Erfahşd ibn Sam ibn Nuh ibn Ammi Ebi Âd"dır. Yâni Nuh, Âd'ın babasının amcasının oğlu imiş.

Hud, gönderildi de ne dedi bilir misiniz?

قَالَ يَا قَوْمِ **"Ey benim kavmim, dedi,** اعْبُدُوا اللّٰهَ **Allah'a ibadet edin.** Ma'bud ancak O'nu tanıyın, **ancak O'na kulluk edin.** مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ **Size O'ndan başka hiç bir tanrı yoktur.** اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ **Siz, sade iftira ediyorsunuz** da, ilâh diye başkalarına tapıyorsunuz.

يَا قَوْمِ **Ey benim kavmim,** لَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا **buna karşı sizden bir ecr istemem,** yâni bu sözüm sizden bir garaz ve ıvaz gözeterek söylenmiş değildir.

Meb'us: Gönderilen, Allah tarafından gönderilmiş olan.

Halis, muhlis bir nasihattır. Bu ihtarı, her kıssada görürüz. Çünkü sıdk-u ihlas, nübüvvet ve nasihatın birinci şartı ve muhıkk ile mübtılin en esaslı farkı olduğu gibi, tevhid iman-ü akıdesinin de muktezası bu olduğundan her Peygamber, ümmetine bu ihtarı yapmıştır. O halde bu ihlâs neye denecek olursa: اِنْ اَجْرِىَ اِلاَّ عَلَى الَّذِى فَطَرَنِى **"Benim ecrim, ancak beni Yaradanadır."** Bana bu ulvî fıtratı veren Hâlik'ıma aiddir. Vereceğini O verecektir. اَفَلاَ تَعْقِلُونَ **"Artık siz, akıl etmez misiniz?"** Aklınızla düşünüp böyle halisâne söylenen ve sizin menfaatinize teallûk eden bu hak nasihati tutarak iftiradan vazgeçmez misiniz?

يَا قَوْمِ **"Ey benim kavmim,** اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ **Rabbınıza istiğfar eyleyiniz"** O'na karşı günahkârlığınızı i'tiraf edip mağfiretini isteyiniz. ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ **"Sonra da O'na tevbe ediniz."** Şirk-ü isyandan nedamet ve iman-ü istikametle O'na müracaat ve ubudiyyet ediniz. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا **Ki, üzerinize bol bol semanın feyzini göndersin."** Kuraklık çektirmesin, hayatınızı kuru maddelerin tazyikından kurtarıp yükseltsin وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلَى قُوَّتِكُمْ **"Ve kuvvetinize kuvvet ilâve etsin."** Ma'lûm olan cismanî kuvvetinizi henüz tanımadığınız ma'nevî bir kuvvet zammiyle katlasın, artırsın. وَلاَ تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ **"Ve mücrim mücrim yüz çevirmeyin."** Yâni cürümlerinizde ısrar ederek bu güzel nasihatleri dinlememezlik etmeyin.

Görülüyor ki, Hazret-i Hud'un bu tebligatı, bu Sûrenin evvelindeki esaslardır. Hud aleyhisselâmın bu tebligatında, "ben, size şu beyyine ile geldim" gibi bir tasrih yok ise de, fıtratı irae ederek akl-ü kalbe hitab eden delâil vardır. Kur'ân'da daima tervic olunan bu kabîl delâil ve beyyinat ise, Naka-i Salih ve Asa-yı Musa gibi beyyinati mahsûseden daha asîl, daha kavîdir. Zira asıl dâvâ, ma'kul olan Tevhid'dir. Lâkin kavm-i Hud, fiilen imana muztarr kılacak ilcaî bir kuvvet görmedikçe o gibi beyyinatı akliyyeye ehemmiyet vermediklerinden: قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا **"Ey Hud, dediler, sen bize bir beyyine ile gelmedin."** İmana muztarr kılacak açık bir delil ve mu'cize getirmedin. Bu, tıbkı Mekke müşriklerinin Resulullah'a inzal olunan âyetleri âyet saymayıp, لَوْلاَ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ *"O'na bir hazine indirilse ya veya beraberinde bir Melek gelse ya"* Hud-11/12), لَوْلاَ اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْجَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ (*"Bir de "O'na Rabbından başka bir âyet indirilse ya"* Yunus-10/20) demelerine benzer.

وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِى اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ **"Ve biz, senin sözünden dolayı ilâhlarımızı terketmeyiz.** وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ **Biz sana inanmayız.** اِنْ نَقُولُ **Ancak deriz ki,**

Muhıkk: Haklı olan, hakkı yerine getiren. **Mübtıl:** Hakkı batıl gören. **İlcaî:** Mecbur kılma hali, zorlama.

اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُوٓءٍ **ilâhlarımızdan bâzısı her halde seni bir fenâlıkla çarpmış."** Yâni onlara dil uzattığından dolayı aklına fenâlık getirmiş, delirtmiş. "Bazısı" demeleri, putlarının her birine başka hassa isnad ettiklerinden, şu filân hususun ilâhı, şu filân hususun ilâhı gibi isimler uydurduklarından dolayıdır.

Bu inkâr ve inad ve hezeyana mukabil Hazret-i Hud, bizzat kendisinin en büyük beyyinat-ı İlâhiyye'den olduğunu anlatan şu hakikatlerle cevab vererek قَالَ **dedi ki:** اِنّٓى اُشْهِدُ اللّٰهَ **"Ben, Allah'ı işhad ederim** وَاشْهَدُوٓا **siz de, şahid olunuz ki,** اَنّى بَرٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ مِنْ دُونِه **O'nun gayrısından, sizin uydurduğunuz şeriklerden ben kat'iyyen berîyim.** فَكٖيدُونٖى جَمٖيعًا **Binaenaleyh hepiniz toplanarak bana istediğiniz keydi yapınız.** Yâni bundan daha açık ne beyyine arıyorsunuz. Yalnız bana fenâlık getirdiğini iddia ettiğiniz bâzısı değil, bütün şerikleriniz ve siz hepiniz toplanarak bana fenâlık yapmak için dilediğiniz plânı kurun, istediğiniz hud'ayı tertib edin. ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ **Sonra bana mühlet de vermeyin.** Yâni elinizden geleni erteye komayın hemen icra edin, aslâ pervam yoktur. اِنّٖى تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ **Ben, her halde Allah'a tevekkül ettim.** O'nun emr-ü hıfzına dayandım. رَبّٖى وَرَبِّكُمْ **Ki Rabbım ve Rabbınızdır.** Benim de malikim, Efendim O'dur, sizin de. O'nun irade ve meşiyyeti olmadan ne sizden bir şey sadır olabilir, ne de bana bir musibet erebilir. Çünkü مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا **Hiç bir dabbe (bir deprenen) yoktur ki O, onun nasiyesini tutmuş olmasın.** Yâni hepsi kabza-i kudretinde müsehhar milkidir. Dilediği gibi tasarruf eder, hiç birini kaçırmaz, isterse hiç kımıldatmaz. Nasiyesinden tutmak, perçeminden yakalamak, zapt-u teshir de meseldir. اِنَّ رَبّٖى عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ **Şüphe yok ki, Rabbım bir doğru yol üzerindedir.** Doğruluğun hamîsi, doğruların yardımcısıdır. Rızası hakk-u adil ve istikamettedir. فَاِنْ تَوَلَّوْا **Artık siz, yine yüz çevirirseniz.** Yâni bu açık ve kat'î hakikatleri dinlemez ve doğru Tevhid yolunu tutmazsanız. فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِهٖٓ اِلَيْكُمْ **Ben, size gönderildiğim şeyi iblâğ ettim,** vazifemi yaptım. وَيَسْتَخْلِفُ رَبّٖى قَوْمًا غَيْرَكُمْ **Rabbım** (beni mes'ul etmez) **de sizden başka bir kavmi istihlâf eder.** Yâni sizi helâk eder, yerinize başka bir kavmi halef yapar, hilâfeti onlara verir. وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـًٔا **Ve siz, O'na hiç bir şey zarar edemezsiniz.** O'nun emrinden yüz çevirmenizin bütün zararı kendinize aid olur. اِنَّ رَبّٖى عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَفٖيظٌ **Çünkü Rabbım, her şeyin üzerinde nazır ve nigehbândır."** Hiç bir şeyi kaçırmaz ve yaptıklarınız O'ndan gizli kalmaz. Binaenaleyh O'na hiç bir zarar ihtimali olmaksızın cezanızı bulursunuz.

Şimdi acabâ sonu ne oldu? Hûd'un dedikleri tahakkuk etti mi? Denilirse

---

Keyd: Tuzak, kötülük, hile. **Teshir:** Zabt etme, zorla ele geçirme, itaat ettirme. **Nigehbân:** Gözcü, gözetici.

bakınız ne oldu?:

وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا **Vaktâ ki emrimiz geldi,** yâni yine dinlemediler, azaba istihkak kesbettiler, azâb emrimiz geldi çattı, o vakit نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ **Hud'u ve beraberinde iman edenleri** بِرَحْمَةٍ مِنَّا **tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık.** «بِرَحْمَةٍ» de «بِا» sebebiyye ve rahmetin tenvini, tefhim içindir ki, tarafımızdan büyük bir rahmet sebebiyle demektir. Ve bu büyük rahmetten murad da iman ni'metine hidayet ve tevfiktir. وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ **Ve Biz, bunları galîz bir azabdan kurtardık.** Yâni iman etmeyenler, şiddetli ve şümullü ağır bir azab ile ihlâk edilirlerken Hûd ve mü'minler böyle büyük bir tehlikeden necat buldular. Bu galîz azab, azab-ı semumdur ki, bir rîh-ı sarsar, kâfirlerin burnundan giriyor kıçlarından çıkıyor, evlerini, mallarını yıkıp süpürüp götürüyor, her birini bir tarafa atıp parça parça ediyordu. Maahaza bâzı müfessirîn burada diğer bir mâna olduğunu söylemişler. İki kerre «نَجَّيْنَا» buyurulmasında te'sis, te'kide racih olduğu cihetle beyan olunan mânâ, birincinin mazmunu olup azab-ı galîzden murad, âhiret azabıdır demişler ki, güzel bir mânâdır. Ve nitekim bundan sonraki âyette hem dünya, hem kıyamet tasrih olunmuştur. Bu surette mânâ şu olur: "Biz, bunları galîz bir azabdan da kurtardık."

Ey muhatab, وَتِلْكَ **tâ onlar işte,** bu gün gider dolaşırsanız manzurunuz olabilecek olan o harab eserler, kabirlerdir. İşte عَادٌ **Âd.** Bunlar neye böyle oldular, o azab-ı galîza uğradılar bilir misiniz? جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ **Rabblarının,** yâni Allah'ın **âyatını inkâr ettiler,** وَعَصَوْا رُسُلَهُ **ve O'nun Resullerine isyan ettiler.** Bunlara gönderilen Hûd aleyhisselâm ise de, bunun tebligatı esas i'tibariyle evvelki Peygamberlerin de tebligatına mutabık olduğundan O'na isyan etmekle, hepsine isyan ettiler. وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ **Ve her anûd cebbarın emrine ittiba' eylediler.** Her inadcı zorbanın arkasına düşdüler. وَاُتْبِعُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً **Kendileri de hem bu dünyada lâ'netle ta'kib olundular,** وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ **hem de Kıyamet gününde.** اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ **Evet, Âd, hakikaten Rabbına küfür etti.** اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ **Evet, def'olsun o Âd, kavm-i Hûd.** İşte وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ ("..... *daha bir çok ümmetler; ileride onları da müstefid edeceğiz, sonra onlara, bizden bir elîm azab dokunacak.*" Hud-11/48) ümmetlerden biri ki, bunlara وَاَنَّهُ اَهْلَكَ عَادًا الْاُو۫لٰى ("*Ve filvaki' o helâk etti, evvelki Âd'ı.*" Necm-53/50) buyurduğu üzere عَادًا الْاُو۫لٰى "*Evvelki Âd*" denilir.

3-: وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا

Semum: Zehirli şey, Sam yeli, gündüz vakti sıcak çölde esen pek sıcak rüzgar olup, bitki ve hayvanları mahveder. **Anûd:** Çok inadcı.

اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ ف۪يهَا
فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبّ۪ي قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ
قَدْ كُنْتَ ف۪ينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَٓا اَتَنْهٰينَٓا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ
اٰبَٓاؤُ۬نَا وَاِنَّنَا لَف۪ي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ ﴿٦٢﴾
قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي مِنْهُ
رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَز۪يدُونَن۪ي
غَيْرَ تَخْس۪يرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هٰذِه۪ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً
فَذَرُوهَا تَاْكُلْ ف۪ٓي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ
فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَر۪يبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا
ف۪ي دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا
جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ
خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَز۪يزُ ﴿٦٦﴾ وَاَخَذَ الَّذ۪ينَ
ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا ف۪ي دِيَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ ﴿٦٧﴾ كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا ف۪يهَا
اَلَٓا اِنَّ ثَمُودَا۬ كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

Meâl-i Şerifi

61- Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız daha yok. Sizi arzdan o neş'et ettirdi ve onda i'mar ve umrane sizi o ikdar ve me'mur etti. Onun

için O'nun mağfiretini isteyin. Sonra O'na tevbe ile müracaat edin, her halde Rabbınız, yakındır, mücîbdir."

62- "Ey Salih" dediler, "Bundan evvel sen bizim içimizde ümid beslenir bir zat idin. Şimdi bizi, babalarımızın tapındığına tapmaktan nehiy mi ediyorsun? Her halde biz, senin bizi da'vet ettiğin şeyden çok kuşkulandıran bir şekk içindeyiz."

63- "Ey kavmim" dedi, "Söyleyin bakayım re'yiniz nedir? Eğer ben, Rabbımdan bir beyyine üzerinde isem ve bana tarafından bir rahmet bahşetmiş ise ben, Allah'a isyan ettiğim takdirde beni, O'ndan kim kurtarabilir? Demek ki, siz, bana hasar etmekten bakşa birşey yapmıyacaksınız."

64- "Hem ey kavmim, işte şu, "Allah'ın nâkası" size âyet, bırakın onu. Allah'ın arzında yayılsın ve ona kötü bir maksatla el sürmeyin, sonra sizi yakın bir azâb yakalar."

65- Derken onu, tepelediler. Bunun üzerine dedi ki: "Evinizde üç gün yaşayın ve işte bu bir va'd ki, yalan çıkarılmamıştır."

66- Vaktâ ki, emrimiz geldi, Salih'i ve maiyyetinde iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık, hem de o günün zilletinden. Çünkü Rabbın öyle kavî, öyle azîz.

67- O zulmedenleri ise sayha tutuverdi de diyârlarında çöke kaldılar.

68- Sanki orada bir şenlik kurmamışlardı. Bak, Semûd, hakikaten Rabblarına küfrettiler bak, def'oldu gitti Semûd.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا **"Semûd'a da kardeşleri Salih'i gönderdik."** Semûd, Arab'dan bir kabîle olup büyük babaları "Semûd ibn Amir ibni İrem ibn Sam"'ın ismini almışlardı. Diğer bir kavle göre de, az su demek olan "semed"den me'huz olup sularının azlığından dolayı bu namı almışlardır. Sâlih aleyhisselâm'ın nesebi de, "Salih ibn Ubeyd ibn Esef ibn Maşih ibn Ubeyd ibn Cader ibn Semud" olup kavm-i Semud'un eşrafından imiş.

نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً **"İşte şu, "Allah'ın nâkası", size âyet"** Sûre-i Şuarâ26/155-156. âyetlerinin tefsirlerine bakınız.

4-: وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ

Nâka: Dişi deve. Sayha: Bağırış, çığlık, nara.

فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ
إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ
إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ
فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾
قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَٰذَا
لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ
عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ
الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَىٰ يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ
أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾ يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَٰذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ
وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾ وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا
لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ
﴿٧٧﴾ وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ
السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ
وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ
عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ
لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ

إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوٓا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ
مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا
مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾
فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا
حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ
مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

69- Şanım hakkı için İbrahim'e de Resullerimiz müjde ile geldiler. dediler, "selâm" dedi. Durmadan gitti, kızartılmış bir buzağı getirdi.

70- Baktı ki, ona ellerini uzatmıyorlar. O vakit bunları acaib gördü ve içinde onlardan bir nevi' korku duydu. Dediler: "Korkma, çünkü biz, Lut kavmine gönderildik."

71- Haremi dinliyordu. Bunu duyunca güldü. Bunun üzerine O'na İshak'ı müjdeledik. İshak'ın arkasından da Ya'kub'u.

72- "Vay, dedi, doğuracak mıyım? Ben bir acuz, kocam da bu bir pir iken, her halde bu çok acîb bir şey."

73- "Sen" dediler, "Allah'ın emrinden taaccüb mü ediyorsun? Allah'ın rahmeti ve berekâtı var üzerinizde ey ehl-i beyt! Şübhe yok ki, O, bir hamîddir, mecîddir."

74- Vaktâ ki, İbrahim'den korku geçti ve kendine müjde geldi, Lût'un kavmi hakkında Bize mücadeleye girişti.

75- Çünkü İbrahim, çok halîmdir, yanıktır, ilticakârdır.

76- "Ya İbrâhim, bundan vazgeç. Çünkü Rabbının emri geldi ve her halde onlara reddi gayr-i kabil bir azâb gelecektir."

77- Vaktâ ki, Resullerimiz Lût'a vardılar, onların yüzünden fena-

laştı, eli ayağı dolaştı: "Bu çok müşkil bir gün" dedi.

78- Kavmi, O'na zıpır zıpır koşup gelmişlerdi ve bundan evvel kötü kötü fiiller yapıyorlardı. "Ey kavmim, dedi, daha şunlar kızlarım, onlar sizin için daha temiz. Artık Allah'dan korkun, beni müsafirlerim hakkında rusvây etmeyin, hiç içinizde aklı başında bir Adem yok mu?"

79- "Her halde" dediler, "Ma'lûmdur ki, senin kızlarında bizim hiç bir alâkamız yoktur ve bizim ne istediğimizi pek âlâ bilirsin."

80- "Ne vardı dedi, benim size karşı bir kuvvetim olsa idi; veya çok sarp bir kal'aya sığınabilse idim."

81- "Ya Lût, dediler, emîn ol biz Rabbının Resulleriyiz. Onlar, sana ihtimali yok el uzatamazlar. Sen, hemen ehlinle geceden bir kısmında yürü, içinizden hiç biri geri kalmasın, ancak karın. Çünkü O'na da, onlara gelen musibet gelecek. Haberin olsun mev'idleri sabahdır, sabah yakın değil mi?"

82- Vaktâ ki, emrimiz geldi, o memleketin üstünü altına geçirdik ve üzerlerine istif edilmiş siccîlden taşlar yağdırdık.

83- Ki, Rabbının indinde damgalanmışlar ve bunlar zalimlerden baîd değildir.

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى **"Ve kasem olsun ki, hakikaten Resullerimiz İbrahim'e müjde ile vardılar."** Burada Resullerden murad, Melâikedir ki, Cebrail ile diğer iki Melek idi diye mervidir. İki Melekin Mikâil ve İsrafil oldukları da nakledilmiştir. Muhammed ibn Kâ'b'dan, Cibril ve beraberinde yedi, Dahhak'tan, dokuz, Süddî'den, yüzleri parlak gılman suretinde on bir, Mukatil'den, on iki oldukları menkuldür. Görülüyor ki, bu kıssanın başında üslûb-i kelâm değişmiştir. Zira bu kıssaların sevkı, helâk olan kavimler hakkındadır. Bu kıssada ise, helâk olan kavm-i Lût'tur. Halbuki Lût aleyhisselâm, İbrahim aleyhisselâm'ın teallûkatından ve Onun şeriati üzere meb'us bir Peygamberdi. Binaenaleyh vak'a, Hazret-i İbrahim'i de alâkadar edeceğinden, evvel emirde Ona ihbar-ı keyfiyyet ve ümmeti hakkında korkmaması için selâmet ve beşaret tebliğiyle işe başlanmış olduğu cihetiyle kıssada Hazret-i Lût'tan evvel Hazret-i İbrahim'in zikriyle bir mukaddime yapılmıştır. Ebu'l-Enbiya olan Hazret-i İbrahim zikrolununca da, rütbesinin yüksekliğine işareten kıssa tâ yukarıdaki, ... وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا (*"Celâlim hakkı için vaktiyle Nuh'u kavmine gönderdik."* Hûd-11/25) cümlesine adîl olmak üzere وَلَقَدْ diye ibtida etmiştir. Nitekim Kıssa-i

Musa da böyledir. Ve burada Resuller, esas i'tibariyle kavm-i Lût'a irsal olunmuş bulunduklarından Hazret-i İbrahim'e gelişleri, dolayısiyle bir geliş olduğundan وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى ("*Şanım hakkı için İbrahim'e de Resullerimiz müjde ile geldiler.* سَلَامًا قَالُوا *dediler, "selâm" dedi. Durmadan gitti, kızartılmış bir buzağı getirdi.*" Hûd-11/69) buyurulmuştur. Ki, selâmet ve evlâd tebşirleridir.

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا **"Vakta ki Resullerimiz, Lût'a geldiler."** Hazret-i İbrahim'in bulunduğu kasaba dört fersah mesafede olup kavm-i Lût bilâdının en büyük şehri olan bu kasaba "Sodom" namiyle ma'ruf imiş.

Melekler, Hazret-i Lût'a gayet güzel gılman suretinde gelmişlerdi. Onun için سِيءَ بِهِمْ **"Lût, bunlarla fenâ halde sıkıldı** وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا **ve eli ayağı dolaştı daraldı."**

وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ **"Kavmi de, O'na harıl harıl koştular geldiler."** Rivayet olunduğuna göre karısı, onlara heber göndermiş. وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ **"Ve evvelden seyyiat yapıyorlardı"**, yâni utanıp sıkılmıyorlardı. Seyyiata alışmışlar, ar-ü hayâları kalmamıştı. Onun için utanıp arlanmadan fenâlık maksadiyle Lût'a koşup gelmişlerdi.

هٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ **"Tâ şunlar, kızlarım. Bunlar, sizin için gayet temizdirler."** Yâni onlardan istediklerinizi nikâh edersiniz, günaha, pisliğe bulaşmazsınız. Katâde, "kızlarım" ta'birinden murad, Hazret-i Lût'un kendi sulbî kızları demiş ise de, Mücahid ve Said ibn Cübeyr'den rivayet olunduğu üzere kavl-i muhtar, kavminin kızlarıdır. Bir Peygamber, ümmetinin babası gibi olduğundan mânâ-yı şefekatle, "kızlarım" demiştir. Nitekim وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ ("*Peygamber, zevceleri de analarınızdır....*" Ahzâb-33/6) buyurulmuştur.

فَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا **"Vaktaki emrimiz geldi,** yâni azab vakti gelince جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا **o memleketin üstünü altına çevirdik** وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً **ve üzerlerine taş yağdırdık. Öyle taşlar ki,** مِنْ سِجِّيلٍ **siccîlden"**, sanki kilden, yâni kumla çamurdan yapılmış dondurulmuş, cehennemden pişirilmiş tahaccür etmiş, مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ **"Rabbın indinde damgalanarak istif edilmiş"**. Her taşın, *kime* ve nereye isabet edeceği ezelde takdir olunmuş, suretinde nakşedilmiş idi ve bunu Allah'dan başka bilen yoktu. Hilkatte bu suretle yapılmış, mahall-i mahsuslarına istif edilmiş, hazırlanmış idi. Yâni böyle hâdiseleri tesadüfen vaki' oluvermiş bir hâdise-i tabiiyye deyip geçmemelidir. Çünkü hakikatte tesadüf yoktur. Rabbü'l-âlemîn'in tasarrufu vardır.

وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ **"Ve bunlar, zalimlerden uzak değildir".** Yâni

böyle taşlar ale'l-umum zalimlerden ve bahusus Sûrenin başında geçtiği vechile hakktan göğüs büken «هذا سحر» ve «ما يحبسه» diyenler gibi senin ümmetin zalimlerinden de uzak değildir ya Muhammed!..

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ
يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا
الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ
بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ
مُفْسِد۪ينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِن۪ينَ وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ ﴿٨٦﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ
اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ
ف۪ي اَمْوَالِنَا مَا نَشٰؤُا اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَل۪يمُ الرَّش۪يدُ ﴿٨٧﴾ قَالَ
يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ
رِزْقًا حَسَنًا وَمَا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَا اَنْهٰيكُمْ
عَنْهُ اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْف۪يق۪ي
اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿٨٨﴾
وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاق۪ي اَنْ يُص۪يبَكُمْ مِثْلُ مَا اَصَابَ قَوْمَ
نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَع۪يدٍ

﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ
وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا
لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا
بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ
وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾
وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا
إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ
فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا
بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

Meâl-i Şerifi

84- Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka bir ilâhınız daha yok. Hem ölçeği, teraziyi eksik tutmayın, ben sizi bir hayr içinde görüyorum ve ben size muhit bir günün azâbından korkuyorum.

85- "Ey kavmim, kileyi, teraziyi dengi dengine tam tutun ve nâsın eşyasına densizlik etmeyin ve yeryüzünde müfsidlik ederek fenâlık yapmayın."

86- "Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr sizin için daha hayırlıdır, eğer mü'min iseniz. Maamafih ben, sizin üzerinizde gözcü değilim."

87- "Ya Şuayb" dediler, 'Atalarımızın taptıklarını terketmemizi veya mallarımızda dilediğimizi yapmamızı sana namazın mı emrediyor? Her halde sen, çok uslu, akıllısın."

88- "Ey kavmim" dedi, "Söyleyin bakayım eğer ben, Rabbımdan bir beyyine üzerinde bulunuyorsam ve o kendisinden bana güzel bir rızık ihsan etmiş ise, ne yapmalıyım? Ben, size muhalefet etmemle sizi nehyettiğim şeylere kendim düşmek istemiyorum. Ben, sade gücüm yettiği kadar ıslah istiyorum. Muvaffakıyyetim de Allah iledir ben, yalnız O'na dayandım ve ancak O'na yüz tutarım."

89- Ey kavmim, bana karşı gelmeniz sakın sizi Nuh kavminin veya Hûd kavminin veya Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi bir musîbete giriftâr etmesin. Lût kavmi de sizden uzak değildir.

90- Rabbınıza istiğfar edin, sonra O'na tevbe ile rücu' edin, şübhe yok ki, Rabbim rahîmdir, veduddur.

91- "Ya Şuayb" dediler, "Biz, senin dediklerinin çoğunu iyi anlamıyoruz ve her halde biz, seni içimizde pek zayıf buluyoruz. Eğer taallûkatından beş on kişi olmasa idi, mutlak seni recmederdik. Senin, bize karşı hiç bir ehemmiyetin yok."

92- "Ey kavmim, dedi, benim taallûkatım size Allah'dan daha mı azîz ki, O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Haberiniz olsun ki, Rabbım bütün amellerinizi muhittir."

93- "Ve ey kavmim, bütün kuvvetinizle yapacağınızı yapın, ben vazifemi yapıyorum ileride bileceksiniz. Kimmiş o kendine rüsvay edecek azâb gelecek? Ve kimmiş yalancı? Gözetin, ben de sizinle beraber gözetiyorum."

94- Vaktâ ki, emrimiz geldi, Şuayb'ı ve maiyyetinde iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık, o zulmedenleri ise, sayha yakaladı da diyarlarında çöke kaldılar.

95- Sanki orada şenlik kurmamışlardı. Bak! Semûd def'olduğu gibi, Medyen de def'oldu gitti.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik." Medyen, Hazret-i İbrahim evlâdından Medyen'in nesli bir kavim olup merkezleri Şab denizi havalisinde ve onun bina ettiği "Medyen" şehri imiş. Şuayb aleyhisselâm da, bu kavmin eşrafından Şuayb ibn Mekil ibn Yeşcür ibn Medyen'dir.

Ve kavmine hüsn-i müracaatından dolayı, "Hâtıbü'l-Enbiya" lakabiyle ma'ruftur. *Sûre-i Kasas'ta* geleceği üzere Musa aleyhisselâm, müşarün'ileyhe hizmet etmiş ve damadı olmuştu. Şuayb aleyhisselâm'ın kıssalarına iyi dikkat edilirse, zamanımız medeniyyetlerinin ahlâk-ı umumîsine pek yakından temas eden noktalar görülür Müşarün'ileyh de, her Peygamber gibi Tevhid emriyle başlayarak:

قَالَ يَا قَوْمِ **"Ey benim kavmim, dedi,** اعْبُدُوا اللّٰهَ **Allah'a ibadet edin,** مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ **O'ndan başka tanrınız yoktur.** وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ **Ve ölçeği, tartıyı eksik tutmayın".** Bundan anlaşılır ki, Medyen kavminin en mühim işleri ticaret imiş. اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ **"Şüphesiz ben, sizi bir hayr ile görüyorum",** yâni bir ni'met içinde bulunuyorsunuz, vüs'atiniz var, alış veriş ediyorsunuz, bu hayırlı bir iştir. Bunun muktezası haksızlık etmek değil, nâsın hukukunu gözetip menfaat-ı ammeye hizmet ederek Allah'a şükretmektir. Binaenaleyh ölçüyü, teraziyi noksan tutup da hayrı berbad etmeyin. Bununla beraber, وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ **"yine şübhesiz ben, size muhit bir günün azabından korkarım",** yâni bu halde gider, noksan ölçü ve tartı ile haksızlıkta devam ederseniz elinizdeki hayrı zayi' ettikten başka bir gün gelecek ki, azâbı hepinizi kuşatacak, hiç biriniz kurtulmayacaksınız. Sizin böyle umumî bir azâba giriftar olmanızdan korktuğum, size acıdığım için bu nasihatları yapıyorum. وَيَا قَوْمِ **"Ve ey benim kavmim,** o muhit günün azâbına giriftâr olmamak için, اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ **ölçüyü ve tartıyı adalet ile ifâ edin** وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ **ve nâsın eşyalarına haksızlık etmeyin** وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ **ve müfsidlikle yeryüzünde ihtilâl yapmayın".** Bu fıkralarda nasihatlar, dahilî ve haricî ahlâkı siyasiyyelerini dahi göstermektedir. Nitekim Sûre-i A'raf'ta bu cihet, وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِه۪ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا (*"Hem öyle tehdid ederek her caddenin başına oturup da Allah'ın yolundan ona iman edenleri çevirmeyin ve yolun çarpıklığını arzu etmeyin."* Arâf-7/86) diye bilhassa tavzih olunmuştur. عَثْوٌ ، عَثِيٌّ عَثَيَانٌ Dinî, dünyevî her nevi' fesad ve ihtilâle şamildir. Böyle iken bir de, "müfsidîn" diye hal ile takyid edilmesi, Hızır'ın gemiyi delmesi, oğlanı öldürmesi gibi cidden ıslah için yapılan harekâtı ihrac etmek faidesini müfiddir.

Öyle amma ticaret ve siyasette biz, böyle adl-ü hak ve salâh ve mukayyed olacak olursak fazla bir şey kazanamayız, derseniz:

بَقِيَّتُ اللّٰهِ **Allah'ın bakiyyesi** (Haramını attıktan sonra Allah'ın size bırakacağı temiz, helâl bakiyye) خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için daha hayırlıdır.** Müfsidlikle, *haksızlıkla*, eksik ölçek ve tartı ile toplayacağınız haram fazlalardan netice

i'tibariyle daha kârlı, daha menfaatlidir. إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Eğer mü'min iseniz,** yâni hayır, iman şartiyledir. İnanırsanız, hayır görürsünüz. Yoksa وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ **ben, üzerinize hafîz değilim.** Siz iman edip korunmadıkça ben, sizi fenâlıktan muhafaza edemem, başınıza gelecek azâbdan koruyamam. Hasılı bu nasihatları iyi dinleyin, sonra karışmam ha!..

Buna karşı Medyen ahalisi ne dediler bilir misiniz?

قَالُوا يَا شُعَيْبُ **"Ey Şuayb, dediler,** أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ **atalarımızın perestiş ettiği şeyler; terketmemizi veya emvalimizde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?** إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ **Hakikaten sen çok akıllı, çok dirayetli sensin."** Şuayb aleyhisselâm, çok namaz kılardı ve öyle ma'ruf idi. İbadetler içinde dinin direği olan namaz ise, وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ (*"... gerçi bu ağır gelir, fakat saygılı kimselere değil."* Bakara-2/45) medlûlünce hâşiînden maadasının pek ağırına gelen ve bütün masivâyı atıp Allah'ın huzurunda divân durmanın, secdelere kapanmanın zevk ve ulviyyetini idrâk edemeyenlere bîhude, faidesiz bir külfetten ibaret görünen büyük bir amel olduğundan namaz kılanlarla eğlenmek, küfrün muktezası ve azgın kâfirlerin mu'tadıdır. Bunun için Şuayb'ın kavmi de, O'nu tevhide, hukuk ve ahlâka müteallık tebliğatını redd-ü inkâr etmek için bunları, bilhassa O'nun namazına isnad ederek akl-ü rüşdüne tearruz ve nübüvvetiyle istihzâ ediyorlar.

Yalnız Allah'a ibadet edip türlü türlü ma'budlara kul olmaktan kurtulmayı ve ticaret-ü siyasette adl-ü hakka riayet etmeyi hürriyyete mani' bir budalalık addeyliyorlardı. Şuayb aleyhisselâm, onlara: "Mallarınızda istediğiniz gibi tasarruf etmeyin" dememişti, nâsın eşyasına haksızlık yapmayın, demişti. Bu ise hürriyyeti men' değil, tesbit ve te'yid oluyordu. Çünkü herkesin emvali ve hukuku mahfuz olmadıkça kimse hakkından emin olamaz, emvalinde dilediği gibi tasarruf yapamaz. Fakat onlar nâsın mallarını kendi malları imiş gibi farzediyorlar, güçlerinin yetebildiği tecavüzü yapmak istiyorlar da adl-ü hakka riayetle haramdan ve müfsidlikten ictinab tekliflerini serbestliklerine mani' sayıyor ve "Emvalimizde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi namazın mı emrediyor. Sofu, sen ne akıllısın be!" gibi mugalata ile ta'riz ve istihzaya kalkışıyorlar ki, böyle bir taraftan putlara düşkünlük, bir taraftan da Allah'a karşı kibr-ü gurur ile namazı tahkır, hürriyyet, ticaret namiyle hilekârlık mugalâtasiyle tecavüz, terbiyesizlik, müfsidlik etmek vahy-ü nübüvvete ukalâlık demek asrî kâfirlerde de

---

Mukteza: İcab eden, lazım gelen. **Mu'tad:** Adet, adet edilinen iş.

en çok görülen şinşine-i cahiliyyeden olmak i'tibariyle medeniyyet-i hazıra insanları Kıssa-i Şuayb ve Medyen'i pek ziyade nazar-ı ibret ile dinlemelidirler.

Bakınız Şuayb, bunlara ne kadar nazikâne, ne kadar dakik ve rakik ve nasıl yüksek bir cevab ile müracaat ediyor [1]:

قَالَ يَا قَوْمِ **"Ey benim kavmim, dedi,** اَرَاَيْتُمْ **gördünüz mü halinizi,** yâni gördünüzse söyleyin bakayım? اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي **Ya ben, Rabbımdan bir beyyine üzerine isem** Sen, o sensin dediğiniz ben, Rabbım Hakk Teâlâ'dan kat'î ve açık bir bürhan üzerinde bulunuyor, söylediklerimi ilm-ü nübüvvetle söylüyorsam ne dersiniz? Ben, Rabbımın vahy-ü beyanına muhalefet edebilir miyim? وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا **Halbuki, Rabbım bana, kendi tarafından güzel bir rızık merzuk kılmıştır.** Yâni benim kesbim ile değil, mahzâ taraf-ı Sübhanîsinden, hazîne-i kereminden beni maddeten, mânen güzel bir surette merzuk etmiş, hem helâlinden mal, hem de ebedî hayatın medarı olan nübüvvet ve hikmet nasîb eylemiştir. وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُ **Ve ben, sizi nehyettiğim şeylere kendim konmak maksadiyle size muhalefet ediyor değilim,** yâni sizi şirkten, nâsın hakkını yemekten, fesaddan nehyedip Tevhid'e ve tam ölçü ve tartı ile ifâ-yı adl-ü hakka da'vet ediyorsam âdetinizin, me'lûfunuzun hilâfına olan bu nasihatlerden, tekliflerden muradım, gaye-i maksadım hürriyetinizi alıp sizi çevirip de o menhiyyatı münhasıran kendim yapmak değildir. Allah'a karşı siz günaha girmeyin de ben gireyim, siz aldatmayın da ben aldatayım, halkın emvalini siz yemeyin de ben yiyeyim, siz istediğiniz gibi zevketmeyin de ben edeyim, diye arkanızdan bir istibdad ve inhisar entrikası yapmak fikr-ü maksadiyle hareket etmiyorum. اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ **Muradım başka değil, gücüm yettikçe ıslâhtan ibarettir.** وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِ **Muvaffakiyyetim de, ancak Allah iledir.** Allah'ın hidayet ve inayetiyledir. عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ **Ancak O'na tevekkül ettim** وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ **ve ancak O'na inabe ederim.** Döner, döner O'na dönerim, O'na dehalet eder, O'na teslim olurum. وَيَا قَوْمِ **Ve ey benim kavmim,** لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاق۪ٓي اَنْ يُص۪يبَكُمْ مِثْلُ مَٓا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ **sakının bana şikak-u adavet ve zıddiyyet, sizi Nuh kavminin veya Hûd kavminin veya Salih kavminin başına gelen gibi bir musibet ile tecrim etmesin.** وَمَا قَوْمُ لُوطٍ

---

[1] Hazret-i Şuayb'ın bu nutku dolayısiyledir ki, Resulullâh, O'nu "Hatıbü'l-Enbiya" unvaniyle telkib buyurmuştur. İlm-i beyan erbabı bu nevi' kelâma, "istidrac-i muhatab" tesmiye ederler ki, zarif ve lâtif ve müfid ve müessir bir üslûbdur. Hazret-i İbrahim'in babasiyle olan kıssasında Nuh, Hûd, Salih kıssalarında ve Âl-i Fir'avn'ın mü'mini kıssasında da bundan numune vardır.

Me'luf: Alışılmış, alışık, huy edinmiş.

مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ **Daha Lût kavmi sizden uzak değil,** yakın zamandadır. Veya zaman ve mekânda olduğu gibi, küfr-ü fesad i'tibariyle de siz onlara yakınsınız. Görülüyor ki, bu fasıla, kavm-i Lût kıssasının âhirindeki وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ (*"Ki Rabbının indinde damgalanmışlar ve bunlar zalimlerden baîd değildir."* Hûd-11/83) fasılasına bir Terci' olmak i'tibariyle onu ihtar demektir.

Hasılı bunları unutmayın. وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ **"Rabbınıza istiğfar edin, sonra O'na tevbe ile rûcu' edin."** Çünkü إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ **"O benim Rabbım, çok merhametli, çok sevgilidir".** Binaenaleyh günahlarınız ne kadar çok olursa olsun vazgeçer istiğfar ve tevbe ederseniz rahmet ve mahabbetine nâil olursunuz.

Lâkin bu güzel nasihatlara kavmi ne dedi bilir misiniz?:

قَالُوا يَا شُعَيْبُ **"Ey Şuayb, dediler,** مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ **söylediklerinden çoğunu iyi anlamıyoruz".** Çünkü kulak vermiyorlar, dikkatle dinlemiyorlardı. Vahy-ü Nübüvvete ehemmiyyet vermiyorlardı. Ale'l-umum fenâ insanlarda olduğu vechiyle herkesin hissiyatını kendi nefisleriyle ölçtüklerinden, bir insanın ağraz-ı şahsiyye ve menafi-i dünyeviyyeden tecerrüd ederek إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ **"Ben sade gücüm yettiği kadar ıslah istiyorum"** demekte samimî olmasını kafalarına sığdıramıyorlar, ihlâs ve tevekkülü anlamak için kendilerinde bir misal bulamıyorlar ve bahusus Tevhid'i tanımadıklarından veya bir kör tabiatçı kafasıyla düşündüklerinden, beşerin isyanı ile bâzı âfât-ı semaviyye beyninde bir alâka bulunabileceğine ihtimal vermiyorlar. Şuna, buna tapmakla ölçüyü, teraziyi eksik tutmakla, haksızlık yapmakla, nizam-ı âlemin bozulacağını ve tufanlar, zelzeleler olabileceğini anlamıyorlardı. Velhasıl sarih olan bu sözlere inanmak istemiyorlar bunun arkasında gizli bir maksad veya kuvvet mi var diye huylanıyorlar da diyorlar ki: "Anlamıyoruz ki, sen ne demek istiyorsun ve neye güvenip bizi tehdid ediyorsun وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا **"ve her halde biz, seni içimizde bir zayıf görüyoruz.** وَلَوْلَا رَهْطُكَ **Eğer rehtın olmasa idi,** (taallükatından hürmet ettiğimiz beş on kişi olmasa idi) لَرَجَمْنَاكَ **muhakkak seni recmederdik,** taşlar öldürürdük. وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ **Sen değilsin bize karşı azîz olan".** Nazarımızda bir izzet ve kıymeti haiz olup hatırı sayılan, yâni seni saydığımızdan değil, sana uymayıp dinimizde sebat eden ve bizimle beraber olan bir kaç hısımına hürmet ettiğimizden dolayı şimdiye kadar seni recmetmedik.

Terci': Geri gönderme, geri çevirme. **Reht:** Kavim, kabile, cemaat.

Müşarün'ileyh bunlara cevaben:

قَالَ يَا قَوْمِ **"Ey kavmim, dedi,** أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ **size benim rehtım, bir kaç adamım mı Allah'dan daha azîz?"** Yâni ben, size ancak Allah'a dayandığımı ve muvaffakiyyetimin ancak onunla olduğunu söylemiş ve binaenaleyh izzet ve kuvvetimin başkasiyle değil, Allah ile olduğunu anlatmış iken, size karşı benim bir kaç adamım mı Allah'dan daha azîz ki, "rehtın olmasa" dediniz? وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا **"Halbuki Allah'ı ardınızda mensî tuttunuz".** Arkaya atılmış, unutulmuş, hükümsüz, kıymetsiz bir şey gibi hiçe tuttunuz, hesaba almadınız, izzetten bir hıssa bile vermediniz. Çünkü ancak O'na dayanan ve ancak O'nun emriyle hareket eden bana, ehemmiyyet vermediniz ve O'nun beyyinesiyle tebliğ ettiğim açık açık nasihatlarıma kulak vermediniz. Allah'ı düşünmediğiniz için, "söylediklerini anlamıyoruz" dediniz. "Rahtın olmasa recmederdik" diye tehdide kalkıştınız. إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ **"Hiç şüphe yok ki, Rabbım yaptığınız, yapacağınız bütün amellerinizi muhıttır."** O'na hiç bir şey hafî kalmaz ve hiç bir şey kudretinden kaçmaz ve hiç bir şey izzetine karşı gelemez, binaenaleyh her ne yaparsanız cezanızı verir وَيَا قَوْمِ **"ve ey kavmim,** اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ **haydi bütün mekânetinizle istediğinizi yapınız.** إِنِّي عَامِلٌ **Her halde ben yapacağım".** Allah'a mütevekil olup O'nun emr-ü tevfikiyle istitaatım müddetince ve bütün mekânetimle ıslaha çalışacağım. سَوْفَ تَعْلَمُونَ **"Yakında bileceksiniz ki,** مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ **öyle insanı rezil ve rüsvay edecek azâb kime gelecek?** وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ **Ve yalancı kim?** فَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ **Binaenaleyh gözleyiniz, muhakkak ki, ben beraberinizde gözcüyüm."**

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا **"Vaktaki emrimiz geldi,** نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا **Şuayb'a ve beraberinde iman edenlere tarafımızdan bir rahmet ile necat verdik."** وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ **"O zulmedenleri ise, sayha yakaladı.** Sûre-i A'raf'ta فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ (*"Bunun üzerine onları "o recfe" tutuverdi."* Arâf-7/78) ve Sûre-i Ankebût'ta (*"Buna karşı O'nu tekzîb ettiler, derken onları o recfe tutuverdi de yurdlarında dizleri üstü çöke kaldılar."* Ankebût-29/37) vârid olmuştur **ki, zelzele demektir.** Demek ki, müdhiş bir sayha ile bir zelzeleye tutuldular فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ **da, oldukları yerde çöke kaldılar.** كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا **Sanki o diyarlarda ömür sürmemişlerdi.** أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ **Evet def'olsun öyle Medyen,** كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ **Semûd'un def'olduğu gibi".** Zira Semûd da, böyle bir sayha ve recfe ile ihlâk edilmiş idi. Ancak deniliyor ki, Semûd'un sayhası üstlerinden, Medyen'in sayhası altlarından gelmişti.

Sayha: Çağırış, feryad, nârâ, azâb, eziyet. **Recfe:** Zelzele.

Burada, بَعِدَتْ fiilinin tasrihiyle yukarıdan beri vârid olagelen بُعْداً masdarının mânâsı da tavzîh olunmuştur. Zira بُعْد masdarı, "kurb"'un zıddı olarak uzak olmak mânâsına geldiği gibi, bir de helâk mânâsına gelir. Çünkü helâk olan, hayattan uzaklaşır. Ve beyinlerini fark için evvelkinin fiili "ayn"'ın zammiyle beşinci babdan kullanıldığı halde, helâk mânâsında mazide "ayn"'ın kesri ve muzari'de fethi ile dördüncü babdan kullanılır. Binaenaleyh burada كَمَا بَعِدَتْ buyurulmakla kıssaların âhirinde irad olunagelen بُعْداً dualarının helâk mânâsına olduğu da tavzîh olunmuştur ki, bu tavzîh de o bedduayı bir te'kid gibidir.

6- : وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِه۪ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

Meâl-i Şerifi

96- Celâlim hakkı için, Musa'yı da âyetlerimizle ve bir sultan-ı mübîn ile gönderdik.

97- Fir'avn'a ve cem'iyyetine de. Bunlar, Fir'avn'ın emrine tabi' oldular. Fir'avn emri ise, reşîd değildir.

98- Kıyamet günü kavminin önüne düşer, derken onları suya götürür gibi ateşe götürmüştür. O varılan da, ne fenâ maslaktır.

99- Hem burada arkalarından bir lâ'netle ta'kib edildiler, hem Kıyamet günü, bu vurulan destek ne fenâ destektir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ **Ve kasem olsun ki, Musa'yı da âyetlerimiz ve bir sultan-ı mübîn ile Fir'avn'a ve Meleine gönderdik.**

Maslak: Daimi akan su borusu.

Görülüyor ki, burada da atfın üslûbu değiştirilmiş, لَقَدْ اَرْسَلْنَا diye kasem ve fiil tekrar tasrih olunmuş ve bu suretle Hazret-i Musa'nın Hazret-i İbrahim ve Nuh gibi bir mebde-i tarih olduğuna işaret edilmiş ve bilhassa doğrudan doğru Kıssa-i Nuh'a atfedilmesiyle de Kıssa-i Nuh'a bir nazîr gibi olduğuna telmih kılınmıştır. Çünkü bunda da bir tufân ve gark hâdisesi vuku' bulmuştur.

Burada Hazret-i Musâ'nın Fir'avn'a gönderilmesi mevzu-i bahsolduğundan «بِاٰيَاتِنَا» da âyetlerden murad, Tevrât değil, Sûre-i A'râf'ta zikri geçen dokuz mu'cizedir ki, Asâ, Yed-i beyzâ, Tufan, Cerad, Kummel, Dafadi', Dem, Naks-ı emval ve enfüs harikalarıdır.

SULTAN: Filâsıl galebe ve istilâ mânâsına masdardır. Ve bürhan ve hüccet mânâsına gelir ve valî ve hükümdara da ıtlakı ma'lûmdur. Fakat bu mânâda kelime müennes olur. Kur'ân'da ekseriya burhan ve delil mânâsınadır. Burada da, burhan-ı kavî diye tefsir edilmiş ve bununla Hazret-i Musa'nın en bâhir mu'cizesi olan Asâ'ya hassaten işaret edildiği söylenmiş ise de, âyetlerde Asâ dahil olmak i'tibariyle bunun وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا ("... *Ve sizin için bir saltanat kuracağız.*" Kasas-28/35)de olduğu gibi galebe ve istilâ mânâsına olması ve Hazret-i Musa'nın Fir'avn'a karşı tezahür eden kuvve-i kahiresini ifade etmesi daha zâhir görünür. Maamafih Asâ ve Yed-i beyzâ mu'cizeleri, bu mânâ-yı müfid olduğuna göre, evvelki tefsir de sahihtir.

MÜBÎN: Ma'lûmdur ki, ibaneden ism-i fâildir. İbane ise, lâzım ve müteaddî olur. Lâzım olunca mübîn beyyin, açık demektir. Müteaddî olduğunda da mübeyyin gibi beyan ve tavzîh edici veya furkan gibi ayırıcı demek olur.

فَاتَّبَعُوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ **"de, Fir'avn'ın emrine ittiba' ettiler** وَمَا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ve **halbuki Fir'avn, emr-i reşîd değildir".** Fir'avn kumandası veya Fir'avn işi ve hükûmeti, sonu iyi gelecek musîb bir emir değildir. Burası zamir mevkii iken وَمَا اَمْرُهُ denilmeyip de, Fir'avn isminin tasrih olunması mânidardır. Zira evvelkinde Fir'avn'ın şahsı, ikincide de vasfı kasdolunmuştur. Çünkü Fir'avn ismi fesad-ü ifsadda ve dalâl-ü ıdlâl ile müştehirdir. Bunun için evvelkisi bilhassa Fir'avn'ın emri demek olduğu halde, ikincisi umumiyyetle Fir'avn emri, yani Fir'avn kısmının emri demektir.

Ebu Hayyan tefsirinde der ki: "Fir'avn, sani'ı ve meâdı münkir bir dehrî idi ve diyordu ki, âlemin ilâhı yoktur. Her belde ahalisinin vecibesi kendi sultanlarına itaat ile iştigal etmektir. Bunun için Fir'avn'ın emri, rüştten bilkülliyye

---

Sani: Yaradan (Allah) Meâd: Ahiret, dönüş yurdu.

hali idi." وَالنَّازِعَاتِ Sûresinde geleceği üzere Fir'avn, اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى (*"Benim en yüksek Rabbınız, dedi."* Nâziat-79/24) diyor, kendi fevkinde bir rabb kabul etmiyordu. Onun için verdiği emir, savab mı, emr-i Hakk'a muvafık mı, değil mi? diye düşünmüyor, Hakk Teâlâ'nın evamir ve ahkâmına ittiba' kaydiyle mukayyed olmuyor, mücerred kendi nokta-i nazarına, kendi temayülât ve iradesine göre emir veriyor, ne emrederse hak öyle oluverecekmiş gibi kendini esaleten ve ale'l-ıtlak hâkim addediyor, onun mâdûnunda melei ve onların arkasında kavmi de buna ittiba' eyliyorlardı. İşte böyle Hakk'ın hâkimiyyetini hesaba almayarak esalet ve mutlakiyyet iddiasiyle emre, "Fir'avn emri" ıtlak olunur. Böyle emirlerin ise, reşîd olamayacağı bedîhîdir. Zira mukadderat-ı beşer dahi dahil olduğu halde bütün kâinatı idare eden Hakk kanunları, bir şahsın veya cemaatin emr-ü iradesi ile değişmeyeceği aşikârdır. Böyle iken Fir'avn kısmı kendinin Hakk'a mahkûmiyyetini düşünmez, bir Hakk me'muru olarak hareket etmek istemez de, kendi arzu ve iradesinin ayni hakk oluvereceğini tevehhüm eder, kendi emriyle hak vaz'etmeğe ve Hakk kanunlarını tağyir-ü tebdil etmeğe, hayre şer, şerre hayır, iyiye kötü, kötüye iyi demeğe kalkar. Allah'ın ateştir dediğine, su deyip saldırmak ister ve nihayet hem kendisini hem tebaasını yakar. Nitekim bunu tavzîhan buyuruluyor ki:

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **"Kıyamet günü kavminin önüne düşer,** فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ **bir de bakarlar ki, kendilerini su diye ateşe götürmüştür.** وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ **Ve ne fenâ virddir o mevrud".** Tuh, ne kötü sudur, o varılan ateş!.. Çünkü suya hararet söndürmek, ciğer soğutmak için gidilir. Ateş ise, bunun zıddı [1]. İşte Fir'avn emrinin akibeti, böyle ciğersüzdür. Ve Fir'avn tebaası, böyle bedbahttır. Musa'ya bakmadılar da, akibeti böyle fenâ olan bir Fir'avn emrine ittiba' ettiler. وَاُتْبِعُوا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ **"Ve bu suretle hem bu dünyada, hem de Kıyamet gününde bir lâ'net metbuu kılındılar".** Fir'avn'a tebaiyyetlerinin ceza-yı sezası olmak üzere daima lâ'net ile ta'kib olundular. بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ **"Ne fenâ rifddir, bu merfud".** Ne kötü ianedir, bu yapılan iane, yâni lâ'net. Veya ne kötü câizedir, bu câize, yâni Fir'avn tebaası olmanın bahşişi olan bu lâ'net bahşişi.

RİFD: Aslında dayansın diye bir başkasına izafe edilen şeydir. Meselâ, eğerin ve semerin altına vurulan keçe, birine yapılan iane, verilen atiyye, rifddir. Burada nar-ı cehenneme vird, lâ'nete rifd ta'bir olunması tehekküm için gayet beliğ bir istiaredir.

---

[1] Vird, su hıssası, vurud, suya gitmek, irad, suyu götürmek, mevrud, varılan su.

Ya Muhammed:

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ
وَحَص۪يدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ
عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ
اَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ ﴿١٠١﴾ وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ
اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ ﴿١٠٢﴾
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِ ذٰلِكَ يَوْمٌ
مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا
لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾ يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِه۪ فَمِنْهُمْ
شَقِيٌّ وَسَع۪يدٌ ﴿١٠٥﴾ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ ف۪يهَا
زَف۪يرٌ وَشَه۪يقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ
اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُر۪يدُ ﴿١٠٧﴾ وَاَمَّا
الَّذ۪ينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ
وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾
فَلَا تَكُ ف۪ي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ
اٰبَٓاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَص۪يبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

Meâl-i Şerifi

100- İşte bu, medeniyyetlerin mühim haberlerinden sana onu kıssa olarak nakilediyoruz. Onlardan duran var, biçilen var.

101- Biz onlara zulmetmedik ve lâkin kendilerine zulmettiler de Allah'ın berisinden taptıkları ma'budları, Rabbının emri geldiği vakit kendilerine hiç bir fâide vermedi ve hasarlarını artırmaktan başka hiç bir şeye yaramadı.

102- Ve işte Rabbın medeniyyetleri zulmederlerken çarptığı vakit böyle çarpar. Çünkü O'nun muahazesi çok elîm, çok şiddetlidir.

103- Her halde bunda, âhiret azâbından korkanlar için muhakkak bir ibret vardır. O, öyle bir gündür ki, onun için insanlar toplanacak, hem O, öyle bir gün ki, mutlak görülecektir.

104- Ve Biz, onu ancak sayılı bir ecel için te'hir ediyoruz.

105- O geleceği gün hiç bir nefis, tekellüm edemez, ancak O'nun izniyle başka. Artık kimi bedbaht, kimi mes'ud.

106- İmdi bedbaht olanlar, ateştedirler, orada onlara öyle bir soluyuş ve hıçkırış vardır ki,

107- Onlar, orada semavât ve arz durdukça muhalled olacaklar. Ancak Rabbının dilediği müddet başka. Çünkü Rabbın, 'dir.

108- Amma mes'ud olanlar, cennettedirler. Rabbının dilediği müddetten başka, semavât ve arz durdukça onlar, onda muhalled kalacaklar. Bir atâ ki, kesilmesi yok.

109- O halde sakın şunların ibadet edişlerinden şübheye düşme. Başka değil, atalarının ibadeti gibi, ibadet ediyorlar. Biz de, elbet kendilerine tamamiyle nasîblerini veririz.

ذٰلِكَ İşte bunlar, bâlâda zikr olunanlar, مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى **mühim medeniyyet haberlerindendir.** نَقُصُّهُ عَلَيْكَ **ki, onu sana kıssa olarak nakllediyoruz.** Yâni haşviyyatını atıp en mühim ibret noktalarını telhis ederek, dillerde destan olmak üzere beyan ve hikâye ediyoruz. مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَص۪يدٌ **Onlardan** (o memleketlerden, medeniyetlerden) **kimi kâim, kimi biçilmiş,** ekin gibi hasad vakti gelmiş biçilmiş yıkılmış gitmiş. وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ **Ve Biz, onlara** (o biçilen, helâk olan ekvama) **zulm etmedik** وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ **ve lâkin kendilerine zulmettiler.** فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ **de Allah'dan başka yalvara geldikleri sürü sürü ilâhları, Rabbının emri geldiği vakit onlara hiç fâide vermedi.** Allah'ın emrinden zerreçe bir şey def' edivermedi. وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ **Ve**

Haşviyyat: Lüzumsuz, fazladan olan şeyler.

helâk ve hüsranlarını artırmaktan başka bir kârları olmadı.

وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ **Ve böyledir işte Rabbının muahazesi** اِذَا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌ **memleketleri zulümleri halinde muahaze ettiği vakit,** اِنَّ اَخْذَهُ اَلِيمٌ شَد۪يدٌ **hakikaten O'nun muahazesi elîmdir, şedîddir.** اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ Şübhe yok ki onda, o ahizde ve(ya) nakledilen her kıssada لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِ **âhiret azâbından korkmak şanından olan herkes için lâbüd bir âyet vardır.** Yâni ibret alacak bir delil vardır. "Adam sen de, ben bu günümü geçireyim de sonu ne olursa olsun" diyen, ilerisini düşünmeyen, âhireti hatırına getirmeyen saygısızlak, bunları zünub ile alâkadar görmez, tesadüfî esbab-ı tabîiyyeye isnad eder geçiverir ise de, cidden aklı ve iz'anı olarak âhiret korkusu şanından bulunan kimseler, bunda mutlak bir âhiret delili bulacak, hayat-ı dünyanın sonu çok korkunç olduğunu anlayacak, bunları mülâhaza ederek Allah Teâlâ'nın mücrimlere âhirette hazırladığı azabın şiddet ve vehametine istidlâl edecektir. Bir de, Peygamberlerin Dünya azabına müteallık verdikleri haberin tahakkukundan Nübüvvet'in emri vaki' olduğunu bittecrübe anlayacak ve binaenaleyh onların âhirete müteallık tebligatlarına da aklen ve mantıken yakîn hasıl edecektir. Filhakika dünyevî muahaze tahakkukundan anlaşılır ki bunları, önce haber veren Enbiya, sadık ve nübüvvet emri vaki'dir. Ve binaenaleyh Enbiya'ya haksızlık edip tebligatlarına inanmamanın ve âhiret azabından korkmamanın akibeti kavm-i Nuh'un, Âd'ın, Semud'un, kavm-i Lût'un, Medyen'in, Fir'avn'ın ve mele-i Fir'avn'ın akibetleri gibi çok elîm, çok korkunçtur.

ذٰلِكَ **O, âhiret azabının olacağı kıyamet günü** يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ **öyle bir gündür ki, bütün insanlar ona toplanacak,** haşr olacak وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ **ve o toplanış günü, öyle bir gündür ki, muhakkak görülecek,** yâni olmamak ihtimali yoktur, mutlak olacak ve herkes toplanıp onu müşahede edecektir. Yahud o günde her şeye şehadet edilecek, çok şahid bulunacak. Çünkü bütün yer gök halkı orada şahid olacak, bütün diller, eller, ayaklar amellerine şehadet edecekler. Bu ikinci mânâca meşhud, meşhudünfih muhaffefidir ki, ekser müfessirîn, bunu tercih etmişlerdir.

وَمَا نُؤَخِّرُهُ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ **Ve Biz, onu ancak bir ecel-i ma'dude te'hir ediyoruz,** yâni nâmütenahi te'hir etmiyoruz. Ancak mütenahi bir müddete kadar te'cil-ü te'hir ediyoruz. Dünyanın ömrü, namütenahi devam etmeyecektir. O hadd-i zatında sayılı, mütenahi az bir müddetten ibarettir. Bir gün olup nihayet bulacak ve o vakit âhiret gelip çatacaktır. Onun için o Kıyamet günü az bir

---

Ma'dud; Vadedilmiş, belli bir zamana.

müddet sonra mutlak görülecek, meşhud olacaktır, namütenahi teahhur etmeyecektir.

يَوْمَ يَاتِ **O gün ki, gelir** لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ **kimse söz söyleyemez** اِلَّا بِاِذْنِهِ **Meğer ki, O'nun izniyle ola,** yâni Allah'ın izniyle söyleyecek olanlar müstesna. لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ *("O gün ki kıyama duracak Ruh başka ki, o Rahman ona izin vermiş, o da sevabı söylemiştir."* Nebe'-78/38) (amme.) Maamafih bu izin de, her mevkifde değildir. «وَالْمُرْسَلَاتِ» Sure-i Mürselât'da هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ *("Bugün nutukları tutulacağı gündür. İzin de verilmezki i'tizar edeler."* Mürselât-77/35-36) buyurulduğu üzere bu günün öyle bir mevkifi de vardır ki, bütün nutuklar tutulur, bir i'tizar için bile izin verilmez. فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ **Binaenaleyh kimi şakî, kimi saîddir.** Bir kısmı bedbaht bir kısmı bahtiyârdır. Hiç söyletilmeyenler bedbaht, sefîl, söze me'zun olanlar bahtiyâr, mes'uddur.

فَاَمَّا الَّذِينَ شَقُوا **İmdi şakî olanlar,** فَفِى النَّارِ **ateştedirler.** لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ **Onlar için orada hiç görülmedik bir zefîr ve şehîk vardır.** Etıbba ıstılâhında zefîr, nefes almak, şehîk, vermektir. Fakat aslı lugatte zefîr, soluğu uzun uzadıya içeri çektikten sonra dışarı vermektir ki, derdli ve mihnetzede kimsenin halidir, göğüs geçirmek ta'bir olunur. Şehîk de, ağlarken hıçkırmaktır ki, fazla teessürden neş'et eder. Ve çocukların ağlaması öyle olur. Bundan başka bir de eşeğin anırmasının evveline zefîr, âhirine şehîk denilir ki, biri idhal, biri ihracdır. Hasılı bihasebilluga zefîr ve şehîk ale'l-âde nefes alıp verme değil, ıztırablı bir sesle nefes verip almadır. Bir de, "zefîr ve şehîk"deki tenvinler, tenkir ve tehvil içindir ki, şu demek olur: Feci' bir soluk verip almaları, solurken göğüs geçirip hıçkırmaları vardır ki, görülmüş şey değildir. Hasan'dan naklolunan bir mânâya göre zefîr, leheb-i cehennemin irtifaıdır. Cehennem kuvvetle kabarıp yükselecek ve içindekiler fırlatılıp atılacak gibi tam cehennemin en yüksek tabakasına varıp çıkmak ümidine düştükleri vakit Melekler, öyle bir çarpacaklar ki, derhal gerisin geri derk-i esfele indiriverecekler ve bu, كُلَّمَا اَرَادُوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا اُعِيدُوا فِيهَا *("Her ne zaman ateşten, onun bir gamından çıkmak isterlerse yine içine iade olunurlar."* Hacc-22/22 ve secde-32/20) kavl-i İlâhî'sidir. Binaenaleyh nar-ı cehennemin köpürüp kabarmasıyla irtifa'ları zefîr, inhitatları şehîkdir.

Ateş içinde böyle çıkıp inip duracaklardır, خَالِدِينَ فِيهَا **cümlesi orada muhalled olarak,** مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ **semavat ve arz daim oldukça.** Bu kayıdda bir tevkit şâibesi yok mu ve binaenaleyh bu diğer nususdaki ebedî kayıdlara münafi değil midir? gibi meşhur bâzı münakaşa vardır. Ve مَا دَامَتْ

السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ ta'birinin lisan-ı Arab'da ما اقام ثبير ، ما لاح كوكب ، ما اختلف الليل والنهار ، ما طما البحر ve saire gibi te'bidden kinaye olduğu beyaniyle cevab da şöhret bulmuştur. Lâkin bu suretle te'bidin ebediyyet-i örfiyye olması ihtimali bertaraf edilmemiş olacağından bunun münakaşayı kesebileceği cay-i nazardır. Halbuki bu âyetlerde ecel-i ma'dudün hitamiyle gelecek olan Kıyamet gününden ve bunu ta'kib edecek olan ahval-i âhiretten bahsedilmekte olduğu için buradaki semavat ve arzdan murad, dünyanın değil, يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (*"O gün ki arz başka arza tebdil olunur, semavât da ve hep O vâbid, kahhar olan Allah için fırlarlar."* İbrahim-14/48) mazmunu üzere âhiretin semavat ve arzı olacağı pek zahirdir. Bunun ise, dünyadaki gibi ma'dud bir eceli olmayıp devam-ı nâmütenahi olduğunda ve binaenaleyh bu kaydın bir te'bid-i örfî değil, bir tebid-i hakikî ifade ettiğinde şüphe yoktur. Nitekim bundan sonraki âyette عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ (*"Bir atâ ki, kesilmesi yok."* Hud-11/108) kaydiyle bu devamın gayr-ı münkatı' olacağı tasrih de edilmiştir. Bir de İbn Abbas Hazretlerinden menkuldür ki, semavat ve arz âhirette me'hazları olan nura reddedilecektir. Ve binaenaleyh Arş'ın nurunda ebeden daim olacaklardır.

Fakat bu namütenahi devam ve hulûd, Allah Teâlâ'nın artık hükm-ü tasarrufu mümkün olmayacak surette vücub-ı zatî ile vacib bir devam-ı tabiî tevehhüm olunmamak için buyuruluyor ki:

اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ **Ancak Rabbın dilediği vakit müstesna.** Yahud Rabbının dilediğinden başka. Şayed dilerse devam etmeyenler, muhalled olmayanlar, ateşte kalmayanlar veya daha başka suretle ta'zib edilecek olanlar bulunabilir. اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ **Zira muhakkak ki, Rabbın,** «فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ» **dir. Ne dilerse yapar,** dilerse o devam ve hulûdu kat'eder veya o zefîr-ü şehîkı keser, dilerse cehennemin aynı bir tabakasında tutmaz da tabakadan tabakaya veya ateşten zemherire nakleder ve daha başka türlü ta'zib eder veya dilerse dilediğini bedbahtlıktan kurtarır, cehennemden çıkarır, cennete kor, mes'ud eder. Diler mi, dilemez mi o cihet başka. Onu, yalnız kendisi bilir. Ancak suret-i umumiyyede bildiriyor ki, âlem-i âhiretin namütenahî devamını ve o müddetçe erbab-ı şekavetin ateşte hulûdlarını dilemiştir. Ve bu miyanda bâzıları hakkında müstesna bir meşiyyeti de olabilecektir ki, bu, kiminin lehine, kiminin de aleyhine olabilir. Ve bir hadîs-i şerifte varid olduğuna göre, cehennemin usât-ı mü'minîne mahsus olan tabakası, bir zaman gelib boşalacaktır.

وَاَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا **Mes'ud olanlar ise,** فَفِي الْجَنَّةِ **cennettedirler. Öyle ki,** خَالِدِينَ

Te'bid: Ebedileştirme, sonsuzlaştırma. **Kusât:** Asiler, itaat etmeyenler, günahkarlar.

فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ **semavat ve arz daim oldukça,** (yâni ilâ gayrinnihaye) cümlesi orada muhalled olarak اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ **ancak Rabbın dilediği vakit müstesnâ,** veya Rabbının dilediğinden başka. Yâni devam ve hulûd da vücub-ı zatî ile vacib ve tabiî değil, Allah'ın meşiyyetiyledir. Allah, dilerse böyle olmayabilir. Veya cennet âleminin bu nihayetsiz devam-ı müddetinden Allah'ın dilediği bâzı vakitler cennette bulunmayabilir. Nitekim usat-ı mü'minîn doğrudan doğruya cennete girmiyecek, bidayeten mes'ud olmayıp bir müddet cehennemde kalacaktır. Veya bu cennet saadetinden başka Allah Teâlâ'nın bihususihî dilediği daha büyük saadetler olacaktır. Nitekim bir kısım bahtiyârlar, cennetten daha ileri yükselerek وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (*"Nice yüzler o gün ışılar, parlar. Rabbına nâzır."* Kıyâmet-75/22-23) وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ (*".... Allah'ın bir rıdvanı ise hepsinden büyük"* Tevbe-9/72) sırrına mazhar olacaklardır. Fakat bu istisnâ ile cennette bir tenahi ve inkıta' olacakmış gibi tevehhüm olunmasın. عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ **Öyle bir atâ olarak ki, kesilmez.** Dünyadaki gibi bir ecel-i ma'dud ile mahdud ve mütenahi değil, lâyenkatı' devam eden bir atâ. Bu kayıd; ya فَفِى الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا (*"Amma mes'ud olanlar cennettedirler, Rabbının dilediği müddetten başka semavât ve arz durdukça onlar onda muhalled kalacaklar."* Hûd-11/108) dan hâl, veya مَا شَاءَ رَبُّكَ den temyizdir. Cennetin hali olduğu takdirde naîm-i Cennetin adem-i inkıtaında sarihtir. Nitekim اُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا (*"yemişleri daim, sayesi de."* Ra'd-13/35) kavl-i kerimi de bunu müeyyiddir. Temyiz olduğu takdirde ise, cennetin fevkinde olan ve müstesnâ bir surette meşiyyet-i İlâhiyye teallûk eden naîm-i rıdvanın adem-i inkıtaında bilhassa sarih ve aynı zamanda cennetin adem-i tenahisine de işaret olur. Zira bundan anlaşılır ki, âhirette behemehal böyle lâyenkatı' bir atâ vardır. O halde buna mukabil münkati' olanlar dahi olsa bile, gayr-ı munkatı' bir atânın tahakkuku, âlem-i âhiretin kendisinin lâyetenaha ve ebedî olmasını iktiza eder. Bu ise, cenneti muhit olan âhiret semavat ve arzının ilâ gayrinnihaye devamı demek olur. Binaenaleyh عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ (*"Bir atâ ki kesilmesi yok."* Hûd - 11/108) işaretiyle مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ (*"Onlar, orada semavât ve arz durdukça muhalled olacaklar* «فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ» *dir."* Hûd-11/107)'ın ebediyyetini tefsir eder. Ve o halde âyetteki مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ (*"Onlar, orada semavât ve arz durdukça muhalled olacaklar,* «فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ» *dir."* Hûd-11/107) kaydının da, ilâ gayrinnihaye demek olduğu anlaşılır ki, ale'l-umum nusustaki, «اَبَدًا» kayıdları da bunda zâhirdir. Binaenaleyh adem-i inkıta' kaydının ikinci âyette tasrih edilmesinden dolayı bâzılarının sevab, ebedî fakat azâb umumiyyetle munkatı olacaktır zannetmeleri doğru değildir.

Velhasıl bervech-i bâlâ naklolunan kıssalar ve bu kıssalar tezekkür ve tefekkür olununca anlaşılır ki, Sûrenin baş tarafında geçdiği vech ile مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا (*"Her kim dünya hayatını ve ziynetini murad ederse."* Hûd-11/15) kısmından olanlar ecel-i ma'dud olan dünyada nasibleri, ne ise onu tamamen alırlar. Sonra da, لَيْسَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ (*"Fakat onlar ahirette öyle olurlar ki kendilerine ateşten başka bir şey yoktur."* Hûd-11/16) kendilerine ateşten başka bir şey kalmaz. Böyle ebeden bedbahttırlar. Bunlara mukabil اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُوا اِلٰى رَبِّهِمْ (*"Fakat iman edip salih salih ameller yapanlar ve mevlâlarına edeb ve ıtmi'nan ile itaatkâr olanlar."* Hûd-11/23) kısmından olanlar da اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (*"Ashab-ı cennet hep orada muhalleddirler."* Hûd-11/23). Böyle ebediyyen mes'ud ve bahtiyârdırlar. İşte iki fırka arasındaki fark, bu kadar büyüktür. Bir de şakîlerin Fir'avnları ve Fir'avnların yakın avanesi gibi, saîdlerin de Enbiyası ve sıddıkîni gibi her iki fırkın ileri gelenleri vardır ki, azab ve sevabları o nisbette umumdan farklıdır. Şakîlerin rüesasına Allah Teâlâ'nın, ehl-i cehennem içinde sureti mahsusada bir istisna ile dilemiş olduğu öyle bir azab vardır ki, bunun dehşeti, âlâm-ı ateş ile bile ifade ve ihsas edilemez. Binaenaleyh bunlar, ale'l-umum bedbahtlardan daha betbahttırlar. Saîdlerin pişüvalarına da Allah Teâlâ'nın, ehl-i cennet içinde sureti mahsusada bir istisnâ ile dilemiş olduğu öyle bir saadet vardır ki, مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا اُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلٰى قَلْبِ بَشَرٍ (***"Onu ne gözler görmüştür, ne kulaklar işitmiştir ne de bir insan kalbine doğmuştur."*** Ahmed b. Hanbel-2/313) olan bu saadete, cennet ta'biri bile az gelir. Bu artık bütün ni'metlerin, istihkakların fevkında mahz-ı fadl-ı Rabbanî olan bir atâ-i gayr-ı meczuzdur. Binaenaleyh buna nail olacak olanlar, bahtiyârların bahtiyârıdırlar.

Şimdi mazideki o kıssalar, istikbaldeki bu akibetler ma'lûmun olunca ya Muhammed, فَلَا تَكُ فِى مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰؤُلَاءِ artık şunların, şu yukarıdaki müşriklerin ma'bud tanıdıkları şeylerden hiç bir şübhen olmasın hepsi boştur. مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ **Bundan evvel ataları nasıl tapıyor idiyseler bunlar da, ancak öyle taparlar,** yâni bâlâda beyan olunduğu üzere فَمَا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّتِى يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ (*"Allah'ın berisinden taptıkları ma'budları, Rabbının emri geldiği vakit kendilerine hiç bir faide vermedi."* Hûd-11/101) mantukunca bunların selefleri, putlara tapmaktan nasıl zarardan başka bir faide görmedilerse bunlar da tıpkı öyledir. وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ **Ve elbette Biz, bunların nasiblerini eksiksiz olarak kendilerine ifâ edeceğiz,** yâni ecellerine kadar hayat-ı dünyadan kısmetlerini, sonra da müstahıkk oldukları cezalarını vereceğiz. • وَلَقَدْ

Pîş'ûva: Reis, başkan, hakim, imam.

اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾ وَاِنَّ
كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾
فَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا اِنَّهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾ وَلَا تَرْكَنُوا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَاءَ ثُمَّ
لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ
الَّيْلِ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ
﴿١١٤﴾ وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

Meâl-i Şerifi

110- Kasem olsun ki, Musa'ya kitabı verdik de onda, ihtilâf edildi. Rabbından bir kelime sebk etmiş olmasa idi, elbette aralarında hüküm verilmiş bitmişti. Ve her halde onlar, bundan kuşkulu bir şekk içindedirler.

111- Ve hakikat her biri öyle kimselerdir ki, lâbüd Rabbın kendilerine amellerini tamamiyle ödeyecektir. Çünkü O, her ne yapıyorlarsa habîrdir.

112- Onun için emr olunduğun gibi doğruluk et, sen ve beraberinde tevbe eden de aşırı gitmeyin. Çünkü O, her ne yaparsanız basîrdir.

113- Ve zulmedenlere meyl etmeyin ki, size ateş dokunur ve Allah'dan başka velîleriniz de yoktur, sonra kurtulamazsınız.

114- Hem namaz kıl, gündüzün taraflarından ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlerinde. Çünkü hasenat, seyyiatı giderir. Bu, idrâki olanlara bir öğüddür.

115- Ve sabr et, zira Allah muhsinlerin ecrini zayi' etmez.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ **Kasem olsun ki, Musa'ya dahi kitab verdik de onda ihtilâf edildi,** yâni merak etme ya Muhammed, yalnız sana ve sana verilen Kur'ân'a karşı ihtilâf çıkarılmıyor. Bâlâda beyan olunduğu üzere Fir'avn'a galebe eden Musa'ya da kitab verildiği zaman, ümmeti olan Benî İsraîl tarafından ihtilâf çıkarıldı. Halbuki Musa'ya Tevrat'ın nüzûlü, Fir'avn'ın ve avanesinin garkından ve Benî İsraîl'in halâsından sonra olmuştu. Bu suretle Benî İsraîl, Tevrat'tan evvel bunları görmüş ve Musa'nın risaletini kabul etmiş oldukları halde bile Tevrat, nâzil olunca hepsi derhal iman edivermediler de, onun Allah'dan olup olmadığında ihtilâf ettiler. Kimi iman etti, kimi etmedi de neler oldu. (Sûre-i A'raf 7/100-188 ve Bakara 2/40-150) ayetlerinin tefsirlerine bakınız.) Sana ise, evvelâ kitab nazil oluyor. Binaenaleyh sana verdiğimiz Kur'ân hakkında kavminden bir takımlarının: "Bir kenz indirilse ya veya beraber bir Melek gelse ya", "Onu, sen uyduruyorsun" diye küfür ederek ihtilâf çıkarmalarına ehemmiyyet verme. وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ **Eğer Rabbından bir kelime sebk etmiş olmasa idi,** yâni hasbelhikme bir ecel takdir buyurmamış olsa idi, لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ **derhal aralarında kaza yapılırdı.** Yâni kavminden ihtilâf edenlerin hemen şimdiden aleyhlerinde hüküm verilir, icrâ edilir, işleri bitirilirdi. وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ **Maamafih şübhe yok ki, onlar ondan dolayı her halde mürîb bir şekk içindedirler.** Yâni Sûrenin başında geçtiği üzere "Kur'ân'ı, Muhammed, kendisi uydurdu" diye küfr eden muhalifler yaptıkları bu iftiraya kendileri bile inanmazlar. Kur'ân'dan dolayı onlar, öyle büyük bir şekk içindedirler ki, bu şekleri, kendilerini ittiham etmektedir. وَاِنَّ كُلًّا **Ve hiç şübhe yok ki, her biri** لَمَّا [1] **o takımdandır ki,** لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ **amellerini Rabbın kendilerine her halde tevfiye edecektir.** İşlerini bitirecek, yaptıklarını başlarına vuracaktır. Yâni bunların hepsi مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ اُولٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"Her kim dünya hayatı ve zînetini murad ederse Biz, onlara amellerini dünyada tamamen öderiz ve bu babda kendilerine densizlik yapılmaz. Fakat onlar ahirette öyle olurlar ki, kendilerine ateşten başka birşey yoktur ve orada işledikleri bütün iyilikler heder olmuştur ve bütün yaptıkları boştur."* Hûd-11/

---

[1] Burada «لَمَّا» muhaffefidir ki, aslı «لَمَنْ مَا» dır. Nitekim tahfif ile «لَمَا» kıraatı da bunu müeyyiddir.

Tevfiye: Ödemek.

15-16) âyetleriyle hal ve akibetleri beyan olunan ve yalnız dünya hayatı ve ziyneti peşinde koşan körler kısmındandır. Şek ve ihtilâfları hep ağraz-ı dünyeviyyeden naşidir. Bir kaç gün şek ve ihtilâf içinde ne yapacaklarsa yapacaklar, dünyadan ne alacaklarsa alacaklar ve sonra bütün amellerinin batıl olduğunu görecek, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir. إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **Çünkü O (Rabbın), her ne yapıyorlarsa habirdir.** Hiç birisini cezasız bırakmaz. فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ **Binaenaleyh sen, emrolunduğun gibi dosdoğru ol,** bihakkın istikamet yap. Bu emrin, "fa" ile makabline tertib ve tefriî şu meâli ifade eder: Sen, her hususta istikametle me'mursun ve senin her işte sırat-ı müstakim üzere gidip Kur'an'da emrolunduğun umumi ve hususi bütün vezaifini emrolunduğun gibi tambir istikametle yapman ve bu suretle vahy-i Hakk'a temamen ittiba edip Kur'ân'daki ahkâm ve ahlâka bilfiil bir nümune-i istikamet olmandır ki, hakkında hiç bir şübheye mahal bırakmayacak, sıdk-ı risaletine ve hüsn-i muvaffakıyyetine en büyük hüccet ve burhan olacaktır. Onun için sen, muhaliflerin lâfına bakma, onları Allah'a bırak da gerek sâir mü'minlerle müşterek olan akaid ve a'male müteallık vezaif-i âmmende ve gerek bilhassa vezaif-i Nübüvvet'ten olmak hasebiyle münhasıran sana teveccüh eden vezaif-i mahsusanda emrolunduğun gibi kemaliyle bir istikamet yap ve binaenaleyh Sûrenin başında فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَى إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ (*"Şimdi ihtimal ki sen, "O'na bir hazine indirilse ya, veya beraberinde bir melek gelse ya" diyorlar diye göğsün daralarak sana vahyolunanın bazısını bu sebeble terkedecek olursun..."* Hûd-11/12) geçtiği üzere vahyolunan emir, ne kadar ağır olursa olsun ne tebliğini, ne icrasını hiç bir müşkil karşısında terk etmeyip emrolunduğun gibi dosdoğru ifâda devam et.

İbn Abbas demiştir ki: Cemi'-ı Kur'ân içinde Resulullah'a bu âyetten eşedd ve eşakk bir âyet nâzil olmamıştır. Ve onun içindir ki Aleyhissalâtü vesselâm: شَيَّبَتْنِى هُودٌ وَأَخَوَاتُهَا (*"Hûd ve emsali beni kocalttı."* Tirmizi: Tefsir Suret-i Hûd-56/6) Ve bâzı rivayette: شَيَّبَتْنِى سُورَةُ هُودٍ buyurmuştur. Demek ki, Hakk'a vusul için istikametten başka yol olmadığı gibi her hususta kemal-i istikamet kadar yüksek bir makam ve onun kadar zor hiç bir emir yoktur. Her hangi bir gaye olursa olsun, ona vusulün en kısa yolu tarik-ı istikamet olmakla beraber evvelâ, her işte vahid olan nokta-i istikameti ta'yin etmek zor, saniyen, muhtelif noktaların alâkasından sıyrılıp da sarsılmadan ve dosdoğru o noktaya yürümek daha zor, salisen, vasıl olduktan sonra aynı istikamette hiç eğilmeden devam ve sebat

---

Naşi: Dolayı, ötürü, sebebiyle.

edebilmek büsbütün zordur. Maahaza şunu ihtar etmeliyiz ki, bu âyette, Resulullah'a "beni kocalttı" dedirtecek kadar zor gelen cihet, emr-i istikametin asıl kendisine teallûk eden kısmından ziyade, ümmetine teallûk eden kısmıdır. Zira buyuruluyor ki:

وَمَنْ تَابَ مَعَكَ **Seninle beraber tevbe edenler de,** yâni şirkten tevbe edip de imanda sana iştirâk ederek maiyyetinde bulunan, müslüman olan her kimse de, senin gibi müstakîm olsun. وَلَا تَطْغَوْا **Ve azmayın.** Yâni Allah'ın ta'yin ettiği hududdan çıkmayın, istikamet haddinden inhiraf edip de ifrad veya tefrite sapmayın, aşırı gitmeyin ey müslümanlar! اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Çünkü O, (Rabbın), bütün yapacağınıza basîrdir.** Ona göre mükâfat veya mücazat eder. وَلَا تَرْكَنُوا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا **Ve zulüm etmiş olanlara rükûn etmeyin,** yâni her hangi bir zulüm, bir haksızlık yapmış olanlara yaklaşmak, müdahene etmek şöyle dursun meyil bile etmeyin فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ **ki, size ateş dokunur.** وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَاءَ **Allah'dan başka velîleriniz de yoktur,** ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ **sonra mansur olmazsınız.** Allah'ın nusratına nail olamaz, dokunacak ateşten kendinizi kurtaramazsınız.

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ **Ve salâtı ikame et,** namaz kıldır. طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ **Gündüzün iki tarafında ve geceden zülfelerde,** yâni gündüzün başlıca tahavvül saatlerinin ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlerinde.

ZÜLEF: Zülfe'nin cem'i ve Arabî'de cem'in ekalli üç olduğu için bununla ikisi gündüz tarafında, üçü de geceden olmak üzere tam beş vakit namaz emredilmiş olduğu zahirdir. Gündüz namazlarının kıraatında cehir mes'elesinde sabah namazı gece namazlarından ma'dud olduğuna nazaran tarafeyinnehardan murad, öğle ve ikindi, zülefen minelleyl de akşam, yatsı, sabah olmak lâzım gelir ki, اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا (*"Güneşin kaymasından gecenin kararmasına kadar namazı güzel kıl, bir de kıraatıyla mümtaz olan sabah namazını, zira sabah Kur'an'ı hakikaten meşhuddur. (Şuhuda mazhardır.)"* İsrâ-17/78) da böyledir. Bu suretle öğle ve ikindiye tarafeyinnehar tesmiyesinin vechi şudur: Sabah, gündüzün kökü, güneşin tulûundan zevaline kadar da gövdesi, zevalden sonra öğle ve ikindi de gurubuna kadar tahavvülâtının bariz hadleri olan taraflarıdır. Şer'an da gündüzün sabah, öğle, ikindi olmak üzere başlıca üç tarafı vardır. Nitekim diğer bir âyette, وَاَطْرَافَ النَّهَارِ (*"Gündüzün etrafında da, ki rızaya erebilesin."* Taha-20/130) buyurulmuştur. Sabah namazı, güneş doğmadan evvel olduğu cihetle sabah ve akşam "zülefen

---

İnhiraf: Doğru yldan sapma, dönme, bozulma, değişme.

minelleyl"de dahil olunca gündüz namazına iki taraf kalmış olur. Maamafih ale'l-ıtlak "tarafeyinnehar" ta'biri gündüzün iki ucu vaya ortasının iki yanı mânâsında zahir ve nehar-ı şer'î, Fecir'den mu'teber olduğu için ekser ulema, bunun فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا (*"Rabbına hamd ile tesbih eyle: Güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel."* Tahâ-20/130) mânâsında olarak sabah ve ikindi olması lâzım geleceğine kâil olmuşlardır. Lâkin bu surette başka âyetlerde musarrah olan öğleyin bu âyette zikredilmemiş olur. Sahib-i Keşşaf gibi bir çokları da, bir tarafı zevalden evveli, bir tarafı da zevalden sonrası, yâni gudüv ve aşiy mânâsına hamletmişlerdir ki, taraf-ı evvelinde sabah namazı, taraf-ı sanisinde öğle ve ikindi namazları olmak üzere tarafeyinneharda üç namaz bulunmuş olur. Bu suretle "tarafeyinnehar" diğer bir âyetteki, وَاَطْرَافَ النَّهَارِ 'ı tazammun eder. Ve sabah namazı onun biri olur. Ve binaenaleyh gündüzün iki tarafında üç namaz bulunursa, "zülefen minelleyl" cem'i dahi lâekal üç namazın farziyyetini icab ettiğinden farz namazların beş değil, altı olması iktiza eder ki, bunun biri Peygamber hakkında وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ (*"Geceden de sana mahsus fazla bir namaz olarak uykudan kalk, Kur'an ile teheccüd kıl."* İsra-17/79) mucebince fazla olarak farz olan teheccüd, ümmet hakkında da Vitir namazı olmuş olur. Nitekim وَمِنْ اٰنَاۤءِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ (Taha-20/130) cemi'leri de lâekal altıyı tazammun eder. Şu kadar ki beş, vücuh ile kat'î, altıncısı muhtemil bulunduğu cihetle Vitir, farz-ı i'tikadî değil, farz-ı amelî, ta'bir-i âharle vacib olmuştur. Filvaki' mutlak surette gündüzün iki tarafı denildiği zaman sabah ve ikindi, hattâ sabah ve akşam tebadür ederse de burada bu iki tarafın mukabili olan "zülefen minelleyl"den olmadığı da zahir bulunmak karinesiyle "tarafeyinnehar", gündüzün iki ucu veya ortasının iki yanı demek olmayıp örfte başlıca üç sayılan etrafı nehardan ikisi demek olması bizce bilvücuh şayan-ı tercihtir. Gündüzün taraflarından iki taraf: öğle, ikindi ve geceden üç zülfe, akşam, yatsı, sabah, tam beş vakit namazdır ki, ikamet ve cemaatle kılınır, ikamet sünnet, cemaat vacibdir.

Hasılı bu beş vakit namazı ikame et. اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ **Zira bu, bir hakikat ki, hasenat, seyyiatı giderir.** Yâni her namaz bir hasenedir. Hasenata devam edildikçe seyyiat-ı sabıka silinir silinir gider, bu muhakkaktır. Binaenaleyh namaza devam edildikçe arada hasbe'l-beşeriyye insanların ale'l-ekser halî kalamayacakları bâzı seyyiat yapılmış ise onlar, silinir silinir gider. Beş vakit namaz, arada vaki' olan küçük günahlara keffaret olur. Nitekim bir hadîs-i Şerifte de varid olmuştur ki: اَلصَّلٰوةُ اِلَى الصَّلٰوةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا مَا اجْتُنِبَتِ الْكَبَائِرُ ***"Namaz, namaza kadar aralarındakine keffarettir, kebairden ictinab ettikçe".*** Müslim:

Taharet-16. Bundan başka, إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ (*"Sahih namaz edepsizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder."* Ankebût-29/45) olduğundan namaza devam edildikçe ale'l-umum seyyiata karşı hiss-i nefret uyanır. Bu suretle namaz, kebairden ictinaba ve şayed sebk etmiş kebîre varsa onda nedamet ve tevbeye de saik olur.

ذٰلِكَ O, (namaz yahud) فَاسْتَقِمْ emrinden buraya kadar olan hitabe ذِكْرٰى لِلذَّاكِرٖينَ **ehl-i zikre bir tezkirdir.** Yâni aklı başında olanlara bir muhtıra ve bir va'zdır. Bu âyetlerde emirler, nehiyler bakınız ne kadar şayan-ı dikkattir. Emirler, وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ ... (*"Hem namaz kıl gündüzün taraflarından ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlarında..."* Hûd-11/114) فَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ (*"Onun için emr olunduğun gibi doğruluk et; sen ve beraberinde tevbe eden de aşırı gitmeyin. Çünkü O, her ne yaparsanız basîrdir."* Hûd-11/112) diye zahiren müfred olarak Resulullah'a hitab edilmiş, halbuki mânâ i'tibariyle emir, umuma yapılmıştır. Nehiylerde hitab ise, ... وَلَا تَطْغَوْا (*"Ve zulm edenlere meyl etmeyin."* Hûd-11/113) وَلَا تَرْكَنُٓوا اِلَى الَّذٖينَ ظَلَمُوا (*"Aşırı gitmeyin."* Hûd-11/112) diye ümmete tevcih edilmiştir. Ne dakik ve lâtiftir ki, hayr olan fiillerde Peygamber, muhatab tutulmuş da ümmete ondan sirayet ettirilmiştir. Mahzur olan fiillerden nehye gelince de, Peygamber'e hitabdan udul olunup ümmete geçilmiş ve bunun Peygamber'e, ancak ümmeti dolayısiyle zımnî bir taallûku olduğu anlatılmıştır. Çünkü İlm-i usulde beyan olunduğu üzere bir fiilden nehiy, o fiilin muhatabdan vukuu melhuz ve mütesavver olmasına mütevakkıftır. Vukuu muhtemil olmayan fiil, nehy edilmez. Bunun için, وَلَا تَطْغَوْا ، وَلَا تَرْكَنُوا (*"Aşırı gitmeyin. Ve zulmedenlere meyletmeyin ki."* Hûd-11/112-113) nehiylerinin Peygamber'e tevcih edilmeyip de ümmete hitab edilmesinde bunların Peygamber hakkında asla melhuz ve muhtemil olmadığını ve binaenaleyh O'na istikamet emrinin istikamette devam ve sebatını te'min demek olduğunu ve fakat ümmette istikametsizliğin ve zalemeye meylin imkân-ü ihtimali bulunduğunu bir ihtar vardır. Ve işte Peygamber'e, شَيَّبَتْنٖى سُورَةُ هُودٍ (**"*Hûd suresi beni kocalttı*"** Tirmizi: Tefsir'u-Sureti-56/6) dedirten de âyetin bu dakik belâgatiyle ümmetin istikametinde öyle bir tehlikenin melhuz olmasıdır. ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرٖينَ ***"Bu idraki olanlara bir öğüttür."*** O halde bunlara iyi dikkat et وَاصْبِرْ **ve sabreyle.** Bu emirlerin ifâsında müsadif olacağın acılara katlan ve zalimlere karşı nusratı acele etmeyerek bekle. فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ **Çünkü Allah, muhsinlerin ecrini zayi' etmez bu muhakkak.** Görülüyor ki, bununla Sûre-i Yunus'un âhirindeki وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ (*"Ve sana ne vahyolunuyorsa ona tâbi ol ve sabret."* Yunus-10/109) emrine bir daha basılarak, burası o icmalin bir tafsil ve tavzihi olduğu anlatılmıştır. Bunun üzerine ümem-i

sabıkaya olan azab-ı istisalin sebebleri telhis olunarak ümmeti tenvir ve Resulullah'ı tesliye siyakında buyuruluyor ki:

فَلَوْلَا
كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ
فِي الْاَرْضِ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ
ظَلَمُوا مَا اُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾ وَمَا كَانَ
رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾
وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ اِلَّا مَنْ
رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ
وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

Meâl-i Şerifi

116- Şimdi sizden evvelki karnlardan bakiyye sahipleri, yeryüzünde fesaddan nehyeder olsalardı. Lâkin onlardan necata erdirdiğimiz pek az kimselerden başka yok. O zulmetmekte bulunanlar ise, şımartıldıkları refahın ardına düştüler ve hep mücrim oldular.

117- Rabbın da, o memleketleri ahalisi muslihler iken zulm ile helâk edecek değildi ya.

118- Hem Rabbın dileseydi, elbet bütün o nası bir tek ümmet yapardı. Halbuki ihtilâf edip duracaklardır.

119- Ancak Rabbının rahmetiyle yarlığadığı kimseler müstesnâ ve onun içindir ki onları halketti ve Rabbının şu kelimesi tamam oldu: "Ahdim olsun, cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım."

İstisal: Kökten koparıp çıkarma. **Telhis:** Kısaltma, hülasa etme. **Tesliye:** Avutma, teselli etme.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْاَرْضِ **Şimdi sizden evvelki kurundan yeryüzünde fesaddan nehyeder bakiyye sahibleri bulunsa idi.** Yâni Musevî, İsevî gibi eski dinlere mensub olanlardan bakaya hizmet eder, dindar, hayra yarar faziletli cemi'iyyetler bulunsa idi de **arzda fesada mani' olsalardı...** اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا **Lâkin içlerinden necat verdiğimiz pek az kimselerden başka yok.** وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا **Zulmedenler ise,** yâni o ekalliyyeti naciyeyi dinlemeyip bilfiil fesad yaparak veya nehyi terk ederek kendilerine zulmetmiş, **helâklerine sebeb** olmuş olanlar ise مَا اُتْرِفُوا فِيهِ **refah ile zevk arkasına düştüler** وَكَانُوا مُجْرِمِينَ **ve hep mücrim oldular.** İşte mukaddemâ helâk olan akvamın **helâklerine sebep** bu ikisidir: **Birisi, içlerinde fesaddan nehyedecek bir cemaat-ı fazıla bulunmaması,** varsa bile ekalliyette kalması, birisi de, refahı bulunanların **zevk ve safa düşkünlüğü** ve bu suretle halkın baştan çıkmasına sebep olmaları.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ **Yoksa ahalisi muhlisler,** (salih ve ıslâhkâr kimseler) **iken memleketleri Rabbın bir zulm ile helâk etsin bu olmaz,** yâni bir memleketin gerek idare eden ve gerek edilen ahalisi zulm-ü fesada meydan vermez, salih ve ıslâhkâr kimseler iken Allah, her hangi bir zulm ile o memleketi ihlâk edivermek ihtimali yoktur. Allah, kendisi zulmetmekten münezzeh olduğu gibi, ahalisi ıslâhkâr olunca zulmedecek olanlar da, meydan bulamaz. Ve buna yalnız salih olmak kâfi gelmez, muslih olmak da şarttır. Allah, memleketleri, اَهْلُهَا مُصْلِحُونَ (*"Ahalisi muslihler iken."* Hûd-11/117) ehilleri muslih oldukları haldedir ki, bir zulm ile ihlâk etmek ihtimali yoktur. İhlâk-i hak, ancak ehl-i memleketin ıslâhtaki taksirleriyle zulm-ü fesadın meydan almasına sebebiyyet verdikleri takdirdedir. Nitekim اَنَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ ***"İçimizde salihler varken helâk olur muyuz?" diye Resulullahtan sual ettiklerinde:*** نَعَمْ اِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ ***"Eyet, hubûs çoğalırsa"*** (İbn Mâce: Fiten-9/953) cevabını vermiştir. (Sûre-i Mâide'de يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ (*"Ey o bütün iman edenler! Sizler kendinizi düzeltmeğe bakın, siz doğru gittikten sonra öte taraftan sapanlar size bir ziyan dokunduramaz"* Mâide-5/105) Sûre-i Enfâl'de وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا (*"Öyle bir fitneden sakınınız ki hiç te içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz."* Enfâl-8/25 âyetlerinin tefsirine bakınız.) Bu âyetin bir nazırı da Sûre-i En'âm'da geçmişti. Fakat orada وَمُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ (*"Bu şundan ki: Rabbın memleketleri ahalisi gafil haldeler iken zulm ile helak edici değildir."* En'âm-6/131) idi. Bu nazırı da Sûre-i Kasas'da وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ (*"Hem memleketleri, ana noktasında kendilerine âyetlerimizi okur bir Resul göndermedikçe helak edici değildir, hem de Biz o memleketleri hep ahalisinin*

zulümleri halinde helak etmişizdir." Kasas-28/59) gelecektir ki, gafletin mânâsını ve muslihin mukabilini beyan ile bunların ikisini de tefsir eder.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ **Maamafih Rabbın dilese idi,** لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً **elbette insanların hepsini bir ümmet yapardı.** وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّا اُمَّةً وَاحِدَةً (*"İnsanlar tek bir ümmet idi..."* Bakara-2/213, Yunus-10/19) mantukunca bidayeten hepsi bir Âdem ailesi, bir cemaat olduğu gibi sonra da dilese idi, hepsini hakka hidayet eder, İslâm'da ittifak ettirir, ihtilâfa imkân bırakmaz, hep bir millet, ehl-i Tevhid bir cemaat yapardı. وَ **Halbuki** öyle yapmamış da لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ **ihtilâf edip duruyorlar.** Demek hepsinin bir ümmet olmasını dilememiş, umumuna Tevhid ve istikameti emretmekle beraber ihtilâfa imkân bırakmış da muhtelif zevkler, dâiyeler, iradelerle Hakk'a muhalefet edip duruyorlar. اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ **Ancak Rabbın'ın rahmetine mazhar kaldıkları müstesna** ki, bunlar ihtilâf etmez, Hakk'a muhalefet eylemez, Tevhid-ü istikametten ayrılmaz bir ümmet olurlar. وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ **Ve onun içindir ki, onları halk etti,** yâni ihtilâf etmeyip bir ümmet olmaları içindir ki, o müstesnaları halk etti veya bu müstesnalardan maadasını ihtilâf için halk etti, yahud hey'et-i mecmuasını لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا (*"... hanginiz daha güzel amel yapacaksınız diye sizi imtihan meydanına çıkarmak için ..."* Hûd-11/7, Mülk-67/2) hikmetiyle imtihan ve müsabaka tahakkuk etmek ve muhalif ve muvafık ayrılmak üzere ihtilâf için halk etti. وَ Ve bu suretle ihtilâf edip duranlar hakkında تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ **Rabbın'ın şu kelimesi tamam oldu:** لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ **"Cinler ve insanlar, hepsinden cehennemi elbet dolduracağım."** Sûre-i Bakara'da تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ... (*"O işaret olunan Resuller, Biz onların bazısını bazısından efdal kıldık, içlerinden kimi var Allah kelâmına kelimetti, bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı. Meryem'in oğlu İsa'ya da o beyyineleri verdik ve kendisini Ruhu'l-Kudüs ile teyid eyledik, eğer Allah dilese idi bunların arkasındaki ümmetler kendilerine o beyyineler geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi ve lakin ihtilafa düştüler kimi iman etti; kimi küfür, yine Allah dilese idi birbirlerinin kanına girmezlerdi ve lakin Allah ne isterse yapar."* Bakara-2/253) âyetinin tefsirine bakınız.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا

إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

120- Peygamberlerin haberlerinden kalbini tesbit edeceğimiz her türlüsünü sana kıssa olarak anlatıyoruz. Bu sûrede de sana hak ve mü'minlere bir mev'iza ve tezkir geldi.

121- İman etmeyenlere de de ki: "Siz yerinizde sayarak yapacağınızı yapın, her halde biz çalışıyoruz."

122- Ve gözetin, her halde biz gözetiyoruz.

123- Bununla beraber göklerin yerin gaybi, Allah'ındır. Emrin de hepsi O'na irca' olunur, yalnız O'na ibadet et ve O'na tevkekkül kıl. Rabbın, ne yaptığınızdan ve yapacağınızdan gafil değil.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاۤءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤَادَكَ **Sana enba-i rusülden, yâni Peygamberlere müteallik ehemmiyetli haberlerden, kalbini ounla tesbit edeceğimiz her türlüsünü nakl ediyoruz ve edeceğiz.** وَجَاۤءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ **Bunda (bu sûrede) da geldi sana hak.** Hilâf ihtimali olmıyan mahüvelhak. وَ Aynı zamanda مَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ **mü'minler için bir mev'ize ve muhtıra.** وَقُلْ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ **İman etmezlere de de ki:** اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ **"Halinize kuvvettinize göre yapacağınızı yapın", yâni sizin bütün gücünüz imansızlığa yetiyor. O** imansızlıkla istediğiniz kâfirliği yapın bakalım. اِنَّا عَامِلُونَ **Her halde biz, âmiliz,** hakkı tasdik ve Rabbımız'dan gelen va'z-u ihtarı kabul ederek iman ile çalışacağız. وَانْتَظِرُوا **Ve gözleyin,** şu mü'minlere felâket gelecek diye imansızlıkla gözleyeceğinizi gözleyin, durun اِنَّا مُنْتَظِرُونَ **her halde biz, gözlemekteyiz,** yâni Rabbımız'ın va'dlerini ve sizin gibi imansızların başlarına gelen kötü akibetlere benzer bir akibetinizi iman ile gözlemekteyiz.

Böyle de, ya Muhammed, وَ **bununla beraber** لِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **semavat ve arzın gaybı Allah'a mahsustur.** Yâni henüz ne yerde, ne göklerde hazır olmayan gaibi bilmek de, icad ve ihzar etmek de Allah'a mahsustur. Bütün külliyyat ve cüz'iyyatı, ma'dumat ve mevcudatı, hazırları ve gaibleri bilen an-

---

Ma'dumat: Yok olanlar, yokluklar.

cak O'dur. O'na gizli kalacak hiç bir şey yoktur. وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ **Ve emr, hepsi ancak O'na irca' olunur.** Şahid ve gaibde hiç bir emr yoktur ki, O'na dayanmadan hakkında bir hüküm verilmek mümkün olabilsin. O'na isnad olunmadan iki kerre iki dört eder demek bile mümkün olmaz. فَاعْبُدْهُ **Onun için O'na ibadet ve ubudiyyet et.** وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ **Ve O'na tevekkül eyle.** Her işde emr-ü hâkimiyyeti ona tefviz edip i'timad eyle. Yâni ibadetsiz tevekkülün de faidesi yoktur. Kulluğunu yap, emrini tut öyle mütevekkil ol. وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ **Rabbın amellerinizin hiç birinden gafil değil.** Görülüyor ki, Sûre-i Hûd'un bu hatimesiyle, Sûre-i Berae'nin hatimesine beliğ bir te'yid ve bundan sonra gelecek olan Sûre-i Yûsuf'a da bir temhid yapılmıştır.

Tefviz: İşini Allah'a havale etme, birisine bırakma.

YÛSUF SÛRESİ

Bu Sûre; Yûsuf aleyhisselâm'ın kıssası zikrolunan bir sûredir ki, hepsi hicretten mukaddem nâzil olmuştur, Mekkiyye'dir. Nisaburî tefsirinde zikrolunduğuna göre hicret zamanında Mekke ile Medine arasında nâzil olduğu da söylenmiştir.

Âyetleri: Yüz on birdir.
Kelimatı: Bin yedi yüz altı.
Hurufu: Yedi bin yüz altmış altı.
Fasılası: ا ، ل ، ر ، م ، ن harfleridir.

Sebeb-i nüzulü: Rivayet olunuyor ki, Yehûd uleması, Mekke müşriklerinin rüesasına: "Beni İsraîl ne sebeble Mısır'a geçmişlerdi? Muhammed'e sorun bakalım ne diyecek?" diye telkin etmişler. Onlar da sormuş, bu sûre nâzil olmuştur. Nitekim لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَاِخْوَتِهِ اٰيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ (*"Şanım hakkı için Yûsuf ve biraderlerinde soranlara ibret olacak âyetler oldu."* Yûsuf-12/7) âyetinde, «سَائِلِينَ» ta'birinde buna işaret vardır. Muhammed ibn İshak'ın kavline göre de sebebi, Resulullah'a, kavminin yaptığı ezadan dolayı Hazret-i Yûsuf'a kardeşlerinin yaptığı hased ve ezayı, buna mukabil Allah Teâlâ'nın ikram ve ih-

Bülega: Beliğ olanlar, ebediyatçılar.
Hafaya: Gizli şeyler, sırlar.

sanını beyan ile tesliyettir. Sa'd ibn Ebi Vakkas radıyallahü anh'dan nakledildiğine göre de: "Kur'ân, inzal olundu, üzerlerine bir zaman tilâvet buyurdu: لَوْ قَصَصْتَ عَلَيْنَا *"bize kıssa anlatsan"* dediler. Binaenaleyh bu nâzil oldu."

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- الر Bunlar, işte âyetleridir, sana o mübîn kitabın.

2- Biz, onu bir Kur'ân olmak üzere Arabî olarak indirdik, gerek ki, akıl erdiresiniz.

3- Sana bu Kur'ân'ı vahyetmemizle Biz, bir kıssa anlatıyoruz ki, ahsenü'l-kasas senin ise, doğrusu bundan evvel hiç haberin yoktu.

الر «الر» (Sûre-i Yûnus'a bakınız.) «الف لام را» Allahu a'lem bakınız içeriden gelip ağızlarda çalkanan o heca harfleri ne sırr-ı İlâhî'dir! تلك **Bunlar,** bu «الر» yâni bu Sûre اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ **o mubîn kitabın âyetleridir.**

MÜBÎN: Sûre-i Hûd (*"Yerde hiç bir debelenen de yoktur ki, rızkı Allah'a aid olmasın. O onun karar ettiği yeride bilir, emanet bulunduğu yeri de, hepsi açık bir kitabdadır."* Hûd-11/6) da dahi geçtiği üzere «اَبَانَ ، يُب۪ينُ ، اِبَانَةً» den ism-i faildir ki, lâzım da, müteaddi de olur. Lâzımdan mübîn nefsinde zahir ve beyyin yâni hadd-i zatında ne olduğu açık, kendini beyana kendisi kâfi olan demektir. Müteaddisi de beyan edici, ızhar edici, ayırd edici demek olur. Bir de lisanı gay-

et güzel, muradını yerine göre dilediği gibi anlatır, fasih ve beliğ mânâsına gelir ve Kur'ân-ı azîmüşşan hüdâ, nur, furkan bir kitab-ı hakîm, bir kitab-ı mufassal olduğu gibi her mânâsiyle bir kitab-ı mübîndir de.

Evvelâ, bütün bülega-yı Arabı ve hattâ bütün ins-ü cinni i'cazı haysiyyetiyle Min indillah nâzil olmuş bir kitab olduğunu kendinden başka hiç bir delile muhtaç olmayacak surette bizzat kendi mevcudiyyetiyle isbata kâfi bir kitabdır. لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ("*... bir zeytundan ki ne şarkidir ne garbî, yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile ziya verir, nûr üzerine nûr, ...*" Nur-24/35) mezakınca bu bizatihi beyyin bittecrübe sabit, lâ raybe fih bir mu'cizedir.

Saniyen; ahkâm ve şerayi', hafaya-yi mülk-ü melekût, ahbar-ı gaybiyye, kısas-ı maziye gibi usul ve mearif-i diniyyeyi beyan eden bir kitabdır.

Salisen; hakkı batıldan, hayrı şerden, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden ayırd eden bir kitabdır.

Rabian; lisanının kuvvet-i beyanı hüsn-i ifadesi i'tibariyle de gayet parlak bir kitabdır ki, bunun üç sebebi vardır:

Birincisi; lisanı Arabîdir. Arabî ise, huruf-ı hecasındaki ciyadet ve temamiyyet [1] kelimatındaki i'tidal ve vus'at, iştikakındaki asalet ve ahenk ve tenevvü', kinayatında tezkir-ü te'nis vesaire gibi icaz içinde vuzuha hizmet eden furuk-i dakika, edevatındaki kabiliyet-i insicam ve kesret-i fevaid ve ale'l-husus terkib ve i'rabındaki incelik ve vücuh-i iltima' hasebiyle ifade-i merama mevzu' lisanlar içinde en kuvvetli bir vasıta-i beyandır.

İkincisi; Kur'ân; bu lisanın en açık, en güzel, en mümtaz lehceleri üzerine nâzil olmuştur.

ARABÎ: Arab' mensub. Arab da, Arabînin ism-i cem'i olduğu gibi bir de Tefsir-i Ebu Hayyan'da ihtar olunduğu üzere «عربة» ismi vardır ki, İsmail ibn İbrahim aleyhimesselâm'ın diyarı, nahiye-i darı demektir. Nitekim şair:

---

[1] Arabî elifba, diğer elsine-i şarkiyye ve garbiyyeden bâzı harflerle mütemayizdir. Bir de asıl lisan-ı Arab'ın harfleri mahreçlerinden zatı ve sıfatiyle söyleten bir tecvidi vardır ki, ilk evvel bunun kuvveti beyanında ehemmiyeti derkârdır. Halbuki bir çok lisanlarda harfleri zayıf söylemek, çiğnemek zarafet addolunur. Ve bundan, o lisanın telâffuz ve imlâsında pek çok müşkilât hasıl olur.

Te'nis: Bir kelimenin sonuna (   ) ilave edilerek müenes yapmak. **İltima':** Parıldamak, ışıldamak. **Elsine:** Diller, lisanlar.

وَعَرَبَةُ اَرْضٍ مَا يُحِلُّ حَرَامَهَا

مِنَ النَّاسِ اِلاَّ اللَّوْذَعِيُّ الحُلاَحِلُ

"Yeryüzünün bir mahalli var ki insanlardan zekası keskin, dili tatlı olandan başka hiç kimse onun haramını helal kılmamıştır."

diye Resulullah'ın Mekke'yi fethini anlatmış ve zarureti vezn için «عربة» nin rasını sakin kılmıştır. Bunun da nisbeti Arabî'dir. Binaenaleyh Kur'ân'ın Arabî olması ibtidaen buna da nisbet edilebilir ki, Arab'e diyarının lugatına mensub demek olur.

Üçüncüsü ve en mühimmi de nazm-ı Kur'ân, lisan-ı Arabî'ye öyle yüksek bir nekahat ve halâvet vermiş, öyle bedi' bir üslûb-i beyan ibda' eylemiştir ki, doğrudan doğru bir hüsn-i fıtrî olan bu bedi' üslûb-ı beyan, bulega-yı Arab'i i'cazda başlı başına bir âmil olmuştur. İşte Kur'ân'ın lisan-ı beyanında böyle vücuh ile muzaf bir kuvvet ve musaffâ bir hüsn-ü mümtaz bulunmak mânâsiyle de bir kitabı mübîndir. Birinci mânâ, bu dördüncü mânâ-yı dahi müstelzim ise de, bu hadd-i zatında Kur'ân'ın evsaf-ı mümtazesinden birini teşkil eden bir mânâ-yı mahsustur. Ki, burada birinci mânâ tesbit olunmak için Muaz ibn Cebel radıyallahü anh'dan mervi olduğu üzere, bilhassa bu dördüncü mânâya işaret olunmuştur.

Demek ki, تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (*"İşte bunlar o hakîm kitabın âyetleri."* Yûnus-10/1) olan Sûre-i Yûnus ve كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ (*"Bir hakimi habîrin ledünnünden âyetleri ihkâm edilmiş sonra da tafsil olunmuş bir kitab"* Hûd-11/1) olan Sûre-i Hûd, Kur'ân'ın hikmet vasfiyle daha ziyade alâkadar olan âyetlerinden olduğu gibi ilm-i te'vil-i ehadis ile o hikmetlerin suret-i tebeyyününe pek güzel bir misal verecek olan ve onlar gibi hüsn-i ezelî lemhalarından bir remz ile başlayan Sûre-i Yûsuf da Kur'ân'ın daha ziyade hüsn-i vasfiyle alâkadar olan âyetlerindendir. Onun için buyuruluyor ki:

اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا **Hakikaten Biz onu Arabî bir Kur'ân olarak inzal eyledik.** Yâni yalnız mânâsını değil, Arabî olan nazmiyle birlikte makruvv olarak indirdik. لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **ki, taakkul edesiniz.** İyi anlıyasınız veya aklınızı

Nekahat: Hastalıktan yeni kalkıp henüz iyileşmiş, hastalıkla sıhhat arasındaki hal. **Musaffa:** Safileşmiş, temizlenmiş.

isti'mal edesiniz de, şimdi ihtar olunacağı üzere bunun Allah'dan olduğunu bilesiniz.[1]

Ya Muhammed, نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَ **bu Kur'ân'ı sana vahyetmemizle en güzel kıssayı, veya kıssayı en güzel, sana Biz naklediyoruz,** yâni bu Sûre, ahsenü'l-kasastır. Kıssa-ı Yûsuf لَقَدْ كَانَ فِى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهِ اٰيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ (*"Şanım hakkı için Yusuf ve biraderlerinde soranlara ibret olacak âyetler oldu."* Yûsuf-12/7) mantukunca hadd-i zatında çok ibretli pek güzel bir kıssa olduğu gibi, bunun en güzel beyanı da bu sûrede, bu Kur'ân'dadır. Hiç bir kitabda, hiç bir eserde bu kıssa bu kadar güzel bir surette nakl-ü beyan edilmemiştir. Arabî bir Kur'ân olarak inzal olunan o Kitab-ı mübînin âyetlerinden bir kısmı olan bu sûre de sana Kur'ân vahyiyle, yâni nazm-ü mânâsı birlikte makruvv olarak vahyedilmiş bir Kur'ân olduğu ve Kur'ân'ın hüsn-ü beyanı bînazîr bulunduğu cihetle en güzel kıssa bu Kur'ân'ın vahyiyle ve ancak bu vahiy tarihinden i'tibaren sana anlatılmıştır ki, bunu anlatan Ancak Allah'dır. وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ **Yoksa bu bir hakikat ki, bundan** (bu vahiyden) **evvel sen, elbette gafillerden idin.** Kıssadan asla haberin yoktu, buna dair hiç bir şuura malik değil idin. Ne aklına gelmişti, ne hayaline, ne işitmiş, ne düşünmüştün. Tamamen hâlizzihin bulunuyordun. Binaenaleyh bu ne başka bir menba'dan ahz-u intihal olunmuş bir nakil, ne de senin tarafından tasavvur ve tasvir olunmuş bir roman değil, senin hiç haberin yokken birdenbire sana gayıbdan vahy olunmuş haberlerdendir. Hem sâde bir vahy-i mânevî ile yalnız mânâsı değil, hüsn-ü beyânı bînazir olan nazmiyle mânâsı birlikte makruvv olarak Kur'ân vahyiyle vahyolunmuş gayb haberlerindendir. Böyle bir hüsn-ü beyan, böyle bir vahy-i makruvv, böyle bir gayb haberi hiç şübhe yok ki, bunların her biri ancak bir Allah vergisi olabilir. İmdi her biri, bir delil-i beyyin olan bu üç burhan ile bu âyetin ifade ve ihtar ettiği bu hakikati teakkul ederek bu güzel beyanı duyacak

---

[1] Bundan anlaşılır ki, Kur'ân'ın mânâsı iyi anlaşılmak ve mazmunu ve meâli teakkul ve tedebbür olunmak matlûb-ı ilâhîdir. Ve binaenaleyh Arabî bilmesi mümkün olmayanlara لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ .. (*"Vaktiyle Allah kendilerine kitap verilen okur yazarların şöyle misakını aldı: Celalim hakkı için onu nâsa anlatacaksınız, ketmetmeyeceksiniz, ..."* Âl-i İmrân-3/187) muktezasınca kendi lisanlarıyle mümkün olduğu kadar beyan olunması da zarurîdir. Fakat Kur'ân tercemelerinin, Kur'ân olmasına imkân ve ihtimal yoktur. Çünkü Kur'ân Arabî'dir. Ancak Arabî olarak inzal buyurulmuştur. Bunun içindir ki, Kur'ân tercemelerine Kur'ân teamiye edilmesi, meselâ, Farisî Kur'ân, Türkçe Kur'ân, denilmesi اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا (*"Hakikaten Biz onu Arabî bir Kur'ân olarak inzal eyledik."* Yunus-12/2) nassına küfrolacağını ulema, ihtar ederler.

Hâlizzihin: Zihnin boş olması, habersiz.

olanlara sûrenin âhirinde tasrih olunacağı üzere aklen ve naklen tebeyyün eder ki, sûre, ذَلِكَ مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ (*"Bu işte sana gayb haberlerinden, onu sana vahy ile bildiriyoruz...."* Yûsuf-12/102). Bu Kur'ân, مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ... (*"Hakikat onların kıssalarında ulu'l-elbab için bir ibret vardır, bu uydurulur bir söz değil ve lakin önündekinin tasdiki ve herşeyin tafsili ve iman edecek bir kavm için bir hidayet ve rahmettir."* Yûsuf-12/111) dır.

AHSENÜ'L-KASAS: En güzel anlatış veya en güzel kıssa mânâsına mef'ul-i mutlak veya mef'ulünbih olur.

Kafın fethiyle KASAS, esasen masdardır. Ve aslı lügatte mânâsı bir şeyin izini ta'kib ederek arkasına düşmektir. Nitekim فَارْتَدَّا عَلَى اٰثَارِهِمَا قَصَصًا (*"İşte dedi: aradığınız o ya, bunun üzerine izlerini takib ederek gerisin geri döndüler."* Kehf-18/64) izlerini ta'kib ederek geriye döndüler demektir. وَقَالَتْ لِاُخْتِهِ قُصِّيهِ (*"Onun hemşiresine izini takib et de demişti, o da uzaktan gözetti, onlar farkında değillerdi."* Kasas-28/11) de «قُصِّيهِ» izini ta'kib et, arkasını bırakma demektir. Saniyen, bundan me'huz olarak ta'kibe şayan bir haber nakl-ü hikâye etmek mânâsına gelir ki, Türkçe ayıtmak ve bâzı lehcelerde ayırtmak ta'bir olunur. Salisen, o anlatılan haber veya hikâyede masdar bi mânâ mef'ul, yâni maksus mânâsına kasas yahud kıssa denilir ki, "kaf"ın kesriyle kısas bunun cem'idir.

Kıssa da, esasen izi ta'kib olunmağa şayan hal-ü şan mânâsınadır. Bu münasebetle Şehnameler gibi kaleme alınan, dillerde dolaşan hikâyelere de ıtlak olunur ki, Farisî'de destan veya efsane denilir. Lisanımızda destan ta'biri şöhret-i şayia i'tibariyle, efsane ta'biri de inanılamıyacak gibi acaibliği i'tibariyle, kıssa da ibret-i haysiyyetiyle müteareftir. Demek ki, bir haber veya hikâyenin kıssa olabilmesi şayan-ı ta'kib ve tahrir bir haysiyyeti haiz olmasına mütevakkıftır. Bunun içindir ki, Edebiyyatta kıssanın bir ehemmiyyet-i mahsusası vardır. Bu hikâyenin dillerde dolaşacak bir destan veya efsane halini alması hüsn-ü bâkiye delâlet eden bir fevka'l-âdelikle alâkadardır. Hüsn ise, mebzul olamayacağından cidden kısa denilebilecek hikâyeler nâdir olur. Kıssaların hakikîsi de, hayalîsi de vardır. Şübhe yok ki, en güzel kıssalar, hakikî olanlar, hakikî bir vakıanın hüsn-ü bâkiye delâlet eden nikat-ı bediasiyle tasvir-i beliği olanlar miyanındadır. Zira hüsn-ü hakikî daima mavera-i hayaldedir. Ve hayalin hüsnü ancak hakikate bir remz-ü misal olması i'tibariyledir. Bir hüsn-ü ma'sumun sergüzeşt-i kemali olan ve hüsn-ü bâkî burhanını görmüş bir gözün hüsn-ü fanî cilvelerine nasıl bir nazar-ı ihtikâr ile baktığına anlatan kıssa-i

Yûsuf, gayb-ı haktan bir remz-i müteşabih ile tecelliye başlayıp peyderpey inkişaf ederek meâlini bulmuş bir hakikatın beliğ bir beyanı ve aynı zamanda hüsn-ü Muhammedî'nin bir remz-i ezel nişanıdır. Hazret-i Yûsuf'un rû'yası O'nun hüsn-ü ma'sumunun istikbalde münkeşif olacak meâl ve mukadderatına sayb-i haktan nasıl bir remz-ü misal olmuş ise, bütün tafsilâtıyle kıssa-i Yûsuf da hüsn-i Muhammedî'nin meâl-i ekmeline öyle bir remz-i mütekaddim olarak nâzil olmuş bir hakikat-i gaybiyyedir. Ve bilhassa bu haysiyyetiyledir ki, ahsenü'l-kasastır. Şöyle ki:

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ
كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾
قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا
إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٥﴾ وَكَذَٰلِكَ يَجْتَبِيكَ
رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى
آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ
إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

4- Bir vakit Yûsuf, babasına: "Babacığım" dedi, "Ben rû'yada on bir yıldızla güneşi ve kameri gördüm. Gördüm onları ki, bana secde ediyorlar."

5- "Yavrum," dedi, "Rû'yanı biraderlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü Şeytan, insana belli bir düşmandır."

6- Ve işte öyle, Rabbın seni seçecek ve sana ehadisin te'vilinden ilimler öğretecek. Hem sana, hem âl-i Ya'kub'a ni'metini bundan evvel ataların İbrahim ve İshak'a tamamladığı gibi tamamlıyacak. Şübhe yok ki, Rabbın alîmdir, hakîmdir.

وَكَذٰلِكَ Ve işte böyle rû'yada gördüğün gibi o yüksek ve parlak ecram-ı semaviyyenin sana secde etmesi misaline benzer bedi' bir ictiba ile **يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ Rabbın seni ictiba edecek,** Cenab-ı kibriyası için ihtiyâr edecek, derleyip toplayıp istifa ederek, halkın en şereflilerinin en yüksek makamında bulunan zevatın fevkinde parlak bir makama intihab eyleyecek. Yâni rû'ya, istikbalin bir misalini görmektir. O misal âleminde, o büyük büyük ecram-i ulviyyenin sana musahhar olarak görünmesi temsil ve teşbih tarikiyle şuna delâlet eder ki, ileride Rabbın, sana Peygamberlik verecek ve büyük büyük ademleri sana musahhar kılacak, boyun eğdirecek. **وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ Ve sana ehadîsin te'vilinden ilîm öğretecek,** nefiste hâdis olan ve vakıa ciheti teallûku hafî bulunan sözlerin vaki'deki meâlleri ta'yin etmek, yâni rû'ya ta'bir eylemek veya vahiy ve işarât-ı İlâhiyye'nin gavamızını, ledüniyyatını anlamak veyahud hâdisattan ileride varacağı hakkikati anlamak ilminden bir şanlı hisse verecek ve binaenaleyh sen de benim bu söylediklerimin hakiyyetine muttali' olacaksın ve ilm-i kesbî ile değil, ilm-i vehbî ile böyle ta'birler tefsirler yapıp şan alacaksın. **وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰى اٰلِ يَعْقُوبَ Hem sana, hem âl-i Ya'kub'a ni'metini itmam eyleyecek, كَمَا اَتَمَّهَا عَلٰى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ mukaddem iki atan İbrahim ve İshak'a tamamladığı gibi.** Ki, Nübüvvet'te muvaffak kılmış, dünya ve âhiret tam bir şeref-ü şana mazhar eylemiştir. İşte o rû'yanın icmalen ta'bir ve te'vili budur. Tafsilen te'vili ise, ileride bilfiil vukuat ile olacaktır. **اِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ Şübpe yok ki, Rabbın bir alîmdir, bir hakîmdir.** Her şeyi bilir. Olmuşu da bilir, olacağı da bilir ve yaptığını ilim ve hikmetle yapar. Onun için kimin ictibaya lâyık olduğunu da bilir. Ve rû'ya hâdisesinde dahi mutlak bir ilim ve hikmet vardır. İleride gelecek olan, ... اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ * قَالُوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ... (*"... ey efendiler, siz rüya tabir ediyorsanız bana rüyamı halledin. Dediler ki, rüya dediğin "edgâsu ahlâm" demet demet hayalattır, biz ise hayalatın tevilini bilmiyoruz."* Yûsuf-12/43-44) bakınız.)

Filhakika:

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَاِخْوَتِهِ اٰيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ ۝٧

Meâl-i Şerifi

7- Şanım hakkı için Yûsuf ve biraderlerinde soranlara ibret olacak âyetler oldu.

Gavamız: Anlaşılması zor hakikatler, ince ve derin mes'eleler.

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ **Yûsuf ve biraderleri kıssasında** (ki, rû'yada on bir yıldız ile temsil olunduğu üzere biraderleri on bir idi.) آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ **Yâni ale'l-umum ibret arayanlara bir çok ibret delilleri bulunduğu gibi** bilhassa bâlâda beyan olunduğu üzere Beni İsraîl'in Mısır'a ne sebeble geçtiğini **sual eden sail-lere,** Mekke müşriklerine ve onlara telkinatta bulunan Yehûd ulemasına Risalet-i Muhammediyye'yi anlatacak **alâmetler vardır.**

Zira biraderleri:

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا
مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾ اقْتُلُوا يُوسُفَ
أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ
قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ
وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ
فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَىٰ يُوسُفَ
وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ
وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ
وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا
لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

8- Zira dediler ki: "Her halde Yûsuf ve biraderi babamıza bizden daha sevgili. Biz ise, müteassıb bir kuvvetiz. Doğrusu babamız belli ki

yanılıyor."

9- "Yûsuf'u öldürün yahud bir yere atın ki, babanızın yüzü size kalsın ve ondan sonra salâhlı bir kavm olasınız."

10- İçlerinden bir söz sahibi. "Yûsuf'u" dedi, "Öldürmeyin de, bir kuyu dibinde bırakın ki, kafilenin biri onu lakît olarak alsın, eğer yapacaksanız böyle yapın."

11- Vardılar: "Ey bizim pederimiz", dediler, "Sen neye bize Yûsuf'u inanmıyorsun? Cidden biz, onun için recaciyiz."

12- "Yarın bizimle beraber gönder, gezsin, oynasın, Şübhesiz, biz, onu gözetiriz."

13- "Beni" dedi, "Onu götürmeniz her halde mahzun eder ve korkarım ki, onu kurt yer de haberiniz olmaz."

14- "Vallahi" dediler, "Biz müteassıb bir kuvvet iken onu kurt yerse biz, o halde çok hüsrân çekeriz."

USBE: Sıkı, birbirine sargın, müteassıb bir cemaat.

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ **Bir vakit dediler ki: "Her halde Yûsuf ve biraderi".** Hepsi birader oldukları halde biraderi demelerinden muradları, ana-baba bir biraderidir. Bunun da ismi "Bünyamin" olduğu ma'ruftur. Demek ki, diğer on birader bu ikisinin yalnız baba bir üvey biraderleri olduklarından, ikisini de kendilerine kardeş saymayarak aralarında böyle söylemişlerdi. ilh.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاَجْمَعُوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ وَاَوْحَيْنَا
اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾
وَجَاؤُ اَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَا اَبَانَا اِنَّا ذَهَبْنَا
نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا
اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ وَجَاؤُ عَلٰى قَمِيصِهِ

Lakit: Sokağa atılmış çocuk, üzerine ansızın gelinen kuyu, yabana atılmış nesne. **Müteassib:** Taraftarlık eden, dinine ve milletine bağlı.

بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ
وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

15- Bunun üzerine vaktâ ki, onu götürdüler ve kuyunun dibine koymağa karar verdiler. Biz de, ona şöyle vahyettik. "Kasem olsun ki, sen, onlara hiç farkında değillerken bu işlerini haber vereceksin."

16- Bıraktılar ve yatsıleyin ağlayarak babalarına geldiler.

17- Dediler: "Ey pederimiz, biz gittik yarış ediyorduk, Yûsuf'u eşyamızın yanında bırakmıştık. Bir de baktık ki onu kurt yemiş. Şimdi biz doğru da söylesek sen bize inanmazsın."

18- Bir de gömleğinin üzerinde yalan bir kan getirdiler. "Yok, dedi. "Nefisleriniz sizi aldatmış, bir işe sevketmiş, artık bir sabrı cemîl ve Allah'dır ancak yardımına sığınılacak, söylediklerinize karşı."

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ
فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ
وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ
بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾
وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهِ اَكْرِمِي مَثْوٰيهُ عَسٰى
اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ
فِي الْاَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَاْوِيلِ الْاَحَادِيثِ وَاللّٰهُ غَالِبٌ
عَلٰى اَمْرِهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

Meâl-i Şerifi

19- Öteden bir kafile gelmiş, sucularını göndermişlerdi. Vardı, kovasını saldı. "Â... müjde bu bir gulâm." dedi ve tuttular onu ticaret için gizlediler. Allah ise, biliyordu ne yapacaklar.

20- Değersiz bir baha ile onu, bir kaç dirheme sattılar. Hakkında rağbetsiz bulunuyorlardı.

21- Mısır'dan onu satın alan ise, haremine dedi ki: "Buna güzel bak, umulur ki bize faidesi olacaktır, yâhud evlâd ediniriz." Bu suretle Yûsuf'u orada yerleştirdik, hem de ona hâdisatın meâlini istihraca dair ilimler öğretelim diye. Öyle ya Allah, emrine galibdir, velâkin insanların ekserisi bilmezler.

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ **"Mısır'dan onu satın alan ise"** Ki, biraz sonra görüleceği üzere bu müşteri Azîz idi ve rivayet olunduğuna göre ismi "Kıtfîr" veya "Itfîr" imiş. Zürriyyeti yokmuş, zevcesi bâkirmiş, ismi de "Ra'il" yâhud "Züleyha" imiş. Demişlerdir ki, nasın en firasetlisi, üç zattır: Birisi, Yûsuf'u teferrüsünde Azîz, birisi, يَا اَبَتِ اسْتَاْجِرْهُ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَاْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَمِينُ (*"O ikinin biri, babacığım! dedi. Onu ecir tut, çünkü tuttuğun ecirlerin en hayırlısı o kaviy, emin adam."* Kasas-28/26) diye Musa'yı teferrüsünde Binti Şuayb, birisi Ömer'i istihlâfında Ebu Bekir.

وَلَمَّا بَلَغَ
اَشُدَّهُ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾
وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ
وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّي اَحْسَنَ مَثْوَايَ
اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا
اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ

Teferrüs: Ferâsetle bir şeyi kestirmek, bir şeye dikkat ve teemmül ederek isabetli olarak dikkat etmek, anlamak. **İstihlaf:** Hilafete aday göterme.

اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

22- Vaktâ ki, kıvamına erdi. Biz, ona bir hüküm ve bir ilim bahşettik ve işte, Biz, muhsinlere böyle karşılık veririz.

23- Derken hânesinde bulunduğu hanım, bunun nefsinden kâm almak istedi ve kapıları kilidledi: "Haydi seninim" dedi. O: "Allah'a sığınırım" dedi, "Doğrusu O, benim Efendim, bana güzel baktı. Hakikat bu ki, zalimler felâh bulmaz."

24- Hanım cidden ona niyyeti kurmuştu. O da, ona kurmuş gitmişti amma Rabbın'ın burhanını görmese idi. Ondan fenâlığı ve fuhşu bertaraf edelim için öyle oldu. Hakikat o, Bizim ihlâsa mazhar edilmiş has kullarımızdandır.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ **Vaktaki eşuddüne erdi,** beden ve kuvvetinin şiddetlendiği kemal çağına erişti. اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا **Biz, ona mümtaz bir hüküm ve ilim verdik,** yâni fevka'l-âde bir nüfuz ve hakimiyyet ve bir ilim-ü nübüvvet verdik. وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ **ve işte Biz muhsinlere böyle ceza veririz.** Su-i kasd edenlerden kurtarır, arzda temkin eder, emrine galib olur, hüküm ve ilimi veririz. Yâni ya Muhammed, sana da böyle yapıyoruz.

Gelelim Yûsuf'un bundan sonraki mâcerasına:

O, öyle erişti وَرَاوَدَتْهُ الَّتِى هُوَ فِى بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ **ve evinde bulunduğu hanım nefsinde kâm almağa kalktı**[1] وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ **ve kapıları hep kilidleyip:** وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ **"Haydi sen a!" dedi.** Fakat ne cevab aldı bilir misiniz قَالَ müşarün'ileyh: مَعَاذَ اللّٰهِ **"Maazallah" dedi,** اِنَّهُ **"Doğrusu o,** رَبّى اَحْسَنَ مَثْوَاىَ **benim efendim. Veliyyini'metim mesvamı ihsan etti** (bana güzel baktı), güzel bir menzil ve makam verdi, اَكْرِمِى مَثْوٰيهُ *"Buna güzel bak."* dedi. Allah saklasın o iyiliğe karşı böyle şey mi olur? اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ **Doğrusu zalimler felâh bulmaz."** Yâni döşeğe

[1] **Dikkat edilmelidir ki, bu âyette hiç isim tasrih olunmayarak hâdise, sâde cinayat ile temamen sırrî ve gayet veciz bir surette ifade edilmiştir. Bununla beraber zamirlerin müzekker ve müennes farkları vazıh olduğu için ifadede hiç de iltibas yoktur. Lisanımızda ise, bu vecazet mümkün olmuyor.**

hiyanet, iyiliğe karşı kötülük, ihsana nankörlük zulümdür. Ale'l-umum zalimler ise, felâh bulmazlar. Binaenaleyh dediğini yaparsak ikimiz de felâh bulmayız.

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِه۪ **Hanım, ona cidden kasdetmişti.** Maksadı Yûsuf'un derece-i iffet ve emanetini bir tecrübeden ibaret değildi. Ona temamen gönlünü vermiş, bütün himmetiyle visaline azmetmişti. وَهَمَّ بِهَا لَوْلَٓا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّه۪ **O da, ona kasdetmiş gitmişti amma Rabbın'ın burhanını görmese idi.** Yâni Yûsuf, kasdetmedi, hanımın hemm-ü kasdına muvafakat eylemedi amma bu, onun erkeklik hiss ve kuvvetinin eksikliği gibi tabiatinde bir noksanından dolayı zannedilmemelidir. Öyle olsa idi, iffet-i Yûsuf'un büyük bir mânâsı olmazdı. Bu başka bir sebebden değil, mahzâ bir kemalden neş'et ediyordu. Vaz'iyyet öyle bir vaz'iyyet idi ki, ahkâm-ı tabiiyyenin zuhuru için haricî, dahilî bütün sevaik ve devâ'ı tamam idi. Ancak Allah saygısından başka hiç bir mani' yoktu. Eğer fiili helâl olsa idi o da, azmetmiş gitmişti. Fakat Yûsuf'un ismet ve nezaheti, o kadar yüksek idi ki, öyle bir anda bile Rabbın'ın burhanını görüyordu, haramın çirkinliğini bütün hakikatiyle ayne'l-yakîn müşahede ediyordu.

كَذٰلِكَ **Ona öyle,** yâni bervech-i meşruh burhanı gösteriyorduk ki, لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّٓوءَ **ondan her fenâlığı ve bâhusus iyiliğe karşı hiyhaneti** وَالْفَحْشَٓاءَ **ve fuhşu def'edelim diye.** اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَص۪ينَ **Zira o, Bizim hakikaten muhlas kullarımızdandır.** İsm-i mef'ul sıgası üzere "lâm"ın fethiyle muhlâs, sırf Allah'a itaat için seçilmiş lekesiz demektir. "Lâm"n kesriyle muhlis de, dini yalnız Allah'a tahsis eden ihlâslı demektir ki, burada her iki kıraat da vardır.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَم۪يصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَٓاءُ مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُٓوءًا اِلَّٓا اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ هِيَ رَاوَدَتْن۪ي عَنْ نَفْس۪ي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَاۚ اِنْ كَانَ قَم۪يصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٢٦﴾ وَاِنْ كَانَ قَم۪يصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ

Savaik: Saikalar, vesileler, yollar. **Deva':** İlaç, çâre.

﴿٢٧﴾ فَلَمَّا رَاٰ قَمٖيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ
اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظٖيمٌ ﴿٢٨﴾ يُوسُفُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا
وَاسْتَغْفِرٖي لِذَنْبِكِ اِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِـٔينَ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

25- İkisi bir kapıya koşuştular. Hanım, onun gömleğini arkasından yırttı. Kapının yanında hanımın beyine rast geldiler. Hanım: "Senin", dedi, "Ehline fenâlık yapmak istiyenin cezası zindana konulmaktan veya elîm bir azâbdan başka nedir?"

26- Yûsuf: "O kendisi" dedi, "Benim nefsimden kâm almak istedi." Hanımın akrabasından bir şâhid de şöyle şehadet etti: "Eğer gömleği önden yırtılmış ise, hanım doğru söylemiş, bu yalancılardandır."

27- "Yok eğer gömleği arkadan yırtılmış ise, o yalan söylemiş ve bu sadıklardandır."

28- Vaktâ ki gömleğini gördü, arkasından yırtılmış: "Anlaşıldı" dedi, "O, siz kadınların keydinizden, her halde sizin keydiniz çok büyük."

29- "Yûsuf, sakın bundan bahsetme, sen de kadın, günahına istiğfar et, cidden sen büyük günahkârlardan oldun."

وَقَالَ
نِسْوَةٌ فِى الْمَدٖينَةِ امْرَاَتُ الْعَزٖيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهٖ
قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا اِنَّا لَنَرٰيهَا فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٣٠﴾
فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَـًٔا
وَاٰتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكّٖينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا
رَاَيْنَهُ اَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا
بَشَرًا اِنْ هٰذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرٖيمٌ ﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذٖى لُمْتُنَّنٖى فٖيهِ

وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ
لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

30- Şehirde bir takım kadınlar da: "Azîz'in karısı" dediler, "Delikanlısının nefsinden murad istiyormuş, ona aşkından yüreğinin zarı çatlamış. Karı besbelli çıldırmış."

31- Vaktâ ki, bunların gizliden gizliye dedikodularını işitti, onlara da'vetçi gönderdi ve onlar için dayalı döşeli bir sofra hazırladı ve her birine bir bıçak verdi, beriden de: "Çık karşılarına" dedi. Hepsi onu görür görmez çok büyüttüler, kendilerinin ellerini doğradılar. Ve: "Hâşâ" dediler, "Allah için bu bir beşer değil, mahzâ bir melek-i kerîm."

32- "İşte" dedi, "Bu gördüğünüz, hakkında beni levm ettiğiniz. Yemin ederim ki, ben bunun nefsinden murad istedim de o, fikr-i ismetle imtina etti. Yine yemin ederim eğer emrimi yapmazsa mutlak, muhakkak zindana atılacak ve mutlak muhakkak zelillerden olacak."

Yûsuf'un ismet ve nezahetini anlamalı ki, böyle bir ikrah ve tehdid karşısında:

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا
يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ
مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ
هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

33- "Yâ Rabbi" dedi, "Zindan bana bunların da'vet ettikleri fiilden daha sevimli ve eğer Sen, benden bu kadınların tuzaklarını bertaraf etmezsen ben, onların sevdasına düşerim ve cahillerden olurum."

34- Bunun üzerine Rabbı duasını kabul buyurdu da ondan, onların tuzaklarını bertaraf etti, hakikat O, öyle semî', öyle alîmdir.

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ
لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ ﴿٣٥﴾ وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ
اَحَدُهُمَا اِنّ۪ي اَرٰين۪ي اَعْصِرُ خَمْراً وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّ۪ي اَرٰين۪ي اَحْمِلُ فَوْقَ
رَاْس۪ي خُبْزاً تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَاْو۪يلِه۪ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ
الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣٦﴾ قَالَ لَا يَاْت۪يكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِه۪ اِلَّا نَبَّاْتُكُمَا
بِتَاْو۪يلِه۪ قَبْلَ اَنْ يَاْتِيَكُمَا ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَن۪ي رَبّ۪ي اِنّ۪ي تَرَكْتُ مِلَّةَ
قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾
وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَاء۪ي اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ
لَنَا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا
وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾ يَا صَاحِبَيِ
السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِه۪ اِلَّا اَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا
اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ اِنِ الْحُكْمُ

إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ
أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾ يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا
فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ
مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾
وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسَاهُ
الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

35- Sonra bu kadar ayâtı gördükleri halde o adamlara şu re'y galebe etti: Behemehal onu, bir müddet zindana atsınlar.

36- Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi. Birisi: "Ben" dedi, "Ru'yada kendimi görüyorum ki, şarap sıkıyorum." Diğeri de: "Ben, dedi, ru'yada kendimi görüyorum ki, başımın üstünde bir ekmek götürüyorum, ondan kuşlar yiyor. Bize bunun ta'birini haber ver. Çünkü biz, seni muhsinlerden görüyoruz."

37- Dedi ki: "Size merzuk olacağınız bir taam gelecek a, her halde o gelmezden evvel ben, size bunun ta'birini haber vermiş bulunurum. Bu, bana Rabbım'ın ta'lim buyurduklarındandır. Çünkü ben, Allah'a inanmayan ve hep âhireti inkâr edenlerden ibaret bulunan bir kavmin milletini bıraktım."

38- "Ve atalarım İbrahim ve İshâk ve Ya'kub'un milletine ittiba' ettim. Bizim Allah'a hiç bir şey şerîk koşmamız olamaz. Bu, bize ve insanlara Allah'ın bir fazlıdır. Velâkin insanların ekserisi şükretmezler."

39- "Ey benim zindan arkadaşlarım, müteferrik bir çok ilâhlar mı hayırlıdır, yoksa hepsine galib, kahhar olan bir Allah mı?"

40- "Sizin O'ndan başka taptıklarınız bir takım kuru isimlerden ibarettir ki onları, siz ve atalarınız takmışınızdır. Yoksa Allah, onlara öyle bir

saltanat indirmemiştir. Hüküm ancak Allah'ındır. O size kendisinden başkasına tapmamanızı emretti, doğru ve sabit din budur. Velâkin nâsın ekserisi bilmezler."

41- "Ey benim zindan arkadaşlarım, gelelim ru'yanıza: Biriniz efendisine yine şarap sunacak, diğeri de asılacak, kuşlar başından yiyecek. İşte fetvâsını istediğiniz emir hallolundu."

42- Bir de bunlardan, kurtulacağını zannettiğine: "Efendinin yanında beni an" dedi. Ona da Şeytan, efendisine anmayı unutturdu da senelerce zindanda kaldı.

Fakat Allah, halâsını murad ettiği zaman bakınız nasıl bir sebeb halk etti:

وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّ۪ٓي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُون۪ي ف۪ي رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾
قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْو۪يلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

43- Bir gün Melik: "Ben, dedi, ru'yada görüyorum ki, yedi semiz inek, bunları yedi arık yiyor ve yedi yeşil başakla diğer yedi de kuru. Ey efendiler, siz rü'ya ta'bir ediyorsanız bana ru'yamı halledin."

44- Dediler ki: "Ru'ya dediğin "edgâsu ahlâm" demet demet hayalâttır. Biz ise, hayalâtın te'vilini bilmiyoruz."

يَا اَيُّهَا الْمَلَاُ **"Ey mele'** yâni Melik o rü'yayı görmüş ve meşhur ulema ve hükemâsının a'yanından mürekkeb büyük bir hey'et toplamış ve bunlara ber-vech-i bâlâ ru'yayı nakledip demişti ki: Ey hey'eti müctemia:

اَفْتُون۪ي ف۪ي رُءْيَايَ **Ru'yam hakkında bana bir fetvâ veriniz.** Yâni bu ru'ya, benim için pek mühim bir mes'ele oldu. Buna ta'bir edip, müşkilimi hallediniz.

إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ **Eğer siz, ru'yaya geçebilir, ru'ya ta'bir etmek ilminde mâhir iseniz, bunu yaparsınız."**

Hey'et قَالُوا **dediler ki:** "Bu senin ru'ya dediğin أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ **bir edgasu ahlâmdır.**[1] Yâni yaşı kurusuna karışmış ot demetleri gibi yenisi eskisine karışmış bir yığın uyku hayalâtı. Hakikatte hiç bir mânâsı olmayan eski yeni bir takım evham ve hayalâtın ihtılâtından ibaret mânâsız hâdiselerdir. وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ **Biz ise, ahlâmın te'vilini bilmeyiz."** Yâni ahlâmın meâli yoktur ki bilelim.

Görülüyor ki, burada ru'ya ile ahlâm birbirine tekabül ettirilerek hükemânın hallinden âciz kaldıkları ve acizlerinden dolayı bir çoklarının inkâra saptıkları ru'ya mes'elesinde esas olan gayet mühim bir nokta tenvir edilmiştir. Yâni ru'yadan bahsedilirken şu iki kelimenin hakikatte farkı olduğunu unutmamalıdır: Ru'ya, hulüm. Bunlar müteşabih hâdiseler olmakla yekdiğerine karıştırılır ise de, Kur'ân ihtar ediyor ki ru'ya, ahlâmdan başkadır. Ru'ya, mücerred enfüsî bir hâdise değildir. Onun zımnında ubur ve intikal olunabilecek hakikî bir mânâ ve meâl gizlidir. Hulüm ise, vaki'de hiç meâli olmayan boş bir vehm-ü hayalden ibarettir ki, hadd-i zatında bir te'sir-i haricîden neş'et etmiş olsa bile afakî bir hakikat ifade etmez. Ve binaenaleyh ta'bir ve te'vili olmayan bir ihtilâm gibi, sırf nefsî bir hâdise veya Şeytanî bir yalan olmaktan ileri gitmez. Ve böyle muhtelif ahlâmın yekdiğerine karışmasına da, edğas-ı ahlâm ta'bir olunur. Demek ki, lisan-ı hakikatte ru'ya, sadık olanların ismidir. Kâzib olanlarına ahlâm denilmelidir. Bunların ikisi de, uyku halinde nefisde temessül eden hayalî bir takım usver ve eşbah olarak görüldüklerinden dolayı zâhiren ru'ya, bir hulüm veya hulüm, bir ru'ya zannedilebilir. Ve onun için urf-i avamımda bu iki kelime, müteradif olarak kullanılırsa da, hakikatte öyle değildir. Ru'ya, ru'yet mânâsından me'huz olduğu için bunda hayalin maverâsında bir hakikat görülmüş bulunur ki, ru'yanın asıl müteallakı odur. Hayal; o hakikatin nefiste bir temessülü olur. Ve bunun içindir ki, ru'yanın hadd-i zatında bir meâl ve ta'biri vardır. Ru'ya ta'biri veya te'vili demek de, o suver-i hayaliyyeden bir cihet-i delâlet bularak maverâsındaki hakikate geçebilmek demektir ki, bunda en mühim nokta, o hâdisat-ı hayaliyyenin enfüsî olan haysiyye-

---

[1] Edgas, "dad"ın kesriyle dıgsın cem'idir. Dıgs, yaşı, kurusu karışık ot demeti demektir. Hulüm uykuda görülmüş boş hayaldir ki, ihtilâm bundan me'huzdur. Binaenaleyh "edgasu ahlâm" terkibi, izafet-i teşbihiyyedir ki, edgas gibi karma karışık ahlâm, demet demet evham halitası, hayalât yığını düşler demektir. Lügatte hulüm ve ahlâm ale'l-umum ru'ya hâdiselerinden eamm olarak kullanılırsa da burada ru'yanın mukabili olarak kullanılmış olduğu zâhirdir.

tiyle âfakî olan haysiyyetini temyiz edebilmektir. Bu mânâ aslı lisanda geçirmek demek olan ta'bir fiilinden ziyade ubur veya ibare masdariyle ifade olunur ki, bir yerden bir yere geçmek demektir. Yâni, "ta'bir-i ru'ya" ıtlakı dahi mütearef ise de, "uburü'r-ru'ya", "ibaretü'r-ru'ya" denilmek Arabî'de daha fasîhtir. Bundan dolayı Kur'ân'da sülâsî-i mücerredden olarak إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ ("*... ey efendiler, siz rüya tabir ediyorsanız bana rüyamı halledin.*" Yûsuf-12/43) buyurulmuş, tef'ilden «تُعَبِّرُونَ» buyurulmamıştır. Lisanımızda ise, "ta'bir" şayi' olmuştur. Yukarıda gördük ki, "ta'bir-i ru'ya" ilmi, "te'vil-i ehadîs" ilmi unvaniyle ifade edilmişti.

EHADÎS: Hadîsin cem'i, hadîs de söz veya hâdis, yâni hâdise demek olabileceğine göre esas i'tibariyle "te'vil-i ehadîs" terkibi, ya nefsindeki sözün vaki'deki meâlini, veya nefsin teallûk ettiği hâdisatın ileride varacağı meâl ve akibeti anlamak demek olur. Demek ki ru'ya ta'bir etmek, ya söz veya hâdise te'vil etmek mânâsında bir anlayıştır. Bunların ikisini de birine irca' etmek mümkün olur. Çünkü söz anlamak bir hâdise-i nefsiyye olan sözden harice intikal ile onun maverâsında bir vakıa anlamak demek olduğu gibi hâdisattan netaic-i müstakbeleyi anlamak da haricdeki bir vakıayı idrâk ile onun meâli olan bir kelâm-ı nefsî duymak ve anlamak mânâsına raci'dir. Ve ma'lûmdur ki, ale'l-umum ihtisasatın hakikîsi veya vehmîsi bulunabildiği gibi sözün de sadıkı ve kâzibi vardır. Doğru sözün zihindeki medlûlünden başka vaki'de ifade ettiği bir meâl bulunur. Yalan söz ise, vaki'de meâli bulunmayan mücerred bir hâdise-i hayaliyyeden ibaret olur. İşte yakaza halinde doğru bir söz veya hakikî bir ihtisas ile eğri bir sözün veya yanlış bir ihtisasın farkları ne ise, ru'ya ile ahlâm beynindeki fark da o demektir ki, binnetice sıdk-u kizb nisbetine raci' olur. Binaenaleyh ru'ya, bir nefsin taraf-ı Hakk'tan kendinde duyduğu bir kelâm-ı sadık misali, ahlâm da bir kelâm-ı kâzib misalidir. Kelâmın hakikatı, mecazı, sarihi, kinayesi, ma'rufu, garibi, imâsı, remzi olduğu gibi ru'ya da öyledir. Şu kadar ki, ekseriyyetle ru'yalar urf-i âmm ile değil, ferdin nefsindeki gizli şuur hususiyyetlerine göre söyleyen bir muammâ, bir lugaz, bir bilmece gibi ta'kidli bir tahyil veya garib bir temsil, velhasıl «الر» gibi bir remz-i ledünnîdir. Ve onun için te'vili de, ilm-i kesbî ile değil, ancak bir ilm-i vehbî ile bilinir ki, bunun ednâsı firaset ve ilham, a'lâsı vahiydir. Ve bundan dolayı Enbiya'dan maadasının ru'yası ve ta'biri suret-i umumiyyede ilm-i yakîn ifade etmez. Ancak görüşün ve gören kimsenin hususıyyetine göre bir vehimden bir cezme kadar varabilecek

---

Yakaza: Uyanıklık, dikkatte alma.

meratib-i muhtelifede ferdî bu duygu husule getirebilir. Ve ru'yanın aslı te'vili, vakıat ile tebeyyün eder. Bâzı ru'yalar, gören kimsenin vicdanında ta'bir olunamamakla beraber sadık bir ru'ya olduğuna dair mücmel ve fakat zarurî bir kanaat ile müterafık olur. Mevzu-ı bahsolan Mısır melikinin ru'yası da böyle olduğundan: أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ ("*... ey efendiler, siz rüya tabir ediyorsanız bana rüyamı halledin.*" Yûsuf-12/43) demiştir.

Ulema-i İslâm; ru'ya hâdiselerini üç sınıf üzerine tasnif etmişlerdir:

Birincisi: Taraf-ı Rabbanî'den doğrudan doğru veya bir Melek vasıtasıyla vaki' olan bir telkin-i Hakk'tır ki, asıl ru'ya budur.

İkincisi: Nefsin kendinden kendine vakî' olan bir telkinidir ki, mücerred hatırat-ı maziyesinin bir tahayyülünden başka bir kıymeti haiz olmaz.

Üçüncüsü: Bir telkin-i Şeytanî'dir ki, gizli bir te'sir-i haricîden mün'bais ve fakat yalan bir tedavi ve tahayyülden ibaret olur. Ve işte bu ikisi ahlâm veya edgas-ı ahlâmdır. Maamafih bütün bunlar, nefiste ilmî olmasa bile hissî bir heyecan uyandırmaktan halî kalmaz. Binaenaleyh yalnız ilmiyyet nokta-i nazarından değil, tahavvülât-ı hissiyye nokta-i nazarından da düşünüldüğü zaman görülür ki, ahlâmın bile ma'rifetü'n-nefiste şayan-ı mutalea bir ehemmiyyeti vardır. Fılvakı' Ehadîs-i Nebeviyye'de de ru'yaların hem ilmiyyeti, hem hissiyyeti haysiyetlerine işaret buyurulmuştur. Ezcümle: ***"Ru'ya, Nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüzü'dür."*** (Buhârî: Tabir-2) hadîs-i şerifi ilmî haysiyyetine işaret olduğu gibi ***"Nübüvvetler munkatı' oldu, mübeşşirat kaldı."*** (Müslim: Salat-208) hadîs-i şerifi de daha ziyade hissiyyetini natıktır. Nübüvvetlerin ekmeli, Nübüvvet-i Muhammediyye'dir. Hatemü'l-Enbiya'nın irtihaline kadar vahy aldığı müddet-i nübüvvet ise , yirmi üç sene idi ve bu yirmi üç sene müddetin ilk altı ayındaki vahiy de hep fecr-i sadık gibi zuhur eden ru'ya ile olmuştu. (Fatiha tefsirine bakınız.) Yirmi üç senenin ise, kırk altı, "altı ay" demek olduğu hesab olunursa ilk altı ayda olan vahy-i ekmel-i Nübüvvet'in kırk altı cüzünden bir cüz'ü olduğu ve ru'ya keşfiyyat-i gaybiyyenin ilk mertebesini teşkil ettiği anlaşılır.

Burada bu mes'eleyi zamanımızın felsefî telâkkilerine göre biraz izah etmek de faideden hali olmayacaktır. Ma'rifetü'n-nefs ile, ruhiyyat ile meşgul olanların ma'lûmudur ki, yakaza halinde bize muayyen bir şey tanıtan, meselâ, "bir buğday gördüm veya bir ses işittim" dedirten herhangi bir ru'yet ve müşahede, yalnız filhal hasıl olan basît bir ihsastan ibaret değildir. Filhal olan

ıhsası üzerine hafızamızda, ona mümasil ishasat-ı sabıkamıza aid bir takım suver-ü maani dahi tedai ve tevarüd etmiş bulunur da biz, bunların mecmuundan yeni bir ma'rifet-i cüz'iyye edinmiş bulunuruz. Bu suretle her yeni bir ihsastan aldığımız yeni bir şuhudun mazmununu meşhudat-ı maziyemizin mütemasil hayallerini istihzar sayesinde ve aradaki temasülün kuvvet ve vuzuhu nisbetinde kendimize söyleyebiliriz de. Meselâ, "şurada bir yaprak gördüm" diyebiliriz. İhsas-i halî ile ihsasat-ı sabıkamızın nefsimizde bittedai geçid resmi yapan hayalleri arasında bir mümaselet ve müşabehet ahz edemediğimiz zaman da, "bir şey görüyorum amma seçemiyorum" deriz. Çünkü biz, hiç bir misil ve misalini bilmediğimiz büsbütün yeni bir şeyi tanıyamayız. Şuhud-ı haricîde böyle olduğu gibi şuhud-ı batınîde de böyledir. Meselâ; "düşünüyorum, başım ağrıyor" diyebilmemiz bir hiss-i halî ile müşabih ma'lûmat-ı maziyemizin istihzarına merbuttur. Halbuki nefsimiz uyku halinde ve zâhir veya bâtından te'sir alabilir. Ve kendisiyle konuşabilir. Ve hatırat-ı maziyesi tedai edebilir. Ve bu suretle ru'ya ve ahlâm denilen hâdisat-ı nefsaniyye vaki' olur. Ve uykudaki bir nefis, iradesine malik olmadığı için artık bunlar, nefsin irade ve dikkati haricinde olarak kendisinde cereyan eden varidattan ibaret bulunur. Ve onun için bu tedailerin mebdeine olan vech-i temasülü nefsin dikkatine hafi kalacağından hey'et-i mecmuasının bittemsil ifade edeceği mazmun-ı hakikî tefsire muhtac olarak vech ile mübhem olur. Eğer bu tedailer, yeni bir te'sir ile alâkadar olmayıp da gerek eğri, gerek doğru hatırat-ı maziyenin mücerred bir tekerrür ve ihtilâtından ibaret bulunursa ahlâm veya edgas-i ahlâm olur. Taraf-ı haktan bir te'sir üzerine cereyan eden tedailer de ru'yayı teşkil ederler. Binaenaleyh ru'yet, bir ihsas-i basît ile bir tedai cereyanının mazmunu olduğu gibi ru'ya da, bir te'sir ile bir tedai cereyanının mazmunudur. Ru'yetteki tedainin temasülünden o ihsasın mazmunu okunduğu gibi, ru'yadaki tedainin temasülünden de o te'sirin mazmunu okunacaktır. Fakat ru'yet hâdisesi, ne kadar cebrî olursa olsun onda nefsin nazar ve dikkat gibi kesb-ü iradesiyle alâkadar olan ef'al-i ihtiyariyyesinin bir hissa-i ihtilâtı vardır. Ve hattâ ru'yetin vuzuhu, dikkatle mütenasib olur. Onun için bir nazara ilişmiş olduğu halde dikkatten kaçan bir takım şeyler bulunur ki, ya hiç ru'yete ıktıran etmez veya mübhem bir surette ilişir. Ru'ya hâdisesi ise, nefsin irade ve intihabı fevkinde ve mücerred cebrî bir surette cereyan eder. Binaenaleyh ru'yanın mazmununu ifade eden vücuh-i temasül, nefsin iradesine yabancı ve dikkatine hafi kalmak i'tibariyle ru'yet mazmunu gibi sarih ve muttarid ol-

---

Meşhudat: Görünenler, seyredilen. **Temasül:** Benzeyiş, benzeme. **Müşabehet:** Benzeme, benzer.

mazsa da diğer taraftan nefsin irade ve intihabı, ihtilâat etmemesi haysiyyetinden ru'yanın doğrudan doğru bir tasarruf-i Rabbanî ve taraf-ı Hakk'tan bir telkîni gaybî olması hususu ru'yet harikasından daha zâhirdir. Bundan dolayıdır ki insanlar; ru'yalarının tahakkukunda ru'yetlerinin tahakkukundan ziyade bir burhan-ı ulûhiyyet görürler. Ve hiç şübhe yok ki, sadık ru'yaya milyonda bir bile tesadüf edilse, bu hakikatin ehemmiyetine asla halel gelmez. Şunu da ihtar edelim ki, ru'ya yalnız uyku haline münhasır bir hâdise değildir. Uyanıkken, bahusus bir karanlıkta veya gözler yumulmuş olarak bir murakabe halinde bir sinema manzarası gibi görülen bir takım menazır-ı misaliyye vaki' olur ki bunlar; ale'l-âde tahatturat ve tahayyülât gibi sönük değil, tıbkı bir ru'yet kadar parlak ve vazıh olarak müşahede edilirler. Ve tıbkı bir ru'ya gibi misalen ve bâzı da aynen ta'bir ve te'viliyle bilahare tahakkuk da ederler. Bunu kendilerinde müşahede etmiş olanlar şuna kani'dirler ki, mücerred âlem-i maani ile mücerred âlem-i madde arasında muallâk bir âlem-i misal ve eşbah vardır. Mânâ, maddede, madde mânâda bununla temessül eder. Ve gerek menamda ve gerek yakazada ru'ya, bir hakikatin mücerred bu âlem-i misalden ruha görünmesidir[1] ve bundan dolayı ru'ya, ale'l-âde tedai-i hatırattan ve ahlâmdan başka bir hâdise-i keşfiyyedir. Ta'bir-i ru'ya da ulûm-ı vehbiyye ve keşfiyyeden olduğu için fikr-ü mantıkla hallolunamaz. Olunamadığından dolayı da ehl-i zâhir için ru'ya ile ahlâmın temyizi müşkil olur. Ve hattâ esrar-ı gaybiyyeden büsbütün gafil olanlar, Rabbü'l-âlemîn'in alîm ve hakîm olduğunu bilmeyenler ale'l-umum ru'yaların ahlâmdan ibaret olduğunu iddiaya kadar varırlar. İşte mele-i mezkûr da ya böyle bütün ru'yaları ahkâm farz ederek veya münkir değillerse de rüya ile ahlâmı fark edemeyerek ta'birden ızhar-ı acz ettiklerinde:

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

---

[1] Bir ziya huzmesinde ne kadar eşya suretlerinin uçuştuğu mülâhaza edilirse, müsül-i mualleka âleminin bir nümunesi fennen de mülâhaza edilmiş olur. Şundan gaflet edilmemelidir ki bu, «مثل معلقة ، مثل افلا طونيه» değildir.

Meâl-i Şerifi

45- O ikisinden kurtulmuş olan da, nice zamandan sonra hatırladı da, dedi ki: "Ben, size onun te'vilini haber veririm, hemen beni gönderin."

46- "Yûsuf! Ey sıddık! Bize şunu hallet: Yedi semiz inek bunları yedi arık yiyor ve yedi yeşil başakla diğer yedi de kuru. Ümid ederim ki, o nâsa cevab ile denerim, gerektir ki kadrini bilirler."

وَقَالَ الَّذِى نَجَا مِنْهُمَا **O ikiden kurtulmuş olan da,** yâni Yûsuf'a ru'ya ta'bir ettirmiş olan o iki zindan arkadaşından kurtulup çıkmış olan sâki de, وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ **uzun bir müddet sonra** (bu vesile ile) hatırlayıp dedi ki: ... اَنَا اُنَبِّئُكُمْ **"Ben size onun tevilini haber veririm."**

Cevaben Yûsuf: قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَاَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِى سُنْبُلِهِ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَاْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَاْتِى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَاْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَاْتِى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

47- Dedi: "Yedi sene bermu'tad ekeceksiniz, biçtiklerinizi başağında bırakınız, biraz yiyeceğinizden ma'ada."

48- "Sonra onun arkasından yedi kurak sene gelecek, önce biriktirdiklerinizi yiyip götürecek, biraz saklayacağınızdan ma'ada."

49- "Sonra onun arkasından bir yıl gelecek ki, halk onda sıkıntıdan kurtulacak, sıkıp sağacak."

Yûsuf'un bu ta'birine agâh olunca:

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

50- Bunun duyan Melik de: "Getirin bana onu" dedi. Bunun üzerine ona gönderilen adam gelince: "Haydi efendine dön de, sor ona: O ellerini doğrayan kadınların maksadları ne imiş? Şübhe yok ki, Rabbım onların hilelerine alîmdir" dedi.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ **Melik de: "Onu bana getirin" dedi.** Yâni sâkî gelip ta'biri haber verince Melik, Yûsuf'un ilm-ü fazlını anladı ve zindandan çıkarılıp kendisine getirilmesini emr eyledi.

Fakat فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ **bunun üzerine kendisine resul varınca,** yâni bu emri tebliğ etmek için, Yûsuf'a giden elçi varınca Yûsuf, hemen zindandan çıkıvermedi de elçiye قَالَ **dedi ki:** ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ **"Efendine dön** فَاسْأَلْهُ **de sor ona.** مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ **O ellerini doğrayan kadınların maksadları ne imiş?** إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ **Şübhe yok ki benim Rabbım** (Allah Teâlâ), **onların keydlerine alîmdir."** O kadınların bana, ne hud'a yapmak istediklerini bilir. Bilmek için sormağa muhtac değildir. Fakat başkaları hakikati bilmez, onun için efendin sorsun tahkikat icrâ etsin, benim sırf kadın hilesiyle bigayr-i hakkın habs edildiğim enzar-ı ammede anlaşılsın, ismet-ü beraetim gereği gibi, tebeyyün eylesin de öyle çıkayım diye sebat etti. Ve şayan-ı dikkattir ki, asıl hanımı tasrih etmedi. Bu kadar sene zindanda yaşayan Yûsuf, zerre kadar sarsılmadıktan başka, bu suretle büyüklük üstüne büyüklükle nezaket gösterdi. Bunu takdir eden Melik de, bizzat tahkikata girişip kadınları ihzar ve istintak ederek:

Keyd: Oyun, hile.

قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ

إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ

مِنْ سُوٓءٍ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ اَنَا رَاوَدْتُهُ

عَنْ نَفْسِهِ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

51- Melik, o kadınlara: "Derdiniz ne idi ki, o vakit Yûsuf'un nefsinden murad almağa kalktınız?" dedi. "Hâşâ" dediler, "Allah için biz, onun aleyhinde bir fenâlık bilmiyoruz." Azîz'in karısı: "Şimdi" dedi, "Hak tezahür etti. Onun nefsinden ben kâm almak istedim. O ise, şeksiz şübhesiz sadıklardandır."

Bundan sonraki iki âyet, birincinin mazmununa nazaran Yûsuf'un kelâmından olmak tebadür eder ise de, makabline irtibatı cihetiyle hanımın kelâmının maba'di olması daha zâhirdir. Şöyle ki:

ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّ۪ي

لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي كَيْدَ الْخَٓائِن۪ينَ ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

52- "Bu, işte şunun için ki, bilsin hakikaten ben, ona gıyabında hiyanet etmedim ve hakikaten Allah hâinlerin hilesini muvaffakıyyete erdirmez."

Bununla beraber:

وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْس۪يۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّ۪يۜ اِنَّ

رَبّ۪ى غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

53- "Nefsimi tebrie de etmiyorum. Çünkü nefis cidden emmaredir, fenâyı emreder. Meğer ki, Rabbım rahmetiyle yarlıgaya. Çünkü Rabbım gafur, rahîmdir."

وَمَا اُبَرِّئُ نَفْس۪ى **"Nefsimi tebrie de etmem,** yâni Yûsuf'un gıyabında kendisine hiyanet etmediğimi bilsin diye hakkı i'tiraf ederken kendini hiyanetten büsbütün tebrie ve tenzih de etmem. Çünkü mukaddeme söylediğimi söyledim, yaptığımı yaptım. اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ **Filhakika nefis emmâretün bissu'dur.** Hadd-i zatında nefs-i beşer fenâlığı kuvvetle âmirdir. Fenâlık kumandanıdır. Yâni umumiyyetle nefs-i beşerînin tabîatında şehevate meyl ve o yolda kuvâ ve âlâtını isti'mal eylemek hasleti vardır. Ve binaenaleyh sırf nefsine kalırsa insan fenâlığa düşer. اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّ۪ى **Ancak Rabbım'ın rahmet ettiği müstesnâ,** yâni ancak Rabbım'ın nefs-i Yûsuf gibi bilhassa rahmetiyle yarlığadığı nefisler, pâk ve ma'sûm olurlar. Yâhud ancak Rabbım rahmet ettiği vakit emr-i Rabbanî, emr-i nefsanîyi hükümsüz bırakır veya nefis, emr-i Rabbanîye mutmain olur da insan fenâlıktan mahfuz kalır. اِنَّ رَبّ۪ى غَفُورٌ رَح۪يمٌ **Şübhe yok ki, Rabbım gafurdur, rahîmdur.** Mağfiret ve rahmeti büyük, çok büyüktür. Binaenaleyh bir çok ahvalde nefislerin tabiatleri mucebince ma'ruz oldukları temayülâtı mağfiretiyle örttüğü ve cereyanlarına mani' olarak fiile çıkmaktan rahmetiyle muhafaza ettiği gibi, günahı i'tiraf edip istiğfar eyleyenlere de mağfiret ve rahmet eder. Bunun için, ben nefs-i emmaremi tebrie etmeyerek hakkı i'tiraf ettim ve mahzâ Rabbım'ın rahmetiyle hiyanetten mahfuz kaldım. Bundan böyle de Rabbım'ın mağfiret ve rahmetini taleb ve ümid ederim. İşte Aziz'in kadını, böyle i'tiraf ve istiğfar ederek hakkı ikrar ve imanını izhar etti ve Yûsuf'un, İndallah ma'lûm olan nezaheti enzar-ı enamda da böyle parlak bir sûrette tecelli eyledi. Düşünmeli ki, aşk-ı Hakk, aşk-ı nefsanîye nasıl galebe etti. İhtiras ve gayz ile dolmuş hasımların bile teslim-i nefs ile hüsn-i şehadetten kendilerini alamadıkları bu nezahet ve fazilet ne büyük bir mertebe-i kudsiyyettir. Bakınız hüsn-i Hakkın tecellisi muvacehesinde ihtiraslar nasıl sönüyor, gayzlar nasıl siliniyor, benlikler nasıl kalkıyor da aşk-ı Hakk'tan başka payidar olabilecek hiç bir alâka kalmıyor.

Hak böyle tebeyyün etti:

Su': Kötülük. **Enzar:** Bakışlar, görüşler.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

54- Melik de dedi: "Getirin bana. Onu kendime tahsis edeyim!" Bunun üzerine vaktâ ki, onunla konuştu dedi: "Sen, bugün, nezdimizde cidden bir mevki' sahibisin, eminsin."

55- Dedi: "Beni arz hazineleri üzerine me'mur et. Çünkü ben, iyi korur, iyi bilirim."

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ **Melik de, dedi: "Getiri bana onu** (o Yûsuf'u) أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي **kendim** için istihlâs edeyim, yâni halis olarak kendime hass kılayım."

Lisan-ı Arab'da "Azîz" dahi Melik demek olduğuna nazaran bâzıları bu meliki, salifüzzikir Azîz zannetmişlerse de ifade-i Kur'ân'ın zâhirine muhaliftir. Zira bu surette Azîz'in: أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي demesi mânâsız olacağı gibi birine Azîz, birine Melik denilmesi tegayürde zâhirdir. Binaenaleyh Azîz, Mısır'ın hükümdarına yakın en büyük payede bir vezir veya emîr. Melik de, hükümdarı demek olduğu anlaşılıyor. Nitekim bâzı rivayetlerde Azîz'in ismi "Kıtfir", Melikin ismi de "Reyyan" olduğu nakledilmiştir. Eski mısır hükûmdarların "Fir'avn" ıtlakı' ma'ruf olduğu halde buna, Fir'avn ta'bir olunmayıp da Melik ıtlak edilmesi, her halde şu iki nükteden birini iş'ar etmekten halî değildir.

Birincisi: "Fir'avn" unvanı, zulm ile müştehirdir. وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ("... *Fir'avn emri ise reşid değildir.*" Hûd-11/97) Halbuki Yûsuf'u istihlâs eden bu Melikin evsaf-ı memduhası, rüşd-ü kiyaseti mevzu-ı bahistir. Bu suretle bu Melikin siyret nokta-i nazarından bir Fir'avn olmadığına işaret edilmiş demektir. Nitekim Mücahid'den bu Melikin, müslim olduğu menkuldür.

İkincisi: Esasen Fir'avn lâkabının lisan ve kavmiyyet i'tibariyle Mısrî

İstihlas: Özel danışman. **Memduha:** Beğenilmiş, övülmüş. **Kiyaset:** Zeki, uyanıklık, zekâ.

olduğuna göre bu Mısır hükümdarının, Fir'avn sülâlesinden ve Kıbt kavminden olmadığına da bir imayı tazammun eder. Nitekim bâzı tarihlerde Amalika'dan idi denilmiştir ki, Mısır tarihinde "Hiksüsler" namı verilen ve Arabistan tarafından geçip Fir'avnlara galebe ederek dört yüz sene kadar Mısır'da icra-yi hükümet ettikleri söylenen kavm olacaktır. İsminin "Reyyan" olduğu hakkındaki rivayet de bunun Arabî olduğuna delâlet eder. Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere bâzıları bunun Hazret-i Musa zamanına kadar yaşadığını ve Fir'avn-ı Musa'nın da bu Reyyan olduğunu zannetmişlerse de, zâhir-i Kur'ân'a muvafık değildir. Çünkü Kur'ân'da buna Fir'avn denilmemiş. Hasm-ı Musa'nın ise, Fir'avn olduğu tansis edilmiştir. Bu Melik, âyât-ı hakka i'tibar ile Yûsuf'u istihlâs etmiş, Fir'avn ise, bunun tam zıddına olarak beyyinat-ı Musa'ya küfr-ü zulmiyle Fir'avnlık mahiyyetinin yegâne misali olmuştur.

Hâsılı bu Melik, kıymet şinas bir zat idi. Hazret-i Yusuf'u henüz görmeden bil'vücuh kemalâtına meclûb oldu. Zamanının vahîdi olduğunu anladı, onu kendine tahsis etmek istedi, getirilmesini emretti. فَلَمَّا كَلَّمَهُ **Binaenaleyh konuştuğunda,** yâni Melik'in emri derhal icra edildi. Yûsuf geldi, Melik ile konuştu, bu suretle Melik, Yûsuf'un tekellümünü de müşahede etti. O vakit:

قَالَ اِنَّكَ **"Cidden sen dedi,** اَلْيَوْمَ **bugün,** yâni bu günden, şu mükâlememiz anından i'tibaren لَدَيْنَا مَكِينٌ **nezdimizde mekîn,** büyük bir mekânet ve mertebe sahibi اَمِينٌ **bir emînsin.** Her hususta mü'temen ve mu'tebersin."

Rivayet olunur ki; Resul, gelip haberi getirince Hazret-i Yûsuf kalkmış, zindanın kapısına, "Burası belâlar konağı, diriler kabri, a'da' şemateti, asdika tecrübesidir" diye yazmış ve çıkmış, hanedanına dua etmiş, yıkanmış, yeni elbise giymiş: اللّٰهُمَّ اِنّى اَسْاَلُكَ بِخَيْرِكَ مِنْ خَيْرِهِ وَاَعُوذُ بِعِزَّتِكَ وَقُدْرَتِكَ مِنْ شَرِّهِ وَمِنْ شَرِّ غَيْرِهِ *"Yarabb, hayrinle Senden, bunun hayrini dilerim. Bunun ve başkasının şerrinden senin izzetine ve kudretine sığınırım"* diye dua ederek Melik'in nezdine girmiş. Arabca selâm vermiş ve İbranîce bir dua etmiş. Melik: "Bu ne lisanı?" demiş. "Atalarımın lisanı" diye cevab vermiş. Melik, bir çok lisan bilirmiş, hepsinden söylemiş, o da cevab vermiş. Binaenaleyh Melik, teaccüb etmiş de: "Arzu ederim ki demiş, ru'yamı senden bizzat dinleyeyim" Müşarün'ileyh de sığırları, sümbülleri ve yerlerini onun gördüğü vech ile tavsif ederek anlatmış. Bunun üzerine seririne oturtmuş ve re'yini sormuş: "Re'yim, demiş, bu bolluk senelerde çok zer'iyyat yaptırırsın ve depolar bina ettirir, oralarda mahsulâtı toplatırsın. Kıtlık seneleri gelince bu galleleri satarız. Bu suretle hazineye büyük bir

A'da şematet: Zalimler, dama taşı. **Asdika:** Sadıklar, sabık ve sadık dostlar.

servet de hasıl olur"... "Fakat demiş, bana bu işi kim yapıverecek?" O vakit Yûsuf kendini arzederek:

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْاَرْضِ ***"Beni, dedi, bu arzın hazineleri üzerine ta'yin et.*** Yâni bütün bu Mısır ülkesinin hazinelerinin irad ve masraf-ı umurunu bana tefviz eyle. اِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ***Her halde ben, bir hafîzim, bir alîmimdir.*** Hukuk ve emanatı iyi hıfzederim. Hazineleri müstehıkk olmayanlardan iyi korur ve vücuh-i tasarrufu pekiyi bilirim." Bunda adl-ü hakkı ikame ile ahkâm-ı şer'i icrâ edebileceğini bilen bir kimse için imâret ve vilâyeti taleb etmek ve ona isti'dadını ızhar eylemek caiz olduğuna ve hattâ ikame-i hakka ve siyaset-i halka başka suretle yol olmadığı takdirde kâfirden bile ahz-i vilâyet câiz olacağına delil vardır denilmiş. Fakat âyette; bu Melik'in küfrüne dair delil yoktur. Bil'âkis Mücahid'den, İslâm olduğu merviydir. Bir de, اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْاَرْضِ ***"Beni, dedi, bu arzın hazineleri üzerine ta'yin et."*** diyen Hazret-i Yûsuf, salâhiyyet-i kâmile taleb etmiştir. Bu surette ise, bâzı müfessirînin dedikleri gibi Melik, Hazret-i Yûsuf'un re'yine tabi' ve ona münkad olmuş demektir. Binaenaleyh bu suretle kabul-i amelin mes'uliyyeti re'sen icrâ-yı ahkâm mes'uliyyetine raci' olur. Taleb mes'elesine gelince, fıkhı şudur: ehliyyeti olmayanlara velâyet haramdır. Tefvizi de haram, talebi de haram, kabulü de haramdır. Ehliyyeti olanlara kabul caiz; taleb, mekruhtur. Meğer ki, taayyün etmiş olsun, yâni o işe ondan başka ehil bulunmasın, o vakit taleb vacib bile olur. İşte bir Peygamber olan Hazret-i Yûsuf, Mintarafillâh me'mur olduğu ahkâm-ı hakk-u adlin icrâsına bir vesile bulmak için bu talebiyle o vecîbenin ifasına müsaraat etmiştir. Acaba talebi kabul edildi mi?

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

56- Ve işte bu suretle Yûsuf'u, o arzda temkin ettik, neresinde isterse

---

Tefviz: Birisine bırakma.

makam tutuyordu. Biz, rahmetimizi dilediğimize nasib ederiz ve muhsinlerin ecrini zayi' etmeyiz.

وَكَذٰلِكَ **Ve işte bu suretle,** böyle hıfz-u ilm ile temayüz ettirerek gönülleri teshir eden şanlı bir emniyyet ve mekânetle hazineler başına geçirmek suretiyle مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ **Yûsuf'u, o arzda temkin ettik.** Arz-ı Mısır'da yüksek bir müknet ve kudretle yerleştirdik.

Burada görülüyor ki, Yûsuf'un teklifine karşı Melik'in ne dediği tasrih edilmemiş, وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا buyurulmuştur. Sözün gelişi red ihtimalinin mevzu-ı bahs olamayacağını anlatmakta ise de, kabulü de tasrih edilmeyerek fiilin doğrudan doğru Allah'a isnad edilmesi şunu ifade eder ki, Yûsuf'u bu suretle makam-ı iktidara getiren Melik değil, Allahü azîmüşşan idi. Allah, esbabını ihzar eylemiş, Melik'i ona musahhar kılmış, onu bu makama getirmek için bir âlet yapmış idi. Rivayet olunur ki: Melik, Hazret-i Yûsuf'a bir tac geydirmiş, devlet mühürünü çıkarıp parmağına geçirmiş, kılıç kuşatmış ve onun için inci ve yakut ile murassa' altından bir serîr vazetmiş. Müşarün'ileyh de: "Serîr; bununla mülkü sağlamlarım, mühür, bununla umurunu tedbir ederim, fakat tac, bu benim libasımdan değil, atalarımın libasından da değil" demiş. Sandalyeye oturup işe mubaşeret eylemiş, icrâ-yı adalet etmiş, erkek, dişi herkes kendisini sevmiş, memleket emrine munkad olmuş. Bu sıralarda Azîz Kıtfîr, vefat etmiş imiş. Zevcesi Râîl namı diğer Züleyhâ, Melik tarafından Hazret-i Yûsuf'a tezvic edilmiş. Duhulünde, "Nasıl, bu, senin istediğinden iyi değil mi?" demiş ve hâlâ bikir bulmuş. Binaenaleyh bundan iki oğlu olmuş: Efrayîm ibn Yûsuf, Menşa ibn Yûsuf". اه Maamafih âyette Melik'in suret-i kabulü, meskûtün anh bırakıldığı gibi, talebin derhal infaz olunuverdiği de anlaşılmıyor. Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem'den menkuldür ki: "Allah, rahmet eylesin kardeşim Yûsuf اِجْعَلْنِى عَلٰى خَزَٓائِنِ الْاَرْضِ (*"Beni arz hazineleri üzerine memur et."* Yûsuf-12/55) demesi idi, o saat iş başına geçirilecekti ve lâkin bu onu bir sene te'hir etti" buyurmuştur. Demek ki, hadd-i zatında bu iş için Hazret-i Yûsuf, taayyün etmişti, fakat kendisine taleb, farz olmamıştı. Zira evvel-i maslâhat, gelecek kıtlık seneler için tedbir almak mes'elesi idi. Buna bir an evvel başlanmak evlâ olmakla beraber biraz taahhurle bu maslâhat, fevt oluvermiyecekti. Halbuki zindandan çıkar çıkmaz, hazineler başına geçmek istemesi, hakkındaki teveccühü bulandırabilirdi. O, ta-

---

Bikir: Bozulmamış, temiz, bakir.

lib değil, matlûb olacaktı. Allah Teâlâ, onu daha yüksek bir nüfuz ve müknetle iş başına geçirecekti. Binaenaleyh talib vaz'iyyetinde bulunmasa daha iyi olacak, derhal matlûb olup ta'yin edilmiş bulunacaktı. Lâkin Melik'e karşı, «اجْعَلْنِى» dediğinden dolayı hikmet-i Sübhaniyye, işin bir sene te'hirini iktiza etmiş ve bu suretle Allah, onu o vaziyyetten kurtarıp kemal-i müknetle arz-ı Mısır'da temkin eylemiştir. Öyle ki, يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ **neresinde dilerse makam tutuyordu.** Öyle bir emniyyet ve âsayiş te'min etmiş, öyle bir mahabbet ve i'tibar kazanmış, öyle büyük bir nüfuz ve iktidar ile memleketi taht-ı tasarrufuna almış, öyle bir faaliyyete girişmiş idi ki, şehirleri, kasabaları, kurası ve mezarii ile bütün Mısır arazisi sanki onun bir konağı haline gelmişti de bundan, dilediği yerde ikamet ediyor ve bilâ münazi' tedbir-i umur ve icrâ-yı ahkâm eyliyor istediği gibi istihzarat yapıyordu. Öyle ya! نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ **Biz kime dilersek rahmetimizi dökeriz.** Fail-i muhtarız, hiç bir şart ile mukayyed olmayarak mücerred meşiyyetimizle istediğimizi dünyada ve âhirette veya her ikisinde fevka'l-âde devletlere, nimetlere mazhar ederiz. Binaenaleyh bu öyle bir rahmet-i Rahmaniyye'dir ki, kesb-i abdin hiç dahli olmayarak mücerred takdirin cebrî bir cilvesi olur. Yûsuf, evvel emirde böyle bir rahmete mazhar idi. Evvelâ, ona verilen hükm-ü ilim ve Nübüvvet-ü muvaffakiyyet böyle sırf vehbî bir rahmet-i Rahmaniyye idi. وَلَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ **ve muhsinlerin ecrini zayi' etmeyiz,** yâni bir de abdin kesbine, hüsn-ü ameline terettüb eden ve binaenaleyh bir şer'-u kanun ile cereyan eyleyen rahmet-i Rahimiyye vardır. Dilediğine dilediği gibi in'am eden Allah Teâlâ, muhsin kullarının ecirlerini de zayi' etmez, baliğan mâbelağ ihsan eder. O, böyle muhsinlerin muhsini bir deyyandır. Fail-i muhtar olmakla beraber meşiyyetinin ihsan ile bir deveran-ı küllîsi vardır. Demek ki, haslet-i ihsan, rahmet-i ilâhiyye'nin en müekked ve en cemiyyetlisidir. Bu suretle muhsiner, biri haslet-i ihsan, biri de ecr-i ihsan olmak üzere rahmet-i İlâhiyye'nin her iki nev'iyle de bekâm olacaklardır. Ve şu halde rahmet-i İlâhiyye ıtlakiyle mülâhaza olununca, اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (*"Yeryüzünü ifsad etmeyin, ıslahından sonra da hem havf hem şevk ile O'na kulluk edin, her halde Allah'ın rahmeti yakındır muhsinlere."* Arâf-7/56) dir. İşte Yûsuf aleyhisselâm da, halis muhlis muhsinlerden olduğu için Allah, ecrini zayi' etmemiş, şan-ü şerefle zindanlardan çıkarıp böyle devletler üzerinde mekîn ve emîn kılınmıştır. Binaenaleyh böyle şey olur mu? O suretle bu kadar büyük devlet ve ni'mete erilir mi? dememeli. Hem Yûsuf gibi muhsinlere mev'ud olan ve asıl nazar-ı i'tibara

---

Müknet: Kudret, kuvvet. **Deyyan:** Herkesin hesabını ve hakkını en iyi bilen ve veren Hakk Teâlâ. Kahhar, Hâsib, Hâkim Kadı.

alınması lâzım gelen ecir, böyle lezzeti elem ile karışık dünya devlet ve hazineleri gibi hadd-i zatında mütenahî ve binaenaleyh fanî ve zayi' olan dünya ecrinden ibaret zannedilmemelidir.

وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

57- Ve elbette âhiret ecri daha hayırlı, fakat iman edip takvâ yolunu tutanlar için.

ولاجر الاخرة خير **Ve her halde âhiret ecri daha hayırlıdır.** Yâni dünya ecri bir hayır da olsa âhiret ecri, sevabı daha hayırlıdır. Çünkü daimî, ebedî, halis, hayr-i mahzdır. للذين امنوا وكانوا يتقون **Fakat iman edip ittika eder olanlar için,** yâni Allah'ı ve Resulü'nü tasdik ile âhirete inanıp ittikayı şiar edinen, şirk ve seyyiattan korunmak âdeti olan muhsinler için âhiret ecri daha hayırlıdır. Binaenaleyh erbab-ı ibret, Yûsuf'un dünyada nail olduğu o geçmiş devlet ve ni'mete değil de, asıl âhirette ereceği namütenahî ecr-i ihsanı nazar-ı i'tibara almalı ve öyle iman-ı kâmil ile ittika ve ihsana çalışmalıdır.

O mısır'da o suretle makam-ı iktidarda mütemekkin iken:

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ

فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبِيكُمْ اَلَا تَرَوْنَ اَنِّي اُوفِي الْكَيْلَ وَاَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَاِنْ لَمْ تَاْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾ وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ

فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

Meâl-i Şerifi

58- Bir de Yûsuf'un biraderleri çıkageldiler. Geldiler, yanına girdiler. Derhal onları tanıdı. Onlar ise onu tanımıyorladı.

59- Ve vaktâ ki, onları bütün hazırlıklariyle techiz etti, dedi: "Bana sizin babanızdan olan bir kardeşi getirin, görüyorsunuz a ben ölçeği tam ölçüyorum ve ben misafirperverlerin en yararlısıyım."

60- Eğer onu, bana getirmezseniz artık benim yanımda size kile yok ve bana yaklaşmayın."

61- Dediler: "Herhalde onun için babasından iradesini almağa çalışırız ve herhalde yaparız."

62- Uşaklarında da dedi: "Sermayelerini yüklerinin içine koyuverin. Belki ailelerine avdetlerinde anlarlar, belki yine gelirler."

وَجَاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ **Bir de Yûsuf'un kardeşleri geldi.** Yâni mukaddemâ haber verdiği kıtlık seneleri hulûl etmiş olmakla zahire için her taraftan gelip Yûsuf'a müracaat ediyorlardı. Kardeşleri de Mısır'a geldiler. فَدَخَلُوا عَلَيْهِ **Binaenaleyh huzuruna girdiler.** فَعَرَفَهُمْ **Derhal onları tanıdı.** Elbette girecekleri zaman hüviyyetlerini haber vermişlerdir. Ve demek ki, şekl-ü kıyafetlerinde de tanınamayacak bir değişiklik yokmuş ve zaten birini tanımış olsa hepsini tanıyacağı derkâr idi. وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ **Onlar ise, onu tanımıyorlardı.** Çünkü o, çocukken ayrılmış, tanıyamaycakları bir hal ve makamda bulunuyordu. Binaenaleyh Sûrenin başında geçtiği üzere Yûsuf, kuyuya atıldığı sırada kendisine vahyedilmiş olan, لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (*"Bunun üzerine vakta ki onu götürdüler ve kuyunun dibine koymaya karar verdiler, Biz de ona şöyle vahyettik, kasem olsun ki sen onlara hiç farkında değillerken bu işlerini haber vere-*

Derkâr: Malum, aşikar.

ceksin." Yûsuf-12/15) va'di tahakkuka başlıyordu. Onlar, böyle garibane bir surette arz-ı hal ettiler, o da, kendini tanıtmadan bervec-i âti ikrâm ile techiz eyledi.

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ **Vakta ki onları cehazlariyle techiz etti.** Bütün hazırlıklarıyla suret-i mahsusada hazırladı, donattı. Böyle tam uğurlayacağı sırada: قَالَ ائْتُونِي بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبِيكُمْ **"Bana, dedi, babanızdan sizin öbür kardeşi getirin.** Bu, bâlâda geçtiği üzere vaktiyle: لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلَى اَبِينَا مِنَّا (*"Zira dediler ki, her halde Yusuf ve biraderi babamıza bizden daha sevgili, biz ise müteassıb bir kuvvetiz, doğrusu babamız belli ki yanılıyor."* Yûsuf-12/8) demiş oldukları kardeşi, "Bünyâmîn" idi. Demek ki, gelenler mukaddema Yûsuf'u götürüp kuyuya atanlar idi. İçlerinde bu yoktu, bu sırada veya önce duhulleri esnasında hüviyyet veya ihtiyaclarını arzederlerken bir kardeşleri daha olduğunu söylemiş olmalılar ki, Yûsuf, onlara böyle bir âşinâlık kokusu vermiş olduğu halde kendini sezdirmemiştir. Ve ihtimal ki, onlar, bunu haklarında haricen yapılmış bir tahkik ve istihbara atf ederek farkına varamamış, gösterilen bu derin âşinâlık emrinden büsbütün hayrete düşmüşlerdir. Bunu söylerken ma'rife olarak بِاَخِيكُمْ kardeşinizi demeyip de, kat'ı izafetle nekire olarak بِاَخٍ لَكُمْ demesi de, çok ma'nidardır. "Babanızdan sizin ömür kardeşi" diye hem onu tanımıyormuş gibi davranmış ve ben onun münferid, kaldığına işaret etmiş, hem de kendi uhuvvetini kasde müsaid bir imâda bulunmuş ve bu suretle ilk önce sevgili kardeşini yanına celbetmek istemiş de, bu emrin infazına teşvik zımnında demiştir ki:

اَلَا تَرَوْنَ اَنِّي اُوفِي الْكَيْلَ **Görmüyormusunuz ben bihakkın keyli ifâ ediyorum?** Yâni görüyorsunuz ya adetim böyle. Haksızlığa, su-i isti'male meydan bırakmıyor, tam ölçüyor, vefa ettiriyorum. Gelenlere eksik vermiyor, fazla da kaçırmıyor, geleceklere de yetiştirmek istiyorum. وَاَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ **Aynı zamanda ben, "hayrü'l-münzilîn"im de.** Allah için çok iyi ve emsalsiz bir misafirpeverim de.

Bundan anlaşılıyor ki, onları techiz edinceye kadar hanesinde misafir etmiş, ziyaret vermiş, ikram ve ihsanda bulunmuş ve bunu, bir minnet makamında değil, daha fazla zahire vermediğine i'tizar ile kardeşinin getirilmesine teşvik sadedinde söylemiş ve bunu şu suretle takviye de etmiştir:

فَاِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ **Eğer onu bana getirmezseniz** فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي **artık size, benim indimde keyl yoktur,** yâni ifâ şöyle dursun, Mısır toprağında bir kile za-

---

Müteassıb: Taraftarlık eden hiçbir yeniliği kabul etmeyen.

hire almanız ihtimali yoktur وَلَا تَقْرَبُونِ **ve bana yaklaşmayın."** İhsan ve iltifat ummak şöyledursun semtime uğramayın, memleketime ayak basmayın. Cevaben:

قَالُوا **Dediler ki:** سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ **"Varınca onun için babasına muravede edeceğiz.** Yâni onu babası yanından bırakmak istemez amma kandırmak çaresine bakacağız. وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ **Ve her halde Biz bunu yaparız.** Diğer taraftan Yûsuf, وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ **Uşaklarına** (zahirelerini ölçen ve techizatlariyle meşgul olan bendegânına) da: اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ **"Sermayelerini yüklerinin içine koyuverin."** demişti. El altından böyle gizli bir ihsanda daha bulunmuştu. لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ **Ki, geri gelebilsinler diye.** Çünkü varıp açtıkları zaman yine bir neş'e daha duyacaklar ve ellerinde hazır bir sermaye bulacak ve dediği gibi biraderini alarak dönüp gelmeğe şitab edeceklerdir.

Burada denebilir ki bunlar; çok ince ve güzel şeyler olmakla beraber ilk fırsatta babasına açıkça ma'lûmat verip da'vete müsareat etmek, Yûsuf'un birr-u ihsanına daha muvafık olmaz mı idi? Hanedanını Mısır'a nakletmek mümkün olacak mıydı? Ahval-i umumiyye, şerait-i siyasiyye nelere müsaid idi? Demek ki, hikmet-i ledünnîde ilk evvel getirilmesi lâzım olan öbür kardeşi idi. Bunu getirtmeden, hicran-ı Yûsuf'a bir de hicran-ı Bünyamîn inzımam etmeden Ya'kub için esbab-ı vuslat tekemmül etmeyecek, kalb-i Yûsuf'ta kuyu ve zindan hatıralarına mukabil kalb-i Ya'kub, bu iki hicran ile sızlamadan vaki' olacak visal-i ruhlar aynı zevk ile duyamayacak, görülecek olan parlak hatimenin ledünnî neşvesi tamam olmayacaktı. Unutmamak lâzım gelir ki, Yûsuf'un bu muameleleri kendiliğinden değil, biraz sonra gelecek âyetlerden anlaşılacağı üzere Mintarafillâh vahy ile cereyan etmiştir.

İşte Yûsuf, kardeşlerini bu suretle me'mur ve avdetlerini teşvik-u teshil ve te'min ederek uğurladı.

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَى أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا
الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا أَخَانَا نَكْتَلْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾

Şitab: Koşma, çabukluk, acele etmek. **Müravede:** İstemek, arzu, taleb. **Neşve:** Keyif, sevinç, büyümek. **Ledünnî:** Ledün ilmine mensup.

قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخ۪يهِ مِنْ قَبْلُۜ
فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظاًۖ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٦٤﴾ وَلَمَّا فَتَحُوا
مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْۜ قَالُوا يَٓا اَبَانَا
مَا نَبْغ۪يۜ هٰذِه۪ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَاۚ وَنَم۪يرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ
اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَع۪يرٍۜ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَس۪يرٌ ﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ
مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقاً مِنَ اللّٰهِ لَتَأْتُنَّن۪ي بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْۚ
فَلَمَّٓا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَك۪يلٌ ﴿٦٦﴾
وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍۜ
وَمَٓا اُغْن۪ي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ
عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۚ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾
وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْۜ مَا كَانَ يُغْن۪ي عَنْهُمْ
مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا حَاجَةً ف۪ي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَاۜ وَاِنَّهُ
لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

Meâl-i Şerifi

63- Bu suretle vaktâ ki, babalarına döndüler: "Ey pederimiz, dediler, bizden ölçek men'edildi. Bu kerre kardeşimizi bizimle beraber gönder ki, ölçüp alalım ve her halde biz, onu muhafaza ederiz."

64- Dedi: "Hiç ben, onu size inanır mıyım? Meğer ki, bundan evvel kardeşini inandığım gibi ola. En hayırlı hıfzedecek de Allah'dır ve O, Erhamü'r-rahimîn'dir."

65- Derken meta'larını açtıklarında sermayelerini kendilerine iade edilmiş buldular: "ey pederimiz" dediler, "Daha ne isteriz, işte sermayemiz de bize iade edilmiş. Yine ailemize erzak getiririz. Kardeşimizi de muhafaza ederiz. Hem bir deve yükü fazla alırız ki, bu az bir şey."

66- Dedi: "İhtimali yok, onu sizinle beraber göndermem, tâ ki, bana hepiniz ihata edilmedikçe onu behemehal getireceğinize dâir Allah'dan bir mîsak veresiniz." Vaktâ ki, misaklarını verdiler. Dedi ki: "Allah söylediklerimize karşı vekil."

67- "Ey yavrularım" dedi, "Bir kapıdan girmeyin de ayrı ayrı kapılardan girin. Maamafih ne yapsam sizden hiç bir şeyde Allah'ın takdirini def'edemem. Hüküm ancak Allahındır. Ben O'na tevekkül kıldım ve hep O'na tevekkül etmelidir, onun için bütün mütevekkiller."

68- Vaktâ ki, babalarının emrettiği yerden girdiler. O, onlardan Allah'ın takdirinden hiç bir şeyi def'etmiyordu. Ancak Ya'kub'un nefsindeki bir haceti kaza etmişti, şübhe yok ki, o, muhakkak bir ilim sahibi idi. Çünkü Biz, kendisine ta'lim etmiştik ve lâkin nâsın ekserisi bilmezler.

قَالُوا يَا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ **"Ey bizim babamız, dediler, menı' olundu bizden kile,** zahire verilmedi, yâni gelirgelmez, daha yüklerini açmadan babalarına gördükleri ihsandan bahsetmeyerek ilk ağızda böyle acı bir haber ile söze başladılar. Yûsuf'un şart ile mukayyed olan son sözünü, böyle ıtlak ile öne sürerek murâvedeye giriştiler. Gerçi maksadları, "kardeşimizi götürmezsek bundan böyle bize Mısır'dan zahire memnu'" demek olackatı. Fakat onlar, bunu babaları üzerinde icrâ-yı te'sir etmek için telhaşlarından bu kerre de boş gelmişler ve bütün bütün menı' olunmuşlar gibi mutlak bir memnu'iyyeti leri sürmşler ve arkasından da maksada basarak demişler ki:

فَاَرْسِلْ مَعَنَا اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ **Binaenaleyh bizimle kardeşimizi gönder ki, zahireyi alalım ve emin ol, biz onu elbette muhafaza ederiz."**

Babaları, redd-ü kabul beyninde bir cevab ile:

قَالَ **Dedi ki:** هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ **"Onun hakkında size emniyyet etmem.** اِلَّا كَمَا

اَمِنْتُكُمْ عَلٰى اَخِيهِ مِنْ قَبْلُ **Ancak bundan evvel size, kardeşi hakkında ettiğim emniyyet gibi.** Yâni lâyıklı bir emniyyet olmaz. Bu ifade, şöyle bir ta'riz ve reddi ifham eyler: Bilirsiniz ya size bundan evvel Yûsuf'u nasıl emanet ettim? Ettim de ne oldu? Onun hakkında da böyle te'kidlerle وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (*"Onu elbette muhafaza ederiz."* Yûsuf-12/12) dediniz de ne yaptınız? Muhafaza edebildiniz mi? Artık bunun hakkında sizin hıfzınıza i'timad eder miyim? فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا **İmdi Allah, hıfzettiği takdirde, en hayırlı bir hâfızdır.** Hıfzetmek murad edince, nerede olursa olsun en hayırlı bir surette kat'iyyen muhafaza eder. Onun için Allah'ın hıfzına emanet etmek daha hayırlıdır. وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ **Ve O, Erhamü'r-rahimîn'dir.** Binaenaleyh rahmetinden me'muldür ki, muhafaza eder de, bir musîbet daha vermez.

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ ... **"Derken meta'larını açtıklarında sermayelerini kendilerine iade edilmiş buldular: ....."** Demek ki, evvelki sözler gelirgelmez ve yükleri açılmadan cereyan etmiş idi ve demek ki, Yûsuf'un bu tedbir-i ümid-i vechiyle yeni bir müşevvik olmuştu.

Babaları, bununla da mutmain olmayarak: قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ **"Onu, dedi, asla sizinle beraber göndermem,** حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ **tâ ki, Allah'dan bana bir mîsak veresiniz,** yâni Allah'a yemin edesiniz لَتَأْتُنَّنِى بِهِ اِلَّا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ **ki, onu her halde bana getireceksiniz, meğer hepiniz ihata edilmiş olasınız."** Yâni hepiniz her cihetten mağlûb olmuş, yapacak hiç bir çareniz kalmamış, hepiniz helâk olacak, takatınız yetmeyecek bir vaz'iyyete giriftar olmuş bulunasınız. Kaderin ne kadar şayan-ı dikkat bir cilvesidir ki, yemîni son derece tevsik suretinde irad olunan bu istisna ile Ya'kub, ilerideki ihata vaz'iyyetini sanki ihzar etmiş ve gûya o hususdaki adem-i mes'uliyyeti tevsik eylemiştir. Onun için demişlerdir ki, اَلْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ belâ, dile müvekkeldir.

فَلَمَّا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ **Bunun üzerine vakta ki, kendisine mîsaklarını verdiler:** قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ **"Allah, sözlerimize karşı vekil"** dedi. Şayan-ı dikkattir ki, "şâhid" veya "kefil" dememiş "vekil" demiştir. Demek ki, maksadı yalnız şehadet değil, icrâdır. Ve demek ki, bu babda kefalete de delil yoktu وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ (*"Allah her şeyin hâlıkıdır, her şey üzerine vekil de o."* Zümer-39/62, En'âm-6/102) ise, kat'îdir. Yâni O'nun tevfikı olmadan biz, bu sözleri, bu teahhüdleri ifâ edemeyiz. Bizim hesabımıza bunları icrâ ediverecek kudret ve irade ancak O'nundur, muvaffakiyyeti, O'ndan dileriz.

Müşevvik: İsteğini artıran, teşvik eden. **Tevsik:** Vesikalandırmak, sağlamlaştırmak, bir kimse hakkında —bu enindir— demek.

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ **"Bir de ey oğullarım, dedi, bir kapıdan girmeyiniz, müteferrik kapılardan giriniz.** Demişlerdir ki bu tavsiyenin sebebi, toplu bir surette göze çarpılmalarından ve bir hased ve gamze uğramalarından sakınmak idi. Çünkü bu kerre oğulları Mısır'da ma'lûm olmuş ve nazar-ı dikkati calib bir hal almış bulunuyorlardı. anlaşılıyor ki, Hazret-i Ya'kub, esrarengiz bir vaz'iyyet görmüş ve buna karşı oğullarına Mısır'a girecekleri zaman avcıya dağılır gibi bir ta'biyeyi andıran sırrî bir tedbir, emr-ü tavsiye etmiş. Ve bununla beraber tedbir ile takdir-i Hudâ'nın önüne geçilemeyeceğini anlatarak demiştir ki:

وَمَا اُغْنِى عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ **Maamafih Allah'dan her hangi bir şeyi sizden mugni olmuyorum.** Yâni ben, bu tedbir ve tavsiyemle sizi, Allah tarafından gelmesi mukadder olan herhangi bir şeyden her hangi bir kazadan halâs etmiş olmuyorum. Eğer Allah hakkınızda behemehal bir kaza murad etmiş ise, o mutlka olur. O'na karşı hiç bir tedbir fâide vermez. her ihtimale karşı tedbir almak da lâzım ise de, tedbir takdire müdafaa edecek ve muradın husulünü mucib olacak bir illet değil, nihayet Allah'dan bir istianedir. Takdire muvafık ise, müfid olur, yoksa hazer kadere mani' olmaz. اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ **Hüküm, ancak Allah'ın'dır.** عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ **Ben, ancak O'na tevekkül ettim,** ancak O'nun hükmüne i'timad edip, emrini O'na tefviz ve sizi O'na emanet ettim. وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ **Binaenaleyh mütevekkiller de O'na tevekkül etsin.** Yâni tevekkül edecek olanlar veya bana i'timadı olanlar da, ancak Allah'a tevekkül etsinler, ne başkasına, ne de kendilerine güvenmesinler. Hazret-i Ya'kub'un bu tevekkül emrinin fai sebebiyye ile kendi tevekkülüne tefrii de şayan-ı dikkattir. Bununla, kendisinin Nübüvvetine işaret ve diğerlerinin Ona iktidası lüzumuna tansis olunmuştur.

Filvaki' dediği gibi وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ **babalarının kendilerine emrettiği yerden girdiklerinde de,** مَا كَانَ يُغْنِى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ **başlarına Allah'dan gelecek hiç bir şeyden muğni olmadı.** O duhul veya o emr-ü tedbir, haklarında Mintarafillâh mukadder olan şeylerden kurtarmadı. İhataya uğramalarına, sirkatle ittiham olunmalarına, kardeşlerinin alıkonulmasına mani' olmadı. اِلَّا حَاجَةً فِى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَيهَا **Ancak Ya'kub'un nefsindeki bir haceti kazâ etmiş oldu.** Ki, hiss-i şefakat ve fikr-i ubudiyyetle taharri-i selâmet ihtiyacı vardı. Bu tedbir ile gönlünün tekazâsı def'olmuş, nefsinde tedbirsizlikle bir kusur yapmış olmak ihtimali bertaraf edilmiş oldu. Hasılı o tedbirin sırf enfüsî kalan bir teselliden

---

Mugni: Def'edici, kovan. **Hazer:** Çekinmek, korunmak.

başka vaki'de bir hüküm ve menfaati olmadı. وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ **Ve filhakika o bir ilim sahibi idi.** Böyle olacağını, yâni "tedbirin takdire mani' olamayacağını" Ya'kub, biliyor ve ilmine sahib olarak muktezasıyle amel ediyordu.

لِمَا عَلَّمْنَاهُ **Çünkü Biz, ona ta'lim etmiştik.** Vahiy veya tecrübe ve istidlâl ile bildirmiştik. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ **Ve lâkin nâsın ekserîsi bilmezler.** Onun bildiğini bilmez, hükm-i kaderi anlamazlar da kimi, kuvveti kendi tedbirlerinde zanneder, mukadderatımızı kendimiz ta'yin edeceğiz demeğe kadar gider, kimi de tevekkülü tedbire mani' zanneder. Tedbirin de bir istiane olduğunu, tedbir ile nefiste bir hacetin kazâ edileceğini hesaba almazlar.

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ اِنّ۪ٓي
اَنَا اَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾
فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ ف۪ي رَحْلِ اَخ۪يهِ ثُمَّ
اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْع۪يرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَاَقْبَلُوا
عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ
جَٓاءَ بِه۪ حِمْلُ بَع۪يرٍ وَاَنَا بِه۪ زَع۪يمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ
مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِق۪ينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا
فَمَا جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَٓاؤُهُ
مَنْ وُجِدَ ف۪ي رَحْلِه۪ فَهُوَ جَزَٓاؤُهُ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِم۪ينَ ﴿٧٥﴾
فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخ۪يهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَٓاءِ
اَخ۪يهِ كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ
ف۪ي د۪ينِ الْمَلِكِ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ
وَفَوْقَ كُلِّ ذ۪ي عِلْمٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٦﴾ قَالُٓوا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ
سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ ف۪ي نَفْسِه۪ وَلَمْ
يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ

۝٧٧ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ۝٧٨ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ ۝٧٩

Meâl-i Şerifi

69- Vakta ki, Yûsuf'un yanına girdiler, kardeşini kendine aldı ve: "Ben" dedi. "Ben haberin olsun senin kardeşinim, sakın yapacaklarına göcürgenme."

70- Sonra onları bütün hazırlıklariyle teçhiz ettiği vakit, su kabını kardeşinin yükü içine koydu. Sonra da bir münâdi bağırdı: "Ey kârban, siz her halde hırsızlık etmişsiniz."

71- Bunlara döndüler de dediler: "Ne arıyorsunuz?"

72- "Melikin" dediler, "Su kabını arıyoruz, onu getirene bir deve yükü bahşiş var ve ben ona kefilim."

73- "Tallahî, dediler, size muhakkak ma'lûmdur ki, biz arzda fesad çıkarmak için gelmedik. Hırsız da değiliz."

74- "Şimdi" dediler, "Yalancı çıkarsanız cezası ne?"

75- "Cezası, dediler, kimin yükünde çıkarsa işte o, onun cezası. Biz, zalimlere böyle ceza veririz."

76- Bunun üzerine kardeşinin kabından evvel onların kaplarından başladı. Sonra onu, kardeşinin kabından çıkardı, işte Yûsuf için böyle bir tedbir yaptık. Melik'in dininde (ceza kanununda) kardeşini almasına çare yoktu. Lâkin Allah'ın dilemesi başka. Biz, dilediğimizi derecelerle yükseltiriz ve her ilim sahibinin fevkinde bir alîm vardır.

77- "Eğer" dediler, "O, çalmış bulunuyorsa bundan evvel bir kardeşi de çalmıştı." O vakit Yûsuf, bunu içine attı ve onlara belli etmedi. "Siz, dedi, fenâ bir mevki'desiniz ve Allah, pek âlâ biliyor, ne isnad ediyorsunuz?"

78- "Ey şanlı Azîz" dediler, "Emin ol ki, bunun büyük bir ihtiyâr pe-

---

Göcürgenme: Üzülme, canını sıkma.

deri var, onun için yerine birimizi al. Çünkü biz, seni muhsinlerden görüyoruz."

79- "Allah saklasın" dedi, "Metaımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını tutmamızdan. Çünkü biz, o takdirde zulmetmiş oluruz."

اوى اليه اخاه **Kardeşini kendine ivâ etti.** Yanına aldı, sinesine çekti. Rivayet olunur ki, Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde. "İşte emrettiğin biraderimiz, getirdik" diye takdim ettiler. O da: "İyi ettiniz, isabet eylediniz. O'nu nezdimde bulacaksınız" dedi. İkram etti, sonra onlara bir ziyafet verdi ve ikişer ikişer sofraya oturttu, Bünyâmîn tek kaldı, kalınca: "Şimdi kardeşim Yûsuf, asğ olsa idi o da, beni beraberinde oturturdu" dedi ve ağladı. Yûsuf da: "Biraderiniz tek kaldı" dedi ve yanına alıp kendi sofrasına oturttu. Sonra yine her ikiye ayrı ayrı birer yatak odası tahsis etti ve "Bunun ikincisi yok, binaenaleyh bu da benim yanımda olsun" diyerek kendi odasına götürdü. Koklıya koklıya yanında yatırdı, sabah oldu. Yûsuf, ona evlâdını sordu. O da : "On oğlum var, hep isimlerini helâk olan biraderimin isminden muştak koymuşumdur" dedi. Bunun üzerine: "O helâk olan biraderine bedel ben, biraderin olsam hoşlanır mısınız?" dedi. O da: "Senin gibi bir biraderi kim bulabilir, amma ne çare ki, seni Ya'kub ve Rahil doğurmuş değil" diye göğüs geçirdi. O vakit Yûsuf, ağladı kalkıp boynuna sarıldı ve kendini tanıttı da: قَالَ اِنّى اَنَا اَخُوكَ **"Ben dedi, ben cidden senin o kardeşinim.** Yûsuf فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Binaenaleyh aldırma yaptıklarına."** Yâni biz iki kardeş hayırlısıyla birleşip mes'ud olduğumuzdan artık kardeşlerinin mâzide yaptıklarına veya bu kerre benim adamlarımın yapması mukarrer olan muameleye gücenme, mahzun olma ve bu sana anlattıklarımı kimseye sezdirme, duymamış gibi ol." diye tenbih etti ve demek ki, macerayı da anlattı.

Rivayet olunur ki Bünyamîn, Yûsuf'a: "Artık ben, senden ayrılmam" demiş. Yûsuf da: "İyi amma babamın benden dolayı gamlı olduğunu bilirsin. bir de, seni alıkorsam gamı izdiyad edecek, hem buna bir bahane yok, meğer ki, sana nahoş bir şey isnad edeyim." demiş. O da: "aldırmam, ne istersen yap" cevabını vermiş. Bunun üzerine Yûsuf, âyetteki çareyi anlatmış. O da: "Hay hay, yap" demiş.

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِى رَحْلِ اَخِيهِ ... **Vakta ki onları, suret-i mahsusada cehazlariyle techiz etti, o esnada sikayeyi kardeşinin yükü içinde**

İva: Barındırma.

yerleştirdi. Şübhe yok ki, bir müsafiri uğratırken yüküne bir şey koymak, onu, ona hediyye etmektir.

SİKAYE

SİKAYE: Susak, meşrebe, tas gibi içilecek su konulan kap, lâm-ı ahid, bunun ma'lûm ve ma'hud bir meşrebe olduğunu gösteriyor. Ki, Yûsuf'un Bünyamîn'i yatırdığı odasında kullanılan ve sevgili bir kardeşe hediyye edilmeğe lâyık bulunan kıymetdâr bir meşrebesi olmak zahirdir. Nitekim bir altın veya gümüş tas idi demişlerdir. Ve ifadenin zahirine nazaran Yûsuf, bunu kendi eliyle koymuş, öbür defa sermaye işinde yaptığı gibi uşaklarına koydurmamıştır. Şu halde konuluşuna başka kimse vakıf olmamış, ancak taharri ve istihracı için kafilenin çevrilmesine me'murlar gönderilmiştir. Ki, ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ sonra da bir münadî bağırdı: اَيَّتُهَا الْعِيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ "Ey kafile, siz mutlak hırsızsınız."
Düşünmeli ki, gördükleri ikramın arkasından ansızın böyle bir teşhir ve ittiham ne acı bir şeydir. Bu isnad, gayr-ı muayyen bir münadîye nisbet ediliyor. Bu ta'biri Yûsuf'un emr-ü telkin ettiği tasrih olunmuyor. Fakat netice-i muameleye nazaran, onun sevk-u icazetine ıktıran ettiği de anlaşılmıyor değil. O halde bu, haydi zahiren bir ittiham olsun, fakat meşrebenin çalınmış olmadığını bilen Yûsuf nokta-i nazarından, hakikatte bu bir yalan, bir bühtan olmaz mı? Yûsuf, buna nasıl cevaz ve müsaade vermiş olabilir? Burada bu sual, mühim, cevabı da gayet dakiktir. Hakikatte bu nidâ, meşrebe için bir ittiham değil, mukaddemâ Yûsuf'u babasından kaçırmış olmalarına bir ta'riz ve ona aid bir ta'zirdir. O, sabıkada medhaldar olmayan Bünyamîn ise, bunun kendi hakkında bir muvaza olduğunu bildiğinden bu ta'rizi üzerine almıyor, memnun bile oluyordu. Fakat Bünyamîn'e: فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"Sakın yapacaklarına göcürgenme."* Yûsuf-12/69) diye tenbih eden Yûsuf, kendisi böyle bir ceza ile kardeşlerinden intikam mı alıyordu? Hayır, göreceğimiz vech ile Yûsuf onlardan kendi hakkını afvetmişti, lâkin o yaptıkları işlerde bir de Hakkullah vardı ki, onu afv-ü mağfiret Yûsuf'un elinde değil idi. Ancak o, bunların İndallah mağfur olmalarını da arzu ettiğinden bu hususta kendini tanıtmadan evvel Hakkullah namına ta'rizli bir ihtarı tazammun eden o ta'zir ile ciddhi bir nedamet ve tevbe vesilesi ihzar edecek ve bu suretle Bünyamîn'in kalmasını te'min ettiği gibi onların da, tevbekâr olarak gelmeleri esbabını tehyie etmiş olacaktı. Ve filhakika bundan sonraki gelişmelerinde nasıl bir rikkat-i kalb ve ne kadar safi bir hiss-ü isti'dad arzetmiş olduklarını göreceğiz.

Medhaldar: Bir işte parmağı olan, bir işe karışmış olan. **Tehyie:** Hazırlama, hazırlanma.

İşte hakikatte bu, böyle ledünnî bir takım hikmetleri tazammun eden Rabbanî bir ceza, İlâhî bir terbiye olacak ve bunun zımnında babalarına verdikleri, taahhüd ve misakın mes'uliyyetinden de kurtulacaklar. Çünkü ...إلاَّ أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ ("... *Bana hepiniz ihata edilmedikçe ....*" Yûsuf-12/66) istisnası tahakkuk etmiş bulunacaktı.

Böyle batında şefîk bir ta'zir, zahirde acı bir ittiham olan bu nidâ karşısında nasıl bir dirayet ve metanet ibraz ettiler?

قَالُوا وَأَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ **Üzerlerine yönelerek dediler ki,** yâni sesi işidince baktılar, bağıran yalnız değil, arkalarından bir cemaat ta'kib ediyor. Bunlara dönüp dediler ki: مَاذَا تَفْقِدُونَ **"Ne arıyorsunuz?"** Şayan-ı dikkattir ki, kendilerini o sözü kaptırıp da neyiniz çalındı? deyivermemişler. Uslûb-ı hakîmane ile nezahetlerini beyan ve hüsn-i edebe da'vet yolunda şu mazmunu ifham etmişler ki: "Hele acele ile o kadar ileri gitmeyin bakalım. Bize karşı böyle bir hitap yakışmaz. Berî olan kimseleri yok yere ittiham reva olmaz. Biz sârık olmadıktan başka ihtimal ki, sizden bir şey de çalınmamıştır. Olabilir ki, bir şey yitirmişsinizdir de, onu arıyorsunuzdur. Ne arıyorsunuz? Kaybınız nedir, onu söyleyin?"

Filhakika bu irşad sebebiyle onlar da, bu dairede tahvil-i kelâm lüzumunu hissederek, قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ **dediler ki: "Melik'in suvaını arıyoruz** وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ **ve onu getirene bir deve yüklü (zahire) bahşiş var.** Yâni bakın bakalım, belki yüklerinizin arasına karışmıştır. Mukabilinde tekdir değil, taltif görürsünüz وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ **ve ben buna kefilim."** Anlaşılıyor ki, sözü o bağıran müezzin söylüyor ve evvelki cümlelerde "biz", bunda "ben" diyor. Ve o, bu ta'kib ve taharri memurlarının reisleri imiş ve yine anlaşılıyor ki, Yûsuf'un ta'limatı böyle imiş.

SUVA: Lügatte "sa'" denilen ve ahkâm-ı İslâmiyye'de mu'teber olan bir kile, yâni ölçek, bir de su içecek bir nevi' tas ve meşrebe mânâlarına gelir. Burada da bâzıları ölçek, bâzıları da yukarıda sikayenîn bir beyanı gibi meşrebe mânâsiyle tefsir etmişler, suva' isim, sikaye vasf olduğunu da söylemişlerdir. Lâkin "essikaye"den zahir olan Yûsuf'un meşrebesi olmaktı. Burada ise, hem iki ma'nâya muhtemil olan "suva" ta'birinin kullanılması, hem de Melike isnad edilmesi kaçamaklı bir tevriye kasdedilmiş olduğunu anlatıyor. Melik ta'biriyle, muhatabları zihninde başka bir mehabet ikaı matlûb olduğunda şüphe yoksa da bundan, Azîz olan Yûsuf veya bizzat Melik kasd olunmak da muhtemildir. Yûsuf'un koyduğu şey, her halde kendinin olmak gerektir. Ancak bu ona ihtimal ki, mukaddemâ Melik tarafından hediyye edilmiştir. Eğer zahire ölçülen

kile de kıymetdar bir sâ' idiyse işin hakikatini bilmeyenler, bunun zahirinden hükûmetin o ölçeğini zannedebilecekler ve binaenaleyh hakikatte zahiren göründüğü gibi bir ittiham yapılmamış, kabil-i te'vil bir tevriye kasdedilmiş ve belki bir istiare gözetilmiş olacaktır. Çünkü Yûsuf, devletin bir mi'yarı madileti, memleketin bir vasıta-ı hayatı idi. "ne arıyorsunuz" sualine karşı bu mânâ izhar olunsa da: "Siz, bir Azîzi kuyuya atmışsınız onu arıyoruz" deniverse idi ne müdhiş olurdu?

قَالُوا تَاللّٰهِ **"Tallahi dediler."** Arabca "ta"ı kasem, "ba" veya "vav" mânâsında veyahud onlara bedel bir yemîn harfi olmakla beraber fazlaca bir de taaccüb mânâsı ifade eder. Yâni taaccüb ile beraber kasem yapılacağı zamandır ki "tallahi" denir. Lisanımızda ise biz bunu fark etmeyiz de ancak "ta" ile "vav"ı cemi' ederek "tevallahi" denildiği surette bir taaccüb anlarız. Onun içina "ta" ile olan kasemlerin tercemesinde bu sureti ihtiyâr etmek muvafık olur. Yâni **"tevallahi" dediler.** لَقَدْ عَلِمْتُمْ **Hakikaten ma'lûmunuz oldu.** Hüviyyetlerimizi öğrendiniz, yakından ahvalimize vakıf oldunuz, cidden ilim hasıl ettiniz. مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى الْاَرْضِ **Ki biz, bu arzda,** bu Mısır toprağında **müfsidlik yapmak, ahlâksızlık etmek için gelmedik.** وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ **Biz, hiç bir zaman sârık da değiliz."** Yâni bunlar, hükûmetinizin ma'lûmu iken böyle sözler söylemeniz ne acaib şey?..

Cevaben me'murlar:

قَالُوا فَمَا جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ **"O halde, dediler, şayed yalancı çıkarsanız cezası ne?"** Yâni haydi onlar öyle olsun, fakat aradığımız nezdinizde zuhur eder ve bu suretle beraet iddianızda yalancı çıkarsanız aradığımız şeyin cezası nedir? Bunun fetvasını verir, hükmünü ta'yin eder misiniz?

قَالُوا جَزَٓاؤُهُ **"Onun cezası, dediler,** مَنْ وُجِدَ فِى رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَٓاؤُهُ **her kimin yükünde bulunursa o kendisi, onun cezasıdır.** O malın çalınması mukabilinde sarikın kendi şahsı tutulur istihdam veya istimlâk edilir. كَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِمِينَ **Biz zalimleri böyle cezalandırırız."** Yâni bir zulüm demek olan sirkat fiilini yapanlara böyle ceza veririz. Deniliyor ki, Ya'kub'un dininde sirkatin cezası, sârikın kendisini çaldığı malın sahibine mâl etmekti ki, bâzı tefsirlerde bir sene müddetle olduğu mezkûrdur.

فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخِيهِ **Bunun üzerine (Yûsuf), kardeşinin kabından evvel onların kablarından başladı.** Demek ki o vech ile istintak ve isticvabdan sonra kafile bütün yükleriyle beraber Yûsuf huzuruna ihzar ve ifadeleri tesbit

edildi de taharriyi, Yûsuf bizzat kendisi yaptı. ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ اَخِيهِ **Sonra da** onu yâni sikayeyi, **kardeşinin kabından çıkardı.** Binaenaleyh mucebince kardeşini alıkoymağa hak kazandı.

Burada görülüyor ki, اسْتَخْرَجَهُ değil اسْتَخْرَجَهَا buyurulmuş. Zamir, suvaa değil de, sikayeye irca' edilmiştir. Demek ki, yükten çıkarılan asıl Melik'in suvai değil, Yûsuf'un sikayesi idi. Bununla onlar, hakikatte münadînin ittihamından kurtulmuş bulunuyorlarsa da, kendi dinleri mucebince verdikleri fetvaın hükmü değişmiyor. Bu nokta mühimdir. Çünkü çıkan şey, Melik'in suvaı olmuş olsa idi, Yûsuf, bir hâkim sıfatiyle kardeşini Melik namına zabt için hükmetmek lâzım gelecek ki, bu bir zulm olacaktı ve belki o zaman Bünyamîn kendini müdafaa etmek lüzumunu hissedecek, matlûb hasıl olmayacaktı. Fakat çıkan şey, Yûsuf'un koyduğu sikayesi idi. Binaenaleyh kardeşini de kendi namına zabtediyordu. Bu surette Yûsuf, hem müddei', hem hâkim olmuş olmuyor mu? Hayır. Yûsuf, bir müddei' vaz'iyyetinde taleb ve taharri etmiş oluyor. Hüküm de, kardeşlerinin fetvasiyle hakemliklerine istinad etmiş oluyordu. Müddeâ aleyh mevki'inde tutulması lâzım gelen kardeşi de, ikrar etmemekle beraber i'tiraz da etmiyor. Sebkeden فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"Sakın yapacaklarına göcürgenme."* Yûsuf-12/69) mantukunca hiç aldırmıyordu. Anlamalı ki, henüz kendisini tanıtmak zamanının hulûl etmediğini bilen Yûsuf, kardeşini alıkoymak çaresini düşünürken bile istibdad yoluna sapmıyor, makamının haiz olduğu kuvveti su-i isti'mal etmiyor, zulm-ü ceberut şaibesi verecek tedbirlerden tevakkı ediyor da mes'eleyi sırf adlî ve kanunî bir surette halle muvaffak oluyor. Gerçi bu bir hiledir, fakat ne güzel hile!

كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ **İşte Yûsuf için böyle bir hile yaptık.** Yukarıda geçen مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ (*"O, onlardan Allah'ın takdirinden hiç bir şeyi defetmiyordu."* Yûsuf-12/68) gibi bu da anlatıyor ki, Yûsuf'un bu işleri hep Allah Teâlâ'nın vahy-ü ta'limiyle cereyan ediyordu. Yâni Yûsuf için bu acîb hileyi Allah, takdir ve tertib etti. Ona onu Allah, vahy-ü ta'lim eyledi ve kardeşini alıkoymak için fetvasını kardeşlerine verdirdi ve bu suretle babasının şeriatini Mısır'da tatbik yolunu açtı. Yoksa مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ **Melik'in dininde kardeşini zabtetmesine ihtimal yokdu.** Burada "din" kelimesinin mânâsı, calib-i dikkattir. Belli ki, bundan maksad, o zaman Mısır memleketinde meri' olan şeriat ve bilhassa "ceza kanunu"dur. Nakl olunduğuna göre, o vakit Mısır ceza kanununda sirkatin ma'ruf ve mer'i olan cezası, sarikı dövmek ve çaldığı malı

Müddeâ: İddia olunan, dava olunan şey. **Müddea aleyh:** Aleyhinde dava açılan.

iki kat tazmin ettirmekten ibaret idi. Binaenaleyh ahz-ü hapis, hilâf-ı kanun olurdu. Yûsuf, hilâf-ı kanun hareketi tecviz etmiyeceği ve babasının şeriat henüz Mısır'da i'lân edilmemiş bulunduğu cihetle Mısır mahkemesi, ancak memleketin bulunduğu cihetle ma'ruf olan kanunu ile hükmetmek lâzım gelirdi. Memleketin kanununda da Yûsuf'un kardeşini kendisi için ahzetmesine çare yoktu. إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ **Lâkin Allah'ın dilemesi müstesna.** Allah bir şeyi murad edince esbabını tehyie eder. Onun için bir taraftan Yûsuf'a o şekli ta'lim edip kardeşlerinin hakemliğine müracaat ettirdiği gibi, diğer taraftan kardeşlerine de işi sezdirmiyerek ol vech ile cevab ve hüküm verdiriverdi. Ve bu suretle hem memleketin kanununu ihlhal etmeden onları ikrarlariyle ilzam eyledi, hem babasının şeriatından bir hükmün tatbikiyle Mısır urfuna amelî bir mîsal verdi de bir vech-i ma'ruf ile kardeşini alıkoymak hakkını bahşettikten başka hiç biri farkında olmayarak öbür kardeşlerini de bâlâdaki إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ medlûlünce istisnaî bir vaz'iyyete getirerek babalarına karşı verdikleri mîsakın mes'uliyyetinden kurtardı. Eğer "cezası nedir?" suâline karşı kardeşleri bilfarz: "Memleketinizin kanunu ne ise, onu yaparsınız" deyivermiş olsalardı veyâhud bundan evvel kendi yükleri içine haberleri olmadan sermayelerinin konuluvermiş bulunduğunu hatırlayarak yük içinde öyle bir şeyin bulunuvermesi doğrudan doğruya bir sirkat delili olmak lâzım gelmeyeceğini ileri sürüp de kasden konulmadığına bir yemîn teklif etselerdi, şübhe yok ki, Yûsuf bu vesile ile matlûbuna eremiyecekti. Lâkin Allah, böyle diledi, öyle oldu. نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ **Biz,** (azîmüşşan) **her kimi dilersek derecelerle yükseltiriz.** Yâni böyle müstesna ilm-ü irade ile terfi'-i derecat, bu maddeye ve Yûsuf'a mahsus değildir. Allah, kimi dilerse böyle ve hattâ bundan daha ziyade derecelerle yükseltir. وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ **Ve her zi'lmin fevkinde bir alîm vardır.** Yâni o dereceler içinde en yüksek mertebe, ilim mertebesidir. Ve Yûsuf'un kardeşlerine tefevuku bir ilim tefevvukudur. Kardeşleri de ehl-i ilim iseler de, bu işin hakikatini onlar bilmiyor, Yûsuf ise, bilerek hareket ediyordu. Maamafih ne kadar yüksek derecede bulunursa bulunsun her ilim sahibinin fevkinde bir alîm vardır ki, O, Allah'dır. O'nun ilmine kimse yetişemez.

Şimdi işin hakikatini bilmediklerinden dolayı kendi hükümleriyle dâvâyı gaybetmiş ve müşkil bir vaz'iyyete düşmüş olan kardeşler: قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ **"Şayed, dediler, sirkat etmiş bulunuyorsa** فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ **bundan evvel, onun bir kardeşi de sirkat yapmıştı."** bunda mutlaka bir yanlışlık var diyecek yerde, kendilerini şübheden kurtarmak için Bünyamîn ile Yûsuf hakkında yine hakikate vakıf olmadıklarından böyle bir ığbirar daha ızhar ettiler.

Bir rivayete göre Yûsuf'un anasının babası, bir puta tutkunmuş. Yûsuf çocukken anasının emriyle o putu gizlice almış ve kırmış imiş. Hiddetle bunu söylemek istemişler. Bu sözü, bâlâdaki اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ hitabının verdiği endişe ile söylenmiş ve ona mukabil ledünnî bir ıtab gibi olmuştur.

فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ ف۪ي نَفْسِه۪ **Yûsuf da, bunu nefsinde gizledi.** Yâni nefsi bu sözden bir acılık hissetmedi değil, fakat gizledi, sabretti, kusurlarına bakmadı da, kendi kendine: قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا **"Siz dedi, fenâ bir mevki'desiniz,** yâni bu ma'ruz olduğunuz mes'eleden dolayı fenâ bir mevkia düştünüz, mahcub ve müteessir oldunuz. Binaenaleyh teselliye muhtac olduğunuz böyle bir sırada hiddet ve şaşkınlıkla ağzınızdan kaçırdığınız bu lâfınıza tahammül etmek, kusurunuza bakmamak ıktiza eder. وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ **İsnad ettiğiniz vasıflara da Allah, a'lemdir.** Yâni ben ve kardeşim biliyoruz ve Allah, daha iyi biliyor ki, hakikat sizin dediğiniz gibi değil, bizden sirkat sadır olmamıştır. O halde asılsız sözünüzden neye alınayım!..

Bunun üzerine hiddeti bırakıp şefat ve istirham yoluna dökülerek ve aldırdıkları kardeşlerini kurtarmak için kendilerini fedâya razı olarak قَالُوا يَا اَيُّهَا الْعَز۪يزُ **"Ey şanlı Aziz! Dediler: Emin ol ki bunun büyük bir ihtiyar pederi var, onun için yerine birimizi al, çünkü biz seni muhsinlerden görüyoruz."** ilh...

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا
قَالَ كَب۪يرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُٓوا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا
مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ ف۪ي يُوسُفَ فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ
حَتّٰى يَأْذَنَ ل۪ٓي اَب۪ٓي اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ ل۪ي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ
﴿٨٠﴾ اِرْجِعُٓوا اِلٰٓى اَب۪يكُمْ فَقُولُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ
سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ
حَافِظ۪ينَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّت۪ي كُنَّا ف۪يهَا وَالْع۪يرَ الَّت۪ٓي

أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

80- Vakta ki, ondan ümidi kestiler, fısıldıyarak çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın aleyhinizde Allah'dan mîsak almış olduğunu, bundan evvel de Yûsuf hakkında ettiğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Artık ben, buradan ayrılmam tâ babam bana izin verinceye kadar ki, o Hayrü'l-hâkimîn'dir.

81- Siz dönün, babanıza da deyin ki, "Ey bizim babamız, inan oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimize şehadet ediyoruz, yoksa gaybin hafızları değiliz."

82- "Hem bulunduğumuz şehre sor, hem içinde geldiğimiz kârbana ve emin ol ki, biz cidden doğru söylüyoruz."

Gelip böyle dediler amma Ya'kub, buna inanıp onlar gibi ümidini keserek ye'se düştü mü, ne yaptı?!

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ

أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ

جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

83- "Yok, dedi, size nefsiniz bir emir tesvil etmiş. Artık bir sabr-ı cemîl, yakındır ki, Allah bana hepsini bir getire. Hakikat bu, alîm O, hakîm O."

Öyle dedi:

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ

يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ

كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى

تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اَشْكُوا

بَثّ۪ي وَحُزْن۪ٓي اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخ۪يهِ وَلَا تَا۬يْـَٔسُوا

مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَا۬يْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

84- Ve onlardan yüzünü çevirdi de: "Ya esefâ alâ Yûsuf" dedi ve hüzünden gözlerine ak düştü. Artık yutkunuyor yutkunuyordu.

85- "Tallahi" dediler, "Hâlâ Yûsuf'u anıp duruyorsun. Nihayet gamdan eriyeceksin veya helâk olanlara karışacaksın."

86- "Ben" dedi, "Dolgunluğumu, hüznümü *ancak Allah'a şikâyet ederim ve Allah'dan sizin bilemiyeceğiniz şeyler bilirim."

87- "Ey oğullarım, haydi gidiniz de Yûsuf'la kardeşinden bir tahassüste bulununuz ve Allah'ın revhından ye'se düşmeyiniz. Çünkü Allah'ın revhından ye'se düşen, ancak kâfirler güruhudur."

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ "Ve onlardan yüz çevirdi de: وَقَالَ يَا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ "ya esefâ alâ Yûsuf!..." dedi.

Revh: Rahmet ve kolaylık.

ESEF: Ma'lûm olduğu üzere hüznün şiddetlisi demektir ki, bu mânâca lisanımızda daha ziyade "gam" lâfzı kullanılır. (Sûre-i A'raf'ta وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى اِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ اَسِفًا (*"Vaktaki Musâ kavmine gadabnâk, esefnâk, olarak döndü, ..."* A'râf-7/150) âyetinde bir de gadab ile olan alâkası geçmişti, bak!) âhirindeki elif-i maksure mütekellim "ya"sından bedel, "ey esefim" demektir. Yâhud nüdbe elifidir ki, musibetin şiddetiyle "ah" gibi tahazzün ve tahassürde bir imtidad ifade eder. Nidanın cevabı mahzuftur. "Alâ Yûsuf" esefin meb'nasını gösteren müteallâkıdır. "Esef" ile "Yûsuf" maddesi beynindeki cinas da kelâma ayrıca bir rikkat vermiştir. Ki, ilm-i bedi'de buna, tecnis-i tasrif ta'bir olunur. "Ya" esasen uzağa nida için mevzu'dur. Esefi söz işidir, anlar kabil-i hitab bir zat yerine koyarak nidâ ile çağırmak da şübhe yok ki, pek mânâlı bir mecazdır. Ya'kub, bu kerre iki oğlunun daha hicraniyle, dâğdar oluyor, hicran-ı Yûsuf'a bir de bunlar, inzimam ediyor. Diğer oğullarının getirdikleri haberin de bir sanîa olduğunu anlıyor, ye'se inanmıyor, Allah'dan ümidini kesmiyor, ümid ile sabra karar veriyor. İkisinin hayat ve mekanları hakkında her ne ise, bir haber getirilmiş olduğu halde, kanlı bir gömlek getirip "kurt yedi" dedikleri Yûsuf'un hayatı hakkında mücerred rahmet-i İlâhiyye delilinden başka zâhirde bir ümid emâresi de bulunmuyor. Böyle bir anda Yûsuf, yanında olsa idi, makam-ı sabırda kendisine ne güzel bir hemhal olacaktı mülâhazası da gönlünü sarıyor ve binaenaleyh bütün bu musibetleri bir Yûsuf'un hicranında toplanmış buluyor. Ve Yûsuf'a mukabil kendisine artık esefin kendisinden başka hemhal olacak bir musahib görmez oluyor da, sözlerine inanmadığı oğullarından sarf-ı nazar edip sanki Yûsuf'a çağırır gibi bir iştiyak ile esefe nidâ ederek demiş oluyor ki: "Ey esefim, ey bana başka gam duyurmayacak olan şiddetli gam, ey Yûsuf'un yadigârı esef, uzak durma, tam zamanındır gel bana ki, hasretim arttı, son dereceye geldi. "Resulüllah sallallahü aleyhi vesellem'den menkuldür ki: "Ya'kub aleyhisselâm'ın Yûsuf'a vecdi ne dereceye bâliğ olmuştu." diye Cebrail'e suâl etmiş: "Evlâdını gaib eden yetmiş ana vecdi" demiş. "O halde ecri ne kadardır?" dedikten: "Yüz şehîd ecridir ve Allah'a bir lâhza bile su-i zannetmedi" demiştir. Bu, delâlet eder ki, musîbet zamanlarında teessüf ve bükâ caizdir. Çünkü şedaid zamanında insan kendisini pek az zabtedebileceği cihetle bundan büsbütün men'-i nefis, teklif tahtine girecek hususattan değildir. Ve filhakika Resul-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem de, oğlu İbrahim'e ağlamış ve: ***"Kalb, hüzün duyar, göz yaş döker, Rabbım'ın gadab edeceği şeyi söylemeyiz ve elbette biz, sana mahzunuz ya İbrahim!"*** buyurmuştu. Ancak câiz olmayanı, cahillerin

---

Esefnâk: Açıklı, hüzünlü.

yaptığı gibi bağırıp çağırarak feryad-ü figan etmek, dövünmek, yaka paça yırtmak, saçını başını yolmak kabilinden ifratlardır. Menkuldür ki: *Aleyhis-salâtü vesselâm, kerimelerinin birinin çocuğuna ağlamış, mubarek nefsini üzmüştü: "Ya Resulallah, ağlıyorsun halbuki bizi ağlamadan nehyetmiştin" denildi. Binaenaleyh buyurdu ki: "Ben, sizi ağlamaktan nehyetmedim, ancak iki ahmak sesten nehyettim. Biri, ferah sırasında ses, biri de terah "keder" sırasındaki ses".* (Buhârî: Cenaiz-43/44)

Bir haberde vârid olduğuna göre, Muhammed ümmetinden başka ümmetlere إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (*"Biz Allah'ınız ve nihayet O'na döneceğiz."* Bakara-2/156) verilmemişti[1]. Nitekim Ya'kub bile, böyle istirca' etmeksizin öyle dedi. وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ **"Ve hüzünden gözleri ağardı."** Hüzünden gözlerine ak düştü, cihanı görmez oldu. Veya bir rivayette vârid olduğuna göre zayıf görüyordu. فَهُوَ كَظِيمٌ **"Artık o, bir "kâzîm" idi."** Derdini içine atıyor. Gayzını tutuyor, gam yutuyordu, çok dolgun ve tutkun ve yutkunan bir acıklı idi.

O'nun bu acıklı haline bakan ve sırrına eremiyenler:

قَالُوا تَاللّٰهِ **"Te vallahi, dediler,** تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ **Yûsuf, deyip duruyorsun.** حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا **Nihayet üzgün düşeceksin** أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ **veya helâk olacaksın."** Böyle boş boşuna kendine yazık ediyorsun" gibi nasihate kalkıştılar. Gerçi bu bir su-i niyyetle söylenmiyordu, lâkin Yûsuf'u ölmüş farzetmek gibi bir ye'se ibtina ettiği ve bir i'tiraz ve intikadı tazammun eylediği cihetle Ya'kub gibi büyük ve içli bir zata karşı cahilâne bir âzâr ve binaenaleyh bir had nâşinaslık oluyordu. Fakat buna karşı onun kâzmına ve rikkat-ü nezaketine bakınız ki, قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللّٰهِ **"Ben dedi, bessimi ve hüznümü, anak Allah'a şikhayet ederim,** ne size, ne başkalarına değil."

BESS: Aslında yaymak, bast-u neşretmek mânâsına masdar ise de, bundan mebsûs mânâsiyle isim de olur ki, herkesin içine sığdıramayıp âleme yaymaktan kendini alamayacağı zorlu havsale sûz derd-ü merak demektir. Yâni ben, havsale sûz dağ-ı derunumu ve hüznümü kimseye değil, ancak Allah'a şikâyet ediyorum وَأَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ **ve Allah'dan sizin bilemiyeceğiniz bir şey biliyorum.**Binaenaleyh bunları boşuna zannetmeyiniz, Allah, hiç umulmadık yer-

[1] Allah'ın olmak ve Allah'a rücu' etmek zevkına erişebilecek hiç bir zevk ve hiç bir teselli yoktur. Ve Likaullah'ın fevkında ni'met ve ulviyyet mutasavver olamayacağı için bununla telâfi olunamayacak, unutulmayacak, hiç bir zayiat, hiç bir ıztırab, hiç bir musîbet olamaz.

Dağdar: Pek acıklı, üzüntülü, gönül yaralı. **Bast:** Genişlemek, yaymak, açmak. **Mebsûs:** Dağılmış, parça parça olmuş. **Mebsûs:** Takatı kaldıran, tahammülü mahveden.

den neş'eler verir.

يَا بَنِيَّ وَقَالَ Ve: **"Ey oğullarım, dedi,** اذْهَبُوا **gidiniz,** فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ **de Yûsuf'tan ve kardeşinden tahassüs ediniz."** Bir haber hissetmek için bütün havassınızla çalışınız, araştırınız.

Şayan-ı dikkattir ki, فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ (*"Artık ben buradan ayrılmam."* Yûsuf-12/80) diyerek kalmış olan büyük kardeşlerinden tahassüs emretmemiştir. Çünkü o ihtiyariyle kalmış idi. Tahassüs üzere bulunuyordu. Yûsuf ve Bünyamîn ise muztar bir halde cüdâ düşmüşlerdi. Yûsuf, bir mefkud, Bünyamîn de, bir mahbus gibi telâkki edilmek iktiza ediyordu. Fevt olduklarına dâir bir ma'lûmat yoktu. Gerçi Yûsuf'u kurt yedi diye bir kanlı gömlek getirmişlerdi, lâkin bu yalandı ve yalan olduğu Ya'kubca da anlaşılmış idi de: بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا (*"Yok dedi, size nefsiniz bir emir tavsil etmiş."* Yûsuf-12/83) demişti. Zira gömleği parçalamadan bir kimseyi kurt yemiş olamazdı. Ve nitekim o zaman Ya'kub'un: "Bu ne halîm kurtmuş, gömleği bile parçalamamış" dediği de, rivayetlerde vârid olmuştur. Pederi ve büyük kardeşleri bile henüz berhayat bulunan Yûsuf, âdeten akran-ı münkarız olacak bir yaşta da değil idi. Binaenaleyh ne sarahaten, ne de delâleten Yûsuf'un mevtine hükmetmek için hiç bir sebeb yoktu. Halbuki fevt oldukları ma'lûm olmayan bir mefkud veya mahbusu aramak ve haklarında mümkün olan muaveneti yapmak bir vecibe teşkil ediyordu ve anlaşılıyor ki, Yûsuf hakkında iyi bir tahassüste bulunulmaması ve bu vecibenin ifâsına vesile bulamamış olması Ya'kub'u en ziyade dağdar eden bir ukde idi. Bünyamîn'in tevkifi yüzünden bir ta'kib ve tahassüs lüzumunun zuhuru ile bu kerre o vesile hasıl olmuştu. Onun için ikisinden tahassüs emretmiş ve bu vazifenin yeis ile değil ümid ve istekle yapılması zımnında mâneviyyetlerini takviye ederek demiştir ki:

وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ **Ve Allah'ın revhinden ümidi kesmeyin."** Yâni darlıkları açacak, sıkılmış sînelere nefes aldırıp ferah verecek lûtf-ü rahmetinden ye'se düşmeyin. اِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ **Çünkü Allah'ın revhinden ancak kâfirler me'yus olurlar."** Binaenaleyh Yûsuf ve Bünyamîn de, kim bilir nasıl bir ıztırab içinde ümid bekleyip duruyorlardır. Onun için, "Yûsuf, bulunur mu?" demeyiniz de Allah'ın rahmetinden ümid ile mütehassis olarak istekle arayınız. İnşaallah bulur, hayırlı bir haber getirirsiniz.

Filhakika bakınız bunun üzerine Revhullah nasıl tecelli etti:

Muztar: Zorlamış, mecbur kalmış, çaresiz. **Mefkud:** Kaybolmuş. **Fevt:** Ölüm, kaybetme, elden çıkma. **Münkariz:** Kesilmiş. **Revh:** Rahmet.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا
بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللّٰهَ يَجْزِي
الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ
جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُوا أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهٰذَا أَخِي
إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ
﴿٩٠﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا
تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ
الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾ اِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هٰذَا فَأَلْقُوهُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا
وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi .

88- Bunun üzerine vaktaki huzuruna girdiler: "Ey şanlı Azîz" dediler, "Bize ve iyalimize zaruret messetti. Pek ehemmiyetsiz bir sermaye ile de geldik. Yine bize tam ölçü ver ve bize tasadduk buyur. Çünkü Allah, tasadduk edenlere mükâfatını verir."

89- "Siz" dedi, "Biliyor musunuz? Cahilliğinizde Yûsuf'a ve kardeşine ne yaptınız?"

90- "A a, sen, sen Yûsuf musun?" dediler. "Ben" dedi, "Yûsuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lütfuyla in'am buyurdu. Hakikat bu, her kim Allah'dan korkar ve sabr ederse her halde Allah, muhsinlerin ecrini zayi' etmez."

91- Dediler: "Tâllahi seni Allah, bize üstün kıldı, biz doğrusu büyük suç işlemiştik."

92- Dedi: "Size karşı tekdir yok bu gün, Allah, sizi mağfiretiyle bağışlar ve O, "Erhamürrahimîn"dir.

93- Şimdi siz, benim şu gömleğimi götürün de babamın yüzüne bırakın gözü açılır ve bütün taallûkatınızla toplanıp bana gelin."

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا اَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا... **Bunun üzerine vaktaki huzuruna girdiler: "Ey şanlı aziz" dediler.** Bu ifadeleri gösteriyor ki, kalblerinde büyük bir intibah ve başka bir rikkat hasıl olmuştu. Demek ki, Bünyamîn'in tevkifi üzerine başlayan bu intibah, tekemmül etmişti. Ve Yûsuf'un o tazir ile gözettiği tevbe ve ihlâs-u tevazu' hissi husul bulmuştu ve binaenaleyh kendisini tanıtmak zamanı gelmişti. Gerçi onlar, asıl maksad-ı seyahatleri olan Yûsuf ve biraderi mes'elesini tasrih etmiyorlarsa da, mess-i durr ve tasadduk kelimelerinden bunları istişmam eden Yûsuf:

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ **Ma'lûmunuz mu, dedi, siz cahilliğiniz zamanında Yûsuf'a ve kardeşine ve yaptınız?"** İşte bu i'lâm ve suâl ile, لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (*"Sen onlara hiç farkında değillerken bu işlerini haber vereceksin."* Yusuf-12/15) vahiy ve va'dinin mısdakı temamen tahakkuk etmiş oluyordu. Artık bu lâhzada kalblerde hasıl olan hayret ve heyecanı düşünmeli. Bu söz, muhatabların göüllerinde anî bir şimşek gibi parlamıştı ki, derhal O'nun Yûsuf olduğuna intikal ederek, kemal-i hayret ve heyecan ile kekelercesine: قَالُوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ **"A... sen misin sahih, sen Yûsuf?" dediler.** O da, kendini ve kardeşini ta'rif ve takdim ile tebşir ederek: قَالَ اَنَا يُوسُفُ **"Ben, dedi, Yûsuf'um** وَهٰذَا **ve bu,** yâni yanımda mevki'-i ikbalde bulunan ve nazar-ı dikkatinizden kaçmış gibi görünen zat da اَخِي **kardeşim."** Ve bundan gurur ve tefahur hissi anlaşılmamak için Allah'a şükür ve tahdisi ni'met ile nasihat makamında şu cümleleri ilâve etti: قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا **"Hakikaten Allah, bizi in'amiyle memnun etti.** اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ **Şuna şübhe yok ki, her kim ittika ve sabrederse,** fenâlıktan sakınır ve mihnete sabr eylerse فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ **her halde Allah muhsinlerin ecrini zâyi' etmez."**

Bunun üzerine gayet beliğ bir vaz'-ı itiraf ile ilk suâlin cevabına temas ederek قَالُوا **dediler ki:** تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا **"Tallâhi seni Alah bize iysâr etti.**[1] Yâni tevallahi cidden itiraf ederiz ki, Allah seni hakikaten o zikreylediğin ittika ve sabr-ü ihsan hasletleri ile bizim üzerimize tercih ve tafdil etti. وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ **Ve filhakika biz, elbette suçlu idik."** Amden bir hatîe yapmıştık. Yâni şimdi bilsen ne kadar nadimiz. Yukarıda da kaydettiğimiz vech ile Yûsuf, kardeşlerine

---

Rikkat: Acıma, merhamet etme, yufka yüreklilik. **Mess:** Yapışmak, meydna gelmek. **Durr:** Zayıflık. **Mısdak:** Bir şeyin doğru olduğunu isbata yarayan şey, tasdik alcti. **İysâr:** Üstün olmak.

[1] Ziya Paşa merhum, meşhur "Terkib-i Bend"inde buradan ne güzel bir iktibas ile lisanımızda bir mesel yadigâr bırakmıştır;

"Zalimlere birgün dedirir kudreti mevlâ"

تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا

kendi hakkını afvediyordu. Ancak haklarında Allah'ın mağfiretini de iyice ümid edebilmek için tevbe ve nedametlerini gözetiyordu. Bu kerre bu beliğ itiraf ile bu da tahakkuk edince: قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ **"Size, dedi, muahaze yok bugün."**

TESRİB: Esasen işkembeden iç yağını sıyırmak demek olup mecazen tekdir ve muahaze mânâsına kullanılır. Elyevm kaydı da, hem makabline, hem mabadine rabtolunabilir. Yâni muahaze olunmak hatırınıza gelmesi melhuz olan bugün size, serzeniş yok. O halde başka gün nasıl olur? Binaenaleyh suâlimden ve sözlerimden bir serzeniş mânâsı çıkarıp da merak etmeyiniz. Müsterih olunuz, yahud bundan evvelki gelişinizde habersizce üzüldünüz ise de, bugün ve bitarikı'l-evlâ bundan sonra öyle bir şey hâtırınıza gelmesin.[2] Hakkullah cihetine gelince; yine bu gün dua ve ümid ederim ki, يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ **Allah, size mağfiret eder.** Zira bugün tevbe ve ihlâsınız zâhir, haliniz şayan-ı mağfirete ve rahmettir. وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ **Ve O, erhamurrahimîn'dir.** Şimdi siz, اِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هٰذَا **şu gömleğimi götürün** فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِي **de babamın yüzüne bırakın ki,** يَأْتِ بَصِيرًا **gözü görerek, gelir.** Yâni siz, şimdi başka düşünceleri bırakın da ilk işiniz bu olsun. Bununla babama tebşir ve tedavi ve davet hizmetine koşun. Bu gömleğin evvel götürülen kanlı gömleğe tekabülü hafî değildir. Demek ki yalandan kanlı bir gömlekle başlayan ve Ya'kub'a dünyayı zindan eden müzmin bir derd-i hicran, bu kerre vuslat müjdesi götürecek olan mübarek bir gömleğin temasiyle hemen siliniverecekti. Acaba bu nasıl bir gömlekti? Bir rivayette denilmiş ki: Bu gömlek, vaktiyle Hazret-i İbrahim ateşe atıldığı zaman emr-i İlâhî ile Cebrail'in cennetten getirip giydirdiği gayet ince bir gömlek olup evlâd ve ahfadına miras kalmış ve Ya'kub onu, bir nüsha içine koyarak gizlice Yûsuf'un boynuna takmış ve kuyuya atıldığı zaman Cibril, onu nüshadan çıkarıp O'na giydirmişti

---

[2] Rivayet olurur ki, kardeşleri, Yûsuf'a: "Sen, bizi akşam sabah kendi sofranda yemeğe çağırıyorsun, halbuki biz kabahatimizden dolayı huzurunda çok sıkılıyor, hayâmızdan yüzüne bakamıyoruz" diye haber göndermişler. Müşarünileyh de, kendilerini şu cevab ile tekrim eylemiş de demiş ki: "Mısır ahalisi, ben her ne kadar içlerinde melik makamında bulunuyor isem de, bana ilk gözle bakarlar ve Sübhanallah yirmi dirheme satılmış olan bir köle ne makama erişti" derlerdi. Şimdi ise, sizinle müşerref oldum, gözlerde büyüdüm, zira halk anladı ki, siz benim kardeşlerimsiniz ve ben İbrahim aleyhisselâm'ın torunlarındanım." Resul-i Ekrem Sallâllahü aleyhi vesellem de, Mekke'nin fethi günü Kâbe'nin kapısında durup Kureyş'e hitaben: *"Beni, size ne yapar re'yinde bulunuyorsunuz?"* buyurmuştu. Onlar da: *"Hayır zannederiz, kerim bir birader ve kerim bir birader oğlusun, kudret de elinde."* O vakit buyurdu ki: *"Kardeşim Yûsuf'un dediğini derim:* لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ (*"Size karşı tekdir yok bugün."* Yusuf-12/92)

Serzeniş: Tekdir, boya bakma, azarlama.

ve: "Cennet nesîminin kokusu her hangi bir mübtelâya messederse o afiyet bulur" demişti اه. Bu surette bu gömlek esrarengiz bir yadigâr ve bu iş, Ya'kub'a sevgili Yûsuf'unun nübüvveti haberini dahi tebşir eden bir mucize demek olur. Bir rivayette de denilmiş ki: Bu gömlek, o sırada Yûsuf'un sırtında bulunan gömleği idi. Filhakika بِقَمِيصِى هَذَا ifadesinden bu mânâ daha zâhirdir.

Fakat bu surette de bir gömleğin yüze sürülmesiyle de gözlerin kuvvet iktisab edeceği aklen bilinebilecek bir şey görünmez. Onun için muhakkıkîn demişlerdir ki: "Bu da, mutlak bir vahy ile olmuştur. Zira bir vahy olmasa idi Yûsuf, bunu akliyle bulamazdı." maamafih Fahruddin-i Razî der ki: "Bunun makul ciheti de yok değildir. Denebilir ki Yûsuf, babasının görmemesi iç sıkıntısiyle çok ağlamaktan neş'et etme bir za'f-ı basar olduğunu anladığından belki şöyle düşünmüştür ki, gömleği üzerine konulduğu zaman her halde çok inşirah bulur ve kalbine kuvvetli bir ferah gelir. Ve bununla ruhu kuvvet bulup kuvasından za'f zail olur. Ve binaenaleyh bâsırası da kuvvetlenir, gözüne fer gelir. Ve bu kadarı kalb ile ma'rifeti mümkün olan şeylerdendir. Çünkü kavanîn-i tıbbiyye bu mânânın sıhhatine delâlet eder." اه Lâkin bunun mânâsı, "fennen bu mümkindir, kavaid-i tıbbiyyeden, tecrübeden bu kadar bir ilham alınabilir" demek olur. Filvakı' gerek maraz gerek sıhhat nokta-i nazarından teessürat-ı ruhiyyenin beden üzerindeki dahli ve o suretle tedavi, tıb nokta-i nazarından dahi inkâr olunamazsa da burada ma'kuliyyetin bu kadarcığı mes'elenin halline kâfi değildir. Böyle bir düşünce ile "belki iyi olur" denebilirse de, kat'î hüküm verilemez. Halbuki mes'elenin en mühim noktası, يَأْتِ بَصِيرًا hükmünün kat'iyyetindedir. Akıl ise, tıbbın belki hiç bir devâsında bunu kestiremez. Ve buna işaret için olsa gerektir ki, Razî de: "Bu kadarını kalb ile ma'rifet mümkün olur" demiş, akıl ile dememiştir. Haydi Yûsuf'un aklına öyle bir imkân ve ihtimal gelmiş olsun, fakat O'nun kalbine bu kat'î hükmü veren kuvvet nedir? Bu nokta muhakkıkînin dedikleri gibi vahy-i Hakk'tan başka bir sebeble izah edilemez.

Yûsuf, kardeşlerini tatyib eder etmez, ilk iş olmak üzere onları böyle *lâtîf* bir deva-i i'cazkâr ile pederine tebşir ve da'vet hizmetiyle me'mur edip serian göndermiş ve demiştir ki:

"Babamla beraber وَأْتُونِى بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ **bütün ehlinizi** (yâni erkek dişi, büyük küçük hanedan-ı Ya'kub'a mensub bütün ailenizi) **de toptan alıp bana getiriniz."** Rivayet olunur ki, gömleği kardeşleri içinden Yehûda almış ve: "Evvel kanlı gömleği götürüp mahzun eden ben idim. O vakit mahzum ettiğim gibi

şimdi de müjde edeyim" demiş ve yalın ayak başı kabak Mısır'dan Kenan'a koşmuş ve aradaki mesafe seksen fersah imiş. Evvelki def'alarda kardeşlerini techiz eden Yûsuf'un bu kerre bu emirleri verirken iktiza eden levazımı ile elbette daha mükemmel surette techiz edip uğrattığını ihtara lüzum yoktur. Rivayet olunduğuna göre bu kafilede babasına, iki yüz râhile techiz etmiş göndermişti.

Şimdi bakınız buradan ikbâl teveccüh eder etmez ötede ne olacak, Revhullah nasıl tecelli edecek, nesîm-i vuslat nasıl uçacak, hicran nasıl kaçacak, nasıl bir neş'e ve revhaniyyet kaynaşacak?..

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنّ۪ي لَاَجِدُ ر۪يحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَف۪ي ضَلَالِكَ الْقَد۪يمِ ﴿٩٥﴾ فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَش۪يرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِه۪ فَارْتَدَّ بَص۪يرًا قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا كُنَّا خَاطِـ۪ٔينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّ۪ي اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٩٨﴾

Meâl-i Şerifi

94- Vakta ki, beriden kârban ayrıldı, öteden babaları: "Doğrusu" dedi, "Ben cidden Yûsuf'un kokusunu duyuyorum, bana bunaklık isnadına kalkışmasanız."

95- Dediler: "Tallahi sen, cidden eski şaşkınlığında berdevamsın."

96- Fakat vakta ki, hakikaten müjdeci geldi, gömleği yüzüne bıraktı, gözü açılıverdi. "Ben size" dedi, "Allah'dan sizin bilemiyeceklerinizi bilirim demedim mi?"

Revhullah: Allah'ı verdiği rahatlık. **Nesim:** Hoşa giden, hafif ve latif rüzgar.

97- Dediler: "Ey bizim şefkatli pederimiz, bizim için günahlarımıza istiğfar ediver. Bizler, hakikaten büyük günah işlemiştik."

98- "Sizin için" dedi, "Rabbıma sonra istiğfar edeceğim. Hakikat bu, gafur O, rahîm O."

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ **Vakta ki, kafile ayrıldı.** Yâni Mısır'dan hareket edip Ken'an'a müteveccihen şehrin haricine çıktı, ötede قَالَ اَبُوهُمْ اِنِّى لَاَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ **babaları: "Ben, dedi, inanın Yûsuf'un kokusunu buluyorum,** لَوْلَا اَنْ تُفَنِّدُونِ **beni bunak yerine koymasaydınız!..."** Yâni ey bu sözümü işidenler siz, benim akl-ü şuuruma halel nisbet etmeyip de vicdanıma i'timad etseydiniz, bu sözüme mutlak inanırdınız. Fakat يَا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ (*"Ya esefâ alâ Yûsuf"* Yûsuf-12/84) derken gayr-ı ma'kul olmayan o esef duygusuna bile mânâsız diye i'tiraz eden ve Yûsuf kokusu burunlarında tütmeyen siz gafiller, şu anda derin bir neş'e ve revhaniyyetle vicdanımı saran bu Yûsuf kokusuna ve henüz vicdanımdan başka hiç bir delili görünmeyen bu sözüme, bu ledünnî vuslat müjdecisine nerden inanacaksınız. İnanmıyacaksınız bari beni bunak yerine koyup da tekzibe kalmışmasanız ne olur?

Yûsuf'un müjde-i Nübüvvetiyle pirâhen-i himmetini getirecek olan o beşaret kârbanı Mısır'dan kopup semt-i Ya'kub'a ikbal eder etmez, beride Ya'kub'un burnunda tüten zevk-ı revhâniyyetle şemm vicdanını saran bu rih-u rayiha, bu ledünnî bâdi sabâ, bu Yûsuf korkusu şübhe yok ki, O'na "revhullah"dan bir şemme ve gelmekte olan müjdenin müjdecisi bir nefes-i rahmanî idi. Oh! Şu anda tasavvuru bile ehl-i dili gaşyedecek gibi olan bu tatlı şemme, kim bilir Ya'kub'un gam-ı hiranına nasıl bir darbe-i teb'id vurmuş, vicdanını nasıl bir letafet ve revhaniyyetle sarmıştı? Ya'kub, bununla aynı zamanda hem uzaktaki bir ikbal vakıasının mebde'inden bir eserini duymuş hem de bir kaç gün sonra kavuşacağı müstakbel beşaretin büyük sürununa tedricen ihzar edilmiş bulunuyordu. Bu nasıl oluyordu? Seksen fersahlık bir mesafeden bu rayihayı getiren nâkıl ne idi? Ve bunu duyan hassasiyyet nasıl bir hassasiyyetti? Ma'lûm olan hava cereyanının bu sür'ate kâfi gelemeyeceği şübhesiz. Kafilenin mısır'dan infisali anında Ya'kub'un beride duyduğu bu rîhın sür'at-i lâkaal bir şimşek ve elektrik sür'atini haiz olmak lâzım geliyor. Ve halbuki bu günkü fende ses nakline kadar tatbikını öğrendiğimiz elektrik cereyanının henüz rayiha

---

Pirâhen: Gömlek, kamis. **Kârban:** Kervan. **Bâdi saba:** Baharda esen hoş ve hafif rüzgâr, seher yılı. **Gaşy:** Bayılma, kendinden geçme.

işine ve şem hissine hizmetini bilmiyoruz. Bir de Ya'kub'un hassasiyyeti ne kadar incelmiş ve hüznü ile gözler ağardıktan sonra şem hıssi, ne kadar tezayüd etmiş olursa olsun kafilenin infisali anına kadar Mısır'dan bir Yûsuf şemmesi duymayıp da şimdi duymuş olması gösterir ki, bunun sırr-ü hikmeti O'nun hassasiyyetinde de değildir. Bunun için müfessirînin, bu hususta iki ifadesi vardır. **Birisi,** Allah Teâlâ'nın bu rayihayı bir mu'cize olmak üzere o uzak mesafeden Ya'kub'un vicdanına îsal, **birisi** de, o anda vicdan-ı Ya'kub'da icad eylemiş olmasıdır. Ve binaenaleyh her hangisi olursa olsun bu vakıanın hariku'l-âde bir tervih-i Rabbanî olduğunda şübhe yoktur. Zamanımız fen felsefesi bu gibi fevkal-âde hadisat-ı ruhiyyeyi izah edememekle beraber inkâr dahi etmeyip, "telepati" ünvanı altında tasnif ve mutalea etmektedir. Telgraf, telefon kelimelerinde dahi ma'ruf ve müsta'mel olan "tele" kelimesi, aslında "uzak" demek, "patı" da teessür mânâsına olduğu cihetle "telepatı", uzaktan teessür demek olur. Ve şöyle ta'rif olunur: "Bir nefiste duyulan öyle bir ihsastır ki, o anda vuku' bulmuş hakikî bir vak'aya müteallık olduğu halde, öyle bir mesafede veya öyle zuruf-ü ahval içindedir ki, bunlar, o vak'anın, o nefs ile ma'rifetini maddeten mümteni' gibi gösterirler." Diğer bir ta'rife göre de: "Bir mânânın veya hissin uzaktan muvasalası, yâni hissolunabilecek bir alâmetin muaveneti olmasızın tebliği hâdisesidir." Evvelki ta'rife nazaran telepati, şerait-i mu'tâde hılâfındaki havass-i zâhire hâdisatına dahi şamil olabilecektir. Lâkin ikinci ta'rife nazaran herhangi bir hevâ muhıtı içinde duyulan şem gibi bir hiss-i zâhir hâdisesi telepati kabilinden addolunacak kadar fevka'l-âde sayılmamak iktiza edecektir. Çünkü havass-i zâhire hâdisatında lâekal hava ve ziya gibi bir delîl-i hissî vardır ki, bu bize telepatiden ziyade telsiz ve radyo tebliğatı kabilinden bir hâdise mülâhaza ettirebilir. Ve binaenaleyh bunun fen nokta-i nazarından tasavvuru sırf ruhanî olan telepati tebliğatı kadar müşkil olmaz. Zira uzaktaki bir his veya mânâ seri' bir vasıta-i hafiye ile yaklaştırılıp tebliğ edilmiş demek olur. Ve bunun için bir takımları telepatinin en şayi' olan ve mücerred mânevî gibi görünen kısmını da, bu suretle te'vil ederek mülâhaza etmek isterler. Maamafih her hangi bir şeyin vicdana iktiranı nasıl oluyor? Ve vicdanın a'zamî ve asgarî hadd-i telâkkisi nereden başlar? Ve saha-i ittisası hangi hududa kadar gidebilir? Bir nefsin kuvvetleri, kendi haricindeki vakıatı behemehal beden sınırı dahilinde mi ahzediyor? Hararette olduğu gibi bedenden harice intişar eden ve varidatını uzaklardan karşılıyan kuvveler, yok mudur?

İktiran: Ulaşmak, yetişmek, yaklaşmak. **Telâki:** Kavuşma, buluşma.

Bunlar bilinmeden, uzaktan his hâdise-i ruhiyyesini mutlaka te'vile mecburiyyet yoktur. Ve doğrusu yalnız uzaktan his değil, yakından da his ve şuur hâdiseleri dahi haddiyle tasavvur ve izah olunamamaktadır. وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلاَّ قَلِيلاً (*"Bir de sana ruhtan soruyorlar; deki: Ruh Rabbımın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."* İsrâ-17/85) Ancak his ba'delvuku' bir emri vakı' olduğu gibi, his maalvuku' ve hattâ his kable'l-vuku' bile inkâr olunamayacak vakıalardandır. Burada, kendi nefsimde vakı' olmuş telepati hâdiselerinden ilk evvel nazar-ı dikkatimi celbeden bir misali kaydedeceğim. Şöyle ki; İstanbul'da "Mekteb-i Nüvvab"da talebe iken bir gün öğleden sonra dersten çıkıp Nuruosmaniyye'de ikametgâhım olan hattat odasına geldim. Yalnız pencerenin önüne oturdum. Oturur oturmaz henüz bir şeyle meşgul olmaksızın birdenbire büyük amucam Muhammed Emîn Efendi hatırıma doğuverdi ve derhal kalbime derin bir hüzün çöktü. Ağlamak istedim. Halbuki başka zamanlar O'nun hatırasından lâbüd bir neş'e ve inşirah duyardım. Nadirü'l-vücud bir fazilet-i mücesseme idi. Bugün hatıranın hem tarz-ı huturı, hem de mu'tâd neş'enin hılâfına öyle bir hüzün gelmesi istiğrabımı mucib oldu. Hemen kaydettim. Onbeş gün sonra memleketten posta ile mektub aldım. Pederim, "o gün amucamın vefat ettiğini ve bana yadigâr olmak üzere bir kaç kitabını vasiyyet eylediğini" yazıyordu. O vakit ki, postanın on günde geldiği bir mesafeden o hüzünlü vak'anın vukuu anında hüznünü duymuştum ve gözlerim dolukmuştu. Ve işte telepati dedikleri böyle hâdiselerdir ki, bizim ıstılâhımız bütün bunları ilham cümlesinden saymaktı ve bu hal uykuda iken olsa idi, aynen rû'ya derdik. Bunlar mu'tâd hislerimize nazaran fevka'l-âde vukuattan olmakla beraber nâdir değil, pek çoktur. Belki herkeste olur da, farkında olmaz. Fakat suret-i umumiyyede esbab-ı ilimden değildir. Ale'l-âde bir vehim halinde keramet veya mu'cize mertebelerine kadar çıkacak muhtelif derecatta zâhir olabilir. Kanat-i âcizaneme göre bu âyet bize yalnız ilm-i ruh ve mu'cizeye münhasır olacak bir harikayı tesbit ile kalmıyor, bu günkü taharriyat-ı fenniyye nokta-i nazarından şayân-ı dikkat ilhamlar da vermektedir. Zira görülüyor ki, rayiha, rîh lâfzıyle ifade olunmuştur. Bunda ise, îsal mânâsı daha mütebadirdir. Halbuki bâlâda söylediğimiz vech ile kafilenin ayrıldığı anda Ya'kub'un vicdanına rayihanın vusûl-ü rüzgâr sür'atinden daha seri' olmuş oluyor. Ma'lûmat-ı hazıramıza nazaran bu intikalin fizikî surette hüsûlü, havanın kütlevî cereyaniyle değil de, elektrikî mevceleriyle olması muhtemildir. Ancak bir rayihanın havâda intişarı, küçük maddî zerrelerin hareket ve intişariyle olması meşhur olduğuna göre bu zerrelerin bir cereyan-ı elektrikî halinde ve bir şimşek sür'atiyle akıp gelmesi

müsteb'ad olacaktır. Bunun için bir tahlile daha lüzum vardır ki, o da, o zerrelerdeki rayihanın hararet ve ziya gibi kabil-i intişar bir kuvvet olduğunu bulmaktır. Ve filvakı' rayihanın meselâ, bir gül suyu zerratının kendilerinden ziyade onlardaki bir kuvvet ve keyfiyet olması ve ince bir ihtizaz ile mülâhaza edilmesi, daha makul ve rayiha hakkındaki ilk ihtisasatımızın bedahetine daha muvafıktır. Ve o halde meseleyi kimya veya zerrevî fizik sahasında takip ederek savt naklinden daha ince bir kanun ile rayiha, kuvvet ve hareketinin zapt-u naklinde dahi elektrik ceryanından istifade mümkün olduğu neticesine varabilecek demek olur. Gerçi Ya'kub'un duygusu fennî değil, mucizevîdir. Ve bazı müfessirînin dediği gibi, Allah Teâlâ'nın rayiha-i Yûsuf'u, vicdan-ı Ya'kub'da doğrudan doğru icad edivermiş olması da muhtemildir. Ve hattâ Ya'kub'un hafızasını uyandırıp maziden malûmu olan Yûsuf kokusunu, vicdanına yeniden duyuruvermesi de muhtemeldir. Lâkin âyetin ifadesinden zahir olan bu kokunun rüzgâr içinde duyulması ve gömleği hamil olan müjde kafilesinin Mısır'dan ayrıldığı anda oradan bi'l-infisal îsal edilmiş olmasıdır. Bu ise, hilkatte rayihanın dahi havadan bir telsizle berk gibi nakl-ü isali hâdisesinin vukuunu ve binaenaleyh hafî bir kanunun vücudunu ihtar eder. Şübhesiz ki, bunun gibi Mısır'dan irsali ve gerekse böyle bir sür'atin Ya'kub tarafından ahzolunabilmesi ve o rayihanın Yûsuf kokusu olduğunun temyiz ve tayin edilmesi asıl kanun gibi doğrudan doğru tasarruf-ı Rabbanîyi gösteren harikalardır. Gerek bu cihetlerden ve gerekse Ya'kub ve Yûsuf'un birer peygamber olmaları haysiyyetiyle vak'a icazkârdır. Zira bir insanın, yakından bir insan kokusunu teşhis etmesi bile hariku'l-âdedir. Ancak bunun heyet-i mecmuasiyle mafevka'l-kanun bir mucize olması zımnında bazı kanunun da isbat edilmiş olmasına münafi değildir. Meselâ, İsa'nın kuş yapması, biiznillâh bir mu'cizedir. Fakat kuşların uçması vak'asında, "tayeran" kanununu istinbat ile yine biiznillah tayyareler yapılması, mucize olmayan bir âdet olabilir.

Hasılı Revhullah'a bakın ki, Ya'kub, Yûsufun güzel kokusunu o kadar uzaktan derhal duydu ve O'nun bir vehm-ü hayal olmayıp bir hakikat olduğunu vicdanında tanıdı ve tekidlerle söyledi. Fakat gafillerin, bu vicdana inanmayıp saçma diyeceklerini bildiği için de: "Beni bunak yerine koymasanız..." dedi; lâkin kim dinler? Dediği gibi bu sözünü işitenler: قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَف۪ي ضَلَالِكَ الْقَد۪يمِ "Tevallahi, dediler, sen hakikaten eski şaşkınlığındasın" Yâni hâlâ Yûsuf deyip duruyorsun. Hâlâ O'na kavuşacağını tevehhüm ediyorsun ki, bu doğru değil. Oğulları yolda olduğu için belki bunu söyleyenler onlar değildi, lâkin çok geçmeden şaşkınlık kimde olduğu tebeyyün etti. Zira bunun üzerine:

فَلَمَّا اَنْ جَٓاءَ الْبَش۪يرُ **"Vaktaki müjdeci geldi,** اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِه۪ **gömleği yüzüne koydu,** فَارْتَدَّ بَص۪يرًا **Ya'kub'un basarı yerine geliverdi, gözü açılıverdi."**

Şimdi bu neş'eye kavuşan Ya'kub, neler dedi, neler yaptı zannedersiniz? Hayır, O, yine sabr-ı cemîlinden ayrılmayıp لَا تَيْاَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ ("... *Allah'ın revhından ye'se düşmeyiniz.*" Yûsuf-12/87) nasihatini ihtar ederek sadece: قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ **"Size demedim mi? dedi,** اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ **ben her halde Allah'dan sizin bilemiyeceğiniz şeyler bilirim."** Yâni şimdi anladınız mı, Allah ne büyük ve Peygamberlik ne hakikat?.

O vakit gelmiş olan oğulları, hepsi birden: قَالُوا يَٓا اَبَانَا **"Ey bizim babamız, dediler,** اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا **bizim için günahlarımıza istiğfar et.** Mağfiretimize dua ediver. اِنَّا كُنَّا خَاطِ۪ٔينَ **Biz hakikaten suçlu idik."** Şimdi çok nadim olduk, buna karşı babaları hemen istiğfar edivermedi ve vadederek: قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ **"Yakında dedi, sizin için Rabbıma istiğfar ederim. Şübhe yok ki, O'dur O, ancak gafur, rahîm."** Ya'kub bu suretle kendi afvını iş'ar etmekle beraber istiğfarını seher vakti veya Cuma gecesi gibi bir vakt-i icabet gözettiği için ve daha doğrusu Yûsuf'a halâllaşdırıncaya veya O'nun afvını anlayıncaya kadar te'hir etmişti. Çünkü mazlumun afvı' mağfiretin şartıdır.

Gelelim neticeye:

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ

اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَ ﴿٩٩﴾

وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًاۚ وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا

تَأْو۪يلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبّ۪ي حَقًّاۜ وَقَدْ اَحْسَنَ ب۪ٓي

اِذْ اَخْرَجَن۪ي مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ

نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْن۪ي وَبَيْنَ اِخْوَت۪يۜ اِنَّ رَبّ۪ي لَط۪يفٌ لِمَا يَشَٓاءُۜ

اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿١٠٠﴾ رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَن۪ي مِنَ الْمُلْكِ

وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿١٠١﴾

Meâl-i Şerifi

99- Vakta ki, Yûsuf'un yanına vardılar. Ebeveynini kucakladı, yanına aldı ve: "Buyurun" dedi, "Mısır'a İnşaallah emn-ü istirahatle girin."

100- Ve ebeveynini taht üzerine çıkardı. Hepsi O'nun için secdeye kapandılar ve: "Ey babacığım" dedi, "işte bundan evvelki rû'yamın te'vili bu. Hakikaten Rabbım, onu hak kıldı. Hakikaten bana ihsan buyurdu. Çünkü beni, zindandan çıkardı ve sizi badiyeden getirdi. Şeytan, benimle biraderlerimin arasını dürtüşdürdükten sonra, hakikat Rabbım meşiyyetinde latîf, hakikat bu. O, öyle alîm, öyle hakîm.

101- "Ya Rabb Sen, bana mülkten bir nasib verdin ve bana ehadisin te'vilinden bir ilim öğrettin. Gökleri, yeri yaradan Rabbım, benim dünya ve âhirette velîm Sensin. Beni, müslim olarak al ve beni salihîne ilhak buyur."

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ **"Velhasıl vakta ki, Yûsuf'a vardılar."** Ya'kub ve bütün hanedanı Yûsuf'un dediği gibi Mısır'a hareket edip yanına vardılar. Rivayet olunur ki, Yûsuf ve melik maiyyetlerinde dört bin asker ve rical-i devlet ve bütün Mısır ahalisi ile istikbale çıkmışlardı. Ya'kub Aleyhisselâm, karşıdan Yehuda'ya dayanarak yürüyordu. Karşıya gelen ahaliye ve atlılara bakıp: "Ey Yehuda, şu Mısır'ın Fir'avnı mı?"diye sordu. "Hayır oğlun" dedi. Yaklaştıklarında Yûsuf'dan evvel Ya'kub selâm verdi de: "Selâm sana ey hüzünleri gideren" dedi. Yûsuf آوٰى إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ **"ebeveynini kendine iyva etti,"** yâni boyunlarına sarılıp bağrına basarak menzil-i mahsusunda istirahat ettirdi ve anlaşılıyor ki, bu henüz şehre girmeden istikbal mevkiinde oluyordu. Nitekim وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ آمِنِينَ **"İnşaallah, hepiniz emen-ü aman içinde Mısır'a giriniz" dedi.** Bu suretle Mısır'a girdiler. وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ **"Ve ebeveynini arşa çıkardı."** Bil-

hassa babasıyla anasını[1] kardeşlerinden ziyade öyle i'zaz ve tekrim eyledi ki, kendisinin bir taht gibi olan yüksek köşkünün üzerine çıkardı. وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا **"Ve O'nun için hepsi secdeye kapandılar."** Yâni ebeveyni ve kardeşlerini Yûsuf için Allah'a şükrolmak üzere secdeye kapandılar. Gerçi bu mânâ yeknazarda rû'yaya daha muvafık gibi görünür. Lâkin selâm secdesi olsa idi, ilk mülâkatta yapılması daha zâhir olurdu. Rû'yada رَاَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ (*"Bir vakit Yûsuf babasına: "Babacığım dedi, ben rü'yada onbir yıldızla güneşi ve kameri gördüm. Gördüm onları ki, bana secde ediyorlar."* Yusuf-12/4) cümlesi de, "bana secde ediyorlar gördüm" demek olabileceği gibi "benim için secde ediyorlar gördüm" de demek olabileceğinden evvelki mânâ, her vech ile daha muvafıktır. Bir de, bu secde ile meleklerin âdeme secdesi mânâsı beynindeki münasebet ve müşabehet unutulmamak lâzım gelir.

Onlar, böyle secdeye kapandılar, وَ **Ve** (o vakit bunu gören Yûsuf): قَالَ يَا اَبَتِ **"Ey... babacığım, dedi,** هٰذَا تَاْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ **işte bu, mukaddemâ gördüğüm rû'yamın te'vili.** Yâni o zaman senin yaptığın te'vil ilmî ve icmalî bir ta'bir idi. Bilfiil tahakkuk eden meâl ve mânâsı. قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا **Onu Rabbım hakikaten hak kıldı.** Sadık ve tıpkı gördüğüm gibi vakı' olarak tahakkuk ettirdi وَقَدْ اَحْسَنَ بِي **ve filvakı' bana lûtf-ü ihsan eyledi.** Çünkü اِذْ اَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ **beni zindandan kurtardı** وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ **ve sizi bedivden getirdi.** Bâdiyeden, yâni alandan yahut "Bedâ" nam mahalde bulunmaktan kurtardı, getirdi. Vahidî, vesairenin beyanına göre, "bedv" iki mânâya gelir. Birincisi, şahsın uzaktan zâhir olduğu düz ve açık yer demektir ki, lisanımızda, "alan" ta'bir olunur. Aslı bedâ, yebdû, bedven fiilinden zuhur mânâsına masdar olup sonra mekân, masdar ile tesmiye edilerek "bediv" ve mukabilinde "hadar", nisbetlerinde bedevî ve hadarî denilmiştir. İkincisi, İbn Abbas'dan rivayet olunduğuna göre Ya'kub, "Bedâ" nam mahalle nakledip orada sakin olmuş ve Yûsuf'a ordan gelmişti ve orada dağın dibinde kendisinin bir mescidi vardı. İbn Enbarî de, demiştir ki: "Bedâ" ma'ruf bir mevzi'dir. هو بين شغب وبدا Filân, Şi'b ile Bedâ arasında" denilir. Ve bunların ikisi beraber şiirlerde zikrolunagelmiş mevzi'lerdir. Nitekim "Küseyyir", şöyle demiştir:

وَاَنْتِ الَّتِي حَبَّبْتِ شَغْبًا اِلَى بَدَا

اِلَيَّ وَاَوْطَانِي بِلَادٌ سِوَاهُمَا (2)

---

[1] Bir rivayette asıl anası, Bünyamîn'in nifasında vefat etmiş olduğundan bu analığı olan teyzesi idi denilmiştir.

[2] ***"Sen, o sevgilimsin ki, bana bedaye kadar Şi'b'i sevdirdin. Halbuki benim vatanlarım bu ikisinden başka beldelerdi."***

Ve işte bundan me'huz olarak, بَدَا الْقَوْمُ يَبْدُونَ بَدْوًا denilir ki, "kavm, Bedâya vardılar, varıyorlar" demektir. Ve bediv, bu mânâda masdar olur. Ve bu surette Hazret-i Ya'kub ve evlâdı, esasen bedevî değil, hadarî idiler demek olur. Bu tefsirin sebebini, bir sahife sonra مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى nazm-ı celîlinde bulacağız.

Maamafih evvelki mânâya göre bunu, şöyle anlamak da mümkündür: Sizi badiyeden geçirerek, taşradan Mısır'a getirdi. Hangisi olursa olsun şurası ne zarif ve ne kadar şayan-ı dikkattir ki, Yûsuf, peder ve hanedanının Mısır'a getirilmelerini, kendisinin zindandan çıkmasına adîl bir ni'met addetmekle kalmayıp bunun da, öbürü gibi bilhassa kendi hakkında bir ihsan olduğu haysiyyetini zikr-ü tasrîh eylemiştir. Yâni hanedânının ni'met ve refahını, kendine aid bir ihsan saymış ve kardeşlerini müteessir etmemek için zindandan evvel olan kuyu vak'asını tasrîhten ictinâb ederek setr-ü afvını iltizam ve hakkındaki hisanın ehemmiyyetini beyan sadedinde demiştir ki:

مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ اِخْوَتِي **Benimle kardeşlerimin arasını Şeytan dürtüştürdükten sonra,** böyle oldu. Yâni benimle kardeşlerim arasında geçen ve kale alınmaması lâzım gelen mâcera, ne benden, ne de onlardan değil, aramızı bozmak için Şeytan'ın bizlemesinden, ifsad ve iğvasından ibaret idi. Fakât Şeytan'ın kardeşler arasına sokulması, hadd-i zatında büyük bir ibtilâ idi. Eğer Allah'ın ihsanı yetişmese idi, ne fenâlıklar olmazda. Binaenaleyh böyle bir ibtilâdan sonra Rabbımın bu ihsanları ne büyük ihsandır. اِنَّ رَبّ۪ي لَط۪يفٌ لِمَا يَشَٓاءُ **Hakikaten Rabbım meşiyyetinde latîfdir.** Dilediği emr için tedbiri ne latîf, ne hoş, ne incedir. اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ **Ve hakikaten O, ancak O'dur ki, alîm, hakîmdir.** İlim O'nun ilmi, hikmet O'nun hikmetidir.

Rivayet olunur ki, Hazret-i Yûsuf, pederinin elinden tutup hazineleri gezdirmiş, altın, gümüş, cevahir, elbise, silâh vesaire hazinelerini dolaştıktan sonra yazı yazılacak Kırtas hazinesine vardıklarında Hazret-i Ya'kub: **"Ay oğlum, bunlar dururken şu sekiz merhalelik mesafeden bana bir mektub yazmadın ha! Bu, ne ilişiksizlik?"** demiş. Yûsuf da: **"Bana, Cebraîl öyle emretti"** demiş. **"Pek iyi, amma neye sormadın"** demiş. **"Sen, ona benden evlâsın"** demiş ve binaenaleyh sual etmiş. Cebraîl: **"Sen, demiş, "korkarım ki, kurt yer"** dediğinden dolayı Allah, bana öyle emretti ve **"benden korksa idin a"** buyurdu. Yine rivayet olunduğuna göre Ya'kub aleyhisselâm, Yûsuf ile beraber yirmi dört sene yaşamış sonra vefat etmiş ve Şam tarafında babası İshak aleyhisselâm'ın yanına defnolunmasını vasiyet eylemiş. Hazret-i Yûsuf da, bizzat kendisi gidip oraya defnederek avdet etmiş. sonra da Mısır'da yirmi üç sene

daha yaşamıştı.

Fakat bütün bunları gören, bu ni'met ve ihsana eren Yûsuf, nihayet ne dedi ve kıssası nasıl bir hatime ile nitcelendi. Bakınız, dedi ki:

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنِى مِنَ الْمُلْكِ Ya Rab Sen, bana Mülkten bir nasîb verdin, وَعَلَّمْتَنِى مِنْ تَاْوِيلِ الْاَحَادِيثِ ehadîsin meâlini bilmek ilminden de bir hıssa ta'lim eyledin. Binaenaleyh en büyük dünya devletinin ne olduğunu tattım ve sonu nereye varacağını anladım. Yâni anladım ki, bütün dünya hadisatı te'vil ve ta'biri sonunda tahakkuk edecek bir ru'ya gibidir. Ve ta'lim ettiğin ilimden hıssam nisbetinde o rû'yanın da ta'bir ve te'vili ma'lûmum olduğundan, bunun ilerisinde bir âhiret geleçeğini öğrenmiş bulunuyorum. **فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ Ey semavat ve arzı yaratan Rabbım, اَنْتَ وَلِيّٖ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ dünyada ve âhirette sensin benim velîm.** Malik-i emrim, veliy-yi ni'metim, efendim, onun için dünyada **تَوَفَّنِى مُسْلِمًا beni müslim olarak vefat ettir, ruhumu öyle kabzet وَاَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَ ve salihîne ilhak eyle."** Âhirette atalarım gibi salihler zümresinde haşreyle. Zira ni'met ancak bununla tamam olacaktır.

Deniliyor ki, Yûsuf, böyle dua ettiği vakit Allah Teâlâ, ruhunu tayyiben ve tahiren kabzeylemişti ve bunun üzerine mısır ahalisi beyninde defn-i hususunda münazea ve muhasame zuhur etmiş, birbirleriyle mukatele edecek dereceye gelmişlerdi. Nihayet mermerden bir tabut yapıp içine koyarak nil'in güzergâhına defnetmeğe karar vremişlerdi ki, Nil suyu, üzerinden geçerek Mısra vasıl oldukça hepsi O'nunla teberrükte müsavi olacaklardı. Ve ondan sonra mısır'da inkılâb olmuş, hükûmet; Amalika'dan çıkıp Fir'avnlara intikal etmişti ve Benî İsraîl Hazret-i Musa'nın bi'setine kadar Fir'avnların elinde kalmış idi.

Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, Mi'rac gecesi, Âdem'e sema-i dünyada, Yûsuf'a ikinci Semada mülâkı olduğunu meşhur Mi'rac hadîsinde haber vermişti. İşte Yûsuf, geçidi mihnet ve ibtilâ, sonu fenâ ve zeval olan dünya mülkünün mahiyyet ve akibetini bildiğinden daha ilerisine gitmek ve kuvvet elinde iken Mısır'a büsbütün Melik olmak sevdasını beslememiş, bil'akis dünyadan çekilmek, ebedî hayata can atmak istemiş de bu dua ile vefatını temeni etmiş ve bu hatime ile âhirete gitmiştir ki, ne güzel dua ne güzel hatime! Ve işte müttakîlerin can atacakları gaye, o dünya hazineleri değil, bu hüsn-i hatimedir.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ

وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ
﴿١٠٢﴾ وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾
وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾
وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ
عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ
مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ
أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

Meâl-i Şerifi

102- Bu işte, gayb haberlerinden. Sana, onu vahy ile bildiriyoruz. Yoksa onlar, işlerine karar verip mekir yaparlarken sen, yanlarında değildin.

103- Ve insanların ekserisi sen, ne kadar hırslansan mü'min değildirler.

104- Buna karşı onlardan bir ecir de istemiyorsun. O ancak bütün âlemîne ilâhî bir tezkirdir.

105- Bununla beraber göklerde, yerde ne kadar âyet var ki, üzerine uğrarlar, onlardan yüz çevirir, geçerler.

106- Onların ekserisi, Allah'a şirk koşmaksızın iman etmez.

107- Ya artık Allah'ın azabından umumunu saracak bir beliyye gelivermesinden veya şuurları yokken kendilerine ansızın saatin gelivermesinden emanda mıdırlar?

ذلك O yok mu? Yâni hiç haberin yokken bervech-i bâlâ malûmun olan ve calib-i dikkat nice âyetleri muhtevi bulunan şu güzel kıssayı, bu Yûsuf haberini

görüyorsun ya, bu işte مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ **gayb haberlerindendir.** نُوحِيهِ اِلَيْكَ **Biz onu, sana vahyediyoruz.** وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُوا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ **Yoksa onlar, o mekri yaparlarken işlerine karar verdikleri sırada sen, yanlarında değildin.** Ne Yûsuf'u kuyuya atmak dolabını kuran kardeşlerin yanında idin, ne de sana bir mekr olarak bunu sormak için gıyabında konuşup karar veren Kureyş ile Yehud'un meclislerinde. Bâlâda geçtiği üzere bu vahye kdar bunların hepsinden gafil idin. Halbuki bu haber ve beyan, ancak bir sahib-i şühudun beyanıdır.

Binaenaleyh bu gayb haberlerinin عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (*"... ve zaten sen herşeye şahidsin."* Mâide-5/117) olan Hakk Teâlâ'dan sana vahyedildiği ve senin hak Peygamber olduğun şübhesizdir. وَمَا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ **Maamafih sen, hırslansan, şiddetle arzu etsen de nâsın ekserisi inanıcı değildir.** Çokları vahye ve bu güzel kıssanın mündericatına iman etmez, güzel bir roman, uydurma bir hikâye gibi tahayyül eder geçer. وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ **Halbuki sen, buna karşı onlardan bir ecir de istemiyorsun** ki, cüz'î bir şübheye mahallolsun. اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ **Bu, ancak âlemîne bir zikirdir.** Bu ihbar veya bu Kur'ân, bütün zevi'l-ukûl âlemlerine hakkı hatırlatmak için halis bir tezkir ve ihtardan ibarettir.

Binaenaleyh aklı olanların, bunu tezekkür ve mucebince iman etmesi iktiza ederse de, aklı olmayanlar, ihtar ve tezkirden anlamadığı gibi akılları hevâlarına mağlûb olmuş, tezekkür kabiliyyetini zayi' eylemiş olanlar da, ihtar ve tezkire ehemmiyyet vermeyip cebr-ü ikrah gözettiklerinden ekser nâs tezkir ile iman etmezler. Hem bu inanmamazlıkları, sade seni Nübüvvetine ve sana vahyolunan âyetlere münhasır değildir. وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki,** يَمُرُّونَ عَلَيْهَا **üzerlerine uğrarlar da** وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ **ondan yüz çevirirler geçerler.** Bundan sonraki Sûrede de işaret olunacağı vech ile Allah'ın varlığına ve birliğine ve ilm-ü kudretine ve kemal-i hikmetine delâlet eden enfüsî, afakî, arzî, semavî bunca delâil fikr-ü nazarlarına çarpar, müşahedeleri, tecrübeleri, fenleri, felsefeleri bunların etrafında dolaşır, üstüne uğrarlar da onlar, bu delilleri görmek istemez, yüzlerini başka tarafa çevirir geçer, başka maksad peşinde koşarlar. وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ **Ve ekserisi, Allah'a iman etmez, ancak müşrik olarak ederler.** Ulûhiyyeti büsbütün nefy-ü inkhar etmeseler de açık veya gizli bir şirk karıştırmadan Allah'a da inanmazlar.

Halis tevhid ile iman etmez. Allah'dan başkasına da ma'budluk payesi verir, mâsivaya da taparlar. اَفَاَمِنُوا اَنْ تَاْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ **İmdi bunlar, kendilerine Allah'ın azâbından bürüme,** yâni hepsine şümullü bir ukubet gelivermesinden اَوْ تَاْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ **ve yâhud hiç haberleri yokken ansızın vakt-i**

saat geli-verip başlarına kıyametin kopuvermesinden eman mı bulmuşlardır? Ki, bunca âyetlere karşı hakkı tezekkür etmez, imansızlık, müşriklik ederler de, Allah'dan korkmaz, âhiret için hazırlanmazlar. Hayır, eman bulduklarından değil, basiretsizliklerinden öyle yaparlar.

Onun için sen:

قُلْ هٰذِهٖ سَبٖيلٖٓي اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنٖي وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٠٨﴾

Meâl-i Şerifi

108- De ki: "İşte benim meslekim bu. Basiret üzere Allah'a da'vet ederim. Ben ve bana tabi' olanlar ve Allah'ı tesbih ile tenzih eylerim ve ben müşriklerden değilim."

قُلْ **De ki:** هٰذِهٖ **"İşte bu,** bu da'vet, böyle tevhid ve ihlâs ile iman yolu سَبٖيلٖي **benim yolum.** اَدْعُوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ **basîret üzere Allah'a da'vet ederim.** اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنٖي **Ben ve bana uyanlar da** وَسُبْحَانَ اللّٰهِ **ve Allah'ı tenzih ve takdis ile tesbih eylerim** وَمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكٖينَ **ve ben müşriklerden değilim."** Bu âyet de gösteriyor ki, dine da'vet ancak bu şartlar ile caiz ve müstahsen olur. Yâni müşrikler gibi körükörüne ve bir takım ağraz-ı faside ile hissiyyatına tebean değil, basiret üzere, ne dediğini bilerek, ihlâs ve yakîn üzere yürüyerek nezahet ve hikmet dairesinde ve ancak Allah için Allah'a da'vet edilmelidir, yoksa din namına mahzâ bir gururdan ibaret kalır. اُدْعُ اِلٰى سَبٖيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتٖي هِيَ اَحْسَنُ (*"Rabbın yoluna davet et: hikmet ile ve güzel güzel mevıza ile, onlara da en güzel olan suretle mücadele yap, çünkü Rabbın O'dur en ziyade bilen yolundan sapanı, doğru gidenleri en iyi bilen de ancak O'dur."* Nahl-16/125) emri, bu noktayı daha ziyade tasrih ve tafsil etmiştir.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ

إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا
فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾ حَتَّى
إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ
نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

Meâl-i Şerifi

109- Senden evvel gönderdiğimiz Peygamberler de, başka değil, ancak şehirler ahalisinden kendilerine vahyeylediğimiz bir takım erler idi. Ya şimdi, o yerde bir gezmediler mi? Baksalar â, kendilerinden evvel geçenlerin akibetleri nasıl olmuş? Ve elbette âhiret evi korunanlar için daha hayırlıdır ya, hâlâ akletmiyecek misiniz?

110- Nihayet Peygamberler, ümidlerini kesecek hale geldikleri ve onlar yalana çıkarıldılar zannettikleri vakit, onlara nusratımız geldi de dilediklerimiz necata erdirildi. Mücrimler güruhundan ise, azâbımız geri döndürülmez.

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِي اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرَى **Senden evvel de Biz, ehl-i kuradan kendilerine vahiy gönderdiğimiz ricalden başka Resûl göndermedik.** Yâni senden evvelki Peygamberler de, ne melâike, ne kadın, ne bedevî, ne de başka bir şey değil, medenî insanlardan kendilerine vahiy hassası verdiğimiz senin gibi erkek, merd âdemlerden ibaret idi. Bundan anlaşılır ki, haklarında وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ (*"O sizi bediv'den getirdi."* Yusuf-12/100) buyurulduğundan dolayı Ya'kub ve evlâdı esasen bedevî idiler zannolunmamalıdır. Bütün Peygamberler ve İbrahim ve İshak gibi Ya'kub da, esasen ehl-i kuradan, yâni medenî idiler. Badiyede bulundularsa bu arazî bir hal, bir geçid veya bedevîleri irşad etmek için bir vazife veya ibtilâ idi. Nitekim bil'ahare Musa'ya da böyle ibtilâ vaki' olmuştu. Hazret-i Âdem bile cennette çiftiyle yaradılmış, sonradan dünyaya inmiş, ruhan ve fıtraten medenî idi. Peygamber denildiği zaman, O'nu, yemez

içmez, ihtiyacat-ı beşeriyyeden hiç birini duymaz bir Melek farzetmemelidir. Sûre-i En'âm'da, وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا (*"Kendisini bir Melek kılaydık yine onu bir er kılacaktık ve düşmekte bulundukları şüpheye onları yine düşürecektik."* En'âm-6/9 âyetinin tefsirie bakınız.)

Sûre-i Bakara'da (*"Ve düşün ki, Rabbin melhaikeye: "Ben yerde muhakkak bir halife yapacağım" dediği vakit: "Â!.. Orada fesad edecek ve kanlar dökecek bir mahluk mu yaratacaksın? Biz hamdinle tesbih ve Seni takdis edip dururken" dediler. "Herhalde ben sizin bilemeyeceğiniz şeyler bilirim" buyurdu."* Bakara-2/30) da, Âdem kıssasında geçtiği üzere Âdem'e ve binaenaleyh nev'-i Benî Âdem'e mahsus olan ta'lim ve tekrim-i ilâhîye Melâike mazhar olmamıştır. İmtihan-ı ilâhî ile Âdem, Melâikeye değil, Melâike, Âdem'e secde ile emrolunmuştur. Emr-i İlâhî ile insanların hizmetine müvekkel Melekler var, fakat hiç bir insan Meleklere hizmet ile me'mur değildir. Onun için Nübüvvetin ilk şartı insanlık, vasf-ı mümeyyizi de vahy ile ta'lim-i mahsus-ı İlâhî'dir. Sonra hem tebşiri, hem inzarı muhtevî olan bu ilmin öyle netaic-i ameliyyesi ve bu vazifenin öyle ağır levazımı vardır ki, kadın fıtratı, dişi meşrebi doğrudan doğru bunun mes'uliyyetine mütehammil değildir.

Gerçi Allah Teâlâ dilerse bir kadına da istitaat ve tehammülü verebilir. Fakat bu, onu bir erkeğe kalbetmek olur. Binaenaleyh insanlar için Nübüvvet vezâifini yüklenebilecek zevatın en yüksek, en güzide ricalden olması da hikmet-i Sübhaniyye iktizasındandır. O halde gerek vahiy ve gerek kuvvet ve tehammül nokta-i nazarından Nübüvvet, medenîlerden ziyade bedevîlere lâyık olmaz mı? Bir ümmînin aldığı vahiy, tahsil görmüş bir kimsenin alacağı vahiyden daha ziyade i'cazkâr olduğu gibi, bir bedevîye olacak vahiy, medenîninkinden daha şaibesiz ve daha büyük bir harika sayılmaz mı? Mâsivadan küllî bir inkıta' ile Hakk Teâlâ'ya bir tekarrübi mahsusu ifade eden vahiy emrine, bedevînin tecerrüd hayatı daha elverişli, çöller, yaylâlar, köylerden, şehirlerden daha ziyade varidat-ı Hakk'ın inkişafına müsait değil midir? Ve buralarda cevelân eden bedevîler, daha pişgin, hayatın germ-ü serdine daha alışkın ve binaenaleyh daha erkek ve daha kahraman görülmez mi? gibi de tevehhüm olunmamalıdır. Nübüvvet, en büyük menba-ı medeniyyet olduğu cihetle bedeviyyet, Nübüvvetin hikmet ve gayesiyle gayr-ı mütenasibdir. Medeniyette sükut fazla olabildiği gibi ıstıfa da o nisbette ziyadedir. Suret-i umumiyyede rical-i medeniyyenin kemalât-i ahlâkıyyesinde rical-i bedeviyyeden daha yüksek bir cem'iyyet ve cazibe vardır. Medenîlerde ilim ve hilm-ü intibahın galebesine

mukabil, bedevîlerde cehl-ü cefa ve kasvet galibdir. اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ ... (*"Ârâbîler küfürce ve nifakça daha şiddetlidirler, bununla beraber Allah'ın Resûlüne indirdiği ahkâmın hududunu bilmemeye daha lâyıkdırlar. Allah alîmdir, hakîmdir."* Tevbe-9/97). Bir hadîs-i şerifte de vârid olmuştur ki: مَنْ بَدَا جَفَا وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ (*"Badiyede yaşıyan cafî, yâni kaba ve haşîn ve av ardına düşen gafil olur."* Ahmed b. Hanbel: 11/371-440) Velhasıl din yalnız ibtidaî insanların değil, en yüksek medeniyyetlerin nazımıdır. Ve bedevîlik bir Peygamberde bulunması mukteza-i hikmet olan zerafet ve cazibeye ve cem'iyyeti mehasin ve kemalâta mülâyim değildir. Öteden beri Sünnet-i İlâhiyye'de bütün Peygamberler, ehl-i kurâdan, yâni medenî olan ricalden gelmiştir. Hatemü'l-Enbiya da "ümmü'l-kurâ" olan Mekke şehrinde doğup ba's buyurulmuş ve Kur'ân, bu ahsenü'l-kasas, bu gayb haberleri O'na vahyolunmuştur. Binaenaleyh Nübüvvet ve Risalet-i Muhammediyye'ye inanmayanlar, bu sebeb-i ilmîden naşi değil, şirke meyilleri ve hakkı sevmedikleri cihetle iman etmezler. اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ **Artık o imansızlar, yeryüzünde hiç seyretmediler mi?** فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **Baksalar â, kendilerinden evvelkilerin akibetleri nasıl oldu?** Hani bir vakitler dünyayı kendilerinin zannedip de Allah'a şirk koşan, Allah'ın âyetlerine ve Peygamberlerine inanmayan, âhireti hesaba almayan imansızlar nereye gittiler, ne oldular? وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا **Ve her halde ittika etmiş olanlar için, âhiret evi daha hayırlı.** Ey aklı olanlar, اَفَلَا تَعْقِلُونَ **artık akıl etmez misiniz?** Aklınızı hüsn-i isti'mal ederek bu hakikatı anlayıp, o hayra yetişmek için şu ölümlü dünyada şirk-ü isyandan tevakkî etmez misiniz?

Bu gün şu kara toprağın neresine bakılsa akibetleri görülecek olan evvelkiler içinde bir vakitler dünyaya öyle mağrur olanlar vardı ve bunlar, o Peygamberlerin karşısında bir müddet için öyle imhal olunmuş idiler ki, حَتّٰى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ **tâ o Resuller,** vahy ile gönderilmiş olan o rical, **yeis haline geldikleri,** yâni nasihatlerinin tutulmasından ümidlerini kestikleri وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا **ve kendilerini hakikaten yalan çıkarıldı zannettikleri vakıt,** yâni iman etmeyen kavimleri: "O vahiy sözlerinin dedikleri gibi yalan olduğu hakikaten tebeyyün eyledi" zannedip hani ya, مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (*"Ne zaman bu vaad? Sâdıksanız."* Yunus-10/48; Yasin-36/48) diye şımardıkları vakit جَاءَهُمْ نَصْرُنَا **onlara,** (o Resullere mev'ud olan) **nusratımız geldi** فَنُجِّىَ مَنْ نَشَاءُ **de, kime diliyorsak necat verildi,** diğerlerinin hiç biri kurtulmadı. وَلَا يُرَدُّ بَاْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ Ve

---

Kasvet: Katılık, sıkıntı.

filvakî mücrim kavmilerden bizim azâbımız reddolunmaz, yâni necatlarına meşiyyet taallûk edenler, o Peygamberlerle onlara iman eden müttakîler, kurtulmayanlar da, hep mücrimler idi. Ve böyle vakti gelip Allah'ın azâbı indi mi, artık mücrimlerden o azâbın def'olunmasına hiç bir suretle ihtimal yoktur. Zira Allah'ın hükmüne karşı gelebilecek hiç bir kuvvet ve kudret mümkün olmadığı gibi o lâhzada iman yeis de müfid olmaz. Mevki'-i icrâya konulmuş olan hükm-i Hakk bozulmaz. Ve bu, her zaman böyledir. Evvelkiler hakkında böyle olduğu gibi, sonrakiler hakkında da böyledir.

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

Meâl-i Şerifi

111- Hakikat onların kıssalarında ulu'l-elbab için bir ibret vardır. Bu, uydurulur bir söz değil ve lâkin önündekinin tasdiki ve her şeyin tafsili ve iman edecek bir kavm için bir hidayet, bir rahmettir.

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ **Hakikaten onların,** evvelki Enbiya ile ümmetlerinin ve bilhassa Yûsuf ve kardeşlerinin **kıssasında** عِبْرَةٌ **büyük bir ibret vardır.** لِأُولِي الْأَلْبَابِ **Fakat ulu'l-elbab için,** ekser nâs gibi için çürük veya kof olmayan, sağlam özlü, temiz akıllı kimseler için. Hissiyat-ı sekîme ile bozulmuş olmayan ulu'l-elbab anlarlar ki, مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى **bu,** (Kur'ân, yâhud bu güzel kıssa) **Allah'ın madunundan uydurulur bir söz değil.** وَلَٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ **Ve lâkin önündekinin,** yâni bundan evvel indirilmiş ve murur-ı zaan ile temyiz ve tasdiklerine ihtiyac hasıl olmuş Semavî kitabların, **tasdiki** وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ **ve her şeyin tafsili** وَهُدًى **ve bir hüda,** yâni doğru yolu gösteren büyük bir rehber وَرَحْمَةً **ve bir rahmettir.** لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ **Ancak iman eder bir kavm için.** Zira bundan istifade edecek onlanlar, buna inanacak olanlardır. Maadasına gelince onlar, bu hidayet ve rahmetten intifa' etmezler. Göklerin gürlemesini, başlarına yıldırımla-rın düşmesini gözetirler. Onun için bu Sûreyi de, Sûre-i Ra'd ta'kib edecektir.

RA'D SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 43

Bu Ra'd sûresi, Hasen, İkrime Atâ, kavillerinde Mekkî'dir. Ancak Atâ'dan وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا (*"O küfretmekte olanlar, sen bir mürsel değilsin diyorlar? De ki benimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter biz de, nezdinizde kitap ilmi bulunan."* Râ'd-13/43) ve gayrısından ...هُوَ الَّذِى يُرِيكُمُ الْبَرْقَ (*"O, O'dur ki, size korku ve ümid içinde şimşek gösterir ve ağırlıklı bulutlar inşa eder."* Râ'd-13/12) ilâ لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ (*"Hak dua ancak O'nadır..."* Râ'd-13/14) âyetlerinin istisnası menkuldür. İbn Abbas, Kelbî, Mukatil, Katâde kavillerinde de Medenî'dir. Ancak İbn Abbas ve Katâde, ...وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ (*"Bir Kur'ân, onunla dağlar yürütülse veya onunla arz parçalansa veya onunla ölüler konuşturulsa!.. Fakat bütün emir Allah'ın. Daha iman edenler, kâfirlerden ümidi kesip anlamadılar mı ki, Allah, dilese idi elbette insanlara hep birden hidayet buyururdu, o küfredenler onların kendi sanatları ile başlarına musibet inip duracak veyahud yurdlarının yakınına konacak, nihayet Allah'ın vadi gelecek. Her halde Al-*

lah miadını şaşırmaz." Râ'd-13/31) den iki âyeti ve bir rivayette وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا (Râ'd-13/31) âyetini istisnâ etmiş ve Mekke'de nâzil oldu demişlerdir. [Ebû Hayyan, Bahir]. Keşşaf, "muhtelefün fih" demiş, Kâdı Beyzavî ve Ebûssuud «مدنية وقيل مكية الا قوله ، وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا ، الآية» demişler. Fahruddîn-i Razî Mekkî olmasını tercih ile beraber Esamm'ın tefsirinde وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ (Râ'd-13/31) den madası bil'icma' Medeniyye'dir" dediğini de kaydeylemiştir.

Âyetleri: Kırk üç.

Kelimeleri: Sekiz yüz elli beş.

Harfleri: Üçbin beşyüz altı.

Fasılası: ق ، ع ، ل ، ر ، د ، ب ، ن Harfleridir.

Bu Sûre, ... وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ (*"Râ'd hamd ile tesbih eyler, Meleklerde korkusundan. Ve sikalar gönderir de onunla dilediğini çarpar. Onlarsa, Allah hakkında mücadele ediyorlardır. Halbuki O'nun muhavvilesi çok şiddetlidir."* Râ'd-13/13) âyeti celilesinde "Râ'd" zikr olunması ve bu mazmun üzere makam-ı inzarda nâzil olması hasebiyle bu ismi almıştır. Bu suretle ekser nasın imansızlığından bahs ile Sûre-i Yûsuf'un hatimesinde zikri geçen وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ (*"Bununla beraber göklerde, yerde ne kadar âyet var ki, üzerine uğrarlar, onlardan yüz çevirir, gerçerler"* Yûsuf-12/105) âyetinde icmal edildiği üzere göklerde ve yerde herkesin nazarına çarpıp duran bâzı âyat-ı tekvîniyye ve delâil-i akliyyeyi ihtar eden bu sûrenin işaret olunduğu vech ile makabline münasebeti pek aşikârdır:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

Meâl-i Şerifi

1- الر İşte bunlar, sana o kitabın âyetleri ve sana Rabbından indirilen haktır. Ve lâkin nâsın ekserisi iman etmezler.

الر Allahü a'lemü bimuradih (Bakara ve Yûnus sûrelerinin başına bakınız) bunda da İbn Abbas'dan şöyle bir te'vil nakl edilir: اَنَا اللّٰهُ اَعْلَمُ وَاَرٰى **Ben Allah, bilir ve görürüm.** Sûrenin ismi ve heca harflerine işaret olması kavline göre, biz burada da şu mânâyı ta'kib edelim: Elif, lâm, mim, ra تِلْكَ **işte onlar,** o heca harfleri veya bu Sûre اٰيَاتُ الْكِتَابِ **kitab âyetleridir.** Ayrı ayrı münferiden mülâhaza olundukları takdirde hiç bir mânâsı yok gibi zannolunan o harfler, o sesler, Allah tarafından kendilerine verilen şekl-i nazım ve terkib ile mânâlı mânâlı bir takım kelimeler teşkil ederek kitab-ı Hakkın mazmununa delâlet eden ve bâtını, zâhire çıkaran açık deliller. Zâhir alâmetler, sarih ve kat'î beyyineler olur ve bu harflerden müteşekkil olan bu sûre de kita-ı ekmel olan Kur'ân'ın semavât ve arzda gafillerin üzerinden geçip de görmedikleri âyat-ı İlhahiyye'yi gösteren bir takım âyetleridir. وَالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ **Ve Rabbın'dan sana indirilen temamen haktır.** Hakikaten vakıa mutabıktır ya Muhammed, وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ **ve lâkin nâsın ekserîsi iman etmezler,** hak olduğuna inanmazlar.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا
ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّى
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي
مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ ف۪يهَا رَوَاسِيَ وَاَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ
ف۪يهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾ وَفِي الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ
وَزَرْعٌ وَنَخ۪يلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَٓاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ
بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِي الْاُكُلِ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
﴿٤﴾ وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَف۪ي خَلْقٍ

جَدِيدٍ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ
فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾
وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ
الْمَثُلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ
رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا
أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾
اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ
وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ
وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾ لَهُ
مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا
أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ
مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

2- Allah O'dur ki, semalara direksiz irtifa' verdi. Onları görüyor-

sunuz, sonra arş üzerine istivâ buyurdu ve Şems-ü Kameri teshîr eyledi. Her biri müsemmâ bir ecel için cereyan ediyor, Emri tedbir, âyetleri tafsil eyliyor ki, sözler Rabbınızın likasına yakîn hasıl edesiniz.

3- Hem O, O'dur ki, arza bir imtidad verdi ve onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaptı ve meyvelerin hepsinden onda iki çift yarattı. Geceyi, gündüze bürüyüp duruyor. Her halde bunda tefekkür edecek bir kavim için âyetler var.

4- Arzda mütecavir kıt'alar, üzüm bağları, ekinler, hurmalıklar, çatallı çatalsız hepsi, bir su ile sulanır. Halbuki yemişlerinde bâzısını bâzısına tafdil ediyoruz. Her halde bunda aklı olan bir kavim için ayetler var.

5- Eğer teaccüb edeceksen, işte teaccüb edilecek şey, onların şu lâkırdısı: "Biz bir toprak olduğumuz vakit mi, hele hele biz mi mutlaka yeni bir hilkat içinde bulunacağız?!" İşte bunlar, Rablarına küfretmiş olanlar ve işte bunlar, tomrukları boyunlarında ve işte bunlar, ashab-ı nar, hep onda kalacaklardır.

6- Bir de, senden haseneden evvel seyyieyi isti'cal ediyorlar. Halbuki önlerinde misâl olacak ukubetler geçti ve hakikat Rabbın insanların zulümlerine karşı bir mağfiret sahibi, bununla beraber Rabbın pek şedidü'l-ıkab.

7- O küfredenler, diyorlar ki: "O'na Rabbından bambaşka bir âyet indirilse ya." Sen, ancak bir münzirsin, her kavim için yalnız bir hâdî var.

8- Allah, O bilir, her dişi neyi hamil olur? Ve rahimler, ne eksiltir, ne artırır, her şey O'nun indinde bir mikdar iledir.

9- Gayb-ü şehadeti bilen, kebiri müteâl.

10- O'na, içinizden sözü sırreden ve açığa vuran, gece gizlenen, gündüz beliren müsavidir.

11- Her biri için önünden ve arkasından ta'kib eden Melâike vardır. Onu, Allah'ın emrinden dolayı gözetirler. Her halde Allah, bir kavme verdiğini onlar, nefislerindekini bozmadıkça bozmaz. Bir kavme de Allah, bir kötülük irade buyurdu mu, artık onun reddine çare bulunmaz. Öyle ya onlar için, O'ndan başka bir vâlî yok.

اللّٰهُ الذى Allah, O'dur ki, رَفَعَ السَّموَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ semaları direksiz, dayaksız yüceltti: Ne yapmak için iskeleye, ne kaldırmak için manivelaya, ne de daya-

mak için direğe, dikmeye muhtac olmadan mahzâ kudretiyle yaptı ve yükseklere kaldırdı, tuttu تَرَوْنَهَا **onları görüyorsunuz.** Yâni üzerinizde o semavatı, o yüksek ecsam-ü ecramı öylece direksiz olarak görüp duruyorsunuz veya görürsünüz.

İşte Allah, onlara öyle direksiz irtifa' veren ve böyle size gösteren kadir-i mutlaktır. Bu mânâda تَرَوْنَهَا zamiri, direksiz semavâta raci'dir. Ve cümle, bir cümle-i istînafiyyedir. Bâzı müfessirîn, bunun amede [1] raci' ve cümlenin ona sıfat olması ihtimalini de nazar-ı i'tibara almışlardır ki, şöyle demek olur: Semaları, sizin göreceğiniz hiç bir direk olmaksızın yükseltti. Bu mânâya göre semavâtın görünmez bir takım direklerle dayanıp tutulmakta olması ihtimali îham edilmiş olur. Zira görünür direklerin bulunmaması, görünmez bir takım direklerin olması tasavvuruna mani' olmaz. Fakat görünmez direklerden ne anlaşılır? Eğer bundan Batlimyos hey'etinde mülâhaza olunan eflâk gibi yıldızların istinad ettiği gayr-ı mer'î bâzı ecsam kasdolunursa, bu surette asıl o cisimlerin nereye dayandığı suâli sorulacak bu ise, direksiz mânâsına raci' olacaktır. Ve eğer bundan cazibe, dafia gibi sırf akl ile mülâhaza olunabilecek bâzı kuvvetler kasdolunursa bunlara, amud ıtlakı mecaz olacağı cihetle bu da, hakikatte evvelki mânâ gibi direksiz mefhumuna raci' olarak muvazene-i âlemde Allah Teâlâ'nın melekût ve kudretini anlatmış olur. وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ (*"Bak şu güzel semaya verdi ona irtifa' vazeyleyip mizânı."* Rahman-55/7 âyetinin tefsirine bakınız.)

Binaenaleyh asıl mânâ, evvelki demek olur. Yâni تَرَوْنَهَا zamiri, amed'e raci' olarak cümle, sıfat değil, semavâta raci' olarak bir cümle-i istînafiyyedir. Onun için بِغَيْرِ عَمَدٍ üzerinde vakıf, evlâdır. Burada, bir cim secavendi vardır. Semaların irtıfaı görünmez amudlarla değil, zâhirde ve rasadatta göründüğü gibi direksiz olarak doğrudan doğru Allah'ın kudretine istinad etmekte ve O'nu isbat eylemektedir. Ma'lûmdur ki, her cisim, mütehayyizdir. Bir hacim ve mikdar ile fezâdan bir hayyiz işgal eder. Bir vakit Fizikçiler, yâni ecsamın harekâtından bahseden ve hikmet-i tabiyye namı verilen fenn ile iştigal edenler, cisimlerde biri tabiî, biri de gayr-ı tabiî olmak üzere iki nevi' hayyiz mülâhaza ederlerdi ve derlerdi ki: "Her cismin bizatihi taleb ettiği tabiî bir hayyizi vardır. Kendine bırakılan cisim, oraya gider durur ve oradan diğer bir hayyize hareketi, gayr-ı tabiî, yâni haricî bir kuvvetin te'siriyle kasrî surette olur.

Ve bir cismin, böyle gayr-ı tabiî olan bir hayyizde durabilmesi de ancak

[1] Amed, amûd'un veya imad'ın ism-i cem'idir.
Hayyiz: Cihet, yön, mekan, cismin kapladığı hacim.

bir vasıtaya istinad ile mümkün olabilir. Meselâ, ağır olan cismin hayyiz-i tabiîsi aşağıda, hafif olanın da yukarılardadır. Onun için taş, suyun dibine iner, hava da üstüne çıkar. Ve binaenaleyh bir taşın havaya doğru hareketi kasrî, yâni zorlama ile olur ve yukarıda durabilmesi bir direğe dayanmasına tevakkuf eder. İşte Batlimyos hey'etçileri de, bu nazariyye ile yürüyerek seyyarattaki muhtelif hareketleri mutalea ettiklerinde, her seyyareye nazaran bu hareketlerin birisi tabiî bir hareket addedilse bile diğerinin gayr-ı tabiî ve binaenaleyh bir sebeb-i haricî ile kasrî olması lâzım geleceği cihetle muhtelif hareketlerin âmili olmak üzere ayrı ayrı birer felek tesavvur etmişler ve her seyyareyi gayrı mer'î bir felek küresine dayamışlardı. Ve bu felekin mihveri âlem üzere hareket-i tabiiyyesi, o seyyarenin tabiî görünen hareketini husule getirdiği gibi bunun merbut bulunduğu mafevk bir felekin ve meselâ, hepsini muhit olan felek-i Atlas'ın ma'kûs olan hareket-i tabiiyyesi de, o seyyarenin gayr-ı tabiî olan hareketini husule getiriyor diye farzediyorlardı. Ve bu suretle bu nazariyyede bir hareket-i tabiiyye fikri, esas olduğu gibi tepemizdeki ecram-ı ulviyyenin irtifa'ları, gayr-ı mer'î bir takım kürelere istinad ettirilmiş oluyor. Ve bu feleklerin hayyiz-i tabiîlerinde devrettikleri ve onun için direğe muhtac olmayacakları mülâhaza ediliyor ve bu halde hareketlerine sebeb kalmamış olacağından bütün harekete sebeb olmak üzere de her birinde bir nefis farzına kadar gidiliyor ve ancak küre-i arzın hepsinin ortasında bir merkez noktası hayyiz-i tabiîsinde sâbit farzolunuyordu.

Ve garibdir ki, bu felsefe de sâbit farzedilen arz, anasırdan mürekkeb bir kevn-ü fesad âlemi bulunduğu halde müteharrik olan eflâk ve ecram, basît ve bozulmaz yıkılmaz zu'm olunuyordu. Halbuki bütün mülâhazaların kökünü teşkil eden hayyiz-i tabiî nazariyyesi muhtelif cisimlerle fezanın parçaları arasında başka başka birer cazibe-i mahsusa farzını tazammun ediyordu. Bu ise, aklın tabiatına muhalif bir tenakuz oluyordu. Çünkü diğer ecsamdan kat'ı nazarla başlı başına vücudî bir şey olduğu bile kabul edilemeyen ve nihayet basît ve yeknesak ve her noktası mümasil bir bu'd-i mücerred olarak teakkul edilebilen fezânın her noktası, her hangi bir cism için müsavi olmak iktiza etmez miydi? Elbette mekân-ı mutlakın tabiaten filân tarafı filân cisme, filân tarafı da filân cisme mahsustur. O cisim, ancak ona meyleder. Veya o, onu cezbeder demek basitı mürekkeb veya ademîyi vücudî farzetmek gibi bir tenakuz oluyordu. Cisim mefhumunda yalnız bu'd ve imtidad, kâfi görülüp hayyiz dahi mücerred bir

---

Bu'd: Uzaklık, aralık, uzak olma. **İmtidad:** Uzanmak, uyayıp gitmek, gezilip ve çekilip uyamak.

cism-i hâvî olarak mülâhaza edilse yine böyle olurdu. Velhasıl her hangi bir cismin mutlak hayyizden bir noktaya vaz-u tahsisine ne cismin, ne de hayyizin tabiatı kâfi gelemezdi, buna bilhassa bir müreccih aramak aklen zarurî idi.

Onun için hareket ve sukut hâdiselerini, ne cismin, ne de hayyizin tabiatinde değil, muhtelif cisimler arasında izafî olarak bir meyl-ü incizab nisbeti gibi mülâhaza etmek ve bu nisbeti tutan bir kudret-i baliga düşünmek daha ma'kul olacaktı. Bunun için sonraki Fizikçiler hayyiz-i tabiî ve hareket-i tabi'iyye dâvâlarını reddederek bütün ecsamda ve maddede ataleti daha bir tabiat olarak kabul ettiler ve her cismin hayyizdeki vaz'ı mahsusu, hareket ve sükûnu, haricî bir kuvvetin tazyik ve te'sirine merbut olduğuna kani' oldular ve sıkletler beyninde mütekabil bir tenasüb buldular. Ve bunu Mihanik fennine esas ittihaz edip ale'l-umum madde kütleleri beyninde mesafeleri atlatarak amil olan bir cazibe ve dafia kuvvetinin vücuduna kail oldular ve ecram-ı semaviyyenin mücerred bu kuvvet ile yekdiğerine tutunduğuna hükmederek, hey'eti de, bu nazariyye üzerine mutalaaya başladılar ki, sema mihanikiyyetinin bu suretle izahı, اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا (*"Allah O'dur ki, semalara direksiz irtifa' verdi..."* Ra'd-13/2) mazmununa her iki mânâya göre muvafıktır. Buna hem göründüğü gibi direksiz demek doğru, hem de sıkletleri dayayan direklerin hizmetini görmesi i'tibariyle "görünmez direkler" ıtlakı da sahih olur. Ancak bu babda bir kaç nokta-yi nazarı dikkatten kaçırmamak da lâzımdır:

Birincisi: Kuvve-i cazibe, maddeye teallûku i'tibariyle maddî bir kuvvet gibi mülâhaza edilirse de, mensub olduğu madde kütlesinin hayyizinden çok uzak mesafelere kadar taallûku i'tibariyle hadd-i zatında kuvvetin maddeden temayüz ve tecerrüdüne pek güzel bir misal olacak ma'kul bir emir demektir. Biz bunu, ancak sıkletler beynindeki muvazene nisbetiyle mülâhaza edebiliriz. Nitekim er-Rahman Sûresinde, وَوَضَعَ الْم۪يزَانَ (*"Bak şu güzel semaya verdi ona irtifa vaz'eyleyip mizanı."* Rahman-55/7) buyurulması bunu izah eder. Büyük bir sıkletin küçük bir sıkleti tutması suret-i umumiyyede cazibe ta'bir olunan bu mizana tabi' olmakla beraber şunda da şübhe yoktur ki, meselâ, cazibe-i arzın Kameri, cazibe-i Şemsin arzı çekip dayaması, bir direk üzerindeki lüks lâmbasını dayaması gibi yalnız madde hududu dahilinde tezahür eden meşhud bir kuvvet değildir. İki kütle beyninde uzaktan uzağa aklen mülâhaza olunabilen bir muvazene nisbetidir ki, biz bunu, bir mevzua isnad etmeden tasavvur edemediğimiz için taraflarındaki kütlelere izafetle mülâhaza ederiz. Yoksa bir cazibe

---

Mihanikiyyet: Makina sanayiini ihata eden fen ve ilimler. Makina gibi cansız şeyler.

tasavvuru hakikatte bir Melek tasavvurundan başka bir şey değildir.

İkincisi: Atâlet ve cazibe kanunlarıyla mülâhaza olunan ecram-ı semaviyyenin mihanikiyyeti, en evvel bize şunu anlatır ki, hey'et-i âlemde ecramdan her birinin vaz-u hareketi, kendi haricinden bir tazyik ve te'sire merbuttur. Hiç birinin illeti kendisinde değildir. Yâni tabiî değildir. Hiç şübhe yok ki, her biri kendinin haricinden müteessir olan ecram ve ecsamın yekûnu da böyledir. Hey'et-i mecmuasının vaz'u harekâtı da bizzarure mecmuunun fevkında bir müessere tabi'dir. Binaenaleyh âlem makinasının sani' ve muharriki tabiat-ı âlemin kendisinde değil, fevkindedir. Ve cazibe-i umumiyye denilen muvazene kanunu da, ancak O Sani'in bir kudretidir. Semavâta direksiz irtifa' veren O'dur. Bunu daha vazıh olarak anlamak için:

Üçüncüsü: Şübhe yok ki, meselâ, Şems gibi bir madde kütlesinden bir cazibe veya dafia gibi her hangi bir kuvvetin intişarı ve uzaktaki diğer bir kütleye teallûku bir failiyyettir. Maddenin tabiatı olan atalet ise, bunun zıddıdır. Demek ki, bu failiyyet de maddeye kendi haricinden verilmektedir. Ve işte bunu veren Allah'dır. اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا (*"Allah O'dur ki, semalara direksiz irtifa' verdi...."* Ra'd-13/2)

Dördüncüsü: Ne kadar şayan-ı dikkattir ki, âyette semavâtın direksiz irtifaıyla mihanikî haysiyyetten Kudretullah'a delâleti gösterildikten sonra bir de, تَرَوْنَهَا buyurulmuştur. Gerek âmmenin ale'l-âde temaşasında ve gerek ehl-i fennin rasadlarındaki ru'yetlerin hepsine şamil olan bu ru'yet fiilinin, bu "görüyorsunuz veya görürsünüz" cümlesinin burada beliğ bir tenbih ifade ettiği hafî değildir. Bununla hey'et-i semayı mutalaa için vahiy gözetmeyerek rasad ve ruyetin esas ittihaz edilmesi hususuna tenbih olunduğu gibi âlemin mihanikiyyeti mukabilinde bir de, rûh ve şuûr hâdisatı cereyan ettiğine nazar-ı dikkat celbolunarak afâk ile enfüs beynindeki münasebat ihtar edilmiş ve binaenaleyh delâil-i hakkın yalnız mihanikiyyet ile değil, asıl bu münasebet-ı ruhiyye ile tecelli edeceği anlatılmış ve ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (*".... Sonra arş üzerine istivâ buyurdu..."* Ra'd-13/2) mazmununa bir mukaddime olmak üzere kudret-i İlâhiyye'yi afâk-u enfüsün mertebe-i cem'iyyeti üzerinde tefekkür ettirmek için bir ıhzar yapılmıştır.

Beşincisi: Burada semavât-i ru'yetimiz mes'elesine müteallık da bâzı izahat iktiza ederse de, ilerideki sûrelerde daha buna benzer âyetler geleceği cihetle

---

Atâlet Kanunu: Duran bir cisim, bir kuvvetin etkisi olmadan hareket edemez ve hareket halindeki bir cisim, bir kuvvetin etkisi olmadan hızını ve yönünü değiştiremez.

sözü uzatmamak için onu da inşaallah oralarda ta'kib edeceğiz. Şimdilik şu kadar söyleyelim ki, ru'yet nokta-i nazarından merkezi âlem, daima nefsimizdir. Üzerimizde nazarımızı tahdid eden muhit-ı semâ her noktasından gözlerimize birer nısıf kutur gibi varid olan hutut-ı şuaiyye ile muvacehemizde bir bu'd-i mahsusta bir kubbe gibi nısıf küre halinde irtisam eder de, mihanikî merkez ne olursa olsun merkez-i ru'yet biz oluruz. Muhıt, nazarımızda semâ-i dünyayı teşkil eder. Semavâtın mihanikî haysiyyeti naslı muhayyirü'l-ukul ise, "optique" yâni menazır haysiyyeti de öyle ve hattâ daha ziyâde hayret-engîzdir.

Hulâsa Allah, bunları öyle direksiz yükseltti, o gördüğünüz menazırı verdi. ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ **Sonra arş üzerine istivâ eyledi.** Taht üzerine kuruldu, halk ettikten sonra hepsinin üzerinde icrâ-yi ahkâma da başladı. (Sûre-i A'raf'a ve Sûre-i Hûd'a bak!) وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ **Ve Şems-ü kameri teshîr etti.** Kuvvet ve kudreti altında emrine müsahhar ve münkad kıldı. Diğer âyetlerde وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهِ (*"..... güneş ve ay ve bütün yıldızlar emrine müsahhar, ..."* A'râf-7/54; Nahl-16/12) buyurulduğu vechiyle bütün nücum da müsahhardır. Binaenaleyh Şems ve Kameri zikir, tahsis için değil, ru'yetteki ehemmiyyetlerine mebni diğerlerinin teshîri evleviyyetle olduğunu göstermek içindir. Nitekim ta'mimen buyuruluyor ki, كُلٌّ **her biri,** o semavât ve eczasından gerek Şems-ü Kamer ve gerek nücumdan birer birer hepsi, يَجْرٖى لِاَجَلٍ مُسَمًّى **bir eceli müsemmâ için cereyan ediyor.** İndallah muayyen bir müddet için akıp gidiyor. Semadaki bu kadar ecramdan hiç biri vazifeden, hareketten hâlî olmuyor. Hepsi nizam-ı mahsusiyle bu'd-i sema içinde mihver veya medarında yüzüyor, akıyor, muayyen bir gaye için zamanını ta'kib ediyor, yolunu şaşırmıyor, yekdiğerine müsademe etmiyor. Fakat bu zaman, namütenâhî değildir. Her birinin muayyen bir eceli, bir müddeti vardır ki, o gelince, o cereyan kesilir. Vakit gelecek ki, güneş, tekvir olunacak اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (*"O güneş dürüldüğü vakit."* Tekvir-81/1) yıldızlar bulanacak وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (*"Ve yıldızlar bulandığı vakit."* Tekvir-81/2) Sema çatlıyacak, dürülecek اِذَا السَّمَٓاءُ انْشَقَّتْ (*"Sema inşikak ettiği vakit."* İnşikak-84/1), يَوْمَ نَطْوِى السَّمَٓاءَ كَطَىِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ (*"O gün ki, semayı kitaplar için defter dürer gibi düreceğiz...."* Enbiya-21/104), Ay, güneş derlenip toplanacak وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ (*"Ve güneş ve ay toplanır."* Kıyamet-75/9). İşte her biri böyle muayyen bir ecel için cereyan ediyor. Allah, hep bunları böyle emr-ü iradesine müsahhar kılmış, Arş üzerine istivâ eylemiştir. Yâni يُدَبِّرُ الْاَمْرَ **emri tedbir ediyor.** Yaratmış olduğu mahlûkatın her birine âid ef'al ve şüunun vücubunu ta'yin ile hey'et-i umu-

---

İnşikak: Yarılma, çatlama ikiye ayrılma.

miyyesinin ahenk-i cereyanını idare ediyor, eşyanın hudûslerine hâkim olduğu **gibi bekalarına da hâkim oluyor.** يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ **Ve âyetleri tafsil eyliyor.** Kudret-i kâmile ve hikmet-i bâliğasına delâlet eden delilleri, alâmetleri, âlemleri ilk **hılkatteki gibi icmalde ve bir tabiatte bırakmıyor da huruf-ı hecadan mufassal, beliğ, hak kitab** âyetleri inzal ettiği gibi peyderpey hâdisatı acîbe ve muntazama ile tafsil, tenvi' ve teksir ediyor لَعَلَّكُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ **ki, siz, Rabbınızın likasına yakîn hasıl edebilesiniz.** Yakînen bilesiniz ki, bir gün olup sizin de eceliniz gelecek, bu günkü cereyanınız kesilecek, amellerinizin cezasını çekmek üzere ister istemez Rabbınızın huzuruna varacaksınız.

Allah'ın âyetleri tafsiline ve tabiatler üzerindeki tasrifatına bir nümune olmak üzere arzda en zâhir olan şu âyetlere bakınız:

وَهُوَ **Ve O, yâni Allah** الَّذ۪ي **O'dur ki,** مَدَّ الْاَرْضَ **arzı meddetti.** Kudretiyle çekti, ona mahsus bir imtidad verdi. ...اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (*"Ya o küfredenler görmedilermiki semavat-ü arz bitişik idiler de, Biz onları ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yaptık, hâlâ inanmıyorlar mı?"* Enbiya-21/30) mantukunca, semavâttan arzı ayırd edip bilhassa bir hacim ve sath ile enine boyuna uzattı, sündürdü. Bir ucundan, bir ucu görünmeyecek kadar yaydı, döşedi. Medd-i arz mefhumu, madde-i arzın elâstikiyyeti, hacim ve mikdarındaki hususiyyet ile semavâttan ayrılışı ve binaenaleyh bir tahrik-i mahsusu ve sathının ibtidai halde düzgünlüğü ile tûlen ve arzan imtidadı gibi mânâları tazammun eder. Ve bir sathın basît ve memdud, yâni yumurta gibi girintisiz çıkıntısız olması kürevî olmasına mani' olmayacağı cihetle bundan sath-ı arzın müstevî olduğu mânâsı anlaşılmayacağı da unutulmamalıdır. Her madde değilse bile her cisim, bir imtidad-ı mahsusu haizdir ki, cismiyyeti onunladır. Nitekim ta'limî cisim namı verilen Hendese, cism-i mücerred, eb'ad-ı selâse ile tasavvur olunur. Cism-i tabiî dahil denilen maddî cisim de maddenin bir imtidad-ı mahsusu ile mevcud olabilir ve maddeye o imtidadı veren kim ise, o cismi yapan, odur. Arz da, insanların ilk madde hissini edindikleri büyük bir cism-i maddîdir ki, kendine mahsus bir mikdar-ı imtidad ile mütemayizdir. İşte arz maddesine bu mikdar-ı imtidadı tahsis edip de onu, ecram-ı semaviyyeden temayüz ettiren Allah'dır. Zira aklen ve bittecrübe ma'lûm ki, arz maddesi muhtelif eşkâl ve imtidadı kabil olduğundan bulunduğu imtidad-ı mahsusu alması her halde bir muhassısa muhtactır. Ve ale'l-ıtlak madde, mutlak bir imtidaddan hâlî olmasa bile her hangi bir imtidad-ı mahsus ile tahassus ve temayüz etmesine madde tab-

iati kâfi gelmez. Yok, kendini var edemiyeceği için arzın kendi kendine bilâsebeb teşekkül etmesine imkân olmadığı gibi, ecram-ı semaviyyenin tabiatı da kendilerinden bir madde ifraziyle ona böyle bir şekl-i mahsus vermeğe kifayet etmez. Çünkü her hangi bir tabiatin kendini nakzetmesi, tenakuz olur. Ve onun içindir ki, «تولد بنفسه» bâtıldır. Sema, muvazene-i umumiyyede kendisine merbut olan arzı tabiatiyle kendisinden ayırıp fırlatamaz. Arzın teşekkülü için ne kadar esbab-ı tabiiyye mülâhaza edilirse edilsin, arz maddesinin bir mikdar-ı mahsus ile diğerlerinden ayrılıp gördüğümüz vech ile meddolunması, ilk evvel tabiatin kanunu olan ıttırad ve istishabı tagyir ve tebdil eden bir fail-i muhtarın ilm-ü iradesiyle kudret-i fâtıresine mütevakkıftır. Bir de âyetin siyakına nazaran ahval-i arz makamı tafsilde zikrolunmuştur. Demek ki, arzın hilkati, suret-i tafsilde vaki' olmuştur. Yâni arzın maddesi, bed'i halkta, suret-i icmâlde yaradılmış olan madde-i ulâdan veya ecsam-ı ibtidaiyyeden veya ecram-ı semaviyyeden fasl-ü fetkolunarak meddedilmiştir. Binaenaleyh âleme yeni bir cirm ilâve etmiş olan medd-i arz, mahlûkat-ı arziyyeye nazaran bir mebde' olmakla beraber kendisinden mukaddem olan mahlûkata nazaran bir tâlîdir. Fakat iş yalnız tabiate kalmış olsa idi bu tâlî, o mukaddemlerden infisal edip de yeni bir tabiat olarak teşekkül edemezdi. Meselâ, Laplas nazariyyesinde söylenildiği gibi arzın, Şems'ten koptuğunu farzedelim. Gerek madde-i ulâya verilen indifa' ve inbisat kuvveti düşünülsün. Gerek Şemsin anilmerkez kuvveti hesaba alınsın ve gerekse bütün ecram-ı semaviyyenin tazyiki tasavvur olunsun, zaman ve mekânda bir mikdar-ı mahsus ile arzın teşekkülünü ta'yin ve icab "determine" etmek için bunların o an için failiyyetlerini iktiza eden fevka't-tabia bir emr-i mahsus bulunmak her halde zarurîdir. Yoksa şerâit-i sabıkanın değişmemesi lâzım gelirdi. Buna tekâmül veya tahavvül namı vermekle mes'ele halledilmiş olmaz. Zira tahavvül veya tekâmül dahi illete muhtac bir hâdise olmaktan ileri geçemezler. Her hangi bir şeyin gerek lâhzadan lâhzaya ve gerekse milyarlarca seneden sonra uğradığı tahavvül veya tekâmülü tabiate isnad etmek, tabiat kendini değiştirdi demektir. Bu ise, tabiat farzedilenin tabiat olmadığını i'tiraftır. Zira tabiat, tabiat olmak haysiyyetiyle ancak lâyetegayyer olmak üzere tasavvur edilebilir. Ve onun içindir ki, tabiat kanunları, "lâ yetegayyer"'dir denilir. Halbuki tabiatte tahavvül ve tekâmül, tekessür ve tenevvü' emri vaki'dir. O halde bed'-i halk gibi tabiatin bütün tahavvül noktalarında da illet-i mucibe, tabiat değil, tabiat üzerinde müessir olan Rabbanî bir emr-ü iradedir ki, tabiatleri hem icad, hem tafsil ediyor. Ediyor da, ortada yok olan tabiatler var oluyor ve kendine kalsa ataletten çıkamayacak, değişemiyecek olan o tabiatler, tahavvül kan-

ununa tabi' olarak değişiyor ve tekâmül ederek başka bir tabiat da oluyor. [1]

Semavâtta lâyuadd hususiyyetlere ayrılan ve direksiz cereyan eden o ecram mukabilinde bir kısım madde de, bir medd-i mahsus ile çekilmiş arz olarak başka bir cereyan almış bulunuyor. Hakk Teâlâ'nın emr-ü faslı olmasa, irade-i Rabbaniyye'si taallûk etmemiş bulunsa idi, madde-i arzın tabiatı ataletten nasıl çıkabilirdi. Şemsin ani'l-merkez kuvvet-i mukabili olan ile'l-merkez kuvvetine kendi tabiatiyle nasıl galebe edebilirdi? Veya muhitin hangi tabiat-ı sabık muvazeneyi bozar, madde-i arzı koparıp fırlatır da yeni bir muvazene vaz'edebilirdi veya ilm-ü iradesi yok hangi kimyager, o kaynar güneş potasından bir madde alır, diğer bir kalıba döker, soğutur da mehd-i beşer olan kışr-ı arzı i'mal edebilirdi? Şemside veya diğer ecramda arzın madde-i ibtidaiyyesi bu kadardan mı ibaret idi? Daha fazla veya daha eksik olmayıp da şimdiki mikdar-ı mahsusu intihab ve ıstıfa eden muhassıs ne idi?

Sonra çeken veya iten kuvvete nazaran arzın Şarka doğru yuvarlanmasiyle Garba doğru yuvarlanması beyninde fark olmamak lâzım gelirken onu, Şarka doğru döndüren müreccih, ne idi? ilh... Yeni tabiatlar vaz'eden ve onlara başka başka cereyanlar veren bütün bu tahvilât-ü tahsisat ve hattâ bütün hâdisat hep Allah Teâlâ'nın ilm-ü iradesiyle kudret-i baligasını gösteren âyât-ı tafsiliyyedirler. Ki kâfirler, bunların üzerine uğrarlar da yüz çevirir geçerler.

Tabiatın her tahavvülü muhavviyle mütevakkıf olduğu için her hâdise, vücud-i barîye bir delil teşkil ederse de irade-i İlâhiyye'nin istivası takdirinde, yâni bir ıttırad ile taallûk ettiği muttarıd ve müteşabih hâdiselerde muahhar, mukaddemin tabiatine nisbet olunabilmek ihtimaline mebni bu delâlet oldukça bir silsile tasavvuruna muhtac olacak kadar hafî görünür. Fakat muttarıd ve müteşabih olmayan hilâf-ı âde ve münferid hâdiselerin tabiata isnad olunamayacağı aşikâr bulunduğundan hariku'l-âde veya ender olan vukuatın doğrudan doğru bir âyet-i İlâhiyye olduğu zâhir olur. Onun içindir ki, ekser nâs, Allah Teâlâ'yı ancak fevka'l-âde hâdisat karşısında hatırlar. Bu hikmet dolayısiyle burada da avamm-ü havas herkesin ıttıradı tabiat kanununa muhalif olduğunda açıktan açığa görüp anlayabileceği münferid ibdaât, ihtar olunmuştur ki, birisi

---

[1] Bundan anlaşılır ki, "tabiat, lâyetegayyerdir" demek, hiç tegayyür kabul etmez demek olmayıp kendi kendine tegayyür edemez demektir. Bu da, atalet "iners" ta'bir-i aharle ıttırad "üniformite" kanununun bir ifadesidir. Demek ki, tabiat kendiliğinden hiç bir şey yapamaz. Hiç bir hâdiseye illet olamaz, o daima ma'lûldur.

İntihab: Seçmek, ayırıp beğenmek, ihtiyar ve amade eylemek. **Kışr:** Kabuklu, dış taraf. **İbdaât:** Yaratmalar, ortaya çıkarmalar.

medd-i arzdır. Zira arzı yayan san'at başlı başına bir bediadir. Ve işte Allah, bunu yapandır. O, arzı meddetti, bundan başka:

وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ **Ve onda rasiyeler,** yâni sâbit ve ağır dağlar وَأَنْهَارًا **ve ırmaklar da yaptı,** yâni tabiat-ı arzı da tafsil etti. Dağlar, nehirler yekdiğerine zıdd iki tabiattirler. Bu suretle sath-ı arz, denizlerde olduğu gibi ilk tabiati olan sadeliğiyle kalmayıp dağlar ve derelerle girintili çıkıntılı, sulb ve mayi', sâbit ve câri muhtelif tabiatlere ayrıldı. Halbuki tabiate bırakılsa idi arz, ilk meddindeki gibi yeknesak kalmak iktiza ederdi. İki zıdd tabiat bir tabiatten nasıl doğabilirdi? Allah, bunları ayırdı وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ **Meyvelerin hepsinden onda** (o arzda) **iki çift eş de yaptı.** Zevceyn, yâni iki zevc, erkek ve dişi gibi zevc ve zevceden mürekkeb bir çift eş demektir. Bunun bir de "isneyn" diye iki ile tavsif olunması, te'kid veya ikişer mânâsına tevzi' için olduğu söyleniyorsa da bunun, bir taksim olması daha zâhirdir.

Şöyle ki, her meyvenin çiçeğinde hayvanatın erkek ve dişisi mesabesinde bir çift eş vardır ki, o meyve bunların izdivac ve telkihinden hasıl olur. Nitekim وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ... (*"Bir de aşılayıcı rüzgârlar gönderdik de semadan bir kadr ile bir su indirip sizi onunla suvardık, onu hazinelerde tutan da siz değilsiniz."* Hıcr-15/22) buyurulmuştur. Sonra bu zevceyn de iki kısımdır. Bir kısmı, ayrı ayrı menşe'lerde meselâ, incirin erkeği başka ağaçta, dişisi başka ağaçta çıkar. Bir kısmı da hem uzv-i tezkir, hem de uzv-i te'nisi haiz olan hünsa halinde ayni menşe'de çıkar ki, ekser çiçekler, böyledir. İşte zevceyn ta'biriyle her meyvede çiftleşen ale'l-ıtlak erkek ile dişi, isneyn tavsifiyle de bunların hünsası ve gayrı hünsası anlatılmıştır. Hurma ve incir gibi bazı meyvelerin erkeği, dişisi bulunduğu ve meyve hasıl olmak için bunların telkihi lâzım geldiği eskiden beri ma'lûm idiyse de, her meyvenin, her çiçeğin de zevceyni olduğu yakın zamanlara kadar bilinmiyordu. Bu ahîren hurdebînlerin i'mali ile nebatatın vezâifü'l-a'zası "fizyoloji" ilminde hasıl olan terakkîden sonra anlaşıldı. Onun için müfessirînin, bu âyetteki "zevceyn isneyn"e dâir olan izahları ibhamdan hâlî değildir. Bunu iki sınıf veya iki zıdd mefhumuna irca' ederek hassı, âmm ile tefsir edercesine izaha çalışmışlar, hurma ve incir gibi bütün meyvelerde de baba ve ana mesabesinde bir zevc ve zevce izdivacı bulunduğuna umumiyyetle hükmedememişlerdir. Maamafih Keşşaf ve Fahruddin-i Razî'nin ifadelerinde buna bir takarrüb vardır. Bâhusus Razî bunu insanın mebdeindeki Âdem ve Havva ile tanzir ederek cem'-i eşcar ve zürua ta'mim eylemiştir ki, mahzâ maz-

---

Sulb: Sert, katı, taş gibi olan. **Telkih:** Aşılamak, aşı, cinsinin üremesini sağlamak.

mün-ı âyetin sevkiyle bir beyandır. Binaenaleyh biz, bugünkü nebatat ilminin şehadetiyle anlıyoruz ki, bu âyetin bu cümlesinde başlı başına bir mu'cize-i ilmiyye vardır. Bu hakikatin bin bu kadar sene evvel Kur'ân'da haber verilmiş olması, Kur'ân'ın Kitabullah ve bunu getirenin hak Peygamber olduğuna re'sen bir delil-i bâhir teşkil eder. Sûrenin başında geçtiği üzere hakikaten, تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِى اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ (*"İşte bunlar, sana o kitabın âyetleri ve sana Rabbından indirilen haktır. Velâkin nâsın ekserisi iman etmezler."* Ra'd-13/1). Şimdi düşünmeli ki, arzda ne kadar muhtelif ve mütenevvi' meyveler var. Hepsi ayni semâ altında ve ayni arzda oldukları halde her nev'i başka bir tabiatte bulunan ve yekdiğerine zıdd bir takım hassaları haiz olan bu meyvelerin hey'et-i mecmuasındaki bu ihtilâf ve tenevvü', elbette arzın tabiatine isnad olunamaz. Bununla beraber bu meyvelerden her biri kendi nev'ine ve kendi tohumunun tabiatine de isnad olunamayacaktır. Zira her meyve evvel emirde muhtelif tabiatte bulunan iki zevc ile mesbuktur. Bu, bir çift eş husule geldikten ve telkih olunduktan sonraki ıttırad bir tabiat gibi mülâhaza olunsa bile, her meyvenin ilk iki eşi ile tabiat-i arz arasında münasebet bile yoktur. Arzın ilk meddolunduğu zamanki hali şöyle dursun cibal ve enharın bile câmid tabiatleri bu muhtelif çiftlerin hayatı hususiyyelerinden ne kadar uzaktır. Madde-i arz ilk aldığı tabiatından kendi kendine veya her hangi bir tabiatın icabı olarak bu varyeteleri, bu muhtelif tahavvülâtı bulacak, bu semereleri verecek derecede tafsil olunabilir mi? Böyle bir tasavvur, tenakuz olmaz mı? Doğrusu tabiî nokta-i nazardan düşünüldüğü zaman Pastör'ün dediği gibi her zîhayat tohumıyla mesbuk olmak lâzım gelir. Arzda ilk erkek dişi huceyrelerinin tekevvünü ve tabiatlerin ihtilâf ve tenevvüü mes'elesi ise, fevka't-tabîa bir harika-ı san'attir. Tabiatin ıstıfa ve tekâmülü bir vakıa ise de, bu bir tabiat eseri değil, ancak fail-i muhtar bir Rabb-ı müdebbirin esar-i san'at ve iradesi olabilir. Her hangi bir şeyde tabiî, yâni kendi kendine bir ıstıfa veya tekâmül farzetmek yoğun varlığa illet olabileceğini farzetmektir ki, sırf tenakuzdur. İşte Allah; o sani'-ı hakîmdir ki, arzı meddetmiş ve onda cibal-ü enharı ve bütün meyvelerin mebdei olan çiftlerini de ilk evvel fevka't-tabîa olarak ikişer ikişer yapmış ve böyle kudret-ü iradesine delâlet eden âyetlerini tafsil eylemiş ve eylemektedir. Öyle ki, elhalete hâzihi hiç birini tabiatında bırakmıyor, يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ **geceyi gündüze bürüyüp duruyor.** (Sûre-i A'raf (*"Filvakı' Rabbınız O Allah'dır ki, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra arş üzerine istivâ buyurdu. Geceyi gündüze bürür, o onu kışkırtarak takip*

Tanzır: Benzetme, benzetilme, tazeleştirme. **Tenevvü':** Çeşitlenmek, çeşitlendirmek.

eyler, güneş ve ay ve bütün yıldızlar emrine müsahhar, bak halk O'nun, hüküm O'nun, evet O Rabbü'l-âlemîn olan Allah ne Ulu." A'raf-7/54) ayetinin tefsirine bakınız.) إِنَّ فِى ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ **Hiç şübhe yok ki, tefekkür edecek bir kavim için bunda, bu medd ve ca'l-ü gaşiyden her birinde bir çok âyetler vardır.** Düşünen ferd veya cem'iyyetler, bunlarda Allah Teâlâ'nın kudret-i bâligasına ve tabiat üzerindeki tasarrufatına ve binaenaleyh mebde'-ü meade dâri çok ve pek çok deliller bulurlar. Lâkin ekser nâs düşünmezler. Maamafih o kadar uzağa gitmeğe ve ince düşünmeğe de lüzum yoktur.

وَفِى الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ **Arzda birbirine mücavir bir takım kıt'alar da var.** Ki, birbirine yakın veya muttasıl oldukları halde ahval ve evsafları yekdiğerine benzemez, ekalîm ve arazı ne kadar mütefavittir. Şurası çorak, şurası münbit ilh... Tabiat hâkim olsa bunlar olabilir mi idi? وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ **Ve türlü türlü üzüm bağçeleri** وَزَرْعٌ **ve ekinler** وَنَخِيلٌ **ve hurmalıklar var ki,** صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ **çatallı ve çatalsız** يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ **hep bunlar bir su ile sulanır.** Yâni esbab ve şerait-ı tabiiyye hepsinde müsavi, böyle iken وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِى الْأُكُلِ **Biz, onların yemişlerinde bâzısını diğerine fâik kılarız.** Üzüm üzüme, hurma hurmaya benzemez. Bir ağaçta yanyana biten iki yemişin biri, diğerinden daha tatlı olur. Demek ki, tabiat hâlen de tahavvül etmektedir. Ve bu herkesin gördüğü ve anlayabileceği bir vech-i delâlettir. إِنَّ فِى ذَلِكَ **Şübhesiz bunda,** yâni tabiî mebdein vahdaniyyetiyle beraber bu tafsil ve tafdilde, لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ **aklı olan bir kavim için her halde bir çok âyetler vardır.** Aklı olan ve mucebince amel eyleyen ferdler veya cemaatler her halde tabiatlar üzerinde bu ibdaât ve tagyirâtı yapıp duran kudret-i fatıranın ibdaye de iadeye de kadir olduğunu anlar ve Likaullah'a yakîn hasıl ederler. (Sûre-i En'âm'da إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى ("*Allah o dâneleri çekirdekleri pörtleten*" Enâm-6/95) sahifesine ve ale'l-husus مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ("*.... birbirine benzer benzemez.*" Enâm-6/99) kayıdlarına bak!) Bunları anlamayanların, ya akılları yoktur veya aklın muktezasına bakmazlar da hevaları peşinde koşarlar.[1]

Ekalîm: İklimler, memleketler, kıtalar.

[1] Feylesoflar, ahval-i âlemden vücud-ı bariye istidlâl etmeğe nizam-ı âlem delili demişler ve bâzıları sakat ve nakısulhılka cenînler gibi galetat-ı tabiat namını verdikleri mahlûkatı ileri sürerek nizam-ı âlemde tamm bir kemal olmadığını ve binaenaleyh Sani'in ekmeliyyetine delâlet edemiyeceği iddiasiyle i'tiraz etmek istemişler ve sani-i âlemin kör, ilimsiz bir tabiat olmasına kadar gitmişlerdir. Fakat Kur'ân'a dikkat olunursa görülür ki, âyetleri bu i'tirazlara mahal bırakmıyacak istidlâllar, ta'lim etmektedir. Zira anlatıyor ki, vech-i delâlet, yalnız âlemde ilme tavakkuf eden nesak ve ihkâm değildir. Aklı olanlar için ilim mes'elesi yalnız bir

وَاِنْ تَعْجَبْ **Ve ey muhatab, şayed sen teaccüb edersen,** bir şeye teaccüb edecek olursan, فَعَجَبٌ **işte yegâne aceb âlemde** yegâne teaccüb edilecek şey قَوْلُهُمْ **onların** (o kâfirlerin) **şu sözleridir:**

ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَف۪ي خَلْقٍ جَد۪يدٍ **"Bir toprak olduğumuz vakit mi? Hakikaten biz mi, muhakkak yeni bir hilkat içinde bulunacağız?!"** Yâni bunca âyetler karşısında böyle diyerek âhireti inkâr etmeleridir. Halk-ı cedid, acîb değil, onu inkâr acîbdir. Âlemdeki bu kadar tahavvül ve teceddüdü ve bu tahavvülâttaki tevalîyi görüp dururken Allah'ın kudretinden yeni bir halkı, ba's-ü meadı istib'ad etmek kadar acîb, yâni sebebsiz, mânâsız bir şey yoktur. اُولٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ **Onlar, öyle kimselerdir ki,** كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ **Rablarına küfretmişlerdir.** Yâni âhireti inkâr etmek, Allah'a küfretmektir. Çünkü Allah'ın kudretini, ilmini, Rububiyyetini, sıdkını inkâr etmenin neticesidir. Bunlar, bu dünyada kendilerine hayat ve irade veren Allah Teâlâ'yı ne yaptığını bilmez ve yaptığını bil'ıztırar yapan bir tabiatten ibaret farzederek Rububiyyetine karşı küfr-ü küfranda bulunduklarından dolayı öyle derler. وَاُولٰٓئِكَ **Ve onlar,** (o kâfirler), الْاَغْلَالُ ف۪ٓي اَعْنَاقِهِمْ **öyle bedbahttırlar ki, tomruklar boyunlarındadır.** Şekavet tomrukları şimdiden boyunlarına geçmiş sürüklenmektedirler. Veya Kıyamette öyle sürükleneceklerdir. وَاُولٰٓئِكَ **Onlar,** o gidişte, o vaz'iyyette olanlar, اَصْحَابُ النَّارِ **ashab-ı nardırlar.** Cehennem ateşine lâyık ve ondan ayrılmayacak kimselerdir. هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ **Hep onda muhalled kalacaklardır.**

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ **Bir de sana, haseneden evvel seyyieyi isti'cal ederler.** İyiliği, güzelliği bırakırlar da kötülüğü, azâbı ivmek isterler. Yâni ey Resul-i Hakk, Sen beşîr ve nezîr olduğundan dolayı bir çok güzel şeyler tebşir eder ve fenâlıklardan inzar ve tahzir eylersin. Onlar ise iman-ü amel, afiyet, hidâyet, nusrat, sevab, rahmet, ihsan gibi güzel şeyleri bırakırlar da kendileri hakkında kötü olan şeyleri isterler. Ve "bizi korkutmak istediğin azâbı niye geriye bırakıyorsun? Şimdiden getirsene..." diye iverler. Ki, bu, onların boyunlarına geçmiş olan tomruklardan birisidir. وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ **Halbuki onlardan evvel bir çok emsal geçmiştir.** Mâzide, ümem-i salifede böylelerine ne

---

yaprağın nescinde bile ıyandır. İstidlâlde en mühim nokta, san'atın nesakını değiştiren, tabiat fikrini kökünden yıkan tahavvülâttır ki, doğrudan doğru iradeyi isbat eder. İrade de, ilmi iktiza eyler. Galetat-ı tabiat denilen şeyler de, tabiat fikrinin aleyhinde olarak sâni'in fâil-i muhtar olduğunu isbat eyler, yoksa tabiat nasıl değişebilirdi. Eğer âlem ekmel olsa idi, saniina müsavi ve ondan müstagni olurdu ve asıl o zaman delâil kalmazdı. Çünkü ezelî ve lâyetegayyer olurdu.

Tevâlî: Uzayıp gitmek, devam etmek, sürmek.

müdhiş azâblar inmiştir. Onları düşünmez, ibret almazlar da kötülükte isti'cal ederler. وَاِنَّ رَبَّكَ **Rabbın ise, şübhesiz** لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ **insanlar için büyük bir mağfiret sahibidir.** عَلٰى ظُلْمِهِمْ **Onlar, zulm üzerine iken,** yâni onlar, isyan ile kendilerine yazık ederlerken Allah, hemen muahaze edivermez de günahlarını setreder, tevbelerine imkân ve zaman bırakır. Rahmetini gadabına takdim eder. وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ (*"Bununla beraber Allah insanları kesibleriyle hemen muahaze ediverecek olsa yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı ve lâkin müsemma bir ecele kadar onları tehir buyurur, nihayet ecelleri geldiği vakit işte o vakit, şübhe yok ki Allah kullarına basîr bulunuyor."* Fatır-35/45) Bununla beraber وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ **yine şübhe yok ki, Rabbın şedidü'l-ıkab'dır.**

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Hem o küfredenler derler ki:** لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ **"O'nun üzerine Rabbından bir âyet indirilse idi ya!"** Yâni ya Muhammed, sana indirilen bunca âyetlere, mu'cizelere inanmaz, küfrederler. Küfür, tomruk gibi boyunlarına geçmiş bulunduğu için onları Nübüvvetine kâfi delil saymazlar da, "bir âyet indirilse idi" diye dillerini tutacak bir cebir mu'cizesi isterler dururlar. Bunlara karşı اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرٌ **sen, ancak bir münzirsin,** yâni bunların tebşir ile hiç münasebetleri yoktur. Sen, onları tebşir edecek veya halkı hidayetle yola getirecek değilsin. Bunlar, hakkında vazifen inzardan ibarettir. وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ **Ve her kavim için bir hâdî vardır.** Ki اَللّٰهُ **Allah, hidâyeti halkeden O'dur.** يَعْلَمُ **O Allah, bilir ki,** مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى **her dişi neyi hamil olur?** Gerek insandan gerek hayvandan ve hattâ nebattan her hangi bir dişinin hamli nedendir? Hangi tohumdan? Helâlden midir haramdan mıdır? İlh... Sonra nedir? Erkek midir, dişi midir? Ne olacaktır? Yaşıyacak mı, yaşamıyacak mı? Said mi, şaki mi? Mü'min mi, kâfir mi? وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ **Ve rahimler neler eksiltir, neler artırır?** Aldığı alûkta ne tahlil yapar? Ne maddeler tarheder, neler ilâve eyler, kendisinde gizliden sarfettiği ne, büyüttüğü nelerdir? Hamlinde neyi sakatlar, neyi tamamlar, saniyen müddet i'tibariyle vakti er mi, geç mi oluyor? Veledin hılkati, belirmeden mi? Belirdikten sonra mı? Hamlin ekalli müddetinde mi, ekseri müddetinde mi veya ikisi arasında mı doğurur? Salisen aded i'tibariyle bir mi? İki veya daha ziyade mi olur?

Allah, hep bunları, bu bilinmez zannedilen sırları bilir. Binaenaleyh tevellüdatta mu'taddan nâkıs veya zâid olarak vakı' olan şeyler bile, kör körüne

---

İsti'cal: Acele olmasını istemek, acele etmek. **Alûk:** Arzu, süt. **Tarh:** İşe yaramaz diye bir kenara atılmış nesne.

vakı' oluvermiş bir takım galetat değil, âlem-i sırda, Allah Teâlâ'nın ilmi tahtında cereyan eden şeylerdir. Bunlar, tabiat dâvası aleyhine irade delili olduğu gibi, ayni zamanda ilme de müsteniddir. Bir ilm-i hayat vardır ki, onu bilen ve halka kudreti olan böyle dilediğini yapabilir. Bir rahimin döktüğü dem, yetiştirdiği yumurta, aldığı telkih, beslediği evlâd, nâkıs veya zâid haiz olduğu bütün menafi' ve havass-ı hayatiyye hepsi bir ilm ile ve hesab iledir. وَ **Hem sade bunlar değil,** كُلُّ شَيْءٍ **her şey** عِنْدَهُ **Allah'ın indinde** بِمِقْدَارٍ **bir mikdar iledir.** Evvel ve âhirinden bir hadd ile mahdud ve mukadderdir. Nefsinde ölçülmüş biçilmiştir. Her şeyin meratibi tekvinde tecavüz edemeyeceği muayyen bir haddi, bir vaktı bir hal-i mahsusu vardır ve bütün silsile-i esbab Allah'a dayanır ve Allah'ın ilmiyle muhat olmayan hiç bir şey yoktur. Her şeyin nefse'l-emirde her hangi bir mertebe-i vücudda tahakkuku veya ona isti'dadı, Allah Teâlâ'ya nisbetle bir ilm-i huzurîdir. عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **O, gayba ve şehadete de âlim.** Allah, hislerden gaib olanı da bilir, hazır olanı da. Ve yâhud ma'dumu da mevcudu da bilir. Binaenaleyh âyet, istiyenlerin hidayet için mi, inad için mi ne gibi bir maksadla istediklerini de bilir. الْكَبِيرُ **Kebîr,** yâni her şey kendisinin dûnunda olan ve hiç bir vech ile kabil-i ihata olmayan yegâne büyük ve الْمُتَعَالِ **müteali̇dir.** Yâni kudretiyle her şeyden üstün, mikdar ve tenahî vesaire gibi evsaf-ı mahlûkattan münezzeh ve âli yegâne yüksektir. Onun için hidayet, O'na âiddir. Ve O'nun ilm-ü kudretinden haric kalacak ve huzur-u likasına çıkmayacak hiç bir şey yoktur. Onca سَوَاءٌ **müsavidir,** مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ **içinizden sözünü gizliyen.** Küfrü gönlünde söyleyen وَمَنْ جَهَرَ بِهِ **ile açıklayan.** Başkasına söyleyen وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ **ve geceleyin saklanan** وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ **ve gündüzün meydanda gezen.** Yâni hepsini ale's-seviye işitir ve görür. لَهُ **Her biri için** مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ **önünden ve arkasından bir takım muakkibler, ta'kib edici kuvvetler vardır ki,** يَحْفَظُونَهُ **onu hıfz ederler.** Her birinin sözünü ve fiilini zabt eder veya o kimseyi mütevaliyen hıfz ederler. مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ **Ki, Allah'ın emrindendirler.** Yâni bu ta'kib kuvvetleri ...قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ̖ى ("*Bir de sana ruhtan soruyorlar; de ki: Ruh Rabbımın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.*" İsra-17/85) mueddasınca Allah'ın emrinden ibaret bir takım ervah veya Melâikedirler. Binaenaleyh her birinizin bütün akval ve harekâtı Allah Teâlâ'nın murakabe ve muhafazası tahtındadır. Ve bu ta'kıb-ü muhafaza tahtındadır ki, devamı hal ve cereyan-ı ahval mümkün olur. O halde hepsi mahfuz olan ve hepsi ta'kib olunmakta bulunan gizli veya açık akval veya ef'aliniz cezasız kalır mı? اِنَّ اللّٰهَ **Muhakkak ki, Allah,** لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ **her hangi bir ka-**

Galatat: Hatalar, yanlışlar. **Telkih:** Aşılamak, aşı. **Tenahi:** Son bulma, bitme, tükenme.

vimdeki hali tagyîr etmez. Bahşettiği ni'met ve ikbali veya iyi kötü her hangi bir hali değiştirmez. حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ **Tâ onlar, nefislerindekini tağyir edinceye kadar.** Yâni bir müddet için iradelerinde serbesttirler ve mes'uliyyetleri iradeleriyle mütenasibdir. Şimdiye kadar böyle olmuştur. İstikbalde de böyle olacaktır. (Sûre-i Enfal'da ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ (*"Bu şundan: Bir kerre Allah bir kavme in'am ettiği bir nimeti onlar nefislerindeki sebebi değiştirinceye kadar değiştirmiş değildir, bir de Allah işitir, bilir."* Enfâl-8/53 âyetinin tefsirine bakınız.) وَاِذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُوٓءًا **Maamafih Allah, bir kavme bir fenâlık murad ettiği vakit de** فَلَا مَرَدَّ لَهُ **artık onun reddine çare yoktur.** İsteseler de, istemeseler de o Allah'ın murad ettiği vech ile muvakkatse muvakkaten, müebbedse müebbeden vaki' olur. وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ **Ve onların Allah'dan başka bir tek valileri yoktur.** Ki, reddine çare bulsun.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللّٰهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾ لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَٓاءُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerifi

12- O, O'dur ki, size korku ve ümid içinde şimşek gösterir. Ve o ağırlıklı bulutları inşâ eder.

13- Ra'd hamd ile tesbih eyler, Melekler de korkusundan. Ve saikalar gönderir de onunla dilediğini çarpar. Onlarsa, Allah hakkında

mücadele ediyorlardır. Halbuki O'nun muhavvilesi çok şiddetlidir.

14- Hakk dua ancak O'nadır. O'ndan başka yalvarıp durdukları ise, onlara hiç bir şeyle icabet etmezler. Onlar, ancak ağzına gelsin diye suya doğru iki avucunu açana benzer ki, o, ona gelmez. Kâfirlerin duası, hep bir dalâl içindedir.

15- Halbuki göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez Allah'a secde eder. Kendileri de, gölgeleri de sabah, akşam.

هُوَ الَّذِى **O, (Allah) O'dur ki,** يُرِيكُمُ الْبَرْقَ **size şimşek gösterir** خَوْفًا وَطَمَعًا **korku ve tama' için.** Şimşeği çaktırır size gösterir ve siz insanlar, onu görünce hem korkar, hem tama' edersiniz. Hem çarpmasından korkarsınız, hem de zulmetleri yaran yaldırayışından neş'elenir, rahmet ümidini besler, rızıklarınızda feyz-u bereket gözetirsiniz. Ki, Kur'ân ve bâhusus bu sûre de böyledir. وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ **Ve ağır sehablar inşâ eder,** yâni hafif hafif buhar eczasından cevv-i hevaya uzanıp çekilmiş ve yağmurla dolu ağır ağır bulutlar inşâ eder. Ki, istikbalin feyzı, iman ile memlû mü'min cemaatlerini de böyle inşâ edecektir. وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ **Ve Ra'd, O'na hamd ile tesbih eder.** (Ra'd-ü Berkin ta'rifi hakkında Sûre-i Bakara'ya (*"Yahut semadan boşanan bir yağmur hali gibidir ki, onda karanlıklar var, bir gürleme, bir şimşek var, yıldırımlardan ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar ve Allah kâfirleri kuşatmıştır."* Bakara-2/19) âyetinin tefsirine bakınız). O berk ile beraber olan ve müteakiben işitilen o ra'd, o yürekleri yerinden oynatacak gibi tepede patlayıp yerleri, gökleri sarsarcasına afâka yayılan o çatlayış ve gürleyiş Allah Teâlâ'nın ya ni'met-ü rahmetiyle azamet-i kibriyasını i'lân ederek, O'nun şan-ı ulûhiyyetini tesbih ve tenzih eden bir sestir ki, سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلهِ وَلَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ وَاللهُ اَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ mazmununu bütün âleme haykırır. Veya işitenlere bu mânâyı telkin eder. [1]

وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ **Melâike de heybetinden** yâni Allah'dan korktuklarından öyle tesbih ederler. Onun için ra'din mütevalî bir velvele-i in'ıkâsı duyulur. وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ **ve Allah, saikalar gönderir de,** فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ **her kimi dilerse**

Ra'd-u berk: Gökgürültüsü ve şimşek.

[1] Aleyhissalâtü vesselâm'dan menkuldür ki; Gök gürlediği zaman: سُبْحَانَ مَنْ يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ ("Gök ***gürültüsünün hamd ile tesbih ettiği Allah'ı tenzih ederim."*** Muvatta: Kelam-26) diye tesbih ederdi ve şiddetlendiği zaman da şöyle dua ederdi: اللَّهُمَّ لَا تَقْتُلْنَا بِغَضَبِكَ وَلَا تُهْلِكْنَا بِعَذَابِكَ وَعَافِنَا قَبْلَ ذَلِكَ ***("Ya Allah, bizi gadabınla öldürme ve azâbınla helâk etme de ondan evvel bize afiyet ve muafiyet ver..."*** Ahmed b. Hanbel: 2/100).

onlarla musab eder, vurur, yakar. وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللّٰهِ **Böyle iken onlar,** (o kâfirler, hadlerini bilmezler de) **Allah'da mücadele ederler.** وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ **Halbuki O'nun havl-ü kuvveti veya mukabil hilesi pek şiddetlidir.**

Burada, Erdeb ibn Rebîa ile Âmir ibn Tufeyl vak'asına işaret olunduğu naklediliyor. Şöyle ki: Meşhur şair Lebîd ibn Rebia'nın biraderi Erbed ibn Rebîa ile Âmir ibn Tufeyl ikisi bir, Resulullah'a gaile çıkarmak için gelmişler, mescide girmişlerdi. Aleyhissalâtü vesselâm da, ashabından bir kaç kişi ile oturuyorlardı. Âmir, çok yakışıklı idi. Cemali, ashabın nazar-ı dikkatini celbetti, ona bakışıyorlardı. Âmir, arkadaşı Erbed'e evvelce şöyle tenbih etmiş: "Beni, Muhammed ile konuşuyor gördüğün zaman yavaşça arkasına dolaş ve onu kılıçla vur" demişti. Aleyhissalâtü vesselâm, Âmir ile konuşmağa başlamış, Erbed de arkasına dolaşmıştı. Kılıcını bir karış kadar çekmiş, fakat Allah Teâlâ müsaade etmediğinden sıyıramamıştı. Âmir, haydisene gibi gözüyle, kaşıyla imâ etmeğe başladı. Aleyhissalâtü vesselâm da hali gördü اللّٰهُمَّ اكْفِنِيهِمَا بِمَا شِئْتَ (*"Allah'ım bu ikisine dilediğini yaparak bana yardım eyle."* Müslim: Zühd-73) diye dua etti. Defi'oldular gittiler, Allah Teâlâ, Erbed'e açık bir yaz günü bir yıldırım indirdi yaktı. Âmir de kaçarak gitti, Benî Selûl'den bir kadının evine indi. Sabah olunca silâhını aldı, rengi bozulmuş atına bindi, sahrada sürüyor ve "Çık karşıma ey melekü'l-mevt" diyor, şiir söylüyordu ve "Kasem olsun ki, şu sahrada Muhammed ve sahibi, yâni melekü'l-mevt karşıma çıksa ikisini de mızrağımla deler geçerim" diyordu. Derken Allah Teâlâ, bir melek gönderdi. Onu bir kanadiyle çarptı, yere yuvarladı. O vakit dizinde büyük bir gudde, hıyarcık çıkmıştı, yâni vebaya tutulmuştu. Bunun üzerine kadının evine avdet etti: "Deve guddesi gibi gudde ve Selûliyyenin evinde ölüm!" diyordu. Sonra yine atını istedi, bindi ve sürdü ve sırtında öldü.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ **Hakk da'veti ancak O'nundur.** Bunda bir kaç mânâ vardır ki, hepsi de sahihtir:

1- Hakk'a da'vet, insanları hakk ma'buda, hakk dine da'vet ancak O'na olan da'vettir. Allah'dan başkası namına yapılan da'vetler, propagandalar hep bâtıldır.

2- Hakka da'vet, yâni hakk dua, hakk yalvarış veya hakk dua, yâni yerine masruf olan ve icabet görecek olan dua, ancak Allah'a olan dua ve ibadettir.

3- Hakk matluba da'vet evvelen ve bizzat hakkı gösterip hidayet edecek

---

Gudde: Bez, vücudun muhtelif yerlerinde, hususen boyunda bir nevi vücuda lazım su çıkaran depocuk şiş.

olan O'dur. قُلِ اللّٰهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ (*"De ki: Sizin şeriklerinizden hakka hidayet eden var mı?" De ki: "Allah, hakka hidayet eder, ..."* Yunus-10/35 bakınız.) Allah'ın beyan ve irşadına istinâd etmeksizin hakka da'vet olunamaz.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ **Ve onların, o kâfirlerin Allah'dan başka da'vet ettikleri veya dua edip durdukları,** yâni namlarına propaganda yaptıkları, hacet diledikleri ma'budlar, imdada çağırdıkları, yalvardıkları kimseler, لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ **onlara hiç bir şeyle icabet edemezler.** Hiç bir dileklerini kendiliklerinden yerine getiremezler. اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ **Ancak ağzına erişsin diye suya doğru iki avucunu açan susuz gibi,** boşuna avuç açmış olurlar. Ki, uzaktan avuç açmakla, su gelip de ağzına girmez. Bunun gibi وَمَا دُعَٓاءُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِى ضَلَالٍ **Kâfirlerin duası da, sırf dalâldedir.** Ale'l-umum camidât gibi putların da hiç bir duaya cevab veremiyecekleri aşikârdır. Fakat âyette, وَالَّذِينَ mevsulü zevi'l-ukulde zâhir olduğu cihetle bunu yalnız asnam ile te'vil etmek hilâf-i zâhirdir. Binaenaleyh burada yalnız şuursuz putlar değil, Allah'ın madununda ma'bud ittihaz edilen yalvarılan zevi'l-ukulün de putlar gibi hiç bir duaya icabet edemiyecekleri mevzu-i bahis demektir. Gizli olan dua ve münacatta bu da aşikâr ise de, açıktan olan dua ve feryadlar hakkında, لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ **"Onlara hiç bir şeyle icabet etmezler."** buyurulması zâhiren garib görünür. Çünkü insanların dahi alenî istimdadları duyduğu ve kısmen olsun icabet de edebildiği dermiyan olunur. Şu hade dua, kalbî ve hafi olana tahsis edilecek olursa öyle bir i'tiraza mahal kalmayacak ise de, bu tahsis veya takyide başkaca bir karine olmadığı gibi âyetin tevhide müteallık olan siyak-u mezakı da, buna muhaliftir. Ve doğrusu burada pek büyük ve gayet derin bir hakikat beyan olunmuştur. Ve hakikatte Allah'dan kat'ı nazarla hiç kimsenin duaya icabet etmesine imkân olmadığı anlatılmıştır ki, bunu, burada biraz izah etmek iktiza eder:

Ma'lûm ki, yekdiğerinden mütemayiz olan a'yan-ı eşyadan her ferdi diğerinden temamen ayrıdır. Ayrı olduğu içindir ki, her biri ayrı bir şeydir. Şu taş başka, bu taş başka, Zeyd başka, Amir başkadır. Ve hiç birinin nefsi diğerinde hâzır değildir. Onun için biz, bunları birbirinden seçer, ayrı ayrı tanırız, yekdiğerine karıştırmayız ve yekdiğerimizin nefsaniyyetine mâlik de olmayız, tedahul etmeyiz. Birbirinden bizzat ayrı ve her biri diğer bir ayn olan mütemayiz şeylerin yekdiğerine velev bir vech ile olsun kendiliklerinden irtibat ve ittisalini farzetmek ise, tenakuzdur. Bunun içindir ki, iki cevherin birinden diğerine eser geçebilecek tebliğ ve tebelluğ vaki' olabileçek surette münasebetleri "Cominications des substances" mes'elesi feylesofları hayrette

bırakan en mu'dıl mes'ele-i felsefiyye olmuştur. Bir madde kendinden ayrı olan diğer bir maddeye nasıl icrâ-yı tesir edebiliyor? Ruh cisme, cisim ruha nasıl eserini geçirebiliyor? Bu öyle bir vakıadır ki, ancak tevhîde iltica ile hallolunabilir. Eğer âlemde eşyayı mütemayizenin hepsinin üzerinde hâkim olan vahid-i a'lâdan, o kebîr-i müteâlden kat'ı nazar edilecek olursa bütün âlem ikisi bir yere gelmek ihtimali olmayan darmadağınık, ayrı ayrı şeylerden ibaret kalır ve beyinlerinde yekdiğerine teâtı edecek hiç bir münasebet bulunmaz. Şimşekler çakmaz, bulutlar inşâ edilmez, yağmurlar yağmaz, yıldırımlar düşmezdi. Zeyd'in feryadı Amr'ın kulağına varmak, vicdanına nüfuz etmek şöyle dursun, sesi bile çıkmaz, hattâ kendisi vücuda gelmezdi. Bunlar olabiliyorsa, hiç şübhe yok ki, hep Rabbü'l-âlemîn'in emr-ü tedbiriyle oluyor. Onun için duanın hakkı da ancak O'nundur.

Şimdi her hangi bir ihtiyacı için dua ve istimdad edecek olan şahıs, Allah'dan başka her neye ve her kime müraccat etse kendisinden ayrı ve uzaktır. Kendindeki bir hissi, bir şeyi diğerine nakletmesine imkân yoktur. Susuz bir kimse, uzaktan suya el açmakla susuzluğunu suya doyuramayacağı ve suyun kendi kendine gelip ağzına giremiyeceği gibi bir insanın karşısında bütün mahlûkat da böyledir. Allah Teâlâ'nın izn-ü müsaadesi olmayınca insan, hava içinde nefes bile alamaz. Nitekim ecel gelip, "emr-i Rabb" olan ruh, kabz olunduğu zaman, dünyanın tabibleri toplansa ölüye bir nefes veremezler. Bir insanın, feryad-ü ilticasını diğer insanların veya Melâikenin işidebilmesi sem-ü ibsare malik olan Allah Teâlâ'nın emr-ü müsaadesi sayesinde olduğu gibi mümkün olan icabet ve ianede bulunabilmeleri de öyledir. Yoksa Allah, müsaade etmeyince duyan kulaklar duymaz, isteyen gönüller istemez oluverir. İşte Allah'ın madunundakiler nefislerinde birbirlerinden uzak oldukları evvelen ve bizzat bir şeyi halketmekten de âciz bulundukları için kendiliklerinden bir muhtacın duasına hiç bir şeyle icabet edemezler. Fakat "Alimü'l-gaybi ve'ş-şehadeti'l-kebîrü'l-müteal" olan Allah Teâlâ, herkese kendinden bile karibdir. (Sûre-i Bakara'da فَاِنّى قَرِيبٌ اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ... (*"Ve şayed kullarım sana Benden sual ettilerse muhakkak ki Ben çok yakınımdır, Bana dua edince, duacının duasına icabet ederim o halde onlar da Benim davetime koşsunlar ve Bana hakk ile iman etsinler ki rüşd ile gidebilsinler."* Bakara-2/186 bakınız.) En gizli duâları bile işitir. İcabet eder, vereceği mevcud değilse yaratır, Hâlik'tir. Birbirinden ayrı olan şeyleri kudretiyle, melekûtiyle yekdiğerine ulaştırır. Dilerse insanı suyun yanına götürür, dilerse suyu onun ağzına getirir. Bütün eşya beynindeki irtibat ve münasebet hep onun halk-u emriyledir. Nitekim bu mânâ şöyle tavzih

ve tafsil olunuyor:

وَلِلّٰهِ **Hal bu ise, münhasıran Allah'adır ki,** يَسْجُدُ **secde eder.** Boyun eğer, inkıyad eyler. مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ **Bütün göklerdeki kimseler,** yâni Melâike veya yukarıda makamlarda bulunan ukul-ü ervah ve kuva-yı âliye وَمَنْ فِي الْاَرْضِ **ve yerdeki kimseler,** yâni umumiyyetle İns-ü cin, sekaleyn, veya aşağıda bulunan nüfus-ı sâfile, طَوْعًا وَكَرْهًا **gerek tav'an ve gerek kerhen,** ister istemez وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ **ve bunların sabah akşam gölgeleri,** yâni sade kendileri değil, gölgesi bulunanların gölgeleri de tav'an değilse, kerhen ve bilmecburiyye Allah'a **secde ederler.** Gölgelerin bile yerlere kapanışı sahiblerinin değil, Allah'ın emrine inkiyaddır. Burada ukul-ü ervah mukabilinde ebdan-ü ecsamın birer gölge mesabesinde olduğuna da işaret vardır denebilir. Zira ervah nûranî, ecsam zulmanîdir.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ
نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي
الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪ فَتَشَابَهَ
الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾
اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا
رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ
مِثْلُهُ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَٓاءً
وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ
﴿١٧﴾ لِلَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى وَالَّذ۪ينَ لَمْ يَسْتَج۪يبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ

لَهُ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ اُولٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

16- "Göklerin ve yerin Rabbı kim?" de. "Allah" de. "Daha de, O'ndan başka kendi kendilerine ne bir menfaate, ne bir mazarrata malik olmayan bir takım velîler mi tutuyorsunuz?" "Hiç, de, kör ile gören bir olur mu? Yâhud zulümât ile nûr bir olur mu?" Yoksa Allah'a, O'nun hâlkı gibi mahlûkat yaradan şerikler buldular da halk, kendilerine müteşabih mi oldu? Allah de, her şeyin Hâlikı ve O, öyle vahid, öyle kahhar."

17- Yukarıdan bir su indirdi de vâdiler kendi mikdarınca seyl oldu. Seyl de yüze çıkan bir köpük yüklendi. Bir ziynet veya bir meta' yapmak için ateşte üzerini körükledikleri madenlerden de onun gibi bir köpük vardır. İşte Allah, hakk ile batılı böyle çarpıştırır. Ammâ köpük atılır gider, nâsa menfaati olan ise arzda kalır. İşte Allah, emsali böyle darbeder.

18- Rabları'nın emrine icabet edenlere daha güzeli var. O'na icabet etmiyenler ise, arzda bulunanın cemiisi bir misli de beraber kendilerinin olsa, hepsini fidye-i necat olarak verirlerdi, işte onlar, hesabın kötüsü onlar içindir, me'valan da cehennemdir ve o, ne fenâ yataktır.

قُلْ **Ya Muhammed de ki:** مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **"Semavât ve arzın Rabbı kim?"** Bunu sor ve onların cevabını beklemeyerek, قُلِ اللّٰهُ **"Allah" de.** قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ **"O halde, de, siz O'nun madunundan bir takım velîler mi ittihaz ettiniz?"** Sizin ümid umduğunuz, işinizi görür sanıp himayelerine sığındığınız o velîler, o putlar öyle âcizlerdir ki, لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا **"Kendi kendilerine ne bir menfaate, ne de bir mazarrata malik değildirler."** Kendi başlarına size söyle dursun, kendilerine bile ne bir menfaat halkedebilirler, ne de bir zararı def'edebilirler. Meğer ki Allah, ikdar etmiş olsun. Cemadat mekulesi putlar, kendi kendilerine fiil-ü te'sirden nasıl âciz ise, Allah'a karşı bütün mâsiva da böyledir. قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ **"Hiç de, kör görenle müsavi olur mu?"** İbadetin hakkını ve müstahıkkını bilmeyen cahil, müşrik, kalb gözü görmez bir a'ma; onu bilen muvahhid de, hakkı gören bir basîrdir. Yâhud a'mâ, gâfil ma'bud, basîr de her şeye âlim olan ma'bud-ı hakka işarettir. Yâni âyât-ı kudreti

bu kadar zâhir olan Allah'a karşı nedir bu körlük? اَمْ هَلْ تَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ **Veya zulmetler, nûr ile müsavi olur mu?** Küfür ve şirk, kat kat zulmetlerdir, delili yok, önü, sonu karanlık katmerli cehalettir. Ma'rifetullah, iman-ı tevhid ise, bir nûrdur. Önü, sonu vazıh, delâili her tarafta parlaktır. Aklı olan nasıl olur da nûr-ı Tevhid'i bırakıp da şirke sapar? Bu ne körlük? Ne budalalıktır? O müşrikler, اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ **yoksa Allah'a şöyle şerikler mi yaptılar ki, bunlar,** خَلَقُوا كَخَلْقِهِ **O'nun halkı gibi** (semavat ve arzı ve bütün bunlardaki mahlûkatı yaradışı gibi) **mahlûklar halkettiler de,** فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ **halk onlara teşabüh mü etti?** Allah'ın yarattığıyle onlarınki farkolunamayacak derecede birbirine benzedi de şübhede mi kaldılar? Böyle bir ihtimale imkân var mı ki, hatâlarının sebebi budur denilsin. Sen, onlara قُلْ **de ki:** اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ **"Allah, her şeyin Hâlikıdır.** Şey denebilir ne var, hepsini yaratan O'dur. Hattâ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (*"Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."* Saffât-37/96) mantukunca sizin yaptığınız şeylerin de Hâlikı O'dur. وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ **ve O, O Vahid, O Kahhar'dır."** Ulûhiyyette şerik-ü nazîri olmayan ve bütün mâsivayı taht-ı hükmünde makhur edip hepsinin mukaderatını yed-i kudretinde tutan bir Rabb'dır. اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً **Semadan bir su indirdi** فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا **de vadîler mikdarlarınca seyl oldu.** Boş maddeler feyz-i hayat ile aktı.

فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا **Seyl de, yüze gelen bir kef** [köpük] **yüklendi.** وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ **Bir ziynet veya bir meta' yapmak maksadiyle ateşte üzerine ocak yaktıkları şeylerden de onun gibi bir kef olur.** Yâni Allah Teâlâ, sudan başka arzda altın, gümüş, bakır, kalay ve saire gibi bir takım ma'denler de indirmiştir. İnsanlar, bunları huliyyat veya kullanacak âlât ve edevat gibi emtiadan bir meta' yapmak maksadiyle eritmek ve tasfiye etmek için üzerlerine ocaklar yakarlar ve onlar da, Allah Teâlâ'nın her birine tahsis ettiği şerait ve derece-i hararette erir, su gibi mayi' haline gelirler. Seyl suyunda olduğu gibi bunlardan da, bir kef hasıl olur. Binaenaleyh biribirine benzer iki kef bulunur ki, evvelkinde hiç insan sun'u bulunmadığı halde ikincisinde, insanların sa'y-ü kasdı da bulunur. كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ **Allah, hakk ile bâtıla böyle mesel darbeder,** böyle temsil ve tasvir yapar. فَاَمَّا الزَّبَدُ **imdi,** yâni her iki meseldeki **o köpük** فَيَذْهَبُ جُفَاءً **atılır gider.** Ki, bâtıl böyledir. Hakk cereyan ve galeyan ederken her ne kadar bâzan yüze çıkarsa da nihayet köpük ve kef gibi atılır, söner, gider. وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ **Amma insanlara nafi' olan** فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ **yerde mekseder kalır.** Su kısmen göllerde, havuzlarda kalır, kısmen yerin damarlarına nüfuz eder, kuyular, pınarlar, ırmaklar olur. Süzülmüş ma'denler, huliyyat veya emtia yapılır. Elden ele dolaşır. Bir müddet insanlar onlardan intifa'

ederler ki, hakk da böyledir. Semadan inen ve medarı hayat olan halis su, Kur'ân'ın, vahy-i hakkın temsilidir. Ki, bunda, kesb-i beşerin hiç dahli yoktur. Ocaklarda izabe olunan maadin de, beşerin kesb-ü ictihadı ile istinbat ve te'lif olunan hakk ma'lûmatın temsilidir. Ve bunların ikisi de, esas i'tibariyle dad-i Hakk'tır. كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ **Allah, böyle meseller darb eder.** Ve böyle bir çok hakikatleri tavzih eden güzel temsillerle de hakka da'vet eyler.

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ **Rabblarına icabet edenler,** hakk-ı davet kendisine mahsus olan Allah Teâlâ'nın da'vetini dinleyip kabul eden kullar için, الْحُسْنٰى **en güzel gaye vardır.** Ki o, Cennettir. وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ **Ona icabet etmeyenler,** hakk da'vetini dinlemeyenler ise, لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ **arzdaki şeylerin hepsi, bir misli de berâber, kendilerinin olsa her halde onu fedâ edip kurtulmak isterlerdi.** اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُوٓءُ الْحِسَابِ **Bunlar yok mu? Hesabın kötüsü bunlar içindir** وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ **ve varacakları yer cehenemdir.** وَبِئْسَ الْمِهَادُ **Ve o, ne fenâ yataktır.**

Gelelim hakk da'vetinin ve ona icabet etmeyenlerin ve hüsna ile su-i hesabın tafsil-ü beyanına:

اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا
الْاَلْبَابِ ﴿١٩﴾ اَلَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾
وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
وَيَخَافُونَ سُوٓءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ
وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ
بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

19- Şimdi Rabbından sana indirilenin hakikaten hakk olduğunu bilir kimse, âmâ olan gibi olur mu? Fakat onu ancak akıl ve vicdanı temiz olan-

lar idrâk eder.

20- Onlar ki, Allah'ın ahdine vefâ ederler ve misâkı bozmazlar.

21- Ve onlar ki, Allah'ın riayet edilmesini emrettiği hukuka riayet ederler, Rablarına saygı besler ve hesâbın kötülüğünden korkarlar.

22- Ve onlar ki, Mevlâları'nın rızasına ermek için sabretmekte, namazı dürüst kılmakda, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli açık infak eylemektedirler. Ve seyyieyi, hasene ile defederler. İşte bunlar, dünya yurdunun ukbası onlara.

اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ **İmdi** (ya Muhammed) **sana Rabbın'dan inzal olunanın hakikaten hakk olduğunu bilen ve binaenaleyh bu suretle Rabbının hakk da'vetine icabet eden kimse,** كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى **a'mâ olan gibi olur mu?** Yâni o, hakkı görmeyen, tanımayan köre benzer mi? Elbette benzemez. اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ **Amma bunu ancak ulu'l-elbab tezekkür eder.** Yâni beyni olanlar, temiz akıllılar idrâk eder.

Bu âyetin, Hazret-i Hamza ile Ebû Cehil veya Hazret-i Ömer ile Ebû Cehil veya Hazret-i Ammar ibn Yâsir ile Ebû Cehil hakkında olduğuna dair üç kavil menkuldür. Maahazâ mefhumunun, âmm olduğunda da şübhe yoktur. Nitekim arkasından şu suretle tafsil ve ta'mim olunuyor:

O ulu'l-elbab kimlerdir bilir misiniz? اَلَّذِينَ **Onlar ki,** bervech-i atî vasf ile muttasıf olurlar:

1- يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ **Allah ahdini ifâ ederler.** Sûre-i A'râf'da وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ (*"Hem Rabbın: Benî Âdemden, bellerinden zürriyetlerini alıb da onları nefislerine karşı şahid tutarak "Rabbınız değil miyim" diye işhad ettiği vakit* بَلٰى *dediler: şâhidiz, Kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz."* A'râf-7/172) âyetinde beyan olunduğu vech ile Allah Teâlâ'nın Rububiyyetini i'tiraf etmek üzere nefislerinde fıtratlariyle teahhüd ettikleri Tevhid ahdini vefa ederler. وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ **Ve o mîsakı bozmazlar.** Binaenaleyh Allah'a karşı verdikleri hiç bir sözden caymaz, teahhüdlerini, yeminlerini bozmazlar.

2- وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ **Ve Allah'ın vaslını emrettiği şeyleri vaslederler,** hukuka riayet ederler. Ki Enbiya'nın verese-i Enbiya olan ulemanın, erham-ü akribanın, komşunun ve bütün mü'minlerin ve hattâ zimmeti bulunan ale'l-umum insanların ve kedisine tavuğuna varıncaya kadar her hangi

bir hakkı taallûk eden hayvanat ve belki nebatat ve eşyanın hukukuna riayet mes'eleleri hep burada dahildir.

3- وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ **Ve Rablarından haşyet ederler,** Allah Teâlâ'nın celâl-ü gazabından sakınır, ma'siyetten çekinirler.

4- وَيَخَافُونَ سُٓوءَ الْحِسَابِ **Ve kötü hesabdan korkarlar.** Yâni âhirete ve sonunda amellerinin hesabını vereceklerine inanırlar da, kötü hesabdan korkar ve ondan evvel kendi nefislerini murakabe ve muhasebe eder, dururlar.

وَالَّذِينَ **Ve onlar ki:**

5- صَبَرُوا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ **Rablarının rıza ve cemaline ermek için sabr etmekte,** yâni ne halka karşı gösteriş, ne de gönüllerinde ziynet ve iftihar hissi beslemeyerek mahza Allah rızâsı için zahmetlere katlanıp hakk yolunda sabr-ü sebat etmekte,

6- وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ **Ve namazı ikame eylemekte,**

7- وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً **Ve kendilerine nasîb ettiğimiz rızıklardan gizli ve açık infak yapmaktadırlar.**

8- وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ **Ve kötülüğü, iyilikle def' ederler.** Zira "Hamim"'lerde geleceği üzere وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا (*"Kötülüğün cezası da misli kötülüktür..."* Şûrâ-42/40) ise de, فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ (*"... fakat her kim afvedip ıslâh ederse onun ecri Allah'adır, her halde o zalimleri sevmez."* Şûrâ-42/40). Sûre-i Bakara'da geçdiği üzere, فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ (*"... o halde kim size tecavüz ettiyse siz de ona ettiği tecavüzün misli ile tecavüz edin de ileri gitmeye Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttekîlerle beraberdir."* Bakara-2/194) mucebince mütecavize mukabele bilmisil, mutlak bir azimet değil, ruhsattır. Ve kötülüğe kötülükle mukabele için değil, zulm-ü tecavüz seyyiesini katı' veya tevkıf için bir hasene mahiyyetinde olmak üzere meşru'dur. Çünkü وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ (*"... Allah'ın insanları bir biriyle defetmesi olmasa idi, arz, mutlak fesad bulmuş gitmişti ve lâkin Allah'ın zevil'ukul âlemlerine bir fazlı var."* Bakara-2/251). Yoksa zarara zarar, şerre şer ile mukabele caiz değildir. لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ (*"Zarara sokmak ve zarara karşı intikam almak yoktur."* İbn Mâce: Ahkam-17/2341). Ehadîs-i sahihada varid olduğu üzere: "Şerden hayır gelir mi? Ya Resulallah" diye sual olunmuş, Aleyhissalâtü vesselâm da: "Hayır, ancak hayırdan gelir, hayır ancak hayırdan gelir, hayır ancak hayırdan gelir." buyurmuştu. Lisanımızda dahi şöyle bir darb-ı mesel vardır: "İyiliğe iyilik, her kişinin kârı, kemliğe iyilik er kişinin kârıdır".

Demişlerdir ki, burada ta'dad olunan sekiz amel, cennetin sekiz kapısına işarettir.

أولئك Bunlar, bu sekiz hasletle muttasıf olan ulu'l-elbab **yok mu? لَهُمْ عُقْبَى الدار Bu dârın ukbası onlar içindir.** Dar-ı dünyanın akibeti, sonunda müntehi olacağı âhiret saadeti onlara mahsustur.

Bu dârın ukbâsı nedir bilir misiniz?:

جَنَّاتُ عَدْنٍ
يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰٓئِكَةُ
يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ
عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

23- Adin cennetleri, onlara girecekler, atalarından ve zevcelerinden ve zürriyyetlerinden salih olanlar da beraber. Öyle ki, Melekler her kapıdan üzerlerine girerek diyecekler:

24- "Selâm sizlere, sabrettiğiniz için bakın ne güzel, yurdun ukbası."

Buna mukabil:

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ
وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

Ta'dad: Sayı saymak, sayıp dökmek, sıralamak.

Meâl-i Şerifi

25- Amma Allah'ın ahdini misak ile tevsik ettikten sonra nakzedenler ve Allah'ın raptedilmesini emrettiği rabıtaları koparanlar ve yeryüzünü fesada verenler işte bunlar, lânet onlara, ve yurdun kötüsü onlara.

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ ... **"Amma Allah'ın ahdini misak ile tevsik ettikten sonra nakzedenler"** Mukatil'den menkul olduğuna göre bu, Ehl-i Kitab hakkında nâzil olmuştur.

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

26- Allah dilediği kimseye rızkı genişletir, daraltır da. Onlar ise, dünya hayat ile ferahlanmakdalar. Halbuki dünya hayatı ahiretin yanında bir yol azığından ibarettir.

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ **"Allah dilediği kimseye rızkı genişletir..."** İbn Abbas'dan naklolunduğuna göre bu da, Mekke müşrikleri dolayısiyle nâzil olmuştur.

Bu kadar âyetlerle hakka da'vet karşısında hâlâ:

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ ﴿٢٧﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

27- Yine o küfredenler diyorlar ki: "O'na Rabbın'dan bir âyet indirilseydi ya!.." De ki: "Hakikat Allah, dilediği kimseyi şaşırtıyor. Kim de gönül verirse, kendine hidayet buyuruyor."

28- Onlar ki, iman etmişlerdir ve kalbleri Allah'ın zikri ile yatışır. Evet Allah'ın zikriyledir ki, kalbler yatışır.

29- Onlar ki, iman etmişlerdir ve salih ameller işlemektedirler. Ne hoş, tubâ onların, istikbal güzelliği onların.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه **Küfredenler: "O'na Rabbından bir âyet indirilse idi" deyip duruyorlar.** Ulu'l-elbabın tezekkür edeceği bunca âyâtı, âyet, yâni Allah tarafından risalet-i Muhammediyye'nin sıdkına delâlet eden alâmet ve delil saymıyorlar da kimsenin kabul etmemek ihtimali kalmıyacak surette cebrî ve hikmet-i İlâhiyye'ye muhalif bir âyet isteyip duruyorlar. Bunların bu sözlerinin burada bir daha tekrar buyurulması delâlet eder ki, bu Sûrenin başlıca esbab-ı nüzulünden birisi kâfirlerin bu suretle olan muanedeleridir. Bunlara cevaben:

قُلْ **De ki:** اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ **"Hakikaten Allah, dilediğini şaşırtır, dalâlete düşürür."** Onda hidayet değil de, dalâlet halk eder. Yâni ey kâfirler, sizin öyle demeniz dalâletten şaşkınlıktan başka bir şey değildir. Sizi Allah şaşırtmıştır. O kimi dilerse böyle şaşırtır. Maamafih bunda sizin için bir ma'ziret de yoktur. Bu idlâlin sebebi, sizin, O'na inabe etmemenizdir. وَيَهْدٖٓي اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ **Halbuki O, her inabe edeni kendisine hidayet eder.**

İNABE

Hakk'a ikbal-ü teveccüh ve âyât-ı Hakk'ı teemmül ile tevbedir ki, asıl hakikati, hayır nevbetine girmek demektir. Binaenaleyh hidayetin şartı, nefsanî iradeden çıkıp Hakk Teâlâ'nın iradesine ikbal ve teveccühü ifade eden irade-i cüz'iyyedir. Yukarıdan beri bir kaç mahalde izah olunduğu üzere her şahsın ömründe —yekdiğerine müsavî olmasa bile az çok— bir müddet vardır ki, o müddet zarfında hidayeti ihtiyâra bir imkân bahşedilmiştir. Bu müddette, hidayet ve dalâlet ihtiyarîdir. Fakat o müddet içinde ihtiyârını hüsn-ü isti'mal ile Hakk'a inabe etmeyenler için dalâlet, cebrî bir tabiat olur ki, ondan sonra arzu

---

Muanede: İnad etme, ayak direme.

da etse muvaffak olamaz. Ve işte idlâl meşiyyet-i ilâhiyye'nin taallûku mümkün olan vaktinde inabe etmemeleriyle alâkadar olduğuna tenbih için de bu cümle terdif buyurularak cebir i'tirazına mahal bırakılmamıştır. O inabe edip hidayete erenler kimlerdir bilir misiniz?

الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ **Ki bunlar, Allah'ın zikriyle kalbleri mutmain olarak iman edenlerdir.** Burada Zikrullah'dan murad, وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ... (*"İşte bu (Kur'ân) da bizim indirdiğimiz mübarek zikirdir. Şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz?"* Enbiya-21/50) ve اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (*"Şüphe yok o zikri Biz indirdik Biz, her halde Biz onu muhafaza da edeceğiz."* Hicr-15/9) ve اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَاِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ (*"Onlar: O zikir kendilerine geldiği vakit ona körlük eden mülhidler, halbuki o misli bulunmaz azîz bir kitap. Ona ne önünden ne de ardından batıl yaklaşamaz, bütün kainatın öğdüğü hamid bir hakîmden indirilme bir tenzil"* Fussilet-41/41-42) âyetleri mantukunca Kur'ân'dır. Yâni bunlar, iman etmek için Allah'ın bir tezkir-i mahsusu, eblağ bir muhtırası olan Kur'ân'dan daha büyük ve daha müfid bir âyet ve mu'cize olamayacağını bilirler. Ve kalbleri bununla itmi'nan bulur da tezkir değil, ilzam ifade edecek ve binaenaleyh imanın vereceği fâideyi veremeyecek olan zorlama âyetlerini gözetmezler.

اَلَا Evet başkasiyle değil, بِذِكْرِ اللّٰهِ **ancak Allah'ın zikriyle,** Allah'ın verdiği zikr ile veya Alah'ı anmak, hatırlamakladır ki, تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ **kalbler mutmain olur.** Gönüllerin ıztırabı sükûn bulur, yatışır. Zira mebde-ü meâd ancak Allah'a müntehi olur ve bütün esbab, Allah'a istinad eder. Mümkinâtın silsile-i ihtimalâtı Allah'da kesilir. Allah, mafevkı, maverâsı olmayan ve tenahi ve mikdardan münezzeh olan kebir-i müteal olduğundan gerek vücudda, gerek vicdanda, ondan ilerisi yoktur ki, fazla bir hareket-i kalbiyyeye imkân ve ihtimal bulunsun. "Allah" deyince fikirler, gaye-i teharrisine ermiş, mantıklar durmuş, bütün hissiyat, bütün ümidler, korkular son merci'ine dayanmış bulunur. Gönüller mâsivadan temayül ettiği hangi şeye vasıl olsa hepsinin mâverâsı bulunduğundan, hiç birinde karar edemez, hiç birinde itmi'nanını bulamaz, hiç birisi ruhun iştiyakını teskin, heyecanını tatmin edemez. Lezzet ve gıptada daha yükseğine intikal etmek ister. Fakat maarif-i İlâhiyye'den zevkyâb olmağa başladı mı bütün metalibin ve bütün umurun Allah'a raci' olduğunu anlar ve artık ondan yüksek bir merci' ve maksude intikal mümkün olmaz. Onun içindir ki, Ma'rifetullah'a yükselemeyen, Allah'ı zikr etmeyen kâfir veya gafil kalbler

---

Mavera: Bir şeyin gerisinde ve ötesinde olan şeyler.

hiç bir zaman ıztırabdan kurtulamaz, huzur-ı kalb veya cem'iyyeti dil denilen saadeti itmi'nanı bulamaz, çarpınır da, çarpınır. Hem bu çarpınış bir neşve-i aşkın uyandırdığı heyecanı visal değil, fanî sebeblerin, emellerin sarsılıp sarsılıp yıkılışından hasıl olan bir ıztırab-ı hicrandır ki Allah, demeyince mütevaliyen teselsül eder gider.

Allah'ı zikretse yine Allah Teâlâ'nın tezkiriyle olur ki, iki mertebe üzere tecelli eder.

Birincisi; doğrudan doğru zikir fiilini kalblerde halketmesidir ki, hidayeti fiiliyyedir.

İkincisi de; Allah'ı hatırlatacak âyât ve delâili halk veya inzal buyurmasıdır. Bunlar da, iki kısımdır.

Bir kısmı, Asa'yı ejder yapmak, ateşe yaktırmamak, dağları yerinden oynatmak, ölüyü diriltmek, semadan mâide indirmek, Kameri şakketmek gibi hissen idrâk olunabilecek âyetlerdir ki, bunların kuvve-i tezkiriyyeleri vaki' olduğu ana veya müşahedelerine munhasır olacağından muvakkat ve mahduddur. Binaenaleyh bunlar, bütün kalblerin itmi'nanına sebeb olamayacağı gibi olduğu takdirde de hislerin çarpması i'tibariyle değil, akılların Allah'ı zikrine sebeb olması i'tibariyle müfid olabilirler.

Bir kısmı da, her zaman ve herkes için müzekkir olan âyât-ı akliyye ve berahîn-i kelâmiyyedir ki, işte Kur'ân böyle bir Zikrullah'tır. Kur'ân'ın tezkirâtıyle Allah'ı zikretmiyen ve bununla itmi'nan bulamıyan kalblerin hiç bir âyetle itmi'nan bulmalarına imkân yoktur. Bunlar, ile'l-ebed itmi'nandan mahrum olarak ıztırab içinde çarpınacak: "Ah, bir âyet indirilse idi." deyip gideceklerdir. Allah Teâlâ, bunlarda zikir ve itmi'nanını yaratmaz. Artık bunlar, kalb-i selîm değildirler. Kalb olmaktan çıkmış, vicdan-ı sahihleri kalmamış, tefessüh etmiştir. Onun için tezkir âyetinden müstefid olmaz da cebr-ü azâb âyetini gözetirler. Zikrullah ile mutmain olmayan bu kâfirler, وَاَفْئِدَتُهُمْ هَوَآءٌ (*"Ve yüreklerinin içi bomboş hevâ kesilmiştir."* İbrahim-14/43) mısdakınca fuadları boş heva olmuş kalmış kalbsizler, vicdansızlardır.

O kalbler, اَلَّذِينَ **o kimselerdir ki,** اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **iman ettiler ve salih salih ameller yaptılar.** Kalblerin böyle zevat ile beyanında şayan-ı dikkat iki nükte vardır: Bu bir taraftan şunu imâ eder ki, insan asıl kalb demektir. Nitekim Ebû'l-Fethi'l-Bustî, bu mânâyı şu beytiyle anlatmıştır:

اَقْبِلْ عَلَى النَّفْسِ وَاسْتَكْمِلْ فَضَائِلَهَا

فَاَنْتَ بِالرُّوحِ لَا بِالْجِسْمِ اِنْسَانٌ

"Yâni nefse dikkat et ve onun faziletlerini kemâllandır.

Çünkü sen, cism ile değil, ruh ile insansın."

Bir tarafdan da şunu imâ eder ki, hasletleri iman ve a'mal-i saliha olan kulub-ı mutmeine eshabı bütün cem'iyyet-i beşeriyyenin ve hattâ bütün âlemin kalbleri makamındadır. طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ **Tubâ onlara ve hüsn-ü meab onlara.** Denilmiştir ki,

TUBÂ: Habeş vea Hind lügatiyle cennetin ismidir. Ebû Hüreyre, bir rivayette İbn Abbas, Muattib ibn Semiy, Ubeyd ibn Umeyr, Vehb ibn Münebbih, cennette bir şecere demişler ve bu Utbe ibn Ubeyd-i Sülemî hadîsinden Resulüllah'a merfu' olarak da rivayet edilmiştir. Demiştir ki, bir A'rabî: "Ya Resulallah, cennette fakihe var mıdır?" diye suâl etmişti. Buyurdu ki: "Evet, onda bir şecere vardır ki, ona Tubâ denilir. İlh..." Kurtubî, der ki: "Sahih-ı şeceredir. Çünkü hadîs-i merfu' olan Utbe hadisi vardır. Ve Süheylî'nin zikrettiği üzere bu, hadîsi sahihtir. Bunu Temhid'de Ebû Amir de ve kezalik Sa'lebî de zikretmişlerdir."

Kelimenin lügat nokta-i nazarından iştîkak ve mefhumuna gelince: Cumhur demişlerdir ki: Tubâ, Ukbâ gibi Büşrâ vezninde Tîb maddesinden masdardır ki, misk gibi tayyib olmak demek olur. Ya, sakin, makabli mazmum olduğu için Musa gibi vâva kalbolunmuştur. Tîb ma'lûm ki, temiz ve güzel kokular veya bunlardaki hoşluktur. Ve طُوبٰى لَهُمْ terkibi, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ gibi bir cümle-i duaiyye üslubundadır. Ve şu halde mefhumu: mutayyeb olmak, hoşluk ve güzellik, kutluluk, hayr-ü saadet, hasılı tîb-i hayat onlara demek olur. Ki gıbta onlara, nu'mâ onlara, hüsnâ onlara, hayr-i daim onlara, keramet onlara, ferah ve kurretü'l-ayn onlara diye muhtelif ta'birlerle tefsir ve ifade edilmiştir. Maamafih tubâ, atyebin müennesi olarak hüsnâ gibi ismi tafdil olmak da muhtemildir. Ve hadisteki ıtlak buna daha ziyade münasibdir. Hulasa ne mutlu o kulub-i mutmeinneye ki, en hoş zevk onların, istikbal güzelliği onlarındır.

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ ف۪ٓي اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَٓا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا۟ عَلَيْهِمُ

الَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِۜ قُلْ هُوَ رَبّ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا

هُوَۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾ وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ
بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰىۜ بَلْ لِلّٰهِ
الْاَمْرُ جَمِيعًاۜ اَفَلَمْ يَايْـَٔسِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ لَوْ يَشَاۤءُ اللّٰهُ لَهَدَى
النَّاسَ جَمِيعًاۜ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا
صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَاْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

30- İşte seni böyle, kendilerinden evvel nice ümmetler geçmiş olan bir ümmet içinde gönderdik ki onlar, rahmana küfrederlerken sen, onlara karşı sana vahyettiğimiz kitabı okuyasın. De ki: "O Rahman benim Rabbım. O'ndan başka ilâh yok. Ben, O'na dayandım, tevbem de O'nadır."

31- Bir Kur'ân O'nunla dağlar yürütülse veya O'nunla arz parçalansa veya O'nunla ölüler konuşturulsa!.. Fakat bütün emir Allah'ın. Daha iman edenler, kâfirlerden ümidi kesip anlamadılar mı ki, Allah, dilese idi elbette insanlara hep birden hidayet buyururdu, o küfredenler onların kendi san'atlarıyla başlarına musîbet inip duracak veya Hûd yurtlarının yakınına konacak, nihayet Allah'ın va'di gelecek. Her halde Allah, miadını şaşırmaz.

كَذٰلِكَ **İşte böyle.** Zikrullah ile kalblere itmi'nan verecek en yüksek âyetleri hâmil şanlı bir risaletle ya Muhammed, اَرْسَلْنَاكَ **Biz, seni Resul yaptık, gönderdik.** فٖى اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا اُمَمٌ **Bir ümmet içinde ki, onlardan evvel bir çok ümmetler geçti.** لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ الَّذٖى اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ **Seni gönderdik ki, sana vahyettiğimiz Kur'ân'ı onlara tilâvet edesin.** Mütevaliyen okuyasın da geçen ümmetler gibi

helâk olmayıp tubâ ve hüsn-ü meâba nail olmak esbabını anlatasın. وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ **Halbuki onlar, Rahmana küfrediyorlar,** rahmeti her şeye vasi' ni'meti bütün eşyaya şamil olan ve âlemîne bir rahmet olmak üzere seni ve bu Kur'ân'ı gönderen Allah Teâlâ'nın beliğ rahmetini tanımıyor, hattâ rahmân ismini inkâr ediyorlar. ...وَمَا الرَّحْمٰنُ (*"Mamafih "Rahmana secde edin" denildiği vakit onlara "Rahman ne imiş? Bize emrediyorsun diye secde mi ederiz?" dediler ve daha ziyade vahşetlerini artırdı."* Furkan-25/60) "Rahmân ne imiş?" demeğe kadar varıyorlar. Öyle me'yus ve nankör bir halde ve o kadar fenâ ahlâk ve şerait içine düşmüşler ki, hilkat hakkında bedbîn "pesimist" olmuşlar, cebr-ü ceberuttan başka bir şey tanımıyorlar. İyi ameller boşuna gidecek sanıyor, halk-ı cedide, tûbâya ve hüsn-ü meâba inanmıyor. Hakk Teâlâ, rahmetiyle sevgili bir kuluna risalet ihsan edip göndermez zannediyorlar da, âlemîne rahmet olan Risaletini ve haklarında pek büyük bir ni'met olmak üzere tilâvet eylediğin bu vahy-i İlâhî'yi en belîğ bir mu'cize olan bu Kur'ân'ı nazar-ı i'tibara almayarak Rahmân Teâlâ'ya küfr-ü küfrânda bulunuyorlar.

قُلْ **Sen de ki:** هُوَ **"O, (Rahmân)** رَبِّي **benim Rabbımdır.** Beni halk-u terbiye edip gönderen Mevlâm'dır. لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ **O'ndan başka ilâh yoktur.** عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ **Ben, ancak O'na mütevekkilim.** وَإِلَيْهِ مَتَابِ **Tevbem de, rücûum da ancak O'nadır."** Bu Kur'ân, öyle büyük bir âyet ve mu'cizedir ki, وَلَوْ أَنَّ قُرْاٰنًا **eğer bir Kur'ân** (okunacak bir kitab) سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ **onunla,** yâni onun inzali veya kıraati ile **dağlar yürütülmüş** أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ **veya arz parçalanmış** أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى **veya ölüler söyletilmiş olsa idi...** Yâni bu Kur'ân ile olurdu. Zira bu Kur'ân, şimdiye kadar nâzil olmuş kütüb-i İlâhiyye'nin ekmeli ve okunacak kitabların gaye-i kusvasıdır. Bunda kudret-i İlâhiyye'nin öyle acaib asarı meknun ve öyle heybet-i iclâli müncelîdir ki, ...لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ (*"Biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirseydik her halde sen onu Allah korkusundan başını eğmiş çatlamış görürdün, o temsiler yok mu işte Biz onları insanlar için yapıyoruz gerek ki tefekkür ederler."* Haşr-59/21) mantukunca bu Kur'ân, bit-temsil bir dağa indirilmiş olsa idi, o dağı Haşyetullah'dan başını eğmiş, çatlamış, hurd-ü haş görürdün. Bu Kur'ân, böyle büyük bir âyet-i İlâhiyye'dir. Fakat O'nun hikmet-i nüzulü bunlar değil, tilâvet-ü tezekkür ve mucebince iman ve amel-i salih ile tûbâ ve hüsn-ü meâba ermek içindir. Onun için Kur'ân'ın mücerred inzali veya tilâvet ve kıraatı ile ne dağlar yürütülür, ne arz parçalanır, ne ölüler söyletilir. Geçmiş olan ümmetlere indirilmiş olan kitabların hiç birinin

---

Meâb: Dönülecek ve sığınılacak yer.

mücerred kıraatı ile bunlar olmamıştır. Olsa idi, hiç şübhesiz bu Kur'ân ile olurdu. Rivayet olunur ki: Mekke kâfirleri, bir gün Mekke'nin kenarına çıkmış oturuyorlardı. Resul-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem, yanlarına vardı. İslâm'ı arzetti, içlerinden Abdullah ibn Ümeyyet el-Mahzumî: "Mekke'nin, demişti, şu iki dağı bizi çok sıkıyor, bunları buradan yürüt, yerimiz genişlesin. Orada bize aralarından çaylar, kıt'a kıt'a mezraalar aç, âbâ-ü ecdadımızdan filân ve filânları da dirilt söylesinler bakalım, söylediklerin doğru mu, değil mi?" Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Ve binaenaleyh anlatılmıştır ki, irsal-i Resul'ün ve inzal-i Kur'ân'ın hikmet ve gayesi bunlar değildir. Gerçi Kur'ân'ın ulviyyetindeki fevka'l-âdelik bu gibi hâdiselere dahi sebeb olabilmekten uzak değilse de mücerred Kur'ân veya kıraat hiç bir zaman bunların illet-i kâfiyesi değildir. Kur'ân'ın feyzini böyle maddiyattan evvel kalblerde gözetmek lâzım gelir. O her şeyden evvel kalbleri Zikrullah ile tatmin ve tenvir edecek ve onun için tilâvet olunacak bir âyet-i rahmettir. Dağlar yürütülse, arz parçalansa, mevtâ da söyletilse bunların delâletinden hasıl olacak faide Kur'ân'ın tezkir ve ihtarı kadar beliğ ve vazıh ve şamil bir rahmet olamazdı. Kur'ân'dan alınacak olan itmi'nan-ı kalb bunlardan alınamazdı. Maamafih bu nokta-i nazardan da yalnız Kur'ân veya kıraat-ı Kur'ân, illet-i kâfiye değildir. Dağlar gibi camid ve serkeş arzı parçalar gibi parçalanacak ve ölüler gibi hitaba gayr-i lâyık öyle kalpsizler vardır ki, bunlar, sade üzerlerine Kur'ân tilâvet etmekle zikr-i Hakk'ı duymaz, imana gelmezler. Bu da delâlet-i Kur'ân'ın noksanından değildir. بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَم۪يعًا **Belki emrin cemiisi Allah'ındır.** Maddî, mânevî bütün kudret ve te'sir O'nundur. O, dilerse kalblerde zikrini yaratır, itmi'nan ve iman bahşeder, dilerse etmez. Dilerse dağları yürütür, arzı parçalatır, ölüleri konuşturur, dilerse yapmaz. Binaenaleyh اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (*"Onlar ki, iman etmişlerdir ve kalbleri Allah'ın zikri ile yatışır, Evet Allah'ın zikriyledir ki, kalbler yatışır."* Ra'd-13/28) da zikir, fâiline muzaftır. Ve murad, yalnız zikr-i kavlî değil, zikr-i fiilî ve tekvinîdir. Demek ki, bâlâda izah olunduğu üzere Allah Teâlâ, rahmetine küfreden o kâfirlerin kalblerinde zikrini halketmemiş, hidayet ve tevfik nasib eylememiştir.

اَفَلَمْ يَيْـَٔسِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **Artık iman edenlerin ma'lûmu olmadı mı?** Müfessirînin beyanlarına göre burada, يَاْسٌ kelimesi ilim mânâsınadır ki, Hevazin ve Nah'a lûgatidir. Ve yâhud bir şeye ilim, nakızından kat'i ümidi müstelzim olmak i'tibariyle lâzımıdır. Yâni Zikrullah ile mutma'in olup Kur'ân'ın tezkiri mucebince Allah'ı ve Resul'ü tasdik edenlerin başka ihtimalden kat'ı nazar ederek şu hakikate tam bir kanaat-i ilmiyyeleri hasıl olmadı mı?

اَنْ ki, لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا **Allah, dileyecek olsa idi elbette nâsın cemiisine hidayet verirdi.** Mâdem ki, vermedi, demek dilemedi. Onun için rahmaniyyetine küfredenleri, itmi'nan ve imandan, ameli salihten; tubâdan ve hüsn-ü meâbdan mahrum bıraktı. وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ **Ve o küfredenlerin sanîaları sebebiyle başlarına karia isabet edip duracaktır.** Ki karia, gülle ve tokmak gibi baştan çarpan şiddetli musiybet demektir. اَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ **Veya** (o karia) **yurdlarının yakınına hulûl edecek,** حَتّٰى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِ **nihayet Allahın va'di gelinceye kadar.** Yâni isabet için ta'yin ettiği mi'adı gelinceye kadar evlerinin vatanlarının yakınında vaktını bekleyip duracak. Bu gün olmazsa, yarın başlarında patlıyacaktır. اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ **Her halde Allah, mi'adına hulfetmez.**

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾ اَفَمَنْ هُوَ قَٓائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْاَرْضِ اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

32- Kasem olsun ki, senden evvelki peygamberlerle istihza edildi de Ben, o küfredenlere bir müddet meydan verdim, sonra da tuttum ikaba çektim. O vakit, ikabım nasıl oldu?

33- Böyle her nefsin bütün kazancıyla üzerinde kaim olan zata küfredilir mi? Tuttular Allah'a şerikler koştular. De ki: "Söyleyin bakalım onların isimlerini. Ya O'na bu arzda bilmediği bir şey mi haber vereceksi-

niz? Yoksa mânâsı yok sırf zahirî bir lâf mı?" Doğrusu küfre saplananlara mekirleri hoş gösterildi ve hakk yolundan saptırıldılar. Her kimi de, Allah saptırırsa artık onu yola getirecek yoktur.

34- Onlara dünya hayatında bir azab vardır, âhiret azabı ise elbet daha zorlu. Onları, Allah'dan vikaye edecek de yoktur.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ **Emîn ol, senden evvel bir çok Resullerle istihza olundu, ya Muhammed!** Yâni bir âyet olsa, dağ yürüse, şu olsa, bu olsa deyip duran kâfirlerin maksadları iman etmek için cidden bir âyet ve delil talebetmek değil, müçerred istihzadır. Onun için bunlara her ne türlü bir âyet indirilse yine iman etmezler, ikab beklerler. Ve böyle istihza, yalnız sana karşı vaki' olmuş bir şey değildir. Mazide nice Peygamberlerle istihza edildi de ...فَاَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا **"Ben, o küfredenlere bir müddet meydan verdim, sonra da tuttum ikaba çektim. O vakit, ikabım nasıl oldu?"**

اَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ **İmdi her bir nefsin mekbusatiyle üzerine kaim olan zatı a'lâya mı, küfrediyorlar?** Yâni her nefis üzerine nigehbân ve hâkim olan, her nefse taleb ve kesb etmiş olduğu hayır veya şer kazancı veren ve onu, onunla mes'ul eden, hasılı Rahmân olmakla beraber قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *"Böyle her nefsin bütün kazancıyla üzerinde kaim olan zata küfredilir mi?"*(Ra'd, 13/33) ism-i celîlinin de sahibi bulunan Zat-ı ecell-ü a'lâya mı, karşı geliyorlar? Hiç böyle bir Zat-ı a'lâ ile uğraşılır mı? O'na şirk koşulur mu? O, başkasına kıyas olunur mu?

Hasılı قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *"Böyle her nefsin bütün kazancıyla üzerinde kaim olan zata küfredilir mi?"* (Ra'd, 13/33) Bu isme bihakkın sahib bulunan kimdir? Allah değil mi? وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ **Halbuki, onlar, Allah'a şerikler uydurdular.** قُلْ **De ki** (ya Muhammed): سَمُّوهُمْ **"Onların isimlerini söyleyin bakayım?** O uydurduğunuz şerikler içinde قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ (Ra'd,13/33) ismine müsemmâ olabilecek bir tane bile bulunabilir mi? اَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْاَرْضِ **Acaba yeryüzünde O'na, o Allah'a bilemeyeceği bir şey mi haber vereceksiniz?** Yâni semavatı ve arzı ve bütün enfüs-ü afakı yaratan Allah Teâlâ, biliyor ki, kendisinden başka قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ *"Böyle her nefsin bütün kazancıyla üzerinde kaim olan zata küfredilir mi?"*(Ra'd, 13/33) yoktur. Siz, yerde O'nun bilmediğini bilecek filân da var diye haber mi vereceksiniz? Şüphe yok ki, bu mümtenidir. اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ **Yoksa sırf zahiri, yâni lâfzı var, mânâsı ve haki-**

kati yok bir lâf mı söyleyeceksiniz? Zenciye, kâfur demek gibi sırf lâfzî bir isim mi uyduracaksınız? Hiç şübhe yok ki, şeriklerinizin isimlerini söyleyecek olursanız Allah'a şerik olacak bir isim bulamayacaksınız. Olsa olsa bir misal olarak müsemmâsız bir isim, hakikatte mânâsı yok mücerred bir lâfız, yalan bir lâf atacaksınız, saçmalıyacaksınız. بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ **Fakat kâfirlere mekirleri tezyin edilmiştir.** وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ **Ve yoldan men' olunmuşlardır.** لَهُمْ... ... عَذَابٌ **"Onlara dünya hayatında bir azabı vardır, ahiret azab ise elbet daha zorlu onları Allah'tan vikaye edecek de yoktur."**

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ
وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

35- Müttekilere va'dolunan cennetin temsili: Altından ırmaklar akar, yemişleri daim, sayesi de. Bu, işte takva yolunu tutanların ukbası. Kâfirlerin ukbası ise ateş.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ **Müttekilere va'd olunan cennetin meseli,** yâni garabette bir mesel gibi gelecek olan sıfat-ı acibesi veya vasfı, bittemsîl tasviri **şudur:** تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ **Altından ırmaklar akar.** Öyle ırmaklar ki, Sûre-i Muhammed'de ... مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ (*"Korunanlara va'dolunan cennetin temsili: onda ırmaklar var bir sudan ki bozulması yok, ırmaklar var bir südden ki tadı değişmez, ırmaklar var bir şarabdanki içenlere lezzet, ırmaklar var bir baldanki safi süzme, hem onlara semerelerin (hasılâtın) her türlüsünden var, hem de Rablarından bir mağfiret var, hiç bunlar o ateşte muhalled olan ve kaynar bir mayı'den sulanıp da bağırsaklarını parçalamakta bulunan kimselere benzer mi?"* Muhammed-47/15) geleceği üzere halis sudan olanı var, südden olanı var, süzülmüş baldan olanı var, lezzetli şarabdan olanı var, أُكُلُهَا دَائِمٌ **yemişleri daimî,** hiç inkıta' etmez, ardı arası kesilmez, tükenmez. Dünya yemişleri gibi fanî ve muvakkat değil, وَظِلُّهَا **gölgesi de öyle.** Çekilmez, zeval bulmaz, yanması yok, zulmeti yok, ebedî istirahatgâh. تِلْكَ **İşte o cennet,** عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا **ittika edenlerin,** küfr-ü küfrandan korunanların akibeti وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ **Kâfirlerin akibeti ise, ateş.**

Ehl-i Kitab olanlar, bunların hangisinden denilirse:

وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ
الْاَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ
بِه۪ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا
وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ
مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

36- Bir de kendilerine kitab verdiklerimiz, sana indirilen bu Kur'ân ile ferah duyuyorlar. Ahzabdan, bazısını inkâr eden de var. De ki: "Ben, ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na şirk koşmamakla emrolundum. Ben, O'na davet ederim, varacağım O."

37- Ve işte Biz, o Kur'ân'ı böyle Arabiyyen hâkim olmak üzere indirdik. Kasem olsun ki, eğer sen, sana vahy ile gelen bu ilimden sonra onların hevalarına uyacak olursan sana, Allah'dan ne bir velîy vardır, ne de vikaye edecek.

وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ **Mukaddemâ kendilerine kitap verdiklerimiz de,** ezcümle Yehûd ve Nasarâ da, يَفْرَحُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ **sana inzal olunan** bu Kitab, yâni Kur'ân **ile ferahlanırlar.** Gerek Yehûd ve gerek Nasarâ'dan olsun Ehl-i Kitab Kur'ân'a agâh olunca mutlaka bir ferah duyarlar. Fakat bunlar iki kısımdır. Bir kısmı, Abdullah ibn Selâm ve eşbahı gibi tam mânâsiyle Ehl-i Kitab olan Tevrat ve İncil'in hakikî mazmununu kalben idrâk ve amelen ikame edenlerdir ki, Kur'ân'ın hepsinden ferah ve inşirah duyar ve derhal Allah'ın vahdaniyyetiyle Risalet-i Muhammediyye'yi tasdik eder müslüman olurlar. Diğer bir kısmı da vardır ki, Kur'ân'ın اِنَّا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ (*"Filvaki biz Tevrat'ı indirdik, onda bir hidayet, bir nur vardır..."* Mâide-5/44) gibi Enbiya ve

kütüb-i salifeyi medh-u tasdik ve ahkâm ve şeriatlerini takrir eden bâzı âyetlerinden ferahlanırlar ve yalnız bu noktalara kalsa Risalet-i Muhammediye'yi tasdik etmek isterler de kendilerinin inhirafat ve tahrifatı ve nesih ahkâmı gibi diğer âyetlere gelince hoşlarına gitmez, inkâra saparlar. Onun için buyuruluyor ki:

وَمِنَ الْاَحْزَابِ **Ahzabdan da,** yâni Ehl-i Kitab'ın Resulullah'a karşı husumet ve adavette toplanıp yekdiğerine muhalif hizibler teşkil eden muhtelif fırkalarından da مَنْ **öyle kimseler vardır ki,** Kur'ân'ın hepsini inkâr edememekle beraber, يُنْكِرُ بَعْضَهُ **bâzısını inkâr eder.** Yâni hoşlanmaz da küfreder. Çünkü hevalarına uymaz. Meselâ, **Yehûd hizbi,** اِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ (*"Ey Ehli kitap! Dininize gulüvvetmeyin, Allah'a karşı hakk olmayanı söylemeyin, Mesih İsâ ibn Meryem sade Allahın Resulü ve Meryem'e ilka eylediği kelimesi ve ondan bir ruhtur, başka bir şey değil..."* Nisa-4/171) âyetini inkâr eder, Nasarâ hizibleri de bununla ferahlanır da, وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ (*"... "üç" demeyin, vaz geçin hakkınızda hayırlı olur, Allah ancak bir tek ilâhtır, O sübhan bir veledi olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa O'nun, vekil de Allah yeter."* Nisa-4/171) لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ (*"Kasem olsun ki küfretti şunlar "Allah o Meryem'in oğlu Mesih"tir diyenler..."* Mâide-5/17) gibi âyetleri inkâr ederler.

قُلْ **Sen, de ki:** اِنَّمَا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ **"Ben ancak Allah'a ibadet etmeğe,** ancak Allah'ı ma'bud tanıyıp O'na kulluk etmeğe وَلَا اُشْرِكَ بِهِ **ve O'na hiç bir şirk koşmamağa me'murum.** اِلَيْهِ اَدْعُوا **Ancak O'na da'vet ediyorum.** قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ ... (*"De ki: Ey Ehli kitab! Gelin sizinle bizim aramızda müsavi bir kelimeye, şöyle ki: Allah'dan başka mabud tanımayalım, O'na hiç bir şeyi şerik koşmıyalım, ve bazımız bazımızı Allah'dan beride Rabb ittihaz etmesin, eğer buna karşı yüz çevirirlerse o vakit şöyle deyin: Şâhid olun ki biz hakikaten müslimiz müsalemetkârız"* Âl-i İmrân-3/64) ayetin tefsirine bakınız) وَاِلَيْهِ مَاٰبِ **ve merciim ancak O'dur."**

وَكَذٰلِكَ **Ve işte böyle.** Esas i'tibariyle bütün Ehl-i Kitab'a ferah verecek ve üzerinde ittifak edilecek müttefekunaleyh usulü ve muvafık-u muhalifi seçecek furu' ve şuabâtı ihtiva eden ve bütün hedefi tevhid ile Allah'a rücu' olan bir indirişle اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا **Arabiyyen bir hüküm,** yâni Arab lisaniyle ifade edilmiş ve bu şart ile bütün ihtilâfâta hâkim bir kanun olarak **indirdik onu,** o sana indirilen kitabı ya Muhammed!..

İşte Kur'ân, böyle her kitabın fevkinde ve bütün milletler üzerinde hâkim bir kitâb-ı hakktır. Bununla beraber Arabca'dır. Arab lisanı ile nâzil olmuş ve nâtık olduğu ahkâm-ı hakk, Arabî olarak ifade edilmiştir. Ve hâkimiyyeti, nazm-ı Arabîsi ile meşruttur. Binaenaleyh diğer kütüb-i münzelenin Kur'ân'a muhalif olan. Kur'ân'ın tasdikine iktiran etmeyen ahkâmiyle amel caiz olamayacağı gibi Kur'ân'ın tercemelerine de bu hâkimiyyet isnad edilemez ve doğrudan doğru onlardan ahkâm istinbatına kalkışmak da doğru olamaz. Hüküm, asıl münzel olan nazm-ı Arabîsinindir. Demek ki, Kur'ân, yalnız tilâvet olunmakla kalmamalı, mucebince beynennâs icrâyı hükm-ü hükûmet de edilmelidir. (Sûre-i Mâide'de وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ ... (*"Sana da bu hak kitabı indirdik, kitab cinsinden önünde olanı musaddık ve üzerine nigâhban hâkim olmak üzere, onun için sen de aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet..."* Maide-5/48) ve وَاِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا اَرٰيكَ اللّٰهُ (*"Elhak Biz sana bihakkın kitab indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği vechile hükm edesin; hainlere müdafaa vekili olma."* Nisâ-4/105) âyetlerinin tefsirine bakınız)

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ **Ve sana gelen ilimden sonra onların hevalarına ittiba edecek olursan,** yâni Kur'ân'ın ahkâmını inkâr eden hiziblerin inkârları hevadır. Onlar, hakkın hükmünü hoşlanmazlar da hevalarına, gönüllerinin arzusuna uyarlar, kendi hevaları hâkim olsun isterler. Sana gelen ise, ilimdir. Binaenaleyh bu ilim geldikten, bu kitabın nassı ile hükm-i hakk, mâlûmun olduktan sonra bilfarz onların hevalarına uyacak olursan, **Alimallah** مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ **Allah'tan sana ne bir velî bulunur, ne de bir vâkî.** Ki o takdirde gelecek masaibe karşı, dostun veya vikayecin olabilsin.

Kur'ân'ın bâzı noktalarını inkâr ile Risalet-i Muhammediyye'ye i'tiraz etmek isteyen muhtelif hiziblerin inkâr ve iddiaları bak, ne kadar heva, ne kadar vâhîdir:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ

وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ

Vikaye: Koruma, koruyuculuk, kayırma.

اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ

وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ

اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا وَاللّٰهُ يَحْكُمُ

لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِه۪ وَهُوَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدْ

مَكَرَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَم۪يعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ

كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

وَيَقُولُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ

شَه۪يدًا بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

Meâl-i Şerifi

38- Kasem olsun ki, Biz, senden evvel de Resuller gönderdik. Onlara da, hem zevceler verdik, hem zürriyyet. Hiç bir Resulün ise, Allah'ın iznine iktiran etmedikçe bir âyet getirmek haddi değildir. Her ecel için bir yazı vardır.

39- Allah dilediğini, mahv-ü isbat da eder ve Ummü'l-kitab O'nun nezdindedir.

40- Onlara yaptığımız vaidin bazısını sana muhakkak göstersek de, yâhud seni vefat ettirsek de her halde belâğ sana, hesab Bizedir.

41- Ya görmüyorlar mı da? Biz, o arzı etrafından eksiltip duruyoruz ve Allah öyle hükm-ü hükûmet eder ki, hükmünü takib edecek yoktur. Hem O, çok seri hesablıdır.

42- Evet, onlardan evvelkiler de mekrettiler, fakat binnetice bütün

mekir Allah'ındır. O, bilir, her nefis ne kesbediyor, yarın kâfirler de bilecek ki, o yurdun ukbâsı kimin?

43- O küfretmekte olanlar: "Sen, bir mürsel değilsin" diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter. Bir de nezdinde kitab ilmi bulunan."

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ **Kasem olsun ki, Biz, hakikaten senden evvel de Resuller gönderdik.** وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً **Onlara da hem zevceler verdik, hem zürriyyet.** Binaenaleyh senin de meşru' zevcelerin ve evlâdın bulunması risaletine neye mâni' olsun. Ehl-i Kitab'dan muhtelif hizibler kendi hevalarınca Risalet-i Muhammediyye'yi inkâr için bâzı şübheler ileri sürmek istemişlerdir ki, başlıcaları şunlardır:

1- Müşriklerle beraber bir takımları: "Allah Resulü, fevkalbeşer olmalı, Melek cinsinden olmalı" diye tutturmuşlar ve bu suretle beşerî fıtrati, Risalete münafi farz ederek: "Biz, bizim gibi bir beşere ittiba mı ederiz?" "Bu nasıl Peygamber, yemek yiyor ve sokaklarda geziyor?" diye Resululah'ı ta'yib ve inkâra kalkışmışlardı ki, bu noktalara diğer surelerde tasrihan taarruz edilmiştir. Yine bu kuruntuya müteferri' olarak bir takım Hıristiyanlar'da, Resulullah'ı zevcelerinin taaddüdiyle ta'yib etmek istiyor. Ve "Eğer Muhammed Peygamber olsa idi, böyle kadınlarla meşgul olup evlâd ve iyal ile uğraşır mı idi? Yahya ve İsa gibi onlardan sarf-ı nazar edip tecerrüd hayatı yaşaması iktiza etmez miydi?" Diyorlardı ki, bu gün de Nasârâ hizibleri hâlâ bu propagandaya germî vermek istiyorlar. Halbuki böyle bir iddia Yahya ve İsa aleyhimesselâm'dan evvel gelmiş ve onlar tarafından tasdik ve te'yid edilmiş olan bir çok Peygamberlere, yani tâ Musa'ya ve İbrahim'e ve hatta Nuh ve Âdem'e varıncya kadar Ahd-i Cedid ve Ahd-i Atik kitablarının haber verdiği silsile-i Enbiya'ya küfr etmek kabilinden bir tenakuzdur ki, bu da, iddia olunan Hıristiyanlığı kökünden inkar etmektir. Zira bu peygamberlerin çoğu, bir değil, müteaddid ve hatta Davud aleyhisselam gibi bazıları yüz kadar zevcelerle tezevvüc etmiş, güzide zürriyetler yetiştirmiş ve bu suretle beşeriyyet-i ahirenin maddeten ve manen aba-i tahiresi olmuşlardır. Ve işte bu ayette, evvela bu hakikat-i tarihiyye beyan olunarak o kısım Ehl-i kitab hiziblerinin Resulullah'a karşı ezvac-ü evlad ile inkar ve i'tirazları yalnız Risalet-i Muhammediyye'ye değil, ale'l-umum Enbiya-i salifeye, yani bunların zürriyyeti ve musaddıkı olmaları i'tibariyle Yahya ve İsa aleyhimesselam'a dahi küfür demek olan bir tenakuzdan ibaret olduğu an-

latılmış ve bu suretle Resul'ün fevka'l-beşer olması hevasının butlanı da, dolayısiyle isbat edilmiştir.

2- Bir kısmı da, Resûl'ü bir ilah gibi farz ederek ve mu'cizeleri Peygamberler kendileri yaparmış gibi tevehhüm ederek: "Muhammed, demişler, Resul olsa idi diğer Peygamberler gibi kendisinden her ne ayet, her hangi bir mu'cize taleb edilirse derhal yapıvermesi lazım gelmez mi idi?" Buna cevaben de buyuruluyor ki:

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَاْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ **Ve hiç bir Resul için Allah'ın izniyle olandan başka bir ayet getirmek yoktur.**

3- Resulullah, gayibden haber olmak üzere kafirleri azab ile inzar ve mü'minleri nusrat ve rahmet ile tebşir ettikçe bâlâda da geçtiği üzere kafirler isti'cal ediyor, bunların taahhurunu şübheye vesile itihaz ederek: "Hani ya o va'd-ü vaidler nerede kaldı, demek ki yalan imiş" diyorlardı. Buna cevaben de buyuruluyor ki:

لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ **Her ecelin, bir kitabı vardır.** Yani haber verilen o va'd-ü vaidlerden her biri de vakit ve müddetle müecceldir. Ve her vakit ve müddetin indallah ayrı ayrı bir yazısı, bir hükm-i mahsusu vardır ki, ahvalin ihtilâfiyle muhtelif olarak mukteza-yı hikmete göre yazılmıştır. Ve bu müddet zarfında kesb-i halâs veya istihkak-ı azab için insanlara bir mühlet ve müsaade verilmiştir. Binaenaleyh her birinin vakti, yazısını gözetir. Ve bundan dolayı muhtelif zamanlar için başka başka kitablar nazil olmuştur. Meselâ, Musa zamanının kitabı başka, İsa zamanının kitabı başka, Hatemü'l-Enbiya zamanının kitabı başkadır. Velhasıl her zaman için bir kitab vardır. Ve son zamanın kitabı, Kur'ân'dır. Onun için bir hükm-i Arabi olan bu Kitab, evvelki Kitabların esasını tahkim ve tasdik ederken onlardaki bazı ahkâmı değiştirir, nesheder.

4- Ehl-i Kitab'dan Yehûd hizbi gibi bir kısmı neshi inkâr ediyor ve öyle zu'meyliyorlardı ki: "nesih bir "beda'yı, yani önce bilinmeyen bir ilmin sünuh ve zuhuruyla evvelki hükümden caymayı istilzam eder. Allah Teâlâ ise, cehilden münezzeh olduğundan ahkam-ı ilahiyye'de nesih olamaz" ve: "Madem ki, Kur'ân'da kütüb ve şerayi-i salifenin bazı ahkâmını nesheden âyetler vardır, o halde bu, bir Kitabullah ve bunu getiren zat da Resulullah olmamak iktiza eder" diyorlardı. Ve bu suretle Yehudiler, Kur'an'ın Musa'yı ve Tevrat'ı esas i'tibariyle tasdik etmesinden bilistifade Tevrat'ı nesih kabul etmez, hakim bir

---

Sünuh: Bozulmak, değişmek.

ana kitab ve şeriat-i Musa'yı layetegayyer bir din farzederek İncil'i de, Kur'ân'ı da inkâr ediyorlar. Nübüvvet-i İsa gibi Risalet-i Muhamediyye'yi de tanımak istemiyorlardı ve sanki şeriat-i Musa da, Ya'kub ve İshak ve İsmail ve İbrahim'den Nuh ve Âdem'e varıncaya kadar geçmiş olan Enbiya-i mütekaddimin'in şeriatlerinden hiç bir hüküm değiştirilmemiş gibi bir dava tutturuyorlardı. Fakat Nasraniyyet'te Yehudiliğin bazı ahkam-ı ma'rufesi değiştirilmiş olduğu ve ezcümle Cumartesinin Pazara tahvili inkâr olunamayacak bir vakıa bulunduğu cihetle yakın zamanlara kadar Nasara neshi inkâr etmiyorlardı. Çünkü neshi inkâr ettikleri takdirde, Musevilere karşı İseviliğin hiç bir manası kalmazdı. Fakat son zamanlarda Protestanlar bunu düşünmeyerek Müslümanlara karşı Yehudiler gibi neshi inkâra kalkıştılar. (Bu babda Hindli Rahmetullah Efendi merhumun İzharü'l-Hakk nam kitabına bak!)

İşte her hangi hizibden olursa olsun nesih mes'elesini inkâr edenlere karşı buyuruluyor ki: يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ Allah dilediğini mahv-ü isbat eyler. Gerek tekvinde ve gerek teşri'de dilediğini mahveder. Vücuddan siler hükümden iskat, eserini izale eyler. Dilediğini de onun yerine veya resen sabit kılar. Evvela tekvin hususunda görülüyor ki, Allah Teâlâ, âlemde bir takım şeyleri ifna ve izale ederken diğer bir takım şeyleri durduruyor veya yeniden vücuda getiriyor. Mesela bir milleti mahvediyor, diğer bir milleti yaşatıyor, yani bir kavm içinde Zeyd ölürken Amir duruyor veya yeni doğuyor. Ayni bir şahısta ve ayni bir şeyin ahvalinde bile böyle nice mahivler, nice isbatlar yapar. Mesela, ticaretinde kah zarar ettirir, kâh kâr, rızkını kâh tenkis eder, kâh tezyid, ecelini, ömrünü kısaltır, uzatır; saadetini şekavete veya şekavetini saadete tahvil eder. Tevbekârın defter-i a'malinden seyyiatı mahveder hasenat yazar. الخ Öyle ki, kainat, bir taraftan, harfleri veya satırları silinip diğer taraftan yazılan bir kitab gibidir. Böyle iken sahaif-i ekvanın nizam-ı hikmetinde ne bir hâk, ne bir silinti ile kusur bulunmaz. İşte tekvinde böyle olduğu gibi teşri' hususunda da böyledir. Allah Teâlâ, bir zaman için meşru' kıldığı ahkâmın bazısını diğer bir zaman için nesheder. ...مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَٓا اَوْ مِثْلِهَا... (*"Biz bir âyetten her neyi nesih veya insa edersek ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz, bilmezmisin ki Allah herşeye kadir, daima kadirdir...."* Bakara-2/106) mantukunca onun yerine daha hayırlısını veya lâekal mislini ikame eder de ahval-ü ezmine ve emkinenin ihtilafına göre muhtelif şeriatler bulunur, لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ (*"Kasem olsun ki Biz senden evvel de resuller gönderdik, onlara da hem zevceler verdik*

Ezmine: Zamanlar.

hem zürriyet, hiç bir resulün ise Allah'ın iznine iktiran etmedikçe bir ayet getirmek haddi değildir, her ecel için bir yazı vardır." Ra'd-13/38) olur. Çünkü kitablar, şeriatler mebde ve meadda nasın ahvalini ıslah içindir. Meşiyyet-i ilahiyye muktezasına zaman zaman ahval-i nas muhtelif olduğu için ona göre ahkamın ihtilafı da hikmet-i İlahiyye muktezasındandır. Bununla beraber Allah Teala, dilediği bazı ahkamı da her zaman için gayr-ı kabil-i nesh olmak üzere muhkem ve sabit kılar ki, bunlar, her zaman için usul-i şeriat, diğerleri de, furu-ı şeriattir. Sure-i Mâide'de لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (*"... her birinin için bir şir'a yaptık, bir de minhac..."* Maide-5/48 âyetine bakınız.). Bundan dolayı Kur'ân, Tevrat ve İncil ve sair Kütüb-i İlahiyye'nin havi oldukları usulden bir kısmını te'yid ederek Ehl-i Kitab'ın hepsini ferahlandırırken onlarda zaman-ı ahirin ahvaliyle mütenasib olmayan bir takım ahkamı da nesh eder. Ve hatta nesf-i Kur'an'da da nasih ve mensuh ayetler vardır. Ve bu vech iledir ki, Kur'ân bütün kitablar üzerinde müheymin ve bütün ezmanın ihtilafatına hakim Arabî bir hüküm kitabıdır.

Allah, böyle dilediğini mahiv, dilediğini isbat eyler وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ve **Ümmü'l-Kitab, ancak O'nun indindedir.** Bütün kitabların mebdei, asl-ü esası olan, hiç bir vech ile değişmeyen, mahv-ü isbatı mümkün olmayan, layetegayyer, ana kitab, daha doğrusu kitab anası, düstur-i a'la, kütük ancak Allah'ın indindedir ki, o Levh-ı Mahfuz veya ilm-i ezeli-i ilahidir. Değişecek, değişmeyecek, giden, kalan her şey onda yazılıdır. Hepsi ma'lumdur. Onun için fer'i olan diğer kitablarda cereyan eden nesihten, mahv-ü isbattan Allah Teala'ya beda lazım gelmez. Ve yine onun içindir ki, tekvin ve teşri'de mahv-ü isbat cereyan ettiği halde Ümmü'l-Kitab'a nazaran, جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ (*"Yazılmış, bitmiş kalem kurumuştur."* Keşfü'l-Hafâ: 1/1071)dir. Her şey yazılmış bitmiştir, kalem kurumuştur. Yeniden yazılacak hiç bir şey yoktur. Binaenaleyh Kur'an'dan evvel nazil olmuş bulunan Tevrat veya İncil'i, "Ümmü'l-Kitab" gibi farzedip de nesih kabul etmez diye iddia eden o münkir Ehl-i kitab hiziblerinin inkarları, ne kadar boş, ne kadar hevadır. Halbuki Kur'an'dan evvelki kitablar sade nesihten değil, tahriften bile salim kalamamışlardır.

وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ **Onlara yapdığımız vaidlerin bazısını sana gösterirsek de veya seni alırsak da,** yani o münkirlere mev'ud olan ikab-ü azabın hepsi tahakkuk edecek ve sen, her halde bazısını bu dünyada göreceksin. Maamafih hiç birini sana göstermeden seni, bu dünyadan alacak da olsak sen, bununla mukayyed olmayarak, görüp görmeyeceğini düşünmeyerek vazifeni

yap. Hiç birini görmeden vefat edecek olsan yine yap. Gerek gör, gerek görmeden öl, her iki takdirde, فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ **üzerine vacib olan ancak belağdır.** Yani sen, bir Resul olduğundan üzerine vacib olan vazife, risaletin ahkamını tamamen tebliğden ibarettir. O tebligatın mazmununu icra ve binnetice hesabını ru'yet ve bu cümleden olmak üzere onlara tebliğ eylediğin vaidlerin tahakkukunu, bu dünyada görmek değildir. Belağ sana وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ **ve hesab Bize âiddir.** O münkirlerin hesabını görecek, amellerinin cezasını verecek olan, biziz. Binaenaleyh sen, semere-i mesaîni görüp görmeyeceğini hesaba almayarak çalış, bu uğurda can verme de lazım gelse vazifen olan tebliği yap, ilerisini bize bırak!...

O münkirler, اَوَلَمْ يَرَوْا **görmüyorlar mı ki,** اَنَّا نَأْتِى الْاَرْضَ **Biz kudretimizle arza geliyor,** نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا **onu etrafından eksiltip duruyoruz.** Yani bizim mahv-ü isbata kudretimizi teslim etmek istemeyen o münkirler baksalar a bâlâda beyan olunduğu üzere önce rahmet ve kudretimizle meddetmiş, ayaklarının altına sermiş olduğumuz arzı aynı halde bırakıyor muyuz? O memdud arzı, üzerinde yaşadıkları o geniş toprakları etrafından kudretimizle sarıp tenkis ve tazyik etmiyor muyuz? O medde mukabil cezirler yapmıyor muyuz? Veya muhtelif hadisat ile arzı aşındırıp parçalamıyor muyuz veya o münkirlerin vatanlarını peyderpey etrafından eksiltip küçültmüyor muyuz? Nüfuslarını, cem'iyyetlerini kırarak feyz-u bereketlerini azaltarak, arazilerini daraltarak, izzetlerini zillete, kemallerini noksana tebdil etmiyor muyuz? Arzdaki bu tağyirâtı veya vatanlarındaki bu tazyikatı görmüyorlar mı? وَاللّٰهُ يَحْكُمُ **Allah, öyle bir hüküm ve hükümet yapar ki,** لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ **O'nun hükmüne muakkıb yoktur.** O'nun verdiği hükmü arkasından ta'kib edip de nakz-u reddedebilecek hiç bir kuvvet, hiç bir devlet, hiç bir mahkeme, hiç bir merci' yoktur. وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ **Hem O, şeriu'l-hisab'dır.** Binaenaleyh o hesab ve azab demleri uzakdır da zannedilmesin. Allah, murad edince bir göz açıp yummadan geliverir.

وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **Onlardan evvelkiler de mekrettiler.** Allah'a, peygamberlerine, kitablarına, müminlere karşı hud'alar yaptılar, entrikalar çevirdiler. فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا **Fakat binnetice mekir, bütün mekir, ancak Allah'ındır.** Allah'ın mekrine nazaran diğerlerininki hiçtir. Zira mekrin hakikati başkasına gizli, anlaşılmaz bir surette bir mekruh isal etmektir. Halbuki Allah'dan başkasının bütün yaptıkları ve yapacakları Allah Teâlâ'nın ilm-ü kudreti tahtında cereyan ettiği için mekir yapanların yaptıkları da bir kesibden başka bir

---

Memdud: Uzatılmış, yayılmış, çekilmiş. **Cezir:** Ay ve güneşin cazibesi tesiri ile deniz ve ırmak sularının çekilip kabarması. **Hud'a:** Hile, oyun, aldatma.

şey değildir. Bütün halk-u te'sir, Allah'dandır. Bu suretle onlar, mekre çalışırken evvel emirde kendilerini aldatmış kendi kendilerine mekre sebeb olmuş olurlar. Allah, bir raddeye kadar kesiblerini halkeder ve binaenaleyh onlar, muvaffak oluyoruz zannederken kesiblerinin cezası olarak Allah tarafından zanlarının hilafına öyle gizli bir surette çarpılırlar ki, mahvolurlar giderler. O halde mekkârlık, hilekârlık yapmağa çalışanlar, bilmelidirler ki, yaptıkları mekirler, binnetice hep Allah'ın kendilerine bir mekridir. Allah, onların hiç haberleri olmaksızın bir anda mekirlerini başlarına geçirir de aldatıyoruz zannettikleri müstakim kullarını müsab kılar. Çünkü Allah, aldanmaz. يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ **Her nefis, her ne kesbederse bilir.** وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ **O kafirler de, ileride bileceklerdir ki,** لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ **bu darın akibeti kimindir?**

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Küfredenler bir de derler ki** لَسْتَ مُرْسَلًا **"Sen, Mürsel değilsin."** Yani Allah tarafından gönderilmiş Resul değilsin diyerek hakk Peygamber olduğunu inkar ederler ya Muhammed, قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ **de ki: "Benim aramla, sizin aranızda şahid olarak Allah yeter."** Yani Allah Teâlâ, bende izhar-ü inzal eylediği kat'i deliller, açık ayetler, beyyinelerle benim Risaletime öyle şehadet etmektedir ki, her şehadetten yüksek olan bu Allah şehadeti, diğer şahidlerin şehadetinden mugni ve sıdk-u sadakatimi isbat için kafidir. وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ **Ve o alim ki, indinde İlmü'l-Kitab vardır.** İlm-i Kur'an'a veya ale'l-ıtlak hakk kitab ilmine sahibdir. Yani bir hükm-i Arabi olan bu kitab, bu Kur'an, risaletime başlı başına bir burhandır. Ancak bunun böyle olduğunu bilmek için kitab ilmine sahib olmak, bu kitabın beyanındaki fesahat ve belagati haber verdiği ma'lumat-ı gaybiyyeyi anlamak, ifade ettiği ulum-ı kesireyi bilmek ve binaenaleyh hakk kitabı takdir etmek lazımdır. Bunu bilen أُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ (*"Şehadet eyledi Allah şu hakikate başka Tanrı yok ancak O, bütün meleklerle ilim uluları da adl-ü hakkaniyetle durarak şahid: başka Tanrı yok ancak O, aziz O, hakim O."* Âl-i İmran-3/18) onun hakkolduğunu bilir ve mucebince Risalet-i Muhammediyye'ye şehadet eyler. Ve hatta bundan evvelki kitablarda ezcümle Tevrat ve İncil'de dahi Risalet-i Muhammediyye'yi temhid ve tebşir eden deliller vardır. Bunları hakkiyle bilen ve ilmine sahib olup da, taassub ve hevaya tabi' olmayan munsıf Ehl-i Kitab uleması da buna şehadet ettiler.

Bak, Allah Teâlâ, nasıl şehadet ediyor:

Mugni: Zengin eden, müstağni kılan.

İBRAHİM SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Ayet Sayısı: 52

İlm-i kitap cümlesinden İbrahim aleyhisselâm'ın duâsını tezkir eden bu Sûre-i celîlenin hepsi Mekkî'dir. Bahr-i Muhit'te İbn Abbas ve Katâde'den أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللهِ كُفْرًا (*"Bakmaz mısın onlara ki Allah'ın nimetini küfre değiştiler ve kavimlerini helâk yurduna kondurdular. Cehenneme, yaslanırlar ona, o ise ne fena makardır. Ve Allah'ın yolundan saptırmak için Allah'a menendler uydurdular, de ki: keyfinize bakın çünkü gidişiniz ateşedir."* İbrahim-14/28-30) ilâ «النَّارِ»dan maadası Mekkî olduğu menkul, tefsir-i Nişaburî'de de, bu iki âyetin "Bedr"de nâzil olduğu mezkûrdur.

Âyetleri: Elli iki.

Kelimeleri: Sekiz yüz elli beştir.

Hurufu: Üçbin dört yüz otuz dörttür.

Fasılası: ل ، ى ، ص ، ز ، ط ، ن ، ب ، ر ، م ، د harfleridir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى

النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِ ﴿١﴾ اَللّٰهِ الَّذ۪ي
لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِر۪ينَ مِنْ عَذَابٍ
شَد۪يدٍ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ
وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي ضَلَالٍ
بَع۪يدٍ ﴿٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- الر, bir kitab ki, sana indirdik, insanları Rabblarının izniyle zulmetlerden nûra çıkarasın diye. Doğru O, azîz hamîdin yoluna ki, bütün izzet-ü hamd O'nun,

2- O Allah'ın ki, göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nun. Şiddetli bir azâbdan da veyl kâfirlere.

3- Onlar ki, dünya hayatını sever, âhirete tercih ederler de, Allah yolundan çevirirler ve onun eğrilmesini isterler. İşte bunlar, çok uzak bir dalâl içindedirler.

الر - Sûre-i "Yûnus'dan beri geçen nazîrlerine bak! اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمُرَادِه bu الف . لام . را, mahreci muayyen ve mahdud olmayan, bâtından çıkıp her harfe imdad eden elif gibi tevhid ve istikamet delili olarak tecelli eden ve tilâvet-ü kıraatiyle لام . را gibi dillerde çalkanarak vahdetten kesrete hitab eyleyen bu mümtaz harfler, yâni nazm-ı i'cazkâriyle bu Sûreyi teşkil eden basît ve mürekkeb sesler, كِتَابٌ öyle **muazzam bir kitabdır ki, ya Muhammed, اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ onu, sana şan-ı azametimizle Biz indirdik ki, لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ insanları zulmetlerden çıkarasın, اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ Rabblarının izniyle nûra "Sûre-i Bakara da,"** اللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ (*"Allah iman edenlerin velisidir onları zulümattan nura çıkarır,* " Bakara-2/257 Bkz.) اِلٰى صِرَاطِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِ **doğru O, azîz, hamîdin sıratına.**

Menend:Eş, **Veyl:** Vay haline, **Dalal:** Sapıklık **Nazîr:** Benzer.**Kesret:** Çokluk. **Vahdet:** Birlik. **Hitab:** Söz söyleme. **İcazkâr:** Acze düşürmek.

Bütün izzet ve kudret kendisinin, bütün hamd-ü senâ kendisine mahsus olan ve binaenaleyh yoluna gidip vikayesinde sığınanları izzet-ü in'amiyle muazzez ve mükerrem kılacağı derkâr bulunan o Rabb-ı mü'minin doğru yoluna, hak dinine, yani اللّٰهِ الَّذ۪ى **O Allah**'ın yoluna ki, لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ bütün **göklerdekiler ve bütün yerdekiler hepsi O'nun.** "Şu veya bu devletin değil, hep O'nundur. O'nun milki ve mülküdür. O yalnız Semavâttakilerin değil, yerdekilerin de Rabbı'dır. İzzetiyle göktekileri yere indirir, nûr-u inayetiyle yerdekileri göklere çıkarır. İşte ya Muhammed, bu kitab böyle bir nûr-ı münzel ve sen öyle kâffe-i nâsa mürsel bir Resulsün. Yani hangi kavmden olursa olsun bütün insanları tenvir edecek yeryüzünde cehl-ü sefahet ve küfr-ü dalâlet akidelerine kapılarak sefîl gayelere, bâtıl ma'budlara aldanarak kat kat zulmetler içinde kalmış, mebde-ü meadı tanımaz, nerede bulunduğunu, nereden gelip nereye gittiğini bilmez olmuş ale'l-umum insanları dalâlet ve sefaletten kurtarıp nur-u iman ile izzet-ü hamd yoluna; azîz-ü hamîd olan Allah, din ve şeriatine hidayet edeceksin. Fakat kendi kudret ve iradenle değil, hepsinin Rabbı olan o Rabbü'l-âlemînin izn-ü tevfikîyle. Çünkü nûr O'nun, sen O'nun, semavât ve arzda bütün saltanat ve Rübûbiyyet O'nundur. Onun için müjde mü'minlere وَوَيْلٌ لِلْكَافِر۪ينَ ve **vay kâfirlere!** O nûru örtmek isteyen ve izzet-ü hamd yoluna çıkmak istemeyen imansızlara مِنْ عَذَابٍ شَد۪يدٍ **şedid azâbdan.** اَلَّذ۪ينَ **onlar ki,** يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ **o alçak hayatı sever, dünyayı âhiret üzerine tercih ederler.** Bugün yaşıyalım da, yarın ne olursa olsun derler. Dünya için âhireti satarlar. وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ **ve Allah yolundan men'ederler.** وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا **ve ona i'vicac isterler. İstikameti hoşlanmaz, Allah yoluna "eğri" der, aykırı gidilmesini isterler.** Doğruya, eğri diye tezvirât yapar. Hiylekârlıkla nâsı sapıtmağa, Hak dinini eğmeğe, tahrif ve tebdil etmeğe çalışır, nûru zulmet, zulmeti nûr görmek ve göstermek isterler. اُولٰٓئِكَ ف۪ى ضَلَالٍ بَع۪يدٍ **İşte bunlar, uzak bir dalâl içindedirler.** Tarik-ı hakktan o kadar uzağa sapmışlardır ki, ona yanaşmak felâh bulmak ihtimalleri yoktur. Onun için vay hallerine!..

Böyle dalâl-i baîd içinde bulunan, i'vicac peşinde dolaşan kâfirler, bu kitabın Arabî olmasına i'tiraz ederek "Sen bütün insanlara mürsel bir Resul olsa idin, bu kitab Arabca mı olurdu? Hem bu hangi Peygamberde görülmüş?

Vikaye: Koruma, **İzzet-ü in'am:** Lezzetli nimetler. **Derkâr:**malum, **Milk:** Tasarruf altında bulunan yer. **Nur-i münzel:** Nurlu iniş. **Kâffe-i nass:** Bütün insanlara **Cehl-ü sefahet:**Eğlence düşkünlüğü.**Mebde:**Başlangıç, **Mead:** Ahiret. **Ale'l-umum:** Herkese ait, herkes hakkında. **Şedid:** Şiddetli. **İ'vicac:** Eğrilik **Tezvirât:** Söze yalan karıştırma. Düzenbazlık. **Tarik:** Yol. **Felah:** Kurtuluş. **Dalâl-i baîd:** Kurtuluş ümidi olmayan sapıklık.

Şimdiye kadar hiç bir Peygambere Arabî bir kitab nâzil olmamış iken bunun Arabî olması, Adetullah'a muhalif değil midir?" diyecek olurlarsa:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه۪ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤﴾

Meâl-i Şerifi

4- Ve Biz, her gönderdiğimiz Resulü ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik ki, onlara iyi beyan etsin. Sonra da Allah dilediğini dalâlette bırakır, dilediğini de hidayete erdirir, ve öyle azîz, hakîm O.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ **Biz, hiç bir Resulü,** (gerek hususî, gerek umumî bir şeriat veya kitab getiren hiç bir Peygamberi) **başka türlü göndermedik.** اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه۪ **Ancak kavminin lisaniyle gönderdik.** Yâni Adetullah böyledir. Öteden beri her Resul, gönderildiği ümmetten ve bilhassa içlerinde kaim olduğu cemaatin dili ile gönderile gelmiştir. لِيُبَيِّنَ لَهُمْ **Ki, onlara tebyin etsin.** Tebliğine me'mur olduğu şeyleri kavmine anlatsın, anlattırsın. Bilenin bilmeyene, şâhidin gaibe anlayacağı bir lisan ile beyan ve tebliği bir vazife olduğunu tefhim etsin. Zira bir Resulün risaleti, gerek kavmine muhtass olsun ve gerek daha başkalarına da şamil bulunsun ve bu şümul, gerek risalet-i Muhammediyye'de olduğu gibi bütün insanlara ve hattâ İns-ü Cinne kadar umumî olsun ve gerekse birkaç kavme âid bulunsun her halde o Resul, kavmini da'vet edecek ve ilk işi onlara Risaletini anlatmak olacaktır. Bu ise, onların en iyi, en kolay anlayabilecekleri kendi lisanları, kendi lügatleriyle beyana mütevakkıftır. Evvel emirde, وَاَنْذِرْ عَش۪يرَتَكَ الْاَقْرَب۪ينَ (*"Hem en yakın hısımlarını inzar et."* Şuârâ-26/214) mucebince en yakından başlayarak Resul, kavmine bu tebyinî yapar, Allah'ın emirlerini beyan ve i'lân eder. فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ **Bunun üzerine Allah da, kimini diler, ıdlâl eder** yani gerek o kavmden olsun ve gerek haricden bulunsun bizzat veya bilvasıta tafsilen veya icmâlen o beyanı işiden nasın kimisini Allah, yola getirmez, hakkı

Kaim: Oturan. **Tebyin:** Açıklamak. **Tefhim:** Anlatmak, kavramak. **Muhtass:** Husus, ait olmak. **Şamil:** içine alan, **İns-ü Cin:** Cin ve İnsan. **Mütevakkıf:** Bağlıdır. **Muceb:** İcabınca.

sevdirmez, o beyandan müstefid etmez, imana muvaffak kılmaz, **dalâle mahkûm eder.** وَيَهْد۪ى مَنْ يَشَٓاءُ **kimine de diler, hidayet eyler.** Lisan-ı Resul'den o tebyînden istifade ettirir, hakkı sevdirir, iman ve ilim ve mucebince amel nasîb eder ve binaenaleyh bir taraftan Arabî bilenler bilmeyenlere bildikleri lisanlar ile nakl ü terceme ederek beyan-ı Resulü tebliğ ve tebyîn ederler. Resulünün Resulü, verese-i Enbiya olmak şerefine nail olurlar. Diğer taraftan bu şerefe nail olmak için bir takımları da Arabî öğrenirler ve bu suretle lisan-ı Resulü esas olarak beyan ve da'vet, dilden dile kavmden kavme neşr-ü ta'mim olunur. Allah'ın idlâl ettiği bedbaht, hidayet ettiği bahtiyâr olur. وَهُوَ **Ve O,** (Allah) الْعَز۪يزُ **öyle azîz,** her şeyden üstün, meşiyyeti bütün esbab-ü avamile hâkim. Binaenaleyh iradesine münazea edilmek gayr-i mümkündür. Onun için idlâl ettiğini yola getirecek, hidayet ettiğini şaşırtabilecek hiç bir kudret, hiç bir irade bulunamaz. Ve beyan-ı Resul, ne kadar kuvvetli ve vazıh olursa olsun Allah'ın izni olmayınca hidayete kâfi gelmez. Hem de الْحَك۪يمُ **öyle hakîmdir.** Hiç bir sebebe muhtac olmamakla beraber yaptığını hikmet ile muntazam yapar, iradesi mahz-ı hikmet olur. Onun için beyandan evvel kimseyi dalâle mahkûm etmez. Idlâli de, hidayeti de hikmetiyle cereyan eder. İzzeti hasebiyle Resulünü dilediği kavmden intihab eder ve hikmeti hasebiyle beyanını o kavmin lisaniyle yaptırır. Binaenâleyh كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ (*"Bir kitab ki, sana indirdik, insanları Rabblarının izniyle zulmetlerden nûra çıkarasın diye; Doğru O, azîz, hamîdin yoluna ki, bütün izzet-ü hamd onun."* İbrahim-14/1) hitabiyle umum insanları Biiznillâh tenvir etmek ve hidayet-ü dalâlin tefrikinde hüccet olmak için Risalet-i Muhammediyye ile gönderilen bu kitabın, bu Kur'ân-ı mübînin Arabî olarak inzal buyurulmasında ve nâzil olduğu gibi «عَرَبِيًّا» hâkim kılınmasında dahi nice hikmet-i ilâhiyye vardır. Kur'ân, başka bir lisan ile indirilse idi, Peygamberin içlerinde bulunduğu ve ilk evvel hitab edeceği kavmi anlamayacak, "Sûre-i Fussılet"de geleceği vechiyle لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ (*"Ve eğer biz onu acemî bir Kur'ân yapa idik diyecekler idi ki; âyetleri tafsil edilseydi ya! Araba acemce mi? De ki: O, iman edenler için hidayet ve şifadır, iman etmiyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır ve o onlara karşı körlüktür, onlara uzak bir mekândan haykırılır."* Fussilet-41/44) demeğe hakları olacak ve diğer akvama tebliğ-u ta'mim için ilk naşirler yetişmeyecek ve binaenaleyh hiç

Müstefid: İstifade. **Verese:** Vâris olma, **Enbiya:** Nebiler. **Neşr:** Yayma, **Ta'mim:** herkese ilanet. **Meşiyyet:** Dilemek, irade. **Esbab-ü Avamile:** Sebebler sebebi. **Münazea:** Ağız kavgası, çekişme. **Vazıh:** Açık, âyan, âşikâr, **Mahz-ı Hikmet:** Kesin söz. **İntihab:** Seçmek, ayırıb beğenmek,.

bir kavm hakkında hüccetullah tahakkuk etmiyecekti. Ve eğer lisanların kâffesiyle indirilse idi de, Arabîsi gibi bir çok Kur'ân bulunsa idi [1] böyle bir mu'cize büsbütün muzır ve hikmet-i tevhide münafî olurdu. Akvam arasında niza' ve ihtilâfı azaltacak yerde çoğaltır, birleştirecek yerde dağıtırdı. Çünkü her biri yalnız kendi lisanını asıl ve hâkim tanımak lâzım gelecek ve aralarında hâkim ve furkan bir kitab bulunmamış olacaktı. Hem bu taaddüd, terceme ihtiyacından kurtarmayacak, her kavm kendi lisanındaki ile diğerlerinin tevafuk edip etmediğini anlamak ihtiyacında bulunacak ve bundan dolayı taaddüd ne kadar çoksa terceme ihtiyacı da o nisbette artacak ve bir mütercimin bütün lisanları bilmesi ıktıza edecek ve teklifi mâlâyutak halini alacaktı.

Bunun beyanı:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيّٰمِ اللّٰهِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝

Meâl-i Şerifi

5- Celâlim hakkı için âyetlerimizle Musâ'yı gönderdik ki: "Kavmini zulûmâttan nûra çıkar ve onlara Allah günleriyle öğüt ver" diye. Şüphesiz ki, bunda çok âyetler vardır, çok sabırlı, çok şükredici her kimse için.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا **Filhakika Musa'yı âyetlerimizle irsal eyledik**, yani risaletini mübeyyin mu'cizat ve kitab vererek zikrolunduğu üzere kavminin lisaniyle Resul yapıp gönderdik. اَنْ **Şöyle diye ki:** اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ **"Kavmini zulmetlerden nûra çıkar."** اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖى اِسْرَاۤئٖيلَ (*"Beni İsraili bizimle beraber salıver."* Şuarâ-26/17) buyurulduğu üzere Musa'nın kavmi Benî İsrâîl idi. Benî İsrâîl de Mısır'da bulunuyordu. Yûsûf'dan sonra Mısır'ın idaresi fenâlaşmış, Benî İsrâil, Âl-i Fir'avn'ın zulmü kahri altında ne yapacağını

Kâffe: Bütün. **Niza':** Çekişme kavga. **Iktıza:** Gerekme. **Mâlâyutak:**Güç yetmez.

[1] Bunu ilcaya karib bir mu'cize olurdu diye de tasvir edenler olmuşsa da,. *cay'i nazar* görülmüştür. Zira her birinin aid olduğu kavme te'siri, i'caz-ı Arabî'nin Arab'a te'sirinden fazla olamazdı ve hattâ bir ilca da olsa ittifaka değil, ihtilâfa ilca olurdu.

şaşırmış, cehl-ü dalâlet, za'f-ü zillet, yeis gibi türlü türlü zulmetler içinde kalmış idi. Binaenaleyh bundan sonraki âyetten de anlaşılacağı üzere bu emrin hasılı mâ'nâsı şu olur: "Benî İsrâîl'i tenvir ederek Fir'avn'dan kurtar وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ ve **onlara Allah günleriyle tezkir yap.** Tarihte ümmetlerin başından geçen ve doğrudan doğru Allah'ın kudretini gösteren, Allah dedirten acı veya tatlı büyük vak'aları anlatarak veya Allah'ın ni'metlerini, belâlarını hatırlatarak va'z-u nasîhat et. اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ **Şüphe yok ki, onda,** o tezkirde veya o günlerde hangi kavmden olursa olsun لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ **pek sabırlı, çok şükürlü her kimse için behemehal bir çok âyetler vardır.** Ki, Allah Teâlâ'nın kudret ve vahdaniyyetine, belâ ve nimetine delâlet ve gönüllerini intibah-ü ibret ve ümid-ü inşirah ile tenvir eyler. Gerçi bunlar, herkes için âyet iseler de sabrı veya şükrü veya ikisi de az veya hiç olmayan kimseler, onlardan müstefid olmaz, fii'len tenevvür edemezler. O tenevvür hem sabbar, hem şekûr olanlara mahsustur ki, mihnet karşısında yeis ve telâşa düşmez, ni'metin kadrini bilir daima şükrünü edâya çalışırlar. Bu iki huy, iman huylarından olduğu cihetle burada, صَبَّارٍ شَكُورٍ *"Çok sabreden ve çok şükreden"* mü'min demekten kinaye olduğu da söylenmiştir. Görülüyor ki, Hazret-i Musa'ya اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ (*"... insanları Rablarının izniyle zulmetlerden nûra çıkarasın diye: ..."* İbrahim-14/1) buyurulmuş, Resul-i Ekrem sallâhü aleyhi veselleme ise لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ buyurulmuştur. Demek ki, her risalette esas, kadr-i müşterek bu tenvir ve fakat Risalet-i Muhammediyye kavminden başlamak üzere umum insanlar için oluyor. Risalet-i Musa ise kavmine aid bulunuyordu. Diğer âyetlerde geçtiği vech ile O'nun Fir'avne gönderilmesi de bilhassa Benî İsraîl dolayısiyle idi. Maamafih böyle olması Musa'ya emredilen tezkîrat, Tevrat'ta mezkûr âyât içinde yalnız kavm-i Musa'yı değil, herkesi tenvir edecek âyetler bulunmasına mani' değildir. Onun için Sûre-i Mâide'de geçtiği vech ile Tevrat hakkında ف۪يهَا هُدًى وَنُورٌ (*"Filvaki biz Tevrat'ı indirdik, onda bir hidayet, bir nur vardı..."* Mâide-5/44) buyurulduğu gibi burada, اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ **"Şüphesiz ki, bunda çok âyetler vardır, çok sabırlı, çok şükredici her kimse için."** buyurulmuştur.

İşte Allah günlerinin tezkirindeki bu hikmete mebnî bunun bir zübdesini tezkir etmesi emrolunarak Resulüllah'a da buyuruluyor ki: [1]

Za'f: Zayıflık. **Zillet:** Aşağılık, alçaklık, hakirlik. **Tenvir:** Aydınlatma **İntibah:** Uyanıklık. **Tuhaf:** Acaib. **İnşirah:**Genişlik. **Tenvir:**Aydınlık. **Sabbar:** Çok sabırlı. **Zübde:** Netice. Sonuç.

[1] Sûre-i Bakara'da, وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ (*"Ve düşünün ki Rabb'ın Melâikeye "Ben yerde muhakkak bir halife yapacağım" dediği vakit, "Â!.. orada fesat edecek ve kanlar dökecek bir mahluk mu yaratacaksın? Biz hamdinle tesbih ve seni takdis edip dururken" dediler. "Her halde ben sizin*

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ
مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ
أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ
مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٦﴾ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ
لَأَزِيدَنَّكُمْ ۖ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ
مُوسَىٰ إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ
لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

6- Ve o vakit Musa kavmine dedi ki: "Allah'ın üzerinizdeki ni'metini anın. Bir vakit sizi Âl-i Firavn'dan kurtardı. Sizi, azâbın kötüsüne peyliyorlardı ve oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı diri tutmak istiyorlardı ve bunda Rabbınız'dan size azîm bir imtihan var.

7- Ve düşünün ki Rabbiniz şöyle i'lân buyurdu: Celâlim hakkı için şükrederseniz elbette size artırırım ve eğer nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki, azâbım çok şiddetlidir.

8- Musâ dedi ki: **"Siz ve bütün arzda bulunanın cemisi küfrân etseniz şu muhakkak ki, Allah hepinizden müstağni ve zatında hamîd bir ganîdir."**

Ey Muhammed ümmeti:

---

bilemeyeceğiniz şeyler bilirim" buyurdu." **Bakara-2/30) kavl-i keriminde ma'lûm olduğu üzere bu gibi yerlerde «إذ» zarf-ı mukadder «اذكر» fiiline müteallık olduğundan burada da öyledir. Ve bu ise Resulüllah'a emirdir. Yâni, "Ya Muhammed, sen de o Allah günlerinden şu vakitleri tezkir-ü ihtar et ki, hani Musa şöyle demişti..İbrahim şöyle demişti..."**

Pey: İleri sürme. Müstağni: Zengin, varlıklı, muhtaç olmayan.

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ
إِلَّا اللّٰهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ
فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا
لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

9- Size, önünüzden geçenlerin haberleri gelmedi mi? Kavm-i Nuh'un, Âd'ın ve Semud'un ve daha onlardan sonrakilerin ki tafsillerini ancak Allah bilir. Onlara Resulleri, beyyinelerle geldiler de ellerini ağızlarına ittiler ve: "Biz, dediler, sizin gönderildiğiniz şeyi tanımıyoruz ve biz, sizin bizi da'vet ettiğiniz şeyden kuşkulu bir şekk içindeyiz."

أَلَمْ يَأْتِكُمْ **"Size gelmedi mi?"** Bu hitab zahiren kelâm-ı Musa'dan gibi görünürse de taraf-ı İlâhî'den kavm-i Resule bir ibtida-i hitab olması bir çok müfessirînce tercih edilmiştir. Filvaki' Tevrat'ta Âd ve Semud'un zikri olmadığı doğru ise bu müteayyin demektir.

لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللّٰهُ **Ki, onları, Allah'dan başkası bilmez.** Yâni kavm-i Nuh ve Âd ve Semud'dan sonra tarihin meçhuliyyeti içine gömülmüş, mikdar ve hususiyyetlerini Allah'dan başkasının bilemeyeceği daha nice kavimler وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيرًا (*"Âd'i de, Semud'u da, Eshab-ı ressi'de, bunların arasında daha bir çok kurunu da."* Furkan-25/38.) mantukunca ne kadar çok karınlar mahv-ü munkarız olmuştu ki, bunlar hakkında da, مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ (*"Celâlim hakkı için biz senin önünden nice Resuller göndermişiz, onlardan kimini sana ayıtmışız, kimini de ayıtmamışız, ..."* Mü'min-40/78) buyurulduğu

Şekk: Şüphe. **Filvaki':** Vaki olan. **Müteayyin:** Belli, aşikâr, **Mantuk:** Mânâsınca. **Munkariz:** Batmış, son bulmuş, sönmüş.

üzere velev kısmen ve icmâlen olsun haber gelmedi mi? İbn Mes'ud radıyallahü anh, bu âyeti okuduğu zaman dermiş ki: كَذَبَ النَّسَّابُونَ Yâni ilm-i ensab iddiasında bulunanlar ve Âdem'e varıncaya kadar bütün uruk-ı beşerin silsile-i nesebini ta'yine kalkışanlar yalan söylemiş olurlar. Zira لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ **"Allah'dan başkası onları bilmez."** buyurulmuştur. İbn Abbas radıyallahü anhüma'dan mervedir ki: "Adnan ile İsmail arasında otuz baba vardı ki, ma'ruf değildir" demiştir. Aleyhissalâtü vesselâm'dan mervidir ki: "Maadd ibn Adnan ibn Edd"i geçmezdi ve buyurmuştur ki: تَعَلَّمُوا مِنْ اَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ اَرْحَامَكُمْ وَتَعَلَّمُوا مِنَ النُّجُومِ مَا تَسْتَدِلُّونَ بِهِ الطَّرِيقَ (*"Nesebleriniizden erhamınıza sıla yapacak kadarını öğretiniz. Yola istidlâl edecek kadar da nücum öğretiniz."* Tirmizi: Birr-49). Bâzı müfessirîn de demişlerdir ki; Şu halde bu münasebetle hilkat-i Âdem'den beri geçen senelerin adedini de kestirmek mümkün değildir. Onu da, Ancak Allah bilir.

Bütün o kavmlere ne oldu bilir misiniz? جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **Onlara, Resulleri beyyinelerle geldiler.** Açık delililer, beyanlar, mu'cizeler getirdiler فَرَدُّوا اَيْدِيَهُمْ فِي اَفْوَاهِهِمْ de **onlar, ellerini ağızlarına ittiler.** Gayızlarından parmaklarını ısırdılar, yahud bütün kuvvetleriyle ağızlarını tutmağa, susdurmağa çalıştılar. Yahud o Peygamberin kendilerine uzatılan dest-i imdad ve hidayetlerini ağızlariyle reddettiler. Öpecek yerde, ısırdılar. وَقَالُوا **Ve dediler ki:** اِنَّا كَفَرْنَا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهِ **"Her halde biz, sizin kendisiyle gönderildiğiniz** şeylere kâfiriz ve getirdiğiniz beyyinelere inanmayız. Da'vetinize gelince de, وَاِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ **bizi da'vet ettiğiniz şeylerden de muhakkak ve muhakkak şekk içindeyiz.** مُرِيبٍ **Öyle bir şek ki, kocundurucu.** Yâni pireleniyoruz, kuşkulanıyoruz, ürküyoruz."

قَالَتْ رُسُلُهُمْ

اَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا

Uruk-ı Beşer: İnsan ırkları. **İstidlâl:** Delile dayanarak neticeye varmak. **Nücum:** Yıldızlar, **Hılkat-i Âdem:** Âdem'in yaratılışı. **Gayz:** Hiddet, kin, hınç. **Dest-i İmdat:** İmdat eli.

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ
يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

10- Resulleri: "Hiç, dediler; gökleri ve yeri yaradan Allah'da şekk edilir mi? O, sizi günahlarınızı mağfiret etmek için çağırıyor ve müsemmâ bir ecele kadar size müsaade ediyor." "Siz, dediler, bizim gibi bir beşersiniz, bizi babalarımızın taptıklarından çevirmek istiyorsunuz. O halde bize, sultası açık bir bürhan getiriniz."

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ
يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ
إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَا
أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ
عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾
وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا
أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ
الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَٰلِكَ لِمَنْ
خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ

جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَاءٍ
صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ
غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

Meâl-i Şerifi

11- Resulleri, onlara: "Evet, dediler; biz, sizin gibi bir beşerden başka bir şey değiliz ve lâkin Allah kullarından dilediğine ni'metini ihsan buyurur ve Allah'ın izni olmadıkça size bir sulta ve burhan getirmek bizim haddimiz değildir. Ve hep Allah'a tevekkül etmelidir onun için müminler.

12- Ve biz, neyimize Allah'a mütevekkil olmayalım ki, O, bizlere yollarımızı dosdoğru gösterdi. Ve elbette bize, yaptığınız ezalara karşı sabredeceğiz. Ve hep Allah'a tevekkül etmelidir onun için, mütevekkiller."

13- Küfredenler de, Resullerine dediler ki: "Mutlak ve mutlak sizi toprağımızdan çıkarırız. Yâhud ki milletimize dönersiniz." Rabbları da, onlara şöyle vahiy verdi ki: "Muhakkak ve muhakkak zalimleri ihlâk edeceğiz.

14- Ve arkalarından sizi, o arza iskân eyleyeceğiz, bu işte makamımdan korkana, vaidimden korkana va'dim.

15- Hem futuhat istediler, hem de haib oldu her cebbarı anîd.

16- Arkasından Cehennem, neler olacak ve irin suyundan sulanacak.

17- Yutmağa çalışacak, boğazından geçiremeyecek, her taraftan ona ölüm gelecek, halbuki ölmeyecek, arkasından da galiz bir azâb."

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ
اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا

Haib: Hüsrana uğradı. Anîd: Çok inadçı. Galiz: Kkaba,zorba.

كَسَبُوا عَلٰى شَيْءٍۜ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

18- Rabblarına küfredenlerin meseli şudur: Amelleri bir küle benzer ki, onu fırtınalı bir günde rüzgâr şiddetle savurmaktadır. Kazandıklarından hiçbir şey ellerine geçmez. İşte budur, asıl o uzak dalâl.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّۜ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ
وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍۙ ﴿١٩﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾ وَبَرَزُوا
لِلّٰهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَٓاؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُٓوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ
تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ قَالُوا
لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْۜ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا أَجَزِعْنَٓا أَمْ صَبَرْنَا
مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾ وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللّٰهَ
وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْۜ
وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّٓا أَنْ دَعَوْتُكُمْ
فَاسْتَجَبْتُمْ لِيۚ فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُٓوا أَنْفُسَكُمْۜ مَٓا أَنَا
بِمُصْرِخِكُمْ وَمَٓا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّۜ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَٓا أَشْرَكْتُمُونِ
مِنْ قَبْلُۜ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾ وَأُدْخِلَ

الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا
سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

19- Görmedin mi, Allah, gökleri ve yeri hakk ile yaratmış? Dilerse sizi giderir, yep yeni bir halk getirir.

20- Ve Allah'a göre bu, ehemmiyyetli bir şey değildir.

21- Bir de, hepsi toplanarak Allah'ın huzuruna çıkmışlardır. Zuafâ kısmı, büyüklük taslayanlara şöyle demektedirler: "Bizler, sizlere tabi' idik. Şimdi siz, bizden Allah'ın azâbından zerrece bir şey defi edebiliyor musunuz?" "Eğer, demişlerdir; Allah bize hidayet verse idi, elbette sizi hidayete erdirirdik. Şimdi bizler, sızlansak da sabretsek de müsavîdir. Bizim için kurtuluş yok."

22- İş bitince Şeytan da der ki: "Doğrusu Allah, size hak va'di va'd buyurdu. Ben de, bir va'd yaptım size yalan çıktım. Maamafih benim size karşı bir sultam yoktu. Ancak sizi de da'vet ettim, siz de bana icabet eylediniz. O halde beni levmetmeyiniz, nefislerinizi levmediniz. Ben, sizi kurtaramam, siz de beni kurtarmazsınız. Ben, sizin bundan evvel beni şerik koşmanızı tanımadım. Her halde zalimlerin hakkı, elîm bir azâbdır."

23- İman edip salih salih ameller işleyenler ise, altından ırmaklar akar cennetler konulmuşlardır. Rabblarının izniyle orada muhalled olarak kalacaklardır, tehiyyeleri orada selâmdır.

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً
كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾

Zuafâ: Zayıf olanlar. **Levm:** Çekiştirme, kınama **Muhalled:** Ebedi, daimi.

تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ
خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾ يُثَبِّتُ
اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

24- Gördün a, Allah nasıl bir temsil yaptı! Hoş bir kelimeyi, hoş bir ağaç gibi ki, kökü sâbit, dalı semada.

25- Yemişlerini Rabbının izniyle her dem verir. Ve Allah, insanlara böyle temsiller yapar ki, kavrayıp düşünsünler.

26- Habîs bir kelimenin temsili de, habîs bir ağaç gibidir ki, toprağın üstünden cüsselenmiş kararı yoktur.

27- Allah, iman edenleri hem dünyada hem âhirette sâbit söz ile tesbit buyurur, haksızlık edenleri ise, şaşırtır ve Allah ne isterse yapar.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ
دَارَ الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾
وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ
مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ
وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ

يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ

وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ

الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ

بِاَمْرِه۪ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَۚ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ

وَالْقَمَرَ دَٓائِبَيْنِۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۚ ﴿٣٣﴾

وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُۜ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ

اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ۟ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

28- Bakmaz mısın onlara ki, Allah'ın ni'metini küfre değiştiler ve kavimlerini helâk yurduna kondurdular?

29- Cehenneme, yaslanırlar ona, o ise ne fena makarrdır.

30- Ve Allah'ın yolundan sapıtmak için Allah'a menendler uydurdular. De ki: "Keyfinize bakın, çünkü gidişiniz ateşedir."

31- Söyle, o iman etmiş olan kullarıma: Namazı kılsınlar ve kendilerini merzuk kıldığımız şeylerden gizli ve açık infak etsinler. Öyle bir gün gelmeden evvel ki, onda ne alım-satım var, ne dostluk.

32- Allah öyle bir İlâh'dır ki, gökleri ve yeri yarattı ve yukarıdan bir *su indirdi* de onunla size rızk için türlü semereler çıkardı. Ve emriyle denizde cereyan etmek için size gemileri musahhar kıldı. Size, nehirleri de musahhar kıldı.

33- Ve sizin için birbiri ardınca Şems-ü Kameri musahhar kıldı. Yine sizin için leyl-ü neharı musahhar kıldı.

34- Hem size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi. Öyle ki, Allah'ın ni'metini saysanız onu bitiremezsiniz. Her halde insan, çok zâlim, çok nankör.

Makarr: Karar yeri, karargâh . Şems: Güneş. Kamer: Ay. Leyl: Gece. Nehar: Gündüz.

Şunu da yâdet ki, ya Muhammed!

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖي وَبَنِيَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِۚ فَمَنْ تَبِعَنٖي فَاِنَّهُ مِنّٖيۚ وَمَنْ عَصَانٖي فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَا اِنّٖي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتٖي بِوَادٍ غَيْرِ ذٖي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقٖيمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْـِٔدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوٖي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَا اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفٖي وَمَا نُعْلِنُۜ وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاۤءِ ﴿٣٨﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖي وَهَبَ لٖي عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبّٖي لَسَمٖيعُ الدُّعَاۤءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنٖي مُقٖيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتٖيۗ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاۤءِ ﴿٤٠﴾ رَبَّنَا اغْفِرْ لٖي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

Meâl-i Şerifi

35- Bir de İbrahim'in dediği vakti an: "Rabbım, bu beldeyi emin kıl. Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak bulundur.

36- Rabbım, çünkü onlar, insanlardan bir çoğunu şaşırttılar. Bundan böyle kim benim izimce gelirse işte o, bendendir. Kim de bana isyan ederse artık Sen, gafursun, rahîmsin.

37- Ya Rabbenâ, ben, zürriyyetimden bâzısını senin Beyt-i muharreminin yanında, ekin bitmez bir vâdide iskân ettim. Ya Rabbenâ, namazı ikame etsinler diye. Bundan böyle insanlardan bir takım gönülleri onlara doğru akıt ve onları hasılâttan merzuk buyur. Gerek ki, şükredeler.

38- Ya Rabbenâ, biz ne gizliyoruz ve ne i'lân ediyoruz her halde sen bilirsin. Ve ne yerde, ne gökte hiçbir şey Allah'a karşı gizli kalmaz.

39- Hamd o Allah'a ki, bana ihtiyârlık halimde İsmail'i ve İshak'ı ihsan buyurdu. Şübhe yok ki, Rabbım her halde duayı işitiyor.

40- Rabbım, beni namaza müdavim kıl, zürriyyetimden de. Ya Rabbenâ, hem duâmı kabul buyur.

41- Ya Rabbenâ, mağfiret buyur bana ve anama babama ve bütün mü'minlere, hesab başa dikileceği gün."

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا
يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْاَبْصَارُ ﴿٤٢﴾
مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْـِٔدَتُهُمْ
هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾ وَاَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ
فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا اَخِّرْنَا اِلٰى اَجَلٍ قَرِيبٍ
نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ اَوَلَمْ تَكُونُوا اَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ
مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ
وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْاَمْثَالَ
﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ وَاِنْ

كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

42- Bunları an ve sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından gafil sanma. Onları, O, ancak öyle bir güne te'hir eder ki, o gün gözler belerir.

43- Başlarını dikerek koşarlar, nazarları, kendilerine dönmez ve yüreklerinin içi bomboş hevâ kesilmiştir.

44- Hem inzâr ile haber ver insanlara, o azabın geleceği günü. O vakit diyecek ki, o zulmedenler: "Ya Rabbenâ, bizi yakın bir ecele te'hir buyur. Da'vetine icabet edelim ve Peygamberlerin izince gidelim." "Hani ya, bundan evvel yemin etmiş değil miydiniz? Sizin için zeval yoktu ya?

45- Siz de, o kendilerine zulm etmiş olanların meskenlerine sakin oldunuz, onlara nasıl yaptığımız ise, sizce tebeyyün etti ve size emsal gösterdik."

46- Filhakika onlar, mekirlerini yaptılar, Allah indinde de onlara mekir var. İsterse onların mekirleri, dağları yerinden oynatacak olsun.

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ

مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا

لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ

فِي الْاَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى

وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ اِنَّ اللّٰهَ

Mekir: Hile, aldatma, oyun, düzen.

سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هَٰذَا بَلَاغٌ لِّلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا
أَنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

47- O halde sakın Allah'ı, Peygamberlerine olan va'dine hulf eder sanma. Şüphesiz Allah azîzdir, intikamı vardır.

48- O gün ki, arz başka arza tebdil olunur, semavat da ve hep o vâhid, kahhâr olan Allah için fırlarlar.

49- Ve görürsün mücrimleri, o gün birbirlerine çatılı çatılı bukağılardadırlar.

50- Gömlekleri katrandan ve yüzlerini ateş kaplıyor.

51- Çünkü Allah, her nefsi kazandığiyle cezalandıracak, haberiniz olsun ki, Allah'ın hesabı seri'dir.

52- Bu, işte insanlara beliğ bir tebliğdir. Hem bununla inzar edilsinler. Hem O'nun ancak bir tek İlâh olduğunu bilsinler, hem de öğüd alsın akl-ü vicdanı temiz olanlar.

غَيْرَ الأَرْضِ **"Başka yer"** Bu terkib, iki mânâya gelebilir. **Birisi, arzın gayriye,** yâni arz mahiyyetinden başkasına demek olur. **Birisi de, bu arzın, gayriye** yâni başka bir arza demek olur. Ve her iki mânâ ile te'vil varid olmuştur. Nitekim bâzı rivayetlerde arz ateş olacak, semavat cennet denilmiş, bâzı rivayetlerde de arz gümüş sebîkesi gibi bembeyaz, üzerinde kan dökülmedik, günah işlenmedik bambaşka bir arz olacak denilmiştir. Sehl ibn Sa'd'dan menkuldür ki: "Dinledim, demiş. Resulüllah buyuruyordu ki: ***"Yevm-i Kıyamette nâs, Kursatü'n-nakıy gibi beyzâ ve afrâ bir arz üzerinde haşrolunacak."*** Sahih-i Müslim: Münafikûn-28/2790 Hazret-i Aişe'den mervidir ki: يَوْمَ تُبَدَّلُ الأَرْضُ غَيْرَ الأَرْضِ (*"O gün ki arz başka arza tebdil olunur, semavat da..."* İbrahim-14/48) ***"kavl-i ilâhîsinden Resulüllah'a sual ettim: "Ya Resulallah, o gün insanlar nerede olacak? dedim. Buyurdu ki: "Bir şey sordun ki, ümmetimden hiç biri sormamıştı. O vakit nâs, cisr-i cehennem üzerinde*** **(diğer bir rivayette)** ***Sırat üzerinde olacak"*** Sahih-i Müslim: Münafikûn-29/2791 demiştir[1].

---

[1] Bir hadîs-i şerifte de سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ***"mü'minlerden yedi sınıf Arşın gölgesinde bulunacak;"*** Müslim: Zekât-91/1031

Arz, ma'rife olarak zikr-ü iade edilmiş olduğuna ve bu surette sani evvelin aynı olması asıl bulunduğuna nazaran da, ikinci mânâ zahirdir. Maamafih zamir ile غيرها buyurulmayıp da, ism-i zahir ile غير الأرض buyurulması evvelki mânâya da ihtimal verdirmektedir. Sonra her iki takdirde de tebdil dahi iki mânâya muhtemildir. Birisi i'dam-ı küllîden sonra halk-ı cedid, yâni tebdil-i zat, diğeri de maddesinin bakasiyle tebdil-i sıfat ki, tahvil demek olur. Mütekellimînin bazısı, evvelki mânâyı ahz etmiştir. Çünkü tebdil, zat-ı arza isnad edilmiş olduğu gibi, كل شيء هالك إلا وجهه (*"Allah'ın yanında diğer bir tanrıya daha çağırma, başka tanrı yok ancak O, O'nun vechinden başka bir şey helâktedir, hüküm onun ve nihayet döndürülüp ona götürüleceksiniz..."* Kasas-28/88) kavl-i ilâhîsi de zahiren bunu muktezidir. Bâlâdaki nakle muvafık olarak İbn Mes'ud Hazretleri: "Arz, üzerinde kan dökülmedik, günah işlenmedik, süzülmüş beyaz gümüş gibi bir arz tebdil olunacak" demiş olduğu cihetle bunun, tebdil-i zat demek olduğu da söylenmiştir. Bâzı mütekellimîn de, ikinci mânâyı ahzetmişlerdir. Çünkü tebdilin tahvil mânâsına isti'mali de mütearef olduğu gibi ba's hakkındaki, عجب الذنب (*"O çürümeyecek olan ise kuyruk sokumundaki bir kemik parçasıdır..."* Müslim: Fiten-141/2955) hadîsinde baka-i maddeyi bir iş'ar var gibidir. İbn Abbas Hazretlerinden de mervidir ki: "Arz, yine bu arz, şu kadar ki, sıfâtı tagayyür edecek, ezcümle dağları yürüyecek, denizleri yarılacak, dümdüz olacak, iğrilik büğrülük görülmeyecek" demiş ve şu beyti okumuştur[1].

وما الناس بالناس الذين عهدتهم
ولا الدار بالدار التي كنت تعلم

Fünun-ı tecribiyye ve ezcümle kimya kavaidine nazaran baka-i madde suretiyle arzın tahvili imkânını mülâhaza kolay ise de, maddenin i'damı tarikiyle tebdilin imkânını mülâhaza müşkildir. Onun için maddenin kıdem ve bakasına zahib olan feylesoflar, bunu mümteni' addettiklerinden tahvil suretine kasr-ı nazar etmişlerdir. Maamafih son zamanlarda maddenin mücerred kuvvete tahavvülü imkânını gösteren bazı tecrübelere tesadüf edildiğinden baka-i madde kanunu "baka-i kuvvet" kanununa, bu da, "baka-i illet" kanununa irca' olunmuştur. Baka-i illet ise şübhe yok ki Bakaullah'a raci'dir.

Hulâsa maddenin fenâsı aklen de mümteni' değildir[2]. Binaenaleyh teb-

---

[1] İnsanlar tanıdığın insanlar değil, ***Dâr da bildiğin dâr değil.***

[2] Maddenin i'damını mümteni' gibi farzedenler, onu, vacıbü'l-vücud mefhumiyle mülâhaza ettiklerinden dolayı ademini tasavvur, tenakuz olur gibi tevehhüm ederler. Halbu ki, hareket ve sükûnunu bile kendisi iktiza edemeyen ataletli maddenin vücudünü kendisinden farz etmektir ki, tenakuzdur.

dile iman ile tafsilini, ilm-i ilâhîye tefviz etmek, daha muvafıktır. Maa'haza bu hususta maddenin ifnâsı şart olmadığından tahvile itikad da kâfî olabilir. Bir de İbn Atiyye, tefsirinde şunu da rivayet etmiştir ki: "Tebdil, arz da olacak ve lâkin her ferikin haline göre. Kimine ekmek, kimine gümüş, kimine ateş." Bu rivayette muhtelif rivayetlerin bir cüm'-ü tevfik vardır. Maamafih bu kabil tebdilât, dünyada dahi görülüp durmaktadır.

Hasılı, o şaşmaz va'd-ü intikamın tahakkuku, o gün ki, arz, başka arza tebdil olunacak. وَاِذَا الْاَرْضُ مُدَّتْ وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ("*Ve arz meddedildiği ve içindekini atıp boşaldığı ve Rabb'ını dinleyip haklandığı vakit. Ey o insan! Sen cidden Rabb'ına doğru çabalar da çabalar nihayet ona mülâki olursun.*" İnşikak, 84/3-5) gibi âyetlere bak!

وَالسَّمٰوَاتُ **Semavât da. Öyle değişecek, infitar ve inşikak ederek güneş ve kameri tutulup derilerek, yıldızları söndürülüp dağıtılarak dürülecek, başka semalara tebdil edilecek. Yâni Kıyamet kopacak, bu dünyanın arz ve semavâtı yerine âhiret arzı, âhiret semavâtı kurulacak.** وَبَرَزُوا لِلّٰهِ **Ve hepsi Allah için büruz edecekler. Yani bütün halk ve bu miyanda ale'l-husus o zalimler, mevkuf bulundukları kabirlerinden yürütülecek. "Gizli yapıyoruz" zu'mettikleri bütün amelleriyle Arasat meydanına dökülecek, hiç bir yerde gizlenemeyerek ve başka hiç bir merci' bulamayarak Allah için, Allah'ın hükm-ü cezası için mahkeme-i kübrâya çıkacaklar.** الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ **O Allah için ki, vâhid, kahhâr. Vâhid, yani şeriki yok. Bu âlemde ondan başka ilâh iddia edenler, başka ma'bud, başka Rabb tanımak isteyenler veya nefislerine, hevâlarına tapanlar, o gün görecekler, anlayacaklar ki, Allah'dan başka ilâh yok. O'na karşı iddia ettikleri şerikler, menfaat umdukları, kuvvet isnad ettikleri metbu'lar, hâkim zannettikleri hayaller hiç imiş. Allah, bir ve kahhar, yani her şeye galib, her şey, O'nun hükm-ü kudretine mağlûb ve mahkûm, iradesine karşı gelinmek ihtimali yok. Kahrine yerler gökler dayanmaz. Onun için yerler gökler değişmiş. Herkes, O'nun huzur-i celâlinde boyun bükmüş ve esasen hepsi O'nun için vücuda çıkmış. Hâsılı burada sıfât-ı ilâhiyye'den bilhassa vahid ve kahhar sıfatlarının zikrolunması, o günün kemal-i dehşetini ifade içindir ki, bunun nazırı** لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

Fünun: Fen bilimi. **Tecrib:** Tecrübeli. **Kavaid:** Kaideler. **Mülahaza:** düşünce. **Zahib:** Bir fikre uyan. **Kasr-ı Nazar:** Kısa bakış. **Tahavvül:** Dönmek, halden hale geçmek. **Raci':** Dönen. **Fenâ:** Yokluk. **Tafsil:** Açıklama, şerh. **Tefviz:** Birisine bırakma. **Maa'haza:** Bununla beraber. **İfnâ:** Mahvetmek, tüketmek. **Ferik:** İnsan kalabalığı, bölük. **Va'd-ü intikam:** İntikam saati, intikam sözü. **İnfitar:** Yarılma, açılma. **İnşikak:** Çatlama, ikiye ayrılma. **Büruz:** Meydana çıkma. **Zu'met:** Batıl zan, şüphe. **Mahkeme-i Kübra:** Büyük mahkeme. **Metbu:** Tâbi olunan, uyulan zat.

(*"O günün ki onlar meydana fırlarlar, kendilerinden hiçbir şey Allah'a karşı gizlenmez, kimin mülk bugün O Vahid, Kahhar Allah'ın."* Mü'min-40/16) dır.

وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ Ve o gün o mücrimleri göreceksin ki, مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ esfadda çatılmışlar. Esfad denilen bağlarla çatılmış bağlanmışlar. سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ Gömlekleri katrandan. Ma'lûm ki, katran, siyah, çirkin ve sert kokulu. Sür'atle iştial eder, hârr ve keskin bir usâredir. Arablar bunu uyuz develere sürerler. Denilmiş ki, eshab-ı nâr, katranla tılâ olunacak ve o, adetâ onların donu, gömleği olacak ve bu suretle kendilerinde dört türlü azâb ictimâ' edecek ki, çirkin renk, fenâ koku, şiddet-i hararet, sür'atle iştiale kabiliyyet. Ancak unutulmamak lâzım gelir ki, bütün arz-u semavâtiyle âlemin tebeddül ettiği o gün, eşyanın havass ve evsafı da bambaşka bir halde değişmiş bulunacaktır. Binaenaleyh o günkü katran, bu gün bildiğimiz katranlarla takdir-ü ta'yin olunamayacak bir şeydir. O halde ifade, bir temsil demek olur. Evvelâ şurası zahir ki, bu ta'birden son derece bir sefalet tebadür eder. Saniyen Ebussuud, tefsirinde der ki: "Bunun, cevher-i nefsi ihata edip ona âlâm ve gumum celbeyleyen, redî melekeler, denî huylar olması muhtemildir. Daha doğrusu mezkûr katran, onların bu neş'ette, yani dünyada bulaştıkları ve kendilerine şiar edindikleri batıl akidelerin türlü türlü azâbları calib olan çirkin amellerin aynıdır ki, diğer neş'ette yâni âhirette o suretle tecessüd ederek azâblarının iştidadına bâis olacaktır."

وَتَغْشَى وُجُوهَهُمُ النَّارُ Ve yüzlerini ateş bürüyor. نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ (*"Allah'ın tutuşturulmuş ateşi. Ki çıkar gönüller üstüne."* Hümeze-104/6-7) Mantukunca evvel emirde, kalblerden tutucak olan cehennem ateşi, yalnız içlerini yakmakla kalmayacak, o katranlı cesedlerinin her tarafını kaplayacak ve hattâ a'zayi zâhirelerinin en kıymetlisi olan ve havass-ü meşairin mecmaı bulunan yüzlerini dahi bürüyecek. Müfessirînin ihtiyar ettikleri bu mânâ, يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ (*"O gün ki yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler tadın ne imiş diye messi sakar."* Kamer-54/48) mazmunu gibi cehennem içindeki bir halleri demek olur. Fakat bunun ondan önce haşir sırasında veya Sırat üzerinde olması daha zahirdir. «تَرَى» hıtabı da, buna karînedir.

Esfad: Zincir. **İştial:** Tutuşma, parlama. **Harr:** Hararet, sıcaklık. **Usare:** Sıkılmış şeyden çıkan su. **Tılâ:** Sürülecek şey. **Tebeddül:** Başkalaşmak. **Havass:** Husus, keyfiyet. **Tebadür:** akla gelme. **Âlâm:** Elemler, üzüntüler. **Gumum:** Tasalar, kaygılar, hüzünler. **Celb:** Kendi tarafına çekme. **Redî:** Fena, kötü, bayağı. **Denî:** Soysuz, alçak, yakın-karib. **Neş'et:** Çıkma, yetişme. **Tecessüd:** Ceset şekline girme. **İştidad:** Şiddetlenme. **Meşairin:** Beş duygu, his akıl ve vahiy,. **Mecmaı:** Hepsi.

لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ **Çünkü Allah, her nefsi kesbiyle cezalandıracaktır.** Yani bütün onlar, arz ve semavâtın o inkılâb ve tebeddülü o büruz ve mücrimlere, o muahaze, Allah'ın herkesi, her insanın benliğini kazancına göre hayra hayır, şerre şer karşılıkla cezalandırması hikmeti için yapılacaktır. Ve onun için o gün o mücrimler, cezalarını bulurken sen onları öyle göreceksin ya Muhammed, veya ey mü'min-i kâmil! إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ **Şübhe yok ki, Allah Seriu'l-hisabdır.** Zira onu bir şe'n, diğer bir şe'nden meşgul etmez. İmhal edip dururken birdenbire hesaba çeker. Ve isterse hepsini bir anda intac eder. Sûre-i Ra'd'da فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ (*"Onlara yaptığımız vadin bazısını sana muhakkak göstersek de yahud seni vefat ettirsek de her halde belâğ sana, hesap bizedir."* Ra'd-13/40) buyurulmadı mı idi?

هٰذَا **İşte bu** (kitab), yani bu Sûre-i İbrahim veya bu sûrenin hatimesini teşkil eden işbu وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا (*"Bunları an ve sakın Allah'ı zalimlerin yaptıklarından gafil sanma, onlar O, ancak öyle bir güne tehir eder ki o gün gözler belerir."* İbrahim-14/42) ilâ سَرِيعُ الْحِسَابِ ihtarı بَلَاغٌ لِلنَّاسِ **nasa bir tebliğ,** kâfî ve beliğ bir nasihattir. وَلِيُنْذَرُوا بِهِ **Bir de, bununla inzar edilsinler için** وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ اللّٰهُ وَاحِدٌ **ve hakikaten ilâh bir, ancak bir olduğunu bilsinler için,** وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ **ve ulu'l-elbab olanlar tezekkür etsinler.** Yani ne yaptıklarını ve ne yapacaklarını, şimdiye kadar ne dinde, ne mezhebde ne amelde bulunduklarını ve bundan sonra ne yolda hareket etmeleri lâzım geleceğini düşünsünler, anlasınlar içindir ki, bu indirildi. ... لِيُنْذَرُوا buyurulmayıp da bir "vav" ilâvesiyle وَلِيُنْذَرُوا buyurulmasında ne kadar cem'iyyetli bir belâgat vardır. Bu "vav", atıf veya ibtidaiyye olarak mülâhaza edilebileceği cihetle, evvel emirde iki sureti rabıt muhtemil olur. Atfolduğu takdirde makablinde لِيُنْصَحُوا gibi mukadder bir ma'tufün aleyh ihtar ederek nasihat edilsinler için ve ilh... meâlini ifade eyler. İbtidaiyye olduğu takdirde de gösterildiği vech ile "lâm"ın müteallakını kelâmın nihayetinde mülâhaza ettirir. Öyle ki, bu önündeki Sûreye teallûk edebilir. Binaenaleyh bu âyet, bir taraftan Sûre-i "İbrahim"i itmam ederken diğer taraftan maba'dindeki Sûre-i "Hicr"e bir tavtıe' denebilecek surette beliğ bir tahallûs olmuştur. Şu halde Sûre-i İbrahim'i müştemil olduğu ahkâm-ı i'tikadiyye hasebiyle nasa bir tebliğ-i mahsus, Sûre-i Hıcr'i de inzar, tevhid, tezkir hikmetleriyle onun bir tetmimi halinde mülâhaza edebiliriz.

Sakar: Cehennem, tamu. **Şe'n:** İş. **İntac:** Neticelenme, sona erdirme. **Belâg:** Yetiştirme, yetiştirilen söz. **Rabıt:** Bağlayan, bitişen, tertib, sıra. **Makabli:** Kendinden önce. **Teallûk:** Bağlılık. **İtmam:** Tamamlamak, bitirmek. **Tavtie:** Hazırlık. **Tahallûs:** Özetleme. **Müştemil:** Kavraya.

HİCR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Ayet Sayısı: 99

Bu "Hicr sûresinin Mekkî olduğunda hiç ihtilâf olmadığı zikrediliyor. Bahr-ı Muhit'te, "bilâistisna" kaydı da vardır. Maamafih Alûsî, yalnız وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى (*"Celâlim hakkı için sana,* مَثَانِى *'yi ve Kur'ân-ı Azim'i verdik."* Hicr-15/87) âyetinin Medenî olduğu hakkında bir kavil de nakletmiştir.

Âyetleri: Doksan dokuzdur.

Kelimeleri: Altı yüz elli dört

Harfleri: Bin yediyüz yetmiş bir'dir.

Fasılası: ل ، م ، ن harfleridir.

Sûre-i İbrahim'i ta'kib eden bu sûrenin وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ اِبْرَاهِيمَ (*"Hem onlara İbrahim'in misafirlerinden bahs et."* Hicr-15/51) ile başlayan inzar kıssaları Eshab-ı Hicr ile bitirilmiş olması, حِجْر Sûresi namını almasına sebeb olmuştur. Buradaki حِجْر kelimesi, Semûd kavminin bulundukları vâdînin ismi ise de, iştikakı cihetiyle men-ü hirman mânâlarını imâ etmesi i'tibariyle dahi bir kelimeyi inzardır.

Seb'a mesani: Yedi âyetten meydana gelen, Fatiha sûresi. **İştikak:** Türemek **Men-ü Hirman:** Mahrum olma.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الۤرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ ﴿١﴾ رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- الر , bu, işte sana kitabın ve bir Kur'ân-ı mübînin âyetleri.

2- Bir zamân olur küfredenler arzu çekerler ki, Müslüman olsa idiler.

3- Bırak onları yesinler içsinler, zevketsinler, emel, kendilerini eğliye dursun, sonra bilecekler.

(الر) الۤرٰ Sûre-i "Yûnus"a ve emsâline bak!.. تِلْكَ **Bunlar,** ilâhî bir sırr-ı muhtevi bulunan bu sûre, bu «الر» اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ **kitabın ve mübîn bir Kur'ân'ın âyetleridir.** Yani bütün ilâhî kitabların kemalâtını hâvi ve hepsine faik olduğu için kitab denildiği zaman doğrudan doğru zihinlere gelecek olan ve şöhretinden dolayı tavsiften müstağnî bulunan o ma'ruf kitabın, mazmununu en güzel beyan ile anlatan bî nazîr bir Kur'ân'ın âyetleridir. Binaenaleyh bunları başka kelâmlara kıyas etmeyip kemal-i i'tina ile okumalı ve dinlemeli. رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا **O küfretmekte olanlar,** yâni Kur'ân'ı tanımayan, bu kitabın Allah tarafından münzel olduğunu inkâr edenler, **bir zaman olur arzu eder veya zaman olacak arzu edecekler** لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ **ki, müslim olsa idiler.** "Keşke onun hüküm ve emrine inkıyad edip müslüman olsa idik" diye temennî ederler veya edeceklerdir amma ya uzun bir i'tiyad ile şeâmeti küfre mağlûb olduklarından dolayı o arzuyu fiile çıkaramaz, fazilet-i İslâm ile ittisaf edemezler veya edecek olsalar bile teklif zamanı geçmiş, ceza zamanı gelip çatmış bulunur. Bu arzuya müslümanların hüsn-ü hallerini müşahede ettikleri zaman veya ölüm sırasında veya Kıyamet gününde veya usat-ı müslimînin cehennemden çıktıklarını

Sırr-ı Muhtevi: Gizli nesne ihtiva eden. **Faik:** Üstün. **Mazmun:**Muhteva. **Bînazır:** Benzeri olmayan. **İnkıyad:** Boyun eğme, muti olma. **İ'tiyad:** Alışkanlık **Şeâmet:** Uğursuzluk **İttisaf:** Vasıflanmak. **Usat-ı Müslimin:**Günahkar müslümanların

gördükleri sırada olacaktır.

Ebu Musa el-Eşarî radıyallahü anhın rivayetine göre, Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: *"Yevm-i Kıyamet olup ehl-i nâr, nârda ictima' ettiği ve ehl-i Kıble'den Allah'ın dilediği bir kısım da beraberlerinde bulunduğu vakit kâfirler, bunlara: "Siz müslüman değil mi idiniz?"* diyecekler. Onlar: *"Evet!" diyecekler. "O halde gördünüz ya İslâmınızın hiç fâidesi yokmuş. İşte siz de, bizimle beraber ateşe yanıyorsunuz."* diye levmedecekler. Onlar, *"Hayır öyle değil; bizim bir takım günahlarımız vardı, Allah Teâlâ, onunla muahaze etti."* cevabını verecekler. Binaenaleyh Allah Teâlâ, o kâfirlere gadab edecek ve fadl-ı rahmetiyle Ehl-i Kıble'den olanların halâslarını emredecek de ateşten çıkacaklar ve işte o vakit kâfirler: *"Ah, diyecek, keşke biz de müslüman olsa idik."* Hakim: el-Müstedrek-2/242.

İbn Abbas radıyallahü anhümâ'dan da Mücahid şunu rivayet etmiştir ki; **"Cenab-ı Allah, müslümanları peyderpey rahmet-ü şefaatine mazhar edecek ve nihayet: "Müslüman olan cennete girsin"** buyuracak ve işte o zaman kâfirler, temennî edecekler ki, müslüman olsa idiler... Maamafih tahkıkı budur ki, bu rivayetler, arzunun şiddeti demlerine mahmuldür. Yoksa Âhirette kâfirlerin bu temennî ve nedameti her an ve ebediyyen istimrar edecektir.

ذَرْهُمْ **Bırak onları.** İslâm'dan ve Hakk nasihatinden istifade temek ihtimalleri olmayan o kâfirleri, يَأْكُلُوا **yesinler.** Yâni onların derdi hayvan gibi yiyip içmek, huzuzât-ü şehevât peşinde koşmaktır. Binaenaleyh bırak yiyip dursunlar وَيَتَمَتَّعُوا **ve istimta' etsinler.** Yâni behîmî zevkleriyle boğuşadursunlar Allah korkusu, ahiret, hesap düşüncesi ile alâkadar olmayarak keyfede dursunlar. وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ **Ve emel, kendilerini oyalasın.** İşlerimiz düzgün gidecek, uzun ömürler süreceğiz. Dünyadan istediğimiz gibi kâm alacağız diye kendilerini aldatarak akibetten gafil olsunlar فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ **ki, sonra bilecekler.** Başların'a geleceği görecekler, ne haltettiklerini anlayacaklar. "Ah!" diyecekler amma iş işten geçmiş bulunacak.

Fakat "Seriu'l-hisab" olan Allah, bu kâfirleri niçin derhal mahvedivermiyor? gibi bir sual hatıra gelecek olursa:

Levm: Kınama. **Muahaze:** Azarlama, cezalandırma. **Tahkik:** Hakikat, doğru. **Mahmul:** Yorumlanır. **Nedamet:** Pişmanlık. **İstimrar:** Devam, sürüp gitmek. **Huzuzât-ü şehave:** Şehvete hoş gelen şeyler. **İstimta':** Faydalanma, menfaat. **Behîmî:** Hayvanca. **Keyfe:** Nice, nasıl. **Kâm:** İstek, arzu, lezzet, murad.

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ ﴿٥﴾

Meâl-i Şerifi

4- Biz, hiç bir memleketi her halde ma'lûm bir yazısı olmaksızın helâk etmedik.

5- Hiç bir ümmet ecelini, ne sebkeder, ne de geriletebilir.

وَمَا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ **Hiç bir memleketi de başka suretle helâk etmedik.** اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ **Ancak ma'lûm bir kitabı olarak.** Burada "ma'lûm" vasfı, unutulmaz ve gaflet olunmaz ve binaenaleyh ileri geri şaşmaz demektir. Yâni gerek arazîsini hazfedip batırmak ve gerek ehalisini kırıp geçirmek gibi türlü türlü felâket ve âfât ile mahvedilegelen memleketlerin hiç biri keyfe mettefak ve körkörüne değil, her halde her biri hikmet-i ilâhiyye iktizasınca ta'yin ve takdir olunup Levh-ı mahfuza yazılmış şaşmaz, unutulmaz, gaflet edilmez bir yazısı olmak suretiyle ve binaenaleyh o yazıdaki kuyud-ü şürut ve ecel-i mahsus mucebince ihlâk edilegelmişlerdir. Onun için مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا **hiç bir ümmet ecelini sebketmez.** O yazıda ta'yin edilmiş olan vaktinden evvel helâk olmaz, وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ **geride kalamazlar.** Binaenaleyh bu kâfirler de, yani senin ehl-i karyen olan Mekke kâfirleri de böyledir ya Muhammed! Vakti gelince bir lâhza geri kalmayacaklar. Sûre-i İbrahim'in âhirinde beyan olunduğu üzere Asfadde birbirine çatılıp katrandan gömlekler içinde cehennemi boylayacak ve o zaman ne halttetiklerini anlayacaklardır.

وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَوْ مَا تَاْت۪ينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٧﴾

Sebk: İleri geçme. **Hazf:** Yok etme,. **Keyfe mettefak:** Keyfi bir hareket. **Kuyud-ü şürut:** Şartlı kaide. **Muceb:** İcab. **İhlâk:** Helâk olma. **Asfad:** Suçluların el ve ayaklarına takılan kelepçeler.

Meâl-i Şerifi

6- Bir de: "Ey o kendisine zikr indirilmiş olan, dediler, mutlaka sen mecnunsun!

7- Getirsene o Melâikeyi, sadıklardan isen!"

وَقَالُوا **Bir de dediler ki.** Mukatil'in beyanına göre sebeb-i nüzulü; Abdullah ibn Ümeyye, Nadr ibn Haris, Nevfel ibn Huveylid, Velid ibn Mugire'dir. Mekke müşriklerinden bu anud ve azgın kodamanları ve bunlara uyan kâfirler, Kur'ân-ı mübîne ve bunun mazhar-ı nüzulü olan zat-ı Risalete şöyle küfretmişlerdir ki, يَا اَيُّهَا الَّذِى نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ **"Ey şu üzerine o zikr indirilen!** O zikir, Kur'ân'dır. Çünkü Kur'ân Hakk Teâlâ'nın halka va'z-u nasihatlerini tezkir ettiği cihetle bir ismi de اَلذِّكْرُ dir. Kâfirler, bu ta'bir ile nidâ-yı teslim ve i'tikad suretiyle değil bervechi âtî cünun hezeyanlarının illeti olmak üzere istihza tavriyle yapıyorlardı. Hasılı Musa aleyhisselâm hakkında Fir'avn'ın, اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِى اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ (*"Her halde size gönderilmiş olan Resulünüz mutlak Mecnun dedi."* Şuarâ-26/27) dediği gibi bunlar da, Kur'ân'ın inzarları hoşlarına gitmediği için vahy-i Kur'ân'ı ve Risalet-i Muhammediyye'yi akıl kabul etmez, delice bir iddia farz ederek ve vahiy nâzil olurken, Aleyhissalâtü vesselâma gelmesi mu'tad olan ve vahy-i hakkı, iradî tefekkürden temamen fark-u tecrid ettiren istigrak halini bahane de edinerek o suret-i hitab ile demiş oluyorlardı ki; "Sana, o zikir indiriliyormuş, Kur'ân vahyolunuyormuş ha!.. Hiç bu olacak şey mi? Ey bu büyük ve hariku'l-âde vahiy ve risalet dâvâsının, müdde'isi! Bu dâvâdan dolayı, اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ **hiç şübhe yok sen, mutlak mecnunsun.** Cin tutmuş delirmişsin. لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلٰۤئِكَةِ **Yoksa bize, o Melâikeyi getirsen a!..** Sana o Kur'ân'ı indiren veya bize azab getirecek olan Melâikeyi getirsen a, bakalım اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ **Eğer sadıklardan isen,** böyle yapman lâzım gelir. Sana görünen bize neye görünmesin?.."

Allah Teâlâ, bunların bu telbislerini redd ile buyurur ki:

مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰۤئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا اِذًا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

Ber vechi âtî cünun: Yüzleri deli gibi gelecek. **İstihza:** Alay etme. **Mu'tad:** Alışılmış olan. **İstigrak:** Gark olmak, kendinden geçmek. **Telbis:** Ayıb, kusur, hile, oyun.

Meâl-i Şerifi

8- Biz, o Melâikeyi ancak hakk ile indiririz ve o vakit onlara göz açtırılmaz.

9- Şübhe yok o zikri, Biz indirdik Biz. Her halde Biz, onu muhafaza da edeceğiz.

مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ اِلاَّ بِالْحَقِّ **Biz, melâikeyi ancak hakk ile indiririz.** Yâni Melâike onların zannettikleri gibi getirilmez. Maksad-ı hareketleri, öyle kâfirler olmak şöyle dursun, beşerden hiçbirinin taht-ı hükmüne de girmezler. Ancak Allah Teâlâ'nın emri kibriyâsiyle indirilirler. O da, şunun bunun arzusu gibi boş yere değil, hakk bir vech-ü hikmetle indirilir. Binaenaleyh Peygambere vahy-i hakkı getiren Melâikenin onlara da görünmesi hakk değildir. وَمَا كَانُوا اِذًا مُنْظَرِينَ **Bir de, o takdir de imhal edilenlerden olamazlar, kendilerine göz açtırılmaz.** Azab Melâikesi indirildi mi derhal işleri bitirilir. اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ **Hiç şübhe yok ki, o zikri Biz, indirdik Biz.** وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ **Hiç şübhesiz onun hıfzedicisi de, her halde Biziz.** Buradaki «لَهُ» zamirinde, iki vech-i tefsir vardır: Birincisi, zikre raci' olmasıdır ki, Cumhur kavlidir. İkincisi Ferra' ve İbni'l-Enbarî kavilleridir ki; münzelün aleyh olan Resulüllah'a raci' olmasıdır. Bu surette mânâ: "O'nu, Cin, Şeytan şerrinden, düşman tecavüzünden hıfzeden ve edecek olan da Biz Allahü azîmüşşanız" demek olur. Bu da, sahih bir mânâ olmakla beraber âyetten ilk nazarda zâhir olan, evvelkisidir. Yâni Allah Teâlâ, bununla Kur'ân'ın ziyade veya noksan ile tağyir ve tahriften hıfzını taahhüd ve mahfuzan bakasını ihbar buyurmuştur. "O halde bu va'd varken sahabe Kur'ân'ın Mushafa cem'iyle niçin meşgul oldular?" suali de varid olmaz. Çünkü hafızların hıfzı gibi onların cem'i de, Allah Teâlâ'nın esbab-ı hıfzı cümlesindendir. Allah, onun hıfzını taahhüd ettiği içindir ki, onları bu suretle cem-u zabta muvaffak etmiştir.

Burada müfessirîn, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı hıfzetmesinin keyfiyyeti hakkında da bir kaç vecih beyan etmişlerdir. Şöyle ki:

1- Bunu Allah'ın hıfzı, beşer kelâmına mübayin bir mu'cize kılarak halkı ziyade ve noksandan âciz bırakmak suretiyledir. Çünkü Kur'ân'a bir şey ilâve edecek veya eksiltecek olsalar, nazm-ı Kur'ân değişir ve bütün aklı erenlere onun, Kur'ân'dan olmadığı tezahür eder. Binaenaleyh Kur'ân'ın i'cazkâr olması, bir şehri ihata eden sur ve istihkâm gibi onu mahfuz tutar.

Tagyir: Değiştirme, bozma. **İhbar:** Haber. **Zabt:** İdaresi altına almak. **Mübayin:** Farklı,ayrı.**İhata:** Kuşatan, çevreleyen.

2- Allah Teâlâ, hiç kimseye Kur'ân'a muaraza edebilecek kudret vermemek suretiyle O'nu hıfz-u sıyanet etmiştir. Bu iki vecih mütekaribdirler.

3- Allah Teâlâ, baka-i teklifin âhırına kadar Kur'ân'ı hıfz-u tedris ve halk beyninde neşreder bir cemaati tavzıf etmek suretiyle O'nu halkın ibtal-ü ifsadından hıfz-u sıyanet eder.

4- Hıfzdan murad şudur ki, demişler: Bir kimse Kur'ân'ın bir harfini veya bir noktasını değiştirecek olsa bütün âlem ona: "Bu yanlış, Kelâmullah'ı tağyir"dir der. Hattâ büyük ve mehîb bir adam kitabullah'ın bir harfinde veya harekesinde kazara bir hatâ veya bir lâhin yapacak olsa çocuklar bile ona: "Efendi, yanıldın doğrusu şöyledir" deyiverirler.

Fahruddin-i Razî der ki: "Kur'ân'ın ki gibi mahfuziyyet hiç bir kitaba nasib olmamıştır. Başka hiç bir kitab yoktur ki, az veya çok tashif, tahrif, tagyîr girmemiş bulunsun. Bunca mülhidlerin, Yehudun, Nâsârâ'nın Kur'ân'ı ibtal ve ifsad etmek üzere bir çok daiyeleri bulunduğu halde, bu kitabın tahriften her cihetle masun kalması en büyük mu'cizelerdendir. Bir de Allah, bunun böyle mahfuz olarak bakasını bu âyetle haber vermiş şimdiye kadar da altı yüz seneye karib bir zaman geçmiştir. Binaenaleyh bunun bir gayb haberi olduğu tahakkuk etmiş bulunuyor. Bu ise, kahir bir mu'cizedir." Bu satırların yazıldığı şu zamanımızda ise, Hicret-i Seniyyenin bin üç yüz kırk dokuzuncu senesinde bulunuyoruz. Bu sûrenin nüzulü, Mekkî olduğu cihetle demek ki, bin üç yüz elli seneyi mütecaviz bir müddettenberi bütün âlem bu haberi gaybın tahakkukuna şâhid olmaktadır. Filhakika Kur'ân'da bu âyet, sarih olmasaydı bile hiç bir kitaba nasîb olmayan bir mahfuziyyetle bu kadar senedir hıfzolunması, Razî'nin dediği gibi başlı başına bir büyük mucize-i fiiliyye olurdu. Bunun bu âyetle evvelden tasrih olunarak bilhassa tekidlerle ihbar edilmiş olması ise, hiç söz götürmek ihtimali olmayan bir mu'cize-i ilmiyyedir. Ve işte on üç buçuk asırdan ziyade bir müddetten beri cihan, böyle hem ılmî ve hem amelî haysiyeti cami' bir mu'cizenin şâhidi ola gelmiştir. تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ (*"Bu işte sana kitabın ve bir Kur'ân-ı mübini inip âyetleri."* Hicr-15/1)

Böyle mübîn bir Kur'ân'a ve bunun nâzil olduğu Resul-i Ziyşan'a karşı kâfirlerin neden insaf etmeyip de su-i edebde bulunduklarına gelince: Allah Teâlâ, bunun sebebini beyan ile Resulünü tesliye sıyakında buyuruyor ki:

Siyanet: Koruma, himaye. **Mütekarib:** Birbirine yakın olan. **Tavzif:** Vazifelendirme. **Mehib:** Heybetli, azametli. **Lahin:** Kur'ân okurken yanlışlık yapan. **Daiye:** Hırs,arzu.**Masun:** Korunan, salim, sağlam. **Karib:** Yakın. **Su-i edeb:** Edebsizlik. **Tesliye:** Teselli etme. **Sıyak:**Konusunda

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا

مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ
إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١١﴾ كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ
﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَلَوْ فَتَحْنَا
عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾ لَقَالُوا
إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerifi

10- Celâlim hakkı için, senden önce evvelkilerin şîaları içinde de Resuller gönderdik.

11- Ve onlara hiç bir Resul gelmiyordu ki, onunla istihza eder olmasınlar.

12- Biz, ona mücrimlerin kalblerinde böyle bir sülûk veririz.

13- Ona iman etmezler. Halbuki önlerinde evvelkilerin sünneti geçmiştir.

14- Üzerlerine semadan bir kapı açsak da orada urûc ediyor olsalar,

15- Diyeceklerdi ki: "Her halde gözlerimiz döndürüldü, belki biz büyüye tutulmuş bir kavmiz."

كَذٰلِكَ **İşte öyle,** yani bütün evvelki Peygamberlerin etrafında bulunan ve her gelen Resul ile istihza edenlerin kalblerine yaptığımız gibi نَسْلُكُهُ **bir sülûk veririz Biz ona.** فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ **Mücrimlerin kalblerinde,** yani kelâm-ı Hakk'ın her kalbe girişi ve orada alacağı cereyan bir değildir. Güzel bir tohuma iyi bir yerde verilen neşv-ü nema çorak yerlerde verilmediği gibi kelâm-ı Hakk'ında da, mücrim kalblerdeki in'ikâsâtı temiz kalblerdeki tecelliyatına benzemez. Te-

Urûc: Yukarı çıkmak, yükselmek. **Sülûk:** Bir yolu takib etme, tarikata bağlanma, bir gruba girme. **Neşv-ü nema:** Büyümek ve gelişmek (Gelişme nimeti). **İn'ikâsât:** Aksetme, yansılanma.

miz kalblere bir hayat-ı ebedî inşirahiyle girip dizilen kelâmını Allah Teâlâ, cürm ile âlûde ola ola fıtratı bozulmuş olan mücrimlerin çürük kalblerine mızrak saplar gibi aksi te'sir ile sokar. **لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ Öyle ki, ona, inanmazlar. وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ Halbuki önlerinde evvelkilerin sünneti geçmiştir.** Yani mazîde tekzib ve istihza eden imansızları o inanmadıkları şeylerle Allah Teâlâ'nın hep mahvetmiş olduğu ve bunun öteden beri cereyan edegelen bir Sünnet-i İlâhiyye, bir kanun-ı İlâhî bulunduğu bittecrübe sâbit bir hakikat iken ve binaenaleyh ders alacak bunca târihî ibret önlerinde geçmiş iken yine inanmazlar. **وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ Onlara semâdan bir kapı açsak فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ da, orada göz göre göre urûc ediyor olsalar.** Yani Melekler o kapıda açıktan açığa inip çıkıyor olsalar veya doğrudan doğru kendileri çıkıyor bulunsalar gözlerine inanmazlar da: **لَقَالُوا "Her halde derler ki, اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا başka değil, muhakkak gözlerimiz döndürüldü. بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ Yok biz, meshur bir kavmiz.** Büyülenmişiz de, gözlerimize evham-ü hayalât hakikat gibi görünüyor. Yoksa hakikaten semaya urûc kabil mi? Böyle diye inkâr ederlerdi.

Filvaki':

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا
مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ
مُبِينٌ ﴿١٨﴾ وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا
مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ
لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا
نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾ وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾

İnşirah: Ferahlamak, mesrur olma. **Cürm:** Kabahat, hata. **Âlûde:** Karışmış, bulaşa bulaşa. **Tekzib:** Yalan. **Meshur:** Sihirlenmiş. **Urûc:** Çıkma. **Evham:** Vehim, hayalet.

وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمٖينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرٖينَ ﴿٢٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ اِنَّهُ حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

16- Şanım hakkı için Biz, semâda burclar yaptık ve onu ehl-i nazar için tezyin eyledik.

17- Hem onu, her şeytan-ı recim'den hıfz ettik.

18- Ancak kulak hırsızlığı eden olur, onu da parlak bir şihab ta'kib etmektedir.

19- Arzı da meddettik ve ona ağır baskılar bıraktık ve onda mevzun her şeyden bitirdik.

20- Hem sizin için hem sizin razıkı olmadığınız kimseler için ondan geçimlikler husule getirdik.

21- Hiç bir şey yoktur ki, bizim yanımızda hazîneleri olmasın. Fakat Biz, onu ancak ma'lûm bir mikdar ile indiririz.

22- Bir de aşılayıcı rüzgârlar gönderdik de, semâdan bir kadr ile bir su indirip sizi onunla suvardık. Onu hazînelerde tutan da, siz değilsiniz.

23- Her halde Biz, mutlak hem bir hayat veririz, hem öldürürüz. Hepsine vâris de biziz.

24- Kasem olsun ki, içinizden öne geçmek istiyenler de ma'lûmumuz, geri kalmak istiyenler de ma'lûmumuz.

25- Ve hakîkat Rabbın O, onları hep haşredecek. Hakikat O, hakîmdir, alîmdir.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا **Muhakkak ki, Biz, semâda burclar yaptık.**

BURC: Aslında yüksek köşk demektir. Sema da, suret-i mahsusada ictima' etmiş bir takım yıldızların hey'et-i ictimâiyyelerine de bu mânâ ile burc ıtlak edilmiştir. Ki, meşhurları, on ikidir. Bulundukları mıntakaya, "Mıntakatü'l-büruc" tesmiye olunur ki, Şemsin intikaleyn noktalarını tahdid eden me-

---

Şihab: Kıvılcım, alev. **Meddettik:** Döşeme, düzgün bir şekiyde yaratmak.

dar-ı seretan ile medar-ı Cedi arasındaki kuşaktır. Müneccimîn ıstılâhında buruc denildiği zaman, Şems ve Seyyaratın menazili sayılan bu on iki burc anlaşılır. Bir hayli müfessirîn de, bu on ikiyi söylemişlerdir. Fakat semadaki burclar bu on ikiden ibaret değil, pek çoktur. Ekserîsi bu on ikinin dahilinde ise de, Dübb-i ekber, dübb-i asgar gibi kutublar semtinde olanlar da vardır. Ve bu âyette cem'-i münekker sıgasiyle ale'l-ıtlak «بُرُوجًا» buyurulmuş olduğu cihetle bunu on iki ile takyid, hılaf-ı zâhirdir. İmdi âyetteki hüsn-ü zevkı tatmak için burc kelimesinin mütezammın olduğu mefhumlara dikkat etmelidir. Burc denildiği zaman evvela, yüksek bir köşk mefhumu var. Saniyen, bu köşkün maddesinde yıldızlar var. Salisen, yıldız mefhumunda nûr mefhumu var. Bu suretle buyuruluyor ki; "Baksanız â; Biz, semada bir çok burclar, yıldızlardan masnu', nurlarla donanmış türlü türlü şekillerde yüksek yüksek köşkler yaptık. Yani tabiate kalsa idi bunlar, olamazdı, sema vücud bulmaz, bulsa basît bir bu'd olmaktan ileri geçemezdi. Yıldızlar ve bahusus bunların muhtelif mütenevvi' teşekkülleri olamaz, yıldız tabiatiyle kaderleri, bu'dlar'ı tefavüt edemez, muhtelif menazıra ayrılamaz, hepsi aynı kaderde aynı vaz'iyyette müsavi mesafelerde ale's-seviyye bir nesakta olur. Manzara-i semada bu bedi' burclar bulunmazdı. Sun'u kudretimizle biz bunları yaptık." وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ **Ve nazar sahibleri için onu** (O semayı) **tezyin ettik.** Yâni o mütenevvi' burcları, nûrdan âvîzeleri bedi' manzaralarıyle sema öyle güzeldir ki, nazar-ı dikkati celbetmemesi, bakanların ibret almaması kabil değildir. Fakat bunun için bakacak, baktığını görecek, gördüğünün ilerisini sezip ibret alacak nazar sahibi olmak lazımdır. Sahib-i nazar olanlar, bu sun'ı bedia meclûb olup baksın, bu ulviyyeti bu asar-ı kudreti temaşa etsin de saniin azameti kibriyasına istidlal ile tevhide yükselsin içindir ki, onu süsledik, donattık. وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ **Ve onu her Şeytan-ı racimden mahfuz kıldık.**

RECÎM: Recimden feildir ki, bimânâ fâil de olur, bimânâ mef'ul de. Recm, aslı lügatte taşlamak demektir. Sonra katil mânâsına gelir ki, teşbihendir, kazif gibi sebb-ü şetim, harfendazlık mânâsına gelir. Çünkü çirkin söz atmaktır.

Medar-ı Seretan; Yengeç burcu. **Cedi:** Oğlak burcu. **Dübb-ı ekber:** Büyük ayı yıldızlar kümesi. **Dübb-ı asgar:** Küçük ayı yıldızları kümesi. **Ale'l-ıtlak:** Genel olarak. **Takyid:** Sınırlandırma, kaydetme. **Mütezammın:** Tanzim edilmiş. **Tefavüt:** İki şey arasındaki fark. **Menazır:** Manzaralara. **Nesak:** Tarz. **Bedi':** Hayret verici güzellikte olan . **Sun':** Yapmak, eser. **Mütenevvi:** Çeşit çeşit, muhtelif. **Meclûb:** Celbolunmuş . **Sun-ı bedia meclûb:** Eşi ve benzeri olmayan. **İstidlal:** Deliller, netice çıkarmak, muhakeme. **Kazif:** İftira atmak, zina isnat etmek. **Şetim:** Küfredilmiş, sövülmüş kimse. **Sebb:** Sövüp saymak. **Harfendaz:** Söz söyleyen.

لَاَرْجُمَنَّكَ ("... *yemin ederim ki eğer vazgeçmezsen seni muhakkak recm ederim.*" Meryem-19/46) gibi mücerred zanniyle söyleyivermek mânâsına gelir ki, lisanımızda da atma ta'bir olunur. رَجْمًا بِالْغَيْبِ ("*Gayb, taşlama*" Kehf-18/22) gayb taşlama ta'biri de bundandır. Atılan, مَا يُرْجَمُ olan her şeye isim de olur. Nitekim وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ ("*Celalim hakkı için Biz o dünya semayı takım takım kandillerle donattık ve onları şeytanlar için (rucum) atmalar yaptık, hem onlar için o çılgın ateş azabını hazırladık (ki azabı sair).*" Mülk-67/5) de mermî mânâsınadır. Nihayet recm, tard olunan taşlanır ve الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ bu mânâlardan her biriyle de tefsir olunmuştur. Şeytan, râcimdir, atar, indî hükümler verir. Gayb taşlar, yalan söyler, iftira eder. Zikr olunan müstehzîler gibi sebb-ü şetm eyler, fırsat bulursa bigayr-ı hakkın katl eder. Mercumdur, ileride tansis olunacağı üzere matrud ve mel'undur. Burada كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ de كُلِّ ün istiğrakı "racîm"in bütün muhtemelâtına ve Cinn-ü İns Şeytanlarının hiç biri hariç kalmamak üzere hepsine istiğrak tarikiyle, yani her birine birer şumul ifade eder. Ve recîm vasfı, kayd-ı ihtirazî olmayıp şeytanın bir sıfatı muzıhası olduğundan bu vasıf, كُلِّ شَيْطَانٍ den hiç birini haric bırakmaz. Yani her şeytan her mânâsiyle recîmdir. Recîm olmayan hiç bir şeytan yoktur. Hulâsa كُلِّ = sûr karinesiyle bu mânâlardan her birinin ale'l-infirad ve bilmünavebe ifadesi maksud olduğu anlaşılır. Kur'ân'a ve Resulüllah'a dil uzatmak isteyen ve İns Şeytanlarından bulunan salifü'z-zikir kâfirler, bu recmin mâsîkalehi olduğu cihetle bihasebilmânâ bu ta'mim daha vazıhtır. Maamafih şeytanın bir hassa-i lâzime ve şamilesi olan racîm vasfının en mütebadir ve ma'ruf mefhumu mercum, yani matrud ve mel'un mânâsı, tam sıfatı kâşife olduğu cihetle diğer mânâlardan mugnî de olabilir. Binaenaleyh hasılı meâl şu olur:

Biz semayı, nazırîn için tezyin etmekle beraber her Şeytanı laînden mahfuz da kıldık. Gerek cinn ve gerek insten hiç bir şeytan semaya çıkamaz, ahvaline vâkıf olamaz. Yerdeki gibi orada şeytanet yapamaz. Nazırîne küşade olan o güzel semâ, gözleri şeytanette olan gizli aşikâr bütün şeytanlara kapalıdır ve hepsi mercum ve matruddurlar. Bundan dolayıdır ki, o kâfirler de, semâya baksalar da urûce imkân bulamazlar, yükselemezler. Ve bil'farz kendilerine semâdan bir kapı açılsa da açıktan açığa urûc edecek olsalar gözlerine inanmaz-

---

İndî: Keyfî hüküm vermek. **Mercum:** Recm olunmuş, taşlanmış. **Tansis:** Tetkikden sonra karar vermek. **Matrud:** Kovulmuş, uzaklaştırılmış. **Muhtemelat:** İhtimaller. **İstiğrak:** Gark olma. **İhtirazî:** Çekinme, sakınma. **Muziha:** Açıklayıcı. **İnfirad:** Yalnızlık hali. **Bilmünavebe:** Nöbetleşe, değişerek. **Salifü'z-zikir:** Bildirilen, zikri geçen. **Mâsikaleh:** Asıl konusu. **Mütebadir:** Birden bire akla gelen, ortaya çıkan. **Küşade:** Açık, açış, merasimde ilk açılış.

lar da: "Gözlerimiz döndü veya sihre tutulduk" derler. إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ **Ancak kulak hırsızlığı eden olur.** Yâni semâ, mahfuz olup ona yükselemedikleri için Mele-i a'lâyı dinleyemez. لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى (*"Onlar Mele-i a'layı dinleyemezler, tard için her taraftan sıkıya tutulurlar."* Saffât-37/8) Semavîleri istimâ' ile ma'lûmat ahzedemezler. Ancak nâzil olan ulûm ve ahbar-ı semavîyyeden bâzı mesmuât çalarak, icrâ-yı şeytanet etmek için kulak hırsızlığı edenler vardır. ("Vessaffâti" Sûresine, وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ * لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ... (*"Her mütemerrid ve her şeytandan koruduk. Onlar Mele-i a'layı dinliyemezler, tard için ter tarafdan sıkıya tutulurlar ve onlara ayrılmaz bir azab vardır. Ancak bir çalıp çarpan, onun da peşine bir şihab-ı sakıb takılır."* Saffât-37/7-10) ve Sûre-i Cinn'e وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا ... (*"Ve doğrusu biz o semayı yokladık da onu öyle bulduk ki şiddetli muhafızlar ve şihablarla doldurulmuş. Ve doğrusu biz o'ndan dinlemek için bazı mevkilere otururduk. Fakat şimdi her kim dinleyecek olursa onun için gözeten bir şihab bulunuyor."* Cinn-72/8-9) âyetlerinin tefsirine bakınız.). فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ **Ki, onu da, mübin bir şihab ta'kib etmektedir.** Açık bir alev ardından yetişmektedir.

ŞİHAB: Lügatte ateş alevi demektir. Parıltılarından dolayı yıldızlara ve süngüye de ıtlak olunur. Bilhassa semâdan yıldız kayıyor gibi görünen şu'leye ıtlakı galib olmuştur. Bunun bir iştial olduğu zâhir ise de, fizikî olarak suret-i tekevvünü henüz fennen izah edilmiş değildir. Bu babda muhtelif farziyye vardır. Mukaddemâ hikmet-i tabiiyye mütevağğılleri ebhıre-i mütesâidenin, yâni hevanın yüksek tabakalarına suud etmiş olan bir takım gazların iştialine haml ediyorlardı. Son zamanlarda da şu fikir hasıl olmuştur: Şihablar, fezâda sürüler halinde seyr-ü hareket eden bir takım ecram-ı sağiredirler. Arz, bunların bir çok mahreklerine rast gelir. Ve bunlar, arza tesadüf ettikleri zaman hava-i nesimînin yüksek kısımlariyle temassı neticesinde sür'atlerinin şiddetinden dolayı delk ile husule gelen hararetten nâşi iştial ederler. Hacer-i semavî de bunlardan düşer. Şihabların sür'ati, saniyede kırk ile yetmiş iki kilometre arasında tahavvül eder. Şihabların hareketi, ne seyyarelerin mahrek-i müstevîleri dahilinde, ne de onlarla ayni cihette olmavıo bunlar, mahreklerinin cinsine nazaran daha ziyade kuyruklu yıldızlara benzetildiğinden heyetcilerin bâzısı bunları, tecezzi etmiş kuyruklu yıldızların bir döküntüsü olarak mülâhaza etmek istemiştir. Şübhe yok ki, şihab ve hacer-i semavî mes'elesi, şimdiki ilmi hey'etin meb'nâsı olan cazibe

---

Mütevağğıl: Çok derine inen, usanmayıp gayretle devam eden. **Ebhıre:** Duman, buğu. **Mütesaid:** Yukarı çıkan, yükselen. **Nesimî:** Hafif esen rüzgâr. **Delk:** Oğuşturmak. **Şihab:** Kıvılcım, yıldırım.

kanununa tatbikan henüz izah olunabilmekten uzaktır. Tesadüf sözleri karışan her hangi bir izah da ilmî bir izah olámayacağından bunlar, esrar-ı semavîyyeden ma'duddur. Fakat ilâhiyyat ilmine yükselindiği zaman bütün o tesadüflerin, birer tesarruf olduğu anlaşılır. Her ne olursa olsun şu zâhir ki, Şihablar, havâ-i nesimînin en yüksek hududu üzerinden zemîne doğru akan bir iştial ve ihtirak hadisesidir. Son nazariyyeye göre de demek oluyor ki, bunlar, yukarıdan bir bomba gibi gelip arzın semt-i semada olan hevasına nüfuz ederek iştial etmektedir ki, bu mânâ, Sûre-i Saffât'taki شِهَابٌ ثَاقِبٌ (*"Şihab-ı sakıb."* Saffât-37/10) mantukuna tevafuk eder. Ve demek ki, bu ıhtırak ve iştial, heva-i arzın semaya doğru en yüksek hadlerine çıkıp gizlenmiş olan harurî kuvvetleriyle bir temas halinde vukua gelmektedir. Bu gizli harurî kuvvetler ise, biraz sonra âyette beyan olunacağı üzere cinlerin, gizli şeytanların yaradılmış oldukları نَارُ سَمُومٍ ile alakadardır. Ve işte Sûre-i Mülk وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ (*"Celâlim hakkı için Biz o dünya semayı takım takım kandillerle donattık ve onları şeytanlar için (rucum) atmalar yaptık, hem onlar için o çılgın ateş azabını hazırladık (ki azabı saîr)"* Mülk-67/5) te ve Sûre-i Cin ... وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا (*"Ve doğrusu biz o semayı yokladık da onu öyle bulduk ki şiddetli muhafızlar ve şihablarla doldurulmuş. Ve doğrusu biz ondan dinlemek için bazı mevki'lere otururduk, fakat şimdi her kim dinliyecek olursa onun için gözeten bir şihab bulunuyor."* Cinn-72/8-9) de de geleceği üzere Kur'ân da bilhassa şunu haber veriyor ki, şihablar, semaya doğru çıkmak isteyen Cin Şeytanlarına atılan bir takım semavî mermîlerdir. Bunlarda, mahiyyet itibariyle hem nücum hem taş hem ateş mânâsı vardır. Ve şu halde hikmet-i İlahiyye nokta-i nazarından bunların iştiali bir takım kuvâ ve ervah-ı habîsenin ihtirak ve tardile alâkadardır. Tefsir-i Kurtubî de der ki: "Şihablar, bunları öldürür mü, öldürmez mi? Bu hususta ihtilâf edilmiştir. İbn Abbas radıyallahu anhüma demiştir ki: "Cerheder, yakar yıkar, katletmez". Hasen ile beraber bir taife de, katleder demişlerdir. Fakat evvelki esahtır." Bu şihabların İns Şeytanlarına recmolması ise, ya bir manevi recim olmaktan mecazdır, veya cin şeytanları dolayısiyledir. Zira kulak hırsızlığını evvel emirde gizli şeytanlar yapar.

Ve âyetteki şihabın umumî mecaz tarikiyle maddî ve manevîye şümulü siyakı beyana daha muvafıktır. Ve bu siyakın zevkine ermek için Kur'ân hakkındaki, وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (*"Şüphe yok ki o zikri Biz indirdik, herhalde Biz onu*

Mele-i a'la: Melaike, yüksek heyetler. **Kuva:** Kuvvet, güç. **Sakıb:** Dökülen, dökücü.

muhafaza da edeceğiz." Hicr-15/9) ile semâ hakkındaki, وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ("*Hem onu her şeytan-ı racîm'den hıfz ettik.*" Hicr-15/17) âyetleri beynindeki müşabehete dikkat etmek lâzımdır. Yani Kur'ân, semâ gibidir. Sun'u kudret-i ilâhiyye delâili ile dolu olan semâ nasıl o ecram-ı neyyireye ve büruc-ı âliyesiyle nazirîn için tezyin edilmiş ve Şeytanlardan mahfuz tutulmuş ve kulak hırsızları oradan bir şihab-i mübîn ile ta'kib edilmekte bulunmuş ise, Kur'ân da öyledir. Kevakib ve bürûc gibi âyât ve süver ile nazm-i bedî-i kulûb-ı tâhire erbabı için tezyin edilmiştir. Ve o mücrimler gibi recîm şeytanlardan mahfuzdur. Onlar, ona yükselemezler. İman ve hüsn-ü nazarla ahz-ü istima' edemezler. Olsa olsa kulak hırsızlığı ederek şeytanet yapmak istiyenler bulunur ki, bunları da, mübîn bir şihab ta'kib etmektedir. Ve Kur'ân-ı mübînin bu şihabları ise, o şeytanlara, kâfirlere, mücrimlere cehennem ateşi ile azâb-ı ilâhîyi gösteren inzar âyetleridir.

Semâ böyle.

وَالْأَرْضَ Arza gelince: Eshab-ı nazar için kudret-i ilâhiyye delâili onda da barizdir. Sade ulûm-ı semaviyye değil, ulûm-ı arziyye ile de Tevhid-i barî müsbettir. Ezcümle: مَدَدْنَاهَا **onu meddettik, sündürüp serdik.** (Sûre-i Ra'd'e وَهُوَ الَّذِى مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا ... ("*Hem O, O'dur ki arza bir imtidad verdi ve onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaptı ve meyvelerin hepsinden onda iki çift yarattı, geceyi gündüze bürüyüp duruyor, her halde bunda tefekkür edecek bir kavm için âyetler var.*" Râ'd-13/3) âyetinin tefsirine bakınız!). Öyle ki, bunda, şeytanlar da bulunabilir. Bununla beraber وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ **ona oturaklı ağır dağlar da oturttuk** وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ **ve onda mevzun, yâni mütenasib veya tartılı her şeyden bitirdik** وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ **Ve onda size ve sizin razıkları olmadığınız kimselere maişetler verdik.** وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ **Ve hiç bir şey bulunamaz ki, her halde onun hazîneleri bizim indimizde olmasın.** وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ **Fakat Biz, onu ancak bir mikdar-ı ma'lûm ile indiririz.** Servet-i dünya mütenahi, kudret-i ilâhiyye nâmütenahîdir. وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ **Levakih olarak rüzgârlar da gönderdik.** Levakih, "likah"tan lâkihanın cem'idir. Likah, aşı demektir. Lâkiha da, aşılı veya aşıcı mânâlarına gelir.

Bu âyetin bu mazmunu da, başlı başına bir mu'cize-i ilmiyyedir. İbn Abbas'dan bunun tefsirinde: "Rüzgârlar, eşcar ve sehabın levakihidir" diye menkuldür. Hasen, Dahhâk, Katâde de, bunu söylemişlerdir. Razî, bunu kaydettikten

---

Neyyire: Nurlu, ışıklı cisim, güneş, parlak. **Kevakib:** Yıldızlar. **Ahz-u İstima':** Dinleyip almak. **Eşcar:** Ağaçlar. **Sehab:** Karanlık, bulut.

sonra der ki: "Erkek, dişiye suyunu ilka edip de dişi hâmil olunca لَقَحَتِ النَّاقَةُ وَأَلْقَحَهَا الْفَحْلُ denilir ki, erkek telkih etti, dişi tuttu, hâmil oldu demektir. Bunun gibi rüzgârlar da, bulutların erkekleri mecrâsına caridir." İbn Mes'ud Hazretleri, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, riyahı sehaba telkih için gönderir. Onlar da suyu hâmil olup bulutlara mecceder. Sonra sehabı sıkıştırıp bir likah gibi akıtır." Bu izah, rüzgârların sehab-ı ilkahını bir tefsirdir. Fakat eşcarı aşılamasının tefsirini zikretmemişlerdir. Yani âyetin berveçhi bâlâ birrivaye tefsirinde rüzgârların ağaçları da aşıladığı menkul olmakla beraber nasıl aşıladığı izah edilmemiş, bir müfessir olduğu gibi bir tabib dahi olan Fahr-i Razî için de bu nokta, meçhul kalmıştır. Gerçi ağaç aşılamak eskiden beri ma'lûm bir şey ise de, bununla rüzgârın bir münasebeti yoktu. Nebatatta rüzgârın yapabileceği bir telkih yakın zamanlara kadar bilinmiyordu. Sûre-i Ra'd'da beyan olunduğu üzere وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ (*"Ve meyvelerin hepsinden onda iki çift yarattı."* Râ'd-13/3) hakikati münkeşif olduktan, yani bütün nebatatın çiçeklerinde erkek, dişi çifti bulunduğu ve erkeğin, dişiyi telkihiyle semereler hasıl olduğu anlaşıldıktan sonradır ki, rüzgârların bir aşıcı hizmetini ifâ ettikleri anlaşıldı. Ve bu suretle وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ (*"Bir de aşılayıcı rüzgârlar gönderdik de."* Hicr-15/22) âyetinin de, وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ (*"Ve meyvelerin hepsinden onda iki çift yarattı."* Râ'd-13/3) âyeti gibi mechul bir hakikat-i ilmiyyeyi haber verdiği bin bu kadar sene sonra tebeyyün ve tavazzuh etmiş ve binaenaleyh bu âyetin de, bir mu'cize olduğu tezahür eylemiştir.

İşte rüzgârlar, nâkîl ve nâşir oldukları için faidelerinden bilhassa birisi de, böyle eşcar ve nebatatı aşılamasıdır. Bunun husulü için de, rüzgârın bir kadr-i ma'lûm ile muvafık ve mülâyim bir surette esmesi lâzımdır. Yoksa telkih yerine tahrib olur. Rüzgâr, havanın bir hareket ve cereyanıdır ki, havanın muhtelif surette ısınıp soğumasındaki tahavvülât ile husule gelir. Tabiatta bu tahavvülât ise, hararet ve bürudet tabiatleri üzerinde hâkim bir te'sire mütevakkıf olduğundan bütün rüzgârlar doğrudan doğru bir tasrif-i İlâhî olduğu gibi bunların telkih yapacak bir derecede esmeleri de doğrudan doğru bir lûtf-ı Rabbanî'dir.

Bununla beraber düşünmeli, su olmasaydı bu aşılar ne olur, hayat ne olurdu? Onun için rüzgârlara bulutları da aşılatarak فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً **semadan bir su dahi indirdik,** yağmur yağdırdık فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ **da onu size sunduk.** Tabiata kalsa ne rüzgâr eser, ne telkih olur, ne yağmur yağardı. وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ **Onu hazînelerde saklayan da siz değilsiniz.** Yani yağdıktan sonra dağlarda,

---

Riyah: Rüzgârlar, yeller. **Ber:** Üzere, üzerine,. **Bâlâ:** Yukarı, yüce.

pınarlarda, kuyularda, göllerde, havuzlarda, mahzenlerde, küplerde, destilerde ilâh... tutan da siz değilsiniz, Biziz!..

Burada rüzgârların irsal, suyun inzal ile ifadesi aynı zamanda bir de temsil imâ eder. Zira "erselna", irsal-i rüsülü, enzelna da inzal-i kitabı hatırlatır. Ve demek olur ki: İşte Allah tarafından gönderilen Peygamberler de, o riyah-ı levakı' gibidir. Feyz-ı İlâhî'yi hamil olarak kabiliyeti olanlara neşr-ü telkih ederler. Kitab-ı münzel de, o mâ-i semâvî gibi maye-i hayattır.

وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ **Ve hiç şübhe yok ki, Biz, filvaki' hem hayat veririz, hem ölüm.** Bu, hiç delile muhtac olmayan bedihî bir hakikattir. Fakat amma, "ölünce mal ve milk vârislerimize kalırya mı diyecekler?" Hayır, وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ **hepsine vâris de ancak Bizizdir.** Bu dünyada berhayat iken milk ve tasarruf iddia edenlerin ve edecek olanların hepsi fenâpezir olur. Milk-i mecazîleri, tasarruf-ı sûrîleri alınır da, evvel ve âhir bakî, malik-i mutlak azamet-i şanımızla Biz kalırız.

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمٖينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَاْخِرٖينَ **Kasem olsun ki, sizin müstakdimininizi de bildik, müstehirininizi de bildik.** Doğuşta, ölüşte takaddüm eden, miras bırakmak isteyen mütekaddimininizi de, teahhur eden, miras almak istiyen müteahhirininizi de. Veya imanda, küfürde, taatte, isyanda ön safta bulunmak istiyenleriniz de, geri kalan, geri kalmak istiyenleriniz de ezelde velâyezalde hakikaten ma'lûmumuzdur.

وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ **Ve senin O Rabbındır ki,** (yâni seni halk ve terbiye edip gönderen O Tanrın'dır ki, ya Muhammed,) **onları her halde haşredecektir.** Ve müstakdimîn ve müstehirîni akibet Mahşere toplayıp hesaba çekecektir. Onun için şimdilik bırak, o kâfirler yiyip içip eğlenedursunlar. اِنَّهُ حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ **O Rabbın, hakikaten alîm bir hakîmdir.**

Filhakika:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ

مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

Fenâpezir: Fena bulan, yok olan. **Lâ yezal:** Zeval bulmaz, yok olamaz. **Fahhar:** Çanak, çömlek, toprak testi.

Meâl-i Şerifi

26- Filhakika Biz insanı, bir "salsâl"den, mesnun bir balçıktan yarattık.

27- Cann, onu da bundan evvel nâr-ı semumdan yaratmıştık.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ **kasem olsun ki, Biz insanı, bir salsâlden, bir hame-i mesnundan halkettik,** yani insan nev'ini ilk ibtida Biz, tımtıkır kuru bir çiğ çamurdan, tağyir ve tahvil ile suret-i mahsusada yoluna konmuş kokar bir balçıktan yarattık.

SALSÂL: Ses verir, yâni vurulduğu zaman tıngırdar, kuru pişmemiş çiğ çamur طِينٌ يَابِسٌ غَيْرُ مَطْبُوخٍ يُصَلْصِلُ dir ki pişmiş olursa tuğla, kiremit gibi fahhar olur. Nitekim Sûre-i Rahman'da, مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (*"Fağfur gibi bir salsalden insanı yarattı."* Rahman-55/14) buyurmuştur.

HAME': Uzun müddet su ile yumuşayıp tagayyür etmiş, cıvık, kokar çamur, yani balçık demektir. Ki, müfredi «حَمْأَةٌ» vezninde, «حَمَاةٌ» dir.

MESNUN: Bunun tefsirinde müfessirîn, bir kaç kavil nakletmektedirler:

1- İbn Sikkît demiştir ki: "Ebu Amr'ı dinledim, "Mesnun, mütegayyir demektir." diyordu." Bunun beyanında Ebu'l-Heysem de demiştir ki, سَنَ الْمَاءُ فَهُوَ مَسْنُونٌ *"Bozuldu"* denilir ki, «تَغَيَّرَ» demektir. Ve buna delil «لَمْ يَتَسَنَّهْ» *"Henüz bozulmamış"* dır ki, «لَمْ يَتَغَيَّرْ» demektir." Zeccac da demiştir ki: "Bu lâfız اَنَّهُ مَوْضُوعٌ عَلَى سَنَنِ الطَّرِيقِ dan senen-i tarika, yani yol güzergâhına konulmuş olmaktan me'huzdur. Çünkü böyle olan her hangi bir şey, tegayyür eder."

2- Denilmiş ki: Mesnun, mahkûk, yâni sürtülmüş, kazınmış veya bilenmiş demektir ki, taşı taşa sürttükleri zaman سَنَنْتُ الْحَجَرَ عَلَى الْحَجَرِ *"Taşı taşa sürttüm."* ta'birinden me'huzdur. Nitekim bileğiye «مِسَنٌّ» ve sürtülürken ikisinin arasından çıkan kazıntıya, «سَنِينٌ» denilir ve bu kokar da. Binaenaleyh tegayyür ve intan bunun da lâzımıdır.

3- Ebu Ubeyde demiştir ki: "Mesnun, masbub, yâni dökülmüş demektir. سَنَّ الْمَاءَ عَلَى وَجْهِهِ سَنًّا *"Suyu güzelce yüzüne döktü."* denilir."

4- Sibeveyh demiştir ki: "Mesnun, bir suret ve misal üzere musavver demektir. Yüzün bir suret-i mahsusası demek olan سُنَّةُ الْوَجْهِ den me'hurdur[1]. Ve her hangi bir şeyin sünneti ta'biri de, bundan me'huzdur ki, mev'zuun aleyhi

---

Salsal: Kumla karışık ince çamur, lüleci çamuru.

[1] Kamus'ta dahi mezkûr olduğu üzere, çelimsizce dilber, çekme yüzlü مُسْنَنَةٌ حَسَنَةٌ سَهْلَةٌ yâhud çehresi ve burnu nev'ammâ sübuce olan kimseye, مَسْنُونُ الْوَجْهِ denilir.

olan misali demektir.

Bu surette حَمَإٍ مَسْنُونٍ insan suret-i nev'iyyesi için sünnet olan bir süret-i mahsusaya ifrağ edilmiş bir balçık demek olur. Sonra مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ terkibinde de iki vecih vardır.

Birisi, «صَلْصَالٍ» e sıfat olmasıdır ki, "bir suret-i mahsusada tasvir edilmiş, ta'bir-i âharle kalıba dökülmüş bir balçıktan mütehassıl bir salsâlden" demek olur. Bu takdirde salsâl, hame-i mesnundan yapılmış demek olur. Ebu'l-Baka ve Zemahşerî bunu tercih etmişler ise de, müfid değildir. Zira kuru çamuru yaşından husule geldiğini anlatmak lüzumsuz olduğu gibi insan hamırının salsal halinde iken insan suretinde bulunduğu da umumiyetle müsellemi değildir.

İkincisi, bedel olmasıdır ki salsâlden bir hame-i mesnundan demek olur. Ebû Hayyan'ın zikrettiği vech ile çoğu, bedel olmasını tercih eylemiştir. Biz de, bunda ısrar etmek isteriz.

Evvelâ salsâl, sonra da ondan bir suret-i mahsusaya ifrağ olunup insan mayasını teşkil etmiş olan hame-i mesnun yapılmış ve însan, ondan halk-u tesviye edilmiş demek olur. Ve şu halde salsâl, su ile ihtilât ettikten sonra süzülüp kuru çamur haline gelmiş bulunan, arzın rutubetten halî olan tamtakır halini irae eder ki, tabiat i'tibariyle bunda hayat tasavvur olunamaz. Ve bunun bilhassa "salsâl" ta'biriyle ifadesi, insanın arzdan bir eser-i tabiat olarak zuhuru mümkün olmayacağını kemal-i vuzuh ile anlatmak içindir. Öyle ya, tam takır bir kuru çamurun tabiatı, hayata ne kadar zıddır. Tabiata kalsa bunda, insan veya hayvan şöyle dursun, bir ot bitmek imkânı bile yoktur. Fakat şu muhakkak ki, bundan insan yaradılmıştır. Bu ise, doğrudan doğru Allah Teâlâ'nın sun'ı kudretine, ilm-ü hikmetine delil-i bahirdir. Tabiat, kendine bırakılınca hiç değişmemesi iktiza ederken Allah Teâlâ, onu yumşatıp tagyir ederek bir balçık haline tahvil etmiş ve o balçığa sun'-u Hikmetiyle öyle bir sünnet vermiştir ki, bununla hilkat-i insan için mesnun olan, yani Sünnet-i İlâhiyye cereyan etmekte bulunan maya husule gelmiştir. Binaenaleyh diyebiliriz ki: "Hame-i mesnun", insan tohumu olan nutfedir. Filvaki' nutfe her mânâsiyle mesnun yani hem mütegayyir, hem mahkûk, hem masbub, hem de bir sünnet üzere, musavver bir balçıktır. Bu mesnun balçığa, طِينٍ لَازِبٍ (*"Biz kendilerini bir cıvık çamurdan yarattık."* Saffât-

---

İntan: Kötü koku. **İfrağ:** Bir halden başka hale sokma, şekil verme, kalıba dökme, akıtma, boşaltma. **Müsellem:** Teslim olunmuş, tasdik edilip inkâr edilmeyen. **İhtilât:** Karışmak, karışıp görüşme. **Hame:** Uzun müddet su ile yumuşayıp değişmiş cıvık ve kokar çamur, balçık. **İrae:** Göstermek, göstererek öğretme, gösteriş, göz önüne koyma.

37/11) yapışkan bir çamur", مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ("*Bir hakir sudan neslini yaptı.*" Secde-32/8) sülâle olmuş hakir bir su", "nutfe-i emşac" نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ ("*Emşac bir nutfeden*" İnsan-76/2) demek de sahihtir. Bu mefhum, nev'-i insanın bütün efradında sadıktır. Ancak insanın ilk ferdi olan Âdem, ilk insan olduğu gibi onun yaradıldığı o mesnun balçık da, ilk evvel onda sünnet olmuş ilk tohumdur. Hasılı Âdem, dahi ilk olarak nutfe mahiyyetini almış bir balçıktan yaradılmıştır. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ ("*İnsanı bir nutfeden yarattı.*" Nahl-16/4) Onun hakkında da sadıktır. Şu kadar ki, o nutfe, bir insan ile mesbuk değildir. Onun ıstıfası, evlâdı gibi bir insan bedeninde vaki' olmamıştır. Bununla beraber el-hâlete hâzihi bütün insanlarda onun gibi salsâlden bir hame-i mesnundan halkedilmektedir. Şu fark ile ki, bu hame-i mesnun, insanın tegaddi ettiği nebatat ve hayvanat bünyelerinden geçerek yine bir insan bünyesinde ıstıfasını bulmaktadır. İşte insan denilen mahlûk, esas i'tibariyle böyle hakir bir şeydir. Allah Teâlâ'nın ilm-ü hikmetini, sun'-ı kudretini anlamalı ki, şu kuru topraktan öyle mesnun bir balçık yapmış ve o kokar balçıktan insan yaratmaktadır.

وَالْجَانَّ **Cânnı da,** Cinn cinsini teşkil eden gizli mahlûku da خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ **ondan evvel nar-ı semumdan,** yâni şiddetli sam ateşinden halketmiştik.

SEMUM: Lügatte ateş alevi gibi esen sıcak rüzgâra ıtlak edilir ki, sam yeli ta'bir olunur. Ve harur dahi denilir. İbn Cerîr'in beyanına göre, bazı ehl-i Arabiyye haruru gündüz esene tahsis etmiştir. Bir hadîs-i şerifte de, semumun bir Cehennem yalını "lefh-i Cehennem" olduğu haber verilmiştir.

SAMM: Semm maddesinden fail, semum de onun mübaleğası feul sıgasıdır. Sem, zehir, bir de "semmü'l-hıyat" gibi ince delik mânâsına gelir. Nitekim bedendeki terin çıktığı ve havanın nüfuz ettiği gizli deliklere "mesemme", ceminde, "mesâmm veya mesemmât" ve cem'ul-cem'inde, "mesâmmat" denilir. Binaenaleyh sâmm ve semum, mesâmmate nüfuz edici veyahud zehirleyici mefhumlarını ifade eder. Ve o rüzgârın bu nam ile tesmiyesi de bu haysiyyetlerden birisini veya her ikisini mülâhaza i'tibariyledir. Cânnın, nar-ı semumdan halkedilmiş olması, cin ve şeytan'ın insana gizli mesammatından hulûl edecek, zehirliyecek, yakacak bir mahiyyette olduğunu iş'ar eder. İbn Abbas'dan mervidir ki: "Şu bildiğimiz semum cânnın çıktığı semumun yetmiş cüz'ünden bir cüz'üdür" demiş. Demek insan yaradılmazdan evvel, cânnın halkedildiği sırada arz çok dehşetli ateşler saçıyormuş.

Emşac: Karışık, dağınık, nutfenin vasfı. **Tegaddi:** Beslenme, sabah yemeği. **El-halete hazihi:** Onun şu andaki durumu. **Harur:** Çok hararetli sıcak rüzgar. **Lefh:** Hararet. **İş'ar:** Yazı ile haber vermek, anlatmak, bildirmek.

Şimdi düşün o vakti ki:

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ
مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي
فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ
﴿٣٠﴾ اِلَّٓا اِبْل۪يسَ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِد۪ينَ ﴿٣١﴾
قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِد۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ اَكُنْ
لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾
قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَج۪يمٌ ﴿٣٤﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى
يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٣٥﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَاِنَّكَ
مِنَ الْمُنْظَر۪ينَ ﴿٣٧﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ بِمَٓا
اَغْوَيْتَن۪ي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٣٩﴾
اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ
مُسْتَق۪يمٌ ﴿٤١﴾ اِنَّ عِبَاد۪ي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ اِلَّا
مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاو۪ينَ ﴿٤٢﴾ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٤٣﴾
لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾
اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ

آمِنِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

Meâl-i Şerifi

28- Ve düşün o vakti ki, Rabbın, Melâikeye: "Ben, demişti, salsâlden, mesnun bir balçıktan bir beşer halkedeceğim.

29- Binaenaleyh onu tesviye ettiğim ve içine ruhumdan nefheylediğim vakit derhal onun için secdeye kapanın.

30- Onun üzerine Melâike, hepsi toptan secde ettiler.

31- Ancak İblîs secde edenlerle beraber olmaktan ibâ, eyledi.

32- "Ya İblis, dedi, sen neye secde edenlerle beraber olmadın?"

33- "Benim, dedi, bir salsâlden, bir mesnun balçıktan yarattığın bir beşere secde etmem kabil değildir.

34- O halde, dedi, çık oradan. Çünkü sen, racîmsin.

35- Ve bu lâ'net ceza gününe kadar üzerindedir."

36- "Rabbım, dedi, öyle ise bana onların ba's olunacakları güne kadar mühlet ver."

37-38- "Haydi dedi, sen vakti ma'lûm gününe kadar mühlet verilenlerdensin."

39- "Rabbım, dedi, beni azdırmana kasem ederim ki, her halde ben onlar için arzda tezyinat yapacağım ve hepsini iğvâ edeceğim.

40- Ancak içlerinden ihlâs verilen kulların müstesnâ."

41- Bu, dedi, bir câdde "teahhüd ederim" dosdoğru.

42- Hakikat o kullarım, senin onlar üzerine bir sultan yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar başka.

43- "Elbet bunların da hepsinin mevidleri şüphesiz cehennem."

44- Onun yedi kapısı vardır, her kapıya onlardan bir cüz'i maksum.

45- Elbette müttekîler, cennetler, pınarlar içinde.

İbâ: Çekinmek, tiksinmek, kabul etmeme. **İğvâ:** Ayartmak, azdırmak, baştan çıkarma. **Câdde:** Geniş yol.

46- Girin onlara selâmetle emîn emîn.

47- Sinelerindeki kînleri soymuşuzdur da, ihvan olarak köşkler üzere karşı karşıya otururlar.

48- Orada kendilerine hiç bir zahmet dokunmaz. Onlar, oradan çıkarılacak da değildirler

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ **Rabbın Melâikeye demişti:** اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ **"Muhakkak Ben, kuru çamurdan, mesnun balçıktan bir beşer halkedeceğim.** فَاِذَا سَوَّيْتُهُ **Binaenaleyh Ben, onu tesviye edip, o balçığı tam bir beşer hilkatine, muntazam bir insan kıvamına koyup** وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي **içine ruhumdan nefhettiğim vakit.** Burada «رُوح۪ي» izafeti, bir izafet-i teşrif, nefih ta'biri de, bir temsildir. Yani maddenin isti'dadını kemale getirip bâtınına قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي (*"Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabb'ımın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."* İsra-17/85) mantukunca ilâhî bir emrolan ruhtan feyz verdiğim vakit, فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ **onun için secdeye kapanın."** Allah'ın emrine muti' olarak yere düşün, o ruh bulunan insana inkiyad edin. İşte Allah, o balçıktan halk ettiği beşeri ruhuyla böyle yükseltmişti. Bunun üzerine bak ne oldu?

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ **"Onun üzerine Melâike hepsi toptan secde ettiler. Ancak şeytan müstesna."** İlâ âhirilkıssa, Sûre-i Bakara كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ اِلَّا اِبْل۪يسَ (*"Ve o vakit melâikeye "Âdem için secde edin" dedik, derhal secde ettiler, ancak İblis dayattı, kibrine yediremedi, zaten kâfirlerden idi."* Bakara-2/34) ya ve ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْل۪يسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِد۪ينَ (*"... Sonra da melâikeye dedik ki, "Âdem'e secde edin" hemen secde ettiler, ancak İblis secde edenlerden olmadı."* A'râf-7/11) âyetlerinin tefsirine bakınız.

اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ **Yâni ba's gününe kadar değil, İndallah ma'lûm ecel gününe kadar ki,** وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ.. (*"Ve sur üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır, ancak Allah'ın dilediği müstesna, sonra ona bir daha üflenmiştir, bu kerre de hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır."* Zümer-39/68) ile beyan buyurulan nefha-i ûlâ günüdür.

Ahnef ibn Kays'dan menkuldür ki: "Medine'ye vardım, demiş, muradım Emîrü'l-mü'minîn Ömer "radıyallahü anh" idi. Bir de vardım ki, büyük bir halka toplanmış orada Kâ'bu'l-Ahbar, nâsa va'zediyor. Diyordu ki: "Âdem aleyhisselâma vefat emri geldiği zaman, "Ya Rabb, düşmanım İblis, beni meyyit halinde görünce kendisi yevm-i Kıyamete kadar inzar edilmiş olmakla sevinecek,

bana şematet edecek" dedi. Cevab verildi ki: "Ya Âdem, sen cennete iade olunacaksın o lâîn ise, evvelîn-ü âhirînin adedi kadar ölüm acısını tatmak için intizara te'hir olunacak. Sonra Âdem, Meleku'l-Mevt'e: "O'na ölümü nasıl tattıracaksın? Vasfını anlat" dedi. Vâktâ ki tevsif etti, Âdem: "Ya Rabbi, kâfî" dedi. Bunun üzerine nâs, heyecana geldiler de Kâ'b'e: "Ya Eba İshak, dediler, o nasıl?" Kâ'b, iba etti ilhah ettiler. Binaenaleyh dedi ki: "Allah sübhanehu, nefha-i ûlâ akibinde Meleкü'l-Mevt'e diyecek ki: "Sana yedi semâ ve yedi arz ehalisinin kuvvetini verdim ve bu gün sana bütün suht-u gadab kisvesini giydirdim. Gadab-ü satvetimle in, o racîm İblîs'e, artık ona ölüm acısını tattır. Sekaleynden evvelîn-ü âhirînin acılarını ed'afen müdaafa muhtevi olmak üzere bütün illet ve emrazı yüklet. Beraberinde gayz-u gadabla dolgun yetmiş bin zebanî, her biriyle de cehennem zencirlerinden tomruklarından zencirler, tomruklar bulunsun. Cehennem kancalarından yetmiş bin kanca ile o lâînin kokmuş canını çekip çıkarın. Malike de çağır, niyran kapılarını açsın. Binaenaleyh Melekü'l-Mevt, öyle bir suret ile inecek ki, Ona semavât ve arazîn ahalisi baksa hevlinden derhal ölürlerdi. İnecek, İblis'e varıp: "Dur, ya habîs! Artık sana ölümü tattıracağım. Çok ömür sürdün, nice karinler idlâl ettin, işte bu, o vakt-i ma'lûmdur." diyecek. Lâîn Meşrika kaçacak, bakacak Melekü'l-Mevt gözlerinin önünde, Mağribe kaçacak yine gözlerinin önünde. Denizlere dalacak denizler kabul etmeyecek. Hasılı arzın her tarafına kaçacak, sığınacak, kurtulacak hiç bir mahıys-u melâz bulamayacak. Sonra dünyanın ortasında, Âdem'in kabri yanında duracak veya Meşrikten Mağribe, Mağribden Meşrika topraklarda sürünerek nihayet Âdem aleyhisselâm'ın hübût ettiği mevzıa varınca arz, bir kor gibi olacak Zebanîler kançaları takıp didikliyecekler de didikliyecekler. إِلَى حَيْثُ شَاءَ اللّٰهُ "Allah'ın dilediği zamana kadar." nez'-u azâb içinde kalacak. O böyle can çekiştirirken Âdem ve Havvâ'ya da: "Kalkınız düşmanınız ölümü nasıl tadıyor, bakınız" denecek. Kalkacaklar. O'nun çektiği azâbın şiddetine bakacaklar da: "Ya Rabb, bize ni'metini itmam eyledin" diyecekler.

O vakt-i ma'lûma kadar inzar müsaadesini alan İblîs: قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي "Ya Rabbi, dedi, beni **azdırmana kasem ederim ki**, veya azgınlığıma hükmetmen sebebiyle yani nezd-i haktan matrud, hayr-u rahmetten teb'id edilmiş bir mel'un böyle bir inzar ve imhal müsaadesine nail olunca şımarır da onu azgınlığa bir teşvik telâkki eder. Böyle şımartman hakkı için veya çamurdan halkolunanı is-

---

Şematet: Şamata. **Suht:** Kızgınlık, gadap. **Niyran:** Nurlar, ziyalar, ateşler. **Mahıys -Melâz:** Kaçıp sığınılacak yer. **Hûbut:** Aşağı inme, düşme. **Nez':** Çekip koparma, ayırma, can çekişme, çekip alma. **Teb'id:** Uzaklaştırma. **İstihkar:** Hakir görme.

tihkâr edip secde etmediğimden dolayı benim azgın âsi olduğuma hükmeylemekliğin vesilesiyle لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ **her halde ben, onlar için arzda tezyinat yapacağım,** yâni maddelerini bahane ederek o kuru çamuru, o kokar balçığı onlar için süsleyip insanlığın asıl medar-ı i'tilâsı olan ruhtan daha hoş, daha müzeyyen, daha kıymetli göstereceğim. وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ **Ve her halde hepsini iğva edeceğim.** اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ **Ancak içlerinden muhlâsîn kulların müstesna,** yâni halis taatin için seçilmiş lekesiz has kulların aldanmazlar. İbtida beşerin maddesine bakarak ale'l-ıtlak süfliyyetine hükm eden, ve onlara tehakküm edebileceğine kail olan İblîs'in burada bu istisnası şübhe yok ki, intak-ı hakk olan bir i'tiraftır. Onun için:

قَالَ **Allah Teâlâ, buyurdu:** هَذَا **İşte bu,** dediğin, sahiblerini istisna ederek azıtamayacağını i'tiraf eylediğin o ihlâs ve tevhid صِرَاطٌ **bir câdde, bir kanundur ki,** عَلَيَّ **Bana aiddir.** Yâni bana isal eder yahud ben kefîlim مُسْتَقِيمٌ **dosdoğrudur.** Yahud, işte benim teahhüd eylediğim dosdoğru yol, kanun-ı hakk şudur:

اِنَّ عِبَادِي **Hakikaten kullarım** لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ **üzerine senin sultanın yoktur.** Yâni ne kavlen ilzam edecek hüccetin, ne fiilen tasallut ve tasarruf edecek kudret-ü saltanatın yoktur. اِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ **Ancak sana ittiba' eden azgınlar müstesna.** Yâni ancak bunları sürükleyebilirsin. Fakat o da, senin sultan ile değil, onların ihtiyârlarını su-i isti'mal ederek sana uymaları, arkana düşmeleri dolayısiyledir. Yoksa muhlaslara tasallut edemediğin gibi diğerlerine de edemezsin. Nitekim sonunda, وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا اَنْفُسَكُمْ (*"Mamafih benim size karşı bir sultam yoktu, ancak size da'vet ettim, siz de bana icabet eylediniz. O halde beni levmetmeyiniz, nefislerinizi levmediniz."* İbrahim-14/22) diyeceği Sûre-i İbrahim'de beyan olunmuştur.

وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَعِينَ **Şübhesiz cehennem de, onların hepsinin muhakkak mev'ididir.** O, İblîs tebaası azgınların metbu'lariyle beraber cümlesinin mev'ud yerleridir. لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍ **Onun, o cehennemin yedi kapısı vardır.** Yâni gireceklerin kesretinden dolayı yedi medhali veyahud azgınlığın enva' ve derecatına göre evvelâ cehenem, sonra Lezâ, sonra Hutame, sonra Saîr, sonra Sekar, sonra Cahîm, sonra Hâviye namında yedi tabakası vardır. لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ **Ki, her kapı için onlardan** (o azgınlardan) **bir cüz, taksîm olunmuştur.** Ebussuud tefsirinde: "İhtimal ki, der, yediye hasr-ı mühlikâtın havâss-ı hamse mahsûsatiyle kuvveti şeheviyye ve gadabiyye muktezeyâtına munhasır ol-

---

İsal: Ulaştırma, yetiştirme. **Havass-ı hamse:** Beş duyu.

masındandır. Maamafih bunda diğer bir ihtimal vardır ki, lisan-ı şeri' nokta-i nazarından daha ma'kuldür. Zira cehennem kapılarının yedi olmasiyle, cennet kapılarının sekiz olması arasında bariz bir münasebet vardır. Bu münasebetle denebilir ki, bu kapıların a'za-yı mükellefe ile alâkadar olması melhuzdur. Ma'lûm ki, nefs-i insanînin a'za-yı mükellefesi sekizdir: Kalb, lisan, semi', basar, el, ayak, ağız, ferc, bunların birisi zahir, birisi batındır ki, o da, kalbdir. Doğrudan doğru Hakk'a nazır olan kalb kapısı açık olursa bu sekiz a'zanın her biri emr-i hakk üzere hareket ederek cennete birer medhal olabilir. Ve bu suretle cennete sekiz kapıdan girilir. Fakat batında ruh körlenmiş, kalb kapısı kapanmış bulunursa, zahirdeki yedi a'zanın her biri cehenneme açılmış birer medhal olurlar. İşte cennet kapıları sekiz olduğu halde cehennem kapılarının her birine bir cüz'-i maksum olmak üzere yedi olması Allahü a'lem bu hikmete mebnîdir. وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى (*"Binaenaleyh onu tesviye ettiğim ve içine ruhumdan nefheylediğim vakit derhal onun için secdeye kapanın."* Hicr-15/29) Mazheriyyetiyle iman ve ma'rifet kapısı olan kalb, cehenneme kapalıdır. Ondan yalnız cennete girilir. Allah'a erilir. Kalbi açık olan Şeytan'a uymaz. Allah'a küfr-ü isyandan tevakkı eder. Onun için: اِنَّ الْمُتَّقِينَ **Her halde müttekîler,** Şeytan'a uymaktan sakınan, küfr-ü isyandan korunanlar, فِى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ **cennetler ve pınarlar içinde müstekirdirler.** Ey müttekîler, اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِينَ **ona, selâm ile kemal-i selâmet ve emniyyet içinde giriniz.** Yani ey insanlar, ey Muhammed ümmeti, İblîs tebaası olmaktan sakınınız, Allah'ın vikayesine, tevhid ve İslâm dinine, Allah'ın Resulüne ittiba' ediniz, kalbinizden gıll-ü gışşi atıp müttekî olunuz da, müttekîler yeri olan o cennât-ü uyûne emniyyetler içinde güle güle selâm ile dahil olunuz. O cennât-ü uyûn her vech ile korunmuş, emin ve salim bir "Darü's-selâm'dır. Ona haricden tecavüz olunamayacağı gibi وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ **Biz, onların, o cennât-ü uyûndaki müttekîlerin sinelerindeki ilişikleri, kinleri de soymuşuzdur.** Ehl-i cennetin gönüllerinde gıll-ü gış kalmaz, hıkd-ü kin durmaz. Yâni ittika-i İslâm'ın şiarından birisi de kin tutmamaktır. Allah, müttekî kalblerde, kin bırakmaz. Mazide olmuşsa siler. Nitekim Hazret-i Ali'den menkuldür ki: "Ümid ederim, demiş, Osman ve Talha ve Zübeyr ile ben bunlardan olayım." رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِينَ *"Allah onların hepsinden razı olsun."*

اِخْوَانًا **Öyle ki, hepsi ihvan olarak** عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ **mütekabil tahtlar, karşılıklı köşkler üzerinde mahabbet ederler.** Yâni hiç biri diğerine sırtını

Gıll: Düşmanlık, savaş, adavet, kin, haset. **Gışş:** Karışıklık, hainlik, saf olmayan, yaramaz olma, saf olmayıp karışık olma. **Gıll-û gışş:** Aklın muhtelif fikirler üzerinde kararsızlığı. Gönül darlığı. **Hıkd:** Kin, buğuz, intikam için fırsat bekleme.

dönmeksizin yüz yüze sevişe sevişe yaşarlar. لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ **Orada, onlara hiç bir zahmet messetmez.** Her ne arzu ederlerse zahmetsiz, meşakkatsiz husule geliverir. وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ **Hem oradan çıkarılacak da değillerdir.** Ebeden muhalleddirler.

Resulüm!

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي
هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

49- Haber ver kullarıma ki, hakikat Ben, Benim öyle gafur, öyle rahîm.

50- Bununla beraber azâbım da azâb-ı elîm.

Bunları mazîden bazı misallerle izah etmek üzere:

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ ﴿٥١﴾
إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا
لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلٰى
أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ
مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ
﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلٰى
قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٥٨﴾ إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾

إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ
الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا
كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ
﴿٦٤﴾ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ
وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾
وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ
﴿٦٦﴾ وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾ قَالَ إِنَّ
هَٰؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ
﴿٦٩﴾ قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٧٠﴾
قَالَ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٧١﴾ لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي
سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا
سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ
لِلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ﴿٧٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ
﴿٧٧﴾ وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا
لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ ﴿٧٩﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾ وَآتَيْنَاهُمْ

اٰيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٨١﴾ وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ
بُيُوتًا اٰمِنِينَ ﴿٨٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ ﴿٨٣﴾ فَمَٓا
اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾

Meâl-i Şerifi

51- Hem onlara, İbrahim'in müsafirlerinden bahs et.

52- O vakit ki, yanına girdiler de, "selâm" dediler. "Biz dedi, sizden cidden korkuyoruz."

53- "Korkma, dediler, biz, sana alîm bir oğul tebşir ediyoruz."

54- "Beni mi, dedi, tebşir ettiniz? Bana ihtiyarlık galip çatmışken, artık beni ne suretle tebşir edersiniz?"

55- "Seni, dediler, emr-i hakk ile tebşir ettik. Onun için ümidi kesenlerden olma."

56- "Rabbının rahmetinden, dedi, sapkınlardan başka kim ümid keser?"

57- "Ey mürseller, dedi, bunu müteakib me'muriyyetiniz nedir?"

58- "Haberin olsun dediler, biz, mücrim bir kavme gönderildik.

59- Ancak Âl-i Lût müstesna. Biz, onların hepsini behemehal kurtaracağız.

60- Ancak karısını takdir ettik o muhakkak kalacaklardandır."

61- Bunun üzerine vakta ki, Âl-i Lût'a mürseller geldiler.

62- "Siz, dedi, cidden ürkülecek bir kavimsiniz."

63- "Yok dediler, biz sana onların şekkedip durduklarını getirdik.

64- Ve sana emr-i hakk ile geldik, emin ol biz sadıklarız.

65- Hemen gecenin bir kısmında ehlini yürüt ve sen arkalarından git ve içinizden hiç bir kimse ardına bakmasın, emrolunduğunuz yere geçin, gidin."

Tebşir: Müjdeleme, haber verme.

66- O'na kat'î olarak şu emri vahyettik: Sabaha çıkarlarken şunların arkaları kat'iyyen kesilecek.

67- Şehir ahalisi de haber alıp keyf içinde gelmişlerdi.

68- "Amanın, dedi, onlar, benim müsafirlerim, artık beni rüsvay etmeyin.

69- Allah'dan korkun, beni utandırmayın."

70- "Seni, dediler, âlemden nehyetmedik mi?"

71- "Tâ şunlar kızlarım, eğer yapacaksanız" dedi.

72- Resulüm, ömrüne kasem olsun ki, hakikaten onlar, serhoşlukları içinde ne halt ettiklerini bilmiyorlardı.

73- Derken işrak vaktine girdikleri sırada bunları, o sayha tutuverdi.

74- Derhal şehirlerinin üstünü altına getiriverdik ve üzerlerine siccilden taşlar yağdırdık.

75- Elbette bunda, fikr-u firaseti olanlara âyetler var.

76- Hem o harabe yol üstünde duruyor,

77- Elbette bunda imanı olanlar için bir âyet var.

78- Hakikaten eshabı eyke de zalimler idi.

79- Onlardan da intikam aldık, ikisi de ap açık önde bulunuyor.

80- Hakikaten eshabı hıcir dahi Peygamberleri tekzib ettiler.

81- Ve Biz onlara âyetlerimizi vermiştik de ondan i'raz ediyorlardı.

82- Dağlardan emniyetli emniyetli evler yontuyorlardı.

83- Bunları da sabahleyin sayha tutuverdi.

84- De o kesb ede geldikleri şeylerin kendilerine hiç faidesi olmadı.

اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ Eyke, Leyke gibi sık biribirine karışmış ağaç demektir. Ashab-ı Eyke de, ashab-ı Medyen gibi Şuayb aleyhisselâm'ın meb'us olduğu bir kavmdir ki, yerleri ağaçlık olduğundan bu nam ile tesmiye olunmuştur. Rivayete göre ağaçları mukul, yani günlük ağacı imiş.

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ **"Onlardan da intikam aldık."** Sûre-i Şuarâ'da فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ (*"Hasılı onu tekzib ettiler. Kendilerini de, o zulle gününün azâbı alıverdi ki, o cidden büyük bir günün azabı idi."* Şuârâ-26/189) bak! وَاِنَّهُمَا, **Hakikaten ikisi de**, yâni kavm-i Lût'un Sodomu harabesiyle Eyke ve yâhud Eyke ile Medyen

İ'raz: Yüz çevirme. **Zulle:** Gölgelik, bulut.

لَبِاِمَامٍ مُبِينٍ açık yolda, göz önündedirler.

Daha evvel **وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ kasem olsun ki, Hıcirliler,** yâni Hicir nam mahalde helâk olmuş olan Semud kavmi **الْمُرْسَلِينَ Allah'ın gönderdiği Peygamberleri, yâni Salih aleyhisselâm'ı ve dolayısiyle bütün Peygamberleri tekzib eylemişlerdi. وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا Biz, onlara âyetlerimizi dahi vermiştik.** O Peygamberlerle mu'cizeler de göstermiştik **فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ de onlar, bunlardan ı'raz ediyorlardı.** Bakmıyorlar, aldırmıyorlardı.

وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا Ve dağlardan evler yontuyorlardı. Böyle san'atkâr ve kuvvetli idiler. Bu suretle **اٰمِنِينَ emîn bir halde bulunduklarına kail oluyorlardı.** San'atlarına, kuvvetlerine, evlerinin, kal'alarının sağlamlığına güveniyor, bunları yıkılmaz, tahrib olunmaz, kendilerini azab ve helâkten korur sanıyorlar.

فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ Derken bir sabah kendilerini o sayha yakalayıverdi. Azabın va'dolunduğu dördüncü günün sabahı tepelerinde patlayan sayha-i helâk ki, onu bir recfe, yâni zelzele ta'kib temişti. (Konu ile ilgili olarak Sûre-i A'râf 7/73-78. âyetlere ve Sûre-i Hûd'da 11/61-63. âyetlere bakınız.) **فَمَا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ de kesbedegeldikleri şeyler,** kendilerini kurtarmadı. O güvendikleri san'atlar, kuvvetler, uğraşıp kazandıkları servetler, yaptıkları evler, kal'alar hiç bir şeye yaramadı.

Lâkin sa'y-ü kesb, müfid olmalı değil mi idi? Neden olmadı? denilecek olursa:

وَمَا خَلَقْنَا

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاِنَّ السَّاعَةَ

لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ

الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْاٰنَ

الْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهِٓ اَزْوَاجًا

Sa'y-ü kesb: Çok çalışma ve kazanç.

مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾ وَقُلْ
اِنّ۪ٓي اَنَا النَّذ۪يرُ الْمُب۪ينُ ﴿٨٩﴾ كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِم۪ينَ ﴿٩٠﴾
اَلَّذ۪ينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِض۪ينَ ﴿٩١﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَ
﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

85- Öyle ya Biz, samavât-ü arzı ve mabeynlerini ancak hakk ile halkettik ve elbette saat muhakkak gelecek. Şimdi sen, safh-ı cemil ile muamele et.

86- Çünkü Rabbın, o öyle hallâk, öyle alîm.

87- Celâlim hakkı için sana seb'a mesaniyi ve Kur'ân-ı azim'i verdik.

88- Sakın o kâfirlerden bir takımlarını zevkıyap ettiğimiz şeylere göz atma ve onlara karşı mahzun olma da mü'minlere kanadını indir.

89- Ve de ki: "Haberiniz olsun, ben, o nezîr-i mübînim, ben."

90- Tıpkı indirdiğimiz gibi o taksimcilere,

91- O, Kur'ân'ı kısım kısım tefrik edenlere

92-93- Ki, Rabbın hakkı için, Biz, onların hepsine bütün yaptıklarından mutlak ve muhakkak soracağız.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ **Öyle ya Biz, semavât ve arzı ve bunların aralarındakileri ancak hakk ile halkettik.** Bâtıl ve bîhude olarak değil, haksızlıkla da değil, Hakk Teâlâ tarafından bir vech-i hakk ile yaratılmıştır. Hepsi adl-ü hakk ile kaim ve hukuk-ı mahsusayı haizdir. Ve bütün bu hukukun

Safh: Dostluk etme.

muhafazası Hakk Teâlâ'nın hakkıdır. Onun için hak ve hukuk tanımayan, âyât-ı hakkı inkâr eden haksızların ihlâk-ü ta'zibi ile mes'uliyyeti bütün kâinatın hukuk-ı umumiyyesi muktezayatından bir hak ve hakkı ibtale masruf olan kesiblerin hakkı da, batıl ve heder olmaktır.

وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ **Ve hak budur ki, saat her halde gelecektir,** de, seni tekzib edenlerin Allah o vakit cezalarını verecektir. Ey Resul-i hakk, فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَم۪يلَ **binaenaleyh sen şimdi safh-ı cemîl yap.** Hüsn-ü suretle i'raz et, aldırma, cezalarında isti'cal etmeyip eziyyetlerine tehammül ederek hılm ile muamele et. اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ **Muhakkak ki, senin Rabbın yegâne hallâk,** seni ve onları ve sair mevcudatı yaratan ve çok yaratıcı olan ve ale'l-ıtlak halıklık münhasıran kendisinin hakkı bulunan bir haliktir ki, daha neler yaratır neler. Hem الْعَل۪يمُ **yegâne alîmdir.** Senin ve onların ve bütün mahlûkatın ahvalini tafsilâtiyle bilir. Aranızda cereyan eden şeylerden hiç biri ona hafî değildir. Binaenaleyh her hususta O'na i'timad etmek, O'nun hükmüne tefviz eylemek gerektir. O biliyorken bu gün safh-ı cemîl, senin için seyften daha muvafık, daha hayırlıdır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَان۪ي وَالْقُرْاٰنَ الْعَظ۪يمَ **Kasem olsun ki sana seb'an mine'l-mesaniyi ve o büyük Kur'ân'ı verdik.** «مَثْنٰى» nin veya «مَثْنَاةٌ» in cem'i olan mesanî kelimesi çok ma'nidar, çok cem'ıyyetli bir kelimedir. Ki, tesniye ve istisnâ maddesi olan «ثَنْيٌ» den de, «ثَنَا» dan da müştakkolabilir. Ezcümle bükülmek, kıvrılmak veya katlanmak veya tekrar edilmek suretiyle ikilenen veya diğer bir şey zammiyle takviye veya tenvi' edilen her hangi bir şeye «مَثْنٰى» denilir ki, ikişer, ikili, mükerrer, bükülü, müekked, muhakem, çifteli, büklüm, büklümlü, büklüm yeri, kat, katlı, kıvrım, kıvrımlı, kıvrak, cilveli mânânlarına gelir. Bu suretle her hangi bir şeyin kuvvetlerine, katlarına, kıvrımlarına «مَثَان۪ى» denildiği gibi hayvanın dizlerine ve dirseklerine «مَثَان۪ى الدَّابَّةِ» ve bir vâdînin büküntülerine, dönemeclerine «مَثَان۪ى الْوَاد۪ى» kezalik Musikîde ikinci tele veya çifte tellilere, «مَثَان۪ى» denir. «مَثْنٰى» ve «اَلْاَيَاد۪ى» atiyye ve ihsanı tekrar etmek demektir. İbn Cerir'in, İbn Abbas'tan bir nakline göre mesânîde müstesnalık mânâsı dahi vardır. Zira istisnâ dahi seniyden müştaktır. Bükülmüş ipe veya ipliğe, mimin fethi veya kesriyle «مَثْنَاةٌ» denildiği gibi terci' ve tekrir mânâsı i'tibariyle tarab ve terennüme veya ikişerli mânâsiyle mesnevî ta'bir ettiğimiz nazme dahi, «مَثْنَاةٌ» denilir. Bir de, "isna"dan mimin zammiyle «مُثْنٰى» nin cem'i olabilir ki, makarr-ı sena demek olur. Sonra اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَد۪يثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ

İhlâk: Helâk etme. **Ta'zib:** Azâb etme, men eyleme. **İ'raz:** Razı olma. **İsti'cal:** Acele. **Hılm:** Yumuşak. **Tarab:** Şenlik, sevinçlik. **Makarr:** Karargâh, karar yeri.

تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ (*"Allah kelâmının en güzelini indirdi, ikizli, ahenkli bir kitab, ondan Rabb'larına saygısı olanların derileri ürperir, sonra derileri de kalbleri de Allah'ın zikrine yumuşar, ."* Zümer-39/23) buyurulduğu üzere Kur'ân'a da mesânı ıtlak edilmiştir. Vech-i tesmiye için âyetin tefsirine bak!

Şimdi bu âyetteki, «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى» den mefhum olan mânâ: "Mesânî ıtlak edilen şeyler cinsinden müfahham bînazır yedi şey" demektir. Bu ise, mücmeldir. Muradın ta'yini ayrıca delile muhtacdır. Atıf, tagayür iktiza edeceğine göre zahiri nazma nazaran bu yedi, Kur'ân'dan başka olarak düşünülmek lâzım gelecek gibi görünür. Hadd-i zatında bunun Kur'ân'dan maada olarak hasaıs-ı Celile-i Muhammediyye'den olan yedi mu'cizeye işaret olması ihtimali yok değildir. Fakat bu suretle tefsire dair hiç bir rivayet varid olmamış, bütün rivayetler bunun, yine Kur'ân'da taharri edilmesi lüzumunu göstermektedir. Şöyle ki:

İbn Ömer, Mücahid ve İbn Cübeyr'den bu yedi seb'i tıvâl denilen yedi sûre olduğu rivayet edilmiştir[1]. Fakat bu sûre, Mekkîyye, "seb'i tıvâl" ise, medenîyye olduğu cihetle buna ilişilmiştir. Bazıları bu rivayetten yalnız bu âyetin medenî olması ihtimalini çıkarmak istemiş ise de, zayıfdır. Bazıları bu yediden murad, «آلِ حم» dir demiş, bazıları da bu yedi, Kur'ân'da inzal buyurulmuş olan meânidir ki, emr-ü nehiy, bişaret ve inzar, darb-ı emsal, ta'dad-i niam, ahbar-ı ümemdir. Nitekim, اُنْزِلَ الْقُرْاٰنُ عَلَى سَبْعَةِ اَحْرُفٍ (*"Kur'ân yedi harf üzerine nazil oldu."* Neseî: İftidah-26) hadîs-i şerif'inden de murad, bu meâni olduğu söylenmiştir. Lâkin Hazret-i Ömer, Hazret-i Ali, İbn Mes'ud ve İbn Abbas, Hasen, Ebu'l-Aliye, İbn Ebi Melike, Ubeyd ibn Umeyr ve bir cemaat demişlerdir ki: "Bu yedi «الْحَمْدُ» âyetleridir. Ubeyy ibn Kâ'b, Ebu Hüreyre, Ebu Said ibn Mua'llâ rivayetleriyle Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem'den: اُمُّ الْقُرْاٰنِ هِىَ سَبْعُ الْمَثَانِى وَالْقُرْاٰنُ الْعَظِيمُ الَّذِى اُعْطِيتُهُ (*"Ümmü'l-Kur'ân o yedi âyettir. Ve bana verilen yüce Kur'ândır."* Neseî: İftidah-26) hadis-i şerifi dahi vardır ki, Ebu Said ve Ebu Hüreyre hadîsleri, Sahih-i Buharî'de dahi mezkûrdur. Binaenaleyh «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى» den murad, Ümü'l-Kur'ân olan Fatiha olduğu ve bundan dolayı Fatiha'nın «السَّبْعُ الْمَثَانِى» ismini aldığı ve Kur'ân-ı azîm, bunun bir tefsiri bulunduğu bu hadîslerle tebeyyün etmiştir. Ve demek ki, «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى» de "min" yalnız

---

Hasaıs: Özellikler. **Ümem:** Milletler.

[1] Seb'i tivâl, Sûre-i Bakara'dan Berae'ye kadar olan sûrelerdir. Ki, "Enfal" ile "Berae" bir sûre hükmünde olduğundan yedi sayılır.

teb'izıyye değil, aynı zamanda beyaniyyedir[1]. Mesânîden, yedi mesânî demektir. Yani Fatiha'yı teşkil eden yedi âyet, mesânîden, Kur'ân'dan olduğu gibi başlı başına yedi mesânîdir. Ve binaenaleyh bütün Kur'ân'ın bir vasfı olan mesânî mefhumu bunda müstesna bir surette katlanmıştır. Her namazın her rek'atinde okunan, zammı Sûre ile katlanan Kur'ân'ın her hatminde, duaların evvel ve âhirinde tekrar edilen, "nun", "mim" fasılalariyle iki nağme üzerine cereyan eden, her âyeti çifte bir mazmunu ihtiva eyliyen ve hey'et-i umumiyyesi dareynde ibadın a'zamı makasıdına hidayetle Allah Teâlâ'ya hamd-ü sena hakikatinde toplanan Ümmü'l-Kur'ân, hakikaten her senaya lâyık öyle mesna ve müstesna bir ni'met-i uzmadır ki, ancak hakikat-i Muhammediyye'nin mazheriyyeti mümtazesindendir. Görülüyor ki: "Sana, seb-i mesânîyi ve Kur'ân-ı azîmi inzal ettik" buyurulmayıp "verdik" buyurmuştur. Zira murad, yalnız nazm-ı celîlin değil, ondaki hakayık ve metalibin de bilfiil bahşedilmiş olduğunu beyandır. Düşünmeli ki, o ne büyük ni'met, ne büyük saadettir.

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ **Sakın o kâfirlerden bir kaç çiftini, bir takımlarını zevklendirdiğimiz metâa göz atma:** Bunlar, ne kadar zevkli ve faideli görünürse görünsün, o sebu'l-mesânî, o Kur'ân-ı azîm ni'metinin yanında hiçtir. Zira o صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (*"O kendilerine in'am ettiğin mesutların yoluna; ne o gadap olunanların ne de sapgınların."* Fatiha-1/7)dir. Bunlar ise, dalâl-ü gazabdan gayr-i salim, sonu fenâ meta-ı gururdur. Onun için onlara göz uzatma, imrenme, kıskanma وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ **ve onlara mahzun olma,** yani iman etmediklerinden ve onlarla fukarâ-ı müslimîne ve dine hizmet eylemediklerinden dolayı gam yeme وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ **ve mü'minlere kanadlarını indir.** Kemali tevazu' ve şefekat ile maiyyetine al وَقُلْ **ve de ki:** اِنّ۪ٓي اَنَا **"Ben, hakikaten ben,** النَّذ۪يرُ الْمُب۪ينُ **o nezir-i mübînim.** Allah'ın azabından korkutmağa me'mur, hak ve hakikati beyan eder, o fasîh ve beliğ, ma'ruf münzirim. كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِم۪ينَ **Nitekim o muktesimlere,** yani, الَّذ۪ينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِض۪ينَ **Kur'ân'ı ıda ıda kılan, parça parça etmek istiyen taksimcilere indirmiştik.** الَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ (*"Bir de kendilerine kitab verdiklerimiz sana indirilen bu Kur'an ile ferah duyuyorlar, ahzaptan bazısını inkâr eden de var, de ki: Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve ona şirk koşmamakla emrolundum, ben ona davet ederim, varacığım O."* Ra'd-13/36) Medlûlünce hoşlarına giden bazısına inanıp bazısını inkâr etmek suretiyle Kur'ân'ı parça parça etmek istiyen ve muhtelif kısımlara ayrılmış bulunan

---

[1] Ma'lûmdur ki, in beyaniyye olması teb'iziyye mânâsını iskat etmek lâzım gelmez.
Teb'izıyye: Bir kısım. İbad: Kullar.

Yâhud ve Nasârâ'ya mukaddemâ indirilmiş olan kitablarda böyle bir nezîr geleceği haber verilmişti. Onlar ise, Allah'dan korkmuyor, kısım kısım olmuş Kur'ân'ı parçalamak istiyorlar.

İşte ya Muhammed sen, bütün bunlara o mübîn nezîr olduğunu söyle. فَوَرَبِّكَ **İmdi Rabbına kasem olsun ki,** لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَ **elbette ve elbette onların hepsine soracağız.** Gerek böyle muktesimlerin ve gerek sunuf-ı keferenin cümlesini عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ **bütün yaptıklarından mes'ul edeceğiz.** Burada عَمَّا كَانُوا يَكْفُرُونَ *"küfrettiklerinden"* buyurulmayıp da gerek kalbî, gerek bedenî, gerek kavi ve gerek fiil ve gerek terk bütün a'male şamil olarak عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"yaptıklarından"* buyurulması ne büyük ve müdhiş bir inzar olduğundan gaflet olunmamalıdır. Kur'ân'ın bütün vahdetiyle küllüne iman ve i'tikad iddiâ edip de amele gelince gönlüne göre iktisam-ü tefrika kalkışanlar dahi bu müdhiş inzarda dahil olmuş oluyorlar.

Binaenaleyh:

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٩٤﴾ اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِء۪ينَۙ ﴿٩٥﴾ اَلَّذ۪ينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَض۪يقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَۙ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِد۪ينَۙ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَق۪ينُ ﴿٩٩﴾

Meâl-i Şerifi

94- Şimdi sen, her ne ile emrolunuyorsan kafalarına çatlat ve müşriklere aldırma.

95- Her halde Biz, sana o müstehzîlerin hakkından geliriz.

96- Allah ile beraber diğer ilâh tutan o herifler, yarın bilirler.

97- Celâlim hakkı için biliyoruz ki, onların tefevvühatına senin cidden göğsün daralıyor.

98- O halde Rabbına hamd ile tesbih et ve secdekârlardan ol.

Tefevvühat:Sözlerine.

99- Ve Rabbına kulluk yap tâ sana o yakîn gelene kadar.

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ **Sen, sana emrolunanı çatlat.** Çatlatırcasına veya baş ağrıtırcasına kemal-i ısrar ile ve hiç bir şeyden çekinmeyerek me'muriyyetini cehren beyan ve ifha et[1]. وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ **Ve müşriklerden i'raz ile sözlerine iltifat etme, yaptıklarına aldırma,** kendilerine ehemmiyyet verme. إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ **Her halde Biz, o müstehzîlere karşı sana kâfiyiz.** الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ **Onlar ki, Allah ile beraber başka ilâh tutarlar,** فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ **artık yakında bilirler.** Görülüyor ki, burada işbu فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ fasılasının terciiyle Sûrenin âhirinden evveline tam bir irca' yapılmıştır. Yani yakında belâlarını bulup, ne büyük cinayet yaptıklarını anlıyacaklar ve o vakit: "Ah, keşke biz de, müslim ola idik" diye yanıp yakılacaklar.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ **Filvakı' biliriz ki,** أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ **onların sözlerine hakikaten senin göğsün daralır,** için sıkılır; o kelimat-ı şirk, Kur'ân'a ta'n, nübüvvetle istihzâ elbette canını sıkar, bunalırsın. Binaenaleyh فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ **hemen Rabbın'a hamd ile tesbih et.** Yâni küfür sözlerine can sıkılmak da Rabbı'nın bir terbiye-i nezaheti, şayanı şükran bir ni'metidir. Sıkıldın mı, hemen Rabbına hamdederek tesbih-u takdis et, açılırsın وَ ve bunun şükrânesi olmak üzere de, كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ **sacidînden ol.** Yani namaz kıl, genişlersin. وَاعْبُدْ رَبَّكَ **Ve Rabbın'a ibadet et.** Bu minval üzere Rabbın'a ibadette devam et, حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ **tâ sana o yakîn gelinciye kadar.** Yani her zîhayat için vukuu müteyakkan olan ölüm gelip de Rabbın'ın likasına erinceye kadar. Ma'lûm ki, yakın kelimesi «يقين» gibi masdar ve sıfat olur. Masdar olduğu takdirde bir şeyi vakıa mutabık i'tikad-ı sahih ile şübhesiz olarak cezmen bilmek demektir, (Sûre-i Bakara'da «وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» (*"Ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, ahirete yakıni de bunlar edinirler."* Bakara-2/4) âyetine bakınız.) Sıfat olduğu takdirde ise, kezalik ilmin veya fa'îl bimâ'nâ mef'ul olarak ma'lûmun vasfı olur. Lâkin bu âyetteki «الْيَقِينُ» den murad ilm-i yakîn olmadığı zâhirdir. Zira o takdirde Resulüllah 'ın ilm-i yakîni yokmuş da gelecekmiş gibi farzetmek lâzım gelir. Bunun ise, butlânı zâhirdir. Binaenaleyh buradaki yakîni, bâzı mülhidlerin yaptığı gibi "ilm-i yakîn" mânâsına hamletmek bir küfürolur. Onun için bütün müfessirîn buradaki «الْيَقِينُ» in ma'lûm mânâsına, yani henüz vakı' olmamış fakat vuku' bulacağı yakinen ma'lûm olan

---

[1] Bu emrin nüzulüne kadar Resulüllah, da'vetini gizli yapıyordu.

I'raz: Yüz çevirme. **Ta'n:** Küfretmek, kötülümek. **Müteyakkan:** Yakın . **Lika:** Kavuşmak. **Cezmen:** Kesin.

o müteyakkan şey demek olduğunda müttefiktir. Ancak lâm-ı ahd ile o ma'lûm müteyakkan şeyden murad ne olduğu hakkında iki rivayet vardır. Bir kavle göre bu yakînden murad, mev'ud olan nusrattır denilmiş, filvakî' Resulüllah'a nusrat-ı İlâhiyye yakînen mev'ud ve فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ (*"Ki Rabb'ın hakkı için Biz onların hepsine mutlak ve muhakkak soracağız."* Hicr-15/92-93) buyurulduğu üzere siyak-ı kelâm da bunu müş'irdir. Ancak bu surette mefhumı gaye iskat olunmak veya gaye, mugayyada idhal edilmek, yahud gaye için diğer bir hüküm gözetilmek iktiza edecektir ki, bunlar, hilâf-ı zâhir görünür. Cumhur-ı müfessirîn ise, bu yakından murad, mevt olduğunu nakletmektedirler. Çünkü ölüm, her zîhayat için en müteyakkan olan bir şeydir. Hadd-i teklifin de müntehasıdır. Şübhe yok ki, burada mevt, tasrih edilmeyerek yakîn ta'biriyle ifade edilmesi çok mânîdardır. Siyak-ı kelâm Resulüllah'a tesliyet makamında cereyan ettiği için bunda mevt tasrih edilmedikten başka, vefat-ı Peygamberî en yüksek bir gaye-i hayat ile ifade edilmiş, yani بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (*"Ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, ahirete yakıni de bunlar edinirler."* Bakara-2/4) sırrına mazhar olanlar için لِقَاءُ اللّٰهِ *"Allah'a mülaki olmak"* رُجُوعُ اِلَى اللّٰهِ *"Allah'a dönmek"* emri, müteyakkan olduğu cihetle irtihal-i Peygamberî likaullah'ın hakka'l-yakîn tahakkuku demek olduğuna işaret buyurulmuştur.

Hasılı herkes için müteyakkan bulunan ve seni Rabbın'a hakka'l-yakîn kavuşturacak olan ölümden dahi çekinmeyerek berhayat olduğun müddetçe Rabbın'a ibadet ve ubudiyyette devam ile فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ (*"Şimdi sen her ne ile emrolunduysan kafalarına çatlat ve müşriklere aldırma."* Hicr-15/94) emrini ifâ eyle,

Sûre-i Hicir, burada hıtam bulurken bakınız Sûre-i Nahil bu hatimeyi ne beliğ bir başlangıçla ta'kib edecektir.

NAHL SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 128

Bu Nahil Sûresi'nin Medenî olduğuna dair dahi bir kavil nakledilmiş ise de doğrusu, Mekkî'dir. Hasen, Ata, İkrime, Cabir hepsinin Mekkî olduğunu rivayet etmişlerdir. İbn Abbas, yalnız üç âyetin Medine'de Hazret-i Hamza'dan sonra nâzil olduğunu söylemiştir. Ki, bu üç âyet, وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ... بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"Allah'ın ahdini cüz'i bir bedele değişmeyin, her halde Allah yanındaki sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz. Sizin yanınızdaki tükenir. Allah'ın yanındaki ise bâkîdir. Elbette Biz, o sabredenlere yaptıkları amelin daha güzeliyle ecirlerini muhakkak vereceğiz. Erkekten dişiden her kim mü'min olarak iyi bir amel işlerse muhakkak ona hoş bir hayat yaşatacağız ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle ecirlerini muhakkak vereceğiz."* Nahl-16/95-97). Bir kavle göre de, ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا (*"Sonra şüphesiz ki, Rabb'ın, o mihnete mübtelâ olmalarının arkasından hicret eyleyen...."* Nahl-16/110) وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ (*"Sabret, sabrın da ancak Allah'ın inayetiyledir...."* Nahl-16/127) وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا (*"Ve şayet ikab ile mukabele edecek olursanız, ..."* Nahl-16/126) âyetleridir.

Âyetleri: Yüz yirmi sekizdir.

Kelimeleri: Bin sekiz yüz kırk birdir.

Harfleri: Yedi bin yedi yüz yedidir.

Fasılası: ر ، م ، ن harfleridir.

Bu sûrenin bir ismi de «سورة النعم» dır.

Sebeb-i nüzul: Bir rivayete göre şudur: Resulüllah kâh katil ve istîlâ gibi azab-ı dünya ile ve kâh Kıyamet azabiyle tahvif ediyordu. Kâfirler ise, bunlardan derhal bir şey görmedikleri için tekzîb ve istihzaya kıyam ediyor: "Hani getirsen a, o azabı görelim" diyorlardı. اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ (*"Yaklaştı saat yarıldı Kamer."* Kamer-54/1) nâzil olduğu zaman sarsılmışlar ve aralarında demişlerdi ki: "Bu Adam, kıyametin yaklaştığı zu'münde bulunuyor. Hele şu yaptıklarınızın bir azından vaz geçiniz, ne olacak bakalım." Fakat taahhur edince yine "Ya Muhammed, hani ya bizi korkuttuğun şey olmadı." demeğe başladılar. Binaenaleyh اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ (*"Yaklaştı nâsa hesabları onlar ise hâlâ gaflette aldırmıyorlar."* Enbiya-21/1) nâzil oldu. Bir müddet daha çekindiler, intizar ettiler. Günler imtidad edince yine "Haniya ya Muhammed, bizi korkuttuğun şeylerden bir şey görmüyoruz" dediler ve o vakit أَتٰى أَمْرُ اللّٰهِ (*"Allah'ın emri geldi."* Nahl-16/1) nâzil oldu. Resulüllah hemen sıçradı, yanındakiler ne oluyor diye başlarını kaldırıp bakıştılar. Arkasından فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ *"sakın onu isti'cal etmeyin."* nâzil oldu. Şu halde demek olur ki, bu sûre, azab ve Kıyamet va'dlerinin taahhurundan dolayı hasıl olan şübhelerin izalesi ve فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ (*"Şimdi sen, her ne ile emrolunuyorsan kafalarına çatlat ve müşriklere aldırma."* Hicr-15/94) emrinin takviyesi hikmetiyle nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

أَتٰٓى أَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Allah'ın emri geldi, sakın onu isti'cal etmeyin. O Sübhan, onların şirklerinden münezzeh, yüksek çok yüksek.

Zu'mün: Yanlış, zan, şüphe. **İmtidad:** Uzanmak, uzayıp gitme, boy, tul. **Feza,** uzay. **İsti'cal:** Acele etmek.

أتَى أمْرُ الله **Allah'ın emri geldi.** Buradaki «أمْر» kelimesi, "umur"un müfredi, yani icab-ı ilâhî'nin mucebi olan şein mânâsına emrolmak muhtemil olduğu gibi "evamir"in müfredi, yani Allah'ın nefs-i icabı, hükm-ü fermanı mânâsına emrolmak da muhtemildir. Ve ikisiyle de tefsir varid olmuştur. Evvelki takdirde murad, küffara mev'ud olan azab veya Kıyamettir. Fakat bu surette geldi demek, gelmek üzeredir, gelmektedir, geliyor mânâsına mecaz olmak lâzım gelir. فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ **"Sakın onu isti'cal etmeyin."** buyurulması da, buna karine olur. Zira gelmiş olsa idi, emri vakı' olurdu. Vakii isti'cal etmek de muhal olurdu. İkinci takdirde ise, onun vukuunu icab eden «أتَى» hükmullah geldi demek olacağından «أتَى» hakikati üzeredir. Ancak فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ **"Sakın onu isti'cal etmeyin."** zamirinde bir istihdam gözetmek iktiza eder. Ve bu suretle iki mânânın ikisine de riayet edilmiş olur. Yani Allah'ın emr-ü fermanı geldi. فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ **İmdi onu isti'cal etmeyiniz.** O emrin mazmununu ivmeyiniz, acele etmeyiniz, olacaklar olacak, müşrikler kahrolacak. سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ **Allah Sübhanehu, onların işraklerinden münezzeh ve müteali̇dir.** Binaenaleyh indallah şefaatçilerimiz olur diye tapıp Allah'a şirk koştukları şeylerin hiç birisinin onları Allah'ın emrinden kurtarmasına imkân yoktur.

"Allah'ın emri geldiğini kim biliyormuş mu?" diyecekler. O yüksek ve mukaddes Allah:

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ اَنْ اَنْذِرُوٓا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾

Meâl-i Şerifi

2- Kullarından dilediğine emrinden rûh ile Melâike indiriyor da buyuruyor ki: Şu hakikati bildirin. Benden başka ilâh yok, hemen bana korunun.

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ **Kullarından dilediğine emrinden rûh ile Melâikesini indirir.** Elçiler gönderir. يُلْقِى الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهٖ (*"O dereceleri*

Şein: İş, hal, tavır, fiil.

yüksek, Arşın sahibi telakıy gününün dehşetini haber vermek için kullarından dilediğine ruh indiriyor." Mü'min-40/15) âyetinde olduğu gibi burada da ruh ile murad, vahiydir. Çünkü vahiy, bir şe'ni ruhîdir. Ruh da, Allah'ın emirlerinden bir emir, ta'biri âharle suunât-ı İlâhiyye'den bir şein olduğu cihetle vahiy bir ruh-ı mahsus demektir. Ve bu suretle bu âyet, vahyin bir ta'rifini tazammun etmektedir. Yâni vahiy, Allah'ın emirlerinden bir rûhî şeindir ki, Allah Teâlâ, Onu ind-i Sübhanîsinden Melâikesiyle kullarından dilediği kimseye indirir, emrini haber verir bildirir. İşte abdi ve Resulü Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi veselleme de, diledi, o ruhu indirdi. اَنْ **Şöyle diye ki:** اَنْذِرُوا **İnzar ediniz** yâni inkârının akibeti vehîm olduğunu anlatarak nâsa bildiriniz اَنَّهُ **şu şanlı hakikata ki** لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا **benden başka ilâh yoktur.** فَاتَّقُونِ **binaenaleyh bana ittika ediniz, benden korkunuz, şirk-ü isyandan sakınınız.**

Demek ki, bütün vahiylerin hâsılı bu iki esasta hulâsa idilir.

Birisi, tevhid ki, kuvve-i ilmiyyenin münteha-yi kemalidir.

Birisi de, takvâ ki, kuvve-i ameliyyenin aksa-yı kemalidir. Ve demek ki, nübüvvet, kesbî değil vehbîdir.

Bu suretle delil-i sem'ıyi tesbitten sonra hitabat-ı akliyye ile de te'yid-i ma'rifet için buyuruluyor ki:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ

تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَص۪يمٌ

مُب۪ينٌ ﴿٤﴾ وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ ف۪يهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا

تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾ وَلَكُمْ ف۪يهَا جَمَالٌ ح۪ينَ تُر۪يحُونَ وَح۪ينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾

وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغ۪يهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ اِنَّ

رَبَّكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَم۪يرَ

Telakıy: Kıyamet günü.

لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

3- Gökleri ve yeri hakk ile yarattı. O, onların şirkinden yüksek, çok yüksek.

4- İnsanı bir nutfeden yarattı, bir de bakarsın o, natûk bir muhasım kesilmiştir.

5- En'âmı da yarattı. Sizin için onlarda bir ısınıklık ve bir takım menfaatler vardır, hem onlardan yersiniz.

6- Akşam getirir, sabah salarken onlarda sizin için bir cemal de vardır.

7- Ağırlıklarınızı da yüklenir, canlarınızın yarısını tüketmeden varamayacağınız beldelere kadar götürürler, her halde Rabbınız size çok re'fetli, çok merhametli.

8- Hem binesiniz diye, hem de ziynet olarak atları, katırları, merkebleri de yarattı ve bilemiyeceğiniz daha neler yaratacak.

9- Yolu doğrultmak da Allah'a aiddir, ondan sapan da var. Maamafih Allah, dilese hepinizi hidayette kılardı.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ **Semavât ve arzı hakk ile halketti.** Hepsinin bir hakku hakikati vardır ki, onu tecavüz edemez ve hiç biri haksızlıkla tutunamaz, hepsinin hakkı mahlûkıyyettir. Halik-ı küllün hakkı olan ulûhiyyet hiç birinin haddi değildir. Bunları, böyle yaratan Halik تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ **Teâlâ, "ammâ yüşrikûn"dur. O müşriklerin şirk koştukları şeylerden yüksek, çok yüksektir.**

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ **O, insanı bir nutfeden halketti.** Düşünmeli ki, bir nutfe, bir meni katrası, ne hakir bir mayi', ne âciz bir şeydir? Ve ondan bir insan yaratmak ne büyük kudrettir. Maddesine bakınca böyle bir katra sümükten ibaret

---

Natûk: Apaçık. **Re'fet:** Merhamet, acıma, yüce.

olan insan, mahzâ Allah Teâlâ'nın kudretiyle, Allah'ın ona nefhettiği ruh ile hıss-ü irade nutk-u beyan sahibi kavî bir insan kılığına girer de فَاِذَا هُوَ **bir de bakarsın o** bir nutfeden yaratılan mahlûk, خَصِيمٌ مُبِينٌ **mübîn bir muhasım kesilir.** Kendini müdafaa yolunda natûk bir münazaracı, mücadeleci haline gelir veya mahiyyetini unutur da Halikına karşı bile açık bir muhasım olur. Ona karşı şirk koşmağa, Mantık ve Felsefeden bahsetmeğe kalkışır. Ve binaenaleyh bütün bu âlemde haksızlık yalnız insanlarda bulunur. Ve onun içindir ki, inzar emri de insanlara teveccüh eder.

وَالْاَنْعَامَ **En'âmı,** yani Sûre-i En'âm'da tafsil olunduğu üzere erkeği ve dişisiyle koyun, keçi, sığır, deve sekiz eşe baliğ olan ve en'âm ıtlak edilen davar خَلَقَهَا **Allah, onu da halketti.** Dilî olmayan ve derdini anlatmaktan âciz bulunan o mahlûkları da yarattı. Fakat boşuna değil, لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ **sizin onlarda korunmak vasıtalarınız ve menfaatleriniz vardır.** وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ **Onlardan yersiniz de.** Yani hepsini değil, helâl ve temiz olan ecza ve aksamını ve onların bedenlerinden veya hizmetlerinden husule gelen hasılâtı yer, taayyüş edersiniz. وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ **Ve akşam sabah getirdiğiniz saldığınız sırada sizin onlarda bir cemaliniz de vardır.** Karınları tok, memeleri dolu olarak mer'adan dönüşleri ve yavruları ile karşılaşıp meleşmeleri ve yayılmaya giderken koşuşup oynaşmaları ne hoş, ne zevklidir. Malın gelişinde sahiblerinin zevki, gidişinden daha ziyade olduğu için حِينَ تُرِيحُونَ takdim olunmuştur.

وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ **Sizin ağırlıklarınızı da yüklenirler.** O En'âm'dan develer, öküzler, mandalar kendinizin ve eşyanızın sıkletlerine hammallık da ederler, götürürler. اِلٰى بَلَدٍ **Öyle uzak bir beldeye götürürler ki,** sırf kendinize kalsa لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ **siz, ona varamazdınız.** اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ **Meğer ki, yarı canla olmuş olsun.** Yâni varanlarınız olsa bile meşakkatten tab-ü tüvani kesilmiş yarım ölü halinde varırdınız. اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ **Her halde Rabbınız, çok rauf, çok rahîm.** Ki, size bu ni'metleri ihsan etmiştir. Binaenaleyh sizin de onları şefekat ve merhametle kullanmanız lâzım gelir.

Bunlardan başka:

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ **Atları, katırları, eşekleri de** لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً **binmeniz ve zinetlenmeniz için yarattı.** Binaenaleyh bunları yememelidir. وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ **Ve daha ne acaib şeyler halkeder ve edecektir ki, şimdi bilemezsiniz.** Filvaki' eslâfın görmediği, bilemeyeceği şeylerden biz, şimendiferler, otomobiller, tay-

---

Taayyüş: Birbiri ile dirlik etme. **Muhasım:** Hasım olma, düşman. **Tab:** Yorgunluk.**Tüvani:** Takat, güç.

yareler gibi türlü binitler gördük. Kim bilir bundan böyle de Allah Teâlâ, bizim bilmediğimiz ve bilmeyeceğimiz daha neler yaratmış ve yaratacaktır. Şübhe yok ki, bütün bu merakibden istifade etmek için yol da lâzımdır. İşte Allah Teâlâ, hep onların halikı olduğu gibi وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ **hakk maksuda götürecek olan doğru yol da Allah'a aiddir.** Doğru yolu, hakk şeriati bildirecek olan ve onun doğruluğunu taahhüd eden de Allah'tır. وَمِنْهَا جَائِرٌ **Maamafih ondan sapan da vardır.** Yolun eğrisi ve doğru yoldan sapan yolcuları da vardır. Demek ki, Allah, onların bilfiil hidayetini dilememiştir. Çünkü وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ أَجْمَعِينَ **dilemiş olsa idi, hepinize bilfiil hidayet ederdi.** Doğru yolu, Hakk dini yalnız beyan ile iktifa etmez de bütün insanlara ona sülûk dahi nasib ederdi.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ
مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾
يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ
وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

10- O, odur ki, semâdan bir su indirdi. Size ondan bir içecek var. Yine ondan bir ağaç ki, onda hayvan yayarsınız.

11- Onunla size ekin, zeytun, hurmalıklar, üzümler türlüsünden meyveler bitirir. Elbette bunda tefekkür edecek bir kavm için bir âyet var.

وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ

İktifa etmez: Yetinmez. **Sülûk:** Dahil olmayı.

لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِي الْاَرْضِ
مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾
وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَاْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا
وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ
مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾
وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَاَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerifi

12- Hem sizin için geceyi ve gündüzü ve Şems-ü Kameri teshir buyurdu. Bütün yıldızlar da, O'nun emrine müsahhardırlar. Elbette bunda aklı olan bir kavm için âyetler var.[1]

13- Daha sizin için arzda muhtelif renklerle yarattıkları, neler var, elbette bunda tezekkür edecek bir kavm için bir âyet var.

14- Yine O'dur ki O, denizi teshir etmiştir ki, ondan taze bir et yiyesiniz ve içinden giyeceğiniz bir ziynet çıkarasınız. Gemileri de görürsün ki, onda yara yara akar giderler. Hem fazlından nasib arayasınız diye, hem de gerek ki, şükredesiniz.

15- Hem arzda ağır baskılar bıraktı ki, sizi çalkar diye, hem de nehirler ve yollar, gerek ki, doğru gidesiniz..

16- Ve alâmetler, yıldızla da onlar, yol doğrulturlar.

O halde:

---

[1] Sûre-i "En'âm" da اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى (*"Allah o daneleri, çekirdekleri pörtleten, ölüden diri çıkaran ve diriden ölü çıkaran, işte size söylüyorum Allah O."* En'âm-6/95) âyetinin tefsirine bakınız.

Teshir: İtaati altına almak. **Müsahhar:** Boyun eğmiş. **Tezekkür:** Düşünecek. **Teshîr:** İtaati altına almış.

أَفَمَنْ

يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ

اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ

مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا

يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾ إِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ

لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ

﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ

الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

17- İmdi Yaratan, yaratamayana benzer mi? Artık siz bir tezekkür etmez misiniz?

18- Halbuki Allah'ın ni'metini saysanız ihsâ edemezsiniz. Her halde Allah, çok gafûr, çok rahîmdir.

19- Hem Allah, neyi sır tutar, neyi i'lân ederseniz hepsini bilir.

20- Allah'dan başka yalvardıklarınız ise, hiç bir şey yaratamazlar. Halbuki kendileri yaratılıp duruyorlar.

21- Hep ölüdürler, bizzat hayy değildirler, ne zaman ba'solunacaklarına da şuurları yoktur.

Tezekkür: Düşünmek. İhsâ: Saymak. Ba's olunmak: Diriltilmek.

22- İlâhınız bir tek ilâhtır, öyle iken âhirete inanmayanlar, kendilerini büyüksündüklerinden dolayı kalbleri münkirdir.

23- Şübhe yok ki, Allah, onların ne gizlediklerini, ne açıkladıklarını hep bilir. Her halde O, kibirlenenleri sevmez.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا
أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا
سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى
اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ
مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ
تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ
وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي
أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا
فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾ وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ
رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ

وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ
يَدْخُلُونَهَا تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُمْ ف۪يهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَ
كَذٰلِكَ يَجْزِي اللّٰهُ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٣١﴾ اَلَّذ۪ينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ
طَيِّب۪ينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

24- Onlara, "Rabbınız ne indirdi?" denildiği vakit de: "Eskilerin masalları" dediler.

25- Şunun için ki, Kıyamet günü kendi veballerini kâmilen yüklendikten başka ilimsizlikleri yüzünden ıdlâl ettikleri kimselerin veballerinden bir kısmını da yüklenecekler. Bak ne fenâ yük yükleniyorlar.

26- Evet, onlardan evvelkiler hileler kurmuşlardı. Allah da, kurdukları bünyana kaidelerinden geldi de sekif, tepelerinden üzerlerine çöktü ve azâb kendilerine duyamıyacakları cihetten geldi.

27- Sonra Kıyamet günü onları rüsvay edecek ve diyecek: "Hani nerede o sizin haklarında şikak çıkarıp durduğunuz şeriklerim?" Kendilerine ılim verilmiş olanlar dediler ki: "Hakikat bütün sefalet-ü zillet bu gün kâfirlerin üstünedir."

28- Onlar ki, Melekler onları nefislerinin zalimleri olarak kabzederler de o vakit bakarsın şöyle diyerek teslim olmuşlardır: "Biz bir kötülükten yapmıyorduk." Hayır, Allah sizin ne maksadla yapıyorduğunuzu tamamen biliyor.

29- Onun için girin bakalım cehennemin kapılarına, içinde kalmak üzere. Bak, artık mütekebbirlerin mevkii ne fenâ?

Idlâl: Doğru yoldan çıkarma, azdırma. **Bünyan:** Binalar. **Kaide:** Temel. **Sekif:** Sarsmak. **Rüsvay:** Rezil. **Şikak:** Anlaşmazlık, uyuşmazlık. **Mütekebbirler:** Kibirlenen, kendini beğenen.

30- Allah'dan korkup korunanlara ise: "Rabbınız ne indirdi?" denildiğinde: "Hayır" demişlerdir. Bu dünyada güzel iş yapanlara güzel bir mükâfat var ve elbette. Âhiret yurdu daha hayırlıdır. Müttekilerin yurdu da ne hoş.

31- Adin cennetleri, ona girecekler, altından nehirler akar, onlara orada ne isterlerse var. İşte Allah, müttekilere böyle mükâfat eder.

32- Onlar ki, Melekler onları hoş hoş kabzederler: "Selâm, size girin, cennete, çünkü çalışıyordunuz" derler.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ **"Allah'dan korkup korunanlara ise: "Rabbınız ne indirdi?" denildiğinde: "Hayır" demişlerdir. Bu dünyada güzel iş yapanlara güzel bir mükâfat var ve elbette. Âhiret yurdu daha hayırlıdır. Müttekilerin yurdu da ne hoş."** yukarıdaki, وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ (*"Onlara, "Rabbınız ne indirdi?" denildiği vakit de: "Eskilerin masalları" dediler."* Nahl-16/24) üzerine ma'tuftur.

Fakat o kâfirler:

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَٓائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ
رَبِّكَ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ
اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُٓوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ
مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٤﴾
وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ
نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ فَعَلَ

Ma'tuf: Atfedilmiş.

الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٣٥﴾
وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا
الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ
الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾ إِنْ تَحْرِصْ عَلَى هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي
مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ
أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ
أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ
فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا
قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾
وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ
فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٤١﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

33- O kâfirler, başka değil, ancak kendilerine o meleklerin gelmesine veya Rabbı'nın emri gelmesine bakarlar. Onlardan evvelkiler de böyle

yaptılar ve onlara Allah zulmetmedi ve lâkin kendileri nefislerine zulmediyorlardı.

34- Onun için amellerinin fenâlıkları başlarına musîbet oldu ve istihza ettikleri şey, kendilerini sarıverdi.

35- Bir de, müşrikler dediler ki: "Allah dileseydi ne biz, ne atalarımız ondan başka hiç bir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiç bir şey tahrim etmezdik." Bunlardan evvelkiler de böyle yaptılar. Buna karşı peygamberin vazifesi ancak açık bir tebliğden ibarettir.

36- Celâlim hakkı için Biz, her ümmette: "Allah'a ibadet edin ve Tâğuttan ictinab eyleyin" diye bir Resul ba'settik. Sonra içlerinden kimine Allah hidayet nasîb etti, kiminin de üzerine dalâlet hakkoldu. Şimdi yeryüzünde bir gezin de bakın peygamberleri tekzib edenlerin akibeti nasıl oldu?

37- Sen onların hidayet bulmalarına harîs isen her halde Allah, dalâlette bırakacağı kimselere hidayet vermez. Onların yardımcıları da yoktur.

38- "Allah, ölen kimseyi ba'setmez" diye olanca yeminleriyle Allah'a kasem de ettiler. Hayır, ba'sedecek bu, O'nun taahhüd buyurduğu hakk bir va'd ve lâkin nâsın ekserisi bilmezler.

39- Ba'sedecek ki, onlara ihtilâf ettikleri hakkı anlatsın ve O'nu inkâr edenler kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler.

40- Bizim her hangi bir şey için sözümüz, onu murad ettiğimiz zaman, sade ona şöyle dememizdir: "Ol" hemen oluverir.

41- Allah uğrunda zulme ma'ruz olduktan sonra hicret edenlere gelince de, elbette onları dünyada güzel bir surette yerleştiririz, maamafih âhiret ecri her halde daha büyüktür, eğer bilseler.

42- Onlar ki, sabretmişlerdir ve hep Rabblarına tevekkül kılarlar.

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا **"Sonra hicret edenlere gelince"** Bu Sûrenin Mekkî olduğuna göre bu âyetin sebeb-i nüzulü, Habeşistan'a hicret eden ilk muhacirîn olsa gerektir.

İstihza: Alay. **Tahrim:** Haram kılma, kılınma. **Ba's:** Gönderme, ortaya çıkarma. **Tekzib:** Yalanlama. **Haris:** Hırslı, düşkün, istekli.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ اَفَاَمِنَ الَّذٖينَ مَكَرُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَخْسِفَ اللّٰهُ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ فٖي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزٖينَ ﴿٤٦﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحٖيمٌ ﴿٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

43- Senden evvel de Resul olarak başka değil, ancak kendilerine vahy veriyor idiğimiz erler göndermişizdir. Ehl-i zikre sorun bilmiyorsanız.

44- Beyyinelerle ve kitablarla, sana da bu zikri indirdik ki, kendilerine indirileni nâsa anlatasın ve gerek ki, tefekkür edeler.

45- Ya şimdi eman mı buldu o kimseler, o fenalıkları yapmak için hile kurup duranlar, Allah'ın kendilerini yere geçirmesinden veya hatır-u hayallerine gelmez cihetlerden kendilerine azâb gelivermesinden?

46- Veya dönüp dolaşırlarken kendilerini yakalayıvermesinden ki, onlar, âciz bırakacak değillerdir.

47- Yâhut da kendilerini korkuta korkuta, eksilte eksilte alıvermesinden? Demek ki, Rabbınız çok re'fetli, çok merhametli.

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا **"Senden evvel de Resul olarak başka değil, ancak kendilerine vahiy veriyor idiğimiz erler göndermişizdir."** Sûre-i Yûsuf'a وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖي اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى... (*"Senden evvel gönderdiğimiz peygamberler de başka değil ancak şehirler ahalisinden kendilerine vahyeylediğimiz bir takım erler idi: Ya şimdi o yerde bir gezmediler mi? Baksalar a kendilerinden*

evvel geçenlerin akıbetleri nasıl olmuş? Ve elbette âhiret evi korunanlar için daha hayırlıdır ya, hâlâ akletmiyecek misiniz?" Yûsuf-12/109) âyetinin tefsirine bakınız. بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ **Beyyineler, açık mu'cizeler ve kitablarla gönderdik.** Bu da, evvelki âyetteki أَرْسَلْنَا fiiline muteallıktır.

فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ **Demek ki, Rabbınız hakikaten çok rauf, çok rahîmdir.** Çünkü o kudretiyle beraber seyyiâta karşı ukubeti ta'cil edivermiyor.

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِن دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

48- Ya görmedilerde mi? Her hangi bir şeyden Allah'ın yarattığına bir baksalar a. Gölgeleri sağ ve sollarından sürünerek Allah'a secdeler ederek döner dolaşır.

49- Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'a secde eder. Gerek Dâbbe kısmından olsun ve gerek Melâike, ve bunlar kibirlenmezler.

50- Fevklerinden Rabbları'nın mahafetini duyarlar ve her ne emr olunurlarsa yaparlar.

أَوَلَمْ يَرَوْا **Görmediler mi?** (Bir baksalar â) إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ **Allah'ın halk ettiği her hangi bir** şeye bakıp bir düşünseler görürler ki, يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ **gölgeleri Allah'a mütezellilâne secde ederek sağ ve**

Beyyineler: Açık mucizeler. **Re'fetli:** Esirgeyen, acıyan. **Rauf:** Merhametli, esirgeyen, acıyan. **Ukubet:** Ceza. **Ta'cil:** Çabuklaştırma. **Dâbbe:** Yük ve binek hayvanı. **Mahafet:** Korku. **Mütezellilâne:** Alçakçasına, zelilce.

soldan tefeyyü' eder, yani etrafından yâhud Şarktan Garba doğru döner meyleder. Burada secdeden murad, fiili ihtiyariye münhasır olmayan mutlak inkıyaddır. Yani gölgesi bulunan eşyanın gölgeleri bile sahiblerinin hükmüne değil, Allah'ın emrine mahkûm ve musahhardır. Sahibi ne kadar uğraşırsa uğraşsın gölge, Allah Teâlâ'nın emr-ü takdiri vechile ziyanın nokta-i vürudu istikametinde düşer ve onun tahavvülâtını ta'kib eder. Aynı zamanda gölge ziyanın eseri de değildir. Ecsam ile ziya arasında öyle bir nisbete, bir kanuna mahkûmdur ki, işte o kanun Allah'ın bir emridir. Ve binaenaleyh eşyanın gölgelerinde bile hükm ve tasarruf Allah'ındır. Onlar, yerde sürünürken sahiblerine değil, Allah'a secde eder ve Allah Teâlâ'nın vahdaniyyetini i'lân eylerler.

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ **Gerek semâvâtta ve gerek arzda deprenenlerin hepsi,** göklerde ve yerde hareketi cismaniyye ile müteharrik her ne varsa وَالْمَلٰٓئِكَةُ **ve bütün Melâike ancak Allah'a secde ederler.** İradî olsun gayr-i iradî olsun münhasıren Allah'a inkiyad ederler وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ **ve bunlar istikbar etmezler.** Allah'a secde, ibadet etmekten kibirlenmezler. يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ **Fevklerinden hâkim olan Rabbları'ndan korkarlar.** وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ **Ve kendilerine her ne emrolunursa yaparlar.** Gerek tâate ve gerek tedbir-i âleme müteallık emredilen vazifelerini icrâ ederler. Demek ki, Melekler de, mükelleftirler ve beyne'l-havf ve'r-reca' idare olunmaktadırlar. Bununla beraber itaat hususunda insanlar gibi değildirler. Zira yerde deprenenler içinde dahil bulunan insanlar ef'al-i ıztırariyyeleri cihetinde Allah'a inkiyad etmemek yapamaz, Allah'ın emrine kerhen ve biliztırar arz-ı teslimiyyet ederlerse de, irade ve ihtiyârlarına menût olan hususatta Allah'dan korkmayan, Allah'a secde ve ibadetten kibirlenen kâfirler, asîler de vardır.

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُٓوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ
اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدّ۪ينُ وَاصِباًۜ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ

Tefeyyü': Dönmek. **Tahavvülât:** Değişiklikler. **Ecsam:** Cisimler. **Münhasıren:** Sınırlı olarak. **İnkıyad:** Boyun eğme. **Fevk:** Üst, yukarı. **Beyne'l-havf ve'r-reca:** Korku ile ümid arasında. **Ef'âl-i ıztırariyye:** Mecburi işlerinde. **Kerhen:** Zorla, istemiyerek. **Bi'l-ıztırar:** Mecburiyetle. **Menut:** Bağlı.

فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ اِذَا كَشَفَ
الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾
لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

51- Allah da, buyurmuştur ki: "İki ilâh tutmayın, O, ancak bir ilâhdır. O'nun için Benden, yalnız Benden korkun."

52- Hem göklerde, yerde ne varsa O'nun, din de daima O'nundur. Öyle iken siz Allah'ın gayrisinden mi korkuyorsunuz?

53- Hem sizde ni'met namına her ne varsa hep Allah'dandır. Sonra size keder dokunduğu zaman da hep O'na feryad edersiniz.

54- Sonra sizden o kederi açtığı zaman da içinizden bir kısmı derhal Rabbları'na şirk ederler.

55- Kendilerine verdiğimiz ni'met-i küfrân ile karşılamak için, şimdi zevk edin bakalım fakat yarın bileceksiniz.

اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ **Yani fazlası şöyle dursun, iki ilâh bile tutmayın.**

وَيَجْعَلُونَ

لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَص۪يبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ
تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ
﴿٥٧﴾ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ
كَظ۪يمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُٓوءِ مَا بُشِّرَ بِه۪ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ
اَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ اَلَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ

Nimet-i küfran: Nankörlük.

بِالْاٰخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِۚ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰىۜ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

56- Bir de, Bizim kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden tutuyorlar, ilim şanından olmayan nesnelere bir nasîb ayırıyorlar. Tallahi siz bu yaptığınız iftiralardan mutlak mes'ul olacaksınız.

57- Allah'a kızlar da isnad ediyorlar. Hâşâ O, Sübhane. Kendilerine ise, canlarının istediği.

58- Halbuki onların birine, dişi müjdelendiği vakit öfkesinden yüzü simsiyah oluyor.

59- Verilen müjdenin su-i te'siriyle kavminden gizleniyor. Hakaret üzere onu tutacak mı? Yoksa toprağa mı gömecek? Bak ne fenâ hükümler veriyorlar.

60- Âhirete imanı olmayanlar için kötülük meseli sıfatlar var. Allah için ise, en yüksek sıfatlar, ve azîz O'dur, hakîm O.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا **"Bir de Bizim kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden tutuyorlar."** Sûre-i En'âm'da وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ ... (*"Tuttular Allah için onun yarattıklarından: Hars ve En'âmdan bir hıssa ayırdılar, ..."* En'âm-6/136) âyetinin tefsirine bakınız.

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ **"Allah'a kızlar da isnad ediyorlar."** Huzaa ve Kinane kabîleleri Melâikeye Allah'ın kızları diyorlardı. Halbuki kendileri kız evlâdlarını diri diri gömüyorlardı وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا (*"Rahmanın kulları olan Melâikeyi de dişi yaptılar, yaradılışlarına şahid mi idiler? Şehadetleri yazılacak ve sorguya çekilecekler."* Zuhruf-43/19) âyetinin tefsirine bak!

لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **Âhirete imanı olmayanların** مَثَلُ السَّوْءِ **öyle kötü meseli vardır.** Yâni kötülükte mesel olan çirkin sıfatları vardır. Ki, evlâda muhtaç olmakla beraber evlâdını öldürmek gibi. وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى **Allah'ın hakkı ise, mesel-i a'lâdır.** Yâni ulviyyette mesel olan en yüksek sıfattır ki, vücub-ı zatî, gına-i

---

Merzuk: Rızıklandırma. **Mesel:** Benzer, örnek. **Ulviyet:** Yücelik, büyüklük. **Gına:** Zenginlik.

mutlak, rahmet-i vâsia, mahlûkatın evsafından münezzeh olmak gibi. Onun için Allah Teâlâ, onların yaptıkları tavsifâttan çok âli, çok münezzehtir. O'na ne kız isnad edilir, ne de oğul وَهُوَ الْعَزِيزُ ve o yegâne **azîz.** Kemal-i kudretle müteferrid ve bahusus onları her lâhza muahazaya kadir. الْحَكِيمُ **Yegâne hakîmdir.** Yaptığını hikmet-i baliğa ile yapar.

Nitekim:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

Meâl-i Şerifi

61- Maamafih Allah insanları zulümleriyle muahaze ediverse idi, yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı. Velâkin onları, mukadder bir ecele kadar te'hir eder. Ecelleri geldiği vakit de bir saat ne geriletebilirler, ne öne geçebilirler.

Allah, böyle azîz-i hakîm ve O'nun hakkı en âli, en güzel evsaf ile vasfolunmak iken:

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰىۜ لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾ تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾

Münezzeh: Uzak. **Âli:** Yüksek. **Tavsifât:** Vasıflandırmalar. **Lâhza:** An, zaman. **Muahaze:** Azarlama, paylama. **Baliğa:** Açık. **Mukadder:** Takdir edilmiş. **Müteferrid:** Eşi, benzeri olmayan.

Meâl-i Şerifi

62- Hem Allah'a kendilerinin hoşlanmayacakları şeyler isnad ediyorlar, hem de dilleri kendilerine yalan söylüyor: En güzel akibet onlarınmış! Doğrusu ateş onların, hem onlar, ona en önde gidecekler.

63- Tallahi Biz, senden evvel bir çok ümmetlere Resuller gönderdik. Buna karşı Şeytan, onlara amellerini tezyin etti. Bu gün de O, onların veliysidir ve onlara elîm bir azâb var.

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ **Bir de tutarlar kendilerinin hoşlanmayacakları şeyleri Allah'a kılarlar.** Nitekim kız evlâdını hoşlanmazlar, Allah'ın kızları var derler. Kendileri riyasette ortağı hoşlanmazlar, Allah'a şirk koşarlar. Kendileri elçilerine hürmet edilmesini isterler, Allah'ın Resulleriyle istihfaf ederler. Putlarına kıymetli mallarını takdim ederler, beğenmedikleri aşağılık mallarını Allah için vermeğe kalkışırlar. ilh.....

وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾ وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

Meâl-i Şerifi

64- Sana bu Kitab'ı indirmemiz de ancak şunun içindir ki; Onlara, hakkında ihtilâf ettikleri şeyi beyan edesin ve iman edeceklere bir hidayet, bir rahmet olsun.

65- Evet, Allah, semâdan bir su indirdi de onunla arza ölümünden sonra hayat verdi. Her halde bunda dinleyecek bir kavm için bir âyet vardır.

Tezyin: Süslemek. **İstihfaf:** Hafife almak, alaya almak.

يَسْمَعُونَ **Sem'i bulunan, dinleyecek olanlar.** Burada ba'de'l-mevt hayata sebeb olan Semavî suyun indirilmesi ihtar olunurken يَسْمَعُونَ buyurulması şayan-ı dikkattir. Halbuki suyun nüzulüne mülâyım olan dinlemek değil, görmek veya düşünmek görünür. Binaenaleyh bunda mühim bir nükte vardır ki o da, zikrolunan suyun Kur'ân'ı temsil olduğuna işarettir. Nitekim Sûre-i Ra'd'da أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً (*"Yukarıdan bir su indirdi de vadiler kendi miktarına seyl oldu."* Râ'd-13/17) âyetinde de bunun bir nazîri geçmişti.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ ﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

Meâl-i Şerifi

66- Her halde size, sağmal hayvanlarda da bir ibret vardır. Size, onun butûnundakinden fers ile dem arasından halis bir süt içiriyoruz ki, içenlerin boğazından kayar gider.

67- Hurmalıkların ve üzümlüklerin meyvalarından da, bundan hem bir müskir çıkarırsınız hem de bir güzel rızık, her halde bunda aklı olan bir kavm için elbet bir âyet var.

تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا **Bir müskir, bir de güzel rızk alırsınız.** Bu âyet, müskirâta dâir ilk nâzil olan âyettir. Bununla şarab henüz tahrim edilmiş olmamakla beraber görülüyor ki, rızk-ı hasene mukabil zikr edilmiş ve binaenaleyh güzel bir şey olmadığı anlatılmıştır. Makabline de dikkat edilince anlaşılır ki, rızk-ı hasen ile sekerin tekabülü süt ile fers ve demin tekabülüne nazîrdir. Bu

---

Mülayım: Uygun. **Nükte:** İnce mânâ, espri. **Nazîr:** Benzer. **Butûn:** Karın. **Fers:** Dışkı **Dem:** Kan. **Müskir:** Sarhoşluk veren. **Tahrim:** Haram kılınmış. **Makabli:** Kendinden evvelki. **Seker:** Sarhoşluk.

ise, ricis tahrimine imadır. Binaenaleyh burada rızk-ı hasen pekmez ve ma'mûlâtı gibi tatlılardır.

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذ۪ي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُل۪ي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُك۪ي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاًۜ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ ف۪يهِ شِفَٓاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

Meâl-i Şerifi

68- Rabbın, bal arısına da şöyle vahyetti: "Dağlardan ve ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz göz evler edin.

69- Sonra meyvaların hepsinden ye de Rabbının müyesser kıldığı yollara koy." İçlerinden renkleri muhtelif bir içecek peydâ olur ki onda insanlara bir şifa vardır. Her halde bunda tefekkür edecek bir kavm için elbet bir âyet var.

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ **"Rabbın, bal arısına da şöyle vahyetti."** Buradaki vahyi, müfessirîn, "vahy-i ilham" diye tefsir etmişlerdir. Çünkü bundan murad, vahy-i nübüvvet olmadığı zâhirdir. İlham, bir mânâyı kalbe ilkadır. Fakat ilham, ilmî veya amelî bir vücub ve ıztırar ifade etmez. Halbuki bal arısında şu ifade olunan meani, zaruret-i ameliyye ifade eden bir fıtrat-ı mahsusadır. Denebilir ki, arının san'atı, bir nübüvvet vahyi olmamakla beraber zarurî bir hüküm ifade etmesi haysiyyetiyle ona şebihtir. Ve vahiy denilen şen-i ruhînin kuvvet ve isabetini tasavvur-ü tefekkür edebilmek cihetinde ilhamdan daha kuvvetli bir misaldir. Yâni Hakk Teâlâ tarafından arıya, bal yapmak ruh ve san'atı şaşmaz bir vücub ve isabetle verildiği gibi Peygambere gelen vahiy de zarurî bir ilm-i ledünnîdir. Ve buna işareten رَبُّكَ buyurulmuştur. Binaenaleyh arıya vahyin

Ricis tahrimi: Murdarlık haramı. **Müyesser:** Kolaylaştırdığı. **Peyda:** Ortaya çıkar. **İlkâ:** Düşürme, bırakma. **Vücub:** Gereklilik, farziyet. **Iztırar:** Mecburiyet. **Meani:** Mânâlar. **Şebih:** Benzer. **Şen:** Mutluluk. **Ledünnî:** Allah (c.c.)çalışmadan bahşettiği ilim.

mânâsı ona, o ruh-u fıtratı vermek ve zâhirî bir vâsıta olmaksızın gizli bir surette terbiye ederek ona, o hiss ve san'atı kemal-i kat'iyyetle ta'lim edip belletmek demektir.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ
لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٧٠﴾ وَاللّٰهُ
فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذٖينَ
فُضِّلُوا بِرَٓادّٖي رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ
فٖيهِ سَوَٓاءٌ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ
اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنٖينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾
وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطٖيعُونَ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ
اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا
عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا
فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَا
اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ اَيْنَمَا

يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ
بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾

Meâl-i Şerifi

70- Hem Allah sizi halketti, sonra sizi vefat ettiriyor. İçinizden kimi de erzel-i ömre reddolunuyor ki, biraz ilimden sonra bir şey bilemez olsun. Her halde Allah, hem alîm hem kadîr.

71- Allah, bazınızı bazınıza rızıkta tafdil de etti. Fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere reddediyorlar da hepsi onda müsavi oluyorlar da değil. Şimdi Allah'ın ni'metini mi inkâr ediyorlar?

72- Allah size, kendilerinizden zevceler de verdi ve size zevcelerinizden oğullar ve torunlar verdi ve sizi hoş hoş ni'metlerden merzuk buyurdu, şimdi bâtıla inanıyorlar da onlar Allah'ın ni'metine küfür mü ediyorlar?

73- Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden zerrece bir rızka malik olmayan ve olmak ihtimali bulunmayan şeylere tapıyorlar.

74- Artık Allah'a temsiller yapmağa kalkmayın. Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz.

75- Allah, şunu temsil getirdi: Bir abd-i memlûk, hiç bir şeye kudreti yok. Bir de o zat ki, kendisine tarafımızdan güzel bir rızık nasîb etmişiz de o ondan gizli, açık infak edip duruyor. Hiç bunlar, müsavi olurlar mı? Bütün hamd Allah'ındır, amma çokları bilmezler.

76- Allah, şunu da bir temsil getirdi: İki kişi, birisi dilsiz, hiç bir şeye kudreti yok, efendisine sade bir ağırlık, ne tarafa gönderilse hiç bir hayre yaramaz. Hiç bu, adâletle âmir olan ve doğru bir yolda giden kimseye müsavi olabilir mi?

هَلْ يَسْتَوُونَ "Hiç bunlar müsavi olurlar mı?" Burada, هَلْ يَسْتَوِيَانِ buyurulmayıp da cemi' sıgası irad olunması yalnız iki ferd değil, iki sınıf arasında mukayese maksud olduğuna işarettir. Yâni hürriyyetine sahib olmayıp başkasının milki olan âciz köleler sınıfı ile hürler sınıfı ve bahusus güzel rızk ile merzuk olup da onu, muhtac olanlara sarf-ü harc eden hürler sınıfı müsavi olur mu? El-

Erzel: Alçak, en rezil. **Tafdil:** Üstün kılma. **Temsil:** Örnek. **Memlûk:** Kul, köle.

bette olmazlar değil mi? İşte Allah'dan başkasına tapanlar, abdi memlûk gibi hürriyetini verip bir mahlûka kul olmuş köleler kabilindendir. Allah'dan başka ilâh tanımayan muvahhid mü'minler de, ahrar demektir. Filvaki' إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti ya Rabbi."* Fatiha-1/5) diyebilmekten büyük hürriyyet tasavvur olunamaz. Binaenaleyh küfr-ü şirk, bâtıl dinler hep birer kayd-i esaret, din-i hak ve iman-ı tevhid insan için bir hürriyyet, bir servettir. Düşünmeli ki, o hürriyyet ni'meti, ne büyük ni'mettir ve onu veren kimdir? اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ **Bütün hamd Allah'ındır.** Hürriyyet, O'nun ni'meti olduğu gibi her ni'met de O'nundur. Binaenaleyh hakk-ı şükür ve ta'zim de münhasıren O'nundur. Hürriyyetin kıymetini bilmeli, din ve imanın kadrini anlamalı da münhasıren Allah'a ubudiyyet ederek hamd etmelidir. بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Fakat ekserîsi bilmezler.** Bilmezler de, küfr-ü küfranda bulunurlar. Hürriyyet dâvâsiyle şeytana esir olurlar.

Gelelim ikinci temsile:

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا **Allah şunu da darb-i mesel yapmıştır:** رَجُلَيْنِ **O iki adam** اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ **birisi dilsiz,** söz söyleyemez, لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ **hiç bir şey beceremez.** وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ **ve o efendisine de bir bârdır.** Yâni o hımbıl aynı zamanda bir efendiye muhtac bir köledir. Fakat o efendisine de bir yüktür. Boşuna yer, içer. اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَاْتِ بِخَيْرٍ **Nereye gönderirse bir hayra yaramaz.** İşte kâfirlerin darb-i meseli budur. Hak söz söylemez, hakka karşı, dilsizdir, Mevlâsı olan Allah Teâlâ'ya muhtactır. Fakat O'nun emirlerini ifâ etmez, yer içer bir hayra yaramaz. Şimdi bir tasavvur olunsun هَلْ يَسْتَوٖى هُوَ **O, ebkem, kell** وَمَنْ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ **bir de adalet emreden ve bununla beraber kendisi de sırat-ı müstekim üzere bulunan kimse hiç müsavi olur mu?** Elbette olmaz. İşte kâmil mü'minin darb-ı meseli de budur. Kendisi doğru yolda gider, hak din ile mütedeyyin, ilmi ile âmil olarak hakkı söyler, adl-ü hakkaniyyet emreder, emir bilma'ruf yapar ve bu suretle sahib-ı kelâm, ulu'l-emr olur. Ve böyle yaparken kendisi adl-ü istikametten ayrılmaz. (Sûre-i Mâide'de يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامٖينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِ (*"Ey o bütün iman edenler! Allah için duran hakimler, adalet numunesi şahidler olunuz ve sakın bir kavme buğzunuz sizi adaletsizliğe sevk etmesin..."* Mâide-5/8) âyetine bakınız). Şübhe yok ki, böyle adl emreden insanlar içinde icrâ-yi adalete me'mur olanlar da haktan inhiraf edecek olsalar bile ko-

---

Muvahhid: Allah'ın birliğine inanan. **Ahrar:** Hürler, serbest olanlar. **Ta'zim:** Saygı. **Darb-ı mesel:** Atasözü,misal. **Bâr:** Yük. **Ebkem:** Dilsiz. **Kell:** Kel. **Mütedeyyin:** Dine bağlı. **Ulu'l-emr:** Emir sahibi,Devlet Başkanı,Halife. **İnhiraf:** Ayrılmak, kaçınmak.

laylıkla edemezler. Onun içindir ki, bir hadîs-i Nebevî'de: كَمَا تَكُونُوا يُوَلَّى عَلَيْكُمْ (*"Nasılsanız, öyle idare olursunuz."* Feyzü'l-Kadir-5/6406) buyurulmuştur. Zamanımızdaki müslümanların esbab-ı sükutları da bu noktadan ve bu meselden istihrac olunabilir.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾ وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَٓاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

Meâl-i Şerifi

77- Bütün semavât-ü arzın gaybını bilmek de Allah'a mahsus. Saat emri ise, sâde lemh-i basar gibi yâhud daha yakındır. Şübhe yok ki, Allah, her şeye kadir.

78- Ve Allah sizi, analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki, hiç bir şey bilmiyordunuz. Öyle iken size, işitme, gözler, gönüller verdi ki, şükredesiniz.

79- Görmediler mi, baksalar a, kuşlara cevv-i semâda müsahharlar iken onları, Allah'dan başka tutan nedir? Elbette bunda, iman edecek bir kavm için çok âyetler var.

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا **"Ve Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki, hiç bir şey bilmiyordunuz."** Bu âyet ilim nazariyyesinde ihtibar ve tedrib mezhebini müeyyid görünüyor.

İstihrac: Çıkarılmak. **Lemh-i basar:** Çabucak bir göz atıverme. **Cevv:** Boşluk. **Müsahhar:** İtaat eden, boyun eğer. **Tedrib:** Tecrübe. **İhtibar:** Deneme. **Müeyyid:** Destekler.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ
جُلُودِ الْاَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ
اِقَامَتِكُمْۙ وَمِنْ اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَٓا اَثَاثًا
وَمَتَاعًا اِلٰى حٖينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا
وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابٖيلَ
تَقٖيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابٖيلَ تَقٖيكُمْ بَأْسَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ
لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ
﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ
﴿٨٣﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا
وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ
فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذٖينَ
اَشْرَكُوا شُرَكَٓاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ شُرَكَٓاؤُ۬نَا
الَّذٖينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ
لَكَاذِبُونَۚ ﴿٨٦﴾ وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ
وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا
فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ
فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ
شَهِيدًا عَلَى هَٰؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا
لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾
إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ
وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

Meâl-i Şerifi

80- Allah size, evlerinizden bir mesken yaptı ve en'âm derilerinden size gerek göç gününüzde ve gerek ikametiniz gününde hafif hafif taşıyacağınız evler ve yünlerinden yapağılarından, kıllarından bir zamana kadar (giyinecek, kuşanacak serilecek, döşenecek) **bir esas ve** (ticaret edilecek) **bir meta' yaptı.**

81- Allah, halkettiği şeylerden sizin için gölgeler yaptı ve sizin için dağlardan siperler yaptı. Hem sizi sıcaktan vikaye edecek esvablar, hem de harbde vikaye edecek esvablar yaptı. Bu suretle üzerinizde olan ni'metini tamamlayacak ki, siz, halis müslüman olup selâmet neşredesiniz.

82- Buna karşı eğer yüz çevirirlerse artık senin üzerine düşen ancak tebliğ-i beliğdir.

83- Allah'ın ni'metini tanırlar, sonra da Onu inkâr ederler ve ekserisi kâfirdirler.

84- Bir gün de gelecek ki, her ümmetten bir şâhid ba'sedeceğiz. Son-

---

En'âm: At, deve, sığır ve koyun gibi hayvanlar. **Meta':** Kazanç. **Vikaye:** Koruma. **Esvab:** Elbiseler.

ra o küfredenlere ne izin verilecek, ne de onlardan tarziye istenecek.

85- Ve o zalimler, azâbı gördükleri vakit artık o, onlardan ne tahfif olunacak, ne de kendilerine mühlet verilecek.

86- Ve o müşrikler, şeriklerini gördükleri vakit: "Ya Rabbenâ işte şunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız şeriklerimiz" diyecekler. Onlar da, onlara şu sözü fırlatacaklar: "Her halde siz kat'iyen yalancılarsınız."

87- Ve o gün Allah'a arz-ı teslimiyyet etmişlerdir ve bütün o uydurdukları şeyler, kendilerini bırakarak gaib olup gitmişlerdir.

88- O hem küfretmiş hem de Allah yolundan çevirmiş olanlar, diğerlerini de ifsad ettikleri cihetle o azâb üstüne bir azâb ziyade etmişizdir.

89- Hele her ümmet içinde kendilerinden üzerlerine bir şâhid ba's edeceğimiz, seni de, onlar üzerine şâhid getirdiğimiz gün!.. Ve bu Kitab'ı sana ceste ceste indirdik ki, her şeyi beliğ bir surette beyan etmek, hem bir hidayet kanunu, hem bir rahmet, hem de müslimîne bir müjde olmak için.

90- Haberiniz olsun ki, Allah, size adli, ihsanı ve yakınlığı olana atâyı emrediyor ve fuhşiyyâttan, münkerden, bagiyden nehyediyor. Size va'zediyor ki, dinleyip, anlayıp tutasınız.

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ Muhakkak Allah, adlî وَالْاِحْسَانِ ihsanı وَ ve hususiyle اِيتَاۤئِ ذِى الْقُرْبٰى akrabaya vergiyi emreder. وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۤءِ. Ve fuhşiyyâttan, وَالْمُنْكَرِ münkerden, وَالْبَغْىِ bagiden neheyler.

ADALET

ADİL: Her şeyi mertebesine vaz'etmek, hakkı yerine koymaktır ki, bagyin, ta'bir-i aharle cevr-ü zulmün zıddıdır. Adil, insaf ve hakkaniyyet ve istikamet mefhumlarını tazammun eden bir denkleştirmedir ki, terâzinin dili gibi ifrat ile tefrit beyninde bir nokta-i tevhid ve istikamet olarak tarafeyninde muadele denilen bir muvazenet ifade eder. Ve bundan dolayı adâlete ve adalet düsturlarına mizan dahi ıtlak olunur. Nitekim; وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ (*"Celalim hakkı için Biz Resullerimizi beyyinelerle gönderdik ve beraberinde kitab ve mizan indirdik ki insanlar adalette tutunsunlar, ..."* Hadid-57/25)

buyurulmuştur. Yani adalet, nizam-ı âlemdir. Ve amel ve taatte mikdar-i vacib olan bir fazilet-i ahlakiyyedir. Şübhe yok ki, her hakkın başı Hakk Teâlâ'nın hakkı olan Ulûhiyyet hukukudur. Ulûhiyyet hukukunun birincisi ise, vahdaniyyettir. Çünkü şerik ve nazırı bulunanın aksa-yı ta'zime istihkakı olamaz. Binaenaleyh adlin başı, Tevhid-i İlah'tır. Nitekim bu âyetin tefsirinde İbn Abbas'tan: «عدل ، شهادة ان لااله الا الله» ، «عدل ، خلع الانداد» ، «عدل ، توحيد» (*"Adalet: Allah'ın birliğine şehadettir.", "Adalet, ortaklığı reddetmektir." "Adalet tevhiddir."*) diye rivayetler varid olmuştur.

İHSÂN kelimesi de, lûgatte iki suretle isti'mal olunur. Birisi «أحْسَنَه» dur ki, "bir şeyi güzel yapmak" demektir. Birisi de «أحْسَنَ اِلَيْهِ» dir ki, "ona iyilik etti" demektir. Lisanımızda ihsân bu ikinci mânâda müteareftir. Âyette ise, ikisine de muhtemildir. Ve her ikisiyle de tefsir, varid olmuştur. Evvelkisi, yaptığını güzel yapmak demek olur. Bu mânâ ile ihsan, hadîs-i Nebevî'de: اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ *"Sanki görüyorsun gibi Allah'a ibadet eylemen."* İbn Mâce: Mukaddime-9/63 diye tefsir olunmuştur. Yâni bu surette ihsân, "vazifeyi en güzel surette yapmak" demektir. Yine bu mânâdan olarak Aleyhıssalatü vesselam: اِنَّ اللّٰهَ كَتَبَ الاِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَاِذَا قَتَلْتُمْ فَاَحْسِنُوا القِتْلَةَ وَاِذَا ذَبَحْتُمْ فَاَحْسِنُوا الذِّبْحَةَ وَلْيُحِدَّ اَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ buyurmuştur ki, *"Allah Teâlâ, her şey üzerine ihsânı yazdı. Binaenaleyh katil ve zebhi dahi güzel surette yapınız. Her biriniz bıcağını iyi bilesin ve zebihasına rahat ettirsin"* Sahih-i Müslim: Kitabü's-Sayd ve'z-Zebâih, B-11/57 demektir. İkincisi, nâsa iyilik yapmak demek olur. Bu mânâ ile ihsan da: اَنْ تُحِبَّ لاَخِيكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ *"Kendin için sevdiğini kardeşin için de sevmen"* (Neseî: İman-19) hadîs-i şerifiyle tefsir olunmuştur.

اِيتَاءِ ذِى الْقُرْبٰى **Akribaya muhtac oldukları hususatta atiyye ve ihsan ile sıla ve ikramdır.** Bu, esasen ihsanda dahil ise de, şanına ihtimamen bilhassa zikrolunmuştur. Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem'den merviydir ki, buyurmuştur: اِنَّ اَعْجَلَ الطَّاعَةِ ثَوَابًا صِلَةُ الرَّحِمِ *"Sevabı en çabuk olan taat sıla-i rahimdir."* İbn Mâce: Zühd-23/4212. Yâni akrabaya ihsan ile te'yid-i alâkadır.

FAHŞÂ: Çirkinlikler, zinâ gibi şehevâta mutabeatte ifrat ile alâkadar olan günahlardır ki, lisanımızda, fuhşiyyat ta'bir olunur. Ve bunlar, insanların en çirkin halleridir.

Münker, ne şeriatte, ne âdette tanınmayandır. Zira şer'-ü âdette ma'ruf olmayan fiiller hoş görülmez, gadabı tehyic eyler, redd-ü inkâr edilir. Yâni

---

Atıyye: İhsan. **Sıla:** Memleketine gitme. **İhtimamen:** Uygun olarak. **Mervî:** Rivayet edilmiş. **Sıla-i rahim:** Akrabayı ziyaret. **Te'yid-i alaka:** İlgi ve alakayı sağlamlaştırma .

hakkı olmayan şeyi taleb etmek, gayrın hukukuna tecavüz eylemektir ki, adlin zıddı, yâni zulümdür.

Kibar-i sahabeden Osman ibn Maz'un-i Cumahı radıyallahü anh'den merviydir ki: "Ben, demiş, ibtidada sırf Muhammed Aleyhısselâm'dan utandığım için müslüman olmuş idim. İslâm, henüz kalbimde tekarrur etmemişti. Bir gün huzuruna vardım. Bana konuşuveriyordu. Konuşurken gördüm ki, gözünü semaya dikti, sonra da sağından aşağı indirdi. Sonra bunu bir daha tekrar etti. Sordum. Buyurdu ki: "Sana konuşuverirken birden bire Cibril sağımdan nüzul etti de: "Ya Muhammed, اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ **"Allah, size adlı, ihsanı emretti."** Adil: شَهَادَةُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Allah'dan başka ilah olmadığına şehadet etmek."* **İhsan: kıyam bil'feraiz [1] وَاِيتَاءِ ذِي الْقُرْبٰى yâni karabeti olana sıla. وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ. Zina, وَالْمُنْكَرِ ne şeriatte, ne sünnette tanınmayan وَالْبَغْيِ istitale dedi.** İşte bunun üzerine, dedi müşarünileyh Osman: "Kalbime iman oturdu. Vardım Ebû Talib'e haber verdim. "Ey ma'şeri Kureyş, dedi, biraderzademe ittiba' ediniz, rüşdü bulacaksınız. Her halde size ancak mekârim-i ahlâktan başka bir şey emretmiyor." Bunun üzerine Resulüllah sallâllahü aleyhi vesellem: Ey amucacığım, nâsın bana ittiba' etmelerini emredersin de, kendini bırakır mısın?" dedi ve cehdetti. Fakat O, ikrar-ı İslâm'dan ibâ etti ve binaenaleyh اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ (*"Doğrusu sen sevdiğine hidayet veremezsin ve lâkin Allah kimi dilerse hidayet verir ve hidayete erecekleri o daha iyi bilir."* Kasas-28/56) âyeti nâzil oldu.

Hazret-i Ali'den de mervîdir ki, şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Peygamberine kendisini Arab kabîlelerine arzetmesini emretti. Binaenaleyh Nebiy-yi Ekrem çıktı, ben ve Ebu Bekir beraberinde idik. Bir mecliste tevakkuf ettik ki,

---

Ma'ruf olmayan: Bilinmeyen. **Tehyic:** Heyecanlandırma .**Kibar:** Büyük. **İbtida:** Başlangıçta. **Tekarrur:** Oturmak. **Uhdesine müterettib:** Payına düşen. **Sünen:** Sünnetler. **Müstehabbât:** Müstehablar. **Raci:** Gelmek. **Karabet:** Yakınlık, akrabalık. **İstitale:** Uzama, uzantı. **Ma'şer:** Topluluk. **Biraderzade:** Kardeş oğlu. **İttiba:** Uymak, dinlemek. **Mekarim:** Güzel. **Cehd:** Çalışma. **İkrar:** Kabul. **İbâ:** Kaçınmak. **Tevakkuf:** Toplanmak.

[1] Kıyam bil'farz, uhdesine müterettib olan bütün ferizaları mükemmelen edâ demektir. Feraiz mükemmelen edâ ise, bütün vacibleri, sünnetleri, müstehabları âdâbı ile ifâ eylemektir. Zira bütün sünen ve müstehabbat feraizin mükemmilleridir. Binaenaleyh sünen ve müstehabbatın bu ta'birden haric kaldığını zannetmemeli. Yâni işbu kıyam bil'feraiz tefsiri ile ihsanın "vazifeyi güzel yapmak" mânâsı ihtar olunmuştur. Vazifeyi güzel yapmak da, onu bütün müstehabbat ve adâbını muhtevî hüsn-ü kemaliyle yapmak demektir. Bu da, تعبد الله كانك تراه ("Sanki görüyormuşsun gibi Allah'a ibadet eylemen." İbn Mâce: Mukaddime-9/63) mânâsına raci'dir.

üzerlerinde vekar vardı. Ebû Bekir, "Bu kavim, kimlerden" diye sordu. "Şeyban ibn Sa'lebe'den" dediler. Bunun üzerine Resulüllah, onları iki kelime-i şehadete da'vet ve Kureyş tekzib ettiği için kendisine yardım etmelerini teklif etti. Edince Makrun ibn Amir, "Ya Eba Kureyş, dedi, bizi da'vet ettiğin şey nedir?" Resulüllah: اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ "Allah size adli ve ihsanı emrediyor." tilâvet buyurdu. Binaenaleyh Makrun ibn Amir: "Vallahi, sen mekarim-i ahlâka ve mehasin-i a'male da'vet ediyorsun. Seni tekzib eden ve senin aleyhinde hareket etmek istiyenler kasem ederim ki, ifk-ü iftira ediyorlar" dedi.

İbn Mes'ud (R.A.), demiştir ki: "Kur'ân'da hayr-u şerri en cami' olan âyet budur." Demişlerdir ki eğer Kur'ân'da bu âyetten başka bir şey olmasa idi ona yine تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ *"Her şeyi açıklayan âlemlere rahmettir."* ıtlakı sadık olurdu. وَاللّٰهُ اَعْلَمُ Bunun ... وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ (*"Hele her ümmet içinde kendilerinden üzerlerine bir şahid ba's edeceğimiz, seni de, onlar üzerinde şahit getirdiğimiz gün!..."* Nahl-16/89) âyeti akibinde irad olunması buna tenbih içindir. Böyle emr-ü nehiy ve hayr-ü şerri beyan ve temyiz ile Allah, يَعِظُكُمْ size va'zediyor ki, لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ tezekkür edesiniz. Belleyip tutasınız. Binaenaleyh bu nasıhati dinleyiniz, bu emr-ü nehyi tutunuz.

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾

Vekar: Ağırbaşlılık, temkinli olma. **Tilâvet:** Okuma. **Mehasin:** İyi, güzel. **A'mal:** Davranışlar. **İfk:** İftira. **İtlak:** Salma, bırakma, serbest olma, boşama, cezadan kurtarma. **Temyiz:** İyiyi kötüden ayırma.

وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ
وَيَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾
وَلَا تَتَّخِذُٓوا اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ
ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّٓوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَكُمْ
عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلٖيلًا اِنَّمَا
عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ
يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذٖينَ صَبَرُٓوا اَجْرَهُمْ
بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ
بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾ فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ
فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجٖيمِ ﴿٩٨﴾ اِنَّهُ لَيْسَ
لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾
اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذٖينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذٖينَ هُمْ بِهٖ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

Meâl-i Şerifi

91- Bir de, muahede ettiğinizde Allah'ın ahdini yerine getirin ve sağlam sağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın. Nasıl olur ki, ona, Allah'ı kefil kılmıştınız, şübhe yok ki, Allah, ne yaparsanız temamen bilir.

92- Ve bir ümmet diğer bir ümmetten daha nemalı olduğu için yeminlerinizi aranızda bir hud'a ittihaz ederek o, ipliğini kat kat kuvvetle büktükten sonra sökmeye çalışan karı gibi olmayın. Her halde Allah, sizi

onunla imtihan eder ve elbette o ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri Kıyamet günü size muhakkak beyan edecektir.

93- Allah, dilese idi elbet hepinizi bir tek ümmet yapardı ve lâkin O, dilediğine dalâlet, dilediğine hidayet buyurur ve her halde hepiniz bütün yaptıklarınızdan mes'ul olacaksınız.

94- Yeminlerinizi aranızda hud'a ve fesada vesile ittihaz etmeyin ki, sonra sağlam basmışken bir ayak kayar ve Allah yolundan saptığınız için fenâ acı tadarsınız. Ahirette de size pek büyük bir âzab olur.

95- Allah'ın ahdini cüz'î bir bedele değişmeyin. Her halde Allah yanındaki sizin için daha hayırlıdır, eğer bilir iseniz.

96- Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın yanındaki ise bâkîdir. Elbette Biz, o sabredenlere yaptıkları amelin daha güzeliyle ecirlerini muhakkak vereceğiz.

97- Erkekten, dişiden her kim, mü'min olarak iyi bir amel işlerse muhakkak ona hoş bir hayat yaşatacağız ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle ecirlerini muhakkak vereceğiz.

98- İmdi Kur'ân okuduğun vakit evvelâ Allah'a sığın o recîm Şeytan'dan.

99- Hakikat bu ki, iman edip de Rabbları'na tevekkül edenler üzerine onun sultası yoktur.

100- O'nun sultası, ancak O'nu veliy ittihaz edenlere ve Allah'a şirk koşanlaradır.

فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ **"Allah'a sığın."** İstiâze ile emir, mânâsiyle emirdir. Kur'ân okumaktan müstefid olmak için evvel emirde Şeytan'dan Allah'a sığınmak lâzımdır. Bu ise, esasen kalbin fiilidir. Onun için cumhur, lâfzan istiâze, yâni euzü çekmek vacib değil, müstehab demişlerdir.

Hasılı şeytanet peşinde dolaşan şeytan dostları, Kur'ân'dan hidayet alamazlar. Onun için:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ
قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ

Nema: Artma, çoğalma. **Hud'a:** Hile. **İttihaz ederek:** Kabul ederek. **Recim:** Koğulmuş. **İstiâze:** Euzu çekerek Allah'a sığınma. **Müstefid:** İstifade edici. **Cumhur:** Ulemanın çoğunluğu. **Şeytanet:** Şeytanlık.

الذين آمنوا وهدى وبشرى للمسلمين ﴿١٠٢﴾
ولقد نعلم أنهم يقولون إنما يعلمه بشر لسان الذي
يلحدون إليه أعجمي وهذا لسان عربي مبين ﴿١٠٣﴾
إن الذين لا يؤمنون بآيات الله لا يهديهم الله
ولهم عذاب أليم ﴿١٠٤﴾ إنما يفتري الكذب الذين
لا يؤمنون بآيات الله وأولئك هم الكاذبون ﴿١٠٥﴾

Meâl-i Şerifi

101- Bir âyeti, bir âyetin yerine bedel yaptığımız vakit Allah indirdiğine ve indireceğine a'lem iken, o şeytan yârânı: "Sen sırf bir müfterisin" dediler. Hayır onların çoğu bilmezler.

102- Söyle onlara, onu Rabbın'dan hikmet-i hakk ile Ruhu'l-Kudüs indirdi ki, iman edenleri tesbit etmek ve müslümanlara bir hidayet, bir bişaret olmak için.

103- Muhakkak biliyoruz ki, onlar, "mutlaka onu bir beşer ta'lim ediyor" da diyorlar. İlhad etmek istedikleri kimsenin lisanı, A'cemîdir. Bu Kur'ân ise, gayet beliğ bir Arabî lisan.

104- Allah'ın âyetlerine inanmayanları elbette Allah, hidayete erdirmez ve onlara elîm bir azâb vardır.

105- Yalanı, ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur iftira ederler. İşte onlar, kendileridir ki, o yalancılardır.

... وإذا بدلنا **"Bir âyeti, bir âyetin yerine bedel yaptığımız vakit."** Bir âyetin yerine, diğer bir âyetin bedel getirilmesi nesihtir. Evvelki mensuh sonraki nâsıh olur. Kâfirler, nesih mes'elesini Nübüvvet-i Muhammediyye hakkında bir şübhe gibi ileri sürmek istemişlerdir ki, zamanımızda da hâlâ bunu ta'kib eden kâfirler çoktur. Bu onlara cevabtır. Yâni bir âyeti neshedip yerine diğer bir âyeti bedel getirdiğimiz vakit والله أعلم بما ينزل **ki, Allah, ne indirdiğini, indireceğini bilir.** Onun nesh-u tebdili hâşâ cehilden değil, ilm-ü hikmetindendir. Evvelkisi

A'lem: En iyi bilen. **Yârân:** Dostlar. **Müfteri:** İftira eden. **Ruhu'l-Kudüs:** Cebrail. **Bişaret:** Müjde. **Ta'lîm ediyor:** Öğreniyor. **A'cemî:** Arapça haricinde bir dil. **İlhad:** Dinsizlik. **Tebdil:** Değiştirme.

de, sonraki de hikmet-i ilâhiyye'nin ve maslahat-i ibadın muktezasına göre nâzil olur. Bir vakit için maslahat olan, diğer bir vakit için mefsedet olabilir. Bunun aksi de vardır. Zira devaı, muhteliftir. Şeriatler ise, meaş-ü meadde ibadullah'ın masalihiyle mütenasibtir. Halbuki Allah Teâlâ, şeriat-i Muhammediye'yi kıyamete kadar muhtelif zamanların mesalihine hâkim olmak için inzal buyurmuştur.

Allah Teâlâ, ne indirdiğini ve indireceğini bilip dururken bir âyeti tebdil ettiği zaman: قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مُفْتَرٍ **"Sen, peygamber değil, bir mütferisin"** dediler. "Bu Kur'ân'ı kendin uyduruyorsun da Allah'a iftira ediyorsun. Bu, Allah kelâmı olsa idi, tebdil olunur mu idi?" demeğe kalkıştılar.

Rivayet olunduğuna göre, evvelâ şiddetli bir âyet, sonra da ondan yumuşak bir âyet nâzil oldu mu Kureyş kâfirleri derlerdi ki: "Muhammed, eshabı ile eğleniyor. Bu gün bir şey emrediyor, yarın da ondan nehyediyor. Her halde bunları o kendiliğinden uyduruyor da Allah'a iftira ediyor." بَلْ **Hayır,** اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **onların ekserîsi bilmez.** İçlerinde bilen ve bildiği halde inad ve istikbar edenler dahi varsa da, ekserîsinin ilim şanından değildir ve Kur'ân'ın hakikatini ve nesh-u tebdilin faide ve hikmetini bilmezler.

قُلْ **Sen söyle ki ya Muhammed:** نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ **O'nu, Ruhu'l-Kudüs Rabbından hakk ile indirdi.**

CEBRAİL (A.S.)

RUHU'L-KUDÜS: Kudsiyyet ruhu, yâni hiç bir şâibe ile lekelenmek ihtimali olmayan pâklık ruhu, bir emniyyete şayan, mukaddes, tertemiz ruh demektir ki, Cebraîl'dir. Nitekim, نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ (*"Onu ruh-u emin indirdi."* Şuârâ-26/193) âyetindeki ruh-ı emin'de, O'dur. وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ (*"Ve onu Ruhu'l-Kudüs ile te'yid eyledik."* Bakara-2/87 ve 253) Kavl-i ilâhîsinde olduğu gibi burada Cebraîl'in Ruhu'l-Kudüs unvaniyle zikri, kâfirlerin iftiralarını şiddetle redd için Peygamber'in kemal-i nezahet ve kudsiyyetini tasrihan tesbit nüktesiyle alâkadardır. Yâni ya Muhammed, Kur'ân öyle mukaddes bir Kitab'dır ki, bunu sana hiç bir şaibe ile lekedar olmak ihtimali olmayan Ruhu'l-Kudüs, Rabbın Teâlâdan indirmekte, hem de hiç bir bâtıla mahallolmayacak surette hakk ile indirmektedir. Binaenaleyh bu kitab nâsıh ve mensuhîyle bütün mazmunu hak bir Kitab-ı mukaddes ve sen, Ruhu'l-Kudse sahib bir Resul-i haksın. Rabbın bunu, böyle indirdi ki, لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ اٰمَنُوا **iman edenleri tesbit etsin.** İmanda sâbit kılsın. وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ ve **Allah'ın hükmüne inkıyad eden bütün müslimîne hidayet ve bişaret olsun için.** İşte nesih, böyle tesbit ve hidayet ve bişaret hikmetle-

---

Maslahat-ı ibad: Kulların işleri. **Mefsedet:** Münafıklık, bozgunculuk. **Meaş-ü mead:** Ahiret. **İbadullah:** Allah'ın kulları. **Masalih:**İşler. **Mütenasib:** Uygun. **İstikbar:** Kibirlenme. **Şaibe:** Eksiklik, kötülük eser, iz. **Kemal-i nezahet:** Tam bir temizlik. **Tasrihan:** Açıklayarak. **Lekedar olmak:** Lekeli. **Mazmunu:** Mânâ. **İnkıyad:** Boyun eğme, teslim olma.

riyle alâkadardır.

Burada, bu "müslimîn" fasılasının tercii bâlâdaki, تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ ("*Her şeyi beliğ bir surette beyan etmek.*" Nahl-16/89) âyetine işaretle اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ ("*Haberiniz olsun ki Allah size adlı, ihsanı ve yakınlığı olana atâyı emrediyor.*" Nahl-16/90) âyetini ihtar eder.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ **Filvaki' biliyoruz** اَنَّهُمْ **onlar o kâfirler,** يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ **Hayır, O'nu muhakkak bir beşer ta'lim ediyor" diyorlar.** Yâni, "Kur'ân'ı, Muhammed'e Ruhu'l-Kudüs indirmiyor, mutlak bir beşer ta'lim ediyor." diyorlar. Böyle demeleri, bir kerre şimdiye kadar bir beşerden ta'lim görmediğini i'tiraf ve "kendi uyduruyor" demelerini tekzibdir diyemiyorlar. Yâni Resulüllah'ın i'lân-ı Risalet'ten mukaddem ne gizli ne aşikâr bir kimseden teallüm görmediği herkesin ma'lûmu olduğu cihetle hiç kimseyi iğfal edemiyecek olan öyle bir iddiaya cesaret edemiyorlar. Fakat gördükleri fevka'l-âdelik karşısında bunu bahane ederek diyorlar ki: "Bu, şimdiye kadar hiç bir ta'lim görmediği için bunu kendisi yapamaz. Bir ümmînin böyle bir kitab yapabileceğini akıl kabul etmez. Bunu şimdi muhakkak birisi ta'lim ediyor". Lâkin Allah'ın ta'lim ettiğine inanmak istemiyorlar da "mutlak bir beşer ta'lim ediyor" diyorlar. Bu Kur'ân'ı, O'na bir beşer yapıveriyor. O da, ondan öğrendiklerini Allah kelâmı diye satmak istiyor, tarzında iftira ve istihza ediyorlar.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında varid olan rivayetlerde denilmiştir ki: Mekke'de Âmir ibn Hadramî'nin "Cebrâ" yâhud "Yeiyş" namında Rum bir kölesi varmış. Okur, yazar sahib-i kitab imiş. Herkesi da'vet eden Resulüllah, bâzan Merve'de O'nu meclisine alır konuşurmuş. Kureyş müşrikleri buna kızar; "Kur'ân'ı, Muhammed'e bu, Nasranî ta'lim ediyor" diye istihza etmek isterlermiş. Bir de Cebrâ ile, Yesâra namlarında iki Rum, Mekke'de kılıç yaparlar ve Tevrat ve İncil okurlarmış.

Resulüllah, bâzan bunlara uğrar, okuduklarına rast gelirse dinlermiş. Bâzıları da bunu behane etmek istemişler. Bir de "Huveytıb ibn Abdül'uzzâ"nın kölesi "Âbisâ", sahib-i kütüb imiş. Müslüman olmuş. Bunu gören müşrikler: "Hâ, Muhammed'i bu öğretiyormuş" demeğe kalkışmışlar. Bir de, Selmân-i Farisî'den bahsedilmiştir. Fakat müşarünileyhin İslâm'ı Medine'de olduğu cihetle âyetin Mekkî olmasına nazaran sebeb-i nüzulünde bunun mevzu-ı bahsedilmesi doğru olamıyacağı beyaniyle buna i'tiraz olunmuştur.

Hasılı Nübüvvet'i kabul etmek istemeyen müşrikler, Resulüllah'ı yeni tahsile başlamış acemî bir müteallim ve ya başkasına yaptırdığını kendine isnad

---

Terci: Geri dönüş. **Filvaki':** Esasen, gerçekte. **Te'allüm:** Öğrenmek. **İstihza:** Alay etme. **Müşarunileyh:** Kendisine işaret edilen.

eden bir aldatıcı gibi göstermek için bir beşerin ta'limi şübhesini uyandırmak istiyor ve gâh şuna, gâh buna isnad ederek muhtelif propagandalar yapıyorlardı. Nitekim son zamanlarda bâzı Hıristiyanlar da; "Muhammed, dinini Hıristiyanlardan öğrendi. Müslümanlığı Hıristiyanlık'tan aldı" diye aynı vech ile neşriyatta bulunmuşlardı. İşte bütün bunlara şamil olmak üzere görülüyor ki, âyette bir isim tasrîh edilmemiş, mutlak olarak "bir beşer" denilmiş ve bununla şübhenin suret-i umumiyyede kökünden halline işaret olunmuştur. Zira bu surette müfterîlerin asıl garazları her hangi bir beşerin ta'limi şübhesini ileri sürmektir. Hatâlarının da meb'nâsı budur. Kur'ân'ın bir tenzil-i ilâhî olduğunu inkâr etmek için öyle söyleyenler düşünmüyorlar ki, لِسَانُ الَّذِى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِىٌّ **ilhad etmek istediklerinin lisanı, A'cemîdir.** Arabî değil, ana lisanı Arabça'nın yabancısı bir A'cemîdir. Yâni O'na bir beşer ta'lim ediyor demelerinden maksadları, nâsın aklını çelmek, fikirlerini Allah'dan bir beşere çevirmektir. Halbuki, bu dedikleri, büsbütün hilâf-ı ma'kuldür. Çünkü Muhammed'e ta'lim ediyor diye fikirleri eğmek istedikleri o mefruz beşerin bir kerre Arab'dan olmasına ihtimal yoktur. Zira Kur'ân, bütün cihana meydan okuyup dururken Arab içinde öyle bir muallim olsa idi hiç şübhesiz, kalkıp: "Sana öğreten ben değil miyim?" diye yüzüne vuruvermez miydi? Veyahud Kur'ân'ın nezîrlerini yapıp hiç olmazsa el altından dağıtıvermez miydi? Arab'ın bütün büleğâ ve ağniyası bununla uğraşıyor ve Peygamber'in malen ve maddeten hiç bir kuvve-i cebriyyesi bulunmuyor. Ve O'na muaraza etmek için o kadar devâı ve vesâık mevcud bulunuyordu ki, bu şerait altında, öyle bir şahsın kendini tanıtmamasına ihtimal mutessavver değildi. Onun için Arab içinde öyle bir muallim olmadığı bil'istikra sâbit bulunduğu gibi ak'len ve bil'istidlâl de sâbit idi. Binaenaleyh öyle bir şahsı mefruz, olsa olsa Arab'ın haricindeki her hangi bir kavimden bir a'cemî olmak üzere farzolunabilirdi. Bundan dolayı Arablar da, Arab'la değil, bâlâda nakledildiği üzere a'cemî ile ilhad ediyorlardı. وَهٰذَا **Halbu ki, bu,** (Kur'ân-ı Kerîm) لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُبِينٌ **parlak bir Arabî lisandır.** Öyle Arabî bir beyandır ki, bütün Arab büleğasını tenzîrinden âciz bırakmıştır. Bunu bir a'cemî nasıl yapabilir? Böyle parlak bir arabî, artık bir a'cemînin ta'limine nasıl isnad olunabilir? Gerçi bir A'cemînin oldukça iyi bir Arabça öğrenmesi ve bilmeyenlere ta'lim etmesi âdeten mümkündür. Fakat Arab değil, a'cemî olmak, sonra da

---

Tasrih: Belirtme. **Garaz:** Kin, düşmanlık. **Mebna:** Temel, dayanak. **İlhad:** Dinsizlik. **Mefruz:** Varsayılan, farzedilen. **Büleğa:** Belağat sahipleri. **Ağniya:** Zenginler. **Cebriye:** Zor. **Muaraza:** Muhalefet. **Devâı:** Çare, tedbir. **Mütessavver:** Düşünülmüş. **Bi'l-istikra:** Detayıyla, tafsilatıyla. **Bi'l-istidlal:** Delille. **Mefruz:** Farz edilen. **Tenzîr:** Benzer.

bütün Arab'ın fevkinda parlak bir Arabî lisana sahib olmak şübhe yok ki, böyle bir farziyye de bir değil, iki mertebe hariku'l-âdelik vardır. Allah Teâlâ'nın, o a'cemî hakkında harika üzerine harika olan bir ihsan ve ı'nayetini mülâhaza ve kabul etmeden böyle bir farziyye yürütmek, aklın bütün bütün zıddınadır. İşte Allah'ın ta'lim-ü tenzilini kabul etmeyip de, akılları çelmek için: "O'nu, bir beşer ta'lim ediyor" diyen mülhidlerin bir ma'kul gibi ileri sürmek istedikleri o söz, ma'kul değil, daha ziyade hilâf-ı ma'kul ve tenakuzdur. Bir fevkâ'l-âdeyi kabul etmemek için iki fevka'l-âdenin kabulünü ma'kul farzeyler ve tenakuzlarından haberleri olmaz. İdrâk etmezler ki, "O'nu, bir beşer ta'lim ediyor" demekle, Kur'ân'ın parlaklığı sönmez o mefruz beşere daha fazla bir kıymet verilmiş, harika katlanmış olur.

Denebilir ki, aceba bunların makşadları: "Bir a'cemî mânâyı telkin ediyor, O da, onu o parlak Arabî ile ifade eyliyor" demek olamaz mı? Fakat böyle demek, Kur'ân'ın nazmi, münzel bulunduğunu ve nazm-ı Arabîsindeki fesahat ve belâgat i'tibariyle kat'î ilzam ifade eden bir mu'cize olduğunu i'tiraf eylemektir. Hulâsa mülhidler, iftiralarında böyle mütenakız ve fikirlerinde böyle şaşkındırlar.

Zira اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın âyetlerine inanmayanlar, şübhe yok ki,** لَا يَهْد۪يهِمُ اللّٰهُ **Allah onlara hidayet etmez** وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ **ve onlara elîm ve azâb vardır.**

اِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ **Yalanı ancak Allah'ın âyetlerine inanmayan böyle imansızlar uydurur. İftira ederler** وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ **ve yalancı ancak onlardır.** Yâni "Sana müfteri diyen o imansızlardır ya Muhammed! Sen, her halde sadıksın, bu Kur'ân bir beşerin ta'limi değil, nazm-u mânâsiyle نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ **"Söyle onlara, onu Rabbından hikmet-i hakk ile Ruhu'l-Kudüs indirdi ki."** Binaenaleyh mü'minler, öyle mülhidlerin sözlerine aldanıp da küfre düşmekten sakınsınlar. Çünkü:

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ ا۪يمَانِه۪ٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْا۪يمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا

Nazm: Tertip, düzen. **Münzel:** İnzal olunmuş. **İlzam:** Lüzum, susturma. **Mütenakız:** Çelişkili.

فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾

Meâl-i Şerifi

106- Her kim imanından sonra Allah'a küfrederse (kalbi iman ile mutmainn olduğu halde ikrah edilen başka) **velâkin küfre sinesini açan kimse lâbüdd onların üstüne Allah'dan bir gadab iner ve onlara azîm bir azâb vardır.**

107- Bunun sebebi: Çünkü onlar, dünya hayatı sevmiş âhirete tercih etmişlerdir. Allah da, kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz.

108- Onlar, öyle kimselerdirler ki, Allah kalblerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemişdir ve işte onlardır ki, hep gafillerdir.

109- Çare yok onlar, âhirette tamamen hüsrana düşeceklerdir.

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِهِ **Her kim imanından sonra Allah'a küfrederse,** yâni kelime-i küfr tefevvüh eder, küfrolan sözü söylerse, اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ **kalbi iman ile mutmeinn olduğu halde ikrah olunan değil,** yâni canını veya a'zasından bir uzvunu itlâftan korkulur bir emr ile ikrah edilmek suretiyle değil, وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا **ve lâkin küfre sinesini açan, küfür hoşuna giden,** yâni ikrah olunmadığı halde rızasiyle kelime-i küfrü söyleyen veya ikrah olunduğu zaman kalbini bozup da küfre i'tikad ediveren kimseler, فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ **bunlar,**

Mutmain: Emin. **İkrah:** Tiksinme, iğrenme. **Lâbüdd:** Mutlaka. **Tefevvüh:** Söyleme. **İtlâf:** Telef olmak. **Künh:** Temel, kök, esas.

üzerine Allah'dan bir gadab yâni künhü ta'rif olunmaz büyük bir gadab **وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ve bir de bunlara azîm bir azâb vardır.** Çünkü cürümleri en büyük cürümdür.

Rivayet olunuyor ki: Kureyş, Ammar'ı ve babası Yasir'i ve anası Sümeyye'yi irtidada ikrah ettiler. İmtina' eylediler. Bunun üzerine Sümeyye'yi birer ayağından iki devenin arasına bağladılar ve "Sen, erkekler için müslüman oldun" diyerek bir harbe ile önünden deştiler. Develere sürükletip parçalatarak öldürdüler. Arkasından Yasir'i de öldürdüler ve İslâm'da ilk maktul bu ikisi oldular. رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا Anasını, babasını bu halde gören Ammar ise, ikrah olunanı lisanen söyleyiverdi. Bunun üzerine: "Ya Resulallah, denildi, Ammar küfretmiş." Resulüllah sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: "Hayır Ammar, baştan ayağa iman dolmuş, iman onun etine kanına karışmıştır." Derken Ammar, ağlıyarak Resulüllah'a geldi. Resulüllah da gözlerini silmeğe başladı ve buyurdu ki: "Nen var, tekrar ederlerse sen de dediğini tekrar et." Birde Müseylimetü'l-Kezzab, iki kişiyi tutmuştu. Birisine: "Muhammed hakkında ne dersin?" dedi. "Resulüllah" dedi. "Benim hakkımda ne dersin? dedi. "Sen de" dedi. Binaenaleyh bunu bırakıverdi. Öbürüne: "Muhammed hakkında ne dersin?" dedi. "Resulüllah" dedi. "Benim hakkımda ne dersin" dedi. "Dilsizim" cevabını verdi. Üç defa tekrar etti, o yine aynı cevabı verdi. Binaenaleyh bunu katleyledi. Resulüllah, haber alınca buyurdu ki: "Evvelkisi Allah'ın ruhsatını tuttu, ikincsi hakkı ızhar etti." Demek ki, böyle ikrah-i mülci halinde yalnız lisaniyle kelime-i küfrü telâffuz etmek câizdir. Fakat bu ruhsattır ve âyetten anlaşıldığı üzere kalbi iman ile mutmeinn olmak şartiyle bir ruhsattır. Fâkat izhar-ı hak ve i'zaz-i dini için helâki göze alıp da içtinab etmek azimettir. Ve bu hususta azimet ile amel efdaldir.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ

لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا

اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾

İmtina': Kaçınmak. **İzhar:** Ortaya koymak. **Harbe:** Mızrak. **İkrah-ı mülci:** Ölüm veya bir organını kesme veya şiddetli dövme ile olan ikrah. **İ'zaz:** Aziz olma. **İctinab:** Kaçınmak.

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا
عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً
كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ
فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ
بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ
فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾ فَكُلُوا
مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ
اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ
وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ
بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَا
تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا
عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ
﴿١١٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذِينَ
هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا
ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوٓءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَأَصْلَحُوٓا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾

Meâl-i Şerifi

110- Sonra şübhesiz ki, Rabbın, o mihnete mübtelâ olmalarının arkasından hicret eyleyen, sonra mücahede ve sabreden kimseler hakkında şübhesizdir ki, Rabbın bunun arkasından elbette gafurdur, rahîmdir.

111- O gün ki, herkes nefsi için mücadele ederek gelir. Her nefse, işlemiş olduğu amel tamamiyle ödenir ve hiç birine zulmedilmez.

112- Bir de Allah, bir şehri mesel yaptı ki emniyyet ve asayiş içinde idi. O'na her yerden rızkı bol bol geliyordu. Derken Allah'ın ni'metlerine nankörlük etti. Allah da O'na, o yaptıkları san'atla açlık ve korku libâsını tattırıverdi.

113- Celâlim hakkı için, onlara içlerinden bir Resul geldi de ona, "Yalan söyliyor" dediler. Zulmederlerken azâb da kendilerini yakalayıverdi.

114- Onun için siz, Allah'ın ni'metine şükredin. Eğer gerçekten O'na ibadet edecek iseniz.

115- O, size ancak ölüyü ve kanı ve hınzır etini, bir de Allah'ın gayrisinin namına kesileni haram kıldı. Her kim de muztarr olursa bâği ve mütecaviz olmadığı halde. Artık şübhe yok ki, Rabbın gafurdur, rahîmdir.

116- Sade dilinizin yalan tavsifiyle şu helâl, şu haram demeyin ki, yalanı Allah'a iftirâ etmiş olursunuz. Şübhe yok ki, yalanı Allah'a iftirâ edenler, felâh bulmazlar.

117- Az bir istifade ve haklarında elîm bir azâb vardır.

118- Yahudî olanlara ise, bundan evvel sana naklettiklerimizi haram kıldık ve onlara Biz, zulm etmedik ve lâkin kendi kendilerine zulmediyorlardı.

119- Sonra şübhesizdir ki, Rabbın bir cehaletle kötülük işleyen, sonra arkasından tevbe edip düzelen kimseler hakkında, şübhesiz ki, Rabbın bunun arkasından elbette gafurdur, rahîmdir.

مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ **"Yahudi olanlara ise, bundan evvel sana naklettiklerimizi haram kıldık."** Sûre-i En'âm'da وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ (*"Yahudilere her tırnaklıyı haram kıldık, bir de bunlara sığır ve En'âmdan sırtlarında olan*

Mihnet: Zorluk, sıkıntı. **Mücahede:** Cihad etme. **Muztarr:** Çaresiz kalmış. **Bâği:** Asi. **Tavsifiye:** Özelliği ile.

veya bağırsakları üzerinde bulunan veya kemikle ihtilat eden kuyruk kısmından maada yağlarını dahi haram kıldık, fakat bunu onlara bağıyleri yüzünden bir ceza yaptık, şüphesiz biz her hususta sâdıkız." En'âm-6/146) âyetinin tefsirine bakınız.

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ اجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَاٰتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

120- Muhakkak ki, İbrahim başlı başına bir ümmet idi, tek bir hanîf olarak Allah'a itaat için kıyam etmişti ve hiç bir zaman müşriklerden olmadı.

121- O'nun ni'metlerine şâkir idi. O, O'nu seçmiş ve doğru bir yola hidayet buyurmuştu.

122- Ve Biz, ona hem dünyada bir hasene verdik, hem de şübhesiz ki, o ahirette elbette salihînden.

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً **Muhakkak ki, İbrahim başlı başına bir ümmet idi.** Nâs, hep kâfir iken o, قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا **bir hanîf, yâni bâtıl dinlerin cümlesinden teberri ile hakka teveccüh etmiş temiz bir muvahhid olarak Allah için kıyam etmişti.** وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **Hem o, müşriklerden değil idi.** Yâni müşrik oldukları halde kendilerini İbrahim'in milletinden addeden Kureyş ve saire gibi müşriklerin dinlerine aslâ iştirâk etmemişti. شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ **Allah'ın ni'metlerine şakir idi.** O ni'metlerin şükrü vazifesini ifâ etmek üzere kıyam etmişti.

"O ni'metler ne idi?" denilirse, اجْتَبٰيهُ **Allah, onu ictiba etmişti**[1]. وَإِذِ ابْتَلٰى إِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا (*"Şunu da hatırda tutun ki bir vakit*

Teberri: Yüz çevirme. **Teveccüh:** Yönelmiş. **Me'huz:** Çıkarılmış.

[1] **İctiba**, bir şeyi diğerlerinden ayırt ederek tamamiyle alıp dermektir ki, "suyu cibayet ettim, havza derip topladım" demek olan جَبَيْتُ الْمَاءَ ta'birinden me'huzdur. Ve جَابِيَة havuz demektir.

İbrahim'i Rabb'ı bir takım kelimat ile imtihan etti, o onları itmam edince "Ben seni bütün insanlara imam edeceğim" buyurdu. "Ya Rabbi zürriyetimden de." dedi. Buyurdu ki, "Benim ahdime zalimler nail olamaz." Bakara-2/124) Buyurulduğu vechiyle nâsın önüne düşmek üzere nübüvvete ıstıfa وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **ve bir doğru yola hidayet eylemişti.** "Şu veya bu vasıtayı dolaştırmaksızın doğrudan doğru Allah'a götüren hak dine muvaffak kılmıştı ki, Millet-i İslâm'dır. "İctiba" karînesiyle anlaşılır ki, bu hidayetin neticesi, mücerred O'nun kendi ihtidası değil, halkı da irşad olmuştur. İşte dünya küfr-ü küfran içinde iken O, bu ni'metlerin şükrünü edâ etmek üzere bu doğru yolda giderek رَبِّ اجْعَلْنِى مُقِيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِى (*"Rabb'ım; beni namaza müdavim kıl, zürriyetimden de, ya Rabbena, hem duamı kabul buyur."* İbrahim-14/40) duasiyle Allah için kıyam etti. وَاٰتَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً **Biz de, O'na dünyada bir hasene verdik, çok güzel bir halet ve mazhariyyet ihsan eyledik.** Bütün insanlar arasında zikr-i cemîli ile senaya mazher kıldık. Her din eshabi, O'nu sever, bahusus müslümanlar. كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ (*"Nasıl İbrahim'e, ailesine, rahmet ettinse"* Müslim: Salat-69/7/407) diye her namazda yadederler وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ **ve muhakkak ki, O âhirette hiç şübhesiz salihlerdendir.** * اَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَ وَاجْعَلْ لِى لِسَانَ صِدْقٍ فِى الْاٰخِرِينَ * وَاجْعَلْنِى مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ (*"Ya Rab, bir hüküm ihsan et ve beni sâlihîne ilhak buyur. Ve bana sonrakiler içinde bir "lisan-ı sıdk" tahsis eyle. Ve beni naim Cennetinin vârislerinden eyle."* Şuârâ-26/83-85) diye duası vechiyle cennette yüksek derecât eshabındandır.

Şimdi bütün bunların fevkinde İbrahim'e bahşedilen en yüksek şeref ve hasene şudur ki:

ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾ اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

Istıfa: Seçkinlik. **Halet:** Hal, durum. **Mazhariyet:** Başarı. **Sena:** Övgü.

Meâl-i Şerifi

123- Sonra da sana vahyeyledik ki: Hakperest (hanîf) olarak İbrahim milletine ittiba' et, o hiç bir zaman müşriklerden olmadı.

124- Sebt tutmak ancak onda ıhtilâf edenlere farz kılındı, herhalde Rabbın onların o ıhtilâf edegeldikleri şeyler hakkında Kıyamet günü beyinlerinde hukmünü elbette verecek.

ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنْ **Sonra sana şöyle vahyettik:** اِتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا **"Bir hanîf olarak millet-i İbrahim'e ittiba' et.** Diğer dinlerin hepsinden teberri edip İbrahim'in dinini takib et. Sen de, o doğru yolu tutup Allah için kıyam eden bir ümmet ol." Fakat millet-i İbrahim denilince Arab, Yehûd ve Nesarâ gibi O'na mensubiyyet iddia edip de putlara tapanların veya Mesîh'a Allah'ın oğlu diyenlerin dinleri veya kavmiyyetleri zannedilmemelidir. Ekiden ihtar olunur ki, وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ o müşriklerden değil idi. مَا كَانَ اِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلاَ نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا (*"İbrahim ne Yahudi idi ne Nasrânî ve lakin müslim bir hanif (lekesiz bir muvahhid) idi ve müşriklerden olmamıştı."* Âl-i İmrân-3/67) Şu halde millet-i İbrahim'e ittiba' demek, Cumartesi veya Pazar tutmak demek değildir. اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ **Sebt, sırf onda ihtilâf edenler üzerine kılındı.** Yâni Cumartesi, İbrahim'in dininden değil, onda ihtilâf eden Beni İsraîl üzerine tahrim kılındı ta'til yapıldı. Bu ihtilâf hakkında bazı Müfessirîn şunu rivayet eylemişlerdir: Musâ aleyhisselâm, haftada bir günü ibadete tahsis etmek için Yehudîlere emretmiş ve bunun Cuma olmasını söylemişti. Buna pek azı razı olmuş, ekseriyyet-i azîme: "Hayır Allah Teâlâ'nın semavât ve arzın halkından fariğ olduğu gün olsun ki, Cumartesidir." demişler. Bunun üzerine Allah Teâlâ da, Cumartesine izin vermiş ve kendilerini o gün avdan meni' ile mübtelâ kılmış. Sonra da Cumaya razı olan ekalliyyet, bu emre itaat ettikleri halde, a'kabları ava sabredememişler, Allah Teâlâ da onları meshedip maymuna çevirmişti. Diğer bazı Müfessirîn de, av hususundaki ihtilâf ve vebal ile tefsir etmiştir ki, وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ اِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا ... (*"Sor onlara, o denizin hadâret, bir iskelesi olan o şehrin başına geleni, o vakit sebtte tecavüz ediyorlardı: O vakit ki sebt (ibadet için tatil) yaptıkları gün ise gelmiyorlardı, işte Biz onları fasıklıkları sebebiyle böyle imtihana*

İttiba': Tabi olma, uyma. **Sebt tutmak:** Cumartesi tutmak. **Teberri:** Yüz çevirme. **Ekiden:** Daha kuvvetli bir şekilde. **Tahrim:** Haram. **Fariğ:** Boş kalmış. **Ekalliyet:** Azınlık. **A'kab:** Oğullar, torunlar. **Mesh:** Şeklini değiştirme.

çekiyorduk." A'râf-7/163) bakınız. Lâkin bizce, âyetten zâhir olan sebit hakkındaki bu ihtilâfın Yehûd ve Nesarâ arasındaki ihtilâfa işaret olmasıdır. Zira Nesarâ, sebtin mensuh olduğuna kail olarak Pazarı tutarlar ve bu surette mânâ şu olur: Cumartesi, İbrahim'in dininden değil idi. Beni İsraîl'de yapılmıştı. Onların ise, Yehûd ve Nesarâsı ihtilâf etmektedirler, bunu müteakıb وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ **"Her halde Rabbın onların o ihtilâf edegeldikleri şeyler hakkında Kıyamet günü beyinlerinde hükmünü elbette verecektir."** buyurulması da, buna mülâyimdir.

Millet-i İbrahim'e ittiba' işte şöyledir:

ادْعُ إِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

125- Rabbın yoluna da'vet et, hikmet ile ve güzel güzel mev'ıza ile. Onlara da, en güzel olan suretle mücadele yap. Çünkü Rabbın O'dur, en ziyade bilen yolundan sapanı, doğru gidenleri en iyi bilen de ancak O'dur.

126- Ve şayed ikab ile mukabele edecek olursanız, ancak size edilen ukubetin misliyle muâkabe ediniz ve şayed sabrederseniz kasem olsun ki,

Kail: Razı olmuş, boyun eğmiş. **İkab:** Eza, cefa.**Ukubet:** Eza, cefa. **Muâkabe:** (Birini) cezalandırma.

sabredenler için elbette daha hayırlıdır.

127- Sabret, sabrın da ancak Allah'ın inayetiyledir. Ve onlara karşı mahzun olma, yaptıkları mekirden telâş da etme.

128- Zira muhakkak ki, Allah, iyi korunanlar ve hep güzellik yapanlarla beraberdir.

Mekir: Hile, düzen.

İSRÂ SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 111

İsrâ Sûresi, Mekkîyye'dir. Ebû Hayyan'ın nakline göre, Sahibü'l-gunyân "bilicma" demiştir. Ancak "وإن كادوا ليفتنونك" (*"Az daha seni bile, sana vahyettiğimizden gayrısını bize iftira edesin diye, fitneye düşüreceklerdi ve o takdirde seni halil ittihaz edeceklerdi."* İsrâ-17/73) âyetinde وقل جاء الحق (*"Ve de ki: Hak geldi, batıl zevale erdi. Hakikaten batıl; pek zavallıdır."* İsrâ-17/81) âyetine kadar sekiz âyetin müstesnâ olarak Medine'de nâzil olduğu da, Katâde'den mervidir. Bâzıları da bunu, وإن كادوا ليفتنونك ، وإن كادوا ليستفزونك (*"Az daha seni bile, sana vahyettiğimizden gayrısını bize iftira edesin diye, fitneye düşüreceklerdi ve o takdirde seni halil ittihaz edeceklerdi."* İsrâ-17/73) وإن كادوا ليستفزونك (*"Ve az daha seni, bu arzdan çıkarmak için iz'ac edeceklerdi..."* İsrâ-17/76) âyetleri olmak üzere iki âyet diye İbn Abbas'dan rivayet etmiştir. Bunlardan başka bir de, وإذ قلنا لك إن ربك أحاط بالناس وما جعلنا الرؤيا ... (*"Ve unutma ki, vaktiyle sana: "Haberin olsun ki dedik; Rabb'ın o insanları ihata etmiştir..."* İsrâ-17/60) âyetinin dahi Medenî olduğunu söyleyenler olmuştur.

Âyetleri: Kûfiyyun ta'dâdında yüz on bir, diğerlerinde yüz ondur.

Ta'dad: Sayma.

Kelimeleri: Bin beş yüz altmış üçtür.

Harfleri: Altı bin dört yüz altmış.

Fasılası: ا ، ر harfleridir. (ر) yalnız birinci İsrâ âyetindedir. Bununla هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ kasrı gibi İsrâ'nın yalnız mazheriyyet-i Muhammediyye'de vakı' olmuş mümtaz bir âyet olduğuna işaret edilmiş oluyor.

Bu Sûreye "Sübhân" veya "Sûre-i Beni İsrâîl" dahi denilir.

İSRÂ: Hüdâ vezninde "Sürâ"dan if'aldir. Sürâ, mesrâ, sirayet, gerek piyade gerek süvarî olsun gece yürüyüşü demektir. İsrâ da öyledir. Ancak burada olduğu gibi ta'diyesi halinde yürütmek demek olur.

Bu Sûrenin, Sûre-i Nahıl hatimesine münasebet-i vücuh iledir:

Evvelâ: Onun sonunda اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (*"Zira muhakkak ki, Allah iyi korunanlar, ve hep güzellik yapanlarla beraberdir."* Nahl-16/128) âyeti ile, bu Sûrenin evvelindeki münasebet aşikârdır. Çünkü bu, onun en yüksek bir şâhidini irâe ile isbat ve tavzihidir.

Saniyen: Daha evvelki وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (*"Sabret, sabrın da ancak Allah'ın inayetiyledir ve onlara karşı mahzun olma, yaptıkları mekirden telaş da etme."* Nahl-16/127) سُبْحَانَ الَّذِي اَسْرٰى بِعَبْدِهِ âyetiyle münasebeti vardır. Zira nakledildiğine göre: ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا **"Tenzih o sübhâna ki, kulunu bir gece mescid-i Haram'dan o havalisini mübarek kıldığımız mescid-i Aksa'ya isrâ buyurdu."**nin sebeb-i nüzulü şudur: Resulüllah, İsrâ'yi Kureyş'e anlattı. Onlar, bunu şiddetli bir şematet ile tekzib ettiler. Ve binaenaleyh Allah Teâlâ, Resulü'nü tasdikan bunu inzal buyurdu.

Salisen: Biraz evvelinde Hazret-i İbrahim medhedilip ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا (*"Sonra da sana vahyeyledik ki: Hakperest (hanif) olarak İbrahim milletine ittiba et, o hiç bir zaman müşriklerden olmadı."* Nahl-16/123) buyurulmuş olmakla millet-i İbrahim'e ittiba' emrinden mertebe-i Muhammedî'nin mertebe-i İbrahim'den madun olması gibi bir mânâ tevehhüm olunmamak için bu Sûre, makam-ı Muhammedî'nin yüksekliğini gösteren bir âyetle başlamış ve ilerisinde عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا (*".... Yakındır ki Rabb'ın seni Makam-ı Mahmuda ba'sede."* İsrâ-17/79) âyetiyle bu mânâ daha ziyade yükseltilerek tasrih olunmuştur.

Mazhariyet: Şereflenme. **Vücuh:** Tarz, K. Kerim'in okunuşundaki münasebet fakları. **İrae:** Gösterme. **Tavzih:** Açıklama, aydınlatma. **Şematet:** Gürültü, şamata. **Madun:** Aşağıda. **Tevehhüm:** Kuruntuya düşme.

Rabian: Orada ahkâm ve ahvali Yehûd'a işaret ve Ashab-ı sebt'in ihtilâfına taarruz olunduğu gibi burada da, Beni İsraîl'in mukadderatı zikrolunmuş ve bu mukadderatın kendilerinin ihsan ve isaeleriyle alâkadar olduğu anlatılarak إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (*"Zira muhakkak ki, Allah iyi korunanlar ve hep güzellik yapanlarla beraberdir."* Nahl-16/128) hatimesine aks-i nokta-i nazarından da bir misali tavzih verilmiştir. Bu münasebetle onların fesadı yüzünden ve mes'uliyyetleri nokta-i nazarından Mescid-i Aksa'nın tahribi kıssası zikrolunacağından, Sûrenin evvelinde İsrâ vak'ası tasdir olunarak rikâb-ı Muhammedîn'in şeref-i hulûliyle o tahribin cebr-ü telâfisi mânâsına işaret buyrulmuştur. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Tenzih O Sübhana ki, kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan o havalisini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya isrâ buyurdu. O'na âyetlerimizden gösterelim diye, hakîkat bu: O'dur, O işiden, gören.

سُبْحَانَ اللّٰهِ **Tesbih O'na ki.** Tesbihin iştikakı ve mânâsı hakkında Sûre-i Bakara'da söz geçmişti. ... وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ (*"Ve düşün ki Rabbin melâikeye "Ben yerde muhakkak bir halife yapacağım" dediği vakit "Â!.. Orada fesat edecek ve kanlar dökecek bir mahlûk mu yaratacaksın?. Biz hamdinle tesbih ve seni takdis edip dururken" dediler. "Herhalde ben sizin bilemiyeceğiniz şeyler bilirim" buyurdu."* Bakara-2/30) Sahib-i Keşşaf der ki: سُبْحَانَ Tesbiha alemdir, recüle Osman gibi. Mansub olması da, ızhar-ı metruk bir fiili muzmer iledir ki, takdiri: أُسَبِّحُ اللّٰهَ سُبْحَانَ dir. Sonra Sübhan, fiil yerine konmuş ve

---

İsae: Kötülük. **Tasdir:** Öne almak. **Rikab:** Huzur, ön. **Hülul:** Gelmek. **Cebr:** Düzeltme, tamir. **İştikak:** Türemiş. **Alem:** İşaret. **Muzmer:** Gizli.

makamını tutmuştur. Ve Allah düşmanlarının O'na nisbet eyledikleri kabayihin cemiisinden tenzihi beliga delâlet etmektedir. Sûre-i Nur'da da demiştir ki, "Bunda asıl, acaib bir sun'-u ilâhî görüldüğü zaman Allah'a tesbih olunmaktır. Sonradan her teaccub olunanda isti'mal bile edilmiştir." Demek ki, asıl mânâsı tesbih, tenzih-i beliğdir. Bununla beraber makam-ı taaccübde kullanılır. Bazıları bu surette tesbih mânâsının sakıt olacağını zannetmişlerse de doğru değildir. Zira asıl, taaccüb üzerine tesbihtir. Maamafih سُبْحَانَ in Osman gibi ism-i alem olmasına ilişenler ve alemiyyetini izafet halinin gayrisine tahsis etmek isteyenler olmuştur. Onun için Kâzî Beyzâvî, اِسْمٌ لِلتَّسْبِيحِ demekle iktifa etmiştir. Nitekim İbn Cerir de, اِسْمٌ وُضِعَ مَوْضِعَ الْمَصْدَرِ فَنُصِبَ لِوُقُوعِهِ مَوْقِعَهُ demiştir. Kâmûs sahibi Besairde der ki: "Tesbih, Allah'ı takdis demek olup sebahadan me'huzdur. Allah'a ibadette sür'at eylemek mânâsında isti'mal olunup ba'dehu kavlî ve fiilî ibadatta ta'mim olunmuştur. Sübhane lâfzı da fi'l-asıl gufran gibi masdardır. Ba'dehu tesbihte alem olmuştur. Masdar olarak dahi isti'mal olunur. Lâkin çokları bunun masdar olduğunu kabul etmeyerek Sahib-i Kâmûsu tahtıe etmişlerdir. Zira tesbih fiilinin sülâsîsi müsta'mel değildir. Ve onun içindir ki, masdar Mevzı'ına konmuş isim denilmiştir. Ancak sorulmak lâzım gelir ki, bunun mevzı'ına konduğu masdar nedir? Tesbih masdarı, tenzih ve takdis gibi tef'ildir. Bunda tesbih olunan Allah Teâlâ'nın vasfı ise, nezahet ve kudsiyyet gibi lâzım bir mânâ olmak yaraşır. Binaenaleyh Ebu's-Suud'un da, naklettiği vech ile burada, سُبْحَانَ yi tenzih ile değil, "تَنَزَّهَ اللّٰهُ بِذَاتِهِ وَتَعَالَى" *"Allah zatıyla yüce ve münezzehtir."* diye tenezzüh ile tefsir daha mânâlıdır. Demek ki, sübhan, tesbihin sülâsî masdarı değil ise, o makama vazolunmuş bir isimdir ki, Allah Teâlâ'nın nezahet ve kudsiyyet-i zatiyyesini ifade eder. Biz buna, sübhaniyyet veya subbuhiyyet diyebiliriz. Çünkü subhan, Esma-i Hüsna'dan da olur. Gerçi tesbih masdarı mebni lilmeful olarak hasıliyle tefsir olunursa, yâni münezzehiyyet mânâsına hamledilirse bu mânâya yaklaşırsa da nezaheti zatiyyede nassolmayacağı için aynı değildir. Tesbih, سُبْحَانَ اللّٰهِ dan me'huzdur. Ve «سُبْحَانَ» ın failine muzaf olması daha zahirdir. Mukadder fiili de makamına göre takdir olunur. Nitekim فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ (*"O halde tesbih Allah'a, o zaman ki akşam edersiniz ve o zaman ki sabah edersiniz."* Rûm-30/17) âyeti سَبِّحُوا اللّٰهَ سُبْحَانًا *"Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederek tesbih ediniz."* mânâsiyle emir ifade eder.

Hazret-i Peygamber'den rivayet olunan bir haberde: لَاَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ (*"Onun yüzünün subhanı yaktı."* İbn Mâce: Mukaddime-13) varid olmuştur ki,

---

Taaccüb: Hayret, şaşkınlık. **Sakıt:** Düşmek. **Me'huz:** Türemek. **Fi'l-asl:** Gerçekte. **Tahtıe:** Yanlışını çıkarma. **Mevzi':** Konum, durum. **Nezahet:** Temizlik, paklık. **Zahir:** Açık.

bunu bâzıları Allah Teâlâ'nın envar-i vech-i cemali, bâzıları da, celâl ve azameti ile tefsir eylemişlerdir. Maamafih bunda da zahir olan "Sübhaniyyet tecelliyatı" demek olmasıdır. Bahsimizle alâkadar olan bu hadîs, İbn Esir'in, Nihaye'de nakline göre şöyledir: قَالَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اِنَّ لِلّٰهِ دُونَ الْعَرْشِ سَبْعِينَ حِجَابًا لَوْ دَنَوْنَا مِنْ اَحَدِهَا لَاَحْرَقَتْنَا سُبُحَاتُ وَجْهِ رَبِّنَا Yâni *"Cibrîl aleyhisselâm dedi ki: Allah'ın, dune'l-Arş yetmiş hicabı vardır. Biz, birine yaklaşsak Rabbımız'ın Sübühat-ı vechi bizi yakıverirdi."* (İbnü'l-Esir: en-Nihaye, fi garibi'l-Hadîs-2/332).

Diğer bir hadîsde: حِجَابُهُ النُّورُ اَوِ النَّارُ لَوْ كَشَفَهُ لَاَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ شَيْءٍ اَدْرَكَهُ بَصَرُهُ Yâni; *"Hicabı nur veya vardır. Onu açsa Sübühat-ı vechi gözü ilişen her şeyi yakıverirdi."* İbn Mâce: Mukaddime-13). Nitekim, فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا (*"... derken Rabbı dağa bir tecelli buyurunca onu ufrâ ediverdi..."* A'râf-7/143)

Sonra bu Sûrenin, böyle beliğ ve yüksek bir tesbih ve tenzih ile başlaması maba'dinde zikrolunacak ef'al-i acîbenin ehemmiyyeti ile alâkadardır. Bunda evvelâ, muhayyirü'l-ukul olan İsrâ harikasını tebcil ve onu tasdik için kulûbün tasfiyesini temhid ve makamın nezaketi hesabiyle teşbih tevehhümatından umumiyyetle ictinabı ihtar vardır. Saniyen, onu mümkün görmiyen münkirlere karşı Allah Teâlâ'nın sıfat-ı noksandan münezzeh bulunduğunu ve binaenaleyh aciz ve kizib gibi şâibelerden uzak olduğunu beyan ile kudret ve ihsanının azamet ve ulviyyetini i'lân vardır. Salisen, zikr-i âti Mescid-i Aksa'nın tahribi hadisesi dolayısiyle de bu tenzihin bir ehemmiyyet-i mahsusası vardır. Rabian, suret-i umumiyyede bu sûre mazmununun nezahet-i ilâhiyye ile alâkasına tenbih vardır.

Evet O, öyle bir sübhandır ki, اَسْرٰى بِعَبْدِهِ **abdini,** O'na ibadetle mümtaz olan ma'lûm has kulunu, yani Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi vesellemi لَيْلًا **geceleyin,** yâni bir gecenin mikdar-i yesirinde مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ Mescid-i Haramdan (Mescid-i Haram, Kabe'yi muhit olan ve Harem-i Şerif denilen mescittir. Bunun muhıti de hudud-i mahsusasına kadar haremdir. O Harem-i Şerif içinden veya muhıtinden) اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا **Mescid-i Aksa'ya** (ki Beytü'l-Makdis'tir) İsrâ etti. الَّذٖى **O Mescid-i Aksa ki,** بَارَكْنَا حَوْلَهُ **havalîsini mubarek kıldık.** Yâni çevresini din-ü dünya berekâtiyle bereketlemiştik. Çünkü Musa aleyhisselâm'dan, İsâ aleyhisselâm'a kadar vahiy mehbitı Enbiya ibadetgâh olmuş, hem de enhar ve eşcar, ezhar ve esmar ile donanmış idi. Bu kerre de, şeref-i isrâ ile mubareklendi.

Hicab: Perde. **Ufra:** Yerle bir etme. **Acîbe:** Şaşılacak şey. **Muhayyiru'l-ukul:** Akıllara hayretlik veren. **Tebcil:** Ululama. **Temhid:** Düzenleme, yayma. **Has:** Özel. **Yesir:** Az. **Mehbit:** İnecek yer. **Esmar:** Meyveler.

MESCİD-İ AKSA

MESCİD-İ AKSA: Kudüs'deki "Beytü'l-Makdis"tir. Nitekim İsrâ hadîsinde de: ***"Burak'a bindim, Beytü'l-Makdis'e vardım."*** diye varid olmuştur. Bunun havli de, Kudüs ve civarı demek olur. Şifa-i Şerîf Şerhi'nde Aliyyü'l-Karî, Dülcî'den naklen şöyle bir hadîs nakleder: بَارَكَ اللّٰهُ فِيمَا بَيْنَ الْعَرِيشِ وَالْفُرَاتِ وَخَصَّ فِلَسْطِينَ بِالتَّقْدِيسِ (*"Allah, Ariş ile Furat mabeynini mubarek kılmış ve bilhassa Filestin'i takdis eylemiştir."* Müslim: İman-282.)

Görülüyor ki, âyetin bu noktasında gıyabdan tekellüme iltifat vakı olmuş ve bu iltifat ile hikmet-i isrâ şöyle beyan buyurulmuştur:

لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا **İsrâ etti ki, O'na âyetlerimizden gösterelim için.** Yâni acaibat-ı azîmemizden göstereceğimizi göstermek, Mi'raca çıkarmak için. لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى (*"Vallahi gördü Rabbının âyâtından en büyüğünü gördü."* Necm-53/18) Buharî ve saire de, rivâyât-ı sahiha ile rivayet olunduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm Burak ile Beytü'l-Makdis'e vardıktan sonra Sahradan Semaya uruc ettirildi. Her birinde Enbiya'dan biriyle görüştü. Nice nice Melekler gördü. Cennet ve cehennemin ahvaline muttalı' oldu. Sidre-i müntehayı geçti. Melekût-i İlâhiyye'den bir çok acaibat müşahede etti, (Necm Sûresi 1-18 âyetlerinin tefsirine bakınız). Nihayet beş vakit namazın farziyyeti emriyle ayni gecede avdet eyledi[1]. Sabahleyin mescide çıkıp, Kureyş'e haber verdi. Taaccüb ve inkârdan kimi el çırpıyor, kimi elini başına koyuyordu. İman etmiş olanlardan bâzıları dönüp irtidad etti, bir takım rical Ebûb Bekr'e koştular: "Eğer O, bunu söylediyse şübhesiz doğrudur." dedi. "O'nu, buna karşı da mı tasdik ediyorsun?" dediler. O da: "Ben, O'nu bundan eb'adinde tasdik ediyorum. Sabah, akşam semâ haberini, yânı Nübüvvetini tasdik ediyorum." dedi. Bunun üzerine "Sıddık" tesmiye edildi. Kavmın içinde, Beytü'l-Makdis'i o zamanki haliyle bilenler vardı. Bunlar, onun evsaf-ü ahvaline müteallık sualler sordular, ta'rifini istediler derhal Resulüllah'a Beytü'l-Makdis tecelli ettirildi. Binaenaleyh ona bakıp tavsif ediyordu. "Gerçi tavsifinde isabet etti" dediler. Sonra:

"Haydi bakalım bizim kervanı haber ver. O, bizce daha mühimdir. Onlardan bir şeye rast geldin mi?" dediler. "Evet, fülanların kârbanına rast geldim. "Revha"da idi. Bir deve yitirmişler arıyorlardı. Yüklerinde bir su kadehi vardı.

---

[1] Bundan önce farz olarak, yatsı ve sabah namazlarını kılıyorlardı.

Havl: Etraf, çevre. **Uruc ettirildi:** Yükseltildi. **Muttalı':** Vâkıf olma. **Eb'ad:** Daha uzak. **Kârban:** Kervan.

Susadım, onu alıp su içtim ve yine kemakân yerine koydum. Geldiklerinde sorun bakalım kadehte suyu bulmuşlar mı?" buyurdu. "Bu da, diğer bir âyettir" dediler. Sonra adedlerini, yüklerini, hey'etlerini sordular. Bu kerre de kârban temessül ettiriliverdi ve sorduklarının hepsini haber verdi ve buyurdu ki: "İçlerinde falan ve filân, önde bir Cemel-i evrak, yâni karamtık beyaz bir deve üzerinde dikilmiş iki harar olduğu halde filân günü tulû-ı Şems ile beraber gelirler". Binaenaleyh, "Bu da, diğer bir âyettir" dediler ve o gün bir hızla Seniyyeye doğru çıktılar, "Güneş ne zaman doğacak da, O'nu yalan çıkaracağız" diye bakıyorlardı. Derken içlerinden birisi: "Güneş doğdu" diye haykırdı. Diğer birisi de: "İşte kârban geliyor, önünde bir cemel-i evrak ve içlerinde falan ve filân da var, tıpkı dediği gibi" dedi. Böyle iken yine iman etmediler de: هذا سحر مبين ("... *Bu apaçık bir sihirdir.*" Neml-27/13 ve Sâf-61/6) dediler. (Mi'rac'ın tafsilâtı için Kütüb-i ehadise müracat oluna.)

Bazıları, urucun da, "Burak" üzerinde cereyân ettiğini söylemişler ise de, tahkıkı Mescid-i Aksa'ya kadar isrâ Burak ile olmuş, ba'dehu Mi'rac (Asansör) kurulmuştur. Ebi Said-i Hudrî'den (radıyallahü anh) rivayet olunduğu üzere Resulüllah, buyurmuştur ki: "Beytü'l-Makdis'te olandan fariğ olduğumda Mi'rac getirildi ki, ben, ondan güzel bir şey görmedim ve o, odur ki, meyyitiniz ihtizar vaktinde gözlerini ona diker. Sahibim beni, onun içinde tâ kapılardan bir kapıya müntehî oluncaya kadar çıkardı ki, ona بَابُ الْحَفَظَة denilir. Hafaza kapısı, semâ muhafızlarının beklediği semâ-i dünya kapısıdır. Nitekim bu babda, وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ("*Hem onu, her "Şeytan-ı Racim"den hıfz ettik.*" Hicr-15/17) buyurulmuştu. Ve Ebi Said-i Hudrî'nin diğer rivayetinde şu tafsil vardır:

"Sonra Mi'rac getirildi. (Ki, Beni Âdem'in ervahı onda uruc eder.) Baktım ki, gördüğüm şeylerin en güzeli. Görmez misin meyyit, ona basarını nasıl diker? Binaenaleyh semâ-ı dünya kapısına kadar uruc ettirildik. Cebrail, onun açılmasını söyledi. "Kim o?" denildi. "Cibril" dedi. "Yanındaki kim?" denildi. "Muhammed" dedi. "Ya! O, irsal edildi mi?" denildi. "Evet" dedi. Hemen açtılar ve beni selâmladılar. Ne bakayım müvekkel bir Melek, ileyim ki, semâyı muhafaza ediyor ve O'na İsma'il deniliyor. Maiyyetinde yetmiş bin Melek ve her birinin maiyyetinde yüz bin Melek var. Bu noktada Resulüllah, şu âyeti okudu: وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ ("... *ve Rabb'ının ordularını ancak kendisi bilir ve ancak bir öğüttür düşünmek için beşer.*" Müddessir-74/31) ve buyurdu ki: "Derken bir

---

Kemakân: Eskisi gibi. **Temessül:** Cisimlendirme. **Karamtık beyaz:** Boz **Harar:** Sıcaklık, hareket. **Fariğ olmak:** Ayrılmak. **İhtizar:** Can çekişme. **Müntehî:** Varma. **Müvekkel:** Vekil tayin edilen.

racül ileyim ki, hey'eti; Allah'ın halkettiği günkü gibi, Ondan hiç bir şey tağayyür etmemiş, kendisine zürriyyetinin ruhu arzediliyor. Mü'min ruhu ise: "Hoş ruh, hoş rayiha. Bunun kitabını, «عليين» de kılın" diyor. Kâfir ruhu ise: "Habîs ruh, habîs koku, bunun kitabını «سجين» de kılın" diyor. "Yâ Cibrîl, bu kim?" dedim. "Baban Âdem" dedi ve O, bana selâm verdi, tatyib etti, hayr ile dua eyledi, مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْوَلَدِ الصَّالِحِ (*"Merhaba ey salih nebi, ey salih evlât."* Müslim: İman-263) dedi. Sonra baktım, bir kavm gördüm ki, dudakları deve dudağı gibi. Bunlara, bir takım me'murlar müvekkel kılınmış dudaklarını kesiyorlar ve ağızlarına ateşten bir taş koyuyorlar, aşağılarından çıkıyor. "Yâ Cibrîl, bunlar, kimler?" dedim. "Yetimlerin mallarını zulmen yiyenler" dedi. Sonra baktım, bir kavm var ki, derilerinden sırım kesiliyor ve ağızlarına tıkılıyor ve "yediğiniz gibi yiyiniz" deniliyor ve bu onlara en iğrenç bir şey oluyor. "Yâ Cibrîl, bunlar, kimler?" dedim. "Bunlar, o koğucu hemmazlar, gammazlar ki, nâsın etlerini yerler ve sebb ile ırz ve namuslarına taarruz ederler," dedi. Sonra baktım, bir kavim var ki, önlerine bir sofra kurulmuş, üzerinde benim gördüğüm etlerin en güzelinden kebaplar var, etraflarında da ciyfeler. Onlar, o güzel etleri bırakıp, bu ciyfelerden yemeğe başladılar. "Bunlar, kim? Yâ Cebrail," dedim. "Bunlar, zînakârlar" dedi. "Allah'ın helâl kıldığını bırakırlar da haram kıldığını yerler." Sonra baktım, bir kavim var ki, karınları evler gibi. Bunlar, Âl-i Fir'avn'ın yolu üzerinde bulunuyor. Âl-i Fir'avn, sabah ve akşam nâra arz olunurken bunlara uğruyor, uğradı mı bunlar, bir fırlıyorlar, fırlayınca her biri karnının meyliyle düşüyor ve binaenaleyh Âl-i Fir'avn bunları ayaklariyle çiğniyorlar. "Ya Cibrîl, dedim, bunlar, kimler?" dedi ki: "Bunlar, karınlarında riba yiyenler. مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ *"Onların misali kendisini şeytan çarpmış olan kimse gibidir."* Sonra baktım, bir takım kadınlar memelerinden asılmış ve bir takım kadınlar, baş aşağı ayaklarından asılmış. "Ya Cibrîl, bunlar, kimler?" dedim. "Bunlar, dedi, zinâ eden ve evlâdlarını öldüren kadınlar." Sonra ikinci semâ'ya çıktık. Orada Yûsûf ile buluştum. Ümmetinden kendisine tabi' olanlar da, etrafında idi. Yüzü bedir gecesi ay gibi idi. Bana selâm verdi. Merhabâ etti. Sonra üçüncü semâ'ya geçtik. Orada iki teyze zâde, Yahya ve İsâ ile buluştum, geyimleri ve tüyleri birbirine benziyordu. Bana selâm verdiler, "merhaba" dediler[1]. Sonra dördüncü semâ'ya geçtik. İdris ile

---

[1] Bazı rivayetlerde İsâ ve Yahya ikinci, Yusuf üçüncü semâ'da gösterilmiştir.

Tağayyür: Değişikliğe uğrama. **Tatyib:** Gönlü hoş etme. **Sırım:** Scim kalınlığında kesilmiş ince ve uzun deri dilimi. **Hemmazlar:** Koğucu (iftiracı). **Sebb:** Sövüp sayma, fitneci. **Ciyfe:** Leş. **Meyl:** Taraf.

buluştum. Bana selâm verdi, merhaba etti. Nitekim Allah Teâlâ, وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (*"Ve Biz O'nu yüksek bir mekâna ref' ettik."* Meryem-19/57) buyurdu. Sonra beşinci semâ'ya geçtik. Orada kavmine sevdirilmiş olan Hârun ile buluştum. Etrafında ümmetinden bir çok teba'ası vardı, uzun sakallı idi. Sakalı hemen hemen göbeğine değecekti. Beni selâmladı, merhaba etti. Sonra altıncı semâ'ya geçtik. Orada Musa ibn İmrân ile buluştum. Çok kıllı idi, üzerinde iki gömlek olsa kılları onlardan çıkardı. Musa, dedi ki: "Nâs beni, أَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَى اللّٰهِ *"Allah katında en şerefli olan yaratık."* zu'meder. Bu ise, Allah'a benden ekrem yalnız olsa idi mübalât etmezdim. Velâkin her Peygamber, ümmetinden kendine tabi' olanlarladır." Sonra yedinci semâ'ya geçtik. Ben, orada İbrahim ile buluştum. Sırtını Beyt-i ma'mur'a dayamış beni selâmladı: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْوَلَدِ الصَّالِحِ *"Merhaba salih peygamber ve salih evlât."* dedi. Binaenaleyh bana denildi ki: "İşte senin mekânın ve ümmetinin mekânı." Sonra Resulüllah, اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهٖيمَ لَلَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنٖينَ (*"Doğrusu insanların İbrahim'e en yakını herhalde onun izince gidenler ve şu peygamber ve iman edenlerdir, Allah da mü'minlerin velisidir."* Âl-i İmrân-3/68) âyetini tilâvet etti ve buyurdu ki: "Sonra Beyt-i ma'mur'a girdim, içinde namaz kıldım. O'na, her gün yetmiş bin Melek girer, Kıyamete kadar avdet de etmezler. Sonra baktım bir ağaç var ki, bir yaprağı bu ümmeti bürür. Bunun kökünde, bir menba akıyor, iki şu'beye münşaib, "Yâ Cibrîl, bu nedir?" dedim. "Şu rahmet nehri, şu da Allah'ın sana verdiği Kevser" dedi. Bunun üzerine rahmet nehrinde yıkandım. Geçmiş gelecek zenbimden mağfiret olundum. Sonra Kevser istikametini tuttum, tâ cennete girdim. Ne bakayım, orada, göz görmedik, kulak işitmedik, beşer kalbine hutur etmedik şeyler var. Sonra Allah Teâlâ, bana emrini emretti ve elli namaz farz kıldı. Ba'dehu Musâ'ya uğradım: "Rabbın ne emretti?" dedi. "Üzerime elli namaz farz kıldı" dedim. "Dön dedi, Rabbından tahfif niyaz et. Çünkü ümmetin bunun altından kalkamaz." Rabbıma döndüm, tahfif niyaz ettim, benden on tenzil etti. Sonra Musâ'ya döndüm. Bu suretle Musâ'ya uğradıkça, Rabbıma dönüyordum. Sonunda beş namaz farz kıldı. Musâ: "Yine Rabbına dön, tahfif iste" dedi. "Çok müracaat ettim, artık utandım" dedim. Binaenaleyh bana denildi ki; "Sana bu beş namaz, elli namazdır, hasene on misliyledir. Her kim, haseneye himmet eder de onu işlemezse, bir hasene yazıldı, işleyene de on hasene yazıldı. Her kim de, bir seyyieye himmet eder de işlemezse, bir şey yazılmadı,

---

Zu'm: Batıl zan, şübhe. **Münşaib:** Dallanan, kollara ayrılan. **Zenb:** Günah, suç. **Hasene:** Sevap. **Seyyie:** Günah. **Musarrah:** Belirtme, ortaya konma. **Kabe gavseyn:** İki kavis arasındaki uzaklık. Mirac'da Peygamber Efendimizin Allah'a olan yakınlık derecesinden kinaye.

işlerse bir yazıldı."

Kütüb-i Sitte vesair hadîs kitablarında, Mi'rac hadîslerinin müteaddid rivayetleri vardır. Bu naklettiğimiz hadîsin senedleri de, İbn Cerir tefsirinde mezkûrdur. Görülüyor ki, bunda Sema-i dünyaya kadar urucun Mi'rac ile olduğu musarrah, daha ilersinde ise, muhtemildir. Fakat Alâmî tefsirinden Alûsî'nin nakline göre, Resulüllah'ın isrâ gecesi binidi beş idi: **Evvelkisi** Beytü'l-Makdise kadar Burak, **ikincisi** sema-i dünyaya kadar Mi'rac, **üçüncüsü** yedinci Semaya kadar Ecniha-i Melâike, **dördüncüsü** Sidre-i Münteha'ya kadar Cenah-ı Cibril, **beşincisi** Kabe gavseyn'e kadar Refref[1].

Gerçi Kudret-i İlâhiyye'ye nazaran, bu vesaıta lüzum yoktur. Allah Teâlâ, dilediğini bir anda her hangi bir mevzıa isal etmeğe kadirdir. Fakat bütün bunlar, irae-i âyât ile ızhar-ı tekrim cümlesindendir. Çünkü, لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا **"Ona âyetlerimizden gösterelim için."** mucebince hikmet-i İsrâ irae-i âyâttır. Müfessirînden bazıları ecram-ı semâviyye harekâtının sür'atlerinden fennî misaller getirerek, İsrâ ve Mi'rac'daki sür'ati, seyr-i ukule takrib etmeğe çalışmışlardır. Fakat doğrudan doğru âyât-ı İlâhiyye'den olan bir harika, tabiî bir nokta-i nazarla izah olunabilmekten uzaktır. Tabiî bir tasavvur, emsal ile tasavvur demektir. Halbuki misli görülmemiş bir hadiseyi emsal ile tesavvura kalkışmak, tenakuz olur. O, ancak müşahede veya haber ile bilinir. Gerçi İsrâ'yı mülâhaza edebilmek için Burak hadîsi, bize bir mebde-i tasavvur vermiyor değildir. Zira zahir ki, Burak lâfzı, berk maddesinden müştaktır. Hadîs-i Nebevî'de ta'rifi de şu mealdedir: ***"Merkebden büyük, katırdan küçük hacimde bir dabbe ki, ayağını gözünün müntehasına basar."*** Bu ise, bir berk, yâni şimşek ve elektrik sür'atini anlatır. Biz, bu mebde'le İsrânın sür'atini bir dereceye kadar mülâza ve böyle bir vasıta-i nakliyye üzerinde rakibin cereyandan müteessir olmayarak hiç sarsılmaksızın kemal-i sükûn ve huzur içinde tayy-ı mesafe edebileceğini tasavvur da edebiliriz. Ve bu suretle Burak ve Mi'rac vasıtalarının tahsisine bir vech-i hikmet de düşünebiliriz. Fakat bütün bunlar, nihayet akl-ı nakıstan, kâmile takrib edecek iman delilleri olabilir. Yoksa keyfiyyeti mekân zaman, hareket, ruh mes'elelerinin künhiyle alâkadar bulunan ve kudret-i Rabbaniyye'nin, âyat-ı kübrasından olan Mi'rac harikası fikri, aklın mıkyas-i idrakinden çok yüksektir. Onun için demişlerdir ki, O Mi'rac, tekyif

---

[1] ***"Söyleşirken Cebrail ile kelâm, Geldi Refref önüne verdi selâm."***

Berk: Şimşek. **Müştakk:** Türemiş. **Dabbe:** Yük ve binek hayvanı. **Tayy:** Mekân-meân, atlarcasına geçme. **Tekyif:** Keyfiyyet.

olunabilmekten ecelldir. Bu babda şundan başka ne söylenebilir?: O muhibb-i kadir, lâyû'cizühu şeydir. Nurundan halkettiği Habîbini ziyaretine davet etmiş, Melâikesinin havassından gönderdiklerini göndermiş, Cibrîl, binidinin rikâbını, Mikâil de zimâmını tutmuş da bir hadde kadar varmış, sonra da Subhanehu ve Teâlâ emrine dilediği vech ile kendisi tevellî etmiş. İmdi o habib-i Rabbanî'ye uzun gelecek hangi mesafe ve o cesed-i nuranîye mumaneat edecek hangi cisim tasavvur olunabilir?

جُزْ بِحُزْوَى فَثَمَّ عَالَمٌ لَطِيفٌ
مِنْ بَقَايَا اَجْسَادِهِ الْاَرْوَاحُ

"Huzvayı geç, orada lâtîf bir âlem vardır ki,
Ervah, onun ecsadının bakayasındandır."

Farisî bir şiirde de şöyle denilmiştir:

قصه بيرنك معراج ازمن بى دل مپرس
قطره درياگشت وپيغمبر نميدانم چه شد

("Renk âleminden mücerred olan mi'rac kıssasını ben bîdil'e, yâni vecde müstağrak olmuş bayılmış olan bana sorma)[1]. (Katre derya oldu, yani ben bir katre iken derya oldum bilmem ki, Peygamber ne oldu?")

Ancak bu makam, tefekkür edilirken hulûl ve ittihad şaibelerinden sakınılmak سُبْحَانَ الَّذِى tenzihinden asla gaflet edilmemek lâzımdır.

Molla Cami Kuddise sirrüh, Mi'racın Arş'a kadar ruh, maalcesed cereyan ettiğini tasviren demiştir ki:

چو رفرف شد مشرف از وجودش — گرفت ازدست رفرف عرش زودش
بد شت عرش تن چون خرقه بگذاشت — علم برلا مكان بى خرقه افراشت
كلى بردند ازين دهليزه پست — بدان دركاه والادست بردست
جهت رامهره از شش در رهانيد — مكان رامركب ازتنكى جهانيد
مكانى يافت خالى ازمكان نيز — كه تن محرم نبود آنجاوجان نيز

"Vakta ki, Refref, O'nun vücudu-i şerifinden müşerref oldu Arş, Refref'in elinden sür'atini aldı, Arş ovasında teni bir hırka gibi bıraktı, sancağını lâmekâna hırkasız olarak ref'etti, bir gülü götürdüler bu aşağı dihlizden o dergâh-ı vâlâya el el üstünde, ciheti, mühresi altı kapıdan kurtardı,

---

Ecell: Daha büyük, en ulu. **Muhibb:** Dost, seven. **Havass:** Büyük, ileri gelen. **Rikab:** Huzur, ön. **Zimam:** Dizgin. **Tevelli:** Yanaşmak. **Bîdil:** Aşık. **Lâmekân:** Allah, mekânsız. **Mühre:** Billurdan yapılı küçük kab.

[1] Bîdil, şairin mahlesı olmakla beraber, mefhumiyle de tevriye yapmıştır.

mekânı, binidi darlıktan sıçrattı, mekândan dahi halî bir makam buldu ki, oraya ten de mahrem değil idi, can da."

Maamafih Mescid-i Aksâ'ya İsrâ'dan sonrasının ruhânî olarak cereyan ettiğine kail olanlar da vardır. Bazıları bununla alâkadar olarak demişlerdir ki: **"Ruhun iki cesedi vardır.**

Biri, âlem-i gaybden lâtîf bir ceseddir ki, onda anâsırın dahli yoktur.

Biri de, âlem-i şehadetten kesîf bir ceseddir ki, anâsırdan mürekkebdir. "Hazret-i Peygamber Sallâllahü aleyhi vesellem, uruc ederken cesed-i unsurî anâsırından hepsini kendi küresinde bıraktı ve ancak cesed-i lâtîf ile kaldı ve ilâ mâşâallah onunla çıktı. Sonra da o bıraktığı cesede rucu' etti." Bu ifade, Mi'rac mes'elesinde ruhanî ta'birinin sadece fikrî bir uruc demek olmadığını anlatmak gibi bir faideyi müfid olmakla beraber Mi'racı, Sofiyyenin insilâh-ı küllî ta'bir ettikleri vakıa mahiyyetinde gösteriyor demektir. Halbuki, insilâh-ı küllînin efrad-ı ümmetden nice Ricalullah'da bile mükerreren vukuu nakledilegelmiştir. Ve elbette Mi'rac-ı Nebevî'nin insilâhtan çok yüksek bir âyet-i İlâhiyye olduğunda şübhe edilmemek lâzım gelir.

"Muhammed'den diğer yok dâhil olmuş kabe kavseyn'e
Kiram-ı Enbiya'dan girmedi bir ferd o mabeyne
Haremgâh-ı visale Ahmed'i tenhâ alub Mevlâ
O halvet oldu mahsus, Hazret-i Sultan-ı kevneyne."

İbn Atiyye gibi bazı müfessirîn, لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا kavl-i keriminin mânâsını şöyle beyan etmişlerdir: **"O'nu, yani Muhammed Aleyhisselâm'ı, âyetlerimizden olarak gösterelim için isrâ ettik.** Bu suretle Mi'rac, Peygamber'e âyet göstermekten ibaret değil, Peygamber'in kendisi bir âyet olarak kâinata göstermek olmuştur. Filvaki' "Ve'n-Necmi" Sûresinin nüzulü daha mukaddem olduğuna göre hakkında, لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى (*"Vallahi gördü. Rabb'ının âyâtından en büyüğünü gördü."* Necm-53/18) daha evvel mütehakkıktır. Ve O, kendisi âyat-ı İlâhiyye'den en büyük bir âyettir. Ve hikmet-i İsrâ da, O'na iraeden ziyade, O'nu iraeye daha mülâyimdir.

اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ **Çünkü O'dur ancak O semî', O basîr.** Cümhur-i müfessirîn, bu zamiri, Allah Sübhanehu ve Teâlâ'yı raci' olmak üzere tefsir etmişler ve meâlini şöyle beyan eylemişlerdir: **"O Zat-ı Subhanîdir ancak O kulunun hafî, celî bütün söylediklerini işiden, bütün yaptıklarını gören,**

İnsilah: Soyulma, sıyrılıp çıkma. **Mütehakkık:** Doğruluğu ortaya çıkmış.

yâni bütün ahvaline hakikatiyle şahid ve muttali' olan ve binaenaleyh bu yüksek makama ehliyyet ve liyakatını bilen. Onun için bu makamı, O'na tahsis etmiş ve O'na bu suretle ikram eylemiştir. Bu surette âyet, gıyabdan tekellüme iltifat ile başlamış ve tekellümden gıyaba iltifat ile nihayet bulmuş olur. Aynı zamanda kâfirlere karşı bir mânâ-yı tehdidi de istilzam eder. Ebu'l-Beka'nın naklettiği vech ile bazı müfessirîn de, zamirin Peygambere raci' olduğunu söylemiş ve meâlinde demiştir ki: **"Hakikaten o kuldur, ancak kelâmımızı işiden ve zatımızı gören."** Bu surette gıyaba iltifat yoktur ve kelâm, mukteza-yı zahir üzeredir. Ancak "zatımızı gören" diye tefsire karîne zahir değildir. **"O gösterdiğimiz âyetleri gören"** demek, daha zahirdir. Maahaza Tıybî demiştir ki: "Zamirin böyle iki veche muhtemil olarak gelmesinin sırrı, Aleyhıssalâtü vesselâm'ın Rabbu'l-İzzet'i görmesi ve Kelâm-ı Sübhanî'yi işitmesi ve ancak, بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ hadîs-i şerifi mazmunu üzere olduğuna işaret olsa gerektir (Sûre-i Yûnus'ta أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ (*"De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya O Sem'u ebsar kimin milki bulunuyor? Ve kim ölüden diri çıkarıyor ve diriden ölü çıkarıyor? Ve emri kim tedbir ediyor? Derhal diyecekler ki Allah, de ki: O halde sakınmaz mısınız?"* Yunus-10/31) âyetinin tefsirine bakınız.)

Şimdi İsrâ'dan bahsedilirken her halde Mîkat-i Musâ hatırlanacaktır. Binaenaleyh Musâ'nın, لَنْ تَرَانِي (*"... beni katiyyen göremezsin..."* A'râf-7/143) hıtâbiyle karşılandığı, وَلَمَّا جَاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا (*"Vaktâki Musa mikatımıza geldi...."* A'râf-7/143) âyetiyle Muhammedî ru'yete götüren işbu İsrâ âyeti arasında bir mülâhaza yapılırsa Makam-ı Kelîm ile Makam-ı Habîb beynindeki fark vazıhan anlaşılır. Buna işareten İsrâ'dan, Musa'ya nakl-i kelâm ile buyuruluyor ki:

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونٖي وَكٖيلًاۜ ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍۜ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾

İstilzam: Gerektirme. **Maahaza:** Bununla birlikte. **Makam-ı Kelîm:** Hz. Musa (a.s.)nın makamı, mevkisi. **Makam-ı Habîb:** Rasulullah'ın (s.a.v.) Makamı, mevkisi.

Meâl-i Şerifi

2- Musa'ya da kitab verdik ve O'nu Beni İsrail için bir hidayet rehberi kıldık. Şöyle ki: "Benden başka bir vekil tutmayın" diye.

3- Ey Nuh ile beraber yüklediğimiz kimselerin zürriyyeti, O, doğrusu çok şükredici bir kul idi.

اَنْ **Şöyle diye ki,** yâni Tevrat'ın hidayetinin esası şu idi ki, لَا تَتَّخِذُوا مِنْ دُون۪ي وَك۪يلًا **"Ben'den başka vekîl ittihaz etmeyin"** umurunuzu tefviz edecek, Ben'den başka Rabb tanımayın. ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ **Nuh ile beraber yüklediklerimizin zürriyyeti,** ey Nuh'un maiyyetinde gemiye bindirip tufandan kurtardığımız birkaç mü'minin zürriyyeti, yâni ey bu günkü insanlar, siz bu mahiyyetinizi düşünmelisiniz. Yalnız bunu düşünseniz, başka vekîl ittihaz edilemiyeceğini anlarsınız. اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا **O Nuh, hakikaten bir abd-i şekûr idi.** Her halinde şükrederdi, yâni siz, neye nankörlük ediyorsunuz?

وَقَضَيْنَا اِلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَب۪يرًا ﴿٤﴾ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُو۫لٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَٓا اُو۬ل۪ي بَأْسٍ شَد۪يدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَن۪ينَ وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَف۪يرًا ﴿٦﴾ اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَا فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُٓؤُ۫ا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْب۪يرًا ﴿٧﴾

Tefviz: Dağıtım. Şekûr: Şükreden.

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرٖينَ حَصٖيرًا ۝٨

Meâl-i Şerifi

4- Biz, Benî İsrail'e kitabda şu kazıyyeyi de takdir ettik: Muhakkak siz, arzda iki kerre fesad yapacaksınız ve muhakkak büyük bir yükseliş yükseleceksiniz.

5- İmdi birincisinin va'desi geldiği vakit üzerinize milkimiz, şiddetli harb ehli bir takım kullar göndereceğiz de onlar tâ evlerin aralarına girip araştıracaklar. Ve bu, fiile çıkarılmış bir va'd oldu.

6- Sonra size, tekrar onların üzerine devleti iâde ettik ve size mallarla ve oğullarla imdad verdik ve sizi cemiyyetce daha çoğalttık.

7- Eğer güzellik yaparsanız kendinize güzellik etmiş olursunuz, yok eğer kötülük yaparsanız o da, ona. Derken sonrakinin va'desi geliverdi mi? Yüzlerinizi kötületsinler için, evvelki defa girdikleri gibi yine mescide girsinler için ve her istilâ ettiklerini mahvetsinler de etsinler için.

8- Ola ki, Rabbınız size rahmetini göndere, eğer yine dönerseniz Biz de, döneriz. Öyle ya Biz, cehennemi kâfirlere hisar yapmışız.

وَقَضَيْنَٓا اِلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ فِى الْكِتَابِ **Biz, kitabta Benî İsrail'e şu kaziyyeleri bildirmiştik:** لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا **Lâbüd siz, bu Arz'da** (Arz-ı mukaddes)'te **iki kerre fesad yapacaksınız ve lâbüd kabaracak kibirleneceksiniz.** Fesadın menşei bu olacak. فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُولٰيهُمَا **İmdi birincisinin mîadı geldiği vakit.** Birinci fesad devrenizin va'desi yetip ceza sırası geldiği zaman ki, İbn İshak'ın rivayetine göre Şa'ya Aleyhisselâm'ı katlettikleri zamandır. İbn Cerir Tefsiri'nde tafsil olunmuş olan bu kıssa, ibret alınacak mevaızı muhtevî olduğundan burada nakli faideli olacaktır. Şöyle ki:

"Benî İsraîl'de bir çok hâdiseler vuku' bulmuş, günahlar işlenmişti. Cenab-ı Allah, bunlarla muahaze etmemiş kendilerine lûtf-ü ihsan ile muamele

---

Kaziyye: husus, hüküm. **Lâbüd:** Mutlaka.

etmişti. Nihayet mülûk-i Benî İsrail'den Sıdıka namındaki melikleri zamanında vukuatları büyümüştü. O zaman Şa'yâ Aleyhisselâm, ba's buyurulmuş ve Babil hükûmdarı Sencaribin hücum ve istîlâsı defedilmişti. Şa'ya ibn Emsiya Aleyhisselâm İsâ ve Muhammed Aleyhimesselâm'ı tebşir eden bir Peygamber idi. Sıdıka, O'nun vahiy ve nesayihi ile amel etmiş ve muvaffak olmuştu. Vefat edince Benî İsraîl'in umuru karışmış, hükûmette münafeseye düşmüşler, birbirlerini öldürmeğe başlamışlardı. Şa'yâ Aleyhisselam'ı dinlemiyorlar, nasihatlarını kabul etmiyorlardı. O vakit Cenab-ı Allah, Şa'ya Aleyhisselâm'a buyurmuş ki: "Kalk, kavmin içinde senin lisanın üzere vahyedeceğim." Müşarün'ileyh kıyam etmiş, Allah Teâlâ da, O'nun lisanını vahy ile intak edip buyurmuş ki: "Ey semâ dinle, ey arz sus! Zira Allah Teâlâ Beni İsraîl'in halini anlatacak. O Beni İsraîl ki, ni'metiyle büyütmüş, kendisi için ıstıfa etmiş, kerametiyle mümtaz kılmış, ibadına tafdil eylemiş, kerametiyle mufaddal kılmıştı."

Halbuki onlar, zayi' olmuş çobanı yok davar gibi idiler. Öyle iken ürkenlerini yatıştırdı, yitenlerini topladı, kırıklarını sardı, hastalarını tedavi etti, zayıflarını semizlendirdi, semizlerini hıfzetti. Vaktâ ki, bunu yaptı, azdılar, koçları tosuşmağa başladı, birbirlerini öldürüyorlar, hattâ kırığı kendine sarılacak sağlam bir kemik kalmadı. Vay bu hatakâr ümmete! Vay şu hatakâr kavme ki, ölümün kendilerine nereden geldiğini idrâk etmiyorlar. Deve bile vatanını hatırlar da, ona döner gelir. Eşek bile üzerinde doyduğu bağı hatırlar da, ona müracaat eder. Öküz bile semizlendiği şenliği hatırlar da, ona döner gelir. Bu kavm ise öküz değil, eşek değil, zevi'l-ukul oldukları halde ölümün kendilerine nereden geldiğini farketmiyorlar. Ben, onlara bir temsil yapacağım dinlesinler. Söyle onlara:

Bir zaman boş, harab, umrandan halî ölü bir arazî vardı ve bunun kuvvetli ve bilgili bir de sahibi vardı. Onu imara başladı. Kendi kuvvetli iken arazısinin harab olmasını veya âlim iken tazyı' etti denilmesini istemedi. Etrafını duvarla çevirdi, içinde müşeyyed köşk yaptı, ortasından ırmak geçirdi, zeytinden, rummandan, hurmadan, üzümden ve türlü türlü meyvelerin hepsinden sınıf sınıf ağaçlar dikti ve onu kavi, emin, re'y-ü himmet sahibi bir muhafızın hıfzına da tevdi' eyledi, nemâsına muntazır oldu. Vaktâ ki, tomurcuklandı, meyveleri keçi boynuzu çıktı: "Ay, bu ne fenâ arz: Bunun duvarını,

---

Münafese: Kin, çekememezlik. **İntak:** Dile getirme. **Mümtaz:** Seçkin. **Tazyı':** Kaybına sebep olma. **Müşeyyed:** Yüksek, sağlam. **Rumman:** Nar.

kasrını yıkalım, ırmağını kapıyalım, bekçisini yakalayalım, ağaçlarını yakalım, kemakân harab olsun, umrandan eser kalmasın" dediler. Nasıl, ne dersiniz buna? Allah buyurdu ki: "O duvar, benim zimmetim, kasır şeriatım, nehir kitabım, muhafız Peygamberim, dikilen ağaçlar da onlar, o ağaçların çıkardığı keçi boynuzu da onların habîs amelleri. Ben de, onlara kendilerinin aleyhlerine verdikleri hükmü, hükm ettim. O, onlara Allah'ın darbettiği bir meseldir. Bana sığır, koyun kesmekle tekarrub etmek istiyorlar. Halbuki et, Bana irmez ve Ben, onu yemem. Bana takva ile ve tahrim ettiğim nüfusu boğazlamaktan sakınmakla tekarrübü bırakıyorlar. Kanlarla elleri boyanmış, elbiseleri bulaşmış benim için evler ve ma'bedler teşyid ediyorlar ve onların içlerini temizliyorlar da, kendi kalblerini ve cisimlerini pisliyorlar ve kirletiyorlar. Benim için evleri ve ma'bedleri yaldızlı nakışlarla tezyin ediyorlar da akıllarını, fikirlerini tahrib ve ifsad ediyorlar. Benim, teşyid-i büyûte ne ihtiyacım var? Ben, onlara sakin olmam, benim nakışlı ma'bedlere ihtiyacım mı var? Ben, onlara girmem. Ben onların yükseldilmesini ancak içlerinde zikr-ü tesbih olunmaklığım için ve namaz kılmak isteyenlere bir ma'lem olsun için emr ettim.

Diyorlar ki: "Eğer Allah, bizim ülfetimizi toplamağa kadir olsa idi, elbette toplardı ve eğer Allah, bizim kalblerimize anlatmağa kadir olsa idi her halde anlatırdı. İki kuru ağaç al, en çok tecemmü' ettikleri bir sırada mecma'larına var. O iki ağaca hitaben ,"Allah da, size ikinizin bir ağaç olmanızı emrediyor." Bunu söyleyince iki ağaç birbirine karışıp birleşiverdi. Binaenaleyh Allah, buyurdu ki: "Söyle onlara, gördünüz ya Ben, iki kuru ağacı te'lif etmeğe kadirim. Eğer dilese idim sizin ülfetinizi cemi' etmez mi idim? Veya kalblerinize söz geçiremez miydim? Halbuki ona, Ben suret verdim."

Diyorlar ki: "Oruç tuttuk, sıyamımız refi' olunmadı, namaz kıldık, namazımız nurlanmadı, tesadduk ettik, sadakalarımız nemalanmadı. Güvercin gibi inliyerek dualar ettik, kurtlar gibi uluyarak ağladık hiç biri işidilmedi, müstecab olmuyoruz."

Allah, buyurdu ki: "Sor olanlara, Benim icabetime mani' olan ne? Ben, sâmi'lerin esmeı, nâzırların ebsarı, mücîblerin akrebi, râhimînin erhamı değil miyim? Elimdeki mi az? Nasıl olur ki, benim ellerim hayra açık, dilediğim gibi sarfederim ve bütün hazînelerin anahtarları Benim indimde. Onları, Benden başkası ne açar ne kapatır. Filhakika benim rahmetim her şeye vasi'dir. Yek-

---

Teşyid: Yükseltme, dikme. **Büyut:** Evler. **Ülfet:** Dostluk. **Refi':** Yüce. **Müstecab:** Kabul olunmuş.

diğerine merhamet edenler, ancak o sayede ederler. Yoksa bana buhul mü arız oldu? Ben ekremînin ekremi, bütün hayırların fettahı, verenlerin en cevadı, kendisinden dilek istenenlerin en keremlisi değil miyim? Eğer şu kavim, Benim kalblerinde parlattığım badehu kendilerinin onu atıp da dünyayı iştira ettikleri hikmet ile nefislerine bir atf-ı nazar etselerdi, nereden, vurulduklarını görürler ve en büyük düşmanları kendi nefisleri olduğunu teyakkun ederlerdi."

"Ben, onların yalan sözle telbis ettikleri, haram yemekle kuvvet almak istedikleri oruçlarını nasıl kabul ederim? Onların kalbleri benimle harbetmeğe, yarışmağa kalkışan, meharimimi hetkedenlere ısga edip dururken namazlarını nasıl nurlandırırım? Veya sadakaları benim indimde nasıl zekâtını bulur ki, başkalarının mallarını tesadduk ediyorlar. Ben, onlarla ancak gasbedilmiş olan sahiblerini me'cur kılarım. Hem dualarına nasıl icabet ederim ki, o ancak dilleleriyle bir söz, fiil ise, ondan çok uzak. Ben, ancak vâzi-ı leyyini müstecab kılarım, ancak müstaz'af-ı miskînin sözünü dinlerim ve miskînlerin rızası, Benim rızamın alâmetindendir. Fukaraya merhamet, zuafayı takrib, mazluma insaf mağsube yardım, gaibe adalet, dullara ve yetîme ve miskîne ve her hak sahibine hakkın edâ etseler â. Bana, beşerle konuşmak yaraşsa idi, onlarla konuşurdum."

"Ve o vakıt gözlerinin nûru, kulaklarının sem'i, kalblerinin ma'kulü olurdum. Ve o vakit bellerini doğrultur ellerinin ve ayaklarının kuvveti olurdum ve o vakit dillerini ve akıllarını tesbit ederdim. Sen benim risaletlerimi tebliğ ederek, kelâmımı işittikleri zaman: "Bunlar uydurma lâflar, mütevaris lakırdılar, sahirlerin ve kâhinlerin te'lifâtından bir te'lif" diyorlar. Ve kendileri de böyle bir söz söylemek isteseler yapabilirler ve şeytanların onlara yapacağı vahy ile gaybe muttali' olabilirler diye zu'mediyorlar. Ve hepsi bu söylediklerini gizliyor, sır tutuyor. Hâl bu ise bilirler ki, Ben, semavât ve arzın gaybını bilirim ve onların açıkladıkları ve ketmettikleri şeyleri de bilirim. Ben, semavât ve arzı halkettiğim gün kendime isbat eylediğim bir hüküm hükmettim ve ona önünde müeccel bir ecel ta'yin eyledim ki, lâbüdd o, vaki' olacaktır.

Eğer onlar, ilmi gayıbdan intihallerinde sadık iseler haydi sana haber versinler. Ben, o hükmü ne vakit tenfiz edeceğim, o hangi zamanda olacak?. Eğer onlar dilediklerini yapmağa kadir iseler Benim, onu icrâ edeceğim kudret

---

Buhul: Cimrilik. **Cevad:** Cömert. **Badehu:** Bundan sonra. **İştira:** Satın alma. **Teyakkun etmek:** Tam bilmek. **Telbis:** Aldatma, sahtelendirme. **Meharim:** Yasaklar. **Hetk:** Yırtma, yarma. **Isga:** Kulak verip söz dinleme. **Me'cur:** Ecri verilmiş. **Leyyin:** Yumuşak. **Mütevaris:** Miras kalan. **Zu'm:** Şüphe. **Müeccel:** Tehir edilmiş. **İntihal:** İddia.

gibi bir kudret ızhar etsinler. Ben, onu müşriklerin istememesine rağmen her dinin üstüne çıkaracağım. Eğer onlar, dilediklerini söylemeğe kadir iseler, o hükmün emrini tedbir edeceğim, hikmetin mislini te'lif etsinler. Zira Ben, semavât ve arzı yarattığım gün hükümettim ki, nübüvveti ecîrler içinde kılayım, mülkü çobanlara, ızzi zelillere, kuvveti zayıflara, gınayı fukaraya, serveti ekıllâya, şehirleri kırlara, kal'aları çöllere, beredayı enginlere, ilmi cahillere, hükmü ümmîlere tahvil edeyim.

İmdi sor onlara, bu ne zaman? Ve bunun başına geçecek kim? Kimin eliyle Ben, bu sünneti açacağım? Bu işin a'van ve ensârı kimler? Biliyorlarsa söylesinler. Ben, bunun için bir Nebiy-yi ümmî ba's edeceğim. Sert değil, kaba değil, sokaklarda bağırmaz, fuhş ile tezeyyün etmez, edebe mugayir söz söylemez. Ben, O'na her güzellik için istikamet vereceğim, her hulk-ı kerîmi bahşedeceğim. Sekinet-i libası, birr-i şiarı, tekvayı zamiri, hikmet-i ma'kulü, sıdk-u vefayı tabiati, afv-ü ma'rufu hulku, adl-ü ma'rufu siyreti, hakk-ı şeriati, hüdayı imamı, İslâm'ı milleti, Ahmedi ismi kılacağım. Dalâletten sonra, O'nunla hidayet edeceğim. Cehaletten sonra, O'nunla ta'lim edeceğim, düşkünlükten sonra, O'nunla yükselteceğim, tanınmazken O'nunla şan vereceğim, azlıktan sonra, O'nunla çoğaltacağım, darlıktan sonra, O'nunla zenginleştireceğim, tefrikadan sonra, O'nunla toplayacağım, muhtelif kalbleri, dağınık arzuları, müteferrik ümmetleri onunla te'lif edeceğim. Ümmetini, insanlar için çıkarılmış hayr-ı ümmet yapacağım."

"Beni tevhid için, Bana iman ve ihlâs ile ma'rufu emir, münkeri nehyedecekler. Kıyamen, kuuden, rukûan, sucûden Bana namaz kılacaklar. Benim yolumda saffen ve zahfen mukatele edecekler. Benim rıdvanıma ermek için mallarından, diyarlarından çıkacaklar. Ben, onlara mescidlerinde, meclislerinde, yattıkları, gezdikleri yerlerde tekbir, tevhid, tesbih, hamd, midhat, tahmid ilham edeceğim, sokak başlarında tekbir, tehlil, takdis edecekler. Benim için yüzlerini ve etraflarını tathir edecekler. Bellerine esvab bağlıyacaklar. Kurbanları kanları, kitabları sineleri, gece ruhban, gündüz arslan. O, Benim bir fazlım ki, dilediğime veririm ve Ben çok büyük fadıl sahibiyim." Şa'yâ Aleyhisselâm, sözünü bitirince, öldürmek için üzerine saldırmışlar. O da, kaçıp bir ağaca gizlenmiş. Eteğinin dışarda olan ucunu görmüşler. Destereyi dayayıp ağaç ile beraber biçmişler[1] Allah Teâlâ da, Buhtu Nassar'i teslît edip belâlarını vermişti. Nite-

A'van: Yardımcılar. **Ma'kul:** Mantıklı. **Zahfen:** Düşman üzerine yürüyerek, sürünerek, emekliyerek. **Rıdvan:** Hoşnutluk. **Midhat:** Övme, methetme. **Teslit:** Musallat etme, sataştırma.

[1] Sonra Ermiya Aleyhisselâm'ı da habsetmişler.

kim buyuruluyor ki:

بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِى بَأْسٍ شَدِيدٍ **Şiddetli harb ve savlet sahibi müstenker kullarımızdan üzerinize saldık.** Burada izafetle ma'rife olarak عِبَادَنَا buyurulmayıp nekire olarak, عِبَادًا لَنَا buyurulması bunların, Allah'a izafetle yad olunacak makbul ma'rifet-ü ibadet kulları olmadığına işarettir. Yani bu tenkirde عِبَاد ta'rifi gibi izafet-i mahsusa ile bir teşrif mânâsı değil şiddetli bir tehvil ve tedhiş mânâsı vardır. Fil'vaki' Allah Teâlâ, Rabbü'l-âlemin olduğu için hadd-i zatında mü'min de, kâfir de O'nun kuludur ve düşünmeli ki, mü'min iken azan bir kavme, kâfir bir kavmin teslitı ne korkunç şeydir. Salih ellerle ıslâh kabul etmeyen akvamı bekleyen akibet de budur. Bazı müfessirîn bu vak'anın, Câlût vak'ası olduğunu söylemişlerse de ekseriyyet, "Buhtu Nassar" vak'ası demişlerdir. Maamafih asıl haizi ehemmiyyet olan cihet, vak'anın zaman ve eşhası değil, mahiyyet-i mahsusasiyle hikmetidir. Kur'ân'da da ancak bu nokta anlatılmıştır. Onun için en doğrusu eşhas ve ezmanın ta'yiniyle uğraşmayarak vak'ayı, Kur'an'ın beyan-ı vechiyle cezr-ü hikmetiyle mülâhaza etmektir.

Azamet-i İlâhiyye onlara, o korkunç kulları saldırdı فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ de **evlerin aralarını yokladılar.** Yâni öyle istilâ ettiler, öyle katl-i amm yaptılar ki, umumî mahallerden maada evlerin aralarını taharri edip öldürecek Beni İsraîl aradılar. وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا **Ve bu, fiile çıkarılmış bir va'd oldu.** Yani birinci fesad devresinde mev'ud olan hükm-ü kaza bu suretle fiile çıkarıldı, tamam oldu. (Sûre-i Bakara'da أَوْ كَالَّذِى مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا (*"Yahud o kimse gibi ki bir şehre uğramıştı, altı üstüne gelmiş ıpıssız yatıyor, "Bunu bu ölümden sonra Allah nerden diriltecek?" dedi, bunun üzerine Allah onu yüz sene öldürdü sonra diriltti, ..."* Bakara-2/259) âyetinin tefsirine bakınız.) ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ **Sonra da sizin, onlar üzerine tekrar savletinizi iade ettik,** (devletinizi tekrar verdik). وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ **Ve size mallar ve oğullarla imdat eyledik.** وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا **Ve sizi orduca daha kesretli kıldık.** Şöyle diyerek ki إِنْ أَحْسَنْتُمْ **"Eğer güzel işlerseniz,** Allah'a itaat, emr-ü nehyine riayetle güzel çalışır, hasenât yaparsanız أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ **kendinize ihsan etmiş olursunuz.** Çünkü o ihsan ve itaatın berekâtiyle Allah Teâlâ, size her türlü hayr-ü bereket kapılarını açar. وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا **Ve eğer kötülük yaparsanız O da, kendinizedir."** Allah'a isyan eder, menhiyyât ve fesad peşinde giderseniz, kendinize fenâlık etmiş olursunuz. Çünkü isyan ve fesadın şeâmetiyle üzerinize dünya ve âhiret ukubât kapıları açılır. Demek ki, Beni İsraîl devletinin bu suretle iadesi bir imdad-ı İlâhî olmakla beraber aynı za-

---

Savlet: Hücum, saldırma. **Tehvil:** Korkuya düşürme. **Merre:** Defa, kerre. **Şeamet:** Uğursuzluk.

manda kendilerinin hüsn-i mesaileriyle de alâkadar idi. O acı terbiye ile tevbekâr olup kesb-i salâh ederek güzel çalışmışlar. فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ (*"Allah onu yüz sene öldürdü."* Bakara-2/259) medlûlünce yüz seneden sonra da olsa, muvaffak olmuşlardı. Fakat bu ihsan, devam etmeyip ikinci fesadları başlayacak ve o vakit son va'dleri gelecek, kötülükleri yüzlerine çarpılacak, devletleri başlarına yıkılacaktı. Nitekim şöyle buyurulmuştur:

فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ **Bunun üzerine sonrakinin va'di gelince,** mukaddemâ haber verilen iki merre-i ifsaddan sonuncusunun va'desi geldiği vakit ki, Yahya Aleyhisselâm'ı katl [1] ve İsâ Aleyhisselâm'ı katl-ü salbe kıyam ettikleri zamandır. لِيَسُٓؤُ۫ا وُجُوهَكُمْ **Vücuhunuzu kötülesinler için** وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ **ve evvelki def'a girdikleri gibi mescide girsinler için** وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا **ve her istîlâ ettiklerini mahvetsinler de etsinler içindir.** Mülûk tavaifinden Babil melîki Cuder veya Cürdus diye rivayet edenler olmuşsa da, bu üç akibet-i fecia bir vak'anın safahat veya müteaddid vak'aların silsile-i tevalîsi olarak mülâza edilebilir. Her birinde "lâm"ın tasrihi, ikinci ihtimali daha ziyade andırır. Bu tahribi yapan be's-i şedid sahibleri de, ma'lûmat-ı tarihiyyeye nazaran Totıstan Kostantin'e kadar Romalılar olmuştu[2].

Sûre-i Bakara'da وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَا (*"Allah'ın mescidlerini içlerinde Allah'ın ismi anılmaktan meneden ve harap olmaları zımnında çalışan kimselerden daha zalim de kim olabilir? Bunlar oralara korka korka olmaktan başka suretle girmek selahiyetini haiz değildirler, bunlara dünyada bir zillet var, bunlara ahirette azim bir azab var."* Bakara-2/114) bak!)

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْ **Rabbınız'ın size rahmet etmesi yakındır.** Yani "Rahmeten lil-âlemîn" olan ahir zaman Peygamberinin gönderilmesi ve sizin o

---

[1] Rivayet olunur ki, Yahya Aleyhisselâm'ın kanı, senelerce kaynamış ve binlerce baş kesilmeden sükûnet bulmamıştı.

[2] Roma İmparatorlarından Espasyanos, Suriyye Prokonsulosu iken Yehudîler, Kütüb-i Semaviyye'de mezkûr olan Hatemü'l-Enbiya'nın zuhuru zamanı gelmiş olduğu zanniyle Roma'ya karşı kıyam etmişlerdi. Fakat meydan-ı harbde Vespasyanosa mağlûb olmuşlar Kuds-î şerif'e tehassun etmişlerdi. Bu sırada Roma'ya azimet etmiş olan Vespayanos Kuds'ün fethini oğlu Tıtusa havale etmiş. Titos dahi ahalinin kahramanane mukavemetine bakmaksızın Kuds'ü feth-ü tahrib ve Beytü'l-Makdis'i ıhrak ve Yehudîleri memleketlerinden tard ile avdetlerini meni' eylemişti. Tard olunan Beni İsraîl'in mikdarı bir kaç milyona baliğ olduğu gibi muharebe ve muhasara esnasında telef olanların mikdarı dahi denildiğine göre bir milyon nüfusu mütecaviz idi. (Murad Bey Tarihi)

Salb: Çarmıha germe, asma. **Tahassun:** Kale veya hisara kapanma, çekilme.

tasallutlardan kurtulmanız ümidi artık yakındır. Şu şart ile ki, siz, salah yolunu tutarsanız. وَاِنْ عُدْتُمْ **Şayed yine dönerseniz, eskisi gibi fesada avdet ederseniz** عُدْنَا **Biz de, döneriz, yine ikab ederiz.** وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيراً **Ve Biz, cehennemi, kâfirler için bir hasır, çıkılması nâ kabil bir mahbis kılmışızdır.** Allah Teâlâ'nın hükm-ü kazası olan bu kaziyyeler, vaktiyle Beni İsraîl'e gönderilen kitabda Tevrat ve levahıkı suhufta bildirilmiş idi. Onların mukadderatı bu idi.

Şimdi, "**O yakın olan rahmet hani ya?**" diyecek olurlarsa işte:

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْد۪ي لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْراً كَب۪يراًۙ ﴿٩﴾ وَاَنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَل۪يماً ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

9- Haberiniz olsun ki, bu Kur'ân, insanları en doğru yola hidayet eder ve salih salih ameller yapan mü'minlere tebşir eyler ki, kendilerine büyük bir ecir vardır.

10- Âhirete inanmıyanlara dahi elîm bir azâb hazırlamışızdır.

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ **Hakikaten işte bu Kur'ân,** يَهْد۪ي لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ **en doğru en sağlam yola irşad eder.** وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ **Ve salihatı,** yâni Kur'ân'da beyan olunan iyi **amelleri işleyen Mü'minlere tebşir eyler ki:** اَنَّ لَهُمْ اَجْراً كَب۪يراً **Kendileri için büyük bir ecir, muhakkak.** وَاَنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَل۪يماً **Âhirete iman etmeyenler, bunlara da elîm bir azab hazırladığımız muhakkak.** Binaenaleyh buna karşı insanların yapacağı şey, iman ile salih amelleri işleyip o büyük ecri istemek ve o elîm azabdan korunmaktır. Fakat:

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولاً ﴿١١﴾ وَجَعَلْنَا

İkab: Azap, ceza.

الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً
لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنٖينَ وَالْحِسَابَ
وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصٖيلًا ﴿١٢﴾ وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ
فٖي عُنُقِهٖ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾ اِقْرَأْ
كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسٖيبًا ﴿١٤﴾ مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا
يَهْتَدٖي لِنَفْسِهٖ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ اُخْرٰى وَمَا كُنَّا مُعَذِّبٖينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا
اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفٖيهَا فَفَسَقُوا فٖيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا
الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمٖيرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ
نُوحٍ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبٖيرًا بَصٖيرًا ﴿١٧﴾
مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فٖيهَا مَا نَشَٓاءُ لِمَنْ نُرٖيدُ
ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ
اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ
سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ
رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا
بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْضٖيلًا ﴿٢١﴾

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

11- İnsan da, şerri öyle da'vet ediyor ki, hayra duâ eder gibi. Ve insan, pek aceleci olmuştur.

12- Halbuki Biz, geceyi, gündüzü iki âyet yaptık. Sonra gece âyetini mahvettik ve gündüz âyetini gösterici kıldık ki, Rabbınız'dan fadıl taleb edesiniz. Ve senelerin sayısını ve hesabı bilesiniz, hem her şeyi tafsil etmiş de etmişiz.

13- Her insanın da kuşunu boynunda kendine takmışızdır ve onun için Kıyamet günü bir kitab çıkarırız ki, neşrolunarak onu, şöyle karşılar:

14- "Oku kitabını, muhasebeci bugün üzerinde nefsin yeter."

15- Kim doğru giderse sırf kendi lehine gider, kim de sapıklık ederse ancak aleyhine eder ve hiç bir vizir çeken, diğerinin vizrini çekmez. Biz, bir Resul gönderinceye kadar ta'zib de etmeyiz.

16- Bir memleketi helâk etmek murad ettiğimiz vakit ise, onun devletlilerine (itaat) emrederiz, onlar itaat etmez de, orada fısk yaparlar. Bunun üzerine o memleket aleyhine hüküm, hakkolur artık. Onu, tedmir eder de ederiz.

17- Hem Nuh'tan sonra ne kadar karnler helâk ettik. Kullarının günahlarına Rabbın'ın habîr, basîr olması yeter.

18- Her kim peşin istiyorsa ona, dünyada peşin veririz, dilediğimiz kadar istediğimize, sonra da ona cehennemi tahsis ederiz. Mezmum, matrud bir halde ona yaslanır.

19- Her kim de âhireti ister, ona lâyık bir sa'y ile onun için mü'min olarak çalışırsa işte bunların saiyleri meşkûr olur.

20- Hepsine imdad ederiz. Hem onlara, mahzâ Rabbın'ın atâsından, Rabbın'ın atâsı yasak değildir.

21- Bak, bir kısmını, diğerine nasıl tafdil etmişiz ve elbette âhiret derecatca da daha büyük, tafdilce de daha büyüktür.

Vizir: Günah, suç. **Tedmir:** Yok etme, mahvetme. **Karn:** Asır, zaman. **Mezmum:** Ayıp, yerilmiş. **Matrud:** Kovulmuş.

22- Allah'ın maiyyetinde diğer bir ilâh yapma ki, mezmum, mahzul kalmıyasın.

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ **insan, hayra dua eder gibi şerre dua veya şerri da'vet eder.** Sanki o büyük ecre dua ediyormuş gibi, o elîm azaba duâ eder. Veya ef'aliyle o azabı da'vet eyler. Bunun sebebi de şudur: وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولاً **insan aculdür, pek acelecidir.** Sonra olacak şeyi vaktından evvel oluversin ister. Sabr-ü tehammül gücüne gelir de, iman ile salih amellere ikdam ederek o büyük ecri istiyecek yerde acelesinden imansızlar hakkında hazırlanmış olan azab-ı elîme duâ eder. Onun bir an evvel icrâ edilivermesini bir hayır ister gibi ister ve bu suretle kendisine şer da'vet etmiş olur. Zira bir şeyi vaktından evvel isti'cal eden mahrumiyyet ile muateb olur. Binaenaleyh mü'minler şerre duâ etmemeli sabr-ü teenni ile hayra duâ etmeli ve a'mal-i salihaya ikdam ile hayra da'vet eylemelidirler.

İnsanın acul olması, bir de şu mânâyı tazammun eder:

İnsan peşincidir. Veresiyeden ziyade peşine heves eder, âhireti dünyada görmek ister. Onun için insanların bir çoğu âhireti bırakır da dünyayı ister, o büyük ecre ehemmiyyet vermez. O azab-ı elîmi hesaba almaz da bu suretle kendisine hayır istiyormuş gibi şerri da'vet eder. Ki bu mânâ biraz sonra مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ (*"Her kim peşin istiyorsa ona dünyada peşin veririz."* İsra-17/18) âyetiyle tavzih olunacaktır. Hâsılı her ferdinde veya bütün ahvalinde değil, cinsi i'tibariyle veya bazı ahvalde insan aculdür. Ve acelesinden hayr-ü şerri tefrik etmez, sonunu gözetmez. Zaman âyetlerini hesaba almaz da kendine hayrı da'vet ediyormuş gibi bir tehalükle şerri da'vet eder[1].

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ **Halbuki Biz, gece ve gündüz iki âyet yaptık.** Gece ve gündüz denilen iki mühim alâmet ki, ihtilâf ve teakubile zamanın cereyanına mikyas ve onun üzerinde icrâyı hüküm ve tesarruf eden kudret-i İlâhiyye'den

---

Mahza: Sırf. **Mahzul:** Hor, hakir. **Muateb:** Azarlanan, **İkdam:** Başlamak. **Tehalük:** Tehlike. **Teakub:** Takip etme.

[1] Ma'ruf olan hat ve imlâ kaidesine nazaran «يَدْعُ الْاِنْسَانُ» da kıyas, vav ile «يَدْعُو» yazılmak idi. Zira hazfi iktiza edecek câzim yoktur. Ancak sakine mülâkı olduğundan dolayı terkibte telâffuz olunmaz. Fakat «يَدْعُ» Mushafta telâffuz olunduğu gibi yazılmış ve o vechi ile muhafaza olunagelmiştir. Çünkü Mushafın imlâsı kaideye göre kıyas değil, sema' üzerine mübtenîdir. Bunun ibtidaen böyle alâ hılâfi'l-kıyas yazılmasında şübhe yok ki, bir nükte vardır. Allahü a'lem bu nükte, hattın da mazmunı âyete mutabekati olsa gerektir. Yâni âhireti unutmakla alâkadar olduğuna işareten fiilin âhiri hazfolunmuştur, denebilir.

birer nişanedirler. Bunları فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ **yaparken gece âyetini mahvettik.** Bu nazım, san'at-ı ihtibâk kabîlinden bir icaz ile şu mânâyı iş'ar eder ki, gece ve gündüzün kendilerini iki âyet yaparken her biri için de birer âyet yaptık ve bunun için gece âyetini mahvettik. وَجَعَلْنَا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً **"Gündüz âyetini gösterici kıldık."** Gece âyeti zulmet veya Kamer, gündüz âyeti de ziya veya güneştir. Lâkin burada âyetü'l-leyl zulmet ile tefsir edilecek olursa zulmetin mahvı âyeti nehar müfadı demek olacağından bu fıkra ikinciden fazla bir faide ifade etmemiş olacaktır. Binaenaleyh ayetü'l-leylden murad, Kamer olmak ve zulmet bunun mahvinden anlaşılmak daha zâhirdir. O halde mahv-ı Kamerden murad nedir? İbn Abbas, demiştir ki: "Âyetü'l-leyl olan Kamer, Şems gibi mudıy idi, mahvedildi ve Kamerin yüzündeki karaltı o mahvın eseridir." İbn Ebi Hâtem'in tahric ettiği vech ile Muhammed ibn Kâ'b-i Kurazî demiştir ki: "Gece bir güneş, gündüz de bir güneş vardı. Gece güneşi mahvedildi ve işte Kamerdeki mahıv, odur." Delâilü'n-Nübüvve'de Beyhâkî ve İbn Asakir, Said-i Makbürî'den şöyle tahric etmişlerdir ki; Abdullah ibn Selâm, Nebiy-yi Ekrem Sallallahü Aleyhi vesellem'den Kamerdeki karaltıyı sual etti. Resulullah: "İkisi de Şems idi" dedi ve dedi ki: "Allah Teâlâ, وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ **"Halbuki biz, geceyi gündüzü iki âyet yaptık. Sonra gece âyetini mahvettik."** buyurdu. İmdi gördüğün karaltı o mahivdir". Bunlar, gibi daha diğer asâr dahi vardır. Demek ki, ay, evvel güneş gibi mudıy olarak yaratılmıştı. O da, bir güneş demekti ve o halde güneş gibi harareti de vardı. Sonra Allah Teâlâ, o güneşi mahvetti, yani söndürdü ve bu suretle şimdi bildiğimiz gece âyeti olan Kamer husule geldi. Şu halde gerek Kamerin yüzündeki karaltı ve gerek aksettirdiği nurunun büyüyüp küçülmesi ve nihayet mihakta kaybolup yeni bir hilâl olarak zuhur etmesi o mahvın bir eser ve neticesidir. Kamerin nuru, bizatihi olmayıp Şemsten müstefad olduğu eskiden beri ilm-i hey'et eshabınca ma'lûm ise de, onun mukaddemâ güneş gibi mudıy iken sonradan böyle mahvedilip sönmüş olduğu bilinmiyordu. Kur'ân'ın haber vermiş olduğu bu hakikati, nihayet zamanımız eshab-ı fenni almış, kabul etmiş ve bu günkü mülâhazat-ı fenniyyelerini bu esas üzerine ta'kib etmekte bulunmuşlardır. Ecram-ı Semâviyyenin suret-i teşekkülüne müteallık nazariyyata yol açmış olan bu mahv-ı Kamer mes'elesi ilmî nokta-i nazardan çok hâiz-i ehemmiyyet olduğu gibi dinî nokta-i nazardan da öyledir. Çünkü ahval-i Kıyametten, اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (*"O Güneş dürüldüğü vakit. Ve yıldızlar bulandığı vakit"* Tekvir-81/1-2) âyetleriyle haber

---

İhtibak: Kumaş dokuma, örme. **Müfad:** Mânâ. **Mudıy:** Parlak, ışık veren. **Mahv:** Harab olma, yıkılma,.**Mihak:** Her arabi ayın son üç gecesi.

verilen tekvir-i Şems, inkidar-i nücum hâdiselerinin tesavvur ve tasdıkını bir misal-i mütekaddim ile nazar-ı ibrete vaz'etmektedir. Kıyamet ve âhireti hesaba aldırmak için zamanın seyr-i inkılâbını mütalaa ettirmek hikmetiyle gece ve gündüz âyetlerini mevzu-ı bahseden bu âyetin siyakı da bilhassa bu ibret ile alâkadardır. Bu suretle buyuruluyor ki: Gece âyetini mahvettik وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً **ve gündüz âyetini bir gösterici kıldık.** Yâni güneşi gözü olanlara her şeyi görecek bir vasıta-i ru'yet olan ziya ile parlak yaptık ve mahvetmedik لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ **ki, Rabbınız'dan fadıl taleb edesiniz.** Bu hıtabın, cins-i beşere müteveccih olduğu nazar-ı dikkate alınırsa bundan anlaşılır ki, arz üzerinde insan cinsi Kamerin mahvinden sonra vücude gelmiş ve gece ile gündüzün tefrikı, hayat-ı beşerin esbab-ı feyzinden birisi olmuştur. Bu suretle mânâ şu olur: Bunların, böyle yapılması şu hikmetler içindir ki, siz, hayata mazher olup basar ve basîret sahibi insanlar olasınız da bunları yapan ve sizi yetiştiren Rabbınız'ın büyüklüğünü anlıyarak çalışasınız, fakat şer ve noksan için değil, onun lûtf-ü kereminden hayırlı kâr ve terakki istemek için çalışasınız وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ **ve senelerinin adedini ve hesabı bilesiniz.** Geceleriyle ve gündüzleriyle aylarıyla ve yıllarıyla zamanı ölçüp önünü, sonunu, dünyayı ve âhireti hesab edesiniz de sonra olacak şeyleri acele ile önden istemeyesiniz ve dünyaya güvenip âhiretteki hesabı unutmıyasınız diye bunları, böyle yaptık. وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا **Ve her şeyi tafsil ettik de ettik.** Yani âlemi tekvinde her şeyi ayırd edip âyet-i nehar ile gösterdiğimiz gibi Kur'ân'da da din-ü dünyanıza, hayr-ü şerrinize müteallık her şeyi âyetler ile beyan ettik. Bu suretle Kur'ân, âyet-i nehar gibidir. Bunun karşısında Kütüb-i salife ise, mahvedilmiş âyet-i leyl gibi mensuhtur. Bu tafsıl cümlesinden olmak üzere:

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ **Her insanın da kuşunu boynunda kendisine taktık.** Yâni baht-ü kaderini, âlem-i gaybdan uçup gelecek olan hayır veya şer nasibini kendi zimmetine ilzam eyledik. Mes'uliyyeti, kendi taleb ve ameline tahsis ettik ve yahud vebalini kendi nefsine bağladık. وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا **Ve ona yevm-i kıyamette bir kitab,** a'malini kayd ve hesabını irâe eden bir defter çıkaracağız يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا **Ki, o kitab, açık olarak yahud neşrolunarak ona şöyle çatacak:** اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا **"Oku kitabını, bu gün üzerinde hesabcı kendi nefsin yeter."** Onun için insan dünyada da her gün kendini okumalı, hesaba çekilmezden evvel, kendini muhasebeye çekmeli حَاسِبُوا اَنْفُسَكُمْ قَبْلَ اَنْ تُحَاسَبُوا (*"Hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekiniz."* Tirmizi: Kıyamet-25)

Tekvir: Yuvarlaklaştırma. **İnkidar:** Hızlı yürüme, düşme, saçılma.

Böyle her insanın tairi kendi boynuna ilzam olunmasının hasılı mânâsı daha ziyade izah olunarak buyuruluyor ki: ... مَنِ اهْتَدٰى **"Kim doğru giderse sırf kendi lehine gider, kim de sapıklık ederse ancak aleyhine eder."**

İyi amma herkes hidayet ve dalâleti nasıl ta'yin etsin? denecek olursa, bu sual-i mukaddere cevaben buyuruluyor ki:

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولاً **Biz, bir Resul gönderinciye kadar ta'zib de etmeyiz.** Resul gönderilince de hidayet ve dalâlet tebliğ edilmiş bulunur. Fakat onu kabul edip etmemek herkesin kendi boynuna, kendi iradesine bağlıdır.

Bu suretle herkesin tairi kendi boynuna ilzam edilmiş olması, her insanın sırf kendi boynundaki vebaliyle mes'ul tutulması yalnız ferdlere mahsus olmayıp her cem'iyyetin yıkımı da kendi içinden, kendi boynuna geçirilen baykuşlarından naşi olduğunu anlatmak için de buyuruluyor ki:

وَاِذَا اَرَدْنَا اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً ... **"Bir memleketi helak etmek murad ettiğimiz vakit ise, onun devletlilerine** (itaat) **emrederiz, onlar itaat etmez de, orada fısk yaparlar. Bunun üzerine o memleket aleyhine hüküm, hakk olur artık. Onu tedmir eder de ederiz."**

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ **Her kim peşini kasdederse,** yâni dünya için çalışır, amelinin ecrini ölmeden bu hayat-ı dünyada almak isterse عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا **ona, burada, bu dünyada peşin veririz.** Fakat alesseviyye herkese istediği kadar değil, مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ **her kime istersek dileyeceğimiz kadar.** Çünkü her hangi bir amelin kıymeti çalışanın istediği ile değil, çalıştıranın kabul ile teayyün eder. Maamafih مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ (*"Her kim Dünya hayat ve ziynetini murad ederse biz onlara amellerini Dünya'da temamen öderiz ve bu babda kendilerine densizlik yapılmaz."* Hûd-11/15) mantukunca, hepsinin ameline vefa edilir, hiç birinin hakkı yenmez ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ **"Sonra da ona Cehennemi tahsis ederiz."** İşte acul olmanın önü hoş gibi görünürse de akibeti böyle vahimdir.

وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ **Her kim de, âhireti murad eder** وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ **ve ona iman ederek lâyıkı vechiyle sa'y de eylerse,** فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا **işte bunların sa'yleri meşkur olur.** كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَ **Hepsine: Onlara da, onlara da, yâni dünya için çalışanlara da, âhiret için çalışanlara da Rabbın atâsından imdad ideriz.** Yâni amellerinin mukabili olarak değil, Rabbına mahsus olan nâmütenâhî atiyyeden sırf bahşiş olarak imdad ederiz: وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ

Tair: Kuş. **Meşkûr:** Övülmüş.

مَحْظُورًا **Ve Rabbın'ın atâsı memnu' değildir.** Peşin için çalışana da verilir, veresiye çalışanlara da verilir. Binaenaleyh dünya için çalışanlara dünyalıkları verilirken, âhiret için çalışanlar dünyada mahrum olur zannedilmemelidir.

اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ **Bak, onların bâzısını bâzısına nasıl tafdil etmişizdir.** Her iki kısımdan insanların, bu dünyadaki atâ ve imdad cihetiyle mertebeleri ne kadar mütefavit, dünya menafiindeki nisbetleri ne kadar mütefadil olduğu mahsûsdur. Bu fark-ı tefavütün esası mahzâ Allah Teâlâ'nın bir tercih ve tafdilidir. Ve ancak O'nun eseri meşiyyetidir. Her insanın bahtı, boynuna böyle ilzam olunmuştur. وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْضِيلًا **ve her halde âhiret derecatca da daha büyük,** tafdilce de daha büyüktür. Binaenaleyh insan acele etmemeli, sa'yi meşkûr olmak için bütün makasıdında âhireti tercih eylemelidir.

Ey insan, لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا **Allah'ın maiyyetinde diğer bir ilâh uydurma, sonra mezmum mahzul kalırsın.** Allah indinde mezmum olur, kendini kurtaracak hiç bir yardımcı bulamazsın. Çünkü şirk, çok büyük zulm, en büyük haksızlıktır, zâlim ise, her zaman mezmum ve akibet mahzuldür. Halbu ki, her sa'y kuvvete mütevakkıftır. En büyük kuvvet ise, haktır. Hakkın başı da Tevhiddir. لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ " (*"Allah'ın güç ve kuvvetinden başka hiçbir güç ve kuvvet yoktur."* Müslim: Salat-12)dır. Âhirete lâyık sa'y için ilk şart, iman olduğu cihetle evvelâ imanın birinci rüknü olan Tevhid emrinden bed' ile sa'y-ü amelde düstur-ı hareket ittihaz edilmesi lâzım gelen ahlâk ve a'mal-i saliha esaslarını tesbit eden ve nihayet yine Tevhid emrini te'kid ile şirki müaheze edecek olan bervech-i âti evâmir ve nevahi dikkat ediniz, ne güzel hikmetlerdir:

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا

İmdad: Yardım. **Mütefavit:** Fazla. **Tefavüt:** Fark. **Meşiyyet:** İrade. **Mezmum:** Yerilmiş. **Mahzul:** Hor, hakir. **Muahaze:** Paylama, tenkid.

فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا
﴿٢٥﴾ وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ
وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ
وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾
وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا
فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ
وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾ وَلَا
تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ
كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ
سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ
مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ
كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ
حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ﴿٣٤﴾
وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ

ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْوٖيلًا ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ

اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُو۬لٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔولًا ﴿٣٦﴾

وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًاۚ اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ

الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾

ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِۜ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ

فَتُلْقٰى فٖي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾ اَفَاَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنٖينَ وَاتَّخَذَ

مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًاۜ اِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظٖيمًا ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فٖي

هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُواۜ وَمَا يَزٖيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾ قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ

اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذًا لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِي الْعَرْشِ سَبٖيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى

عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبٖيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ

وَمَنْ فٖيهِنَّۜ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبٖيحَهُمْۜ اِنَّهُ

كَانَ حَلٖيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾ وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذٖينَ

لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًاۙ ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ

اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ

فِي الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ

بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ
إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾ انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ
فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا
عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾
قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ
فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ
إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ قُلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا
﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا
قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

23- Rabbın, şunları kat'î ferman buyurdu: O'ndan başkasına ibadet etmeyin, ebeveyne güzellik edin, ya birisi yâhud ikisi de yanında ihtiyarlık haline gelirse sakın onlara "üff" deme ve onları azarlama, ikisine de ikramlı söz söyle.

24- İkisine de merhametten döşenerek kanad indir ve de ki: "Rabbım, ikisine de merhamet buyur. Beni küçükken terbiye ettikleri gibi."

25- Rabbınız nefislerinizdekini daha iyi bilir. Eğer siz, ehl-i salâh iseniz; şüphesiz ki, o çok tevbekâr olanlara bir gafûr bulunuyor.

26- Karabet sahibine de hakkını ver, miskîne de, yolda kalmışa da, bununla beraber saçıp savurma.

27- Çünkü saçıp savuranlar, Şeytanın ihvanıdırlar. Şeytan ise, Rabbına çok nankör bulunuyor.

28- Ve eğer Rabbın'dan ümid ettiğin bir rahmeti aramak için o

müstahıklardan sarf-ı nazar etmek mecburiyyetinde isen, o vakıt da onlara yumuşak bir söz söyle.

29- Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma ki, pişman olur, açık kalırsın.

30- Çünkü Rabbın, hem dilediğine rızkı basteder, hem de sıkar. Çünkü O, kullarına habîr, basîr bulunuyor.

31- Bir de züğürtlük korkusuyla evlâdlarınızı öldürmeyin. Onlara da, rızkı Biz veririz size de. Elbette onları öldürmek, büyük bir cinayet bulunuyor.

32- Zinaya da yaklaşmayın. Çünkü o pek çirkin, yolca da pek fenâ bulunuyor.

33- Allah'ın tahrim eylediği nefsi katil de etmeyin. Meğer ki, hak sebeble ola ve her kim mazlûmen katledilirse onun velisi için Biz, bir tesallut hakk vermişizdir. O da, katil de israf etmesin. Çünkü O, mansur bulunuyor.

34- Yetîm malına da yaklaşmayın. Ancak rüşdüne erinciye kadar en güzel olan suretle başka. Ahdi de yerine getirin. Çünkü ahidden mes'uliyyet muhakkak bulunuyor.

35- Ölçtüğünüz vakit de tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem hayırlı, hem de akibetçe daha güzeldir.

36- Bir de, hiç bilmediğin bir şeyin ardınca gitme. Çünkü kulak, göz, gönül, bunların her biri ondan mes'ul bulunuyor.

37- Hem yeryüzünde azametle yürüme. Çünkü sen, ne arzı yırtabilirsin, ne de boyca dağlara yetişebilirsin.

38- Bütün bunların menhî olanı Rabbın indinde mekruh bulunuyor.

39- İşte bunlar, Rabbın'ın sana vahyettiği hikmetlerdendir. Sakın Allah ile beraber diğer bir ilâh uydurma ki, sonra levm-ü tard olunarak cehenneme atılırsın.

40- Ya şimdi Rabbınız sizi oğullarla mümtaz kıldı da, kendisi Melâikeden dişiler edindi öyle mi? Hakikaten siz, çok büyük bir söz söylüyorsunuz.

41- Biz, bu ihtarı, bu Kur'ân'da türlü şekillerle ifade ettik ki, düşünüp akıllarını başlarına alsınlar. Halbuki O, onların ancak ürkekliğini artırıyor.

Tesallut: Musallat etme, başına ekşime. **Menhî:** Yasak. **Mekruh:** Yapılması şer'îatçe hoş görülmeyen.

42- De ki: "Allah ile beraber dedikleri gibi ilâhlar olsa idi, o takdirde onlar, O Arş'ın sahibine elbet bir yol ararlardı."

43- O Sübhan, onların dediklerinden çok münezzeh ve çok yüksek, hem pek büyük bir yükseklikle yüksektir.

44- Onu yedi semâ ile arz ve bütün bunlardaki zevi'l-ukul tesbih eder ve hattâ hiç bir şey yoktur ki, onu hamdiyle tesbih etmesin ve lâkin siz onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. O cidden halîm, gafur bulunuyor.

45- Bir de sen, Kur'ân'ı kıraat ettiğin vakit Biz, seninle ahirete inanmayanların arasına görünmez bir hicab çekeriz.

46- Ve kalblerinin üzerine onu iyi anlamalarına mani' kabuklar geçiririz ve kulaklarına bir ağırlık veririz. Rabbını Kur'ân'da vâhid olarak andığın vakit de ürkerek arkalarına döner giderler.

47- Biz, pek âlâ biliyoruz seni dinlerken ne suretle dinliyorlar? Birbirleriyle fısıldaşırlarken de ve o zalimler derlerken de: "Başka değil, sırf bir sihirli adama tâbi' oluyorsunuz"

48- Bak seni, nelere kıyas ettiler de nasıl dalâlete düştüler. Onun için bir yol bulmağa tab-ü tüvanları yok.

49- Bir de dediler ki: "Biz, bir sürü kemik olduğumuz ve ufalanıp tozduğumuz vakit mi, cidden biz mi yeni bir hılkatle ba's olunacağız?"

50- De ki: "Muhakkak, ister taş olun, ister demir

51- isterse gönlünüzde büyüyen her hangi bir halk", "O halde bizi kim iade edebilir?" diyecekler. "Sizi, de; ilk defa yaratmış olan kudret sahibi." O vakit sana başlarını sallıyacaklar da? "Ne vakit o?" diyecekler. De ki: "Yakın olması me'mul."

52- O sizi çağıracağı gün, derhal O'na kemal-i ta'zîm ile icabet edeceksiniz ve zannedeceksiniz ki, pek az bir müddet kaldınız.

اذا لا بتغوا الى ذى العرش سبيلا **O takdirde mutlak o Arş'ın sahibine bir yol ararlardı.** Buna iki mânâ verilmiştir: Birisi, her biri O Malikü'l-mülke galebe etmek çaresini arardı. Çünkü, galib olmadan ilâh olamazdı. Bu surette, لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا (*"Yerde, gökte Allah'tan başka ilâhlar olsa idi ikisi de fâsit olmuş gitmişti, Rabb'ın o arşın Rabb'ı Allah münezzeh sübhandır onların isnad ettikleri vasıflardan."* Enbiya-21/22) müeddasınca bürhanı temanü'a işaret olur.

Tab-ü tüvan: Güç, kuvvet. **Me'mul:** Umulur, ümid edilir. **Müedda:** Mânâ. **Temanü':** Çatışma, birbirine mani olma.

İkincisi de, "Her biri O'nun zat-ı ehadiyyetinden kuvvet ve kudret iktisab etmeksizin bir şey yapamayacaklarını, bir cumhuriyyetin reissiz olamayacağını bildiklerinden hepsi O'na yaklaşmak için bir yol aradı. Bu surette ise, hiç biri ilâh olamaz, O'nun ülûhiyyetini teslim etmiş olurlardı" demektir.

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ **Ve hiç bir şey yoktur ki, Allah'a hamd ile tesbih eder olmasın ve lâkin siz, onların tesbihlerini anlamazsınız.** Çokları bu tesbihin lisan-ı hal ile delâlet veya hal-ü kalden eamm olduğuna kail olmuşlardır. Fakat bazı müfessirîn mânâ-yı hakikîsi üzere kavlen tesbih demek olduğunda ısrar etmiştir. Ekseriyyetin kavli, ukul-i avame emess görünürse de, Alûsî Tefsiri'nde tafsil olunduğu üzere Resulullah'ın elinde taşların tesbihi duyulması gibi bir çok ehadîs ve asâr-ı vâride bâ'zın kavlini te'yid etmektedir. Muhyiddin-i Arabî ve sair bir çok Sofiyye dahi buna kaildirler.

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ
بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾
رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ
فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ
وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

53- Kullarıma söyle ki: "En güzel olan kelimeyi söylesinler." Çünkü Şeytan, aralarını gıcıklar. Çünkü Şeytan, insana açık bir düşman bulunuyor.

54- Rabbınız, sizi daha çok bilir. Dilerse size merhamet buyurur, dilerse size azâb eder. Seni de, üzerlerine vekîl göndermedik.

Eamm: Daha umumi. Emess: Çok dokunan, temas eden.

55- Hem Rabbın, göklerde ve yerde kim varsa hepsine a'lemdir. Celâlim hakkı için, Peygamberlerin de bazısını, bazısına tafdil ettik ve Davûd'a bir Zebûr verdik.

وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا **"Davûd'a bir Zebûr verdik."** Burada, bilhassa Davûd ve Zebûr'un zikredilmesinin vechi:

1- Kureyş, Peygambere karşı mücadele için Yehûdîlere müracaat ediyorlar. Yehûdîler de: "Musâ'dan sonra Peygamber yoktur, Tevrat'tan sonra kitab yoktur" diyorlar. Binaenaleyh bununla, onların bu iddiaları nakzedilmiştir.

2- Bununla, tafdilin haysiyyetine tenbih olunmuştur. Zira Davûd, büyük bir melik idi. Böyle iken burada, O'nun mülkü kâle alınmayıp da Zebûr'un tahsis edilmesi zikr olunan tefdilden murad, mal ve mülk ile değil, ilim ve din ile tafdil demek olduğunu gösterir.

3- Zebûr'da Hatemü'l-Enbiya ve O'nun ümmetinin hayrü'l-ümem olduğu yazılmıştı. Nitekim, وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ (*"Şanım hakkı için zikirden sonra Zebûr'da da yazmıştık: Ki her halde Arz, ona benim salih kullarım varis olacaktır."* Enbiya-21/105) buyurulmuştur. (Sûre-i Enbiya'da bu âyetin tefsirine bakınız!)

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

Kâle: Dikkat, itibar.

Meâl-i Şerifi

56- De ki: "Ondan başka zu'mettiklerinize çağırın. Anlarsınız ki, başınızdan sıkıntıyı ne def'edebilirler, ne de tahvil.

57- Onların yalvarıp durdukları, Rabblarına hangisi daha yakın diye vesîle ararlar ve rahmetini umarlar, azâbından korkarlar. Çünkü Rabbın'ın azabı korkunç bulunuyor.

58- Hiç bir memleket de yoktur ki, Biz, onu Kıyamet gününden evvel helâk edecek veya şiddetli bir azâb ile ta'zib eyliyecek olmayalım, kitabda bu mestur bulunuyor.

فِى الْكِتَابِ مَسْطُورًا **"Kitab'da bu mestur bulunuyor."** Burada kitabdan murad, Levh-ı Mahfuz'dur.

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ
وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ
إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا
جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ
الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْاٰنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا
كَبِيرًا ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

59- O istenilen âyetler (mu'cizeler)le risalet vermekten Bizi men'eden de yoktur. Ancak onları, evvelki ümmetler tekzib ettiler. Semud'a gözleri göre göre o nakayı verdik de onunla kendilerine zulmettiler. Halbuki Biz, o âyetleri ancak korkutmak için göndeririz.

60- Ve unutma ki, vaktiyle sana: "Haberin olsun ki, dedik, Rabbın o

---

Tahvil: Değiştirmek. **Ta'zib:** Eziyet etme, azap. **Naka:** Dişi deve.

insanları ihata etmiştir." O sana gösterdiğimiz temaşayı ve Kur'ân'da lâ'net edilen ağacı da sırf insanlara bir imtihan için yapmışızdır. Biz, onları tehdid ediyoruz. O, onlara büyük bir tuğyan artırmaktan başka netice vermiyor.

وَمَا مَنَعَنَا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ **O âyetlerle resul göndermekten Bizi hiç bir şey menetmiş değil.** اِلَّا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَ **ancak onları, evvelkiler tekzib ettiler** ve binaenaleyh kökünden mahv-ü tedmir edildiler.

Âyât, yâni kudret-i İlâhiyye'ye delâlet eden alâmetler üç kısımdır. Bir kısmı her şeye âmmdır.

فَفِى كُلِّ شَىْءٍ لَهُ اٰيَةٌ * تَدُلُّ عَلَى اَنَّهُ وَاحِدٌ

"Her şeyde O'nun bir âyeti vardır ki, vahid olduğuna delâlet eder." Ulemanın fikri bundadır. Bir kısmı, ra'd, küsuf gibi mu'taddır. Cehelenin fikri de bundadır. Bir kısmı hariku'l-âdedir. Ki, Enbiya'nın mu'cizâtı, evliyanın keramâtı bu kabildendir. Mu'cizeler miyanında inadına taleb ve ısrar olunan bir kısım vardır ki, bunlara, "âyât-ı mukteraha" ta'bir olunur. Bunlar, gösterildiği zaman tekzib edenler, kavm-i Semûd gibi azâb-ı istisal ile derhal ihlâk olunmuşlardır.

Buradaki «الْاٰيَاتِ» lâm-i ahd ile işte bu kabilden âyât-ı mukterahaya işarettir ki, Kureyş müşriklerinin inadına olarak taleb eyledikleri âyat demektir. Nitekim biraz sonra وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعًا (*"Ve biz dediler: Sana ihtimali yok inanmayız, tâ ki bizim için şu yerden bir memba akıtasın."* İsrâ-17/90) ilh.. diye tasrih olunacaktır.

وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا **Halbuki Biz, bu âyetleri ancak tahvif için gönderiyoruz.** Yâni "Sana gönderdiğimiz âyetleri ya Muhammed, azâb ve ihlâk için değil, âhiret azâbından korkutmak için gönderiyoruz. Binaenaleyh onların inadına istedikleri âyetlerin gönderilmemesi Kudret-i İlâhiyye'ye karşı bir mani' bulunduğundan dolayı değil, Ümmet-i Muhammed hakkında Kavm-i Semûd gibi azâb-ı istisal murad-ı İlâhî olmadığından dolayıdır.

Bu âyetin sebeb-i nüzulünde İbn Abbas'dan varid olan rivayete göre: "Mekke ahalisi, Safa'nın altın yapılmasını ve Mekke civarındaki dağların izale olunup kabil-i ziraat arazi yapılıvermesini istemişlerdi. Resulullah bunu, Allah

---

Tedmir: Yoketme, mahvetme. **Âmm:** Şamil, ait. **Ra'd:** Şimşek. **Küsuf:** Güneş tutulması. **Miyan:** Arasında. **Tahvif:** Korkutma. **İzale:** Yok etme. **Kabil-i ziraat:** Ziraati mümkün.

Teâlâ'dan dileyince buyuruldu ki: "İstersen yaparım ve lâkin şu şart ile ki, küfrederlerse evvelki kavimler gibi ihlâk ederim." Bunun üzerine Resulullah: "Onu istemem ya, Rabbi teenni arzu ederim" dedi. Ve binaenaleyh bu âyet nazil oldu." Bu rivayeti, Ahmed, Neseî, Hâkim, Taberanî ve saire tahric etmişlerdir.

Buna karşı belki bunlar, tekzib etmezlerdi gibi bir ihtimal hatıra gelmemek için buyuruluyor ki:

وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ **Hani hatırlarsın â, Biz, sana demiştik ki: "Hiç şübhe yok ki, Rabbın nası ihata etmiştir."** Yâni ilmiyle muhîttir. وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (*"Hem Rabb'ın, göklerde ve yerde kim varsa hepsine â'lemdir."* İsra-17/55) buyurulduğu üzere hepsinin içini, dışını, önünü sonunu tamamen bilir. Binaenaleyh istedikleri âyetler gönderildiği takdirde evvelkiler gibi bunların dahi tekzib edecekleri O'nun ma'lûmudur. Kezalik kudretiyle de muhîttir. Her insana tairini ilzam eden, O'dur. Bir de onların tekzib edecekleri şundan istidlâl ile de anlaşılır: Baksan â:

وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِى اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ **Sana göstermiş olduğumuz o rü'yayı, o gece görüşünü, o nas için bir fitne, bir imtihandan başka bir şey kılmadık.** Rü'yayı, bâzıları, Sûre-i Fetih'de gelecek olan Feth-i Mekke rü'yası, bazıları da, Bedir'de Sanadid-i müşrikînden her birinin yıkılacakları mevki'leri gösteren Bedr rü'yası demişlerdir. Fakat bu âyet Mekkî olduğu cihetle Medine'de olan o rü'yalarla te'vili müvafık olamaz. Sahih-i Cumhur'un beyan-ı vechiyle bu irae ve Rü'ya, sûrenin başında geçen İsrâ âyetindeki لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا (*"Tenzih o sübhana ki kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan o havalisini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya isrâ buyurdu ona âyetlerimizden gösterelim diye, hakikat bu: odur o işiden gören."* İsrâ-17/1) rü'yetine işaret olmasıdır. Zira orada tafsil edildiği vechiyle bu harika üzerine, o müşrikler iman etmek şöyle dursun, iman edenlerden bâzılarının bile irtidadı gibi büyük bir fitne olmuştu.

Burada, rü'ya tâbir edildiğinden dolayı Mirac'ın menamda cereyan eden bir rü'ya olduğunu zannedenler olmuşsa da, bu da doğru değildir. Çünkü uykudaki rü'yada şuraya buraya gitmek, semavâta çıkmak herkeste vaki' olabilir. Ve bedihîdir ki, böyle bir rü'ya gördüğünü söyleyen kimseye karşı inkâr ile hücum da edilmez. Eğer Mi'rac, menamda bir rü'yadan ibaret olsa idi, onun bir fitne yapılmasının mânâsı olmazdı. Doğrusu rü'ya esasen büşrâ vezninde masdardır. Örfte, uyku halinde görülenlere isim olmuş ise de, esas itibariyle mânâsı

Teenni: Sabır. **İ'rae:** Gösterme, tayin etme.

rü'yettir, görmek demektir. Bu âyette de, bu mânâ-yi aslî üzere varid olmuştur. Ancak burada buna, rü'yet denilmeyip de rü'ya ıtlak olunmasının nüktesini düşünmek lâzım gelir. Bunda, üç vecih vardır:

Evvelâ, bu rü'yet geceleyin vaki' olmuş bir rü'yettir.

Saniyen, bu anlatıldığı zaman müşrikler, "Sen, bir rü'ya görmüşsün" demişler.

Salisen, Mi'rac hadîslerinde görüldüğü üzere o rü'yetler miyanında rü'yadaki gibi misalî olarak gösterilmiş kısım da var idi. Meselâ, cennet-ü cehennemi iyanen görürken, içlerinde bütün ehl-i cennet ve ehl-i nârı da görmüş idi. Halbuki bunların bir çoğu henüz dünyaya bile gelmemiş olduklarından bunların kable'l-vuku' suret-i misalileriyle görülmüş oldukları anlaşılır. İmdi hâsıl-ı mânâ şu olur: "İsrâ gecesi sana hakikaten bizim gösterdiğimiz o Mi'rac görüşü, âyetlerimizden bir âyet-i kübra olduğu halde Biz, onu inadına âyet taleb etmekte olan o nâs için sırf bir fitne ve imtihan yaptık. Gösterilen hariku'l-âde alâmetlere rağmen inanmadılar da, inadına tekzib ettiler. Binaenaleyh Rabbın'ın bildiği gibi bu imtihan ile de anlaşılır ki, her ne âyet gösterilse tekzib edeceklerdir.

وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ **Kur'ân'da lâ'net edilmiş olan şecereyi de.** Kezalik onlar için, bir fitne kıldık. Bu mel'un şecereden murad, Buharî ve sairede rivayet olunduğu üzere şecer-i zakkumdur. Ki, Sûre-i Saffât'ta: أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ * اِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ * اِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي اَصْلِ الْجَحِيمِ * طَلْعُهَا كَاَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ * فَاِنَّهُمْ لَاٰكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ * ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ (*"Nasıl bu mu hayırlı konmak için yoksa o zakkum ağacı mı? Ki biz onu zalimler için bir fitne kılmışızdır. O bir ağaçtır ki Cehennemin kökünde çıkar. Tomurcukları şeytanların başları gibidir. Her halde onlar ondan yiyeceklerdir. Yiyecekler de ondan karınlarını dolduracaklardır. Sonra üzerine onların hamîmden bir haşlamaları vardır."* Saffât-37/62-67) Sûre-i Duhan'da: اِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ * طَعَامُ الْاَثِيمِ * كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ * كَغَلْيِ الْحَمِيمِ (*"Şübhesiz o zakkum ağacı çok vebal yüklenenin yemeğidir. Pota gibi karınlarında kaynar. Hamîm kaynar gibi."* Duhân-44/43-46)

Sûre-i Vakıa'da: ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ * لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ * فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ * فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ (*"Sonra siz, ey sapgın münkirler. Lâbüd yersiniz de bir ağaçtan, zakkumdan. Doldurursunuz da karınlarınızı ondan. İçersiniz de üstüne o hamîmden."* Vâkıa-56/51-54) buyurulmuştur. Rivayet olunur ki: Bunlar, nâzil

---

Menam: Uyku, rüya, hayal. **İyanen:** Açık, meydanda. **Şecere:** Ağaç (zakkum).

olduğu zaman Ebû Cehil demiş ki: "Muhammed, sizi bir ateşle korkutuyor ki, taşları yakarmış. Sonra da diyor ki, o ateşte ağaç biter!..." İbnü'z-Ziba'r'a da: "Biz, zakkum diye ancak hurma ile kaymağı tanırız." demiş. Binaenaleyh Ebû Cehil, cariyesine emredip hurma ve kaymak hazırlatmış da arkadaşlarına: تَزَقَّمُوا Haydi zakkumlanın" demiş ve bunu üzerine zakkuma meftun olup irtidad edenler olmuştu. Bu süfehâ, deve kuşunun köz ve kızgın demir yuttuğunu ve yeşil ağaçta ateş gizlendiğini gördükleri halde bunları yapan kudret-i İlâhiyye'nin, ateşin aslından cehennemin dibinden çıkaracağı ağacı inkâr ve istihfaf etmekle ne fenâ aldanmışlardı. Bu şecere-i mel'une hakkında bir kaç kavil daha söylenmiş ise de, mu'temed olan esahhı, secere-i zakkum olmasıdır. Bunun bu suretle bu âyete tezyil edilmesi ise, İsrâ'yi tekzib eden o muanidlerin lânete meftuniyyetlerini iş'ar eden müdhiş bir inzardır. Nitekim buyuruluyor: وَنُخَوِّفُهُمْ "Ve Biz, onları tahvif ediyoruz." فَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا De: O —tahvif—, onlara başka bir şey artırmıyor, ancak büyük bir tuğyan."

Neden mi?

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا
اِلَّٓا اِبْلٖيسَ قَالَ ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طٖينًا ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَاَيْتَكَ
هٰذَا الَّذٖي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ
ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ
فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُ۬كُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ
مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ
وَشَارِكْهُمْ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ
الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ اِنَّ عِبَادٖي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ
سُلْطَانٌ وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكٖيلًا ﴿٦٥﴾

Süfehâ: Sefihler. **Esahh:** En doğrusu. **Tahvif:** Korkutma.

Meâl-i Şerifi

61- Yine unutma ki, bir vakit Melâikeye: "Âdem için secde edin" demiştik derhal secde ettiler. Lâkin İblîs: "Hiç dedi, ben bir çamur halinde yarattığın kimseye secde mi ederim?

62- "Baksan a, dedi, şu benim üzerime tekrim ettiğine, kasem ederim ki, eğer beni Kıyamet gününe kadar te'hir edersen ben, O'nun zürriyyetini pek azı müstesna olmak üzere mutlak kumandam altına alırım."

63- Allah buyurdu ki: "Def'ol, haydi onlardan her kim sana tabi' olursa haberiniz olsun ki, cehennem de sizin cezanızdır. Mükemmel bir ceza.

64- Hem onlardan gücün yettiğini sesinle oynat, süvarilerin ve piyadelerinle üzerlerine bas gürültüyü ve mallarına evlâdlarına ortak ol ve onlara va'dler yap." Fakat Şeytan, onlara bir aldanıştan başka ne va'd eder?

65- "Doğrusu o benim kullarım yok mu? Senin, onlar üzerine hiç bir saltanatın yoktur, vekîl ise Rabbın yeter."

إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ **"Doğrusu o benim kullarım yok mu."** Burada izafet, teşrif içindir. Murad, ibad-ı muhlisîndir. إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (*"Hakikat bu ki iman edip de Rabb'larına tevekkül edenler üzerinde onun sultası yoktur."* Nahl-16/99) buyurulduğu gibi.

Ey insanlar!

رَبُّكُمُ الَّذِى يُزْجِى لَكُمُ الْفُلْكَ

فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ اِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾

وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِى الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّا اِيَّاهُ فَلَمَّا

نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾

اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ

Tekrim: Saygı gösterme, ululama.

حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾ أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ
فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا
كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا
بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

66- Rabbınız, O kadirdir ki, fadlından nasîb arayasınız diye sizin için denizde gemiler sevkediyor. Hakikaten O, size rahîm bulunuyor.

67- Denizde size bir tazyik elverdiği vakit, O'ndan başka yalvardıklarınız gaib olur. Derken O, sizi kurtarıp karaya çıkarınca da yüzü çeviriverirsiniz. İnsan da, çok nankör bulunuyor.

68- Ya çıktığınızda, kara tarafında sizi yere geçirivermesinden veya üzerinize çakıllı bir rüzgâr salıvermesinden sonra da kendinize hiç vekîl bulamamanızdan emniyyete mi erdiniz?

69- Yoksa sizi bir def'a daha oraya iade edip de üstünüze kırıp büken bir fırtına salıvererek hepinizi ettiğiniz küfrân ile gark edivermesinden, sonra da Bize karşı, O'nun bir öcünü alacak bulamamanızdan emin mi oldunuz?

70- Şanım hakkı için Biz, Benî Âdem'i tekrîm ettik. Karada ve denizde binidlere yükledik ve hoş hoş nimetlerden besledik, yarattıklarımızdan çoğunun üzerine geçirdik.

Dünyada böyle, âhirete gelince:

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَؤُنَ

كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهِ
أَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ أَعْمٰى وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾ وَإِنْ كَادُوا
لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ
وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ
تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ
وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾
وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا
وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا
قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

Meâl-i Şerifi

71- Günün birinde her sınıf insanları, imamlarıyla çağıracağız. O gün her kime, kitabı sağ eliyle verilirse işte onlar, kitablarını okuyacaklar ve kıl kadar zulmedilmiyecekler.

72- Her kim de, bu dünyada körlük ettise O, artık âhirette daha kör ve gidişçe daha şaşkındır.

73- Az daha seni bile, sana vahyettiğimizden gayrısını bize karşı iftira edesin diye, fitneye düşüreceklerdi ve o takdirde seni halîl ittihaz edeceklerdi.

74- Ve eğer Biz, sana sebat vermemiş olsa idik sen, onlara az bir şey meyledeyazdındı.

75- Ve o takdirde Biz, sana muhakkak hayatın da katmerli, mematın da katmerli acısını tattırırdık. Sonra Bize karşı, kendin için hiç bir yardımcı bulamazdın.

76- Ve az daha seni, bu arzdan çıkarmak için iz'ac edeceklerdi ve o takdirde kendileri de arkandan pek az kalacaklardı.

77- Senden evvel gönderdiğimiz bütün Peygamberlerin sünneti vechiyle ki, sen Bizim sünnetimize bir tahvil bulamazsın.

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ **Düşünmeli o günü ki, her insan cemiyyetini imamlariyle çağıracağız.** İmam, hidayet veya dalâlette öne geçirilip arkasına düşülen metbu' demektir ki, bir Peygambere, bir kitaba, bir dine, bir mezhebe veya her hangi bir reis, bir kumandana ıtlak olunabilir. Binaenaleyh o gün her insan cemiyyeti, ilâhî veya şeytanî metbu'larına izafetle meselâ, "ey İbrahim ümmeti, ey Musâ ümmeti, ey İsâ ümmeti, ey Muhammed ümmeti" diye veya "ey Fir'avn tebaası, ey Nemrud tebaası" ilh... diye veyahud dinlerine, kitablarına, mezheblerine nisbet ile, "ey filân ümmet, filân millet" diye çağırılacaklar ... فَمَنْ اُوتِيَ **"O gün her kime, kitabı sağ eliyle verilirse işte onlar kitablarını okuyacaklar ve kıl kadar zulmedilmeyecekler."**

وَمَنْ كَانَ فِى هٰذِهِ اَعْمٰى **Ve burada kör olan, yâni bu dünyada kalb gözü kör olup da** فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِى فِى الصُّدُورِ (*"... Hakikat budur ki gözler körelemez ve lâkin sinelerdeki kalbler körelir."* Hacc-22/46) doğru yolu görmeyen, hak imama uymayan, o tekrîm ve tafdil ni'metlerine karşı nankörlük eden فَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى **âhirette, yâni âhiret hususunda daha kör** وَاَضَلُّ سَبِيلًا **ve yolca daha sapıktır.** Onun için âhirette kör ve sağır ve dilsiz olarak ve yüzün koyu sürünerek haşrolunacaklar ve kitabları sollarından verilecektir.

Sen, şuna bak:

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِه۪ نَافِلَةً لَكَ عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْن۪ى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْن۪ى مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ ل۪ى مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا

İz'ac: Bunaltma, can sıkma, yerinden koparma.

نَصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ
زَهُوقًا ﴿٨١﴾ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ
وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾ وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ
أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا ﴿٨٣﴾
قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾

Meâl-i Şerifi

78- Güneşin kaymasından, gecenin kararmasına kadar namazı güzel kıl, bir de, kıraatıyla mümtaz olan sabah namazını. Zira sabah Kur'ân'ı hakikaten meşhuddur (şühuda mazhardır.)

79- Geceden de sana mahsus fazla bir namaz olarak uykudan kalk, Kur'ân ile teheccüd kıl. Yakındır ki, Rabbın seni bir Makam-ı Mahmud'a ba'sede.

80- Ve de ki: "Rabbım, beni sıdık girdirimi girdir ve sıdık çıkarışı çıkar ve benim için ledünnünden bir sultan-ı nasîr kıl.

81- Ve de ki: "Hak geldi, bâtıl zevale erdi. Hakikaten bâtıl, pek zavallıdır."

82- Biz de, Kur'ân'dan peyderpey öylesini indiririz ki, mü'minler için o bir şifâ ve bir rahmettir. Zalimlerin ise, ancak hasarın artırır.

83- Öyle ya Biz, insana ni'met verdiğimiz zaman aldırmaz, yan büker. Kendisine şer dokunduğu zaman da, pek me'yus olur.

84- De ki: "Her biri, kendi uyarına göre hareket ediyor. O halde yolca en doğru olan kim olduğunu daha ziyade Rabbınız bilir."

أَقِمِ الصَّلٰوةَ Namazı devam ile kıl ve kıldır. لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلٰى غَسَقِ اللَّيْلِ Güneşin

---

Meşhud: Gözle görülen. **Şühud:** Görme, görünme. **Ba's:** Gönderme. **Ledün:** Allah yanı. **Peyderpey:** Yavaş yavaş.

dülûkü, yâni zevali dolayısiyle gece karanlığına kadar. Ki öğle, ikindi, akşam, yatsı vakitlerini havidir. Rivayet olunduğu üzere, Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: "Şemsin dülûkünde zeval bulduğu vakit Cibrîl geldi, bana öğle namazını kıldırdı" وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ **Sabah Kur'ân'ı da, yâni kıraati bilhassa mühim olan sabah namazını da ikame et** اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا **ki, sabah Kur'ân'ı, hakikaten meşhuddur.** Ona gece Melâikesi de, gündüz Melâikesi de hâzır ve şâhid olur ve bütün fıtrat uyanır. İnsanın zevk-ı şuhudu yükselir. وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِه۪ نَافِلَةً لَكَ **Geceden de bunun üzerine nafile, yani fazla olarak kendin için teheccüd kıl** [1]. عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا **Ki Rabbın'ın seni mahmud bir makama ba's etmesi yakın.** Burada, لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰى اَكُونَ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَقَلْبَهُ (*"Kulum nafile namazları kılmakla bana yaklaşmaya devam eder, nihayet ben onun kulağı, gözü ve kalbi olurum."* Ahmed b. Hanbel: 4/256) Hadîs-i Kudsî'si mazmuniyle alâka sarihtir. Makam-ı Mahmud: Herkesin hamd ile tebcil edeceği muazzam makam demektir ki, hakikat-i hamdin müteallekı olan kurb-i mutlak makamı, yâni ehadîs-i şerifede varid olduğu üzere "Livâü'l-Hamd" altında şefaat-i kübrâ makamıdır.

وَقُلْ **Ve de ki,** yâni teheccüdü kılıp şöyle duâ et ki: رَبِّ اَدْخِلْن۪ي مُدْخَلَ صِدْقٍ **"Rabbım, beni sıdık girimi girdir** وَاَخْرِجْن۪ي مُخْرَجَ صِدْقٍ **ve sıdık çıkarışı çıkar."** Yâni her hangi işe veya her hangi bir yere idhal ederken kemal-i sıdk ile makbul, mardiy, memduh bir surette idhal eyle ve her hangi bir işe veya bir yere çıkarırken de yine kemal-i sıdk ile makbul ve mardiy, memduh bir sürette çıkar. Binaenaleyh emrettiğin ubudiyyet vezaifinin giriminde çıkımında, tahmil eylediğin risâlet umurunun ifâ ve ikmalinde sıdk-u sadakatle muvaffakiyyet ihsan edip medhal-i âhiret olan kabre koyduğunda aynı sıdk olarak koy ve çıkarıp ba'settiğinde de aynı sıdk olarak ba'set. وَاجْعَلْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَص۪يرًا **Ve benim için ledünnünden nasîr bir sultan kıl.** Bana canib-i gaybden bir hüccet-i kahire, bir kudret-i galibe tahsis et ki, onun saltanatı karşısında kâfirler mağlûb ve makhur, mü'minler mansur-ü muzaffer olsun."

Şayân-i dikkattir ki, bu duânın kabulünü tebşir siyakında da şöyle buyurulmuştur: وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ **Hem de ki: "Hak geldi ve bâtıl muzmahill oldu.** اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا **Filhakika bâtıl, muzmahill olagelmiştir.** Risâlet-i Muhammediyye ile Din-i Hakk'ın vürudü ânından i'tibaren hakikatte küfr-ü şirkin izmihlâli başlamış, bil'ahare Mekke feth olunduğu zaman Kâ'be'den putları

---

[1] Teheccüd, uykudan uyanmak ve gece uykudan kalkıp namaz kılmak demektir.

Mardıy: Razı olma. Memduh: Övülmüş. Dülûk: Güneşin batması. İzmihlâl: Yok olma.

atarken Resulullah, bu âyeti okuyarak bu ihbar-ı mütekaddimin sıdkını i'lân eylemişti.

"Hak ne ile geldi?" denecek olursa işte cevabı: وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ **Biz, Kur'ân'dan öyle âyetler indirip duruyoruz ki, mü'minler** için aynı şifa ve rahmettir. Burada, dünya, türlü türlü derd-ü emraz, belâ ve mihnetle dolu bir hastahaneye, Peygamber bir tabîbe, Kur'ân da deva-i Şâfîye ve gıdâ-i Vâfîye teşbih edilmiş oluyor. Reyb-ü nefak, küfr-ü şikak, zulm-ü udvan, hırs, yeis, atalet, cehalet, taklid, taassub su-i niyyet gibi ahlâkî, ictimaî emraz-ı ruhaniyyeye karşı Kur'ân'ın aynı şifa ve rahmet olduğu şübhesizdir. Bundan başka tababet-i maddiyyenin âciz kaldığı nice emraz-ı cismaniyyeye karşı da Kur'ân'ın havassı, şifâbahşası, ehlinin meşhudu olagelmiştir. Bununla beraber وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ اِلَّا خَسَارًا **zalimlerin ancak hasarını artırır.** Hakkı sevmeyenler, inanmazlar da, o şifa ve rahmetten istifade etmezler ve bu suretle zararlarını artırmaktan başka bir şey yapmazlar. Kendi nefislerine zulmederler. Bunun sebebi de: وَاِذَا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ **biz, o insana,** o zalûm-ü cehul olan insana, **ni'met verdiğimiz zaman** اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهِ **yüz çevirir ve yan çizerek uzaklaşır.** Ni'metle şımarır, mün'imden yüz çevirir, nankörlük eder. وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُسًا **Ona, şer dokununca da son derece ye'se düşer.** İşte böyle ni'met halinde şükür, şer halinde ümid ve duâ hasleti bulunmayan insanlardır ki, o zalimlerdir. Kur'ân böylelerinin hasarını artırır. Böyleleri tebşir ile de yola gelmez, inzar ile de. قُلْ **De ki:** كُلٌّ **Hepsi** (iman edenler de, etmiyenler de), يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهِ **kendi şâkilesi üzere amel eder."**

ŞÂKİLE kelimesi; tabiat, âdet, din, hulk, niyyet, seciyye ve cibillet, tarık-ı müşâkil gibi muhtelif ve fakat mütekarib mânâlarla tefsir edilmiş ise de, en cem'iyyetlisi sonuncusudur. Yâni herkes kendi hâl ve mizacına uygun olan yolda hareket eder. Tâbir-i âharle, hissiyyat-ı mahsusasına göre iş yapar. فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبِيلًا **İmdi en doğru yola gideni Rabbınız a'lemdir.** Yâni herkes, kendi şâkilesine göre hareket ederek uyarına giden yol tutmakla doğru yol tutmuş olmaz. Bir din veya mezheb, her hangi bir ferdin veya kavmin mizac ve *hissiyyatına* uygun gelmekle doğru oluvermez. Hak Din, Allah'ın Kitab ve Resulüyle bildirdiğidir. Binaenaleyh ne mutlu o kimselere ki, şâkilesi hakka uygun ola.

Şâkile, ruh mes'elesine temass etmek hasebiyle:

Vâfî: Yeterli. **Şikak:** Küfür. **Reyb:** Nifak. **Tababet:** Doktorluk, tıp ilmi. **Şifâbahşa:** Şifa veren, iyileştiren. **Mütekarib:** Yakın.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ
إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا
إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾
إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ قُلْ لَئِنِ
اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ
لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾

Meâl-i Şerifi

85- Bir de, sana ruhtan soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbım'ın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."

86- Celâlim hakkı için dilersek, sana vahyettiğimizi de tamamen gideriveririz. Sonra Bize karşı, kendine bir vekîl de bulamazsın.

87- Ancak Rabbın'dan bir rahmet başka, hakikat senin üzerinde O'nun fazlı pek büyük bulunuyor.

88- De ki: "Yemin ederim, eğer İns-ü Cinn bu Kur'ân'ın mislini getirmek üzere toplansalar bir mislini getiremezler, birbirlerine zahîr de olsalar."

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ **Sana ruhtan da sual eder veya ediyorlar.** Siyerde, İbn Abbas'dan nakledildiğine göre Kureyş Nadr ibn Hâris ile Ukbe ibn Ebî Müayt'ı Medine'deki Yehûd ahbarına gönderip: "Onlar, ehli kitabdırlar sizde bulunmayan ma'lûmat onlarda bulunur. Muhammed'i sorun bakalım" demişler. Binaenaleyh ikisi bir Mekke'den çıkıp Medine'ye varmışlar ve sormuşlar. Yehûd: "O'na, eshab-ı Kehif'ten ve Zil-Karneyn'den ve Ruhtan sorunuz. Eğer hepsine

---

Zahîr: Yardımcı. **Ahbar:** Hahamlar, Yahudî ilim adamları.

cevab verir veya sükût ederse nebi değildir. Ve eğer bâzısına cevab verip bazısından sükût ederse nebiydir" demişler. Çünkü ruh, Tevrat'ta mübhem imiş. Gelmişler, suâl etmişler. Binaenaleyh iki kıssa beyan olunup ruh, icmal edilmiş olmakla sorduklarına nedamet etmişler (Sûre-i Kehf'e 18/9-22-83-101 âyetlere bak!)

Ahmed, Neseî, Tirmizî ve Hâkim ve İbn Hıbban ve daha bir takımlarının İbn Abbas'dan tahricinde ise, Kureyş, Yehûde, demişler ki: "Bize bir şey veriniz, şu âdeme suâl edelim." Onlar da: "Ruhtan sorunuz" demişler. Sormuşlar. Binaenaleyh bu âyet nâzil olmuştur ... وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ ("*Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: ruh Rabbımın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.*" İsrâ-17/85). Bunlara göre, bu âyet de Mekkîdir. Lâkin Buharî'de ve Müslim'de ve sairede tahric edildiğine göre Abdullah ibn Mes'ud radıyallahü anh, demiştir ki: "Ben, Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem ile Medine'de bir tarlada yürüyordum ve O, bir değneğe dayanıyordu. O sırada bir bölük Yehûd tesadüf etti. Birbirlerine: "Şuna, ruhtan suâl ediniz" dediler. Binaenaleyh bazısı kalktı, ruhtan suâl etti. Edince, Resulullah, ona karşı bir şey söylemeyip sükute daldı. Ben, derhal bildim ki vahyolunuyordu. Olduğum yerde dikildim. Vaktâ ki, vahiy nâzil oldu, buyurdu ki: وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ... ("*Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: ruh Rabbımın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.*" İsrâ-17/85). Buna göre ise bu âyet, Medenî demektir. Bundan dolayı bazıları bu âyetin biri Mekke'de, biri Medine'de olmak üzere iki defa nâzil olduğuna kail olmuşlardır. (Sûre-i Kehf'e bak!)

Yukarılarda da sebkettiği üzere ruh denildiği zaman, başlıca üç nokta-i nazar mülâhaza edilegelmiştir. Mâbihi'l-hareke, yâni hareket mebdei, mâbihi'l-hayat, yâni hayat mebdei, mâbihi'l-idrâk, yâni idrâk mebdei. Hareket mebdei mülâhazasiyle ruh, maddenin tam mukabili olarak kuvvet demek olur. Madde veya kuvvet, madde veya ruh denildiği zaman bu mülâhaza kasdedilir. Bu mânâ, ruhun en eamm mânâsıdır. Meselâ, elektrik bu mânâca bir ruh ve her kuvve-i muharrike bir ruh demektir. Hayat mebdei mülâhazasiyle ruh ise, bundan ehastır. Zira kuve-i hayatiyye, mutlak kuvvetten ehastır.

Fakat bunda da iki mülâhaza vardır.

Birisi, eamm mânâsiyle hayattır ki, nebatî hayata da şamil olur. Bu mânâcadır ki, ale'l-umum nebatata dahi ruh ıtlak edildiği vakı'dir.

Mübhem: Belirsiz, anlaşılmaz. **Sebk:** Geçtiği. **Eamm:** Daha geniş, umumi. **Ehas:** Daha has.

Birisi de, meşhur mânâsiyle hayat, yâni hayat-i hayvaniyyedir ki, hayat-i insaniyyeye müntehî olur. Bu mânâca ruh, ruh-i nebatîden ehass ve binaenaleyh onu da mutazammındır. Sonra idrâk mebdei, yâni ihsasa iktiran eden vicdan-ı basîtten ma'rifet, taakkul, ilim, irade, kelâm ve saire gibi en yüksek derecelere kadar ale'l-umum şuur hâdisatının ve binaenaleyh bir hayat-i ma'neviyyenin medarı olmak mülâhazasiyle ruh gelir ki, ruhun en mümtaz haysiyyetini ifade eden bu mânânın en bâriz tezahürü nefs-i insanîde tecellî ettiğinden buna ruh-i insanî tesmiye edilmiştir. Nefs-i insanîyi, ruh-i hayvanîden temyiz ettiren ve insanî ma'rifeti hakka isal ederek kendini ve gayrını bildiren bu ruh hakkındadır ki, وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى وَمَا اُوتيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلاَّ قَليلاً (*"Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabbimin emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."* İsra-17/85) buyurulmuştur. Biz, bunu kendisiyle duyar, vicdan, irade, taakkul, kelâm-ı bâtınî gibi asâr ile tanırız. Her insanda bu ruhun bir lemhası bulunduğunda şübhe yoksa da, nefs-i insanî bunun aynı olup olmadığında ihtilâf edilmiştir. Fakat ruhun hakikati, hakikat-i insaniyyenin mâverasında olmasa idi insan, a'yân-i eşyadan hiç bir hakikati idrâk edemez veya bütün hakikat, insandan ibaret olmak lâzım gelirdi. Halbuki insanın mechulâtı pek çoktur. Ne kadar az olursa olsun bildiği de yok değildir. Binaenaleyh mebde-i idrâk olan ruh, insanın hayat-i cismaniyyesinde bedenine nefholunan heva, ziya, hararet gibi hayat-i ma'neviyyesinde nefsine nefholunan bir mebde'dir. Ki, nefs-i insanînin şâkilesi hidayet ve dalâldeki hıssası bunun derece-i nefhı ile mütenasibtir.

قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى **De ki: "Ruh, Rabbım'ın emrindendir."** Burada emir, umurun müfredi, yâni şein, iş. Yâhud evâmirin müfredi, yâni kumanda mânâsına gelir. Müfessirînin bir çoğu, "min" beyaniyye veya teb'îziyye, emir şein, emrin Rabb'a izafet-i ihtisası, ilmî mânâsına olmak üzere şöyle tefsir etmişlerdir: "Ruh, ancak Rabbım'ın bileceği iştendir. Ruhun hakikati öyle umurdandır ki, ilmini, Allah Teâlâ kendisine tahsis etmiştir." Bu surette cevab, اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّهِ (*"De ki o ilim ancak Allah indindendir."* Mülk-67/26) denilmiş gibi olur. Eğer ruhtan suâl, "niçin herkese aynı derecede ruh verilmiyor da şâkile, ıhtilâf ediyor?" diye herkesin ahvali ruhiyyesindeki ihtilâfın hikmetinden suâl olursa bu tefsire diyecek yoktur. Çünkü bu cihet, lâyüs'elü ammâ yef'al olan Allah Teâlâ'nın mücerred meşiyyet-i Rabbaniyyesine aid olduğundan, an-

---

Müntehî: Sona eren. **İhsas:** Hissetme, idrak etme. **İktiran:** Ulaşmak. **Taakkul:** Hatırlama. **Lemha:** Gözatma. **Mâvera:** Bir şeyin gerisinde, arkasında, önünde bulunan. **Nefh:** Üfleme. **Hıssa:** Pay, nasip. **Şein:** Kötü. **Meşiyyet:** Dilemek, irade.

cak O'nun bileceği bir iştir. Âyetin akibinde وَلَئِنْ شِئْنَا buyurulması da bununla alâkadardır.

Lâkin ruhun hakikati veya ahkâmı nokta-i nazarından suâl mülâhaza olunduğu zaman, bu cevabda hiç bir şey bildirilmemiş denemez. Bil'akis bunda ruhun künh-ü hükmüne müteallık bütün maba'dettabiî münakaşaları kesip atan bir ta'rif verilmiştir. Şöyle ki: اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْئًا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"Onun emri bir şeyi murad edince ona sâde ol demektir, o oluverir."* Yâsin-36/82) âyeti mucebince Rabbın emri, bir şeyi irade edince Allah'ın işi başka hiç bir şart ve sebebe muhtaç olmaksızın mücerred ol! demekle olduruvermekten ibaret bir emirdir. Bir ibda-i fiilîdir. Bir icab-ü te'sirdir ki, وَمَا اَمْرُنَا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (*"Emrimiz de başka değil birdir, bir lemhi basar gibidir."* Kamer-54/50) medlûlü üzere basit bir basar lemhasının ifade ettiği anî bir irade veya şuur şe'ni gibi vahiddir. Binaenaleyh ruhun, emr-i Rabb'dan olması Hakk Teâlâ'nın mücerred "kün" emrinden ibda' olunan ve başka bir unsur ve menşei bulunmayan bir bedia-i Rabbaniyye olması demek olur. Bir takım müfessirîn de bu mânâyı ihtiyar etmişlerdir.

Bu mânâda belli ki emir, failine muzaftır. "Min", ibtidaiyye olduğu takdirde ruh, emrin eseri olan basît ve ibdaî bir cevheri mahsus olarak mülâhaza edilebilir. "Min", beyaniyye olduğu takdirde ise ruh, Rabbın emri cinsinden bir fiil-i mahız, bir te'siri mahsus demek olur. Burada şöyle meşhur bir suâl vardır: Allah, halik-ı külli şey ve her şey, Allah Teâlâ'nın emr-i tekvinîsi ile mükevven ve mahlûk olduğu cihetle bu mânâ, "ruh, eşyadan bir şey veya ef'alden bir fiildir" demeğe müsavi olmaz mı? Ve o halde bununla "ruhun hususiyyetini ifade eden bir ta'rif verilmiş olduğu nasıl söylenebilir?" Bâlâdaki beyanâtta bu suâli iskat eden kuyud ve işarât yok değildir. Bunu daha ziyade bir vuzuh ile anlamak için de, اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ (*"Filvaki' Rabbınız o Allah'dır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra Arş üzerine istiva buyurdu, geceyi gündüze bürür, o onu kışkırtarak ta'kıb eyler, güneş ve ay ve bütün yıldızlar emrine müsahhar, bak halk onun, hüküm onun, evet o rabbü'l-âlemin olan Allah ne ulu!.."* Arâf-7/54) kavl-i mecîdini nazar-ı dikkate almak iktiza eder. Görülüyor ki, bunda emir, halka tekabül ettirilmiştir.

Bunda ise, iki vecih vardır:

Birisi, halk, takdir, yâni mikdar ve kemmiyyet vermek mânâsı i'tibariyle

---

Şe'n: İş, yeni olan hal. **Bedia:** Nadide, güzel, yeni icad edilmiş şey. **İbda':** İzhar etme, yaratmak, numunesiz şey yapmak. **Mükevven:** Yaratılmış. **Mecid:** Azametli, şerefli.

madde ve ecsam-ı tekvin ve icaddır. Mutlak icadda isti'mali ta'mimendir. O halde buna mukabil emir, maddeye mukabil ve hacimsiz olarak mülâhaza edilen ale'l-umum kuvvetler gibi mücerred olan şuunâtı icab eden fiil ve te'sirdir. Nitekim Âdem hakkında, خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"Doğrusu Allah ındinde İsa meseli Âdem meseli gibidir: Onu topraktan yarattı, sonra da ona "ol!" dedi, o halde olur."* Âl-i İmrân-3/59) buyurulması bu farkı gösterir.

İkincisi, emirde kumanda mânâsının esas olmasıdır. Bu cihetle emir, halkedilen bütün mahlûkat üzerinde cereyan eden ve edecek olan tasarruf ve hâkimiyyet şuunâtiyle bu şuunâtı husule getiren icab ve te'sir fiiline muntabık olur ki, rübubiyyet sıfatının tecellisi bununladır. ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ (*"Rabbınız o Allah'dır ki gökleri ve yeri altı günde olarak yarattı sonra Arş üzerine istivâ buyurdu emri tedbir ediyor hiç şefaatçi yok ancak onun izninden sonra, işte bu evsafın sâhibi Allah'dır Rabbınız, o halde ona ibadet ediniz, artık düşünmez misiniz!"* Yunus-10/3) Bunu müş'irdir. Şu halde halk, emrin mahalli tatbikını vücuda getiren fiil, emir de mahlûkatın cebrî veya iradî terbiyesi şuunâtını ifade eden fiildir. Ve ruhun ta'rifindeki emir, halka mukabil olan bu Rabbanî haysiyyeti ifade için bilhassa Rabb ismine muzaf kılınmıştır. Maamafih bu izafet, ruhun bütün kuvvetlere şâmil olan eamm mânâsını temyiz ettirirse de, hass mânâsiyle ruhun ancak cinsini iş'ar eder. Bu cins içinden mânâ-yı hassiyle ruhu tanıtacak olan hususiyyet ise, Rabbın nefs-i mütekellim vahdeye olan "Rabbî" izâfetidir. Şu halde "emr-i Rabb", ruhun cinsi, Rabbın nefs-i mütekellime izafet-i mahsusası da faslı mesabesinde olarak hakikatine müteallık bir haddini ifade eden ta'rifini vermiş olur. Mânâ şu olur:

"Ruh, benim malikim olup beni terbiye eden Rabbım'ın bütün mahlûkat üzerindeki Rübubiyyet-i emrinden bir emirdir ki, bana, kendimi ve Rabbım'ı tanıtır". Demek ki, bir ruh tasavvurunda esas şu üç şuurdur: Ene, emir, Rabb. Ve ruh, işte eneye Rabbın bir te'siri mahsusu ile izafetini ifade eden emirdir. Bu izafet-i mahsusa, bu emir olmayınca kimse kendini duymaz, herkes bu nisbet-i izafiyyenin hususiyyetine göre kendini duyar. Kendini duymayanda ruh olmaz. Kendini tanımayan o nisbet-i izafiyyeden hıssasına göre ruhu duyar, ruhu duyan, Rabbını duyar. Bundan dolayıdır ki, ruhu, Rabb zannedenler, Rabb'a ruh diyenler, teslise sapanlar olmuştur. Onun için, «مِنْ اَمْرِ رَبّى» (*"Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabbımın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey*

Ta'mimen: Herkese bildirmek suretiyle. **Şuunat:** Hal, keyfiyet, emr, kasıt. **Muntabık:** Uyan, uygun.

verilmiştir." İsrâ-17/85) cevabında bu galatlar da tashih olunarak anlatılmıştır ki, ne ene, ne ruh, Rabb değildir. Ruh, "enenin Rabbı'nın emrindendir." [1].

Burada, şayan-ı dikkat mühim bir nokta daha vardır. قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّى (*"Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabb'ımın emrindendir."* İsrâ-17/85) hitabında Rabbın müzafün ileyhi olan nefs-i mütekellim zamiri olan «يا» evvel emirde, Resulullah'ın «انا» sidir. Ona olan izafeti rabbaniyye, hakikati Muhammediyyede teayyün eden tecelliyât ise, اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (*"Ancak Rabbından bir rahmet başka, hakikat senin üzerinde onun fazlı pek büyük bulunuyor."* İsrâ-17/87) diye tasrih olunacağı üzere çok büyük olduğundan bu nokta-i nazardan izafetin ifade ettiği ta'rif, Ruhu'l-Kudüs ve Ruhu'l-emîn ıtlak olunan Cibrîl'i dahi mazmununa olan yüksek bir cemiyyeti hâizdir. Bu haysiyyetle, مِنْ اَمْرِ رَبِّى (*"Rabb'ımın emrindendir."* İsrâ-17/85) ta'rifinden tasavvur edebileceğimiz mânâ şu olur: "Ruh, beni terbiye eden, ez cümle bana vahiy ve risalet veren, Beni İsrâ ile mi'rac'a i'lâ eyleyen, beni bir makam-ı Mahmûd'a ba's buyuran ve bana Kur'ân'ı indirmekte bulunan Rabbım'ın emrinden bir emirdir ki, ben, kendimi ve Rabbım Hakk Teâlâ'yı onunla bilirim."

وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا Ve size, ilimden ancak bir az verildi. Hiç verilmedi değil, fakat az. Bildiğiniz de az, bilişiniz de azdır. Çünkü hâdistir, izafîdir. Sofestaîlerin dediği gibi, hiç bir şey bilmez değilsiniz. Bazı müddeîlerin dediği gibi, bütün hakikati bilir de değilsiniz. Hakktan bâzı şeyler bilirsiniz, amma hakikatin bütün derinliğiyle değil. Bâzı vücuh ile, ruhunuzun mertebesine göre, Rabbınızı tanıyacak, vazifelerinizi anlayacak kadar nisbî bir surette bilirsiniz. Binaenaleyh ruh hakkında bile bileceğiniz de bu kadardır.

Bâzı müfessirîn bu hitabın, suâli soranlara âid olduğunu söylemişlerdir. Çünkü «قُلْ» emrinin mekulünde dahil olarak cevabın tetimmesinden olması akrebdir. Lâkin rivayet olunuyor ki, Yehûd, bu cevabı işitince: "Bu hitab bize mi muhtaç?" demişler. Aleyhıssalâtü Vesselâm da: "Belki biz ve siz" buyurmuş. Bunun üzerine demişler ki: "Halin amma da acaib, gâh وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا (*"Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllar anlar."* Bakara-2/269) dersin, gâh da böyle söylersin. Bize Tevrat verildiğini ve onda her şeyin tibyanı bulunduğunu tilâvet ettiğin halde bize verilen ilme az nasıl dersin?" Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem de: "O, Allah'ın ilmine nazaran azdır. Allah, size o kadarını vermişti ki,

---

[1] Binaenaleyh Kelâm-ı İlâhî'de varid olan «روحى، روحنا» izafeti, «امرى» izafeti gibidir.
Teayyün: Meydana çıkma. Mekul: Söylenişinde. Tibyan: Tefsir, açıklama.

amel etseniz intifa' ederdiniz." buyurmuş ve bu sebeble, وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ (*"Eğer yerdeki ağaçlar hep kalem olsa deniz de mürekkeb, arkasından yedi deniz, Allah'ın kelimatı tükenmez, hakikat Allah, aziz, hakîmdir."* Lokmân-31/27) âyeti nâzil olmuştur. Şu halde bu hıtab, «قُلْ» emrinde dahil olmayıp istînafen ona tezyil edilmiş bir cümle olarak bütün insanlara âmm bir hıtab demektir. Bütün ilm-i beşer İlmullah'a nazran kalildir, verme, izafî, mütenahîdir, muhattır. İlmullah ise, zatî, muhît ve ma'lûmâtı, nâmütenahîdir. İlmin tamamı Hakk Teâlâ'nın, zat-i hakikatini bilmeğe mütevakkıftır ki, onu ancak kendi bilir.

Burda şu faideleri kaydedelim:

1- Demek ki, وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا (*"Ve Âdeme bütün esmayı ta'lim eyledi, sonra o âlemini melâikeye gösterip "Haydin davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin" buyurdu."* Bakara-2/31) mucebince Âdem'e bütün esmânın ta'limi, bütün hakayık-ı müsemmeyatın ta'limi demek değildir. Ta'lim-i esmâ, İlmullah'a nazaran bir ilm-i kalîldir. Bu nokta, felsefede "İsmiyye" mezhebine bir esas olabilir.

2- تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَىْءٍ (*"... ve her şeyi tafsıl etmek için.."* En'âm-6/154) تِبْيَانًا لِكُلِّ شَىْءٍ (*"Hele her ümmet içinde kendilerinden üzerlerine bir şâhid ba's edeceğimiz, seni de onlar üzerine şâhid getirdiğimiz gün!.. Ve bu kitabı sana ceste ceste indirdik ki her şeyi beliğ bir surette beyan etmek hem bir hidayet kanunu, hem bir rahmet, hem de müslimîne bir müjde olmak için."* Nahl-16/89) gibi âyetler, bütün eşyanın hakayıkı mânâsına olmayıp insanların din ve ahkâm nokta-i nazarından muhtaç oldukları her şey mânâsına izafî bir şümulü haiz demektir. Ve nitekim öyle tefsir olunagelmiştir.

3- İlm-i beşerin kılleti, yalnız İlm-i ruh nokta-i nazarından zannedilmemelidir. Zira diğer şeylere müteallık ma'lûmatımızın dahi medar-ı ruh olduğu cihetle onlara müteallık şuurumuz ruhumuza aid olandan çok değildir.

4- Bu hitabta, insanlara ilimden hıssa veren bir şeref ve aynı zamanda beşerin gurur-ı ilmîsini kıran bir darbe ile huzur-ı Hakkda مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ *"Biz seni, sana layık olan bir şekilde tanıyamadık."* i'tirafiyle tevazua da'vet eden bir ihtar vardır. Demek ind-i İlâhî'de ilmin nâmütenahîliği insanlar için her hususta ilmin imkânını selbeden bir yeis delili değil, ilimde terakki imkânının

---

İntifa': Sönme, ortada kalma. **İstînafen:** Başdan başlayarak. **Mütevakkıf:** Bir şeye bağlı olan. **Kalil:** Az. **Muhat:** Etrafı çevrilmiş, kuşatılmış. **Müsemmeyat:** İsimlendirme. **Medar:** Sebep, vesile. **Selb:** Ortadan kaldırma.

nâmütenahîliğini temin eden bir mebde-i ma'rifettir. Binaenaleyh insan nâmütenahîye giden bir aşk-u iman ile Allah için ilme çalışmak ve lâkin her hangi mertebe-i terakkiye vasıl olursa olsun ilm-i beşerin az yine az, ilmullah'a nisbetle bir katrenin denizlere nisbetinden bile az olduğunu bilerek hiç bir zaman mağrur olmamak lâzımdır.

Şunu du unutmamak iktiza eder ki, ilm-i beşer verilme olduğu gibi kabil-i zevaldir de. Bir insana, en büyük ruhun en yüksek mertebe-i ilmin verildiği de farzedilse onu emriyle dilerse bir ânda alıverir. İşte gururdan sakınmak için bu hakikatin bilinmesi gayet mühim olduğundan dolayı bakınız Allah Teâlâ, Resulü'ne olan fazlının büyüklüğünü tansis ile O'na verdiği ilmin kılletten müstesnâ olduğunu beyan sırasında, evvel emirde bu hakikati takdimen tasrih ederek, hem de kasem ve te'kid ile ve azamet-ü celâl ifade eden cemi' sıygasiyle ve diğerlerine gayet müessir ve mânîdar bir ibret olmak için bilhassa Resulullah'a hitabda tasrih ederek buyurmuştur ki:

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِى اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ **Kasem olsun ki, dilersek o sana vahyettiğimizi elbet gideriveririz.** Yâni Ruhü'l-Kudüs'le indirdiğimiz, bütün fitnelere karşı tesbit ettiğimiz, mü'minlere şifa ve ilminizin ruhu olan o Kur'ân-ı Azîmüşşan'ı bile hafızalarınızdan siler alıveririz. ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا **Sonra kendin için bize karşı bir vekîl de bulamazsın.** Yani aldığımızı bizden bil'esale geri almayacağın gibi bilvasıta istirdad edebilmek için ne ruhtan ve ne saireden dayanacak bir vekîl, tutunacak bir kuvvet bulmana da imkân yoktur. اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ **Ancak Rabbın'dan bir rahmet, evvel-ü âhir yalnız O'na dayanabilirsin ve işte O'nu vahyettiğimiz gibi hıfz-u ibka eden de O'dur.** Rabbın'ın sana izafet-i mahsusa ile in'am ve ihsanı ve bu yüzden âlemîne neşretmek istediği rahmet-i vâsiasıdır. اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا **Emîn ol. O'nun** (O Rabbın'ın) **sana olan fadlı, ihsan-ü inayeti çok büyüktür.** Diğerlerine kıyas kabul etmeyecek derecede büyüktür. Onun için kemal-i emniyyetle قُلْ de ki:

لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اَنْ يَاْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ **Alimallah, bütün İns-ü Cinn bu Kur'ân'ın mislini getirmeleri üzere ictima' yâni ittifak etseler,** لَا يَاْتُونَ بِمِثْلِهِ **hiç bir mislini getiremezler. İns ayrı, Cinn ayrı uğraşsalar getiremezler ya.** وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا **Yekdiğerine zahîr olsalar bile getiremezler.** Kur'ân, böyle büyük bir mu'cizedir. Şimdi yalnız bu âyetin ne kadar şümullü, ne kadar kuvvetli, bütün İns-ü Cinn ile istikbal üzerinde böyle en yüksek bir yakîn ile hukûm ne büyük bir ilm-i gaybi ihtivâ ettiğini ve binaenaleyh başlı başına nasıl

---

Bi'l-esale: Bizzat, eli ile başkasını vâsıta etmeden.

büyük bir mu'cize-i bakiye teşkil eylediğini insaf ile teemmül etmeli, bu kelâmın ilmullâh'dan bir ilim getirmiş olduğuna nasıl şübhe edilebilir?

Bunun sebeb-i nüzulünde rivayet olunuyor ki, evvelki Yehûdîlerden bir taife: "Ya Muhammed, demişler, bize şu getirdiğin hakkı haber ver. Bu, min indillâh bir hak mıdır? Zira biz, bunu Tevrât'ın tenasüku gibi mütenasık görmüyoruz." Aleyhıssalâtü vesselâm da, buyurmuş ki: "Vallahi siz, bunun min indillâh bir hakk olduğunu pek a'lâ biliyorsunuz." Bunun üzerine: "Amma bu senin getirdiğin gibisini biz de, sana getiririz." demişlerdi ve binaenaleyh Allah Teâlâ, bu âyeti inzal buyurdu. Diğer taraftan Kureyş'ten bir cemaat de: "Bize, bu Kur'ân'dan baska bir âyet-i garîbe getir, yoksa bunun mislini biz de yapabiliriz." demişlerdi ki, âyet-i garîbe dedikleri bundan sonra وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى ... (*"Ve biz dediler: Sana ihtimali yok inanmayız, tâ ki bizim için şu yerden bir menba akıtasın."* İsrâ-17/90) âyetlerinde beyan olunacak olan mukterehat olacaktır. Bu âyet ile bütün bunlara cevab-ı kat'î verilmiş, o gün bu gün bunca asırlardan beri bütün tecribe ve teşebbüslerin karşısında bu cevab, kemal-i sıdk-u tahakkukla heybet-ü azametini artırmış durmuştur. (Sûre-i Bakara'da فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ (*"Eğer kulumuza ceste ceste indirdiğimiz Kur'an'dan şüphede iseniz haydi onun ayarından bir sûre meydana getirin ve Allah'dan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, eğer sadıksanız bunu yapın."* Bakara-2/23) Sûre-i Hûd'da ... فَاْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ (*"Yoksa, onu kendi uydurdu mu diyorlar? Öyle ise de; haydin onun gibi uydurma on sûre getirin, Allah'dan başka gücünüzün yettiğini de çağırın, eğer doğru söylüyorsanız bunu yaparsanız."* Hûd-11/13) - ilâ - Sûre-i Hicir'de وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (*"Şüphe yok o zikri biz indirdik biz, her halde biz onu muhafaza da edeceğiz."* Hicr-15/9) tefsirine bakınız.)

İşte Kur'ân'ın her hükmü böyle ilim, böyle lâreybdir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ

Teemmül: İyice, etraflıca düşünme. **Tenasük:** Nizam üzere dizilme. **Mütenasık:** Birbirine uygun olma. **Lâreyb:** Şübhesiz, içinde şübhe olmayan. **Mukterih:** Öneriler.

وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْج۪يرًاۙ ﴿٩١﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ
كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا اَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَب۪يلًاۙ ﴿٩٢﴾
اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَٓاءِۜ وَلَنْ نُؤْمِنَ
لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُ۬هُۜ قُلْ سُبْحَانَ رَبّ۪ي هَلْ
كُنْتُ اِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

89- Celâlim hakkı için Biz, bu Kur'ân'da dillere dasitan olacak her mânâdan türlü türlü ifadeler yaptık. Yine nâsın ekserisi gâvurlukta ısrar ettiler.

90- Ve: "Biz, dediler, sana ihtimali yok inanmayız. Tâ ki, bizim için şu yerden bir menba' akıtasın.

91- Yâhud senin için hurmalıklardan ve üzümlüklerden bir bağçe ola da aralarında şarıl şarıl çaylar akıtasın.

92- Yâhud zu'mettiğin gibi üzerimize semayı kıt'a kıt'a düşüresin, yâhud Allah'ı ve Melekleri kefil getiresin.

93- Yâhud senin altından bir evin olsun, yâhud semaya çıkasın, ona çıktığına da aslâ inanmayız tâ ki, üzerimize okuyacağımız bir mektub indiresin." De ki: "Sübhanallah ben, ancak beşer bir Resulüm."

Böyle bir Peygamberi gören o kâfirlerin, iman etmeyip de bu kadar inad etmelerinin sebebi nedir? denecek olursa:

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا
اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰٓى اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾
قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنّ۪ينَ لَنَزَّلْنَا

عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا
بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾
وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ
وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا
وَصُمًّا مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾
ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا
وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ
الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ
لَهُمْ أَجَلًا لَا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾
قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ
الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى
تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْئَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ
فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ
مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي
لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ

فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ
اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾

Meâl-i Şerifi

94- Kendilerine doğru yolu gösteren hidayetci geldiğinde nâsın, iman etmelerine ancak şöyle demeleri mani' oldu: "Allah bir beşeri mi Resul gönderdi?"

95- Söyle onlara: "Eğer arzda hep uslu uslu yürüyen Melâike olsa idi, elbette onlara semâdan Melek bir Resul gönderirdik."

96- De ki: "Allah, sizinle benim aramda şâhid yeter, her halde o, kullarına habîr basîr bulunuyor."

97- Ve her kime, Allah hidayet ederse, o doğru yolu tutar. Her kimi de, dalâlette bırakırsa artık onlar için O'nun berisinden velîler bulamazsın ve Biz, onları Kıyamet günü kör, dilsiz, sağır oldukları halde yüzleri üstü haşrederiz. Varacakları yer cehennem, her dindikçe onlara bir saîr artırırız.

98- O, onların cezalarıdır. Çünkü onlar, âyetlerimize küfrettiler de: "Ya biz bir yığın kemik olduğumuz ve ufalanıp tozduğumuz vakit mi, biz mi cidden yeni bir hilkatle ba'solunacağız?" dediler.

99- Gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'ın kendilerinin mislini yaratmağa kadir olduğunu görmedilerde mi? Kendileri için de bir ecel ta'yin etmiş, onda hiç şübhe yok? Fakat zalimlerin gâvurluktan başkasına baktıkları yok.

100- De ki: "Rabbım'ın rahmeti hazînelerine siz malik olsa idiniz, o vakit elden çıkarmak korkusuyla imsâk ederdiniz, insan bir de pek cimri olmuştur.

101- Celâlim hakkı için, Musa'ya açık açık dokuz âyet verdik. Sor Benî İsrail'e, onlara geldiği vakit Fir'avn, O'na dedi ki: "Her halde ben seni ya Musa; bir büyüye tutulmuş zannediyorum."

102- "Alimallah, dedi, pek âlâ bilirsin ki, bunları o göklerin yerin

---

Saîr: Ateşli alev, cehennemin 2. katı. **İmsâk:** Cimrilik, hasislik.

Rabbı, sırf birer basîret olmak üzere indirdi. Her halde ben de, seni ya Fir'avn, helâk olmuş zannediyorum."

103- Derken onları arzdan belinletmek istedi. Biz de, hem kendisini ve hem maiyyetindekileri hepsini birden garkediverdik.

104- Arkasından da Benî İsraîl'e dedik ki: "Haydin arzda sâkin olun, sonra âhiret va'di geldiği vakit, hepinizi dürüp bükerek getireceğiz."

فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا **Âhiret va'di geldiği vakit, topunuzu dürüp bükerek getireceğiz.** Buradaki, «وَعْدُ الْاٰخِرَةِ» sûrenin başında geçen وَعْدُ الْكَرَّةِ الْاٰخِرَةِ yâni ikinci kerreki fesadın va'desi mânâsına olmak melhuz ise de, وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا (*"Eğer yine dönerseniz, Biz de döneriz."* İsrâ-17/8) mezmununa nâzır olarak وَعْدُ الدَّارِ الْاٰخِرَةِ mânâsına olmak tekrardan sâlim ve binaenaleyh daha zâhirdir. Ki, Kıyamet demek olur.

Hasılı ya Muhammed:

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا
وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ
وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ اٰمِنُوا بِهِ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا اِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا
الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ
سُبْحَانَ رَبِّنَا اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ
وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾ قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوا
فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ
بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ
شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

Meâl-i Şerifi

105- Bunu da, bihakkın indirdik ve bihakkın indi ve seni ancak sevabımızın müjdecisi ve azâbımızın habercisi olarak gönderdik.

106- Hem onu, bir Kur'ân olmak üzere âyet âyet ayırdık ki, nâsa dura dura okuyasın, hem de tenzil suretiyle ceste ceste indirdik.

107- De ki: "İster inanın ona, ister inanmayın. Çünkü bundan evvel ilim verilmiş olanlar kendilerine tilâvet olununca çeneleri üstü secdelere kapanıyorlar.

108- Ve diyorlar ki: "Tesbih Rabbımıza, hakikat Rabbımız'ın va'di kat'iyyen fiile çıkarılmış bulunuyor."

109- Ve ağlıyarak çeneleri üstü kapanıyorlar. O, onların huşûunu da artırıyor.

110- De ki: "Allah deyin, Rahman deyin hangisini deseniz hep O'nundur, o en güzel isimler." Bununla beraber salâtında pek bağırma, pek de gizleme, ikisinin arası bir yol tut.

111- Ve şöyle de: "Hamd O Allah'a ki, hiç bir veled edinmedi, O'na mülkte bir şerik de olmadı, O'na zülden bir veli de olmadı. O'nu tekbir ile büyükle de, büyükle.

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ **Onu** (Kur'ân'ı) **hakk ile indirdik ve hakk ile indi.** Yâni hiç bozulmadan indirdiğimiz gibi bihakkın indi. Nazmı da hakk, mânâsı da hakk, inişi de hakk, indiği de hakktır. Hikmet-i hakk ile hakikaten hakk Peygambere inmiştir. Onun haber verdikleri muhakkak olacaktır. وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا **Ve seni ancak bir mübeşşir ve nezîr olarak gönderdik.** İman ve itaat edenlere sevabı ve kâfirlere, asilere ikabı haber vereceksin. Yoksa herkesin istediğini yapacak, anud kâfirlere zorla iman verip kurtaracak değilsin. Binaenaleyh sen, tebşir ve inzar vazifeni yap, sonundan korkma. Fakat o tebşir ve inzar bir def'ada bitecek değil, ta'kib olunmak lâzımdır.

وَقُرْاٰنًا **Hem bir Kur'ân olarak ki,** فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ **ağır ağır, vakit vakit nâsa kıraat edesin için Biz, onu ayırd ettik, kısım kısım yaptık**

Zül: Hakir olma, alçalma. **Nazm:**. Kur'ân âyetleri.

وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا **ve tenzîlen indirdik.** Yâni hepsini birden değil, usulden furua doğru nâsın her türlü mesalih ve ihtiyacatına ve ahvalin muktezayatına mutabık olmak üzere tedricen indirdik. Onun için Kur'ân'dan bir hizib veya bir aşır ve hattâ bazan bir âyet müstekil bir kitab gibi başlı başına tebşir vè inzarı muhtevi bir derstir.

Alusî Tefsiri'nde der ki: "Beyhakî, Şa'binde Ömer radıyallahü anhten şöyle dediğini tahric etmiştir: "Kur'ân'ı, beşer âyet, beşer âyet teallüm ediniz. Zira Cibril aleyhisselâm, Onu, beşer beşer indirirdi." İbn Asakir de, Ebu Nadre tarikından tahric etmiştir ki; "Ebu Said-i Hudrî, bize Kur'ân'ı sabah beş ve akşam beş âyet ta'lim eder ve "Cibrîl aleyhisselâm beşer âyet, beşer âyet indirdi." diye haber verir idi." demiştir. Maamafih beşten daha fazla ve daha az olarak nüzulünün vaki' olduğu da sahihan sâbit bulunduğundan murad, ekseriyya demektir."

قُلْ **De ki: "Ey bu Kur'ân'a inanmıyan cahiller,** اٰمِنُوا بِهِ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا **siz, buna ister inanın, ister inanmayın.** Yâni Kur'ân'ın hakkiyyetine ve kemaline karşı sizin gibilerin inanıp inanmamasının hiç ehemmiyyeti yoktur. İnanmanız onun kemalini artırmaz, inanmamanız da ona nakısa vermez. İman ederseniz faidesi kendinize, etmezseniz zararı yine kendinize, artık siz düşünün. اِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ **Şu muhakkak ki, bundan evvel ilim verilmiş olan zevat,** Kur'ân nâzil olmazdan evvel Kütüb-i Salife'yi tedkik etmiş olup da vahyin, kitabın, din ve şeriatin ne olduğunu anlamış, delâil-i Nübüvvet'e vakıf olmuş değerli âlimler, اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ **kendilerine Kur'ân tilâvet olununca** يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا **çeneleri üstü düşerek secdelere kapanıyorlar.** وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا **da: "Tesbih Rabbımız'a, ne büyük şa'n Rabbımız'ın va'di hakikaten fiile çıktı"** diyorlar. Yâni "evvelki kitablarda va'dettiği o Peygamber geldi, haber verdikleri hep olacaktır" diye tesbih ve şükrediyorlar. وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ **Ve ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar** وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا **ve O (Kur'ân okundukça), onların huşu'larını artırıyor.** Bunun bir nazîri de, وَاِذَا سَمِعُوا مَا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰى اَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا اٰمَنَّا (*"Peygambere indirileni dinledikleri zaman da gözlerini görürsün ki aşina çıktıkları haktan yaşlar dolup boşanarak "Ya Rabbena derler: İnandık iman getirdik,"* Maide-5/83) idi.

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ **De ki: "Allah diye duâ ediniz veya Rahman diye duâ ediniz,** اَيًّا مَا تَدْعُوا **hangi isme çağırsanız güzeldir. Çünkü** فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى

Tedricen: Azar, azar. **Hizib:** Kur'ân-ı Kerim'den beş sahifeye. Kur'ân'dan beş âyet. **Aşır:** Kur'ân'dan bir bölüm, on âyet. **Nakısa:** Noksanlık.

o en güzel isimler hep O'nundur." O, zat-ı ehadindir. Resulüllah sallallahü aleyhi vesellem, bir gün Mekke'de: "Ya Allah, ya Rahman" diye duâ ederken müşrikler işitmişler. "Muhammed, bir ilâha da'vet ediyordu, halbuki kendisi iki ilâha duâ ediyor." demişler. Cevaben, bu emr-i İlâhî nâzil olmuştur. Yâni Allah Teâlâ'nın bir çok isimleri vardır ki, en güzel isimlerdir. En yüksek cemal ve celâl ve ikram ifade eden Esma-i Hüsnâ hep onundur. Bunların her hangisiyle olursa olsun duâ caizdir. Çünkü ismin teaddüdünden, müsemmanın teaddüdü lâzım gelmez. Bütün Esma-i Hüsnâ ile duâ, lâşerîkeleh olan O Zat-ı ehade duâdır.

وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ **Hem salâtında büsbütün cehir de etme.** Namazda kıraat veya duâ ederken bağırma, gösteriş, saygısızlık şâibesi olmasın. وَلَا تُخَافِتْ بِهَا **Büsbütün muhafete de yapma,** yâni kendin işitmeyecek kadar da gizleme, masivadan korkuyormuş gibi olmasın. وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا **Bunun arasında bir yol tut** وَقُلْ **ve de ki:** الْحَمْدُ لِلّٰهِ **"Hamd, Allah'a, her türlü ta'zîmat ile şükür,** Allah'a. الَّذِي **O Allah ki,** لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا **veled ittihaz etmedi,** doğurmaktan münezzeh olduğu gibi evlâdlık da edinmedi. Binaenaleyh edindi diyenler, O'nun şanını bilmediler. Yalan söylediler. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ **O'na mülkte şerîk yok.** İki veya üç diyenler, başkalarını karıştıranlar iftira ettiler. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ **O'nun için zülden veli de yok,** yâni züllünden neş'et eden, zilletten korunmak, izzet bulmak için muavenetine muhtaç olunan veliden, yâr-ü yaverden, dosttan müttefikten de münezzehtir. Fadl-ü rahmetiyle sevdiği, velâyet verdiği, veliyyullah denebilecek sadık kulları olmaz değil ise de, herhangi bir ihtiyaçdan dolayı dost edindiği hiç bir veli de yoktur. Zilletten münezzeh bizatihi azîz ve kaviydir. وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا (*"Her kim izzet istiyorsa bilsin ki izzet tamamıyle Allah'ındır, ona hoş kelimeler yükselir onu da ameli salih yükseltir, kötülükler kuranlara gelince onlara şiddetli bir azab vardır ve onların tuzakları hep tarumar olur."* Fâtır-35/10) وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا **Ve O'nu tekbir ile büyükle de, büyükle.** Zatında da büyükle, sıfatında da büyükle, ef'alinde de büyükle, esmasında da büyükle." اللّٰهُ اَكْبَرُ ، اللّٰهُ اَكْبَرُ ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ اللّٰهُ اَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ *"Allah en büyüktür, Allah en büyüktür, Allah'dan başka hiçbir ilah yoktur, Allah en büyüktür, Allah en büyüktür. Hamd yalnız Allah'a mahsustur."*

Rivayet olunur ki, Abdulmuttalib evlâdından söylemeğe başlıyan her oğlan çocuğuna Resul-i Ekrem işbu, وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ (*"Ve şöyle de: Hamd o Allah'a*

Teaddüd: Çeşit, adet. **Müsemma:** İsimler. **Cehir:** Yüksek sesle, bağırarak. **Muhafete:** Yavaş okuma. **Masiva:** Allah'dan gayrı şeyler.

ki hiç bir veled edinmedi, ona mülkte bir şerik de olmadı, O'na zülden bir veliy de olmadı, O'nu tekbir ile büyükle de büyükle." İsrâ-17/111) âyetini belletirdi ve buna, آية العز namını vermişti. Tesbih ve İsrâ ile başlıyan bu sûrenin bu, آية العز de hamd-ü tekbir emirleriyle hıtamı ne kadar güzel, ne kadar beliğdir. Bu hamd-ü tekbir emrinin اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (*"Ancak Rabbından bir rahmet başka, hakikat senin üzerinde O'nun fazlı pek büyük bulunuyor."* İsrâ-17/87) ni'metine şübhesiz bir terettüb-i mahsusu vardır.

İmam Ahmed ibn Hanbel, Tirmizî, Neseî ve gayrıları Hazret-i Aişe'den rivayet etmişlerdir ki: "Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, bu sûre ile Sûre-i Zümer'i her gece okurdu." Sahîh-ı Buharî'de, İbn Mes'ud'dan rivayet olunduğu üzere, Resul-i Ekrem, bu sûre ile bunu ta'kib eden Kehif, Meryem, Taha, Enbiya sûreleri hakkında buyurmuştur ki: هُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الْاُوَلِ وَهُنَّ مِنْ تِلَادِى ***Bunlar, ilk nefaistendir. Yâni Mekke'de nâzil olanlardandır ve bunlar benim servet-i kadimemdendir, yâni şan ve makam-ı Muhammedîye alâka-i mahsusası olan mahfuzatı kadîmemden, havas ve evradımdandır."*** (Buhâri: Tefsiru Sureti-17/1) İşte, عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا (*"Geceden de sana mahsus fazla bir namaz olarak uykudan kalk, Kur'ân ile teheccüd kıl, yakındır ki Rabbın seni bir makam-ı mahmuda ba'sede."* İsrâ-17/79) tebşirini veren Sûre-i İsrâ'dan وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Ve seni sâde âlemine rahmet olarak göndermişizdir."* Enbiyâ-21/107) tebciline müntehi olan Sûre-i Enbiya'ya kadar bu beş sûrenin tertibi de, bu esas üzeredir. Bakınız hamd-ü tekbir emriyle hıtam bulan Sûre-i İsrâ'yı müteakıb Sûre-i Kehf'in hamd ile başlaması, ne ahenkdârdır.

Evrad: Sık sık okunan dua. **Tebcil:** Yüceltmek.

KEHF SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 110

Sûre-i Kehif de Mekkî'dir. Ancak, واصبر نفسك مع الذين يدعون ربهم (*"Nefsince de o kullarla beraber sabret ki sabah akşam (her vakit) Rablarına duâ eder cemalini isterler, sen dünya ziynetini arzu ederek onlardan gözlerini ayırma ve o kimseye itaat etme ki kalbini zikrimizden gafil bırakmışız, keyfinin ardına düşmüş ve işi haddini aşmak olmuştur."* Kehf-18/28) âyetinin Medenî olduğuna dair bir kavil de vardır.

Âyetleri: Yüz on.

Kelimeleri: Bin beş yüz yetmiş yedi.

Harfleri: Altı bin üçyüz altmış.

Fasılası: ا harfidir.

Sebeb-i nüzulünde sahib-i Siyer-ı ibn İshak'ın şöyle bir rivayet naklettiği zikrolunuyor: Nadr ibn Hâris, Kureyşin Şeytanlarından idi. Resulullah'a ezâ ederdi, adâvete kalkışırdı. Hiyre'ye gitmiş, orada Rüstem ve İsfendiyar hikâyelerini öğrenmişti. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, bir meclise otur-up Allah'ı zikir ve ümem-i Salifenin başlarına gelen musibetleri, kavmine tahdis

---

Ümem-i Salife: Geçmiş ümmetler, kavimler. **Tahdis:** Nakletme, anlatma.

ettiği vakit kalkar kalkmaz, Nadr arkasından, gelip o meclise oturur: "Ey ma'şer-i Kureyş, Vallahi ben, O'ndan daha güzel söylerim. Geliniz size, O'nun anlattıklarından daha güzelini anlatayım" der, sonra onlara Fâris mülûkünden anlatırdı. Kureyş, bunu, Utbe ibn Muayt ile beraber Medine'deki Ahbar-i Yehûd'a göndermişler ve demişler ki: "Onlara Muhammed'den ve sıfatından sorunuz ve kelâmını haber veriniz. Çünkü onlar eski kitab ehlidir. Onlarda, enbiya ilminden bizde bulunmayan ma'lûmat vardır." Binaenaleyh ikisi çıkıp Medine'ye varmışlar. Dedikleri gibi Ahbar-ı Yehûd'a sormuşlar. Ahbâr-ı Yehûd demişler ki: "O'na, şu üçten sorunuz:

1- O fityeden (o genç yiğitlerden) ki, evvel zamanda gittiler, işleri ne idi? Zira bunların hikâyesi acîbdir.

2- O racül-i tavvaftan (yâni o dolaşan adamdan) ki, arzın Meşrıklarına ve Mağriblerine ermişti. Bunun kıssası nedir?

3- "Ruhtan sorunuz, nedir o? Eğer size onları haber verirse nebiydir ittiba' ediniz, yoksa bir lâfcıdır, ne isterseniz yapınız." Bunun üzerine Nadr ve refikı, Mekke'ye avdet edip Kureyş'e: "Size, Muhammed ile aramızı fasledecek şey getirdik" diyerek Yehûd'un dediklerini haber vermişler. Gelmişler, Resulullah'a suâl etmişler. Resulullah: "Sorduklarınızı yarın haber veririm" buyurmuş, istisnâ yapmamış, yani "İnşaallah = Allah dilerse" dememiş. Gitmişler. Resulullah, on beş gece durmuş, vahiy gelmemiş. Hattâ Mekke ahalisiat: "Muhammed bize yarına va'detti halbuki bu gün on beş gün, sorduğumuza cevab vermiyor." diye dedikoduya başlamışlar. Binaenaleyh çok sıkılmıştı. Derken Cebraîl, Allah Teâlâ'dan: "Eshab-ı Kehif" sûresiyle geldi ki, onlara hüznünden dolayı Allah'ın muatebesini ve sordukları o fitye ile o racül-i tavvafın kıssalarını muhtevidir. وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلاَّ قَلِيلاً (*"Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabbımın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."* İsrâ-17/85) kavl-i celîli de beraberdi. Tefsirlerin bir çoğunda tesadüf edilen bu rivayetin esası, işte bu suretle İbn İshak'ın bir nakline raci'dir. Gerçi vahiy, Resulullah'ın yed-i ihtiyarında olmayan bir ihbar-i ilâhî olduğu cihetle, O'nun arzusuna tabi' değildir. Ümid edildiği zamanda gelmemesi ve lihikmetin teahhur etmesi caizdir. Ve bu, O'nun za'fı değil, bil'âkis indî olmadığına delâlet eden bir kuvveti olur. İbtida-i Nübüvvet'ten, Risalet'in vüruduna kadar vahyin bir müddet için tevakkuf ettiği de vaki'dir. Ancak ahkâm terettüb eden hususatta beyanın vakt-i hacetten teahhuru caiz olmamak kavl-i muhtardır. "Ve'd-Duhâ"

Muatebe: Azarlanan, tekdir olunan.

sûresinin de bir iki gün vahyin te'hiri dolayısiyle nâzil olduğu sahihtir. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk'ın, ilk vahyini Gar-i Hıra'da gönderdiği Resulü'ne Sûre-i Kehf'i indireceği zaman da O'na, evvel emirde beş on gün Eshab-ı Kehf'in çektiği sıkıntılardan bilfiil bir nümune müşahede ettirerek indirmiş olması çok ma'kuldür. Maamafih İbn İshak'ın bu rivayeti, usul-i hadîsce ihticaca salih bir haber değildir.

Evvelen: İbn Cerîr-i Taberî gösteriyor ki, bunun senedinde İbn İshak: حَدَّثَنِي شَيْخٌ مِنْ اَهْلِ مِصْرَ قَدِمَ مُنْذُ بِضْعٍ وَاَرْبَعِينَ سَنَةً عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ "Kırk küsur seneden beri gelmiş Mısırlı bir şeyh bana tahdis etti. O, İkrime'den, O, İbn Abbas'tan demiştir." Binaenaleyh senedde bir mechul vardır. Rivayeti zayifedir. İbn İshak, rivayeti zayif görmüş, iltizam etmemiştir.

Saniyen: Bâlâda ruh suâlinde nakl ettiğimiz vech ile Sahih-i Buharî ile Sahih-i Müslim'de, Abdullah ibn Mes'ud'dan tahric edilen rivayete muhaliftir.

Salisen: Ekser rivayâta ve İbn İshak'ın dahi tafsiline göre bu sûrede haber verilen Eshab-ı Kehif, halis Din-i İsa üzere İman-i Tevhid ile hareket etmiş ve kendilerini puta taptırmak veya i'dam etmek için ta'kib ve tazyik eden kavimlerine karşı mücahedeye azm ile dinlerinin muhafazası uğrunda dağa çıkmış, mağaraya gizlenmiş bir kaç gençten ibaret İsevî bir zümre-i mü'minîndir. Binaenaleyh bunların kıssası, tarih-i Nesarâ'ya teallûk ettiğinden Hazret-i İsâ'yı kabul etmeyen Yehûd ahbarının, bu gençlere aid bir keramet kıssasını kabul ederek suâl ettirmiş olmaları müsteb'ad görünür. Gerçi Fahruddin-i Razî'nin beyanına göre bâzıları, Eshab-ı Kehf'in Musâ aleyhisselâm'dan evvel olup Hazret-i Musâ'nın bunları zikrettiğini ve Yehûd'un suâl etmelerinin sebebi de, bu olduğunu söylemiş, bâzıları da İsa aleyhisselâm'dan evvel Kehfe girdiklerini ve Hazret-i İsa, bunların haberini ihbar eylemiş olduğunu ve İsa ile Muhammed aleyhisselâm arasındaki vakitte ba's olunduklarını söylemiş, diğer bazıları da İsa aleyhisselâm'dan sonra girdiklerini söylemiştir ki, Kaffal'den ve Taberî'den de nakledildiği üzere İbn İshak'dan mervi olan da budur. Şu halde İbn İshak'ın kavlince, Yehûd'un bunu suâl etmemesi icab eder.

Rabian: Bu sûrede başlıca üç kıssa vardır ki, Eshab-ı Kehif kıssası ve mütemmimatı, Musa ve Hızır kıssası, Zülkarneyn kıssasıdır. Eğer sebeb-i nüzul, üç suâl idiyse her biri bunlardan birine dair olmak lâzım gelirdi. Yoksa burada

---

Gar: Mağara. **İhticac:** Delil, vesika, şahit. **İltizam** : İtibar etmemek. **Müsteb'ad:** Uzak görülür. **Mütemmimat:** Tamamlayan

istitraden diğer bir kıssaya geçilmiş de, ruh suâlinin cevabı başka bir sûreye ifraz edilmiş demek münasib olmazdı.

Hamisen: Evvelki sûrede ruh âyetinin, bu sûrede Zülkarneyn kıssasının sarih bir suâle cevab oldukları Kur'ân'da musarrah olduğundan muhakkaktır. Ve zâhir olan da, bu iki suâlin aynı zamanda değil, ayrıca sorulmuş olmalarıdır. Bununla beraber bu ikisinde, وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ (*"Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabbımın emrindendir ve size ılimden ancak az bir şey verilmiştir."* İsra-17/85) وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ (*"Bir de sana Zülkarneyn'den suâl ediyorlar."* Kehf-18/83) diye suâl tasrih edilmiş olduğu halde, Eshab-ı Kehif kıssasının bu suretle irad edilmemesi bunun da Musa ve Hızır kıssası gibi doğrudan doğru bir tezkir olduğunu ifade eder. Rivayet-i mezkûre bu cihetle de makduhtur.

Sadisen: Bunda, "hüznünden dolayı bir muatebe" denilmesi de doğru değildir. Bundan murad, ... فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ (*"Şimdi bu söze inanmazlarsa belki arkalarından esef ile kendini üzeceksin."* Kehf-18/6) ilâ أَسَفًا âyetidir. Bu ise, bir muatebe değil, sûrenin başındaki zevk-ı hamd ile mütenasib bir irşad ve takviyedir.

Velhasıl sebeb-i nüzul hakkındaki mezkûr üç suâl rivayeti vücuhen makduhtur. Ve nitekim Sıhah'ta tahric edilmemiştir. Binaenaleyh bu sûrenin tefsirinde, buna istinad câiz olamaz.

Sûrenin ibtidasındaki âyetler gösteriyor ki, asıl sebeb-i nüzul, اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا (*"Allah veled edindi"* Kehf-18/4) denilmiş olmasıdır. Bunun ilimde yeri olmayan büyük bir yalan olduğunu beyan ile kaillerini inzar ve Tevhid'e da'vet için bu Sûre inzal buyurulmuş, Zülkarneyn suâlinin cevabı da, bunun tetimmesinden olmuştur.

Evvelâ Nasrâniyyet'in müşriklere karşı gizli çalıştığı ilk devrine teallûk eden ve Nesârâca ma'ruf bulunan Eshab-ı Kehif kıssası, Allah'dan başka ilâh ittihaz eden bir kavme karşı mahza Tevhid için mücahede etmek ve Allah'ın rahmet ve tevfikine ermek üzere çekilmiş bir kaç genç, bir gün veya daha az bir zaman gibi gelip geçen nice senelerden sonra nihayet gaye-i halâsa ermiş olmasından ibaret ve diğer âyât-ı İlâhiyye'ye nazaran teaccüb edilmemesi lâzım gelen bir kıssa-i keramet olduğu beyaniyle sonraki Hıristiyanlar gibi Allah'a veled isnad edenlerin kizbine ve âyat-ı İlâhiyye'yi inkâr eyleyenlerin mahvına

---

İstitraden: Bir bahis anlatırken, söz gelimi, başka bir meseleyi de anlatıvermek suretiyle. **Makduh:** Beğenilmemiş. **Mahza:** Ancak, yalnız.

istidlâl edilmek için sevkedilmiş ve nihayetinde de, وَقُلْ عَسَى اَنْ يَهْدِيَنِى رَبِّى لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا (*"Ve unuttuğun vakit Allah'ı zikret ve şöyle de: Ola ki Rabbım beni bundan daha yakın bir vakıtta dosdoğru bir muvaffakiyyete iysal buyura."* Kehf-18/24) emriyle muvaffakiyyet-i Muhammediyye'nin bundan pek yakın bir müddette zuhuru ümidi va'd-ü tebşir olunmuş, yani onların beklediği üçyüz dokuz seneden çok az bir müddet zarfında İslâm'ın galebesi tahakkuk edeceği anlatılmıştır. Ve bu suretle bu sûredeki üç kıssadan her biriyle mazhariyyet-i Muhammediyye'de cereyan edecek meratib-i tecelliyâta misal verilerek, فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ اَحَدًا (*"De ki: "Onun için her kim Rabbının likasını arzu ederse, salih bir amel işlesin ve Rabbının ibâdetine hiç bir şirk karıştırmasın."* Kehf-18/110) da'veti i'lân olunmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا
لِيُنْذِرَ بَاْسًا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ
اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَاكِثِينَ فِيهِ اَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ﴿٤﴾
مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ
مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ
عَلٰى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَدِيثِ اَسَفًا ﴿٦﴾ اِنَّا جَعَلْنَا
مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾
وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾ اَمْ حَسِبْتَ
اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hamd, O Allah'a ki, kuluna kitab indirdi, hem O'na hiç bir yamıklık yapmaksızın.

2- Dosdoğru, ledünnünden şiddetli bir beis ile inzar etmek ve salih salih ameller yapan mü'minlere şunu müjdelemek için ki, kendilerine cidden güzel bir ecir var.

3- Ebediyyen onda arâm edecekler.

4- Hem şunları inzar etmek için ki, "Allah veled edindi" demekteler.

5- Buna dâir ne kendilerinin bir ilmi vardır, ne de babalarının. O, ne büyük bir kelime ki, ağızlarından çıkıyor. Sırf bir yalan söylüyorlar.

6- Şimdi bu söze inanmazlarsa, belki arkalarından esef ile kendini üzeceksin.

7- Biz, yeryüzündeki şeyleri, ona bir ziynet yaptık ki, insanları imtihan edelim. Hangisi daha güzel bir amel yapacak?

8- Bununla beraber şu da muhakkak ki, Biz, onun üzerinde ne varsa hepsini bir kuru toprak etmekteyiz.

9- Yoksa Eshab-ı Kehf-ü Rakıym bizim âyâtımızdan bir acîbe oldular mı sandın?

الحمدُ لله **El-Hamdülillah** الّذى **o öyle bir Allah ki,** انزلَ على عَبْدِهِ الكتاب **kitabı kuluna indirdi,** ولَمْ يَجْعَلْ لهُ عوَجًا **hem de onun için hiç bir ı'vicac yapmıyarak.** Dolambaçlı değil, çarpık değil, yalanı yanlışı yok. قَيِّمًا **Dosdoğru bir hâkim olmak üzere** indirdi. لِيُنْذِرَ بَأسًا شَديدًا مِنْ لَدُنْهُ **ki, tarafından bir be's-i şedidi, pek şiddetli bir azâb olan âhiret azâbını inzar ile haber versin.** وَيُبَشِّرَ المُؤْمِنِينَ الّذينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَات **Ve iyi işler yapan müminlere şunu müjdelesin:** انَّ لَهُمْ اجْرًا حَسَنًا مَا كِثِينَ فيهِ ابَدًا **Onlara, öyle güzel bir ecir muhakkak ki, onda ebediyyen kalacaklar.**

İnzarın kimlere olacağına gelince:

وَيُنْذِرَ الّذينَ **Hem şunları inzar etsin için ki,** قالوا اتَّخَذَ اللهُ وَلَدًا **"Allah, veled ittihaz etti" dediler.** Bunlar, Melâikeye Allah'ın kızları diyen Arab müşrikleri, Üzeyr'e Allah'ın oğlu diyen Yehûd, Mesih Allah'ın oğlu diyen Nesârâ'dır. Maamafih bu hususta Nesârâ hepsinden ziyade musırdır. Zira bunu, dinlerinin

---

Beis: Zarar, azap. **Arâm:** Durmak, rahatlık, dinlenme. **I'vicac:** Hakkı bâtıl, bâtılı hak gösterme, eğrilik. **Musırr:** Direnen, vazgeçmeyen.

birinci esası addetmişlerdir. مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَائِهِمْ **Bunun hakkında, ne kendilerinin, ne babalarının hiç bir ilimleri yoktur.** Yani bunu söyleyenler, bildiklerinden değil, bilmediklerinden, babalarını yani atalarını yahud baba ta'bir ettikleri papalarını taklid ederek söylerler. Halbuki babalarınınki de, ilimden değildir. Zira ilim, bunu kabul etmez.

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ **Sade ağızlarından çıkan bir kelime olmak cihetiyle büyüdü.** Allah'a karşı büyük bir cür'et, azîm bir kebire olan büyük bir lâf oldu.

Burada, âba ve kelime ta'birlerinin Nesârâ ıstılâhından olduğuna dikkat edilirse bu kelimenin en ziyade onların ağzından çıktığına ve onların ağzından büyüdüğüne bir tenbih anlaşılır. Müfessirîn bunu, ihtara lüzum görmemişlerse de, bu işaret vazıhdır. Aba-i Nesârâ: "Mesih oğlumdur diye semadan bir ses geldi." derler, dururlar. اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا **Başka değil, sırf bir yalan söylerler.**

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَدِيثِ اَسَفًا **İmdi onlar, bu hadîse, yâni bu yeni kitaba inanmazlarsa sen, arkalarından esef ile hemen hemen kendini tüketeceksin.** Yani, "Ey bu kitabı kendisine indirdiğim kulum ve Resulüm Muhammed, bu kitaba inanmayanlar helâk olacaklar. Fakat sen, o büyük söyleyen yalancıların iman etmediklerine şimdiden öyle üzülüyorsun ki, iman etmezler de helâk olurlarsa arkalarından edeceğin esef adetâ kendini tüketecek dereceyi bulacak, binaenaleyh sen, onlara esef etme, gam yeme de sana bu kitabı indiren Allah'a hamdederek ifâ-yı vazife et."

اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا **Çünkü Biz, yeryüzündeki şeyleri ona, yani arza bir ziynet kıldık** لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا **ki, onları, yani mü'min ve gayr-i mü'min insanları mübtelâ kılalım, hangisi amelen daha güzel imtihan edelim.** Yani tecribe eder gibi fiilen tebeyyün ettirelim de, ona göre güzel iş yapan muhsinlere ecr-i hasen, kötülere de be'si şedid verelim. وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا **Bununla beraber şu da muhakkak ki, Biz o yeryüzündekileri kuru bir toprağa çevirmekteyiz:** Bu gün gözler kamaştıran o ziynetler, yarın bakarsın dünden yokmuş gibi harab-ü türab olup gidecek. Onun için güzel amel, o fâni ziynetlere kapılmakta değil, O'nun bâki olan Halikına hizmet etmektir [1]. Binaenaleyh o helâk olacaklara esef ile üzülmemeli, vakit geçirmemeli de, bu imtihan meydanında en güzel amele çalışmalıdır.

---

[1] بوم نوبت مى زند بر طارم افراسياب * پرده دارى ميكند در قصر قيصر عنكبوت *"Baykuş Efresyâb'ın kubbesi üzerinde nöbet tutuyor. Örümcek Kayser'in köşkünde perdedârlık yapıyor."*

أَمْ حَسِبْتَ **Yoksa zannettin mi ki,** أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ **Ashab-ı Kehf-ü Rakıym.**

KEHF: Dağda mağara ve bilhassa geniş olanı ki, küçüğüne gar denilir. Türkçesi "in"dir.

RAKIYM: Bizim kitâbe tabir ettiğimiz yazılı taş veya ma'den veya saireden levha demektir. Yani bervech-i ati kıssaları zikrolunacak olan Kehif ve Rakıym sahibleri كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا **âyetlerimizden bir acîbe oldular?** Yani kuru topraklardan şayan-ı hayret ziynetler çıkarıp insanları ibtilâ ile imtihan eden ve bu suretle en güzel amelleri ibtilâ içinde ızhar eyleyen ve nihayet bütün o ziynetleri mahvettiği halde güzel iş yapanları güzel ecr ile ebedîleştirecek olan kudret-i İlâhiyyemizin hepsi acaib ve bedi' olan âsar-u alâmâtı miyanından Ashab-ı Kehif ve Rakıym, tek bir acîbe, şaşılacak bir âyet mi oldular sandın? Hayır, bunda şaşılacak bir şey yoktur. En güzel amelleri, en şayan-ı hayret alâmetleri sonu türab olan dünya ziynetine, dünya hayatına aldanmayan mübtelâlar içinden ızhar etmek âdet-i İlhahiyye'dir. Allah, ona benzemez daha neler yapmış ve yapacaktır [1]. Binaenaleyh başkaları taaccüb etseler de daha büyük âyetlere mazhar ve daha güzel amel kendisinden matlûb olan sen, o zanda bulunmayarak şunu yad et:

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ﴿١٢﴾

[1] Ebû Aliyy ibn Sinâ Şifa'sının zaman babında demiştir ki: "Hakîm Erstatalis zikretti ki, müteellihinden bir kavme Ashab-ı Kehf'in haline şebih bir hal ârız oldu" İbn Sina, bunu nakletikten sonra demiştir ki: "Tarih, bunların Ashab-ı Kehif'ten mukaddem olduklarına delâlet eder."

İbtilâ: Belâ . **Bedi':** Eşi benzeri olmayan. **Türab:** Toprak. **Müteellihin:** Ehil olan kavim.

Meâl-i Şerifi

10- O vakit ki, o genç yiğitler, Kehfe çekildiler de şöyle dediler: "Ya Rabbenâ, bizlere ledünnünden bir rahmet ihsan eyle ve bizim için işimizden bir muvaffakiyyet hazırla."

11- Bunun üzerine müteaddid seneler kehifte kulakları üzerine vurduk.

12- Sonra da onları ba'settik ki, hep bilelim, iki hızbin hangisi bekledikleri gayeyi iyi hesab etmiş?

فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ **Derken kulakları üzerine vurduk,** yani yatırdık, uyuttuk. ... لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ **Bilelim iki hizbin hangisi bekledikleri gayeyi iyi hisab etmiş.** Burada bilelim demek, fiilen tebeyyün, tahakkuk ettirelim de kendileri dahi anlasın ve iki hizibden birisi müvahhid, mü'min olan Ashab-ı Kehif, birisi de hasımları olan müşriklerdir. Âyette görüleceği üzere Ashab-ı Kehif, uyandıkları zaman işlerinde muvaffak olduklarını, gayelerinde isabet ettiklerini gördüler ve rahmet-i İlâhiyye'ye kavuştular. Bu icmâlden sonra bunların dinleri, işleri ne idi? Kehfe ne gaye için çekildiler ve nasıl kaldılar, sonra da nasıl ba's olundular? Tafsiline gelince:

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ اِنَّهُمْ
فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ
اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا
مِنْ دُونِهِ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَا اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمُنَا
اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً لَوْلَا يَاْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ
فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾

وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُۤا اِلَى الْكَهْفِ
يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ
مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ
عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَم۪ينِ وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ
وَهُمْ ف۪ي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾
وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَم۪ينِ
وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَص۪يدِ لَوِ اطَّلَعْتَ
عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾ وَكَذٰلِكَ
بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاۤءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَاۤئِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ
قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ
فَابْعَثُوۤا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِه۪ۤ اِلَى الْمَد۪ينَةِ فَلْيَنْظُرْ
اَيُّهَاۤ اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ
وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ
يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُع۪يدُوكُمْ ف۪ي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوۤا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ
السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا
ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا
عَلٰى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ
ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ
رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي
اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ اِلَّا مِرَاءً
ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

13- Biz, sana onların kıssalarını doğru olarak naklediyoruz. Hakikat bunlar, bir kaç genç yiğit Rabblarına iman ettiler. Biz de, hidayetlerini artırdık.

14- Ve kalblerine rabıta verdik. O vakit ki, kıyam ettiler de dediler: "Bizim Rabbımız, göklerin ve yerin Rabbı, biz, ihtimali yok ondan başka bir ilâha tapmayız. Doğrusu o surette cidden saçma söylemiş oluruz."

15- Şunlar, şu bizim kavmimiz olacaklar, tuttular O'ndan başka ilâhlar edindiler. Onlara, karşı açık bir bürhan getirselerdi ya, artık bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zalim kim olabilir?

16- Madem ki, onlardan ve Allah'dan maada taptıklarından uzleti ihtiyar ettiniz, o halde kehfe (mağaraya) çekilin ki, sizin için Rabbınız rahmetinden kısmet neşretsin ve size işinizden bir kolaylık hazırlasın.

17- Güneşi görüyorsun â, doğduğu vakit kehiflerinden sağ tarafa

---

Rabıta: Bağlamak, kalblerini bir şeye bağlama, nizam verme.

meyleder, battığı vakit de onları sol tarafa makaslar ve onlar, onun içinde bir geniş sahadadır. Bu işte, Allah'ın âyâtındandır. Allah, her kime hidayet ederse işte o, ermiştir. Her kimi de saptırırsa, artık onu irşad edecek bir veli bulamazsın.

18- Bir de onları, uyanıklar zannedersin halbuki uykudalardır. Ve Biz, onları sağa sola çeviririz. Köpekleri de, medhalde iki kolunu uzatmış. Üzerlerine çıkavarsan mutlaka onlardan döner kaçardın ve her halde onlardan dehşet dolardın.

19- Yine böyle onları ba's de ettik ki, aralarında soruşsunlar diye. İçlerinden bir söyleyen: "Ne kadar durdunuz?" dedi. "Bir gün yâhud bir günün birazı" dediler. "Ne kadar durduğunuza dediler, Rabbınız a'lemdir. Şimdi siz, birinizi şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın hangisi yiyecekçe daha temiz ondan size bir rızık getirsin. Hem çok kurnaz davransın ve zinhar sizi birine sezdirmesin.

20- Çünkü ellerine geçirirlerse sizi muhakkak recmederler, yâhud milletlerine döndürürler ve bu takdirde ebedâ felâh bulamazsınız."

21- Bu suretle de kendilerine vukuf peyda ettirdik ki, Allah'ın va'di hakk olduğunu ve saat, hakikaten şübhesiz bulunduğunu bilsinler. O sırada aralarında emirlerine niza' ediyorlardı. Bunun üzerine dediler ki: "Üstlerine bir bina yapın, Rabbları onları daha iyi bilir." Onların emri üzerine galebe etmiş olanlar: "Elbette, dediler, biz, bunların üzerine bir mescid ediniriz."

22- "Üçtür, dördüncüleri köpekleri" diyecekler. "Beştir, altıncıları köpekleri," diyecekler. "Gayb taşlama, yedidir ve sekizincileri köpekleri" diyecekler. De ki: "Onların adedlerine Rabbım a'lemdir, onları ancak pek azı bilir." Artık bunlar hakkında, kimse ile zâhirî bir münakaşadan başka münakaşa etme ve bunlar hakkında onlardan kimseye bir şey sorma.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ **Biz, sana bunların mühim haberlerini hakkıyle kıssa ederek anlatıyoruz.** Şöyle ki:

اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ **Hakikaten bunlar bir fityedir.**

FİTYE: Genç, delikanlı, yiğit demek olan "fetâ"nın cem-i kılletidir. Demek ki, kissanın ibret teşkil eden hakikatinde bunların isimleri ve adedleri ve memleketleri bellenmek lâzım değildir. Hüviyyetleri olmak üzere şayan-ı ehem-

miyet olan birinci nokta şu vasıflarıdır: Bir kaç genç yiğitten ibaret bir cem-i kıllet آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى **ki, kendilerinin Rabbına iman ettiler ve kendilerine hidayeti müzdad kıldık** وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ **ve kalblerine rabıta verdik metanetleştirdik.** اِذْ قَامُوا فَقَالُوا **O vakit kıyam ettiler de dediler ki:** رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **"Bizim Rabbımız, bütün semavât-ü arzın Rabbı'dır.** لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ اِلٰهًا **Biz, O'ndan başkasına hiç bir vakit ilâh demeyiz.** لَقَدْ قُلْنَا اِذًا شَطَطًا **Doğrusu o vakit, akıldan uzak, hadden efzun bir yalan söylemiş oluruz;** çünkü O'ndan başka ilâh, muhaldır, yalandır" işte bu yiğitlerin işlerinin esası bu idi. Müşriklere karşı kıyam ile i'lân-ı Tevhid.

Bu kıyamın sureti cereyan-ı hakkında muhtelif rivayetler vardır. Muhammed ibn İshak'ın nakline göre şöyle zikredilmiştir: Ehl-i İncil'in işi herc-ü merc oldu. İçlerinde ceraim büyüdü, mülûk, tuğyan etti. Bu melikler putlara tapıyor, putlar için kurbanlar kesiyorlardı. Bu babda pek ileri gidenlerden biri de, Rum mülûkünden Dekyanus idi. Rum diyarını dolaşıp putperestliği kabul etmeyen İsevîleri katl ediyordu. Nihayet Ashab-ı Kehf'in şehri olan "Dekinos"a indi. İner inmez ehl-i imanı ta'kib ve derdestini emretti. Ehl-i iman, şuraya buraya kaçıp gizlenmişlerdi. Şehrin küffarından ta'yin ettiği zabıtası, ehl-i imanı ta'kib ediyor, gizlendikleri yerlerden çıkarıp Dekyanus'a getiriyorlardı. O da, putlara kurban kesilen mezbehalara sevkedip putperestlikle katil beyninde tahyir ediyordu. Alçak dünya hayatına rağbet edip bu katilden korkanlar, dediğini yapıyorlar. Hayat-ı ebediyyeyi tercih edenleri de, katledip, parçalayıp şehrin sûruna ve kapılarına asıyordu.

Bunu gören o bir kaç genç, Rumun zadegânından ve bir kavle göre melikin havassından hür gençlerdi. Çok müteessir oldular. Bu fitnenin def'i için Allah Teâlâ'ya göz yaşlariyle tazarru' ederek namaz kılıp dua ediyorlardı. Cebbarın avanesi, bunları ihbar ettiler. Binaenaleyh halvetlerinde bastırıp huzuruna ihzar ettirdi ve biraz şeyler söyledikten sonra bunları, ya putlara ibadet veya ölüm ile tahyir etti. O vakit, o yiğitler de: "Bizim, dediler, bir ilâhımız vardır ki, azamet ve ceberutu semavât ve arzı doldurdu. Biz, O"ndan başka birine ilâh demeyiz. Asla taabbüd etmeyiz. Senin da'vetine ikrar vermek ihtimalimiz ebediyyen yoktur. Hükmün ne ise yap". Binaenaleyh üzerlerindeki fâhir elbiselerin

---

Müzdad: Çoğaltılmış, ziyadeleştirilmiş. **Herc-ü merc:** Allakbullak. **Tahyir:** İki şeyden birisini seçme durumunda bırakma. **Zadegân:** Asalet, temiz ve meşhur soydan olan, tanınmış ve temiz aileden olan. . **Havass:** Hâslar, hâssalar, ileri gelenler, makbul ve muteber olan zatlar. **Tezarru':** Kendi kusurlarını bilip kibirden vazgeçip tevazu ile yalvarmak. **Ceberut:** Yüceliği. **Taabbüd:** İbadet etmek, kulluk etmek.

soyulmasını emredip yanından çıkardı ve kendisi mühim bir iş için Ninova şehrine gitti ve avdet edinciye kadar onlara teemmül için mühlet verdi. İttiba' ederlerse ederler, yoksa diğer müslimîne yaptığını yapacaktı. Bunun üzerine yiğitler, dinlerini muhafaza için karar verip şehrin yakınındaki "Benclüs" dağında sarp bir mağaraya gizlenmeğe karar verdiler. Her biri babasının hanesinden bir şey aldı. Bâzısını tasadduk ettiler, mütebakısını nefaka edindiler ve gidip mağaraya sığındılar. Gece gündüz namaz kılıyorlar, Allah Teâlâ'ya enîn ve figan ile niyaz ediyorlardı. Nefakaları işini Yemlihaya tafvız ettiler. O, sabahleyin bir miskin kıyafetine girerek şehre giriyor, lâzım olanı alıyor, biraz da havadis tecessüs edip arkadaşlarına dönüyordu.

Cebbar, şehre avdet edinceye kadar bu suretle durdular. Gelir gelmez, bunları taleb ve babalarını celbettirdi. Babaları, onların kendilerine isyan ve mallarını yağma ile çarşılarda israf edip dağa kaçtıklarını söyleyerek i'tizar ettiler. Yemliha, fenâlığı görünce pek az azık alıp ağlıyarak vardı ve arkadaşlarına dehşeti haber verdi. Ağlaşarak, secdelere kapanıp Allah'a yalvardılar. Sonra başlarını kaldırıp oturdular, yapacakları iş hakkında konuşuyorlardı. Derken Allah Teâlâ, bunlara bir uyku verdi, yattılar. Nefakaları baş uçlarında uyudular kaldılar. Beride Dekyanus, hiddetinden ne yapacağını düşünüyordu. Onları uyutan Allah Teâlâ, bunun gönlüne de mağaranın kapısını seddetmeği getirdi. Binaenaleyh Dekyanus, mağaranın kapısının ördürülmesini emretti. "Açlıktan susuzluktan ölsünler, mağaraları kabirleri olsun" dedi. Öyle yaptılar. Dekyanus'un hanesinde imanını gizliyen iki mü'min vardı. Birinin adı "Pendros", öbürününki "Runas" idi. Bunlar, Ashab-ı Kehf'in isimlerini ve neseblerini ve kıssalarını iki kurşun levhaya yazıp bir bakır tabuta koyarak yapılan duvarın içine koymağı kararlaştırdılar ve yaptılar ilh... [1]

Teemmül: İyice, etraflıca düşünme. **Figân:** Ağlayıp sızlama. **Enîn:** Acı ve sızıdan inleyiş. **Tafvîz:** Bırakmak, söylemek. **Tecessüs:** Gizlice araştırmak, gizlice bakma, iç yüzünü araştırma merakı.

[1] İbn Esir, Tarih-i Kâmil'inde şöyle diyor: "Ashab-ı Kehf, Dekyus namında bir melikin zamanında idi. Dekyanus dahi denir. Efsus namındaki Rum şehrinde bulunuyorlardı." Fakat Tarih-i Kâmil'den anlaşıldığına göre Dekyanus, Dekyus'tan başka ve mu'ahhar görünüyor. Zira Dekyanus, "Diyuklenyanus" olmalıdır ki, Kâmil'de buna "Deklitanus" denilmiş ve Dekyus bundan bir kaç melik mukaddem zikredilmiştir. Murad Bey'in Tarihi'nde zikrolunduğuna göre, Hıristiyanlar, hakkında icrâ edilen katliâmların en âhiri ve en dehşetlisi Diyuklenyanus'un zamanında vakı olmuştur.

Fransızlar'ın "Grand Ansiklopedi"sinde, "Sept Dormans" Yedi Uyuyanlar namiyle bu kıssa hakkında şöyle denilmiştir: "Roma imparatoru "Dekyus -Decius", Hıristiyanları katliam ettiği sırada asîl bir aileye mensub yedi kardeş: Maksimyanns, Malkûs veya Margûs, Martiny-

Hasılı bu yiğitler, Allah'dan başka ilâh tanımaz, hakikaten mü'min idiler. İşleri de Allah'ın hidayet ve ismetiyle dinlerini muhafaza için cebbar müşriklerin cebr-ü şiddetine karşı kıyam olmuştu. Şirke sapan ve Mesih'e rabb, ilâh diyen, dünya ziynet ve hayatına rağbet eyleyen Nesârâ'ya benzemiyorlardı. Kalktılar, sözü bir edip kemal-i rabıta ve metanet-i kalb ile i'lân-ı Tevhid ederek رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا۟ مِنْ دُونِهِٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا شَطَطًا (*"Bizim Rabbımız göklerin ve yerin Rabbı, biz ihtimali yok ondan başka bir ilâha tapmayız, doğrusu o surette cidden saçma söylemiş oluruz."* Kehf-18/14) dediler ve kendileriyle beraber böyle demeyip şirke sapan kavmlerini tahkir ve takbih için de şöyle söylediler:

هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمُنَا **"Bak hele şunlar, şu bizim kavim,** اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِٓ اٰلِهَةً **O'ndan başka ilâhlar tuttular."** Hafî değil ki, her ne suretle olursa olsun putlara boyun eğenler ve ale'l-umum müşrikler bu ta'birde dahil olduğu gibi "Mesih, ilâhdır" diyenler dahi dahil olur. لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ **Onlara açık bir sultan getirseler, â,** yani Allah Teâlâ'nın ulûhiyyetine ve azamet-i rübubiyyetine semavât ve arz gibi beyyineler, vazıh deliller var. Fakat O'ndan başkasının ulûhiyyetine dair öyle bir beyyine, zahir bir bürhan getirseler, â bakalım? Ne mümkün?.. De-

---

nanus, Konstanitnos, Diyonisyus, Yohanis ve Sürasiyu, kendilerini terk-i dine icbar etmek isteyen "Efes" valisinin tehdidlerine şecaatle mukavemet ettikten sonra bir mağaraya iltica ettiler. Onları ve onlarla birlikte kendilerini sadıkane ta'kib etmiş olan kelblerini öldürmek için bu mağaranın kapısını ördüler. Duvar bitmeden bir Hıristiyan bu vak'anın münasebeti üzerine yazmış olduğu bir bakır levhayı mağaradan içeri atmıştı (Râkım, bu levha demek oluyor). Fedaîler uyudular. Yüz elli sene veya yüz doksan yedi sene sonra dört yüz kırk sekiz tarihlerinde ikinci Teodos zamanında sadece bir gün uyumuş olduklarını zannederek uyandılar ve içlerinden birini yiyecek satın almak için şehre gönderdiler. Bu adam, kapılarda salîb işaretlerini görerek hayrete düştü. Aynı zamanda alış, veriş ettiği kimselere imparator Dekyus zamanından kalma sikkeler gösterdiği için onları da hayrete düşürdü. Efes "Efsus" piskaposu, imparator ve imparatoriçe, bu harikayı hayretle temaşa etmek için derhal mağaraya gittiler. Fakat yedi şehid, ölülerin dirileceğine böylece delil gösterdikten sonra yeniden uykuya daldılar ve bir daha uyanmadılar. Bunların kapanmış oldukları mağara bilâhare mü'minlerin merbutiyyetleriyle meşhur oldu. Bu mağarayı hâlâ seyyahlara gösteriyorlar. Bunların metrûkâtı, Marsilya'ya nakledildi. Nakil esnasında kullanılan büyük taş sandık, Marsilya'daki Sent Viktor kilisesindedir. Beşyüz yirmi sekiz tarihinde Suriye piskaposu "Jean dö Sarağ"un bir kıssa şekline soktuğu bu dâsıtan, sonradan Greguvar dü Loz tarafından Süryanice'den Lâtince'ye terceme ve teksir edildi. Bu eserin ismi, "Döglorya Martirom"dur. Bu yedi kişinin isimleri Yunan ve Lâtin, Habeş ve Rus takvimlerinde bazı ta'dilât ile mezkûrdur. Yunan takvimlerinde sekizinci olarak kelbin ismi de görülüyor. Lâtin kilisesinde, bunların tezkâri namı yedi Temmuz'da icra edilmiştir. Yunan kilisesine göre yedi şehidin mağaraya kapandıkları gün, dört Ağustos ve uyandıkları gün yirmi iki Teşrin olur.

Mu'ahhar: Te'hir edilmiş, geriye bırakılmış. **Dâsitan:** Destan. **İsmet:** Günahsızlık, masumluk, peygamberlik vasıflarından biridir.

lilsiz dâvâ kabul edilir mi? Veya şunun bunun keyfî tahakkümü, tasallutu delil tutulur mu?

Burada şu mânâ muhtemildir: Onlar aleyhine bizim yaptığımız gibi ilmî amelî, kavlî fiilî müessir bir beyyine getirmiyorlar da, o yalancılığı irtikâb ediyorlar? فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا **İmdi bir yalanı uydurup da Allah'a iftira edenden daha zalim kimdir?.** Bu fasılanın yukarıda geçen, اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا (*"Başka değil, sırf bir yalan söylerler."* Kefh-18/5) fasılasına lâfzan ve ma'nen terdif ve ircaı açıktır. Bu suretle kıssanın, müşrikler aleyhine olan hükmü fezleke edilirken aynı zamanda bunun, اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا (*"Allah veled edindi."* Kehf-18/4) diyenler aleyhine hükmü ihtiva eden bir delil olduğu da anlatılmıştır.

O yiğitler, kavmlerinden de böyle istikrah ettikten sonra çekilip kendi kendilerine dediler ki: وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ **"Ve madem onlardan ve Allah'ın gayrı taptıklarından çekildiniz,** فَأْوُا اِلَى الْكَهْفِ **o halde mağaraya yataklanınız ki,** يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ **sizin için Rabbınız rahmetinden neşretsin,** yayıp düşesin. Zira nur-ı imanın akıbet, rahmet-i rahmana kavuşturacağı muhakkaktır. وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا **Ve size işinizden bir rıfk sebebi hazırlasın.** Teshilât halketsin de kıyam ettiğiniz maksadınızda muvaffak kılsın." İşte bunun üzerine idi ki, bâlâdaki icmalde zikr edildiği üzere kehfe çekilip, رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا (*"Ya Rabbena! Bizlere ledünnünden bir rahmet ihsan eyle ve bizim için işimizden bir muvaffakiyyet hazırla."* Kehf-18/10) dediler ve mintarafillâh kulaklarının üzerine vurulup, yâni o zalimler tarafından bir keder işidilmemek için yatırılıp ve yahud mağaranın kapısına bir bina kurdurulup senelerce uyutuldular. Hem öyle rahat ki, وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ **bakarsın güneş doğduğu vakit** تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ **mağaralarından sağ tarafa meyillenir,** وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ **gurub ettiğinde de onları soldan makaslar, kırkar.** Yâni üzerlerine gün bile değmez, değse değse nihayet gurub sırasında sol taraflarına gelen cihetten biraz kırkar geçer. Demek ki, mağaranın vaz'iyyeti budur. Her tarafı mahfuz ancak kapısı biraz garbe mail olarak şimalidir [1]. وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ **Onlar ise, onun bir meydanında,** mağaranın bir geniş yerinde sıkıntısız

Terdif: Peşinden ardısıra yürütme. **Rıfk:** Yumuşaklık, yavaşlık. **Teshilât:** Kolaylıklar.

[1] Bu mağaranın mevki'i hakkındaki ihtilâfatı naklederken Ebu Hayyan, şöyle diyor: "Bu kehif, Rum'da denildi, Şam'da denildi. Endelüs'te de Gırnata cihetinden Loşe namında bir karye kurbinde bir kehif mevcuddür ki, içinde mevtâ ve beraberlerinde çürümüş bir kelb vardır. Mevtanın ekserisinin etleri dökülmüş, bazısı mütemasiktir. Kurun-ı salife geçmiş, biz bunların ne olduğunu bilmiyoruz. Nas ise, bunların Ashab-ı Kehif olduğunu zu'mediyorlar. İbn Atiyye dedi ki: Ben, bunlara girdim ve gördüm. Beşyüz dört tarihinden beri bu haldedirler.

yatıyorlar. ذَلِكَ **O, yok mu,** yani Ashab-ı Kehf'in o suretle Allah için kıyamı ve kavmlerini terkedip Allah'a mütevekkilen Kehfe çekilişi ve Kehifteki vaziyetleri yok mu, مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın âyetlerinden,** İlâhî alâmetlerden, kudret ve rah-

---

Üzerlerinde bir mescid, yakinlerinde de bir Rumî bina vardır ki, "Rakım" denilir. Bazı duvarları yıkılmış eski bir kasra benzer bir harâbedir. Gırnata'nın üstünde de kıbleyi vely eden cihetinden bir takım asâr-ı kadîme vardır ki, buna, "Dekyus şehri" deniliyor". Biz, Endelüs'te iken nas, bu kehfi ziyaret ederler ve saydıkları zaman adedlerinde yanılır olduklarını söylerler ve bunları ziyaret için nas, Loşe'ye sefer ederlerdi. Gırnata'nın kıble cihetindeki mezkûr "Dekyus şehri" harabesinden de çok def'alar geçtim."

İbni Cerir, tefsirinde, İbn İshak rivayetinde Ashab-ı Kehf'in şehrine "Dekinos" denildiği anlaşılıyorsa da Endelüs'teki mezkûr Dekyus şehri mi, değil mi belli değildir. Kehf'in bulunduğu dağa, "Bencilus" denilmiştir. Tarih-i Kâmil'de ise "Ashab-ı Kehf, Rum'un "Efsus" şehrinde idiler" demiş ve mağara Efsus'un şarkında olduğunu da nakletmiştir ki, Hıristiyanların kavlince de Efsus'tur. Frenkler buna, "Efes" demişler. Mucemü'l-Büldan'da hemzenin zammiyle "Üfsus" Tarsus süğurunda bir şehirdir. Ashab-ı Kehf'in beldesi deniliyor" demiştir. Demek Tarsus değil, serhadlerinde bir beldedir. El'an Albüstan'ın altı saat kadar garbında Efsus namiyle ma'ruf bir nahiye vardır. Ve bu nahiyenin garbında Bin Boğa dağı denilen küçük Toros dağının bu nahiyeye nazır şarkî eteklerinde bir iki mağara vardır. Ashab-ı Kehif ve Rakım'ın yerleri diye ziyaret olunur. Hazret-i Muaviye'nin Rum'a bir gazasında görmek istediği mağara da ya bu, ya Tarsus'taki olsa gerektir. Fakat Hıristiyanlarca ma'ruf olan Efsus veya Efes, Ayasloğ imiş ki, İzmir civarındadır. Fahrüddin-i Razî'nin naklettiği vechiyle Kaffal tefsirinde, müneccim Mehmed ibn Muse'l-Harezmî "meşhur riyazi"den şöyle hikâye etmiştir: Abbasiyye hulefasından Vâsık, Ashab-ı Kehf'in halini anlamak için bu Harezmî'yi Rum'a göndermiş. Harezmî: "Rum meliki, demiş, benim maiyetime Ashab-ı Kehf'in yeri denilen mevzıa kadar bir takım kimseler terfık etti. O mevzıa müvekkel olan adam, beni girmekten korkutmak istedi. Girdim, göğüslerinde kılları gördüm ve anladım ki, bu bir hile ve temvihtir. Ölülerin bedenlerini kurutan ve çürümekten muhafaza eden acı sabır ve saire gibi edviye-i müceffife ile bu cüsseleri ilâçlamışlar, mumyalamışlar." İşte Harezmî'nin söylediği bu mevzı, Ayasloğ olmak lâzım geliyor. Zira o zaman Tarsus'a kadar fetholunmuştu. Harezmî'nin sözünü naklettikten sonra Kaffal der ki: "Bizim indimizde ne o mevzı, ne diğer bir yer Ashab-ı Kehf'in mevzi'ı olmak üzere tanınamaz. Kur'ân'da haber verilenin kat'î olduğuna şübhe yoksa da, mevzi ta'yin edilmemiştir. Bu hususta Rumların: "Burası Ashab-ı Kehf'in mevzii'dir" demelerine de i'tibar olunamaz. Tefsir-i Keşşaf'ta da şöyle nakleder ki: Hazret-i Muaviye Rum'a gaza etti ve kehfe uğradı ve "şunlar açılsa da baksak" dedi. İbn Abbas hazretleri de: "O, sana müyesser olmaz. Allah, senden daha hayırlısını menetti, لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا (*"Üzerlerine çıka varsan, mutlaka onlardan döner kaçardın."* Kehf-18/18) buyurdu" dedi. Fakat Hazret-i Muaviye: "Her halde onları öğrenmeden geçmem" dedi. Ve bir takım kimseler gönderdi, "gidin bakın" dedi. Bu adamlar, mağaraya girdiklerinde, Mintarafillâh bir rüzgârla telef oldular. Hazret-i Muaviye, Ayasloğa kadar gelmemiş olduğundan bu uğradığı kehif, ya Elbüstan'daki veya Tarsus'taki olmak lâzım gelir. Velhasıl Fahrüddin-i Razî der ki: "Doğrusu Ashab-ı kehf'in ne zamanını, ne mekânını aklen bilmeğe imkân yoktur. Bu, ancak bir nasstan müstefad olabilir. Bu da yoktur, o halde bilinmesine de yol yoktur."

Mütemasik: Vücuda yapışık. **Temvih:** Haksız bir şeyi haklı gösterme. **Müceffif:** Kurutucu. **Müstefad:** İstifade edilmiş.

met-i İlâhiyye bürhanlarından biridir, bir kerametttir. مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ **Allah, her kime hida-yet ederse doğru yolu tutan O'dur.** Nitekim Ashab-ı Kehif böyledir. وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا **Her kimi de şaşırırsa, artık onu irşad edecek bir veli bulamazsın.** Nitekim o zalimler, o müfterîler, o yalancılar öyle Ashab-ı Kehif gibi keramet sahiblerinin irşadlariyle yola gelmemiş, dalâlette kalmış gitmişlerdir.

Allah'ın âyetini anlamalı ki, وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ **baksan, onları uyanık zannedersin, halbuki uykudadırlar.** Demek ki, uykuda oldukları halde gözleri açık. وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ **Ve Biz, onları sağa ve sola çeviririz.** وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ **Köpekleri de kollarını sermiş ağızda,** mağaranın medhalinde لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا **Sen, onlara muttalı' olsa idin,** üzerlerine çıka varsa idin mutlak döner kaçardın. وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا **Ve mutlak korkudan dolardın,** vaz'iyyetleri öyle heybetli, öyle korkunç idi. Demek ki, kendilerine kimsenin ıttılaı kabil değildi. وَكَذٰلِكَ **Ve işte böylece** yani bir âyet olarak senelerce uyutup muhafaza ettiğimiz gibi بَعَثْنَاهُمْ **onları ba's de ettik.** Yine bir âyet olmak üzere ölü diriltir gibi uyandırdık لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ **ki, aralarında soruşsunlar.** İlm-i hal akdemi umur olduğundan ba'slerinin ilk hikmeti, kendi hallerini anlamak için şu suretle soruşmaları oldu. Bunun için قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ **içlerinden biri: "Ne kadar durdunuz?" dedi.** قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ **"Bir gün, dediler, veya bir günün bir azı".** Kimi öyle dedi, kimi öyle. Nitekim Kıyamette ba'solunacaklar, hep böyle sanacaklar. (Sûre-i Bakara'da اَوْ كَالَّذ۪ي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ (*"Yahud o kimse gibi ki bir şehre uğramıştı, altı üstüne gelmiş ıpıssız yatıyor. "Bunu da ölümünden sonra Allah nerden diriltecek?.." dedi, bunun üzerine Allah onu yüz sene öldürdü sonra diriltti, ne kadar kaldın? diye sordu. "Bir gün yahud bir günden eksik kaldım" dedi, Allah buyurdu ki: Hayır, yüz sene kaldın, öyle iken bak yiyeceğine, içeceğine henüz bozulmamış, hele merkebine bak, hem bunlar, seni insanlara karşı kudretimizin canlı bir âyeti kılayım diyedir, hele o kemiklere bak, onları nasıl birbirinin üzerine kaldırıyoruz? Sonra onlara nasıl et giydiriyoruz? Bu suretle vaktaki ona hak tebeyyün etti, şimdi biliyorum, dedi: Hakikaten Allah her şey'e kadir."* Bakara-2/259) ayetinin tefsirine bakınız.) Bu muhavere esnasında kimi de, ziyade durulduğunu sezerek ihtilâfı kat'etmek için: قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ **"Ne kadar durduğunuza, dediler, Rabbınız a'lemdir.** Binaenaleyh ihtilâfı bırakınız da فَابْعَثُوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِه۪ٓ اِلَى الْمَد۪ينَةِ **hemen birinizi şu gümüşünüzle şehre gönderiniz** فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَا اَزْكٰى طَعَامًا **de en temiz yiyecek hangisi baksın** فَلْيَأْتِكُمْ

İttıla': Haberi, malumatı bulunma. **Muhavere:** Konuşma, görüşerek konuşma.

بِرِزْقٍ مِنْهُ **ve size ondan bir rızk getirsin** وَلْيَتَلَطَّفْ **ve çok dikkat ve nezaketle hareket etsin** وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا **ve sakın sizi kimseye sezdirmesin.** اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ **Zira başınıza binerlerse şübhe yok ki ya** يَرْجُمُوكُمْ **sizi recmedecekler, öldürecekler** اَوْ يُعِيدُوكُمْ فِى مِلَّتِهِمْ **veya milletlerine döndürecekler,** irtidad ettirecekler وَلَنْ تُفْلِحُوا اِذًا اَبَدًا **ve o vakit ebedâ felâh bulamazsınız."** Yâni recim takdirinde şehid olur kurtulursunuz, fakat dönüp küfrederseniz, dünyada kurtulamıyacağınız gibi âhirette de ebedâ kurtulamazsınız. Zira hayat-ı dünya fanîdir, herkese ölüm muhakkaktır, âhirette küfrün azâbı ise, ebedîdir.

Burada şöyle bir suâl vardır: Böyle recim tehdidi altında ikrah bir ma'ziret değil midir? Bunlar, kalblerindeki imanı bozmadan ikrah ile zâhiren dönmüş olsalardı, اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ (*"kalbi iman ile mutmain olduğu halde ikrah edilen başka."* Nahl-16/106) istisnasına dahil olmazlar mıydı? O halde ebeden felâh bulamazsınız demeleri neden? Cevab: Bunun bir kaç hikmeti vardır.

Birincisi: Bunlar, azîmet ricali yiğitlerdir. Gözettikleri felâh, yalnız mes'uliyyetten halâs değil, zâhiren ve bâtınen neşri rahmettir. Onun için ruhsat ile ameli, "hasenâtü'l-ebrar seyyiatü'l-mukarrebîn" mantukunca mahzurdan sâlim görmemişlerdir.

İkincisi: Bu söz henüz ikrah halinde değil, ikrah vaz'iyyetine düşmekten son derece ihtiraz için söylenmiştir. Zira tevakkide taksir edip de ikraha düşüldüğü zaman mes'uliyyet, mürtefi' olmaz.

Üçüncüsü: A'mali küfre i'tiyad gibi bir her hangi bir sebeble kalbin imana itmi'nanını sarsacak surette devam edeceği muhakkak olan ikrahlara muvafakatin de, وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ (*"Eğer onlara itâat ederseniz siz de müşriksinizdir."* Enâm-6/121) tehlikesi vardır.

Hasılı öyle dediler. وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ **ve işte böyle üzerlerine ıttıla' peyda ettirdik,** yani o sözü kabul ettiler ve o suretle içlerinden birini şehre gönderdiler [1]. Fakat takdir-i Huda'ya bakın ki, o derece sakınmalarına rağmen Allah, bu suretle kendilerini tanıttırdı. Rivayete nazaran gidenin elindeki para yakalanmasına sebeb olmuş ve bu yüzden Allah Teâlâ, üzerlerine halkı muttali' kılmış لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا **ki, Allah'ın va'di hak ve saat şübhesiz muhakkak olduğunu bilsinler için.** Zira ne kadar durduklarını bilemeyen Ashab-ı

---

[1] Bunun, Yemliha olduğu söylenir.

Mantuk: Söz, nutuk mânâ. **Tevakki:** Çekinme, hazer etme, sakınma. **Taksir:** Eksik ve kısa etmek, kusur. **Mürtefi' olmaz:** Ortadan kalmaz.

Kehf, senelerce yattıkları mağaralarından kabirden kalkar gibi uyanıp kalktıklarını anlamış ve vaktiyle kıyam ettikleri müşriklere karşı muvaffak olduklarını ve taleb-ü ümid ettikleri merhamet-i ilâhiyyenin bir tecellîsini görmek ve binaenaleyh mukaddemâ iman ettikleri vech ile Allah'ın va'di hakkolduğunu bilmüşahede bilmiş oluyorlar.

Ve bu suretle gerek kendileri ve gerek sairleri için Kıyametin şübhesiz olduğuna da bir delil ve misal olmuş bulunuyorlardı. اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ **Hani aralarında emirlerinin münazaasını yapıyorlardı,** yani düşün o vaktı ki, bunlar, kıyam edip mağaraya çekildikleri zaman kavmleri bunların işine münazaa ediyorlardı فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا da, **"üzerlerine bir bina yapın" demişlerdi.** Mağarayı kabirleri olsun diye üzerlerine bir bina ile seddetmişlerdi. رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ **"Rabbları, onlara a'lemdir."** رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ اِلٰهًا (*"Bizim Rabbımız göklerin ve yerin Rabbı, biz ihtimali yok O'ndan başka bir ilâha tapmayız."* Kehf-18/14) diye iman ve i'lân eyledikleri Allah Teâlâ, mücahedelerini zayi' etmedi. لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوا اَمَدًا (*"Hep bilelim: İki hızbin hangisi bekledikleri gayeyi iyi hisab etmiş?"* Kehf-18/12) buyurduğu vech ile en nihayet gayelerinde isabetlerini gösterdi. Niza' eden hasımlarını mağlûb etti. قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلٰى اَمْرِهِمْ **Onların emri üzerine galebe etmiş olanlar.** Yâni Ashab-ı Kehf'in ta'kib ettiği emir üzerine giderek düşmanlarına karşı galebeye nâil olmuş olan hizb: لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا **"Elbette biz, bunların üzerine bir Mescid yaparız" dediler.** Bununla beraber ihtilâf ettiler. سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ **"Üçtür, dördüncüsü kelbleri" diyecekler,** وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ **"Beştir, altıncısı kelbleri" diyecekler.** رَجْمًا بِالْغَيْبِ **Bunlar, recmen bilgaybdir.** Bu iki kavil gayib taşlama kabîlindendir. وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ **"Yedidir ve sekizincisi kelbleridir de" diyecekler.** Demek ki, bu kavil, evvelkiler gibi gayb taşlama değildir. Ayni hakikat olmasa bile akrebdir.

Doğrusu قُلْ رَبِّي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ **de ki: "Onların adedine Rabbım a'lemdir."** Adedlerinin bilinmesi kıssa nokta-i nazarından herkese lâzım değildir. مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلِيلٌ **Onları hakkiyle bilenler, pek azdır.** فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ اِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا **Binaenaleyh bunlar hakkında zâhir bir münakaşadan başka münakaşa etme.** Pek azlarının bile bileceği Ashab-ı Kehif hakkında bervech-i bâlâ bildirildiği gibi Rabbım a'lemdir, bilenler azdır, çoğu gayıb taşlıyorlar. Onun için zâhirî bir münakaşadan başka bir mücadele ve mübahaseye dalma. وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا Ve

---

Münazaa: Ağız kavgası, çekişmek. **Hizb:** Grub, cemaat, fırka, parti. **Akreb:** En yakın, daha yakın. **Bervech-i bâlâ:** Yukarıda olduğu gibi.

haklarında onlardan, o muhtelif akval sahiblerinden **hiç birine istifta etme, sorma.** Çünkü kıssanın bilinmesi lâzım gelen noktaları hakkiyle bilindi. Şu halde Ashab-ı Kehif kıssasını yalnız Kur'ân'ın beyanına dikkat ederek okumalı, şundan bundan sormağa kalkışmamalıdır.

Şimdi bu kıssadan alınacak hisseyi beyan için bervech-i atî ta'limât ile buyuruluyor ki:

وَلَا تَقُولَنَّ

لِشَايْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ

وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ

مِنْ هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا ف۪ي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ س۪ن۪ينَ

وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواۚ لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ

وَالْاَرْضِۜ اَبْصِرْ بِه۪ وَاَسْمِعْۜ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّۘ وَلَا

يُشْرِكُ ف۪ي حُكْمِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

23- Hiç bir şey hakkında da, Allah'ın meşiyyetiyle takyid etmeden: "Ben bunu yarın muhakkak yaparım" deme.

24- Ve unuttuğun vakit Allah'ı zikret ve şöyle de: "Ola ki, Rabbım beni bundan daha yakın bir vakitte dosdoğru bir muvaffakıyyete îsal buyura."

25- Onlar, kehiflerinde üçyüz sene durdular, dokuz da ziyade ettiler.

26- "Allah, de, ne kadar durduklarını daha iyi bilir. Göklerin, yerin gaybi O'nundur. O, öyle güzel görür öyle güzel işitir ki!.. Bütün onlara

---

İstifta: Fetvâ istemek, şeriata ait bir mes'ele hakkında selâhiyetli zatlardan hakikatı öğrenmek. **Bervech-i atî:** Gelecek tarz üzerine, aşağıdaki gibi. **Meşiyyet (Meşiet):** Dilemek, irade, arzu.

O'ndan başka velâyet eden yoktur. O, kimseyi hükmünde teşrik de etmez."

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ اِنِّي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا **Ve sakın hiç bir şey için: "Ben, yarın onu muhakkak yapacağım" deme.** İnsanın azm-ü iradesi bir şeyin husulü için sebeb-i kâfi değildir. وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا (*"Hiç bir nefis yarın ne kazanacağını bilmez."* Lokmân-31/34) اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ **"Ancak Allah'ın dilemesi müstesna.** O vakit yapabilirsin. Binaenaleyh istikbalde bir fiile azmederken işi Allah'ın iradesine bağlamalı, İnşaallah demeği unutmamalı. وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَسِيتَ **Unuttuğun vakit de Rabbını an.** Yâni bu istisnâyı hasbe'l-beşeriyye unutmuş bulunursan, hatırladığın zaman inşaallah diyerek veya tesbih ve istiğfar ederek Allah'ı zikret ki, bu suretle sözün hükmü değişmezse de kusûra keffaret olur. İsimden kurtulunur. Veya her hangi bir şeyi unuttuğun zaman acz-i beşerîyi düşünüp Allah'ı yadet ki, unuttuğunu hatırlıyabilesin. Hâsılı Allah'ın iradesini kale almayarak, "yarın muhakkak şöyle yapacağım böyle yapacağım" demenin mahzurlarını anlamak için bir insan lâakal unutup yalan çıkacağını düşünmek bile kifayet eder. Bu nehiy ve emr ile Allah Teâlâ, Resulüne her azminin meşiyyet-i ilâhiyyeye rabtını ta'lim ettikten sonra kıssadan hisseyi tebliğ için buyuruyor ki:

وَقُلْ عَسٰى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا **"Rabbımın, de: Bundan** (yani Ashab-ı Kehf'in muvaffakiyyetinden) **daha çok yakın bir suretle beni muvaffakıyyete eriştirmesi pek me'muldür."**

Onlar ne kadar durdular? وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ **Onlar, mağaralarında üç yüz sene durdular,** وَازْدَادُوا تِسْعًا **dokuz da fazla.** Denilmiş ki, Sene-i Şemsiyye üç yüz, dokuz fazlası da Sene-i Kameriyye hesabiyledir. Bâzı müfessirîn bu müddetin beyan-ı İlâhî olduğuna kail olmuş, bâzıları İbn Mes'ud'dan mervi olduğu üzere, وَقَالُوا takdiriyle adedde ihtilâf edenlerin sözünü hikâye olduğunu söylemiş ve diğer bâzıları da, tâ yukarıda قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلٰى اَمْرِهِمْ (*".... onların emri üzerine galebe etmiş olanlar elbette, dediler."* Kehf-18/21) deki قَالَ 'nin mekulüne ma'tuf olarak mescid yapalım diyenlerin sözü olmasını tercih etmişlerdir. Maamafih bunun, böyle kıssadan ayrı olarak suret-i mahsusada zikri bize yeni bir mânâ telkin etmektedir. «وَاو» istinafiyye ve «لَبِثُوا» zamiri Ashab-ı Kehf'in hizbi demek olan ve mescid yapalım diyen, «الَّذِينَ غَلَبُوا» ya racı' olmak suretiyle bunu şöyle anlıyabiliriz: "Emre galebe eden ve mağaraya mescid yapan Ashab-ı Kehif hizbi, o galebeye erinceye kadar mağaralarında, ihtifagâhlarında üç yüz dokuz sene durdular." Filvakı' Nasârânın müşrik Ro-

---

Lâakall: En az, hiç olmazsa. **İhtifagâh:** Gizlenme yeri. **Teşrik:** Ortak.

malılara galebe ile meydana çıkmaları Milâdın dördüncü asrı bidayetlerinde vaki' olduğuna göre, o zamana kadar üç yüz küsur sene durmuşlar demektir. Bu suretle üç yüz dokuz, bu müddeti tashihan beyan olur. Ve işte onlar galebe edinciye kadar, üç yüz dokuz sene gizli durdukları halde Risalet-i Muhammediyye ile Din-i İslâm'ın bundan çok az bir müddet zarfında ve daha seri ve daha güzel bir surette galebeye muvaffak olacağı va'dolunmuş ve filhakika Hicret'ten i'tibaren bu zuhur ve galebe başlamıştır.

Bunların durdukları bu üç yüz dokuz sene müddet hakkında, "daha çok veya daha azdır" diye ihtilâf edecek olurlarsa: قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا **"Ne kadar durduklarına, de: Allah a'lemdir."** Nitekim Ashab-ı Kehif kendileri de, رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ (*"Ne kadar durduğumuza dediler; Rabb'ınız a'lemdir, ..."* Kehf-18/19) «لَبِثْتُمْ» demişlerdir. Çünkü لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **semavât ve arzın gaybi O'nundur.** اَبْصِرْ بِه۪ وَاَسْمِعْ **O'nun görmesi de, işitmesi de şayan-ı hayrettir.** مَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّ **Onların Allah'dan başka velisi yoktur.** Yani Ashab-ı Kehif, اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا (*"Allah veled edindi."* Kehf-18/4) diyenlerden değildir. وَلَا يُشْرِكُ ف۪ي حُكْمِه۪ٓ اَحَدًا **"O kimseyi hükmünde teşrik de etmez."** Böyle idi.

وَاتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ
رَبِّكَۚ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ۚ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾
وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ
يُر۪يدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْۚ تُر۪يدُ ز۪ينَةَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۚ وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ
وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾ وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَٓاءَ فَلْيُؤْمِنْ
وَمَنْ شَٓاءَ فَلْيَكْفُرْۙ اِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلظَّالِم۪ينَ نَارًاۙ اَحَاطَ بِهِمْ

سُرَادِقُهَاۜ وَاِنْ يَسْتَغ۪يثُوا يُغَاثُوا بِمَٓاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَۜ بِئْسَ
الشَّرَابُۜ وَسَٓاءَتْ مُرْتَفَقاً ﴿٢٩﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
اِنَّا لَا نُض۪يعُ اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلاًۚ ﴿٣٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ
تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ ف۪يهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ
وَيَلْبَسُونَ ثِيَاباً خُضْراً مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِ۪ٔينَ ف۪يهَا
عَلَى الْاَرَٓائِكِۜ نِعْمَ الثَّوَابُۜ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقاً ﴿٣١﴾ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً
رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ
وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعاًۜ ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ
شَيْـٔاًۙ وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَراًۙ ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌۚ فَقَالَ
لِصَاحِبِه۪ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً وَاَعَزُّ نَفَراً ﴿٣٤﴾
وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ۚ قَالَ مَٓا اَظُنُّ اَنْ تَب۪يدَ هٰذِه۪ٓ اَبَداًۙ
﴿٣٥﴾ وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةًۙ وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّ۪ي لَاَجِدَنَّ
خَيْراً مِنْهَا مُنْقَلَباً ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَكَفَرْتَ
بِالَّذ۪ي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلاًۜ ﴿٣٧﴾ لٰكِنَّا

هُوَ اللّٰهُ رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِرَبّ۪ٓي اَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ
قُلْتَ مَا شَٓاءَ اللّٰهُۙ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِۚ اِنْ تَرَنِ اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ
مَالًا وَوَلَدًاۚ ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا
حُسْبَانًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَتُصْبِحَ صَع۪يدًا زَلَقًاۙ ﴿٤٠﴾ اَوْ يُصْبِحَ مَٓاؤُ۬هَا
غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَط۪يعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَاُح۪يطَ بِثَمَرِه۪ فَاَصْبَحَ
يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ ف۪يهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ
يَا لَيْتَن۪ي لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّ۪ٓي اَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًاۜ ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّۜ
هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًاۚ ﴿٤٤﴾ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ
هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾
اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ
عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى
الْاَرْضَ بَارِزَةًۙ وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَدًاۚ ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا

عَلٰى رَبِّكَ صَفًّاۜ لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۘ
بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى
الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ
لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّٓا اَحْصٰيهَاۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا
حَاضِرًاۜ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا
لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖۜ اَفَتَتَّخِذُونَهُ
وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۜ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا
﴿٥٠﴾ مَٓا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْۖ
وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ
نَادُوا شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا
لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ
فَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًاۜ ﴿٥٣﴾
وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَكَانَ
الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا

إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ
الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ
إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ
لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا اٰيَاتِي وَمَا أُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾
وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ
مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفِي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا
أَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا
كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ
مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰى أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا
لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَا أَبْرَحُ حَتّٰى
أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ
بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾
فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا

نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّ۪ي نَس۪يتُ
الْحُوتَ وَمَٓا اَنْسَان۪يهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَب۪يلَهُ
فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا
قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا
وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى
اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَط۪يعَ مَعِيَ صَبْرًا
﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِه۪ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُن۪ٓي
اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَٓا اَعْص۪ي لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَن۪ي فَلَا
تَسْـَٔلْن۪ي عَنْ شَيْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا
حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِي السَّف۪ينَةِ خَرَقَهَا قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَا
لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا اِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَط۪يعَ مَعِيَ
صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْن۪ي بِمَا نَس۪يتُ وَلَا تُرْهِقْن۪ي مِنْ اَمْر۪ي
عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ اَقَتَلْتَ
نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا ﴿٧٤﴾

Meâl-i Şerifi

27- Öyle de ve Rabbın'dan sana vahyolunanı tilâvet eyle. O'nun kelimatını tebdil edecek yoktur ve O'ndan başka bir penah bulamazsın.

28- Nefsince de o kullarla beraber sabret ki, sabah, akşam (her vakit) Rabblarına duâ eder, cemalini isterler. Sen, dünya ziynetini arzu ederek onlardan gözlerini ayırma ve o kimseye itaat etme ki, kalbini zikrimizden gafil bırakmışız, keyfinin ardına düşmüş ve işi haddini aşmak olmuştur.

29- Ve de ki: "O hakk Rabbınızdandır. Artık dileyen iman etsin, dileyen küfr." Çünkü Biz, zalimler için öyle bir ateş müheyyâ kılmışızdır ki, sertakları kendilerini kuşatmaktadır ve eğer istigase ederlerse erimiş cesed gibi bir su ile imdad edilirler. Yüzleri civirir, o, ne fenâ içki ve o, ne fenâ kurultay!

30- Amma iman edip salih salih ameller işliyenler, şübhe yok ki, Biz, öyle güzel amel eşleyenin ecrini zayi' etmeyiz.

31- Öyleler, işte onlara Adîn Cennetleri var. Altlarından nehirler akar, orada altın bileziklerden ziynetlenecekler, sündüs ve istebraktan yeşil esvab giyecekler. Erîkeler üzerine dayanıp kurulacaklar o, ne güzel sevab ve ne güzel kurultay!

32- Ve onlara, iki adamı temsil getir. Birine, her türlü üzümden iki bağ vermişiz ve ikisinin de etrafını hurmalarla donatmışız, ikisinin arasına da bir ekinlik yapmışız.

33- İki bağın, ikisi de yemişlerini vermiş, hiç bir şey noksan bırakmamış, ikisinin ortasından bir de nehir akıtmışız.

34- Başkaca da bir geliri var. Bundan dolayı bu adam, arkadaşına muhavere ederek: "Ben senden malca daha servetli, cem'iyyetçe daha izzetliyim" dedi.

35- Ve bağına girdi, kendine yazık ediyordu, dedi: Ebedâ zannetmem ki, bu helâk olsun.

36- Ve zannetmem ki, Kıyamet kopsun. Bununla beraber şayed Rabbıma reddedilirsem, her halde bundan daha hayırlı bir akibet bulurum."

37- Arkadaşı da, ona muhavere ederek, dedi ki: "Sen, O Rabbına

---

Penah: Sığınacak yer. **Müheyyâ:** Hazırlanmış olan. **Sertak:** Duvar. **İstigase:** Medet isteyiş, yardım istemek. **Sündüs:** Sırmadan kabartma desenli kumaş. **İstebrak:** İpekten mamul ve sırma ile işlenmiş bir çeşit kumaş. **Erîke:** Padişahın tahtı, oturulacak yer, koltuk. **Muhavere:** Konuşma, görüşerek konuşma.

küfür mü ediyorsun ki, seni bir topraktan sonra bir nutfeden yarattı, sonra da seni bir adam seviyyesine getirdi.

38- Lâkin benim O Allah, Rabbım ve ben Rabbıma kimseyi şerik koşamam.

39- Bağına girdiğin vakit, «مَا شَآءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ» dese idin olmaz mıydı? Eğer malca, evlâdca beni kendinden az görüyorsan,

40- Ne bilirsin belki Rabbım bana senin bağından daha hayırlısını verir. Seninkinin üzerine de semadan bir afet indiriverir de, yalçın bir toprak olakalır.

41- Yahûd suyu çekiliverir de, bir daha onu aramakla bulamazsın."

42- Derken bütün serveti istîlâ ediliverdi. Bunun üzerine ona yaptığı masraflara karşı avuçlarını oğuşturdu kaldı. O, çardakları üzerine çökmüş kalmıştı. "Ah, diyordu, nolaydım Rabbıma hiç bir şerik koşmamış olaydım."

43- Allah'dan başka yardım edecek bir cemaati de olmadı. Kendi kendini de kurtaramadı.

44- İşte burada velâyet elhak, Allah'ındır. O, sevabca da hayır, ukbaca da hayırdır.

45- Onlara, dünya hayatın meselini de şöyle yap: Sanki bir su, onu semadan indirmişiz. Derken onunla arzın nebatâtı birbirine karışmış, derken bir çöp kırıntısı olmuştur. Rüzgârlar onu savurur gider, Allah her şey'e muktedir bulunuyor.

46- O mal ve oğullar, dünya hayatın ziynetidir. Bâki kalacak salih ameller ise, Rabbın'ın indinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır.

47- Düşün, o günü ki, dağları yürütürüz, arzı görürsün çırçıplak ve onları hep mahşere toplamışızdır da hiç bir kimse bırakmamışızdır.

48- Ve hepsi saffolarak Rabbına arz edilmişlerdir. İşte buyurur celâlim hakkı için ilk def'a yarattığımız gibi Bize geldiniz, fakat size hiç bir mev'id yapmayacağız, zulmetmiştiniz değil mi?

49- Defter de konulmuştur, artık o mücrimleri görürsün bulundukları haileden halecanlar içinde titreşiyor ve diyorlardır: "Eyvah bize! Bu defter de ne acayib, ne küçük komuş, ne büyük hepsini zaptetmiş" Ve bütün yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabbın kimseye zulmetmez.

Mev'id: Vaad etmek, söz vermek. Haile: Korku ve dehşet veren.

50- Yine düşün o vakti ki, Melâikeye, "Âdem için secde edin" demiştik hemen secde ettiler, ancak İblis, Cinden idi de Rabbının emrinden çıktı. Ya şimdi siz, beni bırakıp da onu ve zürriyyetini kendinize evliya mı ittihaz ediyorsunuz, onlar size öyle düşman iken? Zalimler için ne fena bedel.

51- Ben, onları, ne göklerin ve yerin yaradılışına ne de kendilerinin yaradılışına şâhid kılmadım ve hiç bir zaman mudılleri kol tutmuş değilim.

52- Ve o gün ki, diyecek: "Önneyin bakalım o zu'm ettiğiniz şeriklerime." Derken onlara çağırmışlar, yalvarmışlardır fakat kendilerine icabet etmemişlerdir ve aralarına Biz, bir mehleke koymuşuzdur.

53- Ve mücrimler, ateşi görmüş, artık ona düşeceklerini anlamışlardır da, ondan savuşacak bir yer bulamamışlardır.

54- Şanım hakkı için, hakikat, Biz, bu Kur'ân'da insanlara ibret olacak her türlü meselden tasrif yapmışızdır. İnsan ise, her şeyin cedelce ekseri olmuştur.

55- Kendilerine doğru yolu gösteren peygamber geldiği halde insanları iman etmekten ve günahlarının mağfiretini istemekten alıkoyan da başka değil, ancak kendilerine evvelkilerin sünneti gelmesi veya âhiret azâbının gözleri önüne gelmesi kaziyyesidir.

56- Halbuki Biz, gönderdiğimiz Peygamberleri ancak mübeşşir ve münzir olmak üzere göndeririz. Küfredenler ise, hakkı bâtılla kaydırmak için mücadele ediyorlar. Âyetlerimizi ve kendilerine edilen inzârı eğlence yerine tuttular.

57- O kimseden, daha zâlim de kim olabilir ki, Rabbının âyâtı ile nasihat edilmiştir de onlardan yüz çevirmiş ve ellerinin takdim ettiği şeyleri unutmuştur. Çünkü Biz, onların kalbleri üzerine onu iyi anlamalarına mani bir takım kabuklar ve kulaklarına bir ağırlık koymuşuzdur. Sen, onları doğru yola çağırsan da o halde onlar ebeden yola gelmezler.

58- Hem o mağfireti çok rahmet sahibi Rabbın, onları kesibleriyle derhal muâhaze ediverecek olsa idi, haklarında azâbı elbette ta'cil buyururdu. Fakat onlar için bir mî'âd vardır ki, o gelince hiç bir çare-i necat bulamazlar.

59- Daha o memleketler ki, Biz, onları zulmettiklerinde helâk

---

Mudille: Baştan çıkaran, azdıran, doğru yoldan saptıran. **Önneyin:** Ünleyin **Zu'm:** (Zuum). Batıl zan, şüphe.. **Mehleke:** Engel. **Tasrif:** İstediği şekilde idare etmek. **Cedel:** Nizâ, galip olmak için çekişme. **Mî'âd:** Vaad edilen gelecek zaman.

etmişiz ve helâklerine bir mî'âd ta'yin eylemişiz.

60- Bir vakit de Musa, fetâsına demişti ki: "Durmayacağım, tâ iki denizin cemolduğu yere kadar varacağım, yâhud senelerce gideceğim."

61- Bunun üzerine ikisi, bir vakta ki iki deniz arasının cemolduğu yere vardılar, balıklarını unuttular. O vakit o, denizde bir deliğe yolunu tutmuştu.

62- Bu sûretle vakta ki, geçtiler fetâsına: "Getir, dedi, kuşluk yemeğimizi. Hakikaten biz, bu seferimizden yorgunluğa giriftar olduk."

63- "Gördün mü?, dedi, kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben balığı unuttum. Ve bana onu söylememi her halde şeytan unutturdu, o âcayib bir sûrette denizdeki yolunu tutmuştu."

64- "İşte, dedi, aradığımız o ya." Bunun üzerine izlerini ta'kib ederek gerisin geri döndüler.

65- Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, Biz, O'na nezdimizden bir rahmet vermiş ve ledünnimizden bir ilim öğretmiştik.

66- Musa, O'na: "Öğretildiğin ilimden bana bir rüşd öğretmen şartiyle sana ittiba edebilir miyim?" dedi.

67- "Doğrusu dedi, sen, benimle sabredemezsin.

68- Havsalanın almadığı şeye nasıl sabredeceksin?"

69- "İnşaallah, dedi, beni sabırlı bulacaksın ve senin hiç bir emrine âsi olmam."

70- "O halde, dedi, eğer bana tabi, olacaksan bana hiç bir şeyden suâl etme, tâ ben, sana ondan bir söz açıncaya kadar."

71- Bunun üzerine ikisi, bir gittiler Nihayet gemiye bindiklerinde, tuttu gemiyi yaraladı. "Â, dedi, ehalisini gark etmek için mi yaraladın onu? Alimallah müdhiş bir şey yaptın."

72- "Demedim mi, dedi, doğrusu sen benimle sabredemezsin?"

73- "Beni, dedi, unuttuğumla muâhaze etme ve bana bu işimden dolayı güçlük çıkarma."

74- Yine gittiler, nihayet bir oğlana rast geldiler. Tuttu onu, öldürüverdi. "Â, dedi, tertemiz bir nefsi, bir nefis mukabili olmaksızın öldürdün mü? Alimallah çok münker bir şey yaptın."

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَيٰهُ **Bir vakit Musa, fetâsına demişti ki.** Yehûdîler, Hazret-i

---

Fetâ: Genç, delikanlı, cömert. Giriftar: Tutulmuş, yakalanmış.

Musa'nın bu kıssasını kabul etmek istememişler. Muhaddisîn ve müverrihînden bunün, Musa ibn İmrân değil, Musa ibn Mişa olduğunu zannedenler de olmuştur[1]. Nitekim Buharî, Müslim, Tirmizî, Neseî ve sairede rivayet olunduğu üzere Said ibn Cübeyr, şöyle demiştir: ***"İbn Abbas radıyallahü anhümâya dedim ki: "Nevfi Bükâlî, sahib-i Hızır olan Musa, sahib-i Beni İsrail olan Musa değil zu'münde bulunuyor."*** Bunun üzerine İbn Abbas: ***"Yalan söylemiş adüvvullah"*** deyip uzun bir hadîs ile bunun, ma'ruf Hazret-i Musa olduğunu Resulullah'dan naklen anlatmıştır. Müslim: Fedail-170/2380, 171. Ve filhakika Kur'ân'da zikrolunan Musa'dan diğer bir Musa anlaşılamaz.

Musa'nın fetâsı, yani delikanlısı da ekser rivayete göre Yuşa' ibn Nun'dur. Çünkü hizmet ediyor, taallüm eyliyordu. Hâdimler, ale'l-ekser genç yaşta olduklarından Arab'da hadime, fetâ ıtlak olunmak da lisan-ı edebdir. Bir hadîs-i şerifte de: ***"Hizmetçilerinize, kölem, cariyem demeyiniz, fetâm deyiniz"*** (Müslim: El-Faz-3/13-2249) buyurulmuştur. Gerçi bâzılarının dediği vech ile bir başkası olmak da muhtemildir. Fakat ahbar-ı Sahihada, Yuşa' varid olmuştur. O halde vak'a Mısır'dan hurucdan sonra sahra-yı Tihte iken vuku' bulmuş demek olur. Bu kıssanın sebebi, bir rivayette şöyle nakl edilmiştir:

Musa aleyhisselâm, Rabbına suâl edip: "Ya Rabb, kullarının sana en sevgilisi hangisidir?" demiş. Buyurulmuş ki: "Beni zikreden ve unutmayan", "Ey, en hâkim kulun hangisi?" demiş. Buyurulmuş ki: "Hakk ile hükmeden ve hevasına uymayan." "En âlim kulun kim?" demiş. Buyurulmuş ki: "Belki bir kelimeye rast gelirim de bir hidayete delâlet eder veya bir felâketten kurtarır diye nasın ilmini tetebbu' ile kendi ilmine zammeden." Binaenaleyh Musa aleyhisselâm, demiş ki: "Ya Rabbi, kullarından benden a'lemi varsa bana göster." "Var" buyurulmuş. "O halde O'nu nerede arayayım" demiş. "Mecmeu'l-bahreyn'de, sahrenin yanında balığı gaib edeceğin yerde" diye ilh... tarif buyurulmuş.

مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ İki denizin cemolduğu yer ki, zâhir olan bir boğaz olmasıdır. Nitekim Kâ'b-i Kurazî'den Tanca, yâni Sebte boğazı olduğu rivayet edilmiştir. Übey'den de Afrikiyye olduğu menkuldür. Lâkin Mücahid ve Katade'den Bahr-i Faris ile Bahr-ı Rum'un mültekası diye rivayet olunmuştur. Bu surette murad, bir boğaz değil, bir berzah olmak iktiza eder. Çünkü Bahr-i Faris,

[1] Musa ibn Mişa ibn Yusûf ibn Ya'kub. Ve bazı kavle göre, Musa ibn Efraim ibn Yusûf ki, Hazret-i Musa'dan evvel olmakla Musa-yı evvel denilmiştir.

Mülteka: İki şeyin birleştiği yer, kavşak.

Basra Körfezi, Bahr-ı Rum da, Akdeniz olduğuna göre, Basra Körfezi ile Akdenizi birleştirir bir boğaz yoktur. Binaenaleyh bu olsa olsa Bahr-ı Farisin mensub olduğu Bahr-i muhıt-ı Hindî ile Akdeniz arasında Süveyş kanalının açıldığı bir berzah olsa gerektir. Sahre'den zâhir olan da Kudüs'teki ma'ruf Sahretullah olmak çok muhtemildir. İbn Atiyye demiştir ki: "O, yâni Bahr-i Faris, Bahr-i muhıttan bir koldur ki, Azerbaycan'ın arkasından başlıyan Faris arzında şimal'den cenuba'dır. Şu halde bu kavle göre bahreynin ictimâ'gâhı, iki denizin berrü'ş-şamı velyeden cihetten ictimaına rüknolan yerdir." Müfessirîn burada, bahreyn kelimesini bahrin tesniyesi olmak üzere iki deniz mânâsına telâkkı etmiş, bir ism-i hass olmasını nazar-ı i'tibara almamış görünüyorlar. Halbuki Mu'cemü'l-Büldan'da mezkûr olduğu vech ile Bahreyn, Bahr-ı muhıt-ı Hindî sahilinde Basra ile Ummân arasında bilâd-ı müteaddideyi muhtevi bir kıt'anın ism-i hassı olduğu da ma'lûm bulunduğundan bu mânâ mülâza edilecek olursa Mecmeu'l-Bahreyn, Bahreyn kıt'asının toplu yeri veya mekarrı demek olur. İsm-i hass, ism-i ammdan daha zâhir olmak i'tibariyle bu mânâ, hem açık, hem de Sebte boğazından akrebdir. Daha evvel Medyen'e gitmiş olan Musa'nın, ba'dehu Bahreyne bir seyahati de müsteb'ad değildir. Ancak Müfessirîn, buna taarruz etmemiş olduklarından naklen kuvve-i te'yidiyyesi bulunamıyor.

Nitekim İstanbul boğazı hakkındaki şayiada da böyledir. Müfessirînin bu mânâyı kale almamalarının sebebi, Allahü a'lem bundan sonraki âyette tesniye zamiri ile «مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا» buyurulmuş olmasıdır. Zira ism-i hass olsa idi, zamir müfred olacaktı. Maamafih bu tesniye zamirini Musa ile sahibine gönderenler de olmuştur. Bir de bazıları, buradaki Bahreyn'in biri acı, biri tatlı, yâni bir nehir olduğuna kail olduğu gibi diğer bazıları da, Azerbaycan tarafındaki "Kürr ve Ress" nehirleri olduğunu söylemiştir. (وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ ("*Eshab-ı Ressi de bunların arasında daha bir çok kurunu da.*" Furkan-25/38) bakınız.) Nihayet, "Mecmeu'l-Bahreyn iki ilim denizi demek olan Musa ile Hızır'ın ictimâ' ettikleri mahal demektir" diyenler olmuştur. Keşşaf, bunun hakkında: "Bid'at tefsirlerinden" demiş. Ebû Hayyan: "Bu, bâtıniyye tefsirine benziyor" demiş. Daha bir çoklarıyla beraber sofiyyeden olan Nîsaburî tefsirinde dahi, redd-ü cerholunmuştur. Maamafih şunu i'tiraf etmek lâzım gelir ki, bu mânâ, lâfzan baid olmakla beraber meâlen sabittir. Çünkü bervech-i bâlâ naklolunan ihtilâfat karşısında, «مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ» ifadesinden anlaşılabilen kat'î müfad Musa ile Hızır'ın buluşacakları bir mahal olmasından ibaret kalıyor.

Vely: Yakınlık. **Müsteb'ad:** Uzak görünen akla yakıştırılmayan. **Te'yid:** Destekleme.

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا **Vaktâ ki, ikisi arasının mecmaına vardılar.** Burada, «مَجْمَعَهُمَا» buyurulmayıp da araya bir de "beyn" ilâve edilmiş olmasının nüktesi düşünülmelidir. نَسِيَا حُوتَهُمَا **Balıklarını unuttular,** yani aradıklarını bulmak için nişane olacak olan balığın ne halde olduğuna dikkat ekmek hatırlarına gelmedi. Siyaktan anlaşılıyor ki, Musa, sormayı unuttu, fetâsı da söylemeyi unuttu. İlerideki, آتِنَا غَدَاءَنَا (*"Getir dedi, kuşluk yemeğimizi."* Kehf-18/62) dan anlaşılacağı üzere bu balık demek ki, yiyecekleri gıdaları idi. Binaenaleyh diri değil idi. فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا **Halbuki o denizdeki yolunu tutmuş bir deliğe girmişti.** Demek ki, ölülerin dirilmesine nümune olan bir mu'cize vuku' bulmuştu. Musa'nın haberi olmadığına nazaran bu artık aranan zatın bir mu'cizesi oluyordu. Fetâ, bunu görmüş, her nasılsa haber vermeyi unutmuştu. O'nun için varacakları yere vardıklarının farkına varamayarak geçtiler, gittiler. فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ آتِنَا غَدَاءَنَا **"Bu suretle vakta ki geçtiler, fetâsına: "Getir", dedi, kuşluk yemeğimizi. Hakikaten biz bu seferimizden yorgunluğa giriftâr olduk."** قَالَ **Fetâ dedi ki:** أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ **"Gördün mü Sahreye sığındımızda ben balığı unutmuşum?"** Yâni orada ne olduğunu söylememişim. Müfessirînin ifadelerinden buradaki sahre, deniz kenarında meçhul bir kaya imiş gibi anlaşılıyor. Çünkü balığın denize gittiği zikrolunmasından bu kayanın da, deniz kenarında olması iktiza eder gibidir. Fakat biz, bunun Kudüs'teki ma'ruf Sahre olduğuna hükmetmek istiyoruz. Zira "es-Sahre"den zâhir ve mütebadir olan budur. Balığın denizdeki yolunu tutup bir deliğe girmiş olması da, orada bir su deliğine sıçramış olmasıyla izah olunabilir. Filvaki' bu sahrenin yanında Musa ile Hızır buluştuğundan sonra ileride, فَانْطَلَقَا حَتّٰى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ (*"Bunun üzerine ikisi, bir gittiler. Nihayet gemiye bindiklerinde tuttu gemiyi yaraladı."* Kehf-18/71) buyurulacağı vech ile gemiye binince-eye kadar hayli gitmiş olduklarına nazaran buradan denize kadar epiy bir mesafe bulunduğu da anlaşılmaz değildir. Ve Allahü a'lem, bu suretle bu vak'ada Sahre'nin menşe-i takdisi de münderiсdir.

وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ [1] **"Onu söylememi bana her halde Şeytan unutturdu,** yoksa bu unutulacak gibi bir şey değildi." وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا **Acaib bir surette denizdeki yolunu tutuvermişti.** Fetâ'nın bu ihbar ve i'tizarına karşı Musa: قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ **"O, işte aradığımız ya" dedi.** Burada,

[1] İşbu, «أَنْسَانِيهُ» ile Sûre-i Fetih'teki, «عَلَيْهُ اللّٰهَ» de ha zamiri, Hafs rivayetinde kıyâsın hilâfına olarak mazmum okunur.

Mecma': Kovuşulan yer. **Kurun:** Asırlar, devirler, çağlar. **Mütebadir:** Birden bire akla gelen, ortaya çıkan. **Münderic:** Yer almış.

"nebği" fiili, müzari-ı meczum olmadığından kıyasen نَبْغِ = nebği okunmalı idi. Fakat alâ hilâfil kıyas olarak "yâ" hazfedilmiştir ki, bu hazif, kıyasa muhalif olmakla beraber lisana muhalif değildir. Tilâvette daha fasih olmuş, artık talebin imtidat etmediğine bir imâ olmak i'tibariyle mânâda beliğ düşmüştür. Maamafih "yâ" ile kıraat da vardır.

فَارْتَدَّا عَلٰى اٰثَارِهِمَا قَصَصًا Binaenaleyh izlerini ta'kib ederek geri döndüler. فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا Biz, O'na indimizden bir rahmet vermiştik. Yâni vahiy ve nübüvvet ni'metiyle mütena'ım kılmış, وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ve ledünnümüzden Ona bir ilim ta'lim eylemiştik. Bazıları, bu zatın kim olduğu hakkında ihtilâf etmişlerse de ekser müfessirin, Hızır olduğunu nakl-ü beyan eylemişlerdir. Sofiyye muhaddisînce tashih edilemeyen bazı haberlerle Hızır'ın, hiç vefat etmediğine ve bazen görüldüğüne kaildirler. Onun için buradaki rahmeti, tûl-i hayat ile tefsir edenler olmuştur. Muhyiddin-i Arabî hazretlerinin, Futuhat-ı Mekkiyye'sinde, Hızır'ın hayatına dair bir takım bahisler ve hikâyeler görülür. İbn Salâh ve Nevevî gibi bazı zevat-ı fiham, Hızır'ın hayatı hakkında meşayihin icmaını nakletmişler, fakat ta'kiyb olunmuşlardır. Buna mukabil bir çok ulema da, bâzı hadîslerle وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (*"Bir de Biz, senden evvel hiç bir beşer için huld nasîb etmedik."* Enbiyâ-21/34) âyetiyle aklî ve naklî bazı delillerle istidlâl ederek vefat etmiş olduğuna kaildirler. Ebû Hayyan, bunun Cumhur kavli olduğunu kaydetmiş. Filhakika Cumhur-ı müfessirîn bir çok yerlerde olduğu gibi buradaki rahmeti dahi, vahy-ü nübüvvet ile tefsir etmişlerdir.

İbn Kayyim-i Cevzî: "Hızır aleyhisselâm'ın hayatı hakkında zikrolunan hadîslerin hepsi yalandır, hayatı hakkında sahih bir hadîs bile yoktur" demiş. Âlûsî de, bu babdaki akval ve istidlâlâtı uzun uzadıya tedkik ve muhakemeden sonra demiştir ki: "Her türlü hesabdan sonra ahbar-ı sahiha-i Nebeviyye ve mukaddimat-ı raciha-i akliyye vefat etti diyenlerin kavline tamamiyle müsaid ve dâvâlarını tamamiyle müeyyiddir. Ve bu ahbarın zavahirinden udul-ü muktezi yoktur. Olsa olsa bazı ahyar-i salihînden (ki, sıhhatini Allah bilir) mervi olan hikâyelerin zevahirine müraat ve Muhyiddin-i Arabi gibi vücuduna kail olan bazı sâdât-ı Sofiyyeye, hüsn-i zann mes'elesi kalır ki, bu da, bir delil teşkil etmez. Eğer mücerred kailinin celâlet-i kadrinden ve onun hakkında hüsn-i zan-

---

Mutena'im: Nimetlendirmek. **Fiham:** İ'tibar ve nüfuz sahibi kişiler. **Huld:** Cennetlerden biri, devamlılık, ebedilik. **Raciha:** Tercihli, daha önce, diğerlerinden üstün. **Müeyyid:** Te'yid eden. Doğrulayan, sağlamlaştıran. **Udul:** Yoldan çıkma, sapma. **Ahyar:** Hayırlılar, dostlar. **Muraat:** Gözetme.

den dolayı o gibi sözlere i'tibar edip de kabul edersen, Kıyamete kadar Hızır'ın berhayat olduğuna inanabilirsin. Eğer Hazret-i Ali'nin: "Söyleyene bakma, söylediğine bak" dediği gibi kailin celâlet-i kadrine mağrur olmayıp da sözü delilin vücud ve ademine göre kabul veya reddedecek isen, tarafeynin delillerine leh ve aleyhindekilere vukuftan sonra kalbinden istiftâ et, vereceği fetva ile amel et. Sakın bir takımlarının yaptığı gibi bir hususta Sofiyye'ye muhalefet edeni hemen tadlile kalkışma. Zira şer'an veya aklen bir delilin redd edemeyeceği hususatta ehlinden işitilen bir söze inanmamak bir mahrumiyyet olabilirse de, şer'î veya aklî delilin reddettiği bir dâvâ, Sofiyyece de kabul edilmez.

Biz de, şunu söylemek isteriz ki: Mes'ele, hayat-ı zâhire nokta-i nazarından mülâhaza edilirse reddeden ulemanın kavli, zâhir olduğunda şübhe yoktur. قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ (*"Ondan evvel resuller hep geldi geçti."* Âl-i İmrân-3/144) Bu babda delili kâfîdir. Fakat remz, şiarları olan Sofiyyenin kelâmlarını da zâhiri üzere münakaşa etmemek icab eder. Bahusus Musa ve Hızır kıssası, bir zâhir ve bâtın kıssası olduğuna göre, o bâtın Hızır mes'elesinin mevzuunu teşkil eyler. Sofiyye'nin kelâmında buna delil de yok değildir. Şeyh Sadrüddin İshak-ı Konevi, "Tebsiretü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi" namındaki eserinde, "Hızır aleyhisselâm'ın vücudü. âlemi misalde" olduğunu nakletmiş, Abdürrezzak-ı Kâşî, "Hızır, basittan, İlyas kabızdan ibaret" demiş. Bâzıları da "Hızriyyet, Hızır aleyhisselâm'ın kademi üzere bazı salihînin erdiği bir rütbe" olduğunu söylemiştir. Ki bu üç sözü, mes'elenin miftahı olmak üzere kabul edebiliriz.

LEDÜNN: İnde gibi bir zarftır. «مِنْ لَدُنَّا» lisanımızda nezdimizden veya tarafımızdan demek gibidir. Ve görülüyor ki, «مِنْ لَدُنَّا» ilmin değil, ta'limin kaydidir. Maamafih ta'limin ledünniyyeti, ilmin de ledünniyyetini müstelzim olmaz değildir. Şübhe yok ki, bütün Enbiya'nın ilmi, taraf-ı İlâhî'den vahy-ü ta'lim olmak i'tibariyle ledünnîdir. Fakat burada şayan-i dikkattir ki, وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (*"Ledünnimizden bir ilim öğretmiştik."* Kehf-18/65) kaydiyle Hızır'a ta'lim edilmiş olan ilim, Musa'nınkinden bambaşka bir ilim, yâni ulûm-ı ledünniyyeden bir ilm-i mahsus olduğu anlatılmıştır ki, âyetteki kıssalar karînesiyle müfessirîn, bunu "ilmü'l-guyub ve esrar-ı ulûm-ı hafiyye" diye tefsir etmişlerdir. Ta'bir-i âharle demişlerdir ki: "Musa'nın ilmi, ma'rifet-i ahkâm ve zâhir ile ifta, Hızr'ın ilmi ise, bevatını umura ma'rifet idi." Sahih-i Buharî'de mervidir ki, Hızır: *"Ya*

İstiftâ: Fetva istemek, şeriata ait bir mesele hakkında selâhiyetli zatlardan hakikatı öğrenmek. **Remz:** İşaret. **Basit:** Neş'eli, ferah **Kabız:** Sıkıntılı. **Müstelzim:** Lüzumlu, iç yüzü. **İfta:** Fetvâ vermek. **Bevatın:** Gizli.

Musa demiş, ben, Allah'ın ilminden bana ta'lim ettiği bir ilm üzereyim ki, sen, onu bilmezsin. Sen de, Allah'ın ilminden sana ta'lim ettiği bir ilim üzeresin ki, ben, onu bilmem." (Buharî: Tefsiru Sureti- 18/2). Bu suretle ilm-i ledünnî ta'biri, bu ilm-i mahsusta bir mânâ-yı ehass ile ıstılâh olmuştur ki, buna, ilm-i hakikat ve ilm-i bâtın dahi denilmiş ve Sofiyye, bu kıssaya bir hüccet olarak tutunmuştur. Hasılı ilm-i ledünnî, cehd-i fikrî ile istihsal olunamayıp taraf-ı Haktan mevhibe-i mahza olan bir kuvve-i kudsiyyenin tecellîsidir. Eserden müessire, vicdandan vücuda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere, vücuddan vicdana gelen evvelî bir ilimdir. Nefsin vakıa geçişi değil, vakıın nefiste teayyünüdür. Doğrudan doğru bir keşiftir. Fakat ledünnî ta'biri bunun bilhassa esrarı hakka aid olanında daha ziyade ıstılâh olmuştur. Lisanımızda da, bir işin ledünniyâtı demek, bâtınındaki gavamız ve esrarı mânâsında müteareftir. Bu kıssada ilm için taharri ve sefere bir tergib delili ve maamafih ilm-i ledünnînin cehd-ü taleble kesbi kabil olmadığını ifham vardır.

Bakınız Musa ile fetâsı, Allah'dan böyle bir rahmet ve ilme mazhar olmuş hass bir kulu bulduklarında ne yaptılar. قَالَ لَهُ مُوسٰى **Musa, O'na dedi:** هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلٰى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا **"Ta'lim olunduğun ilimden bir rüşd için bana ta'lim etmek üzere sana ittiba' edebilir miyim?"**

RÜŞD: Hayre isabet demektir. Bu sözde, âlime karşı tevazuun lüzumuna ve ilim tahsilinden maksad-ı aslî, iktisab-ı rüşd olmasına ve taleb-i ilimde tenezzül, edeb, nezaket, takib ve hizmet şart bulunduğuna delâlet vardır. Bu istizana cevaben o kul: قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا **"Sen, dedi, doğrusu benimle sabra dayanamazsın."** Bu sözle Hızır, ruh-ı Musa hakkındaki ilk keşfini göstermiş ve O'na kendini anlatmış oluyordu ki, binnetice, isabeti tahakkuk edecektir. Filhakika bu talebde Musa'nın alacağı ders kendi makamını tanımak ve bir sabır dersi almaktan ibaret olacaktır. Yani bu babda çok sabır lâzımdır. Senin ise, muhakkak ki, benim maiyyetimde sabır elinden gelmez ve bunda ma'zursun. وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا **"Çünkü vukufunun ihata etmediği şeye nasıl sabredersin".** Yâni maiyyetimde bir takım şeyler göreceksin ki, sırr-ü hikmetinden haberin olmayacak, zâhirde ise, iyi görünmeyecek. Sen, bir sahib-ı şeriat olmak haysiyyetiyle onları zâhirdeki görünüşlerine göre tecviz edemeyip i'tiraz etmek lüzumunu duyacaksın. Musa: قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا **"Beni, dedi, inşaallah sabırlı bulacaksın ve hiç bir emrine âsi olmam"** Allah dilemezse

---

Mevhibe: İhsan, sevgi, hediye. **Teayyün:** zahir ve aşikâr olma. **Gava:** Gizlilik, esrar. **Tergib:** Şevklendirme, teşvik. **Tecviz:**Cevaz verme.

başka. Hızır: قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا **"O halde, dedi, bana ittiba' edeceksen, bana hiç bir şeyden suâl etme, tâ ben sana ondan söz açıncıya kadar."** Yani münakaşa, i'tiraz şöyle dursun istifsaren suâl bile sorma. Demek ki, başka ilimlerde mes'eleyi vazederek ilmin yarısını teşkil eden suâl, bu ilimde memnu'dur. Bunda talibin nefsi, failiyyetten ziyade kabiliyyete hazırlanacaktır.

فَانْطَلَقَا **Binaenaleyh ikisi bir gittiler.** Demek ki, bu ilimden bir şey bellenirse bir yerde oturup söyleşmek veya düşünmek tarikiyle değil, fiiliyyât ile bellenecektir. Mukavele tamam olur olmaz ikisi birlikte hareket etmişler. Görülüyor ki, burada fetâ zikrolunmamıştır. O, Musa'nın tâbi olduğu için artık kale alınmamış ve ihtimal bir yerde bırakmışlardır. İkisi denize doğru gemiye bininciye kadar gittiler حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ **Tâ ki, gemiye bindiklerinde.** Ebû Hatem'in Rebi' ibn Enes'den rivayetine göre mevki korkunç idi. Gemiciler, bunlardan şübhelendiler, bindirmek istemediler. Fakat reisleri: ***"Ben, bunları yüzleri nurlu adamlar görüyorum bindireceğim"*** dedi, bindirdi. Buharî, Müslim ve gayrılarının İbn Abbas'dan rivayetinde ise, Hızır'ı tanıdılar navılsız bindirdiler. (Müslim: Fedail-170/2380). خَرَقَهَا **Gemiyi yaraladı.** Bunun bazı rivayetlerde varid olduğu gibi keser veya balta gibi âlât ile ale'l-âde bir ameliyye suretinde olması muhtemildir. Ve gemiciler, Hızır'ı tanıdıklarından dolayı belki ses çıkarmamışlardır. Fakat nazmın zevk-ı beyanına ve gemicilerin ses çıkarmamalarına nazaran bir harika şeklinde sessizce yapılıvermiş olması daha mülâyimdir. (فَانْطَلَقَا) ... قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا **"Â, dedi, ehalisini gark etmek için mi yaraladın onu? Alimallah müdhiş bir şey yaptın?** قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا * قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا (*"Demedim mi, dedi, doğrusu sen benimle sabredemezsin? Beni, dedi, unuttuğumla muâhaze etme ve bana bu işimden dolayı güçlük çıkarma."* Kehf-18/72-73) Yine gittiler, yani özrünü kabul etti de gemi ile sahile çıktıktan sonra yine gittiler. حَتَّى إِذَا لَقِيَا غُلَامًا **Nihayet bir oğlana rastgeldiler.** فَقَتَلَهُ **Onu, hemen öldürüverdi.** Oğlan ta'biri gibi gulâm ta'biri de, ekseriyya bâliğ olmayanlarda şayi' olduğu cihetle cumhur bunun henüz bâliğ olmamış bir çocuk olduğuna kail olmuşlardır. Fakat İbn Ebi Hatem, Said ibn Abdilaziz'den yirmi yaşında bir genç olduğunu rivayet etmiştir. Filvaki böylelerine de gulâm ıtlak olunabilir. قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ **"Bir nefis mukabili olmayarak tertemiz bir nefsi öldürüverdin mi?"** Yani bir kısas hakkın yok iken bir ma'sum veya suçsuz kimseyi öldürüverdin mi? demişlerdir ki mu-

---

İstifsar: Sorup anlama.

rad katlin bigayr-ı hakkın olduğunu söylemektir. Yalnız kısas hakkının nefyi, makama enseb olmak i'tibariyledir. Ve yâhud Musa'nın şeriatinde sabiyye de kısas lâzım geldiğini iş'ardır. لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا **"Kasem ederim ki, çok münker bir şey yaptın."**

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ
عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾
فَانْطَلَقَا حَتّٰى اِذَا اَتَيَا اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا اَهْلَهَا فَاَبَوْا
اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ قَالَ
لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ
سَاُنَبِّئُكَ بِتَاْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِينَةُ
فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ اَنْ اَعِيبَهَا وَكَانَ
وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَاْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَاَمَّا الْغُلَامُ
فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا
وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَاَرَدْنَا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ
رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ
وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَا
اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ
عَنْ اَمْرِي ذٰلِكَ تَاْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

75- "Doğrusu sen, benimle sabredemezsin demedim mi sana?" dedi.

76- "Eğer, dedi, bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana musahib olma, doğrusu tarafımdan son özre erdin."

77- Bunun üzerine yine gittiler. Nihayet bir karyenin ehline vardılar da oranın ahalisinden yiyecek istediler. Onlar da bunları müsafir etmekten imtina ettiler. Derken orada yıkılmak isteyen bir duvar buldular. Tuttu, onu doğrultuverdi. "İsteseydin, dedi, her halde buna karşı bir ücret alırdın."

78- "İşte dedi, bu, seninle benim aramın ayrılması. Sana, o sabredemediğin şeylerin te'vilini haber vereyim.

79- Evvelâ, gemi, denizde çalışan bir takım biçarelerin idi. Ben, onu ayıblandırmak istedim ki, ötelerinde bir Melik vardı. Her sağlam gemiyi gasben alıyordu.

80- Oğlana gelince: Ebeveyni mü'minlerdi. Onun için bunları, tuğyan ve küfr ile sarmasından sakındık da.

81- İstedik ki, kendilerinin Rabbı, ona bedel bunlara temizlikçe daha hayırlısını ve merhametce daha yakınını versin.

82- Gelelim divara: Şehir de iki yetîm oğlanın idi. Altında, onlar için saklanmış bir define vardı ve babaları salih bir zat idi. Onun için Rabbın irade buyurdu ki, ikisi de rüştlerine ersinler ve definelerini çıkarsınlar. Hep bunlar, Rabbın'dan bir rahmet olarakdır ve ben, hiç birini kendi re'yimden yapmadım ve işte senin sabredemediğin şeylerin te'vili."

حتى اذا اتيا اهل قرية Nihayet bir karye ehline vardılar. İleriden anlaşılacağı üzere bu bir şehir idi. Bir çokları, Antakya olduğunu söylemiş. Antakya ismi müteahhir olduğuna göre eski ismi başka olmak lâzım gelir. Bundan başka "Übülle" denilmiş, "Berka" denilmiş. Nasara'nın nisbet olunduğu "Nâsıra" denilmiş, "Bacırvan" denilmiş, arz-ı Rum'da bir karye denilmiş, Endelüs'te "Cezire-i Hadrâ" denilmiş. Şu halde bu karyenin mevsukan ta'yini kabil değildir. Esasen Kur'ân'da ta'yin-i matlûb olmadığından nekire gösterilip yalnız şöyle bir vasfı anlatılmıştır:

Bir karye ki, **استطعما اهلها ahalisinden yiyecek istediler فابوا ان يضيفوهما de onları müsafir etmekten ibâ ettiler.** Burada, «اهل» in iki def'a zikrolunması

Müteahhir: Sonraki. **Mevsukan:** Sağlam delil. **İbâ':** Çekinme.

birisi şehrin asıl hükûmeti, biri de umum ahalisi olmak gibi iki mânâya işaret olsa gerektir. İkisinden de maksud, aynı mânâ ile ahali demek olduğuna göre tekrar, mücerred teşnı' için olmuş olur. Filvakı' bu karyenin havass-ü avammiyle bütün ahalisi o kadar alçak imişler ki, iki kişiyi müsafir etmekten çekinmişler. Bu alçaklığa karşı gösterilen büyüklüğe bakınız:

فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ **O vakit, orada bir duvar buldular ki, yıkılmak istiyordu, hemen onu doğrultuverdi.** Nakledildiğine göre bu bir kal'a duvarı gibi yüksek ve kalın bir divar imiş. Bâzılarının zannettiği gibi ihtimal bunu yıkmış ve durup yeniden yapmıştır. Lâkin böyle bir memlekette, o garib vaz'iyyette bir duvarı yıkmaya kalkışmak bile ale'l-ade bir şey olamayacağı teemmül olunursa, siyak-ı beyandan bunun bir harika tarzında doğrultuluvermiş olduğunu anlamak lâzım gelir. Nitekim İbn Abbas'tan ve İbn Cübeyr'den rivayet olunduğuna göre eliyle meshetmiş, doğrultuvermiş olduğu söylenmiştir. Ve Kurtubî Tefsiri'nde: "Sahih olan, budur" demiştir. Filvaki' Enbiya ahvaline ve cereyan-ı kıssaya yakışan da budur.

Bunu gören Musa قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا **"Dilese idin, dedi, her halde buna bir ücret alırdın."** Yiyecek istemek gibi acı bir ihtiyacın mütehakkik olduğu bir sırada mümkün olan bir kesbi bırakıp fuzulî bir teberru' yapmağa kalkışmak, Musa'ya mânâsız göründü de, sabrını tutamadı. Şu kadar ki, bu def'a evvelkiler gibi hiddet ile değil, mülâyemetle i'tiraz etti ve bâlâdaki sözü mucebince müsahabetin inkıtaı lâzım geleceğinden çekinmedi. Onun için Hızır da:

قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْن۪ي وَبَيْنِكَ **"İşte, dedi, bu benim aramla senin aranda firaktır.** سَاُنَبِّئُكَ بِتَأْو۪يلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا **Artık sabra dayanamadığın o şeylerin te'vilini sana söyleyeyim."** Yani gemi, oğlan, duvar hakkında yaptığım şeylerin sana hafî kalan meâl ve maksadını, bâtındaki vech-ü hikmetini anlatayım. Şöyle ki:

اَمَّا السَّف۪ينَةُ ... **"Evvela, gemi denizde çalışan bir takım biçarelerin idi. Ben onu ayıplandırmak istedim ki"** مَلِكٌ **"Ötelerinde bir melik vardı."** Bu Gassan meliki, "Cülendâ ibn Kerker" idi denilmiş. Endelüs cezîresinde "Mıkvâd ibni'l-Cülbend" idi denilmiş. Namı böyle zulm ile dasitân olmuş olan bu kral, يَأْخُذُ كُلَّ سَف۪ينَةٍ غَصْبًا **her gemiyi gasben alıyordu.** Yâni sağlam, kusursuz olan her gemiyi gasbediyordu. Binaenaleyh gemiyi biraz yaralayıp ayıblandırmak, o

---

Teşnı': Başa kakmak. **Mütehakkık:**İhtiyacı olduğu halde. **Firak:** Ayrılık, ayrılmak, hicran. **Cezîre:** Ada, dört tarafı su ile çevrilmiş toprak parçası. **Dasitân:** Destan.

gasbden kurtarmak için ehven-i şerreyni ihtiyâr ile o miskinlere muavenet kabilinden bir maslahat idi. İşte ahkâm-ı İlâhiyye'de böyle zâhiren zarar gibi görünen şeylere tesadüf olunur ki, ledünniyyâtı bilinirse onların zarar değil, menfaat olduğu tebeyyün eder.

وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ **"Oğlana gelince: Ebeveyni iki mü'min idi.** فَخَشِينَا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا **Binaenaleyh bunları, tuğyan ve küfre bürümesinden korktuk."** Yâni sakındık, yâni oğlan göründüğü gibi ma'sum değil idi. Bülûğa ermiş, azmış bir kâfir idi ki, anasını, babasını da küfr-ü tuğyanının istilâsı altına almak üzere idi. Yahud henüz sabî ise de, öyle küfr-ü tuğyana müsteidd idi ki, sağ kalırsa ileride anasını, babasını bile azıtacak, onları da küfre bürüyecek idi. Halbuki, o ana, babanın imanlarındaki hulûsu, Mintarafillâh böyle bir şerden muhafaza olunmağa lâyık ve onun sabî iken ölmesi hepsi hakkında hayırlı idi. فَاَرَدْنَا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا **"De istedik ki, bu iki mü'minin Rabbı kendilerine temizlikçe ondan daha hayırlı ve rahmete daha yakın bir bedelini versin."** Hem oğlanın yüzünden görecekleri şerden kurtulacaklar, hem de onun ölümüyle duyacakları acıya mukabil daha sevimli bir evlâda nâil olacaklardı ki, o oğlan ölmeyince bu olmayacak idi. Rivayet olunduğuna göre ona bedel Allah, bunlara bir kız vermiş ve bu kız bir Peygamber validesi olmuş ve o Peygamberin eliyle ümmetlerden bir ümmet, hidayete ermiştir.

وَاَمَّا الْجِدَارُ **Duvara gelince:** فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى الْمَدِينَةِ **Şehir de iki yetîm oğlanın idi.** وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا **Altında bunlar için bir kenz var idi."** Yâni bunlar için saklanmış bir altın ve gümüş defînesi vardı. Bunun bir takım hikmet ve nesayihi muhtevi bir altın levha olduğu da mervi ise de, evvelkisi zâhirdir. وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا **"Ve babaları salih bir adamdı".** Yâni o defîne onlara salih bir babanın mirası idi, helâlinden kazanılmış ve fîsebilillâh sarfolunmak için hüsn-ü niyyetle konmuştu. وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ (*"Altını ve gümüşü hazineye tıkıb da onu Allah yolunda sarfetmiyenler ise işte onları elîm bir azâb ile müjdele."* Tevbe-9/34) âyetinde zemmolunan mezmum kenzlerden değil idi. O iki yetîm, yalnız yetîm olduklarından dolayı değil, babalarının salâhından müstefid olarak o defîneye nâil olacaklardı. Bu zatın salâhı cümlesinden olmak üzere denilmiştir ki, çok emîn bir adamdı. Nâs, ona emanetler tevdi' ederler o da, verdikleri gibi teslim ederdi.

Hâsılı iki oğlu yetîm kalmış olan o salih babanın salâhı, İndallah zayi'

İhtiyâr: Tercih etmek, seçmek. **Kenz:** Defîne, hazine. **Zemm:** Ayıplamak.

olmayacaktı. فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَا اَشُدَّهُمَا **"Binaenaleyh Rabbın o iki yetîmin bülûğ ve kemale erişmelerini"** وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا **ve erişip definelerini çıkarabilmelerini irade buyurdu.** Bunlar, büyümeden duvar yıkılmış olsa idi, o defîneyi başkaları bulacak ve zayi' olacaktı. Düşünmeli ki, o hal-ü vaz'iyyette yıkılmak üzre bulunan bir duvarın altında iki yetîme aid bir defînenin mevcudiyyetini bilip de, onun vakt-i merhununa kadar muhafazasını te'min etmek ne kudsî bir iştir. رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ **"Hep bunlar, Rabbın'dan bir rahmet olaraktır.** وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِى **Ve ben, onu, o yaptıklarımı kendi emrimden yapmadım.** Yani kendi rey-ü ictihadımdan değil, Rabbın'ın bildirdiği emriyle O'nun bir rahmeti olmak üzere yaptım, bir vazifem idi. ذٰلِكَ تَاْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا **İşte senin, sabra dayanamadığın şeylerin te'vili budur."**

Kıssanın burada bitmesinden anlaşılıyor ki, bu beyana karşı Musa, bir şey dememiştir. O halde bu beyan ve te'vilde reddedilecek bir şey görmemiştir. Demek ki, Musa'nın zâhiren muzır ve münker gördüğü şeyler hakikatte öyle değil imiş. O'nun inkâr etmesi, nazarından hafi olan esbab ve hikmetine vakıf olmamasından neş'et ediyormuş. Öyle ki, o esbab-ı hafiyye, izah olununca zâhir ve bâtın birleşiyor, hükm-i Hakk'ta niza' kalmıyor. O halde demek olur ki mukteza-yı bâtın, mukteza-yı zâhire muhalif olabilir. Fakat bundan dolayı hakikatle, Şeriat'in tehâlüfü lâzım gelmez. Zira Şeriat, hükm-i Hakk'tır. Hükm-i Hakk da, hakikatte ne ise, odur. Onun için bâtına me'mur olan Hızır, emr-i Hakkolan ve şeri' ile amil olduğu gibi Şeriat ile me'mur bulunan Musa da, hakikat izah olunduğu zaman şer'an i'tiraza mahall olmadığını görüyor. Bunun için İmam-ı Rabbanî, Mektûbat'ının cild-i evvelinde kırk üçüncü mektubda demiştir ki: "Bir takımları ilhad ve zendekaya meylederek maksud-ı aslî Şeriat'ın maverâsında olduğunu tahayyül etmişlerdir. Hâşa ve kellâ sümme hâşa ve kellâ, böyle kötü bir i'tikattan Allah'a sığınırız. **Tarikat ve Şeriat birbirinin aynıdır. Aralarında kıl ucu kadar muhalefet yoktur. Şeriat'a her muhalif olan merduddur. Ve Şeriat'ın reddettiği her hakikat dâvâsı bir zındıklıktır."**

Yine aynı cildde kırk birinci mektûb esnasında Şeriat, tarikat, hakikat bahsinde demiştir ki: "Meselâ, dilin yalan söylememesi Şeriat, kalbden yalan hatırasını nef'yetmek eğer tekellüf ve teemmül ile olursa tarikat ve eğer bilâ tekellüf müyesser olursa hakikattır. Velhasıl bâtın olan tarikat ve hakikat zâhir olan Şeriat'ın mükemmilidir. Binaenaleyh tarikati ve hakikat yoluna sülûk eden-

---

Merhun: Rehin edilmiş Belirli müddetle bir şeye bağlı olan. **Nefy:** Kaldırmak, yok etmek. **Teemmül:** Düşünerek.

lerden esna-yı tarikta zâhiren Şeriate muhalif ve münafi umur, zuhur eylerse hep bunlar sekr-i vakitten ve galebe-i haldendir. O makamı geçip ayıldıkları vakit o münafat bilküllliyye kalkar ve o zıd ilimler tamamiyle hebaen mensûra olur."

Ancak burada şayan-ı dikkat bir nokta vardır ki, o da, Hızır'ın öldürdüğü gulâm mes'elesidir. Eğer bu gulâm, baliğ idiyse filhal küfr-ü tuğyanına hüküm, Şeriata muvafık olur. Fakat cumhurun dedikleri gibi henüz baliğ olmamış bir sabî idiyse, onun küfr-ü tuğyanı nihayet istikbalde vaki' olacak bir hakikattır. Hızır, ilm-i ledünnî ile onun hal-ü istikbaldeki bütün ledünniyyatını bilmiş dahi olsa bir sabî şöyle dursun, bir baliği bile ileride yapacağı cürümden dolayı katletmek şübhe yok ki, Şer'a muhalifdir. Nitekim Hazret-i Ömer radiyallahu anh, Mugîre'nin kölesini görünce: "Bu beni katledecek" demiş, kendisinin katili olacağını bilmiş idi. "O halde neye bırakıyorsun ya Emîrelmü'minîn" dediklerinde, "Ne yapayım, henüz bir şey yapmamıştır ve sırf kalbindeki şeyden dolayı da Şer'an muâhaze olunmaz." dedi. Ve dediği gibi ertesi gün şehid oldu. Şu halde Hızır'ın katlettiği eğer sabî ise, bundaki huküm, hakikat ile Şeriat arasında bir tehalüf noktası teşkil etmez mi? Ve bu surette Musa, bu te'vile nasıl kani' olur? Buna söylenebilecek cevab şu iki vecihten birisi olabilir:

1- Musa'nın te'vile i'tiraz etmemesinden zâhir olan şudur ki, Onun «نفسا زكية» diye bir ma'sum zannettiği oğlan, sabî değil, baliğ azgın bir kâfir, katl-i vacib bir genç imiş. Bu karîne karşısında sabî idi, kavli teslim olunamaz.

2- Şer'in hakikati, Allah'ın emridir. Hızır da, bunu kendiliğinden değil, Allah'ın emriyle yaptığını söylemiş, Musa'nın i'tiraz etmemesine sebeb de bu olmuştur. Zira bu suretle Hızır, ahval-i mahsusada bir şeriat-i mahsusa ile me'mur bir Peygamber olduğunu anlatmış demektir. Binaenaleyh o sabî hakkında icrâ ettiği katil hükmü kıyasa muhalif olmakla beraber, Hızır için vahy-i mahsusa müstenid bir şer'i hassolmuş olur. Bu ise, Şeriat ile hakikat arasında bir ihtilâfa değil, iki Peygamberin Şeriatleri beyninde bir farka raci' olur. Ve Musa'yı Hızır'dan ayıran en mühim nokta da, bu farktır. Beyan olunan üç vak'adan üçü de Hızır'ın hem tarz-ı ilminde, hem de tarz-ı fiilinde başka bir hususiyyet gösterdiği gibi bilhassa gulâm vak'ası, şer'inde de bir hususiyyet göstermektedir:

Evvelâ: İlim nokta-i nazarından bakıldığı zaman O'nun ilmi gemi, gulâm, duvar hakkında olduğu gibi, eşyanın mâvera-i şuhudu olan

---

Sekr: (Sekir) Sarhoşluk. **Münafat:** Birbirinin aksine olan. Birbirine aykırı olmak.

ledünniyyâtını, istikbaldeki mukadderatı, mazideki hafayayı, zâhir-i hal gibi bilivermekte olduğu anlaşılıyor. Onun için buna ilmü'l-gayb, ilm-i bâtın, mânâ-yı, hassiyle, ilm-i ledünnî demişlerdir.

Saniyen: Fiil haysiyyetinden bakıldığı zaman yaptığı şeyler, halktan, Hakk'a doğru giden fiiller değil, Hakk'tan halka doğru olan fiillerdir. Binaenaleyh O, Musa gibi halkı Hakk'a götürmeğe me'mur değil, Hakk'tan halka olan mukadderatın infazına me'mur demektir. Ve şu halde oğlanı öldürmesi de, Biemrillah vefat eden sabîlerin ruhlarını kabza müvekkel olan Melekü'l-Mevt'in vazife ve mes'uliyyeti gibi olur.

Salisen: Şer'iyyet, ta'bir-i âharla hüsn-ü kubuh nokta-i nazarından bakıldığı zaman fiilleri, nazardan gaib olan esbab-ı hafiyyeye mübteni olduğu için zâhiren çirkin ve hikmetsiz görünüyor. Esbabının izahiyle hakikata mutabık olduğu zaman ise, üçte ikisi kıyasa muvafık ve biri alâ hılâfilkıyas bir istihsan olduğu anlaşılır. Musa, O'nun ilmindeki hususiyyeti daha evvel ledünden haber almış, O'ndan birrüşd öğrenmeğe gelmişti. Gördüğü nümune ise, O'na cihet-i ameliyye ve şer'iyyede kendisinin me'muriyyetine tevafuk etmeyen ve bununla beraber i'tiraza da hak vermeyen hususiyyetler bulunduğunu öğrenmiş ve bunun üzerine aralarında mufârekat lüzumu tehakkuk etmiştir. Demek ki, Musa, ilmini tebliğ ve ızhara me'mur ulü'l-azimden bir Peygamber olduğu halde Hızır, tebliğa değil, hemen icraya me'mur idi. Bundan dolayı Hızır'ın bir Nebî değil, bir veli olduğuna kail olanlar olmuştur. Lâkin yalnız veli olsa idi, oğlanı öldürmek için hükm-i mahsusa sahib olamazdı. Bu suretle kıssa Hızır'ın Musa'dan efdaliyyetini iktiza etmez. Ancak Musa'nın câmiu'l-küll olmadığını ve ilm-i ledünden Musa'la verilmeyen şeyler bulunduğunu anlatmış olur. Bu da, hem Hızır'ın, hem Musa'nın mazheriyyetlerini câmi' bir zülcenâhayn tesavvurunu telkin ile makam-ı Muhammedî'nin ekmelliyyetini tefhim için bir tevtıe demektir. Onun için bu kıssadan Zü'l-karneyn suâline geçilerek buyuruluyor ki:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِۜ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًاۜ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

83- Bir de sana Zü'l-karneyn'den suâl ediyorlar. De ki: "Size,

---

Hafaya: Gizli şeyler, sırlar. **Müvekkel:** Vekil tayin edilmiş olan.

O'ndan bir yadigâr okuyacağım."

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ **Bir de sana Zü'l-karneyn'den suâl ediyorlar**, yâhud ederler. Soranlar, bazı rivayete göre müşrikler, diğer bazı rivayete göre Ehl-i Kitab idi. Sûrenin sebeb-i nüzulünde zikrolunan rivayette, Yehûd'ün telkini ile Kureyş müşriklerinin suâl ettiği geçmiş idi. Taberî'de Ukbet ibn Âmir'den rivayet olunduğuna göre demiştir ki: "Bir gün Resulullah'a (sallallahü aleyhi vesellem) hizmet ediyordum. Huzurundan çıktım. Ehl-i Kitab'tan bir kavm, bana mülâkı olup: "Biz Resulullah'a suâl sormak istiyoruz istizan ediver." dediler. Ben de girdim, haber verdim. "Onlarla bana ne? Ben, Allah'ın bildirdiğinden başkasını bilmem." buyurdu. Sonra: "Bana su dök" dedi. Abdest aldı, namaz kıldı. Namazı bitirince yüzünde sürurunu anladım. Sonra: "Al içeri onları ve Ashabımdan kimi görürsen" buyurdu. Binaenaleyh girdiler. Huzurunda dikildiler, buyurdu ki: "İsterseniz Kitabınızda yazılı bulduğunuz şeylerden sorunuz, haber vereyim ve isterseniz ben size haber vereyim." Bunun üzerine: "Sen, haber ver" dediler. Zü'l-karneyn'den ve kitabınızda bulduğunuzdan soruyorsunuz?" buyurdu. Bir de Âlûsî'nin kaydettiği üzere İbn Ebî Hâtem'in, Süddî'den tahricine göre, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'e Yehûd, demişler ki: "Ya Muhammed, sen ancak İbrahim'i, Musa'yı, İsa'yı ve bazı Peygamberleri zikrediyorsun. Çünkü onların haberlerini bizden işittin. Şimdi bakalım bize bir Peygamberden haber ver ki, Allah Teâlâ, O'nu Tevrat'ta ancak bir yerden başka zikretmemiştir. O kim?" Buyurmuş: "Zü'l-karneyn" demişler. ilh...

ZÜ'L-KARNEYN ta'biri, Zü'l-yedeyn gibi bir lakabdır ki, Zü'l-cenaheyn vasfına benzer. Kamus'ta tafsil olunduğu üzere karn, bir çok mânâlara gelir. Ezcümle boynuz, asır, bir zamanda mütekarın olan cemaat mânâlarına geldiği gibi, insanın tepesine ve bâhusus başının yanlarına, yani şakaklarına (ki hayvanda boynuzu yeridir) ve erkeklerin perçemine, kadınların zülflerine, güneşin kursunun kenarına ve bir kavmin başında olan efendisine ilh... itlak olunur. Binaenaleyh Zü'l-karneyn lekabının vech-i tesmiyesinde karnın mânâlarından her birine nazaran muhtelif mülâhazalar mümkün olduğundan müteaddid kaviller söylenmiştir. En meşhuru Kur'ân'ın beyanından da anlaşılacağı vech ile arzın, Şark-u Garbına sahib demek olmasıdır. Ki, lisanımızda, cihangir ta'bir olunur. Hüseyn vâiz tefsirinde mezkûr olduğu üzere, zâhir-ü bâtına sahib mânâsı da Kur'ân'ın mezakına münasib vecihlerdendir. Buna da, lisanımızda Zü'l-cenaheyn denilir. Müfessirînin beyanatından Zü'l-

karneyn lakabiyle telkib edilmiş olan zevatın bir değil, müteaddid olduğu anlaşılıyor. Kur'ân'da zikrolunana "Zü'l-karneyn-i Ekber" deniliyor.

Vaktiyle Yemen'de tebâbia denilen Hımyer mülûkünden bazı büyük fâtihlere, ezcümle Mekke'nin binasında Hazret-i İbrahim'e mülâkı olup ondan ahz-i feyzettiği rivayet edilen Sa'b ve Semerkand isminin namına nisbeti nakledilen Şemmeryeraş Zü'l-karneyn yâdedilmiş oldukları gibi, Afrîdun ve İskender gibi Arab'ın gayrıdan olan cihangirlere dahi bu lakab verilmiş ve bunların en müteahhiri, İskender olmak hasebiyle müverrihîn arasında "Zü'l-karneyn" şöhreti İskender'in olmuştur. Yehûd kitablarında Zü'l-karneyn, Rum'dan çıkan bir genç idi ki, Mısır'ı ve İskenderiyye'yi binâ etti ve şöyle yükseldi ve böyle yükseldi diye mezkûr bulunduğu hakkında bir rivayet dahi görülmek hasebiyle bu babta tarihî münakaşayı bertaraf etmek istiyen bazı müfessirîn de, Zü'l-karneyn-i Ekber'in İskender olduğunu kabul etmek istemişlerdir. Nitekim Alûsî de, buna zahib olmuştur.

Müvahhid bir hakîm olan ve fevka'l-âde fütuhatiyle âlemde bir tarih-i mahsus açmış bulunan İskenderin, Zü'l-karneynlerden birisi olduğunu inkâra mahal yoksa da, Kur'ân'da zikrolunan büyük zatların makam-ı nübüvveti de haiz bulunduğuna göre İskender'in bu derece yükseltilmesi şayan-ı kabul görülmemiş ve İskender'in bir sed yaptığı dahi tarihen ma'lûm olamamıştır. Bir de İskender, tarih-i âhirde meşhur ve ma'lûm olduğu cihetle bunu Peygamber'e sormak sâillerin garazına muvafık olmazdı. Hakkında vahiyden başka bir suretle ma'lûmat alınması melhuz olan bir süâli, nübüvveti imtihan etmek istiyen sâillerin garazlarına nasıl tevafuk eder? Onun için bu sual, tarih-i kadimin zulümatına kadar dalan bir mevzu' olmak iktiza ediyor.

Gerçi İskender'den sonra da Şark-u Garbe sefer etmiş, sed yapmış cihangirler yok değildir. Meselâ, Roma kayserlerinden birinin İngiltere'de, Kisrâ Nuşirevan'ın Kafkas dağlarında Babü'l-ebvab, ta'bir-i âharla demir kapı denilen mevkide birer sed yapmış olduklarını tarihler gösteriyorlar. Lâkin bu sualin, fütuhati Garb-ü Şarkı tuttuktan sonra Şimalde Askitler'e kadar varan ve aynı zamanda Akdeniz'den Şab denizine kadar bir sed yaptığı rivayet olunan Mısırlı büyük Ramses gibi, maddî, mânevî bir şöhreti haiz bulunan daha eski ve daha yüksek bir cihangiri istihdaf etmiş olmak, rivayeten ve dirayeten daha mülayimdir. O halde bu Zü'l-karneyn kimdir?

Bâzıları: "Bunun İbrahim aleyhisselâm zamanına musadif Afrîdun ibn

Esfiyan ibn Cemşid olduğunu söylemişlerdir. Ki, Pişdadiyan-ı İran'dan adâlet ve hüsn-ü siyretle meşhur idi. Zü'l-karneyn'in mukaddimesinde, Hızır bulunuyordu. Hızır, Afrîdun zamanında ba'solunup Hazret-i Musa zamanına kadar kalmış idi. Zü'l-karneyn, İbrahim aleyhisselâm zamanında idi" gibi Ehl-i Kitab-ı üvelden mervi bazı sözler bununla alâkadar görünür. Ebû Zeyd-i Belhî, "Suver-i Ekalîm" namındaki kitabında, Afrîdun'un vahy ile müeyyed olduğunu söylemiş ve tarihler büyük bir cihangir olduğunu nakleylemişler.

İbn İshak, "Zü'l-karneyn"in ismi, Merziban ibn Merduye olduğunu söylemiş, bazıları Abdullah ibn Dahhâk demiş, bazıları da Mus'ab ibn Abdullah ibn Feynan ibn Mensur ibn Abdullah ibni'l-Ezr ibn Avn ibn Zeyd ibn Kehlân ibn Sebe ibn Ya'rub ibn Kahtan demişler. Ebû Reyhan-i Beyrunî, الاثارُ الباقِيَةُ عَنِ القُرُونِ الخَالِيَةِ nam eserinde: "Zü'l-karneyn" Ebû Kerb Semiyy ibn Ubeyd ibn Efrîkış el-Hımyerî'dir. Bunun mülkü Arzın meşarık ve meğaribine baliğ olmuştu ve Hımyerî, şâirin: [1]

قَدْ كَانَ ذُو القَرْنَيْنِ جَدِّى مُسْلِمًا * مَلِكًا عَلَا فِي الأَرْضِ غَيْرِ مُفَنَّدِ

بَلَغَ المَشَارِقَ وَالمَغَارِبَ يَبْتَغِي * أَسْبَابَ أَمْرٍ مِنْ حَكِيمٍ مُرْشِدِ

"Ceddim Zü'l-karneyn'in müslüman bir maliki idi.

Zayıf görüşlü değildi, yeryüzünde yüceldi.

Doğulara ve batılara ulaştı.

Doğru yola ulaştıracak bir mürşid-i hakimin yollarını arıyordu."

diye iftihar ettiği de O'dur. Deniliyor ki, akrebdir. Çünkü Zü'l-menar, Zûnüvas, Zünnun, Zuruayn, Zûyezen, Zûceden gibi "Zûlar" hep Yemendendir demiş. Elhâlete hazihi Afrika kıt'asını namına nisbetle tanımakta olduğumuz Afrikış, Zû'l-menar unvaniyle Mülûk-i Hımyer'in ma'ruflarındandır.

Tanca'ya kadar vasıl olduğu, Afrikıyye şehrini bina ettiği, Berberleri Filistin, Mısır ve sahilden Mağribe nakleylediği tarihlerde zikrolunuyor. Lâkin bunun torunu olduğu söylenen, "Ebû Kerb Semiyy veya Şems ibn Umeyr" namında birisi tarihen tesbit olunamamış ve binaenaleyh Ebû Reyhan'ın nakline i'tiraz edilip bunun "Şemmeryeraş" lâfzından muharref olması ihtimali ileri sürülmüştür. Filvaki' bir rivayette Şemmer Efrîkış'in oğlu olup Irak ve Çin'e doğru hareket ederek vardığı yerlerde kitabeler diktirdiği ve Semerkand kal'asını, kalı' ettiği ve hattâ Semerkand "Şemmer"in kopardığı, yani

---

[1] Bu şiirin mazmunu Kur'ân'dan iktibas olunmuş görünüyor. Binaenaleyh bunu, Tübbe-i Yemanî'ye isnad doğru olmamalıdır.

Pişdadiyan: İleri gelenler, öncüler, liderler.

"Şemmerkend" yâhut "Şemmer şehri" demek olduğu zikrolunmuş ve Huzaa şâiri Dıbil, Mülûk-i Yemen ile iftihar ederken buna işareten şunu söylemiştir:

هُمُوا كَتَبُوا الكِتَابَ بِبَابِ مَرْوٍ * وَبَابِ الشَّاشِ كَانُوا الكَاتِبِينَا
وَهُمْ سَمَّوْا بِشَمَّرَ سَمَرْقَنْدَا * وَهُمْ غَرَسُوا هُنَاكَ النَّابِتِينَا

"Onlar, Merv kapısında kitabe yazdılar,
Şaş kapısında da yazmışlardı,
Ve onlar, Semerkand'a "Şemmer" ile ad koydular
Ve burada bitenleri onlar diktiler."

Bazıları, bu "Şemmer"in başında iki saç örgüsü olduğundan dolayı Zü'l-karneyn tesmiye edildiğini nakletmiş ise de, ercah rivayette Şemmer, Efrikîş'in oğlu değil, "Nâşirünniam"ın oğlu olduğu gibi Süleyman aleyhisselâm zamanındaki Belkis'ten müteahhir olmak hasabiyle Kur'ân'daki Zü'l-karneyn'in daha mukaddem olması iktiza edeceği dermiyan olunmuştur. Nitekim Ebû'l-Fida Tarihi'nde der ki: "Zü'l-karneyn, "Râyiş"in oğlu Sa'b'dır. Babası Râyiş rübba-ı evvel, Sebe-i asgarın oğlu Sayfî'nin oğlu Kays'ın oğlu denilmiş ise de, Lokman'ın biraderi "Züsüded"in oğlu Haris Râyiş'tir. İbn Said ibn Abbas Hazretlerine Kur'ân'da zikrolunan Zü'l-karneyn'den sual edildi. "Hımyer'dendir, dedi ki, o mezkûr Sa'b"dır diye nakleylemiştir. Binaenaleyh Kitab-ı Azîz'de zikredilen Zü'l-karneyn, İskender-i Rumî değil, mezkûr Sa'b İbnü'r-Râyiş'tir." Kamus mütercimi Asım Efendi de, İskender kelimesinde bu kavli te'yid ederek, daha bazı tafsilât nakleylemiştir. Fakat bir taraftan Sa'b'ın bir taraftan da Afrîdun'un İbrahim aleyhisselâm zamanında oldukları hakkındaki rivayetleri tevfik etmek de pek sa'b ve müşkil görünüyor. Gerçi Kur'ân'ın bir kaç yerinde şa'şea-i mâziyesi ihtar edilen Sebâ medeniyyetinin cihanda misli yaradılmamış olduğu ihtar olunan "İreme Zati'l-imad" cennetinin sahibleri olan ve Semûd kavmini Yemen'den tard-ü ihrac eden Hımyer ve Tebabia Devletinin Şeddad'a mukabil Lokman ve Zü'l-karneyn'e de mehdi zuhur olması, akreb-i ihtimaldir. Ve bunlardan birinin ve belki bir kaçının Zü'l-karneyn yad edilmiş olduğu da, anlaşılmaz değildir. Bununla beraber tarihin zalâm-ı mechuliyyeti içinde bunların tetkikı, müşkil olduğu gibi Kur'ân'da zikrolunan Zü'l-karneyn'in bunlardan o unvanı almış birisi mi, yoksa İbn İshak'ın, evlâd-i Yâfes'ten dediği gibi Arab'ın gayriden gelen büyük cihangirlerden birisi mi olduğunu kestirmek mümkün olamıyor. Onun için Siyer-i ibn Hişâm şarihi Süheylî'nin kabul ettiği vecihle bu babda en sağlam hükmü, Hazret-i Alî'den rivayet olunan şu fıkrada buluyoruz: "Zülkarneyn, bir abd-i salih idi ki, Allah'ı sevmiş, Allah da, O'nu

sevmişti." Filhakika bunun isim ve şahsiyyetiyle ta'yinine kalkışmak Kur'ân'ın mezakına da muvafık değildir. Zira sual, Zü'l-karneyn vasfı üzere irad edilmiş olduğu gibi cevabda da ismi ve şahsiyyetin ta'yinine tearruz olunmayıp, ancak o vasfın menatını izah eden kıssayi tezkir ile buyuruluyor ki:

قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا **De ki: "Size, O'ndan bir zikir, tilâvet edeceğim, bir zikir.** Yâni O'nu andıracak unutulmaz bir yad, hatırlarda tutulacak dillere dasitan olacak bir muhtıra. Şöyle ki:

اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ سَبَبًا
﴿٨٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ
وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّٓا اَنْ تُعَذِّبَ
وَاِمَّٓا اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ
ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ
صَالِحًا فَلَهُ جَزَٓاءَ الْحُسْنٰى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ
سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ
لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذٰلِكَ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ
خُبْرًا ﴿٩١﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ
مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ
اِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى
اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنّ۪ي فِيهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ي

بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ اٰتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتّٰى اِذَا سَاوٰى
بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتّٰى اِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ اٰتُونِي اُفْرِغْ عَلَيْهِ
قِطْرًا ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾
قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي
حَقًّا ﴿٩٨﴾

Meâl-i Şerifi

84- Biz, O'nun için arzda bir müknet hazırladık ve O'na her şeyden bir sebeb verdik.

85- Derken bir sebebi ta'kib etti.

86- Tâ gün batıya vardığı vakit onu, balçıklı bir gözde gurub ediyor buldu. Bir de bunun yanında bir kavim buldu. Dedik ki: "Ey Zü'l-karneyn, ya ta'zib edersin veya haklarında bir güzellik ittihaz eylersin."

87- Dedi: "Her kim haksızlık ederse, onu muhakkak ta'zib ederiz, sonra Rabbına iade olunur, o da onu görülmedik bir azâba çeker.

88- Amma her kim de iman edip iyi bir iş tutarsa buna da mükâfat olarak en güzel âkibet vardır ve ona emrimizden bir kolaylık söyleriz."

89- Sonra da bir sebebi ta'kib etti.

90- Tâ gün doğu cihetine vardığı vakit onu, bir kavm üzerine doğuyor buldu ki, onlara güneşin önünden bir siper yapmamıştık.

91- Böyle, halbuki onun yanında neler vardı tamamını biz biliyorduk.

92- Sonra da diğer bir sebebi ta'kib etti.

93- Tâ iki sedd arasına vardığı vakit önlerinde bir kavm buldu ki, hemen hemen söz anlayacak bir halde değil gibi idiler.

94- Dediler ki: "Ey Zü'l-karneyn, haberin olsun Ye'cuc ile Me'cuc

bu arzda fesad yapıp duruyorlar. Onun için onlarla bizim aramıza bir sed yapman şartiyle sana biz, bir harc versek olur mu?"

95- Dedi ki: "Rabbımın beni içinde bulundurduğu iktidar çok hayırlıdır. Haydin siz, bana kuvvet ile yardım edin de ben, onlarla sizin aranıza bir redim yapayım.

96- Bana, demir kütleleri getirin. Tam iki ucu denkleştirdiği vakit körükleyin" dedi. "Tam onu bir ateş haline koyduğu vakit getirin bana, dedi, üzerine erimiş bakır dökeyim."

97- Artık onu, ne aşabildiler, ne de delebildiler.

98- "Bu, dedi, Rabbım'dan bir rahmettir. Rabbım'ın va'di geldiği vakit de onu düm düz edecektir. Rabbım'ın va'di de hakkoldu."

اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْاَرْضِ **Filhakıka Biz, O'na arzda müknetler tahsis ettik.** Maddî, ma'nevî kuvvetleri, kudretleri müheyya kıldık وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا **ve her şeyden O'na bir sebeb verdik.** Mühimmat-ı umurdan ta'kib ettiği maksuduna ermek için zâhir-ü bâtından âlim, kudret, âlât ve vesait gibi her türlü esbabı ihsan eyledik. Öyle ki neye yapışsa ondan maksuduna yol bulur, muvaffak olurdu. Yâni sebebsiz intizamsız hareket etmezdi, fakat her neyi de tutsa o, bir sebeb olurdu. Zira sebebiyyet, eşyanın zatîsi değil, Allah'ın bir tahsisidir.

فَاَتْبَعَ سَبَبًا **Binaenaleyh bir sebebi ta'kib etti,** bir sebeble Garba doğru yürüdü. حَتّٰى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ **Tâ gün batıya vardı.** Mütemekkin olduğu arzın gün batı tarafından tâ nihayetine kadar vardı [1]. Müfessirînin dahi beyan ettikleri vech ile Okyanus denilen Bahr-i muhit-ı garbî "Atlasî"nin kenarına erdi. Bu Okyanus denizinde "Halidat" namı verilen Cezair'in bir zamanlar mebde-i tûl ittihaz edildiğini kaydediyorlar. Maamafih biz, bugün bu Halidat adalarının ne olduğunu ta'yin edemiyoruz.

[1] Arz denizleriyle birlikte mülâhaza olunduğu zaman bir küre olduğu cihetle üzerinde Mağrib ve Meşrik noktaları sabit bir hadd ile teayyün etmez. Müsemmasında gayri dahil cihat-ı sitten olarak rasıdın bulunduğu noktaya nazaran izafî ve mütehavvil bir had de bulunur. Lâkin denizlerden kat'ı nazarla yalnız arz mülâhaza edildiği zaman pek böyle değildir. Kürenin iki cihetinde iki Bahr-i Muhit hududunda birer Mağrib ve Meşrik hududları teayyün eder ve işte aksa-yı garb, aksa-yı şark bu mülâhaza ile arzın birer ucunda sâbit bulunur. Âyetin zâhiri Mağrib ve Maşriki sâbit birer hadd-i nihâî gibi gösterdiğinden müfessirîn bunu nefs-i arza nazaran sâbit birer hadd olan aksa-yı garb ve aksa-yı şark mânâsiyle tefsir etmişlerdir. Maamafih bunu Zü'l-karneyn'in bulunduğu merkeze nazaran nisbî mânâsiyle Mağrib ve Meşrık olarak anlamak da mümkündür. Ve bu surette bütün dünyayı dolaşmış olması lâzım gelmez.

Redm: Sed, bend. **Müknet:** Kuvvet. **Müheyya:** Hazırlanmış, amade.

Hâsılı aksa-yı mağribe vardığı vakit, وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ **onu bir ayn-i hamiede batıyor buldu.** Veya "Hâmiye" kıraatına göre, bir ayn-i hâmiyede batıyor buldu. Müfessirîn buradaki ayni, ayn-i ma', yâni su gözü, hamieyi balçıklı, hâmiyeyi de kızgın mânâsına tefsir etmişlerdir. Ki güneşi, balçıklı veya kızgın bir göz içinde batıyor buldu demek olur. Bu surette bu su gözünden murad, Bahr-i muhıt ve ale'l-husus denizin ufuktaki gurub noktasıdır. Mağribe varıncaya kadar geçtiği memleketlerde bir takım saltanatların gurubunu görerek giden Zü'l-karneyn, aksa-yı mağribde güzergâhına çıkan Bahr-ı muhit kenarında gurubu seyretmek için ufka atf-ı nazar ettiği zaman mülk-i İlâhî'nin vüs'at ve azameti içinde o koca deniz etrafı muhıt-ı Semâ ile çevrilmiş bir kuyu havzası gibi mahdud bir su menbaı manzarasını alıyor, fakat içilebilecek berrak ve safî bir menba' halinde değil, kara balçıkla bulanmış, dibi görünmez zulmet alûd bir kuyu halinde görünüyor ve güneş bunun ufkunda gurub ederken, zayıflamağa başlıyan şa'şeası allı morlu akisleriyle puslar içinde çalkanarak muzlim bir batağa batıyor da, battığı nokta balçıklı bir göz gibi bulanıp kararırken aynı zamanda renk ve buhariyle kaynıyan kızgın bir köz halinde bulunuyor. Demek Zü'l-karneyn'in vicdanında gurubun bıraktığı intiba' bu olmuştur ki, bu müşahedenin en ibretengiz mazmunu nihayet bir hadde tevakkuf edeceği muhakkak olan dünya şevketinin mahdudiyyetini görmek ve fanîliğini anlamaktır.

قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ **"Dedik ki: Ey Zü'l-karneyn"** Bu kavil, doğrusu Zü'l-karneyn'in nübüvvetinde zâhirdir.

... قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ **"Dedi ki: Her kim haksızlık ederse onu muhakkak ta'zib ederiz, sonra Rabbına iade olunur. O da onu görülmedik bir azaba çeker."** Demek ki Zü'l-karneyn, ta'zib veya ihsan, dilediğini yapmakta muhayyer bırakıldığı halde yine sebebsiz hareket etmedi. Ta'zibi zulmedenlere, ihsan ve mükâfatı da iman edip amel-i salih yapanlara tahsis etti. Kudret ve ihtiyarını su-i isti'male kalkışmadı. Zira kendisinin de nihayet Rabbın'a reddolunacağını biliyordu. ثُمَّ **Sonra da,** yani Mağribde yapacağı icraatı yaptıktan sonra da, اَتْبَعَ سَبَبًا **bir sebeb ta'kib etti.** Garbde gurub eden güneşin Şarka dönmesi gibi Mağribden Maşrıka giden bir yol peşine düştü. حَتّٰى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ **Tâ gün doğuya kadar gitti,** yâni arzda güneşin hailsiz olarak doğduğu noktaya kadar gitti ki, bu nokta, Afrika'nın sahil-i şarkîsi olmak muhtemil ise de, zâhir olan Asya'nın aksa-yı şarkı olmaktır. وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ **Vardığında onu, öyle bir**

Hamie: Balçıklı, çamurlu.

kavm üzerine doğuyor buldu ki, لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا **Biz, onlara onun berisinden bir sütre nasb etmemiştik.** Ebniyeleri yok, hattâ elbiseleri yok, güneşin altında yanıyorlar. Nitekim elhalete hazihi Sûdan'da, Avustralya'da böyle çıplaklar vardır. Maamafih murad, Örfde mütearef olduğu üzere şayan-ı ehemmiyyet bir setr-ü siper olduğu takdirde çadırlar dahi ehemmiyyetli bir sütre olamayacağı cihetle bu mânâ badiyede yaşıyanların ekserîsine sadık olur. Bu mânâ badiyede yaşıyanların ekserîsine sadık olur.

كَذٰلِكَ **Öyle,** وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا **halbuki onun yanında neler vardı, temamen biliyorduk.** Yâni onların öyle çıplaklığı karşısında Zü'l-karneyn'in mülkünde o kadar çok esbab-ü vesaıt vardı ki tamamını ancak Allah biliyordu. Zü'l-karneyn'e her şeyden sebeb veren Allah, bunları güneşin alnına koymuş bir setir sebebi bile vermemişti. Binaenaleyh bunları gördüğü zaman Zü'l-karneyn'in ne hisler duyduğunu, ne işler yaptığını da Allah bilir.

ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا **Sonra da diğer bir sebeb ta'kib etti.** Garb ile Şark arası bir yol gitti. Ki bu da, ya Cenuba veya Şimale olabilir. Maamafih müfessirînin ifadelerine nazaran Şimale gitti. حَتّٰى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ **Tâ iki sedd arasına vardığında.**

SEDDETMEK: Bir şeyin gediğini sağlam kapamaktır. İki şey arasına hail olan hâcize sedd denildiği gibi dağa dahi ıtlak olunur. Nitekim burada, iki dağ diye tefsir edilmiştir. Bâzıları hılkî olan, "sin"in zammiyle "süd" sun-ı beşerle yapılana da feth ile "sed" deniliyor demiş. Bâzıları da, evvelki gözle görünen, ikincisi görülmeyendir demiş. Bu âyette iki vecihle de kıraat bulunduğundan ikisinin de aynı mânâda olduğu anlaşılır denilmiş ise de, bu iki kıraatın başkaca birer nükteyi tezammun etmiş olmaları da melhuzdur. Binaenaleyh iki sed, sün'î iki mania olabileceği gibi iki deniz iki kıt'a-i arz, iki dağ gibi hılkî, yâhud mer'î ve gayr-ı mer'î de olabilecektir. Müfessirîn, bu "seddeyni" "cebeleyn" yani iki dağ diye tefsir etmişlerdir. Ancak bir iki dağı ta'yin etmek için karîne yoktur. Bu babda rivayetler ise, üç kavle müntehî oluyor:

1- Bu iki dağ, Şimalde Şarkı velyeden cihetten Arz-ı Türk'ün munkatı' olduğu yerde denilmiştir ki, Zemahşer'î ve Ebüssuud, buna i'timad etmişlerdir. Arz-ı Türk'ten murad, Maverâennehir denilen küçük Türkistan ise bu kavil, sedd-i Çin mevki'ne işaret demek olur.

2- Ermenistan ile Azerbaycan'ı velyeden cihetten Türkistan'ın munkatı' olduğu yerde denilmiştir. Kazı Beyzavî, bunu tercih etmek istemiştir. Bu kavle göre bu dağlar, Kafkas dağları ve beynesseddeyn, Demirkapı mevki' oluyor ki,

İbn Haldun, Ebü'l-Fida gibi müverrihlerin beyanına göre burada, Nuşirevan bir sed yapmıştı. Ebû Reyhan demiştir ki: "Bu mevzı'ın, ma'mureden Şimal-i Garbî rub'unda olması iktiza ediyor."

3- Şimalin âhirlerinde iki cebel-i münîf ki, Hazkıyal aleyhisselâm'ın kitabında, **"âhirü'l-cirbiya"** denilmiştir. Bu Cirbiya ismi ise, bize Sibirya ismini andırıyor. Bunun ise, garbi velyeden cihetten âhiri, Ural dağları, Şarkı velyeden cihetten de Behreng boğazı tarafları olmak haysiyyetiyle evvelki kavillere dahi münasebeti vardır. Bu surette, iki dağın arası İstanoy dağlariyle Ural dağlarının arası demek olan Sibirya'nın kendisi midir? Garbında Ural dağlariyle Kafkas dağları arası mıdır? Yoksa Şarkında Behrenge doğru Kamçatka tarafındaki dağların arası mıdır? Ta'yin etmek mümkün olmuyor. Kur'ân'ın ifadesinde ise, bu iki seddin semtini anlıyabilmek için Mağrib ve Meşrik cihetlerinden başka bir karîne yoktur. Bundan ise, garbî Rusya ciheti muhtemil olduğu gibi, bir zamanlar Asya'nın Behreng boğazından Amerika'ya ittisali bulunduğuna ve Zü'l-karneyn de, tarihi kadîme âid olduğuna göre Asya'nın Şarkında, Amerika'nın Garbında bulunan Behreng mevkii olmak da pek muhtemildir. Bunlardan başka Şarkta Sedd-i Çin, Garbda Babü'l-Ebvab ma'ruf olduğuna göre iki sedden murad, bunlar olmak daha zâhirdir denilebilir. Gerçi Zü'l-karneyn'in zamanında bunlar henüz mevcud değilse de, Kur'ân'ın nüzulü sırasında mevcud ve ma'ruf olmaları ta'rif için kâfi olabilir. Bu surette bu iki sedd arasından murad, Türkistan olmak lâzım gelir. Bu da, bundan sonraki kavim hakkında zikr edilecek rivayete muvafık oluyor.

Hasılı iki sedd arasına vardığında, وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا **bunların ötesinde bir kavim buldu ki,** لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا **hemen hemen söz anlayamayacak bir halde idiler.** Yâni başka lisan bilmedikleri gibi zihinleri basît, fehimleri kısa idi. «يا» nın zammı, ve «يُفْقِهُونَ» kıraatlarına göre: hemen hemen söz anlatamayacak bir halde idiler. Dilleri garîb, ifadeleri kasırdı. Zü'l-karneyn'e her şeyden bir sebeb verilmemiş olsaydı, bunlara söz anlatamayacak, onlar da, derdlerini anlatamayacak idiler. Maamafih bunlar, şimdi anlaşılacağı üzere ehlini bulunca kuvvet teşkil edebilecek, işe yarayacak bir kavm idi. Kur'ân bunun hangi kavm olduğunu tasrih etmemiştir. Fakat müfessirîn, Türk denilmiş olduğunu naklede-gelmişlerdir. O halde demek oluyor ki, Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı yapılacak seddi Zü'l-karneyn, Türklerin kuvvet ve ianesiyle yapacaktır. Şöyle ki:

O söz anlamaz veya anlatamaz gibi bulunan kavim: قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ **"Ya Zü'l-karneyn, dediler,** اِنَّ يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ **hakikat Ye'cûc ve Me'cûc**

arzda müfsiddirler." Yâni işleri, arzı ifsad etmektir. Bu arzı berbad ediyorlar, önlerine geleni tahrib eyliyorlar. Bırakılırlarsa bütün arzı ifsad edecekler.

YE'CÛC VE ME'CÛC; yâhud Yacûc ve Macûc isimleri, lisan-ı Arab'a diğer lisandan menkul ucme kelimeler olduğu anlaşılıyor. Firenkler de, bunlara Yagug ve Magug demişler ve Şeytan zürriyyeti addederlermiş. Nitekim kurun-ı vustâyı açan muhaceret-i akvamda Garbî Roma imparatorluğunu istîlâ eden Hunlara böyle demişlerdi ki, Barbar ta'birinden daha şedid demek oluyor. Filvakı' Ehl-i Kitab'dan bazılarının Ye'cûc ve Me'cûc'u Hazret-i Âdem'in bir ihtilâmından husule gelmişler diye bir efsane naklettiklerini bazı tefsirler de hikâye etmişlerdir. Halbuki Tevrat'ta sifr-i evvelin onuncu faslında, Ye'cûc Yâfis'in oğullarından diye tasrih edildiği gösteriliyor. Bu sebeble olmalıdır ki, Vehb ibn Münebbih ve daha bazı zevat, Ye'cûc ve Me'cûc'un evlâd-ı Yâfis'ten iki kabîle olduklarına cezmetmişler ve müteahhırînden bir çokları da buna i'timad eylemiştir. Maamafih Kur'ân'da tesniye ile "yüfsidani" denilmeyip de, "müfsidune" denilmesi kesretlerine işaret olmak gerektir. Onun için iki değil, yirmi kabîle diyenler olduğu gibi, yeryüzündeki insanların onda dokuzuna kadar ekseriyyeti, Ye'cûc ve Me'cûc olduğunu nakledenler de olmuştur. Ebû Hayyan der ki: "Bunların aded ve eşkâli hakkındaki sözlerin hiç biri haber-i sahih değildir." Velhasıl Ye'cûc ve Me'cûc vaktiyle bir veya iki kavmın ism-i hassı olsa da doğrusu, lisan-ı İslâm'da mütearef olan mefhum şudur: Aslı ve nesebi belirsiz, din ve millet tanımaz bir halita-i beşer ki, huruçları Eşrat-ı saat'tendir. Arzı ifsad edeceklerdir. فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا "**Binaenaleyh bizimle onlar arasında bir sed yapmak üzere sana bir harc, bir vergi teahhüd edelim mi?"** Burada dahi, nin fethiyle de, zammiyle de kıraat vardır.

Buna cevaben Zü'lk-arneyn قَالَ **dedi ki:** مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ **"Rabbım'ın beni içinde bulundurduğu müknet ve makam, daha hayırlıdır."** Yâni ona hacet yok. Mintarafillâh bulunduğum makam, kuvve-i maliyye ve esbab-ı saire i'tibariyle sizin tesavvur ettiğiniz mertebeden daha yüksek ve daha nafi'dir. Ben sizin öyle malî ücretinize tenezzül etmeksizin istediğinizden daha iyisini teberrüan yapabilecek bir iktidar içindeyim. فَاَعِينُونِى بِقُوَّةٍ **"Binaenaleyh siz, bana kuvvet ile iâne ediniz.** Yâni malî masrafa karışmayınız da adamla, amele, san'atkâr, âlât ve edevat tedarükünde emrime âmâde olarak fiilen yardım ediniz.

Ucme: Yabancı. **Kurun-u vustâ:** Orta çağ. **Muhaceret-i akvam:** Kavimler göçü. **Sifr:** Yazılmış nesne. **Cezm:** (Cezim) Tahmin. **Müteahhirîn:** Son zamanlarda gelenler. **Halita:** Karışık halde olan, karma. **Müknet:** Kuvvet, kudret. **Nafi':** Menfaatli, faydalı, yarar, şifalı. **Teberruan:** Teberru ederek, bağışlayarak.

أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا **ki, ben sizinle onların arasına bir redim yapayım."** Yani sedden daha muhkem bir şey, daha büyük daha metin bir gergi. Bu redmin, o kavm ile Ye'cûc ve Me'cûc arasında yapılması söylendiğine nazaran salifü'z-zikir iki sedd arasında değil, onların ötesinde bir mevki'de olması iktiza eder. Çünkü bunu taleb eden o kavm, iki sedden ötede bulunduğu cihetle Ye'cuc ve Me'cuc ile araları daha ileride olmak lâzım geliyor.

اٰتُونِى زُبَرَ الْحَدِيدِ **"Bana demir zübreleri getirdiniz."**

ZÜBER: Zübrenin cem'idir. Zübre, büyük demir kıt'ası demek olup Kamus'ta mezkûr olduğu üzere örs mânâsına da gelir. Yâni "demir alât ve edevatiyle demir kütleleri, demir zümreleri getiriniz" dedi. Getirdiler. حَتّٰى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ **Tâ iki sadef arasını denkleştirince,** iki sadef karşılıklı iki baş veya iki yan teşkil eden iki meyl ki, buna iki dağ, iki dağın tepeleri veya tepeleriyle kenarları arasındaki yanları, yani yamaçları demişlerse de, o kavm ile Ye'cüc ve Me'cüc arasında seddin bir haddini teşkil eden mütekabil iki uç veya sedde konulan kütlelerin bitiştirilecek yanları demek de olabilir.

Karşılıklı iki uç arasını tesviye edince: قَالَ انْفُخُوا **"Körükleyin" dedi,** حَتّٰى اِذَا جَعَلَهُ نَارًا **Vaktâ ki onu, o körüklettiğini nihayet bir ateş haline getirdi.** قَالَ اٰتُونِى اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا **"Getirin şimdi üzerine erimiş bakır dökeyim" dedi.** Bunu, bâzılarının dediği gibi demir kinedli, bakır perçinli kayalardan müteşekkil bir bina gibi anlamak mümkün olabilir. Lâkin ifadenin zâhiri, bundan çok yüksek bir san'at ve ameliyyeye mütevakkıf olan demir tuğlalı, bakır sıvalı öyle bir bina tasvir etmektedir ki, zamanımızda çok müterakkı olan vesait-ı fenniyye ve sınaiyye ile bile i'malini tesavvur müşküldür. Demir kütlelerinden bir dağ ördürüp de körükliyerek mecmuunu bir ateş haline getirdikten sonra üzerine erimiş bakır dökmek, şübhe yok ki, müdhiş bir ameliyyedir. Acaba medeniyyet-i kadîmede demircilik böyle dehşetli bir ateşi idare edecek, böyle büyük bir ameliyyeyi yapabilecek kadar yükselmiş mi idi? İhtimal. Fakat bunu, ya müfessirînin dedikleri gibi Zü'l-karneyn'in bir mu'cizesi telâkkı etmek veya bununla beraber san'atın istikbaldeki imkân-ı terakkisine işaretle yapılan redmin son derece kuvvet ve metanetinden bir kinaye ve temsil gibi anlamak daha zâhirdir. İâne işi, daha ziyade bu mânâya bir karînedir denebilir. Yâni o kavmin kuvvet ve gayreti ile Zü'l-karneyn'in o himmeti, Ye'cüc ve Me'cûc'e karşı öyle i'cazkâr bir redim husule getirdi ki, bunun derece-i metanetini anlayabilmek için

---

Redim: Eski, köhne kaftan. **Gergi:** Sed olma. **Redm:** Zü'l-karneyn seddinin ismi.

körüklenerek ateş haline getirilmiş demir kütleleri ile harcı, sıvası erimiş bakırdan müteşekkil yalçın bir sedd tesavvur etmek gerektir. Bu suretle hem bir sed, hem bir süddolan bu redim, öyle yüksek bir muhkem bir şey oldu ki, o Ye'cûc ve Me'cûc فَمَا اسْطَاعُوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا **artık onu ne aşabildiler, ne delebildiler.** Halbuki ne yüksek dağlar aşılmış, ne metîn istihkâmlar delinmiştir. Demek ki, bunun sırrı, Zü'l-karneyn'in döktüğü mâyi'de idi. Demek ki o, ale'l-âde bir madde değil, İlâhî bir kuvvet idi. Onun için قَالَ **dedi ki:** هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّى **"İşte bu, Rabbım'dan bir rahmettir."** Yâni ne sizin işinizdir, ne benim. Mahza ni'met-i İlâhiyye'den bir inayet-i Rabbaniyye'dir. Maamafih bunun da bir eceli vardır. فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبّى جَعَلَهُ دَكَّاءَ **Rabbım'ın va'di geldiği vakıtta, onu hâk ile yeksan edecektir.** وَكَانَ وَعْدُ رَبّى حَقًّا **"Ve Rabbım'ın va'dı haktır."** Kıyamet muhakkaktır. İleride Sûre-i Enbiya'da geleceği vechiyle حَتّٰى اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ وَمَاْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ (*"Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc açılıb da her tepeden saldırdıkları."* Enbiya-21/96) sırrı, zahir olup Ye'cûc ve Me'cûc çıkacak, nizam-ı arz, fesad bulacak, Kıyamet kopacaktır. Bazıları bunun sedd-i Çin zannetmişler ve binaenaleyh Ye'cûc ve Me'cûc'un Moğollar ve Tatarlar olduğunu tevehhüm eylemişlerdir. Gerçi Pekin civarında denizden başlıyarak, Altay dağlarının altlarına doğru yüzlerce saatlik bir mesafede uzanıp giden sedd-i Çin'in, Hicret'ten dokuz asır kadar evvel dördüncü Çin sülâlesi devrinde Şimalden Moğol ve Tatarların tecavüzlerine karşı yapılmış olduğu tarihen nakilediliyor ve asâr-ı cesimenin en büyüklerinden sayılıyor ise de, yapılmasından çok bir zaman geçmeksizin aşılmış, geçilmiş olan bu seddin metaneti ve suret-i binası, Kur'ân'da mezkûr olan evsafa mutabık olmadığı anlaşılıyor. Diğer taraftan bazıları da, "Demir kapı seddi" demişler ve binaenaleyh Ye'cûc ve Me'cûc'u bu günkü Rusya sahasında tesavvur eylemişlerdir ki, bu da, harab olmuştur. Doğrusu Kur'ân'daki evsaf, ikisine de muntabık olmadığı gibi diğer yerlerde ma'lûm olabilen sedlerin de hiç birine uymuyor, Allahü a'lem, Kur'ân'ın haber verdiği bu redim, Zü'l-karneyn'den onun yapılmasını taleb eden kavmin, bu sayede teşkil ettikleri hey'et-i içtimaiyyeleri olsa gerektir ki, demir kütleleri gibi salâbetli olan unsurlarına akıtılan fezy-ı Rabbanî ile teşekkül etmiş maddî ve manevî bir sedd demek olur. Eğer bu kavim müfessirînin naklettikleri vech ile Türk idise burada, Zü'l-kerneyn'e kuvvetle yardım eden Türkler'in mazide arzı fesaddan kurtarmak için ettikleri hizmetin ehemmiyeti iş'ar edilmiş olduğu gibi, bi'set-i seniyyeden sonra İslâm'a yapa-

---

Südd: Dağ, bulut, mâni, engel. **Muntabık:**Uygun. **Salâbet:** Metanet.

cakları hizmete de işaret edilmiş demektir. Ve şu halde Türklerin inkırazı, Ye'cûc ve Me'cûc seddinin yıkılması ve nizam-ı arzın fesadı demek olacaktır ki, Eşrat-ı saattendir.

Hâsılı Şark-u Garbı dolaşan Zü'l-karneyn'in en büyük işi, mahzâ bir rahmet-i Rabbaniyye olan bu redmin inşasıdır ki, yıkılması, yeryüzünde beşeriyyetin pek büyük bir felâketi olacaktır.

Nizamüddin Hasen-i Nisaburî, **"Garaibü'l-Kur'ân ve Regaibü'l-Furkan"** namındaki tefsirinde buraya müteallık te'vilât-i Sofiyyeden olmak üzere der ki: "İnsan için terbiye ve irşad ile tahsili mümkün bir kemal-i meknun ve bir kenz-i medfun bulunduğu beyan edildikten sonra Zü'l-karneyn kıssasiyle şu da beyan edilmiş oluyor ki, arzda hilâfete müstehıkk olan ancak insan-ı kâmildir. O ise, iki canibe, yani hem âlem-i ervah canibine ve hem âlem-i eşbah canibine malik olan Zü'l-karneyn'dir. Çünkü O'na, arzda temkin verilmiş ve vesait-u esbab âleminde her şeyin sebebine erdirilmiştir. Bu suretle o, hem nefsinde kâmil, hem de gayrısını mükemmil olmuştur. Binaenaleyh bir sebeb ta'kib ederek aşağı âleme doğru gitti ki, o, ruh-ı insanî güneşinin Mağribidir. Onu, bir "ayni hamie" de batıyor buldu ki, o, âlemi tabiat ve ecsaddır. Ve orada bir kavim buldu. Onlar, kuva-yı bedeniyye ve nüfus-i arzıyyedir. "Ya Zü'l-karneyn, dedik, ya onları riyazat bıçağı ve mücahede kılıcıyla öldürmek suretiyle ta'zib edeceksin, yâhud da haklarında rıfk-u müdarâ ile güzellik yapacaksın." "Hâ" dedi: "Hassiyyetini mevziinin gayrıda isti'mal ile alçaltarak zulm edene azâbedeceğiz. Arzu ve muradının hilâfına kahreyliyeceğiz. Sonra Rabb olan Allah Teâlâ'ya reddolunacak. O da, onu te'bid azâbiyle ta'zib edecek. İman edip, salih amel yapana ise, mükâfat olarak hüsnâ var ki, o, vusul ve visal makamıdır. Hem ona, emirlerimizden yüsür söyleyeceğiz ki, o da, fenâ ve mücahededen sonra hafiflik ve istirahattir." Sonra ervah âlemine vusul esbabından bir sebeb ta'kib etti ki, o, insanın nefs-i natıkası güneşinin matlaıdır. Onu cismanî alâkalardan tecerrüd etmiş bir kavm üzerine doğuyor buldu. Nihayet iki sedd arasına vardığında ki, o teayyüş ve temeddün âlemi ve bedenin salâhı, meâde doğru cismaniyyet suretiyle kıyam ve kıvamı esbabının saha-i cevelânıdır. Onların önünde hemen hemen söz anlamayacak gibi bir kavm bul-

---

Meknun: Gizli, saklı,. **Kenz:** Define, hazine. **Müstehıkk:** Hak sahibi. **Eşbah:** Şahıslar, cisimler, vücudlar, **Ecsad:** Cesedler, cisimler.**Riyazat:** Nefsi terbiye maksadı ile az gıda ile geçinmek.**Rıfk:** Yumuşaklık. **Müdara:** Yüze gülme. **Hüsnâ:** Amel-i salih.**Visal:** Sevdiğine ulaşma. **Yüsür:** Kolaylık. **Natıka:** Düşünüp söylemek hassası. **Matla':** Güneş ve yıldızların doğdukları yer. **Teayyüş:** Birbiriyle dirlik etmek. **Temeddün:** Şehirleşmek.**Mead:** Ahiret.

du. Bunlar, gâye-i emirleri cehl-i basit olan avam. Dediler ki: "Ye'cûc ve Me'cûc, yani muhtelif tabiat kuvvetleri beşeriyyet arzında havassını mâ - hulika - lehinin gayrısında kullanarak fesad yapıyorlar biz, sana harc versek, terk-i vücud ve bezl-i mevcud etsek de bize bir sed yapıversen olur mu?" "Bana, dedi; kuvvet ile, yani himmet-i sarife ve azîmet-i sadıka ile yardım edin." Demir kütleleri, yani melekât-ı rasiha yahud demir gibi sağlam kalbler getirin, iki ucu denkleştirince: مِنَ الْمَهْدِ اِلَى اللَّحْدِ olunca üfleyin" dedi: "Ezkâr-u evrada devam edin. Nihayet kalb demirinde, taat ve zikir hararetinin te'siriyle onu ateş haline getirince, getirin" dedi: "Ona, bakır kaynağı dökeyim. Şeytan'ın hîlesi işlemeyecek vech ile o kalblerin içine mahabbet cevheri, metanet kimyası dökeyim de ona, Rahmân'ın mâsivası yükselemesin." حَسْبِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ

Zü'l-karneyn'in sözü hıtam buldu. Şimdi bakın va'd-i Hakk nasıldır? Hak Teâlâ buyuruyor ki:

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ
فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾
الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا
﴿١٠١﴾ أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا
جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾
الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا
﴿١٠٤﴾ أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا
نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾ ذٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا

Bezl: Esirgemeden vermek. **Sarife:** Değişiklik, değişme. **Rasih:** Temeli kuvvetli, sağlam. **Ezkâr:** Zikirler. **Evrad:** Virdler. **Masiva:** Ondan gayrısı.

آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ
عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

Meâl-i Şerifi

99- Ve o gün onları, bırakıvermişizdir. Bir kısmı diğerinin içinde dalgalanıyorlar. Sur'a da üfürülmüştür. Artık hepsini toplamış da, toplamışızdır ve

100- cehennemi, o gün kâfirlere bir gösteriş göstermişizdir.

101- Onlar ki, Beni ihtar eden âyetlerimden gözleri bir gıtâ içinde idi. İşitmeğe de tehammül edemiyorlardı.

102- Ya o kâfirler, Beni bırakıp da kullarımı kendilerine mevlâ ittihaz edeceklerini mi zannettiler. Biz, cehennemi o kâfirler için bir konukluk hazırladık.

103- "Size de, amelleri en ziyade hüsrana gidenleri haber vereyim mi?

104- Onlar ki, dünya hayatında saiyleri boşa gitmektedir de, kendilerini zannederler ki, cidden güzel san'at yapıyorlar."

105- Bunlar, işte o kimselerdir ki, Rabbları'nın âyetlerine ve likasına küfretmişlerdir de, hayır namına yaptıkları bütün amelleri heder olmuştur. Artık Kıyamet günü Biz, onlara hiç bir vezin tutturmayız.

106- İşte böyle onların cezaları cehennemdir. Çünkü küfretmişler ve benim âyetlerimi ve Peygamberlerimi eğlence yerine tutmuşlardır.

107- İman edip salih salih ameller işliyen kimselere gelince: Onlar için Firdevs cennetleri bir konukluk olmuştur.

108- İçlerinde muhalled olmak üzere kalırlar, onlardan çıkmak istemezler.

Bu tezkir ve ihtarı kâfi görmeyip de, daha ziyade tafsıl istiyenlere karşı ya Muhammed,

---

Gıta: Örtü, perde. **Muhalled:** Ebedi, daimi.. **Tezkir:** Hatırlatma.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾

Meâl-i Şerifi

109- De ki: "Eğer Rabbım'ın kelimâtı için deniz mürekkeb olsa idi, her halde Rabbım'ın kelimatı tükenmeden deniz tükenirdi. Bir misli de meded getirsek bile."

110- De ki: "Ben, sırf sizin gibi bir beşerim, ancak bana şöyle vahyolunuyor: İlâhınız, ancak bir tek İlâhdır. Onun için her kim Râbbı'nın likasını arzu ederse, salih bir amel işlesin ve Rabbı'nın ibâdetine hiç bir şirk karıştırmasın."

الْبَحْرُ Cins-i bahir, bütün cinsiyle deryalar.

مِدَادًا **MİDAD:** Fil'asıl, bir şeyin uzatılmasına medar olan şeyin ismidir. Fakat örfte, yazı yazılan mürekkebe mahsus olmuştur. لِكَلِمَاتِ رَبِّي **Kelimatullah ki, Allah Teâlâ'nın ilm-ü hikmeti kelimeleri.** وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا **"Bir misli meded getirsek bile."** Çünkü Kelimatullah, nâmütenahî, denizler mütenahîdir. Mütenahîye, mütenahî zammının mecmuu da mütenahîdir. Mütenahînin nâmütenahîye intıbakı ise, muhaldir, tenakuzdur. قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ **De ki: "Ben, ancak sizin gibi bir beşerim".** Yâni Allah Teâlâ'nın cemi-ı kelimatını ihata edemem, öyle bir iddiada bulunmuyorum. Şu kadar ki, يُوحَىٰ إِلَيَّ **bana şöyle vahy olunuyor:** أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ **Hepinizin ilâhı, ancak bir ilâhdır ki, Allah'dır.** فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ **Binaenaleyh her kim Rabbı'nın likasını reca ediyorsa,** Allah'ın huzuruna varmak, hesabından kurtulup sevabına ermek, rızasını bulmak veya cemalini görmek arzu eyliyor, vâsilînden olmak ümidini besliyorsa, فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا **salih, o likaya lâyık hâlis, iş yapsın** وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا **ve Rabbı'na ib-**

Meded: İnâyet, yardım. **Vâsilîn:** Menziline, arzusuna kavuşma.

adete hiç bir kimseyi şerik etmesin." Ne yukarıda geçtiği üzere Allah'ın âyet ve likasına küfredenler gibi şirk-i celî, ne de riya gibi bir şirk-i hafî karıştırmasın.

Sûre-i Kehf'in bu hâtimesi, Sûre-i Meryem'e intikal için ne büyük bir esas, ne güzel bir temhid olmuştur.

Temhid: Mukaddeme yapma, hatırlama, izah etme, arz etme.

MERYEM SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 98

Mekkî'dir. Hebeş hicretinden evvel Mekke'de nâzil olmuştur. Ancak secde âyetinin sonradan Medine'de nâzil olduğu da Mukatil'den mervidir. İtkanda, وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا âyetinin dahi böyle istisnası nakledilmiştir.

Âyetleri: Doksan sekiz veya dokuzdur.

Kelimeleri: Dokuz yüz altmış iki.

Harfleri: Üç bin sekiz yüz iki.

Fasılası: ن ، م ، ا ، د harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

كٓهٰيٰعٓصٓ ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ﴿٢﴾ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَٓاءً

خَفِيًّا ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا
وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ
مِنْ وَرَٓاء۪ي وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾
يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا
﴿٦﴾ يَا زَكَرِيَّٓا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيٰى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ
مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ ل۪ي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي
عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾ قَالَ كَذٰلِكَ
قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ
شَيْـًٔا ﴿٩﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ ل۪ٓي اٰيَةً قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ
النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِه۪ مِنَ الْمِحْرَابِ
فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾
يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾
وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ
جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ
وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- كهيعص

2- Rabbın'ın rahmetini bir anış Zekeriyya kuluna,

3- O vakit ki, Rabbı'na nidâ etmişti, gizli bir nida.

4- Demişti: "Ya Rabb, işte ben, artık kemik gevşedi benden ve baş bembeyaz alev aldı. Sana duâ ile ise Rabbım, hiç bir zaman bedbaht olmadım.

5- Bu halimle ben, arkamdan yerime kalacak taallûkattan endişedeyim. Hatunum da akîm bulundu. Onun için tarafından bana bir veli ihsan eyle.

6- Ki, hem benim mirasımı, hem Ya'kub hanedanının mirasını ala, hem de O'nu rızaya mazhar kıl Rabbım."

7- "Ey Zekeriyya haberin olsun Biz, sana bir oğul tebşir ediyoruz. Adı Yahya. Bundan evvel hiç bir adaş yapmadık O'na."

8- Dedi: "Ya Rabb, benim için bir oğul nereden olacak. Hatunum akîm bulunuyor, ben de ihtiyarlıktan kağşamak derecesine geldim."

9- Buyurdu: "Öyle, fakat Rabbın buyurdu ki, O, bana kolaydır. Bundan evvel seni yarattım. Halbuki hiç bir şey değildin."

10- Dedi: "Ya Rabb, bana bir alâmet yap." Buyurdu ki: "Alâmetin, sapsağlam olduğun halde üç gece nasa söz söyleyememendir."

11- Derken mihrabdan kavmine karşı çıktı da: "Sabah ve akşam tesbih edin" diye onlara işaret verdi.

12- "Ey Yahya, kitabı kuvvetle tut" (dedik) ve daha sabi iken O'na hikmet verdik.

13- Hem de ledünnümüzden bir rikkat ve bir pâklık ki, çok takvaşiar idi.

14- Ve valideynine ihsankâr idi. Cebbar, isyankâr değil idi.

15- Selâm O'na, hem doğduğu gün, hem öleceği gün, hem de diri olarak ba'solunacağı gün.

(كهيعص) «كاف ، ها ، يا ، عين ، صاد» bu sûrenin bir ismidir. Muradını Allah bilir. Maamafih bunun mefhumu hakkında mevsukiyyeti iddia edilemeyen muhtelif bazı rivayetler de vardır. İbn Mürdeveyh'in tahricine göre Ümmü Hanî'den

Taallûk: Varis, alâkalı oluş, ait olma, dünya alâkası, sevme. **Akîm:** Kısır, doğurmayan (kadın). **Rikkat:** Acıma, incelik, yufka yüreklilik.

Resulullah'ın şöyle buyurduğu mervidir: "Kâfi hadisin ya âlimi sadık." Hazret-i Alî'nin de: يا كهيعص اغفرلى diye duâ ettiği rivayet edilmiştir. Ki, Esmaullah'dan demek olur. İbn Abbas'dan da, her harfin kebîr, kerîm gibi Esmâ-i ilâhiyye'den birine remz olması suretiyle bir kaç mânâ rivayet edilmiştir. Hâsılı delâlet-i vaz'iyye ile lisanen bir mânâ sabit değildir. Delâlet-i akliyye ise, lâyüad vücuhe muhtemil olabilir. Meselâ, bunlardan başka kâf, Zekeriyya'ya, ha zevcesine, ya Yahya'ya, ayın İsa'ya, sad Mustafa'ya remz olarak sûrenin mazmununu bir icmâl olmak muhtemil olduğu gibi kâf, kelimata, ha lâhute, ya yakîne, ayın ilme, sad sıdka remz olmak suretiyle evvelki sûrenin âharini bir icmâl olmak vesaire de, muhtemildir. Ve binaenaleyh lâyüad vücuh içinde müteşabihtir. Fâidesi de, kendi kendine bırakılacak olan aklın ihtimalât içinde nasıl çırpındığını göstererek metalib-i âliyeyi idrâkte mertebe-i acz-ü hayretini ihtardır. Ki, buna, ibtilâ-i rasihîn ta'bir olunur.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ
مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا
فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ
إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَا أَنَا
رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ أَنّٰى
يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾
قَالَ كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً
لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾ فَحَمَلَتْهُ
فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلٰى جِذْعِ
النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾

فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَٓا اَلَّا تَحْزَن۪ي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾
وَهُزّ۪ٓي اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾
فَكُل۪ي وَاشْرَب۪ي وَقَرّ۪ي عَيْنًاۚ فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ فَقُول۪ٓي
اِنّ۪ي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّاۚ ﴿٢٦﴾ فَاَتَتْ بِه۪
قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۜ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَٓا اُخْتَ
هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّاۚ ﴿٢٨﴾
فَاَشَارَتْ اِلَيْهِۜ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ
اِنّ۪ي عَبْدُ اللّٰهِۜ اٰتٰىنِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَن۪ي نَبِيًّاۙ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَن۪ي مُبَارَكًا
اَيْنَ مَا كُنْتُۖ وَاَوْصَان۪ي بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّاۖ ﴿٣١﴾ وَبَرًّا
بِوَالِدَت۪يۘ وَلَمْ يَجْعَلْن۪ي جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ
وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾ ذٰلِكَ ع۪يسَى ابْنُ
مَرْيَمَۚ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذ۪ي ف۪يهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ
مِنْ وَلَدٍۙ سُبْحَانَهُۜ اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُۜ ﴿٣٥﴾
وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ
﴿٣٦﴾ فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْۚ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ

مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا
لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾
وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ

Meâl-i Şerifi

16- Kitab'da, Meryem'i de an. O vakit ki, ailesinden çekildi de şark tarafında bir mekâna.

17- Onlardan öte bir perde çekti. Derken kendisine ruhumuzu gönderdik de, düzgün bir beşer halinde O'na temessül ediverdi.

18- (Meryem) O'na: "Ben, dedi, her halde senden Rahman'a sığınırım. Sakınırsın eğer bir takî isen.

19- (Ruh) dedi: "Haberin olsun ben, sana gayet temiz bir oğlan vermek için sırf Rabbı'nın resulüyüm."

20- Dedi: "Benim için bir oğlan nasıl olur? Bana bir beşer dokunmadı, ben bir kahbe de değilim."

21- Dedi: "Öyle, fakat Rabbın buyurdu ki: O, bana göre kolay. Hem O'nu, nâsa kudretimizin bir bürhanı ve tarafımızdan bir rahmet kılacağımız için hem de O, bir kaza edilmiş emir bulunuyor."

22- Bu suretle, O'na hamil oldu ve bu hamliyle uzak bir yere çekildi.

23- Derken ağrı O'nu bir hurma dalına götürdü. "Ay, dedi, n'olaydım bundan evvel öleydim ve unutulmuş gitmiş olaydım."

24- Derken O'na altından nida etti: "Sakın mahzun olma, Rabbın senin altında bir su arkı vücûda getirdi."

25- Hurmanın da dalını kendine doğru silkele, üzerine derilmiş tâze hurmalar dökülsün.

26- Artık ye, iç, gözün aydın olsun. Bunun üzerine şayed beşerden

---

Temessül: Bir şekil ve surete girmek.

birini görürsen: "Ben de, Rahman'a oruç adadım, onun için bu gün hiç bir inse söz söylemiyeceğim."

27- Derken O'nu yüklenerek kavmine getirdi. "Hey Meryem, dediler, Alimallah yumurcak bir şey getirdin."

28- "Ey Harun'un hemşiresi, baban bir kötülük adamı değil idi, anan da bir kahbe değil idi."

29- Bunun üzerine O'na işaret etti. "Beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz" dediler.

30- O, dedi ki: "Haberiniz olsun ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitab verdi ve beni bir Peygamber yaptı.

31- Ve beni her nerede olsam mübarek kıldı ve berhayat olduğum müddetçe bana namaz ve zekât tavsiye buyurdu.

32- Ve beni valideme hürmetkâr kıldı, bir cebbar şekî kılmadı.

33- Ve selâm bana, hem doğduğum gün, hem öleceğim gün, hem diri olarak ba'solunacağım gün."

34- İşte hakkında nizâ edip durdukları İsâ ibn Meryem, hak sözü olarak budur.

35- Allah'ın veled ittihaz etmesi hiç bir zaman olur şey değildir. Tenzih O sübhana, O, bir emri murad edince sade ona "ol" der, oluverir.

36- Hem O, "Haberiniz olsun dedi, Allah, benim de Rabbım, sizin de Rabbınız'dır. Onun için hep O'na ibadet ediniz. İşte yegâne doğru yol, budur.

37- Sonra hizibler, kendi aralarında ihtilâfa düştüler. Artık büyük bir günün görülecek hâilesinden veyl o küfredenlere.

38- Neler işidecek, neler görecekler onlar bize gelecekleri gün. Lâkin o zalimler, bugün açık bir dalâl içindeler.

39- Onlar, gaflet içinde iken, onlar iman etmezlerken, o hasret gününün, o iş bitirildiği saatin dehşetini kendilerine haber ver.

40- Her halde arza ve bütün üzerindekilere Biz varis olacağız Biz. Ve hep onlar, Bize irca, olunacaklar.

ذَلِكَ **İşte budur.** Öyle doğan ve o sözleri söyleyen bir kuldur. Tâ beşikten, ba'sine kadar عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ **Hak kavlince Meryem'in oğlu İsa** الَّذِي فِيهِ

Hâile: Dehşetli. **Veyl:** Vay haline. **Taki:** Allah'tan korkan

يَمْتَرُونَ **ki, hakkında niza' edip duruyorlar.** Görülüyor ki, sûrenin başından beri ve bundan sonra nihayetine kadar âyetler hep elif fasılasiyle iken, bu hitab da yalnız yedi âyet arada «م» ، «ن» fasılasiyle işlenmiş bir çerçeve içine alınmıştır. Bu da gösterir ki, bu âyetler, bu sûrenin asıl maksadını anlatan karar âyetleridir ki, başta nefy-i veled ile مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ **"Allah'ın veled ittihaz etmesi hiçbir zaman olur şey değildir. Tenzih O sübhane."** ilh... tenzih, ve lisan-ı İsa'dan şu suretle tevhide da'vet. وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّى وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ **"Hem o haberiniz olsun dedi; Allah, benim de Rabb'ım, sizin de Rabb'ınızdır. Onun için hep O'na ibadet ediniz. İşte yegâne doğru yol budur."** bu âyet, tâ yukarıdaki, اِنّى عَبْدُ اللّٰهِ (*"Ben Allah'ın kuluyum."* Meryem-19/30) cümlesine ma'tuftur. Binaenaleyh وَقَالَ اِنَّ اللّٰهَ رَبّى demek olarak İsa'nın kelâmındandır. (Sûre-i Bakara'da geçen nazîrine bak) Eldeki İnciller'de dahi mezkûr olan bu söz, O'nun Nübüvvetinde da'vetinin hulâsası olduğu ve tevhidi tensis eylediği için buraya ayrıca ifraz olunmuştur. فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ **Sonra hizibler kendi aralarından ihtilâf çıkardılar.** Yehûdîler bir türlü söyledi. Nasârâ fırkaları da türlü nizalara düştüler. Kimi, **"Allah'ın oğlu"** dediler, kimi, **"Allah'ın kendisidir, yere indi, sonra göğe çıktı"** dediler. Kimi de, **"Üçün biri"** dediler. Kimisi de **"O'nun kulu ve Peygamberi"** dediler. ... فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا **"Veyl o küfredenlere."** ilh...

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرٰهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا ﴿٤٢﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ

Tensis: Tedkik ederek karar verme.

عَنْ اٰلِهَت۪ي يَٓا اِبْرٰه۪يمُۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْن۪ي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ
سَلَامٌ عَلَيْكَۚ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ كَانَ ب۪ي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾
وَاَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَاَدْعُوا رَبّ۪ي عَسٰٓى اَلَّٓا اَكُونَ
بِدُعَٓاءِ رَبّ۪ي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا
لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾ وَاذْكُرْ
فِي الْكِتَابِ مُوسٰٓىۘ اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥١﴾
وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ
مِنْ رَحْمَتِنَٓا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمٰع۪يلَۘ اِنَّهُ كَانَ
صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّاۚ ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ
وَالزَّكٰوةِۖ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّه۪ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْر۪يسَۘ
اِنَّهُ كَانَ صِدّ۪يقًا نَبِيًّاۗ ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذ۪ينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّ۪نَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا
مَعَ نُوحٍۘ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْرَٓائ۪يلَۘ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَاۜ
اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾ فَخَلَفَ

مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ
يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ
بِالْغَيْبِ اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ
رِزْقُهُمْ ف۪يهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا
مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

41- Kitab'da, İbrahim'i de an. Çünki O, bir sıddık, bir Peygamber idi.

42- Bir vakit babasına demişti: "Â babacığım, o işitmez, görmez ve sana hiç faidesi olmaz şeylere niçin taparsın.

43- Â babacığım emin ol bana ilimden sana gelmeyen hakikat geldi. Gel, bana uy da, seni bir düz yola çıkarayım.

44- Babacığım, Şeytana tapma. Çünki Şeytan, Rahman'a âsî oldu.

45- Babacığım, ben cidden korkarım ki, sana o Rahman'dan bir azâb dokunur da, Şeytan'a yâr olursun."

46- "Sen, dedi, benim mabudlarımdan geçmek mi istiyorsun ya İbrahim? Yemin ederim ki, eğer vazgeçmezsen seni muhakkak recm ederim. Hem beni uzun müddet bırak git."

47- Dedi: "Selâm sana, senin için Rabbıma istiğfar edeceğim. Çünkü O, bana çok lütufkârdır.

48- Hem sizi, Allah'dan başka taptıklarınızla bırakıp çekilirim de, Rabbım'a duâ ederim. Umulur ki, Rabbım'a duâ ile bedbaht olmam."

49- Vaktaki onları ve Allah'dan başka taptıklarını bırakıp çekildi. Biz de O'na İshak'ı ve Ya'kub'u bahşeyledik ve her birini birer Peygamber yaptık.

50- Ve bunlara, rahmetimizden ihsanlar eyledik ve hepsine dillerde

yüksek bir yad-ı sıdk verdik.

51- Kitab'da, Musa'yı da an. Çünkü O, bir muhlis *idi* ve bir Resul, bir Peygamber idi.

52- Hem O'na, Tûr'un canib-i eymeninden nidâ ettik. Hem de O'nu, makam-ı münacatta mertebe-i kurba erdirdik.

53- Ve rahmetimizden O'na biraderi Harûn'u da bir Peygamber olarak ihsan eyledik.

54- Kitab'da İsmail'i de an. Çünkü O, cidden va'dinde sadık idi ve bir Resul, bir Peygamber idi.

55- Ve hanedanına namaz ve zekât ile emrederdi ve Rabbın'ın indinde merdiyy idi.

56- Kitab'da İdris'i de an. Çünkü O, bir sıddık, bir Peygamber idi.

57- Ve Biz, O'nu yüksek bir mekâna ref'ettik.

58- İşte bunlar, Allah'ın kendilerine in'am eylediği Peygamberlerden, Âdem zürriyyetinden ve Nuh ile beraber taşıdıklarımızdan ve İbrahim ve İsrail zürriyyetinden ve hidayete erdirdiğimiz ve intihab eylediğimiz kimselerdendir. Kendilerine, Rahman'ın âyetleri tilâvet olunduğu zaman ağlayarak secdelere kapanırlardı.

59- Sonra arkalarından bozuk bir güruh halef oldu. Namazı zayi' ettiler ve şehvetleri ardına düştüler. Bunlar da, "Gayya"yı boylıyacaklar.

60- Ancak tevbe edip imana gelen ve salih amel işliyenler müstesna. Çünkü bunlar, zerre kadar hakları yenmeyerek cennete gireceklerdir.

61- Rahman'ın kullarına va'd buyurduğu Adin cennetlerine, şübhe yok ki, O'nun va'di icra olunagelmiştir.

62- Orada, hiç boş söz işitmezler. Ancak bir "selâm" rızıkları da vardır orada sabah, akşam.

63- O cennettir ki, kullarımızdan her kim korunur takî ise, ona miras kılarız.

غَيًّا **Azgınlığın cezası, bir şerre çatacaklar.** Denilmiş ki, cehennemde öyle bir vadîdir ki, bütün dereleri ondan istiaze eder, Gayya kuyusu lisanımızda da meşhurdur.

İhtar: Burada işbu, غَيًّا fasılasının tekerrürü, tâ yukarda Meryem

---

Kurb: Yakınlık. **Merdıyy:** Razı olunmuş. **İn'am:** Nimet vermek, ihsan etmek **Takî:** Muttaki, takva sahibi. **İstiaze:** Euzü besmele okuyarak Allah'a sığınmak.

kıssasında geçen, تَقِيًّا fasılasını hatırlatır. Onun için onu, Cibrîl'in kelâmının hikâyesi takib ettiği gibi burada da öyle olacaktır. Orada Meryem'e اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ رَبِّكِ diyen ruh, yani Cebraîl, burada Resulullah'ın bir suâline cevaben demiştir ki:

Ya Muhammed:

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَۚ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْد۪ينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذٰلِكَۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّاۚ ﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِه۪ۜ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

Meâl-i Şerifi

64- "Bir de Rabbın'ın emri olmayınca Biz (Rabbın'ın Resulleri), **inemeyiz, önümüzdeki, ardımızdaki ve bunun arasındaki hep O'nundur ve Rabbın seni unutmuş değildir.**

65- O, bütün semavât-ü arzın ve aralarındakilerin Rabbı. Binaenaleyh O'na ibadet et ve ibadetine sebatla sabreyle. Hiç sen, O'na bir adaş bilir misin?"

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ **"Bir de Rabb'ının emri olmayınca Biz** (Rabbı'nın Resulleri) **inemeyiz."** Buradaki vav, istinafiyyedir. Yâni bir suâle cevabıdır ki, bu sual, sebeb-i nüzulünden ma'lûm olabiliyor. Nitekim İmam Ahmed, Buharî, Tirmizî, Neseî ve daha bir cemaat rivayet etmişlerdir ki, Resulullah sallallahü aleyhi vesellem: **"Ya Cibrîl, bizi ziyaret ettiğinden daha çok ziyaret etmeğe ne mâni' oluyor?"** demişti. «وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ» nâzil oldu. Demek ki, bu âyet, Cebraîl'in o suale cevabını hikâyedir. Sebeb-i nüzul ile âyetin nefs-i mazmunu buna karîne olabileceği gibi sûrenin evvelinde فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا (*"Derken kendisine ruhumuzu gönderdik."* Meryem-19/17) diye Cibrîl'in zikri geçmiş olmasından dolayı ânifen ihtar ettiğimiz vecihle «تَقِيًّا»

Ânifen: Yukarıda, az önce, biraz evvel.

fasılasının tekrariyle oraya yapılan irca-ı nazar dahi buna dakik bir işaret olmuştur.

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ
اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ
شَيْئًا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ
جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ اَيُّهُمْ اَشَدُّ عَلَى
الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَاِنْ
مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي
الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَيُّ الْفَرِيقَيْنِ
خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ
مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِئْيًا ﴿٧٤﴾ قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ
فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا حَتّٰى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ اِمَّا الْعَذَابَ
وَاِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضْعَفُ
جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ
الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾
أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا سَنَكْتُبُ
مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا
فَرْدًا ﴿٨٠﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾
كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾
أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا
﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾ يَوْمَ نَحْشُرُ
الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ
وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ
الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ
شَيْئًا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ
وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا
يَنْبَغِي لِلرَّحْمَٰنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَقَدْ أَحْصَاهُمْ
وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَاِنَّمَا

يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّق۪ينَ وَتُنْذِرَ بِه۪ قَوْمًا لُدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ

اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

Meâl-i Şerifi

66- Böyle iken insan, diyor ki: "Her ne zaman ölürsem ileride mutlak bir zîhayat olarak çıkarılacak mıyım?"

67- Ya o insan, hiç bir şey değil iken Bizim kendisini halketmiş olduğumuzu düşünmez mi?

68- Evet, Rabbın'a kasem ederim ki, Biz, onları ve o Şeytanları muhakkak ve muhakkak mahşere toplayacağız. Sonra onları muhakkak ve muhakkak dizleri üstü cehennemin etrafına ihzar eyleyeceğiz.

69- Sonra her zümreden Rahman'a karşı en ziyade serkeşlik eden hangileri ise, muhakkak ve muhakkak nez'edeceğiz.

70- Sonra elbette Biz, o cehenneme yaslanmaya evlâ olanların kimler olduğunu daha iyi biliriz.

71- Hem içinizden hiç biri yoktur ki, mutlak O'na varacak olmasın ve bu Rabbın'ın uhdesine vacib kıldığı bir kazıyye-i mahkeme olmuştur.

72- Sonra müttakî olanlara necat veririz de, zalimleri dizleri üstü bırakırız.

73- Âyetlerimiz kendilerine açık açık tecvid üzere okunduğu vakıt da, o küfredenler dediler ki iman edenlere: "Bu iki feikın hangisi makamca daha iyi ve meclis-ü mahfilce daha güzel?"

74- Halbuki, Biz, kendilerinden evvel meta' ve manzaraca daha güzel nice karınlar helâk etmişiz.

75- De ki: "Kim dalâlette ise, Rahman onun istediği kadar meddini uzatsın, nihayet va'dolundukları şeyi gördükleri vakit: Ya azâb veya saat, o zaman bilecekler ki, kimmiş o mevkii daha fenâ ve iradesi daha zayıf?

76- Hidâyeti kabul edenlere ise, Allah daha ziyade hidayet verir ve

---

İhzar: Hazır etmek. **Nez':** Ayırmak. **Tecvid:** Kur'ân-ı Kerimi usulüne uygun olarak okuma.

bâkî kalacak olan salih ameller Rabbın'ın indinde sevabca da daha hayırlı, akıbetçe de daha hayırlıdır.

77- Şimdi şu âyetlerimize küfredip de, "Bana muhakkak mal ve veled verilecek diyen herifi gördün â.

78- Gaybe muttali mi olmuş? Yoksa Rahman'ın huzurunda bir ahid mi almış?

79- Hayır, Biz, onun dediğini yazacağız ve kendisine azâbdan bir med çekeceğiz.

80- Ve o söylediği şeyleri hep elinden alacağız da O, Bize tek başına gelecek.

81- Tuttular, Allah'dan başka ma'budlar edindiler ki, kendilerine izzet ve kuvvet olsunlar diye.

82- Hayır, yarın ibadetlerini inkâr edecekler de aleyhlerine zıdd olacaklar.

83- Görmedin mi Biz, o Şeytanları o kâfirlerin üzerine salmışız, onları kaynatıp oynatıp kıvrandırıyorlar.

84- Aleyhlerinde acele etme. Biz, onlar için ancak bir sayı sayıyoruz.

85- Müttekîleri vefd halinde (bir meb'us olarak) huzur-u Rahman'a cem'edeceğimiz gün.

86- Mücrimleri de, susuz olarak cehenneme sevkedeceğiz.

87- Rahman'ın nezdinde bir ahd almış olan kimseden başkaları şefaate malik olamayacaklar.

88- "O Rahman, veled edindi." dediler.

89- Kasem olsun, pek ağır pek şeni' bir cür'ette bulundunuz.

90- Az daha ondan, gökler çatlayacak ve dağlar yıkılıp yerlere geçecek.

91- O Rahman'a veled iddia ettiler diye.

92- Halbuki veled edinmek, Rahman'a yaraşmaz.

93- Göklerde ve yerde hiç bir kimse yoktur ki, O, Rahman'a kul olarak gelecek olmasın.

94- Kasem olsun ki, hepsini ihsa etmiş, hepsini sayısiyle ta'dad buyurmuştur.

95- Ve hepsi Kıyamet günü, O'na tek olarak gelecektir.

Ta'dad: Sıralamak.

96- İman edip salih işler yapanlar muhakkak, Rahman, onlar için bir meveddet (bir sevgi) verecek, gönüllere sevdirecektir.

97- Sırf o Kur'ân'ı senin lisanınla şunun için müyesser kıldık ki, onunla müttekîleri müjdeliyesin, inad edenleri de inzar edesin.

98- Hem onlardan evvel nice karn helâk ettik. Hiç onlardan birini hissediyor musun, yâhud gizli bir seslerini işitiyor musun?

Vefd: Heyet.

أفرأيت الذى كفر بآياتنا وقال... **"Şimdi şu küfredip de "Bana muhakkak mal ve veled verilecek" diyen herifi gördün â."** Âs ibn Vâil sebebiyle Onda, Hubab radıyallahü anhin bir alacağı vardı, onu istedi. Buna karşı Âs: "Hayır dedi, tâ ki, Muhammed'e küfredesin." Hubab: "Lâ, vallahi dedi, ben Muhammed'e aslâ küfretmem, ne hayatımda, ne mematımda, ne de ba'solunduğum zaman." Âs: "Hâ, dedi, ba'solunduğun zaman gel bana. O vakit benim malım ve evlâdım olacak, alacağını sana veririm." Yâni öbürlerini andıktan sonra, işbu gördüğün kâfirin kıssasını da haber ver.

Müyesser: Kolaylıkla gelen, kolay olan, âsân olan. **Karn:** Nesiller.

TAHA SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 135

Sûresi, Mekkî'dir. İbn Abbas'dan ve Cabir ibn Zeyd'den (radıyallahü anhüm) rivayet olunduğuna göre Sûre-i "Meryem"den sonra nâzil olmuştur.

Âyetleri: Kûfî ta'dâdında yüz otuz beş, Hicazî'de yüz otuz dört, Basrî'de yüz otuz iki, Şamî'de yüz kırktır.

Kelimeleri: Bin üç yüz kırk bir.

Harfleri: Beş bin iki yüz kırk ikidir.

Fasılası: ا ، ى ، م ، و (يوما) harfleridir. Mim غَشِيَهُمْ vav ضَلُّوا dadır.

Bu sûrenin bir ismi de, «سُورَةُ الكَلِيمِ» olduğunu Alûsî, Sehavî'nin Cemal-i kurra'sından naklen zikretmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰهٰ ۝١ مَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰٓى ۝٢ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ

يَخْشٰى ﴿٣﴾ تَنْزٖيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى ﴿٤﴾
اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا
فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾ وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ
فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ
الْحُسْنٰى ﴿٨﴾ وَهَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ مُوسٰى ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- طه

2- Kur'ân'ı, sana bedbaht olasın diye indirmedik.

3- Ancak saygısı olana tezkir için.

4- Bir tenzil olarak indirdik, O Yaradandan ki, hem arzı yarattı, hem o yüksek yüksek gökleri.

5- O Rahmân, Arş üzerine istivâ buyurdu.

6- Bütün semavâttakiler ve bütün arzdakiler ve bütün bunların aralarındakiler ve bütün yerin dibindekiler hep O'nun.

7- Sen, bu sözü i'lan edeceksen de, O, hem sırrı bilir, hem daha gizlisini.

8- Allah, başka tanrı yok ancak O. Hep O'nundur o en güzel isimler (Esmâ-i Hüsnâ).

9- Hem geldi mi Musa'nın kıssası sana?

طه Allahü a'lem, emsali gibi huruf-i hecadır. Esma-i Hüsna'dan kasem olduğu söylenmiş. Bâzı lûgatlerde ya recül, behey adam, demek olduğu da rivayet edilmiştir. Bir de, «طا», «وطأ» dẹn emri hazır, ha, zamir olarak, "bas onu," yâhud "çiğne onu" diye Resulullaha hitab olduğu zikredilmiştir. Çünkü Resulullah, teheccüdünde bir ayak üzerinde durmakla iki ayağını da yere basması emrolunmuştur. Zamir, kademe yâhud arza raci'dir. Bu vech ile, "ayağını bas" yâhud "arzı çiğne" demek de olabilir. Bu mânâ mühimdir. Şu kadar ki, buna göre " طاها = Ta ha" yazılması lâzım gelirdi.

الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى **"O Rahmân, Arş üzerine istivâ buyurdu."** İstivâ mes'elesi için Sûre-i "A'raf"a (*"Sonra Arş üzerine istiva buyurdu."* A'râf-7/54) tefsirine bakınız.

يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى Sırr, içinden kendine söylediğin, ahfâ olacak fakat henüz olmamış bulunandır. Yâhud sırr, başkasına gizli söylediğin, ahfâ, nefsinde gizlediğindir. Bir de "ahfâ" fiil-i mazi olmak üzere mânâ verilmiştir, yani kulların sırrını bilir, kendi sırrını ise, gizlemiştir. الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى Bir hadîs-i şerif'te doksan dokuz sayılmış ve bunu sayan, cennete girer buyurulmuştur.

اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ

امْكُثُٓوا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ

عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّ۪ٓي اَنَا

رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٢﴾

وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾ اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا

فَاعْبُدْن۪ي وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ

اُخْف۪يهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا

مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ﴿١٦﴾ وَمَا تِلْكَ بِيَم۪ينِكَ

يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَۚ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى

غَنَم۪ي وَلِيَ ف۪يهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰى ﴿١٨﴾ قَالَ اَلْقِهَا يَا مُوسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰيهَا

فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُع۪يدُهَا س۪يرَتَهَا

الاولى ﴿٢١﴾ واضمم يدك الى جناحك تخرج بيضاء من غير
سوء اية اخرى ﴿٢٢﴾ لنريك من اياتنا الكبرى ﴿٢٣﴾ اذهب الى
فرعون انه طغى ﴿٢٤﴾ قال رب اشرح لي صدري ﴿٢٥﴾ ويسر لي
امري ﴿٢٦﴾ واحلل عقدة من لساني ﴿٢٧﴾ يفقهوا قولي ﴿٢٨﴾ واجعل لي
وزيرا من اهلي ﴿٢٩﴾ هرون اخي ﴿٣٠﴾ اشدد به ازري ﴿٣١﴾
واشركه في امري ﴿٣٢﴾ كي نسبحك كثيرا ﴿٣٣﴾ ونذكرك
كثيرا ﴿٣٤﴾ انك كنت بنا بصيرا ﴿٣٥﴾ قال قد اوتيت سؤلك
يا موسى ﴿٣٦﴾ ولقد مننا عليك مرة اخرى ﴿٣٧﴾
اذ اوحينا الى امك ما يوحى ﴿٣٨﴾ ان اقذفيه في التابوت فاقذفيه
في اليم فليلقه اليم بالساحل يأخذه عدو لي وعدو له
والقيت عليك محبة مني ولتصنع على عيني ﴿٣٩﴾ اذ تمشي
اختك فتقول هل ادلكم على من يكفله فرجعناك الى امك
كي تقر عينها ولا تحزن وقتلت نفسا فنجيناك من الغم
وفتناك فتونا فلبثت سنين في اهل مدين ثم جئت على
قدر يا موسى ﴿٤٠﴾ واصطنعتك لنفسي ﴿٤١﴾ اذهب انت واخوك
باياتي ولا تنيا في ذكري ﴿٤٢﴾ اذهبا الى فرعون انه طغى ﴿٤٣﴾

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَا
اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَا اِنَّنِى
مَعَكُمَا اَسْمَعُ وَاَرٰى ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَا اِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَاَرْسِلْ
مَعَنَا بَنِى اِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ
عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ﴿٤٧﴾ اِنَّا قَدْ اُوحِىَ اِلَيْنَا اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى مَنْ كَذَّبَ
وَتَوَلّٰى ﴿٤٨﴾ قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذِى اَعْطٰى كُلَّ
شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى ﴿٥١﴾
قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّى فِى كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّى وَلَا يَنْسٰى
﴿٥٢﴾ اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا
وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجْنَا بِهِ اَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتّٰى ﴿٥٣﴾
كُلُوا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى النُّهٰى ﴿٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

10- Bir vakit O, hani bir ateş gördü de ehline: "Durun, dedi, benim gözüme bir ateş ilişti, belki size ondan bir yalın getiririm, yâhud üzerinde bir kılavuz bulurum."

11- Vaktâki ona vardı kendine şöyle nidâ olundu:

12- "Ya Musa, haberin olsun Benim, Ben Rabbın. Hemen pabuclarını çıkar. Çünkü sen, mukaddes vadide Tuva'dasın.

13- Ve Ben, seni ihtiyar buyurdum. Şimdi verilecek vahyi dinle.

14- Hakikaten Benim, Ben Allah, Benden başka ilâh yok Onun için

Bana ibadet et ve zikrim için namaz kıl.

15- Çünkü Saat muhakkak gelecek, Ben, hemen hemen onu gizliyorum ki, her nefis sa'yiyle ezalansın.

16- Binaenaleyh sakın ona inanmayıp da kendi hevasına uyan kimse seni ondan alıkoymasın, sonra helâk olursun.

17- O yeminindeki de ne ya Musa?"

18- O, dedi: "Asâm, üzerine dayanırım ve onunla davarlarıma yaprak çırparım, benim onda daha diğer hacetlerim de vardır."

19- Buyurdu ki: "Bırak onu ya Musa"

20- Bıraktı, ne baksın o, bir yılan olmuş koşuyor.

21- "Tut onu, buyurdu, ve korkma Biz, onu evvelki sîretine iade edeceğiz.

22- Bir de elini koynuna sok, çıksın bembeyaz bir afetsiz diğer bir âyet olarak

23- Ki, sana en büyük âyetlerimizden gösterelim.

24- Git Fir'avn'a, zira o pek azdı."

25- Dedi: "Ya Rabb, benim göğsüme genişlik ver.

26- Ve bana işimi kolaylaştır.

27- Ve dilimden ukdeyi çöz.

28- Sözümü iyi anlasınlar.

29- Ve bana ehlimden bir vezir ver.

30- Kardeşim Harun'u.

31- Onunla sırtımı peket

32- Ve O'nu işimde şerik et.

33- Ki Seni, çok tesbih edelim.

34- Ve çok zikreyleyelim.

35- Şübhe yok ki, Sen, bizi görüp duruyorsun."

36- "Haydi, buyurdu, erdirildin dileğine ya Musa.

37- Şanım hakkı için biz lûtfeylemiştik sana diğer bir def'a daha.

38- O vakit, ki, anana verilen şu ilhamı verdik.

39- O'nu tabut içine koy da, deryaya bırak. Derya da O'nu sahile bıraksın. O'nu, hem bana düşman, hem O'na düşman biri alsın, ve üzerine Benden bir sevgi koydum ki, hem nezaretim altında yetiştirilesin.

40- O vakit hemşiren gidiyor da diyordu: "O'na iyi bakacak birini buluvereyim mi size?" Bu suretle seni, anana iade ettik ki, gözü aydın olsun

---

Ukde: Düğüm, bağ.

da mahzun olmasın. Hem bir adam öldürdün de seni gamdan kurtardık ve türlü mihnetlerle seni imtihan ettik. Bu sebeble senelerce Ehl-i Medyen içinde kaldın. Sonra da bir kader üstüne geldin ya Musa.

41- Ben, seni kendim için yetiştirdim.

42- Git âyetlerimle, sen ve biraderin. Ve Benim zikrimde gevşeklik etmeyin.

43- Fir'avn'a gidin. Çünkü o pek azdı.

44- Varın da O'na, belki dinler veya korkar diye yumuşak dille söyleyin."

45- "Rabbenâ, dediler, korkarız ki bize şiddetle saldırır, yâhud tuğyanını artırır."

46- "Korkmayın, buyurdu, çünkü Ben, sizinle beraberim, işitirim ve görürüm.

47- Haydin varın da, O'na deyin ki: "Haberin olsun biz Rabbın'ın Resulleriyiz. Artık Benî İsraîl'i bizimle gönder ve onları ta'zib etme. Biz, sana Rabbın'dan bir âyetle geldik. Selâm da, doğruya tabi' olanadır.

48- İnan ki, bize şöyle vahyolundu: Her halde azâb, tekzib edip yüz çevirenedir."

49- "Hele, dedi, sizin Rabbınız kim ya Musa?"

50- "Bizim, dedi, Rabbımız her şeye hılkatini veren, sonra da yolunu gösterendir."

51- Dedi: "Ya öyle ise, kurun-ı ûlânın hali ne?"

52- "Onun, dedi, ilmi Rabbım'ın indinde bir kitabdadır. Rabbım, şaşmaz ve unutmaz."

53- O, ki, sizin için arzı bir beşik yaptı ve onda size yollar açtı ve semadan bir su indirdi de, bu sebeble muhtelif nebattan çiftler çıkarmaktayız.

54- Hem yiyiniz, hem hayvanlarınızı güdünüz. Her halde bunda uli'nnuhâ için çok âyetler var.

قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى **Fir'avn, dedi ki: "Ya öyle ise, kurun-i ûlânın hali ne?"** Yani dediğin gibi her şeyin hılkatini verdikten sonra hidayet edip yolunu dahi göstermiş ise, kurun-i ûlâ neye o hidayete ermemiş, niçin senin dediğin gibi ihlâs ve tevhid ile ibadet etmemiş de putlara tapmış? Neye cehalette

---

Kurun-ı ûlâ: İlk çağlar, geçmiş asırlar. **Uli'nnuhâ:** Akıl sahibleri.

kalmış? Fir'avn, bu suretle Allah tarafından hidayet ve irşadı ve binaenaleyh nübüvveti inkâr etmek istiyor. Fir'avn, kurun-i ûlâ demekle kendi zamanına tekaddüm eden karınları kasdetmiş olmakla beraber, kendisi de onlardan ayrılmak istemediği cihetle o kuruna dahil olmuş bulunuyor.

Sûre-i Kasas'ta (*"Celâlim hakkı için biz Musa'ya o kitabı Kurûn-ı Ûlâyı ihlâk ettiğimizden sonra nâsın vicdanlarını tenvir edecek basiretler ve bir hidayet-i rahmet olmak üzere verdik, gerek ki tezekkür edeler."* Kasas-28/43) tefsirine bakınız.) geleceği üzere Kur'ân lisanında kurun-i ûlâ, Fir'avn'ın helâkiyle hitam bulmuştur.

Bu nükteye mebni olmalıdır ki, Hazret-i Musa, cevabda, "Allah, onlara da Peygamberler gönderdi" deyivermeyip de قَالَ şöyle dedi: عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ي ف۪ي كِتَابٍ Yâni, **"onların hali bana gâibdir. Gaybe ilim de ancak Rabbım'ın indinde bir kitabdadır.** Onların hali ne olduğunu ve ne olacağını ancak O, bilir. Her halde لَا يَضِلُّ رَبّ۪ي وَلَا يَنْسٰى **Rabbım şaşmaz ve unutmaz."** O, yol göstermiş, onlar, kabul etmemişlerdir. Zira اَلَّذ۪ي **o Rabbım'dır ki,** ...جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا **"O, ki, sizin için arzı bir beşik yaptı."** ilh.. Bu görülen bir hidayettir. فَاَخْرَجْنَا بِه۪ **"Semadan bir su indirdi de, bu sebeple muhtelif nebattan çiftler çıkarmaktayız."** Burada gıyabdan tekellüme iltifat vardır. النُّهٰى bâtıla ve fenâ şeylere uymaktan nehyeden akıl demektir.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَف۪يهَا نُع۪يدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ﴿٥٥﴾
وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا
مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِه۪ فَاجْعَلْ
بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَٓا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى
﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزّ۪ينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى
﴿٥٩﴾ فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى
وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ
وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿٦١﴾ فَتَنَازَعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ

وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾ قَالُٓوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ
مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾ فَاَجْمِعُوا
كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّاۚ وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾
قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّٓا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّٓا اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ اَلْقُواۚ
فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى ﴿٦٦﴾ فَاَوْجَسَ
فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسٰى ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾ وَاَلْقِ مَا فِي
يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُواۜ اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍۜ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ
حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى ﴿٧٠﴾
قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۜ اِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَۚ
فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ
وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَٓا اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى ﴿٧١﴾ قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَٓاءَنَا
مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَٓا اَنْتَ قَاضٍۜ اِنَّمَا تَقْضِي
هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۜ ﴿٧٢﴾ اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا
وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِۜ وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾
اِنَّهُ مَنْ يَاْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَاِنَّ لَهُ جَهَنَّمَۜ لَا يَمُوتُ فِيهَا

وَلَا يَحْيٰى ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِهٖ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ

فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰىۙ ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْر۪ي مِنْ

تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَاد۪ي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَر۪يقًا فِي الْبَحْرِ

يَبَسًاۙ لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِه۪

فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْۜ ﴿٧٨﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى

﴿٧٩﴾ يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ قَدْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ

الطُّورِ الْاَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ

طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا ف۪يهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَب۪يۚ وَمَنْ

يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَب۪ي فَقَدْ هَوٰى ﴿٨١﴾ وَاِنّ۪ي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ

وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾ وَمَٓا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى

﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ اُو۬لَٓاءِ عَلٰٓى اَثَر۪ي وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾

قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾

فَرَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفًاۚ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ

رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًاۜ اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُمْ

أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾ قَالُوا
مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا
مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾
فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ
وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا
يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ
يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَٰنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا
أَمْرِي ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا
مُوسَىٰ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾ أَلَّا
تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴿٩٣﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي
وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ
تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿٩٤﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾
قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ
فَنَبَذْتُهَا وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ
فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا

لَنْ تُخْلَفَهُۚ وَانْظُرْ اِلٰٓى اِلٰهِكَ الَّذٖى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًاۜ
لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِى الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ اِنَّمَٓا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ
الَّذٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَسِعَ كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾
كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَۚ وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ
لَدُنَّا ذِكْرًاۚ ﴿٩٩﴾ مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًاۙ ﴿١٠٠﴾
خَالِدٖينَ فٖيهِۜ وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًاۙ ﴿١٠١﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ
وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمٖينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًاۚ ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ
اِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ اِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ طَرٖيقَةً
اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا
رَبّٖى نَسْفًاۙ ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًاۙ ﴿١٠٦﴾ لَا تَرٰى فٖيهَا عِوَجًا
وَلَٓا اَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِىَ لَا عِوَجَ لَهُۚ وَخَشَعَتِ
الْاَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ اِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ
الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِىَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾
يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحٖيطُونَ بِهٖ عِلْمًا ﴿١١٠﴾
وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَىِّ الْقَيُّومِۜ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ

يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا
وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ
مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾
فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ
اَنْ يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾ وَلَقَدْ عَهِدْنَا
اِلٰى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ
اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْلِيسَ اَبٰى ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اِنَّ
هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى
﴿١١٧﴾ اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرٰى ﴿١١٨﴾ وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا
فِيهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا اٰدَمُ
هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا
فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ
وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ
فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿١٢٢﴾ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ

فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرٖى فَاِنَّ لَهُ
مَعٖيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾
قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنٖٓى اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصٖيرًا ﴿١٢٥﴾
قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَسٖيتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾
وَكَذٰلِكَ نَجْزٖى مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ
اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾ اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ
يَمْشُونَ فٖى مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى النُّهٰى ﴿١٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

55- Sizi, o arzdan yarattık, yine sizi ona iade edeceğiz. Hem de ondan, sizi diğer bir def'a daha çıkaracağız.

56- Kasem olsun Biz, O'na âyetlerimizin hepsini gösterdik, öyle iken O, yine "yalan" dedi dayattı.

57- "Sen dedi, sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize ya Musa?

58- O halde bilmiş ol ki, biz de, onun gibi bir sihir sana yapacağız. Şimdi sen, seninle aramızda bir mîad ta'yin et ki, ne senin ne bizim hulf etmeyeceğimiz denk bir mahal olsun."

59- "Size mîad, dedi, ziynet günü ve nâsın toplanacağı kuşluk vakti."

60- Bunun üzerine Fir'avn, tedbire girişti. Bütün hîlesini derdi topladı da sonra geldi.

61- Musâ, onlara: "Veyl sizlere, dedi, Allah'a yalan iftira etmeyin sonra bir azâb ile kökünüzü keser." Filhakika iftira eden, hâib oldu.

Hâib: Hüsrana uğradı.

62- Şöyle ki: Aralarında işlerine kavraştılar ve gizli fısıldaştılar.

63- "Her halde, dediler, bunlar, iki sihirbaz sizi yerinizden çıkarmak ve nümune-i imtisal olan tarikatinizi gidermek istiyorlar.

64- Siz de bütün hilenize ittifak edin, sonra da saf halinde gelin. Bu gün, üstün gelen, muhakkak felâhı buldu."

65- "Ya Musa, dediler, ya at, yâhud ilk atan biz olalım."

66- "Haydin siz atın" dedi. Ne baksın onların ipleri ve sopaları sihirlerinden ona öyle tahyil olunuyor ki, cidden bunlar, koşuyorlar.

67- Birden bire Musa, içinde bir nevi' korku duydu.

68- "Korkma, dedik, çünkü sensin üstün sen.

69- Ve elindekini bırakıver, o, onların yaptıklarını yalar yutar. Çünkü onların yaptıkları sırf sihirbaz hîlesidir. Sihirbaz ise, her nerede olsa felâh bulmaz."

70- Binnetice bütün sihirbazlar secdeye kapandılar: "Harun ile Musa'nın Rabbına iman ettik" dediler.

71- "Ya!, dedi, ben, size izin vermeden O'na iman ettiniz ha? O, her halde size sihri öğreten büyüğünüz. O halde ahdim olsun ben de, elbet sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve elbette sizleri hurma dallarına asacağım ve her halde bileceksiniz ki, hangimiz azâbca daha şiddetli ve daha bakalı."

72- "İhtimali yok, dediler, bize gelen bu açık mu'cizelere ve bizi yaratana karşı seni tercih edemeyiz. Artık neye hükmün geçer, ne yapabilirsen yap. Senin, olsa olsa bu dünya hayatına hükmün geçer.

73- Doğrusu biz, günahlarımıza ve bizi zorladığın sihre karşı bize mağfiret etsin diye Rabbımız'a iman ettik. Allah, hem daha hayırlı, hem daha bakalıdır."

74- Her kim, Rabbın'a mücrim olarak varırsa şübhesiz ki, ona cehennem var, onda ne ölür, ne dirilir.

75- Her kim de, O'na mü'min olarak salih ameller işlemiş bir halde varırsa işte onlara, en yüksek dereceler var.

76- Adin cennetleri altından nehirler akar, onlarda muhalled olarak kalacaklar. Ve o, işte temizlenen kimsenin mükâfatı.

77- Ve filhakika Musa'ya şöyle vahyettik: "Kullarımla geceleyin yürü

Tahyil: Zihinde canlandırma.

de onlara, denizde kuru bir yol aç. Yetişilmekten korkmazsın ve perva etmezsin."

78- Derken Fir'avn, ordulariyle onları ta'kib etti. Kendilerini de deryadan saran sarıverdi.

79- Velhasıl Fir'avn, kavmini dalâlete sürükledi, hidayete götürmedi.

80- Ey Benî İsraîl, sizi düşmanınızdan kurtardık ve size Tûr'un sağ tarafına va'd verdik ve üzerinize kudret helvası ve bıldırcın indirdik.

81- Size verdiğimiz rızıkların en hoşlarından yeyin ve hakkında tuğyan etmeyin ki, sonra üzerinize gadabım iner. Her kim üzerine daha gadabım inerse, o uçuruma gider.

82- Bununla beraber şübhe yok ki, Ben, tevbe eden ve iman edip, salih amel yapan, sonra da doğru giden kimse için gaffarım.

83- "Hem seni acele ile kavminden geçiren, ne ya Musa?"

84- "Onlar, dedi, benim izim üzerindeler ve ben sana acele ettim ki, Rabbım hoşnud olasın."

85- "Amma, dedi, Biz, senin ardından kavmini fitneye düşürdük, Sâmirî onları şaşırttı."

86- Derhal Musa kavmine gadabnâk esefnâk olarak döndü. "Ey kavmım, dedi, Rabbınız size güzel bir va'd va'detmedi mi? Zaman mı uzadı? Yoksa üzerinize Rabbınızdan bir gadab inmesini arzu ettinizde mi, bana olan va'dinize hulfettiniz?"

87-88- "Biz, dediler, senin va'dine kendiliğimizden hulfetmedik ve lâkin o kavmin ziynetinden bir takım ağırlıklar yüklenmiş idik. Onları, ateşe attık, kezalik Sâmirî de bıraktı". Derken onlara, bir dana böğürmesi var bir cesed çıkardı. Bunun üzerine dediler ki: "İşte bu sizin ilâhınız ve Musa'nın ilâhı, fakat unuttu."

89- Şu hakikati görmüyorlar mı idi ki, o, onlara bir söz iade edemiyor ve kendilerine ne bir zarar, ne de bir menfaat eriştirmeğe malik olamıyordu.

90- Kasem olsun ki, önceden Harun, onlara: "Ey kavmim, siz bununla sırf bir fitneye tutuldunuz ve doğrusu sizin Rabbınız ancak Rahman'dır. Gelin bana tâbi' olun ve emrime itaat edin." demişti.

91- "Biz, dediler, bunun başına devam edip durmaktan asla ayrılmayız, tâ dönünceye kadar bize Musa."

Perva: Korku, çekinmek. **Gadabnâk:** Öfkeli, hiddetli, kızgın, dargın. **Esefnâk:** Hüzünlü, acıklı, esefli.

92-93- "Ey Harun, dedi, sana ne mani' oldu da bunların dalâlete düştüklerini gördüğün vakit benim ardımca gelmedin, emrime isyan mı ettin?"

94- "Ey anamın oğlu, dedi, sakalımı, başımı tutma, emîn ol ki, dediğime bakmadın da Benî İsraîl arasına tefrika düşürdün dersin diye korktum."

95- "Ya ey Sâmirî, senin derdin ne?"

96- "Ben, dedi, onların görmediklerini gördüm de, Resul'ün izinden bir avuç avuçladım da onu attım ve bana nefsim böyle hoş gösterdi."

97- "Haydi, dedi, defol, çünkü sana hayatta şöyle demek var, temas yok. Hem sana bir vaîd var ki, ona aslâ hulfedilmiyeceksin. O başını bekleyip durduğun ilâhına da bak. Her halde biz, onu yakacağız da yakacağız, sonra da kül edip onu muhakkak deryaya dökeceğiz.

98- Sizin ilâhınız ancak o Allahdır ki, O'ndan başka ilâh yok. O, ilmi ile her şeyi kuşatmıştır."

99- İşte sana böyle (ya Muhammed), **geçmişin mühim haberlerinden kıssa naklediyoruz. Şübhe yok ki, sana ledünnümüzden bir zikir verdik.**

100- Her kim, ondan yüz çevirirse şübhesiz o, Kıyamet günü bir vebal yüklenecek.

101- Ebediyyen onun altında kalacaklar ki, onlar için Kıyamet günü o ne fenâ yüktür.

102- O gün ki, sur üfürülecek ve mücrimleri o gün gömgök mahşere toplayacağız.

103- "Ondan, fazla durmadınız" diye aralarında gizli gizli konuşacaklar.

104- Gidişce en beri benzerileri: "Bir günden fazla durmadınız" deyince, ne diyeceklerini Biz biliriz.

105- Bir de sana dağlardan soruyorlar. Binaenaleyh de ki: Rabbım, onları un ufra edip savuracak da,

106- Yerlerini düpedüz bomboş bırakacak.

107- Onda, ne bir eğrilik ne bir yumruluk göremiyeceksin.

108- O gün da'vetçiye i'vicacsız tebe'iyyet edecekler öyle ki, Rahman'ın heybetinden sesler kısılmıştır, artık bir hışıltıdan başka bir şey işitmezsin.

Ufra: Üzerinde hiçbir şey kalmayan. **İ'vicac:** Hakkı bâtıl, bâtılı hak göstermek.

109- O gün şefaat faide vermez, ancak Rahman'ın izin verdiği ve sözüne raz olduğu kimse müstesnâ.

110- O, onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir, onlar ise, O'nu ilmen ihata edemezler.

111- Ve bütün yüzler, O Hayyü Kayyum'a baş eğmiş ve bir zulüm yüklenen cidden hâib olmuşur.

112- Her kim de, mü'min olarak salih amellerden işlerse o vakit o, ne bir zulümden korkar, ne çiğnenmeden.

113- Ve işte onu böyle Arabî bir Kur'ân olarak indirdik ve bunda vaîdden türlü şekilde tekrar yaptık ki, belki korunur, takvâ yolunu tutarlar, yahud da O, onlara bir zikr ihdas eyler.

114- Demek ki, Allah, o hak şehinşah yüksek, çok yüksek. Maamafih sana vahyi tamam edilmeden evvel Kur'ân'ı acele etme ve de ki: "Rabbım, artır beni ilimce"

115- Filhakika bundan evvel Âdem'e ahid verdik de unuttu ve Biz, onda bir azim bulmadık.

116- Ve düşün o vaktı ki, Melâikeye: "Âdem için secde edin" dedik, hemen secde ettiler. Ancak İblîs dayattı.

117- Bunun üzerine Biz de: "Ya Âdem dedik, haberin olsun bu, sana ve zevcene düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın ki, sonra bedbaht olursun.

118- Çünkü senin acıkmaman, çıplak kalmaman oradadır.

119- Ve sen orada susamazsın ve güneşte yanmazsın."

120- Derken Şeytan O'na vesvese verdi: "Ey Âdem, sana kılağuzluk edeyim mi, Huld ağacına ve çürümez mülke?" dedi.

121- Bunun üzerine ikisi de, ondan yediler. Derhal kendilerine kötü yerleri açılıverdi ve üzerlerine cennet yaprağından yamamağa başladılar ve Âdem Rabbına asî oldu da şaşkın düştü.

122- Sonra Rabbı, O'nu istifa etti de, tevbesini kabul buyurdu ve yol gösterdi.

123- Buyurdu ki: "İniniz, ikiniz de oradan hepiniz, ba'zınız bazınıza düşman olarak. Sonra ne zaman size, Benden bir hidayetçi gelir de her kim hidayetçime uyarsa işte O, dalâlete düşmez ve bedbaht olmaz.

124- Her kim de, zikrimden yüz çevirirse ona dar bir maişet vardır ve

---

Huld: Ebedilik.**İsti'fa:** Afvını, azlini bağışlanmasını istemek. Kendisinin memuriyyetten afvını taleb etmek. **İstifa:** Alacağını borçludan tamam olarak olmak. Kabz-ı ruh etmek.

onu, Kıyamet günü kör olarak haşrederiz."

125- "Rabbım beni niçin kör olarak haşrettin, halbuki ben, gözlü idim" der.

126- Buyurur ki: "Öyle, sana âyetlerimiz geldi de onları unuttun, bugün de böyle bırakılacaksın."

127- Ve işte Rabbın'ın âyâtına iman etmeyip israf edeni Biz, böyle cezalandıracağız ve elbette o âhiret azâbı daha şiddetli ve daha bakalıdır.

128- Daha onları, şu irşad etmedi mi? Ki, kendilerinden evvel nice kurûn helâk etmişiz, onların meskenlerinde yürüyüp duruyorlar. Her halde bunda, ibret alacak aklı olanlar için çok âyetler var.

Ya Muhammed:

وَلَوْلَا
كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ
عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ
غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾
وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ
بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ
وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾ وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ
تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ
بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ

ءَايَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَىٰ ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا
فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

129- Rabbın'dan bir kelime sebketmiş olmasa idi, her halde azâb lizam olurdu. Fakat müsemmâ bir ecel var.

130- O halde dediklerine sabret de, Rabbına hamdı ile tesbih eyle. Güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel, gece saatlerinde de tesbih et, gündüzün etrafında da ki rızaya erebilesin.

131- Ve sakın öyle şeye gözlerini uzatma ki, Biz, onun hakkında kâfirleri fitneye düşürmek için onunla, onlardan bir kaç çiftini dünya hayatın cici bicisinden zevkıyab etmişizdir. Halbuki Rabbın'ın rızkı, hem daha hayırlı, hem daha bakalıdır.

132- Hem ehline de namaz ile emret, hem de kendin ona sabr ile devam eyle. Biz, senden bir rızk istemiyoruz. Biz, seni merzuk ederiz ve âkibet takvânındır.

133- Bir de: "Rabbın'dan bir âyet getirse ya!" dediler. Yâ kendilerine evvelki kitablardakinin beyyinesi gelmedi mi ki?

134- Eğer biz onları bundan evvel âzâb ile ihlâk etmiş olsa idik, derlerdi ki: "A Rabbımız, ne olurdu bize bir Resul gönderseydin de biz, zelil ve rüsvay olmadan evvel âyetlerine ittiba etseydik."

135- De ki: Hep beklemekte, bekleyin bakalım. Çünkü yakında bileceksiniz, doğru yol sahibleri kimler ve doğru giden kim?"

لكان لزاما **LİZÂM:** Âd ve Semud'a olduğu gibi hemen dünyada yapışan âzâb, فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ **"Rabbına hamd ile tesbih et."** Burada da namaz vakitleri tamamiyle gösterilmiştir.

بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الأُولَى Evvelki kitablardakinin beyyinesi. Tevrat ve İncil ve sair semavî kitabların mündericatını daha açık daha parlak bir surette beyan ve isbat eden ve bu suretle onlar hakkında dahi bir bürhan olarak Nübüvvet-i Muhammediyye'nin açık bir mu'cizesi bulunan Kur'ân gelmedi mi?

Sebk: İleri geçme, vâki olma. **Lizam:** Lazım olmak. **Zevk-yab:** Lezzet alan, zevklenen.

ENBİYA SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 112

Mekkî'dir.

Âyetleri: Yüz on ikidir.

Kelimeleri: Bin yüz altmış sekiz'dir.

Harfleri: Dört bin sekizyüz doksandır.

Fasılası: ن ، م harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾ مَا يَأْت۪يهِمْ

مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَۙ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً

قُلُوبُهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ
أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ
فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ
أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ
الْأَوَّلُونَ ﴿٥﴾ مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ
يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا
أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا
لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ
الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ
أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Yaklaştı nasa hesabları. Onlar ise, hâlâ gaflette aldırmıyorlar.

2- Rablarından kendilerine gelen her yeni ihtarı mutlak eğlenerek dinliyorlar.

3- Kalbleri hep oyunda, hem onlar, o zalimler, şu gizli fısıltıyı sırlaştılar: "Bu sırf sizin gibi bir beşer, artık göre göre sihere mi gidiyorsunuz?"

4- Dedi: "Rabbım söyleneni bilir. Gökte de yerde de ve O, öyle semî, öyle alîmdir."

5- Dediler: "Adgâsü ahlâm, yok onu uydurdu, yok o bir şâir, yoksa bize evvelkilerin gönderildikleri gibi bir âyet getirsin."

Adgasu ahlâm: Karışık rüyalar.

6- Onlardan evvel ihlâk ettiğimiz hiç bir karye iman etmedi, şimdi onlar mı iman edecekler?

7- Senden evvel de başka değil, ancak kendilerine vahiy gönderdiğimiz bir takım ricâl gönderdik. Haydin zikr ehline sorun bilmiyorsanız.

8- Biz, onları hem yemek yemez bir cesed yapmadık, hem de mühalled değildiler.

9- Sonra onlara olan va'de sadık olduk da, kendilerini ve dilediklerimizi necata çıkarıp müsrifleri helâk ettik.

10- Şanım hakkı için, size bir kitab indirdik ki, bütün şanınız onda? Hâlâ akıllanmıyacak mısınız?

وَأَسَرُّوا النَّجْوَى **"Şu gizli fısıltıyı sırlaştılar."** NECVÂ: Gizli fısıltı demek olduğu halde bir de, bunun sırren söylendiğini tasrih etmek son derece gizlendiğini beyandır. Böyle iken Mintarafillâh, Resulullah'a ma'lûm oldu da onlara ne söylediklerini haber verdi. Binaenaleyh şaşaladılar da: "Nereden duydun" dediler. Cevaben قَالَ **dedi ki:** رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ **"Rabbım söyleneni bilir, gökte de yerde de."** Bunun üzerine Nübüvvet'i i'tiraf etmeleri lâzım gelirken yine kendi aralarında: بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ **"Hayır, dediler, adgasü ahlâm"** (yalan rü'ya) (Sûre-i Yûsuf'a (*"Dediler ki: Rüya dediğin "Edgâsü ahlâm" demet demet hayalattır, biz ise hayalatın te'vilini bilmiyoruz."* Yusuf-12/44) bakınız!) Lâkin yalan rü'ya ile bir hakikatin bilinemeyeceği âşikâr olduğundan, dediler ki: بَلِ افْتَرَاهُ **"Hayır uydurdu"** Kendiliğinden attı, üstüne vurdurdu. Bu iftirayı da beğenmediler de: بَلْ هُوَ شَاعِرٌ **"Hayır O, bir şair, bir şiir söylüyor."** dediler. İşte Rabbları'ndan gelen zikr ile eğlenen, Kur'ân nâzil oldukça alay eden, o kalbleri lâhî zalim kâfirler, Nübüvvet'in bir Allah vergisi olduğuna inanmak istemeyip, kendi gönülleri o yönde olduğundan dolayı nefislerine kıyas ile onu gizliden gizli bir sihirbazlık, bir hilekârlık addetmek isterlerken sırlarını haber veren vahyin i'caz karşısında şaşırarak, yok rü'ya, yok uydurma, yok şair diye saçmaladılar da nihayet: فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ **"Yoksa bize evvelkilerin gönderildikleri gibi bir âyet getirsin."** dediler. Sanki inanacaklarmış gibi evvelki Peygamberlerin mu'cizelerini istediler. Ki, bu gün de hulâsa edildiği zaman, münkirlerin müddeayatı bunlardan ibarettir.

İ'caz: Aciz bırakmak, acze düşürmek, şaşırtmak. **Müddeayat:** İddialar.

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ **"Biz onları hem yemek yemez bir cesed yapmadık."** Yani cansız heykellerden ibaret değiller idi. فِيهِ ذِكْرُكُمْ **Zikriniz bunda,** yani muhtaç olduğunuz nasihat, ve vird-ü zikriniz olacak şan-ü şeref bunda.

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا
اٰخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّا اَحَسُّوا بَأْسَنَا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾
لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا اِلٰى مَا اُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ
دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ اَرَدْنَا اَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا
لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى
الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾
وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ
عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ
لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾ اَمِ اتَّخَذُوا اٰلِهَةً مِنَ الْاَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾
لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا

Vird: Sık sık veya devamlı okunan dua. Kur'ân-ı Kerim'den her gün okunması vazife bilinen kısım. **Lâhi:** Gaflet.

يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾ أَمِ اتَّخَذُوا
مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ
مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾
وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا
فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ
بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ
﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا
لِمَنِ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ
إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

11- Halbuki Biz, zulmetmekte olan nice memleket kırdık geçirdik. Ve arkasından diğerlerini başka bir kavm olarak neşet ettirdik.

12- Be'simizi hissettikleri vakit, hemen oradan üzengi depiyorlardı.

13- "Yok, dedik, tepinmeyin, dönün o içinde şımartıldığınız şeylere ve meskenlerinize ki, sorguya çekileceksiniz."

14- "Vay bizlere, bizler cidden zalimler idik." dediler.

15- Artık bütün dâvâları bu oldu kaldı. Nihayet onları öyle yapdık ki, biçildiler, söndüler.

16- Biz, o göğü ve yeri oyunculuk etmek üzere yaratmadık.

17- Eğer bir eğlence ittihaz etmiş olsa idik, onu, kendi ledünnü-

müzden ittihaz ederdik. Yapacak olsa idik, öyle yapardık.

18- Hayır Biz, hakkı, bâtılın tepesine fırlatırız da beynini parçalar. Bir de bakarsın, o anda mahvolmuştur. Vay sizlere de, o ettiğiniz vasıflardan.

19- Halbuki göklerde, yerde kim varsa O'nundur. Ve O'nun huzurundakiler, O'na ibâdetten ne çekinirler, ne de yorgunluk duyarlar.

20- Gece-gündüz O'na tesbih ederler. Fütur getirmezler.

21- Yoksa bir takım ilâhlar edindiler de, arzdan neşri onlar mı yapacaklar?

22- Yerde, gökte Allah'tan başka ilâhlar olsa idi, ikisi de fâsid olmuş gitmişti. Rabbın, O Arş'ın Rabbı Allah, münezzeh sübhandır, onların isnad ettikleri vasıflardan.

23- O, yaptığından mes'ul olmaz, onlar ise, mes'uldürler.

24- Yoksa O'ndan başka ilâhlar mı edindiler? De ki: "Haydi getirin bürhanınızı, işte benimle beraber olanların zikri ve benden evvelkilerin zikri. Fakat çokları hakkı bilmezler de onun için i'raz ederler.

25- Senden evvel hiç bir Resul göndermedik ki, O'na şöyle vahyetmiş olmayalım: Hakikat bu, "Benden başka ilâh yoktur, onun için hep bana ibadet edin."

26- Böyle iken dediler ki: "Rahman veled ittihaz etti." Tenzih o Sübhana, doğrusu onlar, ikram olunmuş kullardır.

27- Onun sözünün önüne geçmezler, hep O'nun emriyle hareket ederler.

28- O, onların önlerindekini arkalarındakini bilir ve onlar, O'nun rıza verdiği kimselerden başkasına şefaat etmezler. Ve hepsi, O'nun haşyetinden titrerler.

29- Ve içlerinden her kim, "ben ondan başka bir ilâhım" derse, Biz, ona cehennemi ceza veririz. Zalimleri Biz, böyle cezalandırırız.

لاعبين **Oyuncu olarak yaratmadık.** Yani üzerinizde türlü bedayi' ile meşhun bir sakf-i merfu' halinde yükselip duran sema ve altınızda nice menafi' ile memlû bir mehdi mevzu' halinde döşenmiş olan arz ve aralarındaki acaibi mahlûkat, gönülleri oyunda olan ve Rahman'ın zikr-ü ihtarını eğlence yerine

---

Fütur: Usanç. **İ'raz:** Yüz çevirmek,.**Meşhun:** Doldurulmuş.**Sakf-I Merfu':** Yükseltilmiş tavan. **Memlû:** Dolu. **Mehdi:** Hidayete eren .

koyan o zalimlerin tevehhüm etmek istedikleri gibi oyuncak değildir. Hakkı tanımak ve hayat-ı ebediyye yolunda menafi-i âliyesinden istifade edilmek üzere hak ve hikmetle yaradılmış bürhan-ı kudrettir. Eğer bunlar, yalnız beşerin hayat-ı dünyası için yaradılmış olsa idi, اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ (*"Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibârettir. Halbuki siz iman eder de iyi korunursanız size hem ecirlerinizi verir hem de sizden bütün mallarınızı istemez."* Muhammed-47/ 36) mantukunca bir lehv-ü leibden ibaret olmak lâzım gelirdi. Nitekim hayat-ı dünyadan başkasını düşünmeyen kâfirler, bütün âlemi kendilerine bazîçe etmek istemişler ve hattâ bu hiss ile felsefe yapacağız diye neler söylemişlerdir.

Hâsılı o zalimler ne kadar oynamak isterse istesin hilkat oyuncak değil, Hâlik, oyuncu hiç değildir.

Buyuruyor ki: لَوْ اَرَدْنَا اَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا **Eğer Biz, bir eğlence ittihaz etmek murad etseydik,** لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا **elbette onu ledünnümüzden ittihaz ederdik.** Yâni sırf ilâhî bir lehiv ittihaz ederdik. Ve o halde o, bir lehiv değil, aynı hikmet olurdu. Demek ki, Allah Teâlâ'nın lehiv ittihaz etmesi, kabil-i tesavvur değildir. Yahud âlemi onlar tarafından eğlenmek üzere bir eğlence değil, kendi tarafımızdan kendimiz için bir eğlence yapardık. اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ **Eğer yapacak olsa idik** öyle değil, böyle yapardık, amma yapmayız. Şan-ı ulûhiyyete bilfarz lehiv yakışsa idi, böyle yakışırdı. Fakat Hakîm-i Mutlakın kemaline lehiv asla yakışmaz. Tâlî batıl, binaenaleyh mukaddem de öyle.

هُمْ يُنْشِرُونَ **Neşri onlar mı yapacaklar?** Yâni mevtayı kabirlerinden onlar mı kaldıracak, ba'sedecekler? لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ **Yerde, gökte, yani bütün âlem-i vücudda öyle tasarruf edecek ibadet olunacak Allah'ın gayri ilâhlar olsa idi,** لَفَسَدَتَا **lâbüd ikisi de fâsid olurlardı.** Yer ve gök bütün âlem mahvolmuş bulunurdu ve yahud hiç vücuda gelmezlerdi. Madem ki, bütün nizamiyle mevcuddurlar. Binaenaleyh Allah'dan başka ilâh yoktur. Çünkü ilâh demek, hiç bir hususta aczi mümkün olmayacak vech ile kudret-i baliga sahibi demektir. Onun için Allah'dan başka arz ve semada kudretiyle tedbir ve tasarruf eden ilâhlar farzedildiği takdirde her biri, illet-i tamme olmak lâzım gelir. Her birinin kudret-i baligaya malik olduğu ve icad ve i'dam, ihya ve imâte, tagyir ve tebdil ilh... Ale'l-ıtlak her tasarrufa bil'istıklâl kudreti bulunduğu farzedilmiş olur. Ve o halde arz ve semanın sıhhat-i vücudunda, ya her biri müessir olacak veya yalnız birisi müesser olacak. Yalnız biri müessir olacak ise, diğerleri ilâh değil

---

Tevehhüm: Evhamlanmak. **Lehiv (Lehv):** Günahlı. **Bâzîçe:** Oyuncak, eğlence. **Baliga:** Mükemmel. **İ'dam:** Öldürmek. **İmate:** Ölü hale getirmek.

imiş demek olur. Ve eğer her biri müessir olacaksa, müteaddid illetlerin ma'lûl-i vahid üzerine bil'istiklâl tevarüd ve tesadümü lâzım gelir ki, muhaldir. Tevafuk üzere tevarüdleri de muhaldir, tehalüf üzere tevarüdleri de muhaldir. Zira tehalüf üzere olursa meselâ, biri yapmak isterken, diğeri yıkmak isterse eserde tenazu' ve temanu olur hiç bir şey vücuda gelemez. Tevafuk üzere olursa, istıklâlde tenazu' ve tenakuz olur. Ta'bir-i âharle kudretler beyninde tetârüd vuku' bulur veya hasılı tahsil lâzım gelir. Ve yine birinden ziyadesi ilâh olmamak iktiza eder ve eğer hepsinin ittifakiyle müştereken te'sirleri farzedilecek olursa bu surette de, illet-i tamme ancak mecmuu olacağından her biri müessir-i tam değil, cüz'-i illet, yâni illet-i nâkısa olmuş olur. Nâkıs olan ise, ilâh olamayacağından hiç biri ilâh olamamak iktiza eder. O halde olsa olsa mecmuu birleşmek şartiyle bir ilâh olacak, yani müteaddid ilâhlar cem'iyyeti değil de, nâkıslardan mürekkeb bir cemiyyetin küllüne bir ilâh denmiş olacak. Halbuki her ne olursa olsun mecmu' da kadir bizatihi değildir. Arz-i semâ gibi bir terkibü nizama ve terkibini yapacak müessire muhtaçtır. Ma'lûldür. Muhtacın, ma'lûlün ilâh olamıyacağı ise, âşikârdır. Velhasıl Allah'ın gayri ilâhlar ve hattâ O'ndan başka bir ilâh farzolunursa gerek iştirâk suretiyle farzedilsin ve gerek istiklâl suretiyle farzedilsin ilâh farzolunanların, ilâh olamaması lâzım gelir.

Tenakuz muhakkak olurdu. Vücud-i mutlakta sıhhate imkân kalmaz, hiç bir vücud sahih olmazdı. Arz-ü sema bulunmazdı. Halbuki bu gün arz ü semâ fasid değil, sahihan ve muntazamen mevcuddur. Binaenaleyh Allah'ın vahdaniyyeti arz-ü semânın mevcudiyyetinden bizzarure ma'lûmdur. فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ **İmdi Allah, o her şeye galib, O büyük vücud ve hilkat saltanatına sahib olan, O Rabbü'l-Arş başka ilâhlar ittihaz eden müşriklerin, zâlimlerin, gafillerin isnad ettikleri vasıflarından çok münezzeh bir Sübhan'dır. O'nu noksan şâibelerinden tenzih ederek,** tesbih etmelidir.

O halde Allah, o zâlimleri, kâfirleri, o ehl-i şerri ne için yaşatıyor? Velev bir zaman için olsun onların fenâlıklarına neye meydan veriyor? denecek olursa, لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ **O, lâ yüs'elüammâ yef'aldir. Fiilinden sual olunmaz,** hiç bir vech ile mes'ul olmak ihtimali yoktur. Hikmeti teharrî ve tefekkür olunmaz değil, fakat Zat-i sübhanîsi hiç bir fiilden dolayı münakaşa olunmak imkân ve ihtimali olmadığı gibi, ef'aline kendisinden başka hâkim bir illet-i mucibe olacak bir "niçin?" bulunmak ihtimali de yoktur. Çünkü O'nun fevkinda hiç bir

---

Tagyir: Değiştirme, bozma, **Tevarüd:** A arka arkaya gelmek. **Temanu:** Çatışma ve birbirine mani olma, ihraç. **Tetarüd:**Püskürtme

hâkim, hiç bir illet yoktur. O, bütün hâkimlerin ahkemi, bütün esbab-ü ilelin hâlık ve müsebbibi bir fâil-i muhtardır. Keyfe mâ yeşâ tesarruf eder, onunla beraber lehivden münezzehtir. Hiç bir işi oyuncak değil, her fiili aynı hikmettir. Hikmetinin hakikati de kendi ilmindedir. Bildirirse bildirir, bildirmezse yalnız kendi bilir. Hasılı O'na karşı, "şu neye şöyle oldu, niçin yaptın söyle bakayım" gibi sual-ü itaba kalkışmak kimsenin haddi değildir. وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ **Halbuki onlar, yâni kullar mes'uldürler,** Huzur-ı İlâhî'de bütün fiillerinden sual olunacak, ona göre sevabını veya azabını göreceklerdir.

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ **"Haydi, de, getirin bürhanınızı".** Yâni Allah'dan başka ilâh ittihaz edenlerin dâvâlarını isbat edebilecek aklî ve naklî hiç bir delilleri yoktur. Halbuki umur-ı diniyyede ve bâhusus böyle en hatarlı bir dâvâda delilsiz söylenen sözlerin de hükmü yoktur. Binaenaleyh bu beyandan sonra dillerini boğazlarına tıkmak ve haddlerini bildirmek için ya Muhammed, onlara de ki: "Haydi, o dâvânıza bir bürhan getirmek mümkün ise, getirin bakayım."

هٰذَا **"İşte, de, görüyorsunuz ya,** ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ **benim maiyyetimdekilerin zikri."** Yâni ümmetime zikr-ü fikrolmak üzere tebliğ ve beyan ettiğim kitab ve tezkir وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي **ve benden evvelkilerin zikri.** Evvelki Peygamberlerin ümmetlerine edilen tezkir. Bunlar, meydanda, hepsi aklî ve naklî ikame edilmiş Tevhid bürhanlarıdır. Hani ya sizin ki?. Yahud işte benim ümmetimin kitabı olan Kur'ân ve evvelki ümmetlerin kitabı olan Tevrat ve saire ma'lûm bunlara müracaat edin, sizin şirk dâvânıza bir bürhan bulabilir misiniz? Haydin bakalım! Ne mümkün! بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ **Hayır onların ekserîsi hakkı bilmezler,** taklid arkasında giderler. فَهُمْ مُعْرِضُونَ **da onun için i'raz etmektedirler. Ancak** bir akalliyyet vardır ki, hakkı hoşlanmazlar, haksızlıklarından dolayı bile bile i'raz ederler.

Bunlar, "evvelki Peygamberlerin zikri, tevhid değil idi" diyecek olurlarsa: وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ ... **"Senden evvel hiçbir resul göndermedik ki, ona şöyle vahyetmiş olmayalım: Hakikat bu, Ben'den başka ilâh yoktur, onun için hep bana ibadet edin."**

اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ اَفَلَا يُؤْمِنُونَ

﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا
فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ
سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ
الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ
فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ
أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾
وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا
أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ
هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُرِيكُمْ آيَاتِي
فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكُفُّونَ
عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ
﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا

وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ

فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾

Meâl-i Şerifi

30- Yâ, o küfredenler görmedilerde mi ki, semavât-ü arz bitişik idiler de Biz, onları ayırdık. Hayatı olan her şeyi sudan yaptık. Hâlâ inanmıyorlar mı?

31- Arzda da onları çalkalar diye baskılar oturttuk, hem onda bol bol açıklıklar yaptık ki, doğru gidebilsinler.

32- Semayı da mahfuz bir sakıf yaptık. Onlar ise, O'nun âyetlerinden yüz çeviriyorlar.

33- Halbuki O, o Hâlık ki, geceyi, gündüzü ve Şems-ü Kameri yaratmış. bütün o ecram, her biri birer felekte yüzüyorlar.

34- Bir de Biz, senden evvel hiç bir beşer için huld nasîb etmedik. Şimdi sen, ölürsen onlar, muhalled mi kalacaklar?

35- Her nefis ölümü tadacak ve sizi bir imtihan olarak şer ve hayr ile mübtelâ kılacağız. Hepiniz de nihayet Bize irca' olunacaksınız.

36- O küfredenler, seni gördükleri vakit de, seni alaya tutuyorlar. "Bu mu ilâhlarınızı anıp duran?" diyorlar. Halbuki onlar, hep Rahman'ın zikrine küfrediyorlar.

37- İnsan aceleden yaratıldı. Yarın Ben, onlara âyetlerimi göstereceğim, şimdi siz acele etmeyin.

38- Bir de, "Bu va'd ne zaman? doğru iseniz" diyorlar.

39- Bilseler o küfredenler, ne yüzlerinden, ne arkalarından ateşi men'edemiyecekleri, ve hiç bir taraftan yardım olunmayacakları o demi.

40- Doğrusu o, onlara bağteten gelecek de kendilerini dondura kalacak. Artık ne reddine güçleri yetecek, ne de kendilerine mühlet verilecek.

41- Kasem olsun ki, senden evvel bir çok Peygamberlerle istihzâ edildi de, içlerinden alay edenleri o istihzâ ettikleri şey kuşatıverdi.

اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا **O küfredenler görmediler mi? Baksalar â!** Veya haberleri yok mu? Sorsalar â! Ve yâhud şu re'y-ü fikirde değiller mi? اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ **ki, semavât ve arz,** şu gördükleri âlemin yukarı kısmını teşkil eden yüksekler

ve alt kısmını teşkil eden yer كَانَتَا رَتْقًا **ratk idiler. İkisi de deliksiz idi.** Yukarıdan yağmur yağmıyor, yerde ot bitmiyordu. Bunu görüyorlardı. Ve yâhud arz, dağsız, deresiz, yekpare, eb'ad-i sema da Şems ve Kameri, ecram ve kevakibi yok yekpare idi. Ve yâhud arz, ecram-ı semâviyyeye bitişik, hepsi bir şeydi. O mütenevvi' ecram ve ecsam yok hepsi mütemasil bir madde idi. Ve yâhud hepsi ibtida ma'dum olmakta müşterek idi. Hariçde mevcud ve mütemayiz değil idi. Bunları da ahval-i meşhudeden re'y-ü istidlâl ile veya nakl-ü semi' ile bilirler. Veya bilebilirler. Baksalar â! فَفَتَقْنَاهُمَا **Öyle iken Biz, onları fatkettik. Kopardık, ayırdık** [1] yokiken yaratıldılar, bir şey iken çoğaldılar. İbtida duman gibi bir madde iken müteaddid ecram ve ecsam oldular. Bir tabiatta kalamayıp muhtelif tabiatlere tenevvü' ettirildiler. Arz, semavâttan ayrıldı, yukarısından yağmur yağdırıldı, üzerinde otlar bitirildi. وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ **Ve her hayy şeyi sudan husule getirdik.** Yâni gerek nebat ve gerek hayvan, gerek insan zihayat olan şeyin hayatına suyu sebeb kıldık. Bazıları, burada sudan murad, nutfe olduğuna kail olmuşlardır. Lâkin bu surette hayvanattan bir kısmı, hayy mefhumundan tahsis olunmak icab edecektir. Halbuki su, zâhiri vech ile asıl mânâsına olduğu takdirde كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ mefhumu ale'l-umûm hayvanattan başka nebatata dahi şamil olacaktır. Ve filhakika gerek hayat-i hayvanînin ve gerek hayat-i nebatînin suya olan alâkası da ma'lûmdur. Son zamanlarda suyun en mühim unsurunu teşkil eden müvellidülma bütün anasırın esası gibi mutalca olunmağa başladığına nazaran Kur'ân'ın bu ihtarı, daha şumullü bir hakikate işareti de ihtiva etmiş olur. Gerçi kimya-yi uzvîde karbon bir esas olarak mutalea edilmektedir. Ve hayatın, heva ile de alâkası vardır. Fakat zikri şey, mâadaya mü'nâfi olmadığı gibi bunlar, umum için su kadar bariz ve meşhud da olmadığından bu-

---

[1] Ratk, lügatte bîr şeyin bir şeye zam ve iltiham suretiyle bitişikliği, fatk da, fek gibi koparıp ayırmaktır. Bu âyetteki ratk ve fatk hakkında başlıca üç mânâ beyan etmişlerdir. **Birincisi:** İbn Ömer ve İbn Abbas radıyallahü anhüm'dan bir rivayette sema, ratk idi, yağmur yağmıyordu ve arz ratk idi, ot bitmiyordu. Sonra Allah, semayı fatk etti, yağmur yağdırdı, arzı fatk etti ot bitirdi denilmiştir. Bu surette ru'yet, basarî olabilir. Fakat ratk ve fatk mecazîdir. Ve nazm كَانَتَا رَتْقًا hayyizindedir. **İkincisi:** İbn Abbas'dan, İkrim'e, Hasen, Katade ve İbn Cübeyr tarikleriyle bir rivayette: "Semavât ve arz ikisi bitişik bir şeydi, Allah aralarını ayırdı" demektir. Bu mânâ, madde-i ulâ nazariyyesine tevafuk ettiği gibi arzın Şemsten ayrılmış olması hakkındaki son nazariyyeye de temass eder (Sûre-i Ra'd'da وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ (*"Hem O, odur ki arza bir imtidad verdi."* Râ'd-13/3) âyetinin tefsirine bakınız!) Bu surette ratk ve fatk hakikattir. Fakat ru'yet, ru'yet-i ilmiyye yâhud re'iydir. **Üçüncüsü:** Ratk, ademde iştirâk, fatk, icad ve temyiz mânâsına olmaktır. Bu da, bazı müfessirînin dirayeten anladıkları bir mânâdır. Bunda rü'yet, ru'yet-i ilmiyye, ratk ve fatk mecazdır. Maamafîh gösterdiğimiz vech ile âyet, üçüne de muhtemil ve üç mânâ da sahihtir ve cemi'lerinden münafat yoktur.

rada en zâhir delil ileri sürülmüştür ki, o da, sudur. Suyun ratk ve fatk ile münasebeti bâhir ve herkes için zâhirdir. Tabiat üzerinde bu ratk ve fatk ve bu tahvil o kâfirlerin görüp durdukları veya rey-ü fikr ile bildikleri veya haber aldıkları bir fiil ve te'sir olduğu halde أَفَلَا يُؤْمِنُونَ **yine de imana gelmezler ha!..**[1]. Bir sudan yaradıldıklarını bilirler de, hâlâ Allah'ın sun-u te'sirine inanmazlar, "tabiat tabiat" derler, dururlar ha!.. İş tabiata kalsa idi, tabiat kendi kendine değişir mi idi? Arz-ü sema, ademden vücude gelirler miydi?

Veya arz, semadan ayrılır mı idi? Veya kuru havada yukarıdan yağmur yağar, kuru toprakta otlar biter miydi? Sonra o câmid tabiatlarda aynı bir sudan muhtelif hayatlar husule gelir mi idi? İnsanlar olur muydu? Kendileri hayat bulur muydu? Onlar, kendilerini parçalanmaz mı zannediyorlar? وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ **Halbuki onları yaratan Biz, o arzda kendilerini sarsacak diye ağır baskılar yaptık.** Yâni semadan ayırdığımız ve üzerinde kendilerine sudan hayat verdiğimiz insanları arz hareketiyle çalkayıp muztarib etmesin, sakin olacak yer bulsunlar diye o arzda, suya mukabil sulb oturaklı kıt'alar, dağlar husule getirdik. Bir düşünmeli ki, arz, mayi' bir halde kalsa idi ve arz hareket ettikçe insanlar çalkanıp dursa idi, ne büyük ıztırab olurdu. Kütle-i türabiyyenin yaratılması ve dağların kazık gibi oturtulması ile bu ıztırab bertaraf edilip arz, hayat-ı beşer için kabili süknâ bir hale getirildi. وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا **Ve onda bir takım meydanlar, yollar yaptık** لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ **ki, hidayeti bulabilsinler.** Matlûblarına doğru gidebilsinler veya hakk yolunu tutsunlar. وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا Semayı da öyle bir sakıf yaptık ki, mahfuz. وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ (*"Hem onu her ... Şeytanı racimden hıfz ettik."* Hicr-15/17) mantukunca, Şeytanların tearruzundan mahfuz. Ve yâhud vakt-i ma'lûmuna kadar fesad ve inhilâlden mahfuz. إِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ (*"Doğrusu Gökleri ve Yeri zeval buluvermelerinden Allah tutuyor, celâlim hakkı için zeval buluverirlerse onları ondan başka kimse tutamaz, o cidden halîm bir gafûr bulunuyor."* Fatır-35/4) وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ **Onlar ise, bunun âyetlerinden i'raz etmektedirler.** Semâda Allah'ın kudret-ü vahdaniyyetine delâlet etmekte bulunan bunca delillerin delâletlerinden yüz çevirip geçiyorlar.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ **Halbuki, Allah odur ki, geceyi ve gündüzü, güneşi ve kameri halketti.** كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ **Her biri bir felekte yüzüyorlar.** Demek ki, zannedildiği gibi onları felek döndürüyor değil, onlar felekte ve her biri bir felekte yüzüyorlar. Felek, devreden şey demek olduğuna

---

[1] Yâni istifham hemzesi inkâr ve teaccüb içindir.

göre bâzıları feleği bir cism-i devvar addetmişlerdir ki, bunlar, zamanlarının fen telâkkisine kapılmış görünüyorlar. Halbuki Dahhâk'dan rivayet olunduğu üzere felek, nücumun medarı, yani devrettiği mahal diye ta'rif edilmiştir ki, sırf riyazî bir ifadedir. Son zamanlarda lisanımızda bu medar kelimesi gibi "mahrek" demek de, ıstılah olmuştur. Biri devirden ism-i mekân, biri de hareketten ism-i mekândır. Âyette yalnız Şems-ü Kamer mezkûr olduğu halde haberde tesniye getirilmeyip de, ikiden ziyadeyi ifade eden cemi' sıgasiyle يَسْبَحُونَ buyrulması, şayan-ı dikkat görülmüştür. Burada müfessirîn bir kaç vecih söylemişlerdir.

Birisi, وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ (" *güneş ve ay ve bütün yıldızlar emrine müsahhar..*" Arâf-7/54) takdirinde olmasıdır ki, Şems-ü Kamer'in yanında nücum hazfedilmiş sonra da kül ve cemi' ile hepsine işaret olunmuş demektir.

İkincisi, bu karîne ile Şems-ü Kamer'den cins-i nücum kasdedilmiş olmasıdır. Bunu, bâzıları, metali'in ihtilâfı i'tibariyle Şems-ü Kamer'in bir kesreti gibi mülâhaza etmek ve binaenaleyh diğer yıldızları meskûtün anh bırakmak istemiştir. Lâkin bu vecih mülâhaza edilecek olunca, sâir yıldızların da kimisi Kamer mânâsında olduğuna işareten bu ikisini hepsinin cinsi gibi ahzetmek dahâ münasibdir. Sonra "kül" ta'mimi Şems-ü Kamer'le beraber mâkablinde zikri geçen arzı dahi ihtiva ederek hepsine işaret olmak da muhtemildir ki, arz, Şems, Kamer bütün ecramdan her biri, bir felekte yüzüyorlar demek olur. Ve demek ki, ne kadar ecram varsa o kadar da felek var. Hâsılı hangisi olursa olsun şurası muhakkak ki, burada eski Fenn-i Hey'et nazariyyesini bir ibtal vardır. Zira onlar, Şems-ü Kamer'i, felek hareket ettiriyor diyorlardı. Burada ise, her birinin birer felekte kendilerinin yüzdükleri haber veriliyor ki, ecramdan her birinin fezada bir mihver veya mahrek üzerinde hareket ettiklerine kail olan yeni Hey'et nazariyyesinin esası da, budur. Şübhe yok ki, eskilerin nazarında da fenleri şimdikilerinki gibi ve belki daha kuvvetli bir kanaatle ta'kib ediliyordu. Demek ki, bu gün bu ve emsali âyetlerde Kur'ân'ın fenne karşı büyük bir zaferini okumaktayız. O halde bildiğimiz fenne muhalif görünen noktalara tesadüf edildiği zaman Kur'ân'ı fenne uydurmağa çalışmamalı, fenni, Kur'ân'a tevfik etmeğe uğraşmalıdır. Şimdi teemmül etmeli ki, kimi güneş, kimi Kamer, kimi ziya, kimi nûr, bütün ecramdan her biri bir felekte, kendine mahsus bir dairede yüzüyor da yüzüyor. Hiç biri sâkin değil, hepsi birer hareketi devriyyede. Bir tutarı yok, hepsi muallâkta, hepsi yolunda, hepsi nizamında, hepsi mahfuz yüzüyorlar da, yüzüyorlar. Bu ne bedî' san'at, ne büyük kudret ve ne yüksek âyetlerdir!.. Bunların hepsinden Allah'ın azamet-ü vahdaniyyeti okunur. Lâkin

kâfirler bunları görseler dahi dalâletlerinden i'raz ederler de, şuna, buna isnad etmeğe kalkışırlar. Zerrece insafı olanların i'tiraf etmesi lâzım gelir ki, işbu كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (*"Bütün o ecram her biri birer felekte yüzüyorlar."* Enbiya-21/33) kavl-i kerîmi Allah Teâlâ'nın kudret-ü vahdaniyyeti âyetlerini âlem-i şühudda irâe ederken aynı zamanda âyât-i ilâhiyye'den birisi de Nûr-i Muhammedî olduğunu göstermek için Nübüvvet-i Muhammediyye'yi anlatacak bir delil-i mahsus olmak üzere arzın semâdan ayrılmış olması gibi bir hakikat-i ilmiyye ile Fizik ve Felsefe ashabına ders verdikten sonra Batlimyus hey'etini kökünden yıkan bir vecize ile Hey'et ashabına da yeni bir fenne mebde' olacak bir düstur-ı ılmî vermiş bulunuyor. Gerçi Kopernik, Nevton, Lâplâs gibi bu fenn ile teveggul eden kimselerin böyle bir düstur bulmaları hadd-i zatında mühim bir muvaffakiyyet-i ilmiyye, bir dehâ olmakla beraber bir mu'cize teşkil etmezse de bunu ümmî bir fıtratın bütün cihanı, fenne karşı bir makam-ı tehaddîde haber verivermiş olması, O'nun Nübüvveti'ni meydana koyan âyât-i ilâhiyye'den bir âyet olduğunda da şübheye mahal bırakmaz.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ **Bir de, Biz, senden evvel hiç bir beşeri muhalled kılmadık.** Her kim olursa olsun beşer cinsinden hiç bir ferde, bu âlemde beka nasîb etmedik. اَفَائِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ **O halde sanki sen ölürsen, onlar kalacaklar mı?** Yâni senin ölümünü gözeten نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ (*" Yoksa "bir şâir biz ona dehrin ölüm felakatini gözetiyoruz" mu diyorlar."* Tûr-52/29-30) diyen o kâfirler, bâki mi kalacaklar ki, senin mevtinle müteselli olmak istiyorlar. كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **Her nefis, ölümü tadacaktır,** o acıyı duyacaktır. (Sûre-i Âl-i İmrân'a bak!) وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً **Ve Biz, sizi bir imtihan olmak üzere şerr-ü hayr ile mübtelâ kılacağız.** Bu âlem, böyle bir dar-i ibtilâ ve imtihandır ki, her hayrının önünde bir şer vardır. Bununla beraber ölümle her iş bitiverecek de değildir. وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ **hep Bize irca' olunacaksınız** da haşr-ü neşr olunup hesab görülecek, imtihanların hayır veya şer mücazat veya mükâfatı verilecek.

.. وَاِذَا رَاٰكَ الَّذِينَ كَفَرُوا **"O küfredenler,seni gördükleri vakit de seni alaya tutuyorlar..."** ila..

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِۜ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ

تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ
وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا هٰؤُلَاءِ وَاٰبَاءَهُمْ
حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا نَاْتِي الْاَرْضَ
نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾
قُلْ اِنَّمَا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ اِذَا مَا
يُنْذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ
يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ
الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ
مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

42- De ki: "Sizi, gece ve gündüz o Rahman'dan kim koruyabilir?" Fakat onlar, Rabları'nın zikrinden sarf-ı nazar etmişlerdir.

43- Yoksa onlar için kendilerini önümüzden men'edecek ilâhlar mı var? Onlar, kendi nefislerini bile kurtaramayacakları gibi Bizden sahabet de olunmazlar.

44- Doğrusu Biz, onları ve atalarını yaşattık. Hattâ o ömür onlara uzun geldi, fakat şimdi görmüyorlar mı o arzı etrafından eksiltip duruyoruz, o halde galip onlar mı?

45- De ki: "Ben, sizi ancak vahy ile inzar ediyorum." Amma ne kadar inzar edilseler sağırlar, da'veti işitmezler.

46- Maamafih kasem olsun Rabbın'ın azâbından onlara bir nefha dokunursa muhakkak diyeceklerdir ki: "Vay bizlere! Bizler cidden zâlimler idik."

47- Biz ise, Kıyamet günü için mizanlara adâleti koruz da hiç bir ne-

fis, zerrece zulm edilmez. Bir hardel tanesi ağırlığınca da olsa onu getirir koruz. Hesabcı da, Biz yeteriz.

اَنَّا نَاْتِى الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا **"O arzı etrafından eksiltip duruyoruz."** Sûre-i Rad'a (*"Ya görmüyorlar mı da? Biz o arzı etrafından eksiltip duruyoruz ve Allah öyle hükmü hükümet eder ki hükmünü takip edecek yoktur, hem O çok seri hesablıdır."* Râ'd-13/41) tefsirine bakınız!

Evvelki Peygamberler'e neler verildiğine gelelim:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٨﴾ اَلَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

48- Celâlim hakkı için Biz, Musâ ile Harun'a furkan ve bir ziya ve bir zikir vermiştik, müttekiler için.

49- O müttekiler için ki, Rabları'na gıyabda haşyet beslerler ve o Saat'ten titrer dururlar.

الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا **"Furkan ve bir ziya ve bir zikir."** Yani Musa ve Harun'a verilen âyât ve mu'cizât içinde en mühim ve en müfid olarak Tevrat verildi ki, hakk ile bâtılı fârık ahkâmı, tenvir ve tezkir ifade eden irşadat ve mevaizi muhtevi idi. Bu böyle.

وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

50- İşte bu (Kur'ân) da, Bizim indirdiğimiz mübarek zikirdir. Şimdi siz, bunu mu inkâr ediyorsunuz?

وَهٰذَا **İşte bu da,** yani Kur'ân da, ذِكْرٌ مُبَارَكٌ **öyle mübarek bir zikirdir ki,**

أَنْزَلْنَاهُ onu, Biz indirdik. Ey evvelki Peygamberlere verilen gibi âyet istiyenler أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ şimdi siz, bunu mu inkâr ediyorsunuz?

وَلَقَدْ
آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ﴿٥١﴾ إِذْ قَالَ
لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾
قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ
أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ
مِنَ اللَّاعِبِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٦﴾ وَتَاللَّهِ
لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾
فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾
قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا
سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا
فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوا
أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ

كَبِيرُهُمْ هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوٓا
اِلٰٓى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُوٓا اِنَّكُمْ اَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ
نُكِسُوا عَلٰى رُؤُ۫سِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ
اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا يَضُرُّكُمْ
﴿٦٦﴾ اُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٦٧﴾ قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوٓا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ
﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ ﴿٦٩﴾ وَاَرَادُوا
بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَخْسَرٖينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا
اِلَى الْاَرْضِ الَّتٖي بَارَكْنَا فٖيهَا لِلْعَالَمٖينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا
لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحٖينَ ﴿٧٢﴾
وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ
وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاٖيتَٓاءَ الزَّكٰوةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدٖينَ
﴿٧٣﴾ وَلُوطًا اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتٖي
كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَٓائِثَ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقٖينَ
﴿٧٤﴾ وَاَدْخَلْنَاهُ فٖي رَحْمَتِنَا اِنَّهُ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٧٥﴾ وَنُوحًا

إِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾ وَدَاوُدَ
وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ
وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ وَكُلًّا
اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ
وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ
لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾
وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِاَمْرِهِ اِلَى الْاَرْضِ
الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾
وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ
ذٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

51- Şanım hakkı için, bundan evvel de İbrahim'e rüşdünü vermiştik.

52- O vakit ki, babasına ve kavmine: "Ne bu başına toplanıb durduğunuz temasîl" dedi.

53- "Atalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk." dediler.

54- "Kasem olsun ki, dedi, siz de atalarınız da açık bir dalâl içindesiniz."

55- Dediler: "Ciddi mi söylüyorsun, yoksa sen şakacılardan mısın?"

56- "Doğrusu, dedi, Rabbınız o göklerin ve yerin Rabbıdır ki, onları yaratmıştır ve ben buna şehadet edenlerdenim.

57- Ve tallahi, siz dönüp gittikten sonra putlarınıza lâbüdd bir tedbir yapacağım."

58- Derken onları parça parça etti, ancak bir büyüklerini bıraktı ki, belki ona müracaat ederler.

59- "Bunu bizim ilâhlarımıza kim yapmış? Her halde o zalimlerden biri." dediler.

60- "Bir delikanlı işittik, bunları anıyor, adına İbrahim deniyormuş." dediler.

61- "Haydin, dediler, getirin O'nu nâsın gözleri önüne belki şehadet ederler."

62- Dediler: "Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ya İbrahim?"

63- "Belki, dedi, şu büyükleri yapmıştır. Sorun bakalım onlara eğer söylerlerse."

64- Bunun üzerine vicdanlarına müracaat ettiler de dediler: "Doğrusu siz haksızsınız."

65- Sonra yine tepeleri üstü ters döndüler: "Sen cidden bilirsin ki bunlar söylemez." dediler.

66- "O halde, dedi, Allah'ı bırakıp da size hiç bir faide veremeyecek, zarar da edemeyecek nesnelere mi tapıyorsunuz?

67- Yuf size ve Allah'dan başka taptıklarınıza! Hâlâ akıllanmıyacak mısınız?"

68- "Siz bunu, dediler, yakın da ilâhlarınızın öcünü alın, bir iş yapacaksanız.

69- "Ey nâr, serin ve selâmet ol İbrahime." dedik.

70- O'na bir dolab kurmak istediler, Biz de, daha ziyade kendilerini hüsrâna düşürdük.

71- Ve O'nu, Lût ile beraber kurtarıp içinde âlemîne bereketler verdiğimiz Arza çıkardık.

72- Ve O'na İshak'ı ihsan ettik, fazla olarak Ya'kub'u da ve her birini salihînden kıldık.

73- Ve hepsini emrimizle yol gösteren imamlar ettik ve kendilerine hayırlar işlemeği, namaz kılmayı, zekât vermeyi, vahyeyledik ve hep bize

âbid idiler.

74- Lût, O'na da bir hüküm, bir ilim verdik ve O'nu habasetler işleyen o karyeden kurtardık. Hakikat onlar, kötü, fasık bir kavm idiler.

75- O'nu ise, rahmetimize idhal eyledik. Çünkü O, cidden salihînden idi.

76- Nuh'u da, zira mukaddemâ nidâ etmişti, Biz de, duâsını kabul ettik de kendisini ve ehlini büyük bir sıkıntıdan kurtardık.

77- Ve âyetlerimizi tekzib eden kavmden öcünü aldık. Hakikat onlar, kötü bir kavm idiler, Biz de, hepsini birden gargettik.

78- Davud ile Süleyman'ı da, o vakit ki, ikisi de, hars hakkında hüküm veriyorlardı. O vakit ki, ekinde geceleyin kavmin davarı yayılmıştı. Biz de, hükümlerine şâhid idik.

79- Derhal onu, Süleyman'a anlattık. Bununla berâber her birine bir hüküm ve bir ilim vermiştik ve Davud'un maiyyetinde dağları müsahhar kılmıştık. Kuşlarla beraber tesbih ediyorlardı ve Biz, bunları yaparız.

80- Bir de O'na, sizin için sizi harbinizin şiddetinden korusun diye giyecek san'atı ta'lîm etmiştik. Şimdi siz, şükrünü edâ ediyor musunuz?

81- Süleyman için de şiddetli rüzgârı ki, o içine bereketler verdiğimiz arza emriyle cereyan ediyordu. Ve Biz, her şeyi biliriz.

82- Şeytanlardan da, O'nun için dalgıçlık edenleri ve daha başka amel için çalışanları teshir etmiştik ve hep onları zabteden Biz idik.

اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ **Hani hars'ta ikisi de hükmettiler.** اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ **Hani onda kavmin koyunları yayılmıştı.** Rivayet olunduğuna göre Davud aleyhisselâm, koyunların ayniyle harsın tazminine hükmetmişti. Süleyman aleyhisselâm ise, koyunların menfaatiyle tazminini tarafeynin haline erfak görmüştü. وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ **"Biz de hükümlerine şahid idik."**

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ

اَنّ۪ى مَسَّنِىَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ

فَكَشَفْنَا مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ

مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِدِينَ ﴿٨٤﴾
وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٥﴾
وَاَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾
وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ
فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَانَكَ
اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ
مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

Meâl-i Şerifi

83- Eyyub'u da, zira اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ **diye Rabbı'na nidâ etti.**

84- Biz de, duâsını kabul ettik de hemen kendisindeki durru açtık ve tarafımızdan bir rahmet ve âbidler için bir muhtıra olmak üzere O'na, ehlini ve beraberlerinde onların bir mislini de verdik.

85- İsmail'i de, İdris'i de, Zü'l-Kifl'i de, hepsi sabirînden.

86- Bunları da rahmetimize idhal eyledik. Çünkü cidden salihîndendirler.

87- Zennun'u da; hani öfkelenerek gitmişti de Biz, kendisini aslâ sıkıştırmayız zannetmişti. Derken zulmetler içinde "Senden başka ilâh yok, sana arzı tesbih ederim, ben doğrusu zâlimlerden oldum." diye nidâ etti.

88- Biz de, duâsını kabul ile icabet ettik de kendisini gamden kurtardık ve işte mü'minleri böyle kurtarırız.

لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ **"Senden başka ilâh yok, sana arzı tesbih ederim, ben doğrusu zâlimlerden oldum."** [1]

---

[1] Zennun, Hazret-i Yûnus kıssası için Ves-Saffati Sûresine 37/139-148 âyetlerinin tefsirine bakınız!

وَزَكَرِيَّا

إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ

﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ

زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا

رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

Meâl-i Şerifi

89- Zekeriyya'yı da; hani Rabbın'a "Rabbım, beni tek bırakma. Gerçi Sen, vârislerin en hayırlısısın." diye nidâ etmiştir.

90- Biz de, duâsını kabul ile icabet ettik de kendisine Yahyâ'yı verdik ve O'nun için zevcesini islâh eyledik. Hakikat bunlar, hayrâtta müsaraat ve Bize rağbet ve rehbetle duâ ederlerdi ve Bizim için haşı'lerdi.

رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ **"Rabbım, beni tek bırakma. Gerçi Sen, vârislerin en hayırlısısın."**

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا

وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾

Meâl-i Şerifi

91- Ve o dişiyi de ki, ırzını muhkem korudu da kendisine ruhumuzdan nefhettik ve kendisiyle oğlunu âlemîne bir âyet kıldık.

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا **O Hanımı da ki, ırzını muhkem korudu.** فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا

da kendine ruhumuzdan nefh ettik. Yâni قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (*"Ruh Rabbımın emrindendir ."* İsrâ-17/85) mantukunca emrimizden olan ve Âdem'e nefhedilen ruh cinsinden üfledik, içinde İsa'yı ihya eyledik. Yâhud ruhumuzdan demek, ruhumuz tarafından demektir ki, Cibrîl, namı diğerle Ruhu'l-Kudüs vasıtasiyle nefhettik demek olur. Nitekim Sûre-i Meryem'de فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا (*"Onlardan öte bir perde çekti derken kendisine ruhumuzu gönderdik de düzgün bir beşer halinde ona temessül ediverdi."* Meryem-19/17) bu mânâda mervidir. Sûre-i Tahrîm'e (*"Bir de İmrân'ın kızı Meryem; ki ırzını pek sağlam korudu. Fakat biz ona ruhumuzdan nefh ettik, hem Rabbının kelimatını ve kitablarını tasdik etmişti, hem kanitinden idi."* Tahrim-66/12) tefsirine de bakınız! وَلِنَجْعَلَهُ لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا Sûre-i Meryem'e (*"Dedi öyle, fakat Rabbın buyurdu ki o bana göre kolay, hem onu nasa kudretimizin bir burhanı ve tarafımızdan bir rahmet kılacağımız için, hem de o, bir kaza edilmiş emir bulunuyor."* Meryem-19/21) tefsirine bakınız!

إِنَّ هٰذِهِ أُمَّتُكُمْ
أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوا
أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ
الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ
كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾ وَحَرَامٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا
يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ
مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ
فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا
قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾ إِنَّكُمْ

وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَۜ اَنْتُمْ لَهَا
وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَاۜ
وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ
وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ اِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ
لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰىۙ اُو۬لٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾
لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَاۚ وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَۚ
﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُۜ هٰذَا
يَوْمُكُمُ الَّذ۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَٓاءَ
كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِۜ كَمَا بَدَأْنَٓا اَوَّلَ خَلْقٍ نُع۪يدُهُۜ وَعْدًا
عَلَيْنَاۜ اِنَّا كُنَّا فَاعِل۪ينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ
الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾

Meâl-i Şerifi

92- İşte bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmet, Rabbınız da bir Benim. Onun için hep bana kulluk edin.

93- Onlar, kumandalarını beyinlerinde parçaladılar, fakat hepsi bize rücu' edecekler.

94- İmdi her kim mü'min olarak salihattan bir amel işlerse, onun sa'yine küfran yok ve her halde Biz, onun hesabına yazarız.

95- İhlâk ettiğimiz karyeye dahi haramdır ki, rücu' etmiyecek olsunlar.

96- Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc açılıp da her tepeden saldırdıkları

97- ve hak va'd yaklaştığı vakit, o zaman işte o küfredenlerin derhal gözleri belerecek: "Eyvah bizlere, biz bundan gaflet ettik, hayır kendimize zulmetmiş olduk" diyecekler.

98- Haberiniz olsun ki, siz ve Allah'dan başka taptığınız nesneler, hep cehennem mermisisiniz. Siz, ona vürud edeceksiniz.

99- Onlar, ilâh olsalardı ona vürud etmezlerdi. Halbuki hepsi onda muhalled kalacaklar.

100- Öyle ki, onların orada bir zefîri var. Bunlar da, orada iken işitmiyecekler.

101-102- Şübhe yok ki, haklarında Bizden husnâ sebkedenler, bunlar, ondan uzaklaştırılmışlardır. Onun hışıltısını bile duymazlar ve bunlar, canlarının istediğinde muhalled kalacaklardır.

103- O feza-ı ekber bunları mahzun etmeyecek ve bunları Melekler şöyle karşılıyacaklar: "Bu işte sizin o gününüz ki, va'dolunuyordunuz.

104- O gün ki, semâyı kitablar için defter dürer gibi düreceğiz, evvel başladığımız gibi halkı iade edeceğiz. Uhdemizde bir va'd, şübhe yok ki, Biz yaparız.

105- Şanım hakkı için, zikirden sonra Zebur'da da yazmıştık: Ki her halde arz, ona Benim salih kullarım vâris olacaktır.

انّ هذه İşte, şu yani önünüzdeki millet, bu Kur'ân ile verilen Tevhid ve İslâm milleti, **امّتكم sizin ümmetinizdir.** Sizin memur olduğunuz millettir. **امّة واحدة Ümmet-i vâhide olarak.** Bütün peygamberlerinki gibi imamı bir, Şeriatı bir, kıblesi bir olarak öne düşmüş bir Cemaat halinde, **وانا ربّكم Ben de Rabbınızım, فاعبدون Binaenaleyh bana ibadet ve ubudiyyet ediniz.** Yani ümmet-i vâhide olabilmek için ancak Beni ma'bud biliniz. Bana ibadet ediniz. **وتقطّعوا امرهم بينهم Halbuki onlar, emirlerini, yani hükümetlerini aralarında parçaladılar,** vahdet-i milliyeyi bozdular. **كلّ الينا راجعون Fakat hepsi, Bize raci'dirler,** yani o muhtelif fırkalar, mezhebler, milletlerin taptıkları, uydurdukları muhtelif ma'budlar, matbu'lar hiçtir. Hepsinin en nihayet dönüp gelecekleri merci' Bizizdir. ... فمن يعمل ***"İmdi her kimmü'min olarak alihattan bir amel işlere,onun sayine küfran yok ve herhalde Biz onun hesabına yazarız."*** وحرام

عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ **İlhak etmiş olduğumuz her hangi bir karyeye de rücu' etmemeleri haramdır.** Yani Sûre'nin başlarında geçtiği üzere helâke mahkûm ettiğimiz bir memleket ahalisine de, "dönün bakalım" denildiği zaman inkârlarından dönecekler, dönmemeleri mümkün değildir. "Eyvah, bizler zalim idik!.." diye i'tiraf ederek feryad ede ede biçilip söneceklerdir. حَتّٰى اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ وَمَاْجُوجُ **Ta ki, Ye'cûc ve Me'cûc açıldığı,** Ye'cûc ve Me'cûc'u tutan ve bir rahmet-i Rabbaniyye olan o ahenîn sed, Din-i Tevhid seddi açılıp o, ne idiği belirsiz halk boşandığı (Sûre-i Kehf'e (*"Ta ki sedd arasına vardığı vakit önlerinde bir kavm buldu ki hemen hemen söz anlayacak bir halde değil gibi idiler."* Kehf-18/93) âyetinin tefsirine bakınız!) وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ **ve bunlar, her tepeden akın ederek çıktığı** وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ **ve hak va'd yaklaştığı vakit,** yani Kıyamet alâmetleri zuhur edip hesab gününün tekarrub ettiği vakit فَاِذَا هِيَ **artık öyle müdhiş bir hal ki,** شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا **o küfür edenlerin. Bunlara inanmayıp bünyan-ı vahdeti rahnedar eden o nankör kâfirlerin gözleri fırlamış:** يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا **"Vay bizlere, biz bundan hakikaten gaflette idik.** بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ **Hayır, bizler zalim idik"** diye çırpınacaklar. Ey müşrikler, اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **muhakkak ki, sizler ve Allah'dan başka tapındığınız şeyler,** حَصَبُ جَهَنَّمَ **cehennem çırasısınız.** اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ **Siz, ona varacaksınız.** لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا **Eğer onlar, ilâh olsaydılar ona varırlar mıydı?** وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ Halbuki **hepsi, tapanlar ve tapılanlar, onda muhalleddirler.** لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ **onların, o tapanların orada öyle bir zefirleri, öyle bir iç çekişleri vardır ki,** وَهُمْ فِيهَا **bunlar, tapılanlar oradadırlar da** لَا يَسْمَعُونَ **işitmezler.**

اِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى **Amma haklarında bizden husnâ sebketmiş olanlar,** yani haklarında taraf-ı İlâhî'den عِبَادٌ مُكْرَمُونَ * لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِاَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (*"Doğrusu onlar ikram edilmiş kullardır.Onun sözünün önüne geçmezler hep onun emriyle hareket ederler."* Enbiya-21/26-27) فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ (*"İmdi her kim mü'min olarak salihattan bir amel işlerse onun sa'yine küfran yok ve her halde biz onun hisabına yazarız."* Enbiya-21/94) gibi en güzel medh-ü tebşir kelimeleri sebketmiş, saadetleri mukadder kullar, اُولٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ **bunlar, ondan uzaklaştırılmışlardır.** Binaenaleyh İsa ve Uzeyr ve Melâike gibi ibad-ı mükremîn, اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ (*"Haberiniz olsun ki siz ve Allah'dan başka taptığınız nesneler hep cehennem mermisisiniz, siz ona vücud edeceksiniz."* Enbiya-21/98) hükmünden haricdir. Eğer bunlar içinde kâfirlerin iddia ettikleri gibi ülûhiyyet iddia edenler bulunsa idi, bâlâda geçtiği üzere وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ اِنّ۪ٓي اِلٰهٌ مِنْ دُونِه۪ فَذٰلِكَ نَجْز۪يهِ جَهَنَّمَ (*"Ve içlerinden her kim ben ondan başka bir ilâhım derse biz ona cehennemi ceza veririz. Zalimleri biz böyle*

cezalandırırız." Enbiya-21/29) mantukunca bunların da cezası cehennem olacağı şübhesizdi. Fakat o mükrem kullar o kâfirlerin isnadlarından müberradır. Kendilerinin ilâh ittihaz edilmesine razı olmak şöyle dursun yukarıdan beri izah edilegeldiği vech ile bunlar, mahzâ Tevhid için gönderilmiş, tevhid için mücahede etmişler ve bu suretle ikram-ı İlâhî'ye mazhar olmuşlardır. Böyle kendilerine en güzel haslet mukadder olmuş memduh kullar, cehennemden öyle uzaktırlar ki, لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا **hışıltısını bile duymazlar,** وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ **Ve bunlar, canlarının istediği şeyler içinde muhalleddirler.** لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ **O en büyük feza' dehşet onları mahzun etmez** وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ **ve onları Melâike şöyle karşılar:** هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ **"İşte bu o gününüz ki, va'dolunuyordunuz" diye müjdelerler.** يَوْمَ نَطْوِي السَّمَٓاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ **Düşün o günü ki, semayı kitablar için defter dürer gibi düreceğiz,** كَمَا بَدَاْنَٓا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ **evveli halka bed'ettiğimiz gibi iâde edeceğiz.** وَعْدًا عَلَيْنَا **Üzerimize aldığımız bir va'd ki,** اِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ **muhakkak yapacağız:** Evveli halk, burada iade mukabili olmak i'tibariyle ilk hılkat demek olduğu zâhirdir. Maamafih şunu da mülâhaza etmelidir: اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ نُورِي ، اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْقَلَمَ ، اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلَ (Keşfü'l-Hafâ-1/827) diye üç hadîs-i şerif mervi olduğuna ve binaenaleyh **akl-i evvel, kalem-i evvel, Nur-i Muhammedî** demek olacağına nazaran iade de Nur-i Muhammedî ile başlıyacaktır.

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ **Filhakika zikirden sonra Zebur'da yazdık.** Tevrat'tan sonra Zebur'da, yahud bu babda bazı ihtarattan sonra Zebur'da yazdık اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ **ki: Arz, ona salih kullarım varis olur.** Arz, ifsad edenlerden alınır, verasete lâyık, hilâfete ehil salâhiyyetli hak kullarına verilir. Yâni sırr-ı beka, salâh kanununa müterettibdir. Bozukların hakk-ı bekası yoktur. Fir'avn ve Cebâbire'nin gark ve def'iyle onların zayıf gördükleri kulların, arz-ı mukaddesin şark-u garbına varis kılınması, Davud'un Calût'u katledip, يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى (*"Ya Davud! Muhakkak ki biz seni Arzda bir halife kıldık, imdi nas arasında hakk ile hukmet de (keyfe) hevaya tabi' olma ..."* Sâd-38/26) emriyle mazher-i hılâfet edilmesi gibi vekayi' ile fiilen ihtar olunduktan sonra Zebur'da da bu kanun tansis edilmiş ve bununla Âhir zamanda ümmet-i Muhammed'in verasetine işaret olunmuştur. Eslâh kanunu, yahud elyak kanunu denilen bu kanunun hükmiyledir ki, evvela suret-i umumiyyede nev'i beşer içinde Ehl-i Kitab olan milletlerle diğerleri arasındaki mübareze de nihayet Ehl-i Kitab, galebe etmiş; saniyen Ehl-i Kitab içinde de ibtidaen Yehûd, galebe etmiş, ba'dehu Nasârâ, galebe etmiş, ba'dehu Müslümanlar galebe etmiş ve salâhını muhafaza ettikçe yine de edecektir. Ve

Zebur'da ihtar olunduğu gibi burada Kur'ân ile de haber veriliyor ki, bi'set-i Muhammediyye'den sonra veraset-i arz, iman-ı tevhid ile mü'min ve a'mal-i saliha ile amil ümmet-i vahide olarak zuhur edecek ve şirk ve tefrikadan, isyan ve ihtilâftan korunarak en güzel amellere sa'y-ü mücahede eyleyecek salih kullarındır. Nihayet gökler dürülüp arz değiştikten sonra, Arz-ı cennetin veraseti de bunlarındır. وَتَقَطَّعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ (*"Onlar kumandanlarını beyinlerinde parçaladılar..."* Enbiya-21/93) ile işaret edildiği ve ehadîs-i sahihada varid olduğu üzere, bu ümmette de tefrikalar çıkacak, arada emir, parçalanacak, memleketler zayi' olacak, maamafih yine Peygamber ve Ashabının yolunda giden bir "Fırka-i Naciye", zümre-i salihîn eksik olmayacak. Zamanlar gelecek din, garib olacak, salihîn, garib kalacak. Sonra yine din, bed'ettiği gibi dönüp zuhur edecek, Peygamberlik iddiasında bulunacak olan otuz kadar Deccal'den sonra ülûhiyyet iddiasına kalkışacak olan koca Deccal, Mesih'in nüzuliyle helâk olacak, derken Ye'cûc ve Me'cûc çıkacak, yeryüzünde görülmedik fesadlar, tasvire sığmaz harbler yaptıktan sonra Biemrillah mahvolacaklar. Artık salib kırılacak, hınzır öldürülecek, salihîn hâkim olacak, Şer-ı Muhammedî'nin ta'mimiyle beşeriyyet bir devr-i saadete girecek, velhasıl suğrâ ve vüstâ nice kıyametlerden sonra Dabbetü'l-arz'ın hurucü ve güneşin Mağribden tulûu ve surun nefhiyle büyük Kıyamet kopacak, ve netha-i saniye ile, halk-ı evvel başladığı gibi iade oluncak, haşr-ü neşr olup yevm-i din, süret-i mutlakada gelecek, akibet, cennet, salihlerin olacaktır.

اِنَّ فٖى هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدٖينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمٖينَ ﴿١٠٧﴾

Meâl-i Şerifi

106- Şübhe yok ki, bunda âbid bir kavm için kâfi bir öğüd vardır.

107- Ve seni, sâde âlemîne rahmet olarak göndermişizdir.

اِنَّ فٖى هٰذَا **Muhakkak bunda,** bu Kur'ân'da ve bilhassa bu sûrenin mazmununda لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدٖينَ **âbid bir kavm için her halde bir belâğ vardır.** Yâni himmetleri hakikaten ibadete masruf olan efrad ve cemaat için bâliğan mâ belâğ bir

---

Mazmun: Meâl, mânâ. Himmet: Lütuf, yardım.

nasihat, maksada isal etmeğe kâfi bir tebliğ vardır. Ve hattâ bu son hitab, belki yalnız bu son kanun başlı başına bir belâğdır ki, ibadetin hakikatini, ma'bubü, nübüvveti, gaye-i maksudeyi tebliğ eder.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ Ve seni ancak âlemîne rahmeten gönderdik, yâni ya Muhammed, başka bir sebeb için değil, ancak bütün âlemlere ve bâhusus zevi'l-ukul âlemlerine merhamet ettiğimiz için, veya başka bir halde değil, ancak âlemîne bir rahmet olarak Resul gönderdik. Risaletin umuma bir rahmet-i ilâhiyye veya sen bir rahmet-i ammesin ki, bütün zevi'l-ukul âlemlerine o salâh ve halas yolunu göstereceksin, dareynde sebeb-i saadet olan dini, sen te'lim edeceksin ve bütün âlem bundan müstefid olacaktır. Artık vay o bedbahtlara ki, bu rahmetten kaçınırlar ve bu nura karşı göz yumarlar.

Ey Rahmetenli'l-âlemîn:

قُلْ إِنَّمَا يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿١١١﴾

Meâl-i Şerifi

108- De ki: "Bana sade vahyolunuyor ki, ilâhınız, ancak bir ilâhdır. Şimdi siz, müslüman oluyor musunuz?"

109- Bunun üzerine aldırmazlarsa, o halde de de ki: "Size düpedüz ilân ettim ve bilmem bu size edilen va'd-ü vaîd pek yakın mı, yoksa uzak mı?

110- Şübhe yok ki, O, söylenenden, açığa vurulanı da bilir, gizlediğinizi de bilir.

111- Ve bilmem belki bu -mühlet- sizin için bir imtihan ve bir vakta kadar bir istifadedir."

قُلْ **De ki** (her emrin esası ve her salâhın başı olan ma'bud mes'elesinde): اِنَّمَا يُوحٰى اِلَيَّ **"Bana ancak şöyle vahy olunuyor.** اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ **Hepinizin ilâhı, ancak bir ilâhdır ki, Allah'dır."** Bâlâda isbat olunduğu üzere maadası batıldır. فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ **"Binaenaleyh sizin buna İslâmınız var mı?"** Bu vahyi teslim edip kemal-i ihlâs ile hepiniz bir ilâha inkıyadı kabul ediyor musunuz? Kısaca böyle tebliğ et. فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ **Kabul etmedikleri takdirde de şöyle de:** اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ **"Size, alesseviyye izan, ettim, emri bildirdim,** tehlikeyi ilân eyledim." **İzan hal-i harb i'lân etmek mânâsına da geldiğine göre, bu âyetin nüzuliyle Resulullah, Mekke müşriklerine karşı vaz'iyyetin hal-i harb olduğunu anlatmış demek olur ki, şu halde ileride vâki' olacak Bedr muharebesinin i'lânı da bu andan i'tibaren yapılmış demektir.** وَاِنْ اَدْرٖٓي اَقَرٖيبٌ اَمْ بَعٖيدٌ مَا تُوعَدُونَ **"Ve size yapılan o vaîd, yakın mı uzak mı bilmem?"** Yâni Din-i hakkın zuhuru, müslimînin galebesi ve yahud Kıyametin kopması lâbüdd olduğunda şübhe yoksa da yakın mı uzak mı bilmem? Şu halde sûrenin başında, اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ (*"Yaklaştı nâsa hisabları onlar ise hâlâ gaflette aldırmıyorlar."* Enbiya-21/1) buyurulması «هر آتى قريب» olmak i'tibariyledir. اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ **"Şübhe yok ki, O, (Allah) sözün i'lân edileni de bilir, sizin ketmettiklerinizi de."** Binaenaleyh cezanızın vaktini de bilir. وَاِنْ اَدْرٖي لَعَلَّهُ **Ve bilmem belki o,** o ikinci şık, yani vaîdin uzaması, cezanızın te'hiri فِتْنَةٌ لَكُمْ **sizin için bir fitnedir,** ceza ve mihnetinizi büyütmek için bir istidrac, وَمَتَاعٌ اِلٰى حٖينٍ **ve bir zamana kadar bir meta'dır,** bir istifade ile oyalayıştır."

Bu emri tebliğ ve bu izanı icra ettikten sonra Resulullah'ın ne yaptığına gelince:

Şöyle duâ etti:

قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

Meâl-i Şerifi

112- Dedi: "Ya Rabb, hakka hükmet ve Rabbımız rahmandır, ancak isnadlarınıza karşı sığınılacak müstean."

Müstean: Yardım istenilen.

قَالَ Dedi: رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ **"Rabbım, hakk ile hükmünü ver, adaletin gecirgemesin** وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ **ve Rabbımız o Rahmandır ki,** الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ **isnad ettiğiniz vasıflarınıza karşı müsteandır."** Ey zalimler, sihirdir, edgasü ahlâmdır, iftiradır, şiirdir gibi isnadlarınıza, Din-i İslâm ve müslimîn aleyhindeki küfriyyatınıza karşı avn-ü nusrati matlûb olan ancak O'dur.

Edgasu ahlâm: Karışık rüyalar.

HACC SÛRESİ

Medine Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 78

Sûre-i Hacc, esas i'tibariyle Mekkîdir, nüzulü Mekke'de başlamıştır. Maahaza Medenî olan âyetleri de vardır. Ancak bunların ta'yininde ihtilâf edilmiştir. Bazıları üç, bâzıları dört, bâzıları da ekser âyetlerinin Medenî olduğunu söylemişlerdir.

Âyetleri: Kufî ta'dadında doksan sekiz, Mekkî'de doksan yedi, Basrî'de **doksan beş, Şamî'de doksan dörttür.**

Kelimeleri: Bin iki yüz doksan birdir.

Harfleri: Beş bin iki yüz beştir.

Fasılası: ز ، ق ، ه ، ط ، ن ، ج ، ر ، د ، م harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظ۪يمٌ

﴿١﴾ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ
وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى
وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey o bütün insanlar, Rabbınıza korunun. Çünkü o saat zelzelesi çok büyük bir şeydir.

2- Onu göreceğiniz gün, her emzikli emzirdiğinden geçer ve her yüklü kadın hamlini vaz'eder. Ve nâsı hep sarhoş görürsün, halbuki sarhoş değillerdir, ve lâkin Allah'ın azâbı şediddir.

إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ **"O saat zelzelesi çok büyük bir şeydir."** إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ... (*"Arz o sarsıntısıyla sarsıldığı. Ve Arz ağırlıklarını çıkardığı, ve insan "noluyor buna?" dediği vakit. O gün bütün haberlerini anlatır. Çünkü Rabbın ona vahy eylemiştir. O gün nâs, müteferrık surette fırlıyacaklardır, amelleri kendilerine gösterilmek için. Ki her kim zerre mikdarı bir hayır işlerse onu görecek. Her kim de zerre mikdarı bir şerr işlerse onu görecek."* Zilzâl-99/ 1-8) Sûresinin tefsirine bak!

وَمِنَ النَّاسِ
مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ﴿٣﴾
كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ
عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ
مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ
ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ

فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ
طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ
مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا
وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ
اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهٖيجٍ ﴿٥﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدٖيرٌ ﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فٖيهَا وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي
الْقُبُورِ ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

3- Nâstan kimi de vardır, Allah hakkında bigayri ilim mücadele eder de, her kaypak Şeytanın ardına düşer.

4- Ki, onun üzerine şöyle yazılmıştır: Her kim buna dost olursa, muhakkak onu sapıtır ve doğru saîr azâbına götürür.

5- Ey insanlar, eğer ba'sten şübhede iseniz şu muhakkak Biz, sizi bir topraktan halketmekteyiz, sonra bir alekadan, sonra hılkati belli belirsiz bir mudgaden, ki, size anlatalım diye. Hem müsemma bir ecele kadar dilediğimiz müddet rahimlerde durduruyoruz da sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz, sonra da kuvvetinize ermeniz için. Bununla beraber içinizden kimisi vefat ettiriliyor, yine içinizden kimisi de biraz ilimden sonra bir şey bilmesin diye erzel-i ömre doğru geri itiliyor. Arzı da görürsün sönmüş kül halinde, derken üzerine suyu indirdiğimiz zaman ihtizaz eder kabarır da her dilber çiftten nebatlar bitirir.

6- İşte bunlar, hep Allah'ın şübhesiz hak ve O, muhakkak ölüleri diriltiyor ve hakikaten her şeye kadir olmasındandır.

7- Ve hakikat o saat gelecektir, onda hiç şübhe yoktur. Ve hakikat Allah, kabirlerdeki kimseleri ba'sedecektir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ **Ba'sten dolayı reybde iseniz,** ölülerin diriltilmesi mes'elesi hakkında şübhe ediyorsanız etmeyin. Zira o enfüs-ü âfakta delilini görüp durduğunuz bir hakikattir. Evvelâ nefislerinizde, إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ **muhakkak ki, Biz, sizi ibtida bir topraktan.** (*"Filhakika biz insanı bir "salsâl"den mesnun bir balçıktan yarattık."* Hicr-15/26) âyetinin tefsirinde geniş izahat vardır.) bak!) Ölüyü diriltmek, hayatı olmayan bir şeye hayat vermek demek olduğu cihetle camid topraktan bir zîhayat yaratmak, bir ölüyü diriltmekten daha yüksek bir kudret olduğuna şübhe mi edilir? ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ **Sonra bir nutfeden,** bir meniden, daha doğrusu menîdeki tohumdan, ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ **erkek nutfesinin kadın yumurtacığını telkihinden sonra bir alekadan mütekevvin bir kan totuğundan,** ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ **sonra da muhallak ve gayr-i muhallak bir mudgadan halkettik.** O alekadan mütekevvin kısmen hilkati belirmiş, kısmen de belirmemiş bir çiğnem etten yarattık لِنُبَيِّنَ لَكُمْ **ki, size tebyin edelim için:** Yâni kudretimizin beyyinesini ızhar edelim, sizi beyana mazhar eyleyelim de şübhe etmiyesiniz için. Bir silsile-i tekâmülde her biri hayatın bir suret-i mahsusasını ifade ve her mertebesinde bir nevi' ihyayı tazammun eyleyen şu tedricî meratib-i hılkati teemmül eden kimse, o kudret-i hâlîkanın ölüleri ihya edebileceğinde ve hattâ ettiğinde nasıl şübhe edebilir? Bir de bunlarda, kudret delilinden maadâ bir irade ve meşiyyet delili bulunduğundan da gaflet etmemelidir. Zira:

وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى **Bununla beraber dilediğimizi bir ecel-i müsemmâya kadar rahimlerde karar ettiriyoruz.** Bazılarında sıkt vakı' oluyor düşüyor da, diğer bazıları ezelde takdir olunmuş bir müddet-i hamil kadar rahimlerde duruyor. Demek ki, hâlık, dilediğine hayat veriyor ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا **,sonra sizi bir tıflolarak çıkarıyoruz.** ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ **Sonra da eşüddünüze** bâliğ olmanız için, yâni kuvvette, akl-ü temyizde kemalinize ermeniz için büyütürüz. وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى **Ve sizden kiminiz, vefat ettirilir,** bülûğdan sonra veya evvel veya tam o sırada ruhu kabzolunur. وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ **Kiminiz**

Reyb: Şübhe **Zîyahat:** Canlı. **Telkih:** Aşılamak. **Sıkt:** Çocuk düşürmek. **Tıft:** Bebek, küçük çocuk.

de ömrün erzeline reddedilir. Gerisin geri kuvvetten düşürülüp kocaltılarak pek düşgün bir hale getirilir. لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا **Tâ ki, bir hayli ilimden sonra bir şey bilemez olsun için ki,** bu suretle tufûliyyet halindeki za'f-u aciz ve idrâksizliğe doğru dönerek mebdei olan türaba yaklaşır. İşte enfüste olan bütün bu tehavvülât her dilediğini yapmağa kadir olan Hâlik Tealâ'nın kudret-ü iradesiyle ba'sin sıhhatine delâlet eyleyen beyyinattır. Âfâka gelince:

Ey insan, وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً **arzı da yanmış kül olmuş görürsün.** Bu ihtar, gerçi ilk nazarda yazın güneşin harareti karşısında arzın kuruduğu hali irâe eder. Maamafih bunu teşbih tarikiyle değil, hakikati üzere anlamak hem maksudü isbatta daha vâzıhtır, hem de zamanımızın nazariyyat-i ilmiyyesi bu mânâya muvafıktır. Yani arz vaktiyle yanar bir ateş olduğundan toprak, esas i'tibariyle yanıp sönmüş bir ateşin kül halinde tesallüb ve teressübüdür ki, hayatın son derece zıddıdır. فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ **Böyle iken üzerine suyu indirdiğimiz vakit, o yanık arz** اهْتَزَّتْ **ihtizaz etmekte,** yani zerrat ve eczası kuvve-i hayatiyye ibraz ederek bir hareketi ihtizaziyye ile teprenmekte وَرَبَتْ **ve kabarıp nemâ bulmakta** وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ **ve her dilber çiftten nebatât bitirmektedir.** Bunlar, ne sebeble oluyor?

ذٰلِكَ **O, beyan olunan halk-u tahvil ve tehziz-ü inbat,** بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ **şu sebebledir ki,** Allah, hak o, yani hakikaten Allah var ve hiç değişmeyerek hakikaten sâbit olan ancak O, وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى **Ve hakikaten O, ölüleri diriltiyor** وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **ve hakikaten O,** وَاَنَّ السَّاعَةَ **Ve hakikaten o saat,** zelzelesi azîm bir şey olan o dehşetli vakit, ehl-i dünyanın dünyasını başına yıkacak olan o Kıyamet, اٰتِيَةٌ **gelecektir.** لَا رَيْبَ فِيهَا Bunda şübhe yoktur. Yâni şübheye mehal yoktur. وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ **Ve hakikaten Allah, kabirlerdeki kimseleri ba'sedecektir.**

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾ وَمِنَ النَّاسِ

مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍۚ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌۨ اطْمَاَنَّ بِهٖۚ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌۨ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَۜ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبٖينُ ﴿١١﴾ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُۜ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعٖيدُۚ ﴿١٢﴾ يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُٓ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهٖۜ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشٖيرُ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerifi

8- Nâstan kimi de vardır ki, ne bir ilme, ne bir rehbere, ne de tenvir eder bir kitaba istinad etmeksizin Allah hakkında mücadele eder.

9- Allah yolundan şaşırtmak için yanını bükerek ki, dünyada ona bir rüsvalık vardır, Kıyamet günü de kendisine o yangın azâbını tattıracağızdır.

10- "Bu, diye, senin iki elinin takdim ettiği ve Allah'ın kullarına zulümkâr olmadığı içindir."

11- Nâstan kimi de, Allah'a kıyıdan kıyıya ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır isabet ederse, ona yatışır ve eğer bir mihnet isabet ederse yüz üstü dönüverir. Dünyası da ahireti de hüsran olur. İşte hüsran-ı mübîn, odur.

12- Allah'ı bırakır da kendine ne zarar, ne menfeat vermeyecek şeylere yalvarır. İşte dalâli baîd odur.

13- Her halde zararı, nef'inden daha yakın olan zat diye yalvarıyor, o ne fenâ efendi, o ne fenâ yardak.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ **"Nâstan kimi de vardır ki, ne bir ilme, ne bir rehbere".** Bu âyet, Nadr ibn Hâris ve Ebû Cehil gibi şeytanetkâr rüesa-yı mücadilîn hakkında, yukarıda geçen nazîri de böylelerin arkasına düşen mukallidîn

---

Mihnet: Eziyet, zahmet. **Yardak:** Yoldaş.

hakkındadır. بِغَيْرِ عِلْمٍ Yâni yakınî bir ilim ile değil, mücerred zann-ü hissiyyatına tebean, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ **nâstan kimi de, Allah'a alâ harfin ibadet eder.** Yâni can-ü gönülden değil de, bir kenardan, bir maksad-i mahsus için dindarlık eder veya dil uciyle müslüman olur وَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهِ **da kendisine bir hayır isabet e** اِنْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهِ **yüzü üzerine dönüverir,** kıçını çeviriverir.

Bunun sebeb-i nüzulünde, bir rivayete göre müellefetü'l-kulubdan Uyeyne ibn Bedr, Akra' ibn Habis, Abbas ibn Mirdas, birbirlerine: "Muhammed'in dinine gireriz, eğer bize bir hayr isabet ederse hak tanırız, yoksa bâtıl tanırız" demişlerdi.

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
إِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ
ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾
وَكَذٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerifi

14- Şübhe yok ki, Allah, iman edip salih ameller işliyenleri altından ırmaklar akar cennetlere koyacak. Şübhe yok ki, Allah, ne isterse yapar.

15- Her kim, ona Allah dünyada ve âhirette aslâ yardım etmez zannediyorsa, hemen semâya bir ip uzatsın, sonra nefesini kessin de baksın keyd-i gayzını giderecek mi?

16- Ve işte Biz, onu böyle "âyât-i beyyinat" olarak indirdik ve çünkü Allah, istediğine hidayet eder.

مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ **Her kim ona, yani Peygambere,**

Keyd: Tuzak, kötülük, hile. **Gayz:** Hiddet, kin, öfke.

"Allah, dünya ve âhirette kat'iyyen nusrat etmez" zannında bulunuyorsa, فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاۤءِ hemen semaya bir ip uzatsın ثُمَّ لْيَقْطَعْ sonra intihar etsin, yâni kendini boğup nefesini keserek intihar eylesin **فَلْيَنْظُرْ de baksın.** Yâni onun, o zanda bulunması buğz-u hasedinden, Peygamberin dünya ve âhiret nusrat-ı İlâhiyyeye mazheriyyet ve muvaffakıyyetini görmek istememesindendir. Halbuki Allah'ın, Peygamber'e dünya ve âhiret nusratı öyle kat'î öyle muhakkaktır ki, onu istemiyenlerin hakkı, kahrından kendi kendine boğmaktır. Binaenaleyh Peygamber'in ve dolayısiyle dinin mensuriyyetini arzu etmeyen her kim ise, onu dünyada görmek istemediği için intihar etsin de âhiretten baksın. **هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ Keydi gayz beslediği şeyi, lâbüd giderecek mi?** Din mensur olmasın diye kurduğu hîle, çevirdiği desîse muhakkak olan o nusrate sanki mani mi olacak? Hayır, Allah'ın Peygamberine va'dettiği o nusrat, dünyada ve âhirette lâbüd tehakkuk edecektir.

وَكَذٰلِكَ Ve işte böyle, her türlü şekk-ü şübheden ârî bir kat'iyyetle **اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ bir çok beyyinelerden ibaret âyetler olarak indirdik onu, o Kur'ân'ı ya Muhammed! وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ Ve hakikat şudur ki, Allah, kime dilerse hidayet eder.**

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ
وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾ اَلَمْ تَرَ
اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ وَالشَّمْسُ
وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ
مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا
لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاۤءُ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

17- Onlar ki, iman ettiler ve onlar ki, Yehûdî oldular ve o Sabiîler ve o Nasârâ ve o Mecûs ve o şirk edenler, her halde Allah, Kıyamet günü bunların beynini şübhesiz fasledecektir. Çünkü Allah, her şeye şâhiddir.

18- Görmedin mi hep Allah'a secde ediyor göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, güneş, ay ve yıldızlar, dağlar, ağaçlar, bütün hayvanlar ve insanlardan bir çoğu? Bir çoğunun da üzerine azâb hakk olmuş. Her kimi de, Allah tahkir ederse artık ona ikram edecek yoktur. Şübhesiz Allah, ne dilerse yapar.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا **Onlar ki, iman ettiler,** yani bu inzal olunan âyât-ı beyyinâta ve mucebince vahdaniyyet-i İlâhiyye ve Risalet-i Muhammediyye gibi iman edilmesi lâzım gelen esasata iman eylediler. وَالَّذٖينَ هَادُوا **Ve onlar ki, Yehûdî kaldılar** وَالصَّابِئٖينَ **ve Sabiîler,** (Sûre-î Mâide'de اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ ... وَالنَّصَارٰى Nasraniler (*"Şübhe yok ki iman edenler ve Yahudîler, Sâbiîler, Nasrânîler..."* Maide-5/69) bak!) Ancak burada Sabiîn, Sûre-i Bakara'da olduğu gibi Yehûd ile Nasârâ arasında ve mansub olarak zikredilmiş, bir de Mecus ve Müşrikîne dahi tekabül ettirilmiş olduğu cihetle mânâ-yı ehass ile telâkkı edilmek iktiza edeceğinden de gaflet edilmemelidir. وَالْمَجُوسَ **Ve Mecûsîler** وَالَّذٖينَ اَشْرَكُوا **ve onlar ki şirk koştular,** yani müteaddid ma'budlar ittihaz eylediler. Görülüyor ki, bu âyette, altı din zikrolunmuş ve bunlardan yalnız birincisinin ehl-i iman olduğu gösterilmiştir. Demek ki, mütebaki beşi, ehl-i küfürdür. Sonra bu beşten yalnız sonuncusunda şirk tasrih edilmiştir. Halbuki, diğerlerinde de şirk yok değildir. Ezcümle Mecûsun, ateşperestliği ma'lûmdur. Şu halde buradaki وَالَّذٖينَ اَشْرَكُوا **"O şirk edenler"** ta'mim, ba'de't-tahsis kabîlinden olarak "ve sâir müşrikîn" demek olabilirse de, burada tasrih olunan şirkten murad, hiç bir vech ile tevhid iddiası veya te'vili karıştırılmayan şirk olması tekabül karînesine daha muvafıktır. Zira Nasârâ, "üç, birdir" diye tevhid iddiasında bulunduğu gibi Mecûs ve ezcümle Zerdüştîler de, bir ma'bud tanıdıkları iddiasındadır. Bu suretle, وَالَّذٖينَ اَشْرَكُوا **"O şirk edenler"** mahz-ı sineviyyet iddia eden Maneviyye ile Abede-i asnam gibi mahz-ı teaddüd iddia eden müşrikleri iş'ar etmiş olur. Ve binaenaleyh Sabiînden murad da, Nasârâ gibi sarahaten şirk iddiasında bulunmayanlardır.

Ta'mim: Umumileştirmek.

Bütün bunlar: إِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **"Her halde Allah, Kıyamet günü bunların beynini şüphesiz fasledecektir."**

Ey muhatab, أَلَمْ تَرَ **görmedin mi, yani kalb göziyle idrâk edemedin mi veya haberin yok mu?** إِنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ **Hakikatte Allah, ona hep şunlar secde ediyor,** yani hükm-ü tedbirine temamen inkiyad eyliyor: Sûre-i "Ra'd"a (*"O odur ki size korku ve ümid içinde şimşek gösterir ve o ağırlıklı bulutları inşa eder."* Râ'd-13/12) âyetinin tefsirine bakınız!) مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Göklerdekiler ve yerdekiler.** Yukarılarda ve aşağıda her kim ve her ne varsa, Melâike ve Nüfus, canlı ve cansız her şey, ezcümle وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ **Şems-ü Kamer ve nücum, dağlar ve ağaçlar ve bütün hayvanat** وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ **ve insanlardan bir çoğu.** Yâni insanlara gelince hepsi değil, ekserîsi de değil, bir kısmı, mukabilinden daha çok değilse de, hadd-i zatında bir kesret teşkil eden bir kısmı secde ediyor. Gerçi Allah Teâlâ'nın te'sirâtı cebriyyesine, bütün insanlar da ister istemez inkiyad eyler.

Bu cihetle مَنْ فِى الْاَرْضِ **"yerdekiler"**in umumunda dahildir. Fakat ihtiyâr ile alâkadar olan inkiyad-ı iradîyi ve secde-i itâati yapan insanların ancak bir kısmıdır ki, mü'minlerdir. Bundan dolayı bazı müfessirîn, bu secde-i itâat mânâsını ibraz için işbu, وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ kaydının atfı'cümle kabîlinden olmak üzere, وَيَسْجُدُ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ **"insanların çoğu"** takdirinde olduğunu söylemişlerdir. وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ **Bir çoğu da, üzerine azâb hakkolmuştur.** Çünkü Allah'ın merine karşı küfr-ü isyan ile serkeşlik edip secde-i itâatten istinkâf eylemiştir. Ki bunlar, şeytanlar ve şeytanlara uyan insanlardır.

هٰذَانِ خَصْمَانِ

اخْتَصَمُوا فِى رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ

يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِى بُطُونِهِمْ

وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا اَرَادُوا

İstinkâf: Çekimser kalmak, kabul etmemek.

أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ع ٢٢

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ

مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ٢٣

وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَىٰ صِرَاطِ الْحَمِيدِ ٢٤

Meâl-i Şerifi

19- Şu ikisi, Rabları hakkında muhakemeye duruşmuş iki hasımdırlar. Binaenaleyh o küfredenler için, ateşten çamaşırlar biçilmiştir, başlarının üstünden kaynar su dökülür.

20- Bununla karınlarındaki ve derileri eritilir.

21- Bir de bunlara demirden kamçılar vardır.

22- Her ne zaman ateşten, onun bir gamından çıkmak isterlerse yine içine iade olunurlar: "Haydi tadın yangın azâbını."

23- Şübhesiz Allah, o iman edip salih salih ameller işleyenleri altından ırmaklar akar cennetlere koyacak, orada altın bileziklerden ve inci süslenecekler, elbiseleri de orada ipek.

24- Hem sözün hoşuna hidayet edilmişlerdir, hem hamîdin yoluna hidayet edilmişlerdir.

هذان **Bu ikisi,** yâni insanlardan secdekâr olan kısım ile olmayan kısım, mü'minlerle kâfirler خصمان **iki hasımdırlar** اختصموا في ربهم **ki, kendilerinin Rabbı hakkında muhasame etmektedirler.** Rabları hakkında biribirlerine karşı dâvâya duruşmuş muhâkeme halindedirler. Demin söylendiği vechle aralarını Allah Teâlâ yevm-i Kıyamette fasledecek, hakkı ayırd edip niza'larını

Niza: Çekişme.

kesecek ve her birinin müstehakkını verecektir. فَالَّذِينَ كَفَرُوا **Şöyle ki; O küfredenler** قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ **için, ateşten elbiseler biçilmiştir,** يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ **tepelerinin üstünden o hamîm dökülecek.** ilh...

İbn Abbas'dan rivayete göre işbu, هَذَانِ خَصْمَانِ den itibaren üç veya dört âyet, Medîne'de nâzil olmuştur. Ebû Zer radıyallahüanhten rivayet olunduğuna göre de, Bedr günü Hazret-i Hamza, Hazret-i Ali ve Hazret-i Ubeyde ibn el-Hâris radıyallahü anhüm üçünün Kureyş'ten Utbe ve Şeybe ibnâ Rebi'a ve Velîd ibn Utbe ile mübarezelerinde nâzil olmuştur.

Ale'l-umum kâfirlerle ale'l-umum mü'minler hakkındaki inzar ve tebşirden sonra, kâfirlerden bir sınıfın inzariyle erkân-ı İslâm'dan Hacc'a terğib için buyuruluyor ki:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٥﴾ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٣٦﴾ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٣٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٣٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ

Hamîm: Sıcak ve kızgın su. **Mübareze:** Kavga.

وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾
ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ
رَبِّهِ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا
الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾
حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ
فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ
يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ
فِيهَا مَنَافِعُ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾
وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ
مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ
الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ
عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ
﴿٣٥﴾ وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ
فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا
مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ

تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ
التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا
هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

25- Amma şunlar ki, küfr ettiler, hem Allah yolundan ve o Mescid-i Haram'dan meni' ediyorlar ki, Biz onu, mukîm ve müsafir içinde müsavi olmak üzere, umum insanlar için yapmışız ve her kim, O'nun içinde zulm ile ilhad ile bir irade ederse ona muhakkak elîm bir azâb tattırırız.

26- Hem unutma o vakti ki, o beytin yerini İbrahim'e şöyle diye hazırlamıştık: Sakın Bana hiç bir şey şirk koşma ve Beytimi dolaşanlar ve duranlar ve rukûa, sücude varanlar için tertemiz et.

27- Ve umum nas içinde Hacc'ı i'lân eyle gelsinler sana, gerek yaya ve gerek her derin vadiden gelerek incelmiş her bir binid üzerinde.

28- Gelsinler kendilerine aid bir takım menfaatlere, şâhid olsunlar ve En'âm behîmelerinden kendilerine merzûk buyurduğu kurbanlıklar üzerine ma'lûm günlerde Allah'ın ismini ansınlar da onlardan yeyin ve yoksulu, fakiri doyurun.

29- Sonra kirlerini atsınlar ve adaklarını yerine getirsinler ve o Beyt-i Atik'i tavaf etsinler.

30- Emir budur. Her kim de, Allah'ın hürmetlerine ta'zîm ederse bu, kendisi için Rabbı indinde mutlak hayrdır. Size ise, karşınızda tilâvet olunup duranlar müstesna olmak üzere bütün en'âm halâl kılındı. O halde o evsandan o pislikten kaçının ve tezvir sözden kaçının.

31- Allah için, O'na şirk koşmayan hanîfler olun. Her kim, Allah'a şirk koşarsa öyle olur ki, sanki semadan düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor, veya rüzgâr onu ocara bir yere sürüklüyordur.

32- Bu budur. Her kim de, Allah'ın şeairine (kurbanlıklarına) **ta'zîm ederse, şübhesiz o kalblerin tekvasındandır.**

33- Sizin için onlarda muayyen bir zamana kadar bir takım menfaatler vardır. Sonra da varacakları yer, Beyt-i Atik'a müntehîdir.

34- Ve her ümmet için, Allah'ın kendilerine merzuk kıldığı en'âm behimesi üzerine ismini zikretsinler diye bir ma'bed yapmışızdır. İmdi hepinizin tanrısı bir tek tanrıdır. Onun için yalnız O'na teslim olan müslüman olun ve müjdele o muti', mütevazi'ları.

35- Ki Allah anıldığı vakit, kalbleri oynar ve kendilerine isabet edene sabırlı ve namaza devamlıdırlar ve kısmet ettiğimiz şeylerden infak da ederler.

36- Hem o bedeneler, o güvdeli hayvanlar var â, Biz, onları Allah şeâirinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Binaenaleyh ön ayaklarının biri bağlı olarak bir düzüye üzerlerine Allah'ın ismini anın, yanları yere yaslandığı vakit de onlardan yiyin, kanaatliye ve istiyene it'am da edin. O, böyle onları size müsahhar kıldı ki şükr edesiniz.

37- Elbette onların ne etleri, ne kanları Allah'a ermez, velâkin O'na sizden olan takva erecektir. Böyle onları size müsahhar kıldı ki, size yolunu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir ile büyükleyesiniz. Ve müjdele o vazifelerini güzel yapan muhsinleri.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Onlar ki, küfrettiler ve Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan men ediyorlar.** Bu âyetin Hudeybiye senesi, Resulullah ve Ashabını Mescid-i Haram'dan menettikleri zaman nâzil olduğu mervidir (Bakara-2/96 âyet-i kerimenin tefsirine bakınız.)

الَّذِى **Öyle bir mescidden ki,** جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ **Biz, onu nas için** سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ **onda akif ve badi müsavi kıldık. Yani mukîmi, müsafiri müsavi olmak üzere gerek Mekkî ve gerek âfâkî umumi nas için mescid kıldık.** وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ **Ve her kim ki, bunda zulm ile ilhad ile irâde eyler,** yanî haksızlıkla istikametten udul etmek ister, نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ **her birine elîm bir azâbdan tattırırız.** Bu âyetin zâhirine nazaran Mekke'de mücerred irade, yani fiile çıkmayan niyyet ile dahi İndallah mes'uliyyet vardır. وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ **Hem an o vakti ki, İbrahim'e beytin yerini tebvie etmiştik.** Yâni Ka'be'nin yapılmasını te'min etmek üzere evvel emirde yerini ihzar etmiş, umran ve ibadet için müracaat edeceği bir merci' kılmıştır. أَنْ **Şöyle diye ki:** لَا تُشْرِكْ بِى شَيْئًا **Bana hiç bir şeyi şerik tutma, ibadette bana hiç şerik koşma ve beytin binasında bana ihlâstan başka bir garaz besleme.** Mahza benim rızam ve bana

Akif: Devamlı ibadet eden. **Tebvie:** Göstermek.

halis ibadet için yap. Ve işte bu mânâdan dolayı O'na, Beytullah ıtlak olunur ki, Allah için ibadete mahsus hâne demektir. وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ **Ve Beytimi tavaf eyleyenler ve kaim olanlar ve rüku' ve sücud edenler için tathir eyle.** Taharet nezafet-i hissiyye ve mâneviyyeye şamildir. Binaenaleyh رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ olan asnam ve evsandan tathir de bunda dahildir. Yani beytin içini, dışını gerek hissî ve gerek mânevi pisliklerden temizle, çok temiz tut, dolaşanlar ve duranlar, tavaf eden ve namaz kılanlar tertemiz ibadet etsinler. وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ **Ve nas içinde Hacc'ı i'lân eyle.** Hasen-i Basrî gibi bâzıları, bu emirlerin Resulullah'a hitab olduğuna kail olmuşlardır. Zira, tathir emri, buna ensebdir. Bu surette, Resulullah'a ve ümmetine Hacc'ın farziyyeti bu âyetlerin nüzulünden i'tibaren başlamış olur. Lâkin zahir olan Hazret-i İbrahim'e olan hitabları tezkir olmasıdır. Bu surette Resulullah ve ümmeti hakkında farziyyet henüz sabit olmaz, nedb-ü tergib ifade edebilir. Bunun için Hac'ın farziyyetini kat'î olarak ifade eden delil, وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا (*"Yoluna gücü yeten her kimsenin o beyti haccetmesi de insanlar üzerine Allah'ın bir hakkıdır..."* Âl-i İmrân-3/97) âyeti olmuştur. يَأْتُوكَ رِجَالًا **Sana yaya olarak** وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ **ve derin derin vadîlerden gelen arık arık develer üzerinde gelsinler** لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ **ki kendilerine âid bir çok menfaatlara şahid olsunlar.** Hacc'ın hikmetleri olan bu menfaatler, Sûre-i Mâide'de, يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا (*"Mevlâlarının gerek fazlını ve gerek rizasını arayarak beyti harama doğru gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. "* Mâide-5/2) ve جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ (*"Allah Kâ'beyi, o beyti haramı insanlar için bir medarı hayat kıldı, ..."* Mâide-5/97) buyurulduğu ve İbn Abbas'dan da rivayet olunduğu üzere hem dünyevî, hem Uhrevîdir. Uhrevî menfaat, mağfiret ve rıdvan, Dünyevî olarak da müşahede-i şeâirle irfanî, ahlâkî, ticarî, ictimaî bir takım menafi' vardır. Bu menafia hazır olsunlar. وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ **Ve kendilerini merzuk kıldığı en'âm behîmesi üzerine ma'lûm günlerde Allah'ın ismini zikretsinler için,** yâni «بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُ أَكْبَرُ» **diyerek Allah için kurban kessinler.**

Behimetü'l-en'âm, deve, sığır, koyun, keçidir. (Sûre-i Mâide-5/1 ve Sûre-i En'âm-6/143-144 âyetlerinin tefsirine bakınız). Hacc âyetlerinde eyyam-ı ma'dudat, eyyam-ı teşrik (Sûre-i Bakara'da وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ (*"Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin. -TEKBİR ALIN- ..."* Bakara-2/203) bak!) Eyyam-ı ma'lûmat aşr-i Zi'l-hicce veya eyyam-ı nahirdir. Zira, Zi'l-hicce'nin on günü

Enseb: Çok münasip. **Nedb-ü tergib:** İsteklendirme. **Menafi':** Faydalar.

âhirinde vakt-ı Hacc, Arefe ve Kurban bayramı olduğundan dolayı halkın bunları bilmeğe şevkı vardır. Ve binaenaleyh beyinlerinde ma'lûmdur. Bu sebeble İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe ve İmam-ı Şafiî bu ma'lûm günlerin aşr-i Zi'l-hicce olduğuna kail olmuşlardır ki, Mücahid'in, Ata'nın Katade'nin, Hasen'in kavilleri ve Said ibn Cübeyr'in, İbn Abbas'tan rivayetidir. Bu surette bu eyyam-ı ma'lûmatın kurbana zarf olması yevm-i nahir, yâni Kurban bayramı günü olan onuncu gün i'tibariyle demektir. Halbuki Kurban, bayramın yalnız birinci günü değil, ikinci ve üçüncü günleri de kesilebildiğinden bu üç gün eyyam-ı nahir namiyle ma'ruftur. Ve şu halde kurban kesilmek için ma'lûm olan günler bu eyyam-ı nahr ile tefsir edilmek lâzım gelir. Bunun için İmam Ebû Yûsuf ve İmam-ı Muhammed eyyam-ı ma'lûmatın eyyam-ı nahriden ibaret olduğuna kail olmuşlardır ki, muhtar olan da budur.

فَكُلُوا مِنْهَا **"Onlardan yeyin."** Görülüyor ki, burada, gıyabdan hitaba iltifat vardır ki, bununla hitab, Resulullah'a ve ümmetine tahvil olunmuştur. Şübhe yok ki, Hazret-i İbrahim zamanında kesilen kurbanlardan ümmet-i Muhammed'in yemesi ve yedirmesi tasavvur olunamaz. Şu halde buradaki "fa"nın bir icaz-ı hazf ifade eden "fa"i fasiha olduğu anlaşılır. Ve binaenaleyh mânâ şu olur: İmdi ya Muhammed ve ümmeti, siz de o günlerde kurbanlarınıza İsmullahı zikr ediniz de onlardan yeyiniz وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ **ve muhtac olan sıkılmışa it'am edininiz.** Yemek emri, ibaha; it'am emri, vücub içindir. Yâni Kurban bayramı kurbanından sahibinin yemesi caizdir. Bir mikdarını fukaraya it'am vacibdir. Mendub olan, bir sülüüsünü kendisiyle ailesi, bir sülüsünü ahibbası, bir sülsünü de fukarâ için ayırmaktır. Ancak zikri gelecek olan nezir kurbanlarından sahibinin yemesi câiz olmaz. ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ **Sonra kirlerini izâle etsinler.** Menasiki edâdan sonra tırnaklarını kesmek, bıyığını ve sakalını düzeltmek, koltuklarını yolmak, başını ve kasığını tıraş etmek gibi temizlenmeğe müteallık ihtiyaçlarını kaza etsinler وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ **ve nezirlerini ifa eylesinler.**

وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ **Ve o atik beyti tavaf etsinler,** yani Kâ'be'yi tekrar tekrar dolaşsınlar. Bir tavaf yedi şavt, bir şavt bir dolaşımdır. Yedi şavtın dördü farz üçü vâcibdir. Cumhur-ı müfessirîn demişlerdir ki: Buradaki tavaftan murad, Hacc'ın erkânından olan tavaf-ı ifâza, namı diğerle tavaf-i ziyarettir ki, tehallülün tamamı bununladır. Yâni bu tavaf yapılmadan İhramdan çıkılmaz. Kirlerin izâlesi mânâsına kazâ-i tefes, buna mukarin olur. Vav tertibe delâlet etme-

---

Muhtar: Seçilen, kabul gören. **İbaha:** Mübahlar, helal olanlar. **Kaza-i tefes:** Pisliklerin giderilmesi. **Mukarin:** Yakın.

diği için bunun, kaza-i tefesten sonra yapılmasını iktiza etmez. Lâkin zikirdeki tertibe nazaran bu tavafın kaza-i tefesten sonra olması zihne tebadür ettiği ve tevaf-i ziyaret İhram ve vakfe gibi Hacc mefhumunda dahil bulunduğu için bazıları bunu tavafı sader denilen veda' tavafına hamletmişlerdir ki, afâkî için vacibdir. Bunun tam mukabili de, tavaf-i kudumdur ki, ilk varıldığı vakit yapılır. Bu üç tavafın gayri olarak da, her zaman arzu edildiği kadar nâfile tavaflar da yapılabilir.

Kâ'be'ye, Beyt-i Atik denilmesinin vechine gelince: Bunda bir kaç mânâ vardır:

1- Atik, lisanımızda da meşhur olduğu üzere kadim mânâsına gelir. Evvel zamandan kalma demektir. Gerçi biz, bâzan bu mânâda "eski" ta'birini de kullanırız. Lâkin eski, daha ziyade "halak", yani köhne ve harab mefhumunu ifade eder. Halbuki atîk ve kadim köhne demek değildir. Antika demektir. اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا (*"Doğrusu insanlar için vaz'olunan ilk mabed, elbette Mekke'deki o çok mubarek ve bütün âlemîne hidayet olan Beyttir."* Âl-i İmrân-3/96) âyeti mantukuna nazaran Kâ'be-yi Muazzama, ru-yi zeminde mevcud ma'bedlerin en kadimi olmak i'tibariyle "atîk" tesmiye edilmiştir. Bu mânâ, Hasen-i Basrî'den menkuldür.

2- Atik, Sûre-i İsrâ'nın âhirinde beyan olunduğu üzere ıtak gibi ceyyid ve muteber mânâsına gelir ki birinci mânânın lâzımıdır. Bu mânâca Beyt-i Atîk, Beyt-i şerif ve mükerrem demektir. Nitekim Beytü'l-Harâm dahi denilir. Bu mânâ Said ibn Cübeyr'den menkuldür.

3- Atik, azad ve hür mânâsına gelir. Kâ'be-i Muazzama da, Cebabire'nin tesallutundan âzâde olduğu için atik tesmiye edilmiştir. Bu mânâ bir hadîs-i şerif ile Resulullah'dan da mervîdir. Buyurmuş ki: اِنَّمَا سَمَّى اللّٰهُ الْبَيْتَ الْعَتِيقَ لِاَنَّهُ اَعْتَقَهُ مِنَ الْجَبَابِرَةِ فَلَمْ يَظْهَرْ عَلَيْهِ جَبَّارٌ قَطُّ yâni ***"Allah Teâlâ Beyte, "El-Atik" tesmiye etti. Çünkü O'nu Cebabire'den âzâde kıldı da O'na asla bir cebbar galebe edemedi."*** Bu hadîsi, Buharî Tarihi'nde ve İbn Cerir ve Taberanî ve daha başkaları İbnü'z-Zübeyr'den tahric eylemiş, Tirmizî, Hasendir demiş, Hâkim, sahih demiştir. İbn Ebi Necîh ile Katade de, bu mânâ ile tefsir etmişlerdir. Filhakika bir zamanlar "Tübba'" hedmetmek istemiş, felce uğramış, vaz geçmesi tavsiye edilmiş. Binaenaleyh bırakmış iyileşmiş, ta'zîmen bir örtü ile iksâ etmiş idi ki, ilk Kâ'be örtüsüdür. Sonraları Ebrehe de, Fil vak'ası ile musab olmuştu. Gerçi

---

Tebadür etmek: Barışmak. **İksâ etmek:** Giydirmek.

Haccac yıktı, lâkin O'nun kasdı Beyte tesallut değil, İbn Zübeyr'i çıkarmaktı. Sonra bina etti. Karamıta'nın Hacer-i Esved'i bir kaç seneler alıp götürmüş olmaları da bu kabilden olmak gerektir. Âhir zamanda Habeş tarafından hedmedilip taşları denize atılacağına dair rivayet edilen bir hadîs mazmunu da, sahih olduğuna göre Kıyamet alâmatındandır.

Mücahid, kimsenin milki olmadığından dolayı hürrü'l-asıl mânâsına atîk tesmiye edildiğini söylemiştir. Bâzıları da atik, mu'tık mânâsınadır demişler ki: Haccedenlerin rakabelerini, zünubdan azâd eder demektir. İmdi bu izahattan anlaşılır ki, «بيت عتيق» unvanı, bu mânâların hepsine kabil bir surette terceme edilemeyeceği cihetle aynen muhafaza edilmek iktiza eder.

ذلك **İşte öyle,** yâni emir böyle, böyle yapılmak lâzım gelir. وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ **Her kim de, Allah'ın hürmetlerine ta'zîm ederse,** yâni Allah'ın ahkâmına, emirlerine, nehîlerine ve Beyt-i Haram, Mescid-i Haram, Beled-i Haram, Meş'ar-i Haram, Şehr-i Haram ve saire gibi muhterem kıldığı şeylere riayetin vücubunu bilerek ve mucebince amel ederek ihtiram ederse, فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ **Rabbı indinde o, onun için hayırdır.** Âhirette, o ta'zimin hayrını görür.

وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ **Size ise, en'âm hep helâl kılındı.** Hurumattan değildir. Sûre-i En'âm'da beyan olunduğu üzere Bahîre, Sâibe, Vasile, Ham, yok, semaniyete, ezvac hepsi helâl. اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ **Ancak üzerinize tilâvet olunan müstesna.** Ki bu da, Sûre-i Mâide 5/3'nin başında tafsil olunduğu üzere meyte, dem, H. «وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ» dır. فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ **Binaenaleyh pislikten, evsandan ictinab ediniz,** yâni meyte gibi hissî ve maddî pisliklerden ictinab ile beraber nusub-ü asnam gibi mânevî pisliklerden de sakınınız. O en'âmı, İsmullah ile kesiniz de Allah'dan başkasının namına kesip pis etmeyiniz ve Beyti de, putlardan tathir ediniz. وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ **Tezvir sözden de ictinab eyleyiniz.** Yalanı söylemediğiniz gibi terviç de etmeyiniz, tezvirattan uzak olunuz. Yani evsana tapmak da, yalancı şahidlik kabîlinden tezvirattır, hattâ tezviratın başıdır. Bir de Allah'ın haram kılmadığı şeylere haram demekten, bahîre sâibe, vasile, Ham, haramdır demek gibi yalan sözlerden ve akidelerden sakının ve böyle pisliklerden son derece ihtiraz etmek lâzımdır. Şöyle ki:

حُنَفَاءَ لِلّٰهِ **Allah için hunefa olmak,** her dinden çekilip ihlâs ile tevhid-i hakka sarılmış bir cemâat olmak, غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ **O'na hiç şirk koşmamak suretiyle** وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ **ve her kim Allah'a şirk koşarsa,** فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ **sanki**

Hedmetmek: Yıkmak. **Rakabe:** Boyun. **Zünub:** Günah. **Evsan:** Manevi pislik. **İhtiraz:** Sakınmak.

semadan sükut etmiş فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ **de onu, kuşlar didikliyor** اَوْ تَهْوٖى بِهِ الرّٖيحُ فٖى مَكَانٍ سَحٖيقٍ **ve yahud rüzgâr, onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir. Şirk** böyle mühliktir. İnsanın kalbini didik didik didikler, uçurumlara sürükler. ذٰلِكَ **Bu böyle.** وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ **Halbuki her kim, Allah'ın şeâirine, muhterem kıldığı alâime ta'zim ederse muhakkak o, ta'zimat kalblerin takvâsındandır.** Esbabı, vikayesinden ve korunmasındandır. Binaenaleyh şeâirden olan Hacc hediylerine, o büyük kurbanlara ta'zim etmeli, hürmetle bakmalı ve onları ancak Allah'ın ismini zikrederek kurban etmelidir. لَكُمْ فٖيهَا **Sizin için onlar da,** yâni o şeâir de, o hedayâ da مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى **muay-yen bir zamana kadar bir takım menfaatler vardır.** Sağımından, dölünden, tüyünden hizmetinden ve sairesinden bir vakta kadar bir çok istifadeler edilir. ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتٖيقِ **Sonra da ecellerinin yetimi, Beyt-i Atîka kadar varır.** Mina'da kurban olurlar ki, bu da, menfaat-i uhreviyyeleridir. Binaenaleyh böyle mübarek şeylere ta'zim edilmez mi? Bunlar, yaradanı Allah'dan başkasının namına nasıl kesilir. Başkaları bunların bir kılını yaratabilir mi? Burada, Beyt-i Atîk fasılasının tercii, Kâ'be'nin müşriklerden tahlisiyle putlardan tathiri kaziyyesini te'kiddir. Bunların Beyt-i Atîka kadar varmalarının hikmetine gelince: وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا **Biz, her ümmet için bir mensek, yâni bir ibâdet ve kurban yeri yaptık ki,** لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِ **kendilerine rızk ettiği en'âm behîmeleri üzerine Allah'ın ismini zikretsinler için.** فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ **İmdi hepinizin ilâhı, bir ilâhdır.** Her ümmet için bir mensek yaptığı gibi sizin için de yapmıştır. فَلَهُٓ اَسْلِمُوا **Binaenaleyh ancak O'na, o vahid olan İlâha, islâm ediniz;** ihlâs ile ibadet ediniz de zikrinizi, kurbanınızı şirk ile şaibedar etmeyiniz. وَبَشِّرِ الْمُخْبِتٖينَ **Bir de o mütevazı'ları müjdele ya Muhammed,** اَلَّذٖينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ **ki, Allah denilince kalbleri çarpar.** Celâl-ı kibriyanın derhal yüreklerinde parladığını hissederler, وَالصَّابِرٖينَ عَلٰى مَٓا اَصَابَهُمْ **kendilerine isabet eden zahmetlere karşı da sabırlıdırlar** وَالْمُقٖيمِى الصَّلٰوةِ **ve namaza müdavimdirler.** وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ **Ve nasib ettiğimiz rızklarından infak ederler,** zekât, sadaka verirler, kurban keser, it'am ederler. وَالْبُدْنَ **Bedeneleri de,** o bedenlileri, yani En'âmın iri gövdelilerini ki, hareme ihda olunan develerdir. اَلْبَدَنَةُ عَنْ سَبْعَةٍ وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ hadîs-i şerifi mucebince sığır da deve gibi yedi kişiden kurban edilmek caiz olduğu cihetle şer'an sığırlar dahi bedene cinsinden ma'duddur. جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ **Sizin için Allah şeâirinden kıldık,** yâni Allah'ın size teşri' ettiği dinin tecelliyatını iş'ar için alâiminden kıldık. لَكُمْ فٖيهَا خَيْرٌ **Sizin için onlarda hayır vardır.** Bâlâda

---

Vikaye: Çekinme. **Mensek:** Kurban yeri. **Mensek:** Kurban yeri. **Şaibedar:** Lekeli. **İhda:** Hediye etmek. **İş'ar:** Göstermek. **Alâim:** Alametler.

iş'ar olunduğu üzere dinî, dünyevî menfaat vardır. فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ **Binaenaleyh onlar dikili iken üzerlerine İsmullah'ı zikrediniz,** yani İsmullah'ı zikrederek kurban ediniz. Bu suretle kurban, deveye mahsustur. Deve ayakta iken elinin biri bağlanıp gerdanından boğazlanır ki, buna nahır tesmiye edilir. Maamafih çene altından zebhi de caizdir. Sığır ve koyun, keçi ise yatırılıp üç ayağı bağlanarak zebh olunur. Nahır veya zebihte İsmullah'ın zikri de, «بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ ، اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ» denilmektir ki, **"Allah'ın İsmiyle, Allah en büyük, ya Allah senden ve sana"** demektir. فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا **Binaenaleyh yanları yere düştüğünde, ki,** ruhu çıkmıştır. فَكُلُوا مِنْهَا **Artık onlardan yiyiniz,** yani her şeyini değil, yenilmesi caiz olan bazı aksamından yiyiniz. وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ **Kanaatkâra ve dilenene it'am da ediniz.** كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ **Biz, onları size böyle teshir ettik, o iri hayvanları böyle müsahhar kıldık.** لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **O teshir her istediğinizi yapasınız diye değil, şükredesiniz diyedir.** Bir o hayvanların iriliklerine bir de insanın küçüklüğüne bakmalı da, ma'neviyyetin karşısında maddiyyetin nasıl zebun kaldığını görmeli ve Allah Teâlâ'nın insana verdiği ni'meti ve kudretin kadrini bilmeli de Allah'a şükretmelidir.

Muhyiddin-i Arabî Hazretleri demiştir ki: Mina, kurban mahalli kılınmıştır. Nahır, Mina'da olur. Mina, ümniyyeye ermektendir. Zira meşru' Minâ'ya eren gayeye ermiş demektir. Ve kurbanları nahırda, insanî ecsamın tagaddisi için hayvanî cisimleri tedbirden ruhlarını itlâf vardır ki, onlar, tefrik olunurken ruhları nazar eder. O bedenleri deve, sığır olarak tedbir ettikten sonra insanî olarak tedbir eyler. Bu bir dakik mes'eledir ki, Allah basiretlerini tenvir etmiş olan ehlullahdan maadası tefettun edemez.

Buna nasıl şükretmeli? لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا **onların ne etleri, ne kanları Allah'a ermez,** rızasına nâil olamaz. وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ **Ve lâkin O'na sizden olan o tekva erer.** Sizin ma'neviyyetinizden gelen, kalblerinizi Allah'ın emrine imtisal ve ta'zime ve O'na ihlâs ile takarrübe da'vet eden tekvanızdır ki, İndallah kabule karîn ve rızasına nâil olur.

كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ **Onları böyle teshir etti ki,** لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ **size verdiği hidayet ve muvaffakiyyetten dolayı Allah'ı büyükliyesiniz.** Onları teshir etmek yolunu öğretip, eshabını bahş eden ve takarrübün keyfiyetine irşad eyleyen ni'metinin celâletini ve kudretinin azametini tanıyıp büyüklükte birliğini hem kalben, hem kavlen - hem fiilen tekbir ile i'lân edesiniz. وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ **Bir de muhsinleri müjdele ya Muhammed,**

Zira:

Zebun: Çaresiz. **Tefettun:** Kavramak **İmtisâl:** Uyma,Yapışma,emre boyun eğme.

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ
آمَنُوا ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾
أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ
لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا
أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ
لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا
اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا ۗ وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ
لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ
وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَلِلَّهِ
عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

Meâl-i Şerifi

38- Haberiniz olsun ki, Allah, iman edenler tarafından müdafaa edecektir. Çünkü Allah, her hangi bir haini, nankörü sevmez.

39- İzin verildi o kendilerine kıtal edilenlere. Çünkü onlara zulm olundu ve şüphesiz ki, Allah, onları muzaffer kılmağa her halde kadirdir.

40- Onlar ki, "Rabbımız bir Allah'dır" demelerinden başka bir sebeb, bir hakk olmaksızın diyarlarından çıkarıldılar. Allah'ın da, nasın bir kısmını bir kısmiyle def'etmesi olmasa idi, her halde Manastırlar, Kiliseler, Havralar, Mescidler yıkılırdı ki, bunlarda Allah'ın ismi çok zikr olunur ve elbette Allah kendine nusret edeni mensur kılacaktır. Şübhe yok ki, Allah,

çok kuvvetli, çok izzetlidir.

41- Onlar ki, şayet kendilerini arzda makam-ı iktidara getirirsek namazı kılarlar, zekâtı verirler, ma'ruf ile emir ve münkerden nehi ederler. Bütün umurun akıbeti de, sırf Allah'a aiddir.

إِنَّ اللّٰهَ **Muhakkak ki, Allah,** يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُوا **iman edenlerden müdafaa eder.** Mü'minlerden, kâfirlerin taarruzlarını def'eder. Binaenaleyh bâlâda söylendiği üzere Allah yolundan ve Hacc'dan men'e kıyam eden ve edecek olan kâfirlere karşı müdafaaya hüsn-i suretle hazırlansınlar. إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ **Şübhe yok ki, Allah, hiç bir hâin, nankör kümesini sevmez,** yani emanatına hiyanet, ni'metlerine nankörlük edenlerin hiç birini sevmez, cem'iyyetlerini müdafa etmez. Bil'âkis defi'lerine hak verir. Onun için:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ **Mukatele olunanlara izin verildi.** Hain kâfirler tarafından kıtale ma'ruz kalan mü'minler, onlara karşı harb-ü kıtale me'zun kılındılar. بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا **Çünkü zulmolundular.** Resulullah ve Ashabına müşrikler, eza ediyorlardı. Ashab, kimi darbolunmuş, kimi yaralanmış bir halde gelirler, Aleyhissalâtü vesselâm'a tezallüm ederlerdi. "Sabrediniz, çünkü kıtal ile emrolunmadım" buyurdu. Nihayet hicret ettiler, bu âyet nâzil oldu ki, kıtal hakkında ilk nâzil olan âyettir. (Sûre-i Bakara'da وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا (*"Korunun da size kıtal edenlerle fisebilillah çarpışın..."* Bakara-2/190) bak!) وَإِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ **Ve şübhe yok ki, Allah, onlara, o mü'minlere nusret etmeğe, muzaffer kılmağa elbette kadir,** çok kadirdir. Binaenaleyh kâfirler çok, mü'minler az nasıl mukatele edebilirler gibi şübheye düşmemelidir.

الَّذِينَ **O mazlûmlar ki,** أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُ **"Rabbımız Allah" demelerinden başka bir sebeb olmaksızın mallarından ve diyarlarından bigayr-ı hakkın çıkarıldılar.** وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ **Ve eğer Allah, nasın bir kısmını bir kısmiyle defetmese idi,** mütecaviz zalimleri, müfsidleri, kâfirleri, âdillerle, salihlerle, mü'minlerle defetmesi olmasa idi, لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا **Savm'aalar, Bî'alar, Salutalar, ve içinde İsmullah çok zikrolunan Mescidler yıkılırdı.** Nitekim o def'i yapılmayan yerlerde ilhad görülmektedir.

SAVMAA, esasen tepesi sivri mürtefi' bina demektir ki, İslâm'dan evvel Nasârâ râhiblerini manastırlarına ve Sâbie sofularının zaviyelerine ıtlak edilirdi.

Tezallüm etmek: Birinin zülmünden şikâyet etmek.

Sonra müslümanların ezan yerleri olan minarelerde de kullanıldı. Fakat burada murad, Nâsârâ'nın manastırları veya Sâbienin zaviyeleridir.

BÎ'A, Nasârâ ibadethânesi olan kilise demektir.

SALÂT, burada İbranîce saluta muarrebidir ki, Yahûdîlerin namazgâhı, yani Havra demektir. Görülüyor ki, mescidler, içinde İsmullah'ın kesiren zikr edilir olmasiyle tavsif edilmiştir ki, bunda, iki nükte vardır. Birisi, İslâm ibadetinde İsmullah'ın çok zikredilmesi maksud-i aslî olduğunu tasrih, ikincisi de, diğerlerinin vaz-ı aslî olan Zikrullah'dan udul ile başka maksadlarda isti'mal olunduğuna işarettir.

Hasılı Allah, dindar olanları mütecavizlerin def'ine sevketmese, ehl-i imana harb hakk-u salâhıyyeti vermese idi, Manastırlar ve Zaviyeler, Kiliseler ve Havralar, ve içinde Allah ismi kesiren zikredilen Mescidler bütün hedmolunurdu. Dinsizlerin tearruzu hiç birini bırakmaz, Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere arz, fâsid olurdu. Bütün bunların mahfuziiyyet ve selâmeti müdafaalariyle mütenasibdir. O halde bütün bunların himayesini istihdaf eden İslâm'ın hakkı müdafaası, evleviyyetle sâbittir. وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ **Ve elbette Allah, O'na nusrat edeni mansur kılar.** Allah'a nusrat, dinine nusrat demektir. Zira din, ef'al-i ihtiyariyyeye teallûk ettiği cihetle ol babda maksudun husulü için irade-i İlâhiyye'nin teallûku, abdin irade-i cüz'iyyesine muallâk olduğundan kulların irade-i cüz'iyyelerini sarf ile sâyileri irade-i İlâhiyye'nin incazına vesile olmak i'tibariyle bir nusrat gibidir. Onun için mü'minlere müdafaa va'deden Allah Teâlâ, nusratının kat'î tehakkukunu, onların nusratına, yani çalışmalarına rabteylemiştir. Yoksa اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ **muhakkak ki, Allah, hiç şübhesiz kavîdir, azîzdir. Nusrata ihtiyacı yoktur.** Ve nusrat ettiği muazzez ve gayrı mağlûbdur.

اَلَّذِينَ **Onlara (izin ve nusrat) ki,** اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ **Biz, onları arzda temkin edersek,** yani makam-ı iktidara getirir, icrâ-yı hükûmet ettirirsek, اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ **namazı ikame ve zekâtı i'ta ederler,** وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ **emir bil-ma'ruf, nehiy ani'l-münker yaparlar.** Meşru', müstahsen tanınacak şeylerle emir, nâmeşru, çirkin merdud şeylerden nehyederler. Mevki-i iktidara geçince ahlâklarını bozmaz, dinden, adaletten inhiraf etmez, evliya-i umur olurlar. Filhakika Hulefa-i Raşidîn böyle olmuşlardı. Maamafih وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ **"Bütün umurun akıbeti de, sırf Allah'a aiddir."** dur.

İncâz: Yerine getirmek. **Rabteylemek:** Bağlamak.

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ
قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرٰهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾
وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ
ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ
أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ
مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ ﴿٤٥﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ
قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى
الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾
وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا
عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ
أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾
قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾ فَالَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾
وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

42-43- Ve eğer seni tekzib ederlerse emin ol, onlardan evvel kavm-i

Nuh da tekzib etti, Ad da, Semûd da, kavm-i İbrahim de, kavm-i Lût da,

44- Ashab-i Medyen de. Musâ da, tekzib olundu. Ben de, o kâfirlere bir mühlet verdim, sonra da kendilerini tuttum alıverdim. Nasıl oldu o vakit benim inkârım?

45- Evet, nice memleketler vardı ki, Biz, onları zulm etmektelerken helâk ettik de, şimdi onlar, damlarının üzerine çökmüş ıpıssız, hem nice muattal kuyu ve müşeyyed köşk.

46- Ya o yerde neye bir seyr etmediler ki, kendileri için akıllanmalarına sebeb olacak kalbler ve işitmelerine sebeb olacak kulaklar olsun. Zira hakikat budur ki, gözler körelmez ve lâkin sînelerdeki kalbler körelir.

47- Bir de senden, acele azâb istiyorlar. Elbette Allah, va'dinde hulf etmez. Bununla beraber Rabbın'ın indinde bir gün, sizin sayacaklarınızdan bin sene gibidir.

48- Zulm etmektelerken kendilerine mühlet verdiğim nice memleket vardı ki, Ben, onu tutmuş alıvermiştim. Bütün inkılâb nihayet Bana'dır.

49- De ki; "Ey o bütün insanlar, ben, size ancak açık anlatan bir nezîrim."

50- İmdi iman edip salih salih iş yapanlar, onlar için hem bir mağfiret var, hem bir rızkı kerîm.

51- Âyetlerimiz hakkında muaccizlik için koşuşanlar ise, işte onlar, eshab-ı cehîm.

Böyle de, ve ümniyye ta'kib etme. Zira:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ

Ümniyye: Umud, arzu.

وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ اُوتُوا
الْعِلْمَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ
وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾
وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ
السَّاعَةُ بَغْتَةً اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

52- Hem Biz, senden evvel ne bir Resul ve ne bir Nebi göndermedik ki, bir temenni kurduğu vakit Şeytan onun ümniyyesine bir ilka yapmış olmasın. Bunun üzerine Allah, Şeytan'ın ilka ettiğini derhal nesheder de sonra Allah, âyetlerini muhkemler ve Allah, alîmdir, hakîmdir.

53- Şunun için ki, Şeytan'ın ilka edeceğini kalbleri katı olanlar ve kalblerinde bir maraz bulunanlar için bir fitne kılacaktır ve çünkü o zalimler, uzak bir şikak içindedirler.

54- Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, muhakkak Rabbın'dan gelen hakk olduğunu bilsinler ve ona iman etsinler de kalbleri ona saygı duysun ve çünkü Allah, iman edenleri doğru bir caddeye çıkarır.

55- O küfredenler de, kendilerine o saat bağteten gelinceye veya akîm bir günün azâbı gelinceye kadar ondan bir şekk içinde kalır giderler.

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ **Senden evvel, ne bir Resulü, ne de bir Nebiyyi başka bir halde göndermedik.** Bu âyet, Resul ile Nebinin mânâlarında fark olduğunu iş'ar etmektedir. Nebinin, Resulden eamm olduğunu ifade eden bâzı hadîsler de nakledilmektedir. Urf-i şer'î'de meşhur olduğuna göre resul, kendine vahyolunan ve tebliğa me'mur bulunandır. Nebi ise, tebliğa me'mur olsun olmasın vahyolunandır. Binaenaleyh her Resul, Nebidir, her Nebi, Resul değildir. Fakat ma'lûm ki, amm, hassa mukabil zikrolunduğu zaman, o hassın maverâsına masruf olur. Burada da Nebi Resule mukabil zikredilmiş bulun-

---

Maverasına masruf olmak: Bir şeyin gerisindeki şeyleri de içermek.

duğundan Resul olmayan, yani tebliğa me'mur edilmeyen Nebi kasdedilmek iktiza eder. Halbuki âyetin başındaki irsal fiili, ikisine de teallûk etmektedir. Tebliğa me'mur edilmeyenin ise, irsal edilmiş olması anlaşılmaz. Bunun için denilmiştir ki: Resul, Allah Teâlâ'nın nası da'vet etmek üzere yeni bir şeriatle gönderdiği hür erkektir. Nebi ise, buna ve sâbık bir şeriati takrir için gönderilene şamildir. Nitekim Benî İsraîl Enbiyası, hep şeriat-i Musa'yı takrir için gönderilmişlerdir. Lâkin buna da şöyle bir irad vardır: İsmail aleyhisselâm hakkında, وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (*"O, cidden vadinde sadık idi ve bir Resul ve Peygamber idi."* Meryem-19/54) buyurulmuştur. Binaenaleyh hem Nebi, hem Resuldür. Halbuki şer'-i cedid ile değil, Hazret-i İbrahim'in şeriatiyle gönderilmiştir. Buna cevaben de, "gönderildiği nasa nisbetle şer'-i cedid olması kâfîdir" deniliyor. Bir de Resul, mu'cizesi ve münzel bir kitabı olan, Nebi ise, kitabı olmayandır diye ta'rif edilmiş ise de, İsmail aleyhisselâm ile i'tiraz bu ta'rife daha ziyade vâriddir. O halde en doğrusu, evvelki ta'riftir. «أَرْسَلْنَا» fiilinin teallûkuna gelince: Bunu, «قَلَّدْتُهَا سَيْفًا وَرُمْحًا» kabîlinden olarak «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا أَنْبَأْنَا مِنْ نَبِيٍّ» takdirinde anlamak iktiza eder. Yâni **senden evvel başka halde ne bir Resul irsal, ne de bir Nebi inba etmedik. إِلَّا Ancak o halde ki, إِذَا تَمَنَّى temenni ettiğinde,** temenninin esası gönlün arzu ettiği şeyi nefs-ü hayalde takdir ve tasvir eylemektir. Ve bununla nefiste hasıl olan surete ümniyye veya münye denilir ki, Fransızca, "ideal" ta'bir olunur. Son zamanlarda bu kelime, felsefede ehemmiyyet kesbetmiş ve idealizm namiyle bir meslek-i felsefînin teşekkülüne menşe' olmuş ve sanki uydurma olduğu belli olmak için lisanımıza tercemesinde "mefkûre" kelimesi uydurulmuş ve şuyu' bulmuştur. Şu halde temenni bir ümniyye beslemek bir mefkûre kurmak demek olur. İdealistler, bütün hakikatin aslı «أنا» de olduğunu farzettiklerinden nefsin münyesini her hakikatin menşei gibi farzederler ve muvaffak olmuş büyük adamları hep idealcı telâkkı eylerler. Bununla Ulûhiyyet ve Nübüvvet mes'elesini de hallettiklerine zâhib olarak Peygamberi, bir ideal kurmuş, bir zaman programını yapmakla uğraşmış, sonra da Nübüvvet dâvâsiyle ortaya atılmış bir idealist gibi göstermek isterler. Fakat Kur'ân, bilhassa bu âyet ile anlatıyor ki, Nübüvvet ve Risalet bir ümniyye işi değildir. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (*"Ve hevadan söylemiyor. O sade bir vahydir ancak vahyolunur."* Necm-53/3-4) olan Peygamber'e temenni yakışmaz. Çünkü vahiy tamamen emr-i Hakk'tır. Ümniyyeye ise, Şeytan karışır. Başkaları şöyle dursun Nebi ve Resul bile hasbe'l-beşeriyye temennide bulun-

---

Menşe: Kaynak.

duğu vakit, اَلْقَى الشَّيْطَانُ فِى اُمْنِيَّتِهِ **ümniyyesine Şeytan ilkaat yapar,** hakk olmayan şübheler **karıştırır.** Ümniyye heva ve hayalden, isabetsizlikten halî kalmaz. Demek ki, Peygamberler'in ismeti, yakînî, vahiy haysiyyetiyledir. Yoksa ictihadiyle hareket ettiği zaman hatta, mümkündür. فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ **Onun üzerine Allah, Şeytan'ın ilkasını nesheder, izale eyler** ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ **sonra da Allah, o âyetlerini muhkemleştirir.** Hiç bir vech ile reddi kabil olmayacak, hatta ihtimali bulunmayacak surette kuvvetleştirir. Burada «ثُمَّ» zamanda değil, rütbede terâhı içindir. Çünkü ihkâm, nesihten a'lâ mertebededir. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **Ve Allah, yegâne alîm, yegâne hakîmdir.** Her şeyi hakkiyle bilen, o olduğu gibi Şeytan'ın ilkasını da bilir. Ve her yaptığını hikmetle yaptığı gibi Peygamberlerde bile ümniyyeyi Şeytanın ilkasiyle alâkadar kılması ve onu neshedip sonra âyetlerini ihkâm etmesi de hikmetledir. Şöyle ki:

Bunlar, لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً **Şeytanın ilka eylediğini** لِلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ **kalblerinde maraz olanlarla, kalbleri katı bulunanlara bir fitne,** yani kapılacakları bir mihnet ve azâb kılmak için. Zira bunlar, hep ümniyyeye kapılır ve temenni peşinde dolaşırlar. اِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِى شِقَاقٍ بَعِيدٍ **Ve hakikaten o zalimler uzak bir şikak içindedirler.** Araları o kadar açıktır ki, iltiyam kabul etmez. Her biri bir ümniyye ile haktan uzaklaşmış adavet-i şedîde ve muhalefet-i tamme içindedir. وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ **Bir de ilim verilmiş olanlar, şunu bilsinler için ki,** اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ **o hakikaten haktır,** Rabbın'dandır. Kur'ân veya o nesh-u ihkâm, Rabbın tarafından münzeldir. Yâni Peygamber bir ümniyye ta'kib ettiği vakit Şeytanın ilkasına imkân bırakılmasa veya o ilka nesholunup da âyatullah ihkâm edilmese idi, vahy ile ümniyyenin farkı olmazdı ve o vakit ehl-i ilim Kur'ân'ın ve binaenaleyh Nübüvvet-ü risaletin min Tarafillâh hakk ve sâbit olduğunu bilemezlerdi. Fakat Allah'ın hikmetiyle öyle yapıldı ki, ehl-i ilim bilsinler فَيُؤْمِنُوا بِهِ **de ona (o Kur'ân'a) veya ihkâma iman etsinler.** فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ **Binaenaleyh kalbleri, ona mutmein olsun** وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِى الَّذِينَ اٰمَنُوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **ve şübhe yok ki, Allah iman edenlerin elbette bir doğru yola hâdîsidir.** Bu âyetlerin nüzulü, garanık uydurması ile alâkadar olduğuna dâir bir söz vardır. Onun için Vennecmi Sûresi'ne (*"Siz de gördünüz değil mi Lât-ü Uzza'yı? Üçüncü olarak da Menat-ı Uhrayı? Size erkek, O'na dişi öyle mi? Bu öyle ise, çok hayflı bir taksim. Onlar, hiçbir şey değil, sırf sizin için babalarınızın taktığınız kuru isimler. Allah, onlara öyle bir saltanat indirmedi. Yalnız zanna ve nefislerin sevdasına tabi' oluyorlar. Halbuki Rabblarından ken-*

İltiyam: Cem olmak. **Adavet:** Düşmanlık.

dilerine doğru yolu gösteren, geldi. Yoksa var mı insana her kurduğu hülya. Fakat Allah'ındır âhiret ve ûlâ." Necm-53/19-24) Tefsirine bak!.. وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ ... **"O küfredenler kendilerine de o saat bağteten gelinceye veya akîm bir günün azabı gelinceye kadar ondan bir şekk içinde kalır giderler."**

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ
مُهِينٌ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُوا
اَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ
خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ
وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ
مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ
لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ اللَّيْلَ
فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ
بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾
اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ

مُخْضَرَّةً ۗ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ۚ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ

وَمَا فِي الْاَرْضِ ۗ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ۟ ﴿٦٤﴾

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي

فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِهِ ۗ وَيُمْسِكُ السَّمَٓاءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا

بِاِذْنِهِ ۗ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِي

اَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۗ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ

فِي الْاَمْرِ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ ۗ اِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾

وَاِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ

بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ

اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ ۗ اِنَّ ذٰلِكَ فِي كِتَابٍ ۗ اِنَّ

ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ

يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ ۗ وَمَا لِلظَّالِمِينَ

مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي

وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ ۗ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ

يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمْ اَلنَّارُ
وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾
يَا اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ
الذُّبَابُ شَيْـًٔا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ
﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾ اَللّٰهُ
يَصْطَفِي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ
﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ
الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا
رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ
حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ
مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ
وَفِي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ
عَلَى النَّاسِ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ
هُوَ مَوْلٰيكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

Meâl-i Şerifi

56- Mülk, o gün bir Allah'ındır. Beyinlerinde hükmünü verir. Artık iman edip salih iş yapmış olanlar, Naîm cennetlerindedir.

57- Kâfirlik edip âyetlerimize yalan demiş olanlar ise, işte bunlara mühîm bir azâb vardır.

58- Allah yolunda hicret edip de sonra katl edilmiş veya ölmüş olanlar ise, elbette Allah, onları muhakkak güzel bir rızk ile merzuk edecektir. Ve çünkü Allah, elbette rızk verenlerin en hayırlısı O'dur.

59- O elbette onları hoşnûd olacakları bir medle koyacaktır ve çünkü Allah, gayet alîm, gayet halîmdir.

60- Bu böyle, bir de her kim kendine edilen ukubete misliyle mukabele eder de sonra yine üzerine bağy olunursa, elbette Allah ona nusrat eder. Çünkü Allah'ın afvi çok, mağfireti çoktur.

61- Çünkü Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar ve Allah, semi'dir, basîrdir.

62- Çünkü Allah'dır ancak zati hak, onların ondan başka da'vet ettikleri ise, hep bâtıldır. Ve Allah'dır ancak yegâne yüksek, yegâne büyük.

63- Görmedin mi Allah, Semadan bir su indirmekle arz yemyeşil oluveriyor? Hakikat Allah, çok lâtîf bir habîrdir.

64- Göklerdeki ve yerdeki hep O'nundur ve hâkikat Allah, hamd olunacak yegâne gani ancak O'dur.

65- Görmedin mi Allah, hakikaten bütün yerdekileri ve emriyle deniiizlerde giden gemilerei sizin için müsahhar kıldı? Semayı da izni olmaksızın yere düşmekten tutuyor. Hakikaten Allah, insanlara çok ra'fetli bir rahîmdir.

66- Size hayatı veren de O'dur, sonra sizi öldürür, sonra sizi yine diriltir. Hakikat insan, çok nankördür.

67- Biz, her ümmet için bir ibadet yolu yapmışızdır ki, onlar, onun âbidleridir. Binaenaleyh emirde sana aslâ münazea etmesinler ve Rabbına da'vet et. Çünkü sen, cidden hakka götüren doğru bir yol üzerindesin.

68- Ve eğer sana mücadele ederlerse de ki: "Ne yapıyorsunuz Allah pekâlâ biliyor.

69- Ve muhalefet edip durduğunuz şeyler hakkında Kıyamet günü Allah aranızda hükmünü verecek.

70- Bilmez misin ki Allah gökte ve yerde ne varsa bilir, muhakkak o bir kitabdadır, her halde o Allah'a göre kolaydır."

71- Onlar, Allah'ın karşısında öyle bir şeye tapıyorlar ki, O, ona öyle bir ferman indirmedi ve öyle bir şey ki ol babda lehlerine hiç bir ilim yok. Zalimlere ise, yardımcı yoktur.

72- Kendilerine karşı âyetlerimiz birer beyyine olarak okunduğu zaman da, o kâfirlerin yüzlerinde münkirliklerini tanırsın. Hemen hemen karşılarında âyetlerimizi tilâvet edenlere saldırıverecek gibi olurlar. De ki: "Şimdi size ondan daha şer olanını haber vereyim mi?: Ateş, Allah, onu küfredenlere va'd buyurdu ki, O, ne fenâ akibettir.

73- Ey insanlar, bir mesel darbedildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Haberiniz olsun ki, sizin Allah'dan başka taptıklarınız bir sinek yaratamazlar. Hepsi onun için toplansalar bile. Ve şayed sinek onlardan bir şey kaparsa onu, ondan kurtaramazlar. Tâlib de zayıf matlûb da.

74- Allah'ın kadrini gereği gibi takdir edemediler. Hakikat Allah, yegâne kavi, yegâne, azîzdir.

75- Allah, hem Melâikeden Resuller süzer, hem insanlardan. Hakikat Allah, yegâne semi', yegâne basîrdir.

76- Hepsinin önlerindekini ve arkalarındakini bilir ve bütün işler hep Allah'a irca' olunur.

77- Ey o bütün iman edenler, rükû' edin, secde edin, Rabbınıza kulluk edin, hayır işleyin ki, felâh bulabilesiniz.

78- Ve Allah uğrunda hak cihâdiyle mücahede eyleyin. Sizi, O seçti, üzerinize dinde bir harec de yükletmedi. Haydin babanız İbrahim'in milletine. Bundan evvel ve bunda size müslüman ismini O, (Allah) taktı ki, Peygamber size karşı şâhid olsun, siz de bütün insanlara karşı şâhidler olasınız. Haydin namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sıkı tutunun ki, Mevlânız O'dur, artık ne güzel Mevlâ, ne güzel nasîr.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا **Yani rükû' ve sücud ile namaz kılınız.** Zikredildiğine göre evvel-i İslâm'da bu âyet nâzil oluncaya kadar namazda, gâh rükû', gâh secde yaparlardı. Bu âyet ile ikisinin cem'i emredilmiştir. Şu halde buradaki secde, secde-i tilâvet değil, salâtiyyedir. Fakat İmam-ı Şafiî Hazretleri, bu âyette de secde-i tilâvetin lüzumuna kail olmuştur. وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ **Ve Rabbınız'a ibadet ediniz,** yani rükû' ve sücudu Rabbınıza ibadet kasd-ü niyyetiyle yapınız. Bir de, yalnız namaz ile vazifenizin bittiğine zâhib olmayıp emrolunan diğer ib-

---

Zâhib: Zanna kapılmak.

adetleri de yapınız. **Hem başkasına değil, ancak Rabbınıza yapınız** وَافْعَلُوا الْخَيْرَ **ve hayır işleyiniz.** Namaz ve diğer ibadetten maada bir de her işinizde hayr olanı teharri edip nevafil-i taât, sıla-i erham, mekârim-i ahlâk, nâse menfaat ve Allah'ın mahlûkatına şefekat gibi gücünüzün yetebildiği hayri yapınız لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **ki, felâh ümid edebilesiniz.** Yâni bunları yapmakla, amellerinize güvenerek felâhınızın kat'î olduğuna hükmetmeksizin ümid besleyebilirsiniz. Çünkü asıl felâh, fadl-ı ilâhidir. Fakat لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ *"Kul yaptığı nafile ibadetlerle bana yaklaşır."* (Buhari: Rikak-38) hadîs-i Kudsisi mazmunu üzere Allah'a tekarrub de yalnız feraiz ile değil, onlara munzam olan nevafil iledir. وَافْعَلُوا الْخَيْرَ emri de, bilhassa bu mazmunu iş'ar eder. Ve bâhusus وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ **Allah uğrunda hakkiyle cihad ediniz de, ediniz.**

CİHAD: Düşmana müdafaada bütün vüs'ünü sarfetmektir ki, üç kısımdır: Birisi, zâhir düşman ile mücahede, birisi, Şeytan ile mücahede, birisi de, nefs ile mücahededir. Bazıları burada cihaddan murad, evvelkidir demiş, bâzıları da hevâ ve nefsiyle mücahededir demiş. Fakat evlâ olan üç kısmın, üçüne de şamil olmasıdır. Ve bu şümul, hakikat ile mecazın cem'i kabîlinden değil, mücahede mefhumunun bizzat şümulündendir. Şübhe yok ki, mücahede, mukateleden eammdır. Nitekim rivayet olunur ki, Hazret-i Hasen, bu âyeti okumuş ve demiştir ki: "Adam, Allah uğrunda cihad eder ve halbuki bir kılıç vurmamış bulunur. Sonra Allah uğrunda cihadın hakkı da, hak ve ihlâsa mukarin bulunması, haksızlıktan, ağraz-ı fâsideden, istitaat nisbetinde taksîr ve tekâsülden sâlim olmasıdır."

هُوَ اجْتَبٰيكُمْ **O sizi ictiba etti,** yani ey Muhammed ümmeti, düşmanlarına karşı cihad için sizi Allah kendisi seçti وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ **ve sizin üzerinize dinde hiç bir harec, yani bir tazyik yapmadı.** Yâni size emrettiği dinde teklifatını vüs ile mütenasib kıldı. (Sûre-i Bakara'nin âhirine bak!) Diğer dinler gibi ağır, çekilmez yükler tahmil etmedi. Herkesin ıztırarına, ihtiyacına, ma'ziretine göre ruhsatlar verdi. Meselâ, ayakta namaz kılamayanın oturmasına, oturamayanın imâ ile kılmasına müsaade etti, kolaylıklar gösterdi. Cihadı da istitaat ile mütenasib kıldı مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرٰهِيمَ **ki, babanız İbrahim'in milleti gibi** هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هٰذَا **bundan evvel ve bunda size müslimîn ismini tesmiye etti.** Yâni gerek bu Kur'ân'da ve gerek Hazret-i İbrahim ve İsmail'in وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً (*"ve zürriyetimizden yalnız senin için boyun eğen bir ümmet-i müslime vücuda getir."* Bakara-2/128) duâsında olduğu gibi mazide size müslim ismini

---

Vüs: Kuvvet, takat. **Ağraz:** Maksat,niyet. **İstitaat:** Güç yetirme.

Allah taktı لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ **ki, Resul, size şahid olsun** وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ **siz de, bütün insanlara şâhid olasınız.** Yani hakkiyle mücahedenin, diyanetin, müslümanlığın nasıl olacağını Peygamber size fiilen göstersin öğretsin, hak şâhidi bir nümune-i imtisal olsun. Siz de, O'na ittiba' ederek bütün insanlara nümune-i imtisal hak şâhidleri olasınız.

فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ **Binaenaleyh namazı dürüst kılınız ve zekâtı veriniz.** وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ **Ve Allah'a sarılınız.** هُوَ مَوْلٰيكُمْ **ki, mevlânız O'dur.** İşinizi görecek veliyyü'l-emriniz, felâhı verecek efendiniz, muininiz ancak Allah'dır. فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ **O, ne güzel Mevlâ ve ne güzel nasîrdir.**

MÜ'MİNUN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 118

İşbu mü'minler Sûresi, bilâ hilâf Mekkiyye'dir. Ancak حَتّٰى اِذَٓا اَخَذْنَا مُتْرَفٖيهِمْ ... مُبْلِسُونَ kavl-i kerîmi istisnâ edilmiştir.

Âyetleri: Kûfî'de yüz on sekiz, diğerlerinde yüz on yedidir.

Kelimeleri: Bin sekiz yüz kırk.

Harfleri: Dört bin sekiz yüz seksendir.

Fasılası: ن ، م harfleridir.

Tirmizî ve Neseî ve gayrilerinin tahric ettikleri vech ile Ömer İbni'l-Hattab radiyallahü anh demiştir ki: "Resulullah sallallahü aleyhi vesellem Hazretlerine vahiy nâzil olduğu zaman biz, yanında arı vızıltısı gibi bir şey işidirdik. Bir gün üzerine vahiy nâzil oldu, bir saat bekledik, derken açıldı ve hemen Kıble'ye dönüp ellerini kaldırdı: اللّٰهُمَّ زِدْنَا وَلَا تَنْقُصْنَا وَاَكْرِمْنَا وَلَا تُهِنَّا وَاَعْطِنَا وَلَا تَحْرِمْنَا وَآثِرْنَا وَلَا تُؤْثِرْ عَلَيْنَا وَارْضَ عَنَّا وَاَرْضِنَا ... *"Allahım bize artır, eksiltme, bize ikram et ve mahrum etme, bize nimet ver, bizi galip kıl, mağlup etme, bizden razı ol ve bizi razı et."* diye duâ etti sonra da: **"Bana on âyet indirildi, bunları ikame eden Cennete girecektir"** dedi. «قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» diye on âyet kıraat buyurdu.

Bu sûrenin başiyle, evvelki sûrenin âhirindeki münasebet de zâhirdir. Zira orada, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (***"Ey o bütün iman edenler, rüku' edin, secde edin, Rabb'ınıza kulluk edin, hayır işleyin ki, felah bulabilesiniz."*** **Hacc-22/77) hitabiyle verilen felâh ümidi burada tehakkuk ettirilmiştir. Ona, yedi emr ile hitam verilmiş, buna, yedi vasf ile başlanmıştır. Şöyle ki:**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ۝١ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ۝٢ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ۝٣ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ ۝٤ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ۝٥ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ
فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُوم۪ينَ ۝٦ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْعَادُونَ ۝٧ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ۝٨
وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ۝٩ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ
۝١٠ اَلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ۝١١

Meâl-i Şerifi

1- Hakikat felâh buldu o mü'minler.

2- Ki, onlar, namazlarında huşu'ludurlar.

3- Onlar ki, bîyhude işe, boş lâfa bakmazlar.

4- Onlar ki, zekât vermek için çalışırlar.

5- Ve onlar ki, ırzlarını korurlar.

6- Ancak zevcelerine ve kendilerinin milki olan cariyelerine karşı müstesnâ. Çünkü bunlar, levm olunmazlar.

7- Kim de, bundan ötesini ararsa işte artık onlar, haddi aşanlardır.
8- Ve onlar ki, emanetlerine ve ahidlerine riayetkârdırlar.
9- Onlar ki, namazlarının üzerine muhafızlık ederler.
10- İşte onlardır, o vârisler.
11- Ki, Firdevse vâris olacak, onda muhalled kalacaklardır.

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ **Hakikat felâh buldu o mü'minler.**

FELÂH, murada zafer bulmaktır. Hayırda beka diye de ta'rif edilmiştir.

İFLÂH, felâha nâil kılmak mânâsına geldiği gibi felâha girmek, yani bizim ta'birimizle felâh bulmak mânâsına da gelir ki, Kur'ân'da umumiyyetle bu mânâda vârid olmuştur. Burada Allah Teâlâ, yedi sıfatı cami' olan kimseler için felâhın muhakkak husulünü tebşir buyurmaktadır ki, bu yedi sıfattan evvelkisi **imandır.** (İmanın ta'rif ve tefsiri hakkında Sûre-i Bakara'da tafsilât geçmişti, bak!)

İkincisi şudur: اَلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَوتِهِمْ خَاشِعُونَ **Ki onlar, namazlarında haşi'dirler.** Huşuu bazıları, havf, rehbet gibi kalb fiillerinden olmak üzere ta'rif etmiş, bazıları da, sükûn ve terk-i iltifat gibi cevarih fiillerinden göstermiştir. Doğrusu huşu, aslı kalbde, tezahürü bedende olmak üzere ikisini de cami'dir. Kalbe teallûk eden ciheti; azamet ve celâl-i Rabbanî karşısında kendi küçüklüğünü göstererek nefsi, emr-i Hakk'a serfüru ettirecek ve edeb-ü ta'zîmden başka bir hatıraya iltifat etmeyecek surette kalbin son derece bir saygı hissi duymasıdır. Zâhire teallûk eden ciheti de, a'za-i bedende bu hissin tezahüriyle bir sükûn ve sekînet hasıl olması ve gözlerinin önüne secde mevziine bakıp, sağa sola, şuna buna iltifat etmemesidir. Binaenaleyh huşuun aslı, namazın şartlarından olan niyyetin kemaliyle, tezahüratı da namazın âdab ve mükemmilâtiyle alâkadardır. Hasen'den ve İbn Sirin'den rivayet olunduğuna göre Resulullah ve Ashabı, namazda gözlerini semaya kaldırırlardı. Bu âyetin nüzulü üzerine önlerine eğdiler ve ihtisarı terk ettiler [1]. Buharî ve Müslim'de Hazret-i Aişe'den de rivayet olunur ki: "Resulullah'a namazda iltifattan suâl ettim. Buyurdu ki: "O bir ihtilâstir ki, Şeytan onu, kulun namazından ihtilâs eder."

Hakîm-i Tirmizî'nin Kasım ibn Muhammed tarikiyle Esma bint Ebi Bekir'den Hazret-i Aişe'nin validesi Ümmü Rûman'dan tahric ettiği bir hadîste

(1) **İhtisar:** Ellerini hasıraya koymak, yani böğrüne koymaktır.
Rehbet: Korku. yılgınlık. **Serfuru:** Baş eğme.

de müşarün'ileyha Ümmü Rûman radıyallahü anha demiştir ki: "Namazımda sallanıyordum. Ebû Bekir radıyallahü anh gördü. Beni öyle bir azarladı ki, az daha namazdan çıkacaktım. Sonra da dedi ki: "Resulullah'ı dinledim şöyle buyuruyordu: "Her hangi biriniz namaza durduğunda her tarafı sakin olsun. Yehûdîler gibi sallanmasın. Zira namazda sükûn-ı etraf, namazın tamamındandır."

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ **Ve onlar ki, lâgivden çekinirler,** bîhude kavl-ü fiilden sakınırlar. وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ **Ve onlar ki, zekâtın failleridirler.** Bundan mütebadir olan mânâ, mallarının zekâtını verirler demektir. Fakat bazıları, bu ifadeye nazaran zekâttan murad, tehzib ve taharet mânâsı olduğunu söylemişlerdir. Maamafih zekât işini yaparlar demek, nefsî, bedenî, malî zekâtın hepsine de şamil olabilir.

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ **Ve onlar ki, ırzlarını hıfzederler.** اِلَّا عَلٰى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ **Ancak zevcelerine veya milk-i yemin ile memlûklerine karşı müstesna.** فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ **Zira bunlar, levm olunmazlar.** فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَاءَ ذٰلِكَ **Artık bunun ilerisini istiyen olursa** فَاُولٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ **işte onlar, mütecavizdirler.** Bu âyetin zâhiri, müt'anın dahi hürmetini ifade eder. وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ **Ve onlar ki, emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler.** Emanet, yalnız mala munhasır değildir. Bütün tekâlif-i şer'iyye, hukukullah ve hukuk-ı ibad, vekâletler, velâyetler, me'muriyyetler dahi emanetler cümlesindendir. Ahid de, gerek Allah'a ve Peygamber'e ve gerek nâsa karşı olan mukavelât ve teahhüdata şamildir.

وَالَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ **Ve onlar ki, namazları üzerine muhafızlık ederler.** Emanet-i İlahiyye cümlesinden olan farz namazlarını fevtetmemek veya eksik bırakmamak için daima gözetirler de vaktı vaktına şurut ve adâbı ile kılmağa devam ederler ve namazlarını muhafaza etmek için mücahede ederler. اُولٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ **İşte onlar, (yani bu vasıfları haiz olan mü'minler) dir** ancak o vârisler, تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا (*"O cennettir ki kullarımızdan her kim korunur takıy ise ona miras kılarız."* Meryem-19/63) اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ (*"Şanım hakkı için zikirden sonra Zebur'da da yazmıştık: "ki herhalde Arz, ona benim salih kullarım varis olacaktır."* Enbiya-21/105) âyetleriyle beyan olunan mirasa sahibler, o hakka layıklar الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ **ki, Firdevse vâris olacaklar,** هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **onda muhalled kalacaklardır.** Bazıları Firdevs,

---

Fevtetmemek: Kaçırmamak. **Muhalled:** Ebedî.

Habeş lisanınca veya Rumca cennet demek olduğunu söylemişlerdir. Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem'den Ebû Mûse'l-Eş'arî radıyallahü anh rivayet etmiştir ki: "Firdevs, maksure-i Rahman'dır. Enhar ve eşcarı vardır." Ebû Ümame radıyallahü anh de, şunu rivayet etmiştir: "Allah'dan Firdevsi isteyin. Çünkü o, cennetlerin a'lâsıdır. Ehl-i Firdevs, Arş'ın gıcırtısını işitirler."

Bu suretle mes'ud insanların evsafını beyandan sonra Hâlık Teâlâ'nın sun-u kudretini düşündürmek ve âhiretin hakk olduğunu anlatmak için ale'l-umum insan cinsinin hilkat-i mebdeini ve tavrdan tavra fıtratta geçirmekte olduğu tekallübât-ü tehavvülâtı dokuz mertebe üzere göstererek buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerifi

12- Şanım hakkı için Biz, insanı çamurdan, bir sülâleden yarattık.

13- Sonra onu, oturaklı bir karargâhta bir nutfe yaptık.

14- Sonra o nutfeyi, bir alaka yarattık, derken o alakayı, bir mudga yarattık, derken o mudgayı bir takım kemik yarattık, derken o kemiklere bir et giydirdik. Sonra ona, diğer bir hilkat neş'eti verdik. Bak ne şanlı o Allah, yaratanların en güzeli.

Tekallübat: Değişiklik, dönüşüm. **Tehavvülat:** Değişiklik, dönüşüm.

15- Sonra siz, bunun arkasından muhakkak öleceksiniz.

16- Sonra siz, Kıyamet günü muhakkak ba'solunacaksınız.

مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ Çamurdan bir sülaleden.

SÜLÂLE kelimesi, sell masdarından me'huzdur. Sell, bir şeyi bir şeyden rifk-u mülâyemetle sıyırıp çıkarmak demektir. Nitekim lisanımızda da ma'ruf olduğu üzere kılıcı kınından sıyırıp çekmeğe, "selli seyf" ta'bir olunur. Böyle "fuale" veznindeki isimler, müştak oldukları fiile nazaran bazan gaye olurlar, hulâsa gibi ki, sülâle bu kabîldendir. Bâzan da olmazlar, kulame, kün'ase gibi. Keşşaf'ın beyanına göre bu vezin, bir kıllet mânâsiyle de alâkadardır. Lisanımızda bu veznin mukabili «تى» lâhikasiyle yapılan kelimelerdir ki, süzüntü, kuruntu, kırpıntı, süprüntü gibi. Lâkin sell fiilini bir kelime ile ifade edemediğimizden, sülâle kelimesini bu suretle terceme edememişizdir. Şu halde bir şeyin sülâlesi, o şeyden sıyrılıp çıkarılan bir netice demek olur: Evlad ve zürriyyete de sülâle ıtlak olunması, bu mânâ iledir. Bu münasebetle sülâle ta'birinden bir silsile mefhumu tehayyül ederiz. Lâkin esasında bu mefhum şart değildir. Çünkü sülâle aslın değil, ondan çıkarılan hulâsanın ismidir.

İşte insan, meratib-i hılkatinde evvelâ böyle çamurdan sıyrılıp çıkarılmış bir sülâleden yaradılmıştır ki, bu mertebe, ilk insan olan Âdem'in halk olunduğu ve binaenaleyh insan cinsinin, insan uzviyyetinin ilk başladığı mertebe olmakla hiç bir insan tohumuyla mesbuk değildir. Bazıları burada "tıyn", Âdem'in bir ismidir demiş, bazıları da sülâleden murad, Âdem'dir demiş ise de, ikisi de hilâf-ı zâhirdir. Zira Âdem, insandır. ...لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ ("*Ki biz insanı en güzel bir biçimde yarattık.*" Tin-95/4) de dahildir. Âyetin zâhiri, bu sülâlenin Âdem'den evvel olmasıdır. Hattâ bir kısım müfessirîn İbn Abbas, İkrime, Katade ve Mukatil'den nakledildiği vech ile burada, «الْإِنْسَانَ» ı Âdem diye tefsir etmişler. "Lâmı" ahde haml eylemişlerdir. Gerçi muhakkikînin muhtarı, cins olmasıdır. Siyakı kelâm da bunu mukteziydir. Nitekim Ebüssuud demiştir ki: "El-insan ile murad, cinstir ve mânâ şudur: "Billâhi insan cinsini Âdem'in halkı zımnında tıynden bir sülâleden halk-ı icmalî ile halk ettik." Maamafih ahdolduğu takdirde de zımnen bu mânâ lâzım gelir.

Demek ki, Hâlık Teâlâ, evvelâ çamurdan istifa ile bir sülâle çıkarmış ve

---

Rıfk-u mülayemet: Tatlılık. **Kıllet:** Azlık. **Lahika:** İlave, ek. **Muhakkikîn:** Hakikati bulup meydana çıkaranlar. **Muhtar:** Seçilen.

insanı, ibtida o sülâleden halk eylemiştir. Sûre-i Hicir'de مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ (*"Filhakika insanı bir "salsal"den mesnun bir balçıktan yarattık."* Hicr-15/26 âyetinin tefsirine bakınız.) yoluna girmiş, musavver balçık denilmiş olan bu çamur sülâlesi, Fahruddin-i Razî'nin de kaydettiği vech ile bir takım müfessirînin izahına nazaran insanlara gıda olarak uzviyyet-i insaniyyeye ilk temessül eden mevâdd ile kabil-i tesavvurdur ki, bu mevâd çamurdan sıyrılmış çıkmış mevâdd-ı ma'deniyye veya nebatiyye veya hayvaniyyedir. Nitekim sülâle, nutfenin tekevvün ettiği gıda mevaddı ile de tefsir edilmiştir ki, bu mânâ ile âyet, sade Âdem'e veya Âdem zımnında cinse müteallık olmakla kalmayıp her ferde de doğrudan doğru sadık olur. Zira mevâdd-ı gıdaiyyeden her insanda uzviyyet-i insaniyye halk edildiği ve bu suretle insanın hılkatine bu mevâddın bil'istıfa bir menşe' teşkil ettiği ma'lûmdur. Bu ise, ledettenkıh ilk insanın madde-i hılkatini idrâk için bir delil olur. Ancak sonraki insanlarda bu mevad, bir insan nutfesiyle mesbuk olan bir beden içinde hazm-ü temsil olunduğundan bunu insan bedenine daha evvel verilmiş olan kuvve-i hayatiyyenin bir eseri olarak mülâhaza etmek ve binaenaleyh baba nutfesinin kuvvetine irca' eylemek karib görünür. Halbuki ilk insanın yaradılışında böyle bir mülâhazaya imkân yoktur. Çünkü bu mevâddı insana temsil etmek için henüz bir insan uzviyyeti yoktur.

Binaenaleyh, O Hâlık Teâlâ'nın ibtida-i halkı olduğu zâhirdir. Âyetin ihtar ettiği esas nokta da budur. Şu izahattan anlaşıldığına göre demek olur ki, insan cinsinin ilk yaradıldığı çamur sülâlesi ilk insanın ve ilk insan huceyresinin halk olunduğu zamana kadar çamurdan istifa edilmiş olan ve sonra insanın erzakı, hizmetini [1] ifa ettiği mevâlîd-i selâse hulâsasıdır. Allah Teâlâ, çamurdan meadini, nebatatı, hayvanatı sıyırıp çıkardıktan sonra, bunların bir hulâsasından da insanı hiç yokken yaratmış ve insan bunların âhiri olmuştur.

Asar-ı varideye nazaran insanın halkı, mevalîd-i selâsenin halkından sonra olduğunda bir ihtilâf görülmüyor. Şu halde topraktan insana kadar mevâlîd-i selâsenin bütün enva' ve ecnasiyle hakikî bir tasnifi tamamiyle ma'lûm olabilse kuru toprağın ilk insan hüceyresi haline gelinceye kadar geçirmiş olduğu *hılkat* ve istifa mertebeleri mütalea olunabilecekti. Bundan dolayı ötedenberi meadinin, nebatatın, hayvanatın tasniflerine çok ehemmiyyet verilmiş ve zaman zaman muhtelif nokta-i nazarlardan muhtelif tasnifler yapılmış ve türlü

Mevâdd: Maddeler. **Ledettenkıh:** Hakikatini araştırma açısından.

[1] وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا اَقْوَاتَهَا فِي اَرْبَعَةِ اَيَّامٍ (*"Hem ona üstünden ağır baskılar yaptı ve onda bereketler husule getirdi; ve onda azıklarını takdir buyurdu, araştıranlar için bir düzeye dört gün içinde."* Fussilet-41/10) Sûre-i Fussilet'e bak!

mülâhazalar yürütülmüştür. Ezcümle İbn Türkete'l-İsfehanî, Fusus şerhinde demiştir ki: "Arzda evvelâ tekevvün eden meadin, sonra nebat, sonra hayvandır. Ve Hak Teâlâ, bu mevalid ecnasından her sınıfının âhirini onu velyedenin evveli kıldı da meadinin âhiri ve nebatın evvelini mantar, nebatın âhiri ve hayvanın evvelini hurma, hayvanın âhiri ve insanın evvelini maymun kıldı ki, vahdet-i ittisaliyye, halel ve inhiraftan fasıla ve inkıta'dan mahfuz ve mazbut olsun için.

2- ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ **Sonra da onu, bir kararı mekînde bir nutfe kıldık.** Yâni o insan cinsini veya neslini, mekânetli bir karargâh olan rahimde temekkün eder bir nutfe yaptık. Evvelâ, bir çamurdan bir sülâleden yaradılmış olan insan bundan sonra ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلاَلَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (*"Sonra da bir sülaleden bir hakir sudan neslini yaptı."* Secde-32/8) mantukunca hakîr bir su sülâlesi olan nutfeden tenâsül tarikiyle yaradılarak diğer bir sülâle oldu. Hem her nutfeden değil, rahimde karar eden nutfeden, her rahimde değil, sağlam, aldığını tutan mekânetli bir rahimde. Buradan anlaşılıyor ki, Kur'ân'da nutfe yalnız meninin ismi değil, daha ziyade meni içindeki tohumunun ismidir. Zira rahimde istikrar eden odur. Bir de, «جَعَلْنَاهُ» zamirinin meslûl mânâsiyle sülaleye ircaı da tecviz edilmiştir ki, "o çamur sülalesini nutfe yaptık" demek olur.

İşte nutfe yapıldıktan sonra insan hilkati tabiî ve kanunî denilen mu'tad şeklini almış oldu. Yoksa ibtida çamurdan sülâlenin, sülâleden insan veya nutfesinin yaradılışı fevkattabiadır. Çünkü henüz bir insan ve tabiati yoktu. Demek ki, insanı yaratan kudret-i halika, insan tabiatinden başkadır. Her hangi bir şeyin tabiati ise, o şeyin kendisinden haric olamaz. Onun için bir şey kendisinin gayri olamayacağı gibi tabiatinin gayri olmak da muhaldir. Onun için tabiat ancak muttarıd ve lâyetegayyer olmak üzere mülâhaza edilebilir. Ve bir şey kendisi değişmedikçe, tabiatinin değişmesine imkân tasavvur olunamaz. Bundan dolayı her hangi bir şeyin tabiatinde bir tehavvül görüldüğü zaman o şeyin kendisinde bir tegayyür vuku' bulduğu anlaşılır ve ona haricî bir te'sir aranır. Ulûm-ı tabiiyye namı verilen ilimlerin hiçbiri yoktur ki, mütalea ettiği bir tehavvülün ayrı bir sebebini aramasın da, kendi kendine tabiatiyle oluvermiş diyebilsin.

Hattâ bu nokta, iyice mülâhaza edilince "Ulûm-i tabiiyye" denilen ilimler, tabiatlerin kendi kendine tehavvülünü kabul etmeyip her tehavvülün sebebi haricîsini arayan ve bu suretle hiç bir hâdisenin tabiî olmadığını isbat eden ilimlerdir denmekte tereddüd edilmez. Çünkü bir tabiatın kendinden haric bir eşinden

---

Temekkün: Yer tutmak. **Meslûl:** Çekilmiş. **Muttarıd:** Muntazam devam eden, sıralı. **Layetegayyer:** Değişmez. **Tegayyür:** Değişme.

teessür almasiyle izah edilen hâdisata tabiat demek tenakuz olur. Evet, tabiatta tehavvül, istifa, tekâmül yok değildir. Lâkin o istifa ve tekâmülü yapan tabiat değil, tabiatlar üzerinde hâkim olan Halik'tir. Eğer tabiat, hâkim olsaydı çamur tabiî çamur kalır, ondan bir sülâle çıkamaz, insan ve nutfe tekâmül ve istifası olamazdı. Hatta nutfe yaratıldıktan sonra, nutfe tabiatinden ileri geçemezdi. İmdi bilinmek lâzım gelir ki, insanın tabiî addedilen nutfeden tekevvünü mertebelerinde de insanı yaratan nutfe tabiatı değil, nutfeye ve rahime o hilkat tehavvülâtını ifaza eden Hâlik Teâlâ'dır. Onun için buyuruluyor ki:

3- ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً **Sonra nutfeyi alaka halkettik. Rahime iliştirip telkih yaptırarak tutturup pıhtı kan gibi bir tutuk haline tahvil ettik.**

ALAKA, esasen ulûk ve teallûk gibi ilişmek ve yapışıp tutmak mânâsından me'huz olarak ilişken, yapışkan şey demektir. Donuk pıhtı kana da ıtlak edilir. (Kamûs). Müfessirler, umumiyyetle (Dem-i camid) diye tefsir etmişler ise de asıl murad, rahimde telkihin vukuıyle husule gelen alûktur (Sûre-i Hacc'a *"Ey insanlar! Eğer ba'sten şübhede iseniz şu muhakkak biz sizi bir topraktan halketmekteyiz, sonra bir alekadar sonra hılkati belli belirsiz bir mudgaden, ki size anlatalım diye hem müsemma bir ecele kadar dilediğimiz müddet rahimlerde durduruyoruz da sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz, sonra da kuvvetinize irmeniz için, bununla beraber içinizden kimisi vefat ettiriliyor, yine içinizden kimisi de biraz ilimden sonra bir şey bilmesin diye erzeli ömre doğru giri itiliyor, Arzı da görürsün sönmüş kül halinde, derken üzerine suyu indirdiğimiz zaman ihtizaz eder kabarır da her dilber çiftten mebatlar bitirir."* Hacc-22/5 âyetinin tefsirine bakınız!)

4- فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً **Arkasından alakayı, mudga yarattık, bir çiğnem et parçası haline tahvil ettik.**

5- فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا **Arkasından mudgayi, ızam yarattık. Yani bir çiğnem et parçasından bir takım kemikler yarattık ki,** bunlar, hikmetin muktezası üzere bedenin çatısını teşkil eden direkleridir. Ne lâtîf hikmettir ki, yumurtanın kabuğu, tavuğun karnında iken yumuşak olup dışarı çıkınca sertleştiği gibi kemikler de rahimde iken yumuşak ve çocuk doğduktan sonra tesallüb eder bir hılkatle yaratılmışlardır.

6- فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا **Arkasından o kemiklere bir et giydirdik.** Bütün o kemikler, her birine münasib birer et ile donatılarak hey'et-i mecmuası zarif bir et

---

Tesallüb: Sertleşmek.

kisvesiyle giydirilip kuşatıldı.

7- ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ **Sonra onu bambaşka bir halk olarak inşâ eyledik.** Yâni cehaziyle, ruhiyle, kuvasiyle, endamiyle ona öyle güzel bir hılkat neş'eti verildi ki, hiç bir mahlûka benzemez bambaşka bir halk, اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (*"Ki biz insanı güzel bir biçimde yarattık."* Tin-95/4) de dilber bir insan oldu. فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ **İmdi yaratanların en güzeli Allah, çok büyük, çok yüksek.** Yani bütün feyz-u bereketin esası O'nda, her şeyin hâlikı O, O'nun halkından sonra vücuda gelen mebadi ve esbabın her biri bir hâlık addedilse ve bu suretle bir çok hâlıklar farz olunsa Allah, bütün o hâlıkların en güzeli, en güzel yaratanıdır. Her hilkatin, her istifanın, her tekâmülün, her hüsnün ilk icadı, ilk nümunesi ancak O'nun ibdaı ve diğerlerindeki, fâiliyyetin bütün künhü onundur. Mevcud olmayan tabiatleri vücuda getiren, vücuda gelen tabiatleri dilediği gibi tahvil edip değiştirerek en güzel neş'etler için kıvamına koyan, camid bir çamurdan, namî bir sülâle çıkaran, hakîr bir sülâleden bervech-i bâlâ dilber bir insan yaratan o Allah, öyle büyük öyle yüksek ki, ne kadar hâlık farzedilse öyle güzel, öyle güzel yaratan tasavvur olunamaz.

"Zehî zatın nihân-ü ol nihandan musivâ peydâ,
Biharı sun'ına emvâc peyda, ka'r nâpeydâ.

Bülend-ü pesti âlem, şâhid-i feyz-ı vücudundur
Değil bihûde olmak yoğıken arz-u semâ peydâ.

Meâl-i hikmetin ızhar-ı kudret kılmağa etmiş
Gubar-ı tireden âyîne-i kiti nümâ peydâ.

Demadem âks alır mir'at-i âlem kahr-u lûtfundân
Anınçin geh kûduret zâhir eyler geh safâ peydâ.

Gehi toprağa eyler hikmetin bin mehlika penhan
Gehî sun'un kılar topraktan bin mehtikâ peydâ.

Cihan ehline tâ esrar-ı ilmin kalmaya mahfi
Kılıbdır hikmetin küffar içinde enbiyâ peydâ."

İnsanlar, böyle bambaşka bir neş'ette en güzel bir kıvam ile yaratılmış olduklarından dolayı kendilerini her murada ermiş, felâh ihtiyacından müstağni

olmuş zannetmemelidir. Ey insanlar:

8- ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ **Sonra şübhesiz bundan sonra muhakkak öleceksiniz.**

9- ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ **Sonra da muhakkak Yevm-i kıyamette ba'solunacaksınız.** Binaenaleyh bâlâda beyan olunan evsaf-ı iktisab ile felâha çalışmak lâzım gelir.

İnsanların mebde'-ü meadiyle meratib-i hılkatleri ihtar olunduktan sonra hayat ve bekaları ve intibah-ü mes'uliyyetleri ile alâkadar olan bâzı esbab ve niam-i ilâhiyyenin de halkına işaretle buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ
سَبْعَ طَرَٓائِقَۗ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِل۪ينَ ﴿١٧﴾
وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍ فَاَسْكَنَّاهُ فِي الْاَرْضِۗ وَاِنَّا عَلٰى
ذَهَابٍ بِه۪ لَقَادِرُونَۚ ﴿١٨﴾ فَاَنْشَاْنَا لَكُمْ بِه۪ جَنَّاتٍ مِنْ نَخ۪يلٍ وَاَعْنَابٍۢ
لَكُمْ ف۪يهَا فَوَاكِهُ كَث۪يرَةٌ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَۙ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ
مِنْ طُورِ سَيْنَٓاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْاٰكِل۪ينَ ﴿٢٠﴾ وَاِنَّ لَكُمْ
فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْق۪يكُمْ مِمَّا ف۪ي بُطُونِهَا وَلَكُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ كَث۪يرَةٌ
وَمِنْهَا تَاْكُلُونَۙ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

17- Filhakika Biz, sizin fevkınızda yedi tarik yarattık ve halktan gafil olmadık.

18- Ve semadan bir kader ile bir su indirdik de onu yerde iskân eyledik. Halbuki Biz, onu giderivermeğe de şübhesiz kadiriz.

19- Öyle iken durdurduk da onunla, sizin için hurmalıklar,

İntibah: Uyanıklık, hassasiyet.

üzümlükler kabîlinden bağlar, bağçeler yaptık ki, içlerinde sizin için bir çok yemişler var onlardan yer ve geçinirsiniz.

20- Ve bir ağaç ki, Tur-ı Sina'dan çıkar, yağ ve yiyenlere bir katıkla biter.

21- En'âmda da sizin için cidden bir ibret vardır. Karınla-rındakinden sizi iska ediyoruz, sizin için de onlarda hem bir çok menafi' vardır, hem de onlardan yersiniz.

22- Hem onlara ve hem gemiye yüklenirsiniz.

سَبْعَ طَرَائِقَ Yedi tarika.

TARAİK «طَرِيقَة» nin cem'idir. Bunun tefsirinde bir kaç vecih söylenmiştir:

1- Tarîka, kat mânâsına gelir. Nitekim «طَارَقْتُ الثَّوْبَ» denilir ki, birbiri üstüne kat kat elbise giydim demektir. Bu surette "seb'a taraik" yedi kat demek olur. Ve «سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا» (*"O ki yedi sema yaratmış birbiriyle mutabık göremezsin. O Rahman'ın yarattığında hiç bir nizamsızlık, haydi çevir gözü görebilir misin hiçbir çatlak bir kusur?"* Mülk-67/3) mefhumunu ifade eder.

2- Tarik gibi yol demektir. O halde "seb'a taraik", yedi yol demek olur. Bazıları yıldızların yolları olmak hasebiyle Semavâta, taraik ıtlak edildiğini söylemiş. Lâkin bu surette murad, كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ("*... Bütün o ecram her biri birer felekte yüzüyorlar.*" Enbiya-21/33) mantukunca ecramın yüzdükleri eflâk ve medarat olmuş olur ki, bu ise, yediden ibaret değil, çoktur. Binaenaleyh evlâ olan diğer bir çoklarının ihtiyâr ettiği vech ile Melâikenin urucda yolları olmak i'tibariyle semavâta taraik ıtlak edilmiş olmasıdır ki, mer'î olan sema bunların ancak birisidir.

3- Tarikat, ta'bir-i âharle sistem mânâsınadır ki, son zamanlarda lisanımızda manzume veya meslek diye de terceme edilmiştir. Nitekim hey'et-i şemsiyye demek olan "sistem soler", manzume-i şemsiyye veya meslek-i şemsî diye ma'ruf olmuştur. Bu surette "seb'a taraik", yedi hey'et demek olur ki, hey'et-i şemsiyye bunların birincisidir.

Görülüyor ki, bu üç mânânın üçünde de "seb'a taraik" seb'a semavât demeğe raci' oluyor. Bizce, bu vecihlerin en güzeli, Melâikenin uruc yolları ol-

---

Uruc: Yukarı çıkmak. Mer'î: Gözetilen.yürürlükte olan .

mak i'tibariyle yedi yol mânâsına olmasıdır. Âyetin âhiri de bu yedi yolun ilmiyle alâkasını iş'ar etmektedir. Bu karîne ile biz, yedi sema denilen bu yedi tarıktan insanları fevkından ihata eden yedi idrâk yolunu anlıyoruz ki, bunlar, havass-ı hamse ile akıl ve vahiy yollarıdır. Zira buyuruluyor ki: وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ **Ve Biz, halktan gafil değiliz.** Yâni Hâlik Teâlâ, ne yaptığını bilmez ve yaptığından haberi olmaz bir tabiat değildir. Ne yarattığını ve yaratacağını bilir. Ve yarattığı mahlûkatın ahval ve ihtiyacatına ağâhtır. Hiç birini ihmal etmez, hepsini gözetir, hepsinin umurunu tedbir eder. Tevbekârların tevbesini, yalvaranların duasını duyar, yerin gökün, dirinin, ölünün her hal-ü tavırda içiyle, dışıyle bütün hususiyyatını bilir. Binaenaleyh ölenleri nasıl ba's edeceğini de bilir. Fahrüddin-i Razî'nin de ihtar ettiği vech ile bu âyetin bir çok mesaile delâleti vardır. Ezcümle:

1- Sanıın vücuduna ve iradesine delâlet eder. Çünkü hilkatin tehavvülâtı ve ecsamın bir sıfattan zıddı bir saıfta inkılâbâtı bir muhavvil ve mugayyirin vücuduna ve eserdeki tenevvüat, müesşirin irade ve ihtiyarına delildir.

2- Tabiat dâvâsının fesadına delâlet eder. Çünkü tabiat, müessir olsa idi, bir kararda bekası vacib olur ve bu tegayyürât-ü tehavvülât husule gelemezdi. Buna karşı bu tehavvülât, tabiatın kendisinde vakı' olan tegayyürattan oluyor denemez. Çünkü böyle demek, tabiatın bir hâlık ve mucide ihtiyacını ikrar etmektir.

3- Hâlık-ı müdebbirin ilmini ve kudretini nâtıktır. Filvaki' âcizin bir şey yapması muhal olduğu cihetle ilimli, şuurlu asarın cahilden suduruna imkân olmadığı gibi bu kadar ef'al-i acîbe ve asar-ı bedîa da cehalet eseri olamaz.

4- Hâlık Teâlâ'nın kudreti, cem-ı mümkinata şamil, ılmi, cemi-ı ma'lûmatı muhit ve küllî cüz'î her şeyi hıfz ve nezareti altında bulunduğuna delâlet eder.

5- Kudret ve ilmin şumulü de ba'sin ve haşr-ü neşrin imkânını iş'ar eder.

6- Hâlik'ın, halkından gafil olmaması mahlûkat miyanında *mevzu-ı bahs* olan insanların hayat-ı maddiyyelerine aid erzak ve havayicin tedbir ve tesviyesinden maada irsal-i rusül ve inzâl-i kütüb gibi hidayet ve irşadlarına ve hayat-ı mâneviyyelerine aid olan ihtiyacatın da tedbir-ü tesviyesini ifade eder. Ve bu suretle burada, Nübüvvet ve Risalet mes'elesinin de esasını bir isbat vardır. Ve

---

Agâh: Haberdar. **Saif:** Sıfatlar. **Tenevvuat:** Çeşitlenmek. **Ef'al-ı acibe:** Hayret edilen işler. **Asâr-ı bedia:** Çok güzel, eşsiz eserler.

filvaki' bunu müteakib su ve sudan neş'et eden nebatât ve hayvanât gibi hılkî olan niâm ve menafi-ı maddiyyenin başlıcalarına işaret ve bunun ucunda insanların sa'y-ü kesbiyle yaradılmış olan gemi ni'meti ihtar olunduktan sonra, Risalete müteallık kıssalar tafsil olunacaktır. Binaenaleyh sevk-ı kelâm şu olur: Ahsenü'l-Hâlikîn olan ve insanı halk eden Biz azîmüşşan, halk ettiğimiz mahlûkattan gafil olmadığımız cihetle fevkınızda yedi yol halk ettik وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ **ve semadan bir kader ile bir su indirdik.** Yâni takdir ettiğimiz bir mikdarda yüksekten yağmur yağdırdık. İnsanların tâ çamurundan i'tibaren levazım-ı hayatiyyelerinin en mühimmini teşkil eden suyun kendisi bir ni'met olduğu gibi bir çok ni'metlerin husulüne sebeb olduğu da ma'lûmdur. Fakat böyle olması, her ihtiyaca göre bir miktar ile mahduddur. Fazlası tufan gibi muhrib ve mühlik olur. Onun için nafi' yağmurlar da zaman zaman muhtelif ihtiyacata göre muhtelif mikdarlarda yağarlar. Öyle ki, bunların yağışı ve mikdarları tabiî bir surette yeknesak ve muttarıd değil, ihtiyarî ve ılmî bir tesarrufa delâlet eder vech ile az çok mütefavit bir nizam içindedir.

Ve işte inayet-i İlâhiyye'yi ifade eden bu noktayı bilhassa ifade için "bikaderin" kaydı tasrih olunmuştur. Bir de suyun bir unsur-ı basît olmayıp, iki gazden müteşekkil bir cism-i mürekkeb olduğu ahiren kimyada ma'lûm olmuştur. Demek ki, suyun terkibi dahi sırf tabiî bir şey olmayıp haricinden icrâ-yi te'sir eden bir failin sun'udur. Bu haysiyyetle de su, semavî bir te'sirin mahsulüdür. İlm-i tabiîde yağmurlar hararet-i Şems ile denizlerden ve yerden tebahhur edip yukarıya suûd eden su buharlarının ictimâ' ve tekâsüf ve temeyyüü ile husule geldiğinden bahs olunurken yağmurların tabiî olarak tekevvün ediverdiğini zannetmemelidir. Bu cihet, yağmurların keyfiyyati husulünden bir nebze olsa da, tamamı değildir. Fizik de, ilmin bütünü değildir. Gerçi hararette suyun tebahhuru bürudette buharın temeyyüü bir âdettir. Fakat gerek hararet ve gerek bürudet suyun ve buharın bir tabiati olmayıp haricî bir âmilin te'siri olduğu gibi Muhitteki (temperature yani mizac-ı sühunet)in, her an bir nesekta durmayan tehavvülâtı da Sani' Teâlâ'nın emr-ü tedbiri ve her def'asında teayyün eden yağmur mikdarının tahsisi ve tesbiti de takdir-i Hudâ'nın hükm-ü tecellisidir. Vermek istediği feyzı hayata göre bir mikdarı mahsus ile gâh alel'âde ve gâh fevkal'âde olarak o suyu semadan indiren odur.

Bir eczahânede taktir olunan ma-i mukattarı, tabiî addeden kimse

---

Sây-ü kesb: Çalışıp kazanmak. **Muttarid:** Sıralı, düzgün. **Suûd:** Yükselmek, yukarı çıkmak. **Tekâsüf:** Yoğunlaşma. **Temeyyu:** Akma, sulanma. **Bürudet:** Soğukluk, soğuk olma.

görülmüyor. Çünkü bir iradenin müdahalesi vardır. Halbuki onda tabiîlik neseki yağmurdan daha bariz, yağmurda san'at ve irade tezâhürü daha yüksektir. Binaenaleyh Hâlik'ı, halktan gafil zannedenler gibi yağmur duâsını inkâra kalkışmamalı ve mücerreb olduğu üzere duâ ile yağmur ihsan edildiği zaman şaşmamalıdır. Buyuruluyor ki: Halktan gafil olmadık ve semâdan bir kader ile su indirdik فَاَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ **de onu arzda iskân ettik.** Irmaklarda, göllerde, menba'larda, kuyularda, havuzlarda, mahzenlerde toprak içlerinde ilh... duruyor. وَاِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ **Halbuki Biz, onu giderivermeğe de muhakkak kadiriz.** O indiriş ve durduruş zarurî ve mecburî değil, mahzâ fazl olarak halkın hayat ve mesalihine bir inayet-i Rabbaniyye'dir. Yoksa kurak zamanlarda görüldüğü vech ile o sular kuruyabilir, hararet tezyid ediliverse arzda sudan eser kalmazdı. Düşünmeli ki, o zaman hal ne olurdu? Fakat ne büyük lûtf-u keremdir ki, فَاَنْشَاْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ **böyle iken indirdik iskân ettik de onunla, sizin için cennetler inşâ eyledik.** En güzel, en nafi' nebatât ve eşcare neşv-ü nema vererek türlü nebatlar bahçeler yetiştirdik ki, مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ **hurmalıklar ve üzümlükler kabîlinden** لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ **sizin için onlarda bir çok yemişler var.** Hurma ve üzümden maada daha nice yemişler var ki, türlü istifadeler edersiniz وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ **ve onlardan yersiniz.** Yâni o bağlardan, bağçelerden geçinirsiniz. Bunlardan yemek iki türlüdür. Birisi, doğrudan doğru meyvelerini yemektir. İkincisi, o yüzden geçinmektir. Burada bağ ve bağçelerin hem menafi-ı hayatiyyesi, hem menafi-ı iktisadiyyesi ihtar edilmiş oluyor. Bir de bunların mahsulatı, insanların gıdasından bir kısm-ı mühimmini teşkil etmek i'tibariyle insan hilkatinin madde-i ibtidaiyyesi olan, «سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ» (*"Şanım hakkı için Biz, insanı çamurdan bir sülaleden yarattık."* Mü'minûn-23/12)'in bir kısmını izah etmiş olması melhuzdur.

ZEYTUN

Hurma ve üzüm gibi zeytunun da hayat ve iktisadiyyatta ehemmiyyet-i mahsusası hasebiyle buyuruluyor ki: وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ **Bir de Tur-ı Sina'dan çıkan bir ağaç, neş'et ettirdik** تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْاٰكِلِينَ **ki, hem yağ bitirir, hem de yiyeceklere bir katık.** Burada, zeytun ağacının Tur-i Sina'dan çıkan bir ağaç ta'biriyle ifade edilmesi şübhe yok ki, şayan-ı dikkattir. Deniliyor ki: "Zeytun, ibtida Tur-ı Sina'dan intişar etmiş veya mühim kısmı orada yetiştiğinden böyle denilmiştir." Maamafih bunda, Hazret-i Musa'nın mazher-i teklîm olduğu mubarek Tur-ı Sina'nın zikriyle zeytunun bereketine bir işaret bulunduğu gibi, "Nûr" âyetindeki مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ (*"... mubarek bir ağaçtan*

tutuşturulur, bir zeytundan ki, ..." Nur-24/35) temsiline bir imâ da yok değildir. Zira hedef-i beyan bu tecelliyâttan feyz-ı ilâhîye irşaddır. Zira aynî su, aynî havada, aynî güneş, aynî toprakta bu mütenevvi' ni'metlerin inşası Hâlik Teâlâ'nın gafil bir tabiat olmadığını bağıran ibret bürhanlarıdır. (Sûre-i Ra'dı'n ilk sahifesine bak!) وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً **Sizin için en'amda da muhakkak bir ibret vardır.** O ağaçta ve cennetlerde hep birer ibret olduğu gibi hayvanâtta ve bilhassa en çok intifa' edilen en'âm, yâni koyun ve keçi, sığır ve deve makulesinde de bir ibret vardır ki, bundan gafil olanlar, o en'âm gibi ve belki daha şaşkındırlar.

نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى بُطُونِهَا **Sizi onların karınlarındakinden suvarırız.** Kan ile gübre arasından bembeyaz ve tertemiz süt çıkar içilir, bir kör tabiatle bu nasıl seçilir? وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ **Sizin için onlarda daha bir çok menfaatlar da vardır.** Ki, bakıp gözetmek şartiyle intifa' edersiniz وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ **Ve onlardan yersiniz:** Menafi' ve mahsulâtından intifa' ettiğiniz gibi kendilerinden de intifa' eder, etlerinden yersiniz. وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ **Onların üzerine ve gemi üzerine yüklenir, taşınırsınız.** Yine en'âm içinde sığır ve mandaya da yük çektirilir. Fakat gemi gibi üzerine yük vurulan develerdir. Onun için develere Arab şairleri, "Sefainiberriyye" yani kara gemileri ta'bir etmişlerdir ki, bizim şimendiferlere, kara vapuru dememizi andırır. Görülüyor ki, hılkatteki bu menafi' ihtar olunurken, sun-ı beşerle i'mal edilen gemi tezyil edilivermiş ve bu suretle وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (*"Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."* Saffât-37/96) mantukunca ma'mulat-ı beşeriyyenin dahi halk-ı İlahî olduğuna tenbih olunduğu gibi bununla kesib feyzini yükselten ve cem'iyyet-i beşeriyyenin tehzib ve necatına menşe' olan risalet mevhibesine karşı küfredenlerin bervech-i âti kıssalarına bir girizgâh yapılmıştır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا

نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ

اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ مَا هٰذَا

Makule: Takım, çeşit, kategori. **Suva:** Sulamak, maşraba. **Mevhibe:** İhsan, sevgi, hediye. **Şimendifer:** Tren. **Girizgâh (Gürizgâh):** Bir konudan diğer konuya, girişten gayeye geçmek için bir münasebet tesis eden söz.

إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَنْزَلَ
مَلٰئِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِي اٰبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ
بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتّٰى حِينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا
كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا
وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا
مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾
فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي
نَجّٰينَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا
مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا
لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

23- Celâlim hakkı için Biz, Nuh'u, kavmine Resul gönderdik de dedi ki: "Ey benim kavmim, Allah'a ibadet edin, O'ndan başka bir tanrınız yoktur. Binaenaleyh korunmaz mısınız?"

24- Bunun üzerine kavminden küfreden kodaman güruh şöyle dedi: "Bu, başka değil, ancak sizin gibi bir beşer, üstünüze geçmek istiyor. Eğer Allah dilese idi, elbette bir takım Melekler gönderirdi. Biz, evvelki atalarımız içinde bunu işitmedik.

25- Her halde O, öyle bir adam ki, kendisinde bir cinnet var. Binaenaleyh gözetin bunu bir zamana kadar."

26- Dedi: "Ya Rabb, beni tekzib etmelerine karşı Sen, bana nusrat ver."

27- Biz de, O'na şöyle vahyettik: "Bizim nezaretimiz ve vahyimizle gemiyi yap. Sonra emrimiz gelip de tennur feveran edince hemen ona topundan bir iki çift ve aleyhinde söz sebketmiş olandan başka ehlini sok ve o zulm edenler hakkında Bana bir hitabda bulunma. Çünkü onlar, gark olunacaklardır.

28- Binaenaleyh sen maiyyetindekilerle geminin üzerine çıktığında da de ki: Hamd o Allah'a ki, bizi o zalim kavimden kurtardı.

29- Ve de ki: Rabbım, beni bir mübarek menzile kondur, konuklayanların en hayırlısı sensin."

30- İşte bunda çok âyetler vardır ve hakikat Biz, pek imtihancıyızdır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ **Kasem olsun ki, Nuh'u kavmine risâletle gönderdik.** Sûre-i A'raf (7/59-64)ta, Sûre-i Hûd (11/36-49)da ve Sûre-i Nuh'ta, Hazret-i Nuh'un risaleti ve keyfiyyet-i da'veti hakkında daha bazı tafsilât vardır. Bazı Sûrelerde de daha vecîz bir surette ihtar ve işaret yapılmıştır ki, bunlar aynî bir kıssanın mücerred tekrarı değil, aynı mevzu' üzerinde başka başka birer vechin ibraziyle ayrı ayrı faideler zımnında mütenevvi' bir beyandır. Meselâ, burada gemi ni'metinin menşe' ve faidesi siyakında Risalet münakaşasının mühim bir noktasını hall vardır.

Filvaki' halkından gafil olmayan Allah, Nuh'u kavmine Resûl gönderdi فَقَالَ de Nuh, o risaletle **dedi ki:** يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ **"Ey kavmim, Allah'a ibadet ediniz.** Size O'ndan başka hiç ilâh yoktur اَفَلَا تَتَّقُونَ **artık korunmaz mısınız?"** Yâni Allah'ı tanımadığınız ve vahdaniyyetle ibadet etmediğinizden dolayı başınıza gelecek olan büyük bir günün azâbından kendinizi korumaz mısınız? Zira diğer sûrelerde geçtiği üzere, اِنّ۪ٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ (*"...cidden ben üzerinize büyük bir günün azabı inmesinden korkuyorum."* A'râf-7/59) diye tebliğ etmişti. فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ **Bunun üzerine kavminden küfreden mele,** yâni göz dolduran kodamanlar güruhu risaleti inkâr ederek halka karşı dedi ki: مَا هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ **"Bu, ancak sizin gibi bir beşer,** يُر۪يدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ **üzerinize tefaddul etmek istiyor.** Yâni beşerî evsafta sizden hiç bir farkı,

---

Mütenevvi: Çeşit, çeşit.

fazla bir meziyyeti olmadığı halde Peygamberlik dâvâsıyle sizin üzerinize çıkmak, başınıza geçmek istiyor. Bu sözde iki mânâ gözetilebilir.

Birisi, müşarünileyhte ale'l-âde insanlardan fazla bir meziyyet ve fazilet bulunmadığı iddiasıyle O'nu adî bir şahıs ve ehliyyetsiz bir muhteris gibi göstermeğe çalışmak ve bu suretle onu ıgdab etmektir ki, dünya mansıbı peşinde koşan harîs ve hasud kimselerin ekseriyya ehliyyet ve istihkak erbabına karşı âdetleridir.

İkincisi, Risalet dâvâsını, bütün insaniyyetin fevkına çıkmak gibi fazla bir iddia farzetmek, risâleti beşer cinsinde bulunması mümkün olmayan bir fazilet dâvâsı halinde göstermektir. Ki, Allah'ı, halktan gafil bir tabiat gibi farzeden Muattılanın veya Allah'ın mücerred ruhanîlerden başkasına tebligatta bulunamayacağını zanneden Sabienin zuumlarıdır. Onun için Peygamber denildiği zaman böyleleri, onda mâfevka'l-beşer bir mahiyyet bulunması, yâni beşer cinsinin en fâdıl bir ferdinde bile bulunmayan sırf lâhutî bir cevher ve hüviyyet bulunması lüzumunu iddia ederler. Hıristiyanların, Hazret-i İsa'da bir cevher-i ulûhiyyet bulunduğunu iddiaya kalkışmaları ve hattâ Nesturîlerin, biri lâhutî, biri nâsutî iki cevhere kail olmalarına bile razı olmamaları, o iddiaya mağlûbiyyetlerinin bir neticesidir. Zamanımızda bir takım Avrupa muharrirlerinin Risalet-i Muhammediyye'yi inkâr vadisinde: "Şübhe yok Hazret-i Muhammed, fevka'l-âde bir beşer, pek büyük bir zat, fakat fevka'l-beşer bir vücud değil, bunu kendisi de söylüyor, قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (*"De ki: Ben sırf sizin gibi bir beşerim"*. Kehf-18/110) diyor" demeleri, yani ulûhiyyet dâvâsında bulunmadığından dolayı Resulullahın Risaletini kabul etmek istememeleri de, o zehaba tebe'iyyetle söylenmiş bir safsatadan başka bir şey değildir. Bu zuumda bulunanlar veya bu suretle safsata yapmak istiyenler, bir beşerin risaleti mevzu-ı bahs olduğu zaman onu bütün insan cinsinin fevkında bir hüviyyet-i fâdile iddiâ ediyormuş gibi tasvir ederler de, onun bir ilâh veya bir melek [1] olduğu kabul edilmedikçe Resul olduğu tasdık olunamazmış gibi gösterirler.

Sûre-i, İsra'da da geçtiği vech ile Resulullah'a karşı Kureyş müşriklerinin bir takımı da, bu safsatayı dermiyan etmişlerdi. Buna karşı burada bunun menşe'-i galatı Hâlik'ı, halkından gafil zannetmek küfrü olduğu ve Nuh'tan

---

Muhteris: İhtiras sahibi, çok hırslı isteyen. **İgdab:** Kızdırmak, gazaba getirmek. **İstihkak:** Kazanılan şey, hak etmek. **Nasutî:** Dünya ile, insanlıkla ilgili. **Zuum:** Şübhe, batıl zan.

(1) Ki bu şık da Melâike cinsinin insan cinsinden suret-i mutlakada efdal olduğuna kail olanların zu'mile alâkadardır.

İsâ'ya kadar gelen büyük Peygamberlere karşı kâfirlerin de hep bunu söyleye geldikleri ve ilmen kani' olmak istemeyen bütün o kâfirlerin nihayet sıdk-ı risâlet karşısında fiilen helâk oldukları anlatılmıştır. Yani Nuh'un risaletine karşı, kavminin kodaman kâfirleri demişdi ki: **"Bu, ne olursa olsun sizin gibi bir beşerden başka bir şey değil. Böyle iken beşeriyyetin fevkına çıkmak, insanlıktan daha fâdıl olmak istiyor. Allah'dan Risalet da'vâ ediyor. Beşerden Resul mu olur?"** Gerçi nazımdan ilk nazarda evvelki mânâ daha mütebadir gelir. Fakat maba'dına olan sıyakına dikkat edilince de ikinci mânâ, yani beşerî risaletin inkârı mânâsı daha vâzıh görünür. Zira o kâfirler bunun arkasından şöyle istidlâl ediyorlar:

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً **"Ve eğer Allah, dilese idi elbette Melâike indirirdi."** Yâni Allah, insanlara Resul göndermek istese idi, yerdeki beşerden değil, elbette semâdan Melâikeyi Resul yapar indirirdi de herkes ondan Allah'ın tebliğatını kendi alırdı. Buna "elbette" demeleri, iki nokta-i nazarladır. Bir kerre, zu'm-ı bâtıllarında Allah'ın beşerden birine tebliğat yapıp risalet ihsan etmesini mümkün görmüyorlar. Allah, doğrudan doğru cisimlilere tesir icra edemez farzeyliyorlar. Halbuki bu suretle istidlâlda bir müsadere ale'l-matlûb fesadı vardır. Yâni delil, dâvânın aynidir. Bir de tabiat ve vücub nokta-i nazarına tutunarak demiş oluyorlar ki, eğer bâzı ferdlere Melâikeyi indirmiş ise, her ferde indirmesi lâzım gelirdi. Çünkü tabiat küllîdir. Bu zuum da, Allah'ın fail-i muhtar olduğunu inkârdır.

Sûre-i İbrahim'de geçtiği üzere bu gibilere karşı Peygamberler: اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ (*"Resulleri, onlara: "Evet, dediler, biz sizin gibi bir beşerden başka bir şey değiliz ve lakin Allah kullarından dilediğine nimetini ihsan buyurur ..."* İbrahim-14/11) diye cevab vermişlerdi. Ki burada da, وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِل۪ينَ (*"...ve halktan gafil olmadık."* Mü'minun-23/17) esâsiyle o zuum kökünden reddedilmiş ve nitekim Sûre-i En'âm'da: اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (*"Bunlara bir âyet geldiği zaman Allah peygamberlerine verilen risalet ayniyle bizlere verilmedikçe sana asla iman etmeyiz diyorlar...."* En'âm-6/124) buyurulmuştur. Lâkin Allah'ın ilm-ü iradesini bilmeyen ve kafaları tabiat, âdet ve taklid ıttıradlariyle dolmuş olan o kâfirler dediler ki: مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا ف۪ٓي اٰبَٓائِنَا الْاَوَّل۪ينَ **"Biz, evvelki atalarımızda bunu işitmedik."** Yâni Nuh'un dediğini, "Allah'dan başka ilâh yoktur" kelâmını işitmemişler, yâhud bazılarının kavlince

---

Galat: Hata, yanlış, kaideye uymaz söz. **İstidlâl:** Delil getirmek, delillendirme. **Müsadere:** Zorla elde tutmak, el koymak.

Nuh gibi risalet dâvâ eden işitmemişler. Cehaletleri o kadar uzamış ki, Peygamber cinsini duymamışlar. Maamafih bizce, bunun Melâike *inzaline* işaret olması da muhtemildir ki, "Melâike indirildiğini hiç işitmedik" demiş olurlar. Ve bu mânâ talîlerinin butlânını anlatmış olmak i'tibariyle ahengi nazma daha mülâyim gelir.

İşte o kâfirler, beşerin risaletini böyle inkâr ederek ulü'l-azim'den bir Resul olan Nuh'u hiç bir fazileti hâiz olmayan ale'l-âde bir hâris müddeî gibi göstermekle kalmayıp daha ileri gittiler de, halka karşı dediler ki: إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ **"O başka bir şey değil, ancak kendisinde bir nevi' cinnet var bir adam."** Yâni acîb bir deli veya Cin tutmuş. فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتّٰى حِينٍ **"Binaenaleyh O'nu bir zamana kadar gözetiniz, bakalım belki açılır."** Nihayet bunlara karşı Nuh, ne dedi bakınız: قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ **Rabbım, dedi, beni tekzib etmelerine mukabil bana nusrat et."** O nasihat dinlemeyen, ilmî, kavlî cevablarla yola gelmek ihtimali olmayan o kâfirlere karşı fiilen muzafferiyyetle sıdkının tahakkuk ettirilmesini Rabbın'dan duâ etti ki, bu duâ, Allah'ı, halkından gafil zanneden o kâfirlerin helâki demekti. Anlamalı ki, bir Peygamber'in kavmi aleyhindeki duası ne müdhiş şey ve Allah Teâlâ nasıl bir karib-i mücibdir.

فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ **Bunun üzerine O'na, hemen şöyle vahyettik:** اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا ("Bizim nezaretimiz altında ve vahyimizle dairesinde gemi yap,sonra emrimiz gelipte tennur.feveran edince hemen ona topundan bir iki çift ve aleyhinde öz sebketmiş olanlardan başka ehlini sok ve hem O zulmedenler hakkında bana hıtabta bulunma , çünkü onlar gark olunacaklardır." Hûd-11/37)

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَاَرْسَلْنَا فِيهِمْ
رَسُولًا مِنْهُمْ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾
وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ
وَاَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مَا هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَاْكُلُ مِمَّا
تَاْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا

مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ

تُرَابًا وَعِظَامًا اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ

﴿٣٦﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾

اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ

نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا

لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

Meâl-i Şerifi

31- Sonra arkalarından başka bir karn inşâ eyledik.

32- Onların içinde de kendilerinden bir Resul gönderdik. Şöyle ki: "Allah'a ibadet edin, O'ndan başka bir tanrınız yok, artık korunmaz mısınız?"

33- Dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz halde küfredip âhiret likasını tekzib eyleyen kavminden o (mele') kodaman güruh ise şöyle dedi: "Bu başka değil, ancak sizin gibi bir beşer, yediğinizden yiyor, içtiğinizden içiyor.

34- Ve şayet sizin gibi bir beşere itat ederseniz muhakkak ki, siz, o halde kat'iyyen hüsrandasınızdır.

35- Siz, öldüğünüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğunuz vakit muhakkak çıkarılacaksınız diye mi va'dediyor?

36- Heyhât, o va'dolunduğunuz şey ne kadar uzak.

37- O, bizim dünya hayatımızdan başka bir şey değildir. Ölürüz ve yaşarız, fakat biz ba's olunmayız.

38- O ancak öyle bir adam ki, bir yalanı Allah'a iftira etti. Biz, ona inanacak değiliz."

39- "Ya Rabb, dedi, beni tekzib ettikleri cihetle öcümü al."

40- Buyurdu ki: "Az bir zamanda nâdim olacaklar."

41- Derken onları sayha, bihakkın alıverdi de kendilerini bir seyl süpürüntüsü yapıverdik. Artık öyle bir defolmuş oldu ki, o kavm, o zalimler!

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَ **Sonra onların ardından diğerlerini bir karn olarak inşâ eyledik.** Burada bu karin ta'yin edilmemiştir. Fakat kavm-i Nuh'tan sonra ekseriyya Âd ve Semûd kavimleri zikr olunduğuna nazaran bu karnden murad, Âd, Resulün de Hûd olması melhuzdur. Semûd ve Salih de denilmiştir. وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ وَاَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **"Dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz halde küfredip ahiret likasını tekzip eyliyen kavminden o (mele') kodaman güruh ise şöyle dedi:"** Kavm-i Nuh'un, yalnız küfürlerini zikr ile iktifa olunmuştu. Bunların hakkında ise, küfürleriyle beraber âhiret likasını tekzib ve hayat-ı dünyada ni'met ile şımarıklık hasletleri de bilhassa zikredilmiştir. Bu vasıflar, asrî kâfirlerin de en bâriz vasıflarını teşkil ettiği gibi söyledikleri sözler de tamamiyle şimdiki kâfirlerin vird-i zeban ettikleri sözlerdir. Bunlar da, beşerî risaleti kabul etmemekle beraber Peygamberi, ale'l-âde bir beşer seviyyesinde göstermek için beşeriyyeti yiyip içtiği şeylerle mükayese ediyor, ve cem'iyyet-i beşeriyyeyi kökünden yıkacak olan şu propagandayı ileri sürüyorlar: وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ **"Kasem olsun ki, eğer sizin gibi bir beşere itaat ederseniz,** اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ **o takdirde siz hiç şübhesiz hüsrandasınızdır."** İhtara hacet yoktur ki, beşerin, beşere itaatini bilâ kayd-ü şart inkâr eden bu söz, **haricîlik ve anarşistlik dâvâsıdır.** Ve bir reisin riyaseti altında toplanmayan bir cem'iyyet-i beşeriyye yoktur. Cumhuriyyetler bile, bir reisin riyaseti altında birleşmek ihtiyacındadır. Fakat kendi hayat-ı dünyalarından ilerisini hiç hesaba almak istemeyen ihtilâlci kâfirler, kendi garaz ve menfaatlerini elde etmek için hürriyyet dâvâsı altında itaat umdelerini yıkarak milletlerin nizam-ı ictimâîlerini tahrib etmekten zevk alırlar. Bunun gibi hayat-ı dünya refahiyle şımarmış ve âhiret likasının yalan olduğunu diline dolamış olan o kâfirler de, Allah'ın emriyle Peygamber'e itaat hissini kırmak için, beşerin beşere meşru' olan itaat esasını bir esaret ve hüsran meâlinde göstererek kökünden baltalamağa çalışıyorlardı. Kavmin bekasına en büyük darbe olan bu büyük cinayetin uhrevî mes'uliyyeti mevzu-ı bahsedildiği zaman da diyorlardı

Likâ: Kavuşmak, buluşmak.

ki: اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ **"Siz, cidden öldüğünüz ve toprak ve kemik olduğunuz vakit muhakkak çıkarılacaksınız diye mi va'dediyor?** هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ **Heyhât, heyhât ne uzak va'd!..** اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا **Hayat, ancak bizim dünya hayatımızdır.** نَمُوتُ وَنَحْيَا **Ölür ve yaşarız."** Yâni kimimiz bir taraftan ölür, kimimiz de yeni doğar hayata geliriz, böyle gider. وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ **"Ve biz, ba'solunacak değiliz."** Öldükten sonra dirilmeyeceğiz. O halde bu alçak hayata sarılalım, keyfimize bakalım.

اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ "(Peygamber), ancak öyle bir recül ki, افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا **Allah'a karşı bir yalan uydurdu.** وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ **biz ise, O'na inanacak değiliz."** İşte görülüyor ki, zamanımız kâfirlerinin ve bâhusus münevverlik taslayan asrî zındıkların dine karşı söyledikleri sözler de, en eski kâfirlerin bu sözlerine irtica'dan başka bir şey değildir.

Bunlar, böyle söylediler de ne oldular? O Resul, yani Hûd aleyhisselâm: قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ **"Rabbım, beni tekziblerine mukabil bana nusrat ver"** dedi. Halkından gafil olmayan Allah Teâlâ da, ne dedi bilir misiniz?: قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ **"Birazdan, dedi, mutlak nâdim olacaklar."** فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ Derken onları sayha, hakk ile yakalayıverdi فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَٓاءً **de Biz, onları bir gusâ haline getiriverdik.** Yâni bir seyl köpüğü gibi savuruverdik. فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ **Artık defolsun öyle zalimler.**

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّمَا جَٓاءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾ ثُمَّ اَرْسَلْنَا مُوسٰى وَاَخَاهُ هٰرُونَ بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُٓوا اَنُؤْمِنُ

Nâdim: Pişman. **Gusâ:** Sel köpüklerine karışmış çürük ağaç tortuları. **Seyl:** Sel, şiddetle gelen şey.

لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا
مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾
وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ
وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾ يَا اَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا
اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌ ﴿٥١﴾ وَاِنَّ هٰذِه۪ٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا
رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

42- Sonra arkalarından başka karnlar inşâ ettik.

43- Hiç bir ümmet, ecelini sebkedemez ve geriletemezler.

44- Sonra ardı ardına Resullerimizi gönderdik. Her ümmete Resulü geldikçe O'nu tekzib ettiler, Biz de onları birbiri ardınca yuvarladık ve hepsini birer efsâne yaptık. Artık defolsun öyle bir kavim ki, imana gelmezler.

45- Sonra bir takım âyetlerimiz ve açık bir ferman ile Musa'yı ve kardeşi Harûn'u gönderdik,

46- Fir'avn'a ve cem'iyyetine de. Bunlar, kibirlerine yediremediler ve dikbaşlı bir kavm idiler.

47- Onun için: "Biz, dediler, bizim gibi iki beşere iman mı ederiz? Halbuki onların kavmi bize kulluk ediyor."

48- Bu suretle onları tekzib ettiler de, helâk edilenlerden oldular.

49- Şanım hakkı için, berikiler doğru yolu tutabilsin diye Musa'ya o kitabı da verdik.

50- İbn Meryem'i de anasiyle bir âyet kıldık ve ikisini bir oturaklı ve temiz sulu bir tepeye barındırdık.

51- Ey Resuller, halâl ve hoş şeylerden yiyin ve güzel işler yapın. Çünkü Ben, ne yaparsanız tamamen bilirim.

52- Ve işte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmet ve Rabbınız da Ben,

artık hep bana korunun.

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ **Ey Resuller,** كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ **tayyibattan yiyiniz** وَاعْمَلُوا صَالِحًا **ve iyi amel işleyiniz.** إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ **Her halde Ben, sizin bütün amellerinizi bilirim,** yâni ecrimi ihsan ederim. Her Peygambere zamanında böyle hitab edilmiş ve en sonra hepsinin mazheriyyetini cami' olmak haysiyyetiyle bu hitab, bilhassa Hatemü'l-Enbiya'ya tevcih edilmiştir. Burada, Peygamberlere karşı **"yediğinizden yiyor ve içtiğinizden içiyor"** diyenlerin sözlerine karşı bir cevab vardır. Yâni Peygamber de yemeğe, içmeğe me'zundurlar. Fakat onlara i'tiraz eden kodaman kâfirler gibi haram ve helâlini ayırmadan, pisini, temizini seçmeden yemezler, hukuk-ı nâsa tesallût etmezler. Halkın iliklerini emmezler. Helâl ve pâk olarak hoş ve temiz olan şeylerden yerler. Sonra yedikleri de, onlar gibi mücerred keyf ve zevk için değil, güzel çalışıp, iyi ameller yaparak Allah'a ibadet edip şükürlerini ifâ eylemek hikmetiyledir. Onun için maksadları herçi badâbâd hayat-ı dünya refahını yaşamaktan ibaret olan kâfirlere Fir'avnlara, zalimlere itaat ve inkıyad etmek esaret ve hüsran olduğu halde Peygamberlere ve onların yolunda giden Ricalullah'a itâat ve ittiba etmek, dünya ve âhirette hayat-ı tayyibe yaşatan bir ni'met ve saadettir.

وَإِنَّ هٰذِهِ **Ve işte bu,** yani tayyibattan yiyip amel-i salih işlemek üzere İslâm ve tevhid esasında toplanmak أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً **hepinizin ümmet-i vâhide olarak** ümmetidir. Yâni bütün Peygamberlerin din ve şeriatinin esası budur. وَأَنَا رَبُّكُمْ Rabbınız **da, Benim.** فَاتَّقُونِ **Binaenaleyh Bana ittika ediniz, Benden başkasından korkmayınız.**

Böyle iken:

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

6

DİZGİ

Türkçe:Ölçü Dizgi

Arapça:DizgiEvi 5320561

Montaj: Aydın Coşkun

Baskı:

Baskı
Merve Matbaacılık
Mart 2001

İÇİNDEKİLER

Mü'minûn sûresinin (devamı)

NÛR SÛRESİ

FURKAN SÛRESİ

ŞUARÂ SÛRESİ

NEML SÛRESİ

KASAS SÛRESİ

ANKEBUT SÛRESİ

RÛM SÛRESİ

LOKMAN SÛRESİ

SECDE SÛRESİ

AHZAB SÛRESİ

SEBE' SÛRESİ

FÂTIR SÛRESİ

YÂSİN SÛRESİ

SAFFÂT SÛRESİ

SÂAD SÛRESİ

ZÜMER SÛRESİ

MÜ'MİN SÛRESİ

FUSSİLET SÛRESİ

Mü'minûn Sûresinin Devamı

فَتَقَطَّعُوٓا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا
لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿٥٤﴾ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا
نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ
﴿٥٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾
وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلٰى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ
﴿٦٠﴾ أُولٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾ وَلَا نُكَلِّفُ
نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ

﴿٦٣﴾ حَتّٰٓى إِذَٓا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾

لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾ قَدْ كَانَتْ اٰيَاتِي تُتْلٰى

عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰٓى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا

تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾ أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَٓاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ اٰبَٓاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ

﴿٦٨﴾ أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِ

جِنَّةٌ بَلْ جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ اتَّبَعَ

الْحَقُّ أَهْوَٓاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ

بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾

أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ

الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾

وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾

وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا

يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتّٰٓى إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ

شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ
لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾
وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذِي
يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾
بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوا أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَٰذَا
مِنْ قَبْلُ إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾ قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ
وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ
﴿٨٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ
﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنْ بِيَدِهِ
مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾
بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ
وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَٰهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا
بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

Meâl-i Şerifi

53- Derken kumandalarını, aralarında kitab kitab parçalaştılar. Her hizib, kendilerininkine güveniyor.

54- Şimdi sen, onları bırak, dalgınlıkları içinde tâ bir deme kadar.

55- Kendilerine imdad ettiğimiz mal ve evlâd ile sanıyorlar mı ki,

56- Onların hakikaten hayırlarına müsareat ediyoruz? Hayır, şuurları yok.

57- Her halde Rabbları'nın haşyetinden titreyenler.

58- Ve Rabbları'nın âyetlerine iman edenler.

59- Ve Rabbları'na hiç şirk koşmayanlar.

60- Ve Rabbları'nın huzuruna varacaklarından yürekleri çarparak vergilerini verenler,

61- İşte bunlar, hayırlarda sür'at yarışı yaparlar ve hem onun için ileri giderler.

62- Maamafih Biz, kimseye vüs'unden başka teklif etmeyiz ve nezdimizde bir kitab vardır hakkı söyler, onlar da zulm edilmezler.

63- Fakat onların kalbleri, bundan bir dalgınlık içindedir. Hem onların ondan başka bir takım işleri vardır ki, hep onlar için çalışırlar.

64- Nihayet refahlı olanlarını azâba çekiverdiğimiz zaman hemen feryada başlayacaklardır.

65- Feryad etmeyin bu gün, çünkü siz Bizden kurtarılamazsınız.

66- Karşınızda âyetlerim okunuyordu da siz, ardınıza dönüyordunuz.

67- Ona kafa tutarak, müsamere yaparak hezeyanlar ediyordunuz.

68- Yâ, hâlâ o kelâmı tedebbür etmezler mi? Yoksa onlara evvelki atalarına gelmemiş bir şey mi geldi?

69- Yoksa Peygamberlerini tanımadılar mı da, onun için inkâr ediyorlar?

70- Yoksa "O'nda bir cinnet var" mı diyorlar? Hayır, O, onlara hakk ile geldi fakat ekserisi hakkı hoşlanmıyorlar.

71- Eğer hak onların keyflerine tâbi' olsa idi, semavât ve arz ve bunlardaki kimseler kat'iyyen fâsid olurdu. Hayır, Biz, onlara unutulmaz ders olacak zikirlerini getirdik de onlar zikirlerinden i'raz ediyorlar.

72- Yoksa sen, onlardan bir haraç mı istiyorsun? Rabbın'ın harâcı daha hayırlıdır. Hem O, rezzakların en hayırlısıdır.

73- Doğrusu sen, onları dosdoğru bir caddeye çağırıyorsun.

74- Fakat âhirete inanmayanlar, caddeden sapmaktadırlar.

75- Eğer Biz, onlara acıyıp da baskılarını açıversek mutlaka tuğyanlarında inad eder, hiç bir şey görmezler.

76- Filhakika Biz, onları azâba tuttuk da yine Rabblarına karşı uslanmadılar ve yalvarmıyorlar.

77- Nihayet üzerlerine şedid azâblı bir kapı açtığımız vakıt da, onun içinde ye'se düşüvereceklerdir.

78- Halbuki sizin için o kulağı, o gözleri, o gönülleri inşâ eden O, siz, pek az şükrediyorsunuz.

79- Ve sizi arzda yaratıp yayan O, hep O'na haşrolunacaksınız.

80- Ve O öldüren ve dirilten O, gece ve gündüzün ihtilâfı da hep O'nun için, artık akıllanmıyacak mısınız?

81- Hayır, evvelkilerin dedikleri gibi dediler.

82- "Öldüğümüz ve bir türab, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, cidden biz mi mutlak ba'solunacağız?

83- Yemîn ederiz ki, bize de, atalarımıza da bu, bundan evvel va'dolundu bu eskilerin masallarından başka bir şey değil" dediler.

84- "Kimin o arz ve ondaki kimseler, eğer biliyorsanız?" de.

85- "Allah'ın" diyecekler. "O halde düşünmez misiniz?" de.

86- "Kim O, yedi semânın Rabbı ve o azametli Arş'ın Rabbı?"

87- "Allah'ın" diyecekler. "O halde korkmaz mısınız?" de.

88- "Kim O, her şeyin melekûtü yedinde ve O kayırır da, O'na karşı kayırılmaz olan eğer ilminiz varsa?" de.

89- "Allah'ın" diyecekler. "O halde nereden büyüleniyorsunuz?" de

90- Doğrusu Biz, onlara hakkı getirdik ve şübhesiz onlar yalancılar.

91- Allah, hiç veled ittihaz etmedi, beraberinde bir tanrı da yok. O surette her tanrı kendi yarattığı ile giderdi ve elbette biri diğerine kibrederdi. O isnad ettikleri vasıflardan sübhan o Allah,

92- O gayb-ü şehadetin âlimi. Binaenaleyh onların koştukları şirklerden çok yüksek.

إِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ **"Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil."**

"Esatîr" kelimesi hakkında, Sûre-i En'âm (*"... Hatta sana geldiklerinde seninle cidal yapmaya kalkışarak der ki o hak tanımaz kâfirler: "Bu eskilerin esatirinden başka bir şey değil."* En'âm-6/25) tefsirine bak!.. Bu günkü kâfirlerin de din ve âhiret akîdelerine karşı yegâne sözleri esatîr ve hurafe demekten başka bir şey değildir. Hattâ esatîr ve hurafe karışmış, bunları ıslah etmeli diyerek dindarlık kisvesi altında dinsizlik i'lân eden nice kâfirler ve

şeytanlar görüyoruz. Halbuki İslâm, esatîrden ne kadar uzaktır. Bakın bütün bunlara karşı Kur'ân gözün, kulağın, kalbin hilkatini ihtar ederek ne güzel bir munazara ta'lim ediyor.

... قُلْ لِمَنِ الْاَرْضُ "Kimin o arz ve ondaki kimseler, eğer biliyorsanız." ilh. اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ "O surette her tanrı kendi yarattığı ile giderdi ve elbette biri diğerine kibrederdi." Burada, isbat-ı vahdaniyyet için bürhan-ı temânüun vâzıh bir takriri vardır. Sûre-i Enbiya'da لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ (*"Yerde gökte Allah'tan başka ilahlar olsa idi ikisi de fasid olmuş gitmişti."* Enbiya-21/22) Ayetinin tefsirine bak!..

قُلْ رَبِّ اِمَّا تُرِيَنِّي

مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾

وَاِنَّا عَلٰى اَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ

اَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ

مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ

﴿٩٨﴾ حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾

لَعَلّ۪ي اَعْمَلُ صَالِحًا ف۪يمَا تَرَكْتُ كَلَّا اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا

وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ

فَلَا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ

Bürhan: Delil, hüccet, vasıta. **Temânü:** Birbirine mani olma.

مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ
خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾
أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾
قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَا
أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا
تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا
وَارْحَمْنَا وَأَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰ أَنسَوْكُمْ
ذِكْرِي وَكُنتُم مِّنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ
هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا
لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا
قَلِيلًا لَّوْ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا
وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا
هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَن يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ
لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِندَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُل رَّبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

Meâl-i Şerifi

93- De ki: "Rabbım eğer onlara edilen vaîdi bana behemehal göstereceksen,

94- Beni o zalimler güruhunda bulundurma Rabbım!"

95- Şübhesiz ki, Biz, onlara yaptığımız vaîdi sana göstermeğe elbette kadiriz.

96- Sen, o kötülüğü en güzel olan hasletle def'et. Biz, onların ne halt edeceklerini daha iyi biliriz.

97- Ve de ki: "Sana sığınırım Rabbım, o şeytanların dürtüştürmelerinden.

98- Ve Sana sığınırım Rabbım huzuruma gelmelerinden".

99- Nihayet her birine ölüm geldiği vakit diyecek ki: "Rabbım, döndür, döndür beni döndür.

100- Belki ben, o bıraktığımda salih bir amel işlerim". Hayır hayır! O bir kelimedir ki, onu O, söyler, ötelerinden ise, bir berzah vardır, tâ ba's olunacakları güne kadar.

101- O vakit Sûr üfürüldü mü, artık beyinlerinde o gün ne ensab vardır, ne de soruşurlar.

102- O zaman her kimin tartıları ağır gelirse işte onlar, o felâh bulanlardır.

103- Her kimin de tartıları yeğni gelirse işte onlar, kendilerine yazık edenler, cehennemde kalanlardır.

104- Ateş yüzlerini yalar, o halde ki, içinde dişleri sırıtır.

105- Değil mi idi âyetlerim size okunuyordu da siz, onları tekzib ediyordunuz?

106- "Rabbımız derler, bize şekavetimiz galebe etti ve biz sapgın bir kavm idik.

107- Ey bizim Rabbımız çıkar bizleri bundan, döner bir daha edersek her halde bizler zalimiz."

108- Buyurur ki: "Sinin orada söylemeyin bana.

109- Çünkü kullarımdan bir fırka vardı: رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ diyorlardı da.

110- Siz, onları maskara yerine tuttunuz, hattâ size benim yâdımı unutturdular. Onlara, öyle gülüyordunuz.

111- İşte onlara Ben, sabretmelerine mukabil bu gün bu mükâfatı

verdim, onlardır onlar, murada erenler."

112- "Arzda, seneler sayısı ne kadar kaldınız?" buyurur.

113- "Bir gün veya bir günün birazı sayanlara sor" derler.

114- Buyurur ki: "Bilmiş olsanız cidden pek az kaldınız.

115- Ya zannettiniz mi ki Biz, sizi sırf bir abes yarattık? Ve siz, Bize irca' edilmiyeceksiniz."

116- Demek ki Allah, O hak padişah yüksek çok yüksek, başka tanrı yok ancak O, o Arş-ı kerîmin Rabbı.

117- Ve her kim Allah'ın beraberinde diğer bir tanrı dâvâ ederse onun, ona hiç bir bürhanı yoktur ve ancak Rabbının indinde hesabı vardır. Hak bu ki kâfirler felâh bulmazlar.

118- Hem şöyle de: رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

... رَبِّ اغْفِرْ **Râbbım, bana mağfiret, merhamet buyur,** Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın.

NÛR SÛRESİ

Medine Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 64

Nûr Sûresi'nin hepsi Medenî'dir. Nûr âyeti denilen, اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (*"Allah Semavât-ü Arzın nurudur, ..."* Nûr-24/35) âyeti münasebetiyle bu ismi almıştır.

Âyetleri: Altmış iki veya altmış dörttür.

Kelimeleri: Bin üç yüz on altı.

Harfleri: Beş bin üç yüz otuz.

Fasılası: ن ، م ، ل ، ر ، ب harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فِيهَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

Meâl-i Şerifi

1- Bir Sûre ki, indirdik ve farz kıldık, hem içinde açık açık âyetler indirdik, gerek ki, beller tutarsınız.

وَفَرَضْنَاهَا **Ve farz kıldık,** yani bu sûre, suret-i kat'iyyede farz kılınan bir takım ahkâm-ı esasiyyeyi ve bunların delâilini teşkil eden bir takım beyyin ve vâzıh âyetleri muhtevîdir. Öyle ki, bu sûrede, medeniyyet-i İslâmiyye'nin hukuk ve vezaif-i esasiyyesini gösteren hutut-ı asliyyeye delâlet-i vuzuh ile mutalea edilebilir. Evvel emirde iffet ve ırz ve hukuk-ı âile mesailinden başlanarak buyuruluyor ki:

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّان۪ي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍۖ وَلَا تَأْخُذْكُمْ
بِهِمَا رَأْفَةٌ ف۪ي د۪ينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۚ وَلْيَشْهَدْ
عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾ اَلزَّان۪ي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ
وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾
وَالَّذ۪ينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَان۪ينَ
جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًاۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَۙ ﴿٤﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ
تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُواۚ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥﴾ وَالَّذ۪ينَ يَرْمُونَ
اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَٓاءُ اِلَّٓا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ
اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِۙ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ اَنَّ
لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا عَنْهَا
الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِۙ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَۙ ﴿٨﴾

وَالْخَامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَٓا اِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا
فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

2- Zâniye ve zanî, hemen bunlardan her birine yüz değnek vurun. Allah'ın dininde bunlara, bir acıyacağınız tutmasın, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız. Hem mü'minlerden bir taife azâblarına şâhid olsun.

3- Zanî bir zaniye veya müşriklerden başkasını nikâh etmez. Zaniye, onu da bir zanî veya müşrikten başkası nikâh etmez. Mü'minlere ise, bu haram kılındı.

4- Irz ehli kadınlara atan, sonra dört şâhid getirmeyen kimselere de seksen değnek vurun ve ebedâ bunların şehâdetini kabul etmeyin, bunlar öyle fâsıklardır.

5- Ancak onun arkasından tevbe edip ıslâh-ı hal edenler başka. Zira Allah, gafurdur, rahîmdir.

6- Zevcelerine atan kendi nefislerinden başka şâhidleri de olmayan kimseler ise, her biri şöyle şehâdet etmelidir. Dört şehâdet, "Billâhi kendisi şübhesiz sadıklardan" diye.

7- Beşinci de, "Eğer kâziblerden ise, muhakkak Allah'ın lâ'neti boynuna."

8- Kadından azâbı dört kerre şöyle şehâdet etmesi def'eder: "Billâhi o, muhakkak yalancılardan".

9- Beşincisi de, "Eğer o, sadıklardan ise muhakkak Allah'ın gadabı kendinin üzerinedir."

10- Ya olmasa idi üzerinizde Allah'ın fadl-ü rahmeti!.. Ve hakîkat Allah'ın hakîm bir tevvab olması!..

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي **Zâniye ve zâni. ZÂNİYE,** zina eden kadın, **ZÂNÎ,** zina eden erkek demek olduğu belli, ancak zâniye ile mezniyyeyi farketmek lâzımdır. Her zâniye, mezniyyedir, lâkin her mezniyye zâniye değildir. Çünkü mezniyye, zina edilen kadın demektir ki, cebr-ü ikrah ile de olabilir. İkrah ile zina edilen kadına ise, mezniyye denilirse de, zâniye denilemez. O, zira ancak kendi tav-u rızasiyle

zinaya temkin eden kadına denilir. Mutaveatı hasebiyle zina fiilinde, fâil-i müşarik olur. İkrah edilen kadın ise, hiç bir vech ile fâil değil yalnız mef'uldür. İşte burada ikrah olunana had lâzım gelmeyeceğini anlatmak için zâniye denilmiş, mezniyye denilmemiştir. Şundan da gaflet edilmemelidir ki, murad, zinalarının sübutuna şer'an hüküm, lâhık olmuş olan zânî ve zâniyedir. Zinanın sübutü ise, فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ (*"Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlerin aleyhlerine sizden dört şahit getirin..."* Nisa-4/15) mantuk ve medlûlünce dört şâhide veya dört kerre ikrara mütevakkıftır. Hasılı zina ettiği bu suretle sâbit ve sübutuna hüküm lâhık olan kadın ve erkek, فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ **imdi bunlardan her birine yüz celde vurunuz.**

CELDE: Deriye vurmaktır ki, her vuruşa celde ta'bir olunur. Keşşaf'ta der ki: "Celd lâfzında, şuna işaret vardır ki, elem, lahme tecavüz ettirilmemek gerektir. Çünkü celd, cilde vurmaktır. Nitekim Zaherehu: Sırtına vurdu, Batanehu: Karnına vurdu, Reesehu: Başına vurdu demek olduğu gibi derisine vurdu mânâsına da, celedehu denilir." Demek ki, deri duyacak kadar kaba elbisesinin üzerinden vurmağa da celd ıtlak olunmaz. Ayni zamanda mes'elenin fıkhı teemmül olunduğu zaman maksad, bir eğlence olmadığı gibi bir işkence veya itlâf da değil, mahzâ zecr-ü te'dib olduğu zâhirdir. Şu halde murad, şiddetli bir celd değil, eti çürütmeyecek ve tehlikeye sebeb olmayacak vechile hafife yakın mu'tedil bir celddir. Ki, keyfiyyeti Kütüb-i fikhiyye'de tafsil olunmuştur:

EVVELÂ, değnek iri olmayacak, çöp gibi vahî de olmayacak, parmak kadar düz ve budaksız olacak.

SANİYEN, vuran kimse vururken nihayet omuzu hizasına kadar kaldıracak ve omuzundan arkasına aşırtmayacak,

SALİSEN, çıplak bedene vurulmayacak, fakat kürk gibi kalın elbise varsa çıkarılacak. Rivayet olunur ki, Ebû Ubeyde ibni'l-Cerrah radıyallahü anh Hazretlerine, hadd için bir adam getirildi. Adam gömleğini çıkarmağa başladı ve "Benim şu günahkâr cesedim darb olunurken üzerinde gömlek bulunması lâyık değildir" dedi. Ebû Ubeyde: "Gömleğini çıkarmasına müsaade etmeyin" dedi ve o suretle vurdurdu.

RABİAN, yüz, karın ve ot yeri gibi nazik ve tehlükeli a'zaya vurulmaz.

HAMİSEN, hepsi bir mevzıa da vurulmayıp diğer muhtelif a'zalara lâyık-ı vechiyle tefrik olunur ilh. Âyetin zâhirine nazaran zâni ve zâniye muhsan

---

Teemmül: Derin, etraflı düşünme. **Zecr-ü tedib:** Engel olma ve edeblendirme. **Vahî:** Mânâsız, ehemmiyetsiz.

ve gayr-ı muhsandan eamm ve binaenaleyh celd ikisine de şamil görünür. Fakat Mâiz ve gâmidiyye haklarında meşhur olan fiil-i Peygamberî, yani Sünnet-i meşhure ile bu âyetin hükmü muhsan olmayan, yani evlenmemiş olanlar hakkında olmak üzere ma'mulünbih olmuştur. (Müslim: Hudud-22-23) وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ **Allah'ın cezasında onlara acıyacağınız tutmasın** اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Allah'a ve son güne iman ediyorsanız öyle yaparsınız.** Allah'ın muhterem tuttuğu iffeti hetkeden zâni ile zâniyeye acımak hissine mağlûb olup da, onları iltimas ile Allah'ın emrettiği cezayı ihmal etmezsiniz, Allah'dan ve âhiret mes'uliyyetinden korkarsınız. Zira onlara acımak, zinalarına müsameha etmekte değil, tevbelerine sebeb olmak için hadlerini yerine getirmek ve bu suretle iffeti muhafaza ve zinanın teammümünü menederek nikâhın teksirine çalışmaktadır. Çünkü zina, اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَٓاءَ سَبِيلًا (*"Şüphe yok ki o pek çirkindi, iğrenç idi, o ne fena adetti."* Nisa-4/22) mantukunca büyük bir fuhuştür, bir maktdir ve yolu pek kötüdür.

Gerek sıhhî, gerek tabiî, gerek ahlâkî, gerek hukukî, gerek ictimaî hangi cihetten mülâhaza edilirse edilsin zina çok muzır, muharrib, bir seyyiedir. Erkekle kadının hılkî ihtiyacatından bulunan münasebat-ı cinsiyyelerinin meşru' ve müstahsen yolu zinada değil, nikâhtadır. Nikâhta hayatın bir feyzi, zina ve sifahta ise, onun itlâf ve ta'kımi vardır. Nikâhın sühulet-i sıdk-u selâmeti ve kesreti bir binye-i ictimâiyyenin sıhhatinden olduğu gibi onun zıddı olan zinanın şüyuu da bil'akis binye-i ictimâiyeyi kemiren, çürüten, her türlü seyyie-i ahlâkıyyeye sürükleyen muharribâtın başıdır. Tıbbî ta'bir ile ifade edecek olursak zina, binye-i ictimâiyyenin frengisîdir. Bir hadîs-i şerifte Nebiy-yi Ekrem sallallahü aleyhi vesellem'den mervidir ki: ***"Ey ma'şer-i nas zinadan tevakki ediniz. Çünkü onda altı haslet vardır. Üçü dünyada, üçü âhirettedir. Dünyadakiler behayi giderir, fakr iras eder, ömrü kısaltır. Âhirette de suhtu, hesabın kötülüğünü, narda hulûdü mucib olur."***Kurtubî,El-Cami-u Li ahkam-il Kur'aen,12/167) Binaenaleyh insanlara re'fet ve merhamet ona teşvikde değil, ondan men-ü zecr ile kurtarmaktadır.

Bu âyette emrolunan yüz celde ise, o men-ü zecrin gayet basît ve sade ve her türlü külfet ve mahzurdan arî eslem bir tarikidir. Bu âyetin nüzulünden evvel İslâm'da zinanın cezası: وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَا

Hetkeden: İffet perdesini yırtmak. **Teâmmüm:** Genelleşmek. **Makt:** İğrençlik. **Sifah:** Zina. **Ta'kım:** Kısırlaştırma. **Tevakki:** Çekinme, korunma. **Beha:** Güzellik, izzet. **Suht:** Kızgınlık, gadab. **Re'fet:** Merhamet, acımak. **Zecr:** Menetmek, engel olma.

(*"Kadınlarınızdan fuhşü irtikâb edenlerin aleyhlerine sizden dört şâhid getirin, eğer şehadet ederlerse o kadınları evlerde hapsedin tâ ölüm kendilerini alıp götürünceye veya Allah haklarında bir yol açıncaya kadar. Sizden onu irtikâb edenlerin ikisini de eziyete kosun."* Nisa-4/15-16) âyetleri mantukunca kadınlar için vefat edinceye ve yâhud Allah, bir yol açıncıya kadar evlerde habis, erkekler için de hâkimin re'y-ü takdirine müfevvaz bir ezâ ile ta'zir idi. Bir hadd-i mukadderi yoktu. Bu âyetin nüzuliyle bekârlar hakkında, ikisi de yüz celde ile tahdid edildi ve va'd olunan yol gösterilmiş oldu. Ki, bunda, iki taraf için de zevk-ı zinaya mukabil alesseviyye zecr-i kâfî ifade edecek bir te'sir-i âdil mevcud olduğu gibi zarardan azade ve masraftan vareste olmak i'tibariyle de bilvücuh muhassenatı vardır. Habis cezasının ahlâkî bir surette tatbikindeki müşkilât ile beraber bir taraftan sa'y-ü ameli ta'til, diğer taraftan beytü'l-male bir çok masraflar tahmil ettiği hesab olunursa, bu babda muayyen yüz celdenin gerek ahlâkî ve gerek iktisadî ve gerek suhuleti tatbik ile adlî nokta-i nazardan müfid ve müsmir bir terbiye olduğunu teslim etmemek kabul değildir. Şu kadar ki, su-i tatbik edilmemek şarttır. Onun için buyuruluyor ki: وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **Ve mü'minlerden bir taife o ikisinin azâbına şâhid olsun,** yâni gizli döğülmesinler de, mü'minlerden bir taifenin huzuriyle müşahede ve murakabeleri tahtında döğülsünler.

Keşşaf'ın beyan-ı vechiyle taife; bir halka olması mümkün olan fırkadır ki, bir şeyin etrafını çeviren cemaat demek gibidir. Ekalli üç, dört olmak gerektir. İbn Abbas'dan bunun tefsirinde dörtten, kırka kadar diye nakledilmiştir.

Filvaki' cem'in ekalli üç ise de, zinâda nisab-ı şehadetin dört olmasına nazaran bunun da, lâekal dört olması iktiza eder. Çünkü «وَلْيَشْهَدْ» buyurulmuştur. Binaenaleyh iki, kifayet etmez. Hattâ Hasen'den rivayette ekalli, on olmalıdır. Hâsılı gizli darb töhmetine meydan vermeyecek kadar bir taifenin huzuru lâzımdır. Bu ise, bir iki kişi ile olamaz. Sonra yalnız kemmiyyet değil, keyfiyyet de şarttır. Onun için mü'minlerden bir taife buyurulmuştur ki, şehadete ehil hâlîs mü'minlerdir. Zira şehadete ehil olmayan hazelenin şehadeti keenlemyekündür. İbn Abbas Hazretleri de; "Allah'ı tasdik edenlerden kırk kişi kadar" demekle bunu anlatmıştır.

Bu emirde, başlıca iki hikmet vardır:

BİRİNCİSİ: İntikam tarzında bir su-i isti'male meydan bırakmamak için te'minâttır. Çünkü gizli darbların sevk-ı hiddetle işkence halini alması veya bir

---

Müfid: Mânâlı, faydalı. **Müsmir:** Meyve veren. **Hazele:** Gayret.

iltimasa uğraması melhuzdur. Nitekim tarihin şikâyet edegeldiği zalimâne işkenceler hep gizlenerek yapılmıştır. Bundan dolayı Avrupa cezaiyyununun, darb gibi mücazat-ı cismaniyyeyi hoş görmemeleri de hiç sebebsiz değildir. Lâkin habis gibi umumiyyetle tecviz edile gelen cezaların çoğu cismanî olmaktan kurtulamayacağı gibi gizli darb kadar su-i istimale müsaid bulunduğu da inkâr olunamaz. Bir mahbusa ve hele münferid bir mahbusa karşı ne yapılamaz. Halbuki ammenin müşahedesi önündeki bir darb, müessir olmakla beraber tecavüze müsaid değildir. İşte darb, ancak bu müşahede ve mürakabe tahtinde alenî olmak şartıyle meşru' kılınmıştır.

İKİNCİSİ: Bunda, iffetin kıymetini, ibret ve terbiyenin ta'mimini ifade eden bir i'lân ve teşhir vardır. Gerçi bu teşhir mücrimin sırf aleyhine değildir. Beyan olunduğu üzere lehinde bir te'minatı da tezammun eden bir i'lândır. İ'lanı muhakemenin ve hükmün alenî olması gibidir. Hükmün aleniyyeti ise, bir teşhir-i tazammun etse de umumiyyetle bir ceza mahiyyetinde telâkki edilmez. İcrânın aleniyyeti de öyle olmak lâzım gelir. Bahusus ki, hududda icrâ, tetimme-i kazadandır.

Maamafih idrâki olanların vicdanında, en cüz'î bir teşhirin bile bir azâb-ı ruhanî husule getireceğinde şübhe yoktur. Bu cihetle bu işhad, sırf cismanî olan celd cezasının ruhî bir mütemmimi olmuş olur. Bu cümlede, «عَذَابَهُمَا» buyurulması da buna işarettir. Bir de, bu işhadın hukuk-ı ammeye alâkası vardır. Şu cihetle ki: اَلزَّانِى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً **Zanî, bir zaniye veya müşrikeden başkasını nikâh etmez.** Zinakâr bir herif, evlenecek olursa alacağı karı ya bir zâniye veya bir müşrikedir. Çünkü iman ve iffeti olan temiz saliha kadınlar, nefret eder, ona tenezzül etmez ve etmemelidirler. Öyle heriflere olsa olsa ya kendisi gibi zinakâr veya müşrike bir karı rağbet eder ki, müşrikelerin de iffeti meşkûktür. Ve işte zinâ şirke, şirk zinâya böyle yakındır.

Bir de, nefsinde zinâkâr olan bir erkek, iffetsiz kadınlarla alâkadar olur, onlardan tiksinmez bil'akis şehvetini tahrik edip hevasına uyduklarından dolayı onlara müncezib olur. Ve bu hiss, onun evlenmek hususundaki fikrini ve muhakemesini bozar da nikâha rağbet etmez ve şayed evlenecek olursa alacağı öyle birisi olur. Zira iffetin kadrini bilmez, ehl-i iffeti takdir etmez, kendi sınarını arar, bu suretle erkeğin iffetsizliği iffetsiz kadına düşmesine sâik olduğu gibi nihayet nikâh edeceği kadının iffetsiz olmasına da bâis olur. Bu nükte ile bu âyette erkek, dişiye takdim edilmiştir. Halbuki evvelki âyette, dişi takdim olun-

---

Melhuz: Düşünülebilen, olabi-len. **İşhad:** Delil getirme, şahid olma. **Müncezib:** Beriye çekilen, cezbedilen. **Sâik:** Sevkeden, sebeb. **Bâis:** Sebeb olan.

muştu. Çünkü dişinin görünmesi, tamaa düşürmesi, temkin ve mutaveati olmadıkça zikrolunan zinâ fiili başlayamayacağı cihetle orada cinayetin başı, zinanın maddesi karı olduğuna işaret kılınmıştı. Fakat nikâh mes'elesine gelince, bunda erkeğin rağbet ve talebi asıl ve mukaddem olduğuna ve erkeğin ahlâkının iffet nokta-i nazarından kadın üzerindeki dahl-ü te'sirine işaret nüktesi gösterilmiştir.

وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ **Zâniye, bunu da bir zanî veya müşrikten başkası nikâh etmez.** Yâni iffet ve namusu olanlar zâniyeden nefret eder, nikâhına tenezzül eylemez de, onu nikâh etse etse bir zinakâr, yâhud zinâdan sakınmamak âdetleri olduğu cihetle bir müşrik nikâh eder. Çünkü, الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ (*"Habisât, habisler için, habîsler, habisât için"* Nur-24/26)tır. وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ **Ve o, yani o nikâh, mü'minlere haram kılındı.** Sûre-i Bakara'da: وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ (*"Mamafih müşrikleri iman etmedikçe nikâh etmeyin, bir müşrike size imrendirse bile iman etmiş bir cariye herhalde ondan daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de nikâh ettirmeyin, bir müşrik size hoş görünse bile, mü'min bir kul elbette daha hayırlıdır."* Bakara-2/221) âyeti mantukunca müşrik ve müşrike nikâhının menhî olduğu ma'lûm. Zâniyeyi nikâha gelince: Bu âyetin zâhirinden bunun da, mü'minlere haram ve müşrik nikâhına karib olduğu anlaşılıyor. Mamafih ihtilâf ciheti yok değildir.

1- Bazıları: "Bu âyette maksad, nikâhın hükmünü beyan değil, zinanın şenaatini beyandır. Burada nikâh vatı' mânâsınadır ve binaenaleyh hürmet de, zinânın hürmetidir" demişlerse de, mânâsızdır. Çünkü Kur'ân'da nikâh, hep akid mânâsına vârid olduğundan vatı' mânâsına hamli doğru olmaz. Bir de, bu mânâca âyetin hiç bir faide ifade etmemiş olacağı gösterilmiştir.

2- Hazret-i Aişe radıyallahü anha'dan menkuldür ki: **"Bir erkek, bir kadına zinâ etse, onu tezevvüc edemez. Bu âyetle haramdır. Mübaşeret ettiğinde zinâ etmiş olur."** Ebu Hayyan tefsirinde, Ashab-ı Kiram'dan İbn Mes'ud ve Berâ İbn Âzib radıyallahü anhüma Hazretleri'nin dahi kavli böyle olduğu zikredilmiştir. Fakat buna mukabil Hazre-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem'den, bu mes'ele suâl edilmiş: ***"Evveli sifah ve âhiri nikâhtır. Haram, helâlı tahrim eylemez"*** buyurmuş olduğu nakledilmiştir. Ebû Bekir es-Sıddık, İbn Ömer, İbn Abbas ve Câbir'den ve Tavus, Said İbni'l-Müseyyeb, Câbir İbn Zeyd, Atâ Hasen'den ve Eimme-i Erbaa'den menkul olan da cevazdır. Ancak Fahr-i Razî tefsirinde mezkûr olduğu üzere zâni ve zâniyenin afîf ve afîfe ile ve

Tama: Hırsla isteme. Vatı': Cima'.

afîf-ü afîfenin zâniye ve zâni ile tezevvücü haram olmak, Hazret-i Aişe ve İbn Mes'ud gibi Hazret-i Ebu Bekir ve Hazret-i Ömer ve Hazret-i Ali'nin de mezhebleridir deniliyor.

3- Hasen'in kavlince bu hürmet, mahdud olan zâni ve zâniye haklarındadır. Hadd vurulmuş zâni, ancak bir zaniyyeyi tezevvüc edebilir. Bir mahdud, mahdud olmayan bir kadını tezevvüc etmişti. "Hazret-i Ali, onun nikâhını reddeyledi" diye rivayet etmiştir.

4- Bazıları, bu hükmün Medine'de İslâm'ın bidayetinde vârid olup ba'dehu mensuh olduğunu söylemişlerdir. Said İbni'l-Müseyyeb'den bu sûredeki, وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ (*"Bir de sizden olan dulları ve kölelerinizden, cariyelerinizden salihleri evlendirin."* Nur-24/32) ve Sûre-i Nisâ'daki, فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ (*"Size helâl olan kadınlardan nikâh edin."* Nisâ-4/3) âyetlerinin umumlariyle mensuh olduğu rivayet edilmiş ve bu şayi' olmuştur. Mu'tezile'den Cubbaî de: "İcmâ' ile mensuhtur" demiş. Lâkin Fahr-i Razî tefsirinde tafsil olunduğu üzere muhakkıkîn, bu iki vechin ikisinin de zayıf olduğunu anlatmışlardır.

Zira nâsihı icmâ'dır demek ise, icmâın, nâsıh olmayacağı İlm-i Usul-i Fıkıh'ta sâbittir. Bir de Ebu Bekir, Ömer, Ali gibi zevatın muhalefetleri sebkeden bir mes'elede icmâ' sahih olamaz. Binaenaleyh "icmâ' ile neshedilmiştir" demek doğru olamayacağı gibi mensuh olduğuna icmâ' edilmiş demek de doğru değildir. Çünkü beyan olunduğu üzere hilâfı sâbittir. Gerçi, وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ (*"Bir de, sizden olan dulları ve kölelerinizden, cariyelerinizden salihleri evlendirin."* Nûr-24/32) فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ (*"Eğer size halâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin"* Nisa-4/3) emirleri ammdır. Fakat bunların da, bir mani-i Şer'î bulunmayanlara aid olduğunda şübhe yoktur. Binaenaleyh diğer muharremat gibi buradaki tahrimin de mevani'den olması melhuzdur. Böyle bir ihtimal karşısında ise, nesha hükmetmek doğru olmaz. Bâhusus sûrenin başındaki, وَفَرَضْنَاهَا (*"Bir Sûre ki, indirdik ve farz kıldık,..."* Nûr-24/1) bu Sûrede mensuh bir hüküm bulunmadığını iş'ar için kâfidir.

5- Abdullah ibn Ömer'den, İbn Abbas'dan radıyallahü anhüm, Mücahid'den, Said ibn Cübeyr'den ve yine Said ibni'l-Müseyyeb'den vârid olan rivayetlere, göre bu âyetin sebeb-i nüzulü şudur: Cahiliyye'de fahişeler işleten kirahâneler (kerhâneler), kerhâneciler vardı. İslâm geldiği vakit, Medîne'de, bunlardan Ümmü Mehzûl gibi meşhur karılarla, kapıları bayraklı, alâmetli dokuz kadar kerhâne bulunuyordu. Bu karılar, bu kerhâneciler hep müşriklerden idi. İçlerinde servet edinmiş olanları vardı. İslâm'da zinâ haram

Mevani: Maniler, engeller. **Melhuz:** Düşünülebilen, olabilen.

olduğundan bu fahişelerden bazısı, yeni müslüman olan fukaradan ba'zısına nikâh teklif etmiş ve kabul ederlerse nafakalarını teahhüd etmek istemiş, onlar da, fakr-ü ihtiyacları hasebiyle Resulullahdan istizan etmişler. Bunun üzerine bu âyet, nâzil olmuş, o nikâhın mü'minlere haram olduğu anlatılmıştır. Bundan dolayı bazı müfessirîn, bu hürmetin sebeb-i nüzulü olanlara mahsus olduğuna kail olmuşlardır ki, "elif, lâm'lar" ahd için demek olur. Gerçi karîne, kaim olduğu zaman hüküm, sebeb-i nüzulüne tahsis olunabilir. Lâkin burada hüküm, vasf-ı âmm üzerine vârid olmuş ve bu suretle sebeb-i tahrim olanların şahıslarında değil, ötede zinakârlık, beride iman vasıfları arasındaki mubayenet de gösterilmiştir. Bu ise, ta'mim karinesidir. Öyle ki, "lâm", ahde hamledilse bile hükmün kıyas ile ta'mimi iktiza edecektir. Binaenaleyh "sebeb-i nüzulüne mahsustur" diyenlerin muradı da, bu tahrimin bilhassa kerhâne fahişeleri mekulesi hakkında olduğunu söylemektir. Ve bu fahişelerin vasf-ı barizi ise, zinâyı istihlâl veya istihfaf etmektir ki, küfürdür. İslâmiyyet'in hâkimiyyeti ile o cahiliyyet bakiyyesi olan kerhâneler kalkmış ve hududun ikamesi memalik-i İslâmiyye'de artık öylelerinin zuhuruna meydan bırakmamış olduğu müddetçe bunların nev'i, şahıslarına münhasır kalmış olması hasebiyle bu, onların şahıslarına mahsus kaldı diyenler de olmuştur. Maamafih:

6- Cumhur-i müfessirînin beyanına göre: "Bu tahrim, zinâ edenleri nikâh etmekten mü'minleri zecr-ü tahzirde mubalâğa içindir. Çünkü, diyorlar, zinâ damgası basılmış feseka silkine takılmak caiz değil, mahzurdur. Fâsıklara benzemesine, töhmet mevkiinde bulunmasına, hakkında kötü lâkırdılar edilmesine ve daha bir çok mefsedetlere sebebdir. Günahkârlar meclisinde oturmakta bile günahlar irtikâbına ma'ruz kalmak tehlikesi ne kadar çoktur. Artık zâniyeler, kahbelerle izdivac etmek nasıl olur?" وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْ ("*Bir de, sizden olan dulları ve kölelerinizden, cariyelerinizden salihleri evlendirin.* " Nisa-24/32) emrindeki "salâh" kaydinde de, bu mânâya tenbih vardır. Ancak bir mü'min, ihtiraz edilmesi lâzım gelen böyle haram bir nikâhı bil'farz irtikâb etmiş olsa o nikâh, mün'akid olur mu? Yoksa da, bir zinâ mı olur?

7- Şimdi bunu telhis ile âyetin mânâsını tesbit edelim. Burada üç kısım vardır: Müşrikler, zinayı istihlâl veya istihfaf edenler, etmiyenler.

EVVELÂ: Her hangi bir mü'min veya mü'minenin bir müşrike veya bir müşrik ile nikâhı mün'akid olmaz, kat'iyyen haramdır. O, bir zinâ olur.

SANİYEN: Zânî ve zâniye, sebeb-i nüzul olan kerhâneciler ve sermayeleri gibi zinâyı istihlâl veya istihfaf eder takımdan ise, hürmet-i mansus olanı is-

---

Mübayenet: Zıtlık. **Feseka:** Fasıklar. **Silk:** Dizi, sıra. **İhtiraz:** Sakınmak, çekinmek.

tihlâl veya istihfaf, küfr olmakla bunlar, müşrik hükmünde olduklarından nikâhları, nikâh olmaz. Kat'iyyen haramdır, müşrik nikâhı gibidir. Onun için âyette ez-zânî vez-zâniye, müşrik ve müşrikeye denk tutulmuş, وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (*"Mü'minlere ise, bu haram kılındı."* Nur-24/3) buyurulmuştur. Âyet, bu iki kısmın nikâhını tahrimde nasstır. Meğer ki, tevbeleri tahakkuk etmiş bulunsun.

SALİSEN: İstihlâl ve istihfaf gibi küfür delili olmayarak zinâsı vâzıh olmuş, evvelce de başından hiç nikâh geçmemiş ise, afîf mü'minlerin bunları nikâhı, tahrimen mekruh ve maamafih mün'akid olur. Âyetin tahriminin bu kısma derece-i şümulünde bir nevi şübhe vardır. Onun için mevrid-i ictihad olmuştur. Ve işte zikrolunan ihtilâf, ancak bu kısım hakkındadır. Yalnız Hazret-i Aişe ve İbn Mes'ud ve Berâ ibn Âzib hiç birinde in'ikadı tecviz etmemiş, bu kısmın hürmetini de, diğer iki kısım derecesinde tutmuşlardır.

İşte zinanın neticesi öyle azâb, böyle mahrumiyyettir. Mü'min olanların zinadan tevakkı etmeleri ve haddini icra eylemeleri farz olduğu gibi zanî ve zaniye nikâhından ictinab etmeleri ve yekdiğerini öyle töhmetlerden korumaları da lâzımdır. Yoksa ictinab behanesiyle şuna, buna zina isnad ederek ehl-i iffetin namusına dokunmak da büyük bir cinayettir. Ki buna, remi veya kazif ta'bir olunur. Bu ta'bir, namusu olanlara beyyinesiz öyle bir isnadda bulunmak, keyfemettefak gayb taşlamak kabilinden olmakla beraber öldürmek için şiddetli ok atmak gibi hakk-ı hayata bir hücum olduğuna işarettir. Bu vech ile hadd-i zinanın beyanına terdifen, hadd-i kazif beyan olunarak buyuruluyor ki:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ **Ve muhsanelere remy eden**

MUHSANE: Evlenmiş iffetli kadına, bir de evlenmiş olsun olmasın mutlaka iffetli ırzı sağlam olana ıtlak olunur. Ki, kazif âyetlerindeki ihsanda, bu mânâ murad olduğunda ittifak vardır. Yani burada evlemiş olmak şart değil, zinadan iffet şarttır. Binaenaleyh yetişgin kızlara dahi şamildir. Fukaha, bu ihsanda İslâm, akıl, bülûğ, hürriyyet, iffet, beş şart saymışlardır. Erkeklere kazif de, aynı hükümde delâleten dâhildir. Lâkin kadınlara söz atmak daha şayi' olduğundan cem'i müennes sigasiyle onlar tasrih veya taglib olunmuştur.

Hasılı ırzı sağlam olanlara atan, zina isnad eden, ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ **sonra da dört şâhid getirmiyen kimseler.** Demek ki, ikrar bulunmadıkça bir zinayı isbat için şehadetin nisabı, lâekal dörttür. Halbuki iki şâhid-i âdil ile kısas bile sâbit olur. Demek ki, namuslu bir kimseyi, bahusus ırz ehli bir kadını zina ile it-

---

Tevakkı etmek: Çekinmek. **Terdif:** Peşinden yürüme. **Remy:** Zina isnad etmek.

ham etmek canını almaktan ağırdır. Binaenaleyh onlara atıp da isbat edemeyenler yok mu? فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً **Bunlara da, attıklarından dolayı seksen celd vurunuz** [1]. وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًا **Hem de bunların ebedâ hiç bir şehadetini kabul etmeyiniz.** O kazif cürmünü fırlatan dilin ile'l-ebed, yani ölünciye kadar bu suretle hükmünü iskat etmek bu da, bu haddin tetimmesidir. Celdin elemi, cismanî, bunun elemi ise, ruhanîdir. Zinada cismanî cihet, kazifte ruhanî cihet galib olduğundan kazfin celdi, hadd-i zinadan dun ve lâkin bu mânevî ceza ondan efzundur. Çünkü müebbeddir. وَاُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ **Bunlar, fâsıklar güruhundan ibarettir.** Fısk ile mahkûm kemselerdir. اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا **Ancak ondan sonra tevbe edip kendilerini ıslâh edenler müstesna:** Yâni o kazif cinayetini yaptıktan sonra nedamet ederek sözünü geri alan ve onu telâfi etmek için haddine teslim olmak ve kazfettiği kimse ile halâllaşmaktan başlayarak hal ve amelini düzelten kimseler, fısk hükmünden müstesna olurlar. Tevbe ile, haddin sakit olmadığında icmâ' vardır. Ancak Şafiî mezhebinde bu istisnanın yukarıki cümleden ikisine raci' olduğuna ve binaenaleyh böyle tevbe ettikleri takdirde had, sakit olmazsa da fıskları zâil olduğu gibi şehadetleri de kabul olunabileceğine kail olmuştur.

Lâkin Hanefî mezhebinde bu, yalnız sonundaki "fasikun" cümlesinden istisnadır. Hadd-i kazf ile mahdud olanlar, tevbe ile hadden kurtulamayacakları gibi şehadetlerinin kabul olunmaması da, ebeden kaydiyle mukayyeddir. Te'bid ise, istisnaya munafidir. Binaenaleyh bu hükümden istisnanın faidesi hukuk-ı ibad teallûk etmeyen ve mahza Hakkullah olan cihette olur. فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Çünkü Allah, gafurdur, rahîmdir.** Magfireti çok, rahmeti çoktur. Binaenaleyh tevbe ve ıslâh halinde muâhaze etmez. Fakat kazifte had ve şehadet, yalnız Hakkullah değil, aynı zamanda hakk-ı ibâddır. Kazfolunan dâvâsı üzerine cereyan eder. Binaenaleyh hakk-ı abid teallûk eder ve redd-i şehadet hükmü, tevbe ile sakıt olmazsa da mücerred Hakkullah olan günah, magfiret olunabilir. Ve bu cihetle bu ceraimde setir evlâdır.

Zinayı isbatta, dört şâhid şartı da bununla alâkadardır. Maamafih burada pek mühim bir nokta vardır. Bir kişi, bir zinayı görecek olursa, o bir yabancının zinası olduğu takdirde kendisine bir ar teallûk etmeyeceğinden setri evlâ olur. Fakat zevcesi olduğu takdirde ar gelir, nesebi bozulur, sabredemez, o halde başka şâhid bulmak da, müteazzir gibidir. Bundan dolayı burada, şöyle bir

---

[1] Muhsan olmayanlara kazif, haddi mucib olmaz. Fakat ta'ziri icab eder. Meğer ki, makzuf, kazf olunduğu şey ile ma'ruf olsun (Fahr-i Razî).

Müteazzir: Meydana gelmesi zor olan, özrü olan.

suâl vaki'dir: Rivayet olunduğu üzere kazf âyeti nâzil olup kıraat buyurulduğu zaman Ensar'dan Sa'd ibn Ubade ve Âsım ibn Adiy, birisi ayağa kalkıp: "Bir adam karısıyle birisini görse ne olacak. Dâvâ etse seksen vurulacak ve şehadeti reddedilecek, fiskına hükmolunacak, vurup öldürürse katlolunacak, sükût etse gayz edilecek şeye sükût etmiş olacak, dört şâhid bulup getirinceye kadar ise işini bitirecek, fethet Allahım!" dedi. Çıkar çıkmaz damadı Hilal ibn Ümeyye veya Uveymir kendini karşıladı: "Ne var," dedi. "Şer var, zevcemi Şüreyk ibn Semhâ ile buldum" dedi. Ki, ammizâdesi idi. "Vallahi, dedi bu benim sualim, ne çabuk mübtelâ oldum." Binaenaleyh ikisi bir Resulullah'a vardılar, haber verdiler. Resulullah, kadını celbedip istintak etti. Kadın, inkâr eyledi. Ashab toplanmıştı. Zevc, evvelki âyet mucebince hadd-i kazfe mahkûm olacaktı. "Gözlerimle gördüm, kulaklarımla dinledim, Allah biliyor ki ben, sadıkım. Ancak hakkı söyledim, her halde Allah'ın buna bir açıklık bahşedeceğini ümid ederim." diyordu.

Derken Resulullah'a vahiy gelmeğe başladı. Ashab bunu alametlerinden tanıyorlardı. Hepsi sustular, beklediler. O vakit şu, «لعان» lian [1] âyetleri nâzil olmuştu ki, kazf âyetinin umumundan bir istisna mahiyyetinde ve bilhassa zevclerin kendi zevcelerine kazfi hakkındadır: وَالَّذِينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ اِلَّا اَنْفُسُهُمْ **Kendi zevcelerine remyeden ve kendilerinden başka şâhidleri olmayan kimseler ise,** فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ **imdi birinin şehadeti,** yani o zevclerden herhangi birinin hadd-i kaziften halâsı için şer'an nazar-ı i'tibara alınacak meşru' şehadeti, اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ **hiç şübhesiz kendisi kat'ıyyen sadıklardandır** diye Allah'a kasem ile dört şehadettir. Yani "şehadet ederim billahi, hiç şübhesiz ona attığım sözde kat'iyyen sadıkım" diye tekrar tekrar dört kerre yemin etmesidir. وَالْخَامِسَةُ اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ **Beşincisi de, eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın la'neti muhakkak üzerine,** yani beşinci def'ada da böyle şehadet edecek: "Eğer o remy-ü şehadette yalan söylediyse Allah'ın lâ'neti muhakkak üzerine olsun" diyecek ki bu, bir yemini mün'akidedir. Bu âyette nazmın üslûbu, dikkat olunursa zevcin kizbi takdirinde, taraf-ı İlâhî'den tel'inin vürudünü ifade eder bir surettedir. Nitekim Resulullah da, bu beşinci "mucibdir" buyurmuştur.

Zevc, böyle beş kerre şehadetle lian yapınca hadd-i kaziften kurtulur. Töhmet, zevceye teveccüh eder. وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ **Zevceden de azâbı, yani o dünyevî azâbı,** (Ki sonu evliler hakkında hadd-i zinanın ma'hudu olan

---

[1] Liân yâhud mülâane, lâ'netleşme demektir.

İstintak: Söyletmek, sorguya çekmek.

recimdir.) Bunu o zevcenin, kendisinin şöyle şehadet etmesi def'eder: أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ **"Hiç şübhe yok o zevc, kat'iyyen yalan söyleyenlerden billahi"** diye Allah'a dört şehadet ki, dört yemîn وَالْخَامِسَةَ **beşincisi de** اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَا اِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ **"Eğer o, sadıklardan ise, Allah'ın gadabı muhakkak üzerine."** Yâni zevc, sözünde sadık ise, Allah'ın gadabını zevce kendi üzerine alacak, erkek tarafında lânet, kadın tarafında gadab üzerine yemîn verilmesi, kadınlar üzerinde gadabın lâ'netten daha müessir olmasındandır. İmdi zevce de, bu beş yemîn ile şehadet ederse, hadd-i zinayı kendisinden def'eder ve artık zevc ile zevce arasında iftirak husule gelir.

Lâkin zevce, bu beş şehadeti yapmaz da liandan imtina' ederse azâbı def'edemez. O halde ne yapılır? Burası, âyetin mefhum-ı muhalifine aiddir. Şafiî, hemen haddin icrasına hükmetmiş, lakin Hanefiyye, kat'iyyet lâzım olan böyle mevaki'de sâde mefhum-ı muhalif ile ameli tecviz etmediklerinden dört şâhid yok iken, ikrar da bulunmayınca zinanın sübutiyle haddin icrasına hükm olunamayacağını ve binaenaleyh ya lianı kabul veya hadd icrâ edilmek üzere ikrar edinciye kadar habse hükmeylemişlerdir. Hasılı kazif, zina gibi çok çirkin, zevciyyet namusu da gayet mühimm olduğundan bir taraf nokta-i nazarından hadd-i kazif, bir taraf nokta-i nazarından da hadd-i zina makamına kaim olacak olan lian da böyle mühim bir mahlastır ki, bunları, Allah Teâlâ teşri' buyurdu. وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ **Üzerinizde Allah'ın fadl-ü rahmeti bulunmasa idi de kendinize kalsa idiniz** وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ **ve Allah bir tevvab, hakîm olmasa idi de tevbelerinizi kabul etmese,** hikmetsiz hükümlere, nizamsız idarelere bırakıverse idi neler olmazdı, neler?

اِنَّ الَّذِينَ جَاؤُ بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ وَالَّذِي تَوَلّٰى كِبْرَهُ
مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾ لَوْلَا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ
وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هٰذَا اِفْكٌ مُبِينٌ ﴿١٢﴾ لَوْلَا جَاؤُ

İftirak: Perişan olmak, ayrılmak, dağılmak, hicran.

عَلَيْهِ بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَۚ فَاِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَٓاءِ فَاُو۬لٰٓئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ
هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَٓا اَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌۚ ﴿١٤﴾ اِذْ تَلَقَّوْنَهُ
بِاَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِاَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ
هَيِّنًاۗ وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا
يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَاۗ سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾
يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِٓ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَۚ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ
اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ اِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَشِيعَ
الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌۙ فِي الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

11- Haberiniz olsun ki, ifk ile gelenler içinizden bir takımdır. Onu, hakkınızda bir şer sanmayın, belki o, hakkınızda bir hayırdır. Onlardan her kişiye o vebalden kazandığı, büyüğüne tesaddî eden, ona da büyük bir azâb vardır.

12- Ne vardı onu işittiğiniz vakit, erkek ve kadın mü'minler, kendi kendilerine hüsn-i zann etselerdi de, "bu açık bir ifktir" deselerdi ya!

13- Ona, dört şâhid getirselerdi ya! Madem ki, şâhid getiremediler o halde onlar, Allah indinde yalancılardan ibarettirler.

14- Eğer dünya ve âhirette Allah'ın fadl-ü rahmeti üzerinizde olmasa idi, o daldığınız yaygarada size mutlak büyük bir azâb dokunurdu.

15- O sırada ki, dillerinizle telâkkı ediyordunuz ve ağızlarınızla hiç bir ilminiz olmayan bir şey söylüyor ve onu, kolay sanıyordunuz. Halbuki o, Allah yanında büyük bir vebal.

16- Onu işittiğiniz vakit: "Bunu söylemek bize gerekmez, hâşâ bu bir büyük bühtandır" desenizdi ya! Böyle bir şeye ebedâ avdet etmeyesiniz eğer mü'min iseniz diye, Allah size va'z veriyor.

17- Böyle bir şeye ebedâ avdet etmeyesiniz eğer mü'min iseniz diye, Allah size va'z veriyor.

18- Ve sizin için âyetleri beyan buyuruyor ki, Allah, alîmdir, hakîmdir.

19- Mü'minler içinde bîedebâne sözleri şüyu' bulmasını arzu edenler için, muhakkak dünya ve âhirette elîm bir azâb vardır ve siz bilmediğiniz halde Allah, bilir.

20- Ya olmasa idi üzerinizde Allah'ın fadl-ü rahmeti ve hakikat Allah'ın, bir rauf-ı rahîm olması.

اِنَّ الَّذِينَ جَآؤُ بِالْاِفْكِ **Şunlar ki, ıfk ile geldiler.**

IFK, asl-ü esasından çevirilmiş, hakikati tahrif edilmiş söz, yani yalan, iftira, bühtan demektir.

BÜHTAN da, ansızın atılıp insanı mebhut eden iftira demektir. Umumiyyetle tefsir ve hadîs kitablarında rivayet olunduğu üzere bu âyetlerin sebebi nüzulü şöyledir:

Hazret-i Aişe radıyallahü anha, dedi ki: "Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, bir sefer irade buyurduğu vakit kadınları arasında kur'a çeker, hangisinin ismi çıkarsa onunla giderdi. Benu Mustalık gazasından evvel yaptığı gazada da aramızda kur'a çekti, benim ismim çıktı. Binaenaleyh Resulullah ile bareber çıktım ve bu, hicab âyetinin nüzulünden sonra idi. Onun için bir hevdece (mahmile) konuldum. Avdette Resulullah, Medine'ye yaklaşınca bir menzilde konakladı sonra da rahil, nida ettirdi. Rahil, nidâ ettikleri sırada ben kalktım ve yürüyüp orduğâhı geçtim. Def'i hacet ettim, yerime dönerken göğsümü yokladım, ne bakayım. Zafâr boncuklarından bir dizim vardı kopmuş, düşmüş. Bunun üzerine döndüm, dizimi aradım. Bunu aramak, beni alıkoydu.

Benim yol nakliyyatımı yapmakta olan takım, varmışlar, hevdeci yüklenmişler ve beni içinde zannetmişler. Çünkü hafif idim, henüz küçük yaşlı

Mebhut: Hayretle, şaşkın. **Rahil:** Göç eden, göçen. Hicret eden.

bir taze idim. Beni hevdecde sanmışlar, deveyi çekmişler, gitmişler. Avdet ettiğim vakit o mekânda kimseyi bulamadım. Binaenaleyh belki beni aramak için dönerler dedim, oturdum. Derken uyumuşum, Safvan ibni'l-Muattal ordunun arkasına kalır, nâsın emtiasını araştırır, bir şey kalmış ise zayi' olmamak için diğer konak mahalline götürürdü. Beni görünce tanımış, اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ("... *biz Allahınız ve nihayet ona döneceğiz...*" Bakara-2/156) demesiyle uyandım. Hemen ferâcemle yüzümü örttüm, devesinden indi. Ben, bininceye kadar çekildi, bindim. Sonra deveyi çekti, yürüdü. Öğle sıcağında orduya yetiştik inmişler, bağrışıyorlardı. İndikleri zaman beni bulamadıklarından nas çalkalanmış, o sırada imiş ben, üzerlerine varıverdim. Artık herkes beni konuşmuş. Beni lakırdıya dalmış, helâk olan helâk olmuş.

Resulullah, Medine'ye kudum etti ve bana bir veca' arız oldu. Fakat rahatsız olduğum zamanlar Aleyhissalatü vesselam'dan tanıya geldiğim lûtfu bu defa görmedim. Ancak yanıma giriyor: "Nasıl o?" diyordu. Bu, beni işkillendirdi. Henüz mâceraya vukufum yoktu. Nihayet nekahat haline geldim. Bir gece Mıstah'ın anasıyla hacetimiz için dışarı çıktım. İşimiz biter bitmez yine Mıstah'ın anasıyla odama doğru döndük. Derken Mıstah'ın anası Mırtı, yanı yün çarşafı içinde sürçtü: «تَعِسَ مِسْطَحٌ» dedi [1]. Ben, buna i'tiraz ettim. "Bedr'de bulunmuş bir zata seb mi ediyorsun?" dedim. "Haberin yok mu?" dedi. "Ne var?" dedim. "Ben, dedi, şehadet ederim ki, sen hakikaten «مُؤْمِنَاتٌ غَافِلَاتٌ» tansın." Sonra ehl-i ifkin dediklerini anlattı. Derhal maraz üstüne marazım arttı, hemen ağlayarak döndüm.

Sonra Resulullah girdi ve: "Nasıl o?" dedi. "Bana izin ver ebeveynime gideyim" dedim. İzin verdi. Ben de anama babama gittim. Anneme: "Ey anne, dedim, nas ne söylüyorlar?" "Kızcağazım, dedi, kendini üzme, vallahi bir erkeğin yanında sevgili parlak bir kadın olsun ve ortakları bulunsun da aleyhinde çok lâf etmesinler pek nâdirdir. Daha, dedi, bu âna kadar söylenilen sana ma'lûm olmadı mı?" Ben ağlamağa başladım ve bütün gece sabahı ettim. Yine ağlıyordum. Ağlarken babam yanıma geldi, valideme: "Bu, neye ağlıyor?" dedi. "Bu âna kadar söylenilenden ma'lûmatı yokmuş" dedi. Babam da ağladı: "Sus kızım", dedi. O gün durdum, göz yaşım dinmiyordu. Ebeveynime, ağlamak, ciğerimi parçalıyacak gibi geliyordu. İkisi de yanımda oturmuş, ben ağlıyorken Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, üzerimize geliverdi. Selâm verdi, ba'dehu oturdu. Hakkımda söylenilen söylenileliden beri yanımda oturmamıştı ve bir ay

---

[1] Ki Mıstah helâk oldu veya olsun ma'nâlarına gelir.

Veca': Ağrı, sızı.

olmuş Allah Teâlâ, O'na, benim şanımda bir vahy indirmemişti.

Sonra dedi ki: أَمَّا بَعْدُ ya Aişe, hal mühim, senden bana şöyle böyle söz yetişti. İmdi sen beri' isen Allah, muhakkak seni tebrie eder. Ve eğer bir günaha düştünse Allah'a istiğfar ile tevbe et. Zira kul tevbe edince Allah Teâlâ tevbeyi kabul eder. Vaktâ ki, Resulullah mekalesini bitirdi, göz yaşlarım boşandı. Sonra babama: "Tarafımdan Resulullaha cevab ver." dedim. "Vallahi ne diyeceğimi bilmiyorum" dedi. Ben, henüz küçük yaşta bir taze idim. Kur'ân'dan çok okuyamazdım, yani çok istişhad edebilecek halde değildim. Dedim ki: "Vallahi ben anladım, siz bunu işitmişsiniz, hattâ gönüllerinizde yer etmiş, inanmışsınız. Şimdi ben, size berîeyim desem inanmayacaksınız ve eğer benim muhakkak berîe olduğumu Allah bilip dururken size fena bir i'tirafta bulunsam hemen tasdik edeceksiniz. Vallahi benimle size başka bir mesel bulamıyorum; ancak Yûsuf'un babası o Salih kulun (ki ismini zikretmemiştim) dediği gibi: فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ (*"Artık bir sabrı cemîl ve Allah'ındır ancak yardımına sığınılacak, söylediklerinize karşı"* Yûsuf-12/18) Böyle dedim, sonra dönüp yatağıma yattım.

O halde ben, vallahi biliyordum ki, Allah Teâlâ muhakkak beni tebrie eder. Lâkin vallahi şanımda bir vahyi metlüvv indireceğini zannetmiyordum. Şa'nım nefsimde Allah Teâlâ'nın öyle tilâvet olunacak bir emr ile tekellüm buyuracağı mertebeden çok hakîr idi. Ve lâkin umuyordum ki, Resulullah, uykuda bir rüya görür de Allah, beni onunla tebrie eder. Alimallah Resulullah, meclisinden kalkmamıştı, ehl-i beytten bir kimse de dışarı çıkmamıştı. Allah Teâlâ Peygamberine vahy indiriverdi. O'na vahy inerken olagelen hal hemen geliverdi ki, kış gününde bile vahyın sıkletinden dolu danesi gibi ter dökülürdü. Binaenaleyh bir örtü örtüldü ve başının altına bir yasdık konuldu. Vallahi ben telâş etmedim ve aldırmadım. Çünkü beraetimi biliyordum. Fakat Resulullah açılıncıya kadar, nâsın dediklerine hak verecek bir vahiy gelivermek korkusundan anamın, babamın canları çıkacak zannettim.

Vaktâ ki, Resulullah açıldı, gülüyordu. İlk söylediği kelime şu oldu: بُشْرَى يَا عَائِشَةُ أَمَّا وَاللّٰهِ لَقَدْ بَرَّأَكِ اللّٰهُ ***müjde ya Aişe, agâh ol, vallahi Allah, seni kat'iyyen tebrie etti."*** dedi. الْحَمْدُ لِلّٰهِ لَا بِحَمْدِكَ وَبِحَمْدِ أَصْحَابِكَ ***Hamd, Allah'a ne sana, ne eshabına"*** dedim. Validem dedi: ***"Kalk O'na."*** Ben: ***"Vallahi, ne O'na kalkarım, ne de beraetimi inzal eden Allah'dan başkasına hamd ederim."*** dedim. İmdi Allah Teâlâ, «إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُ بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ» (*"Haberiniz olsun ki ifk ile gelenler*

İstişhad: Şahid göstermek, delil olarak ileri sürmek. **Tebrie:** Bir kimseyi şübhe ve zan altından kurtarmak, temizliğini ve suçsuzluğunu meydana çıkarmak.

içinizden bir takımdır; onu hakkınızda bir şer sanmayın, belki o, hakkınızda bir hayırdır, onlardan her kişiye o vebalden kazandığı, büyüğüne tesaddi eden, ona da büyük bir azâb vardır." Nur-24/11) on âyet inzal buyurmuştu. Binaenaleyh Ebu Bekir: "Vallahi, bundan sonra artık Mıstah'a infak etmem" dedi. Çünkü O'na karabeti ve fakri hasebiyle nafaka veriyordu. Bu sebeble de Allah Teâlâ, şunu inzal buyurdu: وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ ... أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ (*"Bir de içinizden fadl-ü vüs'at sahibi olanlar karabet sahiblerine, miskinlere ve Allah yolunda muhacirlere vergisini vermekte kusur etmesin ve afvetsin, aldırmasın, Allah'ın size mağfiret etmesini arzu etmez misiniz? Allah gafurdur rahimdir. Şübhe yok ki ırz ehli bihaber mü'min kadınlara atanlar Dünyada ve Âhirette mel'undurlar ve onlara büyük bir azâb vardır. O gün ki aleyhlerinde dilleri ve elleri ve ayakları yaptıklarına şehâdet edecektir."* Nur-24/22-24) Ebu Bekir de, "***Belâ vallahi, Allah'ın beni mağfiret etmesini severim***" dedi. Mıstah'a yine nafakası avdet etti. Hasılı özrüm [1] nâzil olunca Resulullah kalktı, minbere çıktı. Bunları anlattı ve Kur'ân'ı tilâvet buyurdu. Minberden indiği vakıt da Abdullah ibn Übeyy'e, Mıstah'a Hamne'ye, Hassan'a hudud vurdu.

عُصْبَةٌ مِنْكُمْ **İçinizden bir usbedir, mahdud bir güruhtur.**

USBE: Ondan, kırka kadar bir cemaat, sayılı bir güruh demektir. Ey o ifke ma'ruz olanlar, لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ **onu sizin için bir şer sanmayınız.** بَلْ هُوَ **Belki o, ifk** خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için bir hayırdır.** Büyük sevab kazanmağa sebeb, Allah indindeki kerametin zuhuruna, akibet kadr-ü mertebenin yükselmesine vesîle olur. Filvaki' ifk, o iftira yalanı büyük bir şerdir. Fakat hakikatta onun şerri, onu uyduranlara, söyleyenlere aiddir. لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ **Onlardan** (o güruhtan) **her birinin** مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ **kazandığı vebali kendisinindir. Kimi susmuş, kimi gülmüş, kimi söylenmiş.** وَالَّذٖي تَوَلّٰى كِبْرَهُ مِنْهُمْ **İçlerinden onun** (O vebalin), **büyüğüne mütevellî olan, o güruh içinde o iftirayı ankasdin atan ve işaasını arzu ederek vebalin büyümesini iltizam eden** لَهُ عَذَابٌ عَظٖيمٌ **için de, büyük bir azâb vardır.** Bu, Abdullah ibn Ubeyy hakkındadır ki, Munafıkların reisi idi. O ifki, ibtida o atmış, ilk evvel o tasrih etmiş ve halk arasında propaganda yaptırmış idi. Kurnaz Munafıklar, cinaslı lakırdılarla mü'minleri gizliden gizliye heyecana getirmeğe çalışmış ve bu propagandaya aldanan şâir Hassan ve fakîr Mıstah gibi bir iki sâde dil de, o Ubeyy oğlunun tasrihine kapılıp hadd-i kazfe müstehıkk olmuşlardı. Safvan, Hassan'a hücum edip vurduğu bir kılıç darbesiyle bir gözünü söndürmüş ve demişti ki:

---

[1] Yani zaferim.

Tasrih: Belirtmek, anlatmak.

تَوَقَّ ذُبَابَ السَّيْفِ عَنِّي فَاِنَّنِي * غُلَامٌ اِذَا هُوجِيتُ لَسْتُ بِشَاعِرِ
وَلٰكِنَّنِي اَحْمِي حِمَايَ وَاَتَّقِي * مِنَ الْبَاهِتِ الرَّامِي الْبَرِيءَ الظَّوَاهِرِ

"Benden kılıç kılagısından sakın.
Çünkü ben, bir kulum, hicve kalkışıldığım vakıt şâir değilim
ve lâkin ben, korumu himaye ederim
ve zavahiri berî kimseye atan bühtancıdan korunurum."

لَوْلَا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ **Ne vardı onu (o yalanı) işittiğiniz vakit,** ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًا **mü'minler ve mü'mineler kendi nefislerine hayır zannetseler.** Kendilerine ve kendileri mesabesinde tanımaları lâzım gelen hem cinslerine hüsn-ü zann besleseler وَقَالُوا هٰذَا اِفْكٌ مُبِينٌ de, **"bu açık bir ifktir" deselerdi ya!** Zannın menşei, nefiste bir kıyastır. Bir kimse nefsinde kendi hakkında tecviz edebildiği nisbettedir ki, kendiye benzettiği kimseler hakkında kıyas-ı nefs ile bir zanda bulunur. Halbuki mü'minler, mü'mineler, kendi nefislerinde fenâ şeylere cevaz vermemek, nezih olmak lâzım gelir. Binaenaleyh kötü bir söz işittikleri zaman kendilerinden şübheleri olmamak lâzım geldiği kadar kendileri gibi saymaları iktiza eden mü'minîn ve mü'minat hakkında da hüsn-ü zannetmek, beraet-i zimmet asl olduğunu bilmek, zâhiri halin hilâfına olan beyyinesiz lakırdılara "açık bir iftira" demek iktiza eder.

لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ **Dünyadaki azâb hadd-i kazif ve netaicidir.** Nitekim Mıstah, Hassan, Hamne haklarında hadd-i kazif icrâ edildi ve Safvan, bir kılıç darbesiyle Hassan'ı vurup bir gözünü söndürdü.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًاۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأْتَلِ اُو۬لُوا الْفَضْلِ

مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُوا اُولِى الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِى سَبِيلِ
اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا
فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ
اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ
يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾
اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ
لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ اُولٰئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

21- Ey o bütün iman edenler, Şeytan'ın adımlarına uymayın. Her kim, Şeytan'ın adımlarına uyarsa, şübhe yok ki, o çirkin ve merdud şeyler emreder. Eğer üzerinizde Allah'ın fadl-ü rahmeti olmasa idi, içinizden hiç biri ebedâ temize çıkamazdı ve lâkin Allah, dilediğini temize çıkarır ve Allah, semi'dir, alîmdir.

22- Bir de içinizden fadl-ü vüs'at sahibi olanlar karabet sahiblerine, miskînlere ve Allah yolunda muhacirlere vergisini vermekte kusur etmesin ve afvetsin, aldırmasın. Allah'ın size mağfiret etmesini arzu etmez misiniz? Allah, gafurdur, rahîmdir.

23- Şübhe yok ki, ırz ehli bîhaber mü'min kadınlara atanlar, dünyada ve âhirette mel'undurlar ve onlara büyük bir azâb vardır.

24- O gün ki, aleyhlerinde dilleri ve elleri ve ayakları yaptıklarına şehâdet edecektir.

25- O gün Allah onlara hak cezalarını temamen verecek ve Allah'ın aşikâr hakk olduğunu bileceklerdir.

26- Habîsât, habîsler için, habîsler, habîsât için ve tayyibât, tayyibler için, tayyibler, tayyibât içindir. Bunlar, onların dediklerinden müberrâdırlar, kendilerine bir mağfiret ve bir rızk-ı kerîm vardır.

اِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ **"Şüphe yok ki, ırz ehli bîhaber mü'min kadınlara atanlar."** Burada gafilât vasf-ı medih sıfatlarındandır. Yani ezvac-ı tahirat gibi fenalıktan ale'l-ıtlak gafil, öyle bir şey asla hatırından geçmez imanlı hanımlara atanlar, şübhesiz لُعِنُوا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ **dünyada ve âhirette lânet olundular** وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ **ve onlara öyle bir azâb vardır ki, azîm.** ... يَوْمَ تَشْهَدُ **"O gün ki, aleyhlerinde dilleri ve elleri veayakları yaptıklarına şehadet edecektir."** Sûre-i Yâsin (*"Bugün ağızlarını mühürleriz de bize elleri söyler ve ayakları şehadet eyler, neler kesbediyorlardı."* Yâsin-36/65) bakınız! يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ o gün Allah, onların hak dinlerini yâni cezalarını tam verecek وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ **ve bilecekler ki, Allah, hakikaten o hakkı mübindir.** Yâni her hakikati ızhar eden ve varlığında hiç şübhe câiz olmayan Hakk Teâlâ'dır.

Burada tevbe edenler, istisna edilmemiştir. Çünkü bunda, ezvac-ı tahiratın hukuk-ı mahsusası i'tibariyle bir hususiyyet vardır. Maamafih mefhum, âmmdır. Binaenaleyh âmm olan, kazf âyetindeki istisnanın uhrevî nokta-i nazardan burada da cari olması melhuzdur. Hassan ibn Sâbit, munafık olmamakla beraber tevbekâr olduğunda söz yoktur. Nitekim hadden sonra inşâd ettiği şu beyitlerle tebiresini arz etmişti:

حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ * وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ
حَلِيلَةُ خَيْرِ النَّاسِ دِينًا وَمَنْصِبًا * نَبِيِّ الْهُدَى وَالْمَكْرُمَاتِ الْفَوَاضِلِ
عَقِيلَةُ حَىٍّ مِنْ لُؤَىِّ بْنِ غَالِبٍ * كِرَامِ الْمَسَاعِى مَجْدُهَا غَيْرُ زَائِلِ
مُهَذَّبَةٌ قَدْ طَيَّبَ اللّٰهُ خِيمَهَا * وَطَهَّرَهَا مِنْ كُلِّ شَيْنٍ وَبَاطِلِ
فَاِنْ كَانَ مَا بُلِّغْتَ اَنِّى قُلْتُهُ * فَلَا رَفَعَتْ سَوْطِى اِلَىَّ اَنَامِلِى
فَكَيْفَ وَوُدِّى مَا حَيِيتُ وَنُصْرَتِى * بِاٰلِ رَسُولِ اللّٰهِ زَيْنِ الْمَحَافِلِ
لَهُ رُتَبٌ عَالٍ عَلَى النَّاسِ فَضْلُهَا * تَقَاصَرُ عَنْهَا سَوْرَةُ الْمُتَطَاوِلِ

Hazret-i Aişe radıyallahü anha da: "Hassan'a, cenneti ümid ederim. Resulullah'ın medhine dair şiirini işittiğim zaman Ona, cenneti ümid ettim." demiştir. (Razî)

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ **Habîseler, habîsler için.** Habisât, murdar kötü karılara,

---

Medih: Övme.

murdar lakırdılara, murdar fiillere ve ale'l-umum murdar şeylere hakikat olarak ıtlak olunabilir. Lâkin **HABİSÎN**, cem-i müzekker olduğundan yalnız erkeklerde hakikattir. Maahaza habîs kişiler mânâsına olarak zükûr ile beraber inase de tagliben şâmil olabilir. Bunların zıddı olan tayyibât ile tayyibînde de fark böyledir. Âyetteki tekabülden ilk nazarda zâhir olan dişi ile erkek tekabülüdür. Bununla beraber ikinci mânâ da baid değil, menkuldür. Binaenaleyh mânâ şu olur: Murdar, yani eteği kirli, hiyanetkâr karılar murdar erkeklerindir, murdarların küfvüdür. Binaenaleyh murdar karının kocası da murdar olur, olmasa murdar karıyı tutmaz. Yâhud murdar sözler, murdar fiiller, murdar kişilerindir. Binaenaleyh kazf, ifk, bühtan, sebb-ü şetim gibi lâflar, zina gibi pis fiiller, murdar kişiden, murdarlardan sâdır olur ve ancak murdarlara nisbet olunabilir. **وَ Ve bil'akis الْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ habîsler de, habîseler içindir.** Murdar erkekler murdar karılar içindir. الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ (*"Zanî bir zaniye veya müşrikeden başkasını nikâh etmez. Zaniye, onu da bir zanî veya müşrikten başkası nikâh etmez."* Nur-24/3) gibi. Yâhud murdar kişiler, murdar sözler ve murdar işler içindir. Pislikler pislerin hassası, pisler de pisliklerin hass mahallidir. **وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ Tayyibat da, tayyibler için.** Hoş, pâk kadınlar, pak erkekler içindir, temiz olanlarındır, pak olmayanları bulaştıramaz. Yâhud ikinci mânâ ile kelimat-ı tayyibe ve a'mal-i tayyibe hoş ve temiz kimselerin şiarı, temizlerin kârı, temizlerin halidir. **وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ Tayyibler de, tayyibât içindir.** Temiz, pâk adamlar, temiz, pâk kadınlar içindir. Pâk olmayanları ne alırlar, ne tutarlar, yâhud temiz pâk insanlar da, temiz pâk sözler, temiz pâk işler, temiz pâk şeyler içindir. Onlara yaraşan, onlardan beklenen bunlardır. Hâsılı pâk hoşluklar, pâk hoş olanların hassası, pâk hoş olanlar da, pâk hoşlukların hass sahib, hass mahallidir. **أُولَئِكَ O yüksekler,** o yüksek temizler, o tayyibîn ve tayyibatın en güzidesi olan ehl-i beyt-i Mustafa, **مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ onların dediklerinden müberradırlar.** O habislerin, o ehl-i ifkin ağızlarına aldıkları şaibeden çok **berî ve münezzehtirler. لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ onlar için bir mağfiret ve kerîm bir rızk vardır.** O temizler için, inde'l-hesab bambaşka bir mağfiret ve keramet-i namütenahî bir rızk vardır ki, o cennettir.

İslâm hukuk-ı esasiyyesinde iffet ve ırz-u namus hukukunun birinci esaslardan olduğu tesbit buyurulduktan sonra bu temizlikle en ziyade alâkadar olan masuniyyet-i mesakin, hukuk ve ahlâk-ı muaşeret, tesettür-i nisvan gibi levazımına geçilerek buyuruluyor ki:

Küfv: Denklik, dengi olma.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى
اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾
فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا ف۪يهَٓا اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْۚ وَاِنْ
ق۪يلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
عَل۪يمٌ ﴿٢٨﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ
ف۪يهَا مَتَاعٌ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾ قُلْ
لِلْمُؤْمِن۪ينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ ذٰلِكَ
اَزْكٰى لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ
يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ
ز۪ينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ
وَلَا يُبْدِينَ ز۪ينَتَهُنَّ اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ اٰبَٓائِهِنَّ اَوْ اٰبَٓاءِ
بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَٓائِهِنَّ اَوْ اَبْنَٓاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَن۪ٓي
اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَن۪ٓي اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَٓائِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ
اَيْمَانُهُنَّ اَوِ التَّابِع۪ينَ غَيْرِ اُو۬لِي الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ

أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا
يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا
إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

27- Ey o bütün iman edenler, kendi odalarınızın gayrı odalara, sahiblerine istinas edip selâm vermeden girmeyiniz. Bu sizin için hayırlıdır, gerek ki, düşünürsünüz.

28- Bunun üzerine onlarda kimse bulmazsanız, size bir izin verilmedikçe içeri girmeyin ve eğer size, "dönün" derlerse dönün. O sizin için daha temizdir ve Allah, bütün amellerinize alîmdir.

29- Meskûn olmayan ve içinde bir intifa' salâhiyyetiniz olan odalara girmenizde size bir günah yoktur. Neyi açıklar ve neyi saklarsanız Allah bilir.

30- Mü'min erkeklere söyle: Gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını (apışlarını) muhafaza etsinler. Bu, kendileri için daha temizdir, her halde Allah, ne yaparlarsa habîrdir.

31- Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini sakınsınlar, ırzlarını muhafaza etsinler, ziynetlerini açmasınlar, zâhir olanı başka ve başörtülerini yakalarının üzerine vursunlar, ziynetlerini açmasınlar. Ancak kendi kocalarına, yâhud kendi babalarına, yâhud kocalarının babalarına, yâhud kendi oğullarına, yâhud kocalarının oğullarına, yâhud kendi kadınlarına, yâhud kendi ellerindeki memlûklerine, yâhud ihtiyacı olmayan erkeklerden uyuntulara, yahud henüz kadınların avretlerine muttali' olmıyan çocuklara, müstesna, gizledikleri ziynetleri bilinsin diye ayaklarını da vurmasınlar. Hepiniz Allah'a tevbe edin ey mü'minler ki, felâh bulabilesiniz.

Resûlullah'a Ensar'dan bir kadın gelip: "Ya Resûlellah, ben evimde bir halde bulunurum ki, o halde hiç kimsenin beni görmesini istemem. Fakat ehlimden bir adamın üzerime gelip giriverdiği eksik olmaz" demişti. İşbu يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا ... âyeti, nâzil oldu.

لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ Kendi büyûtunuzun gayri büyûte, evlerinizin gayri evlere, odalarınızın gayri odalara حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰى اَهْلِهَا sahiblerine istinas edip selâm vermedikçe girmeyiniz. Âharin milkine izinsiz girmek, gasb kabîlinden bir teaddi olacağından, hukukan ve kazâen haram olduğu gibi kendi milki olan, dinen hakk-ı duhulü bulunan hâne dahilinde dahi olsa gerek kendinden başkasına mahsus olan odalara habersiz ve selâmsız girivermek de edeben ve diyaneten menhidir. Burada istinasi, istizan diye tefsir edenler olduğu gibi, istikşaf-ı hal ile isti'lâm, yani istizandan evvel halin girmeğe müsaid olup olmadığını bilmeğe çalışmak veya insan bulunup bulunmadığını öğrenmek istemek mânâlariyle tefsir edenler de olmuştur. Zâhir olan burada istinas, ihaş mukabili olmasıdır ki, baskın eder gibi birdenbire vahşicesine girivermeyip insaniyete lâyık ve hale muvafık bir ünsiyyet ibraz etmek demek olur.

Ebu Eyyub'dan mervi'dir ki: **"Ya Resulellah, istinas nedir"** dedik. Buyurdu ki: "Öksürerek, tesbih ve tekbir ile ehl-i beyti haberdar etmektir. Teslim de, es-selâmüaleyküm demektir." Şu halde istinas sarahaten istizan ile munisane ihbar ve ihsastan eamm olur. İstizan denilmeyip, istinas buyurulması da, bundan dolayı olmak gerektir. Binaenaleyh milki olmayan ve hiç bir vech ile hakk-ı duhulü bulunmayan hânelere girmek için her halde istizan şarttır. Yoksa bir taarruz ve tecavüz olur. Ve hâne sahibinin, ona karşı her türlü müdafaaya hakkı bulunur. Hakk-ı duhulü bulunmakla beraber başkasının sâkin bulunduğu odaya girmekte ise, mutlak istinas, şart ve fakat bu istinasin, istizan suretinde olması sünnet veya edeb olmakla berâber farz denilemez. Binaenaleyh bir hâkim tarafından bir mücrim veya müttehemın meskenine girmek iktiza ettiği zaman da, istizân denilemezse de, ırza bir tecavüz vaziyyetine düşülmemek için istinas edilmelidir.

Hâsılı meskenler tearruzdan ve edebsizlikten masun tutulmalıdır. Hiç kimsenin meskeninde emniyyet ve huzuru ihlâl edilmemeli ve onlara edeb ve erkâniyle girmelidir ki, bu da, istinas ve selâm iledir. İstizanın keyfiyyeti hakkında rivayet olunur ki, birisi, Resulullah'a: "İstizan edip vülûvc edeyim mi?" Yâni sokulayım mı? demişti. Aleyhısselâtü vesselâm da, Revza namında bir kadına: "Kalk şuna öğret istizanı güzel yapmıyor. Söyle اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ اَاَدْخُلُ yani "gireyim mi desin" buyurmuş. Adam da, bunu işitmiş ve söylemiş, bunun üzerine: "Gir!" buyurulmuş. Resulullah'dan bir takım şeyler sual etmiş, cevab almış, nihayet: "İlimde senin bilmediğin var mı?" demiş. Aleyhisselâtü ves-

---

İstinas: Alışmak, ünsiyetli olmak. **İhaş:** Bir kimsenin namusuna dokunma, namusunu lekeleme. **Müttehem:** Kendinden şüphe olunan, töhmetli.

selâm da: "Allah Teâlâ, bana bir hayr-i kesîr ihsan etti, maamafih hiç şübhe yok ilimde öylesi vardır ki, onu, Allah'dan başkası bilmez" buyurmuş ve إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ (*"Her halde Allah, saate ilim onun yanındadır, ve yağmuru o yağdırır, rahimlerde ne var o bilir, ve hiç bir nefis yarın ne kazanacağını bilmez, bir nefis hangi yerde öleceğini de bilmez, şübhesiz ki Allah alimdir, habirdir."* Lokman-31/34) âyetini âhirine kadar tilâvet eylemiştir.

Cahiliyye ahalisi, birinin evine vardıklarında harem saygısı gözetmedikleri gibi, dünya ve âhiret selâmetine şâmil olan selâm duâsını bilmezler de: "Sabahınız hayat olsun" veya "hayr olsun", "akşamınız hayat olsun" gibi mahdud bir surette tahiyye ile sağlık verirlerdi. Gerçi bu da, fenâ bir şey değildir. Fakat böyle tahiyyeler yalnız dünyanın bir sabah veya akşamiyle mukayyed olan ve himmet ve temenniyat-ı içtimaiyyesi bir günden ileri gitmek istemeyen kasır bir medeniyyetin şiarı olduğunda da şübhe yoktur. Allah Teâlâ, istinası şart kıldığı gibi mü'minlere nâmahdud bir selâmet hissi va'd-ü telkin eden selâmı ta'lim ile, lâfzı veciz, mânâsı vâsi ve herkes için gaye-i matlab olacak en güzel bir şiarı ictimaî teşri' buyurmuştur. Binaenaleyh bunu dirîğ ederek diğer tahiyyelerle iktifa etmek, bir cahiliyyet eseri olacağı cihetle mekruhtur.

Bir de istizan, kaça kadar olmalıdır. Resulullah'dan rivayet olunduğuna göre istizan, üçtür. Birincisinde kulak verirler. İkincisinde hazırlanırlar, üçüncüsünde izin verirler veya reddederler. Bu üç istizan biribiri ardı sıra velyettirilmeyip aralarında biraz fâsıla ile yapılmalı ve üçüncüsünde cevab verilmezse dönmelidir. Şiddetle kapı çalmak, hâne sahibine bağırmak ise, haramdır. Zira izâ ve ihaşı tezammun eder, yürek oynatır. Bu babda nâzil olan, إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (*"Hücrelerin arkasından sana ünleyenler, her halde ekserisi aklı irmiyenlerdir."* Hucurat-49/4) âyeti, zecr-i kâfîdir. Hem de istizan ederken yüzünü kapıya karşı tutup durmamalı, sağa ve yâhud sola teveccüh etmelidir. Resulullah, böyle yapardı.

Ve bir kerre Ebu Said-i Hudrî radıyallahü anh, kapıya müteveccihen istizan etmişti. Aleyhissalâtü vesselâm: لَا تَسْتَأْذِنُوا وَاَنْتَ مُسْتَقْبِلُ الْبَابِ **"Kapıyı istıkbal ederek istizan etme"** buyurdu. ذٰلِكُمْ Bu, istinas ile selâm vermeden girmemek, خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için hayırdır.** Bir töhmete düşmekten sâlim kılar, emniyyet ve âsayişi takviye, iffet-ü nezaheti tezyid eder. لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ **Gerektir ki, tezekkür edersiniz,** düşünür, anlar, unutmazsınız. Rivayet olunur ki, Nebiy-yi Ekrem sallallahu aleyhi vesellem Hazretlerine, bir adam: **"Anama da istizan edecek miyim?"** dedi. **"Evet"** buyurdu. **"Onun benden başka hizmet edeni yok her**

İzâ: İncitmek, eziyet etmek.

girişimde istizan mı edeyim?" dedi. Aleyhissalâtü vesselâm: **"Anamı uryan görmek arzu eder misin?"** buyurdu. **"Hayır"** dedi. **"Öyle ise, istizan et"** buyurdu.

فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا اَحَدًا **İmdi onlarda bir kimse bulmazsanız,** yani izin vermeğe salâhiyyeti hâiz bir kimse bulunmaz veya hiç kimse olmazsa, فَلَا تَدْخُلُوهَا **artık onlara girmeyiniz** حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ **tâ size izin verilinciye kadar.** Sabr ediniz. İzin denince, izni mu'teber olabilecek kimse tarafından izin demek olduğunu da ihtara hacet yoktur. وَاِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا **Ve eğer size dönünüz denilirse, o evdekilerden gerek izne malik ve gerekse gayr-ı malik her kim tarafından denilirse denilsin** فَارْجِعُوا **hemen dönünüz.** İstizanı tekrar ile girmekte ısrar ve ilhah etmeyiniz. هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ **O (dönüvermek), sizin için daha temizdir.** Sabr-u tevakkuftan daha sâlimdir. Zira bir zorba veya arsız bir dilenci gibi inad ve ısrar ile kapıda bekleyip durmanın hâli kalmayacağı alçak ve nâhuş şaibelerden münezzehtir. Meğer ki, buna mukabil terki caiz olmayacak bir vecîbe bulunsun وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ **ve Allah, her amelinize alîmdir.** Binaenaleyh bu babda mükellef bulunduğunuz işlerden yaptığınız ve bıraktığınız hususları da bilir. Ecr-ü cezasını verir.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ **İçinde bir metaınız bulunan gayr-ı meskûn buyute girmenizde üzerinize bir günah yoktur.** Rivayet olunduğuna göre Ebu Bekri es-Sıddık radıyallahu anh: "Ya Resulallah, biz ticaretimizde muhtelif yerlere gider ve hanlara konarız, izin verilmedikçe onlara girmiyelim mi?" demişti. Binaenaleyh bu, nâzil oldu.

GAYR-I MESKÛNE demek, sâkini içinde bulunmayan veya içinde kimse sâkin olmayıp hâlî olan veya mesken ittihaz edilmeyen demek olabilir.

META': Temettu' ve intifa' demektir. İntifa' olunan her hangi bir şeye de ıtlak olunur. Binaenaleyh فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ içlerinde her hangi bir suretle bir intifa' salâhiyyetiniz ve binaenaleyh bir nevi' hakkı duhulünüz bulunan evler, odalar demektir ki, han, hamam, dükkân ve sâire gibi umuma küşâde olan yerlere şamil olduğu gibi harab evlere ve kendi hânesi dahilinde diğerlerinin süknasına mahsus olup da, sâkini içinde bulunmıyan odalara dahi şamil olur. Zira sâkini içinde iken bu odalara da istinas ve selâmsız girmemek iktiza ederse de sâkini içinde bulunmadığı takdirde izin ve istinas olmaksızın girmekte günah yoktur. Zira kendisinin metaı, hakk-ı intifaı vardır. Ancak icar ederek hakk-ı intifaını muvakkaten olsun temlik etmiş ise, yine evvelki âyetlerin hükmü cârîdir. İzin ol-

---

Nâhuş: Hoş olmayan. **Sükna:** Oturacak yer, mesken. **İstînas:** Alışmak, vahşiliğin gitmesi, ürkekliğin kalkması. **Buyut:** Evler. **Hâlî:** Boş, içinde bir şey olmayan yer.

madan giremez وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ **ve Allah, belirttiklerinizi de ketm ettiklerinizi de bilir.** Binaenaleyh her hangi bir eve bir fesad fikriyle veya bir ayba, bir eksikliğe muttali' olmak maksadiyle girmemeli, Allah'dan korkmalıdır.

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ **Mü'minlere, yani mü'min erkeklere, söyle:** يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ **Gözlerini indirsinler.** Gerek hâricde, gerek dâhilde ve gerek başkalarının evlerine girerken, çıkarken, otururken, kalkarken gözlerini dikmesinler, harama bakmaktan, ayıb bir şey görmekten sakınsınlar. Sofiyyeden Şiblî kuddise sirruhuye: يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ ne demektir? diye sormuşlar. Demiş ki: **"Baş gözlerini muharremattan, kalb gözlerini masivallah'dan çeksinler."** وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ **Ve ferclerini temamen hıfz etsinler.** Apış aralarını temamen muhafaza edip haramdan, nazardan saklasınlar, avretlerini örtüp ırzlarını korusunlar.

FÜRUC, fercin cem'idir. Ferc, aslı mânâsında iki şey arasındaki açıklık demektir. Bu suretle gerek erkek, gerek dişi insanın bacakları arasındaki açıklığa da hakikat olarak ıtlak olunur ki, lisanımızda apış arası denir ve bu ta'bir ile avret mahallinden kinaye de edilir. Ki Kur'ân'da bu mânâ ile vârid olmuş ve onun için erkeğe de, dişiye de muzaf kılınmıştır. Sonra bilhassa kadının kubülünde kinaye olarak isti'mali galebe etmiş ve sarih denecek derecede ma'ruf olmuştur. اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا bu mânâdandır. "Hıfz-ı Suruc" emri, haramdan kemal-i tehaffuz ile ırzı muhafazadan kinayedir. Ve bu tahaffuzu ifade ederken daha evvel delâlet-i vaz'iyyesiyle setr-i avret emrini de tezammun eyler. Bundan başka kinaye mefhumunun lâzımını ifade ederken, hakikatini dahi iradeye mâni' olmadığından füruc kinayesi avret mahallinin hududuna da işaret eyler. Yâni insanın avret mahalli, uzv-ı ma'huddan ibaret değil, apış arası denilen açıklık boyunca imtidad eder ki, bunun a'zamîsi, topuklara kadar varırsa da akall-i müteyakkani diz üstü oturulduğu zaman teayyün edeceği vech ile göbek altından dizlere kadardır. Bunun için erkeklerde hıfzı ve setri farz olan bir avret mahalli, bu ekall-i müteyakkan miktarıdır. Fazlası müstehabdır. Kadınlarda da bundan sonraki âyetin delâletiyle tepeden topuğadır. Demek ki, iki diz arasındaki açıklığı örtmeyen libas, setr-i avrete kâfî denemiyecektir.

اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ **Şübhe yok ki, Allah, her sun'unuza habîrdir.** Rical-in, nelere göz gezdirdiklerini ve havaslariyle neler duymak istediklerini, a'zalarını ne gibi hislerle tahrik ettiklerini, ne maksad beslediklerini, ne düzenler kurduklarını, ne sanialar, ne san'atlar yaptıklarını bilir. Hiç biri ona

---

İmtidad: Uzanmak, boy, uzunluk. **Akalli:** Daha az, en az. **A'kal:** En akıllı, pek akıllı. **Müteyakkan:** Yakın ve kati olarak, şüphesiz bilen.

hafi kalmaz. Binaenaleyh Allah'ın razı olamayacağı şeylerden hazer etmek lâzım gelir.

Evvelâ erkekler hakkındaki bu emir-ü ihtardan sonra müslümanlar, şimdi de kadınlar hakkındaki şu emre dikkat etsinler [1]:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ **Mü'minelere de, yani mü'min kadınlara da söyle** يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ **Gözlerini indirsinler.** Helâl olmayan erkeklere bakmaktan sakınsınlar. Zira "nazar, zinanın postacısıdır" derler [2]. وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ **Ve füruclarını hıfz eylesinler,** tamamiyle setr ve zinâdan tahaffuz eylesinler. وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ **Ve zinetlerini ızhar etmesinler.** Kadının zineti denince örfte taç, küpe, gerdanlık, bilezik ve emsali huliyyat, sürme, kına ve emsali ve elbise süsleri gibi şeyler tebadür eder. Sûre-i A'raf'ta, يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ (*"Ey Âdem oğulları! Her mescid huzurunda ziynetinizi tutun ..."* A'raf-7/31) âyetinde zinet, elbise demek olduğu da geçmişti. O halde bu ziynetleri açmak bile menhi olunca, bunların mahalli olan bedeni açmak evleviyyetle nehyedilmiş olur. Yâni bedenlerini açmak şöyle dursun, üzerlerindeki ziynetleri bile açmasınlar. Maamafih bir kısım ulemâ, burada ziynetten murad, zinetin mahalli olduğuna kail olmuşlardır. Ki yüz, sürme ve sürgü mevkii, baş, tac mevkii, saç örgü ve büklüm mevkii, kulaklar, küpe mevkii, boyun ve sine, gerdanlık mevkii, el, yüzük ve kına mevkii, bilekler, bilezik mevkii, bazular, bazubend mevkii, baldırlar, halhal mevkii, ayaklar da, eller gibi kına mevkiidir. Bunlardan maadâ beden aksamı ise, esasen açılmaz.

Bunlardan bazıları, hazf-i muzaf veya zikr-i hal irade-i mahall ile "mevaki-i ziynet" takdirinde bir mecaz gözetmiştir. Buna karîne olarak da kadının bedeninden ayrı olarak o ziynetlere hadd-i zatında nazar etmek ve alıp satmak bi'l-ittifak câiz ve mübah olduğunu dermiyan etmişlerdir. Bazıları da, yine bu karîne ile kadının esas zineti, vücudünün mehasini hılkati ve sun'î ziynetten gaye de bedenin tezyini olduğunu nazar-ı i'tibare alarak bu ziynetten murad, mücerred beden olduğuna kail olmuşlar ve kadınların bir çoğu sun'î zinetten vâreste bulunmakla mümtaz oldukları halde zinet-i hilkiyyenin umumunda bulunması ve her kadın bedeninin nefsinde bir zinet olması hükmün umumiyyeti hakkını ifa nokta-i nazarından bu tahsisin bir müeyyidi olduğunu söylemişler ve bu suretle şu mânâyı vermişlerdir: Kadınlar, hılkaten ziynetleri demek olan

---

[1] Ki, tesettüre müteallık olan bu âyetin, Sûre-i Ahzab'da da nazîrleri gelecektir.

[2] Evvelâ gadd-ı basar emrinin takdim olunması, bu nükteye işarettir.

Hazer: Çekinme, korunma. **Menhi:** Şer'an haram olanlar. **Dermiyan:** Ortada olan şey, arada. **Mehasin:** İhsanlar, iyilikler, insana güzellik veren bıyık, sakal. **Vâreste:** Afvedilmiş.

bedenlerinin hiç bir tarafını açmasınlar!

Doğrusu hılkî olan mehasine, zinet ta'birinden ziyade cemal mutearef ve zinet ta'biri sun'î tekellüfat ile tezyin olunan levahıkta meşhur ise de, زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ .. (*"İnsanlara: Kadınlar, oğullar yüklerle altun ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden şehevat sevgisi bezendi; f..."* Âl-i İmran-3/14) medlûlünce ziynet mefhumunun hılkîye de, sun'îye de şamil olduğunda şübheye mahal yoktur. Zinet ve cemalin hakkı da tecellîsini ehline hasredip agyardan gizlenmektir.

"Hüsn olsa da vacibü't-tecelli — *Gizler onu hak nikab içinde*
Ağyarına gösterir mi Hurşîd? — *Dîdârını hîç o tâb içinde."*

إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا **Ancak zâhir olanı başka:** O zinetlerden dışa gelen örtülse bile zuhuru tabiî olanı bu hükümden müstesna ve başka bir hükme tabi'dir ki, bunlar, örtünün dış tarafiyle el ve yüz zinetleridir. Zira örtünün kendisi de kadının bir zinetidir. Tabiîdir ki, bunun dışı, zahir olacaktır. El ve yüzün de namazda zuhuru adettir. Müsned-i Ebu Davud'da rivayet edildiği üzere, Aleyhissalâtü vesselâm, Hazret-i Esma'ya: **"Ya Esma, kadın bülûğa erince ondan görülebilecek olan ancak şudur"** buyurmuş ve kendi vech-i mubarekine ve keff-i saadetlerine işaret eylemiştir. İş yaparken, lâzım olan eşyayı tutarken ve hattâ örteceğini örterken bile elin açılması lâbüdd olduğu gibi zarurî olan ru'yet ve teneffüs hasebiyle yüzün diğerleri gibi setrinde harec vardır. Bir de şehadette, muhakemede, nikâhta yüzün açılmasına ihtiyaç vardır. Binaenaleyh zaruretler kendi mikdarınca takdir olunmak üzere bunların zuhurunda beis yoktur. Fakat bunlardan maadasının açılması, görünmesi, bakılması haram, nâmahremden setri lâzımdır.

Buyuruluyor ki: وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ [1] **Ve baş örtülerini yakalarının üzerine vursunlar.** Başlarını, saçlarını, kulaklarını, boyunlarını, gerdanlarını, sinelerini açık tutmayıp bu suretle sımsıkı örtünsünler ve o halde bu emri ifâ edebilecek baş örtüsü kullansınlar. Müfessirînin nakline göre cahiliyye kadınları da hiç baş örtüsü kullanmaz değillerdi. Fakat yalnız enselerine bağlar veya arkalarına bırakırlar, yakaları önden açılır, gerdanları ve gerdanlıkları münkeşif olurdu, zinetleri görünürdü. Demek ki, son zamanlarda asrîlik sayılan gerdenküşalık böyle eski bir cahiliyyet şiarı idi. İslâm, böyle açıklığı nehyedip

[1] Humür, himarın cem'idir. Ki, baş örtüsü demektir. Çüyun da, ceybin cem'i, ceyb de elbisenin yakasıdır.

Tekellüfat: Külfetler, zorluğa katlanma. **Levahık:** İlave, ek, lâhikalar. **Hurşîd:** Güneş. **Didar:** Görünme, yüz. **Tâb:** Parıltı, parlayıcı. **Lâbüdd:** Elzem, gerekli, her halde. **Gerdenküşa:** Fransız tipi turban bağlamak, halayık denilen başörtü biçimi. Boynu, gerdanı açık. Gerdanı açmak suretiyle yalnızca saçları örtmek.

baş örtülerinin yakalar üzerine vurulmasını emr ile tesettürü farz kılmıştır. Görülüyor ki, bu emirde, tesettürün yalnız vücubu değil, bir sureti mahsusası da gösterilmiştir ki, kadın edeb ve nezahetinin en dilnişîn ifadesi bundadır.

Görülüyor ki, bu emir, hâne hâricinde veya dahilinde diye takyid edilmemiştir. Bu cihetle mutlaktır. Ancak zâhir istisna edildiği gibi gizlenen ziynetlere nazarın helâl olanları da istisna ile bu tesettürün vücubu namahreme karşı olduğunu anlatmak için bu vücubun kuvvet-ü ehemmiyyetini göstermek üzere bir daha te'kid ile buyurulmuştur ki, öyle örtünsünler وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ **ve ziynetlerini 'ızhar etmesinler, açık bırakmasınlar.** إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ **Ancak kocalarına** أَوْ آبَائِهِنَّ **Veya kendi atalarına,** yani babalarına, dedelerine ki, amuca ile dayı da nikâh düşmemek itibariyle bunlara mülhaktır. أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ **Veya kocalarının talarına,** أَوْ أَبْنَائِهِنَّ **Veya kendi oğullarına,** أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ **Veya kocalarının oğullarına,** أَوْ إِخْوَانِهِنَّ **Veya kendi biraderlerine,** أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ **Veya biraderlerinin oğullarına,** أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ **Veya hemşirelerinin oğullarına,** أَوْ نِسَائِهِنَّ **Veya kendi kadınlarına,** mü'minatın kadınları, yani müslüman kadınlar veya hizmet veya sohbetlerinde ihtisası bulunan kadınlardır.

Demek ki, hususiyyetini tanımadıkları yabancı kadınlara da açılmaları câiz olmayacaktır. Eslâf-ı müfessirînin ekserîsi demişlerdir ki: Mü'minatın kendi nisası demek, kendi dinlerinde olan müslüman kadınlar demektir. Binaenaleyh müslüman kadınları gayr-ı müslim kadınlara açılmamalıdırlar. Fakat bir kısım da bunu istihsane hamel eylemiş ve mü'minatın nisası, hizmet veya sohbetlerinde bulunan gerek müslime ve gerek gayr-i müslime kadın cinsi demek olduğuna zâhib olmuştur ki, Fahruddin-i Razî buna, "mezheb budur" demiş, evvelki ahvat bu ise, evfaktir.

أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ **Veya ellerinin malik olduğu cariyelerine,** أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ **veya ricalden irbe sahibi olmayan tabi'lere,** yâni kadına ihtiyaç duymaz olmuş, şehveti kalmamış sulehadan ihtiyarlar veya ma'tuhlar veya kadın işini bilmez sade yemeklerinin fazlasından yemek için şunun, bunun arkasına takılır güruhü miskinler ve yâhud erkekliği yok hılkaten innîn uşaklar, bunda iğdiş ve mecbubun, yani erkeklik uzvu katedilmiş olanların da, dâhil olacağını zannedenler olmuş ise de, Tefsir-i Keşşaf'ta ve Ebû Hayyan'da zikrolunduğu üzere, İmam-ı A'zam Ebu Hanife Hazretleri indinde bunları, istihdam etmek, tutmak, alıp satmak helâl olmaz. Bunları imsak, seleften hiç birinden

---

Dilnişîn: Gönülde yer tutan, latif, hoş. **Ahvat:** En ihtiyatlı, tetbirli. **Evfak:** Daha uygun. **İrbe:** Akıllılık, zekâ, hile, oyun. **İnnîn:** İktidarsız, güçsüz, aciz. **İğdiş:** Burulmuş, enenmiş, hayvan. **Mecbub:** Hayası ve zekeri kesilmiş.

menkul değildir. Çünkü bunda, cübb-ü ihsaya teşvik vardır. Halbuki müsle haramdır.

أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ **veya kadınların avretlerine vâkıf olmayan veya güçleri yetmeyen çocuklara müstesna.** Buraya kadar zikredilen on iki müstesnaya da bir dereceye kadar zinetlerini izhar edebilirler.

EVVELÂ: Kocalar için bedenlerinin cemi'sine nazar helâldır. Çünkü zinetten maksud onlardır.

SANİYEN: Zikrolunan mahremlerine mu'tad olan zinet mevki'lerinden yüz, el ve ayaklarla iş ve hizmet esnasında açılan başını, saçını, kulaklarını, boynunu, kollarını, inciklerini açabilir. Onların da, bunlara nazarları helâldır. Çünkü yakınlıkları hasebiyle ihtilatları çoktur. Ve fitne melhuz değildir. Fakat karnını ve sırtını göstermek câiz değil, arsızlıktır.

SALİSEN: Erkeğin erkeğe karşı olduğu gibi kadının kadına karşı avreti de göbekten dize kadardır. Maadâsına nazarı câizdir.

RABİAN: Ricalden irbesiz tabi'ler teessür duymamak ve fitne melhuz olmamak i'tibriyle nazarları meharime şebihtir.

HAMİSEN: Çocuklar, gayr-i mükelleftir. Ancak idraki nisbetinde edeb öğretilmek gerektir.

SADİSEN: Bu emr-i tesettür, esir cariyeler hakkında değil, hürr olan mü'minat hakkındadır.

İşte böyle hür kadınların bu müstesnalardan başkasına ziynetlerini göstermemeleri kendi iffet ve siyanetleri ve hüsn-ü iktisadları nokta-i nazarından gayet mühimm olduğu gibi yabancı ricali müteessir etmemek, günaha sokmamak, edeb-ü iffet telkin etmek nokta-i nazarından da çok mühim olduğundan bilhassa bu noktayı da iş'ar ve tesettür emrinin kuvvet-ü şümulünü bir daha ihtar siyakında yürüyüş tavırlarının dahi ıslâhı için buyuruluyor ki: وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ **Ve gizledikleri ziynetleri bilinmek için ayaklarını vurmasınlar.** Yâni baştan ayağa örtündükten başka yürürken de, edeb-ü vekar ile yürüsünler, örtüp gizledikleri sun'î veya hılkî ziynetler bilinsin diye bacak oynatıp, ayak çalmasınlar, çapkın yürüyüşle nazar-ı dikkati celbetmesinler. Çünkü erkekleri tahrik eder, şübhe uyandırır. Fakat unutulmamak lâzım gelir ki, kadının bu babda muvaffakıyyeti daha evvel erkeklerin iffeti ve

---

Cübb: Kuyu, küp, kulpsuz testi,. **İhsa:** Husyelerini çıkarma, iğdiş etme. **Müsle:** İnsan vücudundan herhangi bir uzvu kesmek veya işlemez hale getirmek. **İhtilat:** Karışmak, karışıp görüşme. **Melhuz:** Akla gelebilen olabilirlik, mülahaza . **Şebih:** Benzer, mümasil. **Siyanet:** Korunma, koruma, himaye. **Siyak:** Tarz.

vazifelerine dikkati ve cemiyyette olanların himmeti ile mütenasib, bunlar da, Allah'ın inayeti ile kaimdir. Onun için bu noktada Resulüllah'dan umuma telvih-i hitab ve ricali nisaya tağlib tarikiyle buyuruluyor ki:

وَتُوبُوا اِلَى اللّٰهِ جَمِيعاً اَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **Ve ey mü'minler, Allah'a tevbe ediniz ki, felâh bulabilesiniz.** Demek ki, bozuk bir cem'iyyette felâh ümid olunmaz. Cem'iyyetin bozukluğu da kadınlardan evvel, erkeklerin kusurundandır. Binaenaleyh başta erkekler olmak üzere erkek, dişi bütün mü'minler imana yaramayan ve cahiliyyet âsârı olan kusurlarından tevbe ile Allah'a dönüp Allah'ın inayetine iltica ve emirlerine i'tinâ etmelidirler ki, mecmuu felâh bulabilsinler. O halde umumun felâhı nokta-i nazarından evliya-yı umur ve alâkadar efrad şu emirlere de i'tina etmelidir:

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْ اِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذِي اٰتٰيكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّناً لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

32- Bir de, sizden olan dulları ve kölelerinizden, cariyelerinizden salihleri evlendirin. Eğer fukara iseler Allah, onlara fazlından gına verir. Allah, vasi'dir, alîmdir.

33- Bir nikâha çare bulamıyanlar Allah, kendilerine fazlından bir

---

Telvih: Açıklama. **Tağlib:** Bir alâkadan dolayı bir kelimeyi, başka bir mânâyı da içine alacak şekilde kullanma. Baba ile anaya ebeveyn demek gibi. **Gına:** Zenginlik.

gına verinceye kadar iffetli kalmaya çalışsınlar. Memlûklerinizden mükâtebe istiyenleri de eğer kendilerinde bir hayır biliyorsanız. Hemen kitabete kesin ve onlara Allah'ın size verdiği malından verin ve dünya hayatın geçici metâını kazanacaksınız diye cariyelerinizi fuhşe ikrah etmeyin, hele iffetli olmak isterlerse. Her kim de, onları ikrah ederse şübhesiz Allah, onlara ikrahlarından sonra gafurdur, rahîmdir.

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامٰى مِنْكُمْ EYAMÂ: "Eyâyim"den maklûb olarak "eyyim"in cem'idir. Eyyim, gerek bikir, gerek seyyib olsun zevci olmayan dişiye ve zevcesi olmayan erkeğe denir ki, biz buna, bekâr diyoruz. Bundan başka eyyim, hür kadına ve bir kimsenin kızı, hemşiresi, teyzesi gibi yakın hısımına da ıtlak edilir ki, bu iki mânâca lisanımızda mukabilini bilmiyoruz. Âyette bu mânâlara da delâlet yok değildir. مِنْكُمْ Kaydı ile ibad ve imâye tekabülü bu cihete temas eder. Fakat bunlar, ayrıca tasrih edildiğinden hep müfessirîn "eyâmâ" lâfzında esas ve eammolan evvelki mânâyı ahzetmişlerdir. O halde meâl, şu olur: **Siz, hür mü'minlerden kadın ve erkek hür bekârları** وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ ve **kölelerinizden, halayıklarınızdan salihleri velâyet-i hassa ve ammeniz hasebiyle evlendiriniz. Nikâhlarına müsaade ve muavenet ediniz ki,** ihmal yüzünden fenâlığa düşmesinler. Zira nikâh beka-ı nev'in menâtı olmak haysiyyetile bizzat maksud olduğu gibi cem'iyyeti ifsad ve nesli ifnâ eden sifahtan zecr eder bir hayırdır, bir ihsandır. Binaenaleyh bunu teshil ve teksir etmek de mühim bir hayır ve evliya-yı umura mühim bir vazifedir. Görülüyor ki burada memlûkler kısmında salâh kaydi tasrih edilmiş, hürler kısmında edilmemiştir. Zira mü'minlere yakışan, aslolan salâhtır. Ve burada salâhın mânâsı, ahlâkî salâh ile beraber nikâha ve hukuk-ı nikâha kabiliyyettir.

Bu hususta ilk evvel malî kudreti ileri sürmek istiyenlere karşı buyuruluyor ki: إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ **Eğer fukara iseler Allah, onları fadlından iğna eder.** Binaenaleyh iki taraftan biri yalnız fakri behane ederek imtina' etmesin, Allah'ın fadlından ümidini kesmesin, nikâh ile bekârlıktaki ihtiyaçların mühim kısmından gına hasıl olur. وَاللّٰهُ وَاسِعٌ **Ve Allah vasi'dir.** Keremi çok, kudreti geniş bir ganîdir. Dilediğine ümid edilmedik yerden fadl-ü keremiyle rızku vüs'at verir. Fakat mecburî değil, dilerse verir. عَلِيمٌ **Alîmdir.** Kimine çok, kimine az verdiğinin hikmetini de bilir. وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا **Nikâha imkân**

Seyyib: Dul. **İbad:** Kullar. **Eam:** Daha geniş, pek şumullü. **Ahzetme:** Almak, tahsil etme. **Halayık:** Helaller, helal olan, cariyeler. **Beka-i nev'in devamı:** neslin devamı. **Menat:** Dönecek yer. **Memlûk:** Köle, kul, esir, hizmetkâr. **İğna:** Zengin etme.

bulamayanlar da, teşebbüs ettiği halde nikâh için lâzım olan esbabı tedarük edemeyen ve muavenet göremiyen bekârlar da, حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ **Allah, kendilerini ığna edinceye kadar iffetini muhafazaya çalışsın** وَ **ve bu cümleden olarak** الَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ **memlûklerinizden kitabete kesişme arzu edenleri** فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا **eğer kendilerinde bir hayır biliyorsanız hemen mükâtebe ediniz.**

MÜKÂTEBE: Kitabete kesişmek ve memlûkün te'diyesini teahhüd ettiği bir bedel mukabilinde azad olmak üzere kendisini efendisinden satın alması akd-ü mukavelesidir ki, bedeli te'diye edince, azad olur. وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذِى اٰتٰيكُمْ **Ve onlara Allah'ın size verdiği malından veriniz.** وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **Ve genç cariyelerinizi tehassun isterlerken hayat-ı dünya arazını kazanmanız için alüfteliğe ikrah etmeyiniz.** Yâni iffet arzu ederlerken fâni dünya metaı, para, pul kazanmak için zorla fuhşa sevk etmeyiniz. Rivayet edildiğine göre munafık Abdullah ibn Übeyy ibn Selûl, altı cariyesini ikrah ile zinaya sevk ediyordu. İkisi gelip Resulullah'a şikâyet ettiler, bu âyet nâzil oldu. Bu cümlenin makabline olan irtibatiyle fehvâsı da şu mânâyı iş'ar eder:

İşte yukarıki emirleri ihmal etmek, ehl-i iffeti böyle kerhen zinaya sürüklemeğe yakın fecaate müncerr olur. O halde günah kimin? İkrah edenin mi? İkrah olunanın mı? İkisinin de mi? وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ **Onları, her kim ikrah etse** فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ **şübhe yok ki, Allah, onlar ikrah olunduktan sonra,** yani o cariyeler razı olmayıp kerhen sürüklendikten sonra bu **biçarelere** غَفُورٌ رَحِيمٌ **gafurdur, rahîmdir.** Yâni yapılan fiilin ikrah eden için de, edilen için de günah olduğunda şübhe yok. Fakat ikrah olunan biçareler, bu günaha razı olmayıp kerhen sürüklendiklerinden dolayı ma'zurdurlar. Ve gafur, rahîm olduğunda şübhe olmayan Allah indinde mağfiret ve rahmete şayandırlar. Binaenaleyh bu biçarelere acımalı, halâsları için yardım etmelidir. Lâkin ikrahı tav'an yapanlar, sûrenin başında geçtiği üzere acınmağa lâyık olmayıp razı olduğu günahın azâbına müstehıkk oldukları gibi ikrah edenin de, bütün vebali yüklenerek azîm azâb ve nefrîne müstehıkk olduğunu ihtara hacet yoktur

---

Tehassün: İyilik, güzellik. **Alüfte:** Fahişe,. **İkrah:** Zorlama, mecbur etme. **Fehvâs:** Kavram, anlam, mânâ. **Müncerr:** Nihayet bulma, sona erme. **Tav:** İsteyerek, muti olma, bir şeyi isteyerek yapma. **Nefrîn:** Nefret, lânet, beddua, söğüp sayma.

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

34- Kasem olsun ki, size beyan edici âyetler ve sizden evvel geçenkilerinki kabîlinden bir mesel ve müttekiler için bir mev'ıza indirdik.

Bu âyet, makabli ile maba'dine bir bend âyetidir. Ki, sûrenin evvelini hatırlatarak mucebince bir daha tezekküre da'vetten sonra, maba'dine bir temhiddir. Mazmunu bütün Kur'ân'a sadık olmakla beraber evvel emirde bu sûreye aiddir. Filvaki' sûrenin bidayetinde tenbih buyurulduğu üzere buraya kadar Allah'ın emrettiği bir takım ahkâm ile hakk-u hakikatı tebyîn eden âyetler ve ibret alınacak acayıb bir kıssa ve müttekiler için felâh nurları saçan büyük bir nasihat ve mev'iza inzal buyurulmuştur. وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ **Ve sizden evvel geçenlerinki kabîlinden bir mesel.** İbret için temsil olunacak acîb bir kıssa, bir dastan-ı ibret, bununla Kur'ân'ın birer misal-i ibret olan acâib kıssalarına ve temsilât-ı belîğasına işaret olunmakla beraber bilhassa ifk kıssasının âlemde ilk vaki' olmuş bir hâdise olmadığı ve meselâ Hazret-i Yûsuf ve Hazret-i Meryem kıssalarında sebkettiği vech ile mazide geçen büyük zevatın da, buna mümasil iftira ve bühtanlara ma'ruz olmuş bulundukları ve bu ibtilâların onlar hakkında bir şer değil, şanlarını yükselten bir hayrolduğu müttekilere bir mev'iza olmak için ihtar edilerek zihinler gönüller tenvir edilmiş ve o zulmetler içinde bu İlâhî tenvir ve tebyîne terettüb eden nuraniyyet, ber vech-i âti nur âyetinin temsiline bir âyine-i tecelli kılınmıştır.

Anladınız ya:

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا

Temhid: Döşeme, yayma, iskân etme, hazırlama, mukaddeme yapma. **Sebk:** İleri geçme, öne geçme. **Terettüb:** Üzerine düşen.

كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا
غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ
يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ
وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾ فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ
وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٣٦﴾
رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ
الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾
لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ
مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

35- Allah, semavât-ü arzın nûrudur, nûrunun temsili sanki bir mişkât içinde bir mısbah, mısbah bir sırçada, sırça sanki bir kevkeb-i dürrî (bir inci yıldız), mübarek bir ağaçtan tutuşturulur. Bir zeytundan ki, ne şarkîdir, ne garbî. Yağı, hemen hemen ateş dokunmasa bile ziya verir, nûr üzerine nûr. Allah, nûruna dilediğini hidayet buyurur ve insanlar için meseller darb eyler ve Allah, her şeye alîmdir.

36- O evlerde ki, Allah, onların rif'atlandırılmasına ve içlerinde isminin zikredilmesine izin vermiştir. Onlar da, sabah ve akşam üstleri O'na tesbih ederler.

37- Nice erler ki, ne ticaret, ne beyi' kendilerini Zikrullah'tan, namaz

Mişkât: İçine lamba konan küçük hücre, kandil. **Misbah:** Lamba, meşale. **Sırça:** Cam. **Rif'at:** Yüksek rütbe sahibi olmak.

kılmaktan, zekât vermekten alıkoymaz, kalblerin ve gözlerin kıvranacağı günden korkarlar.

38- Çünkü Allah, kendilerine işledikleri amellerin en güzeliyle ecir verecek, fazlından da ziyadesini bahşeyleyecekdir. Ve Allah, dilediğine hesabsız rızık verir.

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Allah, semavat-ü arzın nurudur.** Bütün âlemi meydana koyan, Kâinatı gösteren, hakikati bildiren, gözleri, gönülleri şenlendiren O'dur. O, olmasa idi, hiç bir şey bulunmaz, hiç bir hakikat sezilmez, hiç bir neş'e duyulmazdı.

Âlemdeki âyât-ı tecellînin en celîsi, hiss-ü idrâkimizi en çok istilâ eden rü'yetimizde bir âmil olan ziya hâdisesidir. Ziyânın gözümüze teması anında afâkiyyet ile enfüsiyyetin telâkisi halinde parlayan ve inbisat ettiği ecsamın sütuhunu izhar eden sâfî ve lâtîf tecellisine de nur ıtlak olunur ki, ziyanın bir tezahür-i mahsusu olmak i'tibariyle ziyadan farklı ve bâzân ona mukabil olarak kullanılır. Binaenaleyh nûr, hüsn-ü tecelli âyeti olan latîf bir ziyâ tecellisidir. Ve bundan dolayı daima makam-ı medihte isti'mal olunur.

Maamafih esası, basarî zulmetin zıddı olan nur mefhumu, Ragıb'ın Müfredat'ında dediği gibi ziya mefhumundan eamdır. Ziyaya ve ziyanın şa'şaa-i inkisarına ve aksi ziyaya ıtlak edildiği gibi gerek hissî ve gerek aklî her nevi' zulmetlerin zıddı olarak vicdan ve basîrette inkişaf eden afakî ve enfüsî tecelliyatın umumuna da ıtlak olunur. Hattâ Allah Teâlâ'ya velev mecazen olsun ziya ıtlakı, câiz olmadığı halde bu âyette "Nur" ism-i şerifi varid olmuştur. Halbuki Sûre-i "En'âm"ın başında اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ (*"Hamd o Allah'ın hakkıdır ki gökleri ve yeri yarattı, zulmetleri ve nuru yaptı,..."* En'âm-6/1) âyeti, Allah, nurun kendisi değil, câili ve mukabili olan her nevi' zulümat ile nur, O'nun mec'ulü, ihdas ettiği eseri olduğunu bildirmişti ve nuru Allah'a denk tutanları, ثُمَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (*"Sonra da Hakk'ı tanımayanlar bunları kendilerini yaratana denk tutuyorlar."* En'am-6/1) itabiyle inzar eylemişti. Binaenaleyh Allah'a nur ıtlak edilirken bu noktadan gaflet edilmemek ve müteşabih bir mânâ murad olunduğunu bilmek lâzım gelir.

Evvel emirde bu iki âyetin mukayesesinden mütebadir olan mânâ, «اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ» ، «جَاعِلُ نُورِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ» meâlinde olmasıdır. Onun için

---

Telâki: Kavuşma, buluşma. **İnbisat:** Genişleme, yayılma, gönül açıklığı. **Şa'şaa:** Parıldama, parlak görünüş. **İnkisar:** Kırılma. **Câili:** Yapan, bir şey veren, yaratıcı,. **Mec'ulü:** Yapılmış, meydana çıkarılmış.

müfessirînin bir kısmı bunu ism-i fâil sıygasiyle «مُنَوِّرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ» yâni semavat ve arzı tenvir eden, gerek cismanî ve gerek ruhanî envar ile nurlandıran diye ifade etmişlerdir. Çünkü nur, münevvirdir. Bu ifade âyetteki nûrun hâdise mânâsına değil, fâil mânâsına vesemavat-ü arza izafeti mef'ulüne izafet olduğunu göstermek i'tibariyle müfid ise de, münevvir, nurun câili olmak, lâzım gelmeyeceği cihetle nakıstır. Halbuki Allah, nûrun câili olduğu man'sustur. Bundan dolayı müfessirîn burada, daha bir çok vecihler beyan etmişlerdir. Felâsife ve Sofiyye de işrak nazariyyesine temass eder gibi gördükleri bu âyet hakkında uzun bahisler yapmışlar. Hattâ Gazalî, bu âyetin tefsiri için, «مشكاة الانوار» namında bir eser tasnif eylemiştir ki, bâzı noktalarını hulâsa edelim. Şöyle ki:

"Nûr ismi, lûgatta güneşten, ay'dan ateşten şu ecsam-ı kesifenin zâhirlerine feyezan eden keyfiyyete mevzudur. Ve ma'lûmdur ki, bu keyfiyyetin şeref-ü faziletine ihtisası mer'iyyatın bu sebeble zâhir ve münceli olması hasebiyledir. Sonra şu da ma'lûmdur ki, işbu mer'iyyatı idrâk etmek onların müstenir olmalarına tevakkuf ettiği gibi görecek gözün vücuduna da tevakkuf eder. Çünkü mer'iyyat, müstenir olduktan sonra körlere zâhir olmaz. O halde ruh basıra, zuhur ve tecellî için lâbüd bir rüknolmakta nurî zâhire müsavidir. Sonra şu cihetle ona müreccahtır da. Çünkü ruh-ı bâsıra müdriktir, idrâk onunladır. Nur-i haric ise, müdrik değildir. Mâbihi'l-idrâk değil, belki ma inde'lidrâktir. Ve o halde ızhar vasfı görülen nurdan ziyade gören nurun hakkıdır.

Bunun için nur ismini gören göz nûruna bilâ tereddüd ıtlak ettiler de, "nur-i aynım" "filânın nur-i basarı zayıfladı" ve a'mâ olan hakkında: "Nur-i basarını gayb etti" dediler. Bu sâbit olunca şunu da söyliyelim ki, insanın bir basarı, bir de basîreti vardır. Basar, ziyayı ve elvanı idrâk eden zahiri gözdür. Basîret de, kuvve-i âkıladır. Bu iki idrâktan ikisi de müdrekin zuhurunu iktiza eder. Binaenaleyh ikisi de, nurdur. Fakat nur-ı aynda bazı kusurlar saymışlardır ki, nur-ı akılda yoktur. Ezcümle kuvve-i basıra kendisini ve idrâkini ve diğer mahsûsat-ı cüz'iyye ile ma'kulât ve külliyyatı, mazi ve istıkbâlı göremediği halde kuvve-i âkıle hem kendini, hem idrâkini, hem alâtını, hem külliyyatı idrâk eder. Ve basıra idrakâtından çok ilerilere ve derinliklere gider.

Binaenaleyh nûr isminin, idrâk-ı basardan ziyade idrâk-ı aklîye evleviyye-

---

Man'sus: Kur'ân'da açıkça anlatılmış. **Feyezan:** Coşması, bolluk, feyz, fazlalık. **Mer'iyyat:** Riayet edilen, kabul sayılan. **Müstenir:** Parlak, ışık ve nur alan. **Müreccah:** Tercih edilen. **Alât:** Aletler, vasıtalar.

ti sâbit olur. Bununla beraber envar-ı akliye de, kusurdan temamen sâlim değildir. Evvelâ ahvalin selâmeti indinde husul-ü vacib olan fıtrî taakkulât, insan cevherinin levazimindan değildir. Beraber doğmaz, bebek bunlara elbette âlim bulunmaz. وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا (*"Ve Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz, ..."* Nahl-16/78) Bu envar-ı fıtriyye, sonradan hasıl olmaktadır. Buna ise, elbette bir sebeb lazımdır. Bütün esbab da nihayet Allah'a dayanır. Nazarî taakkulâta gelince, bunda da insanın fıtratına ekseriyya hata arız olduğu muhakkaktır. Ve binaenaleyh akıl, bir hadi ve Mürşide muhtacdır. En yüksek mürşid ise, Allah kelâmiyle, Enbiya irşadıdır. Ve filhakika akl-u basîret gözünde Kur'ân âyetleri, basar gözünde güneş nûru mesabesindedir. Güneşin ziyasına nur denildiği gibi Kur'ân'a nur tesmiyesi evleviyyettedir. Ve işte bununla, فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي اَنْزَلْنَا (*"Onun için siz Allaha ve Resulüne indirdiğimiz nura iyman ediniz..."* Tegâbün-64/8) ve قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا (*"Ey insanlar! Bakın size Rabbınızdan burhan geldi; size açık bir nûr indirdik."* Nisâ-4/174) âyetlerinin mânâsı zahir olur.

Bu haysiyyetle Resul'ün beyanı, Şems'in nurundan daha kuvvetli olduğu tebeyyün edince, O'nun nefs-i kudsiyyesi nuraniyyette Şemisten daha yüksek olmak icab eder. Nitekim Allah Teâlâ; وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا (*"Ne yücedir o ki Semâda burçlar yapmış, hem içlerinde bir kandil bir de nurlu bir ay asmış."* Furkân-25/61) diye güneşi sade bir sirac olmakla tavsif ettiği halde Resul-i Ekrem Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi vesellem Hazretlerini de: سِرَاجًا مُنِيرًا (*"Ve nûrlar saçan bir şavk-ı"* Ahzâb-33/46) diye tavsif eylemiştir. Demek ki, avalim-i ecsamda güneşin diğer bir cisimden istifade etmeksizin gayrisine nur ifade etmek hassası Peygamber'de daha kuvvetlidir. Nûr-ı Nübüvvet, diğer nüfus-ı beşeriyyeden müstefid olmaksızın sairlerine nur ifaza eder. Fakat güneşin semadaki diğer kuvvetlerle alâkası yok olmadığı gibi şu da şevahid-i akliyye ve nakliyye ile sâbittir ki, Enbiyâ'nın ruhlarında husule gelen envar dahi Melâikenin ervahında hasıl olan envar ile alâkadardır. Nitekim: يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ (*"Kullarından dilediğine emrinden ruh ile melâike indiriyor..."* Nahl-16/2) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ عَلٰى قَلْبِكَ (*"Ve hakikat bu (Kur'an) Rabbü'l-âleminin şübhesiz bir tenzilidir. Onu Ruh-ı emin indirdi."* Şuara-26/193-194) قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ (*"Söyle onlara: Onu Rabbından hikmeti hakk ile Ruhulkudüs indirdi ..."* Nahl-16/102) اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوٰى (*"O sade bir*

Taakkulat: Hatırlama, akıl erdirme. **Hâdî:** Mürşid, rehber. **Sirac:** Işık, lamba,. **Şevahid:** Şahitler, şehadet eden.

vahiydir, ancak vahyolunur. Talim etti ona kuvveleri şiddetli." Necm-53/4-5) buyurulmuştur.

Yine sâbittir ki, ecram-ı semaviyye muhtelif olduğu gibi, ervah-ı semaviyye de muhteliftir. Bazısı müfid ve bazısı müstefiddir. Nitekim Hakk Teâlâ, Cibril aleyhisselâm'ın vasfında, مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ (*"Muta' orada, emin."* Tekvir-81/21) buyurmuştur. O, Melâikenin mutaı olunca şübhe yok ki, mutı' olanlar O'nun tahti emrindedir. وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ (*"Bizden ise her birimiz için bir makam-ı ma'lûm vardır."* Saffât-37/164) Kavl-i kerîmince her birinin bir makam-ı ma'lûmu vardır. Binaenaleyh aynı sebeble bunlarda da müfid ve müstefid olandan ziyade nur ismine müstehıktır. Ve bu suretle âlem-i ervahtaki envarın meratibine âlem-i ecsamda bir misal de vardır. Meselâ güneşin ziyası Kamere vasıl ve oradan bir evin içine dâhil olarak duvardaki bir aynaya düşse, sonra bundan diğer divardaki bir aynaya aksetse, sonra ondan bir de su dolu bir tasa aksetse, daha sonra bundan evin tavanına akseylese bunların en büyüğü ma'den olan güneşteki nur, saniyen Kamerdeki, salisen birinci aynadaki, rabian ikinci aynadaki, hamisen sudaki sadisen tavandakidir. Ve hepsinde menba-ı evvele akreb olan, eb'ad olandan akvadır. Bunun gibi envar-ı semaviyyede dahi mertebe mertebe müfid olan nurun işrakı, müstefid olandan daha şiddetlidir. Ve bütün bu nurlar mütezayiden terakkı ederek nur-i a'zama müntehî olur ki, bu da, ind-i İlâhî'deki makam-ı haysiyyetiyle ervahın a'zamî olan ruhtur ki, يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَٰئِكَةُ صَفًّا (*"O günki Kıyama duracak Ruh ve Melâike saf saf. ..."* Nebe'-78/38) kavl-i Sübhanîsindeki ruhdan murad, odur. Gerek aşağıdaki ateşlerin envarı gibi süflî ve gerek yukarıdaki Şems-ü Kamer ve kevakibin envarı gibi ulvî olsun bütün bu envar-ı hissiyye, kezalik gerek Yerdeki Enbiya ve Evliya'nın ervahı ve gerek envar-ı semaviyye olan Melâike olsun bütün bu envar-ı akliyye, hepsi lizatiha mümkinat cümlesindendir. Mümkin lizâtihi de, kendine kalınca ademe müstehıktır. Vücudu gayrisindendir. Halbuki adem zulmet, vücud nurdur. Binaenaleyh mâsivallah'ın hepsi lizatihi muzlimdir. Ve ancak Allah Teâlâ'nın inâresiyle müstenîrdir. Mevcudiyyetlerinden sonra hasıl olan maariflerinin cemiisi de Allah'ın varlığından husule gelir. Zulümât-ı ademde iken onları vücud ile izhar eden ve zulümât-ı cehalette iken üzerlerine envar-ı maarifi ifaza eyleyen ancak Hakk Teâlâ'dır.

Hulâsa her şeyin zuhuru ancak onun izhariyledir. Nurun hassası de ızhar ve tecelli-vü inkişaftır. O halde tebeyyün eder ki, hakikaten nur-ı mutlak Allah

---

Müstefia: Faydalanan. **Muta':** Kendine itaat olunan,.**Meratib:** Mertebeler. **Ma'den:** Her şeyin aslı, menbağı. **İnâre:** Nurlandırma, aydınlatma.

sübhanehu ve teâlâdır. Ve ondan başkasına nur ıtlakı mecazdır. Fakat Allah hakikaten nur ise, isbatında delile neden muhtac olunuyor? Bunun cevabını evvelâ basarî olan nur-ı zâhire nisbetle anlamak kolaydır. Bir gündüz ziyasında baharın hadâretini gördüğün vakit şekketmezsin ki, sen elvani görüyorsun ve çok kerre elvan ile beraber başka bir şeygörmüyorsun zanneder de yeşilliğin maiyyetinde yeşillikten başka bir şey görmedim dersin, ziyayı fark etmezsin. Lâkin güneş gurub ederken o rengin üzerine ziyanın düştüğü hal ile düşmediği hali zarurî olarak fark edersin de şübhesiz tanırsın ki, nur, levnin gayrı bir mânâdır. Elvan ile beraber idrâk olunur. Şiddetli ittihadından dolayı fark edilmez ve şiddeti zuhurundan dolayı hafi kalır. Zuhur, bâzân böyle sebeb-i hafa olur.

Bu ma'lûm olunca şimdi şunu da bilmek lâzım gelir ki, her şey, basara nur-ı zâhir ile zâhir olduğu gibi yine batınî basîrete de her şey Allah ile zâhir olur. Allah'ın nuru her şey ile beraber bulunur da fark olunmaz. Ancak bunda öbüründen şöyle bir tefavüt vardır: Nur-ı zâhirin gurub-ı Şems ile gaib ve muhtecib olduğu tesavvur edilir. Lâkin her şeyin mabihizzuhuru olan Nur-ı İlâhî'nin zeval ve gaybubeti tesavvur olunmaz ve tegayyürü müstehîl olduğundan eşya ile daima kalır. Tefrik ile istidlâl tarikı, münkatı' olur. Onun gaybını tesavvur etsen semavat ve arz münhedim olur. Kendinden geçersin. O vakit ilm-i zarurî hasıl olacak bir fark idrâk olunur [1]. Ve lâkin eşyanın hepsi Halik'ının vücuduna şehadet etmekte bir sıyak üzere müsavî olduklarından ve bazısı değil, her şey, bazı vakit değil, cemi-i evkatta O'na hamd ile tesbih eylediklerinden tefrika kalkmış, tarik-ı hafî kalmıştır. Zira ma'rifette tarik-ı zâhir, eşyayı zıdlariyle tanımaktır. Binaenaleyh hiç zıddı olmayan ve hiç tegayyür etmeyenin hafî kalması istib'ad olunmamalıdır. O'nun hafası, şiddeti zuhurundandır.

---

[1] Yâni Allah'ın gaybı, eşyadan kat'ı nazarla, vücudu ancak eşyanın zeval ve fenasıyle tesavvur olunabilir. Ve o vakit: كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ ("*Üzerindeki herkes fani. Bâki o Rabbının yüzü zülcelâl-i vel-ikram.*" Rahmân-55/26-27) sırrı tebeyyün eder. Sofiyye buna, insilâh veya fenâ ta'bir ederler ki, مُوتُوا قَبْلَ اَنْ تَمُوتُوا "Ölmeden önce ölünüz."Mertebesidir. Bunu, hayatta gayr-ı mümkün zannetmemelidir. Resulullah'a, Kur'ân vahyolunurken gelmesi mu'tad olan istiğrakın hikmeti bu idi ve bu, hakikaten bir insilâh idi ve bunun daha yükseğinde mi'rac vaki' oldu. Tamamı da mevt ile âhirettedir. وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَاْتِيَكَ الْيَقِينُ ("*Ve Rabbına kulluk yap tâ sana o yakin gelene kadar.*" Hicr-15/99) Lâkin Feylesoflar bunu, ancak farzî bir surette mülâhaza edebilirler ki, nihayet nazarî ve hayalî bir fenâ olur. Bilhassa karanlık gecelerin, göz yumup murakabeye dalmanın gayb-ı hakkı mülâhaza edebilmeğe yardımı vardır. وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى ("*Ve dindiği zaman o geceye kasem olsun ki.*" Duha-93/1-2) وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى (**"Kasem olsun bürürken o geceye."** Leyl-92/1) Kasemlariyle leylin tebcili ve ***"Allah, geceleri Sema-i dünyaya iner"*** hadîs-i şerifi de buna delâlet eder.

Müstehîl: Mânâsız ve boş şey, mümkün olmayan. **Münhedim:** Yıkılmış, harab olmuş.

فسبحان من اختفى عن الخلق لشدة ظهوره واحتجب عنهم باشراق نوره

Gazalî'nin bu nurlu sözleri hoştur. Fakat ınde't-tahkik hasılı şu oluyor ki: Allah'ın nur olmasının mânâsı, bütün âlemin ve âlemdeki bütün envar-ı hissiyye ve kuva-yı müdrikenin hâlık ve mucidi, yani cailü'n-nur olması ve binaenaleyh nurda asıl matlûb olan tenvir ve ızhar ve tecellî ve inkişaf mânâlarının künhi hakikatını nurdan ve nuru bulandan ziyade, nuru yapana aid olacağı cihetle nur isminin Allah'a ehak bulunmasıdır. Yalnız bu son noktada Gazalî, izafî mukabili olan hakikat ile mecaz mukabili olan hakikati karıştırmıştır. Şübhe yok ki, nuru yapan, nurun fevkındadır. Lâkin bundan dolayı nuru yaradana nur ıtlak edilmesi, lisan nokta-i nazarından hakîkat-i lügaviyye değil, mecaz olur. Hakikatı o nurun sahibi olmasıdır. Hamli muvatae değil, hamli zudur.

Hak budur ki, yanlış bir telâkkiye meydan bırakmamak için âyetin kendisi bunun bir teşbihi beliğ ile temsilî bir ifade olduğunu tesrih etmektedir. Şöyle ki, مَثَلُ نُورِهِ **nurunun meseli.** Burada, nurun Allah'a muzaf kılınması da gösterir ki, evvelkinde ıtlakı zahirine mahmul olmadığı gibi semavat ve arza izafeti de hakiki sahibine izafet değildir. Yâni semavat ve arzı tenvir eden ve hakikî sahibi Allah, olan nurun, nur-ı vücudun, nur-ı hidayetin, nur-ı Nübüvvetin, nur-ı Kur'ân'ın nur-ı imanın evsaf-ı acîbesinin temsili şudur:

كَمِشْكٰوةٍ **Sanki bir mişkat,** yâni arkasına nüfuz edilmez müdevver veya mudallâ' bir pencere. Dikkat edilirse fezâda her cismin vücudu böyle ardı kapalı, önü bir bu'd-i mahsus içinde münkeşif bir pencere, bir hücre halinde temayüz eder فِيهَا مِصْبَاحٌ **ki, içinde bir mısbah.**

MISBAH: Sabah ve sabahat maddesinden ism-i âlettir ki, sabah gibi lâtîf ve kuvvetli aydınlık veren lamba demektir. Kur'ân'da güneşe, sirac denilmiş olduğu halde burada mısbah denilmesi buna nazaran güneşin ale'l-âde bir kandil mesabesinde kalacağını imâ eder. اَلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ **O mısbah, bir sırçada.** اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ **Sırça, keenne bir kevkeb-i dürrî,** incimsi yıldız, Zühre ve Müşteri gibi inci safvet ve letafetiyle leme'an eder bir yıldız. Öyle sâf, öyle berrak, öyle güzel, öyle hem semavî, hem arzî mehasini cami' bir cam. Mişkât'ta, bu canım içindeki o mısbah يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ **mübarek bir ağaçtan öyle bir zeytundan tutuşturulur ki,** لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ **ne şarkîdir, ne garbî.** Bunda başlıca iki mânâ vardır:

Cail: Yapan, yaratıcı. **Künh:** Bir şeyin aslı, miktarı. **Ehak:** Daha haklı, en hakiki. **Muvatae:** Ölüm, mevt. **Hamli:** Yük. **Zudur:** Çabuk tez, hemen olan, acele. **Acîbe:** Garib, şaşılacak şey. **Müdevver:** Yuvarlak, dairev. **Mudalla:**Çokgen **Leme'an:** Parıldama. **Mehasin:** İyilikler.

Birisi: Yalnız öğleden evvel güneş gören Şark tarafında değil, yalnız öğleden sonra güneş gören Garb tarafında da değil. Hem şarka, hem garbe nazır tepenin tam ortasında. Çünkü böyle bir mevki'de bulunan zeytunun yağı gayet saf ve ra'nâ olur.

İkincisi: Cihet şaibelerinden ârî, yani bildiğiniz dünya zeytunlarından değil, lâmekânî bir zeytun demek olur. Evvelki mânâ müşebbehübihin herkesce mülâhaza olunabilecek bir vasfı olmak i'tibariyle temsilde terşîh, ikinci mânâ ise müşebbehin hassasını iş'ar etmek haysiyyetiyle bir tecrid ifade eder. Terşihin faidesi, teşbihi bir tavzih ile takviyedir. Tecridin nüktesi de müşebbehin bir vech-i imtiyazını iş'ar ile müşebbehübihe rüchanını ve binaenaleyh teşbihin yanaşamayacağı bir hakikat noktasını izhardır.

Hasılı öyle bir zeytun ki, يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ **yağı hemen hemen bir ateş dokunmasa bile ziya verir.** Bir elektrik gibi hemen iştiale müheyyâ; o derece safî ve parlaktır. Hulâsa Allah nuru, نُورٌ عَلَى نُورٍ **nur üzerine nurdur.** Yâni temsilden zannolunabileceği gibi mahdud beş kat değil, birisi veya mecmuu da değil, gayri mahdud olarak her nurun kat kat fevkında, tahdid ve ta'yini nâkabil bir nurdur. "O halde onu herkes neye bulamıyor? Matlûba neye eremiyor?" denecek olursa يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ **Allah, o nuruna veya o nuriyle dilediği kimseyi hidayet eder de, herkes delil-i hakkı göremez,** âyât-ı hakkı bilemez, matlûb-ı hakka eremez, herkes Peygamber veya veli veya mümin veya ârif veya salih olamaz. Ve onun için nur-i Nübüvvet'ten nur-ı Kur'ân'dan, nur-ı imandan, nur-ı ilimden herkes istifade edemez. وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ **Ve Allah, nâsa misaller darb eder.** Doğrudan doğru idrâk edemeyecekleri hakayıkı, hissî misaller ile tasvir ve temsil ederek anlatır. Bu da, hidayeti cümlesindendir. Nitekim hisler, hayaller, lisanlar, teşbihler mücerred hakkı anlatmak için birer mesel oldukları gibi bu âyetteki temsil de böyledir. Binaenaleyh mesellere hakikat diye bağlanıp kalmamalı, onlardan mâverasındaki hakikati sezmelidir.

وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Ve Allah, her şeye alîmdir.** Ma'kulü de bilir mahsusu da, zâhiri de, bâtını da, tahkiki da, temsili de bilir. Binaenaleyh herkesin hiss-ü idrâkini ve derece-i istifadesini ve ta'kib ettiği matlâb ve maksadını ve tekvin ve teşri'de lâyık olup olmadığı dine hidayeti ve ona göre her birine yapacağı muameleyi de bilir.

Şimdi Allah nurunun temsili olan o mişkât ve mısbah nerede bulunur? Veya nerede ikad olunur?

Ra'nâ: İyi, güzel, hoş, latif. **Terşîh:** Besleyip eğitm. **Rüchan:** Üstünlük, yükseklik. **Müheyya:** Hazırlanmış olan.

فِي بُيُوتٍ **Bir takım evlerde,** yâni cami'lerde ki, أَذِنَ اللّٰهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ **Allah, onların rif'atlandırılmasına,** yâni binalarının diğer evlerden ziyade irtifaı ve kadirlerine ta'zîm ile yüksek tutulmasına ve içlerinde isminin zikrolunmasına izin verdi ki bunlar, mescidler, cami'lerdir. O mişkât, o mısbah, o zücace, o mübarek ağaç, o meyva, o yağ, o ikad, o nur üstüne nur, o hidayet bunların içinde temessül eyler. يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ **İçlerinde sabahları ve akşamları O'nun için tesbih eder.** Allah'ın ismini tenzih ve takdis eyler. رِجَالٌ **Öyle rical ki,** لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَإِقَامِ الصَّلٰوةِ وَإِيتَاءِ الزَّكٰوةِ **ne bir ticaret, ne de bir beyi', ne alım, ne satım Allah'ı zikirden ve namaz kılmaktan ve zekât vermekten onları alıkoymaz.** يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ **Kalblerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar.** لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا **Ki Allah, kendilerini amellerinin daha güzeliyle mükâfatlandırsın,** وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ **fadlından da ziyadesini versin.** Bire on ilâ yedi yüz gibi hususıyyet ve kemmiyyetle amel mukabili mev'ud olan ecr-ü sevabdan başka hususiyyet ve mikdarı beyan edilmeyen ve keyfiyyet-ü kemmiyyeti hatırlara bile gelmeyen Niam-ı Sübhaniyyesi de ziyade olarak fadl-ü kereminden ikram ve ihsan eylesin. وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ **Ve Allah, dilediğini hesabsız merzuk kılar.** İşte Allah'ın nuruna hidayet ettiği mü'minlerin hali böyle.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَاءً حَتّٰى اِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُ وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝ اَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ اِذَا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ۝

Meâl-i Şerifi

39- Küfredenlerin ise amelleri, bir engin çölde serab gibidir. Susayan

onu bir su zanneder. Nihayet ona vardığı vakit onu, bir şey bulmaz da yanında vicdanı Allah'ı bulur. O da, ona tamamiyle hesabını görüverir ve Allah, seri' hesablıdır.

40- Yâhud derin bir denizdeki zulümât gibidir. Onu, bir dalga bürüyor, üstünden bir dalga, üstünden bir bulut, öyle zulümât ki, birbiri üstüne. Elini çıkardığı vakit onu görmesi ihmali yok. Her kime de Allah, bir nûr yapmamışsa artık onun için hiç nûr yoktur.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ **Küfredenlerin de amelleri,** gönüllerince iyilik diye yaptıkları bütün işleri, i'tikadları bozuk ve gayeleri hevâ olduğundan dolayı كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ **bir çöldeki seraba benzer.** Uzaktan yaldırar. يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً **Susayan, onu bir su zanneder.** Binaenaleyh hararetinden imrenir, ihtiras ile koşar. حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا **Vaktâ ki, ona varır, onu hiç bir şey bulmaz.** İçini yakmakta olan hararetini teskin edecek hakikî suyu bulamadığı gibi uzaktan tevehhüm ettiği parıltı da kalmaz. Koştuğu emelin yalan olduğu tehakkuk eder. Fakat bununla da kalmaz. وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ **Ve yanında Allah'ı bulur.** O susuzluk ve yoksulluk içinde hakikatin dehşetini görür. Korkmak istemediği Allah'ın kahr-ü gadab yüreğine inip bütün vicdanını sarar فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ **da hesabını görüverir.** وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ **Ve Allah, serîü'l-hisabdır.** Binaenaleyh o hesabı, uzak sanmamalıdır. İşte kâfirlerin nurlu zannettikleri iyilik diye koştukları amellerinin akibeti budur.

Hissiyât ve i'tikadlarına, fikir ve zihniyyetlerine, diğer kavl ve fiillerine gelince: أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ **Veya derin bir denizdeki zulmetlere benzer ki,** يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ **onu, dalga üstüne dalga** مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ **daha üstünden bir bulut kaplar.** Nur üstüne nurun tam zıddına olarak ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ **birbiri üstüne bir çok zulmetler.** Öyle ki, kâfi bir nur nişanesi görmek şöyle dursun إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا **elini çıkardığı vakit onu bile göremez.** O karanlıkta çırpınır, şuraya, buraya saldırır. Fakat uzattığı kendi elini bile görmesi ihtimali yoktur. Nerede kaldı ki, haricinden bir hakikat görsün de neye el uzattığını bilsin. Filvaki' kâfirler, küfür taassubu içinde öyle boğulur, öyle bocalar. Hiç bir hakkı kabul etmemek için inadında öyle ısrar eder ki, ne halt ettiğinin farkına varmaz وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ [1]. **Ve filvaki' her kim ki, Allah, ona bir nur takdir etmemiştir, artık onun için nur yoktur.** Onun için körler görmez, sağırlar işitmez, vicdansızlar duymaz, kâfirler hakkı kabul etmez. Yoksa:

---

[1] Bu cümle de, gösterir ki, Allah'ın nur olmasının mânâsı, "Cailü'n-nûr" olmasıdır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَٓافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ
وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ
ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ
مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَصْرِفُهُ
عَنْ مَنْ يَشَٓاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾
يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُو۬لِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾
وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَمْشِي عَلٰى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ إِنَّ اللّٰهَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَقَدْ أَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللّٰهُ يَهْدِي
مَنْ يَشَٓاءُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

41- Baksan â hakikat Allah, o semavât-ü arzdaki kimseler ve o kanad çırpıp süzülen dizilen kuşlar, hep O'nun için tesbih ediyor, her biri cidden salâtını ve tesbihini bilmiş, Allah da, ne yapıyorlarsa hep biliyor.

42- Ve bütün o göklerin ve yerin mülkü Allah'ın, hem bütün gidiş O'na.

43- Baksan â şu hakiykata! Allah, bir bulut sevk ediyor, sonra onun açıklığını te'lif eyliyor, sonra onu teraküm ettiriyor da, yağmuru görüyorsun hilâlından çıkıyor. Bir de o semadan, ondaki dağlardan bir dolu indiriyor da dilediğini onunla musab kılıyor ve dilediğinden onu bertaraf ediyor. Şimşeğinin parıltısı hemen hemen gözleri alıverecek.

44- Allah, geceyi gündüzü taklib ediyor. Şübhe yok ki, bunlarda gözü olanlar için muhakkak bir ibret vardır.

45- Hem Allah, her hayvanı bir sudan yarattı. Öyle iken kimisi, karnı üstü yürüyor, kimisi, iki ayak üzerine yürüyor, kimisi de, dört ayak üzerine yürüyor. Allah, ne dilerse yaratır. Hakikat Allah, her şeye kadir, çok kadir.

46- Kasem olsun ki, cidden beyan edici âyetler indirdik ve kimi dilerse Allah, doğru bir caddeye hidayet eyler

اَلَمْ تَرَ **Görmedin mi,** kâfirlerin küfürlerine rağmen, اَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **semavat ve arzda herkes hakikaten Allah için tesbih ediyor?** Bütün hilkatleri ve harekât-ü sekenatlariyle Allah'ın varlığına ve noksan şaibelerinden nezahet-i Sübhaniyyesine fiilen delâlet edip duruyor, hepsi, "Sübhanallah" deyip çığrışıyor. وَالطَّيْرُ صَٓافَّاتٍ **Saf saf** (kanadlar gerip) **uçan kuşlar da,** كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْب۪يحَهُ **hepsi salâtını ve tesbihini bilmiştir.** Harekât-ü sekenatında, iltica ve tenzihinde hikmet-i hilkati olan vazifesini şaşırmaz. Hepsi ondan dilek diler, hepsi onu kendine göre takdis eder. وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ **Allah da, her fiillerine alîmdir.** Hepsini bilir, hepsini idare eder.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **"Ve bütün o göklerin ve yerin mülkü Allah'ın, hem bütün gidiş O'na."**

وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ

وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَر۪يقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَۜ وَمَٓا

اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ لِيَحْكُمَ

بَيْنَهُمْ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُٓوا اِلَيْهِ

مُذْعِن۪ينَۜ ﴿٤٩﴾ اَف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُٓوا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَح۪يفَ

Teraküm: Yayılma, birikme, birbiri üzerine sıkışma.

اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ اُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾ اِنَّمَا كَانَ
قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ اِذَا دُعُوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اَنْ يَقُولُوا
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾
وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا
طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾
قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ
وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا
الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

47- Bir de, "Allah'a ve Resulü'ne inandık ve itaat ettik" diyorlar da, sonra bunun arkasından yan çiziyorlar. Bunlar, mü'min değillerdir.

48- Aralarında hükmetmesi için Resulü ile Allah'a da'vet olundukları vakit de bakarsın bunlardan bir kısmı çekinirler.

49- Ve eğer hak kendilerinin olur ise, münkad olarak ona gelirler.

50- Kalblerinde bir maraz mı var? Yoksa Allah ile Resulü'nün onlara haksızlık edeceğinden kuşkulandılar veya korktular mı? Hayır, kendileri zalimler.

51- Aralarında hükmetmesi için Resulü ile Allah'a da'vet olundukları zaman mü'minlerin sözü ancak, dinledik ve itaat ettik demeleridir. İşte bunlar felâh bulacak olanlardır.

52- Ve her kim, Allah'a ve Resulü'ne itaat eyler ve Allah'a haşyet be-

sler ve ona korunursa, işte murada erecek olanlar bunlardır.

53- Ötekiler, Allah'a en kuvvetli yemînleriyle kasem ettiler, "Vallahi kendilerine emredersen behemehal bilâtereddüd çıkar giderlermiş." De ki: "Yemîn etmeyin, ancak bir taat-i ma'rufe. Her halde Allah, bütün yaptıklarınıza ve yapacaklarınıza habîrdir."

54- De ki: "Allah'a itaat edin ve Resule itaat edin. Yine dinlemezseniz, artık O'nun üzerindeki ancak O'na yükletilen, sizin üzerinize de size yükletilendir ve eğer O'na itaat ederseniz hidayete erersiniz. Resulün üzerindeki ise, ancak açık bir tebliğdir."

وَمَا أُولٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ **Ve onlar, mü'min değillerdir.** Yâni iman lâftan ibaret değildir. Yalnız dilden, "Allah'a ve Resulü'ne iman ettim" demekle hakikaten mü'min, müslüman olunuvermez. Onunla beraber samîmi kalbden inanmalı ve sadakatla sebat etmeli ve asâr-ı fiiliyyesiyle isbat ve te'yid eylemelidir. Bunu isbat edecek delillerden birisi de hakkına razı olmak ve bir ihtilâf halinde Allah ve Resulü'nün hükmüne da'vet edildiği zaman icabet ve itaat eylemektir. Halbuki "Allah ve Resulü'ne iman ettik müslümanız" diyenler içinde öyleleri olur ki, imanı yalnız dilindedir. Bunlar, mü'min değil, münafıktır. Haklarına razı olmazlar bir kısmı sözünde durmaz dönüverir.

Bir kısmı da sözde dönmese bile her hangi bir niza'da Allah ve Resulü'nün hükmüne da'vet edildikleri zaman ı'raz eder, kaçınır. وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ **Ve eğer hak kendilerinin olursa,** aleyhlerine değil, lehlerine ise, يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ **ona yâni Resulullah'ın hükmüne gönülden inkıyad ve i'timad ederek gelirler.** Zira Resulullah'ın hükm-ü hükümetinin hakkaniyyetinde şübhe etmezler. Nitekim Bişr namındaki münafık, bir Yehudî ile bir arazı hakkında niza' etmişti. Münafık haksızdı, onun için Yehudî O'nu: "Resulullaha muhakemeye gidelim" diye Allah'ın hükmüne da'vet etti. Çünkü O'nun haksızlığa meydan vermeyeceğini biliyordu. Münafık ise, "Yehudîlerin Haham başı Kâ'b ibn Eşref'e gidelim" dedi. Çünkü hakka razı olmuyor, dalavere ile haksız bir hüküm alacağını ümid ediyordu.

Rivayet olunduğuna göre, bu âyetlerin sebeb-i nüzulü bu oldu. Ki, son zamanlarda İslâm hey'et-i ictimaiyyesini ifsad eden de öyle nifakların meydan almasıdır. Bu neden oluyor? أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **Kalblerinde bir maraz mı var?** Küfür ve zulme meyleden ruhanî bir maraz, bir vicdan bozukluğu mu var? أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ **Yoksa Allah'ın ve Resulü'nün onlara yazık**

edeceğinden işkillendiler veya korkuyorlar mı? بَلْ **Hayır,** ne öyle bir irtiyabları var, ne de korkuları. Allah ve Resulü'nün hükmü, mahz-ı hakk-u adâlettir ve öyle olduğunu bilirler. Fakat اُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **onlar, kendileridir ki, sırf zalimlerdir.** Hukuka tecavüz etmek istiyen haksızlardır. Binaenaleyh sebeb-i imtina' birinci şıktır. Yâni kalblerindeki maraz, vicdanlarındaki bozukluktur. Ki bu da, hidayetsizliktendir.

اِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ اِذَا دُعُوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ **Yoksa beyinlerinde hükmetmek için Allah'a ve Resulü'ne da'vet olundukları zaman mü'minlerin sözü ancak,** اَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **"semi'na ve ata'na" demek idi. Yani "dinledik ve itaat ettik, baş üstüne"** diye hemen da'vete icabet etmekti. وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **Ve işte ancak bunlardır ki, o felâh bulanlardır.** Murada erenlerdir. وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Ve her kim, Allah ve Resulü'ne itaat eder,** yâni yalnız mahkeme işinde değil, her hususta Allah'ın kitabına ve Resulü'nün sünnetine ittiba' eyler وَيَخْشَ اللّٰهَ **ve Allah'dan korkar, isyandan sakınır** وَيَتَّقْهِ **ve O'na sığınır, korunursa** فَاُولٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ **işte ancak bunlar, o faizîndir.** Fevz bulacak, felâh meydanında gaye-i merâma erecek, ebedî saadetin kusvasına nail olacak olanlardır.

Lâkin o münafıklar, o kalbleri bozuk haksızlar, böyle itaat etmedikten başka وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ **bir de en ağır yemînleriyle Allah'a kasem ettiler.** Yeminin en ağırı Allah'a yemindir. لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ **Eğer sen, kat'î emredersen çıkarlarmış,** dar-ü diyarlarından çıkıp giderlermiş. Gûya o derece itaatkâr imişler. قُلْ لَا تُقْسِمُوا **"Kasem, yemîn etmeyiniz" de.** طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ **Ma'ruf bir taat,** yâni taatiniz belli, mahiyyeti ma'lûm, binaenaleyh yalan yere yemîn etmeyiniz. Yâhud sizden matlûb olan öyle yalan yere yemîn ile münafıkane bir taat değil, zulme, münkere itaat de değil, adalet dairesinde halisâne bir taattır. اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **Şübhe yok ki, Allah, her ne yapıyorsanız habîr'dir.** Bütün esrarınıza vâkıftır. Binaenaleyh O'na karşı yalandan hilekârlıktan, taatsızlıktan sakınınız.

Ey Resul-i hak, قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ **de ki: "Allah'a taat ediniz, Resule de itaat ediniz"** Yâni Peygamber'e itaat da bilhassa emr-i İlâhidir. O'na itaat edilmedikçe, Allah'a itaat edilmiş olmaz. Binaenaleyh Kitabullah'a temessük bir vecibe olduğu gibi Peygamber'in Sünnet'ine temessük de bilhassa vecîbedir. فَاِنْ تَوَلَّوْا **Yine kafa bükerlerse,** yani o haksızlar yine aldırmazlarsa, فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ **artık onun üzerine, ancak ona tahmil olunandır.** Yâni Peygamber'e aid olan vazife ancak O'na yükletilen tebliğ yüküdür. وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ **Sizin üzerinize de, size tahmil olunandır.** Ki, itaat vazifesidir. Burada tahmil ta'bir

---

İrtiyab: Şüphe. **Temessük:** Tutunma.

olunması, itaatsızlar ne kadar çoğalırsa Peygamber'in ve mü'minlerin vazifesi de o nisbette zorlaştığına işarettir. **وَاِنْ تُطِيعُوهُ ve eğer siz, O'na itaat ederseniz,** yâni Peygamber'e itaat eder de tahmil olunan vazifenizi yaparsanız **تَهْتَدُوا hidayete erersiniz,** hakka mazhar olursunuz. **وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ Resul'ün vazifesi de, ancak belâğ-i mübîndir.** Tebliği beliğdir. Ki O, onu ifâ etti, size de itaat vazifesi kaldı.

Şimdi müslümanlar, bu tebliğ-i mübîn ile şu va'd-i İlâhî'ye dikkat etmelidir ki, çok mühimdir:

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ
اَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْـًٔا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ
فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْاَرْضِ وَمَاْوٰيهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ

Meâl-i Şerifi

55- Sizden iman edip salih ameller işliyenlere, Allah şöyle va'd buyurdu: Kasem olsun ki, onlardan evvelkileri istihlâf ettiği gibi kendilerini arzda mutlak ve muhakkak istihlâf edecek ve behemehal onlara kendileri için marzisi olan dinlerini kuvvetle icrâ kudreti verecek ve behemehal onları korkularının arkasından emne erdirecek, hakkımda hiç bir şeyi şerik koşmayarak hep bana ibadet edecekler. Kim de, bundan sonra küfranda bulunursa artık onlar hep fasıklardır.

56- Hem namazı kılın, zekâtı verin ve Peygamber'e itaat edin ki, rahmete erdirilesiniz.

57- Sakın o küfr edenleri, arzda âciz bırakabilirler sanma. Onların varacakları yer ateştir ve her halde o pek fena gidiştir.

İlâhiyyâta müteallık tenvirât ile taatin vücubunu tesbit eden tebliğ ve ona müteallık va'd-ü vaîd ile va'z-ü irşaddan sonra yine yukarıdaki ahkâmın tetmimi için buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَاْذِنْكُمُ الَّذٖينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ
وَالَّذٖينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ
وَحٖينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهٖيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ
الْعِشَٓاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ
جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٥٨﴾
وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَاْذِنُوا كَمَا
اسْتَاْذَنَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ
وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٥٩﴾ وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَٓاءِ الّٰتٖي
لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ
ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزٖينَةٍ وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ
خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٦٠﴾ لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى

İstihlâf: Halef etme, yerine bırakma. **Marzi:** Razı olma, rıza gösterme. **Emn:** Emniyet, korkusuzluk. **Tetmim:** Tamamlama.

حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ
وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ
اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ
اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ
اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ
مَفَاتِحَهُٓ اَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَأْكُلُوا
جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلٰٓى
اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

Meâl-i Şerifi

58- Ey o bütün iman edenler, ellerinizdeki memlûkleriniz ve sizden henüz bülûğa ermiyenler, üç vakit size istizan etsinler: Sabah namazından evvel ve öğle sıcağından elbisenizi çıkardığınız sırada, bir de yatsı namazından sonra ki, sizin üç eksikli vaktinizdir. Bunların maadasında, ne size, ne onlara günah yoktur. Üzerinize dolaşırlar, birbirinize bakarsınız. İşte böyle size Allah, âyetleri beyan ediyor ve Allah, alîmdir, hakîmdir.

59- Sizden olan çocuklar dahi, bülûga erdiklerinde kendilerinden evvelkilerin istizan ettikleri gibi istizan etsinler. İşte böyle size Allah, âyetlerini beyan ediyor ve Allah, alîmdir, hakîmdir.

60- Nikâh ümidi kalmayan oturmuş kadınlara ise, bir zinet ile

Afifâne: İffetli, namuslu bir biçimde.

gösterişe çıkmamaları şartiyle çarşaflarını bırakmalarında kendilerine bir günah yoktur. Maamafih afîfâne sakınmaları kendileri için daha hayırlıdır ve Allah semi'dir, alîmdir.

61- A'maya harec yok, topala harec yok, marazlıya harec yok. Kendilerinize de kendi evlerinizden veya babalarınızın evlerinden veya analarınızın evlerinden veya biraderlerinizin evlerinden veya hemşirelerinizin evlerinden veya amucalarınızın evlerinden veya halalarınızın evlerinden veya dayılarınızın evlerinden veya teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarına malik olduğunuzdan veya sadîkınızın evinden yemenizde harec yok. Gerek toplu ve gerek dağınık yemenizde de beis yoktur. Binaenaleyh evlere girdiğiniz vakit, Allah tarafından mübarek, hoş bir sağlık olmak üzere kendilerinize selâm veriniz. İşte böyle size Allah, âyetlerini beyan ediyor gerek ki, akıl erdiresiniz.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Gerek erkek ve gerek dişi ale'l-umum mü'minler,** لِيَسْتَاْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ **milk-i yemîniniz olanlar ve sizden ihtilâma bâliğ olmayanlar, odanıza girmek için izninizi istesinler,** yâni onlara böyle ta'lim ve emrediniz. Bâlâdaki istinas emri, hür ve bâliğ olanlar hakkında idi. Buradaki istizan emri ise, milk olan köleler ve cariyelerle, henüz bâliğ olmayan hür çocuklar, yâni sabîler hakkındadır. Bir de bunların ki, her defasında değil, ثَلٰثَ مَرَّاتٍ **üç kerre,** yani üç vakıtta ki, birincisi, مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ **sabah namazından evvel.** Çünkü yataktan kalkıp giyinmek zamanıdır. İkincisi, وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ **ve öğle sıcağında** elbisenizi soyunduğunuz sırada ki, kaylûle, yâni gündüz uykusu vakti. Üçüncüsü, وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَاءِ **ve yatsı namazından sonra,** yatmak için soyunulduğu zamandır. ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ **Ki, sizin için üç avrettir.** Setrinizin muhtell olduğu, eksikli bulunduğunuz üç gedik vaktinizdir. Herkes için olmasa bile umumî nokta-i nazardan böyledir. Bu ihtar istizanın sebebini beyan eder. Bundan dolayı istizan etmelidirler. Pek iyi amma, niçin her zaman istizan etmesinler? Çünkü طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ **üzerinize çok dolaşırlar,** بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ **birbiriniz üstünesinizdir.** Binaenaleyh her zaman istizanda harec olur. كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ **"İşte böyle size Allah, âyetlerini beyan ediyor ve Allah alîmdir, hakîmdir."**

وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَاْذِنُوا **Sizden olan çocuklar da, bülûğa erdiklerinde.** Ki asıl delili, ihtilâmdır. Yaşının da asgarîsi, kızda dokuz, oğlanda on iki. Mütevassıt ve mu'tadı on dört, on beş, müntehası on yedi, on sekizdir. **İstizan**

Bâlâ: Yüksek, yukarı. **İstinas:** Alışmak, ünsiyetli olmak.

etsinler. كَمَا اسْتَاْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **Nitekim kendilerinden evvelkilerin istizan ettikleri gibi.** Yâni kendilerinden mukaddem olan siz büyüklerinin onların odalarına girmek için balâda geçen, لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰى اَهْلِهَا (*"Kendi odalarınızı gayrı odalara, sahiblerine istinas edip selâm vermeden girmeyiniz."* Nur-24/27) mucebince her vakit istinas ve selâm ile istizan etmeniz lâzım olduğu gibi onlar da, yalnız o üç vakıtta değil, her vakit yanınıza gireceklerinde istizan etsinler. ... كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ **"İşte böyle size Allah âyetlerini beyan ediyor."** Bu iki âyette, bu ihtarın tekrar edilmesi, istizan emrini, kemal-i vuzuh ile te'kiddir. Zira yabancı büyüklerde ihtiraz hissi, bunlarda ise, müsameha şübhesi galib olduğundan burada şübheyi kesmek için emir, tebyin ve te'kid edilmiştir. Maatteessüf bu noktadan zuhul ve gaflet çoktur.

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاۤءِ **Ve oturmuş kadınlar** اللّٰاتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا **ki, bir nikâh ümidi beslemezler,** فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ **bir zinet ile teberrüc [1] etmeksizin üst örtülerini bırakmalarında beis yoktur.** Yâni hayz-u nifastan kesilmiş kadınlar, yukarıda geçen وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ (*"... ve baş örtülerini yakalarının üzerine vursunlar, ziynetlerini açmasınlar."* Nur-24/31) emri mucebince gizlemeleri lâzım olan zinetlerden hiç birini izhar etmemek şartiyle üzerlerindeki çarşaf, ferace gibi dış elbiselerini bırakıp yalnız baş örtüsüyle çıksalar bir beis yoktur, günah olmaz. Lâkin teberrüc gençler için günah olduğu gibi ihtiyarlar için de günahtır. Süslenmeleri günah değil, süsle yabancı erkeklere çıkmaları günahtır. İhtiyar kadınlar süslenir mi dememeli? Ne acuzeler vardır ki, gençlerden ziyade güzel görünmeğe özenirler. وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ **Maamafih isti'fafları kendileri için daha hayırlıdır.** Yâni süslü olmadıkları halde de iffet adabına riayet ederek gençler gibi sakınmaları üst örtülerini bırakmamaları haklarında daha hayırlıdır. Çünkü töhmetten daha sâlimdir. وَاللّٰهُ سَمِيعٌ **Ve Allah, semi'dir.** Gizlide, açıkta ne söylediklerini işitir. عَلِيمٌ **Alîmdir.** Maksadlarını da bilir, sonunda ona göre cezalarını verir. Binaenaleyh müslümanız diyen zemâne kadınları bu âyetleri dinlesinler de, düşünsünler.

وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ (*"Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeble yemeyin ..."* Bakara-2/188) âyeti nâzil olduktan sonra kör, topal, hasta, özürlü fakir müslümanlar, sağlam kimseler tiksinirler ve rızaları olmaz diye beraber yemek yemekten sakınır veya bir kimse bunları kendi evinden başka akraba veya ehibbasının birinin evine yemeğe götürecek olsa, "belki hoşlanmazlar" diye

[1] Teberrüc: Kadının kendisini süsleyip çıkarak endam ve ârâyişini, zinet ve mehasinini erkeklere izhâr etmesidir ki, cahiliyyet kadınlarının âdeti budur.

çekinir olmuşlardı. Bir de muharebeye gidenler, öyle ma'lûlîn ve zuafayı evlerine bırakırlar ve anahtarlarını teslim edip içlerindeki yiyeceklerden yemelerine izin verir giderlerdi. Fakat onlar, gaib oldukları için izinleri tıyb-i nefs ile olmaz diye korkarlar, lüzumundan ziyade sakınırlardı. Bir de bazı kimseler kendi evlerinden başkasında yemek yemekten çekinir. Bazı mü'minler de, ayrı yemekten sakınır, behemehal müsafirle beraber yemek isterdi. Hattâ bir müsafir bulunmazsa bütün gün bekleyen kimseler olurdu. Şu âyet de bu sebeble nâzil olmuştur. .... لَيْسَ عَلَى الْأَعْمٰى حَرَجٌ **"A'maya harec yoktur."**

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلٰى أَمْرٍ
جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولٰئِكَ
الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ
فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٦٢﴾ لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا
قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ
عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ أَلَا إِنَّ لِلّٰهِ
مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ
يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerifi

62- Mü'minler ancak şöylelerdir ki: Allah'a ve Resulü'ne iman etmişlerdir. Cem'iyyetli bir işte bulundukları vakıt da ondan istizan etmeyince gitmezler. Filhakika Senden izin istiyenler, onlar öyle kimselerdir ki, Allah'a ve Resulü'ne inanırlar. Binaenaleyh bazı işleri için Senden izin istediklerinde sen de, onlardan dilediğine izin ver. Onlar için Allah'dan mağfiret isteyiver. Şübhe yok ki, Allah, gafurdur, rahîmdir.

63- Peygamberin duâsını, aranızda birbirinize ettiğiniz duâ gibi farz etmeyin. İçinizden biribirini siper ederek sıvışıp sıvışıp gidenleri Allah, muhakkak biliyor. Binaenaleyh O'nun emrinden hılâfına gidenler başlarına bir fitne inmekten veya elîm bir azâb ermekten hazer etsinler.

64- Uyanın! Her halde göklerde ve yerde ne varsa hep Allah'ındır. Muhakkak O, sizin ne üzerinde bulunduğunuzu bilir. Hele O'na irca' olunacakları gün ki, ne yaptıklarını kendilerine haber verecektir ve Allah, her şeye alîmdir.

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ **Mü'minler ancak onlardır ki,** اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Allah'a ve Resulü'ne hakikaten iman etmişlerdir.** Yukarıda zikri geçenler gibi, yalnız "iman ettik" demekle kalmayıp samîmi kalbden inanmışlardır. وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ **Ve maiyyetinde,** yani Peygamber'in maiyyetinde ki, İmamü'l-müslimînin maiyyeti de aynî hükme tabi'dir. عَلٰى اَمْرٍ جَامِعٍ **Cem'iyyetli bir emir üzerinde bulundukları vakit,** cum'a, bayram, müşavere, muharebe gibi toplanmayı iktiza eden veya menfaat ve mazarratı umumî olan bir iş üzerinde bulundukları zaman, لَمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى يَسْتَاْذِنُوهُ **O'ndan izin almadıkça gitmezler,** münafıklar gibi kaçmazlar. اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَاْذِنُونَكَ **Filvaki' senden izin isteyenler yok mu** اُولٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **onlar, Allah'a ve Resulü'ne iman eden kimselerdir.** فَاِذَا اسْتَاْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَاْنِهِمْ **Binaenaleyh bazı işleri için senden istizan ettiklerinde** فَاْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ **sen de, onlardan dilediğin kimseye izin ver.** Yâni her izin isteyene izin vermek, vacib değildir. Hikmet ve maslâhatın icabını gözetmek lâzımdır. Bir de Sûre-i Berae'de geçen, عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا (*"Allah senden afvetti ya, şu neden onlara izin verdin de beklemedin ki doğru söyliyenler sence tebeyyün ede ve yalancıları bilesin."* Tevbe-9/43) kaziyyesi unutulmamalıdır. İzin ver وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ **ve onlar için Allah'a istiğfar eyle.** Zirâ istizan her ne kadar özr-i kavî ile sadâkata müstenid olsa da dünya işini, âhiret işine takdim etmek gibi bir kusur şaibesinden hâli kalmaz. Sen, istiğfar edersen اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **şübhe yok ki, Allah, gafurdur ve rahîmdir.** Bu noktada Resulullah'a hitabdan ümmetine hitaba iltifat ile buyuruluyor ki:

Ey müslimanlar, لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ **Peygamber'in da'vetini, duâsını aranızda** كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا **bazınızın bâzınıza da'veti, duâsı gibi kıyas etmeyin.** O'nun da'vetine icabet farzdır. Duâsı İndallah hemen müstecab olur. Binaenaleyh emirlerine kemal-i hahişle itaat ve imtisal etmeli ve O'nu gücendirmekten son derece sakınmalıdır. قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا **İçinizden biribirini siper ederek sıyrılmak istiyenleri Allah biliyor.** فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِهِ **Bi-**

Hahiş: Fazla arzu, isteyiş.

naenaleyh O'nun emrinden hilâfına gidenler, اَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ kendilerine bir fitne isabet etmekten, yâni dünyada bir belâ ve mihnete çarpmaktan, اَوْ yâhud dünyada olmazsa âhirette يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **bir azâb-ı elîm musibete ermekten hazer etsinler.** Burada terdid yalnız me'n-i hulüvv içindir. Yoksa dünya musibetiyle ahiret azâbının cem'inde münafat yoktur. Filvaki' Peygamber'in emr-ü sîretine imtisal eden müslümanların nasıl yükseldiklerine tarih şâhid olduğu gibi, müslümanız deyip de hilâfına giden kavimlerin ne fitnelere, ne musibetlere ne azâblara giriftar olmakta bulundukları göz önündedir. Hemen Cenab-ı Hakk, cümlemizi hidayetiyle dilşad buyursun.

اَلَا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Evet, semavat ve arzda ne varsa hep Allah'ındır.** Kâinatın hepsi, halkan ve milken, gerek icad ve gerek ı'dam, gerek bedi, gerek iade ile tesarrufen O'nundur. قَدْ يَعْلَمُ مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ **Muhakkak ki, o sizin üzerinde bulunduğunuz hâli** وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ ve **onların** (o muhaliflerin), **O'na irca' olunacakları günü biliyor.** فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا **Binaenaleyh onlara, yaptıklarını anlatacaktır.** وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Ve Allah, her şeye alîmdir.** İlminden bir zerre kaçmaz. Hakk ile batılın temamen ayrılacağı o fürkan günü, neler olacağını anlamak için şimdi Sûre-i Nûr'un akibinde Sûre-i Furkan'ı dinleyiniz.

Me'ni Hulüvv: İki ihtimali anlatak. **I'dam:** Yok etme, öldürme. **Dilşad:** Sevilmiş, kalbi hoş olmuş.

FURKAN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 77

Mekkiyye'dir. Ancak وَالَّذِينَ لاَ يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا آخَرَ (Furkan - 25/68-70) den, وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ya kadar üç âyetin Medenî olduğu hakkında İbn Abbas'dan bir rivayet vardır.

Âyetleri: Yetmiş yedidir.

Kelimeleri: Bin sekiz yüz yetmiş ikidir.

Harfleri: Üç bin yedi yüz otuz üçtür.

Fasılası: ا ، ل harfleridir. «لام» ضَلُّوا السَّبِيلَ

Sebeb-i nüzulü: Kâfirlerin, Uluhiyyet-ü Nübüvvet hakkındaki küfür ve muanedeleri olduğu münderecatından anlaşılır.

Sûre-i Nur'un âhırı ile bunun başlangıc arasındaki münasebet gayet açıktır. Orada, Peygamber'e ta'zîm ve itaatin vücubu ve emrine mühalefet edenlerin tahziri siyakında nihayet Allah'a irca' gününü ihtar ile hatm-i kelâm olunmuştu. Bunun üzerine azamet-i İlâhiyye'yi takdis ile Sûre-i Fürkan'ın şu suretle başlaması ne parlak olmuştur:

Muanede: İnad etme, ayak diretme. **Münderecat:** İçindekiler.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَارَكَ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِه۪ لِيَكُونَ لِلْعَالَم۪ينَ نَذ۪يرًاۙ ﴿١﴾
اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ
شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْد۪يرًا ﴿٢﴾
وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ
وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ
مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا
اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اِفْكٌۨ افْتَرٰيهُ وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَۚ
فَقَدْ جَٓاؤُ۫ ظُلْمًا وَزُورًاۚ ﴿٤﴾ وَقَالُٓوا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ اكْتَتَبَهَا
فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَص۪يلًا ﴿٥﴾ قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذ۪ي يَعْلَمُ السِّرَّ
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٦﴾ وَقَالُوا
مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْش۪ي فِي الْاَسْوَاقِۜ
لَوْلَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذ۪يرًاۙ ﴿٧﴾ اَوْ يُلْقٰٓى
اِلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَاۜ وَقَالَ
الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٨﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ
ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ سَب۪يلًا ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- "Tebârek" ne yüce (feyyaz)dır O ki, bütün âlemîne bir nezîr olsun diye kuluna Furkanı indirdi.

2- O ki, hep göklerin, yerin mülkü O'nun hem hiç bir veled edinmedi, hem mülkte O'na hiç ortak da yok. Her şeyi yarattı da, bir takdir ile her birinin hadd-ü mikdarını ta'yin ederek hepsinin mukadderatını hazırladı.

3- Böyle iken O'ndan başka bir takım ma'budlar edindiler ki, hiç bir şey halk edemezler. Kendileri halk olunup duruyorlar. Kendi kendilerine, ne bir zarara ne de bir menfaata mâlik değiller, ne mevte mâlikler, ne hayâta, ne de nüşûre

4- Ve o küfredenler: "Bu, sırf bir iftira. Onu, o uydurdu. Diğer bir kavim de buna karşı, ona muavenette bulundu" dediler. Doğrusu zulm-ü tezvire gittiler.

5- "Ve o, evvelkilerin esâtiri, Onları yazdırtmış da, sabah, akşam kendisine onlar okunuyor" dediler.

6- De ki: O'nu, o göklerde ve yerde sırrı bilen indirdi. Hakikaten O, rahîm bir gafûr bulunuyor.

7- Bir de: "Bu Peygamber'e ne oluyor?" dediler, yemek yiyor ve çarşılarda yürüyor. O'na, bir Melek indirilse de maiyyetinde yaver bir savulcu olsa ya!

8- Veya ona bir hazîne bırakılırverse, yâhud güzel bir bağçesi olsa da ondan yese ya!" Hem o zalimler: "Siz, sırf büyülenmiş bir adama tabi' oluyorsunuz" dediler.

9- Bak, senin hakkında ne kıyaslar, ne temsiller yaptılar da, çıkmaza saptılar, artık hiç bir yol bulamazlar.

(تَبَارَكَ) Teâlâ gibi tefaul babından fiil-i mazıydir. Tasrif olunmaz, yani diğer sıygaları çekilmez ve Allah'dan başkasına isnad edilmez. İştikakta bereket maddesinin buna zâhir bir alâkası vardır. Tefaul babından olması da, bu mânânın mubalega ile kendisinden zuhurunu ifade eder. Bereket ise, bir şeyde ilâhî hayrın sübut ve sebâtı demektir ki, suyun havuzda birikip yükselerek durması mânâsından me'huzdur. İlâhî hayrın bulunduğu şeye mubarek denilir. İlâhi hayır, hasr-u ihsa olunamayacak gayr-i mahsûs bir surette sudur ettiği cihetle kendisinde hiss olunmaz bir surette ziyadelik müşahede olunan şeye de mübarek

---

Tezvir: Söze yalan karıştırma. **Sırr:** Gizli nesne. **Savulcu:** Yol açacı. **Me'huz:** Çıkarılmış, alınmış. **Hasır:** Açılmış, zayıf. **İhsa:** Saymak.

ıtlak edilir. Şu halde, «تَبَارَكَ» kendisinden olmak üzere mubareklikte büyük bir yükseklik ile istikrar ifade eder. Ve bunun, Allah Teâlâ hakkında hudûs ve tegayyür şaibelerinden ârî olarak mülâhaza olunması lâzım gelir. Bu tahlilde mebde-i mülâhaza olacak iki mefhum vardır: Biri, sübut, biri de ziyadelik. Onun için selef-i müfassirîn de bunu başlıca iki mânâ esası üzere tefsir etmişlerdir. Birisi, «لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزَالُ» mânâsıdır ki, ezelen ve ebeden lüzum-ı vücud demek olur. Bunda sübut ve istikrar mefhumu esas ittihaz edilmiştir. Diğerinde ise, tezayüd mânâsı esas ittihaz edilerek iki vecih söylenmiştir. Bazıları Allah Teâlâ'nın zatında kemalini ve masivânın noksanını mülâhaza ederek, «تَعَالٰى» mânâsiyle tefsir etmişlerdir. Allah Teâlâ'nın zatında her şeyden yüksek olduğunu ifade eder. Zatında yüksek, çok yüksek demek olur. Bazıları da sıfatı, fiil olarak mülâhaza edip, «تَزَايَدَ خَيْرُهُ وَعَطَاؤُهُ وَتَكَاثَرَ» diye hayır ve atâsının artıp çoğalmasiyle tefsir etmişlerdir. Bazı makamda bu mânâların birisi, bazısında diğeri daha münasib oluyor. Şu halde İbn Abbas Hazretlerinden de iki rivayet varid olduğuna göre, hem sıfat-ı zâtî, hem sıfat-ı fiili mülâhaza ederek bütün bu mânâları cem'etmek daha muvafık olacağından, تَبَارَكَ . اَيْ تَعَالٰى جَلَّ شَاْنُهُ فِى ذَاتِهِ وَصِفَاتِهِ وَاَفْعَالِهِ عَلٰى اَتَمِّ وَجْهٍ وَاَكْمَلِهِ yani **hem zatında, hem sıfatında, hem ef'alinde etemm ve eblâğ vech üzere, "Teâlâ celle şanuhu"** mazmuniyle tefsir olunmuştur.

Ma'lûm ki, Teâlâ da, ulüvden "tefaale"dir. Ulüvv, Türkçemizde ululuk diye ifade olunabilirse de, âli mânâsına ulu vasfı, ulumak masdarından emir sıygasına da muhtemil olmakla iham-ı kabîhten halî olmadığından lisan nezahetine dikkat eden üdebâ nezdinde isti'mali tervic edilmeyip, yüksek vasfı buna tercih olunmuştur. Bununla beraber tefaul binasından anlaşılan, "fiil binefsihi" ile mubalâga nüktelerini ifade edecek bir sıyga da ta'yin edemediğimizden teâlâ kelimesinin, Türkçe bir fiil ile tam tercemesi kabil olamamıştır. Meselâ, "yükseldi" denilse "alâ" yâhud "i'telâ" demek olabilirse de, tealâ anlaşılmaz. Bâhusus sıfat olarak da kullanılmaz. Halbuki bereket kelimesinin ayrıca bir Türkçesini kullanmadığımız cihetle, «تَبَارَكَ» fiilinin tercemesine hiç imkân bulamıyoruz. Bundan dolayı, «تَبَارَكَ وَتَعَالٰى» dilimizde aynen isti'mal oluna gelmiş, makam-ı hayret ve tahsinde, «تَبَارَكَ اللّٰهُ ، بَارَكَ اللّٰهُ» ta'birleri de olduğu gibi mutearef olmuştur. "Mubarek olsun, yerinde kutlu olsun" denirse de bereket yerinde kut demiyoruz. İşte bu gibi sebeblere binanen biz de meâlde, «تَبَارَكَ» fiilini aynen muhafaza ile beraber, "ne yüce feyyaz O" ta'biriyle bir tefsir ifade etmek istedik. Bunun yerinde, "yüksek, çok yüksek O" yâhud "çok, pek çok feyz-u bere-

---

Atâ: Verme, bağışlama. **Tervic:** Değerini artırma, kabul ettirip, geçerli kılma. **Etemm:**En mükemmel.

ket sahibi O", yâhud "ne yüce kutlu O" demek mümkün olabilirdi.

«الذى» İsm-i mevsul, "Tebareke"nin faili, «نزّل الفرقان على عبده» "**Kuluna Furkan indirdi.**" de, onun sılâsıdır.

FURKAN: Mukaddimede geçtiği üzere esasen fark-u tefrik etmek, yâni ayırmak ayırd etmek mânâlarından masdardır. Ekseriyya fark ma'kulâtta, tefrik mahsûsatta kullanılır. Sonra fürkan, fârık veya mefruk mânâsına da gelir. Bu suretle mühim dâvâları hall-ü fasleden kat'î bürhanlara, mu'cizelere fürkan ıtlak olunur. Bu mânâ ile Kur'ân'ın bir ismi de, "el-Furkan"dır.

TENZİL İLE İNZAL: İndirmek demek ise de tenzil, teksir ifade eder. Onun için birden indirmeğe inzal, ceste ceste bir çok def'alerde indirmeğe tenzil denilir. Sonra Arabca'da gerek ismiyye ve gerek fiiliyye bir cümle-i haberiyye ile sılâlanarak izah olunan, «ما ، من ، الذى» gibi mübhem isimlere ism-i mevsul namı verilir. Tesniyesi, ellezani, cem'i, ellezîne, müfred müennesi, elleti, tesniye müennesi, elletani, cemi' müennesi, ellâtî, vellâî, vellevatî gelir. Eskiden bunun tercemesinde, "şol ki" denilirdi. Lâkin muhavere lisanımızda bu kelime her nedense kullanılışını gaib etmiş oludğundan bunun yerine, "o ki" diyoruçz, halbuki "o", hem zamir-i gaib, hem ism-i işaret olarak kullanıldığı cihetle bir de, ism-i mevsul yerinde kullanılması lisanda bir darlık oluyor. Gerçi bizde, asıl vasıl mânâsını ifade eden, yâni önündeki cümleyi üst tarafına rabteden edat, "ki"dir. Lâkin bu "ki", ism olmayıp sade bir harf-ı mevsul oludğu için kelâmda mübteda, haber veya fail gibi rükn olamayıp, yalnız önündeki cümleyi üst tarafına sıfat yapar. Onun için kendi başına biri sm-i mevsulün yerini tutamıyarak, o, şu, bu gibi bir mevsufa muhtac olur. Ve bu suretle sılâ ile sıfat beyni fark edilmemiş bulunur. arabca'da ise, sıla ile sıfatın belâgat nokta-i nazarından mühim farkları vardır. Bundan dolayı Kur'ân'da lâtîf ve ince zevkler ifade eden ellezi gibi mevsullerin tatlı terci'leri o kişi, şu ki, bu ki gibi tercemelerle anlatılırken tatsız tekrarlara sebebiyyet verildiği gibi, bir çok yerlerde mevsul zayi' edilerek mevsuf halinde gösterilmiş oluyor ki, bunlar, lisanların zarurî farklarıdır. Cmülenin mevsufu nekire olur. Lâkin mevsul behemehal ma'rifedir. Gerçi nadiren ahd-i zihnî de olabilir. Fakat ekseriyyetle sılânın muhatab için vaki'de ma'lûm olması şarttır. Onun için burada şöyle bir suâl irad edilmiştir. «نزّل الفرقان» cümlesi, «الذى» nin sılâsı olduğu için muhatablar indinde ma'lûm olmak lâzım gelir.Halbuki kâfirler Furkan'ın indirilmiş olduğuna inanmıyorlar. O halde nasıl sılâ olabilir? Buna, basit olarak şu cevab verilir: Peygamber ve mü'minler için Furkan'ın nüzulü ma'lûmdur. Burada doğrudan doğru muhatab

---

Ceste: Azar azar, kısım kısım, parça parça.

da onlardır. Gerçi inzhalin asıl hedefi kâfirler ve onların küfriyyatını ibtal ile ahval-i uhreviyyelerini haber vermektir. Lâkin doğrudan doğru kelâm-ı İlâhî'ye muhatab tutularak değil, hitab-ı Resul'den tebliğ suretiyledir. Onun için biraz sonra görüleceği üzere kâfirler gaib sıygasiyle mevzu-ı bahs olacaklardır. Muhatab cins-i beşer de olsa bu cevab kâfidir. Maamafih buna daha ince bir cevab da vardır. Şöyle ki: Furkan'dan asıl murad, Kur'ân'dır. Kur'ân ise, misali yapılamadığı tecrübe ile ma'lûm daimî bir mu'cizedir. Bunu, kâfirler de tecrübe etmişler ve âciz kaldıkları için kalem ile muarazadan silâh ile muharebeye geçmişlerdir. İşte Kur'ân'ın tecrübe ile sabit olan ve bu suretle umum için emr-i meşhud haline gelen bu i'cazi ayni zamanda kendisinin nüzulü hakkında yakînî bir bürhan ve fürkandır. Ebû Bekr-i Bakıllânî'nin de, "İ'cazi Kur'ân" nam eserinde beyan ettiği üzere, Kur'ân'ın i'cazi böyle emr-i meşhud olduğundan bunun nüzulünü tanımak istemiyenler elleriyle yokladıkları bir vâkıayı bile inkâra kalkışacak inadcılardır. Bundan dolayıdır ki, Sûre-i En'âm'da: وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِى قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (*"Sana kâğıt üzerinde yazılmış olarak bir kitab indirseydik de onu elleriyle yoklasaydılar her halde o küfürlerinde inad edenler yine diyeceklerdi ki "bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değil."* Enâm- 6/7) buyurulmuştur. Tecrübe, nazarî bir zaruret ifade etmese bile ale'l-umum ilm-i beşerin en yakînî ve fiilî bürhanlarından olduğu için sâbit bir tecrübe bürhanının ifade ettiği hakikat umum için ma'lûm makamındadır. Bu sebeble Kur'ân'ın i'cazı ve nüzulü, Arab müşrikleri gibi bir kısım kâfirlerin fiilen ma'lûmu olmuş bulunduğu gibi diğerlerinin de ma'lûmu makamındadır. Bundan başka Kur'ân, bu hakikati önceden sarahatle haber vermiş. Haber ise, esbab-ı ilimden birisi bulunmuş olduğu cihetle sılanın ma'lûmiyyeti için bu kadarı bile kâfidir. Mazmunu bir kerre işitilmiş olan bir cümle-i haberiyye inanmayanlarına karşı dahi bir sıla olarak irad olunabilir. Bu hususta şart olan iman değil, bir ilm-i cüz'îdir ki, ma'hudiyyet ifade edecek kadar bir sebkı zikir de bu babda kâfi gelir. Şunu da kaydedelim ki, ism-i mevsul sılası söylenmeden evvel mübhemdir. Şayed, «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى» gibi tabi' bir sıfat olarak gelirse Türkçemizin "öyle ki" ta'biri gibi tavsıfte kuvvet iş'ar eden bir rabıt ifade ederse de, «تَبَارَكَ الَّذِى» gibi fâil veya mücerred veya aslî bir ma'mul olarak geldiği zaman mübhem bir zattan başka bir şey anlatmaz. Bir kelâmda, böyle bir zat-i mübhemin fâil yapılmasında ne faide olabilir de denemez. Çünkü "evvelen ibham, saniyen tefsir evkau finnefis"tir derler. Bir şey, evvelâ mübhem olarak söylenip de, sonra tefsir olunduğu zaman muhatabın gönlünde kuvvetli bir tesir

---

Ma'hudiyyet: Ahd edilmiş, söz verilmiş.

bırakır. Zira nefis, kolay duyduğu bir şeyi hafif geçer, ihmal eder. Fakat evvelâ mübhem olarak işittiği zaman, dikkat ve cehid sarfeder, bilmek merakına düşer, bu şevk ve merak üzerine tefsir olunduğu zaman da zihninde iyi yerleşir. Arabî belâğatinin bu kaideleri, zamanımızda İlm-i nefsin, "hafıza, dikkat ile mütenasibdir", "dikkat de merak ile mütenasibdir" kaidelerini ifade eder. Hattâ Firenklerde ve zamanımız yazıcılarının bir çoğunda bu ibham kaidesi bir moda salgını halini almıştır. Bir mevzuu tasvir ederken merak celbetmek için sahifelerle ibham ettikleri görülüyor. Halbuki bunun ifratı da, merak yerine usanç veya nisyan vermekten halî kalmaz. Çok naz, âşık usandırır. Kur'ân'da ise, onun en güzel gıdıklayıcı nümuneleri görülür. İsm-i mevsuller de buna, başkaca bir revnak verir. İşte, «تَبَارَكَ الَّذِى» bu kabîldendir. Allah Teâlâ'nın zat-i ilâhî'si bilinemediği gibi, «الَّذِى» de ilk nazarda bilinemeyecek bir zat-i mübheme delâlet ediyor. Karşısında bir kerre beşerî hiçliği duyuruyor, sonra o ibham, en belli, en mütemayiz sıfatların tecellisiyle izah ediliyor. Evvelâ Kur'ân'ın, hakkı nâhaktan ayırd eden ma'lûm hassa-i i'cazı, Furkan ismi ve "el" harfi ta'rifi ile hatırlatılıp «نَزَّلَ الْفُرْقَانَ» sılasi ile «الَّذِى» mevsulünün ibhamı ta'rif olunarak Allah Teâlâ bilhassa bu Furkan'ı indirmiş olmak sıfatiyle tanıttırılıyor. Ve feyz-u bereketin yüksekliği ilk önce bu mu'cize-i bâhire delâletiyle i'lân ve tebcil ediliyor. Bu suretle mânânın hasılı da şu oluyor: "Çok yüce, çok kutlu, hayr-ü atâsı, çok yüksek olduğunu ne şayan-ı hayret bir surette gösterdi O. Hani bildiğiniz o furkanı, o hakk-u bâtılı ayıran, vazifelerinizi öğreten, bir mislini yapmaktan herkesi âciz bırakan Kur'ân mu'cizesini ibadet ve ubudiyyet ile mümtaz ma'lûm kuluna âyet âyet indiren O Zat-i ecell." Şübhe yok ki, O'nun, o Furkan kendisine indirilmiş olan ma'lûm kulu abd-i hassı, Resul-i Ekremi Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi vesellem olduğu da belli. [سُبْحَانَ الَّذِى اَسْرَى بِعَبْدِهِ ("*Tenzih o Sübhana ki kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan o havalisini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya isrâ buyurdu...*" İsrâ-17/1) bak!].

O'na o Furkan'ı niçin indirdi? **لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا bütün zevi'l-ukul âlemlerine bir nezîr olsun diye.**

NEZÎR: Münzir, yâni inzar edici mânâsına sıfat-ı müşebbehedir. Beşîr ve mübeşşir gibi, inzar mânâsına masdar da olur. Nekîr ve inkâr gibi. Burada, inzar edici mânâsına olması zâhirdir.

İNZAR: Korkunç haber vermek, bir şeyin akibetindeki vehamet ve tehlikeyi ihbar ederek gocundurmak sakındırmak demektir ki, sevinç haberi vermek demek olan müjdenin zıddıdır. [Sûre-i Bakara'da, سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ ("*Amma o*

Revnak: Parlaklık, göz alıcı, zinet.

küfre saplananlar, ha inzar etmişin bunları ha etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler." Bakara-2/6) bak!] Binaenaleyh beşîr ve mübeşşir müjdeci demek olduğu gibi, nezîr ve münzir de, tehlike haberiyle korkutan muhbir, Peygamber, Resul demek olur. Sahib-ı Furkan sallallahü aleyhi vesellem; وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (*"Halbuki seni mahzâ bir mübeşşir ve nezir olarak gönderdik."* Furkan-25/56) gibi âyetlerle ma'lûm olduğu üzere hem mübeşşir, hem münzirdir. Allah Teâlâ'nın, hem rahmetinin müjdecisi, hem azâblarının habercisidir. Fakat makamına göre bâzân bunların birisiyle iktifa olunmuştur. Nitekim Sûre-i Enbiya'da, وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Ve seni sâde âlemine rahmet olarak göndermişizdir."* Enbiya-21/107) buyurulduğu gibi burada da, لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا (*"...ki bütün âlemine bir nezir olsun..."* Furkan-25/1) buyurulmuştur. Çünkü biraz sonraki beyanattan anlaşılacağı vechiyle burada sebeb-i nüzul olan kâfirlerin küfr-ü muanedelerine karşı inzar makamında tebşir kelimesinin tasrihi beraat-i istihlâl belâğatine münasib olmazdı. Ve bu nükte, «تَبَارَكَ» nin ulüvv ve azamet mânâsına olmasını takviye eder. Bununla beraber bu inzarda ve bunun kuvvetini ifade eden Furkan'ın tenzilinde Peygamber ve mü'minlere bir tebşir ve rahmet mânâsı mündemicdir. Bu cihetle tebşirin fahva-yı kelâm ile iltizamen ifade edilmesi dahi ayrıca bir belâgat olmuştur. Bu da "Tebareke"nin, feyz-u ata mânâsını tebadür ettirir. Fatiha'da tafsil olunduğu üzere âlem kelimesi, Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatından maadanın hepsine ıtlak olunur, cemi'lenmesi de bütün envaına şümul ifade eder. Onun için burada bâzı müfessirîn, «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» mazmunu üzere Hazret-i Peygamber'in kâffe-i mahlûkata da meb'us olduğuna istidlâl etmişlerdir. Lâkin aklı olmayanları inzarın hikmet ve faidesi anlaşılmaz. Binaenaleyh burada Fatiha'daki gibi taglibe karîne yoktur. Âlemîn cem'-i hakikati üzere zevi'l-ukul âlemlerine masruf olmak zâhirdir. Cumhurun da kavli, budur. Zevi'l-ukul âlemleri ise, İns-ü Cin ve Melâikedir. Alûsî, tefsirinde der ki: "Aleyhissalâtü vesselâm'ın İns-ü Cinne mürsel olduğu, dinde bizzarure ma'lûmdur. Münkiri, ikfar olunur. Sübkî gibi bir zümre-i muhakkikîn Melâikeye dahi mürsel olduğuna kail olmuşlar ve bazıları bu âyetle istidlâl eylemişlerdir. Ma'sum olanlara irsalin faidesi de, da'vetine ittiba' ile şerefine hizmettir." Şimdi düşünmeli ki, böyle bütün âlemîni inzar salâhiyyeti ne büyük kuvvet-ü şandır ve bu kuvveti getiren Furkan, ne büyük bürhan ve fermandır. İşte Peygamber'e bu Furkan ile bu büyük kuvvet ve salâhiyyet bahş edilmiş bulunuyor. O halde, O kulun efendisi, O'na, o Furkan'ı indirmiş olan Mevlâ, ne yüce, ne kutlu Tanrı'dır!..

Mündemic: İhtiva eder, içerir.

الَّذِى O ki, لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **bütün göklerin ve yerin mülkü hep O'nun.** Gerek gökler ve gerek yer ve gerek bunlardaki yukarı ve aşağı bütün şeylerde mülk, yani tasarruf-ı küllî; yaratmak, yok etmek, yaşatmak, öldürmek, mukteza-yı hikmetine göre dilediği gibi emr-ü nehy ile hükümdarlık, saltanat, şebinşahlık hep O'nun, yalnız O'nun, başkasının istıklâli olmadığı gibi iştiraki de yok.

وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا **Hem hiç veled edinmedi.** Veledi olmaktan münezzeh olduğu gibi bir evlâdlık da edinmiş değil, Nasârâ'nın dediği gibi değil. (Sûre-i Bakara (*"Hem o zalimler Allah veled ittihaz etti dediler, haşâ sübhane: Doğrusu Göklerde ve Yerde ne varsa hep onun, hepsi O'na Râm"* Bakara-2/116) ve Sûre-i Maide (*"Kasem olsun ki küfretti şunlar "Allah, o Meryem'in oğlu Mesih"tir diyenlere, de ki: Eğer Allah Meryem'in oğlu Mesih'ı ve anasını ve Arzda bulunanların hepsini helâk etmek murad ederse ondan kim bir şey kurtarabilir, bütün Göklerin ve Yerin ve aralarında ne varsa hepsinin mülkü Allah'ın, dilediğini yaratır ve Allah her şeye kadîrdir. Bir de Yehud ve Nesârâ "biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler, de ki: Öyle de niçin size günâhlarınızla azab ediyor? Doğrusu siz onun yarattıklarından bir beşersiniz, dilediğine mağfiret ediyor dilediğine azab, Göklerin ve Yerin ve aralarındakilerin mülkü bütün Allahındır, nihayet dönüş de onadır."* Mâide-5/17-18) ve Sûre-i Tevbe (*"Yehudiler "Uzeyr Allah'ın oğlu" dediler, Nesrâniler de "Mesih Allah'ın oğlu" dediler, bu onların ağızlariyle söyledikleri sözler ki önceden küfredenlerin sözlerine benzetiyorlar Allah kahredesiler nereden saptırılıyorlar?"* Tevbe-9/30 Tefsirine bak!) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِى الْمُلْكِ **Hem mülkte hiç bir şeriki de yok.** Sineviyye'nin dediği gibi de değil لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ Kavl-i celîlindeki kasırdan bu da, anlaşılmıştı. Böyle iken ayrıca tasrih edilmesi, ikidir, üçtür diye şirk iddia edenleri açıkça redde ihtimam içindir. «وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا» Cümlesinin araya konması da bunun içindir. Bu suretle evvelâ, bunun evvelkine tabi' olmayıp, ayrıca maksud bizzikr olduğu gösterilmiş, saniyen, veled ittihazının neticesi dahi şirk demek olacağından adem-i ittihazın hikmeti de anlatılmıştır. Yâni bu cümle evvelkine değil, ikinciye ma'tuftur.

İyi amma bu mülkü nasıl bulmuş ve bu kadar büyük mülk evlâdsız ortaksız yapayalnız nasıl idare olunur denecek olursa buna karşı, vav istiynafiyye ile buyuruluyor ki: وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ **Her şeyi yarattı.** Başka birinden almadı, kazanmadı, doğurmadı, yarattı, yokken vücude getirdi فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا **de künhüne erilmez bir takdir ile her birine bir hadd-ü mikdar ta'yin ederek hikmetine göre, dilediği gibi hepsini bütün mukadderatiyle hazırladı,** O'nun için güçlük yok,

---

Kasır: Kısa olma öz, özet, ifade.

her şey bütün mukadderatiyle O'nun yed-i kudretinde müsahhar, memlûk, mahlûk, hepsini dilediği gibi kullanır. Bu suretle her şeyin bir hadd-ü mikdarı var ki, onu tecavüz edemez. O'nun kudretine ise, hadd-ü pâyan yok. Binaenaleyh hiç bir şey, mahlûkiyyet haddini tecavüz edip de, O'na şerik olmasına imkân bulamaz. O öyle yüksek, öyle Tebarek.

Bu Furkan ile hakikat, tesbit ve tebliğ edildikten sonra inzarın sebebine geçilerek buyuruluyor ki: وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً **Böyle iken tuttular da, O'ndan başka bir takım ilâhlar (ma'budlar) edindiler.** O her şeyi yaradanı bıraktılar da, O'nun berisinden öyle şeylere taptılar ki, لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا **hiç bir şey yaratamazlar.** وَهُمْ يُخْلَقُونَ **Fakat kendileri halk edilir dururlar,** yâni kendilerinin mahlûk oldukları görülüp duruyor, yâhud ma'bud diye yalan yere uydurulup duruyorlar.

HALK: Yokken icad etmek, yâni yaratmak mânâlarına geldiği gibi, تَخْلُقُونَ اِفْكًا (*"Siz Allah'ı bırakıp da sâde bir takım evsâna tapıyorsunuz."* Ankebut-29/17) kabîlinden yalan uydurmak mânâsına dahi gelir. Burada bazı müfessirîn bu mânâyı tercih etmişlerse de zâhir olan, evvelkidir. Allah'dan ma'adâ tapılan şeylerin hepsi putlar gibi yalan, uydurma ma'bud olduğu mahlûk olmalarından da anlaşılır. İlmî nokta-i nazardan ifadenin asıl ruhu da mahlûkun, Hâlık yerine tutulmasındaki tenakuzu göstermektedir. Bunu daha ziyade izah için buyuruluyor ki: وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا **Ve kendi kendilerine bir zarara da malik değiller, bir men'feate de.** Bu cümlenin tefsirinde: "Ve kendilerinden ne bir zararı def'a, ne de kendilerine bir menfaati celbe güçleri yetmez" deniliyor. Çünkü «لِاَنْفُسِهِمْ» müahhar olan zarar, fiilinin sılası addolunuyor. Ve bir şeyin kendine ızrar etmesi ma'kul olmadığından, darr, def-i darr mânâsına hamledilmiş oluyor. Bu mânâ ise, sâlibe-i külliyye olarak yalnız câmid putlara muntabık olabilir. Bu ise, hem kasır, hem de nazm-ı celîlin zâhirinden uzaktır. «لِ» da asl olan ta'lil olduğu gibi «يَمْلِكُونَ لَا» ye taalluku da zâhirdir. لَا يَمْلِكُونَ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا لِاَنْفُسِهِمْ değil, لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا (*"... Kendi kendilerine, ne bir zarara ne de bir menfaata mâlik değiller, ..."* Furkan-25/3) buyurulmuştur. O halde, «لِذَوَاتِهِمْ» «لِاَنْفُسِهِمْ» demek olmalıdır. Nefyedilen yalnız kendilerine teallûk eden nefi' ve darr değil, kendi zatlarının illiyyetiyle mutlak nefi' ve darrdır. Yâni kendiliklerinden lizatihim hiç bir zarar ve menfaat yapmağa kadir değillerdir. Bizatihim olsalar bile, lizatihim değillerdir. Şayed bazılarında meselâ, güneşte veya Firavn gibilerde, yâhud Mesih gibilerde bir menfaat veya mazarrat görülmüşse o, on-

---

Hadd: Sınır. **Pâyan:** Son, nihayet. **Ta'lil:** Sebep gösterme, illet, bahane, müessirden esere yapılan istidlâl. **Darr:** Zarar, ziyan.

ların lizatihi kendi kudretlerinden, milklerinden değil, Hâlik Teâlâ'nın verdiği kudret ve kuvvettendir. Lizatihi olsa idi, fanî olmazdı. Bu mânâ, أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَاَتُوبُ اِلَيْهِ تَوْبَةَ عَبْدٍ ظَالِمٍ لِنَفْسِهِ لَا يَمْلِكُ لِنَفْسِهِ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا mazmununa da mutabıktır. Burada zararın takdim edilmesi de, şayan-ı dikkattir. "Def-i' zarar, celb-i menfaatten akdemdir" kaidesine işaretle zararı def'edemeyen, bir menfaat celbedemeyenden daha âciz olduğunu anlattığı gibi ızrar etmenin nâfi olmaktan kolay olduğunu da anlatır. Bir de Allah'dan başkasına tapanların, menfaat hissinden evvel, zarar korkusuyla taptıklarını iş'ar eder. Çünkü cebabire ve zaleme insanları en ziyade tedhiş siyasetiyle kendilerine perestiş ettirmeğe uğraşırlar. Ve bu yüzden bir çok zavallılar, o kuvveti onların kendilerinin imiş gibi farz ederek korku belâsiyle onları ma'bud yerine koyar, Allah'ı unuturlar ve lâkin bilmeleri lâzım gelir ki, esasen o kuvvet ve kudret onların değildir. Allah, murad etmeyince onlar, kendi başlarına ne bir zarar yapabilirler, ne bir menfaat. وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا **Ne mevte maliktirler, ne hayata, ne de nüşure.**

NÜŞUR: Neşir gibi bâzân müteaddi, bâzân lâzım olur. Müteaddi olurlarsa, bir şeyi açıp yaymak mânâsına gelirler ki, lisanımızda neşr ve neşriyyat ve menşur bu mânâdandır. Bunun lâzımına intişar denilir. Lâzım oldukları zaman ise, ölmüş bir şeyin dirilip kalkması mânâsınadır ki, Kur'ân'da nüşur umumiyyetle bu mânâyadır. Bunun müteaddisinde inşar denilir. فَاَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا (*"Ve onunla ölü bir beldeye hayat neşretmekteyiz."* Zuhruf-43/11) gibi. Binaenaleyh bu mânâ, şu olur: Ne ölüm ellerindedir, ne dirim, ne de ölümden sonra âhirette kalım. Bunların hiç birinde ne kendileri, ne başkaları hakkında diledikleri gibi tasarruf edemezler. Bunlara malik olmayan ise, ma'bud olamaz. Böyle iken bütün bunlara malik olan Allah'a kulluğu bıraktılar da, öyle âcizlere taptılar. Nübüvvete gelince:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Ve o küfredenler,** (bu beyanata karşı) **dediler ki:** اِنْ هٰذَا **"Bu, Kur'ân, furkan falan değil,** اِلَّا اِفْكٌ **sırf bir iftira.** افْتَرٰيهُ **Onu O, uydurdu** وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَ **ve buna karşı diğer bir kavim de, O'na yardım etti.** Yabancılardan, Yehudîlerden öğreniyor" dediler. (Sûre-i Nahl (*"Muhakkak biliyoruz ki onlar "mutlaka onu bir beşer ta'lim ediyor" da diyorlar, ilhad etmek istedikleri kimsenin lisanı A'cemîdir, bu Kur'ân ise gayet beliğ bir Arabi lisan."* Nahl-16/103) «انما يعلمه بشر» bak!). فَقَدْ جَاؤُ ظُلْمًا وَزُورًا **Böyle zulm-ü tezvire** (büyük bir haksızlığa ve yalancılığa) **gittiler.** وَقَالُوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ **Ve, "Evvelkilerin esatiri,** (Esatir kelimesi hakkında Sûre-i En'âm'a (*"Bu eskilerin esatirinden başka*

Perestiş: Tapma, taptırma, itaat edip boyun eğme.

bir şey değil." En'am-6/25) bak!) اكْتَتَبَهَا **Onları kendine yazdırtmış da,** فَهِىَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا **işte sabah akşam kendisine o okunup duruyor" dediler.** Haksızlıkta, yalancılıkta, müzevvirlikte bu derece ileri gittiler. Böyle zalim müzevvirlere karşı başka sözün lüzumu yok, sade قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذٖى يَعْلَمُ السِّرَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **onu, de: "O göklerde ve yerde sırrı bilen indirdi."** Yâni o sizin zu'munuz gibi uydurma veya esatîr-i evvelîn değil, esrar-ı İlâhiyye'yi mütezammın Semavî bir kitabı münzeldir. Çünkü Onu, göklerin, yerin sırrını bilen Allah Teâlâ indirdi. اِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحٖيمًا **"O, hakikaten gafur bir rahîm bulunuyor."** Onun için o zulm-ü tezvire karşı ukubetlerinizi isti'cal etmiyor da te'hir buyuruyor.

وَقَالُوا مَا لِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشٖى فِى الْاَسْوَاقِ **"Bir de bu peygamber ne oluyor? dediler; yemek yiyor ve çarşılarda yürüyor."** Rivayet olunduğuna göre Kureyş'ten Utbe ve Şeybe ibn Rebîa, Ebû Süfyan ibn Harb, Nadr ibni'l-Haris, Ebü'l-Buhteri, Esved ibni'l-Muttalib Zem'a ibni'l-Esved, Velid ibni'l-Muğire Ebû Cehl ibn Hişâm, Abdullah ibn Ebi Ümmeyye, Ümeyyet ibn Half, As ibn Vail, Nebih ibn Haccac ile Münebbih ibn Haccac toplanmışlar ve birbirlerine: "Muhammed'e bir haber salın, kendisiyle bir konuşun, bir mubahase münakaşa edin ki, ma'zur olasınız." demişler ve bunun üzerine: "Kavmin, senin için toplandılar, seninle konuşmak istiyorlar" diye haber, salmışlardı. Aleyhıssalâtü vesselâm, geldi: "Ya Muhammed, biz, senin hakkında ma'zur olalım diye sana haber gönderdik. İmdi bak! Sen, eğer bu sözle mal istiyorsan, sana mallarımızdan mal toplarız ve eğer şeref istiyorsan seni Efendi tanırız, büyükleriz ve eğer mülk istiyorsan seni melik yaparız" dediler. Resulullah sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: "Bende, dediklerinizden hiç biri yok. Ben, size getirdiğimi ne mallarınızı almak için, ne içinizde şeref için, ne de üzerinizde melik olmak için getirmedim ve lâkin Allah Teâlâ beni size bir Resul olarak gönderdi ve bana bir kitab indirdi ve size bir beşîr-ü nezîr olmamı emreyledi. Ben de, size Rabbım'ın risaletini tebliğ ve hayırhahlıkla nasihat eyledim. Eğer siz getirdiğimi kabul ederseniz o sizin dünya ve âhirette nasîbinizdir ve eğer onu bana reddederseniz Allah azze ve celle benimle sizin aranızda hükmünü verinciye kadar ben, Allah Teâlâ'nın emrine sabrederim." "Ya Muhammed, dediler, eğer arz ettiklerimizden hiç bir şey kabul etmeyeceksen, o halde kendin için Rabbın'dan iste: Maiyyetinde seni tasdik edecek ve senden bizi def'eyleyecek bir Melek göndersin. Hem işte sana bağlar, bostanlar ve altından gümüşten köşkler yapsın da seni çalışmadan kurtarsın. Çünkü sen de, bizim gibi çarşılarda dolaşıyor geçimlik arıyorsun. Eğer zu'mettiğin gibi Resul isen, o vakit fadlını ve

Rabbın'ın indindeki menzileni anlarız." Buna karşı Resulullah: "Hayır, ben, size onun için ba's olunmadım. Allah Teâlâ, beni bir beşîr-ü nezîr olarak ba's buyurdu" dedi. İşte bu âyetler, bu sebeble inzal buyuruldu. مَالِهٰذَا الرَّسُولِ de "ma", istifhamiyye, "lâm" harf-i cerrolduğundan kaide, مَالِهٰذَا şeklinde muttasıl yazılmak idiyse de hatt-ı İmam'da مَالِ هٰذَا suretinde "lâm" ayrı yazılmış ve binaenaleyh burada böyle yazılmak, sünnet-i mu'tebere olmuştur.

تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا
بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾
إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾
وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ
ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا
كَثِيرًا ﴿١٤﴾ قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ
كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ
خَالِدِينَ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا ﴿١٦﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ
وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي
هَٰؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ

Muttasıl: Bitişik, beraber.

يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلٰكِنْ
مَتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾
فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا
نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾ وَمَا
أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ
وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ
فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

10- Öyle yücedir O ki, dilerse sana, ondan daha hayırlısını verir. Altından ırmaklar akar cennetler, sana köşkler de yapar.

11- Fakat onlar, saati tekzib ettiler, Biz ise, o saati tekzib edenlere öyle bir sair, çılgın bir ateş hazırladık.

12- Ki onları gördüğü vakit, ona mahsus bir hışımlanma, bir zefîr işitirler.

13- Ve çatılıp çatılıp onun dar bir yerine atıldıkları vakit de, orada helâke haykırırlar.

14- Bir helâke haykırmayın, bugün çok helâke haykırın.

15- Ya o mu hayırlı yoksa müttekilere va'dolunan Huld Cenneti mi? Ki kendilerine bir mükâfat, ve âkibet varacakları bir me'va bulunuyor.

16- Onlar için orada ne isterlerse var, hem ebedî kalacaklar. Rabbın'ın uhdesinde bu "bir va'd-i mes'ul" bulunuyor.

17- Hele o gün ki, onları, Allah'dan başka taptıkları şeylerle haşredip de, "Siz mi saptırdınız kullarımı yoksa kendileri mi yolu gaib ettiler" diyeceği gün?

18- "Sübhansın, demişlerdir, senden başka veliler ittihaz etmemiz (olunmamız) bize yaraşır değildi ve lâkin Sen onları ve atalarını zevka

---

Sair: Alevli ateş. **Zefîr:** Çok şiddetli ses. **Me'va:** Sığınılacak güzel mekân, yer.

daldırdın. O kadar ki, nihayet zikri unuttular ve helâke giden bir kavm oldular."

19- Demek sizi sözünüzde yalancı çıkarmışlardır. Artık ne savmağa ne de bir yardıma çare bulamayacaksınız ve içinizden her kim zulmederse ona büyük bir azâb tattıracağız.

20- Biz, senden evvel de Peygamberleri başka türlü göndermedik. Şübhesiz onlar, hem yemek yiyorlar, hem çarşılarda geziyorlardı (sokaklarda yürüyorlardı). Bir de bazınızı diğerine bir fitne kılmışızdır ki, bakalım sabredecek misiniz? Maamafih Rabbın, basîr bulunuyor.

تَبَارَكَ الَّذٖى اِنْ شَٓاءَ **Ne mübârekedir O ki, dilerse** جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذٰلِكَ **sana ondan** (onların söyledikleri hazîne ve bağçelerden) **daha iyisini verir.** Sâde bir cennet değil, جَنَّاتٍ **cennetler, hem** تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **altından ırmaklar akar cennetler verir.** Yâni âhirette va'd buyurduğu cennetler gibi dilerse dünyada da verir, Dar-ı İslâm olur. وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا **Senin için köşkler de yapar.** بَلْ كَذَّبُوا **"Fakat onlar saati tekzib ettiler."**

BEL: Bir atıf harfidir ki, asıl mânâsı ıdrabdır. Bâzân da hattâ gibi terakki ifade eder.

IDRAB: Sözü, üstünden altına çevirmek, yâni mâkablinden sarf-ı nazar ettirerek maba'dine tevcih eylemektir. Bunu, belki diye terceme etmek meşhur olmuştur.

Filvaki' lâfzan da, ondan me'huz denecek kadar uygundur. Lâkin lisanımızda "belki" ıdrabdan ziyade ümid ve ihtimal için kullanılmaktadır. "Dur bakalım, belki gelir" demekte hiç ıdrab mânâsı yoktur. Idrab, "yok, hayır", "daha doğrusu" demektir. Bu mânâ, kasr-u istidrâke şebîh olduğu cihetle son zamanlarda "fakat" kelimesi de, "bel" ve "lâkin" yerinde kullanılır olmuştur. Bu surette, "fakat onlar saati tekzib ettiler" demek olur. Bu cümle yukarıdaki, وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا (*"Yine o küfredenler, dediler ki: ..."* Furkan-25/32) kıssasına ma'tuf ve ondan ıdrab ile diğer küfürlerini hikâyeye ve inzar-i sariha intikaldir. Yâni daha doğrusu onlar Sâate, Kıyamet ve âhirete inanmıyorlar. Kur'ân'ın öyle uydurma olmadığını bilmediklerinden değil, âhirete, cezaya inanmadıklarından dolayı o küfr-ü dalâle düşüyorlar, o zulm-ü tezvire gidiyorlar. وَاَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعٖيرًا **Halbuki Biz, o sâati tekzib eden kimselere öyle hâil bir sair hazırlamışızdır ki,** اِذَا رَاَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعٖيدٍ **onları uzak bir mekândan gördüğü vakit ki, onlar,** gerek görsünler, gerek görmesinler سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفٖيرًا **onun müdhiş bir gazablanma ve sömürmesini işitirler.**

Mâkablin: Önceki, üst. **Ma'badin:** Sonraki, alt.

TEGAYYÜZ: Gayzlanmak, öfkelenmek. **ZEFÎR:** İçeri nefes almaktır. Demek ki, cehennem onları uzaktan gördüğü vakit, öfkesinden dehşetli sesler çıkarıyor ve sömürmek için içine çekiyor. Burada görülüyor ki, gayzlanmak, zefîrlenmek gibi görmek de Saire nisbet edilmiştir. Onlar, cehennemi gördüğü vakit değil, cehennem onları gördüğü vakit. Bu ise, cehennem ateşini bir idrâk sahibi gibi tasvir demektir. Bunu, bir çokları "görünecek bir mevki'de bulundukları vakit" demek gibi mecazî bir mânâya hamletmek istemişlerdir. Lâkin cehenneme, fiil-i idrâk nisbet edilmesi sâde burada değil, يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ (*"O gün ki cehenneme doldun mu? diyeceğiz, o daha ziyade var mı? diyecek."* Kâf-50/30) âyeti, وَشَكَتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا فَقَالَتْ يَا رَبِّ أَكَلَ بَعْضِي بَعْضًا .. (***"Cehenem Rabbine şikâyet ederek; ya Rabbi! Ben kendi kendimi yedim dedi."*** İbn Mâce: Zühd-38/4319) hadîsi gibi diğer yerlerde de vârid olmuştur.

Kasr-u istidrak: Kısa anlayış.

Bir de Alûsî'nin naklettiği vech ile, Taberanî ile İbn Merduye, Mekhûl tarikiyle Ebu Ümâme (r.a.)'ten şunu tahric eylemişlerdir: Demiştir ki: "Resulullah (s.a.v.): "Her kim, müteammiden bana atfen yalan söylerse cehennemin iki gözü arasında oturacağı yere hazırlansın" buyurdu. "Ya Resulallah, cehennemin gözü var mıdır?" dediler. "İşitmediniz mi Allah Teâlâ: إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (*"Onları uzak mekândan gördüğü vakit"* Furkan-25/12) buyuruyor. Gözleri olmasa görür mü?" buyurdu. Şu halde te'vile gidilmeyip mes'eleyi Allah Teâlâ'nın kudretiyle sırrî bir surette mülâhaza etmek iktiza eder. Bâhusus, قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ (*"De ki: Onu, o göklerde, ve yerde sirri bilinen indirdi,..."* Furkan-25/6) ihtarından sonra bunun o sırrıyyete bariz bir alâkası göze çarpmaktadır.

دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا **Orada "süburâ", yani "ey sübûr, ey helâk neredesin gel de bizi kurtar" diye feryad ederler.**

وَعْدًا مَسْؤُلًا **Va'd-i mes'ul, istenecek va'd,** yâhud istenildiği halde va'd, yâni Allah Teâlâ onu, kullar tarafından istenilmek şartiyle va'd-ü teahhüd buyurmuştur.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰئِكَةُ أَوْ نَرٰى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾

Müteammid: Kasdcn yapan, bile bile.

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمٖينَ وَيَقُولُونَ
حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَٓا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَٓاءً
مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَاَحْسَنُ
مَقٖيلًا ﴿٢٤﴾ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَٓاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزٖيلًا
﴿٢٥﴾ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرٖينَ
عَسٖيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنٖي اتَّخَذْتُ
مَعَ الرَّسُولِ سَبٖيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنٖي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلٖيلًا
﴿٢٨﴾ لَقَدْ اَضَلَّنٖي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَنٖي وَكَانَ الشَّيْطَانُ
لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي
اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا
لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمٖينَ وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصٖيرًا ﴿٣١﴾
وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً
وَاحِدَةً كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتٖيلًا ﴿٣٢﴾
وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسٖيرًا ﴿٣٣﴾
اَلَّذٖينَ يُحْشَرُونَ عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا
وَاَضَلُّ سَبٖيلًا ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

21- Bununla beraber likamızı ümid etmeyenler dediler ki: "O melâike bizim üzerimize indirilse ya, yâhud Rabbımızı görsek â." Celâlime kasem ederim ki, doğrusu nefislerinde kendilerini büyüksündüler, büyük azgınlık ettiler.

22- Melâikeyi görecekleri gün, mücrimlere o gün müjde yoktur. yasak, yasak diyeceklerdir.

23- Hem varmışızdır da, her ne amel işledilerse onu, bir hebâ-i mensûre çevirmişizdir.

24- Eshab-ı cennettir ki, o gün eğlendiği yer hayırlı, dinlendiği yer pek güzeldir.

25- Hem o, semânın gamâm ile yarılacağı ve Melâikenin peyderpey indirildiği gün.

26- Mülk, o gün elhak Rahmân'ındır. Kâfirlere ise, o pek zorluklu bir gün olur.

27- Hem o gün ki, zalim ellerini ısıracak, "Eyvah, diyecek, keşke Peygamberin maiyyetinde bir yol tutaydım.

28- Eyvah, keşke falanı dost tutmayaydım.

29- Vallahi o sapıttı beni zikirden, bana gelmiş iken, öyle ya Şeytan insana çok hızlânkâr bulunuyor."

30- Peygamber de: "Ya Rabb, kavmim bu Kur'ân'ı mehcur tuttular" demekte.

31- Ve işte biz, böyle her Peygamber için mücrimlerden bir düşman yapmışızdır. Maamafih hâdi de, Rabbın, yeter, nasîr de.

32- Yine o küfredenler, dediler ki: "O Kur'ân, O'na, cümlesi birden indirilseydi ya! Biz onu, gönlüne iyi tesbit edelim diye böyle indirdik ve fevkal-âde bir tertil ile tertil eyledik.

33- Hem onlar sana, her hangi bir mesel ile gelmezler ki, mutlak Biz, sana hakkı ve tefsirin daha güzelini getirmiş olmayalım.

34- O yüzleri üstü cehenneme haşrolunacaklar. Onlar, mevki'ce çok fenâ, yolca da en sapıktırlar.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا **"Bununla beraber likamızı ümid etmeyenler dediler ki: "O Melâike bizim üzerimize indirilse ya."** Bu cümle, وَقَالُوا مَالِهَذَا

Lika: Kavuşma, ulaşma. **Mensûr:** Dağılmış, saçılmış. **Hızlân:** Rezil rüsvay olma, yardımsız bırakma. **Mehcur:** Uzaklaşmış. **Hâdi:** Hidayete ermiş, rehber, delil, hidayet yolunu gösteren. **Nasîr:** Nusret eden. **Tertil:** Yerli yerinde düşüne düşüne,Kur'ân'ı usul ve kaidesine göre okumak.

الرسول (*"Bir de bu peygambere ne oluyor? dediler, ..."* Furkan-25/7) cümlesine ma'tuf ve o kâfirlerin diğer saçmalarını hikâye ile redd-ü inzardır.

RECA: Meşhur'da emel (arzu) demektir. Ekser lügaviyyun birini diğeriyle tefsir etmişlerdir. Maamafih aralarında ince fark gösterenler de vardır. İbn Hilâl'in "Füruk"unda: "Emel, müstemirr bir recadır. Onun için bir şeye nazar, müstemirr olup uzayınca "teemmül etti" denilir. Bir de emel, mümkünde ve muhalde olur. Reca ise, mümküne mahsustur denilmiş". Mısbah'ta da der ki: "Emel, ye'sin zıddıdır. Ve ekser isti'mali, husulü beîd olandadır. Tama' husulü karib olanda olur. Reca ise, emel ile tama' arasındadır. Çünkü reca eden me'mulünün hasıl olmamasından korkar. Bu i'tibarla tama' mânâsına da kullanılır." Reca, nefi halinde bâzân havf mânâsını da ifade eder ki, buna, lügat-i tihamiyye denilmiştir. Buna göre, «لَا يَرْجُونَ» korkmazlar", meşhure göre arzu etmezler, tahkika göre de ümid etmezler demek oluyor ki, burada, en münasib olan da budur.

LİKA: Aslında bir şey ile buluşmaktır. Temass, şart olmaksızın bir şeye vüsul, diye de ifade edilmiştir. Rü'yete de ıtlak olunur. Binaenaleyh likaullah, rü'yetullah veya Allah'a ermek yâhud Kıyamet günü hesab ve ceza için Allah Teâlâ'nın karşısına çıkmak demek olur. Ve karşımıza çıkacaklarını ümid etmeyenler demek, haşr-ü neşre âhiret mes'uliyyetine inanmadıkları için Allah'dan korkmayanlar demeyi de ifade eder. Yâni, Allah'ı görmeye yüzü olmayan, Allah'ın karşısına çıkacaklarını, azâbına çatacaklarını ümid etmeyen, âhirete inanmaz, Allah'dan korkmazlar. لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰئِكَةُ **"O Melekler bizim üzerimize indirilse ya,** أَوْ نَرٰى رَبَّنَا **yâhud Rabbımız'ı görsek â" dediler.** لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فٖى أَنْفُسِهِمْ **Celâlim hakkı için, gönüllerinde kendilerini büyüksündüler.** Çünkü öyle demekle kendilerini Peygamber'in yerinde veya daha üstün görmek istiyorlar. Ve hattâ Allah'a karşı azametfuruşluk ediyorlar. وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبٖيرًا **Ve büyük bir haksızlıkla azgınlık ettiler.** Bunca beyyinâtı tanımadılar da nüfus-i kudsiyyenin bile önüne çekilmiş olan, ... لَنْ تَرٰينٖى (*"Beni kat'iyyen göremezsin..."* Arâf-7/143) perdesinin nefs-i habîslerine karşı yırtılmasını istediler.

Evet onlar Melâikeyi görmiyecek değiller fakat يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰئِكَةَ **Melâikeyi görecekleri gün** لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمٖينَ **mücrimlere o gün müjde yoktur. O halde, o azgın mücrimlere hiç müjde yoktur.** وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا **"Yasak, yasak diyeceklerdir."** Ve, حِجْرًا مَحْجُورًا derler. حِجْرًا مَحْجُورًا bir düşman rastgeldiği veya bir mekruh hücum ettiği sırada söylenir bir ta'birdir ki, fiil-i mahzûf, mef'ul-i

---

Müstemirr: Devam eden, sürekli. **Tama':** Hırsla istemek, doymazlık, aç gözlülük, çok isteme. **Furuş:** Satan, satıcı.

mutlak halinde te'kidli bir cümledir. Fiili اُحْجُرْ حِجْرًا مَحْجُورًا veya حُجِرَ حِجْرًا مَحْجُورًا takdirinde emir veya mazi olabilir ve bu suretle yerine göre, ya bir dua ve istiaze yâni bir yalvarış ve sığınış, yâhud da bir men-u tehdid ifade eder. Bir dua olduğuna göre, "etme, kıyma, evlerden ırak, dağlara, taşlara" demek meâlinde olur. O birinde de, "yasak, memnu' yâhud davranma" demek gibidir. Burada, her iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Zamiri mücrimlere raci' olduğuna göre mücrimler, o Melâikeye: "Aman etmeyin, kıymayın bizim yanımıza yanaşmayın öte öte" derler. Melâikeye raci' olduğu takdirde de Melâike, o mücrimlere: "Davranmayın, size o müjde ve cennet men'edilmiş yasak, kat'iyyen yasak" derler.

وَقَدِمْنَا **Hem varmışızdır,** اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ **amel denecek, yani hayır kabîlinden her ne yapmışlarsa da** فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا **onu, bir heba-i mensûre çevirmişizdir.** Heder etmişizdir.

HEBA: Bir pencereden güneşin ziyası vurduğu zaman içinde uçuştuğu görünen tozdur.

MENSÛR: Saçılmış demektir. Zaten dağınık demek olan hebâyi bir de bu suretle tavsif, onu bir daha saçılmış olarak tasvirdir ki, hiç görülmez olur. Burada, bir istiare-i temsiliyye vardır. Şöyle ki: Bütün amelleriyle halleri, isyan etmiş ve binaenaleyh hükûmetleri tarafından varılıp bütün tutamakları parçalanarak dağıdılıp ifna edilmiş bir kavmin haline benzetilmiştir. Yâhud kudum kasıddan mecaz olduğu gibi büsbütün heder edilmiş hiçe indirilmiş olan amelleri de, kendisinden maksud olan gayeden uzak kalmak ve bir hedefe dizilmeleri kabil olmamak i'tibariyle bir hebâ-i mensûre benzetilerek teşbih-i müfred suretiyle ayrı ayrı birer istiare yapılmıştır. Yâni o mücrimlerin, müsafire bakmak, akrabayı gözetmek, biçarelere yardım etmek, insanlığa yarar bir iş yapmak gibi bazı amelleri varsa bile, o küfr-ü tuğyanları yüzünden hepsi heder olmuştur. Hiç birinin hayrını görmezler.

Öyle mücrimler değil, اَصْحَابُ الْجَنَّةِ **ashab-ı cennet,** yâni اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ (*"Yoksa muttakilere vaad olunan huld cenneti mi? ..."* Furkan-25/15) âyetiyle beyan buyurulduğu üzere cennet kendilerine mev'ud olan müttekiler, يَوْمَئِذٍ **O gün** (o Melâikeyi görecekleri gün) خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا **karargâhca hayırlı,** وَاَحْسَنُ مَقِيلًا **istirahatgâha daha güzeldir:**

MÜSTEKARR: Karargâh, yâni oturmak, konuşmak için ekser evkatta durduğu yer.

MAKÎL: Kaylûle yeri, habgâh, kuşluk uyuduğu, istirahat ettiği yer de-

---

Evkat: Vakitler. **Habgah:** Yatak odası, uyunacak yer. **Huld:** Ebedilik.

mektir. Cennette uyku olmadığına göre burada makîl, sade istirahatgâh diye tefsir olunmuştur. Bununla beraber o günün yarısında hesabdan kurtulunacak da ehl-i cennet cennette, ehl-i cehenem de cehenemde bir kaylule yapacaklar diye de rivayet olunmuştur.

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ **Hem semanın gamâm ile çatlıyacağı,** هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰئِكَةُ (*"Onlar sade gözetiyorlar ki Allah buluttan gölgelikler içinde meleklerle geliversin ..."* Bakara-2/210) Kavl-i celîlinde zikr olunan gamâmın tulûu sebebiyle semanın şakkolacağı وَنُزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ تَنْزِيلًا **ve Melâikenin peyderpey indirildiği o gün,** اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ **mülk, o gün elhak Rahman'ındır.** Çünkü o gün her mülk, zeval bulur. Ancak Rahman'ın hakkı olan mülk kalır. وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا **Ve kâfirlere pek zorluklu bir gün olmuştur.** يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ **Hem o gün ki, zalim, ellerinin üstünü ısıracak:** يَقُولُ يَالَيْتَنِى اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا **"Eyvah bana, diyerek, keşke ben Peygamber'in maiyyetinde bir yol tutaydım."** Ma'lûm ki, el ısırmak, hiddet ve hasretle nedametten kinayedir. Zalimden murad, cinstir. Şu kadar ki, sebeb-i nüzul, Ukbe ibn Ebi Müayt denilmiştir.

يَاوَيْلَتٰى **"Vay şu başıma gelene,** لَيْتَنِى **keşke ben** لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا **fülanı dost edinmeyeydim."** Fülan, a'lâmdan kinayedir. Nitekim ecnastan kinaye de, «هَنْ» =hen (lisanımızda şey) denir. لَقَدْ اَضَلَّنِى عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَاءَنِى **"Alimallah beni şaşırttı, zikirden sapıttı,** gelmişken bana". Zikirden murad, Zikrullah, Kitabullah yâhud Peygamber'in va'z-u nasihatı, yâhud da sebeb-i nüzulüne nazaran Kelime-i Şehadet'tir. اَفْضَلُ الذِّكْرِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Zikrin efdali Lailaheillallah'dır."* Ukbe ibn Ebi Müayt, Hazret-i Peygamber (s.a.v.) meclisine çokça gelirmiş. Bir gün ziyafete da'vet etmiş, iki kelime-i şehadeti söylemedikçe yemeğini yemekten imtina' buyurmuş. O da, yapmış. Übeyy ibn Halaf da, O'nun sadîkı imiş. Kendisine ıtâb etmiş, "sapıttın" demiş. "Yok, demiş ve lâkin evimde yemeğimi yemekten imtina' etti, onun için utandım da şehadet ediverdim". "Hayır, demiş, sen O'na varıp ensesine vurup yüzüne tükürmezsen senden hoşnud olmam." Bunun üzerine Darü'n-Nedve'de secdede iken rast getirmiş, o haltı etmiş.

O vakit Aleyhissalâtü vesselâm: "Mekke haricinde rast gelirsem sana, mutlak başına binerim." buyurmuştu. Bedr günü esir edilmekle Hazret-i Ali'ye emir buyurup boynunu vurdu. Übeyy de, Uhud'da mübarezede aldığı yaradan Mekke'ye vardığında öldü. İşte Ukbe'ye zikir, o suretle gelmişken Übeyy şeytanetle, O'nu sapıttırmıştı. وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا **Öyle ya Şeytan, insana çok hızlânkâr olmuş.**

HIZLÂN: Yardımsız bırakmaktır. Hazul, ondan mubalâga sıygasıdır.

Yâni gerek Cinden olsun gerek, İnsten Şeytan, insanın hayrına dost olmaz. Kendi hesabına bir felâkete sürüklemek için dost görünür. Nihayet başı sıkıntıya gelince, onu yardımsız bırakır çekiliverir.

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ **Peygamber de: "Ya Rabb!" demekte,** yâni bir taraftan da Peygamber, Allah'a böyle şikâyet etmektedir: اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا **"Kavmim bu Kur'ân'ı mehcur tuttular."**

Mehcur tutmak, iki mânâya gelir:

Birisi terkedip uzak durmak, amel etmemektir. Nitekim bir hadîs-i şerifte şöyle buyurulmuştur: ***"Her kim de Kur'ân'ı öğrenir de, Mushafını asar, ilişik etmez ve bakmazsa Kıyamet günü gelir yakasına sarılır: "Ya Rabb, bu kulun beni mehcur tuttu, benimle arasında hükmünü ver" der."***

Birisi de, hakkında hezeyan ettiler, saçma, esatiru'l-evvelîn diye saçmaladılar demektir. Peygamberin bu suretle şikâyetini söylemek ise, büyük bir tehdiddir. Çünkü Peygamberler, kavmini Allah'a şikâyet ettikleri zaman haklarında azâb ta'cil buyurulmuştur.

وَكَذٰلِكَ **Ve işte böyle,** ya Muhammed, sana yaptığımız gibi جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ **her peygamber için de mücrimlerden düşman yaptık.** Ve binaenaleyh sen de, onlar gibi sabret, onları kahretmek için وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا **yolu gösterecek, yardım edecek de Rabbın yeter.** وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Yine küfredenler:** لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً **"Kur'ân, O'nun üzerine cümlesi birden indirilseydi ya" dediler.** Ki mânâsız bir i'tiraz [1]. Gûya Tevrat birden indirilmiş de Kur'ân da öyle olsa imiş. Halbuki ruh-ı mes'ele olan i'caz keyfiyyeti müteferrikan indirilmesiyle cümleten indirilmesinde fark edecek değil, bilakis tefrikin fazla fevaidi de var.

Ezcümle كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ **bu vech ile kalbini iyi tesbit edelim diye böyle indirdik.** Böyle ayrı ayrı cümle cümle indirilmekle evvelâ, zabt-u hıfzı sağlam olacak. Saniyen, peyderpey vakayia göre inişinde mânâ i'tibariyle daha ziyade bir basiret ve derinlik, hem nazarî ve hem amelî bir kıymet ve kuvvet bulunacak, salisen, her yeni inen necm ile ayrıca bir tehaddi yapılıp muarazasından âciz bırakılmakla, her birinde yeni bir kuvveti kalb verilecek, rabian, nâsıh ve mensuh ile zamanına göre ahkâm teşriî, beyan ve tefsirin usul ve kavaidi metenevviası öğretilecek ilh.. Bu suretle وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا **ve emsalsiz bir tertil ile tertil**

---

[1] Burada, "cümleten vahide" karînesiyle tenzil, inzal mânâsına kullanılmıştır ki, nüktesi bu i'tirazın münasebetsizliğine bir işaret olsa gerektir.

Ta'cil: Hemen, acele yerine getirilmiş. **Vakayia:** Vaki olup, meydana gelen hususlar. **Metenevvia:** Çeşit çeşit.

eyledik. Ağır ağır, güzel bir okuyuş okuduk. وَلَا يَاْتُونَكَ بِمَثَلٍ **Hem sana herhangi bir mesel ile gelmezler ki.** Yâni mesel denecek derecede acîb her hangi bir suâl veya hal ile gelmezler ki, اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسِيرًا **behemehal Biz, sana hakkı ve tefsirce daha güzelini getirmiş olmayalım.** İşte cümlesinin birden indirilmemesinde bir de bu fâide vardır.

اَلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَى وُجُوهِهِمْ اِلَى جَهَنَّمَ **Öyle cehenneme yüzleri üstü,** yâni tepeleri aşağı veya sürüklenerek, yâhud kalbleri süfliyyâta mâil olduğu gibi yüzleri de ona müteveccih olarak, haşrolunacak kimseler. اُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ سَبِيلًا **işte onlar, mevki'ce en fenâ ve yolca en şaşkın, en sapkın kimselerdir.**

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا
مَعَهُ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَا اِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا
الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةً وَاَعْتَدْنَا
لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۬ وَاَصْحَابَ الرَّسِّ
وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ
الْاَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى
الْقَرْيَةِ الَّتِى اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا
بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾ وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ
اِلَّا هُزُوًا اَهٰذَا الَّذِى بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ اِنْ كَادَ
لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

35- Celâlim hakkı için, Musa'ya o kitabı verdik, biraderi Harûn'u da maiyyetinde vezir yaptık.

36- "Haydi âyetlerimizi tekzib eden o kavme gidiniz" dedik. Binnetice o kavmi tedmir ederek helâk ettik.

37- Nuh kavmini de, Resulleri tekzib ettikleri vakit gark edip kendilerini insanlara bir ibret kıldık. Hazırladık da zâlimlere elîm bir azâb.

38- Âd'ı da, Semûd'u da, Ashab-ı Ressi de bunların arasında daha bir çok kurunu da.

39- Ki, her birine nasihat olarak emsal anlatmıştık ve her birini mahv-ü perîşan ettik de, ettik.

40- Celâlim hakkı için o fenâlık yağmuruna tutulan karyeye de vardılar. Artık onu görüyor değiller miydi? Doğrusu nüşur arzu etmiyorlar, uyanmak istemiyorlardı.

41- Seni de gördükleri vakit sırf bir eğlence yerine tutuyorlar: "Bu mu, o Allah'ın Peygamber diye gönderdiği?" diyorlar.

42- "Sahih be! Az kaldı bizi, ma'budlarımızdan sapıtacaktı. Eğer üzerlerine sebat etmesekti!" diyorlar. Fakat ileride bilecekler, azâbı görecekleri gün, kimmiş o yolu daha sapık olan?

43- Gördün mü o ilâhını hevâsı ittihaz edeni? Artık ona, sen mi vekîl olacaksın?

44- Yoksa onların ekserîsini işitirler veya akıl ederler mi zannediyorsun? Onlar, sırf hayvan gibi hattâ gidişçe daha sapkındırlar.

لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ **Resulleri tekzib ettikleri vakit:** Burada, Resullerin cemi'

Tedmir: Yok etme, mahvetme, perişan etme. **Gark:** Batmak, suda boğulma. **Kurun:** Asırlar, devirler, çağlar.

sigasiyle getirilmesi şayan-i dikkat görülmüştür. Kavm-i Nuh'un Nuh'dan başka tekzib ettiği Resuller kimler? Buna şu cevablar veriliyor:

1- Nuh ve ondan evvelki Resuller. Demek ki, Nuh'tan evvel de Resuller varmış. Kavm-i Nuh مَا سَمِعْنَا بِهَا فِي اٰبَائِنَا الْاَوَّل۪ينَ (*"...biz evvelki atalarımız içinde bunu işitmedik."* Mü'minun-23/24) demekle hepsini inkâr etmişlerdir.

2- Hepsi Tevhid'de müttefik oldukları için, yalnız Nuh'u tekzib de hepsini tekzib demektir.

3- Ale'l-ıtlak bi'set-i Rusul'un cevazını inkâr etmişlerdir, denilmiş. Lâkin dördüncü bir ihtimal de varid-i hatır oluyor ki, o da, Nuh aleyhisselâm'ın gönderdiği Resuller mânâsına olmasıdır. Burada bu mânâ, bize diğerlerinden akreb geliyor. Ancak bunu ikinci ile birleştirmek mümkündür.

اَصْحَابَ الرَّسِّ "Resh ashabı" RESS: Örülmedik kuyu demektir. Lâkin bu Ashab-ı Ress kimler olduğu ta'yin olunamıyor. İbn Abbas'tan, "o, Semud'dur" diye bir rivayet var. Halbuki burada atıf, mugayereti iktiza ediyor. Katade'den: "Yemame'de Ress, nam-ı âharle, Felc denilen büyük bir karyenin sahibleri olup Semud'un bekayasından idiler. Peygamberlerini katlettiler, helâk oldular." diye rivayet olunmuş.

Kâ'b, Mukatil, Suddî: "Şam Antakyesinde bir kuyunun sahibleri ki, sahib-ı «يس» Habîb-i Neccar'ı katletmişlerdi" demişler. Vehb ve Kelbî'den: Ashab-ı Ress, eshab-ı Eyke gibi Şuayb aleyhisselâm'ın gönderildiği bir kavm idi. Esnama taparlardı, kuyuları ve mevaşîleri vardı. Kendilerini İslâm ve itaate da'vet etti. Tekzib edip tuğyan ve ezada devam ettiler ve günün biri örülmemiş kuyuları olan Ressin etrafında bulundukları sırada orası çöktü yere geçtiler" diye nakledilmiş. Ashab-ı Ress, Ashab-ı Uhdud'dur denilmiş. "Hanzale ibn Safvan nam Peygamberin kavmi olup Anka-i Muğrib [1] denilen ve Fetih nam dağda sakin olarak avsız kaldıkça çoluklarını, çocuklarını kapan ve her rengi bulunan büyük bir kuşla mübtelâ kılınmış idiler ki, Hanzale'nin duâsiyle saika isabet edip telef olmuş, sonra da müşarün'ileyhi katletmişler ve bunun üzerine helâk olmuşlar da" denilmiş. İbn Abbas'dan bir rivayette de Ress, Azerbaycan kuyusudur diye nakledilmiş. Bir de Ress, meşrık bilâdından bir nehirdir. Bunun sahiblerine Allah Teâlâ, Yehuza ibn Ya'kub evlâdından bir Peygamber göndermişti. O'nu kuyuya attılar ve bu yüzden helâk oldular denilmiş ve daha başka rivayetler de vardır. Maamafih rivayetlerin ekserîsi Peygamberlerini öldüren veya kuyuya atan bir kavm olduğunu söylemiş oluyorlar.

---

[1] Mimin zammı ve fethi ile hem tavsif, hem izafet caizdir. (Alusî)

Esnam: Putlar. **Mevaşî:** Koyun, keçi, inek ve öküz gibi hayvanlar.

Mu'cemü'l-Büldan'da der ki: "Ress: Kuyu, Ress: Ma'den, Ress: Kavmin arasını ıslâhtır." Ebû İshak demiştir ki: Kur'ân'da Ress, kuyu demektir. Rivayet olunur ki: Bunlar, Peygamberlerini tekzib edip bir kuyuya ress, yâni dess eden bir kavimdir. Ress, Yemame'de Felc denilen bir kavm olduğu ve Semud'dan bir taifenin diyarı bulunduğu rivayet olunuyor. Her kuyu, resstir. İbn Düreyd demiştir ki: "Ress" ve tasgiri "rüseys", Necid'de iki vadi veya iki mevzi'dirler. Zemahşerî diyor ki "Uleyy: "Ress, kabliyye vadîlerindendir" demiş, gayrisi de: "Beni Esed'den, beni Münkız İbn A'yan'ın bir suyudur" demiş. Asmaî: "Ress, Beni A'yan'ın, rüseys, Beni Kâhilin'dir" demiş. Diğerleri de, وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا (*"Ashab-ı Ress'i de bunların arasında daha birçok kurunu da."* Furkan-25/38) âyetinde demişlerdir ki: Ress, Azerbaycan vadisidir ve Azerbaycan'ın haddi "maverâ-yı Ress"dir. Ve deniliyor ki: Ress üzerinde "Erran" da bir şehir vardı, Allah Teâlâ, onlara Musa namında bir Peygamber gönderdi. Musa ibn İmran değil. Onları, Allah'a imana da'vet etti, tekzib ve inkâr ettiler, isyan eylediler. O da, aleyhlerinde duâ etti, Allah Teâlâ, Taif'ten Haris ve Huveyri'si tahvil edip üzerlerine gönderdi. Onun için deniliyor: Ehl-i Ress, şu iki dağın altında kaldılar. Bu Ressin mahreci Kalîkalâ'dan başlar, Erran'a sonra Versan'e, sonra Mecme'a uğrar, orada "Kürr"le birleşir ve ikisinin arasında Beylekan şehri vardır. Kürr ve Ress ikisi bir geçer, Cürcan denizine munsabb olurlar. Bu Ress pek acaib bir vadidir, balığın envaı bulunur. Şurimahi denilen balık oraya mahsustur derler. Mişar İbni'l-Mühelhil, "Bezzbabik" şehrini anlatırken demiştir ki: "Bir canibinde Ress nehri vardır. Ress nehri Belâscan sahrasına doğru çıkar. Bu sahrada sahil-i bahir boyunca Berzend'den Berzaa'ya ve oradan Versan ve Beylekan'a doğrudur. Bu sahrada beş bin kadar karye vardır ve ekserîsi harabdır. Ancak toprağı iyi ve sağlam olduğu için davarları ve ebniyesi kalmıştır. İşte bu karyeler, Kur'ân'da mezkûr olan Eshab-ı Ressin idi deniliyor ve bunlar, Davud aleyhisselâm'ın katlettiği Calût'un kavmi idiler de deniliyor."

الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمْطِرَتْ **O fenâlık yağmuru yağdırılan karye.** Lût kavmi şehirlerinin en büyüğü olan Sodom kasabası ki, taş yağdırılmıştı. Kureyş, Şam ticaretine giderken buraya uğruyorlardı.

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ **Gördün mü o ilâhını hevası ittihaz edeni?**

HEVÂ: Nefsin kendiliğinden meylettiği arzusu, mücerred keyfidir. Hevasını ilâh ittihaz eden denilmeyip de ikinci mef'ulün takdim olunması, kasır ifade etmek içindir ki, canının istediğinden başka kendine ilâh tanımayan demektir. Böyle kimselerde hiç hak perestişi yok, sade bir hodgâmlık vardır. Kâmı

Perestiş: İbadet etme, tapma. **Hodgâm:** Yalnızca kendisini düşünme. **Kâm:** İstek, arzu, maksat.

da, hakikî menfaati üzere değil, sırf nefsî ve indî kuru kuruntudan ibarettir. Bunlar delil, burhan, hak, hukuk saymaz, sade kendi keyf-ü zevkine perestiş ederler. Zevkleri kendilerinin mahz-ı felâketi olduğunu bilseler yine hakkı zevklerine feda ederler. Dini de, insanın mücerred hissiyatından, yani sadece keyf ve zevkinden ibaret tanırlar. Gönülleri neye çekerse ona taparlar, hak zevkini aramaz, hakkın rızasını düşünmez, düşünmek istemezler. Bilseler yine tanımazlar. Taberanî ve "Hılye"de Ebu Nuaym, Ebu Umame radıyallahü anh'tan tahric etmişlerdir. Demiş ki: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurdu: مَا تَحْتَ ظِلِّ السَّمَاءِ مِنْ اِلٰهٍ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ تَعَالَى اَعْظَمَ عِنْدَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ هَوًى يُتَّبَعُ *"Allah azze ve celle indinde semâ gölgesi altında Allah'dan başka tapılan ma'budlar içinde uyulan hevadan daha büyüğü yoktur."* Ramuzu'l-Ehadis-4616 اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا **Artık sen mi onun üzerine vekîl olacaksın?** Evvelki istifham, takrirî bu istifham inkârîdir. Yâni gördün â, ona vekîl olamazsın, üzerine müvekkel olup da kurtarmazsın. اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَ **Yoksa onların ekserîsi işidir veya akleder mi sanırsın?** Hayır, ne delîl-i sem'î tanır söz dinlerler, ne de delîl-i aklî tanır akl ile hareket ederler. اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ **Onlar, sırf en'âm gibidirler.** Akl-ü sem'a göre hareket etmez, mücerred hissiyyatlarına tabi' olurlar. بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبِيلًا **Hattâ gidişce daha sapkındırlar.** Çünkü en'âm, ehlî hayvanlar bakanlarına inkıyad ederler. Kendilerine iyilik edenlerle kötülük edenleri seçerler. Menfaatlerini arar, zarar verenden kaçarlar. Yediği, içtiği yeri tanır, öğrendiği yolu şaşırmazlar. Kendilerine verilmiş olan kuvvetleri ta'til etmez, mâhulika lehine sarf eder, hak ve hayır akîdesi yoksa zulm-ü şerr akîdesi de yoktur. Onlar ise, Rabblarını tanımazlar. O'nun ihsanlarına karşı nankörlük ederler. Ebedî men'faat olan sevabı istemez, en büyük zarar olan ikabdan korunmazlar, vatanlarına bile hiyanet ederler. Fıtrati bozmağa, fitneler çıkarmağa çalışır, zulm-ü fesad ile türlü tezvirât ve tesvilât ile dünyayı karıştırırlar.

Bu suretle hevaperestânın dalâleti anlatıldıktan sonra Hakk Teâlâ'nın delâil-i Rübubiyyetinden, eltaf-ı Sübhaniyye ve Kudret-i Samedaniyyesinden bazı şuuna nazar-ı dikkat celb olunarak buyuruluyor ki:

اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَٓاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ

İnkıyad: Boyun eğme, itaat etme. **Tesvilât:** Kötü şeyi iyi gösterme aldatma, nefsine tapma.

إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ
سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا
بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾
لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ
كَثِيرًا ﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى
أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا
فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ
بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾ وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ
هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا
بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا
فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ
مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾
وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَىٰ بِهِ
بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ

وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ۚ الرَّحْمَٰنُ فَاسْأَلْ بِهِ
خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَٰنُ
أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ۩ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

45- Bakmaz mısın Rabbına? gölgeyi nasıl uzatmakta? Dilese idi elbet onu, sâkin de kılardı. Sonra nasıl güneşi ona delil kılmışız?

46- Sonra nasıl tutup onu azar azar kendimize almaktayız?

47- O'dur, o ki, size geceyi bir geygi yaptı, uykuyu bir ta'til de, gündüzü bir nüşur kıldı (yeni bir hayat).

48- Yine O'dur, O ki, rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci göndermekte ve semâdan pampâk bir su (bir ma-i tahur) indirmekteyiz.

49- Diriltelim diye bununla ölü bir beldeyi ve sulayalım diye mahlûkatımızdan nice hayvan sürülerini ve bir çok insan kümelerini.

50- Celâlim hakkı için onu, aralarında (insanlar arasında) **evirip çevirmekteyiz. Düşünsünler, ibret alsınlar diye yine de nâsın ekserîsi dayatmakta nankörlükten başkasına yanaşmamakta.**

51- Dilese idik, elbet her köye bir nezîr gönderirdik.

52- Mâdem ki, yalnız seni gönderdik, o halde kâfirlere itaat eyleme de bununla onlara cihad et, büyük cihad.

53- O, O'dur ki, iki deryayı birbirine salmış. Şu tatlı, yürek tazeler, şu tuzlu çorak, aralarına da bir berzah ve bir "hıcr-i mahcûr" koymuştur.

54- O'dur, O ki, sudan bir beşer yarattı da, onu bir neseb ve bir sihir kıldı. Rabbın, kadîr bulunuyor.

55- Böyle iken Allah'ı bırakıp da, kendilerine ne menfaat, ne zarar edemeyecek şeylere tapıyorlar ve kâfir O Rabbın'ın aleyhine zahîr oluyor.

56- Halbuki seni mahzâ bir mübeşşir ve nezîr olarak gönderdik.

57- "Ben buna karşı sizden bir ecir değil, ancak Rabbına bir yol tutmak isteyen kimseler istiyorum." de.

58- Ve o hayyi lâ yemuta tevekkül (ve i'timad) kıl da, O'na hamd ile

---

Geybi: Döşek, örtü. Hıcri Mahcur:Aşılmaz bir serhit

tesbih eyle. Kullarının günahlarına O'nun habîr olması yeter.

59- O hayyi lâ yemut ki, gökleri ve yeri ve aralarındakileri altı günde yarattı ve sonra Arş'ın üzerine istivâ buyurdu. O Rahmân, haydi ne dileyeceksen, O habîrden dile.

60- Maamafih: "Rahmâna secde edin" denildiği vakit onlara: "Rahmân ne imiş? Bize emrediyorsun diye secde mi ederiz?" dediler ve daha ziyade vahşetlerini artırdı.

اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ Ru'yet, "ilâ" ile sılalanınca nazar mânâsına olmak yâhud nazarı tazammun etmek iktiza eder. "Bakmaz mısın Rabbına?" yâhud "görmedin mi, baksan â Rabbına?" demek olur. Bu bakış ve görüş, kalb fiiline irca' olunmak kabil ise de, zâhir olan göz fiili olmaktır. Halbuki Zat-ı Rabb, bu âlemde göz ile görülmez. Onun için müfessirîn burada bir te'vil aramışlardır. Çokları, «الى صنع ربك» "Rabbın'ın sun'ına takdirinde olduğunu söylemişler. Bazıları da: "Baksana gölgeye, Rabbın, onu nasıl uzattı." meâlinde bir kalb gözetmişlerdir. Ve bu hazif veya kalbe nükte olmak üzere de: "Nazardan gaye, eserde kalmayıp müessire varmak olduğuna tenbihtir" demişler. Bu ise, fiil-i basardan, binnetice fiil-i kalbe geçmek demektir. Fehm-i acizaneme göre, كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ cümle-i istifhamiyyesi mahallen mecrur olarak, «رَبِّكَ» den bedeli iştimal yapıldığı surette ne hazfe, ne kalbe hacet kalmaksızın aynı mânâyı anlamak kabildir. Bu surette Rabb'a nazar, mücerred zatı i'tibariyle değil meddi zıll keyfiyyeti gibi fiili ve şuun-ı Rububiyyeti haysiyyetiyle maksud olduğu anlaşılır ki, تَفَكَّرُوا فِى آلاَءِ اللّٰهِ وَلاَ تَفَكَّرُوا فِى ذَاتِ اللّٰهِ (*"Allah'ın zatını değil nimetlerini düşünün."* Feyzü'l-Kadir-3/3348) meşhuresine muvafık olan da budur. Maamafih en doğrusu bu gibi mevaki'de ru'yeti nazardan murad, müşahede-i asara müstenid ma'rifet-i kalbiyyedir. Nazm-ı celîl'in tertibi şunu iş'ar eder ki, evvelâ muhatab-ı Rabbanî olan Zat-ı Risalet gibi ehl-i ihtisasın sadece izafet-i nefsiyye ile bâtınında Rabb'a bir nazar vardır. Sonra bu nazarın haricinde bir inkişaf ile fiilden faile geçerek ona vasıl olması matlûbdur [1]. Âyetin mazmunu, bunu ne güzel, ne derin anlatıyor. Bakınız:

كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ O zıllı nasıl meddetti? Gölgeyi nasıl uzattı? Nasıl saye endaz oldu? Ma'lûm ki, zıll, gölge demektir. Güneşin zevalinden sonraki gölgeye

[1] Bunu tahrirden sonra Alûsî'de şuna musadif oldum: وَذَكَرَ بَعْضُ الاَفَاضِلِ اَنْ كَيْفَ لِلاسْتِفْهَامِ وَقَدْ تَجَرَّدُ عَنِ الاسْتِفْهَامِ وَتَكُونُ بِمَعْنَى الحَالِ نَحْوُ اُنْظُرْ اِلٰى كَيْفَ تَصْنَعُ وَقَدْ جَوَّزَهُ الدَّمَامِينِى فِى هذه الاٰيَةِ عَلَى اللّٰهِ بَدَلَ الاشْتِمَالِ مِنَ المَجْرُورِ وَهُوَ بَعِيدٌ انْتَهَى وَلاَ يَخْفَى اَنَّهُ يُسْتَغْنَى عَلَى ذٰلِكَ عَنْ اعْتِبَارِ المُضَافِ لَكِنَّهُ لاَ يُعَادِلُ البُعْدَ Bu'd, keyfenin istifhamdan tecridiyle müfred olarak bedel yapılmamasındadır. Cümlenin bedel olmasında ise, bu tecride hacet olmadığından bu'd de yoktur.

İştimal: İçine alma, kaplama, ihata etme, şamil olma. **Zıll:** Gölge. **Meddetme:** Uzatma.

Arabca'da "fey" denildiği için zıll, bâzân ona mukabil olarak bilhassa sabah gölgesine denirse de, esas i'tibariyle eâmdır. Yâni mutlaka gölge demektir. Zıll, ziya ile zulmet arasında lâtıf bir keyfiyyet ve huzur ve istirahatın en mühim şartlarından olan bir ni'mettir. Kur'ân'da zulümat, nura tekabül ettirilirken zıll de harure tekabül ettirilmiştir. وَمَا يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ (*"Ne kör ile gören, müsavi olur, ne zulümat ile nûr. Ne de zıll ile harûr."* Fâtır-35/19, 20, 21) demek ki, zıll, nurun değil, yakıcı ziyanın zıddıdır. Şu halde zulmet gibi ademî olmayıp nur ile nevamma bir imtizacı bulunan ve bir himaye mânâsını tazammun eden bir keyfiyyettir. Bu sebeble zıll, himaye mânâsına geldiği gibi bir himayenin saha-i şumulüne ve orada zevk-u huzur ile istifade olunan ni'mete dahi ıtlak olunur ki, lisanımızda bu mânâca daha ziyade saye ta'biri kullanılır. Meselâ, zıll-i Arş, Arş'ın gölgesi, Arş'ın himayesi demektir. "Sâye endaz oldu, sâyesinde sâyeban olduk" demek, "himaye etti, ni'metiyle mütena'im olduk" demektir.

Bu mânâ ile dir ki, Kur'ân'da cennete, "zıll-ı memdud" ıtlak olunmuştur. Medd-i zıll ta'birinin, buna da bir iması vardır. Bu âyette, «الظِّلَّ» "elif" lâmın ahid veya cins olmasına ve ukulün derecat-ı fehmine göre mertebe mertebe müteaddid mânâlara muhtemildir. Ve hepsinde zıllın bir ni'met olması haysiyyeti melhuzdur.

EVVELÂ: Cins-i zıll bir ağaç, bir bina, bir dağ, bir bulut ve arz gibi gölge vermek şanından olan her hangi bir cism-i keşîfin istifade olunan gölgesi mülâhaza olunur ki, Ebussuud'un muhtarı budur. Çünkü herkesin anlayabileceği gölge budur.

SANİYEN: Mânâ-yi ahd ile gölgelerin en hoşu olan sabah gölgesi, yani tandan güneş doğana kadar olan sabah namazı vakti ki, ufk-ı şarkînin garba doğru uzanmış gölgesidir. Müfessirînin çoğu, buna kail olmuşlardır. Bunu herkes kavrayamasa bile, ekseriya hevâperestlerin gâfil bulundukları bu gölgedeki mânâ-i nimetin bir ehemmiyyet-i mahsusası vardır.

SALİSEN: Arzın üzerinde gök kubbe halinde imtidad eden ve hakikî bir gölge mahiyyetinde bulunan Semâ diye tefsir edilmiştir ki, bâlâda geçen hadîsteki "zıll-ı Semâ" ta'biri, izafet-i beyaniyye ile bu mânâyı iş'ar eder.

RABİAN: Mânâ-yı işarî olarak bütün âlem, zıll demek olan âlem-i ecsam ve

HAMİSEN: Bütün âlem üzerindeki himaye-i İlâhiyye mülâhaza olunabilir ki, gölge, onun bir temsil-i zahirîsidir.

Harure: Işık, ateş, yakıcı. **Endaz:** Ölçü, atan, atmış, atıcı. **Sâyeban:** Gölgelendik, korunduk.

Medd çekib uzatmak mekânda veya zamanda imtidad-ü inbisat vermek veya ibtidaen mümtedd olarak yaratmak mânâlarını ifade eder. Rü'yet karînesiyle gölgenin uzatılması, ecsamın hayalleriyle uzak mesafelerden göze verilmesi mânâsına da haml olunabilir. Bu da, mühim bir mânâ olur. Hasılı gölgenin aid olduğu cisimden öteye acâib bir uzantısı vardır ki, onu uzatan, Rabbın'dır. Hevalarına tapanlar düşünmezler ki, en birinci hevaları bir gölgenin himayesine sığınmaktır. O gölgeyi uzatan ise Rabbın'dır. O halde gölgeye değil, onu uzatan Rabbına tapmak lâzım gelir.

وَلَوْ شَٓاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا **Dilese idi elbette onu, sâkin de kılardı.** Bu cümle, ma'tuflar arasında bir mu'terızadır ki, ecsamın tabiî kanunu atalet olduğuna, yani hareketi ve sükûnu kendiliğinden olamayıp ne verilirse, onu kabul ettiğine ve hakikî müessir, esbab-ı âdiyye değil, mahzâ meşiyyet-i Rabbaniyye olduğuna bilhassa bir tenbihtir. Yâni Rabbın dilese idi, o gölgeyi uzatmaz, uzattıktan sonra değiştirmez, bir kararda durdururdu. Lâkin durdurmaz değiştirir. ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا **Sonra nasıl ona, güneşi delîl kılmışız:** «جَعَلْنَا» Medd üzerine ma'tuftur ve onun hükmünde dahildir. Binaenaleyh "keyfe" başında demektir. Sonra burada, gıyabdan tekellüme iltifat yapılmış ve azamet için cemi' sıygası irad buyurulmuştur ki, nazar eden muhataba matlûbunu gösteren bu iltifat, tam makamında ve pek ehemmiyyetli olmuştur. Öyle ki, bu azametin karşısında tutunabilecek hiç bir şey kalmayacak ve onun için hepsi kabz olunacaktır. Güneşin gölgeye delîl kılınması ne demektir? Burada güneş, kurs değil, ziya mânâsınadır. Biz biliriz ki, gölge ziyanın mukabilinde ahz-i mevkı' eder.

Ve bundan bir çokları, gölgeyi güneş yapıyor zannederler. Gölgenin illeti, ziya sanılır. Halbuki ziya, gölgenin zıddıdır, Güneşin doğduğu yerde gölge kalmaz, gölge ziyanın eseri değildir. Gölgeyi Allah uzatmıştır. O, ziyadan evvel mevcuddur. Fakat görünmez, görünüp bilinmesi, ziya vasıtasiyle olur. Ziya olmasa idi, gölgenin mevcudiyyeti bilinmez idi. Bu süretle ziya, zıddı olan gölgenin vücuduna bir delîl, bir alâmet yapılmıştır. Ziyanın muhtelif ahval ve evsafından gölgenin tahavvülât ve teğayyüratına istidlâl edebilirsiniz. Gördüğünüz cisimleri ziyanın delâleti ve kılavuzluğiyle gördüğünüz gibi gölgelerini de ziya ile görürsünüz. O halde görülenler, eşyanın ziya ile çizilen mürtesemleri, ziya ile göze uzatılan gölgeleri, hayalleridir. Bu surette bütün görülen âlem, كُلُّ مَا فِي الْكَوْنِ وَهْمٌ اَوْ خَيَالٌ اَوْ عُكُوسٌ فِي مَرَايَا اَوْ ظِلَالٌ mantukunca bir zıll-ü hayal ve bu hayal, Rabbına dâldır.

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ اِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا **Sonra da onu tutup azar azar kendimize almak-**

İmtidad-ü inbisat: Uzanma ve genişleme, yayılma.

tayız. Yâni güneş doğdukça gölge çekilmekte ve Allah'dan geldiği gibi yine tedricen Allah'a irca' edilmektedir. Şems-i hakikat görününce, gölge söner. Hakk'a döner, işte Hakk'tan uzanmış bir gölgeden ibaret olan bütün âlemin de mahiyyeti bu, sonu budur. Maamafih iş, bununla kalmayacaktır. Bu kabzın, bir de nüşuru, bu ölümün, âhirette yeni bir dirimi vardır ki, bunu şu âyetten anlıyabilirsiniz:

وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا **Hem o Rabbın'dır ki, size geceyi bir libas yaptı.** Bu uzatılan gölgeden birisi, arzın gölgesi olan geceyi bedeni örten elbise gibi üzerinize bir örtü yaptı. Güneşin iz'acı delâletinden, ağyarın dide-i siayetinden saklar, istirahatiniz esbabından birini teşkil eder. وَالنَّوْمَ سُبَاتًا **uykuyu bir sübat.**

SÜBAT: Kesmek, ta'til etmek mânâsından me'huz olarak rahat ve ölüm mânâlarına gelir. Nitekim istirahat gününe yevm-i Sebt denilmiştir. İlleti dinip istirahat eden hastaya mesbut denildiği gibi ölüye de, hayatı kesildiği için mesbut denir. Ebu Müslim, rahat ile tefsir etmiş, Sahib-ı Keşşaf da, mevt mânâsına olmasını tercih eylemiştir. Çünkü mukabilinde nüşur geliyor. وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا **Gündüzü de bir nüşur kıldı.** Yâni gecenin kabzolunduğu gündüzü de yeniden bir hayata kalkış, bir ba's ba'de'l-mevt kıldı. Bâlâdaki, وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا (*"Ne hayata ne de nüşura."* Furkan-25/3) bakınız), Geceleyin rahat döşeğine yatıp ta'til-i faaliyyet ederek, وَهُوَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ (*"Odur ki sizleri geceleyin kendinizden geçirir alır, ..."* Enâm-6/60) medlûlünce ölmüş bulunanlar, sabahleyin o gölge kabz olunurken uyanıp hareket ve intişara başlar, yeni bir hayata atılırlar. Bu nüşuru ummayanlar, o hayatı arzu etmeyenlerdir.

وَهُوَ الَّذ۪ي اَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِه۪ **O'dur da O ki, rahmetinin iki eli arasında,** yani önünde müjdecileri olarak rüzgârlar göndermektedir.

BÜŞREN: Müjdeci demek olan "beşîr"in cem'i bazı kıraatlarda "nun" ile نُشُرًا okunur ki, "nâşir"in cem'idir. Neşriyyatçıları, yayıcıları demek olur. Masdar olarak «نَشْرًا» kıraatiıda vardır ki, neşr için demektir. Nitekim bazı kıraatta da «الرِّيَاحَ» müfred olarak «الرِّيحَ» okunmuştur. Yağmur yerine rahmet ta'bir buyurulması, iki nükteyi ifade eder. Birisi, tufan-ı felâket teşkil eden yağmurlardan ihtiraz, o biri de, mazmununun diğer ni'metlere dahi şümulünü iş'ardır. Zira rahmet yağmurdan min vechin eâmmdır. Yâni yalnız hevâ cereyanlarından ibaret olan rüzgârların değil, nevm-i gafletten uyandıran ilâhî hareketler, fikrî ve ictimaî cereyanlar dahi rahmet-i İlâhiyye'nin müjdecileri, nâşirleridirler, gerçi

---

İz'ac: Rahatsız etme, bunaltma. **Ağyar:** Yabancı, rakip, başkaları. **Dide-i siayet:** Düşmanın çekiştirici gözlerinden. **İntişar:** Dağılmak, yayılmak, üremek. **İhtiraz:** Kaçınma, çekinme, sakınma.

rüzgârların hepsi müjdeci değildir. Mühlik fırtınalar, her şeyi tedmir eden âsıflar, sarsarlar vardır. Nice milletler, şikak ve ihtilâf ile çarpışmaktan mahv olmuştur. Lâkin rahmet-i İlâhiyye de durgun hevada gelmez. Önünde gönderilen rüzgârların müjdesiyle gelir ve onların derece-i intişarına göre intişar eder. Bu haysiyetledir ki, اِخْتِلَافُ اُمَّتِي رَحْمَةٌ ("*Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.*" Keşfü'l-Hafa-1/153) buyurulmuştur. İş, tabiata kalsa idi, bu cereyanlar olmaz, atalet kanunu mucebince her şey aldığı bir nesak üzere giderdi. Lâkin tabiatlar üzerinde hâkim olan meşiyyet-i İlâhiyye, kudret-i Rabbaniyye rahmetini neşr-ü ta'mim için bu cereyanları uyandırır. وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا Bir de semâdan pâk ve pâklayıcı bir su indirmekteyiz. Pislikleri temizliyecek ve hayat menşei olacak temiz bir su ki, لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا **"Diriltelim diye bununla ölü bir beldeyi."** İşte bütün bunlar, Allah'ın varlığını ve birliğini ve kudretinin büyüklüğünü gösteren fiil ve sun'u ve ölümden sonra dirilmenin misal ve delîlleridir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ **Celâlim hakkı için biz bunu beyinlerinde (insanlar arasında) evirip çevirmekteyiz.**

TASRİF: Bir şeyi tağyir ederek türlü şekillere koymaktır ki, evirip çevirmek de odur. Bu «صَرَّفْنَاهُ» zamiri neye râci' ve tasrif olunanın ne olduğu hakkında bir kaç vecih, söylenmiştir. Bazısı yağmur, rüzgâr, bulut ve sair mâzükir demiş, bazıları da bu kavli, yâni rüzgâr gönderip yağmur indirmek sözünü Kur'ân'da tekrar tekrar zikrettik mânâsını vermiş ise de, en zâhiri, cumhurun dediği gibi suya raci' olmasıdır. Suyun insanlar arasında evirilip çevirilmesi ise, üzerinde icrâ edilen fiilî ve kavlî tasarrufattır. Muhtelif mevsimlerde, muhtelif mevki'lerde, muhtelif surette yağar, muhtelif mevki'lere taksim olunur, muhtelif şekillere girer, donar, buz olur, kurur, buhar olur, bulut olur, tekrar yağmur veya kar veya dolu halinde yağdırılır. Acılanır, tatlılanır, hep bunlar fiilen tasrif-i İlâhî olduğu gibi bu suretle Kur'ân'ın o suya teşbihi de kavlen tasrif-i İlâhî'dir. Bir su maddesi, su mevzuu üzerindeki kavlî ve fiilî bütün bu tasrifler, لِيَذَّكَّرُوا **o insanlar tezekkür etsinler, düşünüp ibret alsınlar,** mebde'-ü meadı anlasınlar, Rabblarına şükretsinler diyedir. فَاَبٰى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا **Böyle iken, o nâsın ekserîsi dayatmakta, nankörlükten ötesine yanaşmamaktadır.** Bunca kâfirlere karşı وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا **ve eğer dilese idik her köyde inzar yapacak,** o kâfirlere azabı haber verecek bir Peygamber ba's ederdik. Bu kaziyye-i şartiyye, mefhum-ı şart ile, şöyle bir kıyası istisnaî teşkil ediyor: Lâkin ba's etmedik, demek ki, öyle dilemedik, yalnız seni ba's ettik. Sûrenin başında ferman buyurulduğu üzere bütün âlemîne nezîr kıldık. فَلَا تُطِعِ

Muhlik: Helâk edici. **Âsıf:** Fırtına. **Sarsar:** Kasırga, rüzgâr, yel. **Nesak:** Yol, şekil, uslub, tarz.

الْكَافِرِينَ **O halde kâfirlere itaat eyleme de** وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا **bu Furkan ile onlara karşı mücahede et,** büyük bir mücahede. Her karyede bir Peygamber ba's olunduğu takdirde o Peygamberlerin hepsinin yapacağı mücahedeye muadil bir mücahede elbette büyük bir mücahededir. Bir cihad-ı kebîrdir. Bu Sûre, Mekkî olduğu için henüz kıtal emri verilmezden evvel olan bu cihad-ı kebir emri, her mücahedenin başı olan bir mücahededir. Düşünmeli ki, bu ne büyük emirdir. Buna me'mur olan Peygamber'in elinde Kur'ân'dan başka bir silâh yok iken o Kelâmullah mu'cizesi o büyük cihadı yapmağa kâfi geliyor ve Mekke'den başlayan bu cihad bütün cihana yayılıyor. Bu emri müteakib, şu âyet bakınız ne büyük te'minattır:

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ **Yine O'dur, O ki, iki deryayı birbirine salmıştır.** هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ **Şu tatlıdır, hararet söndürür.** Nil ve Fırat gibi ki, ehl-i iman da böyledir. وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ Şu tuzludur, acıdır. Şab ve Umân gibi. Kâfirler de böyledir. وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا **Aralarına da bir berzah koymuştur.**

BERZAH: İki şey arasındaki hâil, iki deniz arasındaki dil وَحِجْرًا مَحْجُورًا **ve bir hicr-i mahcur,** yâni bir nefret ve zıddıyyet, bir hadd-i mahdud çizmiştir ki, birbirlerine davranma yasak derler dururlar. Böyle tatlı ile tuzlunun birbirine karışmayarak âlemde karşı karşıya ahz-i mevki' etmiş olmaları, mücerred Allah Teâlâ'nın va'z-u himayesinin eseridir. Buradan Allah'ın bilhassa insan hilkati üzerinde tecelli eden delâil-i kudretine geçilerek buyuruluyor ki:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا **Hem O'dur O ki, sudan bir beşer yarattı.** Yalnız mâ-i dâfık, mâ-i mehîn denilen insan nutfesinden değil, hiç insan tohumu yok iken ale'l-umum hayatın menşei olan ve semadan indirildiği zikredilen وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ("*... hayatı olan her şeyi sudan yaptık, ...?*" Enbiya-21/30) buyurulan sudan فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا **yarattı da, onu bir neseb kıldı, bir de sıhir,** yâni soy, sop olmak üzere iki nev'e tenevvü' ettirdi: Erkek ve dişi: Bu suretle insanlara bir hususiyyet verdi.

Burada tekâmül kanununun muhtelif safahatı, vecîz bir surette irâe olunarak arz ettiği delâil-i Rububiyyet ne güzel gösterilmiştir.

EVVELÂ: Bütün âlem-i ecsamı temsil eden bir gölge.

SANİYEN: Buna verilen hareket ve sükûndan husule getirilen menazır ve tahavvülât.

SALİSEN: Bu miyanda bir su inzalinden husule getirilen hayat.

RABİAN: Aynı zemîn üzerinde onun tenevvüatı (varyeteleri).

HAMİSEN: Ondan bilhassa bir nev'inin yaradılışı.

Mâ-i dâfık: Atılan, dökülen su. **Mâ-i mehin:** Hor, hakir su. **İrâe:** Göz önüne konmuş.

SADİSEN: Beşerin tenevvuu ki, hep bunlar, âlemin yaradıldığı altı gün gibi meratib-i tekâmülün en büyük hadleridir. Ve her birinden Hâlik Teâlâ'nın kudreti daha ziyade kemal ile tecelli eylemiştir. وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا **Rabbın çok kudretli bulunuyor.** Ne garîbdir ki, zamanımızda bir çokları tekâmülün bu mertebelerini görüyorlar da bundan Hâlik'ın kudret ve Rububiyyetini anlayacak yerde inkâra vasıta ittihaz etmek istiyorlar. Bir kurbağanın maymun olduğunu ve maymundan bir insan doğduğunu farzetmekle yaradan Allah'a ihtiyac kalmazmış gibi ilim namına küfrediyorlar. Şu âyet, onlar hakkında da temamen okunur: وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Böyle iken Allah'ı bırakıyorlar da** مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ **kendilerine ne menfaat, ne mazarrat veremeyecek şeylere tapıyorlar** وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّهِ ظَهِيرًا **ve kâfir Rabbın'ın aleyhine zahîr oluyor.** Resulüne itaat etmedikten başka husumet için çalışıyor. Bu âyet, Ebu Cehil hakkında nâzil olmuştur. Ve O'nun gibilerin ahvalini nâtıktır. وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا **Halbuki seni, mahza bir mübeşşir ve nezîr gönderdik.** Yalnız inzar için değil, ondan evvel tebşir için, kulluk edenlere Allah Teâlâ'nın rahmetini müjdelemek, rahmân-i rahîm olduğunu anlatmak için gönderdik. Bundan anlaşılıyor ki, sûrenin başından beri yalnız inzardan bahs olunması, tebşiri dinlemedikleri içindir. Ne büyük cehalet! Ne azîm hüsran!..

قُلْ مَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ **De ki: Buna karşı, yani risaletin tebliği işinden dolayı,** sizden başka bir ecir istemiyorum. اِلَّا مَنْ شَاءَ اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّهِ سَبِيلًا **Ancak Rabbın'a bir yol tutmak dileyen kimseler istiyorum.** Yâni da'vet ettiğim iman ve itaatle Allah'a yakınlık ve erginliği dilek edinmiş kimseler, böyle ashab ve ümet istiyorum. وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ **Ve O Hayyi lâyemute tevekkül kıl.** Onların şerlerinden kurtulmak ve ecirlerinden müstagni olmak için yalnız O ölmez, diriye dayan. Ölüm şanından olan fânîle yıkılır, dayananları zayi' olur. وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ **Ve O'na hamdiyle tesbih eyle.** Ni'metlerine şükr için her türlü kemal sıfatlariyle arz-ı ta'zîmat ederek noksan sıfatlardan tenzih eyle. وَكَفٰى بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا **Kullarının günahlarına da, O'nun habîr olması yeter.** Hiç kimse muttali' olmasa, O'nun muttali' olması kâfidir. Hiç biri muhbire muhtac olmaksızın aşikârı ve gizliyi bilen o habîr, cezalarını verir. Başka hiç bir ceza vermeyecek olsa bile sadece bilmesi bir ceza olarak kâfidir.

Ebediyyet ve ilim gibi sıfat-ı zatiyyesinde kemalini beyandan sonra sıfat-ı fiiliyyesindeki kemal-i beyan için de ikinci bir sıfat olarak şöyle buyuruluyor:

اَلَّذِي **O Hayyi lâyemut ki,** خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ **gökleri ve yeri ve aralarındakileri altı günde yarattı.** Altı gün, hılkat-ı âlemin terbiye

---

Ta'zîmat: Hürmet, riayet.

kanunu mucebince en umumî tasnifindeki tekâmül lâhzalarına işarettir. «اعراف» «حم فصلت» Araf 7/154, Fussilet 41/9, 12 âyetlerin tefsirlerine bakınız. Yâni zat-ı ekmel olduğu gibi fiili de o kadar ekmeldir ki, yoğu yaratır ve bütün bu gökleri ve yeri yaratmıştır. Yaratmak, bir lâhzada takdir ve icad etmek "ol" demekle olduruvermekten ibaret olmakla beraber o bunların hepsini birden değil, hikem-i Sübhaniyyesiyle terbiye ede ede nâkıstan kâmile doğru bir silsile-i müterakkiye ile kemallandıra kemallandıra her bir devr-i tekâmül olan altı günde yarattı ki, altıncısı, insanın yaratıldığı Cuma, yani cem'iyyet günüdür. Âdem'in yaradılması ve esmanın ta'lim olunmasiyle taht-ı hılâfet kuruldu. ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ **Sonra Arş üzerine istiva buyurdu.** İcrâyı hükm-ü saltanat edip duruyor. (Sûre-i A'raf 7/54 âyetine bakınız!) اَلرَّحْمٰنُ **Rahmandır O.** Bütün mahlûkat, rahmetinden mütena'ım oluyor. (Fatiha'da, Rahman'ın tefsirine bakınız.) فَسْـَٔلْ بِهٖ خَب۪يراً **İşte ne dileyeceksen, O Habîr'den dile.** Yâhud bu babda bu halk-u emr işinde daha ziyade tafsil istersen başkasından değil, her şeyi bilen O Habîr'den sor. Çünkü başkası bilmez. وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ **O Rahman'a secde edin denildiği vakıt da onlara:** O kâfirlere, قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ **"Rahman nedir?"** Rahmân nedir suâli, bu ismin mefhumunu veya müsemmâsını ve mahiyyetini istifsar olabildiği gibi, inkâr da olur. Şübhe yok ki, Arab, Rahman kelimesinin mefhumunu anlamaz değildir. O halde ya Allah'ın ismi olduğunu bilmiyorlardı, veya Allah'ı inkâr ediyorlardı. Daha doğrusu Allah'ın rahmet sıfatını inkâr ediyorladı. Bu ismin ifade ettiği rahmet ve merhamet vasfına âşina değillerdi. Onun için: اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا **"Sen bize emrediyorsun diye secde mi edeceğiz?" dediler.** Yâni bilmediğimiz bir şeye mücerred senin emrinle secde eder miyiz? dediler. وَزَادَهُمْ نُفُوراً **Ve bu emr, onların daha ziyade vahşetlerini artırdı.** Dahhâk'tan rivayet olunduğuna göre Resulullah sallâllahü aleyhi vessellem Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Osman ibn Maz'un, Amr ibn Uneys'e secde ettiler. Müşrikler, bunların secde ettiklerini görünce istihza ederek, mescidin öbür tarafına doğru uzaklaşıp gittiler.

Buna karşı o Rahman'ı, mekân-ü zamanda meşhud olan rahmet-ü bereketinin azamet ve yüksekliği ile tebcil ve Rahman'ın müjdeye lâyık kullarını ta'rif için buyuruluyor ki:

تَبَارَكَ الَّذ۪ي جَعَلَ
فِي السَّمَٓاءِ بُرُوجاً وَجَعَلَ ف۪يهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُن۪يراً ﴿٦١﴾

İstifsar: İfade isteme, sorma, sorup anlama.

وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ

شُكُوراً ﴿٦٢﴾ وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذ۪ينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ

هَوْناً وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَاماً ﴿٦٣﴾ وَالَّذ۪ينَ

يَب۪يتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَقِيَاماً ﴿٦٤﴾ وَالَّذ۪ينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ

عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَاماً ﴿٦٥﴾

اِنَّهَا سَٓاءَتْ مُسْتَقَرّاً وَمُقَاماً ﴿٦٦﴾ وَالَّذ۪ينَ اِذَا اَنْفَقُوا

لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَاماً ﴿٦٧﴾

وَالَّذ۪ينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ

اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَاماً ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ

الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ ف۪يه۪ مُهَاناً ﴿٦٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلاً

صَالِحاً فَاُو۬لٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً

رَح۪يماً ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحاً فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ

مَتَاباً ﴿٧١﴾ وَالَّذ۪ينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ

مَرُّوا كِرَاماً ﴿٧٢﴾ وَالَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ

لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمّاً وَعُمْيَاناً ﴿٧٣﴾ وَالَّذ۪ينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا

هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا
لِلْمُتَّق۪ينَ اِمَامًا ﴿٧٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا
صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ ف۪يهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا
حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبّ۪ي
لَوْلَا دُعَٓاؤُ۬كُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

Meâl-i Şerifi

61- Ne yücedir O ki, semâda burclar yapmış, hem içlerinde bir kandil, bir de nûrlu bir ay asmış.

62- Yine O'dur ki, tezekkür etmek veya şükreylemek istiyenler için gece ile gündüzü birbirine halef kılmıştır.

63- Ve o Rahmân'ın kulları, onlar ki, arzın üzerinde mülayemetle yürürler ve cahiller kendilerine lâf attığı vakit: "Selâmetle....." derler.

64- Ve onlar ki, Rabblarına secdeler, kıyamlar ederek yatarlar.

65- Ve onlar ki; "Ya Rabbenâ, derler, sav bizlerden cehennem azâbını, cidden onun azâbı belâyi mübremdir."

66- Filhakıka o ne kötü makarr, ne kötü makam.

67- Ve onlar ki, infak ettikleri vakit israf etmezler, hısset de yapmazlar, ikisi arası denk giderler.

68- Ve onlar ki, Allah'ın beraberinde diğer bir tanrıya duâ etmezler, Allah'ın haram kıldığı nefsi haksız katleylemezler ve zinâ yapmazlar. Her kim de bunları yaparsa ağır cezaya çarpar.

69- Kıyamet günü ona azâb katlanır ve onda muhakkar, muhalled kalır.

70- Ancak tevbe ve iman edip salih bir amel işliyenler başka, çünkü bunların seyyiatını Allah hasenâta tebdil eder. Ve Allah gafûr, rahîm bulunuyor.

Sav: Uzaklaştır, defet.

71- Ve her kim tevbe edip de salâh ile çalışırsa o, muhakkak Allah'a makbul olarak döner.

72- Ve onlar ki, yalana şâhid olmazlar ve lâğve rastgeldikleri vakit kerîmâne geçerler.

73- Ve onlar ki, Rabblarının âyetleriyle va'z-u nasihat edildikleri zaman üstüne kör, sağır yıkılıp yatmazlar.

74- Ve onlar ki: "Ya Rabbena, lûtfunla bizlere zevcelerimizden, zürriyyetlerimizden gözler sürurु ihsan buyur ve bizi müttekilere pişüva kıl." derler.

75- İşte hep bunlar sabırlarına mukabil gurfe ile (cennet şehnişini ile) mükâfatlanacaklar ve orada sağlık ve selâm ile karşılanacaklar.

76- Orada ebedî kalacaklar. Ne güzel makarr, ne güzel makam.

77- De ki: "Rabbım size ne kıymet verir duânız olmasa?" Demek ki, tekzib ettiler, o halde yarın ceza yapışacak.

BURCLAR

بروجا **BURC:** Esasen yüksek köşk demektir. Semada her cümle-i kevkebiyyeye, yâni bir teşekkül-i mahsus arzeden yıldız takımlarından her birine burc veya suret ıtlak edilmiş ve kelimenin hakikat-i şayiası bu olmuştur. Arz haritasında şehirler ve şehir haritasında mebani-i âliye nasılsa semâ haritasında da burclar öyle gibidir. Bize semadaki yıldızların birer zümre halinde ahz-i mevki' etmiş olduklarını gösterir. Gerçi bunların hakikî vaz'iyyetleriyle hududlarını buradan ölçüp takdir edemeyiz. Lâkin lâekal manzaralariyle tenevvür edebiliyoruz ve bu suretle hakikatleri ve adedleri tam ma'lûmumuz olmadığından tenkir ile «بُرُوجًا» buyurulmuştur. Kevakibin mutaleası için burc taksimatı pek eski zamandan beri nazar-ı itibara alınmış, hattâ İdris aleyhisselâm'a kadar nisbet edilmiştir. Batlimyus, yirmi biri Şimalde on beşi Cenubda, on ikisi vasatta muaddilü'n-nehar etrafında Şems'in bir sene zarfında kat'eder göründüğü mahrekinin bulunduğu noktada olmak üzere mecmuu kırk sekiz burc saymıştı. Bu kırk sekiz burc, bin yirmi dokuz kevkebden ibaret olup üç yüz altmış biri Şimal burclarında, üç yüz on sekizi Cenub burclarında, üç yüz ellisi de mıntakatü'l-buruc denilen orta mıntakadadır. Bu mıntaka-i buruc üzerindeki on iki burc, bir sene zarfında adetâ Şems'in biribirini müteakıb uğradığı haneler gibi mülâhaza olunur.

Nehar: Fecrin doğuşundan batışına kadar olan aydınlık,gündüz.

"Hamel-ü Sevr ile Cevzade olur faslı bahar
Seretan-ü Esed-ü Sünbüledir yazda karar
Tuttu güz faslını Mizan ile Akreb dahi Kavs
Cediv-ü Delv ile Hût oldu zimistane medar."

Amerika'nın keşfinden sonra burcların adedi yüz on yediye kadar çıkarılmış olmakla beraber, on iki burc yine aynidir. Maamafih bu on iki burc i'tibaridir. Âlem-i katı' olmak üzere farzolunan ma'lûm altı dairenin tansifiyle hasıl olan on iki kıt'adan biri demektir. Yâni birer cümle-i kevkebiyye değil, onunla itibar olunan birer mıntakadır. Burc, bu mânâca telâkki olunacak olursa bu on ikiye muhasır olur. Hey'et kitablarında burc, bu on iki hakkında ıstılâh olmuş, diğerlerine burc denilmeyip suret ta'bir edilmişdir. Bundan dolayı müfessirînin çoğu, Seyyaratın menazili gibi ı'tibar olunan bu on iki burcu söylemişlerdir. Fakat lügat nokta-i nazarından âyette bu tahsisa karîne yoktur. Âyetin zâhiri mec'ul olan burucun, i'tibarî değil, Şems-ü Kamer gibi hakikî olmasıdır.

وَجَعَلَ فِيهَا "Onu kıldı." «ها» Zamiri, yine semaya raci' olmak muhtemil ise de, buruc akrebdir. سِرَاجًا

SİRAC: Şavk veren şey. Kandil lâmba ki, murad, Güneştir. Bazı kıraatlarda, «س» in ve «ج» in zammiyle cemi' olarak «سُرُجًا» okunmuştur. Bu kandiller ise, Güneşten ma'ada büyük yıldızlara da şamildir. وَقَمَرًا مُنِيرًا

KAMER-İ MÜNÎR: Mahitâbân, aydın ay. Üç güne kadar hilâl, ondan sonra Kamer tesmiye olunur.

MÜNÎR: Nurlu veya nurlandıran. Görülüyor ki, Rahman Teâlâ'nın rahmetinin feyz-u bereketi gösterilirken sema burclariyle tasvir edilmiş ve içine bir sirac ile bir de Kamer-i münîr konulmuştur. Gayet sâde görünen ve fakat bütün manzara-i âlemi ihtiva eden bu parlak ifade de çok derin hakikatler müncelîdir.

Burcların bize karşı manzarları, ne kadar nisbî olursa olsun hakikatte ecramın takım takım muhtelif suretlerde birer manzume teşkil etmekte olduklarını gösterir. Ve bu suretle hududuna erilmez bir kudretin sun'undaki azameti anlatır. Eğer bu ecramın maddeleri fezada tefrik edilmiş olmayıp da hepsi sırf tabiî bir nesakta bırakılmış, hepsi bir cirm olarak toplanmış olsa idi, ne bu ecram ve buruc olur, ne bu feyz-u bereket bulunurdu. Kezalik bu maddelerin ecza-i basîtası atomları arasındaki müvazenet ve nisbet hiç değiştirilmemiş olsaydı,

---

Mec'ul: Yapılmış, meydana çıkarılmış, ikame ve ihdas olunmuş olan. **Müncelî:** Parlayan, meydana çıkıp görünen. **Cirm:** Vücud, ten, cüsse, hacim, büyüklük, cansız cisim, yıldız. **Basît:** Kıymetsiz, geniş, yaygın olan, arızasız, engelsiz.

tabiati asliyyesine bırakılsa idi, yine bu ecram ve buruc bulunmaz ve bu feyz-u rahmet olmazdı. Sonra bütün maddeler ale's-seviyye tefrik ve terkib edilmiş, hepsi müsavi ecrama ayrılmış olsa idi, böyle mütenevvi, burçlar teşekkül etmez ve bu sirac ve kamer temayüzü olmaz idi. Demek ki, semadaki burucun o manazır-ı muhtelifesi her şeyden evvel tabiatlar üzerinde hâkim olan Sani' Teâlâ'nın bürhan-ı san'atidir. Saniyen, yüksek köşkler, kandillerle hey'et-i semada yüksek bir medînenin, bir medeniyyetin manzara-i dilnişîni ifade edilmiş ve böyle yüksek bir manzara-i ictimaiyyeye yükselmek hissi telkın olunmuştur. Onun için buyuruluyor ki:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً **Hem O'dur O, gece ile gündüzü birbirine bir nevi' halef kılan.** Yâni birinde yapılamayanı diğerinde yapılmak için yerine koyan, yâhud birbirini ta'kib ettirerek değiştirip duran. لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا **Tezekkür etmek veya şükreylemek isteyen için,** yâni aklını başına alıp eksiğini tamamlamak, ilmî veya amelî bir iş görmek isteyen kimseler için. Çünkü düşünmeğe ve vazife görmeğe niyyeti olmayan atıl kimseler için zamanın değişmesinde hiç bir mânâ yoktur. Onlar zamanı öldürmeğe çalışırlar.

TEZEKKÜR: Bu asâr-ı rahmet ve bürhan-ı san'atı düşünerek kendi noksanını ve sani-i hakîmini kudret ve rahmâniyyetini anlamak.

ŞÜKR: O Rahmân'a ubudiyyet vazifesini ifâ eylemek. Şimdi bunu tavzih için vav-ı istinaf ile buyuruluyor ki:

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ **Ve O Rahmân'ın kulları,** yâni zikir ve şükrünü bilerek yalnız O Rahmân'a kulluk eden o bahtiyârlar. Bu mübtedanın haberi, tâ sûrenin âhirine doğru gelecek olan أُولٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ (*"İşte hep bunlar sabırlarına mukabil gurfe ile* (cennet şehnişîni ile) *mükâfatlanacaklar ..."* Furkan-25/75) dir. Bununla beraber şu da olabilir: الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا **Onlar ki, arz üzerinde mülâyim yürürler.** Burada ibad-ı Rahmân her biri bir zümreyi andıran sekiz sıfatla tavsif olunarak İslâm ahlâk ve medeniyyetinin, mefkûresinin bir fezlekesi yapılmıştır.

1- Evvelkisi umumiyyetle siyretlerini gösteriyor. Yâni Rahmân'ın kulları öyle kimselerdir ki, evvelâ gidişleri, arz üzerinde yürüyüşleri ve tarz-ı hareketleri mülâyimânedir. Cebbarane, mağrurane, kibirli, saygısız, kaba ve haşîn değil, sekînet ve vakar ile mütevazıâne, edibâne, nâzik ve yumuşak yürürler. Etraflarını iz'ac etmez, eza vermez, sendeler gibi gitmez, hesablı, saygılı, tavr-ı merhametle emniyyet-ü âsayiş neşrederek giderler. وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ **Cahiller, yani kendini bilmezler, edebsiz güruh lâf attığı vakit de kendilerine,** قَالُوا سَلَامًا **"selâm" derler:** Selâmetle neticelenecek söz söylerler, yâhud selâmetle

---

Ecza: Eczacılıkta kullanılan maddeler, cüzler, parçalar, kısımlar. **Dilnişîn:** Latif, hoş, gönül alıcı.

derler. Onlara çatmağa tenezzül etmezler, tehammül de ederler.

2- وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا **Ve onlar ki, Rabblarına sâcidîn ve kaimîn olarak gecelerler.** Yâni gece hanelerine, yataklarına çekildikleri vakit siyretleri bu olur. Rabblarına halisâne namaz kılarlar. Yatışları, kalkışları da hep Allah için olur.

3- وَالَّذِينَ يَقُولُونَ **Ve onlar ki,** (gerek namazlarının arkasında ve gerek sair vakitlerde) **şöyle duâ ederler:** رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ **"Ya Rabbena, def'et bizlerden cehennem azâbını."** Yâni cehenem azâbından halâs, ilk emelleridir. İbadet ve ictihadlarına güvenmeyerek daima halâsa duâ ederler. إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا **Çünkü O'nun azâbı, bir garam olmuştur.** Bir alacaklı gibi enseye binmiş bir belâ-yi mübremdir. إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا **Filhakika o cehennem, ne kötü müstekarr, ne kötü makamdır.**

MÜSTEKARR: Makarr,

MÜKAM: İkametgâh, ikisi de durulan yer demek olduğuna göre farkları müşkildir. Müstekarr asîlere, mükam küffara nazaran denilmiş ise de, bu mânâ, cennette cereyan etmeyeceğinden müstekarr, ikametgâh içindeki mevkii mahsus olarak mülâhaza edilmek daha muvafıktır. Meselâ, bir köy ikametgâh ise müstekarr, bir hâne, bir hâne ikametgâh ise müstekarr, ondaki bir oda gibidir. İçi dışı bütün muhîtı fenâ demek olur.

4- وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا **Ve onlar ki, masraf ettiklerinde** لَمْ يُسْرِفُوا **israf etmezler.**

İSRAF: Her hangi bir şeyde haddini aşırmaktır. İnfak da, israf da sarfiyyatta haddini aşırmaktır. Masraf, ya bir zaruret veya bir hacet veya bir husn için yapılır, zaruri olan masraf yapılmayınca hayat mümkün olmaz. Meselâ, ölmeyecek kadar yemek bir zarurettir. Hacet bulunan masraf yapılmazsa güçlük çekilir. Meselâ, doyacak kadar yemek bir ihtiyaçtır. Tahsini olan masraf yapılmazsa güzel olmaz, hoş yemek gibi. Ferd veya cem'iyyetin kendi kesbine göre bu mertebelerden bir haddi vardır. Şu halde ne zaruret, ne hacet, ne de hüsn olmayan, faidesiz, muzır, gayr-i meşru' cihetlere edilen sarfiyyat herkes için israf olduğu gibi ibadullah'ın ihtiyacı karşısında fazla tena'um dahi hüsün değil, israf hududuna dahil olur. Hayır ve menfaat getiren şeylere sarfiyyat ise, istihlâk değil, istihsal demek olacağından israf olmaz. Rahman'ın kulları, faidesiz, hayırsız yere masraf etmezler. وَلَمْ يَقْتُرُوا **Hakkını da kısmazlar.** وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا **İkisi arası denk olur.** İşte iktisad denilen de budur. İstivadan seva gibi istikametten kavam, iki ucun denk gelmesidir ki, muvazene dahi deriz (Sûre-i Baka-

---

Sacidîn: Secde edenler. **Kaimin:** Kıyamda duranlar. **Halâs:** Kurtuluş. **Tenaum:** Nimetlenme. **İstihlâk:** Boşa harcama, yiyip bitirme.

ra-2/236, İsra-17/100 âyetlerine bakınız.)

5- وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ **Ve onlar ki, Allah'ın maiyyetinde diğer bir ilâha çağırmazlar.** Şirk, katil, zinâ, kebairin en büyüğü olan bu üç kebîre din, medeniyyet, beşeriyyet namına işlenip duran cinayetlerden olduğu için burada bilhassa bunlardan ictinab zikredilmiştir. النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ **Allah'ın tahrim ettiği, muhterem kıldığı nefsi** Allah için söz verilmiş olan her hangi bir nefis ki, müste'mine dahi şamildir. Binaenaleyh hiç bir ahdi bulunmayan harbî-i mahızdan maadası ma'sumü'd-demdir. اِلَّا بِالْحَقِّ **Hakkiyle başka.** Kısas ve hadd gibi. اَثَامًا **İsmin cezası vebal.** وَيَخْلُدْ ف۪يه۪ **"Muhalled kalır."** Hafs kıraatinde, bu zamirin kaide hılâfına medd-i hulûdun imtidadına işareten mânâ canibine riayet için olsa gerektir. Bu zamirin azâba rücuu, "hulûd nardadır, azâbda değildir" diyenlerin aleyhine bir delîl teşkil eder.

6- وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ **Ve onlar ki, yalana şâhid olmazlar.** Yalan yere şâhidlik etmedikleri gibi yalan söylenen ve tezvir yapılan mevki'lerde de durmazlar. وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ **"Ve lağva rastgeldikleri vakit kerimane geçerler."**

LÂĞİV: Faidesiz veya muzırr olduğundan dolayı terk-ü ilgası vacib olan bîhude şeyler demektir ki, lisanımızda lâğviyyat ta'bir olunur. Bazıları, "taat olmayan şeyler" diye tefsir etmişlerdir. Fakat mubah olan şeyler taat olmamakla beraber, lâğiv de değildir. Yâni lâğviyyata gitmezler, lâkin yolları düşer, rast gelirlerse مَرُّوا كِرَامًا **haysiyyetleriyle kerîmâne geçer giderler.** Bunun tefsiri, Sûre-i Kasas'ta: وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِل۪ينَ (*"Ve lâğiv işittikleri zaman ondan yüzlerini çevirirler de "bize kendi amellerimiz size de kendi amelleriniz, selâmün aleyküm Allaha ısmarldık biz cahillik edenleri aramayız" derler."* Kasas-28/55) âyetidir.

7- وَالَّذِينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ **Ve onlar ki, Rabblarının âyetleriyle tezkir edildikleri vakit,** yani kendilerine ihtar yapıldığı, va'z-u nasihat olunduğu, ders verildiği vakitler, لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا **o âyetlerin üstüne sağırlar, körler halinde yıkılmazlar.** Yâni dinlememezlik etmezler, üzerine üşüşürler, lâkin görür göz, dinler kulak ile üşüşürler.

8- وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ **Ve onlar ki, "Ya Rabbena, bizlere zevcelerimizden ve zürriyyetlerimizden gözler sürurunu ihsan buyur."** Burada, harfi beyaniyye veya ibtidaiyye olduğuna göre iki mânâ caizdir: Birisi, bizlere gözler sürurunu zevceler ve zürriyyetler ver demek, diğeri de, zevcelerimiz ve zürriyyetlerimiz yüzünden bizlere gözler sürurunu ni'metler, saadetler ver de-

---

Müste'mi: İşiten, dinleyen, bir derse dinleyici olarak devam eden. **Hulûd:** Edebilik, devam üzere olmak, **Bîhude:** Boşuna, boş yere, faydasız. **Surur:** Sevinç.

mektir. Bu taleb, aile ve evlâd terbiyesine verilen ehemmiyyeti gösterir. **وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا** **"Ve bizi müttakilere imam et" derler.** Müttekiler, Allah'ın vikayesiyle cehennem azâbından korunan bahtiyârlardır.

İMAM: Pişüva öncül, kendisine iktida edilen metbu' demektir. Yalnız müttakî olmak değil, müttakilerin imamı olmak arzusu, ne büyük gaye, ne mukaddes mefkûredir. Düşünmeli ki, Rahman'ın kullarının ruhlarındaki büyüklüğü gösteren bu duânın mazmunu ne yüksek, ne cem'iyyetlidir. Bundan yüksek fikr-i terakkı, himmet-i âliye tasavvur olunmaz.

اُولٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا İşte bunlar, ettikleri sabırlarına mukabil gurfe ile mükâfatlanacaklardır. وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ (*"Ve onlar cennet şehnişinlerinde emniyet içindedirler."* Sebe'-34/37) olacaklar, yâni en yüksek dereceye, cennet köşklerinin en yükseklerine çıkarılacaklar.

GURFE: Esasen yüksek, âlî bina ve konakların şehnişini, kulesi gibi en yüksek noktası demek olup burada semanın burçlarına nazaran bir yükseklik ifade etmektedir. Bu sebeble olmalıdır ki, sema-i sabia diye de tefsir edilmiştir. İşte onlar öyle yükselecekler **وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ve orada bir sağlık ve selâm ile karşılanacaklar.**

TAHİYYE: Sağ olasınız, Allah sağlık versin, Allah ömürler versin gibi hayat duâsı, selâm da, selâmet duâsıdır. اَلتَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلٰى عِبَادِ اللّٰهِ الصَّالِحِينَ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ *"Her türlü saygı ve salât Allah içindir. Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun ey peygamber. Selâm bize ve Allah'ın salih kullarına olsun. Şehadet ederim ki Allah'dan başka ilah yok ve yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir."*

قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ De ki: "Ne kıymet verir size Rabbım, duânız olmasa?" Yâni وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ (*"Ve ben Cinn-ü insi ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* Zariyât-51/56) buyurulduğu üzere yaradılışınızın hikmeti, ibadet ve ubudiyyettir. Onun için ibadet ve ubudiyyetiniz olmasa, Allah indinde ne kıymet ve ehemmiyyetiniz olurdu? **فَقَدْ كَذَّبْتُمْ Duânız olmadığı takdirde tekzib etmişiniz. Rabbınıza inanmamışınız demektir. فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا O surette de, o tekzibin cezası kesb-i lüzum eder, yarın boynunuza geçer.**

Pişüva: Lider, öncü, reis. **İktida:** Uyulan. **Metbu':** Tabi olunan. **Şehnişin:** Yüksek yer, balkon. **Sema-ı sabia:** Yedinci gök, tabaka.

ŞUARÂ SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Ayet Sayısı: 227

Şuarâ Sûresi Mekkî'dir. Ancak âhirinde, وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ (dan nihayete kadar beş âyet Medine'de nâzil olmuştur. Vech-i tesmiyesi de bu âyetler olduğu zâhirdir.

Âyetleri: Kûfî, Şamî, Medenî ta'dadında iki yüz yirmi yedi, diğerlerinde iki yüz yirmi altıdır.

Kelimatı: Bin iki yüz doksan dokuzdur.

Hurufu: Dört bin beş yüz kırk ikidir.

Fasılası: لام ، (ملن) م ، ل ، ن dört âyette âhiri İsraîl.

Bu sûre, Sûre-i Furkan'daki inzarın misalleriyle best-u tafsilini ve onun gibi Resulullah'a tesliyeyi tazammun ediyor. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ

أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا
كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ اَنْبَٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهٖ
يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ
كَرِيمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ وَاِنَّ
رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- طسم

2- Bunlar, sana o Mübîn Kitabın âyetleri.

3- Sen, âdetâ kendine kıyacaksın mü'min olmayacaklar diye.

4- Dilersek üzerlerine semadan bir âyet indiriveririz de ona, boyunları eğile kalır.

5- Bununla beraber, Rahman'dan kendilerine yeni bir zikir gelmiyor ki, ondan yüz çevirmiş olmasınlar.

6- Evet, tekzib etmekteler, fakat onlara, o istihza ettikleri şeyin müdhiş haberleri gelecek.

7- Arza bir bakmadılar da mı? Biz, onda her hoş çiftten ne kadar bitirmişiz.

8- Şübhesiz ki, bunda mutlak bir âyet var, hem de ekserîsi mü'min olmadı.

9- Ve şübhesiz ki, Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîm.

(طسم) ط ، س ، م Bu sûrenin ismi, mânâsını Allah bilir. «ذى الطول» طا den, «قدّوس» سين den, «رحمٰن» ميم dan diye Muhamed ibn Kâ'b'dan bir rivayet de vardır. «طا» şiddet harflerinin en şedidi, kalkale harflerinin en serti, isti'lâ harflerinin en kalını olduğu cihetle ilk seste, bu sûrenin şiddetli bir inzar ifade ettiğini de ihsas eder. "Ta"nın Tur'a, "Sîn"in Musa'ya "mim"in Muhammed'e bir imâsı da zihne çarpar.

تلك **Bunlar,** bu sûrede böyle basît heca harflerinden müellef olarak okunacak âyetler, işte اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ **o mübîn kitabın âyetleridir.**

MUBÎN: "Bâne" mânâsına "ebâne"den "beyyin" gayet açık, parlak demek olduğundan Kitab-ı mübîn, i'caz-ı zâhir olan parlak kitab demek olur ki, murad, Kur'ân'dır. "Hakkı beyan eden" demek dahi olabilirse de makama enseb olan evvelkidir.

مِنَ السَّمَاءِ آيَةً **Semadan bir âyet,** imana ilca edecek cebrî bir âyet, tepeden inme kat'î bir beliyye. Halbuki Peygamber ve Kitab göndermekten murad-ı İlâhî, cebr ile değil, rıza ile kemale erdirmektir.

أَعْنَاقُهُمْ **Boyunları.** Huzu' boyun eğmek mânâsını anlattığından buradaki a'nak, cemaat mânâsına unukun cem'i olmak da tecviz edilmiştir. Yâni bütün cemaatleriyle ona boyun eğerler. ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ **Rahman'dan zikir,** va'z-u ihtar yâhud Kur'ân كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ **"Biz onda bir hoş çiftten ne kadar bitirmişiz."**

KERÎM: Her şeyin iyisi, a'lâsı, faidelisi.

ZEVC: Burada sınıf, cins, nevi'.

İNBAT: Zâhiren nebatâta münhasır gibi görünürse de, hayvanâta ve insana dahi şamildir. Zira hepsinde kuvve-i namiye vardır. Maamafih yalnız nebatâtı mülâhaza kâfidir. Yâni o arzda sınıf sınıf her türlüsünden ne kadar güzel ve faideli nebatât bitirmişiz ve bitirmekteyiz. Baksalar a! Filvaki' yeryüzündeki o çeşit çeşit nebatatı güzel bir tasnif ile gözden geçirmeli de bir bakmalı! O ne kadar hoş, ne kadar mütenevvi', ne kadar faideli çiftler! Aynı muhît içinde o türlü elvan, türlü eşkâl, türlü ezhar ve esmar türlü havass ile o kadar muhtelif sınıflar, cinsler, nevi'ler, çeşitler, o güzel çiftler, nasıl tertib ve tanzim olunup çıkıyor? Hem ölüp kuruduktan sonra yeniden yeniye kaç kereler bitirilip bitirilip duruyor. Hiç bu mükemmel san'at bir kör tabiatın kendi kendine tekâmülü olur mu? إِنَّ فِي ذٰلِكَ **Şübhesiz ki, bunda,** bu inbatta yâhud biten her zevc-i kerîmde لَآيَةً **mutlak bir âyet var.** Allah'ın birliğine, rahmetinin genişliğine, kudretinin büyüklüğüne, âhiretin varlığına delâlet eden, imanı iktıza eyleyen bir delil var. وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ **Bununla beraber ekserîsi mü'min olmadı.** Hattâ nebatât ve hayvanât mütaleasiyle meşgul olan ve tasniflerini yapanların bile bir çoğu Allah'a iman edecek yerde küfre gittiler. وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ **Ve şübhe yok ki, Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîmdir.** Azîz dilediğini yapar. Binaenaleyh dilediği anda kâfirlerden intikamını alır. Te'hir ediyorsa, rahîm olduğu için ediyordur. Şübhesiz iman edenleri rahmetiyle bekâm edecektir. Şimdi bunu, bervech-i âti yedi kıssa ile tenvir buyuracaktır:

Enseb: Münasib, en uygunu. **Beliyye:** Belâ, musibet. **Kuvve-i namiye:** Büyüme, gelişme. **Elvan:** Çeşit, renkler. **Eşkal:** Şekiller. **Ezhar:** Çiçek. **Esmar:** Meyveler. **Bekâm:** Mesud, bahtiyar.

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ

الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَۙ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَۜ اَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖٓي اَخَافُ

اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾ وَيَضٖيقُ صَدْرٖي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانٖي فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ

﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِۚ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّاۚ فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا

مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ

الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٦﴾ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَۜ ﴿١٧﴾ قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ

فٖينَا وَلٖيدًا وَلَبِثْتَ فٖينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنٖينَ ﴿١٨﴾

وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتٖي فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿١٩﴾

قَالَ فَعَلْتُهَٓا اِذًا وَاَنَا مِنَ الضَّٓالّٖينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا

خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لٖي رَبّٖي حُكْمًا وَجَعَلَنٖي مِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ

تَمُنُّهَا عَلَيَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَۜ ﴿٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٢٣﴾

قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنٖينَ ﴿٢٤﴾

قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُٓ اَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ

الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذٖٓي اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ

﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ اِنْ كُنْتُمْ

تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلٰهاً غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ
مِنَ الْمَسْجُونِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأْتِ
بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣١﴾ فَأَلْقٰى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ
﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

10- Bir vakıt da Rabbın, Musa'ya nidâ buyurdu: "Git, o zalim kavme" dedi.

11- "Fir'avn kavmine, daha sakınmıyacaklar mı?"

12- "Ya Rabb, dedi, doğrusu ben, korkarım ki, beni tekzib ederler.

13- Ve göğsüm daralır, dilim açılmaz, onun için Harûn'a da risalet ver.

14- Hem onlara üzerimde bir günah var, ondan dolayı korkarım ki, hemen beni öldürürler."

15- "Hayır, buyurdu, haydi ikiniz bir, âyetlerimizle gidin, her halde Biz, sizinle beraberiz, dinliyoruzdur.

16- Haydin Fir'avn'e varın da deyin: İnan biz, Rabbü'l-âlemîn'in Resulüyüz.

17- Beni İsrail'i bizimle beraber salıver."

18- "A, dedi, seni çocukken bizde büyütmedik mi? Hem bizde ömründen senelerce kaldın.

19- Hem de o yaptığın fiili yaptın. O halde sen, o nankör kâfirlerdensin."

20- O vakit, dedi: "O fiili yaptım, şaşkınlardandım.

21- Onun üzerine vaktâki sizden korktum, içinizden kaçtım. Derken Rabbım bana hüküm ihsan buyurdu ve beni mürselînden kıldı.

22- O, başıma kakdığın bir ni'met de Beni İsrail'i kul, köle edinmiş olmandır."

23- Fir'avn: "Rabbü'l-âlemîn de nedir?" dedi.

24- "Göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin Rabbı, eğer ehl-i

yakîn iseniz." dedi.

25- Etrafındakilere; "Dinlemez misiniz?" dedi.

26- "Rabbınız'ın ve evvelki atalarınızın Rabbı" dedi.

27- "Her halde size gönderilmiş olan Resulünüz mutlak mecnun" dedi.

28- "Meşrik ve Mağribin ve bütün aralarındakilerin Rabbı. Eğer siz âkıl iseniz" dedi.

29- "Yemin ederim ki, dedi, eğer benden başka bir ilâh tutarsan seni mutlak ve muhakkak zindandakilerden ederim."

30- "Ya, dedi, sana apaçık isbat edecek bir şey getirdimse de mi?"

31- "Haydi, dedi, getir onu bakayım sadıklardan isen."

32- Bunun üzerine Asasını bırakıverdi. Apaçık bir ejderha kesiliverdi.

33- Bir de elini çekti çıkardı, O da, bakanlara bembeyaz oluverdi.

وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ **Onlara: "Üzerimde bir günah var,** Sûre-i Kasas'ta geleceği üzere, kazara kıptiyi öldürmüştü. Zenb ta'biri, onların zu'muna nazarandır. فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ **"Onun için hemen beni öldürüvermelerinden korkarım."** Risaleti edâ etmeden evvel katlolunmaktan korkuyor. قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ **"Rabbü'l-âlemîn'in Resulüyüz" denildiği için Firavn: Hem O Rabbü'l-âlemîn nedir? diyor.** «مَا» ile sual, mahiyyetten sualdir. Mahiyyet kelimesi, «مَا» ya nisbettendir. Yâni «مَا» sualine verilecek cevabdır. Demek ki, Firavn bu sual ile Rabbü'l-âlemîn'in mahiyyetini sormuş oluyor. Bir şeyin mahiyeti ise, emsaliyle beraber müşterek oldukları hakikat-i külliyyedir. Fülânın mahiyyeti nedir? denildiği zaman ona şerikleriyle beraber ne denilir? Nev'i veya cinsi nedir? denilmiş olur. Halbuki Allah Teâlâ'nın şeriki, misli, nazırı muhal olduğundan ona mahiyyet tasavvur olunamaz. Onun için Hazret-i Musa cevabda üslûb-u hakîm denilen tarzı iltizam edip, yalnız Rabbü'l-âlemîn ismini mefhumiyle tasavvur ettirmek üzere âlemîni tefsir ederek: قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ **"Semavat ve arzın ve bütün aralarındakilerin Rabbı. Eğer ikana ehl iseniz" dedi.** Yâni ikana ehil değil iseniz, anlamazsınız. Fakat eşyayı tahkik etmiş, sebebsiz bir hâdise olamayacağına bir yakîn edinmiş iseniz bilirsiniz ki, bu üstünüzdeki semavat ve altınızdaki arz ile aralarındaki bütün bu mahsûsat, hudûsleri, teaddüdleri, teşekkülleri, tegayyürleri ve bütün nizam-ı tehavvülleri ile bir Rabbın taht-ı hüküm ve terbiyesinde bulunduğuna ve bütün mümkinatın fevkinde olan o vacibü'l-Vücûdun şerîki olamayacağından nefs-i mahiyyetiyle

ta'rif olunamayıp ancak asâr-ı zâhiresiyle bilinebileceğine yakîn hasıl ederdiniz. Bu cevaba karşı Fir'avn, قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ اَلَا تَسْتَمِعُونَ **etrafındakilere: "Dinlemez misiniz"** dedi. "Bakın bakın, ben ne soruyorum, o nasıl cevab veriyor" demek istiyor ve ihtimal ki, tabiatın Rabba ihtiyacını kabul etmiyordu. Onun için Musa: رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَائِكُمُ الْاَوَّلِينَ **"Rabbınız ve evvelki atalarınızın Rabbı"** dedi. Tabiat üzerinde mutasarrıf olan bununla beraber hükûmete ihtiyaçları ma'lûm bulunan zevi'l-ukulun bariz olan delâletini ileri sürdü ki, âlemîn mefhumunun rüknü bulunuyordu. Bunu, sizin ve atalarınızın diye hitab ve izafetle ifade etmesi de, daha ziyade müessir ve vazih olmak içindir. Çünkü, "sizin Rabbınız" demekle kendi ihtiyaçlarını göstermiş oluyor. Ve "evvelki atalarınız" demekle de, beşeriyyetin fanîliğini anlatarak gururlarını kırmış bulunuyor. Bununla beraber zevi'l-ukul hayyizinde göstermekle kendilerine bir şeref de izafe eyliyordu. Buna mukabil Fir'avn, yine etrafındakilere hitaben: قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ **"Her halde size gönderilmiş olan Resulünüz mutlak mecnun"** dedi. Bu suretle "Resulünüz" demesi belli ki, bir istihza oluyordu. İşte Fir'avnlık taslıyanların hepsi de ilâhîlere böyle mecnun derler, alay ederler. Bidayeten yumuşaklıkla hakîmâne idâre-i kelâm eden Musâ bu ınad ve tecavüze karşı yine evvelki kelâmını tefsir ederek misliyle mukabele etti. قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ **"O, Maşrik ve Mağribin ve bütün aralarındakilerin Rabbı. Eğer siz, âkıl iseniz"** dedi. Yâni her gün görüldüğü üzere güneşi doğdurup batıran, o Maşrik ve Mağribi ta'yin eden ve değiştiren ve bu suretle ecramı hareket ettirerek bütün kâinatı idare eden, hepsinin üzerinde hüküm süren, hepsinin sahib ve maliki O. Eğer siz âkıl olsanız, bunu anlardınız. O Maşrik ve Mağribin Rabbı, bizi parlatıp, sizi dulundurmağa (batırmağa) kadir ve şerîkten münezzeh olduğunu anlardınız da "O, nedir?" diye sormazdınız. Bu def'a da Fir'avn, münakaşadan tehdîde geçerek: قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِي لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ **"Kasem ederim ki, dedi, eğer benden başka bir ilâh ittihaz edersen, seni mutlak ve muhakkak o zindandakilerden ederim."** "Zindana atarım" yerinde bu ta'biri kullanması, o zindandakilerin halindeki fecaati bilhassa hatırlatmak içindir.

قَالَ لِلْمَلَاِ حَوْلَهُ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ

Zevi'l-ukul: Akıl sahibleri.

حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾ فَجُمِعَ السَّحَرَةُ
لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾
لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا
لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ
إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾ فَأَلْقَوْا
حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَأَلْقَى
مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿٤٥﴾ فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ
﴿٤٦﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ ﴿٤٨﴾ قَالَ آمَنْتُمْ
لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ
أَجْمَعِينَ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ
لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥١﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى
أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ
حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِنَّهُمْ لَنَا
لَغَائِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَخْرَجْنَاهُمْ

مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ۝٥٧ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ۝٥٨ كَذَٰلِكَ
وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ۝٥٩ فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ۝٦٠
فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ۝٦١ قَالَ كَلَّا إِنَّ
مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ ۝٦٢ فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ
الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ۝٦٣ وَأَزْلَفْنَا
ثَمَّ الْآخَرِينَ ۝٦٤ وَأَنْجَيْنَا مُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ ۝٦٥ ثُمَّ أَغْرَقْنَا
الْآخَرِينَ ۝٦٦ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
۝٦٧ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۝٦٨

Meâl-i Şerifi

34- Etrafındaki cem'iyyete: "Bu, dedi, her halde bilgiç bir sihirbaz.

35- Sihriyle sizi yerinizden çıkarmak istiyor. Binaenaleyh ne emredersiniz?"

36- "Bunu ve kardeşini, dediler, egle, şehirlere de derleyiciler yolla.

37- Bütün bilgiç sihirbazları getirsinler."

38- Bu suretle ma'lûm bir gün mikat ta'yin olunarak, sihirbazlar cemolundu.

39- Ve halka: "Siz, toplu musunuz?" denildi.

40- "Sanırız bizler, sihirbazlara tabi' olacağız, şayed onlar olursa galibler."

41- Derken vaktâ ki, sihirbazlar geldiler, Firavn'e: "Elbette biz, galib gelirsek bize mutlak ecir var ya?" dediler.

42- "Evet, dedi, hem siz, o vakit muhakkak mukarrebîndensiniz."

43- Musa, onlara: "Atın dedi, siz ne atacaksanız."

44- Hemen iplerini ve sopalarını ortaya attılar ve: "Firavn'in izzeti hakkı için elbette biz galibiz, şübhesiz," dediler.

45- Musa da, Asası'nı koyuverdi. Bir de baktılar ki o, her ne dolab çeviriyorlarsa yutuyor.

46- Derhal sihirbazlar secdeye kapandılar.

47- "İman ettik Rabbü'l-âlemîne.

48- Musa ve Hârun'un Rabbına" dediler.

49- "Ona, dedi, ben, size izin vermeden iman ettiniz. Anlaşıldı ki, o size sihri ta'lim eden büyüğünüzmüş. O halde mutlak yakında bileceksiniz, çaresiz ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazına kestireceğim, hem muhakkak hepinizi çarmıha gerdireceğim"

50- Dediler: "Zararı yok, her halde biz, Rabbımıza döneceğiz.

51- Her halde biz, mü'minlerin evveli olduğumuzdan dolayı Rabbımızın bize mağfiret buyuracağını ümid ederiz."

52- Hem Musa'ya şu vahyi verdik: Kullarımı gece yürüt. Çünkü ta'kib edileceksiniz.

53- Firavn da, şehirlere asker toplayıcılar gönderdi.

54- "Şunlar şübhe yok ki, bir şirzime-i kaliledirler.

55- Fakat hakkımızda çok gayz besliyorlar.

56- Biz ise, uyanık ihtiyatlı bir cem'iyyet bulunuyoruz." diyordu.

57- Bu suretle bunları, bostanlardan, pınarlardan,

58- Hazinelerden ve dilrubâ makamlardan çıkardık.

59- Ve onları, Beni İsrail'e miras kıldık.

60- Derken arkalarına düştüler. Güneş doğmuştu.

61- Vaktâ ki, iki cem'iyyet biribirine göründü, Musa'nın eshabı: "Yakalandık" dediler.

62- "Hayır asla, dedi, Rabbım muhakkak benimledir, bana yolunu gösterecektir."

63- Bunun üzerine Musa'ya: "Vur Asan ile denize" diye vahyeyledik. Vurunca, bir infilak etti, her bölük koca bir dağ gibi oluverdi.

64- Ötekileri de, buraya yanaştırmıştık.

65- Musa'yı ve maiyyetindekileri tamamen necata çıkardık.

66- Sonra da ötekileri gark ettik.

Şirmize-i kalile: Çok küçük, önemsiz cemaat. **Gayz:** Kin. **Dilrubâ:** Gönül alan, gönül kapan. **Necat:** Kurtuluş. **Gark:** Boğmak, batırmak.

67- Şübhesiz bunda, mutlak bir âyet var. Öyle iken ekserîsi mü'min olmadı.

68- Ve şübhesiz ki, Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîm.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰهٖيمَۘ

(٦٩) اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖ مَا تَعْبُدُونَ (٧٠) قَالُوا نَعْبُدُ اَصْنَامًا

فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفٖينَ (٧١) قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَ (٧٢)

اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ (٧٣) قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا كَذٰلِكَ

يَفْعَلُونَ (٧٤) قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (٧٥) اَنْتُمْ

وَاٰبَاؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَ (٧٦) فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لٖي اِلَّا رَبَّ

الْعَالَمٖينَ (٧٧) اَلَّذٖي خَلَقَنٖي فَهُوَ يَهْدٖينِ (٧٨) وَالَّذٖي هُوَ

يُطْعِمُنٖي وَيَسْقٖينِ (٧٩) وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفٖينِ (٨٠) وَالَّذٖي

يُمٖيتُنٖي ثُمَّ يُحْيٖينِ (٨١) وَالَّذٖي اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لٖي خَطٖيـَٔتٖي يَوْمَ

الدّٖينِ (٨٢) رَبِّ هَبْ لٖي حُكْمًا وَاَلْحِقْنٖي بِالصَّالِحٖينَ (٨٣)

وَاجْعَلْ لٖي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْاٰخِرٖينَ (٨٤) وَاجْعَلْنٖي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ

النَّعٖيمِ (٨٥) وَاغْفِرْ لِاَبٖي اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّٓالّٖينَ (٨٦) وَلَا تُخْزِنٖي يَوْمَ

يُبْعَثُونَ (٨٧) يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ (٨٨) اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ

سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ
﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ
أَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ
إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ إِنْ كُنَّا لَفِي
ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٩٨﴾ وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ
﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً
فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

Meal-i Şerifi

69- Onlara, İbrahim'in kıssasını da oku.

70- O bir vakit babasına ve kavmine: "Siz neye taparsınız?" dedi.

71- "Bir takım putlara taparız da, dediler, onlar sayesinde toplanırız."

72- "Onlar, dedi, dua ettiğiniz vakit işidirler mi?

73- Veya size bir menfaat verir yâhud bir zarar ederler mi?"

74- "Yok dediler, atalarımızı bulduk, böyle yapıyorlardı."

75-76- "Şimdi, dedi, gördünüz a, o sizin ve eski atalarınızın taptıklarınızı.

77- Hep onlar benim düşmanım ancak O, Rabbü'l-âlemîn başka.

78- O ki, beni yarattı sonra da bana o hidayet eder.

79- Ve O ki, bana O, yedirir, O, içirir.

80- Hastalandığım vakıt da bana O, şifa verir.

81- Ve O ki, beni öldürür, sonra beni yine diriltir.

82- Ve O ki, ceza günü ben, O'nun günahımı afiv buyurmasını niyaz ederim.

83- Ya Rabb, bana bir hüküm ihsan et ve beni sâlihîne ilhak buyur.

84- Ve bana sonrakiler içinde bir "lisan-ı sıdk" tahsis eyle.

85- Ve beni naim cennetinin varislerinden eyle.

86- Babama da mağfiret buyur. Çünkü o yanlış gidenlerden idi.

87- Ve utandırma beni ba's olunacakları gün."

88- O gün ki, ne mal faide verir ne oğullar.

89- Ancak Allah'a selîm bir kalb ile varan başka.

90- Hem müttakiler için cennet yaklaştırılmış,

91- Azgınlar için de Cehennem hortlatılmıştır.

92-93- Ve bunlara: "Hani nerede o Allah'ın gayrıdan taptıklarınız? Nasıl size yardım ediyorlar veya kendilerini kurtarıyorlar mı? denilmekte.

94- Ve arkasından hep onlar, o cehennemin içine fırlatılmaktadır.

95-96- Ve bütün o İblis orduları onun içinde birbirleriyle çekişirlerken şöyle demektedirler:

97- "Tallahi biz, doğrusu açık bir dalâl içinde imişiz."

98- Çünkü sizi Rabbü'l-âlemîn seviyyesinde tutuyorduk.

99- Ve bizi hep o mücrimler şaşırtmıştı.

100- Bak, şimdi bizim için ne şefaatçiler var.

101- Ne de yakın bir sadîk.

102- Bari bizim için geriye bir dönmek olsa idi de, mü'minlerden olsa idik."

103- Şübhesiz bunda mutlak bir âyet var, öyle iken ekserisi mü'min olmadı.

104- Ve şübhesiz ki, Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîm.

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْاٰخِرِينَ **"Ve bana sonrakiler içinde bir lisan-ı sıdk tahsis eyle." LİSAN-I SIDK.** Dünyada Kıyamete kadar eseri baki kalacak güzel bir nam, yani bir hüsn-ü siyt, dosdoğru bir zikr-i cemîl, şaşmaz bir yad-ı hasen, onun için her ümmet, Hazret-i İbrahim'i seve gelmiştir. Yâhud zürriyyetim içinde benim asıl dinimi yenileyecek, benim gibi sıdk ile Tevhid'e da'vet edecek bir sâdık dil ki, Muhammed sallallahü aleyhi vesellemdir. اِنَّ فِي ذٰلِكَ **Şübhesiz bunda,** şu okunan İbrahim kıssasında لَاٰيَةً **mutlak bir âyet var.** Yâni ibret ve öğüd alınacak, ders edinilecek büyük bir hücet ve burhan var.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ

الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ
أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾ قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾
قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلٰى رَبِّي
لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ
مُبِينٌ ﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ
﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي
وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ
﴿١١٩﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

105- Nuh kavmi, gönderilen Resulleri tekzib etti.

106- O vakit ki, kardeşleri Nuh, onlara şöyle demişti: "Siz, Allah'dan korkmaz mısınız?

107- Haberiniz olsun ben size gönderilmiş bir Resulüm, bir emînim.

108- Gelin, Allah'dan korkun, bana itaat edin.

109- Buna karşı ben, sizden bir ecir de istemiyorum, benim ecrim ancak Rabbü'l-âlemîne aiddir.

110- Gelin Allah'dan korkun, bana itaat edin."

111- "A, dediler, hiç biz sana inanır mıyız? Senin ardına hep o erazil düşmüş!"

112- "Benim ne ilmim olabilir? dedi, Onlar ne yapıyorlarmış?

113- Sizin şuurunuz olsa, onların hesabı ancak Rabbım'a aiddir.

114- Hem ben, iman edenleri kovmağa me'mur değilim.

115- Ben ancak açık bir nezîrim."

116- "And ederiz ki, dediler, eğer vazgeçmezsen yâ Nuh, mutlak ve muhakkak recm edilenlerden olacaksın."

117- "Ya Rabb! dedi, anlaşıldı ki, kavmim beni tekzib ettiler.

118- Artık benimle onların arasını nasıl ayırd edeceksen et de, bana ve beraberimdeki mü'minlere necat ver."

119- Bunun üzerine Biz de, O'nu ve beraberindekileri o dolu gemide necata çıkardık.

120- Sonra da arkasından kalanları garkettik.

121- Şübhesiz bunda mutlak bir âyet var. Öyle iken ekserisi mü'min olmadı

122-Ve şübhesiz ki, Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîm.

أَخُوهُمْ نُوحٌ **Kardeşleri Nuh,** yâni ayni kavmden olan Nuh.

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾
إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَا
أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢٧﴾ أَتَبْنُونَ
بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾
وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾
وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ
﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾
قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ ﴿١٣٦﴾

إِنْ هَٰذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿١٣٨﴾
فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

123- Âd, gönderilen Resulleri tekzib etti.

124- O vakit ki, kardeşleri Hûd, onlara demişti: "Siz Allah'dan korkmaz mısınız?

125- Haberiniz olsun ki, ben size gönderilmiş bir Resulüm, emînim.

126- Gelin Allah'dan korkun ve bana itaat edin.

127- Buna karşı ben sizden bir ecir de istemiyorum. Benim ecrim ancak Rabbü'l-âlemîne aiddir.

128- Siz her tepeye bir alâmet bina eder eğlenir misiniz?

129- Bir takım masnuat da ediniyorsunuz ki, sanki muhalled kalacaksınız.

130- Hem tuttuğunuz vakit, merhametsiz, cebbarcasına tutuyorsunuz.

131- Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin.

132- O Allah'dan korkun ki, size o bildiğiniz şeylerle imdad buyurdu.

133- En'âm, oğullar.

134- Cennet gibi bağlar, bahçeler, menba'lar ile size imdad buyurmakta.

135- Cidden ben size büyük bir günün azâbından korkuyorum."

136- "Sen, dediler, ha va'zetmişin, ha va'zedenlerden olmamışın bizce müsavidir.

137- Bu sırf eskilerin âdeti.

138- Biz, ta'zib olunmayız."

139- Diye O'nu tekzib ettiler de kendilerini helâk ediverdik. Şübhesiz bunda mutlak bir âyet var. Öyle iken ekserisi mü'min olmadı.

Mesnuat: Yapılar, binalar. **Muhalled:** Ebedî, sonsuz. **Ta'zib:** Azab görmek.

140- Ve şübhesiz ki, Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîm.

بِكُلِّ رِيعٍ **Her yüksek mevki', tepe.** آيَةً **Alâmet,** burada büyük saray ve yüksek köşk gibi ifrat bina mânâsına. تَعْبَثُونَ **Oynuyorsunuz.** Abes, hakikî veya hükmî bir faidesi olmayan oyun ve eğlence gibi boş şeyler, yâni ciddî bir maksad-ı meşru' olmaksızın mücerred binasiyle eğlenmek, iftihar etmek için yapıyorsunuz, yahud oyun yerleri yapıyorsunuz. مَصَانِعَ Mısnaın cem'i, yâhud mas'nuun cem'i, yani san'athâneler yâhud mas'nûat. Bundan anlaşılıyor ki, o zaman sanayiin bir ifratı varmış. Cem'iyyetin hakikî menafii, maneviyyatı, ahlâkı gözetilmeyerek maddî mas'nuat ile zulm-ü cebr yapılıyormuş.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ

الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمْ
رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٤٥﴾ أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا
آمِنِينَ ﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ
﴿١٤٨﴾ وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾
وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا
يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هَٰذِهِ نَاقَةٌ لَهَا
شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْ
خُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ

﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

141- Semûd, gönderilen Resulleri tekzib etti.

142- O vakit ki, kardeşleri Salih, onlara demişti: "Allah'dan korkmaz mısınız?

143- Haberiniz olsun ki, ben size gönderilmiş bir Resulüm, emînim.

144- Gelin Allah'dan korkun ve bana itaat edin.

145- Buna karşı ben, sizden bir ecir istemiyorum, benim ecrim ancak Rabbü'l-âlemîne aiddir.

146- Siz, burada emn-ü eman ile bırakılacak mısınız?

147- O Cennetler, pınarlar.

148- Lâtif tal'ı sarkmış hurmalar, ekinler içinde.

149- Ki bir de, dağlardan keyfli keyfli evler yontuyorsunuz.

150 Gelin Allah'dan korkun da bana itaat eyleyin.

151- İtaat etmeyin o kimselere ki,

152- Yeryüzünü fesada verirler de ıslâh etmezler."

153- "Sen, dediler, çok büyülenmişlerdensin.

154- Sen, bizim gibi bir beşerden başka nesin? Haydi bir âyet getir eğer sadıklardan isen."

155- "Ha, dedi, işte bir Naka, O'na bir şirb hakkı', size de ma'lûm bir günün şirb hakkı.

156- Sakın O'na bir kötülükle ilişmeyin ki, o yüzden sizi büyük bir günün azâbı yakalar."

157- Derken O'nu vurdular, fakat, nâdim oldular.

158- Çünkü kendilerini azâb yakalayıverdi. Şübhesiz bunda mütlak bir âyet var. Öyle iken ekserîsi mü'min olmadı.

159- Ve şübhesiz Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîm.

فَأْتِ بِآيَةٍ **Haydi bir âyet getir**, yâni Peygamber olduğuna alâmet olacak bir mu'cize. شِرْبٌ **Hakk-ı şirb** Fıkıh'ta, içmek, hayvan ve tarla sulamak ve kullan-

---

Tal': Tomurcuk, miktar, kadar, çiçeklerin üremelerine sebep olan sarı tozları. **Naka:** Dişi deve. **Şirb:** İçme, içmek, içme nöbeti.

mak için su almak hakkı. Yalnız içmek için olana hakk-ı şefe "dudak hakkı" denilir. Bir harktan böyle nevbetle intifa' etmeğe, «مهايأه» ta'bir olunur. Salih aleyhisselâm Naka ile kavmi arasında suyu nevbete koymuştu.

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ
أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾
وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾ أَتَأْتُونَ
الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ
بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ
﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ
﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ
الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
﴿١٧٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

160- Lût kavmi, gönderilen Resulleri tekzib etti.

161- O vakit ki, kardeşleri Lût, onlara demişti: "Siz, Allah'dan korkmaz mısınız?

162- Haberiniz olsun ben, size gönderilmiş bir Resulüm, emînim.

163- Gelin, Allah'dan korkun da bana itaat edin.

Hark: Yarma, yırtma, su akacak yarık. **İntifa':** Faydalanma. **Nevbet:** Nöbet, sıra.

164- Buna karşı ben, sizden bir ecir de istemiyorum. Benim ecrim, ancak Rabbü'l-âlemine aiddir.

165- Âlemîn içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?

166- Bırakıyorsunuz da, sizin için yarattığı çiftleri? Doğrusu siz insanlıktan çıkmış bir kavimsiniz."

167- "And ederiz ki, dediler, vazgeçmezsen ya Lût, mutlak ve muhakkak çıkarılanlardan olacaksın."

168- "Ben, dedi, doğrusu sizin amelinize buğz edenlerdenim.

169- Yâ Rabb, beni ve ehlimi bunların amellerinin şumundan halâs et."

170- Biz de, O'nu ve ehlini temamen halâs ettik.

171- Ancak bir acûze kaldı.

172- Sonra geridekileri hep tedmir eyledik.

173- Ve üzerlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki, ne fenâ idi, o münzerîn yağmuru.

174- Şübhesiz bunda mutlak bir âyet var. Öyle iken ekserisi mü'min olmadı.

175- Ve şübhesiz ki, Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîm.

مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ **Münzerîn yağmuru:** İnzar edilip de dinlemeyenlerin başına yağdırılan taş yağmuru.

كَذَّبَ أَصْحَابُ لْئَيْكَةِ

الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧٦﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ إِنِّي لَكُمْ

رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٧٩﴾ وَمَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ

مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٠﴾ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا

تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾

وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾

Şumun: Hayırsız, uğursuz. **Halâs:** Kurtuluş. **Tedmir:** Yok etmek.

وَاتَّقُوا الَّذٖى خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٨٤﴾
قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرٖينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿١٨٦﴾ فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاۤءِ
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبّٖۤى اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾
فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ
عَظٖيمٍ ﴿١٨٩﴾ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٩٠﴾
وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٩١﴾

Meâl-i Şerifi

176- Ashab-ı Eyke, gönderilen Resulleri tekzib etti.

177- O vakit ki, Şuayb, onlara demişti: "Siz, Allah'dan korkmaz mısınız?

178- Haberiniz olsun ben, size gönderilmiş bir Resulüm, emînim.

179- Gelin, Allah'dan korkun ve bana itaat edin.

180- Buna karşı sizden bir ecir istemiyorum. Benim ecrim, ancak Rabbü'l-âlemîne aiddir.

181- Ölçeği tam ölçün de, hak yiyenlerden olmayın.

182- Ve doğru terazi ile tartın.

183- Halkın eşyalarını değerinden düşürmeyin ve yeryüzünü ihtilâlcılıkla fesada vermeyin.

184- O, sizi ve sizden evvelki cibilleti yaratan Hâlik'tan korkun."

185- "Sen, dediler, muhakkak sihirlilerdensin.

186- Sen, bizim gibi bir beşerden başka nesin. Doğrusu biz, seni her halde yalancılardan sanıyoruz.

Cibillet: Huy, fıtrat, tabiat.

187- Üzerimize semâdan bir kıt'ayı düşürüver, haydi sâdıklardan isen."

188- "Rabbim a'lemdir, dedi, yaptıklarınıza."

189- Hasılı O'nu tekzib ettiler. Kendilerini de o zulle gününün azâbı alıverdi ki, O, cidden büyük bir günün azâbı idi.

190- Şübhesiz, bunda mutlak bir âyet var. Öyle iken ekserisi mü'min olmadı.

191- Ve şübhesiz ki, Rabbın O, öyle azîz, öyle rahîm.

أصحاب الأيكة ASHAB-I EYKE, Eykeliler. Leyke kıraatlarına göre, Leykeliler. Eyke, yumuşak ağaç bitiren bataklık demek olup Medyen'e doğru sahil-i bahrde bir mevkiin ismidir. Burada sakin olan bir taife vardı. Şuayb aleyhisselâm, bunlara da meb'us olmuş idi. Lâkin onlardan değil, ecnebî idi. Onun için "ehuhüm" denilmeyerek, sadece Şuayb buyurulmuştur. Leyke, «الأيكة» nin nakl ile okunuşu olabilirse de, merkezleri olan kasabanın ismi de deniliyor. Yâni Leyke ashabı, Hicrin merkez şehirleri imiş. Şu halde Ashabü'l-eyke, Ashabü'l-hıcir demek olur. bunların, ticaret ile meşgul oldukları ve zalim ve hîlekâr bulundukları anlaşılıyor.

القسطاس KISTAS, Mizan: Terazi, kantar, çeki gibi vezin mıkyası demektir ki, aslı Rumca'dır denilmiş. «يوم الظلة» **Zulle günü.** Rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ, bunlara yedi gün ve gece şiddetli bir hararet musallat kılmış, nefesleri tıkanıyormuş. Evlerinin içlerine sokulmuşlar duramamışlar, sahraya fırlamışlar. Bir bulut, güneşe gölge olmuş, bir serinlik bir lezzet duyar gibi olmuşlar. Biribirlerine bağırışarak altına toplanmışlar. O zulle, o gölgelik mintarafillâh bir ateş halinde üzerlerine inmiş, hepsini yemiş, bitirivermiştir. Bu suretle üzerlerine istedikleri gibi semâdan bir kıt'a düşürülmüş demektir. Bu kıssa, burada muhtasaran zikrolunan yedi kıssanın sonuncusudur. Peygamberleri tekzib edenlere azâbın nüzulü, bir âdet-i cariye olduğu bu yedi kıssa ile anlatılarak münkirlere tehdid ve Peygamber'e tesliye yapıldıktan sonra buyuruluyor ki:

وَاِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿١٩٤﴾

Zulle: Gölgelik, bulut.

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَاِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْاَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾ اَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ
اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنِيٓ اِسْرَٓائِيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمِينَ
﴿١٩٨﴾ فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾ كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ
فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ
﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾ فَيَقُولُوا هَلْ
نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ اَفَرَاَيْتَ
اِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَٓاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾
مَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا لَهَا
مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرٰى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾ وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾
وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ اِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾
فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾ وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ
الْاَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ
عَصَوْكَ فَقُلْ اِنِّي بَرِٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ
﴿٢١٧﴾ اَلَّذِي يَرٰيكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ
السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ

عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾ وَالشُّعَرَاءُ
يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ﴿٢٢٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾
وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا
وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

192- Ve hakikat bu (Kur'ân), Rabbü'l-âlemînin şübhesiz bir tenzilidir.

193- O'nu Ruh-ı emîn indirdi.

194- Senin kalbin üzerine ki, o münzirlerden olasın.

195- Açık, parlak bir Arabî lisan ile.

196- Hem o, şübhesiz evvelkilerin kitablarında da var.

197- O'nu Benî İsrail ulemasının bilmesi de, onlara bir âyet (bir delil) değil mi?

198- Eğer O'nu, Arabca bilmiyenlerin birine indirseydik de,

199- O kendilerine kıraat etse idi, yine iman etmeyeceklerdi.

200- Biz, O'nu mücrimlerin kalblerine öyle sokmuşuzdur.

201- İman etmezler O'na, tâ o elîm azâbı görecekleri deme kadar.

202- Ki, geliversin de kendilerine ansızın, hiç farkında değillerken,

203- Desinler ki, "acaba bize bir müsaade edilir mi?"

204- Ya şimdi azâbımızı iviyorlar mı?

205- Gördün a, artık onlara senelerce zevk ettirsek.

206- Sonra kendilerine edilen vaîd gelip çatarsa,

207- O yaşatıldıkları zevkin kendilerine hiç faidesi olmayacaktır.

208- Maamafih Biz, hangi memleketi helâk ettikse her halde onu inzar edenler olmuştur.

209- İhtar edilmiştir ve Biz, zulmetmiş değilizdir.

210- Ve bunu, Şeytanlar indirmedi.

211- Bu, onlara hem yaraşmaz, hem güçleri yetmez.

212- Onlar, işitmekten sureti kat'iyyede azledilmişlerdir.

213- Binaenaleyh sakın Allah ile beraber diğer bir ilâha çağırma ki, o ta'zib edileceklerden olmayasın.

214- Hem en yakın hısımlarını inzar et.

215- Ve sana ittiba' eden mü'minlere kanadını indir.

216- Bunun üzerine sana isyan ederlerse: "Ben, sizin amellerinizden beriim" de.

217- Ve O, azîz rahîme mütevekkil ol.

218- O ki, görüyor kıyam ettiğin vakit seni.

219- Ve secdekârlar içinde dolaşmanı.

220- Çünkü O, öyle semi', öyle alîmdir.

221- Haber vereyim mi size Şeytanlar kimin üzerine inerler?

222- Vebal yüklenici her bir sahtekâr üzerine inerler.

223- Onlar, kulak verirler ve ekseri yalan söylerler.

224- Şâirler, bunların arkasına da çapkınlar, sapkınlar düşer.

225- Görmez misin bunlar, her vâdide hayran olurlar?

226- Gerçekten onlar yapmadıkları şeyleri söylerler.

227- Ancak iman edip iyi ameller işliyenler ve Allah'ı çok zikredenler ve kendilerine zulmedildikten sonra öçlerini alanlar müstesna. Yarın bilecek o zulmedenler, hangi inkılâba münkalib olacaklar.

وَاِنَّهُ **Ve hakikaten O,** (zikrolunan âyetleri nâtık bulunan Kur'ân) لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ **Şübhesiz Rabbü'l-âlemîn'in bir tenzîlidir.** Esasen O'nun kelâmı, O'nun sıfatı olup huruf-ı Arabiyye ile bu elfazı giydirip indirten O'dur. O'nun tarafından indirilmedir. Rabbü'l-âlemîn ismine izafeti bu tenzîl, Hakk Teâlâ'nın bütün âlemîne şâmil bir terbiyesi ve re'feti ahkâmından bulunduğunu anlatmak, وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Ve seni sade alemîne rahmet olarak göndermişizdir."* Enbiya-21/107) mazmununu andırmak içindir. نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ **Rabbü'l-âlemîn'den O'nu, O Ruh-ı emîn indirdi.** (Yâhud O'nunla, O Ruh-ı emîn indi.)

RUH-I EMÎN, O EMÎN RUH: Yâni Allah Teâlâ'nın emanetini hâiz olan kemal-i emniyyetle vahyini, Enbiya'sına isal eyleyen ruh. Cibril-i Emîn aleyhisselâm'dır. عَلَى قَلْبِكَ **Senin kalbin üzerine,** yâni sâde üzerine indirmedi, kalbine, vicdan ve şuurun menatı olan mevcudiyyetinin künhüne işletti. Temamen hafızana verdi ve bütün bundaki ahlâkı ve ma'rifeti sana meleke kıldı.

Necmüddin-i Kübrâ tefsirinde der ki: Eğer Tevrat da, Hazret-i Musa'ya

Vâdi: Usul, yol, tarz, vadi, dere. **Re'fet:** Yüce, acıma, merhamet.

elvah ile indirilmeyip de böyle kalbine indirilmiş olsa idi, gadab zamanında onları elinden bırakıvermezdi ve ilm-i ledünn öğrenmek için Hızr'ı aramağa gitmezdi." Râbbü'l-âlemîn bunu, böyle bütün kalbini kavramak üzere Ruh-ı emîn ile indirdi ki, temamen emniyyet hasıl edip لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ **O münzirlerden olasın.** Yâni inzar ile risaletleri meşhur olan bâlâdaki Peygamberler gibi Resul-i emîn olup inzar edesin. بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ **Mübîn, yâni anlattığını açık ve güzel bir ifade ile anlatır bir Arabî lisan ile.** Arabca hadd-i zatında her mânâyı iyi anlatabilen bir lisan olmakla beraber Kur'ân, onu en yüksek bir nekahat ve vuzuh ile parlatmıştır.

Binaenaleyh yukarıki kıssalarla edilen inzarların mânâsını anlamamakta Arablar'ın hiç bir özrü yoktur. وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ **Bununla beraber O, şübhesiz evvelkilerin kitablarında da vardır,** yani evvelki kitablarda da bu Kur'ân'ın zikri geçmiştir. Böyle olduğunu inkâr ediyorlarsa أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةً أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ **Beni İsraîl ulemasının O'nu bilmesi bile, O'nu inkâr edenlere bir delîl değil midir?** Beni İsraîl ulemasından bir kısmı Tevrat ve İncil'de Aleyhıssalâtü vesselâm'ın sıfat ve na'ti zikrolunduğunu söylüyorlardı. Kureyş de, gidip onlardan bu haberi öğreniyorlardı. وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ **Eğer Biz, O'nu Arabca bilmeyenlerin birine indirseydik** (böyle bir mu'cize yapsa idik) de فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ **onlara O'nu O, okusa idi ki,** bu surette okunan Kur'ân hadd-i zatında bir mucize olduğu gibi, okuyuş da başkaca bir mu'cize olurdu, مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ **yine ona inanmazlardı.** "Acemî değil, pek a'lâ Arabca biliyormuş" derlerdi.

İşte bu Kur'ân'ın Allah'dan inme bir mu'cize olduğuna inanmayanlar, böyle inadcı kâfirlerdir. كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ **Biz, O'nu mücrimlerin kalblerine böyle sokmuşuzdur.** Mânâsını anlarlar, fesahat-ü belâgatinin güzelliğini tanırlar. Gerek nazmı ve gerek mânâsındaki gayb haberleri i'tibariyle i'cazını ve tanzir edilemediğini bilirler ve evvelki kitablarda zikri bulunduğunu da duyarlar. Fakat لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ **O'na iman etmezler.** Mücrim oldukları için inanmak işlerine gelmez. O inzarlar hoşlarına gitmez حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ **tâ ki, o elîm azâbı görsünler.** Yâni azâbı görecekleri lâhzaya kadar inanmazlar, görmek için inanmazlar. أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ **Şimdi azâbımızı isti'cal mi ediyorlar?** Yâni azâb gelince, هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ (*"Desinler ki acaba bize bir müsaade edilir mi?"* Şuarâ-26/203) diyeceklerken şimdi, فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا (*"...haydi bizi tehdid edib durduğun o azabı başımıza getir görelim."* Araf-7/70) أَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ (*"...üzerimize*

Elvah: Levhalar. **Nekahat:** Çok çabuk anlayış, seri intikal etme. **Tanzir:** Benzetme, bir yazının benzerini yazma, tazelendirme. **İsti'cal:** Acele etmek.

gökten taşlar yağdır ..." Enfal-8/32) diye iviyorlar mı? ... أَفَرَأَيْتَ **"Gördün a, artık onlara senelerce zevk ettirsek."** وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ **Bunu, Şeytanlar alıp indirmedi.** Bir takım kâfirler nübüvveti, bir kehanet gibi farz ederek Kur'ân'ı kâhinlere edilen Cinn ve Şeytan telkînatı kabîlinden göstermek istemişlerdi. Bununla, onlar reddediliyor. Yâni bunda hiç şeytanet eseri yoktur. Rabbü'l-âlemîn'den O'nu, O emîn Ruh indirdi, Şeytanlar değil. وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ **O hem onlara yaraşmaz.** Şeytana yakışır bir şey değildir, şeytanete zıddır. وَمَا يَسْتَطِيعُونَ Hem de güçleri yetmez, isteseler de yapamazlar. إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ **Çünkü onlar, işitmekten sureti kat'iyyede ma'zuldürler.** Mele-i a'lâyı dinlemekten memnu'durlar. لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا (*"Onlar mele-i a'layı dinleyemezler, tard için her taraftan sıkıya tutulurlar. ..."* Saffat-37/8-9) (*"Ve's-saffat, "Ve doğrusu biz o semayı yokladık da onu öyle bulduk ki şiddetli muhafızlar ve şihablarla doldurulmuş. Ve doğrusu biz ondan dinlemek için bazı mevki'lere otururduk, fakat şimdi her kim dinliyecek olursa onun için gözeten bir şihab buluyor."* Cinn-72/8-9)Ayetlerinin tefsirine bak!)

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ **Binaenaleyh sakın Allah ile beraber diğer bir ilâha çağırma ki, azâb edileceklerden olmayasın.** Yâni mâdam ki, hakikat böyledir, sen, o inzar eden Peygamberlerden olasın diye bu Kur'ân sana Allah tarafından Ruh-ı emîn ile indirilmiş ve Şeytanlar işitmekten men'olunmuştur. O halde sen de, Allah'dan başkasına ne duâ et, ne da'vet. Peygamber'e bu hitabın böyle şirkten nehiy suretinde irad buyurulması Tevhid'e da'vette ihlâsı artırmak için bir tehyic ve diğer mükellefîni tahzirde üsve olmak için bir inceliktir. وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ **Hem en yakın hısımlarını inzar et.** Yâni evvelâ içlerinde yaşadığın kendi hısımlarının en yakınlarından inzara başla.

Rivayet olunduğu üzere bu âyet nâzil olduğu zaman, Aleyhıssalatü vesselâm, Safa'ya çıktı. Oymak oymak bütün akrabasını çağırdı. Hep yanına toplandılar: "Ben, size, şu dağın arkasında düşman süvarîsi var desem bana inanır mısınız?" buyurdu. "Evet" dediler. "O halde ben size haberci geldim. İleride şiddetli bir azâb var" buyurdu. وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ **Kanad indirmek,** tevazu' ile merhamet ve şefekat mânâsına istiaredir. لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **Mü'minlerden sana ittiba' edenlere ki, gerek akrabandan olsun gerek olmasın** فَإِنْ عَصَوْكَ **yok sana asi olurlar,** yani bîat etmezlerse: فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ **"Ben, sizin amellerinizden biriim,** mes'uliyyetini kabul etmem" de. وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ **Ve o Azîz-i rahîme, yani düşmanlarını kahre ve dostlarına yardıma kadir olan Allah-ı zülcelâle mütevekkil ol.** O onların şerrinden seni muhafaza eder. الَّذِي يَرٰيكَ حِينَ تَقُومُ

İvmek: Acele etmek, acele istemek. Tehyic: Coşturma. Tahzir:Korkutma. Üsve: Örnek, misal.

O rahîm ki, görür, sen kıyam ederken. Yâni namaza bahusus teheccüde veya emir bil'ma'rufa ve i'lâ-i Kelimetullah'a kalkarken Seni. وَتَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ **Ve secde edenler içinde tekallübünü.** Namaz kılanlara imam olarak harekâtını veya mü'minleri teftiş için içlerinde dolaştığını, yâhud i'lâ-i Kelimetullah'da mü'minler arasında mesaini, yâhud da vazife-i Risaleti ifâ için Enbiya miyanındaki hidematını. Bir de, "dünyaya gelinciye kadar mü'minden mü'mine atalarının sulbündeki intikalâtını" diye bir mânâ verilmiş ise de bu intikal, mazide olup âyetin siyakı ise, hal ve istikbalde zâhir olduğundan bu mânânın burada istinbatı baîd görünür. اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **Her halde O, öyle semi', öyle alîmdir.** Bütün söylediklerinizi işitir, niyyetlerinizi bilir, ona göre ecrini verir. Binaenaleyh her vech ile tevekkül-ü i'timada, duâ ve ibadete lâyıktır. هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ **Şeytanlar, kimin üzerine iner ise haber vereyim mi?** Yukarıda Kur'ân'ın, Şeytan ilkaatı olamayacağı anlatılmıştı. Şimdi de Şeytanların kimler üzerine inecekleri anlatılarak, Hazret-i Peygamber'in şahsiyyet-i Muhammedîyye'lerine Şeytanların yanaşamayacağı anlatılıyor. Bakınız Şeytanlar kimin üzerine inerler: تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيمٍ **Her bir effâki esîm üzerine inerler.** Nerede bir **effâk:** Çok yalancı, yalan uydurucu, iftiracı, sahtekâr. **Esîm:** günahtan korkmaz, vebal yüklenici şerrir kimse varsa onlara inerler. Şeytan, inmek için evvelâ böyle günahtan vebalden çekinmez, sahteci şerrir, nüfus-i habîse arar. Bu suretle gaye-i ittisal aralarındaki münasebete ve alâkaya göre olur. Bu ise, ahlâk-ı Muhammedî'nin tamamen hilâfınadır. Saniyen, يُلْقُونَ السَّمْعَ **ki, onlara kulak verirler.** Yâni vebalden korkmaz sahtekârlar, o Şeytanların ilkaatına kulak verir, dinlemek için hazırlanırlar. وَاَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ **Ekserîsi yalancıdırlar.** Yâni söylediklerinin ekserisini yalan söylerler. Şeytanlar, onlara bir vehm-ü zann ilka eyler. Onlar da, kendi tehayyülâtlarına göre uydurur uydurur söylerler. Onun için kâhin sözlerinin bâzısı rast gelse bile, ekserisi yalan çıkar. Muhammed aleyhisselâm'ın ahvali ve akvali ise, böyle değildir. O bir çok mugayyebattan haber vermiş ve hepsi doğru çıkmıştır. Hiç yalanı işitilmemiş ve görülmemiştir. Bütün şiarı, sıdıktır.

Kur'ân'ın i'cazı, hem mânâ ve hem lâfız cihetiyle olduğundan dolayı münkirler mânâdaki ledünniyyatı, Şeytan ve kehanete isnad etmek istedikleri gibi nazımdaki güzelliği de şiir kabîlinden göstermek istedikleri için her ikisini de reddetmek üzere buyuruluyor ki:

وَالشُّعَرَاءُ **Şâirler ise,** يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ **onları, çapkınlar ve sapkınlar ta'kib**

Mesai: Çalışma, iş zamanı. **Hidemat:** Hizmetçi, hademe. **İlkaat:** Zararlı sözlerle şaşırtmak, bırakmak, terk etmeler. **Mugayyebat:** Gaybî olanlar, gizli olanlar.

ederler. Hakk-u hakikat peşinde değil, mücerred hevâ ve hevesleri peşinde giden, hep zevk ve eğlence arayan şaşkınlar ve azgınlar onların ardına düşerler. أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ **Görmez misin onlar her vâdide heyeman ile hayran-ü sergerdan dolaşırlar.** Şiirde esas hüküm değil, sade nefsin hissiyyatını, zevkini veya istikrahını gıcıklıyacak duygulardır. Onun için şâirler eğri doğru, iyi ve kötü her mevzua dalar her vâdide otlar ve ifadede ne kadar hayret ve garama dalarsa, o kadar müessir olacağından her telden çalmak için iyi ve kötü her vâdide mestâne dolaşırlar. وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ **Hem de onlar, yapmayacakları şeyleri söylerler.** Kavilleri, fiillerini tutmaz ve işte bu iki hasletlerinden dolayı da arkalarına çapkınlar ve sapkınlar düşerler. Bu suretle bunlar da, Muhammed ve Muhammedîlere benzemezler, Şeytânîdirler. إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **Ancak iman edip salih ameller işliyenler,** kavilleri, fiillerine uygun olarak salâh istiyenler وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا **ve Allah'ı çok zikredenler.** Şiirlerinin ekserisi Tevhid ve tahmid-ü temcid ile Allah'ı zikir ve masnuatından kudretini tezekkür ve i'lân ile taatine dâir olanlar. وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا **Ve kendilerine zulmedildikten sonra öclerini alanlar müstesnâ.** Şayed heciv söylerlerse kendilerine, yani mü'minlere edilen zulmün öcünü almak, söylenen hecvi reddeylemek için söylerler. İşte böyle mü'min, salih, zâkir ve mü'minlere edilen zulüm ve haksızlığın öcünü alan hak müdafii Abdullah ibn Revaha ve Hassan ibn Sâbit ve Kâ'b ibn Malik ve Kâ'b ibn Züheyr gibi müslüman şairleri, o mezmum ahvalden müstesnadırlar. Bunlar, sâdıktırlar. Bunlara tabi' olanlar, gavûn değildirler. وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ **O zulm edenler ise, yarın bilecekler hangi bir inkılâba yuvarlanıyorlar,** yâhud hangi inkılâb meydanında yuvralanacaklar. Bu cümlenin zalimlere ne kadar şiddetli bir tehdid ifade ettiği aşikârdır. Yâni bu gün müslümanlara zulm eden o zalimler bu günkü yaptıkları zulm ile nasıl bir uçuruma yuvarlanmakta olduklarını öldükleri zaman anlıyacaklar. Aynı zamanda bu cümle, Din-i İslâm'ın âlemde, zalimlere karşı yapacağı hak ve adalet inkılâbının ehemmiyyetini ihtar etmektedir ki, istikbale teallûk eden bu haberi gaybın ehemmiyyeti derkârdır. Onun için maziden bunu izah edecek bir misal, gelen sûredeki harikalarla izah olunarak istikbâl tebşir olunacaktır.

Heyeman: Şaşkınlık, tutkunluk. **Sergedan:** Başı boş, başı dönmüş. **Garam:** Mahv, aşk, sevda. **Gavûn:** Sapkın. **Derkâr:** Malum, belli, apaçık.

NEML SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 93

Nemil Sûresi, Mekkiyye'dir.

Buna, Sûre-i Süleyman da denilir.

Âyetleri: Hicazî ta'dadında doksan beş, Basrî ve Şamî'de doksan dört, Kûfî'de doksan üçtür.

Kelimeleri: Bin yüz dokuzdur.

Harfleri: Dört bin altı yüz doksan dokuzdur.

Fasılası: من Harfleridir.

Bu Sûre, yukarıkinin bir tetimmesi gibidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ (1) هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ

(2) اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ

Tetimme: Tamamlama.

يُوقِنُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ
يَعْمَهُونَ ﴿٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ
الْأَخْسَرُونَ ﴿٥﴾ وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ﴿٦﴾ إِذْ
قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ
قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ
وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ
الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾ وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ
مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾
إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾
وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ
إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾ فَلَمَّا
جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾
وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

1- طس Bunlar, sana Kur'ân'ın ve mübîn bir kitabın âyetleri.

2- Birer hidayet ve müjde olmak üzere o mü'minlere.

3- Ki namazı dürüst kılarlar ve zekâtı verirler, âhirete de onlar yakîn edinirler.

4- Çünkü âhirete inanmayanların yaptıklarını kendilerine müzeyyen göstermişizdir de onlar, ilerisini görmezler, kalbleri körelmiştir.

5- Bunlar, o kimselerdir ki, kendilerine azâbın kötüsü vardır ve bunlardır ki, âhirette en çok hüsrana düşenlerdir.

6- Ve emin ol ki, sen, bu Kur'ân'a ilmine nihayet olmayan bir hakîmin ledünnünden erdiriliyorsun.

7- Hani bir vakit Musa, ehline demişti: "Ben cidden bir ateş hissettim, ondan size bir haber getireceğim, yâhud bir yalın şu'le alıp geleceğim. Gerek ki, bir ocak yakar ısınırsınız."

8- Derken vaktâ ki, ona vardı, şöyle nidâ olundu: "Haberin olsun mubarek kılınmıştır bu ateşteki kimse ve bunun havalisindekiler ve Sübhandır o âlemlerin Rabbı Allah.

9- Ya Musa, hakikat bu. Benim o azîz, hakîm Allah.

10- Ve bırak asanı". Derken onu, çevik bir yılan gibi ihtizaz ediyor görüverince dönüp geri kaçtı ve arkasına bakmadı. "Ya Musa, korkma, zira benim, korkmaz yanımda Resul olanlar.

11- Ancak zulmeden sonra da kötülüğün arkasından güzelliğe tebdil eyleyen başka. Ona da Ben, gafûr, rahîmim.

12- Bir de elini koynuna sok. Çıksın bembeyaz hiç bir afetsiz. Dokuz âyet içinde, Fir'avn'e ve kavmına. Çünkü onlar, fasık bir kavm oldular."

13- Bu suretle âyetlerimiz hakikati gözlerine sokarak vardığı vakit onlara: "Bu, apaçık bir sihir" dediler.

14- Ve nefisleri yakîn hasıl ettiği halde mücerred zulm-ü kibirden onlara cehudluk ettiler. Fakat bak, o müfsidlerin akibeti nasıl oldu?"

(طس) الله اعلم بمراده Tasîn Sûresi, mutlak bir sırr-ı İlâhî. تلك **İşte bunlar,** işittiğin bu esrarengîz harfler sana ايات القرآن **âyetleridir O Kur'ân'ın.** O Ruh-ı emîn ile kalbine indirilen Kur'ân'ın وكتاب مبين **ve mübîn bir kitabın.** Kur'ân'dan bu sûre, başlı başına bir kitab-ı mübîndir.

Evvelki sûrenin âhirinde geçtiği üzere zalimlerin, yuvarlanacağı inkılâbın nasıl ve ne suretle olacağını beliğ bir surette anlatacaktır. هدى **Bir hidayet, latif**

Müzeyyen: Ziynetli, bezenip süslenmiş. **Şu'le:** Alev, alevlenmiş, ateş. **İhtizaz:** Hafif titreme, deprenme, harekete geçme, sıçrayıp oynama. **Cehud:** Cıfıtlık, hileye sapma.

bir delâlet ve irşad وَبُشْرٰى **ve bir müjde olmak üzere** لِلْمُؤْمِن۪ينَ **o mü'minlere.** O, sana tabi' olan, senin izince giden mü'minlere اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ **ki, namaza devam ederler ve zekâtı verirler.** Demek ki, bu irşad ve tebşire mazher olabilmek için imandan sonra, lâekal bu iki sıfat da şarttır. Gerek ferd ve gerek cem'iyyet için namaz, dinin direği, zekât da köprüsü olduğundan namazı ve zekâtı zayi' edenler, bu müjdeyi gaib etmiş olurlar. Onun için Hazret-i Sıddık, bunları ifâ etmeyenlerle harb etti. وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ **Ve o âhirete ancak bunlar, yakîn edinirler.** İman ettikleri gibi hakka'l-yakîn muvaffak da olurlar. O inkılâb günü bunlar, murada ererler.

Bu müjde niçin bunlara mahsus denilirse: اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **Çünkü âhirete iman etmiyenler,** زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ **amellerini kendilerine ziynetlemişizdir,** güzel göstermişizdir. فَهُمْ يَعْمَهُونَ **de onların kalbleri kör olmuştur.** Görmezler, duygusuzdurlar, onun için irşad kabul etmezler. اُو۬لٰٓئِكَ **İşte bunlar,** bu âhirete inanmayan kör kalbliler, الَّذ۪ينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ **o kötü azâb kendilerine aid olan kimselerdir.** Kalb körlüğü, o âhirete imansızlık esasen en büyük felâket-i ruhiyye olduğu gibi bunlar, âhiretten evvel dünya inkılâbatının pek fenâ acısını çekerler.

وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ **Âhirette ise bunlar, daha ziyade hüsrandadırlar.** Mü'minlerin ve kâfirlerin ahvali anlatıldıktan sonra, Peygamber'in haline geçilerek şöyle buyuruluyor: وَاِنَّكَ **Ve muhakkak ki, Sen,** لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ عَل۪يمٍ **bu Kur'ân'a şübhesiz bir hakîm alîmin ledünnünden erdiriliyorsun.** Nazmını Ruh-ı emîn vasıtasiyle indiriyor ise de, ondaki ulûm-ı ledünniyye ve hikem ve esrar-i İlâhiyye'yi sana telakkı ve fehmettiren doğrudan doğru Allah Teâlâ'dır. Bunun bir misâlini anlatmak için, evvelki sûrede Musa kıssasında geçen, فَوَهَبَ ل۪ي رَبّ۪ي حُكْمًا وَجَعَلَن۪ي مِنَ الْمُرْسَل۪ينَ (*"...Rabbım bana hüküm ihsan buyurdu ve beni mürselinden kıldı."* Şuarâ-26/21) âyetinin mazmunu tefsir olunarak buyuruluyor ki:

اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِه۪ٓ **Hani bir vakit Musa, ehline demişti.** Ehliyle Medyen'den çıkmış giderken, Tuva vadîsinde soğuk ve karanlık bir gecede yolu şaşırmış, çakmak çakmış, taşı çakmamış, böyle her vasıtanın kesildiği tam bir naçarlık deminde Tur canibinden kendine bir ateş zuhur etmiş idi. O vakit demişti ki: اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا **"Ben, cidden bir ateş hissettim.** سَاٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰت۪يكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ **Her halde size ondan bir haber getireceğim,** yâhud bir yalın şu'le iktibas edip geleceğim, belki bir ocak yakar ısınırsınız." Demek ki, bütün ihtiyac, bu ikinin birinde toplanıyordu: Yoldan bir haber almak veya bir ocak yakmak.

Fehm: Anlayış, ince seziş. **Naçar:** Çaresiz. **Dem:** Zaman, an.

Haber uhrevî, ocak yakıp ısınmak dünyevî bir gaye olduğu için olmalı ki, haberi takdim etmiştir.

Dikkat edilirse bu vecîz ifadeden, tefsir ve beyana sığamayacak pek derin ilhamlar duyulur. Sana demeyip size demesi ehlinden yalnız bir ferd kasdedilmediğini anlatır. فَلَمَّا جَاءَهَا **bu hiss üzerine vaktâ ki, o ateşe vardı,** نُودِيَ **nida olundu ki:** أَنْ بُورِكَ **"Haberin olsun mubarek kılındı** مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا **bu ateşteki kimse ve havalîsindeki.** Yâni bu ateşin bulunduğu mevki'. مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ (*"... vâdinin sağ kayısından o mübarek buk'ada ağaçtan nida olundu..."* Kasas-28/30) mantukunca mubarek bir buk'adır. Enbiya makamı bir mukaddes yerdir. Bu buk'ada bulunan ve bu ateşin etrafında dolaşan kimseler, berekâta mazher olmuştur. Binaenaleyh sen de, bu ateşe geldin mubarek oldun. Kazî Beyzavî gibi müfessirînin kabul ettikleri bu tefsire göre, bu ateşi hisseden yalnız Musa değildir. مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا (*"Bu ateşteki kimse ve havalisindeki:"* Neml-27/8) eammdır. Musa, bu kübranın bir ferdi olmak i'tibariyle tebrik kılınmıştır. Fakat bazı müfessirîn bu ateşe gelen Musa olmakla, «مَنْ فِي النَّارِ» Musa'dır demişler. (Sûre-i Kasas (*"Vaktâki Musa, artık eceli ödedi ve ehliyle yola çıktı. Tur canibinden bir ateş hissetti. Ehline "Durun" dedi. "Ben bir ateş hissettim. Ümid ederim ki, size ondan bir haber getiririm veya o ateşten bir eksi. Belki bir ocak yakar ısınırsınız."* Kasas-28/29) Tefsirine bakınız.) وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **Ve tenzih o âlemlerin Rabbı Allah Sübhane.** Nidanın tetimmesinden olan bu tesbih ve tenzih, vakıanın azametine teaccüb ettirmekle beraber teşbih tevehhümüne meydan bırakmamak içindir.

يَا مُوسٰى اِنَّهُ **"Ya Musa, hakikat O (nida eden)** اَنَا **benim.** Yani اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **o azîz, hakîm Allah.** وَاَلْقِ عَصَاكَ **Hem Asanı bırak,** yâni bu makamda bulunan başka bir şeye dayanmamalıdır. فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَانٌّ "Nun"un şeddesiyle cann, hafif ve seri' yılan, yani **bırakınca Asayı sanki çevik bir yılanmış gibi çalkalanıyor gördü. Görünce** وَلّٰى مُدْبِرًا **arkasını dönerek kaçtı** وَلَمْ يُعَقِّبْ **ve geri bakmadı, korktu.** يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ **"Korkma ya Musa,** اِنّ۪ي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ **zira benim korkmaz huzur-ı izzetimde Resul olanlar."** Yâni Ben şimdi sana risalet veriyorum, Peygamber gönderilmek üzere vahy-ü ta'limat alıyorsun. Peygamberlere böyle vahy olundukları sırada korkmak yaraşmaz. Ruhları, tamamen melekûte müncezib ve huzur-ı izzette evâmir telâkkisine müstagrak olurlar da, ondan korku hatırlarına bile gelmez.

Gerçi, اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا (*"... ancak Allah saygısını kullardan bi-*

Buk'a: Belde, ülke,yer. **Müncezib:** Beriye çekilen, cezb edilen.

lenler duyar, ..." Fâtır-35/28) buyurulduğu ve Peygamberler ise, ulemanın a'lemi bulundukları cihetle onlarda Allah korkusu herkesten ziyadedir. Fakat Allah'dan başka hiç bir şeyden korkmayacakları gibi huzurda bulundukları mertebe-i cemi'de bütün hiss-i havf dahi mâsivâ gibi silinip yalnız zevk-ı lika kalır. اِلَّا مَنْ ظَلَمَ **Lâkin zulmeden başka.** Ufak veya büyük bir günah yapmış olan, huzurda bulunmaktan korkar. Çünkü mes'uliyyeti var. ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ **Zulmedip, sonra kötülüğün arkasından bir güzelliğe tebdil etmiş** (tevbekâr olmuş) **olan da** فَاِنّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ **bilsin ki, Ben, gafur, rahîmim.** Yâni sen de, bir günah işledim diye korkuyorsan, korkma, mağfursun.

وَاَدْخِلْ يَدَكَ ف۪ي جَيْبِكَ **Bir de elini koynuna sok.**

CEYB: Esasen yakanın göğüs üzerindeki açık yeri demektir. Bizim ceyb ta'bir ettiğimize dahi ıtlak olunursa da müvelleddir. تَخْرُجْ **Çıksın** بَيْضَٓاءَ **bembeyaz olarak.** Fakat مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ **bir afetsiz,** yani beyazlanması bir maraz ve âfet neticesi değil, mahza bir âyet, bir mu'cize daha olmak üzere ف۪ي تِسْعِ اٰيَاتٍ **dokuz âyet** yani dokuz mu'cize miyanında اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِه۪ **Fir'avn'e ve kavmına karşı,** dokuz mu'cize. Asa, Yed-i beyza, Sinîn, Tufan, Çekirge, Kummel, Kurbağa, Kan, Felk, yani deniz yarılması (Sûre-i A'raf-7/107, 108, 133, 134, 135 âyetlerine bakınız.) فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ **Sonra bak, o müfsidlerin akibeti nasıl oldu?** Yukarıda geçtiği ve Sûre-i Kasas'ta da geleceği vech ile batırıldılar, mel'un oldular. İşte bu müfsid zalimlerin uğradıkları akibet, bu günkü zalimlerin, uğrayacağı inkılâb için de bir misal-i ibrettir. Zira Musa'ya, öyle bir ateş hissettirerek her şeyden geçirip, o kelâmını söyleyen ve o mu'cizelerle risalet verip Fir'avn ve kavmına gönderen O azîz, hakîm Allah Rabbü'l-âlemin'in ledünnünden veriliyor bu Kur'an. Bu ledünnî ilm-ü hikmetten diğer bir misal ile mü'minlere olan tebşirâttan bir nümune de şudur:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًاۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُ۫دَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُو۫ت۪ينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ

Lika: Kavuşmak, rastgelib buluşma.

﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتّٰىٓ اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا
النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُۙ وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ
اَوْزِعْنٖٓي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ
اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنٖي بِرَحْمَتِكَ فٖي عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ
﴿١٩﴾ وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَٓا اَرَى الْهُدْهُدَۘ اَمْ كَانَ
مِنَ الْغَٓائِبٖينَ ﴿٢٠﴾ لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدٖيدًا اَوْ لَاَ۬اذْبَحَنَّهُٓ
اَوْ لَيَأْتِيَنّٖي بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعٖيدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ
بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَاٍ بِنَبَاٍ يَقٖينٍ ﴿٢٢﴾
اِنّٖي وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ
عَظٖيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبٖيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾
اَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذٖي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ
مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ
الْعَظٖيمِ ﴿٢٦﴾ قَالَ سَنَنْظُرُ اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٢٧﴾ اِذْهَبْ

بِكِتَابِي هٰذَا فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾
قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنّ۪ٓي اُلْقِيَ اِلَيَّ كِتَابٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٩﴾ اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهُ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٣٠﴾ اَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَاْتُون۪ي
مُسْلِم۪ينَ ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

15- Şanım hakkı için, Davûd'a ve Süleyman'a bir ilim verdik. İkisi de: "Hamd O Allah'a ki, dediler, bizi mü'min kullarından bir çoğunun üzerine tafdil buyurdu."

16- Ve Süleyman, Davûd'a varis olup: "Ey nâs, dedi, bize mantıktu't-tayr (kuş dili) ta'lim buyuruldu. Hem bize her şeyden verildi. Şübhesiz ki, bu, her halde o fazl-ı mübîn.

17- Hem Süleyman'a Cinn-ü İns ve tuyurdan orduları toplandı." Hep bunlar, zabt-u idare olunuyorlardı.

18- Hattâ karınca deresi üzerine vardıklarında bir karınca, şöyle dedi: "Ey karıncalar, haydin meskenlerinize girin. Süleyman ve ordusu sizi farketmeyerek kırıp geçirmesin."

19- O da, bunun sözünden gülercesine tebessüm etti de: "Ya Rabb, dedi, beni nefsime zâbıt kıl ki, bana ve valideynime in'âm buyurduğun ni'metine şükredeyim ve razı olacağın iyi bir amel yapayım ve beni rahmetinle salih kulların miyanına idhal buyur."

20- Bir de kuşları teftiş etti de: "Bana, dedi, ne oluyor Hüdhüd'ü görmüyorum? Yoksa gaiblere mi karıştı?

21- Elbette ona şiddetli bir azâb ederim veya boynunu keserim, yâhud da bana her halde açık, kuvvetli bir burhan getirir."

22- Derken bekledi, çok geçmeden geldi: "Ben, dedi, senin ihata etmediğin bir şey ihata eyledim ve sana Sebe'den sağlam bir haber getirdim.

23- Çünkü ben, bir kadın buldum, onlara meliklik ediyor. Kendisine her şeyden verilmiş, azametli bir tahtı da var.

24- Onu ve kavmini buldum ki, Allah'a değil, güneşe secde ediyorlar." Şeytan, onlara amellerini yaldızlamış, bu suretle kendilerini yoldan sapıtmış da doğru gidemiyorlar.

Tafdil: Efdal, faziletli. **Tuyur:** Kuşlar.

25- Allah'a secde etmemeleri için O Allah'a ki, göklerde ve yerde gizliyi çıkarır ve neyi saklıyorlar, neyi açıklıyorlarsa bilir.

26- Allah, başka ilâh yok ancak O, O azîm Arş'ın sahibi O.

27- "Bakalım, dedi, sadık mısın, yoksa yalancılardan mı oldun?

28- Şu mektubumu götür bırak onlara. Sonra dön, kendilerinden de bak ne neticeye varacaklar."

29- Kadın: "Ey a'yan dedi, bana bir mektub bırakıldı. Bana çok mühim ve şayan-i tekrim.

30- Süleyman'dan ve o Rahmân, rahîm Allah'ın ismiyle."

31- Şöyle ki: "Bana karşı baş kaldırmayın ve müslüman olarak gelin bana!"

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا Kur'ân'ın, alîm bir hakîm ledünnünden verildiğini tefrik için irad buyurulan ikinci kıssa olup müfsidlerin zulm-ü inkâr ile uğradıkları fenâ akibetlerine mukabil muslihlerin ilm-ü faziletle erdikleri hariku'l-âde muvaffakiyyetlere misal ve Enbiya'nın mu'cizesi zımnında Evliyanın kerametine bir nümune gösteriyor. Acaib olan mazmununun tahkikine i'tina için de bilhassa kasem ile başlanmıştır. **Yâni şan-ı ulûhiyyetime kasem ederim ki,** Davud ile Süleyman'a عِلْماً **bir ilim verdik.** وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ (*"...Allah kendisine mülk ve hikmet verdi ve daha dilediğinden ona tâlim de buyurdu. ..."* Bakara-2/251) mantukunca mülk ve hükûmet ile meşhur ve mümtaz olan Davud ve Süleyman aleyhimesselâma verilen fadl-ı İlâhî cümlesinden evvelemirde yalnız ilmin zikrolunması ilmin şan-ü ehemmiyyeti hepsinden yüksek olmasındandır. "İlmen" de tenkir bunun fevka'l-âde bir ilm olduğunu iş'ar içindir. Şehristanî'nin "Milel-ü Nihal'deki beyanı vechiyle, tarihin şehadetine nazaran Anadolu ve Yunanîlerde felsefenin zuhuru, Süleyman aleyhisselâm zamanında parlayan ilm-ü hikmetin in'ikâsından olmuştur.

وَقَالَا **İkisi de dediler:** اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ **"Hamd, yalnız o Allah'ındır ki, fadliyle bize mü'min kullarının bir çoğundan fazla fazilet verdi.** Yâni mülk-ü devletle değil, fadl-ü faziletle mütehassis olarak tahdîsi ni'met ettiler ve nâil oldukları fadl-ü fazileti, hukûmet ve devleti Allah'dan bildiler ve ondan dolayı medh-u ta'zîm ile hamd-ü senâ ancak onu veren Allah'ın hakk ve hukûmet-ü hâkimiyyet münhasıran O'nun şanı olduğunu bilerek hareket ve şükrünü ifâya gayret eylediler. Ki bu, onlara verilen ilmin asârından biri oluyordu. Fir'avn Hukûmetine tekabül eden faziletkâr bir Hukûmetin ruhunu gösteren bu, «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ» fıkrasının derin zevkini duyabilenler,

---

Tenkir: Tanınmayacak bir hal, belirsizlik edatı.

ne mes'uddurlar. Allah Teâlâ, o zâlim, cehûd, mağrur, müfsid Fir'avn Hukûmetini batırdıktan sonra, Davud ve Süleyman'a verdiği ilm ile böyle Allah'ı bilip hamdeden bir Hukûmet-i fadıla yetiştirmişti.

وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ **Hem Süleyman, Davud'a vâris oldu.** O'nun makamına kaim oldu. الْاَنْبِيَاءُ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَاِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ *"Peygamberler, altın ve gümüş mirası bırakmadılar, ancak ilim, miras bıraktılar."* (Tirmizi: İlim-19) hadîs-i şerifi mantukunca bu miras, mal mirası değil, اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى (*"Ya Davud! muhakkak ki biz seni arz da bir halife kıldık, imdi nas arasında hakk ile hukmet de* (keyfe) *hevaya tabi olma..."* Sâd-38/26) buyurulduğu üzere nâs beyninde hakk ile icra-yi ahkâm etmek hususunda makamına geçmek, yâni zikrolunan ilm-ü fadılda, nübüvvet-ü mülk ve siyasette yerini tutmaktır ki, bu makama, Hazret-i Davud'un on dokuz oğlundan Süleyman aleyhisselâm geçti. وَ Ve, Allah'ın ni'metini tahdis ve teşhir ile kendilerine verilen mu'cizatı tasdik için halkı da'vet etmek üzere: قَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ **"Ey, insanlar, dedi,** عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ **bize mantık-ı tayr öğretildi.** Mantıku't-tayr, kuş mantıkı, yâhud kuş dili.

MANTIK: Esasen nutuk demektir. Maamafih mantıkın men'şei olan kuvve-i ruhiyyede ıstılâh olmuştur.

Ma'ruf olan nutk ise, zamirdekini ifade için seslenilen ve ekserisi dil ile çıkarıldığından dolayı dil, lisan ve lügat dahi denilen müfred ve mürekkeb elfazı mev'zuadır. Ve وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ (*"Ve Âdem'e bütün esmayı talim eyledi, ..."* Bakara-2/31) misdakınca insana mahsustur. Nutukta delâlet-i akliyye veya tabiiyye dahi bulunabilirse de, asıl olan delâlet-i vaz'iyyedir (Konventionel). Onun için delâlet-i vaz'iyyesi bulunmayan bir sesle tabiî ve aklî bir münasebetle bir mânâ ifade edilecek olursa ona hakikî olarak nutuk denmez. Demek ki, nutkun hakikatinde biri cins, biri fasıl gibi iki vasf-ı bâriz vardır. Biri lâfız (velevbilkuvve), biri delâlet-i vaz'iyye. Bu sebeble bu ikiden yalnız birisi mülâhaza olunarak teşbihen veya mecazen nutuk ta'bir olunduğu da çoktur. Meselâ, hiç bir ses çıkarılmaksızın yazı ve saire gibi işarât-ı mahsusa vaz'iyle bir şey anlatmak, bâtınî bir nutkun ifadesi olmak üzere mecazen nutuk addolunduğu gibi, هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ (*"İşte kitabınız, yüzünüze karşı hakkı söylüyor, ..."* Casiye-45/29) vaz'î bir delâleti bulunmayan her hangi bir sesle selenişe dahi aklî veya tabiî bir delâleti bulunmak veya mutlak sükûtun zıddı bir ses olmak hasebiyle teşbihen veya müşakele tarikiyle nutuk ıtlak edildiği de vaki'dir. Meselâ, güvercinin ötmesine, «نَطَقَتِ الْحَمَامَةُ» ûdün çalmasına, «نَطَقَ الْعُودُ» denilmiştir.

Müşakele: Şekilde bir olma, uygunluk.

Şu halde nutuk mefhumunda en ehemmiyyetli rükün, mânâya delâlet olmak haysiyyetiyle mühmel olan sesler, bertaraf olunup delâletin vaz'iyyeti kaydinden dahi sarf-ı nazar edilir de gerek vaz'î, gerek aklî, gerek tabiî her hangi bir delâletle bir mânâ iş'ar edebilen sesler mülâhaza olunursa nutkun insana mahsus olmayan bir mefhumu elde edilmiş olur ki, işte mantıku't-tayrda da mülâhaza olunacak mânâ, budur. Binaenaleyh kuşun muhtelif hisleri arasındaki münasebatı idare eden hassasiyyet kuvvesi, kuş mantıkı ve hislerini izhar için çıkardığı sesler de, kuş dili demek olur. Meselâ, horozun yem aramak için deşinmesinde bir mantık vardır. Yemi bulduğu zaman, "dık, dık" diye tavukları çağırması da bir nutuk, bir dil demektir. Gerek kuşların ve gerek sâir hayvanların böyle sesleriyle yekdiğerine bir şeyler tanıttıklarında şübhe yoktur. Lâkin bu mânâca kuş dilini bir dereceye kadar herkesin anlayabileceğine nazaran Hazret-i Süleyman'ın mu'cizesinde daha derin bir mânâ ile anlaşılmak lâzım gelmez mi? diye bir suâl hatıra gelir. Bundan dolayı müşarünileyhe mu'cize olarak kuşlar, bervech-i âtî Hüdhüd'ün söylediği gibi hakikaten kelâm söylediler demişler. Nitekim Resulullah'a ağaçlar, taşlar söylemişti. Fakat bu mânâca da Süleyman'a kuş dili değil, kuşa insan dili bildirilmiş olur. Halbu ki, عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ (*"...Bize man-ı tıku't-tayr (kuş dili) tâlim buyuruldu, ..."* Neml-27/16) buyurulmuştur. Binaenaleyh ehemmiyyet kuşun söylemesinden ziyade Süleyman'ın anlamasında ve anlayışının derinliğindedir. Hem de Kur'ân'ın ta'birine nazaran sâde kuşun dilinde, lügatinde değil, mantıkındadır. O, yalnız kuşların sesleri veya hareketleri ifade ettikleri hislerini anlamakla kalmıyor, o hisleri idare eden mantıkı, ledünniyyatı biliyordu.

Bu suretle onların terennümatındaki tesbihat ve takdisatı anladığı gibi onları zabt-u idare ederek teşkilât-ı mahsusasiyle ordusunda istihdam da ediyordu. Cüz'iyyat-i eşyaya tealluk eden ihsasat, mantıkın mebadi-i zaruriyyesinden olduğu cihetle hissiyyatın nazariyyat ile erilemeyen zarurî bir mantıkı vardır. Tesavvurat-ı külliyyenin teşekkül etmesi için cüz'îden cüz'îye intikal (temsil), bu mantıkla başlar. İdare ve siyaset adamlarının umur-ı cüz'iyyeye müteallık reiylerde isabet edebilmeleri, bu mantıkın fıtratlarındaki kuvvetiyle mütenasib olur. Kuşların elfazı amme vaz'edebilecek tesavvurat-i külliyyeye malik olduklarını bilmiyor isek de, hassasiyyetlerinin yüksekliği ma'lûmdur. Kuşun mahiyyeti, yüksek bir hassasiyyetle uçmak hasletini tecelli ettiren bir hayat mefhumundadır. Bunun için "mantıku't-tayr" ta'liminden bizim zihnimize tebâdür eden mânâ kuşların hissiyyatındaki münasebatı sezecek kadar derin ve uzaklar-

---

Mebadi-i zaruriyye: İlk unsur, çekirdek, prensib.

daki cüziyyata nüfuz edecek kadar yüksek bir his ve idrâk ile beraber ayni zamanda kuşların tabiati olan tayeranın ilmi dahi öğretilmiş olmasıdır.

Filhakika, وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ("*Süleyman'a da rüzgârı: Sabah gidişi bir ay, akşam dönüşü bir ay.*" Sebe' 34/12) ve فَسَخَّرْنَا لَهُ الرّ۪يحَ تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ رُخَٓاءً حَيْثُ اَصَابَ ("*Bunun üzerine ona rüzgârı müsahhar ettik, emriyle istediği yere yumuşacık cereyan ederdi.*" Sâd-38/36) buyurulduğu üzere havanın, müşarünileyh emrine olması, bu ilm ile alâkadar olduğu gibi tarfetül'aynde bir tahtın getirilivermesi kaziyyesindeki عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ da, bu ilm olmak gerektir. Hasılı mantık-ı tayrde kuş dilinden ziyade bir mazmun vardır. اَيْ مَنْطِقَةً لَا لُغَةَ الطَّيْرِ diyen "Keşfü'l-Esrar" sahibiyle beraber biz de, buna meşhur olduğu üzere yalnız "kuş dili" demeyi kâfi görmeyip, Kur'ân'ın lâfzını muhafaza ederek kuş mantıkı demeyi tercih ediyoruz.

Süleyman aleyhisselâm: عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ demekle Nübüvvetini anlatmış olduğu gibi, mülkünü anlatarak da şöyle demiştir: وَاُو۫ت۪ينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ **Ve bize, her şeyden verildi.** Her şey değil, her şeyden. Müfessirîn, bu ta'birin kesretten kinaye olduğunu söylüyorlar. Bununla devlette servetin ehemmiyyetine işaret olunmuştur. اِنَّ هٰذَا **Şübhesiz ki, bu mezkûr öğretilen ilm ile verilen servet** لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ **her halde o fadl-ı mübindir.** Allah Teâlâ'nın hamd-ü senaya lâyık olan ve mü'min kullarından bir çoğuna bile nasîb olmamış bulunan o açık fadl-ü ihsanıdır ki, bunun şükrünü edâ etmek için İbadullah'ı bu ni'metten istifadeye da'vet etmek bir vazife teşkil eder.

حُشِرَ **HAŞİR:** Esasen halkı yerlerinden çıkararak nefîr-i amm suretinde celb-ü ihzar edip bir yere toplamaktır. Bunun için kesret ve izdiham ifade eder. Maamafih mutlaka toplamak mânâsına da gelir. Bu surette hazarî vaz'iyyeti de ifade edebilirse de, asker toplanmanın seferberliği ifade etmesi daha zâhirdir. Sözün gidişi de bunu anlatıyor. جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ **Cinn-ü İns ve Tayrden askerleri toplanmıştı.** (Sûre-i En'âm'da, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاط۪ينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ ("*Ve böyle biz her peygambere İns-ü Cinn şeytanlarını düşman kıldık.*" Enâm-6/112) tefsirine bak!) فَهُمْ يُوزَعُونَ **da hep bunlar baştan âhire zabt ve mertebelerine göre zâbıtlariyle sevk-u idare olunuyorlardı.** حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ **Hatta karınca vâdîsi üzerine vardıklarında.** Hattâ, ibtidaiyyedir. Bir kelâmın başladığını göstermekle beraber ayni zamanda onun evvelki kelâma bir nihayet de olduğunu gösterir. Hayli gittiler. Hattâ Vâdî-i neml üzerine vardılar demek olur. "Üzerine" denilmesi de, inmek üzere yüksekten geldiğini iş'ar eder. Vâdî-i

---

Kaziyye: Hükmü ifade eden kelâm. Karar. **Tarfetü'l-ayn:** Göz kapaklarının açılıp kapanması. **Nefîr-i amm:** Genel seferberlik. **Vadi-i neml:** Karınca vadisi.

neml, Şam'da veya Taif'de veya Yemen'de karıncası çok bir derenin ismi olduğu söyleniyor. Maamafih Karınca vadisi, karınca sahası gibi küçük hayvanat âlemini tebadür ettiriyor. Karınca, küçük hayvanatta mesel olageldiği gibi, kanatlı kısmı bulunmak i'tibariyle uçanlar cümlesindendir. Ve burada bu münasebetle zikr olunduğu söylenmiştir. Bu i'tibar ile hattâ, mantık-ı tayre vukufun da bir gayesini ifade etmiş oluyor. Karıncalar, bir çok hayvanat meraklıları tarafından tedkik olunmuş ve bir çok garaib, hikâye olunmuştur. Cem'iyyetle yaşadıkları herkesin ma'lûmu olduğu gibi, kuvvetleri ve mesâileri de ma'lûmdur. Kumanda ile hareket ettikleri ve yekdiğerine tebligat yaptıkları ve postacıları ve müfettişleri bulunduğu kayd edilmiştir. Nasıl söylediklerini bilemezsek de, her halde bir şey anlattıklarını biliyoruz.

Burada şunu kayd edelim: Karıncaları tedkik eden bir mütehassıs, yuvalarının önüne bir şeker koyuyor. Bir takımları, bunu haber alıp yemeğe başlıyorlar. Derken şekerin üzerine biraz arakı döküyor. Bir kısmı kaçıyor, bir kısmı yiyor. Sarhoş oluyor. Kaçanlara da yiyenlere de birer boya ile işaret ediyor. Kaçanlar, yuvaya haber veriyorlar. Bir müddet sonra bir galebelikle gelip serhoş olanları öldürüyorlar. قَالَتْ نَمْلَةٌ **Bir karınca dedi ki.** Hem قَالَتْ denilmesine nazaran dişi bir karınca: يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ **"Ey karıncalar, giriniz meskenlerinize,** yerlerinize çekilin yoldan. لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ **Sakının, Süleyman ve askerleri, şuurları olmayarak sizi kırmasınlar.** Yâni bile bile bir karıncayı sebebsiz öldürmezler amma farkında olmazlar da kırar, geçirirler. Onun için yerlerinize çekilin de kendinizi kırdırmağa sebeb olmayın diye edeb-ü nezahet dairesinde hakîmâne bir surette ma'iyyetini korudu ki, burada ince bir karınca siyaseti vardır. Fahruddîn-i Razî der ki: "Bâzı kitablarda gördüğüme göre o karıncanın diğerlerine duhulü emretmesi şunun içindir ki: Kavmi, Süleyman aleyhisselâm'ın celâletini görürler de Allah Teâlâ'nın kendilerine olan ni'meti hakkında küfrana düşerler diye korktu: "Sakının sizi kırmasınlar" demekten muradı bu idi. Yâni kuvve-i mâneviyyenin kırılması idi. Bu suretle bunda, erbab-ı dünya ile oturup kalkmanın mahzuruna bir tenbih vardır.

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا **Binaenaleyh O'nun sözünden gülercesine tebessüm etti.** Karıncanın kavmı hakkındaki tedbir ve siyaseti ve kendi askeri hakkındaki hüsn-ü nazarı hoşuna gitti. Ve ihtimal ki, bir karıncanın bunları makamı medihte şuursuzlukla ma'zur görmesi de tuhafına geldi. Ve onun bütün bu duygularını Allah Teâlâ'nın kendisine bildirmesinden de memnuniyyetle mütehassis oldu da وَقَالَ **dedi:** ... رَبِّ أَوْزِعْنِي **"Ya Rabbi! Dedi: Beni nefsime zabit kıl."** Böyle duâ

Arak: Rakı türü, alkollü içkiler.

etti: Rabbın'dan iki şey istedi. Evvelâ kendini nefsine bırakmayıp doğrudan doğru idare ederek nefsine vâz-ü zâbıt kılmasını istedi ve bunda bilhassa iki maksad gözetti: Birisi, اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتى diye **gerek kendine ve gerek vâlideynine olan ni'meti sabikaya şükür**, diğeri de, وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ diye **âtî için rızaya muvafık olacak vech ile iyi hizmetler yapmağa muvaffak olmak ki**, bunun ikisi dünyada âhiret sevabının vesilesine taleb, ikincisi de, وَاَدْخِلْنى بِرَحْمَتِكَ فى عِبَادِكَ الصَّالِحينَ **salih kulların içinde rahmetine idhal buyur**, diye âhiret sevabının kendisidir. Burada salâhtan murad, salâh-ı kâmildir ki, hiç biri günah lekesi olmayarak rahmet-i rahmâna kavuşmaktır. Saltanat tecelliyatının harikaengiz bir deminde Hazret-i Süleyman'ın bu duâsı ile ibraz ettiği kudsî, ruh fazilet hislerinin pîşvası olmak lâzım gelen devlet adamlarına çok yüksek ilhamlar verecek dersleri ihtivâ eder.

Öyle dedi, وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ **ve tayrı** (kuşları yâhud uçar kuvvetleri) **teftiş etti.** Demek ki, cüz'iyyatına varıncaya kadar devletin kuvvetlerini ve umurunu teftiş ve tetkik etmek devlet adamının vazifesidir. Araştırdı فَقَالَ مَالِىَ لَا اَرَى الْهُدْهُدَ **da: "Neye dedi, ben Hüdhüd'ü görmüyorum?"** Kamus tercemesinde der ki: "Hüdhüd": «ها» ların zammiyle mutlaka karkara eden, yani elhan ve negamat ile öten kuşa denir. Ve hassaten ma'ruf kuşun ismidir ki, "çavuş kuşu" ve "ibibik" ta'bir ettikleridir. "Hedhede"den me'huzdur. Kemâ seyüzker. "Ve ana "hüdehid" dahi denir, ulebıt vezninde. Ve hüdahid denir ulabıt vezninde ve hüdhüd kesirü'l-hedhede olan güvercin kuşuna dahi denir."

Demek ki, çavuş kuşunda isim, diğerlerinde vasıftır. Müfessirîn, ma'ruf olan çavuş kuşu ile tefsir etmişler. Alûsî, şöyle der: "Ma'ruf kokar kuş ki, denildiğine göre kan yer ve Demîrî'nin zikrettiği vech ile Ebu'l-Ahbar ve Ebu'r-Rebi' ve Ebu Sümame ve sair künyelerle künyelenir. Bazıları, «كَهَدَاهِدٍ كَسَرَ الرُّمَاةُ جَنَاحَهُ» mısraında hüdâhid, hüdhüd'ün tasgıyri olduğuna kail olmuşlardır. Düveybbe ve Şüveybbe'de düvabbe ve şüvabbe gibi."

Kazî Beyzavî'nin naklettiği vech ile rivayet olunuyor ki: Süleyman aleyhisselâm, Beyt-i Makdis'in binasını itmam edince, Hacc için hazırlanıp Harem-i Şerif'e gitti. Burada dilediği kadar ikamet ettikten sonra, Yemen'e teveccüh etti. Sabahleyin Mekke'den çıkıp öğleyin San'a'ya vardı. Arazisi hoşuna gitti, oraya kondu fakat su bulamadı. Hüdhüd ise, râidi (keşşafı) idi. Suyu iyi bulurdu. Bunun üzerine araştırdı bulamadı. Çünkü Süleyman aleyhisselâm, indiği sırada o havada bir devir yapmış diğer bir hüdhüd'ün durduğunu görmüş, yanına inmişti. İkisi anlaşmışlar, bunun üzerine onun anlattığını görmek üzere beraber uçmuş,

---

Sabik(a): Geçmiş, önceki zaman. **Karkara:** Kumru (kuş)nun ötmesi. **Elhan:** Name, beste, ezgi.

ba'dehu ikindiden sonra gelip anlatmıştı". Beyzavî bunu, naklettikten sonra: "Allah Teâlâ'nın acâibi kudretinde ve has kullarına bahşettiği hasaiste belki bundan daha büyük şeyler vardır. Onları tanıyanlar, tasdik ve tebcil eyler, iman şanından olmayan münkirler dahi inkâr ederler." diye bir ihtar yapmıştır. Burada tayrın bir posta veya keşif tayyaresi gibi mülâhaza edilmesi de mümkündür. Tayyareyi idrâk eden zamanımız münkirlerinin bunları inkâr etmesi ise, büsbütün mânâsızdır.

بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ **Bir Sultan-ı mübîn ile** yâni ma'ziretini beyan eden açık ve kat'î bir huccet ve burhan ile فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ **de dedi: "Ben, senin ihata etmediğini ihata ettim.** Henüz varamadığın yere vardım, dolaştım keşfiyyatta bulundum. Sence tamam olmayan ma'lûmatı etrafiyle kavradım. İfâ ettiği hizmetin zevkiyle neş'enâk olan Hüdhüd'ün bu suretle söze başlamasında Süleyman aleyhisselâm'a karşı Mintarafillâh bir cilve-i ikaz vardır. وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَاٍ بِنَبَاٍ يَقِينٍ **"Sana, Sebe'den ehemmiyyetli, yakîn bir haber getirdim."** Bunda, der-i devlete arz olunacak haberlerin iyi tahkik olunarak şübheden sâlim olması lüzumuna işaret vardır.

SEBE': Esasen bir hanedan veya kabîle ismi olup sonradan Yemen'de meskenleri olan Me'rib şehrine dahi ıtlak edilmiştir. (Sebe' Sûresine bakınız.) اِنّ۪ي وَجَدْتُ امْرَاَةً **"Ben, bir kadın buldum."** Beyzavî ve saire de bu kadının meşhur olan ismi Bilkis bint Şerahîl diye kaydediyor. Ebu'l-Fida tarihinde: "Bilkis bint Hed'hâd ibn Şürahbîl" denilmiş ve yirmi sene meliklik ettiği zikrolunmuştur. تَمْلِكُهُمْ **Onlara melike bulunuyor.** وَاُو۫تِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظ۪يمٌ **Kendisine her şeyden verilmiş ve azametli bir tahtı var.** Kadının servet-ü saltanatını, böyle i'zam ederek vasfetmesi Süleyman aleyhisselâm'ı tehyic için oluyor.

Fakat şayan-ı dikkattir ki, Süleyman aleyhisselâm, bunlara hiç ehemiyyet vermiyor, ancak وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ... **"Onu ve kavmini buldum ki Allah'a değil, güneşe secde ediyorlar."** diye O'nun ve kavminin Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını anlatınca, o vakit: قَالَ سَنَنْظُرُ **"Bakalım, dedi,** اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ **doğru musun, yoksa yalancılardan mısın?"** Demek ki, Hüdhüd'ün, بِنَبَاٍ يَقِينٍ diye te'minatını kâfî görmedi, haberi vahid ile amel etmedi. Zira bir taraftan gayrin hukuku tealluk ediyordu. Ayni zamanda Hüdhüd, gaybolmuş olmak i'tibariyle töhmet mevkiinde bulunuyordu. Binaenaleyh, اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُص۪يبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ (*"...Eğer size bir fasık bir haberle gelirse onu tahkik edin ki cehaletle bir kavme sataşırsınız ..."* Hucurat-49/6) mazmuniyle amel etmek iktiza ediyordu. Bunun için şu emri verdi: اِذْهَبْ بِكِتَاب۪ي هٰذَا فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ

Der-i devlet: Devlet Kapısı. **Tehyic:** Coşturma, ayağa kaldırma.

فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ **"Şu mektubumu götür de onlara bırak, sonra dön kendilerinden de bak neye varacaklar?"** Burada Hüdhüd, bir posta hizmetinde kullanılmış oluyor. Fakat bunda bir güvercinin mektub götürmesinden fazla bir şey var. Çünkü bıraktıktan sonra çekilip netice hakkında bir tecessüs yapması da emrolunuyor. Hüdhüd, bu emri ifâ etti. Onun için kadın:

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا **"Ey milletin a'yanı, dedi,** اِنّٖٓي اُلْقِيَ اِلَيَّ كِتَابٌ كَرٖيمٌ **bana bakın! Bir mektub bırakıldı bana, çok mühim.** اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ **Süleyman'dan** وَاِنَّهُ **ve şöyle** بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ **"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla." "Doğrusu bana karşı kafa tutmayın da, müslim olarak gelin bana."** Bu ifadenin zâhirine nazaran mektub, bu suretle Arabca yazılmıştır. Sebe', Hımyerîler Arab oldukları için demek ki, Süleyman aleyhisselâm onlara, mektubunu kendi lisanlariyle yazmıştır. Asıl mektubun İbranîce yazılmış olup da bu, onun tercemesi veya hulâsa-i mazmunu olmak da muhtemildir. Hasılı kadın mektubu alınca, memleketin erbab-ı hall-ü akdi olan bir meclise arzetti. Bunu, burada a'yan-i memleket diye terceme ediyorum, çünkü:

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُونٖي فٖٓي اَمْرٖيۚ مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ اُو۬لُوا قُوَّةٍ وَاُو۬لُوا بَأْسٍ شَدٖيدٍ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ فَانْظُرٖي مَاذَا تَأْمُرٖينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ اِنَّ الْمُلُوكَ اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُٓوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَٓا اَذِلَّةًۚ وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَاِنّٖي مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍۘ فَمَٓا اٰتٰينِۧ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّٓا اٰتٰيكُمْۚ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَٓا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ

Tecessüs: Gizlice gözetleme.

﴿٣٧﴾ قَالَ يَا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَأْتُونِي
مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ
مِنْ مَقَامِكَ وَاِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ اَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ
مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا
رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي
ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ
فَاِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾ قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ اَتَهْتَدِي اَمْ
تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ اَهٰكَذَا عَرْشُكِ
قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَ وَاُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾
وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ
كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾ قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً
وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ
قَالَتْ رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

32- "Ey a'yan, dedi, bana emrimde bir fetvâ verin. Sizin huzurunuz olmadan ben hiç bir emri kestirmiş değilim."

33- Dediler: "Biz, bir kuvvet sahibiyiz ve şiddetli harb ehliyiz, maamafih emir sana aiddir. Bak, ne ferman buyurursun."

34- "Doğrusu, dedi, mülûk bir memlekete girdiler mi, onu perişan ederler ve ehalisinin azîz olanlarını, zelîl kılarlar. Evet, böyle yaparlar."

35- "Ben ise, onlara hediyye ile bir hey'et göndereceğim de bakacağım sefirler, ne ile dönecekler."

36- Bunun üzerine gönderilen, Süleyman'a vardığı vakit: "Siz, dedi, mal ile bana imdad mı ediyorsunuz? Bakın Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha iyi. Hayır, siz hediyyenize güveniyorsunuz.

37- Dön onlara, vallahi karşı gelemeyecekleri ordularla varırım da oradan kendilerini zilletler içinde hor, hakir oldukları halde çıkarırım.

38- Ey hey'et, dedi, kendileri teslim olarak bana gelmezden evvel, o kadının tahtını bana kim getirir?"

39- Cinden bir ifrit: "Ben, dedi, onu, sana, sen makamından kalkmazdan evvel getiririm ve her halde ben buna karşı kuvvetli bir emînim."

40- Nezdinde kitabdan bir ilim bulunan Zat ise: "Ben, dedi, onu, sana gözünü kırpmadan evvel getiririm." Derken onu, yanında duruyor görünce: "Bu Rabbım'ın fazlından, dedi, beni imtihan için ki, şükür mü edeceğim? Yoksa küfran mı? Her kim şükrederse sırf kendi lehine eder, her kim de küfranda bulunursa şübhe yok ki, Rabbım ganidir, kerîmdir."

41- Ona, dedi, "Tahtını başkalaştırın bakalım hakikati tanıyacak mı? Yoksa tanımazlardan mı olacak?"

42- Binaenaleyh geldiğinde: "Böyle mi senin tahtın?" denildi. "Sanki O. Maamafih bize ondan önce ilim verildi, müslüman olduk." dedi.

43- Mukaddemâ Allah'dan başka taptığı şeyler O'na mâni' olmuştu. Çünkü kâfir bir kavmden idi.

44- "Köşke gir." denildi O'na. Derken onu görünce, derin bir susandı ve paçalarından çemrendi. Süleyman: "O, dedi, mücellâ bir köşk, sırçadan." Kadın: "Ya Rabb, dedi, hakikaten ben evvel nefsime zulmetmişim. Şimdi Süleyman'ın maiyyetinde teslim oldum Allah'a, O, Rabbü'l-âlemine."

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا **"Ey mele', ey milletin vücuh-ü a'yanı, ey hey'et, dedi,** اَفْتُونِى **bana bir fetvâ verin."**

İFTA: Bir müşkilin beyaniyle kuvvet vermektir. Ve umur-ı şer'iyyede mütearef olduğuna göre burada bu ta'bir, bu meclisin şer'î bir salâhiyyetini ifadeden halî değildir. فِى اَمْرِى **"Emrimde,** yâni bu işimde yâhud vereceğim emir

---

Mülûk: Hükümdarlar, melikler. **Çemrendi:** Islanacak sandı ve paçalarını yukarı kaldırdı. **Sırça:** Camdan, kristaldan yapılmış.

hakkında مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ **sizler, bana şehadet etmedikçe, yâhud huzurunuz olmadıkça ben, hiç bir iş kestirmiş değilim."** Yâni şimdiye kadar devlet umurundan hiç birinde istibdad yapmadım. Sizin re'yinizi almadan hiç birini kendiliğimden mevki-i icrâya koymadım. Her ne emir verdimse, sizlerin mahzarınızada ve reylerinizi alarak verdim. Onun için bu mektub işinde de, sizin fetvanızla kuvvet almak istiyorum. حَتّٰى تَشْهَدُونِ denilmesinden bunların mühim işleri müşavere için huzurunda toplanması mu'tad olan bir hey'et olduğu anlaşılıyor. Bunların her biri, on bin kişiyi temsil etmek üzere üç yüz on iki kişi olduğu da rivayet edilmiştir (Katâde).

Bu hey'ete irad olunan bu noktada, şimdiye kadar emr-i hukûmette istibdad yapılmamış olması medh ve reylerinin esas tutulmuş olduğu beyan olunmak suretiyle cemîle gösterilerek meşveretin ehemmiyyeti tesbit edilmiştir ki, bunun, zâhirî bir meşrutiyyet teamülü anlatmaktadır. Fakat gelecek sözden anlaşılacağı üzere bu meşrutiyyet emir ve kumandaya müdahale derecesine varmayan meşru' bir meşveret ve iftâ mahiyyetinden ileri gitmediği için Müfessirîn, burada yalnız istişarenin ehemmiyyetinden bahsetmişlerdir. Bu hey'et قَالُوا **dediler:** نَحْنُ اُولُوا قُوَّةٍ وَاُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ **"Biz kuvvet sahibleriyiz ve şiddetli bir harb ehliyiz."** Bâzıları bu sözü, "Biz, kuvvet adamları harb-ü darb ehli askerleriz, siyaset ve reyiden anlamayız, ne emredersen onu yaparız." mânâsına telâkkı etmişlerdir. Bunun asker zihniyyetini göstermesi i'tibariyle kayde şayan bir mânâ olduğunda şübhe yok ise de, اَفْتُونِى فِى اَمْرِى diye başlıyan kelâmın cereyanı, sâde bir şurayı askerîden ibaret olmamasında zâhirdir. "Biz" diyenler şahıslarını değil, mektuba muhatab olan cem'iyyetin, yâni devletlerinin kuvvetini kasd etmişlerdir. Teslim olmamak için harb etmek lâzım geleceğini düşünerek, "kuvvetimiz vardır, şiddetli harb edebiliriz" diyorlar. Bununla beraber, "harb etmeliyiz" demiyorlar ve emre müdahaleyi tecviz etmiyorlar da, harb olmaksızın bir çare bulunabildiği takdirde memnun olacaklarını andırır bir surette teslim-ı salâhiyyet ve edebi siyasîye riayet ile sözü söyle bitiriyorlar: وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ **"Maamafih emir, sana aiddir." Sana müfevvazdır** فَانْظُرِى مَاذَا تَأْمُرِينَ **"Bak imdi ne emrediyorsun?"** Harb mi yaparsın, yoksa sulha bir çare mi bulursun? Bunun üzerine harb fikrini bertaraf etmek üzere قَالَتْ **dedi:** اِنَّ الْمُلُوكَ **Muhakkak ki mülûk kısmı,** اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً **bir memlekete girdiklerinde,** yâni harben girdikleri vakit اَفْسَدُوهَا **onu, bozar perişan ederler.** وَجَعَلُوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَا اَذِلَّةً **Ve azîz olan ahalisini zelîl kılarlar."** Katl, esaret, nefi, habis vesaire gibi enva-ı zillet ve felâkete giriftar ederler. وَكَذٰلِكَ **Böyle de yaparlar mı** يَفْعَلُونَ **yaparlar.** Yâni لَا تَعْلُوا عَلَىَّ diyen Süleyman da,

---

Müfevvaz: Kendisine aid olmak.

böyle yapar. Binaenaleyh harbden mümkün olduğu kadar sakınmak ve memleketi istilâya sebebiyyet vermemek iktiza eder. وَاِنّ۪ي مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ **"Ve her halde ben, onlara bir hediyye ile elçi göndereceğim de** فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ **bakacağım, gönderilenler ne ile dönecekler?"** Yâni bu suretle huylarını yoklayacağım da ona göre hareket edeceğim. Bakalım mal-ü menal ile savulabilecek kimseler mi? Müfessirîn, bu hediyyenin tafsilâtı hakkında rivayetler kaydetmişlerdir. فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ **Bunun üzerine vaktâ ki, gönderilen, Süleyman'a vardı, hediyyeyi kabul etmeyip şu suretle reddetti:** ... قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ **"Siz dedi, mal ile bana imdad mı ediyorsunuz?"**

قَالَ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا **"Ey hey'et," dedi.** Bu mele'den murad, izah edilmemiştir. وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ (*"Hem Süleymana Cinn-ü İns ve tuyurdan orduları toplandı, hep bunlar zapt-u idare olunuyorlardı."* Neml-27/17) deki cünudun rüesası olsa gerektir. اَيُّكُمْ يَأْت۪ين۪ي بِعَرْشِهَا **"O kadının tahtını bana, kendileri müslim olarak gelmezden evvel hanginiz getirir?"** Süleyman aleyhisselâm, onların hediyyelerine güvendiklerini bilmiş idi. Binaenaleyh hediyyelerini tehdid âmiz bir surette iade edince geleceklerini de bildiğinden gelir gelmez, imanlarına vesile olacak bir harika göstermek istedi. Rivayet olunur ki: Elçiler, kadına varıp Süleyman aleyhisselâm'ın dediğini anlattıklarında: "Bilmiş vallahi bu sâde bir melik değil. Biz, buna tâkat getiremeyiz" demiş ve tekrar bir elçi gönderip: "Kavmin beyleriyle huzuruna geliyorum, emrini ve da'vet ettiğin dinini görmek arzusundayım" diyerek maiyyetinde bir cemm-i gafîr ile hareket etmiş ve tahtını köşklerinin en metîn ve mahfuz yerine koydurup kapıları kilitleterek ehemmiyyetli surette muhafaza altına aldırmış idi. قَالَ عِفْر۪يتٌ مِنَ الْجِنِّ **Cinlerden bir ifrît, dedi.** Râgıb'ın "Müfredat"ında: İfrît, هُوَ الْعَارِمُ الْخَب۪يثُ yâni habîs, çetin demektir. Şeytan gibi insana da istiare olunur. İfrît nifrit denilir. İbn Kuteybe demiştir ki: "İfrît, müves'seku'l-halk, yâni hılkati kuvvetli demektir. Aslı, toprak demek olan "afer" dendir. Âfere, "güreşti, yere yıktı demektir." "Âkâmü'l-mercan Fi Ahkâmi'l-cann" da, Ebu Amr ibn Abdu'l-Berr'den naklen der ki: "Lisana âlim olan ehl-i kelâm, Cinnî meratib üzere zikrederler. Halis Cinni zikrettikleri vakit, "cinnî" derler. İnsanlarla beraber sakin olanını kasd ettiklerinde "âmir", cem'inde "ummar" derler. Sıbyana arız olana ise, ervah derler. Habîsleşip çetinleşirse Şeytan, daha ziyadelenir ve kuvvetlenirse ifrît, cem'inde afarît derler." Demek ki, ifrît, şerr-ü habasette dehâ ve şeytanette ileri gitmiş, tuttuğunu devirir, kuvvetli, becerikli, ele avuca girmez bir kerata de-

---

Mal-ü menal: Kıymetli mallar. **Tehdid âmiz:** Tehditle karışık. **Cemm-i gafîr:** Çok fazla kişi ile sayısız.

mektir. Öyle insana da ıtlak edildiği için âyette, "Cinden" diye beyan edilmiştir. أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ **"Ben, onu (o tahtı) sen makamından kalkmadan evvel sana getiririm".** Her gün makamında, sabahdan öğleye kadar oturur idiği rivayet olunuyor. وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ **"Ve muhakkak ben, buna karşı her halde kavîyim, emînim".** Yâni kolay getiririm, hem de hiç bir hiyanet etmem, tebdil-ü tağyir etmeden hiç bir şey zayi' etmeksizin getiririm, diye te'kidlerle te'minatta bulundu. قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ **Nezdinde kitabdan bir ilim bulunan Zat:** أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ **"Ben sana, onu tarfın** (gözün) **sana dönmeden evvel getiririm" dedi.** Bu zatın, kim olduğu hakkında müteaddid kaviller vardır. İbn Mes'ud kavlince, Hızır aleyhisselâmdır. İbn Abbas'ın meşhur olan kavlince, Süleyman aleyhisselâm'ın veziri Âsaf ibn Berhiya'dır ki, Sıddîk idi. Dua edilince icabet olunan İsm-i A'zam'ı bilirdi. Hazret-i Süleyman'ın bir mu'cizesi olmak üzere veziri, böyle bir keramet göstermiştir. Fahruddîn-i Razî bu zatın, Süleyman aleyhisselâm'ın kendisi olması kavlini vücuh ile tercih etmiştir. Ezcümle mevsulün, sıla ile ma'lûma işaret olması kaidesine nazaran burada, nazm-ı Kur'ân mülâhaza edildiği zaman, عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ *"Yanında kitaptan bir ilim."* olmakla ma'lûm olan zat ancak Süleyman aleyhisselâmdır. Çünkü yukarıda وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا ، وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ (*"Şanım hakkı için Davûd'a ve Süleyman'a bir ilim verdik, ikisi de hamd o Allah'a ki, dediler: Bizi mü'min kullarından bir çoğunun üzerine tafdıyl buyurdu. Ve Süleyman Davûd'a vâris olup ey nâs, dedi: Bize mantıku't-tayr (kuş dili) talim buyuruldu, ..."* Neml-27/15-16) buyurulmuştu. Ancak bu surette أَنَا آتِيكَ بِهِ hıtabı, ifrîtedir. Süleyman, ifrite karşı söylemiştir. قَالَ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ **"Ben sana onu tarfın (gözün) sana dönmeden evvel getiririm."** diye zamir ile zikrolunacak yerde, tefhim için mevsul getirilmiş ve bununla bâlâda verildiği zikrolunan ilimden bir misal gösterilmiştir.

Maamafih ekseriyyet, bu zâtın Süleyman aleyhisselâm'ın kendisi değil, Ashabından birisi olmasını nazmın siyakına daha muvafık bulmuşlardır. Muhyiddîn-i Arabî, Füsus'ta demiştir ki: "Bu, Süleyman aleyhisselâm'ın Ashabından bâzısının eliyle oldu ki, hazır olanların nefislerinden Süleyman aleyhisselâm'ın şanı için daha azametli olsun". Şübhesiz Ashabından böyle kerametin zuhuru, kendisinin daha ziyade yüksekliğine delâlet eder. Ve bu ilim, O'na verilen ilimden olduğunu anlatır. Bu, ne kadar mesafeden getirildi? Yukarıda Hüdhüd kıssasında San'a'ya kadar varıldığına dair bir rivayet geçmişti. San'a'dan ise, Sebe' üç günlük mesafedir deniliyor. Bazıları da: "Bu sıra Süleyman aleyhisselâm, San'a'dan dönmüş, Şam arzında bulunuyordu"

demişler. Bu takdirde, iki aylık mesafe demektir. Bu kadar mesafeden bir taht göz kırpıncıya kadar nasıl gelir? Şübhe yok ki, bu ale'l-âde vekayı'den değil, bir keramet ve mu'cize olmak üzere mevzu-ı bahistir.

Muhyiddîn-i Arabî, bunu şöyle anlatmıştır: "Âsaf, tahtın aynında tesarruf etti de onu mevzunda ı'dam edip, her an hasıl olmakta bulunan halk-ı cedide arif olanlardan başka kimsenin şuuru lâhık olmayacak vech ile Süleyman'ın yanında icad ediverdi. Vücud-ü zemanı, adem-i zamanının ayni idi. İkisi bir anda idi ve Âsaf'ın kavli, zamanda fiilin ayni idi. Zira Kâmil'den sadir olan kavil, Allah Teâlâ'dan «كُنْ» menzilesindedir. Bu tahtın husulü mes'elesi en müşkil mesaildendir. Ancak, zikrettiğimiz icad ve i'damı arif olan zevat müstesna. Taht, ne mesafe kat'etti, ne de onun için arz dürüldü veya yarıldı."

Şeyhin, بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ("...*Doğrusu onlar, yeni bir yaradılıştan iltibastalar.*" Kâf-50/15) âyetinden anladığı halk-ı cedid mes'lesi, son zamanlarda Felsefesine kadar geçmiş bir nazariyyedir. Lâkin bunun buraya tatbikı, âyetin zâhirine muvafık değildir. Çünkü "yaparım" denmemiş, "getiririm" denilmiştir. قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ **"Sana onu tarfın** (gözün) **sana dönmeden evvel."** denilmesiyle de bir zaman ifade edilmiştir. Lemh-ı basar değil, tarfetü'l-ayn da değil, bunlardan daha uzun olarak قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ ki, iki tarfe arasını ifade eder. Ve bu, bir saniyeyi bile geçebilir. Lâkin Şeyh, bunu bir an telâkki etmiş. Halbuki hareket mefhumu lâekal iki an iktiza eylediği cihetle, bir anda hareket tasavvuru, tenakuz olacağından mes'eleyi işkâl ederek, hareketsiz olarak husul-ü imkânını göstermek için o yolda te'vil eylemiştir. Çünkü zatında mümteni' olana "kün" emri teallûk etmez. Fakat ihtar ettiğimiz vech ile âyet, bunu bir ân ile değil, en seri' bir zaman ile ifade etmiştir. Lâekal, «اَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ» **"Ben sana onu tarfın** (gözün) **sana dönmeden evvel getiririm."** diyecek kadar bir zaman var. Doğrusu, "Âsaf'ın kavli, zamanda fiilin ayni idi." demekle Şeyh, tamamen hakikati söylemiştir. «اَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ» **"Ben sana onu tarfın** (gözün) **sana dönmeden evvel getiririm."** kavlinde fiil, icad değil, ityandır. Bunu söylemesiyle getirmesi bir olmuştur. Yâni söyleyinceye kadar getirmişti. Zira ilmini biliyordu. Bir saniyede, binlerce kilometre sür'at, zamanımız efkâr-ı fenniyyesinin mülâhazasına alışmış olduğu mesaildendir. Mühimm olan nokta ancak bu hareketi yapmak için tatbik olunacak kuvveti bilmekten ibarettir. Bir saikada, bir cereyanda, bir telgrafta görülen bu sür'at bir

---

İ'dam: Yok edib, ortadan kaldırma. **Lâhık:** Ulaşan, katılan, eklenen. **Lemh:** Göz atma, bir defa bakış. **Lemh-ı basar:** Çabuk bir bakış. **İşkâl:** Güçleştirme, zorlaştırma. **İtyan:** Tayin etme, vârid olma.

kütlede de görülebilir. Yakından icrâ-yı te'sir ettiğini gördüğümüz iradenin bir telsiz gibi uzakta da âmil olabildiğini gösteren misaller de yok değildir. Bir cazibe ile ecramın, fezada uçuştuğu bir irade ile a'zanın bedende oynadığı gibi bir irade ile âfaktaki bir cismin tay-yı mekân etmesi de Kitab'da, Levh-i Mahfuz'da sâbit olan ilimdendir.

فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ **Derdemez onu, yanında karar etmiş görünce:** قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي **"Bu dedi, Rabbımın fadlındandır.** Mu'tad olan sünnet-i cariyesi değil, فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ (*"... Bizi mü'min kullarından bir çoğunun üzerine tafdıyl buyurdu."* Neml-27/15) ile işaret olunduğu üzere fadl-ı mahsusu olan bir keramet veya mu'cizedir. لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ **"Beni imtihan için ki, şükür mü edeceğim yoksa küfran mı?"** قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا **"Ona, dedi, tahtını tenkir edin."** O değilden gösterin, yabancılaştırın. نَنْظُرْ أَتَهْتَدِي **"Bakalım doğruyu bulacak mı?"** Kendininki olduğunu bilecek? Vaz'iyyeti kavrayacak, hakikati anlayacak mı? أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ **"Yoksa yola gelmezlerden mi olacak?"** Tahtının getirilmiş olması hayretengiz bir tesarrufla mülk-ü saltanatının elinden alınmış olduğuna delâlet eder. Böyle müdhiş bir lâhzada onun, o değilmiş gibi gösterilmesinde büyük bir nezaket ibraz edilmiş ve bununla O'nun isti'dadı üzerinde bir tecrübe yapılmak istenilmiştir. فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكِ **Binaenaleyh geldiğinde: "Böyle mi senin tahtın denildi?"** Bu, senin tahtın denilmedi, o değilmiş gibi gösterildi قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ **"Sanki, dedi, o."** وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا **"Maamafih bize bundan evvel ilim verildi."** Bu mu'cizeden evvel Hüdhüd'ün mektub getirmesi gibi müşahede ve sair mesmuat ile Allah Teâlâ'nın kudretine ve senin Nübüvvetinin sıhhatine ilmimiz hâsıl oldu. وَكُنَّا مُسْلِمِينَ **"Ve müslüman olduk."** İnandık, teslim olduk dedi. Hiç şaşırmadan vaziyyeti olduğu gibi kavrayarak idare-i kelâm etti, öyle de evvel neye gelmedi? وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ **Evvel, Allah'dan başka tapıyor idiği şeyler** (Dünya saltanatı), kendisini alıkoymuştu. إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ **Çünkü kâfir bir kavmden idi.** قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ **Denildi O'na: "Gir köşke"** "Sarahat"tan SARH, kasır ve kule gibi yüksek bina "sarhatüddar" konağın sahası, sahnı, avlısı, meydanı فَلَمَّا رَأَتْهُ **derken onu görünce** حَسِبَتْهُ لُجَّةً **bir derya sandı** وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا **ve inciklerinden açtı,** etekleri ıslanmasın diye toplandı, paçaları göründü. Evvel şaşırmamışken bu kerre bir şaşkınlık etti قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ **Süleyman: O, dedi, sırçalardan döşenmiş mücellâ bir meydandır.** Bir sırça saray ve medhalinden meydanına büyük bir

---

Tenkir: Tanınmayacak hale koyma. **Sarh:** Kasır ve kule gibi yüksek bina, "sarhatü'd-dar" konağın sahası, sahnı, avlısı, meydanı. **Derken onu görünce, bir derya sandı ve inciklerinden açtı.** Etekleri ıslanmasın diye toplandı, paçaları göründü. **İsti'dad:** Kabiliyet, kazanma meyli. **Medhal:** Giriş, giriş yeri.

havz yapılıp su salınmış, içine balık vesair deniz hayvanları konulup üzeri şeffaf cam ile döşenmiş. O vakit kadın, قَالَتْ **dedi:** رَبِّ اِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى **"Ya Rabb, şüb-he yok ben evvel nefsime zulmetmişim,** boş şeylere tapmışım. وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ **Şimdi Süleyman'ın maiyyetinde İslâm'a erdim.** لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **Âlemlerin Rabbı Allah'a teslim oldum."** Ekser Müfessirînin kavlince Süleyman aleyhis-selâm O'nu, tezevvüc etmiş ve mülkünde bırakmış idi.

Üçüncü kıssa:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا اَنِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ
تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ
بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾ وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ
يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ
لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهِ
وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ اَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ
وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا اِنَّ
فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَاَنْجَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

45- Celâlim hakkı için, "Allah'a ibadet edin" diye, Semûd'a da kardeşleri Salih'i göndermiştik. Derken bunlar, iki fırka oldular çekişiyorlardı.

46- "Ey benim kavmim, dedi, niçin haseneden önce seyyieyi iviyorsunuz? Ne olur Allah'a istiğfar etseniz, belki rahmetine nâil olursunuz."

47- "Biz, sen ve maiyyetindekiler ile teşe'üm ettik." dediler. "Sizin, dedi, şeâmetinizin sebebi Allah'a ma'lûm. Doğrusu siz, öyle bir kavmsiniz ki, imtihan olunuyorsunuz."

48- Şehirde dokuz çete vardı. Hep arzda fesad yaparlar, salâha yaramazlardı.

49- Allah'a yeminleşerek kavlettiler. "And olsun O'na ve ehline bir gece baskını yapalım, sonra da veliysine: Yemîn edelim biz, O'nun helâkine şâhid olmadık, diyelim. Şübhesiz sözümüz sözdür, sadıkızdır." dediler.

50- Böyle bir mekir kurdular. Halbuki haberleri yok Biz de, bir mekir kurmuştuk.

51- Şimdi bak! mekirlerinin akibeti nasıl oldu? Kendileri ve kavimlerini toptan tedmir ediverdik.

52- Daha, evleri çökmüş, zulümleri yüzünden bomboş. Şübhe yok bunda, ilim şanından olan bir kavm için ibret alacak bir âyet var.

53- Halbuki iman edip, korunur olanları, necata çıkardık.

تِسْعَةُ رَهْطٍ REHT: On'a kadar olan çeteye denir.

TİS'ATÜ RAHT: Zâhiren dokuz çete demek ise de, Müfessirînin çoğu bunu dokuz kişilik bir çete diye tefsir etmişlerdir.

Dördüncü kıssa:

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اَتَأْتُونَ
الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ
شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾
فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا اَنْ قَالُوا اَخْرِجُوا اٰلَ لُوطٍ

Teşe'üm: Kötüye yorma, uğursuz sayma. **Mekir:** Hile, tuzak. **Tedmir:** Helak.

مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ
وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا
عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

54- Lût'a da, risalet verdik. O vakit ki, kavmine demişti: "Siz, gözünüz göre göre o fuhşu yapacaksınız ha?

55- Sahih siz, kadınları bırakıp şehvet için mutlak erkeklere mi gideceksiniz? Doğrusu siz, ne yaptığınızı bilmez bir kavimsizin."

56- Buna, kavminin cevabı sade şu olmuştu: "Çıkarın şu Lût ailesini memleketinizden. Çünkü onlar, çok temizlik taslar kimseler" demişlerdi.

57- Bunun üzerine O'nu ve ehlini necâta çıkardık, ancak karısını kalanlardan takdir etmiştik.

58- Ve onların üzerlerine öyle bir yağmur yağdırmıştık ki, ne kötüdür o münzerîn yağmuru?

قُلِ الْحَمْدُ

لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى آللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ
لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ
مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ
قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ
خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ

Münzerîn: Uyarılanlar.

حَاجِزًا ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ اَمَّنْ
يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوٓءَ وَيَجْعَلُكُمْ
خُلَفَاءَ الْاَرْضِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ اَمَّنْ
يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ
يَدَيْ رَحْمَتِهِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾
اَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ
ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾
قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ
اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ
مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾

Meâl-i Şerifi

59- De ki: "Hamd, Allah'a bir de selâm ıstıfa buyurduğu kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa müşriklerin şirk koştukları mı?"

60- Yoksa gökleri ve yeri yaratıp sizin için semâdan bir su indiren mi? Bir su ki, indirip de onunla, gözler gönüller açan hadîkalar bitirmekteyiz. Siz, onların bir ağacını bitiremezdiniz. Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Hayır, onlar, sapkınlık ediyorlar.

61- Yoksa arzı bir karargâh kılıp aralarında ırmaklar akıtan ve onun

---

Hadîka: Bağ, bahçe.

için oturaklı dağlar yapıp iki deniz arasına bir hâciz koyan mı? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Hayır, ekserisi ilim ehli değiller.

62- Yoksa, sıkılan kendine duâ ettiği zaman ona icabet edip fenalığı açan ve sizi arzın halifeleri kılan mı? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Siz, pek az düşünüyorsunuz.

63- Yoksa o kara ve deniz karanlıklarında size yol gösteren ve rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci gönderen mi? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Yüksek, çok yüksek Allah, onların şirk koştuklarından.

64- Yoksa halkı ibtida yaratıp duran sonra onu iade edecek olan ve size gökten ve yerden rızık veren mi? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? De ki: "Haydin getirin burhanınızı, sadıksanız."

65- De ki: "Göklerde ve yerde Allah'dan başka kimse gaybi bilmez." Onlar da, ne zaman ba'solunacaklarını bilmezler.

66- Fakat âhiret hakkında ilimleri tevalî etmekte, fakat onlar, ondan bir şekk içindedirler. Daha doğrusu onlar, ondan kördürler.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ **De ki: "Hamdolsun Allah'a"** Kur'ân'ın bir hakîmi alîmin ledünnünden telâkkisini izah sadedinde zikrolunan kıssalar, Allah Teâlâ'nın kemal-i kudret ve azamet-i şanı ile Peygamberlerine bahşeylediği mu'cizat ve nüsratın tesavvurlar fevkinde yüksekliğini anlattığı gibi bilhassa Risalet-i Muhammediyye ile va'dolunan inkılâbâtın tarz-ı vukuuna dair mazıden ba'zı misaller ile mü'minlere tebşir siyakında irad buyurulduğu için burada Resulullah'ın hem «الْحَمْدُ لِلّٰهِ» diye hamdetmesi, hem de Allah'ın öyle ıstıfa buyurduğu, yâni süzüp seçerek risalet veya velâyeti için ihtiyar buyurduğu güzide kullarına, وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى **"Bir de, selâm o ıstıfa buyurduğu kullarına"** diye bir selâm ithaf eylemesi emrolunmuş ve bununla bir hutbeye girizgâh yapılarak müşrikleri tebkit ve ilzam için şöyle bir mukayese yürüdülmüştür: آللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ **Allah mı hayırlı yoksa müşriklerin şirk koştukları mı?** Yâni zikrolunan kıssalardan kudretinin şuûnu anlaşılan ve binaenaleyh bütün hamd-ü azamet kendine mahsus olan Allah mı hayırlı, yoksa müşriklerin, O'na şerik koşarak taptıkları şeyler mi? Nasıl, kime ibadet etmeli? Bütün hayır yedinde olan Allah ile hiç bir şey kabil-i kıyas olamıyacağından bu mukayesenin mahza müşriklere serzeniş için olduğu aşikârdır. Zikredilen tarihî kıssalar, hayriyyet-i İlâhiyye'ye delâlette burhan-ı naklî olduklarından nakle imanı olmayan müşriklere karşı daha açık ve daha umumî olan aklî burhanlara geçerek, kademe kademe serzenişin kuvvetini

---

Şekk: Şübhe. **Tevalî:** Uzayıp gitmekte, devam etmekte. **Girizgâh:** Bir bahisten diğer bahse, mukaddimeden maksada intikal. **Tebkit:** Tekdir etme, azarlama, delil ve burhanla susturma.

artırmak için buyuruluyor ki:

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ **Yoksa o gökleri ve yeri yaradan.** Arabca'da atıf harflerinden birisi olan "em" biri muttasile, biri münkatıa olmak üzere iki türlüdür. Em-i muttasile, istifham hemzesinin karşısında lâzım bir terdid ifade eder. Em-i münkatıa ise cümlenin başına dahil olarak (bel) gibi idrab ile hemze mânâsını tazammun eyler. Ancak أَمَّنْ هٰذَا الَّذٖى هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ (*"... şu sizin ordularınız..."* Mülk-67/20) gibi önünde sarih bir istifham bulunduğu zaman, hemze takdirine hacet kalmaksızın sadece "bel" mânâsına idrab olur. Yâni kelâmdan kelâma intikali ifade eder. Biz, bunların ikisini de yoksa diye terceme ediyor isek de, "yoksa" esas i'tibariyle «وَاِنْ لَا» meâlinde bir şartiyye olduğundan doğrudan doğru değil, dolayısiyle bir terceme oluyor. Onun için em-i muttasileye muntabık olsa bile, em-i münkatıaya her zaman intibakı iddia edilemiyecektir. Nitekim "bel" yerinde: hayır, yok, daha doğrusu; fakat ta'birlerinden birini kullanıyoruz. اَللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ (*"Allah mı hayırlı yoksa müşriklerin şirk koştukları mı?"* Neml-27/59) da em, muttasiledir. "Ma"yi müfred olarak Lafza-i Celâle'ye atfediyor. Lâkin «اَمْ مَنْ خَلَقَ» ve nazîrleri münkatıadır. Cümleyi cümleye atfediyor. Müfessirîn, burada «مَنْ» kelimesini mevsule hamlettikleri için cümle tamam olmak üzere haberin mahzuf olduğunu söylüyorlar. İbn Atiyye gibi bâzıları bunu,, أَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ... «يُشْرَكُ بِهٖ» (*"Yoksa o gökleri ve yeri yaratan."* Neml-27/60) takdir etmişlerdir ki, "Ya o gökleri ve yeri yaradana şirk koşulur mu?" demek oluyor. Sahib-ı Keşşaf gibi çokları da, ma-kabli karînesiyle بَلْ أَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ ... خَيْرٌ أَمْ مَا يُشْرِكُونَ takdir etmişlerdir. Bu surette, "yoksa o gökleri ve yeri yaradan ve şöyle şöyle yapan mı hayırlı, onların şirk koştukları mı?" demek oluyor ki, meâl buna göre yazılmak istenilmiştir. Gerçi bu meâlde atf-ı cümle mânâsı zâhir görünmezse de, yine o mânâ anlaşılabilecektir.

Binaenaleyh o vech ile izah edelim: Yoksa, yâni Allah'ın kudret ve vahdaniyyetiyle hayriyyetini anlatan o kıssalar gibi naklî delillerin olmadığı farzedilse aklen ma'lûm ve sâbit değil midir ki o gökleri ve yeri yaratan, وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً **ve sizin için, yani sizin menfaatinizi husule getirmek hikmetiyle semadan bir su indiren mi** hayırlıdır, yoksa şirk koştukları mı? Burada görülüyor ki, «لَكُمْ» «اَنْزَلَ» nin mef'ul-i lehdir. Nahivde ma'lûm olduğu üzere mef'ul-i leh iki kısımdır. Birine husulî, birine tahsilî denilir. Fiilden zihnen ve haricen mukaddem olursa, husulîdir. Susadığı için içti gibi. Zihnen mukaddem haricen müahhar olursa tahsilî olur, kanmak için içti gibi. İşte bu «لَكُمْ» böyle tahsilî bir mef'ul-i lehdir. Buna, illet-i gaiyye dahi denilir. Şayan-ı dikkattır ki,

---

Ma-kabli: Önceki.

«لَكُمْ» «اَنْزَلَ» fiiline teallûk ettirilmiş, «خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ» mutlak bırakılmıştır. Demek ki, bütün âlemin yaradılışı insanlar için denemezse de, yukarıdan suyun indirilmesinde, yağmur yağdırılmasında beşerin hayat ve menfaati gayesi mütehakkık olduğunda şübhe yoktur. Su ile hayat arasındaki nisbeti vaz'eden ve binaenaleyh hayatı husule getirmek hikmetiyle suyu indiren Allah Teâlâ'dır.

Şimdi su üzerine terettüb eden feyz-ı hayatı düşünen her hangi bir akıl, onu yaradıp indirenin hayriyyetinde tereddüd eder mi? Fakat işbu illet-i gaiyye bahsinde feylesofların bazı münakaşaları olmuştur: "İllet-i gaiyye hakikatte failin failiyyetine ve fiile ikdamına illet demek olacağından ef'al-i İlâhiyye'de illet-i gaiyye tasavvur olunamaz. Çünkü gayr ile istikmali istilzam eder. Bu ise, Allah Teâlâ hakkında muhaldir" demişlerdir. Buna, iki vecihle cevab verilir:

1- Gayr ile değil, kendi sıfatı olan ilm-ü iradesiyle kemal lâzım gelir.

2- Ef'al-i İlâhiyye'de failin failiyyetine illet olmak mânâsına illet-i gaiyye değil, lâkin faide, gaye ve hikmet carî olduğunda şübhe yoktur. Burada, şu mânâları fark etmelidir: Bir fiil üzerine terettüb eden her hangi bir semereye faide denir. Eğer o faide, fiilin ucunda olursa gaye denir. Eğer o gaye, fiilden maksud ise, fiile terettübü maksud olmak i'tibariyle garaz veya maksad denildiği gibi fiile bâıs olması i'tibariyle de illet-i gaiyye denilir.

Meselâ, su çıkarmak için bir kuyu kazmak istesem, haricde kuyu kazmak su çıkarmanın sebebidir. Kuyu önce kazılır, su onun sonunda çıkar. Bu suretle su çıkarmak, kuyu kazmanın hem bir faidesi, hem bir gayesidir. Ayni zamanda kuyuyu kazmaktan maksadım, su çıkarmaktır. Bu cihetle bu gaye, benim garazımdır. Su çıkarmak maksadı olmasa idi, kuyuyu kazmıyacaktım. Binaenaleyh su çıkarmak, kuyu kazmanın zihnen mukaddem illet-i gaiyyesidir. Bununla beraber ben, kuyuyu kazarken arada asar-ı atîkadan bir kıymetli eser de bulsam bu benim için sâde bir faide olur, garaz değil, gaye de değildir. Çünkü fiilin sonunda değil, esnasında hasıl olmuştur. Ve ben, onu belki hiç düşünmemişimdir. Sonra benim bu kuyuyu kazmamdan dolayı bir takım kimseler intifa' ederlerse bu da, onun faide ve gayelerinden olur. Faidesi olmayan bir fiil, bâtıl ve bihudedir. Mu'teddün bihâ bir faidesi bulunmayan bir fiil, abes ve lâğivdir. Faidesi ve gayesi bilinerek kat'î bir isabetle yapılan fiile hikmet denildiği gibi, fiilin sebeb olduğu faidelere ve gayelere de o fiilin hikmetleri denilir. رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا (*"...Ya Rabbena, derler: Bunu sen boşuna yaratmadın ..."* Âl-i İmran-3/191)

Gaiyye: Bir şeyin sebeb ve neticesi bahsi, gayesi. **Bihâ:** O'na. **İkdam:** İlerleme, sebat ile çalışma, gayret etme. **İstikmal:** Bir şeyin olgunluğa ermesi, tam ve kâmil olma. **İstilzam:** Lüzumlu olma, icab ettirme. **Bâıs:** Sebeb olan, icab ettiren. **Mu'teddün biha:** Boş ve faydasız.

mantukunca hilkat, bâtıl olmayıp baştan başa fevaid ve gayât ile yekdiğerine merbut ve hikmet ile meşhun bulunduğundan Allah Teâlâ'nın ef'alinde faideler ve gayeler ile hikmet, cereyanında şübhe yoktur. Bu surette fiil ile gayesi, ayni nis'bette maksud olarak cereyan eder.

Maamafih hikmette terettüb murad olmak i'tibariyle gayeler bir garaz-ı maksud tarzında da husule gelebilir. Ancak bu maksudun fiil-i İlâhî'de İlliyyeti olmaz, yani garazda illet-i gaiyyelik haysiyyeti bulunmaz. Meselâ, Allah Teâlâ, hayat faide ve gayelerine sebeb olmak hikmetiyle suyu yaratmış ve indirmiştir. "Fakat hayat gayesini kasd etmese idi, suyu yaratamazdı ve yâhud suyu yaratmasa idi, hayatı yaratamazdı" demek mânâsına değil, mücerred su üzerine hayatın terettübünü irade buyurmuş olması mânâsınadır. Demek olur ki, feylesofların, ef'al-i İlâhiyye'de münakaşa ettikleri illet-i gaiyye delili, hikmet delili namiyle mülâhaza edildiği takdirde daha sâlim olarak mutalea edilmiş olur. İşte bu suretle, «لَكُمْ» «اَنْزَلَ» nin hikmetini göstermekte, âyetteki hitabın zevki de bu hikmetle tecelli eylemektedir. Buradan her yağmurun sırf insanların menafii için indiğini anlamamalı, lâkin insanların menafii için indiği muhakkak olan suyu (ki Kur'ân da, ona teşbih olunmuştur) düşünmeli ve O'nu indiren Zat-i A'lâ'nın hayrındaki büyüklüğü tefekkür etmelidir. Bu noktada hiç bir şübheye mahal bırakmamak üzere delîlin delâletinden, medlûlün sarahatine geçilerek onun kim olduğunu anlatmak için gıyabdan tekellüme iltifat suretiyle şöyle buyuruluyor:

فَاَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ **Bir su ki, indirip de onunla behcetli behcetli hadîkalar bitirmekteyiz.**

HADÎKA: İçinde su bulunan, göz bebeği gibi kıymetli bostan.

BEHCET: Göze, gönüle neş'e ve şetaret veren güzellik dilberlik demektir. Onları, biz yapıyoruz. Sa'y-ü ma'rifetimizle biz yetiştiriyoruz demek âdetleri olan cahilleri redd için de şöyle buyuruluyor: مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا **Siz, onların bir ağacını bitiremezdiniz.** Yâni o güzel bağçelerin, bostanların yetişmesinde siz, insanların da hizmeti, ameli olmaz değildir. Fakat siz, kendinize onların meyvalarını ve o güzel menfaatlerini yetiştirmek şöyle dursun ağacını bile bitiremezdiniz. Binaenaleyh sizin amelleriniz Hâlik'ın emri dahilinde kulluk etmekten ileri geçemez, O'na bir şirket ifade edemez. ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ **Bir tanrı mı var Allah ile beraber?** Yâni Allah'dan başka tapılacak, O'na şerik tutulacak bir Tanrı daha bulunmasına imkân ve ihtimal mi var? بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ **Hayır, onlar, öyle bir kavim ki, sapkınlık ediyorlar,** apaçık haktan sapıyorlar, bu açık burhanı ve delâleti nazar-ı dikkate almıyorlar. اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا **yoksa**

Fevaid: Faydalar. **Meşhun:** Dolu, dopdolu. **Şetaret:** Şenlik, şuh olma.

arzı bir karargâh kılan, yâni insan ve hayvanların barınıp yaşayabilecekleri vechiyle o suyun durabileceği bir mahal kılan, وَجَعَلَ خِلَالَهَا اَنْهَارًا **kılıp da aralarında ırmaklar akıtan** وَجَعَلَ لَهَا **ve onun için,** yani arzın makarr olması ve ırmakların akması için رَوَاسِيَ **oturaklı dağlar yapan** وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا **ve iki deniz arasına bir hâciz koyan mı?** Yâni dağların altında ve aralarındaki deniz gibi tatlı sularla acı denizleri biribirine karıştırmayıp aralarına bir gergi koyan ve yâhud iki acı deniz arasında Arabistan kıtası gibi bir berzahı koyup tutan zat mı hayırlı, yoksa onların şirk koştukları mı? وَهُوَ الَّذِى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ... (*"Odur ki iki deryayı birbirine salmış: Şu tatlı, yürek tazeler, şu tuzlu çorak aralarına da bir berzah ve bir hıcri "mahcûr" koymuştur."* Furkan-25/ 53) tefsirine bak.) ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ **Bir tanrı mı var Allah'la beraber?** بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Hayır, ekserisi ilim ehli değiller.** Bulundukları arzın ahvalini bile bilmezler. Bu âyetin mazmunu hassaten arza aid olan coğrafya ve tabakat-ı arz ilimleriyle alâkadar olduğu cihetle böyle buyurulmuştur. Bu iki âyet, afakî delâletlere nümunedir. Bundan enfüsî âyâte geçilerek de buyuruluyor ki:

اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ **Yoksa muztar kendine duâ ettiği zaman ona icabet edip,** وَيَكْشِفُ السُّوٓءَ **o fenalığı açan,** yâni def'eden,

MUZTARR, hastalık veya diğer bir şiddet ve zaruret ile sıkışan, bunalan nâçar demektir. Murad, cinstir. Binaenaleyh her sıkılana icabet lâzım gelmez. فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَاءَ (*"... dilerse o feryada geldiğiniz belayı üzerinizden kaldırır..."* Enâm-6/41) gibi meşiyyetle mukayyeddir. Bununla beraber ekseriya ıztırar halinde duanın makbuliyyetine işaret ve hattâ va'd var demektir. Çünkü ıztırar halinde ihlâs zâhir olur. Nice imansızların imana geldikleri görülür. وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْاَرْضِ **Ve sizi, arzın halîfeleri kılan mı?** Arzın halîfeleri: Arzda geçmişlerin yerlerine kalanlar demek olabilirse de, Ahkâm-ı İlâhiyye'nin icrâsına me'mur hilâfet sahibleri, yâni arzın hükümdarları mânâsına olması daha zâhirdir. Muztarrın duâsiyle fenâlığın keşfine ma'tuf olması da ancak bununla mütenasib olur. Ve o halde bu cümle, mü'minlere daha bidayet-i İslâm'da istikbalin hilâfetini va'deden büyük bir tebşiri ifade eder. Sûrenin başındaki, هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ (*"Birer hidayet ve müjde olmak üzere o mü'minlere."* Neml-27/2) tebşiriyle Davud ve Süleyman kıssasının zikrine nazaran da bu mânâ, müteayyin demektir. Evvelki âyetlerde sılalar, «جَعَلَ ، اَنْزَلَ ، خَلَقَ» diye mazî sıgasiyle getirilmiş iken buradan i'tibaren tahvil ile muzarı' sıygası irad buyurulması da, Bı'set-i seniyye ile mev'ud olan inkılâb-ı ahvali göstermek i'tibariyle bu mânâya zâhir bir karînedir. Bunun için sıgayı muhafaza ederek bunu, şöyle terceme etmek daha muvafık olacaktır. Ve sizi arzın halîfeleri yapacak olan mı hayırlı, yoksa

onların şirk koştukları mı? أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ **Bir tanrı mı var Allah ile beraber?** قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ **Siz, pek az tezekkür ediyorsunuz.** Bu âyet, biri ferdî nefis, biri de ictimaî nefis ile alâkadar iki âyeti enfüsiyye ihtar ettiği cihetle burada tezekkür ta'bir buyurulmuştur.

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ **Yoksa size kara ve deniz karanlıklarında yol gösterir ve rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci gönderir olan Zat mı?** Hayırlıdır, yoksa onların şirk koştukları mı? Bu âyette de kara ve deniz seferlerinde mücahede ile İslâm fütuhatının ilerliyeceği haber veriliyor. Ve hak rızasını ta'kib ederek fiiliyyatta vahdet ile neticelenecek olan muhtelif fikr-ü ictihad cereyanlarının, اخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ وَاسِعَةٌ (*"Ümmetimin ihtilâfı geniş bir rahmettir."* Keşfü'l-Hafa-1/153) mazmunu üzere bir rahmet müjdecisi olduğuna da işaret buyuruluyor.

أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ **Bir tanrı mı var Allah ile beraber?** تَعَالَى اللَّهُ **Yüksek, çok yüksek Allah** عَمَّا يُشْرِكُونَ **onların şirk koştuklarından.** Beşinci def'a bu, bir de hem afakî, hem enfüsî burhanı ihtiva eden şu âyet ile te'kid ve takrir buyuruluyor. أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ **Yoksa halkı ibtida yaratıp duran,** ثُمَّ يُعِيدُهُ **sonra onu iade edecek olan,** döndürüp yine yaratacak, dünyaya bir de âhiret yapacak olan وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ **ve size gökten ve yerden rızık veren mi? Hayırlı, yoksa onların şirk koştukları mı?** أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ **Bir tanrı mı var Allah'la beraber?** Yâni bir tanrı daha olsa idi, ibtida halk başlayamazdı. İki kudret temânu' ederdi. Biri galebe etse, mağlûb ilâh olamaz, etmese hiç biri ilâh olamaz. Bir şey yaratılamazdı ve şu görülen nizamı hilkat bulanamaz ve siz yerden ve gökten merzuk olamazdınız. Demek ki, bu hilkati, tâ başından yapan ve sizi gökten ve yerden maddî ve manevî merzuk eden ve sonra çevirip soracak olan Allah Teâlâ'dan başka tapılacak hiç bir şey yoktur. قُلْ **De ki:** هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ **Haydi** (ey müşrikler), **getirin burhanınızı** إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **eğer sadıksanız.** Yâni şirk dâvânızda doğru iseniz hakikatte Allah'dan başka tapılacak ma'budlar bulunduğuna bir burhanınız olmak lâzım gelir. Getirin, görelim. Lâkin ne mümkün?

Ya Resul, قُلْ **de ki:** لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ **Yerde ve gökte gaybı, Allah'dan başka kimse bilmez.** وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ **Onlar da, ne zaman ba'solunacaklarını bilmezler.** بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ **Fakat âhiret hakkında ilimleri tevalî etmektedir.**

İDDAREKE: Aslında (tedareke)dir. Tedarük, ard ardına yetişip ulanmak, ta'bir-i âharle tetâbu' telâhuk, tevalî etmektir. Buna, şöyle de mânâ verilmiştir: Belki ilimleri âhirette arkalarından ard arda yetişmektedir. Bu surette «فِي»

Temânu': Çatışma, mâni olma. **Tevalî:** Sürüp gitme, devam etme. **Tetâbu':** Aralıksız takip etme.

“iddâreke”ye müteallık olur, lâkin ilim, ma’lûmat mânâsına, «في الاخرة» ondan hal olarak şu mânâ bizce daha münasibdir: Ba’sin hangi saatte olacağını bilemezlerse de, esas i’tibariyle âhiretin olacağına dair kendilerine Peygamberler vasıtasiyle ve vukuatın cereyaniyle ard ardına ma’lûmat verilmekte, esbab-ı ilimleri tekâmül etmektedir. بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا **Fakat onlar, ondan şekk içindedirler.** Bir türlü inanamaz, yakîn edinemezler. بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ **Daha doğrusu onlar, ondan kördürler.** Âhiret delâilini görmezler, görmek istemezler.

Bak ne diyorlar?

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا
وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هَٰذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا
مِنْ قَبْلُ إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا
تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ
الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ
صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾ إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ
عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾

Telâhuk: Birbirine katılma.

وَإِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ
الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ إِنَّكَ
لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾
وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ
مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ
تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

67- Ve o küfredenler, şöyle dediler: "Bir toprak olduğumuz vakit mi biz ve atalarımız? Hakikaten bizler, mutlak çıkarılacak mıyız?

68- Yemin ederiz ki, bu bize de va'dolundu, bundan evvel atalarımıza da. Bu, eskilerin esatîrinden başka bir şey değil."

69- De ki: "Hele, arzda bir gezinin de bakın, mücrimlerin akibeti nasıl olmuş?"

70- Ve onlara karşı mahzun olma, yaptıkları mekirlerden bir darlığa da düşme.

71- Bir de, "Ne zaman bu va'd gerçek iseniz?" diyorlar.

72- De ki: "Belki o ivdiğinizin bir kısmı ensenize binmiş bulunuyor."

73- Ve her halde Rabbın insanlara karşı mutlak bir fazıl sahibidir ve lâkin onların ekserisi şükretmezler.

74- Halbuki sîneleri ne gizliyor ve ne ilân ediyorlar Rabbın her halde hepsini biliyor.

75- Ve yerde, gökte hiç bir gâib yoktur ki, açık bir kitabda olmasın.

76- Haberiniz olsun ki, bu Kur'an, Benî İsraîl'e ihtilâf edip durdukları şeylerin ekserisni anlatır.

Esatîr: Masal, uydurma hikâye. **Mekir:** Oyun, hile, tuzak.

77- Ve hakikat o doğruyu gösterir kat'î bir hidayet ve mü'minler için mahz-ı rahmettir.

78- Elbette Rabbın hükmiyle beyinlerinde kazasını infaz buyuracaktır ve azîzdir. O, alîmdir.

79- O halde Allah'a i'timad et, sen şübhesiz açık bir hakk üzerindesin.

80- Şübhesiz sen, ölülere işittiremezsin, arkalarına dönmüş kaçarlarken sağırlara da da'veti işittiremezsin.

81- Sen, o körleri dalâletlerinden hidayete erdirecek de değilsin. Sen, ancak âyetlerimize iman edeceklere işittirirsin de onlar, müslüman olur, selâmet bulurlar.

82- Söylenen başlarına geleceği vakit de onlar için arzdan bir dâbbe çıkarırız, nâsın âyetlerimize yakîn ile inanmaz idiklerini kendilerine söyler.

بَعْضُ الَّذٖى تَسْتَعْجِلُونَ **O ivdiğinizin bâzısı.** Nitekim "Bedr"de oldu, bâkısi de ölümlerinden sonra. وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِى السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ Hem yerde ve gökte hiç bir gâibe, yâni son derece gizlenmiş hiç bir sırr **yoktur ki,** اِلَّا فٖى كِتَابٍ مُبٖينٍ **mübîn bir kitabda olmasın.**

MÜBÎN: Açık veyâhud beyan edici ki, burada, Allah'a nazaran açık demektir. Murad, Levh-ı mahfuz veya doğrudan doğru İlmullah'dır. اَكْثَرَ الَّذٖى هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ **Hakkında ihtilâf edip durdukları mesailin ekserisini anlatır.** Teşbih ve tenzih, cennet ve cehennem ahvali, Uzeyr ve Mesîh mes'eleleri gibi. وَاِنَّهُ **Ve şübhe yok ki O** (Kur'ân), لَهُدًى **kat'î bir hüdadır.** Doğru yolu gösterir bir hidayet rehberidir. Binaenaleyh anlattığı mesailde hakkı gösterdiğinde şübhe etmemelidir. وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ **Ve mahz-ı rahmettir fakat mü'minler için.** Çünkü o hidayetten intifa' edecek olan onlardır. اِنَّ رَبَّكَ **muhakkak Rabbın** يَقْضٖى بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهٖ **beyinlerinde,** yâni o ihtilâf eden Beni İsraîl'in Yehud ve Nasarâ'nın aralarında hükmiyle kazâ buyuracak. Belli ki, burada hüküm, kaza mânâsına masdar değil, mâbihilhüküm mânâsına isimdir. Nitekim وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا (*"Ve işte biz o Kur'an'ı böyle arabiyyen hâkim olmak üzere indirdik, ..."* Ra'd-13/37) âyetinde bu mânâ ile Kur'ân'ın bir ismi olmuştur. Filhakika اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ (*"Elhak biz sana bihakkın kitap indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği vechile hukm edesin; ..."* Nisâ-4/105) mantukunca Kur'ân beyne'n-nas hükm için indirilmiştir. Buna göre hükmiyle kaza buyuracak demek, Kur'ân ile kaza buyuracak demek olur. Bu suretle Yehud ve Nasarâ'nın ileride fiilen hükm-i Kur'ân ile mahkûm olup zimmet-i İslâm'a girecekleri ha-

---

Dâbbe: Debelenen, hafif yürüyen, ilerleyen, canlı.

ber verilerek, sûrenin başında ihtar olunduğu üzere mev'ud olan şevket-ü saltanat tebşir buyurulmuştur. Sakın bunda tereddüd olunmasın. وَهُوَ الْعَزِيزُ **Öyle azîzdir O,** kudretine karşı gelmek ihtimali yok galibdir. Binaenaleyh va'dini yerine getirir, muhakkak kazasını infaz buyurur. الْعَلِيمُ **Alîmdir O,** binaenaleyh onu nasıl yapacağını da bilir. فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **O halde Allah'a tevekkül ve i'timad kıl ya Muhammed,** اِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ **şübhesiz sen öyle açık hakk üzerindesin.** Onun için i'timad etmelisin. ... اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى **Şübhesiz sen, o ölülere işittiremezsin** ilh... Onun için de çaresiz Allah'a tefviz-ı umur ile tevekkül etmek lâzım gelir.

MEVTÂ'dan murad, hakkı duymayan kâfirlerdir. Âyat-i Hakk'tan hiç müteessir olmadıkları için duygusuzlukta ölülere teşbih olunmuşlardır. Nitekim derece derece sagırlar, körler de öyledir. اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ **Arkalarını dönmüş kaçarlarken,** zira böyle olmasa belki işaret ile filân çağırılmaları mümkün olabilir.

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ **O söylenen başlarına geleceği vakit de,** yâni kâfirlerin isti'cal ettikleri o va'd söylenen o azâb, tamamiyle aleyhlerinde vukua geleceği, başlarına kıyamet kopacağı vakit, yâhud aleyhlerinde o hüküm vaki' olacağı zaman, اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ **onlar için arzdan bir dâbbe çıkarırız.** تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ **Nâsın âyetlerimize yakîn ile inanmaz idiklerini kendilerine söyler.** Bâlâda beyan olunduğu üzere, بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ("... *fakat onlar ondan bir şekk içindedirler, daha doğrusu onlar ondan kördürler.*" Neml-27/66) olduklarını anlatır. Burada, kıyamet alâmetlerinden olan bir dabbetü'l-arz haber veriliyor.

DEBB VE DEBÎB: Hafif yürüme, debelenme demektir. Hayvanatta ve ekseriya haşeratta kullanılır. İçkinin bedene yayılması ve bir çürüklüğün etrafına sirayeti gibi hareketi gözle idrâk olunamayan şeylerde de, isti'mal edilir. "Dabbe" kelimesi de bundan fâil olmak i'tibariyle aslı lügatte "mayedübbü", yâni debbeden, debelenen demek olur. Ve şu halde şimendüfer, otomobil, bisiklet gibi otomatik şeylere dahi aslı lügate nazaran dâbbe demek sahih olabilecek ise de, lisanda isti'mali, hayvana mahsustur. Hattâ örfte dört ayaklı hayvanatta ve onlar için bilhassa Fereste daha ziyade mütearef olmuştur. Bununla beraber وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى بَطْنِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى اَرْبَعٍ ("*Hem Allah hayvanı bir sudan yarattı, öyle iken kimisi karnı üstü yürüyor, kimisi iki ayak üzerine yürüyor, kimisi de dört ayak üzerine yürüyor, ...*" Nur-24/

İvmek: Acele etmek, acele istemek. **Feres:** At, kısrak.

45) âyetinden anlaşıldığı üzere her hayvanda isti'mal olunur. Hayvan lâfzına müradif gibidir.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِى الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا (*"Yerde hiç bir debelenen de yoktur ki rızkı Allah'a âid olmasın, ..."* Hûd-11/6) dan anlaşılan da budur. Binaenaleyh hayvan gibi insana da itlak olunur. Bu âyette "dabbe" diye nekire olarak vârid olmasından bunun, bildiğimiz dabbelerden bambaşka bir dabbe olması tebadür eder. دَٓابَّةً تُكَلِّمُهُمْ terkibinden zâhir olan ise bunun, hayvan-ı nâtık, yâni insan olmasıdır. Tefsirler de, bu iki nokta etrafında dolaşmaktadır.

Ragib, "Müfredat"ında bu babdaki akvali şöyle telhis etmiştir: «اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ» (*"Söylenen başlarına geleceği vakıt da onlar için arzdan bir dabbe çıkarırız, nâsın âyetlerimize yakîn ile inanmaz idiklerini kendilerine söyler."* Neml-27/82) Kavl-i kerîminde denildi ki: "Dabbe, tanıdığımızın hılâfına bir hayvandır ki, çıkması kıyamet sırasına mahsustur. Bir de denildi ki: "Bununla, cehalette hayvanlar menzilesinde olan eşrar murad olunmuştur." Bu takdirde dabbe bütün mâyedüb'ün ismi olarak cemi' olmuş olur. "Hain"in cem'inde hâine gibi. Kazî Beyzavî ve bazı ehl-i hadîs bunu, "cessase" olmak üzere göstermişlerdir ki, bir hadîste varid olduğu üzere Cessas'e Deccal için ahbar tecessüs eden casus demektir. Ebussuud da diyor ki: "Bu dabbe, cessasedir. Bundan ism-i cins ile ta'bir olunup bir de tefhim tenvini ile ibhamının te'kid olunması şanının garabetine ve evsafının tavr-ı beyandan haric olduğuna delâlet eder." Bu münasebetle hadîste varid olan bazı garib rivayetleri kaydettikten sonra şunu da ilâve eyliyor ki: "Hazret-i Alî'den şöyle rivayet olundu: Kuyruğu olan bir dabbe değil, sakalı olan bir dabbedir demiş, bir recül olduğuna işaret eylemiştir. Fakat meşhur olan bir dabbe olmasıdır." Şübhesiz Kur'ân'da «دَٓابَّةً» ta'bir olunduğu için dabbedir. Lâkin recül de bir dabbedir. «دَٓابَّةً تُكَلِّمُهُمْ» buyurulması ise, bunun bir insan olmasını ta'yin için zâhir bir karînedir. Burada kelâma mecazî bir mânâ vermek veyahud «تُكَلِّمُهُمْ» fiilini söylemek mânâsına değil de, cerh mânâsına teklîme hamleylemek hilâf-i zâhirdir. Rivayat-ı garîbe ile Kur'ân'ı zâhirinden ıhrac etmek ikanına halel getirmektir.

Kaldı ki Ahmed, Tayalisî, Naim ibn Hammad, Abd ibn Hamîd, Tirmizî, Hasen diyerek, İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, İbn Merdûye ve Beyhakî gibi zevatın Ebu Hüreyre radıyallahü anh'den tahric eyledikleri bir hadîste Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: ***"Dabbetü'l-arz, Musa'nın Asası ve Süleymanın Mührü beraberinde olarak çıkacak, Mühr ile***

Müradif: Eş anlamlı. **Garabet:** Yabancılık, gariblik, acizlik, tuhaflık, beceriksizlik. **İkan:** İlmi yakin.

mü'minin yüzünü parlatacak, Asa ile kâfirin burnunu kıracak, nâs sofraya toplanacak, mü'min ve kâfir tanınacak." Bu hadîse nazaran da bu dabbe, maddî ve ma'nevî hariku'l-âde bir kuvvet ve saltanat ile zuhur edip büyük bir İslâm devleti teşkil edecek bir sahib huruc olmuş oluyor. Şübhe yok ki, Asa-yi Musâ ile Mühr-i Süleyman'a hâiz olan zat büyük bir şahsiyyet olacaktır. Hem de şirardan değil hıyardan olacak. Çünkü mü'minin yüzünü güldürecek, kâfirin burnunu kıracak. Âyette, تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ (*"Nâsın âyetlerimize yakın ile inanmaz idiklerini kendilerine söyler."* Neml-27/82) buyurulması da bunu iktiza ediyor. Şu halde buna dâbbe tesmiye edilmesinin vechi, onun kâfirlere karşı haşîn olacağını ve Allah Teâlâ'ya nazaran onun ihracı zor bir şey değil, yerden adî bir dâbbe çıkarmak gibi kolay olduğunu anlatmaktır. Burada bazı asârı da kaydedelim:

1- İbn Cerir'in, Huzeyfe ibn Esid'den tahric ettiği üzere: "Dabbenin üç hurucu vardır: Birisinde bazı badiyelerde çıkar, sonra gizlenir. Birisinde de ümera kanlar dökerken bazı şehirlerde çıkar, yine gizlenir. Sonra da nâs mescidlerin en şereflisi, en büyüğü ve en faziletlisi nezdinde iken arz kendilerini fırlatmağa başlar. Derken halk kaçışır, mü'minlerden bir tâife kalır. "Bizi Allah'dan hiç bir şey kurtaramaz" derler. Dâbbe de, onların üzerine çıkar. Yüzlerini kevkeb-i dürrî gibi cilâlandırır, sonra hareket eder. Artık ne ta'kib eden yetişebilir, ne kaçan kurtulabilir. Bir adama varır, namaz kılıyordur. "Vallahi, sen ehl-i salât değilsin" der, yakarlar. Mü'minin yüzünü ağartır, kâfirin burnunu kırar" dedi. "O zaman nâs, ne halde olur?" dedik. "Arazide komşular, emvalde şerikler, seferlerde arkadaşlar" dedi.

2- Ehl-i ilimden bir çokları dâbbenin hurucu, emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker terk olunduğu vakittir, demişler. İbn Ömer radıyallahü anh'dan mervidir ki: وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً (*"Söylenen başlarına geleceği vakit de onlar için arzdan bir dabbe çıkarırız."* Neml-27/82) Kavl-i kerîmi emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker terk olunduğu vakit" demiştir. Buna göre وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ müslümanlar da, bozulup aleyhlerinde hüküm hakk olduğu vakit demek oluyor.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ

Şirar: Şerli. **Hıyar:** Hayırlı. **Badiye:** Ova, sahra, çöl. **Emval:** Mal, servet. **Şerik:** Ortak.

يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫ قَالَ اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَات۪ي وَلَمْ تُح۪يطُوا بِهَا

عِلْمًا اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا

فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا ف۪يهِ

وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

83- Ve her ümmetten âyetlerimizi tekzib eden kimselerden bir fevc yaparak mahşere sevkedeceğimiz gün artık onlar, hep inzibat altında tevkif olunurlar.

84- Nihayet geldikleri vakit: "Siz, benim âyetlerimi ilmen kavramadığınız halde tekzib mi ettiniz? Yoksa ne yapıyordunuz?" buyurur.

85-Ve haksızlık ettikleri cihetle aleyhlerinde söz, hakk olur. (Söylenen başlarına gelir) de artık nutukları tutulur.

86- Görmediler mi Biz, içinde sükûn bulsunlar diye geceyi yaptık, göz açmak üzere de gündüzü? Elbette bunda, iman edecek bir kavm için şübhesiz âyetler var.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ ... **"Mahşere sevk edeceğimiz gün."** Sözün gelişine nazaran zâhiri âyet, dâbbenin hurucu ile vukua gelecek inkılâbın bir safhasını tasvirdir. Yâni ileride وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ (*"Hele sur üfürüleceği gün."* Neml-27/87) ile beyan olunacak olan kıyamet-i kübrâdan evvel bir kıyamet-i suğra veya vustayı beyandır.

حَتّٰى اِذَا جَٓاؤُ **Nihayet geldikleri vakit.** Allahü a'lem murad, öldürülüp de hakkın huzuruna getirildikleri vakit demektir. قَالَ **O vakit Allah, buyurur ki:** اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَات۪ي وَلَمْ تُح۪يطُوا بِهَا عِلْمًا **"Siz, benim âyetlerimi ilmen ihata etmediğiniz,** yâni tamamiyle bilmediğiniz, ilminiz künh-ü hakikatini kavramadığı **halde tekzib mi ettiniz?** اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **Yoksa, yâni tekzib etmedinizse ne yaptınız, bu güne yarar ne amel işlediniz?** وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا **Ve zulmettikleri, yâni haksızlık edip tekzib eyledikleri cihetle söylenen başlarına gelir.** Aleyhlerinde hüküm, hakkolup cehennemi boylarlar, فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ **artık nutukları tutulur.** Ne i'tiraz, ne i'tizar hiç bir şey söylemezler. اَلَمْ يَرَوْا **Görmediler mi?** Murad, gözle görmek değil, kalb ile görmektir. Zira gece ve gündüz gözle görülür ise

de, sükûn ve ibsar hikmetiyle yapıldıkları mubsarattan değil, ma'kulâttandır. إِنَّ فِي ذٰلِكَ **Elbette bunda, bu yapılışta** لَاٰيَاتٍ **şübhesiz âyetler var.** Allah'ın varlığına ve birliğine, ve nübüvvetin hakkiyyetine, ve âhiretin olacağına ve insanların nizam-ı hayat ve amellerine delâlet eden deliller var.

EVVELÂ: Âlemin bir kararda, bir tabiatte kalmayıp hareketten sükûne, sükûnden harekete, zulmetten nûra değiştirilip durması, tabiatlar üzerinde kahir bir kudret-i âliyenin vücudunu gösterdiği gibi, bilhassa hayat-ı beşer nokta-i nazarından gecenin sükûn-ü istirahat ve gündüzün intibah-ü faaliyyet hikmet ve faideleriyle alâkadar yapılması, O hâlik'ın alîm ve hakîm, dilediğini yapar bir fâil-i muhtar olduğunu gösterir. Zira dilese idi, insanları da yarasalar gibi yapar, gündüzleri göz açtırmaz, geceleri dinlendirmez idi.

SANİYEN: Hareketleri durdurup sükûne erdiren, sâkin olanların bir nûr ile gözlerini açıp hareketlerini temin eden o kudretin zulmet-i cehalette uyuyan insanları uyandırmak, şaşkınlara yol göstermek için âlemi nûr-i Nübüvvetle tenvir edebileceğini de gösterir.

SALİSEN: Leyl-ü neharın bu inkılâbatı, bu âlemin, bir âlem-i inkılâb olduğunu ve binaenaleyh bu günün bir yarını ve bu dünyanın bir âhireti bulunduğunu anlattığı gibi bir nûr ihtizaziyle uyuyan gözlerin açılması ve sâkin olanların harekete geçivermesi, ayni surette bir nefh ile ölülerin dirilebileceğini gösterir bir ba's misali teşkil eder. لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ **Fakat iman edecek bir kavm için.** Çünkü iman şanından olmayanlar, hiç bir âyete inanmazlar.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِٓي اَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ اِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾ مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ ﴿٨٩﴾

İntibah: Uyanıklık, göz açıklığı, hassasiyet, uzuvların harekete geçmesi.

وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

Meâl-i Şerifi

87- Hele Sûr üfürüleceği, üfürülüp de bütün göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, Allah'ın dilediği müstesnâ olmak üzere hepsi feza' ile ürperdiği ve her biri ona hor, hakir geldikleri gün ne müdhiştir?

88- Bir de, o dağları görür câmid sanırsın. Halbuki onlar, bulut geçer gibi geçer. Her şeyi itkan eden Allah'ın sun'u, O, şübhesiz habîrdir, ne yapıyorsanız.

89- Her kim hasene ile gelirse o vakit ona, ondan daha hayırlısı var ve onlar o günkü feza'dan emîn kalırlar.

90- Her kim de, fenâlıkla gelirse artık yüzleri ateşte sürtülür. Başka değil, sırf yaptığınız amellerin cezası.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ **Hele Sûr üfürüleceği gün, büyük kıyamet!**

SÛR: Bazıları bunu "vâv"ın fethiyle suver gibi "suret"in cem'i, nefhi de suretlere ruh nefhı diye telâkkı etmişlerdir. Lâkin böyle olsa idi, zamirinde «فيها» denilmek lâzım gelirdi. Halbuki diğer bir âyette «ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى» (*" sonra ona bir daha üflenmiştir, "* Zümer-39/68) diye müfred, müzekker zamiri gönderildiğinden bu mânâ sahih olamaz. Bazıları da bunu, bir temsile hamletmişler. Mevtânın kabirlerden mahşere çağırılışları halini, bir orduyu harekete getirmek için boru çalınması haline teşbih suretiyle bir istiare-i temsiliyye yapıldığına zâhib olmuşlardır. Ekser Müfessirînin kavlince ise, bazı hadîslerde vârid olduğu üzere Sur, büyük boru gibi bir şeydir ki, üç def'a nefh olunacaktır: Birincisi, Nefha-i feza', ikincisi, nefha-i saik, üçüncüsü, nefha-i kıyamdır. Ve buna me'mur olan İsrafil'dir. Bu âyette beyan olunduğu üzere birincisi olan nef'ha-i feza'da, göklerde ve yerde kim varsa Allah Teâlâ'nın dilediği zevattan maadası hep dehşetinden sarsılacak; Sûre-i Zümer'deki وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ (*"Ve sur üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır, ancak Allah'ın dilediği müstesna, "* Zümer-39/68) Kavl-i kerîmi mucebince ikinci olan «نفخه صعق» da ise, Allah'ın dilediklerinden maada hepsi yıkılıp ölece ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ (*" sonra ona bir daha üflenmiştir, bu kerre de hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır. "* Zümer-39/68) فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ

Feza': Şiddetli korku. Zâhib: Zanna kapılma, bir fikre uyma.

إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (*"Bir de sur üfürülmüştür ne baksınlar kabirlerinden rablarına doğru akın ediyorlardır."* Yâsin-36/51) mucebince üçüncüsü olan nefha-i kıyamda kabirlerden kalkıp mahşere koşuşacaklardır.

Tirmizî'nin Ebu Said-i Hudrî radıyallahü anh'dan tahric edip hasen dediği bir hadîs-i şerifte Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem: "Nasıl zevk ederim, sahib-ı sur boruyu ağzına almış ne zaman nefh emrolunacak diye izin dinliyor" buyurmuştu. Bu, Ashab-ı kirama pek ağır geldi, o vakit aleyhıssalâtü vesselâm: حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ (*"Allah yetişir bize o ne güzel vekil."* Âl-i İmrân-3/173) deyiniz buyurdu. (Tefsir-u Sureti-39/6-7).

فَزَعٌ **FEZA':** Korkunç bir şeyden şahsa arız olan tutukluk ve ürkeklik, yâni şiddetli korku ile sarsılıp belinlemek demektir. إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ **Ancak Allah'ın dilediği kimseler müstesnâ** olarak feza'dan emîndirler. Bunların kim olduğu hakkında muhtelif sözler söylenmiş ise de, kat'î bir haber yoktur. En muvafıkı bundan sonraki ikinci âyette وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ (*"Ve onlar o günkü feza'da emin kalırlar."* Neml-27/89) bunun bir beyanı mesabesinde olmasıdır.

وَتَرَى الْجِبَالَ **Bir de sen, dağları görür,** تَحْسَبُهَا جَامِدَةً **onları câmid sanırsın.** وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ **Halbuki onlar, bulut geçer gibi geçer, dururlar.** Bu âyet iyi anlaşılmış değildir. Müfessirîn bunu, وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ (*"Ve dağlar yürütüldüğü vakit."* Tekvir-81/3) وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ *"Dağlar da didilmiş elvan yünler gibi atılacaklardır."* Kaâria-101/5) mazmunları üzere kıyamet günü dağların, yün gibi atılıp yürütülmesi manzarasının bir tasviri telâkkı etmişlerdir. Buna göre bu âyet, وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ (*"Her biri ona hor, hakir geldikleri gün ne müthiştir."* Neml-27/87) cümlesine ma'tuf olarak bu görüş, bu sanış ve bu bulut gibi geçiş hep ileride o feza' günü olacak. Lâkin bu takdirde تَحْسَبُهَا جَامِدَةً cümlesi yakışıksız kalır, وَتَرَى الْجِبَالَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ denilmek daha muvafık olurdu. Çünkü: "O gün dağlar bulut gibi geçecekler de o halde sen, onları câmid sanacaksın" denilmek tedhiş değil, tahfif oluyor. Şu halde «تَرَى» ile «تَحْسَبُ» bu güne, «وَهِيَ تَمُرُّ» o güne âid olmak ihtimali kalır. Yâni "bu gün hali hâzırda dağları görürsün câmid sanırsın, halbuki onlar o kıyamet günü bulut geçer gibi geçeceklerdir" demek olur. Bu surette ise «تَحْسَبُهَا» fazla kalır, «وَتَرَى الْجِبَالَ جَامِدَةً» denilmek daha muvafık olurdu.

Bunun için müteahhırînden bir takımları, «وَهِيَ تَمُرُّ» fiilinin de hâle âid olması lâzım geleceğine hükmederek bununla arzın hareketini isbate çalışmışlardır. Buna göre mânâ şu oluyor: "Sen, bu gün dağları görür câmid sanırsın, halbuki onlar her gün bulut geçer gibi geçerler." Bu, esas i'tibariyle güzel bir mânâdır. Ancak bu geçiş arzın her gün Şems etrafındaki kütlevî hareketine ham-

ledilince, kıyamet ahvali arasında bunun ne sebeble zikredildiği anlaşılamıyor. Bir de, bütün bu vecihlerde «جَامِدَةً» yalnız «ثَابِتَةً» demek oluyor. Ve Bunun mürur ile tekabülü anlaşılsa da sehab ile olan tekabülündeki zevk gaib edilmiş oluyor.

Bizim kanaatimizce bu âyet, hal-i hazırın her dem kevn-ü fesadını göstererek kıyamet ve ba'si tesavvur ettirmek için bir nevi' istidlâl sadedinde sevk olunmuştur. وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ dağların hadd-i zatında seyyal gazlerden mürekkeb olup zerratında bulut tebahhur eder gibi kevn-ü fesad, kimyevî tahavvülât ile her dem halk-ı cedîd cereyan edip durduğunu ve bu suretle kütlelerinin de yekpare bir hacimde sâbit kalmayıp her lâhza tegayyür ve intişar üzere bulunduğunu ve binaenaleyh âlemin en sabit görünen şeyleri bile böyle her dem inkılâb ile bir Kıyamete doğru gittiğini ve şu halde günün birinde bir nefh ile o koca dağların yerinden bütün kütleleriyle yürütülüp arzın, başka bir arza tebdil olunabileceğini anlatıyor. Hem bu gidişin nizamsız bir ihtilâl ile mücerred tahrib için değil, bulutun rahmete gidişi gibi hikmet-ü intizam ile daha yüksek bir hayata geçirmek için olduğuna işaret de eyliyor. Bu işareti bilhassa tasrih ile de buyuruluyor ki: صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ **Her şeyi itkan eden, yâni ilm-ü hikmeti ile yerli yerinde sağlam ve muntazam yapan Allah'ın sun'u!** إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ **Şübhesiz O, sizin bütün fiillerinize habîrdir.** مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا **her kim hasene ile gelirse, onun için ona ondan daha hayırlısı var.** وَهُمْ **Hem onlar,** o hasene ile gelenler, مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ **o günkü bir feza'dan,** o nefih günü, yâhud ba's günü **dehşetli bir korkudan** آمِنُونَ **emîn kalırlar.** وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ **Her kim de seyyie ile (kötü amel ile) gelirse,** فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ **artık yüzleri ateşte sürtülür.** هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **Başka değil, ancak yaptığınız amellerin cezasile karşılanacaksınız.**

Bu beyandan sonra hatime olarak Resulullah'a şöyle söylemesi emrolunuyor:

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ أَتْلُوَ الْقُرْآنَ فَمَنِ اهْتَدٰى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ

Seyyal: Akıcı-sıvı. **İntişar:** Dağılma, yayılma.

فَقُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُنْذِر۪ينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ فَتَعْرِفُونَهَاۜ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

91- "Ben, sâde emrolundum ki, şu beldenin şanına hürmet veren, her şey de kendisinin olan Rabbına ibadet edeyim. Hem emrolundum ki, halîs müslimînden olayım.

92- Ve Kur'ân okuyayım." Bunun üzerine her kim, hidayeti kabul ederse sırf kendi lehine eder, kim de sapa giderse de ki: "Ben, sâde tehlikeyi haber verenlerdenim."

93- Ve de ki: "Hamdolsun Allah'a. O, size âyetlerini gösterecek de onları tanıyacaksınız ve Rabbın ne yapacağınızdan gafil değil."

هذه البلدة **Yâni Mekke.** مِنَ الْمُسْلِمِينَ «بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ...» (*"Hayır: Kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a teslim ederse ..."* Bakara-2/112) müeddasınca Allah'ın birliğine teslim olan ve yaptığını Allah için güzel yapan **halîs müslümanlardan** وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا **Ve de ki: "Hamdolsun Allah'a. O, size âyetlerini gösterecek de onları tanıyacaksınız."** Yâni Kur'ân'da delâil-i kudretinden İslâm'a va'd buyurduğu hariku'l-âde nusret ve muvaffakıyyetleri ileride fiilen gösterecek. Şimdi tanımak istemediğiniz o hakikatleri, o vakit tanıyacaksınız. وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ (*"Ve emin ol ki sen bu Kur'ân'a ilmine nihayet olmayan bir hakimin ledünnünden indiriliyorsun."* Neml-27/6) اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ (*"Elbette rabbın hukmıyle beyinlerine kazasını infaz buyuracaktır, ve azizdir o âlimdir."* Neml-27/78) Bir de işbu سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا **"O ize ayetleri gösterecek de onları tanıyacakınız."** âyetleri, mü'minlere hidayet ve tebşir için nâzil olduğu başında beyan olunan bu sûrenin ruhu mesabesinde olan te'minat âyetleridir.

Bu sûrenin nâzil olduğu Mekke'de, Peygamber'in ne kadar yalnız, İslâm'ın ne kadar garîb olduğu düşünülür de öyle bir zamanda böyle bir sûre ve bahusus bu kat'î âyetlerle istikbal hakkında verilen va'd-ü te'minatın kuvvet-ü azameti ve filhakika Hicret-i Seniyyeden sonra İslâm tarihinin açtığı şevket-ü saltanatın vüs'at ve ehemmiyyeti mülâhaza olunursa, bu sûrenin ve bu âyetlerin bu yüksek ihbar ve te'minatın ne kadar büyük mucizeleri ihtiva ettiği tebeyyün eder. Ve filhakika bu Kur'ân'ın hakîm, alîm Allah Teâlâ'nın ledünnünden

telâkkı olunduğu bütün vuzuhiyle anlaşılır. Tarihi mütalea edenler, Bedr'den başlayıp Hazret-i Ömer devrinden, Fatih, Yavuz ve Kanunî Süleyman devirlerine kadar Allah Teâlâ'nın, وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِه۪ فَتَعْرِفُونَهَا (*"Ve de ki: Hamdolsun Allah'a: O size âyetlerini gösterecek de onları tanıyacaksınız ..."* Neml-27/93) buyurduğu üzere âyetlerini nasıl gösterdiğini hiç şübhesiz görür, hamd ederler.

Selim ve Süleyman saltanatlarının, Davud ve Süleyman saltanatları gibi, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ (*"...hamd o Allah'a ki, dediler: Bizi mü'min kullarından bir çoğunun üzerine tafdıyl buyurdu."* Neml-27/15) şükrânesiyle tecelli etmesi de, bu sûredeki tebşirat netaicinden olduğunda şübhe yoktur. Şunu da unutmıyalım ki, Çanakkale, Sakarya, İnönü muzafferiyyetleri, İzmir'in istıhlâsı, Avrupa'lıların İstanbul'dan çıkarılmaları hamdolsun Allah Teâlâ'nın zamanımızda gösterip tanıttığı âyat-ı İslâmiyye'dendir. Bu mücahedelerde Türkiye müslümaları öyle bir ıztırar ve ihlâs ile Allah Teâlâ'ya iltica ederek çalışmışlardı ki, اَمَّنْ يُج۪يبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّٓوءَ (*"Yoksa, sıkılan kendine duâ ettiği zaman ona icabet edip fenalığı açan ..."* Neml-27/62) mazmunu aynen tecelli etmişti. Fakat bütün bunların tahakkukundan sonra, اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ (*"Şübhesiz sen ölülere işittirmezsin, arkalarına dönmüş kaçarlarken sağırlara da da'veti işittirmezsin"* Neml-27/80) buyurulduğu üzere duymak istemiyen kalbsizler, sağırlar, körler. İslâm'ın artık bütün va'dleri olmuş, bitmiş istikbal için vazifesi kalmamış olduğunu iddia ederek müslümanlığı körletmek, Allah'ı unutup şirk yollarına gitmek istiyorlar. Böyle nankörlükler yapılacağını bildiği için Allah Teâla da: "Rabbın, neler yapacağınızdan da gafil değil." وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (*"Ve her biri için amellerinden dereceler vardır Rabbın ne işlediklerinden gafil değil."* Enâm-6/132) buyuruyor. Sûrenin başında da, هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ * الَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ * اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ (*"Birer hidayet ve müjde olmak üzere o mü'minlere. Ki namazı dürüst kılarlar ve zekâtı verirler, Âhirete de onlar yakîn edinirler. Çünkü Âhirete inanmıyanların yaptıklarını kendilerine müzeyyen göstermişizdir de onlar ilerisini görmezler, kalbleri körelmiştir. Bunlar o kimselerdir ki kendilerine azâbın kötüsü vardır ve bunlardır ki Âhirette en çok husrana düşen-lerdir."* Neml-27/3-5) buyurulmuştu. Yâni mü'minlere, namütenahî istikbal olan âhiret, va'd-ü tebşir buyurulurken âhirete imanı olmıyanların kendilerini beğenen körlüklerini ve sonundaki hüsranlarını anlatmıştı. Dâbbetü'l-arz ve nefh-ı Sur âyetlerinde de bütün âlemin inkılâb-ı küllîsi anlatılırken İslâm'a va'd olunan âhiretin ebedî tehakkuku tesbit edilmiş, مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ (*"Her kim hasene ile*

gelirse o vakit ona ondan daha hayırlısı var ve onlar o günkü feza'dan emin kalırlar." Neml-27/89) buyurulmuştur. Filvaki' أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا (*"Görmediler mi biz içinde sükûn bulsunlar diye geceyi yaptık, göz açmak üzere de gündüzü! ..."* Neml-27/86) buyurulduğu üzere İslâm'ın da gecesi, gündüzü olacak, O da bu inkılâb âleminde gâh gecelerin aguşı sükûnünde dinlenecek ve gâh gündüzlerin pertevi ikbalinde gözlerini açarak Hakk Teâlâ'nın huzur-ı izzetinde en yüksek hayatı yaşamak için uyanacaktır. Bu âyetin işaretine nazaran İslâm'ın istikbali gece değil, gündüzdür, sönük değil, parlaktır. Ara sıra basan gece zulmetleri, onu dinlendirip tekrar uyandırmak içindir. Bu mânâ ma'ruf bir hadîs-i şerif ile şöyle beyan buyurulmuştur: الإِسْلاَمُ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ كَمَا بَدَأَ غَرِيبًا فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ. Bu hadîsteki «سَيَعُودُ» fiilini ekseri kimseler, «سَيَصِيرُ» mânâsına fiili nakıs telâk ederek: ***"İslâm, garîb olarak başladı (yâhud zuhur etti), yine başladığı gibi garîb olacak"*** diye yalnız inzar suretinde anlamış. Bundan ise, hep yeis, teammüm etmiştir. Halbuki Kamus'ta gösterildiği üzere, "âde" fiili «يُبْدِئُ، يُعِيدُ» de olduğu gibi dönüp yeniden başlamak mânâsına da gelir.

Bu hadîste de böyledir. Yâni "İslâm garîb olarak başladı (veya zuhur etti), ileride yine başladığı gibi garîb olarak tekrar başlıyacak (yâhud yeniden zuhur edecek). Ne mutlu o garîblere" demektir. Hadîsin âhirindeki fetubâ, onun inzar için değil, tebşir için sevk buyurulduğunu gösterir. Gerçi bunda da dönüp garîb olmak inzarı yok değil. Lâkin sönmeyip yeniden başlaması tebşiri vardır. İşte "fetubâ lilgurebâ" müjdesi de bunun içindir. Çünkü onlar, sâbikun-i evvelun gibidirler. Binaenaleyh hadîs de ye'si değil, müjdeyi nâtıktır. Ve bu sûre-i celîle âyetlerinin mazmunlarındandır. Bu nokta-i nazardan anlaşılıyor ki, bu Mekkî sûrelerin tertibde, böyle bir çok Medenî sûrelerden sonraya konulması mazmunlarının daha ziyade istıkbale âid olduğuna tenbih gibi bir hikmeti tezammün etmektedir. Ey müslüman, bunları bil de de ki: الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (*"Ve dedi ki: Hamdolsun Allah'a O, size âyetlerini gösterecek de onları tanıyacaksınız ve Rabbın ne yapacağınızdan gafil değil."* Neml-27/93) bak, şimdi bu va'di Sûre-i Kasas'ın ta'kib etmesi ne kadar mânâlıdır:

KASAS SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 88

Kasas Sûresi, hepsi Mekkî'dir. Ancak bir rivayette «الَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ .... الْجَاهِلِينَ» bir rivayette de اِنَّ الَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ Hicret esnasında Cuhfe'de nâzil olmuştur.

Âyetleri: Bil'ittifak seksen sekizdir.

Kelimeleri: Bin yüz kırk birdir.

Harfleri: Sekiz bin beş yüzdür.

Fasılası: م ، ن ، ل ، ر harfleridir.

İbn Abbas'dan ve Cabir ibn Zeyd'den rivayet olunduğu üzere: "Şuarâ nazil olmuş, sonra Tâsîn, sonra Kasas" demek ki, bu üç sûre nüzullerindeki tertib üzeredir. Hakk Teâlâ, Sûre-i Şuarâ'da Firavn'ın Musa'ya: قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِى فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ("*Â, dedi: seni çocukken bizde büyütmedik mi? Hem bizde ömründen senelerce kaldın. Hem de o yaptığın fi'li yaptın, o halde sen o nankör kâfirlerdensin.*" Şuarâ-26/18-19) kavlini, Musa'nın da فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِى رَبِّى حُكْمًا وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُرْسَلِينَ * وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَىَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنِى اِسْرَائِيلَ ("*Onun üzerine vaktâ ki sizden korktum, içinizden kaçtım derken Rabbım bana hüküm ihsan buyurdu ve beni mürselinden kıldı.*" Şuarâ-26/21-22)

dediğini hikâye buyurmuş. Sonra da Tâsîn de Musa aleyhisselâm'ın ehline: إنّي آنست نارا ... (*"Ben cidden bir ateş hissettim"* Neml-27/7) kavlini hikâye buyurmuşdu ki, bu, o firardan sonra vuku' bulmuş ve o sûreler de icmalen zikrolunmuştu. Burada da o icmal sırasiyle bast-u tafsil olunarak büyük bir tarih fezleke edilecek ve bu suretle Şuarâ'nın âhirinde va'dolunan inkılâb, Tâsîn de misalleri ve safahatiyle izah olunduğu gibi Tâsîn'in hatimesindeki سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا (*"...O,size âyetlerini gösterecek de onları tanıyacaksınız "* Neml-27/93) va'dinin misali de, bu kasas ile tavzih olunacaktır. وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ * وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ (*"Biz de, istiyorduk ki, o yerde ezilmekte olanlara lûtfedelim, onları öncül imamlar yapalım, hem onları vârisler kılalım. Ve Arzda onlara kuvvet ve müknet verdim de Fir'avne ve Hamân'e ve ordularına onlardan korktukları şeyi gösterelim."* Kasas-28/5-6) âyeti, bu tevzihin girizgâh noktasıdır. Filhakika zayıfları kuvvetlendirip, kuvvetlileri devirmek bir tabiat işi değil bil'fiil Allah Teâlâ'nın kudret-i âyâtındandır. İşte kasas bu ibreti anlatan bir neşîde-i tarihiyyedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ
بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا
شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖي نِسَٓاءَهُمْ
اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا
فِي الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ﴿٥﴾
وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا
مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى

Bast: Uzunca.

أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا
تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ
(٧) فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا
إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ (٨)
وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ
عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (٩)
وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا
عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (١٠) وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ
قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (١١)
وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ
عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ (١٢)
فَرَدَدْنَاهُ إِلَى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ
وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (١٣)

Meâl-i Şerifi

1- طسم

2- Bunlar sana, âyetleri o mübîn kitabın.

3- Sana Musa ve Fir'avn kıssasından hakkiyle biraz okuyacağız, iman edecek bir kavm için.

4- Çünkü Fir'avn o yerde baş kaldırmış ve ahalisini fırka fırka edip arkasına takmıştı, onlardan bir taifeyi ezmek istiyor, oğullarını boğazlatıyor ve kadınlarını hayata atıyordu. O, cidden müfsidlerden idi.

5- Biz de istiyorduk ki, o yerde ezilmekte olanlara lûtfedelim, onları öncül imamlar yapalım, hem onları vârisler kılalım.

6- Ve arzda onlara kuvvet ve müknet verelim de Fir'avn'e ve Haman'a ve ordularına onlardan korktukları şeyi gösterelim.

7- O esnada Musa'nın anasına şu vahyi verdik: O'nu emzir, derken aleyhinde bir korku hissettin mi, o vakit O'nu deryaya bırakıver. Hem korkma ve mahzun olma. Biz, muhakkak O'nu sana iade edeceğiz ve kendisini mürselînden yapacağız.

8- Bunun üzerine Âl-i Fir'avn, O'nu lekit olarak aldı. Çünkü ileride kendilerine bir düşman, bir gamm olacaktı.Doğrusu Fir'avn da, Hamam da, askerleri de, hep cânîlerdiler.

9-Fir'avn'in hatunu ise: "Bir göz bebeği, bana ve sana. Bunu öldürmeyin, belki bize yarar, yâhud evlâd ediniriz." dedi ve onlar, farkında değillerdi.

10- Musa'nın anasının gönlü ise bomboş sabahı etti. Az daha onu açıverecekti: kalbine râbıta vermese idik eğer, imanlılardan olsun diye.

11- O'nun hemşiresine: "İzini ta'kib et de" demişti. O da, uzaktan gözetti. Onlar, farkında değillerdi.

12- Önceden O'na emzikcileri haram etmiştik bu vesîle ile vardı da, "Sizin hesabınıza bunun bakımını der'uhde edecek, hem O'na hayırhahâne bakacak bir ehl-i beyt buluvereyim mi size?" dedi.

13- Bu suretle O'nu anasına iâde eyledik ki, gözü aydın olsun da, hüzünlenmesin ve bilsin ki Allah'ın va'di muhakkak haktır ve lâkin çokları bilmezler.

الكتاب المبين İfadesi, **güzel parlak kitab**, yâhud açık beyan edici kitab ki, murad, Kur'ân'dır. Levh-i mahfuz diyenler de vardır. **نتلوا Tilâvetle okuyacağız.**

TİLÂVET: Ta'kib etmek, arkasına düşmektir. Ragıb'ın beyanına göre, bilhassa Allah Teâlâ'nın kütüb-i münzelesini ya kıraat veya içindeki emr-ü nehyi, tergib ve terhibi i'tiyad ile ta'kib eylemektir. Demek ki, tilâvet kıraattan min-

---

Müknet: Kudret, hakim. **Lekit:** Bulunmuş çocuk.

vechin ehastır. Burada ise, Cebrail vasıtasiyle kıraat veya tenzilden mecazdır. طَائِفَةً مِنْهُمْ **Onlardan bir tâifeyi ki,** Beni İsraîl'dir. Deniliyor ki, kâhinin birisi, Fir'avn'e şöyle demiş: "Beni İsraîl'de bir çocuk doğacak, senin devletin onun eliyle gidecek." اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ **Çünkü o, cidden müfsidlerden idi.** Bir maksadı için yeryüzünü fesada vermekten çekinmez idi.

Onun için bu kadar ma'sum çocukları, Enbiya evlâdını kesiyor, kızları erkeksiz bırakarak dilediği gibi kullanmak istiyor. ... وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ **"Firavn'e ve Haman'a gösterelim."** Yâni korktukları şeyi başlarına getirelim, Beni İsraîl yüzünden devletlerinin zevalini, kendilerinin helâkini görsünler. Haman, Fir'avn'ın veziri. وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً **Hem onları eimme yapalım,** yâni din-ü dünyada öncül kendilerine iktida olunur imamlar. وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ **Hem de onları o varisler kılalım,** yâni وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنِي اِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (*"Ve o hırpalanıb ezilmekte bulunan kavmi ma'hud arzın bereketlerle donattığımız meşrıklarına mağriblerine vâris kıldık ve Rabbının Beni İsraile olan güzel kelimesi sabr etmeleri sebebiyle tamamen tehakkuk etti de Fir'avn ile kavminin yapa geldikleri masnûâtı ve yükselttikleri binaları yerlere serdik."* Arâf-7/137) âyetinde beyan olunan vârisler.

وَاَوْحَيْنَا اِلٰى اُمِّ مُوسٰى **"Musa'nın annesine şu vahyi verdik."** Bu vahyin, nübüvvet vahyi değil, ilham veya rü'ya demek olduğunu söylüyorlar. Demek ki, ilham, Mütekellimînin dediği gibi umum için esbab-ı ilimden olmamakla beraber, sahibi için amelî icab edecek bir kuvveti haiz olabilir. Maamafih burada اِنَّا رَادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (*"Biz muhakkak onu sana iade edeceğiz ve kendisini mürselînden yapacağız."* Kasas-28/7) te'minatı, sıga-i tahkik ile katiyyet de ifade etmektedir. Hem bir validenin yavrusunu emzirmek sevk-ı fıtrîsi kadar kuvvetli bir katiyyet. Şu halde Enbiya Nübuvveti değilse, evliya kerameti kabîlinden olduğunda şübhe yoktur. Anlaşılıyor ki, bu ilham, Musa doğduktan sonra olmuş ve biraz emzirilmiş, üç ay denilmiş. فِي الْيَمِّ **Nil** خَاطِئِينَ Hatadan değil, hatîedendir. Çünkü hatada muhtiîn denilir. Bu âyet, لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا (*"... çünkü ilerde kendilerine bir düşman bir gam olacaktı."* Kasas-28/8) hikmetinin vechini beyandır. Yâni cânî oldukları için Allah tarafından o suretle mübtelâ olacaklardır. Yoksa o cânîler, onu bırakmazlardı. وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًا **Musa'nın anasının da fuâdi, yâni gönlü bomboş sabahı etti.** Bunun zâhiri ne olup kaldığından hiç bir haber almayarak hayretten ve dehşetten gönlüne hiç bir şey girmiyor, aklı sıfıra inmiş bir halde demektir. اِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ **Az daha O'nu**

Hatîe: Yaramaz kimse.

meydana verecekti. Telâş ile haber alacağım diye yaptığını sezdirecek Musa'yı ifşa edecekti. وَقَالَتْ لِاُخْتِهِ **O'nun, yâni Musa'nın hemşiresine** قُصِّيهِ **"Kardeşinin izini ta'kib et,** ne olduğundan bir haber al" demişti.

Türkçemiz'de müzekker ve müennes zamiri ayrılmadığından Türkçe'de, "hemşiresine" denilince, validesinin hemşiresine denilmiş gibi anlaşılıyor. Halbuki لِاُخْتِهَا değil, لِاُخْتِهِ dir. Şu halde zâhir olan لِبِنْتِهَا kendi kızına denilmek iken onun hemşiresine denilmesi şefekate tansis nokta-i nazarından daha beliğ olmuştur. Yâni kendi kızı olduğu için değil, Musa'nın hemşiresi olduğu için ta'kibini emretmişti. فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ **O da, O'nu uzaktan gözledi, gördü.** وَهُمْ **Onlar, yâni Âl-i Firavn** لَا يَشْعُرُونَ **farkında değillerdi.** Gözettiğinin, yâhud hemşiresi olduğunun farkına varmıyorlardı.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِى
الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ
فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ
فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِى مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِى مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسٰى
فَقَضٰى عَلَيْهِ قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ ﴿١٥﴾
قَالَ رَبِّ اِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى فَاغْفِرْ لِى فَغَفَرَ لَهُ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَا اَنْعَمْتَ عَلَىَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ
﴿١٧﴾ فَاَصْبَحَ فِى الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِى اسْتَنْصَرَهُ
بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسٰى اِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾
فَلَمَّا اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسٰى اَتُرِيدُ

Tansis: Tetkikten sonra karar verme.

أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ
جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَاءَ رَجُلٌ
مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ
لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ مِنْهَا
خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾

Meâl-i Şerifi

14- Vaktâ ki, kıvamına erip dengini buldu, O'na bir hâkimiyyetle bir ilim verdik ve işte muhsinlere böyle mükâfat ederiz.

15- Bir de şehre girdi, ehalisinin bir gaflet demi idi. Derken orada iki adam buldu döğüşüyorlardı. Biri şiasından biri de düşmanından. Binaenaleyh şiasından olan, Ondan düşmanından olana karşı istimdad etti. Musa da, O'na bir yumruk indirdi, işini bitiriverdi. "Bu, dedi, Şeytan'ın işinden, O, cidden şaşırtıcı belli bir düşman."

16- "Ya Rabb, dedi, doğrusu ben, nefsime yazık ettim. Artık mağfiretinle benim suçumu ört." O da, mağfiret buyurdu. Hakikat O, öyle gafûr, öyle rahîmdir.

17- "Ya Rabb, dedi, bana olan bu in'âmın hakkı için artık mücrimlere aslâ zahîr olmam."

18- Derken şehirde korku içinde sabahı etti. Gözetiyordu, baktı ki, dün kendisinden yardım istiyen, O'na yine feryad ediyor. Musâ, O'na: "Besbelli sen, bir yaramazsın" dedi.

19- Deyip de, o ikisinin bir düşmanı olan herifi yakalayıvermek isteyince: "Ya Musa, dedi, dün bir adamı öldürdüğün gibi beni de öldürmek mi istiyorsun? Ara düzelticilerden olmak istemeyip de yeryüzünde bir zorba mı olmak istiyorsun?"

20- Şehrin öte başından bir adam da koşarak geldi: "Ya Musa, dedi,

---

Şia: Taraftar, aynı cemaat yanlısı. **İstimdad:** Yardım.

haberin olsun hey'et, seni öldürmek için hakkında emri müzakere ediyorlar, hemen çık! Ben, cidden senin hayırhahlarındanım."

21- Derhal oradan korku ile çıktı, gözetiyordu. Dedi: "Ya Rabbi, kurtar beni bu zalim kavmden."

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يَهْدِيَن۪ي سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ
﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَٓاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ
وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا
لَا نَسْق۪ي حَتّٰى يُصْدِرَ الرِّعَٓاءُ وَاَبُونَا شَيْخٌ كَب۪يرٌ ﴿٢٣﴾
فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ
مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَٓاءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْش۪ي عَلَى اسْتِحْيَٓاءٍ
قَالَتْ اِنَّ اَب۪ي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا
جَٓاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ
مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ
اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَم۪ينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ
اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَأْجُرَن۪ي ثَمَانِيَ
حِجَجٍ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اَشُقَّ
عَلَيْكَ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٢٧﴾

قَالَ ذٰلِكَ بَيْن۪ي وَبَيْنَكَۜ اَيَّمَا الْاَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّۜ وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَك۪يلٌ ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

22- Vaktâ ki, Medyen cihetine yöneldi: "Ola ki, Rabbım beni düz yola çıkara" dedi.

23- Ve vaktâ ki, Medyen suyuna vardı. Üzerinde bir küme insan buldu, suluyorlar. Ötelerinde de iki dişiehli buldu, sakınıp duruyorlar. "Derdiniz nedir?" dedi. "Biz, çobanlar çekip gitmeyince sulamayız ve bizim babamız büyük bir pirdir" dediler.

24- Bunun üzerine ikisine sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi de: "Ya Rabbi, dedi, ben, cidden bana indirdiğin hayırdan dolayı bir fakirim."

25- Derken o ikinin birisi, bir edeb-ü haya üzere yürüyerek ona geldi: "Babam, seni da'vet ediyor. Bize su çekiverdiğin ecrini sana ödemek için" dedi. Bunun üzerine varıp O'na kıssayı anlatınca: "Korkma, dedi, kurtuldun o kavmden, o zalimlerden."

26- O ikinin biri: "Babacığım, dedi, onu ecîr tut. Çünkü tuttuğun ecîrlerin en hayırlısı o kavî, emîn adam."

27- Dedi: "Haberin olsun ben, iki kızımın birini sana nikâh etmek istiyorum. Sen, bana sekiz sene ecîrlik etmek üzere ki, eğer onu doldurursan, o da kendinden. Maamafih seni zorlamak istemiyorum. İnşaallah beni salihînden bulacaksın."

28- Dedi: "O, benimle senin aramızda, iki müddetin her hangisini ödersem demek aleyhime husumet yok ve Allah mukavelemiz üzerine vekîl."

مَدْيَنَ Yukarılarda geçtiği üzere Şuayb aleyhisselâm'ın memleketi.

حَتّٰى يُصْدِرَ الرِّعَٓاءُ **VÜRUD:** Suya gitmek, **SUDUR:** Sudan dönmek olduğu gibi ısdar da, hayvanları sudan çekip götürmektir.

رِعَاءٌ **RİÂ:** Raînin cem'i, çobanlar. تَذُودَانِ

ذَوْدٌ **ZEVD:** Men'-ü defi' etmek, yâni diğerleri sularken bu ikisi hayvanlarını sakındırıp duruyorlar. اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ Burada iki mânâ vardır. Birisi, «لَامٌ» fakîr'in sılası ve «اَنْزَلْتَ» muzari' mânâsına olmak üzere, **"ya Rabb,**

Ecîr: Ücretli, işçi.

her ne hayır indirirsen muhtacım" demektir. Birisi de, «لام» ta'lil olmak üzere **"ya Rabbi, hakkımda hayır olmak üzere başıma getirdiğin serencamdan dolayı bir fakir oldum, çok muhtacım"** demektir ki, bu mânâ daha zâhirdir.

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِهٖٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ
الطُّورِ نَارًا قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوٓا اِنّٖٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّٖٓي اٰتٖيكُمْ
مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّا
اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ
مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنّٖٓي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٠﴾ وَاَنْ
اَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ
يُعَقِّبْ يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنٖينَ ﴿٣١﴾
اُسْلُكْ يَدَكَ فٖي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ وَاضْمُمْ
اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ
اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقٖينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ
رَبِّ اِنّٖي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾
وَاَخٖي هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنّٖي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ
رِدْءًا يُصَدِّقُنٖٓي اِنّٖٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ

عَضُدَكَ بِاَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ
اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَا اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾
فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَا اِلَّا
سِحْرٌ مُفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى اٰبَائِنَا الْاَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾
وَقَالَ مُوسٰى رَبِّى اَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ
تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾
وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِى
فَاَوْقِدْ لِى يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِى صَرْحًا لَعَلِّى اَطَّلِعُ اِلٰى
اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّى لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ
هُوَ وَجُنُودُهُ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا
لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾
وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ
لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَاَتْبَعْنَاهُمْ فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

29- Vaktâ ki, Musa, artık eceli ödedi ve ehliyle yola çıktı, Tur canibinden bir ateş hissetti. Ehline: "Durun, dedi, ben, bir ateş hissettim. Ümid ederim ki, size ondan bir haber getiririm veya o ateşten bir eksi? Belki bir ocak yakar ısınırsınız."

30- Derken ona varınca, vâdinin sağ kıyısından o mübarek buk'ada ağaçtan nidâ olundu. Şöyle ki: "Ya Musa, haberin olsun benim, ben Allah, Rabbü'l-âlemin."

31- Ve şöyle: "Bırak Asânı." Derken O'nu, sanki (bir cânn) bir çevik yılan gibi ihtizaz ediyor görünce, öyle bir dönüp kaçtı ki, arkasına bile bakmadı. "Ya Musa, yüzünü dön ve korkma. Çünkü sen, aminîndensin.

32- Elini koynuna sok çıksın bembeyaz, bir âfetsiz, ve heybetten cenahını kendine kavuştur. İşte bu ikisi sana iki burhan, Rabbın'dan Fir'avn'e ve cem'iyyetine. Çünkü onlar, fasık bir kavm oldular."

33- Dedi: "Ya Rabbi, ben onlardan bir adam öldürdüm, korkarım beni hemen öldürürler.

34- Biraderim Harun ise, lisanca benden fesahatlidir. Beni tasdik eder bir muavin olmak üzere maiyyetimde O'na da risalet ver. Doğrusu ben, beni tekzib ederler diye korkarım."

35- Buyurdu ki: "Biraderinle bâzûna kuvvet vereceğiz ve sizin için bir saltanat kuracağız da, size erişemiyecekler. Âyetlerimiz hakkı için siz ve size tabi' olanlar galib geleceksiniz."

36- Vaktâ ki Musa, bunun üzerine açık açık âyetlerimizle onlara vardı: "Bu, dediler, sırf uydurma bir sihir. Biz, bunu evvelki atalarımızda dahi işitmedik."

37- Musa da: "Rabbım daha iyi bilir" dedi. Tarafından hidayetle gelen kim? Ve yurdun akibeti kimin olur? Doğrusu bu, zalimler felâh bulmaz.

38- Fir'avn ise dedi ki: "Ey millet, ben, sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum. Haydi benim için çamura ocağı yak da ya Haman, bana bir kule yap, belki Musa'nın tanrısına muttali' olurum. Maamafih ben, O'nu her halde yalancılardan sanıyorum."

39- Hem de O ve askerleri yeryüzünde haksızlıkla kibirlenmek istediler ve zannettiler ki, O'nlar, bize iâde olunmıyacaklar.

40- Biz de, kendisini ve ordularını tuttuk da deryaya fırlatıverdik.

Eksi: Ucu ateşli odun parçası. **Buk'a:** Vadi; yer. **İhtizaz:** Hareket, kıbırdama.

Şimdi bak, o zâlimlerin akibeti nasıl oldu?

41- Biz, onları öyle baş kumandanlar yaptık ki, ateşe da'vet ederler ve kıyamet günü yardım olunmazlar.

42- Hem kendilerine bu dünyada arkalarından bir lânet yağdırmaktayız, hem de Kıyamet günü bunlar, pek menfurlardandırlar.

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ **"Vakta ki Musa artık ecelî ödedi."** yeknazarda hangi eceli ödediği belli olmuyor gibi ise de, düşünülünce fazlasını ödediği ve hiç bir eceli kalmadığı anlaşılır. Çünkü kerîm olan va'dine vefa eder, eserler de buna delâlet eylemektedir. Hattâ bazılarında on sene daha fazla kaldığı rivayet edilmiştir. وَسَارَ بِاَهْلِهِ **Ve ehliyle yürüdü;** yola çıktı. Nereye gidiyordu? Bu beyan edilmiyor. Bazıları, Mısr'a demişler lâkin «اَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ» demesi buna münafi görünür. Bazıları da Kuds'e doğru demişler ki, daha sâlim ve mânîdar görünür. اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا **Tur canibinden, yâni dağ cihetinden bir ateş, hissetti.** Dikkat olunursa bu ifade gayet sâde ve zahir görünmekle beraber işârâtında izaha sığmayacak bir çok derinlikler vardır. Meselâ: "if'al"den veya müfaale'den olması muhtemil olan «اٰنَسَ» bir ihsas ifade etmekle beraber kaba bir ihsasın değil, üns ifade eden derin ve insanî bir ihsasın ifadesidir. Nitekim فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا ("*...O vakit kendilerinden bir rüşd hissettiniz mi* Nisâ-4/6) de rüşd inası, derin bir ihsastır. Şübhe yok ki, "ehasse" denilmeyip de "ânese" buyurulması, bir letafet-i mahsusayi hâizdir. Bunu ancak zevk takdir eder. «نَارًا» deki tenvinin tenkirindeki garaib ve acaiblik de öyle. لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ **Belki ondan, size bir haber getiririm.** Demek ki, yolda bir haber almağa muhtac sıkıntılı bir vaz'iyyette bulunuyorlardı. Bunu şu rivayetlerle izah etmişlerdir:

1- Kış mevsimi, ehliyle, maliyle çıkmış ve Şam mülûkünden hazeren yolun gayrısını tutmuştu. Zevcesi hamil idi. Berriyye de gidiyor yollarını bilmiyorlardı. Bu yürüyüş onu karanlık soğuk, karlı bir gecede Tur'un sağına garb canibine sevketmiş idi.

2- Haremine gayretinden geceleyin refiklariyle buluşur, gündüz ayrılırdı. Derken bir gün yolu şaşırdı, gece geldi çattı. Derken haremini ağrı tuttu, çakmağını çaktı, ateş almadı. Bir de baktı uzaktan bir ateş parlıyor. İşte o vakit: "Durun!" dedi, ben bir ateş hissettim belki ondan size bir haber getiririm. اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ **yâhud o ateşten bir eksi, ilâh...**

فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِيَ **Derken ona varınca, nidâ olundu** مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ **vadînin sağ kıyısından,** Musa'ya nazaran sağ, yâhud "eymen" lâfzının diğer mânâsiyle, vadînin en meymenetli kıyısından ki, الْاَيْمَنُ فَالْاَيْمَنُ müeddasınca bil'işare sağ de-

---

Yeknazar: İlk bakış. **Ânese:** Ünsiyet, karşılıklı görüşme.

mek olur. فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ **O mübarek bukada.**

BUK'A: Yanındaki arazının hey'etinden başka türlü olan kıt'a-i arz demektir. Mübarek olması Allah Teâlâ'nın bilhassa âyât ve envarına mazhar olması, yâni risalet ve teklimin burada husule gelmesi hasebiyledir. مِنَ الشَّجَرَةِ **Ağaçtan nidâ olundu.** Bu ağacı bazıları unnab, bâzıları semüre, mügaylan dikeni nevinden bir bâdiye ağacı, bazıları avsec, yâni sincan dikeni veya Musa ağacı denilen dikenli bir ağaç, bazıları da ulleyk, yâni sarmaşık veya böğürtlen diye rivayet etmişlerdir. Alusî, diyor ki: "Bu günkü Tevrat'ta mezkûr olan da ulleykadır. İşbu «مِنَ الشَّجَرَةِ» «مِنْ شَاطِئِ» den bedeli iştimaldir. Ağaç nida etti değil, ağaçtan nidâ olundu. اَنْ **Şöyle diye** [1]:

يَا مُوسَى اِنِّى اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ **"Ya Musa, hakikat benim, ben Allah Rabbü'l-âlemîn.** «طه» sûresinde يَا مُوسَى اِنِّى اَنَا رَبُّكَ (*"Vaktâ ki ona vardı kendine şöyle nidâ olundu: Ya Musa haberin olsun benim, ben Rabbın, ..."* Tâhâ-20/11-12) nidâ olundu. اَنْ بُورِكَ مَنْ فِى النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (*"... Haberin olsun mübarek kılınmıştır bu ateşteki kimse ve bunun havalisindekiler ve Sübhandır o âlemlerin Rabbı Allah."* Neml-27/8) nidâ olundu diye geçmişti. İmam Fahruddin-i Razî, bu farkların vechini anlatmak için der ki: Bunların beyninde münafat yoktur. Allah Teâlâ, hepsini anlatmış, ancak her sûrede o nidâ mazmununun bir kısmını hikâye buyurmuştur. Kazî ile Ebussuud da: "Fark, yalnız lâfızdadır. Asıl murad olan mânâda münafat yoktur" demişler. Bu ise, Kur'ân yalnız mânâyı hikâye etmiştir demek olacağından nidâ'nın bir lâfız ve savt ile değil, yalnız bir mânâdan ibaret olduğunu zannettirebileceği gibi kıssanın üç sûrede tekrar edilmesinin vechini de izah etmiyor. Halbuki her birinde kıssa sırf bir tekrardan ibaret olmayıp diğerinde söylenmeyen bir vech ile beyan edilmiş olduğundan Razî'nin dediği gibi, "nidâ"nın müştemil olduğu mazmun da öyledir. Hepsinin zâhiri, Musa aleyhisselâm'ın bir kelâm-ı lâfzî işitmiş olmasıdır.

Burada Mutezile demişlerdir ki: «مِنَ الشَّجَرَةِ» sarahatiyle Musa aleyhisselâm nidayı şecereden işitmiştir. Ve bu nidâ ile mütekellim olan da, Allah Teâlâ'dır. Halbuki Allah Teâlâ bir cisimde olmaktan münezzehtir. Demek ki, Allah Teâlâ'nın tekellümü ancak bir cisimde kelâm halk etmekledir. Buna karşı kelâm sıfatının kıdemine kail olan Ebu Mansur-i Mâtüridî ve Maverâe'n-nehir Türk uleması derler ki: "Allah Teâlâ'nın zatı ile kaim olan kelâmı kadîm, işidilmez. İşidilen ancak ses ve huruftur. Ve işte ağaçta yaradılan ve ondan işidilen odur." Ebu'l-Hasen-i Eş'arî de, demiştir ki: "Cisim ve araz olmayan

---

[1] Yâni اَنْ müfessiredir.

zatının görülmesi mümkün olduğu gibi, harf ve savt olmayan kelâm-ı nefsînin de mesmu' olması mümkündür." İmam-ı Gazalî de, bunu te'yid eylemiştir. Sofiyyeden bâzıları da demiştir ki: "Savt ile kelâm-ı lâfzîyi işitti ve bu, Hakk Celle ve alânın hikmeti muktezasınca dilediği mezahirden birinde zuhurundan sonra oldu. Öyle ki Sübhanehu ve Teâlâ zuhuriyle beraber yine ıtlakı üzere (hattâ ıtlak kaydinden bile) bâkî idi. Hadîs-i sahihte vârid olmuştur ki: "Allah Teâlâ, yevm-i Kıyamette kullarına bir surette tecelli edecek: "Ben, Rabbınızım" diyecek de tanımayacaklar. Sonra diğer bir surette tecelli edecek o vakit tanıyacaklar." Fakat o zaman böyle zuhur olsa idi, bilahare mîkatta أَرِنِى أَنْظُرْ إِلَيْكَ (*"Göster bana, bakayım sana."* Arâf-7/143) talebine hacet görmez veya لَنْ تَرٰينِى (*"Beni kat'iyyen göremezsin."* Arâf-7/143) ile karşılanmaz veya فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا (*"...Rabbi dağa bir tecelli buyurunca onu un urfa ediverdi, Musa da baygın düştü, ..."* Arâf-7/143) tecellisi, daha o zaman olmuş olurdu.

Hasen-i Basrî Hazretleri: "Musa aleyhisselâm'a, nidâ-i vahy ile nidâ olundu. فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى (*"... şimdi verilecek vahyi dinle"* Tâhâ-20/13) buna delîldir." demiş. Cumhur-ı ulema buna razı olmamış: "Allah Teâlâ, O'na vasıtasız kelâm söyledi. Buna delîl, وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا (*"... hem de Allah'ın Musa'ya kelâm söylemesi gibi."* Nisâ-4/164)dır. Zira vahy olsa idi, Enbiya arasında Kelîm isminin Hazret-i Musa'ya ihtisası olmazdı. "Festemi' limâ yuhâ"da vahy ile değil, sarih kelâm ile söylenmiştir" demişlerdir. Fakat burada وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَاۤئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِىَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَاۤءُ اِنَّهُ عَلِىٌّ حَكِيمٌ (*"Bununla beraber hiç bir beşer için kabil değildir ki Allah ona başka suretle kelâm söylesin, ancak vahyile veya bir hicab arkasından ve yahud bir Resul gönderip de izniyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesna, çünkü o çok yüksek, çok hakimdir."* Şûrâ-42/51) âyetini unutmamak lâzım gelir. Zira diğer Müfessirîn de, Musa'ya olan teklimin burada "illâ vahyen" kısmında dahil olduğunu söylemişlerdir. Şu halde Hasen-i Basrî Hazretleri'nin muradı da, bu olmak lâzım gelir. Çünkü bu âyette vahiy, Resul irsaliyle olan ihaye mukabil zikredildiğinden, bilâ vasıta vahiy demektir. Bu da, yalnız ilka-i mânâ ile olabileceği gibi ilka-i lâfz ile dahi olabilir ve işte Musa'ya da böyle olmuştur. «اَنْ يَا مُوسٰى» وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ "Bırak o Asanı." üzerine ma'tuf, yâni bir de şöyle nidâ olundu: "Bırak o Asanı. فَلَمَّا رَاٰهَا Bu gibi "fa"lara, fasîha denilir. Hal delâletiyle hazfolunmuş cümleleri iş'ar eder ki, "bunun üzerine bıraktı. Bırakınca sanki bir yılan imiş gibi ihtizaza başladı. Öyle ihtizaz ediyor görünce" demektir.

يَا مُوسٰى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِينَ **"Ya Musa, yüzünü dön ve korkma çünkü sen aminindensin."** Bu cümlede, bir kavil mukadderdir. Yâni böyle denildi.

Çünkü "Tâsîn" de geçtiği üzere لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ("*...korkma, zira benim, korkmaz yanımda Resul olanlar.*" Neml-27/10)dır. «جَيْبِكَ» Ceyb: Esasen gömleğin, cübbenin baş tarafındaki açıklığa denir ki, koyun ta'bir ettiğimiz yaka açığıdır. Bildiğimiz ceybe ıtlakı sonradan müvelleddir. وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ **Ve korkudan cenahını kendine kavuştur.** Cenahtan murad, iki koldur. Bu emir, iki mânâyı iş'ar eder: Birisi, bu makamda mehabetten korkup kaçma da kollarını kavuşturup emre âmâde dur. İkincisi, her hangi bir korku vaz'iyyetinde de kaçma, etrafını derle topla, celâdet göster demek olabilir. فَذَانِكَ **İşte bu ikisi,** Asa ile yed-i bayzâ ki, birisi korkutur, birisi tenvir ve tergib eder. وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا **Ve sizin için bir saltanat bahşedeceğiz,** yâni büyük bir tesallut ve galebe kuvveti vereceğiz de, فَلَا يَصِلُونَ اِلَيْكُمَا **ikinize de erişemeyecekler.** Ne el uzatabilecekler, ne de mânen ve maddeten, ilmen ve hücceten kâ'bınıza yetişebilecekler ilh...

بِاٰيَاتِنَا **Âyetlerimiz hakkı için,** mucizelerimiz ve bilhâssa o iki mu'cize sayesinde, اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا **siz ve size tabi' olanlar** الْغَالِبُونَ **galib geleceksiniz.** Demek yalnız kendileri değil, kendilerine tabi' olanlar da galib gelecekler. قَالُوا مَا هٰذَا **Bu, dediler,** yâni senin âyet diye getirdiğin başka değil, اِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى **uydurma bir sihir.** Yâni eskiden ma'lûm olmayıp yeni icad olunmuş bir sihir. Yâhud hiç asl-u esası olmayıp mücerred göz boyama kabilinden olan bir sihir veya Allah'a iftira edilen bir sihir. Şimdiye kadar içimizde görülmediği gibi. وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا **Biz bunu,** (böyle bir sihri) **veya bu dâvâyı** فِي اٰبَائِنَا الْاَوَّلِينَ **eski atalarımızda dahi işitmedik.** Demek ki, yeni muvaffakiyyetler, yeni âyetlerle husule geliyor. Hakikaten nâfi' olan şeyleri eskiden yoktur diye reddedenler, mahrum kalıyor. Onun için onların sihr-i müfterâ demelerine karşı وَقَالَ مُوسٰى **Musa da, şöyle dedi:** رَبّ۪ي اَعْلَمُ **"Rabbım daha iyi bilir.** بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِه۪ **Nezdinden hidayetle gelen kim,** وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ **ve yurdun akibeti kimin olacak?** Yâni bu dünya yurdunun sonunda hayırlı akibet kimin olacak? Akibetin iyisi de olur, kötüsü de. Nitekim ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذ۪ينَ اَسَاؤُا السُّواٰى ("*Sonra o fenalık yapanların akıbeti en fenası oldu, ...*" Rûm-30/10) buyurulmuştur. Fakat ekseriya وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّق۪ينَ ("*Ve akıbet korunan muttakilerindir.*" Kasas-28/83) gibi «لِ» ile kullanıldığı zaman hayırlısı demek olur. Burada da «لَهُ» kaydiyle hayra işaret olunmuştur. اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ **Hakikat bu, zalimler felâh bulmaz.** Zulüm, haksızlık edenler murada eremez, hakkın âyatını, burhanlarını, "uydurma sihirdir" diye reddedenlerin, haksız zalimler olduğunda ise şübhe yoktur.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ **Firavn ise,** (bak ne zalim, cem'iyyetini toplayıp da) **dedi ki:**

Yed-i beyzâ: Bembeyaz, ışıl ışıl parlayan, nurlanmış el. **Kâ'b:** Şan, şeref, yüksek makam. **Müfterâ:** İftira, yalan, yanlış.

يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ **Ey millet, ey şu gözler dolduran cemaat,** مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِي **ben, sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum."** Pek a'lâ bilir ki, şu halkı yaradan kendisi değildir. Kendisini de, bir yaradan vardır. Lâkin ülûhiyyet, yalnız onun hakkı olduğunu tanımıyor, halk ve ülûhiyyet mefhumlarına haksızlık ediyor. Hukuk ve teşri kendi vaz-u iradesinden ibaret imiş, ne irade ederse olurmuş, hükm-ü hükûmetini nakzedebilecek mâfevk bir kuvvet yokmuş gibi gösteriyor. Binaenaleyh nâs, O'nun hukûmetine itaatten başka bir şey tanımasın, hep O'nu sevsin, hep O'ndan korksun, hep O'na kul olsun, O'na tapsın istiyor. Hem ma'budluk iddia ediyor, hem "sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum" diyor. İlk önce yoktur demiyor, bilmiyorum diye insaflı görünmek istiyor ve göklerin, yerin Rabbı, gûya semayı rasad etmekle görünmesi lâzım gelen bir cisim ve cismanî imiş gibi tevehhüm ettirerek halka karşı ilm-ü fen yolundan bir desîse yapmak üzere de, diyor ki:

فَاَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ **"Şimdi bir ocak yak benim için çamura da ya Hâman!** Tuğla pişir demeyip bu ta'biri kullanması, kerpici pişirip tuğla yapmayı ibtida Fir'avn düşünmüş olduğundan bu suretle, san'atı ta'lim eylemiş deniliyor. فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا **Hemen bana bir kule yap.** Semayı terassud edecek bir rasad kulesi bina et. لَعَلِّي اَطَّلِعُ اِلَى اِلٰهِ مُوسٰى **Belki çıkar Musa'nın ilâhına muttali' olurum.** وَاِنِّي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ **Maamafih ben, O'nu her halde yalancılardan zannediyorum."** Yâni Rabbü'l-âlemîn tarafından Peygamberlik dâvâsında yalancı olduğunu zannediyor ise de, her ihtimale karşı gûya ilm-ü fen dâiresinde bil'fiil teharriyyat yaparak o yalanı meydana çıkaracak ve şayed O'nun ilâhını bulursa, gûya O'nun da hakkından gelecek imiş gibi görünmek istiyor. Bazıları bunun sâde bir lâftan ibaret kaldığını ve öyle bir kule ile göğe çıkmağa çalışmanın gayr-i ma'kul olduğunu söylemişler de, diğer taraftan böyle bir kulenin yapılıp yıkıldığını nakl etmişlerdir.

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ **Hem O, ordulariyle yeryüzünde bigayr-i hak daha kibirlenmek istedi.** Bilmiyorum demekle kalmadı. Şuarâ'da geçtiği üzere Musa'ya قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِي لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (*"Yemin ederim ki dedi: eğer benden başka bir ilâh tutarsan seni mutlak ve muhakkak zindandakilerden ederim."* Şuarâ-26/29) dedi. Nâziât'da geleceği üzere mahşerini toplayıp, اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى (*"Benim en yüksek rabbınız, dedi."* Nâziât-79/24) diye bağırdı. وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ **Ve zannettiler ki onlar, yakalanıp da bize getirilmiyecekler.** فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ **Biz de, O'nu ve ordularını tuttuk da** فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ **deryaya fırlatıverdik.** فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ Şimdi bak, o zalimlerin akibeti nasıl oldu

---

Teharriyat: Araştırma, inceleme.

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً Biz, onlar öyle öncüller, öyle baş kumandanlar yaptık ki, يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ ateşe çağırırlar. Cehenneme götürecek fiillere da'vet ederler **وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لَا يُنْصَرُونَ de Kıyamet günü nusrat olunmazlar. وَاَتْبَعْنَاهُمْ فٖي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً Hem bu dünyada arkalarına bir lâ'net takmışızdır.** Allah'ın ve Melâikenin ve nasın lâ'netleri **وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحٖينَ Hem bu Kıyamet günü onlar, o çirkin, menfur, matrutlardandırlar.** Çünkü tekebbür, yalnız Allah'ın hakkıdır. Bir hadîs-i kudsîde: ***"Kibriya benim ridâm, azamet izarımdır. Her kim, bunlardan birisinde bana niza' ederse ben, onu ateşe koyarım"*** buyurulmuştur. Onun için O'ndan başkasının istikbarı, bigayr-i hak istikbardır.

Gelelim kıssadan hıssaya:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى
الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى
بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾
وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا
كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَۙ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ
عَلَيْهِمُ الْعُمُرُۚ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فٖٓي اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِنَاۙ وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلٖينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ
الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا
مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذٖيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْلَٓا
اَنْ تُصٖيبَهُمْ مُصٖيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا
لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا
أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسٰى أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ
مُوسٰى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ
كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ أَهْدٰى مِنْهُمَا
أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ
أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ
هُدًى مِنَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

43- Celâlim hakkı için Biz, Musa'ya o kitabı, kurûn-ı ûlâyı ihlâk ettiğimizden sonra nâsın vicdanlarını tenvir edecek basîretler ve bir hidayet-ü rahmet olmak üzere verdik. Gerek ki, tezekkür edeler.

44- Sen ise Musa'ya o emri kaza ettiğimiz sıra canib-i garbîde değildin. O şâhidlerden de değildin.

45- Ve lâkin biz, bir çok karınlar inşâ eyledik de onların üzerlerine ömür uzadı. Sen, Medyen ehalisi içinde ikamet ederek âyetlerimizi onlardan okuyup öğrenmedin de ve lâkin Biz olduk, risalet verip gönderen.

46- Hem Biz, o nidâyı yaptığımız vakit Sen, Tûr'un canibinde de değildin ve lâkin Rabbın'dan bir rahmet olarak gönderildin ki, senden evvel kendilerine bir nezîr gelmemiş olan bir kavmi inzar edesin. Gerek ki, tezekkür edeler.

47- Ellerinin takdim eylediği günahlar yüzünden başlarına birer musîbet gelib de o vakit: "Ya Rabbenâ, bize bir Resûl gönderseydin de, âyetlerine uyup mü'minlerden olsakdı ya!" diyecek olmasalardı.

48- Fakat şimdi onlara tarafımızdan hak gelince: "Musa'ya verilen gibisi verilse ya!" dediler. Ya bundan evvel Musa'ya verilene küfretmediler

mi? "İki sihir tezâhür etti dediler ve biz hiç birisine inanmayız" dediler.

49- De ki: "O halde bu ikisinden daha doğru bir kitab getirin Allah tarafından da ben, ona tabi' olayım eğer sadıksanız."

50- Yine sana icâbet etmek istemezlerse artık bil ki onlar, sırf kendi hevaları peşinde gidiyorlar. Halbuki Allah'dan bir doğru delil olmaksızın mücerred kendi hevası peşinde giden kimselerden daha şaşkın kim olabilir? Muhakkak ki, Allah zâlimler güruhunu muvaffak etmez.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ **Celâlim hakkı için biz, Musa'ya o kitabı,** yâni Tevrat'ı مِنْ بَعْدِ مَا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى **kurûn-i ûlâyı ihlâk ettiğimizden sonra.** Demek ki, Kur'ân'ın lisanında kurûn-ı ûlâ Fir'avn'ın helâkiyle hitam buluyor. Ve işte sûre-i «طه» da Fir'avn'ın قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى (*"Dedi: Ya öyle ise kurunı- ûlânın hali ne?"* Tâhâ-20/51) suâline قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ي ف۪ي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبّ۪ي وَلَا يَنْسَى (*"...Onun dedi: İlmi Rabbının indinde bir kitabdadır, Rabbım şaşmaz ve unutmaz."* Tâhâ-20/52) cevabının mânâsı da bu olduğu buradan anlaşılıyor. Fir'avn'ın helâkinden veya Tevrat'ın nüzulünden İslâm'ın zuhuruna kadar kurun-ı vustâ oluyor, İslâm'ın zuhûriyle de âhir zaman, yâni kurûn-ı uhrâ başlıyor. Demek ki, Hazret-i Musa'nın bi'seti ile kurûn-ı ûlâ kapanıp kurûn-ı vustâ açıldığı gibi, Bi'set-i Muhammediyye ile de kurûn-ı vustaya nihayet verilip kurûn-ı uhrâ açılıyor. Ancak Hazret-i Musa'nın bi'setinden Fir'avn'ın garkına kadar olan müddet, kurûn-ı ulâya mahsub edilmiş olduğu gibi, Bi'set-i Muhammediyye'den Hicret-i Seniyye'ye kadar olan müddet de kurûn-ı vustaya mahsub edilerek Tarih-i İslâm Hicret'ten başlamıştır.

İşte Tevrat-ı kurûn-ı ûlânın ihlâkinden sonra بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ **nâsın kalblerini tenvir edecek basîretler** وَهُدًى وَرَحْمَةً **ve bir hidayet ve rahmet olmak üzere verdik** لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ **gerek ki, tezekkür ederler diye.** Kurûn-ı ûlânın halini düşünür ibret alırlar da Fir'avn ve askerleri gibi zulüm, haksızlık etmezler, ateşe gitmezler diye. Bu suretle Tevrat'ın nüzulü hikmetini beyandan sonra Kur'ân'ın inzal-i hikmetiyle Risalet-i Muhammediyye'yi de anlatmak için buyuruluyor ki:

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْب۪يِّ **Sen ise, o garbî canibinde,** o dağın garb yakasında, Musa'nın Elvahı aldığı mîkad yerinde değildin. اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ **Musa'ya, o emri kaza ettiğimiz** orada, yâni o vahiy ve Tevrat ile hüküm verip Peygamberliği işini sağlamlaştırdığımız vakit, Musa'nın yanında olmadığın gibi وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ **şâhidlerden de değildin.** O zamanda, o asırda hazır mevcud olanlardan da değildin. وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا **Ve lâkin Biz, bir çok karınlar inşâ ettik.** Kurûn-ı ûlânın helâkinden sonra Tevrat'ın neş'e-i hidayetiyle kurûn-ı vustâ husule geldi.

Elvah: Levhalar.

فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ **Onların da üzerlerine ömür uzadı.** Murur-ı zaman ile kocadılar, şaşkınlaştılar, o neş'e köreldi. O iman dinçliği, o amel kudreti kalmadı. Kalbler katıldı, hiss-i dinî söndü, türlü bid'atler, ihtilaflar, tahrifler ile şeriat ve ahkâm bozuldu. Bahusus sonlarına doğru fısk-u fetret çoğaldı. Binaenaleyh hikmet-i İlâhiyye yeni bir ruh ile yeni bir teşri' iktiza etti. Musa'nın hissettiği o ateşi yeniden duyurmak, mehabbetullah ile yeni bir hayat şevk-u neş'esi vermek için yeni bir kitab, yeni bir Peygamberle ahbar-u ahkâmı yenilemek lâzım geldi. Bu sebeble sana vahiy gönderip, bunları bildirdik. Tevrat, kurûn-ı vustayı tenvir için verildiği gibi bu suretle Kur'ân da, kurûn-ı vustanın fetretine nihayet verip kurûn-ı cedîdeyi tenvir için gönderildi.

Fıkıhta: "Ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz" kaidesinin bir esası demek olan bu vecîz âyet, Bi'set-i Muhammediyye'nin bir sırr-ü hikmetini göstermekte ve Kur'ân'ın her zamana hâkim olabilmesinin esas vechini anlatmaktadır. Ki tetavüli ömür ile eskimiş olan cem'iyyet-i beşeriyyeyi emr-i hakk olan diğer bir neş'e, "bir neş'et-i uhrâ" ile yenilemek kanunu, bunun mısdakı sûre-i Hadîd'de gelecek olan, اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ * اِعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (*"Yine o iman edenlere çağı gelmedi mi? Ki kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hak aşkına huşu' ile coşsun ve bundan evvel kendilerine kitab verilmiş sonra üzerlerinden uzun zaman geçip de kalbleri katılaşmış ve ekserisi fıska dalmış bulunanlar gibi olmasınlar. İyi biliniz ki Allah arzı ölümünden sonra diriltir, işte size âyetleri beyan ettik gerek ki aklınız ersin."* Hadid 57/16-17) âyetidir. *"Allah Teâlâ, bu ümmete muhakkak her yüz sene başında dinini yenileyecek kimse gönderir"* meâlindeki hadîs-i şerif dahi asırdan asra bu âyetlerin tatbikına teşvik yollu bir va'ddir. Bunun ilmî ve amelî iki ciheti vardır.

İlmî cihetini Kur'ân'da, amelî cihetini de Resulullahın sünneti ile ümetin tarihî seyrinde aramalıdır. اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ. (*"Âlimler, Enbiyanın vârisidir."* Keşfü'l-Hafa-2/1745)hadîs-i şerifinin mazmunu da bu suretle tecelli eder. Fakat dini tecdid etmek, dinde asıl olmayan bid'at ihdas etmek demek olmadığını unutmamalıdır. Asılsız bid'at hevâdır. Cem'iyyeti gençleştirmez bozar, ihtilâfa düşürür, sapıtır. Hadîs-i Nebevîde: كُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِى النَّارِ buyurulduğu gibi *"her bid'at, bir dalâlettir ve her dalâlet ateştedir."* Bu izahtan anlaşılır ki, burada Peygamber'in ilmindeki temayüzü anlatmak için sevkolunan bu âyette lâtîf ve belîğ bir icaz vardır. Sebeb zikrolunmuş «لٰكِنَّا» istidrâkinin asıl hedefi olan

---

Tetavül: Uzun, çok.

müsebbeb, hazfedilip, sonra «وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ» ile anlatılmıştır. Asıl mânâ şudur: Sen, ne orada, ne de o zamanda hâzır değil idin ki, onları bilesin lâkin Biz, vahy ile risalet verdik de bildin. Sebebi de, zaman uzamakla kurûn-ı vustâ eskimiş, dinler bozulmuş olduğundan yenilemek için yeni bir Peygamber'in ba'si iktiza etmiş olmasıdır. Burada şöyle bir suâl-i mukadder vardır. Hâzır ve şâhid değil ise, başkalarından öğrenmiş olamaz mı? Buna cevaben de, buyuruluyor ki:

وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فٖي اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا **Ve sen, Medyenliler içinde ikamet etmiş de âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değlisin.** Burada, ehl-i Medyen zikri hass, irade-i âmm kabîlindendir. Murad, hiç kimseden okuyup öğrenmedin demektir. Bunun bu tarzda söylenmesi Musa ile mukayeseye bir işaret olmak içindir. Yâni Musa'nın Medyen'e gittiği ve orada, eğleştiği ma'lûm, O, orada bir ta'lim görmüş olabilir, fakat sen öyle de değilsin. Bulunduğun yerde kimseden okuyup öğrenmediğin herkesce ma'lûm olmakla beraber, O'nun Medyen'e gidip eğleştiği gibi haricde ikamet edip ders almadığın da ma'lûm وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ **Ve lâkin Biz olduk risalet verip gönderen.** وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا **Hem o nidâyı,** yâni ... يَا مُوسٰى اِنّٖي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ ("*Ya Musa, haberin olsun benim ben Allah, Rabbülâlemin ve şöyle: "Bırak âsanı."*" Kasas-28/30-31) nidâsını yaptığımız vakit de Tûr'un yanında değildin. وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ **Velâkin Rabbın'dan bir rahmet olarak gönderildin ki,** لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذٖيرٍ مِنْ قَبْلِكَ **senden evvel kendilerine bir nezîr gelmemiş olan bir kavmi inzar edesin.** لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ **Gerek ki, tezekkür ederler,** nasihat dinler, akıllarını başlarına alırlar diye.

Bu kavmden murad, Arab'dır deniliyor. Gerçi Arab'a mukaddemâ Hazret-i İsmail gelmişti. Lâkin o Musa'dan evvel kurûn-ı ûlâya aiddir. Söz ise, kurûn-ı vustadadır. Kurûn-ı vustada onlara hiç bir Peygamber gelmemiştir.

RAHMET: Rahmeten lil'âlemîn olmakla beraber inzara bunlardan başlanılması şimdiye kadar kendilerine hiç bir nezîr gönderilmemiş olmak i'tibariyle hepsinden ziyade şayan-ı merhamet olmalarındandır. Onun için bu nokta şu âyetle bilhassa ihtar olunuyor: ... وَلَوْلَا اَنْ تُصٖيبَهُمْ مُصٖيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيهِمْ فَيَقُولُوا **Ve işte sen, bu hikmetle Musa'ya verilenden daha mühim bir kitab ile aynı rahmet olarak gönderildiğin halde.** فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا **Bu suretle tarafımızdan kendilerine hak (o hakk olan Kur'ân) geldiği vakit tezekkür** etmediler de, قَالُوا لَوْلَا اُوتِيَ مِثْلَ مَا اُوتِيَ مُوسٰى **"Musa'ya verilen gibisi verilse ya!" dediler.** اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا اُوتِيَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ **Ya bundan evvel Musa'ya verilene küfretmediler de mi?** قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا **"İki sihir tezahür etti, biribirlerine**

Tezahür: Ortaya çıkma.

müzaheret ediyorlar" dediler. Tevrat'ı da, Kur'ân'ı da cazibesiyle insanı kandıran ve fakat aslı olmayan bir sihir farz ettiler. وَقَالُوا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ Ve: **"Biz, hepsine kâfiriz" dediler.** Mekkeliler, Yehudîlere bir bayramlarında içlerinden bir hey'et gönderdiler. Onlara, Aleyhissalâtü vesselâm'ın şanından sordular. Onlar da: "Tevrat'ta biz, onu na't-ü sıfatiyle buluyoruz" dediler. İşte bu hey'et, dönüp Yehûd'un söylediklerini haber verdiği zaman Mekke müşrikleri böyle dediler. İşte Kur'ân'ın fesahat ve belâgatına hayran olmakla beraber hakk olduğuna inanmayan kâfirler de, öyle derler. قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَا **De ki: "Haydi, Allah tarafından bu ikisinden,** yâni Tevrat ile Kur'ân'dan **daha doğru daha hidayetkâr bir kitab getirin,** اَتَّبِعْهُ **ben ona tabi' olayım,** اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **eğer sadıksanız."** Bunların insan aldatmak için uydurulmuş bir sihir oldukları iddiasında doğru iseniz, daha doğrusunu getirmeniz lâzım gelir. Getirin bakalım, fakat ne mümkün? Allah tarafından Tevrat ile Kur'ân'dan daha doğru yol gösteren bir kitab getirilebilir mi? فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ **O halde sana yine icabet etmezlerse.** Daha doğrusunu getiremezlerse ki, getiremiyecekleri muhakkaktır. فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَاءَهُمْ **Artık bil ki, sırf hevalarına tabi' oluyorlardır.** وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِ **Halbuki Allah'dan hiç bir delil olmaksızın mücerred hevasına tabi' olandan daha sapkın, daha şaşkın kim olabilir?** اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Her halde Allah, zalimleri doğru yola çıkarmaz.**

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوا اٰمَنَّا بِهِ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ اُولٰئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى

Müzaheret: Yardım, koruma.

الْجَاهِلٖينَ ﴿٥٥﴾ اِنَّكَ لَا تَهْدٖي مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدٖي
مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُٓوا اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى
مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَاۜ اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبٰٓى اِلَيْهِ
ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾
وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعٖيشَتَهَاۚ فَتِلْكَ
مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلٖيلًاۜ وَكُنَّا
نَحْنُ الْوَارِثٖينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى
حَتّٰى يَبْعَثَ فٖٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا
كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾
وَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَزٖينَتُهَاۚ وَمَا
عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

51- Celâlim hakkı için, onlar hakkında sözü uladık da uladık ki, iyi düşünsünler.

52- Bundan evvel kendilerine kitab verdiklerimiz O'na iman ediyorlar.

53- Hem kendilerine tilâvet olunur olunmaz: "Biz, dediler, buna iman ettik. Bu, şübhesiz hak, Rabbımız'dan biz doğrusu evvelinden müslüman idik."

54- İşte bunlar, ecirlerine iki kerre nâil kılınacaklar. Çünkü sabretmişlerdir. Hem de kötülüğü iyilikle def'eyler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayra sarf ederler.

55- Ve lâğiv işittikleri zaman ondan yüzlerini çevirirler de: "Bize kendi amellerimiz size de kendi amelleriniz. (Selâmün aleyküm) Allah'a ısmarladık biz, cahillik edenleri aramayız" derler.

56- Doğrusu sen, sevdiğine hidâyet veremezsin ve lâkin Allah, kimi dilerse hidayet verir ve hidayete erecekleri O, daha iyi bilir.

57- Bir de: "Doğrusun amma biz, o doğru yolu tutar seninle beraber olursak derhal yerimizden yurdumuzdan olur çarpılırız" dediler. Ya Biz, onlara darü'l-emân bir haremi mekân kılmadık da mı? Ona, ledünnümüzden rızkolarak her şeyin semeratı toplanacak ve lâkin ekserisi bilmezler.

58- Bununla beraber Biz, maişetiyle şımarmış nice memleket helâk ettik. İşte meskenleri bir daha arkalarından meskûn olmadı. Meğer ki, pek az, ve hep Biz vâris olduk.

59- Hem Rabbın memleketleri, ana noktasında kendilerine âyetlerimizi okur bir Resul göndermedikçe helâk edici değildir. Hem de Biz, o memleketleri hep ahalisinin zulümleri halinde helâk etmişizdir.

60- Hem size her hangi bir şey vermişse sırf dünya hayatın geçici metaı ve ziynetidir. Allah yanındaki ise, hem daha hayırlı, hem bekalıdır. Artık akıl etmez misiniz?

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ **Onlara, sözü uladık durduk,** yâni Kur'ân âyetlerini birbiri ardınca tevalî ettirdik لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ **ki, tezekkür edeler.** Dinleyip düşünüp de iman edeler diye. اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ **Bundan, yâni Kur'ân verilmezden evvel kitab verdiklerimiz.** Yehûd'dan içlerinde Ebû Rıfaa bulunan on kişi iman etmiş eza olunmuşlardı. Ehl-i İncîl'den kırk kişi Resulullah'a bi'setinden mukaddem iman etmişlerdi. Otuz ikisi Ca'fer ibn Ebu Talib ile beraber Habeşistan'dan gelmiş sekizi de, Bahira, Ebrehe, Eşref, Âmir, Eymen, İdris, Nafi', Temîm Şam'dan gelmişlerdi. Bu âyetin nüzulüne sebeb bunlar olmuş ise de, âyetin mefhumu ıtlakı üzere Ehl-i Kitab'dan bütün iman edenlere şamildir. هُمْ بِهِ **Buna onlar,** (Haklarında sözü uladıklarımız değil de, onlar) يُؤْمِنُونَ **iman ediyorlar.** مَرَّتَيْنِ **İki kerre.** Biri önceden İslâmları, biri de sonraki İslâmları üzerine. وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ **Seyyieyi hasene ile def'ederler.** Ma'siyeti, taat ile giderirler. Çünkü اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ (*"...çünkü hasenat, seyyiatı giderir, ..."* Hud-11/114) dır. Âleyhissalâtü vesselâm, Muaz radıyallahü anh'a demiştir ki: اَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا **"Seyyienin arkasından bir hasene yap, onu mahveder."** Maamafih ezayı hilm ile, münkeri ma'ruf ile, şerri hayr ile, cehli ilm ile, gayzı gâzm ile, şirki شَهَادَةِ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ile diye de tefsir etmişlerdir. Dilimizde:

Gâzm: Def etmek, kovmak.

"İyiliğe iyilik, her kişinin kârı
Kemliğe iyilik er kişinin kârı"

diye meşhur olan mesel de bu mânâdandır.

اللَّغْوَ **Sakat söz.** Mücahid, "ezâ ve sebb" demiş. Dahhâk, "şirk" demiş. İbn Zeyd, "Resulullah'ın vasfını, Yehûd'un tağyiri" demiş. أَعْرَضُوا عَنْهُ **Ondan yüzlerini çevirirler.** وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا (*"Ve lağve rastgeldikleri vakit kerimane geçerler."* Furkan-25/72) Mantukunca tekerrümen. لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ "Bize amellerimiz, size de amelleriniz." diye mütareke ederler. لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ (*"Size dininiz, bana dinim."* Kâfirun-109/6) demek gibi. سَلَامٌ عَلَيْكُمْ **Bu selâm,** tehiyye selâmı değil. وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (*"... ve cahiller kendilerine lâf attığı vakit selâmetle....... derler."* Furkan-25/63) gibi veda' selâmıdır. Yâni kavga etmeyelim, Allah'a ısmarladık makamındadır.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ **Doğrusu sen, sevdiğine hidâyet veremezsin.** Burada hidayetten murad, sâde delâleti kavliyye değil, bilfiil isâldir. Onun için, وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (*"Ve emin ol, sen herhalde doğru bir yola çağırıyorsun."* Şurâ-42/52) âyetine münafi olmaz. Bu âyet, sıyak-u sıbakına nazaran Resulullah'ı tesliyedir. Çünkü en evvel şayan-ı merhamet görülerek inzar ettiği, İslâm'ına harîs olduğu kavminin, yakından sevdiği hemşehrilerinin, akrabasının gelen hakka iman etmeyip bulundukları halde ısrar etmeleri, Kur'ân'ı dinler dinlemez: "Biz, buna iman ettik. Biz, evvelinden müsliman idik" diyen ecnebîlerin aksine olarak feyz-ı risaletten mahrum kalmaları kendisini mahzun etmişti. Buharî, Müslim ve saire bir çok hadîs kitablarında ve tefsirlerde bunun bilhassa Ebû Talib sebebiyle nâzil olduğu şayi'dir. Maamafih Fahruddin-i Razî, bu âyetin zâhirinde Ebu Talib'in küfrüne bir delâlet olmadığını bilhassa ihtar etmiştir. Kelâmın gelişine nazaran sebeb-i nüzulü şu âyetle anlatılıyor denebilir: وَقَالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ **Bir taraftan da: "Doğrusun amma" dediler, biz, o doğruya uyar, seninle beraber olursak** نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا **derhal çarpılır, yerimizden ve yurdumuzdan oluruz."**

HATF: Yırtıcı kuşların av kapması gibi sür'atle çarpıp almağa denilir.

TEHATTUF da, bu suretle çarpılmaktır. Hâris ibn Osman ibn Nevfel ibn Abdimenaf Resul-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem Hazretlerine gelmiş de, demişti ki: "Biz, biliyoruz sen şübhesiz hakk üzeresin ve lâkin korkuyoruz! Sana tabi' olup da Arab'a muhalefet edersek biz, bir yeyimlik başız. Bizi yerimizden çarpar kapışıverirler." Buna cevaben buyuruluyor ki:

أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا **Ya Biz, onlara dârü'l-eman bir Haremi mekân kılmadık da mı?** «أَوَلَمْ» de «وَ» atıf, ma'tufu mahzuftur. أَلَمْ نَعْصِمْهُمْ وَنَجْعَلْ مَكَانَهُمْ

حَرَمًا اٰمِنًا takdirindedir. Yâni biz, onları koruyup da mekânlarını emniyyetli bir Harem kılmadık mı? Etrafında Arab'ın çarpışıp durduğu Beytin hürmetiyle muhterem ve içindekiler için dârü'l-eman bulunan bir Harem. يُجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ **Ona her şeyin semeratı toplanacak,** yâni iman edildiği takdirde hatf olunmak şöyle dursun, emn-ü hürmet daha ziyade artacak ve şimdiki gibi mahdud bir cibayetle kalınmayıp, ileride her taraftan her şeyin semeratı toplanıp ona sevkolunacak. رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا **Ledünnümüzden bir rızk olmak üzere** وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ve **lâkin ekserisi bilmezler** de Allah'dan korkacakken başkalarından korkarlar, başkalarının hatfından değil, Allah'ın azâbından korkulmak lâzım geldiğini ihtar için buyuruluyor ki: وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا... **"Bununla beraber biz, maişetiyle şımarmış nice memleket helâk ettik."**

اَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا
حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ
هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٦١﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ
الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا
هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذِينَ اَغْوَيْنَا اَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّاْنَٓا اِلَيْكَ مَا كَانُٓوا
اِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ
يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَاَوُا الْعَذَابَ لَوْ اَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾
وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَٓا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ
الْاَنْبَٓاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَاَمَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ

Cibayet: Vergi tahsili.

وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسٰٓى اَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ
مَا يَشَٓاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا
يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُولٰى
وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾
قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَٓاءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ
غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ
رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ
فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا
مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوٓا
اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

61- Ya şimdi kendisine güzel bir va'd va'dettiğimiz ve binaenaleyh ona erecek olan kimse, hiç o kendisine dünya hayatın geçici zevkini

yaşattığımız, sonra Kıyamet günü o ihzar edilenlerden olacak kimse gibi olur mu?

62- Hele onlara haykırıb da: "Nerede o zu'mettiğiniz şeriklerim" diyeceği gün!..

63- Aleyhlerinde söz hakk olmuş olanlar şöyle demektedir: "Ey bizim yegâne Rabbımız, daha işte şunlar, o azdırdığımız kimseler. Biz, onları kendi azdığımız gibi azdırdık, sana teberri ettik onlar bizlere tapmıyorlardı."

64- Bir de haydin yalvarın bakalım şeriklerinize denilmiştir. Binaenaleyh yalvarmışlardır, fakat kendilerine icabet etmemişler ve azâbı görmüşlerdir, vaktiyle hakkı görselerdi ya.

65- Ve hele onlara haykırıp da: "Gönderilen Peygamberlere ne cevap verdiniz" diyeceği gün!..

66- Artık o gün, onlara bütün haberler kör olmuştur. O vakit onlar, artık birbirlerine de soruşmazlar.

67- Amma tevbe ve iman edip salâh ile çalışan kimse, işte o felâh bulanlardan olmayı umabilir.

68- Rabbın, dilediğini yaratır ve ihtiyâr eyler. Muhayyerlik onların değil, Sübhan o Allah ve çok yüksek onların şirkinden.

69- Hem Rabbın bilir onların sîneleri ne saklıyor ve ne i'lân ediyorlar.

70- Allah O, başka tanrı yok ancak O, önünde sonunda hamd O'nun, hüküm O'nun, nihayet döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

71- De ki: "Söyleyin bakayım, eğer Allah üzerinizde geceyi Kıyamet gününe kadar sermedî kılarsa, size bir ziya getirecek Allah'ın gayri tanrı kim? Hâlâ dinlemiyecek misiniz?"

72- De ki: "Haber verin bakayım, eğer Allah üzerinizde gündüzü Kıyamet gününe kadar sermedî kılarsa size içinde dinleneceğiniz bir gece getirecek Allah'ın gayri tanrı kim? Hâlâ görmiyecek misiniz?"

73- Rahmetinden O, sizin için hem geceyi, hem gündüzü yaptı ki, hem içinde dinlenesiniz ve hem çalışıp fazlından istiyesiniz de şükredesiniz.

74- Ve hele onlara haykırıp da: "Nerede o zu'mettiğiniz şeriklerim" diyeceği gün!..

75- Hem her ümmetten birer şâhid çıkardık da haydin burhanınızı dedik mi o vakit hakk Allah'ın olduğunu bilmişler ve o uydurdukları

Sermedî: Daimi, ebedî.

şeyler, kendilerinden gaib olup gitmişlerdir.

مِنَ الْمُحْضَرِينَ **İhzar edilenlerden.**

İHZAR: Yakalanıp hakkın huzuruna getirilmek. اَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا **Biz, onları kendi azdığımız gibi azdırdık,** yâni biz, kendi hevamızla azdığımız gibi onları da cebr ile değil, kendi hevalarıyla azdırdık. مَا كَانُوا اِيَّانَا يَعْبُدُونَ **Onlar, bize tapmıyorlardı,** kendi keyflerine tapıyorlardı.

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ **Rabbın, neyi dilerse halkeder ve ıhtiyar eyler,** yâni dilediğini halkeder ve halkettiklerinden dilediğini de seçer beğenir, risalet, şefaat gibi yüksek işlere intihab eyler. مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ **Onların değildir o ihtiyar.** Binaenaleyh onların Allah'dan başka şürekâ, şufeâ ihtiyâr ve intihabına hakları yoktur.

سَرْمَدًا **Sermedî,** muttarıd, dâim.

اِنَّ

قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ
مَٓا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ بِالْعُصْبَةِ اُو۬لِي الْقُوَّةِ اِذْ قَالَ
لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾
وَابْتَغِ فِيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ
مِنَ الدُّنْيَا وَاَحْسِنْ كَمَٓا اَحْسَنَ اللّٰهُ اِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ
الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾
قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫تِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدِي اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَهْلَكَ
مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَاَكْثَرُ جَمْعًا
وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾ فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهِ فٖي زٖينَتِهٖ

قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ
قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ
وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقّٰيهَا
إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ
مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿٨١﴾
وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللّٰهَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ
اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

76- Hakikaten Karûn, Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı bağyetmiş idi. O'na öyle hazîneler vermiştik ki, anahtarları cidden güçlü kuvvetli bir bölüğe ağır geliyordu. O vakit kavmı O'na şöyle demişti: "Güvenme. Çünkü Allah, güvenenleri sevmez.

77- Ve Allah'ın sana bu vergisi için de sen, âhiret evini ara ve dünyadan nasibini unutma da, Allah'ın sana ihsan ettiği gibi ihsan et ve yeryüzünde fesad arama. Çünkü Allah, müfsidleri sevmez."

78- "Ben ona, sırf bendeki bir ilim sayesinde nâil oldum" dedi. Allah'ın O'ndan evvel, o kurûn içinden kuvvetçe O'ndan daha şiddetli ve cem'iyyetce daha kesretli nice kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Mücrimler günahlarından sual da olunmaz.

79- Derken ziyneti içinde kavmına karşı huruc etti. Dünya hayatı arzu edenler: "Ah, dediler, ne olurdu şu Karûn'a verilen gibi bizim de olsa! O, cidden büyük bir bahtiyâr."

Bagy: Azgın, isyankâr, başkaldıran.

80- Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise: "Yazıklar olsun size, dediler, Allah'ın sevâbı iman edip salâh ile çalışan kimseler için daha hayırlıdır. Ona ise, ancak sabredenler kavuşdurulur."

81- Derken Biz, O'nu hem de sarayı ile yere geçiriverdik. O vakit Allah'a karşı yardımına gelecek taraftarları da olmadı, kendini kurtaracaklardan da değildi.

82- Dün O'nun mevkiîni temenni edenler de, bu sabah şöyle diyorlardı: "Vay be, demek ki, Allah rızkı, kullarından dilediğine seriyor ve kısıyor. Eğer Allah, bize lûtf etmese idi bizi de batırmıştı. Ây demek ki, hakikat bu, Kâfirler felâh bulmayacak."

إِنَّ قَارُونَ Firavn, siyasî zulm-ü istibdadda alem olduğu gibi Karûn da, malî istibdad ve ihtikârda alemdir. Bu suretle Karûn kıssası, muhtekir bir kapitalist kıssasıdır.

كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى **Musa'nın kavminden idi,** yâni Beni İsraîl'den ve Musa'nın akrabasından idi. فَبَغٰى عَلَيْهِمْ **Derken onlara karşı bagyetti.** İhtikâr yaptı, zekâtını vermedi, Musa'ya isyan etti.

وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا **Ve dünyadan nasîbini unutma.** Dünyadan nasîbi, bazıları helâl dünya rızkı ve meş'ru' dünya zevkı diye anlamak istemişlerse de, o geçici dünyanın kendisi demektir. Asıl dünyadan nasîb ise, **"dünya âhiretin mezreasıdır"** muktezasınca âhiret için edilen intifa', âhirete kalacak ameldir. Yoksa dünyadan nasîb nihayet bir kefendir.

از بيابان عدم باسر بازار وجود

بتلاش كفنى آمده عريانى چند

وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِى الْاَرْضِ **Arzda fesad arama.** Bu kadar hazîneyi ihtikâr edip de serveti habsetmek, hadd-i zatında bir fesaddır. عَلٰى عِلْمٍ عِنْدِى **Nezdimdeki bir ilm ile.** Bu ilme, bazıları ticaret ve iktisad ilmi demişler, bazıları da El-kimya demişler. اَوَلَمْ يَعْلَمْ **Ya bilmiyor muydu?** Yâni sırf ilmi ile olsa kurûn-ı ûlâ içinde O'ndan daha kuvvetli ve daha çok servetli (Firavn gibi) kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Neye bu ilmiyle istifade etmedi

وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ **Halbuki mücrimler, günahlarından suâl de olunmaz,** yâni fülân cürmü işleyen kimdir? diye tahkik için ne şundan bundan, ne de kendilerinden sorulmağa lüzum görülmeksizin İndallah ma'lûmdurlar. Meleklerce de sîmalarından bilinir ve derhal yaka paça tutulurlar. يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِى وَالْاَقْدَامِ (*"Tanınır da mücrimler simalarından tutulur perçemlerile ayaklarından."* Rahmân-55/41).

İstibdad: Zulüm düzeni. **İhtikâr:** Vurguncu, malı saklayıp, pahalandıran, stokcu.

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذ۪ينَ لَا يُر۪يدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذ۪ينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ اِنَّ الَّذ۪ي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍۜ قُلْ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ مَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ هُوَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنْتَ تَرْجُٓوا اَنْ يُلْقٰٓى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَه۪يرًا لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَۢ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

Meâl-i Şerifi

83- O âhiret evi (son yurd), Biz, onu öyle kimselere veririz ki, yeryüzünde ne bir kibir, ne de bir fesad istemezler ve o akibet korunan müttekilerindir.

84- Her kim, hasene ile gelirse o vakit ona, ondan daha hayırlısı var. Her kim de, seyyie ile gelirse, seyyiat yapanlar hep yaptıklariyle cezalanırlar.

85- Her halde sana o Kur'ân'ı farz kılan seni muhakkak bir meâda

---

Meâd: Dönülecek yer.

kadar geri getirecektir. De ki: "Rabbım daha iyi bilir, hidayetle gelen kim, açık bir dalâl içinde olan kim?"

86- Sen, sana kitab indirileceğini ümid eder değildin, fakat Rabbın'dan bir rahmet. O halde sakın kâfirlere zahîr olma.

87- Ve sakın sana indirildikten sonra Allah'ın âyatından seni çevirmesinler. Hemen Rabbına da'vet et ve sakın müşriklerden olma.

88- Allah'ın yanında diğer bir tanrıya daha çağırma. Başka tanrı yok ancak O, O'nun vechinden başka her şey helâktedir. Hüküm O'nun ve nihayet döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ **O âhiret evi,** son yurd, yâni cennet. نَجْعَلُهَا لِلَّذ۪ينَ **Biz onu, o kimseler için kılarız ki,** لَا يُر۪يدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا **arzda ne ulüvv, ne fesad istemezler.** Ulüvvden murad, ululanmak, imana tenezzül etmemek, kibirlenmek, kafa tutma, fesad, her hangi bir şeyi ve emvali intifa' olunabilecek halden çıkarmak ve bahusus Rabbına isyan ile kendi nefsini heder etmek. Yâni yeryüzünde Hakk'a karşı kibr-ü ihtiras ile Fir'avn gibi ululanmak, istibdad yapmak da istemezler. Karûn gibi bagy-ü isyan ile fesad da arzu etmezler. Hazret-i Ali radıyallahü anh'den mervidir ki: "İşbu تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ *"Ahiret evi"* âyeti, vâlilerden ve sair kudreti bulunan insanlardan adl-ü tevazu' sahibi olanlar hakkında nâzil oldu" der imiş. Hatem-i Taî'nin oğlu Adiy, huzur-ı Peygamberî'ye geldiği zaman kendisine, bir minder konulmuştu. O yere oturdu. Aleyhıssalâtü vesselâm da: "Ben şehadet ederim ki, sen, arzda ne ulüvv, ne fesad arzu etmiyorsun" buyurdu. Bunun üzerine derhal müslüman oldu, radıyallahü anh. Tabiînden Fudayl, bu âyeti okur okur: "Burada bütün âmal gitti" dermiş. Ömer ibn Addilazîz de, vefatına kadar bu âyeti tekrar tekrar okur, dururmuş. وَالْعَاقِبَةُ **Ve o güzel akibet,** cennet لِلْمُتَّق۪ينَ **korunan müttekiler içindir.** Bu cümle, tekrardan ibaret olmamak için ayrıca bir faide-yi müfid olduğunda şübhe yoktur. Kendileri, Fir'avn ve Karûn gibi olmak arzu etmemekle beraber, Fir'avn ve Karûn gibilerin zuhuruna meydan vermemek için de sakınıp korunan müttekiler demek olur. Biraz sonra فَلَا تَكُونَنَّ ظَه۪يرًا لِلْكَافِر۪ينَ (*"O halde sakın kâfirlere zahir olma."* Kasas-28/86) وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ (*"Ve sakın o müşriklerden olma."* Kasas-28/87) kavilleri de, bunu tavzih eder.

İyi amma âhirette ne var? مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ **Her kim hasene ile gelirse,** o takvâ ile akibet huzur-ı Hakk'a varırsa, فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا **o vakit ona, ondan daha hayırlısı, daha güzeli var,** hüsnâ ve ziyade. وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ **Her kim de seyyie ile gelirse,** فَلَا يُجْزَى الَّذ۪ينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **artık o kötülükleri yapanlar ancak yaptıklarıyle cezalanırlar.** Kötülüğün cezası, onun gibi kötülük olur,

güzellik olmaz. إِنَّ الَّذ۪ي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ **Her halde sana bu Kur'ân'ı farz kılan,** yâni bu Kur'ân ile ameli farz kılan Zat-ı ecell, لَرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍ **elbette seni, bir meâda kadar geri getirecektir.**

Bu âyet, Mekke'den hicret sırasında Cuhfe'de nâzil olduğuna göre, meâd, mevt; redden murad, Mekke'ye iadedir. Yâni âhirete irtihal etmeden evvel seni bu çıktığın mahalle geri getirecek Mekke'yi fethedecektir. وَمَا كُنْتَ تَرْجُٓوا اَنْ يُلْقٰٓى اِلَيْكَ الْكِتَابُ **Hem sana kitab indirileceğini ümid eder değil idin,** ümmî idin اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ **ve lâkin Rabbın'dan bir rahmet olarak indirildi.** İşte geri gelmen de öyle ümid edilmezken mahza Rabbın'dan bir ni'met olarak vukua gelecektir. فَلَا تَكُونَنَّ ظَه۪يرًا لِلْكَافِر۪ينَ **O halde sakın kâfirlere zahîr olma,** cem'iyyetlerine katılıp küfürlerine kuvvet vermekten korun. وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ **Ve sakın o kâfirler seni, Allah'ın âyâtından çevirmesinler.** Maziye ve istıkbale âid bu haberler bu va'dler, bu emirler, bu nehiyler, hep Allah'ın âyetleridir. Bunların بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ **sana indirildikleri demden sonra,** tebliğinden, tatbiğinden sarf-ı nazar ettirmesinler. وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ **Ve Rabbın'a da'vet et.** Herkesi O'na ibadet ve tevhide çağır. وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ **Ve sakın o müşriklerden olma,** yâni وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ **Allah'ın yanında diğer bir İlâh'a çağırma.** لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **Başka ilâh yok ancak O.** كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ **O'nun yüzünden başka her şey helâkte,** yâni O'nun zatından başka her şey, her mevcud hadd-i zatında ma'dum demektir. Çünkü O'ndan mâsivasının vücudu zatî değil, Vacib Teâlâ'ya müstenid olduğundan her an kabil-i adem ve fenâya müheyya olmakla hadd-i zatında yok demektir veya yok olacaktır.

Ancak O, zatında hayy-ü kayyum, Vacibü'l-vücud'dur. Çoğunun ihtiyar ettiği mânâ budur. Diğer bir mânâya göre: Vech, kasd ve teveccüh olunan cihet mânâsına olarak O'nun yüzünden, yâni O'nun rızası kasd olunan cihetten maada her şey helâktedir demek olur ki, âhiret naîminin fânî olmadığını anlatır. Bir de her şeyin Allah'a muzaf olan vechi, ilm-i İlâhî'deki suret-i hakikıyyesi demek olur ki, her şeyin Allah'a rücuu bununladır. لَهُ الْحُكْمُ **Hüküm O'nun,** başkasının değil, O'ndan başka hükm-ü hükûmet, teşri' ve taknîn yapmağa kalkışanların hepsinin hükmü bozulur, ancak O'nunki bozulmaz. وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ **Ve hep O'na irca' olunacaksınız.** Hepiniz ölümünüzden sonra O'nun huzuruna götürülecek muhakeme olunacak, ona göre cezanız, mükâfatınız ne ise alacaksınız. İşte bütün kıssaların âhiri, işbu وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ **"Ve hep O'na irca' olunacaksınız."** hükmüdür. Kimin haddinedir ki, bu hükme boyun eğmesin.

Taknîn: Kanun, yasa.

ANKEBUT SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Ayet Sayısı: 69

Ankebût sûresi, Mekkîdir.

Ankebût, örümcek demektir. Allah'dan başka evliya ittihaz edenlerin hâlâtını ve dünyayı avlamak için kurdukları teşkilâtı bir örümcek ağına benzeden, örümcek meseli zikr olunduğundan dolayı bu sûreye, bu isim verilmiştir. Ancak alem olmuş hass isimlerin tercemesi doğru olmayacağı cihetle Örümcek Sûresi demeğe kalkışmamalıdır. Örümcek zikrolunan sûre denilebilir.

Nüzulü Mekke'dedir. Bazıları Mekke'de en son nâzil olan sûre olduğunu söylemişlerdir. Şu halde Hicret sıralarında nâzil olmuş demektir. Hattâ baş tarafının Medîne'de nâzil olduğu da rivayet olunmuştur. Nitekim evvelkinin hatimesinde Peygamber'in hicretine işaret olunduğu gibi bunda da, mü'minlerin hicretine işaret olunmuştur. Evvelkinde وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (*"...ve nihayet öldürülüp ona götürüleceksiniz."* Kasas-28/88) وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّق۪ينَ (*"... ve o akıbet korunan müttekilerindir."* Kasas-28/83) buyurulmuştu. Bunda da gaye, Allah'a ermek olduğu anlatılarak o ittikanın levazımından olan sabr-ü sadakatle Allah yolunda mücahedenin lüzum ve ehemmiyyeti anlatılacaktır.

Âyetleri: Altmış dokuz.

Kelimeler: Yedi yüz seksen beş.

Harfleri: Dört bin iki yüz on bir.

Fasılası: ر ، ن ، م harfleridir, (ر) üç âyettedir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ
لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ
الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ ﴿٣﴾ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ
يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾ مَنْ كَانَ يَرْجُوا
لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٥﴾ وَمَنْ جَاهَدَ
فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ
بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا
تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾ وَمِنَ
النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ
فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ
لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ

الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ
﴿١١﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا
وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ
اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالًا مَعَ
اَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- الم

2- Sandı mı o insanlar, «امنا» demeleriyle bırakılacaklar da imtihan edilmiyecekler?

3- Şanım hakkı için Biz, onlardan evvelkileri ne fitnelerle imtihan ettik. Yine Allah, elbette sadakat edenleri bilecek ve elbette yalancıları bilecek.

4- Yoksa sandı mı o kötülükleri yapanlar, Bizden savuşacaklar? Ne fenâ hukmediyorlar.

5- Her kim, Allah'a ermek arzu ederse elbette Allah'ın ta'yin ettiği ecel, muhakkak gelecektir ve o, işitir bilir.

6- Mücâhede eden, sırf kendi hesabına mücahede eder. Çünkü Allah ganî, âlemînden müstağnidir.

7- Bununla beraber iman edip de salih salih ameller yapanların her halde taraflarından kötülüklerini keffaretleriz ve elbette kendilerine yaptıkları amellerin daha güzelini veririz.

8- Hem insana, valideyni hakkında güzellik tavsiye ettik. Maamafih sana, hakkında sence hiç bir ilim bulunmayan bir şeyi Bana şirk koşasın diye uğraşırlarsa, o vakit onları dinleme. Dönümünüz Banadır. Ben, o vakit size yaptıklarınızı haber veririm.

9- İman edip salih salih ameller yapanlar ise, elbette onları, salihîn zümresi içine katacağız.

10- İnsanlar içinde kimi de vardır, "Allah'a iman ettik" der. Sonra da Allah uğrunda bir eziyyet edildi mi, İnsanların mihnetini Allah'ın azâbı

gibi tutar. Celâlim hakkı için Rabbın'dan bir nusrat gelirse: "Cidden biz, sizinle beraber idik" diyeceklerinde şübhe yoktur. Ve Allah, bütün alemînin sînelerindekine a'lem değil mi?

11- Ve elbette Allah, iman etmiş olanları her halde bilecek ve elbet münafıkları da behemehal bilecek.

12- Bir de küfredenler, o iman etmiş olanlara: "Bizim yolumuza uyun, günahlarınızı da yüklenelim" dediler. Halbuki onlar, onların günahlarından hiç bir şey yüklenecek değiller ve elbette onlar, kat'iyyen yalancılar.

13- Maamafih kendi ağırlıklarını ve o ağırlıklarla beraber daha bir çok ağırlıkları yüklenecekler. Bu, şübhesiz ve her halde o ettikleri iftiralardan sual olunacaklar. Bu da, şübhesiz.

الم Allahü a'lem. ... أَحَسِبَ النَّاسُ **"Sandı mı o insanlar, amenna, demeleriyle bırakılacaklar da imtihan edilmiyecekler."** Bu âyetlerin sebeb-i nüzulünde, üç kavil vardır:

1- Ammar ibn Yasir ve Ayyaş ibn Ebi Rebîa ve Velîd ibn Velîd ve Seleme ibn Hişam, Mekke'de ta'zib olunuyorlardı. O sebeble nâzil oldu. Ammar ibn Yâsir'in validesi Ebu Cehil tarafından feci' bir surette parçalattırılmış, kendisine sıcak günde demirden zırhlı gömlek giydirilerek güneşin karşısında eziyyet edilmişti. Velîd ibn Velîd ve Hişam dahi ta'zib olunmuşlardı.

2- Mekke'de bir takım insanlar İslâm'a ikrar vermişlerdi. Hicret âyeti nâzil olunca Ashab-ı Kiram, Medîne'den bunlara yazmışlar: "İkrarınız, İslâmınız kabul olunmayacak tâ ki, hicret edesiniz." demişlerdi. Derhal Medîne'ye müteveccihen çıktılar. Müşrikler de, ta'kib edip geri çevirdiler. İşte o vakit haklarında bu âyet nâzil oldu. Bu def'a da hakkınızda şöyle şöyle âyet nâzil oldu diye yazdılar. "Bunun üzerine çıkarız, yine ta'kib eden olursa çarpışırız" dediler ve çıktılar. Müşrikler de, ta'kib ettiler. Binaenaleyh çarpıştılar, kimi şehîd oldu, kimi de kurtuldu. Allah Teâlâ da, haklarında ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (*"Sonra şübhesiz ki Rabbın o mihnete mübtelâ olmalarının arkasından hicret eyleyen, sonra mücahede ve sabreden kimseler hakkında şübhesizdir ki Rabbın bunun arkasından elbette gafurdur rahimdir."* Nahl-16/110) âyetini indirdi diye Saîd'den rivayet olunmuştur.

3- Bedr günü ilk şehîd olan Mihca' ibn Abdullah hakkında nâzil olduğu söylenmiştir ki, ebeveyni ve zevcesi çok müteessir olmuşlardı ve hakkında, "Seyyidü'ş-şüheda" buyurulmuştu. Bu iki kavle göre bu âyetler, Medîne'de

nâzil olmuş oluyor. İki evvelkisinde ise, Hicretle alâkadar bulunuyor.

فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ **"Yine Allah elbette sadakat edenleri bilecek."** Fahrüddîn-i Razî der ki: "Müfessirîn zannettiler ki, bu âyetin zâhiri üzere hamli, Allah'ın ilminin teceddüdünü icab eder. Halbuki Allah, sadıka ve kâzibe imtihandan evvel âlim iken, imtihan sırasında bilecek demek nasıl mümkün olur? diye bunu gösterecek, izhar edecek, ayırd edecek mânâlarına hamleylediler. Biz de deriz ki: Âyet olduğu gibi zâhirine mahmuldür. Çünkü Allah'ın ilmi, bir sıfattır ki, onda her vaki', vaki' olduğu gibi zuhur eder. Meselâ, tekliften evvel Allah bilir ki, Zeyd itaat edecek, Amir de isyan edecek. Sonra teklif vaktında da bilir ki, o mutî', beriki âsî, yapıldıktan sonra da bilirki, o itaat etti, o isyan eyledi. Ahvalden hiç birinde onun ilmi tegayyür etmez, tegayyür eden ancak malûmdur."

İbn Münîr'in ifadesi daha güzeldir: Elhak Allah Teâlâ'nın ilmi birdir. Mevcuda vücudu zamanında ve evvel ve sonra olduğu gibi teallûk eder demiştir. Fakat şunu da unutmamak lâzım gelir ki, burada, "bilecek" demekten murad, sebeb-i zikr ile müsebbebe tenbihtir. İmtihan eder gibi tahkik, tebyin ettirecek de mükâfat ve mücazat edecek demektir. Nitekim Kazî Beyzavî şöyle demiştir: فَلْيَتَعَلَّقْ عِلْمُهُ بِالامْتِحَانِ تَعَلُّقًا حَالِيًّا يَتَمَيَّزُ بِهِ الَّذِينَ صَدَقُوا فِى الايمَانِ وَ الَّذِينَ كَذَبُوا فِيهِ وَيَنُوطُ بِهِمْ ثَوَابُهُمْ وَعِقَابُهُمْ وَكَذَلِكَ قِيلَ الْمَعْنَى وَلَيُمَيِّزَنَّ اَوْ لَيُجَازِيَنَّ *"İlmi o anda imtihan ile taalluk etsin ki onunla imanda sadık olanla yalancıyı birbirinden ayırsın ki kulların ceza ve mükâfatı imandaki durumlarına bağlıdır. Denildi ki burada mânâ ayıracak yahud karşılık verecek de olabilir."*

اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ **Yoksa sandı mı o kötülükleri yapanlar.** Amel, kalb ve cevarıh fiillerinden eamm olduğu için, seyyiat, küfr-ü measi ile tefsir edilmiştir. Maamafih bu «امْ حسب» baştaki «احسب» mukabili olmak hasabiyle burada bilhassa mü'minlere karşı edilen kötülükler mevzu-ı bahistir. Yâni küfür, dinsizlik teassubu veya bir dünya menfaati, şehvet ve ihtiras saikasiyle mü'minlere husumet zulüm, eziyyet eden kimseler ki, her türlü fenâlığı irtikâb ederler. Bunlar sandılar mı ki, اَنْ يَسْبِقُونَا **Bizi savuşup geçecekler,** âciz bırakıp kurtulacaklar. سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ **Ne fenâ hükmediyorlar!** Ne kadar yanlış hüküm, ne kadar çirkin hukûmet? İmkânı yok onlar, Allah'dan kurtulamazlar.

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ اللّٰهِ **Her kim likaullah'ı arzu ederse.** Allah'ın cemaline ermeği veya va'd ettiği sevaba erişmeği isterse, فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ **elbette Allah'ın ta'yin ettiği ecel, va'de gelecek,** gelince o va'd, tehakkuk edecektir. Binaenaleyh o gelinceye kadar sabredip o likaye lâyık imtihanları geçirmek, güzellikleri kesb etmek için çalışsın, mücahede etsin. وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **Hem O'dur, O semi',**

O alîm. Bütün o söylenenleri, bütün o sızıltıları, iniltileri işidir. Hem yegâne işiden, O'dur. Ve bütün akideleri bütün niyyetleri, bütün yapılan fiilleri, iyisini kötüsünü, hepsini bilir, hem yegâne bilen O'dur. Edilen duâları işidecek, yapılan ibadetleri bilecek olan O'dur, başkaları değil.

وَمَنْ جَاهَدَ **Her mücahede eden de.** Bu cümle, مَنْ كَانَ يَرْجُو şartiyyesinin mahzuf cezasına veya mezkûr cezasının neticesine ma'tuftur ki, ... فَلْيُجَاهِدْ وَمَنْ جَاهَدَ demektir. Bu iki âyet, İslâm'ın bütün künhünü en yüksek gâyesiyle, en yüksek vazifesini hülâsa etmektedir. Allah'a ermek için ecel gelinciye kadar mücahede etmek. Bu uğurda mücahede eden, fitnelere, imtihanlara göğüs geren her kimse de, فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ **sırf kendisi için.** Kendi hesabına kendi menfaatine mücahede eder. Çünkü o mücahedenin faidesi, menfaati Allah'a değil, kendisine aid olur. اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ **Çünkü Allah ganîdir, bütün alemînden müstagnidir** ilh.

وَمِنَ النَّاسِ ... Bu âyetlerin Medîne'de nâzil olmuş bulunması çok melhuzdur. Çünkü Munafıklar, Medîne'de idiler. Eğer bunlar da, Mekke'de nâzil olmuş idiseler gayb haberi verilmiş demek olur. Zamanımızda ise, bu âyetin mazmunu çoğalmıştır. Allah muhafaza buyursun.

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ . لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ . تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ وَرَبُّ الْاَرَضِينَ وَمَا بَيْنَهُمَا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ عَزَّ جَارُكَ وَجَلَّ سُلْطَانُكَ وَلَا اِلٰهَ غَيْرُكَ

اَثْقَالَهُمْ **Kendi işledikleri günahların ağırlıklarını** وَاَثْقَالًا مَعَ اَثْقَالِهِمْ ve o **ağırlıklariyle beraber daha bir çok ağırlıkları.** Başkalarını idlâl etmeğe, günaha sokmağa çalışmalarının günahlarını, **yüklenecekler.**

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerifi

14- Ve celâlim hakkı için, Nuh'u kavmine gönderdik de, içlerinde elli yılı müstesna bin sene durdu. Derken onları tufan yakalayıverdi, hep zulmediyorlardı.

İdlâl: Dalalete düşürmek.

15- Binnetice O'nu ve gemi arkadaşlarını necâta çıkardık ve o gemiyi âlemlere bir âyet kıldık.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ **"Ve celâlim hakkı için Nuh'u kavmine gönderdik."** Yukarıda وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ (*"Şanım hakkı için, Biz onlardan evvelkileri ne fitnelerle imtihan ettik. ..."* Ankebut-29/3) buyurulduğu için burada onun bir kaç misali gösterilecektir. Onun için bu "vav" kasem değil, oraya atıftır. فَلَبِثَ فٖيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسٖينَ عَامًا **derken içlerinde bin seneden elli yıl eksik durdu.** Elli yılı yok bin sene, dokuz yüz elli sene eder. Kazî Beyzavî der ki: Galiba bu ta'birin ihtiyâr edilmesi tamamiyle adede delâlet içindir. Çünkü dokuz yüz elli takribî olarak da söylenebilir. Bir de bin ismini zikretmekte muhataba müddetin uzunluğunu tehayyül ettirmek vardır. Çünkü kıssadan maksud, Resulullah'a tesliye ve kâfirlerden gördüğü meşakkatlere karşı mücahedesinde tesbittir. Rivayet olunduğuna göre Nuh, kırk yaşında ba's olunmuş dokuz yüz elli sene kavmini da'vet etmiş, tufandan sonra da altmış sene yaşamıştır.

وَجَعَلْنَاهَا اٰيَةً لِلْعَالَمٖينَ **ve onu, yani gemiyi veya hâdiseyi bütün zevi'l-ukul âlemlerine bir âyet kıldık.** Onunla ibret alır, istidlâl ederler. Demek ki, Allah'ın azâbındn esbab-ı maddiyye ile tehaffuza çalışmak da Allah'ın emrindendir.

وَاِبْرٰهٖيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذٖينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ
وَاشْكُرُوا لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ
اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿١٨﴾
اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى

اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ
ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَاِلَيْهِ
تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَلِقَائِهِ اُولٰئِكَ يَئِسُوا
مِنْ رَحْمَتِي وَاُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٣﴾
فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ
اَوْ حَرِّقُوهُ فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ
بَعْضًا وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ
﴿٢٥﴾ فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ اِنِّي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبِّي اِنَّهُ
هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ

وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا
وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

16- İbrahim'i de, kavmine dediği vakit, "Hep Allah'a ibadet edin ve O'na korunun, bu sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz.

17- Siz, Allah'ı bırakıp da sâde bir takım evsâna tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Haberiniz olsun ki, o sizin Allah'dan beride ma'bud diye taptıklarınız sizin için bir rızka malik olamazlar. Onun için rızkı, Allah yanında arayın ve O'na kulluk edip O'na şükreyleyin, hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz."

18- Ve eğer tekzib ederseniz, sizden evvel bir takım ümmetler de tekzib etmişlerdi. Resul'ün vazifesi ise, açık bir tebliğden ibarettir.

19- Ya görmediler mi de, Allah halkı ibtida nasıl yapıyor? Sonra onu iade de eder. Şübhesiz bu Allah'a göre kolaydır.

20- De ki: "Arzda bir gezinin de bakın, halkı ibtida nasıl yapmış. Sonra da Allah, "neş'et-i uhra" inşâ edecek. Şübhesiz Allah her şeye kadir.

21- Dilediğine azâb eder, dilediğine de rahmet. Ve hep O'n çevrileceksiniz.

22- Siz de âciz bırakacak değilsiniz. Size de, ne yerde, ne gökte, Allah'dan başka ne bir veli, ne de bir nasîr yoktur.

23- Allah'ın âyâtına ve likasına inanmayanlar ise, hep onlar, O'nun rahmetinden ümidi kesmiş olanlardır ve onlar için elîm bir azâb vardır.

24- Onun için, O'na kavminin cevabı sâde şu oldu: "Öldürün" O'nu veya "yakın" dediler. Allah da O'nu, o ateşten kurtardı. Elbette bunda iman edecek bir kavm için şübhesiz âyetler var.

25- Ve dedi ki: "Siz, sâde dünya hayatında aranızda sevişmek için Allah'ı bırakıp bir takım evsâna tutulmuşsunuz, ama sonra Kıyamet günü bazınız, bazınıza küfredecek ve bazınız, bazınızı lâ'netliyecek varacağınız yer ateştir. Sizin için yardımcılardan eser de yoktur."

26- Bunun üzerine Ona, bir Lût iman etti, hem: "Ben, dedi, Rabbıma bir muhacirim (hicret edeceğim). Hakikat bu, azîz O, hakîm O."

Evsan: Put. **Neş'et-i uhra:** Ölümden sonra mahşerde dirilmek.

27- Ve Biz, O'na İshak ile Ya'kub'u da ihsan ettik. Ve Nübüvveti, kitabı, zürriyyetinde kıldık ve kendisine hem dünyada ecrini verdik, hem de âhirette. O şübhesiz salihînden.

أَوْثَانًا **Evsan:** Müfredi vesen. Taş ve saireden tapılan her hangi bir şey. Fetiş ki, asnamdan eammdır. Meselâ, ensab, salîb hep evsandır. وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا **Ve hep ifk, yalan uyduruyorsunuz.** Yalan yere onlara ma'bud veya şefî' diyorsunuz. Onlar ise, birer hayaldır. Meselâ, Zeyd'in resminde bile Zeyd'den bir hakikat yoktur. O resim, bir kıymeti olan canlı Zeyd'in değil, nihayet toprağa gömülecek ölü bedeninin bir hayalidir. O bedeni kokar diye gömmekte istical etmek mecburiyyetinde bulunanların tutup da onun câmid bir hayalini Zeyd'dir diye saklamalarında şübhesiz ki, muhakkak bir yalancılık vardır. O halde böyle hayal olan fânîlere ma'bud payesi vermek, ne büyük bühtandır. لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا **Size bir rızk veremezler.** Allah'ın inayeti olmayınca, meselâ, bir lokmacık hazmettiremezler.

اَوَلَمْ يَرَوْا ... عَذَابٌ اَلِيمٌ e kadar, Allah Teâlâ tarafından istînafen sevk buyurulmuş kelâm-ı ilâhî'dir. İbrahim'e hitab olarak mahkî olmak muhtemil ise de, O'nun kelâmını hikâye sırasında Resulullah'a hitab olması daha zâhirdir. Onun için fâsıla değişmiştir.

مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **Yâni sırf dünya biribirinizin hissiyyatını okşayarak toplanıp sevişmek için** ve yâhud dünya hayatında sevdiklerinizin hayalini ta'kib ederek ülfet etmek için. Çünkü bütün evsân bazı sevilenlerin bir hatırası olmak üzere etraflarında toplanılmak için ittihaz edilmiştir.

Fakat birer yalan olan o hayaller üzerine ibtina eden sevginin, haksız hissiyyat üzerine toplanan cem'iyyetin sonu ne olur bilir misiniz? ... ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **"Amma sonra kıyamet günü bazınız bazınıza küfredecek ve bazınız bazınızı lanetleyecek, varacağınız yer ateştir."**

«امن» وَقَالَ اِنّى مُهَاجِرٌ **"Hem: Ben dedi, Rabbıma bir muhacirim."** ye ma'tuf olarak Lût'a âid olması yakın görünürse de, İbrahim'e haid olmak üzere yukarki, وَقَالَ ye atfı, mânâca daha âhenkli, hem de وَقَالَ اِنّى ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّى سَيَهْدِينِ (*"Bir de dedi ki: Ben Rabbıma gidiyorum, o bana yolunu gösterir."* Saffat-37/99) kavline mutabıktır.

Fetiş: Putçuluk, küçük put. **İstînafen:** Yeniden başlama, baştan başlama yolu ile.

مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ

وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا

اَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٩﴾

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا اِنَّا مُهْلِكُوا

اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ اِنَّ اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ اِنَّ

فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَاَهْلَهُ

اِلَّا امْرَاَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّا اَنْ جَاءَتْ

رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا

لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ

كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰى اَهْلِ

هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا اٰيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ

يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

28- Lût Peygamberi de, hani kavmine dediği vakit: "Siz, cidden o şeni' fiili yapıyorsunuz ha! Sizden evvel âlemînden hiç biri bu haltı etmedi.

29- Cidden siz hâlâ erkeklere gidecek ve yolu kesecek ve meclisinizde edebsizlik yapıp duracak mısınız?" Buna kavminin cevabı, ancak şöyle demeleri oldu: "Haydi getir bize Allah'ın azâbını, sadıklardan isen."

30- "Ya Rabb, dedi, ortalığı fesada veren bu kavme karşı bana nusrat ver."

31- Ve vaktâ ki, elçilerimiz İbrahim'e müjde ile vardılar. Haberin olsun, dediler. Biz, bu karyenin ehalisini ihlâk edeceklerîz. Çünkü onun ehalisi hep zalim oldular."

32- "Onda Lût var a" dedi. "Biz, dediler, onda kim var idiğini pek âlâ biliriz. Her halde O'nu ve ehlini kurtaracağız. Ancak karısı ötekilerden oldu."

33- Ve vaktâ ki, elçilerimiz Lût'a çıka vardılar. Onlar yüzünden fenalaştı ve haklarında eli kolu daraldı. Onlar da: "Korkma, dediler ve keder etme. Çünkü biz, seni ve ehlini kurtaracağız, ancak karın ötekilerden oldu.

34- Haberin olsun bu karye ehalisinin yapageldikleri fiskları yüzünden üzerlerine semadan bir feci' azâb indireceğiz."

35- Ve celâlim hakkı için ondan bir âyet (bir nişane) bırakmışızdır ki teakkul edecek bir kavm için beyyine olsun.

مِنْهَا **O karyeden** آيَةً **bir âyet, bir nişane ki,** hikâyesi veya harabesidir.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۙ فَقَالَ يَا قَوْمِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ
مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا
فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۬ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ
مِنْ مَسَاكِنِهِمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ
فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾

وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسٰى
بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ
﴿٣٩﴾ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا
عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ
مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

36- Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı. Vardı, dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin de son güne ümid besleyin. Müfsidlikle yeryüzünü berbad etmeyin."

37- Buna karşı, O'nu tekzib ettiler. Derken onları o recfe tutuverdi de yurdlarında dizleri üstü çöke kaldılar.

38- Âd'a da, Semûd'a de ki: "Size bunlar, meskenlerinden belli olmaktadır. Şeytan, onlara amellerini tezyin etmişti de kendilerini yoldan çevirmişti. Halbuki gözleri açık adamlar idiler.

39- Karun'a ve Fir'avn'e ve Hamân'a da, celâlim hakkı için onlara Musa beyyinelerle geldi de onlar, o yerde kibirlenip kafa tuttular. Halbuki önüne geçecek değillerdi.

40- Hasılı her birini günahiyle yakaladık. Kiminin başına bir taş yağdıran gönderdik, kimini sayha alıverdi, kimini yere geçirdik, kimini de garkettik. Allah, onlara zulmetmiyordu ve lâkin kendi nefislerine zulmediyorlardı.

Recfe: Zelzele, deprem.

مَثَلُ الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ كَمَثَلِ
الْعَنْكَبُوتِۚ اِتَّخَذَتْ بَيْتاًۜ وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ
الْعَنْكَبُوتِۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ
مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ
الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِۚ وَمَا يَعْقِلُهَٓا اِلَّا الْعَالِمُونَ
﴿٤٣﴾ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٤﴾ اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ
وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ
وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

41- Allah'dan başka velilere tutunanların meseli, örümcek meseli gibidir. Bir ev edinmiştir, fakat evlerin en çürüğü de şübhesiz örümcek evidir, eğer bilselerdi.

42- Her halde Allah biliyor ki, onlar, O'nun berîsinden nelere, ne gibi şeylere yalvarıyorlar. Halbuki azîz O'dur, hakîm O.

43- Hem bu meseller yok mu, Biz onları insanlar için darbediyoruz. Maamafih onlara, âlimlerden maadasının aklı ermez.

44- Allah, o semavât-ü arzı (o yüksekleri ve aşağıyı) hak ile halk etmiştir. Elbette bunda, mü'minler için bir âyet var.

45- Sana vahyolunan kitabı güzel güzel oku ve namazı kıl. Sahih namaz, edepsizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder ve her halde Allah'ın zikri en büyük iştir ve Allah, her ne işlerseniz bilir.

مَثَلُ الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ **Allah'ın mâsivasından bir takım velilere tu-**

tunanların meseli, yâni Allah'dan başkalarını ihtiyaçlarına karşı yardım eder, menfaatleri dokunur, işlerini görür, tehlikeden kurtarır diye veli, sahib, hâmî ittihaz ederek ma'bud edinenlerin mesel olacak halleri, كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ **örümceğin mesel olmuş haline benzer.** اِتَّخَذَتْ بَيْتًا **Bir ev edinmiştir.** Hiç dini olmayanlar gibi bütün bütün evsiz değil, bir sinek avlayacak kadar bir haneye tutunmuştur. وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ **Fakat muhakkak ki, evlerin en çürüğü,** لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ **her halde örümcek evidir.** Evinde, ev mefhumundan bir şey yoktur, ne gölge yapar ne korur, bir rüzgârla târmâr olur, onun için örümcek evinin çürüklüğü meşhur meseldir. İşte o örümcek kafalı müşriklerin de istinadgâhları, tutamakları böyle çürüktür. Bütün tutundukları fanîdir, لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ **eğer bilselerdi.** Razî, der ki: "Burada, âlihe denilmeyip de evliya denilmesi yalnız açık şirki değil, hafî şirki dahi ibtale işaret içindir. Çünkü başkasına gösteriş ederek riya ile Allah'a ibadet edenler dahi, Allah'ın mâsivasından veli ittihaz etmiş olur. Onun meseli de, ankebut meseline benzer. Peygamberleri tekzib edip şirke giden kavimlerin helâkı, misalleriyle beyan buyurulduktan sonra bu örümcek temsilinin iradı, Peygambere ve mü'minlere öyle büyük ve öyle şumullü bir va'd ve tebşîri tezammun etmektedir ki, bütün bu sûrenin ruhu denebilir.

Evet, Allah'dan başkasına dayanan her ümid dibsizdir. اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ **Şübhesiz, Allah biliyor onlar, O'nu bırakıp da mâsivasından nelere çağırıyorlar,** ne gibi şeylere. وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Halbuki azîz O, hakîm O.** Her şey fanî, hepsi zayıf ve hakir, izah edildiği üzere mağlûb edilmek ihtimali olmayan dilediğini dilediği anda mahvedebilir. Nihayetsiz bir izzet ve kudret sahibi, ma'budluğa lâyık ancak O, gayet onurlu, yegâne bir Azîz. Her fiili hikmet olan yegâne bir hakîm yalnız O iken, O'nun karşısında O'ndan başkasına yalvarmak ne kadar boş, ne büyük tehlike.

وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ **Bu meseller, Biz, onları insanlar için darb ediyoruz.** Kâfirler, demişlerdi ki: "Gökleri ve yeri yaradan Allah, nasıl olur da böyle örümcek, sinek gibi hevam ve haşerat ile mesel darb eder? Bununla Allah ne demek istiyor? مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا (*"Allah böyle bir mesel ile ne murad etmiş?"* Bakara-2/26) Bu suâle karşı Sûre-i Bakara'da, اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا (*"Bilmeli ki Allah bir sivri sineği hattâ daha üstününü bir mesel yapmaktan sıkılmaz, i..."* Bakara-2/26) buyurulduğu gibi burada da böyle cevab veriliyor: Yâni bu mesellerin ne için irad edildiğini soranlar bilsinler ki, Biz, onları insanlar için irad ediyoruz, sırf hayvan değil de, insan iseler anlarlar. وَمَا يَعْقِلُهَا اِلَّا الْعَالِمُونَ **Maamafih onları, onların hakikatini ancak âlimler teakkul edebilir.** Yâni

---

Târmâr/Târ-u mâr: Dağınık, darmadağın olmuş.

Allah'ın mâsivasının fânî ve âciz ve binaenaleyh ondan maadasına ibadetin bâtıl olduğuna ilim sahibi olanlardır ki, bu meselin künhiyle zevkini ve faidelerini idrâk ederler. Bu ilim, cehil farkı neden denirse:

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ **Allah, o semavatı ve arzı,** o yükseklerı ve aşağıyı بِالْحَقِّ **hakk ile halk etti.** Boşuna değil, hikmet-i hakk ile yarattı. Hiç birinin yaradılışı boşuna değil, gelişi güzel de değil. Bir hak sebebi ve hikmeti iledir. Gökü de öyle yeri de, yukarısı da aşağısı da, âlimi de cahili de, hepsinin hakkı da, Hâlik'inin hakkı önünde serfüru etmektir. اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ **Şübhesiz bunda, mü'minler için elbette bir âyet var.** İlmin kıymetini, hakkın ehemmiyyetini haktan maadasının hiçliğini ve binaenaleyh Allah'ın mâsivasından veli ittihaz etmenin çürüklüğünü ve binnetice mü'minlerin muvaffak olacaklarını isbat eden bir âyet.

اُتْلُ مَٓا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ **Sen, sana vahy olunan kitabı tilâvet eyle.** Vird ederek devam üzere tekrar tekrar, güzel güzel oku. Yâni o örümcek kafalı kâfirlerin fitnelerine gam yeme de, onlara karşı olmazsa kendi âleminde bu Kur'ân'ı güzel güzel oku. Zikr olunan Peygamberlerin ve ümmetlerin halleriyle Allah'ın âyatını düşün. Onun için اُتْلُ عَلَيْهِمْ buyurulmamış, mutlak olarak اُتْلُ buyurulmuştur. وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ **Ve namazı devam üzere kıl.** اِنَّ الصَّلٰوةَ **Hakikaten namaz,** تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ **fahşadan,** yâni açık çirkinlikten, edebsizlikten, fuhşiyyattan وَالْمُنْكَرِ **ve münkerden:** aklın ve şer'in beğenmeyeceği uygunsuzluktan, ma'siyyetten neyh eder. Bir kerre namaz içinde bunlar yapılmaz. Bundan başka, namaz hakikati: Ne olduğu bilinerek kılınan sahih namaz, namaz haricinde de çirkinlikten, uygunsuzluktan nehyeder. Nehiy, intihayı istilzam etmese bile her halde iktiza eder. Sahihan namaza devam edildikçe salâh artar. Resulullah sallallahü aleyhi vesselem'den mervidir ki: ***"Kim bir namaz kılar da o, kendisini fahşa ve münkerden nehyetmezse, o namazla Allah'dan uzaklaşmaktan başka bir şey artırmış olmaz."*** Ramuzü'l-Ehadîs-5326 مَنْ صَلّٰى صَلَاةً لَمْ تَنْهَهُ عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ اِلَّا بُعْدًا buyurmuştur. Onun için İbn Mes'ud Hazretleri, demiştir ki: "Namazına itaat etmeyen, Allah Teâlâ'dan uzaklığı artırmaktan başka bir şey yapmaz." Bunun sebebi: Çünkü namaza itaat, onu hududuna riayet ederek hakkiyle kılmaktır. Onun hududunda ise, fahşa ve münkerden nehiy vardır. Binaenaleyh namaza itaat, onu hakkiyle kılıp nehyini tutmakla olur. فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (*"Fakat veyl o namaz kılanlara ki. Namazlarından yanılmaktadırlar."* Ma'un-107/4-5) buyrulduğu üzere namaz kılıyor görünüp de, namazın ne demek olduğundan gafil olanların vay hallerine. Onun içindir ki, قَدْ اَفْلَحَ

Serfüru: Baş eğme, itaat etme.

الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (*"Hakikat felâh buldu o mü'minler. Ki onlar namazlarında huşu'ludurlar."* Mü'minun-23/1-2) buyurulmuştu. Zira sûre-i Taha'da وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِي (*"...ve zikrim için namaz kıl."* Taha-20/14) buyrulduğu vech ile namazın hikmeti, gayesi, Allah'ın zikridir. Yâni Allah'ı anmak ve bu sâyede, فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ (*"Her halde anın beni, anayım sizi ..."* Bakara-2/152) müeddasınca, Allah'ın anmasına ermektir. Bu suretle namaz, bir mi'racdir. Bunu bilenler, الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ (*"Onlar ki kendilerini hakikaten Rablarına kavuşuyor ...sayarlar, ..."* Bakara-2/46) mantukunca kendilerini her dem Rabblarının huzurunda mülâkat halinde bulunuyorlar gibi zevk içinde bir niyyet ve ihlâs ile kılarlar. وَلَذِكْرُ اللّٰهِ أَكْبَرُ **Ve her halde Allah'ın zikri namaz, en büyük iştir.** Yâni asıl künh-ü hakikatı, Allahu zülcelâl'i anmak ve O'nun celâl-ü kibriyası huzurunda kulun tahavvülât ve tetavvuratiyle acz-ü ihtiyacını arz etmek demek olan namaz, hadd-i zatında en büyük amel veya fahşa ve münkerden nehy için en büyük âmildir. Yâhud Allah Teâlâ'nın sizi anması sizin O'nu anmanızdan daha büyüktür. Kul, Allah Teâlâ'yı celâl-ü cemaliyle yâd ettiği zaman, O'nun huzur-ı kibriyasında fahşa ve münkerden kaçınarak edeb-ü ihlâs ile yükseleceği gibi Allah Teâlâ'nın O'nu yâd etmesini düşündüğü zaman, ind-i İlâhî'de zerre kadar seyyiât ile anılmayı kimse arzu etmeyeceğinden her dem rızaya yükselmek için hiss-i hasenat ile meşbu' olur. Ve şübhe yok ki, bu his, evvelkinden daha büyük bir âmil-i salâh olur. Düşünmeli ki, Allah, Kur'ân'ında Fir'avn gibileri nasıl anıyor, peygamberleri ve mü'minleri nasıl anıyor? وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ **Hem Allah, her ne işlerseniz bilir.** Ona göre anar ve ona göre ceza verir.

وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُۗ اِلَّا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا بِالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَۜ فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۚ وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ۜ

Meşbu': Kanmış, tok, doymuş.

وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنْتَ
تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ اِذًا لَارْتَابَ
الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ اُوتُوا
الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾ وَقَالُوا
لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ
اللّٰهِ وَاِنَّمَٓا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا
عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً
وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

46- Ehl-i kitâb'a en güzel olan suretden başkasiyle mucâdele de etmeyin, ancak zulmedenler başka. Ve deyin ki: "Biz, hem bize indirilene iman ettik, hem size indirilene ve bizim ilâhımızla sizin ilâhınız bir. Şu kadar ki, biz, yalnız O'na müslimiz."

47- İşte sana böyle kitab indirdik. Onun için kendilerine kitab verdiklerimiz ona iman ederler. Şunlardan da, ona iman eden var ve bizim âyetlerimizi ancak kâfirler inkâr eder.

48- Sen, bundan evvel kitab okur değildin, hâlâ da elinle yazı yazmazsın. öyle olsaydı mubtiller şübhelene bilirlerdi.

49- Fakat O (Kur'ân), kendilerine ilim verilmiş kimselerin sînelerinde parıldıyan parlak âyetlerdir ve Bizim âyetlerimizi ancak zalimler inkâr eder.

50- Nitekim: "O'na Rabbı'ndan âyetler indirilse ya!" dediler. De ki: "O âyetler, hep Allah'ın indindedir. Ben, ancak açık bir nezîrim."

51- Yetişmedi mi daha onlara ki, sana kitab indirdik karşılarında

okunup duruyor? Şübhesiz ki, onda iman edecek bir kavm için muhakkak bir rahmet ve ilâhî bir ihtar var.

اَهْلَ الْكِتَابِ **Yehûd ve Nasârâ,** اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ **ancak en güzel olan mücadele sureti ile başka.** Meselâ, kabalığa incelikle, sertliğe yumuşaklık ile, öfkeye hazm ile, gevezeliğe nasihat ile, şiddete vekar ile mukabele ederek delîl-i hakkı tavzih ve tebyin etmek gibi. اِلَّا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ **Ancak içlerinde zulmedenler başka.** Kâfi olan delîli kabul etmeyip haksızlıkla inada, ifrata sapan, meselâ, veledi var demekte, yâhud يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ (*"Bir de Yahudiler "Allah'ın eli bağlı" dediler."* Mâide-5/64) gibi lâflar söylemekte ısrar ile mükâbere eden zalimler müstesna. Zira o vakit hallerine lâyık vech ile müdafaa vacib olur.

"Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdir,
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir."

وَقُولُوا **Ve deyin ki.** Bununla en güzel mücadelenin nasıl olacağı ta'rif edilmiş oluyor. وَاحِدٌ **"Birdir,** ulûhiyyette şeriki yoktur. وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ **Biz, yalnız O'na müslimiz."** O'nun birliğine ihlâs ile teslim olmuş müslimanız. Bu ta'birde, onlara bir ta'rız vardır. Zira onlar Ahbar ve Ruhbanlarını erbab ittihaz etmişler, bahusus Nasârâ teslîse kail olmuşlardır. وَكَذٰلِكَ **Ve işte böyle.** Bu güzel, bu bedi' indiriş tarziyle. اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ **Sana kitab indirdik ya Muhammed,** فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ **onun için kendilerine** kitab verdiklerimiz, gerek Yehûd ve gerek Nasârâ, Abdullah ibn Selâm gibi hakikaten kitâbdan istifade etmek ni'metine mazher edilenler, يُؤْمِنُونَ بِه۪ **O'na, o sana indirilen Kitaba iman ediyorlar.** وَمِنْ هٰؤُ۬لَٓاءِ **Şunlardan da,** yâni Arab'dan da مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ **Ona iman eden var.** وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ **Ve Bizim âyetlerimizi ancak kâfirler inkâr eder.** Hakkı örtmeğe alışmış, gâvurluğu âdet edinmiş, cehûd kâfirler ki, Yahûdî Kâ'b ibn Eşref ve arkadaşları gibi.

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه۪ مِنْ كِتَابٍ **Halbuki sen, bundan evvel (yani bu indirilmezden evvel) kitab okur değildin,** وَلَا تَخُطُّهُ بِيَم۪ينِكَ **hâlâ elinle yazmazsın da**[1]. اِذًا **O vakit,** yani ümmî olmayıp da okuyup yazsa idin, لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ **o mubtıller,** yani bâtıl peşinde giden, yâhud ibtale bahane arayan o haksız kâfirler şübhe edebilirlerdi. Gerçi hakk arayan munsıf muhıkler, yine şübhe etmezlerdi. Çünkü i'caz için ümmîlik şart değildir. Nitekim sair peygamberler, ümmî değillerdi. Ancak o takdirde gerek müşrikler ve gerek Ehl-i Kitab'dan olan haksızlar için hiç olmazsa **şübheye bir bahane bulunmuş olurdu.** بَلْ **Fakat** هُوَ **O (Kur'ân),** اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ ف۪ي صُدُورِ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ **ilim verilmiş kimselerin sînelerinde parıldıyan**

---

(1) Bu âyet Resulullah'ın peygamberlikten önce hiç kitap okuyup yazmadığı hakkında gayet açık bir delildir. (Müellif)

açık açık âyetlerdir. Burada «فِى» beyyinata müteallık olmak, nefy-i irtiyab siyakına nazaran zâhir ve beyyin olduğu gibi haziften selâmet i'tibariyle de, ercahtır. Yâni Allah tarafından birer alâmet, parlak mu'cizeler olduğu ehl-i ilmin gönüllerinde iyan beyan açık ve hiç şübheye mahal vermeyecek vech ile zâhirdir. وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ **Ve Bizim âyetlerimizi ancak zalimler inkâr eder.** Bildikleri halde hakkı tanımak istemeyen zulmü âdet edinmiş zalimler, nitekim وَقَالُوا **o zalimler,** Ehl-i Kitab'ın hakkı kabul etmeyen kısmı, Kur'ân'ın âyet, yâni mu'cize olmasını inkâr ettiler de, **dediler:** لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ **"Rabbın'dan üzerine bir takım âyetler,** yâni Musa'nın Asası, Salihin Nakası gibi mu'cizeler **indirilse ya!"** قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ **De ki: "Bütün âyetler ancak Allah'ın indindedir."** Yâni gerek Kur'ân gerek sizin istediğiniz mu'cizeler, hepsi Allah'ın nezdindedir. Kur'ân'ı indiren Allah olduğu gibi öbürlerini indiren ve indirecek olan da yalnız Allah'dır, başkaları değil. Binaenaleyh ne dilerse indirir. Ben, O'na karışmam وَاِنَّمَٓا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ **ve ben, ancak açık bir nezîrim."** İnanmayanlara azâbın habercisiyim. اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ **Daha yetişmedi mi onlara.** O başka âyet, başka mu'cize istiyenlere kâfi gelmedi mi daha mu'cize olmak üzere, اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ **Bizim, senin üzerine.** (Demin söylenildiği vech ile, bundan evvel okuması yazması olmadığı muhakkak bulunan senin üzerine) şübhesiz kitab indirmemiz يُتْلٰى عَلَيْهِمْ **karşılarında okunup dururken?** اِنَّ فِى ذٰلِكَ **Şübhe yok ki, O'nda,** o kitabda لَرَحْمَةً **mutlak bir rahmet, büyük bir ni'met** وَذِكْرٰى **ve bir ilâhî ihtar ve nasihat var.** لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ **İman edecek bir kavm için.** İnad, teassub, aksilik edecekler için değil, iman edecekler için bu âyetin, siyak-u sibakına nazaran لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ (*"Üzerine bir takım âyetler indirilse ya!"* Ankebut-29/50) diyen zalimlere cevab olarak nazil olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber sebeb-i nüzulünde şu da rivayet olunmuştur. Müslümanların bir takımları Yahûdîlerden işittikleri bazı şeyleri yazmış oldukları bir kürek ile gelmişlerdi. Resulullah sallallahü aleyhi vesellem: "Bir kavmin kendi Peygamberlerinin getirdiğini bırakıp da, başkasının başkalarına getirdiğine rağbet etmeleri hamakat veya dalâletlerine kâfidir." buyurdu. Bunun üzerine اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ (*"Yetişmedi mi daha onlara ki, sana kitab indirdik."* Ankebut-29/51) âyeti nâzil oldu. Gerçi bu âyet bu vak'a üzerine de okunabilir. Lâkin bunun sebeb-i nüzul olması, âyetin altına ve üstüne muvafık düşmüyor. Çünkü sıyak-u sibakına nazaran, «هُمْ» zamirleri müslimlere değil, لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ (*"Üzerine bir takım âyetler indirilse ya!"* Ankebut-29/50) diyenlere raci'dir. Rivayet olunur ki, Abdullah ibn Âmir ibn Rükn, Hazret-i Aişe radıyallahü anha'ya bir hediyye

---

İrtiyab: Şübhelenme, tereddüd. **Ercah:** Daha üstün. **Naka:** Dişi deve.

takdim etmişti. Müşarün'ileyha, Abdullah ibn Amr zannedip reddeyledi ve o, başka kitabları tetebbu' ediyor, Allah Teâlâ ise: اولم يكفهم انا انزلنا عليك الكتاب يتلى عليهم (*"Yetişmedi mi daha onlara ki, sana kitab indirdik."* Ankebut-29/51) buyuruyor" dedi. Bunun üzerine: "O, Abdullah ibn Âmir" dediler. O vakit kabul etti. Hazret-i Hafsa radıyallahü anha da, bir kürek üzerine Yûsuf kıssasından bir yazı getirmiş, Hazret-i Peygamber'e okumuştu. Aleyhissalatü vesselâm'ın vechi, renkten renge girerek buyurdu ki: "Canım yed-i kudretinde olan Zat-ı A'lâ'ya kasem ederim ki, ben aranızda iken size Yûsuf gelse de, beni bırakıp, O'na uyacak olsanız sapmış olursunuz. Ben, sizin Peygamberlerden nasîbinizim, siz de, benim ümmetlerden nasîbimsiniz." Hazret-i Ömer ibni'l-Hattab radıyallahü anh, bir gün bir adama uğramıştı. Bir kitab okuyordu. Bir saat dinledi, hoşuna gitti. O adama: "Bana bu kitabı yazıver" dedi. O da, peki deyip bir deri aldı. Onu hazırlayıp, içine dışına yazıverdi. Sonra Ömer, onu alıp Hazret-i Peygamber'e getirdi, okumağa başladı. Resul-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin mübarek yüzünde de bir renk peyda olmağa başladı. Derhal Ensar'dan bir zat o kitaba vurdu da: ثكلتك امك يا ابن الخطاب **"Anan gayb etsin seni ey Hattab oğlu bu gün sen, bu kitabı okuyalı beri Resulullah'ın yüzüne bakmıyor musun?"** dedi. O vakit Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: ***"Ben hem fâtih ve hem hâtim ba'solundum ve bana hem cevamiu'l-kelim ve hem havatimi verildi ve bana söz ihtisar edildi de edildi. Sakının sizi mütehevvikler helâke sürüklemesinler."*** Mütehevvikler, reviyyetsiz her işe dalanlar yâhude mütehayyirler demektir.

قل كفى بالله بيني وبينكم

شهيدا يعلم ما في السموات والارض والذين امنوا

بالباطل وكفروا بالله اولئك هم الخاسرون ﴿٥٢﴾

ويستعجلونك بالعذاب ولولا اجل مسمى لجاءهم العذاب

وليأتينهم بغتة وهم لا يشعرون ﴿٥٣﴾ يستعجلونك بالعذاب

Reviyyet: Bir işin her cihetini iyice düşünme.

وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ الْعَذَابُ
مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾
يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضِي وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ
نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾ اَلَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ
يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا
وَاِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى
يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
وَيَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ
اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

52- De ki: "Benimle sizin aranızda şâhid, Allah yeter. O, göklerde ve yerde ne varsa bilir. Bâtıla iman edip de Allah'a küfredenler, işte onlardır hep hüsrâna düşenler.

53- Bir de senden acele azâb istiyorlar, eğer müsemmâ bir ecel olmasa idi, o azab onlara muhakkak gelmişti ve elbette o kendilerine gelecek. Şuurları olmayarak, ansızın gelecek.

54- Senden acele azab istiyorlar. Halbuki cehennem kâfirleri kuşatıp duruyor.

55- O gün ki, azâb onları hem üstlerinden, hem ayakları altından saracak da: "Tadın bakalım, neler yapıyordunuz" buyuracak.

56- Ey benim iman eden kullarım, haberiniz olsun Benim arzım geniştir. O halde Bana ibadet edin, o halde bana!

57- Her nefis, ölümü tadacak, sonra döndürülüp Bize getirileceksiniz.

58- Ve iman edip salih salih ameller yapmış olanlar, elbette onları cennetin altlarından ırmaklar akan şehnişînlerine yerleştireceğiz. O halde ki, orada ebedî kalacaklar. Ne güzeldir ecri, o işgörenlerin.

59- Ki sabretmişlerdir ve yalnız Rabbları'na dayanırlar.

60- Öyle ya nice hayvanlar var rızkını taşıyamaz. Allah, onlara da rızk veriyor, size de. O, öyle semi' öyle alîm.

61- Celâlim hakkı için sorsan onlara: "Kim o gökleri ve yeri yaratıp Şems-ü Kameri teshir etmiş?" Elbette, "şübhesiz Allah" derler. O halde nasıl çevriliyorlar?

62- Allah, kullarından dilediğine rızkı serer de, kısar da ona. Şübhesiz Allah, her şeye alîm.

63- Celâlim hakkı için, yine sorsan onlara: "Kim o semâdan peyderpey bir su indirip de arza ölümünden sonra onunla hayat vermekte?" Elbette, "şübhesiz Allah", diyecekler. «الحمد لله» de, fakat onların ekserisi aklı ermezlerdir.

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman eden kullarım,** "İbadî" hitabı, hitab-ı teşriftir. Mükellefin en şerefli payesidir. «عباداً لنا» gibi mutlak ibad ta'birinde kâfir dahi dahil olabilirse de, ibadî izafetinde kâfir dahil olmaz. Zira kâfir Şeytanın sultası altındadır. Halbuki اِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ (*"Hakikat o kullarım, senin onlar üzerine bir sultan yoktur, ancak azgınlardan sana uyanlar başka."* Hicr-15/42) buyurulmuştur. Şayan-ı dikkattir ki, Cenab-ı Allah, Âdem'i yarattığında şanlı bir ism olan hilâfet unvaniyle yâd buyurdu. Öyle iken İblîs bu isimden yılmadı. Bil'akis o sebeble ikdamını artırdı adavet etti ve nihayet galebe edip فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا (*"Bunun üzerine Şeytan onları oradan kaydırdı,..."* Bakara-2/36) buyurul-

---

İbadî: İbadet edenler, itaat edip boyun eğenler.

duğu üzere ikisini de cennetten kaydırdı. Sonra O'nun evlâdından عِبَادِى teşrifine mazher olan muhlisûna gelince, Şeytan onlardan kaçındı. اِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ (*"Hakikat o kulların senin onlar üzerinde bir sultan yoktur, ancak azgınlardan sana uyanlar başka."* Hicr-15/42) buyurulduğu gibi Şeytan kendisi de, لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (*"Rve hepsini iğva edeceğim.Ancak içlerinden ihlas verilen kulların müstesna"* Hicr-15/39-40) dedi. Demek ki, Allah'ın ibadı olmak payesini ihraz eden mükellef, derece itibariyle yeryüzünde halîfe olandan daha yüksektir. Şu halde الَّذِينَ اٰمَنُوا vasfı ihtirazî değil, şerefin vechini beyan için sıfat-ı kâşifedir. Bu suretle bu hitab kâfirlerin mumaneatinden dolayı dinini gereği gibi icrâ edemeyen bazı mü'minlere selâmet yolunu göstermek için biri hitab-ı teşriftir. Yâni ey benim iman şerefiyle müşerref olan kullarım, اِنَّ اَرْضِى وَاسِعَةٌ **haberiniz olsun benim arzım geniştir.** Bulunduğunuz yerden ibaret değil, vasi'dir. فَاِيَّاىَ فَاعْبُدُونِ **O halde Bana ibadet ve ubudiyyet edin, o halde sade Bana.** Yâni bulunduğunuz memlekette sâde bana ibadet etmek kolay olmaz, dininizi ızharda tazyika ma'ruz olur daralırsanız, orada bağlanıp kalmayın. Onu serbest yapabileceğiniz bir yere gidin, firar edin, hicret edin, o darlıktan genişliğe çıkmak için ne yapmak icab ediyorsa yapın, bana kulluk edin. Aleyhıssalâtü vesselâm'dan bir hadîs-i şerifte şöyle varid olmuştur: ***"Her kim dini sebebine bir yerden bir yere firar ederse, bir karış da olsa cenneti hakk eder. Ve İbrahim ile Muhammed aleyhimesselâma refik olur."*** Ya ölüm tehlikesi, tehdid olursa ne yapmalı?

كُلُّ نَفْسٍ **Her nefis,** her nasıl olsa ve her nerede bulunsa ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **ölümü tadacak,** ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ **sonra da hep Bize irca' olunacaksınız.** Ba'solunup huzur-ı Hakk'a dikilerek ecrinizi veya cezanızı alacaksınız. Binaenaleyh ondan kaçmakla kurtulamazsınız. Bil'âkis Allah'dan başkasına kulluk etmemek için ikrah karşısında bile her fedakârlığı göze alarak huzur-ı Hakk'a kemal-i ihlâs ve hürriyyet ile gitmeğe çalışmalı.

وَكَاَيِّنْ مِنْ دَٓابَّةٍ **Hicret emrolununca bazıları:** "Geçimliğimiz olmayan memlekete nasıl gideriz" demişlerdi, bu nâzil oldu. وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ **Mes'uller, Mekke müşrikleri.** فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ **O halde nasıl çevriliyorlar?** Halik-ı küll olduğunu nâçâr ikrar ederlerken, ülûhiyyete gelince nasıl ondan dönüp şirke gidiyorlar? Bu hususta en çok ileri sürülen rızık mes'elesi olduğu için buyuruluyor ki: اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ **"Allah kullarından dilediğine rızkı serer de kısar da ona, şüphesiz Allah her şeye alîm."**

İhraz: Eren, erişen, ulaşan. **Mumaneat:** Karşı gelme, set çekme, önleme, muhalefet.

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌۜ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ
لَهِيَ الْحَيَوَانُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾ فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ
﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۚ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾
اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْۜ
اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُۜ اَلَيْسَ
فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا
لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَاۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

Meâl-i Şerifi

64- Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan ibaret ve hakikaten son yurd (dâr-ı âhiret), işte halîs hayat o, amma bilselerdi.

65- Baksan a, gemiye bindiklerinde dini, Allah'a halîs kılarak O'na muhlisâne duâ ederler de, derken kendilerini karaya çıkardı mı derhal şirke koyulurlar.

66- Ki, kendilerine verdiğimiz ni'mete nankörlük etsinler ve hayattan zevk alsınlar diye, fakat ileride bilirler.

67- Ya görmediler de mi Biz, bir Harem yapmışız, emniyyet içinde. Halbuki etraflarında nas çarpılıp kapılıyor. Artık bâtıla inanıyorlar da, Allah'ın ni'metine küfran mı ediyorlar?

68- Allah'a karşı bir yalanı iftira eden, yâhud hak kendine gelince, "yalan" deyen kimseden daha zalim kim olabilir? Cehennemde değil midir ancak kâfirlerin yeri?

69- Bizim uğurumuzda mücahede edenlere gelince, elbette Biz, onlara yollarımızı gösteririz ve şübhesiz ki, Allah her halde muhsinlerle beraberdir.

RUM SURESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 60

Mekkiyye'dir.
Âyetleri : Altmış.
Kelimeleri : Sekiz yüz on dokuz.
Harfleri : Üç bin beş yüz on dört.
Fasılası : و ، ن ، م harfleridir.

Evvelki Sûre'de mu'cize istiyenlerden bahsiyle وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللهِ (*"Nitekim ona Rabb'ından âyetler indirilse ya dediler, de ki: o âyetler hep Allah'ın indindedir."* Ankebut-29/50) اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ (*"Yetişmedi mi daha onlara ki sana kitap indirdik, karşılarında okunup duruyor? ."* Ankebut-29/51) buyurulmuş ve mücahede ve ihsan ile hatmolunmuştu. Bu Sûre'de de, Kur'ân'ın her türlü mu'cizeye kifayeti anlatılmak için gaybdan haber vererek kat'î mu'cize olduğu fiilen tebeyyün etmiş bir âyet ile başlanıp âyât-i ilâhiyye tafsil olunacaktır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ ف۪ٓي اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ
﴿٣﴾ ف۪ي بِضْعِ سِن۪ينَ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ
الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللّٰهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٥﴾
وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾
يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾
اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ
رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾ اَوَلَمْ يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً
وَاَثَارُوا الْاَرْضَ وَعَمَرُوهَٓا اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَٓاءَتْهُمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذ۪ينَ اَسَٓاؤُا السُّٓوٰٓى
اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- الم

2- Rûm mağlûb oldu.

3- Arzın yakınında, mamafih onlar bu mağlûbiyyetlerinin arkasından bir kaç sene içinde muhakkak galebe edecekler.

4-Önünde de, sonunda da emir Allah'ın ve o gün mü'minler, Allah'ın nusretiyle ferahlanacaklar.

5- O, kimi dilerse muzaffer kılar ve azîz O'dur, rahîm O.

6- Allah'ın va'dı bu. Allah, va'dine hulf etmez ve lâkin nasın ekserisi bilmezler.

7- Bir zâhir bilirler dünya hayattan, âhiretten ise, hep gafildirler.

8- Nefislerinde bir düşünmediler de mi? Allah o gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri başka değil, ancak hak sebeb ve müsemmâ bir ecel ile halk buyurmuştur. Bununla beraber doğrusu insanlardan bir çoğu Rabbları'nın likasına kâfirdirler.

9- Ya yeryüzünde gezip bir bakmadılar da mı? Nasıl olmuş akibeti kendilerinden evvelkilerin? Kuvvetçe kendilerinden daha şiddetli idiler. Arzı aktarmışlar ve onu kendilerinin i'marından ziyade i'mar etmişlerdi. Peygamberleri de, onlara beyyinat ile gelmişlerdi. Demek Allah, onlara zulmetmiyordu, velâkin kendileri nefislerine zulmediyorlardı.

10- Sonra o fenâlık yapanların akıbeti en fenâsı oldu. Çünkü Allah'ın âyetlerini tekzib ettiler ve onlarla eğleniyorlardı.

الم **Allahü a'lem,** Kur'ân'ın mânâsındaki mu'cize olan âyâttan evvel nazmındaki ı'cazı ifade eden ilâhî sırra işarettir. Sûre-i Bakara'da da geçtiği üzere «elif», boğazın en içinden, bâtından, «lâm», dilden, berzahtan, «mîm» dudağın en kenarından zâhirden çıktığı için bu üç harf, mahreclerin usulünü teşkil eden üç mahrecten çıkan bütün harflerin bir nazm-ı bedii'ni iş'ar eder.

غُلِبَتِ الرُّومُ **Rûm mağlûb oldu.** Bi'sett-i Seniyye sıralarında Şarkî Roma ile İran, dünyanın en büyük iki devleti idiler. Hindli Süleyman Nedevî Efendi'nin, «Asr-ı Saadet» tarihinde tahrir ettiği üzere bi'setin beşinci, yâni Milâdın altı yüz on üçüncü senelerinde bu iki komşu ve rakîb devlet, birbirleriyle kanlı bir muharebeye girişmişlerdi. İran İkinci Husrev'in, Rûm Hirakl'in taht-i hükmünde idi. Hududları Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde birbirlerine temas ediyordu. Filestin, Suriyye, Mısır ile Irak'ın bir kısmı ve küçük Asya (Anadolu) Rûmlara tabi' idi. İranlılar, Rûmlar'a iki taraftan hücum ettiler, Dicle ve Fırat üzerinde أذرعات بصرى Suriyye'ye, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından küçük Asya'ya taarruz ettiler. İran oduları, Rûm kuvvetlerini her iki cebheden geri atarak denize dökünceye kadar ta'kib etmiş, Suriyye'deki bütün mukaddes şehirleri zab-

---

Lika: Kavuşmak, **Tahrir:** Kaydetmek.

teylemiş, Mîlâdın 614'üncü senesinde bütün Filestin'i ve Küds-i Şerif'i istîla etmişti. Bu istîlâ esnasında bütün kiliseler yıkılmış, bütün dinî mebanî tahrib ve telvis edilmişti. İranlılar'a iltihak eden yirmi altı bin Yehûdî, altmış binden fazla Hıristiyanı kılıçtan geçirmişlerdi. İran Kisrası'nın kasrı, otuz bin maktulün kafatasıyle donatılmıştı.

Bu istîlâ tufanı, burada durmayarak Mısr'ı da basmış, Mîlâdın 616'ıncı senesinde İranlılar, bir taraftan Nil vadîsini işgal ve İskenderiyye'ye muvasalet, diğer taraftan bütün Anadolu'yu istîlâ ederek İstanbul'un Boğaziçi sahillerine kadar gelmişler. Şarkî Roma İmparatorluğunun payitahtı olan Kostantiniye (İstanbul) şehrinin karşısında görünmüşler. Saltanatlarını, Irak, Suriyye, Filestin, Mısır ve Anadolu'ya teşmil etmişlerdi. İranlılar, girdikleri her yerde âteşgedeler vücuda getiriyorlar ve bu suretle Hıristiyanlığın çıktığı yerlerde âteşperestlik neşrediyorlardı. Şarkî Roma imparatorluğu'nun bu hezîmeti karşısında kendisine tabi' bulunan bir çok vilâyetler isyan etmiş, Afrika'daki ülkeler Avrupa tarafındaki vilâyetler, hattâ İstanbul'a mücavir şehirler, bu devletin hakimiyyetinden çıkmak istemişler ve çıkmışlardı. Elhasıl Şarkî Roma İmparatorluğu târmâr olmuş, hak-i helâke serilmişti.

Romalılar'ın bu mağlubiyyeti haberi, Mekke'ye vasıl olduğu zaman müşrikler, ferahlamış ve müslümanlara karşı şematet yapmışlardı: «Siz ve Nesârâ ehl-i kitabsınız. Biz ve Faris ümmîyiz. Bizim ihvanımız, sizin ıhvanınızı tepelediler. Biz de, sizi tepeleriz.» demişlerdi. Bunun üzerine bir mu'cize-i Muhammediyye olmak üzere bu âyet nâzil olup buyuruldu ki: Gerçi Rûm mağlûb oldu, فِى اَدْنَى الْاَرْضِ **Arzın en yakınında.** Mekke arzının, yâni Arabistan'ın en yakınında. Şam'da yâhud Rûm payitahtının pek yakınında, yâni Anadolu'da, İstanbul civarında demek olabilir ki, ikisi de doğrudur. O sırada Rûm İmparatorluğu öyle perişan olmuştu ki, dahilî isyanlarla devlet inhilâle uğramış, ordusu dağılmış, hazînesi boşalmış, İmparator Hirakl İstanbul'u terk ederek Kartaca'ya kaçmağı bile kurmuştu. İranlıların galib kumandanları zaferin verdiği sermestî ile şu sulhu teklif etmişler: İmparator, İranîler tarafından istenecek her şeyi verecektir. Ezcümle bin yük altın, bin yük gümüş, bin yük ipek, bin at, bin kadın teslim edecektir. Rum İmparatorluğu bütün bu zilletâver şerâiti kabul etmiş, bu esaslar üzerinde sulhu imzalayacak murahhaslar göndermişlerdi.

Bu murahhaslar, İranlılar'ın nezdine vardıkları zaman Husrev şu sözleri de söylemiş: «Bu, kâfî değildir. Bizzat İmparator Hirakl karşıma zincirler içinde

---

Mebanî: Temeller, esaslar. **Telvis:** Bozmak, berbat etmek. **Muvaselet:** Vasıl olmak, ulaşmak. **Mücavir:** Komşu. **Hak-i Helak:** Helak toprağı. **Şematet:** Kuru gürültü. Şamata.

gelerek Maslûb ilâhına bedel ateş ve güneşe tapmalıdır.» İşte o mağlûbiyyet, böyle bir mağlûbiyyet idi. Böyle bir izmihlâl içinde Romalılar'ın bir kaç sene zarfında canlanıp yeniden galib geleceklerine kat'iyyetle hükmetmek şöyle dursun, ihtimal vermek bile âdeten akılların havsalasına sığacak bir şey değil idi. Fakat böyle bir hengâmda Allah Teâlâ, Resûlü'ne gaibden şu haberi bildiriyordu: وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ **Mamafih onlar, bu mağlûbiyyetlerinin arkasından** سَيَغْلِبُونَ **kat'iyyen galebe edecekler.** Hem uzak değil, فِي بِضْعِ سِنِينَ **bıd'ı sinîn içinde,** yâni bir kaç sene zarfında ki, bidı' üçten dokuza kadardır. Nitekim bu âyet nâzil olunca Hazret-i Ebu Bekir radıyallahü anh, o sevinen müşriklere şöyle demişti: «Allah, sizin gözlerinizi aydınlatmayacak, Peygamberimiz haber verdi. والله Rumlar, bıd'ı sinîn içinde Farisler'e mutlak galebe edecekler.» Buna karşı Übeyy ibn Halef: «Yalan söylüyorsun. Haydi aramızda bir müddet ta'yin et, seninle bahse girelim.» dedi ve tarafeynden on deve üzerine bahse girişip üç sene müddet ta'yin ettiler. Ebû Bekir, keyfiyyeti Resûlullah'a haber verdi. Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem: «Bıd'ı, üçten dokuza kadardır. Hatanı artır, müddeti uzat» buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir çıktı. Übeyy'e rast gelince O: «Galiba peşiman oldun.» dedi. «Hayır, dedi, gel seninle bahsi artıralım, müddeti de uzatalım. Haydi dokuz seneye kadar yüz deve yap.» O da: «Haydi yaptım» dedi. Tirmizî'nin Sahîh'inde rivâyet ettiği üzere Bedr günü Rûmlar, Fürslara galip geldiler. Ebû Bekir de, sonra onu Übeyy'in veresesinden aldı. Peygamber'e götürdü. Aleyhıssalâtü vesselâm da, O'na: («*Bunu, tasadduk et*» Tirmizi:Tefsiru sureti-30/2-4)buyurdu.

لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ **Önünden de, sonundan da emir Allah'ın.** Yâni Rûmlar galib gelecekler diye ondan sonra dünyada emrü irade, hüküm ve kumanda Rûmlar'ın olacak zannedilmesin. Onlar, galebe etmezden evvel emir, ne onların, ne İranîler'in olmayıp Allah'ın olduğu gibi onların galebesinden sonra yine Allah'ındır. O, önce onları mağlûb ettiği gibi sonra da eder. وَيَوْمَئِذٍ **Hem de o gün,** yâni Rûmlar'ın Fürs'a galib geleceği gün يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ **mü'minler ferahlanacak** بِنَصْرِ اللّٰهِ **Allah'ın nusretiyle.** Yâni ötede Rûmlar İranîler'e galib gelirken aynı zamanda beriden müslümanlar da, Allah'ın nusretiyle müşriklere karşı muzaffer olacaklar ve yalnız Rûmlar'ın galebesiyle değil, Allah'ın bilhassa kendilerini muzaffer kılan nusretiyle sevinecekler. Mü'minlere bu suretle va'd olunan bu nusrat, bu ferah, Bedr muzafferiyyetidir. Nitekim Tefsir-i Taberî'de وَهُوَ نُصْرَةُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ بِبَدْرٍ (*"O Bedir'de mü'minlerin, müşriklere galip gelmesidir."* Et-Taberi; Camiu'l-Beyan Fî Tefsiru'l-Kur'ân'21-12) demiştir. Fil'vaki' Tirmizî'nin rivâyeti vechiyle Rûmlar'ın, Fürslar'a galebesi, Bedr günü olmuştur. Fa-

kat galebenin tafsilâtiyle tebeyyünü Hudeybiyye sıralarında ma'lûm olabildiği ve Hazret-i Ebu Bekir de, develeri Übeyy'in kendisinden değil, sonra veresesinden aldığı cihetle bâzıları bu ferah gününü Hudeybiyye günü sanmışlardır. Hindli Süleyman Nedevî Efendi, «Asr-i Saadet» tarihinde bunu şöyle tesbit etmiş: «Resûl-i Ekrem'in işareti mucibince dokuz sene sonra bu ihbar-ı Nevebî tahakkuk etmiş ve onun tahakkuku, Bedr zaferinin ihrazına tesadüf etmiştir. «مستدرك وترمذى» Bâzılarına göre bu haber, Hicret'in altıncı senesinde Hudeybiyye musâlehası esnasında tahakkuk etmiştir. Lâkin bu doğru değildir. Bu su-i tefehhümün sebebi şudur: Sahîh-i Buharî'nin beyanına nazaran Hazret-i Peygamber'in Herakl'e gönderdiği nâmeyi hamil elçi, Suriyye'ye muvasalet ettiği zaman Herakl zaferini tes'id ediyordu. Bu elçi, Hudeybiyye musalehası sıralarında gönderildiği için birçokları Herakl'in o sıralarda zafer ihraz ettiğini zannetmişler. Halbuki: Herakl, zaferi çoktan kazanmış ve onu tes'id için Suriyye'ye gelmiş bulunuyordu. Roma takvimine göre, bi'set-i Muhammediyye 609 senesinde vuku' bulmuş, Şarkî Roma ile İran arasındaki muhasamat 610 da başlamış, 13 ile 14 seneleri harb içinde geçmiş, 616 da Romalılar mağlûb olmuşlar. 622 de mukâbil harekete geçmişler, 623 te galebeye başlayarak 625 te kat'î zaferi ihrâz etmişlerdir. Mağlûbiyyetin başlangıcıyla galibiyyetin başlangıcı arasında 9 sene geçmiş olduğu gibi kat'î mağlûbiyyetle, kat'î galibiyyet arasındaki müddet de dokuz seneden ibâret bulunuyor.»

«Hicret-i seniyye, bi'setin on üçüncü senesi olduğu için altı yüz yirmi üç hicretin ikinci senesine müsâdif olmuş olur ki, Bedr de o senedir. Demek ki, Rumlar, mağlûbiyyetlerinin yedinci, harbin ikinci senesi galebeye başlamışlar ve onlar galebe etmeğe başladığı sıra müslümanlar da Bedr günü müşriklere galib gelerek ferahlanmışlar. Bununla beraber harb iki sene daha devam etmiş. Bu müddette Rumlar, İranîler'in işgal ettikleri bütün vilâyetleri kurtararak düşmanlarını Dicle ve Fıratın gerilerine atmışlardır. Bu sûretle tam dokuz sene ve üç sene nihayetinde kat'î galebe tamam olarak «سيغلبون فى بضع سنين» «Birkaç yıl içinde galip gelecekler.» haberi her vech ile tahakkuk etmiştir. Şu halde bundan dokuz sene evvel, yâni Hicretten yedi sene mukaddem, bi'setin yedinci senesi Kur'ân bu haberi verirken sarâhaten dokuz sene de demeyip «بضع سنين» «Birkaç yıl» diye bir nev'i ibham ile ifade etmesinde de vakıa mutabakat nokta-i nazarından derin ve şümûllü bir belâgat ve cem'iyyet varmış. Çünkü bıd'ı sinîn demekle hem galebe müddeti olan üç seneye, hem mağlûbiyyet sonundan Be-

---

İhraz: Nail olmak, kazanmak. **Tes'id:** Sevinç ve surur ile bayram yapma. **İbham:** Kapalı bırakmak.

dir'e müsadif ilk galebeye kadar olan yedi seneye hem de kat'i galebeye müddeti olan dokuz seneye muntabık olabilecek bir işaret vermiş bulunuyor ki, bunlardan birisi tasrih olunsa idi, vak'anın bütün safâhatı gösterilmiş olmaz ve binaenaleyh bu cem'iyyetli tarz-ı i'caz bulunmazdı. Bir de bu beyandan asıl maksad, Rûmlar'ın galebesinden ziyade mü'minlerin nusret-i İlâhiyye ile ferahlanacakları günün tarihini tesbit etmek olduğuna işaret edilmiş oluyor. Zira bıd'ı sinîn mübhem olmakla beraber galebe vukuuna merbut olan «يَوْمَئِذٍ» muayyendir. Bu cihetle âyetin, bu ferah gününü gösteren mu'cizesi Rûm galebesini haber veren mu'cizesinden daha şanlıdır.

Böyle iken bir çoklarının bundan zühûl etmeleri, ne kadar şayan-ı eseftir. Evet, buyuruluyor ki: «Rûm mağlûbiyyetlerinin arkasında bıd'ı sinîn içinde galebe edecekler. Önünde de, sonunda da emir Allah'ın ve onlar galebe ettikleri sıra mü'minler de Allah'ın nusretiyle ferahlanacaklar.» Bu, nasıl olur? demeyin. يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ **O, kimi dilerse mansur eder,** dilediğini muzaffer kılar. Yâni O'nun nusretı, esbaba muhtac değil, esbab, O'nun iradesine bağlıdır. Dün Fürsler'i galib kılmış iken, yarın Rûmları galib kılar. Bir de, bakarsın hiç ümid edilmedik bir zamanda tutan hiç bir kuvvetleri yok zannedilen mü'minleri hepsine karşı mansur ve muzaffer eder. وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ **Ve azîz O, rahîm O.** Hiç mağlûb olmak ihtimali olmayan izzet sahibi ancak O'dur. Yegâne rahmet edecek olan da O'dur. Onun için de bir zaman olur mağlûbları galib kılar, mü'minleri nihayet zafere erdirir.

وَعْدَ اللّٰهِ **Allah va'di.** Bu zikrolunan galebe ve nusret, öyle bir va'ddir ki, onu Allah Teâlâ va'd buyurdu. لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ **Allah va'dine hulfetmez.** Binaenaleyh bunlar, behemehal tehakkuk edecektir. Burada açık olarak iki va'd var. Birisi, Rûmlar'ın mağlûbiyyetlerinden sonra galib gelecekleri, birisi de, mü'minlerin nusret ile ferahlanacaklarıdır. Bu iki va'd çok geçmeden tahakkuk etti. Ebu Bekir, bahsi kazandı. Bu suretle bunun Nübüvvet-i Muhammediyye'yi isbat eden İlâhî bir âyet, bir mu'cize olduğu tebeyyün eyledi. Bu yüzden bir çoklarına hidayet yetişti, müslüman oldular. Nüzûlü daha mukaddem iken, bu suretle mu'cizeliğinin tahakkuk ve tebeyyünü muahhar olmak hasebiyle tertibde öbür sûreden sonraya konuldu. Orada, وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ (*Nitekim ona Rabb'ından âyetler indirilse ya dediler..."* Ankebut-29/50) diye mu'cize istiyenlere karşı: اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (*"Yetişmedi mi daha onlara ki sana kitap indirdik, karşılarında okunup duruyor? Şüphesiz ki onda iman edecek bir kavm için muhakkak bir rahmet ve ilâhi*

Zühul: Gafil olmak.

bir ihtar var." Ankebut-29/51) buyurmakla buna işaret de olunmuştur. Mamafih bu iki açık va'd arasında, لله الأمر من قبل ومن بعد (Önünde de sonunda da emir Allah'ındır.) ile anlatılan diğer bir va'd daha vardır ki, Rûmlar'ın İranlılara galib olduktan sonra ileride müslümanlara mağlûb olacaklarına işaret eder. Nitekim baştaki, غلبت ma'lûm سيغلبون mechul sıgasiyle okunduğu takdirde Ebu Said-i Hudrî ve sâireden rivayet edilen kıraat-i şazze vechiyle: «Rûm, galib geldi. Fakat onlar, bu galebelerinden sonra ileride mağlûb olacaklar» diye doğrudan doğruya bu mânâ tasrih edilmiş olur. Bu ise, evvelkilerden daha uzak ve istikbale âid olmak i'tibariyle daha mühim olan bir mu'cizedir. Fakat öbürleri gibi Peygamber'in zamanında zâhir olmayıp sonra tahakkuk edeceğinden âyette işaret ile gösterilip taraf-ı Risalet'ten beyan buyurulmuştur. Filvaki' İranlılar'a galib gelen Herakl'in kendi hayatında Rûm orduları, Hazret-i Ebu Bekr'in zamanı hilâfetindeki Yermûk muharebesinden i'tibaren İslâm mücâhidleri karşısında mağlûb olmaya başlayarak, Hazret-i Ömer zamanındaki futûh-ı Şam'dan tâ İstanbul'un fethine kadar devam etmiş ve bu suretle bu mu'cize dahi tamamen tahakkuk ve tebeyyün eylemiştir. [1]

Bir de Ebu Hayyan, Bahr-i Muhıt nam tefsirinde şunu kaydetmiştir: «Şeyh üstaz Ebu Ca'fer İbni'z-Zübeyr hikâye ederdi ki, Ebu'l-Hakem ibn Berrecan müslümanların Beyt-i Makdisi fethedeceklerini, «الم غلبت الروم - إلى - بضع سنين» kavl-i İlâhî'sinden zaman ve günü muayyen olarak istihrac etmiş idi. Ve İbn Berrecan kendisi feth için ta'yin ettiği vakıttan evvel vefat eyledi. Vefatından bir zaman sonra da müslümanlar, O'nun ta'yin ettiği vakıtta Kuds'ü feth ettiler. Müşarün'ileyh Ebu Ca'fer, işbu Ebu'l-Hakem ibn Berrecan'ın Kitabullah'dan istihrâc ederek mugayyebâta dair bir takım şeylere muttali' olduğuna i'tikad eder-

---

[1] Müsteşriklerden bâzıları sûre'nin başı ma'lûm sıgasiyle غلبت الروم okunduğu takdirde âyette mu'cizelik kalmayacağını ileri sürmek istemiş. Halbuki bu surette meçhul okunacak olan, سيغلبون Rûmların istikbaldeki mağlûbiyyetlerini sarâhaten haber vererek daha mühim olan mu'cizeyi tasrih etmiş olacağını derkedememiştir. Lâkin İngiliz müverrihi Kiyon,«Roma İmparatorluğunun Sukut Ve İzmihlâli» unvanlı eserinde bu hayret bahş ihbar-ı Nebevî'nin tehakkuku karşısında mebhut kalarak bin iki yüz elli sene sonra şu satırları yazmıştır: «İki imparatorluğun hududu haricinde bulunan ve bunlardan her birinin diğerini imhâ için hazırladıkları tertibatı bilen Hazret-i Muhammed, İraniler'in adım başında zafer kazandıkları bir dakikada Bizanslılar'ın, bir kaç sene sonra yeniden gâlib geleceklerini söyledi. Dünyada hiç bir haber o zamanın vaz'iyyeti karşısında bunun kadar inanılmayacak bir mahiyyette sayılmazdı. Çünkü Kayser Herakl'in, altı yüz ondan, altı yüz on ikiye kadar devam eden hâkimiyyeti imparatorluğun zafere değil, sukut ve izmihlâle doğru gittiğini gösteriyordu.» Asr-ı Saadet Tarihi'nden, Cild: 3.

Mebhut: Hayretle, şaşkın.

di. Muhyiddîn-i Arabî, dahi işbu Kudüs fethi hakkındaki istihracdan bah- setmiştir. Demek olur ki, âyette ancak Ricalullah'a münkeşif olan daha diğer imalar da vardır.

Alusî, tefsirinde de der ki: «Muhyiddin-i Arabî, Irakî ve sâire gibi arifînin Kur'ân-ı Kerim'den muğayyebat istihrac ettikleri meşhurdur. Bu birtakım kavâid-i hisabiyye ve a'mal-i harfiyye üzerine mebnîdir ki, onlara dair seleften bir şey varid olmamıştır. Hazret-i Ali kerremallahü vechehu'ye: «Resûlullah, size başkalarından ketmeylediği bir sır söyledi mi?» diye sorulmuştu. Dedi ki: «Hayır, ancak Allah Teâlâ'nın bir kuluna kitabında bir anlayış vermiş olması müstesna.» وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ **Ve lâkin nâsın ekserisi bilmezler.** Yâni bunların, Allah va'di olduğunu ve Allah'ın va'di muhakak vaki' olacağını bilmezler. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **Sâde dünya hayattan bir zâhir bilirler.** Bu gün kim galip gelir, ne yüze çıkarsa ona bakar, onu bilirler. وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ **Âhiretten ise, hep gafildir onlar.** Bu dünyanın sonu nereye varacağını düşünmez, ilerisi ne olacağının farkında olmazlar. اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فٖى اَنْفُسِهِمْ **Ya nefislerinde bir düşünmediler de mi?** Yâni neye ilerisini düşünmüyorlar? Bu dünya hayatın muvakkat olduğuna ve bunun bir sonu, hak ve sâbit bir âhireti bulunduğuna bütün semavâtü arz delâlet edip dururken kendi kendilerine vicdanlarında ve yâhud kendi nefisleri hakkında neye bir düşünüp de bilmiyorlar ki? مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا **Allah, o gökleri ve yeri ve ikisinin aralarındakileri başka türlü değil,** اِلَّا بِالْحَقِّ **ancak hakk ile** وَاَجَلٍ مُسَمًّى **ve müsemmâ bir ecel,** yâni **muayyen bir müddet ile yaratmıştır.** Yâni aşağıda ve yukarıda ve bütün bunların aralarında bulunan kâinattan hepsinin bir ömrü, muayyen bir müddet ile bir eceli, bir sonu vardır. Bununla beraber hiç biri boşuna yaradılmamış, her biri sâbit ve bâki bir Hakk'a delâlet etmek üzere bir vech-i Hakk, bir hikmet-i Hakk ile yaradılmıştır.

Onun için hepsi, كُلُّ شَىْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ *O'nun vechinden başka her şey helâktedir.* " Kasas-28/88) mantukunca bu dünyanın fâni olup sonunda Hakk'ın huzuruna gidilen bir âhiret bulunduğunu anlatmaktadır. وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ **Bununla beraber insanlardan bir çoğu, her halde Rabbları'nın likasına kâfirdirler.** Yâni bir çokları yalnız âhiretten, tefekkürden gaflet ile kalmazlar da kendilerini yaradıp yetiştiren Hakk'ın huzuruna gidilip mükâfat ve mücazata erileceğini kat'iyyen inkâr dahi ederler. Ya dünyayı ebedî imiş gibi farz ederler, yâhud da bütün hilkat, hikmetsiz, gayesiz, bâtıl imiş gibi her şeyin fânî olup sonunda boşa gittiğini ve binaenaleyh insanın sonu da bir ölümle hiç olup bittiğini iddia ederler. Rabbları'nın cemal-ü celâline ermeği tanımaz küfrederler. اَوَلَمْ يَسٖيرُوا

فِى الْاَرْضِ **Ya o arzda bir gezmediler mi? O kâfirler,** فَيَنْظُرُوا **bir gezip de baksalar â** كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **nasıl olmuş akıbeti o kendilerinden evvelkilerin.** Kendilerinden evvel küfreden Âd, Semûd gibi munkarız olmuş kavmlerin? كَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً **Onlar, kuvvetçe kendilerinden daha şiddetli idiler.** وَاَثَارُوا الْاَرْضَ **Ve arzı aktarmışlar,** ekin ekmek veya su, maden çıkarmak için toprağın altını üstüne çevirmişler. وَعَمَرُوهَا اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا **Ve onu kendilerinin i'marından daha ziyâde ma'mur etmişlerdi.** وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **Resûlleri de kendilerine beyyinelerle, açık burhanlar, mu'cizelerle gelmişlerdi.** Yâni onlara inanmadılar da helâk ve münkarız oldular. فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ **Demek ki, Allah, onlara zulmetmiyordu.** Cürümsüz helâk etmiyordu. Buna zulüm ta'bir olunması, Allah Teâlâ'nın kemal-i nezahetini izhar içindir. Yoksa Allah, cürümsüz de helâk etse hakîkatte yine zulm olmazdı. Çünkü Allah Celle celâlühu malik-i hakikîdir. Mâlikin, milkinde dilediğini yapması zulmolmaz. Zulüm, gayrın hukukuna tecavüzü tazammün eder. وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ **Ve lâkin onlar, nefislerine zulmediyorlar.** Çünkü hikmet-i İlâhiyye'ye nazaran cem'iyyetlerinin ve kendilerinin helâkini iktiza eden ma'siyetleri ihtiyâr ediyorlardı. ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذ۪ينَ اَسَٓاؤُا السُّٓواٰى **Sonra o kötülük yapanların akibeti en kötüsü oldu.** Akibetlerin en kötüsü, en kötü ukûbet olan Cehennem azâbıdır. اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ **Çünkü Allah'ın âyetlerini tekzib ettiler.** وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ **Ve onlarla eğleniyorlardı.**

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَٓائِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَٓائِهِمْ كَافِر۪ينَ ﴿١٣﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ ف۪ي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓائِ الْاٰخِرَةِ

Munkarız: Kesilmiş.

فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾ فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ
تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ
الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

11- Allah, halkı ilkin yapar, sonra da çevirir onu yeniden yapar. Sonra hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

12- O saat çattığı gün mücrimler, her ümidi keserler.

13- Kendilerine şeriklerinden şefaat edenler de bulunmaz. Şeriklerine hep kâfir olmuşlardır.

14- Hem o saat çattığı gün, o gün ayırd olurlar.

15- İmdi iman edip salih ameller yapmış olanlar, o vakit onlar bir ravzada neş'elenirler.

16- Âyetlerimize ve âhiret likasına yalan deyip de küfredenlere gelince işte bunlar, o vakit azâb içinde ihzar olunurlar.

17- O halde tesbih Allah'a, o zaman ki, akşam edersiniz ve o zaman ki, sabah edersiniz.

18- Hem hamd O'na göklerde ve yerde ve ikindileyin ve o zaman ki, öğle edersiniz.

19- O ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır ve toprağa ölümünden sonra hayat verir. Sizler de, işte öyle çıkarılacaksınız.

شُرَكَائِهِمْ **Allah'a karşı uydurup şirk koştukları ma'budlar.**

رَوْضَةٍ RAVZA, esasında sulu, yeşillikli güzel bostan demek olup burada murad, **cennet ravzalarından bir ravzadır.** مُحْضَرُونَ **İhzar olunacaklar.**

İHZAR: Mücrimi yakalayıp zorla mahkeme huzuruna getirmektir. فَسُبْحَانَ اللّٰهِ **O halde tesbih Allah'a.** Mâdem ki, ilerisi öyledir, o saat gelip çatacaktır. O gün, o ye'sü ihzardan kurtulup bir ravzada neş'elenebilmek için şimdi Allah'a tesbih ediniz. Her şey değiştiği halde kendisi zeval ve noksandan arî, tegayyürü

İhzar: Mücrimi yakalayıp zorla mahkeme huzura getirmek.

tehavülden münezzeh, vech-i ehâdiyyetiyle bâki Sübhan olan Allah Zü'l-celâl'i şirk ve noksan şaibelerinden tenzih ediniz.

TENZİH: Ya yalnız kalb ile olur. Cezmen i'tikad. Veya onunla beraber dil ile olur: Zikr-i hissî, yâhud bunlarla beraber bir de erkân ve ef'al-i mahsusa ile olur ki, amel-i salihtir. Evvelkisi asıl, ikincisi onun semeresi, üçüncüsü de, ikincinin semeresidir. Çünkü insan, kalbinden bir şeye i'tikad edince o dilinden zâhir olur. Söylediği zaman da sıdkı, ahval ve ef'alinden belli olur. Lisan, kalbin tercümanı, amel de lisanın burhanıdır. Erkânın efdâli ise, hem lisan ile zikri, hem kalb ile niyyeti tezammun eden namazdır. Onun için namaz, hem zikirdir, hem bir tenzih ve tesbihtir. Binaenaleyh tesbih denilince her nev'ine şamil olursa da mutlak kemaline masruf olacağına göre en evvel **namaza** mahmul olur.

Onun için burada, beş vakit namaz saatleri telhis olunmuştur ki, zamanın âhirete doğru akışını gösteren en mühim inkılâb lâhzalarını ta'kib eden bereketli saatleridir. Evvelâ makam, makam-ı inzar olmak i'tibariyle geceye doğru حِينَ تُمْسُونَ **o zaman ki, akşamlarsınız.** Bu, iki vakte şamildir. Birisi, güneşin gurubunu ta'kib eden mağrib (ışa-i evvel), yâni ilk akşam vakti ki, şafak denilen kızıllık veya beyazlık gâib olana kadar, ikincisi, şafakın gâib olmasını ta'kib eden ışa-i ahîre, yâni yatsı vakti fecre kadar. Üçüncüsü, وَحِينَ تُصْبِحُونَ **ve o zaman ki, sabahlarsınız.** Fecr-i sadıktan, yâni tan yeri ağardıktan güneş doğana kadar. O ne güzel zaman ve ne güzel ni'met. وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **Göklerde ve yerde hamd de O'nun** وَعَشِيًّا **ve ikindiyin.**

AŞİY: Akşamüstü demek olduğuna göre ikindi vaktı, asr-ı sani olmak gerektir. وَحِينَ تُظْهِرُونَ **Hem o zaman ki öğlen edersiniz.** Bu ikisiyle tam beş vakit olmuş olur.

Burada öğlenin te'hiri, fasılaya riâyet için denilmiş ise de, inzar nüktesiyle akşamın takdîmindeki tekabüle riâyet için ikindinin «aşiy» ta'biriyle takdim edilmiş olması makama daha münâsibdir. يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ **Ölüden diri çıkarır.** Gıdadan hayvan, yumurtadan civciv, nutfeden insan, cahilden âlim, kâfirden mü'min gibi ki, uyuyandan uyanık da öyledir. Ve bu münâsebetle zikrolunmuştur. Ve bil'âkis وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ **ve diriden ölü çıkarır.** Bunun misali çoktur. وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا **Ve arza ölümünden sonra hayat verir.** Hazandan sonra bahara bak!

وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ **İşte siz de öyle çıkarılacaksınız.** Bu noktada tabiatçılık hatasına düşülmemek için, tabiatler üzerinde hâkim olan Allah Teâlâ'nın kudreti delillerinden bâzıları ihtar olunarak buyuruluyor ki:

Cezmen: Kestirip atmak suretiyle. **Telhis:** Kısaltma.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ

تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ

اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪

خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْۜ

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِم۪ينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪

مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَٓاؤُ۬كُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ

لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ يُر۪يكُمُ الْبَرْقَ

خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَيُحْي۪ بِهِ الْاَرْضَ

بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ

دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ

وَالْاَرْضِۜ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ

ثُمَّ يُع۪يدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِۜ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِي السَّمٰوَاتِ

وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

20- Ve O'nun âyetlerindendir ki, sizi bir topraktan yarattı. Sonra da siz, şimdi bir beşersiniz intişar edip duruyorsunuz.

21- Yine O'nun âyetlerindendir ki, sizin için nefislerinizden zevceler yaratmış, kendilerine ısınırsınız diye ve aranızda bir sevgi ve bir esirgeme yapmış. Şübhesiz ki, bunda düşünecek bir kavm için âyetler var.

22- Yine O'nun âyetlerindendir, göklerin ve yerin yaradılışı ile dillerinizin ve benizlerinizin muhtelif oluşu. Şübhesiz ki, bunda, âlimler için âyetler var.

23- Yine âyetlerindendir, gecede, gündüzde uyumanız ve fazlından nasîb aramanız. Şübhesiz ki, bunda eşitecek bir kavm için âyetler var.

24- Yine O'nun âyetlerindendir, size hem korku ve hem tama' için şimşek gösteriyor ve semâdan bir su indiriyor da onunla arza ölümünden sonra hayat veriyor. Şübhesiz ki, bunda akledecek bir kavm için, âyetler var.

25- Yine O'nun âyetlerindendir, göğün ve yerin O'nun emriyle durması. Sonra sizi bir çağırış çağırdığı vakit, arzdan derhal siz çıkarsınız.

26- Hem göklerde ve yerde kim varsa O'nun, hepsi O'na dîvan durmaktadır.

27- Hem O'dur, o halkı ilkin yaratan, sonra onu çevirip yeniden yapacak olan ki, bu, O'na daha kolaydır. Göklerde ve yerde dastân, en yüksek şan, O'nun ve azîz O, hakîm O.

وَمِنْ اٰيَاتِه **Ve O'nun âyâtındandır.** Yukarıki haberler gibi şu da, Allah'ın Ulûhiyyeti âyetlerinden: Eşyanın tabiata mahkûm olmayıp tabiatler üzerinde hâkim ve onun için ba'se dahi kadir bulunduğuna delâlet eden alâmetlerindendir. اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ **ki, sizleri bir topraktan yaratmış,** arz üzerinde hiç insan yok iken onu bulunduğu tabiatta bırakmayıp kuru toprağa hayat vererek, مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ **«sıkılmış çamurdan»** müeddasınca çamurdan bir sülâleden siz insan cinsini halk etmesi ki, eğer o tabiate mahkûm olsa idi, câmid toprağa o tahavvülü vermek kabil olmazdı. Evvel bir insan hücresi yaratılmayacağı gibi, bu gün de bir insan gıdası yapılamazdı, halbuki yaradılmış. ثُمَّ اِذَآ اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ **Sonra da şimdi siz bir beşersiniz, intişar edip duruyorsunuz.** Derisi çıplak, zarif bir mahlûk olarak tenasül edip çoğalıp yayılıyorsunuz. Bir kara toprağın bu derece tekâmüle erdirilmesi, işte Hâlik Teâlâ'nın Rubûbiyyet'ini ve ölüleri diriltmeğe

---

İntişar: Üremek, yayılmak. **Tama':** Hırsla istemek. **Müedda:** Kavram, mânâ. **Sülâle:** Sıkınca parmakların arasından çıkan balçık.

kudretini gösteren âyâtındandır.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ **Yine O'nun âyâtından,** Ulûhiyyet'in eltafını gösteren âyetlerinden اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا **ki, sizin için nefislerinizden,** yâni maymun veya diğer bir hayvandan değil, kendi özlerinizden ayni insan, beşer cinsinden zevceler halk etmiş, لِتَسْكُنُوا اِلَيْهَا **kendilerine ısınasınız, meyledip ülfet eyleyesiniz diye.** Çünkü cinsiyyet koklaşmağa ihtilâf ürküntüye sebeb olur. İnsan eşini başka hayvandan aramak mecbûriyyetinde kalsa idi, ne feci' olurdu? وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً **Hem aranızda bir meveddet ve rahmet koymuş.** İzdivâc vasıtasiyle öyle insanî bir seviş ve esirgeyiş ki, hayvanlar gibi kızışma demlerine munhasır değil. Hattâ yalnız zevclerle zevceler arasına değil, umûmiyyetle siz insanlar arasında bir meveddet ve merhamet hissi yapmıştır. اِنَّ فِى ذٰلِكَ **Şübhesiz onda,** nefislerinizden zevceler yaratıp aranıza meveddet ve rahmet bırakmakta لَاٰيَاتٍ **âyetler var.** Sâde bir âyet değil, birçok âyetler, Allah Teâlâ'nın tabiatleri halk ve tahvil edip kemale erdiren kudretiyle beraber rahmetine, ve bilhassa insanlar hakkındaki inâyet-i Rahmaniyye ve ahkâm-ı Rabbaniyye'sine dahi delâlet eyleyen deliller vardır. لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ **Tefekkür edecek bir kavm için,** yâni bu âyet, çok düşünülecek bir âyettir. Hem sâde ferdin düşünmesi kâfi değil, cem'iyyetle kavm düşünmelidir. Düşünecek bir kavm için insan hilkatinin bu âyetinde öyle hikmetler, delâletler vardır ki, insanlığın nasıl yüksek bir ahlâk ve sevimli bir medeniyyete müstaid ve ne kadar mes'ud bir hayat ve ni'mete namzed olarak yaratıldığını ve bu hayatın bir rüknü olan kadının sukût ve zilletten muhafazası için sevgi ve esirgeme hisleriyle nasıl bir nizam-ı içtimaî ta'kib edilmek lâzım geldiğini gösterir.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Yine O'nun âyâtındandır Göklerin ve yerin yaradılışı.** İki nokta-i nazardan Allah'ın vücud ve sıfatının alâmetleridir.

EVVELÂ: Maddenin böyle muhtelif ecram ile yükseklere ve alçaklara ayrılarak tabiatin esasında tenevvu' husûle getirilmesi, kendi kendine kanuna-ı ıttıraddan başka bir şey olmamak lâzım gelen tabiatın fevkında hâkim olan Hâlık Teâlâ'nın kudretini gösterir.

SANİYEN: Semavât ve arzın yaradılışında öyle yüksek san'at vardır ki, her noktası, onu yaradan Allah'ın ilmü irâdesiyle sıfatının kemalini gösterir. وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ **Ve dillerinizin, benizlerinizin** (renklerinizin) **değişişi,** lisanların ihtilâfı ta'biri, umûmiyyetle lügâtlerin taaddüdünden, lehce ve şive gibi husûsî söyleyiş tarzlarının ihtilâfına kadar hepsine sadık olabilir. Arab'ın dili başka,

---

Meveddet: Dostluk, sevgi, muhabbet. **Müstaid:** Istıdadı olan. **Tenevvu':** Çeşitlilik. **Ittırad:** İntizamlı.

Acem'in dili başka, Türk'ün dili başka, Rum'un dili başka, Freng'in dili başka ilh... Her kavmin dili, başka başka olduğu gibi ayni kavmde muhtelif kabîlelerin, zümrelerin de dillerinde başkalık vardır, Meselâ, Yemenli'ninki ile Necidli'ninkinin farkı olur. Hattâ her şahsın bile dili diğerlerinden tefrîk olunur. Renk, beniz de böyledir. Kiminin beyaz, kiminin siyah, kiminin sarı, kiminin kırmızı olduğu gibi her şahsın benzinde bile diğerlerine nazaran bir husûsiyyet hissedilebilir. Sonra söylenen söze göre de renklerin bir değişişi vardır. إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ **Şübhesiz bunda,** bu halku ihtilâfta, **ilmi olanlar için âyetler vardır.** İlim, temyiz ifade eder. Temyîz ve temâyüz de fasıl ve ihtilâf ile olur. Buna işâreten, burada, «âlimîn» buyurulmuştur. Bu sûrette ilim ehli olan âlimler bilirler ki:

EVVELÂ: Bütün bu tenevvu' ve ihtilâf, tabiatin ıttıradını değiştirerek muhtelif tabiatler yaradan Allah Teâlâ'nın kudretini gösterir. Ve bütün bu ihtilâf içinde nizâm-ı külli hıfzu idâre etmesi de ilim ve sun'undaki kemal ve hikmetini gösterir.

SANİYEN: Demek ki, elsine ve elvanın ihtilâfında hikmet vardır. Ve bu hikmetlerden birisi de, وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا (*«Ey o bütün insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Hem de sizi şa'ap şa'ap kabîle kabîle yaptık ki tanışasınız.....»*Hucurat-49/13) buyurulduğu üzere intişâr içinde teârüftür. Böyle muhtelif lisanları ve ırkları muhtevi bir cemiyyet teşkîl edebilmek de, ancak ilim ile kabil olabilir. Demek ki, bir insan, ne kadar çok lisan bilirse, Allah Teâlâ'nın âyâtı hakkında o kadar çok ma'lûmat edinmiş olacaktır. Ve demek ki,ilm-î sîma-i beşer de, ilm-i elsine gibi ulûm-i mühimmedendir ilh...

وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ **Yine O'nun âyâtındandır gecede ve gündüzde uyumanız,** uyuyup istirahat etmeniz وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ **ve fadlından nasîb aramanız.** San'at ve ticaret gibi esbabdan birine teşebbüs ile Allah'ın lûtfü fadlından rızk istemeniz, gerek uyku, gerek kesb, ikisi de, Allah'ın ni'metidir. Uykunun nasıl bir büyük ni'met olduğunu uykusuz kalanlardan dinlenmeli, çalışabilmenin ne büyük bir ni'met olduğunu da işsiz, güçsüz kalanlardan bir sormalı! Görülüyor ki, burada menam, ibtiğaya takdim olmuştur. Çünkü çalışmak için dinlemeğe ihtiyaç vardır. Bir de, istirahat, li-zatiha matlûbdur, taleb ise, hâcet dolayısiyledir. Sonra مِنْ فَضْلِهِ buyurulmuş ve bununla şu nükteler izâh olunmuştur:

1 — Çalışmalı, fakat kısmet olan nasîbi kendinden bilmemeli, Allah'ın

---

Temyiz: Birşeyi diğerinden seçmek, iyiyi-kötüyü ayırt etmek. **Elsine:** Diller **Teârüf:** Tanışma. **Şa'ap:** Cemaat, taife. **Menam:** Uyku.. **İbtiğa:** Arzu, talep, istek **Lizatiha:** Kendiliğinden..

fadlından bilmelidir.

2 — İnsan her gün bir kâr ve terakkî aramalıdır. Zira fadıl, ziyâde demektir. Ticaret de, kâr kazanmaktır. Nitekim: مَنِ اسْتَوٰى يَوْمَاهُ مَغْبُونٌ (*«İki günü eşit olan ziyandadır.»*Deylemî; Firdavs 3/611) iki günü müsavi olan ziyanda» demektir.

3 — Aramak Hakk Teâlâ'nın fadlını sezmek ummaktır. Ve hattâ çalışıp arayabilmenin kendisi bile Allah'ın fadlındandır.

اِنَّ فٖى ذٰلِكَ **Şübhesiz ki, bunda,** bu uyumada ve aramada, لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ **kulağı olan bir kavm için çok âyetler vardır.** Uykuda olsa uyanır, ba'se inanır. Uyayan kimse, en ziyade kulaktan uyanacağı gibi taleb ve teharrîde bulunan kimselerin de ilk işleri etrafı dinlemek istihbarattan istifâde etmek olacağı için burada,buyurulmuştur. Lisanlar bilindikten sonra, kulak verip dinlenmek de cidden münâsib olur.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ **Yine O'nun âyâtındadır:** يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا **size hem korku ve hem tama' için şimşek gösterir.** Hem celâl sıfatı vardır, hem cemal. Bâzân bir hâdisede iki zıd te'siri birden halk ederek ikisini birden tecelli ettirir. Hem korkutur, hem ümidlendirir. Meselâ, size şimşek gösterir. Göstermek esasen Onun âyâtından biridir. Bununla beraber şimşek gösterir ki, onunla korku ve ümid iki zıd hâlet-i rûhiyyeyi birden telkin eder. Korku yıldırım, tama' rahmet ümididir. O ümid tahakkuk eder mi? وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً **Ve Semadan bir su indirir de,** فَيُحْيٖى بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا **onunla arzı ölümünden sonra diriltir.** اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ **Şüphesiz ki, bundan aklı olan bir kavm için âyetler var.** Aklı olan çok düşünmeye hacet kalmadan bir hadis ile anlar ki, bunu yapan ölüleri diriltmeğe kadirdir. Ölmüş bir kavm de, bir şimşek parıltısı arasında semadan inen su gibi bir neş'e-i hayat ile diriliverir. Ve binaenaleyh hem O'nun azabından, yıldırımından korkmalı mağrur olmamalı, hem de rahmetine şevk-u ümid ile sarılmalı me'yus olmamalı.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ **Yine O'nun âyâtındadır:** اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهٖ **Göğün ve Yerin onun emriyle durması,** yâni vücudda kaim olması, hep Onun, «kün» emriyledir. Cazibe ve muvâzene kanunları, hep O'nun emrinden ibarettir. ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ **Sonra sizi bir çağırış çağırdığı vakit arzdan** اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ **derhal siz çıkarsınız.** Kabirlerden çıkar. Mahşer'e koşarsınız. Burada, İslâm mücâhidlerinin hurûcuna da bir işâret vardır. وَلَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Hem göklerde ve yerde kim varsa hep O'nundur,** O'nun milkidir. كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ **Hep O'na munkâddırlar,** yâni gönlüyle itaat etmek istemeyen kâfirler bile istemeyerek de olsa nihâyet

---

Ba'se: Yeniden dirilme, uykudan uyandırma. **Teharrî:** İnceleme, araştırma. **Munkâd:** Boyun eğmek.

O'na inkıyad etmeğe mecbûr olurlar. Kat'î hükmüne karşı gelemezler وَهُوَ الَّذِى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ **ve işte O'dur, o halkı ibtida yapan, sonra onu döndürüp tekrar yapacak olan** وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ **ki, o, O'na daha kolaydır.** Yâni iâde ibtidadan daha kolaydır. Çünkü tabiî nokta-i nazardan bakıldığı zaman evvelki tabiatin hilâfı iken, ikincisi tabiî olmuş olur. وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Göklerde ve yerde dâstan, en yüksek şan da O'nundur.** Kudret-i tamme, hikmet-i bâliga, hâlikiyyet, ma'budiyyet gibi en yüksek vasıflar ancak O'nundur. لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ «Kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır.» وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Ve O, öyle azîz, öyle hakîmdir.** Öyle yüksek, şanına yetişmek ihtimali olamayan kadir. Ve yaptığını hikmet-ü maslâhat ile muhkem yapan hakîmdir.

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا
مِنْ اَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ
فِى مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ
اَنْفُسَكُمْ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ
اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِى مَنْ
اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٩﴾ فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ
حَنِيفًا فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ
لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ مُنِيبِينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ
وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ
وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾
اَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا

Dâstan: Şöhret, ün.

بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ
سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِذَا أَذَقْنَا
النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ
أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ
لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾
فَآتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ
يُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا آتَيْتُمْ
مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا آتَيْتُمْ
مِنْ زَكٰوةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾
اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ
هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

28- Size kendinizden bir temsil yaptı: Hiç size kısmet ettiğimiz şeyde, elleriniz altındaki milklerinizden ortaklarınız bulunur da, onlarla siz müsâvi olur kendilerinizi saydığınız gibi onları sayar mısınız? İşte akledecek bir kavm için âyetleri böyle ayırd ediyoruz.

29- Fakat zulmedenler hiç bir ilimsiz hevâlarına uydular. Artık Allah'ın şaşırdığını kim yola getirebilir? Onlara yardımcılardan eser de yoktur.

30- O halde yüzünü dine bir hanîf olarak tut: O Allah fıtratına ki, insanları onun üzerine yaratmıştır. Allah yaradışına bedel bulunmaz. Doğru, sâbit din odur, velâkin nâsın ekserisi bilmezler.

31- Başkasından geçerek hep O'na gönül verin ve O'na korunun ve namaza devam edin de, müşriklerden olmayın.

32- Onlardan ki, dinlerini ayırıp öbek öbek olmuşlardır. Her hizib, kendilerindekine güvenmektedir.

33- Bununla beraber insanlara bir keder dokunduğu vakit, her şeyden geçerek Rabb'larına yalvarır, duâ ederler. Sonra tarafından bir rahmet tattırıverdiği vakit de bakarsın onlardan bir kısmı tutar, O Rabb'larına şirk koşarlar.

34- Ki, kendilerine verdiğimiz ni'mete küfran etsinler. Haydi zevk edin bakalım yarın bileceksiniz.

35- Yoksa Biz, onlara bir ferman indirmişiz de, O'na şirk koşmalarını o mu söylüyor?

36- Bir de Biz, insanlara bir rahmet tattırdığımız vakit ona güveniyorlar da, ellerinin takdim ettiği bir sebeble başlarına bir fenalık gelirse her ümidi kesiveriyorlar.

37- Görmediler de mi?, Allah dilediğine rızkı serer, hem de sıkar. Şüphesiz bunda iman edecek bir kavm için âyetler vardır.

38- O halde yakınlığı olana da hakkını ver, Miskîne de, yolcuya da. Allah, yüzünü murad edenler için O, daha hayırlıdır. Felâh bulanlar da, işte onlardır.

39- Nâsın mallarında nemalansın diye verdiğiniz ribâ (fâiz), Allah yanında nemalanmaz, Allah yüzünü murad ederek verdiğiniz zekât ise, katlayanlar işte onlardır.

40- Allah O'dur ki, sizi yarattı, sonra da size rızık verdi, sonra sizi öldürür, sonra sizi diriltir. Hiç sizin şeriklerinizden bunlardan birini yapacak var mı? Çok münezzeh ve çok yüksektir O Sübhan, onların şirkinden.

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلاً مِنْ اَنْفُسِكُمْ الخ... **O, sizlere nefislerinizden bir temsil yapmıştır.** Bu temsil, şirkin butlânını bedâhetle göstermek içindir. Yâni bir mâlike, milkinden şerik farz etmek tenâkuzdur, batıldır. Bunu nefislerinizden bir pay biçerek bi'z-zârure anlıyabilirsiniz. Hiç sizin köleniz, uşağınız, hayvanınız haşerâtınız gibi elleriniz altında milkiniz olan şeyler, Allah'ın size bahş ettiği milkinizde sizin şerikiniz, denginiz olur da, memlûk, mâlikine müsavi olabilir mi? Olamaz değil mi? Halbuki sizin milkleriniz Allah'ın vergisi, malikiyyetiniz arazî ve gelip geçicidir. Bütün mevcudat kendisinin icadeden milki olan Allah Teâlâ'nın ise, malikiyyet-i lâ-yezal, milkinden çıkmak muhaldir. Allah Teâlâ, bu hakikatleri böyle ayırd edip anlatmıştır. İmdi sizin milkinizden size şerîk olamazken, Allah Teâlâ'nın milkinden mahlûkatından, kullarından kendisine şerîk nasıl olabilir?

Nema: Artma, üreme. **Butlân:** Haksızlık, batıl.

بَلِ Fakat اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ o zulmedenler, yâni o haksızlığı yapıp Allah'a şirk koşanlar hiç bir ilimsiz hevâlarına tabi' oldular.

HEVA: Nefsin şehevata meyli demektir ki, keyf dahi ta'bir olunur. Burada, بِغَيْرِ عِلْمٍ (Bilgisizce) kaydinden anlaşılıyor ki, **heva iki kısımdır: Birisi, ilme muvafık olan, birisi de, olmıyandır. İlme muvafık olan** heva, nazar-i Hakkta fıtrat gâyesine mutabık olan meyillerdir. Zira şehvetlerin yaradılışı da boşuna değil. Onlar, insanları hilkatlerinin gayesine erdirmek için taraf-ı ilâhîden birer sâik ve daiyedir. Ancak Şeytanî olan zekâ-i beşer onu gayesinden çevirerek ilmin zıddına olarak mücerred zevk için boşuna da israf eder. Meselâ, iffet ve tenâsül niyyetiyle nikâh arzusu gaye-i fıtrata muvafık ve binaenaleyh ilme mutabık bir meyildir. Zina ve sifah meyli ise, ilme muhalif mücerred bir hevâdır. Ekseriya da hevâ böyle şey'e ıtlak olunur. Ve işte müşrikler, bir şey bildiklerinden dolayı değil, ilme uymayan hevâları ardında koştuklarından dolayı kendilerini hevesâta esîr ederek haksızlıkla zulümkârlıkla şirke saptılar. Malik'i, milkine ortak etmek, müsâvi tutmak haksızlığiyle Allah'a milkinden, mahlûkatından şerîkler uydurarak onlara taptılar, onları kendilerinin mâliki imiş gibi tuttular da, hürriyyetlerini onlara verdiler. **فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللّٰهُ Artık Allah'ın şaşırdığını kim yola getirir?** Önce hevalarına ittiba' kendi fiilleri olarak gösterilmiş kendilerine nisbet olunmuş iken burada ıdlâl, Allah'a isnad edimiştir. Çünkü onlarda, o hevaları yaradan Allah Teâlâ olduğu gibi arzularına göre dalâli, şaşkınlığı halkeden de O'dur. Bu ıdlâl da, hatim ve tabi' mertebesine gelmiş bulunursa hiç bir vech ile hidayet ihtimali kalmaz.

Şu halde burada ıdlâlden murad, dalâl-i hatim demek olur. Sûre-i Bakara'da, خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ (*«Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş...»* Bakara- 2/7) bak! **وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ onlara, yardımcılarından eser de yoktur.** Yola gelmesi ihtimali kalmamış olan o zalimleri, ne dünyada o şaşkınlığından, ne de âhirette onun muktezâsı olan azâbdan kurtaracak hiç bir yardımcı da yoktur. Yâni o taptıkları şeylerin kendilerine hiçbir faidesi olmayacaktır. **فَ O halde,** yâni şirk öyle bâtıl, mâlike milkinde yine milkinden şerîk farz etmek gibi nefislerinizde tecvîz edemeyeceğiniz bir tenakuz, büyük bir haksızlık, Allah'ın tafsîl ettiği âyetlere iim fıtratına muhâlif bir hevayi dalâl ve sonunda kurtuluş da muhâl olunca, **فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا Sen, yüzünü dîne hanîf olarak tut.**

HANÎF: Hanef masdarından bir sıfattır. Aslı lügâtte hanef ise, dalâlden istikamete, çarpıklıktan doğruluğa meyildir. Nitekim doğruluktan eğriliğe, haktan

---

Saik: Sebeb. **Daiye:** Sebeb. **Idlâl:** Hak yoldan sapmak. **Hatim:** Mühür. **Tabı':** Tabetme, mühürleme gibi.

nâhakka meyletmeğe «cim» ile cenef denilir. Şu halde hanîfin asıl mefhumu, eğriliği bırakıp doğrusuna giden demektir. Bu mefhum ile örfte, İbrahim milletine ismolmuştur ki, başka dînlerden, bâtıl ma'budlardan çekinip yalnız bir Allah'a eğilen müvahhid demektir. حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ («*Allah için, O'na şirk koşmayan hanifler olun...*» Hacc-22/31)

Demek ki, burada, hanîfen ötedeki şirkin bi-gayr-i ilmin hevaya ittibâın tam zıddı olan meyl-i hakkı, istikâmeti, tevhidi ifade etmektedir. Ve mânâ şu olur: Sen, yüzünü dîne öyle tut, öyle tam yönel ki, o eğriliklerden, o bozuk hevalardan bâtıl meyillerden sakınıp yalnız hakka meylederek dosdoğru فِطْرَتَ اللّٰهِ **Allah fıtratına.** Dini veya hanîfliği izahtır. Yâni fıtrat olan Allah dinine, Allah'ın o fıtratına, o yaradışına sarıl الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا **ki, insanları onun üzerine yaratmıştır.** Hepsi fıtrat mîsakında, اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ («*...Rabbınız değil miyim...*» A'râf-7/172) hitabına «belâ» demiştir. İnsan olarak yaradılmayı kabul etmekle Yaradan'ın Rubûbiyyetine şâhid olmağa ahid vermiştir. Fıtratın, fâtırına delâleti tabiî olduğu için her insanın fıtratında nefsine şuurunun mebdeinde vicdanının derinliğinde bir hak duygusu, Ma'rifetullah gizlidir. Onun içindir ki, başlarının son derece sıkıldığı ıztırar zamanlarında anud kâfirler bile derin derine Yaradan'a bir iltica hissi duyarlar. Nitekim: مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ («*Bununla beraber insanlara bir keder dokunduğu vakit her şeyden geçerek Rabblarına yalvarır...*» Rûm-30/33) âyetiyle bu ihtar olunacaktır.

فِطْرَتَ **FITRAT** kelimesi hakkında yukarılarda bâzı izahât geçmişti. Burada da, şunu ihtar edelim ki fıtrat ilk yaratmak demek olan, «فَطَرَ» den masdar binâ-i nevis olarak yaradılışın ilk tarz ve hey'etini ifade eder. Burada النَّاسَ عَلَيْهَا kaydından da anlaşıldığına göre murad, her ferdin kendine mahsus olan fıtrat-ı cüz'iyyesi değil, bütün insanların insan olmak haysiyyetiyle yaradılışlarında esas olan ve hepsinde müşterek bulunan fıtrat-ı külliyyedir. Haricî te'sîr ve kesb-ü âdet gibi derece-i sâniyede vak'ı olan avarızından kat'i nazarla mülâhaza olunması lâzım gelen fıtrat-ı ulâ ve fıtrat-ı asliye dahi denilen asıl fıtrattır. İnsan مِنْ حَيْثُ اَنَّهُ اِنْسَانٌ «İnsan oluşu yönünden» tabiatı. Meselâ, insanın fıtratında iki gözü bulunması asıldır. Bununla beraber anadan â'mâ doğanlar da bulunabilir. Fakat bu, umumiyetle insanların üzerine yaradıldığı fıtrat-ı asliyye ve tabiat-ı nev'ıyye değil, derece-i saniyede arazî olarak mülâhaza edilecek bir hilkati cüz'iyye ve fer'iyyedir ki, insan, hakikatı onsuz da tahakkuk eder. Ferdin hılkat-ı cüz'iyyesinde herhangi bir sebeble eksiklik bulunabilirse de asıl fıtrat, sahih ve

---

Cenef: Hata ve cehilden dolayı haktan meyletmek. **İttiba:** Uyma. **Meb'de:** Kaynak, kök. **Anud:** Çok inatçı. **Avarız:** Arızalar.

sâlimdir. Meselâ gözün fıtratı, Hakk'ın âyatını görmektir. İyi görmeyen bir göz, arazî bir sebeble hasta demektir.

Bunun gibi bütün a'zanın hılkatinde esas olan bir fıtrat vardır ki, ona, o a'zânın menfaatı, vazifesi, fonksiyonu, fizyolojisi yâhud garîzesi ta'bir olunur. İnsan nefsinin bütün meyillerinde böyle yaradılış hikmetine doğru esaslı bir garîze vardır ki, ona da, fıtrat denilir. Ve fıtrat hep hakk-u hayra müteveccih bir istikamet ta'kib eder. Meselâ, insanın acıkması ve yemeğe içmeğe meyli yaşamak için kendisine lâzım veya nâfi' veya evlâ olanı almak hikmeti içindir. Yoksa zehir yutmak veya kuru bir zevk için israf ile mi'desini bozmak için değildir. O vakit fıtrat bozulmuş, dalâle düşülmüş olur. İnsanın, insan ruh ve zekâsının aslı fıtratı da, Hakk'ı tanımak ve hak Yaradan'ından başkasına kul olmamak içindir. İnsana ruh yanlış duysun, Şeytana uysun diye değil, hak ve hayrını duysun, meb'de ve meadını ve ona karşı vazıfesini bilsin diye nefholunmuştur. Nitekim fıtrat üzere giden veya fıtrate yakın olan sâfî ruhlar, yalanı, eğriliği bilmez. Eğrilik meyli sonradan arazî olarak istisab olunur bir azmanlıktır.

Hâsılı, اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ hadîs-i şerifi ile anlatıldığı üzere (*"insanlar altın ve gümüş ma'denleri gibi ma'den ma'den muhtelif hılkat ve seciyyelerde* "Keşfü'l Hafâ: 2/2793) bulunabilirlerse de, asıl insanlık fıtratı, insan tabiatı nokta-i nazarından hepsi birdir. Benî Âdem'dir. İnsanın, insan olmak haysiyyetiyle asıl fıtratı, fâtırına inkıyad, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ (*«Ve ben, Cinn-ü İnsi bana kulluk etsinler diye yarattım.»* Zâriyat-51/56) buyurulduğu vech ile yaradan Allah'a ubûdiyyettir. Dinsizlik, fıtrata muhalif bir dalâl olduğu gibi, Allah'dan başkasına tapmak da, öyledir. Fıtrat dîni, Allah dîni, Hanîflik, İslâm'dır.

اِنَّ الدّ۪ينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (*«Doğrusu Allah indinde din, İslâm'dır;...»* Âl-i İmrân-3/19). وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (*«Halbu ki göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuş hep döndürülüp O'na götürülüyorlar.»* Âl-i İmrân- 3/83) Binaenaleyh din hususu hevalara göre değil, Allah'ın birliğiyle insanlık vahdeti üzerine yürümelidir. Müfessirînin çoğu fıtratı, hakkı kabul ve idrâk kabiliyyeti diye, fıtrata sarılmayı da, muceibince amel ile tefsir etmişlerdir.

Hazret-i Enes radıyallahü anh'ten rivayet olunan bir hadîste: فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا دِينُ اللّٰهِ تَعَالٰى. (Ahmed b. Henbel-2/275) buyurulmuştur. Ebu Hüreyre'den rivayet olunan bir hadîs-i şerifte de buyurulmuştur ki: مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ اِلَّا عَلَى الْفِطْرَةِ

Garîze: Huy. **Nâfi':** Faydalı.

فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ *"Her doğan fıtrat üzere doğar. Öyle iken ebeveynidir ki, onu Yahudîleştirir veya Nasrânileştirir veya Mecusîleştirir. Nitekim behîme derli toplu bir behîme yavrular. İçlerinde bir inenmiş görür müsünüz?"* (Buhari: Cenaiz-80). Demek ki, aslı fıtrat, tam ve sâlimdir, burnu kulağı sonradan kesilir. Maddeten böyle olduğu gibi mânen ve ahlâkan da böyledir. Fıtratın bu selâmeti, şuur sahasında ve ictimaî şerâitle terbiye muhîtınde, âdetlerin cereyanı içinde ya bozulur veya güzel bir inkişaf ile kemalini bulur. Âhıret de, bu iki neticenin birine göre olur.

Bu vech ile dînin iki kaynağı vardır: Biri, fıtrat, biri, kesib. Fıtrat, sırf İlâhî'dir. Bir sevk-ı haktır. Allah'ın emrini yerine getirerek Allah'a ermek için hep Hakk'a doğru bir insiyak ifade eder. Kesb, enfüsî ve âfakî muhtelif şerâit içinde hissin teheyyücleri, zihnin tefekkürleriyle alâkadar olduğundan fıtratın istikametine muhâlif hevâlara, zararlara, haksızlıklara, isyan ve şirke sürükliyebilir. Bundan koruyacak olan ise, dîndir. Bunun için buyuruluyor ki: Dîne, hanîf olarak yüz tut, Allah'ın fıtratına sarıl. لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ **Allah'ın yaratmasını değiştiren yok, yâhut Allah yaradışına bedel bulunmaz.** Bu cümle, inşa veya ihbar olarak birkaç mânâya muhtemildir. Yâni Allah'ın esas yaradışı olan fıtratı muktezası hilâfına giderek bozmağa,değiştirmeğe kalkışmayın. Çünkü Allah'ın yaradışına bedel bulunmaz, zayi' ettiğiniz bir kabiliyyeti hiç bir san'atla yerine koyamazsınız. Yâhud Allah'ın yarattığı fıtratın hilâfına dîn uydurmağa, ahkâm vaz'etmeğe kalkışmayın. Siz meselâ, erkeği dişi, dişiyi erkek yapamazsınız. Yâhud Allah'ın halkını başkalarına isnad etmeğe, başkalarını hâlık yerine koyup da şirk koşmağa, Allah'ın hükmünden çıkmağa çalışmayın. Çünkü Allah'ın yarattığı milki sizin milkleriniz gibi tebdîl olunmaz. Dîn, fıtratı değiştirmek için değil, fıtrattaki umûmî selâmeti inkişaf ettirmek içindir. ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ **İşte doğru paydar dîn odur.** Yâni eğriliklerden sakınıp umum insanların üzerine yaradılmış olduğu fıtratı istikâmetle ta'kib etmektir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ **Velâkin insanların ekserisi bilmezler** de çarpık giderler. Dîni, fıtratta değil, âdette ararlar veya hevâlarına uyar, Allah'ın halkını değiştirmeğe kalkarlar. مُنِيبِينَ اِلَيْهِ Hanîfen gibi hal olarak oraya merbuttur. اَقِمْ emrinin ammolarak herkese hitab olduğuna ve cemaatin lüzûmuna işâret olmak üzere burada cemi' sıgası getirilmiştir. Yâni her biriniz Allah fıtratına, o tevhide öyle sarılın ki, hepiniz tevbe ve ihlâs ile Allah'a rücu' ve dehalet ederek, وَاتَّقُوهُ **hem ondan korkun,** وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **namazı güzel kılın** وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ **ve müşriklerden olmayın.** Amellerinizi

---

Behime: 4 ayaklı hayvan. **İnkişaf:** İlerleme. **İnsıyak:** İlahî sevk. **Teheyyüc:** Hayallenme. **Dehalet:** Sığınmak.

yalnız Allah için yapın, açık veya gizli bir şirk karıştırmayın. Burada hanîfliğin tam zıddı olan müşriklik yalnız meşhur mânâsiyle şirk-i celîden ibaret zannedilmeyip celî, hafî şirkin her türlüsünden ihtiraz edilmek için bedel tarîkıyle izah olunarak şöyle buyuruluyor: مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا **Onlardan ki, dinlerini ayırdılar da şîa şîa öbek öbek oldular.** Yâni umumî fıtratı kavrayacak açık bir ruh ve geniş bir hak vicdanı ile hareket etmeyip her biri kendi hususıyyetine, kendi çıkarına, dar kafasıyle kendi kuruntusuna göre bir heva ile dinini ayırıp ayrı bir başbuğ arkasına düşerek şîa şîa, fırka fırka olmuşlar. كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ **Her bölük, kendilerindekine güvenmektedirler.** Fıtratten ayrılıp tâassub ile hakkı gözetmemektedirler. Halbuki, مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ (*«Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın yanındaki ise bakîdir, ..»* Nahl-16/96) dır. Bu noktada insanların üzerine yaradılmış olduğu fıtratın başka değil, yalnız Allah'a yalvarmak olduğunu göstermek için buyuruluyor ki: وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ **Bununla beraber insanlara bir sıkıntı dokunduğu vakit,** دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ اِلَيْهِ **bütün o güvendiklerinden ve her şeyden geçip yalnız yaradan Rabb'larına gönül vererek hep O'na yalvarırlar.** Nitekim Çanakkale, Sakarka, Afyon muhârebeleri sırasında biz Türkler, hep böyle olmuştuk. Demek ki, fıtrat dini, sâde Allah dinidir. Her zaman paydar dîn-i kayyim, yalnız O'dur. ثُمَّ اِذَا اَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً **Böyle iken sonra O, onlara tarafından bir rahmet tattırıverince,** o sıkıntıyı açıp bir ni'met ihsan ediverince de اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ **ne bakarsın içlerinden bir kısmı o Rabb'larına şirk koşuyorlardır.** Şürkedecek yerde tutarlar da: «Bu, şundan oldu, bundan oldu, benden oldu, senden oldu» diyerek Allah'ın lûtfunu başkalarına isnad etmeğe kalkarlar. لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْ **Ki, kendilerine verdiğimiz ni'meti küfran ile, nankörlükle karşılamak için** فَتَمَتَّعُوا **haydin yaşayın, zevkedin bakalım** فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ **yarın bileceksiniz.** اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا **Yoksa Biz, onlara bir ferman indirmişiz de** فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ **O'na şirk koşmalarının cevazını o mu söylüyor?** Hayır, öyle bir kitab ve burhan indirilmemiştir. Lâkin onlar yukarıda söylediği vech ile bi-gayr-i ilmin hevâları ardında gitmişler, keyflerine hoş gelene veya gözlerinin korktuğuna perestiş etmişlerdir. Âlemde esbab yok değildir. Fakat hâkimiyyet, esbabın değil, Allah'ındır. Allah, izin vermeyince hiç bir sebeble bir yaprak bile oynamaz. Böyle olduğunu fıtrat bilir, onun için sıkıştığı zaman Allah'a yalvarır وَاِذَا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً **Bir de Biz, insanlara bir rahmet tattırdık mı** فَرِحُوا بِهَا **ona güvenirler,** şımarırlar. Gerçi, قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا (*"Deki: Allah'ın fadliyle, rahmetiyle, ancak onunla artık ferahlanın, ..."* Yunus-10/58) buyurulduğu üzere Allah'ın fadlü rahmetiyle sevinmek

---

Şîa: Taraf.

memnu' değil, belki me'murünbihtir. Fakat o ferahtan maksad mün'imi tanıyarak hamdü şükrünü bilmek mânâsına ferahtır. Burada ise, mün'imi hesaba almayıp sâde ni'mete güvenerek şımarıp hevalarına uyan kimselerin hali beyân buyuruluyor ki, bunlar, ibâdet ederlerse bile dünya menfaati için ederler. ve sırf ni'mete güvendikleri için, وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ **ellerinin takdim ettiği sebeblerden birisiyle de başlarına bir fenalık gelirse** اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ **derhal me'yus olur, Allah'ın rahmetinden büsbütün ümidi kesiverirler.** Çünkü nazarları bâki olan Allah'a değil, fâniyedir.

Bir hadis-i şerifte buyurulmuştur ki: *«Mü'min tâze ekine benzer. Rüzgâr estikçe yatar yine kalkar. Kâfir çam ağacına benzer. Rüzgâr estikçe gürler, fakat bir kerre yıkılınca artık kalkamaz.»* (Müslim: Münafikun-58-59-60) Bunlar, neye öyle ni'mete güveniyorlar? اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ **Ya görmüyorlarmı da ki, Allah, rızkı dilediğine açıyor da, sıkıyor da?** Bâzı kimselere bol bâzılarına dar verir ve hattâ bir kimseye de bâzân genişlik ve bâzân darlık verir. اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ **Şübhe yok ki, bunda, iman edecek bir kavm için çok âyetler var.** Bunu görenler, ne ni'mete güvenirler, ne de ümidi keserler. Bollukta da, darlıkta da Allah imanlarını tam tutarlar.

Bunun üzerine dinin amelî tezahürü hulâsa edilerek buyruluyor ki: فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ **O halde, yâni dîne hanîf olarak yüz tutup Allah fıtratına sarıl da, yakınlığı olana da hakkını ver,** وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ **miskîne de, yolcuya da.** Hak dîninin, doğrulğunun muktezâsı böyle uzak, yakın demeyip hakkı yerine koymaktır. Kimsenin hakkını yemedikten maada kim olursa olsun muhtaç olanlara mümkün olan muaveneti yapmak, infak, tasadduk vesair enva-ı birrü hayırdan biriyle bakmaktır. Muhtac olan akrabanın insanda bir hakkı olacağı gibi geçimsiz kalmış bir bîçarenin, yolda kalmış bir seyyâhın bütün cem'iyyette bir hakkı vardır. Binaenaleyh bunları gözetecek müesseseler yapılmalıdır. ذٰلِكَ **Bu,** bunlara hakkını vermek, خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ **Allah yüzünü murad edenler için, yâni Allah'ın rızâsını arayanlar için hayırlıdır.** وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **Ve felâh bulacak olanlar işte onlardır.** Allah rızâsını gözeterek umumî olsun husûsî olsun hakkını yerine koyanlardır.

وَمَا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا فِي اَمْوَالِ النَّاسِ **Halkın mallarında nemalansın diye verdiğimiz riba.** Burada, iki mânâ beyan etmişlerdir. Bâzıları bundan murad, ma'ruf olan riba, yâni fâiz olduğunu söylemişlerdir ki, zâhir olan da budur. Nitekim Süddî, bu âyetin Sekifin ribası hakkında nâzil olduğunu rivâyet eylemiştir. Çünkü Sekif ve Kureyş kabîleleri fâizcilik ederlerdi. Buna göre demek olur ki,

---

Mün'im: Nimetlendiren. **Nema:** Üreme, artma.

riba, henüz men edilmeden evvel de zemmedilmiştir. Fakat diğer bir çok müfessirîn burada riba ta'birinin mecaz olup murad, ziyâdesiyle karşılığı gözetilerek verilen fazla hediyyeler, atiyyeler olduğuna kâil olmuşlardır ki, bu mânâ, İbn Abbas'dan mervîdir. Buna göre, fazlasıyle karşılığı gözetilerek verilen hediyyeler, bir nevi' fâizciliğe teşbih olunarak zemmedilmiş olacağından bilıktıza ribanın men'inde daha beliğ olmuş olur. Nitekim ma'ruf riba hakkında yemek ta'biri kullanılmıştır. Şu halde mânâ şöyle olur: halkın mallarında riba gibi nemalanarak fazlasıyle karşılığını almak için verdiğimiz atiyyeler, hediyyeler, فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِ **Allah yanında nemalanmaz, artmaz.** Ribanın Allah yanında hiç bir sevabı olmadığı gibi halktan karşılığı maa ziyadetin alınmak niyyetiyle verilen hediyyeler de öyledir. Gerçi bu günah değildir, fakat sevabı da yoktur. وَمَا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ **Allah yüzünü, Allah rızasını murad ederek verdiğiniz zekât ise,** فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ **işte kat kat katlayanlar onlardır.** كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ (*"Bir tane meseli gibidir, ki yedi başak bitirmiş; her başakta yüz tane, Allah dilediğine daha da katları.."* Bakara-2/261) Din-i Tevhid hakkındaki bu emirlerden ve bu beyanattan sonra zat ve sıfat-ı İlâhiyye hakkında türlü felsefelerle ihtilâfa düşülmeksizin Allah'ı tanıtmak için şöyle buyuruluyor: اَللّٰهُ الَّذِى **Allah odur ki** خَلَقَكُمْ **Sizi yaratmıştır.** Yâni Allah'ı tanımak için O'nun zatı hakkında tefekküre dalmamalı, gayet açık olan ef'al-ü asarını, âlâ ve eltafını düşünmelidir. Şübhesiz ki, sizi yaradan var. İşte O, sizi yaradandır ثُمَّ رَزَقَكُمْ **sonra size rızk vermekte, beslemektedir.** ثُمَّ يُمِيتُكُمْ **Sonra sizi öldürür,** ثُمَّ يُحْيِيكُمْ **sonra sizi yine diriltir.** هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَىْءٍ **Hiç sizin şeriklerinizden bunlardan bir şey yapan var mı?** Yok olduğu şübhesiz. سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ **Münezzeh ve çok yüksektir O Sübhan, onların şirkinden.**

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾ فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِاَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِىَ الَّذِينَ

ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ
(٤٥) وَمِنْ ءَايَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ
وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
(٤٦) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ
الْمُؤْمِنِينَ (٤٧) اَللّٰهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ
فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ
فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (٤٨)
وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ
(٤٩) فَانْظُرْ إِلَى ءَاثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا
إِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٥٠)
وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ
(٥١) فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا
وَلَّوْا مُدْبِرِينَ (٥٢) وَمَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ
إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (٥٣)

Meâl-i Şerifi

41- İnsanların ellerinin kesbi ile karada ve denizde fesad meydan aldı. Yaptıklarının bâzısını kendilerine tattırmak için ki, rücu' etsinler.

42- De ki: «Arzda bir gezin de bakın, bundan evvelkilerin âkibeti nasıl olmuş? Onların ekserisi müşrik idiler.»

43- De de yüzünü o doğru ve sâbit dine tut. Allah'dan reddine hiç çare olmayan bir gün gelmezden evvel ki, o gün hep ayırd olurlar.

44- Her kim kürfederse küfrü kendi aleyhinedir, her kim de salâh ile çalışırsa sırf kendileri için döşemiş olurlar.

45- Çünkü iman edip de salih salih işler yapanlara fazlından mükâfat verecek. Çünkü o kâfirleri sevmez.

46- Ve O'nun âyetlerindendir müjdeciler halinde rüzgârlar göndermesi ki, hem rahmetinden size tattırmak için, hem emriyle gemiler akmak için hem arayıp fazlından kazanmanız için, hem gerek ki, şükredesiniz diye.

47- Celâlim hakkı için, senden evvel bir çok Resulleri kavimlerine gönderdik de onlara beyyinelerle vardılar. Onun üzerine cürm işleyenlerden intikam aldık, mü'minlere ise nusret uhdemizde bir hakk oldu.

48- Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir de bir bulut savururlar. Derken onu semâda nasıl dilerse öyle serer, parça parça da eder. Derken yağmuru görürsün aralarından çıkar. Derken onu kullarından kimlere diliyorsa döküverdi mi derhal yüzleri gülüverir.

49- Önce o kendilerine indirilmezden evvel ümidi kesmiş, ye'se düşmüş iseler de.

50- Şimdi bak, Allah'ın rahmet-i asârına, arzı ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şübhe yok ki, O, her halde ölüleri diriltir, daha da her şey'e kadirdir.

51- Celâlim hakkı için, bir rüzgâr göndersek de onu (o eseri) sararmış görseler, mutlak onun arkasından küfrâna başlarlar.

52- Çünkü sen, ölülere işittiremezsin, o da'veti sağırlara da işittiremezsin, arkalarını dönmüş giderlerken.

53- Körlerin de şaşkınlıklarından yol göstericisi değilsin. Ancak âyetlerimize iman edeceklere işittirirsin de, onlar İslâma gelir, selâmeti bulurlar.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ **Karada ve denizde fesâd zuhûra geldi.** Fıtrî nizam bozuldu, gerek tabiî ve gerek ictimaî şeraitte uygunsuzluk meydan aldı, بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي النَّاسِ **İnsanların ellerinin kesbi yüzünden.** Fıtratın hilâfına ta'kib olunan

---

Uhde: Bir işi üzerine alma.

şirk, ahlâksızlık, haksızlık, muhtelif hevâlar, türlü mezheblerle beşerî ihtirasların çarpışması sebebiyle ki, لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا **yaptıklarının bâzısını Allah kendilerine (bu dünyada) tattırmak için.** Tamamını ise, âhirette tadacaklar, asıl cezasını orada çekecekler, fakat bu dünyada da biraz tattırılırlar. لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ **Gerek ki, rücu' ederler diye,** yâni amellerinin acısını biraz tatsınlar da tevbekâr olup şirkten vazgeçerek fıtrat dinine, Tevhid-i hakka, salâha rücu' etsinler diye. Ve işte bi'set-i Muhammediyye insanları tevbe ve salâha da'vet ile selâmete çıkarmak içindir. Bunun için buyuruluyor ki: Resûlüm, قُلْ **De ki:** سِيرُوا فِى الْاَرْضِ **«Arzda bir gezin de** فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ **bakın, bundan evvelkilerin akibeti nasıl olmuş?** كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ **Onların ekserisi müşrik idi.»** Şirk koşmakla, Allah'ın hikmetine karşı ahlâk vaz'ına kalkışmakla, Allah'dan kurtulmanın çâresini bulamadılar. Sonunda ister istemez Allah'ın hükmüne râm olarak kahrolup gittiler. Onun için فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا. **(Sen, yüzünü dîne hanif olarak tut.)** وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ ***«Ve onun âyetlerindendir, müjdeciler halinde rüzgârlar göndermesi ki».*** Bu âyetler, ibaresiyle ahval-i kevniyyedeki tasarrufatı ifâde ederken, işaretiyle de ahval-i ictimaiyyedeki inkılâbatı temsil etmektedir. Rüzgârların inkılâbların münzirleri olduğu gibi mübeşşirleri de var. Tabiata ârız olan fesad onlarla düzelir.

اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ وَالْاِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِى كِتَابِ اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ
بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾
كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

54- Allah, O kadir ki, sizi bir za'ftan yaratmakta, sonra za'fın arkasından bir kuvvet yapmakta, sonra da kuvvetin arkasından bir za'f ve bir saç aklığı yapmakta. Neyi dilerse halk ediyor, O öyle alîm, öyle kadîr.

55- O gün ki, saat gelir Kıyamet kopar. Mücrimler, bir saatten fazla durmadıklarına yemîn ederler, evvel de böyle çevriliyorlardı.

56- Kendilerine ilmü iman verilenler de demektedir ki, Alimallah, Allah'ın kitabınca ba's gününe kadar durdunuz. İşte bu, ba's günü velâkin siz bilmezler gürûhu idiniz.

57- Artık o gün, o zulmedenlere ma'ziretleri fâide vermez ve dertlerinin çaresine bakılmaz.

58- Celâlim hakkı için bu Kur'ân'da her türlü meselden temsil getirdik. Yemîn ederiz ki, sen, onlara başka bir âyet de getirsen o küfredenler yine diyecekler ki: «Siz her halde mubtılsiniz".

59- İlmin kadrini bilmeyenlerin kalblerini Allah, öyle tab' eder.

60- Şimdi Sen, sabret. Çünkü Allah'ın va'di muhakkak haktır ve sakın ikanı olmayanlar seni hafifliğe sevk etmesinler.

Hatimedeki bu nasihatı te'yid ile tebşir siyasında hikmetleri mütezammin olan Lokman Sûresi geliyor:

Mübtil: Hakkı batıl gören.**Müzetammın:** İçine alan, kapsayan.

LOKMAN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 34

Lokman Sûresi, Mekkî'dir. Ancak, وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ üç âyetin Medenî olduğuna dair bir rivâyet vardır. Şöyle ki: Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem, hicret buyurduğu zaman Medine'de Yehûd ahbarı, şöyle demişler: «İşittik ki, sen: وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا (*"...ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."* İsra-17/85) diyormuşun. Bizi mi kasdettin? Yoksa kavmini mi?» Buyurmuş ki: «Hepsini de». «Öyle ise, demişler, sen bilirsin ki, bize Tevrat verilmiştir. Ve onda her şeyin beyânı vardır.» Bunun üzerine Aleyhıssalâtü vesselâm: «Allah'ın ilmi içinde o, az bir şeydir.» Buyurmuş, Allah Teâlâ da, o âyetleri indirmiştir.

Âyetleri : Mekkî ve Medenî ta'dadında otuz üç, mütebakısinde otuz dörttür.

Kelimeleri : Beş yüz kırk sekizdir.

Harfleri : İki bin yüz ondur.

Fasılası : م ، ن ، ظ ، ر ، مد نظر harfleridir.

Sebeb-nüzûlü : Kureyş'in Lokman'dan suâli olmuştur. (Bahir ve Âlûsî).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤمۤ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ينَ
يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾
اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾ وَمِنَ النَّاسِ
مَنْ يَشْتَر۪ي لَهْوَ الْحَد۪يثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍۗ وَيَتَّخِذَهَا
هُزُوًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٦﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا وَلّٰى
مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ ف۪ٓي اُذُنَيْهِ وَقْرًاۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ
اَل۪يمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّع۪يمِ ﴿٨﴾
خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّاۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٩﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَم۪يدَ بِكُمْ وَبَثَّ
ف۪يهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍۜ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَنْبَتْنَا ف۪يهَا
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَر۪يمٍ ﴿١٠﴾ هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُون۪ي مَاذَا خَلَقَ
الَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ۜ بَلِ الظَّالِمُونَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- الم

2- Bunlar, sana o hikmetli kitabın âyetleri.

3- Hidâyet ve rahmet için o (güzellik yapan) muhsinlere.

4- Ki, namazı kılarlar ve zekâtı verirler, âhirete de onlar yakîn edinirler.

5- İşte bunlar, Rabbları'ndan bir hidâyet üzeredir ve işte bunlardır, o felhah bulanlar.

6- Bayağı insanlardan kimi de vardır ki, Allah yolundan bilmeyerek sapıtmak ve onu eğlence yerine tutmak için lâf eğlencesi satın alır. İşte bunlara mühîn bir azâb vardır.

7- Karşısında âyetlerimiz okunduğu vakıt da kibirlenerek ensesini döner. Sanki onları işitmemiş, sanki kulaklarında bir ağırlık varmış. Sen de, onu elîm bir azâb ile müjdele.

8- Fakat iman edip de iyi işler yapanlar, şübhesiz ki, onlara naîm cennetleri var.

9- İçlerinde muhalled olmak üzere onlar, hakkâ Allah'ın va'di bu. Ve azîz O'dur, hakîm O.

10- Gökleri direksiz yarattı, oları görüyorsunuz, arza da sizi çalkalar diye ağır baskılar bıraktı ve onda her bir hayvandan üretti. Hem gökten bir su indirdik ki, her hoş çeşitten yetiştirdik.

11- İşte bu, Allah'ın yarattığı. Haydi gösterin Bana ondan berikiler ne yaratmış? Fakat o zalimler apaçık dalâl içindeler.

لِلْمُحْسِنِينَ Muhsinlere, bu Kur'ân'da indirildiği vechile amelde ihsan yapanlar. El-Bakara'nın evvelinde, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (*«İşte o kitap, bunda şüphe yok, aynı hidayet korunacaklar için.»* Bakara-2/2 buyurulmuştu. Burada ise, هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ (*«Hidâyet ve Rahmet için O (güzellik yapan) muhsinlere.»*) buyuruluyor. Nîsaburî tefsirinde der ki: «Burada, muhsinîn denildiği için bir de rahmet ziyâde kılınmıştır. Çünkü ihsan mertebesi, takvanın fevkindedir. Çünkü Peygamber sallallahü aleyhi vesellem: الْاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ (*" İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibâdet etmendir"*. Müslim: İman-57) buyurmuş. Allah, Sübhanehu ve Teâlâ da: اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (*«Zira muhakkak ki Allah iyi korunanlar ve hep güzellik yapanlarla beraberdir."* Nahl-16/128) ve لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ (*«Hasenât yapanlara husnâ bir de ziyâde var; ...»* Yunus-10/26) kavl-i kerîmleriyle buna işaret buyurmuştur. Burada الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (*«Gaybe inanırlar.»* Bakara-2/3) kaydının zikredilmemesi de bunu ta'yid eder.

لَهْوَ الْحَدِيثِ **Lâf eğlencesi, eğlence söz.** İnsanı oyalayan, işinden alıkoyan sözler, asılsız hikâyeler, masallar, romanlar, tarih kılıklı efsaneler, güldürücü lâkırdılar, gevezelikler tegannîler gibi eğleyici sesler. Bunun Sebeb-i nüzûlünde deniliyor ki: Nadr ibn Haris, ticaretle Faris'e gidiyor, Acemler'in hikâyelerini, efsane kitablarını getiriyor ve bunları Kureyş'e okuyarak: «Muhammed, size Âd ve Semûd hikâyeleri söylüyor. Gelin ben, size Rüstem'in, İsfendiyar'ın Kisra-

lar'ın hikâyelerini anlatayım» diyor ve bu sûretle bir çoklarının Kur'ân dinlemesine mani' oluyordu. Bundan başka güzel bir hânende cariye almış, birinin müslüman olacağını işittiği zaman onu alıp cariyesine: «Haydi buna yedir içir, söyleyiver» der. Bu suretle eğlendirip: «Gördün â, O'nun önünde çarpışmaktan daha iyi değil mi?» dermiş. İbn Hatal da, bir cariye almış sebb, tegannî edermiş. Âyetin nihâyetinde, أُولٰئِكَ لَهُمْ diye cemi' sıgası getirilmesine nazaran bunların hepsi sebeb-i nüzûlde dâhil olmak gerektir. Müfessirîn'in ekserisi bunu, gına ile tefsir etmişlerse de muhakkıkînin muhtarı, zâhiri vech ile amm olmasıdır. Maamafih burada asıl zemmin hikmeti şununla anlatılmıştır.

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ **Bilmeyerek Allah yolundan sapıtmak,** yâni saptırdığını hissettirmeden yapdığı işin akibetini sezdirmeden dini, ahlâkı bozmak وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا **ve onu,** yâni Allah yolunu, hak dinini eğlence yerine tutmak için, يَتَّخِذَ Hafs, Hamze, Kisaî, Ya'kub kıraatlarında nasb ile, mütebakisinde refîle okunur. Bu surette, «بِغَيْرِ عِلْمٍ، يَشْتَرِي» ye teallûk edebilirse de nasib kıraatında dalâlin kaydı olmak gerektir.

بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا Ra'd Sûresi'nde, اللّٰهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا (*"Allah O'dur ki semalara direksiz irtifa' verdi, onları görüyorsunuz,..."* Ra'd-13/2) âyetinin tefsirine bak! Bu âyet, Allah Teâlâ'nın izzetü hikmetini takrir ve Tevhid-i temhid ediyor. Ve onun için أَلْقٰى ile أَنْبَتْنَا da gıyabdan tekellüme iltifat buyuruluyor. هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ **İşte bu zikr olunanlar Allah'ın yarattığı.** فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ **Haydi gösterin Bana, ondan berikiler ne yaratmış? Hiç** بَلْ **Fakat** الظَّالِمُونَ **o zalimler,** yâni halk ve ülûhiyyet mefhumlarına haksızlık ederek pek büyük zalim olan, şirki irtikâb eyleyen müşrikler, فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ **açık bir dalâl içindedirler.** Açık olan bir hakikatten sapıyorlar. Ki, bunlarda, iki cihetle haksızlık ve şaşkınlık vardır. Bir taraftan, mahlûka hâlik kudreti isnâd ederek, «filân şunu yarattı, filân şunu yarattı» diye yalan söylerler, bir taraftan da, hiç bir şey yaratmadığı ma'lum olan nesnelere taparlar. Şimdi burada şöyle bir suâl hatıra gelebilir: ilmü hikmet, fennü san'at ile insanlar tarafından birtakım şeyler yapılmıyor mu? Bunlar, birer yaratma değil midir? denilebilir. Buna karşı hikmetin Allah vergisi olduğu ve binaenaleyh hikmet ile yapılan şeylerin de hâlikı Allah olduğu bilinerek O'na şükredilmesi lâzım geleceği ve hakîmin nazarında da şirkin çok büyük bir zulüm olduğu anlatılarak buyuruluyor ki:

Hânende: Şarkıcı. **Sebb:** Küfür, sövüp saymak. **Gına:** Şarkı söylemek. **Temhid:** Mukaddime yapma, hazırlama.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ
لِنَفْسِهٖ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ
وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ
﴿١٣﴾ وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى
وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ اِلَيَّ
الْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰى اَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ
فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ
مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿١٥﴾ يَا بُنَيَّ اِنَّهَا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ
اَوْ فِي السَّمٰوَاتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ
خَبِيرٌ ﴿١٦﴾ يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَاصْبِرْ عَلٰى مَا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا
تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّ اللّٰهَ
لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ
مِنْ صَوْتِكَ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

12- Şanım hakkı için Lokman'a hikmet verdik ki, «şükret Allaha» diye, Ve her kim şürkederse kendi lehine eder, her kim de nankörlük ederse her halde Allah, ganîdir, hamîddir.

13- Hani Lokman da, oğluna demişti, O'na va'zediyordu: «Yavrum, Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk, çok büyük bir zulümdür.»

14- Gerçi insana ebeveynini de tavsiye ettik. Anası onu, za'f üstüne taşıdır, süt kesimi de iki sene içinde. Şükret diye bana ve anana babana ki, banadır geliş.

15- Bununla beraber o ikisi de sana, sence hakkında bir ilim olmayan hiçi Bana şerîk koşturmağa uğraşırlarsa o vakit, onlara itaat etme ve kendilerine dünyada ma'ruf surette musâhabet eyle de, Bana yüz tutanın yolunu tut. Sonra dönüp Bana geleceksiniz de Ben, size yaptıklarınızı haber vereceğim.

16- Yavrum, haberin olsun ki, yaptığın bir hardal danesi tartısı olsa da bir kaya içinde veya göklerde veya yerin dibinde gizlense Allah, onu getirir, mizanına kor. Çünkü Allah, lâtiftir, habîrdir.

17- Yavrum, namazı kıl, ma'rufu emir ve münkerden nehiy ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar, azmolunacak işlerdendir.

18- Hem nâsa avurdunu şişirme ve yeryüzünde çalımla yürüme. Çünkü Allah, öğüngen, kurulganın hiç birini sevmez.

19- Gidişinde mu'tedil ol, sesini pesden al. Çünkü seslerin en beti herhalde eşekler sesidir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ Şanım hakkı için Lokman'a hikmet verdik. Lokman Hakîm'in kim olduğu hakkındaki rivayetlerin hulâsası Ebussuud'un nakline göre şudur: Lokman ibni Bâurâ ki, Azer evlâdından olup Eyyûb aleyhisselâm'ın hemşire veya teyzezâdesi imiş. Uzun müddet yaşamış. Davud aleyhisselâm'a yetişmiş ve O'ndan ilm ahzetmiş ve O'nun ba'sinden evvel ifta da edermiş Sahib-i san'at imiş. Beni İsraîl'de kadılık ettiği de söylenmiş. Bâzıları bunun, bir Nebi olduğuna da kail olmuşlar ise de, Cumhurun kavlince Nebi değil, bir hakîm idi. İbn Rüşd'ün Tehafüt'ünde dediği gibi, her Nebi hakîm ise de, her hakîm Nebi değildir. يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (*«Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ...»* Bakara-2/ 269) Âyetinde hikmetin ta'rifi hakkında tafsilât geçmişti. Burada da diyorlar ki, ulemanın örfünde hikmet, nefs-i insanînin nazarî ilimleri iktibas ve ameliyatta

---

Musahabet: Sohbet. **İfta:** Fetva vermek

ef'al i fâdılayıtâkatı nisbetinde tam bir meleke iktisab ederek tekemmül etmesidir. Yâni hikmet, gâh nazarî ve gâh ilmî olarak ta'rif edilirse de, tam mânâsiyle hikmet, ilel-ü esbabı bilerek gayeye isâbet edecek vech ile ameli ilme, ilmi amele tevfîk etmektir. Bunun için: «Kendine hikmet verilene, bir çok hayır verilmiş olduğu» beyan buyurulmuştur. Allah Teâlâ'nin âlemde hikmetiyle vazu tahsis buyurduğu esbab ve ahkâmı, yâni kanunları keşfederek ondan bir takım ilmî netaic istihrac etmek kabiliyeti, şübhe yok ki, Allah'ın büyük bir atiyyesidir. Ve hakîm olan kimseye yakışan da ilmen ve amelen bunun şükrünü edâ etmektir. Nitekim şöyle buyuruluyor: Lokman'a hikmeti verdik أَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ **ki, şükret Allah'a diye.** Bu şükrün ilmî haysiyyeti, evvelâ o hikmet, Allah Teâlâ'nın bir vergisi olduğunu bilerek Allah'ı şirkten tenzih etmektir.

Amelî haysiyyeti de, ef'alinde ta'kib ettiği gaye ve makasıdında kendi hevasını değil, Allah'ın rızasını gözetmektir. وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ **Ve her kim şükrederse, sırf kendi lehine şükretmiş olur.** Çünkü sonunda fâidesi kendine âid olur. Lâkin kendine hikmet verilenler içinde, nankörlük ederek küfre sapanlar dahi bulunduğuna işâret ile buyuruluyor ki: وَمَنْ كَفَرَ **Ve her kim de, küfran ederse.** O hikmeti Allah'dan bilmeyip, **«ben yapıyorum ben yaratıyorum»** diyerek şükretmez de su-i isti'mal ederse kendi aleyhine eder. فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ **Çünkü Allah, ganîdir, ihtiyacı yoktur. Hem hamîddir, zatında hamde lâyıktır.** Hâmiddir, hiç kimse öğmese bile kendini öğmesini bilir. Yâhud Mahmuddur, bütün mahlûkat O'na lisan-i hâl ile hamdeder. Filân feylesof hikmet namına küfrederse, O'na hiç bir zarar eriştiremez, kendi mezmum olur. Bu taksimden sonra Lokman'ın şükrünü nasıl edâ ettiğine dair hikmet ve ahlâktan bir iki nümûne zikrolunarak buyuruluyor ki: وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهِ **Ve hani,** yâni unutma daima an o vakit ki, **Lokman da, oğluna dedi:** وَهُوَ يَعِظُهُ **O'na va'zediyordu,** nasihat veriyordu. Ragıb'ın beyânına göre va'z: Tahvife mukârin bir zecirdir. İmam Halil ise, kalbi inceltecek vech ile hayrı hatırlatmak demiştir ki, daha güzeldir.

يَا بُنَيَّ **«Oğulcuğum (yavrum) dedi.** لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ **Allah'a şirk koşma.** اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ **Çünkü şirk, çok büyük bir zulümdür.»** Yâhud billâhi şirk çok büyük bir zulümdür. Evvelâ bir zulüm, bir haksızlıktır. Çünkü zulüm, bir şeyi mevziinin gayriye koymaktır. Allah'ın hakkını Allah'dan başkasına vermektir. Aynı zamanda, وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي اٰدَمَ (*"Şanım hakkı için biz benî Âdemi tekrim ettik, ..."* İsra-17/70) mantukunca Allah'ın mükerrem kıldığı, şeref verdiği nefs-i insanîyi mahlûka ibâdet ettirerek tezlil eylemektir. Saniyen, büyük bir zulümdür. Çünkü

Tahvif: Korkutma. **Zecir:** Engelleme.

ma'budluğu hiç mevzû olmayan ve olmasına hiç bir vech ile imkân bulunmayan bir mevkîe koymaktır. Zira Zeyd'in malını alıp da Amr'e vermek, zulümdür. Çünkü Zeyd'in malını, Amr'ın eline koymaktır. Lâkin hibe veya beyi' gibi temlik sebeblerinden birisiyle o mal sâbıkan veya lâhıkan Amr'ın milki olabilmek mümkündür. Halbuki şirk koşmak, ma'budluğu Allah'ın mâsivasına vermektir. Allah'ın mâsivasının ise, ma'bud olmasına hiç bir vech ile cevaz ve imkân yoktur. ... وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ *«Biz insana vasiyet ettik...»* Bu iki âyet Lokman'ın nasihatını hikâye esnasında ve şirkten nehyi te'kid siyâkında istıtrad sûretiyle, mu'tarıza halinde başlı başına bir Kelâm-ı İlâhî'dir. Rivâyet olunduğuna göre, Sa'd ibn Ebi Vakkas radıyallahü anh ile anası hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki: Müşarünileyh, vâlidesine itaatkâr idi. İslâm'a girdiği zaman validesi: «Ya Sa'd, sen ne yaptın? Eğer sen, bu yeni dini bırakmazsan kasem olsun ki, ben, yemem içmem nihayet ölürüm. Sen de, benim yüzümden hey anasının katili diye bednâm olursun.» demiş. O da: «Yapma ana! Ben, bu dini hiç bir şey için terk etmem.» demiş. Validesi iki gün iki gece yememiş, takatten düşmüş. Bunu gören Sa'd: «Anneciğim, bilesin ki, Vallahi yüz canın olsa da birer birer çıksa ben, bu dini hiçbir şey için terk edemem. Artık dilersen ye, dilersen yeme.» demiş. Bunun üzerine vâlidesi yemeğini yemiş. İşte bu iki âyet ve yâhud ikinci âyet bu sebeble nâzil olmuştur. وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ **Vehin, vehin üstüne.** Bu terkib-i vasfî, « ümm » den haldir. Vehn, harekette za'fdır. Yâni anası günden güne ağırlaşmak suretiyle za'f za'f üstüne, وَفِصَالُهُ فٖى عَامَيْنِ **süt kesimi de iki yılda.** Bunun zâhirinden emzik müddetinin a'zamîsi iki sene olduğu anlaşılıyor ki, İmameyn ve imam-ı Şafiî kavlidir. Lâkim İmam-ı A'zam, ihtiyat olmak üzere Sûre-i Ahkaf'da gelecek olan, وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا *("... hamliyle süt kesimi de otuz ay,... "* Ahkâf-46/15) âyeti ile otuz aya kail olmuştur. Mamafih fetvâ, İmameyn kavlinedir. اَنِ اشْكُرْ **Şükret diye.** Bununla, وَصَّيْنَا tefsir olunuyor. Yâni şöyle: Diye tavsiye ettik ki, şükret. لٖى وَلِوَالِدَيْكَ **Bana ve anana babana.** Birisi, Aleyhıssalâtü vesselâm'a: (*«Ben kime iyilik edeyim?»* diye sormuştu. Buyurdu ki: *«Anana» «sonra» «yine anana» «sonra» «yine anana» «Ya ondan sonra?»* dedi. *«Babana»*Buhari: Edeb-2) buyurdu. Anaya, babaya şükür, haklarını gözeterek itaat ve ihsanda bulunmak ve duâ etmektir. Sûre-i İsra'da bilhassa beyân buyurulmuştur. (İsrâ-17/ 23-24 âyetlerin tefsirine bakınız.) اِلَىَّ الْمَصٖيرُ **Dönüş ise Bana'dır.** Yâni şükredip etmediğinizi o vakit, Ben sorarım. Bu cümle, Allah'a şükrün ehemm ve akdem olduğunu anlatmak suretiyle ikinci âyetin hükkmüne bir tavtıedir.

Sabıkan: Evvelce. **Lâhikan:** Sonradan. **İstıtrad:** Bir söz söylerken o mesele için başka bir mesele söylemek. **Mu'tarıza:** Ara cümlesi. **Akdem:** Daha ileri, daha mühim. **Tavtıe:** Anlatılacak maksadı destekliyecek mahiyette önceden bazı şeyler söylemek.

وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰى اَنْ تُشْرِكَ بِى **Bununla beraber, yâni anaya, babaya dahi şükrü insana tavsiye etmiş olmamızla beraber onlar, seni Bana şirk koşasın diye zorlarlarsa,** مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ **sence hakkında hiç bir ilim olmayan,** yâni hiç bir ilimde yeri olmayıp muhal olan **şirki isnad ettirmek üzere onu sıkıştırırlarsa** فَلَا تُطِعْهُمَا **o hususta, ikisine de itaat etme** وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا **de, onlara ma'ruf surette musahib ol.** Yâni masiyyete iştirâk etmeksizin şer'in razı olacağı ve keremü mürüvvetin iktiza edeceği vech ile sohbetlerinde bulun. Meselâ, yemek içmek, giymek gibi ihtiyaclarını tesviye etmek, cefâ etmemek, ağır söylememek hastalıklarına bakmak, vefâtlarında defnetmek gibi dünyevî muâvenetleri yap. Din işine gelince: وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَىَّ **Bana inabe etmiş olan halîs, muhlîs müvahhıdin yolunu tut.** ثُمَّ اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **Sonra hepinizin dönümü Banadır, o vakit Ben, size neler yaptığınızı haber vereceğim.** يَا بُنَىَّ اِنَّهَا **«Yavrum, muhakkak ki, o yaptığın iyilik veya kötülük,** اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ **«Yavrum! haberin olsun ki yaptığın bir hardal danesi tartısıda olsa da..."** yâni ne kadar küçük ve gizli ve ne kadar yüksek ve yâ alçak olursa olsun يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ **Allah, onu getirir. Âhirette karşına kor.** اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ **Çünkü Allah, lâtıftir.»** Lûtfü, letâifi çok, kudreti en ince en gizli şeylere yetişir. خَبِيرٌ **İlmi ile hepsini bilir.**

يَا بُنَىَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ **«Yavrum, namazı devamlı kıl.** Kendini erdirmek için. وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ **Emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker yap.** Diğrlerini kemâle erdirmek, cemiyyeti istikametle götürmek için. وَاصْبِرْ عَلٰى مَا اَصَابَكَ **Başına gelene de sabret»** yâni emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker yapmak kolay değildir. O yüzden başına bir takım musîbetler gelmek melhûzdur ve onlara sabretmek lâzımdır. Umeyr ibn Habîb radıyallahü anh Hazretleri, oğullarına vasiyyetinde demiştir ki: «Her hangi biriniz emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker yapmak isterse ondan evvel ezâya hazırlansın ve Allah'dan sevaba yakîn idinsin. Çünkü her kimin Allah'dan sevaba ikanı olursa dokunan eziyyeti duymaz.» اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ **«Çünkü bu işlerin her birisi azmolunacak büyük işlerdendir.»**

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ **«Ve nâsa avurdunu şişirme,** avurt etme, yâni böbürlenip kibirlenme.

صَعَرٌ **SA'R:** Bir derddir ki, deveye ârız olur da boynunu büker. Şu halde tas'ir, boynu derdli deve gibi başını yana bükmek demek olur ki, kibirli kimselerin âdetidir. Lisânımızda buna avurt etmek veya kasılmak tabir olunur. Buna, nâsa yanağını eğme, boyun eğme, yâni kendini tezlil eyleme mânâsını veren dahi olmuştur. Bu da, muhtemil olmakla beraber üstüne altına muvafık olan evvelkisidir. Yâni emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker yapmakla beraber kibir-

lenme. وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا Ve yeryüzünde çalışma yürüme. إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ Çünkü Allah, kurulanın öğünenin hiçbirini sevmez.

وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ Gidişinde mu'tedil ol, وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ sesinden de biraz indir söylerken bağırma **إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ Çünkü seslerin en beti, en hoşagitmiyen** tatsızı **لَصَوْتُ الْحَمِيرِ herhalde eşekler sesidir.»**

Lokman'a hikmetin şükür için verildiği anlatıldıktan ve oğluna va'ziyle hikmet ve şükründen bâzı nümûneler gösterildikten sonra, ale'l-umum insanlığa olan niam-i İlâhiyye'yi ihtar ve nankör kâfirlerin zulm-ü dalâlini iş'ar ile Tevhid ve şükre da'vet için buyuruluyor ki:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ
فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ
اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ
كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾ وَمَنْ يُسْلِمْ
وَجْهَهُ إِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى
وَإِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا
مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾
نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَى عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾ وَلَئِنْ
سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ
بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ
أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ
كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا
بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾
أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾
ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ
هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

20- Görmediniz mi? Allahu zülcelâl sizin için göklerdekini ve yerdekini müsahhar kılmış, üzerinize zâhiren ve bâtınen ni'metlerini ifaza buyurmakta. Bununla beraber nâs içinde kimisi de var ki, ne bir ilme, ne bir mürşide ne de tenvir eder bir kitaba istinad etmeksizin Allah hakkında mücâdele ediyor.

21- Ve «Allah'ın indirdiğine tabi' olun» denildiği vakit kendilerine:«Hayır, biz, atalarımızı neyin üzerinde bulduksa onun ardınca gideriz» diyorlar. Ya Şeytan onları Saîr azâbına da'vet ediyor idiyse de mi?

22- Halbuki her kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a tutarsa O, hakikaten en sağlam kulpa yapışmıştır. Öyle ya bütün işlerin akıbeti Allah'a dayanır.

23- Kim de küfrederse, artık onun küfrü seni mahzum etmesin. Onlar, dönüp Bize gelecekler o vakit Biz, onlara bütün yaptıklarını haber vereceğiz. Herhalde Allah, bütün sînelerin künhünü bilir.

24- Biz, onlara biraz zevk ettiririz de sonra kendilerini galîz bir azâba muztar kılarız.

25- Celâlim hakkı için, sorsan onlara: «O gökleri ve yeri kim yarattı?» Her halde elbet «Allah» diyecekler, de. Fakat pek çokları bilmezler.

26- Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Hakikat Allah, öyle ganî, öyle Hamîddir.

27- Eğer yerdeki ağaçlar hep kalem olsa, deniz de mürekkeb, arkasından yedi deniz, Allah'ın kelimâtı tükenmez. Hakikat Allah, azîz, hakîmdir.

28- Sizin yaratılmanız da, ba's olunmanız da ancak tek bir nefis gibidir. Hakikat Allah, semîdir, basîrdir.

29- Görmedin mi? Allah, geceyi gündüze sokuyor, gündüzü geceye sokuyor ve Şemsü Kameri teshir etmiş hepsi müsemmâ bir ecele doğru cereyân ediyor ve filvaki' Allah, bütün yaptıklarınıza habîrdir.

30- Bu şundan: Çünkü Allah, hakikat hak O, O'ndan başka çağırdıklarınız hep bâtıl ve hakikat Allah, yegâne yüksek yegâne büyük O.

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ — Sûre-i Kehf'te ... قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ («*De ki: eğer Rabbımın kelimâtı için deniz mürekkep olsa idi her halde Rabbımın kelimatı tükenmeden deniz tükenirdi, bir misli de meded getirsek bile.*» Kehf-18/109) bak!

اَلَمْ تَرَ اَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ
لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِهِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾ وَاِذَا
غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا
نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَا اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ
كَفُورٍ ﴿٣٢﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا
لَا يَجْزِى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْـًٔا
اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ
بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ

وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

31- Baksan â, size âyetlerinden göstermek için ni'metiyle gemilerin denizde akışına! Şübhe yok ki, bunda, pek sabırlı ve çok şükürlü olanlar için bir çok âyetler vardır.

32- Ve kara bulutlar gibi dalga sardığı vakit onları, dini Allah'a hâlîs kılarak yalvarırlar. Sonra karaya çıkardığı vakit içlerinden doğru giden de bulunur ve bizim âyetlerimize ancak gaddar, nankör olanlar çıfıtlık eder.

33- Ey insanlar, Rabbınız'dan korkun ve bir günü sayın ki, ata evlâdından bir şey ödeyemez. Evlâd, o da atasından bir şey ödeyecek değildir. Muhakkak Allah'ın va'di hak. O halde sakının dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakının o mağrur sizi Allah'a güvendirmesin.

34- Herhalde Allah, saate ilim O'nun yanındadır ve yağmuru o yağdırır, rahimlerde ne var o bilir. Ve hiç bir nefis yarın ne kazanacağını bilmez, bir nefis hangi yerde öleceğini de bilmez. Şübhesiz ki, Allah, alîmdir, habîrdir.

خَتَّارٍ Gaddar, yâni sözünde durmayıp çok nakz-ı ahdeden.

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ (**"Her halde Allah saate ilim onun yanındadır..."**) Abdullah ibn Ömer radıyallahü anhüma'dan mervidir: «Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem: «Mefatihü'l-gayb [1] beştir. Onları, ancak Allah bilir.» buyurmuş ve bu âyeti okumuştur. Rivâyet olunduğuna göre Hâris ibn Ömer nâmında bir adam, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne gelmiş: «Ya Muhammed, kıyam-ı saat ne zaman? Beldelerimiz kuraklıktan sıkıldı, bolluk ne zaman? Karımı gebe bıraktım ne doğuracak? Bu gün ne kazandığımı biliyorum, yarın ne kazanacağım? Nerede doğduğumu biliyorum, fakat nerede öleceğim?» demiş. Bu âyet, bu sebeble nâzil olmuştur. Demek ki âyet, vaki' olmuş bir suâlin cevabıdır. Lâkin mâkablindeki âyetlere nazaran bir sual-i mukadderin cevabıdır. Zira Sûre-i Rûm'un âhirinde, وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ (*"O gün ki saat gelir Kıyamet kopar, mücrimler, bir saatten fazla durmadıklarına yemin ederler"* Rûm-30/55) buyurulduğu gibi burada da, وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ (*"Ey insan-*

[1] Burada mefatihü'l-gayb, gayb kilidleri demektir.

lar! Rabbınız'dan korkun ve bir günü sayın ki ata evlâdından bir şey ödeyemez, evlâd o da atasından birşey ödeyecek değildir,...") buyurulması üzerine şübhesiz ki, o gün, o saat ne zaman diye bir suâl hatıra gelebileceğinden bununla, ona cevab verilmiş oluyor.

Burada, Fahruddîn-i Razî der ki: «Bâzı müfessirîn, Allah Teâlâ, bu âyet ile beş şeye ilmi başkasından nefyetti diyorlar. Gerçi öyle, lâkin maksûd o değildir. Çünkü Allah Teâlâ, meselâ, tufan zamanında bir kum yığınındaki cevher-i ferdi (bir atomu) ve rüzgârın onu Maşrıktan, Mağribe kaç kerre naklettiğini ve nerede bulunduğunu bilir, bunu başkası bilemez. Şu halde bu beş şeyi zikirde tahsis etmenin vechi yoktur. Bu hususta hak olan şudur ki: وَاخْشَوْا يَوْمًا **«O günden korkun»** buyurulması, اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ **«Muhakkak Allah'ın va'di hak.»** diye o günün behemehal vukûu te'kid edilmesi üzerine, «O gün ne vakit?» diye vârid olacak sûale karşı şu sûretle cevab veriliyor: «Onu, Allah'dan başkası bilmez ve lâkin muhakkak olacaktır.» deniliyor. Ve kaç def'alar geçtiği üzere ba's hakkında iki delil de zikrolunuyor:

BİRİSİ, Arzın mevtinden sonra ihyası: Nitekim yukarıda, وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ ۰ فَانْظُرْ اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَةِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِي الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتٰى (*"Önce o kendilerine indirilmezden evvel ümidi kesmiş ye'se düşmüş iselerde. Şimdi bak Allah'ın rahmeti asârına, arz ölümünden sonra nasıl diriltiliyor? Şüphe yok ki O her halde ölüleri diriltir, daha da herşeye kadirdir."* Rûm-30/49-50) buyurulmuştu. Ve يُحْيِي الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ (*"O ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır ve toprağa ölümünden sonra hayat verir, sizlerde işte böyle çıkarılacaksınız."* Rûm-30/19) buyurulmuştu. Burada da şöyle denilmiş oluyor: «Ey sualcı, sen onun vaktini bilemezsin. Fakat o, olacak. Allah, ona kâdirdir. Nasıl ki, o arzı ölmüşken ihya ediyor yağmuru indiriyor.

İKİNCİSİ: İbtidai halktır. وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ (*"Hem O'dur o halkı ilk yaratan, sonra onu çevirip yeniden yapacak olan ki bu ona daha kolaydır..."* Rûm-30/27) قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ (*"De ki: Arzda bir gezin de bakın, halkı iptida nasıl yapmış, sonra da Allah "neş'eti uhra" inşa edecek, şüphesiz ki Allah herşeye kadirdir."* Ankebut-29/20) buyurulduğu gibi burada da, وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ (*"Rahimlerde ne var o bilir."*) buyuruyor. Yâni sen, onu bilmezsen de o, olacaktır. Allah, ona kadirdir. Erhamdakini bilip yarattığı gibi ruhamdan yaratmasını da bilir. İlh...» Camiu's-sagîr'de, خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ (**"Beş şey vardır ki onları Allah'dan başkası bilmez."** Buhari: İman-37) diye vârid olan Büreyde hadîsinde Manevî, Kebîr şerhinde der ki: «Yâni bu beş şeyi Allah'dan başkası hem küllî, hem cüz'î olarak ihâta ve şümûl vechi üzere bilmez.»

Şu halde Allah Teâlâ'nın bâzı havassını, hattâ bu beşten bâzı mugayyebata muttali' kılmasına münâfi olmaz. Çünkü o mahdûd cüz'iyyâttır. Mu'tezile'nin bunu inkâr etmesi de mükâberedir. Bir de Buharî'de, Enes ibn Malik radıyallahü anh'den rivâyet olunduğu üzere Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: ***«Allah Teâlâ, rahime bir Melek müvekkel kılmıştır. «Ya Rabb, nutfe, ya Rabb, alaka, ya Rabb, mudga» der. Allah Teâlâ da halkını kaza etmek irâde buyurduğu vakit, erkek mi, dişi mi? Şakî mi, saîd mi? Rızkı ne, eceli ne? söyler, anası karnında bunlar yazılır. O vakit onu, o Melek ve Allah Teâlâ'nın mahlûkatından dilediği kimseler de bilir.»*** (Buhari: Hayz-17) Demek ki, bâzılarının bu sûretle bilebilmesi zikrolunan ihtisâsa münâfi değildir. Çünkü Allah'a mahsus olan ilim, gaybde iken her birinin ahvaline ale't-tafsil ilmi tam ve kâmildir. Melekin ve bâzı havassın muttali olabileceği ilm ise, az çok delili tahakkuk etmiş bir vech ile nakıs bir ilimdir. Kezâlik bulut, rüzgâr, barometre gibi bâzı emârelerden yağmura, cenînin bâzı evza' ve harekâtından erkek veya dişi olduğuna intikal etmek tarzında vaki' olan zannî istidlâller de buna münâfi değildir. Çünkü zann, ilim değildir. İlim, şübhesiz olandır.

Âyetteki ihtisâsın vechine gelince: Alûsî'nin beyânına göre bunun menâtı, ism-i celîlin takdîmiyle haberlerin cümle halinde takviye-i hüküm tarzında vaki' olmasında gözetilmiştir. Fakat birinci cümlenin haberinde عِنْدَهُ zarfının takdîmiyle kasır zâhir ise de, diğerlerinde fahva-i kelâm ile az çok işâret halindedir ki, mânâ şu oluyor: O saat ne zaman denilirse إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ **herhalde Allah, saate ilim ancak onun yanındadır.** وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ **Ve yağmuru O indirir.** O halde ne zaman, nereye, ne miktar ve ne suretle yağdıracağını da tamamiyle O bilir. O halde ba'sın ne zaman olacağını da ancak O bilir. وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ **Bütün rahimlerdekini de O bilir.** Erkek mi, dişi mi? Beyaz mı, kırmızı mı? Tam mı, nakıs mı? Her birinin husûsiyetleri nedir? Bütün rahimlerdekinin tafsilâtını O bilir. Binaenaleyh kabirlerdekinin de tafsilâtını O bilir. O, Yaradan, ba's eder وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا **ve hiçbir nefis yarın ne kazanacağını kesdiremez.** Yâni ileride başına ne geleceğini? Eline ne geçeceğini, hayır mı, şer mi kesbedeceğini dirayetiyle bilemez. وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ **Yine hiç bir nefis** gerek iyi, gerek kötü kim olursa olsun, بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُ **hangi arzda öleceğini kesdiremez.** Küçük kıyâmeti bilemez, büyük kıyâmeti nerede bilecek? Fakat Allah'a gelince إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ **şübhe yok ki, Allah, alîmdir, habîrdir.** Olmuşu, olacağı, şâhidi, gaibi, zâhiri, bâtını hepsini bilir. Hepsinden haberdârdır. Son iki fıkrada ilim yerine

---

Münafi: Muhalif, zıt. **Mukabere:** Kendi sözünün haksızlığını ve karşısındaki kişinin sözünün haklılığını bildiği halde inkâr et. **Evza':** Haller, durumlar. **Fahva:** Mânâ, anlam.

dirâyet ta'bir edilmiş olduğu ve Allah Teâlâ'nın ilmine dirayet ıtlakı câiz olmadığı için burada Allah'ın ilmi, ayrıca tasrîh olunarak ihtisâsı böyle nefyü isbat ile ifâde edilmiştir. اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ لَنَا حُسْنَ الاِخْتِتَامِ "Allah'ım güzel bir şekilde tamamlamayı bize kolaylaştır."

Sûre-i Lokman ile vârid olan irşâd ve da'vetin ihtâr ve tezkiri, bir Secde Sûresi ile ta'kib olunması ne güzeldir.

SECDE SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 34

Bu Secde Sûresi de, Mekkî'dir. Bâzıları, ... أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا (Secde-32/18) den üç âyetin Medenî olduğunu da rivâyet etmişlerdir. Kur'ân'da, Secde Sûresi namiyle iki Sûre vardır. Birisi bu, diğeri de فُصِّلَتْ dir. Aralarını fark için buna, «Lokman secdesi», ona da, Hamîm secdesi denilir. Bir de buna, «Madâcı' Sûresi», ona da «Fussilet Sûresi» nâmı verilir.

Âyetleri : Basrî ta'dâdında yirmi dokuz, diğerlerinde otuzdur.

Kelimeleri : Üç yüz seksendir.

Harfleri : Bin beş yüz on sekizdir.

Fasılası : م ، ن ، ل Harfleridir.

Sûre-i Lokman'da Tevhid zikrolunup mead ile hitam verilmiş olduğu gibi bu Sûre de, usûl-i imandan Nübüvvet ile başlıyacaktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢﴾
اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا
اَتٰيهُمْ مِنْ نَذ۪يرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَف۪يعٍ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ
﴿٤﴾ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ
ف۪ي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٦﴾ اَلَّذ۪ٓي اَحْسَنَ كُلَّ
شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ
مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَه۪ينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ ف۪يهِ مِنْ رُوحِه۪
وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَل۪يلًا
مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾ وَقَالُٓوا ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِي الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَف۪ي خَلْقٍ
جَد۪يدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ
الْمَوْتِ الَّذ۪ي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1-2- İndirilişi bu kitabın, şübhe yok bunda, Rabbü'l-âlemîn'dendir.

3- Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? Hayır, haktır o,Rabbındandır. Kendilerine senden önce kocundurucu Peygamber gelmemiş olan bir kavmi kocundurasın diye gerek ki, hidâyeti kabûl edeler.

4- Allah, O ki, gökleri ve yeri ve aralarındakini **altı günde yaratmış, sonra Arş üzerine istivâ buyurmuştur. Sizin için O'ndan başka ne bir velî vardır, ne bir şefi'. Artık düşünmez misiniz?**

5- Semâdan zemine (yukarıdan aşağıya) emr-i tebdir eder, sonra da O, ona urûc eyler. Bir günde ki, mikdarı, sizin sayınızdan bin sene eder.

6- O'dur işte gaybı de, şehâdeti de bilen, azîz, rahîm.

7- O ki, yarattığı her şeyi güzel yarattı ve insanı yaratmağa bir çamurdan başladı.

8- Sonra da bir sülâleden, bir hakiyr sudan neslini yaptı.

9- Sonra onu tesviye edip içine ruhundan nefh buyurdu ve sizin için o işitmeye, o görmeleri ve gönülleri yaptı. Siz, pek az şükrediyorsunuz.

10. Bir de: «Â!, arzda gâib olduğumuzda mı? Cidden biz mi muhakkak yeni bir hilkatte olacağız?» dedier. Fakat onlar, Rabbları'nın likasını (huzururuna varacaklarını) inkâr eden kâfirlerdir.

11. De ki: «Size müvekkel kılınmış olan Melekü'l-mevt canınızı alacak, sonra döndürülüp Rabbınıza götürüleceksiniz.»

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ **Kendilerine, senden önce bir nezîr gelmemiş olan bir kavmi inzar etmek için.** وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ (*"Muhakkak ki biz seni hakk ile hem bir beşîr hem bir nezîr gönderdik, Hiç bir ümmet yoktur ki içlerinde bir nezîr geçmiş olmasın."* Fâtır-35/24) Buyurulduğu üzere içlerinde bir nezîr geçmemiş hiç bir kavim yoktur. Şu halde burada, مَا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ denilmesi, يَا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ (*"Ey ehli kitap! Peygamlerin arası kesildiği, bilinmez hale geldiği bir fetret zamanında bakınız size Resulümüz geldi, tatlı ve acı hakikatleri size beyan ediyor,..."* Maide-5/19) mantukunca fetret zamanına işaret olmuş olur.

فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (*"Filvaki Rabbınız O Allah'dır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra arş üzerine istivâ buyurdu,..."* Â'râf-7/54) يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ اِلَى الْاَرْضِ **Semâdan arza; gökten yere, yukarıdan aşağıya emr-i tedbir eder.** Yâni O'nun Arş'ta istivâsı, Tevrat'tan zannedildiği gibi dinlenmek mânâsına değil, emr-i tedbir ile icrâ-yı ahkâm ve saltanat ma'nasınadır.

TEDBİR: Bir işin arkasını görerek ona göre gereğini ta'yin etmektir. Allah

Teâlâ'nın tedbiri ise, hikmetine göre irade buyurmasıdır. Şu halde burada emir, umûrun müfredi olarak şein mânâsınadır. Yâni dünyanın işini, Melâike gibi Semavî esbâb ve kuvâ ile yukarıdan aşağı indirmek sûretiyle tedbîr ve idâre eder. ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ **Sonra da o emir, O'na çıkar.** Bu suretle bir emir, bir şein başladığı noktaya rücû' eden bir devr ile hitâm bulup kalkar, yalnız ilm-i İlâhî'de sâbit kalır. فِى يَوْمٍ **Bir günde ki,** bâzıları bunu yalnız urûca tealluk ettirmişlerse de muhtar olan hem «yüdebbir», hem «ya'ruc» fiillerinin ikisine birden tenazu' tarîkiyle teallukudur. Yâni o emrin inmesi ve çıkması, öyle bir günde, o kadar bir zamanda olur ki, كَانَ مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ **mikdarı, sizin saydıklarınızdan bin sene eder.** Demek bir irâde-i İlâhiyye'nin hükmü olan bir emir, bir şein, bir hâdise bâzân böyle bin senelik bir devir ile biter. Onun bir günü, böyle büyük bir devir teşkil eder. Onun için gökleri ve yeri altı günde yarattı denildiği zaman, o günleri ale'l-âde günler zannetmemelidir. Sûre-i Mearic'da geleceği üzere (*"Ki ona melâike ve Ruh urûc eder, bir günde ki miktarı elli bin sene tutar."* Meâric-70/4) bunun elli bin sene edeni de vardır. Demek ki, bin sene denilmesi misâl tarikiyledir. Yâhud bâzı müfessirînin dedikleri vech ile, Bin ta'biri, uzun bir devirden kinâyedir. Binaenaleyh daha az ve daha çok olmasına mani' değildir.

اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ **Yarattığı her şeyi güzel yaratmış.** Burada husün, güzellik, hikmet ve maslahata uygunluktur. Gül, güzel olduğu gibi dikeni de güzeldir. İlh. مِنْ سُلَالَةٍ «قد افلح» Sûresi'nin baş tarafına bak! مِنْ مَٓاءٍ مَهِينٍ (değersiz bir sudan) Sülâleden bedeldir. Mamafih sıfat olması da melhûzdur.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَٓا اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّ۪ي لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٣﴾ فَذُوقُوا بِمَا نَس۪يتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۚ اِنَّا نَس۪ينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ

Şein: İş. Kuvâ: Güç. Tenazu': Zıt.

الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا
ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ
لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ
رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ
نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾
أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾ أَمَّا
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ
كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ
ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾
وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا
إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

12- Görsen o vakit ki, mücrimler Rabblarının huzurunda başlarını eğmişler: «Rabbenâ, gördük, dinledik, şimdi bizi geri çevir sâlih bir amel işleyelim. Zira yakîn hâsıl ettik» derlerken.

13- Eğer dilemiş olsa idik, her nefse hidâyetini verirdik ve lâkin benden şu kavil hakk oldu: Elbette ve elbette cehenemi dolduracağım bütün cinlerle, insanlardan.

14- O halde tadın unuttuğunuz için bu gününüzün çatmasını. İşte Biz de sizi unuttuk ve tadın huld azâbını yapıp durduğunuz işler yüzünden.

15- Bizim âyetlerimize öyle kimseler iman ederler ki, onlarla kendilerine nasihat verildiği vakit secdelere kapanırlar ve Rabblarına hamd ile tesbih ederler de kibirlenmezler.

16- Yanları yataklardan aralaşır korku ve ümid içinde Rabblarına duâ ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan onlar hayra masraf yaparlar.

17- Şimdi kimse bilemez onlar için gizlenmiş olan gözler sürurunu yaptıkları amellere mükâfat için.

18- Öyle ya, mü'min olan, fâsık olan gibi olur mu? Onlar müsâvi olmazlar.

19- Evet, iman edip o salih amelleri işleyen kimselerin amellerine mukâbil konukluk olarak kendilerine me'vâ cennetleri vardır.

20- Amma fâsıklık etmiş olanların me'vâları, ateştir. Ondan her çıkmak istedikçe onlar, içine iade olunurlar da kendilerine: «Haydi tadın o ateşin tekzîb edip durduğunuz azâbını» denilir.

21- Şu da muhakkak ki, onlara o en büyük azâbdan beride, o yakın azabdan da tattıracağız. Gerek ki, rücû' edeler.

22- Rabbının âyetleriyle nasihat edilip de sonra onlardan yüz çeviren kimseden daha zâlim de kim olabilir? Muhakkak ki, mücrimlerden Biz intikam alırız.

انّا نَسينَاكُمْ Çünkü Biz, sizi unuttuk, yâni unutmuş gibi cehennemde bıraktık. **تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ** Yanları yataklardan uzaklaşır, **يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا** hem korku, hem umudla Rabblarına duâ ederler. Gece kalkar, teheccüd kılarlar. Bir çokları Muaz ibn Cebel radıyallahü anh'dan Sahihan rivâyet etmişlerdir ki, şöyle demiştir: «Bir seferinde Peygamber sallallahü aleyhi vesellem ile beraberdim. Bir gün yakınında sabah etmiştim. Yürüyor idik. «Ya Nebiyyallah, dedim, bana bir amel haber ver ki, beni cennete koysun, cehennemden uzaklaştırsın» buyurdu ki: «Büyük bir şey sordun. Mamafih o, Allah Teâlâ'nın müyesser kıldığı kimseye kolaydır. Allah'a ibâdet edersin, O'na hiç şerîk koşmazsın, namazı kılarsın, zekâtı verirsin, Ramazan orucunu tutarsın, Beyt'e Haccedersin.» Sonra buyurdu ki: «Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç kalkandır, sadaka

---

Me'vâ: Mesken, sığınılacak yer.

hatieyi söndürür, gecenin göbeğinde adamın namazı» dedi. Sonra «تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ ... يَعْمَلُونَ» a kadar kıraat buyurdu.

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ Şimdi hiç bir nefis bilmez. Ne bir Melek-i mukarreb, ne de bir nebiy-i mürsel. مَا اُخْفِىَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Onların yaptıkları amellere mükâfat olarak kendileri için gözler sürûrundan neler gizlenmekte!..** Buharî ve sâirede Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem'den şu hadîs-i kudsî rivâyet olunmaktadır: Allah Teâlâ buyuruyor ki: *«Ben salih kullarıma öyle şeyler hazırlamışımdır ki, hiç bir göz görmemiş, kulaklar işitmemiş, bir beşerin hatırından da geçmemiştir.»* (Müslim: Cennet-2/5)

الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ **«...onlara o en büyük azâbdan beride o yakın azabdanda tattıracağız.»** Azâb-ı ednâ, yakın azâb, dünya azâbı. Azâb-ı ekber de, âhiret azâbıdır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ
فٖى مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِهٖ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ
اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ اِنَّ
رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ
﴿٢٥﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ
يَمْشُونَ فٖى مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ اَفَلَا يَسْمَعُونَ
﴿٢٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَسُوقُ الْمَٓاءَ اِلَى الْاَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ
بِهٖ زَرْعًا تَاْكُلُ مِنْهُ اَنْعَامُهُمْ وَاَنْفُسُهُمْ اَفَلَا يُبْصِرُونَ
﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٢٨﴾
قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذٖينَ كَفَرُوٓا اٖيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ

يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

23- Şanım hakkı için, muhakkak ki, vaktiyle Musa'ya kitab vermiştik. Şimdi de sen, O'nun likasından şübheye düşme, ve O'nu Beni İsraîl için bir hidayet rehberi kılmıştık.

24- Ve içlerinden öncül imamlar yetiştirmiştik ki, sabrettiklerinde emrimizle hidâyet ediyorlardı ve âyetlerimize yakîn ile sarılmışlardır.

25- Şimdi ihtilâf edip durdukları şeylerde hiç şübhesiz ki, Rabbın Kıyamet günü beyinlerini fasledecektir.

26- Daha irşad etmedi mi onları ki, kendilerinden evvel nice karınlar helâk etmişiz, meskenlerinde geziyorlar? Elbette bunda, şübhesiz âyetler var. Halâ kulak vermeyecekler mi?

27- Ya hiç görmediler de mi? Biz, kır yere suyu salıveriyoruz de onunla bir ekin çıkarıyoruz. Ondan hayvanları da yiyor, kendileri de, hâlâ gözlerini açmayacaklar mı?

28- Bir de, «ne vakit o fetih eğer doğru iseniz?» diyorlar.

29- De ki: «Küfredenlere o fetih günü imanları faide vermez ve onlara göz açtırılmaz.

30- Şimdi onlardan yüz çevir de gözet. Çünkü onlar, gözetiyorlar.

فَلَا تَكُنْ فِى مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ Şimdi sen, O'nun likasından şübhe de olma, yâni vaktiyle Musa'ya verdiğimiz gibi şimdi de Sûre'nin başında beyân olunduğu üzere sana kitab veriyoruz. Bunda zerrece şübheye düşme.

AHZAB SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 73

Bu Ahzab Sûresi Medenî'dir.
Âyetleri : Yetmiş üçtür.
Kelimeleri : Bin yüz seksendir.
Harfleri : Beş bin yedi yüz doksan altıdır.
Fasılası : ل ، م Harfleridir. يَهْدِ السَّبِيلَ لام

AHŻAB, «hizb» in cem'idir. Hizb, Ragıb'ın «Müfredat»'ında beyanına göre, bir kalınlığı bulunan cemaat demektir. Kâmus ve tercemesi Okyanuos'ta beyân olunduğuna göre de hizb, mutlaka tâife mânâsınadır. Asıl mânâ-ı mevzuu budur. Silâha ve harb âletine ve hâssaten insan cemâatine de denir ve bir kimsenin has askerlerine ve muayyen ashâbına da, onun hizbi denilir. أولئك حِزْبُ الشَّيْطان (*"Şeytan üzerlerine istilâ etmiştir de kendilerine Allah düşüncesini unutturmuştur, onlar şeytan hizbi (şeytan taraftarı) dırlar. Uyanık ol ki şeytanın hizbi hep hüsrana düşenlerdir."* Mücâdele-58/19) bu mânâdandır. Bir adamın, her gün mu'tad üzere kıraatına müdavemet eylediği muayyen virdine dahi ıtlak olunur. Kendine vazife kıldığı taife-i dua demektir. Hizb, toprağı katı ve kalın olan yere dahi denilir. Sonra Ahzab, Peygamber'e karşı muharebe etmek üzere toplanıp Medine'yi muhâsaraya gelen ve Hendek vak'asına sebeb olan azgın kâfirler cemaatlerine isim olmuştur ki, buna Hendek veya Ahzab gazâsı denilir. Bu Sûre'de de

bu Ahzab vak'ası zikredilmiş olduğundan, Ahzab Sûresi nâmını almıştır. Bu münâsebetle bu Sûre'de nesebe, mirasa, nikâha, talâka, tesettüre, terbiyeye, dâir bâzı ahkâm-ı mühimme de teşri' buyurulmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يمًا حَك۪يمًاۙ ﴿١﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ
مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًاۙ ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ
عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿٣﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ
ف۪ي جَوْفِه۪ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـئ۪ي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ
اُمَّهَاتِكُمْۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْۜ ذٰلِكُمْ
قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْۜ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّب۪يلَ
﴿٤﴾ اُدْعُوهُمْ لِاٰبَٓائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِۚ فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا
اٰبَٓاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَمَوَال۪يكُمْۜ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
ف۪يمَٓا اَخْطَاْتُمْ بِه۪ۙ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ
غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥﴾ اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِن۪ينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُ۬
اُمَّهَاتُهُمْۜ وَاُو۬لُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ي كِتَابِ
اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُهَاجِر۪ينَ اِلَّٓا اَنْ تَفْعَلُٓوا اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِكُمْ

مَعْرُوفًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٦﴾
وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ
وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾
لِيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey o Peygamber, Allah'dan kork ve kâfirlere, münâfıklara itaat etme. Muhakkak ki, Allah, bir alîm, hakîm bulunuyor.

2- Ve Rabbın'dan sana ve vahyolunuyorsa onun ardınca git. Muhakkak ki, Allah, ne yaparsanız habîr bulunuyor.

3- Ve Allah'a tevekkül (i'timad) kıl ki, vekîl Allah yeter.

4- Allah adam için içinde iki kalb yapmamıştır ve kendilerinden zıhar yaptığınız zevcelerinizi analarınız kılmamıştır. Evlâtlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır. O, sizin ağzınızda lâfınızdır. Allah ise, hakk'ı söylüyor ve doğru yola hidâyet eyliyor.

5- Onları, babaları namına çağırınız, Allah yanında o daha doğrudur. Eğer babalarını bilmiyorsanız, dinde kardeşleriniz ve yaranınız, (mevalîniz) dirler. Bununla beraber hatâ ettiklerinizde üzerinize bir günah yoktur ve lâkin kalblerinizin taammüd ettiğinde vardır. Hem Allah, bir gafur, rahîm bulunuyor.

6- Peygamber, mü'minlere nefislerinden daha evlâdır, zevceleri de analarıdır. Ulu'l-erham (akraba) da Allah'ın kitabında birbirlerine diğer mü'minlerden ve muhâcirlerden daha evlâdırlar. Ancak dostlarınıza bir ma'ruf (bir vasiyyet) yapmanız müstesnâ. Kitabda o, yazılı bulunuyor.

7- Ve unutma o Peygamberler'den mîsaklarını aldığımız vakti. Hele senden ve Nûh ve İbrahim ve Musa ve İsa ibn. Meryem'den ki, onlardan ağır bir mîsak aldık.

8- Sadıklara, sadakatlerinden soracağı için. Kâfirler için ise, elhim bir azâb hazırladık.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ Ey O Peygamber, evvelki kitablarda adı, sanı ma'lûm olan şanlı Peygamber, Sâde اتَّقِ اللَّهَ **Allah'dan kork, başkasından değil.** Bu Sûre-i celîlede

Peygamber'e karşı kâfirlerin ve munâfıkların dedikodularına bâis olacak bâzı ahkâm ve evâmir-i İlâhiyye indirileceği cihetle onlara karşı evvel emirde Peygamber'i tesbit için bu hitâb ile başlanmıştır. Bu hitâb, Ahzab muhârebesiyle hınçlarını alamayan kâfirlerin ve münâfıkların Zeyd ve Zeyneb mes'elesi yüzünden koparacakları yaygaraları, neşredecekleri erâcîf ile diğer bir hücum hazırlıyacaklarına işaret ederek onların da, öbürleri gibi hükmü olmayacağını önceden ihbâr eden bir emr-i İlâhî'dir. Onun için buyuruluyor ki: Takvayı Allah'a yap, Allah'dan kork, وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ **kâfirlere ve münafıklara itaat etme.** Onların sözlerine kulak verip de, vazifeni ifâdan çekinme. إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا **Muhakkak ki, Allah, alîm, hakîm bulunuyor.** Bütün masalih-ı mefasidi bilir. Emirlerini de, ilmiyle, hikmetiyle verir. Onun için yalnız O'ndan kork, O'na itaat et. وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰى إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ **Ve Rabbın'dan sana ne vahyolunursa onun ardınca git.** إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا **Muhakkak ki, Allah, her ne yapacaksanız habîr bulunuyor.** Vahyi de ona göre veriyor. Onun için kâfirlerin ve münâfıkların dediklerine bakma, sana vahyolunana tâbi' ol. وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Ve Allah'a tevekkül kıl, i'timad et,** وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا **vekîl olarak Allah yeter.** O'ndan başka dayanacak, tefviz-i umûr edilecek yoktur. Zira O'nun koruduğuna başkası zarar edemez. O'nun vereceği zarardan başkası koruyamaz.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ **Allah, bir adam için içinde iki kalb yapmamıştır.** Hiçbir kimseye iki vicdan verilmemiştir. Hiç bir adam, kalbinde bire iki demez. Hakk'ın, birliğinin şâhidi olan bu kalb ve vicdan birliği her duygunun ve her bilginin en esaslı kanunudur. Mantıkın tesâduk ve tenâkuz kanunları bunun fer'idir. Bu olmasa idi, insan kendini tanıyamazdı.

وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ **Ve kendilerinden zıhâr yaptığınız zevcelerinizi analarınız kılmamıştır.**

ZIHAR: Bir adamın zevcesine: «**Sen, bana anamın zahrı, yâni sırtı gibisin**» demesidir ki, anam bana nasıl haram ise sen de, bana öyle haramsın demek olur. Arablar böyle denilen bir kadını ana gibi addederler, hemen ayırırlardı ve ana gibi addedildiğine göre tekrar nikâh edilememesi de lâzım gelirdi. Burada, onlara ana gibi demekle hakikaten ana oluvermeyecekleri anlatılarak bu âdetin ta'dili lüzumu gösteriliyor ki, tafsîliyle keffâreti, قَدْ سَمِعَ Mücâdele sûresi'nde gelecektir. وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ **Evlâdlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır.**

ED'İYÂ: Deiyy'in cem'idir. Deiyy, veled çağrılan demektir ki, lisanımızda evlâtlık ta'bir olunur. Ebüssuud der ki: «Ef'ilâ cem'i, tekiyy ve etkiya gibi feîl

---

Fasletmek: Halletmek, çözmek. **Erâcîf:** Uydurma yalan söz. **Tefviz:** İşini Allah (c.c.) a havale etmek. **Tasaduk:** Tasdik etmek, birbirine inanmak.

bimânâ fâile mahsus olduğu için mef'ul mânâsına olan deiyy'in bu sûretle cem'i şazdır. ذٰلِكُمْ O (zıhar ve o çağırış), قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ **sizin ağzınızda lâfınızdır.** Sâdece lafzın mu'teber olduğu husûsatta bâzı ahkâmı hâiz olabilirse de, vaki'de onun vicdanda tasdîk edilmesi lâzım gelen bir hakîkati yoktur. Ve nihâyet bir mecazdır. O halde onlar hakkında hakikaten ve her vechiyle oğul ahkâmı câri olmak lâzım gelmez. Meselâ, onun boşadığı bir kadını almak haram olmaz. Onda, وَحَلَائِلُ اَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ (*"... Ve kendi sulbünüzden gelmiş oğullarınızın haliyleleri...* " Nisa-4/23) hükmü cereyân etmez. وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ **Allah ise, hakk-ı vakıa mutâbık olanı, gereğî söylüyor.** وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ **Ve yol gösteriyor.** O halde başkasının değil, O'nun irşâdını dinleyiniz. Şöyle ki: اُدْعُوهُمْ لِاٰبَائِهِمْ **Onları, babalarına çağırın, babalarına nisbet edin** هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ **Allah indinde bu daha doğrudur.** Babalarına çağırmanız, herkesin soyunu karıştırmayıp mahfûz tutmanız, doğrusunu söylemeniz, Allah'ca adl-ü hakkâniyyete daha mutabık, umumî menfaatlerinize daha muvâfıktır. فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُوا اٰبَاءَهُمْ **Eğer babalarını bilmiyorsanız,** nesebde değil, فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ **o vakit dinde ihvânınız** وَمَوَالِيكُمْ **ve dostlarınızdırlar.** وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا اَخْطَأْتُمْ بِهِ **Mamafih hatâ ettiğiniz husûslarda,** yâni gerek bu nehiyden evvel ve gerek sonra kasdiniz olmaksızın sehvü nisyan ile yaptığınız yanlışlıklarda üzerinize bir günâh yoktur. وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ **Ve lâkin kalblerinizin taammüd ettiği, işte günâh ondadır.** وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا **Ve Allah bir gafûr, rahîm bulunuyor.** Hatâ edeni afveder. İmam-ı Şafiî Hazretleri, tebenninin, yâni oğul edinmenin hiç bir hükmü olmadığına kâil olmuştur. Lâkin İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri indinde tebenni, memlûkün ıtkını icâbeder. Yaşı müsâid olup ilhâkı mümkün olan mechûlün de nesebini isbât eyler ki, tafsîli Fıkıh kitablarındadır.

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ **Peygamber, mü'minlere nefislerinden evlâdır.** Bütün işlerinde kendilerinden daha elverişlidir. Çünkü O, onlara ancak iyilikleri, salâhları, necâtları ne ise onu gözetir, onu emreder, şerr-ü zararlarına râz olmaz. Halbuki nefis öyle değildir. O halde Peygamber onlara, kendilerinden daha sevgili ve O'nun emri kendilerinin emrinden daha nâfiz ve O'na karşı şefkatleri, nefislerine şefekatlerinden daha tam olmalıdır. Rivâyet olunur ki, Aleyhisalâtü vesselâm Tebûk gazasına çıkışı emrettiği zaman bâzı kimseler: «Analarımızdan, babalarımızdan izin isteyelim» demişlerdi. Bu Âyet, bunun üzerine nâzil oldu. وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ **Zevceleri de, onların analarıdır.** Yâni hürmet ve ihtiramda mü'minînin anaları mesâbesindedirler. Nikâhları haram, ta'zîmleri farzdır. Bundan ma'ada husûsatta ise, yabancıları gibidirler. Onun için Hazreti Aişe: «Biz,

---

Taammüd: Bilerek ve isteyerek suç işlemek. **Tebenni:** Oğul edinme **Itk:** Azad edilme.

kadınların anaları değiliz» buyurmuştur. وَأُولُوا الْأَرْحَامِ **Erham sahibleri, yâni karâbet sahibleri de** بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ **bâzısı, bâzısına evladır.** Mirasa daha yakın, daha mukaddemdir. فِي كِتَابِ اللَّهِ **Allah yazısında,** bu âyette veya miras âyetlerinde. مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ Bu kayidde iki ihtimal vardır. Birisi, ulu'l-erhâmı beyân olmasıdır. Yâni ale'l-umum mü'mininden ve bilhassa muhacirînden olan ulu'l-erham. Çünkü kâfirlerden olan akraba vâris olamaz. Diğeri, «مِنْ» ibtidaiyye olarak evlânın silesi olmaktır. Yâni ulu'l-erham, yekdiğerine Allah yazısında diğer **mü'minlerden ve muhâcirlerden daha evlâdır.** Dîn hakkı bulunan mü'minlerden, hicret hakkı olan muhâcirlerden daha mukaddem miras alır. İslâm'ın bidâyetinde hicret ve dinde kardeşlik akdiyle meşrû' kılınmış olan tevârüs, bu âyet ile neshedilmiş, akraba diğerlerine takdim olunmuştur. إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَى أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا **Ancak dostlarınıza bir ma'ruf yapmanız müstesna.** Burada, ma'rûftan murad, vasiyyettir. Yâni akrabaya değil de, haricde olan dostlara yapılan vasiyyet, o evleviyyet, hükmünden müstesnadır. Çünkü sülüs mikdarında vasiyyet, mirasa mukaddemdir. كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا **Kitabda bu mestur bulunuyor.** Nitekim Sûre-i Nisâ'da miras âyetlerinde مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا (*"...hep ettiği vasiyetten veya borcundan sonra..."* Nisa-4/11) diye yazılı olduğu gibi burada da, bu âyetle yazılıdır. Onun için Allah'ın kitabındaki bu ahkâma tabi' olup Allah'a mütevekkil ol.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ Bu cümle, yukarıdaki اتَّقِ اللَّهَ veya تَوَكَّلْ emirlerinden birine ma'tuf olarak اذْكُرْ إِذْ أَخَذْنَا demektir. Yâni **ve an o Peygamberler'den mîsaklarını aldığımız vakti.** Peygamberliği kabul ile dîne da'vet ve Allah'ın emirlerini tebliğ ve icrâ etmeğe and ile söz verdikleri vakti: وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ **Ve hele senden ve Nuh ve İbrahim ve Musa ve İsa ibn Meryem'den.** Bunların bilhassa zikri şanlarına tenbih ve Peygamberimizin takdimi de ta'zîm içindir. Yâni başta sen olmak üzere şanları en büyük olan ve «ulu'l-azim» denilen bilhassa bu meşhûr Peygamberlerden وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا **ki, hep onlardan galîz bir mîsak aldık.** Ağır, kuvvetli birer mîsak. Niçin? لِيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ **Sadıklara Allah, sadakatlerinden sormak için.** Sözün gelişi, mütekellim sıgasiyle لِنَسْأَلَ «soralım için» denilmekti. Lâkin bu sûrette, لام doğrudan doğru أَخَذْنَا ya tealluk edecekti. Böyle olmayıp istînafen bir kelâm olmak üzere bir mukaddere tealluk ettiği anlaşılmak için tekellümden gıyaba iltifat ile لِيَسْأَلَ denilmiştir ki, tahtinde هُوَ Allah'a râcî'dir. Yâni Allah, Peygamber gönderip mîsak almayı, o sadıklara sadakatlerinden sormak, imtihan ile sadakatlerini tebeyyün ettirmek için yaptı. وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا **Ve kâfirlere elîm bir**

Tevarüs: Varis olma. **İstinafen:** Sözün başlangıcı.

azâb hazırladı. Görülüyor ki, sadıklara sual, kâfirlere azab var. O halde Allah'dan korkmalı, kâfirlere bakmamalı.

Şimdi o sual ve imtihandan bir nümûne ile bu hakikati tevzih için buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ
فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ر۪يحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَص۪يرًاۚ ﴿٩﴾ اِذْ جَٓاؤُ۫كُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ
الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾
هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَد۪يدًا ﴿١١﴾ وَاِذْ يَقُولُ
الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ
اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ
لَكُمْ فَارْجِعُواۚ وَيَسْتَأْذِنُ فَر۪يقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ اِنَّ
بُيُوتَنَا عَوْرَةٌۜ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍۚ اِنْ يُر۪يدُونَ اِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾ وَلَوْ
دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَمَا
تَلَبَّثُوا بِهَٓا اِلَّا يَس۪يرًا ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ
مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَۜ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُ۫لًا ﴿١٥﴾
قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَا تُمَتَّعُونَ
اِلَّا قَل۪يلًا ﴿١٦﴾ قُلْ مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُٓوءًا

أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا
وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾ قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ
لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ
فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي
يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ
أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ
ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا
وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ
يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

9- Ey o bütün iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki ni'metini anın: O vakit ki, size ordular gelmişti de üzerlerine bir rüzgâr ve görmediğiniz ordular salıvermiştik ve ne yapıyordunuz Allah görüyordu.

10- O vakit ki, hem üstünüzden gelmişlerdi, hem aşağı tarafınızdan. Ve o vakit ki, gözler kaymış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı ve Allah'a türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz.

11- İşte burada mü'minler imtihan olunmuş ve şiddetli bir sûrette sarsılmışlar da sarsılmışlardı.

12- Ve o vakit ki, münâfıklar ve kalblerinde bir maraz bulunanlar: "Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir va'd yapmamış" diyorlardı.

13- Ve o vakit ki, bunlardan bir taife: "ey Yesrib ahâlisi, Sizin için du-

racak yer yok hemen dönün" diyorlardı. Yine onlardan bir kısmı da, Peygamber'den izin istiyor: "Cidden evlerimiz açıktır" diyorlardı. Halbuki açık değil, sırf kaçmak istiyorlardı.

14-Ve eğer onların her tarafından üzerlerine girilsede sonra kendilerinden fitne istenilse derhal onu yapacaklardı, onunla da pek az duracaklardı.

15- Halbuki bundan evvel Allah'a ahid vermişlerdi, arkalarını dönmeyeceklerdi. Allah'ın ahdi ise mes'ûliyyetlidir, mutlak sorulur.

16- De ki: eğer ölümden veya katlolunmadan kaçıyorsanız, kaçmak size aslâ menfaat vermez. Bilfarz verdiği taktirde de istifâde ettirilmezsiniz, meğer ki pek az.

17- De ki «Kimin haddine ki, sizi Allah'dan saklasın. Şayet size bir felâket murad eder, yâhut size bir rahmet murad ederse?» Hem Allah'dan başka kendilerine bir velî de bulamazlar bir nasîr de.

18- Allah şüphesiz bilyor, içinizden o savsaklı yanları ve ihvânlarına, «bize gelin» diyenleri ki, harbe pek az geliyorlardı.

19- Size karşı kıskançlık ediyorlardı. Derken o korku hali gelince gördün onları ki, ölümden baygınlık sarmış kimse gibi gözleri dönerek sana bakıyorlardı. Derken o korku gidince size, keskin keskin diller sıyırdılar. Hayra karşı kıskançlık ediyorlardı. İşte bunlar, iman etmediler de Allah amellerini hiçe çıkardı. Allah'a göre o, ehemmiyetsiz bulunuyor.

20- Ahzabı sanıyorlar ki, gitmediler. Eğer o Ahzab bir daha gelecek olsa arzu ederler ki, badiyeye bedevi urabanın içine çıksalar, sizin havâdislerinizden sorsalar, içinizde kalacak olsalar da harb etmezler, meğer ki pek az.

اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ **O vakit ki, size ordular gelmişti.** Hicretin beşinci senesi gelen Ahzab orduları ki, Kureyş ve Ehâbîş ile Kinane ve Tihame'den onlara tâbi' olanlar ve Necid'den Gatafan ile onlara tâbi' olanlar ve Nadîr ve Kureyza Yahûdîleri gibi Arabistan'ın kabâil-i mühimmesi toplanıp Buharî şerhlerinde nakledildiğine göre yirmi dört bine bâliğ oluyorlardı. Şöyle ki: Hayber'de yerleşmiş olan Beni Narîr Yehûdîleri İslâm'a karşı geniş bir su-i kasd tertibine çalışıyorlardı. Bunların Sellâm İbni Ebi'l-Hakik, Huyey ibn, Ahtab ve Kinane ibni'r-Rabî' Ebil'-Hakik gibi ileri gelenleri Mekke'ye giderek Kureyş'i, Peygamber'e karşı harbe da'vet etmişler ve «Beraber olursak müslümanlığın kökünü kazırız» demişlerdi. Kureyş, derhal kabul etti. Sonra Necid'de Kaysi gaylandan Gatafân'a vardılar.

Badiye: Çöl. **Uraban:** Bu kelime Arube'nin çoğulu olabilir ozaman fasih arapça konuşanlar manasına gelir.

Hayber'in yarı vâridatını va'dederek ve Kureyş'in beraber olduğunu söyleyerek onları kendileriyle beraber olmağa da'vet ettiler. Gatafân'ın müttefiki olan Beni Esed de aynı iştirâke da'vet olunmuştu. Beni Süleym, Kureyş'e kan râbıtalariyle merbût oldukları için onlar da iltihak itmişti. Bu sûretle Arabistan'ın mühim kabîleleri birleşerek, üç kolordu teşkil etmişlerdi. Birinci kol, Gatafân askerlerinden müteşekkil ve Arab rüesâsından Uyeyne ibn Hısn'ın kumandasında idi. İkinci kol, Beni Esed'den müteşekkil ve meşhur Tuleyhatü'l-Esedî'nin kumandasında idi. Üçüncü kol, Ebû Süfyan kumandasında Kureyş ordusu idi. Resul-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem, bunların hazırlanmakta olduklarını haber alınca, Ashabiyle, istişâre etti. Selman-ı Farisî Radıyallahü anh Hazretleri'nin re'yiyle hendek kazılması emredildi. Sonra üç bin kişi ile karşılarına çıktı. Sel'i arkalarına, hendeki de düşman ile aralarına alarak kondu. Bir aya yakın zaman geçti. Ok ve taş atışmaktan başka harb yapamıyorlardı. Mevsim kış idi, vaz'iyyet şiddet peyda etti. Derken bir gece Allah Teâlâ, soğuk bir sabâ rüzgârı gönderdi. Onları, şiddetli üşütüyor, toprakları yüzlerine savuruyor, ateşlerini söndürüyor, çadırlarını söküyordu. Hayvanlar, birbirlerine karışmıştı. Askerin etrafında Melâike, tekbir alıyorlardı. Bunun üzerine Tuleyhatü'l-Esedî: «Amma Muhammed, size sihre başladı, haydi çabuk çabuk». demişti. Kureyş ile Yehûdîlerin arası da açılmıştı. Artık tutunamadılar, bozulup kaçtılar işte bu ni'met-i İlâhiyye ihtar olunarak buyuruluyor ki:

Bir çok ordular geldi de فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا **Biz, üzerlerine bir rüzgâr ve görmediğiniz askerler gönderiverdik.** Bu suretle onları def'ettik. وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا **Ve ne yapıyordunuz Allah görüyor idi.** Ne zahmetler çekiyordunuz, nasıl hendek kazıyordunuz? Resul-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem, hendekin hudûdunu ta'yin etmiş ve her on kişiye kırk arşın olmak üzere müslimîn arasında taksim etmiş idi. Kendisi de, bir rencber gibi bilfiil çalışıyordu. Mevsim kış idi, müslümanlar üç gün gıdâsız kalmışlardı ve bu esnâda Peygamber'in bâzı mu'cizelerini görmüşlerdi. Muhacirîn ve Ensar çalışırken şu beyti terennüm ederlermiş:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْجِهَادِ مَا بَقِينَا اَبَدًا [1]

Resul-i Ekrem de, hem çalışır, hem Ensar ve Muhacirîn'e duâ ederdi: اَللّٰهُمَّ لَا خَيْرَ اِلَّا خَيْرُ الْاٰخِرَةْ فَبَارِكِ الْاَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةْ *"Ya Rabbi, hayır ancak Âhıret hayrıdır, Ensar ve Muhacirîn'i mübârek eyle"* (Buhari: salat-48) derdi.

Selman, Huzeyfe, Nu'man ibn Mukrin, Amrm ibn Avf ve Ensar'dan altı zat

---

[1] «Bizler, bâki olduğumuz müddetçe ebeden cihadi etmek üzere Muhammed'e beyat etmiş kimseleriz.»

çalışırlarken bir kaya çıkmış, kıramamışlar, külüngü kırmıştı. Resulullah'a bildirdiler, oraya indi. Selman beraberinde idi. Resulullah, külüngü aldı, kayaya vurdu. Bir darbede çatlattı ve ondan bir şimşek çakmış, Medine sahasını aydınlatmıştı. Resulullah, tekbir aldı, müslümanlar da aldılar. Sonra ikinci, sonra üçüncü, kaya parçalanmıştı. Selman, gördüğü şimşeği Resulullah'a sordu. Resulullah: «Birincisi, Hîre'yi ve Kisra'nın köşklerini gösterdi. Ve Cibrîl bana haber verdi ki, ümmetim onları alacak. İkincisi, Şam ve Rûm'un kırmızı köşklerini gösterdi ve haber verdi ki, ümmetim onları alacak. Üçüncüsü de, Yemen'de San'a köşklerini gösterdi ve haber verdi ki, ümmetim onları alacak, müjde» buyurdu. Bunun üzerine mü'minler sevindiler. Münafıklar da: «Şaşmaz mısınız? Size ne boş va'dde bulunuyor, yerinizden çıkamazken Yesrib'den tâ Hire'yi ve Kisra'nın Medain'ini gördüğünü ve onların size fetholunacağını söylüyor» diyorlardı.

اِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ **O vakit size, üstünüzden ve aşağı tarafınızdan gelmişlerdi.** Gatafan ve tevabiî vadînin yukarısından, Şark tarafından gelmişler, Uhud'un yanına konmuşlardı. Kureyş de, Ehabîşi Tihame ve Kinane'den tevabiîyle on bin kişi kadar olarak vadînin aşağısından, Magrib tarafından gelmiş, Cürüf ile zügabe beyninde Rume'den seyllerin toplandığı yere konmuşlardı. وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ **Ve o vakit ki, gözler kaymış,** hayret ve heyecândan doğru bakamıyor. وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ **ve yürekler gırtlaklara dayanmıştı.** Dehşetli korku ve helecândan nefesler tıkanacaktı. Müşrikler, bütün reislerin kumandası altında toplanarak umumî bir taarruza karar vermişlerdi. Bunun için hendekin en dar noktası taarruza hedef ittihaz edilmişti. Arabların Dırar ibn Hattab, Hübeyre ibn Ebi Vehb, Nevfel ibn Abdillah, Amr ibn Abdivedd gibi meşhur cengâverleri atlarını sürerek hendeki geçmişlerdi. Bunların her biri, bin adama mukâbil sayılıyordu. Amr ibn Abdivedd, Bedr'de yaralanmış ve intikamını almadıkça saçlarına koku sürmemeye yemin etmişti. Uhud'a gelmiş, bu kerre Hendek'e bayraklı olarak gelmişti. Bu sıralarda doksan yaşlarında olmasına rağmen Hendek'i ilk geçen o olmuştu. Hendek ile dağın arasında adamlariyle beraber o dar yerden atlamış, çorak yerde atları cevelâna başlamıştı. Birkaç nefer müslüman ile Hazret-i Ali de, bunlara karşı sınırı tuttu. Amr bayraklı idi, Hazret-i Ali, O'na: «Ya Amr, senin bir âdetin vardır. Kureyş'ten birisi sana iki teklifte bulunsa mutlaka birini tutarsın değil mi?» Dedi. «Evet» dedi.

Ali: «O halde ben, seni Allah ve İslâm'a da'vet ediyorum.»

Amr: «Ona ihtiyacım yok.

Tevabiî: Maiyyeti, tâbi olanlar. **Seyl:** Sel. **Cevelân:** Dolaşma.

Ali: «Öyle ise inişip döğüşmene da'vet ediyorum.»

Amr: «Vallahi ben, seni öldürmek istemem.» diye istihzâ etti.

Ali: «Ve lâkin ben, seni öldürmeyi arzu ediyorum.» dedi.

Bunun üzerine Amr, kızıp atından indi. Bir kılıç darbesiyle atının ayağını kesti. Hazret-i Ali'ye saldırdı. Amr'ın darbesi Ali'nin kalkanını parçalayıp alnını kanatmıştı. Hazret-i Ali, mukâbil bir darbe ile Amr'ı omuzundan biçmiş, «Allahu Ekber» diye bağırmıştı. Derhal etraftan yükselen tekbir sesleri ortalığı çınlattı. Amr ile beraber bir iki kişi daha vurulmuştu. Birini, Hazret-i Ali öldürmüş, birine de bir ok isâbet etmiş, süvarîler bozulup çekilmişlerdi. Bu gün, Ahzab muhârebesinin en dehşetli günü olmuştu. Bütün gün muhârebe şiddetle gitmiş, düşman, müslümanlar üzerine ok ve taş yağdırmakta devam etmiş idi. Harb üzerinde bir lâhza ayrılmağa fırsat bulamadığı için Resulullah, bu gün dört vakit namazı edâya imkân bulamamıştı. İşte o gün gözler isitiğraktan kaymış, yürekler boğazlara dayanıp, nefesler tıkanmıştı.

وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا **Ve Allah'a türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz.** Muhtelif zanlar. Kalbleri sâbit olan hâlis mü'minler, Allah'ın dinini i'lâ hakkındaki va'dini yerine getireceğine kani' olmakla beraber, bu kerre o va'di incaz mı edecek? Yoksa kendilerini imtihan mı edecek? diye düşünüyorlar da kusur edip kaymaktan ve gereği gibi tahammül edememekten korkuyorlar. Zayıf kalbliler ve Münâfıklar da, وَاِذْ يَقُولُ **«hani diyordu.»** diye hikâye olunacağı vechiyle su-i zanda bulunuyorlardı. هُنَالِكَ **İşte bu demde veya bu noktada** ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ **mü'minler, imtihana çekilmiş,** muhlîs ile Münafık, sâbit ile mütezelzil seçilmişi. وَزُلْزِلُوا زِلْزَالاً شَدِيداً **Ve şiddetli bir surette sarsılmışlardı.**

وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **Ve o vakit ki, Münafıklar ve kalblerinde bir maraz bulunanlar, yâni i'tikadları zayif olanlar, şöyle diyorlardı:** مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اِلاَّ غُرُوراً **«Allah ve Resûlü, bize bir gururdan, bir aldanmadan başka bir va'dde bulunmamış.»** Bunu, Muattib ibn Kuşeyr söylemiş: «Bizim birimiz korkudan kaza-i hacete çıkamazken Muhammed, tutmuş da bize Kisrâ'nın ve Kaysar'ın hazînelerini fethedeceğimizi va'dediyor. Bu, sırf aldatma va'di, bir va'd-i gururdur» demiş, akranları da tasdik etmişlerdi. وَاِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ Bu taife de, Evs ibn Kayzî ve etbai imiş. يَا اَهْلَ يَثْرِبَ **Ey Yesrib ahâlisi,**

YESRİB: Medine-i Münevvere'nin eski ismidir. Esâsen bulunduğu buk'anın ismi olduğu da söyleniyor. Resul-i Ekrem Sallâllahü aleyhivesellem, O'nun bu ism ile yâd edilmesini mekrûh görüp nehyeylemiş, «O, Taybe veya Tabe'dir»

İncaz: Verdiği sözü tutma. **İstiğrak:** Dalmak, hayret ve teaccübten bayılma derecesine gelmek. **Buk'a:** Yer parçası, ülke.

buyurmuştu. O halde sanki Peygamber'e bir muhâlefet olmak için bu adı söylemiş oluyorlar. لَا مُقَامَ لَكُمْ **«Sizin için ikâmet edecek, duracak yer yok.»** Yâni asker durduracak bir karargâh veya tutunacak bir yer yok. فَارْجِعُوا **«Onun için dönün.»** Bu ta'birde, bir kaç mânâ ihtimali vardır: Geri ric'at edin, Medine'ye evlerinize dönün, yâhud Muhammed'in dininden eski müşrikliğinize dönün, de, O'nu düşmanlara teslim edin, yâhud Yesrib'de size duracak yer kalmadı, dönün kâfir olun ki, orada durabilesiniz demek olabilir.

وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ **Onlardan bir fırka da Peygamber'e istizân ediyorlar.** Bunlar, Beni Harise imiş. يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ **«Evlerimiz avret» diyorlardı.** Avret: Esasen eksik ve gedik demek olup burada sağlam değil, açık ve muhâfazasız demektir. وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ **Halbuki o evler açık değildi,** mahfûz idi. Hâricen, düşman o taraftan girmesine ihtimal yoktu. Dâhilen de, şehrin âsâyiş ve inzıbâtına bakılıyordu. Mamafih açık olsa idi, varıp da onları muhâfaza mı edeceklerdi? Hayır. اِنْ يُرِيدُونَ اِلَّا فِرَارًا **Sırf kaçmak istiyorlardı,** yoksa وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا **o evlerin etrafından üzerlerine girilse de.** Onlar içlerinde iken üzerlerine doğru varılsa, o açık dedikleri evleri müdafaa mı edecekler. Hattâ sâde bu kadar değil, girilse de, ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ **sonra kendilerinden fitne istenilse.** Küfre dönmek veya düşmanın emrine teslim olmak teklif olunsa لَاٰتَوْهَا **mutlak onu, o fitneyi yaparlar.** Hiç çarpışmazlardı. وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا اِلَّا يَسِيرًا **Ve onda tevakkuf etmezlerdi meğer ki, biraz,** yâni o fitneyi yapmakta tevakkuf etmezler, ancak sual cevab konuşuluncaya kadar biraz dururlardı. Daha doğrusu o küfrü yaptıkları takdirde o evlerde veya şehirde pek az durabilirlerdi, mahvedilirlerdi. Çünkü وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ **şanım hakkı için bundan evvel Allah'a ahid vermişlerdi,** لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَ **hiç arkalarını dönmeyeceklerdi.** Benî Harise, Uhud vak'asında yılgınlık ettikleri zaman tevbe edip bir daha böyle yapmayacaklarına yemin ederek Resulullah'a söz vermişlerdi. وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُلًا **Allah'ın ahdi ise, mes'uliyyetlidir.** Sorulur cezası verilir, irtidad edenlerin de âkibeti mutlaka budur.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ ف۪ي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَث۪يرًا ﴿٢١﴾

Taybe: Medine şehri.

Meâl-i Şerifi

21- Şanım hakkı için, muhakkak ki, size Resulullah'da pek güzel bir örnek vardır. Allah'a ve son güne ümid besler olup da Allah'ı çok zikreyleyen kimseler için.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ Bu âyet, Resulullah'ın وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ **«Şanım hakkı için muhakkak ki size Rasulullah da»** âyeti gibi yalnız sözleriyle değil, fiil ve ahvâliyle dahi delîl ve muktedâbih olduğunu tansîs eder. Yâni Resulullah, din ve ahlâkın nazariyyatını tebliğ ve ihkâm ile kalmamış, gerek harbde ve gerek sulhta fiiliyyât ve tatbikâtiyle ve bütün incelikleriyle kendisinde müşahhas olarak güzel imtisal nümûnesi olacak ders ve örnek vermiştir. Onun için Sîyret-i Muhammediyye'de her nokta-i nazardan insanlık âlemi için اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ **pek güzel bir üsve vardır.**

ÜSVE: Teessî edilecek, yâni iktida olunacak, arkasından gidilecek uyulacak, örnek, meşk, nümûne-i imtisâl demektir. لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ **Allah'a ve âhiret gününe ümidvâr olup da** وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثِيرًا **Allah'ı çok zikretmekte olan kimseler için.** Yoksa sâde dünya hayat ve ziynetini arayanlar, ve Allah'ı âhireti düşünmeyenler için değil.

وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّا اِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ اِنْ شَاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ

Muktedabih: Kendisine uyulan. **Tansis:** Bir mesele hükmü seri delillere isnad etmek. **Meşk:** Örnek

الْقِتَالَ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ وَاَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ
مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ
فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَاَوْرَثَكُمْ اَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ
وَاَمْوَالَهُمْ وَاَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

22- Mü'minler, gördükleri vakit da o Ahzabı: «Bu işte, Allah'ın ve Resulü'nün bize va'dettiği Allah ve Resulü doğru çıktı»dediler ve onların imanını ve teslîmiyyetini artırmaktan başka bir şey yapmadı

23- Mü'minlerdendir o erler ki, Allah'a verdikleri ahde sadâkat ettiler. Kimi adağını ödedi, kimi de gözetiyor ve hiç bir sûretle değiştirmediler.

24- Çünkü Allah, sâdıklara sadâkatleriyle mükâfat edecek, Münâfıklara da, dilerse azâb veya tevbe verecek. Şübhe yok ki, Allah, bir gafur, rahîm bulunuyor.

25- Allah, hem o kâfirleri hiçbir hayra elleri ermeksizin gayzleriyle def'etti ve bu sûretle Allah, mü'minlere kıtalin hakkından geliverdi ve Allah, kavi, azîz bulunuyor.

26- Hem de ehl-i kitab'dan onlara muzâheret edenleri, kalblerine korku düşürerek kulelerinden indirdi, bir kısmını katlediyordunuz bir kısmını esîr.

27- Ve arazilerini ve yurtlarını ve mallarını size miras kıldı. Bir de bir arzı ki, daha ona ayak basmadınız. Allah, her şeye kadîr bulunuyor.

هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ **«Bu, işte Allah ve Resulü'nün bize va'dettiği»** ilk müşâhedede hatırlarına gelen bu oldu. Çünkü Allah Teâlâ: اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ (*"Yoksa siz kendinizden evvel geçenlerin mesel olmuş halleri hiç başınıza gelmeksizin cennete girivereceksiniz mi sandınız? onlara öyle ezici mihnetler, kımıldatmaz zarûretler dokundu ve öyle sarsıldılar ki hatta pey-*

Muzaheret: Yardım etmek.

gamber ve maiyyetinde iman edenler «ne zaman Allah'ın nusreti?» diyeceklerdi. Bak işte işte Allah'ın nusreti yakın." Bakara-2/214) buyurmuştu. Resulullah da, buyurmuştu ki: «Ahzabın ictimâiyle iş sıkışacak, fakat âkibet sizin lehinizde, onların aleyhindedir». Bir de «Dokuz veya on gece sonra Ahzab gelecek» demişti.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **Halîs mü'minlerden** رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ **o erler ki, Allah'a verdikleri ahde sadâkat ettiler.** Bunlar, Sahâbe-i kiram'dan birtakım zevâttır ki, Resulullah'ın ma'iyyetinde her hangi bir harbde bulunurlarsa sebât edip şehîd oluncaya kadar çarpışmaya nezretmişlerdi. Bunlar, Osman ibn Amr ibn Fudayl ve Hamza ve Mus'ab ibn Umeyr ve Enes ibnin-Nadîr ve sâire idiler.

فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ **Onlardan kimisi nezrini,** ya'ni adağını ödedi. Hazreti Hamze ve Mus'ab ibni Umeyr ve Enes ibni Malik'in amcası Enes ibninnadir gibi bazıları adakları vechile şehid olarak vefat ettiler. وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ **Kimisi de gözetiyor.** Ki bunlar da Hazreti Osman ve Talha gibi sonradan şehid olanlardır. (Allah hepsinden razı olsun)

وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ **Ve Allah, mü'minlere kıtalin hakkından geliverdi.** Yani kıtalden kurtardı, mukatele yaptırmadan düşmanlarını def'ediverdi.

وَاَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ **Bu ehli kitab Yahudilerden Beni Kureyzadır.** Resulullah ile ahde girişmişlerken Benî Nadir'in ilhahiyle dönmüşler, Ahzaba muzaheret etmişlerdi. Ahzabın münhezim olup dağıldığı gecenin sabahı müslümanlar Medine'ye dönüp silahlarını bıraktıkları sırada Cibrîl aleyhisselam Resulullah'a gelmiş "zırhını çıkarıyor musun? Melekler, henüz silahı bırakmadılar, Allah Tealâ sana Benî Kureyza üzerine yürümeni emrediyor, ben de onlara gidiyorum" demişti. Bunun üzerine "İkindiyi Beni Kureyza'da kılsınlar" diye nâsa ilan edildi, vardılar yirmi, yirmi beş gece muhasara ettiler, Resulullah'ın hükmüne inmeleri teklif olundu inmediler, Sa'd ibni Muaz'ın hükmüne inmeğe razı oldular, esaretine hükmetmiş idi ki vak'a meşhurdur. مِنْ صَيَاصِيهِمْ **sıysalarından.**

SAYASÎ: Sıysanın cem'i, sıysa, dağın ucuna ve her şeyin aslına ve çulha darağına denir. Burada müstahkem yüksek kal'a, hısın ve kule ma'nâsınadır.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ

الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾
يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ
لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾
وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا
اَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾ يَا نِسَاءَ
النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ
بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا
﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ
الْاُولٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتِينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ
الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فِي بُيُوتِكُنَّ
مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

28- Ey o Peygamber, zevcelerine şöyle söyle: «Eğer dünya hayat ve ziynetini istiyorsanız, haydi geliniz sizi donatayım ve güzellikle bırakıp salıvereyim.

29- Yok eğer Allah ve Resûlü'nü ve âhiret evini istiyorsanız haberiniz

olsun ki, Allah içinizden güzellik edenlere pek büyük bir ecir hazırlamıştır.

30- Ey Peygamberin kadınları, sizden her kim açık bir terbiyesizlik ederse, ona azâb iki kat katlanır ve Allah'a o kolay bulunuyor.

31- Yine sizden her kim Allah'a ve Resûlü'ne divan durup salih bir amel işlerse, ona da ecrini iki kerre veririz. Hem onun için kerîm bir rızık hazırlamışızdır.

32- Ey Peygamberin kadınları, siz kadınlardan her hangibiri gibi değilsiniz. Eğer korunur takvalı olursanız, onun için söylerken kırıtmayın da kalbinde bir maraz bulunan tamaa düşmesin, güsgüzel, dosdoğru söz söyleyin.

33- Hem vekarınızla evleriniz de durun da, evvelki cahiliyet çıkışı gibi süslenip çıkmayın. Namaz kılın, zekât verin, Allah ve Resûlü'ne itaat edin. Allah sâde şunu istiyor: Sizden kiri uzaklaştırsın da ey Ehl-i Beyt, sizi tertemiz, pampâk etsin!

34- Oturun da evlerinizde okunan âyâtullahı ve hikmeti anın. Şübhe yok ki, Allah, lâtîf, habîr bulunuyor.

يَا أَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ Rivâyet olunuyor ki, Aleyhisselâtü vesselâm'dan zevceleri, ziynet elbiseleri ve ziyâde nafaka istemişlerdi. Bu âyetler, bu sebeble nâzil oldu. Bunun üzerine Resûlullah Hazret-i Aişe'den başlayarak hepsini muhayyer kıldı. Müşarünileyha: «Ben, Allah ve Resûlü'nü ve âhiret evini isterim» dedi. Bâkileri de, öyle dediler. (Buhârî: Tefsiru Sûreti-33/4-5) Bundan dolayı da haklarında bir hıss-i takdir olmak üzere ileride gelecek olan تُرْجِى مَنْ تَشَاءُ (*"Onlardan dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın..."* Ahzâb-33/51) âyeti nâzil oldu. Burada bu tahyîr, mücerred bir tahyîr miydi? Yoksa irâdetin elinde olsun gibi tefvîz-ı talâk mıydı? diye bir bahis üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Hazret-i Âişe radıyallahü anhadan: «Resûlullah, bizi muhayyer kıldı. Biz de, kendisini ihtiyâr eyledik ve onu talâk saymadı» diye rivâyet edilmiştir.

يَا نِسَاءَ النَّبِىِّ **Ey Peygamber'in kadınları.** Nasihatlerine i'tina olunduğunu izhâr için bu sûretle hitâb, telvin olunarak kendilerine tevcîh buyurulmuştur. Gerek burada ve gerek bundan sonra böyle Peygamber'e izâfetle kendilerine nidâ olunması da zikrolunacak hükümler, bu izâfete terettüb ettiği içindir. بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ **Çirkinliği belli bir kabahat, her hangi bir kebire.** Zira ma'lûmdur ki, farz vukuu îcab etmez. Mamafih bundan murad, Resûlullah'a karşı baş tutarak, O'nu sıkacak kederlendirecek taleblerde bulunmak gibi harekât olmak da melhûzdur.

يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ **Ona azâb iki kat katlanır.** Sâir kadınlara verilecek

---

Telvin: Boyamak?

cezânın iki katı verilir. Biri asıl günahın, diğeri de Peygamber'e olan izâfete edilen hürmetsizliğin cezâsı. Bir de bir kabahatın çirkinliği, sahibinin haysiyyeti nisbetinde artar. Nitekim hürr olanlara verilen cezâ, memlûklerin iki mislidir. Peygamber'e izâfetlerinden dolayı bütün mü'minlerin ümmehâtı olmak şerefini ihraz etmiş olanların kabahatleri, elbette mevki-i ictimâhileri nisbetinde büyük olur. Gerçi mevki-i ictimâîsi yüksek olanlara halk, kolay cezâ veremez. وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا **Allah'a göre o kolay bulunuyor.** Bununla beraber ni'met, külfete göre olduğundan buna mukâbil tâate ecrü sevab da مَرَّتَيْنِ **iki kerredir.** Birisi asıl tâatın sevabı, birisi de Peygamber'e olan izâfetin feyzu bereketidir.

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ **Ey Peygamberlerin kadınları siz, ale'l-umum kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz.** Sizde diğer kadınlarda bulunmayan sıfatlar var: Peygamberler'in, en hayırlısının zevceleri ve bütün mü'minlerin anaları olmak vasıflarını hâizsiniz. اِنِ اتَّقَيْتُنَّ **Eğer korunursanız, bu has vasıflarınızı korursanız,** yâhud halinize lâyık takvâ ile korunacaksanız. Bu şart, bir mânâ ile yukarının, bir mânâ ile de aşağının kaydı oluyor. فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ **O halde söze yılışmayın.** Bir söz söylendiği zaman sınık yılışık bir surette cevab vermeyin ve söylerken yayılarak, kırıtarak söylemeyin, فَيَطْمَعَ الَّذِى فِى قَلْبِهِ مَرَضٌ **de kalbinde bir maraz olan, kalbi çürük kötülüğe mâil kimseler bir tama'a düşmesin** وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا **ve ma'ruf söz söyleyin.** Yâni tasannu'dan, yapmacıktan âri vakar ve ciddiyyetle dosdoğru söyleyin, yâhud sert olsa da ma'kul ma'kul ve meşru', güzel söz söyleyin. وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ **Hem evlerinizde oturun.** قَرْنَ Karardan emr-i hâzır cem'i müennes olup aslı «اِقْرَرْنَ» dir. «ظَلْنَ» gibi, yâni evlerinizde karar edin. وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُولٰى **Ve evvelki câhiliyyet çıkışı gibi çıkmayın,** yâni İslâm'dan evvelki cahiliyyet âdeti gibi süslerini göstererek ve görünmek için kırıtarak çıkmayın. Bu âyet, bu emir ve nehy ile Resûlullah'ın zevcelerine yalnız tesettürü değil, bilhassa hıdri, yâni yabancı erkeğe hiç görünmemek demek olan muhaddereliği dahi vâcib kılmıştır. Diğer İslâm kadınları için ileride geleceği ve Sûre-i Nûr'da geçtiği üzere tesettür vacib ise de, hıdir, vacib değil, müstehabdır. Bütün İslâm kadınlarının da, Peygamberin zevcelerinin siyret ve ahlâkını nümûne ittihaz etmeleri elbette bir hakları ve şerefleridir. Lâkin hepsine muhaddereliğin bir feriza olması harec olurdu. Onun için ileride يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ *("Ey O peygamber! Zevcelerine ve kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına hep söyle: cilbablarından üzerlerini sıkı örtsünler, bu onların tanınmalarına, tanınıp da ezâ edilmemelerine en elverişli olandır, bununla be-*

Ihraz: Nail olmak. **Terettüb:** Lazım gelmek. **Tasannu':** Yapmacık hareket. **Muhaddere:** Kapalılık, **Harec:** Zorluk, sıkıntı.

raber Allah bir Gafûr, Rahîm bulunuyor." Ahzâb-33/59) âyetinde tesettür emri, bütün nisâ-i mü'minîne dahi ta'mim edilmiş olduğu halde burada, وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ emri لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ• diyé tavsîf edilen Nisa-i Nebî'ye hitâben vârid olmuştur. Ve ancak Ehl-i Beyt vasfiyle bu emirlerin Benat-ı Nebî'ye dahi şâmil olduğu anlatılmıştır. Fakat bundan, evlerinizde atâletle boş boşuna oturun gibi bir mânâ anlaşılmamak için buyuruluyor ki: Evlerinizde durun da وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ **namaz kılın.** Ki bununla, evvelâ mütekebbir, cebbâr takımına benzemekten sakınılmış olur. وَاٰتِينَ الزَّكٰوةَ **Ve zekât verin.** Bu da, kerîm, rahîm olan Allah Teâlâ'nın ahlâkiyle tahalluk ederek O'nun Rezzak ismine niyâbetle kulluk etmektir. Şübhe yok ki, zekâtı vermek için hakîkaten ihtiyâcı olan fukarayı anlayıp dinlemek pek mühim bir şugûl teşkîl eder. Ve bundan, onların zekât verecek nisâbe mâlik bulundukları da anlaşılır. Değilse, bundan böyle mâlik olacakları bu emir ile tebşîr edilmiş olur. وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Ve daha Allah'a ve Resûlü'ne tâatlar yapın.** Teklifler, zikrolunanlara munhasır değildir. Allah ve Resûlü, daha her ne emrü nehy ederse onları da tutun. Bunlar, tazyik ve harec değil midir? Hayır اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ **Allah Teâlâ, sırf şunu murad buyuruyor ki:** لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ **Kiri, yâni şan ve şerefinizi kirletmek ihtimâli bulunan günâhları sizden uzaklaştırsın ey Ehl-i Beyt,** وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا **de sizi tertemiz, pampâk etsin.** Ehl-i Beyt, Peygamber'in Ehl-i Beyti, Peygamberin hânesine nisbet-i hassâsı bulunan bahtiyârlar, Hanedan-ı Nebi.

Kelâm, Peygamber'in kadınlarına hitâb etmekte olduğu için Ehl-i Beyt'ten de ilk evvel tebâdür eden onlar olur. Lâkin murad yalnız onlar olmadığı anlatılmak için müzekker zamiri olan «كُمْ» ile hitâb edilmiştir. Zira İlm-i usûl'de ma'lûm olduğu üzere cem'-i müennes sıgası yalnız müenneslere mahsus olduğu halde cem'-i müzekker sıgası ihtilât halinde erkeğe ve kadına teğliben şâmil olur. Demek ki, Ehl-i Beyt denilince Peygamber'in zevceleriyle beraber evlâdına ve zükûr-ü inas mensubîn-i hassına dahi şâmil olduğu anlatılmak üzere لِيُذْهِبَ عَنْكُمْ وَيُطَهِّرَكُمْ (*"Ey peygamberin ev halkı şüphesiz Allah sizden pisliği giderip sizi tertemiz yapmak ister..."*) buyurulmuştur. Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyn radıyallahü anhüma evlâddan olduğu gibi, Hazret-i Ali dahi Hazret-i Peygamber'in evinde yetişmiş ve Hazret-i Fatıma ile muâşereti dolayısiyle nisbet-i hassâyı hâiz bulunmuş olduğundan O da, Ehl-i Beyt'tendir. Lâkin bunların Ehl-i Beyt'ten olması Hazret-i Peygamber'in diğer kızlarının ve onlardan olan evlâdlarının dahi Ehl-i Beyt'ten olmasını mâni' değildir, belki muktazîdir.

Şuğul: İşler. **Tebadür:** Ani olarak zihne gelen .**İhtilât:** Karışma. **Teğliben:** Bir alakadan dolayı ikişeye birden Şâmil olma.

Fakat ne tuhaftır ki, Şîa, âyetin mevzûunu teşkîl eden ezvâc-ı tahîratı dahi hesaba almayarak Ehl-i Beyt'in Hazret-i Peygamber'in kendisiyle Ali, Hasan, Hüseyn, Fatıma radıyallahü anhüm'den ibâret olduğunda ısrâr etmek istemişler ve bu yüzden Tarih-i İslâm'da çok büyük gürültüler çıkarmışdır. «Selman, bizden ve Ehl-i Beyt'ten dir» hadîsiyle intisab-ı mahsûs ile Selman bile Ehl-i Beyt'ten sayıldığı halde, Peygamberle beraber beytûtet eden ezvac-ı tahiratın Ehl-i Beyt'ten hâric sayılması ne garîb bir taassubdur. Halbuki öyle tevehhümâta meydan bırakmamak için beytin kendilerine izâfetini tansîs ile yine Nisa-i Nebi'ye hitâben şöyle buyuruluyor:

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فٖى بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ **Ve ey Peygamberin kadınları ve kızları, evlerinizde tilâvet olunup duran âyâtullahı ve hikmeti anın.** Toplanıp müzâkere edin, yâni Kur'ân'ı ve Peygamberin Sünnetlerini belleyin, düşünün. Bu sûretle Allah'ın ve Peygamber'in emirlerini belleyin. İlim tahsîl edin ve bu yüzden mazhar olduğunuz şeref-ü şanı hatırdan çıkarmayıp şükrünü bilin. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطٖيفًا خَبٖيرًا **Hakikaten Allah, bir lâtîf, habîr bulunuyor.** Onun için bu emirleri ve nehiyleri veriyor.

Şimdi burada daha umumî ahlâk ve hasenâta tergîb için husûstan umûma geçilerek buyuruluyor ki:

اِنَّ الْمُسْلِمٖينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
وَالْقَانِتٖينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقٖينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرٖينَ
وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعٖينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقٖينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ
وَالصَّٓائِمٖينَ وَالصَّٓائِمَاتِ وَالْحَافِظٖينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرٖينَ
اللّٰهَ كَثٖيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظٖيمًا ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

35- Bütün müslimler ve müslimeler, mü'minler ve mü'mineler, kânitler ve kâniteler, sâdıklar ve sâdıkalar, haşi'ler ve haşi'alar, mütesaddıklar ve mütesaddikalar, sâimler ve sâimeler, ırzlarını koruyan erkekler ve kadınlar, Allah'ı çok anan zâkirler ve zâkireler hep bunlara Allah bir mağfiret ve bir büyük ecir hazırlamıştır.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ **Herhalde müslimler ve müslimeler.** Allah'ın hükmüne inkiyâd edip silme giren, ikrâr veren erkekler ve kadınlar. وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ **Ve mü'minler ve mü'mineler,** tasdiki vacib olan şeyleri ikrâr ile beraber kalben tasdik dahi eden erkekler ve kadınlar. Bununla beraber, وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ **Ve kanitler ve kaniteler,** dîvân durup tâate devam üzere bulunan itaatli erkekler ve kadınlar. Bununla beraber, وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ **sâdıklar ve sâdıkalar.** Sözünde ve işinde sadâkatle doğruluk yapan erkekler ve kadınlar, bununla beraber وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ **sâbirler ve sâbireler.** Sabırlı olan gerek tâate measîden sabreden erkekler ve kadınlar. Bununla beraber, وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ **haşî'lar ve haşîalar.** Kalbleri ve a'zaları ile tevâzû'lu olan erkekler ve kadınlar. Bununla beraber, وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ **mütesaddıklar ve mütesaddıkalar.** Sadaka veren erkekler ve kadınlar. Bununla beraber, وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ **sâimler ve sâimeler.** Farz oruçları tutan erkekler ve kadınlar. Bununla beraber, وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ **ırzlarını haramdan muhâfaza edip koruyan erkekler ve kadınlar.** Bununla beraber, وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ **Allah'ı çok zikreden, gerek kalbi ve gerek lisânı ile anıp unutmayan erkekler ve kadınlar,** أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ **hep bunlara, bu hasenâtı cem edenlere, Allah** مَغْفِرَةً **bir mağfiret,** hesbe'l-beşeriyye arada vâkî' olan sagâiri örtecek bir gufrân وَأَجْرًا عَظِيمًا **ve tâatlerine mukâbil büyük bir ecir hazırlamıştır.** Ki onu şimdi tasavvur mümkün değildir. Bu sûretle bu âyet, hem Ehl-i Beyt'e, hem de onlar gibi bu güzel alâk ve evsâfı kendilerine huy edinenlere bir va'dü tebşirdir. Deniliyor ki, Peygamber'in kadınları hakkında o âyetler nâzil olduğu zaman, mü'minlerin kadınları: «Bizim hakkımızda bir şey nâzil olmadı» demişlerdi. Bu âyet, bu sebeble nâzil oldu. Diğer bir rivâyette Peygamber'in zevceleri demişlerdi ki: «Ya Resûlallah, Allah Teâlâ Kur'ân'da erkekleri zikrediyor. Demek ki, bizim zikrolunacak hiçbir hayrımız yok. Bizden hiç bir tâat kabul buyurulmayacak diye korkuyoruz.» (Tirmizi: Tefsiru Sureti-33/13) Bu âyet, bunun üzerine nâzil oldu.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ
لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ
ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ
أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ
مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا

وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ
أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾
مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ
خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾ الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ
رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ
حَسِيبًا ﴿٣٩﴾ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَٰكِنْ رَسُولَ
اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

36- Bununla beraber gerek bir mü'min için ve gerek bir mü'mine, Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman o işlerinden ihtiyâr kendilerinin olmak olamaz, ve her kim, Allah ve Resûlü'ne âsî olursa açık bir sapıklık etmiş olur.

37- Hem hatırla o vakti ki, o kendisine hem Allah'ın in'âm ettiği, hem senin in'âm ettiğin kimseye: «Zevceni kendine sıkı tut ve Allah'dan kork» diyordun da nefsinde Allah'ın açacağı şeyi gizliyordun, nâsı sayıyordun. Halbuki Allah, kendisini saymana daha gerekti. Sonra vaktâ ki, Zeyd, o kadından ilişiğini kesti. Biz, O'nu sana tezvîc eyledik tâ ki, oğullukların ilişiği kestikleri zevcelerinde mü'minlere bir darlık olmasın. Allah'ın emri de fiile çıkarılmış bulunuyor.

38- Peygamber'e Allah'ın takdir ettiği, mubah kıldığı şeyde bir darlık yoktur. Bundan evvel geçen bütün Peygamberler hakkında Allah'ın Sünneti böyle ve Allah'ın emri biçilmiş bir kader bulunuyor.

39- Onlar ki, Allah'ın risâletlerini tebliğ ederler ve O'ndan korkarlar, Allah'dan başka kimseden korkmazlardı. Hesaba alacak da Allah yeter.

40- Muhammed, sizin ricâlınızdan hiçbirinin babası değil, ve lâkin

lah'ın Resûlü ve Peygamberlerin hâtemidir. Allah, herşeye alîm bulunuyor.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ **«Bununla beraber gerek bir mü'min için gerek bir mü'mine için, Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman o işlerinden ihtiyâr kendilerinin olmak olmaz.»** Resûl-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem halası Ümeyme bint Abdilmuttalib'in kızı Zeyneb bint Cahş'i Zeyd ibn Harise'ye namzedlediği zaman Zeyneb ve biraderi Abdullah, imtina' etmişler. Bu âyet, bu sebeble nâzil olmuş deniliyor ki, yukarıda geçen, اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ (*"Peygamber, mü'minlere nefislerinden daha evlâdır..."* Ahzab-33/6) âyetinin tatbikâtından birisi demektir. Burada irâdı Peygamber'in zevcelerine yapılan tahyîr âyetine nazaran bir tetmîm, yâni Peygamber'in nokta-i nazarını gözetmek lüzûmuna bir işâret olduğu gibi bundan sonraki âyete nazaran da bir bast-ı mukaddimedir. وَاِذْ تَقُولُ **Hem hatırla o zamanı ki, diyordun** لِلَّذِى اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ **O'na: o kendisine Allah'ın in'âm eylediği,** Allah, O'na zekâ ve kâbiliyyet vermiş, senin nezdine sevketmiş, ni'met-i İslâm ile mütenâ'im kılmıştı. وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ **Senin de, in'âm eylediğin kimseye.** Allah'ın tevfîki ile kendisine türlü ihsânlarda bulunduğun, ezcümle azad edip hürriyyet ni'metine erdirdiğin kimseye ki, şimdi ismi gelecek olan Zeyd'dir. Yâni Zeyd ibn Harise, ibn Şürahbîl, vâldesi Su'dâ bint Sa'lebe ibn Abdi âmr, Beni Ma'n ibn Tayden. الاصابة فى معرفة الصحابة de terceme-i hali şöyle mestûrdur: İşbu Zeyd ibn Harise'nin anası Su'dâ, kendi kavmini ziyârete gitmişti. Zeyd de, beraberinde idi. Cahiliyye devrinde Beni Kayn ibn Cisr suvarîleri Beni Ma'n evlerine baskın ettiler. Zeyd'i kapıp aldılar. Anlayışlı bir çocuk idi. Suk-ı Ukâza getirdiler. Satılığa çıkardılar. Hakîm ibn Huzam, ammesi Hadice hesabına dört yüz dirheme O'nu satın aldı. Hazret-i Hadice de, Resûlullah kendisini tezevvüc ettiği zaman O'nu, Resulullah'a hibe etti. O'nu gâib etmiş olan babası Harise:

بَكَيْتُ عَلَى زَيْدٍ وَلَمْ اَدْرِ مَا فَعَلْ   اَحَيٌّ فَيُرْجَى اَمْ اَتَى دُونَهُ الْاَجَلْ [1]

Matlâıyla acıklı beytler söylemiş. Sonra Harise'nin kabîlesi olan Kelb kabîlesinden bir takım kimseler Hacc'a gelmişler, Zeyd'i görmüşler. Zeyd, onlara kendini tanıtmış, onlar da tanımışlar ve «Şu beyti benim ehlime götürün» demiş:

اَحِنُّ اِلَى قَوْمِى وَاِنْ كُنْتُ نَائِيًا   بِاَنِّى قَطِينُ الْبَيْتِ عِنْدَ الْمَشَاعِرِ [1]

---

[1] «Zeyd'e ağladım, bilmem ne yaptı. Sağ mı, ümid olunur mu? Yoksa ecel önüne mi geçti?»
Bast-ı Mukaddime: Asıl maksada girmeden önce bazı kelimeler söylemek öngörüş.

Gitmişler, babasına bildirmişler ve yerini ta'rîf etmişler. Bunun üzerine Hârise ve biraderi Kâ'b, O'nu kurtarmak için fidyesini alıp yola çıktılar. Mekke'ye geldiler. Peygamber Sallâllahü aleyhi vesellem'den sual ettiler. Mescidde olduğu söylendi. Yanına gittiler: «Ey Muttalib'in oğlu, ey kavminin seyyidinin oğlu, siz, Allah'ın Harem-i Şerifi'nin ehlisiniz. Siz, zahmettekileri kurtarır, esirleri doyurursunuz. Biz, sana senin yanındaki çocuğumuz için geldik. Bize lûtfet ve ihsân et. Takdîm edeceğimiz fidyesini kabul eyle, ıtlâkına inâyet buyur» dediler. «O ne?» buyurdu. «Zeyd ibn Harise» dediler. Bunun üzerine, yâhud da başkası: «Haydin çağırın O'nu da, muhayyer bırakın. Eğer sizi ihtiyar ederse fidyesiz sizin olsun, yok eğer beni ihtiyâr ederse vallahi ben, beni ihtiyâr edene karşı fidyeyi ihtiyâr etmem, buyurdu.

Binaenaleyh çağırdılar: «Bunları tanıyor musun?» buyurdu. «Evet, şu babam, şu amucam» dedi. «Ha!, buyurdu, ben de o bildiğinim. Sana olan sohbetimi de gördün. Şimdi ya beni ihtiyâr et, ya onları.» O vakit Zeyd, dedi ki: «Ben sana karşı kimseyi ihtiyâr edemem. Sen, benim hem babam, hem amucamın yerinesin». Buna karşı babası, amucası:

«Yazık sana ya Zeyd, köleliği hürriyyete ve babana ve amucana ve ehli beytine tercîh mi ediyorsun?» dediler. Zeydi de: «Ben, bu zattan öyle şeyler gördüm ki, ona karşı hiç kimseyi tercîh edemem» diye cevab verdi. Resûlullah, bunu görünce, O'nu Hicr'e çıkardı ve buyurdu ki: «Şâhid olun, Zeyd benim oğlumdur. Bana vâris olacak, ben de ona vâris olacağım» Bunu görünce babası ile amucasının da gönülleri hoş oldu, memnûnen dönüp gittiler.

Bundan böyle tâ İslâm'a gelene kadar «Zeyd ibn Muhammed» diye çağırıldı. Resûlullah O'nu böyle oğul edindiği gibi ammesi Ümeyme bint Abdilmuttalibin kızı Zeyneb bint Cahş'i de bilâhare O'na nikâh etmişti. Ondan evvel de azadlı cariyesi Ümmü Eymen'i, O'na tezvic etmiş ve O'ndan oğlu Üsâme doğmuş idi. Sonra Zeyneb'i boşadığı zaman da, O'na Ümmü Külsüm bint Ukbe ibn Ebî Müayt'ı tezvic buyurdu ki, bu da, anası cihetinden Abdulmuttalib'in torunundan, yâni Peygamber'in ammezâdelerinden idi. Bundan da, Zeyd ibn Zeyd ve Rukayye doğmuştu. Sonra Ümmü Külsüm'ü de boşadı. Ebu Leheb'in kızı Dürre'yi tezevvüc etti. Sonra bunu da boşadı. Hazret-i Zübeyr'in hemşiresi Hind bint Avvam, ile tezevvüc etti. Buharî'de tahrîc olunduğu üzere İbn Ömer radıyallahü anh demiştir ki: ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ (*"Onları babaları namına çağırınız,... "* Ahzab-33/5) nâzil oluncaya kadar Zeyd ibn Harise'ye Zeyd ibn Muhammed derdik» (Buhari: Tefsira Sureti-33/2)

---

[1] «Kavmime arz-ı iştiyak ederim. Gerçi uzağım, çünkü Meşâirin yanında, Beyt'in mukimiyim.»

Zührî: «Biz, Zeyd ibn Harise'den evvel müslüman olan bilmiyoruz» demiştir. Zeyd ibn Harise, «Bedr» ve ondan sonra gazalarda Resûlullah ile beraber bulunmuş ve nihayet Mûte gazasında Emîr, yâni kumandan olarak şehîd olmuştur. Resûl-i Ekrem, O'nu seferlerinin bâzısında Medîne'ye istihlâf etmiştir. Berâ ibn Âzib radıyallahü anh'dan mervîdir ki, Zeyd ibn Harise: «Ya Resûlallah, benimle Hamza aramızda kardeşlik akdettik» demiştir. Hazret-i Aişe radıyallahü anha'dan rivâyet olunur ki: «Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem, Zeyd ibn Harise'yi herhangi bir seriyyeye gönderdiği zaman muhakkak O'nu kumandan yapardı, ve eğer sağ kalmış olsaydı, O'nu istıhlâf ederdi.» Buharî'de rivâyet olunduğu vech ile: Seleme'tübni'l-Ekva' radıyallah anh demiştir ki: «Peygamber'in maiyyetinde yedi gazâ ettim. Zeyd ibn Harise'nin maiyyetinde de yedi gazâ ettim. Resûlullah, O'nu bize Emîr yapardı». (Buhari: Megazi-45) Zeyd'in bulunduğu seriyyeler: Evvelâ, Karede, sonra Hamum, sonra İys, sonra Mutrif, sonra Hisma, sonra Kurza seriyyeleri olmuş. Sonra da Mute gazvesine Emirliği vukû' bulmuş ve bunda elli beş yaşında olarak şehîd olmuştur. Kur'ân'da O'ndan başka sahâbî, ismiyle söylenmemiştir. Yine Buharî'de İbn Ömer radıyallahü anhüma'dan rivâyet olunduğu üzere, Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhivesellem, buyurmuştur ki: «O, yâni Zeyd **hakîkaten Emîrliğe lâyıktır. Ve hakîkaten en ziyâde sevdiklerimdendir»** (Buhari: fedail-17) Tirmizî ve sâire rivâyetiyle Hazret-i Âişe demiştir ki: «Bir sefer, Zeyd ibn Hârise, Medîne'ye geldi. Resûlullah, benim evimde idi. Geldi, kapıyı çaldı. Resûlullah kalktı, O'nunla sarıldı ve O'nu öptü.» (Tirmizi: İstihzan-40) Bir de ibn Ömer radıyalahu anhüma şöyle demiştir: «Ömer, Usâme'ye benden daha çok maaş bağladı. Kendisine sordum. «O» Resûlüllah'a senden daha sevgili idi. Babası da, Resûlullah'a senin babandan daha sevgili idi dedi.» (Tirmizi: menakıb-46) İşte Zeyd, böyle vücûh ile Allah'ın ve Resûlü'nün ni'metine mazhar olmuş bir zât idi. Burada, bunun bu evsâf ile tavsîfi ni'metin kadrü şükrünü bilecek evsaf-ı cemîle ile husûsiyyeti hâiz olduğunu tescîl ile gönüldekini kendisine olduğu gibi söylemek için çekinecek bir cihet olmadığına bir tenbihtir. Yâni sen, böyle hâlis bir ni'met didene karşı çekinmene hiç bir sebeb yokken diyordun: امسك عليك زوجك **«Zevceni kendinde tut»** Yâni Zeyneb'i boşama. Burada tefsirler şöyle bir fıkra derc etmişler: Gûya, Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, Zeyneb'i Zeyd'e nikâh ettikten bir zaman sonra, O'na tesâdüfen bir gözü ılışmış, birdenbire cemali gönlünde bir mevki' almış da, سبحان الله مقلب القلوب (*Gönülleri çeviren Allah'ı tesbîh ederim*) demiş. Zeyneb de, bu tesbîhi işitmiş, Zeyd'e söylemiş. Zeyd, intikâl eylemiş ve bunun üzerine Zeyneb'le sohbeti muvâfık görmeyerek Resulul-

lah'a gelmiş: «Ben, sahibemden ayrılmak istiyorum» demiş, Resulullah da: «Ne var? O'ndan seni şübheye düşürecek bir şey mi oldu?» buyurmuş. Zeyd: «Yok vallahi, ben, ondan hayırdan başka bir şey görmedim ve lâkin şerafgetinden dolayı bana teazzum ediyor» demiş ve o vakit Resûlullah: أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ buyurmuş. Ansızın görülen bir güzelin cemâlini, kemâl-i nezhahetle hiss-i takdir ederek Yaradan'ın sun-ı kudretini tesbîh ve tenzîh ile i'lân etmekte Enbiyâ'nın şan-ı ismetine muhâlif hiçbir mânâ olmadığından bu hikâyenin vukûunu farz etmekte, esas i'tibâriyle bir mahzûr yoktur. Bununla beraber birtakım Hıristiyan muharrirlerin dedikodu vesilesi yapmak istedikleri bu hikâye, İlm-i Hadîs bakımından sahih olarak sâbit değildir. Bir kerre rivâyet i'tibâriyle sahih kitaplarında sahîh bir tarîk ve sened ile rivâyet edilmemiştir. Sâniyen, dirayet i'tibariyle, Zeyneb'in hüsn-i cemâlini Resûlullah'ın henüz yeni görüp anlamış olması aklen şâyân-ı kabul değildir. Zira Zeyneb, Resûlullah'ın yakın akrabasından olmakla tâ çocukluğundan beri görüp bildiği ve bâhusus henüz tesettür emredilmemiş bulunduğu için hüsnü endâmını yakından tanıyageldiği bir kadın iken, bunu, ilk olarak bu kerre görülmüş beğenilivermiş diye anlatmak kendi kendini tekzîb eden bir hikâyedir. Doğrusu Resûlullah, Zeyneb'i evvelden biliyordu ve bildiği için O'nu evlâd gibi sevdiği Zeyd'e nikâh etmiş idi. Lâkin Zeyneb, onurlu bir kadın idi. Zeyd'i kölelikten âzad edilmiş olduğundan dolayı kendine küfüv sayamamış, O'na varmak istememişti. Sırf Resûlullah'ın emrine itâatle varmış, fakat lâyıkıyle ısınamamış idi. Ara sıra Peygamber'e olan kârâbetinden dolayı şerâfet ve asaletiyle iftihar ederek, Zeyd'e karşı büyüksenmek istiyordu. Cidden imarete lâyık olarak yaradılmış olan Zeyd, buna bir müddet sabretti ise, de Resûlullah'a varıp Zeyneb'den ayrılmak istediğini arz eyledi. Resûlullah da, bunu nefsinde muvâfık gördüğü halde birdenbire müsaade etmeyip dedi ki: «Zevceni kendi üzerinde tut أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ *«Zevceni kendinde tut»* وَاتَّقِ اللّٰهَ **ve Allah'dan kork»** yâni bir kadını boşayıvermek ehemmiyyetsiz bir mes'ele olmadığını, Allah indinde mes'ûliyyetli olduğunu düşün. Çünkü أَبْغَضُ الْحَلَالِ إِلَى اللّٰهِ الطَّلَاقُ (Ebu Davud-Talak-3) yâni «helâlın Allah'a en mebgûzu talâktır.» Bu nasîhatler güzel, fakat böyle derken وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدِيهِ **nefsinde de Allah'ın meydana çıkaracağı bir şey gizliyordun.** Boşama-sını münâsib görüyordun, yâhud nikâhını düşünüyordun da söylemiyordun. Taberî'de Süfyan ibn Uyeyne tarikiyle Ali ibn Hüseyn'den rivâyet eder ki: Allah Tebâreke ve Teâlâ, Peygamberi'ne bildirmişti. Zeyneb, ileride, kendisinin zevcelerinden olacaktı. Böyle iken Zeyneb'den şikâ-

---

Teazzum: Büyük, büyüklük taslamak, üstün görünmek. **Mebğuz:** Kötü olan.

yete geldiği zaman O'na «Zevceni kendinde tut» demişti. Çünkü o halde, وَتَخْشَى النَّاسَ **halkı da sayıyor-dun.** Zeyd'in hatırını sayıyor veya nâs dedikodu ederler diye çekiniyordun. وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ **Hâl bu ise Allah, daha gerekti ki, yalnız O'nu sayasın.** Eğer korkacak bir şey varsa, halkı hiç hesaba almayarak yalnız Allah saygısını duyasın, yâni mücerred gizlemek mahzûr değildir. Allah için korkacak, Allah'ın emrine muhâlif olacak bir şey olsa idi, sâde Allah korkusuyla gizlemek de mahzûr değil idi. Fakat Allah için korkacak bir hal yok iken, sırf halktan korkarak gizlemek veya Allah korkusuyla beraber bir de halk korkusu saymak, işte ihtârın sebebi budur. Halktan hiç korkmayarak, yalnız Allah korkusunu saymak gerekti. Çünkü Allah'ın risâletini tebliğ eden Peygamberler beyân buyurulacağı cihetle Allah'dan başka kimseden korkmazlar. وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ (*"... Ve O'ndan korkarlar. Allah'dan başka kimseden korkmazlardı... "* Ahzab-33/39) Deniliyor ki, Peygamber'e karşı en şiddetli âyet işbu, وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدِيهِ ("nefsinde de Allah'ın meydana çıkaracağı bir şey gizliyordun." dur. Hazret-i Âişe demiştir ki: « Resûlullah, Sallâllahü aleyhi vesellem kitabullah'dan bir şey gizlese idi, bunu gizlerdi: وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدِيهِ , وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ Demek ki, bu âyet bu suretle onun sıdkına ve pek yüksek olan haşyet-ü takvasına da açık bir delîl oluyor.

فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا **Derken vakta ki, Zeyd, O'ndan tamamen ilişiğini kesti,** yâni o ni'metdîden olan Zeyd, nihâyet o zevcesi Zeyneb'den murâdına erdi, O'nu tutmak istemeyip boşadı ve iddeti çıktı. O'na hiç bir vech ile bir ihtiyâcı, bir ilişiği kalmadı ve bu sûretle Zeyneb Hatun, açıkta bîvâye kaldı. O vakit زَوَّجْنَاكَهَا **Biz, O'nu, o Hatunu sana tezvic eyledik.** Yâni senin çekinmene rağmen nihâyet O'nu tezevvüc etmeni sana emrettik. Demek ki, Peygamber, nâsa karşı lakırdısından bile kaçındığı bir fiilin açıktan açığa icrâsına me'mur edilmiş bulunuyordu. Şübhe yok ki, bu, O'nun iman ve yakînındaki kuvvete şâhid olan büyük bir ibtilâdır. Fakat bu, ne için böyle oluyordu? Ne idi? Bu tezvîcde ümmet için ehemmiyyetli bir teşrî' hikmeti vardı. Şöyle ki: لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِى اَزْوَاجِ اَدْعِيَائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا **Oğulluklarının zevcelerinde ilişiklerini kestikleri vakit mü'minler üzerine bir darlık olmamak hikmeti için.** Zira Sûre'nin başında geçtiği üzere siz, oğulluk edinmekle Allah Teâlâ onları hakikaten sizin oğullarınız edivermemiştir. Şu halde Sûre-i Nisa'da وَحَلَائِلُ اَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ (*"...ve kendi sulbünüzden gelmiş oğullarınızın haliyleleri... "* Nisa-4/23) buyurulduğu vech ile sulbî oğulların halîlelerini nikâh haram edilmiştir diye oğullukların zevcelerini de hakikaten onlar gibi farzetmek lâzım gel-

---

Bîvâye: Nasibsiz.

mez. Bir adamın, oğul edindiği evlâdlığı zevcesini boşayıp iddeti çıktığı zaman o adamın onu tezevvüc etmesi şer'an câizdir. Bunda, hiçbir beis yoktur. İşte cahiliyyede kökleşmiş olan bu âdetin, bu darlığın İslâm'da kaldırılması için hikmet-i İlâhiyye, Peygamber'in bizzat kendisinde tatbikini iktizâ eylemiş ve bu hikmet için o tezvîc, emredilmiştir. وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا **Allah'ın emri de fiile çıkarıla gelmiştir.** Onun için bu emir de icrâ edilmiş, Peygamber tezevvüc etmiş, Zeyneb de, Peygamber'in zevcesi olmuştur. Bu sûretle bu tezevvücün meş'rûiyyeti fiilen gösterilmiştir.

İşbu, لِكَيْ لَا يَكُونَ «mü'minler üzerine bir darlık olmamak için.» ta'lilinden anlaşılır ki, bir husûsıyyet delîli bulunmadıkça Peygamber ile ümmet hakkında hüküm birdir. Burada şöyle bir tevehhüm hatıra gelebilir: Evlenmek Peygamber'e lâyık mıdır? Hele müteaddid zevceleri var iken böyle bir daha evlenmek Nübüvvet'in şanına bir nakîsa vermez mi? Hazret-i Yahya ile İsa hiç evlenmemiş oldukları için rahbaniyyeti tercih etmek isteyen Nesârâ müteassıbları, bu mes'eleyi bahane ederek Peygamber'in izdivâclarına dil uzatmak istemişlerdir. Buna karşı buyuruluyor ki: مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ **Peygamber'e Allah'ın, lehinde olarak farz ve takdir buyurduğu** yâni helâl ve mübah kıldığı **şeyde bir harec, bir darlık olamaz.** Allah'ın helâl ve mübâh kıldığı hakta hiç kimseye bir memnûiyyet, bir tazyîk doğru olmadığı gibi, Peygamber'e de olamaz. سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ **Bundan evvel geçenler de, Allah'ın Sünneti olarak böyledir.** Bütün geçen Peygamberler'de Allah'ın âdeti bu, kanûnu budur ki, hiçbir Peygamber'e şeriatinde mubâh olarak teşrî' buyurulduğu şey hakkında harec ve tazyîk yapmamışdır. Geçen Peygamberler de evlenmişler. Hem Süleyman ve Davud Aleyhimesselâm gibi bâzıları pek çok evlenmişler, hiçbirine izdivâc yasak edilmemim. Yahya ve İsâ Aleyhimesselâm da, men'edildikleri için değil, evlenmek farz kılınmadığı, fiil-i terkinde harec bulunmadığı için evlenmediler. وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًا **ve Allah'ın emri, biçilmiş bir kader bulunuyor.** Ezelde bilinip takdir edilmiş kat'î bir hüküm bulunuyor, yâhud ezelde makdur olmakla beraber mükellefin kudretini de selb etmez, me'mur için de makdûrdur. Binaenaleyh herkesin mukadderi olan kaderi başına gelir. Bununla beraber mes'uliyyetinde de mâni' olmaz. اَلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ **Onlar, o Peygamberler ki, hep Allah'ın risâletlerini tebliğ ediyorlardı,** yâni senin gibi Resûl idiler. وَيَخْشَوْنَهُ **Ve O'ndan korkuyorlardı.** Bununla beraber rahbaniyyet yapmıyorlar, izdivac ediyorlardı. وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ **Hem de Allah'dan başka hiçbirinden korkmuyorlardı.** Halktan çekinmiyorlardı. وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا **Hesaba alacak,**

Tevehhüm: Evham. **Nakısa:** Hılaf **Makdur:** Takdir olunmuş.

yâhud hesab görecek de Allah yeter. Allah korkusu, başka bir korkuya hacet bırakmaz. Hasılı kelâm مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ **Muhammed, sizin ricâlinizden hiç birinin babası değildir.** Yâni kendisinden tevellüd etmiş olmayan sizin ricâlinizden hiçbirinin hakikat mânâsiyle babası olmamıştır. Binaenaleyh Zeyd'in de hakikatte babası değildir. Onun için hürmet-i musâhere sâbit olmaz ve bundan dolayı bir harec, mezua-ı bahs olmaz. Gerçi Kasım, İbrahim, Tayyib, Tahir, Mutahher nâmında oğullarının babası olmuştur. Lâkin bunlar, bulûğa ermeden vefat ettikleri için ricâl idadına dâhil olmamışlardır. Çünkü hakikatte recül, bâliğ olan erkeğe denir. Bununla beraber bâliğ olsa idiler, o vakit de مِنْ رِجَالِكُمْ değil مِنْ رِجَالِهِ olurlar. Yine umûm-ı nefi müntekız olmazdı, yâni o vakit de ümmetin ricâlinden hiçbirinin hakikaten babası olmamış olurdu. وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ **Velâkin Allah Resûlüdür.** Onun için babalardan ziyâde şefkatli ve daha hayırhâhtır. Ebedî hayatın sebebidir. Bu cihetle her Resûl, ümmetinin bir babasıdır denebilir ise de, bu bir mecaz manâdır. Mecazın hükm-i alâmeti de, hakikatin ondan selbi sahih olmaktır. Doğrusu, hakikaten baba değil, lâkin babadan daha şefkatli Allah Resûlü'dür. وَخَاتَمَ النَّبِيِّنَ **Hem de Hatemü'l-Enbiyadır.**

HÂTEM: Asım kıraatinde, « ta »'nın fethiyle mütebakısinde kesriyle okunur. Kesr ile hatim, ism-i fâil olup hatim eden, nihayete erdiren, yâhud mühürleyen demek olur. Feth ile hatem de, ism-i âlet olup mühür demektir. Mühür de, bir şeyin tevsîk ve tasdîkı için nihâyete basıldığından hem âhir ma'nâsını, hem tasdik mânâsını tazammun eder. Şu halde iki kıraat, Hatemü'n-Nebiyyîn vasfının iki mefhûmunu ayrı ayrı ihtâr ediyor. Yâni Muhammed Resûlullah, hem Peygamberleri hitâme erdiren son Peygamberdir. Âhirü'l-Enbiya'dır, hem de bütün Peygamberlerleri tasdîk ve tevsîk eden İlâhî bir mühürdür. Eğer o gelmese idi, diğer Peygamberler unutulup gidecek, tarihte onların mevcûdiyyetlerini ve Nübüvvetlerini hakkiyyetini ilmen isbât etmek mümkün olmayacaktı. Çünkü diğer Peygamberler'in hayat ve mevcûdiyyetleri, tarihin sînesinde hayat-ı Muhammed gibi vuzûh ve vusûk ile ma'lûm değildir. Öyle ki, bugün Kur'ân olmasa idi, Musâ ile İsa'nın bile varlıkları ciddiyyetle isbat olunamazdı. Hayat ve Nübüvvet-i Muhammediyye'nin tarihte vuzûh ve kat'iyyetle ma'lûm olması sâyesindedir ki, diğer Peygamberler'in de mâzîdeki Nübüvvetlerini tasdîk için bir vesîka elde edilmiş bulunuyor. Aynı zamanda Muhammed Aleyhisselâm, diğer Enbiya'nın kendisi hakkındaki bişâretlerini tahakkuk ettirmek i'tibariyle de onların Nübüvvetini mühürleyen İlâhî bir dam-

---

Musahar: Evlenme ile meydana gelen akrabalık. **Müntekız:** Bozulma. **Tazammun:** İhtiva etmek. **Vuzuh:** Apaçık. **Vusuk:** Vesikalı.

gadır. Nübüvvet-i Muhammediyye ile beşeriyyet, din nokta-i nazarından tekâmül gayesine ermiştir. Ondan sonra başka Peygamber beklememeli, Nûr-i Muhammedî'yi ta'kîb eylemelidir. وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا **Allah ise, her şeye alîm bulunuyor.** Her sevi bilip duruyor, onun için bu ahkâmı emrediyor.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْرًا كَث۪يرًاۙ ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ
بُكْرَةً وَاَص۪يلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ الَّذ۪ي يُصَلّ۪ي عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ
مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَكَانَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ رَح۪يمًا ﴿٤٣﴾
تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌۚ وَاَعَدَّ لَهُمْ اَجْرًا كَر۪يمًا ﴿٤٤﴾ يَٓا اَيُّهَا
النَّبِيُّ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذ۪يرًاۙ ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا اِلَى
اللّٰهِ بِاِذْنِه۪ وَسِرَاجًا مُن۪يرًا ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ بِاَنَّ لَهُمْ
مِنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَب۪يرًا ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَ
وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿٤٨﴾ يَٓا اَيُّهَا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ
اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَاۚ فَمَتِّعُوهُنَّ
وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَم۪يلًا ﴿٤٩﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَحْلَلْنَا لَكَ
اَزْوَاجَكَ الّٰت۪ٓي اٰتَيْتَ اُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَم۪ينُكَ مِمَّٓا
اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ
خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الّٰت۪ي هَاجَرْنَ مَعَكَۘ وَامْرَاَةً

مُؤْمِنَةً اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَا
خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا
عَلَيْهِمْ فِي اَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ
عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٠﴾
تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي اِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ
مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ
وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي
قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾ لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ
مِنْ بَعْدُ وَلَا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ
اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

41- Ey o bütün iman edenler, Alah'ı çok anış anın. 42- Ve O'na sabah, akşam tesbîh edin.

43- O'dur ki, O, sizleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize feyzu bereket indiriyor ve mü'minlere rahîm bulunuyor.

44- O'na kavuşacakları gün tahiyyeleri selâmdır ve onlar için kerîm bir ecir hazırlanıştır.

45- Ey o Peygamber, Biz, seni hakka bir şâhid, hem bir müjdeci, hem bir kocundurucu gönderdik.

46- Hem Allah'a izniyle bir da'vetçi ve nurlar saçan bir şavk.

47- Mü'minlere müjdele, onlara Allah'dan bir büyük fadıl var.

48- Kâfirlere ve münâfıklara itaat etme. Onların ezâlarını bırak da Allah'a mütevekkil ol. Allah, vekîl olunca hepsine yeter.

49- Ey o bütün iman edenler, Mü'minleri nikâh ettiğiniz, sonra onlara dokunmadan talâk verdiğiniz vakit, üzerlerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Derhal müt'alarını verip onları güzel bir sûrette salıverin.

50- Ey o Peygamber, Biz, bilhassa sana şunları helâl kıldık: Mehirlerini vermiş olduğun zevcelerini ve Allah'ın sana ganimet kıldıklarından milk-i yemînin olan câriyeyi ve ammin kızlarından, halan kızlarından, **dayın kızlarından, teyzen kızlarından seninle beraber hicret etmiş olanları. Bir de mü'mine bir kadın kendini Peygamber'e hibe ederse Peygamber nikâh etmek istediği takdirde onu, sâde sana, sair mü'minlere değil. Onlara zevceleri ve milk-i yemînleri hakkında ne farz kıldığımız ma'lûmumuz. Bunlar, sana hiç bir darlık olmamak içindir. Allah, ğafûr rahîm bulunuyor.**

51- Onlardan dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Azleylediğinden de arzu ettiğinde sana günah yoktur. Onların gözleri aydınlanıp mahzûn kalmamalarına ve kendilerine verdiğinle hepsinin hoşnud olmalarına en elverişli olan budur. Allah, kalblerinizdekini bilir. Allah, hem alîm, hem halîm bulunuyor.

52- Bundan başka kadınlar sana helâl olmaz, bunları başka zevcelere değiştirmek de olmaz. İsterse hüsünleri çok hoşuna gitsin. Meğer ki, milk-i yemînin ola. Allah, her şeye gözcü bulunuyor.

ذِكْراً كَثِيراً **Çok zikir,** Vakitlere gâlib ve takdis, temcîd, tehlîl, tahmîd gibi Allah'a lâyık zikrin envâına şâmil olur. Bununla beraber en'va-ı zikr içinde tesbihin, evkat içinde sabah ile akşamın bilhassa ehemmiyyet ve fazîletine işâret için de وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً **ve sabah, akşam O'na tesbih edin buyurmuştur.** Çünkü tesbih ezkârın umdesi, sabah ile akşam da meşhûr vakitlerdir. Mamafih sabah, akşam ta'birleri Türkçemiz'de olduğu gibi Arabça'da da ta'mimi evkat ile devamdan kinâye de olur. Kezalik zikrü tesbih namaza dahi şamildir.

يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَٰئِكَتُهُ **Hem kendisi, hem Melâikesi üzerinize salât yağdırıyor.**

SALÂT: Allah'dan rahmet, Meleklerden istiğfar, mü'minlerden duâ demektir. Burada aynı fiil Allah'a ve Melâikesine isnâd edilmiş olduğu cihetle rahmet ve istiğffâra şamil bir inayet-i mahsusa mânâsı ifade etmek lâzım gelir. تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ **O'na kavuşacakları gün.** Öldükleri, yâhud kabirden çıktıkları, yâhud cennete girdikleri gün tahiyyeleri سَلَامٌ **Selâm,** her türlü mahzûr ve âfâttan selâmet haberidir. أَجْراً كَرِيماً **Ecri kerîm,** Cennet شَاهِداً **Bir şâhid olmak üzere,** Allah'ın

---

Temcid: Ta'zim ve Sena etmek. **Tehlil:** Tevhidi söylemek.

birliğine şâhid, Allah'a nasıl kulluk edileceğine istişhâd edilecek örnek, ümmetin tasdîkı tekzîbi, icâbeti, adem-i icâbeti gibi ahvâline, âmâline yarın âhirette huzûr-ı İlâhî'de şehâdet edecek şâhid, وَدَاعِيًا اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِهِ **Allah'ın izniyle bir da'vetçi,** Allah'ın birliğine ve imanı vacib olan sıfat ve ahkâmına iman ile rızâsına, likasına doğru gitmeğe çağırıcı, hem de kendi kendine değil, Allah'ın iznü müsaadesi, teysîr-ü tevfîkı ile çağırıcı.

Yukarıda اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ *«Ey peygamber! Biz seni hakka bir şahid hem bir müjdeci hem bir korkundurucu gönderdik.»* buyurulduğu halde burada, bir de بِاِذْنِهِ kaydiyle takyîd olunması bu da'vetin Allah tarafından bilhassa bir inâyet olmayınca yapılamayacak gayet zor bir iş olduğuna bir tenbîhi ifâde eder. وَسِرَاجًا مُنِيرًا **Nurlandırıcı bir parlak şavk,** cehâlet ve şaşkınlık zulmetlerinde akılları, gönülleri aydınlatıp doğru yolu gösteren bir ışık. مِنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَبِيرًا **Allah'dan bir büyük fadıl,** Allah'ın Muhammed ümmetine mev'ûd olan fadlü ihsânı başka ümmetlere verilmiş olandan çok fazla ve çok büyüktür. وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ **Kâfirlere ve münâfıklara itaat etme.** Da'vet emrinde onlara müdâra etmekten, tebliğde yumuşak davranmaktan, inzârdan müsâmaha göstermekten nehiy buyuruluyor. Zecrü tenfirde mübalağa ile tehyîc için bu mânâ, itâatten nehiy suretinde ifâde edilmiş ve Allah'ın emirlerini tebliğde cüz'î bir müsâmaha kâfirlere ve münâfıklara itaat etmek mânâsında olduğu anlatılmıştır. Çünkü kâfirler ve münâfıklar, onu arzu etmezler. وَدَعْ اَذٰيهُمْ **Ve onların ezâlarını bırak.** Burada ezâ fâiline muzâf olmak zâhir, mef'ulüne muzâf olmak muhtemildir. Yâni bundan dolayı onların sana yaptıkları ve yapacakları eziyyetlere, rahatsızlıklara aldırma, ilişik etme, yâhud itaat etme, fakat ezâya da kalkışma. وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Ve Allah'a mütevekkil ol.** Gerek bunlarda ve gerek bunlar gibi yapacağın ve bırakacağın her husûsta kendini Allah'a ver, yardımı O'ndan iste, O'na dayan وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا **Allah vekîl yeter.** Kâffe-i ahvâlde kendisine tefvîz-ı umûr edilecek ancak O'dur. O, hepsine kâfidir. Izmar mevkîinde ism-i celîlin ızharı, hükm-i ta'lîl ve cümle-i tezyiliyyenin istiklâline tenbîh içindir. Peygamberimiz Aleyhıssalâtü vesselâm, şâhid, mübeşşir, nezîr, daî ilâllah, siraci münîr diye beş vasıf ile tavsîf olunduğu gibi bunlara mukhabil birer hitâb ile de hitab olunmuştur. Ancak şâhid hepsine tevzî, edildiği için mukâbili ayrıca tasrîh olunmamış, yâhud tebşîrin delâleti ile iktifâ kılınmıştır. Nezîre, لَا تُطِعْ دَعْ *«itaat etme»* dâi'ılallah'a تَوَكَّلْ . عَلَى اللّٰهِ *«Allah'a tevekkül et»* sirâcı münîre de işbu اَكْتَفٰى بِاللّٰهِ *«Allah'ın yetmesi»* tekâbül ettirilmiştir. Çünkü bu ihbarda da, iktifa ile bir emir mânâsı vardır. Ve bununla o siracın nuru doğrudan doğruya Allah'dan olduğuna beliğ bir tenbîh yapılmıştır. يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ (*"... yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile*

ziya verir, nûr üzerine nûr,... " Nûr-24/35)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Sûrenin başından beri Peygamber'e olan her يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ nidâsını, mü'minlere bir يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا nidâsı velyeylemiştir. Bu sûretle bu Sûre'de de bir Peygamber'e, bir ümmetine, bir Peygambere, bir ümmetine hitab eden beş يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ altı يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا **nidâsı tevâlî etmiştir.**

إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ **Mü'mineleri nikâh ettiğiniz.** Kitabiyyelerde de hüküm böyledir. Fakat mü'minlere yaraşan mü'mineleri nikâh etmek ve maadadan soyunu sıyânet eylemek olduğunu anlatmak için yalnız mü'minat zikredilmiştir. ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ **Sonra da onları kendilerine dokunmadan boşadığınız vakit.** Dokunmaktan murad, duhuldür. Ancak halvet-i sahîha, yâni hiç bir mani'siz tenha kalmak da o mânâdadır. Çünkü gizli şeylerin alâmeti zâhiresi o şey makamına kâim olur. Binaenaleyh halvet-i sahîha veya mücameat olmaksızın mücerred temâs olursa dokunulmamış sayılır. فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا **Sizin için onlar üzerinde saydıracağınız bir iddet hakkınız yoktur.** Bundan anlaşılır ki, kadınların iddet beklemesi esas i'tibariyle kocalarının bir hakkıdır. Onun suyunun muhâfazası içindir. O sebeble bir hakk-ı şeri'dir. Onun için duhul, vakı' olmayınca o hak sâbit olmaz. فَمَتِّعُوهُنَّ **Derhal kendilerine müt'alarını verin.** Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere müt'anın vücûbu, mehir kesilmediği takdirdedir. Mehir takdîr edilmiş ise, onun yarısı lâzım gelir. Mamafih bu âyetin ıtlakına nazaran o surette de mut'a vâcib değil ise de, müstehâb olduğu hakkında Hanefiyyece bir rivâyet vardır. Müt'anın ta'rîfi hakkında Sûre-i Bakara'da وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ (*"Eğer kadınları kendilerine el sürmeden veyahud bir mehir kesmeden boşadınızsa olmaz değil şu kadar ki onları müstefîd edin, eli geniş olan kaderince, eli dar olan da kaderince ve güzellikle bir mut'a verin, bu muhsinler üzerine borç bir haktır."* Bakara-2/236) bak!..

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ **Ey o Peygamber, Biz, sana hâssaten şunları helâl kıldık.** Peygamber'e evlâ ve efdal olan zikrü beyan buyurulmuştur. Zîrâ:

EVVELÂ: أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ **Ecirlerini, yâni mehirlerini verdiğin zevcelerin.** Şüphesiz mehri verilmiş olan zevcenin gönlü, verilmeyenden daha hoştur.

SÂNİYEN: Bir adamın bizzat kendisinin yaptığı harbde iğtinam ederek mâlik olduğu cariye elbette satın aldığı cariyeden daha temiz ve daha şübhesizdir.

SÂLİSEN: beraberinde hicret eden akrabaları da hicret etmeyenlerinden

---

Tevâlî: Uzayıp gitmek. **Sıyânet:** Muhafaza. **Mücâmeat:** Cım'a etmek. **İğtinam:** Ganimet elde et-

daha şereflidir. Mamafih bâzılarının dediği gibi mehrin evvel verilmesi, Peygamber'in hâssasından olması da muhtemildir. Nitekim amuca ve hala, dayı ve teyze kızlarının hıllinde, الّتِى هَاجَرْنَ مَعَكَ **beraberinde hicret edenler** diye kaydlanması da Peygamber'in bir hâssası olmak zâhirdir.

Bunu şu rivâyet de te'yîd eder: Ebû Talib'in kızı Ûmmühânî şöyle demiştir: «Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem, mukaddemâ bana namzed olmuştur. Ben i'tizâr eyledim ma'zûr gördü. Sonra da Allah Teâlâ bu âyeti indirdi ben, O'na helâl olamadım. Çünkü ben, O'nunla hicret etmemiştim, tulekadan idim.*» Kezalik وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِىِّ **Ve nefsini Peygambere hibe eden mü'mine bir kadın,** yâni mehirsiz olarak bıd'ını temlîk eden kadın, ammâ mutlak değil. اِنْ اَرَادَ النَّبِىُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَا **Peygamber, onu nikâh etmek istediği takdirde.** Böyle mehirsiz olarak nikâh da Peygamber'in hâssasındandır. Bâzıları Meymune bit Hâris, Zeyneb bint Huzeymete'l-Ensariyye, Ümmü Şerîk bint Câbir ve Havle bint Hakîm bu suretle kendilerini hibe etmişlerdi (Buhari: Nikâh-29) demiş ise de, İbn Abbas, bunun fiilen vaki' olmadığını, yâni Peygamber'in bu sûretle hiçbir kadını tezevvüc etmediğini söylemiştir. خَالِصَةً لَكَ **Bütün bunlar, senin için hâlis olmak üzere, sâde sana mahsus bulunmak üzere helâl kılındı,** مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ **mü'minlere değil.** Çünkü zikrolunan kayıdlarla hepsinin hıllı sair mü'minler hakkında mütehakkık değildir. Adedce de keyfiyyetçe de fark vardır. قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِى اَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ **Onlara zevceleri ve milk-i yemînleri olan cariyeleri hakkında fark kıldığımız, takdirü teşri' buyurduğumuz ahkâmı hakkiyle bilmişizdir.** Yâni onlara lâyık olanı, menfaat ve maslâhatlarını bilerek takdîr etmişiz ve bildirmişizdir ki, Sûre-i Nisa'da geçtiği üzere dörde kadardır. Onun için bu beyân olunanları sâir mü'minlere değil, sâde sana helâl kıldık. لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ **Şunun için ki, sana hiç bir harec, bir darlık olmasın.** Olmasın da kalbin huzur içinde vahy-i İlâhî'ye cilvegâh olsun. تُرْجِى مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ **Onlardan dilediğini irca edersin,** geriye bırakırsın, وَتُؤْوِى اِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ **dilediğini de yanına alırsın.** Müteaddid zevcesi olanlara, sıra ile bir nevbet ta'kîb etme vâcibdir. Buna, «قسم» denilir. Fakat Peygamber'in havassından olmak üzere ona kasım, vâcib kılınmayıp meşiyyetine bırakılıyor. وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ **Azlettiğinden,** yâni bıraktığın yâhud boşadığından arzu ettiğine rücû' eylediğin sûrette de فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ **üstüne bir günah yoktur.** ذَلِكَ **Bu,** hüküm, yâni tertîb üzere nevbetle kasm sana vâcib kılınmayıp böyle senin arzu ve meşiyyetine bırakılması, اَدْنَى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ **onların gözlerinin aydın olmasına,** وَلَا يَحْزَنَّ **ve gözleri aydın olup da mahzun olmamalarına** وَيَرْضَيْنَ بِمَا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ **ve senin kendilerine ver-**

Tulekâ: Mekke'nin fethinden sonra serbest bırakılanlar. **Bıd':** Nikâh.

diğin ile, yaptığın muamele ve ihsan ile hepsinin hoşnud olmalarına daha elverişlidir. Çünkü o, bir kerre hepsinin müsâvî oldukları bir hükümdür. Sonra sen, beyinlerini müsâvî tutar kasm yaparsan, onu senin bir ihsânın bilerek sevinceklerdir. Ve eğer bâzısını tercîh edecek olursan onu da, Allah'ın bir hükmüyle yaptığını bilecekler, yine gönülleri hoş olacaktır. Bundan anlaşılır ki, zevceleri sevindirmek, gönüllerini hoş etmek de şer'in gözettiği makasıddandır. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ **Kalblerinizdekini de Allah bilir.** Hatırlarınızdan neler geçiyor, gönüller neler istiyor, ne duyguda, ne niyyette bulunuyor hepsini bilir. Onun için kalblerinizi de güzel tutmağa çalışın. وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَلِيمًا **ALÎM: Mübâlağa ile âlim, çok pek çok bilir.** Onun için gizli, açık neyiniz varsa bilir. Fakat halîmdir, ukûbette acele edivermez. İmhal eder de, ihmal etmez. O halde te'hirine de mağrur olmamalı ve çok titizlik etmemelidir.

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ **Sana, bundan öte kadınlar helâl olmaz. Muhayyer kılınıp da seni ihtiyâr eden dokuz zevcenden maada kadın, tezevvüc etmek câiz olmaz.** Bunlar, Âişe bint Ebi Bekir, Hafsa bint Ömer, Ümmi'l-Habibe bint Ebî Süfyan, Sevde bint Zem'a, Ümm'i-Seleme bint Ebi Ümeyye, Safiyye bint Huyeyy'il-Hayberiyye, Meymune binti'l-Hârisi'l-Hilâliyye, Zeyneb bint Cahşi'l-Esediyye, Cüveyriyye binti'l-Hârisi'l-Mustalikıyye radıyallahü anhünne hazarâtı idiler. وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ **Onları, başka zevcelere değiştirmen de olmaz.** Yâni bunları boşayıp yerlerine başka kadınlar tezevvüc etmen de câiz olmaz. Onlar, Allah ve Resûlü'nü ihtiyar ettikleri için Allah Teâlâ da onları böyle ikrâm ve taltif buyurmuş, Resûlullah da vefatına kadar bunlara hasreylemiş, vefatında da onlar, Ümmehat-ı mü'minîn olarak kılmış idi. وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ **Hüsünleri tuhafına gitse bile.** Bilfarz alacağın kadınların güzellikleri takdirine lâyık olsa bile helâl olmaz. İbn Atıyye, tefsirinde der ki: «Bu lâfız, bir adamın evlenmek istediği kadına nazar etmesi câiz olduğuna delildir.» Nitekim Mugire ibn Şu'be ve Muhammed ibn Mesleme hadîsleriyle sünende de varid olmuştur. إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ **Ancak elinin milki olan müstesna.** Çünkü onlar helâl. وَكَانَ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا **Bununla beraber Allah, her şeye gözcü bulunuyor.** Onun için ondan korkmalı, hudûdunu tecâvüz etmemeli, helâldan harama geçmemeli. Bu tezyil, yukarısını itmam ederken aşağısına bir mukaddime oluyor.

Peygamber'e bu hitâbdan sonra hânesinin ve zevcelerinin hukûkuna müteallık olmak üzere nâsın riâyetle mükellef oldukları vecîbleri beyân için ale'l-umum ehl-i imana şöyle nidâ buyuruluyor:

İmhâl: Mühlet vermek **Tezyil:** Ekleme.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ
اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِر۪ينَ اِنٰيهُ وَلٰكِنْ اِذَا دُع۪يتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا
طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِس۪ينَ لِحَد۪يثٍ اِنَّ ذٰلِكُمْ
كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْي۪ مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْي۪
مِنَ الْحَقِّ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ
ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ
اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِه۪
اَبَدًا اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظ۪يمًا ﴿٥٣﴾ اِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا
اَوْ تُخْفُوهُ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمًا ﴿٥٤﴾
لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ ف۪ٓي اٰبَٓائِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓائِهِنَّ وَلَٓا اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا
اَبْنَٓاءِ اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓاءِ اَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَٓائِهِنَّ وَلَا
مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ وَاتَّق۪ينَ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
شَه۪يدًا ﴿٥٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْل۪يمًا ﴿٥٦﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ
يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ
لَهُمْ عَذَابًا مُه۪ينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذ۪ينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُب۪ينًا ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

53- Ey o bütün iman edenler, vaktına bakmaksızın yemeğe izin verilmedikçe size, Peygamber'in evlerine girmeyin ve lâkin çağrıldığınız vakıt da girin. Yemeği yediğinizde de hemen dağılın. Söz, sohbet için de izinsiz girmeyin. Çünkü o, Peygamber'e eza veriyor. Üzerine de sizden utanıyor, fakat Allah hakkı söylemekten sıkılmaz. Hem haremlerine gerekli bir şey soracağınız vakit da bir perde arkasından sorun. Öyle yapmanız, hem sizin kalbleriniz ve hem onların kalbleri için daha temizdir. Ve sizin Resûlullah'a ezâ etmeniz olamaz, arkasından zevcelerini nikâh eylemeniz de olamaz. Çünkü o günah, Allah indinde çok büyük bulunuyor.

54- Eğer bir şey açıklar veya gizlerseniz şübhe yok ki, Allah, her şeye alîm bulunuyor.

55- O zevcelere, şunlarda günah yoktur: Ne ataları, ne oğulları, ne biraderleri, ne biraderlerinin oğulları, ne hemşirelerinin oğulları, ne kendi kadınları, ne de ellerindeki milklerinde. Bununla beraber Allah'a korunun (ey Peygamberin zevceleri). Çünkü Allah, her şey üzerine şâhid bulunuyor.

56- Muhakkak ki, Allah ve Melâikesi, Peygamber'e hep salât ile tekrim ederler. Ey o bütün iman edenler, haydin O'na teslimiyyetle salâtü selâm getirin.

57- Çünkü Allah ve Resulü'ne ezâ edenler muhakkak ki, Allah, onları dünyada ve âhirette lâ'netlemiş (rahmeti sahâsından koğmuş) ve onlara pek hakâretli bir azâb hazırlamıştır.

58. Mü'minîn ve mü'minâta istihkâk kesbetmedikleri bir vech ile ezâ edenler de, şübhesiz bir bühtan (açık bir vebâl) yüklenmişlerdir.

يا ايها الذين امنوا لا تدخلوا ... *«Ey o bütün iman edenler! Vaktına bakmaksızın yemeğe izin verilmedikçe size, peygamberin evlerine girmeyin...»* **Ümmetin, Peygamber ile hâli,** iki vecih üzerindedir. Birisi, halvettedir. O vakit vâcib olan iz'âc etmemektir. İşte يا ايها الذين امنوا لا تدخلوا بيوت النبى hitâbı ile bu, beyân olunuyor. İkincisi de, cem'iyyettedir. O vakit vâcib olan da, ızhâr-ı ta'zîmdir. يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليما «Ey *o bütün iman edenler! haydin ona teslimiyetle salatü selâm getirin»* hitâbiyle de bu, beyan olunuyor. Sûre-i Nûr'da يا ايها الذين امنوا لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستانسوا وتسلموا على اهلها *("Ey o bütün iman edenler! kendi odalarınızın gayrı odalara sahiplerine istinas edip selam vermeden girmeyiniz, bu sizin için hayırlıdır, gerek ki düşünürsünüz."* Nûr- 24/27) buyurulmuş, kendi evlerinizden başka evlere sahiblerinden izin almaksızın girmeyiniz diye nehyedil-

İz'âc: Rahatsız etmek.

miş idi. Bu hüküm, ammolduğu için elbette Peygamber'in evlerine dahi şâmil idi. Fakat اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ (*"Peygamber mü'minlere nefislerinden daha evlâdır. Zevceleride analarınızdır... "* Ahzab-33/6) buyurulmakla Peygamber'in mü'minlere nefislerinden daha evlâ ve zevceleri onların anaları olması, mü'minlerin hane-i saadete kendi evleri gibi istiyzansız girebilmelerine mesâğ verecek zannedilebilirdi. İşte bu âyet, hem böyle bir zanne mesâğ olmadığını anlatıyor, hem bu vesîle ile ezvâc-ı tahirata hicâbı emrediyor, hem de ümmehat-ı mü'minîn olmalarının mânâsını îzâh eyliyor. Âyetten anlaşıldığına, İbn Abbas'dan da rivâyet olunduğuna göre: Birtakım kimselere vakit vakit Resulullah'ın hanesinde yemek yediriliyordu. Bunlar bâzân yemekten evvel gelip yetişinciye kadar bekliyorlar, yemekten sonra da hemen çıkıp gitmiyorlar. Aleyhissalâtü vesselâm, sıkılıyordu, bu âyet, nâzil oldu. Zeyneb'i tezevvüc buyurduğu zaman yapılan velîmede nâzil olduğu da Buharî Tirmizî ve sâirede Hazret-i Eneş'den rivayet olmuştur. اِلاَّ اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ **Taama izin verilmedikçe** İze لِطَعَامٍ denilmeyip اِلٰى طَعَامٍ denilmesi, izinde da'vet mânâsını tazmin içindir. Beyzavî'nin ifadesine göre bu tazmînin nüktesi de izin verilse bile taama çağırılmadan varmak, güzel olmayacağını iş'ârdır. غَيْرَ نَاظِرِينَ اِنٰيهُ **Yemek vaktına bakmaksızın,** yahûd yemeğin olmasını gözetmeksizin veya gözetmemek üzere girmeyin.

İNA: Bir şeyin vakti gelip çatmak, yâhud bir şey kemâlini bulup yetişmek mânâlarına gelir. Burada ikisiyle de tefsir edilmiştir. İşbu غَيْرَ نَاظِرِينَ *«bakmaksızın»* kaydı, لاَ تَدْخُلُوا *«girmeyiniz»* in fâilinden haldir. Yâni vaktîne bakmaksızın girmeyin, yâhud «لَكُمْ» de ki, «كُمْ» den haldir. Yâni vakti gözetmemeniz beklememeniz üzere size taama izin verilmedikçe girmeyin. وَلٰكِنْ اِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا **Ve lâkin çağrıldığınız vakit de girin.** Vaktinden evvel de olsa girin. فَاِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا **Fakat yemeği yediğiniz vakit de hemen dağılın,** hiç durmayın. وَلاَ مُسْتَاْنِسِينَ لِحَدِيثٍ **Söz dinlemek veya sohbet etmek üzere izin verilmedikçe girmeyin.** Bu da, غَيْرَ نَاظِرِينَ üzerine ma'tuftur. Bizim anlayışımıza göre bu kaydın fâidesi taamdan maada makâsıd için de izinsiz duhûlün nehyini ta'mîm etmektir. اِنَّ ذٰلِكُمْ **Çünkü o izinsiz, vakıtsız giriş ve duruş** كَانَ يُؤْذِى النَّبِيَّ **Peygamber'e ezâ veriyordu.** Hanesini daraltıyor, Ehl-i Beyt'i sıkıyordu. فَيَسْتَحْيِى مِنْكُمْ **Fakat sizden utanıyor, «girmeyin, çıkın» demekten sıkılıyordu.** وَاللّٰهُ لاَ يَسْتَحْيِى مِنَ الْحَقِّ **Halbuki Allah, haktan sıkılmaz.** Yâni Sûre-i Nûr âyeti mucebince, başkasının hânesine izinsiz girenlerin ve hâcetten fazla duranların çıkarılması bir haktır. O halde Allah'ın söylediği gibi söylemekten sıkılmamak gerektir. وَاِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ

İstiyzan: İzin istemek. **Mesâğ:** Müsaade. **Tazmin:** ödemek.

(*"... ve eğer size dönün derlerse dönün, o sizin için daha temizdir ve Allah bütün amellerinize alîmdir."* Nûr-24/28) وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا **İzin ile girdiğiniz takdirde, kadınlara bir meta', gerekli bir şey soracağınız veya isteyeceğiniz vakit,** فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ **artık onlara bir hicâb,** yâni görülmelerine mâni' bir perde, bir siper arkasından sorun. Bundan böyle harem farz kılınıştır ki, o zamana kadar Arab'da âdet değil idi. ذٰلِكُمْ **Öyle yapmanız,** izinsiz girmemek, çabuk dağılmak, hareme soracağınızı hicab arkasından sormak, اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ **hem sizin kalbleriniz, hem onların kalbleri için daha ziyâde temizliktir.** Şeytanî hatıralardan, vesveselerden uzaklaşırsınız, hem kadınların, hem erkeklerin iffet ve ismte hisleri daha ziyade yükselir, edeb, nezâhet, takvâ, ihtirâm artar. وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ **Hem Resûlullah'ı ezalandırmanız, incitmeniz, sizin için doğru ve câiz olamaz.** O'na hak ve salâhiyyetiniz olmadığı gibi size yaraşmaz ve hakkınız da iyi olmaz. Onun için, O'nu incitmesi melhuz olan ahvalü harekâtın hepsinden sakınmalı, hiç birini tecviz etmemelisiniz. وَلَا اَنْ تَنْكِحُوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِه۪ اَبَدًا **O''nun arkasından, yâni vefatından sonra zevcelerini nikâh etmeniz de ebeden olamaz.** İşte onların, Ümmehât-ı mü'minîn olmalarının asıl mânâsı budur. Analar gibi nikâhlarının ebeden câiz olmamasıdır. اِنَّ ذٰلِكُمْ **Çünkü o günâh,** Peygamber'e ezâ etmek bu cümleden olmak üzere arkasından zevcelerini nikâh eylemek günâhı كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمًا **Allah indinde çok büyük bulunuyor.** Peygamber'e kasden ezâ etmek küfrolduğu gibi zevcelerinin nikâhını helâl saymak da öyledir. Vefatından da İndallah öyle muazzam ve öyle vacibü't-ta'zîmdir. اِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا اَوْ تُخْفُوهُ **Siz bir şeyi açıklasanız da, gizleseniz de.** Gerek ezâ kabîlinden olsun, gerek ta'zîm, gerek hayır, gerek şer herhangi bir şey Allah onu bilir. Zira فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا **şübhe yok ki, Allah, her şeye alîm bulunuyor.** Onun için ne yapacağını da bilir. Rivâyet olunuyor ki: Bu hicâb âyeti nâzil olunca babalar, oğullar, akrabalar: «Ya Resûlalah, bizler de mi onlara perde arkasından konuşacağız?» demişler, onun üzerine de bu âyet nâzil olmuş. لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ **Onlara, yâni o zevceler üzerine şunlar da günâh yok.** فِي اٰبَائِهِنَّ **Ne atalarında.** Ki babalar ve bütün dedeler, amuca ile dayı da bu hükümdedir. Mamafih bu ikisi tasrih edilmediği için bâzı ulemâ amuca ve dayı yanında başörtüsüz oturmayı mekrûh görmüşlerdir. Sûre-i Nûr'a da bak, ilh... وَلَا نِسَائِهِنَّ **Ve ne kendi kadınlarında.** Kadınların, kadınları ale'l-umum taallukâtlarından olan kadınlarla tanıdıkları müslüman kadınlar. وَاتَّقِينَ اللّٰهَ **Bununla beraber Allah'dan korkun, iyi korunun.** Takvâlı, ihtiyâtlı bulunun ey Peygamberin zevceleri, اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا **Çünkü Allah herşeye karşı şâhid bulunuyor.** Buharî şerhi

---

Melhuz: Mümkün olan.

Aynî'de Kazî İyaz'ın beyânı vechiyle der ki: «Peygamberin zevcelerine mahsûs olan hicâb, yüz ve ellerde dahi hilâfsız olarak kendilerine farzdır. Onun için ne şehâdet, ne diğer bir sebeble yüzlerini ve ellerini açmaları kendilerine câiz olmadığı gibi çıktıkları zaman şahıslarını ızhâr etmek de câiz değildi. Nitekim Hazret-i Hafsa, babası vefat ettiği gün çıktığında şahsını örtmüştü. Vefâtında da üzerine bir kubbe binâ edilmişti.»

اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِىِّ **Çünkü Allah ve melâikesi, Peygamber'i hep salavatlar dururlar.** Allah Teâlâ rahmet ve in'âmiyle, Melekler istiğfarları ve hizmetleriyle Peygamber'e daima tekrîm etmektedirler. Bu sâyede yukarıda هُوَ الَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ (*"O'dur ki sizleri karanlıklardan çıkarmak için üzerinize feyzü bereket indiriyor, ve mü'minlere rahîm bulunuyor."* Ahzab-33/43) buyurulduğu üzere mü'minlere feyz-i İlâhî inmektedir. يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا **Ey o bütün iman edenler, Sizler, O'na salât-ü selâm getirin,** selâmlayarak teslim olun. اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ ، صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، اَلصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ gibi duâlarla onun üzerine Allah'ın salavât ve rahmetü berekâtını niyâz edin Ve selâm vererek tekrim edin. Ve bir mânâya göre hiç incitmeyerek teslim olun, inkiyâd edin. Bu âyet gösterir ki, Peygamber'e salavât getirmek farzdır. Ancak tekrarına taarruz yoktur. Sahih olan budur ki, ismi zikrolundukça vâcib olur. Bu husûsta bir çok hadîsler rivâyet olunmuştur. Ezcümle Aleyhıssalâtü vesselâm buyurmuştur ki: رَغِمَ اَنْفُ رَجُلٍ ذُكِرْتُ عِنْدَهُ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَىَّ *«Burnu sürtülsün o adamın ki, yanında ben zikrolunmuşumdur da bana salavat getirmemiştir.»* (Tirmizi, Daavat-100) Yine buyurmuştur ki: ***«Allah Teâlâ, bana iki Melek müvekel kıldı. Ben bir müslimin yanında anıldım da bana salevât getirdi mi behemehal o iki Melek ona:*** غَفَرَ اللّٰهُ لَكَ ***derler. Allah Teâlâ ve sâir Melâikesi de o iki Meleke cevaben:*** اٰمِينَ ***derler. Bir müslimin yanında zikrolundum da bana salevat getirmedi mi behemehal o iki Melek: «Allah sana mağfiret etmesin» derler, Allah Teâlâ ve sâir Melâikesi de, o iki Meleke cevâben:*** اٰمِينَ ***derler.»*** Bâzıları da zikri tekerrür etse bile bir mecliste bir kerre vâcib olur demiştir. Nitekim secde âyetinde böyledir. Kezâlik her duânın evvelinde ve âhirinde de vâcibdir. Namazda, اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى اِبْرَاهِيمَ وَعَلَى اٰلِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ diye salevât okumak biz Hanefiyyece namazın vâcibâtından değildir, sünnettir. (Buhari: Daavât-31) İbrahim-i Nehaî'den mervidir: «Ashab-ı Kirâm teşehhüddeki اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِىُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ ile iktifâ edebilirlerdi.» (Buhari: Ezan-148) demiştir. Lâkin İmam-ı Şafî Hazretleri, namazın cevâzı için sâlavât, şarttır, vâcibdir demiştir. Ashab sormuşlar: «Ya Resûlallah, selâm vermeyi biliyoruz, fakat salâtı nasıl getireceğiz»

demişler. O vakit namazda okunan salavât duâsı talim buyurulmuştur. Peygamberler'den maadasına salavât tebean câiz olursa da istiklâlen mekrûhtur. Çünkü örfte Peygamberlerin şiârıdır. Nitekim Peygamberler, azîz ve celîl olmakla beraber hakkında «عزّ وجلّ» denmez.

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Zira Allah'a ve Resûlü'ne eza edenler.** Allah'a ezâ ta'biri, mecazdır. Allah hakkında lâyık olmayan söz söyleyen ve yâhud Allah'ın râzı olmayacağı fiiller yapan ve yâhud Allah'ın sevdiği kullarına ezâ eden demektir. لَعَنَهُمُ اللّٰهُ **Allah onları lâ'netlemiş, rahmeti sahasından uzaklaştırmış.** فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ **Dünyada da, âhirette de.** Dünyada mel'unlukları hayır ve hidâyetten mahrûmiyyetleridir. وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا **Ve onlara mühîn, yâni tahkir, tezlil idici bir azab hazırlamıştır.** وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا **Mü'minlere ve mü'minelere, iktisab etmedikleri, yâni sebebiyyet vermedikleri, müstehık olmadıkları bir vech ile ezâ edenlere de.** Mutlak ezâ, maddî veya ma'nevî, kavlî ve fiilîden eamdır. بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا Kaydı da iktisâb ve istihkâka göre had ve ta'zir gibi adaletle emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münkerden ihtirâzdır. Allah ve Resûlü hakkında ise, böyle bir istihkak mülâhazası asla vârid değildir. Onun için Allah ve Resûlü'ne her ne sûretle olursa olsun ezâ edenler, mutlaka mel'un ve azâb-ı mühîne müstehîk olmadıkları bir vecih ve sûretle eza edenler, فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا **bir bühtân yüklenmişlerdir.**

İşidenin donakalacağı şenî' bir yalan çirkin bir isnad ile iftirâ ki, sözle olan ezâda bu bühtân sarîh, fiilî olan ezâ da zımnî olur. وَاِثْمًا مُبِينًا **Hem açık bir günah, besbelli bir vebâl.** Münâfıklardan ve fâsıklardan birtakım çapkınlar, geceleyin kazâ-i hâcet için çıkan kadınları ta'kib eder ve cariyelere harfendâzlıkla sataşırlarmış. Kılık farkı olmadığı için bu arada bilmeyerek veya bilmezden gelerek hürr kadınlara dahi takılır, eza verirlermiş. Bundan sonraki gibi bu âyetin de bu sebeble nâzil olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı imanlı hürr kadınların kendilerine söz getirmemek, ezâ celbine sebebiyyet vermemek üzere vakâr ve haysiyyetle tanınmaları için tam bir tesettür ile örtünmeleri emrolunarak buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥٩﴾ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ

Tebean: Tabi olmak. **İstiklâlen:** Müstakil olarak. **İhtirâz:** Sakınmak. **Şenî':** Kötü.

الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ
لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾
مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللَّهِ
فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾
يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ
سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾
يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ
وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا
فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ
لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

Meâl-i Şerifi

59- Ey o Peygamber, zevcelerine ve kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına hep söyle: Cilbâblarından üzerlerini sıkı örtsünler, bu onların tanınmalarına, tanınıp da ezâ edilmemelerine en elverişli olandır. Bununla beraber Allah, bir gafûr, rahîm bulunuyor.

60- Celâlim hakkı için, eğer vazgeçmezlerse o Münâfıklar, kalblerinde maraz bulunanlar ve şehirde erâcif neşreden, tahrikât yapanlar, mutlak ve muhakkak seni kendilerine musallat kılarız. Sonra orada cıvârına pek az

---

Eracif: Uydurma, yalan söz.

yanaşabilirler.

61- Mel'un mel'un, nerede ele geçilirlerse tutulurlar ve öldürülürler de öldürülürler. 62- Allah'ın bundan evvel geçenler hakkındaki kanûnu ki, Allah'ın kanûnunu tebdîle çâre bulamazsın. 63- O nâs sana Saat'ten soruyor, de ki: «O'nun ilmi Allah'ın nezdindedir ve ne bilirsin belki o saat yakında olur.

64- Şu muhakkak ki,Allah, kâfirleri lâ'netlemiş ve onlara bir çılgın ateş hazırlamıştır.

65- Onda muhalled kalırlar ve ne bir velî bulabilirler, ne de bir nasîr.

66- O gün, yüzleri ateşte çevrilirken: «Âh, derler, 'âh ne olurdu bizler Allah'a itaat edeydik, Peygambere itaat edeydik.»

67- «Ya Rabbena, demektedirler, doğrusu bizler beylerimize ve büyüklerimize itaât ettik de bizi yanlış yola götürdüler.

68- Ya Rabbenâ, onlara azâbın iki katlısını ver ve kendilerini büyük bir lâ'net ile lânetle.»

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ **Ey o Peygamber, zevcelerine de, kızlarına da, bütün mü'minlerin kadınlarına da söyle.** Görülüyor ki, burada, yalnız Peygamber'in zevcelerine ve kızlarına değil, Sûre-i Nûr'daki وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ *("...baş örtülerini yakalarının üzerine vursunlar,zinetlerini açmasınlar, ..."* Nûr-24/31) âyeti gibi nisâ-i mü'minîne dahî teşmîl edilmiştir. Bununla beraber nisâ-i mü'minînde asıl hürriyyet olduğu için bundan murad, hürr kadınlar olduğu beyân edilmiştir. Arab'da tesettür âdet değil idi. Cahiliyyede kadına hürmet yoktu. Eski cahiliyye kadınlarında erkeklerinin nazar-ı dikkatlerini celb edecek vech ile göz belerderek açık saçık çıkan, teberrüc eden, mübtezel olanlar bulunurdu. Bundan dolayı kız evlâdlarını diri diri gömenler olmuştu. İslâm ise, kadının şânını iffet ve ismetle, vakâr ve haysiyyetle yükseltiyordu.

Sûre-i Nûr âyetleri, قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ *("Mü'min erkeklere söyle: gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını (apışlarını) muhâfaza etsinler..."* Nûr-24/30) ve قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ *("Mü'min kadınlara da söyle: gözlerini sakınsınlar, ırzlarını muhâfaza etsinler, ziynetlerini açmasınlar,..."* Nûr-24/31) mü'minîn ve mü'minâtın yekdiğerine göz belertmeyip nazarlarını kısarak edebü iffetlerini muhafaza etmeği öğreterek, terbiyelerini yükseltmiş olduğu gibi burada da imanlı hürr kadınların hiçbir vech ile ezâya maruz kalmamalarını te'yîd için

---

Teberrüc: Kadının açık saçık yabancılar içinde gezmesi. **Mübtezel:** Hor kullanılan, ortaya düşmüş olan.

buyuruluyor ki يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ **Cilbablarından üzerlerini sıkı örtsünler.**

CİLBAB: Baştan aşağı örten çarşaf, ferâce, câr gibi dış **kisvesinin adıdır.** كُلُّ ثَوْبٍ تَلْبَسُهُ الْمَرْأَةُ فَوْقَ ثِيَابِهَا *«Kadınların elbiselerinin üstüne giyilen bir nevi elbise»* الَّذِي يَسْتُرُ مِنْ فَوْقٍ إِلَى أَسْفَلَ *«Baştan aşağı örten şey.»* كُلُّ مَا تَسَتَّرَ بِهِ مِنْ كِسَاءٍ أَوْ غَيْرِهِ *«Kadınların tesettür için her türlü elbise ve örtü»* الْمُلَاءَةُ وَالْمِلْحَفَةُ *«Çarşaf ve peçe»* çarşaf ve peçe.»

İD'NÂ: Yaklaştırmak demek ise de, عَلَى ile sılalanması tazmîn sûretiyle sarkıtmak mânâsını da ifâde ettiğinden üzerinden sıkı örtmek demek olur. Cilbabdan örtmek ta'birinde de iki vecih vardır: Birisi, cilbablarından birisiyle bütün bedenini sıkıca örtmek, birisi de, bir cilbabın bir tarafiyle başından yüzünü örtmek demek olur. Bu beyânda da iki sûret vardır. Birisi, kaşlarına kadar başını örttükten sonra büküp yüzün de örtmek ve yalnız tek bir gözünü açık bırakmak. [1] İkincisi de, alnının üzerinden sıkıca sardıktan sonra burnunun üzerinden dolayıp gözlerinin ikisi de açık kalsa bile yüzün kısmı a'zâmını ve göğsü tamamen örtmüş bulunmaktır. [2] Rivayet olunduğu üzere Ümmü Seleme radıyallahü anha demiştir ki: يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ *«Cilbablarından üzerlerini sıkı örtünsünler.»* nâzil olduğu vakit Ensar kadınları, üzerlerine siyah kisâler giyerek öyle bir sekînet ile çıkmışlardı ki, başları üzerinde kuşlar varmış gibi»

Hazret-i Âişe radıyallahü anha'dan mervîdir, demiştir ki: «Ensar kadınlarına Allah rahmet etsin. İşbu يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ *«Ey O peygamber! zevcelerine de, kızlarına da, bütün mü'min kadınlarına da söyle;»* âyeti nâzil olduğu zaman mırtlarını [3] yardılar, onunla başlarını sardılar da Resûlullah'ın arkasında öyle namaz kıldılar ki, sanki başlarında kargalar varmış gibi.» ذَلِكَ **Bu, tesettür,** أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ **onların tanınmalarına,** mebzûl cariyelerden, âdi kadınlardan vakâr ve heybetle seçilerek hürmet edilmelerine فَلَا يُؤْذَيْنَ **ve binaenaleyh incidilmemelerine elverişli olan sûrettir.** Gerçi ezâyı kendilerine da'vet edecek olan içi bozukları, örtü zabtediverecek değildir. Lâkin imanlı temiz kadınların, kirli nazarlardan sadeflerinde meknun inciler gibi mahfûz kalmalarına en lâyık olan sûret de budur. Asıl o vakittir ki, onlara ezâ edecek olanların açık bir vebâl ve bühtân yüklenmiş oldukları tebeyyün eder. Ve binaenaleyh bundan evvelki ve sonraki âyetlerin hükümlerine dâhil olacakları anlaşılır.

---

[1] Bizler yetiştiğimiz zaman memleketlerimizde vâlidelerimizin tesettür tarzı bu idi.

[2] Bin üç yüz onda İstanbul'a geldiğim zaman İstanbul hanımlarının bir peçe ilâve edilmek ve elde açık bir şemsiyye bulunmak şartiyle tesettür tarzları da bu idi

[3] Mırt, Arab kadınlarının tutundukları bir nevi' yün futa.

Kisâ: Yünden yapılan elbise. **Mırt:** Yün elbise. **Mebzul:** Bol **Futa:** Peştemal. **Meknun:** Saklı, gizli.

وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا **Bununla beraber Allah, gafûr, rahîm bulunuyor.** Burada bu tezyîl çok mânâlıdır. Bu bize şu mânâları ilhâm eder: 1) Allah'ın mağfireti çoktur. Bugüne kadar geçmiş olan açıklıklara mağfiret buyurur, o kusurları örter. Rahmeti de çoktur. Bundan böyle emrini tutanları rahmetiyle çok bekâm eder. 2) Allah, gafur, rahîm olduğu içindir ki, kadınlara ezâ edilmesine râzı olmaz ve onun için örtülmelerini emreder. 3) Tesettür emrolunduğundan dolayı da kadınlar bir tazyîka ma'ruz bırakılmasın, ifrâta gidilmesin. Çünkü Allah, gafûr, rahîmdir. Bu emri, onların aleyhine değil, lehine olarak vermiştir demek de olabilir. O gafûr, rahîm olan Allah, bu emri verdikten sonra emnü âsayişi ahlâk ve huzûru ihlâl ve ifsâd edenlere karşı celâl ve azametle buyuruluyor ki: لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ **Celâlım hakkı için, söylerim ki, eğer vazgeçmezlerse o Münâfıklar.** Münâfıklıktan ve onun ezâyı mucib olan ahkâm ve ahlâkından, وَالَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **Ve o kalblerinde maraz bulunanlar.** Henüz İslâm terbiyesini tam almamış, fısku fücûra meylederek mü'minîn ve mü'minâta ezâ eden ahlâksızlar وَالْمُرْجِفُونَ فِى الْمَدِينَةِ **ve şehirde erâcîf neşredenler.**

İRCÂF: Aslında zelzele mânâsına olan «recfe» den me'hûz olarak ortalığı sarsacak tahrikât yapmak demektir ki,fiilî de olur, kavlî de. Bundan dolayı yalan, yanlış uydurma havâdisler neşretmeğe ircâf denildiği gibi, o yoldaki yalanlara de erâcîf denilir. Bunu yapanlar içinde Münâfıklar dahi varsa da ayrıca zikrolunması daha başkalarını da göstermiş oluyor ki, Medîne ve civârındaki Yehudîlerdi. Bütün bunlar, akıllarını başlarına alıp bu fenâ huylardan tevbekâr olarak bu yaptıklarından vazgeçmezlerse: لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ **Azamet-i şânımla mutlak ve muhakkak seni onlara igrâ ederim. Musallat kılar, saldırtırım.** Katillerine, teb'idlerine teşvîk ve sevk ederim. ... ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ **«Sonra da senin civarına pek az yaklaşabilirler.»** سُنَّةَ اللّٰهِ فِى الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ **Allah'ın bundan evvelkiler hakkındaki sünneti vechiyle,** yâni âdet etmiş olduğu kanun muktezâsınca. Çünkü bir memlekette, bir arzda fitne ve fesâda sa'y edenler öteden beri her millette katl-ü teb'id ile cezalandırıla gelmiştir. وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا **Sen de, Allah'ın o sünnetine, kanûnuna bir tebdîl bulamazsın.** Yâni geçmiş ümmetlerdeki birtakım ahkâm ve kavânini nesheden Din-i İslâm, öyle muzırr ve müfsîd olanları def-ü tenkil etmek kanûnunu nesih ve tebdil etmek için gelmemiştir. Çünkü Allah, müfsidleri sevmez ve müslümanlık fesadı çoğaltmak için değil, salâhı çoğaltmak içindir.

يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ **Nas sana saatten soruyorlar.** Kur'an'ın tehdîd ve inzârı

Bekâm: Mesut, bahtiyar. **İgra:** Hırsını tahrik etmek. **Teb'id:** Kovulma, sürülme. **Tenkil:** Uzaklaştırmak.

vakî' oldukça müşrikler istihza yollu, isti'câl sûretiyle, Münâfıklık ve mûziblik için, Yehudîler de imtihan için Kıyâmetin ne vakit olacağını sorar dururlardı قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ *«De ki: onun ilmi Allah katındadır.»*

Şimdi Peygamber'e olan bu hitâbdan sonra, yine mü'minlere nidâ ile buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَج۪يهاً ﴿٦٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَد۪يداً ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظ۪يماً ﴿٧١﴾ اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهُ كَانَ ظَلُوماً جَهُولاً ﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِك۪ينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٧٣﴾

Meâl-i Şerifi

69- Ey o bütün iman edenler, Sizler o, Musa'ya ezâ edenler gibi olmayın. Ezâ ettiler de Allah, O'nu, onların dediklerinden tebrie etti, temize çıkardı. O, Allah yanında yüzlü idi.

70- Ey o bütün iman edenler, Allah'dan korkun ve sağlam söz söyleyin.

71- Ki, işinizi yoluna koysun ve günahlarınızı mağfiret buyursun. Her kim de, Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse o, hakikat enbüyük murada ermiştir.

İsti'cal: Acele etmek. **Tebrie:** Zan altından kurtarmak.

72- Evet, Biz, o emâneti göklere, yere ve dağlara arz ettik. Onlar, O'nu yüklenmeğe yanaşmadılar. O'ndan korktular da O'nu, insan yüklendi. O, cidden çok zalim, çok câhil bulunuyor.

73. Çünkü Allah, münâfikîn-ü münâfikate ve müşrikînü müşrikâte azâb edecek, mü'minîn-ü mü'minâta da Allah, tevbe ile nazar buyuracak ve Allah, gafur, rahîm bulunuyor.

لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى **Musa'ya ezâ edenler gibi olmayın.** Bu âyet de, Resûlullah'ın Zeyneb'i tezevvücünden dolayı edilen lakırdılar üzerine, bir rivâyette de ifk mes'elesi üzerine nâzil olmuş deniliyor. Musa'ya edilen bu ezâ hakkında da müteaddid rivâyetler söylenmiştir.

1) Hazret-i Musa, çok edebli bir zât olduğu için pek sıkı örtünüp bedenini kimseye göstermediğinden dolayı Benî İsraîl'den birtakım kimseler: «Bu, neye bu kadar örtünüyor? Mutlaka bedeninde bir ayıb, veya bir âfet var» diye lakırdı etmişler. Sonra da bir gün bir tenhâda elbisesini bir taşın üzerine koymuş yıkanırken, Mintarafillâh taşın yuvarlanmasıyle âsâsını kapıp onu ta'kîb ederken hayli bir kalabalık rast gelip kendisini Allah'ın yarattığı en güzel bir beden ile görüvermişler. 2) «Biraderi Harun'u öldürdü» demişler. 3) Hâşâ, zinâye nisbet etmek istemişler. Karun bagyettiği zaman, sürtük bir kadına birçok mal vererek Hazret-i Musa'ya nefsiyle isnâdda bulunmak üzere teşvîk ve sevk etmiş, fakat sonunda kadın Karun ile aralarında geçen macerâyı ikrâr edivermiştir. فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا **Ki, Allah, O'nu, onların dediklerinden tebrie buyurdu, temize çıkardı.** O'nu lekelemek isterlerken Allah, kendilerini rezîlü rüsva etti. وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا **Ve O, Allah indinde vecîh idi, yâhud vecîh oldu.**

VECİH: Vecâhetli, haysiyyet ve mevki' sahibi, şerefli, sevgili, tam Türkçesiyle yüzlü idi. Onun için duâsını kabul ediverdi de düşmanlarını makhûr eyledi, yâhud daha yüzlü oldu, daha ziyâde şerefü şânı arttı. Muhammed ise, Resûlullah ve Hatemü'l-Nebiyyîn olduğu ve Allah ve Melâikesi hep O'na salavât getirmekte bulunduğu için Allah indinde daha vecîh, daha sevgilidir. Onun için gerek Zeyneb mes'elesi ve gerek diğer herhangi bir hususta O'nu incidecek sözler söyleyenler, eracîf neşredenler kendilerine yazık etmiş olurlar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ **Ey o bütün iman edenler, Allah'dan korkun, takvâlı olun,** imana yaraşmaz şeylerden korunun وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا **ve sağlam doğru söz söyleyin.** Hangi husûsta olursa olsun bir söz söylediğiniz zaman hak ve sevab hedefine müteveccih sağlam söz söyleyin, sonunda yalan çıkacak, söyleyenlerini küçük düşürecek çürük sözler söylemeyin, o eracîf ile meşgûl olanlara ben-

---

Makhûr: Bozguna uğratmak, kahredilmiş. **Eracîf:** Uydurma yalan söz.

zemeyin. يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ **Ki Allah, size amellerinizi düzeltiversin,** işlerinizi yoluna koyuversin. Çünkü bir cem'iyyetin sözü ne kadar sağlam olursa işleri de o nisbette düzgün olur. Sözü sağlam olanın, özü de sağlam olur. Özü sağlam olanın, işi de sağlam olur. وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ **Ve günahlarınızı mağfiretiyle örtüversin.** Zira halleri salâh kesbedenlerin günahları da örtülür. وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Her kim de Allah ve Resûlü'ne itaat ederse.** Bu tekliflerinin içinde dâhil bulunan emirlerini ve nehiylerini tutarsa ki, Allaha itaat, Resûlüne itaatle olur. فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا **O hakikaten çok büyük murada ermiştir.** Fevz-i azîme, rıdvân-ı ekbere ermiştir. Bunun sırrü hikmeti de şöyle îzâh buyuruluyor:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ **«Evet, biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik.»** **EMANET:** Aslında mimin zammiyle «أَمُنَ ، أَمَانَ» den masdar olup emînlik, yâni âharin hukûku emniyyet edilip inanılabilir, inanç olmak, inançlık huyu demektir. Sonra emniyyet edilip inanılan şeye de isim olmuştur ki, أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلٰى أَهْلِهَا (*"Haberiniz olsun ki Allah size şunları emrediyor: Emanetleri ehline veresiniz..."* Nisa-4/58) da bu mânâya idi. Emanet, vedîaden eammdır denilir. Burada her iki mânâ dahi olabilirse de, evvelkisin daha muvafıktır. Ekseriyyetle müfessirîn bunu, teklif veya farâiz diye tefsîr etmişlerdir. Bunu şöyle anlamak lâzım gelir: Allah'ın gerek kendi hukukuna ve gerek halkın hukûkuna müteallık emrü nehyinin, ahkâmının icrâına Allah'ın emîni, inanç memuru olmak demek olan emânetini, yâni Allah'ın diğer eşyada oluduğu gibi ıztırar ile cebren değil, rızâ ve ihtiyâr ile yaptırmak istediği ef'al-i ihtiyâriyyede emrine itaatle hilâfeti demek olan vazîfe ve mükellefiyyeti, عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ **o göklere ve yere ve dağlara. Yukarıda ve aşağıda o ağır ve büyük ecrâm ve ecsamın hepsine arz eyledik** فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا **de onlar, onu yüklenmekten ibâ ve imtinâ ettiler.** Gerçi semâvât ve arz, Allah Teâlâ'nın ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا (*"gelin, ikiniz de ister istemez dedi...."* Fussilet-41/11) gibi tekvînî emirlerini قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ (*"... geldik isteye, isteye dediler."* Fussilet-41/11) diye tav'an kabûl ettiler. Öyle iken âharin hukukunu yüklenmek mânâsını ifade eden emanet kendilerine arz olunduğu zaman çekindiler وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا **ve ondan korktular.** Emânet böyle semâvât ve arz ve cibâlin dayanamayacakları derecede ağır, edâsı zor, mes'ûliyyetli, büyük ve korkunç bir yüktür. Burada arz ve ibâyı hakîkati üzere mülâhaza eden müfessirler, varsa da çokları emânetin azametini beyân için istiâre-i temsiliyye suretinde bir tasvir olduğuna zâhib olmuşlardır. Emânet ifâ edildiği takdirde neticesi çok büyük bir kerâmet olduğu gibi îfâ edilemediği takdirde de hiyânet ve garâmetle büyük bir rüsvâlıktır. وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ **insan ise, onu yüklendi,** belâ, dedi, teklif ve

---

Iztırar: İhtiyaç. **İbâ:** Kaçınma. **Tav'an:** İsteyerek.

hılâfeti kabul etti. إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا **O insan, cidden zalûm, cehul bulunuyor. Her ferdi değil, insan cinsi.**

ZALÛM: Çok zalim, zulme, haksızlığa çok meyyal, Allah'ın ve ibadullah'ın hukûkunu yüklendiği halde lâyikiyle ifâ etmeyip kendine yazık ediyor.

CEHUL: Dâvâsı gibi âlim değil, bil'akis çok câhil. Çünkü âkibetinin künhünü bilmiyor, onun için zulmediyor. Halbuki o arzın hikmeti ve emaneti yüklenmesinin akibeti şudur: لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ **Çünkü Allah, akibette münâfıkların erkeğine dişisine ve müşriklerin erkeğine dişisine azab edecek,** emânete hıyânetin, zulümlerin cezasını verecek. وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ **Gerek erkek ve gerek dişi mü'minlere, emâneti edâ etmeğe çalışan imanlılara da tevbelerini kabul ederek, dönüp dönüp nazar edecek, mağfiret ve rahmetiyle cemâlini gösterecek** وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا **ve Allah, gafûr, rahîm bulunuyor.** Münâfıklar, müşrikler de tevbe edip imana gelirlerse onların da tevbelerini kabul edip mağfiret eder. Demek ki, emâneti yerine getiremeyen, vazifelerini yapamayanların akibeti çok fenâ olduğu gibi Allah'a ve Resûlü'ne itaat edip de iman ile emâneti yerine getirenler de en büyük fevze ermiş, didar-ı İlâhîye kavuşmuş olacaklardır. Şübhesiz ki, bu ni'met ve rahmet hamdü şükre sezâdır. Onun için bundan sonra Sûre-i الْحَمْدُ لِلّٰهِ 'in de, الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ile başlaması ne güzeldir.

SEBE' SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 54

Sebe' Sûresi Mekkî'dir. Yalnız İbn Atiyye, ويرى الذين اوتوا العلم (Sebe'-34/6) âyetinin Medenî olduğu hakkında bir kavil de nakletmiştir.

Âyetleri : Şamî ta'dadında elli beş, diğerlerinde elli dörttür.

Kelimeleri : Sekiz yüz seksen üçtür.

Harfleri : Üç bin beş yüz on ikidir.

Fasılası : ط ، ل ، ب ، د ، م ، ن ، ر harfleridir.

Sebeb-i nüzûlü: Ebû Hayya'nın Bahir'de nakline göre şudur: Ebu Süfyan, Mekke kâfirlerine: «Muhammed, bizi ölümden sonra azâb ile tehdîd ediyor ve ba's ile korkutuyor, Lâtü Uzza'ya kasem ederim ki, bize o saat ebeden gelmeyecek ve biz ba's olunmayacağız» demişti. Buna karşı Allah Teâlâ: «Ya Muhammed, قُلْ بَلٰى وَرَبّى لَتَأْتِيَنَّكُمْ (*"de ki: hayır Rabbım hakkı için o size behemehal gelecek..."* Sebe'-34/3) buyurmuştur. Sûre'nin bâkisi de, bunu te'yid eden tehdîd ve inzârdır. Bu meyanda bilhassa Sebe' Devlet ve medeniyyetinin sûret ve esbâb-ı inkırâzından bahs edildiği için bu Sûre, buna izafetle yad olunmuştur.

Sebe': Alûsî'nin beyan-ı vechiyle Sebe' aslında bir recûlün ismidir ki, Sebe' ibn Yeşcüb ibn Ya'rub ibn Kahtan'dır. Bâzı haberlerde vârid olduğu üzere Ferve

---

Ta'dad: Saymak. **İnkıraz:** Zeval bulma.

ibn Mesîk radıyallahü anh demiştir ki: Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne vardım. «Ya Resûlallah, dedim, bana haber ver Sebe' erkek midir kadın mıdır?» Buyurdu ki: "O Arab'dan bir recûldür. On evlâdı olmuştur. Altısı uğurlu çıktı, dördü uğursuz. Uğurlu olanlar: Ezd, Kinde, Mezhic, Eş'arîler, Enmar, Becîle de onlardan. Uğursuz olanlar da Âmile, Gassan, Lahım, Cüzam.» Abdilmecid ibn Abdun kasîdesinin şerhinde Abdülmelik ibn Abdillah ibn Bedruni'l-Hadramiyyi'l-Büstî şöyle zikreder ki: «Sebe' ibn Yeşcüb bir kavle göre Yemen mülûkünün evvelidir. Kahtan evlâdından ilk evvel sebyeden, ya'ni esir alan o olduğu için Sebe' tesmiye edilmiştir. Mülkü, yâni kurmuş olduğu devlet, dört yüz seksen dört sene sürdü. Sonra kabîlenin ismi oldu.» Sûre-i Neml'de geçtiği üzere onların vatanı olan Me'rib diyârına da ıtlâk olunur. Ebü'l-Fida tarihinde de der ki: «Sebe'in ismi Abdişemis'dir. Çok gazve ve Sebe' yaptığı için Sebe' denilmiştir. Sebe' ibn Yeşcüb ibn Ya'rub ibn Kahtan'dır. Sebe'in müteaddid evlâdı vardı ki, Himyer, Kehlân, Amr, Eş'ar, Amile hep Benu Sebe'dir. Yemen Arablar'ının bütün kabîleleri ve mülûkü olan Tebâbia hep Sebe' evlâdıdır. Ve Yemen Tebâbiası'nın hepsi Himyer ibn Sebe' evlâdındandır. Ancak içlerinde İmran ile biraderi Müzeykiya, Kehlân ibn Sebe' evlâdından olan Ezdden Âmir ibn Harise oğullarıdır. Fakat لَقَدْ كَانَ لِسَبَاٍ ف۪ي مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌ (*"Celalime kasem ederim ki Sebe' için meskenlerinde hakikaten bir âyet vardır..."* Sebe'-34/15) âyetinde Sebe'den murad, bir adam değil, bir kavim olduğu zâhirdir. Demek ki, kavim, devletinin müessisi olan babalarının ismini almıştır. Sebe' Hükûmeti Sûre-i Neml'de geçtiği üzere Belkis'in zamanında Hazret-i Süleyman'a inkiyâd etmiş idi. Anlaşılıyor ki, o zaman arz-ı mukaddese kadar bütün Arabistan büyük bir ma'mûre imiş.

Bu Sûre, evvelki Sûre'nin son âyetini bir nevi' tavzîh gibidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَاۜ وَهُوَ الرَّح۪يمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَأْت۪ينَا السَّاعَةُۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتَأْتِيَنَّكُمْۙ عَالِمِ الْغَيْبِ

لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَٓا اَصْغَرُ
مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٣﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ
﴿٤﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْ فِٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ
اَلِيمٌ ﴿٥﴾ وَيَرَى الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ
مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِٓي اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٦﴾
وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ اِذَا
مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ اِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾
اَفْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَمْ بِهِ جِنَّةٌ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ ﴿٨﴾ اَفَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا بَيْنَ
اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِنْ نَشَاْ نَخْسِفْ
بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hamd, o Allah'ındır ki, göklerde ne var yerde ne varsa hep O'nun, âhirette de hamd O'nun ve O, öyle hakîm, öyle habîr ki,

2- Yere ne giriyor ve ondan ne çıkıyor, gökten ne iniyor ve ona ne

çıkıyor hepsini bilir. Hem O, öyle rahîm, öyle gafûr.

3- Küfredenler ise: «Bize, o saat gelmez» dediler. De ki: «Hayır, Rabbım hakkı için O, size behemehal gelecek. Gaybi bilen Rabbım ki, O'ndan göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey kaçmaz. Ne ondan daha küçüğü, ne de daha büyüğü, hepsi mutlak bir «Kitab-ı Mübîn» dediler.

4- Çünkü iman edip iyi ameller işleyenlere mükâfat verecek. İşte onlar için bir mağfiret ve bir «rızkı kerîm» var.

5- Âyetlerimizi hükümsüz bırakmak için yarışanlar, onlar için de pislikten öyle bir azâb var ki, elîm.

6- Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise sana Rabbın'dan indirileni görüyorlar ki, o mahzâ hak ve o izzetine nihâyet olmayan sahibi hamdin yolunu gösteriyor.

7- Böyle iken, o küfredenler şöyle dediler: «Size bir adam gösterelim mi ki tamamen didik didik didiklendiğini vakit muhakkak siz, yeni bir hılkat içinde bulunacaksınız diye size Peygamberlik ediyor?»

8- Bir yalanı Allah'a iftira etmekte mi, yoksa kendisinde bir cinnet mi var? Hayır, doğrusu o âhirete inanmayanlar, uzak bir dalâletle azâb içindeler.

9-Ya gökten ve yerden önlerindekine ve arkalarındakine bir bakmazlar mı? Dilersek kendilerini yere geçiriveririz, yâhud gökten üzerlerine parçalar düşürüveririz. Hakikaten onda, inâbe edecek (Hakk'a gönül verecek) bir kul için şübhesiz bir âyet vardır.

Kur'ân'da hamd ile başlayan beş Sûre vardır. İkisi, nısf-ı evvelde, En'âm ile Kehif, ikisi de, nısf-ı ahîrde. Bu Sûre ile bundan sonraki Sûre-i Melâike, birisi de Fatiha'dır ki, hem nısf-ı evvel ile okunur, hem nısf-ı ahîr ile. Razî der ki: «Bunun hikmeti, Allah Teâlâ'nın ni'metleri pek çok ve bizim ihsaya kudretimiz yok olmakla beraber esas i'tibariyle iki kısımdır: Birisi îcâd ni'meti, birisi de ibka ni'metidir. Çünkü Allah Teâlâ bizi, evvelâ rahmetiyle halk buyurmuş ve bizim için durabileceğimiz şeyler de halk buyurmuştur. Bu ni'met bir de iâde olunacaktır. Çünkü O, bizi neş'et-i uhrâ ile bir daha halk edecek ve bizim için devam edecek şeyler de halk eyleyecektir. Demek ki, bizim bir ibtidâ ile bir iâde, iki halimiz vardır. Her iki halde de üzerimizde iki ni'met var: îcâd, ibkâ. Fatiha'da her iki ni'mete işāretle الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ . مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (*"Hamd O Rabbü'l-âlemîn, O Rahman, Rahim O din gününün Mâliki Allah'ın"* Fatiha-1/1-3) buyurulduğu gibi, nısf-ı evvelde Sûre-i En'âm'da i'met-i îcâd

İhsa: Saymak, **İbka:** Bakileştirmek.

şükrüne işareten, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ (*"Hamd O Allah'ın hakkıdır ki gökleri ve yeri yarattı, zulmetleri ve nuru yaptı,..."* En'âm-6/1) buyuruldu. Sûre-i Kehf'te de ni'met-i ibkaya şükr olmak üzere اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ (*"Hamd O Allah'a ki kuluna kitap indirdi, hem ona hiç bir yamukluk yapmaksızın."* Kehf-18/1) buyuruldu. Çünkü Kitab ve şeriat sebeb-i bakadır. Nısf-ı ahîrde bu Sûre-i celîle'de de ni'met-i âhire ve halk-ı cedîd ihtâr olunarak buyuruluyor ki:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ **Hamd,** (övgü ile ta'zîm olunmak), **Allah'ındır.** Allah'ın hakkı, Allah'ın hassasıdır. الَّذ۪ي **o ki** لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ **Bütün göklerdeki ve yerdeki hep O'nundur.** Onun halkı, O'nun milki, O'nun ni'metidir. Bu dünyada insanların elinde ne varsa hep emânettir. وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِ **Âhirette de hamd, O'nundur.** Yâni bu önün, bir sonu, bu dünyanın, bir âhireti var. O âhiret ve âhiretteki ni'metler ve O'nun için önünde hamd O'nun olduğu gibi, sonunda da hamd O'nun. Âhiret, kesb ile alâkadar olduğu için orada hamd, O'nun hakkı değil zannedilmesin. O'nun hikmetiyle hazırlayan, çalışanların sa'yini zâyi' etmeyip, kesbine göre ecrini verecek olan O'dur. Ve gerek niâm-i dünya ve gerek niâm-i âhiret kesb ile ne kadar alâkadar olursa olsun esas itibâriyle istikaktan ziyâde tefaddul târikiyle olduğunda da şübhe yoktur Ehl-i cennet اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي هَدٰينَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ (*"Hamdolsun O Allah'a ki hidayetiyle bizi buna muvaffak kıldı, O bize hidayet etmese idi bizim kendiliğimizden bunun yolunu bulmamıza imkan yoktu,..."* A'râf-7/43) diye, وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ (*"«Hamd O Allah'a ki bize vâ'dini doğru çıkardı ve bizi arza varis kıldı, Cennetten istediğimiz yerde makam tutuyoruz» dedikleri vakit..."* Zümer-39/74) diye, وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ الَّذ۪ي اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ (*"Ve şöyle demektedirler: «Hamd olsun Allah'a bizden o hüznü giderdi, hakikaten Rabbımız çok gafur, şekûr, fadlından bizi durulacak yurda kondurdu,..."* Fâtır:35/34-35) diye türlü hamidlerle hamdedecekler ve bütün dâvâları-nın, duâlarının sonu da, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ olacaktır. Dünyada hamd, bir vazife, bir ibâdet, âhirette ise, bir telezzüz bir zevktir. وَهُوَ الْحَك۪يمُ **Ve O, öyle hakîm,** hikmetiyle dünyayı âhirete, âhireti dünyaya raptederek iki âlemin de umûrunu muhkem sûrette tedbîr eden hamde müstehık olan hâkim, الْخَب۪يرُ **öyle habîr,** her şeyin sırrü künhünü, önünü sonunu bilir. Bilerek tedbir-i umûr eder. Öyle habîrdir ki, يَعْلَمُ **bilir** مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ **arza ne giriyor.** Arzın içine muhîtından ne sokuluyor, meselâ, neler yağıyor, neler gömülüyor, neler ekiliyor, neler saklanıyor. وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا **Ve ondan ne çıkıyor,** ne huruc ediyor. Hayvanattan, neba-

---

Niâm: Nimetler. **Telezzüz:** Tad ve zevk almak.

tattan, meadinden, buhardan, rayihadan, hararetten, bürûdetten ve sâireden neler içinden dışına çıkıyor. وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ **Ve semâdan ne iniyor,** meselâ, yağmurdan, kardan, şimşekten, saikadan, taştan, şihabdan, ziyadan, harâretten ve sâir maddî ve mânevî kuvvetlerden ve Melâikeden neler arza iniyor. وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا **ve ne ona urûc ediyor, çıkıp yükseliyor.** Meselâ, ne buharlar, ne gazlar, ne gibi maddeler, kuvvetler, Melekler, ruhlar, duâlar, hâmiller, akisler, semâya yükselip çıkıyor. Hâsılı hem yerin, hem göğün mütekabilen irâd ve masraf büdcelerini sâde bütün müfredâtiyle değil, bütün tehakkukâtiyle de tamamen bilir ve hepsinin önünü, sonunu o suretle idare eder. وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ **Hem o öyle rahîm, öyle gafur.** Hakîm, habîr olduğu gibi rahîm, gafurdur da. Hamd edenlere rahîm, kusur edenlere gafûrdur. Bu haysiyyetle de, dünya ve âhiret hamd O'nundur. Burada bu Esmâ-i Hüsnâ'nın zikri, âhiretin imkânını kolay tasavvur ettirmek içindir. وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Öyle olmakla beraber küfredenler,** yâni Allah'a o suretle hamd etmeyip, o sıfatlarını ve âhirete kudretini inkâr edenler, dediler ki, ilh...

وَرَبِّي Vav-i kasemdir. «عَالِمِ الْغَيْبِ» «رَبِّي» nin sıfatıdır. Taberî'nin beyanına göre gaybden murad, halkın henüz vukûfu olmayan mümkünattır ki, gerek hiç vücude gelmemiş olsun, gerekse vücud verilmiş de henüz kimse muttalî' olmamış bulunsun. Burada, bu vasf ile tavsîf, iki nükte ifâde eder. Birisi, geleceği haber verilen saatin ne vakit geleceğini yalnız O'nun bildiğini anlatır. Birisi de, dağılmış eczânın toplanmasını istib'âd ederek O'nu inkâr edenlere cevab noktasını gösterir. Bunun nazîri, Sûre-i Kaf'ta, قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ (*"Fakat arz onlardan neyi eksiltir bize malumdur ."* Kâf-50/4) dir. Yâni ilmi böyle olan habîrü hakîme, o nasıl mümteni' olur? لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ **Ne semalarda, ne de arzda zerre miskali,** yâni en küçük karınca mikdarı, ufak bir mikrob veya molekül O'ndan uzak kalmaz. İlminden kaçmaz وَلَا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ **Ve ne ondan, o zerre miskâlinden daha küçüğü.** Atom, elektron, cüz'-i ferd, cüz'-i lâyetecezza derecesinde asgarî mütenâhi. وَلَا اَكْبَرُ **Ne de, daha büyüğü.** Hey'et-i mecmûasına varıncaya kadar hiçbiri, O'nun ilminden gâib olmaz. اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ **Hepsi huzurunda apaçık bir Kitabdadır.** Müfessirînin çoğu burada, Kitab-ı mübîni Levh-i mahfûz diye tefsîr etmişlerdir. Fakat bunun, وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (*"...Ne bir yaş nede bir kuru yoktur ki her hal bir kitabı mübînde olmasın."* En'âm-6/59) de olduğu gibi doğrudan doğruya ilm-i İlâhî'yi tasvîr olması daha zâhirdir. Yâni gâib ve şâhidiyle bütün kâinat, Allah'ın huzûrunda

---

Mead: Âhiret. **Bürûdet:** Soğukluk. **Sâika:** Yıldırım. **Şihâb:** Parlakyıldız. **Büdce:** Bütçe. **Layetecezza:** Bölünmez.

apaçık bir kitab gibi zâhir ve ma'lûm ve mazbûttur. لِيَجْزِيَ الَّذِينَ Bu, لام yukarıdaki لَتَأْتِيَنَّكُمْ fiiline müteallık ve onun hikmetini beyândır. Yâni Allah, o iman edip sâlihât işleyenlere mükâfat vermek için muhakkak o saat gelecek ilh... O halde kelâmın hâsılı şu oluyor: Hikmet, o saatin gelmesini iktizâ ediyor. Hem gaybı, hem de büyük küçük, gizli aşikâr, cemi'-i cüz'iyyât ve külliyyâtiyle bütün kâinatı muhît olan ilm-i kâmil var, bütün onları îcâd eden kudret de var. O halde, o saat neye gelmesin? Elbette gelecek, bu önün bir sonu olacak. Mü'minlere mükâfat, kâfirlere mücâzât edecek. Kâfirler, onu inkâr ediyorlarsa da onlara mukâbil وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ **kendilerine ilim verilenler,** Resûlullah'ın Ashâb'ı ve ümmetinden onların izince gidenler veya Ehl-i Kitab ulemâsından ilmiyle âmil olup da imana gelenler الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ **sana Rabbın'dan indirileni,** yâni Kur'ân-ı görüyorlar ki, هُوَ الْحَقَّ **o mahz-ı hak** وَ **hem de** يَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ***«ve izzetine nihâyet olmayan sahip hamdin yolu gösteriyor.»***

AZÎZ, çok izzetli, çok onurlu, kahreder de asla mağlûb edilmez,

HAMÎD, o hamdin sahibi dünyada ve âhirette hamd kendisinin hakkı olan Mahmud Teâlâ'nın yoluna hidâyet ediyor. Doğrudan doğru caddeyi gösteriyor, o yüksek izzet ve hamdi duyuruyor. Ona ermek zevkini veriyor, yolunu da bildiriyor. Böyle iken وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا **o küfredenler,** âyetlerimizi hükümsüz bırakmak için çalışan, yarışan kâfirler dediler. Kureyş kâfirleri Nübüvvet ile istihza yollu aralarında demişlerdi ki: هَلْ نَدُلُّكُمْ **"... size bir adam gösterelim mi"** بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ **Hayır, doğrusu âhirete inanmayanlar, uzak dalâl ile azâb içindedirler.** Onun için öyle hezeyan ediyorlar. Âhirete imanı olmayanların âhirette görecekleri azâbdan başka dünyada vicdanları azâb içindedir. Zira dünyanın fanîliği meşhûd olduğu cihetle âhiret akidesi olmayanların bedbin (pesimist) olmaları tabiîdir. Akibeti hakkında bedbîn olan vicdanların ise, azâb içinde bulunduğunda şübhe yoktur. Meğer ki, ölümü kendisi için halâs addettirecek bir azâb içinde bulunsun. Peygamber'e karşı o hezeyânda bulunan kâfirler de böyle telâş ve şaşkınlık içinde idiler. Bu sûretle bu idrab Allah Teâlâ tarafından o kâfirlerin hallerini beyan ile sözlerini ibtâldir. أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ **Ya körler mi? O semâ ve arzdan önlerindekine ve arkalarındakine bakmazlar mı?** Nasıl bir vaz'iyyette bulunuyorlar? إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ **Dilersek Biz, onları yere geçiriveririz.** Bir zelzele ile yerin yarılıvermesi bir anlık bir iş. أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ **Yâhud üstlerine semadan parçalar düşürüveririz.** Bunun için de bir hacer-i semavî parçaları veya bir yıldızın arza çarpıvermesi kâfi. Bu tehdîd cümlesi, arada bir cümle-i mu'tarıza gibidir. إِنَّ فِي

Pesimist:: Kötümser **Bedbin:** Ümitsiz. **Hacer-i semavî:** Gök taşı.

ذٰلِكَ Şübhesiz ki, onda, o göğe ve yere bakıp da önünü ardını düşünmekte, **لَاٰيَةً mutlak bir âyet bulunur.** Bir delîl, bir açık alâmet bulunur ki, Allah'ın kudretini ve Peygamber'in dediğini ve hakîkaten didik didik dağıldıktan sonra da bir halk-ı cedîd muhakkak olduğunu ve bu hılkatin bâtıl bir oyuncaktan ibâret olmayıp bu dünyanın bir âhıreti bulunduğunu anlatır. Fakat herkesin değil, **لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ her abd-i münîb için.** İnâbe eden, yâni taassubdan geçip Hakk'a dönen her kul için.

Buna, tarihten güzel bir misâl vermek üzere buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ اَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ﴿١٠﴾ اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا اِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾ وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّهِ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿١٢﴾ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اِعْمَلُوا اٰلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهِ اِلَّا دَابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَاَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

10- Şanım hakkı için Davud'a, Bizden bir fadıl verdik: «Ey dağlar çınlayın O'nunla beraber ve ey kuşlar» dedik ve O'na demiri yumuşattık.

11- «Bol bol zırhlar yap ve iyi biçime yatır» diye. Siz de, salâh ile çalışın, daha iyi işler yapın. Çünkü Ben, her yapacağınızı gözetiyorum.

12- Süleyman'a da rüzgârı, sabah gidişi bir ay, akşam dönüşü bir ay. Erimiş bakır menbâını da O'na, seyl gibi akıttık. Hem Rabbı'nın izniyle elinin altında Cinnîlerden de çalışan vardı. Onlardan da her kim, emrimizden inhirâf ederse ona, saîr azâbını tattırız.

13- Onlar, O'na, mihrâblar, timsâller ve havuzlar gibi çanaklar ve sâbit kazanlardan her ne isterse yaparlardı. Çalışın ey Davud hanedanı, şük'ür için çalışın, mamafih kullarım içinde şekûr olan azdır.

14- Sonra vaktâ ki, O'na ölümü hükmettik, onlara onun ölümünü sezdiren olmadı. Yalnız bir güve böceği (arza) dayandığı âsâsını yiyordu. Bu sebeble yıkıldığı zaman tebeyyün etti ki, Cinler, eğer gaybi bilir olsalar o zilletli azâb içinde bekleyip durmazlar.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ Hakîkaten şanım için Davud'a (en güzel inâbe etmiş olan Davud aleyhisselâm'a) **verdik. مِنَّا Bizden, Bizim tarafımızdan,** yâni ale'l-âde değil, azamet-i İlâhiyye'yi ayrıca bir husûsiyyetle ifâde eden mahzâ ilâhî bir atiyye, fevka'l-âde bir mu'cize olarak **فَضْلًا bir fadıl,** o vakte kadar diğer Enbiya'ya verilenlerden fazla bir âyet, bir ni'met verdik. Şöyle ki: **يَا جِبَالُ اَوِّبِى مَعَهُ «Ey dağlar, dedik, O'nunla beraber te'vib,** yâni terci' yapın, ötün, çınlayın **وَالطَّيْرَ siz de, ey kuşlar.»** Sûre-i Enbiyâ'da geçen وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ *("...ve Davud'un maiyyetinde dağları musahhar kılmıştık, kuşlarla beraber tesbîh ediyorlardı ."* Enbiyâ-21/79) Sûre-i «ص» da gelecek olan اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِىِّ وَالْاِشْرَاقِ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ اَوَّابٌ *("Çünki biz O'nun maiyyetinde dağları musahhar kılmıştık tesbih ederlerdi akşamleyin ve işrâk vakti. Kuşları da toplu olarak, hepsi O'nun için tercî' yapar (evvâb) idi."* Sâd-38/18-19) bunun tefsîri demektir. Yâni Davud'a öyle güzel bir ses, öyle şanlı bir edâ verilmişti ki, akşam, sabah tesbih ettikçe O'nun sesine bütün dağlar ve kuşlar iştirâk eder, çınlar, öterlerdi. Demek ki, güzel sesle hüsnü elhan Davud'un bir fazîlet-i mahsûsası, kuşları dahi başına toplayan bir mu'cizesi olmuştu. Bu mânâ iledir ki, savt-i Davudî meşhûr olduğu gibi, mezamîr-i Davud da meşhûrdur. Bu güzel san'atı, İslâm'da suret-i mutlakada mezmum zannedenler olmuştur. Fakat bilmek lâzım gelir ki, mezmum olan lühûn-ı fısıktır. Yoksa Kur'ân okurken tertîl ve tahsin-i savt,

---

İnhırâf: Doğru yoldan sapma. **Te'vib:**Zikir. **Mezmum:** Ayıplanmış. **Lühûn:** Nağmeler.

me'murun bihtir. Bu babda Kütüb-i Sıhah'ta hayli hadîsler vardır. Birçokları gınanın, yâni Musikînin tesirini ruhanî zannederler. Böyle bir zan, ruhu hevâ zannetmektir. Ses, bir heva ihtizazı olduğu için Musikînin doğrudan doğru verdiği tesir ve heyecan, bir bûse zevki gibi cismanî ve a'sabî bir tesirdir. Teganni, ancak bir kelimenin bir kelâmın mânâsını ruha duyurmağa hizmet etmesi i'tibariyledir ki, ruhanî bir kıymet alabilir. Ehl-i fısk, hep şehevanî mevzûlarla cismanî heyecan aradığı için mânâyı öldürerek sâde a'sâba basan kuru nağmelerle cismanî tesîr arar. Bu ise, ruhanî şuuru terbiye değil, ifnâ eder. Belki fasık için bütün şuurundan geçip mest-i lâya'kıl olmak bir zevktir. Fakat dinin, şer'in vermek istediği zevk bu değil, güzel mânâlı, mukaddes şuurlu bir hayat yaşatmaktır. Şer'î istiyor ki, Kur'ân okunurken ses güzelleştirilsin, tegannî edilsin. Ancak nazmı bozarak mânâyı unutturarak kuru ses ta'kib eden ehl-i fısk elhân ve nagâmâtiyle değil,elfazın tecvidini fesahatini bozmayarak,manasını belağatın incelikleriyle duyarak şuiurlu bir hayat yaşatacak olan ber lahn ile okunsun ki,buna hadisi nebevide ""LuhUnuArap"" tabir buyurulmuş ve İlm-i edâda tecvîd ile ta'rîf olunmuştur. Bu sûretle biz, Kur'ân okunurken Hazret-i Davud'un mu'cizesini yaşamış oluruz. Nitekim Kur'ân'ı güzel okuyan hakkında «Âl-i Davud'un mezamîrinden bir mizmar verilmiştir» diye sitâyiş buyurulmuştur. Hazret-i Davud'un dağları teshîr eden, uçan kuşları durduran mu'cizesi de kuru bir ses oyunundan ibâret terennümat-i mücerrede değil, ruhtan kopup Huda'ya arz olunan takdîsat ve tesbîhat idi. Nitekim bu mânâyı belâğatle ifâde için O'nun maiyyetinde dağlar, zevi'l-ukûl gibi gösterilerek يَاجِبَالُ «*Ey dağlar*» diye nidâ وَالطَّيْرَ «*Kuşlar*» O'nun mahalline atfedilmiştir. Dağlar, kuşlar böyle müsahhar olduğu gibi, وَاَلَنَّا لَهُ الْحَد۪يدَ **ve O'na demiri de yumuşattık.** Müfessirîn bunu, şöyle tefsîr ediyorlar: Kızdırmağa, döğmeğe muhtac olmaksızın elinde balmumu gibi dilediği surete koyuverdi. Fahruddin-i Razî der ki: «Allah'ın kudretinden bunu istib'ad etmemelidir. Çünkü görülüyor, ateşte öyle yumuşuyor ve öyle münhall oluyor ki, yazı yazılan mürekkeb haline geliyor. O halde herhangi âkıl onu, Kudret-i İlâhiyye'den istib'ad eder? Mamafih bâzı nâs bundan murad, ateş ile ve alât isti'maliyle demir eritmeyi keşf ve istihrâc etti demek olduğuna kâil olmuştur. Lâkin bu doğru değildir. İ'tikâdının za'fı ve Allah'ın kudretine adem-i i'timâdı onu bu fikre sevketmiştir.» Böyle olmakla beraber âyetin bu mânâya da ihtimâli yok değildir. Demirin keşfi ve izâbesi daha eski olsa gerektir. Fakat onu mum gibi dilediği şekle koyarak elbise dokuyacak derecede

---

A'sâb: Sinirler. **Elhân:** Nameler. **Tercî':** Geri çevirme, döndürme. **İstibâd:** Uzaklaşmak. **İzabe:** Eritmek.

ince sanayia tatbik etmek, Davud aleyhisselâm'a nasîb olmuş bir san'attır. Nitekim Sûre-i Enbiyâ'da وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ (*"Bir de O'na sizin için sizi harbinizin şiddetinden korusun diye giyecek sanatını talim etmiştik..."* Enbiyâ-21/80) buyurulmuştur ki, bundan, bu san'atın ahlâfa da yadigâr kaldığı anlaşılıyor. Zira لَكُمْ «*Sizin için*» hitabı, Ümmet-i Muhammede'dir. Burada ise, bu hikmet şöyle ifâde olunuyor: **أَنِ اعْمَلْ Yap diye سَابِغَاتٍ bol bol, geniş geniş zırhlı elbiseler وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ ve serdinde takdîr sahibi ol.** Dokunuşunu ve biçimini iyi ölç, biçiminde maharetli ol, iyi biçime yatır. Deniliyor ki, Allah Teâlâ'nın bu san'atı senâ buyurmasının hikmeti şudur: Bu san'atte لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ (*"...sizi harbinizin şiddetinden korusun diye..."* Enbiya-21/80) buyurulduğu üzere İndallah mükerrem olan âdemiyyeti katilden muhafaza ile rûhu vikâye vardır. Onun için bunu yapan, kılıç ve sâire gibi taarruz silâhı yapanlardan daha hayırlıdır. Âlemde fazla bir silâh keşfeden ve onu kullanmasını bilenler, beşeriyyete bir haysiyyetle müfîd iseler, ondan vikâye vasıtasını keşfedenler. Sulh-u salâha hizmet ettikleri için daha ziyâde fâidelidirler. Bu hikmetle buyuruluyor ki: **وَاعْمَلُوا صَالِحًا Hem salâh ile çalışın, iyi bir iş yapın.** Burada وَاعْمَلْ «*yap*» denilmeyip de, وَاعْمَلُوا «*yapın*» denilmesi, şayân-ı dikkattir. Bu cümle, zamirinin Davud ile beraber maiyyetindeki ehline râcî olduğunu söylemişler ise de biz, bunun لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ (*"...sizi harbinizin şiddetinden korusun diye..."* Enbiya-21/80) gibi kıssânın bir ibreti olmak üzere Ümmet-i Muhammed'e hitâb ile bir tezyîl olduğu kanaatindeyiz ki, şöyle demek olur: Siz de ey Ümmet-i Muhammed, salâh ile çalışın, daha güzel işler yapın. **إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ Çünkü Ben, ne yapacağınızı gözetiyorum, her ne yaparsanız görürüm,** yâni ona göre mükâfâtını veririm. **وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ Süleymana da rüzgârı, râm ettik, müsahhar kıldık.** Deniliyor ki, Süleyman aleyhisselâm'a müsahhar kılınan bir riyh-i mahsûs idi, bütün şu rüzgârlar değil idi. Çünkü onlar, hacet vakıtlarından umûmun menâfii içindir. Onun için bütün kıraatlarda bu الرِّيحَ müfred okunmuş hiçbirinde الرِّيَاحَ okunmamıştır. Yâni Süleyman aleyhisselâm isterse, bütün âlemin rüzgârını tutabilirdi demek değil, hevâ da bir cereyânına tasarruf edebilir ve onunla dilediği yere gidebilirdi. **O bir rüzgâr idi ki, غُدُوُّهَا شَهْرٌ sabah gidişi bir ay, وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ akşam dönüşü de bir ay.** Şer'an bir günlük yol altı saat olduğuna göre otuz kilometre i'tibar edilirse gidişi dokuz yüz kilometre, gelişi de dokuz yüz kilometre olarak bin sekiz yüz kilometre kat'eder. Burada «غدوها» nın zâmîri riyha gönderilmiş «غدوه» diye Süleyman'a irca' edilmemiş olduğuna göre, yalnız rüzgârın sür'ati gösterilmiş demek olur. Süleyman aleyhisselâm bununla balon gibi mi, yoksa tayyare gibi mi giderdi? Orasını, Allah bilir.

«Seyretti heva üzre denir taht-ı Süleyman,
Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde.»

وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ **Hem O'na,** (yâni Süleyman'a) **kıtr,** yâni **erimiş bakır pınarını seyl gibi akıttık,** yâni ma'denden su akar gibi akıttık. Kazî Beyzavî, bunun Yemen'de olduğunu kaydetmiştir. Âlûsî de, şu rivâyetleri kaydediyor: İbn Münzir, İkrime'den şöyle tahrîc etmiştir: «Allah Teâlâ, bakırı üç gün su gibi akıttı» dedi. «Nereye» denildi. «Bilmem» dedi. İbn Ebi'l-Hâtim de, Süddî'den şöyle tahrîc etmiştir: «O'na üç gün bir bakır ma'deni akıtıldı. Bahir de de, İbn Abbas, Süddî ve Mücâhid'den şöyle nakledilmiştir. Demişler ki: «Üç gün, üç gece akıtıldı ve Yemen'de idi.» Mücâhid'den bir rivâyette de bakır, San'a'dan aktı. Ayda üç gün aktığı da söylenmiştir. Biz, bunun bir atıyye-i İlâhiyye olan bir ilmü san'atle akıtılmış olmasını daha ehemmiyyetli görüyoruz.

وَمِنَ الْجِنِّ **Cinden de.** Müfredi cinni olan Cin, bizim îzâh edemeyeceğimiz gibi mahlûklar (Sûre-i En'âm'da وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ (*"Ve böyle Biz her peygambere İnsü Cinn Şeytanlarını düşman kılmışızdır,..."* En'âm-6/112) âyetine bak!) Cinden denilmekle anlaşılıyor ki, hepsi değil, bâzı Cin بِاِذْنِ رَبِّهِ **rabbının izniyle,** yoksa Cin, inse çalışmaz ...وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا «Onlardan da her kim emrimizden inhirâf ederse ona saîr azabını tattırırız.» Bu cümle, Cinlerin dahi mükellef olduğuna tenbîhtir. Bununla beraber Hazret-i Süleyman'a çalışan Cinlerin cüz'î bir inhirâf ile yanacak vaz'iyette ateş kenarında şiddetli bir tazyîk içinde çalıştıklarına da işârettir. Burada Cinlerin, esrâr-ı san'ati hâiz san'atkârlar olduğu da şundan anlaşılıyor: يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ **Onlar, O'na ne isterse yaparlardı.** مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ **mihrablar ve timsaller.**

MİHRAB: Mif'al ism-i âlet vezni olduğu gibi bir de midrâr gibi mubâlağa sigası olur ki, mihrabın esâsen bu mânâdan me'hûz olduğu söyleniyor. Keşşaf'ta der ki: «Meharîb, ibtizalden masun olan şerefli mesâkin ve mehâfil demektir. Bunlar hamiyyet ile muhâfaza ve müdâfea olunduklarından dolayı mehârîb tesmiye edilmiştir.» Mamafih burada mesâcid diye de tefsir olunmuştur. Temâsil, timsâlin cem'idir. Timsâl, canlı veya cansız bir şeyin suretine mumasil tasvîr olunan herhangi bir sûrettir. Burada temasîl, Melâike ve Enbiya ve sâlihin sûretleri denilmiştir. Halk görsün de, onlar gibi ibâdet etsinler diye mescidlerde, bakırdan, pirinçten, sırçadan mermerden bunların suretleri yapılırmış. Böyla tasvirler yapılmasına Süleyman aleyhisselâm nasıl cevâz verdi? diye sorabilirsin, cevâben derim ki: Tasvir, yalan ve zulüm gibi aklın takbîh ettiği şeylerden değildir. Böyle olanlarda, şeriatlerin ihtilâfı câizdir. Ebü'l-Âliye'den mervî

Me'huz: Alınmış. **Takbih:** Çirkin görme.

olduğu üzere, o zaman ittihâz-ı suver haram kılınmamıştı. Bununla beraber temasîlin hayvan sureti olması lâzım değildir. Ağaç gibi cansız resimleri olması da câizdir .» Onun için Razî, yalnız nukuş demekle iktifâ etmiştir. وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ «havuzlar gibi çanaklar»

CİFÂN: Çanak mânâsına cefnenin cem'i.

CEVAB da, büyük havuz mânâsına câbiyenin cem'idir. وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ «ve sabit kazanlar»

KUDUR: Kıdrin cem'i. Kıdr, gerek topraktan ve gerek sâir madenden çömlek, tencere ve kazgan gibi yemek pişen kablar,

RÂSİYAT: Yerinden kalkmaz ağır ve sâbit mânâsına rasiy veya râsiyenin cem'idir. Demek ki, çok yemekler pişiriliyor, pek büyük sofralar kuruluyormuş اِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا **Çalışın ey Davud hanedanı, o büyük şükür için çalışın.** Yâni o büyük ni'met ve refâh içinde atâlet ve sefâhete dalmayın, çalışın. Hem çalışmanız bu ni'metlerin şükrünü edâ etmek, her birini yerinde sarf ederek Allah Teâlâ'ya daha güzel amellerle kulluk eylemek için olsun ki, لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ (*"şükrederseniz elbette size artırırım,"* İbrahim-14/7) وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ **Mamafih kullarım içinde şekûr olan azdır.**

ŞEKÛR: Çok şükür eden, bütün vüs'unü şükre sarf eden kalbi, dili ve sair a'zâsı hem i'tikad, hem i'tiraf, hem çalışmakla ve ekser evkatta şükr ile meşgul olandır. İbn Abbas'dan bir rivâyette: «Bütün ahvâlinde şükredendir.» Sûre-i Neml'de geçtiği üzere, رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ (*"... Ya Rabb! Dedi: beni nefsime zabit kıl ki bana ve valideynime in'am buyurduğun ni'metine şükredeyim ve razı olacağın iyi bir amel yapayım ve beni rahmetinle salih kulların miyânına idhâl buyur"* Neml-27/19) duâsını vird edinmiş olan Süleyman aleyhisselâm, o az olan şekûr kullardandır. Rivâyet olunur ki, Hazret-i Ömer bir adamın: اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الْقَلِيلِ "Allahım, beni o azdan kıl» diye duâ ettiğini duymuş, «Bu nasıl duâ?» diye sormuş. O zat: «İşidiyorum ki, demiş, Allah Teâlâ: وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ «*Bununla birlikte kullarım içinde çok şükreden azdır.*» buyuruyor. Ben de, beni o azlardan kılmasını istiyorum.» Bunun üzerine Hazret-i Ömer: «Herkes Ömer'den a'lem» demiş.

دَابَّةُ الْأَرْضِ Burada Arz, yerin ismi değil, أَرِضَ ، يَأْرَضُ fiilinden ekl vezninde masdardır. Erda namındaki böceğin fiili, yâni ağaç kurdu denilen bir nevi' güvenin yemesi, kırkması mânâsınadır deniliyor, bir güve böceği demek olur. Süleyman aleyhisselâm'ın sûret-i vefâtı hakkında türlü rivâyetler varsa da biz,

---

İttihâz-ı suver: Resimleri Rab edinme. **Nukuş:** Nakışlar.

onlardan sarf-ı nazar ediyoruz.

Allah Teâlâ'ya inâbesi güzel, ni'metlerine şükrüyle bahtiyâr olan Davud ve Süleyman aleyhimesselâm'ın hallerini beyândan sonra, küfrânda bulunanlara misâl olmak üzere Sebe' kavminin hali hikâye olunarak buyuruluyor ki:

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا
مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾
فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ
جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾
ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾ وَجَعَلْنَا
بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا
فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا
رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ
وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ
﴿١٩﴾ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ
مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾

Meâl-i Şerifi

15- Celâlime kasem ederim ki, Sebe' için meskenlerinde hakîkaten bir âyet vardı: Sağ ve soldan iki cennet, yeyin diye: Rabbınız'ın rızkından da O'na şükredin. Ne güzel, hoş bir belde, gafûr bir Rabb.

16- Fakat onlar bakmadılar, Biz de, üzerlerine arim seylini salıverdik ve o dilber iki cennetlerini buruk yemişli, ılgınlık, az bir şey de sidirden iki harab cennete çevirdik.

17- Bunu, onlara nankörlüklerinin cezâsı yaptık ve Biz, hep öyle çok nankör olanları cezalandırırız.

18- Biz, onlarla o feyz-u bereket verdiğimiz memleketler arasında sırt sırta karyeler meydana getirmiştik ve onlarda muntazam seyr-ü sefer takdir eylemiştik. Gezin oralarda, gecelerce ve gündüzlerce emniyyet içinde demiştik.

19- Buna karşı onlar: «Ya Rabbenâ, seferlerimizin arasını uzaklaştır» dediler ve nefislerine zulmettiler. Biz de, onları efsanelere çevirdik ve tamâmen didik didik dağıttık. Şübhesiz ki, bunda, çok şükredecek her sabırlı için elbette âyetler var.

20- Yine celâlime kasem ederim ki, İblîs, onlar aleyhindeki zannını hakîkaten doğru buldu da içlerinde mü'minlerden ibâret bir fırkadan maadası ona tabi' oldular.

21- Halbuki O'nun, onlar üzerinde hiç bir saltanat kudreti yoktu. Lâkin Biz, âhirete imanı olanı belli edecek, ondan şekk içinde bulunandan ayırd eyleyecektik. Öyle ya Rabbın, her şeye karşı hafîzdır.

لِسَبَإٍ فى مَسْكَنِهِمْ **Sebe' kavminin meskenlerinde.** Balâda îzâh edildiği üzere ataları Sebe' ibn Yeşcüb ibn Ya'rub ibn Kahta'nın nâmiyle yad olunan Sebe' kavmi, Sûre-i Nemlde kıssaları geçtiği vechiyle mukaddemâ güneşe taparlarken. Belkîs idâresinde Hazret-i Süleyman'a itaat ederek memleketlerini kurtardıktan başka terâkkî etmişlerdi. Meskenleri, merkezleri Yemen'de Me'rib şehri idi ki, Sebe' ona dahi ıtlak edilir. Bunların meskenlerinde kendileri için اٰيَةٌ **bir âyet, bir ibret vakı' olmuştu,** bu âyet zikrolunacak iki cennet zannedilebilirse de, Keşşaf'ın ihtârı vechiyle yalnız o değil, kıssalarının hey'et-i mecmuasıdır. Şöyle ki: جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ **Sağ ve soldan iki cennet.** İki taraflı bağlar, bostanlar, lisân-i hâl ile diyorlardı ki: كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ **Rabbınız'ın rızkından yiyin de O'na şükredin.** Bu ni'metin kadrini bilerek ona göre ibâdet edin. Çünkü بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ **beldeniz bir belde-i tayyibe gayet hoş bir belde,** Rabbın'ız

---

Mukaddemâ: Önceleri, önceden. **Cennet:** Bahçe

mağfireti çok bir Rabb. Onun için şükrünü bilin de iyi hizmet edin. İttifakât-ı bedîadandır ki, بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ lâfzı, ebced hesâbiyle İstanbul'un fethine tarih düşmüştür. (857) Molla Camî merhûmun bir hediyyesi olmak üzere ma'ruftur. فَأَعْرَضُوا **Fakat onlar o Sebe'liler, i'raz ettiler.** Rivayete nazaran on üç Peygamberleri kendilerini da'vet ettikleri halde şükürden kaçındılar, hizmetine bakmadılar فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ **Biz de, üzerlerine arim seylini salıverdik.** Arim seyli, önüne geçilmez, sarp seyl, yâhud Arim denilen seddin seyli veya Arim deresinin seyli. Ebu'l-Fida' tarihinde: «Bu seddi, Merib arzında Sebe' ibn yeşcüb yapmış ve ona yetmiş kadar çay akıtmış ve uzak vadîlerden seylleri celbeylemiş idi» der. Alûsî de, Keşşaf'ta da der ki: «Bu sed, Belkis'in yaptığı sedd idi ki, iki dağın arasını taş ve zift ile kapatarak menba' ve yağmur sularını birikdirtmiş ve iska için lüzûmu kadar harklar bırakmıştı». Alûsî'nin nakline göre, seddin arkasına suyu habsedip birbiri üzerine müteaddid kapılar ve önüne nehirlerinin adedince on iki havuz yapmıştı. Bir kavilde bu seddi, Yemen kabâilinin babası olan Hımyer'in yaptığı söylenmiş, bir kavilde de Lokman-i Ekber ibn Âdın yaptığı ve taşlarını kalay ve demirle perçinlediği ve bir fersah murabbaında olduğu söylenmiştir. Bunların cem'inde münâfât yoktur. Evvelâ Sebe'in başlamış olması, sonra Hımyer'in, sonra Lokman'ın ve Zül'karneyn'in daha sonra da Belkis'in peyderpey muhtelif inşaat ve ta'mirâtta bulunmuş olmaları pek melhûzdur.

خَمْطٍ Acı, kekre veya boruk وَأَثْلٍ **esl ağacı.** Tarafe veya tarfâdan bir nev'i, büyük nev'i diye tefsîr ediyorlar. Kâmus tercemesinde, tarfâ ılgın ağacı ve esl onun acı ılgın denilen iri kısmı diye mezkûrdur. سِدْرٍ **Sidir** Arabistan'ın en makbul ağaçlarından olmak üzere ma'rûftur. Meyvesine nıbk ve Arabistan kirazı ta'bîr olunduğu Kâmus tercemesinde mestûrdur. Ezherî demiştir ki: «Sidir ikidir. Birisinden, intifa' olunmaz ve yaprağı yıkamalara yaramaz. Meyvesi kekredir, yenmez, dâl denilen budur. Bir kısmı da, su üzerinde biter, meyvesi nıbktır, yaprakları gasûldür, unnab ağacına benzer.»

وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ***«Eve o dilber iki cennetlerini buruk yemişli, ılgınlık az birşeyde sidirden iki harp cennete çevirdik.»*** Burada ikinciye «cenneteyn» ta'bîri, müşâkele ve tehekküm içindir. Türkçemiz'de ma'rûf bir mesel vardır: «Bakılırsa bağ olur, bakılmazsa dağ olur." بِمَا كَفَرُوا Bu, كَفَرُوا **küfrândandır.** Yâni ni'mete nankörlüklerinden dolayı, وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً **hem onlarla o mübârek kıldığımız içlerine bereket verdiğimiz karyeler arasında sırt sırta karyeler yapmıştık.** O bereketli karyelerden murad, Şam bilâdıdır. «قُرًى ظَاهِرَةً» Katâde'den rivâyet olunduğu üzere zahr zahra, yâni sırt sırta

---

Seyl: sel. **İ'raz:** Yüz çevirme. **İska:** Sulama.

mülâsık diye tefsir edilmiştir. وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ **Ve onlar da, yâni o karyelerde seyr-ü seferi muayyen miktar üzere tertîb ve tanzîm etmiştik.** Her biri yolcu için birer istasyon ve birer merhale halinde idi. Birinden çıkan azık taşımadan ve açıkta yatmadan ve tehlike görmeden diğerine gidebilir. Öyle ki, سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَاَيَّامًا اٰمِنِينَ **o kurayi zâhire içinde geceler ve günlerce emniyyet ve âsâyiş ile gidin gezin.** Öyle muntazam, öyle emniyyetli idi. Demek ki, yalnız sebe' değil, Yemen'den Şam'a kadar Arabistan'ın bütün vaz'iyyeti böyle bir ma'mûre imiş ki, bu, çok câlib-i dikkattir. فَقَالُوا رَبَّنَا **İşte bu ni'mete karşı da onlar, küfrederek: «Ya Rabbena, dediler,** بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا **bizim bu seferlerimizin mesâfesini uzaklaştır.»** Beni İsraîl'in hayr olan a'lâyı, ednâya değişmek istedikleri gibi bunlar da, o ma'mûriyetten bîzârlık gösterdiler. Onların ortadan kalkıp aralarına uzun mesâfelerin, sahraların girmesini istediler. Bunu, hakîkaten böyle kavlen istemiş olmaları melhûz ise de, yaptıkları küfrân ve isyân ile hâlen istemiş olmaları da zannedilir. Öyle dediler وَظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ **ve nefislerine zulmettiler, kendilerine yazık ettiler.** Zira belâlarını aradılar فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ **Biz de, kendilerini uhduselere; efsânelere, masallara çevirdik.** Denilir ki: Ciddî bir süvari, iki aydan ziyâde ma'mûre içinde giderdi ve dört aylık mesâfeden ahâli yekdiğerinden ateş iktibas edebilirlerdi. وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ **Ve didik didik darmadağınık ettik.** Gassân, Şam'a iltihak etti, Enmar Yesrib'e, Cüzam Tihâme'ye, Ezd, Uman'a ilh. اِنَّ فِي ذٰلِكَ **Şübhesiz ki, bunda,** Sebe'in zikrolunan bu kıssasında, لَاٰيَاتٍ **elbette âyetler var,** ibret alacak delâletler var. لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ **Çok şükredecek her çok sabırlı için.** Yâni çok şükredici şekûr olmak için çok sabırlı olmak lâzımdır. Ve işte böyle çok sabırlı olup çok da ni'metlere ermek ve çok şükredici olmak şanından olan kimseler için işbu Sebe' kıssasından mühim âyetler vardır. Heva ve heveslerini zabtedip zahmetlere, meşakkatlere tahammül ederek vazife ve ibâdetlerine çalışan sabırlı kimseler memleketlerini Allah'ın inâyetiyle cennet gibi ma'mur eder ni'metlere ererler. Allah'ın pek az olan şekûr kullarından olmak isteyenler de, o ni'metlerle azmayıp yine sabr-u sebât ile şükrüne ikdâm edecek ehl-i sabr-u mücâhede içinde bulunurlar.

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ **Yine celâlıma kasem ederim ki, İblis onlar.** Yâni Sebe'liler yâhud Beni Âdem aleyhinde zannını doğru çıkarttı. رَبِّ بِمَا اَغْوَيْتَنِي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (*"Rabbım dedi: beni azdırmana kasem ederim ki herhalde ben onlar için arzda tezyînât yapacağım ve hepsini igvâ edeceğim. Ancak içlerinden ihlâs verilen kulların müstesna"* Hicr-15/39-40)

Mülâsık: Bitişik. **Edna:** Aşağılık, alçak. **Bizar:** Bıkmak. **Uhduse:** Uydurma haber. **İğvâ:** Azdırmak.

demiş olan İblis, dediğini tahakkuk ettirdi. فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **Onun için halis mü'minlerden ibaret bir fırkadan maadası o İblis'e tâbi' oldular,** ardınca sürüklendiler. Bu sürükleniş de, O'nun kudretinden değil, kendilerinin âhirete imansızlıklarındandır. Çünkü Allah Teâlâ, imanı olanla olmayanın âhiretini ayırmıştır. Onun için o ittiba', esas i'tibariyle Şeytan'ın bir galebesinden değil, emrü irade-i Hakk'ın galebesindendir. Yoksa Allah'ın iradesinin zıddını tahakkuk ettirmek kimin haddine. Herşeye karşı hâfız, muhâfız, hâkim ancak Rabbın Allah'ındır. وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ. *«Öyle ya Rabbın herşeye karşı hafızdır»* Onun için hiçbir şeyden korkmayarak:

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ
وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾
وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُ حَتّٰى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ
قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ
﴿٢٣﴾ قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّا
اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٤﴾ قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ
عَمَّا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا
ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾ قُلْ اَرُونِيَ
الَّذِينَ اَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا

وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ
مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ
يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

22- De ki: «Allah'ın berisinden o zu'mettiklerinize istediğiniz kadar yalvarın. Ne göklerde ne yerde zerre mikdârına güçleri yetmez onların, bunlarda bir ortaklığı da yok. Onun onlardan bir zahîri de yoktur.

23- Huzûrunda şefâat fâide de vermez, ancak izin verdiği kimseninki müstesnâ. Nihâyet kalblerinden dehşet giderildiği zaman: «Rabbınız ne buyurdu?» derler. «Hakkı» derler. O, öyle yüksek, öyle büyük.

24- «Size, de, göklerden ve yerden kim rızık veriyor?» «Allah, de, ve herhalde biz veya siz mutlak bir hidayet üzerindeyiz veya açık bir dalâl içinde.»

25- De ki: «Siz, bizim cürümlerimizden mes'ûl edilmezsiniz, biz de, sizin yaptıklarınızdan mes'ûl olmayız.»

26- De ki: «Rabbımız hepimizi biraraya toplayacak, sonra da hak hükmü ile aramızı ayıracak. O, öyle fettah, öyle alîmdir.

27- De ki: «Ona şerik diye takıştırdıklarınızı bana gösterin bakayım. Hayır öyle şey yok, doğrusu bu, Allah yegâne azîz, yegâne hakîmdir.»

28- Seni de başka değil, ancak bütün insanlara şâmil bir risâletle rahmetimizin müjdecisi, azâbımızın habercisi gönderdik ve lâkin insanların ekserîsi bilmezler.

29- Ve: «Ne vakit bu va'd eğer gerçekseniz?» diyorlar.

30- De ki: «Size bir gün mîadı ki, ondan bir saat geri de kalamazsınız, ileri de geçemezsiniz.»

إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ **Ancak kendisine şefaat için izin verilmiş olan kimse müstesna.** Ki evvelâ, makam-ı Mahmud'da Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhiveselem, sonra alâ merâtebihim diğer Enbiyâ ve Melâike ve salihîn. حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ **Yâni izin verdiklerinin şefaati de birdenbire oluvermez.** Mevkifte çok tevakkuf ederler, dehşetli korku, hâlecânlar içinde beklerler. O dereceye ka-

---

Miad: Vaad.

dar beklerler ki, **nihâyet kalblerinden o dehşet ve hâlecân giderildiği,** yâni şefaate izin verildiği zaman şefaat bekleyenler şefaat eden şefaatcilerine قَالُوا **derler:** مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ **«Rabbımız ne söyledi?»** Şefaatinizi kabûl buyurdu mu? Şefaatciler de cevâben: قَالُوا الْحَقَّ **«Hakkı» derler.** Yâni «hakkı söyledi, hakkı ne ise, o olsun buyurdu» derler. Binaenaleyh kâfirlere şefaat olmaz. وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى (*"...ve onlar onun rıza verdiği kimselerden başkasına şefaat etmezler "* Enbiya-21/28) Mısdakınca yalnız Allah'ın razı olduğu mü'minlere şefaat ederler. وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ ***«Seni de başka değil, ancak bütün insanlara şâmil bir risâletle rahmetimizin müjdecisi azabımızın habercisi gönderdik.»*** Bu âyet de, Risâlet-i Muhammediyye'nin Arab ve gayr-i Arab bütün insanlara kâffeten ammü şâmil olduğuna delîl olan âyetlerdendir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ
يَدَيْهِ وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ
بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا
لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾
قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ
عَنِ الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الَّذِينَ
اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
اِذْ تَأْمُرُونَنَا اَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَنَجْعَلَ لَهُ اَنْدَادًا وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ
لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ فِي اَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا
هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا اَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ
اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا اِنَّا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٣٤﴾ وَقَالُوا نَحْنُ

أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٣٥﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٣٦﴾ وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ
إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ
بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي
آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّي
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ
مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٣٩﴾

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهَٰؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ
كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي
كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا
مَا هَٰذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ
وَقَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ مُفْتَرًى وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا

جَاءَهُمْ إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا
وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ
نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

31- Bununla beraber o küfredenler: «Biz, ne bu Kur'ân'a inanırız, ne de önündekine» dediler. Fakat görsen, o zâlimler yakalanıp Rabbları'nın huzûruna durduruldukları zaman, bâzısı bâzısına söz atarken ki, bir taraftan zebûn edilenler. O büyüklük taslayanlara şöyle diyorlardır: «Siz olmasa idiniz, herhalde biz, mü'min olurduk.»

32- Diğer taraftan büyüklük taslayanlar, o zebûn edilenlere şöyle demektedir: «Ya!.. Size hidâyet geldikten sonra sizi, ondan biz mi çevirdik? Hayır siz kendiniz mücrimdiniz.»

33- O zebûn edilenler de, o büyüklük taslayanlara demektedir: «Hayır, işiniz, gece, gündüz dolap. Çünkü sizler, bizlere hep Allah'a küfretmemizi ve O'na menendler koşmamızı emrediyordunuz.» Ve böyle atışırlarken hepsi azâbı gördükleri o demde içlerinden pişmanlık getirmektedirler. Tomrukları geçirmişizdir de boyunlarına hep o küfredenlerin, sâde yaptıklarının cezâsını çekiyorlardır.

34- Biz, herhangi bir memlekette (bir nezîr) tehlikeyi haber veren bir Resûl gönderdikse, herhalde onun refâh ile şımartılmış olanları dediler ki: «Biz, sizin gönderildiğiniz şeyleri tanımayız.»

35- Ve dediler ki: «Biz, emvâlce de daha çoğuz, evlâdca da. Ve biz, ta'zîb olunmayız.»

36- De ki: «Rabbım rızkı dilediğine döşer, dilediğine sıkar ve lâkin nâsın ekserîsi bilmezler.»

37- Halbuki ne mallarınız, ne de evlâdlarınız değildir sizi huzûrumuza yaklaştıracak olan. Ancak iman edip salâh ile iş gören, işte onların amellerine karşı kendilerine kat kat mükâfat vardır. Ve onlar, cennet şehnişînle-

---

Zebûn: Zayıf, aciz, güçsüz. **Menend:** Eş.

rinde emniyyet içindedirler.

38- Âyetlerimizi hükümsüz bırakmak için yarış ederek çalışanlar ise, hakkın huzuruna onlar, azâb içinde ihzar edileceklerdir.

39- De ki: «Hakikaten Rabbım, kullarından dilediği kimseye rızkı, hem döşer, hem sıkar ve her neyi hayra sarfederseniz O, ona halef de verir. Hem O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

40- O gün ki, hep onları birlikte mahşere toplayacağız. Sonra Melâikeye diyeceğiz: «Şunlar, size mi tapıyorlardı?"

41- Demişlerdir: «Zat-i Sübhânına arz-ı tenzih ederiz. Sensin onlara karşı bizim sığınacak velîmiz. Hayır, onlar, cinlere tapıyorlardı, ekserisi onlara inanmışlardı.»

42- İşte o gün bâzınız bâzınıza ne bir menfaate, ne de bir zarara mâlik olamaz ve o zulmedenlere deriz: «Tadın bakalım o yalan deyip durduğunuz ateşin azâbını.»

43- Karşılarında açık beyyineler halinde âyetlerimiz tilâvet olunduğu zaman o zâlimler: «Bu başka değil, sırf sizi atalarınızın taptığı ma'bûdlardan men'etmek isteyen bir adam» dediler ve «Bu (Kur'ân), başka bir şey değil, sırf uydurulmuş bir iftirâ» dediler. Ve o küfredenler, hak kendilerine geldiği vakit: «Bu apâçık bir sihirden başka bir şey değil» dediler.

44- Halbuki Biz, onlara öyle ders alacakları kitablar vermedik ve kendilerine senden evvel bir nezîr de göndermedik.

45- Onlardan evvelkiler de tekzîb etmişlerdi. Hem bunlar, onlara verdiklerimizin onda birine ermediler. Resûllerimizi tekzîb ettiler de, nasıl oldu inkârım?

قُلْ اِنَّ رَبّى يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ لَهُ *«Deki: hakîkaten Rabbım kullarından dilediği kimseye rızkı hem döşer, hem sıkar...»* Bu, bir şahısta iki vakta nazaran, yukarıki de (36. âyet) muhtelif iki şahsa nazarandır. Onun için tekrar yoktur. وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ **Hem O, hayrü'r-râzikîndir.** Çünkü diğerleri hakîkaten râzık değil, O'nun rızkını isâle vasıtadır.

وَمَا اَرْسَلْنَا اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ **Kendilerine senden evvel bir nezîr de göndermedik.** Yâni o yaptıkları şirkler ne bir kitaba müsteniddir, ne de bir Peygambere. Müşrikliği ihdâs edenler, Peygamber değildi. Yoksa daha evvel İsmail ve İbrahim gönderilmemiş değildir. Onun için burada böyle buyurulması, ileride وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ (*"hiç bir ümmet de yoktur ki içlerinde bir nezîr geçmiş olmasın."* Fâtır-35/24) buyurulmasına münâfî değildir.

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى
ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍؕ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذ۪يرٌ
لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَد۪يدٍ ﴿٤٦﴾ قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ
لَكُمْؕ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ
﴿٤٧﴾ قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَقْذِفُ بِالْحَقِّۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾
قُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُع۪يدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَٓا اَضِلُّ
عَلٰى نَفْس۪يۚ وَاِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوح۪ٓي اِلَيَّ رَبّ۪يؕ اِنَّهُ سَم۪يعٌ قَر۪يبٌ ﴿٥٠﴾ وَلَوْ تَرٰٓى
اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَر۪يبٍ ﴿٥١﴾ وَقَالُٓوا اٰمَنَّا بِه۪ۚ وَاَنّٰى
لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا بِه۪ مِنْ قَبْلُۚ وَيَقْذِفُونَ
بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٥٣﴾ وَح۪يلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ
كَمَا فُعِلَ بِاَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُؕ اِنَّهُمْ كَانُوا ف۪ي شَكٍّ مُر۪يبٍ ﴿٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

46- De ki: «Size sâde bir tek nasihat edeceğim. Şöyle ki: Allah için ikişer, üçer ve teker teker kalkarsınız, sonra da iyi düşünürsünüz. Arkadaşınızda cinnetten eser yoktur. O, yalnız şiddetli bir azâbın önünde sizi sakındıracak bir Peygamber'dir.»

47- De ki: «Ben, sizden ücrete dâir bir şey istersem o sırf sizin kendiniz içindir. Benim ecrim ancak Allah'a âiddir ve Allah her şeye şâhiddir.»

48- De ki: «Hakîkaten Rabbım hakkı fırlatır, allâmü'l-guyûbdur.

49- De ki: Hak geldi. Bâtılın önü de kalmaz, sonu da.»

50- De ki: «Eğer ben, yanılırsam yalnız kendime kalarak yanılırım ve eğer hidâyeti bulmuşsam bilmeli ki, Rabbım'ın bana vahiy vermesiyledir. Çünkü O, yakındır, işitir, işittirir.

51- Görsen o telâşa düştükleri vakit, artık kaçamak yoktur, yakın yerden yakalanmışlardır.

52- Ve «İman ettik O'na» demektedirler. Fakat onlara uzak yerden el sunmak nerede?

53- Halbuki evvel O'na küfretmişlerdi, uzak yerden gaybe taş atıyorlardı.

54- Artık kendileriyle arzularının arasına sed çekilmiştir. Tıpkı bundan evvel emsâllerine yapıldığı gibi. Çünkü hepsi işkilli bir şekk içinde bulunuyorlardı.

إِنَّ رَبِّى يَقْذِفُ بِالْحَقِّ **«Hakîkaten Rabbım hakkı fırlatır»** Hakkı fırlatır, yâni kullarından dilediğinin kalbine indirir, yâhud bâtılın tepesine endaht eder de onun beynini parçalar, yâhud âfâka neşreder, bu sûrette İslâm'ın intişârını va'd olur. Nitekim جَاءَ الْحَقُّ **hak geldi,** yâni İslâm geldi, şirk muzmahill olacak. قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِى *«Deki: eğer ben yanılırsam yalnız kendime kalarak yanılırım.»* Bunda Peygamber'in de kendi kendine ictihâd ile hareket ettiği takdirde hata edebileceğine delâlet vardır. إِذْ فَزِعُوا **O telâşa ve dehşete düştükleri vakit,** ölüm veya haşır dehşeti veya «Bedr» telâşesi. وَأَنَّى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ *"Onlara uzak yerden el sunmak nerede?"*

TENÂVÜŞ: Tenavül, el atmak, el sunmak demektir.

MEKÂNIBAÎD, yâni, imanın fâide vereceği teklif zamanı, teklîf dünyası geçdikten, azâb gelip çattıktan sonra iman. İman-ı yeis fâidesizdir. شَكٍّ مُرِيبٍ **Reyb veren şekk,** yâni birçok kimseleri de şübheye düşürmek isteyen veya kendi içlerini de rahatsız eden işkilli, töhmetli şekk, bütün o zâlimlerin, kâfirlerin âhirette böyle dehşetli azâba yakalanacaklarını va'd eden bu âyetler, gerek Peygamber ve gerek mü'minler için büyük bir müjde ve bütün İbâdullah için bir ni'met olduğu cihetle bunu müteakıb Sûre-i Fâtır'ın da hamd ile başlaması ne kadar güzel olmuştur.

Endaht: Atmak. Muzmahill: Perişan olmak.

FÂTIR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 45

« Fâtır » veya « Melâike » sûresi denilen bu Sûre dahi Mekkî'dir.

Âyetleri : Son Medenî ve Şamî ta'dadında kırk altı, bâkisinde kırk beştir.

Kelimeleri : Yedi yüz yetmiş yedidir.

Harfleri : Üç bin yüz otuz.

Fasılası : ا ، ب ، ز ، د ، ن ، م ، ر harfleridir.

Bu Sûre-i celîle, Sûre-i Sebe'de, halk-ı cedîdi inkâr eden kâfirlerin rağmine İslâmi ile yeni bir âlemin yaradılmakta olduğunu tebşîr ediyor gibidir ki, ilk âyeti ile vech-i tesmiyesi de anlaşılmaktadır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُو۬ل۪ٓي اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۜ يَز۪يدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ

قَدِيرٌ ۝١ مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا
يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝٢ يَا أَيُّهَا
النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ
مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنّٰى تُؤْفَكُونَ ۝٣
وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ۝٤
يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا
يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ۝٥ إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا
يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ ۝٦ اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ
شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ
كَبِيرٌ ۝٧

Meâl-i Şerifi

1- Hamd Allah'a, o gökleri, yeri yaratan ve Melâikeyi kılan fâtıra. Kanadlı kanadlı elçiler, ikişer, üçer, dörder, halkta dilediği kadar ziyâde eder. Hakikat Allah, her şeye kadirdir.

2- Allah, insanlara rahmetinden her neyi açarsa onu tutacak, kısacak yoktur. Her neyi de tutar kısarsa onu da, O'ndan sonra salacak yoktur. Öyle azîz, hakîm O'dur.

3- Ey insanlar, Allah'ın üzerinizdeki ni'metini anın. Allah'ın gayrı bir hâlık mı var? Size gökden ve yerden rızık verir, başka tanrı yok ancak O. O halde nasıl çevrilirsiniz?

4- Ve eğer seni tekzîb ediyorlarsa bundan evvel bir çok Resûller de tekzîb olundu. Bütün işler Allah'a ircâ' olunur.

5- Ey insanlar, haberiniz olsun ki, Allah'ın va'di muhakkak haktır. Sakın o dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakın o mağrur Şeytan sizi Allah'a da mağrurlandırmasın.

6- Haberiniz olsun ki, Şeytan size düşmandır, siz de O'nu düşman tutun. Çünkü O, etrafına toplanan hizbini ancak eshâb-ı Saîrden olsunlar diye da'vet eder.

7- Küfredenler, onlar için şiddetli bir azâb var. İman edip sâlih ameller işleyenler, onlar için de bir mağfiret ve büyük bir ecir var.

فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Göklerin ve yerin fâtırı,** yâni bütün âlemi yokken yaradan, fıtratını ibtidâ ibdâ' eden, yâhud yaran, ademden vücûde çıkaran ve yine yaracak, اِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (*"Semâ inşikak ettiği zaman."* İnşikak-84/1) اِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ (*"Sema çatladığı vakit"* İnfitar-82/1) hükmünü icrâ edecek olan.

Sûre-i En'âm'da dahi geçtiği üzere فَطْر esâsen yarmak mânâsınadır. Ragıb, uzunluğuna yarmak der. Bundan, bir misâl sebketmeksizin ilk olarak yaratmak mânâsına müteâref olmuştur. Bu mânâca fâtır, icâdı evvele nâzırdır. Ve mâzi mânâsına olacağı için izâfet-i ma'neviyye olarak ma'rife olup lafza-i celâleye sıfat olmuştur. Bu sûrette âhirete, neş'et-i saniyeye işâreti, intikalî ve istidlâlî olmuş olur. Mamafih, bâzı müfessirînin dediği gibi yarmak mânâsından fâil olması da melhûzdur. Bu sûrette biz bundan, اِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ (*"Sema çatladığı vakit"* İnfitar-82/1) mantukundaki infitarı da anlamak isteriz ki, bunda, icad-ı uhrevî dahi tensis olunmuş olur. Ancak yaradacak demek olan bu mânâ istikbale âid olduğu için fâtır, âmil olarak izafet-i lafziyye olacağından ta'rif iktisab etmez ve Allah ismine sıfat olmamak lâzım gelir. O halde iki ihtimal kalır: Birisi, bedel yapılmak, birisi de, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (*"O din gününün maliki."* Fatiha-1/3) gibi istimrar ve sebât kasdolunarak mazî ve istikbâle şâmil olmaktır. En münâsibi de budur. O halde hem icâd-ı evveli ve hem icâd-ı saniyi tazammun ederek mânâ işâret ettiğimiz gibi şu olur: Semâvât ve arzı yaran ve ayıracak olan, dünyayı yarattığı gibi, âhireti de yaratan جَاعِلِ الْمَلٰئِكَةِ رُسُلًا **Melekleri elçiler yapan,** yâni kendisinden kullarının şuurlarına tebliğ vasıtaları, Peygamberler'e vahiy, salihîne ilham, akıllara fikr-i savab getiren vasıtalar, yâhud kudretinin âsârını halkına îsâl edici vasıtalar kılan, öyle ki اُولٖٓي اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ **ikişer, üçer ve dörder müteadid ecnihâlı.**

ECNİHÂ: Cenâhın cem'idir. Cenâh da, kanad demektir. Ma'rûf olan budur. Bir şeyin kanat ve kol gibi şu'belerine ve cihetlerine dahi ıtlâk olunur. Melâike'nin cenâhlarının hakikati ve keyfiyyeti nasıl olduğunu ise, Allah bilir. Mamafih cihet ile te'vil edenler de olmuştur. İfadenin siyâkından anlaşıldığına göre burada zikrolunan adedler ta'yîn ve tahsîs için değil, çokluğu beyân içindir. Binaenaleyh dörtten yukarı yok demek değildir. Filhakika Buhârî, Müslim, Tir-

---

Sebketme: İleri geçme. **Müteâref:** Herkesin bildiği.

mizî, لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى (*"Vallahi gördü Rabb'ının âyâtından en büyüğünü gördü."* Necm-53/18) âyetinde İbn Mes'ud Hazretleri'nden rivâyet etmişlerdir ki, Resûlullah, Cibril'i altı yüz kanadla görmüştür. Tirmizî'nin Hazret-i Âişe'den rivâyetine göre de Resûl-i Ekrem sallallahüaleyhi vesellem, Cibril'i kendi sûretinde ancak iki daf'a görmüştür. Bir kere Sidre-i Münteha'nın yanında bir kerre de Ciyad içinde ki, altı yüz kanadı vardı, ufku seddetmişti. (Buhâri: Bedü'l-Halk-7) Filvaki' dörtten ziyâde olabileceğini de anlatmak için buyuruluyor ki, يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ **halk da dilediği kadar ziyâde eder.** Binaenaleyh Melâike'nin kanadlarını daha ziyâde yapabileceği gibi, diğer mahlûklarında da dilediği ziyâdeyi yapabilir. Meselâ, güzel yüzler, güzel sesler, güzel saçlar, güzel hatlar, gözlerde melâhat, kamette letâfet surette tenâsüb, a'zâda tamamiık, kuvvette şiddet, akılda keskinlik, reiyde cezâlet, kalbde şecâat, nefiste semâhât, lisânda talâkat, tekellümde liyâkat, işte beceriklilik ilh... Neler, ne kemâller, ne ziyâdelikler yaratır. Binaenaleyh Allah'ın yaradışını mahdûd sûretlerle tahdîde kalkışmamalıdır. اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Şübhesiz ki, Allah, her şeye kâdirdir.** Onun için مَا şartiyye مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ **Allah, insanlara rahmetinden her neyi açarsa,** rahmeti hazînesinden herhangi bir rahmeti, maddî veya mânevî herhangi lûtfü ni'meti açar salıverirse فَلَا مُمْسِكَ لَهَا **artık onu, o rahmeti başka tutacak yoktur.** Yağar da yağar, fezyı ilâhî coşar da coşar. وَمَا يُمْسِكْ **Her neyi de tutarsa** فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ **onu da, ondan başka salacak yoktur.** وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Ve O, öyle azîz, öyle hakîmdir.** **Azîz,** irâdesine kudretine karşı gelinmek ihtimâli yok, hiç bir kaydü şartın te'siri altında bulunmayan, hiçbir kanun ile mukayyed olmayan, istediği harikayı yapan gâlib-i gayr-i mağlûbdur. Bununla beraber hakîmdir de, izzet ile fâil olduğu gibi hikmet ile fâildir. Sun'undan hikmetler, kanunlar çıkar. Bu sâyede ilimler fenler edinilerek esbâbına teşebbüsle ni'metlerine erilir. İzzet-i hududuna yanaşılmaz, yâni hikmet-i âsârından sa'yü kesb ile istifâde edilir. İzzet ve rahmetiyle Peygamber, kitab gönderir, hikmetiyle din ve ilim öğretir. يَا اَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **Ey insanlar, bütün insanlar, Allah'ın üzerinizdeki ni'metini düşünün.** Düşünün ki, size izzet ve hikmetinden müstefîd etmek üzere mazhar-i emânet olan insan yaratmış هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ **Allah'ın gayrı bir hâlık mı var?** Ne için siz O'nun ni'metini düşünmeyip, Allah için çalışmayıp da başkalarına kul olacaksınız. يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ **O size gökten ve yerden rızk veriyor.** Eğer O, vermezse diğer vâsıtaların hepsi hükümsüz kalır. Çünkü şimdi geçtiği üzere O'nun imsâk ettiğini, başkası koyuveremez. لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **O'ndan başka kulluk edilecek Tanrı**

Ciyad: Atlar. **Melahat:** Yüz güzelliği. **Cezalet:** Güzellik. **Sun:** Yapma, yaratma.

yok. فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ **O halde siz nasıl çevrilirsiniz?** Nasıl olur da O'na şirk koşar, başkalarına taparsınız? وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ **«Ve eğer seni tekzîb ediyorlarsa.»** **Bu âyet, Peygamber'e teslîyettir.** اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ **Allah'ın va'dı muhakkak haktır.** Âhiret gelecek, o mücâzât ve mükâfat herhalde olacaktır. O halde فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا **sakın dünya hayatı sizi mağrur etmesin, aldatmasın.** «Bugün keyfimize bakalım da yarın ne olursa olsun» demeyin. Dünyaya dalıp da uhrevî vazîfelerinizi unutmayın. Dünya için âhiretinizi fedâ etmeyin. Çünkü gençlik uçup ihtiyârlık çöktüğü gibi dünya her ne olsa bir rü'ya gibi gelir geçer. Âhiret, ebedî olmak üzere gelir çatar. وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ **Ve sakın o çok aldatıcı mağrur Şeytan, sizi Allah ile de aldatmasın. Allah'a da mağrur etmesin.** Yâni Allah kerîmdir, Allah gafûr, rahîmdir, Allah her şeye vekîldir diyerek günahlara, atâletlere, sefâhetlere sevk etmesin. Vazifelerinizi su-i isti'mâl ettirmesin. Filvaki' Allah öyledir. Fakat öyledir diye mağrurlanmak, Allah saygısını duymamak, izzetü celâlini hesaba almamak, Allah'ın ikâbını tanımamak gibi bir cinâyet ve aynı zamanda Allah'ın iman ile çalışan sâlih kullarına mev'ud olan ni'metlerinden mahrumiyyettir. Çünkü küfür ve küfrân edenlere şiddetli azâb, iman ile sâlih amellere çalışanlara mağfiret ve büyük ecir vardır. Bunu mukayese ile takrir için buyuruluyor ki:

اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوٓءُ عَمَلِهِ فَرَاٰهُ حَسَنًاۜ فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُۘ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾ وَاللّٰهُ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُث۪يرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ كَذٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾ مَنْ كَانَ يُر۪يدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَم۪يعًاۜ اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُۜ وَالَّذ۪ينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌۜ وَمَكْرُ اُو۬لٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ

Tesliyet: Teselli

مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ
مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ
مِنْ عُمُرِهٖ اِلَّا فٖى كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾
وَمَا يَسْتَوِى الْبَحْرَانِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَٓائِغٌ شَرَابُهُ
وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَاْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ
حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فٖيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ
وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرٖى لِاَجَلٍ
مُسَمًّى ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ
مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمٖيرٍ ﴿١٣﴾ اِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَٓاءَكُمْ
وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ
بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبٖيرٍ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

8- Ya artık o kimse de mi ki, Kötü ameli kendisine allanmış pullanmış da onu güzel görmüş. Şübhe yok ki, Allah, dilediğini şaşırtır, dilediğini doğru yola çıkarır. O halde nefsin onlara karşı hasretlerle geçmesin. Çünkü Allah, onların bütün san'atlerini bilir.

9- Allah O'dur ki, rüzgârları göndermiştir. Derken bir bulut kaldırır, derken onu ölmüş bir beldeye sevk etmişizdir, derken onunla arza

ölümünden sonnra hayat vermekteyizdir. İşte nüşûr böyledir.

10- Her kim, izzet istiyorsa bilsin ki, izzet, tamâmiyle Allah'ındır. O'na hoş kelimeler yükselir, onu da ameli sâlih yükseltir. Kötülükler kuranlara gelince onlara şiddetli bir azâb vardır ve onların tuzakları hep târmâr olur.

11- Hem Allah sizi, bir topraktan, sonra bir nutfeden yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı. O'nun ilmine iktirân etmeksizin ne bir dişi hâmil olur, ne de vaz'eder. Bir yaşatılana çok ömür verilmek de, ömründen eksiltmek de behemehal bir kitabda yazılıdır. Şübhe yok ki, O, Allah'a göre kolaydır.

12- Hem iki deniz müsâvî olmuyor. Şu tatlı, harâret keser, içerken kayar, şu da tuzlu, yakar kavurur. Bununla beraber herbirinden bir taze et yersiniz ve bir ziynet çıkarır giyinirsiniz. Gemileri de görürsün onda yarar yarar giderler. Fadlından nasîb arayasınız diye ve gerek ki, şükredesiniz.

13- Geceyi gündüze sokuyor, Şemsü Kameri râm etmiş her biri (müsemmâ bir ecele) mukadder bir gayeye akıp gidiyor. İşte bu gördüklerinizi yapan Allah, Rabbınız, mülk O'nun, O'ndan beride çağırdıklarınız bir kıtmîr idâre edemezler.

14- Kendilerine duâ ederseniz, duânızı işitmezler,işitseler bile size cevabını veremezler. Kıyamet günü de şirkinize küfrederler, sana bir habîr gibi haber veren olmaz.

أَفَمَنْ **Ya artık o kimse de mi ki?** «فَا» aşağıyı yukarıya tefrî, «همزه» de bu tefrîi inkâr içindir, haber mahzûftur. Yâni iman edip sâlih ameller yapan kimselere mağfiret ve büyük bir ecir var diye onun zıddı olan o mağrur kimse de mi onun gibi olacak ki? زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ **Kendisine kötü ameli tezyîn edilmiş,** hırsı şehvetle allanmış pullanmış cazibeli, hem zevkine, hem menfaatine uygun sonu iyi gelecek bir amel gibi hoş gösterilmiş فَرَاٰهُ حَسَنًا **de, onu güzel görmüş,** Vehm-ü hevası aklına galebe etmiş, şehevâtının humârı gönlünü gözünü bürümüş.

اَسْتَقِي حَتّٰى تَرَانِي حَسَنًا عِنْدِيَ الْقَبِيحُ

«Öyle içerim ki, nihâyet beni görürsün, çirkin indimde güzel» diyen bedmest gibi tersi dönmüş, bâtılı hak, kötüyü iyi, fenalığı güzel görür olmuştur. İşte dünya hayatına mağrur olan bu hâle geleceği gibi Allah, gafûr diye masiyete isrâr eden mağrûrlar da bu hâle gelir. Bir insan böyle kötüyü iyi görecek kadar da şaşkın ve vicdansız nasıl olur diye hayret etme! فَاِنَّ اللّٰهَ **Çünkü Allah,** يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ **dilediğini şaşırtır, dilediğini de yola yatırır.**

Peygamberlerine ve onlara uyanlara hidâyet verdiği gibi Şeytanlara ve on-

İktirân: Yaklaşmak. **Bedmest:** Kendinden geçmiş derecede sarhoş.

lara uyanlara da dalâlet verir. فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ **Onun için nefsin, onlara hasretlerle teessüflerle geçmesin.** Üzülme de vazifene bak!.. اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ **Allah, onların ne san'atlar yaptıklarını ve yapacaklarını da bilir.** Yâni onları ibtidâ öyle şaşırtması, hikmetsiz ve sırf cebrî olmadığı gibi sonunda da yaptıklarını yanlarına bırakacak değildir. Şübhe yok ki, kötüyü iyi gören âkibetinde iyilik görecek değildir. Elbete onlar, amel-i sâlih yapan mü'minler gibi mağfiret ve ecre nâil olacak değiller. Birgün gelip belâlarını bulacaklardır. Ya o nasıl ve ne zaman olacak denilirse bunun bir inkılâb ve nüşûr ile olacağı anlatılmak üzere buyuruluyor ki: وَاللّٰهُ الَّذٖٓي اَرْسَلَ الرِّيَاحَ ***«Allah O'dur ki rüzgârları göndermiştir.»*** ilâ كَذٰلِكَ النُّشُورُ **işte nüşûr da böyledir.** Böyle bir inkılâb ile durgun hevâları harekete getirerek Semâya yükselecek bulutlar gibi kabiliyyetli anâsırı feverân ettirerek faideli rüzgârlara benzer İlâhî bir cereyanın sevk-u idâresiyle bir ölü beldeye nasıl bir hayat veriliyorsa, hesab için ölülerin dirilmesi demek olan nüşur, yâni ba's ba'delmevt de işte öyle bir kıyâm ve kıyâmet iledir. (Nüşur kelimesi için Sûre-i Furkan 25/3'a bak!)

مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعِزَّةَ **Her kim izzet istiyorsa,** zillet ve hakâretten kurtulup şerefli, haysiyyetli, kuvvetli olmak arzu ediyorsa فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمٖيعًا **bilsin ki, izzet tamâmiyle Allah'ındır.** Dünyada da Allah'ındır, âhirette de Allah'ındır. Binaenaleyh izzet isteyen şuna buna tapmakta kendisini zelîl etmemeli, hepsini geçip Allah'a yükselmelidir. Fakat اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ **O'na hoş kelimeler yükselir,** وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ **onu da ameli sâlih yükseltir.**

KELÎM-İ TAYYİB: Başta Kelime-i Tevhid: «لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ» olmak üzere **tesbih** (sübhanallah), **tahmid** (Elhamdulillah), **tekbir** (Allahü Ekber), **duâ, istiğfar** ve **ezkâr** gibi hoş gelimelerin hepsine şâmildir. Ve bunların Arş-ı ilâhîye yükselip de, كَلَّٓا اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ لَفٖي عِلِّيّٖينَ (*"Hayır hayır: Çünkü Ebrârın yazısı ıllıyyîndedir."* Mutaffifin-83/18) buyurulduğu üzere makbûl ameller defterine yazılması ancak bunları tahakkuk ve tasdîk ettirecek sâlih amellere iktiran ile olur. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'den vârid olduğu üzere, سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ kelîm-i tayyibdir. Bir kul bunu dediği vakit Melek, onunla semâya çıkar. Onu, vech-i Rahmân'a arz eder. Fakat amel-i sâlih olmazsa kabul olunmaz. Yine hadîste vârid olmuştur ki: «Allah Teâlâ, bir kavli amelsiz kabul buyurmaz ve kavli de, ameli de niyyetsiz kabul buyurmaz. Kavli, ameli, niyyeti de ancak Sünnete isâbet ile kabul buyurur.» (El-Hakim, el-Müstedrek ala's-Sahihayn-2/425) Hâsılı izzete nâil olmak kavlî ve fiilî güzel tâat ile olur. Yoksa gurur ve atâlet, şeytânet ve seyyiât ile değil. Çünkü وَالَّذٖينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ **seyyiât,**

Atâlet: Tembellik.

türlü türlü kötülüklere tedbir alan, şeytanet ve entrika ile uğraşanlara veya mürâîlik yapanlara gelince, لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ ***«...Kötülükler kurana gelince onlara da şiddetli bir azab vardır, ve onların tuzakları hep târumâr olur.»*** dur. Kureyş'in Dârü'n-Nedve'de Peygamber'e yapmak istedikleri mekirler gibi bozuk çıkar, başlarına geçer.

Allah'ın izzeti ve ba's ü nüşurun sıhhati diğer âyetlerle de tavzîh olunarak buyuruluyor ki:

... وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ***«Hem Allah sizi bir topraktan, sonra bir nutfeden yarattı»*** Bu öyle bir hakîkattir ki, maymundan yaratıldıklarını iddiâ edenler bile, daha evvel topraktan, sonra da bir nutfeden geldiklerini inkâr edemezler. Silsile-i istidlâlde bir halka daha i'tirâf etmiş olur. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın tabiatler üzerindeki izzet ve hâkimiyyetini gösterir. Nitekim ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا **sonra sizi çiftler yaptı.** O nutfeden sâde erkek değil, dişiler de yaptı ve izdivâc kanûnunu vaz'eyledi. Hem bunları yapıp da bırakıvermedi. وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ **Herhangi bir dişinin hamli ve vaz'ı hamli hep onun ılmiyledir.** Binaenaleyh gizli günah yapmak isteyenler de bilmelidirler ki, Allah yaptıklarını bilir. وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ **Ve ne yaşatılana çok ömür verilmesi,** وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ **ne de ömründen eksiltilmesi,** yâni doğmadan ölmesi veya az yaşaması veya yaşadıkça ömrünün tükenmesi **olmaz ki,** إِلَّا فِي كِتَابٍ **herhal bir kitabda yazılı olmasın.** Yâni hiçbirisi gelişi- güzel bir tesâdüf ile değil, her biri behemehal ilm-i İlâhî'de mukadder ve Levh-ı mahfûzda yazılmış olarak vaki' olur. Bu kadar cüz'iyyât nasıl ma'lûm olabilir diye istib'âd de etmemelidir. إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ **Çünkü o, Allah'a göre kolaydır. O''nun için O'na göre, ba's de kolaydır.** وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ ***«Hem iki deniz müsavi olmuyor»*** Bu da, tabiatin hâkim olmadığını isbât eder. Burada mü'min ile kâfirin veya Dâr-i İslâm ile Dâr-i küfrün de temsîl tarîkiyle farkına bir işâret vardır. Biri tatlı, biri acıdır. لَحْمًا طَرِيًّا **Taze et.** Evet, acı denizde tatlı balık oluyor, acı sularda da. Demek ki, muhîtın tabiati fevkinde Hâlik'ın te'sîri böyle de görülüp duruyor. وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا **Giyineceğiniz bir hilye, bir ziynet de çıkarıyorsunuz.** İnci, mercam gibi takılan ziynetler. Lâkin bunların tatlı sulardan çıkarıldığı ma'lûm olmadığına göre مِنْ كُلٍّ **«Her birinden»** kaydine raptı, cây-i nazar olmuştur. يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ **«Geceyi gündüzün içine sokuyor.»** Bu da, izzet-i İlâhiyye'nin zaman üzerinde dahi hâkim olduğunu ve bütün inkılâbatın O'nun hükmüyle cereyân ettiğini gösterir.

Hulâsa ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ ***«İşte bu gördüklerinizi yapan Allah, Rabb'ınız mülk onun O'ndan beri de***

Mekr: Tuzak kurmak.

çağırdıklarınız bir kıtmîr idâre edemezler.»

KITMÎR: Esâsen hurma ile çekirdeğinin arasındaki ince zar veya çekirdeğin arkasındaki ince pürüz demek olup sonra hakîr ve küçük olan şeyler de mesel olmuştur. Nitekim lisanımızda «Nıkır Kıtmîr» diye ma'ruftur. وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ **Sana bir habîr gibi, yâni habîr olan Allah gibi haber veren olmaz, Allah'dan başkası Peygamberlik veremez.**

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ

اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾

اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍ ﴿١٦﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ

بِعَز۪يزٍ ﴿١٧﴾ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ

اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى اِنَّمَا تُنْذِرُ

الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَمَنْ

تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِه۪ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَص۪يرُ ﴿١٨﴾

وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ

﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَحْيَٓاءُ وَلَا

الْاَمْوَاتُ اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَٓاءُ وَمَٓا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي

الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾ اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذ۪يرٌ ﴿٢٣﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَش۪يرًا

وَنَذِيرًا ۚ وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ
فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا
فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

15- Ey insanlar, sizsiniz hep Allah'a muhtâc fukara. Allah ise, zengin O, hamd ile öğülecek velî-i ni'met O.

16- Dilerse sizi giderir ve yeni bir halk getirir.

17- Allah'a göre bu zor bir şey değildir.

18- Hem günah çeken bir nefis, başkasının günahını çekmeyecek, yükü ağır basan onun yükletilmesine çağırsa da ondan bir şey yüklenilmeyecek, isterse bir yakını olsun. Fakat sen, ancak o kimseleri sakındırırsın ki, gaybde Rabbları'nın haşyetini duyarlar, namazı dürüst kılarlar, temizlenen de sırf kendisi için temizlenir, nihâyet gidiş Allah'adır.

19- Ne kör ile gören, müsâvî olur,

20- Ne zulümât ile nûr

21- Ne de zıll ile harûr.

22- Ölüler de müsâvî olmaz, diriler de. Gerçi Allah her dilediğine işittirirse de sen, kabirlerdekine işittirecek değilsin.

23- Sen, sade bir nezîrsin.

24- Muhakkak ki, Biz, seni hakk ile hem bir beşîr, hem bir nezîr gönderdik. Hiç bir ümmet de yoktur ki, içlerinde bir nezîr geçmiş olmasın.

Zıll: Gölge, gölgelik. **Harûr:** Sıcak, yakıcı sıcaklık.

25- Seni tekzîb ediyorlarsa, bunlardan evvelkiler de tekzîb etmişlerdi. Onlara, Peygamberleri beyyinelerle, suhûflarla ve nurlu kitab ile gelmişlerdi.

26- Sonra ben, o küfredenleri tuttum alıverdim, o vakit inkârın nasıl oldu?

أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللّٰهِ **Sizsiniz Allah'a muhtâc fukara.** أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ Cümlesinde müsnedin ta'rîfi kasr ifade eder. Yâni din ve ibâdet Allah'ın ihtiyacı değil, insanların ihtiyacıdır. Hem mahlûkat içinde Allah'a ihtiyacı en çok olan fukara, sâde insanlardır. İnsan, خُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا (*" öyle ya insan zayıf yaradılmıştır."* Nisa-4/28) mant'ûkunca zayıf olarak yaradılmış olmakla hangi mertebede olursa olsun hiç bir zaman Allah'a ihtiyâcdan kurtulamayacağı gibi emaneti hâmil olan insan ruhunun duyduğu ihtiyac o kadar çoktur ki, onun yanında sâir mahlûkata fakîr bile denmez. İnsanın bu ihtiyacını tatmîn etmek için de Allah'dan başka ma'bud bulunmaz. Başkaları bir kıtmîre bile mâlik değil وَاللّٰهُ **Allah ise,** هُوَ الْغَنِيُّ **ganî O. Hiç bir ihtiyacı olmayan ve her şeyden müstağni, tam mânâsiyle zengin, ganî O, yalnız O'dur.** O, sizin ibâdetinize muhtac olmadığı gibi bütün ihtiyaclarınızı tatmîn edebilecek kudrete de maliktir. Öyle amma bakalım korur gözetir mi dersiniz? Hem الْحَمِيدُ **hamîd O. Hamd-ü şükr ile kendisine ta'zîm ve ibâdet olunacak velî-i ni'met de ancak O'dur.** Hakikatte O'ndan başka mün'im, O'ndan başka şayan-ı hamdü ta'zîm yoktur. Onun için dileklerinizi verirse ancak O verir. Hem O, kendisine hamd ettirmesini bilir. O, öyle ganî, hamîddir ki, اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ **dilerse sizi giderir de yepyeni bir halk getirir.** Hamdetmek istemiyen siz nankörleri def' eder de, yerinize hiç bilmediğiniz başka bir kavm, hamdedecek bir devlet getirir, yâhud yeryüzünde bütün insanları ifnâ eder, siler süpürür de hiç görülmedik bambaşka bir yeni mahlûk, tanımadığınız bir âlem yaratır. وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ **Ve Allah'a göre bu olmaz bir şey de değildir.** Çünkü اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْئًا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"Onun emri bir şeyi murad edince ona sade Ol demektir. O oluverir."* Yâsin-36/82) bununla beraber Allah Teâlâ'nın adâleti ihtâr olunarak buyuruluyor ki: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى **Hem vizir çeken bir nefis diğerinin vizrini çekmez.**

VİZR: Ağırlık, ağır yük, ağır günâh, vebâl demektir. Burada günâhın cezâsının ağırlığı demektir. Herkes kendi günâhından mes'ûl olur. Kendi günâhının cezâsını çeker. Nitekim: «Her koyun kendi bacağından asılır» deriz. Zâlimlerin, cebâbirenin yaptığı gibi birinin günâhı diğerine yükletilmez, Ankebût Sûresinde: وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالًا مَعَ اَثْقَالِهِمْ (*"Mamafih kendi ağırlıklarını ve*

Mün'im: Nimet veren.

ağırlıklarla beraber daha bir çok ağırlıkları yüklenecekler ." Ankebut-29/13) buyurulmuş olması da buna münâfî değildir. Çünkü o hem dall, hem mudıll olanlar hakkındadır. Başkasını da sapıtmağa çalışanlar hem dalâletlerinin, hem idlâllerinin vizrini çekerler ki, ikisi de kendi vizirleridir. Nitekim: مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَلَهُ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا ***«Her kim bir kötü âdet çıkarırsa ona, hem onun vizri, hem de onu işleyenlerin vizri vardır.»*** (Buhari: İ'tisam 15) Hadîsi de böyledir. Yâni diğer işleyenler çekmeyecek demek değil o, onların hepsi kadar da fazla çekecek demektir. Demek ki, birisi: «Şunu şöyle yap da, günahı varsa benim boynuma olsun» diye kefâlet ederek diğerini bir günaha sokarsa o boynuna aldığı günahı çekmeyecek değildir. Ancak sevkettiği kimseyi kurtarmış olmayacak, onun çekeceğini çekmeyecek, birisi aldandığının cezâsını çekecek, birisi aldattığının cezâsını çekecektir. Şu مُثْقَلَةٌ ta'birinde bunlara bir işâret de var gibidir. وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا **Yükü ağır basan, çok ağır yük altında bulunan günâhkâr bir nefis, yükünün başkası tarafından alınıp yüklenilivermesine çağırsa, yalvarsa da** لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ **ondan hiçbir şey yüklenilmez.** Rıza ve ihtiyâr ile de yüklenilmez, cebren de yüklenilmez. Çünkü o Kıyâmet günü, لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ (*"Ve sakının öyle bir günden ki, kimse, kimseden bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, ve ona şefaat de fâide vermez..."* Bakara-2/123) günüdür. لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ (*"onda ne alım, satım var, ne dostluk."* İbrahim-14/31) وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى **Gerekse bir yakını olsun,** yâni çağıran veya çağırılan bir yakını bile olsa yine yüklenilmez o halde Allah'ın emâneti gibi göklerin ve yerin çekemediği ağır bir yükü yüklenmiş olan insan bir de o emânete hiyânet ederek ve şunu bunu ıdlâl eyleyerek, «sen yap da günâhı benim boynuma olsun» demek gibi başkalarının vizrini de boynuna almağa kalkışmamalı, diğer birtakımı da öylelere uyup, «günahı varsa filânın boynuna» diye kendini nâre yakmamalıdır. اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ **Fakat ya Muhammed, sen bu inzarı ancak şol kimselere duyurur, ancak öyle kimseleri sakındırırsın ki,** يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ **Rabbları'na gaybde, yâni henüz huzûruna varmadan gıyabda haşyet beslerler,** Allah korkusu, Allah saygısını duyar وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ **da namazı dürüst kılarlar.** يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ (*"Onlar ki kendilerini hakîkaten Rabblerine kavuşuyor ve hakikaten O'na rûcu' ediyor sayarlar, böyle bir huşû ile kılarlar."* Bakara-2/46) Mısdakınca Rabbları'nın huzûrunda likasına ereceklerine kani' olarak kılarlar. Ve bu sûretle maddeten ve mânen temizlenirler. وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهِ **Temizlenen de, ancak kendisi için temizlenir, feyzlenir.** Bu işte, vizir çekmenin tam zıddıdır. Yâni insanlar, bu ikiden hali değildir. Ya vizir

Dall: Azanı. Mudıll: Azdıran. Vizr: Günah.

çekecekler veya vizirden temizleneceklerdir. Vezir çekenler başkasının vizrini çekmeyeceği gibi, nefislerini iman-ı kâmil ve ahlâk-ı fâdıla ve a'mal-i sâliha ile temizleyenler de sırf kendi menfaatlerine olarak, temizlenmiş olurlar. وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ **Öyle ya âkıbet gidiş Allah'adır.** Herkes, ona göre mükâfat veya mücâzatını alacaktır. وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ **«Ne kör ile gören müsavi olur.»** Bu cümle de mü'min ile kâfirin temsilî olmak üzere yukarıda ki, وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ (*"Hem iki deniz müsâvi olmuyor."* Fâtır-35/12) üzerine ma'tûf denilmiş ise de, اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ (*"...sen ancak o kimseleri sakındırırsın ki gaybde Rabblarının haşyetini duyarlar..."* Fâtır-35/18 hükmünün tavzîhi siyâkında istinâf olması bizce daha muvâfıktır. اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذِيرٌ **Sen, ancak bir nezîrsin,** bir habercisin, müseytır musallat değilsin. Yâni, kasır, beşîr olmaktan ihtirâz için değil, fiilen azâb me'mûru olmaktan ihtirâz içindir. Nitekim buna tenbîh için اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ***«Muhakkak ki biz seni hakk ile hem bir beşîr, hem bir nezîr gönderdik»*** buyurulmuştur. وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ **Ve hiç bir ümmet yoktur bir nezîr geçmiş olmasın.** Şu halde Arab'da da geçmiştir. Sûre-i Kasas'da beyân olunduğu üzere Tevrat'tan evvel kurûn-ı ûlâda geçmiştir. Fakat kurûn-ı vustâda, yâni, Musa'dan bi'set-i seniyyeye kadar geçmedi.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَاَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ
بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ
وَالدَّوَابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ اِنَّمَا يَخْشَى
اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾ اِنَّ الَّذِينَ
يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ

Müseytır: Galip. **İhtirâz:** Sakınmak.

أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾
وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾ ثُمَّ أَوْرَثْنَا
الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ
وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ
ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا
يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ
فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ
إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ
مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾ وَهُمْ
يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا
نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ
فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

27- Görmedin mi Allah, yukardan bir su indirdi de, onunla birçok meyveler çıkardık. Renkleri başka başka? Dağlardan da yollar var, beyazlı, kırmızılı, renkleri muhtelif, hem de kuzgûnî siyahlar.

28- İnsanlardan, hayvanlardan, davarlardan da kezâlik türlü renklileri var. Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar, haberiniz olsun ki, Allah, azîz bir gafûrdur.

29- O Allah'ın kitabını okur, ardınca gider olanlar ve namazı kılıp kendilerine merzûk kıldığımız şeylerden gizli ve açık infâk etmekte bulunanlar, herhalde öyle bir ticaret umarlar ki, hiç batmak ihtimali yoktur.

30- Çünkü Allah, ecirlerini kendilerine tamamen ödedikten başka fadlından onlara ziyâdesini verecektir. Çünkü o hem gafûr, hem şekûrdur.

31- Kitablar içinde o sana vahyeylediğimiz kitab da, önündekileri musaddık olmak üzere hak, ancak odur. Herhalde Allah, kullarına habîr bir basîr bulunuyor.

32- Sonra Biz, o kitabı kullarımızdan süzdüklerimize mîras kıldık. Onlardan da nefislerine zulmeden var, muktesid, orta giden var. Allah'ın izniyle hayırlar da ileri geçenler var. İşte büyük fâdıl o.

33- Adin Cennetleri, ona girecekler, orada altın bileziklerden, hem de inci süslenecekler, elbiseleri de orada ipektir.

34- Ve şöyle demektedirler: «Hamd olsun Allah'a, bizden o hüznü giderdi, hakikaten Rabbımız çok gafûr, şekûr.

35- Fadlından bizi durulacak yurda kondurdu. Burada bize yorgunluk gelmeyecek, burada bize usanç gelmeyecek

36- Küfredenlere gelince: Onlara cehennem ateşi var. Hüküm verilmez ki, ölsünler, kendilerinden biraz azâbı da hafifletilmez. İşte her nankörü böyle cezâlandırırız.

37- Ve onlar, orada şöyle feryad ederler: «Ya Rabbena, bizleri çıkar, yapa geldiklerimizin gayri yarar bir amel yapalım» Ya size düşünecek olanın düşüneceği kadar ömür vermedik mi ki? Hem size Peygamber de geldi, o halde tadın. Çünkü zâlimleri kurtaracak yoktur.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً *«Görmedin mi Allah yukardan bir su indirdi»* Burada yine Allah Teâlâ'nın tabiat üzerinde tasarruf ve Rubûbiyyet'ini gösteren ve onu bir su gibi sebeb-i vâhid altında muhtelif havass ve isti'dâd ile muhtelif mezâhirde muhtelif ecnâs ve envaa ayıran iradesinin bir âyeti demek olan ıstıfa

---

Ecnas: Çeşitler **Envâ'a:** Neviler, çeşitler, türler.

kanununun açık ve mühim bir ihtar ve tatbikı vardır. فَأَخْرَجْنَا بِهِ **«onunla çıkardık»** Gıyabdan tekellüme iltifattır. Yâni indirdik de, öbür su ile şunları çıkardık: ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا **Renkleri muhtelif olmak üzere bir çok semereler, meyveler, mahsuller.** Demek ki, onları çıkaran suyun tabiatı değil, Allah'ın irâdesidir ve semerelerin ihtilâf ve tenevvüu Hâlik'ın muradıdır. Ma'lûm ki, muhtelif olan meyvelerin yalnız renkleri değil, daha birçok havass ve tabiatleri de muhteliftir. Ancak renkleri pek zâhir olduğu için onların zikriyle diğerlerinden iktifâ olunmuştur. Hem bu yalnız nebâtta değil, وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ **dağlardan da cüddeler, yol yol alacalar var.**

CÜDED: «جيمك» zammiyle «جده» nin cem'idir. Cüdde, bir rengi diğer renkte ayıran yol gibi hatt-ı fâsıl. Nitekim «جيمك» fethiyle cedde dahi cadde demektir. وَغَرَابِيبُ سُودٌ **ve kapkara, yâni, koyu kuzgûnî siyah.**

GARÂBÎB: «غينك» kesriyle «غربيب» in cem'idir. Girbîb, siyahın şiddetlisi demektir ki, te'kiden mübalegası için kullanılır. İşte dağların taşlarında ve toprakların da böyle yol yol muhtelif alacalarda sâde bir tesâdüf eserinden ibâret değil, Hâlik'ın bir tahsîs ve tasfiyesidir. وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ **İnsanlardan, hayvanlardan davarlardan da kezâlik muhtelif renklileri vardır.** Bunlar da öyle surî ve mânevî mazhariyyetlere ayrılarak seçilmişlerdir. Öyle ki, insanlar içinde ilmi olanlar, olmayanlar vardır. اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا **Fakat Allah haşyetini, Allah korkusunu, Allah saygısını kulları içinden ancak ulemâ duyar.** Ancak Allah'ı bilenler o saygıyı hissederler. Yâni, اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ (*"...sen ancak o kimseleri sakındırırsın ki gaybde Rabblarının haşyetini duyarlar..."* Fâtır-35/18) buyurulduğu üzere Allah saygısını müstemirren duyup da Peygamber'in inzârından müstefîd olacak ve binaenaleyh temizleyip korunacak olanlar Allah'ı celâlü cemâliyle sıfat-ı kemâliyle bilen ehl-i ilimdir. Çünkü bir şey hakkında saygı, onun şanına olan bilgi ve bilginin derecesiyle mütenâsib olur. Bir kulun da Allah'a dâir ilmi ne kadar kemalli ise, haşyeti de o nisbette kâmil olur. Onun için Resûlullah: اَنَا اَخْشَاكُمْ لِلّٰهِ وَاَتْقَاكُمْ (*"Ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve en çok muttekî olanınızım."* Buhari:Nikah-ı) demiştir. Niçin Allah'ı bilmek haşyete sebeb oluyor? اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ **Çünkü Allah, bir azîz gafûrdur. Yalnız bir gafûr değil, azîz bir gafûrdur.** Sâde bir gafûr olsa idi, O'nu bilmek belki nazlanmağa, mağrur olmağa, hiç korkusuz ümid bağlanmağa sebeb olabilirdi. Fakat Allah, yalnız gafûr rahîm değil, azîz, hiçbir sebebe mağlûb olmayan, hiç bir kanun altına alınmak ihtimâli bulunmayan, dilediğini dilediği anda kahrü tedmir eden çok kuvvetli, çok azametli gâlib

---

Havass: Hususlar **Müstemirren:** Aralıksız olarak.

kahhâr bir gafûrdur. Mağfireti çok olduğu gibi ikabı, intikamı da çok şiddetlidir. Onun için Allah'ı bilmeyenler, her haltı ederler. O'nu, bir kul ne kadar iyi bilirse, o kadar çok saygılı, o kadar çok ihtirâmlı olur. Bununla beraber ulemânın saygısı, haşyeti, korkusu ne kadar yüksek olursa, ümidi de o nisbette çok olacağı unutulmamalıdır. Çünkü إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ **yâni Allah'ın kitabını vird ederek okuyup içindekini ta'kîb eder olanlar** وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ **ve onlarla beraber namazı dürüst kılıp** وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً **kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden gizli ve açık nasıl iktizâ ederse öyle infâk edenlere, yâni Allah'ın kitabındaki ahkamın icrâı için masraf yapıp zekât ve sadaka verenler,** يَرْجُونَ تِجَارَةً **öyle bir ticâret ümid ederler ki,** لَنْ تَبُورَ **asla batmak, iflâs etmek ihtimâli yoktur.** لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ **Çünkü Allah, onlara ecirlerini tamâmiyle ödeyecek, hem de fadlından artırıp ziyâdesini verecektir.** إِنَّهُ **Çünkü O, Allah,** غَفُورٌ شَكُورٌ **hem gafûr, hem şekûrdur.** O'nun izzetini saydıklarından dolayı mağfiretiyle günâhlarını bağışlar, hidmetlerinin, fazlasiyle takdîr edip saylerini çok meşkûr kılar. Çünkü izzet, küfrü küfrâna karşı kahrı iktizâ ettiği gibi hidmet ve şükrâna karşı da in'âm ve ikrâmı iktizâ eyler. Şu halde Allah'a en çok haşyeti olan ulemâ olunca, Allah'ın kulları içinde en çok tekrîm buyurduğu da ulemâ olmuş olur. Bu haysiyyetledir ki, رُتْبَةُ الْعِلْمِ أَعْلَى الرُّتَبِ (*"İlim rütbesi bütün rütbelerin üstündedir."*) İlmin bu ehemmiyyeti de yalnız nazarî haysiyyetiyle değil, amelî haysiyyetiyledir. Zira yukarıda, وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ (*" yükselir onu da ameli salih yükseltir... "* Fâtır-35/10) buyurulduğu gibi burada da haşyet ve meşkûriyyetin bu haysiyyete ibtinâsı gösterilmektedir. Şimdi de ıstifâ-i İlâhî'de kitabların en güzîdesi Kur'ân, ilmini vahy-i Hakk'dan alan Peygamberler içinde de en güzîde Muhammed Mustafa, ümmetlerin içinde en güzîdesi ümmet-i Muhammed, onlar içinde en güzîdesi hamele-i Kur'ân olan ulemâ olduğu ihtâr olunmak üzere buyuruluyor ki: وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ **Kitablar içinde sana vahy ile gönderdiğimiz kitab, işte** هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ **önündekileri musaddık ve mümeyyiz olmak üzere hak olan da ancak odur.** Diğerlerinde onun tasdîkine iktirân etmeyen noktalar ma'mûlünbih olamaz. إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ **Şübhe yok ki, Allah, kullarına herhalde habîr, basîrdir.** Bâtın ve zâhirleriyle bütün husûsiyyetlerini muhîttır. Onun için seni lâyık görmese idi bunu, sana vahyetmez. Seni böyle Hatemü'l-Enbiyâ Muhammed Mustafa kılmazdı. ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ **Sonra o kitabı, yâni Kur'ân'ı** الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا **kullarımızdan istifâ eylediğimiz güzîdelere mîras kıldık,** yâni senden sonra ona ümmetin olan kullarımız içinden seçip beğendiğimiz süzme kulları ona vâris kıldık. Bu sûretle Ümmet-i Muhammed en müterakkî, en süzme ümmet olduğu gibi onlar içinde de en

---

Müterakkî: Yükselmiş.

güzîdeleri hamale-i Kur'ân olarak Peygamber'e vâris olan ulemâdır.

فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ **Ki, onlar, içinden de kimisi nefsine zâlim,** Kitab'a vâris olduğu halde gereği gibi tilâvet ile amel etmeyecek, وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ **kimi de muktesid, orta, gâh amel ediyor, gâh etmiyor.** وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِ **Kimisi de, Allah'n izniyle hayırlarda ileri gider.** Hayırlarda öne geçer, imam, pîşüvâ olur ki, işte asıl vâris-i Peygamberî olan, وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ اُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ (*"İlerde sabikun, işte o sabikun. Onlar ne'ım Cennetlerinde mukarrebun.* Vâkıa-56/10,11,12) medihasına mazhar bulunanlar onlardır. ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ **İşte fadl-ı kebîr budur.** Böyle hayratta sâbık olup ileri geçmektir.

Şöyle ki: جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا ***«Adin cennetleri ona girecekler»*** **Orada, altın bileziklerden ziynetlenecekler, hem de inci, altın bilezikler,** Allahû a'lem. Dünyada o hayırları yapmak için ettikleri infâkları kazanmalarına sebeb olan san'atlar yükselmelerine vasıta olan sâlih amellerdir. Bundan dolayı olsa gerektir ki, «san'at, altın bileziktir» sözü bizde meşhûr mesel olmuştur. İnci de, safadan kinâyedir. دَارَ الْمُقَامَةِ Yâni, **dâr-ı ikâmet, ikâmetgâh, vatan-ı ikâmet, kalınacak yurd.** اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ **Ya düşünüp anlayacak kimsenin düşüneceği kadar bir müddet sizi muammer kılmadık mı?** Tecrübe zamanı dahi ta'bîr olunan bu müddeti yaşıyan bir kimse için hâlikını bilememekte özür kalmamıştır. Bu müddet hakkında muhtelif rivâyetler vârid olmuştur. Altmış, kırk altı, kırk, sinn-i bülûğ yirmi, yirmiden altmışa kadar denilmiş ise de, hakîkatini Allah bilir. Bülûğdan sonra her vefat eden hakkında bu müddet tahakkuk etmiş demektir. Altmış, Peygamber'den mervî olduğu üzere a'zamîsi demektir. Yâni bundan sonra küfre hiç ma'zeret kalmıyor demektir. وَجَاۤءَكُمُ النَّذِيرُ ***«hem size peygamber'de geldi»*** Bu da, fürn-ı ahkâma nazarandır.

إِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ

Pîşüâ: Öncü, lider, önder, rehber, imam.

الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذِينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ
فِي السَّمٰوَاتِ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ بَلْ اِنْ يَعِدُ
الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ
اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾ وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ
جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ
مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾ اِسْتِكْبَارًا فِي الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا
يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّلِينَ فَلَنْ
تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾
اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ
فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ اِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾
وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

38- Şübhe yok ki, Allah, göklerin ve yerin gaybine âlimdir. Elbette O, sînelerin künhünü bilir.

39- O ki, sizleri yeryüzünde halîfeler kıldı. O halde kim küfrederse küfrü kendi aleyhinedir. Kâfirlere küfürleri, Rabblarının katında buğzdan başka bir şey artırmaz. Kâfirlere küfürleri, hasardan başka bir şey artırmaz.

40- De ki: «Gördünüz a, o Allah'ın berîsinden yalvardığınız şeriklerinizi? Gösterin bana onlar, bu arzdan hangi cüz'ü yaratmışlar? Yoksa onların gökler de mi bir ortaklığı var? Yoksa kendilerine bir kitab vermişiz de ondan bir beyyine üzerinde mi bulunuyorlar? Hayır o zâlimler birbirlerine aldatmadan başka bir va'dde bulunmıyorlar.

41- Doğrusu gökleri ve yeri zeval buluvermelerinden Allah tutuyor. Celâlim hakkı için, zevâl buluverirlerse onları, O'ndan başka kimse tutamaz. O, cidden halîm bir gafûr bulunuyor.

42- Yemînlerinin en kuvvetlisiyle Allah'a kasem de etmişlerdi ki, billâhi kendilerine inzâr edici bir Peygamber gelse herhalde ilerideki ümmetlerin en birincisinden daha kabiliyyetli olacaklar, daha iyi yola geleceklerdi. Fakat kendilerine inzâr edici bir Peygamber geldiği vakit onlara sırf bir ürküntü artırdı.

43- Yer de bir kibirlenme ve bir su-i kasd düzeni, halbuki fenâ düzen ancak sahibinin başına geçer. O halde evvelkilerin sünnetinden başka ne gözetirler? O halde Allah'ın Sünneti'ne bir tebdîl bulamazsın, Allah'ın Sünneti'ne bir tahvîl de bulamazsın.

44- Ya yeryüzünde gezip bir bakmadılarda mı? Kendilerinden evvelkilerin âkibeti nasıl olmuş? Halbuki onlar, onlardan daha kuvvetli idiler. Allah, ne göklerde, ne yerde hiç bir şeyin O'nu âciz bırakmasına imkânü ihtimâl yoktur. O, hiç şübhesiz alîm bir kadîr bulunuyor.

45- Bununla beraber Allah, insanları kesibleriyle hemen muâhaze ediverecek olsa yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı ve lâkin müsemmâ bir ecele kadar onları te'hîr buyurur. Nihayet ecelleri geldiği vakit, işte o vakit, şübhe yok ki, Allah, kullarına basîr bulunuyor.

هُوَ الَّذِى جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِى الْاَرْضِ **O, O'dur ki, sizi yeryüzünde halîfeler kıldı.** Hilâfet verip bundan böyle ahkâm-ı ilâhiyye'nin icrâına me'mûr eyledi. Bu âyet, Ümmet-i Muhammed'e istikbâlin hükûmetini va'deden gayb haberlerindendir.

Tahvil: Değiştirme.

Mekke'de bu Sûrenin nâzil olduğu zaman düşünülürse bu âyetin, ne büyük mu'cizeyi tazammun etmekte olduğu kolaylıkla i'tirâf olunur. Şübhe yok ki, bu çok büyük ni'mettir. فَمَنْ كَفَرَ **İmdi her kim küfreder,** böyle bir ni'mete karşı nankörlük eyler de, iman ve şükür yolunu tutmazsa, فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ **küfrü, sırf kendi aleyhinedir.** Cezâsını kendi çeker. Öyleya وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًا **kâfirlere, küfürleri Rabbları'nın indinde mebğuz olmaktan başka bir şey artırmaz.** Küfür, bir küfrân, bir nankörlük olmak i'tibariyle Allah yanında mebğûz, mağdûb, menfûr olmaktan başka bir netice vermez. وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَارًا **Ve kâfirlere, küfürleri hasardan başka bir şey artırmaz.** Çünkü imansızlık hem mahrûmiyyet, hem de sebeb-i felâkettir. Ya Resûl, قُلْ **deki:** اَرَاَيْتُمْ **«Gördünüz mü,** شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Allah'ın berîsinden çağırdığınız şerîklerinizi?** Yâni Allah'a şerîk koşarak taptığınız veya nâmına da'vet eylediğiniz ma'bûdlarınızı. اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ **Gösterin bana bu arzdan neyi, hangi cüz'ü halk etmişler?** Müstekillen yaratmışlar da siz, onlara tapıyor, onlara yalvarıyorsunuz, halkı onlara çağırıyorsunuz? اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِ **Yoksa onların semâlarda mı bir ortaklıkları var?** Arzdan hiçbir parçayı bi'l-istiklâl yaratmadılarsa da, göklerde halk veya diğer bir hüküm ve tasarruf i'tibâriyle Allah'a iştirâkleri mi var? Hâşâ, ne o, ne de o, hiç biri de olmadığı apaçık ma'lûm iken nasıl olur da siz, onlara tapar veya da'vet edersiniz? O ne cehâlet, ne hamâkat, ne haksızlık?..» اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا **Yoksa Biz, onlara bir kitap vermişiz de** فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ **kendileri ondan bir beyyine üzerinde mi bulunuyorlar?** Yerde, gökte bir şirketleri olmadığı ma'lûm olmakla beraber Biz, onlara ma'budluk pâyesi verdik, ülûhhiyyetimize şerîk kıldık diye ellerine bir kitab, bir ferman vermişiz de bundan dolayı açık bir delîle, kat'î bir huccete mi mâlik bulunuyorlar? بَلْ **Hayır,** اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا **yalnız zâlimler biribirlerine sâde bir gurur, sırf bir aldanış va'deder dururlar.** «Onlar, Bizim Allah yanında şefaatcilerimizdir» diye selefler halefleri, başlar geridekileri aldatır giderler. Bu âyetin hükmü yalnız putperestlere değil, Allah'dan başka gerek put, gerek Melek, gerek Mülûk ve gerek diğer her hangi bir şeye tapan müşriklerin hepsine ammü şamil olduğunda şübhe yoktur. اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا **Şübhe yok ki, gökleri ve yeri zevâl buluvermelerinden Allah tutuyor.** Yâni şirk ve zulüm öyle fenâ, o kadar büyük cinayettir ki, onun şeâmetinden yerler gökler yıkılır. Çünkü onlar, ancak adlü hakk ile kaimdirler. Hakkın mûvâzenesi bozulunca kendilerini tutamazlar. Zatlarında mümkün olduğu için vücudlarında da bekalarında da kendileri kendilerine kâfî değildirler. Onun için haksızlık,

---

Mebğûz: Buğz edilmiş.**Mağdub:** Gazaba uğratılmış.**Menfûr:** Sevilmeyen, nefret edilen.

nizâm-ı âlemi ifsâddır. Allah'a şirk ise, en büyük zulm olduğundan müşriklerin meydan alan zulmü fesâdlariyle âlem yıkılmak üzere bulunuyor. Fakat Allah Teâlâ, onların vakt-ı mukadderinden evvel zevâllerini istemediği için tutuyor, muhâfaza buyuruyor da henüz yıkılmıyorlar. وَلَئِنْ زَالَتَا **Kasem olsun ki, eğer zevâle ererlerse** اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ **onları, ondan sonra,** (o zevâlden sonra, yâhud Allah'dan başka) **hiç bir tutacak yoktur.** اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا **O, cidden halîm ve gafûr bulunuyor.** Zira şan-ı celâline karşı yapılan o şirk ve zulüm yüzünden تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا (*"Az daha ondan gökler çatlıyacak ve dağlar yıkılıp yerlere geçecek."* Meryem-19/90) mazmûnunca yıkılmak üzere bulunan gökleri ve yeri tutuyor. وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ ***«Yeminlerinin en kuvvetlisiyle Allah'a kasem de etmişlerdi ki; Billahi kendilerine inzâr edici bir peygamber gelse herhalde ilerideki ümmetlerin en birincisinden daha kabiliyetli olacaklar.»*** Çünkü Kureyş, Ehl-i Kitab'ın Peygamberlerini tekzîb ettiklerini işitmişler ve şöyle demişlerdi: «Allah, Yehûd ve Nasarâ'ya ve lâ'net etsin, eğer bize bir Resûl gelse idi her halde biz, ümmetlerin herbirinden daha hidâyetkâr olurduk.» فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ **Sonra da kendilerine bir Peygamber, yâni Muhammed aleyhissalâtü vesselâm geldiği zaman** مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًا **onlara, fazla bir ürkeklik verdi.** Yeminleri gibi hakkı kabul değil de, haktan bir kaçınma. اِسْتِكْبَارًا فِى الْاَرْضِ **Yeryüzünde bir kibirlenme,** yâhud kibirlendikleri için وَمَكْرَ السَّيِّئِ **ve kötülük mekri, su-i kasd düzeni** وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ (*"Hani bir vakit di o kafirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri veya sürüp çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı..."* Enfal-8/30) mantûkunca o Peygamber'e suikasd tertîbi. وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهِ **Halbuki kötü mekir, sırf sahibinin, yâni yapanın başına geçer.** Nitekim onların mekri de, «Bedr»'de başlarına geçti. فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّلِينَ **Demek ki, onlar da, sırf evvelkilerin sünnetine bakıyorlar.** Evvelki tekzib eden, kötülük yapan ümmetlerin başlarına gelen Sünnetullah'ı, Kânûn-ı İlâhî'yi gözetiyorlar. فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا **O halde Allah'ın Sünneti'ne bir tebdîl bulamazsın.** Hakkı tekzîb edenlere ve kötülük yapanlara azâb kanununu Din-i İslâm neshedecek değildir. وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْوِيلًا **Ve Allah'ın Sünneti'ne bir tahvîl de bulamazsın.** O azâbı, mübstehıkk olanlardan başkasına çeviremezsin de. اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ **Arzda dolaşıp da bir bakmadılar da mı?** Mâkabline istişhâddır. Yâni Şam'a, Yemen'e ve Irak'a tic`âret ve sâir herhangi bir sebeble seyrü seferlerinde hiç bakıp görmediler de mi? Peygamberlerini dinlemeyen geçmiş ümmetler şu arzda nasıl helâk olmuşlar, yurdları nasıl harâbelere dönmüş? وَكَانُوا

İstişhâd: Delil olarak ileri sürme.

أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً Halbuki onlar, o Âdlar, Semûdlar, kendilerinden çok kuvvetli idiler. Allah'ın emirleri dâiresinde hareket etmedikleri için azâb kanunlariyle kökleri kazındı. **وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ Ne göklerde, ne yerde hiçbir şeyin Allah'ı âciz bırakmak ihtimâli yok.**

اِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا Çünkü O, alîm bir kadîr bulunuyor. Her şeye karşı ilmi, kudreti nihâyetsiz olan zat-ı ecel ise, hiçbir vech ile âciz olmaz.Ya öyle de bu kadar kâfirleri müşrikleri neye yaşatıyor da mahvedivermiyor? denilirse buyuruluyor ki: **وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا Eğer Allah, bütün insanları kesibleriyle, kesb ettikleri günahlar yüzünden hemen muâhaze ediverecek olsa مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ yeryüzünde hiçbir deprenen bırakmazdı.** İnsan ma'siyetlerinin şeâmetinden bir hayvan bile kalmazdı demişlerse de, deprenir bir insan bırakmazdı mânâsına olmak daha ma'kûldür. Çünkü şu fıkralardaki هُمْ zamiri, ukalâda zâhirdir. **وَلٰكِنْ Velâkin derhal muâhaze edivermez de يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى o insanları müsemmâ bir ecele kadar te'hir eder.** Ki o, Kıyamet günüdür. **فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ Ecelleri geldiği vakıt da فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا şübhe yok ki, Allah, kullarına basîr bulunuyor.** Hiçbirini kaçırmaz, her ne kesibleri varsa ona göre hayra hayır, şerre şer cezâlarını verir. Bu cümle عِبَادِهِ vasfiyle ubûdiyyetini bilen kullara bir teslîyeyi iş'âr etmekle beraber umûm için ağır bir muâhazeyı ihtâr eden heybetli bir inzârdır. Ve işte bu hâtimeyi bir heyecân-ı beliğ ile doyurup yaşatmak için Sûre-i Yâsîn aşk-ı İlâhî ile çarpan bir kalbi vâsıl darabaniyle ta'kib ve tafsîl edecektir. Şübhesiz basîrsin Ya Rabb! Biz kullarını da bütün ahvalimizle görür gözetirsin. Gözet, lûtf-i rahmetinle gözet İlâhî!..

Şeamet: Uğursuzluk.

YÂSÎN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 83

Yâsîn Sûresi, Mekkî'dir.
Âyetleri : Kûfî'de seksen üç, maadasında seksen ikidir.
Kelimeleri : Yedi yüz yirmi yedidir.
Harfleri : Üç bindir.
Fasılası : م ، ن harfleridir.
İsimleri:Bu Sûreye «المَعْظِيمَةُ ، المُعِمَّةُ ، مُدَافِعَةٌ قَاضِيَه ، قَلب قُرآن» dahi denilmiştir.
Âlûsî nakleder: «Ebu Nasr-ı Seczî, İbâne'de «Hasen» diyerek Hazret-i Âişe'den şöyle tahrîc eylemiştir. Müşârün'ileyha demiştir: Resûlullah şöyle buyurdu: *«Kur'ân'da bir Sûre vardır. İndallah Azîme yâd olunur, sahibi de İndallah şerîf yad olunur. Sahibi Kıyamet günü Rebîa ve Mudar'dan daha çokları hakkında şefaat eder. O,* يس *Sûresidir».* Said ibn Mansur ile Beyhakî dahi Hassan ibn Atiyye'den tahric eylemişlerdir ki, Resûlullah şöyle buyurmuş: يس ***" Sûresine Tevrat'ta, Muımme denilir. Sahibine dünya ve âhiret hayrını ta'mîm eyler ve ondan dünya ve âhiret mihnetlerine karşı kor ve dünya ve âhiret korkularını def'eder. Buna, müdafia-i kadıye dahi denilir. Sahibinden her fenalığı defeder ve her hayırlı hâceti kazâ eyler.»*** Maamafih Beyhakî demiştir ki: «Bunda Süleyman ibn Defâ'dan Muhammed ibn Abdurrahman ibn Ebu Bekr-i Ced'anî teferrüd eylemiştir. O ise, münkerdir.» Bununla beraber Hatîb dahi, Enes'ten

---

Teferrüd: Tek ve yalnız kalma.

mislini tahrîc eylemiştir. Tirmizî, Kuteybe ve Süfyan ibn Veki' tarîklarından Katade hadîsiyle Enes'ten Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: *«Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi de,* «يس»*dir. Her kim,* «يس» *okursa Allah, onun kıraatına on kerre Kur'ân okumak sevâbı yazar»* (Ahmed b. Hanbel: 5/26) diye tahrîc eylemiş ve buna, bir hadîs-i garibdir demiş. Senedinle Harun ibn Muhammed'in meçhûl bir şahıs olduğunu ve bu babda Hazret-i Ebû Bekri's-Sıddık'dan da bir rivâyet varsa da, isnâdında za'f bulunduğunu söylemiştir. Fakat Alûsî, şunu da kaydeder: «İmam Ahmed ve daha gayrileri hadisiyle Ma'kıl ibn Yesar'dan sahih olarak mervîdir ki, Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem: « يس *Kur'ân'ın kalbidir»* (Ahmed b. Hanbel - 5/265) buyurmuş ve bu, O'nun isimlerinden biri addolunmuştur. Huccetü'l-İslâm İmam-ı Gazalî, buna, bir vecih olmak üzere, bu Sûrede haşrü neşrin eblâğ ve ahsen vech üzere takrîr edilmiş olduğunu, haşrü neşri i'tirâf da imanın kalbi mesâbesinde bulunduğunu söylemiştir. İmam-ı Razî de, bunu beğenmiştir, Keşif'te şöyle denilmiştir: «Bir şeyin kalbi, onun lübbü ve aslıdır ki, maadası onun mukaddimâtından veya mütemmimâtından sayılır. Bu Sûreye kalb tesmiyesinde de işaret-i Nebeviyye Fatiha'ya Ümmü'l-Kitab tesmiyesinde söylediğimiz vecih olsa gerektir. Yani Peygamber göndermek ve kitablar indirmekten maksud, kulları meadda gaye-i kemâllerine irşâddır. O kemâl ise, burada zikr olunan tahakkuk ve tahallûk ile olur ki, Sırat-ı Müstekim'e sülûk ta'bîr olunur. Bu sûre de, işte onu beyâna dâirdir.» Bundan, Gazalî'nin haşri tahsis etmesinin vechi de anlaşılmış oluyor. Biz de, bunu şöyle ifâfe etmek isteriz: Kalb, hayatî heyecanın bir menşei olduğu gibi bu Sûre de, sırr-ı Ba's ile bir heyecan-ı dinî ifâde ettiği için Kalb-i Kur'ân tesmiye edilmiştir demek olur. Yine bu hikmete mebnî olsa gerektir ki, sahih haberlerde bu Sûrenin, mevtâya okunması hakkında emir dahi vârid olmuştur. Ezcümle İbn Mâce, Ma'kıl ibn Yesar'dan şöyle tahrîc eder: Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: اقْرَؤُهَا عِنْدَ مَوْتَاكُمْ يَعْنِي يس *«O'nu, mevtânızın yanında okuyun»* (İbni Mace: Cenaiz-4) Yâni Yasîn'i.» Burada mevtâdan murad, hal-i ihtizârda ölmek üzere bulunanlardır deniliyor. Taybî demiştir ki: العِلْمُ عِنْدَ الله «İlim Allah katındadır.» bunun sırrı şu olsa gerektir: Bu Sûre-i kerîme usûl-i iman ilminin ümmehâtını, nübüvvet, keyfiyyet-i da'vet, ahval-i ümem, ef'al-i ibâdın Allah Teâlâ'ya istinâdı, isbât-ı Tevhid, nefy-i zıddı, emârât-ı sâa, haşrü iâde gibi mesâil-i mu'teberenin hepsini takrîr ve beyân ile meşhundur. İbn Hibban: «Mevtâ ile murad, muhtadar «من حضره الموت»tir» der. İbn Ebi'd-Dünya ile İbn Merduye'nin tahrîc eyledikleri şu hadîs de bunu te'yid eyler:

Eblağ: Çok açık.

مَا مِنْ مَيِّتٍ يُقْرَأُ عِنْدَ رَأْسِهِ يس إِلَّا هَوَّنَ اللهُ عَلَيْهِ ***«Herhangi bir meyyitin başucunda*** يس ***okunursa herhalde Allah, ona kolaylık verir.»*** (Kenzü'l-Ummal: 15/42186) Bununla beraber müteahhırînden bâzıları, hadîsi zâhiri ile ahzeylemiş, «hayır öldükten sonra okunur» demiştir. Bâzısı da, kabrinin başında okunmasına zâhib olmuştur. İbn Adiyy ve sâirenin rivâyet ettiği şu haberde bunu te'yîd eyler: «Her kim anasının babasının ve yâhud bunlardan birinin kabrini her Cuma ziyaret eder de yanlarında يس okursa, her harfinin adedince ona mağfiret edilir.» Bu bâbda daha diğer eserler de nakledilmiştir. An ma'kıl ibn Yesar radıyallahü anh: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَلْبُ الْقُرْآنِ يس لَا يَقْرَأُهَا رَجُلٌ يُرِيدُ اللهَ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ . اِقْرَؤُهَا عَلَى مَوْتَاكُمْ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَاللَّفْظُ لَهُ وَابْنُ مَاجَهْ وَالْحَاكِمُ وَصَحَّحَهُ . وَعَنْ جُنْدُبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ قَرَأَ يس فِي لَيْلَةٍ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ غُفِرَ لَهُ . رَوَاهُ مَالِكٌ وَابْنُ السُّنِّي وَابْنُ حِبَّانَ "Resûlullah (S.A.V.) buyurdu ki: ***«Kur'ân'ın kalbi Yâsin'dir. Bir kimse Allah rızası ve âhiret sevâbı umarak bu sûreyi okursa günahları bağışlanır. Onu ölüleriniz üzerine okuyunuz.»*** Bu hadese Ahmed b.Hanbel,Ebu Davud, Nesai, İbnu mace ve hakim rivayet etmiştir. «Resûlullah (S.A.V.) buyurdu ki: ***"Her kim bir gecede Allah'ın rızasını isteyerek Yâsîn sûresini okursa günahları bağışla-nır.»*** Ahmed b. Hanbel- 5/26) Fakat unutmamak lâzım gelir ki, Kur'ân, ölüler için değil, diriler için nâzil olmuştur.

Bu sûretle bu Sûre'nin yukarıda söylediğimiz vech ile Sûre-i Fatır'ın hatimesine olan münâsebeti de bir kat daha tavazzuh etmiş bulunuyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يٰسٓ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٣﴾ عَلٰى
صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٤﴾ تَنْز۪يلَ الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْمًا
مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى
اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ اِنَّا جَعَلْنَا ف۪ٓي اَعْنَاقِهِمْ
اَغْلَالًا فَهِيَ اِلَى الْاَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ

أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ
لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ
فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾ إِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا
وَاٰثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerifi

1- يس

2- Hikmetli Kur'ân'ın hakkı için.

3- Emîn ol ki, sen, o risâletle gönderilen Peygamberlerdensin.

4- Bir sırat-ı Müstakîm üzerindesin.

5- Tenzîliyle O azîz rahîmin

6- İnzâr edesin, vehâmeti haber veresin diye bir kavme ki, babaları inzâr edilmedi de haberleri yok gâfiller.

7- Celâlim hakkı için, daha çoklarına karşı söz hakkolmuştur da onlar, imana gelmezler.

8- Çünkü Biz, onların boyunlarına kelepçeler geçirmişiz, onlar çenelerine dayanmıştır da burunları yukarı, gözleri aşağı somurtmaktadırlar.

9- Hem önlerinden bir sedd ve arkalarından bir sedd çekmişiz, kendilerini sarmışızdır da, baksalar da görmezler.

10- Ve onlarca müsâvidir, ha inzâr etmişin kendilerini, ha etmemişin, inanmazlar.

11- Ancak zikri ta'kîb eden ve gaybde Rahmân'a haşyet besleyen kimseyi sakındırırsın. İşte onu, hem bir mağfiretle, hem bir ecri kerîm ile müjdele.

12- Hakikat Biz, Biziz, ölüleri diriltiriz ve takdîm ettikleri şeyleri ve bıraktıkları eserleri kitaba geçiririz ve zaten her şeyi açık bir kütükte bir "İmam-ı Mübîn" de ihsâ etmişizdir.

يس Yâsîn, ekserin kavlince Halil ve Sıybeveyh'in tasrîhleri gibi Sûre`nin ismidir. Bâzılarınca kasemdir. Allah Teâlâ'nın esmâsındandır. Bâzılarınca da Allah Teâlâ'nın kelâmını açtığı bir miftâh-ı kelâmdır demişlerdir. El-Bakara Sûresinin evvelinde «الم» de verilen tafsilât, umumî sûrette burada da câridir. Yalnız burada, husûsî olarak şu iki rivâyet vardır: Birisi, İkrim'e tarîkiyle ibn Abbas'dan mervî olduğu üzere: «Ya insan!» demek olmasıdır. Birisi de, Saîd ibn Cübeyr'den mervî olduğu üzere Peygamber'in bir ismi olmasıdır ki, إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ hitâbı, bunu andırır. Şifa-i Şerif'te zikrolunduğu üzere Nakkâş, Aleyhıssalâtü vesselâmdan: «Benim Kur'ân'da yedi ismim vardır: Muhammed, Ahmed, «يس ، طه» Müddessir, müzzemmil, Abdullah» diye rivâyet eylemiştir. Tefsir-i Hakâyık sahîbi Sülemî, Vasıtî'den ve Ca'fer ibn Muhammed'den: « يس ya seyyid» demek olduğunu da hikâye etmiştir.

. Kıraat: Ebu Bekir, Hamze, Kisaî, Revh, Halef-i Âşir, ya nın fethasını imâle ile okurlar. Aşere kıraatlarının hepsinde, «sîn», vâkıfta ve vâsılda sâkin okunur. Kalûn, ibn Kesîr, Ebû Amr, Hafs, Hamze «nunu», vasılda izhâr, diğerleri idğam ederler. Ancak Ebû Ca'fer hep sekit yaptığı için ona da, izhâr lâzım gelir. وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ de «vav» kasem içindir. Yalnız يس de, yemin mânâsı bulunduğuna göre atıf için olmasını dahi tecvîz edenler olmuştur. Dilimizde ayrıca bir yemin harfi bulunmadığından birçok yerlerde kasemi, «hakkı için» diyerek ifâde ediyoruz ki, şöyle demek olur: يس **Hem Kur'ân-ı hakîm hakkı için.** Hakîm; hikmetli, hikmet söyliyen, hikmet sahibi, yâhud çok hâkim ve muhkem mânâlarına gelir ki, Kur'ân hakkında hepsi de sadıktır. إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ **emin ol ki, sen hiç şübhesiz risâletle gönderilen Peygamberlerdensin.** Görülüyor ki, bu hitâb, hem kasem, hem إِنَّ hem لام hem de cümle-i ismiyye ile takviye ve te'kîd olunmuştur. Bu kadar kuvvetli te'kîd ise ancak muhâtabın şiddetle münkîr olduğu makamda yakışır. Onun için burada muhâtab Peygamber'in kendisi olduğu halde ona tebliğde bu derece te'kide ne lüzûm vardı? diye bir suâl sorulabilir. Buna cevab şudur: Bu cümle, لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا (*"Lakin Allah bilhassa sana indirdiğiyle şehâdet ediyor ki onu kendi ilm-i sübhânîsiyle indirdi. Melekler de şehâdet ediyorlar, muahazâ Allah'ın şâhid olması kafidir."* Nisa-4/166) buyurulduğu üzere hakikatte taraf-ı İlâhî'den Risâlet-i Muhammediyye'ye bir şehâdettir. Bundan dolayı bu te'kidler evvel emirde şiddetli küfr-ü inkârlarla karşılaşan Peygamber'i, umum muvâcehesinde lâyıkıyle tatmîn ve te'min içindir. Bu haysiyyetle şöyle demek olur: Bütün münkîrlerin muânidlerin, cehûdların küfrü inkârlarına rağmen emin ol ki, sen, şübhesiz o risâletle

---

Muânid: İnatçı **Cehûd:** İnkâr eden.

gönderilen, yâni, Allah'ın tebliğ edilmek üzere emânetini hâiz ve dinlenilmediği takdîrde muâhazesi muhakkak elçileri olan hak Peygamberlerdensin. **عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ Bir Sırat-ı Müstakîm üzeresin.** Hiç eğriliği olmayan dosdoğru Allah'a götüren yeni bir cadde üzerinde gönderildin ki, O İslâm Şeriatı'dır. **تَنْزِيلَ tenzîli** (Nasb ile de ref'ile de okunur. Yani peyderpey indirdiği vahyi) ile **الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ O Azîz Rahîmin.** Bütün izzet ve kuvvet, galebe ve nusret kendisinin olan ve izzetini tanıyan mü'minlere ni'met ve rahmetine nihâyet olmayan Allah zü'l-celâl'in. Burada, Esma-i Hüsnâ'dan bilhassa bu iki ism-i celîlin zikri, كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِى (*"Allah yazdı: Celâlim hakkı için herhalde ben yenerim ben ve Resûllerim,* " Mücadele-58/21) mazmûniyle, وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Ve seni ancak alemîne rahmet olarak gönderdik.* " Enbiyâ-21/107) mazmûnuna işârettir. Bu tenzîlin hikmeti, **لِتُنْذِرَ inzar etmen için,** yâni bu dünyanın bir âhireti bulunduğunu, sonunda hep O azîzü rahîm'in huzûruna varılıp hesab verileceğini, doğru yoldan gitmeyenlerin, tehlikeden korunmayanların âkibetleri vahîm olduğunu haber verip sakındırasın diye. **قَوْمًا Bir kavmi ki, مَا اُنْذِرَ اٰبَاؤُهُمْ babaları inzâr edilmedi.** Pek uzak dedelerine değilse de, yakın babalarına nezîr, yâni Allah korkusunu anlatacak Peygamber gönderilmedi **فَهُمْ غَافِلُونَ de onlar,** o kavm, gâfillerdir doğru yolun ne olduğundan, âkibetin nereye varacağından haberleri yok. Sûre-i Kasas'ta وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى (*"Celâlim hakkı için biz Mûsâ'ya o kitabı Kur'ân'ı ûlâyı ihlâk ettiğimizden sonra nasın vicdanlarını tenvîr edecek basîretler, ve bir hidâyeti rahmet olmak üzere verdik.* " Kasas-28/43) âyetinde beyân olunduğu üzere Musa'ya Tevrat, Kurûn-ı ulânın ihlâkinden sonra verilmişti ve o vakitten Bi'set-i Muhammediyye'ye kadar geçen Kurûn-ı vustâ zarfında Benî İsraîl'e birçok Peygamberler gönderilmiş olduğu halde Arablara, doğrudan doğruya bir Peygamber gönderilmemiş olduğundan büsbütün gaflet ve fetret içinde idiler. Bu sûretle Rahmet-i İlâhiyye Kur'ân'ın Arabî olmasını ve Hatemü'l-Enbiyâ'nın Arab'dan gelmesini iktiza etmiş idi. Gerçi Kur'ân'ın inzârı, Arab'a mahsûs değil, ve Resûlullah. يَا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ (*"Ey ehli kitap! Peygamberlerin arası kesildiği, bilinemez hale geldiği bir fetret zamanında bakınız size Resûlumüz geldi, tatlı ve acı hakikatleri size beyân ediyor, bize ne beşâretle sevindirecek bir müjdeci, ne ihtâr ile kocunduracak bir inzârcı gelmedi demeyesiniz, işte size hem beşîr, hem nezîr bir peygamber geldi* " Mâide-5/19) buyurulduğu üzere hem bütün Ehl-i Kitab'a dahi mürsel, hem de وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا (*"Seni de başka değil, ancak bütün insanlara şâmil bir risâletle rahmetimizin müjdecisi, azâbımızın habercisi gönderdik* " Sebe'-34/28) mantukunca kâffeten insanları

.Kâffeten: Hepsi birden.

da'vete me'mur bir beşîrü nezîr ise de, bu da'vet ve inzâr, evvel emirde وَاَنْذِرْ عَشٖيرَتَكَ الْاَقْرَبٖينَ (*"Hem en yakın hısımlarını inzâr et."* Şuarâ-26/214) müeddasınca en yakınından, وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ (*"Ve biz her gönderdiğimiz Resulü ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik ki onlara iyi beyan etsin"* İbrahim-14/4) misdâkınca da Arab'dan başlayacaktı. Çünkü bunlar, bütün bütün gâfil idiler. لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ **Celâlim hakkı için, daha çoklarına karşı söz, hakkoldu.** لَقَدْ de لام kaseme cevabdır. وَاللّٰهِ لَقَدْ takdirinde Allah Teâlâ'nın Nâm-ı Celâli'ne bir yemini iş'âr eden. Müfessirlerin ekserîsi, burada kavilden murad, لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعٖينَ (*"...elbette ve elbette cehennemi dolduracağım bütün Cinlerle İnsanlardan"* Secde-32/13) kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim اِنَّ الَّذٖينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ (*"Hakikat aleyhlerinde Rabbının kelimesi hakk olmuş olanlar imana gelmezler."* Yunus-10/96) âyetinde de böyledir. Yâni bu kavl-i celîl mûcebince aleyhlerinde azâb ile hüküm vâcib oldu. Ancak buna şöyle bir suâl vârid olur; وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ (*"Rabb'ında o memleketleri ahâlisi muhlîsler iken zulmile helak edecek değildi ya."* Hûd-11/117) وَمَا كُنَّا مُعَذِّبٖينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا (*"...biz bir resûl gönderinceye kadar ta'zîb de etmeyiz."* İsra-17/15) buyurulmuş iken burada, فَهُمْ غَافِلُونَ diye gafletle tavsîf olunan bir kavim aleyhine kelime-i azâb nasıl hakkolur? Cevab olarak bunlara, o kavlin hak olması Peygamber gönderilmeden evvel değil, gönderildikten sonra Ebu Cehil gibi inad edip kabul etmeyenlere aiddir deniliyor. Lâkin bu i'tibâr ile doğru olsa da, sonradan çoklarının imana gelmiş olmalarına nazaran bunlara imana gelmez bir ekseriyyet denilemeyeceği gibi Peygamber'in bi'setini müteâkib ekseriyyetin bu sûretle hemen mahkûmiyyeti dahi, مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ **«bir kavme ki babaları inzâr edilmedi de haberleri yok gâfiller.»** ma'zeretiyle nazmın gelişine de mülâyim düşmüyor. O halde bu ekser, o kavmin içinden ziyâde dışında olmak gerektir. Zira Nahiv'de ma'lûmdur ki, ism-i tafdil'in izâfetle isti'malinde iki vecih vardır. Birisinde, muzafi ileyhten cüz'olması şart olur: «Yusüfü ahsenünnasi» gibi. Diğerinde ise, ziyade-i mutlaka kasdolunmakla muzâf ileyhten hâriç olabilir. «Yusüfü ahsenü ıhvetihi» gibi ki, işte burada, اَكْثَرِهِمْ bu mânâ ile mülâhaza edildiği takdîrde bu ekseriyyet o gafillerin haricinde bulunan ve babaları inzâr edilmiş olan azgınlara mâsruf olacağından suâl vârid olmaz. Yâni sâde o gâfillerin içinden çoklarına değil, onların daha çoklarına, babalarına Peygamber gönderilmiş olduğu halde doğru yoldan ayrılmış olan pek çok kavmlara söz, hakkolmuştur. فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ **da onlar imana gelmezler.** Onun için inzâra onlardan başlamak, hikmete muvâfık olmaz. اِنَّا جَعَلْنَا فٖٓى اَعْنَاقِهِمْ اَغْلَالًا **Çünkü Biz, onların boyunlarında birtakım bağlar, kelepçeler yapmışızdır.**

AĞLÂL: Gaynın zammiyle «gull»'ün cem'idir. «Bahir»'de der ki: «Gull, unf, tazyîk, ta'zîb, esâret mânâsiyle boyunu ihâta eden ve boyun ile beraber iki veya bir eli de bağlayandır.» Râgıb da şöyle der: «A'zayı ortasına alan bağdır.» Bâzıları da, ta'zîb ve teşdîd için eli boyuna bağlıyan bağdır diye ifâde etmişlerdir. Kâmus mütercimi de: «Mahbûs ve mecnûn boynuna geçirdikleri demir toka ve lâleye denilir» diye anlatmıştır. Demek ki, gull, kelepçe ve lâle mekûlesi demir bağlardır. Ebû Hayyan, «Bahir»'de diyor ki: «Zâhir olan işbu إنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلاَلاً âyeti istiâre değil, hakikat olmaktır. İman etmeyeceklerini haber verince âhiretteki hallerinden de bir şey haber verilmiş demektir. Bununla beraber Cumhur, bunun bir istiâre olduğunu söylemişlerdir ki, hidâyetlerine mâni' olan enfüsî ve içtimaî i'tiyâd ve şerâitin وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ (*"Her insanında kuşunu (yaptıklarını) boynunda kendi takmışızdır,* İsra-17/13) mısdâkınca bir ceza-i mükteseb halinde tabu ilzâmını tasvîrdir. Çünkü tomruk ve kelepçe gibi bağlar ceza ve ukâbet âlâtından olmak i'tibariyle cebrî olan fıtriyyâtı değil, iktisâb ile istihkaka teretüb eden cezâî bir ilzâm ifâde eder. İlk nazarda asrî medeniyyetin boyun bağlarını ihtâr eder gibi görünen bu «ağlâl», hem ferdin kabiliyyet-i fıtriyyesini yanlış hedeflere sevk eden bir cem'iyyet sultasının fenâ tazyîklarını, hem de bâtıl i'tikâdlar, çirkin itiyâdlar kötü huylar, taklîd, taassub, hevâ gibi küfrü ma'siyeti hoşlandırıp imandan kaçındıran fena melekelere ve keyfiyyetlere nefislerin alıştırıla alışırıla değişmez hale getirilmiş olmasını temsîldir. Evet o kelepçeler, خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ (*"Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş "* Bakara-2/7) mazmunu üzere çıkmaz bir sûrette boyunlarına geçirilmiş فَهِيَ onlar, o demir çemberler, enli, dik yakalıklar halinde اِلَى الْاَذْقَانِ çenelere dayanmıştır. فَهُمْ مُقْمَحُونَ **Burunları yukarı, gözleri aşağı somurtmuş kalmışlardır.** Hakkı görmek için etraflarına bakmazlar ve bakamazlar.

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا **Hem önlerinden bir sedd ve arkalarından bir sedd çekmişizdir.** فَاَغْشَيْنَاهُمْ **kendilerini sarmışızdır da,** فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ **artık baksalar da görmezler.** Onun için وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ **onlara karşı müsâvîdir de,** ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ **ha inzâr etmişin kendilerini ha etmemişin** لاَ يُؤْمِنُونَ **imana gelmezler.** اِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ **Ancak o kimseyi inzâr edersin.** Yâni ekseriyet öyle olmakla beraber sen, yine umûmunu da inzâr edeceksin. Çünkü inzârının o kimselere fâidesi olur, o kimseleri sakındırır korundurursun ki, اتَّبَعَ الذِّكْرَ **zikri ta'kîb etmekte, Kitab'ı, Kur'ân'ı cidden düşünerek vird etmekte, nasihat dinlemekte** وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ **ve rahmâna gâibde haşyet beslemektedir.** Yâni âhirette olacağı gibi henüz huzûruna varmış olmayıp gıyâbında bulunduğu halde onun celâlü azametini sayarak ikabından korkar. «Rahman»'dır diye rahmetine

mağrûr olmaz. نَبِّئْ عِبَادِى اَنِّى اَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَاَنَّ عَذَابِى هُوَ الْعَذَابُ الْاَلِيمُ (*"Haber ver kullarıma ki hakikat Ben, Benim öyle gafûr, öyle rahîm. Bununla beraber azâbım da azâb-ı elîm."* Hicr-15/49-50) buyurduğunu hesab eder, emirlerini tutar. Yâhud kendi gaybinde içinden yâni yalnız zâhiri değil, Allah'dan başka kimsenin vâkıf olamayacağı kalbinin iç yüzünden haşyet duyar. Hangi kavimden olursa olsun فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ كَرِيمٍ **işte onu, hem bir mağfiret, hem de bir ecrî kerîm ile tebşîr et.** «Mağfiret» ve «ecr»'deki tenvinler tefhim içindir. Yâni hiçbir günâh bırakmayıp örten geniş, ehemmiyyetli bir mağfiret ve hiç bir minnet ve eksikliği olmayan şanlı, şerefli güzel bir ecir ile müjdele: demek ki, risâlet yalnız inzâr için değil, hem de böyle büyük müjde ile tebşîr hikmeti içindir. Bu inzâr ve tebşîrin asıl sırrü hikmeti ise, şudur:

اِنَّا نَحْنُ **Hakîkat Biz biziz,** Ma'lûmdur ki, Allah Teâlâ'nın «Biz» buyurması azamet içindir, yâni azamet şânımız olan Biz, izzet ve kudreti ma'lûm olan Allahız. Yâhud Biz, başka değil, yalnız Biz نُحْيِ الْمَوْتٰى **ölüleri diriltiriz** وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا **ve takdîm ettikleri şeyleri** (hayatlarında yaptıkları iyi ve kötü bütün amelleri) وَاٰثَارَهُمْ **ve eserleri,** yâni geriye bıraktıkları nafî ve muzırr eserlerini, gerek okuttukları ilimler, yazdıkları kitablar, yaptıkları vakıflar, medreseler, mescidler, mektebler, yollar, çeşmeler, köprüler, hastahâneler türlü imaretler gibi hayrü hasenât müesseselerini ve gerek zulmü udvan kanunlarını te'sîs ve fısku isyân nümuneleri tertîb eden fesâd ocakları gibi şer ve seyiât-ı menhûselerini ve hattâ bütün izlerini ve gölgelerini yazarız, namlarına, hesâblarına geçiririz. Bir hadîs-i sahihde varid olmuştur ki: اِذَا مَاتَ الْاِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ اِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ وَعِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ وَوَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ *«insan, öldüğü vakit ameli münkatı olur. Şu üçten başka: Sadaka-i câriye, intifâ' olunur ilim, ona duâ eden salih evlâd»* Müslim: Vasiyyet-14) Demek ki, bu hadîs-i şerif kalacak hayırlı eserlerin aksamını beyan etmiştir. Âyet bunların zıddı olan kötü eserlerin de yazılacağını beyan ediyor. وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ فِى اِمَامٍ مُبِينٍ **Ve zaten her şeyi önce açık bir kütükte bir ana kitabda,** yâni Levh-ı Mahfûz'da ihsâ etmişizdir. Yâni her şey, vukûundan evvel ilm-i İlâhî'de ma'lûm olup Levh-ı Mahfûz'da bütün sayısiyle zabtedilmiş olmakla beraber vukûundan sonra da bütün izleri ve gölgeleriyle yazılır ve insanlar bu sûretle yaptıklarından mes'ul edilir. Böyle inzâr ve tebşîr et.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِۢ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَۚ ﴿١٣﴾

Münkatı: Kesilmiş. **İntifâ:** Faydalanma.

إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا
إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا
أَنْزَلَ الرَّحْمَٰنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا
إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾ قَالُوا
إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ
مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨﴾ قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ
بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾ وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ
رَجُلٌ يَسْعَىٰ قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٠﴾ اتَّبِعُوا
مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ
الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ أَأَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً
إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا
وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾ إِنِّي إِذًا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٤﴾ إِنِّي آمَنْتُ
بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي
يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾
وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا

مُنْزِلِينَ ﴿٢٨﴾ إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ
﴿٢٩﴾ يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٠﴾ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ
إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

13- Ve onlara, o karye sahiblerini temsîl getir: O dem ki, ona, o gönderilen Resûller varmıştı.

14- O sıra ki, onlara, o ikiyi göndermiştik. Bunları tekzîb ettiler, Biz de, bir üçüncü ile izzet (ve kuvvet) verdik de varıp dediler: «Haberiniz olsun biz, sizlere gönderilmiş Resûlleriz.»

15- «Siz, dediler, bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Hem Rahman hiç bir şey indirmedi, siz sırf yalan söylüyorsunuz.»

16- Dediler: «Rabbımız bilir, inanın biz, gerçek size gönderilmiş Resûlleriz.

17- Açık bir tebliğden ötesi ise, bizim üstümüze değil.»

18- «Doğrusu, dediler, biz, sizinle teşe'üm ettik. Yemin ederiz ki, vazgeçmezseniz sizi hiç tınmadan recmederiz ve herhalde size bizden pek acıklı bir azâb dokunur.

19- Dediler: «Sizin şum kuşunuz beraberinizde, ya; nasîhat edilirseniz öyle mi? Doğrusu siz israfı âdet etmiş bir kavîmsiniz.»

20- O esnâda şehrin tâ ucundan bir er koşarak geldi: «Ey hemşerilerim, dedi, uyun o gönderilen Resûller'e.

21- Uyun sizden bir ecir istemeyen o zâtlara ki, onlar, hidâyete ermişlerdir.

22- Hem neyime kulluk etmeyeyim ben, O beni Yaradan'a? Hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

23- Hiç ben, O'ndan başka ma'bûdlar mı tutarım? Eğer o Rahman, bana bir keder irâde buyurursa onların şefaati benden yana hiç bir şeye yaramaz ve beni kurtaramazlar.

24- Şübhesiz ben o vakit açık bir dalâl içindeyim.

25- Haberiniz olsun ki, ben Rabbınız'a iman getirdim, gelin dinleyin beni.»

26- Denildi ki: «Haydi gir cennete!» «Ay, dedi, n'olurdu kavmim bilselerdi?"

27- Rabbım bana ne mağfiret buyurdu. Beni ikrâm olunan kullarından kıldı.

28- Arkasından ise, kavmının üzerine semâdan bir ordu indirmedik indirecek de değildik.

29- O, yalnız bir sayha oldu derhal sönüverdiler.

30- Ey!... ne hasret o kullara ki kendilerine her gelen Resûl ile mutlaka istihzâ ediyorlardı.

31- Baksalar â, kendilerinden evvel ne kadar karınlar helâk etmişiz. Onlar, hiç onlara dönüp gelmiyorlar.

32- Ancak hepsi toplanıp bizim katımıza ihzâr edilmişlerdir.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِ *«Ve onlara, o karye sahiplerini temsil getir.»* Ketbi âsâre ve asîl bir nümûnede bir çok şeyin ihsâsına bir misâl gibi olan bu mesel, gerek üzerlerine kavil hakk olanları inzâr ve gerek zikre ittiba' tebşîr sadedinde Peygamber'e mev'ûd olan inkılâbatın mühim bir misâlini vermektedir ki, buna, bu i'tibarla يس nin kalbi denilse sezâdır. Yâni Nasrâniyyet'in karşısında müşrik Romalılar nasıl söndüyse, İslâmiyyet'in karşısında da öyle devletler sukût edecek, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"onu her dînin üstüne çıkarmak için,"* Fetih-48/28) sırrı zâhir olacaktır. Burada bu karye Antâkya, mürselûn da İsâ aleyhisselâm'ın Havariyyûn'undan gönderilenler olduğu naklediliyor. O halde eshâb-ı karye, eshâb-ı memleket ve zikrolunan kavim, Romalılar olduğu anlaşılır. اِذْ اَرْسَلْنَا اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا *«O sıradaki onlara o ikiyi göndermiştik. Bunları tekzîb ettiler.»* Bunun zâhiri,bunların, taraf-ı İlâhî'den Nübüvvet verilmiş Resuller oldukları iş'ar eder. Ebû Hayyan, der ki: مَا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا *«Siz dediler: Bizim gibi beşerden başka birşey değilsiniz»* denilmiş olması da buna delâlet eyler. Çünkü bu muhavere Peygamberlere karşı olur. İbn Abbas'ın ve Kâ'b'ın kavli de budur. Lâkin Katâde ve gayrileri demişlerddir ki: Bunlar, Havariyyun'dan olup İsa aleyhisselâm ref'i sırasında gönderdi.» Bu sûretle اَرْسَلْنَا buyurulması, Hazret-i İsa tarafından gönderilmeleri de Allah Teâlâ'nın emriyle olduğundan dolayı olmuş oluyor. Bâzıları bu ikisinin Yuhanna ile Pavlus olduğunu, فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ **«Biz de bir üçüncü ile izzet (ve kuvvet) verdik.»** bu üçüncüsünün de, Şem'unu's-Safa olduğunu söylemişlerdir. Fakat beyanın asıl hedefi temsil olduğu cihetle bunun

---

Sezâ: Lâyık.

bu sûretle ifâde buyurulması, Risalet-i Muhammediyye'nin şân-ı izzetini temsilde sarih denecek kadar bir işaretle göstermek içindir. Yani ikinin bir üöüncü ile takviyesi Musa ve İsa aleyhimesselâm'ın ahîren Risâlet-i Muhammediyye ile مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ (*" önündekileri bir musaddık olmak üzre, "* Âl-i İmran-3/3) ta'ziz ve takviyesini temsîl eyliyor. Önce Musa ve İsa'yı göndermiştik. Bunları tekzîb ettiler, sonra da Muhammed aleyhisselâm ile bunlara izzet ve kuvvet verdik denilmiş gibi oluyor. Mürselûn, o karyeye vardılar da: فَقَالُوا اِنَّا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ***«Haberiniz olsun biz, sizlere gönderilmiş Resûlleriz»*** **dediler.** قَالُوا O Karye sahibleri (Resûller'e karşı) **şöyle dediler:** مَا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا **«Siz, bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz.** Fazla ne meziyyetiniz olabilir ki, öyle bir dâvâda bulunuyorsunuz. وَمَا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ **ve Rahmân hiçbir şey indirmemiştir.** Ne Vahiy ne Risâlet, ne Kitab. اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ **siz, sırf yalan söylüyorsunuz.»** Vahyü risâleti, beşerî nübüvveti esasından inkâr ettiler. Çünkü Romalılar müşrik putperest idiler. Bununla beraber Allah'ı inkâr etmemişlerdi. وَجَاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ **O esnada Medîne'nin aksasından bir er.** Bu er, bu kahraman fedâî, bu büyük mücahid, bu güzel vâiz, doğru cennete giden ve Allah Teâlâ'nın bilhassa ikrâmına mazhar olan bu sevgili şehîd, sahib-ı يس «Habîb-i Neccar» diye ma'rûftur.

MEDİNE: Şehir demektir. Medinenin aksası, şehrin en ucu, ta öte başı demek oluyor ki, Resûlller'in teblîgâtı ve onlara karşı edilen muamele şehrin her tarafından işidilmiş, belâg-ı mübîn yapılmış idi. Bu Medine de, Antâkya'dır diyorlar ve o zaman büyük ve geniş bir şehir olduğunu söylüyorlar. Mamafih Medine'nin aksâsından demek o memleket ricâlinin en ileri gelenlerinden bir zât mânâsını da andırır. Resuller'e su-i kasd edilmek üzere bulunduğunu haber alıp bu zât geldi. يَسْعٰى **Koşuyordu.** Yâni koşarak geldi, ehl-i imâna nümûne olmak, irşâd etmek için bütün cehdiyle çalışıyordu. Bakınız kısaca ne güzel nasihat etti. قَالَ يَا قَوْمِ **«Ey benim kavmim,** ey hemşehrilerim, dedi, اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ **uyun o gönderilen Resûller'e uyun,** dedikleri yola gidin.» Demek evvelâ hemşehrilik şefekâtini ileri sürerek nasihati takdîm ve onların Resûl olduklarını ihbâr ile imanını izhâr eyledi, esbâb-ı mucibesini de şu te'kîd ile îzâh eyledi: اتَّبِعُوا مَنْ **«Uyun o kimseye ki,** لَا يَسْئَلُكُمْ اَجْرًا **sizden bir ecir istemez,** dünyevî bir garazu ivaz taleb etmez. وَهُمْ مُهْتَدُونَ **Kendileri ise, hidâyete ermiş doğru yolu tutmuşlar.** Burada şöyle bir kıyas-ı mukassim, bir dilem vardır: Bir yolcunun, bir rehbere uyması için iki mani' tasavvur olunabilir: Ya biçimsiz bir ücret istemesi yâhud ehliyyetine emniyyet edilememesi. Bunlar ise, hem bir ücret istemiyorlar,

---

Telâttuf: Lütûf ve nezaketle davranma.

hem hidâyet sahibi zatlar. O halde bunlar, Resûl olmasalar bile doğru ve hasbî olduklarından dolayı kendilerine ittibâ' etmemek için hiçbir sebeb yoktur. Hidâyetlerinin zuhûrunu beyân ile adem-i mani'den sonra muktezînin vücûdunu göstermek için de buyuruluyor ki: وَمَا لِىَ لَا اَعْبُدُ **«Hem benim neyime ibâdet ve kulluk etmeyeyim** الَّذِى فَطَرَنِى **O, beni yaradana?** Bu, muktezîye işâret ve bu söz irşadda telâttuf için ibrâz-ı şefekatle beliğ bir ta'rizdir. Yani o Resûller bizi, Yaradan'a kulluk etmeğe ve yalnız O'nu ma'bud tanıyıp O'na ibâdet etmeğe da'vet ediyorlar. Bunun doğruluğu ise, aşikârdır. Ben, sizi kendim gibi düşünüyorum. Ben, beni Yaradan'a kulluk etmeyi borcum, vazîfem bilirim. Çünkü beni yaratmıştır. O'na karşı bu vazîfemi yapmamak için hiç bir özrüm ve mâniim yok. O halde siz, o sizi yaradan Rabbınız'a neye ibâdet etmeyesiniz. وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ **«Halbuki hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz.** O halde O'na kulluktan nasıl kaçınırsınız? ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً **Hiç ben, O'ndan başka ilâhlar mı edinirim, başka ma'budlar mı tutarım?»** Çünkü اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ **Eğer o Rahman,** (Rahmetiyle beni yaratmış olan Rahman) **ya beni bir durr ile bir sıkıntı ile sıkmak isterse,** لَا تُغْنِ عَنِّى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا **onların, yâni O'ndan başka tapılanların benden yana şefaatleri hiç bir faide vermez.** وَلَا يُنْقِذُونِ **Ve beni kurtaramazlar,** hiçbiri ma'bûd olamazlar. اِنِّى اِذًا لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ **Şübhesiz ki, o takdîrde,** beni yaradan Rahmân'dan başka ma'bûdlar edindiğim sûrette, **apaçık bir dalâl içindeyimdir.** اِنِّى اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ***«Haberiniz olsun ki ben Rabbınıza iman getirdim, gelin dinleyin beni.»*** Bu güzel nutkun hâtimesi olan bu güzel hitâbede, birkaç mânâ vardır:

EVVELÂ: Mürselîne hitâbdır. Halkın öldürmek için hücûmu üzerine onlara şöyle ikrâr verip işhâd etmiştir: «Haberiniz olsun ey mürselîn ben sizin Rabbınız'a cidden iman ettim, şimdi beni duyun da şâhid olun. Yarın âhirette O'nun huzûrunda şehâdet edin.»

İKİNCİSİ: Yine kavmine hitâbdır ki, şöyle demek olur: «Haberiniz olsun ben, o sizi yaradan Rabbınız'a şübhesiz iman ettim. Ey kavmim gelin dinleyin beni de o Resûllere uyun, siz de iman edin.»

ÜÇÜNCÜSÜ: İstikbâlin insanları da dâhil olmak üzere duymak kabiliyyeti olan umûma hitâb veya kasem olarak: Haberiniz olsun ben, iman getirdim. Rabbınız aşkına bundan böyle dinleyin beni, benim nutkumu, macerâ ve menâkıbımı ey duygusu olanlar! Bakınız netice ne oldu.» قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ **Gir cennete denildi,** yâni şehîd edildi, doğrudan doğru cennete girmekle ikram olundu ki, Allah yolunda şehîd olanlar hep böyledir. Böyle denince, ne dedi bilir misin-

---

İşhâd: Şahit ya da delil gösterme.

iz? قَالَ **Dedik ki:** يَا **Ay!** Bu ne güzelmiş, لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ **keşke kavmim bilselerdi.** بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي **Rabbım bana ne büyük mağfiret buyurdu da,** وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ **beni böyle ikrâm edilen kullarından kıldı.** Kavmi hakkında böyle temennîde bulundu. Demek kavmını unutuvermemiş, gayzu intikam da beslememiş, düşmanlarına bile merhâmet eden evliyâ rûhiyle istemişti ki, kendinin erdiği saadeti bilseler de, cinâyetlerine, küfürlerine tevbe edip iman ve tâat yolunu tutsalar, Allah yolunda fedâlik etseler. Bununla beraber bu temennî, bir mübâhat mânâsından hali de değildir.

Şimdi hiç şübhe yok ki, burada hatıra şöyle bir suâl gelir: Böyle bir kahramanı, böyle yüksek bir vâiz ve mücâhidi katleden o kavme, Allah Teâlâ ne yaptı? Böyle bir suale karşı buyuruluyor ki:

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ **O'nun arkasından da kavminin üzerine semâdan bir ordu indirmedik.** Yâni O'nu dinlemeyip katleden kavmini de O'nun arkasından sağ bırakmadık. Gerçi o şehîdin arkasında ve Resûller'in elinde bir ordu yoktu. Bununla beraber onlara harb için gökten bir ordu da indirmedik, وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ **indirmiş de değildik.** Yâni bu gibi ahvâlde gökten apaçık bir ordu indirivermek âdet-i İlâhiyye olmamış olduğu gibi hariku'l-âde olarak da indirmedik. Daha doğrusu indirecek de değildik, Allah'ın bir kavmi mahvetmesi için öyle ordular indirmesine lüzûm yoktur. «Bedr»'de, «Hendek»'de de Melâike indirmesi bile mücerred mü'minlere bir müjde ile kalblerini tatmin için idi. O, bir iş murad edince sâde «ol!» der oluverir. Onun için إِنْ كَانَتْ **olan hadise** başka değil, إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً **sade bir sayha oldu.** Tek bir ses, bir haykırma, Cibril'in bir haykırması. فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ **Hemen sönüvermişlerdi.** Önüne geleni yakmak isteyen o âteşîn kavm, o vakitten i'tibaren sönmüşlerdir. Bundan Antâkya ahâlisinin mahvü helâkini anlamak istemişlerse de da'vet-i İseviyye karşısında müşrîk Roma Devletinin ortadan kalkmış olduğunu anlamak daha şümûllüdür. يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ **Ey ne hasret, o kullara ilh...** Bu yalnız o sönenlere bir teessüf değildir. Kavl, hakk olan eksere meselin tatbîk-ı hâsılı olan bir inzâr, gâfilîne de bir tenbîhtir. أَلَمْ يَرَوْا **Ya görmedi mi de onlar, o istihzâ edip duran kullar?** كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ **Kendilerinden evvel ne kadar karınlar helâk etmişiz:** أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ **Onlar, onlara dönüp gelmiyorlar,** yâni dünyaya bir daha dönmüyorlar وَإِنْ كُلٌّ ve hepsi o ihlâk edilen ve henüz edilmeyen hepsi başka değil, لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ **yalnız toplanıp bizim huzurumuza ihzâr edilmekte olan bir cem'iyyet bulunuyorlar.** Böyle iken nasıl olur da başka ilâhlar ittihaz edip şirk koşarlar?

Mübahat: Güzellik ve buna benzer hususlarda tefahür etmek, öğünmek. **Teessüf:** Kederlenmek, mustakim yoldan çıkmak. **Karın:** Kuşak, millet veya topluluk.

İHZAR: Huzûra getirmek demektir. Mahkemeye rızâsiyle gelmeyen kimseyi tutup cebren hâkimin huzûruna getirmek mânâsında kullanılır ki, burada, bilhassa bu mânâyadır. Yâni herkes ölmekle yok olup gitmiyor, hesab ve cezâ için Hak Teâlâ'nın huzûruna haşrü sevk olunuyor.

Bu tebliğden sonra bir de aklî delillerle tenvîr olunarak buyruluyor ki:

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ اَحْيَيْنَاهَا وَاَخْرَجْنَا
مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ
مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا
مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيهِمْ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذِي
خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ
مُظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذٰلِكَ
تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى
عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا اَنْ تُدْرِكَ
الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾
وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا
لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٤٤﴾ وَاِذَا
قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

﴿٤٥﴾ وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا
مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ
إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ
يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

33- Hem bir âyettir onlara ölü arz. Biz, ona hayat verdik ve ondan habbeler çıkardık da ondan yiyip duruyorlar.

34- Ve onda cennetler yaptık, hurma bağçeleri, üzüm bağları, neler! İçlerinde kaynaklar akıttık.

35- Yesinler diye mahsûlünden ve kendi ellerinin ma'mulâtından, hâlâ şükretmeyecekler mi?

36- Tenzîh o yaradan Sübhâne bütün o çiftleri, hepsini, arzın bitirdiklerinden ve kendi nefislerinden ve daha bilemeyecekleri neler nelerden.

37- Bir âyet de onlara gece, ondan gündüzü soyarız bir de bakarlar ki, karanlığa dalmışlardır.

38- Güneş de, kendisine mahsûs bir müstekarr için cereyan ediyor. O işte O, azîz-i alîmin takdîridir.

39- Aya da, menzîl menzîl ona miktarlar biçmişizdir, nihâyet dönmüş eski urcun gibi olmuştur.

40- Ne güneş kendine aya çatması yaraşır, ne de gece gündüzü geçer, her biri birer felekte yüzerler.

41- Bir âyet de onlara o dolu gemide zürriyyetlerini taşımamız

42- Ve kendilerine o misilliden binecekleri şeyler yaratmamızdır.

43- Dilersek onları gark da ederiz. O vakit, ne onlara feryâdcı vardır, ne de onlar kurtarılırlar.

44- Ancak tarafımızdan bir rahmet ve bir zamana kadar yaşatmak için başka.

45- Hal böyle iken onlara önünüzdekini ve arkanızdakini gözetip korunun ki, rahmete şâyân olasınız denildiği zaman,

46- Kendilerine Rabbları'nın âyetlerinden herhangi bir âyet de gelse mutlaka ondan yüz çeviregeldiler.

47- Allah'ın size merzuk kıldığı şeylerden hayra sarfedin denildiği zaman da onlara, o küfredenler, iman edenler için şöyle dediler: «Biz hiç yedirirmiyiz o kişiye ki, Allah dilese ona yiyeceğini verirdi. Siz, apaçık bir dalâl içinde değil de nesiniz?

48- Ve ne zaman bu va'd doğru iseniz ?» diyorlar

49- Başka değil, tek bir sayhâya bakıyorlar. Bir sayhâ ki, onlar çekişip dururlarken kendilerini yakalayıverir.

50- O zaman bir tavsiyeye bile kadir olamazlar, âilelerine de dönecek değillerdir.

وَآيَةٌ **Hem bir âyet,** yâni Allah Teâlâ'nın kudretinin kemâline ve ölüleri diriltebileceğine açık bir delîl ve alâmettir. لَهُمُ **Onlara,** o gâfillere ve münkîrlere, الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ **o ölü arz.** Arz, toprak, malûm ki, câmiddir. Hattâ Sûre-i Hicir'de, وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً ("*...Arzı da görürsün sönmüş kül halinde...*" Hac-22/5) buyurulduğu üzere sönmüş bir ateş halinde, hayat ile tamamen zıdd bir mahiyyette ölüdür. Hele bir öğle sıcağında bir Arabistan çölünün manzarası düşünülürse onun, hayattan ne kadar uzak olduğu görülür. Eğer tabiata kalsa idi o ölü arzda bir ot bile bitmezdi. Fakat أَحْيَيْنَاهَا **Biz, ona hayat verdik.** Onda hayat yarattık, nebâtî, hayevanî uzviyyetlerle dirilik, şenlik vücûde getirdik. Hayatın ibtidâ bir huceyreden başladığını göstererek de buyuruluyor ki: وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا **Ve ondan, yâni arzdan bir dâne çıkardık.**

HABB: Habbenin ism-i cinsidir ki, azına da çoğuna da ıtlâk olunur. Cem'i hubûb, onun cem'i hububâttır. Lisânımızda olduğu üzere bilhassa buğday, arpa, pirinç, susam gibi yenen dânelerde şâyi' olmakla beraber ale'l-umûm ot ve çiçek tohumlarında dahi müteareftir. Kamus sahibi, Besair'de der ki: Hubûbun bir tekine habbe denilmesi, şeyin aslı ve madde-i kıvâmı olması i'tibariyledir.» Bu haysiyyetle bir habbe, hayatın ilk başlangıcı olan bir huceyre (cellûle) demektir.

Gark: Boğulmak. **Şayi:** Duyulmuş.

Burada da, bu cinse işâreten أَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا **«Ondan bir dane çıkardık»** buyurulmuştur. Ulûm-ı tabîiyye nokta-i nazarından mülâhaza edildiği zaman arzın anasırından bir hayat huceyresinin tekevvünü, bir habbenin çıkması tabiî değildir. Tohumsuz bir hayat huceyresi, tabiî olarak teşekkül edemez (genération spontanée) olmaz. Filvaki' bir nâkısın kendiliğinden bir zâid oluvermesi akla da muvâfık gelmez. Bununla beraber arzda hayat emri vâki' olduğu için yine ulum-ı tabîiyye ashâbı derler ki: «Fakat bidâyette ilk tohumun, ilk huceyrenin gayr-i tabiî olarak vücuda gelmiş olduğunu i'tiraf etmek zarûrîdir. İşte bu nokta doğrudan doğru tabiatlar üzerinde hâkim olan Hâlik Teâlâ'nın ölülere hayat veren kudret-i Rabbaniyye'sini gösterir. Bunun bir istıfa olduğunu söylemek de aynı mânâyı isbat etmektir. Çünkü ıstıfanın her mertebesi fevka't-tabia bir tekemmül arzeder. (Sûre-i En'âm' (*"Allah o daneleri, çekirdekleri pörtleten, ölüden diri çıkarır ve diriden ölü çıkaran, işte size söylüyorum ALLAH O, şimdi söyleyin nereden çevriliyorsunuz?"* En'âm-6/95 a bak!) Bu sûretle ölü arza hayat-i nebatîden başlayan bir hayat verilip ondan habbeler çıkarıldığı ve böyle tek huceyrelerden başlayan bu hayatın insan hayatına doğru terbiye ve tekemmül ettirildiği lâtîf bir imtinân tarzında beliğ bir i'câz ile ihtâr olunarak buyuruluyor ki: Ondan bir habb çıkardık da, فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ **şimdi ondan yiyorlar.** Belli ki, bu şöyle demektir: O insanları dahi yarattık da o danelerden yiyip duruyorlar. Sonra onların terkîbi ve terakkîsiyle bilhassa hayat-i insaniyyenin idâme ve tekemmülât-ı esbâbına inâyet buyurulduğu anlatılmak üzere de buyuruluyor ki: وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ **Hem onda, o arzda cennetler yaptık.** O tek hucreli hayatı üretip terkîb ve te'lîf ederek birbirine girmiş dilber, dilnişîn bağlar husûle getirdik. مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ **Hurmalıklar ve üzümlükler, neler.** Ki bunlar, nebatî hayatın en mükemmel şekli ve insan ezvâkının en tatlı menâbiidirler. وَفَجَّرْنَا فِيهَا **Ve onda,** yine arzda yâhud o cennetler içinde مِنَ الْعُيُونِ **kaynaklardan çaylar, pınarlar akıttık.** لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ **ki, onun mahsûlünden, Allah'ın verdiği meyvesinden, hâsılâtından** وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ **ve ellerinin yaptığı şirası, pekmezi ve teferrüâtı gibi ma'mûlâtından yesinler, intifâ' etsinler diye.** Bu mânâya göre «مِنْ ثَمَرِهِ» de, «لا» vardır vakfolunmaz. Mamafih burada «مَا»nın nâfiye olması da tecvîz edilmiştir. Buna göre «مِنْ ثَمَرِهِ»de vâkıf câiz «ج» olup mânâ şöyle olur: Mahsûlünden yesinler, onu, onların elleri yapmadı, yâni o bağlara bakmaları ve suyu, çapası gibi işlerine çalışmaları iktiza ederse de alıp intifâ' edecekleri o mahsûl onların sun'u değil, Allah'ın vergisidir. أَفَلَا يَشْكُرُونَ **Hâlâ şükretmeyecekler mi?** Şirk ve küfrândan vazgeçip Tevhîdü iman ile ibâdet ve kulluk etmeyecekler mi?

Dilnişîn: Gönülde yer tutan. **Menabiî:** Kaynaklar. **Ezvâk:** Zevkler. **Tecvîz:** Caiz görme.

Abdülkadir-i Geylânî kuddise sirrüh, Fütûhu'l-Gayb'de der ki: «Şükür, ya lisan veya **kalb** veya **cevârih** ile olur.

Lisân ile şükür: Ni'metin Allah Teâlâ'dan olduğunu i'tirâf ve halka izâfeti terk eylemektir. Ne kendine, ne havlü kuvvetine ve kesbine, ne de senin gayrından ellerinde cereyân edenlerin hiçbirine isnâd etmemek. Çünkü sen de, onlar da, hep o ni'met için esbâb, âlât ve edevatsınızdır. Onu kısmet eden, gönderen icâd eden, onunla meşgûl eyleyen, müsebbib olan Allah Azze ve Celle'dir. Kasim O, mu'tî O, mûcid O'dur. Şükre ehak olan O'dur. Hediyyeyi getiren uşağa bakılmaz, gönderen Efendi'ye bakılır. Bu bakışı bilmiyenler hakkındadır ki, يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (*"Bir zâhir bilirler dünya hayattan, ahiretten ise hep gâfildirler."* Rum-30/7) buyurmuştur. Zâhire, sebebe bakıp da ilmi ve ma'rifeti ondan ilerisine geçmeyen câhildir, nâkıstır, aklı kasırdır. Çünkü âkile, âkıl denilmesi, âkibeti görmesi i'tibâriyledir.

Kalb ile şükür: Sende olan ni'metlerin hepsi zâhirde ve bâtında harekât ve sekenâtındaki menfaatlerin, lezzetlerin cümlesi başkasından değil, ancak Allah'dan olduğuna i'tikâdı dâimle sağlam bağlanmaktır ki, lisânınla şükrün, kalbindeki şükrün tercümânı olur وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً (*"...Üzerinize zâhiren ve bâtınen nimetlerini ifâza buyurmakta..."* Lokman-31/20), وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ (*"Hem sizde nimet namına her ne varsa ALLAH'dandır."* Nahl-16/53) وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا (*"ALLAH'ın nimetini saysanız onu bitiremezsiniz,"* İbrahim-14/34) buyuruluyor ki, mü'min için Allah'dan başka mün'îm kalmaz.

Cevarih ile şükre gelince: Bütün a'zâlarını Allah Teâlâ'nın tâatında tahrîk ve isti'mâl eylemektir. O halde Allah'dan i'raz bulunan herhangi bir husûsta halktan hiç birine icâbet etmemek lâzım gelir. Ki bu, nefse, hevâye, irâdeye, emanîye ve sâir halka şâmildir. Allah'a tâatı asıl ve metbû' ve mâsivasını feri' ve tabi' kılmak gibi ki, başka türlü yaparsan cebbâr, zâlim ve Allah'ın hükmünün gayriyle hâkim olmuş olursun وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ (*"... her kim ALLAH'ın indirdiği ahkam ile hükmetmezse onlar hep kafirlerdir."* Mâide-5/44)

سُبْحَانَ الَّذِى Sûre-i Bakara'da ve Sûre-i İsra'nın başında îzâh edildiği üzere Sübhân, tesbîhin alemidir. Bununla beraber büyük teâccub makamında da kullanılır, tesbîh de tenzîhin aksâsıdır, yâni herhangi bir lekeden, yaraşıksızlıktan i'tikadda, kavilde, fiilde son derece tenzihdir. Bu sûretle اُسَبِّحُ سُبْحَانَ yâhud سَبِّحُوا سُبْحَانَ mazmûnunu ifâde eden bu tesbîhin burada böyle istinâf ile sevki ne güzeldir!..

EVVELÂ: Bu bir taraftan şükretmeyenleri tevbîh, bir taraftan da şükrede-

---

Cevârih: El ayak gibi vucut azaları.

ceklere şükrün başı kemal-i tenzîh ile Tevhîd olduğunu ta'lîmdir.

SANİYEN: Sıla mevkiinde zikrolunan âsâr-ı kudretin ehemmiyyetini iş'âr ile şükrün esbâb-ı mucibesini ziyâdesiyle te'kîddir.

SALİSEN: Eşleri yaradanın eşsizliğini, şerîk ve nazîrden münezzeh birliğini isbât eden beliğ bir san'at-ı tıbâk vardır: Tesbîh o Yaradan'a, yâhud ne münezzeh Sübhândır O Yaradan ki, خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا **bütün o çiftlerin hepsini yarattı.**

EZVAC: Zevcin cem'idir. Zevc, çift ve eş demektir ki, Rağıb'ın beyânı vechiyle, iki karînin herbirine de ve bir diğerine mümasil veya zıddolarak alâkadar olan her şeye de denir. Bu i'tibar ile âlemdeki şeylerin hepsi bir zıddı veya mümasili veya herhangi bir terkîb ve tekâbülü bulunmak haysiyyetiyle çifttirler. Meselâ, cisim ve ruh, madde ve kuvvet, cevher ve araz, nefis ve âfâk, arz ve semâ, zulmet ve nur, dünya ve âhiret gibi ki, elektrik bile müsbet ve menfi ikiye ayrılıyor. O halde خَلَقَ الْأَزْوَاجَ **«çiftleri yarattı»** demek, bütün envâ' ve esnafiyle âlemi halk etti demeğe müsâvîdir. Ancak burada asıl sevk, bütün âlemin halkını anlatmak değil, bir şerîk ve nazîri bulunan bütün eşlerin, bütün çiftlerin mahlûk olduğunu ve binaenaleyh mahlûkun Hâlık'a eş olamayacağını anlatarak Hâlık'ın nezâhet ve vahdâniyyetini isbât etmektir. Bundan başka ezvâc ta'bir olunmasından diğer bir nükte daha vardır ki, hayat-ı beşer için evvelki ni'metlerden daha ziyâde ehemmiyyeti hâiz olan izdivâc ni'metinin halkına işâret ile şükre tehyic ifâde eder. Nitekim ezvâc şöyle beyân buyuruluyor. O çiftleri ki, مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ **Arzın bitirdiklerinden.** Evvelki âyette zikrolunan ve olunmayan envâ-ı nebâtat ve eşcar وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ **ve kendi nefislerinden,** erkek ve dişi وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ **ve daha bilemiyecekleri şeylerden** ki, ne göz görmüş, ne kulak işitmiş, ne de bir beşerin hatırına gelmiştir.

وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ **bir âyet de onlara gecedir.** Mekânda tecellî eden Kudret-i İlâhiyye'yi ihtârdan sonra bununla da zamanda tecellî eden kudret-i Rabbaniyye'ye işâret buyuruluyor. Şöyle ki: نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ **Ondan gündüzü yüzeriz.** Selh kelimesi, biri diğerinin lâzımı iki mânâ ile kullanılır: Soymak, çıkarmak. سَلَخْتُ الْإِهَابَ عَنِ الشَّاةِ denilir. Koyundan deriyi yüzdüm, soydum, giderdim demek olur. Diğerinde ise, سَلَخْتُ الشَّاةَ عَنِ الْإِهَابِ koyunu deriden soydum denilir. Açtım meydana çıkardım demek olur. Türkçemiz'de de, elmayı soydum yâhud elmanın kabuğunu soydum dediğimize göre biz de, soymak kelimesinde bu iki sûreti farklı, farksız kullanıyoruz demektir. Burada, her iki mânâ ile de tefsir edilmiştir ki, ikisi de doğrudur. Evvelkine göre geceden gündüzün yüzülmesi bir kurbanın

---

Nazîr: Bakan. **Tıbâk:** Uygunluk. **Esnaf:** Sınıflar. **Tehyic:** Peyecanlandırma. **Eşcâr:** Ağaçlar.

derisi yüzülüyormuş gibi muhîttan ziyânın sıyrılıp sönmesiyle adem-i aslîyi ihtâr eden karanlığın zuhuru, yâni akşam olmak hâdisesi demek olur. Ki, فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ **derken bir de bakarlar ki, onlar, karanlığa dalmışlardır.** Kavlinde ta'kîb ve müfâce'e bu mânâda zâhir olduğundan ekser müfessirîn, bu vechi ihtiyâr etmişlerdir. Bu sûrette gece yalnız bir inzâr âyeti olarak ihtâr edilmiş olur. İkinci mânâya göre ise, geceden gündüzün yüzülmesi karanlık içinden aydınlığın çıkarılması, yâni sabah olmak hâdisesi olmuş oluyor ki, bunda, ölülere hayat vermekten nümûne olan bir neş'e-i tebşîr vardır. Nitekim, «geceler gebedir» denilir. Buna göre, فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ yine ayni günün âhırı geceye varacağını göstermiş olur.

وَالشَّمْسُ **Güneş de,** bir âyettir. Yâni gece ve gündüzün sebebi gibi görünen güneş de Allah'ın kudretine bir alâmettir. تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا **Kendisi için mukadder bir müstekarr için cereyan ediyor.** Bu cereyan-ı Şems'in yalnız mekânda hareketi diye anlamamalı, mekânî ve zamanî bilcümle âsâr ve evzâiyle vücudda tevâlisi mânâsına anlamalıdır. Meselâ, ziyâ ve harâret neşri de onun bir cereyanıdır.

MÜSTEKARR: Mimli masdar, ism-i zaman, ism-i mekân olabildiği, «لِ» da bir kaç mânâya geldiği cihetle bu ifâde müteaddid mânâlara sâdıktır.

EVVELÂ: Güneş kendisi için takdîr ve tahsîs edilmiş bir istikrâr sebebiyle, yâni sâbit bir karar, müntazam bir kanun ile cereyan eder. Hesabsız, serserî, kör bir tesadüf ile değil.

SANİYEN: Bir istikrar için, yâni kendi âleminde bir karar ve müvazene husule getirmek hikmet ve gâyesiyle yâhud nihayet bir sükûna erip durmak için cereyan ediyor.

SALİSEN: İsm-i zaman olduğuna göre kendine mahsûs bir istikrâr zamanı için, yâni duracağı bir vakte, bir ecel-i müsemmaya kadar cereyan eder ki, bu vakit إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (*"O güneş dürüldüğü vakit."* Tekvir-81/1) vaktidir.

RÂBİAN: İsm-i mekân olduğuna göre, kendine hass bir istikrâr mahalline mahsûs, yâni yerinde sâbit olarak cereyan eder, mihverinde döner, yâhud kendisinin karargâhı olan âlemin menafiî için cereyan eder. Bu mânâda vatana hizmet için bir teşvîk de vardır. Nihayet birinci «لاَمْ» ilâ mânâsına olmak üzere şu mânâ da vardır: Kendisi için bir istikrâr noktasına doğru gitmektedir. Tatbîki birkaç vech ile îzâha muhtemil bulunan bu mânâya göre Şemsin diğer bir merkeze doğru hareket etmekte bulunduğu da anlaşılabiliyor. Nitekim bir hadîs-i şerifte de مُسْتَقَرُّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ *«Şemsin müstekarrı, Arş'ın altındadır»* (Buharî: Tev-

---

Müfâcee: Ansızın olmak. **Evzâ:** Haller. **Tevâli:** Devam etmek.

hid-23) diye vârid olmuştur.

ذَلِكَ İşte o, cereyan-ı acîb, تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ **O azîzi alîmin takdîridir.** Yâni kudretiyle her şeye galib ve hâkim ve ilmiyle her şeyi muhît olan ve sana Kur'ân'ı indirip Sırât-ı Müstekîm'i gösteren Allah'ın takdîri, yâni bütün hudûd ve tafsîlâtını bilip biçmesiyledir. Yoksa ne yaptığını bilmez kör bir tabiatin eseri değil, bizzat kadîm bir müessir hiç değildir.

وَالْقَمَرَ **Kamere gelince** قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ **Ona, menzil menzil mikdar biçmişizdir.** O güneş gibi istikrârlı bir sûrette cereyan etmez. Ona birtakım menziller ve her menzile göre bir mikdar ta'yîn etmişizdir. Seyyârdır her gün bir menzile gelir, her menzile göre bir şekilde görünür. Arablar, menâzil-i kameri şunlarla saymışlardı: Şertan, butayn, süreyyâ, deberân, hek'a, hen'a, zira', nesre, tarf, cebhe, zübre, sarfe, avva, simâk, gafir, zubânâ, iklil, kalb, şevle, neâim, belde, sa'düzzâbih, sa'dübüla', sa'düssüud, sa'dul'ahbiye, fer'uddelvilmukaddem, fer'uddelvilmuahhar, reşa. Bunlardan her gece bir menzile konarda istikbâle kadar günden güne nuru arta arta, sonra da eksile eksile son menzilde (ki, ictimâ'dan öncedir) iyice incelir, kavslenir, حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ **nihayet dönüp eksi urcûn gibi olana kadar.**

URCUN: Eğri salkım çöpü demektir. Bilhassa hurma salkımının dip çöpü ki, eskisi, yâni geçen senenin ki, daha ince, daha eğri, daha renkli olur. Bu teşbîh pek bedî'dir. Zannedildiği gibi hilâlın ilk ve son şeklini göstermekle kalmıyor, Kamerin o menâzilde giderken arz etrafında bir ayda katettiği mahrekin bir mürtesemini de göstermiş oluyor.

Eski denilmekle bu mahrek üzerinde Kamerin her menzildeki cirmi de tahyîl edilmiş bulunuyor ki, eski hey'etçiler bu teşbîhin letâfetini idrâk edemezlerdi. Bu takdîr o kadar güzel ve bu tevzî-i vezaîf o kadar yerindedir ki, لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ **ne güneş kendisine aya çatmak yaraşır,** وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ **ne gündüz gecenin önüne geçer** وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ **hepsi birer felekte yüzerler.** Biri diğerine çarpmaz, vazîfeleri o kadar güzel ve muntazam tevzî' olunmuştur. يَسْبَحُونَ Cemi' sıgasiyle irâd olunmakla külden murad, yalnız Şemsü Kamerden herbiri değil, bütün ecrâm olduğu anlatılmıştır. Bu cihetle hey'et-i cedîde düsturuna işâret eden bu âyetin bir nazîri, (Sûre-i Enbiyâ' 21/33 da geçmiş olduğu cihetle oraya bak!)

Yalnız Şemsin yüzdüğü feleki nedir? Bu bir medâr olduğuna göre onun da, bir seyyâre olması lâzım gelmiyor mu? diye sorulabilir. Gerçi mihveri etrâfına da mahalli deverân mânâsına medâr denebilirse de, bundan zâhir olan güneşin

---

Mahrek: Bir gezegenin bir devrede üzerinden gittiği dâirevî hat. **Mürtesem:** Resimlenmiş. **Cirm:** Ten. **Tahyil:** Akla getirme.

bâlâda zikrolunduğu üzere hadîs-i şerifin gösterdiği vech ile Arş'ın altında diğer bir müstekarre bir merkeze doğru hareket ettiğini ve binaenaleyh onun yüzdüğü felek de, ona olan medâr ve mahreki olduğunu kabul etmek iktiza eder.

وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ *«Bir âyette onlara o dolu gemide zürriyyetlerini taşımamız...»* Fülk-i meşhûn denilince ibtida Hazret-i Nuh'un gemisi hatıra gelir. Fakat burada ذُرِّيَّتَهُمْ kaydı, bunu irâdeye mani'dir. Bu karîne ile burada fülk-i meşhun, hâmil kadınların rahimlerinden mecaz, beliğ bir istiâredir. Evet, sulb-ı pederden bir tûfân ile atılan zürriyyetler, anaların rahimlerinde Hazret-i Nuh'un gemisi gibi bir sefîne-i necât bulur. وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ *«Ve kendilerine o misilliden binecekleri şeyler yaratmamızdır.»*

Bu, bütün merâkib-i bahriyye ve berriyyeye şâmildir. وَاِنْ نَشَاْ نُغْرِقْهُمْ **Ve dilersek onları,** o zürriyyetleri fülk-i meşhûn gibi olan rahimlerde, kendilerini de onun mislinden bindikleri gemilerde gark ediveririz. فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ **de, ne o zürriyyetler için bir feryâdcı,** bir feyrad eden veya feryada yetişen bulunur وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ **ne de berikiler gark oldukları denizden kurtarılırlar.** اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ **Meğer ki, bizden bir rahmet ile ve bir zamana kadar yaşatmak için ola,** ancak o takdirde kurtarılırlar.

... وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا *«Hal böyle iken onlara önünüzdekini ve arkanızdakini gözetip, korunun ki Rahmete şâyân olasınız denildiği zaman.»* Âfâkî ve tekvinî âyetlerden sonra tenzilî âyetlerden de i'râzlarını beyândır. وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... *«ALLAH'ın size merzuk kıldığı şeylerden hayra sarfedin denildiği zaman da onlara o küfredenler iman edenler için şöyle dediler, biz hiç yedirirmiyiz o kişiye ki Allah dilese ona yiyeceğini verirdi, siz apaçık bir dalâl içinde değil de nesiniz!»* bu âyetin, zındıklar hakkında nâzil olduğu söylenir. Mekke'de bir takım zındıklar sadaka ve iâne için teşvîk olunduklarında, «Allah, fakîr edecek biz besleyeceğiz öyle mi?» diye böyle küfrederlermiş ki, bu zendeka eski İran'dan mün'akis olmak gerektir. وَيَقُولُونَ **Bir de derler ki:** مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ **«Ne zaman bu va'd.** Bu ölülerin dirilmesi, bu ihzâr va'di. اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Eğer doğru iseniz»** yâni böyle diyerek istihzâ etmek isterler .مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً **Fakat başka değil, bir tek sayhaya bakıyorlar** ki, ilk nefhâ, yâni Sûr'un birinci üfürülüşü. Bir sayha ki: تَاْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ «يَخْتَصِمُونَ»ın ıdgâmıdır. **Yâni bir sayha ki, onlar, biribirlerine geçmiş çekişip dururlarken kendilerini alıverir.** فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً **O vakit artık bir tavsiyeye, (hiç bir işleri hakkında bir kelime vasiyyet etmeğe) bile kâdir olamazlar,** وَلَا اِلٰى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ **âilelerine de dönecek değiller.**

Merâkib: Binecek vasıtalar. **Bahriyye:** Denize ait. **Beriyye:** Karaya ait. **İ'raz:** Yüz çevirme. **İâne:** Yardım.

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى

رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا

هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ إِنْ كَانَتْ إِلَّا

صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ

لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ

فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ

مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾ وَامْتَازُوا

الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾ أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا

تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٠﴾ وَأَنِ اعْبُدُونِي

هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا

أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾ اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى

أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا

يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَى أَعْيُنِهِمْ

فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَاَنّٰى يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ

عَلٰى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾

Meâl-i Şerifi

51- Bir de Sûr üfürülmüştür, ne baksınlar, kabirlerinden Rabbları'na doğru akın ediyorlardır.

52- «Eyvâh, başımıza gelenlere derler, kim kaldırdı bizi uyuduğumuz yerden? Bu işte, o Rahmân'ın va'd buyurduğu, doğru imiş o gönderilen Resûller.»

53- Başka değil, sâde bir tek sayha olmuş, derhal hepsi toplanmış huzurumuza ihzâr edilmişlerdir.

54- Artık bu gün hiç kimseye zerrece zulmedilmez, ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.

55- Cidden eshâb-ı cennet bu gün bir şuğl içinde zevk etmektedirler.

56- Kendileri ve zevceleri erîkeler üzerine kurulmuşlardır.

57- Onlara, orada bir meyve var, hem onlara ne iddia ederlerse var.

58- Bir selâm, rahîm bir Rabb'dan kelâm.

59. Ve haydin ayrılın bu gün ey mücrimler,

60- And vermedim mi size? «Ey adem oğuları, Şeytan'a kulluk etmeyin, o size açık bir düşmandır» diye.

61- «Ve bana kulluk edin doğru yol budur» diye.

62- Böyle iken celâlıma karşı o içinizden bir çok cibilletleri yoldan çıkardı. Ya o vakit sizin akıllarınız yok muydu?

63- Bu işte o cehennem ki, va'dolunur dururdunuz.

64- Bu gün yaslanın ona bakalım küfrettiğiniz için.

65- Bu gün ağızlarını mühürleriz de. Bize, elleri söyler ve ayakları şehadet eyler, neler kesbediyorlardı.

66- Hem dilesek gözlerini üzerinden silme kör ediverirdik de yola dökülürlerdi. Fakat nereden görecekler?

67- Daha dilesek kendilerini oldukları yerde meshediverirdik ke, ne ileri gidebilirlerdi, ne dönebilirlerdi.

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ *«Sûr üfürülmüştür.»* İkinci nefhâ: ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ (*"Sonra ona bir daha üflenmiştir, bu kerre de hep onlar kalkmışlar, bakıyorlardır."* Zümer-39/68) فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ ... *«Artık bugün hiç kimseye zerrece zul-*

Erike: Koltuk. **Cibillet:** Huy, Nesiller.

medilmez.» Burada «تَفْعَلُونَ»e kadar o gün onlara söyleneceği hikâyedir. اِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ **Haberiniz olsun ki, Ashâb-ı cennet,** sâlih amellerle cennete sahib olanlar. Gerçi cennete girmek esas i'tibariyle Allah'ın fadlıyledir. Lâkin وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *«Ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz»* buyurulması i'tibariyle burada bu mânâ ihtâr buyurulmuştur. فَاكِهَةٌ **Meyve** ta'bir buyurulması da, mücerred zevkten ziyade semere-i mesâiye işâret eder. الْاَرَائِكِ **Erîkeler. ERİKE:** Hacelede, yâni gelin odasında döşenen süslü koltuktur. وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ **Ve onlara iddiâ ettikleri, istedikleri var,** dâvâyı kazandılar, yâni سَلَامٌ **selâm var.** قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ **Rahîm olan, yâni sonunda mü'minleri rahmetiyle murada erdiren ve şerîki nazîri olmayan bir Rabb'den doğrudan doğru söylenme bir selâm.** Bir hadîs-i şerifte Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhivesellem demiştir ki: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا اَهْلَ الْجَنَّةِ *«Ehl-i cennet ni'metleri içinde zevkyâb olurlarken kendilerine bir nur parıldar. Başlarını kaldırır bakarlar ki, fevklerından Rabb kendilerini şeref-i dîdariyle müşerref kılmış* (İbn-i Mâce: Mukaddime-13) buyuruyor. İşte سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ kavli ilâhîsi budur. Bunun üzerine onlara nazar buyurur, onlar da, O'na nazar ederler ve nazar ettikleri müddetçe diğer ni'metlerden hiçbir şeye iltifat etmezler, ta ihticâb buyuruncaya kadar ki, o vakitte üzerlerinde ve diyârlarında nur ve bereketi bâki kalır.»

اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا **Birçok cibilletleri şaşırttı,** yâni bir çok cemaatlerin ahlâklarını bozdu. ... اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰى اَفْوَاهِهِمْ İşte Sûre-i Nur'da يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"O gün ki aleyhlerinde dilleri ve elleri ve ayakları yaptıklarına şehâdet edecektir."* Nur-24/24) buyurulan gün bu gündür. وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلٰى اَعْيُنِهِمْ *«Hem dilesek gözlerini üzerinden silme kör ediverir dilesek de yola dökülürlerdi; fakat nereden görecekler?»* Bu da, âhirete âid zannedilmiş ise de, dünyaya âid bir tehdîd olarak مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً (*"Başka değil tek bir sayhâya bakıyorlar,"* Yasin-36/49) kavline ma'tûf olması mânâ i'tibâriyle daha muvâfıktır. Yâni âhirette öyle olacağı gibi Biz, de dilersek şimdi o nankörlüğü yapan, «Allah dilese idi it'âm ederdi» diyen kâfirlerin gözlerini büsbütün siler kör ediverirdik فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ **de yola dökülürlerdi,** yola gelmekte yarış ederlerdi. Çünkü her küfredenin gözü kör edilivermiş olsa idi bu bir ilcâ olur, hepsi imana gelirdi. فَاَنّٰى يُبْصِرُونَ **Fakat o kâfirler nerden görecekler.** Burada ibsâr, basîret-i kalb ile tefsîr edilmiştir. Yâni o kadar Âyât-ı İlâhiyye'yi görmeyen o basîretsiz kâfirler bunu böyle yapabileceğimizi idrâk etmezler. وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ **Dilesek onları tam kuvvetleri çağında mesıh da ediverirdik,** kılıklarını değiştirir oldukları yere donduruverirdik de. فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ

Zevkyâb: Zevklenen **İhticap:** Örtünme. **İt'am:** Doyurmak. **İlcâ:** Mecbur etmek.

Ne geçebilir, ne dönebilirlerdi. Şu halde böyle irâde buyurulmuyorsa yapılamıyacağından değil, cezaları âhirette verileceği içindir.

Bununla beraber:

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ اَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَّمْنَاهُ
الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْاٰنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾
لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾
اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ اَيْدِينَا اَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ
﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَاْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ
فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ
مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ
﴿٧٦﴾ اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ
مُبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ
وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي اَنْشَاَهَا اَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ
خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا فَاِذَا اَنْتُمْ
مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ اَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ
عَلَى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾ اِنَّمَا

أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْـًٔا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ
الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

68- Bununla beraber her kimin ömrünü uzatıyorsak, hilkatte onu tersine çeviriyoruz, hâlâ da akıllanmayacaklar mı?

69- Biz, O'na şiir öğretmedik. O'na yaraşmaz da. O, sâde bir zikir ve parlak bir Kur'ân'dır.

70- Hayatı olanı uyandırmak, nankörlere de o söz hakk olmak için.

71- Şunu da görmediler mi? Biz, onlar için ellerimizin yaptıklarından birtakım (en'âm) yumuşak hayvanlar yaratmışız da onlara mâlik bulunuyorlar.

72- Ve onları kendilerine zebûn etmişiz de, hem onlardan binitleri var, hem de onlardan yiyorlar.

73- Onlarda daha birçok menfaatleri ve türlü içecekleri de var, hâlâ şükretmeyecekler mi?

74- Tuttular da, Allah'dan başka birtakım ilâhlar edindiler, gûya yardım olunacaklar.

75- Onların, onlara yardıma güçleri yetmez. Onlar ise, onlar için hazırlanan askerler.

76- O halde onların lâkırdıları seni mahzûn etmesin. Biz, onların içlerini de biliriz, dışlarını da.

77- Görmedi mi o insan? Biz, onu bir nutfeden yarattık da şimdi o çeneli bir çekişgen kesildi.

78- Yaratılışına unutarak bize bir de mesel fırlattı: «Kim diriltir o kemikleri, onlar çürümüşken?» dedi.

79- De ki: «Onları, ilk defa inşâ eden diriltir ve her halkı bilir.»

80- O ki, size yeşil ağaçtan bir ateş yaptı da şimdi siz, ondan tutuşturup duruyorsunuz.

81. Ya gökleri ve yeri yaratan onlar gibisini yaratmağa kâdir değil midir? Elbete kadir, hallâk O, alîm O.

Zebûn: Zayıf, güçsüz, boyun bükmek.

82- O'nun emri bir şeyi murad edince ona, sâde «ol» demektir, o, oluverir.

83-Artık tesbîh edilmez mi öyle her şeyin melekûtu yedinde bulunan Sübhân'a? Hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ **Mamafih her kimi de muammer ediyorsak,** gençlik çağında almayıp uzun ömür ile yaşatıyorsak نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ **hilkatte tepesi üstü dikiyoruz.** Yâni bidâyettekinin, gençliğin aksine olarak günden güne kuvvetten düşürüp za'fını artırıyor, ölüme doğru götürüyoruz, أَفَلَا يَعْقِلُونَ **hâlâ akıllanmayacaklar mı? Bunu yapan kudretin daha evvel o tams-ü meshı de yapabileceğini anlayıp** da doğru yolu tutmayacaklar mı? وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ **Biz, O'na, yâni Peygamber'e şiir öğretmedik.** Bu söylenenleri bir şiir saymamalıdır. Kur'ân'ın ne lâfzan, ne de ma'nen şiir olmadığı açıktır. Bir kerre Kur'ân'ın nazmında şiir nazmının veznü kafiyesi yoktur. Mânâ bakımından ise şiir, hakikat olup olmadığı aranmaksızın hoşlandırmak veya tiksindirmek, coşturmak veya küstürmek gibi hisleri gıcıklıyan muhayyel kuruntulara, vehmî kıyaslara, hissiyyat oyunlarına râci'dir. Kur'ân ise Hakk'ın Sırat-ı Müstakîm'ine irşâd eden hikem ve ahkâm ile irfan nûru, ikan rehberi bir yadigâr-ı İlâhî'dir. Fakat kâfirlerin birçokları onu bir şiir gibi mülâhaza etmek ve ettirmekte ısrar ettikleri ve bu sûretle Peygamber'i bir şâir gibi tanıttırmak istedikleri cihetle buyuruyor: Biz, O'na şiir öğretmedik. وَمَا يَنْبَغِي لَهُ **Hem O'na, yaraşmaz da.** Zira وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ (*"Şairler, bunların arkasınada çapkınlar, sapkınlar düşer."* Şuara-26/224) dur. Ne makâm-ı Risâlete şâirlik yaraşır, ne de Kur'ân'a şiir demek إِنْ هُوَ **O Kurân başka değil** إِلَّا ذِكْرٌ **ancak bir zikir.** Mahza Allah tarafından bir va'z-u irşâd وَقُرْآنٌ مُبِينٌ **ve bir Kur'ân-ı mübîndir.** İbâdetlerde ve ibâdethânelerde okunacak Kelâmullah'tır. لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا **Hayatı, yâni aklı, duygusu olanı inzâr edip gafletten uyandırmak,** وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ **küfürde ısrar ile kâfirlik edenler aleyhine kavil hakk olmak için,** bundan evvel ekserisine olduğu gibi azâb ile hükm ve vâcib olmak için أَوَلَمْ يَرَوْا **şunu da mı görmediler, o gâfiller ki uyanmıyorlar?** أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا **Biz, kendileri için ellerimizin i'mal ettiği şeylerden yâni başka hiçbir san'atın dahli olmayıp doğrudan doğru kendimizin ihdâs eylediğimiz, ni'metlerden en'âm, yumuşak hayvanlar yarattık ilh...** Bu ihtârda birçok cihetten incelikler vardır ki, bunu tefsirden ziyade okuyanların zevki takdîr edecektir.

... أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ ***«Görmedi mi o insan? Biz onu bir nutfeden yarattık da şimdi o çeneli bir çekişgen kesildi.»*** Rivâyet olunuyor ki, Ubeyy ibn Halef, Haz-

---

Tams: Yok etme. **İmâl:** Yapmak.

ret-i Peygamber salallahü aleyhi vesellem'in huzuruna bir çürümüş kemikle gelmiş, onu eliyle ufalıyarak: *«Allah, bunu böyle çürüdükten sonra diriltir der misin?» demiş «Evet, seni de ba'seder ve ateşe kor»* buyurmuş ve bu âyet, bu sebeble nâzil olmuştur. وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ **Ve O, halkın hepsine alîmdir.** Yâni her mahlûku bütün tafsîlâtiyle, her birinin toplanan ve dağılan bütün eczâsı, usûl-ü fürûu, evzâı, ahvâl-i keyfiyyât ve kemmiyyâtı, her türlü husûsiyyâtiyle bilir ve her halkı, yaratmanın her türlüsünü bilir, maddeli maddesiz, âletli âletsiz, örnekli örneksiz, gerek ilkin gerek sonra her nev'ini bilir. Bütün mes'ele bundan ibârettir. الَّذِى جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا **O ki, size yeşil ağaçtan bir ateş yaptı.** Meşhûr olan bu ağaç merh ile afar denilen iki ağaçtır ki, ikisi de yemyeşil suları damlarken merh çakmak makâmında afare sürtülmek sûretiyle ateş çıkarılır, bedevîlerce mâ'lumdur. Bunun birini erkek, birini dişi menzilesinde de farzetmişlerdir. Mamafîh: فِى كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ وَاسْتَمْجَدَ الْمَرْخُ وَالْعَفَارُ «Her ağaçta ateş vardır, fakat merh ile afar bol bulmuştur» diye bir mesel vardır. Bu haysiyyetle bâzı müfessirler demişlerdir ki, ağaçtan murad, cinstir. Merh ve afar temsîl tarıkiyle zikrolunmuştur. Ancak burada şâyân-ı dikkat olan nokta şudur ki, bununla maksûd ağaçtaki odun veya kömürü göstermek değil, delkü temâs ile yeşil ağaçtan zuhûre gelen harâret ve iştiâli anlatmaktır. Bu ise, şimdi bildiğimize göre bir elektrik hâdisesidir. Demek ki, bu sûretle âyet elektriğe işâret etmiş ve bu işaretten «كُنْ» emrini anlamağa zihinleri takrîb için bir misâl de verilmiş oluyor. فَاِذَا اَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ **Yapmış da, siz ondan çakıp çakıp hemen tutuşturuyorsunuz.** Yâni bilfiil tecrübe ile ma'lûmunuz olan şübhesiz bir ateş. Demek ki, mücerred akl-i nazarî ile bilinemeyecek hakîkatler tecrübe ile münkeşif olur. اَوَلَيْسَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ **Hem o gökleri ve yeri, yâni bütün şu âlemi yaratmış olan Allah, onların mislini, onlar gibisini,** yâni o çürümüş insanlar gibi küçüğünü hattâ bütün o âlemin mislini diğer bir neş'et ile **yine yaratmağa kâdir değil midir?** بَلٰى **Evet, kâdirdir,** وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ **Ve O, öyle hallâk, öyle alîmdir.** اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ **O'nun emri, bir şeyi murad edince ona sade: «ol!» demektir, o oluverir.** فَسُبْحَانَ الَّذِى بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ **O halde tesbîh O'na, her şeyin melekûtu yedinde bulunan, her şeyde dilediği gibi tasarruf eden Sübhân'a** وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ **Hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz.** O'na sâhib-i يس gibi koşa koşa iman ve İslâm ile bir rıza rücû' ederek mazhar-ı gufrân ve ikrâm olmak istemeyenler de, âkibet kerhen ircâ' olu-

---

Afar: Arap dıyarında çok olan bir yeşil ağaç. **Merh:** Bir yeşil ağaç. **Delk:** Oğuşturmak. **İştiâl:** Tutuşma. **İrcâ:** Geri döndürme.

nacak, yakalanıp O'nun huzûr-ı celâline götürülecek; hesabı görülüp, cezâsı verilecektir.

İbn Abbas Hazretleri'nden mervidir ki: يس Hakkında rivâyet olunan fazîletlerin niçin ona mahsûs olduğunu bilmiyordum, bu âyet için imiş.»

Melekût, yukarılarda da geçtiği üzere mülkün mubâlega sıgasıdır ki, tam bir hâkimiyyetle saltanatın esrâr-ı idâresi demektir.

Şimdi bu melekût ve ircâa bir tavzîh olmak üzere «Ve's-Saffati Sûresi» başlıyor.

SAFFÂT SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 182

Saffât Sûresi mekkîdir.
Âyetleri : Basrıyyonda yüz seksen bir, diğerlerinde ikidir.
Kelimeleri : Sekiz yüz altmıştır.
Harfleri : Üç bin sekiz yüz yirmi altıdır.
Fasılası : ا ، د ، ق ، ب ، ن ، م harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّاۙ ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًاۙ ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًاۙ ﴿٣﴾ اِنَّ
اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌۜ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِۜ ﴿٥﴾
اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِز۪ينَةِۨ الْكَوَاكِبِۙ ﴿٦﴾ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ

مَارِدٍ ﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلٰى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ
ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾ فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ
لَازِبٍ ﴿١١﴾ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا
رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾
أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ أَوَآبَاؤُنَا
الْأَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾ فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ
فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾ هٰذَا
يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Kasem olsun ol kuvvetlere, o saf dizip de duranlara.

2- O haykırıp da sürenlere.

3- Ve o yolda zikr okuyanlara.

4- Ki, ilâhınız birdir sizin.

5- Hep o göklerin yerin ve aralarındakilerin Rabb'ı ve bütün meşrîkların Rabb'ı.

6- Bakınız Biz, o dünya semâyı (o yakın göğü) bir ziynetle donattık: Kevâkib.

7- Hem mütemerrid ve her şeytandan koruduk.

8- Onlar Mele-i a'lâ'yı dinleyemezler, tard için her taraftan sıkıya tutulurlar.

9- Ve onlara, ayrılmaz biz azâb vardır.

10- Ancak bir çalıp çarpan, onun da peşine bir şihab-ı sâkıb takılır.

Kevâkib: Yıldızlar. **Mütemerrid:** İnatçı. **Tard:** Kovulma.**Şihab-ı Sâkıb:** Parlak yıldız.

11- Şimdi sor onlara: Yaradılışça kendileri mi daha çetin, yoksa Bizim yarattıklarımız mı? Biz, kendilerini bir cıvık çamurdan yarattık.

12- Fakat sen taaccüb ettin onlar eğleniyorlar.

13- İhtâr edildiklerinde de düşünmüyorlar.

14- Bir mu'cize gördükleri vakit de eğlence yerine tutuyorlar.

15- Ve «Bu, diyorlar, başka bir şey değil, apaçık bir sihir.»

16- «Öldüğümüz ve bir toprakla bir yığın kemik olduğumuz vakit mi biz mi ba'solunacakmışız?»

17- «Evvelki atalarımız da mı?»

18- De ki: «Evet, hem siz çok hor, hakîr olarak.»

19 -Çünkü o bir zorlu kumandadan ibârettir derhal gözleri açılıverir.

20- «Eyvah bizlere, derler, bu o din günü.»

21-Bu işte o sizin yalan dediğiniz fasıl günü.

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا ***«Kasem olsun o kuvvetlere, o saf dizip te duranlara.»*** **«واو»** kasem içindir. أُقْسِمُ بِالصَّافَّاتِ mânasını gösterir.

SAFFÂT: Saf yapanlar demektir ki, Ebussuud'un beyânına göre, hem dizilip saff olanlar, hem saf dizenler mânâsına gelir. İleride gelecek olan وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ (*"Ve Biz elbette, Biz o saf dizenleriz."* Saffat-37/165) da, bu iki mâna üzerine deverân eder. Saff, müteaddid şeyleri düz bir hat nizamı üzerinde sıra ile dizmek mânâsına masdar olup, dizilen sıraya da ism olarak saff denilir. Namaz saffı, saff-ı harb nizamı gibi. Melekût-ı İlâhî'de merâtib-i muhtelifede kemâl-i intizâm ile dizilip ifâ-yı vâzife eden Melâikeye kasem buyuruluyor ki, bunda, İslâm için matlûb olan cemaat, cihât, ilim kuvvetleri gibi teşkîlâtın esâslarına da işâret vardır. Bu sûretle mânâ şu oluyor: Yemin ederim o Meleklere, o kuvvetlere ki, saflar yapıp dizilmişler. Bu sıfat, Arş-ı İlâhî etrafını donatmış olan Meleklerden tâ semâ-i dünyayı tezyîn eden ecrâmda ahz-ı makam ederek ifâ-yı vazife için emr-i İlâhî'ye âmâde bulunan Melâikeye kadar hepsine şâmil ve esâsı beş vakit namazlarda bağlanan saflarla temsîl olunan millet ve cemâate işâreti de hâvîdir. **فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا Derken zecrederek sürerler.**

ZECR: Aslında bir tasallûtla bağırıp azarlayarak bir şeyden defi' etmektir. Haylâyıp sevketmek ve bağırmaksızın menü nehiy eylemek mânâlarına da kullanılır. Binaenaleyh gerek bulutları sevk eden sürücü Melekler gibi sâik ve gerek ale'l-umum menü defeden daf'-i kuvvetle bu zâcirattandırlar. Bu sûretle bütün mücâahid ordular buna dâhil olduğu gibi, bilhassa kumanda edip

---

Ba's: Yeniden dirilme, diriltme. **Tezyin:** Süsleme. **Ecrâm:** Yıldızlar. **Ahz:** Alma. **Tasallût:** Birini rahatsız etme. **Sâik:** Sevkeden.

götürenler ve va'z edip yürüdenler de buna dâhildir. فَالتَّالِيَاتِ ذِكْراً **Sonra bir zikir tilâvet ederler.** Hakk'dan vahiy, Kitab, Kur'ân indirir, ilmü ma'rifet telkin ederler. Bütün bunlara kasem ile ehemmiyyetlerini ihtâr ederek söylerim ki, اِنَّ اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ **hakikatte sizin ibadet edeceğiniz Tanrınız birdir.** İsbatı: رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا **O, bütün göklerin ve yerin ve aralarındakilerin Rabb'ı.** وَرَبُّ الْمَشَارِقِ **Hem bütün meşrıkların Rabb'ı.** Meşarîk, kevâkibin meşrıkları ve yâhud sene zarfında her gün başka bir noktada doğması i'tibariyle güneşin meşrîkları demek olabilirse de bunlardan başka, فَالتَّالِيَاتِ ذِكْراً *«Sonra bir zikir tilâvet ederler»* karînesiyle bilcümle envar-ı mâ'neviyyenin dahi işrâkatına işâret olunmak için رَبُّ الْمَشَارِقِ **«Hem bütün meşrîkın Rabb'ı»** buyurulmuş olması daha doğrudur. Çünkü zâhir ile bâtın, hariç bir zihin, âfâk ile enfüs birleşmeden hakkın vahdeti bilinemez. Envâr-ı zâhirenin semâ-i dünya ziynetinden gösterilmesi de, bunu anlatır. Şöyle ki: اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ **Biz, dünya semâ-ı, en yakın göğü bir ziynet ile donattık.** الْكَوَاكِبِ **Kevkebler,** yıldızlarla. Semâ-i dünya terkibinde de dünya, ednânın müennesidir ki, en yakın demektir. Bu ifâdenin zâhiri bütün kevâkibin semâ-i dünyada olmasıdır. Şu halde burada sema-i dünya, arzın etrafında yalnız felek-i kamer sâhasından ibâret değil, yalnız hey'et-i şemsiyye âlemi de değil, ale'l-umum kevâkibin bulunduğu cismanî sâha, yâni eb'ad-ı selâse sâhasıdır. Gerçi tezyîn cirimleriyle değil de, ziyâlariyle olduğuna göre bunların arzdan görünebildikleri irtisâm ve in'ikâs sâhasına sırf görünüş (optigue) haysiyyetiyle bu isim verilmiş olmak dahi muhtemil ise de, zâhir olan evvelkisidir. Her iki takdirde de bu sûretle dünya semânın tezyîni ihtâr edilmekle işbu zâhirî envâr ve tezyînin herkes tarafından bile hissü takdîr olunabileceği ve fakat daha yukarısının böyle olmadığı anlatılmış oluyor. Onun içî buyuruluyor ki, وَحِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ **hem de mârid; taate yanaşmaz her bir Şeytandan hıfzeyledik.** Şöyle ki: لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى **Onlar, Mele-i a'lâ'yı dinleyemezler.** O cismanî tezyinleri, zahirî nurları geriden görürler. Fakat daha yüksek hey'etleri, en âlî cem'iyyetleri, yâni Melâikeyi dinleyip işidemezler, Peygamberler gibi vahiy alamazlar, mi'râca çıkamazlar, o hudûdda duramazlar. وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُوراً **Koğulmak için her taraftan atış edilir, mermiye tutulurlar.** Semâ-i dünyanın dahi hudûdunda böyle def' edici, tard edici kuvvetler vardır. Ki, bunlar, zikrolunan zairattandırlar. Dinsiz şeytanların, Mele-i a'lâ'yı dinlemeyip de Peygamberlik taslayamamaları için karakol bekler, onları tard ederler. وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ **Bir de, o şeytanlara daimî bir azab vardır. Ki oda âhirettedir.**

Zâcir: Mani olan, yasak eden, zorlayan. **Envâr:** Nurlar, ışıklar. **Cirim:** Vücûd. **İrtisâm:** Resmedilmek. **İn'ıkas:** Aksetme, tersine çevrilme.

إلا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ **Ancak bir çalıp kapmaca yapan olur.** Bir kulak hırsızlığı ile Mele-i a'lâ haberlerinden, vahyü ilhâm vâaridatından çalıp kaçan bulunur. فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ **Onu da, bir şihâb-ı sâkıb, semadan arza doğru delip geçen bir alev ta'kîb eder.** Sûre-i Hıcr'de, (*"Ancak kulak hırsızlığı eden olur, onu da parlak bir şihâb takîp etmektedir."* Hicr-15/18 geniş bilgi bu âyetin tefsîrindedir.) şihâb hakkında söz geçmişti, bak!

SÂKIB: Esâsen delen veya delici demektir. Ziyâsiyle semâyı delivermiş gibi parlak görünen yıldıza, necm-i sâkıb denildiği gibi şihâb-ı sâkıb da böyledir. Bununla beraber şihâblar, hakikaten hevâ-i nesimîye haricinde bir mermi gibi gelerek delip geçiyor da demektir. Şihâbların ebhire-i mütesâıdeden iştial etmiş olması nazariyyesi bugün kabul edilmiyor. Şihâblar, semâ-i dünyanın sâbit zineti olan ma'rûf kevâkib gibi büyük olmamakla beraber yine yıldızlar cümlesinden sayılabilecek küçük ve küme küme dolaşan ecrâmdandırlar. Hevâ-yi nesimîye temâssı ile iştiâl ettiği sırada bir fişenk gibi kaymasiyle zinet hizmetinden de hâli kalmaz. Mamafih Şeytanlara atılan şihâbdan murad, ruhanî bir şihâb olması da pek muhtemeldir. Asıl mes'ele, aşağıdan semaya karşı tecâvüz etmek isteyenlerin vaz'iyyetlerini göstererek ilâhî olan ilhamattan bir kulak hırsızlığına raci' olan şeytanlıklarla Peygamber'e karşı rekâbete kalkışan dinler uydurmağa çalışan dinsizlerin maddî ve mânevî hezîmet ve perişanlıklarını anlatmaktır.

فَاسْتَفْتِهِمْ **Şimdi sor onlara.** Bunları gösterdikten ve hepsini yaradanın birliğini anlattıktan sonra sor o seninkilere, o münkirlere ki, أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا **hilkatçe kendileri mi daha çetîn, daha kavi,** أَمْ مَنْ خَلَقْنَا **yoksa bizim yarattığımız o mahlûklarımız mı?** O saffât zâcîrat, tâliyat, o semâlar mı? Hangisini yaratmak daha zor. Bunları yaradan Allah, hiç kendilerini bir neş'et ile daha yaratamaz mı? Görülüyor ki, burada يس nin âhirindeki أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ (*"Ya; Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmağa kâdir değil midir?"* Yasin-36/81) âyetinin bir tafsîl ile takrîri vardır. Bu suâlin cevabı da şunun içindedir: إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ **Çünkü Biz, kendilerini bir cıvık yapışkan çamurdan yarattık.** Onlar yaradıldıktan sonra bir cıvık çamurun ne çetinliği olur? Bu cıvık çamur ki, en mütekâmil şekli nutfedir. بَلْ عَجِبْتَ **Fakat sen, taaccüb ettin.** Allah'ın kudretine ve onların inkârına. وَيَسْخَرُونَ **Onlar ise, eğleniyorlar.**

O fasıl, o ayırış şöyle ki:

Nesimî: Hafif hafif esen rüzgarla ilgili. **Ebhire:** Dumanlar. **Müteâside:** Yükselen. **İştiâl:** Tutuşma.

احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا

وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِن دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ
إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْئُولُونَ ﴿٢٤﴾
مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ
عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُوا إِنَّكُمْ كُنتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ ﴿٢٨﴾
قَالُوا بَل لَّمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُم مِّن سُلْطَانٍ
بَلْ كُنتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ ﴿٣٠﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ ﴿٣١﴾
فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ ﴿٣٢﴾ فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾
إِنَّا كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَٰهَ
إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ أَئِنَّا لَتَارِكُو آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ
مَّجْنُونٍ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾ إِنَّكُمْ لَذَائِقُو الْعَذَابِ
الْأَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ
الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ وَهُم
مُّكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾
يُطَافُ عَلَيْهِم بِكَأْسٍ مِّن مَّعِينٍ ﴿٤٥﴾ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِّلشَّارِبِينَ ﴿٤٦﴾
لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنزَفُونَ ﴿٤٧﴾ وَعِندَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ

﴿٤٨﴾ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ
يَتَسَاءَلُونَ ﴿٥٠﴾ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ ﴿٥١﴾
يَقُولُ أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ ﴿٥٢﴾ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا
أَئِنَّا لَمَدِينُونَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ
فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ ﴿٥٦﴾
وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾ أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ ﴿٥٨﴾
إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٥٩﴾ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾ أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا
أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٌ
تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ
الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾
ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى
الْجَحِيمِ ﴿٦٨﴾ إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلَى آثَارِهِمْ
يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ
أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ
﴿٧٣﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

Meâl-i Şerifi

22- Toplayın mahşere o zulmedenleri ve eşlerini ve Allah'dan başka taptıkları şeyleri.

23- Toplayın da götürün onları Sırat'a, cehennem köprüsüne doğru.

24- Ve tevkîf edin onları. Çünkü sorguya çekilecekler.

25- Ne oldu sizlere yardımlaşmıyorsunuz?

26- Hayır, bu gün onlara teslîm olmuşlardır.

27- Ve bâzısı bâzısına dönmüş soruşuyorlardır:

28- «Siz, diyorlardır, bize sağdan gelir dururdunuz.

29- Yok, diyorlardır, siz inanmamıştınız.

30- Ve bizim, size karşı cebredebilecek bir saltanatımız yoktu. Fakat siz azmış bir kavim idiniz.

31- Onun için üzerimize Rabbımız'ın kavli hakk oldu, herhalde hepimiz tadacağız.

32- Evet, biz sizi kışkırttık. Çünkü biz, azgındık.

33- O halde hepsi o gün azâbda müşterektirler.

34- İşte Biz, mücrimlere böyle yaparız.

35- Çünkü onlar, لَاإِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ denildiği zaman kafa tutuyorlardı.

36- Ve «Hiç biz, bir mecnûn şâir için ilâhlarımızı bırakır mıyız?» diyorlardı.

37- Hayır, o hakk ile geldi ve bütün Peygamberlerleri tasdîk eyledi.

38- Elbette siz, o elîm azâbı tadacaksınız.

39- Mamafih başka değil, hep yaptığınız amellerinizle cezâlanacaksınız.

40- Müstesnâ ancak Allah'ın ihlâs verilmiş kulları.

41- Onlar için bir «ma'lûm rızık» var.

42- Meyveler ve onlar hep ikrâm olunurlar.

43- Naîm cennetlerinde.

44- Karşılıklı tahtlar üzerinde.

45- Maînden bir ke's ile üzerlerine pırlanılır.

46- Bembeyaz, içenlere lezzet.

47- Onda ne bir gaile vardır, ne de başlarına vurur.

48- Yanlarında iri gözlü nazarlarını kasretmiş nâzenînler,

49- sanki saklı yumurtalar.

50- Derken bâzısı bâzısına dönmüş soruşuyorlardır.

51- İçlerinden bir söyleyen: «Benim, der, bir karînim vardı.»

52- Derdi: «Sen cidden inananlardan mısın?

53- Öldüğümüz ve bir toprakla bir yığın kemik olduğumuz vakit hakîkaten biz cezâlanacak mıyız?»

54- Nasıl, der, bir bakıştırır mısınız?

55- Derken bakmış onu tâ cehennemin ortasında görmüştür.

56- Tallahi, der, doğrusu sen az daha beni helâk edecektin.

57- Rabbım'ın ni'meti olmasa idi ben de, bu ihzâr edilenlerden olacaktım.

58- Nasılmış bak? Biz ölecek değiliz

59- ilk ölümümüzden başka Ve biz muazzeb değiliz.

60- Bu, işte hiç şübhesiz o büyük murad, büyük kurtuluş.

61- Böyle bir murad için çalışsın çalışan erler.

62- Nasıl bu mu hayırlı konmak için, yoksa o zakkum ağacı mı?

63- Ki Biz, onu zâlimler için bir fitne kılmışızdır.

64- O bir ağaçtır ki, cehennemin kökünde çıkar.

65- Tomurcukları şeytanların başları gibidir.

66- Herhalde onlar, ondan yiyeceklerdir. Yiyecekler de, ondan karınlarını dolduracaklardır.

67- Sonra üzerine onların hamîmden bir haşlamaları vardır.

68. Sonra da dönümleri şübhesiz ki, cehennemedir.

69- Çünkü onlar, babalarını dalâlette buldular.

70- Şimdi de onların izlerince koşturuluyorlar.

71- Hakîkat onlardan evvel eskilerin ekserisi dalalette idi.

72- Celâlim hakkı için içlerinde inzâr edici Peygamberler de gönderdik.

73- Sonra da bak, o inzâr edilenlerin âkıbeti nasıl oldu?

74- Ancak Allah'ın ihlâs ile seçilen kulları başka.

وَاَزْوَاجَهُمْ Eşleriyle, yâni emsâl emsâle, puta tapanı puta tapanla, yıldıza tapanı yıldıza tapanla, yâhud zulmedenlerin erkeğini dişisini yâhud şeytanlardan olan arkadaşlarını. **تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ** **Bize sağdan gelirdiniz.** Sağdan gelmek, sağlam taraftan, iyi ve hayırhâh bir sûrette gelmek. **رِزْقٌ مَعْلُومٌ** **Devamı, lezzeti gibi hasâis-ı ma'lûm ve mukarrer,** yâni **فَوَاكِهُ** **fakiheler, meyveler.** Bu ta'birde, iki nükte vardır. Birisi, Ehl-i cennetin yemeleri içmeleri mahzâ zevku lezzet için olduğunu ihtârdır. Çünkü meyve sâde lezzet için yenir. Diğeri de dünyadaki mesaînin semerâtı olmasına işârettir. **فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ** **Naîm Cennetleri,** ni'metten başka bir şey olmayan Cennetler. **بِكَأْسٍ** **Keis. Dolu kadeh,** boşuna keis denmez..

Hasâis: Birinc has olan keyfiyetler. **Mukarrer:** Kararlaştırılmış. **Mahza:** Ancak.

مَعِينٍ Menbâ suyu, akan su.

MAÎN: Aslında menbâından çıkan, yâhud göz önünde akan su demek olup cennet içkisi bununla tavsîf olunmuştur ki, لَا فِيهَا غَوْلٌ **onda hiç bir gâile yok.** Dünya şarabları gibi humârı, mazarreti, günâhı yok. وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ **Ve ondan sarhoş da edilmezler.** قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ **gamzelerini zevclerine kasretmiş başkasına bakmaz dilberler.** اِنّ۪ي كَانَ ل۪ي قَر۪ينٌ **Benim bir karînim vardı,** yâni dünyada beraberimde duran bir arkadaş. Buharî'de bu karîn, Şeytan diye tefsîr edilmiştir. اَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا **Bu mu hayırlı konukluk için?**

NÜZÜL: Misafir gelir gelmez ikrâm için sunulan konukluk. Burada bu ta'bir gösteriyor ki, yukarıda ehl-i cennet için söylenen henüz yeni gelene konulan ikrâmiyye kabîlinden olup onlara, onun ilerisinde öyle ni'metler vardır ki, şimdi zihinler onu anlamaktan âcizdir. İşte ehl-i cehennem için de شَجَرَةُ الزَّقُّومِ **zakkum ağacı** öyledir.

ZAKKUM: Tihame'de biten küçük yapraklı acı ve fenâ kokar bir ağacın ismi olup, bervech-i âti ta'rif olunan ve meyvesi ehl-i cehennemin konukluğu olan ağaç bununla tesmiye olunmuştur. Buyuruluyor ki, اِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِم۪ينَ **zira Biz, onu zâlimler için bir fitne kılmışızdır.** Ona dünyada zâlimler meftûn ve mübtelâ olur. Âhirette de mihnet ve azâbını çekerler. Allahü a'lem, halkı zulm ile yemek için kurulan zaleme teşkilâtı o zâlimler kurumu. اِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ ف۪ٓي اَصْلِ الْجَح۪يمِ **O, cehennemin kökünde, dibinde çıkar da dalları derekâtına dağılır.** طَلْعُهَا **Tal'ı, meyvesinin doğum noktaları,** كَاَنَّهُ رُؤُ۫سُ الشَّيَاط۪ينِ **sanki şeytanların başları gibidir.** Buna, üç mânâ verilmiştir:

1 – Son derece çirkinlikten kinâye olmak üzere muhayyel bir teşbih.

2 – Şeyatîn, çirkin suratlı korkunç yılanlar demektir.

3 – Ruussü'ş-şeyatîn, çirkin manzaralı ma'rûf bir otun meyvesi imiş ki, Yemen'de, «Esten» denilirmiş. Bizde, dördüncü bir mânâ anlamak istiyoruz ki, zâlimleri en çok aldatan, meftûn eden nokta onun çiçek açıp meyvesini verecek olan noktalarıdır. Vâridât menbâ'ları gibi görünen o noktalar öyle iğfalkârdır ki, sanki şeytanların başları yâhud rüesası gibi. ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَم۪يمٍ **Sonra onların bunun üzerine hamîmden bir haşlamaları da vardır.**

ŞEVB: İçkiye karıştırılan katgı, aşlama veya haşlama.

HAMÎM: Esasen kaynar su demek olup cehenemin em'ayı parçalayan suyuna denir. Bununla haşlanan o içki de gassak, akan cerâhat, irindir. Çünkü zâimler, halkı bu hale getirirler. Âhirette de öyle haşlanırlar.

Meftûn: Fitneye tutulmuş olan. **Rüesa:** Reisler.

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ

الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾

وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرِينَ ﴿٧٨﴾

سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّهُ

مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٨٢﴾ وَاِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ

لَاِبْرٰهِيمَ ﴿٨٣﴾ اِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ

مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ اَئِفْكًا اٰلِهَةً دُونَ اللّٰهِ تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾ فَمَا

ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ اِنِّي سَقِيمٌ

﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾ فَرَاغَ اِلٰى اٰلِهَتِهِمْ فَقَالَ اَلَا تَاْكُلُونَ ﴿٩١﴾

مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾ فَاَقْبَلُوا

اِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ اَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ

وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَاَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾

فَاَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾ وَقَالَ اِنِّي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبِّي

سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ

حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ اِنِّي اَرٰى فِي الْمَنَامِ

أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ
مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿١٠٢﴾
فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾ وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ
﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾
إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾
وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿١٠٩﴾ كَذَٰلِكَ
نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾ وَبَشَّرْنَاهُ
بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ ﴿١١٣﴾

Meâl-i Şerifi

75- Celâlim hakkı için Bize, Nuh nidâ etmişti. Biz de, hakîkat ne güzel mucîbiz,

76- Hem O'nu ve ehlini o büyük sıkıntıdan kurtardı.

77- Hem zürriyyetini bâkî kalanlar kıldık.

78- Hem de nâmına bıraktık sonrakiler içinde.

79- Selâm Nuh'a bütün âlemler içinde.

80- Biz, böyle mükâfat ederiz işte muhsinlere.

81- Çünkü O, Bizim mü'min kullarımızdan.

82- Sonra da diğerlerini suya boğduk.

83- Şübhesiz İbrahim de, O'nun kolundan.

84- Çünkü Rabbı'na selîm bir kalb ile geldi.

Mucib: İcâbet etmek.

85- Çünkü babasına ve kavmine şöyle dedi: «Siz, nelere tapıyorsunuz?

86- Yalancılık etmek için mi Allah'dan başka ilâhlar istiyorsunuz?

87- Siz, Rabbü'l-âlemîn'i ne zannediyorsunuz?

88- Derken bir bakım baktı da nücûme:

89- «Ben, dedi, hastayım»

90- O vakit arkalarını dönerek başından kaçışıverdiler.

91- Derken bir kurnazlıkla onların ilâhlarına vardı da: «Buyursanız â, dedi, yemez misiniz?

92- Neyiniz var söylemiyorsunuz.

93- Diyerek bir takrîb ile onlara kuvvetli bir darbe indirdi.

94- Bunun üzerine birbirlerine girerek O'na yöneldiler.

95- «Â, dedi, siz kendi yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?

96. Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı.»

97. «Haydin, dediler, bunun için bir bina yapın ve bunu ateşe atın.»

98- Böyle ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de, tuttuk kendilerini daha alçak düşürdük.

99- Bir de dedi ki: «Ben, Rabbım'a gidiyorum. O, bana yolunu gösterir.

100- Rabbım, bana salihînden ihsân buyur.»

101- Biz de O'na uslu bir oğul müjdeledik.

102- Vakta ki, yanında koşmak çağına erdi: «Ey yavrum, dedi, ben menâmda görüyorum ki, ben, seni boğazlıyorum. Artık bak ne görürsün.» «Ey babacığım, dedi, ne emrolunuyorsan yap. Beni inşaallah sabirînden bulacaksın.»

103- Vaktâ ki, bu sûretle ikisi de teslîm oldular ve O'nu tuttu şakağına yıktı.

104- Ve şöyle O'na nidâ ettik: «Ya İbrahim,

105- Rüyayı gerçek tasdîk eyledin. Biz, böyle mükâfat ederiz işte muhsinlere.

106- Şübhesiz ki, bu, açık bir ibtilâ, kat'î bir imtihan.»

107- Dedik ve O'na büyük bir kurbanlık fidye verdik.

108- Nâmına da bıraktık sonrakiler içinde.

109. Selâm İbrahim'e.

110- Böyle mükâfat ederiz işte muhsinlere.

111- Çünkü o bizim mü'min kullarımızdan.

112- Bir de O'nu salihînden bir Peygamber olmak üzere İshak ile müjdeledik.

Menâm: Rüya. **İbtilâ:** Belaya uğramak.

113- Hem O'na, hem İshak'a bereketler verdik. İkisinin zürriyyetinden de hem muhsin olan var, hem de nefsine açık zulmeden.

الْكَرْبِ الْعَظِيمِ Tufan felâketi. وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ Hem zürriyyetini, bâkî kalanlar onlar kıldık. O'nun üç oğlu, Sam, Ham, Yafis ve bunların zevcelerinden başka sâir gemide bulunanların hepsi zürriyyet bırakmayarak vefat etti demişlerse de biz bunu, Sûre-i Hûd'da geçen قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ *("Ya Nuh! denildi: İn, bizden bir selam ve bir bereket ile. Sana ve beraberindeki kimselerden birçok ümmetlere,"* Hûd-11/48) âyetine muvâfık bulmayız. Çünkü مَنْ مَعَكَ **seninle birlikte olanlar** وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ *("...Mafih pek azından maada beraberinde iman etmemişti."* Hûd-11/40) buyurulan kalîl olduğu zâhirdir. O halde buradaki kasır, gemidekilere değil, gark olanlara nazaran izâfî olmak daha muvâfıktır. Bununla beraber denebilir ki, bütün gemidekilerin zürriyyetleri tağliben O'nun zürriyyeti hükmünde tutulmuş ve bu sûretle bâkîlerin hepsi O'nun zürriyyeti olarak sayılmış, O'na Âdem-i Sanî denmiştir. Taberî, der ki: «Arab, Sam evlâdından, Sudan, Ham evlâdından, Türk ve sâirleri Yâfis evlâdındandır.» Ebu Hayyan da, Bahr'da bunu naklettikten sonra şöyle kaydediyor: Bir fırka da şöyle söylemiştir: Allah Teâlâ, Hazret-i Nuh'un zürriyyetini ibkâ edip neslini uzatmıştır. Bununla beraber bütün insanlar O'nun nesline munhasır değildir. Ümmetler içinde O'na râci' olmayan da vardır. Âlûsî de, şu mütâlaada bulunmuştur: «Sanki bu fırka, garkın umumî olduğuna kâil olmuyor. Nuh aleyhisselâm, küffâr aleyhinde duâ etmiş, fakat ehl-i arzın hepsine gönderilmemiştir. Çünkü bi'setin umumî olması ilk evvel Hâtemü'l-Mürselîn Sallâllahü aleyhivesellem Hazretleri'nin hassâsındandır. Umûma kâil olup da hasrı, gark edilenlere nisbetle yapmış olması da câizdir.» وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ **Hem de âhirîn içinde, yâni sonrakiler, geriden gelen bâkîler içinde de kendine bıraktık.** Burada iki vecih vardır: Birisi mef'ul, mahzûftur. Namına zikr-i cemîl, hüsn-i senâ bıraktık demektir. Bu sûrette سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ **selâm Nuh'a bütün âlemîn içinde.** Allah Teâlâ tarafından bir selâm olur. Diğeri de hikâye tarîkiyle bu selâmın mef'ul olmasıdır ki, bu vecih daha zâhirdir. وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ **Ve şübhesiz O'nun şîasındandır elbette İbrahim.**

ŞÎA: Bir kimsenin arkasından izince giden tarafdarları, peyrevleri demektir. İbrahim aleyhisselâm da, iman ve ihlas esnasında ve Allah yolunda müşriklere karşı mücâhede hususunda ve şerîatinin teferruâtında değilse de, usûlünde O'nun izince gitmiştir. قَلْبٍ سَلِيمٍ **Selîm kalb,** tertemiz, her lekeden sâlim, Allah

---

Kasır: Soyunun kuruması, devam etmemesi. **Gark:** Boğulma.

sevgisinde hâlîs, tamamen O'na teslîm olmuş kalb. أَئِفْكًا آلِهَةً دُونَ اللّٰهِ تُرِيدُونَ **Ifk için mi Allah'dan başka ilâhlara irâde veriyorsunuz?**

IFK: Yalan, dolan, iftirâ demek ki, «Allah'dan başka ilâh var» demek yalancılıktır, iftirâdır, bühtândır. فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ **Derken nücûmda bir nazar yürüttü, yâhud bir bakıma baktı.** Bundan bizce, mütebâdir olan mânâ Sûre-i En'âm'da ...فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَاٰى كَوْكَبًا (*"Vaktaki üzerini gece kapladı, bir yıldız gördü."* En'âm-6/76) geçen fikir ve nazardır. Bu sûrette فَقَالَ اِنّ۪ي سَق۪يمٌ **baktı da: «Ben hastayım» dedi.** Kavil, لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ي رَبّ۪ي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ (*" «Rabbım beni hidâyetine mazhar etmese idi muhakkak şu şaşkın kavimden olacakmışım.»"* En'âm-6/77) meâlinde olur. Fakat müfessirîn buna şöyle mânâ vermişlerdir. Kendileriyle beraber ibadet teklif ettikleri için nücûmda bir bakıma baktı da ahkâm-ı nücûma bakıyormuş gibi mevki'lerini ittisâllerini gözden geçirdi. Onlar, müneccim oldukları için O da, onlarla istidlâl ediyormuş gibi görünerek, «Ben keyifsizim» dedi. Onların teklîflerinden rahatsız olduğunu kasdediyordu. Hatsayım deyince: فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِر۪ينَ **Arkalarını dönerek başından kaçışıverdiler.** Hastalıktan, tâundan korkmuşlar. Bu ifâde, ne kadar nüktelidir. «Hastayım» deyince idbâr, sonra darbeyi vurunca da: فَاَقْبَلُٓوا اِلَيْهِ يَزِفُّونَ **Zifaf eder gibi birbirine girerek ona ikbâl eylediler.** Hücûm ettiler, ikbâl göstermeleri âdî insanların ve umumî cem'iyyetlerin halet-i ruhiyyelerini anlatır. فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَل۪يمٍ **Bunun üzerine O'nu, bir gulâm-ı halîm ile müjdeledik.** Bu uslu oğul, İsmail aleyhisselâm'dır. İshak-ı tebşîr, bundan sonra ayrıca söylenecektir. فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ **Derken vaktâki beraberinde koşmak, yâni çalışmak çağına erdi.** O'na Allah için yapılacak bir iş, bir tâat göstermek üzere: قَالَ يَا بُنَيَّ اِنّ۪ٓي اَرٰى فِي الْمَنَامِ **«Ey yavrum, dedi, ben düşümde görüyordum ki,** اَنّ۪ٓي اَذْبَحُكَ **ben seni boğazlıyorum.** فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى **Artık bak ne görürsün.»** **Ne dersin, ne reyde bulunursun.** Deniliyor ki, Hazret-i İbrahim, bunu Zilhicce'nin sekizinci, dokuzuncu, onuncu yâni Terviye, Arefe, Nahir geceleri sıra ile üç gece görmüş idi. Peygamberlerin rüyası vâhiy, ta'birleri de vahiy olduğundan Hazret-i İbrahim böyle görmüş ve böyle ta'bir eylemiş ve binaenaleyh böyle vahiy almış olmakla bu, icrâı vâcib bir emr-i Hakk olmuş oluyordu. Bunun üzerine O'nu cebren icraya kalkışmayıp evvelâ suret-i icrâını müşâvere etmek üzere böyle re'yini sorarak tebliğ eyledi ki, bununla ilk önce O'nun itâat ve inkıyâd ile ecrü sevaba nâiliyyetini te'min etmek istedi. Düşünmeli bunu söylerken, «ey yavrucuğum» diye hitâb eden bir babanın kalbinde ne yüksek bir şefekat hissi çarpıyor ve O'na ne kadar büyük bir vâzife

---

Mütebâdir: Ortaya çıkan **İttisâl:** Yakınlık, bitişik. **İstidlâl:** Delil getirmek. **İdbâr:** Geriye dönmek. **İkbâl:** Yönelmek.

aşkı, Allah muhabbeti hâkim bulunuyordu. Düşünmeli de duymalı ki, bu, ne büyük bir belâ, ne dehşetli bir imtihan-ı ilâhî idi. İşte bunun böyle bir emr-i İlâhî olduğunu anlayan ve Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu bilen o halîm oğul, قَالَ يَا اَبَتِ **«Ey babacağım, dedi,** اِفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ **ne emrolunuyorsan yap.** سَتَجِدُنِي اِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِرِينَ **Beni inşaallah sabredenlerden bulacaksın.»** فَلَمَّا اَسْلَمَا **Vaktâ ki, böyle ikisi de teslîm oldular,** Allah'ın emrine teslîm-i nefs eylediler. وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ **Ve İbrahim, O'nu tuttu şakağına yıktı.**

CEBÎN: Şakak, yani alnın yanlarıdır. Bu, Mina'da Sahra'nın yanında veya mescidine nâzır mevzi'de yâhud bu gün kurbanların kesildiği mevki'de olmuştu diye naklediliyor. Bıçağını çekip çekmediği hakkında iki kavil vardır. Burada yalnız buyuruluyor ki, şakağına yatırdı. وَنَادَيْنَاهُ اَنْ **Biz de, O'na şöyle nidâ ettik:** يَا اِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا **«Ya İbrahim, rüyayı gerçekten tasdîk eyledin.»** Sıdkile yerine getirdin, gördüğün gibi inandın ve azm-ü sadakatle icrâ eyledin. Çünkü اَذْبَحُ *«boğazlıyorum»* diye görmüş, ذَبَحْتُ «boğazladım» dememişti. Azm ve ciddiyetle zebha teşebbüs etmekle de kalmayıp o tehakkuk etmişti. Taberî gibi bazı müfessirîn, işbu «وَنَادَيْنَاهُ», «لَمَّا» nın cevabı ve «vav»'ın «وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا» kabîlinden olduğuna kâil olmuşlarsa da muhakkiklerin muhtarına göre vav-ı atf olup burada cevab, tefhîm için mahzûftur. Şöyle demektir: Ve Biz, böyle nidâ edince, ne büyük bayram, ne ta'rîfe sığmaz neş'e ve sürûr hâsıl olduğunu söylemeğe hâcet yok!... Şu da, cevabın ta'lilidir. اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ **Çünkü Biz, böyle mükâfat ederiz muhsinlere.** اِنَّ هٰذَا **Şübhesiz ki, bu,** İbrahim'in ma'rûz olduğu bu oğlunu kurban etmesi işi, لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُبِينُ **elbette açık belâ, parlak imtihandır.** Öyle açık belâ ve parlak imtihandır ki, gerek İbrahim'in ve gerek oğlunun الاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ (*"İhsan ALLAH'a kendisini görüyormuş gibi ibâdet etmendir."* Buhari: İman-37) mantukunca en yüksek mertebe-i ihsanda bulunan muhsinlerden olduklarında hiç şübheye mahal bırakmaz. Onun için Onların, o ihsanlarını mükâfat ile karşılayarak öyle nidâ ettik وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ **ve O'na azîm bir kurbanlık ile fidye de verdik,** yani İbrahim'e oğlunun yerine kesilmek için büyük bir kurbanlık fidye-i necât da verdik. Zebha mübâşeretle rüya tahakkuk ettirilmiş olup da قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا *«Rüyayı tasdîk ettin»* diye nidâ olunduktan sonra fidyenin mânâsı ne olabilir? Bunu en güzel izâh eden vecih, şudur: Deniliyor ki, İbrahim aleyhisselâm, bir oğlu olursa Allah yolunda kurban edeceğini nezreylemişti. Sonra unutmuş, rüya bunu ihtâr eylemişti. Onun için nidâ olunduğu zaman rüya tehakkuk ettirilmiş olmakla beraber nezir yerini bulmamış olduğundan bu fidye, O'nu böyle nesih sûretiyle ikmâl etmiş ve ayrıca bir ni'met olmuştur.

Zebh: Boğazlama, kesme.

Bundan dolayı İmam-ı A'zam demiştir ki: «Çocuğunu kurban etmeği nezredene bir koyun kesmek vacib olur.» Acaba o azîm kurbanlık ne idi ve azameti neresinde idi? Çokları, cennetten gelme, beyaz ve bir rivâyette emlah, yâni alaca ve a'yen; iri gözlü bir koç idi demişler ki, Yehûd'un kavli de buna muvâfıktır. Bâzıları da, Sebîr dağından inme bir va'l, yâni dağ keçisi demişlerdir. Büyüklüğünü de bâzıları maddî olarak iri cüsseli diye bâzıları da mânevî azamet ve ehemmiyyetle tefsîr eylemişlerdir. Yalnız bir Peygamber değil, belki baba ve oğul iki Peygamber'in ibtilâsını ref' eyleyen ve bahusus neslinden Hâtemü'l-Enbiyâ gelecek bir Peygamber'in fidyesi olan ve cennetten gelen bir kurbanlık elbette azîm olur. Bâzıları da demişlerdir ki, azameti ondan sonra sünnet ve din olması itibâriyledir. Ebu Bekr-i Verrak; Bir nesilden değil, doğrudan doğru tekvinden olması haysiyyetiyledir» demiş. Fakat ihtâra hâcet yoktur ki, Kur'ân'ın بِذِبْحٍ عَظِيمٍ **«Büyük bir kurban»** ifâdesi, bütün bunlardan daha şümûllü ve daha azametlidir. Allahü a'lem. وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ **Sonrakilerde de nâmına bıraktık.** O'nu zikri cemîl ile bir yad eder ve sünnetini icrâ ile bayram yaparlar. سَلَامٌ عَلَى إِبْرَاهِيمَ **Selâm İbrahim'e,** كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ **İşte muhsinlere böyle mükâfat ederiz.** Burada «إِنَّا» denilmemesi, biraz evvel geçmiş olduğu için burada bir nevi' te'kîd kasdedildiğine işâret olmalıdır. Evet, İbrahim muhsinlerdendir. إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ **Çünkü O, Bizim mü'min kullarımızdan.** Yehûd, bu zebîhın Hazret-i İshak olduğuna kâil imişler. Muhammed ibn İshak, Taberî gibi bâzıları da, buna zâhib olmuşlar. Muhiddin-i Arabî de, «Fusus»'unda buna gitmiştir. Lâkin burada şu atıf, onları reddetmekte zâhirdir. Zira فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ***«Biz ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik»*** üzerine atfile buyuruluyor ki, وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ **Bir de O'nu İshak ile müjdeledik.** Belli ki, bu şöyle demek oluyor: رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ***«Ey Rabbım, bana salihlerden bir oğul ver»*** diyen İbrahim'i o zebh kıssası zikredilen halîm oğulla müjdeledikten başka, bir de İshak ile müjdeledik. نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ **Ki, salihînden bir Peygamber olmak üzere.** Şu âyet de, bu ikisine sarf edilmek daha mülâyimdir. وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ **Hem O'na,** o halîm oğula وَعَلَى إِسْحَاقَ **ve hem İshak'a bereketler de verdik.** Yâni ikisinin de zürriyyetlerini bereketlendirdik çoğalttık. Burada, «عَلَيْهِ» zamirini İbrahim'e göndermek zürriyyet cihetiyle İshak'a tekâbülünü iktizâ edeceğinden yakışmaz. İshak ve zürriyyet-i İbrahim'in zürriyyetinden olduğu için İbrahim'in İshak'a mukâbil olarak zürriyyet ve bereketi ancak diğer oğlu i'tibâriyle olabilir. Onun için «عَلَيْهِ» zamiri, bu i'tibar ile İbrahim'e gönderilse bile şu tesniye zamirî her halde iki oğula gönderilmek lâzım gelir وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا **İkisinin zürriyyetinden de.** İbrahim'in iki oğlunun ikisi-

---

Tekvin: Var etme.

nin zürriyyetinden de, gulâm-ı halîm olan İsmail'in zürriyyetinden de İshak'ın zürriyyetinden de مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ **hem muhsin, hem de nefsine açık zâlim olan var.** İşbu وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا dan murad, evlâd-ı İsmail ile evlâd-ı İshak olduğunda hiç tereddüt edilmemek ıktiza eder. Zira zamir İbrahim ile İshak'a gönderildiği takdirde bil, İshak zürriyyetinin mukabilinde İbrahim zürriyyeti, İshak zürriyyetinden maadâ bir zürriyyet olmak lâzım gelir. Bu da, ma'lûm olan evlâd-ı İsmail'dir. Ve hatta bu takdirde İbrahim zürriyyeti ünvânının, İshak evlâdından ziyade İsmail evlâdına evlâ ve ahrâ olduğuna bir işaret yapılmış olur. Hasılı: «Ben Rabbıma gidiyorum» deyip de رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ diye yalvaran ve o belâ-i mübîn ile imtihânı muvaffâkiyyetle geçen İbrahim'e Rabbı öyle selâm ve selâmetle zikr-i cemîl ihsân etti. Ve iki oğul müjdeliyerek onlardan zürriyyetine öyle bereket verdi ki,hâlâ ikisinin de zürriyyeti o feyzu bereketle yaşamakta ve fakat hepsi sâlih ve muhsin değil. Kimisi iman ile mertebe-i ihsânda, kimisi de küfrü ma'siyetle nefsine zulm etmekte. Bu suretle İbrahim'e verilen bu zürriyyet bereketi, Nuh'a verilen zürriyyet bakasına şebihtir. Ancak şunu unutmamalı ki, ataların salâhı, evlâdın salâhını istilzam etmez. Onun için Nuh'un zürriyyetinden putperestler, İbrahim'in zürriyyetinden zâlimler çıkmıştır.

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَى
مُوسَى وَهَارُونَ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ
﴿١١٥﴾ وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٦﴾ وَآتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ
الْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١١٨﴾
وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْآخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ ﴿١٢٠﴾
إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا

Ahrâ: Daha layık.

الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾ وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ
لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ
الْخَالِقِينَ ﴿١٢٥﴾ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾
فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ
﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ ﴿١٣٠﴾
إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ
﴿١٣٢﴾ وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ
﴿١٣٤﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٣٦﴾
وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

114- Celâlim hakkı için, Musa ile Harun'u da minnetdâr eyledik.
115- Hem kendilerini ve kavmlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık,
116- Hem yardım ettik onlara da gâlibler onlar oldular.
117- Hem kendilerine o belli Kitab'ı verdik.
118- Ve kendilerini doğru yola çıkardık.
119- Sonrakiler içinde de namlarına şunu bıraktık.
120- Selâm Musa ile Harun'a.
121- Biz, böyle mükâfat ederiz işte muhsinîne.
122- Çünkü ikisi de bizim mü'min kullarımızdan.
123- Şübhesiz İlyas da mürselînden.
124- Zira kavmine demişti: «Siz, Allah'dan korkmaz mısınız?
125- Bir ba'le mi yalvarıyorsunuz bırakıb da O Ahsenü'l-Hâlikîn'i.
126- O Rabbınız ve evvelki atalarınızın da Rabbı olan Allah'ı?»

Ba'l: Cahiliye devrinde bir put.

127- O vakit, O'nu tekzîb ettiler. Şübhesiz ki, onlar da ihzâr edildiler.
128- Müstesnâ Allah'ın ihlâslı kulları.
129- O'na da sonrakilerde şunu bıraktık.
130- Selâm, İlyasîn'e.
131- Biz, böyle mükâfat ederiz işte muhsinîne.
132- Çünkü O, Bizim mü'min kullarımızdan.
133- Şübhesiz Lût da mürselînden.
134- Zira kurtardık O'nu ve bütün ehlini.
135- Kalan bir karıdan başka batanlar içinde.
136- Sonra diğerlerini tedmir eyledik.
137- Ve siz elbette onlara uğrar ve üzerlerinden geçersiniz, sabahleyin.
138- Ve geceleyin, ya akıl edip de düşünmez misiniz?

اَلْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ **Belli Kitab, yâhud beyânı, ifâdesi güzel kitab,** yâni Tevrat. وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ **İlyas da o mürselînden.** Yani yukarıda وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ (*"Celâlim Hakkı için içlerinde inzâr edici peygamberler de gönderdik."* Saffat-37/72) buyurulduğu üzere inzar için gönderildiklerine kasem edilen Peygamberlerden. O da, Benî İsraîl Peygamberlerinden (İlyas ibn Yasîn) ki, Harun aleyhisselâm'ın ahfâdından denilmiş (Sûre-i En'âm Sûresi 35. âyetin tefsirine bak!)

BA'L: Bir putun ismi ki, yirmi arşın boyunda altından ve dört yüzlü bir put olduğu söyleniyor. Kim bilir konduğu kâidesi ne kadardı. Hâlâ Şam'da Ba'lebek kasabası bu nâm iledir. سَلَامٌ عَلَى اِلْيَاسِينَ **Selâm İlyasîn'e.**

İLYASÎN: İlyas demektir. Bâzı kıraatlarda اِلْيَاسِينَ okunduğunda her iki kırâata da mutabık olmak için imlâsı, اليـاسين suretinde yazılır.

YASÎN: İlyas aleyhisselâm'ın babası olmakla Âl-i Yasîn, yine İlyas demek olur. Yasîn, bir de Resul-i Ekrem'in isimlerinden olduğuna göre bazıları, Âl-i Yasîn'den murad, ümmet-i Muhammed olduğunu söylemişlerdir. Herhalde سَلَامٌ عَلَى اِلْيَاسَ denilmeyip اِلْيَاسِينَ buyurulması, bir tevriyeden halî değildir. Âl-i Yasîn kıraatı da, bu tevriyede sarîhtir. İmlâda لاَمْ vasledilmeyip de, iki kırâata müsâid şekilde yazılması da, bu tevriyenin bi'l-vücuh mültezem olduğunu iş'âr eder. Şu halde demek olur ki, burada «Selâm İlyas'a» denirken, «Selâm Âl-i Muhammed'e» mânâsına bir de tevriye kasd olunarak اٰلِ يَاسِينَ buyurulmuş ve bundan dolayı omalıdır ki, selâm fıkraları da burada bitirilmiş, Lût ve Yunus kıssalarında daha ziyâde فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (*"Sonra da bak o inzâr edilenlerin âkıbeti nasıl oldu?"* Saffât-37/73) mazmununa tenbih buyurulmuştur. Bu tevriyye nazaran اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ***«Çünkü o bizim mü'min kullarımızdandı.»***

Tedmir: Mahvetme, yok etme.

İlyas'a ve Yasîn'e râci' olabilir demektir. وَاِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ (*"Ve Siz elbette onlara uğrar ve üzerlerinden geçersiniz, sabahleyin."* Saffât-37/137) Kureyş Şam'a ticaretle giderlerken yolları kavm-i Lût'un yerlerine uğrar.

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٩﴾ اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ
﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ
وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ
اِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَاَنْبَتْنَا
عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ ﴿١٤٦﴾ وَاَرْسَلْنَاهُ اِلَى مِائَةِ اَلْفٍ
اَوْ يَزِيدُونَ ﴿١٤٧﴾ فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلَى حِينٍ ﴿١٤٨﴾ فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ
الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ ﴿١٤٩﴾ اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ اِنَاثًا
وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ اَلَا اِنَّهُمْ مِنْ اِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ اللّٰهُ
وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾
مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾ اَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ
مُبِينٌ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٥٧﴾ وَجَعَلُوا بَيْنَهُ
وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾ سُبْحَانَ اللّٰهِ
عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٥٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٠﴾ فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾
مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ﴿١٦٢﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ ﴿١٦٣﴾ وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهُ

مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ ﴿١٦٥﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾
وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ ﴿١٦٧﴾ لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا
عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾ وَلَقَدْ
سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ
جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ ﴿١٧٤﴾ وَأَبْصِرْهُمْ
فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ
فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ ﴿١٧٨﴾ وَأَبْصِرْ
فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾
وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٢﴾

Meal-i Şerifi

139- Şübhesiz Yunus da, o mürselînden.

140, Hani bir vakit dolu gemiye kaçmıştı,

141- kur'a çekmişti de kaydırılanlardan olmuştu.

142- Derken kendisini balık yuttu, melâmette idi.

143, Eğer çok tesbîh edenlerden olmasa idi,

144- Her halde ba'solunacakları güne kadar onun karnında kalırdı.

145- Hemen Biz, O'nu alana attık, hasta idi.

146. Ve üzerine kabak cinsinden bir ağaç bitirdik.

147- Ve O'nu yüz bine Resûl gönderdik ve hattâ artıyorlardı.

148- O vakit O'na iman ettiler de onları bir zamana kadar istifâde ettirdik.

149- Şimdi sor o seninkilere: Rabbına kızlar, onlara oğullar öyle mi?

Melamet: Kınanmışlık.

150- Yoksa Biz, Melâikeyi dişi yaratmışız da onlar şâhid mi bulunuyorlarmış?

151- Ha!... onlar şübhesiz ki, bühtânlarından

152- «Allah doğurdu» derler ve elbette bunlar yalancıdırlar.

153- Kızları, oğullara tercih mi etmiş?

154- Nah sizlere! nasıl hükmediyorsunuz?

155- Hiç de mi düşünmezsiniz?

156- Yoksa sizin için açık bir fermân mı var?

157- O halde getirin kitabınızı sâdıksanız.

158- Bir de O'nunla cinler beyninde bir neseb uydurdular. Celâlim hakkı için cinler bilirler ki onlar ihzâr olunacaklardır.

159- Münezzeh Sübhân o Allah, onların isnâd ettikleri vasıflardan.

160- Lâkin Allah'ın ihlâs ile seçilen kulları başka.

161- Çünkü siz ve taptıklarınız

162- O'na karşı kimseyi meftûn edemezsiniz.

163- Meğer ki, Cahîm'e saldıran olsun

164- Bizden ise her birimiz için bir makam-ı ma'lûm vardır.

165- Ve Biz, elbette Biz, o saf dizenleriz.

166- Ve biz, elbette Biz, o tesbîh edenleriz.

167- Ve gerçek evvel şöyle diyorlardı:

168- «Eğer yanımızda evvelkilerinkinden bir zikrolsa idi,

169- Her halde Allah'ın ihlâs ile seçilmiş kullarından olurduk.

170- Fakat şimdi ona küfrettiler, artık ileride bilecekler.

171- Celâlim hakkı için, risâletle gönderilen kullarımız hakkında şu kelimemiz sebkat etmiştir:

172- «Onlar, elbette onlar, muhakkak muzaffer olacaklardır.

173- Ve elbette bizim askerlerimiz, mutlak onlar gâlib geleceklerdir.»

174- Onun için yüz çevir de onlardan bir zamana kadar.

175- Gör onları, yakında görecekler.

176- Ya şimdi bizim azâbımızı mı iviyorlar?

177- Amma onların sahasına indiği vakit, ne fenâdır o acı haber verilenlerin sabahı!...

178- Yine sen, yüz çevir de onlardan bir zamana kadar.

179- Gör, yakında görecekler.

180- Tesbih o izzetin sahibi Rabbına onların vasıflarından.

Sebkat: Geçmek.

181- Ve selâm mürselîne.

182- Ve hamd âlemlerin Rabbı Allah'a.

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ **Şübhesiz ki, Yunus da o mürselînden.** Yunus aleyhisselâm'ın kıssasında Allah Teâlâ'nın bir Peygamberini habsedişinin bir ifâdesi vardır. Bunun burada zikri daha ziyâde Peygamber'e bir tezkîr olmak haysiyyetiyledir. إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ **Hani düşün o vaktı ki, Yunus ibâk sûretiyle dolu gemiye kaçmıştı.**

İBAK: Bir kölenin Efendisinden firâr etmesidir. Sûre-i Enbiyâ'da وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا (*"Zennun'u da: Hani öfkelenerek gitmişti "* Enbiya-21/87) buyurulduğu üzere Yunus aleyhisselâm, öfkelenip taraf-ı İlâhî'den izin gözlemeksizin çıkmış olduğundan ibâk ta'bîr buyurulmuştur. Alûsî tefsîrinde der ki: Yunus aleyhisselâm hakkında Ehl-i Kitab'ın kitablarında mezkûr olan şudur: Allah Teâlâ O'nu, Ninova ahâlesine gidip da'vet etmeğe me'mûr eylemişti ve o vakıt Ninova cidden büyük idi. Üç gün kadar bir müddette kat'olunabilirdi. Şerleri büyümüş, fesâdları çoğalmış idi. İşi isti'zâm etti ve Tarsus'a kaçtı. Onun için Yafa'ya geldi, bir gemi buldu. Sahibleri Tarsus'a gitmek istiyorlardı. İsticar etti, ücretini verdi ve gemiye bindi. Derken büyük bir fırtına koptu, dalgalar çoğaldı, gemi gark olacak hale geldi. Gemiciler telâş ettiler, gemi hafiflemek için bâzı eşyaları denize attılar. O sırada Yunus, gemini karnına inmiş uyumuş, hattâ nefesi yukarı çıkarmış. Kaptan, O'na vardı: «Ne uyuyorsun kalk, Rabbına duâ et. Ola ki, bizi bu halden halâs eder de helâk etmez» dedi. Ve birbirlerine: «Gelin bu şer bize kimin sebebiyle geldi bilmek için kur'a atalım» dediler. Kur'a attılar, Yunus'a düştü. Bunun üzerine: «Anlat bize, sen ne yaptın, nereden gelip nereye gidiyorsun, hangi köyden hangi soydansın?» dediler. O vakit onlara: «Ha ben, karayı ve denizi yaratan İlâhü's-semâ Rabbın kuluyum» dedi ve haberini anlattı. Onun üzerine çok korktular ve «neye öyle yaptın» diye levmettiler. Sonra O'na: «Bu deniz durmak için biz, sana ne yapalım?» dediler. «Beni denize atın, durur. Çünkü bu büyük fırtına benim için» dedi. Adamlar gemiyi geri karaya atmağa çalıştılar, yapamadılar. Nihayet Yunus'u tuttular, gemide bulunanların necâtı için denize attılar. Derhal deniz durdu ve Allah Teâlâ, büyük bir balığa da emretti. O'nu yuttu. Onun karnında üç gün, üç gece kaldı. Ve karnında Rabbına duâ ediyor ve O'na yalvarıyordu. Derken Allah Sübhâneh balığa emretti. O'nu karaya bıraktı. Sonra Allah azze ve cell, O'na: «Kalk Ninova'ya var, bundan evvel sana emrettiğim vech ile ahâlisine nidâ et,» buyurdu. Yunus aleyhisselâm da, vardı, nidâ etti ve: «Ninova, üç gün zarfında batacak» dedi. Bunun üzerine Ni-

---

İsticâr: Kiralamak. **İsti'zâm:** İşi büyütmek. **İbâk:** Bir kölenin efendisinden kaçması.

nova ricâli, Allah Teâlâ'ya iman ettiler. Ve oruç nidâ ettiler ve hepsi eskiler giydiler. Kral haber aldı. O da, tahtından indi, hullesini çıkardı ve bir çul giydi ve kül üzerine oturdu. Gerek insan ve gerek hayvan hiçbiri ne yiyecek, ne içecek tatmasın diye münadi çağırtıldı. Ve hepsi Allah Teâlâ'ya sığındılar ve şer ve zulümden geçtiler. Allah Teâlâ da, kendilerine merhamet buyurdu, azâb etmedi. Etmeyince Yunus aleyhisselâm merak etti: «İlâhî, işte ben bundan kaçmıştım. Çünkü bilirdim sen rahîm, raûf, sabûr, tevvâbsındır. Ya Rabb, benim canımı al artık ölüm bana hayattan hayırlıdır» dedi. «Ya Yunus cidden mahzûn oldun?» buyurdu. «Evet», ya Rabb» dedi. Ve Yunus çıktı, şehrin mukâbilinde beride bir gölgelik yaptı, altına oturdu. Şehirde ne olacağını gözetiyordu. Allah Teâlâ emretti, kendisine sıkıntısından gölge olmak için başı ucunda bir kabak çıktı. O kabakla ferâhlandı, büyük bir ferâh duydu. Yine Allah Teâlâ, bir kurda emreyledi kabağı vurdu kuruttu. Sonra sıcak bir Semûm rüzgârı esdi. Güneş de Yunus aleyhisselâm'ın başına aksetti, iş ağırlaştı. Ölüm hoşlanılacak hale geldi. O vakit Rabb: «Ya Yunus, kabağa cidden acıdın mı?» buyurdu. «Cidden acıdım ya Rabb» dedi. Allah Sübhanehü de: «Ya sen, o hiç üzerine yorulmadığın bakıp büyütmediğin, belki bir gecede bitip bir gecede helâk olan kabağa acırsın da ben, o içinde on iki tepeden fazla insan sakin olan ve sağını solunu bilmez bir kavim ve birçok hayvanat bulunan o büyük Ninova şehrine merhamet etmez miyim?» buyurdu . Alûsî, bunu naklettikten sonra: «Bunda hakka muhalif noktalar bulunmakla beraber ıttıla' hasıl olmak için nakleyledim» diyor. Onun için bu kıssaları okurken Kur'ân'ın ifâdesindeki nezâhete ve inceliklere dikkat ederek okumalıdır. Orada Yunus aleyhisselâm'ı kavminin imanından sonra azâb etmedi diye balığın karnındakinden ziyâde vicdan azâbına düşmüş ve başında kabak da, ondan sonra bitmiş gösteriyor. Halbuki Kur'ân Sûre-i Enbiyâ'da: فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ (*"Biz duasını kabul ile icâbet ettik te, kendisini gamdan kurtardık. Ve işte mü'minleri böyle kurtarırız."* Enbiyâ-21/88) diye O'nun gamdan kurtarıldığını anlattığı gibi burada da alana atılışını ve kabağının bitirilmesini, balığın karnında hasta olarak çıkarılması akabinde olarak anlatmış ve kıssanın sonunu da kavminin imaniyle istifâdeleri gibi bir hüsn-i akibetle bağlamıştır. Sûre-i Yunus'da, فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا اِيمَانُهَا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ (*"Fakat o vakit iman edip de imanları kendilerine faide vermiş bir memleket olsa idi? Ancak Yunus'un kavmi iman ettikleri vakit Dünya hayatta o rüsvâlık azâbını kendilerinden açmış ve bir zamana kadar onları müstefid etmiş idik."* Yunus-10/98) buyurulduğu üzere böyle

---

Ittıla': Haberli olmak.

imanı yeis halinde halâs, yalnız kavm-i Yunus'a nasîb olmuştur. Azâb, iman etmediklerinden dolayı mev'ûd olduğu için kavmi iman ettikten sonra azâb etmedi diye bir Peygamber'in gûya yalancı çıkmış olup da, «ölsem bundan iyi idi» diye mahzûn olmasında mânâ yoktur. Bu hüzün, belki bidâyetinde kızıp kaçtığı zaman olmuş olabilir. Hulâsa buyuruluyor ki: Hani O, dolu gemiye kaçmıştı فَسَاهَمَ **da, sehim, kur'a atışmıştı** فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ **kaydırılanlardan olmuştu.** Yâni kur'ada mağlûb olmuş, gemiden atılmıştı. Burada kendi kendini attı diye bir söz varsa da, مُدْحَضِينَ ta'birinin zâhirine muvâfık değildir. Kendini atmış değil de, kendi rızâsiyle atılmış olabilir. فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ **Derhal balık O'na lokma etti, yâni yuttu.** وَهُوَ مُلِيمٌ **O halde ki, melâmette idi, kendini levm ediyordu, peşîmân oluyordu.** فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ **Eğer O, çok tesbih edenlerden olmasa idi,** öteden beri Allah'ı tesbih ile çok zikr ederdi. Bu zulûmâtta da: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (*"Senden başka ilah yok. Sana arz-ı tesbih ederim. Ben doğrusu zalimlerden oldum."* Enbiya-21/87) diye nidâ ediyordu. Fakat sade şimdi değil, öteden beri çok tesbîh edenlerden olmasa idi, لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ **bà's olunacakları güne kadar elbette onun karnında kalırdı,** lâkin kalmadı. فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ **Hemen Biz O'na alana, açık, boş bir sâhaya fırlattık.** وَهُوَ سَقِيمٌ **O halde ki, hasta idi.** Fırlattık وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ **ve üzerine yaktîn, yâni balkabağı cinsinden bir ağaç bitirdik.** Gövdesiz, çabuk biter, çok çatallanır uzar ve yaprakları büyük olduğundan gölgeliğe kabiliyyetli bir ağaç. Sâkı olmadığı halde buna ağaç denilmesi çatallanıp yükselebilmesi i'tibâriyledir. Demek ki, başında bu kabağın bitmesi çıktığı sırada hasta halinde bir siper olmak için idi. Bunun basît bir teşkilâta işâret olması da melhûzdur. وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ **Ve O'nu, yâni Yunus'u yüz bine gönderdik,** yâni kaçtığı yere tekrar gönderildi ki, yüz bin nüfûsa bâliğ oluyordu. أَوْ يَزِيدُونَ **Hattâ artıyorlardı,** yâni pek çok değillerse de az da değillerdi, artmağa da müsteıd idiler. Bu ta'bir, iki irsâl arasında tezâyüd bile vakî' olduğuna işârettir. فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ **Bunun üzerine iman ettiler de, Biz de onları bir zamana karşı yaşattık.** İman-ı yeis fâide vermezken bu sûretle kavm-i Yunus'a verdi. فَاسْتَفْتِهِمْ Bu « فَا » bir fezlekedir, yâni yukarıdaki فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (*"Sonra da bak o inzâr edilenlerin akibeti nasıl oldu? Ancak ALLAH'ın ihlâs ile seçilen kulları başka."* Saffat-37/73-74) emrinde buraya kadar tafsil olunan kıssaları bir telhîs ederek demek olur ki, şimdi bunlara atf-ı nazar ve nihâyet Yunus kıssasını da teemmül eyledikten sonra Peygamberliğin müşkilâtından kaçınmayarak ya Muhammed, sen, yine müşrîklere sor, susturmak için de: أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ **Rabbına kızlar, onlara oğullar öyle**

Mev'ud: Vaad edilmiş. **Sehim:** Hisse sahibi. **Telhis:** Kısaltma.

mi? Bu ne biçim taksim? Cüheyne, Benî Seleme, Huzâa Benî Melîh gibi Arab müşrikleri, Melekler Allah'ın kızlarıdır diyorlardı. Halbuki kendilerinin kız evlâdları olsa istemiyorlardı. Bir de meleklere kız demekle onlarda şiddet tasavvur etmiyorlardı. Sûre'nin başında onların tasvir olunan şiddetlerini duyurmak için فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا *("Şimdi sor onlara: Yaratılışça kendilerimi daha çetin "* Saffat-37/11) buyurulduğu gibi burada da, akîdelerini ibtâl için zecir buyuruluyor. Buna karşı i'tizâr makâmında murad, dişi mahlûkları demektir diyecek olurlarsa buyuruluyor ki: أَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ اِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ **Yoksa biz Melâikeyi dişi olarak yaratmışız da, onlar şâhidler mi imiş?** ... اَلَا **Ha, bak!** Bu, yukarıki «sor» emrinde dâhil olmayarak doğrudan doğru taraf-ı İlâhî'den yalancılıklarını i'lan ile mezheblerini ibtâl ve tenakuz gibi açık yalan olduğu ma'lûm olan şeylere şehadet etmeğe kalkışanların şehâdetleri mesmu' olamayacağını ihtâr eder. وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا **Bir de, Allah ile Cinler beyninde bir neseb uydurdular.** Bu cümle, لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللّٰهُ ***«Onlar ALLAH doğurdu derler»*** kavli üzerine ma'tûftur. Hitabdan yine bu sûretle gayaba geçilmesi sözlerinin şenâatinden dolayı hitaba kabiliyyetleri olmadığını bir ihtardır. Yâni iftiralarından bütün cinlerle Allah arasında bir neseb, Ulûhiyyette iştiraki ifâde edecek vech ile bir münâsebet, bir ortaklık uydurmağa kadar gittiler. Burada Cin, Meleklere dahi şamil olan eamm mânâya ale'l-umûm gizli mahlûklar, maba'dettabiî kuvvetler, bütün ruhanîler demektir. Mecûsî mezheblerinde olduğu üzere Şeytan, Allah'ın kardeşidir. Melekler, Allah'ın kızlarıdır dedikleri gibi birtakımları da ruhanîlerin, cinlerin, Meleklerin Allah'a münasebeti yakınlığı vardır. Biz, onların vesâtâtı olmaksızın Allah'a yaklaşamayız. Allah yanında şefi'lerimiz olmak için biz, onlara ibadet etmekteyiz diyor, şirk koşuyor. Biri şer yapar, biri hayır diyorlardı. Sûre-i En'âm'da وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ *("Bir de tuttular ALLAH'a cinleri şerik koştular."* En'am-6/100) وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ *("Ve böyle biz her peygambere insü cinn şeytanlarını düşman kılmışızdır..."* En'am-6/112) âyetlerinin tefsirinde buraya dair tafsilât geçmişti bak! وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ **Halbuki o neseb isnâd ettikleri ruhanîler ale'l-husus Melâike bilir, şehâdet ederler ki,** اِنَّهُمْ **her halde onlar,** o iftirayı uyduran yalancılar, لَمُحْضَرُونَ **muhakkak ihzâr olunacaklar,** yakalanıp cehenneme tıkılacaklardır. سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ **Allah, onların isnâd ettikleri vasıflardan münezzeh Sübhândır.** Bilirler, böyle tesbîh ile tenzîh ederler. Meleklerin tesbîhinde şübhe olmadığı gibi خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ *(" Beni ateşten .»"* Sâd-38/76) diye mahlukiyyetini i'tiraf eden İblis bile müşriklerin isnâd eyledikleri şirk

---

Zecir: Zorlama, çağırma. **İrsal:** Göndermek. **Tezayüd:** Çoğalma. **İ'tizar:** Özür dileme. **Mesmu:**dinlenilen. **Şefî':** Şefaatçi

vasıflarından Allah'ı tenzîh eder, إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ (*"...Sizden katiyyen beriyim..."* Enfal-8/48) der.

إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ **Lâkin Allah'ın ihlâs ile seçilen kulları başka.** Onlar, öyle isnâdda bulunmazlar ve onun için azâba da ıhzâr olunmazlar. فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ **Çünkü siz ve o taptıklarınız,** putlarınız ve şeytanlarınız مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ **Allah'a karşı meftun edemezsiniz,** إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ **ancak cehenneme yaslanacak olanı aldatırsınız.** Onun için Allah'ın ihlâs ile seçilen kullarını bozamazsınız. Şu da, o bilen cinlerin, yâni Melâikenin sözlerindendir. وَمَا مِنَّا **Bizden ise başka değil,** إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ **ancak O'na ma'lûm bir makam vardır.** Yâni her birimizin Allah Teâlâ'ya ubudiyyet için durduğumuz ma'lûm bir makâmı, muayyen bir haddi vardır ki, onu geçemeyiz. وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ **Ve biz, elbette biz, şübhesiz o saf dizenleriz.** وَالصَّافَّاتِ صَفًّا (*"Kasem olsun ki ol kuvvetler: O saf dizip de duranlara."* Saffât-37/1) وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ **ve biz, her halde biz, o tesbih edenleriz,** yâni Allah Teâlâ'yı Şan-ı Sübhanî'sine lâyık olmayan evsâftan tenzîh ederiz. Binaenaleyh veled, neseb gibi isnâdları kat'iyyen reddederiz. «إِنْ» وَإِنْ nin muhaffefidir. Yâni ve gerçek وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ **kat'iyyetle diyorlardı ki,** لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ **bizim indimizde evvelkilerinkinden bir zikr olsa idi,** onların ki gibi Allah tarafından indirilme bir kitab, fikirler açıp ibret dersi veren ilâhî bir kitab olsa idi, لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ **Allah'ın ihlâs ile seçilen kulları olurduk.** Kureyş, böyle demişlerdi. فَكَفَرُوا بِهِ **Fakat olunca ona küfrettiler** ıhlâs ile sarılmak şöyle dursun küfrettiler, zikirlerin en güzeli olan Kur'ân nâzil olunca nankörlük edip tanımak istemediler. فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ **Artık ilerde bilecekler.** Küfürlerinin akibeti neye varacağını görecekler. Çünkü va'd-i İlâhî şöyledir: وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ **Celâlim hakkı için, mürselîn kullarımız hakkında ezelde şu kelimemiz sebk etmiştir:** إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ **Elbette onlar, muhakkak mensur olacaklardır onlar.** Önünde olmazsa, sonunda yardım onlara olacaktır. وَإِنَّ جُنْدَنَا **Ve elbette bizim askerlerimiz,** o mürselîne yardım edecek, onun ensarı olacak hakk orduları, لَهُمُ الْغَالِبُونَ **muhakkak onlar galib olacaklardır.** Peygamberler'in hikmet-i irsâlleri akibet tahakkuk edecek, dâvâları zaferi kazanacaktır. Burada, bu kelime-i İlâhiyye Peygamber'e va'd ve muhâliflerine vaîd sıyakındadır. Bu va'dü vaîd tekrar buyurulduktan sonra bu Sûre-i Celîle de, şu âyetle hatmolunuyor: سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ **tesbîh, o izzetin sahibi olan Rabbın Sübhâna onların isnâd ettikleri vasıflardan.** Yâni seni terbiye edip risâletle gönderen ve o kat'î nusrat ve galebeyi va'd buyurmuş olup va'dinde hulf etmesine veya kuvvetü kudretine karşı gelinmesine ihtimâl bulunmayan sahib-i izzet Rabb'ın sübhâna

---

Hulf: Ahdinde durmamak.

o müşrîklerin, kâfirlerin isnâd eyledikleri eksik vasıflardan tenzîh وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ **bir de selâm, o mürselîne.** Mensûrıyyetleri ezelde mukadder olan sana ve yukarıda bir kısmının isimleri geçmiş olan bütün Peygamberlere, bütün bu ni'metlerden dolayı. وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **Hamd da, Allah'a Rabbü'l-âlemîne.** Bu âyet de, pek cem'iyyetli olan âyetlerdendir. İbn Ebi Hâtim'in Şa'bîden tahrîc eylediği bir hadîste Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: «Her kimi kıyâmet günü ecirden tam ölçekle ölçmek mesrûr edecekse, meclisinin âhirinde kalkacağı sıra desin: سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

SÂD SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 88

ص Sûresi, Mekkî'dir. Bir ismi de, Sûre-i Davud'dur. (Besair)
Âyetleri : Kûfî'de seksen, Hicazî, Bısrî, Şamî'de seksen altıdır.
Kelimeleri : Yedi yüz otuz ikidir.
Harfleri : Üç bin altmış dokuzdur.
Fasılası : صد قطرب من لج harfleridir.

Evvelki Sûre'nin âhirine doğru لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّلِينَ لَكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ (*"Eğer yanımızda evvelkilerinden bir zikir (kitap) olsa idi, herhalde ALLAH'ın ihlâs ile seçilmiş kullarından olurduk."* Saffât-37/168-169) hikâye buyrulduğu için, Bu Sûre'de de ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ ile başlıyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِ ﴿١﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾
كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾ وَعَجِبُوا
اَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٤﴾

أَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهاً وَاحِداًۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾ وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ
مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا
بِهٰذَا فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِۚ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌ ﴿٧﴾ ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ
الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَاۜ بَلْ هُمْ فٖي شَكٍّ مِنْ ذِكْرٖيۚ بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِۜ ﴿٨﴾
اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزٖيزِ الْوَهَّابِۚ ﴿٩﴾ اَمْ لَهُمْ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْاَسْبَابِ ﴿١٠﴾ جُنْدٌ
مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْاَحْزَابِ ﴿١١﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ
وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْاَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَاَصْحَابُ
لْـَٔيْكَةِۜ اُولٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ ﴿١٣﴾ اِنْ كُلٌّ اِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
عِقَابِ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

1- Bu zikir ile meşhun Kur'ân'a bak!

2- Fakat o küfredenler bir onur, bir şikak içindeler.

3- Kendilerinden evvel nicelerini helâk ettik! Çığırıştılar, değildi fakat vakti halâs.

4- İçlerinden kendilerine uyandırıcı bir Peygamber geldiğine şaştılar da dediler ki, kâfirler: «Bu, bir sihirbaz, bir kezzâb.

5- İlâhları hep bir ilâh mı kılmış? Bu cidden şaşılacak bir şey, çok tuhaf.»

6- İçlerinden o hey'et de fırladı şöyle: «İlâhlarınız üzerinde sabru sebat

---

Meşhun: Dopdolu. Şikak: Nifak.

edin, bu cidden arzu olunur bir şey, bir murad.

7- Biz, bunu diğer millette işitmedik. Bu, bir uydurmadır mutlak.

8- O zikr aramızdan ona mı indirilmiş?» Doğrusu onlar benim zikrimde bir kuşkulu şekk içindeler. Doğrusu henüz azâbımı tatmadılar.

9- Yoksa sana onu veren azîz, Vehhab Rabbının rahmeti hazîneleri onların yanında mı?

10- Yoksa onların mı bütün o göklerin, yerin ve aralarındakilerin mülkü? Öyle ise, haydi esbâb içinde üstüne çıksınlar.

11- Onlar, burada ahzâb döküntüsünden (muhtelif partilerden) bozuk bir ordu.

12- Onlardan evvel tekzib etmişti Nuh kavmi ve Âd ve o kazıkların sahibi Fir'avn

13- Ve Semûd ve kavm-i Lût ve Eykeliler, bunlar işte o ahzab.

14- Başka değil, hepsi gönderilen elçileri (Resûlleri) tekzîb etti de öyle hak oldu azâbım.

Rivâyet olunuyor ki, Ebu Talib hastalandığı zaman Kureyş'ten bir hey'et geldi. İçlerinde Ebu Cehil de vardı. Yanına girdiler: «Biraderinin oğlu, bizim ilâhlarımıza şetmediyor. Şöyle yapıyor, şöyle şöyle diyor. O'na haber göndersen de nehyeylesen» dediler. Haber gönderdi, Nebîyyi Ekrem sallâllahü aleyhivessellem geldi, odaya girdi. Ebu Talib'in yanında bir kişilik yer vardı. Oraya oturmasın diye Ebu Cehil sıçradı, oraya oturdu. Resûlullah, amucasının yakınında oturacak yer bulamayınca kapının yanında oturdu. Ebu Talib: «Ey biraderzâdem, kavmin yine senden şikâyet ediyorlar. İlâhlarına şetmediyorsun, şöyle şöyle diyorsun zu'munda bulunuyorlar.» dedi. Onlar da, birçok söylendiler. Resûlullah, söz aldı: «Ya ammi, ben onları bir kelime üzere istiyorum. Bir kelime ki, onunla Arab, onlara inkiyâd edecek, Acem onlara cizye verecek» dedi. Bunun üzerine ferahlandılar: «Babanın aşkına ondan fazlasını veririz, ne o kelime?» dediler. «Bir tek kelime» dedi. «Ne o» dediler. لَاإِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ dedi. Der demez telâş ile kalktılar ve elbiselerini çırparak اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا اِنَّ هٰذَا لَشَىْءٌ عُجَابٌ (*"İlâhları bir tek ilâh mı kılmış? Bu gerçekten şaşılacak bir şey."* Ahmed b. Hanbel: 1/227-362) dediler. İşte ... صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ 1-7 ayetine kadar bunun üzerine nâzil oldu.

«صٓ» ص, Bunu, âyet sayan rivâyet yoktur. Yazılışı i'tibariyle bir harf, okunuşu i'tibariyle bir isim veya «صَيْدٌ» dan fiil-i mâzî veya «صَادَ»dan emr-i hâzır olabilir. Harf olduğuna göre diğer mukattaatta geçtiği üzere tehaddî ve i'câz yo-

---

Şetm: Küfretmek. Zu'm: Zan. Tehaddi: Meydan okuma .Mukattaat: Kısaltmalar.

luyle serdedilmiştir. Ekserin kavlince bu Sûre'nin ismidir. Mücerred bir remz olması da mel'hûzdur. Fatiha'da, bu harf ile alâkadar Sırat kelimesi vardır. Sıdk maddesi de, bu remzin ilk ihtâr edeceği kelimelerdendir. صَدَقَ اللّٰهُ «sadıksın ya Muhammed, ya sadık» gibi. Hasen'den rivâyet olunduğuna göre «sadâ»'nın müfâalesi olan müsadattan emirdir. Sadâ, karşılık vermektir. Onun için sesin aksettiği yerden verilen karşılığa sadâ denir. Binaenaleyh «dal»'ın kesriyle Sadi: sadâla sen, Kur'ân sesine ma'kes ol, sadâ gibi karşılık ver, yâni mazmûniyle âmil ol, icra et demek olur. İbn Abbas'dan bir rivâyete göre «ص» gece ve gündüz yokken Arş-ı Rahmân'ın üzerinde bulunduğu deryanın ismidir. وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ. (*"Arşı su üstünde idi..."* Hûd-11/7) bak! Saîd ibn Cübeyr'den: «Allah Teâlâ'nın iki nefha arasında mevtâyı ihyâ buyurduğu deryânın ismidir.» Bu iki rivayet garîb olmakla beraber lâtîftir. Bunlarda ص kasem mânâsını da tazammun edebilir. Ve o surette وَالْقُرْآنِ **atfoluyor.** ذِى الذِّكْرِ **Sahib-i zikir, zikirli, zikir dolu.** Burada zikir şu üç mânâdan her biriyle tefsir olunabilir.

ZİKİR: Namı anılmak, şerefü şan manâsına وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ (*"Ve muhakkak ki O, hem senin için, hem kavmin için bir şereftir..."* Zuhruf-43/44) gibi. Anmak, tezkir, va'z ve ihtar mânâsına, şeriat ve ahkâm, va'dü vaîd, geçmiş ümmetlerin vekâyinden medâr-ı ibret olan kısas ve ahbar gibi. Dinde ihtiyac bulunan şeyleri anlatmak mânâsına, yâni şanlı, nasihatlı, din öğreten, ibret dersi veren Kur'ânâ kasem olsun ki... Bu kasemin cevabı mahzûftur. بَلْ o mahzufa ma'tuftur. Yâni sen, risâletinde sadıksın, sana söylenen haktır, o va'dü vaîd muhakkak yerini bulacaktır. Fakat kâfirler فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ **bir zillet ile şıkak içinde,** kendilerini bir onur ki, bir şıkak sarmış, kibirlerinden hakkı kabul etmiyorlar. Muhtelif garazlara türlü ma'bûdlar peşinde boğuşuyorlar. فَنَادَوْا **Çığırıştılar,** yâni helâki gördükleri vakit tevbe edip, «aman ya Rabbi» diye bağırıştılar, feryâd ettiler. وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ **Fakat o vakit yâhud o çığırışma kurtulacak zaman değildi, kaçamak ihtimâli kalmamıştı.** Lât, lâ demektir. أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلٰهًا وَاحِدًا **«İlâhları hep bir ilâh mı kıldı?»** Yâni لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ diye hepsinden ulûhiyyeti nefyetti de yalnız birine mi kasr etti? إِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ **«Bu, cidden pek acaib bir şey»** Atalarından beri şirke alışmış olan cahiliyye kafası, bu kadar muhtelif insanların muhtelif âmal ve hissiyyâtını yalnız bir ma'budun nasıl tatmin edebileceğini düşünemiyor. O'nun بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ (*"öyle herşeyin melekûtu yedinde bulunan."* Yasin-36/83) olduğunu bilmiyor da, Tevhid'e taaccüb ediyor. مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ **Biz bunu, millet-i âhire de işitmedik.** Millet-i âhıre, diğer millet yâhud sonraki millet demektir. Bu surette Nasrâniyye'te işâret olur. Çünkü İslâm

---

Melhuz: Olabilir, düşünülebilinen. **Ma'kes:** Karşılık verme. **Müsadat:** İzin verme.

gelmeden evvel o zaman için en son millet, Nasrâniyyet idi, O da teslîsi kabul ediyordu. أَؤُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا **«O zikir, yâni Allah'ın zikrü ihtârını havi olan Kur'ân aramızdan O'na mı indirilmiş?»** ذِكْرِى **Zikrim, yâni Kur'ân** عَذَابِ **azâbı demektir,** kesre ile yâdan iktifâ olunmuştur. İkâbı, da böyledir. جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الاَحْزَابِ **Onlar, burada Ahzabdan kalma bozuk bir ordu döküntüsü,** yâni eskiden Peygamberler'e karşı toplanmış, mahvolmuş muhtelif hiziblerden bakiyye, onlar gibi hezîmete mahkûm, bozuk, vahdet-i rûhiyyesi yok, mâneviyyatı perişan, derme çatma bir kaçasker, ordu, askerler böyle askerler. Bu âyet, çokc âlib-i dikkattir. Burada Kureyş'in Bedr'den başlayan hezîmetine işâret olunduğu gibi, muvaffak olacak muntazam bir ordunun muntazam bir milletten çıkabileceğini anlatıyor.

وَمَا يَنْظُرُ هٰؤُلَٓاءِ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾ اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾ اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُٓ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾ وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَٓا اِلٰى سَوَٓاءِ الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ هٰذَٓا اَخ۪ي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْن۪يهَا وَعَزَّن۪ي فِي الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى

نِعَاجِهِۜ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ الْخُلَطَٓاءِ لَيَبْغ۪ي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَل۪يلٌ مَا هُمْۜ وَظَنَّ دَاوُ۫دُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ
فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَاَنَابَ ﴿٢٤﴾ فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَۜ
وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٢٥﴾ يَا دَاوُ۫دُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ
خَل۪يفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ
الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَب۪يلِ
اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

15- Onlar da başka değil, bir tek sayhaya bakıyorlar, öyle ki, ona «hık» yok.

16- Birde «Ya Rabbenâ, bizim pusulamızı hesab gününden evvel acele ver» dediler.

17- Şimdi sen, onların dediklerine sabret de kuvvetli kulumuz Davud'u an. Çünkü O, çok terci' yapar (evvab) idi.

18- Çünkü Biz, O'nun maiyyetinde dağları müsahhar kılmıştık: Tesbih ederlerdi akşamleyin ve işrâk vakti.

19- Kuşları da toplu olarak, hepsi onun için terci' yapar (evvab) idi.

20- Hem mülkünü kuvvetlendirmiştik, hem de kendisine hikmet ve fasl-ı hitâb vermiştik.

21- Bir de, hasım kıssası geldi, mi sana? Hani surdan mihrâba aştıkları vakit.

22- O vakit Davud'un üzerine giriverdiler de onlardan telâşa düştü. Korkma, dediler, iki hasmız, bâzımız bâzımıza tecâvüz etti. Şimdi sen, aramızda hakk ile hükmet ve aşırı gitme de bizi doğru yolun ortasına çıkar.

23- Şu benim biraderim. Onun doksan dokuz dişi koyunu var, benim

---

Terci': Günahlardan geri dönüp, tevbe eden.

ise bir tek dişi koyunum var. Böyle iken, "bırak onu bana" dedi ve beni söyleşmede yendi.»

24- Dedi ki: «Doğrusu senin bir koyununu kendi koyunlarına istemesiyle sana zulmetmiş ve hakikaten karışıkların çoğu birbirlerine tecâvüz ediyorlar. Ancak iman edip de salâh isteyenler başka, onlar da pek az.» Ve sanmıştı ki, Davud, kendisine sırf bir fitne yaptık. Hemen Rabbına istiğfar etti ve rükû' ederek yere kapanıp tevbe ile rücû' etti.

25- Biz de, O'nu kendisine mağfiret buyurduk ve hakikat O'na indimizde kat'î bir yakınlık ve bir akibet güzelliği vardır.

26- «Ya Davud, munakkak ki, Biz, seni arzda bir halîfe kıldık. İmdi nâs arasında hakk ile hükmet de (keyfe) hevâya tabi' olma ki, seni Allah yolundan sapıtmasın. Çünkü Allah yolundan sapanlar, hesab gününü unuttukları cihetle kendilerine pek şiddetli bir azâb vardır.»

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا KITT: Esâsen pusla, atiyye puslası demektir. Burada, hıssa mânâsınadır. **«Hesab gününe, Kıyamete kadar beklemeye lüzûm yok, o ikabdan bizim hıssamızı şimdiden peşîn ver» diye istihzâ etmek istiyorlar.** ذَا الْأَيْدِ **Sahib te'yid, kuvvetli.** Rivâyet olunur ki, müşarun'ileyh bir gün oruç tutar, bir gün iftar ederdi ve gece yarısı namaza kalkardı. Bu suretle kuvvetinin esası, din kuvveti olduğu anlatılmak üzere şöyle ta'lîl olunuyor: إِنَّهُ أَوَّابٌ **Çünkü o bir evvabdır.**

EVVAB: Tevvâb vezninde evbden mubalağalı ism-i fâildir. Evb, Rağıb'ın beyânına göre, rücuun bir nev'i, iradî olan kısmıdır. Dönülmesi lâzım gelen yere dönmek demektir. Bu mânâdan evvab, tevvab gibi Allah'a çok rücu' eden demek olur. Onun için burada, رَجَّاعٌ إِلَى مَرْضَاةِ اللهِ *«ALLAH'ın rızasına çokça dönüp yönelen.»* diye tefsir etmişlerdir. Ancak recca', hem rücû'dan, hem de müteaddisi olan reci'den olabilir. Reci' ise, irca' ve terci' mânâlarına geldiğine ve seste terci', nağme ve ahenk yapmak veya sadâ vermek demek olduğuna göre recca', iyi terci' yapan mürecci' mânâsını dahi ifâde etmiş olur.

Nitekim يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ (*"Ey dağlar çınlayın onunla beraber."* Sebe'-34/10) de, bu mânâ açıktır. Bu münâsebetle evvâb, Mücahid'den rivâyet olunduğu üzere, bir de müsebbih, çok tesbih eden mânâsına tefsir edilmiştir ki, Ebussuud, bunun vechinde şöyle diyor: «İkinci evvâb, müsebbih mevzıına konmuştur. Çünkü tesbîhi tercî' yapıyordu, müreccî' de recca'dır. Çünkü ard ardına fiiline rücû' eder durur. Evvâb, Allah Teâlâ'ya çok rücû eden tevvab demek olduğuna göre de, çok tevbekâr olanın âdeti çok zikrü tesbîh ve takdîs etmektir. Kâmus'ta evb, kasd ve istikâmet mânâlarına dahi geldiğinden evvab, çok doğru ve

azimkâr demek de olabilir. Şu halde evvâb, bir çok mânâlara muhtemil bir kelime olduğundan hepsini aynî bir kelime ile terceme kâbil olmayacaktır. Evvelâ, Alla'a rücu', Sufiyye'nin mevt-i iradî ta'bir ettikleri «Fenâfillah» makamıdır ki, tevbe ve inâbe bunun başıdır. Bu makamda sâdır olan her kuvvet ilâhîdir. Onun için te'yid ve kuvvetin illetinde öyle buyuruluyor. Çünkü O, bir evvab idi. إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ **Hakikaten Biz, dağları O'nun maiyyetinde müsahhar kılmıştık:** Öyle ki, dağlar, يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ **akşam ve işrâk vakitleri tesbîh ederlerdi.** Bunun zâhiri, O'nunla beraber sesle tesbih etmeleri, O'nun tesbîhine te'vib ve tercî' tarîkiyle cevab vermeleridir. Resûlullah'ın avucunda taşların tesbîhi kabîlinden olduğu da söylenmiştir.

İŞRAK VAKTI: Güneş doğup ufk-ı şarkîde biraz yükselerek ziyasının safiyyetle parlamağa başladığı vakittir ki, ilk kuşluk (dahve-i sugra) dır. Bayram namazlarını kıldığımız vakittir. İşrak namazı da, Sünnet'tir. Sonra kaba kuşluk, dahve-i kübrâ olur وَالطَّيْرَ **Kuşları da,** müsahhar kıldık. مَحْشُورَةً **Haşir halinde toplanmış olarak** كُلٌّ **hepsi,** dağlar da, kuşlar da hep لَهُ **onun için,** yâni Davud için أَوَّابٌ **evvâb** idi. Hep O'na terci', yaparak ahenk ile tesbîh ediyorlardı. Ne hoştur ki, burada evvâb fasılasının tercî'iyle mânâsındaki rücu' ve tercîa bir misâl de verilmiştir. Meselâ, Davud evvâb deyince, onlarda evvâb diyorlar. Mamafih sâde bir tekrardan ibâret değil, mânâları farklıdır. Demin ihtar olunduğu üzere evvelki rücûdan çok rücu'kâr mânâsına, ikincisi de tercî' mânâsına recî'den tercîkâr mânâsına olmuş oluyor. Davud, Allah'a rücu' ediyor, onlar, Davud'a tercî' yapıyorlar. Bununla beraber şu mânâ da verilmiştir: Küll, yâni Davud da, dağlar da, kuşlar da, hep لَهُ Allah için tercî' ile tesbîh yapıyorlardı. Dîni, ibadeti böyle kuvvetli olduğu gibi وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ **hem mülkünü kuvvetlendirmiştik,** وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ **hem de kendisine hikmet, nübüvvet, ilmü amelde muhkemlik yâhud Zebur ve ilmi teşri'** وَفَصْلَ الْخِطَابِ **ve fasl-ı hitab, söz kesimi vermiştik.** Yâni hakkı bâtıldan ayırarak nizâı ayırd edip kesmek hassâsı vermiştik. Kesip atan ayırdıcı söz ve sözde iki kıssa arasını ayıran ... أَمَّا بَعْدُ gibi fasıl söze dahi fasl-ı hitâb denilir. İşte böyle müeyyed, kuvvetli, bir tevbekâr idi. Bununla beraber وَهَلْ أَتَيكَ **bir de geldi mi sana?** Bu suretle istifhâm kıssasının ehemmiyyetine nazar-ı dikkati celb içindir. نَبَؤُا الْخَصْمِ **Hasım kıssası.** Hasım, esasen masdar olup muhasım mânâsına dahi kullanılır. Müfrede cem'a, müzekker ve müennese ıtlâk olunur. Nitekim burada şöyle cem-i zamiri gönderiyor. إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ **Mıhrâbın sûrunu aştıkları vakit**

SÛR: Yüksek duvar, **MİHRAB** da: Köşk, şehnişîn.

Şehnişîn: Balkon.

إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ **Davud'un üzerine girdikleri vakit** فَفَزِعَ مِنْهُمْ **ki, birdenbire onlardan telâş etti.** Çünkü bunca muhâfızlara rağmen sûr aşılmış, içeri girilmişti. Fakat girdiler de ne yaptılar? قَالُوا **Dediler:** لَا تَخَفْ **«Korkma** خَصْمَانِ **iki hasım,** yâni biz biribiriyle dâvâlı iki alay muhasımız. بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ **Bâzımız bâzımıza tecâvüz etti.** فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ **Onun için sen, aramızda hakk ile hükmet** وَلَا تُشْطِطْ **ve aşırı gitme.** Hakktan uzaklaşıp cevr etme وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ **de bizi düz yolun ortasına çıkar,** adâlet yap.» Görülüyor ki, dâvâya tekaddüm eden bu şifahî arz-ı hâlin kelimeleri çok ihâmlıdır. Hele işbu وَلَا تُشْطِطْ hitâbında ta'rîzdan daha ileri giden bir ihtâr vardır. Bunlar, ale'l-âde dâvâcılara benzemiyorlar o halde dâvâ nedir? Denirse إِنَّ هَذَا **işte şu,** hazırbilmeclis olan zât أَخِي **benim kardeşim.** Melâike olduklarına göre din kardeşi veya arkadaşı diye tefsîr edilmiştir. Fakat zarûrî değildir. لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً **Onun doksan dokuz na'cesi.**

NA'CE: Dişi koyuna ve dişi sülüne denildiği gibi kadına da istiâre edilir. وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ **«benim ise, bir tek na'cem var.** فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا **Böyle iken onu benim nasıbime bırak dedi.** وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ **Ve hitâbda bana ağır bastı.»** Söyleşmede, yâhud namzedleşmede hatırlı geldi, galebe etti. قَالَ **Dedi ki, Davud:** لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَى نِعَاجِهِ **«Senin bir koyununu koyunlarına istemekle sana zulmetmiş vallahi** وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ **ve hakikaten halîtlardan bir çoğu.»** Burada huletayı, yalnız şürekâ diye tefsîr etmek bize kasır geliyor. أَخِ ta'bîrinde de anlaşıldığına göre ihtilât halinde bulunan, yâni bir cem'iyyette yaşayan insanlar, ihvân, rüfekâ, arkadaşlar yoldaşlardan birçoğu لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ **mutlak biribirlerine tecavüz ediyorlar.** إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **Ancak iman edip salih ameler işleyenler başka,** وَقَلِيلٌ مَا هُمْ **onlar da pek az.** وَظَنَّ دَاوُدُ **Ve Davud, zannetmişti.** Girdikleri zaman veya bu bağîy sözünü söylerken sanmıştı. أَنَّمَا فَتَنَّاهُ **ki, Biz, kendisini sırf bir fitneye düşürdük.** Sevk-ı İlâhî ile mülkünde bir ihtilâl oluyor, kendine beğiy ile bir baskın yaptılar zannetti, yâhud sezmişti ki, kendisine mücerred bir imtihan yaptık. فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ **Derhal Rabbına istiğfar etti,** mağfiretini niyaz eyledi وَخَرَّ رَاكِعًا **ve rükû' ederek secdeye kapandı** وَأَنَابَ **ve tevbe ile Allah'a sığındı.** فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ **Biz de, O'nun için kendisine O'nu, o zannını veya zannettiğini mağfiret buyurduk.** Demek mülkünün şiddet ve kuvveti sûrdan aşılıp mihrâba girilivermesine mani' olmadığı gibi öyle bir fitne manzarası görününce de evvâb olan Davud derhal tevbe ve istiğfar ile Allah'a rücû'da gecikmemiş ve hemen mağfiret-i İlâhiyye'ye ermiştir. Zannettiği fitne vaki' olmamış, mücerred bir ders-i ibret olarak kapanmıştır. Bu kıssa münâsebetiyle bir

---

Cevr: Sıkıntı, zulüm. **İhâm:** Vehme düşürme, vehimlendirme. **Halît:** Ortak

çok lâflar edilmiş, masallar söylenmiştir. Onun için Hazret-i Ali'nin: «Her kim, Davud hadîsini kassasların rivâyeti vechiyle tahdîs ederse ona, yüz altmış deynek vururum» dediği nakllediliyor. Bâhusus Cenab-ı Hakk buyuruyor ki: وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى **Ve şübhesiz ki, O'na huzur-ı ızzetimizde muhakkak bir yakınlık** وَحُسْنَ مَاٰبٍ **ve bir meab güzelliği, âkibet varacağı güzel bir merci'** cennette güzel bir makam vardır. Onun için kendisine şöyle hitâb edildi: يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلٖيفَةً فِى الْاَرْضِ **«Ya Davud, muhakkak ki, Biz, seni arzda bir halîfe kıldık.»** Yâni kendi keyfine göre esâletle hükûmet etmek üzere değil, Allah Teâlâ'nın nâmına izâfetle onun ahkâmını icrâya me'mur ki, Âdem'in hilkatinin hikmeti de bu idi. فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ **İmdi insanlar arasında hakk ile hükmet.** Zira hilâfetinin mânâsı budur. وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى **Ve hevaya tâbi' olma.** Nefsin arzusu arkasından gitme, keyfe göre hükmetme فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ **ki, seni Allah'ın yolunda şaşırmasın.** اِنَّ الَّذٖينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ **Çünkü Allah yolundan sapanlar,** Fir'avnler gibi hüküm kendilerinin zannederek Allah'ın ahkâmından başkasını tatbikâ çalışanlar, لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ **hesab gününü unuttukları için kendilerine çok şiddetli bir azâb vardır.**

Bunun üzerine şu üç âyet, iki kıssa arasında fasıla âyetleri, yâni bir fasl-ı hitâbdır. Bunlar da, Davud'a hitab olmak muhtemil ise de, اِصْبِرْ وَاذْكُرْ **«Sabret ve hatırla»** gibi hitabat-ı Muhammediyye'den olması daha doğrudur.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذٖينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾ اَمْ نَجْعَلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدٖينَ فِى الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقٖينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اٰيَاتِهٖ وَلِيَتَذَكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

Meab: Dönülecek yer.

Meâl-i Şerifi

27- Hem o göğü ve yeri ve aralarındakileri Biz, boşuna yaratmadık, o, o küfredenlerin zannı, onun için küfredenlere ateşten bir veyl var.

28- Yoksa iman edip de salih salih işler yapanları Biz, o yerdeki müfsidler gibi yapar mıyız? Yoksa o korunan müttekileri arsız çapkınlar gibi yapar mıyız?

29- Bir kitab ki indirdik, çok mübârek, âyetlerini düşünsünler ve ibret alsın, temiz özlüler.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ Al-i İmran'ın âhirinde إِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ "Hem o göğü ve yeri ve aralarındakini biz boşuna yaratmadık." (*"Elbette o Göklerin ve Yerin yaradılışında)"* Âl-i İmran-3/190 Tefsirine bak.) âyetine bak! كِتَابٌ **Kur'ân,** yâhud bu Sûre ... لِيَدَّبَّرُوا **tedebbür,** aklî, tezekkür naklî cihetlerde olmak gerektir.

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿٣٠﴾
اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾ فَقَالَ اِنّ۪ٓي اَحْبَبْتُ
حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّ۪ي حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّ
فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ
وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّه۪ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ ل۪ي وَهَبْ ل۪ي
مُلْكًا لَا يَنْبَغ۪ي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْد۪ي اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرّ۪يحَ
تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ رُخَٓاءً حَيْثُ اَصَابَ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاط۪ينَ كُلَّ بَنَّٓاءٍ وَغَوَّاصٍ
﴿٣٧﴾ وَاٰخَر۪ينَ مُقَرَّن۪ينَ فِي الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ هٰذَا عَطَٓاؤُ۬نَا فَامْنُنْ
اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

30- Bir de Davud'a Süleyman'ı bahşettik. Ne güzel kul, o cidden bir evvab.

31- Arzolundukta kendisine akşamüstü sâfinat halinde hâlis atlar.

32- «Ben, dedi, o hayır sevgisini Rabbının zikrinden sevdim. Nihayet hıcaba gizlendi.

33- Geri getirin onları bana.» Tuttu bacaklarını, boyunlarını silmeğe başladı.

34- Celâlim hakkı için, Süleyman'a bir fitne de verdik ve tahtının üstüne bir cesed bıraktık sonra tevbe ile rücû' etti.

35- «Ya Rabb» bana mağfiret buyur ve bana öyle bir mülk bağışla ki, ardımdan kimseye yaraşmasın, şübhesiz sensin bütün dilekleri veren vehhab sen,» dedi.

36- Bunun üzerine O'na rüzgârı müsahhar ettik. Emriyle istediği yere yumuşacık cereyan ederdi.

37- Şeytanları da, bütün bennâ' ve gavvâs.

38- Ve daha diğerlerini bendlerde çatılı çatılı.

39- «Bu işte, dedik, Bizim atâmız artık diler kerem et, diler imsâk hesabı yok.»

40- Ve şühbesiz ki, O'na huzur-ı izzetimizde bir yakınlık ve bir akibet güzelliği var.

اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ AŞİYY: Öğleden sonra akşama kadar. الصَّافِنَاتُ Atın, üç ayağını basıp birinin tırnağını dikerek duruşuna sufun denilir ki, en güzel bir duruştur. Ekseriyya halis Arab atlarında olurmuş. Öyle duran ata safin, cem'inde sâfinât denilir. الْجِيَادُ Cevâdın veya cevdin cem'idir. Koşuda seri' olan öğdül at. Demek ki, sâfinât duruştaki güzelliği, ciyâd da gidişteki güzelliği ifâde ediyor. Şu halde arzda hem duruş gösterilmiş, hem koşuş. **فَقَالَ Onun üzerine dedi ki,** اِنّى اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّى mufersirînin çoğu buna şu mânâyı vermişlerdir: **«Ben hayr, yâni mal ve at sevmek için Rabb'ımın zikrinden kaldım.»** حَتّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ **Nihâyet güneş hicâba gizlendi,** yâni gurub etti, ikindi namazı geçti diye bu suretle teessüf etti ve bundan dolayı, «getirin onları bana» deyip hepsini Allah için kurban etti diyorlar. Bu surette حَتّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ mekuli kavilde dahil olarak zamir, Şemse gönderilmiş oluyor. Lâkin diğer birtakım müfessirîn ile beraber biz bunu şöyle anlıyoruz: «Ben o hayır sevmeyi, at sevmeyi Rabb'ımın zikrinden dolayı sevdim» dedi. Yani namazını veya virdini geçirmedi, bil'akis

---

Bennâ: Usta. **Gavvâs:** Çok gayretli, dalgıç.

böyle diyerek atları bırakıp zikrini edaya gitti. حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ taki o atlar hicâba gizlendi. Ahırlara çekildi, yâhud koşuda gözden nihan oldu, o vakit namazını bitirdi. رُدُّوهَا عَلَيَّ **«Geri getirin onları bana» dedi.** فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ **Artık bacaklarını,boyunlarını silmeğe başladı,** okşadı, timarlarına i'tina etti. Evvelkiler, buna kılıç ile silmek mânâsı vermişler ve namazı geçirtmeğe sebeb oldular diye Allah yolunda kurban edildiklerini söylemişlerdir ki, ikisi de Süleyman'ın evvâb olduğunu anlatan birer misâldirler. Eğer bu kurban ediş harbe sevk edilerek öldürülmüş olmaları ise, güzel bir mânâdır.

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا **Celâlim hakkı için, Süleyman'ı bir de fitneye düşürdük ve tahtının üzerine bir cesed bıraktık.** Bu fitne hakkında da bir takım garibeler söylenmiştir. Sûre-i Bakara'da (2/102 nolu âyetin tefsirine bakınız.) işâret olunduğu üzere anlaşılıyor ki, Süleyman aleyhisselâm, Beytü'l-Makdis'i yaptırdığı sırada celbettiği san'atkârlar içinde hıyel-i sanâyia vakıf bir takım şeytanların kurdukları bir ihtilâl yüzünden bir müddet nüfûzunu zayi' etmiş yâhud tahtından cüdâ olmuş, bu suretle tahtında ya kendisi kuvvetsiz bir cesed halinde hükümsüz kalmış, yâhud tahtı da işgal olunup ona kırk gün kadar heykel gibi birisi oturtulmuş idi. Mason tarihlerinde, mason cem'iyyetlerinin Süleyman aleyhisselâm aleyhine olan bu ihtilâl hareketlerini esas ittihaz ettikleri ve reisinin hatırasına hürmet eyledikleri söylenir.

Bu fitne oldu. ثُمَّ اَنَابَ **Sonra Süleyman, rücu' etti.** Tevbe ile Allah'a sığınıp tekrar tahtına döndü, şöyle ki: قَالَ رَبِّ **«Ya Rabb, dedi,** اغْفِرْ لِي **bana mağfiret buyur.** Her ne kusur, hata sâdır oldu ise, afvü kereminle ört وَهَبْ لِي مُلْكًا **ve bana öyle bir mülk bağışla ki,** لَا يَنْبَغِي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِي **benden başka kimseye gerekmesin.»** Yâni benim halime münâsib, bana mahsus bir mu'cize olsun, yâhud bu kerre olduğu gibi kimse onu benden selbü nezı edemesin. Yukarılarda da geçtiği üzere Razî Tefsîri'nin bir yerinde buna şöyle de mânâ vermiştir: «Yâni bana öyle şanlı bir mülk ver ki, ben, ona nâil olup öldükten sonra, dünya mülkünün vefâsı olsa idi Süleyman'a olurdu denilsin de kimsenin dünya mülküne hırsu rağbeti yaraşık almasın.» Bu da, güzel bir mazmundur. Fakat biz öyle anlıyoruz ki, Süleyman aleyhisselâm'ın asıl maksadı fânî olan dünya mülkü değil, âhiret mülkünü istemektir. Zira مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (*"Her kim âhiret ekini isterse ona ekinini artırırız, her kim de dünya ekini isterse ona da ondan veririz amma âhirette ona hiç nasip yoktur."* Şûrâ-42/20) dir. Ve ondan dolayıdır ki, kendisine ziyâdesi verilmiştir. Nite-

---

Hıyel: Hileler. **Sanâyi:** Sanatlar. **Cüda:** Ayrılmak. **Selb:** Zorla alıp, kapma. **Nezı:** Çekip koparmak.

kim şöyle buyuruluyor: فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ **Biz de, onun üzerine kendisine rüzgârı müsahhar kıldık.** Bunda dünya mülkünün bir rüzgâr gibi gelip geçici olduğuna da bir telmih vardır. O rüzgâr, O'na öyle müsahhar, öyle munkad oldu ki, bir me'mur gibi تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ اَصَابَ **O'nun emriyle serfürû ederek istediği yere akardı.** وَالشَّيَاطِينَ **Şeytanları da,** fitnenin men'şei olan şeytanları da müsahhar kıldık. Burada, bu şeytanların hem bir takım san'at dehâlarına dahi şümûlünü ve hem üç mertebe üzere teşekküllerini anlatan şöyle bir bedel bir îzâh edilmesi ne kadar şâyân-ı dikkattir. كُلَّ بَنَّاءٍ **Her bir benna,** her türlü yapıcı, bina yapmak, san'atı onların her türlüsü, her türlü bina yapanlar ve yapıcıların her türlüsü, mi'mârı, ustası, kalfası, Corci Zeydan, تاريخ الماسونية العام والبنائين الاحرار nâmındaki masonluk tarih-i umûmîsinde benna, kelimesini mason, Fran mason, kelimesini de benna-i hürr diye terceme etmiştir. وَغَوَّاصٍ **Ve gavvas,** dalgıç, denizlerin diplerine dalmakta mâhir olanları وَآخَرِينَ **ve daha diğerlerini** ki, mertebe-i hafada bulunan bunlar, diğer san'atkârlara şâmil olmakla beraber İns şeytanlarından, cin Şeytanlarına kadar varmaktadır. Onun için bunlar şu kayd ile kayidlenmişlerdir. مُقَرَّنِينَ فِي الْاَصْفَادِ **Bukağılarda, zincirlerde çatılı olarak teshîr edilmişlerdir.**

ASFAD: Saferin cem'idir ki, bukağı, bend demektir. Bir de bahşiş mânâsına gelir. Çünkü bahşiş dahi alanı verene bağlayan bir benddir. Lâkin burada, بِالْاَصْفَادِ değil, فِي الْاَصْفَادِ yâni asfâd ile çatılmış değil, asfâdda biribirlerine çatılmış denilmekle bukağı mânâsına olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki, şerrü fesâdlarına meydan verilmeyecek bir surette sıkı bir kayd-i inzibât altına alınmışlardır. هَذَا **Bu,** yâni teshîr ettik de dedik ki, sana verilen bu saltanat, bu teshîr عَطَاؤُنَا **Bizim âtâmız,** bahşişimiz, vergimizdir. فَامْنُنْ **Artık diler mennet,** dilediğine kerem et, in'âm, ihsan eyle, اَوْ اَمْسِكْ **diler tut,** dilediğinde de men' et ya Süleyman, بِغَيْرِ حِسَابٍ **hesab yok.»** Zira tasarruf sana müfevvaz, yâhud hesabsız çok bir âtâ, dünyada böyle olmakla beraber وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ şu **da muhakkak ki, O'na huzur-ı izzetimizde şübhesiz bir yakınlık ve bir hüsn-i meâb, cennette güzel bir merci' ve makam vardır.**

Bir de:

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا اَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾

Serfürû: Boyun eğmek.

وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٤٣﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

41- Kulumuz Eyyûb'u da an, o vakit ki, Rabbına şöyle nidâ etmişti: «Bak bana, meşakkat ve elem ile bana Şeytan dokundu.»

42- «Depren ayağınla, işte serin bir yıkanacak ve içecek.»

43- Dedik ve O'na bütün ehlini ve beraberlerinde daha bir mislini bahşettik tarafımızdan bir rahmet olarak, hem de bir ders-i ibret temiz akıllılar için.

44- Bir de: «Al bir demet, elinle de vur onunla hânis olma.» Hakikat Biz, O'nu sabırlı bulduk, ne güzel kul. Hakikaten O, bir evvâbdır.

أَيُّوبَ **Eyyub,** Aleyhisselâm İys İbn İshak aleyhisselâm. إِذْ نَادَى رَبَّهُ **Hani Rabb'ına nidâ ettiği,** «ya Rabb» diye çağırdığı vakti an, şöyle ki: أَنِّي **«Ben halim şu** مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ **zahmet ve acı ile Şeytan bana dokundu.»** Vesveseye yol buldu.

NUSB: Meşakkat, bedende zahmet, azâbda elem, mal ve evlâd acısiyle tefsir edilmiştir. ارْكُضْ بِرِجْلِكَ **Depren ayağınla**

ركض **REKZ:** Üzengi tepmek, kanad çırpmak kabîlinden olan harekettir. Ne kadar dikkate şâyân bir noktadır ki, Cenab-ı Rabbi'l-âlemîn, Eyyûb'un duâsına cevab olan halâs mu'cizesini verirken bile evvelâ O'na, böyle bir hareket emretmiştir ki, bu emir, tıbkı Meryem kıssasındaki, هُزِّي (*"Hurmanın da dalını kendine doğru silkele, ."* Meryem-19/25) emrine benzer ve إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ (*"O'na hoş kelimeler yükselir onu da ameli salih yükseltir,..."* Fatır-35/10) mazmûnunu da ihtâr eder. Burada bu emir, Hazret-i Eyyüb'a söylendiği gibi hikâye olunarak قُلْنَا hazf edilmiştir. Bu suretle âyet, arada Resûl-i Ekrem'e hitâb eden bir cümle-i mu'teriza imiş gibi bir telmih de yapılmıştır. Ayak vurmak, ayakla deprenmek, üzengilemek, olduğu yerde tepinmeğe, çabalamağa veya sefer veya hicret veya gaza eylemeğe, yâni mücahedenin mümkün olabilen her kısmına sâdık olabileceğine göre bu telmîh, kıssasının hıssa noktalarından birini teşkîl eder. وَخُذْ بِيَدِكَ de böyledir. İbn Cerîr-i Taberî tefsîrinde, Hazret-i Eyyub'un

deprendiği bu arzın Cabiye olduğu naklediliyor. هٰذَا İşte, yani deprenince bir kaynak zuhûr etti, «İşte, dedik, sana مُغْتَسَلٌ bir yıkanacak بَارِدٌ sepserin وَشَرَابٌ ve içecek.» Yıkan ve iç, için dışın iyileşsin, yorgunluğun dinlensin, yüreğin soğusun. Bâzılarına göre bârid, muğteselin sıfatı değil, ikinci bir haber mevkiinde ve şarab-ı barid mânâsındadır. Bunlar, biri sıcak, biri soğuk iki menba' zuhur etmiş, sıcağıyle yıkanmış, soğuğunu içmiş olduğunu söylemişlerdir. Fakat âyetin zâhiri evvelkidir.

وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا **«Ve elinde bir demet tut** فَاضْرِبْ بِه۪ **da vur onunla** وَلَا تَحْنَثْ **ve hânis olma, yemîninde durmamazlık etme.»**

DIGS: Demet, deste. Deniliyor ki, bir hâdise dolayısiyle zevcesine yüz deynek vurmağa yemin etmiş idi. Bu sûretle bir demek yaparak vurmakla yemînin yerine geleceği kendisine ruhsat olarak gösterilmiş ve hudud ve Eymanda bu, «Eyyub ruhsatı» namiyle bâkı kalmıştır. Âyette ne demeti olduğu tasrîh edilmediği için daha geniş vücûhe muhtemildir. Bizim kanaatimizce bu emir, yalnız o ruhsatı göstermekle kalmıyor, eli altında bir cemaat teşkîli lüzûmunu da nâtık bulunuyor. Nitekim şu tezkirde o cihet daha sarîhtir.

وَاذْكُرْ عِبَادَنَٓا اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُو۬لِي الْاَيْد۪ي وَالْاَبْصَارِ ﴿٤٥﴾ اِنَّٓا اَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ﴿٤٦﴾ وَاِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ ﴿٤٧﴾ وَاذْكُرْ اِسْمٰع۪يلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْاَخْيَارِ ﴿٤٨﴾

Meâl-i Şerifi

45- Kullarımız İbrahim'i, İshak'ı, Ya'kub'u da an. Eller ve gözler sahibleri idiler.

46- Çünkü Biz, Onları temiz bir hassa, halîs yurd düşüncesiyle halîslerimizden kılmışızdır.

47- Ve çünkü onlar, muhakkak nezdimizde seçilmiş ahyârdan.

48- İsmail'i de, Elyese'ı de, Zül'kifli de an, hepsi de o ahyârdan.

اُو۬لِي الْاَيْد۪ي وَالْاَبْصَارِ **«Eller ve gözler sahipleri idiler.»** Amelde ve ilimde kuv-

vetleri, icrâ ve istihbâr âletleri vardı. اِنَّا اَخْلَصْنَاهُمْ **Çünkü Biz, Onları halîslerimizden, ihlâsa erdirilmiş havâssımızdan kılmıştık.** بِخَالِصَةٍ **Bir halîsa ile,** yâni hâlis bir hassâ, lekesiz bir haslet ile ki şudur: ذِكْرَى الدَّارِ **Yurd düşüncesi,** şübhe yok ki, düşünmek âkibeti düşünmektir. الْمُصْطَفَيْنَ Aslı الْمُصْطَفَيِينَ dir. Yâni **mustafalardan, güzîdelerden,** süzülüp seçilmişlerden. الْاَخْيَارِ Ahyar, **en hayırlılar,** ömürlerini zevku safa ile geçirmişler değil, Allah indinde en hayırlı olarak seçilmişlerden خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ müeddâsınca *«insanların en hayırlısı insanlara menfâati olanlardır»* (Keşfü'l-Hafâ: 1/472/1254) İnsanların hakikî menfâati da sonunda şerr olmayan uhrevî menfâatlerdir.

وَاذْكُرْ اِسْمٰع۪يلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ **İsmail'i, Elyese'ı ve Zülkifli de an.** İsmail'i, babası İbrahim ile biraderi İshak'dan ayrı olarak zikir, şanına bilhassa i'tinâ içindir. Elyesa' ibn Uhtub ibn Acuz aleyhisselâm, İlyas aleyhisselâm'ın Beni İsraîl üzerine halîfesi olup sonra Nübüvvet verilmiş, Zülkifl, Eyyub aleyhisselâm'ın oğlu Şeref olup Şam'da Tevhîd'e da'vet eylediği zikrolunuyor. وَكُلٌّ مِنَ الْاَخْيَارِ **Hep bunlar da ahyârdan,** Allah için hayrü fazilet neşredenlerden.

هٰذَا ذِكْرٌ وَاِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ لَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٤٩﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْاَبْوَابُ ﴿٥٠﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ ف۪يهَا يَدْعُونَ ف۪يهَا بِفَاكِهَةٍ كَث۪يرَةٍ وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ اَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ ﴿٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

49- İşte bu bir zikirdir ve şübhesiz korunan müttekîler için herhalde güzel bir istikbâl (bir hüsn-i meâb) var.

50- Adin Cennetleri, açılarak kendilerine bütün kapılar.

51- İçlerine kurularak orada bir çok yemişle, bambaşka bir içki isteyecekler.

İstihbâr: Haber sorma.

52- Yanlarında da gamzeleri kasan hep bir yaşıd dilberler.

53- İşte bu, o hesab günü için size va'dolunan.

54- İşte ki, bu Bizim rızkımız, muhakkak ki, ona hiç tükenmek yok.

هٰذَا Bu, geçen âyetlerde anılan mehâsin ذِكْرٌ **bir zikirdir.** وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِ (*"Bu zikr ile meşhûr Kur'ân'a bak."* Sâd-38/1) buyurulduğu üzere Kur'ân'ın hâvî olduğu zikirlerden bir zikir, dâima hatırda tutulup ibret alınacak bir hatıra-i şeref لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّل۪ينَ (*"Eğer yanımızde evvelkilerden bir zikr (kitab) olsa idi."* Saffât-37/168) diyenlerin istedikleri «zikrün minelevvelîn»'dir.

هٰذَاۜ وَاِنَّ لِلطَّاغ۪ينَ لَشَرَّ
مَاٰبٍۙ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَۚ يَصْلَوْنَهَاۚ فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾ هٰذَاۙ فَلْيَذُوقُوهُ
حَم۪يمٌ وَغَسَّاقٌۙ ﴿٥٧﴾ وَاٰخَرُ مِنْ شَكْلِه۪ٓ اَزْوَاجٌۜ ﴿٥٨﴾ هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ
مَعَكُمْۚ لَا مَرْحَبًا بِهِمْۜ اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾ قَالُوا بَلْ اَنْتُمْ
لَا مَرْحَبًا بِكُمْۜ اَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَاۚ فَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٦٠﴾
قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ ﴿٦١﴾
وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِۜ ﴿٦٢﴾ اَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا
اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ اِنَّ ذٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ اَهْلِ النَّارِ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerifi

55- Bu böyle, şübhesiz azgınlar için de fenâ bir istikbâl (şer bir meâb) var.

56- Cehennem, ona yaslanacaklar, fakat o ne çirkin döşek.

57- İşte, artık tadsınlar onu bir hamîm ve bir gassâk.

58- Ve o şekilden bir diğeri, çifte çifte.

59- Şu, bir alay, maiyyetinizde göğüs germiş, onlara merhaba yok.

Çünkü onlar cehenneme salınıyorlar.

60- «Hayır, derler, size merhaba yok, onu bize, siz takdim ettiniz, bakın ne fenâ yatak.»

61- «Ya Rabbenâ, derler, bize bunu takdîm edene ateşde azâbı hemen kat kat artır.»

62- Bir de derler ki: «Neye görmüyoruz biz, o eşrârdan saydığımız birtakım adamları.

63- Onları eğlence yerine tuttuktu ha! yoksa onlardan kaydı mı bu gözler?»

64- Şübhesiz ki, bu haktır, muhakkak olacaktır ehl-i nârın birbirine husûmeti.

غَسَّاقٌ **Gassak,** yaradan akan sarı su, irin, cerâhat akıntısı, yâhud şarap gibi kaynar olan hamîmin zıddı olmak müzere içilmez derecede gayet soğuk ve çirkin kokulu içki ki, hamîm sıcaklığiyle yakar, gassâk da soğukluğuyla. وَآخَرُ مِنْ شَكْلِهِ **Ve onun şeklinden,** yâni o tadılan azâb veya içki kabîlinden daha diğeri de var. أَزْوَاجٌ **Çifte çifte, türlü türlü acılar, zehir zıkkım içkiler.** هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ **Şu sizinle beraber iktihâm eden bir alay.** Maiyetlerindeki tâbi'leriyle beraber cehenneme girdikleri sırada o tâğiylerin rüesâsına hikâye buyuruluyor.

İKTİHAM: Şiddete göğüs gerip saldırmaktır. لَا مَرْحَبًا بِهِمْ **Onlara merhaba yok,** yâhud merhaba olmasın. Bu da reislerin onlara sözlerini hikâye. Merhaba demek, رَحُبَتْ مَرْحَبًا takdîrinde bir duâ ile misafire bir iltifâttır ki, geniş olasın, genişlik içinde güle güle oturasın demektir. وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِ **«Bir de derler ki: "neye görmüyoruz biz o eşrârdan saydığımız birtakım adamları?"» Mü'minlerin fukârâsını kasd ediyorlar:**

قُلْ اِنَّمَا اَنَا مُنْذِرٌ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ الْاَعْلٰى اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ اِنْ يُوحٰى اِلَيَّ اِلَّا اَنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٧٠﴾ اِذْ قَالَ رَبُّكَ

İktiham: Hücum etmek.

لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧١﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ

مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾

اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا مَنَعَكَ

اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَال۪ينَ ﴿٧٥﴾

قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۜ خَلَقْتَن۪ي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧٦﴾ قَالَ

فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۚ ﴿٧٧﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَت۪ٓي اِلٰى

يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٧٨﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾

قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَر۪ينَۙ ﴿٨٠﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ قَالَ

فَبِعِزَّتِكَ لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٨٢﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٨٣﴾

قَالَ فَالْحَقُّۘ وَالْحَقَّ اَقُولُۚ ﴿٨٤﴾ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ

اَجْمَع۪ينَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُتَكَلِّف۪ينَ

﴿٨٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٨٧﴾ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ ح۪ينٍ ﴿٨٨﴾

Meâl-i Şerifi

65- De ki: «Ben, ancak korkuyu haber veren bir Peygamberim. Başka bir tanrı da yok ancak Allah, O vâhid-i kahhar.

66- O, göklerin, yerin ve aralarındakilerin Rabbı azîz, gaffâr var.

67- De ki: «Bu, bir azîm haberdir.

68- Siz, ondan yüz çeviriyorsunuz.

69-Benim Mele-i a'lâya ne ilmim olurdu onlar, münâkâşa ederlerken?

70- Fakat ben, açık inzâr edecek bir Peygamber olduğum içindir ki, o ilim bana vahiy olunuyor.»

71- Rabbın, Melâikeye dediği vakit: "Haberiniz olsun Ben, bir çamurdan bir beşer yaratmaktayım.

72- Onu tesviye ettim de rûhumdan ona nefheyledim mi derhal ona secdeye kapanın.»

73- Onun üzerine Melâikenin hepsi toptan secde ettiler.

74- Yalnız İblîs, kibirlenmek istedi ve kâfirlerden oldu.

75- «Ey İblîs", buyurdu, "o benim iki elimle yarattığıma secde etmene ne mânî' oldu sana? Kibirlenmek mi istedin? Yoksa âlîlerden mi bulunuyorsun?»

76- Dedi ki: «Ben, ondan hayırlıyım, beni bir ateşten yarattın, onu ise bir çamurdan yarattın."

77- Buyurdu ki: «Hemen çık oradan. Çünkü artık sen matrûd (racîm) sin.

78- Ve herhalde üzerindedir lâ'netim cezâ gününe kadar.»

79- Dedi: «Ya Rabb, o halde ba'solunacakları güne kadar beni geri bırak.»

80- «Haydi", buyurdu, geri bırakılanlardansın.

81- Ma'lûm vakit gününe kadar.»

82- «Öyle ise, dedi, izzetine kasem ederim ki, ben, onların hepsini mutlak iğvâ eder sapıtırım.

83- Ancak içlerinden ihlâs ile seçilmiş has kulların müstesnâ.»

84- Buyurdu ki: «O doğru ve ben hep doğruyu söylerim."

85- Celâlim hakkı için, cehennemi mutlak dolduracağım senden ve onların sana tabi' olanlarından topunuzdan tıka basa.»

86- De ki: «Bir ecir istemiyorum sizden ona karşı ve ben o tekellüfcilerden değilim.»

87- O, sırf bir zikir, bir öğüttür bütün âlemîn için.

88- Ve herhalde O'nun haberini bir zaman sonra bileceksiniz.

قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ **Deki: «O, bir azîm haberdir.»** Yâni benim size verdiğim bu haber, benim böyle inzâra me'mur Peygamberliğimle Allah'ın şerîkten münezzeh olarak vahdâniyyeti haberi, çok ehemmiyyetli, azametli büyük bir haberdir. Bir ucunda o vâhidin hiçbir tarafından müdâfaası kâbil olmayan ebedî kahrı, bir taraftan da onun izzet ve mağfireti var. مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ الْاَعْلٰى **«Benim o Mele-i a'lâ'ya hiçbir ilmim yoktu.»**

MELE-İ A'LÂ: En yüksek hey'et, Melâike âlemi. إِذْ يَخْتَصِمُونَ **«Onlar münâkâşa ederlerken.** إِنْ يُوحَى إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ **ancak ben, mahza bir nezîri mübîn, açıktan açığa inzâra me'mur bir Peygamber olduğum için o ilim bana vahyolunuyor** da biliyorum.» Şöyle ki: إِذْ قَالَ رَبُّكَ **Yâni Rabbın şöyle dediği vakit, ettikleri münâkâşa.** Ki,Sûre-i Bakara'da tafsîl olunduğu üzere أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ ("*A!.. Orada fesât edecek ve kanlar dökecek bir mahlûk mu yaratacaksın?...»*" Bakara-2/30) demişlerdi. Ma'rûf bir hadîs-i şerifte, Mele-i a'lâ'nın ihtişâmı keffârât ve derecât hakkındadır diye îzâh edilmesi münâkâşanın sırrı nezd-i İlâhî'de mağfiret ve derecâta mazhariyyet mes'elesidir. Melâikenin, وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ("*«...Biz hamdinle tesbîh ve seni takdîs edip dururken.» d*" Bakara-2/30) diyerek hilâfete rağbet izhâr etmeleri de bundan olmuştur. إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ **Ben, bir çamurdan bir beşer halk etmekteyim.** Beşeresinin, yâni derisinin açık olması hasebiyle insana beşer denilmiştir. فَإِذَا سَوَّيْتُهُ **Binaenaleyh onu tesviye ettiğim,** خَلَقَ فَسَوَّى kavlinden de anlaşıldığı üzere tesviye, halktan sonra olur. Demek ki, insan maddesi çamurdan yaradıldıktan sonra bir de insan sûretini almak, insanlık seviyyesine gelmek için bir müddet de tesviye olunmuş, bedeninin eczâsı kıvâmına getirilmek için düzeltilmiştir. Bu sebebledir ki, muhtelif âyetlerde muhtelif merâtibi halkına işâret olunmuştur. Nitekim «آل عمران» (3/59) da türabban, burada tinden, «قد افلح» (23/12) da, «سلالة منطين» den, «حجر» (15/28) de «صلصال»den, «حما مسنون»dan Enbiya (21/37)'da, acelden halk edildiği söylenmiştir. وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي **Ve içine ruhumdan nefheylediğim vakit.** «Ruhî» izâfeti cüz'iyyet için değil, şeref içindir. Çünkü rûh, Allah'ın emrindendir. Nefıh ta'bîri de, maddeye bilfiil hayat mebdeinin ifazasını temsil eder. Hattâ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ ("*Ve Adem'e bütün esmâyı talîm eyledi.*" Bakara-2/31) den anlaşıldığına göre yalnız hayât-ı cismâniyye değil, hayat-ı zihniyye ve ilmiyye mebdei olan şuur rûhunun nefsi natîkanın teallûkunu ifâde eder. Yoksa nefh-ı ruh, hayat alâiminden olan teneffüs ile de te'vîl olunabilirdi. فَقَعُوا لَهُ «فا» Cezaiyye, «قعوا» vuku'dan «قع» emr-i hâzırının cem'idir. **Yâni ruh nefh olununca onun için düşün** سَاجِدِينَ **sâcidîn olarak,** her biriniz secde ederek. Tehıyye ve tekrîm secdesi, yâhud Allah'ın emrine kıble secdesi, فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ **Onun üzerine Melâikenin hepsi toptan secde ettiler.** Ve o secdenin netîcesidir ki, Peygamber olanlara vahiy getirirler. لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ **İki yedimle halk ettiğime.** Kur'ân'da Allah Teâlâ'ya bâzân «Yedullah» gibi müfred olarak, bâzân da مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا ("*ellerimizin yaptıklarından .*" Yasin-36/71) gibi cemi' olarak, bâzân da böyle بِيَدَيَّ gibi tesniye olarak «Yed» nisbet

---

Ihtısam: Düşmanlık yapmak. **Natîka:** Düşünüp konuşma. **Taalluk:** Alakalı olmak.

olunmuştur. Bir hadîste, كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ (*"Onun her iki elide sağdır."* Müslim: İmâre-18) buyurulduğundan her birinde şân-ı İlâhî'ye lâyık bir mânâ maksud olmayıp i'tinâ-i mahsûs ile yaratmak mânâsından kinâye olduğuna kâil olmuşlardır. Zira Âdem bütün esbâb-ı adiyyenin fevkınde olarak en yüksek bir istifâ ile yaradılmıştır. Bâzıları da, kudret mânâsiyle te'vîl eylemişler ve tesniye mücerred te'kîd için olduğunu, çünkü Âdem'in hilkatinde kudret-i İlâhiyye'nin tecelliyâtı müekked ve muzâaf bulunduğunu söylemişlerdir. İbn Ömer Hazretleri'nden rivâyet olunur ki: ***«Allah Teâlâ, dört şeyi yediyle halk buyurmuştur: Arş, Cennet-i Adin, Kalem, Âdem. Sonra her şeye «ol!» demiş olmuştur.»*** (Hâkim: El-Müstedrek-2/316) Burada zâhir ki, yed, hiçbir sebeb araya girmeksizin doğrudan doğru kudret-i İlâhiyye ile demektir. Âdem'de ise, bu mânâ muzaaftır. Bizce burada, en yakın vecih biri tesviyeye, biri de nefh-ı rûha işâret olmasıdır. Ki, beşerin hilkatinde cisim âlemi ile rûh âleminin içtimâını ve binaenaleyh insanın nüsha-i câmiâ olduğunu anlatmış olur. أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ **«Kibirlenmek mi istedin yoksa âlîlerden mi bulunuyorsun.»** Yâni hiç istihkâkın olmayarak mücerred bir kibir mi tasladın, yoksa zu'munca bihakkın yüksek, mâfevk mi bulunuyorsun? Nitekim İblîs, cevabında bu ikinci şıkka tutunarak. قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ ... **«Dedi ki: "Ben ondan hayırlıyım..."»** Sûret-i Araf'a bak! (7/11 ve müteakip âyetlerin tefsirine bakınız.) Bu îzâha göre burada مِنَ الْعَالِينَ ta'bîri أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (*"... yaratanların en güzeli"* Müminun-23/14) deki halikîn gibi farzı ve takdirîdir. Lâkin Muhyiddin-i Arabî, bunu tahkîka hamlederek buradan bilistidlâl şuna kâil olmuştur ki: «Âdem'e secde ile memur olmayan Melâike de vardır. Bunlar, alîndir. Müheyyemun denilen bir kısım Melâike vardır ki, Allah Teâlâ'nın cemâl ve celâlini mülâhazaya müstağraktırlar. Hiçbiri, Allah Teâlâ'nın ondan gayrısını yaratmış olduğunu bilmez. Bunlar, Âdem'e secde ile emrolunmamışlardır. El'alîn bunlar, yahud Semâ Melâikelerinin hepsidir. Onlar'da, Âdem'e secde ile emrolunmamışlardır. Âdem'e secde ile emrolunan Melâike, hep arz Melâikesidir.» Şeyh'in bu fikri, insanın nüsha-i camia olması hakkındaki mezhebine muvâfık düşmemiştir. قَالَ فَالْحَقُّ **Allah Teâlâ, buyurdu ki: O, hak,** yâni ihlâslı kullarımı iğvâ edemeyeceğin sözü doğrudur. إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ (*"Hakikat o kulların, senin onların üzerinde bir sultan yoktur. "* Hicr-15/42) yahud o halde hakkı, yâni iğva ettiğin sûrette hakkı, hak cezası nedir bilir misin? وَالْحَقَّ أَقُولُ **O hakkı da ben söyleyeyim,** yahud Ben hep hak söylerim: لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ... **«Celâlim hakkı için cehennemi mutlak dolduracağım. Senden ve onların sana tabî olanlarından, topunuzdan, tıka basa.»**

Tekrim: Saygı gösterme. **Mafevk:** Üstün.

قُلْ مَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ **Deki ona karşı, yâni Kur'ân'dan, o azîm haberden dolayı sizden bir ecir istemiyorum** وَمَا اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ **Ben, o tekellüfcülerden de değilim.** Kendinde olmayan bir şeye özenerek tekellüf ve tesannu' ile satmağa çalışan müddeîlerden değilim. Yâni böyle ciddiyyetim, samimiyyetim ma'lûmunuzdur. Yok yere Nübüvvet iddia etmeyeceğimi, Kur'ân'ı uydurmağa kalkışmıyacağımı teslim etmeniz lâzım gelir.

İbn Adiyy, Ebi Berze'den şöyle tahrîc eder. Demiş ki: Resûlullah, ***«Size ehl-i cenneti haber vereyim mi?»*** buyurdu. ***«Belâ, ya Resûlallah»*** dedik. Buyurdu: هُمُ الرُّحَمَاءُ بَيْنَهُمْ ***«Onlar, aralarında merhametli olanlardır. Size ehl-i narı haber vereyim mi?» «Belâ, ya Resûlallah»*** dedik. Buyurdu ki: هُمُ الْاٰيِسُونَ الْقَانِطُونَ الْكَذَّابُونَ الْمُتَكَلِّفُونَ ***«Onlar ye'se düşenler, ümidi kesenler, yalancılar, tekellüfcü olanlardır."*** Mütekellifin alâmeti de Beyhekî'nin Şüâbü'l-îman'da İbn Münzir'den tahrîcine göre üçtür: «Kendisinin fevkınde olan kimse ile yarışmak ve yetişemeyeceği şeye el sunmak ve bilmediği şeyi söylemek» Sahihayn'de vârid olduğu üzere İbn Mes'ud radıyallahü anh demiştir ki: «Ey insanlar, içinizden her kim bir ilim bilirse söylesin, bilmeyen de Allahü a'lem desin. Allah Teâlâ, Resûl'üne şöyle buyurdu: قُلْ مَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَا اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ **«De ki: "Bir ecir istemiyorum sizden, O'na karşı ve ben o tekellüfcülerden değilim."»**

اِنْ هُوَ **O Kur'ân başka değil,** اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ **bütün âlemîn için bir zikirdir.** Bütün zevi'l-ukûl âlemleri için ilâhî bir ıhtar, bir öğüttür. وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ حِينٍ **Ve kasem ederim ki, onun haberini, dünyevî ve uhrevî haber verdiği va'd-ü vaîd ve sâireyi bir zaman sonra muhakkak bileceksiniz.** Kimi dünyada, kimi âhirette.

Tekellüf: Yapmacı hal ve hareket, zoraki hareket. **Tasannu':** Yapmacık hareket. **Zevi'l-ukûl:** Akıl sahibi.

ZÜMER SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 75

Zümer Sûresi, Mekkî'dir. Ancak, قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا (Zümer 39/53-54-55) dan üç âyet müstesnâ. İtkan ve Keşşaf'ta beyân olunduğu üzere buna, Sûre-i Guref dahi denilir. Zümer, zümrenin cem'idir. Zümre de, birtakım demektir. Bu Sûre, nihâyette nefh-ı Sur ile kâfirleri zümre zümre cehenneme, müttekîleri de zümre zümre cennete sevkettiği için zümer tesmiye olunmuştur. غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ *"Onlara şehnişînler var ki üzerlerindenşehnişinler yapılmış"* Zümer-39/20) âyetinden dolayı da Guref denilmiştir.

Âyetleri : Yetmiş beştir.

Kelimeleri : Bin yüz yetmiştir.

Harfleri : Dört bin yedi yüz sekizdir.

Fasılası : من لى بهر

Bu Sûrenin, Sûre-i Sad hatimesini tavzîh ve isbât ve Nübüvvet-ü Tevhîd-i takrîr ile ta'kîb ederek başladığını ihtâra hâcet bile yoktur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ
بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصاً لَهُ الدّ۪ينَۜ ﴿٢﴾ اَلَا لِلّٰهِ الدّ۪ينُ الْخَالِصُۜ
وَالَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَۢ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا
اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰىۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ف۪ي مَا هُمْ ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَهْد۪ي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ
وَلَداً لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۙ سُبْحَانَهُۜ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ
الْقَهَّارُ ﴿٤﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۚ يُكَوِّرُ الَّيْلَ
عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ
كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ اَلَا هُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفَّارُ ﴿٥﴾
خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ
مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍۜ يَخْلُقُكُمْ ف۪ي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقاً
مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ ف۪ي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾ اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا
يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ وَاِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ

وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَۜ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾ وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ
ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ
مَا كَانَ يَدْعُٓوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِۜ
قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًاۗ اِنَّكَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾ اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ
اٰنَٓاءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَٓائِمًا يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِۜ
قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَۜ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ
اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- İndirilişi bu kitabın Allah'dan, o azîz, hakîm Allah'dandır.

2- Emin ol Biz, sana kitabı hakkiyle indirdik. Onun için Allah'a öyle ibâdet ve kulluk et ki, dini O'na hâlis kılarak

3- İyi bil ki, Allah'ındır ancak hâlis din, O'nun berîsinden birtakım velîlere tutunanlar da, şöyle demektedirler: «Biz, onlara ibâdet etmiyoruz, ancak bizi Allah'a yakın yaklaştırsınlar diye,» Şübhe yok ki, Allah, onların aralarında ihtilâf edip durdukları şeyde hükmünü verecek. Herhalde yalancı, nankör olan kimseyi Allah doğru yola çıkarmaz.

4- Allah, bir veled edinmek murad etse idi, elbette yaratacağından dileyeceğini seçecekti. Tenzîh O Sübhana, O, öyle bir Allah ki, vâhid, kahhâr.

5- Gökleri ve yeri hakk ile yarattı, geceyi gündüzün üstüne sarıyor, gündüzü gecenin üstüne sarıyor. Ay ve güneşi müsahhar kılmış her biri bir müsemmâ ecele cereyan ediyor. Uyan, O, öyle azîz, öyle gaffâr.

6- O, O'dur ki, sizi bir tek nefisten yarattı. Hem onun eşini de, ondan yaptı ve sizin için yumuşak başlı hayvanlardan sekiz eş en'âm da indirdi. Sizleri analarınızın karınlarında üç zulmet içinde hilkatten hilkate yaratıp duruyor. İşte Rabbınız Allah, O, mülk O'nun, O'ndan başka tanrı yok, o halde nasıl çevrilirsiniz?

7- Eğer küfrederseniz şübhe yok ki, Allah'ın size ihtiyâcı yok. Bununla beraber kulları hesabına küfre râzı olmaz ve eğer şükrederseniz sizin hesabınıza ona râzı olur. Bir vizir çeken de, diğerinin vizrini çekecek değildir. Sonra dönümünüz Rabbınıza'dır. O vakit, O, size bütün yaptıklarınızı haber verecek. Çünkü O, bütün sînelerin künhünü bilir.

8- İnsana bir sıkıntı dokunduğu vakit, Rabbına öyle duâ eder ki, bütün gönlünü O'na vererek. Sonra kendisine tarafından bir ni'met lûtfediverdiği zaman da önceden O'na duâ ettiği hali unutur da yolundan sapıtmak için Allah'a menendler koşmağa başlar. De ki: «Küfrünle biraz zevk et. Çünkü sen, o ateşliklerdensin.»

9- Yoksa o gece saatlerinde kalkan secdeye kapanıp kıyam durarak dâima vazifesini yapan, âhireti sayar ve Rabbının rahmetini umar kimse gibi olur mu? Hiç bilirlerle, bilmezler müsavî olur mu? Ancak temiz akıllı olanlar anlar.

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ **İndirilişi bu kitabın** مِنَ اللّٰهِ **Allah'dandır.** Başkası veremez. tekellüfle tasannû' ile yapılamaz. Nübüvvet, kesbî değildir ve zorla alınamaz. Çünkü Allah, الْعَزِيزِ **O öyle azîz,** الْحَكِيمِ **öyle hakîm.** Azîz iki mânâya gelir: Biri, mağlûb olmaz, gâlib ve kâdir, bir de şerîk ve nazîri yok, müteferrid demektir. Allah Teâlâ, hakkında ikisine de sadık bir mânâ murad olunmak lâzım gelir. Bilhassa bu iki vasfın zikriyle hem Kur'ân'ın azîz, hakîm bir kitab olduğuna tenbih, hem de zikrolunacak tevhide temhiddir. بِالْحَقِّ **Hakkıyle** bihakkın, hakkolarak بِ mülâbese, musahabe veya sebebiyye olmak üzere bunda bir kaç vecih muhtemildir. Mülâbese olduğuna göre hakka mülâbis, yâni haklı olarak, hakkolarak nüzul veya ki kabın tam hakkı verilerek demek olur. Sebebiyyet olduğuna göre de hak sebebiyle hakkı beyân etmek için veya hikmeti hak ile demek olur ki, yerine göre bu mânâlardan biri tercih olunur.

اَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ **İyi bil ki, Allah'ındır ancak halîs din.** Hiç bir şirk karışığı olmaksızın temiz ve halîs Tevhîd dini, tam mânâsiyle şübhesiz din, halîs ibâdet ve tâat ancak Allah'a yapılır ve yapılmalıdır. Bunu tahkîk için buyuruluyor ki, وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ **O'nun berisinden birtakım evliyâ ittihâz edenler de,** Allah denince kendisinden daha ilerisi, daha yükseği daha ötesi mümkün olmayan Zat-ı ekmel denilmiş olduğu için Allah'ın fevkinde ilâh iddiasına kalkışılmak mevzu-ı bahs olamaz. Şirk koşanlar, hep onun madunundan birtakım velîler, hâmîler tutmak isterler. İsterler amma ondan başka velîlere, veliyyü'l-emirlere, sahiblere tutunanlar, gerek اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهاً وَاحِداً (*"İlahları hep bir ilah mı*

Vizir: Günah. **Mülâbis:** Yakınlık kurmak.

kılmış? " Sâd-38/5) diyenler gibi putlara ve gerek Meleklere ve gerek İsa gibi ibad-i mükremîne ilâh diye sarılanlar, مَا نَعْبُدُهُمْ اِلاَّ لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ زُلْفَى **«Biz onlara ibadet etmiyoruz. Ancak bizi ALLAH'a yakın yaklaştırsınlar diye.»** demektedirler. Böyle diyerek tutunmaktadırlar. Demek ki, şirk, bâtıldır. Ma'budluk yalnız Allah'ın hakkıdır. Halîs din, ancak Allah'ındır. Sûre-i Mâide'de Sabiîn hakkında geçen tafsilâta bak! فِى ظُلُمَاتٍ ثَلاَثٍ **Üç zulmette, batın zulmeti, rahim zulmeti, meşime zulmeti.**

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ
لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ
وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾
قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿١١﴾ وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ
أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٢﴾ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ
عَظِيمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ
مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ
وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾
وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَى
فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ

Meşime: Ana Rahmi.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾ أَفَمَنْ
حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿١٩﴾ لَٰكِنِ
الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۖ وَعْدَ اللَّهِ ۖ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ ﴿٢٠﴾ أَلَمْ تَرَ
أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ
بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ
يَجْعَلُهُ حُطَامًا ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾

Meâl-i Şerifi

10- Tarafımdan söyle: «Ey iman eden kullarım, Rabbınıza takvâ ile korunun. Bu dünyada güzellik yapanlara, bir güzellik var ve Allah'ın arzı geniştir. Ancak sabredenlerdir ki, ecirlerine hesabsız erdirilir.»

11- De ki: «Ben, Allah'a, dini O'nun için halîs kılarak, ibâdet edeyim diye emrolundum.

12- Hem O'nun birliğine teslîm olan müslimînin evveli olayım diye emrolundum.»

13- De ki: «Ben, korkarım Rabbıma isyân edersem büyük bir günün azâbından.»

14- De ki: «Ben, yalnız Allah'a kulluk ederim, dinimi O'na halîs kılarak,

15- siz de O'nun berisinden dilediğinize kul olun.» De ki: «Asıl hüsrâna düşenler, Kıyamet günü kendilerine ve mensûblarına ziyân edenlerdir. Evet, odur işte asıl açık husrân.»

16- Onlara sütlerinden ateş çatılır, altlarından çatılır, duydunuz â. İşte Allah, kullarını bundan tahzîr buyuruyor: Ey kullarım onun için bana korunun.

17- Tağuttan, ona kulluk etmekten kaçınıp da tam gönülle. Allah'a

yönelenlere gelince onlarındır müjde, haydi tebşîr et kullarıma.

18- Onlar ki, sözü dinlerler, sonra da en güzelini tatbîk ederler. İşte onlar, Allah'ın kendilerine hidâyet verdiği kimselerdir ve işte onlardır, o temiz akıllılar.

19- Ya üzerine «kelime-i azâb» hakk olmuş kimse de mi? Artık o ateşteki kimseyi sen mi çıkaracaksın?

20- Fakat o Rabbları'na korunanlar, onlara şehnişînler var ki, üzerlerinden şehnişînler yapılmış, altlarından ırmaklar akar, Allah'ın va'di Allah, mîâdını şaşırmaz.

21- Görmedin mi Allah'ın semadan bir su indirip de onu bir yoliyle arzda menbâlara koyduğunu? Sonra onunla bir ekin çıkarır, türlü renklerle, sonra o heyecana gelir. Bir de görürsün, onu sararmış, sonra da onu bir çöpe çevirir. Elbette bunda bir ihtar var, temiz akılları olanlar için.

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ
لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِ أُولٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٢﴾ اَللّٰهُ
نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ
جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلٰى
ذِكْرِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾ أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَأَذَاقَهُمُ اللّٰهُ
الْخِزْيَ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ
وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ
أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ
﴿٣٠﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

22- Demek ki, her kimin Allah bağrını İslâm'a açmış ise işte o, Rabbın'dan bir nur üzerinde değil mi? O halde vay o Allah'ın zikrinden kalbleri katılara. Onlar, bir açık dalâl içindedirler.

23- Allah, kelâmın en güzelini indirdi. İkizli, ahenkli bir kitab, Ondan Rabblarına saygısı olanların derileri örperir, sonra derileri de, kalbleri de Allah'ın zikrine yumuşar. O işte Allah rehberidir, Allah onunla dilediğini doğru yola çıkarır. Her kimi de Allah, şaşırtırsa artık ona hidâyet edecek yoktur.

24- O halde Kıyâmet günü zâlimlere: «Tadın bakalım kazanıp durduklarınızı» denilirken, o kötü azâbı yüzü ile koruyacak kimse ne olur?

25- Onlardan evvelkileri tekzîb ettiler, ettiler de kendilerine hatırlarına gelmez cihetten azâb geliverdi.

26- Geliverdi de Allah, onlara dünya hayatında zilleti tattırdı ve elbette âhiret azâbı daha büyüktür, velâkin bilselerdi.

27- Yemin ederim ki, bu Kur'ân'da insanlar için her türlüsünden temsîl getirdik. Gerek ki, iyi düşünsünler.

28- Bir Kur'ân ki, pürüzsüz bir Arabî, gerek ki, korunsunlar.

29- Allah, şunu bir mesel yapmıştır: Bir adam, onda birtakım ortaklar var, hırçın hırçın çekiştirip duruyorlar. Bir adam da selâmetle bir adamın, hiç bu ikisinin halü şanı bir olur mu? Hamd Allah'ındır, fakat pek çokları bilmezler.

30- Elbet sen öleceksin ve elbet onlar da ölecekler.

31- Sonra siz, muhakkak Rabbınızın huzûrunda muhâkemeye duruşacaksınız.

Kimin haklı, kimin haksız çıkacağına ve netîcenin ne olacağına gelince:

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ جَٓاءَهُۜ
اَلَيْسَ ف۪ي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذ۪ي جَٓاءَ
بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِه۪ٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ مَا
يَشَٓاؤُ۫نَ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ ذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الْمُحْسِن۪ينَۚ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ اللّٰهُ
عَنْهُمْ اَسْوَاَ الَّذ۪ي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ الَّذ۪ي
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُۜ وَيُخَوِّفُونَكَ
بِالَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍۚ ﴿٣٦﴾
وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّۜ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِعَز۪يزٍ ذِي
انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
لَيَقُولُنَّ اللّٰهُۜ قُلْ اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ
اَرَادَنِيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّه۪ٓ اَوْ اَرَادَن۪ي
بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِه۪ۜ قُلْ حَسْبِيَ
اللّٰهُۜ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾ قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى

مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْتِيهِ
عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٤٠﴾
إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدَى فَلِنَفْسِهِ
وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٤١﴾

Meâl-i Şerifi

32- Artık o kimseden daha zalim (daha haksız) kim olabilir ki, Allah üzerine yalan söylemiş, doğruyu da kendisine geldiği vakit tekzîb eylemiştir. Cehennemde değil midir mevkii kâfirlerin?

33- Doğruyu getiren ve onu tasdîk eden ise işte onlar, korunan müttekîler.

34- Onlara Rabbları'nın indinde ne dilerlerse var, o işte muhsinlerin cezâsı.

35- Çünkü Allah, onların mukaddemâ yaptıkları amelin en kötüsünü bile keffâretle örtüp, işlemekte bulundukları güzel amellerin en güzeline göre ecirlerini kendilerine ihsân edecektir.

36- Allah, kuluna kâfî değil mi? Durmuşlar da seni, O'ndan berideki-lerle korkutuyorlar. Her kimi ki, Allah şaşırtır, artık ona hidâyet edecek yoktur.

37- Her kime de Allah hidayet verir, onu da şaşırtacak yoktur. Bir intikamı var, azîz değil mi Allah?

38- Celâlim hakkı için, sorsan onlara: o gökleri ve yeri kim yarattı? Elbette «şübhesiz Allah» diyecekler. De ki: «O halde gördünüz â, o Allah'dan başka çağırdıklarınızı. Eğer Allah, bana bir keder murad ederse onlar, O'nun kederini açabilirler mi? Yâhud bana bir rahmet murad ederse onlar, O'nun rahmetini tutabilirler mi?» De ki: «Allah bana yeter, hep O'na dayanır mütevekkil olanlar.»

39- De ki: «Ey kavmim, haliniz üzere çalışın, her halde ben çalışıyorum, artık ileride bileceksiniz.

40- Kimmiş o kendine rüsvâ edecek bir azâb gelecek, ve üstüne yerli bir azâb inecek?»

41- Biz, insanlar için senin üzerine hakk ile kitab indirdik. O halde kim yola gelirse kendi lehinedir, her kim de saparsa sırf kendi aleyhine olarak sapar ve sen değilsin üzerlerine vekîl.

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي
مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰى
اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾
اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَاءَ قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا
وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾ وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ
وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
وَاِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ
﴿٤٥﴾ قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ اَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ
يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْ اَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا
وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ

يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٤٨﴾ فَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنَاهُ
نِعْمَةً مِنَّا قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫تٖيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾ قَدْ قَالَهَا الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا
كَسَبُوا وَالَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ سَيُصٖيبُهُمْ
سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزٖينَ ﴿٥١﴾ اَوَلَمْ يَعْلَمُٓوا
اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

42- Allah alır o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında. Sonra üzerlerine ölüm hükmü verdiklerini alıkor da diğerlerini salıverir bir müsemmâ ecele kadar, şübhesiz ki bunda düşünecek bir kavim için âyetler var.

43- Yoksa Allah'ın berisinden şefaatçiler mi edindiler? De ki: «Hiç bir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi?.»

44- De ki: «Allah'ındır o şefâat bütün, O'nundur mülkü göklerin ve yerin, sonra hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

45- Böyle iken Allah bir olarak anıldığı vakit âhirete inanmayanların yürekleri burkulur da, O'ndan berikiler anıldığı vakit derhal yüzleri güler.

46- De ki: «Ey gökleri ve yeri yaradan ve gaybü şehadeti bilen Allahım, kullarının arasında o ihtilâf edip durdukları şeyler hakkında Sen hüküm vereceksin.»

47- Ve eğer bütün arzdakiler, bir misli de beraber o zulmedenlerin olsa Kıyamet günü azâbın fenâlığından kurtulmak için onu mutlak fedâ eder-

---

Müsemmâ: İsimlendirilmiş belirli vakit.

lerdi. Zuhûr edip de kendilerine Allah'dan hiç hesab etmedikleri nesneler.

48- Öyle ki, yaptıkları amellerin fenâlıkları karşılarına çıkmış ve istihzâ edip durdukları şeyler kendilerini sarmıştır.

49- Fakat insana bir sıkıntı dokunuverince Bize yalvarır, sonra kendisine tarafımızdan bir ni'met bahşediverdiğimiz zaman da. «O, bana bir bilgi üzerine verildi» der. belki o bir fitnedir velâkin pek çokları bilmezler.

50- Onu bunlardan evvelkiler de söyledi fakat o kazandıkları kendilerini kurtarmadı.

51- Netîcede kazandıklarının fenâlıkları başlarına geçti. Şunlardan o zulmedenlerin de kazandıklarının fenâlıkları başlarına geçecektir. Onlar da, atlatacak değillerdir.

52- Hâlâ bilmediler mi ki, Allah, rızkı dilediğine açar, kısar da. Şübhesiz ki, bunda, iman edecekler için âyetler vardır.

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا **Allah, kabz eder alır o nefisleri ölümleri zamanı.** Bu ayetin sevkı, yukarıya üç noktadan alâkadardır.

Bir kerre kasr ile nihâyetteki وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ **«Sen onların üzerine vekîl değilsin.»** kavline nâzırdır. Yâni vekîl sen değilsin, Allah'ındır. Çünkü o canları ancak Allah alır. Bu nokta daha ileride وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (*"..her şey üzerine vekîl de O."* Zümer-39/62) diye tasrîh de edilecektir.

İkincisi, hidâyet ve dalâletin, hayat ve memat ile bir temsilini işâr eder.

Üçüncüsü de, tâ yukarıdaki اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ، ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ (*"Elbet sen öleceksin, ve elbet onlar da ölecekler. Sonra siz muhakkak Rabbinizin huzurunda muhakemeye duracaksınız."* Zümer-39/30-31) kavlini bir nevi' tavzih ile فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا (*"O halde kim yola gelirse kendi lehinedir. Her kim de saparsa kendi aleyhine olarak sapar ve sen değilsin üzerlerine vekil."* Zümer-39/41) ihtarını bir takrîr ve isbâttır. Sahib-ı Keşşaf, burada enfüsten murad, ruh ile beden mecmuu olduğuna kâil olarak demiştir ki: «El-enfüs, kemahiye cümlelerdir. Teveffîsi de imatesidir ki, hassas derrâk bir zîhayat olmasının medârı olan eczâsının sıhhat ve selâmeti kabîlinden esbab ve şerâitin selb olunmasıdır. Çünkü sıhhati selb olununca, keenne zâtı selb olunmuş gibi olur. Çünkü Allah azze ve alâ, teveffiyi mevti, menâmi hep enfüse teallûk ettirmiştir. Halbuki aklu temyiz nefs-i mevt ve nevm ile muttasıf değildir. Ölen ve uyuyan ancak cümle mânâsına nefistir.» Nefis, beden mukâbili olarak rûh mânâsına dahi geldiği ve bilhassa rûh-i emrî denilen nefs-i nâtıkaya

---

Kemaliye: Onun gibi. **Elenfüs:** Nefisler. **Teveffi:** Ölme, vefat. **İmate:** Öldürmek. **Derrak:** Anlayışlı.

ıtlâk edildiği, cihetle diğer müfessirîn burada, İbn Abbas Hazretleri'nden vârid olan bir rivâyet vech ile aklu temyiz nefsi denilen nüfûs-ı nâtıka ile tefsir etmişler ve teveffiyi de bedene olan teallûk ve tasarrufunu kesmek suretiyle kabz edip almak diye beyân eylemişlerdir. Mevtte zâhiren ve bâtınen, uykuda da yalnız zâhiren teallûku kesildiğini söylemişlerdir. İbn Abbas Hazretleri, demiştir ki: «Âdemoğlunda bir nefis, bir rûh vardır. Aralarındaki fark, güneş ile şuâı gibidir. Nefis, kendisiyle akıl ve temyiz yapılan, rûh da, teneffüs ve hareket yapılandır. Ölümde, ikisi de müteveffâ uykuda yalnız nefis müteveffâdır.» Ruh denilince, umûmiyyetle hayat meb'dei anlaşılageldiği gibi hayat da ekseriya cismanî tezâhürat ile anlaşıldığından hayat-ı mâneviyye meb'dei olan rûha, nefis ıtlâk edilmiştir. Güneş ile şuâını temsil getirmesi gösterir ki, aralarında bir cevher farkı anlatmak istememiştir. Bizim anladığımız şudur: Nefis, kendini duyan, kendine ve kendindekine vicdanı olan, yâni ene şuuruna sahib olan zâttır. Her nefiste böyle şâir ve meş'ûr olmak üzere çifte bir haysiyyet vardır. Teveffî, bir şeyi vâfî olarak, yâni kâmilen ve tamâmiyle almak, selb etmektir. Bundan dolayı rûhun, taraf-ı İlâhî'den tamâmiyle ahz-ü kabzına teveffî ve ölüme vefat denilmiştir. Emaneti yerine teslim ile temamen vefâ etmek gibidir. Nefisler vâcibü'l-vücud değildirler, onun için kendilerine şuurları bizatiha olsa bile lizâtiha değildir. Allah'dandır. Allah, onları kendilerinden alıp kendilerinden geçirir. Bu mânâ, أَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ (*"ALLAH hakîkaten kişi ile kalbinin arasını gerer ."* Enfal-8/24) gibidir. İşte nefsin teveffîsi, ölüm ve uyku hallerinde olduğu gibi kendinden geçirilip akl-ü temyizinin kendinden alınmasıdır. Bu suretle mânâ, şu oluyor: اللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ **«o nefisleri nüfus-ı natıkayı başka değil, ancak Allah kendilerinden alır, kabzeder, yok etmeksizin kendilerinden geçirir, şuûur ve temyîzlerini alır.»** حِينَ مَوْتِهَا **Öldükleri zaman,** yâni bedene tesarruf ve teallûkları kesildiği zaman وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ **ölmeyenleri de,** ف۪ي مَنَامِهَا **uyudukları zaman alır da,** فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ **üzerine ölüm hükmünü verdiklerini alıkor, ba'se kadar tutar.** وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰى **Diğerlerini, henüz ölüm hükmü verilmemiş olan uykudakileri salıverir.** اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى **Müsemmâ, mukadder bir ecele kadar ki, ölecekleri zamandır.** İşte böyle, hem ölüm halinde, hem de uyku halinde o nefisler, Allah Teâlâ'nın kabzında bulunur. Burada, şu suâl hatıra gelir: Yukarıda Sûre-i Secde de قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذ۪ي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (*"De ki; size müvekkel kılınmış olan melekü'l-mevt canınızı alacak, sonra döndürülüp Rabbınız'a götürüleceksiniz."* Secde-32/11) buyurulmuş, daha yukarıda Sûre-i En'âm'da, حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ثُمَّ رُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ

Müteveffâ: Ölmüş. **Şuâ:** Işıklar.

الْحَقِّ *(" hatta birinize ölüm geldiği vakit onu gönderdiğimiz Melekler kabzederler ve onlar vazîfelerinde kusur etmezler. Sonra o kabzolunanlar hak mevlâları Allah'a redd-ü teslim edilirler, "* En'âm-6/61-62) buyurulmuş olmakla bunlarda teveffî, Allah'ın Resûllerine ve Melekü'l-mevte isnâd edilmiş idi. Şu halde burada kasr ile اَللّٰهُ يَتَوَفَّى buyurulması bunlara münâfi olmaz mı? Fahrüddin-i Razî tefsîrinde buna, şöyle bir cevab verilmiştir: «Hakikatte teveffî eden ancak Allah Teâlâ'dır. Şu kadar ki, Allah Teâlâ, esbâb âleminde her nevi' amel-i Melâikeden bir Meleke tefvîz buyurmuş, bu sûretle ervahın kabzına da Melekü'l-mevt'i me'mur kılmıştır ki, O, reistir. Maiyyetinde etbâı ve hademesi vardır. Onun için o âyetlerde teveffî onlara nisbet edilmiş, burada da hakikî olarak Allah Teâlâ'ya nisbet olunmuştur.» Bunun hâsılı; Allah'ın me'mur edip gönderdiği Resûl'ün kabzı, Allah'ın kabzı demektir. Yahud Allah'ın kabzı, doğrudan doğruya veya Melekleri vasıtasiyle olmaktan eâmdır demek oluyor. Bu cevab, haddi zatında doğru ve وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا *("Kullarının fevkinde kahır O, üzerine harekatımızı zapteden hafaza gönderir, hatta birbirinize ölüm geldiği vakit onu gönderdiğimiz Melekler kabzederler v"* En'âm-6/61) diye hattâ ile وَهُوَ الْقَاهِرُ kasrına tefri'i de buna şâhid ise de burada, daha mühim bir nükte vardır: Dikkat olunmak lâzım gelir ki, zikrolunan âyetlerin birinde Melekü'l-mevt'in kabzından sonra ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ **«Sonra hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz.»** buyurulduğu gibi, diğerinde de, ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ *("Sonra o kabzolunanlar Hak Mevlaları ALLAH'a reddü teslim edilirler."* En'âm-6/62) buyurulmuştur. İşte buradaki teveffî, o ircâ' ve redd lâhzasını beyândır. Bunun tavzîhi de şu olur: Melekü'l-mevt bedenden ruh-ı hayvanî denilen hayat-ı cismaniyye ruhunu kabzeder. Aklü temyîz ruhu denilen nüfûs-ı nâtıkayı, emr-i Rabb olan ruh-ı insânîyi ise, وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي *(" Ruhumdan ona nefheyledim mi, derhal ona secdeye kapanın."* Sâd-38/72 mantukunca doğrudan doğru Allah nefhettiği gibi, اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ **«ALLAH alır o canları öldükleri zaman.»** mantûkunca kabzu teveffîsi de doğrudan doğru Allah'a aiddir. ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ ، وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ Buyurulması da, bu ihtisâsı iş'âr eyler. اِنَّ فِي ذٰلِكَ **Şübhesiz ki, bunda,** bu teveffî ve imsâk ve irsâlde, لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ **düşünecek bir kavm için elbet âyetler var.** Ki, Allah'dan başka ma'bûd olamayacağına ve akibet hep Allah'a gidileceğine ve ba's olunup huzûrunda muhakeme olunacağına ve Allah'a karşı yalan söylemiş, zulüm, küfretmiş haksızların, kâfirlerin mesvâsı cehennem olup, sadık, mü'min, müttekî, muhsînlerin en güzel mükâfata

---

Tefvîz: Bir işi birisine bırakma. **Tefri':** Korkutma veya kısım kısım olma. **İrsâl:** Gönderilme. **Mesva:** Dönülecek yer.

ereceklerine, velhasıl, قَالُوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ (*""biz ALLAH'ınız ve nihayet O'na döneceğiz" derler."* Bakara-2/156) mısdakına delâlet ederler. Sûre-i En'âm'da وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ (*"O odur ki sizleri geceleyin kendinizden geçirir alır, bununla beraber gündüz kazandıklarınızı bilir tutar, sonra sizi onun için de ba'seder ki "* En'âm-6/60) âyetinin tefsirine bak! Nefislerin uykudaki gibi kendilerinden geçirilmesi, azâbı duymamak i'tibariyle kâfirlerin lehlerine olmaz mı? diye bir suâl hatıra gelebilir. Sahib-ı Keşşaf, bu suâle meydan vermemek için, nefs-i nâtıkanın ölümle muttasıf olamayacağını söylemişti. Fakat bunun asıl cevabı, Hazret-i Ali'ye nisbet olunan şu kıt'adadır.

وَلَوْ اَنَّا اِذَا مِتْنَا تُرِكْنَا لَكَانَ الْمَوْتُ رَاحَةً كُلِّ حَىٍّ

وَلٰكِنَّا اِذَا مِتْنَا بُعِثْنَا فَنُسْاَلُ بَعْدَ ذَا عَنْ كُلِّ شَيْءٍ

«Eğer biz, öldüğümüz vakit bırakılmış olsa idik ölüm, her zîhayatın rahatı olurdu ve lâkin bizler öldüğümüz vakit ba's olunacağız da ondan sonra her şeyden sual edileceğiz.» Demek mes'elenin asıl tefekkür olunacak hal noktası, bu kabzu imsâk ve irsâlden Allah Teâlâ'nın tasarruf-ı mutlaka kudretini anlayarak bu tutuşun, bu habs-ü imsakin onları kaçırmayıp ba's için bir habsü tevkif olduğunu istintâc etmek ve ba's ile likaullah'ın dehşetini, celâlü cemâlini mülâhaza edebilmektir. Onun için يس de geçtiği üzere Sûr nefholununca kâfirler مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا (*""kim kaldırdı bizi uyuduğumuz yerden? "* Yasin-36/52) diyeceklerdir ki, aşağıya doğru bu mânâ burada da tavzîh olunacaktır. Ve yine bundan dolayıdır ki, kâfirler, اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ (*"Diyecekler ki Ya Rab! Bizi iki öldürdün, iki de dirilttin "* Mü'min-40/11) diyeceklerdir. Bütün bu inzârlara karşı müşriklerin yegâne tutundukları tutamak şefâat dâvâsı olduğu için buyuruluyor ki: اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَاءَ **Yoksa Allah'ın berisinden şefaatciler mi edindiler?** Allah'a karşı yalan söyleyen, مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى (*""Biz onlara ibâadet etmiyoruz. Ancak bizi ALLAH'a yaklaştırsınlar diye."* Zümer-39/3) diyen, «Allah, veled ittihaz eyledi» diyen o müşriklere, قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ (*"Deki: "Hiç bir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlersede mi?"* Zümer-39/43) Bu, evvelâ putların şefaati dâvâsını ibtaldir. Diğerleri hakkında da şöyle buyuruluyor: قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا **Bütün şefâat Allah içindir.** Onun da maliki O'dur. O'nun izni olmaksızın huzûrunda kimse şefâat edemez. Şefaate me'zun olanlar da hep O'nun rızasını mülâhaza ederek şefâat edebilirler. Çünkü لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ... **«O'nundur mülkü göklerin ve yerin. Sonra hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz.»**

İstintac: Netice çıkarma. **Likaullah:** Allah'a kavuşmak.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ

لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ

إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿٥٤﴾ وَاتَّبِعُوا

أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ

بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾ أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَىٰ عَلَىٰ

مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ ﴿٥٦﴾

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾ أَوْ تَقُولَ

حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ

مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٥٩﴾ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى

اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ ۚ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى

لِلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾ وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا

يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ۖ

وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

53- De ki: «Ey nefisleri aleyhine isrâf etmiş kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları mağfiret buyurur. Şübhesiz ki, O, öyle gafûr, öyle rahîm O.

54- Onun için ümidi kesmeyin de başınıza azâb gelmeden evvel tevbe ile Rabbınız'a dehâlet edin ve O'na halîs müslümanlık yapın, sonra kurtulamazsınız.

55- Haberiniz olmayarak ansızın başınıza azâb gelmeden evvel halîs müslüman olun da, Rabbınız'dan size indirilenin en güzelini ta'kib ve tatbik edin.

56. Diyeceği gün bir nefis: «Eyvah, Allah yanında yaptığım eksikliklerden dolayı hasretime bak! Doğrusu ben, eğlenenlerden idim."

57-Yâhud diyeceği: «Allah bana yolunu gösterse idi herhalde ben müttekilerden olurdum."

58- Ve yâhud azâbı gördüğü zaman diyeceği: «Bana bir geri dönmek olsa idi de muhsinlerden olsa idim!»

59- Hayır, sana âyetlerim geldi de onlara «yalan» dedin, kibretmek istedin ve kâfirlerden oldun.

60- Hem o Kıyamet günü görürsün ki, Allah'a karşı o yalan söyleyenlerin yüzleri kararmıştır. Cehennemde değil mi mevkîi mütekebbirlerin?

61- Korunan müttekîleri ise Allah, muradlarınca necâta çıkarır, onlara fenâlık dokunmaz ve onlar değildir mahzun olacaklar.

62- Allah, her şeyin halikıdır, her şey üzerine vekil de O.

63- Bütün göklerin ve yerin kilitleri O'nundur. Allah'ın âyetlerine küfredenler, işte onlar, kendilerine yazık edenlerdir.

قُلْ **De ki,** yâni Alah tarafından şu hitabı tebliğ et. يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلَى اَنْفُسِهِمْ **Ey nefislerine karşı isrâf etmiş kullarım.**

İSRAF: Mal sarfında meşhur ise de, insanın yaptığı herhangi bir fiilde haddini aşmaktır. Burada cinâyet mânâsı da tazmîn olunarak عَلَى ile sıralanmıştır. Yâni ma'siyette ifrât ederek kendi nefislerine cinayet yapmış olan kullarım! لاَ تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ ... **«ALLAH'ın Rahmetinden ümidi kesmeyin.»** Bu âyetin Kur'ân'da en ümidli âyet olduğu söylenir. Bununla beraber dikkat edilmek lâzım gelir ki, bu ümîd, günâha teşvîk için değil, en günahkâr kimseleri bile bir an evvel tevbe ve inâbeye teşvîk için olduğu ikinci ve üçüncü âyetten zahirdir. Bunun sebeb-i nüzûlünde bir kaç rivâyet vardır. Ata ibn Yesar'dan olan rivâyete göre, Hazret-i Hamza'nın katili Vahşî hakkında Medine'de nâzil olmuştur. İbn

Ömer'den rivâyet olunduğuna göre de demiştir ki: «Ayyaş ibn Ebî Rebîa ve Velîd ibn Velîd ve daha birkaç nefer müslüman olmuşlardı. Sonra ta'zîb edilmiş fitneye düşmüşlerdi. Biz, bunlar hakkında Allah, artık bunlardan ebeden hiçbir şey kabul etmez. Müslüman oldular, sonra da bir azâb ile ta'zîb olunduklarından dolayı dinlerini terkettiler diyor idik. Bu âyetler nâzil oldu. Ömer İbni'l-Hattab kâtib idi. Bunları kendi eliyle yazdı, Ayyaş ibn Ebî Rebîa'ya ve Velîd ibn Velîd'e ve diğer birkaç kimseye gönderdi. Onlar da, müslüman olup hicret ettiler.» İbn Abbas'dan rivâyet olunduğuna göre de, Mekkeliler şöyle demişler: «Muhammed, zu'mediyor ki, putlara tapan, Allah ile beraber diğer bir ilâha dua eden ve Allah'ın muhterem kıldığı nefsi katleyleyen kimseler mağfiret olunmaz. O halde biz, nasıl hicret eder ve müslüman oluruz, ilâhlara tapmış, adam öldürmüşüz, ehl-i şirkiz.» Bunun üzerine Allah Teâlâ, قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلَى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ **«Deki: "Ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! ALLAH'ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü ALLAH bütün günahları mağfiret buyurur, şüphesiz ki O öyle gafûr, öyle rahîm O.»** âyetini indirdi. Maamafih sebeb-i nüzul, kâfirlerin İslâm'ı mes'elesi ise de mefhûm âsilerin tevbesine de şâmil olduğunda şübhe yoktur. O evleviyyetle sâbit olur. Demek ki, اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ (*"Doğrusu ALLAH kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez."* Nisa-4/48) âyeti mûcebince şirkin mağfiret olunmaması tevbe edilmediği takdirdedir. مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ الْعَذَابُ **Azâb size gelmeden evvel,** buyurulması da iman-ı ye'sin fâide vermeyeceğini anlatır.

اَنْ تَقُولَ نَفْسٌ **Bir nefis diyeceği için,** yâni dememek için. وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ **«...Herşey üzerine vekîl de O.»** tâ yukarıdaki وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (*"Ve sen değilsin üzerlerine vekil."* Zümer-39/41) hitâbına mukabildir. Yâni üzerlerinde tasarruf kendisine aid olan, yâhud görüp gözetecek, maslâhat veya mes'ûliyyetlerini tatbik eyleyecek olan ancak odur. لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **«Bütün göklerin ve yerin kilidi O'dur.»**

MEKALÎD: Mıklid veya mıkladın cem'idir ki, kilit veya anahtar demektir. Kilidin muarrebi, iklidin cem'i olduğu da söylenmiştir. Burada kilit veya anahtardan maksad, yer ve gök hazîneleri ve onlarda dilediği gibi tasarruf etmektir.

قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَاْمُرُونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ
اُو۫حِيَ اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۚ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ

Ta'zîb: Azâb edilmiş.

عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللّٰهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ
مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٦﴾ وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْاَرْضُ
جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ
بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾
وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ
اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ
﴿٦٨﴾ وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ
بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
﴿٦٩﴾ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

64- De ki: «Böyle iken şimdi o Allah'ın gayrısına mı kulluk etmemi emrediyorsunuz bana? Ey cahiller!"

65- Celâlim hakkı için, sana da vahyolundu şu, senden evvelkilere de: «Yemin ederim ki, eğer şirk koşarsan çalışman bütün boşuna gider ve mutlak kendine yazık eden hasirlerden olursun.»

66- Hayır, onun için yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol.

67- Allah'ı hakiyle takdir edemediler. Halbuki bütün arz ve Kıyamet günü O'nun bir kabzası, göklerde yemînine dürülmüşlerdir. Çok münezzeh ve çok yüksektir O Sübhân, onların şirkinden.

68- Ve Sûr üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır. Ancak Allah'ın dilediği müstesnâ. Sonra O'na bir daha üflenmiştir, bu kerre de hep onlar kalkmışlar, bakıyorlardır.

69- Ve arz Rabbın'ın nûriyle parlamıştır, kitab konmuş, Peygamberler ve şâhidler getirilmiş ve beyinlerinde hak ile hüküm verilmektedir hem hiç zulmolunmazlar.

70- Ve her nefis ne amel yaptı ise tamamen ödenmiştir ve her ne yapıyorlarsa o a'lemdir.

وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ **Arz bir kabzası Kıyamet günü, semâlar da yemîniyle dürülmüşlerdir.** Zemahşerî, Beyzavî, Ebussuûd gibi belâgatte mümtaz olan müfessirler diyorlar ki: «Bu Kavl-i celîl, Allah Teâlâ'nın gayet azametine ve kudretinin kemâline ve zihinlerin hayret ettiği büyük fiiller, O'nun kudretine nisbet edilince çok küçük ve hakîr kalacağına bir tenbîh ve âlemi yıkıvermek O'na göre pek kolay bir şey olduğunu temsîl ve tahyîl tarîkiyle bir ifâdedir ki, kabza ve yemin kelimelerini hakikat veya mecaz olmaları ciheti mülâhaza edilmeksizin,

« شَابَتْ لِمَّةُ اللَّيْلِ *gecenin zülfüne kır düştü»*

Terkibi gibi hey'et-i mecmuasiyle bir tasvirdir. Diğer bâzıları da demişlerdir ki: «Kelâmda aslolan hakikattir. Fakat hakikatin müteazzir olduğuna bir delîl bulununca da mecaza sarfı vâcib olur. Kabza ve yemîn kelimeleri cârihada hakikattir. Allah Teâlâ'ya a'za ve cevârihin sübûtü mümteni' bulunduğuna da delîl-i aklî vardır. O halde mecaza hamli, vâcibdir. Zira fülân fülânın kabzasında (avucunda) dir denilir. Onun tedbir ve teshiri altında demektir. وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ (*"...ve milki yeminleri hakkında ne farz kıldığımız mâlumunuz..."* Ahzab-33/ 50)'de de murad, kendilerinin milki olmaktır. Şu hâne, fülânın yedinde, fülânın kabzında ve fülânın kabzasına geçti derler ki, hâlis milki olduğunu söylemek isterler. Hem bunlar, müsta'mel ve meşhûr mecazlardır. İbn Atiyye de demiştir ki, kabza, kudretten ibârettir.» Dilimizde dahi pek çok kullanılan kabza kelimesi, esasında kabızdan masdar binâ-i merredir. Bir kabız, bir sıkma veya bir tutma demektir. Avuçla tutulan mikdara dahi kafın zammiyle kubza, tutam veya sıkım denildiği gibi, kafın fethiyle kabza da denilir. Demek ki, kabza bir sıkım, bir tutam veya bir avuç mânâlarına olabiliyor. Burada, bir sıkım diye ifâde edilmek Kıyamet'in tazyikini anlatmak i'tibariyle daha vazıh olur.

YEMİN: Sağ demektir. Kuvvet ve kasem mânâlarına da gelir. Burada kuvvet veya kasem demek olabileceği de söylenmiştir. يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ (*"O gün ki Sema'yı kitaplar için defter dürer gibi düreceğiz."* Enbiya-21/104) mantukunca semayı dürmeğe ahdetmiş olduğu için tahkîk i'tibariyle bu mânâ dahi doğru ise de, evvelki mânâ ile kuvvet ve kudretin tasvir ve temsili daha kuvvetli daha azametli bir mânâ ifâde ettiğini ihtâra hâcet yoktur. Sahih-i Müslim'de Hazret-i Aişe'den rivâyet olunduğuna göre, arz ve semâvâtın bu kabz-u tayyi sırasında insanların nerede olacağı Resûlullah'dan suâl olunmuş:

Mümteni': İmkansız. **Teshir:** Zaptetme.

«Sırat üzerinde» buyurulmuştur. Kıyâmeti tasvir için de buyuruluyor ki: وَنُفِخَ فِي الصُّورِ «Ve Sûr üflenmiştir.» Sûr'un mânâsı Sûre-i Neml'de ...وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ ("Hele Sûr üfürüleceği gün..." Neml-27/87 Geniş bilgi için bu âyetin tefsirine bakınız.) âyetinde geçmiş idi. Görülüyor ki, burada, iki nefih beyân olunuyor. Birincisi, yıkan nefh-ı sâiktir ki, bu, nefhâ-i ulâ veya vustâdır. İkincisi, kaldıran nefh-ı kıyâmdır ki, bu da, nefhâ-i sâniye veya sâlisedir. Ve Kıyâmet kelimesi bu ikincideki kıyâm mânâsından olmakla beraber, birinciyi de mebdei olmak üzere mutazammındır. Onun için Kıyâmet'in kopması, en büyük yıkımı ifâde eder. Buna saat, vâkıa, hakka dahi denilir.

SAİK: Yıldırım çarpmasında olduğu gibi bayılıp düşmeye ve ölmeğe denilir. Bu kıyamdan sonra yevm-i din ve yevm-i fasıl denilen safhayı beyan ile buyuruluyor ki:

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ **Ve arz parlamıştır.** Bu parlayacak olan arz, kabızdan sonra يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ (*"O gün ki arz, başka arza tebdil olunur..."* İbrahim-14/48) mantuku üzere değişecek olan arz-ı mahşerdir. Bu hadîs-i şerifte şöyle vârid olmuştur: "*Nâs, hâlis elenmiş un çöreği gibi beyaz bir arz üzerinde haşrolunacaktır ki, üzerinde kimsenin bayrağı yok.*" بِنُورِ رَبِّهَا **Rabbın'ın nuriyle,** Kur'ân'ın bir çok âyetlerinde Kur'ân'a, bürhâne, hakku adle nur ta'bîr buyurulmuş olduğu gibi burada da nur, hakku adâlet tecellîsi demek olduğu söylenmiştir. Fakat Ebu Hayya'nın naklettiği üzere İbn Abbas, demiştir ki: «Burada nur, Şemsü Kamer'in nuru değil, diğer bir nûrdur ki, Allah Teâlâ halkedecek de, onunla arzı tenvîr eyleyecektir.» Bu rivâyet bizi, öbüründen daha bedi' bir mânâ ile tenvîr etmektedir. Zira, elektrik ile bir misâlini tasavvur edebileceğimiz parlak bir nûrun, bir nûr-ı Rabbanî'nin yaradılacağını bize önceden haber vermiş oluyor. Bir nur ki, onunla Mahkeme-i Kübrâ'nın kurulacağı Arz-ı mahşer tenvîr olunacaktır. وَوُضِعَ الْكِتَابُ **Kitab ortaya konmuş.** Burada kitab, defter-i âmal ile tefsîr edilmiştir. وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ **Ve Peygamberlerle şâhidler getirilmiş** يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ (*"O gün ki Allah bütün Resûlleri toplayacak da "size ne cevab verildi?" buyuracak;"* Maide-5/109) فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا (*"Bakalım nasıl olacak: Her ümmetten bir şahid getirdiğimiz, seni de onların üzerine şahid getirdiğimiz vakit."* Nisâ-4/41) يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ (*"Günün birinde her sınıf insanları imamları ile çağıracağız, o"* İsra-17/71) mazmunları zâhir olmuştur. Maamafih burada Nebiyyîn, muhbirler mânâsını da ifâde edebilir.

Bedi': Hayret verici güzellikte olan. **Tenvîr:** Aydınlatma.

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاؤُهَا
فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ
يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا
قَالُوا بَلَى وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾
قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى
الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾ وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا
حَتَّى إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ
عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ
لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ
مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٧٤﴾
وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

71- Ve küfredenler, zümre zümre cehenneme sevkedilmektedir. Nihayet O'na vardıklarında kapıları açılır ve bekçileri onlara şöyle der: «Size, Rabbınız'ın âyetlerini okur ve sizi bu günün likasından korkutur Resûller gelmedi mi içinizden sizlere?» «Evet, derler, geldi, velâkin kâfirler üzerine «kelime-i azâb» hak oldu.»

72- Denilir: «Girin cehennemin kapılarından, ebediyyen içinde kalmak

üzere. Bak, ne fenâdır mevkii mütekebbirlerin.»

73- Rabblarına korunmuş olan müttekîler de zümre zümre cennete sevk olunmaktadır. Nihâyet ona vardıkları ve kapıları açılıp bekçileri, onlara: «Selâm sizlere, ne hoşsunuz! Haydin girin onlara ebediyyen kalmak üzere» diye selâm durdukları,

74- Onlar da: «Hamd o Allah'a ki, bize va'dini doğru çıkardı ve bizi arza vâris kıldı. Cennetten istediğimiz yerde makam tutuyoruz» dedikleri vakit... Bak, artık ne güzeldir ecri o âmillerin.

75- Melâikeyi de görürsün, Arş'ı etrafından donatmışlar Rabblarına hamd ile tesbîh ediyorlardır ve halk arasında hakk ile hüküm icrâ edilip denilmektedir

Ya Rabb, bizi de bu hamde eren kullarından eyle.

Burada Sûre-i Zümer bitti. Bunu, Sûre-i Mü'min ta'kîb ediyor.

MÜ'MİN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 85

İşbu El-Mü'min Sûresi de Mekkî'dir. Buna Sûre-i Gafir ve Sûre-i Tavl dahi denilir. El-Mü'min وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ ***("Âli Firavun'den mü'minlerde (ki imanını saklıyordu) "a!..." dedi "bir adamı Rabbım ALLAH diyor diye öldürecekmisiniz?"*** **Mü'min-40/28) diye beyân buyurulduğu üzere Al-i Fir'avn içinden iman etmiş olan kahraman zâta işârettir ki, Sahib-i** يس **gibi sâbikûndandır.**

Âyetleri : Kûfî ve Şamî'de seksen beş, Hicazî'de seksen dört, Basrî'de seksen ikidir.

Kelimeleri : Bin yüz doksan dokuzdur.

Harfleri : Dört bin dokuz yüz yetmiştir.

Fasılası : من علق دبر **:**

Bu Sûre'nin Sûre-i Zümer'e birçok cihetten münâsebeti vardır. Evvelâ o ahvâl-i Kıyamet ve âhiret ile hitâm bulduğu gibi bu da onunla başlayacak ve bâzı tafsilât verecektir. Saniyen, Alûsî şunu kaydeder: «Tenâsüku'd-Dürer'de mezkûrdur ki, yedi «حا ميم»in Zümer Sûresini velyetmesinin vechi başlarında تَنْزِيلُ الْكِتَابِ **matla'larının benzeyişidir. Sonra da, «حا ميم»ler, «حم» ve zîkr-i kitab**

Velyetme: Takip etme. Matla': Doğma yeri, başlama yeri.

ile başlamakta müşterek oldukları ve hep Mekkî bulundukları için tertîb üzere vâarid olmuşlardır. Hattâ İbn Abbas'dan ve Câbir ibn Zeyd'den vârid olduğuna göre, Zümer'in akibinde sırasıyle nâzil olmuşlardır. Ve «حا ميم»lerin fazîleti hakkında birçok haberler de varid olmuştur. Ezcümle Ebu Ubeyd, «Fezail»'inde İbn Abbas'dan tahrîc eylemiştir. «Her şeyin bir lübâbı vardır. Kur'ân'ın lübabı da, «حا ميم»«حا ميم»lerdir.» Yine O, ve Şüab-i imanda Beyhakî ve saire, ibn Mes'ud'dan şunu tahrîc etmişlerdir: «حا ميم»ler Kur'ân'ın dîbasıdır.» Ebu'ş-Şeyh ve Ebu Nuaym ve Deylemî Enes'ten, yine Deylemi ve İbn Merduye, Semüre ibn Cündüb'den tahric eylemişlerdir:

«حا ميم»ler Cennet Ravzalarından birer ravzadır.» İbn Nasr ve ibn Merduye Enes ibn Malik'ten şöyle tahrîc etmişlerdir. Dedi ki: «Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem Hazretleri'ni işittim, diyordu: «Allah Teâlâ, bana Seb'i tıvali Tevrât yerine verdi. «ال»dan «طس»lere kadar İncil yerine verdi. «طس»lerle «حا ميم»ler arasını Zebûr yerine verdi. «حا ميم»ler ve mufassallarla da beni tafdîl buyurdu. Bunları benden evvel hiç bir Peygamber okumadı.» Beyhakî, Şüab'de, Halil, Mürre'den şöyle tahric etmiştir: Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: «حا ميم»*ler yedidir. Cehennemin kapıları da yedidir.* «حا ميم»*lerden her biri gelir, o kapılardan birine durur da: «Allahım, bana iman edip de beni okuyanı bu kapıdan sokma»* der. Daha Bâzı husûsî rivâyetler de vardır. Meselâ, Tirmizî ve daha bâzıları Ebu Hüreyre'den şöyle rivâyet etmişlerdir: Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: *«Her kim,* «حم . الى . وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ . اٰيَةُ الْكُرْسِيِّ»*'yi sabahleyin okursa, akşama kadar onlarla mahfûz olur ve akşamleyin okursa, sabaha kadar onlarla mahzûf olur.»* (Tirmizi: Sevâbu'l-Kur'ân: 2)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ۝١ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ۝٢ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَد۪يدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ۝٣ مَا يُجَادِلُ ف۪ٓي اٰيَاتِ اللّٰهِ اِلَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ ۝٤ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْاَحْزَابُ

Lübâb: Güzide, seçkin. **Dîba:** Önsöz, özet, başlangıç.

مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا
بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ
عِقَابِ ۝٥ وَكَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا
أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ۝٦ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ
يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ
لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ
لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ۝٧
رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ
مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
۝٨ وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ
وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۝٩

Meâl-i Şerifi

1- حم

2- İndirilişi bu kitabın Allah'dan O, azîz, alîm.

3- O günah bağışlayıcı ve tevbe kabul edici, İkâbı şiddetli, fadıl sahibi Allah'dandır ki, O'ndan başka tapılacak yok, hem O'nadır dönüm.

4- Allah'ın âyetlerinde ancak nankörlük eden kâfirler mücâdele eder. Şimdi onların beldeler içinde dönüp dolaşmaları seni aldatmasın.

5- Onlardan evvel Nûh'un kavmı arkalarından da Ahzâb tekzîb etmişlerdi ve her ümmet kendi Resûllerini yakalamak kasdinde bulundu ve hakkı batılla gidermek için boşuna mücadele ettiler de Ben, onları tuttum alıverdim. O vakit nasıl oldu ikâbım?

6- Ve işte o nankörlük eden kâfirlere Rabbın'ın kelimesi öyle hakk oldu. Onlar, nâra yanacaklar.

7- Arş'ı hâmil olanlar ve onun etrafındakiler Rabbları'nın hamdiyle tesbîh ve O'na iman ederler. Ve iman etmişler için de şöyle mağfiret dilerler: «Ya Rabbenâ, rahmet ve ilmin her şeye geniş, hemen mağfiret buyur onlara o tevbe edip yoluna uyanlara ve koru onları, o cahîm azâbından.»

8- «Ya Rabbenâ, hem koy onları o kendilerin va'd buyurduğun Adin Cennetlerine. Atalarından ve zevcelerinden ve zürriyyetlerinden salâhı olanları da. Şübhesiz Sen, o azîz, hakîmsin Sen.

9- Ve onları fenâlıklardan koru. Sen, her kimi fenâlıklardan korursan o gün muhakkak onu rahmetinle yarlıgamışındır. İşte asıl fevz-i azîm de odur.

«الم» «حم» حم gibi muradını Allah bilir, oraya bak!

«Gerçi muhkem muhkemat ümmü'l-kitabı sînede

Kim bilir حم*'den maksud-ı Rahmanım nedir?»*

رَحْمن ، رَحِيم «حا ميم» harflerinden olduğu cihetle o iki isme remz veya kasem olması söylenmiş ve «الر» «حم» «ن» «الرحمن» okunduğu da söylenmiştir. bundan dolayı olmalıdır ki, bâzıları «حم»in, «حواميم» veya «حا ميمات» ، «حا ميم»ler diye cemi'lenmesini tecvîz etmemiş, Sûrelerin taaddüdlerine işâret kasdolunduğu zaman, «آل حم» denilmesini tercîh eylemişlerdir. Bu haysiyyetle, «حم» sûreleri rahmet-i rahmaniyye ve rahîmiyyeden birer nümûnedirler. Bununla beraber «حم» harfleri hamdin başı, Muhammed isminin de ortasıdır. «Ya Muhammed» demek de olabilir. Fakat çokları Kur'ân'ın veya Sûre'nin ismi olmasiyle iktifâ etmişlerdir. Bundan dolayı alemiyyet ve te'nis yâhud alemiyyet ve şibh-i ucme ile gayr-ı munsarıf olduğunu da söylemişlerdir.

الأحْزَاب «ص» de geçti. (*"Onlar burada anzab döküntüsünden (muhtelif partilerden) bozuk bir ordu... Ve Semud ve kavmi Lut ve Eykeliler, bunlar işte bu ahzab"* Sâd-38/11-13 Geniş bilgi için bu âyetlerin tefsirine bakınız.) اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ **Arş'ı hamil olanlar.** Arş hakkında آيَةُ الْكُرْسِي (*"Allah, başka tanrı yok ancak O, daima yaşıyan, daima duran tutan hayyü kayyum O, ne gaflet basar Onu ne uyku, göklerdeki ve yerdeki hep O'nun, kimin haddine ki onun izni olmaksızın huzûrunda şefaat edecek? Onların önlerinde ne var, arkalarında ne var hepsini bilir, onlar ise O'nun dilediği kadarından başka ilmi ilahîsinden hiçbir şey kavrıyamazlar, O'nun kürsisi bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır her ikisini görüp gözetmek O'na bir ağırlık da vermez. O öyle ulu, öyle büyük azametlidir."*

Tecvîz: Cevaz verme.

Bakara-2/255 ve Sûre-i A'raf'ta ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ("*...Sonra Ârş üzerine ihtiva buyurdu...*" Arâf-7/54) âyetine bak! Hamele-i Arş, büyük Meleklerdir ki, El-Hâkka'da وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ("*Öyle ki melek! kenarları üzerindedir ve üstlerinde o gün Rabb'ının arşını sekiz hamil olur.*" Hakka-69/17) Kıyâmet günü sekiz oldukları musarrahtır. Bâzı asarda, bu gün dahi sekiz olduğu rivâyet edilmiş ise de, bâzıları, bu gün dört olup Kıyamet günü diğer dört Melek ile te'yîd olunarak sekiz olacaklarına kâil olmuşlardır ki, Muhyiddîn-i Arabî de böyle der.

وَمَنْ حَوْلَهُ Ve etrafındakiler. حَٓافّٖينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ ("*Melâikeyide görürsün Arşı etrafından donatmışlar Rabb'larına hamd ile tesbih ediyorlardır...*" Zümer-39/75) buyurulduğu üzere Arş'ın etrafını donatan Melekler ki, bunlar, çok pekçoktur, adedlerini ancak Allah bilir. Hamele-i Arş ile bunlara «Kerubiyyun» derler ki, kâfın fethi, ranın zammı ve tahfîfiyle «kerubî»'nin cem'idir. Teşdîd hatadır. Lâkin öyle şâyî de olmuştur.

KERUB: Kurb mânâsına kerbden feuldür. Allah'a en yakın olan Melekler demek olur. Onun için bâzıları: «Kerubiyyun yalnız hamale-i Arş'tır» demişler. İbn Sinâ da, Melâike risalesinde şöyle demiştir: «Melâike-i Kerûbiyyun tih-i al'â arasatının âmirleri zümre zümre mevkîf-i ekremde vakıflar. Manzar-ı ebhâya nazırdırlar ki, bunlar, Melâike-i mukarrebûn ve ervah-ı müberrûndur. Amma Melâike-i âmilûn hamele-i Arş ve Kürsî ve semavatın âmirleridirler.» İşte bütün bunlar tesbîh ve tahmîd ile Rabblarına iman etmişler ve mü'minler için öyle istiğfâr ve duâ ederler.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ
لَمَقْتُ اللّٰهِ اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ اِذْ تُدْعَوْنَ اِلَى الْاِيمَانِ
فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ
فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾
ذٰلِكُمْ بِاَنَّهُ اِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَاِنْ
يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا ۚ
وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ
لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾ رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ
ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ ۖ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ
مِنْهُمْ شَيْءٌ ۚ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ۖ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾
الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ۚ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ
الْحِسَابِ ﴿١٧﴾ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى
الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ ۚ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ
﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾ وَاللَّهُ
يَقْضِي بِالْحَقِّ ۖ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ ۗ
إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

10- O küfredenlere muhakkak şöyle bağırılacaktır: «Elbette Allah'ın buğzu sizin nefislerinize buğzunuzdan daha büyük. Zira siz, imana da'vet olunuyordunuz da küfrediyorzunuz.»

11- Diyecekler ki: «Ya Rabb, bizi iki öldürdün, iki de dirilttin. Şimdi günahlarımızı anladık, fakat var mı çıkmaya bir yol?»

12- İşte bu, size şu yüzdendir ki, bir olarak Allah'a çağrıldığında

küfrettiniz, O'na şirk koşulunca ise, iman ediyordunuz. İşte hüküm, O ulu, O büyük Allah'ın.

13- O'dur ki, size âyetlerini gösteriyor ve sizin için semâdan bir rızk indiriyor, fakat ancak gönül veren anlar.

14- O halde siz, dini Allah için halis kılarak hep O'na çağırın, isterse kâfirler hoşlanmasınlar.

15- O dereceleri yüksek, Arş'ın sahibi, telâkî gününün dehşetini haber vermek için kullarından dilediğine ruh indiriyor.

16- O günün ki, onlar meydana fırlarlar, kendilerinden hiçbir şey Allah'a karşı gizlenmez. Kimin mülk bu gün? O Vahid, Kahhar Allah'ın.

17- Bu gün her nefis kazandığı ile cezâlanacak, zulüm yok bu gün, şübhesiz ki, Allah'ın hesabı serî'dir.

18- Hem haber ver onlara, o yaklaşan felâket gününü. O dem ki, yürekler gırtlaklara dayanmış yutkunur da yutkunurlar. Zâlimler için, ne ısınacak bir hısım vardır, ne dinlenecek bir şefi'

19- Gözlerin hâin bakışını da bilir, gönüllerin gizlediğini de.

20- Allah, hakkı yerine getirir, onların O'ndan başka yalvardıkları ise, hiçbir şeyi yerine getiremezler. Çünkü Allah'dır, hakkıyle işiten gören.

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **O küfredenler.** Allah'ın âyâtında mücâdele eden ashâb-ı nâr oldukları beyân buyurulan kâfirlerin cehenneme girdikten sonraki halleri anlatılıyor. يُنَادَوْنَ **Onlara şöyle bağırılacak.** Allah tarafından cehennemde zebanîler bağıracaklar. لَمَقْتُ اللّٰهِ **Elbette Allah'ın makti.** Makt: Buğzun şiddetlisi. اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ **Sizin kendinize buğzunuzdan daha büyük.** Kâfirler, kendi kendilerine üç vech ile buğzedecekler: Bir kerre Kıyâmeti, cenneti ve cehennemi gördükleri zaman bunları inkârda ısrâr ettiklerinden dolayı nefislerine kızacaklar, sonra tâbi' olanlar, metbû'ları olan rüesâya kızacaklar, daha sonra cehenneme girdiklerinde İblis kendilerine nutuk îrâd edip: «Benim, sizin üzerinizde bir saltanatım yoktu. Yalnız sizi da'vet ettim de beni dinlediniz, artık beni levmetmeyin kendinizi levmedin. فَلَا تَلُومُونِى وَلُومُوا اَنْفُسَكُمْ (*"...O halde beni levm etmeyiniz. Nefislerinizi levim ediniz..."* İbrahim-14/22) dediği zaman da kendilerine buğzedeceklerdir. قَالُوا رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ **Diyecekler ki: «Ya Rabbenâ, bizi iki öldürdün, iki de diriltttin.** Yâni iki ölüm öldürdün, iki dirim diriltttin. Buradan azâb-ı kabre istidlâl edilmiştir. Deniliyor ki: Birinci öldürme, dünya hayatı bitiren ilk ölüm, ikinci öldürme, kabirdeki birinci ihyayı ta'kîb eden ölüm, ikinci ihya da ba's, şu halde dünya hayatı kâle alınmamıştır. Çünkü

Telaki: Kavuşma, buluşma.

dünyada inkâr ettiklerini ikrâr ile i'tiraf-ı zünûb ediyorlar. Buna mukâbil mü'minler, Sûre-i Saffat'da اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُولٰى (*"Nasılmış bak? Biz ölecek değiliz. İlk ölümümüzden başka ve biz muazzab değiliz."* Saffât-37/58-59) demişlerdi. Sûre-i Duhan'da da müttekiler hakkında لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰى (*"İlk ölümden başka ölüm tatmazlar. Korumuştur da onları o cahîm azabından"* Duhan-44/56) buyurulacaktır. Bu münasebetle bunlardan birincinin bedene aid ölüm ve hayat, ikincinin de ruha aid ölüm ve hayat diye mülâhaza edilmesi ve mü'min ruhunun, اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ (*"...ALLAH'ın dilediği müstesna..."* Zümer-39/68) da dâhil olarak doğrudan doğru bekâsına işâret olması da mühtemildir. Burada, kâfirlerin sözlerindeki ikiyi, ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ (*"...tekrar tekrar sana döner o göz "* Mülk-67/4) tesniyesi gibi mahza tekrar ve teksîr maksadına hamledenler de olmuştur. Gûya şöyle demişlerdir: «Sen, bizi kaç kerreler öldürdün, kaç kerreler dirilttin. Bunları görüp kudretinin azametini ve binaenaleyh iâdeyi de yapabileceğini anladık. فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا **Şimdi günahlarımızı i'tiraf ettik tanıdık anladık,** فَهَلْ اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ **fakat çıkmağa bir yol var mı?»** Bu ateşten, gerek dünyaya dönmek ve gerek başka bir yere gitmek, yâhud bir daha ölmek gibi herhangi bir sûretle olursa olsun bir çıkmağa yol var mı? Yok diye yeis ızhâr ediyorlar, yâhud sen istersen ona da yol bulursun demek istiyorlar.

Buna karşı redd ile cevab olmak üzere şöyle buyuruluyor: ذٰلِكُمْ **Bu içinde bulunduğunuz azâb** بِاَنَّهُ **şu sebebledir ki:** اِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ **Bir olarak Allah'a çağırıldığı vakit küfrettiniz** وَاِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا **de, O'na şirk koşulursa iman ediyordunuz.** O şirk koşulanların hepsi fânî olup gittikleri, hiçbirinin hükmü olmadığı için. فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ **İşte hüküm Allah'ın** الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ **O ulu, büyük Allah'ın.** Gayet-i ulüv ve kibriya ile muttasıf, zatında sıfatında ve ef'âlinde لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"...O'nun misli gibi bir şey yoktur v."* Şura-42/11) olup ma'bûdluk yalnız kendinin hakkı bulunan Allah'ın, işte O, size ebedî azâbı hükmetti. O'nun hükmünden kurtuluşa imkân yoktur. Müşriklere buğzu büyüktür, şirke mağfiret etmez. Bu sûretle o kâfirlerin ahvâlini beyândan sonra buyuruyor ki: هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ **O, O'dur ki, size, siz insanlara âyetlerini gösteriyor.** Ulûhiyyette teferrüdünü ve azametini anlatan âyatını gösteriyor. Onunla beraber وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ رِزْقًا **ve sizin için semâdan bir rızık da indiriyor,** yâni cismanî rızkınıza sebeb olan yağmur, mânevî rızkınıza sebeb olan ilim ve Kur'ân indiriyor. وَمَا يَتَذَكَّرُ اِلَّا مَنْ يُنِيبُ **Maamafih o âyetleri herkes anlamaz. Ancak inabe eden, gönül veren düşünen anlar.** O halde siz, gönlünüzü veriniz de, فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ **Allah'a dini ihlâs ederek ibadet ve duâ edin ey mü'minler, is-**

Zünub: Günahlar. **Teferrüd:** Eşsiz ve emsalsiz olma.

terse kâfirler hoşlanmasınlar. رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ **Dereceleri çok yüksek.** Meleklere ve sevdiği kullarına bahş eylediği dereceler çok yüksek, yâhud dereceleri yükselten, ذُو الْعَرْشِ **O Arş'ın sahibi, o saltanatın sahibi,** kullarından dilediğine öyle yüksek dereceler veriyor ki, يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ **kullarından dilediği kimseye emrinden ruh ilka buyuruyor.** Yâni Melek indirip vahiy veriyor. لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ **O telâki gününü inzâr etmek için. Onun korkunçluğunu haber vermek için.**

TELÂKİ GÜNÜ: Kıyâmet günüdür. Zira o gün ruhlar ve cisimler, göktekiler ve yerdekiler, âmeller ve âmiller ma'bûdlar ve âbidler telâki edecekler, birbirlerine kavuşacak veya çatışacaklar. Yâni يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ **o gün ki, o halk hep buruz etmişler, kabirlerden çıkmış, açığa fırlamışlardır.** Nefislerini örten, amellerini gizleyen hiç bir şey kalmamış لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ **Allah'a karşı hiçbir şeyleri gizli değildir.** Ne kendileri, ne amelleri, ne de halleri hiçbir şey hiç bir zaman Allah'a gizli kalmaz. Fakat dünyada gizliyoruz zannedenler, o gün kendileri de bir şey gizlemeğe çalışmazlar. Bütün uryanlıklarıyle hakkın huzurunda bulunurlar. Buyurulur ki: لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ **Kimin mülk bu gün?** Buna şöyle cevab verilir لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ **Vâhid, kahhâr Allah'ın.**

VAHİD: Zâtında hiç şirkete, kesrete ihtimâli yok, eczâsı da yok, cüz'iyyâtı da yok.

KAHHAR: Bir şerîki olmak şöyle dursun, her şey O'nun kahrına mahkûm. كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (*"...O'nun vechinden başka herşey helâktadır, hüküm O'nun ve nihâyet döndürülüp O'na götürüleceksiniz."* Kasas-28/88) her şeye istediğini yapacak vech ile gâlib ve hâkim. الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ **«Bugün her nefis kazandığı ile cezâlanacak.»** Mülk ve kahrın eserini beyândır. وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ **Onları, o azife gününden de korkut.**

AZİFE: Yaklaşmakta olan felâket, ölüm saati, yâhud ölümü aratan o Kıyâmet saati, yâhud hesab görülüp, cezâ kesilip de cehenneme girilmek üzere bulunulduğu saat ki, Kıyâmet'in en acı saatidir. وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ **Hem Allah, hakkı kaza buyurur.** Hakk ile hükmeder ve hükmünü tamamen icrâ eyler. Hakkı ihkâk eyler, yerine getirir. وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ **Ondan başka tapınıp yalvardıkları ise,** gerek câmid putlar, gerek diğerleri لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ **hiçbir şeyi kaza edemezler.** Kendiliklerinden hiçbir şeye kat'iyyetle hüküm verip tamamiyle icrâ ve infâz edemezler. Çünkü hepsi Allah'ın hükmü altında makhûrdur. Onun için hiçbir şeyi yerine getiremezler. إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ **Çünkü Allah'dır ancak hakkiyle işiden, gören.** İyi işitip görmeyen ise, hakkı yerine getiremez, kadı olamaz.

Allah'ın âyetlerinde mücâdele eden o kâfirler

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ
كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللّٰهُ
بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ
اللّٰهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسٰى
بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢٣﴾ إِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ
فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا
قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا
نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾
وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ
أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾ وَقَالَ
مُوسٰى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ
الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

21- Yeryüzünde bir gezmediler de mi? Baksalar â, kendilerinden evvelkilerin âkibeti nasıl olmuş? Onlar, gerek kuvvetce ve gerek arzda âsârca

kendilerinden daha çetin idiler. Öyle iken Allah, onları günahlariyle tuttu alıverdi ve kendilerine Allah'dan bir koruyucu bulunmadı.

22- O, şundan idi ki, onlara Resûlleri beyyinelerle geliyorlardı da küfrettiler. Allah da, tuttu kendilerini alıverdi. Çünkü O'nun kuvveti çok, ikâbı şiddetlidir.

23- Celâlim hakkı için Musa'yı âyetlerimizle ve açık bir bürhân ile gönderdik.

24- Fir'avn'e ve Hâmân'e ve Karun'a da, dediler ki: «Bir sihirbaz, bir yalancı."

25- Bunun üzerine kendilerine tarafımızdan hakkı getiriverince de: «O'nunla beraber iman etmiş olanların oğullarını öldürün, kadınlarını diri tutun» dediler. Kâfirlerin düzeni de hep dalâl içinde.

26- Bir de Fir'avn: «Bırakın beni, dedi, öldüreyim Musa'yı da O Rabbına duâ etsin. Zira ben, O'nun dininizi değiştirmesinden ve yâhud arzda bir fesad çıkarmasından korkuyorum.»

27- Musa da: «Ben, dedi, her halde öyle hesab gününe inanmaz her mütekebbirden Rabbım ve Rabbınıza sığındım.»

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ **«Birde Fir'avn: "Bırakın beni" dedi. "Öldüreyim Musa'yı da O Rabbine dua etsin.»** Bununla, yukarıda geçen وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ (*"...Ve her ümmet kendi Resûllerini yakalamak kasdında bulundu..."* Mü'min-40/5) kavline bir misâl gösterilmiş de,oluyor. Anlaşılıyor ki, Hazret-i Musa'nın mu'cizatı karşısında Fir'avn'ın istibdâdı kırılmış, dilediğini yapamaz olmuş ve şaşırmıştı. Sûre-i A'raf'da geçtiği üzere mes'ele cem'iyyetin yalnız re'yine mürâcaattan ibâret kalmamış, bir müdâhale mahiyyetini almış olmalı ki, «bırakın beni» diye bağırıyor. Demek ki, o cebbar Firavn, cebrini yürütemez olmuş ve şaşırmış idi. Şaşkınlığından hezeyân ediyordu. Bir taraftan, «O Rabbına duâ etsin» diye Allah'ı inkâr veya istihfâf etmek istiyor, bir taraftan da dininizi değiştirecek diye dindarlık gösteriyor. Belki onun, «Allah» dediği kendi saltanatıdır.

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيمَانَهُ

اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ

مِنْ رَبِّكُمْ وَاِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَاِنْ يَكُ صَادِقًا

İstihfaf: Hafife almak.

يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ
كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾ يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ
فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا
مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الَّذِي
آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾
مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ
وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ
عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ
مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾
وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ
مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ
رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ ﴿٣٤﴾
الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ
كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ
يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ

يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَابَ
السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا ۚ
وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ ۚ
وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

28- Âl-i Fir'avn'dan mü'min bir er de -ki imanını saklıyordu: «Â, dedi, bir adamı, Rabbım Allah diyor diye öldürecek misiniz? Size, Rabbınız'dan beyyinelerle de gelmiş iken? Hem o bir yalancı ise, çok sürmez yalanı boynuna geçer. Fakat doğru ise, size yaptığı vaîdlerin bir kısmı olsun başınıza gelir. Şübhe yok ki, Allah musrîf bir yalancıyı doğru yola çıkarmaz.

29- Ey benim kavmim, bu gün mülk sizin, arzda yüze çıkmış bulunuyorsunuz. Fakat Allah'ın hışmında bizi kim kurtarır şâyed gelirse bize?» Fir'avn: «Ben, dedi, size re'yimden başkasını göstermem ve her halde ben, size reşâd yolunu gösteriyorum.»

30- O iman etmiş olan zât da: «Ey kavmim, dedi, doğrusu ben, size Ahzâb günleri gibi bir günden korkuyorum."

31- Nuh kavmının, Âd'ın, Semûd'un ve daha sonrakilerin mâcerâları gibi ki, Allah kullarına bir zulüm istemez.

32- Hem ey kavmım, hakîkaten ben, size o çığrışma gününden korkarım

33- arkanıza dönüp gideceğiniz gün, yoktur size Allah'dan bir himâye edecek, her kimi de Allah şaşırtırsa yoktur ona artık bir hidâyet edecek.

34- Bundan evvel size beyyinelerle Yusuf gelmişti. O vakit da O'nun, size getirdiği hakikatte şekketmiş durmuştunuz. Nihayet vefat ettiğinde de: «Bundan sonra Allah, aslâ Resûl göndermez» dediniz! İşte müsrîf şübheci olanları Allah böyle şaşırtır.

35- Onlar ki, kendilerine gelmiş bir bürhân olmaksızın Allah'ın âyetlerinde mücâdele ederler. Allah yanında ve imanı olanlar indinde

mebğûz olmak için ne büyük huy. İşte Allah, her cebbâr mütekebbirin kalbini öyle bir tabiat ile mühürler.

36- Fir'avn de: «Ya Haman, dedi, bana bir kule yap, belki ben ererim o esbâba.

37- Semaların esbâbına da, Musa'nın tanrısına muttali' olurum ve herhalde ben, O'nu yalancı sanıyorum». İşte bu sûretle Fir'avn'e kötü ameli süslendirildi de yoldan çıkarıldı. Fir'avn düzeni, hep husrândadır.

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ **Bir de Âl-i Fir'avn'den bir mü'min er ki, imamını gizliyordu, şöyle dedi:** Bâzıları bu zatın İsraillîlerden olduğunu zannetmişlerse de, مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ **«firavn ailesinden»** vasfının zâhiri bunun daha ziyâde Mısırlılardan ve belki Fir'avn'ın kendi hânedanından olduğunu anlatıyor. Nitekim Süddî, bunu, Fir'avn'ın amucası oğlu diye rivâyet eylemiştir. Veliyy-i ahdi ve sahib şurtası, yâni polis nazırı olduğu da söylenmiştir. Fir'avn, Musa'yı öldüreyim derken Allah, kendi adamlarından böyle bir kahramanı başına dikmiş, karşısına çıkarmıştı. Bu sebeble «Âl-i Fir'avn'ın mü'mini» diye ma'rûf olmuş olan bu zâtın Fir'avn'a ve Âl-i Fir'avn'a karşı olan nutuklarını ve mücâhedesini Cenâb-ı Allah burada, bilhassa hikâye buyurduğu için bu Sûre'ye O'nun nâmına muzaf olarak, «Sûre-i Mü'min» denilmiştir. Bu zât, ibtidâ imanını ketmederek gizliden gizliye tedbirlerle bir müddet Fir'avn'ı avutmuş ise de, nihayet Hazret-i Musa'nın katli kararı karşısında meydana çıkmak lüzûmunu hissederek evvelâ tedrîc ile nasîhata başlamış, sonra da açıktan bir mücâhede meydanına atılmıştır. Onun için evvel emirde yine belli etmemek üzere diyor ki: أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ **«Â, bir adamı "Rabbım Allah diyor" diye öldürecek misiniz?** وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ **Rabbınız'dan size beyyinelerle de gelmiş iken.** Sonra da tedrîcen imanını i'lâna kadar gitmek üzere ihtiyât ile istidlâle kuvvet vererek ilâve ediyor: وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ **«Hem eğer yalancı çıkarsa sırf kendi üzerine.»** Kendi boyuna geçer, vebâlini, cezasını kendi çeker, size zararı olmaz. Binaenaleyh yalancılığı tahakkuk etmeden öldürmeğe ihtiyâcınız yok. Buna mukâbil وَإِنْ يَكُ صَادِقًا **«Ve eğer doğru çıkarsa.»** يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ **Size yapmakta olduğu vaîdlerin bâzısı hiç olmazsa bâzısı başınıza gelir sizi musab eder.** Yâni âhirete inanmıyorsanız dünyada azâbı gelir. إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ **«Şübhe yok ki, Allah bir yalancı müsrîf kimseyi doğru yola çıkarmaz, muvaffak etmez.»** Bu iki mânâlı diğer bir istidlâldir. Birincisi, O, aşırı bir yalancı olsa idi Allah, O'na o beyyineleri vermez, o mu'cizelerle te'yîd eylemezdi. İkincisi, eğer aşırı bir yalancı ise, mevkîi olamayacağında şüphe

---

Musab: Musibete uğramak.

yoktur, öldüreceğiz diye uğraşmaya ne hacet? Bu iki mâna ile asıl maksad da Fir'avn'a ta'rîzdir. Yâni sen, sen bu kadar kan döken müsrîf bir yalancısın, Allah seni, O'nu öldürmek maksadına muvaffak etmez, kendin zarar edersin.

يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ **«Ey benim kavmim! Bugün mülk sizin.»** Bu suretle doğrudan doğru kavma hıtab etmesinden anlaşılıyor ki, bu hatabeler hususî bir mecliste değil, umumî bir şûrâda cereyan etmiştir. (Sûre-i A'raf 7/103 âyetin tefsirine bakınız.) Böyle olduğu bilhassa şundan da anlaşılır: قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ اِلَّا مَا أَرٰى وَمَا أَهْدِيكُمْ اِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ **«Fir'avn: "Ben" dedi. "Size reyinden başkasını göstermem ve herhalde ben size reşâd yolunu gösteriyorum."»** وَقَالَ الَّذِى اٰمَنَ Zira iman eden zât evvelâ dünya azâbiyle tehdîde girişiyor ki, bunlara o va'd edilenlerdir. يَوْمَ التَّنَادِ

YEVM-İ TENAD: Tenâdî günü, çığırışma, bağırışma günü demektir ki, Kıyamet gününün bir ismidir. Çünkü o gün biribirlerine feryâd-ü figan ile bağırışacaklar, «yetişen yok mu?» diye istimdâd edecekler. Yahud وَنَادٰى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ (*"Bir de o eshabıCennet eshabı Nara şöyle nida etektedir."* A'râf: 7/44) mucebince ehl-i Cehenneme, ehl-i cehennem de, ehl-i cennete nidâ edecekler. وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ **«Size Yusuf gelmiştir.»** Bâzıları buradaki Yusuf'dan murad, Hazret-i Yusuf'un torunu Yusuf İbn Efrayim İbn Yusuf demişlerse de doğrusu Yusuf ibn Ya'kub aleyhisselâm'dır. Ancak Tefsir-i Kurtubî'de mezkûr olduğu üzere Hazret-i Musa'nın Fir'avn'ı, Hazret-i Yusuf'un Fir'avn'ı değildir. Fir'avn-ı Yusuf Amâlikadan idi, Fir'avn-ı Musa ise, Kıbtî'dir.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِى صَرْحًا **Yine Fir'avn, dedi ki: «Ya Haman, bana bir kule yap.** لَعَلِّى اَبْلُغُ الْاَسْبَابَ اَسْبَابَ السَّمٰوَاتِ **Belki ben, o esbaba, o göklerin esbâbına, sebeblerine yollarına** وَاِنِّى لَاَظُنُّهُ كَاذِبًا **Maamafih ben, O'nu muhakkak yalancı zannediyorum.** Fir'avn, bir rasad kulesi yaptırarak fennî bir teşebbüste bulunmak ve bu sûretle Hazret-i Musa'yı gûya yalancı çıkarmak için bir şarlatanlık etmek istiyordu ki, bunda, iki mülâhazanın birisi vardı. Ya halka diyecekti ki: «Bakınız, işte gökleri de tarassud ettik, oralarda Musa'nın dediği ilâhı göremedik, olsa idi görünmesi lâzım gelirdi.» Yâhud diyecekti ki: «Bakınız biz, bu kadar vesâit-ı mâliyye ve teşebbüsât-ı sınaiyyemizle göklere çıkmanın yolunu bulamadık. O halde Musa, nereden çıktı da bize onların Rabbı tarafından me'mur olduğunu söylüyor?..» وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ **Ve işte Fir'avn'a kötü ameli böyle tezyîn edildi, süslü gösterildi** de, bunları siyâset nâmına iyi bir şey yapıyormuş gibi yapıyordu.

وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ **Ve yoldan saptırılıyordu.** Çünkü gökte bir yıldız arar gibi ra-

---

Tarassud: Dikkatli gözetleme.

sad ile cismanî bir yolda Allah aramağa kalkmak, Allah'ı aramak yolu değil, halkı bu suretle iğfale çalışmak da muvaffak olacak bir siyaset yolu değildi. Gökler ve yer, göklerde ve yerde her şey Hâlikı'nın vücûduna delâlet edip durmakta iken ve Allah'ı eserinden anlamak için yerin, gökten bir farkı olamayacağı da aklı olanlar nezdinde ma'lûm olmak lâzım gelirken Hazret-i Musa'nın Sûre-i طه'da قَالَ رَبُّنَا الَّذ۪ٓي اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى (*"Bizim dedi: "Rabbımız her şeye hilkatini veren sonra da yolunu gösterendir."* Taha-20-50) Sûre-i Şuara'da, قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (*"Rabbınız ve evvel ki atalarınızın Rabbı dedik."* Şuara-26/28) رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ (*"Maşrık ve Mağrib'in ve bütün aralarındakilerin Rabbi, eğer siz âkıl iseniz dedi."* Şuara-26/26) diye herkese öğrettiği açık yolu bırakıp da yetişemeyeceği uzaklara gitmeğe kalkışmak elbette çıkar yol değildir. Mamafih Fir'avn bunu, ciddî olmak için değil, halkı aldatmak için bir hile, bir keyd olmak üzere yapıyordu. وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ اِلَّا ف۪ي تَبَابٍ Fakat Fir'avn'ın keydi hilesi, düzeni sırf hasar içinde. Netîcesizdir, akâmettedir. Onun böyle yanlış yolda entrika çevirmeğe kalkışması, kendisini muvaffak etmek şöyle dursun, bil'akis aleyhine olmuştu. Çünkü:

وَقَالَ الَّذ۪ٓي اٰمَنَ
يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَب۪يلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾ يَا قَوْمِ
اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِيَ دَارُ
الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا
وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ ف۪يهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾
وَيَا قَوْمِ مَا ل۪ٓي اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَن۪ٓي اِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾
تَدْعُونَن۪ي لِاَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَاُشْرِكَ بِه۪ مَا لَيْسَ ل۪ي بِه۪ عِلْمٌ

Keyd: Tuzak. **Akâmet:** Neticesiz.

وَاَنَا اَدْعُوكُمْ اِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُونَنِى

اِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِى الدُّنْيَا وَلَا فِى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ مَرَدَّنَا

اِلَى اللّٰهِ وَاَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾

فَسَتَذْكُرُونَ مَا اَقُولُ لَكُمْ وَاُفَوِّضُ اَمْرِى اِلَى اللّٰهِ

اِنَّ اللّٰهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾ فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا

مَكَرُوا وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾ اَلنَّارُ

يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ

اَدْخِلُٓوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾ وَاِذْ يَتَحَٓاجُّونَ فِى النَّارِ

فَيَقُولُ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ

تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ

﴿٤٧﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا كُلٌّ فِيهَٓا اِنَّ اللّٰهَ

قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ فِى النَّارِ لِخَزَنَةِ

جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾

قَالُٓوا اَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلٰى

قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعٰٓؤُا الْكَافِرِينَ اِلَّا فِى ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

Meâli-i Şerifi

38- O iman eden zat ise: «Ey kavmim, dedi, gelin ardımca size reşâd yolunu göstereyim.

39- Ey kavmım, bu dünya hayatı ancak (bir meta') bir kazançtan ibârettir. Âhiret ise, (Dârü'l-karar) durulacak yurddur.

40- Her kim, bir kötülük yaparsa ona onun gibi kötülükten başka karşılık olmaz. Gerek erkekten, gerek dişi her kim de, mü'min olarak iyi bir iş işlerse işte onlar, cennete girerler, orada hesabsız merzûk olurlar.

41- Hem ey kavmim, neye ben, sizi halâsa da'vet ederken siz, beni ateşe da'vet ediyorsunuz?

42- Siz, beni, Allah'a küfretmeğe ve bence hiç ilimde yeri olmayan şeyleri O'na şerîk koşmağa da'vet ediyorsunuz. ben ise, sizi O azîz, gaffâra da'vet ediyorum.

43- Hiç kabil-i inkâr değildir ki, hakîkatte sizin, beni da'vet ettiğinizin ne dünyada, ne âhirette bir da'vet hakkı yoktur ve hepimizin varacağımız Allah'dır ve bütün müsrifler nâra yanacaktır.

44- Siz, benim söylediklerimi sonra anlıyacaksınız. ben, emrimi Allah'a tefvîz ediyorum, herhalde Allah kullarını görür gözetir.

45- Onun için Allah, O'nu, onların kurdukları mekrin fenâlıklarından korudu da Âl-i Fir'avn'ı o kötü azâb kuşattı.

46- Ateş, onlar sabah akşam ona arzolunur dururlar. Saat kıyâm edeceği gün de: «Tıkın Âl-i Fir'avn'ı en şiddetli azâba.»

47- Ve hele ateş içinde biribirlerine (ıhticac) protesto ederlerken, o vakit zuafâ kısmı o büyüklük taslayanlara diyorlardır: «Hani bizler, sizin tebeanız idik. Şimdi siz, bizden bir ateş nevbetini savabiliyor musunuz?»

48- Büyüklük taslıyanlar da şöyle demektedirler: «Evet, hepimiz onun içindeyiz. Çünkü Allah, kulları beyninde hükmünü verdi.»

49- Ve hep o ateştekiler, cehennem bekçilerine derler: «Rabbınıza dua ediverin, birgün bizden azâbı biraz hafifletsin.

50- "Ya size, derler, beyyinelerle Resulleriniz geliyor değilmi idi ki?» «Evet» derler. «Öyle ise, kendiniz duâ edin,» derler. Kâfirlerin duâsı ise, hep çıkmazdadır.

وَقَالَ الَّذِى اٰمَنَ **O iman etmiş olan zat.** Mukaddemâ imanını gizlemiş olan racûl-i mü'min, dedi ki: يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ **"Ey kavmim, bana tâbî olun, arkamca gelin, size reşâd yolununu, murada erdirecek savab yolu göstereyim.»** O sebilü'r-reşad, Fir'avn'ın gösterdiği yol değil, benim göstereceğim yol-

dur. Bu söz, gösteriyor ki, bu zat, Hazret-i Musa'ya yardım etmek için Fir'avn'a karşı hurûc etmiş, kavmını kendisine ittiba' için da'vete başlamıştır. Bundan dolayı bâzıları bunu Musa zannetmişlerde de hılâf-ı zâhirdir. Murad Bey'in «Tarih-i Umumî»'sinde de: «Mısır kâhinlerinden «Uzarsif» namında birisinin Hiksüsler tarafına geçerek mühim bir ordu ile Fir'avn aleyhine hurûc etmiş olduğu Mısır tarihlerinden nakledilmiş ve müverrihler nazarında bu zâtın Hazret-i Musa olduğu hakkında bir dereceye kadar ittifak var gibidir» diye bir müteleâ da serdolunmuş ise de, bu zatın Hazret-i Musa değil, Âl-i Fir'avn mü'mini olan bu er olması daha doğrudur. اَللّٰهُ اَعْلَمُ **«Allah en iyi bilendir»**

Şu halde bu söz artık müşâvere meclislerinde değil, silâh bedesî olarak karşıya çıkan bir mücahidin tebliği halinde geliyordu. İbn Abbas'dan rivâyet olunduğuna göre bu zat, avanesiyle bir dağa çekilmişti. يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ **«Ey kavmim, bu dünya hayatı bir meta'dan ibarettir.»** Durup eğlenecek, istirâhât edecek bir yer değil, kullanılıp intifâ' edilecek bir kazançtan, gelip geçici bir kazanç fırsatından ibârettir. اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْاٰخِرَةِ ***«Dünya, âhiretin ekinliği, çiftliğidir.*** (Keşfü'l-Hafâ: 1/495/1320) hadîsi mantukunca, âhirette biçilip intifa' edilmek için çalışılması lâzım gelen bir kâr, bir temettû' vasıtası veya bir mesaî saatidir. وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ **Âhiret ise, işte Darü'l-karar odur.** Durulacak, istirâhât edilecek yurd ancak odur. Orada, kazanmak, çalışmak yoktur. Onun için dünyada eğlenceye bakmayıp çalışmağa kazanmağa bakmalıdır ki, âhirette istifâde edilsin. Bunun, bu temettûun beyanı şöyle ki:

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰى اِلَّا مِثْلَهَا **Her kim, bir kötülük yaparsa başka değil, ancak onun misli ile cezalanır.** Yâni kötülüğün cezâsı, müstehıkk olduğu karşılığı iyilik olamaz, onun gibi kötülük olur. Kötü amel yapanın, güzel ecir beklemeğe hakkı yoktur. Onun bekleyebileceği karşılık ancak bir kötülüktür. Gerçi kısmen veya temamen afvolunanlar olabilir. Fakat afiv, o kötülüğün cezâsı değil, başkaca bir fadıldır. Adâlet kanunu, seyyienin misli olan seyyie ile cezalanmasıdır. وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا **Her kim de, salih bir amel, iyi bir iş yaparsa** مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى **gerek erkekten olsun, gerek dişi** فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ **işte onlar, cennete girerler.** يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ **Orada, hesabsız merzûk olurlar.** İyiliğin mukabili de iyiliktir. Adâlet kanunu, bunun da bir misli olmasın iktizâ ederse de, ihsân kanûnu, onun on mislinden, hesabsız emsâline kadar çıkar, yerine iyi bir dâne eken, on dane alabilir. Yüz, yedi yüz daha ziyâdesine kadar da katlanıp gidebilir. Onun için Fir'avn'a karşı mücâhede ederek salâha çalışmalıdır. يَا قَوْمِ مَا لِي اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَنِي اِلَى النَّارِ **«Hem ey kavmim! Neye ben sizi halasa davet ederken, siz beni**

Müverih: Tarihci. **İntifâ:** Menfaatlenme. **Temettû:** Kâr etme.

ateşe davet ediyorsunuz?» Bu hitab da, Fir'avn'a karşı yapılan bu hurûc ve da'vetin bir bağiy olmayıp meşrû' ve muhakkak bir necât mes'elesi olduğunu beyandır. فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا **Bu sûretle Allah O'nu, Âl-i Fir'avn'ın kurdukları mekirlerin fenâlıklarından korudu.** Onlar, Âl-i Fir'avn'ın düştükleri kötü amellere düşmedikleri gibi, Âl-i Fir'avn'ın onlar hakkında kurdukları fenâ tuzaklara da düşmediler. Fir'avn'ın ta'kîbâtı, vikâye-i İlâhiyye sâyesinde kendilerine bir zarar vermediği gibi وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِ **azâbın kötüsü, Âl-i Fir'avn'ın başına indi.** İbn Abbas'dan rivâyete göre Fir'avn'ın, O'nu ta'kib için gönderdiği asker telef olmuştu. Sonra da kendisi ve cünudu ma'lûm olduğu üzere gark edilmişti. اَلنَّارُ **Ateş,** mübtedâdır, haberi şu: يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا **Onlar, ona, sabah ve akşam arz olunup durmaktadırlar.** Yâni Âl-i Fir'avn'ın, dünyada kötü azâb ile mahvolduklkarı gibi âhirete kadar, âlem-i Berzah'ta da akşam, sabah nara arz ile ta'zîb olunmaktadırlar. Sonra da ... وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا **«...Saat kıyâm edeceği günde, tıkın Âli Fir'avn'u en şiddetli azaba»**

Şimdi kıssanın hissası beyân olunarak buyuruluyor ki:

اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ الْكِتَابَ ﴿٥٣﴾ هُدًى وَذِكْرٰى لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فٖٓي اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ اِنْ فٖي صُدُورِهِمْ اِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغٖيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ

الْبَصِيرُ ﴿٥٦﴾ لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ
خَلْقِ النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾
وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ ۚ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾
إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾ وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ ۚ إِنَّ
الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

51- Elbette Biz, Resûllerimizi ve iman edenleri mansûr kılacağız. Hem dünya hayatında, hem de şâhidler dikileceği gün.

52- O gün ki, zâlimlere özür dilemeleri fâide vermez, onlara lâ'net vardır ve onlara yurdun kötüsü vardır.

53- Şanım hakkı için Biz, Musa'ya o hidâyeti verdik ve Beni İsrail'e o kitabı miras kıldık ki,

54- Akl-ı selîm sâhiblerine bir irşâd ve bir ihtâr olmak için.

55- O halde sabret. Çünkü Allah'ın va'di haktır, hem günahına istiğfar ve akşam, sabah Rabbına hamd ile tesbih et.

56- Çünkü o kendilerine gelmiş kat'î bir bürhân olmaksızın Allah'ın âyetlerinde mücadele edenler, muhakkak ki, onların sînelerinde ancak yetişemeyecekleri bir kibir vardır. Sen, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, semî O'dur, basîr O.

57- Elbette göklerin ve yerin halkı, o nâsın halkından daha büyüktür ve lâkin nâsın ekserisi bilmezler.

58- Kör ise, görenle müsâvî olmaz, İman edip iyi iyi işler yapan kimselerle, ne de kötülük yapan. Siz, pek az düşünüyorsunuz.

59- Herhalde o saat muhakkak gelecek, onda şübhe yok ve lâkin nâsın ekserîsi inanmazlar.

60- Halbuki Rabbınız buyurdu. Yalvarın ki, bana size karşılık vereyim. Çünkü Benim ibâdetimden kibirlenenler, yarın hor, hakîr olarak cehenneme girecekler.

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا **Biz, gönderdiğimiz Peygamberlerimizi ve iman edenleri elbette mansûr kılarız.** Yardım eder, huccet ve zafer ve kâfirlerden intikâm ile murada erdiririz. فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **Hem dünya hayatında,** وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُ **hem de şâhidlerin şehâdete duruşacakları gün.** Kıyâmet günü, yâni hem dünya, hem âhiret, ikisinde de, bâzı ahvâlde bir müddet için onların mihnetlere marûz olarak imtihanlar geçirmeleri, bu va'din kat'iyyetini nakzetmek. Çünkü ibret, âkibet ve netîceyedir. Bununla beraber Peygamberlerin ve mü'minlerin muzaffer olmaları yalnız âhirete de kalmayacaktır. Musa'nın ve o iman eden zatın, Fir'avn'a galebesi gibi dünyada da tehakkuk edecek, âhirette de.

EŞHAD: Şâhidin cem'idir. Sahibin cem'inde eshâb gibi. Bunlar, Kıyâmet günü nâsa karşı şâhidlik edecek olan Melâike ve Enbiya ve Mü'minîndir. يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ **O gün ki, zâlimlere ma'ziretleri menfaat vermez.** Çünkü ma'zeretleri bâtıldır. Yâhud وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ müeddasınca (*"özür beyan etmek için kendilerine izin verilmez."* Mürselat: 77/36) ağız açtırılmaz وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ **ve onlara lâ'net vardır.** Allah'ın rahmetinden koğulmak, uzaklaştırılmak vardır. وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ **Ve onlara yurdun kötüsü vardır.** Cehennem. وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى **Şanım hakkı için Musa'ya o hüdâyı verdik.** Fir'avn'a karşı dünyada o muvaffakiyyeti verdik. Arkasından, وَاَوْرَثْنَا بَنِي اِسْرَاۤئِيلَ الْكِتَابَ **Beni İsrail'e o kitabı, yâni Tevrat'ı mîras da bıraktık** هُدًى وَذِكْرٰى لِاُولِي الْاَلْبَابِ **ulu'l-elbaba, selîm, halîs akıl sahibi olanlara bir irşâd ve tezkîr olmak için.** Yâni Allah'ın Resûllerine ve mü'minlere dünya ve âhiret nusreti muhakkak olduğunu ve Fir'avn gibi zâlimlere karşı mücâhedenin lüzûmunu ihtâr eylemek için. فَاصْبِرْ **O halde sabret.** Müşriklerin ezâlarına tahammül ederek, sebat et. اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ **Çünkü Allah'ın va'di haktır,** nusreti muhakkak olacaktır, onun için sabret. وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ **Ve zenbine istiğfar eyle.** Tedarük edemediğin eksiklikleri örtmesi için Rabbın'dan mağfiretini iste. وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ **Ve Rabbı'nın hamdîyle tesbih et,** بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ **akşam ve sabah.** Bu ta'bir her vakit demek gibi devam ifâde eder. Allah'a hamdü şükrederek tenzîhe devam et, ne lisan, ne kalb, hiç zikirden gâfil olmasın demek olur.

اِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ **Kendilerine gelmiş bir sultan, bir salâhiyyet ve bürhân olmaksızın Allah'ın âyatında mücadee eden kimseler.** Âyatullah, Allah'ın varlığına ve birliğine ve herhangi bir hususun hakkiyyetine dair nasbettiği delâil ve kütüb-i münzelesi ve Peygamberlerinde ızhar eylediği

---

Kütüb-i Münzele: Vahyedilen Kitablar.

mu'cizâttan eâmdır. bunlarda mücâdele için mesağ verecek bir bürhân ve huccet mutasavver olmadığından burada, «bigayri sultan» kaydinin mefhum-ı muhalifi maksud değildir. Ancak dîn işinde söz söyleyebilmek için hüccet ve bürhâna müstenîd bir salâhiyyet lâzım olduğuna tenbîhtir. Bununla beraber nesih, tahsîs ve takyid kabîlinden mesâilde olduğu gibi Âyatullah'ı, yine Âyatullah ile karşılaştırarak bahsetmek câiz olduğuna işârettir de denilebilir. Lâkin hiç böyle bir salâhiyyet ve bürhân olmaksızın Âyatullah'da mücâdele edenler, اِنْ ف۪ي صُدُورِهِمْ اِلَّا كِبْرٌ **onların sînelerinde, gönüllerinde kibirden başka bir şey yoktur.** Hakkı kabûle tenezzül etmek isteyeyen bir büyüklük dâvâsı, kuru bir azamet kuruntusu, lâkin مَا هُمْ بِبَالِغ۪يهِ **Bir kibir ki, onlar, ona yetişecek değillerdir.** Hadlerinden çok aşkın, ne şimdi ne ileride muktezasına ermeleri ihtimâli bulunmayan bir kibir. Çünkü Allah'ın âyatının üstüne çıkılmaz, Allah'ın vermediği kadrü menzilet zorla alınmaz. Peygamberliğe kesb ile yetişilemediği gibi Allah vergisinden fazla bir salâhiyyete de erilmez. İşte Allah'ın âyetlerinde mücadele edenler, sırf böyle bir kesb ile mücadele ediyorlar. Delili zâhir olan hakka karşı taassub ile mücâdele edenlerin hepsi bu hükümde dahildir. Hepsi böyle sînelerinde yetişemeyecekleri bir kibir taşıdıklarından dolayı mücâdele ederler. Bunun sebeb-i nüzûlünde iki rivâyet vardır:

1 — Kureyş müşrikleridir ki, لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظ۪يمٍ (*"Ve "Ne olurdu ki Şu Kur'an iki memleketten bir büyük adama indirilseydi" dediler"* Zuhruf-43/31) diyorlar. Ve لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا اِلَيْهِ (*"eğer o bir hayır olsa idi bizden evvel ona koşmazlardı." "* Ahkâf-46/11) diyorlardı.

2 — Yehûddur. Mukatil demiştir ki: «Haklarında bu âyet nâzil olan mücâdiller, Yehûdîlerdir. Deccale ta'zîm ettiler bu nâzil oldu.» Ebu'l-Âliye de, buna zâhib olmuştu. Alûsî'nin nakline göre Abd ibn Humeyd ve İbn Ebî Hatim senedi sahih ile ondan şöyle tahrîc etmişlerdir: «Yehûdîler, Hazreti Peygamber'e (sallallahü aleyhi vesellem) geldiler de: «Deccal, dediler, âhir zamanda bizden olacak ve işte olacaklar o zaman olacak ve şöyle yapacak, böyle yapacak» diye büyüttüler de büyüttüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ: ... اِنَّ الَّذ۪ينَ يُجَادِلُونَ **«Çünkü o kendilerine gelmiş kat'i bir bürhân olmaksızın ALLAH'ın âyetlerinde mücadele edenler, »** âyetini indirdi .» Buna göre bu Sûrede, bu âyetin Medenî olması yakışır. Ebussuud bunu, şöyle nakl eder. «Bir de denildi ki, mücâdele edenler, Yehûdîlerdir. Diyorlardı ki: «Bizim Tevrat'ta mezkûr olan sahibimiz sen değilsin. O, Mesîh ibn Davud, yâni Deccal, âhir zamanda çıkacak, saltanatı berrü bahre erecek, ırmaklar beraberinde gidecek. Allah'ın âyetlerinden bir âyet

---

Mesağ: Müsaade, izin. **Mutasavver:** İleride yapılması düşünülmüş.

olacak, o vakit mülk bize rücû' edecek.» İşte Allah Teâlâ, onların bu temennîlerine (ideallerine) kibir tesmiye etti ve kuruntularına ermelerini nefiy buyurdu.» Yâni Yehûdîler, Beni İsrail'den başkasında nübüvvet görmek istemedikleri için gerek Kur'ân'da ve gerek sâir kitablarda Nübüvvet-i Muhammediyye'ye delâlet eden âyetlere sırf kibir ve hased yüzünden mücadele ederek Hatemü'l-Enbiya'yı bırakıp Deccal'ı iltizam etmişler ve onun zamanında saltanatın kendilerine geçeceğini bir temenni halinde ileri sürmüşler ise de, Deccal çıktığı zaman dahi mülkü saltanat kendilerine rücû' etmeyecektir. Alûsî, der ki: «Bu mücadelede Yehûd iki vech ile yalan söylediler. Evvelâ, Resulullah'a: «Sen, bizim mu'teber olan sahibimiz, değilsin» demelerinde yalan söylediler. Saniyen, Deccal'ı kasd ederek, «O, Mesih ibn Davud'dur» demelerinde yalan söylediler. Çünkü hangi Peygamber ba's olunduysa ümmetini behemehal Deccal'dan tahzîr buyurmuş sakındırmıştır. O bir işaret değil, fitne ve beliyyedir. Onlar ise O'nu, Peygamber yerine tutarak sahibimiz demişlerdir ki, bunun Ayatullah'a «bi-gayrı sultanin» mücadele olduğunda şübhe yoktur.

Hadîslerde, Eşrat-ı Saat'ten olmak üzere iki mesîh zikrolunur.

"Birisi, Mesîh İsa'nın nüzulü, birisi de mesîh Deccal'ın zuhurudur." Buhari: Tevhid-17) Müseylime gibi yalan yere Peyamberlik iddiasiyle çıkacak otuz kadar Deccal zikredilmiş, en büyük fitne olan mesîh Deccal'ın ise, ulûhiyyet iddiasiyle hurûc edeceği haber verilmiştir. Ancak mesîh Deccal'a, Mesîh ibn Davud denilmiş olduğunu da, bu âyetin tefsirinde işitmiş oluyoruz. Halbuki Mettâ İncili'nin başında görüldüğüne göre Hıristiyanlar bu ismi, «İse'l-mesîh ibn Davud» diye Hazret-i İsa'ya vermektedirler.

Buna sebeb olarak da, Meryem'in nişanlısı dedikleri Yuşul'un Hazret-i Davud neslinden olduğunu söylemektedirler. İsa'nın tevellüdü Meryem'le Yusuf'un ictimâ'larından evvel Ruhu'l-kudüs'ten oldu diye tasrîh edilmiş iken Yusuf babası imiş gibi O'nun vasıtasiyle Hazret-i Davud'a nisbet edilmesi bir tenâkuz teşkil eder. Lâkin Mettâ incili her nedense bu tenakuzla beraber Hazret-i İsa'ya, Mesîh ibn Davud demekte ısrar etmiştir. Ayni zamanda Hazret-i İsa'yı tanımadıkları ma'lûm olan Yehûdîler de âhir zamanda çıkacak Deccal'e bu ismi vermişler. Bu cihetle aralarında bir menşe'den çıkmış olması melhuz bulunan garib bir nokta-i nazar teşâbühü hasıl olmuştur. Biz, bundan şunu anlamış oluyoruz ki, Mesîh-i Deccal yalancı Mesih demektir. Varid olan haberlere göre Deccal bir yalancı, nâsı aldatmakta mahir bir sahtekârdır ki, kâfirliği, sahtekârlığı yüzünden belli olduğu halde birtakım harikalar göstererek ulûhiyyet dâvâ ede-

---

Beliyye: Belâ, musibet, afet, müşkilat. **Teşabüh:** Benzeşme. **Melhuz:** Düşünülebilen.

cek ve en büyük fitne olması da bundan olacaktır. Ulema demişlerdir ki: Allah Teâlâ Peygamberlik iddia eden bir yalancıya tasdîk ihtimâli bulunan bir mu'cize vermez. Çünkü teşkik olur. Âyâtullah ile mücadeleye sultan verilmiş olur. Fakat ulûhiyyet iddia eden bir yalancıya ibtilâ için her türlü harikayı verebilir. Zira kendisi hâdis olan mahlûğu için, onun yalancılığı hadd-i zatında zâhirdir. Ondan dolayı âyâtullah ile mücâdeleye bir sultan verilmiş olmaz. Deccal'in bu suretle bir yalancı mesîh olması, O'nun hristiyanlık taklidi altında zuhur edeceğini anlatır. Mesîh-i sadık olan İsa'nın nüzûliyle O'nu katledceğine dair olan eserler de bunu te'yid eyler. Yehûdîlerin Mesîh-i sadık olan İsa'ya ve Hatemü'l-Enbiya'ya kibrü hasedle küfrederek bütün ümidlerini mesîh-i kâzib olan Deccal'e bağlamaları ne acîb bir bedbahtlık, ne elîm bir mahrumiyyettir. Bu son senelerde Yehûdîlere Filestîn'de bir hükûmet yapıvermek istiyen İngiltere, acaba onlara gözledikleri mesih-i kâzib rolünü oynayıverecek midir? Lâkin Allah Teâlâ, buyuruyor ki: مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ **«Sinelerinde ancak yetişemeyecekleri bir kibir vardır.»** فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ **Onun için sen, hemen Allah'a sığın.** Öyle kibirden ve kibirli hasedcilerden, yâhud Deccal'ın şerrinden Allah'a sığın. اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ **Çünkü işitecek O'dur, görecek O.** Yâni senin ve onların bütün dediklerinizi işiten ve işitecek olan ve bütün yaptıklarınızı gören ve görecek olan ancak O'dur. Bu, bir taraftan va'd, bir taraftan vaîddir. لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ **Elbette semavat ve arzın halkı o nasın haalkından dahaa büyüktür.** haddini bilmemek olduğunu ihtardır. Yâni o kibredenlerin kibir, ne haddinedir ki, göklerin ve yerin yaradılışı onların yaradılışından daha büyük daha azametlidir. Öyle ki, insan onların içinde bir zerrecik gibi kalır. Hattâ insan, arzın üzerinde bir mikrop, arz bütün âlemin içinde bir zerre mesâbesindedir. O halde insanın yere, göğe karşı bile büyüklenmek haddi değilken, onları yaradan Hâlik'a karşı kibir taslamağa kalkması, ne büyük cehâlettir, ikincisi, ba'sü iâdeye işaretle bir vaîd olmak üzere şöyle demektir: İlk evvel Semâvât ve arzı yaratmak, ibdâ' etmek, insanları tekrar yaratmaktan daha büyük bir iştir. O gökler ve yeri hiç yok iken yaradan, ölen insanlara tekrar hayat verip de yaratamaz mı? İâde ibtidâdan elbette kolaydır. Zemahşerî, bu mânâyı tercîh etmiştir. Üçncüsü, Nakkaş gibi bâzı müfessirînin verdiği mânâya göre, «halku'n-nâs» fâiline muz'af olmak üzere, gökleri ve yeri yaratmak insanların yaptığı şeylerden elbette büyüktür. Bunun hâsılı semâvât ve arz ile insanları mukâyese değil, Allah'ın sun'iyle insanların sun'unu mukâyesedir. Bu mukâyesenin sebebi de, mücadele edenlerin

---

Teşkik: Şüphede bırakmak. **İbtila:** İmtihan etme. **İbdâ':** Yaratma. **İbtidâ:** İlk, evvel. **Sun':** Yapmak.

san'atlerine güvenerek kibirleridir. Yâni insanlara nisbet olunan keşifler, san'atlar, iddialarınca icadlar, yaradışlar her ne olursa olsun hiçbir zaman Allah'ın yaradışına benzeyemez. Göklerin, yerin yaradılışı gibi olamaz. Binaenaleyh mücadillerin, deccalların gösterecekleri harikalar insanları aldatmamak lâzım gelir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ **Ve lâkin nâsın ekserisi bilmezler de aldanırlar.** Kendilerini veya eserlerini göklerden ve yerden büyükmüş gibi farzeder mağrur olurlar. Yâhud insanların yaptığını Allah'ın yaptığından büyük zannederler, kibirlenirler. Meselâ, Allah bir kulak yaratmıştır, insan onunla uzak, yakın mesâfeden ses işitir. Sonra insanlar, bir de radyo keşfetmişlerdir. Fakat ilmi olmayan nâsın bir çoğu radyoyu insanın halkı ve kulaktan daha mühim bir san'at zanneder. Düşünmez ki, kulak olmayınca, radyo hiçtir. Ve bilmez ki, hakikatte radyo da Allah'ın yaratmasıdır. Muhyiddin-i Arabî, «Fütuhat-ı Mekkiyye'sinde der ki: «İşbu لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ **«Elbette göklerin ve yerin halki o nâsın halkından daha büyüktür .»** âyetinde büyüklüğü cirm ve kemmiyyet büyüklüğü sanma. Çünkü o basar ve basîreti olan herkes için ma'lûmdur. O büyüklük Allah Teâlâ'nın onlarda icrâ eylediği mânâdan dolayıdır ki, O, insanda yoktur. اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ (*"Evet, biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar..."* Ahzab-33/72) âyeti ondandır. Onların ibâsını cehillerinden sanma. Belki emâneti hâmil olmak cehildendir. Onun için Allah Teâlâ, ظَلُوماً جَهُولاً(*"O cidden çok zâlim, çok câhil bulunuyor."* Ahzab-33/72) diye insanı tavsîf buyurmuştur. Demek ki, semâvât ve arz ve Cibâl emânetin kadrini ve onu hâmil olanın muhatarada olduğunu, çünkü onu ehline edaya muvaffak olacağına yakini bulunmadığını bilmişler ve Allah'ın arz ile muradı aklı, mizâna çekmek olduğunu anlamışlardı. Demek ki, arzın, Cibâlin, semanın aklı, insanın aklından çok idi. Onlar, kendilerini Allah'ın üzerlerine vacib kılmadığı şeye sokmadılar. Çünkü O, bir arz idi. Bir emir değil idi ki, Allah'ın icabına ta'zîm lüzûmiyle tav'an ve kerhen icâbet taayyün etsin. Halbuki ائْتِيَا طَوْعاً اَوْ كَرْهاً (*"gelin, ikiniz de ister istemez"...*" Fussilet-41/11) yâni size bırakılacak şeyleri ister, istemez kabule âmade olun dediği vakit, اَتَيْنَا طَائِعِينَ (*"... "Geldik istiye, istiye" dediler."* Fussilet-41/11) dediler. Hakkın kendilerinde yapmak istediği her şeyi kabule âmade olduklarını söylediler . Şeyh'in bu sözü, insanı nüsha-i kübrâ ve nüsha-i câmia addeden sözlerine münâfi görünür. Zira semâvât ve arzın cismanî haysiyyetten ma'lum olan büyüklüğünden başka aklî haysiyyetinden de büyüklükleri tesbît edilince, insan için hiç büyüklük haysiyyeti kalmamış de-

---

Cirm: Vücud, ten. **Cibâl:** Dağ. **Tav'an:** İsteyerek, kendi isteğiyle, zorlanmadan. **Kerhen:** İstemeyerek, zoraki. **Teayyün:** Meydana çıkmak.

mektir. Bunu, وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (*"Hem göklerde ne var? yerde ne varsa hepsini kendinden olarak sizin için musahhar kıldı..."* Casiye-45/13) âyeti ile tevfîk etmek lâzım gelir ki, birinde maddiyyet birinde mâneviyyet haysiyyeti zâhir görünür. Mamafih Şeyh'in bu ifâdesi bize, garizî nokta-i nazardan da bu mukâyese ihtâr etmiştir. Garîzî, yâni fizyolojik haysiyyetiyle bakıldığı zaman da semâvât ve arz, emr-i Hakk'a muhalif hiç bir şey yapmaz. Vazife-i emâneti kabul etmemiş, lâkin îcab ile verilen emânetı hakkiyle saklar. Halbuki insan, hem hata eder, hem isyan yapar, emanatına zulüm de eder, yanılır da. Bunun için semavât ve arz, Hakk'ın emrine itaat haysiyyetiyle de insandan büyüktür. Demek ki, kibirlenenler cehaletinden kibirlenirler. وَمَا يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ **Kör de, gören ile müsavî olmaz.** Yâni mebde ve meâdında hakkı tanımaz olan kör kalbli ile hakka ârif olan basiret sahibi ilm ehli müsavî olmaz. İlmi olup da mucebiyle amel etmeyenler, görüp de görmezden gelenler de görmez. Hükmündedir. Onun için temsilden tahkika geçilerek buyuruluyor ki: وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِىءُ **İman edip salih ameller işliyenlerle, ne de kötülük yapan.** Bunlar da, müsavî olmaz. O halde insan, ahseni takvim de olur, cismanî olan küçüklüğe mukâbil وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (*"Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini kendinden olarak sizin için musahhar kıldı..."* Casiye-45/13) mantukunca nüshâ-i câmia olur. قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ **Siz, pek az düşünüyorsunuz.**

Ey insanlar, yâhud ey mücâdiller, اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ **Herhalde o saat** (O cezâ saati olan Kıyâmet) **muhakkak gelecek,** لَا رَيْبَ فِيهَا **onda şübhe yok,** şübheye mahal yok. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ **Ve lâkin nasın ekserîsi iman etmezler.** وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ **Halbuki Rabbınız buyurdu ki: yalvarın bana ki, size karşılık vereyim.** Hem duâ, hem ibâdet zikredilmiş olduğu için ya duâ ibâdet ile yâhud da ibâdet duâ ile tefsir edilmek iktizâ eylediği için müfessirler, iki vecih beyân etmişlerdir: **Birincisi,** Kur'ân'ın birçok yerlerinde olduğu üzere duâ ibâdet mânâsına olarak; «bana ibâdet ve kulluk edin ki, size sevâb ve mükâfat vereyim» demek olur. İbn Abbas, Dahhak ve Mücahid'den mervî olan bu tefsire göre, talebi filî de şart edilmiş demektir. Bu surette şu ta'lil bu mânâya mutabık olur: اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِى **Zira benim ibadetimden istikbar edenler,** yâni kibirlerinden bana ibâdet etmek istemiyenler, سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ **muhakkak yarın hârü hakir olarak cehenneme gireceklerdir. İkincisi,** اُدْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ demek, **«isteyin benden, vereyim size» demektir** ki: Süddî'den mervî olan ve ilk nazarda anlaşılan da budur. Fakat buna göre de ibâdet, dua ile tefsir edilmek

---

Tevfik: Uygun düşürmek. **Garizî:** Yaratılıştan. **Hâr:** Yakmak.

lâzım gelecektir. Bunu böyle iki vecihli olarak ifâdenin nüktesi, ibâdetin dua, duanın da ibâdet ile telâzümünü ifâde içindir. Bir taraftan dua ibâdetin iliği mesâbesinde olduğu gibi ibâdet de, duanın kabulü şeraitindendir. Bu dua emri çok ehemmiyyetli ve şâyân-ı dikkattir. Burada evvelâ insanın irâde-i cüz'iyyesinin bir tahkîki ile cebrin reddi vardır. Gerek ibâdet mânâsına olsun, gerek sade duâ, ikisinde de istemek emredilmiş ve Allah'ın isticâbesi için kulun istemesi şart kılınmıştır. Hem öyle şart kılınmıştır ki, şartın intifâsından, meşrûtuu intifâsı lâzım geleceği cihetle terkine سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ diye vaîd terettüb ettirilmiştir. Şu halde emir, vücûb içindir. Her duânın kabul edilip edilmemesi hususuna gelince: بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَاءَ (*"Doğrusu yalnız ona duâ edersiniz de dilerse o feryâda geldiğiniz belâyı üzerinizden kaldırır ."* Enâm-6/41) âyetinden aanlaşıldığına göre meşiyyet ile mukayyeddir. Yâni buradan anlaşılan kaziyye-i şartiyye, külliyye değil, mühmeledir. اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ (*" ona hoş kelimeler yükselir onu da ameli sâlih yükseltir, "* Fâtır-35/10) Müeddasınca bâzı şeraıtı kabul ile de meşruttur. Onun için burada ibâdet ile müterafık olarak zikredilmiştir. Keşşaf'ta, Kâ'b'dan şöyle nakleder: «Allah Teâlâ, bu ümmete üç haslet vermiştir ki, onları, Nebiy-i Mürsel olanlardan başkasına vermemişti. Her Peygambere, «sen benim halk üzerine şahidimsin» demişti. Bu ümmete de, لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ (*"siz bütün insanlar üzerine adâlet nümûnesi, hak şahidleri olasınız..."* Bakara-2/143) buyurdu. مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ (*"Peygambere Allah'ın takdîr ettiği, mubah kıldığı şeyde bir darlık yoktur, "* Ahzâb-33/38) mantukunca «sana harec yok» demişti bu ümmete de مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ (*"...Allah'ın muradı sizi sıkıntıya koşmak değil "* Mâide-5/6) buyurdu. اُدْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكَ (*"...yalvarın ki bana, sana karşılık vereyim..."*) demişti, bu ümmete de اُدْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ buyurdu.» اُدْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ *"...yalvarın ki bana, size karşılık vereyim..."* şöyle demek de olur: Çağırın bana ki, size cevab vereyim. Bu şöyle demek olur: Benden, Beni taleb edin, size icabet ederim, Beni bulursunuz. Beni bulan da her şeyi bulmuş olur.» Çünkü اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْئًا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"O'nun emri bir şeyi murâd edince ona sâde ol demektir, o oluverir"* Yâsîn-36/82) dür. denilmiştir ki, işte hiç reddolunmayan dua budur. Nitekim bâzı haberlerde, مَنْ طَلَبَنِى وَجَدَنِى vârid olmuştur. «Bana ibâdetten, yâni bana duâ ile beni talebden istikbâr edenler, Benden uzak kalarak mahrumiyyet cehenneminde zelîl ve hakîr olacaklardır.»

اَللّٰهُ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ

İntifâ: Menfaatlenme. **Terettüb:** Gerekme, lazım gelmek.

مُبْصِرًا اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ
شَيْءٍ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذٰلِكَ يُؤْفَكُ
الَّذِينَ كَانُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ اَللّٰهُ الَّذِي جَعَلَ
لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاۤءَ بِنَاۤءً وَصَوَّرَكُمْ
فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ
رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ
لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾ قُلْ اِنِّي نُهِيتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذِينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَمَّا جَاۤءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي
وَاُمِرْتُ اَنْ اُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٦﴾
هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ
ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا
شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا اَجَلًا مُسَمًّى
وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَاِذَا قَضٰى
اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

Meâl-i Şerifi

61- Allah, O ki, sizin için geceyi yaptı, içinde dinlenesiniz diye gündüzü de göz açıcı. Hakikat Allah, insanlara karşı bir fadıl sahibi ve lâkin insanların ekserîsi şükretmezler.

62- İşte o Allah'dır Rabbınız, her şeyi yaradan, başka tanrı yok ancak O. O halde nasıl çevrilirsiniz?

63- İşte Allah'ın âyetlerine cehudluk edenler öyle çevriliyorlar.

64- Allah, O ki, sizin için arzı bir makarr yaptı, semâyı bir bina. Ve size sûret verdi, sonra da sûretlerinizi güzellendirdi, hoş ni'metlerden sizi merzûk da buyurdu. İşte o Allah'dır Rabbınız, ne yücedir o Alah, Rabbü'l-alemîn.

65- Hayy ancak O, O'ndan başka tapılacak yok. Onun için dîni halîs kılarak O'na, hep O'na yalvarın, hamd, Allah'ın, O Rabbü'l-âlemînin.

66- De ki: «Bana Rabbım'dan beyyineler geldiği vakit ben, o sizin Allah'dan başka yalvardıklarınıza ibâdet etmekte kat'iyyen nehyedildim de emrolundum ki, müslim olayım O Rabbü'l-âlemîn'e.

67- O'dur ki, sizi bir topraktan yarattı, sonra bir nutfeden, sonra bir alekadan. Sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyor, sonra kuvvetiniz çağına eresiniz diye büyütüyor, sonra da ihtiyâr olasınız diye. İçinizden kimi de daha evvel vefat ettirilir, hem de müsemmâ bir ecele eresiniz diye. Bir de gerek ki, akıl edesiniz.

68- O, O'dur ki, hem diriltir, hem öldürür. Hâsılı O, bir emri istediği vakit ona sâde «ol!» der, oluverir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ
وَبِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾ إِذِ الْأَغْلَالُ
فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ
يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ

اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَل لَّمْ نَكُن نَّدْعُوا مِن قَبْلُ شَيْئًا
كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾ ذَٰلِكُم بِمَا كُنتُمْ
تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾
ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى
الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ
الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾
وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ مِنْهُم مَّن قَصَصْنَا
عَلَيْكَ وَمِنْهُم مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ
أَن يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ
وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾

Meâl-i Şerifi

69- Bakmaz mısın, şimdi o Allah'ın âyetlerinde mücâdeleye kalkanlara nereden döndürülüyorlar?

70- Kitab'a ve Resûllerimizi gönderdiğimiz şeylere yalan diyenler artık ileride bilecekler.

71- O vakit ki, tomruklar boyunlarında ve zincirler sürüklenecekler.

72- Hamîmde, sonra ateşte kaynatılacaklar.

73- Sonra denecek onlara: «Nerede o şirk koştuklarınız?"

74- Allah'ın berîsinden? Diyecekler ki: «Onlar, bizden gâib oldular. Daha doğrusu biz, bundan evvel bir şeye ibâdet eder değilmişiz» İşte Allah, kâfirleri böyle şaşkın eder.

75- Bu şundan: Çünkü yeryüzünde haksızlıkla seviniyordunuz ve çünkü güveniyordunuz.

76- Girin cehennemin kapılarına içlerinde muhalled kalmak üzere, bak ne çirkin mevkii o kibirlenenlerin.

77- Onun için sabret, Allah'ın va'di haktır, muhakkak olacaktır. Artık onlara ettiğimiz vaîdin bâzısını sana göstersek de yâhud seni kendimize alsak da onlar, mutlak döndürülüp Bize getirilecekler.

78- Celâlim hakkı için Biz, senin önünden nice Resûller göndermişiz. Onlardan kimini sana ayıtmışız, kimini de ayıtmamışızdır. Hiçbir Resûl için Allah'ın izni olmaksızın bir âyet (bir mu'cize) getirmek olamaz. Allah'ın emri gelince de hak yerine getirilir ve işte hüsrâna burada düştü mubtıller.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ
الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَكُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ
وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً ف۪ي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ
تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾ وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ فَاَيَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾
اَفَلَمْ يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْهُمْ وَاَشَدَّ قُوَّةً وَاٰثَارًا
فِي الْاَرْضِ فَمَا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ
مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْا بَأْسَنَا قَالُوا
اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِه۪ مُشْرِك۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ
يَكُ يَنْفَعُهُمْ ا۪يمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللّٰهِ الَّت۪ي
قَدْ خَلَتْ ف۪ي عِبَادِه۪ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

Meâl-i Şerifi

79- Allah, O'dur ki, sizin için (en'âmı) o yumuşak başlı hayvanları yarattı, onlardan binit edinesiniz diye, hem onlardan yersiniz.

80- Size onlarda daha bir çok menfaâtler var. Hem onların üzerinde sînelerinizdeki bir hâcete eresiniz diye. Hem onlar üzerinde, hem gemiler üzerinde taşınırsınız.

81- Ve size âyetlerini gösterir, şimdi Allah'ın âyetlerinin hangisini inkâr edersiniz?

82- Daha yeryüzünde gezip de bir bakmazlar mı? Kendilerinden evvelkilerin âkibeti nasıl olmuş? Onlar, kendilerinden hem daha çok hem kuvvetçe ve arzda âsarca daha çetin idiler. Öyle iken o kesbettikleri şeyler kendilerini kurtarmadı.

83- Çünkü onlara Peygamberleri beyyinelerle geldikleri vakit kendilerinde bulunan ilme güvendiler de, o istihza ettikleri şey kendilerini kuşatıverdi.

84- O vakit hışmımızı gördüklerinde: «Allah'ın birliğine inandık ve O'na şirk koştuğumuz şeylere küfrettik» dediler.

85- Dediler amma hışmımızı gördükleri vakitki imanları kendilerine fâide verecek değildi. Allah'ın kullarında geçe gelen Sünneti, ve işte hüsrâna bu noktada düştü kâfirle

اَللّٰهُ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا **"Allah odur ki sizin için (en'amı) o yumuşak başlı hayvanları yarattı, onlardan binid edinesiniz diye, hem onlardan yersiniz."** Mü'min-40/79) Bu beyân ve imtinan, bilhassa seyrü sefere teşvîk için bir mukaddimedir ki, aşağıda اَفَلَمْ يَسِيرُوا **«Daha yeryüzende gezip de bir bakmazlar mı?..»** ihtârı buna tefrî' olunacaktır. فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ **Resûlleri, kendilerine beyyinelerle geldikleri vakit onlar, ilim nâmına kendilerinde bulunana güvendiler.** Fenlerine, felsefelerine güvenerek Peygamberler'in mu'cizelerini, haber verdileri açık âyetleri tanımamak istediler ki, bunlar her zaman vardır.

FUSSİLET SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 54

Fussilet Sûresi, Sûre-i Secde, Sûre-i Hâmimi's-Secde, Sûre-i Mesabîh, ve Sûre-i Akvat dahi denilen bu Sûre de, Mekkî'dir.

Âyetleri:Küfî rivâyetinde elli dört, Mekkî ve Medenî elli üç, Basrî ve Şamî elli iki sayılmıştır.

Kelimeleri : Yedi yüz.

Harfleri : Üç bin üç yüz elli.

Fasılası : م ، ن ، د ، ر ، ز ، ب ، ص ، ط ، ظ ، ض harfleridir.

Bu Sûre, Sûre-i Mü'min'in âhirinde اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الأَرْضِ (*"Daha yeryüzünde gezip de bir bakmazlar mı?..."* Mü'min-40/82) hâtimesiyle kâfirlere karşı yapılan tehdidin, bir nevi' tafsîl ile bir te'yîdi gibidir. Beyhakî'nin «Şuab-ı İman»'da Halil ibn Mürre'den tahrîcine göre Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem تبارك ile حم سجدة yi okumadan uyumazdı.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ بَش۪يرًا وَنَذ۪يرًا فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾
وَقَالُوا قُلُوبُنَا ف۪ٓي اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ وَف۪ٓي اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا
وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ اِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾ قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ
اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَق۪يمُٓوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِك۪ينَ
﴿٦﴾ اَلَّذ۪ينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- حم

2- O rahmân-ı rahîmden indirilme.

3- Öz Arabca bir Kur'ân olmak üzere âyetleri ayırd edilmiş bir kitab. bilecek bir kavim için.

4- Hem müjdeci olarak, hem kocundurucu. Onun için çokları başını çevirmiştir de onlar işitmezler.

5- Ve şöyle demektedirler: «Kalblerimiz, senin bizi çağırdığın şeyden örtüler içinde, kulaklarımızda da bir ağırlık var ve seninle bizim aramızdan bir gerki çekilmiştir. Haydi yap yapacağını, çünkü biz yapıyoruz.»

6- De ki: «Ben, sırf sizin gibi bir beşerim, ancak bana şöyle vahiy veriliyor. Hepinizin tanrısı bir tanrıdır, onun için hep O'na doğrulan ve O'nun mağfiretini isteyin ve vay haline o müşriklerin.»

7- Ki, zekâtı vermezler ve âhirete onlar kâfirdirler.

8- Şübhesiz iman edip iyi işler yapanlar, onlar için minnetsiz bir ecir var.

Gerki: Perde.

فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ Âyetleri tafsîl olunmuş. Hem lâzfı i'tibâriyle fâsılaları ve sûrelerinin evvel ve âhirleri ayırd edilmiş, hem de mânâsı i'tibâriyle va'dü vaîd, kısasu ahkâm ve sâir akşama ayrılarak tefsîl ve tavzîh olunmuştur. Sûre-i Hud'un evvelinde كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ (*"Bir hakîmi habîrin ledününden âyetleri ihkâm edilmiş sonra da tafsil olunmuş bir kitab."* Hûd-11/1)ayetine bak! ... وَقَالُوا قُلُوبُنَا فٖى اَكِنَّةٍ **«Ve şöyle demektedirler: "Kalblerimiz, senin bizi çağırdığın şeyden örtüler içinde...»** Bunu söyleyenler Ebu Cehl ile maiyyetinde Kureyş'ten bir cemâat idi. Hazret-i Ömer'den mervîdir ki [1]:

Kureyş, Resûlullah'a doğru bakmışlardı. Resûlullah, onlara: «sizi, İslâm'a gelip de Arab'a Efendilik etmekten men eden nedir?» buyurdu. Dediler ki: «Ya Muhammed, biz, senin söylediğini anlamıyoruz, işitmiyoruz, kalblerimizde gılîf var.» Ebu Cehil de, tuttu kendisiyle Resûlullah'ın arasına bir perde çekip:

«Ya Muhammed, dedi, قُلُوبُنَا فٖى اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ وَفٖى اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ **Ve şöyle demektedirler: "Kalblerimiz, senin bizi çağırdığın şeyden, örtüler içinde kulaklarımızda da bir ağırlık var, ve seninle bizim aramızdan bir gerki çekilmiştir, haydi yap yapacağını, çünkü biz yapıyoruz»** dedi. Fakat ertesi gün onlardan yetmiş kişi Resûlullah'a gelip: «Ya Muhammed, bize İslâm'ı arz et» dediler. Arz edince, İslâm'a girdiler. Resûlullah tebessüm edip: « اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ dün benim da'vetime karşı kalblerinizde gılîf, kabuk olduğunu, kulaklarınızda ağırlık bulunduğunu söylüyordunuz, bu gün müslüman oldunuz.» buyurdu. «Ya Resûlallah, biz, dün yalan söylemişiz. Öyle olsa idi ebeden hidâyet bulamazdık» dediler.

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذٖى خَلَقَ الْاَرْضَ فٖى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُٓ اَنْدَادًا ذٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فٖيهَا وَقَدَّرَ فٖيهَٓا اَقْوَاتَهَا فٖىٓ اَرْبَعَةِ اَيَّامٍ سَوَٓاءً لِلسَّٓائِلٖينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوٰىٓ اِلَى السَّمَٓاءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِعٖينَ ﴿١١﴾

[1)] Harem-i Şerifin içinde olacak.

Vaid: Korkutma.

فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فٖي يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى فٖي كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَاۜ وَزَيَّنَّا
السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابٖيحَۗ وَحِفْظًاۜ ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ ﴿١٢﴾
فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَۜ ﴿١٣﴾
اِذْ جَٓاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ اَيْدٖيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ
قَالُوا لَوْ شَٓاءَ رَبُّنَا لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً فَاِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ
كَافِرُونَ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةًۜ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذٖي خَلَقَهُمْ هُوَ
اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
رٖيحًا صَرْصَرًا فٖٓي اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذٖيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَخْزٰى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٦﴾ وَاَمَّا ثَمُودُ
فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى فَاَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ
الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَۚ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

9- De ki: «Siz, gerçekten küfredip duracak mısınız O Hâlik'a ki, arzı iki günde yarattı? Bir de O'na, menendler koşuyorsunuz? O, bütün âlemlerin Rabbı.

Menend: Eş.

10- Hem ona üstünden ağır baskılar yaptı ve onda bereketler husûle getirdi ve onda azıklarını takdîr buyurdu. Araştıranlar için bir düzeye dört gün içinde.

11- Sonra semâya doğruldu da o bir dumanken ona ve arza: «Gelin, ikiniz de ister istemez» dedi. «Geldik, isteye isteye» dediler.

12- Bu sûretle onları, iki günde yedi semâ olmak üzere yerine koydu ve her semâda ona âid emrine vahiy verdi. Ve dünya semâyı kandillerle donattık ve hıfzettik. İşte bu hep O azîz, alîmin takdiridir.

13- Bunun üzerine yine başlarını çevirirlerse o vakit de ki: «Size, Ad ve Semûd sâikası gibi bir sâika haber veriyorum.»

14- Onlara Allah'dan başkasına tapmayın diye Resûller önlerinden ve arkalarından geldiği vakit: «Rabbımız dilese idi Melâike gönderirdi. Onun için biz, sizin gönderildiğiniz şeylere inanmayız» dediler.

15- Sonra Âd, arzda bigayr-i hakk kibirlenmek istediler ve «bizden daha kuvvetli kim var?» dediler. Ya kendilerini yaratmış olan Allah'ın onlardan daha kuvvetli olduğunu bir düşünmediler de mi? Fakat âyetlerimizi inkâr ediyorlardı.

16- Biz de, kendilerine dünya hayatında zillet azâbını tattırmak için nuhûsetli günlerde üzerlerine bir Sarsar rüzgârı salıverdik ve elbette âhiret azâbı daha zillettidir, hem de onlar kurtarılmayacaklardır.

17- Semûd'a gelince: Biz, onlara yolu gösterdik de onlar hidâyete karşı körlüğü sevmek istediler. Derken ve kendilerini kesibleri sebebiyle o hor azâb sâikası alıverdi.

18- İman edip de korunur olanları ise, kurtardık.

خَلَقَ الْاَرْضَ فى يَوْمَيْنِ Bu, فى يَوْمَيْنِ kaydinde iki ihtimal vardır. Birisi, «خَلَقَ»ye müteallık mef'ulü fih olmak, ikincisi, zarf-ı müstekarr olarak arzdan hâl-i mukaddere olmaktır. Evvelkisine göre mânâ: Arzı iki günde halk etti demek olur. Arz halk olunurken henüz mâ'lûmumuz olan gün bulunmayacağından yevm, mutlak vakit mânâsına yâni iki nevbette demek olur ki, Allahü a'lem birisi, اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (*"Ya o küfredenler görmediler mi ki semâvât-ü arz bitişik idiler de biz onları, "* Enbiya-21/30) mantukunca arzın semâdan fetk olunduğu gün, birisi de, هُوَ الَّذِى مَدَّ الْاَرْضَ (*"Hem O, odur ki arza bir imtidâd verdi... "* Ra'd-13/3) buyurulduğu üzere, arzın medd olunduğu, yâni kışr-ı arzın kaymak halinde döşenmeğe başladığı gündür. İkincisine göre de mânâ: Arzı iki günde olmak üzere halk buyurdu demek olur. Bu sûrette arzın kaç

Nuhûset: Uğursuz. **Sarsar:** Gürültü ile gelen pek soğuk rüzgâr. **Fetk:** Ayrılma. **Kışr:** Kabuk.

günde yaratıldığı söylenmiş olmayarak yaratıldıktan sonra iki gün içinde bulunması hali anlatılmış olur ki, bu da, bir seneyi ikiye bölen iki gün dönümü nevbetidir. Çünkü Arz bu iki vakıt içinde deverân etmek üzere yaratılmıştır. وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا **Hem onda üstünden baskılar yaptı.** Dağlar, kışr-ı arzı tabanına çiviler gibi kazıklar. Bu «وَاو» istînafiyyedir, «خَلَقَ»ye atıf değildir. Çünkü fasıl vardır. وَبَارَكَ فِيهَا **Ve onda bereketler husûle getirdi.** Arzda hayrü hayata salih şeyler, sular, ma'denler, nüşûnü nemâ kuvvetleriyle nebâtât ve hayvanat gibi feyzu bereket menabii yetiştirdi. وَقَدَّرَ فِيهَا اَقْوَاتَهَا **Ve onda azıklarını da takdir buyurdu.** Yâni nebâtât ve hayvanâtın yaşamak için muhtaç oldukları yağmur ve sâir hâsılatı da mıkdar ve kemmiyyetleriyle ta'yîn buyurup arzda biçimine koydu. فِي اَرْبَعَةِ اَيَّامٍ **Dört gün içinde,** yâni bütün bunları dört gün içinde yaptı. Yahud dört gün içinde olarak yaptı. Evvelki iki de içinde dâhil olmak üzere dört, ki bunda da gösterdiğimiz vech ile öbürleri gibi iki mânâ vardır. Birisi, meadinin ve dağların halk-ı nevbeti; biri de, nebâtât ve hayvanatın halk-ı nevbeti ki, iki evvelki ile dört olur. Birisi de, «فِيهَا»dan hal olmasıdır ki, fusûl-i erbaayı göstermiş olur. Bu surette evvelki iki gün burada dâhil olmuş bulunur. Fehm-i âcizâneme göre burada, bu mânâ öbüründen daha zâhir ve nazmın siyâkına daha mülâyimdir. Çünkü arzın berekeât ve akvaâtı her sene bu dört mevsim içinde yetişir. Kemmiyyet ve miktâriyle biçimini bunlar içinde alır. Bu haysiyyetle «فِي»nin «بَارَكَ» ve «قَدَّرَ» fiillerine taallûku dahi aynı mânâyı ifâde edebilir ve bu mânâca şu kayıd ve vâzih olur: سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ **Bütün araştıranlar için müsâvî olmak üzere,** dört gün. Zira her yerde rızk isteyenlerin hepsinin rızkı bu dört mevsim içinde yetişir. Rızıklar müsâvî olmazda da günler müsavîdir. Dört mevsim, hepsi için dörttür. Burada, «سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ»ye müteallık olmamak ve mes'eleyi soranlar mânâsına olmak da melhûzdur.

Bu dört günü, evvelki ikiye zamm ile mecmûunu altı olmak üzere tefsîri muvâfık görmüyorlar. Zira bu sûrette semanın zikrolunacak iki günüyle günlerin mecmûu sekize bâliğ olur. Halbuki bir çok âyetlerde, خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ (*"Filvaki' Rabbınız O Allah'dır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı..."* Arâf-7/54) buyurulmuş olmakla bu günler, o altı günün beyânı olduğuna göre onu tecâvüz etmemek lâzım gelir. Bu cihet-i Sûre-i A'raf'ta اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ (*"Filvaki' Rabbınız O Allah'dır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı sonra ârş üzerinde istîvâ buyurdu, ."* Arâf-7/54) âyetine bak!

ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ. **Sonra semâya doğru doğruldu,** yâni İnâyet-i İlâhiyye'sini dosdoğru semâya tevcih buyurdu. اِسْتَوٰى kelimesi, اِلٰى ile sılalandığı zaman is-

---

Nevbet: Nöbet. **Menabi:** Kaynaklar. **İmtidad:** Uzatma, yapma, döşeme.

tikâmet almak, dosdoğru teveccüh etmek mânâsınadır ki, Allah Teâlâ hakkında doğrudan doğru irâde ile tefsîr olunur. Yâni inayet-i İlâhiyye'sini doğrudan semâya doğru tevcîh buyurdu. وَهِيَ دُخَانٌ **O bir duman halinde idi.** فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ **İrâde buyurdu da ona ve arza dedi ki:** ائْتِيَا طَوْعًا **«İkiniz de ister istemez gelin.»** İkiniz bir müttefikan emrime münkad olun, tabiatlerinize gerek muvâfık olsun, gerek olmasın, yâhud ikiniz de, vücûda gelin, tekevvün edin,

قَالَتَا اَتَيْنَا طَائِعِينَ **Dediler ki: «İkimiz de isteyerek geldik.»** Buradaki «ثُمَّ»yi Razî ve Kazî Beyzavî gibi müfessirînin bir kısmı, zamanî değil, rutbî terâhı ile anlamışlar. Yâni semânın yaradılışı arzın yaradılışından evvel olup yalnız burada arzın halkını beyândan sonra beyân edilmiştir. Bu surette «ائْتِيَا» demek, «vücûde gelin» mânâsına tekvînden ibârettir. Dühan da, ilk maddenin yaradıldığı haldir. İbtidâ madde-i ulâ yaradılmış ve onda henüz bir ziyâ olmadığı, zulmanî bir halde bulunduğu ve yâhud madde tabiati esas i'tibâriyle zulmanî bulunduğu için duhan ta'bîr edilmiştir. Bu güzel bir mânâdır. Lâkin «وَهِيَ دُخَانٌ» cümlesinin haliyye olarak, «اسْتَوٰى»ya iktirânı ve «ائْتِيَا» emrine tekaddümü iktizâ edeceğine göre maddenin kıdemini îhâm etmek gibi bir şâibe vardır. Buna mukâbil ekser müfessirîn ise, «ثُمَّ»nin terahîsi zamanî olduğuna kâil olmuşlar ve arzın ilk halkı semâdan evvel olup ancak وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا (*"Ondan sonra da arzı döşedi."* Nâziat-79/30) mantukunca dahi, yâni döşenmesi sonra olduğunu söylemişlerdir. Bu âciz de bunu, Cumhurun uslûbu üzere anlamayı tercîh ediyorum. Şu kadar ki, semâdan murad, وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً (*"...hem gökten bir su indirdik "* Lokman-31/10) de olduğu gibi arzın yukarısı, yâni hava tarafı demek olduğuna zâhib oluyorum. Bu sûrette «ثُمَّ اسْتَوٰى» yukarıdaki «خَلَقَ الْاَرْضَ»ya ma'tuf olarak şöyle demek olur: Arzı ilk halk sonra doğrudan doğru yukarısını yaratmayı irâde buyurdu bir duman olarak. Demek ki, arz ilk yaradılışında ibtidâ semâdan ayrıldığı sıra ateş halinde idi. Sonra bu ateşten anın yukarısına doğru semâsı olarak duman halinde gazlar püskürüyordu. فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ **Bu halde o duman halindeki semâya ve arza:** ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا «ikiniz bir tav'an ve kerhen gelin» Tabiatinize uygun gelse de, gelmese de ikiniz birlikte biribirinize uyarak bir nizâm üzere hareket edin dedi. Bütün semâ içinde arzın ve hevâsının birlikte hareket etmesini emreyledi. قَالَتَا اَتَيْنَا «ikimiz de tav'ımızla geldik» dediler. Bâzıları bu emri ve tav'î şuurî mânâda anlamak istemişlerse de, mutlak tevâfuk ve inkiyâd mânâsına olmak daha mütebâdirdir. Yâni verilen emirde, icrâ edilen te'sîrde herbiri tabiatindekinin hilâfına bir fiil ve harekete dahi sevk edilseler onlar, onun kabûlünü bir tabiat edinmişlerdir. Onun için hareket ve sükûn gibi

---

Tav'î: Kendiliğinden. **Şuur:** Anlayış. **Mütebâdir:** Birdenbire.

muhtelif tabiatte te'sîrleri tabiî gibi kabul ederler. Emr-i İlâhiye karşı hiç bir muhalefetleri vaki olmaz. Onun için «Atâlet Kanunu» denilen bu mutâveât ve kabiliyyeti ile bütün ecrâm-ı semaviyye ve ecsam-ı arzıyyenin hâdisatı tabiî imiş gibi îzâh olunabilir. Burada, eserden olmak üzere şöyle bir «قيل»de naklederler. Denilmiş ki: «Semâvât ve arz halkolunmadan Arş su üzerinde idi. Sudaki suhûnetten bir kaymak ve bir duman çıktı. Kaymak suyun yüzünde kaldı. Ondan kuraklığı halketti ve ondan arzı ihdâs eyledi. Duman da yukarı yükseldi, ondan da semâyı yarattı .» Fahr-i Razî der ki: «Bu kıssa, Kur'ân'da yoktur. Yehûd'un Tevrat dediği kitabın evvelinde vardır. Bir delil delâlet ederse, kabul olunabilir. Zemahşerî, garib bir fıkra daha nakleder de: «Kuraktan bir arz yaptı, sonra da onu ayırdı iki arz yaptı» der. Ayrılan bu iki arz nedir? Ya arzdan Kamer'in ayrılması olacak, yâhud da Amerika'nın ayrılması olacaktır.

Şimdi asıl semâvâta geçilerek buyuruluyor ki: فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فٖي يَوْمَيْنِ **Hâsılı onları iki günde sağlam yedi semâya tamamladı.** Bu iki günün birisi, arzın da halkından evvelki ilk maddenin halkı, birisi de, ecrâmın teşekkülü günleridir ki, Sûre-i A'raf'ta beyân olunduğu üzere altı günden ikisini teşkîl eder. Yâhud birisi, arzın halkından evveli, birisi de, Arzın halkından sonrasıdır. Çünkü Kamer, Zühre, Utarid gibi bâzı ecrâmın halkı arzdan sonradır. Buna göre, «فَقَضٰيهُنَّ»deki «فَ»nın ta'kib mânâsı da mahfûz kalmış olur. Sûre-i Bakara'da, فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ (*"onları yedi semâ halinde nizâmına koydu. O her şeyi bilir bir Alîm'dir."* Bakara-2)/29)ayetinin bak! Fikr-i âcizâneme göre bu iki gün, semâvâttan hal-i mukaddere olmak üzere biri dünya, biri âhiret olmak da muhtemildir. Bunları böyle ihkâm ve itmam buyurdu. وَاَوْحٰى فٖي كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَا **Her semâda ona âid emri de vahiy buyurdu.** Her semânın Meleklerine orada cereyan edecek şuunun emrini de telkîn buyurdu ki, bu da, itmâm cümlesindendir. Bütün bunların bu yolda zuhûr ve itmâmından Sâni Teâlâ'nın kudreti âyâtı tecelli ettiği için bu noktada gıyabdan tekellüme iltifât ile buyuruluyor ki: وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابٖيحَ **Ve dünya semâyı mısbahlar, yâni parlak kandillerle donattık, süsledik,** بِزٖينَةٍ الْكَوَاكِبِ (*"Bakınız, biz o dünya semâyı (o yakın göğü) bir ziynetle donattık"* Kevâkib. Saffât-37/6) وَحِفْظًا **hem de mahfûz kıldık**'şeytanlar yanaşamazlar. ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ **İşte O, O azîz, alîmin takdiridir.** Siz, O'na hep küfür mü edip duracaksınız?» de. فَاِنْ اَعْرَضُوا **Yine i'raz ederler, aldırmazlarsa,** فَقُلْ **o vakıt dedi ki:** اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً **«Size bir sâika tehlikesi haber veriyorum.»** Yâni yıldırım gibi bir çarpışta helâk edecek şiddetli bir azab. مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ **«Size Add ve Se-**

Mutâveât: Baş eğme. **Sühûnet:** Hararet. **İtmam:** Tamamlama. **İhkam:** Sağlamlaştırma. **Sânı':** Yaratan. **İ'raz:** Yüz çevirmek.

mud sâikası gibi bir sâika haber veriyorum.» «Delâilü'n-Nübüvve»'de Beyhakî ve İbn Asakir, Cabir ibn Abdullah'ın rivâyet ederler. Demiştir ki: «Ebu Cehl ile Kureyş'in ileri gelenlerinden bir cemâat, şöyle dediler: «Muhammed'in işi, bizi şübheye düşürdü. Sihir ve kehânet ve şiire âlim bir adam arasanız O'nunla konuşsa da bize O'nun işini bir anlatsa» dediler. Bunun üzerine Utbe ibn Rebîa: «Ben, vallahi şiiri, kehâneti, sihri dinlemişim, ona dâir bir ilm edinmişimdir. Eğer öyle ise Muhammed, bana gizli kalmaz.» dedi ve vardı da: «Ya Muhammed, sen mi daha hayırlısın, Haşim mi, sen mi hayırsının, Abdülmuttalib mi?» dedi. Resûlullah, cevab vermedi. «Ya sen, bizim ilâhlarımıza kadh ediyor ve atalarımızı tadlîl eyliyorsun.

Eğer reislik senin olsun istiyorsan, bayraklarımızı sana dikelim ve eğer mal istiyorsan sana mallarımızdan seni ve arkandakileri müstağni edecek mal toplayalım ve eğer kadın ihtiyâcın varsa Kureyş kızlarından beğeneceğin on tanesini sana tezvîç edelim?» dedi. Resûlullah susuyor, söylemiyordu. Vaktâ ki, Utbe sözünü bitirdi, Aleyhıssalâtü vesselâm, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ deyip حٰمٓ تَنْز۪يلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا **«O Rahmân'ı Rahîm'den indirilme. Öz Arapça bir Kur'ân olmak üzere âyetleri ayırd edilmiş bir kitab, bilecek bir kavim için»** diye okudu. فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ **«Bunun üzerine yine başlarını çevirirlerse o vakit de ki: "Size Add ve Semûd sâikası gibi bir sâika haber veriyorum"»** gelince Utbe, hemen Aleyhissalâtü vesselâm'ın Fem-i Saadetini tuttu, rahime yemin vererek vaz geçmesini ricâ etti ve kalkıp evine gitti. Kureyş'e çıkmadı. Birkaç günler görünmeyince Ebu Cehil: «Ey ma'şer Kureyş, dedi, Utbe neye görünmüyor. Zannederim Muhammed'e saptı, galiba O'nun yemeği hoşuna gitti. Bu mutlak ihtiyacından olmalı, kalkın gidelim, bakalım» dedi. Vardılar, Ebu Cehil: «Ya Utbe dedi, sen, Muhammed'e saptın, o galiba hoşuna gitti. Bir ihtiyacın varsa seni Muhammed'e muhtâc etmeyecek mal toplayabiliriz.» Bunun üzerine Utbe, kızdı ve bundan sonra Muhammed'e ebeden bir şey söylemeyeceğine billâhi diye yemin etti ve dedi ki: «Bilirsiniz, ben, Kureyş'in malca en zenginiyim ve lâkin ben, O'na vardım» diye kıssayı anlattı. «Bana, dedi, bir şey ile cevab verdi ki, vallahi o sihir değil, şiir de değil, kehânet de değildir. Okudu: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ * حٰمٓ تَنْز۪يلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ gelince ben, ağzını tuttum ve rahîme yemin verdim. Bunun üzerine kesdi. Vallahi bilirsiniz ki, Muhammed bir şey söylediği zaman yalan çıkmaz, onun için başınıza bir

---

Kadh: Çekiştirme. **Tadlîl:** Saptırma. **Müstağni:** Zengin, ihtiyacı olmama. **Tezvîc:** Evlendirme. **Ma'şer:** Cemaat, topluluk.

azab inmesinden korktum. (Buhari Tevhid: 15/35)

مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ **Önlerinden ve arkalarından,** yâni her taraflarından geldiler ve her cihetten her vech ile çalıştılar, inzâr ettiler. رِيحًا صَرْصَرًا **Sarsar rüzgârı.** Soğukunun şiddetinden yakıp kavuran, yâhud gürültüsü çok olan fırtına. فِى اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ **Nühûsetli, uğursuz günlerde.** Müneccimler, buradan bâzı günlerin nehs olduğuna istidlâl eylemişlerdir. Lâkin Mütekellimîn demişlerdir ki, günlerin sa'd ve nahs ile ittisâfı zatî değil, izâfîdir. Yâni gün bir adama nazaran nahıs, diğer bir adama nazaran sa'd olabilir. Elem gören bir adam için meş'um ni'met gören bir adam için uğur olur. Denilir ki: Bu günler, Şubat'ın âhirinden berdü'l-acüz denilen günleri idi. Şevvâlin âhirinden Çarşamba'dan, Çarşamba'ya olduğu da mervîdir.

وَيَوْمَ يُحْشَرُ اَعْدَاءُ اللّٰهِ اِلَى النَّارِ فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا مَا جَٓاؤُ۫هَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ
وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾
وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُٓوا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذ۪ٓى اَنْطَقَ
كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾
وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَٓا اَبْصَارُكُمْ وَلَا
جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَث۪يرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾
وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذ۪ى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ مِنَ
الْخَاسِر۪ينَ ﴿٢٣﴾ فَاِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَاِنْ يَسْتَعْتِبُوا
فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَب۪ينَ ﴿٢٤﴾ وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَٓاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ

Nühûset: Uğursuzluk. **Sa'd:** Mübarek. **Nahs:** Uğursuz, kötü. **Meş'um:** Uğursuz. **Berdü'l-acüz:** Kocakarı soğuğu Rûmi Şubat'ın 26'sından başlar ve 7 gün şiddetle devam eder.

أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

19- Allah düşmanlarının, toplanıp ateşe sevkolunacakları gün ise artık onlar, baştan âhire hep tevkîf olunurlar.

20- Hattâ ona vardıklarında aleyhlerine kulakları ve gözleri ve derileri şehâdet eder, neler yapıyor idiseler.

21- Derilerine: «Niçin aleyhimizde şahidlik ettiniz?» derler. «Bizi, derler, her şeyi söyleten Allah söyletti. Sizi de ilk defa O, yarattı, yine O'na götürülüyorsunuz.»

22- Evvel kulaklarınız ve gözleriniz ve derileriniz aleyhinize şehâdet eder diye sakınmaz idiniz ve lâkin zannetmiş idiniz ki, Allah yaptıklarınızdan birçoğunu bilmez.

23- İşte Rabbınız'a beslediğiniz o zannınız sizi helâke sürükledi de hüsrâna düşenlerden oldunuz.

24- Artık sabredebilirlerse ateş kendilerine bir ikâmetgâhtır, yok eğer hoşnudluğa dönmek isterlerse hoşnud edileceklerden değildirler.

25- Hem onlara birtakım yanaşıklar sardırmışızdır da onlar, onlara önlerindekini ve arkalarındakini zinetleyivermişlerdir. Cin ve İnsten önlerinden geçen ümmetler içinde onların aleyhine de söz hakkı olmuştur. Çünkü hep kendilerine yazık etmişlerdir.

شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ Kulak ve gözleri ve derileri aleyhlerine şehâdet ederler. Kendilerinin hissü idrâk ve tehaffuz âlât ve vâsıtası olan, cihâz ve a'zâları şâhidlik ederler ki, inkılâbâtın en feci' safhalarından biridir. Kadî Beyzavî şöyle diyor: «Allah'ın onları intakı ile yâhud üzerlerinde kesiblerine dâlâlet edecek bir takım eserler, izler izhâr etmesiyle ki, bu sûrette lisân-ı hâl ile söylemiş olurar.» Lâkin biraz sonra أَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ **«...her şeyi söyleten Allah söyletti...»** diye tasrîh edilecektir. Hadîste vârid olmuştur ki, insanda ilk söyleyen fahz-i yüsrâ sol oyluktur. Sonra cevârih söyler. Bunun üzerine: «Kahrolası, der, ben, seni müdafaa ediyorum."

Tehaffuz: Korumak. **İntak:** Söyletilme. **Fahzi Yüsra:** Sol uyluk, sol kalça. **Cevarih:** El ayak gibi uzuvlar.

وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدَيكُمْ **Ve işte bu sizin Rabbınız'a zannettiğiniz zannınızdır ki, sizi helâk etti.** Bu zann, Allah hakkında yanlış olan su-i zandır ki, mühliktir. Demişlerdir ki اَلظَّنُّ ظَنَّانِ ظَنٌّ مُنْجٍ وَظَنٌّ مُرْدٍ "zann ikidir. Biri münci bir mühliktir, اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِى بِى (*Ben kulumun zannettiği olurum.* Buhari: 15 Müslim Tevbe: 1) Hadîs-i Kudsîsi'nin mânâsını yanlış telakkı etmemelidir. Hasen-i Basrî Hazretleri, bu âyeti okumuş da demiştir ki: «Nâsın ameli, Rabblarına olan zanlarına göredir. Mü'min, Allah'a güzel zanda bulunur, güzel amel yapar. Kâfir ve münâfık da, kötü zanda bulunur kötü amel yaparlar. فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ **Artık onlar, arzularına erdirilecek, döndürülecek değillerdir.** Bir hadîs-i Nebevî'de: لَيْسَ بَعْدَ الْمَوْتِ مُسْتَعْتَبٌ *Öldükten sonra geri çevrilecek yoktur.*("Âlûsi:12/118) buyurulmuştur. وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ **Ve onlara birtakım karînler takdîr eyledik, sardırdık.** Şeytanlardan kendilerine karîn olup yanaşan birtakım arkadaşlar ki, kabuğunun yumurtayı sarması gibi onları sarmışlar, başlarına dolanmışlardır. Çünkü, وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (*"Ve her kim Rahman'ın zikrinden teâmi ederse biz ona bir şeytan sardırırız artık o ona arkadaştır."* Zuhruf-43/36) dir. وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ **Ve üzerlerine o söz hakk oldu.** O söz, kelime-i azâb, yâni Hakk Teâlâ'nın, İblis'e şu kavli: قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ اَقُولُ لَاَمْلَاَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ اَجْمَعِينَ (*"Buyurdu ki, o doğru ve hep doğruyu söylerim. Celâlim hakkı için cehennemi mutlak dolduracağım senden ve onların sana tabi' olanlarından, topunuzdan tıka basa."* Sâd:38/84-85)

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾ فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَسْوَاَ الَّذِى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ جَزَاءُ اَعْدَاءِ اللّٰهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا اَرِنَا الَّذَيْنِ اَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ

Mühlik: Helal edici. **Münci:** Kurtaran. **Karîn:** Yakın.

وَالْاِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ اَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْاَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾
اِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ
عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا
بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحْنُ اَوْلِيَٓاؤُكُمْ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِٓي اَنْفُسُكُمْ
وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

26. Bir de dedi ki, o küfredenler: «Şu Kur'ân'ı dinlemeyin ve ona yaygara yapın, belki bastırırsınız.»

27. İşte Biz, de, onun için o küfredenlere şiddettli bir azâb tattıracağız ve kendilerine yaptıkları âmellerin en kötüsünün cezâsını vereceğiz.

28. O, işte cezâsı Allah düşmanlarının, o ateş, onlara ondadır ancak ebediyyet evi, âyetlerimize yaptıkları cehudluğun cezâsı.

29. Ve muhakkak diyecek ki, o küfredenler: «Ey Rabbımız, göster bize cinnü insten bizleri idlâl edenlerin ikisine de. Ki onları, ayaklarımızın altına alalım, en aşağılıklardan olsunlar.»

30. Haberiniz olsun ki, «Rabbımız Allah» deyip de sonra doğru gidenler yok mu, onların üzerlerine şöyle Melekler iner: «Korkmayın, mahzûn olmayın, va'dolunup durduğunuz cennet ile neş'eyâb olun.

31. Bizler, sizin hem dünya hayatında, hem âhirette dostlarınızız ve size orada nefislerinizin hoşlanacağı var, hem size orada ne isterseniz var.

32. Konuklu olarak, mağfiretü rahmetine nihâyet olmayan bir Gafûr-i rahîmden.»

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ **Bir de dedi ki o küfredenler: «Şu Kur'ân'ı dinlemeyin ve onun hakkında lâğiv yapın.** Rivâyet olunduğuna göre Resûlullah, Mekke'de iken yüksek sesle Kur'ân okuduğu zaman müşrîkler, etraf-

Cehudlûk: Yahudilik.

tan dinleyen insanları kovar dağıtırlar.» «Dinlemeyin şu Kur'ân'ı ve lâğiv, yâni asılsız, yaygara, gürültü yapın» derler ve ıslık çalar, gürültü ederlerdi.

Cenab-ı Allah, kâfirlere olan vaîd ve inzârdan sonra mü'minlere va'd-ü tebşir ile buyuruyor ki:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا **Onlar ki, «Rabbımız Allahdır» dediler sonra istikamet ettiler, doğru gittiler.** Yâni Allah'ın vahdâniyyet ve Rububuyyetini tasdîk ve ikrâr edip şirke rücû' etmeksizin o ikrârda sâbit olarak muktezâsınca gittiler. Tefsir-i Keşşaf'ta der ki: «ثُمَّ» istikâmetin mertebede ikrârdan terâhısi ve onun üzerine fadlı hasebiyledir. Çünkü bütün şan, istikâmettir. إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا (*"Mü'minler ancak o kimselerdir ki Allah'a ve Resûlü'ne iman ettikten sonra şübheye düşmeyip "* Hucurat-49/15) kavl-i kerîme de, bunun bir nazîridir. Mânâ: Sonra o ikrâr ve muktezâsı üzerinde sebât ettiler demektir .» Hazret-i Ebu Bekir'den bir rivâyette: «Kavilde müstekım oldukları gibi fiilde de müstekim oldular.» Diğer bir rivâyette de yine Ebu Bekri's-sıddık ridayıllahü anh bunu tilâvet edip: «Ne dersiniz?» dedi. «Günah işlemediler» dedi. «Pek zoruna hamlettiniz. İbâdeti evsâne dönmediler» dedi. Hazret-i Ömer radıyallahü anh de, bir hutbesinde bu âyeti tefsîr edip dermiştir ki: «Allah'a itâatte istikâmet yaptılar, tilkiler gibi hîlekârlığa sapmadılar». Hazret-i Osman radıyallahü anhten: «Amelde ihlâs yaptılar. Hazreti Al-i kerremallahü vechehu'den: «Ferâizi edâ ettiler» Süfyan-i Sevrî Hazretleri'nden: «Dediklerine muvâfık amel ettiler.» Rebî' ibn Enes'ten: «Allah'ın mâsivâsından i'râz eylediler.» Süfyan ibn Abdillâhi's-Sekafâ radıyallahü anh Hazretleri de demiştir ki: «Ya Resulâllah, bana tutunacağım bir emir haber ver» dedim. Resûlullah, buyurdu ki: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِمْ Rabbım Allah de, sonra da müstekîm ol.» Bunun üzerine: «Benim hakkımda en korkacağın nedir?» dedim. Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: «Kendi dilini tutup: «İşte bu» buyurdu. (Tirmizi, Zühh: 61) تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ **Üzerlerine peyderpey Allah'ın elçileri Melekler iner.** Kâfirlere, şeytanları karin olduğu gibi bunlara da Melekler iner. Mücâhid ve Süddî demişler: «İnde'l-mevt» Mukatil demiş: «İnde'l-ba's» Bâzıları da: «Hem mevt, hem kabir, hem ba's sırası» demişler. Mamafih âyet, mutlaktır. Dünyada hayatın her lâhzasına da sadıktır. «تتنزل» hem muzari' olmakla istimrâr, hem tefe'ulden olmakla tekellüf ve tevâli ifâde eder. Bahusus hem dünya ve hem âhiret tansîs de olunacak, yâni dembedem iner iner dururlar. أَلَّا **Şöyle diye ki:** لَا تَخَافُوا **«Korkmayın,** istikbâlden endişe etmeyin, وَلَا تَحْزَنُوا **mahzûn da olmayın.**

Lâğiv: Boş, çirkin söz **Nazir:** Örnek. **İrâz:** Yüz çevirmek, çekinmek. **İnde'l-mevt:** Ölüm anı. **İnde'l-ba's:** Ba's zamanı. **İstimrâr:** Kavi, güçtür. **Tansîs:** Tetkik ederek karar vermek.

Yâni geçmişe de merak etmeyin. Çünkü أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Uyan! ki Allah'ın evliyası ne üzerlerine korku vardır ne de onlar mahzûn olurlar."* Yunus-10/62) dur. وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ **va'dolunup durduğunuz cennet ile müjdelenin, neş'elenin.** نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ **Biz, sizin evliyanız, dostlarınızız.** فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ **Hem dünya, hem âhirette.** Bu kayıd gösterir ki, Meleklerin inişi, hem dünya, hem âhirete şâmildir. Ancak bâzıları bunun doğrudan doğru Kelâm-ı İlâhî olduğuna kâil olmuşlardır ki, اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا (*"Allah, iman edenlerin velîsidir."* Bakara-2/257) kabilinden veliyyü'l-emir, veliyyü'n-ni'met, hâmî ve hafîz demek olur. Lâkin zâhir olan Melâikenin kelâmından olmasıdır. Cennet ile sevinecek ne var derseniz?! وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ **Orada, size canlarınız ne arzu ederse var.** وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ **Hem orada, size ne isterseniz var,** yâni her neyi gelsin derseniz hemen gelir. نُزُلًا **Bir nüzül,** yâni konukluk ikrâmiyye olarak مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ **bir Gafûr rahîmden.** Saadet mertebeleri tam ve fevkattam olmak üzere ikidir. Tam saadet, zatında kâmil olacak sıfat-ı fadıla iktisâb etmektir. Bu dereceyi geçip de nâkısları kemale erdirmek için çalışmak da fevkattamdır. Birinciye işâret olmak üzere إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا **«Haberiniz olsun ki "Rabbımız Allah" deyip de sonra doğru gidenler yok mu, onların üzerlerine şöyle melekler, hep: korkmayın, mahzûn olmayın va'dolunup durduğunuz cennet ile neş'eyâb olun.»** buyurulduğu gibi, ikinciyi anlatmak üzere de buyuruluyor ki:

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾ وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٦﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ

Fevkattam: Yüceler üstü, lezzet üstü olmak.

اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا
لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ
يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ ﴿٣٨﴾
وَمِنْ آيَاتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ
وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾
إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ
خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ
عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ
مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾ مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ
مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ
جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ
قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

33- «Ben, şübhesiz müslümanlardanım» deyip salâh ile çalışarak Allah'a davet eden kimseden daha güzel sözlü de kim olabilir?

34- Hem hasene de müsâvî olmaz, seyyie de. Seyyieyi, en güzel olan hasene ile def'et o vakit bakarsın ki, seninle arasında bir adâvet bulunan kimse yakılgan bir hısım gibi olmuştur.

35- O rütbeye ise, ancak sabredenler kavuşturulur ve o rütbeye ancak büyük bir hazz sahibi olan kavuşturulur.

36- Şayet seni, Şeytandan bir dürtüş dürtecek olursa hemen Allah'a sığın (istiaze et). Çünkü O'dur ancak işiden bilin.

37- Ve O'nun âyetlerindendir leylü nehâr, Şemsü kamer. Şems-ü kamere secde etmeyin de onları yaradan Allah'a secde edin. Gerçek O'na ibâdet edecekseniz.

38- Buna karşı kibretmek isterlerse haberleri olsun ki, Rabbın'ın huzûrundakiler, gece ve gündüz O'na tesbîh ederler, hem onlar usanmazlar.

39- Ve O'nun âyetlerindendir ki, sen, arzı görürsün boynu bükük, huşû' halinde, derken üzerine suyu indiriverdik mi, ihtizâz eder ve kabarır. Şübhe yok ki, ona, o hayatı veren elbette ölüleri diriltîcidir. Hakikat O, her şeye kadirdir.

40- Âyetlerimizde ilhâda sapan sapgınlar, elbette Bize gizli kalmazlar. O halde ateşe atılan mı hayırlıdır, yoksa Kıyamet günü emniyyet içinde gelecek olan mı? Düşünün de istediğinizi yapın. Çünkü O, her ne yaparsanız görür.

41- Onlar, o zikir kendilerine geldiği vakit ona körlük eden mülhidler, halbuki o misli bulunmaz azîz bir kitab.

42- Ona, ne önünden, ne ardından bâtıl yaklaşamaz. Bütün kâinatın öğdüğü hamîd bir hakîmden indirilme bir tenzîl.

43- Sana, senden evvelki Resûllere denilenden başka bir şey denilmiyor

---

Lely-ü Nehar: Gece-gündüz. **İhtizaz:** Hareket geçmek. **İlhad:** Dinden çıkma, dinsizlik, zulüm yapmak, eziyet. **Mülhid:** Dinden dönen, dinsiz, kâfir.

ve şübhe yok ki, Rabbın hem bir mağfiret sahibidir, hem de elîm bir ikâb.

44- Ve eğer Biz, onu a'cemî bir Kur'ân yapa idik diyeceklerdi ki: «Âyetleri tafsîl edilseydi ya! Arab'a Acemce mi?» De ki: «O, iman edenler için hidâyet ve şifâdır. İman etmeyenlerin ise, kulaklarında bir ağırlık vardır ve o, onlara karşı körlüktür, onlara uzak bir mekândan haykırılır.

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ **Ve kimdir, o kimseden daha güzel sözlü ki,** yâni kavli ve mezhebi o kimseden daha güzel hiç bir kimse olamaz ki, دَعَا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّنِى مِنَ الْمُسْلِمِينَ **«Ben, şübhesiz müslimîndenim»** deyip, yâni ihlâs ile Allah'a yüz tutup İslâm mezhebini seve seve iltizâm edip hayır ve salâha çalışarak **Allah'a da'vet etmektedir.** Sûre'nin başında geçtiği üzere, قُلُوبُنَا فِى اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ *«Ve şöyle demektedirler: "kalblerimiz senin bizi çağırdığın şeyden örtüler içinde,"Fussilet-41/5)* diyen kâfirlerin sözlerine karşı ne güzel bir cevabtır. Allah'a davet Enbiyâ'nın ve verese-i Enbiyâ olan ermişlerin meslekidir. قُلْ هٰذِهِ سَبِيلِى اَدْعُوا اِلَى اللّٰهِ عَلَى بَصِيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِى (*"Deki: İşte benim mesleğim bu, basiret üzere Allah'a da'vet ederim ben ve bana tabi' "* Yûsuf-12/108) buyurulduğu üzere bu âyet de, başta Peygamber olmak üzere O'nun izince gider ve basiret ile Allah'a dâvet eden erenlerin hepsine şâmildir. Bu haysiyyetledir ki, İbn Abbas'dan bir rivâyette bunun, Resulullah hakkında, bir rivâyette de Ashâbı hakkında nâzil olduğu nakledilmiş, Hazret-i Aişe'den de, müezzinler hakkında nâzil olduğu rivâyet olunmuştur. Maamafih sebeb-i nüzûl hass olsa bile, bu vasıflarla muttasıf olan, yâni İslâm'a mu'tekid hâlîs muvahhid ve hayra, salâh âmili olarak Allah'a dâvet eden her dâî, bu mefhûmda dâhil olduğunda şübhe yoktur. Sûre, Mekkî olmak, ezan ise, Medîne de meşrû kılınmış bulunmak hasebiyle müezzinler hakkında nüzûlü rivâyetini hükmün onlara da şümulü mânâsına anlamak iktiza eder. Ezanın da, en güzel sözlerden olduğu söz götürmez. Demek olur ki, Allah'a dâvet, yalnız imana davet etmek değildir. Mü'minleri amele dâvet de, bu mânâda dahildir. Binaenaleyh Allah'a dâvet Tevhid ve taatine dâvet demektir ki, bunun meâli de likaullah'a dâvete râci' olur. Hulâsa Allah'a dâvet en güzel sözdür, ancak böyle olması iki şart ile meşruttur. Birisi, o dâvet yalnız kuru bir lâftan ibâret kalmamalı, hali, kaline muhâlif olmamalı, ameli saliha iktiran etmelidir. Yâni evvelâ kendini düzeltmeli, kendisi ilâhî ahlâk ile mütehallık olup başkalarını dâvete lâyık ve sözüne kendi fiili şâhid olacak vech ile çalışarak güzel iş yaparak dâvet etmeli ki, basîret üzere bulunmak ve îcâbında seyfe, sarılmak bu ameli salih cümlesindendir. Birisi de İslâm'dır,

---

Mutekid: Bağlı. **Daî:** Davetçi. **Likaullah:** Allah'a kavuşmak. **Mütehallik:** Huylanmak. **Seyf:** Kılıç.

dâîyi, müslümînden olmalı, dâvetine hiç şirk karıştırmayarak, «Rabbımız Allah» deyip sonra istikâmetle giden hâlîs müslümanlardan bulunmalıdır. İslâm olmayınca, amelde tam salâh bulunmaz ve Allah'a davet edilmiş olmaz. Ebu Hayyan, «Bahir»'de der ki [1]: «Zeyd ibn Ali, دَعَا اِلَى اللّٰهِ بِالسَّيْفِ demiştir. Kendisini Beni Ümeyye mülûkünden bâzı zalemeye karşı seyf ile hurûca sevk eden de bu olsa gerektir. Müşarünileyh Zeyd, Kitabullah'a âlim idi. Hişam ibn Abdilmelik'in habsinde iken kendisinden zabt edenlere takrîr ettiği tefsirinden bir kısmına vâkıf oldum ki, ilimden ve kelâm-ı Arab ile istişhaddan çok bir hazzı var. Denilir ki: Biraderi Muhammed Bâkır ile ikisi münâzara ettikleri zaman herkes hukkalarını alıp toplanırlar, onları sânihât-i ilmiyyelerini yazarlardı. Rahimehümallah ve radiye anhüma.»

Allah'a davetin merâtibi ve mertebesine göre mezâhım ve metâibi bulunduğundan dolayı da buyuruluyor ki: وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ **Bununla beraber güzellik de müsâvî olmaz, kötülük de.** Hasene ile seyyie, müsavî olmak şöyle dursun, her hasene de bir olmaz, her seyyie de. Hem güzel huyların, iyi amellerin âsâr ve ahkâmda mertebeleri muhteliftir, hem de kötülüklerin kötü huyların mertebeleri muhteliftir. Meselâ, kötülüğe karşı kötülükle, iyiliğe karşı kötülük bir olamayacağı gibi iyiliğe karşı iyilikle, kötülüğe karşı iyilik bir olmaz. Onun için en güzel olan dâvete karşı yapılan kötülükler, o küfürler, küfranlar, eziyetler de kötülüklerin kötüsüdür. Bununla, beraber o kötülüklerin de muhtelif mertebeleri vardır. O halde ne yapmalı? Emir, bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker ile Allah'a dâvet yapılırken kötülüklerin teşdidine sebebiyet vermeyerek, اِدْفَعْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ **en güzel hasene olan muâmele ile yâhud Alllah'a dâvetin en güzel sureti ile def'et** السَّيِّئَةَ **o seyieyi.** O muhtelif meratibdeki seyyieyi, kötülüğü def'etmek için en güzel yol Allah'a dâvet yolu, Allah'a dâvetin en güzel tazr-ı İslâm ile amel-i saliha mukarin olanı, amel-i salihin en güzeli de kötülüğe karşı iyiliktir ki, mücerred afivden, sabırdan daha güzeldir. فَاِذَا الَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ **O surette bir de bakarsın ki, seninle arasında adavet bulunan kimse** كَاَنَّهُ وَلِىٌّ حَمِيمٌ **şefakatli bir hısım gibi olmuştur.** Denilmiştir ki, nitekim Ebu Süfyan, öyle oldu. وَمَا يُلَقّٰيهَا اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا **Ona ise, kötülüğü en güzel hasene ile def'etmek seciyyesine ancak sabredenler, sabrı huy edinenler erdirilir.** Çünkü nefsi intikam hissinden def'etmek, ancak sabr-ı hakikî ile olur. وَمَا يُلَقّٰيهَا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ **Ve ona ancak azîm**

[1)] Zeydiyye'nin intisab ettikleri Zeyd ibn Ali, Zeyni'l-abidîn ibn Hüseyin ibn Ali ibn Ebi Talib radıyallahü anh.

Sânihat: Düşünmeden fikirler. **Hukka:** Küçük kutu, hokka. **İstişhâd:** Delil getirme. **Mezâhim:** Zahmetler, sıkıntı. **Metâib:** Meşakkatler.

hazz sahibi erdirilir. Kuvvet-i ruhiyye ve fezâil-i nefsiyyeden yüksek bir derece ile, ni'met-i İlâhiyye'den büyük bir nasîbe mazher olmuş bahtiyâr nâil olur. وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ **Ve şayed seni, Şeytandan bir dürtme dürtecek olursa ona uyma da şerrinden** فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ **hemen Allah'a sığın.** اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ deyip Allah'ın korumasını iste. اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **Şübhesiz ki, O'dur öyle semî', öyle alîm.** Senin sığınmanı işidir, niyyetini ve her halini bilir. Allah'a davet, a'mel ve ekvalin en güzellerinden olduğu beyân buyurulduktan sonra O'nun, azamet ve kudretini en bâhir âyetlerle göstermek üzere buyuruluyor ki: وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ وَالنَّهَارُ **Ve O'nun âyetlerinden, vücûd ve kudretinin, ilim ve hikmetinin delâil ve alâmetlerindendir gece ile gündüz.** Âlemdeki bu hâdiseler, zamanın cereyanındaki bu tehavvüller, bunlar gösterir ki, yukarıda yaradıldıkları beyân olunan arz ve semâsı ile bu âlem bir kararda, bir tabiatte durup kalmaz, lâhzadan lâhzaya, halden hale değişir. Bu günü, yarın ta'kib eder, bu surette bütün bu tahavvülât Halik'inin sunu kudretini ve bu dünyanın bir âhireti bulunduğunu gösterir. Gaflet etmemek lâzım gelir ki, gece ile gündüzün bu ihtarında mağrurlara bir inzâr, mağmûmlara bir tesliyet mündemicdir.

Böyle gece ile gündüz, O'nun âyatından olduğu gibi وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ **ve güneşle Ay da.** Biri gündüz sultanı olan ziyâ, biri de gece sultanı olan nur, ikisi de Allah Teâlâ'nın san'at ve kudretinin, Sema-i dünyayı tezyîn eden en güzel tecelliyâtındandır. Leylü nehâra nazaran Şemsü Kamerin aksedilerek ifâde edilmesinde birkaç fâide vardır. Birincisi, Şemsin nehâre ittisalini muhafaza etmek, ikincisi, Şemsin Kamere nazaran esâletine işaret eylemek, üçüncüsü, geceden gündüze geçildiği gibi gündüzden de leylü nehar ile Şems-ü Kamer arasında «و» harfinde bir tevâzün letâfeti vermektir. Şems-ü Kamerin bu tecelliyâtından dolayı لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ **ne Şemse, ne de Kamere secde etmeyin.** Çünkü onlar da, sizin gibi mahlûklardır. وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ **Bütün onları yaratmış olan Allah'a secde edin.** اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ **Eğer siz, gerçekten ona ibâret edecekseniz.** Başkasına secde etmezsiniz, zira secde ibadetin en hassıdır. «خَلَقَهُنَّ» de «هُنَّ» zamiri, Zemahşerî'nin beyânına göre âyat te'vîliyle, leylü nehâr ve Şemsü Kamere râci' olmak üzere cem'i müennes getirilmiştir. Bununla beraber كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (*"...her biri birer felekte yüzerler"* Yâsîn-36/40) gibi Şemsü Kamerle beraber bütün nücûma dahi ircâı melhûzdur. İmam-ı Şafiî'ye göre secde, işbu «تَعْبُدُونَ» da yapılır. Lâkin İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe Hazretleri'ne göre, ikinci

---

Ekval: Sözler. **Bahir:** Apaçık, güzel. **Tahavvül:** Değişme, dönme. **Mağmum:** Kederli. **Tevâzün:** Karşılıklı 2 tarafta vezinde musavi olmak, deklik. **Nücûm:** Yıldızlar. **İrca:** Geri döndürülme. **Melhûz:** Düşünülebilinir.

âyetin nihayetinde «لَا يَسْأَمُونَ» da yapılmalıdır. Çünkü kelâm orada tamam oluyor. İbn Abbas, İbn Ömer, Ebu Vâil ve Bekr ibn Abdillah da, buna kâil olmuşlar. Mesruk, Sülemî, Nehaî, Ebi Salih ve İbn Sirîn'den de böyle naklolunmuştur. Yine tehâvvülât-ı âleme işâretle buyuruluyor ki, وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ **O'nun âyâtındandır ki,** اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً **sen, arzı hâşi' görürsün.** Boynu bükük bir zelîl gibi kuraklıktan çökmüş, perişan bir hale düşmüştür. Arzın hüsran ve kuraklık halindeki perişanlığı zillete düşmüş bir kimsenin boynunu büktüğü huşû' yâni tezellül haline benzetilmiştir. Bu teşbîh, bir taraftan secde etmek istemeyen mütekebbirlerin nihayet toprak olup zelîl olacaklarını ihtar ettiği gibi, bir taraftan da mütevâzî' olanların yükseleceklerini iş'ar için buyuruluyor ki, فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ **derken onun üzerine o suyu indirdiğimiz vakit** اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ **ihtizâz eder, deprenir ve kabarır.** اِنَّ الَّذ۪ٓي اَحْيَاهَا **Şübhe yok ki, ona, o hayatı veren,** o arzı öyle dirilten, لَمُحْيِ الْمَوْتٰى **elbette ölüleri diriltiçidir.** Ruhsuz cesedlere ruh verir. اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ **Şübhesiz ki, O, her şeye kadirdir.** İrâdesinin taallûk ettiği her şey, vücudâ gelir, kâfirler yıkılır, mü'minler yükselir. Onun için halden yılmayıp dâvete ikdâm etmelidir. Bu beyândan sonra istikâmetin zıddına giden mülhidleri tehdîd ile buyuruluyor ki:

اِنَّ الَّذ۪ينَ يُلْحِدُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا **Bizim âyetlerimizde mülhidlik edenler.**

İLHÂD: Esâsen lâhde koymak demek olup doğruluktan eğrilmek, haktan bâtıla sapmak mânâsına dahi gelir. Rağıb der ki: «İlhad, iki türlüdür. Birisi, Allah'a şirk ilhadı, birisi de esbâbda şirk ilhâdıdır. Evvelkisi, imana münâfî olur, onu ibtal eder. [1] İkincisi ise, onu ibtâl etmezse de tutamaklarını zayıflatır.» Âyetlerde ilhad, doğru mânâ vermeyip istikametten ayrılarak eğrisine çekmek demek olur ki, tekzibe ve yanlış te'vilü tahrife şamil olur. Âyât, zikrolunan leylü nehâr, Şemsü Kamer gibi tekvinî âyetler ve mu'cizelerle Kur'ân gibi tenzilî ve teşriî olan âyetlerden eammdır. Her ikisine de aykırı gitmek ilhaddır. İlhâdın da, cezâsı nâra atılmaktır. Çünkü ilhâd, ateşe gülistan diye atılmak gibidir. Onun için buyuruluyor ki, اَفَمَنْ يُلْقٰى فِي النَّارِ خَيْرٌ **"O halde ateşe atılan mı hayırlıdır yoksa kıyâmet günü emniyet içinde gelecek olan mı?"**

اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ **"Düşünün de istediğimizi yapın"** Tehdîddir. اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَٓاءَهُمْ **"Onlar: O zikr kendilerine geldiği vakit ona körlük eden mülhidlerdir"** Yukarıki اِنَّ الَّذ۪ينَ يُلْحِدُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا **"Âyetlerimizde ilhâda sapan sapkınlar"** dan bedeldir. Binaenaleyh haberi de geçen لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا **"Elbette bize gizli kalmazlar"** dır. Zikirden murad, Kur'ân olduğu için mutlak âyâttan sonra bilhassa

---

[1] Bundan dolayı lisanımızda ilhad, ta'til, ateizm mânâsına dahi kullanılmıştır.

Tezellül: Hor ve hakir olma, alçalma. Hâşi': Boyun eğmiş.

Kur'ân'ın şanına i'tina ile tansîstir. Demek ki, âyât, Kur'ân'dan eamm olduğu gibi ilhâd da, küfürden eammdır. كِتَابٌ عَزِيزٌ **Azîz bir kitab,** yâni bir kitab ki, misli bulunmaz, لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ **ne önünden, ne ardından O'na bâtıl yanaşamaz.** Mündericâtı hiç bir vech ile ibtâl edilemeyecek derecede doğru ve sağlam, O'na karşı yapılan lâğviyyat, küfrü ilhad, O'nun hadd-i zatındaki hüccet ve metânetine hiç halel veremez, öyle azîz تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ **hamîd, yâni bütün kâinatın üzerindeki ni'metleriyle hamdü medhettiği bir hakîmden indirilme.**

Ya Muhammed, مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ **sana, senden evvelki Peygamberlere söylenenden başka bir şey söylenmiyor.** Kâfirler tarafından sana söylenen sözlerin bütün hasılı, اِنَّا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ (*"...Biz sizin gönderildiğiniz şeyleri tanımayız"* Sebe'-34/34) diye evvelki Peygamberlere karşı söylenen küfür ve tekzibü ilhaddan başka bir şey değildir. Binaenaleyh keder etme de, onlar gibi sabret اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ اَلِيمٍ **şübhe yok ki, Rabbın muhakkak bir mağfiret sahibi, hem de elîm bir ikâb, sahibidir.** Enbiyasına ve tevbekâr olanlara mağfireti büyük olmakla beraber a'dâsına ve ehl-i masiyetine ikâbı da çok elîmdir. Günü gelir o yola gelmek istemeyen kâfirlerin, mülhidlerin belâlarını verir. Balâda كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (*"Öz Arapça bir Kur'an olmak üzere âyetleri ayırd edilmiş bir kitab, bilecek bir kavim için."* Fussilet-41/3) burada da تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ **"Bütün kainatın övüldüğü hamîd bir hakîmden indirilme bir tenzil."** buyurulmasına karşı o yapılan ilhad cümlesinden olmak üzere demişler ki: «O, öyle bir tenzil ise neye Arabca olmuş, başka bir lisan ile indirilse de mu'cizeliği daha açık olsa ya?» Ona cevaben istinaf «vâv»'ı ile buyuruluyor ki: وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا **Ve eğer Biz, O'nu A'cemî bir Kur'ân yapsa idik,** yâni fasîh Arabca'nın gayri bir dil ile indirse idik. لَقَالُوا **muhakkak diyeceklerdi ki:** لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ **«Âyetleri tafsil edilse!** Anlaşılacak bir lisan ile ayırd edilip anlatılsa! Yâhud diğer bir mânâ ile: Her dilden ayrı ayrı olarak bâzısı Arabî, bâzısı Acemî olsa ne vardı? ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ **Araba, Acemce mi?** Arabî bir Peygamber'e Acemce bir Kur'ân olur mu? Yâhud bir Arab'a Acemce söylenir mi? derlerdi. Ve o vakit, قُلُوبُنَا فِي اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ (*"Ve şöyle demektedirler: Kalplerimiz senin bizi çağırdığın şeyden örtüler içide..."* Fussilet-41/5) demelerinin bir mânâsı olurdu. (Sûre-i İbrahim'de وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ (*"Ve biz her gönderdiğimiz Resûlü ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik ki onlara iyi beyân etsin."* İbrahim-14/4) bak!). Acemî, Acem cinsine mensûb olan. Acem, Arab'ın gayrisi, Türk, Fürs, Hindli, Avrupalı ilh... Hangi cinsten olursa olsun

Münderîcât: İçindekiler. **İkab:** Azap, ceza. **A'dâ:** Düşman.

fasîh olmayan iyi söyleyemeyen, gerek tutukluktan ve gerek dilinin garâbetinden dolayı dediği anlaşılmayana acemî denir ki, biz bunu, her husûsta ta'mîm ederek acemi deriz. Acem de aynı mânâdadır. Onun için münâkaşa edilmiştir. Mamafih «Kamus»'un işâret ettiği vech ile acem, bir de Arab'dan olmayana denilir. Müfredi ve cem'i beraberdir. رَجُلٌ وَقَوْمٌ اَعْجَمُ denilir, Arabî değil demek olur. Şu halde Acemî, nisbet olarak Arab'ın gayri olan Acemî mânâsına da gelebilecektir.

Nitekim âyette de Acemî, ğayri Arab diye tefsîr edilmiştir. **قُلْ De ki: هُوَ «O Arabî Kur'ân, لِلَّذِينَ اٰمَنُوا iman edenler için** ki, gerek Arab olsun, gerek gayrısı **هُدًى ayni hidâyet,** doğru yola irşâd eden rehber. **وَشِفَٓاءٌ ve mazh-ı şifâdır.** Sînelerdeki marazlara, cehâlet, ahlâksızlık, şübhecilik gibi derdlere devâdır. İman eden, ondan istifâde etmenin yolunu da bulur. Hiç olmazsa, فَاسْـَٔلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (*"Senden evvel de başka değil ancak kendilerine vahiy gönderdiğimiz birtakım ricâl gönderdik, haydin zikir ehline sorun bilmiyorsanız."* Enbiya-21/7) emri mucebince bilen ehlinden sorar. **وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ İman etmeyenlere gelince, فِٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ onların kulaklarında bir ağırlık vardır,** Arab olsa da iyi işitmezler. **وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى Hem de O, onlara karşı bir körlüktür.** O'nun güzelliğini, hikmetlerini, inceliklerini göremezler, aksine teessür duyarlar. **اُو۬لٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ Onlara, uzak bir mekândan bağırılır.** Bu ifâdede, birkaç mânâ vardır. Birincisi, hitâba kabiliyyetleri olmadığını مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً وَنِدَٓاءً (*"O kafirlerin meseli sade bir çağırma veya bağırmadan başkasını duymaz bir kulakla haykıranın haline benzer, sağırdırlar, dilsizdirler, gördüler akıl da etmezler."* Bakara-2/171) mazmunu üzere bir temsîldir. سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفِٓي اَنْفُسِهِمْ **(İleride biz onlara hem âfakta hem nefislerinde âyetlerimizi öyle göstereceğiz ki onun hakk olduğunu kendilerine tebeyyün edecek, kâfi değil mi bu ki Rabbın her şey'e şâhid.)** buyurulacağı üzere İslâm sitü şevketinin âfâka intişâr edip uzaklara kadar yayıldıktan sonra, O'nun kadrini takdir etmeyen Arablara uzaktan geçtiği üzere, اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ اِذْ تُدْعَوْنَ اِلَى الْاِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ (*"O küfredenlere muhakkak şöyle bağırılacaktır: "Elbette Allah'ın buğzu sizin nefislerimize buğzunuzdan daha büyük. Zirâ siz, imana da'vet olunuyordunuz da küfrediyordunuz."* Mü'min-40/10) mısdâkınca nidâ olunacaklarına da işaret olur.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ

لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ
وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

45- Celâlim hakkı için, Musa'ya o Kitâb'ı verdik de, O'nda ihtilâf edildi ve eğer Rabbın'dan bir kelime geçmiş olmasa idi, aralarında iş bitirilirdi ve herhalde onlar, ondan kuşkulu bir şekk içindedirler.

46- İyi iş yapan kendine, kötü yapan yine kendinedir. Yoksa Rabbın, kullara zulümkâr değildir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ **Kasem olsun ki, Musa'ya o Kitab'ı verdik** فَاخْتُلِفَ فِيهِ **de O'nda ihtilâf edildi.** Kimi inandı, kimi inanmadı. Sonra inananlar da, türlü nizâ'lara düştüler. Bu âyetin üst tarafına iki vech ile bakımı vardır. Evvelâ, مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ **(Sana senden evvelki Resullere denilenden başka bir şey denilmiyor ve şübhe yok ki Rabbın hem bir mağfiret sahibidir hem de elîm bir ikâb.)** kavlini bir misâliyle tahkikdir. Yâni küfür ve muhâlefet ibtidâ sana ve Kur'ân'a karşı oluyor değil, Musa'ya ve Tevrat'a karşı da olmuştu. İkincisi, Kur'ân'ın Arabî, Acemî her lisândan ayrı ayrı fasıllarla nâzil olması tasavvurundaki mahzuru îzâhtır. Yâni Tevrat, bir lisânda nâzil olmuş iken O'nun aslında türlü ihtilâf çıkarıldı. O halde onları, Tevhid'e davet için nâzil olan bir Kur'ân'ın muhtelif lisanlarda indirilmesi daha çok ihtilâfa sebeb olmak gibi bir tenâkuz olmaz mı idi? وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ **Ve eğer Rabbın'dan ezelde bir kelime sebkat etmiş olmasa idi** ki, azâbın bir ecel-i müsemmâ ile vakt-u saatine te'hîri, yâni Kıyamet va'di takdîr edilmiş bulunmasa idi, لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ **o ihtilâf edenler beyninde,** yâni iman edenlerle, etmeyenler arasında iş bitiriliverirdi. Lâkin o kelimenin hükmiyle saatine bırakılmıştır. وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ **Mamafih onlar, o iman etmeyenler, herhalde ondan, yâni o Kur'ân'dan kuşkulu bir şekk içindedirler.** İman etmemekle beraber hallerinden emin de değildirler, şübheler içinde muztaribdirler. ... مَنْ عَمِلَ صَالِحًا **"İyi iş yapan kendine, kötü yapan yine kendinedir. Yoksa Rabbın kullara zulümkâr değildir."**

Fakat, «o saat ne zaman?» denecek olursa:

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا
وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ
اَيْنَ شُرَكَٓائِي قَالُٓوا اٰذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾
لَا يَسْأَمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَٓاءِ الْخَيْرِ وَاِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُ۫سٌ
قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ
مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا لِي وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةً وَلَئِنْ
رُجِعْتُ اِلٰى رَبّ۪ٓي اِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٠﴾
وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ وَاِذَا مَسَّهُ
الشَّرُّ فَذُو دُعَٓاءٍ عَر۪يضٍ ﴿٥١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ
مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِه۪ مَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ ف۪ي شِقَاقٍ بَع۪يدٍ
﴿٥٢﴾ سَنُر۪يهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ
لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ
﴿٥٣﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓاءِ رَبِّهِمْ اَلَٓا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُح۪يطٌ ﴿٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

47- Saate ilim, O'na havâle edilir. Hem O'nun ilmi olmaksızın ne meyvelerden biri tomurcuklarından çıkar ve ne bir dişi yüklü olur, ne de vaz'eder. «Nerede imiş şerîklerim?» diye onlara haykıracağı gün ise diyeceklerdir: «Arz ederiz huzûruna ki, bizden hiç şâhid yok.»

48- Önceden tapıp durdukları şeyler, onlardan gayb olup gitmişler ve onlar kendilerine hiçbir kaçamak kalmadığını anlamışlardır.

49- İnsan, hayır istemekten usanmaz da kendisine bir şer dokunuverirse hemen ümidi keser, ye'se düşer.

50- Ve şayed ona dokunan bir sıkıntıdan sonra, tarafımızdan bir rahmet tattırırsak mutlak der ki: «Bu, benim hakkım ve zannetmem ki, Saat başıma dikilmiş olsun. Bilfarz Rabbıma döndürülecek olursam muhakkak benim için O'nun yanında daha güzeli vardır.» Fakat o vakit Biz, o küfredenlere ne yaptıklarını haber vereceğiz ve onlara muhakkak yoğun bir azâb tattıracağız.

51- Evet insana ni'met verdiğimiz vakit yan büker, başının tuttuğuna gider de kendisine şer dokunuverdi mi artık enine, boyuna duâya dalar.

52- De ki: «Söyleyin bakayım, eğer o Kur'ân, Allah tarafından da sonra siz, O'na küfretmiş iseniz o uzak şikaka düşenden daha şaşkın kim olur?»

53- İleride Biz, onlara hem âfakta, hem nefislerinde âyetlerimizi öyle göstereceğiz ki, nihâyet onun hakkolduğu kendilerine tebeyyün edecek.Kâfi değil mi bu ki, Rabbın her şeye şâhid?

54. Uyan! Onlar, Rablarının likasından işkil içindeler, uyan ki, O, her şeyi muhît.

وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا **"Hem O'nun ilmi olmaksızın ne meyvelerden biri tomurcuklarından çıkar"** Saatin arkasında böyle semerât ile hâmil ve vaz'-ı hamilden bahsedilmesi, âhiret ahvâline de bir işâret-i hâvî olması i'tibariyle mânidardır. Çünkü dünya, âhiretin mezraası olduğu için Kıyamet semerâtın iktitâf edileceği bir hasad zamanını andıracaktır. Aynı zamanda, يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا (*"Ey o bütün insanlar! Rabbınıza korunun, çünkü o saat zelzelesi çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün her emzikli emzirdiğinden geçer ve her yüklü kadın hamlini vaz'eder "* Hacc-22/1-2) mazmununa da bir işâret vardır.

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا **İleride Biz, onlara, o küfredenlere âyetlerimizi Kur'ân'ın hakkiyyetine delâlet edecek delillerimizi göstereceğiz.** فِى الْاٰفَاقِ **Hem âfakta,** kendilerinin bulunduğu Harem hudûdu hâricinde, وَفِى اَنْفُسِهِمْ **hem de kendi nefislerinde.** Mekke ve Harem içinde. İslâm'ın ileride cihanın âfakına intişâr ve istîlâ

edeceğini böyle kat'iyyetle haber veren bu âyet, Kur'ân'ın hak, Allah kelâmı olduğunu açık açık isbât etmiş gayb mu'cizelerindendir. Bunun Mekke'de iken nâzil olduğu bir düşünülür, bir de ondan sonra Peygamber'e ve hulefâsına Allah Teâlâ'nın müyesser kıldığı fütûhat-ı celîle ve İslâm'ın Şarku Garba yayılmasındaki fevka'l-adelik mülâhaza edilirse bunun ne yüksek nazardan bir hakikatin isbatı için delîl, ya âfakî olur, ya enfüsî, ya gözlerden müşahede-i haricden ya gönülden müsâhede-i batından gelir. Vücud, bu iki pencereden görünür. Allah Teâlâ, bu âyette bu taksîmi gösterdikten sonra Kur'ân'ın hakkiyetini, Risâlet-i Muhammediyye'nin sıdkını, İslâm'ın ulviyyetini isbât için bu iki nevi' âyâtın ikisini de göstereceğini va'd buyuruyor. Öyle ki, حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ **O'nun hakk olduğu o kâfirlerce tebeyyün edinceye kadar**, Bedr'den Mekke'nin fethine kadar, Mekke müşrikleri bunu hem kendi nefislerinde, hem de âfakta gördüler. Ondan sonra diğerleri de görmeğe başladılar. Bunlar görüldükten, bu hakikat tebeyyün ettikten sonra sanki, hiç görülmemiş gibi hâlâ inkârda devam eden sonraki kâfirler de, ileride göreceklerdir. Buna şâhid istersen, أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ **Rabbın'ın her şey üzerine şâhid olması kâfi değil midir?** O halde kâfirler şübhe ederse de, sen etme. أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ **İyi bil ki, onlar, o küfredenler, Rabbları'nın likasından şekk içindedirler.** Kıyamet günü hakkın huzûruna varacaklarına imanları yok. Onunla beraber şübheden de muztaribtirler. Fakat أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ **iyi bil ki, O, her şeyi muhîttir.** İlmiyle, kudretiyle her şeyi kuşatmıştır. Onlar, O'nun cezâsından kurtulacak, değillerdir. Likaullah haktır, muhakkaktır. İşte Sûre-i Secde'nin hatimesi budur. Bunu da, Sûre-i Şûrâ ta'kîb edecektir.

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

7

DİZGİ

Türkçe:Ölçü Dizgi

Arapça:DizgiEvi 5320561

Montaj: Ahmet KILINÇER

Baskı:

YENİDOĞAN YAYIN DAĞITIM

Bab-ı Ali Cad. Dr. Ziya Gün Han No:28/4
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel.: 0212 520 98 21 - 519 81 50
Fax 0212 519 81 51

İÇİNDEKİLER

ŞURA SÛRESİ

ZUHRÛF SÛRESİ

DUHAN SÛRESİ

CASİYE SÛRESİ

AHKAF SÛRESİ

MUHAMMED SÛRESİ

FETH SÛRESİ

HUCÛRAT SÛRESİ

KÂF SÛRESİ

ZÂRİYAT SÛRESİ

TÛR SÛRESİ

NECM SÛRESİ

KAMER SÛRESİ

RÂHMAN SÛRESİ

VAKIA SÛRESİ

HADİD SÛRESİ

MÜCÂDELE SÛRESİ

MÜMTEHİNE SÛRESİ

SAF SÛRESİ

CUMA SÛRESİ

ŞÛRÂ SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 53

Şûrâ Sûresi, Mekkî'dir. حم عسق yâhud yalnız عسق dahi denilir.

Âyetleri : Kûfî'de elli üç, diğerlerinde ellidir. Hilâf حم عسق bir de كالأعلام dadır.

Kelimeleri : Sekiz yüz altmış altıdır.

Harfleri : Üç bin seksen sekizdir.

Fasılası : زرلصب قدم harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذٰلِكَ يُوح۪ٓي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۙ اللّٰهُ
الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَهُوَ الْعَلِيُّ
الْعَظ۪يمُ ﴿٤﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ
يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ
الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٥﴾ وَالَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهُ حَف۪يظٌ
عَلَيْهِمْۘ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ قُرْاٰنًا

عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ
فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ۝٧ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً
وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۝٨ اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ
فَاللّٰهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتٰى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ۝٩

Meâl-i Şerifi

1- حم

2- عسق

3- İşte böyle vahiy veriyor sana, senden evvelkilere de. Allah, O, azîz, hakîm.

4- O'nundur bütün göklerdeki ve yerdeki ve O, öyle ulu, öyle azîm.

5- Ki gökler, hemen hemen üstlerinden çatlayacak gibi titreşiyorlar. Melekler, hamd ile Rabbları'na tesbîh ediyorlar ve yerdeki kimse için mağfiret diliyorlar. Uyan, Allah'dır ancak öyle gafûr, öyle rahîm.

6- O'nun berisinden velilere tutunanlara gelince: Onların da, üzerlerine Allah gözcü, sen değilsin üzerlerine vekil.

7- Ve işte böyle sana Arabî bir Kur'ân vahiy etmekteyiz ki, Ümmü'l-Kura'yı ve çevresindekileri sakındırasın ve o toplama gününün dehşetini haber veresin. Onda şübhe yok, bir fırka cennette, bir fırka saîrde.

8- Dilese idi Allah, elbet hepsini bir ümmet de yapardı ve lâkin dilediğini rahmetine koyuyor da zâlimere gelince, ne bir veli var onlara, ne de bir nasîr.

9- Yoksa O'ndan beride velileri mi idindiler? Fakat Allah'dır ancak veli, ölüleri O diriltir, ve her şeye kadîr O'dur.

حم عسق İki isim olmak gerektir. Onun için araları ayrılmış ve iki âyet

---

Sâir: Ateş, alemli ateş, cehennemin ikinci katı.

sayılmış, كهيعص gibi bir isim olduğuna göre ayrılması başında diğer, حاميم 'lere mutabık olmak için denilmiştir. كَذٰلِكَ **Böyle,** bu tarz-ı vahy ile veya bervech-i âti mazmûn ile, يُوحٖى اِلَيْكَ **vahiy veriyor ve verir sana** وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَ **ve senden evvelki Peygamberlere.** Sahib-i Keşşaf, burada şöyle der: «Yâni bu Sûre'nin mutezammın olduğu meanî, öyle meanîdir ki, Allah Teâlâ, onun mislini hem bu Sûre'nin gayrısında sana vahyetmiştir, hem de senden evvelki Peygamberlere vahyeylemiştir. Bu sûretle Allah Teâlâ, bu mânâları Kur'ân'da ve Semavî kitabların hepsinde tekrar buyurmuştur. Çünkü bunlarda evvel âhir kullarına belîğ bir tenbîh ve azîm bir lûtuf vardır. اَوْحٰى buyurulmayıp da muzarı' lâfzıyle يُوحٖى buyurulması da, böyle iha, âdeti olduğuna delâlet içindir.» Bundan başka burada, bir de şu mânâ vardır: Allah Teâlâ'nın sana ve senden evvelki Peygamberlere vahyinin tarzı bu حم عسق vahyi gibi, yâni bu Sûre'de beyân ve ta'rîf olunduğu gibidir. Çünkü vahyin envaı bu Sûre'nin âhırinde, وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَاۤئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِىَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَاۤءُ (*"Bununla beraber hiç bir beşer için kabil değildir ki Allah onu başka sûretle kelâm söylesin, ancak vahyile veya bir hicâb arkasından ve yâhud bir Resûl gönderip de izniyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesna, ."* Şûrâ-42/51) diye beyân olunacaktır. عسق da, bu üç tarza remzolmak muhtemildir. Sûre-i Nisâ'da اِنَّا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ كَمَا اَوْحَيْنَا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖ (*"Filhakika biz sana (ya Muhammed) öyle vahiy indirdik ki Nuh'a ve ondan sonra gelen bütün peygamberlere vahy ettiğimiz gibi. "* Nisa-4/163) ayetine bak!

تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ **"Ki gökler hemen hemen üstlerinden çatlıyacak gibi titreşiyorlar."** Allah Teâlâ'nın ulüvvü azameti âsârını tasvirdir. Yâni Allah, öyle yüksek ve öyle büyük ve azametlidir ki, cismanî yükseklik ve büyüklüğün timsâli olan semâlar, o yüksek gökler, O'nun celâl ve azametinin heybeti altında üstlerinden çatlayıverecek gibi ezilip titremektedir. مِنْ فَوْقِهِنَّ denilmesi, Allah'ın yüksekliği semâların yüksekliğinin fevkinde olmasındandır. Zemahşerî'nin dediğine göre: «Çünkü Allah Teâlâ'nın celâlü azametine delâlet eden âyâtın en büyükleri, semavâtın fevkinde Arş ve Kürsî ve Arş'ın etrafında tesbîh ve takdîs ile çalkanan Sufuf-i Melâike ve daha künhünü Allah'dan başkasının bilemeyeceği melekûti uzmâ âsarıdır.»

وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِى الْاَرْضِ **Ve arzdakiler için mağfiret isterler.** Şefaat, ilhâm ve tâate sâik esbâb-ı ihzâr gibi vesîlelere sa'yederler. Bu mânâ ise, umumiyyetle mü'mine ve kâfire şâmil olur. Hattâ istiğfar eksiği örtmek mânâsına tefsir olunursa, hayvan ve cemâda bile âmm olur. Tekâbül karînesiyle mü'minlere tahsis olunduğu takdirde ise murad, şefaattir.

Sufûf: Saçlar. **İhzâr:** Hazırlama. **Sâik:** Götüren. **Sa'y:** Çalışma.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا

وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ

السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ

الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾ شَرَعَ لَكُمْ

مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا

وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا

تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي

إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُوا

إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ

مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا

الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١٤﴾ فَلِذَٰلِكَ فَادْعُ

وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا

أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنَا

وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا

وَبَيْنَكُمْ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾

اَللّٰهُ الَّذِي اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّ اَلَا اِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿١٨﴾ اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

10- İhtilâf ettiğiniz herhangi bir şey hakkında da hüküm, Allah'a âiddir. «İşte de, o Allah, benim Rabbım. Ben, O'na dayanmaktayım ve hep O'na sığınırım.

11- O gökleri ve yeri yaradan, size kendilerinizden çiftler yapmış, en'âm'dan da çiftler, sizi o sûretle üretip duruyor. O'nun misli gibi bir şey yoktur ve O, öyle semî', öyle basîrdir.

12- Göklerin, yerin kilidleri O'nun. Rızkı, dilediğine açar ve kısar. Çünkü O, her şeyi bilir.

13- Sizin için, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahyeylediğimizi ve İbrahim'e ve Musa'ya ve İsa'ya tavsiye kıldığımızı teşri' buyurdu. Şöyle ki: Dinî doğru tutun ve onda tefrikâya düşmeyin. Müşriklere bu dâvet ettiğin emir ağır geldi. Allah, ona dilediklerini seçecek ve yüz tutanları ona hidâyetle erdirecektir.

14- Tefrîkâya düşmeleri ise, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarında Bagyü ihtirâstan dolayıdır. Ve eğer Rabbından müsemmâ bir ecele

En'âm: Deve, sığır, koyun gibi hayvanlar.

kadar diye bir kelime geçmiş olmasa idi, aralarında hükm-i kaza mutlak icra edilir bitirilirdi. Arkalarından kitâba vâris kılınanlar da, ondan işkilli bir şekk içindedirler.

15- Onun için sen, durma dâvet et ve emrolunduğun gibi doğru git, onların hevâlarına tâbi' olma ve de ki: «Ben, Allah'ın ve indirdiği her Kitab'a iman getirdim ve emrolundum ki, aranızda adâlet yapayım. Allah, bizim Rabbımız, sizin de rabbınız. Bize amellerimiz, size de amelleriniz, sizinle aramızda huccet yok. Allah, hepimizi biraraya getirecek ve hep O'na gidilecektir.»

16- Bu, kabul olunduktan sonra, Allah hakkında ihticâca kalkışacakların Rabbları huzûrunda hüccetleri sakıttır. Üzerlerine bir gazab ve kendilerine şedîd bir azâb vardır.

17- O Allah'dır ki, hakka dâir kitab ve mîzan indirdi ve ne bilirsin belki saat yakındır.

18- Onu inanmayan imansızlar, acele isterler. İman edenler ise, hak olduğunu bilirler de ondan korkar sakınırlar. İyi bil ki, o Saat hakkında mücâdele edenler, her halde uzak bir dalal içindedirler.

19- Allah, kullarına çok lûtufkârdır, her dilediğini bir sûretle merzûk kılar ve O, öyle kavî, öyle azîz.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ Siz ve gâvurların, gerek dine ve gerek dünyaya müteallık **hakkında ihtilâf ettiğiniz herhangi bir şey** فَحُكْمُهُ **İmdi onun hükmü,** o ihtilâfı kesip atacak hüküm, إِلَى اللَّهِ **Allah'a âiddir.** Onu başkası değil, O halleder. O cemi' günü haklıyı haksızı O, ayıracak فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ (*"...bir fırka cennette"* Şûrâ-42/7) ve وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (*"...bir fırka saîrde."* Şûrâ-42/7)'i O, yapacaktır. Burası Resûl'ün Risâletinden hikâyedir ve yâhud yukarıki أَوْحَيْنَا karînesiyle bir قُلْ emri mukadderdir. Yâni de ki: ذَلِكُمُ اللَّهُ **İşte o hâkim olan Allah'dır.** رَبِّي **Benim Rabbım,** mâlikim, sâhibim. عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ **Ben O'na tevekkül etmişim.** Bütün işlerimde yalnız O'na dayanmışımdır. وَإِلَيْهِ أُنِيبُ **Ve hep O'na yüz tutarım.** Başımın sıkıldığı her müşkil işte O'na mürâcaât eder, O'na sığınır, O'na yalvarır. فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ **O, gökleri ve yeri yaradan,** جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ **sizin için kendilerinizden,** yâni kendi cinsinizden yine insan olarak أَزْوَاجًا **çiftler, dişiler yaratmıştır.** Hakkınızda minnete lâyık bir ni'met, mamafih bu insanlara mahsûs değil, وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا **en'âmdan da çiftler,** yâni en'âm için de cinslerinden çiftler yaratmıştır. Yâhut sizin menâfiiniz için en'âmdan da erkekli, dişili sınıf sınıf eşler yaratmıştır. Bu fıkranın zikrinde insanların hayvanlara

---

İhticac: Şahit göstermek. Saîr: Cehennem.

müşareket-i haysiyyetini bir ihtâr vardır. Çünkü izdivâc ve **tenâsül**, esas i'tibâriyle hayvanî bir haslettir. يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ **Sizi, onun içinde**, yâni zikrolunan bu yapı, bu tezvîç tedbîri içinde zürriyyetlendirip üretiyor. Bu sûretle sizin eşleriniz, emsâlleriniz, evlâdlarınız oluyor, çoğalıyorsunuz. Fakat لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ **O'nun misli gibi bir şey yok.** Doğrudan doğru O'nun misli bir şey yoktur. Bu Kavl-i Kerîm nefy-i teşbîh ile tevhîd ve tenzîhte muhkem belîğ bir nastır. Misline teşbîhi nefiyden murad, kendine teşbihi nefiyde mubalâğadır. Nitekim مِثْلُكَ لَا يَبْخَلُ **«Senin gibi bir zat bahıllık etmez»** derler. Bununla onun zatından buhlün nefyini murad ederler. Nefiyde mubalega kasdiyle kinâye üslûbuna giderler. Bu mânâ, lisânımızda da çok şâyi'dir. Meselâ, «senin gibi bir zat ona tenezzül eder mi?» desek, «sen, ona tenezzül etmezsin» demiş oluruz. Bunda mubâlega ile beraber bâzan ta'zîm de kasdedilir. Dolayisiyle nefiyde, doğrudan doğru kendine nisbeti tasavvur bile câiz olamayacağına bir işâret gibi incelik vardır. Bâzan da, bu bir istidlâl neş'esi verir. Hattâ bu kinâye mânâsı o kadar kuvvetlidir ki, burada hakîkati üzere; «Allaha benzer bir şey yok» denilse idi, kinâye tarîkiyle zatını nefî şâibesi bulunacağından dolayı güzel olmazdı. Sahib-ı Keşşâf, der ki: Bunun kinâye olduğu ma'lûm olunca Allah gibi bir şey yok demekle, misli gibi bir şey yok demek arasında kinâyenin verdiği faideden başka bir mânâ farklı olmadığı anlaşılır ki, ikisinin de mânâsı zatından **mümâseleti** nefîdir. Allah'ın misli yok demektir.»

MÜMÂSELET: Hakikatte iştirâk, yâni sıfat-i zatiyyede benzeyiştir. Makamını tutabilecek surette ehass-ı sıfatta iştirâk diye de ta'rîf edilmiştir. Bu îzâha göre asıl mânâ mümaselet suretiyle teşbîhi nefyolmuş oluyor. Bununla beraber mümâsele yakın bir sûrette teşbîhin nefyi denilmek daha muvafıktır. Alûsî der ki: «Mim külli vechin" müşâbeheti nefiydir. Bunda, herhangi bir şeyin O'na eş olabilmesinin nefyi de dahildir. Bu âyetin mâkabline vech-i irtibâtı da budur. Bu sevk, «İhlâs»'taki وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ (*"O'na bir küfüv de olmadı."* İhlas-112/4) mazmunudur. Ebu's-suud'un beyânına göre, irtibatı şu mânâ iledir: «Bu bedî' tedbirin cümlesinden bulunduğu şuûnattan hiç bir şeinde O'nun misli yoktur.» Ragıb'ın hikâye eylediği diğer mânâya göre,«O'nun sıfatı gibi sıfat yoktur denilmesi de, buna yakındır. Gerçi Allah Teâlâ'nın ahlâk ve evsafından ilim ve irâde gibi bâzıları ile insanın da vasıflandığı varsa da, o sıfatların Allah Teâlâ'da ki, hakîkati insanlardaki gibi değildir. Buna bilhassa işâret için de buyuruluyor ki, وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ve O, öyle semî, öyle basîrdir. Yâni misli olmayan semî' ve

---

Müşareket: Karşılıklı anlaşma **Tenasül:** Üremek **Bahillik:** Cimrilik **Buhl:** Cimrilik **Mümaselet:** Benzerlik.

basîrdir. Mesmuatın bâzısını değil, hepsini işitir. Mubsarat ve mevcudatın hepsini görür.Hem insanlarda olduğu gibi âfaktan hassenin teessürü tarikiyle değil, hudustan, tehayyül ve tevehhümden arî, tam ve kadîm bir idrâk ile bilerek. Gerçi, إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (*"Çünkü biz yarattık o insanı birtakım katgılarla mezcedilmiş (emşac) bir nutfeden, evire çevire mübtela kılmak üzere de onu bir semî' basîr yaptık."* İnsan-76/2) buyrulduğu üzere insanı bir semî', basîr yapmıştır. Fakat O, böyle mec'ûl ve يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ (*"...Sizi o surette üretip duruyor..."* Şûrâ-42/11) mantukunca yaradılıp duran semî' ve basîr değil, O, sem'u basarları yaratan ve onları mülkünde zaptu idâre eden misli yok kadîm, muhît, hakikî bir semî' ve basîrdir. Edilen inâbeleri, yapılan ilticâları işitir, bütün ihtiyâcâtı görür gözetir. لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **O'nundur bütün göklerin ve yerin kilitleri.** Hiç kimsenin erişemediği, el süremediği hazîneleri, gizli servetleri, يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ **dilediğine rızkı açar,** وَيَقْدِرُ **kısar da.** Kimisine bol verir kimisine dar, ayni kimseye de bâzı bol bâzı dar. إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Çünkü O, her şeye alîmdir.** Hepsini her cihetiyle pek iyi bilir, her yaptığını gereği gibi bilerek yapar, her dileyişinde, dar vermesinde de bir hayru hikmet vardır. Bu cümle böyle makabline ta'lîl, mâba'dine de bir temhîddir ki, إِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ (*"...şübhe yok ki Allah ne isterse hükmeder."* Mâide-5/1) mantukunca iradî bir emr olan teşrîin kemal-i ilmiyle de alâkasını gösterir. Yâni mücerred bir meşiyyet ve irâde değil, her şeyi bilen bir ilim ile müterafık bir hükmü hikmet ile شَرَعَ لَكُمْ **sizin için teşrî' buyurdu.** Ey Muhammed ve ümmeti, sizin hayrü menfaatiniz için şerîat olmak üzere vazu takrîr buyurdu, açık yol umumî kanun yaptı. مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهِ نُوحًا **Dinden Nuh'a tavsiye buyurduğunu** وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ **ve sana vahyeylediğimizi.** Sûre'nin başında, كَذٰلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ (*"İşte böyle vahiy veriyor sana (senden evvelkilere de) Allah O, Azîz, Hakîm."* Şûrâ-42/3) buyurulduğu üzere tâ Nuh'dan sana gelinceye kadar geçmiş, ulu'l-azm Enbiyâ'ya ve bâhusus وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسٰى **İbrahim'e ve Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi.** أَنْ **Şöyle ki:**

أَقِيمُوا الدِّينَ **Dîni ikâme edin,** kâim, dürüst, doğru kılın, doğrultun, doğru tutun, dîn tutun ve doğru tutun.

DÎN: ihtiyarî fiillerin iyiliğine veya kötülüğüne göre sonunda iyi veya kötü bir neticeye varacağına, sevâb veya ikâb bir âkibete sebeb olacağına inanarak Hakk Teâlâ indinde en güzel âkibete ermek için tutulacak yoldur. Bu sûretle dîn insanları tabiatta cereyan eden cebrü ıztırar tazyîklerinin üstüne istekleriyle

---

Mubsarat: Görünen alem. **Küfüv:** Denklik. **Mec'ûl:** Yapılmış. **Ta'lîl:** Sebep gösterme. **Mabad:** Sonrası. **Temhîd:** Hamd.

yükseltecek olan bir hürriyyet yolu, yâni hürriyyet ve irâdenin muvaffakiyyet ve mes'ûliyyeti kanûnudur. Onun için bütün tabiatların fevkinde her şeyin Halik'ı لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"...O'nun misli gibi bir şey yoktur ."* Şûrâ-42/11) her şeye alîm olan Allah Teâlâ'nın hükmü irâdesine yükselmeden doğru dîn bulunamaz. Dinin doğrusu, اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ (*"Hidâyet eyle bizi doğru yola. O kendilerine in'am ettiğin mes'ûtların yoluna."* Fatiha-1/6) diye beyân buyurulan Sırât-ı müstakim, Tevhid ile Allah Teâlâ'nın hükmüne iman ve itaat, yâni İslâm'dır. Onu doğru tutmak da erkânını halelden muhâfaza ederek âyât ve edillesinden doğrusunu anlayıp iman ve amelde ihlâs ile tatbîk etmektir. Doğru tutun وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ **ve onda tefrîkaya düşmeyin.** Muhtelif hevâlara veya müteaddid ilâhlara tabî' olup da asıl dîni ikâme etmekte ihtilâf çıkarmayın, dağılmayın. İşte bu emir ile bu nehiy tâ Nuh aleyhisselâm'dan, Muhammed aleyhisselâm'a kadar gelen Sahib-i Şerîat Peygamberlerin hepsine emrü tavsiye olunan bir dîn kanunı esasisî, bir dîn şerîatidir ki, bütün Peygamberler bunu tatbik için gönderilmiş, hepsi zamanındaki dîn bozukluklarını düzeltmek için doğru dîn ile gelmiş, tefrîkayı kaldırmak için Tevhide dâvet eylemiştir. Her birinin zamanına göre şerîatlerinin furûâtında yekdiğerini nâsıh muhtelif ahkâm bulunmakla beraber Ümmet-i Muhammed'e şerîat yapılan bu asılda, bu İslâm esasında hepsi müttefiktir.

Muhyiddin-i Arab-i «Futûhât-ı Mekkiye»'sinin sonunda vasiyyet babında bu âyetten başlıyarak der ki: Allah Teâlâ vasiyyet-i âmmede شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ اِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى اَنْ اَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ (*"Sizin için dinden Nuh'a, tavsiye ettiğini ve sana vahyeylediğimizi ve İbrahim'e ve Musâ'ya ve İsa'ya tavsiye kıldığmızı teşri' buyurdu. Şöyle ki: Dinî doğru tutun ve orda tefrikaya düşmeyin..."* Şûrâ-42/13) buyurdu. İmdi Hakk Sübhânehu ve Teâlâ ikame-i dini ki, o her zaman ve millete vaktin şer'idir. Onun üzerinde ictimâ' etmemizi ve onda tefrika çıkarmamaklığımızı emreyledi. Çünkü يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ ***"Allah'ın eli cemaatle beraberdir."*** (Tirmizî, Fiten: 7, Nesaî Tahrim: 6) dir. Kurt da sürüden ayrılan koyunu yer. Ki, cemaatin bulunduğundan kaçıp uzaklaşarak yalnız kalandır. Bunun hikmeti: Çünkü Allah Teâlâ'nın ma'bûd bir ilâh olarak düşünülmesi, ancak Esmâ-i Hüsnâ'sı haysiyyetiyledir. Bu Esmâ-i Hüsnâ'dan muarrâ olması haysiyyetiyle değildir. Onun için esmâsının kesreti ile beraber aynını Tevhid lâzımdır. O, mecmûu ile ilâhdır. Bundan dolayı Yedullah, yâni kuvvet, cemaat iledir. Hükemâdan birisi vefat ederken evlâdına vasıyyet etti. Bir cemaat idiler. «Bana bir kucak değnek getirin» dedi. Getirdiler. Tuttu,

İn'am: Yardım. **Muarra:** Fenalıktan beri olmak.

onları toplayıp bir deste yaptı. «Bunu böyle toplu olarak kırın» dedi. Kıramadılar. Sonra dağıttı: «Birer birer kırın» dedi. Kırdılar. «İşte, dedi, siz de, benden sonra böylesinin. Toplu olduğunuz müddetçe mağlûb olmazsınız, ayrıldınız mı düşmanınız fırsat bulur, sizi mahveder.» Ve işte dini tutacak olanlar da böyledir. İkame-i dîn hususunda ictimâ edip de dağılmadıkları takdirde düşman, onlara kahredemez. İnsan, kendi nefsinde de böyledir. Nefsinde kendini toplayıp da Allah'ın dinini ikameye azmettiği vakit, ne İnsten, ne Cinden bir Şeytan vereceği vesvese ile onu imanın ve Melekin müsaadesi karşısında mağlûb edemez.»

كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ **Müşriklere ağır geldi,** مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ **o senin kendilerini da'vet edip durduğun şey.** O putlardan o şirk ve tefrîkadan vaz geçip, Tevhid ile İslâm'a girmek, dini doğrultmak işi. اللّٰهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ **Allah, ona, dînine veya kendisine dilediğini seçer, derer** وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ **ve kim gönül verirse ona, onu muvaffak kılar.** O doğru yola onu çıkarır. وَمَا تَفَرَّقُوا **O ayrılanların ayrılmaları ise,** gerek Peygamberlere karşı ayrı baş tutarak muhâlefet etmeleri, gerekse onları arkasından ümmetlerinin dînde tefrîka çıkararak birbirleriyle uğraşmaları başka bir sebeble değil, إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ **ancak kendilerine ilim geldikten sonra,** tefrîkanın nuzırr ve âkibeti fenâ olduğu Peygamberlerin tebliğiyle ve hattâ bittecrübe mâlûmları olduktan sonra, بَغْيًا بَيْنَهُمْ **aralarındaki bagiyden dolayıdır.** Kıskançlık, çekememezlik, dünya hırsı ile haksız istekler, aşırı sevdalar yüzünden. Demek ki, ilim, insanların salâhı için kâfî değildir. Nefs-i emmarenin öyle kötü hissiyyatı vardır ki, insanları bildiklerinin hilâfına açık açık fenâlıklara sevkeder. Onun için ahlâk-ı beşerin ıslâhı işinde ilimden başka hissiyyatın tehzibi için bir terbiye-i ameliyye dahi lâzımdır. Dinî terbiyenin bu haysiyyetle de ehemmiyyet-i mahsûsası vardır. Madem ki, ilim böyle idi, bu kadar Peygamberlere وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ **(...dini doğru tutun ve onda tefrîkaya düşmeyin...)** buyurulmuş idi, o halde bunu dinlemeyip o tefrîkayı çıkaranlar, hemen ilmin muktezâsı olan cezâlarını görmek lâzım gelmez mi idi? denilirse وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ **ve eğer Rabbın'dan bir kelime geçmiş olmasa idi,** azâb için ezelde bir vakt-u saat takdîr edilmiş bulunmasa idi, إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى **müsemmâ bir ecele kadar diye** فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ *("...Onda şübhe yok, bir fırka cennette, bir fırka sâirde"* Şûrâ:42/7) olacak olan Kıyamet gününe te'hîr edilmiş olmasa idi, لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ **aralarında hüküm icrâ edilirdi.** Hemen ayrıldıkları sırada cezâları verilir, işleri bitirilir idi. Lâkin وَالسَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ *("Daha doğrusu onların asıl mev'idi saattır ve o saat daha acı ve daha belâ ve bedterdir."* Kamer-54/46)

Tehzîb: Temizlemek. **Mev'id:** Vadedilen.

buyurmuş, o icrayı muayyen bir müddet ile cezâ gününe te'hîr eylemiştir. وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ **Onlardan sonra Kitab'a varis kılınanlar ise,** o Peygamberlerin arkasından Kitab'a vâris kılınan, yâni şimdi Asr-ı Muhammedî'de bulunan Ehl-i Kitab da, لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ **ondan, yâni kitabârından muhakkak bir şekk içinde muztarib bulunuyorlar.** فَلِذَلِكَ **Şimdi onun için,** yâni emrü şeriât öyle ikâme-i din, hal de böyle bagyü tefrîka şekkü ıztırab içinde olduğundan dolayı ya Muhammed, فَادْعُ **sen hemen da'vet et.** O doğru dine Tevhid ve İslâm dinine çağır, وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ **ve emrolunduğun gibi doğruluk et, doğru git** وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ **de onların,** yâni gerek Müşriklerden ve gerek Ehl-i Kitab'dan da'vet eylediğin halkın hevâlarına uyma. **Onların muhtelif, hakka muhâlif bâtıl arzularına tâbi' olma. Çünkü dînin eğilmesi tefrîkanın sebebi hep hevaya tâbi' olmaktır. Onlara uyma** وَقُلْ **ve de ki: «Ben,** آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ **Allah'ın indirdiği her kitaba iman getirdim.»** Bâzısına inanıb da bâzısına inanmamazlık etmem ve şekk üzere değilim. وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ **«Ve emrolundum ki, aranızda adalet yapayım.»** Allah'ın ahkâm ve şeriatini adâlet ile tebliğ ve icrâ eyleyeyim. O zulüm menbaı olan, şunun bunun hevasiyle yapılan şirk-ü bagy hükümlerini atıp, Hakk hükmiyle Allah için herkes arasında adâlet edeyim. Bundan anlaşılır ki, dini doğrultmanın en mühim tezâhüratından birisi, zulüm hükümlerini kaldırıp adâlet yapmaktır. Bu da, Allah'ı bir bilip dînine doğru sarılmakla olur. اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ **«Allah, bizim de Rabbımız, sizin de Rabbınız.»** Hepimizin Hâlikımız, Hâkimimiz, Mevlâmız.» لَنَا أَعْمَالُنَا **«Bizim amellerimiz bizim,** iyiliğinden, kötülüğünden siz mes'ul olmazsınız, karşılığında sevâbı veya ikâbı bize aiddir. وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ **Sizin amellerinizde sizin,** onun da mes'uliyyeti sizin, kâr ve zararı, cezâsı size âiddir.» لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ **«Sizinle bizim aramızda huccet yok** husumet ve ihticâca mahal yok.» Ey Ehl-i Kitab!.. Çünkü bu beyan ve isbat ile hak, zâhir olmuş, başkaca münakaşaya hâcet kalmamıştır. اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا **Allah aramızı cem'edecek.** Yevmü'l-cemı olan Kıyamet günü hepimizi bir araya toplayıp hükmünü verecek. وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ **Ve hep O'na gidilecektir.** Her neye tapılır, her ne emele hizmet edilirse edilsin, nihayet herkesin varıp hesap vereceği mercî' yalnız Allah'dır. لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا mazmûnunu tavzîh için buyuruluyor ki: وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ **O'na icâbet olunduktan sonra,** yâni Allah'a icâbet olunduktan, bu beyân mucebince bütün indirdiği kitaba iman edilip emri istikâmetle tutulduktan sonra **Allah hakkında, yâhud Allah'ın dini hakkında münakaşaya kalkışacak olanların,** حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ **hüccetleri Rabbları indinde sakıttır.** Ne nazarî, ne amelî, ne naklî, ne aklî hiç bir tutamakları kalmaz. Hüccet ancak eğriliğe ve eğrilere karşı müteveccih olur. İlmen

ve amalen zâhir olan hak ve istikâmet karşısında yapılan münakaşa sırf bir bagy ve haksızlık i'lânından ibâret kalır. Onun için İndallah hüccetleri sakıt olduktan başka, وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ **hem aleyhlerinde bir gadab,** وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ **hem de haklarında şedid bir azâb vardır.**

اللّٰهُ الَّذِي **Allah, O'dur ki,** اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **hem hakk ile kitab indirmiştir.** Hakkı, hükm-i hakkı beyan için hakk olarak, hak nübüvvet ile kitab cinsini, bâhusus Kur'ân'ı indirmiştir. وَالْمِيزَانَ **Hem de mîzan,** muvâzene kanunu, adâlet, ki, bu sayede eşya tartıldığı gibi a'mal de tartılır aklü nakilde hükm-i hakk tezâhür eder ve ona göre cezâsı verilir. وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ **Ve ne bilirsin belki saat yakındır.** Amellerin tartılıp hesabın görüleceği o Kıyamet günü gelmek üzeredir. Çünkü يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا **ona imanı olmayanlar, onu isti'câl ederler.** Çabuk oluversin diye iviyorlar. Ki bu ivmek, hâlen ve kalen olmak üzere iki vech iledir. Birisi, olacağına inanmadıkları için doğru ise hani ne vakit o va'd, وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (*"Ve ne zaman bu vaad, doğru iseniz? diyorlar."* Yasin-36/48) diye eğlenmek suretiyle kavlen isti'câl ederler. Bir de imanları olmadığı için küfürle haksızlıkla muvazenenin bozulmasına, nizam-ı âlemin ihlâline sebeb olmak sûretiyle fiilen isti'câl ederler. وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا **İman edenler ise, ondan hazer üzere bulunurlar.** Mîzanların hafif gelmesinden korkarlar da salâh ve hasenâtlarını artırmak, ziyade sevaba nâil olmak için korunurlar. وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّ **Ve bilirler ki, o haktır,** muhakkak olacaktır. اَلَا اِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ **İyi bil ki, o Saat hakkında şübhe uyandırmağa kalkışanlar,** لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ **herhalde uzak bir dalâl içindedirler.** Hakktan çok uzağa sapmışlardır. Âlemin fanîliği delâiline nazaran saatin vukuu, hemen hemen mahsûs denece kadar kuvvetli iken onun cevazına yol bulamayan ondan ötesine hiç bulamaz.

اللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ **Allah, ibâdına lâtîftir.** Ubudiyyetini bilen, vazifesini doğru yapan kullarına (âbidlerine) çok lûtufkârdır. Onları enva-ı lûtfundan öyle şadkâm eder ki, akıllar onun ihâtasından âcizdir. يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ **Her dilediğini bir sûretle merzûk kılar.** İbadından her birini hikmet-i baliğayi tazammun eden meşiyyetine göre bir nevi' lûtf ile mümtaz kılar وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ **Ve O, öyle kavî, öyle azîzdir** ki, her şeye ve herkese karşı dilediği gibi iradesini infaza ve va'dini incâza kâdir ve hiçbir sebeb ve suretle mağlûb edilmez, her vech ile gâlibdir. Onun için dînini doğru tutan kullarını o korkunç saat geldiği zaman zelîl etmez, kuvvet ve izzetiyle türlü eltafından nasîbedar edecektir. Bu lûtfun saatten sonra zikri ibtidaî değil, müterettib bir va'dolduğuna iş'âr eder. Burada ıbâdın izâfeti, ya şeref için olarak, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا **"İman edenler ise onlar hazer üzere**

İvmek: Acele etmek, acele istemek. **İncaz:** Yerine getire. **İbad:** Kullar.

bulunurlar" buyurulan mü'minleri gösterir ve yâhud âbidin cemidir. Bu suretle hem bu va'din iman ve ubudiyyete terettübünü imâ eyler, hem de esas i'tibariyle bu terettübün zarurî olmayıp lûtuf ve meşiyyet-i İlâhiyye eseri olduğunu anlatır.

İlm-i dînin mevzuu iradî olduğuna tenbih ve bu lûtuf ve va'dın niyyet ve irâdeye terettübünü tavzîh için buyuruluyor ki:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴿٢٠﴾ اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾ ذٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَاِنْ يَشَاِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ
وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٢٥﴾ وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ
بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ
مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾ وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ
مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٨﴾ وَمِنْ
آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ
عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

20- Her kim âhiret ekimi isterse, ona ekinini artırırız. Her kim de, dünya ekimi isterse ona da, ondan veririz amma âhirette ona hiç nasîb yoktur.

21- Yoksa onların şerikleri var, onlara dînden Allah'ın izin vermediği şeyleri meşrû' kıldılar öyle mi? Eğer o fasıl kelimesi olmasa idi aralarında hüküm icrâ edilir, bitirilirdi ve şübhesiz ki, zâlimler için elîm bir azâb vardır.

22- Göreceksin o zâlimleri kazandıklarından titrerlerken, o ise tepelerine inmekte. İman edip güzel güzel işler yapanlar ise, cennetlerin hoş hoş ravzalarında. Onlara, Rabbları'nın indinde ne dilerlerse var. İşte bu, o büyük fâdıl.

23- İşte bu müjdedir ki, Allah iman edip iyi iyi işler yapan kullarına tebşîr buyuruyor. De ki: «Buna karşı sizden, yakınlıkta sevgiden başka bir ecir istemem.» Ve her kim çalışır bir güzellik kazanırsa ona, onda daha ziyâde bir güzellik veririz. Çünkü Allah, gafûrdur, şekûrdur.

Fâdıl: Lütfeden, lütuf fazilet.

24- «Yoksa Allah'a iftirâ etti bir yalanı mı diyorlar? Allah dilerse, senin de kalbini üstünden mühürleyiverir. Allah, batılı mahveder de kelimatı ile hakkı ihkâk eyler. Şübhesiz ki, o bütün sînelerin künhünü bilir.

25- Hem O'dur ki, O, kullarından tevbeyi kabul eder ve kabahatlerden affiv buyurur ve her ne yaparsanız bilir.

26- Ve iman edip salih ameller yapanlara icâbet buyurur, fazlından onlara ziyade de verir. Küfredenlere gelince onlara, şiddetli bir azâb var.

27- Bununla beraber Allah, kullarına rızkı bol bol seriverse arzda azar ve taşgınlık ederlerdi. Ve lâkin dilediği kadar bir miktar ile indiriyor. Şübhesiz ki, O, kullarına habîrdir, basîrdir.

28- Ve öyledir ki, O, ümidi kesmişlerken feyz indirir ve rahmetini neşreder. O, öyle veli, öyle hamîddir.

29- O göklerin ve yerin yaradılışı ve onlarda ürettiği her dabbenin üretilişi de O'nun âyâtındandır ve O, dileyeceği zaman onları toplamağa da kadirdir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ **Her kim, âhiret harsı murad ederse.**

HARS: Aslı vaz'ında yeri onarıp, tohum atmak demektir. Kâmus Şarihi'nin ihtarına göre, zeri'den eamdır. Sürmek mânâsına da gelir. Ragıb'ın dediği gibi mahrûse, yâni ekilen tarlaya ve ondan husûle gelen ekine de ıtlâk olunur. Asıl olan bu iki mânâyı, ekim ve ekin diye ifade edebiliriz. Bunlardan istiâre tarîkiyle, ileride kazanmak için yapılan sa'yü ameller ve onların semerât ve netayici hakkında da kullanılır, örf olmuştur. Nitekim bu âyette de böyledir. Amel veya sevabı demektir Bu âyet bize gösteriyor ki, dîn işi bir hars, yâni ucunda hasılat almak kazanmak maksadiyle yapılan bir ekim, bir kültür işidir. Bu da, ucunda murad edilen, yâni niyyet olunan gaye ve maksadla mütenâsibdir. Bu haysiyyetle hars iki kısımdır. Birisi, âhiret gayesi, âhiret sevabı, diğeri de dünya maslâhat ve menfaâtı matlûb olandır. Her kim, dîn nâmına yaptığı ameli, sırf âhiret sevabına niyyet ederek yaparsa

نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ **Biz, ona harsinde ziyâdelik veririz.** Ekinini, hasılatını artırır, yâni âhirette kat kat fazlasiyle vereceğimiz gibi dünyasından da veririz. O lûtuf ve rızk, o suretle müzdad olur. وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا **Her kim de, dünya harsını murad ederse.** Dünya kârı için, yâni ölmezden evvel dünya hayatında ereceği bir maslâhat ve gâye için çalışırsa, نُؤْتِهِ مِنْهَا **ona da, ondan, o geçici dünyadan veririz.** Hud'da ve İsrâ'da geçtiği üzere, istediği kadar değil, amelinin hadd-i zatında değerinden aşağı olmamak üzere Allah'ın dilediği kadar dünyadan veri-

İhkak: Hakkıyla hakkını vermek. **Zeri':** Ekmek. **Semerât:** Rızıklar, netice, faydalar.

lir. وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ **Ve fakat ona âhirette hiç bir nasîb yoktur.** Buharî-i Şerif'in başında dahi rivâyet olunan niyyet hadîsi, bu âyetin bir tefsîri gibidir. Şöyle ki: اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوٰى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلٰى دُنْيَا يُصِيبُهَا اَوْ امْرَاَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ اِلٰى مَا هَاجَرَ اِلَيْهِ ***«Ameller, sırf niyyetler-ledir. Ve her kişiye niyyet ettiği vardır. Meselâ, her kimin hicreti, Allah'a ve Resûlü'ne ise onun hicreti, Allah'a ve Resûlü'nedir. Her kimin de hicreti, ereceği bir dünyaya yâhud nikâh edeceği bir kadına ise onun hicreti de, hicrete kalkıştığınadır.»*** (Riyaz'üs-Sâlihin: 35 Buharî: iman 41) Bundan şu da anlaşılır ki, murad, muhtelif fiillerin mukâyesesi değil, aynı fiilin muhtelif niyyetlere göre hüküm ve sevabını göstermektir. Şu halde yaptığı fiili, hangi fiil olursa olsun mücerred dünya garaz ve maksadına ermek niyyetiyle yapan kimsenin, âhırette onun için bir nasîb, bir ecrü sevab beklemeğe hiç hakkı yoktur. اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا **Yoksa onlar, için bir takım şerîkler mi var?** Bu âyetin, yukarıya üç vech ile irtibatı bir zecrü tahkir olmak üzere o bir âyetin sonuna teallûk eder. İkincisi, Allah'ın izin vermediği şeyleri meşru' kılmak için şeriat yapmağa kalkışmak, dünya harsı namına yapılan fenâlıkların, şirklerin başında sayılmak lâzım geleceğini ihtâr eder. Üçüncüsü de, tâ yukarıdaki شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ (*"Sizin için dinden Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahyeylediğimiz..."* Şûrâ-42/13) âyeti mukâbilinde, müşriklerin cinayetlerine taarruz eyliyor. Yâni Allah'ın şer'ine karşı gelmek için, yoksa o müşriklerin, o muasır kâfirlerin birtakım şerikleri, Allah'a ortak olmak için şirket akdetmiş küfür şerikleri şeytanlar var ve istedikleri gibi teşri' salâhiyyetini haiz bulunuyorlar da, شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ **dinden Allah'ın izin vermediği şeyleri onlara meşrû' mu kıldılar?** Meselâ, müşriklik, müteaddidid hükûmete tabiiyyet, âhireti inkâr, zulüm, nakz-ı ahd, teklif-i mâlâyutak gibi Allah'ın izin vermediği, meşru' kılmadığı birtakım şeyleri teşri' ediyorlar, diledikleri gibi din yapıyorlar, öyle mi? Fakat Allah'ın meşru' kılmadığını meşrû' kılacak hiçbir kuvvet yoktur. İnsanların teşri'deki mesaîsi Allah Teâlâ'nın izni hududunu aşmamalıdır. وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ **Ve eğer fasıl kelimesi olmasa idi, aralarında hüküm icrâ edilmiş bitirilmişti.** Fasıl kelimesi, azâbın bir ecel-i müsemmâya te'hirine dair ezelde sebkeden kelime. Burada fasıl, hüküm veya beyân veya tefrîk mânâlarına olabilir. Tefrîk mânâsında: Mü'minlerle kâfirler beyninde, فَر۪يقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَر۪يقٌ فِي السَّع۪يرِ (*"...Bir fırka cennette, bir fırka saîrde."* Şûrâ-42/7) hükmü veya müşriklerle taptıkları şerîklerin aralarının açılması, yâhud dünya harsı hükmünün âhiret harsı hükmünden ayrılası mânâları mülâhaza olunabilir. Mamafih asıl mânâ cezânın

---

Saîr: cehennem.

saatine te'hîr-i kazıyyesidir ki, şununla وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **"Ve şüphesiz ki, zalimler için elîm bir azap vardır."** itmam ve beyân buyuruluyor. Yâni Hakk Din'in muktezâsı, Allah şeriatinin hükmü olan fasıl ve kaza ezelde vaktü saatine te'hîr olunmakla icrâsız kalmayacaktır. Bütün zâlimlere, elîm bir azâb muhakkaktır. O fasıl günü gelecek, تَرَى الظَّالِمِينَ **göreceksin o zâlimleri.** Allah'ın izin vermediği şeyleri meşrû' tanıtmak için yol açarak, hüküm koyarak, cezâ vererek zulmeden ve onlara uyan o zalimleri göreceksin ey muhatab, مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا **yaptıkları zulümlerle kazandıkları vebalin dehşetinden korkular içinde titrerlerken.** وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ **O ise, tepelerine inmekte.** وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **İman edip, iyi ameller yapan kimseler ise,** فِى رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ **cennetlerin hoş ravzalarında,** en hoş, en lâtîf yerlerinde.

RAVZA: Suluk, yeşillik mevkî'ler olup bağların, bağçelerin en güze oturulacak yerlerine ıtlâk olunur. Öyle ki, لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ **onlara Rabblarının indinde ne dilerlerse var.** Yâni o cennet ravzalarında olduktan başka Rabbları'nın huzûrunda bulunacaklar, şerefi cemâliyle müşerref olacaklar ve işte orada bütün dileklerine erecekler, ne isterlerse hâzır bulacaklar, ذٰلِكَ **işte** bu, mü'minlerin ereceği bu ikbâl, böyle her dilediğini ve dileyeceğini hazır bulmak saadeti. هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ **O, fasl-ı kebîrdir.** Kadrini tahdîd ve ta'yin kabil olmayan ve nihayetine erilmek ihtimâli bulunmayan büyük fadl-ı İlâhî'dir ki, bunun yanında bütün dünya küçük, pek küçük kalır ذٰلِكَ **işte bu,** büyük fadıl, bu dinlediğiniz lûtuf, الَّذِى **o müjdedir ki,** يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **Allah, o iman edip sâlih sâlih, güzel güzel ameller yapan kullarına müjdeliyor.** Allah, kullarına böyle lâtîftir.

قُلْ لَا اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا **De ki: «Bu teblîğu tebşîre karşı ben, sizden bir ecir istemem.** اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى Ancak مَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى Buna, üç mânâ vermişlerdir. **Birinci,** karâbette sevgi, yâni hiç olmazsa size akrabalığımdan dolayı hukûkuma riayet etmenizi isterim. Buharî, Müslim, Tirmizî ve daha gayrileri rivâyet etmişlerdir ki: İbn Abbas Hazretleri'nden işbu اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى suâl olunmuş, Said ibn Cübeyr, Âl-i Muhammed karâbeti deyivermiş. Bunun üzerine İbn Abbas, demiştir ki: Acele ettin, Kureyş'ten bir bâtın yoktur ki, Peygamber aleyhisselâtü vesselâm'a bir karâbeti bulunmasın. Hiç olmazsa sizinle aramdaki karâbete riâyet edin.» Bunun hâsılı şöyle demek olur: Nübüvvet ve Risâletim ve «Rahmeten li'l-âlemîn» olmam haysiyyetleriyle olan hukûkumu tanımıyorsanız, bari aramızdaki akrabalık hukûkuna riâyet edin de, söylediklerimi dinleyin, düşmanlık etmeyin. **İkincisi,** bana karâbeti olanları, yâni akrabamı sevmenizi

---

Tebşir: Müjdelemek.

isterim, diye mânâ verenler de olmuştur. Nitekim Said İbn Cübeyr'in sözü, bunu gösteriyordu. Bâzıları bu karâbeti, Ali ve Fatıma evlâdına tahsîs etmek istemişlerdir. **Üçüncüsü,** Âlûsi'nin naklettiği vech ile Abd ibn Hamid'in Hasen'den rivâyet ettiği gibi yakınlıkta meveddet, yâni güzel amellerle Allah'a tekarrüb hususunda sevgi demektir ki, kurbâ, neseb yakınlığı değil, kurbet, yâni Allah'a yakınlık mânâsınadır. Ve bu mânâ hem eammdır, hem de üstüne altına daha muvafıktır. Zirâ buyuruluyor ki, وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً **her kim bir hasene, güzel bir amel kazanırsa** نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا **Biz, ona, onun hakkında daha ziyade bir güzellik veririz.** Daha güzel sevab veririz ve o sebeble hem o hasenenin hüsnü artmış olur, hem de daha güzelini yapmak melekesi ihsân edilir. إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ **Çünkü Allah, gafurdur.** Günahları örter, شَكُورٌ **şekûrdur,** güzel amellere güzel sevab ve mükâfat ile mukâbele eder. Hasenâtın ecrini zâyi' etmez. أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا **Yoksa Allah'a karşı bir yalan uydurdu mu diyorlar?** «Bu Kur'ân'ı yalan olarak uydurup Allah'a isnâd ile iftirâ etti» diye iftira mı ediyorlar? فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ **Allah dilerse senin de kalbini mühürler,** yâni Kur'ân'a uydurma yalan diyenler, sana yalan isnâd edenler kalbleri mühürlenmiş, hakkı duyacak kabiliyyetleri kalmamış kimselerdir. Allah Teâlâ, dilerse senin kalbinin üzerini de mühürleyiverir, vahyini, lûtfunu kesiverir. Şu halde sen, onların dediklerine keder etme Allah'ın lûtfuna şükret. وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ **Hem Allah, bâtılı mahveder.** وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ **de kelimâtı ile hakkı ihkâk eyler.** Onun için günden güne o yalan diyenlerin bâtıl sözleri mahvolur da, senin hakkolan Nübüvetin tahakkuk ve teekküd eyler ve Kur'ân'ın va'dleri sübût bulur. Kur'ân yalan olsa idi Allah, onu tahakkuk ettirmez, çok sürmeden mahvederdi. إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Şübhesiz O, bütün sînelerin künhünü bilir.** Senin kalbindekini de bilir, onların kalblerindekini de. Bununla beraber, وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ binaenaleyh **o günâhkârlar da hemen tevbe edip o seyyiâttan vaz geçmelidirler.** وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ **Ve bu ikisininde, yâni göklerde ve yerde yaymış olduğu dabbe,** debelenen hayvan. Bu âyetin zâhirine göre göklerde de hayvanat vardır. Mücâhid de, buna kail olmuştur. Diğer bâzıları ise, semâvattaki dabbeden murad, havada uçuşan hayvanât olduğuna zâhib olmuşlarsa da böyle bir te'vîle zarûret yoktur. وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ **Bunları böyle yaradıp yayan o Allah, dileyince hepsini toplayıvermeğe de** قَدِيرٌ **kadir, tamamiyle kadirdir.** Onun için haşrü neşirde tereddüde mahâl yoktur.

Zahib: Zanma kapılma.

وَمَآ اَصَابَكُمْ مِنْ مُصٖيبَةٍ فَبِمَا
كَسَبَتْ اَيْدٖيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثٖيرٍ ﴿٣٠﴾ وَمَآ اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ
فِي الْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ﴿٣١﴾
وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ اِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرّٖيحَ
فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهٖ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣٣﴾
اَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثٖيرٍ ﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖي اٰيَاتِنَا
مَا لَهُمْ مِنْ مَحٖيصٍ ﴿٣٥﴾ فَمَآ اُوتٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا
عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾
وَالَّذٖينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ
يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذٖينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَمْرُهُمْ
شُورٰى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذٖينَ اِذَآ اَصَابَهُمُ
الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾ وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ
عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمٖينَ ﴿٤٠﴾
وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهٖ فَاُولٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبٖيلٍ ﴿٤١﴾
اِنَّمَا السَّبٖيلُ عَلَى الَّذٖينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ
بِغَيْرِ الْحَقِّ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٤٢﴾

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿٤٣﴾

Meâl-i Şerifi

30- Başınıza ne musibet geldi ise, kendi ellerinizin kazancı iledir. Halbuki bir çoğundan afvediyor.

31- Hem sizi, arzda âciz bırakacak değilsiniz ve size Allah'dan başka kurtaracak ne bir hâmî, ne de bir yardımcı yoktur.

32- Yine O'nun âyetlerindendir denizde o dağlar gibi akanlar,

33- dilerse o rüzgârı durduruverir de sırtı üzerinde dura kalırlar. Şübhesiz ki, bunda, nice âyetler var, çok sabırlı, çok şükredici her kimse için.

34- Yâhud da onları içindekilerin kazançlariyle helâke sürükler, birçoğundan da afv buyurur.

35- Hem bilsinler diye o âyetlerimizde mücâdele edenler ki, kendileri için kaçacak yer yoktur.

36- Hâsılı size verilmiş bulunan şeyler, hep dünya hayatın geçici metâıdır, Allah yanındaki ise, daha hayırlı ve daha bakalıdır. Fakat o kimseler için ki, iman etmişlerdir ve Rabblarına i'timâd ederler.

37- Ve onlar ki, günahın büyüklerine ve açık çirkiniklere uzak bulunurlar ve her gadablandıkları vakit de onlar, kusur örterler.

38- Ve onlar ki, Rabbları için da'vete icâbet etmekte ve namazı kılmaktadırlar. Buyurukları da, aralarında şurâdır (danışıkdır). Kendilerine kısmet ettiğimiz rızıklardan onlar, masraf da verirler.

39- Ve onlar ki, kendilerine bağy (haklarına tecavüz) vaki' olduğu vakit yardımlaşır, onlar öcünü alırlar.

40- Kötülüğün cezası da misli kötülüktür. Fakat her kim afvedip ıslâh ederse onun da, ecri Allah'adır. Her halde O, zâlimleri sevmez.

41- Ve elbette her kim, zulm olunduktan sonra öcünü alırsa, artık onlar üzerine (cezâ için) yol yoktur.

42- Yol ancak haksızlıkla yeryüzünde bagy ederek nası zulmeyleyenler üzerinedir. İşte onlara elîm bir azâb vardır.

43- Her kim de, sabreder, suç örterse işte o azmolunacak umurdandır.

وَمَا اَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدِيكُمْ Başınıza ne musibet geldiyse kendi ellerinizin kesbiyledir. Bu kitâb, mücrîmlere mahsûstur. Zira sabır ile ecre veya terfi-i dereceye mazhâr edilmek gibi diğer bir takım sebeblerle mücrim olmay-

---

Mücrim: Günahkâr.

anlara isâbet eden musîbetler de yok değildir. وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ (*"Çaresiz sizleri biraz korku biraz açlık biraz maldan, candan ve hasılattan eksiklik ile imtihan edeceğiz, müjdele o sabırlıları."* Bakara-2/155) وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ **Halbuki bir çoğundan afv buyuruyor,** yâni kesb ettiğiniz günahlarınızın bir çoğundan afv buyuruyor da dünyaya muâhaze etmiyor. Zira وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ (*"Mamafih Allah insanları zulümleriyle muahaze ediverse idi yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı."* (Nahl-16/61) وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ **Ve siz, arzda Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz,** yâni siz, ne olsanız bu arzdasınız ve her ne yapsanız, ne kuvvetler iktisâb etseniz başınıza gelmesi mukadder olan musîbetlerden yakanızı kurtaramazsınız. وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ **Ve sizin için Allah'dan başka ne re'sen kurtaracak bir veli, bir hâmi vardır, ne de, yardım edip defî' edecek bir nasîr.** Onun için Allah'a sığınıp O'nun emirlerine, kanunlarına göre vazife ifâ etmekten başka sûretle korunmanın çaresi yoktur. وَمِنْ اٰيَاتِهِ **Ve O'nun âyetlerindendir** الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ **denizde akan dağlar gibi gemiler.** Sizin de arzda haliniz, o gemidekilerin hali gibidir. Allah إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ **dilerse o rüzgârı, yâni o gemileri hareket ettiren kuvvet-i muharrikeyi durduruverir.** فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ **O vakit o gemiler, denizin sırtı üzerinde durakalırlar.** إِنَّ فِي ذَلِكَ **Şübhe yok ki, bunda,** gemilerin denizin sırtı üzerinde durakalmasında لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ **çok sabırlı, çok şükreden her kimse için birçok âyetler vardır.** Ki, insanların aczini ve hakikatte Allah'dan başka ne bir veli, ne de bir nasîr olmadığını isbat eder. Lâkin sabrı olmayanlar, bu gemilere binip de bu vukûatı müşâhede ve tefekküre himmet edemezler, şükrü olmayanlar da, bu nazar ve tefekkür ni'metinin kadrini bilip de netâicini istihrâc edemezler. Onun için demişlerdir ki: İmanın nısfı sabır, nısfı şükürdür.

أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا **Yâhud da içindekilerin kesibleriyle,** yâni kazandıkları cürümleri sebebiyle veya mallariyle birlikte o gemileri telef eder, rüzgârı durdurmaz, lâkin şiddetli fırtına vererek batırır, parçalar. وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ **Bununla beraber bir çoğundan da afveder.** Batırmadan kurtarır. وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي اٰيَاتِنَا **Hem bunları, bir de şunun için yapar ki, âyetlerimizde mücadele edenler bilsin, anlasınlar** مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ **kendilerine kaçamak, kurtuluş yoktur.** Halâs, kurtuluş, ancak Allah'ın âyetlerini teslîm ederek onların delâletleri dairesinde çalışmaktadır. Ey Allah'ın âyâtında mücâdele eden kâfirler, فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ **bütün bunlardan anlaşılır ki, şimdi size verilmiş bulunan şeyler her ne olursa olsun** فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **hep dünya hayatının geçici metidir.** وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى **Allah yanındaki ise, hem daha hayırlı, hem daha bekâlıdır.** Hem şer

karışığı olmaksızın halîs hayrü menfaattir, hem de devamlı, ebedîdir. لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ **Fakat o kimseler için ki, iman etmişlerdir ve yalnız Rabblarına tevekkül kılarlar,** ancak O'na tefvîz-i umur ederler ve O'nun kudretine, va'dlerine vaîdlerine i'timâd ederek emr-i dairesinde vazifelerini yaparlar ve her vesîle ile rızasını ararlar. Hazret-i Alî'den rivâyet olunur ki: Hazret-i Ebu Bekir, malının hepsini tasadduk etmiş, birtakım kimseler O'nu levm eylemişlerdi. Bu âyet, o sebeble nâzil oldu. İman ve i'timâd gerek bir ferdin ve gerek bir cemaatın ruhunda dinin, muvaffakıyyetin rüknü olan iki esas haslettir. Bu iki seciyyenin bâzı tezâhüratını izah eden âtîdeki evsaf da, bir millet için ne güzel düsturlardır. وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ **Ve onlar ki, günahın kebâirine ve fevâhişe uzak dururlar.**

KEBÂİR: Üzerine vaîd terettüb eden veya haddi icab eden yâhud sarâhaten nehiy bulunmuş olan günahlar.

FEVÂHİŞ de: Onların içinde bilhassa çirkinliği açık ve aşırı olan günahlar, fuhşiyyat. وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ **Ne zaman da gazablanırlarsa onlar, mağfiret ederler.** Suçu onlar örterler, kusur afvederler. Burada zamiri, kasr ifâde eder. Bu kasrın da vechi şudur: Gadab hâlinde kusur ve günah afvedebilmek gayet nadir vâkî' olan yüksek bir ahlâktır. Bu sebeble şöyle denilmiş oluyor ki, işte gadab hâlinde kusur örtmek gayzı yutmak gibi büyük haslet ancak onlara yakışır, ve onlar ona lâyıktırlar. وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ (*"ve kızdıklarında öfkelerini yutarlar ve nasın kusurlarını afvedicidirler."* Âl-i İmran-3/134) medîhasına müstehıktirler. وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ **Ve onlar ki, Rabbları için da'vete icâbet etmekte** وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ **ve namazı dürüst kılmaktadırlar.** Allah'a iman ve itaât için Peygamber tarafından yapılan da'vete Ashab-ı Kiram'ın bîat ve icabetleri gibi bîat ve dînin direği olan namazı ikâme ile cemaat ve cem'iyyeti sağlam tutanlar, وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ **emirleri de, beyinlerinde şurâdır.** İşleri, buyurukları istibdâd ile değil, aralarında danışıkla, reiylerine müracaat iledir. Kendi işlerine kendileri sahibdir. Başkalarının elinde esir değil, aralarında tesânüdsüz, cem'iyyetsiz, müteferrik de değil, toplanıp sözü bir etmesini bilirler. Müracaatın sûreti de reiy kabiliyyeti olan ammenin re'ylerini temsîl edebilecek ictihâd sahibi hallü akd erbâbının toplanıp müzâkere etmesiyledir. Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vessellem, وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ (*"...Ve emirde reylerini al..."* Âl-i İmran-3/159) müeddâsınca harb maslâhatlarına taallûk eden işler de müşâvere ederdi. O'ndan sonra da Ashâb, gerek onda ve gerek ahkâmda müşâvere ettiler. Peygamber'in vefatı üzerine Halîfe intihabı ve ehl-i riddete kıtal, ceddin mîrası, şarab içenlerin

---

Levm: Kınamak.

haddinin adedi ve Irak'ta fetholunan arazînin ahkâmı ve sâire gibi mesâil hep bu kabîldendir. Şübhe yok ki, ahkâma müteallik müşâvere, hakkında nass-ı kat'î ma'lûm olmayıp az çok mevrid-i ictihad olan veya tatbikatı mücâhedeye mütevakkıf bulunan hususattadır. Şûrâ müzakereleri, icmaî mes'elelerin aslını teşkîl eder. Tarih-i İslâm'da ve Usul-i Fıkıh'ta matteessüf bu şûrâ düsturu Devr-i Sahabe'den sonra Kur'ân'ın verdiği bu ehemmiyyet ile mütenâsib bir surette inkişâf ettirilememiştir. Şûrâ, esâsen fütyâ gibi büşrâ vezninde masdar olup teşâvür, yâni biribirinin re'yini almak demektir. Aslı arıdan bal almak mânâsiyle alâkadardır. Zu şûrâ mânâsına da gelir. Nitekim bu mânâ ile şûrâ hey'etine de ıtlak olunur. وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ **Ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan infâk de ederler.** Belli ki, bu infak, şûrâ ile verilen kararın icrâı için lâzım gelen masrafı te'min mânâsını anlatmaktadır. O münâsebetle bu da iktizâsına göre şûrâ ile halledilmek lâzım gelir. Şu da, bunu iş'ar eyler: وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ **Ve onlar ki, kendilerine bağy isabet ettiği, yâni haklarına tecâvüz vâki' olduğu vakit** هُمْ يَنْتَصِرُونَ **yine kendileri yardımlaşır, öclerini alırlar.** Haklarını müdâfaa eder, haksızlığa boyun eğmez, zilleti hoşlanmaz, bağyü tecâvüz edenin cezasını verirler. Aşırı gitmeyerek adâletle öclerini alırlar ve bunun için başka bir milletin himâyesine sığınmazlar. Kendi cemaat ve milletlerinin istiklâli ve izzet ve nusrâti birliğiyle zâlim ve bağînin hakkından gelirler. Görülüyor ki, burada, bağy «هُمْ» zamiri ile cem'a taallûk ettirilmiştir. Bu ise bağyin umûma teallûkunu ifâde eder. Bundan dolayı bâzıları bunu, yalnız hâricden vâki' olan tecâvüze mahsus zannetmişler de müşrik, müslime tecavüz ettiği takdirde intikamını alanın medhiyle tefsîr etmişlerdir. Lâkin gerek Hakkullah ve gerek hakk-ı abd olsun mutlak hakkın mahfûziyyeti Hakkullah, yâni hukuk-ı âmme cümlesinden olduğu ve binaenaleyh her ferd-i mü'minin hukûku cemaatin taahhüdü altında bulunduğu cihetle ona karşı tecâvüz, hukuk-ı âmmeye tecâvüzü mütezammın olduğundan gerek hâricden ve gerek dahilden umumî, hususî vakı' olan tecâvüzün def'i ve cezasının verilmesi, cem'iyyetin vazifesi, yâni lâekal farz-ı kifâyedir. Dahilden olanlara mahkemelerin adâletini te'mîn, hâricten olanda da siyasî tedbîrlerle bu intisârın yapılması ve yapılabilmesi, bir milletin yüksekliğini ve hakk-ı hayatını gösteren en âlî fazîletlerdendir. Onun için diğer müfessirîn demişlerdir ki: كُلُّ بَاغٍ بَغَى نَحْمَدُ الْمُنْتَصِرَ مِنْهُ **«bağyeden her bağiye karşı intisar medholunmuştur.»** İbn Cerîr-i Taberî, Tefsirinde der ki: «Bu ikinci kavil sevaba evlâdır. Zira Cenab-ı Allah, bir mânâyı tahsîs buyurmamış bağyedenden bihakkın öcünü alan her müntasırı senâ edecek ne var.» Denilir ki,

---

Mevrid-i ictihad: İctihatla gelen mesele **Müntasır:** İntikam alan.

zâlime müstehık olduğu cezâyı vermekte, onu hak yoluna doğrultmak, bunde ise, en büyük medih vardır.» Hasılı bu sıfat yukarıda وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْ ("...Emrolundum ki aranızda adâlet yapayım..." Şûrâ-42/15) diye beyan buyurulan adalet emrinin tatbîkı nokta-i nazarından gayet mühim olan yüksek bir ahlâkın, kuvvetli bir ruh-ı ictimaînin tecelliyatını ifâde etmektedir ki, bunun mukâbili olan وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ("...ve her gadaplandıkları vakitde onlar kusur örterler." Şûrâ-42/37) vasfiyle beraber olarak mülâhaza etmek, gerek kasırların mânâsını mülâhaza ve gerek ehemmiyyetini takdîr eylemek için daha faideli olur. Yâni afiv de ederler, intikam da alırlar. Lâkin her ikisini de kendi istiklâlleriyle yaparlar. Ne afvlerinde, ne de intikamlarında başka bir millet ve cematin tesirine mahkûm olmazlar. Böyle intisâr ve intikamın niçin ve nasıl meş'rû' ve müstahsen olduğuna gelince: وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا Kötülüğün cezası da, misli kötülüktür. Bu düstur, Fıkıh'ta ukubat ahkâmına büyük bir esas olan ve ale'l-umum cezâ kanunlarına esas ittihâz edilmesi lâzım gelen bir kanun-i küllîdir. Yâni bağy, zulümdür, kötülüktür, kötülüğe meydan vermeyip cezâ vermek de, güzel bir iştir. Lâkin bunun güzel olması, iki şart ile meşrûttur. Birincisi, cürme, ceza olabilmek için onun gibi bir seyyie, yâni mücrîmin hoşuna gitmez bir fiil olmalıdır. Yoksa o bir cezâ değil, cürm ve zulme teşvîk olur. Yerine düşmeyen güzellik ise, çirkin olur. İkincisi, cezâ cürmün misli ve müsavîsi olmalıdır, yoksa adâlet olmaz. Bu mânâ, adâlet kelimesinin mefhûmunda da dahildir. Onun için bagye karşı öc alınırken haddini aşıp da tecâvüz etmemelidir. فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ Her kim de, afvedip ıslâh eylerse. Kendine kötülük eden kimsenin suçunu afvedip onunla arasındaki husûmet hâlini düzeltirse, فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ onun da ecri Allah'adır. Allah'ın uhdesindedir. Yâni Allah ona çok büyük ecr ihsan eder. Burada مَنْ عَفَا diye afvin müfred sıgasiyle irâdı bunun, hukuk-ı umumiyyede değil, hukuk-ı şahsiyyede cereyan edeceğine bir tenbîh gibidir. اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ Her halde O Allah, zulm edenleri sevmez, yâni gerek ibtidâen bagyü zulm edenleri, gerekse cezâda ileri gitmek suretiyle zulmedenleri, hiçbirini sevmez. Cezada mümâselet ve müsâvata riâyet müşkil olan husûsatta zulm ihtimâli gâlib olacağı için tecziyeye kadir olduğu halde afiv ile ıslâh yapan kimselere, Allah büyük ecir verir. وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ zulmolunduktan sonra öcünü alan kimse elbette فَاُولٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ öyleler üzerine yol yoktur. Afiv evlâ olmakla beraber afvetmeyip de, mukâbele bilmisil yapan ferdlere karşı cezâ için yol yoktur. اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ O yol ancak nasa zulm edenlere, ibtidaen zulm eyleyen veya mukâbelede ileri giden, cezâda haddi aşanlara وَيَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ve yerde haksızlıkla bagy eyleyen tekebbür ve tecebbür yapan-

laradır. أُولٰئِكَ **İşte onlar,** öyle bigayr-i hak zulm-ü bagy ile mevsuf olanlar لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ **için elîm bir azâb vardır.** وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ **Ve elbette sabredip setr eyleyen kimse,** إِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ **şübhesiz ki, o azmolunacak umurdandır.** Buradaki mağfiret, yukarıda zikrolunan afiv, sabır da ıslâhtır. Buna sabır ta'bîr olunması afiv ve mağfiretin sabra mütevakkıf ve bunun ulu'l-azm olan büyük kimselerin şanından bulunduğunu ve binaenaleyh afvü setrin âcizlerden değil, gücü yetenlerden sâdır olmak şartiyle medh-ü sitâyişe şayan olduğunu anlatır.

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ
وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٤﴾
وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ
مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ اٰمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا
أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ
مُقِيمٍ ﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾ اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ
يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾ فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ
عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ
مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ
أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

Tecebbür: Zorlamak. Setr: Örtmek. Sitâyiş: Övme

يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ
الذُّكُورَ ﴿٤٩﴾ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ
عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ
يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ
رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾
وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ
وَلَا الْإِيمَانُ وَلَٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا
وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ
مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

44- Her kimi de Allah şaşırtırsa, artık ondan sonra ona hiç bir veli yoktur ve göreceksin o zâlimleri azâbı gördükleri vakit diyecekler: «Var mı geri dönmeye bir yol?»

45- Ve göreceksin onları, o ateşe arz olunurlarken, zilletten boyunlarını bükerek göz altından bakarlarken. İman etmiş olanlar da, şöyle demekte: «Gerçek hüsrâna düşenler, Kıyamet günü kendilerin ve âilelerine hasar eden kimselermiş! Bakın zâlimler, hakikaten mukîm bir azâb içindedirler.»

46- Ve onlara, Allah'ın önünden kendilerini kurtaracak veliler de yoktur. Her kimi de, Allah saptırırsa artık onun için yol yoktur.

47- Allah'dan reddine çare olmayan bir gün gelmezden evvel Rabbınız'ın da'vetine icâbet ediniz. O gün sizin için ne sığınacak yer vardır, ne de inkâra çare.

48- Yine aldırmıyorlarsa Biz de, seni üzerlerine mürâkib göndermedik â. Sana düşen ancak tebliğdir. Fakat Biz, insana tarafımızdan bir rahmet tattırdığımız vakit onunla ferahlanır ise de, kendi ellerinin takdim ettiği sebeblerle başlarına bir fenâlık gelirse o vakit insan, hepsini unutan bir nankördür.

49- Allah'ındır bütün göklerin ve yerin mülkü. Dilediğini yaratır, dilediği kimseye dişiler bahşeder, dilediği kimseye de erkekler bahşeder.

50- Yâhud da onları erkekli, dişili ikizler, dilediğini de akîm kılar. Herhalde O'nun ilmi çok, kudretine nihâyet yoktur.

51- Bununla beraber hiç bir beşer için kabil değildir ki, Allah, ona başka sûretle kelâm söylesin, ancak vahy ile veya bir hicâb arkasından ve yâhud bir Resûl gönderip de izniyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesna. Çünkü O, çok yüksek, çok hakîmdir.

52- Ve işte sana böyle emrimizden Biz, ruh vahyettirdik. Sen, kitab nedir? İman nedir? bilmiyordun ve lâkin Biz, onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimize hidâyet vereceğiz ve emîn ol sen, herhalde doğru bir yola çağırıyorsun.

53- O Allah'ın yoluna ki, göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur. Uyan, bütün işler döner dolaşır Allah'a varır.

انّهُ عَليمٌ قَديرٌ **Çünkü O, alîmdir, kadîrdir.** Onun için her ne yaparsa hikmet ile ihtiyâr ile bile bile yapar ve her ne isterse yapar. وَ **Bununla beraber** وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ **Ve hiçbir beşer için kâbil değildir ki,** اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّهُ **Allah, ona** şu üç sûretten **başka türlü kelâm söylesin.** اِلاّ وَحْيًا **Ancak vahiy halinde.** Doğrudan doğru vahyederek, gayet seri' ve hafî bir işâret halinde tefhîm ve birdenbire kalbe bırakıp ilhâm sûretiyle ki, kelâmın sırf ruhanî olarak bilâ vasıta sünûh ve telâkkîsidir ve şiddet ve za'f ile müteaddid merâtibe mütehammil olabilir. Hem Enbiyâya, hem de Hazret-i Musa'nın validesine olduğu gibi sâir insanlara dahi gerek yakazada ve gerek menâmda olur. Gıyabdan da olur, rü'yet halinde de. Nitekim İsra gecesi Resûlullah'a öyle olmuş idi. Onun için mukâbilinde buyuruluyor ki: اَوْ مِنْ وَرَآءِ حِجَابٍ **Veya hicab arkasından,** söylemekle ki, bâzı ecsâmda ve sâmiada kelâm halkedip işittirir de, işiden kimin söylediğin görmez. Nitekim Hazret-i Musa'ya böyle olmuştu. Bu, doğrudan doğru kalbe değil, sâmiaya ilka edilmiş olduğundan perde arkasından olmuş oluyor. Resûlullah'ın: احيانًا يأتيني مثل صلصلة الجرس ***«Bâzân bana çan sesi gibi gelir.»*** **(Buharî Bedü'l-Vahy: 2))** dediği kısım da bu kabîlden sayılmak lâzım gelir. اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً **Yahud da bir Resûl,**

Akîm: Kısır. **Yakaza:** Uyku ile uyanıklık arası. **Menâm:** Rüya. **Samia:** İşitme.

yâni tebliğ vasıtası bir Melek gönderip, mübelliğ olduğunu tanıttırıp da فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَاءُ izniyle, tevfîk ve tesîriyle dilediğini vahyettirmek sûretiyle ki, Peygamberlere ekser vakitlerde vaki' olan böyle ihâdır. مَا يَشَاءُ Buyurulmasından da anlaşılacağı üzere bu iha ile Melekin vahyi, gerek kalbe ilka ve gerek sesle ve yâhud sessiz kelâm ile olabileceği gibi Melekin gelişi dahi cismanî bir sûrette temessül edip etmemekten eamdır. Melekin an vahyin ifade ettiği ilm-i zarûrî hepsinden yüksek olur. Sonra Peygamberler vâsıtasiyle sâir insanlara olan teblîgât ve telkinât da, bu kısma dâhildir, Resûl göndermektir. Bu kısımda Resûl, tebliğa vasıta olurken aynı zamanda mürsil ile mürsel-i ileyh arasında bir şâhid demek olduğu cihetle bu nevi' vahyin ilmiyyetinde öbürlerinden fazla bir müeyyid var demektir. Enbiya'ya ekseriyya bu suretle vahiy varid olması da, bundan olsa gerektir. Vahiy hakkında yukarılarda bâzı sözler geçmişti. Bu âyet, vahyin bütün aksâmı mümkünesini hulâsa ettiği cihetle kelimenin lügatteki mânâsına bir daha atf-ı nazar edelim. Alûsî'nin kaydettiği vech ile, İmami Ebû Abdillah-i Teymiy-yi İsbehânî demiştir ki: «Vahyin, aslı tefhimdir. Kendisiyle bir şey tefhîm olunabilen meselâ, ilham, işâret, yazı hep birer vahiydir.» Ragıb da, «Müfredat»'ında der ki: «Vahyin aslı, serî' işarettir. Sürâti tazammun ettiği içindir ki, اَمْرٌ وَحْيٌ denilir. Çok çabuk emir demektir. Bu, kâh remiz ve ta'riz yollu kelâm ile olur. Ve kâh terkibden mücerred ses ile olur ve bâzı cevârihin işâretiyle ve kitabet ile de olur. Nitekim فَاَوْحَى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا (*"Sabah ve akşam tesbih edin" diye onlara işaret verdi"* Meryem-19/11) Kavl-i Kerim'i, ona hameledilmiştir. Remiz denilmiş, i'tibar denilmiş, yazı denilmiştir. وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلَى اَوْلِيَائِهِمْ (*"...bununla beraber şeytanlar kendi yararına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka telkinatta bulunacaklardır, "* Enâm-6/121) يُوحِى بَعْضُهُمْ اِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا (*"bunlar aldatmak için birbirlerine lâfın yaldızlısını telkin eder dururlar, eğer Rabbın dilese idi bunu yapmazlardı."* Enâm-6/112) kavlinde de bu vücuh üzere مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (*"Şerrinden o sinsi vesvasın."* Nas-114/4) kavliyle işaret olunan vesvese tarzındadır. Bir de bilhassa Allah Teâlâ'nın Enbiyâ ve Evliyâsına ilka olunan kelime-i İlâhiyye'ye وَحْى denilir. Bu da, işbu ... وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا (*"Bununla beraber hiçbir beşer için kâbil değildirki Allah ona başka sûretle kelâm söylesin..."* Şûrâ-42/51) âyetiyle beyan buyurulduğu üzere bir kaç türlüdür: Ya müşahede olunan bir Resul ile olur ki, zati görülür, kelâmı işidilir. Cibril aleyhisselâm'ın muayyen bir sûrette Peygamber'e tebliği gibi. Yâhud muayen olmaksızın kelâmı işitmekle olur. Musa aleyhisselâm'ın Kelâmullahı işitmesi gibi. Yâhud kalbe ilka ile olur. Aleyhissalâtü vesselâmın: اِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي «Ruhu'l-Kudüs ruhuma, yâni kalbime

üfledi» buyurduğu gibi, yâhud ilhâm ile olur, وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى (*"O esnada Musa'nın anasına şu vahyi verdik..."* Kasas-28/7) gibi. Ve yâhud teshîr ile olur, ... وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ (*"Rabbın, bal arısına da şöyle vahyetti: Dağlardan ve ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz, göz evler edin."* Nahl-16/68) gibi. Yâhud menamda olur. Nitekim Aleyhissalatü vesselâm buyurmuştur ki: اِنْقَطَعَ الْوَحْيُ وَبَقِيَتِ الْمُبَشِّرَاتُ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ *«Vahiy kesildi, mübeşşirât kaldı, mü'minin rüyası.»* (Buhari: Tabir-5) İlhâm, teshîr, menâm bu üçüne, اِلَّا وَحْيًا (*"Ancak vahiy halinde"*) kavli delâlet ediyor. Kelâmı işitmeğe, اَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ (*Yahud perde arkasından*) kavli delâlet ediyor. Cibril'in tebliğine de اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا (*Yahut da melek gönderip.*) kavli delâlet ediyor.» Lügâten vahyin fiil-i sülâsîden de gelir ise de, Kur'ân'da hep if'alden vârid olmuştur. İf'al babından iha sülâsîsi gibi vahyetmek, vahiy vermek mânâsına gelmekle beraber ta'diye ile vahyettirmek, göndermek mânâsına dahi gelir. Burada aksamı temyîz ettirmek için doğrudan doğru olan evvelkine vahiy, Resûl ile olan üncüncüye iha ta'bîr buyurulmuştur. Hasılı Allah Teâlâ, hiç bir Peygambere, ne Musa'ya, ne de sâirlerine bu üç tarzdan başka bir sûretle kelâm söylememiştir ve hiç bir beşere başka türlü söylemez. Beşerin beşerle konuşması gibi karşı karşıya ve apaçık mahdûd bir sûretle konuşmaz. اِنَّهُ عَلِيٌّ **Çünkü o çok, ulu çok yüksektir.** Onun için beşer, O'nun yüksekliğine yetişip de kadîm olan kelamını olduğu gibi telâkkiye dayanamaz. Fakat حَكِيمٌ **hakîmdir.** Onun için hikmetine göre vahiy veya iha ile söyler. Bu âyetin tefsirinde, şeyh Abdülvehhab Şa'ranî'nin kayde şayan bâzı ifâdeleri vardır ki, Âlûsî bunları, şöyle nakleder: «Şunu bil ki, hakkın kelâmını işitmekten men'eden ancak beşeriyyettir. Kul, ondan yükseldiği vakit ona Allah Teâlâ, ervâh-ı mücerredeye söylediği haysiyyetten söyler. Beşere, beşer denilmesi de rûhun derecesine ermekten alıkoyan umûra mübâşereti hasâbiyledir. Eremeyince de Allah Teâlâ, ona eşyada söyler ve onlarda tecelli eder. Enbiya gibi ona erenler ise, öyle değildir. Onun için onların gayrisine Hakk Sübhânehu ancak sûret hicâbları içinde tecellî eyler. Eğer Allah Teâlâ'nın kuluna hidâyeti olması idi, O'nun Rabbı olduğunu tanıyamazdı. Şunu da bil ki, Allah Teâlâ'nın kendisine gayrine söylemesine yâhud kendisinin gayrisine işittirmesine hakikat tahammül edemez. O hâlde kuluna işittirmek üzere hitâb ettiği vakit onun cemi-i kuvâsı olmak iktizâ eder. Çünkü münâcât sırasında Hakk Sübhânehu, onun bütün kuvveleri olmaksızın hâdisin Kelâm-ı kadîmi işitmeğe takat yetirebilmesi muhaldir. Onun için Musa aleyhisselâm düştü, bayıldı. Zira o makama lâyık tecellîyi kabûl edecek isti'dâdı yoktu. Fakat Peygamberimiz Sallallahü aleyhi vesellem,

---

Kuvâ: Kuvvetler.

sebât etti. Hakk'ın abdine, sem'i ve basarı ve cemi-ı kuvası olduğu o mahabbet derecesi dağda bulunmadığı için cebel dahi hitâbı işitmeğe dayanamadı da hurdûhaş oluverdi. Şunu da bil, Hakk, Sübhanehu'nun halka hadîsi (sırrî söyleyişi) ebeden lâyezaldir. Şu kadar ki, insanlardan kimisi, onun hadîs olduğunu bilir. Hazret-i Ömer radıyallahü anh ve ona vâris olan Evliya gibi, kimisi de onu tanımaz da: «Bana şöyle şöyle zuhûr etti» der, durur ve onun kendisine, Hakk, Sübhânehu ve Teâlâ'nın bir hadîsi olduğunu bilemez. Şeyhimiz der idi: Hazret-i Ömer, semâı mutlak ashabından idi ki, Allah Teâlâ onlara, her şeyde söyler ve lâkin söylemenin lakabları vardır. Eğer onunla Hakk Teâlâ'ya cevab veriyorlarsa ona, hadîs denir ve eğer biribirlerine cevâb veriyorlarsa, ona muhadese (muhavere) denilir ve eğer Hakk, Sübhânehu'nun hadîsini dinliyorlarsa o kendileri hakkında hadîs değil, bir hitâb veya kelâmdır. Müteheccidîn hakkında: إِنَّهُمْ أَهْلُ الْمُسَامَرَةِ «onlar, ehli müsameredir» [1] diye vârid olmuştur. Demek oldu ki, vahiy, Allah Teâlâ'nın has kullarının kalblerine hadîs tarzında ilka buyurduğudur ki, ondan, onlar için her hangi bir emre bir ilim hasıl olur. Eğer böyle olmazsa ne vahiy, ne hitâb olmaz. Çünkü nâs indindeki zarurî ilimler gibi bâzı insanlar, kalblerinde bir işe dâir bir ilim duyabilirler ve bu sahih bir ilimdir. Lâkin hitâbdan sâdîr olmuş değildir. Sözümüz ise, vahiy denilen İlâhî hitab hakkındadır. Çünkü Allah Teâlâ, vahyin bu sınıfını kendisine gelen kimsenin bir ilim istifâde edebileceği bir kelâm yapmıştır. Şunu da bilmeli ki, Evliyanın kalblerine ilham vahyinden inebilen ancak ervah-ı melekiyyeden uzanan bâzı dakikalardır, yoksa nefsi melâike değildir. Çünkü Melek, Peygamberlerden gayrisine asla vahy ile inmez ve kat'â bir emr-i İlâhî ile emretmez. Zira şerîat tekerrür etmiş, yalnız mübeşşirât vahyi kalmıştır ki, vahyin en umûmîsidir. Hakkdan abde olur, vasıtasız da olur, vasıta ile de olur. Vasıta, Nübüvvetin şanındandır, vasıtalıda Melekin tevassutu lâbüdd olur. Lâkin Melek ilka halinde zâhir olmaz. Halbuki Peygamberlerde öyle değildir. Çünkü onlar, Meleki söylerken görürler, veli ise Meleki ancak ilka halinin gayrisinde müşahede edebilir. Kelâmını işitirse göremez, görürse söylemez. Demek ki, arifler kendilerini geçmiş olan nübüvvet pâyelerine eremezler, bununla beraber haklarında mübeşşirât bâkıdir. Ancak onda da nâs mütefadıldırlar. Kimisi vasıta bişaretinden ileri geçemez, kimisi de yükselir. Efrad gibi ki, onlar için vasıtaların irtifaiyle mübeşşirat vardır. Mamafîh nübüvvet yine yoktur. Onun için ahkâmda inkâr olunurlar. Zira hakkın kendilerine ta'rifatından gördükleri ile zâhirde müstekil bir şeriat imiş gibi amel

---

[1] Müsamere: Gece sohbeti.
Tevassut; Aracılık yapma, vasıta. Labüdd: Gerekli.

etmeleri haysiyyetinden Enbiyaya benzemek isterler, fakat öbür şerîat değil, onu bir beyândır. Binaenaleyh münkatı' olan vahiy ancak teşrî' vahyidir. Sünnette mücmel olan umurun ta'rifine gelince bu ümmet için o bâkidir ki, nâsı, da'vet ettikleri mevzu'larda basîret üzere bulunsunlar. Çünkü o, ilahî bir haberdir. Allah Teâlâ'dan ihbardır. İlham, ancak hayır hususunda olur. فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا (*"Sonrada ona bozukluğunu ve korunmasını ilham eyleyene ki"* Şems-91/8) da fücûrun ilhâmı ictinâb edilmesi mânâsınadır. Nitekim takvâsının ilhâmı, amel edilmesi içindir. İlhâmın ekmeli, şer'a ittibâ' ve kütüb-i İlahiyye'ye nazar ve onun hudûdunda durmak ve emirlerini tutmak ilhâm olunmasıdır. Tâ ki, tabiatin pası silinsin de, onda suver-i âlem intikâs etsin. Amma مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ Kavl-i celîli kalbe değil, sem'a ilka olunan hitab-ı İlahîdir ki, ilka olunan kimse, onu idrâk eder de işittirenin maksadı ne olduğunu anlar. Bu bâzân tecellî sûretinde hasıl olur da o sûret ona hitâb eder. Halbuki o, aynı hicâbdır. Fakat o hitabdan delâlet ettiği ilim, fehmolunur ve bilinir ki, o bir hicâbdır, mütekellim onun verâsındadır. اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً Kavline gelince: Bu da, Melekle indirilen veya beşerî Resûl ile bize getirilendir. İkisi de, Allah Teâlâ'nın kelâmını tilâvet edenler gibi bilhassa naklleyledikleri zamandır. Yoksa kendi nefislerinde buldukları bir ilmi naklü îzâh ederlerse o kelâm-ı İlâhî değildir. Evliyadan kimisi, her insana hususî olan vahiy ve ilka halinde Allah Teâlâ'dan terceme verir. Bunda, söylenen veya yazılan harflerin sûretleri mütercimin ve o sûretlerin rûhu ise, Allah'ın kelâmı olur. Bâzı kerre de veli: «Kalbim bana Rabbımdan şöyle tahdîs etti» der ki, hususî sûrette demek ister. Bunları belle ve iyi teemmül eyle .» Şa'ranî kuddise sırrüh, bu son ihtâr ile: «Enbiyadan maadasının ilhamı, umum için ilim sebeblerinden değildir.» diye akâid ve usulde ulema beyninde ma'ruf olan esasa tenbîh eylemiş oluyor. Şundan da gaflet edilmemek lâzım geliyor ki, vahiy, sırf enfüsî olan mücerred bir vicdan hâdisesi olarak da kalmıyor, Hakk'dan haber alan bir ihtibar, nefsin mâverâsında vakii duyuran bir ilm-i yakîn ve hatta ayn-ı yakîn haysiyyetini hâizdir. Bunda aynî, sem'î, kalbî üç haysiyyet de vardır. İhtimal ki, عَسَى buna işarettir. Bu suretle Sûrenin başında كَذٰلِكَ يُوحِي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ (*"İşte böyle vahiy veriyor Sana. "Senden evvelkilerede"* Şûrâ-42/3) buyurulduğu gibi burada da buyuruluyor ki: وَكَذٰلِكَ ve işte böyle. Bu zikroluan üç nevi' vahy ile yâhud Sûre'nin başında geçdiği üzere evvelki Peygambere vahyedildiği gibi bu üç tarz ile اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا **sana, emrimizden bir ruh vahy eyledik,** yâni ilim, irâde mebdei gibi bir mâvenî hayat mebdei olan Kur'ân'ı vahy ettik. Diğer bir mânâ ile Ruh-ı Emîn olan Cibril'i vahy ile gönderdik. Yoksa مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا

Mücmel: Açık olmayan. **Suver:** Suretler. **İntikâs:** Nakışlanmak. **Verâ:** Takvanın en üst sınırı.

الْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ **sen, ne kitab nedir, bilirdin, ne de iman?** Kitab sahibi olmak şöyle dursun, kitabın mahiyyetini bile bilmezdin ve mücerred kendi dirâyetinle imanın vücûbunu ve erkân ve şerâitını kitabda olduğu gibi takdîr edemezdin. Çünkü imanın şeraitı miyanında yalnız akıl kifayet etmeyip vahy ile alınması lâzım gelen cihetler vardır. Hattâ şeri' varid olmadan Tevhid bilinse de imanın vücûbu, yâni teklîf ve vazife aklın değil, şer'in îcâbına tabi' olduğundan vahiysiz bilemezdi. Kitabın ne olduğunu bilmeyen bir kimsenin diğer bir şeri' ile teabbüdü olabilirse de, ilmî ve tahkikî olmaz. وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ (*«Bunların bir de ümmî kısmı vardır, kitabı, kitabeti bilmezler, ancak bir takım kuruntu yığını Ümniyye kurar ve sırf zann ardında dolaşırlar."* Bakara-2/78) Mısdakınca bir zannu taklîdden ibâret olur. وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا **Velakin Biz, onu,** (o sana vahy eylediğimiz ruhu) **bir nur kıldık.** Bir nur ki, نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا **onunla kullarımızdan dilediğimiz kimselere hidayet edeceğiz, yol göstereceğiz, murada erdireceğiz** وَاِنَّكَ لَتَهْدِي اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **ve emîn ol ki, sen, herhalde bir doğru yola kılavuzluk ediyorsun.** صِرَاطِ اللّٰهِ **Yâni Allah'ın yoluna.** Eğri ve dolambaclı yollara değil, doğrudan doğru Allah'dan gelen ve Allah'a götüren yola. Bu yolun, bu gayenin şanındaki azameti tescîl ve her murada ermek için istiklâl ve istikâmetinin vechini takrir ve sülükünün vücubunu te'kid zımnında hatime olarak şu vasf irad buyurulmuştur: الَّذِي **O Allah ki,** لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ **göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur.** Her vech ile O'nundur. O'nun halkı, O'nun milkidir. Bütün tasarruf hakkı O'nun, hüküm O'nun, O'nun için her ne istenecekse O'ndan istenilmek ve O'nun irâdesi şer'i ve kanunu dâiresinde istenilmek ve en doğru yoldur. Bâzı şeyler, ondan berîde, bâzı kimselerin, ferdlerin veya cem'iyyetlerin emrü tasarrufu altında olmasına gelince: اَلَا اِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْاُمُورُ **iyi bil ki, bütün işler döne dolaşa nihayet yalnız Allah'a varır.** O muvakkat tasarruflar zâil ve bütün hüküm Allah'a âid olur. Onun için başka yola giden, başkalarına tapanlar sonunda şaşkın ve perişan, Allah yolunu tutanlar ise, akibet her murada erer, mazhar-ı gufran ve rıdvan olurlar.

Sûre-i Şura burada hitam buldu. 30 Receb 1354. Şimdi aynî ruhu, Sûre-i Zuhruf ta'kib edecektir. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِمَّنْ هَدَيْتَ اِلَى صِرَاطِكَ الْمُسْتَقِيمِ (**«Allahım bizi doğru yola hidayet eylediğin kimselerden kıl.«**)

Muhasama: Düşmanlık. **Tasaruf:** Emir ve hükmetme.

ZUHRÛF SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 89

Zuhrûf Sûresi, Mekki'dir.
Âyetleri : Seksen dokuz.
Kelimeleri : Sekiz yüz otuz üç.
Harfleri : Üç bin dört yüzdür.
Fasılası : م ، ل ، ن harfleridir.

Zuhrûf, yaldızlı ziynet ve bâhusûs altın ve gümüş demektir. وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ * وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ " (*«Ve eğer insanlar hep (küfre sapacak) bir ümmet olacak olmasa idi Biz, o Rahman'a küfreden kimselerin herhalde evlerine gümüşten tavanlar ve üzerlerinde çıkacakları asansörler, Ve odalarına kapılar ve üzerlerine kurulacakları koltuklar kanapeler,* " Zuhruf 43/33-334 âyetleri dolayısiyle bu Sûre'ye bu isim verilmiştir.

Bu Sûre'nin, Sûre-i Şura'nın hatimesini ta'kib ederek başladığı açıktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٣﴾ وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٤﴾ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ ﴿٥﴾ وَكَمْ أَرْسَلْنَا

مِنْ نَبِيٍّ فِي الْأَوَّلِينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٧﴾ فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَىٰ مَثَلُ
الْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٩﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ
الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠﴾
وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا
كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾ وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ
لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُوا عَلَىٰ
ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ
الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا
لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾ وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ
لَكَفُورٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- حم

2- Bu parlak kitabın kadrini bilin.

3- Hakka Biz, O'nu Arabî olarak okunacak bir Kur'ân kıldık ki, akıl erdiresiniz.

4- Ve hakikat O, Bizim nezdimizde ki ana kitabda çok yüksek, çok hikmetlidir.

5- Siz, müsrif bir kavim olduğunuz için şimdi sizden o öğüdü bertaraf mı edeceğiz?

6- Halbuki evvelkiler içinde Biz, nice Peygamber gönderdik.

7- Hiçbir Peygamber de gelmiyordu ki, kendilerine onunla mutlak eğlenmesinler.

8- Onun için Bizi, onlardan daha sert pençelileri helâk ettik ve evvelkilerin meseli geçti.

9- Celâlım hakkı için, sorsan onlara: «O gökleri ve yeri kim yarattı?» Elbette diyecekler: «Onları, O azîz, alîm yarattı.»

10- O ki, arzı sizin için bir beşik yaptı ve doğru gidesiniz diye size yollar açtı.

11- Ve O ki, yukarıdan bir mikdar ile bir su indirmekte ve onunla ölü bir beldeye hayat neşretmekteyiz işte siz de, öyle çıkarılacaksınız.

12- Ve O ki, bütün çiftleri yarattı ve sizin için gemilerden ve yumuşak hayvanlardan bineceğiniz şeyler yaptı.

13- Ki, sırtlarına kurulasınız, sonra üzerine kurulduğunuzda Rabbınız'ın ni'metini anıp diyesiniz: «Tenzîh O Sübhâne ki, bunu, bize müsahhar kılmış, yoksa biz bunu yanaştırmazdık

14- ve her halde biz dönüp dolaşıp Rabbımız'a varacağız.»

15- Öyle iken tuttular kullarından O'na bir cüz tasladılar. Hakikat insan, çok nankör, açık bir küfürbazdır.

وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ **O Kitab-ı mübîn hakkı için.** حم de kasem mânâsı bulunduğuna göre «واو» atf, olmadığına göre kasem içindir. O Kitab-ı mübîn, Allah yolunu apaçık gösterir bir nur olan o parlak Kitab, yâni Kur'ân, Kur'ân'ın şanını beyân ederken yine Kur'ân'a beyân vasfiyle yemîn edilmesi, O'nun kendini tanıttırmak için başka delîle muhtaç olmayıp bizatihi beyyin olan bir nur olduğunu ifâde içindir. Ayni zamanda O'na yemîn edilmesi, hakkına ta'zîm emrini istilzâm ettiğinden meâlde bu lazım mânâyı gösterdik. أُمِّ الْكِتَابِ **Kitabın aslı, ana Kitab,** yâni Lavh-ı mahfuz, yâhud onun dahi aslı olan İlmullah. لَعَلِيٌّ **Herhalde çok yüksek,** indirilmiş olan kitabların hepsinden yüksek, حَكِيمٌ **çok hikmetli veya çok hâkim** yâhud muhkem. اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا **Ya şimdi sizden o zikri bir yana mı atacağız,** اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ **müsrif bir kavm olduğunuz için?** Yâni küfürde haksızlıkta musırr, cinayette ileri gitmeyin âdet etmiş müşrikler olduğunuz için, Peygamber'e bir zararınız dokunur diye çekinip de size va'zu ihtârda bulunmaktan, bir tezkîr olan o Kitab'ı indirmekten vaz geçeceğiz, halinize bırakıvereceğiz mi zannediyorsunuz? وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي الْاَوَّلِينَ **Halbuki evvelkilerde, yâni sizden daha müsrif, daha sert olan evvelki**

Cüz: Kız evlâd. Musırr: Direnen.

kavmler içinde Biz, ne kadar Peygamberler gönderdik. «Hiçbir peygamberde gelmiyordu ki kendilerine, onunla mutlak eğlenmesinler.» ... وَمَا يَأْتِيهِمْ Evvelkilerin de isrâfını beyândır. Netîce فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا **gönderdik de, öyle eğlenerek küfrettikleri için binnetice yumruğu onlardan, yâni o müsrif kavimden daha şiddetli olanları helâk ettik.** Burada مِنْهُمْ zamîri, evvelîne değil, muhatab olan kavma raci'dir. Onun için zâhirin muktezası, مِنْكُمْ denilmek idi. Lakin bunda Peygamber'e de bir iham ihtimâline mebnî hitâbtan gıyâba geçilerek kelam, iltifât sûretinde yalnız Peygamber'e tevcîh olunmuştur ve bu sûretle ona bir tekrimi mahsûs ile tesliye yapılmıştır. Nasıl helâk edildi? denilirse: وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ **Ve evvelkilerin meseli geçti.** Nasıl helâk edildiklerine dâir mesel haline gelmiş, acîb kıssaları Kur'ân'da geçti. Yukarılarda zikrolundu ya Muhammed! وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ ... لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ **«Elbette diyecekler: Onları O Azîz, Alîm yarattı.»** Yâni Allah'ın yarattığını i'tirâf ederler. Bu ise, onun izzetini, ilmini ve daha zikrolunan vasıflarını istilzâm eyler. ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ **«O sizin için yaptı.» Bu tavsifler,** Allah Teâlâ tarafından tavzîhtir. Böyle olduğuna karîne olmak üzere gıyabdan tekellüme iltifât ile şöyle buyuruluyor: فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا **onunla ölü bir beldeye nüşûr, yâni yeniden hayat verdik.** كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ **işte siz de, böyle çıkarılacaksınız.** Bir rûh olan bu Kur'ân ile siz de yepyeni bir hayata çıkarılacaksınız, yâhud kabirlerden çıkarılacaksınız. Bunu yapan izzet ve kudret, bunu da yapar وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا **«Ve o ki bütün çiftleri yarattı.»** Burada ezvâc, eşyânın envâ' ve esnafı veya ale'l-umum mütekabilât ile tefsîr edilmiştir. Razî'nin naklettiği vech ile bâzı muhakkıkîn demiştir ki: «Allah'ın masivası hep çitftir. Yalnız Hakk Teâlâ zıddü misilden münezzeh ferddir. Şu da vârid-i hatır olur ki, her şey sûret-i zihniyye ve hâriciyyesi i'tibâriyle çifttir. Yalnız Hakk Teâlâ, sûret-i zihniyye ile tahdîd olunamaz. Onun kendisine ilmi de husûl-i sûret ile değil, huzurîdir. O, her şey değil, leyse kemislihi şey olarak vahiddir.» وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ **«Tenzih O sübhana ki bunu bize müsahhar kılmış, yoksa biz bunu yanaştıramazdık.»** Rivayet olunur ki: Resûl-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem, ayağını özengiye koyduğu zaman, بِسْمِ اللّٰهِ der, hayvanın üzerine doğrulduğunda: الْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ. سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ***«Her hal ve durumda Allah'a hamd olsun. Bunlara bizim için boyun eğdiren Allah ne yücedir yoksa biz bunu yanaştıramazdık ve elbette biz Rabbımıza dönüp, varacağız.»*** (Ebu Davud: Cihad-72/74) der ve üç tekbîr alır, üç de tehlîl. Yine rivâyet olunmuştur ki: Resûlullah, Sallallahü

İham: Vehimlendirme. **Tekrim:** Hürmet ve saygı. **Tesliye:** Teselli etme. **Huzurî:** Mevcut bulunma.

aleyhi vesellem, sefere çıkacağı vakit râhilesine bindiğinde üç tekbîr alır, sonra: سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا der, sonra da şöyle duâ ederdi: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِي سَفَرِي هَذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوَى وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَى اللَّهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا السَّفَرَ وَاطْوِ عَنَّا بُعْدَ الْأَرْضِ اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْخَلِيفَةُ عَلَى الْأَهْلِ اللَّهُمَّ اصْحَبْنَا فِي سَفَرِنَا وَاخْلُفْنَا فِي أَهْلِنَا *«Allah'ım bu yolculuğumuzda iyiye, tavvaya ve senin razı olacağın bir amele ulaşmayı istiyoruz. Allah'ım bu yolculuğumuzu kolaylaştır ve yolumuzu kısalt. Allah'ım ailemizin vekili sensin. Allah'ım yolculuğun zorluğundan ve yolculuktan dönerken malımıza, ailemize ve çocuklarımıza dâir kötü durumlar görmekten sana sığınırım.»* (Ebu Davud: Cihad-72) sonra da ehline avdet ettiği zaman: آيِبُونَ تَائِبُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ *«Tevbe ve ibâdet ederek dönüyoruz.»* (Buhari: Umre-12) derdi. وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ **Ve herhalde biz Rabbımız'a döneceğiz.** Bütün inkılâbatımız, dönüp dolaşmamız O'na doğrudur, nihâyet ona varacağız. Bu âyet de, إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (*«Biz Allahınız ve nihayet O'na döneceğiz."* Bakara-2/156) mazmûnu üzere İslâm'ın en büyük gayesini, en büyük ruhunu, en büyük tesellîsini ifade eder. Bu, burada şu nükteyi iş'âr ediyor ki, bir binide binen bir kimse, yolcuğun bir inkılâb olduğunu düşünmeli, ondan da asıl büyük yolculuğu Allah'a olan seyrü inkılâbı düşünmeli de o mülâhazaya göre hareket etmeli. Bunun netîcesi ise, rükûbunun mahza bir emr-i meşru' için olmasıdır. وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا **Öyle iken tuttular da O'na, kullarından bir cüz taşladılar.** Bu âyet, yukarıdaki ... وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ ... لَيَقُولُنَّ **«Celalim hakkı için sorsan onlara o gökleri ve yeri kim yarattı? Elbette diyecekler «Onları O Azîz, Alîm yarattı.»** âyetine bakıyor. Allah, bütün semavât ve arzın halikı olduğunu ikrâr ve i'tirâf ederlerken tenâkuza bak ki, bir de tutarlar Allah'a kullarından bir cüz yaparlar. Burada, birkaç mânâ vardır. Evvelâ, hulûlü ibtâldir. Çünkü Hulûliyye, Allah'ı kullarından bir cüz yapmış olur. İkincisi, veled isnâd edenleri zemdir. Çünkü çocuk babasının cüz'ünden hasıl olduğu için, onun cüz'üdür. Üçüncüsü, müşrikler, her ma'buda bir hıssa vermekle Allah'a kullarının küllünü değil, yalnız bir cüz'ünü tanımış, yalnız bir hıssa vermiş oluyorlar. Diğer hıssalar, diğer taptıklarının sayılmış olur. إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ **Çünkü insan çok nankördür, apaçık.** Zira küfür ve şirk, narkörlüğün en açığıdır. Allah'ın hepsini halık olduğu ma'lûm iken sonra dönüp Hâlik'ı, mahlûktan veya mahlûki, Halik'tan cüz yapmak yâhud Hâlik'ın mahlûkunu tamamen kendinin saymayıp şirk koşmak apaçık küfür ve küfrândır.

Râhile: Üzerine binilen deve, binek. **Mazmun:** Meal, mana, nükteli sanatlı ince söz. **Hıssa:** Hisse, parça, pay. **Rükûb:** Binme işi. **Mahzâ:** Yalnız.

اَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَاَصْفٰيكُمْ
بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ
وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ
فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾ وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ
عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ
شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا لَوْ شَٓاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ
مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ
كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾ بَلْ قَالُٓوا اِنَّا وَجَدْنَٓا
اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾
وَكَذٰلِكَ مَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا
اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اَوَلَوْ
جِئْتُكُمْ بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَٓاءَكُمْ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا
اُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

16- Yoksa O, yaratıp durduğu mahlûklarından kendine kızlar edindi

de oğullarla imtiyâzı size mi verdi?

17- Halbuki içlerinden biri, O Rahman'a fırlattığı mesel ile kendisi tebşîr kılındığı vakit yüzü simsiyah oluyor da kederinden yutkunup yutkunup dolukuyor.

8-Ya O, zînet içinde yetiştirilecek de muhâsamaya gelince beceremeyecek olanı öyle mi?

19- Rahman'ın kulları olan Melâikeyi de dişi yaptılar. Yaradılışlarına şâhid mi idiler? Şehâdetleri yazılacak ve sorguya çekilecekler.

20- Bir de, dediler ki: «Rahmân dilese idi biz, onlara tapmazdık.» Bu bâbda, onların bir ilimleri yoktur, sâde atıyorlar.

21- Yoksa Biz, onlara bundan evvel bir kitab vermişiz de ona mı tutunuyorlar?

22- Hayır, şöyle dediler: «Bizler, atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk, biz de onların izlerince giderek murâda ereriz.»

23- Yine böyle, senden evvel hangi memlekette bir nezîr gönderdikse onun refâhlı takımı demişti ki: «Bizler, atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız.»

24- «Ya dedi, size atalarınızı üzerinde bulduğunuzdan daha doğrusunu getirdimse de mi?» «Ha, dediler, biz, o sizin gönderildiğiniz şeylere inanmıyoruz.»

25- Onun üzerine Biz de, onlardan intikâmını aldık da bak, o tekzîb edenlerin âkibeti nasıl oldu?

أُمَّة Arkasına düşülecek bir cemaat veya tarikat, millet.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖٓ اِنَّنٖي بَرَٓاءٌ

مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ اِلَّا الَّذٖي فَطَرَنٖي فَاِنَّهُ سَيَهْدٖينِ ﴿٢٧﴾

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فٖي عَقِبِهٖ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

بَلْ مَتَّعْتُ هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُبٖينٌ ﴿٢٩﴾

وَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾ وَقَالُوا

لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظٖيمٍ ﴿٣١﴾

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ
بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ
﴿٣٢﴾ وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ
بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾
وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا
وَإِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

26- Bir vakit de İbrahim, babasına ve kavmine dedi: «Haberiniz olsun ben, o sizin taptıklarınızdan berîyim.

27- O, beni yaratandan başka. Zira O'dur ki, beni erdirecektir.»

28- Ve O'nu, ardında (zürriyyetinde) kalan bir kelime yaptı gerek ki, rücû' edeler.

29- Fakat şunları ve atalarını, tâ kendilerine hakk ve bir Resûl-i mübîn gelinceye kadar müstefid edip yaşattım.

30- Yaşattım da,kendilerine hakk gelince: «Bu, bir sihirdir, biz buna inanmayız» dediler.

31- Ve: «Ne olurdu şu Kur'ân, iki memleketten bir büyük adama indirilse idi» dediler.

32- Rabbının rahmetini onlar mı taksîm ediyorlar? Onların o dünya hayatında maîşetlerini aralarında Biz taksîm ettik ve bir kısmını diğerinin

derecelerle üstüne çıkardık ki, bâzısı bâzısını tutsun, çalıştırsın. Rabbının rahmeti ise, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır.

33- Ve eğer insanlar hep (küfre sapacak) bir ümmet olacak olmasa idi Biz, o Rahman'a küfreden kimselerin herhalde evlerine gümüşten tavanlar ve üzerlerinde çıkacakları asansörler,

34- Ve odalarına kapılar ve üzerlerine kurulacakları koltuklar kanapeler,

35- Ve altın ziynetler yapardık ve doğrusu bütün bunlar, dünya hayatın geçici metâı, Rabbının indinde. Âhiret ise, korunan müttekîler içindir.

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِى عَقِبِهِ **Ve bu Tevhid kelimesini İbrahim akabinde, yâni zürriyyetinde bir kelime-i bâkıye kıldı.** وَوَصَّى بِهَا اِبْرٰهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ (*«Bu dini İbrahim kendi oğullarına vasiyet ettiği gibi Yakub da vasiyet etti..."*Bakara-2/132) Yâhud Allah Onu, O'nun zürriyyetinde ibkâ buyurdu. Onun için O'nun zürriyyetinde Allah'ı Tevhid eden hiç eksik olmadı. لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ **ki, rücu' edeler.** Dalâle, şirke düşenler muvahhidlerin ihtârı ile o kelimeyi dönsünler. بَلْ **Fakat rücu' etmediler.** هٰؤُلَاءِ **Şunlar,** Resûlullah'a muâsır olanlar, ezcümle Kureyş: وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ **«N'olurdu bu Kur'ân, karyeteynden büyük bir adama indirilse idi?» dediler.**

KARYETEYN: Mekke ile Taif. Demek ki, Kur'ân'ın güzelliğini hissediyorlar da O'nu, Peygamber'e yakıştıramıyorlar. Zavallılar, büyüklüğü dünya malı, dünya câhı ile sanıyorlar. Mekke'de Velîd ibn Mugîre, Taif'te Urvetibn Mes'udi's-Sekafî gibi dünyaca zengin gördükleri kimseleri Peygamber'den büyük addediyorlar da, Kur'ân'ı da onlara lâyık görüyorlar. Allah Teâlâ da, reddü tevbîh ile buyuruyor ki ... اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ **«Rabbının rahmetini onlar mı taksîm ediyorlar?»**

وَلَوْلَا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً **Bütün insanlar bir ümmet oluverecek olmasa idi,** yâni insanları hep kâfir edecek derecede küfre teşvîk eylemek lâzım gelmese idi, لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ **Rahmân'a küfreden kimseler için herhalde yapardık** لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ **evlerine gümüşten tavanlar** وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ **ve üzerlerinde çıkacakları mi'raclar, asansörler** وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا **ve odalarına kapılar.** Hep gümüşten, yâhud altından. وَسُرُرًا **Ve serirler,** kanape, koltuk, sandalye عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ **ki, üzerlerine kurulurlar** وَزُخْرُفًا **hem de zuhrûf,** yâni altın yaldızlı, nakışlar, zînetler yapardık. وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ **Bunlar ise, hakikatte hiçbir şey değil,** لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **ancak dünya hayatının aldatıcı metaıdır.** وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ **Halbuki Rabbın'ın indinde âhiret** hayat ve saadeti, لِلْمُتَّقِينَ **müttekîlere mahsûstur.** Bir

---

Câh: Makam. **Tevbîh:** Azarlama.

gün gelip Allah'a gidileceğini sayarak küfrü mâ'siyetten korunup fezâil ile mütehallî olanlarındır. Büyük, işte korunup da o âhireti kazanandır.

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتّٰى إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾ فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾ فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ ﴿٤٤﴾ وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

36- Ve her kim, Rahman'ın zikrinden teâmî ederse Biz, ona bir Şeytan sardırırız artık o, ona arkadaştır.

37- Ve herhalde onlar, onları yoldan çıkarırlar, onlar ise, onları doğru sanırlar.

38- Nihâyet Bize, geldiği vakit: «Ah, der, keşke benimle senin aranda

Teâmi: Görmezlikten gelme.

iki maşrık bu'du olsa idi. Sen, ne kötü arkadaşmışın.»

39- Böyle demek, bugün size hiç de fâide vermez. Çünkü zulmettiniz, hepiniz azâbda müştereksinizdir.

40- O halde sen mi işittireceksin o sağırlara? Yâhud hidâyet edeceksin, o körlere ve açık bir dalâl içinde bulunanlara?

41- Şu halde şayed Biz, seni alır götürür isek elbette onlardan intikam alacağız.

42- Yâhud onlara yaptığımız vaîdi sana gösterirsek şübhe yok ki, Biz, ona da muktedîriz.

43- Sen, hemen o sana vahyolunana tutun. Muhakkak ki, sen, doğru bir yol üzerindesin.

44- Ve muhakkak ki, o, hem senin için, hem kavmin için bir şereftir ve ileride ondan mes'ul olacakınız.

45. Senden evvel gönderdiklerimize sor Resûllerimizden. Biz, Rahmân'dan başka ibâdet olunacak ilâhlar yapmış mıyız?

وَمَنْ يَعْشُ «Kim körlük ederse.»

AŞÂ: Gözde bir nev'i za'f ve tavuk karanlığı ta'bîr olunan görmemezlik, bir nevi körlük. Fakat burada murad, öyle körlük edip de görmemezlikten gelmektir. عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ **Rahmân'ın zikri,** Kur'ân, yâni her kim Kur'ân'dan göz yumup görmemezlik eder, O'nun irşâdını dinlemezse ki, Kureyş böyle yapmışlardı. لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ **«Ve «ne olurdu şu Kur'ân iki memleketten bir büyük adama indirilse idi« dediler»** demişlerdi.

وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا ... **«Senden evvel gönderdiklerimize sor Resûllerimizden. Biz, Rahman'dan başka ibâdet olunacak ilâhlar yapmış mıyız?»** Bundan murad, Enbiyâ'nın icmâı ile Tevhîd'e istişhaddır ki, bununla hem o icmâ' ihbâr edilmiş, hem te'yîdi zımnında teharri emrolunmuştur. Yâni haberin olsun ki, Peygamberlerin hepsi Allah'dan başka ma'bud olmadığında müttefiktir. Hiçbirisi, müşrikliği, putperestliği kabul etmemiştir. İstersen ümmetlerinin mü'min ulemâsından, eserlerinden ve ruhlarından sor. Yâhud ictihâd ile tedkîk edip istidlâl eyle. İbn Abbas'dan Atâ şöyle rivâyet etmiştir ki: Resûlullah, Mescid-i Aksa'ya İsra olunduğu vakit, Allah Teâlâ, bütün mürselîni ba's buyurdu. Cebrail, ezan okudu, kamet getirdi. *«Ya Muhammed, geç öne bunlara namaz kıldır»* dedi. Resûlullah, namazdan fâriğ olduktan sonra, Cebrâil: «Ya Muhammed, dedi, وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا ... ***«Senden evvel gönderdiklerimize sor Resûllerimizden. Biz, Rahmân'dan başka ibâdet oluna-***

Teharri: Araştırma. **Fariğ:** İşini bitirmek.

cak ilâhlar yapmış mıyız?» Aleyhissalâtü vesselâm da: ***«Sormam, çünkü şekk etmiyorum»*** buyurdu.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى
بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَقَالَ اِنّ۪ي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ
﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾
وَمَا نُر۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَاۘ وَاَخَذْنَاهُمْ
بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَ
السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ
﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾
وَنَادٰى فِرْعَوْنُ ف۪ي قَوْمِه۪ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ ل۪ي مُلْكُ مِصْرَ
وَهٰذِهِ الْاَنْهَارُ تَجْر۪ي مِنْ تَحْت۪يۚ اَفَلَا تُبْصِرُونَۜ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْ هٰذَا
الَّذ۪ي هُوَ مَه۪ينٌ وَلَا يَكَادُ يُب۪ينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَٓا اُلْقِيَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ
مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِن۪ينَ ﴿٥٣﴾ فَاسْتَخَفَّ
قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْماً فَاسِق۪ينَ ﴿٥٤﴾
فَلَمَّٓا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٥٥﴾
فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفاً وَمَثَلاً لِلْاٰخِر۪ينَ ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

46- Celâlım hakkı için, Musa'yı âyetlerimizle Fir'avn'a ve cem'iyyetine gönderdik, vardı: «Haberiniz olsun, dedi, ben, bütün âlemerin Rabbının Resûlüyüm.»

47- Vaktâ ki, onlara böyle âyetlerimizle vardı, birdenbire onlar, bunlara gülüverdiler.

48- Her ne âyet de gösteriyorsak onlara mutlak birbirinden büyüktü. Tuttuk onları azâba de çektik ki, rücû' edeler.

49- Bu halde diyorlardı ki: «Gel ey sâhir, bizim için Rabbına bir duâ et, sende olan ahdi hürmetine. Çünkü biz, artık yola geleceğiz.»

50- Bunun üzerine kendilerinden azâbı açtığımız vakit da derhal cayıverdiler.

51- Ve Fir'avn, kavminin içinde şöyle bağırdı: «Ey kavmim, Mısır mülkü benim ve hep şu nehirler benim altımdan akıyor değil mi? Artık gözünüzü açsanız â.

52- Yoksa ben, şundan daha hayırlı değil miyim ki, o hem hakîr, hem de merâmını anlatamıyor?

53- Eğer O, dediği gibi ise, üzerine altın bilezikler atılsa ya! Yâhud yanında Melâikeler dizilse gelse ya!»

54- Bu sûretle kavmini istihfâf etti. Onlar da, ona itaat eylediler. Çünkü dinden çıkmış, fâsık bir kavm idiler.

55. Böyle vaktâ ki, Bizi gadaba da'vet ettiler. Biz de, kendilerinden intikam aldık. Hepsini birden gark ediverdik.

56- Gark ediverdik de, onları sonrakiler için hem bir selef, hem bir mesel kıldık.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى **«Celâlim hakkı için Musa'yı âyetlerimizle Fir'avn'e ve cemiyetine görderdik.»** Bu kıssanın sevkinde iki vech-i münâsebet vardır. Kureyş, Peygamber'in dünya serveti olmadığından dolayı büyüklüğünü takdîr etmedikleri gibi Fir'avn da, Hazret-i Musa'ya karşı, اَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ **«...Ey kavmim! Mısır mülkü benim ve hep şu nehirler benim altımdan akıyor değil mi? Artık gözünüzü açsanıza.»** diye öyle gururlanmıştı. Bu sûretle bu kıssa, Peygamber'i tesliye ve takviye ile hasımlarını inzâr sadedindedir. Bir de وَاسْئَلْ مَنْ اَرْسَلْنَا (*«Senden evvel gönderdiklerimize sor."* Zuhruf-43/45) suali üzerine, bir cevabı dahi tazammun eder. Binaenaleyh asıl maksad kıssanın tekrarı değil, bu cevabların takrîridir. Bununla beraber nefs-i kıssada da diğer yerlerde bulunmayan nükteler dahi eksik değildir.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ
مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوا ءَأٰلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ
مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا
عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَاءُ
لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰئِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾
وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هٰذَا صِرَاطٌ
مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٢﴾ وَلَمَّا جَاءَ عِيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ
قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ
فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ
هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ
مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾
هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾ الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا
الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾

Meâl-i Şerifi

57- Ve vaktâ ki, Meryemin oğlu, bir mesel olarak ortaya atıldı derhal kavmin O'ndan çığrıştılar.

58- «Ya, dediler, bizim ilâhlarımız mı hayırlı, yoksa O mu?» Bunu, sana sırf bir cidâl olarak fırlattılar. Doğrusu onlar, çok husûmetli bir kavimdirler.

59- Hayır o ilâh değil, halis bir kuldur. Biz, O'na in'âm ettik ve kendisini Benî İsrail için bir mesel yaptık.

60- Ve dilersek sizlerden de Melâike yaparız. Arzda halef olurlar.

61- Ve hakikat O, Saat için bir ilimdir. Onun için sakın O Saatin geleceğinde şekk etmeyin de bana tâbi' olun, işte bu yegâne doğru yoldur.

62- Ve sakın sizi Şeytan çelmesin. Çünkü O, size belli bir düşmandır.

63- İsa da, o beyyınelerle geldiği vakit şöyle dedi: «Ben size hikmet ile ve ihtilâf edip durduğunuz şeylerin bâzısını size beyân edeyim diye geldim. Onun için Allah'dan korkun ve bana itaat edin.

64- Haberiniz olsun, Allah benim Rabbim, sizin de Rabbiniz ancak O'dur; onun için hep O'na ibadet edin. İşte bu, yegâne doğru yoldur.

65- Sonra o hizibler, kendi aralarında ihtilâf ettiler. Onun için elîm bir günün azâbından vay o zulmedenlere.

66- Hep O Saate, hiç farkında değillerken ansızın onun başlarına gelivermesine bakıyorlar.

67- Dostlar, o gün birbirlerine düşmandırlar, müstesnâ ancak müttekîler.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا **İbn Meryem, bir mesel olarak ortaya atılınca,** yâni وَاسْأَلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ (*«Senden evvel gönderdiklerimize sor Resûllerimizden. Biz, Rahmân'dan başka ibâdet olunacak ilâhlar yapmış mıyız?"* Zuhruf-43/45) buyurulmasına karşı Nasâra'nın İsa'ya ilâh ve İbnullah dedikleri bir i'tirâz misâli olarak ileri sürüldüğü zaman, اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ **birdenbire kavmim, yâni Kureyş, ondan keyiflenerek «hahh, hah» diye haykırışıyorlardı.** وَقَالُوا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ **«Ya, bizim ilâhlarımız mı daha hayırlı yoksa O mu?» dediler.** Bunlar, sûrenin başında geçtiği üzere Melâikeye Allah'ın kızları diyorlar ve onları mâ'bûd ittihâz edip namlarına putlar dikerek ibâdet ediyorlardı. Şimdi Hıristiyanların İsa'ya ilâh dedikleri mevzuu bahs olunca keyiflenerek bir velvele ile diyorlar ki: »Bizim ilâh deyip ibâdet ettiğimiz Melâikeler, Meryem'in oğlundan daha hayırlı değil mi, o ilâh oluyor da bizimkiler neye olmasın?» مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا **O'nu, sana sırf bir cedel olarak irâd ediyorlar.** O i'tirazın hak olduğuna kâni olup da bir hakkı izhâr eylemek için

münâzara değil, gûya seni ilzâm edeceklermiş gibi mücerred cedel için onu ileri sürüyorlardı. بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ **Doğrusu onlar, çok hüsümetçi adamlar.** Husûmette şedîd, çekişmeğe harîs, nizâ'da mâhir kimseler. Onların i'tirâzlarını ve hallerini böyle hikâye ettikten sonra hakikatin beyâniyle mes'elenin halli ve cevabın tahkîkı için buyuruluyor ki: إِنْ هُوَ **O, Meryemin oğlu İsa, hakikatte başka bir şey değildir,** ne ilâhtır, ne de Allah'ın oğludur. إِلَّا عَبْدٌ **Ancak bir abid, halîs bir kuldur.** أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ **Ki, Biz, O'na in'âm etmişizdir.** Nübüvvet ve risâlet vermişiz. وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ **Ve O'nu Benî İsraîl için bir mesel kılmışızdır.** Benî İsraîl için imtisâl numûnesi olmak üzere acîb bir âyet, bir kudret delîli ki, dillerinde dâsitân olmuştur. Yoksa dedikleri gibi ilâh ve ibnullah değil. وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً **Dilersek elbet sizlerden de Melâike yapardık.** İsa'yı Benî İsraîl için mesel olarak yaratıp Meryem'den doğurttuğumuz gibi, sizlerden de Melekler doğurtarak o sizin Allah'ın kızları ilâhlarımız dediğiniz Melâike evlâdınız olur, فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ **arzda size halef olurlar.** Yâhud hilâfet yaparlardı. وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ **Muhakkak ki, O Saat, için bir ilimdir de.** Saatin geleceğini, ölülerin dirilip kıyâm edeceğini bildiren bir delîl ve alâmettir. Çünkü İsa, gerek zuhuru ve gerek emvâti ihya mu'cizesi ve gerek emvâtın kıyamını haber vermesi i'tibariyle Kıyametin vaki' olacağına bir delîl olduğu gibi hadîste vârid olduğuna göre nüzulü de, Eşrât-ı Saattendir. فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا **Onun için sakın O'nda, yâni saatte şekketmeyin** وَاتَّبِعُونِ **de bana tâbi' olun.** Yâni benim hidâyetime, şerîatime göre sâde bana ibâdet ve ubûdiyyet edin, başka ma'bûdlar peşinde gitmeyin. هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ **İşte bu, biricik doğru yoldur.** Ki, onu tutan, dalâle düşmez. وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ **Ve sakın sizi Şeytan çelmesin.** Bu doğru yoldan, o hak tâbiiyyetinden saptırmasın. إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ **Çünkü O, size açık bir düşmandır.** Kendi gizli olsa da, düşmanlığı açıktır. Zira sizi, cennetten çıkardı, belâlara soktu. Şimdi asıl mevzu-ı bahsolan İsa'nın Ulûhiyyeti mes'elesinin açık *halline* gelelim. İsa, hiç bir zaman öyle bir dâvâda bulunmamış olduğunu göstermek için buyuruluyor ki: وَلَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ **Vaktâ ki, İsa, o beyyinelerle, açık mu'cizelerle geldi,** قَالَ şöyle dedi: قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ **«Ben, size hikmet ile, yâni Nübüvvet ve Kitab ile geldim.** وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ **Hem de hakkında ihtilâf edip durduğunuz şeylerin bâzısını beyân edeyim diye geldim.** فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ **Onun için Allah'dan korkun ve bana itaât edin.** Tebliğâtımı dinleyin, tutun. Şöyle ki: إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ **Haberiniz olsun Allah, benim Rabbım, sizin de Rabbınız ancak O'dur.** فَاعْبُدُوهُ **Onun için hep O'na ibâdet edin,** ancak O'nu ma'bûd tanıyın. هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ **işte bu, biricik doğru**

Dâsitân: Destan. **Emvât:** Ölüler. **Eşrât-ı Saat:** Kıyamet alâmetleri.

yoldur. İşte İsa, böyle dedi. O'nun bütün tebliğâtının hülâsası budur. (Sûre-i Bakara'ya ve Sûre-i Meryem'e de bak!)

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ **Sonra hizibler, herbiri bir maksadla toplanan fırkalar, kendi aralarında ihtilâf çıkardılar.** Yehudîler, başka söylediler. Nasâra da, muhtelif fırkalara ayrıldılar. İlâh, ibnullah lâflarını da onlar çıkardılar فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا **Artık vay o zulmedenlere,** gerek ifrat ve gerek tefrit suretiyle haksızlık eden hiziblere. مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ **Elîm bir günün azâbından** ki, Kıyâmet günüdür. هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ **Hepsi başka değil, yalnız Saate bakıyorlar.** Gerek o hıziblerden, gerek Kureyiş'ten bütü O zâlimler, hep o azâb saatinin gelmesine bakıyorlar. أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ **Ki, farkında değillerken ansızın kendilerini bastırıverecek «Dostlar o gün birbirlerine düşmandırlar, müstesnâ ancak müttekîler.»**

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾
الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ
وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ
وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
﴿٧١﴾ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾
لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾
إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ
فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ
﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾
لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾ أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا
فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾ أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلُنَا

لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾ قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴿٨١﴾
سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ
يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾ وَهُوَ الَّذِي
فِي السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِي الْاَرْضِ اِلٰهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾
وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ
عِلْمُ السَّاعَةِ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾
وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ
﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِ يَا رَبِّ اِنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾
فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

Meâl-i Şerifi

68- Ey benim kullarım, size hiç korku yoktur bugün ve siz mahzun da olmayacaksınız.

69- Benim âyetlerime iman edip de halîs müslüman olan kullarım.

70- Girin cennete, siz ve zevceleriniz, sürûrlar, neş'eler içinde.

71- Altından tepsiler ve küplerle üzerlerine dönülür dolaşılır, nefislerin hoşlanacağı, gözlerin lezzet alacağı şeyler hep orada ve siz, orada muhalledsiniz.

72- Ve işte bu, sizin çalıştığınız ameller sebebiyle vâris kılındığınız cennet.

73- Sizin için onda çok meyveler vardır, onlardan yiyeceksiniz.

74- Haberiniz olsun ki, mücrîmler, cehennem azâbında muhalleddirler.

75- Kendilerinden o azâb gevşetilmez ve onlar onun içinde her ümidi kesmişlerdir.

76- Ve Biz, onlara zulmetmemişizdir ve lâkin kendileri zâlim idiler.

77- Ve şöyle çığrışmaktadırlar: «Ya Mâlik, Rabbın işimizi bitiriversin.» O, demiştir ki: «Herhalde siz duracaksınız.»

78- Celâlım hakkı için Biz, size hakkı gönderdik ve lâkin ekseriniz hakkı hoşlanmayanlarsınız.

79- İşi sıkı mı büktüler, fakat işte sıkı büken Biziz,

80- Yoksa Biz, onların sırlarını ve fısıltılarını işitmeyiz mi sanıyorlar? Hayır işitiriz, hem de yanlarında elçilerimiz vardır, yazarlar.

81- De ki: «Rahman'ın bir veledi olsa ben, ona tapanların birincisi olurdum"

82- Tenzih O Sübhâna, O göklerin ve yerin Rabbı, Rabü'l-Arş'a onların vasıflarından.

83- Şimdi bırak onarı dalsınlar, oynaya dursunlar, tâ va'dolundukları günlerine çatasıya kadar.

84- Hem O, O'dur ki, gökte de ilâh, yerde de ilâhdır ve hakîm O'dur, alîm O.

85- Ve ne yücedir ki, göklerin, yerin ve bütün aralarındakilerin mülkü O'nun. Saate ilim de O'nun nezdindedir ve hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

86- O'ndan bilerek hakka şehâdet eden kimseler müstesnâ.

87- Celâlim hakkı için, sorsan onlara: «Kendilerini kim yarattı.» Elbette, «Allah» derler. O halde nasıl çevrilirler?

88- Onun, «Ya Rabb» demesi hakkı için herhalde onlar imana gelmez bir kavimdirler.

89- Şimdi sen, onlardan sarf-ı nazar et de. «selâm» de. Artık ileride bileceklerdir.

... يَا عِبَادِ **«Ey benim kullarım, size hiç korku yoktur bu gün ve siz mahzun da olmayacaksınız.»** Allah için sevişen o müstesnâ müttekilere. O günkü hitâb-ı İlâhî'yi hikâyedir ki, bu hatabenin letâfetine doyulmaz. Allah Teâlâ, bizleri de bu kullarından eyliye.

تُحْبَرُونَ Bunda üç mânâ gösterirler.

1) Habârı, yâni eseri yüzlerinizde zâhir olacak sûrette sevindirip neş'elendirileceksiniz.

2) Hüsn-i hey'et mânâsına hıbrden, süslenip zinetleneceksiniz.

3) Vasf-ı cemîlde mübâleğa mânâsına habrden, son derece ikram oluna-

---

Hıbr: (Hıbre: Yemeni, alacak renkli bez).

caksınız. يُطَافُ عَلَيْهِمْ **«Altından tepsiler ve küplerle üzerlerine dönülüp dolaşılır.»**

Cennete girdikten sonraki neş'elerinden bir nebzeyi hikâyedir. Onun için girdiklerinde kendileri müşahede halinde bulunacaklarından burası, عَلَيْكُمْ diye kendilerine hitâb edilmeyip, عَلَيْهِمْ diye gıyâb ile dünyadakilere hikâye edilmektedir. Yâni o emir üzerine girecekler, girdiklerinde etraflarında tavâf olunacak cennet hizmetçileri tarafından üzerlerine dönüp dolaşılacak. بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ **Altın safhalar, tepsiler, tabaklar.** Ebu Hayyan nakleder ki, Kisaî, şöyle demiştir: «Kas'aların en büyüğü cefnedir, sonra kas'a gelir on kişiye yetişir, sonra sahfe beş kişilik, sonra mekîle iki üç kişilik.» وَأَكْوَابٍ **Ve küplerle.** Küp, dilimizdeki mânâsından farklıdır. Kulpu ve emziği olmayan ibrik diye ta'rîf edildiğine göre surâhi ve desti demek olur. وَفِيهَا **Hem onda, o cennette,** مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ **nefislerin hoşlanacağı** وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ **ve gözlerin lezzetleneceği her şey var.** وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **Ve siz, orada ebedî kalacaksınız.** Görülüyor ki, arada gıyâba bir iltifat yapıldıktan sonra yine hitâba geçilmiştir. وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي **Ve işte bu, o cennettir ki,** أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **siz, buna yaptığınız ameller sebebiyle vâris kılındınız.** İşte Allah için sevişip korunan müttekilere böyle denecek. Nitekim Sûre-i A'raf'ta da, وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (*«...ve şöyle nidâ olunmaktadırlar: İşte bu gördüğünüz o cennet ki buna amelleriniz sebebiyle vâris kılındınız."* Arâf-7/43) buyurulmuştu. Misar ta'bîri için oraya bak! لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ **Sizin için orada çok meyveler, yemişler var.** Amellerin semeresi olarak Allah Teâlâ'nın fadliyle kat kat fazlalaştırılmış olan lezîz meyveler. مِنْهَا تَأْكُلُونَ **Onlardan yiyeceksiniz.** Fâkihe, açlık için değil, zevk ve lezzet için yendiği cihetle cennette yalnız fâkihe yeneceği anlatılmıştır.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ **«Haberiniz olsun ki mücrîmler cehennem azabında muhalleddirler.»** Bununla da mücrimlerin hali hikâye olunuyor ki, mücrîmlerden murad, iman ve İslâm'ı olmayanlardır. يَا مَالِكُ **Mâlik,** Cehennem muhâfızının ismidir. لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ **«Rabbın aleyhimizde kaza buyuruverirsin»** yâni işimizi bitiriverirsin diye bağırışmaktadırlar ki, öldürüversin de bizi bu azabdan kurtarıversin demektir. Buna karşı قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ **buyurmuştur ki, her halde siz duracaksınız,** kalacaksınız, size ölümle ve sâire ile halâs yok. İbn Abbas'dan mervidir ki, bu cevab da bin sene sonra verilir. Bâzılarından yüz, İbn Ömer Hazretleri'nden de, kırk diye rivâyet olunmuştur ki, üçü de, kesretten kinâye olsa gerektir. لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ **Celâlim hakkı için Biz, size hakkı gönderdik.** وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ **Velâkin sizin ekseriniz hakkı hoşlanmayanlar-**

Kas'a: Çanak, yemek kabı (10 kişilik). **Cefne:** Büyük çanak. **Sahfe:** Küçük çanak (5) kişilik).

sınız. Evvelki «حق» ahd için, yâni Peygamber'le gönderilen Dîn-i hak, Tevhid ve Kur'ân, ikincisi cins içindir. Ekseriyyetin hoşlanmadığı ale'l-ıtlak cins-i haktır. Gönderilen ma'hûd hakka nazaran hepsi de kârihtir. أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا **«İşi sıkı mı büktüler? Fakat işte sıkı büken biziz.»** Bu âyet mücrimlerin âhiretteki hallerini hikâyeden Kureyş mücrimlerinin dünyadaki hallerine intikâldir. Mukatil'den nakledildiğine göre bu âyet, Mekke müşrîklerinin Dârü'n-Nedve'de Resûlullah'a bir sû-i kasd tertibi kararlaştırmaları sebebiyle nâzil olmuştur.

İBRÂM: Bir ipi katlayıp sağlam bükmektir. Bundan her ne sûretle olursa olsun bir şeyi muhkemleştirmek mânâsına da kullanılır. Mübrem, muhkem demektir. Yâni o cidalcı hasım kavim, yalnız hakkı hoşlanmamakla kalmayıp sağlam bir iş yaptılar. İşi mübremleştirdiler, sağlamlaştırdılar mı? Peygamber'e karşı bir tuzak kurmağa karar mı verdiler? فَإِنَّا مُبْرِمُونَ **Fakat işin sağlamını, mübremini Biz yaparız,** onlarınki hiç kalır. أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ **Yoksa Biz, onların sırlarını ve fısıltılarını işitmeyiz mi sanıyorlar?** بَلَى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ **Hayır, hem onların yanlarında bizim Resûllerimiz vardır, yazarlar.** Hafaza Melâikesi, Kiramen Kâtibîn. Burada, Sûre'nin hâtimesi olmak üzere makâsıdını hulâsa etmek üzere buyuruluyor ki: وَقِيلِهِ يَا رَبِّ **«Onun Yarab demesi hakkı için herhalde onlar imana gelmez bir kavimdirler.»** قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ **«De ki, Rahman'ın bir veledi olsa»**

Bu «vav»'ın atfolması da muhtemil ise de, kasem için olması daha selîstir. Zamîr, Resulullah'a râci'dir. Böyle hitâb esnasında gâib zamiri, Peygamber'in şânına bir ta'zîm ifade eder. Yâni Peygamber'in: «Ya Rabb, ya Rabb» diye duâ etmesi hakkı için söylerim ki, إِنَّ هَؤُلَاءِ **şunlar,** şu mekre kalkışan müşrîkler, قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ **imana gelmez kimselerdir.** فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ **«Şimdi sen onlardan sarf-ı nazar etde, selâm: de artık ileride bileceklerdir.»**

Şimdi bu Sûre-i Zuhrûf'un hatimesi olan işbu فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ inzârını, bir nevi' beyâh siyakında Sûre-i Duhân başlıyor.

Mekîle: Küçük çanak, (2,3 kişilik). **Ma'hûd:** Vaadedilen söz. **Kârih:** Kazanılmış. **Selîs:** Fasih ve beliğ olan, kolay olan.

DUHÂN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 59

Sûre-i Duhân Mekkîdir.
Âyetleri : Elli dokuzdur.
Kelimeleri : Üç yüz kırk.
Harfleri : Bin dört yüz kırktır.
Fasılası : م ، ن harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا
كُنَّا مُنْذِر۪ينَ ﴿٣﴾ ف۪يهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَك۪يمٍ ﴿٤﴾ اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا
اِنَّا كُنَّا مُرْسِل۪ينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦﴾
رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِن۪ينَ ﴿٧﴾
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ي وَيُم۪يتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨﴾ بَلْ هُمْ
ف۪ي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَٓاءُ بِدُخَانٍ
مُب۪ينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ

عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ اَنّٰى لَهُمُ الذِّكْرٰى وَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ
مُب۪ينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾
اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَل۪يلًا اِنَّكُمْ عَٓائِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ
الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى اِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ
وَجَٓاءَهُمْ رَسُولٌ كَر۪يمٌ ﴿١٧﴾ اَنْ اَدُّٓوا اِلَيَّ عِبَادَ اللّٰهِ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ ﴿١٨﴾
وَاَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِ اِنّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿١٩﴾
وَاِنّ۪ي عُذْتُ بِرَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا ل۪ي
فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُٓ اَنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَاَسْرِ
بِعِبَاد۪ي لَيْلًا اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا اِنَّهُمْ
جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾
وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَر۪يمٍ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا ف۪يهَا فَاكِه۪ينَ ﴿٢٧﴾
كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا اٰخَر۪ينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَٓاءُ
وَالْاَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَر۪ينَ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- حم

2- Hem Kitab-ı mübîn hakk için

3- Elhak Biz, onu bir mubârek gecede indirdik. Çünkü Biz, nezîr gönderiyorduk.

4- Bir gece ki, her hikmetli emir onda ayırd edilir.

5-Tarafımızdan emir. Çünkü Biz, Resûl gönderiyorduk.

6- Rabbın'dan bir rahmet olarak, hakikat O, öyle semî', öyle alîmdir.

7- O, göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin Rabbı'dır, ehl-i yakîn olsanız.

8. O'ndan başka Tanrı yoktur, hem diriltir, hem öldürür. Hem sizin Rabbımız, hem de evvelki atalarınızın Rabbı.

9- Fakat onlar, şekk içinde oynuyorlar.

10- O halde gözet o semânın açık bir duman ile geleceği günü.

11- Ki, nâsı saracaktır. Bu, bir elîm azâbdır.

12- «Rabbenâ, bizden bu azâbı aç. Çünkü biz, mü'minleriz» diyecekler.

13- Onlara düşünmek, ibret almak nerede? Kendilerine apaçık anlatan bir Resûl geldi de.

14- Sonra ondan döndüler, öğretilmiş dediler, bir mecnûn dediler.

15- Biz, o azâbı biraz açacağız, fakat siz yine döneceksiniz.

16- Amma o büyük satvetle sıkıvereceğimiz gün her halde Biz, intikam alacağız.

17- Celâlım hakkiçin onlardan evvel Fir'avn'ın kavmini fitneye düşürdük. Onlara da, kerîm bir Resûl gelmişti.

18- Şöyle diye: «Allah'ın kullarını bana teslîm edin. Çünkü ben, size emin bir Rasulüm.

19-Ve Allah'a karşı baş kaldırmayyın,çünkü ben size açık bir bürhân ile geliyorum.

20- Ve haberiniz olsun ki, ben, sizin beni recminizden Rabbım ve Rabbınıza sığınmışımdır.

21- Onun için eğer bana iman etmezseniz bâri benden çekilin.»

22- Sonra Rabbına duâ etti: «Bak bunlar, mücrim bir kavim» dedi.

23- «Hemen, buyurdu, kullarımı geceleyin yürüt. Çünkü siz, ta'kîb olunacaksınız.

24- Ve denizi açık bırak. Çünkü onlar, ordu halinde gelip gark olunacaklar.»

25- Neler terketmişlerdi: Ne cennetler, ne kaynaklar,

26- ne çiftlikler, ne kerîm makam.

27- Ve içinde zevk sürdükleri ne ni'met ve refah.

28- Evet öyle ve hep onları başka bir kavme miras kıldık.

29- Binnetice ne gök ağladı üzerlerine, ne yer, ne de imhâl olundular.

حم Rahman'ın, ruh-ı Muhammedî'de tecellî eden ledünnî rahmetinin bir remzi icmâlîsi. وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ **Hem de O Kitab-ı mübîn'e olsun.**

MÜBÎN: Beyânı güzel, ifadesi, parlak. Kitab-ı mübîn, bir bakıma Levhî Mahfûz olabilirse de Kur'ân olması zamir i'tibariyle daha mütebâdir daha mütenasıktır. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ **Ki biz, onu mubârek bir gecede indirdik.** Ekser müfessirînin kavlince bu mübarek gece, Kadir gecesidir. İkrim'e ve daha bâzıları ise, «Şâbânın yarısı gecesi» demişlerdir. Keşşaf tefsirinde der ki: «leyle-i mübareke, leyle-i Kadir'dir. Bir de denildi ki, Şâbânın yarısı gecesidir ki, bunun dört adı vardır. Leyle-i mübareke, leyle-i Berae leyle-i sakk, leyle-i rahmet ve denildi ki, bununla leyle-i Kadir arasındaki kırk gün vardır. Leyle-i Berae ve sakk tesmiye olunması hakkında da denilmiştir ki: Harac tamamen alındığı vakit onlara beraetlerini nâtık bir sakk (bir sened) yazıldığı gibi Allah Teâlâ da, bu gece mü'min kullarına berâet yazar.[1] Ve denilmiştir ki, Bu gecede beş haslet vardır:

2) Bundaki ibâdetin fazîleti. Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurmuş ki: *«Her kim, bu gece yüz rek'at namaz kılarsa Allah Teâlâ ona yüz Melek gönderir. Otuzu, ona cenneti tebşîr eyler, otuzu, ona cehennem azâbından te'minat verir, otuzu da, ondan dünya âfâtını def'ederler, onu da, ondan Şeytanın tuzaklarını hîlelerini def'ederler.»*

3) Nüzûl-ü rahmet. Aleyhissalâtü vesselâm, buyurmuştur ki: *«Allah Teâlâ, bu gece ümmetime öyle rahmet eder ki, Benî Kelb ağnâmının kılları sayısınca.»*

4)Husûl-i mağfiret. Yine Aleyhissalâtü vesselâm, buyurmuştur ki: (*«Allah Teâlâ, bu gece bütün müslümanlara mağfiret buyurur, ancak kâhin yâhud sahir, yâhud müşâhin (çok buğuzkâr) yâhud içkiye düşkün olan,yahud ebeveynini inciten,yahud zinaya musırr olan müstesna."* İbni Mace Mukaddime-191)

5) Bunda, Resulüllah'a şefaatin tamamı verilmiş olmasıdır. Çünki Resulüllah, Şabanın onüçüncü gecesi niyaz etti, üçte ikisi verildi. Ondördüncü ge-

[1] Bunun için lisanımızda «Berat gecesi» diye ma'ruf olmuştur ki, hem berâet muhaffefidir, hem sakk mânâsına gelir.

İmhal: Muhlef verme, fırsat tanıma. **Ledünni:** Gizli halleri bilme, gizli olan. **Mütebâdir:** Birdenbire akla gelen. **Mütenasık:** Birbirine uygun olan. **Sakk:** Kitap **Ağnam:** Koyunlar.

cesi niyaz etti, hepsi verildi. Ancak Allah'tan deve kaçar gibi kaçanlar başka. Bir de bu gece Zemzem suyunun bariz bir surette artması Adet-i İlahiyedendir. Mamafih ekserin kavli bu leyle-i mubareke ile murad Kadir gecesidir. Çünkü إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ *(«El Hakk! Biz indirdik onu kadir gecesi.«* Kadir-97/1)buyrulmuştur. Bir de فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ *(«Bir gece ki her hikmetli emir onda ayırt edilir.«* Duhan-44/4) kavli تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ *(«İner peyderpey Melaike ve ruh onda izniyle Rabblarının her bir emirden"*Kadir-97/4) kavline mutabıktır. Bir de شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ *(«O şehri ramazan ki insanları irşat için hakk furkanı hidayet delili beyyineler halinde Kur'an onda indirildi...«* Bakara-2/185 buyrulmuştur. Ve ekser akvakde Kadir gecesi Ramazan'dadır. Eğer dersen «Kur'an' ın bu gecede indirilmesinin manası nedir?« Derim ki; şöyle dediler: Yedinci sema'dan Dünya sema'ya bir cümle olarak indi. Sefere-i Kiram Leyle-i Kadirde istinsahiyle emrolundu. Cibril Aleyhisselam da, nücumen nücumen (kısım kısım) Resulüllah'a indiriyordu..« Keşşef'ın inzal hakkındaki bu son beyanı, Leyle-i Berae diyenlerin kavline müntabık olmuş oluyor. Zira Leyle-i Kadir'de ibtida Peygambere indirilmeğe başlamıştır. Onun için kadı ve Ebussüud şöyle demişlerdir. «İbtida o gece indirilmeğe başladı, yahud o gece cümleten Levh'ten Sema-i Dünya'ya indirildi. ve Cibril Aleyhisselam, Sefereye(Yazıcı meleklere) imla etti. Sonra da Peygamber'e yirmi üç senede nücumen indiriyordu.« Fahreddin-i Razi de şöyle kaydetmiştir: «Rivayet olunur ki : Atıyye-i Haruri İbni Abbas Hazretlerinden إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ kavli ile إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ kavlinden şöyle süal etti.: «Allah Teala Kur'an'ı ayların hepsinde indirmiş iken bu nasıl sahih olur?« İbni Abbas, Radiyallahü anh Hazretleri de dedi ki: «Ey ibn esved, ben helak olsamda bu nefsinde kalsa cevabını da bulamasan helak olacaktın. Kur'an cümleten Levhi Mahfuz'dan Beyti Mamur'e nazil oldu ki, O Dünya semadadır. Sonra onun arkasından envaı vekaiye göre halen fehalen nazil oldu.« Demek ki Kur'an'ın bir nüzuli icmalisi, bir de nüzuli tafsilisi vardır. Nüzuli icmalisi, bir defada olmuştur. Buna daha ziyade inzal tabiri muvafıktır. Nüzuli tafsilisi de peyderpey yirmiüç senede olmuştur. Buna da tenzil tabiri muvafıktır. Bunların aynı manada kullanıldıkları da münker olmadığı gibi tenzilin her necmi ayrıca mülahaza olunduğu zaman yine inzal denilmek muvafık olacağından, birinin bir gecede, birinin de diğer gecede olması iki rivayetin tevfikına daha uygun gelecektir. Şu halde Leyle-i mübareke'nin, Leyle-i Berae olması إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ buyurulmasına münafi olmayacaktır.

Mesaib: Musibetten. **Vekayi:** Vuku bulan hususlar.

MÜBAREKE: Hayrı çok demektir. Çünkü Allah Teala bunda, kullarının menfeatine ait işler tehyie buyurur ki, yalnız Kur'an'ın inzali olsa yine yeterdi. Amma niçin gece indirildi. إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ **Çünki Biz münzir idik.** Yani inzar yapıyorduk. İnzar edecek nezir bir peygamber gönderiyorduk. Demek ki, Peygamber'in inzarı sıdk ile yapılması için evvel emirde onu kendi nefsinde duyması müktezayı hikmet idi. Buna da, en yaraşan gece olması idi. Gecenin mübarekliğine gelince: فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ **Her emri hakim onda ayırt edilir.** Her hikmetli mühim iş, yahut her muhkem, sağlam olması lazım gelen işler onda, yani gecede ayrılıp tedbir ve tevzi olunur.İ cra edilmek üzere sureti mahsusada ayrılır, yazılır. Bu cümle istinafiyye yahut da geceye sıfattır. Evvelkine göre mutlak gecede, ikinciye göre de o gecede demek olur. Ebussuud der ki: «Bu vasıf onun kadir gecesi olduğuna delalet eder. «يُفْرَقُ» nun manası da şu demek olur.: Gelecek seneye kadar ibadın erzakı, acali ve sair umuru yazılır, fasl olunur. Bir de denilmiştir ki: Bunun Levh'ten istinsahına Beraet gecesi başlanır, Kadir gecesi bitirilir. Erzak nüshası, Mikail'e, harbler, zelzeleler, hasifler, saikalar nüshası Cebrail'e ameller nüshası, semâ-i dünya sahibi İsrafil'e ki, büyük bir Melektir, mesâib nüshası da, Melekü'l-mevt'e verilir.» أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا **Tarafımızdan emir,** yâni emr-i hakîmden murad, doğrudan doğruya Allah'dan olan umûrdur. Yâhud tarafımızdan emir ile ayırt edilir. Yâhud أَنْزَلْنَاهُ zamirinden haldir, yâni o Kur'ân'ı tarafımızdan bir emir, bir ferman olarak indirdik. إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ **Çünkü Biz, risâlet veriyorduk** ki, Resûlün, elçinin elinde alâmet olmak üzere bir emirnâme, bir ferman bulunmak lâzım gelir. O risâlet ne için? رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ **Rabbın'dan bir rahmet olmak üzere,** ki, Risalet-i Muhammediyye, «Rahmeten lilâlemîn»'dir. İnzâr da onun içindir. إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **Hakikat O, öyle semi', öyle alîmdir.** Mazlumların muhtacların feryadlarını işitir, ihtiyaclarını bilir. Rabbin, رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا **«O göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin Rabbıdır, ehl-i yakın olsanız»** إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ **Eğer siz ikan sahibleri iseniz,** bu böyledir. لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ **«O'ndan başka tanrı yoktur.» Hem hayat verir, hem öldürür.** Bunu, müşâhede edip duruyorsunuz. رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ **Hem sizin Rabbınız, hem de evvelki atalarınızın Rabbı'dır.** Eski babalarınızı öldürmüş, şimdi size hayat vermiş, binaenaleyh körü körüne eski ataları taklid edeceğiz diye uğraşmamalı, O'nun emrine tâbi' olmalıdır. بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ **Fakat onlar, bir şekk içinde oynayanlar.** İkan sahibi değiller. Allah deseler de, ciddü iz'ân ile değil, şu beyân olunan şuûn-ı İlâhiyye'ye, Allah'ın kitab indir-

---

Tehyie: Hazırlama. **İtinafiyye:** Sözün başı, baştan başlama. **Acal:**Eceller. **Hasif:**Yağmuru çok olan bulut. **Şuûn:** İşler. **İkan:**Kesin bilgi

diğine, Peygamber gönderdiğine yakîn ile inanmıyor, eğleniyorlar. فَارْتَقِبْ **O halde muntazır ol, gözle.** İşte buradan inzâr başlıyor, artık gözet. يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ **O günü ki, semâ bir duhân-ı mübîn bir gelecek,** يَغْشَى النَّاسَ **nâsı saracak.**

DUHÂN-I MÜBÎN: Aşikâra duman. Bu duhan hakkında iki tefsîr rivâyet olunmaktadır. Birisi, İbn Mes'ud Hazretleri'nden mervî olduğuna göre, şiddetli açlık ve kaht seneleridir. Çünkü çok aç olan kimseye gerek gözlerinin za'fından ve gerek çok kuraklık ve kahtlık senelerde havanın fenalığından semâ dumanlı görünür. Bir de Arab, gâlib olan şerre «duhân» tesmîye eder. Nitekim dumanlı hava ta'bîrini biz de kullanırız. Vak'a şudur: Kureyş, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem'e isyanda ileri gitmek isteyince aleyhlerinde şöyle duâ etti: اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ وَاجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ *«Allah'ım, Mudar kabilesine karşı, cezanı şiddetlendir ve Yusuf'un seneleri gibi, senelerini göster."* (Buhari: Ezan-128) yâni Yusuf'un seneleri gibi kıtlık seneleriyle tazyîk olunmalarını niyaz eyledi. Bunun üzerine onları bir kaht yakaladı, hattâ cife, kemik, ilhiz [1] yediler. Kişi, yer ile gök arasını duman görüyordu. Söyleyenin sesini işitir, dumandan kendisini görmezdi. Buyurulduğu gibi halkı sarmıştı هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ **«Bu elîm bir azâb»** diyorlardı. Ebû Süfyan, bir kaç kişi ile Peygamber'e geldiler. Allah Teâlâ'ya ve rahîme and verdiler. Eğer dua eder de, bu hali üzerlerinden def'eylerse iman edeceklerine vaadleştiler. رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ **«Ya Rabbenâ, bizden azâbı aç, biz mü'miniz.»** Yâni açarsan iman edeceğiz demeleri de budur. İkinci tefsirde ise, Hazret-i Alî'den şöyle menkûldür: «Kıyametten evvel semâdan gelecek bir duhandır. Kâfirlerin kulaklarına girecek, tâ ki, her birinin başı püryân olmuş başa dönecek, mü'mine de ondan zükâm gibi bir hal ârız olacak ve bütün arz, içinde ocak yakılmış fakat deliği yok bir eve dönecek.» Huzeyfetibni'l-Yeman'dan rivâyet olunduğuna göre Resulullah, buyurmuştur ki: «Âyetın evveli duhan ve İsâ İbn Meryem'in nüzûlü ve Aden'in ka'rından çıkacak bir ateştir ki, nâsı, Mahşere sevkedecektir.» Huzeyfe: «Ya Resûlallah, o duhan nedir?» demiş. Resûlullah: يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ **«O halde gözet o semanın açık bir duman ile geleceği günü ki nâsı saracaktır.»** diye okuyup buyurmuştur ki: *«Meşrik ile Mağrib arasını dolduracak kırk gün kırk gece duracak, mü'min zükâm gibi olacak, kâfire sarhoş gibi burnundan kulağından*

[1)] «İlhiz, iri kene ve devenin tüyünü kan ile yoğurup pişirerek yapılan bir nevi' yemek ki, A'rab, kaht senelerinde yer.» Kamûs.

Kaht: Kıtlık, kuraklık. **Cife:** Büyük kene. **İlhiz:** Leş, ölü hayvan. **Puryan:** Kebap olma. **Zükâm:** Nezle.

girip aşağısından çıkacak.» Fahrüddin-i Razî, İbn Abbas'dan meşhur kavil bu olduğunu söyler. Mamafih duhân-ı mübîn ta'bîri buna, kelâmın sıyâkı da evvelkine daha mülâyımdır. Zira Resûlullah'ın hayatında olduğunu işrâb etmektedir. Buyuruluyor ki: اَنّٰى لَهُمُ الذِّكْرٰى **Onlara, ibret almak, bellemek nerede?** وَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ **Halbuki kendilerine bir Resûl-i mübîn geldi.** Açık âyetler, zâhir mu'cizelerle Allah tarafından gönderildiği besbelli olarak her şeyi apaçık anlatan, hem fiil-i hem, kavli ile mübîn olan bir Peygamber geldi. ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ **Sonra ondan yüz döndürdüler de,** وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ **«muallem, mecnun» dediler.** «Kâh muallem, ta'lim olunmuş, öğretilmiş Sekîf'ten birinin Acemî bir kölesi öğretiyor» dediler, kâh da «mecnun» dediler. Artık bu halde, bu kabiliyyette bulunan insanlara yalnız vukuatın ifâdesinden ibret almak, mütenebbih, olmak, sözünde durmak ne kadar uzak! اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَليلًا **Biz, azâbı biraz açacağız** اِنَّكُمْ عَٓائِدُونَ **muhakkak ki, siz döneceksiniz.** رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ **«Rabbenâ, bizden bu azabı aç, çünkü biz mü'minleriz diyecekler»** diye iman va'dinizde durmayacaksınız. Bu intibahı, bu رَبَّنَا diye yalvarışı, bu iman azmini unutup eski halinize küfrü küfrânınıza avdet edeceksiniz. يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى **Büyük sıkmakla tutup sıkacağımız gün.** Kıyamettir. اِنَّا مُنْتَقِمُونَ **Şübhesiz ki, Biz, intikam alırız.** عَٓائِدُونَ Ta'biri, azâbın da avdetini îmâ ettiğine nazaran, ikinci rivâyeti batşe-i kübrânın mukaddimesi olmak üzere burada mülâhaza etmek, iki mânâ beynini cemi' etse gerektir.

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ **Allah Teâlâ'nın intikamlarından bir nümûneyi beyândır.** Yine Fir'avn kavminden misâl getirilmesi, Fir'avn hükümetinin en büyük zulmü şer hükümeti olması ve اِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ (*«Fir'avn'dan çünkü o, üstün müsrîflerden idi."* Duhân-44/31) buyurulacağı üzere katil ve cinayâtta isrâf edenlerin en üstünü bulunması, i'tibâriyledir. فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ **Binnetîce üzerlerine ne gök ağladı, ne yer.** Bunda bir kaç vecih vardır:

1) Vahidî'nin «Basit»'te dediği vech ile Enes ibn Mâlik radıyallahü anh, rivâyet etmiştir ki, Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: ***«Hiçbir kul yoktur ki, semâda ona iki kapı olmasın. Bir kapıdan rızkı çıkar, bir kapıdan da ameli girer. O, öldüğü zaman onu gayb ederler ve ona ağlarlar.»*** Böyle buyurup, bu âyeti okudu. Buyurdu ki: *«Çünkü bunlar, yeryüzünde salih bir amel yapmamışlardı ki, yer ağlasın, semaya da ne salih bir amelleri, ne de hoş bir sözleri çıkmamıştı ki, semâ ağlasın.»*(Tirmizi,Tefsiru Sureti 44/2) Ekser müfessirînin kavli budur.

2) «Ehl-i sema» ve «ehl-i arz» takdirindedir. Yâni ne Melâike ağladı, ne

---

İşrab: Kapalı surette anlatma. **Muallem:** Öğretilmiş. **Batşe:** Sıkmak.

mü'minler. Belki onların helâkiyle mesrur oldular.

3) Büyük bir adam vefat ettiği zaman «cihan ağladı, yer, gök ağladı» gibi ta'bîrlerle musîbetin büyüklüğünü anlatmak için mübalağa edilmek âdettir. Sahib-ı Keşşaf, Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem'den nakleder ki, şöyle buyurmuştur: ***«Her hangi bir mü'min, ağlayıcıları gâib bulunan bir gurbette ölürse herhalde ona arzü semâ ağlar.»***

Cerir de, bir beytinde şöyle demiştir:

الشمس طالعة ليست بكاسفة * تبكي عليك نجوم الليل والقمر

Güneş doğmaktadır tutulmuş değil, Sana gecenin yıldızlarıyla ay ağlıyor.

Bir de bunda onları, tehzîle benzer bir tahkîr vardır. Yâni onlar, kendilerini öyle büyük addediyorlardı. Ölecek de öyle olmadı, belki âlem sevindi.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ
مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ
﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ
مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ ﴿٣٣﴾ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا
مَوْتَتُنَا الْأُولَى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ
كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا
لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾
إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي
مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ

Tehzîl: Alaya alma.

إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾ إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْأَثِيمِ
﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾
خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ
رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ
﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي
مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ
وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٥٣﴾ كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٥٤﴾
يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ
فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾
فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ
بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

30- Celâlım hakkiçin, Beni İsraîl'i kurtarmıştık, o ihânetli azâbdan.

31- Fir'avn'den. Çünkü O, üstün müsrîflerden idi.

32- Ve şânım hakk için, Biz, onları bir ilim üzere âlemîne karşı ihtiyâr eylemiştik.

33- Ve onlara âyetlerden öylesini vermiştik ki, onda açık bir ni'met ile imtihan vardı.

34- Fakat şu berikiler diyorlar ki:

35- «İlk ölümünüzden ilerisi yok ve biz yeniden neşrolunacak değiliz.

36- Haydi, getirin babalarımızı doğru iseniz.

37- Ya onlar mı hayırlı? Yoksa Tübba'ın kavmi ve onlardan evvelkiler mi? Hep onları helâk ettik. Çünkü mücrîm idiler.

38- Ve Biz, o göklerle yeri ve aralarındakileri oyunculukla yaratmadık.

39- İkisini de ancak hakk sebebiyle yarattık ve lâkin pek çokları bilmezler.

40- Haberiniz olsun ki, o fasıl günü hepinizin mikatıdır.

41- O gün ki, yâr, yardan bir şey def'edemez ve bir taraftan yardım da olunmazlar.

42- Ancak Allah'ın rahmetiyle yarlıgadığı başka. Çünkü O, öyle azîz, öyle rahîmdir.

43- Şübhesiz o zakkum ağacı çok

44- vebâl yüklenenin yemeğidir.

45- Pota gibi karınlarında kaynar.

46- Hamîm kaynar gibi.

47- Tutun onu da yaka paça doğru cehennemin ortasına sürükleyin.

48- Sonra da başının üstüne hamîm azâbından dökün.

49- «Tad bakalım» deyin. Çünkü sen, azîzdin, kerîmdin.

50- İşte o sizin şekk ve mücâdele edip durduğunuz bu.

51- Elbette müttekîler emîn bir makamda.

52- Cennetlerde pınar başlarında

53- Sündüs ve istebrâktan elbiseler giyerek karşı karşıya.

54- Evet böyle, hem onları, iri gözlü hurîlerle tezvîc de etmişizdir.

55- Orada emniyyetler içinde her türlü yemişi çağırır getirdirler.

56- İlk ölümden başka ölüm tatmazlar. Korumuştur da onları, o Cahîm azâbından.

57- Hepsi Rabbın'dan bir fadl olarak, işte budur ancak fevz-i azîm.

58. Biz, onu sâde senin dilinle müyesser kıldı gerek ki, iyi düşünsünler.

59. O halde gözet. Çünkü onlar gözetiyorlar.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِى اِسْرَائِيلَ **«Celâlim hakkı için, beni İsrail'i kurtarmıştık.»** Allah Teâlâ, Fir'avn'a ve kavmine yaptığını beyândan sonra bununla da, Musa ve kavmine olan ihsânını beyân buyuruyor. Yâni o gark ve tahrîbin hikmeti, bu necâtı te'mîn etmek olmuştu. Ve Beni İsraîl'i bu ni'mete intihâbı da bir tesâdüf değil, bile bile onlara bahşetmiş olduğu bâzı meziyyetler ve ni'metler hasebiyle, لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا (*«...sizi imtihâna çekip şunu bildirmek için ki hanginiz amelce daha*

Mikât: Bir iş için tayin edilen zaman ve yeri. **Hamim:** Sıcak ve kızgın su. **Sündüs:** Altın veya gümüş tellerle işlemeli olarak tokunmuş kumaş. **İstebrak:** Kalın ipek kumaş. **Gark:** Boğulma. **İntihab:** Seçilme.

güzel, Mülk-67/2) mantukunca imtihana çekmek içindir. Bu sûretle bu kıssayı itmâmdan sonra yine Mekkelilere nakli kelâm ile buyuruluyor ki: **إِنَّ هَٰؤُلَاءِ** **Şunlar**, yâni şu Mekke kâfirleri, **لَيَقُولُونَ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ** **«İlk ölümünüzden ilerisi yok ve biz yeniden neşrolunacak değiliz.»** ilk ölümden ötesini, âhireti ve ba'sı inkâr ediyorlar. **أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ** **ya onlar mı hayırlı yoksa Tübba'ın kavmı ve ondan evvelkiler mi?** **أَهْلَكْنَاهُمْ** **Biz, onları ihlâk ettik.** İlk ölümden ilerisini inkâr edenlere karşı bu kelâmın, nasıl bir cevab teşkîl ettiğini düşünmelidir. Bunda, iki sûretle cevab vardır: Birincisi, ilk ölüm olan ferdin ölümünden sonra onun mensûb olduğu kavm ve milletin helâkı, ikinci bir ölüm demek olduğu anlatılmıştır. Bu, **إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ** *«İlk ölümünüzden ilerisi yok.»* demelerine cevabdır. İkincisi de, hakk-u adl için cezânın lüzûmuna mebnî ba'sin hakkiyyetini isbât ile vaîddir ki, bu da **وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ** *«Biz yeniden neşrolunacak değiliz.»*(Duhan-44/35)in cevabıdır. Ve bu, daha sonraki âyetlerle daha ziyade tavzîh ve tafsîl olunacaktır.

Ebu Ubeyde, demiş ki: «Yemen mülûkünün her birine Tübba' denilirdi. Çünkü ehl-i dünya onlara tâbi' olurlardı. Cahiliyyede Tübba'ın mevkii, İslâm'da Halîfe'nin mevkii gibi idi. Bunlar, Arab mülûkünün en büyükleri idi .» Hazret-i Âişe radiyallahü anha: «Tübba', bir racûl-i salih idi» demiş. Kâ'b da: «Allah Teâlâ, onun kavmini zemmetti, kendisini zemmetmedi» demiştir. Kelbî: «O, Ebu Kerb Es'ad'dır» demiş. Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem'den de, şu nakledilmiştir: «Tübba'a sebbetmeyin. Çünkü O, müslim olmuştu. Bilmem Tübba', nebî midir değil midir?.. Onlardan daha hayırlı mı demek daha kuvvetli ve şevketli mi demektir.»

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ **«İlk ölümden başka ölüm tutmazlar»** Sûre-i Mü'min'de kâfirlerin, **رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ** (*«Diyecekler ki, Ya Rabb, bizi iki öldürdün iki de dirilttin."* Mü'min-40/11) diyecekleri geçmişti. Demek ki, müttekiler için birinci ölümden sonra berzâh ölümü de yoktur, Âhirette ise, zâten ölüm yok.

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ **«Biz onu sade senin dilinle müyesser kıldık, gerek ki iyi düşünsünler.»** Bu hâtime, Sûre'nin evvelini bir telhîstir. Yâni O Kitab-ı mübîni, Kur'ân'ı ancak senin lisanın ile müyesser kıldık. Bu güzel beyânı, bu açık ve kolay anlatışı başka bir dil ile değil, yalnız Arabca ile yaptık. **لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ** **Gerek ki, anlasın düşünsünler.** **فَارْتَقِبْ** **Binaenaleyh gözle,** başlarına ne gelecek. **إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ** **Çünkü onlar gözetiyorlar.** Aceb onun istikbâli ne olacak diye, gözlüyorlar. O gözetilen şeylerin beyanı da, Sûre-i Casiye'de gelecek.

Telhis: Hulâsa etme, kısaltma, özet.

CASİYE SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 37

İşbu Câsiye Sûresi, Mekkî'dir. Buna, «Şerîat» sûres'i ve «Dehir» sûresi dahi denilir.

Âyetleri : Otuz yedidir.
Kelimeleri: Dört yüz seksen sekizdir.
Harfleri : İki bin yüz altmış birdir.
Fasılası : م ، ن harfleridir.

«Câsiye» toplu yâhud diz çökmüş demek olup bu Sûre, وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰى اِلٰى كِتَابِهَا (*«Ve her ümmeti görürsün ki diz çökmüştür, her ümmet kitabına davet olunuyordur...»* Casiye-45/28) âyeti sebebiyle bu nâmı almıştır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ اِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ
رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ
يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ

وَاٰيَاتِه۪ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى
عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٨﴾
وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًا اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌ
﴿٩﴾ مِنْ وَرَٓائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا
مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٠﴾ هٰذَا
هُدًى وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- حم

2- Kitab indirilmek, O azîz, hakîm Allah'dan.

3- Herhalde göklerde ve yerde mü'minler için âyetler var.

4- Hayvanâtı tenevvû' ettirip üreterek sizi yaratmasında da yakîn edinecek bir kavim için çok âyetler var.

5- Gece ile gündüzün ihtilâfında ve Allah'ın semâdan bir rızık indirip de onunla arzı ölümünden sonra diriltmesinde ve rüzgârları çevirmesinde de, aklı olan bir kavim için bir çok âyetler var.

6- İşte bunlar, Allah'ın âyetleri, sana onları bihakkın okuyoruz. Artık Allah'ın âyetlerine inanmadıktan sonra hangi söze inanırlar?

7- Veyl o her bir vebal yüklü sahtekâra.

8- Allah'ın âyetleri karşısında okunurken işitir de sonra kibrinden hiç işitmemiş gibi ısrar eyler. İşte onu, elîm bir azâb ile müjdele.

9- Âyeterimizden bir şey, ma'lûmu olduğu vakit de onu eğlenceye tutar. İşte onlar için mühîn bir azâb var.

10- Peşlerinde cehennem ve onlardan ne kazandıkları bir şey def'edebilir, ne de Allah'dan başka evliyâ edindikleri şeyler. Hem onlara azîm bir azâb var.

Tevennû: Çeşit çeşit olmak.

11. Bu bir irşâddır. Rabları'nın âyetlerine küfredenler ise, onlara en fenâsından bir elîm azâb var.

حم Mübtedâ yâhud haber, yâhud kasem, yâhud nidâdır. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ **«Kitab indirilmek,»**

TENZİL: Masdar-ı ma'lûm indirmek veya masdar-ı mechûl indirilmek, yâhud masdar bimânâ mef'ul indirilme kitab mânâlarına gelebilir. Yâni bu حم sesleri, Allah'dan kitab indirme, indirilmedir, yâhud bu kitab Allah'dan indirilmiş kitabdır, yâhud bir kimseye kitab indirilmek, risâlet verilmek veya bu kitabın indirilişi, مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ **O azîz, hakîm Allah'dandır.** Kesb ile yapılmaz, çalışmakla uydurulmaz. Çünkü Allah, azîz, emrinde gâlib ve tedbîrinde hakîmdir. Binaenaleyh bu kitab da azîz, hakîmdir. اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ **Şübhesiz ki, göklerde ve yerde mü'minler için çok âyetler var.** Yâni delîl ve burhâna inanmak, tasdik etmek şanından olan kimseler için çok delîller, huccetler, alâmetler vardır ki, Allah Teâlâ'nın varlığına, izzet ve kudretine, hikmetine delâlet ederler. Şu halde imanı olanlar, semavâtı ve arzı müşâhede ve tetkîk ile onlardaki âyâtı peyderpey keşfederek delâlet ettikleri hikmet-i İlâhiyye'yi fehmü istihrac edip ona göre güzel güzel hakîmâne ameller yapmağa çalışmak lâzım gelir. Onun için sonraki müslümanların bu âyetlerden, bu ilimlerden gâfil kalmaları sükûtlarına sebeb olmuş ve fünûnun tabiatciler, elinde ilhâda sapmasına meydan vermiştir. (Âl-i İmrân'da اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى الْاَلْبَابِ (*«Elbette o göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün ard arda gelişinde şübhesiz âyetler var. (Vicdanları temiz) ulu'l-elbâb için"* Âl-i İmrân-3/190 âyetinin tefsirine bak!) وَفِى خَلْقِكُمْ **Sizin yaradılışınızda** وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ **ve üretip durduğu hayvanlarda da,** yâni Allah'ın bir dabbeden bir çoklarını tenevvü' ve tekessür ettirerek üretip durduğu hayvanatta da, اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ **yakîn edinecek kimseler için âyetler vardır.** Hayvanâtta uzviyyetin teşekkülünde, tegaddîsinde, tenemmîsinde, tevellüd ve tenâsülünde ve böyle ibtidaî bir hücreden başlayıp tekâmül, tenevvü' ederek üremesinde ve a'zâ vezâifinde ve bahusus meb'hasi beşerde tecellî eden hayat hâdiseleri, her nev'in ve hattâ her ferdin tahavvülâtında irae ettiği tekâmül safhaları i'tibâriyle sâde fizik ve kimyâyı gayr-i uzvî hâdiselerinden çok daha mütekâmil ve binaenaleyh Sanı' Teâlâ'nın kudret ve hikmetine delâlette daha kavî ve daha zâhir olduğu ve birde enfüs ve âfâkı câmi' bulunduğu için bunlar

---

Fehm: Anlamak. **İstihrac:** Bir mânâyı meydana çıkarmak. **Tekessür:** Çoğalmak. **Tegaddî:** Gıdalanmak. **Tenemmî:** Üremek. **Tevellüd:** Doğma. **Tenâsül:** Nesil yetiştirmek, türemek. **Meb'has:** Bais, kısım. **Tahavvülat:** Değişmeler. **Sâni' Teâlâ:** Allah Teâlâ (c.c.).

ikan âyetleri olarak gösterilmiştir. Demek ki, hayvanâtın güzel bir tasnîfi ve hilkat-i beşerin tetkiki ile mütezammın oldukları âyât-ı hikmeti istihrâca çalışmak dahi ehl-i ikanın vezaifindendir. وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ **Gece ve gündüzün ihtilâfında,** değişmesinde yâhud birbiri arkasından gelmesinde ki, zamanın gidişini, ömürlerin geçisini gösterir. وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ **Ve Allah'ın semâdan indirdiği rızıkta,** yâni rızka sebeb olmak i'tibâriyle hem kudret ve hem rahmet cihetinden âyet olan yağmur ve karda فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ **indirip de onunla arza hayat vermesinde.** Hayatın ilk alâmeti olan bir ihtizâz neş'esiyle toprağı deprendirip türlü türlü nebâtlar, ekinler, meyveler yetiştirmesinde, hem de بَعْدَ مَوْتِهَا **o arzın ölümünden sonra** hayattan eser kalmayıp kuvvet-i namiyesi tükendikten, otlar kuruyup ağaçlar yapraklarını, meyvelerini döktükten sonra وَتَصْرٖيفِ الرِّيَاحِ **ve rüzgârları çevirmesinde,** اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ **akıl edecek bir kavim için âyetler var.** Zamanın cereyanını ve ömrün doğrudan doğru tasarrufâtını gösteren bu tehavvülât, her tehavvülde bir âhirete doğru gidildiğini ve kîyâs-ı temsilî tarikiyle ba's ba'de'l-mevti ifâde ettiği cihetle bu âyetlerde bilhassa aklın, aklı hüsn-i isti'mâl etmenin ehemmiyyeti tasrîh olunmuştur ki, bunda iki sahîfe sonra zikri gelecek olan dehrîlerin akıllarındaki noksana da bir tenbîh vardır.

تِلْكَ **İşte bunlar,** bu ihtâr olunan tekvînî âyetler ve onları anlatan bu tenzîlî âyetler, bu Sûre اٰيَاتُ اللّٰهِ **Allah'ın âyetleridir.** Allah'ın kudret ve irâdesini, hikmet ve ahkâmını anlatmak için ikâme ve tenzîl buyurduğu delillerdir. فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِهٖ يُؤْمِنُونَ **Allah ve âyetlerinden sonra artık hangi söze inanacaklar.** Yâni Allah'a ve âyetlerine inanmadıktan sonra o imansızlar hangi söze inanırlar, hiç? وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَثٖيمٍ * يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ ... **«Veyl o her bir vebâl yüklü sahtekâra. Allah'ın âyetleri karşısında okunurken işitir de.»** Ebu Cehil ve Nadr ibn Hâris gibiler hakkında nâzil olmuştur. ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا **«Kibrinden hiç işitmemiş gibi ısrar eyler.»** Israrın aslı, eşeğin kulaklarını dikip kıçın kıçın dayatmasıdır.

اَللّٰهُ الَّذٖى سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِىَ الْفُلْكُ فٖيهِ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا مِنْهُ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

İkân: İyi ve yakînen bilmek. **İhtizâz:** Hareketle geçme. **Kuvve-i Namiye:** Türeme kuvveti.

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ
قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ
وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾
وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ
مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ
إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ
﴿١٧﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ
الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا
وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾
هٰذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾
أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ
مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

Meâl-i Şerifi

12- Allah O'dur ki, sizin için denizi musahhar kıldı. Onda emri ile gemiler aksın diye, hem fadlından talebde bulunasınız diye ve gerek ki,

şükredesiniz.

13- Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini kendinden olarak sizin için musahhar kıldı. Şübhesiz ki, bunda, düşünecek bir kavim için âyetler var.

14- Söyle iman edenlere: Allah günlerini ümid etmeyen kimselere mağfiretle muâmele etsinler. Çünkü her kavmi kesibleriyle cezalandıracak.

15- Her kim iyi bir iş yaparsa kendi lehine, her kim de kötü yaparsa kendi aleyhinedir. Sonra hep döndürülüp Rabbınıza götürüleceksiniz.

16- Şanım hakkı için Biz, vaktiyle Beni İsrail'e kitab vermiş, hüküm vermiş, nübüvvet vermiştik ve kendilerini pâk rızıklardan merzûk kılmıştık, hem âlemlerin üstüne geçirmiştik.

17- Bu emirden onlara beyyineler de vermiştik. İmdi ihtilâf etmeleri, sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarında bagyü ihtirastan dolayıdır, muhakkak ki, Rabbın onların ihtilâf edip durdukları şeyde Kıyamet günü beyinlerinde hükmünü verecektir.

18- Sonra emirden bir şeriat üzere seni me'mur kıldık, onun için sen, o şeriate ittibâ' eyle de ilmi olmayanların hevâlarına uyma.

19- Çünkü onlar, Allah'dan gelecek hiçbir şeyi senden def'edemezler ve çünkü zalimler, birbirlerinin velîleri, Allah ise, müttekîlerin velîsidir.

20- Bu (Kur'ân), insanlara basiret nurları ve yakîn edinecek bir kavim için mahz-ı hidâyet ve rahmettir.

21- Yoksa o kötülükleri yapıp duran kimseler, kendilerini o iman edip sâlih ameller yapan kimseler gibi yapacağız, hayat ve memâtlarını müsâvî kılacağız mı sandılar? Ne fena hükmediyorlar.

اَللّٰهُ الَّذى Allah, ulûhiyyet münhasıran kendinin hakkı olan zü'l-celâli ve'l-kemal o Kadir mün'imdir ki, سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ size yâhud sizin için denizi teshîr buyurmuştur.

TESHÎR: Bir şeyi zorla hizmete koşmak, itaat ve inkiyâd ettirmektir. Ve سَخَّرَ لَكُمْ de «لَامْ» sıla veya ta'lîl olmak muhtemildir. Sıla olduğuna göre, size musahhar kıldı demek olur. Ta'lîl olduğuna göre de, sizin için, yâni sizin menfaatiniz gaye ve hikmeti için emriyle musahhar kıldı demek olur. «بِاَمْرِهِ» Kaydi buna bir işâret gibidir. لِتَجْرِىَ الْفُلْكُ فيهِ بِاَمْرِهِ Emriyle onda gemiler cereyan etsin diye. Yâni sizin menfaatiniz için ise de sizin emrinizle değil, onun emriyle cereyan etmek için musahhar kıldı. Emri, iznü irâdesi ve ona delâlet eden hükm-i şüûnu demektir ki, hem geminin hacmi ile aynı hacimdaki su arasındaki hiffet ve sıklet

Mün'im: Nimetlendiren (Allah c.c.).

nisbetine ve hem onunla muharrik kuvvet arasındaki şiddet ve mukâvemet nisbetine, hem de muhitteki ahval ve şerâitin onlarla mütenâsib bir surette sevku idâresi ahkâmına şâmil olur. Yoksa insanlar, her istedikleri gibi denizde tasarruf edemezler, Allah'ın emrine tatbîk etmeden sırf kendi emirleriyle gemi yürütemezler. Allah'ın emriyle gemi yürüsün **وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ ve Allah'ın fadlından isteyip arayasınız diye.** Ticâret, dalgıçlık, avcılık ve sair teharrî ve iktisâb sûretiyle berrü bahirde tasarruf edip kazanasınız, **وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ hem de gerek ki, şükredesiniz.** Bu ni'metler, yalnız O'nun olduğunu bilip, ma'bûd tanıyarak O'nu tanıyasınız ve O'nun emirlerini, nehîlerini tanıyarak O'na ibâdet ve kulluk edesiniz, şirkten, nankörlükten kaçınasınız. Şükür, yalnız ni'meti şirkten, nankörlükten kaçınasınız. Şükür, yalnız ni'meti ve ni'metin zevku neş'esini sezmek değil, Münîm'i tanımak ve ni'meti mukâbelesinde ta'zîm etmektir. Hem O'nun ni'meti bu kadarla kalmıyor.

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ Hem göklerde ne var ve yerde ne varsa hepsini kendisinden sizin için teshîr buyurdu. Başka birinin tavassutiyle değil, yalnız kendisinin halk-u teshîriyle olarak hepsini sizin menâfi' ve mesâlihinize hizmet ettirmektedir, yâhud size musahhar kılmıştır. Taraf-ı Sübhânî'sinden bir lütfolmak üzere hepsini bir suretle istihdâm edebilirsiniz. **اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ Şübhe yok ki, bunda, bu teshîrde, tefekkür edecek bir kavim için çok âyetler vardır.** Ki, Allah Teâlâ'nın insan ürezindeki ni'metinin çokluğuna ve insana olan fadlu inâyetininn ehemmiyyetine ve insanın Allah'dan başkasına kulluğu câiz olamayacağına delâlet eder. Bu âyet çok câlib-i dikkat bir âyettir. Evvelâ, Müfessirîn buradaki جَمِيعًا مِنْهُ kaydının i'râbında bir kaç vecih göstermişlerdir. Zemahşerî, جَمِيعًا مِنْهُ kavlinde مِنْهُ 'nin mânâsı, nedir ve i'râbdan mevkîi ne oluyor? Suâline karşı der ki: «Hal mevkiindedir, yâni şudur: اَنَّهُ سَخَّرَ هٰذِهِ الْاَشْيَاءَ كَائِنَةً مِنْهُ وَحَاصِلَةً مِنْ عِنْدِهِ يَعْنِى اَنَّهُ مُكَوِّنُهَا وَمُوجِدُهَا بِقُدْرَتِهِ وَحِكْمَتِهِ O, bütün bu eşyayı ondan olarak O'nun indinden husule gelmiş olarak teshîr etti. Yâni O, kudret ve hikmeti ile onların mükevvin ve mûcidi, sonra da halkına teshîr edenidir. Mahzûf bir mübtedânın haberi olmak da câizdir: هِيَ جَمِيعًا مِنْهُ demek olur. Bir de سَخَّرَ لَكُمْ yukarıdaki, سَخَّرَ لَكُمْ 'ü te'kîd olmak, مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ diye başlanılmak da câizdir. مَا فِي الْاَرْضِ mübtedâ, مِنْهُ haber olmak da câizdir.»

Taberî, ibn Abbas'dan: كُلُّ شَيْءٍ هُوَ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى yâni «her şey Allah Teâlâ'dandır» diye nakleder. Ki, bütün müfessirîn ve muhaddisîn bunu, Zemahşerî'nin dediği gibi Allah Teâlâ tarafından halku îcâd olunmuştur diye anlar-

---

Ahval: Durumlar. **Şerâit:** Şartlar. **Teharrî:** Araştırmak, aramak. **Berr:** Kara. **Bahr:** Deniz. **Teshîr:** İtaat ettirme. **Mükevvin:** Yaratan.

lar. Hikâye olunur ki, Harun Reşid'in huzûrunda Nasarâ rahiblerinden birisi, Hazret-i İsa hakkındaki i'tikâdına Kur'ân'dan وَكَلِمَتُهُ أَلْقَيهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ («...Mesih İsa ibn Meryem sade Allah'ın Resulü ve Meryem'e ilka eylediği gelimesi ve ondan bir ruhtur..." Nisâ-4/171) kavliyle istidlâl etmek istemiş, مِنْ teb'îz ifâde eder demişti. Ona karşı Hüseyin ibn Alî ibn Vâkid de, bu âyeti okumuş, جَمِيعًا مِنْهُ ne ise رُوحٌ مِنْهُ 'de odur. Her şey. Allah'ın cüz'ü demek olamayıp, Allah'ın mahlûku demek olduğu gibi İsa da, Allah tarafından halkedilmiş bir ruh demek olduğunu anlatmıştır.

Vahdet-i Vücûdcu Sofiyyenin ise burada, başka bir neş'esi vardır: Alûsî'nin beyanı vechiyle, Sofiyyeden Şeyh İbrahim-i Gûranî demiştir ki: «Mahlûkat vücud-ı müfâzın taayyünâtıdır. Vücud-ı müfâz, amâ tesmiye olunan nefes-i Rahmanî'nin suretidir. Şöyle ki: Amâ nefse'l-emirde mütemeyyiz ümur-ı ademiyyeden ibaret olan hakâik üzere inbisât eylemiştir. İnbisat hâdistir ve amâ mahiyyâta iktiranı haysiyyetinden, Hakk Teâlâ'nın zatının gayrıdır. Çünkü Zat-ı Hakk Sübhânehu mahiyyâta iktiran etmeyen vücud-i mahızdır. Binaenaleyh mevcûdat, amâde hâdis ve bununla kâim suretlerdir. Allah Teâlâ da, onların kayyumudur. Zira Celle ve Alâ, o sûretlere bekâ ile imdad eden evveli batındır. Ve Hakk Sübhânehu'nun onda olması da lâzım gelmez. Çünkü Hakk Teâlâ'nın vücudu, mahiyyattan mücerreddir. Onlara gayr-i mukterindir, onlara göre müteayyin olan ancak amâdır ki, vücud-ı müfâzdır.» Bu ifâde, halk-ı işrâk nazariyyesine bir tatbik oluyor. Halku îcâd ta'bîri yerine, ifaza-i vücud ta'birini koymak daha nezih bir ifâde değildir. Bunun için beyân olunduğu üzere Müfesserîn ve Muhaddisînin ifâdeleri daha vâzîh ve daha ziyâde şâyân-ı tercîhtir. Bizim zevkimize kalırsa, «مِنْهُ»، «مِنْهُ كَائِنًا تَسْخِيرًا» mânâsiyle سَخَّرَ 'den mef'ul-i mutlak olmak makam-ı minnete daha muvafıktır. Yâni bu teshîr, ne insanlardan, ne de eşyadan bir sebebiyyet ve iktizâ ile değil, mahza Allah'ın insanlara bir lûtfu inâyetinden neş'et etmiştir ve onun için yalnız O'na ubudiyyet ile şükreylemelidir. Bu anlaşıldıktan sonra gelelim diğer bir işkâle: Burada سَخَّرَ لَكُمْ, gerek «size teshîr etti» demek olsun, gerekse «sizin için teshîr etti» demek olsun ikisinde de insanların bütün eşyadan daha ehemmiyyetli olduğunu ifâde eder. Zira bütün semavât ve arzdaki eşyanın insana musahhar olması, insanın hepsine hâkimiyyetini ifâde edeceği gibi insan için musahhar olması da insanın gaye-i hilkat olmasını ifâde eder. Her iki takdirde ise insan, diğer eşyadan daha mütekâmil bir hilkatte yaratılmış demek olacağından, لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ («Elbette

---

Müfaz: Bereketli, bol. **Teayyunat:** Belirtiler. **Hakaik:** Hakikatler. **İnbisat:** Genişleme. **Mahiyyat:** Hakikatler. **İktiran:** Ulaşmak. **İfaza:** Bereketlendirme.

göklerin ve yerin halkı o nâsın halkından daha büyüktür, lâkin nasın ekserisi bilmezler" Mü'min-40/57) âyetiyle bu âyet beyninde bir teâruz olmaz mı? diye bir suâl hatıra gelir. Müfessirlerden buna tearruz edenine müsâdif olmadığımdan âyetin lüzûm gösterdiği tefekkür ile bunu şöyle anlayabileceğimizi arzederim:

İnsanın iki haysiyyeti vardır. Birisi bedenî, birisi de ruhî haysiyyetidir. Beden haysiyyetiyle bedîhîdir ki, insanın hilkat-i semavât ve arzın yanında bir zerre denemeyecek kadar küçüktür. Lâkin ruh hasiyyetine gelince, وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي («*Onu tesviye ettim de ruhumdan ona nefheyledim mi, derhal ona secdeye kapanın.*" Sâd-38/72) izafetiyle şereflendirilmiş ve قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي («*Bir de sana ruhtan soruyorlar, deki: Ruh Rabbımın emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir"* İsra-17/85) beyaniyle i'lâ edilmiş olan ruh-ı insanî diğer ecram ve ecsam âleminin hâiz olmadığı yüksek bir cem'iyyeti hâizdir. Ve işte bu âyette beyân buyurulan teshîr de, bu haysiyyetledir. İnsanın bir nazarla arz ve semâdan ne kadar geniş bir sahayı görebildiği mülâhaza olunursa bu teshîrin bir lâhzası mütalâa edilmiş olur. Bu âyetin bilhassa tefekkür âyeti olmak üzere ihtar edilmiş olması da gösterir ki, buradaki umumî teshîrden murad, teshîr-i ruhânîdir. Teshîri fiilî, ona terettüb eder. Bu sûretle bu âyet daha çok tefekkürlerle terakkîye müsâid ise de, bu kadar işâret elverir. Yalnız şunu bir daha ihtar edelim ki, bu tefekkürün ilk netîcesi insana, bu teshîri inâyet buyurmuş olan Zat-i ecel-l-i alâ'nın Vahdaniyyetini bilerek ni'metlerine şükretmek kaziyyesi olacağını unutmayalım.

قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ **İman edenlere söyle: O Allah günlerini ümid etmeyen kimselere mağfiretle muâmele etsinler.** Arablar, harb gibi büyük tarihî vak'alara, «Eyyam» ta'bir ederler. Meselâ, Arab'ın büyük tarihî vak'alarına «Eyyam-ı Arab» denilir ki, meşhur bir mecazdır. Bu suretle «Eyyamullah»'da, Allah'ın düşmanlarına ikâ' ettiği vekâyı', yâhud Allah'ın mü'minlere nusreti, sevab ve mükâfatı, va'di, kâfirlere kahru azâbı, vaîdi için ta'yîn buyurduğu vakitler demek olur ki, şununla izâh edilmiştir de denebilir: لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **Bir kavmı kesibleriyle cezalandırmak için,** olan günler, yâhud cezalandıracağı için mağfiret etsinler. Bu cümle, emrin, yâhud cevâbı olan «يَغْفِرُوا» 'nun illetidir. Yâhud da Eyyamullah'ın beyanı mesabesinde kaydı olup dolayisiyle emrin hikmetini de ifâde eder. Kavm da, mü'minler, yâhud kâfirler, yâhud her ikisi olabilir. Ceza da, ona göre mücâzât ve mükâfata şâmildir. Birisi Hazret-i Ömer'e sebbetmiş. O da, onu yakalamak istemiş. Afvetmesi için bu âyet nâzil olmuştur deniliyor. Maksud, lüzumunda harbden nehiy

İ'lâ: Yükseltmek.sayfa

değil, ferd olarak adî münâzealardan nehiydir. Binaenaleyh kıtal âyetleriyle bunun neshı lâzım gelmez, hattâ Eyyamullah ile ona işaret vardır. وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ **«Şanım hakkı için Biz vaktıyle beni İsrail'e kitab vermiştik.»** وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَا **«Her kimde kötü yaparsa kendi aleyhinedir.»** Hükmünün yalnız ferdde değil, cem'iyyette de cereyanına misaldir. Nitekim İsra'da, اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَا (*"Eğer güzellik yaparsanız kendinize güzellik etmiş olursunuz, yok eğer kötülük yaparsanız o da ona,"* İsrâ-17/7) buyurmuştu, bak! الْكِتَابَ **Ki-tab,** Tevrat, yâhud Zebur ve İncîl'e dahi şâmil olmak üzere cins-i kitab وَالْحُكْمَ **hüküm,** hükûmet وَالنُّبُوَّةَ **ve nübüvvet.** Çünkü Beni İsraîl'de çok Enbiyâ gelmiştir. وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْاَمْرِ **Ve onlara bu emirden beyyineler verdik.** Bu dîn emrinden açık delîller, yâhud mu'cizeler verdik. İbn Abbas Hazretleri demiştir ki, bu emirden murad, emr-i Nebi Sallâllahü aleyhi vesellem'dir. Yâni Hatemü'l-Enbiyâ'nın geleceğini ve Tihame'den Yesrib'e hicret edeceğini beyân etmişti. (Sûre-i Bakara'ya bak!) يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **Kıyamet günü.** Allah günlerinden bir gün ki, o günkü kazâ, hakk ile müâhaze ve cezâdır. ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَر۪يعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ **Sonra emir-den bir şerîat üzere seni me'mur kıldık.** Bahir'de der ki: «Kelâm-ı Arab'da şerîat, nâsın ırmaklardan ve emsâlinden su almağa vardıkları mevzi'dir, dîn şerîatı da bu mânâdandır. Çünkü nâs, ondan Allah'ın emirlerine ve rahmetine ve kurbune erer.» Ragıb da demiştir ki: «Şeri' aslında masdardır. Sonra açık ve geniş yola isim yapılmış şeri', şir'a ve şerîat denilmiştir. Bu da, dînde tarikat-i İlahiyye'ye istiare edilmiştir. Bâzıları şerîata, şeriat denilmesi şerîai maye şu vech ile bir teşbih olduğunu söylemişlerdir. Çünkü hakikat ve sıdk üzere ona sülûk eden hem kanar, hem temizlenir. Kanmaktan murad, bâzı hükemânın dediğidir. İçerdim, kanmazdım, vaktâki Allah'ı tanıdım içmeden kandım. Temizlenmekten murad da, اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْه۪يرًا (*"Allah sade şunu istiyor: Sizden kiri uzaklaştırsın da ey ehl-i beyt sizi tertemiz, pampâk etsin."* Ahzâb-33/33) mazmunudur. Burada, شَر۪يعَةٍ 'de tenvîn ta'zîm içindir. Emir, dîn işi, yâhud Allah'ın emri demektir, yâni bu Kur'ân'da beyan olunduğu üzere Allah'ın sana vahyeylediği emrü nehyinden bir büyük ve geniş yol, muazzam bir şerîat üzere seni me'mur ettik. [1] فَاتَّبِعْهَا **Onun için o şeriata ittiba' et,** kendini ona uydur da

Kurb: Yakınlık.

[1] Burada, Mettâ İncîli'nin Eş'iya Peygamber'e atfen naklettiği şu kelâmın itmâmı vardır: «İşte intihab eylediğim Mustafa kulum, râzı olduğum habîbim, rûhumu O'nun üzerine koyacağım O, taifelere şerîat i'lân edecektir. Münâzea etmeyecek, bağırmayacak, O'nun sadâsını kimse meydanlarda işitmeyecektir. Tâ şerîatı muzaffer edinciye dek ezilmiş kamışı kırmayacak ve tüter fitili söndürmeyecektir. Tâifeler dahi, anın ismine ümid edeceklerdir.» لَيْسَ بِفَحَّاشٍ وَلَا صَخَّابٍ فِي الْاَسْوَاقِ Yâni «fâhiş söylemez, sokaklarda bağırmaz» vasfı, Tevrat'ta Hatemü'l-Enbiya'nın evsâfındandır.

وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ **bilmeyenlerin hevâlarına uyma.** Allah'ın ahkâmına ilmi bulunmayan veya ilmin muktezasına tâbi' olmayan kimseler, sırf kendi keyf-ü heveslerinin arkasında koşarlar. Hevâlar ise, ferde göre ihtilâf eder. Beni İsraîl gibi ihtilâfa düşürür, Allah'ın gadâbına götürür. Şerîat ise toplar, Tevhid ile rızasına götürür. Şerîatı ta'kîb et de cahillerin hevalarına uyma. اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا **Çünkü onlar, Allah'dan gelecek hiç bir şeyi senden def'edemezler.** Onlara uyduğun takdirde Allah'dan gelecek olan azâb ve ikâbdan seni hiçbir sûretle kurtaramazlar. وَاِنَّ الظَّالِمٖينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ **Ve çünkü zâlimler, birbirlerinin velileridirler.** Onun için onlara yalnız zâlim olanlar uyar, dost olur. وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقٖينَ **Allah ise, müttekilerin velisidir.** Zulümden, haksızlıktan korunanları sever, onlara yardım eder. Onun için sen, o câhillere, zâlimlere uyma da, takvâya devam et, korun.

هٰذَا **Bu,** Kur'ân yâhud bilhassa bu öğüd veya şerîata ittibâ' ile ittikâ emri, بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ **insanlara basîret nurlarıdır.** Hevâ, şehevâta ittibâ' insanların kalblerini körlettiği, hakkı idrâklerine mâni' olduğu gibi Allah'ın kelâmını ve emirlerini tutarak şerîatine ittiba' etmek de, insanların hakka doğru kalb gözlerini açan basîret nurlarıdır. وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ **Ve ikân şanından olan kimseler için hak ve sevabı gösteren bir hidâyet ve saâdete erdirecek bir rahmettir.**

اَمْ حَسِبَ الَّذٖينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ **Yoksa kötülükler işleyip; duran, seyyiât işlemekte bulaşık ve yaralı olan kimseler sandılar mı** اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **ki, kendilerini o iman edip de sâlih ameller yapan kimseler gibi yapacağız,** سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ **dirimleri, ölümlerini müsavî kılacağız? Öyle mi sandılar?** Yâni dünya hayatta kendileri hakkında يَغْفِرُوا لِلَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (*"Allah günlerini ümid etmeyen kimselere mağfiretle muamele etsinler, çünkü her kavmi kesibleriyle cezalandıracak."* Casiye-45/14) diye afv müsâmeha ile emrettik diye âhirette de öyle olacaklar, mü'minler gibi mağfirete erecekler mi zannettiler? سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ **Ne fena hükmediyorlar.** Halbuki:

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهِ

وَقَلْبِهٖ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهٖ غِشَاوَةًۜ فَمَنْ يَهْد۪يهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِۜ اَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾ وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا
اِلَّا الدَّهْرُۚ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَاِذَا تُتْلٰى
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَائِنَا اِنْ
كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ يُحْي۪يكُمْ ثُمَّ يُم۪يتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى
يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

22- Halbuki Allah, o gökleri ve yeri hakk ile halk etti, hem de her nefsi hiç hakları yenmeksizin kazandığı ile cezâlandırmak için.

23- Ya şimdi baksan a, o kimseye ki, ilâhını hevâsı ittihâz etmiş, Allah da, onu bir ilm üzerine şaşırtmış, kulağını ve kalbini mühürleyip, gözüne de bir perde çekmiştir. Artık onu Allah'dan sonra kim yola getirir? Hâlâ da düşünmez misiniz?

24- Hem dediler ki: «O hayat, sırf bizim dünya hayatımızdan ibârettir. Ölürüz ve yaşarız ve bizi ancak dehir helâk eder. Halbuki buna dâir bir ilimleri yoktur, onlar sâde zannederler.

25- Karşılarında açık açık beyyineler halinde âyetlerimiz okunurken şöyle demekten başka bir tutunacakları yoktur: «Haydi babalarımızı getirin doğru iseniz!»

26- De ki: «Size Allah hayat veriyor, sonra sizi o öldürür, sonra da sizi Kıyâmet gününe toplayacak ve lâkin nâsın ekserîsi bilmezler.»

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ **Halbuki Allah, o gökleri ve yeri hakk ile halk etti.** Zulm ile değil, hakku hakkaniyyete mülâbis olarak herbirinin husûsiyyetinde gerek birbirine ve gerek Hâlik'larına nazaran vâcib olan adlü hikmeti gözeterek yarattı. Bu âyet, evvelki hükme bir delîl sıyâkındadır. Çünkü hakk ile yaradış zâlimden mazlûmun hakkını alıvermek ve iyi ile kötüyü musavî tutmayıp iyiye, iyiliğinin, kötüye de kötülüğünün cezâsını vermek demek olan adâleti iktizâ eder. Şu halde bu, bu gün şu dünyada olmuyorsa, yarın âhirette ol-

Mülâbis: Münasebet kurma.

mak lâzım gelir. Onun için bu mânâ tasrîh olunarak buyuruluyor ki:

وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ **Hem her nefis hakları yenmeksizin kazandığıyle cezalandırılmak, yâni iyiye iyi, kötüye kötü karşılığı verilmek için yaradılmıştır.** Binaenaleyh kötülük yapanların istikbâli, iyilik yapanların istikbaline müsavî olamaz. Birisi mücâzât görürken, diğeri mükâfat görecektir. Böyle olunca أَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ **gördün a, şimdi o kimseyi ki, ilâhını hevâsı ittihâz etmiş.** Hakkı düşünmeyip keyfi ne isterse onu ma'bud edinmiş, kendi zevkinin sevdasına düşmüş. وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ **Allah da, bir ilm üzerine onu şaşırtmış,** yâni bir ilmi olmakla beraber şaşırtmış. فَمَا اخْتَلَفُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ *("İmdi ihtilâf etmeleri sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarında bağyu ihtirâstan dolayıdır..."* Casiye-45/17) Kabîlinden olmuş وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ **ve kulağını ve kalbini üstünden mühürlemiş** وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهِ غِشَاوَةً **ve gözüne bir perde çekmiştir.** Zira heva ve şehvet gözü kör, kulağı sağır, kalbi hissiz eder. O kimse, âlim de olsa ilmine rağmen hakkı duymaz olur. Nitekim feylesofların ve dünya hayatına düşkün din âlimlerinin bir çoğu böyle olmuştur.

فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِ **Artık onu Allah'dan sonra kim yola getirebilir.** Yâni Allah şaşırttıktan sonra kimin haddine ki, hidâyet etsin. اَفَلَا تَذَكَّرُونَ **Ya hâlâ düşünmeyecek misiniz?** Bu ihtârât karşısında hevâları bırakarak ilmin muktezâsına göre bir düşünüp hakku âkibeti anlamayacak mısınız? Bunların dalâllerini ve sem'u kalblerinin hatm-i ahkâmını beyân ile buyuruluyor ki: وَقَالُوا **Ve dediler,** yâni ilme karşı hevalarını ilâh ittihaz edenler sapgınlıklarından dediler ki: مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا **«Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur,** hayat denilen ondan ibarettir. نَمُوتُ وَنَحْيَا **Ölürüz ve yaşarız,** öleceğimizi bilmekle beraber dünya hayatı yaşarız, ondan ötesi yoktur. وَمَا يُهْلِكُنَا اِلَّا الدَّهْرُ **Bizi başka değil, ancak dehir helâk eder.»**

DEHİR: Aslında âlemin müddet-i bekası demekti. دَهَرَهُ : اَيْ غَلَبَهُ fiilinden masdar da olur. Ragıb, der ki: «Dehir, âlemin vücudunun başlangıcından nihayetine kadar olan müddetin ismidir هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ *("Filhakika geldi insan üzerine dehrden bir müddet o alınır bir şey olmadı."* İnsan-76/1) Sonra çok bir müddete dahi ıtlâk edilir. Zaman, az bir müddete de ıtlâk edilmek i'tibariyle bundan farklıdır. Filânın dehri, onun müddeti hayatı demek olur. Bir de dehir masdar olur. دَهَرَ فُلَانًا نَائِبَةٌ دَهْرًا denilir. Filâna bir felâket bir sarış sardı demektir.» Şu halde dehir ya masdar, ya ism olur. Masdar olduğuna göre kahru galebe ve istîlâ mânâsına gelir, ismolduğu vakitde asıl mânâsı, zamân-ı küll, yâni bütün âlemin baştan nihâyete kadar cereyanı müddetidir ki, bu bilhassa, لَا م ile الدَّهْرُ dir. Bundan mâadâ bir de uzun bir zaman, müddet-i kesîre mânâsına ge-

lir ki, lâmsız nekîre olarak دَهْرًا denildiği zaman, bu mânâ daha mütebâdirdir. İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe Hazretleri, nekîre olan bu dehrin mânâsında, yâni ne kadar bir zamana ıtlak edildiğinde tevakkuf etmiştir. Zaman kelimesi ise dehrin, az veya çok bütün eczasında da kullanıldığı cihetle eam ve küllî olmuş oluyor. Zaman, mazî, hâl ve istikbâl kısımlarına ayrılır. اَلدَّهْرُ ise, âlemin baştan ahire kadar bir imtidâdının ifâdesi demek olduğundan zaman, dehrin makamatından olarak mülâhaza olunur. Burada اَلدَّهْرُ üç mânâdan herbirine hamlolunabilir ise de, en ziyâde mürur-i zeman, tul-i zeman diye tefsir edilmiştir. Çünkü mevzu-ı bahsolan ihlâk, âlemin nihâyeti olan ihlâk-i küllî değil, ihlâk-i bâ'zdır.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ
الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾ وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰى اِلٰى كِتَابِهَا اَلْيَوْمَ
تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا
نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ
كَفَرُوا اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا
مُجْرِمِينَ ﴿٣١﴾ وَاِذَا قِيلَ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا
قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ اِنْ نَظُنُّ اِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٣﴾
وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا
وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمُ
اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ

İhlak: Helak olma. **Ba'z:** Bir şeyin bir kısmı, parçası.

لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ

﴿٣٥﴾ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

27- Ve Allah'ındır bütün göklerin ve yerin mülkü ve o gün ki, Saat gelecek, o gün o mubtıller hep hüsrâna düşeceklerdir.

28- Ve her ümmeti görürsün ki, diz çökmüştür. Her ümmet kitabına dâ'vet olunuyordur. Bu gün o yaptığınız amellerin cezâsı verilecek.

29- «İşte kitabımız, yüzünüze karşı hakkı söylüyor. Çünkü biz, sizin yaptıklarınızı hep istinsâh ediyorduk.»

30- İşte o iman edip de yaraşıklı işler yapmış olan kimseler, o vakit onları Rabları rahmeti içine koyacak. İşte o fevz-i mübîn o.

31- Küfredenlere gelince: Değil mi karşınızda benim âyetlerim okunurdu da siz kibirlenmek istedinizdi ve mücrîm bir kavim idiniz?

32- Hem «Allah'ın va'dı haktır ve o Saatın geleceğinde şübhe yoktur» denildiğinde, demiştiniz ki: «Bilmiyoruz Saat nedir? Yalnız bir zandır zannediyoruz fakat biz, yakîn edinmiş değiliz.»

33- Derken onlara yaptıkları amellerin kötülükleri yüz göstermiş ve o istihzâ edip durdukları şey kendilerini kuşatıvermiştir.

34- Ve denilmiştir ki, bu gün biz sizi, sizin bu gününüzün geleceğini unuttuğunuz gibi unutacağız, yatağınız ateştir ve sizin için yardımcılardan bir eser de yoktur.

35- Bunun sebebi: Çünkü siz, Allah'ın âyetlerini eğlence yerine tuttunuz ve dünya hayatı sizi mağrur etti. Onun için bu gün ateşten çıkarılmazlar ve kendilerinden tarziye de kabul edilmez.

36- Binâenaleyh hamd, Allah'ın, o göklerin Rabbı, yerin de Rabbı Rabbü'l-âlemîn'in

37- Ve göklerde, yerde büyüklük O'nun, O, öyle azîz, öyle hakîm.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ "ve o gün ki saat gelecek"

SAAT: Aslında Râgıb'ın beyan ettiği vech ile zamanın eczâsından bir cüzdür. Buna teşbîhen Kıyâmete de denilir. اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ (*"Yaklaştı saat,* Kamer-

---

Mubtıl: Hükümsüz kılan, ibtal eden.

54/1) وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ ("...saate ilim de onun nezdindedir." Zuhruf-43/85) يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ ("Sana o saattan soruyorlar ? " Nâzi'at-79/42) gibi. Bunun iki vechi vardır: Birisi, وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ("...ve O hesab görenlerin en seri'i" Enâm-6/62) buyurulduğu üzere hesabının sur'atidir. Birisi de, şöyle tebyîn olunan mazmundur. كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلاَّ عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ("Onu görecekleri gün onlar, sanki bir akşam veya kuşluğundan başka durmamışa dönecekler." Nâzi'at-79/46) لَمْ يَلْبَثُوا اِلاَّ سَاعَةً مِنَ نَهَارٍ ("Sanki gündüzün bir saatinden başka durmamışlar gibi " Yunus-10/45) وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ ("...Ve o günki saat gelecek..." Casiye-45/27) Evvelkisi Kıyamet, ikincisi, zamanın bir cüz'-i kalîlidir.

Bir de denilmiştir ki: Kıyamet mânâsına Saat üçtür:1-Saat-i kübrâ ki, insanların muhâsebe için ba'sidir. Nitekim لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتّٰى يَظْهَرَ الْفُحْشُ وَالتَّفَحُّشُ وَحَتّٰى يُعْبَدَ الدِّرْهَمُ وَالدِّينَارُ اِلٰى غَيْرِ ذٰلِكَ **«Fuhuş ve tefahhuş açıklanıncaya ve dirhemü dînara tapılıncaya ilh... Şöyle şöyle oluncaya kadar Saat kıyam etmez.»** (Ahmed Hanbel: 6/62) Hadîsinde Aleyhissalâtü vesselâm, buna işaret buyurmuştur.2-Saat-i vustâ, bir karn ehalîsinin ölümüdür. Nitekim rivâyet olunduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm, Abdullah İbn Üneys'i görmüş: ***«Bu gulâmın ömrü uzarsa, Saat kıyam edinceye kadar ölmez.»*** buyurmuş idi ki, «Müşarünileyh Şahabenin en son vefat edenidir» deniliyor.

3-Saat-i sugrâ, insanın ölümüdür ki, her insanın saati kendi ölümüdür. قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ حَتّٰى اِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً ("Hakikat hüsranda kaldı o: Allah'ın karşısına çıkacaklarını inkâr eden kimseler bir nihayet saat gelip ansızın kendilerini batırıverince "Eyvah! hayatta yaptığımız taksirlerden dolayı hasretlerimize bak" derler." Enâm-6/31) gibi bâzı âyetlerde de bu saat, bu mânâyadır.» مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ **«Kim ölürse kıyameti kopmuştur.»** Maamafih bizim anladığımıza göre hangi mânâca olursa olsun Kıyâmete Saat denilmesi, İndallah müsemmâ bir ecelin, bir vaktın hulûlü saati olması i'tibâriyledir. Nitekim lisanımızda da, «vakt-ü saat gelmiş» ta'bîri ma'rûftur. Burada da Saat, Kıyamet mânâsınadır.

وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً **Ve her ümmeti câsiye görürsün.** Câsiye, iki mânâ ile tefsîr edilmiştir. Birisi, diz çöküş mânâsına ki, lâzımı muraddır. Zira diz çökmek, derli toplu en i'tinâli ve en hürmetli vaz'iyyettir. Birisi de, toplanmış cemaat mânâsınadır ki, «جُثْوَةٌ» den me'hûzdur. Bir araya gelmiş taş yığınına denir. Murad, Sûre-i يس 'de وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ("Ancak hepsi toplanıp Bizim katımıza izhar edilmişlerdir." Yâsîn-36/32) buyurulduğu üzere, Hakk'ın huzûrunda hesab için toplanmaktır.

Tefahhüş: Fuhşa düşmek.

AHKÂF SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 53

Buna, Ahkaf Sûresi denir. Mekkî'dir. Bir iki âyetinin Medenî olduğuna dâir de bir rivâyet vardır ki, قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ (*"Deki: şuna vicdanınızda bir rey edindiniz mi?"* Ahkâf-46/10) فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ (*"Binaenaleyh ulu'l-azm, Peygamberlerin sabrettiği gibi sabret..."* Ahkâf-46/35) âyetidir.

Âyetleri : Kûfî'de otuz beş, diğerlerinde otuz dörttür. İhtilâf dedir.

Kelimeleri: Üçyüz kırk dörttür.

Harfleri : İki bin üçyüzdür.

Fasılası : م ، ن harfleridir.

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ (*"Bir de Âd'ın kardeşini an, ahkâf da kavmini inzâr ettiği vakti..."* Ahkâf-46/21) âyeti dolayısiyle bu ismi almıştır ki, bir mevki' adıdır. Bak!

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا عَمَّٓا اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾
قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُون۪ي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ
اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِۜ اِيتُون۪ي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَٓا اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ

عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَٓائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾
وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَٓاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ
﴿٦﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ
هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا
تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفٰى بِهِ شَهِيدًا
بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٨﴾ قُلْ مَا كُنْتُ
بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَٓا اَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا
مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ وَمَٓا اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ
عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِٓي اِسْرَٓائِيلَ عَلٰى مِثْلِهِ
فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- حم

2- Bu Kitab'ın ceste ceste indirilmesi azîz, hakîm Allah'dandır.

3- Biz, o gökleri ve yeri ancak hakk ile ve müsemmâ bir ecel ile yarattık. Küfredenler ise, inzâr edildikleri şeylerden alındırmıyorlar.

4- De ki: «Şimdi baksanız a, şu sizin Allah'ın berîsinden yalvarıp durduklarınıza. Gösterin bana onlar, arzdan hangi cüz'ü yaratmışlar. Yoksa onların göklerde mi bir ortakları var? Haydin bana bundan evvel bir kitab, yâhud ilimden bir eser getirin eğer sadıksanız.

5- Hem o kimseden daha şaşkın kim olabilir ki, Allah'ı bırakır da kendisine Kıyamete kadar cevab veremeyecek kimselere duâ eder, onlar ise, onların dualarından gafildirler.

6- Nâs toplanıp haşrolunduğu vakit da onlara düşman olurlar ve ibâdetlerini inkâr ederler.

7- Karşılarında âyetlerimiz açık açık, parlak parlak okunurken de o küfredenler, dediler ki: Hakka, kendilerine geldiği zaman: «Bu parlak bir sihir»

8- Yok, iftirâ etti mi diyorlar? De ki: «Ben onu iftirâ ettimse siz, beni Allah'dan kurtaracak hiç bir şeye mâlik olamazsınız ve o sizin neye yaygara edip durduğunuzu pek âlâ bilir. Ona benimle aranızda şâhid O, yeter, hem de gafûr, rahîm O.»

9- De ki: «Ben Peygamberler içinden bir türedi değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilmiyorum. Yalnız bana gönderilen vahye ittibâ' ediyorum. Ben başka değil, açık bir nezîrim.»

10- De ki: «Şuna vicdanınızda bir re'y edindiniz mi? Eğer bu, Allah tarafından da siz ona küfrettinizse ve Benî İsraîl'den bir şâhid onun misline şehâdet edip iman getirdi de siz, kibretmek istedinizse? Şübhe yok ki, Allah, zâlimleri doğru yola çıkarmaz.»

أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ **İlmden bakiyye kalmış bir eser,** evvelki Peygamberlerin ilimlerinden kalma me'sûr bir ilim, yâhud toz üstüne bir yazı. قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ **«Deki, ben peygamberler içinden bir türedi değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmiyorum.»**

BİDİ', BİD'AT: Âdette hiç örneği geçmemiş, yeni türemiş, türedi, yâni ilk olarak Peygamberlik iddia eden, yâhud hiç bir Peygambere benzemeyerek kendi kendine Allah'ın izni olmaksızın birtakım örneksiz şeyler ibdâ' edecek bir mübdî' değilim. وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَآمَنَ **Beni İsraîl'den bir şâhid de onun misline şehadet edip iman getirir de.** Buradaki مِثْلِهِ zamîrinde, iki vecih vardır. Biri, Kur'ân'a, biri de Peygamber'e râci' olmasıdır. Kur'ân'ın Tevrat gibi Allah kitabı olduğuna, yâhud Hazret-i Peygamber'in Musa gibi bir Peygamber olduğuna şehâdet ederek iman eyler de. Sûre-i Bakara'da tafsîli geçtiği üzere Tevrat'ta Hazret-i Peygamber, Hazret-i Musa'ya: نَبِيًّا مِثْلَكَ diye Musa'nın misli ile Peygamber olmak üzere tavsîf buyurulmuş idi. Beni İsraîl'den böyle şehâdet ile iman eden şâhid de cumhûrun kavline göre, Abdullah ibn Selâm radıyallahü anh'tir. İmam-ı Şa'bî gibi bâzıları: Şâhidden murad, Hazret-i Musa olduğunu

---

***Mübdi'**: İlk olarak peygamberlik iddia eden.*

söylemişlerdir. Ki, mukaddema haber vermiştir. İbn Cerîr ve daha sâirlerinin rivâyetlerine göre, Sa'd ibn Ebi Vakkas radıyallahü anh demiştir ki: «Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellemi: «Yeryüzünde yürüyen bir kimse hakkında o ehl-i cennettir» derken işitmedim, Abdullah ibn Selâmdan başka ki, وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي اِسْرَٓائِيلَ «Beni İsrail'den bir şâhid de onun misline şehadet edip iman getirir de» de O'nun hakkında nâzil oldu .» Sûre Mekkî, Abdullah ibn Selâm'ın imanı ise, Medine'de vaki' olduğu cihetle bu sûrette bu âyet, gayb haberlerinden demek olur. Lâkin balâda işâret olunduğu üzere bâzıları Sûre, Mekkî olmakla beraber bu âyetin, Medenî olduğunu söylemişlerdir. Hasen'den rivâyet olunur ki, şöyle demiştir: «Bana şu vâsıl oldu: Abdullah ibn Selâm, İslâm'a girmek istediği zaman: «Ya Resûlallah, dedi, Yahûd bilir ki, ben, onların ulemâsındanım. Babam da, onların ulemasından idi. Halbuki şimdi ben, şehâdet ediyorum ki, sen Allah'ın hakk Resûlü'sün ve onlar seni Tevrat'ta yazılı bulurlar. Şimdi filâna, filâna ve daha Yahûdîlerden adlarını saydıklarına adam gönder ve beni evinde gizle de onlara, benden ve babamdan sor. Çünkü onlar, sana benim kendilerinin en âlimi olduğumu, babamın da en âlimlerinden bulunduğunu söyleyeceklerdir. Ben de, o vakit çıkarım, senin Resulullah olduğunu ve onların seni yanlarındaki Tevrat'ta yazılı olarak buluyor idiklerine ve hakikaten senin hidâyet ve Hakk Din ile gönderildiğine şehâdet ederim.» Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem de, öyle yaptı, onu evinde gizledi. Yahûdîleri çağırttı, yanına girdiler. Derken Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: *«Sizin içinizde Abdullah ibn Selâm nedir?» «Kendisi de dediler, bizim en âlimimiz, babası da:» «O halde O, müslüman olduysa ne dersiniz?» «Olmaz»* dediler. Üç kerre tekrar ettiler. Bunun üzerine çağırdı, O da, çıktı. Sonra اَشْهَدُ اَنَّكَ رَسُولُ اللّٰهِ وَاَنَّهُمْ يَجِدُونَكَ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَاَنَّكَ بُعِثْتَ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ *«Ben şehâdet ederim ki, sen Allah'ın Rasûlüsün. Onlar Tevrat'da seni yazılı olarak buluyorlar ve sen hidâyet ve hak din üzerine gönderildin.»* dedi. Deyince Yehudîler: «Biz, senden bunu beklemezdik ya Abdullah ibn Selâm» dediler. Küfrederek çıktılar. Allah azze ve celle de bunu indirdi: قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهٖ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي اِسْرَٓائِيلَ عَلٰى مِثْلِهٖ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ **«Dedi: "Şuna vicdanınızda bir re'y edindiniz mi? Eğer bu Allah tarafından da siz ona küfrettinizse ve beni İsrail'den bir şâhid onun misline şehâdet edip iman getirdi de siz, kibretmek istediniz, şübhe yok ki Allah zâlimleri doğru yola çıkarmaz.»** Buna dâir daha diğer rivâyetler de vardır. Bununla beraber Mesruk da, demiştir ki: «Bu, Abdullah ibn Selâm hakkında nâzil olmadı, Mekke'de nâzil oldu. Abdullah ibn Selâm ise, Medîne'de müslüman oldu. Bu ancak Resulallah'ın kavmine karşı bir ihtiracacdır. Tevrat, Kur'ân gibi

Musa da, Muhammed gibidir, sallallahü aleyhima vesellem. Onlar, Tevrat'a ve Peygamberlerine iman ettiler de siz, küfrettiniz demektir.» İbn Cerîr der ki: «Gerçi Mesruk'un dediği tenzîlin zâhirine daha uygundur. Çünkü قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ «Dedi: Şuna vicdanınızda bir re'y edindiniz mi? Eğer bu Allah tarafından da siz ona küfrettinizse...» taraf-ı İlâhî'den Kureyş müşriklerine karşı bir tevbîh ve Peygamber'i için onlar aleyhine bir ihticâc siyâkındadır. Bu âette mâkablindeki âyetlerin nazîridir. Onlar da, Ehl-i Kitab'ın, ne de Yahudun zikri geçmediği gibi mukaddema zikri geçenlerden kelâmın tahvîline delâlet eder bir karîne de görülmüyor. Fakat Resûlullah'ın, Ashabından bir cemaatten bununla Abdullah ibn Selâm kasdedilmiş olduğuna dâir haberler varid olmuştur. Ve Ehl-i te'vîlin ekserisi de, bunun üzerine yürümüştür. Bunlar ise, Kur'ân'ın mânâlarını ve nüzulünün sebebini ve murad olunduğunu daha iyi bilirler. Buna göre şâhid, Abdullah ibn Selâm, tevbîh olunan muhatablar da ma'şeri Yahûd olmuş oluyor .» Yalnız Taberî'nin, «mukaddema zikri geçenlerden kelâmın tahvîline delâlet eder bir karîne görülmüyor.» demesinden nazar vardır. Zira bir kerre başta, وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ (*"Küfredenler ise inzâr edildikleri şeylerden alındırmıyorlar."* Ahkâf-46/3)) buyurulmakla kelâmın asıl sevkı, mutlak kâfirler hakkında olduğu gösterilmiş. Sonra da iki قُلْ أَرَأَيْتُمْ hitâbı ile bunların iki kısmına işâret olunarak evvelkisinde müşriklere, ikincisiyle de diğerlerine yâhud mecmuuna hitâb yapıldığı anlatılmıştır. Demek ki, hem asıl siyakın vahdeti muhâaza edilmiş, hem de iki kerre قُلْ أَرَأَيْتُمْ buyurulmakla bir tahvîl-i hitâb karînesi de verilmiştir. Binâenaleyh إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ «Şübhe yokki Allah zalimleri doğru yola çıkarmaz.» evvel emirde Yahuda muntabık olmakla beraber mefhum i'tibâriyle hepsinden eamdır. Bu cümle, şartın cevâbı makamına kâimdir. Yâni öyle olunca siz zulmetmiş olursunuz hidâyete eremezsiniz. Çünkü...

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا

Tevbîh: Azarlama.

عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾ إِنَّ الَّذِينَ

قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

﴿١٣﴾ أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا

وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا حَتّٰى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ

سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى

وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ

إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُولٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ

مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي

كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾ وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي

أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ

اٰمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

﴿١٧﴾ أُولٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ

مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ

لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ
طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ
بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

11- Bir de küfredenler, iman edenler hakkında dediler ki: «Eğer o bir hayır olsa idi, bizden evvel ona koşmazlardı.» Bununla muvaffak olamayınca da şöyle diyecekler: «Bu eski bir yalan.»

12- Onun önünden Musa'nın kitabı var; bir imam ve rahmet. Bu da tasdikleyici bir kitab, Arabca dilli. Zulm edenleri inzâr için ve muhsinlere müjde.

13- «Rabbımız Allah» deyip de sonra doğru gidenler, herhalde onlara bir korku yoktur ve onlar mahzûn olmayacaklardır.

14- Onlar, Ashab-ı cennettir. İşledikleri amellere mükafâten orada ebedî kalacaklardır.

15- Hem Biz, o insana vâlideyni hakkında ihsân tavsiye ettik. Anası onu, zahmetle taşıdı ve zahmetle vaz'etti. Hamliyle süt kesimi de otuz ay. Nihâyet kemâline erdiği ve kırk yaşına girdiği zaman: «Ya Rabb, dedi, beni öyle sevk et ki, bana ve anama, babama in'âm buyurduğun ni'metine şükredeyim ve râzı olacağın sâlih bir amel işleyeyim. Zürriyyetim hakkında da benim için salâh nasib eyle. Çünkü ben, tevbe ile cidden Sana yüz tuttum ve ben gerçek müslümanlardanım.»

16- İşte bunlar, Ashab-ı cennet içinde o mümtazlardır ki, kendilerinden yaptıkları amellerin en güzelini kabulleneceğiz ve günahlarından geçeceğiz. Bu, şaşmaz doğru va'd iledir ki, va'd olunmakta bulunuyorlar.»

17- Şöylesi ise ki, anasına, babasına: «Öf size, dedi, bana çıkarılacağımı mı va'dediyorsunuz? Halbuki benden evvel nice karnlar geçmiş.» İkisi de, Allah'a eleman çekerek: «Yazık sana, imana gel. Herhalde Allah'ın vâ'di haktır.» diyorlar da O, yine diyor ki: «Bu, eskilerin esatîrinden başka bir şey değildir.»

18- İşte bunlar, insü cinden önlerinde geçen ümmetler içinde üzerlerine söz hakk olmuş olan kimselerdir. Çünkü bunlar, hep hüsrana mahkûm

olmuşlardır.

19- Her biri için de yaptıkları amellerden dereceler vardır. Bu da, hiç hakları yenmeyerek bütün amellerini kendilerine temamen ödemek içindir.

20- Ve küfredenler ateşe arzolunacağı gün şöyle denir: «Siz, bütün tayyibâtınızı (lezaizinizi) dünya hayatınızda giderdiniz ve onlarla zevkyâb oldunuz, alacağınızı aldınız, artık bu gün hakâret azâbiyle cezâlanacaksınız. Çünkü yeryüzünde haksızlıkla kibir taslıyordunuz ve çünkü dînden çıkıp fâsıklık ediyordunuz.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا ... **«Bir de küfredenler, iman edenler hakkında dediler ki...»** Bu da, hem müşriklere, hem Yahûda muhtemildir. Ekser Müfessirîne göre, müşrîklerdir. Mü'minlerin ekserisi Ammar, Suheyb ve Bilâl gibi fukara ve zuafâdan görerek tahkîr etmek ve gûya bu sûretle İslâm'ı düşürmek istiyorlar. Sa'lebî, «Yahûdun Abdulllah ibn Selâm ve ashâbı hakkında mekalesi» demiştir. وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ **Bununla, yâni böyle demekle; iman edenlere, ta'netmekle muradlarına muvaffak olamayınca İslâm'ı ve Kur'ân'ı körletmek veya şehadeti ibtâl eylemek maksadına eremeyince,** فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ **daha diyeceklerdir ki: «Bu, bir ifk-i kadîmdir, eski uydurulmuş bir yalandır.»** Yâni Peygamber hakkında evvelkilerden rivâyet olunan tebşîrat eski bir yalandır diyecekler, yâhud İslâm'ı inkâr etmek için dini kökünden inkâr edecekler. Demek ki, istikbalin kâfirleri daha azgın olacaktır. وَمِنْ قَبْلِهِ **Halbuki, onun önünden,** yâni Kur'ân'dan evvel nâzil olmuş كِتَابُ مُوسَى **Musa'nın kitabı var.** Bununla hem ifk-i kadîm demelerinin nereye kadar vardığı gösterilmiş oluyor, hem de cevabı verilmiş oluyor. Zira o öyle var ki, إِمَامًا وَرَحْمَةً **bir imam ve rahmet olmuş bir halde.** Allah'ın dininde senelerce rehber, muktedâbih edinilmiş arkasınca gidilmiş ve o sâyede Allah Teâlâ'nın rahmetine, ni'metine erilmiş. Eğer o bir ifk, bir yalan olsa idi o, feyzü rahmet olur muydu? وَهَذَا **ve işte bu da,** yâni Kur'ân da, كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا **dili Arabî olarak tasdîk edici bir kitab.** Musa'nın bir imam ve rahmet olan kitabını tasdîk, onun esasındaki hakikati isbat ve te'yîd eyleyen Arabca dilli bir kitab ki, tasdîkin hikmeti de, لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا **zulmedenleri inzar etmek için.** Her kim olursa olsun, kendisinden her hangi bir sûretle zulüm, haksızlık sâdir olanlara Allah'ın azâbını haber vererek akibetin vehametini anlatmak için وَبُشْرَى لِلْمُحْسِنِينَ **güzellik yapan muhsinlere de müjde için.** Şöyle ki, إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا **«Rabbımız Allah deyipte sonra doğru gidenler, herhalde onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.»** yâni ilmin hulâsası olan Tevhid ile amelin müntehâsı olan istikame-

---

Zevkyab: Zevklenen. İfk: İftira. Kadîm: Eski

ti cemedenler. (*"Haberiniz olsun ki, "Rabbımız Allah" deyipte sonra doğru gidenler yok mu onların üzerlerine şöyle melekler iner: Korkmayın, mahzun olmayın, va'dolunup durduğunuz cennetle neş'eyab olun."* Fussilet-41/30 Ayetinin tefsirine bak.) Orada, Melâike vasıtasiyle tebşîr yapılıyordu. Burada, doğrudan doğru وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًا **«Hem biz, o insana vâlideyni hakkında ihsân tavsiye ettik...»** tavsiye, bir kimseye yapması iktizâ eden bir şeyi, va'zu nasihat tarzında önceden söylemektir. İman ve istikâmet en birinci şiârları olan muhsinlerin şânı beyân olunurken, anaya, babaya ihsan bilhassa tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye birkaç yerde vârid olmuştur. Fakat her birinde başka bir nükte ve nokta-i nazarla sevkedilmiş olduğu için tekrar değil, ayrı ayrı fâideyi müfiddirler. Nitekim جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ burada da, münâsebetiyle ihsân ve istikâmetin mühim bir misâli olmak üzere irad buyurulmuştur ve rivâyet olunduğuna göre وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذ۪ي كَانُوا يُوعَدُونَ **«İşledikleri amellere mükâfeten»** a kadar bu iki âyet, Hazret-i Ebu Bekr-i Sıddık radıyallahü anh hakkında nâzil olmuş ve bir hayli ahkâmın da esaslarını ihtiva eylemiştir. Evvelâ, ahlâkî nokta-i nazarda valideye üç mertebede nazar-ı dikkat celb olunmuştur. Birincisi, babanın taht-ı galebesinde olarak وَالِدَيْهِ tağlibi içinde, ikincisi, حَمَلَتْهُ üçüncüsü, وَضَعَتْهُ وَفِصَالُهُ ile vaz'u irda' haysiyyetleridir. Valid, yâni baba ise, yalnız وَالِدَيْهِ 'de bir kerre zikredilmiştir. Bir hadîs-i şerifte beyân olunan şu mazmun ile mütenâsibdir: Bir adam: *«Ya Resûlullah,* مَنْ اَبَرُّ *«Ben kime çok iyilik edeyim?»* demişti. Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: اُمَّكَ *«anana» «sonra kime?»* dedi. Yine: اُمَّكَ *«anana»* buyurdu. *«sonra kime?»* dedi. Yine: اُمَّكَ *«anana»* buyurdu. «Sonra kime dedi. اَبَاكَ «Babana» (Tirmizi: Birr- 1) Ebû Davûd: Edeb-120) buyurdu. حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا **Anası onu kürh ile zahmet ve meşakkat ile yüklendi.** وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا **Yine zahmet ve meşakkât ile hamlini vaz'etti.** وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا **Hamli ve fisâli de otuz aydır.** Bakara'da وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ (*"Validdeler evlâdlarını emziğin tamamlanmasını isteyenler için iki bütün yıl emzirirler, ..."* Bakara-2/233 Lokman'da وَفِصَالُهُ ف۪ي عَامَيْنِ (*"süt kesimi de iki sene i."* Lokman 31/14) buyurulduğuna göre bu otuzun iki senesi emzirme müddeti altı ay da hamil müddeti olmuş oluyor.

Demek ki, hamlin ekall-i müddeti, rıdâın da ekseri müddeti gösterilmiştir. Zira bunlara kadının namusu, neseb ve hürmeti nikâh cihetleriyle pek çok ahkâm-ı mühimme teferru' eder. Rivâyet olunur ki: Hazret-i Ömer radıyallahü anh'a, bir kadın mürâfeaya götürülmüştü ki, altı ayda doğurmuştu. Haddini em-

---

Haml: Yük. **Fisal:** Yavrunun sütten kesilmesi. **Kürh:** Sıkıntı, meşakkat. **Ekalli:** Enaz. **Rıdâ:** Süt emme, süt emzirme. **Mürâfea:** Bir dâvâ için birisini hakim huzuruna getirmek.

retti. Hazret-i Alî radıyallahü anh, bu âyeti ihtâr ederek: «Had lâzım gelmez, hamlin ekall-i müddeti altı aydır» diye i'tirâz etti. Hazret-i Ömer de, tasdîk eyledi. Fahruddin-i Razî bunu nakklettikten sonra der ki: «Akıl ve tecrübe dahi bunun böyle olduğuna delâlet ederler. Ashab-ı tecârib diyorlar ki: «Cenînin tekevvünü için mukadder bir zaman vardır, o zaman tezâuf edince cenîn harekete başlar. Bu mecmûa iki misli munzam olunca cenîn anasından infisâl eyler. Meselâ, cenînin hılkatı otuz günde tamam olduğunu farzedelim. Bu zaman katlanıp altmış gün oldu mu cenîn hareket eder. Bu mecmûa iki misli olan yüz yirmi daha artınca yüz seksen eder ki, altı aydır, o vakit cenîn infisal eder. Hılkatı otuz beş günde tamam olduğunu farzedelim. O vakit yetmiş günde hareket eder. İki misli yüz kırk daha ilâve olununca mecmuu iki yüz on gün eder ki, yedi aydır, çocuk infisâl eyler. Kırk gün farzetsek seksende hareket eder, iki yüz kırk günde infisâl eyler ki, sekiz aydır. Kırk beş günde tamam olduğunu farzedelim doksan günde hareket eder iki yüz yetmiş günde infisâl eyler ki, dokuz ay eder. İşte tecrübecilerin zikrettikleri zâbıt budur. Calînus demiştir ki: «Ben, hâmil zamanlarının miktarlarını çok merak ile araştırırdım. Bir kadın gördüm ki, yüz seksen dört günde doğurdu.» İbn Sînâ da, kendisinin bunu müşâhede etmiş olduğunu kaydeylemiştir. Demek ki, hamlin ekall-i müddeti, Kur'ân'ın nassına göre de, tıbbın tecrübelerine göre de bir olarak altı aydır. Amma hamlin ekseri müddeti hakkında Kur'ân'da bir delâlet yoktur. Ebu Ali ibn Sîna, Unvan-ı Şifâ'dan dokuzuncu mekalenin altıncı faslında demiştir ki: «Tamamiyle i'timad ettiğim mevsuk bir yerden bana baliğ oldu ki, bir kadın hamil senelerinin dördüncüsünden sonra bir çocuk doğurdu. Dişleri bitmişti hem de yaşadı.» Eristatalisten de, şöyle hikâye olunmuştur. Hayvanların vilâdet ve hamil zamanları mazbûttur. İnsandan başka ki, gebe bir kadın, bâzân yedi ayda, bâzı sekiz ayda doğurur. Sekizinci de Mısır gibi muayyen beldelerden mâadasında az yaşar. Galib olan dokuzuncu aydan sonra doğmaktır. Ehl-i tecârüb şunu da ihtâr ederler ki, ber-vech-i bâlâ tezâuf suretiyle beyan ettiğimiz zabıt, tahdîdî değil, takrîbîdir. Bâzân günlerde ziyâdelik, eksiklik olabilir. Sonra Razî, Cenînin tamamlandığı müddeti de altı kısma taksim ederek tecrübî ma'lûmatına göre kaydetmiştir ki, zamanımızda buna, «mebhas-i rüşeym» denilmekte ve bir tasnîfi mahsusa tâbi' tutulmaktadır. Nihâyet der ki: «Altıncısında a'zalar birbirinden seçilik ve hissolunacak vech ile tebeyyün eyler. Bunun mecmûu kırk gündür. Bâzı da kırk beş güne kadar teehhur eder. Ekalli da otuzdur. Şu halde bu tıbbî tecrübeler dahi sâdık, masdûk Nebiy-yi zîşan'ın şu hadîsinde haber verdiğine mutâbıktır: يُجْمَعُ

Tezâuf: İki kat olmak. Mevsûk: Güvenilir. Masdûk: Tasdik edilmiş.

خَلْقُ اَحَدِكُمْ فِى بَطْنِ اُمِّهِ اَرْبَعِينَ يَوْماً *«Her birinizin hilkati, anası karnında kırk günde toplanır.»* (Fahrü'r-RAZİ: 18/15-16) Tecrübe sahibleri derler ki: Kırktan sonraki sıkat selâsı yarılıp da soğuk suya konulduğu zaman etrafı mütemeyyiz küçük bir şey zuhur eder.» Hâsılı hamlin ekalli müddeti altı ay olduğu gibi rıda' müddetinin de ekseri iki senedir. حَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلاَثُونَ شَهْراً mecmuunun haberidir. Ancak İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe Hazretleri bu âyette bir de şu mânâ ihtimalini nazar-ı dikkate almıştır: hamli de, fısali de otuz aydır. Bu surette hamil müddeti de otuz ay rıda' müddeti de otuz ay olmak ve ikisinin de ekseri beyân edilmiş bulunmak lâzım gelir. Hazret-i Âişe'nin rivâyet eylediği bir hadîsi şerif, hamlin ekseri müddeti, iki seneden ziyâde olamayacağını isbât etmiş olmakla hâmil hakkında mezkûr ihtimâl, sâkıt olmak lâzım gelirse de, fısal hakkında iki sene حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ (*"Validelar evladlarını emziğin tamamlamasını isteyenler için iki bütün yıl emzirirler."* Bakara-2/233) kaydiyle mukayyed bulunduğu için nikâhın hürmetini ifâde eden müddeti, rıda' nokta-i nazarından ekserin otuz ay olması şübhesi bâkîdir. Bu ihtimali ref'edecek bir delîl yoktur.

Binaenaleyh, muharrim, mübiyha tercîh olunmak kâide-i usûliyyesi mucebince otuz ay içinde emişenler hakkında ihtiyaten hürmet-i rıda' sabit olmak lâzım gelir. Lâkin Sûre-i Lokman'da, وَفِصَالُهُ فِى عَامَيْنِ (*«Süt kesimi de iki sene içinde.»Lokman-31/14* mutlak olduğu için İmameyn bu şübheye iştirâk ettmemişlerdir. Fetvâda da bu tercîh olunmuştur. (Fıkıh'tan Hidâye ve etrafına bak!) İşte babanın, ananın böyle hukukundan dolayı onlara ihsân ile muâmele etmesini o insana tavsiye ettik. حَتّٰى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهُ Tâ ki, eşüddüne erdi. Kuvvet ve kemal çağına erdi, kuvvetli ve aklı sağlamlaştı, bunu bâzıları bülûğ ile bâzıları da kühûlet ile tefsir etmişlerdir. Bu şuna daha akrebdir. وَبَلَغَ اَرْبَعِينَ سَنَةً Ve kırk yaşına erişti. Denilir ki, Peygamberler hep kırktan sonra ba's edilmiştir. Mamafîh Hazreti İsâ ile Yahyanın sabâvetlerinde nübüvvetleri de mevzu-ı bahistir. İşte tam aklını, kuvvetini toplayıp da kırkına erdiği vakit o tavsiyeyi yerine getirerek قَالَ dedi: Allah'dan üç murad istedi. Birincisi, şöyle ni'metlerine şükür niyâzı: رَبِّ اَوْزِعْنِى «Ya rabb, bana öyle ilhâm et, öyle şevk ver ki, اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ ni'metine şükredeyim.» Evvelâ şükrü istemesi, şükür dâima bir neş'e-i ni'met ile alâkadar olduğundan evvel emirde kalbin neş'esini bulmak içindir. İşte her muvaffakıyyetin sırrı da bu neş'edir, o neş'e ile dir ki, rızâya uygun büyük salih ameller yapılabilir. الَّتِى اَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلٰى وَالِدَىَّ Hem bana in'âm ettiğin ni'metine, hem vâlideynime, anama, babama, yâni ni'met-i dîn ve ni'met-i vücud. İkincisi,

---

Sıkat: Ana karnından ölü olarak düşen çocuk. Sela: Çocuğun ana karnında iken bulunduğu ince deri. Muharrim: Haram kılan. Sabâvet: Çocukluk. Kühûlet: Orta yaşlılık.

وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ **«Ve senin razı olacağın salih bir amel işleyeyim.»** صَالِحًا 'de tenvîn, ta'zîm için, yâni büyük bir iş. Yâhud teksîr için birçok iş, yâhud vahdet-i nev'iyye ki, amel-i sâlih cinsinden Allah Teâlâ'nın rızâsını bilhassa câlib olacak bir nevi' âmel, tâat-ı marziyye. Üçüncüsü, وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي **«Zürriyyetimde de benim için salâh nasîb et.»** Yâni salâhı onlara da sirâyet ettir, içlerinde sabit kıl. إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ **Çünkü ben, tevbe ile sana yüz tuttum.** Senin râzı olmayacağın fiillerden veya senin zikrinden alıkoyacak şeylerden tevbe edip sana yöneldim. وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ **«Ve çünkü ben, müslimîndenim.»** Kendilerini ihlâs ile senin birliğine teslîm edenlerdenim. Bu iki cümle duânın sıhhati tevbe ve İslâm'a mütevakkıf olduğuna işârettir. İbn Abbas radıyallahü anhüma Hazretleri demiştir ki: **«Allah Teâlâ, Ebu Bekr radıyallahü anh'ın duâsını kabul buyurdu da mü'minlerden dokuz kişiyi azad eyledi ki, Bilâl-ı Habeşî ve Âmir ibn Füheyre bunlardandır ve her ne hayır murad etti ise Allah Teâlâ, O'na yardım etti. Zürriyyeti hakkında da duâsını kabul buyurdu. Evlâdların hepsi iman ettiler. O'na hem anasının, babasının, hem de evlâdlarının cemi'sinin İslâm'ı müyesser oldu. Babası Ebu Kuhâfe (Osman ibn Amr) ve anası Ümmü'l-Hayr bint Sahr ibn Ömer, oğlu Abdurrahman ibn ebu Bekir ve O'nun oğlu Ebu Atik hepsi Peygamber'e yetiştiler. Ve Hazret-i Ebu Bekr'in mazhariyyeti derecesi Sahabeden hiçbirine müyesser olmadı.»** رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ **«Allah onların cümlesinden razı olsun.»** Mamafîh Ashâb-ı Kiram'ın hepsi böyle ihsân ve istikâmet hissi ile meşbû idiler. Buna işareten buyuruluyor ki: أُولٰئِكَ **İşte bunlar, böyle bu güzel evsâf ile muttasıf olan muhsîn, şâkir insanlar,** الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ **o Ashab-ı cennet içinde, yâni iman ve istikâmetleri hasebiyle haklarında,** أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"Onlar ashabı cenettir. İşledikleri amellere mükâfaten orada ebedi kalacaklardır."* Ahkâf-46/14) buyurulan ve kendilerine Kıyâmet günü havfü hüzn olmayan Ehl-i cennet içinde öyle **mümtaz kimselerdir ki, kendilerinden amellerinin en güzelini kabullenirîz ve günahlarından geçeriz.** Burada أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا ta'bîri hakkında müfessirînin iki kavli vardır. Birisi «ahsen», «hasen» mânâsınadır denilmiş, birisi de, «ahsen»'den murad, mubâhın mâfevkı olan taâttır ki, mendûb ve vacibe şâmildir. Zira mubâh, çirkin değil, hasendir. Lâkin ona sevab ve ikab terettüb etmez.» Fakat zâhir olan şudur ki, bunların seyyiatlarından geçilmiş olduğu gibi ale'l-âde hasenatları da onlara keffaret gibi olarak cennetteki mertebeleri en güzel amellerine göre olmasıdır. Burada Mücâhid'den Taberî, Hazret-i Ebu Bekir'in Ömer'e olan vasiyyetini nakleder. Şöyle ki:

Meşbu: Tok, doymuş, kanmış.

«Hazret-i Ebu Bekir, Hazret-i Ömer'i (radıyallahü anhüma) çağırdı da, O'na dedi ki: «Ben, sana bir vasiyyet edeceğim, onu iyi hıfzedesin. Allah'ın gecede bir hakkı vardır, onu gündüzün kabul etmez ve gündüzün bir hakkı vardır, onu da gece kabul etmez. Bizim hiçbirimiz için farzı eda etmedikçe nâfile yoktur. Kıyamet günü mizanları ağır gelenlerin mîzanlarının ağır gelmesi, hep dünyada hakka ittiba'ları ve onun onlara ağır gelmesi sebebiyledir. Hakktan başka bir şey konmayan bir mîzanın ağır gelmesi ise, hakkıdır. Kıyamet günü mizanları hafif gelenlerin mîzanlarının hafif gelmesi de dünyada batıla tâbi' olmalarından ve onun onlara hafif gelmesindendir. Batılden başka bir şey konmayan bir mîzanın hafif gelmesi de, hakkıdır. Görmez misin Allah Teâlâ, Ehl-i cenneti en güzel amelleriyle zikretmiştir. Onun için bir kail der ki: «Benim amelim, bunların ameline nerede erişecek?» Onun sebebi: Çünkü Allah Teâlâ, onların kötü amellerinden geçmiştir de, onları izhâr etmez ve görmez misin Allah Teâlâ Ehl-i narı en kötü amelleriyle anmıştır da bir kail der ki: «Ben, amelce onlardan iyiyimdir.» Onun sebebi: Çünkü Allah Teâlâ, onların en güzel amellerini kendilerine reddetmiştir. Görmez misin Allah Teâlâ, şiddet âyetini rızâ âyetinin yanında ve rızâ âyetini şiddet âyetinin yanında indirmiştir ki, mü'min hem ümidli, hem saygılı olsun da kendi eliyle tehlikeye atılmasın ve Allah'a karşı hakk olmayan bir kuruntuya kapılmasın?»

والذى قال لوالديه اف لكما, «Şöylesi ise ki: Anasına, babasına "of" size dedi.» Bununla evelki âyetin temamen zıddına, yâni anasına, babasına ezâ edenlere intikal ile inzara geçiliyor. Mervan bunun, Abdurrahman ibn Ebu Bekir hakkında nâzil olduğunu iddiâ etmiş ise de, doğru değildir. Hikâye olunuyor ki: Mervan, bir gün mescidde hutbesinde: «Ben Emîrü'l-mü'minîn, yâni Muaviye'nin Yezîd'i istihlâf etmesi hakkındaki re'yini güzel görüyorum. Çünkü Ebu Bekir de, istihlâf etti, Ömer de.» demişti. bunun üzerine Abdurrahman ibn Ebu Bekir: أهرقلية yâni «krallık mı? Ebu Bekir radıyallahü anh, Vallahi O'nu ne evlâdından birisi, ne de Ehl-i beytinden birisi hakkında yapmadı. Muaviye ise, sırf oğluna rahmet ve kerâmet yaptı» dedi. Mervan: «Sen, الذى قال لوالديه اف لكما «Şöylesi ise ki: Anasına, babasına "of" size dedi." değil misin?» dedi. Abdurrahman da: «Sen, Resulullah'ın lâ'netlediği mel'unun oğlu değil misin?» dedi. Hazret-i Âişe işitti. Mervan'a: «Sen, Abdurrahman'a şöyle, şöyle mi dedin. Yalan söylemişin. Vallahi O, O'nun hakkında nâzil olmadı. İsteseydim kimin hakkında nâzil olduğunu söylerdim.» dedi. اتعداننى ان اخرج Bana, çıkarılacağımı mı va'dediyorsunuz? öldükten sonra kabirden ba'solunacağımı mı va'dediyorsunuz. وقد خلت القرون من قبلى Halbuki benden evvel nice karnlar geçmiş, yâni onlardan kim kabirden

çıkmış da, ben çıkacakmışım? diyor. وَهُمَا O ikisi, yâni anası, babası ise, يَسْتَغِيثَانِ اللّٰهَ Allah'a sığınıyorlar. Onun böyle inkârından, cür'etinden, küfründen el-aman çekerek, «neûzübillah, aman yarabbi» diye feryâd ediyorlar. وَيْلَكَ «Yazıklar olsun sana, اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ inan iman getir, her halde Allah'ın va'di haktır» diyorlar.

VEYLEK: Veyl sana, aslında bizim canı çıkası, geberesi ta'birimiz gibi bir helâk duâsı olmakla beraber hakikaten helâk için değil, azarlayarak teşvik ve tergib için de kullanılır ki, burada da maksad, odur. Onun için buna, «yazıklar olsun sana» demek daha muvafık olacaktır. فَيَقُولُ مَا هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ O, yine onları tekzib ederek: «Bu, sizin Allah'ın va'di dediğiniz evvelkilerin esâtîrinden başka bir şey değildir.» (Hiç aslı olmayarak yazılmış masallardır) der. اُولٰٓئِكَ İşte bunlar, öbürlerinin tam zıddına olarak, الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِٓي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ Cin ve İnsten kendilerinden evvel geçen ümmetler içinde aleyhlerine söz hakk olmuş kimselerdir. Kavilden murad, لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ("...*Ah'dim olsun cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım.*" Hûd-11/119) kelime-i azabıdır. Burada, فِٓي اُمَمٍ yukarıdaki فِٓي اَصْحَابِ الْجَنَّةِ 'nin mukâbilinde olarak Ashab-ı Cehennemi gösteriyor ve bu âyetten Cinnin dahi İns gibi ölümü olduğu anlaşılıyor. اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ Çünkü bunlar, kendilerini ziyân etmiş, hüsrâna düşmüş kimselerdir. وَلِكُلٍّ Ve her biri için, yâni şu zikrolunan iki kısımdan: Ashab-ı Cennet ile hâsirînden her bir kısım için دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا amellerinden dereceler var. İşledikleri hayır ve şer amellere göre muhtelif dereceleri vardır. Ehl-i Cennetin de dereceleri muhteliftir, kavil hakk olanların da. Çünkü gerek mahiyyet, gerek tarz i'tibariyle amelleri muhteliftir. Onun cezası olan dereceleri de, ona göre muhteliftir. Bunun için buyuruluyor ki: وَلِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ Bu da, onlara hiç bir zulm edilmeksizin amelleri kendilerine tamamen ödenmek içindir. Onun için için kimininki dünyada tamamlanır, kimininki âhirette. Bu sûretle kâfirler, sırf dünya için çalışdıkları ve yaptıkları iyi amellerin mükâfatını behemehal dünyada alacakları cihetle وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ o küfredenler, ateşe arz olunacağı gün de, (ki, Kıyamet günü) şöyle denecektir. ... اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا «Siz bütün tayyibâtınızı dünya hayatında giderdiniz.» Hazret-i Ömer radıyallahü anh'den mervîdir. «İstesem ben, sizin en hoş yemekliniz, en güzel giyimliniz olurdum ve lâkin gördüm ki, Allah Teâlâ, bir kavme tayyibatlarının fena haberini vermiş, اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا «Siz bütün tayyibâtınızı dünya hayatında gidersiniz.» buyurmuştur. Ben, tayyibâtım bâkî kılmak isterim.» demiştir. Yine rivâyet olunur ki, Şam'a geldiği vakit O'na, mukaddema misli görülmedik bir yemek

yapılmış idi. Buyurdu ki: «Bu bizim, fakat vefa etmiş olan fukara-i müslimîn için ne var? Onlar, arpa ekmeğinden doymuyorlardı.» Halid İbni Velid: «Onlara, Cennet var» dedi. Deyince Ömer'in gözleri doluktu da: «Vallahi bizim hazzımız bu hutamda olup da, onlar gittiler ise!..» Dedi ki: «Allahü a'lem, cennette aramız ne kadar uzak olur. demektir.» Resul-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, bir gün Ehli suffenin yanlarına girdi, elbiselerine yamalık bulamadıklarından deri ile yamıyorlardı. Buyurdu ki: *«Siz, bugün mü daha hayırlısınız? Yoksa her biriniz sabah bir hulle akşam, bir hulle giyeceğiniz ve sofranızda sahnın biri gelip, gideceği ve evi Kâ'be örtülür gibi örtüleceği gün mü?»* *«Biz, bu gün daha hayırlıyız»* dediler. *«Evet, buyurdu, bu gün daha hayırlısınız .»* İbn Zeyd, bu âyetin tefsirinde şu âyetleri okumuş: مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ (*"Her kim dünya hayatı ve ziynetini murad ederse Biz onlara amellerini dünyada tamamen öderiz ve bu babda kendilerine densizlik yapılmaz."* Hûd-11/15) ve مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (*"Her kim âhiret ekinini isterse onu ekinini artırırız, her kim de dünya ekimi isterse ona da ondan veririz amma âhirette ona hiç nasîb yoktur."* Şûrâ-42/20) مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ (*"Her kim peşin istiyorsa ona dünyada peşin veririz, dilediğimiz kadar istediğimize, sonra da ona cehennemi tahsîs ederiz, mazmûm, matrud bir halde ona yaslanır."* İsrâ-17/18) ve demiştir ki: «İşte dünya hayatlarında tayyibâtlarını giderenler bunlardır.»

عَذَابَ الْهُونِ **Hun azâbı.** Hevan, yâni zillet ve hakaret azâbı.

Bunun bir misâl ile izâhı:

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ
مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنِّي اَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٢١﴾ قَالُوا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا
فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ
عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَا اُرْسِلْتُ بِهِ وَلٰكِنِّي اَرٰيكُمْ قَوْمًا

Hutam: Çerçöp. Sahn: Büyük kâse.

تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا
عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٤﴾
تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرٰى إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا
لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا
أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ
اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerif

21- Bir de Âd'ın kardeşini an. Ahkaf'ta kavmini inzâr ettiği vakti ki, önünden ve ardından nice nezîrler de geçmiştir. «Allah'dan başka ma'bûd tanımayın» diye. «Çünkü ben, size büyük bir günün azâbından korkuyorum.»

22- «Sen, dediler, bizi ma'budlarımızdan çevirmek için mi geldin bize? Haydi getir, o bize va'd edip durduğun azâbı, sadıklardan isen.»

23- Dedi: «O ilim, ancak Allah yanında. Ben, size gönderildiğim şeyi teblîğ ediyorum ve lâkin sizi öyle bir kavim görüyorum ki, cahillik ediyorsunuz.»

24- Derken vaktâ ki, onu vadîlerine karşı gelen bir bulut halinde gördüler. «Bu, dediler, bir ârız (ufukta beliren bir bulut) Bize yağmur yağdıracak.» Hayır, o, sizin acele istediğiniz şey. Bir rüzgâr ki, onda çok acıklı bir azâb var.

25- Rabbın'ın emriyle her şeyi tedmîr eder. Derken öyle oluverdiler ki, meskenlerinden başka bir şey görünmez oldu. İşte öyle mücrîm bir kavme Biz, böyle cezâ veririz.

26- Yemîn ile söylerim, doğrusu Biz, onlara öyle şeyler vermiş idik ki,

---

Ahkaf: Eğri, büğrü kum tepeleri.

size o kuvvet ve mükneti vermemişizdir. Hem kendileri için kulak ve gözler, gönüller yapmış idik ki, ne kulakları, ne gözleri, ne gönülleri kendilerine bir fâide vermedi. Zira Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. O istihzâ şey de kendilerini kuşatıverdi.

اَخَا عَادٍ **Âdın kardeşi** yâni اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ (*«O vakit ki kardeşleri Hûd onlara demişti "Siz Allah'dan korkmaz mısınız?"»* Şuara-26/124) buyurulduğu üzere Âd kavmının içlerinden kendilerine Peygamber olan Hûd aleyhisselâm بِالْاَحْقَافِ **Ahkafta**

AHKAF: Esâsen uzun ve i'vicaclı yüksekce kum yığını demek olan «ahkaf»'ın cem'idir ki o eğri büğrü kum tepeleri demek olup Âd kavmının o inzâr sırasında mevkı'leri bu nâm ile yâdolunmuştur. İbni zeyd ve Katâdeden: Yemen bilâdından Şıhr denilen Arzda denize doğru kumluklarda sakin olurlardı, diye İbni Abbastan: Umman ile Mehre arasında, diye rivâyet edilmiş, Muhammed ibni Ishak: da demiştir ki Hûd aleyhisselâm ba's olunduğu vakıt Âdın menâzili ve cemaatleri Ahkaf, Ummân mâbeyninde Hadramuta doğru kumluk, sonra da bütün Yemen idi, bununla beraber Arzın her tarafına yayılmış ve Allah'ın verdiği fazla kuvvetleriyle ahalisini kahretmişlerdi. Mu'cemü'l-büldanda der ki: bu üç rivâyetin üçünde de ma'nâ birdir. Ancak Dahhâkten Şamda bir dağdır diye bir rivâyet de varid olmuş ise de İbni atıyye tefsîrinde sahih olan demiş: Âdın bilâdı Yemende idi اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ (*"Direkli irem bağları"* Fecr sûresi 89/7) nolu âyetin tefsirinde geniş bilgi vardır. Oraya bakınız.) Demek ki ahkaf kelimesi mefhum i'tibariyle Âdın kuvvetlerine rağmen mevki'lerindeki çürüklüğü işar eden ve inzâr ile mütenâsib olan bir kelimedir. Bu cihetle وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ **«Ki önünden ve ardından nice nezirler de geçmiştir.»** de nüzûr inzâr ma'nâsına nezîrin cem'i olması da mülâhaza olunabilir. Lâkin masdarın cem'i hilâfı zâhir olacağından münzîr ma'nâsına nezîrin cem'i olmak daha doğrudur, ya'ni Hûddan daha evvel ve daha sonra inzâr edici Peygamberler de gelmiş geçmiş ise de şimdi sen bilhassa Hûdun inzârını yadet: اَلَّا **şöyle ki** تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ **«Allah'dan başka ma'bud tanımayın diye, çünkü ben size büyük bir günün azâbından korkuyorum.»** فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا **"Derken vaktaki onu,vadilerine karşı gelen bir bulut halinde gördüler."**

ÂRIZ: Aslı mânâsında bir yanı zuhûr eden demek olup bundan muhtelif mânâlarda kullanılmıştır Bu cümleden olmak üzere, «ufukta arzan zuhur eden buluta» da ârız denilir ki, burada bu mânâ ile tefsîr edilmiştir. كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِم۪ينَ **İşte Biz, böyle cezalandırırız öyle mücrim kavmları.** Yâni her vech

---

İ'vicac: *Eğri büğrü.*

ile onun gibi «değil, fakat fecaat i'tibariyle öyle, ummadıkları bir surette gelip her şeyi tedmîr eden bir rüzgâr sür'at ve dehşetiyle saran bir helâk cezası. İbn Ebi'd-dünnya, «Kitab-ı Sehab»'da ve Ebu'ş-Şeyh, «Azamet»'te İbn Abbas'dan şöyle tahric etmişler ki, onun azâb olduğunu ilk tanımaları şöyle olmuşdur: «Çıkmış olan yüklerinin ve mevâşîlerinin birer kuş tüyü gibi gök ile yer arasında uçuşmağa başladığını görmüşler. Derhal evlerine girmişler ve kapılarını kapamışlar. Derken rüzgâr gelmiş, kapılarını açmış, yedi gece, sekiz gün üzerlerine kum seyli akıtmış, sonra da Allah Teâlâ, rüzgâra emretmiş üzerlerinden kumu açmış ve hepsini denize dökmüş. İşte فَاَصْبَحُوا لَا يُرٰى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ **«Meskenlerinden başka bir şey görülmez oldu.»** budur.» Yine rivâyet olunmuş ki: İçlerinde azâbı ilk gören bir kadın olmuştu, ateş alevi gibi bir rüzgâr görmüştü.» Hûd aleyhisselâm'a gelince: Şöyle rivâyet olunmuş: «Rüzgârı hissettiği zaman kendinin ve mü'minlerin üzerine bir hat çizmiş, bir menba' civarına doğru çekilmişti.» İbn Abbas'dan da şöyle mervidir ki: «Maiyyeti ile beraber bir hazîreye çekilmişti. Onlara, rüzgârdan ancak derileri yumuşatacak ve nefislere neş'e verecek kadar dokunuyor ve fakat Âd'e uğrayınca yer ile gök arasında göç ittiriyor ve taşlarla beyinlerini parçalıyordu.» فَمَا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا اَبْصَارُهُمْ وَلَا اَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ **«Hem kendileri için kulak ve gözler, gönüller yapmış idi ki ne kulakları, ne gözleri, ne gönüllleri kendilerine bir fayda vermedi.»** Bu, gösteriyor ki, onlar için ondan tahaffuz mümkün idi. Eğer Allah Teâlâ'nın onlara göstermiş olduğu âyat ve delâili inkâr etmeyip de Hûd aleyhisselâm'ın inzârı vech ile iman ve itaat etselerdi, helâk olmayacaklardı. Lâkin dinlemeyip eğlendikleri için وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ **O istihza ettikkleri, «Haydi, getir bize» dedikleri, azâb da kendilerini kuşatıverdi.** Şu halde onlardan daha zayıf olan sizleri kuşatamaz mı? Görülüyor ki, bunlarla bütün âfat-ı semaviyye beşerin bir cürmüne ikâb olmak üzere anlatılmış olmuyor. Beşerin kesbi ile alâkadar olan afatın dehşeti ve Allah Teâlâ'nın her kuvvet fevkindeki kudreti anlatılmış oluyor.

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا
أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا
سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ
وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ
لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ
فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَٰئِكَ
فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٢﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى بَلَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَٰذَا
بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ
تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا
تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً
مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerif

27- Celâlim hakkı için, hakîkaten etrafınızdaki memleketleri helâk etmişizdir. Âyetleri tasrif de etmiştik, gerekti ki, rücû edeler.

28- O vakit Allah'ın mâsivâsından yakınlık için ilâh ittihâz eyledikleri kimseler, onları kurtarsalardı ya! Bil'âkis onlardan savuşup yittiler, gittiler ki, işte onların sapıtmalarının ve uydurup durdukları iftirâlarının hâsılı budur.

29- Bir de, şu vakti anlat ki: Cinlerden birtakımını Kur'ân dinlemek üzere sana sevketmiştik. Bu suretle vaktâ ki, ona hâzır oldular: «Susun, dinleyin» dediler. Sonra bitirildiği vakit de döndüler, inzâr etmek üzere kavimlerine gittiler.

30- «Ey kavmimiz dediler, haberiniz olsun, bizler bir kitab dinledik. Musa'dan sonra indirilmiş önündekini tasdîk ediyor hakka ve bir doğru yola hidâyet eyliyor.

31- Ey kavmimiz, Allah'ın da'vetcisine icâbet edin ve O'na iman getirin ki, bâzı günahlarınıza mağfiret buyursun ve sizi elîm bir azâbdan korusun.»

32. Ve her kim, Allah'ın da'vetcisine icâbet eylemezse, arzda âciz bırakacak değildir ve O'na, O'nun berisinden sahib olacak velîler de yoktur. Öyleler, açık bir dalâl içindedirler.

33. Ya görmedilerde mi ki, o gökleri ve yeri yaratmış ve onları yaratmakla yorulmamış olan Allah, ölüleri diriltmeğe muhakkak kâdirdir. Evet, hiç şübhe yok ki, O, her şeye kadirdir.

34. Ve o küfredenler ateşe arzolunacağı gün: «Nasıl, bu hak değil mi imiş?» diye. «Evet, Rabbımız hakkı için» diyecekler. Buyuracak: "Öyle ise, haydin tadın azâbı, küfrede geldiğiniz için.»

35. Binâenaleyh ulû'l-azim Peygamberlerin sabrettiği gibi sabret ve onlar hakkında ivedi etme sanki onlar, o va'dolundukları acıyı görecekleri gün, gündüzün bir saatinden başka durmamışa döneceklerdir. Kâfi bir tebliğ, demek ki, ihlâk edilecek başka değil, ancak tâatten çıkmış fâsıklar gürûhudur.

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَى «Celâlim hakkı için hikakaten etrafınızdaki memleketleri helâk etmişizdir.» Misal tarikiyle Ehl-i Mekke'ye hitabdır. Etraflarındaki helâk olan memleketler, Me'rib, Semûdün Hıcri, Sodom, Eyke gibi. **وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ Âyetleri tasrif etmiştik,** yani inzar âyetlerini hep onlara türlü şekillerde evirip çevirerek tekrar da eylemiştik **لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ki, rücu' edeler.** Şirkten, isyandan vaz geçip Tevhid'e döneler. Zâten bu inkilâbâtın her biri diğerleri için başlı başına bir âyet bile oluyordu. Gösteriyordu ki, Allah'dan **başka dayanılıp perestiş** olunacak yoktur.

لَوْلَا نَصَرَهُمْ O vakit onları kurtarsa idi ya!.. **الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً O Allah'ın berisinden yakınlık için,** مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى ("... *Biz onlara ibâdet etmiyoruz, ancak bizi Allah'a yakın yaklaştırsınlar diye...*" Zümer-39/3) هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ ("*ha, onlar bizim Allah yanında şefaatçilerimizdir "diyorlar"* Yunus-10/18) diye şefaat için ilâhlar diye tutundukları kimseler, o ma'bûd taslakları neye kurtarmadılar? **بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ Hayır bil'âkis onlardan gaib olup gittiler,** yani onları bırakıp dünyadan ve i'tikâdlardan silinip gittiler **وَذٰلِكَ ve işte bu** dalâl, bu inkisâri hayal, **اِفْكُهُمْ onların ifkleri,** yâni eser-i ifkleri, yalan ve bâtıl i'tikâdlarının vardığı netîcedir **وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ve uydurdukları iftiranın hasıl-ı meâlidir.** ... **وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ ... "Bir de şu vakti anlat ki: Cinlerden bir takımını Kur'an dinlemek üzere sana sevketmiştik..."** Bu «اِذْ» yukarıdaki اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ ("*Bir de Âd'ın kardeşini an, Âhkaf'ta kavmini inzâr ettiği vakti:*" Ahkaf - 46/21) üzerine ma'tuf zannedilebilirse de değildir. وَاذْكُرْ اِذْ صَرَفْنَا "*Kur'an dinlemek üzere sana sevketmiştik.*" Takdirinde, وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ ("*Bir de Ad'ın kardeşini an, ...*" Ahkaf - 46/21) cümlesine ma'tuftur. Arabca'da **NEFER** kelimesi, üçten ona ve ondan kırka kadar toplanmış bir cemaata ıtlak olunur.

CİN, İns mukabili gizli mahlûklar. (Sûre-i En'âm'da وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ ("*Ve böyle biz her peygambere İnsü Cinn şeytanlarını düşman kılmışızdır...*" Enâm - 6)/112) âyetinde, bu kelimenin izâhına ve Sûre-i Cinn'e bak. Bu tezkîrde mahza ibret ve nizar için bir kaç rivâyette vârid olduğuna göre bunlar, Diyarbekir tarafından Nusaybîn Cinlerinden imiş, Ninovalı da denilmiştir.

Fahrüddin-i Razî der ki: «Bu vakıanın keyfiyyetinde iki kavil vardır. Evvelkisi, Said ibn Cübeyr demiştir ki: Cinler istima' ederlerdi. Vaktâki recmolundular, «semâda olan bu hâdise herhalde arzda bir şeyden dolayı hâdis olsa gerektir diye sebebini aramağa gittiler. O sırada Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesselam, Mekke ehalisinin kendisine icâbetlerinden me'yûs olarak İslâm'a da'vet için Taif'e çıkmıştı. Mekke'ye dönmek üzere bulunduğu zamana tesâdüf ediyordu. Batn-i Nahl [1] nâm vâdîde kalkmış, Sabah namazında Kur'ân okuyordu. İşte oraya Nusaybîn Cinlerinin eşrafından bir bölük Cin uğramıştı. Çünkü İblis, onları semânın rücûm ile korunmasını icab eden sebebi öğrenmek üzere göndermişti. Kur'ân'ı işittiler ve sebebin o olduğunu anladılar.

İkinci kavil: Allah Teâlâ, Peygamber'e Cinleri de inzâr edip da'vet etmeğe ve kendilerine Kur'ân okumağa me'mûr etmişti. Onun için Allah Teâlâ, O'na,

---

[1] **Vadi-i Nahle:** Nahil deresi ki, Mekke'ye bir gecelik kadar mesâfedir.
İfk: İftira. **İstima:** Dinleme.

Kur'ân dinlemek ve kavimlerini inzâr eylemek üzere bir takım Cin göndermişti.» Ebû Hayyan da, «Bahir»'de der ki: «Cin kıssası, iki kerre olmuştu. Birisi, Taiften avdetinde ki, Ashab-ı Siyerin zikrettikleri kıssa vech ile onlardan Ensar aramağa çıkmıştı. Vâdi-i Nahle'de namaz kılarken dinlediler. O, bilmiyordu, sonra Allah Teâlâ, onların dinlediklerini haber verdi. Diğer bir kerre de, Allah Teâlâ, Peygamber'e Cinleri inzar eyleyip onlara Kur'ân okumasını emir buyurmuştu. Bunun üzerine: «Ben, Cinlere Kur'ân okumağa me'mur edildim arkamdan kim gelecek?» dedı. Bunu, üç kerre söyledi. Abdullah ibn Mes'ud'dan başkası ses çıkarmamış, önlerine bakmışlardı. Abdullah ibn Mes'ud radıyallahü anh, demiştir ki: «Cin gecesi, benden başka kimse hâzır olmadı. Gittik. Tâ Hacun Şı'bi'ne vardığımızda bana bir hat çizdi. «Ben, gelinciye kadar bundan çıkma» dedi. Sonra Kur'ân okumağa başladı. Ben, şiddetli bir şamata işittim. Hattâ Resulullah'a bir şey olmaktan korktum. O'nu bir çok karaltılar kapladı, O'nunla, benim arama hâil oldu, hattâ sesini işitmez oldum. Sonra bulut parçalanır gibi parçalandılar. Sonra bana: *«Bir şey gördün mü?» dedi. «Evet, beyaz esvaba bürünmüş siyah adamlar gördüm»* dedim. *"işte onlar Nusaybin cinleri"*buyurdu (Suyuti:6-452). Taberî, Tefsirinde der ki:

«Allah Teâlâ'nın, وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ **"Cinlerden bir takımını Kur'an dinlemek üzere sana sevketmiştik."** buyurduğu Cin neferinin kaç aded olduğu hakkında ehl-i te'vîl ihtilâf etmişlerdir. Bâzısı yedi nefer idi dedi: Ezcümle İbn Abbas'dan İkrim'e demiştir ki: "Nusaybîn ahalisinden yedi nefer idiler. Resulullah, onları kavımlarına Resul yaptı. Diğer bazılarıda, «dokuz idi» dediler. Ezcümle Zirr ibn Hubeyş demiştir ki: Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Batn-ı Nahle'de iken, فَلَمَّا حَضَرُوهُ **"...ona hazır oldular..."** inzâl buyuruldu. Dokuz idiler. Birisi, Zevbea idi. فَلَمَّا حَضَرُوهُ kavli, yâni Allah'ın Resûlü'ne sarf buyurduğu Cin neferleri, Peygamber'in huzûruna vardıklarında demektir.» Alûsî de, şunları kaydetmiştir: «İbn Ebi Hatim'in Mücahid'den tahricine göre, yedi idiler. Üçü Harran'dan, dördü Nusaybîn'den. İsimleri de: Hasâ, Mesâ, Şasır, Masır, El-Erdevanyan, Serme. El-Ahkam yâhud El-Ahkab idi.» Taberânî, «Evsat»'ta ve İbn Merduye, Cinnin, Resulullah'a iki kerre gönderildiğini nakleylemişlerdir. Şihab-i Hafacî de, Kazî haşiyesinde, Sûre-i Cin'de zikreylemiştir ki: «Hadîsler, Cinnin gönderilmesi altı kerre vakti' olduğuna delâlet eylemektedir. Rivâyetlerde gerek aded ve gerek sâir husûsta görülen ihtilâf da, bununla tevfik edilmiş olur.» Nitekim Ebu Nuaym, tahric etmiştir ki: Ehl-i Nusaybîn'den dokuz nefer Batn-ı Nahle'den gittiler. Bunlar, fulân ve fulân ve fulân ve'l-Erdevanyan ve'l-Ahkab kavimlerine münzîr olarak vardılar. Sonra da çıktılar. Resulullah'a

vefd «**hey'et-i murahhasa**» olarak geldiler. Üç yüz idiler. Hacun'a kadar geldiler. El-Ahkab geldi. Resulullah sallâllahü aleyhi veselleme, selâm verdi. «Ve kavmimiz likana nâil olmak üzere Hacun'da hâzır bulunuyorlar» dedi. Resûlullah da Hacun'da geceden bir saata va'd verdi .» İbn Ebi Hatim'de, İkrime'den: «Bu âyette, onların Musul cezîresinden on iki bin olduklarını tahrîc eylemiştir. Bu adedi, Keşşaf'ta da hikâye eder (ez-zemahşerî: 3-527). Resulullah'ın onlara okuduğu Sûre, اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ idi. Bununla beraber Bahir'de İbn Ömer ve Cabir ibn Abdillah radıyallahü anhüma'dan nakletmiştir ki: Aleyhissalâtü vesselâm onlara, الرَّحْمٰن Sûresi okudu.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (*"Şimdi Rabbınızın hangi eltâfına dersiniz yalan?"* Rahman-55/57) dedikçe: «Hayır, Rabbımızın âyâtından hiç bir şey, tekzîb etmeyiz «**Ey Rabbımız sana hamdolsun.**» derlerdi. Bir de Ebu Nuaym, «Delâil» de, Resûlullah'a Cinnin gelişi, Nübüvvet'in on birinci senesinde olduğunu tahrîc eylemiştir. Bu kıssa, hicretten üç sene evvel idi. Denilen de bu mâ'nâdadır .»

كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى «**Ey kavmimiz! dediler: Haberiniz olsun, bizler bir kitab dinledik. Musâ'dan sonra indirilmiş, önündekini tasdîk ediyor...**» Musa'dan sonra deyip de İsa'yı söylememelerine iki vecih beyân etmişlerdir: Birincisi, zira Musa aleyhisselâm, iki Ehl-i Kitab beyninde müttefekun aleyhtir ve O'na indirilen kitab Kur'ân'dan evvel ecell-i kütüb idi. İsa aleyhisselâm da, onunla amele me'mur idi. İkincisi, Atâ, demiştir ki: «Çünkü Yahûd milleti üzere idiler.» Bu ifâdelerin, bir hayli noktaları bu gizli mahlûkların zannedildiği gibi sâde mücerredâttan ibâret olmadıklarını iş'âr etmekten hâlî kalmıyor. Onun için Mütekellimîn bunlara, ecsam-ı latîfe ta'bîr etmişlerdir. مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ **Önündekini**, yâni Tevrat'ı yâhud bütün Kütüb-i sâlifeyi **tasdikliyor.** يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ **Hakka**, yâni usûl i'tibariyle sahîh i'tikada وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ **ve doğru bir yola**, füru' i'tibariyle de doğru Allah'ın rızasına erdirecek ameli, ahkâm-ı şer'iyyeye **hidâyet eyliyor.** يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ «**...günahlarınıza mağfiret buyursun...**» Burada ba'ziyyet ifâde eden, مِنْ ile مِنْ ذُنُوبِكُمْ denilmesi şâyân-ı dikkattir. Denilmiş ki, murad, halîs Hakkullah olan günahlardır. Zira ibâdın hukuku mücerred iman ile mağfiret olunuvermez. Gerçi bir harbî, kanlar döküp mallar yağma etmiş olup da sonra müslüman olsa İslâm'ı, hiç şüphesiz bütün geçmişlerini keser atar ise de, yine o harbînin bir kaç sene evvel istîman ile gelip bir şahıstan borç almış olduğunu farz etsek, bu kerre mücerred İslâm'a gelmesiyle o borcun sâkıt oluvermesi lâzım gelmez. Yâni aynî dâr içinde zimmî ve muahidin İslâm'ı, muayyen olan hukuk-ı ibâdı ıskât eylemez. Bu cinlerde kendi kavimleri içinde imana da'vet eyledikleri için yalnız bâzı zünubun mağfiretini va'd eylemişlerdir. Daha

---

İbad: Kullar.

diğer vecihle de söylenmiştir. وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ Her kim de, **Allah'ın da'vetcisine,** yâni Peygamber'e ve Peygamber'in elçilerine **icâbet eylemezse, arzda âciz bırakacak değildir.** Yâni Allah'ı âciz bırakıp da, O'nun azâbından kendini kurtarabilecek değildir. Bu âyet, tehdîd ve inzârı hulâsa etmiş oluyor. Ve burada, Cinlerin sözü hitâm buluyor. Nihayet ba'sü mead mes'elesi takrîr olunmak üzere buyuruluyor ki: أَوَلَمْ يَرَوْا **Görmediler de mi?** Bu rü'yet, göz görüşünden kalb görüşü ile re'y ve istidlâldir. Yâni şu görülüp duran semâvât ve arzı halk etmiş وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ **ve onları halk ile yorulmamış.** Bu kayd, Yahûd'ün: «Altı günde halk etti de, yedinci gün dinledi» demelerini reddir. Nitekim Sûre-i Kaf'da, وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ (*"bize bir yorgunluk da dokunmadı."* Kâf-50/38) buyurulmuştur. بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى **«Ya görmedilerde mi ki o gökleri ve yeri yaratmış ve onları yaratmakla yorulmamış olan Allah ölüleri diriltmeğe muhakkak kadirdir evet, hiç şüphe yok ki o her şeye kâdirdir.»** İhya-yı mevtâ, أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ ... (*"Hem bir adam ölü iken biz onu diriltmişiz ve kendisine bir nur vermişiz, insanlar içinde onunla yürüyor..."* Enâm-6/122) mazmununca ihyâya da şâmil olduğunda şübhe yokdur. بَلَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Evet, hiç şübhe yok ki, O, her şeye kadirdir.** İhyanın da her türlüsüne kâdirdir. Onun için İslâm, her halde ebedî hayat bulacak, kâfirler cehenneme girecektir. ... وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"O gün kâfirler ateşe arzolunacaktır."* فَاصْبِرْ **Böyle olunca,** yâni kâfirlerin akibeti böyle ateş olacak ve hakkı i'tirâfa mecbûr kalacak olunca ya Muhammed, **sen sabret.** كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ **Ulu'l-azim Resûllerin sabrettiği gibi.** Çünkü sen de, onlardansın.

ULU'L-AZM: Azim sahibleri. Azm, bir işin icrâ ve infâzına kalb-i kat'iyyetle bağlamak, yâhud irâdede sabru sebat ile ta'kib-i murad, ictihad demektir. مِنَ الرُّسُلِ de, مِنْ beyâniyye ve teb'iziyye olmak muhtemildir. Beyân olunduğuna göre Ulu'l-azim'den murad, Resuller olduğunu, Resûllerin hepsi azim sahibleri bulunduğunu gösterir. Çünkü Peygamberlerin hepsi, sabr-u sebat, azmü ikdam sahibleridir. Ba'ziyye olduğuna göre de, Peygamberler içinden azimlerinin fevka'l-adeliğiyle mümtaz bir kısım, yâni Sahib-Şerîat olup onun te'sis ve takririnden çok çalışan ve onun meşakkatlerine ve hasımların düşmanlıklarına tehammül ederek sabreyleyen Resûl-i Kiram ki, bunların meşhurları: وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (*"Ve unutma o peygamberlerden misaklarını aldığımız vakti: Hele senden ve Nuh ve İbrahim ve Musâ ve İsâ b. Meryem'den ki onlardan ağır bir misak aldık."* Ahzab-33/7)) âyetinde isimleri sayılanlardır. Bu babda daha başka

---

İkdâm: Gayret ve sebat ile çalışmak.

kaviller de vardır. Bizim fikrimizce Kur'ân'da isimleri zikrolunan Peygamberlerin hepsi Ulu'l'azim Resûldur denilmek de, doğrudur. Zira Resûl, Kur'ân'da mezkûr olanlardan ibâret değildir. وَرُسُلاً لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ (*" gerek nakletmediğimiz Resulleri gönderdiğimiz gibi, "* Nisâ-4/164) vardır. وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ **Sabret de, onlar,** o kâfirler, bahusus Kureyş, kâfirleri **hakkında azâbı acele etme.** كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ **Sanki onlar, va'dolundukları sonu görecekleri gün, bir günün bir saatinden fazla durmamış gibi olacaklardır.** O saat gelince onun hevlinden ve âhiretin uzunluğundan dünyada durdukları senelerce ömür az o kadar az gelecektir. «Müddeti devr-i felek bir gündür, âdem bir nefes.» بَلَاغٌ **Yeter,** yâni bu size edilen va'z-u tezkir son derece beliğ, kâfî bir öğüttür, elverir. Yâhud beliğ bir tebliğdir. Haberiniz olsun, duymadık demeyin. فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ **Hâsılı helâk olacak başkası değil, ancak o fasıklar güruhudur.** Taatten çıkmış, öğüt dinlemez fasık kavimdir. Alûsî, tefsirinde der ki: «Bu sûrenin âyetleri miyanında işbu, ... كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ «... **sanki onlar, o va'doldukları acıyı görecekleri gün...»** âyetinin bir hassiyyeti bulunduğunu işar eden bâzı asâr vardır.» Taberanî, duâda Enes'den, Peygamber sallallahü aleyhi vesellem'den şöyle tahric etmiştir. Buyurdu ki: «Bir hâcet diledin ve onun is'af olunmasını arzu ettin mi? şöyle de:

لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِى لَا اِلَهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْحَلِيمُ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ اِثْمٍ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ . اَللّٰهُمَّ لَا تَدَعْ لِى ذَنْبًا اِلَّا غَفَرْتَهُ وَلَا هَمًّا اِلَّا فَرَّجْتَهُ وَلَا دَيْنًا اِلَّا قَضَيْتَهُ وَلَا حَاجَةً مِنْ حَوَائِجِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ اِلَّا قَضَيْتَهَا بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

«Allah'dan başka hiç bir ilâh yoktur. Onun bir ortağı da yoktur. O en yücedir, çok büyüktür. Allah'dan başka hiçbir ilâh yoktur. O kullarına karşı çok halîm ve çok kerîmdir. Daima diri ve kullarına karşı yumuşak davranan, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'ın adıyla, yüce arşın sahibi olan Allah'ı tesbîh ederim. Hamd Alemlerin Rabbi olan Allah'adır. Sanki onlar, o kendilerine vaad edilen sonu görecekleri gün bir günün bir saatinden fazla kalmamış gibi olacaklardır. Bu tebliğ yeterlidir. Ancak o fâsıklar gürûhu helâk olacaktır, başkası değil. Allah'ın rahmetine sebep olacak olan şeyleri; mağfiretine sebep olacak iradeni günahlardan kurtuluşu ve her iyiliği elde etmeyi, cennete kavuşup cehennem ateşinden kurtulmayı diliyorum. Allah'ım bana senin bağışlamayacağın günahı ferahlık vermeyeceğin sıkıntı, ödettirmeyeceğin borç, yapamayacağım dünya ve âhiret ihtiyaçlarından birini bırakma, Allah'ım, Sen merhametlilerin en merhametlisisin, Rahmetinle ihsân et ya Rabbi!»

Hevl: Korku, korku verici, dehşet. **Asar:** İzler.

MUHAMMED SÛRESİ

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 38

Sûre-i Muhammed aleyhisselâm, nam-ı diğeri, Sûre-i Kıtal, Medîne'de nâzil olmuştur. Ancak, وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي اَخْرَجَتْكَ (*"Seni çıkaran karyenden daha kuvvetli ne karyeler vardı ki..."* Muhammed - 47/13) âyeti, Resûl-i Ekrem sallallahû aleyhi vesellem Mekke'den çıkıp Gârâ giderken, ona bir baktı da: ***«Sen, Allah'ın beldelerinin Allah'a en sevgilisisin. Sen, Allah'ın bilâdının en sevgilisisin. Senin ahalin, beni çıkarmasalardı ben, senden çıkmazdım»*** dedi. O vakit de Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi diye, Katâde'den bir rivâyet vardır. Bu suretle Hicret seferinde, henüz Medîne'ye vusulden evvel nâzil olanların da Mekkî sayıldığına nazaran o âyet de Mekkî addedilmek lâzım gelir.

Âyetleri : Kûfî'de otuz sekiz.

Kelimeleri : Beş yüz kırktır.

Harfleri : İki bin üç yüz kırk dokuzdur.

Fasılası : م ، ا harfleridir.

Bu Sûrenin başı ile, evvelki Sûrenin âhiri beynindeki münâsebet ihtâra hâcet olmayacak kadar açıktır. Öyle ki, besmele okunmadan vasledilirse ilk âyet, onun doğrudan doğru bir sıfat-ı kâşifesi olarak okunur.

Peygamberlerden: Nuh, Hûd, Salih, Musa, Davud, Süleyman aleyhimüsselâm, harb-ü kıtal ile emrolunmuşlardı. Evvelki Sûre'de, فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ (*"Binaenâleyh Ûlu'l-azim peygamberlerin sabrettiği gibi sabret..."* Ahkaf-46/35) buyurulduğu gibi burada da o sabrın tatbikatından birisi, harbü

Gâr: Mağara, sevr mağarası.

kıtâlda sabru sebât ve hasâis-i Muhammediyye'den birisi de, bu suretle cihad olacağı anlatılmıştır. Zira dînde, hakk-ı tekvâ ve Allah için hakk-ı cihad ancak hakk yolunda fedaı canı göze alarak Allah yolunda çarpışmakla mümkün olur. Ve Allah için olmayan katillerin, tecâvüzlerin önüne, ancak Allah için kıtâla hazırlanmakla geçilebilir. Bu sûretle bu Sûre, Bedr'den Mekke'nin fethine kadar olan istihzâratın وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ (*"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın..."* Enfal-8/60) mazmunu ile, يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ (*"Ey o peygamber! Mü'minleri cihada teşvik eyle."* Enfâl-8/65) mısdakı üzere bir ifâdesidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ
عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا
الْبَاطِلَ وَاَنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ
لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾ فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتّٰى
اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً
حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا ذٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ
وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ
اَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ
﴿٦﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ

İstihzâr: Hazır etme.

﴿٧﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ
أَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Onlar ki, küfretmekte ve Allah yolundan yüz çevirmektedirler. Allah, amellerini boşa gidermektedir.

2- Ve onlar ki, iman etmekte ve sâlih sâlih ameller işlemekte ve Muhammed'e indirilene iman eylemektedirler. (ki, Rabblarından gelen hakk da odur.) Taraflarından kabâhatlerini örtmekte ve hal-ü şânlarını düzeltmektedir.

3- Bunun sebebi: Çünkü küfredenler, kendilerini bâtıla uydurmakta, iman edenler ise, Rabblarından gelen hakka uymaktadırlar. İşte Allah, insanlara kılıklarını böyle tanıtır.

4- Onun için küfredenlerle muharebeye tutuştunuz mu hemen boyunlarını vurmaya bakın, tâ kuvvetlerini derinden kırıp tepeleyinceye kadar. O vakit de bağı sıkı basın. Ondan sonra da ya azâd, ya fidye, tâ harb ağırlıklarını atana kadar. Bu böyle, gerçi Allah dilese elbette onlardan öç alıverir ve lâkin sizi yekdiğerinizle imtihan edecek. Allah yolunda katledilenlere gelince amellerini aslâ boşa gidermez.

5- İleride onları muradlarına erdirir, ruhlarını şâd eder.

6-. Ve kendilerini cennete koyar, O'nu, onlar için güzel kokularla donatmaktadır.

7- Ey o bütün iman edenler, eğer siz, Allah'a yardım ederseniz O, size nusret verir ve ayaklarınızı kaydırmaz

8- Küfredenler ise, yıkım onlara, ne yapacaklarını şaşırtmaktadır.

9- Öyle, çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini hoşlanmamışlardır. O da, onların bütün amellerini heder etmektedir.

10-Ya yeryüzünde bir gezmediler mi? Baksalar a, kendilerinden evvelkilerin akıbetleri ne olmuş? Allah, üzerlerinden tedmîr eylemiş, o kâfirlere de öylesi yaraşır.

11- Öyle, çünkü Allah, iman edenlerin mevlâsıdır, kâfirlere gelince onlar için mevlâ yoktur.

اَلَّذِينَ كَفَرُوا **Onlar ki, küfredip** وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolundan yüz çevirmekte yâhud men'eylemektedirler.**

SADDÛ: Yüz çevirmek, i'raz eylemek mânâsına صُدُود 'den lâzım yâhud da men'eylemek, çevirmek mânâsına صَدّ 'den müteaddî olabilir. İkisiyle de tefsîr edilmiştir. Keşşaf hâşiyesi Keşf'te der ki: «Evvelki azherdir. Zira قُلْ هٰذِهِ سَبِيلِي اَدْعُوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ (*"Deki: İşte benim meslekim bu, basiret üzere Allah'a davet ederim,"* Yûsûf-12/108) buyurulduğu cihetle Allah yolundan saad, Muhammed aleyhisselâm'ın getirdiği tarik-ı müstekîmden i'râzdır. İkinci âyette, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ **«Ve onlar ki iman etmekte ve salih salih ameller işlemekte ve Muhammed'e indirilene iman etmektedirler.»** buyurulmasına tekabül suretiyle mutabık olan da budur.» Hakikaten bu iki âyetin sevkı, kâfirlerle mü'minlerin ve bilhassa Hazret-i Muhammed'e indirilene gereği gibi iman edenlerle etmeyenlerin bir mukayesesini göstermek i'tibariyle bu tekâbül, mühimdir. Nüzûlün sebebi, Mekke müşrikleri olmakla beraber mefhûm, eâmmdır. Yâni Mekke müşrikleri gibi küfredip de Allah yolundan, Muhammed aleyhisselâm'ın da'vet ettiği hak İslâm dîninden yüz çevirenlerin اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ **Allah, amellerini dalâle vermektedir.** Mesâilerini, çalışmalarını, yaptıkları iyi işleri hedefine isabet ettirmeyip boşa gidermektedir. Buna mukabil وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **ve onlar ki, iman edip salih salih işler yapmakta** وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ **ve Muhammed'e indirilene iman eylemektedirler.** Yâni burada imandan murad, bilhassa Muhammed aleyhisselâm'a indirilen Kitab ve Şerîat'a imandır. وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ **Çünkü Rabblarından gelen hak O'dur.** Allah yolunu hakkıyle beyan eden ve Allah'dan geldiğinde hiç şübhe olmayan hak Kitab ancak O'dur. Diğerleri kısmen tahrîfe uğramış, kısmen de neshedilmiş olmakla Kur'ân'ın tasdîkine iktiran etmeyenler hak değildir. Onun için matlûb olan iman, O'na imandır. Bu suretle O'na bihakkın iman edip de muktezâsınca salih amellere çalışan mü'minler, كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ **Allah kendilerinden kabâhatlerini keffâretleyip örtmekte** وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ **ve yüreklerini, hal-ü şanlarını düzeltmektedir.** Kâfirler boşuna çalışırken bunlar, salâh ve intizâm içinde günden güne terakkî ederek, fikir ve kalblerini düzeltmekte ve işlerinde ileri gitmektedirler.

Tekabül: Karşılama.

Mekke'deki kâfirlerle Medine'deki mü'minlerin hali mükâyese edilince bu bittecrübe sâbit olduğu gibi bütün tarihte de imanlarında sadık olan müslümanların hali böyle olmuştur. Şu halde her ne zaman bunun hilâfı görülmüşse müslümanların iman ve salâhlarına halel gelmiş olmasındandır. ذٰلِكَ **O,** öyle olması, yâni kâfirlerin şaşkınlığı, mü'minlerin salâhı بِاَنَّ **şu sebebledir ki:** الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ **Küfredenler bâtıla tâbi' olmuşlar.** Allah yolundan kaçınıp hevâlarına, keyiflerine uyarak boş, fânî maksadlar peşinde koşmuşlar. وَاَنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ **İman edenler ise, Rabbları'ndan gelen hakka tabi' olmuşlardır.**

كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ **İşte Allah, insanlara mesellerini böyle darbeder.** Her kavmin âlemde mesel olacak iyi veya kötü akibetlerini kendilerine bu suretle yapıştırır, kılıklarını yüzlerine böyle çarpar. Bâtıl peşinde koşanların meselleri şaşkınlık, hakka tabi' olanların meselleri de salâh-ı bâl ile muvaffakiyyet olur. فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Öyle olunca o küfredenlere savaşla karşılaştığınız vakit** فَضَرْبَ الرِّقَابِ **hemen boyunlarını vurmaya bakın.** فَاضْرِبُوا ضَرْبَ الرِّقَابِ «Boyunlarının köküne vurun da vurun, öldürün,» حَتّٰى اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ **ta onları ishân ettiğiniz vakit,** yâni çok kırıp ordularının yarasını derinleştirdiğiniz, iyice alt ettiğiniz vakit فَشُدُّوا الْوَثَاقَ bağı sıkı basın - kalanlarını sağlam bağlayıp esîr edin فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً **Sonra da artık ya menn, ya fidye,** yâni muhayyersiniz ya lûtfeder salıverirsiniz, yâhud can bahası bir fidye-i necat alırsınız. Terdîdde aslolan infisâl-i hakîkî olacağı için bu terdîdin zâhiri esîr alındıktan sonra ya menn, ya fidadan başka bir şey yapılamayacağını gösterir. O halde tutulan esîri, katletmek veya istirkâk eylemek nasıl câiz olur? Bundan dolayı Hasen-i Basrî Hazretleri gibi bâzıları, esîr tutulduktan sonra katl olunamayacağına kâil olmuşlardır. Rivâyet olunuyor ki: Haccac'a böyle bir takım esirler getirilmişti, Haccac, onlardan birini katliçin İbn Ömer radıyallahü anhüm Hazretleri'ne gönderdi. İbn Ömer Hazretleri, dedi ki: «Biz, bununla emrolunmadık. Allah Teâlâ ancak: حَتّٰى اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً **«...tâ kuvvetlerini derinden kırıp tepeleyinceye kadar, o vakıt da bağı sıkı basın, ondan sonra da ya azâd, ya fidye, ta harb ağırlıklarını atana kadar bu böyle.»** buyurdu.» Lâkin ekseriyyetle ulema demişlerdir ki: İmam, muhayyerdir.

1) Müslüman olmadıkları takdirde dilerse katleder. Çünkü Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, Ukbe ibn Ebi Muayt'ı ve Tuayme ibn Adî'yi ve Nadr ibn Hâris'i sabren katletti. Mamafih İmam'ın emri olmaksızın gazîlerden birinin esîri kendiliğinden katledivermesi câiz olmaz. Esîrin

---

Terdid: Geri çevirme. **Menn:** Esiri fidye almadan ücretsiz salıvermek. **İstirkak:** Esir almak.

şerrinden korkmak gibi bir sebeb-i mülci olmaksızın katletmiş bulunursa İmam, onu ta'zîr eder.

2) İmam dilerse istirkâk eyler. Çünkü bunda, hem şerlerinden def'i, hem de İslâm'ın menfaati vardır.

3) Dilerse hürriyyetleri mahfuz olmak üzere müslümanlara Ehl-i Zimmet olarak bırakır. Nitekim Hazret-i Ömer, Irak'ın sevad ahalisini öyle bırakmıştı. Ancak Arab müşrîklerinin zimmetleri de kabul edilmez, istirkakları da câiz olmaz. Mürtedler gibi ya katil, ya İslâm teklif olunur.

4) Müfâdat, yâni esîrleri, esîrlerle mübadele. İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'den bir rivâyette tecvîz edilmemiş ise de, Siyer-i Kebîr'in rivâyeti olan azheri rivâyette câizdir. Ebu Yusuf, Muhammed, Şafiî, Malikî, Ahmed kavilleri de budur. Resûlullah'ın iki müslimi, iki müşrîk fidası ile kurtardığı rivâayet olunur. Hattâ bir kadın ile bir haylı müslüman esirlerini kurtardığı dahi rivâyet olunmuştur.

5) Müfâdat bilmal, Hanefiyye mezhebince meşhûr olan tecvîz edilmemiş. Çünkü bunda, düşmana para ile asker kazandırmak vardır. Ve Bedr'de bu sûretle alınan fidyelerden dolayı Sûre-i Berâe'de, مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (*"Hiç bir peygamber için arzda ağır basmadıkça esirleri almak doğru değildir. Siz dünya uruzunu istiyorsunuz Allah ise âhireti kazanmanızı diliyor. Ve Allah Âzîz'dir, Hakîm'dir. Eğer Allah'dan bir yazı geçmiş olmasa idi aldığınız fidyeden dolayı size mutlak büyük bir azâb dokunurdu."* Enfâl-8/67-68) âyetiyle itâb vârid olmuştur. Maamafih Siyer-i Kebîr'de: «Müslümanlarda hâcet olunca beis yoktur» der. Dürer'de de: «Fida bilmal, harb bitmeden câiz olursa da, harb tamam olduktan sonra câiz olmaz» diye mezkûrdur. Yâni maşhûrun mahmîli budur. Bu mânâ حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا **«Tâ harb ağırlıklarını atana kadar, bu böyle...»** kaydinden müstefad olsa gerektir.

6) MENN, yâni hiç bir şey almaksızın meccanen Dâr-ı Harb'e salıvermek mânâsına menn, Ebu Hanîfe, Malik, Ahmed İmam-ı Şafiî, buna da cevab vermiştir. Çünkü Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, Bedr esîrlerinden birtakımına menn etmişti. Ki, bunlardan birisi, Ebu'l-As ibn Ebi'r-Rebi' idi. Şöyle ki: Mekke ahalisi, esîrlerini kurtarmak için fidyelerini gönderdiklerinde Resûlullah'ın kerîmesi Zeyneb de zevci olan Ebu'l-As'ın fidyesini göndermişti. Bunun içinde bir gerdanlık var idi ki, bunu, Zeyneb Ebu'l-As'a gelin olurken validesi Hazret-i Hadice radıyallahü anha takmıştı. Resulüllah bunu görünce rıkkatinden, çok müteessir oldu. Bunun üzerine Resulüllah, Ashabına: «*Bakın,*

bunun gönderdiğini kendisine iâde edip de esîrini koyuvermek re'yinde bulunursanız yapın.» dedi. Onlar da, onu maal'memnûniyye yaptılar.[1] Resulüllah'ın bunu, salıverirken Zeyneb'i tahliye etmesine söz aldığını da rivâyet ederler. Kezalik Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem, Ehl-i Yemame'nin Seyyidi Sümame ibn Esal ibn Nu'man'ı hanefîye de menn etmişti ki, o sonra güzel müslüman oldu. Bir de, Buhârî'de sâbit olduğu üzere şöyle buyurmuştu: ***«Mut'ım ibn Adiy sağ olsa da şu kokanlar, (yâni Bedr esîrleri) hakkında bana söylese idi ben, onları behemehal bırakıverirdim.»*** Bu hadîs de, mennü ıtlakın cevâzını gösterir. Zira câiz olmasa Peygamber, «yapardım» demezdi. Bunlardan başka İmam-ı Şafiî, bir de işbu فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً **«...ondan sonra da ya azâd ya fidye...»** âyetiyle istidlâl eylemiştir. Gerçi bâzılarının dediği gibi burada menn, fidâ olmadığı halde katletmemek mânâsına hamledildiği surette gerek rikkiyyet ve gerek zimmi olarak hürriyyet ile ibka etmeğe şamil olacağı gibi, mutlak azad etmek mânâsına hamlolunduğu surette de zimmî olarak kalması şıkkına da mütenavil olur ise de, bunların hiç birisi meccanen memleketine iâdesi mânâsına mani' olmaz, evleviyyetle mütenavil olur. Binaenaleyh bu âyete karşı menni neshedecek bir delîl bulunmadıkça, İmam-ı Şafiî'nin dediği gibi mennin cevazı şübhesiz olur. Süyutî'nin «Dürri Mensûr»'da zikrettiğine göre İbn Abbas, Katade ve Dahhâk ve Mücahid'den bu âyetin bundan sonra nâzil olmuş bulunan Sûre-i Beraa âyetleriyle mensûh olduğu rivâyet edilmiştir. İbn Cerîr de der ki: «Ehl-i ilim işbu, حَتّٰى إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً **«Onun için küfredenlerle muharebeye tutuştunuz mu hemen boyunlarını vurmaya bakın, tâ kuvvetlerini derinden kırıp tepeleyinceye kadar, o vakıt da bağı sıkı basın, ondan sonra da ya azâd, ya fidye, tâ harb aletlerini atana kadar.»** âyetinde ihtilâf ettiler. Bâzıları dediler ki: Mensûhtur, onu, فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ (*"...o müşrikleri nerede bulursanız öldürün."* Tevbe-9/5) ve فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ (*"Onun için onları ne zaman harbde yakalarsan kendileriyle arkalarındakileri ürküt,"* Enfal-8/57) nesheylemiştir.» İbn Cüreyc'den ve Süddî'den: فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ neshetti» diye rivâyet edilmiştir. Katâde'den, فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ nesheyledi diye rivâyet edilmiştir. İbn Abbas'dan, فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ **«Onun için küfredenlerle muharebeye tutuştunuz mu hemen boyunlarını vurmaya bakın, tâ kuvvetlerini derinden kırıp tepeleyinceye kadar, o vakit de bağı sıkı basın, ondan sonra da ya azâd, ya fidye...»** ilâ ahiril'âye fidâ mensûhtur. Bu âyeti, فَإِذَا انْسَلَخَ

[1] Burada mennin bilmüşavere, millet kararıyle yapılmasına da istidlâl olunabilir.

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ (*"O haram olan aylar çıktı mı artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, habsedin ve bütün geçit başlarını tutun..."* Tevbe-9/5) nesheyledi, berâe ve insilâh-ı eşhürden sonra müşriklerden hiçbirinin ne ahdi, ne hürmeti kalmadı. Dahhâk'dan, فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً «Ondan sonra ya azâd, ya fidye» bu mensûhtur. فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ (*"O haram olan aylar çıktı mı artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün..."* Tevbe-9/5) onu nesheyledi. «Berâe»'den sonra müşriklerden hiçbirinin ne ahdi, ne zimmeti kalmadı. Lâkin diğer birtakımları da: «Bu, muhkemdir, mensuh değildir. Esîri katil, câiz olmaz ancak menn veya fidâ câiz olur» demişlerdir. Bâlâda nakledildiği üzere İbn Ömer Hazretleri: Biz katl ile emrolunmadık فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً «Ondan sonra ya azâd, ya fidye» demiştir. Atâ, müşrikin sabren katlini mekrûh görür, bu âyeti okurdu: فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً Hasen demiştir ki: «Esîrler katledilmez, ancak harbde onlarla düşman tehyîb edilir.» Ömer ibn Abdil azîz, recüli, recüle fidâ yapardı ve Hasen mal ile müfadâtı mekrûh görürdü. Taberî, bunları naklettikten sonra der ki: «Bence sevab olan bu âyet, mensuh değil, muhkemdir. Zira nâsıh ile mensuh hâlet-i vahidede hükümlerinin ictimai cereyan etmeyen yâhud birinin diğerini nâsıh olduğuna kat'î huccet kaim olandır. Halbuki mennü fidâ ve katilde Resûlullah'a ve O'ndan sonra ümmetin emriyle kaim olanlara mühayyerlik verildiği inkâr olunmamaktadır. Gerçi bu âyette katil, mezkûr değil ise de, diğer âyete فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ «...müşrikleri nerede bulursanız öldürün...» diye katle izin verilmiştir. Resûlulah da, öyle yapmış ehl-i harb'den yedinde esîr bulunanı bâzân katletmiş, bâzân fidâ, bâzân da menn yapmıştır. Bu âyette bilhassa mennü fidânın zikredilmiş olması ise, yukarıdan beri geçen âyetlerde katil emrü izinlerinin mükerrer geçmiş olmasındandır .» Görülüyor ki, Taberî'nin bu beyanına göre, فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً «...Ondan sonra ya azâd, ya fidye...» tahyirin ıtlakı, katle delâlet eden diğer âyetlerle takyid edilmiş oluyor. Halbuki Usul-i fıkıh'ta ma'lûm olduğu üzere mutlakın takyîdi, mukârin ile olursa tahsîs, muahhar ile olursa bir neshi tezammun eder. «Berâe» âyetleri de nüzulde muahhar olduğu için bu suret-i hall demek ki, İbn Abbas'ın dediği gibi, bir neshı i'tirâftan başka bir şey değildir. Nitekim Hanefiyye'den birçokları, nesha kâil olmuşlardır. Onun için Ebussuud, şöyle der: فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً : اَيْ اِمَّا تَمُنُّونَ مَنًّا بَعْدَ ذٰلِكَ وَاِمَّا تَفْدُونَ فِدَاءً Mânâ ise katil, istirkak, menn, fidâ beyninde tahyîrdir. Ve bu tahyir İnde'ş-Şafiî sâbittir. Bizim indimizde ise, mensuhtur demişlerdir ki: Bu, «Bedr» günü nâzil oldu, sonra nesholundu. Hüküm, ya katl, ya istirkaktır.

İnsilah: Aynı sonu gelme. **Tehyîb:** Heybetli gösterilme. **Tahyîr:** İstediğini seçmesini teklif etme.

Mücahid'den de: «Bu gün men-ü fidâ yoktur, ancak İslâm veya darb-ı unk vardır» diye mervîdir .» Fakat unutulmamak lâzım gelir ki, Mücahid'den mervi olan bu hüküm, Arab müşriklerine mahsustur. Hanefiyye'den Allâme İbn Hümam, «Hidaye Şerhi»'nde der ki: «Nesih sözlerine karşı şu söylenebilir: Sûre-i Berâe'deki katil emri, Useranın gayrısı hakkındadır. Delîli de, onlar hakkında istirkakın cevâzıdır. Bundan anlaşılır ki, me'murun bih olan katil esîrlerin gayri hakkındadır.» Maamafih bu istirkak Arab esîrlerinin gayrisindedir.

Bu tafsilattan sonra biz, şu kanâata gelmek istiyoruz ki: Sûre-i Muhammed'in en güzel ve en mühim ahkâmından olan bu âyet, esas i'tibariyle sâbittir. Bununla Sûre-i Berâe âyetleri arasında bir nesihten ziyâde bir tefsîr ve tafsîl farkı bulabiliriz. Bir kere en ziyade ileri sürülen, فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ (*"O haram olan aylar çıktı mı artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün..."* Tevbe-9/5) ile, buradaki فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ "**Onun için küfredenlerle muharebeye tutuşturunuz u heen boyunlarını vurmaya bakın.**" arasında katil emri, nokta-i nazarından teâruz değil, bir tevâfuk vardır. فَاقْتُلُوا ne ise, فَاضْرِبُوا ضَرْبَ الرِّقَابِ 'da odur. Yine Sûre-i Berâe'deki, مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ " (*"Hiç bir peygamber için arzda ağır basmadıkça esirleri almak doğru değildir. Siz dünya uruzunu istiyorsunuz Allah ise âhireti kazanmanızı diliyor. Ve Allah Âzîz'dir, Hakîm'dir.* "Enfal-8/67) âyeti de buradaki, حَتَّى إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ mazmûnunu bir beyândır. Yalnız فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ (*"Hiç bir peygamber için arzda ağır basmadıkça esirleri almak doğru değildir. Siz dünya uruzunu istiyorsunuz Allah ise âhireti kazanmanızı diliyor. Ve Allah Âzîz'dir, Hakîm'dir.* "Enfal-8/57) âyetinde mennü fidâya muarız düşecek bir husûsiyyet var gibidir. Lâkin Hasen-i Basrî'nin, «harbde düşman tehyîb olunur» dediği bu mânâyı da ishan mazmunu içinde mülâhaza etmek mümkündür. Bu suretle görülüyor ki, burada evvelâ, ishan hasıl oluncaya kadar boyunlarını vurmak emrolunuyor. Boyun vurmaktan maksad da, yalnız boynu vurmak değil, şiddetli surette katolduğu ma'lûmdur. İshan da, kesret-i katl ile düşman ordusunu derinden cerihadar etmek ezmektir. Bu da, İmamın, kumandanın takdir edebileceği bir vaz'iyyettir. Binâenaleyh bu gâyenin hûsûlüne kadar katl, me'muribihtir. Esîr tutulduktan sonra da bu gayeyi tehakkuk ettirmek mânâsına mülhak olarak katil, me'zununfîh olmalıdır. Ondan sonradır ki, فَشُدُّوا الْوَثَاقَ "Bağı sıkı basın" emri verilmiştir. Bunda, sâdece tutup yakalamaktan fazla bir mazmun-ı şiddet vardır ki, istirkaka da muhtemil olabilir. Maahâzâ zâhiri

---

Darb-ı Unk: Boyun vurma. **İshan:** Orduyu bozguna uğratmak. **Cerîhadar:** Yaralı.

zabtü tevkiftir. Ondan sonra da ya menn, ya fidâ denilmiştir. Mennü fidâ istirkaktan sonra meccânen veya birvazın itlak ve âzada dahi muhtemil olmakla beraber menn, Dar-ı Harb'e avdet ile zimmet beyninde serbest olmak üzere iâde-i hürriyyet, fidâ da mal veya üserâ-yi müslimîn ile mübâdeledir. «İmma» ile terdîd istirkâk bakımından maniatülcemi' olmak melhûz ise de, hakîkî olmak asıldır. Biz burada, şu müteleada bulunuyoruz: Kur'ân'ın bir çok yerlerinde, مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ diye milki yemîn ta'bîriyle hep işâret tarikîyle istirkâka cevâz ve müsaade verilmiş olduğundan şübhe yok ise de, hiç bir yerinde buna teşvik eden bir emir vârid değildir. قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْد۪يكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِن۪ينَ *("Muharebe edin onlara ki Allah sizin ellerinizle muazzeb kılsın,rüsvay etsin,nusratıyle sizi üzerlerine muzaffer buyursun ve mü'min bir kavmin yüreklerine su serpsin""* Tevbe-9/14) «اقتلوا» gibi emirler bulunmakla beraber, istirkâk, isti'bad için emir yoktur. Bil'akis, كُونُوا عِبَادًا ل۪ي مِنْ دُونِ اللّٰهِ *("Allah'tan beride bana kul olun "*Âli İmran-3/79)demek nehyedilmiştir. Bundan şu netîce çıkar ki, Kur'ân istirkak usulünü neshetmemiş ise de, tervîc de etmemiştir. Onun için müslümanlar istirkâkı terk etmekle âsim olmazlar. Onun için burada da tasrîh etmeyip zâhiri mennu fidaya kasr eylemiştir. Biz Kur'ân'ın tertibinin dahi tevkifî olmasına kail olduğumuz için bu âyetin burada dercini de hikmetten hâlî bulmuyoruz. Allahü a'lem, bunun hikmeti, istikbalde istirkâkın terki evlâ olacağını ihtâr olsa gerektir. Yâni bu âyet, tam zamanımızdaki ahkâmdır.

Ba'de'l-ishan şedd-i vesaktan sonra ya menn, ya fidâ, حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا **tâ harb ağırlıklarını atana kadar.** Yakınlığı i'tibariyle menn-ü fidânın gayesi gibi görünürse de, «şedd»'in veya «darb»'in, yâhud da mec'mûun gayesi dahi olabilir. En muvâfıkı ve akrebi, kelâmın mec'muuna gaye olmaktır. Sonra buradaki, الْحَرْبُ 'in elif lâmında ahid veya cins olmak üzere iki vecih vardır.Ahd olduğu takdirde de, iki vecih muhtemildir. Birisi, bilhassa muayyen bir ahda-i ferdî olmasıdır ki, buna bâzıları Bedr harbi demişlerdir. Bu surette الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ma'hud kâfirler demek olur. Lâkin böyle sebeb-i nüzûle tahsîsi umumî kâidemize muvafık değildir. Diğeri de, başlanmış olan harb demektir ki, اِذَا لَق۪يتُمُ 'den müstebân olan ahiddir. Yukarıda Dürer'den naklettiğimiz mes'ele, bu iki mânâya göre fidânın gayesi olmasına mübtenîdir. Cins mânâsına olduğu takdirde, ale'l-umûm harb cinsini ifâde eder. Harbin ağırlıkları âlât ve edevatı yâhud tazyîk ve mükellefiyyeti yâhud harbe sebebiyyet veren şirk ve cinayât demek olabilir. Binâenaleyh mânânın hasılı şu üç suretle hülâsa edilebilir: Ma'hud müşriklerle

---

Usera: Esirler. **İstibad:** Köle edinmek. **Tervic:** Değerini artırmak. **Şedd-ı Vesak:** Sıkı bağlama. **Ma'hud:** Zikredilen. **Müsteban:** Açıklanmış.

başladığınız ma'lum Bedr harbi bitene kadar, yâhud her hangi kâfirlerle başladığınız harb bitene, muharibler silâhı bırakana kadar, yâhud harb dünyadan kalkana kadar. Yâni o müşriklerin şevketi sönüp de harb ihtimâli kalmayana kadar, yâhud bütün insanlık âleminde İslâm'ın gayesi olan bir silm-i küllî teessüs edene kadar ki, bâzıları buna, «İsa'nın nüzulüne kadar» demişlerdir. Bunda harbi kaldırmak için çalışanlara bir ümid, vardır. Buna göre, الْجِهَادُ مَاضٍ اِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ hadîsinde ya cihad, harbden eâmm bir mânâya, yâhud Kıyamet ehass bir mânâda te'vîl olunmak iktizâ edecektir. Diğer bir ihtimal de, bu hadîsin zâhirine muvafık olmak üzere, حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا Kıyamete kadar demek olabilir. Nitekim Alûsî'nin naklettiği üzere Seleme ibn Nüfeyl'den rivâyet olunan bir hadîste: وَلَا تَضَعُ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا حَتّٰى يَخْرُجَ يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ vârid olmuştur. Burada şöyle bir suâl hatıra gelebilir: Cenab-ı Allah, sevgili Peygamberi Muhamed aleyhisselâm'ı gönderdikten sonra artık bu muharebelere ne lüzum vardı, bir mu'cize ile kâfirleri kahrediverse olmaz mıydı? Buna karşı buyuruluyor ki: وَلَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ "tâ harb ağırlıklarını atana kadar." Eğer Allah, dileyecek olsa idi, onlardan, yâni o küfredip Allah yolundan sapan veya men'eden kâfirlerden öcünü, intikamını alıverirdi. Herhangi bir helâk sebebiyle helâk ediverirdi. Meselâ, yere geçiriverir, volkan yapar, gark eder, ölet verir. İlh... وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا۟ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ Ve lakin bazısını bazınızla müptela kılmak,itihan etmek için öyle harb-ü darb emrini veriyor. Yâni mu'cize ile cebren yapmak için değil, şer'u kanun ile emren yapmak ve insanları birbirleriyle defedip Allah yolunda mücahede edenleri sevaba erdirmek için bu emirleri veriyor. Fakat bu surette yalnız kâfirler vurulmuş olmuyor, mü'minlerden de birçokları katlolunuyor denecek olursa, buyuruluyor ki: وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda katlolunanlara gelince** فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ **Allah, onların amellerini, çalışmalarını, o yoldaki fedekârlıklarını asla boşa gidermez,** hedefinden şaşırmaz. سَيَهْدِيهِمْ **Onları, ileride muradlarına erdirir** وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ **ve şanlarını düzeltir,** ruhlarını şâd eder وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ **ve kendilerini cennete koyar.** عَرَّفَهَا لَهُمْ **o halde ki onu, o cenneti onlar için ta'rîf ederek,** yâni Arf ile güzel kokularla donatarak, yâhud tanıtarak koyar. Ki,bu ta'rifin hem dünyada, hem de Ukbâda olan kısmı vardır. Dünyada onlara iman ile cenetin güzelliğinin zevkını duyurur. Öyle bir aşk verir ki, o zevk-u aşk ile o yolda cihad ederler ve o aşk ile cennetteki makamlarına ererler. İbn Ebi Hatim'in tahrîcine göre Mukatil demiştir ki: «Bize şöyle baliğ oldu ki, dünyada şahsın amelinin hıfzına müvekkel olan Melek, cennette onun önünde gider. Şahıs da, onu tâ mezilinin aksasına kadar ta'kib eder. Giderken Melek ona, Allah Teâlâ'nın cennette verdiği şeylerin hepsini ona ta'rif eyler. Nihâyet

menzîlinin aksasına varınca şahıs konağına ve zevcelerinin yanına girer, Melek döner.» Kur'ân'da bunun bir mısdakı da, نَحْنُ اَوْلِيَاۤؤُكُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ (*"Bizler,sizin hem dünya hayatında hem ahirette dostlarınızız."* Fussılet-41/31) يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ **Ey o bütün iman edenler, siz, Allah'a yardım ederseniz.** Allah Teâlâ kendisi ihtiyaçdan münezzeh, muîn-i nâsır olduğu için burada Allah'a yardım ta'biri, emrini tutmak, dînine ve Resulü'ne yardım etmek mânâsında mecazdır. Bunun asıl nüktesi şudur: Dinî fiiller, cebrile değil, kulların irâdeleriyle yapılması matlup olan ihtiyarî fiillerdir. Onun için abdin irâde-i cüz'iyyesi taallûk etmeden, matlûp olan semere ve sevab husûle gelmez. O hususta irâde-i İlâhiyye kulların niyyet ve meşiyyetine müterettibdir. İşte bu suretle Allah'ın emirlerini ifâ etmek için kulların irâde-i cüz'iyyelerini sarf ile hizmet etmelerine, «Allah'a yardım» ta'bir olunmuştur ki, isnâdda mecaz, yâhud istiâredir. Yâni imandan sonra siz, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, rızâsına ermek için size şart kılmış olduğu niyyet ve gayretlerinizi sarf etmek suretiyle dînine hizmet ederseniz يَنْصُرْكُمْ **Allah, size yardım eder,** sizi düşmanlarınıza galib ve muzaffer kılar. وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ **Ve ayaklarınızı sıkı bastırır.** Harb meydanlarında, cihad mevki'lerinde ayaklarınızı kaydırmaz, sebât ve metânetle sizi paydar eyler. وَالَّذِينَ كَفَرُوا **Küfredenlere ise,** فَتَعْسًا لَهُمْ **Artık yıkım olara.**

«تعس» Aslında ayak kayıp yüzün koyu, yâhud tepesi üstü düşüp yıkılmak ve kalkınamayıp helâk olmaktır. «Kamus»'ta der ki: «Ta's: Helâk olmak, kaymak, düşmek, şer, bu'd, inhitat mânâlarına gelir.» تعسا له ta'bîri, kahrolası, canı çıkası veya canı çıksın gibi duâ mevkiinde de, mesel halinde kullanılır. Burada mü'minlere tesbit-i akdâm va'dine mukabil kâfirlere yıkım ve vaîddir. وَاَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ **Ve bütün amellerini, çalışmalarını şaşırtmış, boşa gidermiştir.** ذٰلِكَ Bu; yıkım ve ıdlâl بِاَنَّهُمْ **şu sebebledir ki, onlar,** كَرِهُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ **Allah'ın indirdiğini hoşlanmamışlardır.** Binâenaleyh beyan olunduğu üzere irâdelerini sarf ile Allah'ın dînine hizmet ve nusratta bulunmayıp zıddına gitmişlerdir. فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ **Onun için Allah da, onların amellerini ihbât eylemiş, heder etmiştir.** اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **"Ya yeryüzünde bir gezmediler mi? baksalar a keendilerinden evvelkilerin akıbitleri ne olmuş?"** Munkarız olmuş akvamın asâr ve harâbelerini mütalea ile maziden ibrete da'vettir. Zira gerek Arabistan'da ve gerek sâir yerlerde olsun batmış milletlerin âkibetleri yerleri ve izleri gözden geçirilirse görülür ki, دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ **Allah, onların üzerlerine demâr, helâk yağdırmış,** bütün hususiyyetlerini imha etmiştir. وَلِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا **O kâfirlere de, onun o âkibetin emsali yaraşır.** O helâk olan kâfirlere o âkibet

Bu'd: Uzak olma. İnhitat: Aşağılanma.

hakk olduğu gibi, onlar gibi küfredirp de Allah yolundan ayrılan beriki kâfirlerede yaraşan odur. O âkibetin emsâli, yine onun gibi helâk ve inkirâzdır. Cemi', taaddüd i'tibâriyledir. Görülüyor ki, bu اَمْثَالُهَا bilhasa nazar-ı dikkati celb için elif fâsılası ile gelmiştir ki, ikincisi, اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا (*"Yoksa kalbleeri üzerinde üst üste kilitler i var?"*Muhammed-47/24) olacaktır. Yukarıda حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا **"Ta harb ağırlıklarını atana kadar"**'da bir fâsıla sayıldığı takdîrde ise, üç olmuş oluyor. Demek ki, bunlar, Sûre-i Kıtâl'in bilhasa kulak verilecek âyetleridir. Yine böyle ذٰلِكَ O, kâfirlere o mislilli âkibetin hak olması, بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا **şu sebebledir ki, Allah iman edenlerin Mevlâsı'dır.** Yardımcısı, velisidir. وَاَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ **Kâfirlerin ise, mevlâları yoktur.** Allah'ın azâb ve ikabından kurtaracak hiçbir velîleri, nâsırları yoktur. Mevlâ kelimesi, burada veli ve nasîr mânâsınadır. Mâlik mânâsına da gelir. Nitekim, ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ (*"Sonra o kabz olunanlar hak mevlaları Allah'a redd-ü teslim edilirler."* En'am-6/62)âyetinde öyledir. Binâenaleyh iki âyet beyninde münâfat var zannedilmesin. Yâni Allah, mü'minin de, kâfirlerin de bütün kulların Mâliki'dir. Lâkin وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ **"Allah iman edenlerin mevlasıdır."** mazmûnunca mü'minlerin dostu ve nâsîridir, kâfirlerin değil. اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ **"Allah'a yardım ederseniz Allah' da size yardı eder."**şerîtasına ancak mü'minler sadakat eder. Bu aslın hüküm ve netîcesini beyân siyâkında buyuruluyor ki:

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْاَنْعَامُ
وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي اَخْرَجَتْكَ
اَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ
سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا
اَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ
لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ

وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً
حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذَا
خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنِفًا
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٦﴾
وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ﴿١٧﴾
فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّىٰ
لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ ﴿١٨﴾ فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ
لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

12- Muhakkak ki, Allah, iman edip sâlih sâlih ameller işleyenleri, altlarından ırmaklar akar cennetlere koyacaktır. Küfredenler ise, zevketmeğe bakarlar ve hayvanlar gibi yerler içerler. Halbuki ateş ikametgâhı onların.

13- Seni çıkaran karyenden daha kuvvetli ne karyeler vardı ki, Biz, onları helâk ettik de onları kurtaran yok.

14- Şimdi Rabbın'dan bir beyyine üzerinde bulunan kimse, hiç o kötü ameli kendine süslü gösterilmiş de hevâ ve hevesleri ardına düşmüş kimselere benzer mi?

15- Korunanlara va'dolunan cennetin temsîli: onda ırmaklar var bir sudan ki, bozulması yok, ırmaklar var bir sütten ki, tadı değişmez, ırmaklar var bir şarabdanki içenlere lezzet, ırmaklar var bir baldan ki, safi süzme. Hem onlara semerelerin (hasılâtın) her türlüsünden var, hem de Rabbları'ndan bir mağfiret var. Hiç bunlar, o ateşte muhalled olan ve kaynar bir mâyiden sulanıp da bağırsaklarını parçalamakta bulunan kimselere benzer mi?

16- Onlardan, seni dinlemeğe gelen de var, hattâ yanından çıktıklarım-

da kendilerine ilim verilmiş olanlara derler ki: «O demin ne söyledi?» Bunlar öyle kimselerdir ki, Allah, kalblerini tab'etmiştir de hep hevâları ardına düşmektedirler.

17- Hidâyeti kabul edenlere gelince: Allah, onların muvaffakıyyetlerini artırmakta ve kendilerine (takvalarını) korunmalıklarını vermektedir.

18- Artık onlar, yalnız o Saate, onun birdenbire kendilerine geliverme-sine bakıyorlar. Çünkü işte alâmetleri geldi, fakat o başlarına geldiği vakit anlamaları kendilerine ne faide verir?

19- Şimdi şunu bil ki, لا اله الا الله başta tanrı yok, ancak bir Allah, Bil de, günahına ve mü'minînü mü'minâta istiğfâr eyle. Allah, dolaştığınız yeri de bilir, durduğunuz yeri de.

إن الله يدخل الذين آمنوا وعملوا الصالحات Allah Teâlâ'nın velâyetinin âhirette hüküm ve semeresini beyân ve sebebini izâhtır. Yâni velâyetin, nusretin sebebi zikrolunduğu üzere Muhammed'e indirilene iman ve إن تنصروا الله ينصركم **"Allah'a yardım ederseniz Allah' da size yardı eder."** müeddâsınca ameli salih olduğu gibi imanın şeraitinde bilhasa âhirete iman kaziyyesi de vardır.

جنات تجري من تحتها الأنهار O nehirler, bir az sonra temsîl olunacak. والذين كفروا يتمتعون ويأكلون كما تأكل الأنعام **O küfredenler ise, zevklerine bakar, dünyadan birkaç gün nasîb almağa çalışır ve hayvanlar gibi yerler.** Yâni hayatı sırf, hayat-ı hayvaniyye ve cismaniyye bilir, Âhiretini, Mevlâsı'nı düşünmez, sırf karnını şişirmekle meşgul olur. Onun için Allah, kendilerine velî olmaz. والنار مثوى لهم **Ateş de, kendilerine yegâne bir ikametgâh olur.** Onlara semanın kapıları açılmaz. لا يدخلون الجنة حتى يلج الجمل في سم الخياط *("Cemel iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar Cennete girmezler."* A'raf-7/40) mazmununa mâsadak olurlar. Ve Allah'ın azâbından kurtaracak hiçbir sahib ve hamî de bulamazlar. Yâni Mekke ki, murad, karyedir. Mekke müşrikleri, وكأين من قرية هي أشد قوة من قريتك التي أخرجتك **"Seni çıkaran karyenden daha kuvvetli ne karyeler vardı ki, Biz, onları helâk ettik de onları kurtaran yok."** وهموا بإخراج الرسول müeddasınca Peygamber'i çıkarmak fikrinde bulundukları ve sû-i kasd tertîbatiyle Peygamber'in Hicretine sebeb oldukları için ihrâc onlara nisbet edilmiş ve bu sûretle küfürlerinden bir safhâ anlatılmıştır. Vak'anın suret-i cereyanı hakkında Sûre-i Enfal'da geçen, وإذ يمكر بك الذين كفروا ليثبتوك أو يقتلوك أو يخرجوك ويمكرون ويمكر الله *("Hani bir vakit de o kafirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri veya sürüp çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı,onlar tuzak kurarlarken Allah'da karşılığını kuruyordu."* Enfal-8/30)âyetine bak! Sûre'nin baş tarafında geçtiği

---

Kaziyye: Hüküm.

üzere bu âyetin Hicret esnasında nâzil olduğuna dâir bir rivâyet vardır. Bununla beraber Peygamber'e bir va'd ve tesliyeti tezammun eden bu âyetten zâhir olan şudur ki, bu Sûre'nin nüzûlü sebeblerinden başlıcası Mekke'nin fethine ihzâr olmuştur. Asıl maksad, karyenin kendisi değil, ehalîsi olduğunu tasrih için buyuruluyor ki: أَهْلَكْنَاهُمْ **«Biz, onları ihlâk ettik.** Öyle daha kuvvetlilerini ihlâk edince, berikiler evleviyyete kalır. فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ **İhlâk ettik de, onları bir kurtaran bulunmadı,** hâlâ da yok. Bu zamiri de ihlâk edilen karye ehalîsine gönderiyorlar ve hikâye-i hal yapıyorlar. Kendi kendilerini kurtaramadıkları gibi bir yardımcı vasıtasiyle de kurulmadıklarını beyân «لَا»da bilvâsıta olanı, bizzat olana atfediyorlar. Lâkin bu «لَا»nın netîcesi olarak bu zamîrin, Peygamber'i çıkaran karye ehalîsine gitmesini daha selâsetli buluyoruz. Yâni daha kuvvetli bir çok karyelerin ihlâkından anlaşılır ki, seni çıkarmak isteyen o Mekke kâfirlerini de kurtaracak bir nâsır yoktur. Mekke helâk edilmeyecek, fakat orada küfredenler bırakılmayacaktır. Mekke fetholunacaktır. ... أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ İki tarafın hallerini bir mükayesedir. **Beyyine üzerine olan,** Peygamber ve tabii olan mü'minîn, hevâlarına uyanlar da onlara zıd giden kâfirlerdir. مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ **O korunan müttekîlere va'dolunan cenetin meseli,** تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ **"Altında ırmaklar akan cennetler"** diye cennetin altından aktığı anlatılan ırmakların burada, bir tefsîri vardır. Müttekîler ta'bîr buyurulmuş ve bu sûretle şu anlatılmıştır: Dînden asıl maksad, takvâdır. İman ve amel-i salih de takvâ cümlesindendir. Esası, vacib olan fiilleri yapıp, seyyiâttan kaçınarak Allah'ın vikayesine girip azâbından korunmaktır. Yâni إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ **"Muhakkak ki, Allah, iman edip sâlih sâlih ameller işleyenleri, altlarından ırmaklar akar cennetlere koyacaktır."** mantukunca, Muhammed'e indirilene iman edip salih salih ameller yaparak korunan mü'minlere va' olunan cennetin temsîli tarîkiyle acîb bir halinin tasvîri şudur: فِيهَا أَنْهَارٌ **Onda ırmaklar var.** مِنْ مَاءٍ **Öyle bir sudan ki,** غَيْرِ آسِنٍ **bozulması yok.** Bayatlamaz, tadı bozulmaz, kokmaz, yiğmez öyle cereyan eder. وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ **Yine ırmaklar var. Öyle bir sütten ki,** لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ **tadı değişmez.** Dünya sütleri gibi ekşimez, kesilmez, kokmaz, fıtratı vechiyle terü tâze akar. وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ **Yine nehirler var. Bir şarabdan ki,** لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ içelerine lezzet, dünya şarabları gibi kekreliği yok, humârı yok, günahı, gâilesi yok. وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ **Yine nehirler var. Öyle bir baldan ki,** مُصَفًّى **safi süzme,** mumu yok, posası yok. Ebussuud, der ki: «Cennetin meşrûbatını dünyada en ziyâde hoşa giden meşrûbatın nekîsalarından

---

İhlâk: Helâk etme. **Selaset:** Ahenkli ifade. **Kelere:** Acımtırak. **Humar:** İçkiden sonra gelen baş ağrısı. **Gaile:** Dert.

tecrîd ve tahliye sûretiyle bir temsîldir. İbn Abbas'dan vârid olmuştur ki: «Bu nehirlerin sütü sağılmaz» Said ibn Cubeyr'den de mervîdir ki, fersü dem arasından çıkma değildir. Şarabı sıkıcıların ayağı ile çiğnenmez, balı arılardan çıkmaz. وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ **Hem onlara, semerâtın, meyvelerin her türlüsünden var.** İçecekler öyle aktığı gibi yiyeceğin de envâı var. Fakat ihtiyaç için değil, sırf telezzüz için. Çünkü meyve telezzüz için yenilir. Bir de semere, sermaye üzerinde hâsıl olan hasılâta ıtlâk edilir. Ehl-i cenet sermayeden değil, amelerin semeresi olan hasılât ve vâridattan merzûk olacaklardır. وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ **Hem de Rabbları'ndan bir mağfiret var.** Mağfiret, günahı örtmek demek olduğuna göre, cennete girilmezden evvel değil midir? O halde cennette mağfiretin mânâsı nedir? Buna demişlerdir ki, evvel olan mağfiret günah ile muâhaze etmemek mânâsına setr-i zünûbdur. Buradaki mağfiretten murad ise, utandırmamak için günahı hiç anmamak, hatırlatmamak mânâsına setr-i zünûbdur. Yâhud mağfiretten murad, günahı, hasenât ile setir mânâsına naîm ve rıdvandır. Artık bir düşünmeli, hiç böyle bu cennete hâlid olacak olan müttekîler, كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ **o cehennem ateşinde hâlid olacak olan kimseye benzer mi?** Ki, cennettekilerin o güzel içeceklerine mukabil وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا **bir kaynak su ile suvarılırlar** فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ **da em'alarını, yâni bağırsaklarını parça parça eder.**

EM'Â: Miâ'nın cem'idir ki, mi'deden sonra taâmın intikâl eylediği bağırsağa denilir. وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ **Onlardan seni dinleyenler de var ki,** bunlar, Münâfıklardır. Resûlullah'ın meclisine gelirler, kelâmını dinlerler, fakat iman ve i'tina ile dinlemedikeri için iyi bellemez, istihfâf ederlerdi. حَتَّى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ **Hattâ yanından çıktıklarında** قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنِفًا **kendilerine ilim verilmiş olan,** Resulüllah'ın kelâmından ders alıp da ilme nâil olan Ashab-ı Kiram'a: «O, demin ne dedi?» derlerdi. Bunu, İbn Mes'ud Hazretleri'ne söylediklerine dâir bir kavil vardır. أُولَئِكَ **Bunlar,** bu söz anlamaz herifler, الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ **kimselerdir ki, Allah, kalblerinin üzerini mühürlemiştir.** وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ **Ve hep hevâlarına tâbi' olmaktadırlar.** Keyflerine tâbi' ola ola kendilerinden ve kendi hevâlarından başka hiçbir şeye bakmayacak vech ile kalbleri mühürlenmiş olduğundan dolayıdır ki, kulaklarına söz girmez. وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا **Halbuki hidâyeti kabul edenlere gelince:** زَادَهُمْ تَقْوَاهُمْ Allah, yâhud Peygaber'in **söylediği kelâm onların takvâlarını artırmaktadır.** Takvâ hislerini, korunmalarını eshabını artırmaktadır. O sayede onlar, lâzım gelen hazırlığı yapmakta, Saat gelince Allah Teâlâ'nın huzuruna takvâ ile varmağa çalışmaktadırlar. فَهَلْ

Fers: Fışkı. **Telezzüz:** Tat ve zevk alma. **İstihfaf:** Hafife alma.

يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ Demek ki, ötekiler, sırf Saati gözetiyorlar, اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً ansızın kendilerini bastırıvermesini bekliyorlar. Fiilen başlarına Kıyamet **kopmadan inanmayacaklar, söz anlamayacaklar.** فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَا **Çünkü eşrâtı da geldi.**

EŞRÂT: Ra'nın fethiyle şarat'ın cem'i olarak alâmetler demektir. Yâni O Saat'ın alâmetleri geldi. Bunların başında, بُعِثْتُ اَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ buyuran Âhir zaman Peygamberi'nin bi'seti vardır. Şehadet parmağiyle orta parmağını göstererek: «Ben, ba'solundum Saat işte şu ikisi gibi» buyurmuştur. Şakk-ı Kamer ve sâire gibi mu'cizeler göstermiştir. Böyle alâmetler geldiği halde iman etmediler. Demek ki, o Saat'ın bilfiil başlarına birdenbire gelivermesini bekliyorlar. Bu âyette de Saat'ı bütün dünyanın yıkılması mânâsına Saat-ı kübrâ'ya hamlediyorlarsa da, burada zikri geçen kâfirlerin bilhassa kendi saatleri, kendi Kıyametlerinin kopması mânâsını anlamak daha mâ'kûl ve فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَا **"Çünkü eşrâtı da geldi."** mazmûniyle inzâra daha muvâfıktır. Bu Eşrat, Sûre'nin ilk âyetlerinde gösterildiği üzere Muhammed'e indirilene iman edip güzel güzel çalışmakta olan mü'minlerin günden güne terakkisi ve O'na küfredip Allah yolundan sapan kâfirlerin Mekke'deki müşrîkler cumhuriyyetinin günden güne sükûtunu ve şaşkınlığını anlatan alâmetler, yâni mu'cizat-i Muhammediyye olmalıdır. Onları gördükleri halde inanmayanlar, bilfiil kendi başlarına Kıyamet kopmadan inanmayacaklardır. فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ **Fakat o geldiği vakit akıllanıp anlamaları kendilerinin ne işlerine yarar?** Çünkü o vakit korunmağa imkân kalmaz, iman-ı yeis makbûl olmaz. Sûre'nin başından buraya kadar geçen beyânata bir netîce olmak üzere buyuruluyor ki: فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ **Öyle ise, şimdi iyi bil ki,** لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ dır. Tapılacak, ibadet yapılacak, kulluk edilecek, ma'bûd tanılacak başka hiçbir ma'bûd yok, yalnız Ulûhiyyet kendisinin hakkı olan Allah vardır. Hakikatin böyle olduğunu şimdi Kıyamet kopmadan evvel bil. وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ **Bil de, hem kendi günahın için mağfiret iste, hem de mü'minîn ve mü'minât için** وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ **ki, nerede dolaşıp, nerede karar kılacağınızı Allah bilir.** Hâlinizin ne olduğunu dünya ve âhirette istikbâlinizin nereye varacağını yalnız Allah bilir. Onun için vâkî' veya mümkün her türlü zünûba o sûretle istiğfâr et. Bu istiğfârın cevabı, Sûre-i Fetih'te gelecektir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ
مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَاَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَاَوْلٰى لَهُمْ

﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ
لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ﴿٢١﴾ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا
فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ
لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمٰى أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ
الْقُرْآنَ أَمْ عَلٰى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾ إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلٰى
أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ
وَأَمْلٰى لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا
مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ
﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ
وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا
مَا أَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

20- İman edenler, «Bir Sûre indirilseydi» diyorlar. Derken muhkem bir Sûre indirilip onda kıtâl zikredilince, kalblerinde bir maraz bulunanları görüyorsun sana öyle bir bakış bakıyorlar ki, tıpkı ölümden baygınlık gelmiş kimsenin bakışı. O da, onlara pek yakındır.

21- Fakat bir tâat ve bir güzel söz, sonra emir kat'iyyet kesbedince Al-

lah'a sadâkat etselerdi elbette kendileri için daha hayırlı olurdu.

22- Nasıl döner de arzı fesâda verir ve rahimlerinizi doğratabilir misiniz?

23- Öyleler o kimselerdir ki, Allah, onları la'netlemiş de duygularını almış ve gözlerini kör etmiştir.

24- Öyle olmasa Kur'ân'ı bir tedebbür etmezler mi? Yoksa kalbler üzerinde üst üste kilitleri mi var?

25- Haberiniz olsun ki, o kendilerine hakk tebeyyün ettikten sonra gerisin geri irtidâda doğru gidenlere, Şeytan fit vermiş ve kendilerini uzun uzun emellere düşürmüştür.

26- Öyle, çünkü bunlar, Allah'ın indirdiğini hoşlanmayanlara demişlerdir ki: «Biz, size bazı emide itaât edeceğiz. Allah ise onların, o gizli konuşmalarını bilip duruyor.

27- O halde Melekler, onların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırlarken nasıl olacak bakalım.

28- Öyle, çünkü onlar, Allah'ın hışmına sebeb olan şeylerin ardına düştüler de, O'nun rıdvanını istemediler. O da, onların bütün amellerini heder etmiştir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ **İman edenler, diyorlar ki: «Bir sûre indirilse idi.»** Hallerinde günden güne salâh artmış, imanlarında sadık halîs mü'minler, kâfirlerin dalâl ve tuğyanı karşısında takvâ hislerinin izdiyâdiyle Fîsebîlillah cihada izin verilmesini arzu ederek ol bâbda bir Sûre indirilmesine iştiyâk besliyorlar. فَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ **Onun üzerine muhkem bir Sûre indirilip onda kıtâl zikredilince,** yâni kıtâlin vücûbu teşâbüh ve ihtimâlden arî sağlam bir sûrette beyân olunan bir Sûre, yâhud hükmü sâbit, gayr-i mensûh bir Sûre, فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ (*"Onun için küfredenlerle muharebeye tutuştunuz mu hemen boyunlarını vurun..."* Muhammed-47/4) buyurulan bu Sûre, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ (*"Kıtal üzerinize yazıldı."*Bakara-2/216) قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ (**"Size kıtal edenlerle fisebilillah çarpışın."** Bakara-2/190) buyurulan يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ (*"Ey o bütün ian edenler!Ordu halindee kafirlere çattığınız vakit artık onlara arkalarınızı dönmeyin."*Sûre-i Enfal-8/15) إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا (*"Bir düşman kümesiyle karşılaaştıığıonız vakit sebat edin."*Enfal-8/45) ve nihayet Sûre-i Berâe gibi kıtâl zikredilen Sûre'lerin hepsi bu husûsta muhkemdirler. Âyât-i kitâl, حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا **«Ta harb ağırlıklarını atana kadar.»** sâbittir. رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **Görüyorsun ki, o kalblerinde bir maraz bulunanları,** bir nifâk, yâhud dîn zayıflığı bulunanları

يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ **sana öyle bir bakış bakıyorlar ki, tıbkı ölümden baygınlık gelmiş kimsenin bakışı gibi.** Yâni gözünü açmaya dermânı olayan bir muhtadar gibi baygın baygın gözlerini kaldıramıyor, yan yan bakıyorlar, öyle korkuyorlar. فَاَوْلٰى لَهُمْ **O da, onlara evlâdır.** Yâni öyle kimselere de ölüm, yaşamaktan daha evlâ, daha münâsibdir. Yâhud «veyl»'den ism-i tafdîl olarak veylinde en dehşetli onlara demektir. İlh...

فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ **"Nasıl dönerler"** Burada tavellî, iki mânâya muhtemildir. Birisi, arkasını dönüp kaçmak mânâsına tevellîden, birisi de, velâyetten tefe'ul olarak, vâli olmak iş başına geçmek mânâsına tefsîr olunmuştur. Binâenaleyh şu iki mânânın ikisi de doğrudur. Evvelki mânâca nasıl o korkaklıkla döner harbden kaçar da اَنْ تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ **arzda fesad yapar.** Ordu bozanlık edip düşmanın istîlâsına sebebiyyet verir. وَتُقَطِّعُوا اَرْحَامَكُمْ **Ve erhâmınızı doğratabilir misiniz?**

ERHÂM: Rahimin cem'idir. Rahim, esâsen kadının çocuk makarri olan cihazdır. Karâbet menşe'i olmak hasebiyle akrabalığa da rahim ıtlâk olunur. Bu mânâ ile akrabaya, ulu'l-erham denildiği gibi erhâm da denilir ki, burada bu mânâyadır. Yâni çoluğunuzu, çocuğunuzu, kadınlarınızı, hısımlarınızı parçalatabilir misiniz? Çünkü müslüman ordusunda fesâd çıkarıp düşman istîlâsına sebebiyyet verildiği takdirde hasıl olacak netîce budur. Öbür mânâca, nasıl o korkaklıkta iş başına geçer, kumandayı elinize alır da vatanınıza cahiliyye devri gibi fesâda verir, ihtilâl içinde hısım ve akrabalarınızı yine öyle perişan edebilir misiniz? Bu âyetle kat'ı rahimin hürmetine istidlâl olunur. burada, bunları bu sûretle tevbîh ederken, böyle tevbîh tarîkiyle bile hitâba lâyık olmadıklarını anlatmak için hıtab-ı tahvîl ile buyurulor ki: اُولٰئِكَ **Onlar,** o vasıfları zikrolunan ve harb emri kat'iyyet ve ciddiyye kesbettiği sıra sadâkatsizlik edip de erhamlarını doğratacak vech ile vatanlarını fesâda verecek olan kalbi marazlılar الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ **Alllah'ın lâ'net ettiği,** rahmeti sahasından tart eylediği kimselerdir. فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰى اَبْصَارَهُمْ **Onun için kulaklarını sağır ve gözlerini kör etmiştir.** Hakk kelâmını işitmezler, enfüsü âfaktaki âyât-ı Hakk'ı görmezler, bakmak istemedikleri için görmezler. اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ **Öyle olmasa, Kur'ân'ı bir tedebbür etmezler mi?** اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا **Yoksa birtakım kalbler üzerine kilitleri vurulmuş?** Bunun خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ (*"Allah kalblerini kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir."*" Nahl-16/108) mazmûnu üzere istifhâmı takrirî olması sıyâka daha münâsibdir. Burada اَقْفَالُهَا fâsılası, tâ yukarıdaki لِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا fâsılasına nâzırdır, onu ihtâr eder, gaflet olunmaya. اِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا **"Gerisin geri irtidada doğru gidenler"** الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ **Şeytan, onlara tesvîl yaptı.** büyük günahları ehemmiyyetsiz göstererek şehevâta saldırttı. وَاَمْلٰى لَهُمْ **Ve onları, arzu ve emellere**

düşürdü. ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ **Şu sebeble ki, bunlar,** bu Münâfıklar, قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ **Allah'ın indirdiğini hoşlanmayanlara dediler.** Benî Kureyza ve Benî Nadîr Yahûdîleri, Hazret-i Peygamber'e Kur'ân'ın indirilmesini hoşlanmamışlardı. Kureyş Müşrikleri de, لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (*"Ve ne olurdu şu kur'an iki emleketten bir büyük adama indirilse idi."* Zuhruf-43/31)demişlerdi. Münafıklar, o Yehûdîlere veya Müşrîklere gizlice söz vererek: سَنُطِيعُكُمْ فِى بَعْضِ الْاَمْرِ **«Biz, size bâzı emirde itaat edeceğiz.»** demişlerdi. Nitekim Sûre-i Haşr'da, اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِاِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ اُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ اَحَدًا اَبَدًا وَاِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ (*"Bakmaz mısın şu münafıklık yapanlara? Ehli kitaptan o küfreden ihvanlarına şöyle diyorlar:Yemin ederiz ki eğer siz çıkarılırsanız her halde biz de sizinle beraber çıkarız, ve şayet size kıtal yapılırsa muhakkak size yardım ederiz."*Haşr-59/11) buyurulmuştur. Ahzab vak'asındaki ittifâkları da vardı. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِسْرَارَهُمْ **Halbuki Allah, onların o gizli konuşmalarını biliyordu.** Öyle iken O'nu hesaba almadılar da, Allah'a ve Peygamberi'ne karşı gizli ittifâka kalkıştılar. فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ **"O halde Melekler, onların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırlarken nasıl olacak bakalım."**

فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ **De amellerine ihbat eylemiştir.**

İHBAT: Amelin sevabını giderip hiçe indirmektir. Güzel amel, günaha keffâret olup kötü ameli örttüğü gibi kötü ameller de, iyi amelleri ihbât eder. Bu sûretle ihbât, keffâret ve mağfiretin zıddı demek olur. Anlaşılıyor ki, onların iyi amelleri de yok değildi. Fakat Allah'ın gadabını da'vet eden şeyler yapıp rıdvanını kerih gördüklerinden dolayı iyi amelleri habtolunmuştur.

اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ

لَهُمُ الْهُدٰى لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـٔاً وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا
اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ
ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾ فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُٓوا
اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ
﴿٣٥﴾ اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا
يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا
فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ اَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ
تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا
يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِه۪ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا
يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُٓوا اَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

29- Yoksa o kalblerinde bir maraz bulunanlar, Allah kendilerinin kinlerini asla meydana çıkarmaz mı sandılar?

30- Dilesek Biz, onları sana gösteriverirdik de kendilerini bütün sîmâlariyle tanırdın ve her halde Sen, onları lakırdılarının edasından tanırsın. Allah ise, bütün yaptıklarınızı bilir.

31- Celalim hakkiçin, sizi imtihana sokacağız. Tâ ki, içinizden mücâhidleri ve sabredenleri belli edelim ve haberlerinizi imtihan meydanlarına nümune yapalım.

32- Haberiniz olsun ki, o küfredip Allah yolundan men eyleyen ve hakk

kendilerine tebeyyün ettikten sonra Peygamber'e karşı gelenler, hiçbir zaman Allah'a zerrece bir zarar edecek değiller. O, onların amellerini heder edecektir.

33- Ey o bütün iman edenler, Allah'a itaat edin ve Resul'e itaat edin de amellerinizi ibtal eylemeyin.

34- Haberiniz olsun ki, küfredip Allah yolundan sapan, sonra da kâfir oldukları halde ölenleri Allah, hiç bir zaman mağfiret buyurmaz.

35- Onun için gevşeklik etmeyin de, sizler daha üstün olacak iken sulha yalvarmayın. Allah sizinledir ve asla sizin amelerinize kıymaz.

36- Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibârettir. Halbuki siz, iman ederde iyi korunursanız, size hem ecirlerinizi verir, hem de sizden bütün mallarınızı istemez.

37- Eğer sizden, onların hepsini ister de sizi çıplak bırakacak olursa buhleder dayatırsınız. Bütün kînlerinizi de meydana çıkarır.

38- İşte siz, şunlarsınız: Allah yolunda infâk etmeğe (iktizâ eden masrafı vermeğe) da'vet olunuyorsunuz da yine içinizden kimisi kıskanıyor, halbuki kim kıskanırsa, kendine kıskanmış olur. Allah, ganî, fukarâ sizsiniz (ihtiyac sizin) ve eğer tersine giderseniz başka bir kavmı tutar yerinize getirir sonra onlar, sizin gibi olmazlar.

أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ **Allah, kendilerinin kînlerini hiç meydana çıkarmaz,** yâni Allah bilse de, Peygamberi'ne ve mü'minlere bildirmez mi zannettiler? Ne boş zann! وَلَوْ نَشَاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ **Dilesek onları sana gösterirdik de.** Kazî Beyzavî gibi bâzıları burada irâe-yi kalbî ve ilmî gösteriş, yâni ta'rîf etmek, tanıtmak mânasına tefsîr etmişlerse de zâhir olan gözle gösteriştir. Ma'rifetin onun üzerine tertîbi daha kuvvetli görünür. Şöyle ki: فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ **Gösterirdik de kendilerini sîmâları ile, şahıslarını ta'yin ettiren alâmet-i farîkaları ile tanırdın.** وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فٖي لَحْنِ الْقَوْلِ **Mamaafih sen, onları sözlerinin lahninde de tanırsın.** Sözün lahni, söyleniş tarzı, edâsı, üslûbu yâhud eğimi, kırımı. Nitekim i'râbda veya tecvidde hatâya da, lahin denilir. Meselâ, nusrât zamanı, اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ (*"Biz sizinlee beraber idik."*Ankebut-29/10)demeleri, biraz sıkışınca, اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ demeleri, yâhud demin geçtiği üzere «O, demin ne dedi?» demeleri gibi sözler hep lahn-i kavil cümlesindendir. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ **Allah bütün amellerinizi bilir.** Hepinizin niyyetlerinizi göre iyiye iyi, kötüye kötü cezâ-ı sezasını verir. وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ **Ve celâlım hakkiçin, sizi imtihâna çekeceğiz.** Cihad gibi bâzı meşakkatli teklîflerle mükelef kılacağız. حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدٖينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرٖينَ **Tâ ki, içinizden mücâhede edip uğraşanları ve sabredip dayananları bilelim,** yâni be'li edip

meydana çıkaralım. وَنَبْلُوَ اَخْبَارَكُمْ **Ve haberlerinizi deneyelim**, yâni cihad ve sabrınıza, iman ve sadâkatınıza, kahramanlıklarınıza müteallık haberlerinizi nümûne-i imtisâl olmak için imtihan meydanlarından âlemi şuhûda neşrü i'lân edelim. اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى **Benî Kureyza, Benî Nadır veya Bedr günü Müşrikler ordusunu besleyenler gibiler,** لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا Allah'a hiçbir şey zarar edecek değillerdir. Yâni Allah'ın Peygamberine hiçbir zarar eriştiremezler. وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ O, onların amellerini habtedecektir. Yâni iyi amellerinin sevabını o küfür ve saddü şıkak ile mahvedecek, yâhud o yoldaki bütün mesaîlerini hiçe giderecektir. يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey o bütün iman edenler,** اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ **Allah'a itaat edin ve Peygamber'e itaat edin** وَلَا تُبْطِلُوا اَعْمَالَكُمْ **de amellerinizi ibtâl etmeyin.** Yâni öbürlerinin yaptığı gibi küfür, nifâk, ucûb, riyâ, menn ü ezâ ve bunlara benzer itaatsizlik ve başlanmış olan herhangi bir ameli nakz-u ibtal edecek ma'kûs bir fiilü hareket ile boşa gidermeyin, hükümsüz bırakmayın. Çünkü اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ **"Ey o bütün iman edenler, Allah'a itaat edin ve Resul'e itaat edin de amellerinizi ibtal eylemeyin."** yâni amelleri ihbât olunduktan başka bir mağfiret ihtimali de yoktur. Deniliyor ki, bu âyet de, Ashab-ı kalîb hakkında nâzil olmakla beraber, küfür üzere ölenlerin hepsine eammdır.

ASHAB-İ KALÎB: Bedr'de katlolunup, kuyuya atılmış olan müşriklerdir. فَلَا تَهِنُوا **Binaenaleyh gevşeklik etmeyin,** za'f göstermeyin, yâni öyle küfr ile ölenlerin mağfiret olunmayacağı, küfrün, itaatsizliğin amelleri habtedeceği ma'lûmunuz olunca artık amellerinizi ibtâl etmeyin ve gevşeklik, alçaklık yapmayın. وَتَدْعُوا اِلَى السَّلْمِ **Alçaklık edip de horluk ve meskenet ile sulha yalvarmayın.** وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ **Sizler, en âlî, en galib olacak iken** وَاللّٰهُ مَعَكُمْ **ve Allah sizinle beraber iken,** yâni size yardımcı ve nusret ve zafer va'detmekte iken وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ **ki, herhalde o size amellerinizi noksanına ödemez,** zulmetmez. Burada فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا اِلَى السَّلْمِ **"Gevşeklik etmeeyin,alçaklık yaapmayın."** diye sulha yalvarmaktan nehyedilmiş olması, düşman tarafından yapılmış olan herhangi bir sulh teklîfinin reddini iktizâ etmez. Nitekim Sûre-i Berae'de, وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا *(" Ve eğer selme yanaşırlarsa sende ona yanaş."*Enfal-8/61)âyetiyle sulha yanaşan düşmanların talebine karşı sulha yanaşmak emrolunmuştu. Sûre-i Fetih'te geleceği üzere Hudeybiye sulhu da, müslümanların galebesi halinde idi. Demek ki, maksad, herhalde sulhu reddetmek değil, gevşeklik edip de zillet ve sulha tâlib olmamaktır. Bunlar, Ümmet-i Muhammed'in, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ **"Ve onlar ki, iman etmekte ve sâlih sâlih ameller işlemekte ve Muhammed'e indirilene iman eylemektedirler."** vasfını muhâfaza etmek

şartiyle **istikbâlde vâsıl olacakları yüksekliği ihbâr ile Peygamberi'ne va'ddir. Bu** sûretle ileride mev'ûd olan futûhâta ihzâr ve âhiret ecrine tergîb için buyuruluyor ki: اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ **Dünya hayatı, sırf bir oyun ve eğlenceden ibarettir.** Öyle sebâtsız, ehemmiyyetsizdir. İlerisi için bir kazanç ve korunma vasıtası olmak üzere istifâde edilmediği sûrette hiçtir. وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا **Ve eğer iman eder ve âhiret için korunursanız,** يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ **iman ve takvânızın ecirlerini Allah size verir.** وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ **Bütün mallarınızı da istemez.** O korunmak ve cihad etmek için lâzım gelen masraflara infâk etmek üzere mallarınızın hepsini de istemez. اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا **Eğer sizden o mallarınızın hepsini ister de** فَيُحْفِكُمْ **sizi çıplak bırakacak olursa.** Zekât veya harb teklifi namına mallarınızın kökünü kazıyacak olur, bütün emvâle vaz'iyed etmeğe kalkışırsa تَبْخَلُوا **buhledersiniz.** Esirger vermezsiniz, vermemeğe hakkınız olur. وَيُخْرِجْ اَضْغَانَكُمْ **O vakit bütün kinlerinizi meydana çıkarır.** Fesad ve ihtilâl çıkarmağa sebebiyyet verir. Lâkin Allah ve Peygamber, sizden öyle bütün mallarınızı istemez. هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ **Siz, onlarsınız ki,** تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda infâk edesiniz diye da'vet olunuyorsunuz.** Ki, bu da'vet, zekâta ve techîzât-ı harbiyye iânesine şâmil olabilir. Allahü a'lem Mekke'nin fethine dâir ihzârattır. فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ **Yine de içinizden buhleden var.** وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ **Fakat her kim, buhleder kıskanırsa, sırf kendi nefsinden kaskanmış olur.** Çünkü infakın menfaâti, buhlün zararı kendine âid olur. وَاللّٰهُ الْغَنِىُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ **Allah ganîdir, fukara sizsiniz, ihtiyac sizindir.** Bu emirler, sizin ihtiyâcınız, sizin menâfiiniz içindir. وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ **Ve eğer siz, i'râz ederseniz,** yâni o iman ve ittikâ ile infâktan çekinerek bu emre sahib olmayacak olursanız, size bedel başka bir kavmı tutar bu işin başına geçirir. ثُمَّ لَا يَكُونُوا اَمْثَالَكُمْ **Sonra onlar, sizin gibi olmazlar.** İman ve ittikâ ile bu işe sahib olur, mev'ûd olan ecrü fütûhâta onlar nâil olurlar. (Sûre-i Maide'de يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ (*"Ey obütün iman edenler!İçinizden kim dininden dönerseduysun:"*Maide-5/54) âyetine bak!.)

FETH SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 29

Sûre-i Fetih, Medenî'dir. Fakat Medîne'nin içinde nâzil olmuş mânâsına değil, Hicret'ten sonra nâzil olmuş mânâsına Medenî'dir. Çünkü Hicret'in altıncı senesi seferde, Hudeybiye dönüşünde Mekke civarında nâzil olmuştur. Alûsî'nin naklettiği vech ile İbn Ebi Şeybe, Ahmed, Bûhârî tarihinde ve Ebu Davud ve Neseî ve daha bir cemaat İbn Mes'ud'dan şöyle tahrîc eylemişlerdir ki: «Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem ile beraber Hudeybiye'den dönmüştük. Yâni Hicret'in altıncı senesi ki, Aleyhissalâtü vesselâm, ona Zilkı'denin hilâlinde isneyn günü çıkmıştı. Orada on küsur (bir kavilde yirmi) gün durdu. Sonra avdet buyurdu. Yürüdüğümüz sırada idi ki, O'na vahiy geldi. Vahiy geldiği vakit de üzerine şiddet gelirdi. Derken açıldı, kendisinde maşaallah sürûr vardı. O vakit bize, إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا nâzil olduğunu haber verdi.» Ahmed ve Bûhârî ve Tirmizî ve Neseî ve İbn Mâce ve İbn Merduye de, Ömer ibni'l-Hattab radıyallahü anh'dan şöyle tahrîc etmişlerdir. Demiştir ki: «Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem ile seferde idik. O'na bir şeyden üç kerre suâl ettim, cevab vermedi. Ben de, devemi sürdüm. Sonra nâsın önüne geçtim ve hakkımda Kur'ân indirilmesinden korkmuştum. Çok durmamıştım, bir bağıran işittim. Bana bağırıyordu. Korktum. Zannediyordum ki, hakkımda bir şey nâzil oldu. Vardım Hazret-i Peygamber sallallahü teâlâ aleyhi vesellem buyurdu ki: «Bu gece üzerime bir Sûre indirildi. Bana dünya ve mâfîhâdan daha sevgili, إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ... Yine Ahmed ve Ebu Davud ve gayrilerinin,

Mücmi' ibn Cariyete'l-Ensarî'den tahrîc ettikleri bir hadîs-i sahihte, Aleyhissalâtü vesselâm'ın Hudeybiye'den hareketinden sonra nüzûlünü ve bunun «Kürau'l-gamîm»[1] yanında olduğunu ve Aleyhissalâtü vesselâm'ın onu râhilesi üzerinde nâsa karşı okuduğunu ifade eder. İbn Sa'd'ın, O'ndan rivâyetinde de bunun, Dacnan'da olduğuna delâlet vardır. Ve bu, Bikaî'den nak· lolunmuştur. Dacnan, Kamus'ta mezkûr olduğu üzere, Mekke kurbünde bir dağdır. Bunlar gösteriyor ki, nüzûlü, Mekke ile Medîne arasında olmuştur. Böyle olanlara da Medenî denildiği meşhûrdur. Zira Medenî, Hicret'ten sonra nâzil olandır ki, gerek Medîne'de olsun gerek Mekke'de, gerek seferde, Mekkî de Medîne'ye hicretten evvel nâzil olandır.

Âyetleri : Yirmi dokuzdur.
Kelimeleri : Beş yüz altmıştır.
Harfleri : İki bin dört yüz otuz üçtür.
Fâsılası : Hep (ا) harfidir.

İki Sûre arasındaki münasebet de, baştan ahire vücuh ile aşikârdır. Biri, mukaddem, biri, talî demektir. Zira nusrat ve zafer mânâsına fetih, islâh-ı bâl ile kıtâle müterettibdir. Orada istiğfar ile emredilmiş, burada mağfiretin vukuu haber verilmiş, ona istibdal inzâriyle hıtâm verilmiş, buna fütûhât tebşîriyle ibtidâ olunmuştur.

İbn Sa'd'ın rivayet ettiği Mücmi' ibn Cariye hadîsinde vârid olmuştur ki, Cebrâil aleyhisselâm, bu Sûre ile nâzil olduğu zaman: «Tehnie ederiz seni ya Resûlullah» demiş. Cibril, tehnie edince müslümanlar da tehnie etmişlerdir. Bu Sûre'de İslâm'ın bütün edyâne galebesi de va'd olunmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ۝١ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ
وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ۝٢ وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا
عَزِيزًا ۝٣ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا

[1] «Usfan nam mahalle, üç mil mesafede bir mevziin adıdır. Usfan, Mekke'ye iki merhale mesafede bir mevzi' adıdır ki, Medîne tarafına düşer.» Kamus.

Bâl: Durum. Tehnie: Tebrik etmek. Zenb: Günah.

مَعَ اِيمَانِهِمْ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا
﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَكَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾
وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ
الظَّٓانِّينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾
وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾
اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ
وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصِيلًا ﴿٩﴾
اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ
فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهِ وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ
فَسَيُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- El-hak Biz, sana bir fethi mübîn açtık.

2- Ki Allah, senin zenbinden geçmişini ve geleceğini mağfiret buyurup üzerindeki ni'metini tamamlayacak ve seni dosdoğru bir caddeye çıkaracak.

3- Ve nazîrsiz bir muzaffariyyet ile seni Allah, mansûr ve muazzez

---

Nazîr: Eş, benzer.

kılacak.

4- O O'dur ki, mü'minlerin kalblerine o sekîneti indirdi. İmanları üstüne iman artırsınlar diye. Öyle ya Allah'ındır bütün o göklerin ve yerin orduları ve Allah, bir alîm, hakîm bulunuyor.

5- Mü'minleri ve mü'mineleri ebediyyen içinde kalmak üzere altından ırmaklar akar cennetlere koymak' ve kabâhatlerini taraflarından keffâretleyip örtmek için ki, Allah yanında bu, bir fevzi azîm bulunuyor.

6- Ve o Allah'a sû-i zanneden Münâfıkları ve Münâfıkaları ve Müşrikleri ve Müşrikeleri, o kötülük girdâbı başlarına dönesileri ta'zib etmek için ki, Allah, onlara gadab etmiş, lâ'net etmiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır, ona gidiş de ne fenâdır.

7- Allah'ındır evet, o göklerin ve yerin bütün orduları ve Allah, bir azîz, hakîm bulunuyor.

8- El-hak Biz, seni hem bir şâhid gönderdik, hem bir mübeşşir, hem bir nezîr.

9- Ki, Allah'a ve Resûlü'ne iman edesiniz de, bunu takviye ve tevkir edip O'na sabah, akşam tesbîh edesiniz.

10- Her halde sana bey'at edenler mahzâ Allah'a bey'at ederler, Allah'ın eli onların elinin üstündedir. Onun için her kim, cayarsa sırf kendi aleyhine cayar. Her kim de, Allah'a ahid verdiği şeyi ifâ ederse O da, ona yarın bir ecr-i azîm verecektir.

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا El-hak Biz, sana bir fethi mübîn açtık. İstikbali açan, ileride vukû' bulacak bir çok fetihlerin mebdei olan bir fetih. Bâzı Müfessîrin bunu, Mekke'nin fethini va'd diye telâkkî etmişlerse de cumhur bunun, Hudeybiye sulhunu ihbâr olduğunu söylemişler. İbn Abbas, Enes, Şa'bî ve Zührî'den de, böyle rivâyet eylemişlerdir. İbn Atiyye buna, فَتْحُ الصُّلْحِ demiştir. Ma'lûm ki, fetih, aslında açmak, yâni kapalılığı gidermektir. Bir memleketi fetih de, Keşşaf'ın beyânı vechiyle ona, harbli veya harbsız, unveten ve sulhan zafer bulmaktır ki, zafer bulmadıkça kapalıdır. فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ (*"Onun için gevşeklik etmeyin de sizler daha üstün olacak iken sulha yalvarmayın, Al"* Muhammed-47/35) mısdakınca muhâlif gibi görünen Hudeybiye sulhunun bir fetih olması, Ashab'dan bâzılarına bile hafî kalmıştı. Cenab-ı Allah bunun, bir feth-i mübîn olduğunu beyan buyurmuştur. Evvelâ, bir fetholması. Gerçi Peygamber, bunda bir harb için değil, bir Umre niyyetiyle hareket etmiş ve kurbanlıklar sevkeylemişti. Fakat müşrikler çarpışmayı kurmuştu, şiddetli bir kıtâl olmamış,

---

Ta'zib: Azablandırma. Mübeşşir: Müjdeleyen. Nezîr: Korkutucu. Unveten: Cebren.

lâkin tarafeynden ok ve mancınık atışmak olmuş. وَهُوَ الَّذِى كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ (*"Ve O'dur ki, onların ellerini sizden sizin ellerinizide onlardan çekti. Mekke deresinde onlara karşı size zafer vermişken,* " Fetih-48/ 24) buyurulduğu üzere müslümanlar, müşrikleri mağlûb edip diyarlarına sokmuşlardı ve sulha müşrikler talib olmuşlardı. Saniyen, bunun bir feth-i mübîn olmasına gelince: Bu, sulh ile ilk evvelki müslümanlığın âlemde bir Devlet olarak mevcûdiyyeti düşmanları tarafından dahi tasdîk olunarak bir mukâveleye rabtedilmiş bulunuyordu. Bu sûretle bu, bundan sonra zuhûra başlayacak bir silsile-i fütühâtının başı ve fatîhası olmuş ve bundan sonraki İslâm fütühâtından herbiri bunun tahtında bir şu'besi mesâbesinde olarak mev'ûd bulunmuş oluyordu ki, Sûrenin başı, bunu ilâhî bir lisân ile izâh etmektedir. Filvaki' yine Sûre'nin içinde Fethi, karîb diye işaret olunduğu üzere bunu pek yakından Hayber fethi ta'kib etmiş, sonra da Mekke fetholunmuş,sonra da İslâm'ın bütün edyâne galebesi va'd buyurulmuştur. Zühri, demiştir ki: «Hudeybiye fethinden büyük bir fetih olmamıştır. Bu sâyede Müşrikler, Müslümanlarla ihtilâta girişmiş ve sözlerini işitmeğe başlamış ve bu onların kalblerinde yer etmiş ve binaenaleyh üç sene zarfında birçok halk müslüman olarak İslâm'ın çoğalmasına sebeb olmuştur.» Bütün bunlar, Sûre-i Muhammed'in başında geçen âyetlerin feyz-i hükmüdür.

MÜBÎN: Açık, parlak, yâhud ilerisini açan gösteren demektir. Cenab-ı Allah, bu fethin mübîn olmasının hikmetini şu dört vechi cem'ile beyân buyuruyor:

1) Mağfiret,

2) itmâm-ı ni'met,

3) Bir Sırat-ı Müstekîme hidâyet.

4) Nasr-ı azîz. Yâni bunların her birini ayrıca değil, mecmuunu birden bir hikmet olmak üzere bir lâm-i akibet ile şöyle buyuruyor. لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ ki, **Allah, senin zenbinden mâtekaddem ve mâteahhari, geçmişi ve geleceği mağfiret buyura.** Kazî Beyzavî, der ki: «Fetih, küffara cihad ile şirkin def'ine ve dînin i'lâsına ve nüfus-ı nakısanın tedricen ihtiyârlariyle tekemmül edebilmeleri için kahran sevkine ve zuafâyı zalemenin elinden tahlîsa say etmenin bir netîcesi olmak i'tibariyle mağfiret, fetha illet kılınmıştır.» Ki, murad illet-i gaiyye, yâni hikmettir. Demek olur ki, buradaki fethu mağfiret, Sûre-i Muhammed'deki, وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ (*"bir de günahına ve mü'minînü mü'minata istiğfar eyle,* " Muhammed-47/19) emrine imtisalin cevabı

Edyân: Dinler.

ve semeresi olmuştur. Alûsî, der ki: إنا فتحنا «Fetih, **«feth-i mübînî açtık»** diye azamet nuniyle isnad olunduktan sonra mağfiretin, ليغفر لك الله **«Allah sana mağfiret buyurdu»** diye ism-i celâl ile isad olunması şu nükteye işaret olabilir ki, fethi, Allah Teâlâ vesâit ile icrâ buyurursa da, «mağfireti» Zat-ı Sübhânîsi doğrudan doğru kendisi yapar. Bâzıları şunu tasrih etmişlerdir ki, büyüklerin kendilerinden «biz» diye mütekellim mâalgayr sigâsıyle ta'bîr âdetleri kendilerinden sâdır olan fiillerin ekseriyâ tevâbî' istihdam etmek sûretiyle olmasındandır. Buna, nasrın وينصرك الله **«Allah seni mansur ve muzaffer kılacak»** diye ism-i celîle isnad olunmasiyle i'tiraz da edilmez.» ومن يغفر الذنوب إلا الله (*"...günahları da Allah'tan başka kim mağfiret eder?"* Âl-i İmran-3/135) وما النصر إلا من عند الله (*"... nusret Allah'ın kendindendir, h"* Enfal-8/10) hakîkatlerine işaret olunmuş demek daha açık olacaktır. Zenbin mâtekaddem ve mâteahhari geçmişi ve geleceği hepsini ihâtadan kinâyedir. Bu suretle Peygamber'e cemî-i zünûbân mağfiretle tahâret ve berâet tebliğ buyurulmuştur. Ancak matekaddem ta'biri, zenbin vukûunu iş'âr ederse de mâteahhâr ta'bîri, farz olduğunu ihtâr eyler. Bunun için burada, Peygamber'den sudûru melhûz olan zenbin ne olabileceği hakkında bahis yapılmıştır. Muhyiddin-i Arabî gibi bâzıları murad, ümmetin zenbi olduğuna kâil olmuşlardır. Nitekim, فإن كنت في شك (*"Şimdi şu sana indirdiğimiz şeylerde bilfarz şekk edecek olursan..."* Yunus-10/94) لئن أشركت ليحبطن عملك (*"...Yemin ederim ki eğer şirk koşarsan çalışman bütün boşa gider..."* Zümer-39/65) âyetlerinde murad, Peygamber'e değil, dolayısiyle ümmete hitab olduğu müttefekun aleyhtir. Ancak bu te'vil, واستغفر لذنبك وللمؤمنين والمؤمنات (*"...günahına ve mü'minîn-ü mü'minata istiğfar eyle..."* Muhammed-47/19) âyetinde yaraşmaz. Bâzıları da demişlerdir ki, zenbin vukuu murad olmayarak terkîbin hey'et-i mecmuası adem-i muahazeden kinâyedir. Ekser Müfessirînin kavlince ise, vahiy varid olmayan hususattaki ictihadatında mekamına nisbetle hilâf-ı evlâ kabîlinden olan ihtiyârlarıdır ki, عفا الله عنك لم أذنت لهم (*"Allah senden affetti ya, şu neden onlara izin verdin de..."* Tevbe-9/43) gibi hitabat-ı ilâhiyye ile ihtar buyurulmuştur. Buna zenb tesmiyesi, mekam-ı risâlete nisbetledir. Çünkü حسنات الأبرار سيئات المقربين (*"İyilerin hasenatı, Mukarabi'nin (Allah'a yakın olanların) seyyiatı gibidir."* Keşfâ'l-Hafa:1/1137) dir. Buradan, bundan böyle risâlet vazifesinin ifasında evvelki mihanü mezâhimin ağırlığı kalmayacağına da istidlâl olunabilir. Nitekim Sûre-i İnşirah'ta, ووضعنا عنك وزرك الذي أنقض ظهرك (*"Ve indirmedik mi senden o bârını. Ki zâr etmişti bütün zahrını."* İnşirah-94/2-3) buyurulmuştur. Semeratı iktitaf olunmağa başlayan vazifelerin müşkilâtı muvaffa-

---

Mihan: Sıkıntılar. **Mezahim:** Zahmetler. **İktitaf:** Toplama.

kiyyet neş'eleriyle örtülmüş olur. وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ **Ve üzerindeki ni'metini tamamlayan.** Risâletteki muvaffakıyyetine bir de mülk zammolunmak gibi dinî ve dünyevî ni'metler ifâza eyleye. وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا **Ve seni bir sırat-ı müstekîme hidâyet kıla.** Gerek rîsâletin îfâsında ve gerek riyâsetin merâsimini edâda doğrudan doğru Allah'ın rızasına erdiren bir istikâmet yoluna çıkara ki, bu yol, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا (*"Ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki siz bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hakk şahidleri olasınız..."* Bakara-2/143) mantukunca bütün insanlığın nümune-i imtisalı olmak üzere umur-ı İslâm'ın ağyâr te'sîratından azâde olarak mahza şer'i hak daireside bilistiklâl idaresi yoludur. Gerçi aslı istikamet fetihten evvel de mevcud ve gidilen yol, o yol ise de, fetihten sonra istiklâlin resmen haric ve dahilde tanınmasiyle hidayet ve tevfik başkaca bir vuzuh ve revnak kesbetmiş ve bundan böyle, سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفٖيٓ اَنْفُسِهِمْ (*"İleride biz onlara hem âfâkta hem nefislerinde âyeterimizi öyle göstereceğiz "* Fussilet-41/53) mısdakınca büyüyüp inkişaf etmek nevbetine girmiştir. Onun için de buyuruluyor ki: وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيزًا **Ve Allah, seni azîz bir nasr ile,** yâni misli bulumaz bînazîr bir nusretü zafer ile, **mansur ve muazzez kıla.** Bu da, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"...onu her dînin üstüne çıkarmak için..."* Feth-48/28) ile tavzîh olunacaktır. İşte bu fetih, böyle mübîn bir fetihtir. هُوَ **O Allah,** الَّذٖٓي **O Zat-i celîldir ki,** اَنْزَلَ السَّكٖينَةَ فٖي قُلُوبِ الْمُؤْمِنٖينَ **mü'minlerin kalblerine o sekineti indirdi.**

SEKÎNET: Sükûn ve itmi'nân, sebât ve temkîn mânâsına masdardır ki, nefisteki telâş ve halecanın kesilmesiyle hâsıl olan ve kalb oturması, yürek ısınması, gönül rahatı ta'bîr olunan huzur ve sükûn haline veya onun menşeine ismi dahi olur. Sekînetin inzali halku icâdı demektir. Şanının yüksekliğine ima için inzâl ta'bir buyuruluştur. Ragıb, der ki: «Allah Teâlâ'nın kuluna ni'metini inzal-i i'tası demektir. Ki, ya o şeyin kendisini inzal ile olur Kur'ân'ın inzali gibi, yâhud da esbabını indirip ona hidayet etmekle olur. Demiri ve saireyi indirmek gibi.» Mamafih burada, kondurmak kalblerini sekînete menzîl ve makarr yapmak mânâsına da olur. Hazret-i Alî'den bir rivayette de denilmiştir ki: «Sekînet, mü'minin kalbine sâkin olup, onu te'mîn eyleyen bir melektir.» Sekîne hakkında Futuhat-i Mekkiyye'nin şu mütâlaası hoştur: «Sekînetin başlangıcı, emri her vech ile ihâta tarîkiyle mütâlaadır. Böyle olmayınca sekînet sahih olmaz. İbrahim aleyhiselâm: وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اَرِنٖي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبٖي (*"Bir vakit de İbrahim: «Yarabbi göster bana ölüleri nasıl diriltirsin?»*

Ağyâr: Başkaları. **Revnak:** Güzellik, parlaklık. **İ'ta:** Vermek, ihsan etmek.

demişti, «İnanmadın mı ki? buyurdu «İnandım velâkin kalbim iyice yatışmak için» dedi..." Bakara-2/260) dedi. İtmînan-ı bed'i sekîne yaptı. Çünkü O'na ihyânın vücûhu muhtelif gelmişti. Kendisini her taraftan çekiştiriyordu. Allah Teâlâ, O'na keyfiyyeti müşâhede ettirince O, muhtelif vücûhtan gelen cezbelerle ıztırabdan sükûna eriverdi. İşte bu sûretle matlûbun husûl, yâhud tahsîlinden yeis o matlab hakkında sekînetin başı olduğu gibi korkulan şeylerde de lâyık-ı vechiyle böyle olur. İnsan böyle imanın şartlarını tekmîl edip muhkemleyince haktan o mü'minin kalbine bir tecellî hâsıl olur ki, o tecellîye zevk tesmîye edilir. O sekîneti, o sıfattaki mü'minin kalbinde o husûle getirmiştir ki, o sekînet onun için iman vâki' olacak gâib emrin husûlüne bir kapı ve bir merdiven olsun da, onun beraberinde evvelki emrin müeddasına vücûh ile sükûn yüz gösterip esbâba alınmış olan kimselerin, esbâba sükûnü gibi bir emr-i mu'tâd halini alsın. Bu ise, asla gaybden olmaz; belki zevkten, yâni muayeneden olur. Meselâ, insanın yanında bir günlük nafakası bulunursa o günün vereceği ıztıraba karşı nefis bir sekînet bulur. Çünkü nafakasının milkinde husûlünü bilmuayene görmektedir. İşte nezdinde iman bu derece hükmü tahtında hâsıl olmuş ise O, sekînet sahibidir. Ve eğer insan, imanın hükmü altında iyan kendisine münazea ediyorsa, onda sekinet hasıl olmamıştır. Şu da bilinmeli ki, kalblerin ittisaf ettiği maânî, bâzân Allah Teâlâ, onların kullarından dilediği kimselerin nefislerinde husûlüne haricden bir alâmet de yapar. O alâmete de nefiste hasıl olan mânânın ismi verilir. Ki, O, onun kalbinde husûlüne alâmet olduğu bilinmek için. Nitekim Benî İsraîl'in Tâbût'unda böyle bir sekîne konulmuştu ki, o bir şekil, bir sûret idi. İhtilâflı olan tafsîline lüzum yok. O sûretin bir halinden veya bir hareketinden nusret mânâsı anlayarak kalbleri onu görünce sükûnet bulurdu. Alâmet olan o sûrete de, sekîne denilmişti. Fakat ma'lûm olan sekînenin mahalli ancak kalbdir. Allah Teâlâ, bu ümmet için sekînetin husûlüne kendilerinin haricinden bir alâmet yapmamıştır. Onlar için onun, kalblerinde husûlünden başka bir alâmet yoktur. Bu ümmetin sekîneti, Benî İsraîl'de olduğu gibi hariçten bir delîle muhtaç olmaksızın bizzat kendi nefsinde kendine delildir. Sekînetin mebdei anlaşıldıktan sonra kendisine gelelim. Sekînet, şol emirdir ki, nefis onunla kendisine edilen va'de veya kendisinde hâsıl olan bir matlûba sükûnet bulur. Buna sekîne, yâhud sekînet denilmesi şunun içindir ki, bu hâsıl olunca nefsin diğer cihete olan esintilerini keser atar. Nitekim bıçağa, «sikkîn» denilmesi onunla sahibinin kesecek şeyleri kesmesinden dolayıdır. Ve bu lâfız, sükûndan müştaktır. Sükûn ise, hareketin zıddı olan sübuttur. Çünkü hareket bir nakledir. Sekînet ise, nefsin mutmein olduğu şey üzerine sübût verir ki, velevse hareket

olsun. İşte sekînetin hakikati budur. Ve bu, ancak bir mütâlaa veya müşâhededen olabilir. Bu sebeble mü'minlerin üzerine iner ve inmesiyle onları bulundukları iman mertebesinden muayene makamına nakleder. Ve böyle iyân ile imanlarını katlar لِيَزْدَادُوا اِيمَانًا مَعَ اِيمَانِهِمْ **ki, imanları ile beraber iman artırsınlar diye.** Basît olan aslı imanda ziyade ve noksan olmasa bile müeyyidatı arttıkça, imanın kemâlinin de artacağında şübhe yoktur. Bir de imanın esbâb ve müteallikatı arttıkça, aslı tevhîd olan iman bir ağaç gibi füru' ve şuâbâtını artıra artıra nüşû ve nemâ bularak nihayet matlûb olan meyvelerini verir. Asl-ı imana nazaran ise, ziyade ve noksan, şiddet ve za'f ile tefsir olunur. Çünkü asıl tasdik kemmiyyet kabîlinden değildir. وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Ve göklerin ve yerin orduları hep O'nundur.** Sekînetin mebdei olan ihatalı görgü ile bütün eşyayı Allah Teâlâ'ya teslîme işâretir. Yâni gökleri ve yeri tutan yukarıda ve aşağıda mevcûd olan bütün kuvvetler O'nundur. Dilediğine dilediği gibi nusret verir ve işte mü'minlerin kalbine indirdiği sekînet de, O'nun cünûdundan biridir.

Onunla, Cahiliyyenin verdiği galeyanlar def'edilerek imanlar arttırılır, o sayede haller, salâhlar, muvaffakiyyetlerle öyle büyük fetihler kazanılır. وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا **Ve Allah, bir alîm, hakîm bulunuyor.** Her şeyi ve bütün umûru kemal-i ilmiyle bilir ve hikmet ile takdîr ve tedbîr eyler. Binaenaleyh gökteki ve yerdeki bütün o orduları da ilmü hikmetiyle dilediği gibi gâh birbirine taslît ederek ve gâh beyinlerinde sulh yaptırarak tedbîr ve idâre eder. Şunun için ki, لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ ... **«Mü'minleri ve mü'mineleri ebediyyen içinde kalmak üzere altından ırmaklar akar cennetlere koymak»** bu لَامْ'ın لِيَغْفِرَ gibi «fetha» veya يَنْصُرَكَ اللّٰهُ 'ye, yahud لِيَزْدَادُوا 'ye müteallık olması ihtimâlleri de söylenmiş ise de, Zemahşerî gibi muhakkıkînin muhtarına göre, عَلِيمًا حَكِيمًا 'dan münfehim olan ilmü hikmetin, makama tatbik ve tefriine müteallıktır ki, şöyle demek olur. O orduları idare eden ilmü hikmetin fürûatından birisi de, mü'minlerin kalblerine sekîneti indirip Hudeybiye sulhune ısındırarak büyük fütûhâta ihzâr etmesidir. Bunu böyle yapması da, şu hikmet içindir ki, mü'minlere ondaki ni'metlerini tanıtsın, şükrünü eda etsinler, sevaba müstehıkk olsunlar da onları cennetlerine koysun. Fevz-i azîm olan en büyük murada erdirsin.

Bunu hoşlanmayan Münâfıklar ve Müşrikleri de وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ **«Ve O Allah sui zanneden münâfıkları ve münafıkaları, müşrikleri ve müşrikeleri, o kötülük girdabı başlarına dönesileri ta'zib etmek için.»** buyurduğu vech ile muazzeb kılsın. Münâfıkların müslümanlara zararı, müşriklerden

---

Füru': Dallar, yan meseleler. **Şuabat:** Şubeler. **Tefrii:** Detaylandırma.

daha çok olduğu için evvelâ onları ta'zibi söylenmiştir. الظانين بالله ظن السوء **Allah'a sû-i zann edenler** ki, Allah, Peygamberi'ne ve mü'minlere yardım etmez sanırlar. Peygambere ve mü'minlere kötülük gözetirler. Geleceği vechiyle, لن ينقلب الرسول والمؤمنون الى اهليهم ابدا (*"Doğrusu siz, Peygamber ve mü'minler ebeden ailelerine dönemeyecek zannettiniz..."* Fetih-48/12) derler. Hattâ kendi haklarında da iman edip hüsnü himmet besleyin de Allah'dan hayrü rahmet istemezler. Hâsılı Allah'a karşı doğru zanda bulunmazlar. عليهم دائرة السوء **Kötülük dâiresi,** yâni fesad girdâbı, yâhud kasırgası **başlarına dönesiler!** ولله جنود السموات والارض **Evet, göklerin ve yerin orduları Allah'ındır.** Bunu iki def'a ihtârın hikmeti hakkında demişlerdir ki: Allah Teâlâ'nın hem rahmet orduları, hem de azâb orduları bulunduğuna tenbîhtir. Bu ikincisinden murad, cünûd-ı azâbdır. Nitekim izzet vasfını ihtâr ile «azîzen hakima» buyurulmuştur. Evvelkisi tebşîr, ikincisi izâr siyâkında olmak üzere krolunmuştur. Onun için her iki haysiyyeti cem' ile buyuruluyor ki: انا ارسلناك شاهدا **El-hak Biz, seni bir şâhid olarak gönderdik.** Fahruddin-i Razî der ki: «Burada Müfessirîn, وتكون الرسول عليكم شهيدا (*"...siz bütün isanlar üzerine adalet numûnesi, hak şahidleri olasınız..."* Bakara-2/143) medlûlünce ümmetin fiillerine şâhid demişlerdir. Lâkin evlâ olan, شهد الله انه لا اله الا هو والملئكة واولوا العلم (*"Şehadet eyledi ki Allah şu hakikate: Başka Tanrı yok ancak O, bütün meleklerle ilim ulularıda adlü hakkaniyetle durarak şahid:..."* Âl-i İmran-3/18) buyurulduğu vech ile فاعلم انه لا اله الا الله (*"Şimdi şunu bil ki, başka Tanrı yok, ancak bir Allah..."* Muhammed-47/19) emri mucebince Allah'ın birliğine şâhid demek olmasıdır.» ومبشرا ونذيرا **Hem bir mübeşşir, hem de bir nezîr.** O şehâdeti kabul edip mucebince amel edenlere müjdeci, etmeyenlere de inzarcı. Bu sûretle, Resûl gönderilmenin faidesini beyân için de Peygaber'e ve ümmetine hitâben buyuruluyor ki: لتؤمنوا بالله ورسوله وتعزروه وتوقروه وتسبحوه بكرة واصيلا **«Ki, Allah'a ve Rasulü'ne iman edesiniz de, bunu takviye ve tevkîr edip O'na sabah, akşam tesbih edesiniz.»** Burada bir kaç vech ile mânâ vardır: **Birisi,** bu dört emrin her biri irsâl, şehâdet, tebşîr, inzârdan herbirine müterettib olmaktır. Şöyle ki: İrsal, Allah'a ve Resulü'ne imanı iktiza eder. Şehâdet ta'zîri,yâni dînine nusrat ile takviyeyi, tebşîr, tevkir ve ta'zîmi, inzarda azâbdan korunmak için tenzih ve tesbihi iktiza eyler, yâhud her biri bu dördü iktiza eyler. Bunların dörtü mecmuu, evvelkilerin herbirine terettüb eder ki, bu da, ikinci mânâdır. Bu iki takdîrde zamirler, hep Allah'a râci'dir. Diğer bir ihtimale göre de, تعزروه وتوقروه zamirleri Resûl'e, وتسبحوه zamiri, Allah'a râci' olur ki, bu sûrette وتوقروه üzerine vakıf vardır. Mushaflarımız da buraya vakf-ı mutlak işâreti olan «ط» konulması, bu mânâya göredir.

Ta'zib: Azâb. **İrsâl:** Gönderme.

BEY'AT

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ **Muhakkak ki, o sana bey'at edenler,** sırf Allah'a bey'at ederler. Çünkü Resul'e, Resûl olması haysiyyetiyle itaat, O'nu gönderene itaattir. مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ (*"Her kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur..."* Nisa-4/80) Sûre-i Tevbe'de إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ (*"Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını; Cennet muhakkak kendilerinin olmak bahasına satın aldı..."* Tevbe-9/111) âyetine bak! Bunun nüzulü biraz sonra geleceği vechiyle Hudeybiye'de ağacın altında yapılan «Bey'at-ı Rıdvan» hakkındadır. Kaçmamağa veya ölüme söz vererek bey'âtleşmiş idiler. Fakat mefhûm, ammolmak lâzım gelir. يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ **Allah'ın eli onların ellerinin fevkinde.** Yâni mubâyea bir alım satım gibi el ele vererek karşılıklı bir mukavele ve muâvezâ halinde ise de, hakikatte bundan istifâde edecek olanlar, onlardır. Çünkü Allah'ın eli onların ellerinin fevkindedir. İbn Cerîr, Tefsiri'nde der ki: «Bunda iki vecih vardır. Birisi, bey'at yaparlarken Allah eli, onların ellerinin fevkinde demektir. Çünkü onlar, Allah'ın Peygamberi'ne bey'ât etmekle Allah'a bey'at etmiş oluyorlardı. Birisi de, Allah'ın kuvveti, onların kuvvetinin fevkindedir demektir.» Birinci veche göre cümle, bey'âtı, tasvîr halinde bir te'kîd olarak Peygamber, Allah Teâlâ'nın bir Resûlü, ahkâmını icrâya me'mur bir âleti olmak i'tibariyle Allah'ın bir eli gibi tasvîr ve tahyîl olunmuştur. Çünkü Allah Teâlâ'nın kendisinden bir cüz' olmak mânâsına carihadan münezzehtir. İkinci mânâya göre ise, cümle-i istînafiyye olarak yed, kuvvet ve kudret veya ni'met mânâsına te'vil olunmuştur ki, ikisinin de hasılı, bu bey'âtten hasıl olan asıl fâidenin bey'ât edenlere âid olacağını beyândır. Onun için buna tefriân buyuruluyor ki: فَمَنْ نَكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهِ **Bunun üzerine her kim cayarsa, sırf kendi aleyhine olarak caymış olur.** وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ **Her kim de, Allah'a üzerine ahd verdiği şeyi îfâ ederse** فَسَيُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا **O, muhakkak ileride ona büyük bir ecir verecektir.** Ki, Cennet ve rıdvandır. Onda, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve beşer kalbine henüz hutûr bile etmemiş şeyler vardır.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ

Tevkîr: Saygı gösterme, ululama. **Muaveza:** İki tarafında anlaşarak yaptığı akid. **Tefriân:** Korkutarak. **Hutur:** Hatırlamak.

بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ۚ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا
إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا ۚ بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرًا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ
إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ
ظَنَّ السَّوْءِ ۖ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَكَانَ
اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٤﴾ سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ
إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ۖ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا
كَلَامَ اللَّهِ ۚ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ ۖ فَسَيَقُولُونَ
بَلْ تَحْسُدُونَنَا ۚ بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾
قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ
تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ۖ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ۖ
وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾ لَيْسَ
عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ ۗ

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۚ
وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٧﴾

Meâl-i Şerifi

11- Yakında diyecek sana o Ârabîler'den geri bırakılanlar ki: «Bizleri, mallarımız ve âilelerimiz oyaladı. Onun için bize istiğfâr ediver!» Kalblerinde olmayan şeyi ağızlariyle söyleyecekler. De ki: «Şimdi hakkınızda Allah'dan kim bir şeye mâlik olabilir. Eğer size bir zarar irâde buyurur yâhud bir menfaat irâde buyurursa? Doğrusu Allah, ne yapıyorduğunuza habîr bulunuyor."

12- Doğrusu siz, Peygamber ve mü'minler ebeden âilelerine dönemeyecekler zannettiniz ve bu, kalblerinizde allandı, pullandı. Kötü zanna düştünüz de, düşkün bir kavim oldunuz â.

13- Her kim, Allah'a ve Resûlü'ne inanmazsa bilsin ki, Biz, kâfirler için bir çılgın ateş hazırlamışızdır.

14- Ve Allah'ındır hep o göklerin, yerin mülkü. Kimine diler mağfiret buyurur, kimine de diler azâb eyler ve Allah bir gafûr, rahîm bulunuyor.

15- Yakında diyecek ki, o geri bırakılanlar: (sizler birtakım ganîmetlere koştuğunuz vakit onları almak için) «Bırakın bizi arkanızdan gelelim» Allah'ın kelâmını tebdîl etmek isteyecekler. De ki: «Siz, bizim arkamızdan asla gelmeyeceksiniz, hakkınızda bundan evvel Allah böyle buyurdu.» Ona da diyecekler ki: «Hayır, bizi kıskanıyorsunuz.» Hayır, ince anlamazdırlar, anlayışları az.

16- De ki: O geri bırakılan Ârabîlere: «Siz, ileride şiddetli harb ehli bir kavime çağrılacaksınız, onlara muharebe edersiniz yâhud müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz o vakit Allah, size güzel bir ecir verir ve eğer bundan evvel yaptığınız gibi aksine giderseniz sizi elîm bir azâb ile ta'zib eyler.»

17- A'maya harec yok, aksağa da harec yok, hastaya da harec yok. Bununla beraber her kim, Allah'a ve Resûlü'ne itaât eylerse onu, altından ırmaklar akan cennetlere kor. Ve her kim, aksine giderse onu da, elîm bir azâb ile ta'zîb eyler.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ **«Yakında diyecek sana o Â'rabîler'den geri**

Harec: Zorluk.

bırakılanlar ki...» **A'RAB:** Bedevîler. الأعراب أشد كفرا ونفاقا (*"A'rabîler küfürce ve nifakça daha şiddetlidirler..."* Tevbe-9/97) bak!) Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem, Hudeybiye senesi Umre için Mekke'ye gitmek istediği sırada Kureyş'in bir tearruzu veya mümaneati ihtimaline karşı Cüheyne, Müzeyne, Gıfar, Eşca', Düil, Eslem kabîlelerinin dahi seferber olarak beraber hareket etmesini istemiş ve maksadı, harb olmadığını anlatmak için maiyyetinde kurbanlık hediyyeler dahi sevkeylemiş idi. Bu zikrolunan Bedevî kabileler, karşısında Kureyş ve Sekîf ve Kinâne ve Mekke'ye mücavir Ehâdiş denilen kabîleler gibi büyük bir düşman görerek gitmekten çekindiler. Henüz iman kalblerinde yerleşmemiş olduğu için Resûlullah ile beraber gitmeyip kaldılar. «Muhammed ve Ashabı bu seferden avdet etmez» dediler. İşte burada Cenab-ı Allah, bunların bu sözlerini ve edecekleri i'tizâr Resûlü'ne henüz kendilerine vüsûlünden evvel bildirmiş ve öyle de olmuştur. سيقول المخلفون **O geri kalanlar,** yâni yine o zikrolunan A'rab إذا انطلقتم إلى مغانم لتأخذوها **siz, ganîmetler almak için gittiğiniz vakit diyecekler.** Rivâyet olunur ki, Allah Teâlâ Peygamberi'ne Hayber gazâsını emreyleyip fethini va'd buyurmuş ve oraya giderken o A'rabîlerin şöyle diyeceklerini de haber vermiş ve öyle de olmuştur. Evvel gitmediklerine pişman olarak o A'rabîler o vakit diyecekler: ذرونا نتبعكم **«Bırakın bizi, size ittibâ edelim, ardınızca gelelim.»** Böyle demekle يريدون أن يبدلوا كلام الله **Allah'ın kelâmını değiştirmek isteyecekler.** Çünkü Allah Teâlâ, o ganîmetleri bilhassa Hudeybiyye de bulunanlara va'detmiş iken, onlara iştirâk etmeğe kalkışarak Allah'ın va'dini tebdil etmek isteyecekler. قل لن تتبعونا **De ki: «Siz, bize asla ittiba' etmeyeceksiniz,"** yâni biz, o ganîmetlere giderken asla arkamızdan gelmeyin. كذلكم قال الله من قبل **Bundan evvel,** yâni siz, ittibâa hazırlanmadan avvel Hüdeybiyye dönüşünde **Allah, hakkınızda böyle söyledi:** فسيقولون **Buna karşı da diyecekler ki:** بل تحسدوننا **«Hayır, bize hased ediyorsunuz»** Size ganîmette iştirâk edeceğiz diye kıskanıyorsunuz بل كانوا لا يفقهون **Hayır, ince anlamıyorlar.** إلا قليلا **Ancak pek az bir anlayışları var.** Mes'elenin fıkhını, ledünniyatını anlayacak bir halde değiller. Ancak dünyaya müteallık az bir anlayışları var, ganîmet denince gelmek isterler de; ganîmete ne ile, ne hakk ile erilir, Peygamber'e karşı nasıl idare-i kelâm edilir bilmezler. Cehâlet ile, «hased ediyorsunuz» derler. Te'kîdi nefi suretinde, «لن» ile ittiba-ı nehyeden, لن تتبعونا men'i, ebedî olmadığına ve ganîmete ermek hakkı ancak Allah yolunda çarpışmakla hasıl olacağına tenbîh ile istikbaldeki vukûatı ihbâr sadedinde buyuruluyor ki: قل للمخلفين من الأعراب **De**

Mümaneat: Mani olma. **Tedünniyat:** Allah Teâlâ (c.c.) tarafından özel olarak gizlice ihsan olunan şeyler.

ki: O geri kalan A'rabîlere: سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُول۪ي بَاْسٍ شَد۪يدٍ «Siz, ileride şiddetli beis sahibleri, yâni kuvvetli harb ehl-i çetin bir kavme da'vet olunacaksınız.» Onlarla harb için çağırılacaksınız. Bâzıları bu kavim, Müseylime'nin kavmı olan Benî Hanîfe olduğunu rivayet etmişlerdir ki, buna da'vet, Hazret-i Ebu Bekir zamanında oldu. Bâzıları da Fürs diye rivâyet etmişlerdir ki: Hazret-i Ömer, Medîne, Cüheyne, Müzeyne A'rabını Fâris kıtâline da'vet etmişti. Diğer ba'zıları da Rum demişlerdir ki, bu da'vet de, Mûte ve Tebûk gazvelerinde Hazret-i Peygaber tarafından başlamıştır. Ebu Hayyan der ki: «Bu kaviller hasr için değil, misâl tarîkiyle söylenmiştir.»

Evvel ve âhir tehallüf husûsunda ma'zîreti olanlar için de buyuruluyor ki لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ A'maya harec yoktur. İlh... Yâni gitmek için tazyik yoktur. A'ma topal, hasta geri kalabilir. Bunlar, ma'zurdurlar. bununla beraber menhi de değildirler. Kendi arzulariyle gidebildileri takdirde meni'de olunmazlar. Başkalarına bâr olacak derece de olmamak şartiyle mudâafaen me'cur bile olurlar. Nitekim İbn Ümmi Mektum radıyallahü anh Hazretleri, a'ma olmakla beraber Kadisiyye harblerinin bâzısında bulunmuş, bayrak tutmuştu. Ebû Hayyan, «Bahir»'de der ki: «Eğer müslümanlar muhasara olunursa farz-ı cihad da vüs'u nisbetinde müteveccihtir.»

Mütehallifleri, ma'zurları zikirden sonra halîs mü'minlerin halini beyân ile buyuruluyor ki:

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِن۪ينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا ف۪ي قُلُوبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّك۪ينَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَر۪يبًاۙ ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَث۪يرَةً يَاْخُذُونَهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَز۪يزًا حَك۪يمًا ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَث۪يرَةً تَاْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِه۪ وَكَفَّ اَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْۚ وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًاۙ ﴿٢٠﴾

Tehallüf: Uygunsuzluk. **Bâr:** Zahmet, yük. **Me'cur:** Mükafata hak kazanmış kimse. **Vüs:** Genişlik, güç.

وَاُخْرٰى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا وَكَانَ اللّٰهُ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا
الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللّٰهِ
الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾
وَهُوَ الَّذِي كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ
مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ
مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ
مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ
بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٢٥﴾ اِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا
فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ
عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى وَكَانُوا
اَحَقَّ بِهَا وَاَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

18- Hakikaten Allah, o mü'minlerden râzı oldu, ağacın altında sana

bey'at ederlerken. Ki, kalblerindekini bildi de üzerlerine o sekîneti indirdi ve kendilerine bir yakın fethi sevab verdi.

19- Birçok da ganîmetleri ki, onları alacaklar ve Allah, bir azîz, hakîm bulunuyor.

20- Size, Allah bir çok ganîmetler va'd buyurdu. Onları alacaksınız. Şimdilik bunu size pişîn verdi ve sizden o nâsın ellerini çekti ki, mü'minlere bir âyet olsun ve sizi doğru bir caddeye çıkarsın.

21- Bir diğerini daha ki, ona henüz eliniz ermedi. Fakat Allah, onu ihâta buyurmuştur. Daha da Allah her şeye kâdir bulunuyor.

22- Eğer o küfredenler, sizinle çarpışa idiler, mutlak arkalarını döneceklerdi. Sonra da ne bir velî bulabileceklerdi, ne de bir nasîr.

23. Allah'ın öteden beri cereyân edegelen Sünneti. Allah'ın o sünnetine bir tebdil de bulamazsın.

24- Ve O'dur ki, onların ellerini sizden sizin ellerinizi de onlardan çekti. Mekke deresinde onlara karşı size zafer vermişken, hem Allah, her ne yaparsanız basîr bulunuyor.

25- Onlar, o küfredip de sizi Mescid-i Haram'dan ve durdurulmakta bulunan hediyyeleri mahalline varmaktan men'eden kimselerdir. Eğer kendilerini bilmediğiniz bir takım mü'min erkekler ve mün'mine kadınları bilmeyerek çiğneyip de şânınıza o yüzden şe'n gelecek olmasa idi, Allah dilediğini rahmetine koyacağı için, eğer onlar çekilebilselerdi elbette içlerinden o küfredenleri elîm bir azâba düçâr ederdik

26- O küfredeler, kalblerinde o hamiyyeti, Cahiliyye hamiyyetini kaynattığı sıra ki, o vakit Allah Resûlü'nün ve mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi ve onlara kelime-i takvâyı ilzâm buyurdu. Onlar da, ona ehakku ehl idiler. Evet, Allah, her şeye alîm bulunuyor.

BEY'ATÜR-RIDVAN

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ **«Hakikaten Allah, O mü'minlerden râzı oldu, ağacın altında sana biat ederlerken ki...»** İşte yukarıda da zikri geçen bu bey'at, Hudeybiye'de yapılan ve bu âyet mucebince Allah Teâlâ'nın rızâsiyle mübeşşer olduğundan dolayı, «Bey'atü'r-Rıdvan» namı verilmiş olan bey'attır. Kıssayı, Müfessirîn şöyle hulâsa etmişlerdir: Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, Hudeybiyye'ye indiğinde Huzaîlerden Hiraş ibn Ümeyye'yi, Sa'leb namındaki devesine bindirip Mekkelilere gönderdi. Muharebe niyyetinde olmayıp mücerred Kâ'be'yi ziyaret ve Umre için geldiğini bildi-

riyordu. Bunu, varıp onlara söyleyince deveyi vurdular. Kendisini de öldürmek için hücûm ettiler. Fakat Ehabîş araya girip kurtardılar. O da, gelip keyfiyyeti Resûlullah'a haber verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, Hazret-i Ömer'i göndermek için çağırdı. Hazret-i Ömer radıyallahü anh: «Ya Resûlallah, dedi, onlar, benim kendilerine olan gayzu adavetimi bilirler. Ben, onlara emniyyet edemem. Şayed bir ezaya ma'ruz kalırsam Mekke içinde beni müdafaa edecek hısımlarım Adiy oğullarından kimse yoktur. Binaenaleyh Osman ibn Affan'ı gönderseniz, orada onun akraba ve teallûkatı çoktur. Hem onu severler. İrâdenizi o teblîğ edebilir. Bunun üzerine Resûlullah, Hazret-i Osman'ı çağırdı. Kureyş'e gönderdi: *«Biz, onlarla muharebeye gelmedik, yalnız Ziyaret ve Umre için geldik, bunu onlara haber ver ve kendilerini İslâm'a da'vet eyle»* dedi ve Mekke'de imana gelmiş birtakım erkeklere ve kadınlara varıp fethi tebşîr etmesini ve Allah Teâlâ'nın dînini yakında Mekke'de ızhar eyliyeceğini haber vermesini dahi emreyledi. Bu suretle Hazret-i Osman, Kureyş'e gitti, kendisini Eban ibn Saîd İbni'l-As karşıladı. Hayvanından indi onu bindirdi ve kayırdı (himâyesini taahhüd etti) Böylelikle Kureyş'e vardı, me'mur olduğu haberi teblîğ etti. Dediler ki: «İstersen sen, Beyti tavâf et, lâkin hepinizin üzerimize gelip girmeniz olamaz, ona yol yok». Müşarun'ileyh radıyallahü anh: «Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, tavâf etmedikçe ben tavâf edemem» dedi. Bunun üzerine onu alıkoydular, göz habsine tuttular, beriden ise Resûlullah'a ve müslümanlara «Osman katlolunmuş» diye duyuldu. Bunun üzerine Aleyhissalâtü vesselâm: *«O, kavim ile çarpışmadan gitmeyiz»* dedi.

Ve Aleyhissalâtü vesselâm'ın münâdîsi şöyle nidâ etti: «Haberiniz olsun ki, Resûlullah'a Ruhu'l-Kudüs indi de, Ona bey'at emretti. Hemen çıkın Allah Teâlâ namına Peygamber'e bey'ât edin.» Derhal müslümanlar fırladılar ve Resûlullah'a bey'ât eylediler. Bu bey'ât, bir ağacın altında olmuş idi ki, bir semüre ağacı idi[1]. Denilmiştir ki, Resulullah, ağacın dibine oturmuştu, dallarından bir dal sırtının üzerine geliyordu. Abdullah ibn Mugaffel radıyallahü anh, demiştir ki: «Ben baş ucunda dikiliyordum ve elimde ağaçtan bir dal vardı, koruyordum, dalı sırtından kaldırdım. Önünde ölmek ve kaçmamak üzere kendisine bey'ât ettiler. Resûlullah, onlara: *«Siz, bu gün ehl-i arzın en hayırlısısınız»* buyurdu. Müslim ve sâirede rivâyet olunduğu üzere Câbir İbn Abdillah radıyallahü anh: «Biz, Resûlullah'a bey'atı, firar etmemek üzere yaptık, ölüme bey'ât etmedik.

[1] Semüre ağacı, bâdiye ağaçlarından meşhur bir ağaçtır ki, Kamus tercemesinde mugaylan cinsinden olduğunu söyler. Kamus'ta: "«sin»'in fethi ve «mim»'in zammiyle ma'lûm bir ağaçtır" diyor. Tercemesinde, Mimin sükûniyle demesi yanlış olacak.

(tirmizi: Siyer-34) demiştir. Buharî'de, Seleme ibni'l-Ekva' radiyallahü anh'ten de, şöyle rivâyet eylemiştir: «Ben, Resûlullah'a ağacın altında bey'at ettim demiş.» «Ne üzerine bey'âat ettiniz?» denildiğinde de, «Kaçmamak üzere (Buhari: Cihad-110)» demiştir. Müslim, Ma'kil ibn Yesar'dan da: Bey'ât ederlerken Resulullah'ın yüzünden ağacın dallarını tuttuğunu rivâyet eylemiştir. İlk bey'ât eden Ebu Sinan-ı Esedî olmuştur ki, Ukâşe ibn Muhsin'in biraderi Vehb ibn Muhsin'dir. Beyhakî'nin «Delâil»'inde Şa'bî'den rivâyetine göre bu Zat, Hazret-i Peygamber'e: «Ne üzerine bey'at edeyim» dedi. Hazret-i Peygamber: «Ne üzerine bey'ât edeceksin?» buyurdu. «Nefsindeki ne ise, onun üzerine» dedi. Müslim'in rivayet eylediği Câbir hadîsinde, Hazret-i Câbir: «Biz, Aleyhissalâtü vesselâm'a bey'ât ettiğimizde yed-i Saadetlerini Ömer radıyallahü anh tutuyordu» demiştir. Fakat bu, bey'âtin sonlarına doğru olduğu anlaşılıyor. Zira Sahih-i Buharî'de Nafi'den, Ömer radıyallahü anh, Hudeybiye günü oğlu Abdullah'ı Ensar'dan bir zatın yanında bulunan feresini üzerinde kıtâl etmek üzere getirmeğe göndermişti. Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem, ağacın yanında bey'ât alıyor, Ömer bilmiyordu. Abdullah bey'âtı yaptı, sonra gitti feresi getirdi. Ömer radıyallahü anh, kıtâl için zırh giyiyordu. Kendisine Resûlullah'ın ağaç altında bey'âtleştiğini haber verdi, hemen beraber gitti, Resûlullah'a bey'ât etti» diye de mervîdir. Demek ki, ondan sonra Hazret-i Ömer, Resûlullah'ın yorulmaması için Yed-i Saadetini tutmuştu. Bir de Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, sağ elini öbür eline vurup: «Bu da, Osman'ın bey'atı» demişti. Müşrikler, bu bey'at-ı işittiler ve korktular ve Hazret-i Osman ile beraber müslümanlardan bir cemaatı da salıverdiler. Bu bey'ât-ı rıdvanı yapan mü'minlerin adedi, en sahîh rivâyet bin dört yüzdür. Bin beş yüz kadar ve daha ziyâde rivâyetleri vardır. Denilmiştir ki, birinde küçükler ve tâbiîler sayılmamış, diğerlerinde hepsi sayılmıştır. Orada mevcûd olanlardan hiç bey'ât etmeyen kalmamış, yalnız Cedd ibn Kays namında bir münâfık devesinin karnının altında gizlenmiş kalmış idi. Nafi'den rivâyet olunduğu üzere, altında bey'ât vâkı' olan o Semüre ağacına bilahare nâs gidip yanında namaz kılar olmuşlardı. Hazret-i Ömer işitti, o ağacın kesilmesini emrediverdi. Henüz Cahiliyye âdetini unutmayanların fitneye tutulup, Allah'ın gayrisine ibâdet etmesinden sakınmıştı. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'den hadîste vârid olmuştur ki: ***«Bey'ât-ı rıdvanda bulunan kimse nara girmez»*** Bu âyette de kasem ile, لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ "***Allah razı oldu***"buyurmuştur. Ebu Hayyan, der ki: «Burada rıza, üzerlerine izhar-ı ni'am mânâsına sıfat-ı fiildir. Sıfat-ı zat değildir. Çünkü اِذْ يُبَايِعُونَكَ **«sana bey'ât ettikleri zaman»** diye zaman

---

Yed: El. Feres: At. Ni'am: Ni'metler.

ile takyid edilmiştir. Hasılı, nâmına kasem olsun ki, Allah, o mü'minlerden râzı oldu, o ağacın altında sana bey'ât ederlerken. فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ **Çünkü kalblerindekini bildi.** Sıdku ihlâslarını ve müşriklerin fiillerine karşı teesür ve heyecanlarını bildi. فَاَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ **de üzerlerine o sekîneti indirdi,** sulha yatıştırdı, وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا **Ve kendilerine yakın bir fethi sevab verdi.** Mekke'den dönüşte Hayber'in fethini kendilerine bir mükâfat olarak va'd buyurdu. Bir de harbsiz olarak Hecr arazisi fetholunmuştu ki, bir çok zaman hasılâtından istifâde ettikleri güzel bir fetihtir. Hasen-i Basrî, feth-i karîbden murad, bu olduğunu söylemiştir. Diğerleri ise, Hayber demişlerdir. وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا **Bir çok da ganîmetleri ki, onları alacaklar.** Bu ganaim-i kesîre, Hayber ganîmetleridir ki, süvarîye iki sehim piyadeye bir sehim olarak taksim olundu. وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا **Daha Allah, sizlere bir çok ganîmetler va'd buyurdu ki,** onları alacaksınız. Bunlar da, Kıyamete kadar müslümanların fütuhatı ve alacakları ganâimdir. فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ **Şimdilik bunu, size pişîn verdi,** va'd olunan bir çok ganîmetlerden önce Hayber ganîmetini müsta'celen verdi وَكَفَّ اَيْدِىَ النَّاسِ عَنْكُمْ **ve sizden nâsın ellerini çekti.** Hayberlilerin müttefikleri olan Esed ve Gatafan kabileleri onlara yardım etmek istediler de, korkup kaçtılar. Hudeybiye sulhiyle Kureyş'in de eli çekildi, Hendek vak'asında olduğu gibi müslümanlara saldırmak isteyen düşmanların sultaları kırılıp ba'dema İslâm Devleti emniyyet sahasına girdi. وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ **Hem de mü'minlere bir âyet,** istikbalde mev'ûd olan fütuhat ve ganâimin tehakkukuna bir emare ve alâmet olsun وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا **ve sizi doğru bir yola hidâyet buyursun,** muvaffak kılsın ki, oş.yol, müstekillen Allah'a ve Allah'ın fadlına i'timad yoludur. وَاُخْرٰى **Bu pişinden başka diğer bir ganîmeti daha isâbe buyurdu ki,** لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا **ona, henüz gücünüz yetmedi,** Yâni daha elinize geçmedi.

قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا **Lâkin Allah, onu muhakkak surette ihata ve istîlâ buyurdu,** yâni zaferinizi takdir ve kat'iyyen va'd buyurdu, mü'minler için hıfz etmektedir. Ki, bu da, Hevâzin veya Fâris ganâimdir. وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا **Daha da Allah, her şeye kâdir bulunuyor.** Onu verdikten sonra, daha neler neler verebilir. وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Ve eğer o küfredenler, size kıtâl etmiş olsalardı,** yâni Mekkeliler, musâleha yapmayıp size muharebe etselerdi, لَوَلَّوُا الْاَدْبَارَ **muhakkak arkalarına dönüp kaçacaklardı.** Çünkü Allah, sizin bey'âtınızdan razı olmuş ve isâbenizi takdîr buyurmuş idi. Onun için kaçacaklardı. ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا **Sonra da ne himâye edecek bir sahib, ne de öc alacak bir yardımcı bulamayacaklardı.** سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِى قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ **Allah'ın öteden beri geçe gelen Sünneti, âdeti**

Sehim: Hisse sahibi. Müstacel: Çabuk. Mev'ud: Vaadedilmiş.

böyle. Yâni O'nun Peygamberleri'nin galebesi, eski ümmetlerden beri cereyan edegelen bir âdetidir. وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا **Sen de, Allah'ın o Sünetine bir tebdîl bulamazsın.** Fakat bu sulh sayesinde, onlardan da birçoğuna iman nasîb olarak kurtulacaklardır. بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ **Mekke deresinde size, onların üzerine bir zafer verdikten sonra ellerinizi çekti.** Bu zafer nasıldı? Evvelâ, müslümanların Hudeybiye'ye kadar varıp da orada ordu kurmaları bile bir zaferdi. Çünkü Halid ibn Velîd, iki yüz kadar Kureyş süvârisinin kumandanı olarak Kürâ-ı ğamîme kadar gelmiş idi. Ashâb'a yaklaşmak istedi, Resûlullah, Abbad ibn Bişri me'mur etti. O da, süvârileri ile ileri vardı, karşılarında saf bağladı. Öğle vakti olmuş idi. Resulullah, salâti havf kıldı. Halid, çekildi gitti. Resûlullah da, yolu sağ tarafta yokuşa durup Hudeybiye'ye kadar vardı diye nakledilmiştir. Saniyen, Tirmizî ve gayrileri, Hazret-i Enes'den rivâyet etmişlerdir ki: Seksen kişi, sabah namazı vakti Peygamber'i katil kasdiyle Cebel-i Ten'îm tarafından Peygamber ve Ashabı'nın üzerine inmişlerdi, yakalandılar. Sonra da Peygamber, onları azad etti .» Bir de bu âyetin, Mekke fethi hakkında olduğuna dâir İmam-ı A'zam Ebu Hanife Hazretleri'ne nisbet edilen bir kavil vardır. Öyle zafer elvermişken, el çektirmenin hikmeti beyan olunmak üzere buyuruluyor ki: هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Onlar, o kimselerdir ki, küfredip sizleri Mescid-i Haram'dan** وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ **ve o bekletilen kurbanlık hediyyeleri mahalline,** yâni kurban edilmesi helâl olan mekânına, **Mina mevkiine varmaktan meni' ettiler.** Binaenaleyh azâb ve ukubete lâyık idiler. Bu hediyyeler yetmiş kadar vardı. El çektiren sebebe gelince: وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ **Eğer onların arasında bir takım iman etmiş erkekler ve iman etmiş kadınlar bulunmasa idi** لَمْ تَعْلَمُوهُمْ **ki, siz onları bilmiyordunuz,** şahıslariyle tanımıyordunuz. اَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ **Eğer onları bilmeyerek çiğnemeniz, çiğneyip de o yüzden size bir mazarrat gelecek olmasa idi,** mü'minin hataen katlinden dolayı keffaret ve diyet gibi bir mes'uliyyet veya dindaşı öldürmek gibi agyâr nazarında şanınıza leke getirecek veya vicdan azâbı verecek bir şemâtet yâhud günah olmasa idi...

MEARRE: Uyuz illeti gibi rahatsız eden maddi veya mânevî dert ve meşakkat veya garâmet ve günah demektir. Burada bâzıları diyet, bâzıları keffâret, bâzıları günah, bâzıları da küffârın serzenîşi veya vicdânda elem ve teessüf ile tefsîr etmişlerdir. İbn Atiyye, der ki: «Günah ve diyet kavilleri zayıftır. Çünkü Dar-ı Harb'de imanı mestûr olan bir mü'minin katlinde isim ve diyet yoktur.» Keffaret hakkında da, eimmenin ihtilâfı vardır. Alûsî, şunları

Şematet: Kuru gürültü.

kaydetmiştir: «Fusul-i İmadiyye'de Fıkıhta Te'sîsü'n-Nezair'den naklen şöyle zikreder: «Bizim ashabımız, (yâni Hanefiyye) demişlerdir ki: Dar-ı Harb, şübehat ile münderi olanların vücûbunu men'eder. Zira bizim ahkâmımız onların dârında cereyan etmez. Onların dârlarının hükmü de, bizde cereyan etmez. Şafiî'ye göre ise, Dar-ı Harb, مَا يَنْدَرِئُ بِالشُّبُهَاتِ «Şüphe ile düşen şeylerin»'in vücûduna mani' olmaz. Bunun beyânı: Bir harbî, Dar-ı Harb'de müslüman olsa da, eman ile darlarına girmiş olan bir müslimi katleylese, bize göre kısas da, diyet de yoktur. Şafiî'ye göre ise kısas vardır. Kezalik iki müslim, müste'min olarak Dâr-ı Harb'e girseler de birisi, diğerini katleylese yine hüküm böyledir. Bizce kısas yok, Şafiîce vardır. Sonra Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf ve Muhammed beyninde ihtilâflı bir mes'ele de zikretmiş de demiştir ki: İki esîrin birisi, arkadaşını Dar-ı Harb'de katleylese, Ebu Hanîfe ve Ebu Yusuf indinde ona keffâretten başka bir şey lâzım gelmez. Çünkü esîr onların elindedir, ehl-i harbden birisi gibi olmuştur. Fakat İmam-ı Muhammed indinde, diyet vacib olur. Zira esîre, kendi nefsinin hükmü vardır. Yalnızca kendi nefsindeki hükme i'tibar olunur.» Kâfî'den de şu mes'eleyi nakleder: «Bir kimse, Dar-ı Harb'de müslüman olmuş da bize hicret etmemiş, bir müslim de onu âmden, yâhud hataen katleylemiş ve onun, orada müslüman vârisleri de bulunmuş olsa eğer âmden ise, bir şeyi zâmin olmaz, hataen ise, keffareti zâmin olur, diyeti değil."[1] Zemahşerî, şöyle der: «Onları bilmeyerek katlettiklerinde isâbet edecek mearre nedir? der isen, derim ki: Diyet ve keffâretin vücûbu ve dindaşlarını farku temyiz etmeyerek bize yaptıklarını yaptılar diye kâfirlerin kötü sözleri, bir de biraz taksîr cereyan etmiş ise ism isabet eder.» Ancak diyetin vâcib olması Dar-ı İslâm'da ve yâhud, وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ... ("...*ve eğer kendileriyle aranızda bir misak bulunan bir kavmden ise...*" Nisa-4/92) kaydiyle mukayyed olduğu unutulmamak lâzım gelir.Müfessirîn, derler ki: «Burada icaz-i hazif vardır: «لولا» nın cevabı, kelâmın delâletiyle hazfedilmiştir ki, لَمَا كَفَّ اَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ demektir. Yâni o iman edenler olmasa idi, onlardan ellerinizi çekmezdi». Bununla beraber Zemahşerî, der ki: لولا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ ile لَوْ تَزَيَّلُوا «Bir mânâya râci' olmak i'tibariyle bir tekrir gibi olup لعذبنا 'nın cevab olması da câiz olur.» Keşşaf Muhaşşis ibn Münir Ahmed de, bunu te'yid ederek şöyle der: «Gerçi لولا bir

---

Şübehat: Tereddütler. **Müste'min:** Eman verilmiş.

[1] وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا ... فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ("*Bir mü'min bir mü'mini öldürmesi olamaz. Meğer ki hatâ ola ve kesin bir mü'min bir esir azad etmesi ve ölenin varislerine teslim edilecek bir diyet vermesi lazım gelir. Meğer ki varisler tasadduk edeler...*" Nisa-4/92 âyetine bak!)

vücûddan dolayı imtinaa delâlet etmek, «لَوْ» de imtina'dan dolayı imtinaa delâlet eylemek i'tibariyle aralarında münâfât varsa da burada, «لَوْ» «تَزَيَّلُوا» ya dahil olmuş, tezeyyül de adem-i vücûda racı' bulunmuş olduğu cihetle meâlen birleşmiş olurlar. Ceddim merhûm, bu ikinci vechi ihtiyâr eyler ve buna «tatrie, yâni tazelemek» tesmiye ederdi ve ekseriya kelâm uzayıp evveli uzaklaşarak âhirin evvele reddine ihtiyaç hasıl olduğu zaman yapılır. Bâzân ayni lâfz ile bâzân da onun müeddâsını edâ edecek diğer bir lâfz ile tazelenir. Bunun bir çok emsali geçmiştir." Bu vecih, haziften selâmet i'tibariyle bizim de hoşumuza gider gibi ise de çokları, evvelkini tercih ediyorlar. Filvaki' şu cümlenin cevab ile irtibatı da esbâb-ı tercîhten sayılır. لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ **Allah, dilediğini rahmetine idhâl buyuracağı için.** Bu cümle kelâmın gelişinden anlaşılan ve âyetin masiyka lehi olan mânâya müteallıktır ki, Mantık ta'birince لَوْلَا kaziyye-i şartiyyesinin mukaddime-i istisnaiyyesine illettir. Bu istisna ya mahzûf olan cevabın nekızını istisna eyleyen bir mukaddime-i râfiadır: Mânâ şöyle demek olur: وَلَوْلَا رِجَالٌ ... لَمَا كَفَّ اَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ لكِنْ كَفَّ اَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ... Yâni o iman eden rical ve nisa bulunmasa idi, ellerinizi ondan çekmezdi. Lâkin ellerinizi, onlardan çekti. Çünkü Allah, dilediğini rahmetine koyacaktır. Bu mânâya göre cevab, burada mukadder olmak iktiza eder. bizim bir mülâhazamıza göre ise burada kelâmın asıl maika lehi olan mukaddime-i istisnaiyyeyi talînin değil de, mukademin nekizini istisna ederek mânâda mukaddime-i vâziaya raci' bir vaz'ina daha muvafık olacaktır. Çünkü geçtiği üzere لَوْلَا 'nın vaz'ı medhûlünün vücûdundan dolayı cevabının imtinâını ifade etmektir. Buna göre mânâ şu olur: Eğer o iman edenler... Mevcud olmasa idi lâkin mevcud oldular. Çünkü Allah, dilediğini rahmetine koyacağı için onların imanlarını dilemiş idi. Binaenaleyh o yüzden size bir mazarret gelmesin diye ellerinizi onlardan çekti. Kazî Beyzavî'nin, burada اَيْ كَانَ ذٰلِكَ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ (مَنْ يَشَاءُ)... *"Yani bunlar, Allah'ın dilediği kimseyi rahmetine sokması için oldu"* diye tefsîr etmesi, bu mânâyı andırır. Bu mânâya göre cevab, muahhar olabilirse de burada, mahzuf olması daha müfîd olacaktır. Şu da bir tekrîr değil, daha ziyâde bir tavzîhtir: لَوْ تَزَيَّلُوا **«çekilebilselerdi»** Cem'i müzekker zamirleri ricâl ve nisanın ictimaı halinde ikisine de şamil olacağından burada da mü'minîn ve mü'ninat mecmuu muraddır. Mamafih mü'minler ve kâfirler mecmuuna rücuu ihtimali de söylenmiştir. Tezeyyül, fark-u temyiz, yâni ayrılıp seçilmek demektir. Yâni o mü'min erkeklerle, mü'mine kadınlar kâfirlerin içinde ayrılıp da çekilelseler, çiğnemeksizin oradan ayrılıp sizden tarafa geçebilselerdi, yâhud kâfirlerle mü'minler fark edilebilselerdi لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ onlardan, (yâni Mekke ehalisi içinden) **küfredenleri el-**

bette عَذَابًا اَلِيمًا **elîm bir azâb ile ta'zib ederdik. Ya katledilirlerdi, ya esîr.** اِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ **O vakıt ki, o küfrendenler kalblerinde o hamiyyeti kaynatmıştı.** Burada اِذْ 'in yukarıdaki, صَدُّوا 'ya yâhud mukadder اُذْكُرْ 'e teallûku dahi tecvîz edilmiş ise de zâhir ve karîb olan, لَعَذَّبْنَا 'ya müteallık olmasıdır.

HAMİYYET: Namus gayretiyle kızmak, bir şeyden arlanarak istinkâf etmektir. Ragıb, der ki: «Kuvve-i gadabiyye kabarıp çoğaldığı vakit hamiyyet ta'bir olunur. حَمِيتُ عَلَى فُلَانٍ «filâna karşı hamiyyete geldim» kızdım demek, غَضِبْتُ عَلَيْهِ «ona gadab ettim, öfkelendim demektir.» حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ **O Cahiliyye hamiyyeti.** Cahiliyye milletinin hamiyyeti, yâhud Cahiliyyet hamiyyeti, yâni cahilik hamiyyeti veya cahilâne hamiyyet ki, yerinde olmayan mânâsız hamiyyet, yâhud hakkı kabule mani' olan hamiyyet. Nitekim بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ yazılmasını istememişler, بِاسْمِكَ اللّٰهُمَّ yazılsın demişlerdi.(Buhari: Şurût-15) «Resûlulah» nâmını kabûl etmemişler, Kâ'be'nin ziyaretini bu sene için durdurup gelecek seneye bırakmak istemişlerdi. فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ **de ona karşı Allah, gerek Resûlü'nün üzerine ve gerek Mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi.** Sûre'nin başında beyân olunduğu üzere hakk itmi'nanı ile kalblerdeki heyecanı teskîn edip hilmü vekâr verdi. Rivâyet olunur ki: Kureyş, Süheyl ibn Amr-i Kureşî'yi ve Huveytıb ibn Abdiluzza'yı ve Mükriz ibn Hafs-ı Ahyefi, gelecek sene Mekke, Kureyş tarafında üç gün tahliye edilmek üzere bu senelik avdet buyurmasını Resûlulah'a arzetmek için, göndermişlerdi. Resûlulah da kabul etti. Aralarında bir musâlehâneme yazdılar. Resûl-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, Hazret-i Alî radıyalahü anh'e: «*Yaz,* بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ *buyurdu.*» Süheyl ve arkadaşları: «Biz, onu tanımıyoruz, بِاسْمِكَ اللّٰهُمَّ yaz» dediler. Sonra: "*yaz,* هٰذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللّٰهِ اَهْلَ مَكَّةَ *bu, Resûlullah'ın ehl-i Mekke'ye yaptığı musâlehâ şartlarıdır.*» buyurdu. (Buhari: Sulh-6/7) Buna da: «Biz, senin Resûlullah olduğunu bilsek, seni Beyt'ten men'etmez, harbe kalkışmazdık ve lâkin هٰذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ yaz» dediler. Aleyhisselâtü vesselâm: *«Ben, şehâdet ederim ki, ben, Resûlullahım ve ben, Muhammed ibn Abdillahım, yaz arzularını»* buyurdu. Müslümanlar, bundan mütessir oldular. Onların tekliflerini kabul etmek istemediler, herifleri tutuvermeği kurdular. Derken Allah Teâlâ, üzerlerine sekînetini indirdi de hilmü vekar ile yumuşadılar yatıştılar.» İbn Cerîr'in zikrettiğine göre: Resûlullah, tavaf etmek için beytin tahliye edilmesi şartını teklif eylemişti. Süheyl: «Sıkışmışlar diye Arab'a söz ettirmeyiz. Bu sene olmaz ve lâkin gelecek sene» dedi, yazıldı. Sonra Süheyl, şu şartı teklif etti: «Bizden sana bir adam gelirse, senin dininde dahi olsa bize iade edersin» dedi. Müslümanlar:

Karîb: Yakın. **İstinkaf:** Kabul etmek.

«Sübhanallah, müslim olarak gelen bir adam müşriklere nasıl reddolunur?» dediler. Bunun müzakeresi esnasında idi, Süheyl'in oğlu Ebu Cendel kendisine vurulmuş olan bukagılarla sekerek Mekke'nin altından çıkmış, kendisini müslümanların içine atmıştı. Babası Süheyl: «Ya Muhammed, ilk evvel ben, bunun bize reddini taleb ederim» dedi. Resûlullah: *«Gel bunu, benim için kurtar»* buyurdu. «Senin için kurtarmam» dedi. *«Etme, yap»* buyurdu. «Yapmam» dedi. Arkadaşı Mükriz yanında idi. «Biz, senin için müsaade ederiz» dediler. Ebu Cendel de, öteden: «Ey Müslümanlar, ben, size müslim olarak gelmişken, müşriklere redd mi olunacağım? Görmüyor musunuz ne haldeyim?» dedi. Allah yolunda çok ta'zîb olunmuştu. Bu noktada, Hazret-i Ömer dayanamamış, Hazret-i Peygamber'e gelmiş, demiş idi ki: «Biz, hak üzere değil miyiz?» Resûlullah: «Evet» buyurdu. «O halde ne için dînimizde bu zillete söz veriyoruz?» dedi. «Ben, Allah'ın Resulü'yüm, O'na asî olmam. O, benim nâsırımdır» buyurdu. «Ya sen, bize Beyt'e varacağız, onu tavaf edeceğiz demiyor muydun?» dedi. «Evet, amma bu sene varacağız dedim mi sana?» buyurdu. «Hayır» dedi. «Öyle ise, yine varacaksın, tavaf edeceksin» buyurdu.

Sonra Ebu Bekr'e varıp: «Bu hakka, Allah'ın Peygamberi değil mi?» dedi. Ebû Bekir: «Evet» dedi. «Biz, hakk üzere değil miyiz?» dedi. «Hakk üzereyiz» dedi. «O halde dînimizde bu zillete niçin söz veriyoruz?» dedi. Ebû Bekir, demişti ki: «Behey adam, o Allah'ın Resulüdür. Rabbına isyan etmez. Sen, vefatına kadar O'nun rikâbına iyi yapış. Vallahi O, şübhesiz hakk üzerindedir.» «Ya bize Beyt' varacağımızı ve tavaf edeceğimizi söylemiyor muydu?» dedi. «Evet amma sana bu sene varacaksın dedi mi?» «Hayır» dedi. «O halde varacaksın ve tavaf edeceksindir» dedi. Hazret-i Ömer, bunu kendisi nakletmiş ve Peygaber'e karşı İslâmından beri bir kerre olmak üzere yaptığı bu kusurdan dolayı da bil'ahare keffaret olmak üzere bir çok ameller yapmıştır ki, onlaı Hadîs ve Siyer kitabları anlatırlar. Sûre-i Muhammed'de فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ (*"Onun için gevşeklik etmeyin de sizler daha üstün olacak iken sulha yalvarmayın..."*. Muhammed-47/35) buyurulmuş olmak i'tibariyle müslümanların ve Hazret-i Ömer'in bu heyecanları, zâhire nazaran bir vazife demektir. Bey'at-i rıdvan da, böyle bir heyecan ile yapılmıştır. Fakat Allah Teâlâ, bu sulhu yaptırmakla bir çok mü'minîn ve mü'minatı kurtaracak ve bunu, bir feth-i mübînin mebdei yapacaktı. Onun için o kâfirlerin hamiyyet-i cahiliyye sâikasiyle İslâm'a karşı gösterdikleri inada mukabil Allah Teâlâ, hem Resulünün, hem mü'minlerin üzerine sekînetini indirerek bu heyecanları yatıştırdı.

Rikab: Boyun.

Görülüyor ki, burada hamiyyet halkın fiili gösterilmiş, sekînet, Allah'a muzaf kılınmıştır. Bununla o cahilâne hamiyyetin mezmum bir fiili mükteseb, ona karşı o sekînetin ise, İlâhî ve Kudsî bir mevhibe olduğu anlatılmıştır. Bir de سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ buyurulmuş, عَلَى رَسُولِهِ وَالْمُؤْمِنِينَ demekle iktifa olunmamıştır. Bunda da sekînetin her birine lâyık bir surette indirilmiş olduğuna bir ima vardır. Bu sûretle Allah Teâlâ, sekînetini hem Resûlünün üzerine, hem de Mü'minlerin üzerine indirdi وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى ve onlara kelime-i takvayı ilzam buyudu, iltizam ettirdi.

TAKVÂ: Allah'ın vikayesine girmek, emrini tutup azâbından korunmaktır. Kelime-i takvâ izâfeti, ihtisas veya ednâ mülâbese veya beyâniyye olabilir. Evvelkisi, sebebin müsebbebine izafeti, kabîlinden olarak, takvâ için esâsı şart, elzem olan kelime, korunmak için zarurî olan kelime, ehl-i takvânın kelimesi, korunanların şiârı olan kelime. Üçüncüsü, takvâ kelimesi, takvâ mahiyyeti demek olur. Birçokları kelime-i takvâdan murad, Kelime-i Tevhid ve Şehâdet olduğunu [1] söylemişlerdir. Zira bütün takvânın başı ve esası şartı odur. Onun için Sûre-i Muhammed'de, فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ (*"Şimdi şunu bilki Allah'tan başka tanrı yok. Ancak bir Allah, bil de günahına mü'minînü mü'minada istiğfar eyle..."* Muhammed-47/19) buyurulmuş idi. Tirmizî ve Abdullâh ibn Ahmed ve Dârekutnî ve sâire Übeyy ibn Kâ'b'den merfûan rivayet etmişlerdir ki, kelime-i takvâ, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ dır. İbn Merduye dahi Ebû Hüreyre'den ve Seleme ibni'l-Ekva'dan öyle rivayet etmiştir. Ebu Hüreyre'den bir rivâyette, مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ beraberdir. Ahmed ve ibn Hıbban ve Hâkim de, Humran'dan tahrîc etmişlerdir ki: Osman ibn Affan radıyallahü anh: «Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem'den işittim, buyuruyordu: «Ben, bir kelime bilirim ki, onu kalbinden hakk olarak söyleyen kul nâra haram olur.» dedi. Bunun üzerine Ömer İbni'l-Hattab radıyallahü anh de, dedi ki: «Ben, size söyleyeyim nedir o? O, kelime-i ihlâstır ki, Allah Teâlâ onu, Muhammed'e ve Ashâbına ilzâm buyurdu ve o kelime-i takvâdır ki, Nebiyyulah sallallahü aleyhi vesellem, amucası Ebû Talib'e vefatı sırasında telkîn buyurmuştu: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Ebû Hayya'nın nakline göre, Hazret-i Alî'den ve ibn Ömer ve ibn Abbas'dan dahi rivayet olunmuştur. Hazret-i Ali'den ve İbn Ömer'den, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ diye, Misver ibn Mahreme'den لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ diye, Ata ibni ebî rebâhtan ve Mücahiden, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ diye rivayet de olunmuştur. Hasen-i Basrî'den menkûl olduğu üzere bâzıları da:

Mevhibe: İhsan sevgi. **İlzam:** Söz ve fikirde galibiyet. **Mülabese:** Münasebet.

[1] Kelime-i Tevhid, «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ», Kelime-i şehadet, «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُهُ»

«Sebat ve ahde vefa» demişlerdir. Yâni akd-i sulhta sebat ile musâlahânâme ahkâmını ifa etmeği iltizâm eylemişlerdir. Buna göre kelime-i takvâ, akd-ı sulh, ta'bir-i âharle sulh ahidnâmesi demek olur. Çünkü bununla mü'minîn ve mü'minât korunacak ilerisi için hazırlanacak idi. Bunu da evvelki mânâda derc mümkün ise de, bu mânâ nazmın sıyâkına daha yakındır. Nitekim şöyle buyuruluyor: وَكَانُوا اَحَقَّ بِهَا وَاَهْلَهَا **Ve onlar, ona ehak ve onun ehli idiler.** [1] O mü'miler, ilm-i İlâhî'de o kelimeye daha müstehık, hem de ehildiler, öyle bir kelime ile korunmak diğerlerinden ziyâde onların hakları idi. Hem de onu hıfz u iltizâma ehil Müşrikler değil, onlar idi. Çünkü Allah, onlardan razı olmuştu, o hamiyyet-i cahiliyye sahibi Müşrikler korunmağa lâyık olmadıkları gibi onu muhafaza ve idâme etmek ehliyyetini de hâiz değil idiler. Nitekim öyle oldu. Mü'minler korundu ve âkibet onların oldu. Burada, بِهَا وَاَهْلَهَا zamirlerini yukarıda zikri geçen Mekke'ye gönderenler de olmuştur. Yâni mü'minler o Mekke'ye müşriklerden daha ehak ve ehloldukları halde Allah, o hikmete mebni böyle takvâyı ilzâm buyurup harb ettirmedi. وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمًا **Ve Allah, her şeye alîm bulunuyor.** Filvaki' bu sulh müslümanlar için bir feth-i mübîn mebdei olmuş ve çok geçmeden müslümanlar öyle çoğalmıştır ki, bu kere Hudeybiye'ye yalnız bin beş yüz kişi ile gelebilen müslümanlar, iki sene sonra on bin kişilik müeyyed bir ordu ile Mekke'nin fethine gitmişlerdir.

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَ مُحَلِّق۪ينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّر۪ينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَر۪يبًا ﴿٢٧﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا ﴿٢٨﴾

[1] Ehil, ehaktan eblâğdır. Hakka nazaran ehak ne ise, ehakka nazaran ehil de öyledir, derler.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ
بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا
سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ
فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى
عَلٰى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

27- Şânına kasem olsun ki, Allah, hakikaten Resulüne o rüyayı hakkiyle sadık gösterdi. Şanına kasem olsun ki, inşâallah Mescid-i Haram'a emniyyetler içinde, başlarınızı kazıtarak, kırkarak, korkunuz olmayarak sûret-i kat'iyyede gireceksiniz. Fakat sizin bilmediğiniz şeyleri bildi de, ondan önce yakın bir fetih yaptı.

28- O, O'dur ki, Resûlü'nü hidâyet rehberi ve Hakk Dîni ile gönderdi, O'nu her dînin üstüne çıkarmak için. Şâhid olarak da Allah yeter.

29- Muhamed, Resûlullah'dır. O'nun maiyyetindekiler ise, küffara karşı çok çetin, kendi aralarında gâyet merhametlidirler. Onları görürsün cemaatle rükû', sücûd ederek, Allah'dan fadl-u rıdvan isterler. Sîmaları secde eserinden yüzlerindedir. Bu, onların Tevrat'taki meselleri' İncil'deki meselleri de, bir ekin gibidir ki, filizini çıkarmış, derken onu kuvvetlendirmiş, derken kalınmaşmış, derken sakları üzerinde bir düze istikâmet almış, zürrâın hoşuna gidiyor. Onlarla kâfirlere gayz vermek için, onlardan iman edip de sâlih sâlih ameller yapanlara Allah, hem bir mağfiret va'd buyurdu, hem de bir ecr-i azîm.

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ **Şanına kasem olsun ki, Allah, hakikaten Resûlü'ne o rüyâyı bihakkın sâdık etti.** Hakk olarak, yâhud imanında sâbit, olanlarla olmayanları ayırd etmek gibi hakk bir sebeb ve hikmet ile doğru gösterdi, yahud doğru çıkardı, yalan çıkarmadı. Resulullah, Hudeybiye'ye çıkmazdan evvel görmüştü ki, Kendisi ve Ashabı emniyyetler içinde başlarını kazıtmış ve kırkdırmış olarak Mekke'ye girmişlerdi. Bunu Ashabına söylemiş, onlar da Peygamber'in rüyası hakk olduğunu bildiklerinden sevinmişler,

Sâk: Topuk, sap. Zürrâ: Ekinciler.

müjdelenmişler ve bu sene gireceklerini zannetmişlerdi. Nitekim Hazret-i Ömer'in söyledikleri geçmişdir. Halbuki O, daha sonra olacaktı. Onun için geri kalarak Medîne'ye dönüldüğünde munafıklardan Abdullah ibn Übeyy ve Abdullah ibn Nüfeyl ve Rifaa İbni'l-Haris: «Vallahi ne kazıttık, ne kırktırdık, ne de Mescid-i Haram'ı gördük» diye dokunmak istemişler, onun üzerine bu nâzil olmuştur. Demek ki, bu âyet, Medîne'ye avdetten sora nâzil olmuştur. Bu sebeble Peygamber'in o rüyâsı, kasem ve te'kîdlerle tahkîk ve kavlen ve fiilen tasdîk ve te'yîd olunarak vahyi sarih ile beyan ve va'di kat'î ile i'lân edilmek üzere buyuruluyor ki: لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ Bu, hem rüyâyı beyân, hem de vahy-i sarih ile yeni baştan va'dü i'lândır. لَا Kasem, نون te'kîddir. وَاللّٰهِ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ ... demektir. Yâni siz mü'minler, vallahi, o Mescid-i Haram'a kat'î surette gireceksiniz inşâallah. اِنْ شَاءَ اللّٰهُ kaydında da birkaç nükte vardır: Evvelâ, bu gibi va'd makamlarında ta'lîm içindir. İkincisi, o giriş kendi celâdetleriyle değil, Allah'ın dilemesiyle olduğuna tenbîh içindir. Üçüncüsü, muhatablar içinde o zamana kadar vefat edecekler bulunabileceğine işâret olmak üzere cemaatın mevcûd efrâdına nazaran bir ihtimali iş'ar içindir. İnşâallah öyle gireceksiniz ki, اٰمِنِينَ emniyyetler içinde, asûde asûde. مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ Başlarınızı kazıtmış ve kırkdırmış olarak yâni kiminiz kazıtmış, kiminiz kırktırmış bir halde. İhramdan çıkarken traş olmak, nüsükdendir. Buradan anlaşılır ki, kazıtmak vâcib değildir. Taksîr, yâni kırkmak, kısaltmak da câizdir. Şu kadar ki, takdîminden anlaşıldığına göre kazıtmak evlâdır. Haberlerde vârid olan da, öyledir. Buharî, Müslim ve sâirede rivâyet olunduğuna göre Resulullah sallallahü aleyhi vesellem: اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِينَ (*"Yâ Rabb! Başlarını traş edenlere rahmet eyle dedi."*) buyurdu, وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ (*"Sahabeleri saçlarını ya kısaltanlar"*) dediler اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِينَ (*"Yâ Rabb! Başlarını traş edenlere rahmet eyle. dedi. "*) buyurdu, üç kerre. Yine: يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَالْمُقَصِّرِينَ (*"Sahabeleri saçlarını ya kısaltanlar"*) dediler. وَالْمُقَصِّرِينَ *"Kısaltanları da"* buyurdu. (Sahihi Müslim: Hacc-317-318, Buhari Hacc:127) Kadınlara gelince Ebû Davud ve Beyhakî Sünnet'te: لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ حَلْقٌ *«kadınlara kazıtmak yoktur»* لَا تَخَافُونَ Korkunuz olmayarak, yâni girerken emîn emîn girdiğiniz gibi, girdikten sonra da korkmayacaksınız, emniyyetli tam bir fethe nâil olacaksınız, bu muhakkak. Allah bunu, hakk olarak dosdoğru gösterdi. فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا Fakat sizin bilmediğiniz bir şey, bir hikmet bildi. فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ de ondan önce, o duhûldan beride فَتْحاً قَرِيباً yakın bir fatih yaptı. Hudeybiye sulhunu te'mîn ile Hayber fethini yaptı ve bunu o rüyanın sıdkına bir delîl ve alâmet kıldı. Hem bu feth-i mübîn, Mekke'nin fethi ile kalacak da değil, هُوَ الَّذِي O, O Allah'dır ki, اَرْسَلَ

Asûde: Rahat, huzur içinde, dinç, müsterih. **Nüsük:** Allah için ibadet etmek.

رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ **Resulü'nü hüdâ ve Hakk Dîni ile gönderdi.** **Resulü,** şimdi geleceği üzere Muhammed sallallahü aleyhi vesellem. **Hüdâ,** doğru yol gösteren delîl, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (*"...ayni hidayet korunacaklar için..."* Bakara-2/2) هُدًى لِلنَّاسِ (*"Bir de ayırd eden furkanı indirdi..."*) Âl-i İmran-3/4) olan Kur'ân.

DÎNİ'L-HAKK

HAKK: Esmâ-i Hüsna'dan, **DÎNİ'L-HAKK,** hakkın dîni, bütün insanlığın hukukunu tekeffül eden Hakk Teâlâ'dan başkasına ibâdeti kabul etmeyen Dîn-i İslâm لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ **ki, onu dînin hepsinin üzerine kâhir ve gâlib kılmak için.** Dîn cinsinin hepsinin üzerine çıkarmak, hepsine galib ve üstün etmek için ki, bu galebe iki vecihledir. Birisi, ilmen Hüccet ve bürhânda galebedir ki, بِالْهُدٰى buna işarettir. Birisi de, amelen fiiliyyâtta galebe ve istîlâdır ki, Dîni'l-Hakk ta'bîrinde de bunu tahakkuküna işâret vardır. İslâm ile çarpışmak isteyen dînlerin hepsi muhakkak mağlûb olacaktır. Bunlardan birincisi, tamamen zâhir olduğunda şübhe yoktur. Din-i İslâm, ilmî nokta-i nazardan her dîne galibdir. İkincisi ise, tarihte bir dereceye kadar tahakkuk etmiş ve bir zamanlar müslümanlar, her kavme galib olmuş ise de, bunun tamamı daha ziyade istikbalin sîne-i inkişafındadır. Bâzıları bunun, İsa'nın nüzûlünde olacağını söylemişlerdir. Allahü a'lem. (Sûre-i Tevbe'de bu âyetin nazîrine bak!) وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا **Şâhid olarak da Allah yeter.** O indirdiği âyât ve fiilen izhâr eylediği mu'cizât ile şehâdet eder مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ **ki, Muhammed, Allah'ın Resûlüdür.** Binaenaleyh O'na olan va'dlerini fiiliyyat ile tahakkuk ettirerek isbat edecek olan da, O'dur. Allah'ın bu şehadetine karşı «Muhammed Resûlullah» demek istemeyen kâfirler, hakikatte kendileri zarar etmiş olurlar. وَالَّذِينَ مَعَهُ **onunla beraber olanlar da** أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ **kâfirlere karşı çok çetin, çok şiddetlidirler,** onların küfürlerine karşı za'f, yılgınlık göstermez, sert ve kuvvetli davranırlar. Onun için sulh müzâkeresi esnâsında kâfirlerin sözlerine karşı galeyana gelmişlerdi. Fakat رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ **kendi aralarında çok rahîmdirler.** Birbirlerine çok yumuşak, çok nâzik, merhametli hareket ederler. Onun için aralarında kelime-i hakk üzerinde toplanmaları da kolay olur. تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا **Onları hep rükû, sücûd halinde görürsün.** O kadar çok namaz kılarlar, öyle itaatkâr ve âbiddirler. يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا **Allah'dan hep fadl-ü rıdvan isterler.** Daha ziyade sevab ve rızasını taleb ederler, öyle çalışırlar ve daima Allah'ın rızasına doğru terakkiyi düşünürler. سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ **Sîmâları secde eserinden yüzlerindedir.** Allah için halisâne secde edip durdukları yüzlerinin salâh ile parlıyan nurânîliğinden bellidir. Bir hadîs-i şerifte vârid olmuştur ki: مَنْ كَثُرَتْ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهُهُ بِالنَّهَارِ ***«Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü güzel olur.»*** (İbni Mace: ikamet-174) Ebusuud, Tefsirinde, der ki: «Çok secde etmekten hâsıl olan eser-

dir. Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem'den rivâyet olunan: لَا تُعَلِّبُوا صُوَرَكُمْ Yâni «*Suratlarınızı sertleştirmeyiniz, sertlikle damgalamayınız*» (İbnü'l-Esir: En-Nihayefi garibü'l-Hadis-3/286) hadîs-i Nebevîsi ile vârid olan nehiy alınlarını yere sürterek o sîmâları husûle getirmeğe çalışanlar hakkındadır ki, o sırf riyâ ve nifaktır. Burada kelâm ise, sırf Allah için secde eden halîs, muhlîs secdekâr olanların vecihlerinde hâsıl olan eserdir.» Mücâhid'den rivâyet olunduğuna göre, İbn Abbas demiştir ki: سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ «O göreceğiniz eser değil ve lâkin İslâm sîmâsı, seciyyesi, tavrı, huşûu, tevazûudur. Bâzı Müfessirîn de bunu dünyadaka secdelerinden, namazlarından Kıyamet günü yüzlerinde hâsıl olacak nûr diye rivâyet etmişlerdir. تَعْرِفُ فِى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ("*Yüzlerinde naîmin revnakını tanırsın.*" Mütaffin-83/24) يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ ("*O birtakım yüzlerin ağaracağı...*" Âl-i İmran-3/106) Kabîlinden demek olur. ذَلِكَ O, zikrolunan vasıf, مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ onların Tevrat'taki meselleridir. Tevrat'ta mesel olarak zikrolunan acîb sıfatlarıdır. وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ İncil'deki meseleri de şudur: كَزَرْعٍ Bir ekin gibi ki, اَخْرَجَ شَطْـَٔهُ filizini çıkarmış, yâni çimi sürgününü yarmış, çatallanmış, فَاٰزَرَهُ derken onu kuvvetlendirmiş, başak çıkarmağa başlamış, فَاسْتَغْلَظَ derken kalınlaşmış, فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ derken sakları üzere bir düzeye dizilmiş. Saklarında za'f yok, yatık değil, dik ve düzgün, öyle güzel bir terbiye ile muntazam bir siyâk üzere yetişmiş, öyle düzgün, öyle dolgun, öyle feyizli, يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ öyle ki, ekincilerin hoşuna gider. Hars erbabı ve ta'lîmü terbiye üstâdları onları gördükçe imrenir. İşte Resûlullah ve Ashabı, böyle hoş, mükemmel, muntazam güzel bir ekin gibi yetiştirilmiş bir ordudur. Burada Resulullah'ın feyz-ı ahlâkı ve ta'lîmü terbiyesi ile ümmetine ruhan ve cismen verilen hayatî nizam ve neş'enin bir ifâdesi ve Mekke fâtihlerinin bir geçit resmi vardır. Katâde ve Dahhâk'den rivâyet olunan tefsîre göre: «Bu tasvir, ümmet-i Muhammed'in İncil'de zikrolunan meselleridir. İncil'de bir kavim çıkacak ki, ekin yetişir gibi yetişecekler. Onların içinden de bir kavim çıkacak emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker yapacaklar diye yazılmış olduğu da nakledilmiştir. Lâkin diğer bir kısım Müfessirîne göre: «وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ» «وَمَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ» Üzerine ma'tuf olarak yukarının kaydıdır. ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ «Bu, onların Tevrat'taki meselleri, İncil'deki meselleri de.» demektir. كَزَرْعٍ taraf-ı İlâhî'den yeni bir temsildir. Sahib-i Keşşaf, şöyle der: «Bu bir meseldir ki, Allah Teâlâ bunu, millet-i İslâm'ın başlayışı ve suret-i terakkîsi hakkında darb buyurmuştur. Çünkü Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, yalnız olarak kıyam etti. Sonra Allah Teâlâ, O'nu ekinin ilk çimi ondan doğarak etrafını saran filizlerle katlanıp kuvvetlendiği gibi maiyyeti ile takviye buyurdu. Zira bunu

---

Revnak: Parlaklık, güzellik.

zâhiri zer'i, Peygamber, şat'i Ashabı'dır. Şu halde yalnız Ashabın değil, Peygamber'le beraber Ashabı'nın bir temsîli olmuş olur. Bunların ne için böyle yetiştirildiğine gelince: لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ **Onlarla küffârı gayzlandırmak için,** yetiştirilmişlerdir. Yâhud maba'dine merbut olarak, onlarla kâfirleri öfkelendirmek için وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا **Allah onlardan iman edip salih ameller işleyenlere biri mağfiret ve büyük bir ecir va'd buyurmuştur.** Buradaki, مِنْهُمْ zamîrini müfessirlerden çoğu öbür zamirler gibi وَالَّذِينَ مَعَهُ 'ye göndermişler ve مِنْ beyâniyye olduğunu söylemişlerdir ki, hepsinin, الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **"iman edip salih ameller işleyenlere"** vasfiyle muttasıf olduğunu ifâde etmiş olur. Bu surette مِنْ teb'îziyye olamaz.

Fakat İbn Cerîr, işbu مِنْهُمْ zamirinin, شَطْأَهُ mânâsına râci' olduğunu beyân etmiştir. Yâni o zer'in çıkardığı filizlerden iman edip Allah ve Resûlü'nü tasdîk eyleyip de Allah'ın emrettiği güzel amelleri işleyen kimselere mağfiret ve ecr-i azîm va'd buyurdu demek olur ki, bunlar, İslâm'a dâhil olanlardır. Yukarıda وَالَّذِينَ مَعَهُ diye sıfatları beyân olunan cemaatten sonra Kıyamete kadar Dîn-i Muhammedî'ye dahil olacak olanların hepsi murad olunduğu için burada filiz zamiri cemi'lenmiştir.»

Bizce bu mânâ, öbüründen daha güzeldir. Mamafih bu sûrette bu مِنْهُمْ zamîrinin küffâra ircâ' edilmesi, gayz ta'lîline daha, muvafık olacağı kanaatindeyiz. Yâni Allah Teâlâ, Resulü'nün maiyyetindeki Ashabı ile küffara gayz vermek için onlardan, o kâfirler bu sûretle imana da'vet buyurdu. Şübhe yok ki, kâfirleri bu suretle imana da'vet hamiyyet-i cahiliyyelerine dokunur, kızdırır. Nitekim oğlu Ebu Cendel'in imâna gelmesi, babası Süheyl'i ne kadar kızdırmıştı. Bu vech ile burada, hem Ashaba gayz edenlerin küffâr oldukları anlatılmış, hem Ebu Cendel ve Ebu Nasîr vak'aları gibi küffarı kızdıran vukûâta işâret edilmiş olduğu gibi, istikbalin futûhâtı ile İslâm'a dâhil olup güzel hizmet edeceklerin mağfiret ve ecr-ü mesûbâtı dahi ayrıca anlatılmış oluyor.

İşte Allah Teâlâ, Peygamberi'ne evvel ve âhiri mağfiret ve ni'met olan bu Sûre ile böyle mübîn böyle parlak ve şümûllü bir fetih, te'mîn buyurmuştur. Bu sûretle Sûre-i Feth'in âhiri bilhassa terbiye ve intizâmın ehemmiyyetini iş'âr ettiği için bunun üzerine dahilî terbiye ve ıslahâtın istikmâli zımnında Sûre-i Hucûrât başlayacaktır.

Merbut: Bağlı. **Zer':** Tohumu ekme, yetişmiş ekin. **Şat':** Yerden yeni çıkan taze ekin yaprağı. **Mesûbât:** Mükafatlar.

HUCURAT SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 18

Hucûrât Sûresi, Medenî'dir. Yalnız يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ (*"Ey o bütün insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık..."* Hucurat-49/13) âyetinin Mekkî olması hakkında İbn Abbas'dan bir rivâyet de vardır.

Âyetleri : On sekizdir.

Kelimeleri : Üç yüz kırk üçtür.

Harfleri : Bin dört yüz yetmiş altıdır.

Fasılası : م ، ن harfleridir.

Sûre-i Feth'in âhiri, Peygamber'in maiyyetindeki Ashab'ın ahlâk ve terbiyesiyle yetişecek Mü'minlerin İstikballerine müntehî olmuştu. bu Sûre de, Mü'minlerin salâhını artıracak olan tehziblerine teallûk etmekte ve Allah ve Resûlü'ne karşı teşrîfât ta'lîmiyle başlamaktadır. Evvelki Sûre, mü'minlerle kâfirler arasında haricî işlere teallûk eden irşâdâtı da ihtivâ ettiği halde bu Sûre, yalnız Mü'minler arasında dahilî nokta-i nazardan ta'lîmat ve tanzîmatı nâtıktır. Onun için evvelkilerde küffâr ile kıtâl mevzû-ı bahsolduğu halde bunda bügat ile kıtâl zikredilmiştir. Hâsılı bu Sûre, bize sevkiyle bilhassa şunu gösteriyor ki, herhangi bir fetihten sonra en evvel dikkat edilmesi lâzım gelen cihet dahilî ıslahata dikkat etmek ve fetholunan yeni kavmlerin feyz-ı İslâm'dan müstefîd olmaları için itâat ve terbiyelerine i'tinâ eylemek kaziyyeleridir. Onun için buyuruluyor ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا
اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ
لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ
يَغُضُّونَ اَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ
قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٣﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَٓاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾
وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ
فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُص۪يبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِم۪ينَ ﴿٦﴾
وَاعْلَمُٓوا اَنَّ ف۪يكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُط۪يعُكُمْ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْا۪يمَانَ وَزَيَّنَهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ
اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾
فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٨﴾ وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ
مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى

الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِۚ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا

بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُواۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٩﴾

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ

تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey o bütün iman edenler, Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin ve Allah'dan korkun. Çünkü Allah, işitir, bilir.

2- Ey o bütün iman edenler, seslerinizi Peygamber'in sesinden üstün kaldırmayın ve O'na birbirinize bağırır gibi iri söylemeyin. Haberiniz olmadan amelleriniz hiçe iniverir.

3- Her halde Resûlüllah'ın yanında seslerini kısanlar, onlar, o kimselerdir ki, Allah kalblerini takvâ için imtihan etmiştir. Onlara, hem bir mağfiret, hem de büyük bir ecir vardır.

4- Hücrelerin arkasından sana ünleyenler, her halde ekserisi aklı ermeyenlerdir.

5- Eğer onlar, sen kendilerine çıkıncıya kadar sabretselerdi elbette haklarında hayırlı olurdu. Bununla beraber Allah, gafurdur, rahîmdir.

6- Ey o bütün iman edenler, eğer size bir fâsık bir haberle gelirse onu tahkîk edin ki, cehaletle bir kavme sataşırsınız da yaptığınıza peşiman olursunuz.

7-8- Hem biliniz ki, içinizde Allah'ın Resûlü var. Eğer O, bir çok işlerde size itâat eder olsa haliniz yaman olurdu ve lâkin Allah size imanı sevdirdi ve küfrü, füsûku, isyanı nazarınızda kerîh kıldı. İşte onlardır ki, Allah'ın fadl-u ni'metiyle rüşde ermişlerdir ve Allah, alîmdir, hakîmdir.

9- Ve eğer Mü'minlerden iki tâife çarpışırlarsa, hemen aralarını bulun, barıştırın. Şayed biri diğerine karşı bağyediyorsa o vakit bagî olana Allah'ın emrine rücûu' edinciye kadar kıtâl edin. Eğer rücu' ederse yine adaletle beyinlerini sulh edin ve hep insaflı olur. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever.

10- Mü'minler, ancak kardeştirler. Onun için iki kardeşinizin aralarını

düzeltin ve Allah'dan korkun ki, rahmete şâyân olasınız.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا **Ey o bütün iman edenler.** Hitabın böyle nidâ ile başlaması muhâtablara gelecek sözün ehemmiyyetini ve dikkat-ü i'tina ile dinlenmesi lüzûmunu ihtârdır. İman vasfiyle tavsîf de neşât vermek ve imanın o söylenecek sözü muhâfazaya sâik ve ihtilâle mâni' olduğunu bütün o vasfı hâiz olanları i'lân eylemektir. Yâni ey iman şerefiyle bahtiyâr olan kimseler, haberiniz olsun bütün sizlere o imanın dikkat ve i'tina ile dinleyip tutmayı iktiza ettiği ehemmiyyetli bir tebliğ yapılıyor şöyle ki: لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Allah ve Resulü'nün önüne geçmeyin, geçirtmeyin.** takdîminden nehyi hâzırdır.

TAKDİM: Esas i'tibariyle müteaddidir. Bir şeyi diğerinin üzerine geçirmek demektir ki, ekseriya ikinci mef'ulüne عَلَى ile teaddi eder. Burada ise, hiç mef'uli bih yok. Onun için bunda iki vecih vardır. Birisi, herhangi bir mef'ule teallûkundan kat-i nazarla lâzım menzilesinde nefs-i fiili kasdetmektir ki, Allah'ın ve Resülü'nün önünde takdîm denilen fiili aslâ yapmayın. Şunu veya bunu takdîm diye düşünmek şöyle dursun takdîm namı verilebilecek hiç bir fiil yapmayın demektir. İkincisi de, mefulün ta'mîm için hazfedilmiş olmasıdır ki, hangi mef'ul takdîr edilse tercih bilâ müreccih olmak lâzım geleceğinden hazfolunur. Hiçbir şeyi, hiç bir emri, ne kendinizi, ne başkasını asla takdîm etmeyiniz demek olur. Evvelkisi, nefs-î fiili nahyetmek i'tibariyle makamın hakkına daha muvâfık, ikincisi ise, isti'mâli daha çok ve umumda daha sarîh olmak i'tibariyle daha zâhir görülmüştür. Bu kelâmda iki mecaz olduğu ihtâr olunur: Birisi, بَيْنَ يَدَيْ ta'bîrinde mecâz-ı mürseldir. Zira bunun hakıkati iki el arası demektir. Fakat örfte bundan mücâveret alâkasiyle sağ ve sol semtten iki cihetin müvâzâti dolayısiyle mülahaza olunan ön mânâsına kullanıldığı gibi burada Allah ve Resûlü'nün önüne takdîm veya tekaddüm de istiare-i temsîliyyedir. Ki, Allah ve Resûlü'nün emr-ü hükmünü gözetmeden hiç bir emri kestirip atmayın demek olup Kitab ve Sünnet'in ahkâmını nazar-ı i'tibara almaksızın acele veya istibdâd ile bir işe ikdâm etmekten nehiydir. Bir de, قَدَّمَ fiili تَقَدَّمَ mânasına lâzım olur. Nitekim askerin pişdarına mukaddime denilir ki, mütekaddime, öne geçen demektir. Burada, bu mânâdan olarak Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin diye de tefsir edilmiştir. Bunda mef'uli fih olan, بَيْنَ mef'uli bih çeşnisini almak i'tibariyle de müteaddi neş'esi verebiliyor. Ancak bunda, yalnız kendiniz geçmeyin demek olur. Diğerini geçirmemek için de bir emir bi'l-maruf ve nehiy anı'l-münker vazîfesi teveccüh edebileceğini ifâde etmez. Meğer ki, işâret ettiğimiz vech ile geçmeyin ve geçirmeyin diye tasrîh edilsin. Fakat bu dam, evvelki ta'diye mânâsından çıkabilecektir. Bâzı müfessirîn de demişlerdir ki, bura-

da aslı mânâ Resûlullah'ın önüne geçmeyin demektir. İsmullah'ın zikri mücerred ta'zîm ve Resûlü'nün nezd-ı İlâhî'de celâleti kadrini ve ziyâde ihtisasını bildirmek içindir. Nitekim bundan sonraki âyetler, yalnız Peygamber hakkındadır.

Buna göre mânâ şu olur: Allah'ın Resûlü'nün önüne geçmeyin. Çünkü O'nun Allah'a ziyâde ihtisâsı vardır. O hep Allah'ın huzûrundadır. O'nun önüne geçmek, Allah'ın huzûrunda cür'etkârlıkta bulunmaktır.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlünde birkaç rivâyet vardır:

1) Bûhârî'nin Abdullah ibn Zübeyr'den bir rivâyetine göre: «Benî Temîm'den Resûlullah'a bir hey'et gelmişti. Hazret-i Ebu Bekir radıyallahü anh: «Ka'ka' ibn Ma'bed'i onlara emîr yap» dedi. Hazret-i Ömer radıyallahü anh de: Akra' ibn Hâbis'i emîr yap» dedi. Ebu Bekir: «Sırf bana muhâlefet etmek istedin» dedi. Ömer de: «Hayır, sana muhâlefet etmek istemedim» dedi. Münâkaşa ettiler, sesleri yükseldi. Bundan dolayı, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ «Allah'ın ve Rasülü'nün önüne geçmeyin» nâzil oldu.» Fakat yine Bûhârî'nin ve sâirlerinin rivâyetlerine göre bu münâkaşa, bundan sonraki âyetin nüzûlüne sebeb olmuştur.

2) Abd ibn Humey'din ve İbn Cerîr'in ve İbn Münzir'in Hasen'den rivâyetlerine göre bâzı kimseler, Kurban Bayramı günü Resûlullah'dan evvel kurban kesmişlerdi. Aleyhissalatü vesselam, onlara iâdesini emir buyurdu. Bu âyet, nâzil oldu. Keşşaf'ın nakline göre, Bayram namazından evvel kesmişlerdi, bu âyet nâzil oldu. Resûlullah da, onlara diğer bir kurban keserek iâde etmelerini emir buyurdu.

3) İbn Cerîr'in, Katâde'den rivâyetine göre birtakım kimseler, şunun hakkında şöyle nâzil olsa idi, şöyle şöyle olurdu diye söyleniyorlardı bu, nâzil oldu.

4) Âlusî'nin kaydettiğine göre Hasen'den şu da mervîdir ki, Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem, Medîne'de istikrâr edince kendisine âfâktan vüfud (sifâret hey'etleri) geliyor, pek çok mes'eleler soruyorlar, çok söylüyorlardı. Resûlullah, başlamadan mes'eleye başlamaktan nehyolundular. Ebu Hayyan, «Bahir»'de der ki: Resûlullah'a bir kavim geldiği vakit, nasıl selâm vereceklerini öğretmek üzere Ebu Bekir onlara bir adam gönderir ve Resûlullah'ın huzurunda sekînet ve vakar üzere bulunmalarını emrederdi. Bâzıları tekaddümü, hususî misâllerle tefsîr etmişlerse de âyetten zâhir olan gerek kavil ve gerek fiil hepsine umûmî olmasıdır. Resûlullah'ın meclisinde bir mes'ele cereyân ettiği vakit O'ndan evvel cevaba kalkışmamaları dâhil olduğu gibi yolda giderken bir izin ve işâret veya hacet olmaksızın önünde yürümemeleri ve sofrada O'ndan

evvel yemeğe başlamamaları dahi dâhil olur ki, buna Usulde, umûmi mecâz, yâhud beyânda kinâye ta'bir olunur. Hakikatı irâdeye mâni' olmaz. Namazda hiçbir vech ile İmam'ın önüne geçmenin câiz olmamasındaki mânâ da budur. Resulullah'ın huzûrunda birisi İmam edilip namaz kılınacak olsa, O'nun izni olmaksızın sahih olmaz. Bu sûretle bu âyetten, her şeyde şer'a ittibâ' lüzûmuna ihticâc olunur. İşte bu âyet, Resûlullah'ın teşrîfâtına teallûk eden böyle bir aslı küllîdir ki, bundan sonraki âyetin mantûku dahi bunun mazmununda dâhildir. Bâzıları bununla kıyasın aleyhine de istidlâl etmek istemişlerse de kıyâs, Allah ve Resûlü'nün hükmüne tekaddüm değil, ittiba' için mânâ teharrîsidir. Evet hiçbir vech ile Allah ve Resûlü'nün önüne geçmek mânâsı bulunan hiç bir saygısızlık yapmayın وَاتَّقُوا اللّٰهَ ve **Allah'dan korkun.** Gerek yapacağınız ve gerek çekineceğiniz her husûsta, her kavlü fiilde ve binâenaleyh bil'hassa bu babda ileri gitmekte Allah'ın gadabından korkup emrine korunun. اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ **Çünkü Allah, semîdir, alîmdir.** Binâenaleyh bütün söylediklerinizi işitir, yaptıklarınızı bilir, ona göre ceza verir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **«Ey o bütün iman edenler!»** Nida yeni geçmişken iâdesi, bunun da aynî i'tina ile dinlenmesi lüzûmuna tenbîhtir. Evvelkinde nefs-î kavil ve fiilde ileri gitmek nehyolunduğu gibi bunda da kavlin keyfiyyetinde, yâni söyleyişte aşırı gitmek nehyolunuyor. Şöyle ki: لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ **Seslerinizi Peygamber'in sesi fevkinde kaldırmayın,** yâni seslerinizi Peygamber'in sesinin vardığı hadden ileri geçirmeyin. وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ **Ve O'na söz söylerken biribirinize bağırdığınız gibi iri sesle söylemeyin,** akran gibi de konuşmayın. Yâni evvelkisi ileri gitmeyi nehyediyor, bu cümle de müsavatı nehyediyor. Rivâyet olunur ki, bu âyet nâzil olunca Hazret-i Ebu Bekir radıyallahü anh: «Ya Resulullah, vallahi ben, bundan sonra Allah'a kavuşuncaya kadar sana gizli veya gizli gibi konuşurum.» Hazret-i Ömer radıyallahü anh de, Peygamber'e öyle yavaş konuşur olmuştu ki, istifhâm buyurmayınca işittirmezdi. اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ **Zira amelleriniz habtolur, hiçe gider ve haberiniz olmaz.** Çünkü Peygamber'e hürmetsizliğe ve ezâya bâis olabilen şeyler küfre varabilir. Küfr ise, a'mal-i habteder. وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْا۪يمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ (*"...Ve her kim şeriatın ahkamını tanımazsa her halde bütün işlediği hederdir ve ahirette o, husrânda kalanlardandır."* Mâide-5/5) Burada, وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ **"Haberiniz olmadan"** kaydiyle şuurun nefyinden şu anlaşılır ki, bu nehyolunan ref' ve cehirden murad, yalnız istihfâf ve saygısızlık kasdiyle olanlar değildir. Çünkü o mü'minlerden sudûru melhûz olmayan sarih küfürdür. Fakat sarih küfür olma-

---

Teharri: İncelemek.

makla beraber dolayısiyle ona varan küfür mazinnesi olan haller de vardır. Bâzı fiiller vardır ki, küfür kasdiyle yapılmasalar bile küfür tehlikesini hâiz olurlar. Peygamber'e ezâ, bu kabîldendir. Bûhârî ve Müslim, Enes radıyallahü anh'dan rivâyet etmişlerdir ki, bu âyet nâzil olunca Sâbit ibn Kays radıyallahü anh, evinde oturmuş: «Ben ehl-i nârdanım» diyerek kendini habseylemişti. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, Sa'd ibn Muaz'a: «Ya Aba Amir, Sâbit ne halde, rahatsız mı?» diye suâl buyurdu. Sa'd: «O, benim komşumdur, rahatsızlığını bilmiyorum» dedi ve gitti sordu. Sâbit dedi ki: «Bu âyet indirildi. Halbuki bilirsiniz ben, sizin en yüksek seslinizim. Demek ki, ben, ehl-i nârdanım» dedi. Sa'd, bunu Peygamber'e söyledi. Resulullah: *«Hayır, O, ehli cennettendir.»*i buyurdu. Diğer bir rivâyette de Resulullah, haber gönderip getirtti, suâl buyurdu. «Ya Resulallah, dedi, Allah Teâlâ sana bu âyeti indirdi. Benim ise, sesim kuvvetli. Korkarım ki, amelim habt ola.» Aleyhissalâtü vesselâm, buyurdu ki: *«Hayır, sen, hayr ile yaşayacak ve hayır ile öleceksin.»* Taberânî ve Hâkim'in rivâyetlerine göre Resulullah, O'na: *«Razı olmaz mısın hamîden yaşayasın, şehîden katlolunasın ve cennete giresin?»* buyurdu. O da: «Râzıyım ve artık sesimi Peygamber'in sesinden üstün kaldırmam» dedi.

Terhîb'den sonra imtisâle tergib için buyuruluyor ki: إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ O kimseler ki, Resûlullah'ın yanında seslerini kısarlar. Nehye muhâlefetten sakınarak ve edebe riâyet ederek seslerini indirir, pesten alırlar. أُولٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى **Şübhesiz onlar, o kimselerdir ki, Allah Teâlâ, onların kalblerini takvâ için imtihan etmiştir.** Sûre-i Fetih'de geçtiği üzere onlara, kelime-i takvâyı iltizam buyurup türlü mihnetlerle tecrübe sahasında takvâya alıştırmış, takvâlarını bittecrübe meydana çıkarmıştır. لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ **«...onlara hem bir mağfiret, hem de büyük bir ecir vardır.»** إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ **Şübhesiz ki, sana hücrelerin girisinden bağıranlar,** arkasından veya önünden çağıranlar.

HÜCRE: Etrafı çevirilerek içine girilmekten men'olunan arz kıt'asıdır. Hücûrâttan murad, Resûlullah'ın hane-i saadetinin odalarıdır ki, her biri zevcelerinden birine âid olmak üzere dokuz oda idi. Alûsî, şöyle kayd eder: «İbn Sa'd'ın Ata-i Hurasânî'den tahrîcine göre, hurma dallarından ahşab idi ve kapılarının üzerinde siyah kıldan çullar vardı. Bûhârî, Edeb'de ve İbn Ebi'd-Dünya ve Beyhakî, Davud ibn Kayis'ten şöyle tahrîc etmişlerdi ki: Hucûrâtı gördüm. «Cerîd-i nahıl»'den olup haricinden kıl çullarla örtülmüş idi. Hücrenin kapısından Beyt'in kapısına kadar Beyt'in arzını altı yâhud yedi zira' zannederim ve iç beyti on zira'

Mazinne: Tehlike

tahmin ediyorum. İrtifâı da yedi ile sekiz arası sanırım demiştir. Hasen-i Basrî'den de tahrîc etmişlerdir ki: Hazret-i Osman'ın hilâfetinde Ezvâc-ı Peygamberî'nin evlerine girerdim. Tavanlarına elimle yetişirdim. Abdülmelik'in oğlu Velîd zamanında O'nun emriyle Resûlullah'ın Mescidi'ne ilhâk edildi ve bundan dolayı nâs ağladı ve o gün Said İbni'l-Museyyeb şöyle dedi: Vallahi, arzu ederdim ki, alâ haliha bıraksalar da Medîne ahalisinden birtakım kimseler neşveyab olsalar ve ehl-i âfak da gelip Resûlullah'ın hayatında ne ile iktifa buyurduğunu görseler de zühd dersi alsalardı.»

Ehl-i Siyerin çoğu bu bağıranları, Benî Temîm'den olmak üzere zikretmişlerdir. Şöyle ki: Beni Temim'den yetmiş veya seksen kişi kadar bir vefd, bir hey'et gelmişti. İçlerinde Zibrikan ibn Bedr, Utarîd ibn Hacib ibn Zurare ve Kays ibn Asım ve Kays ibn Haris ve Amr ibn Ehtem ve Akra' ibn Habis vardı. Ebu Hayyan'ın, «Bahir»'de zikrine göre bunlar, gelmişler, öğle sıcağında mescide girmişlerdi. Resûlullah henüz uyuyordu. «Ya Muhammed, bize çık» diye bağırdılar. Bunun üzerine uyandı ve çıktı, Akra' ibn Habis: «Ya Muhammed, benim medhim zeyn, zemmim şeyndir» dedi. Resûlullah: «Veyl sana, öyle olan Allah Teâlâ'dır buyurdu. Derken nâs mescide toplandı. Bunlar: «Benî Temîm hatibimizle, şâirimizle sana müşâare ve mufâhare edeceğiz» dediler. Peygamber sallallahü aleyhi vesellem: «Ben, şiir ile ba'solunmadım, mufâhare ile de emrolunmadım. Velâkin haydın bakalım» buyurdu. Zibrikan, içlerinden bir gence: «Haydi, kavminin fezâilinden intihâb et, söyle» dedi. Bir genç kalktı: الحَمْدُ لله الذى جعلنا خَيْرَ خَلْقِه وآتانا اموالا ... (*"Bizi yaratılmışların hayırlısı kılan ve bize mallar veren Allah'a Hamdolsun."*) bir hutbe irad etti. Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, Sâbit ibn Kays ibn Şemmas'e (ki, katıbi idi) «Kalk, cevab ver» buyurdu. Sâbit de: ... الحَمْدُ لله احْمَدُهُ واَسْتَعِينُهُ وأومِنُ بِهِ (*"Hamd Allah'adır. Ben O'na hamdediyor, O'ndan yardım istiyor ve O'na inanıyorum."*) bir hutbe ile cevab verdi. Zibrikan, diğer bir gence: «Kalk, kavminin fadlını anlatacak birkaç beyt söyle» dedi:

نَحْنُ الكِرَامُ فَلاَ حَيٌّ يُعَادِلُنَا — فِينَا الرُّؤُسُ وَفِينَا يُقْسَمُ الرُّبُعُ

وَنُطْعِمُ النَّفْسَ عِنْدَ القَحْطِ كُلَّهُمْ — مِنَ السَّدِيفِ اِذَا لَمْ يُؤْنَسِ القَزَعُ

اِذَا اَبَيْنَا فَلاَ يَأْبَى لَنَا اَحَدٌ — اِنَّا كَذَلِكَ عِنْدَ الفَخْرِ نَرْتَفِعُ

dedi. Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, Hassan ibn Sâbit'i çağırdı. Hassan: «Söylediğini bana tekrar et» dedi. Dinledi, şöyle cevab verdi:

Zeyn: Güzel. Şeyn: Kötü. Müşaare: Karşılıklı şiir söylemek. Mufahare: Öğünme. İntihab: Seçme.

اِنَّ الذَّوَائِبَ مِنْ فِهْرٍ وَاِخْوَتِهِمْ قَدْ شَرَعُوا سُنَّةً لِلنَّاسِ تُتَّبَعُ
يَرْضَى بِهَا كُلُّ مَنْ كَانَتْ سَرِيرَتُهُ تَقْوَى الْاِلٰهِ فَكُلُّ الْخَيْرِ يُطَّلَعُ

Daha bâzı beyitlerden sonra Hassan, şunları da söyledi:

نَصَرْنَا رَسُولَ اللّٰهِ وَالدّٖينَ عَنْوَةً عَلٰى رَغْمِ عَابٍ مِنْ مَعَدٍّ وَحَاضِرِ
بِضَرْبٍ كَاِيزَاعِ الْمَخَاضِ مُشَاشَةً وَطَعْنٍ كَاَفْوَاهِ اللِّقَاحِ الصَّوَادِرِ
وَسَلْ اُحُدًا يَوْمَ اسْتَقَلَّتْ جُمُوعُهُمْ بِضَرْبٍ لَنَا مِثْلِ اللُّيُوثِ الْخَوَادِرِ
اَلَسْنَا نَخُوضُ الْمَوْتَ فِى حَوْمَةِ الْوَغَا اِذَا طَابَ وِرْدُ الْمَوْتِ بَيْنَ الْعَسَاكِرِ
لِنَضْرِبَ هَامًا بِالذِّرَاعَيْنِ نَنْتَمِى اِلٰى حَسَبٍ مِنْ جِذْمِ غَسَّانَ زَاهِرِ
فَلَوْلَا حَيَاءُ اللّٰهِ قُلْنَا تَكَرُّمًا عَلَى النَّاسِ بِالْحَقَّيْنِ هَلْ مِنْ مُنَافِرِ
فَاَحْيَاؤُنَا مِنْ خَيْرِ مَنْ وَطِئَ الْحَصَا وَاَمْوَاتُنَا مِنْ خَيْرِ اَهْلِ الْمَقَابِرِ

Bunun üzerine Akra' ibn Hâbis, kalkmış: «Vallahi, ben, bir iş için geldim ve bir şiir söyledim, onu dinleteceğim» demiş ve şunu söylemiş:

اَتَيْنَاكَ كَيْمَا يَعْرِفُ النَّاسُ فَضْلَنَا اِذَا خَالَفُونَا عِنْدَ ذِكْرِ الْمَكَارِمِ
وَاِنَّا رُؤُسُ النَّاسِ فِى كُلِّ غَارَةٍ تَكُونُ بِنَجْدٍ اَوْ بِاَرْضِ التَّهَائِمِ
وَاِنَّ لَنَا الْمِرْبَاعَ فِى كُلِّ مَعْشَرٍ وَاَنْ لَيْسَ فِى اَرْضِ الْحِجَازِ كَدَارِمِ

Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, Hassan'a: *«Kalk, cevab ver»* buyurdu. Hassan radıyallahü anh da, dedi ki:

بَنِى دَارِمٍ لَا تَفْخَرُوا اِنَّ فَخْرَكُمْ يَصِيرُ وَبَالًا عِنْدَ ذِكْرِ الْمَكَارِمِ
هَبِلْتُمْ عَلَيْنَا تَفْخَرُونَ وَاَنْتُمْ لَنَا خَوَلٌ مِنْ بَيْنِ ظِئْرٍ وَخَادِمِ

Bu noktada Aleyhissalâtü vesselâm: لَقَدْ كُنْتَ يَا اَخَا دَارِمٍ غَنِيًّا اَنْ يُذْكَرَ مِنْكَ مَا ظَنَنْتَ اَنَّ النَّاسَ قَدْ نَسُوهُ [1] buyurdu ve Peygamber'in bu kelâmı onlara, Hassan'ın söylediklerinin hepsinden daha ziyâde müessir geldi. Hassan, şiirini şöyle bitirdi:

فَاِنْ كُنْتُمْ جِئْتُمْ لِحَقْنِ دِمَائِكُمْ وَاَمْوَالِكُمْ اَنْ تُقْسَمُوا فِى الْمَقَاسِمِ
فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ نِدًّا وَاَسْلِمُوا وَلَا تَفْخَرُوا عِنْدَ النَّبِىِّ بِدَارِمِ

---

[1] Kasem olsun ki, ey Dârimin biraderi sen, o ettiğin zannın senden anılmasından ganî idin. Yâni nene gerekti söylemesen daha iyi ederdin. Çünkü nâs onu letin ettiler, kirpi meseline çevirdiler derler hacet, kirpi demektir. Yâni her ne zaman haceti kaza etmezsek bizi kirpi yakalar. (Kenzü'l-Ummal)

وَالاَ وَرَبِّ الْبَيْتِ قَدْ مَالَتِ الْقَنَا عَلَى هَامِكُمْ بِالْمُرْهَفَاتِ الصَّوَارِمِ

Bunun üzerine Akra' ibn Hâbis: «Vallahi, bilmem bu ne iştir? Hatîbimiz söyledi, onların hatîbi daha güzel söyedi. Şairimiz söyledi, onların şairi daha şair, daha güzel söylüyor» dedi. Sonra Resûlüllah'ın huzûruna daha yakın vardı: اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللّهُ وَاَنَّكَ رَسُولُ اللّهِ **dedi. Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem de: *«O halde bundan evvel olan sana zarar vermez»* buyurdu. Sonra onlara atâ ve kisâ ile iltifat buyurdu.» İbn Hişâm, «Siyer»'inde kıssayı daha biraz farklı nakletmiş olduğunu da, Alûsî kaydeder. Bu âyetin, Beni Anber hakkında nâzil olduğunu da söylemişlerdir. Lâkin Beni Anber, Beni Temîm'den bir batn olmak hasâbiyle evvelkine muhâlif düşmez. Nitekim Kâmus'ta Anber, Temîm'den bir hayyin babasıdır der.** اَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ **Onların ekserîsi akılları ermezlerdir. Henüz dîni öğrenmemiş, edebü erkân bilmez, kaba A'rabî gürûhudur.** وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ **Ve eğer sen, onlara çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu.** Çünkü: Husn-i edeb ile Peygamber'e ta'zîm etmiş olurlardı. O da, senâ ve sevâba ve mes'ullerinin is'afına elverişli olurdu. Zira denildiğine göre Benî Anber, esîrlerine şefâat etmek üzere gelmişlerdi, yarısı ıtlak edildi, yarısına da fidye kabul olundu. وَاللّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Mamafih Allah, gafur, rahîmdir.** Tevbe ve salâh ile akıllanmağa yüz tuttukları takdirde afveder, tazyîk buyurmaz.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُوا **Ey o bütün iman edenler, bir fâsık size bir haber getirse onu tebeyyün ettirin.** Birdenbire kapılmayın da beyân isteyin, tahkîk edip anlayın, dinleyin, fisktan kaçınmayan ve yalandan da kaçınmaz. Fâsıkın mukâbili, adildir.

Fahruddin-i Razî, der ki: «Bu Sûre'de mü'minleri, mekârim-i ahlâka bir irşâd vardır. O ise, ya Allah ile veya Peygamber ile veya ebna-i cinsi ile olur. Bunlar da, iki sınıftır. Çünkü ya mü'minler yolunda gider, tâat rütbesinde dâhil veya hâric olurlar. Hâric olan fâsıktır. Mü'minler gidişinde dahil olanlar da, ya yanlarında hâzır veya gâib bulunurlar. Bu sûretle ahlak beş kısım olur:

1) Allah cânibine teallûk eder.

2) Peygamber cânibine teallûk eder.

3) Fâsıklar cânibine teallûk eder.

4) Mü'mini hâzıra,

5) Mü'mini gâibe teallûk eder. İşte bunlardan herbirine âid olmak üzere Al-

---

Atâ: İhsan, bahşiş. **Kisâ:** Halı. **İs'af:** Birisinin arzusunu kabul etmek. **Tazyik:** Daraltmak, sıkıştırmak, sıkıntı vermek.

lah Teâlâ, bu Sûrede beş kerre يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا buyurmuştur. Allah ve Resûlü'ne âid olanı beyândan sonra üçüncü olarak burada da, fâsıkların sözlerine i'timad edilmemesi lüzûmunu beyân buyuruyor. Çünkü onlar, araya fitne ilkâ etmek isterler ki, o fitne وَاِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا.... «Ve eğer Mü'minlerden iki taife çarpışırlarsa, hemen aralarını bulun, barıştırın.» beyân buyurulacaktır. Bununla beraber fâsıkın kavlini de büsbütün hiçe saymayıp tahkîk ve tebeyyünü emrolunmuştur. Demek ki, fâsık olmayıp da adl olacak olsa, yerine göre haber-i vâhid mesmû' olabilecektir. Bu âyetin nüzulüne sebeb olmak üzere şöyle rivâyet ediyorlar. Resûlullah, Velîd ibn Ukbe'yi Beni Mustalik'a vâlî ve zekât me'mûru olarak göndermişti. Onunla, onlar arasında bir kin varmış. Yaklaştığı zaman karşısına gelen suvârileri, kendisine kıtâl yapacaklar zannetmiş, korkmuş, dönmüş, Resûlullah'a varıp: «Onlar, irtidad ettiler, zekâtı men'eylediler» demişti. Resûlullah da, gadaba gelmiş ve onlara gazâ etmeyi kurmuştu. Bu âyet, bunun üzerine nâzil oldu. Bir rivâyette de, Hâlid ibn Velîd'i göndermiş. O, terassud etmiş, Ezan okuduklarını ve teheccüd dahi kıldıklarını görmüş ve zekâtlarını da O'na teslim etmişler o sûretle avdet eylemiştir. «Fâsık» ile «nebe'»'in tenkiri şüyu' içindir. Her hangi bir fâsık, her hangi bir nebe' demektir. Zira Razî'nin ihtârı vech ile ma'rızı şartta cânib-i nefîde hass olur. Nitekim haberlerde cânib-i nefîde âmm, cânib-i sübûtte hastır. اِذْ جَاءَكُمْ denilmeyip de, harfi şekkolan ile ifâde edilmesi, mü'minlerin fâsıklara aldanmayacak vech ile müteyakkız olmaları lüzûmunu ihtâr ve öyle uyanık olan mü'minlere herhangi bir fâsıkın cür'eti nâdir olacağını iş'ar nüktesini hâizdir. اَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ Çünkü bir cehâlet ile hallerini bilmeyerek bir kavmi musab kılarsınız, vurursunuz, bir musibete, bir zarara giriftâr edersiniz فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ de sonra yaptığınıza nâdim olursunuz. Çünkü haber yanlış olunca sonra berâetleri tehakkuk eder de telâfîsi kabil olmayan bir gam çekilir. İman vicdanı öyle bir haksızlığa karşı mütemadiyen sızlar. Zemahşerî der ki: «Nedem, yâni peşimanlık bir nevi' gamdır ki, vaki' olan şeyin olmamasını temenni ederek gam yemektir. Böyle bir gam ise, devamlı ve mülâzemetli olur. Zira vak'a hatıra geldikçe nedâmet yapışır.» وَاعْلَمُوا اَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ Ve biliniz ki, içinizde Allah'ın Resûlü var. Binâenaleyh Allah'dan korkun da yalan ve bâtıl söylemekten sakının. Çünkü Allah, O'na doğrusunu bildirir ve bir haber işittiğiniz vakıt da tebeyyün için O'na sorun size beyan eder. kendi re'yinizle O'nu kandırmıya çalışmayın. لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْاَمْرِ Emirde bir çoğunda size itâat eder olsa idi لَعَنِتُّمْ anete düşerdiniz, sarpa sarardınız, haliniz yaman olurdu. Çok zahmetler, felâketler çeker, helâke doğru giderdiniz. Çünkü öyle metbuun tâbi'

vaz'iyyetine düşmesi, bir ihtilâl ve işlerin tersine gitmesi demek olan bir inhilâldir.

ANET: Meşakkat ve helâk, sıkıntı ve günâh mânâlarına geldiği gibi, esasında kırılan bir kemiğin sanıldıktan sonra tekrar kırılması demektir. Buradan anlaşılıyor ki, birtakımları, o haber üzerine o kavmi vurmak fikrinde bulunmuşlardı. Emirden bir çoğu da deniliyor. Demek ki, bâzı umurda itâat mahzûrlu değildir. Belki gönüllerini celb ile hüsn-i siyaset olur. Bir de لَوْ maziye dâhil olmak lâzım gelirken, يُطِيعُكُمْ diye müzari' sıgası getirilmiştir ki, لَوْ اَطَاعَكُمْ takdirindedir. Bunda, iki mânâ vardır. Birisi, itâat eder olsa idi demek olur ki, istimrârın imtinâını ifade ederek itâatin aslı değil, istimrârı mahzûrlu olduğunu anlatır. Buna göre müstemirren olmayıp da bâzân umur-ı kesirede itaat dahi anete bâdî değilmiş gibi anlaşılır. Bundan dolayı diğer bâzı Müfessirîn maksad, tâatın istimrârının imtinâı değil, imtinâının istimrarı demek olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre mânâ, «bir çok umurda itâat hiç vâki' olmamak lâzım gelir. Ebussuud, bu iki vechi münâkaşa etmiştir, arzu eden bakabilir. Sonra Zemahşerî, işbu لَوْ يُطِيعُكُمْ cümlesinin rabtı hakkında şöyle bir izah yapmıştır. Bu cümle müste'nef bir kelâm olmaz.

Çünkü nazımda bir âhenksizliğe sebeb olur [1] ve lâkin فِيكُمْ de ki, müstetir merfu' zamirden veya bâriz mecrur zamirden hal olarak mâkabline muttasıldır. Mânâ şöyle demek olur: İçinizde Resûlullah öyle bir halette bulunuyor, yâhud öyle bir halde bulunuyorsunuz ki, onu değiştirmeniz üzerinize vâcibdir. O hal şudur: Siz, istiyorsunuz ki, O, size tâbi' imiş gibi hâdisâtta sizin re'yinize göre amel etsin. Halbuki öyle yapsa haliniz yaman olur, helâke gidersiniz.

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ Ve lâkin Allah, size imanı sevdirdi. Sevgili kıldı. Binâenaleyh iman ettiniz. Bu, gösteriyor ki, iman etmek için yalnız ma'rifet kâfî değil, bir irâde fiili olabilmek için sevmek de lâzıdır. Bu haysiyyetle dînin başı mahabbettir. Nitekim bir hadîs-i şerifte: اَلْمَرْءُ عَلٰى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ «*Kişi halîlinin, yâni sır dostunun dîni üzeredir. Onun için herbiriniz iyi bakın kime dostluk ediyor, kiminle sevişiyor.*» Buyurulması bu mânâdandır. (Ebu Davud, Edeb-12) Yine bundan dolayıdır ki: قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ ("*De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah'da sizleri sevsin ve suçlarınızı mağfiretle örtsün. Allah gafûrdur, rahîmdir.*" Âl-i İmran-3/31) buyurulmuştur. Ancak ulemâ, mahabbeti, tabiî ve aklî olmak üzere ikiye taksim

[1] Razî ve daha bir takım Müfessirîn de, bunu ihtiyar etmişlerdir. Maamafih Ebu Hayyan der ki: «İstînaf olması da beîd değildir.»

İnhilâl: Dağılma. İstimrar: Devam eden. Müstenef: Yeni başlayan.

etmişlerdir. Mahabbet-i tabiiyye, tab'a mülâyemettir. Mahabbet-i akliyye, gayede bir hayr-u menfaat idrâkinden neş'et eder ki, sıhhat için ilâcı sevmek kabîlinden gayeye nazaran tabiî, meb'dee nazaran aklî ve mecazî bir mahabbet demek olur. Binâenaleyh mebadîsi mükteseb olmak i'tibariyle O da, mükteseb addolunur. Ve bu cihetle bu şuurlu mahabbet iman ve terbiyenin iktisabı haysiyyetinde ehemmiyeti hâiz bulunur. Nitekim Hazret-i Ömer: «*Ya Resûlullâh, sen, bana iki yanım arasındaki nefsimden başka her şeyden sevgilisin*» demişti. Resûlullah: «*Ben, sana nefsinden de daha sevgili olmadıkça imanın tamam olmaz*» buyurdu. Bunun üzerine Hazret-i Ömer hemen: «*Vallahi, sen, bana iki yanım arasındaki nefsimden daha sevgilisin*», dedi. Resûlullah da: «*Şimdi ya Ömer, imanın tamam oldu*» buyurdu. İşte Hazret-i Ömer'in böyle bir lahza içinde mahabbetini artırarak kasem ile ikrar verebilmesi bu kabîldendir. Mamafih her iki takdîrde de nefsi mahabbet bir akıl işi değil, doğrudan doğru Allah Teâlâ'nın verdiği bir histir. Allah'ın sevdirmediği şeyler, düşünmekle sevilemez. Ancak Allah'ın sevdirdiği şeyler, bilinmek, düşünülmek sâyesinde akıl ile, tecrübe ile sevgi şuûruna erilebilir. İşte böyle imanın esası, bir sevgi ile alâkadar olduğu; sevgi de Allah'ın bir vergisi bulunduğu için burada buyuruluyor ki: Allah, size imanı sevdirdi, yâni o sayede Resûlullah'a iman ettiniz وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ Ve onu, o imanı kalbinizde tezyîn buyurdu. Mûcebince amel edip Peygamber'e itâat ettiniz. وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ Ve **küfrü, füsuku, isyanı size kerih, iğrenç kaldı.** Onun için onlardan sakındınız.

KÜFÜR: İmanın mukabili inkâr ile Allah'ın ni'metlerini örtmek.

FÜSÛK: Esasen huruc, yâni çıkmak demek olup bâzân dînden çıkmak mânâsına kullanılırsa da o, küfürde dâhil olduğu için burada ondan beri bir mânâ murad olunmak lâzım gelir. Bu sebeble ekseriya sıdk-u tâattan hurûc, yâni kavli ve fiili imanın muktezasına uymamak mânâsında kullanılır. Burada küfür, imana; füsûk ve isyân da imanının tezyinine mukabil demek olduğundan füsûk, yalancılık ile kavlen sıdk-u tâattan huruc, isyan da emri terk ile fiilen tâattan hurûc mânâsında olmak müreccah görülmüştür. Füsûku kebâire, isyan-ı sagâire sarfetmek istiyenler de olmuştur. Şu halde اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ da fâsık, sözü, iman istikametinde olmayan bir yalancı. Yâhud büyük günah işleyen bir günahkâr demek olur. اُولٰٓئِكَ **İşte onlar,** öyle imanı sevip Peygamber'e iman eden ve kalblerinde iman ziynetlenip mucebince amel ederek sıdk ile itaat eyleyen ve küfrü, füsuku, isyanı menfur görüp imanın istikametince sadakat ve itaatten ayrılmayan kimseler هُمُ الرَّاشِدُونَ **dir ki, ancak rüşd sahibidirler.** Hakk yolunda sarsılmadan dos-

---

Mebde: Temel, ilke. **Mebâdi:** İlkeler. **Mükteseb:** Elde edilmiş. **Müreccah:** Tercih edilen.

doğru giden zâtlardır.

RÜŞD: Hakk yolunda salâbet-ü metanet ve kemal-i isâbetle dosdoğru gitmektir. فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً **Allah'ın fadl u ni'metinden,** yâni o rüşd, yâhud hep bu zikrolunan tahbîb ve tekrîh ve rüşd Allah'ın fadl-u ni'metinden olarak cereyan etmektedir. İşbu أُولٰئِكَ هُمُ ismi işaretinde hitab, Peygamber'e işaret ve zamir حَبَّبَ إِلَيْكُمُ deki muhatablaradır. Zâhire nazaran, لَوْ يُطِيعُكُمْ **«size itaat eder olsa»** deki muhatablarda bunlarda dâhil görünüyor. Yâni Peygamber'in beyan ve ihtarı üzerine re'ylerinde ısrar etmeyip hepsi iman ve itaatla rüşd-ü kiyaset gösterdiler, füsuku isyandan sakındılar. Lâkin Zemahşerî bunları, Peygamber'i karşı re'y dermiyân etmekten sakınan ve takvâda ciddiyyetleri ile öyle bir cür'et ve cesaretten korunan ve yukarıda أُولٰئِكَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى **«...Onlar o kimselerdir ki, Allah kalblerini takvâ için imtihan etmişdir»** diye tavsîf olunan kısım olmak üzere izâh etmiş de şöyle demiştir: ... لَوْ يُطِيعُكُمْ **«size itaat eder olsa»** delâlet eder ki, mü'minlerin bâzısı Velid'in sözünü tasdik ile Beni Mustalik'ı vurmak fikrini Resûlullah'a iyi göstermek istediler. Bu ise, hata ve onların kusurlarından idi. Diğer bâzıları ise, sakınıyorlardı ve takvâda ciddiyyetleri öyle bir cesarete mâni' oluyordu ki, onlar, وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ **«Allah size imanı sevdirdi»** ile istisna kılınanlardır. Bu, إِلَى بَعْضِكُمْ demektir ve lâkin sıfatlarının o birlerinden farklı olması, «بعض» kelimesinin zikrinden mugnî kılmıştır. Bunlar, Kur'ân'ın öyle icazlarından ve lâtîf lemehatındandır ki, onları ancak havass sezebilir. Müfessirînin bâzısından bunlar, أُولٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى **«...Onlar o kimselerdir ki, Allah kalblerini takvâ için imtihan etmişdir»** buyurulanlardır diye menkûldür. أُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ **«İşte onlar ancak rüşd sahibidirler»** de, bu müstesnâlardır. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ dir. **Her şeyi bilir. Fadl-ü ni'meti de hikmetiyle verir.**

Fâsıkın sözüne kapılmanın ve Peygamberi dinlememenin neticelerinden biri olan anet ve takdime bir işâret olmak üzere buyuruluyor ki: وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا **Ve eğer mü'minlerden iki tâife vuruşurlarsa.** Rivâyetlerin hulâsasına göre: Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem, Sa'd ibn Ubâde'nin marazında ziyâretine müteveccihen giderken, Abdullah ibn Übeyy ibn Selûle de uğraması ricâ edilmiş ve bir merkebe binerek uğramıştı. Abdullah ibn Übeyy: «Merkebin kokusu bizi rahatsız etti» demiş. Mecliste hâzır bulunan Ensar'dan Abdullah ibn Revâha Hazretleri de: «Vallahi, Resûlullah'ın merkebinin kokusu senden daha hoştur» demiş. Bunun üzerine Abdullah ibn Übeyyin kavminden tarafdarları kızmış, Abdullah ibn Revâha Hazretleri'nin arkadaşları da kızmışlar. İbn

---

Salabet: Katılık **Tahbîb:** Bozmak **Tekrîh:** Çirkin göstermek **Kiyaset:** Uyanıklık **Lemehat:** Parıltılar. **Havass:** Duygular.

Revâha Hazrecî, İbn Übeyy Evsî olduklarından iki kabileden birtakım kimseler, silâhsız olarak elleriyle papuçlarıyle, sopalarla döğüşmeğe başlamışlar. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuş. Resûlullah, kıraat buyurmuş, bu suretle barışmışlar. Fakat İbn Cerîr'in ve İbn Ebî Hatim'in Süddî'den rivâyetlerine göre, Ensar'dan İmran nâmında bir zatın, «Ümmü Zeyd» namında bir zevcesi vardı. Kadın hısımlarını ziyaret etmek istemiş, zevci göndermemiş ve onlardan kimse gelmemek için de hanesinin illiyyesinde (üst katında, çardağında) habseylemişti. Kadın ailesine haber göndermiş, onun üzerine kavmı gelmiş oradan indirip götürmek istemişler, kocası da çıkmış kendi kavmından istiâne etmiş. Binaenaleyh amucasının oğulları gelip kadın ile ailesinin aralarına girmeğe çalışmışlar. Onlar da, müdafaa etmekle döğüşmüşler, bu âyet nâzil olmuş. Resûlullah, adam göndermiş, barıştırmış, tarafeyn Allah'ın emrine rücû' etmişler. Evvelkisi, birinci âyetin mazmûnuna daha yakındır. Calib-i dikkattir ki, âyette evvela, وَاِنْ طَائِفَتَانِ «eğer iki taife» diye tesniye ile başlanıldığı halde fiilde, اقْتَتَلَا denilmeyip cemi' sıygasiyle اقْتَتَلُوا «Vuruşurlarsa» buyurulmuştur ki, bu fark, tercemede gösterilemiyor. Bunun nüktesi azdan başlayan bir kıtalin bastırılmadığı takdirde tevessü' edeceğini ihtardır. Onun için فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا **derhal ikisi arasını ıslâh edin** düzeltin. Nasıhat ile ve şayed arada bir şübhe varsa onu izâle ile, olmadığı takdirde Allah'ın hükmüne da'vet ile sulh edin barıştırın. فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى **Bunun üzerine şayed birisi diğerine karşı bağy ederse.**

BAĞY: Bigayr-i hakk yükselmek istiyerek teaddî etmektir. Yâni sulh teşebbüsü yapıldığı ve şübhe varsa izâle edildiği halde birisi sulha yanaşmayıp behemehal haksızlıkla üste çıkmak sevdasını beslerse, فَقَاتِلُوا الَّتِى تَبْغِى **o vakit o bağyeden tâifeye kıtâl edin,** حَتّٰى تَفِئَ اِلٰى اَمْرِ اللّٰهِ **tâ ki, o, Allah'ın emrine rücû' edene kadar.** Allah'ın emri اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ (*"Ey o bütün iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de..."* Nisa-4/59) mucebince hükmüdür. Râzî, der ki: « تَفِئَ işaret eder ki, bu kıtâl bâğîye had gibi terk halinde de ikâme olunacak bir cezâ değildir. Rücû' edinceye kadardır, def'-i sâil kabilindendir. Onun için fie-i bağiye emre rücû' edince kıtâl haram olur. Buyuruluyor ki: فَاِنْ فَاءَتْ **Eğer rücû' ederse** فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ **o vakit de adâlet ile aralarını sulhedin,** barıştırın. Yâni mücerred mütâreke ile bırakmayın da Allah'ın şer'i mucebince haklarını gözeterek hükmedip aralarını bulun. Evvelkinde mutlak olarak فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا buyurulduğu halde, burada بِالْعَدْلِ kaydı ile takyid edilmiştir. Çünkü mukateleden sonra olduğu için bunda hayf tehlikesi maznundur.

İstiane: Yardım isteme **Fie:** Kalabalık, topluluk **Tevessü:** Genişleme

Onun için bir de mecmûuna nazaran şu vech ile te'kîd olunmuştur. وَاَقْسِطُوا **Hem (her hususta) adlü hakkaniyyet yapın. Her hakk sahibine hakktan nasîbini verin, bağiyden, zulümden sakının.** اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ **Çünkü Allah, adâlet yapanları sever.** Ebû Hayyan'ın «Bahir»'de beyanına göre, bu âyetteki, فَقَاتِلُوا ، فَاَصْلِحُوا hitabları مَنْ لَهُ الْاَمْرُ olan velâyet sahiblerinedir. Bu mânâ İbn Abbas'dan rivâyet edilmiştir. Yâni aynen vücub, hükûmet adamlarına müteveccihtir. Zira bir kıtâla müdahale ile ıslâh yapabilmek istitâatı, sırf ferdî bir istitâat olarak mülâhaza edilemez. Lakin herhangi bir sûretle ıslâh ve kıtâl şânından olanlar hakkında farz-ı kifaye olmak üzere ümmetin mecmuuna hitab olması, يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا nidasının zâhirine daha muvafıktır. Onun için bağiy tehakkuk edince ona karşı Ulu'l-emre yardım cihadda olduğu gibi, umuma teveccüh eden bir vecîbe olur. Nitekim Hâkim ve Beyhakî'nin rivâyetlerine göre, Abdullah ibn Ömer radıyallahü anhüma Hazretleri: «Ben şu fie-i bâğiyeye kıtâl etmediğimden dolayı işbu, وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اقْتَتَلُوا âyetinden nefsimde bulduğumu hiç bir şeyden bulmadım,» demiştir. Bügat hakkında kütüb-i Fıkhiyyede bahs-i mahsus vardır. اَقْسِطُوا emri gibi şu da, bütün mü'minlere umûm ifâde eder: اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ **Bütün mü'minler sırf kardeştirler.** Zira hepsi ebedî hayata sebeb olan iman esasında birleşir din kardeşidirler. فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ **Onun için iki kardeşiniz arasını düzeltin.** Gerek iki ferd, gerek iki mü'min cemâat bozuştuklarında hemen aralarını bulup barıştırın. Dînde kardeşliğin icabı budur. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Ve Allah'a korunun,** yâni bu ıslâh ve uhuvvet takva cümlesindendir. **Bozuşmaktan korunun,** mü'minlerin kendi aralarında sulhu salâh bulunmazsa, uhuvvetleri kuvvetli olmazsa küffâra karşı mücâhede edemezler. Allah'ın azabından iyi korunamazlar. **Onun için Allah'dan korkun, bozuşmayın. Bozuşursanız barışmaktan, barıştırmaktan kaçınmayın, her işinizde takvâ yolunu tutun.** لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ **Ki rahmete erdirilesiniz.**

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّۚ وَلَا تَلْمِزُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِۜ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْا۪يمَانِۚ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

Bügat: Bağilik, bağiler

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَث۪يرًا مِنَ الظَّنِّۘ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ وَلَا
تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًاۜ اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ
اَخ۪يهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾
يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُواۜ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ
خَب۪يرٌ ﴿١٣﴾ قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّاۜ قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُٓوا
اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْا۪يمَانُ ف۪ي قُلُوبِكُمْۜ وَاِنْ تُط۪يعُوا اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪
ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۜ
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِد۪ينِكُمْۜ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٦﴾
يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُواۜ قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ اِسْلَامَكُمْۚ بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ
عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْا۪يمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ
غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

Meâli-i Şerifi

11- Ey o bütün iman edenler, alay etmesin bir kavim, bir kavim ile. Belki kendilerinden daha hayırlı olurlar. Ne de birtakım kadınlar, diğer kadınlara. Belki onlardan daha hayırlı olurlar. Hem kendilerinizi ayıblamayın ve kötü lâkablarla atışmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü isimdir. Her kim de tevbe etmezse artık onlar, kendilerine zulmedenlerdir.

12- Ey o bütün iman edenler, zannın birçoğundan çekinin. Çünkü zannın bâzısı vebaldir. Tecessüs de etmeyin. Bâzınız bâzınızı gıybet de etmesin. Hiç arzu eder mi ki, biriniz kardeşinin ölü halinde etini yesin? Demek tiksindiniz! O halde Allah'a korunun. Çünkü Allah, tevvâbdır, rahîmdir.

13- Ey o bütün insanlar, Biz, sizi bir erkekle bir dişiden yarattık, hem de sizi şaâb şaâb, kabîle kabîle yaptık ki, tanışasınız. Haberiniz olsun ki, Allah yanında ekreminiz en takvâlınızdır. Herhalde Allah, alîmdir, habîrdir.

14- A'râbîler: «İman ettik» dediler. De ki: «Siz, henüz iman etmediğiz ve lâkin henüz iman kalblerinizin içine girmemiş olduğu halde İslâm'a girdik deyin ve eğer Allah'a ve Resûlüne itâat ederseniz size amellerinizden hiçbir şey eksiklemez. Çünkü Allah, gafur, rahîmdir.

15- Mü'minler, ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Resûlü'ne iman ettikten sonra şübheye düşmeyip Allah yolunda mallariyle, canlariyle mücâhede etmektedirler. İşte onlardır ki, sâdıklardır.

16- De ki: «Siz, Allah'a dindarlığınızı mı öğretiyorsunuz. Halbuki Allah, göklerdekini ve yerdekini bilir ve Allah her şeye alîmdir.

17- İslâm'a girdiklerini senin başına kakıyorlar. De ki: «İslâmınızı benim başıma kakmayın. Belki sizi imana hidâyet buyurduğundan dolayı Allah sizin başınıza kakar, eğer sâdıksanız.

18- Gôklerin, yerin gaybını Allah bilir ve Allah görür, her ne yaparsanız.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ **«Ey o bütün iman edenler! Alay etmesin bir kavim, bir kavim ile.»** Mü'minler arasında ıslâh ve ittikâ emrolunduktan sonra o uhuvvet ve salâhı haleldâr edebilecek cahilliklerden sakındırmak ve mü'minler arasında salâh ve ittikâ hissini en yüksek bir samîmiyyet ile tatbîk ettirerek mütekâbil hürmet telkîn eylemek ve bu sûretle İslâm'ın daha bir çok kavimlere yayılıp inkişâf edeceğine işâret ile o geniş uhuvveti tersîn edecek tehzîbe yükseltmek üzere bu iki âyet, ümmete ta'lîmi edeb ile huzur ve gıyabda ahlâkî bir irşâddır. Nüzulü hakkında birkaç sebeb zikrolunmuştur. Dahhak'dan

---

Tecessüs: Gizlice araştırmak

rivâyet olunduğuna göre, Beni Temîm'den bir kavim, Bilâ-i Habeşî, Hababb, Ammar, Suheyb, Ebu Zerr, Sâlim mevlâ Huzeyfe gibi zevât ile istihzâ etmişlerdi. Hazret-i Âişe radıyallahü anha'dan: Zeyneb bint Huzeymete'l-Hilâliyye'yi kısalığından dolayı eğlenmişti. Kezalik Hazret-i Âişe ile Hazret-i Hafsa, Ümmü Seleme Hazretlerini kısa diye konuşmuşlardı, İbn Abbas'dan: Hazret-i Safiyye ve bint Huyey, Resûlullah'a gelmiş: «Kadınlar bana, ey Yehûdî kızı Yehûdî diye söz atıyorlar» demiş. Resûlullah da: «Babam Harun, amcam Musa, zevcim de Muhammed neye demedin?» buyurmuştu. Şu da rivâyet olunmuştur ki: Sâbit ibn Kays, kulağında biraz ağırlık vardı. Resûlullah'ın meclisine geldiği vakit işitsin diye yer açarlardı. Bir gün gelmiş, «açılın» diye diye Resûlullah'ın yanına kadar varmıştı. Bir zata: «çekil» dedi, o, aldırmadı. «Bu kim?» dedi. O zat da: «ben Filânım» dedi. O: «Hayır, sen, Filân kadının oğlusun» diye Cahiliyyede ta'yib olunduğu bir valide söyledi. Adamcağız mahcub oldu. Bu âyet nâzil olunca Sâbit: «Bundan sonra kimseye karşı haseb ile de iftihar etmem» dedi. Bir de Ebu Cehlin oğlu İkrime müslüman olmuştu. Bâzı kimseler, O'na: «Bu, bu ümmetin Fir'avn'in oğlu» demişlerdi. Gücüne gelmiş, Resûlullah'a şikâyet eylemişti. İşte bu âyet, bu sebeble nâzil oldu. Kurtubî, demiştir ki: «Suhriyyet istihkar ve istihânet ve gülünecek vech ile ayıb ve noksana tenbîhtir. Bâzı fiilini veya kavlini hikâye ve işaret veya ima ile yâhud lakırdısına veya işine veya herhangi bir kusuruna veya suratına gülmek ile de olur .» Diğer bir ta'rife göre, bir şahsı huzûrunda gülünecek vech ile kavlen veya fiilen tahkir etmektir. «Kamus»'un ta'birince, eğlenmektir. Râzî, burada murad olan mânâya göre bunu, şöyle ta'rîf etmiştir: «Mü'min kardeşine ta'zîm ve iclâl gözü ile bakmayıp, derecesinden iskat ederek iltifât eylememektir ki, ihvânınızı hakîr görmeyin, küçültmeyin demektir. Kavim ta'bîri, aslında kâimin cem'i veya tesmiye bilmasdar kabîlinden olarak iş gören ve kendilerini müdâfaaya kıyâm edebilecek, yâni dirişebilir erkek cemâatine denir. Kavm-i Nuh ve kavm-i Fir'avn ta'birlerinde olduğu gibi kadınlara şümûlü, dolayısıyle ve bittebâ'dır. Burada erkek ve kadına ayrı ayrı ihtâr olunmak üzere kavim ve nisa diye tasrîh olunmuştur. Kavim ve nisânın tenkiri, nehîde şüyû' ve ta'mîm ifâde etmek içindir. Müfredin istigrâkı daha şümullü olduğu halde, «kavmün velânisün» diye cem'i münekker getirilmesinde de nükteler vardır. Bu evvelâ, İslâm'ın sâde ferdlere değil, bir çok kavimlere şüyû' ve intişâr edeceğini bir ihtardır. Saniyen, suhriyyet işinin muhâtarası büyük olup ona tek başına bir erkek veya kadının ikdam etmeyeceğine işarettir. Salisen, alay eden veya maskaralık

---

Tayib: Ayıplamak **İclâl:** Ağırlama, ikram **Muhatara:** Tehlike, zarar

yapan kişinin yanında ekseriya gülüp eğlenecek ve o suretle ona arkadaş olacak kimselerin eksi olmayacağını ve bu yüzden vâhidin cemâate münkalib olarak işin büyüyebileceğini de iş'âr eyler.» Hâsılı hiçbir mü'min kavim, hiçbir mü'min kavim ile eğlenmesin, alay etmesin عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ **Belki onlar, kendilerinden daha hayırlı olurlar.** Bu cümle, nehyin illetidir. Bundan dolayı عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا gibi bir edat ile vaslolunmak zâhir görünürken bir sual ve cevab tarzında takrîr olunmak için istînaf halinde irad olunmuştur. Yâni bu nehyin sebebi sorulmak istenilirse her mü'min şöyle i'tikad etmelidir. Olabilir ki, eğlenilen, Allah yanında o eğlenenden daha hayırlı olsun. Çünkü insanlar yalnız zâhiri ahvâle muttali' olabilirler, iç yüzünde gizli cihetleri bilmezler. Allah yanında tartı tutacak olan ise, vicdanların ihlâsı, kalblerin takvâsıdır. İnsanın ilmi ise, onun, Allah yaındaki tartısını tartmağa, iki kalbin uhrevî temâyülâtını ölçmeğe kâfî değildir. Onun için kimse zâhiri hale bakıp da gözünün kestiğini horlamağa eğlenmeğe cür'et etmesin, eğer Allah indinde muvakkar, muhterem olan bir şahsî tahkir etmiş bulunursa nefsine ne büyük zulmetmiş olur. Kezâlik وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى ... **«Ne de birtakım kadınlar diğer kadınlarla. Belki onlardan daha hayırlı olurlar.»**

وَلَا تَلْمِزُوٓا اَنْفُسَكُمْ **Ve kendilerinize lemzetmeyin,** ayıb sürmeyin.

LEMZ: Dil ile ta'netmek, ayıblamak, zemm-ü kadhetmek. Burada, iki mânâ vardır ki, ikisi de sahihtir. Birisi, mü'minler, hepsi bir nefis gibi olduklarından bir mü'mini ayıblayan kendi nefsini ayıblamış gibi olur. Evvelkine göre mânâ: Mü'minleri ayıblamayın, zemmü kadhetmeyin ki, kendi nefsinizi ayıblamış olursunuz. İkinciye göre mânâ: Bir mü'mini eğlenmek gibi ayıblanacak, kendinize leke olacak şeyler yapmayın ki, kendinizi ayıblamış, lekelemiş olmayasınız demektir. Birinci mânâ, uhuvvet nokta-i nazarından daha samîmî, ikinci mânâ izzet-i nefis haysiyetinden daha nezihtir.

وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِ **Lâkablarla da atışmayın,** yâni birbirinize zemmi andıran kötü lâkab takarak da çağrışmayın.

LÂKAB: Medhi veya zemmi iş'ar eden isim veya vasıftır. Zemmi iş'âr eden lâkablar çirkin lâkablardır.

NEBZ: Örfte kötü lâkab takmak mânâsına olduğu için burada nehyolunan elkab kötü lâkablardır. Yoksa muhatabın haliyle mütenasib olarak medh-ü ihtirâmı ifâde eden güzel lâkablarla yadetmek menhî değildir. Keşşaf'ta der ki: «Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem'den mervîdir: مِنْ حَقِّ الْمُؤْمِنِ عَلَى

Münkalib: Dönmüş **İstinaf:** Sözün başlangıcı **Mashara:** Maskara, soytarı, komik, kepaze, utanmaz, rezil

اخيه ان يسميه باحب اسمائه *«Mü'minin, mü'min kardeşi üzerindeki hakkından birisi de, onu en sevdiği ismiyle çağırmasıdır.»* (Tac: 5/59) Onun için künye koymak Sünnet'ten ve âdab-ı haseneden olmuştur. Hazret-i Ömer radıyallahü anh: «Künyeleri işâa edin. Çünkü münebbihtir» demiştir. Filhakika Hazret-i Ebu Bekir, Atîk ve Sıddîk, Hazret-i Ömer, Fâruk, Hazret-i Hazma Esedullah, Hâlid ibn Velîd, Seyfullah lâkablariyle telkib olunmuşlardır. Ve meşahîrin çoğu hep lakâblarıyle yâd olunmuşlardır. Hem böyle güzel lâkablar gerek Arab'ın ve gerek sâir ümmetlerin hemen hemen hepsinde cereyan edegelmiştir. Fakat mü'mini gücendirmesi ve ayıblaması melhuz olan lâkablarla çağırmak, çağırışmak mü'minler arasında yapılmamalıdır. بئس الاسم الفسوق بعد الايمان **İmandan sonra fâsıklık, ne fenâ isim!** Yâni imandan sonra bu menhiyyatı, o suhriyyeti veya lemzi veya nebzi yapanlar fısk yapmış ve mucebince kendilerine fâsıklığı revâ görmüş olurlar. Halbuki imandan sonra fâsıklık veya fısk ile anılmak ne fenâ bir yad, ne çirkin bir addır. Binâenaleyh bir mü'min bunu, ne kendine, ne de ihvanına revâ görmemelidir. ومن لم يتب **Ve her kim,** (şu nehyolunan şeyleri yapar da) **tevbe etmezse** فاولئك هم الظالمون **işte onlar zalimlerdir.** Tâat yerine isyanı koyarak, zulm etmiş, hem imandan sonra fısk adını takınarak ve kendini azâba ma'ruz kılıp nefsine yazık eylemiş kimselerdir. Nîsâburî, «Garaibü'l-Kur'ân»'da der ki: «Zira nehyolunan şeyde ısrar küfürdür, menhîyi me'mur gibi saymadır.»

يا ايها الذين امنوا **Ey o bütün iman edenler,** اجتنبوا كثيرا من الظن **zannın birçoğundan ictinâb edin, uzak bulunun, beslemekten, yâhud onunla amel etmekten sakının.** ان بعض الظن اثم **Çünkü zannın bâzısı ağır günahtır.**

İSM: Sonunda üzerine ukubet terettüb eden günahtır. Çünkü zann, ihtimâl üzere bir hüküm olduğundan bir kısmı hakka hiç isâbet etmez, etmeyince de gayrın hakkı teallûk eden hususta o sûretle aleyhine hüküm bühtân ve iftirâ ve binâenaleyh bir vebâl olur. Bâhusus zannın menşei, mücerred umur-ı nefsiyye olduğu zaman hatâ daha büyük olur. Zannın bâzısı ism-ü vebâl olunca da böyle bir vebâl ve zarara düşmemek için ihtiyât etmek ve hangi nevi' zandan olduğunu teemmül edebilmek üzere onun birçoğundan sakınmak lâzım gelir. Nehy olunan çirkinliklerden birçoğu da böyle zunundan neş'et eder. Gerçi zannın hepsi isim ve günâh değildir. Allah'a ve mü'minlere, hüsn-i zann gibi vâcib olan zann da vardır. Nitekim Sûre-i Nur'da: لولا اذ سمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بانفسهم خيرا (*"Ne vardı onu işittiğiniz vakit erkek ve kadın mü'minler kendi kendilerine hüsni zan etselerdi de bu açık bir ifktir deselerdi ya."* Nur-24/12) buyurulmuş ve Hadîs-i

İşâa: Bir haberi duyurma **Telkib:** Lakap takmak **İfk:** Bir suçu birine yükleme. **İsm:** Günah.

Kudsî'de: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي «Ben, kulumun Bana zannı yanındayımdır. (Müslim: Tevbe-1)» diye vârid olmuştur. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: لَا يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ اِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللّٰهِ *«Herbiriniz Allah'a hüsn-i zannederek ölsün* "(Müslim: Cennet-81/82) ve buyurmuştur ki: حُسْنُ الظَّنِّ مِنَ الْاِيمَانِ *«Hüsn-i zann imandandır.»* Ameliyyâtta kat'ı bulunmayan husûsatta zannî delîl ile amelin vâcib olduğu mevâki' de vardır. Sonra maîşete müteallık husûsutta olduğu gibi mübah olan zanlar da vardır. Lâkin zannın bir kısmı da haramdır. Yakîn vâcib olan İlâhiyyatta ve Nübüvvâtta zann haram olduğu gibi, Allah'a ve ehl-i salâha su-i zann da haramdır. Nebiy-yi Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, buyurmuştur: اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَعِرْضَهُ وَاَنْ يُظَنَّ بِهِ ظَنَّ السُّوءِ *«Allah Teâlâ, müslimden kanını ve ırzını ve kendisine su-i zann edilmesini haram kılmıştır.* » (Müslim: Birr-32) İşte bu âyet de, bu siyâkta vârid olmuştur. Ve hepsinin değil, bâzı zannın ismolduğu tasrîh buyurulmuştur. Burada ma'rife olarak كَثِيرَ الظَّنِّ denilmeyip de, nekire ile mübhem olarak كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ buyrulmasının nüktesinde de Keşşaf gibi ehl-i meânî olan Müfessirîn diyorlar ki: «Bunun nekire gelmesi, ba'ziyyet mânâsını ifâde etmek ve zanların içinde tebyîn ve ta'yîn olmaksızın ale'l-ıtlak ictinabı vâcib olanlar bulunduğunu iş'âr eylemek içindir ki, herkes hakk ve bâtılı açık emâresiyle seçmeden ve iyi nazar ve teemmül etmeden zanna cür'et etmesin, Allah'dan korksun. Eğer ma'rife getirilse idi, zanden ictinab emri az bir zanna değil, çok olan zanna menut imiş ve ictinâbı lazım gelen zann çoklukla muttasıf olan zann olup az olan zanne ruhsat var imiş gibi telakkı olunabilirdi. İctinâbı vâcib olan zannı diğerinden ayıracak olan mümeyyize gelince: Zâhir de bir sebebi ve sahîh emâresi bulunmayan zann haramdır, ictinab lâzımdır. Binâenaleyh mestur bir adama hüsn-i zann vâcib olmasa bile, su-i zannda câiz olmaz. Lâkin fisk-u fücûr ile tanınan kimselere su-i zann haram olmaz. Bununla beraber: وَلَا تَجَسَّسُوا **tecessüs de etmeyin,** yâni mü'minlerin eksikliklerini bulacağız, açık delîl ve emâreler elde ederek zann veya yakîn husûle getireceğiz diye câsus gibi inceden inceye yoklayıp araştırmayın da zâhir olanı tutun, Allah'ın örttüğünü örtün.

TECESSÜS: Cessten tefe'uldür. Cess aslında hastalığı sağlığı anlamak için nabız yoklamaktır ki, el ile yoklamak ve haber araştırmak mânâlarına gelir. Tecessüs de, bundan tekellüftür ki, dikkat ve gayretle araştırmak demektir. Nitekim câsus da bu maddedendir. Bir hadîs-i Şerifte şöyle vârid olmuştur: لَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ فَاِنَّ مَنْ تَتَبَّعَ عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ تَتَبَّعَ اللّٰهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ تَتَبَّعَ اللّٰهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ وَلَوْ فِي جَوْفِ بَيْتِهِ *«Müslimînin eksikliklerini, ayıblarını tetebbû' etmeyin. Zira her kim,*

Mevaki: Mevkiler. Menut: Bağlı.

müslimînin ayıblarını tetebbû' ederse Allah Teâlâ da, onun aybını ta'kîb eder. Nihâyet evinin içinde bile onu rezîlü rüsva eyler.» (Tirmizi: Birr-83) Rivâyet olunuyor ki: Hazret-i Ömer radıyallahü ahn, Medîne'de geceleyin karakol gezerdi. Bir gece bir evde tegannî eden bir adamın sesini işitti, duvardan aştı içeri girdi. Baktı ki, yanında bir kadın bir de şarab var: «Ey Allah'ın düşmanı dedi, sen ma'siyet yapacaksın da Allah seni muhakkak setredecek mi sandın?» Adam: «Sen de acele etme ya Emîre'l-mü'minîn, dedi, ben, bir ma'siyet yaptım ise, sen üç hususta Allah'a ma'siyet yaptın. Allah Teâlâ: وَلَا تَجَسَّسُوا buyurdu, sen tecessüs ettin. Allah Teâlâ: وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا (*"...bununla beraber irginlik evlere arkalarından gelmenizle değildir, velakin iren, korunandır, evlere kapılarından gelin..."* Bakara-2/189) buyurdu, sen duvardan aştın. Allah celleşânühü: لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا (*"Ey o bütün iman edenler! kendi odalarınızın gayrı odalara sahiblerine istinas edip selam vermeden girmeyiniz..."* Nur-24/27) buyurdu, sen benim üzerime izinsiz girdin.» Bunun üzerine Hazret-i Ömer: «Nasıl, şimdi afvedersem siz de bir hayır var mı? Yâni sen de, beni afveyler tevbe eylermisin?» dedi. O da: «Evet» dedi. Bu sûretle bıraktı, çıktı. **وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا Ve bâzınız, bâzınızı gıybet de etmesin.**

GIYBET: Bir kimsenin gıyabında hoşlanmayacağı bir şey söylemektir. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: ***«Bilir misiniz gıybet nedir?» «Allah ve Resulü a'le»*** dediler. ***«Kardeşlerini hoşlanmayacağı bir şey ile anmandır»*** buyurdu. ***«Ya söylediğim, kardeşimde varsa denildi?» «Eğer söylediğin onda varsa gıybet etmiş olursun ve eğer söylediğin onda yoksa o vakit ona bühtân etmiş olursun»*** buyurdu ki, bunu, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Neseî ve sâire de zikretmiştir. Demek ki, bundan evvelki âyette yüzüne karşı ayıblamak nehyedildiği gibi burada da gıybet nehyedilmiştir. Birgivî, «Tarîkat-i Gıybet, din-ü dünya ayıblarının zikrine şâmil olur. Lâkin bizim ulemâmıza göre muhatabın tanıması ve sebb tarîkiyle olması da şarttır. Kazîhan fetâvâsından: «Bir adam, kardeşinin mesavîsini ihtimam sûretiyle zikrederse o, gıybet olmaz. Gıybet, ancak gadab suretiyle sebb kasdederek zikrolunmaktır» diye mezkûrdur. Binâenaleyh münkeri tağyîr için veya istiftâ için veya şerrinden sebb kasdederek zikrolunmaktır» diye mezkûrdur. Binâenaleyh münkeri tağyîr için veya istiftâ için veya şerrinden tahzîr için yâhud topal demek gibi ta'rîf için olursa gıybet olmaz. Kezâlik, fıskı, zulmü açıklar bir kimse olur da, onun fikını zulünü anarsa yine giybet olaz.Lakin başka bir ayıbını zikrederse gıybet olur. İbn Şeyh, Enes radıyallahü anh'den: Hazret-i Peygaber sallallahü aleyhi vesel-

---

Sebb: Söğmek. İstifta: Fetva istemek.

lem buyurdu ki: مَنْ اَلْقٰى جِلْبَابَ الْحَيَاءِ فَلَا غِيبَةَ لَهُ *«Her kim, haya örtüsünü atarsa artık onun gıybeti yoktur.»* İbn Ebi'd-dünya, Behz ibn Hakîm'den, o babasından, o dedesinden, Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: اَتَرْعَوْنَ عَنْ ذِكْرِ الْفَاجِرِ مَتٰى يَعْرِفُهُ النَّاسُ اُذْكُرُوهُ بِمَا فِيهِ يَحْذَرْهُ النَّاسُ *«Facir-i nâs tanırken anmaktan korkacak mısınız? Onu, onda olan ile anın ki, nâs sakınsın».* Gazâlî, sebbi şart etmemiş ve ihtimâma iltifat eylememiş olduğu için daha çok daraltmıştır. Sonra gıybet, üç nevi'dir. **Evvelkisi**, gıybet edip de: «Ben gıybet etmiyorum onda olanı söylüyorum» demektir. Bu, Fakîh Ebu'l-Leysin «Tenbîh»'te dediği gibi kat'î haramı, helâl saymak olduğu için küfürdür. **İkincisi**, gıybet edip, gıybeti mügtâba bâliğ olmaktır. Bu, ma'siyettir, helâllaşmadıkça tevbe de tamam olmaz. Çünkü ezâ eylemiş, kul hakkı teallûk etmiştir. İbn Ebi'd-Dünya ve Taberanî'nin Câbir'den tahrîc eyledikleri şu hadîsin mahmili de budur: *«Gıybet zinâdan eşeddir»* buyurulmuş. *«Nasıl olur?»* denilmiş. Aleyhissalâtü vesselâm, buyurmuş ki: *«Racül zinâ eder, sonra tevbe eder, Allah mağfiret buyurur. Gıybet eden ise, sahibi mağfiret etmedikçe mağfiret olunmaz.»* **Üçüncüsü**, sahibine bâliğ olmaz. Bu, hem kendisine ve hem gıybet ettiği kimseye istiğfar ederek tevbe eylemekle afvolunabilir. Bâzıları, mutlaka istihlâle muhtacdır demişler. Bâzıları da, mutlaka tevbe ve istiğfar kâfîdir demişlerdir.

اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَاْكُلَ لَحْمَ اَخِيهِ مَيْتًا **Hiçbiriniz kardeşinin ölü olarak etini yemesini sever mi?** Gıybetin, tab'an ve aklen ve şer'an şenâatini ve çirkinliğini tasvîrdir. Gıybet edilen kimse gâib olup söylenen söze şuuru bulunmamak ve o lâhzada müdâfaa edecek vaz'iyyette olmamak hasebiyle bir ölü, hem de kardeş olan bir ölü ve o vaziyyette onun kötülüğünü söyleyerek gıybet ile haysiyyetine saldırmak bir ölünün etlerini parçalayıp yemek ve bâhusûs o saldıranın zu'münce de fenâ ve binaenaleyh kurtlu bir cîfe halinde bulunan o etleri hırs-ü iştihâ ile seve seve yemek kabîlinden bir canavarlık olmak üzere tasvir buyuruluyur ki, ifâdedeki müteaddid mubalâgalar da dikkatten kaçmayacak kadar bârizdir. Bir taraftan takrîre, bir taraftan da inkâra muhtemil olan istifham, son derece iğrenç bir şeye muhabbet ile alâka, fiili istiğrak ile ehade isnad, hem sâde insan eti ile değil, kardeş eti yemekle, hem de sağ değil, ölü, cife halinde yemekle temsîl olunuyor. Ve insanın namus ve haysiyyeti eti ve kanı gibi ve belki daha mühim olduğuna işâret buyuruluyor. Demek ki, gıybet, böyle sefîl bir canavarlık, gıybet eden, öyle alçak bir canavar mesâbesindedir. Ve işte gıybetin ta'rîfinde ulema-i Hanefiyye'nin gösterdikleri gadab ve sebb tarîkiyle olması kaydı da, bu temsîlin mazmûnundan müstebân olmaktadır. Çünkü etini yemek

---

Mügtab: Gıybet eden. **İstihlâl:** Helalleşmeyi istemek. **Zu'm:** Zan. **Cîfe:** Kokmuş et, leş.

hissi düşmanlık ve gadab şiârıdır. Sahib-i Keşşaf gibi Ebussuud ve daha bâzıları, istifhamı takrirî gibi göstermiş görünüyorlar. Buna göre mânâ şu olur: Biriniz, kardeşinin ölü olarak etini yemeği sevecek öyle mi? Lâkin biz, Fahr-i Razî'nin dediği gibi inkârî olmasında ısrar etmek istiyoruz. Onun için şu mânâyı gösteriyoruz: Hiçbiriniz, kardeşinin ölü olarak etini yemeği sever mi? Elbette sevmez değil mi? فَكَرِهْتُمُوهُ **Demek ki, ondan, o eti yemekten tiksindiniz.** Çünkü fıtrat bundan tiksinmeyi iktiza eder. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Öyle ise, yapmayın ve Allah'a korunun.** Burada vâv-ı atıf, bir ma'tuf-ı aleyhin hazfine delâlet eder. فَلَا تَغْتَابُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ demektir. Yâni mademki onu yemekten tiksindiniz, o halde gıybeti etmeyin de Allah'ın ictinab emrettiğinden sakınarak ve yaptıklarınıza nedâmetle tevbe ederek vikayesine girin, korunun. اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ **Çünkü Allah, rahîm ve tevvabdır.** Tevbeyi kabulde ve rahmetini ifâzada çok beliğdir.

TEVVÂB: İsm-i şerifi, tevbesi pek çok mânâsına mübâlegalı ism-i fâil olup, delâlet eylediği mübâlegada üç vecih vardır:

1) Kendisine tevbe ve rücû' eden kulları çok demektir.

2) Öyle çok tevbe kabul eder ki, tevbe ile her günahı afvedebilir. Hiçbir günahkârın tevbe ile afvolunamayacak bir gûnahı farzolunamaz. Çünkü en büyük günah, şirktir. Tevbe ve iman ile Allah, onu da afveder. لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ (*"Doğrusu Allah kendine şirk koşulmasını mağfiret etmez..."* Nisa-4/48) tevbe etmeyenler hakkındadır.

3) Tevbeyi kabulde çok tebligdir. Öyle ki, tevbe eden bir günahkârı, hiç günah yapmamış gibi afv-ü rahmetiyle bahtiyâr eder. Böyle tevbeyi kabul, rahmeti eseri olduğu gibi gıybetten, kötü zandan, kötü ahlaktan nehyi de rahmeti eseridir. Rivâyet olunur ki: Selman-i Farisî, Sahabe'den iki zata hizmet eder, yemeklerini yapardı. Bir gün işinden uyuya kalmıştı. Bunun üzerine bir katık istemek için onu Peygamber'e gönderdiler. Peygamber'in yemeğine de, Üsâme bakıyordu. «Yanımda bir şey yok» dedi. Selman da, gidip haber verdi. O iki zat aralarında Selman hakkında «Biz, O'nu taşkın bir kuyuya göndersek suyu çekilir» demişlerdi. Sonra bu iki zât, Resûlullah'ın huzûruna vardıklarında Resûlullah: «Neye ben, sizin ağızlarınızda et yeşilliği görüyorum?» buyurdu. «Et yemedi':» dediler. «Herhalde siz, gıybet etmişiniz» buyurdu ki, bu âyet nâzil olmuştu.

Bu suretle mü'minlerin uhuvveti ve mekârim-i ahlâk ile tehzîbleri takrîr olunduktan sonra hitab bütün insanlara ta'mîm olunarak buyuruluyor ki:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ **Ey insanlar,** اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى **haberiniz olsun ki, Biz, sizi bir erkekle, bir dişiden yarattık.** Âdem ile Havvâ'dan, yâhud herbirinizi bir ana ile

bir babadan yarattık, yâni bu cihetle hepiniz müsavîsiniz, biribirinize karşı öğünmeğe veya şu kavim, bu kavim diye tahkir etmeğe hakk yoktur. Bu haysiyyetle bir insanlık uhuvveti vardır ki, o bile öyle suhriyyete ve biribirinin etini yercesine gıybete mani' olmak lâzım gelir. وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ **Ve sizi, Şa'blar ve kabîleler yaptık ki,** لِتَعَارَفُوا **tanışasınız.** Yâni soylarınız, atalarınızla tefâhur için değil, biribirinizi soyu sopu ile tanıyarak ona göre yardımlaşasınız.

ŞUÛB, şa'bın cem'i, **KABÂİL**, kabîlenin cem'idir. Arablar, cem'iyyet taksîmatını insan bedeninin hılkatini esas ittihâz ederek yapmışlardır. Şöyle ki: İnsanın kafatasını teşkîl eden baş kemiklerinden herbirine kabîle ve mecmûuna kabâil denir ve bu baş kemiklerinin biribirine kavuşup bitiştiği eke de, şa'b ıtlak edilir. Bir babanın sulbünden müteşa'ib olan kesretli bir cemaata bundan me'hûz olarak kabile denildiği gibi, müteaddid kabîleleri câmi' olan ve hey'et-i mecmûası bir asla mensûb bulunan büyük cem'iyyete de, re's ve şa'b tesmiye olunur. Bu sûretle bir asla mensûb olan cem'iyyetlerin hepsinin başı ve büyüğü olan cem'iyyet şa'bdır ki, kabîleleri ihtivâ eyler. Kabîle amâreleri ihtiva eyler ki, sadır, yâni göğüs mesâbesindedir. Amâre batınları ihtivâ eyler ki, Türkçemizde «göbek» ta'birine benzer. Batın fahizleri ihtivâ eder, fahız da, fasîleleri ihtiva eyler. Mecmuu altı tabaka eder. Bâzıları, fasîleden sonra yedince olarak aşîreti saymışlardır. Meselâ, Huzeyme, bir şa'b, Kinâne, bir kabîle, Kureyş, bir amâre, Kusayy, bir batın, Hâşim, bir fahiz, Abbas, bir fasîledir. Mamafih bâzı Müfessirîn, burada kabail, Arab batınlarına, şuûb da Acem, yâni Arab'ın gayrı akvâm batınlarına işâret olduğunu söylemişlerdir. Hasılı bir erkekle, bir dişiden yaradılıp da şuûb ve kabâile ayrılış darılıp darılıp dağılmak ve döğüşmek, söğüşmek için değil, tanışıp yardımlaşarak sevişmek ve güzel ahlâkları tatbîk ederek daha büyük daha güzel cem'iyyetler husûle getirip korunmak içindir. إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقٰيكُمْ **Zira muhakkak ki, Allah indinde en i'tibarlınız, en takvâlınızdır.** Nefislerin kemâlâtının ve şahısların merâtib ve derecâtının bütün medarı, takvâdır. Şu, bu zatın nesebinden veya fulân kavmin soyundan olmak değildir. فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ (*"O vakit sûr üfürüldü mü artık beyinlerinde o gün ne ensab vardır ne de soruşurlar."* Mü'minun-23/101) dir. Allah yanında yüksek derecelere nâil olmak istiyenler, takvaya sarılmalıdırlar.

ETKÂ: Takvâdan ismi tafdildir. Yukarılarda da geçtiği üzere takvâ lügâtte vikâyedendir. Vikâye, fert-ı siyânet, yâni gayet iyi korunup, sakınmaktır. Aslı, vakyadır. واو Tüklân ve tücah gibi. تاء 'yı, باء 'sı da bakvâ gibi. واو 'a kalbedilmiştir ki, nefsi, korkulacak şeylerden vikayeye koyup korumak, ta'bir-i âharle

---

Şa'b: Millet. Meratib: Mertebeler.

sipere girip korunmak demektir. Lügatte hakikatı budur. Sonra Bâzân korkuya takvâ ve takvâya korku ta'bir olunur. Şerîatta, iki mânâda kullanılır. Birisi, geniş olan amm mânâsıdır ki, sonunda âhirette muzırr olandan sakınıp korunmak demektir. Bunun ziyâdeyi ve noksanı kabul eden geniş bir sahası vardır ki, en aşağısı cehennemde muhalled kılan şirkten sakınmaktır. En yükseği de, sırrını hakktan işgâl edebilecek her husûstan temiz tutarak bütün mevcûdiyyetiyle hakka tebettüldür. Bütün mânâsiyle Allah'ın vikayesine duhuldür ki, اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ (*"Allah'a nasıl korunmak gerekse öyle korunun,* " Âl-i imran-3/102) kavlinde murad olan hakikî takva, budur. Bir de şeri'de müteâref olan hass mânâsı vardır ki, mutlak olarak takvâ denildiği ve karîne bulunmadığı zaman murad, bu olur: Nefsi ukubete müstehıkk kılacak gerek fiil ve gerek terk herhangi bir günahtan korumaktır. الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ (*"Onlar ki günahın büyüklerinden, vebalden, fuhşiyattan kaçınırlar, ancak ufak tefek kusur başka...* " Necm-53/32) mucebince bunda kebâirden ictinâb, bil'ittifak lâzımdır. Sagâirden ictinâb hakkında söz edilmiştir. Tirmizî ve sâirenin rivâyet ettiği bir hadîs-i şerifte: لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ اَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَالَا بَاْسَ بِهِ حَذَرًا عَمَّا بِهِ بَاْسٌ ***«Kul, be's olan şeyden sakınmak için lâbe'sebih olanı terketmedikçe müttekilerden olmaz.»*** (İbn Mâce: Zühd-24) buyurlmuş olması, hasebiyle haram şübhesi bulunan helâllardan, yâni kerâhet-i tahrimiyye ile mekrûh olanlandan dahi ictinab lâzımdır.

Râgıb, der ki: «Şer'in teârüfünde takvâ: Nefsi, ismden hıfzetmektir. Bu ise, haramı terk ile olur. Bu da, mubahatı terk ile tamam olur. Çünkü rîvâyet olunan: الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ (***"Helal bellidir, haram da bellidir. Aralarında şüpheli şeyler vardır."*** Buhari: Büyül-2 İman-39) hadîsi mucebince, ***«korunun kenarında otlayan, içine düşebilir .»*** Buhârî, Müslim ve sâirede tahrîc olunduğu üzere, Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: ***"Helâl belli, haram da bellidir, yâni Şer'an beyan olunmuştur. Fakat bu ikisi arasında, ikisine de benzeyebilen şübheli şeyler vardır ki, nâsın çoğu onları bilmez. Binaenaleyh şübühattan korunan kimse, dinini ve ırzını temiz tutmuş olur. Şubûhata düşen ise, harama da düşer. Nitekim koru kenarında güden çobanın koruya düşmesi pek melhûzdur. Haberiniz olsun ki, her melikin bir korusu vardır. Allah'ın korusu da, mehârimidir. Haberiniz olsun ki, cesedde bir et parçası vardır. O iyi olursa, cesedin hepsi iyi olur. O bozuk olursa, cesedin hepsi bozuk olur. Biliniz ki O, kalbdir.»*** Birgivî, bu hadîsi naklettikten sonra der ki: «Lügavî mânâ Şer'i'de mümkün olduğu kadar mer'idir. Fart-ı siyânet

---

Tebettül: Allah'a yönelmek. **Şer'i:** Şeriat. **Mütearef:** Bilinen. **Be's:** Azab, zarar. **Labe'sebih:** Zararsız.

mânâsı ise, sagâir ve şübühattan dahi korunmayı iktiza eder.Lakin bu zamanda şübühatın hepsinden hepsinden ihtiraz mümkün değildir. Onun için harama karib olan şübhelerden maadası hâric olur. Çünkü tâat bikaderi't-tâkadır. O halde takvânın tahakkukukunda her bir haramdan bir de keraheti tahrimiyye ile mekrûh olanlardan ictinâb lüzûmu taayyün eder.» Bu izâhda takvânın yukarılarda zikredilmiş olan üç mertebesine de işâret edilmiş oldu. Bunlar, gösteriyor ki, takvalı olabilmek için korunulması lâzım gelen günahları, tehlikeleri bilmek lâzım gelecek, ilm olmadan takva olamayacaktır. Bu ise, إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا ("...ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar...." Fâtır-35/28) mazmununa işâret olur. Bu cihetle takvâ, lâzımı olan havf-ü haşyet ile tefsîr edilecek olursa en takvâlı demek, Allah'dan en çok korkan mânâsını da ifâde eder. Bu suretle bu âyet, yâni bu âyette işbu إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقٰيكُمْ ("...Haberiniz olsun ki, Allah yanında ekreminiz en takvalınızdır..." Hucûrât-49/13) düsturu, bu sûrenin bir gayesi olarak mülâhaza olunmak iktiza edecektir. Başta وَاتَّقُوا اللّٰهَ «Allah'tan korkunuz» ve أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى ("...onlar o kimselerdir ki, Allah kalblerini takva için imtihan etmiştir..." Hucurat-49/3) buyurulması da, bunu anlatır. Bir hadîs-i şerifte buyurulmuştur ki: مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ أَكْرَمَ النَّاسِ فَلْيَتَّقِ اللّٰهَ «Her kimi, nâsıl en mükerremi olmak mesrur ederse Allah'a takvâlı olsun." (Tirmizi: fiten-70) Diğer bir hadîs-i şerifte de. Aleyhıssalâtü vesselâm, buyurmuştur: «*Ey nâs, insanlar iki adamdan ibârettir. Biri, mü'min, tekî, Allah yanında kerîm, biri de, fâcir, şekî, Allah yanında hakir.*" İbn Abbas'dan da şöyle mervîdir: «Dünyanın keremi zenginlik, âhiretin keremi takvâdır.» إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ Şübhe yok ki, Allah, alîmdir, habîrdir. Sizi ve her yaptığınızı bilir ve ahvalinizin iç yüzünden de haberdardır. «Hanginiz etkâ olduğunu o bilir.» هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى

Şimdi müslüman olup da henüz imanın bu yüksek zevkine erecek kadar terbiye almamış olanlara bu tehzibi vermek ve hakka ihtimam ile ta'lim ve terbiye sadedinde lemz-ü gıybet hükmü câri olmayacağını anlatmak üzere buyuruluyor ki: قَالَتِ الْأَعْرَابُ اٰمَنَّا O A'râbîler, اٰمَنَّا dediler. Medîne civarında Beni Esed ibn Huzeyme kabîlesi, ganimet hevesiyle müslümanlığa girmişlerdi. Rivâyet olunduğuna göre, bir kıtlık senesi Medîneye gelmişler ve iki Kelime-i Şehadeti izhâr eylemişlerdi. Peygamber'e karşı: «Biz, Benû fülân, Benû fülân gibi sana kıtâl yapmadık. Eskâl ve iyâl ile geldik» diyorlar. Sadaka gözetiyorlardı ve yaptıklarını Peygamber'e mennetmek istiyorlardı bu nâzil oldu. قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا De ki: «Siz iman etmediniz.» Çünkü iman yalnız dil ile ikrardan ibâret değil, yürekten

---

Fait: İfrat, çok aşırı olmak. **Siyanet:** Koruma, hıfz. **Etka:** Allah'dan sakınan.

sevgi ile vüsûk ve itmi'nâna mukârin tasdîk olmak lâzımdır. Bu ise, anlatılacağı vech ile henüz hâsıl olmadı. Yoksa müslüman olduk diye Peygamber'i minnetdar etmeğe kalkışılmazdı. وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فِى قُلُوبِكُمْ **Ve lâkin henüz iman kalblerinize girmemiş olduğu halde «İslâm'a geldik» deyin.** Yâni müslümanlığa ikrar verdik, silme girdik deyin. Böyle derseniz yalan söylememiş olursunuz. Çünkü harbin zıddı olan silme dühûl ve inkîyad mânâsına İslâm, muharebeyi terkedip de zâhirde ikrar vermekle hasıl olabilir. Halbuki kalbde sağlam tasdîk olmadan iman ettik demek, yalan olur. Burada, sözün gelişi آمَنَّا demeyin velâkin اَسْلَمْنَا deyin. Yâhud «Siz, iman etmediniz ve lâkin İslâm'a girdiniz» denilmekti. Lâkin birincisi, imanı söylemekten sarîh nehiy şeklinde olacağı, ikincisi de, şer'an i'tibârının şartı olan iman, maksûd olduğu halde İslâmlarına cezm ifade edeceği için bunlardan ihtirâz olmak üzere nazmın üslûbu bu nâzik şekle ifrağ edilmiştir. Fahrudin-i Râzî, burada: «Mü'min ile müslim, Ehl-i Sünnete göre birdir. Nasıl olup da burada bu fark anlaşılabiliyor diye sorarak buna şöyle bir cevab verir: Âmm ile hâssın farkı vardır. İman ancak kalb ile hâsıl olur. Bâzan onunla beraber lisân ile de olur. İslâm ise, eâmdır, lâkin hâss sûretinde amm ile hass müttehid bulunur.» Râgıb da, «Müfredat»'ında şöyle der: «İslâm, Şer'ide iki kısımdır. Birisi, imanın dûnundadır ki bu, lisan ile i'tirâftır. Bununla dem siyânet olunur. Beraberinde i'tikad gerek olsun, gerek olmasın. قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا **«O A'rabiler Amenna dediler, de ki; Siz iman etmediniz, ve lâkin İslâma geldik deyin.»** âyetinde bu mânâ kasdolunmuştur. Birisi de, imanın fevkindedir ki, bunda, lisânen i'tirâf ile beraber hem kalben i'tikad, hem vefa, hem de Allah Teâlâ'ya bütün kaza ve kaderinde teslîmiyyet vardır. Nitekim İbrâhim aleyhisselâm hakkında: اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (*"Rabbı ona İslâm emrini verince, teslim oldum Rabbülâlemine dedi."* Bakara-2/131) buyurulması, böyledir. Kezalik اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din, İslâmdır."* Âl-i İmran-3/19) kavli bu تَوَفَّنِى مُسْلِمًا (*"...beni müslîm olarak al ve beni salihîne ilhak buyur."* Yusuf-12/101) kavli ve mânâyadır. «Beni rızâna teslim olan kullarından kıl» demektir. «Şeytanın kaydından sâlim kıl» mânâsına olmak da câizdir. İlh... İmam-ı A'zam'a mensub «Fıkh-ı Ekber»'de de şöyle mezkûrdur: «İman, ikrar ve tasdiktir. İslâm, Allah Teâlâ'nın emirlerine teslîm ve inkıyâddır. Binaenaleyh iman ile İslâm arasında lügât tarikından fark vardır. Ve lâkin hükm-i Şer'i'de İslâmsız iman, imansız İslâm olmaz. Bu ikisi zâhir ile bâtın, yüz ile astar gibidir. Din de

---

Vüsuk: Sağlam inanma. **İnkıyad:** Boyun eğme, teslim olma. **İhtiraz:** Sakınma. **İfrağ:** Bir halden başka hale sokma.

iman ve İslâm ve Şeriat'ın hepsine birden vaki' olan isimdir.» Demek olur ki, yukarılarda إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din, İslâm'dır..."* Âl-i İmran-3/19) **âyetinde ve daha bâzı yerlerde geçtiği üzere İslâm kelimesi lügatte, madde-i asliyyesi olan silm-ü selâmet ve hemzesinin dühul ve tadiye ve diğer mânâlarına nazaran silm-ü müsâlemete girmek veya koymak, selâmete çıkarmak, sâlim olmak veya sâlim kılmak, ihlâs ve teslîmiyyet ve inkıyat gibi bir kaç mânâya gelebildiği cihetle İslâm ile imanın mefhûmlarında lügât nokta-i nazarından muhtelif farklar bulunduğundan Şer'i daha ziyade bunların ikisinin birlikte ictimâ' ve tahakkuku haysiyyetlerine i'tibâr etmiş olmakla beraber, lügavî mefhûmları da az çok nazardan ıskat etmemiş bulunmasına mebnî isti'mâli şer'î'de üç mânâ hasıl olmuştur.**

Birincisi: Biri diğerinin şartı olmak. Biri zâhir, biri bâtın nokta-i nazarından asıl bulunmak gibi bir mefhum farkiyle beraber tahakkukta müsâvî, i'tibârda mütelâzim olmalarıdır. Meselâ, imanda İslâm'ın hem bâtında ihlâs mefhûmu, hem zâhirde teslim mefhûmu şart olduğu gibi İslâm'da iman bir medlûl olmak üzere şarttır. Bundan dolayıdır ki, Sûre-i Nisâ'da: وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا (*"Size selâm veya silm veren kimseye, mü'min değilsin demeyin."* Nisa-4/94) buyurulmuş ve bu sebeble mü'min ve müslim hakikatde bir addedilmişdir. Buna, mânâyı ma'rufiyle «İslâm» demek muvafık olur.

İkincisi: İslâm imandan eâmm ve onun bir mukaddimesi olmak üzere imanın dûnunda bir ikrar ve iman, İslâm'ın bir gâyesi olmak üzere fevkinde bir medlûl ifade etmesidir ki; bu âyet, bu mânâ üzere vârid olmuş ve Râzî, yalnız bu farkı kayd eylemiştir. Bunu hakikî ve halis müslümanlık mukabilinde resmî müslümanlık diye de ifade edebiliriz. Bu henüz müslümanlık değil, müslümanlığa bir giriştir. Burada ihtâr olunuşu da, bilhassa bu nükte içindir. Ve onun için, وَلٰكِنْ اَسْلَمْتُمْ diye tasdîk buyurulmamış, قُولُوا اَسْلَمْنَا diye lügavî nokta-i nazardan ihtâr yapılmıştır. Bir de, «sadikune» tekâbül ettirilmiştir.

Üçüncüsü: İmandan ehass ve onun bir kemali, bir gayesi olmak üzere fâvkinde olan İslâm'dır ki, بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ (*"Hayır, kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a teslîm ederse..."* Bakara-2/112) buyurulduğu üzere ihsan mertebesini dahi mütetezammın bulunan ve اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din, İslâmdır;..."* Âl-i İmran-3/19) hakikatinin müfadi olan ve اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ (*"...Haberiniz olsun ki, Allah yanında ekreminiz en takvâlınızdır..."* Hucurat-49/13) hitabiyle de burada işaret ve tergib buyurulan mânâdır. Bu mânâya sevk olunmak üzere buyuruluyor ki: وَاِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Ve eğer Allah'a ve Resûlü'ne itâat ederseniz,** yâni zâhiren şehâdet ile ikrar verildiği gibi, kalben de ihlâs ile imana terakkı edip mü'min-i kâmil ve müslüm-i sadık olmak üzere mucebince amel ederek Allah ve Resûlü'nün emirlerini seve seve icrâ ederseniz لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا **Allah, size amellerinizden hiç birini ek-**

sik olarak ödemez. Değerinden eksik ecir ile karşılamaz. إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ **Çünkü Allah, gafurdur,** itâat edenlerin kusurunu mağfiret eyler, رَحِيمٌ **rahîmdir.** Rahmetinden fadlıyle ecir verir. Mü'min nasıl olur? denilirse: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ **Mü'minler, ancak** الَّذِينَ **o kimselerdir ki,** اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Allah ve Resûlü'ne iman etmişlerdir.** Yâni dilleriyle ikrar verdikleri gibi kalbleriyle de sağlam inanmışlardır. ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا **Sonra da işkillenmemiş, şübheye düşmemişlerdir.** Demek ki, iman etmek için ibtida kalbden şübheyi atmak şart olduğu gibi ileride bekası için de, şübheden âzade olmak şarttır. Onlar, sonradan da şübheye **düşmemişlerdir.** وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Mallarıyla canlarıyla Allah yolunda mücâhede etmekte,** yâni Allah'a itâat yolunda her türlü zahmet ve meşakkate göğüs germektedirler. Emval ve enfüs ile mücahede, malî ve bedenî her türlü ibâdata şâmildir. اُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ **Ve işte onlar, sadıklardır.** İman iddiasında sadık, verdikleri ikrâra kalbleriyle ve fiilleriyle sadakat etmiş halîs müslümanlardır. قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدِينِكُمْ **De ki: «Allah'a dininizi öğretiyor musunuz?»** Yâni, Allah'a diyanetinizi, dindarlığınızı haber verip bildirmek mi istiyorsunuz ki, «Biz, iman ettik» diyorsunuz? Halbuki وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **«Halbuki Allah göklerdekini ve yerdekini bilir ve Allah her şeye alîmdir.»** Bu âyet, o A'râbîleri tevbîhtir. يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا **müslüman olduklarını sana karşı mennediyorlar.** Sana bir minnet sayıyorlar, başına kakıyorlar, seni minnettar etmek istiyorlar.

MİNNET: O ni'mettir ki, onu veren, verdiği kimseden hiçbir sevab istemez, yalnız onun ihtiyacını kesmek ister ki, bu, ebedî şükre değer büyük bir ni'met olur. Veren, hiç bir karşılık beklemediği ve hiçbir şey yapmamış gibi kesip attığı için alan kimse ebeden minnetdar kalır. Öyle ni'met, cana minnet kesilir. İşte fiilen böyle bir ni'met ile minnetdar etmeğe menn denildiği gibi [1] onu hesaba alıp söylemeğe, yâni başa kakmağa da menn etmek, minnet saymak denilir. İkisi de, kesmek mânâsına, مَنٌّ 'den me'hûzdur. İn'am, fiili ihtiyacı keser, söylemek de, ni'meti keser ve şükrün kesilmesini iktizâ eyler. Lâkin Râgıb, bu menn ü minnetin evzandan olan batman mânâsına, مَنٌّ 'den me'hûz olduğuna kail olarak der ki: «Minnet, ni'met-i sekîle demektir. Ve bu iki vech ile söylenir. Birisi, fiil ile olur. Fülân, Fülâna menn etti denir ki, ni'met ile ağırlaştırdı, yâni çok ni'met verdi demektir. لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (*"Hakikaten Allah mü'minleri minnettar kıldı..."* Âl-i imran-3/164) فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ (*"...Allah kerem buyurdu da sizleri iman ile tanıttı..."* Nisa-4/94) .. وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوسٰى (*"Celalim hakkı için Musâ ile Harûna da minnettâr eyledik."* Saffat-37/114) يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ (*"...ve lakin Allah kullarından dilediğine nimetini ihsan buyurur."* İbrahim-14/11) وَنُرِيدُ اَنْ

[1] مَنًّا مَنًّا يَعْنِى bu mânâdandır.
Tevbih: Kınama.

... نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ ("*Bizde istiyorduk ki o yerde ezilmekte olanlara lûtfedelim...*" Kasas-28/5) Hep bu mânâyadır. Hakîkatte bu, ancak Allah Teâlâ'dan olur. İkincisi de, söz ile olur. O ağırlık lâf ile verilir ki, insanlar arasında bu çirkin sayılır. [1] Meğer ki, küfran-ı ni'met halinde ola, ve çirkin olduğu için: المِنَّةُ تَهْدِمُ الصَّنِيعَةَ «Minnet iyiliği yıkar» denilmiştir. Küfran halinde söylenmesi iyi düşeceğinden dolayı da: اذا كُفِرَتِ النِّعْمَةُ حَسُنَتِ المِنَّةُ «Ni'met nankörlükle karşılanınca, minnet güzelleşir» denilmiştir. ... يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا **«Müslüman olduklarını sana karşı mennediyorlar.»** Kavl-i İlâhî'sinde onlardan olan minnet kavl ile, Allah'dan onlara olan minnet de fiil iledir ki, onlara hidâyetidir .» Râgıb'ın bu son sözü, cây-i nazardır. Burada, Allah Teâlâ'nın onlara, menn-i hidâyet ni'metine karşı küfrân halinde hasen olan kavlen ihtâr mânâsında olmalıdır. Zira fiil ile minet ve hidâyette inzar mânâsı yoktur. Halbuki bu menn-i ilâhî, nehiyden sonra bir inzâr siyâkındadır. قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ اِسْلَامَكُمْ **De ki: «İslâmınızı bana minnet saymayın, benim başıma kakmayın.** بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ **Belki Allah, size menn eder.** Yâni menn sizin hakkınız değil, bil'akis Allah'ın hakkıdır. Siz, «müslüman olduk» diye başa kakarsanız doğrusu Allah, size minnetinin ağırlığını yükletir, ni'metini başınıza kakar. اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ **Çünkü sizi imana hidâyet buyurmuştur** . اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Eğer sadık iseniz,** yâni «اٰمَنَّا» demekte doğru iseniz, dediğiniz gibi hakikaten mü'min, sâdık müslüman iseniz, iman çok büyük bir ni'met, buna hidâyet Allah'dan bir minnet olduğu için siz, buna şükretmeyip de onu, Peygamber'in başına kakarsanız Allah Teâlâ, bu hidayete karşı küfranınızdan dolayı sizin başınıza kakar. Hitab-ı itâbının ağırlığı altında ezer, ni'metini keser. اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Haberiniz olsun ki, Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir.** Binaenaleyh sizin içiniz, dışınız O'nun ma'lûmudur. İslâmınız da sâdık olup olmadığınızı, kalblerinizde iman ve sadâkat bulunup bulunmadığını, niyyetlerinizden neler geçirdiğinizi ve geçireceğinizi tamamen bildiği gibi âlemde, göklerde ve yerde neler olacağını ve sizlerin nelerle karşılaşacağınızı da bilir. وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **Ve Allah, bütün amellerinize basîrdir.** Her ne yaparsanız hepsini görür, hiçbirini kaçırmaz. Binaenaleyh siz de, içinizi dışınızı düzelterek ona göre korunup, ona göre çalışınız.

Evzan: Vezinler, ölçüler. **Mennedmek:** Başa kakmak.

[1] لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى (Bakara 2/264) bu mânâdandır. Biz buna, «başa kakmak» ta'bir ederiz.

KÂF SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 45

ق Sûresi, Mekkîdir. Buna, بَاسِقَاتٌ Sûresi dahi denilir.
Âyetleri : Kırk beştir.
Kelimeleri : Üç yüz yetmiş beş.
Harfleri : Bin dört yüz yetmiş yedi.
Fasılası : «د ، ط ، ج ، ص ، ر «صر جد طب» harfleridir.

Sûre-i Hucurat'ın âhiri, وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (*"Ve Allah bütün amellerinize basîrdir."* Hucurat-49/18) ile nihâyet bulmuştu. Bu ise, bir istikbâl, bir âhiret ihtâr ediyordu ki, işte «ق» o istikbâlin mes'ûliyyetini ihtâr etmek üzere o hududa açılan bir kapıdır. Fetihten sonra dâire-i İslâm'a yeni girenlerin, اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ (*"Allah yanında ekreminiz en takvâlınızdır..."* Hucurat-49/13) mazmunu üzere tehzib ve terbiyelerini istikmal zımnında dahilî ıslahât ile yeniden cihada ihzar eden Medenî Hucurat Sûresi'nden bu suretle yeni Mekkî olan Sûre-i Kaf'a geçilmesi İslâm'ın cihana yayılmak için peyderpey inkişâfâtındaki bir inkılâb devresine daha işarettir. Müslim ve gayrisinde Cabir ibn Semüre radıyallahü anh'dan rivâyet olunduğu üzere, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem bu Sûreyi, çok kerre Sabah namazında okurdu. İbn Mâce ve gayrisinde, Kutbe ibn Malik'den rivâyet olunduğuna göre de, Aleyhisselâtü vesselâm bunu, Sabah namazının ilk rek'atinde kıraat buyururdu. Ahmed ve Müslim ve Ebu Davud ve İbn Mâce ve Tirmizî ve Neseî, Ebu Vakid-i Leysî'den rivâyet etmişlerdir ki, Resul-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem Bayramda, ق ile اِقْتَرَبَتْ okurdu. Ebu Davud ve Beyhakî ve İbn Mâce ve İbn Ebi Şeybe, Ümmü Hişam bint Hârise'dende

---

Fem-i Saadet: Peygamber efendimizin mübarek ağızları.

şöyle rivâyet eylemişlerdir. Demişdir ki: «Ben, ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ başkasından değil, sırf Resûlullah'ın Fem-i Saadetinden ahzeylemişimdir. Her Cum'a, minberde nâsa hutbe irâd ettiği vakit okurdu. İbn Merduye hadîsinde de, Ebi'l-Alâ radıyallahü anh'den merfuan, «ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ، تَعَلَّمُوا ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ öğreniniz» diye vârid olmuştur. Bütün bunlar gösteriyor ki, bu Sûre, en büyük Sûrelerdendir. Tıvali mufassal denilen Sûreler de buradan başlar.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِيدِ (١) بَلْ عَجِبُوا اَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ

هٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ (٢) ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ (٣)

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ (٤) بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا

جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي اَمْرٍ مَرِيجٍ (٥) اَفَلَمْ يَنْظُرُوا اِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا

وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ (٦) وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ

وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (٧) تَبْصِرَةً وَذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

(٨) وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَاَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ

الْحَصِيدِ (٩) وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (١٠) رِزْقًا لِلْعِبَادِ

وَاَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ (١١) كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ

وَاَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ (١٢) وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَاِخْوَانُ لُوطٍ (١٣)

وَاَصْحَابُ الْاَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ (١٤)

اَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (١٥)

Meâl-i Şerifi

1- ق ve Kur'ân-ı Mecîd hakkı için.

2- Doğrusu şaştılar da, kendilerine içlerinden korkutucu bir Peygamber geldiğine dediler ki, kâfirler: «Bu, acîb bir şey.

3- Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz vakit ha? Bu baid bir ircâ'

4- Fakat arz onlarda neyi eksiltir Bize ma'lûmdur ve nezdimizde hıfzedici bir kitab vardır.

5- Doğrusu hakk kendilerine geldiği zaman tekzib ettiler de, şimdi karmakarışık bir ıztırâb içindeler.

6- Artık üstlerindeki semâya bir baksalar â, Biz, onu nasıl binâ etmişiz ve ziynetlemişiz hiçbir gediği yok.

7- Arza da bir imtidad vermişiz ve ağır baskılar oturtmuşuz ve her çeşidden çiftler bitirmişiz ki, temâşâsına doyulmaz.

8- Gözler, gönüller açar, yaradanın kudretini ihtâr eder, dersler verir, birer nişâne-i basîret ve nümûne-i ibret olmak üzere, hakka yüz tutan her kul için.

9- Bir de semadan mübarek bir su indirip de onunla, bağlar bağçeler bitirmekteyiz ve biçilecek taneler.

10- Ve semaya ser çeken hurma ağaçları ki, sıvama dizilmiş bir tal'ı vardır.

11- Kullara rızk için ve onunla ölü bir beldeye hayat vermekteyiz. İşte o huruc da, böyledir.

12- Tekzib etti onlardan evvel Nuh'un kavmi ve Ashab-ı Ress ve Semûd.

13- Ve Âd ve Fir'avn ve ihvân-ı Lût

14- ve Ashab-ı Eyke ve Tübbe'in kavmi. Herbiri gönderilen Peygamberleri tekzib etti de hakk oldu veîd.

15. Ya artık birinci yaradış ile yoruluverdik mi? Doğrusu onlar, yeni bir yaradılıştan iltibastalar.

ق Bu Sûre ile ص Sûre'nin başlayışında ziyâde bir benzeyiş vardır. Evvelâ, ikisi de birer harf ve Kur'ân'a kasem ve بَلْ ile başlıyor. Kâfirlerin taaccübüne taarruz ediyor. Onun evvelinde وَالْقُرْآنِ ذِى الذِّكْرِ (*"Bu zikr ile meşhur Kur'ân'a bak."* Sâd-38/1) âhirinde اِنْ هُوَ اِلاَّ ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (*"O sırf bir zikir, bir öğüttür bütün alemîn için."* Sâd-38/87) bunun evvelinde وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ (*"Kur'ân-ı Mecîd hakkı için"* Kâf-

---

Baid: Uzak. **İrca:** Dönüş. **İmtidad:** Uzatmak. **Tal':** Tomurcuk. **Remel:** Yelmek. **Veid:** Azab, tehdit.

50/1), âhirinde فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ("...şimdi sen benim veîdlerimden korkacaklara bu Kur'ân ile öğüt ver." Kâf-50/45) buyuruluyor. Onda, imanın şartlarından ilk esas olan Tevhid'e, bunda, ba'sü haşre inâyet buyuruluyor.

ق , yazılışta harf, okunuşta kaf isim tarzındadır. Zâhir olan harfin ismi, bundan da bu Sûrenin ismidir. Bu münasebetle Kaf dağından da bahsedilmiş. Remzen veya sarâhaten emr-i hâzır olması ihtimali de söylenmiştir. Doğrusu diğerleri gibi bu da, müteşabihâttandır. Te'vîlini Allah bilir. Fahrüddin-i Râzî, burada, evvelâ şu ihtârâtda bulunmuştur: «Yukarılarda anlatmış idik ki, böyle Sûreler'in evvelindeki harfler, okunacak Kur'ân'ı iyi dinletmek için sâmiin dikkatini uyandırmak üzere tenbîhâttır. Yine anlatmış idik ki, ibadetin kalb ile olanı, lisân ile olanı, bedenin zâhirdeki cevârihi ile olanı vardır. Cariha ile olanlar içinde mânâsına akıl eren de var, mânâsı akl ile bilinemeyip sırf taabbüdî olan da vardır. Nitekim Hacda remel ve sa'y ve sâire gibi ameler böyledir. Kalbî akideler içinde ilm-i Tevhid ve imkânı haşr ve Allah'ın sıfatı ve Peygamberlerin doğruluğu gibi hem aklın delil ile bildiği kısım vardır, hem de kıldan ince kılıçtan keskin Sırat, ve amelleri tartacak mîzân gibi Şer'î olmadıkça ibadet-i lisâniyye olan zikirlerde de böyle olmak gerektir. Bunların da, Kur'ân'ın ekserîsi gibi hem mânâsına akıl eren kısmı vardır, hem de bu teheccî harfleri gibi mânâsını aklın kavramayacağı veya anlamadığı kısım vardır. Çünkü onu telâffuzdan maksad, sırf emre inkıyâddır. Yoksa kelâmda mu'tad olduğu üzere bir hüküm veya hoş bir kıssa, yâhud رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا gibi güzel bir maksad ifâdesi değildir. Belki mücerred söylemek sâdece taabbüd olur. Bunu, şu cihet de te'yîd eder: Bu harflere yemîn edilmiş bulunuyor, muksemü bih mevkiindedirler. Halbuki Allah Teâlâ'nın tîn ve zeytuna kasemi onlara şeref vermek olduğu gibi ma'rifetin delîli ve ta'rifin aleti olan şerefli kelâmın aslı olan harflere kasemi de, onların ayrica bir şerefi hâiz olduklarını evleviyyetle ifâde eder. Şimdi bu noktada şunları mülâhaza etmek gerektir:

1 – Allah Teâlâ'dan kasem, ya وَالْعَصْرِ ، وَالنَّجْمِ gibi bir şeye ve ص ، ق ، ن gibi bir harfe vâkî' olmuştur. Yâhud وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ("Kasem olsun o semaya ve tarıka." Tarık-86/1) وَالضُّحٰى وَاللَّيْلِ اِذَا سَجٰى ("O duhaya ve dindiği zaman o geceye kasem olsun ki." Duha-93/1-2) gibi iki şeye ve طس ، يس ، حم ، طه gibi iki harfe, yâhud وَالصَّافَّاتِ ، فَالزَّاجِرَاتِ ، فَالتَّالِيَاتِ ("Kasem olsun ki o kuvvetlere, o saf dizipte duranlara, o haykırıpda sürenlere ve o yolda zikir okuyanlara." Saffat-37/1-3) gibi üç şeye, ve الم ، طسم ، الر gibi üç harfe, yâhud وَالذَّارِيَاتِ ("O tozdurup savuranlara."

Teheccî: Hece. Tehaffüz: Korumak. İfnâ: Mahvetmek. İrtisâm: Resmetmek. Şebîh: Benzer. Havi: Sahib, dolu.

Zâriyât-51/1) da, وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ("O sema-i zati'l burûca..." Burûc-85/1) da, وَالتِّينِ ("Kasem olsun o tîn'e." Tîn-95/1) de olduğu gibi dört şeye ve المص ، المر gibi dört harfe, yâhud وَالطُّورِ 'da, وَالْمُرْسَلَاتِ 'da, وَالنَّازِعَاتِ 'da, وَالْفَجْرِ 'de olduğu gibi beş şeye كهيعص ve حم عسق gibi beş harfe olmuştur. Beş şeyden ziyâdeye kasem yalnız bir Sûre'de vardır ki, o da, وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا dır. Beş harften ziyâdeye hiç kasem yapılmamıştır. Zira huruf-ı asliyyesi beşten ziyâde kelime istiskal edilmiştir. Mânâ için terkîbinde sekıl görülüp kabul edilmeyince mânâsına ilim ihâta olunamadığı veya mânâsı olmadığı zaman daha şiddetli istiskal edilmek lâzım gelir.

2 – Mahûd şeylere kasemde, kasem harfi olan وَ zikredilmiş . وَالطُّورِ ، وَالنَّجْمِ ، وَالشَّمْسِ denilmiş, lâkin harflere kasemde kasem harfi zikredilmemiştir. Meselâ, «وق» «وحم» denilmemiştir. Zira kasem harflerin kendilerine olunca harfi, harfe âlet makamında irâd müsâvâtı ihlâl ederdi.

3 – Allah Teâlâ, تين ، طور gibi eşyaya kasem etmiş onların asılları olan cevheri ferdlere, basît maddelerine kasem etmemiştir. Fakat harflere terkîbsiz olarak kasem etmiştir. Zira eşyanın terkîbinde maddesi en güzel bir halde bulunur. Lâkin harfler terkîb olununca yemîn lâfızlarına değil, semâ ve arz gibi mânâlarına âid olmuş olur. Mânâsız terkibe nazaran ise, müfred eşref olur. Onun için hurûfun yalnız müfredâtına kasem edilmiştir.

4 – Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere harflere kasem, yirmi sekiz Sûre'dedir. Adedleri, harflerin adedince olan eşyaya kasem ise ki, وَالشَّمْسِ 'den gayrisindedir. On dört Sûre'dedir. Çünkü hurufun gayri şeylere kasem, Sûrelerin evvelinde de vardır, esnâsında da vardır. Meselâ, وَالْقَمَرِ وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ gibi. Harflere olan kasem ise, ancak Sûreler'in evvellerindedir. Ve orada güzel olmuştur. Zira mefhum arasında gayr-i mefhum güzel olmazdı. Onun için Sûre evvellerinde eşyaya kasem, hurûfa kasemin yarısı kadardır.

5 – Harflere kasem, Kur'ân'ın iki nısfının ikisinde de hattâ yedi kısmında da vardır. Eşyayı ma'dûdeye kasem ise, yalnız nısf-ı ahîrde, hattâ وَالصَّافَّاتِ 'dan maadası kısm-ı ahîrdedir. Zira ekseriya harflere kasemden sonra Kur'ân veya Kitab veya tenzîl zikredilmiş, يس وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ("Hikmetli Kur'ân-ın hakkı için." Yasin-36/1-2) الم ذَلِكَ الْكِتَابُ ("Elif, lâm, mîm, o kitab..." Bakara-2/1-2) الم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ("Elif, lâm, mîm, indirilişi bu kitabın..." Secde-32/1-2) buyurulmuştur. İşte Kur'ân'ın hepsi harflerle edâ olunan bir mu'cize olduğundan onlar, her kısımda bulunmuş, ma'dûd eşyaya kasem ise, böyle değildir.

Bundan sonra Râzî, «Kaf»'a mahsûs mebâhisten olmak üzere şunu da ilâve eder: «Kaf, Arz-ı muhît olan bir dağdır ki, semânın etrafı onun üzerindedir de-

nilmiş, bu kavil, vücûh ile zayıftır:

1) Kıraat vakf üzeredir. Halbuki cebel ismi olsa idi, yemîn edilmiş olmakla vasılda vakıf câiz olmazdı.

2) والطّور gibi kasem harfi ile söylenmek lâzım gelirdi. Çünkü harf-i kasemin hazfolunduğu mevâkî'de muksemi bih اللهِ لأفعلنّ gibi kaseme müstehıkk olarak hazfe karîne olur. زيدٍ لأفعلنّ denmez.

3) Öyle olsa قاف yazılırdı. بِكافٍ عبدَه ("*Allah kuluna kâfi değil mi?*" Zümer-39/36) عينٌ جاريةٌ ("*Onda cârî bir membâ*" Gaşiye-88/12) kabîlinden olurdu. Halbuki bütün Mushaflarda, ق harf yazılmıştır.

4) Bunda zâhir olan harf olmaktır. Gerçi onun İbn Abbas'dan menkûl olduğu da söylenmiştir. Lâkin ibn Abbas'dan menkul olan قاف 'ın, bir dağ ismi olmasıdır. Amma burada bu ق ile murad, o dağ olduğu sâbit değildir.»

Demek ki, Râzî, esas i'tibariyle, «Kaf dağı» diye söylene gelen rivâyeti inkâr etmiyor, burada onunla tefsîri zayıf buluyor. Alûsî de, rivâyetleri kaydettikten sonra şöyle diyor: «Karafî, Kaf dağının vücudu olmadığına zâhib olmuş ve buna burhân getirerek delîli olmayan şeye i'tikâd câiz olamayacağını söylemiş. İbn Hacer-i Heytemî de, vârid olan rivâyetleri ileri sürerek, ona bâzı i'tirâzda bulunmuştur. Alûsî, bunları hikâye ettikten sonra: «Ben de diyor Karafî'nin dediği gibi his şehâdetiyle bu dağın vücudu olmadığına zâhib oluyorum. Çünkü bu arzın berrini, Bahrini medâr-ı seretâna kadar kaç kerreler kat'ettiler. Öyle bir şey müşâhede etmediler. Gerçi o haberleri râvîlerinden bir cemaat sahih tahrîc edercesine iltizâm ile rivâyet eylemişler ise de, onların sıhhatine ta'n etmek hissi tekzîb etmekten ehvendir. Bu, bulamamaktan dolayı vücûdu nefyetmek kabîlinden de değildir. Zelzele işinin de öyle bir dağa tevakkûfu yoktur. Çünkü zelzeleler, arzın salâbetiyle beraber çıkmak isteyen buharların tazyîkındandır. Ve biraz insaf damarı olanlar nazarında bunu inkâr etmek mükâberedir.» Biz de, bu münâsebetle şunu söyleyelim ki, daha hakîm olan Râzî, bu husûsta daha insaflı hareket etmiştir. Bizce insaf rivâyetleri tekzîb etmekte değil, bir mahmil-i sahih bulmaktadır. Gerçi bu hususta Peygamber'e kadar ref'edilen bir hadîs yoktur. Fakat bir kısım ulemânın kanâatlerini gösteren şayi bir telâkkî vardır. İbn Cerîr'in ve İbn Münzir'in rivâyetlerine göre ibn Abbas, şöyle demiştir: «Allah Teâlâ, bu arzın arkasından onu muhît bir deniz, onun arkasından bir cebel yaratmıştır, ona, «Kaf» denilir. Semâ-i dünya onun üzerine sarkmaktadır. ilh...» Demek ki, «Kaf» arzı kaplamış ola bahr-i muhîtı Muhîttır. Bu ifâdeye göre Kaf dağı denilen şey, küre-i nesîm olmuş olur. Zira biz, biliyoruz ki, arzı etrafından kaplıyan bir Bahr-i muhît vardır. Bahr-i muhîtı de küre-i

nesîm kaplamıştır. Ve sema-i dünyanın etekleri bu küre-i nesîm üzerindedir. Bizim, gök ta'bir ettiğimiz zümrüd gibi göklük burada müncelîdir. İbn Münzir'in, Ebu'ş-Şeyh'in, Hâkim'in, ibn Merduye'nin Abdullâh ibn Büreyde'den rivâyetlerinde: «Kaf, dünyayı muhît zümrüdden bir dağdır ki, semanın etekleri onun üzerindedir» diye zümrüd ile ifâde edilmesi de, teşbih-i belîğ kabîlinden olmak üzere bu rengi te'yîd eyler. Buna dağ ta'bîr olunması da şekl-i kürevîsi ile fevka'l-ufuk irtifâ' ve azamet-i haysiyyetinden yâhud bir menbâ' ve mahzen olması nokta-i nazarından olmak gerektir. Bununla beraber ibn Ebi'd-Dünya'nın ve Ebu'ş-Şeyh'in tahrîclerinde «Kaf», yalnız arzı değil, âlemi muhît olmak üzere de nakledilmiş ve damarları arzın içine kadar indiği ve zelzeleler onun damarlarının hareketinden husule geldiği de söylenmiştir. Bu noktaya gelince «Kaf» kelimesi, bize eski Yunanîlerde dahi ma'ruf olan ve her şeyin menbâı olmak üzere maddenin bir halita-i küll mahiyyetinde mülâhaza edilen ilk halini ifâde eyleyen «chaos kao» kelimesini hatırlatmıştır. Kaf dağı rivâyetleri, Hazret-i Peygamber'e istinâd ettirilmemiş bulunduğu için bunu eski zamanlarda pek şâyi' olmuş bir nazariyye kabîlinden telâkkî etmekte hiçbir mahzûr yoktur. Lâkin bunu tefsir için esas ittihâz etmek muvâfık olmaz. ق harfinin müteşâbih olarak Kudretullah'a bir remiz telâkkî etmek, Kaf dağı denilen imkân âlemiyle tefsir etmekten daha münâsib olur.

وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِيدِ Ve Kur'ân-ı Mecîd hakkı için.

MECÎD: Mecd sahibi. Mecd, geniş kerem ile alâkadar, büyük şeref ve şândır. Şu halde Kur'ân-ı Mecîd, şerefi kîtabların hepsinden büyük olan yâhud mânâsını bilip amel edeni şereflendiren şanlı Kur'ân demek olur. «Vav» kasem, yâhud kaseme atf içindir. «Kaf» ile şanlı Kur'ân'a kasem edilmiştir. Kasemin cevabı mâba'di karînesiyle mahzûftur, yâni sen münzîrsin, inzâr için geldin بَلْ عَجِبُوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ Fakat onlar, kendilerine kendilerinden bir münzir geldiğine taaccüb ettiler, yâni Kur'ân'ın şeref ve şânı olmadığından değil, fakat insanlara, yine insanlardan bir münzîr, korku haberi vererek korkutan bir Peygamber geldiğine şaştıklarından dolayı küfür ve inkâra gittiler. Halbuki insanlara kendi hariclerinden gelen bir münzîr, gayr-i tabiî ve şayân-ı taaccüb görülse bile yine kendilerinden bir münzîr gelmesi görülmedik bir şey değil idi. Fakat onun gelişine ve inzâr edişine şaştılar فَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ da kâfirler, dediler ki: «Bu, acîb bir şey.» Bunda, iki vecîh vardır. Birisi, taaccüblerini tefsir ve taaccüb noktasını tafsil ile küfürlerini tasrîhtir. Bu surette فَ tefsir, هٰذَا Peygamber'in inzârına işarettir. İkincisi, Peygamber'in bi'setine taaccübden sonra âhirette ba'se teaccüblerini beyândır. Bu surette فَ atıf, هٰذَا mübhem olarak şu

söze işaret olur. أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا **«Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz vakit ha!»** Yâni bizi o vakit ba's ü haşr ile mi korkutuyor? ذَلِكَ **«Bu,** öldükten sonra diliItmek, رَجْعٌ بَعِيدٌ **baid bir irca'»** Akıldan veya âdetten uzak olan bir iâde, bir döndürüş, yâhud bir cevabdır. Şimdi bunun, Allah'ın kudretinden uzak olmadığını isbat ile buyuruluyor ki: قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ **Doğrusu Biz, arzın onlardan ne eksilteceğini bilmişizdir,** yâni onun uzak zannedilmesi bir insanın hakîkati ve eczâsının tafsilâtı tamamiyle bilinemediği için cehaletten neş'et eder. Yoksa hayat ilmi bilinse de bir insanın husûsiyyetini teşkîl eden bütün esrâr münkeşif olsa, bir kimseyi öldürüp yeniden diriltmek baîd sayılmazdı. Halbuki Allah Teâlâ, onu bilmiş ve yaratmıştır. Ölüp, çürüyüp de toprak olan akvâmın veya eşhâsın hüviyyet ve ayniyyetlerini teşkîl eden erkân ve şerâitden kalan nedir? Eksilen nedir? Ruh mudur, beden midir? Bedenin maddesi ve eczâsı mıdır, yoksa mütemasil ecza arasında hayatı ve ayniyyeti ifade eden bir nisbeti muayyene ve mahsusası mıdır? Allah, hepsini bilir, arzda çürüyüp yok olduğu zannedilen teşekküllerin, nisbetlerin kuvvetlerin husûsıyyetlerin en hurdasına varıncıya kadar hepsi olduğu gibi Allah Teâlâ'nın ilminde ma'lûm ve mahfuzdur.

وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ **Ve nezdimizde mahfuz, değişmez, bozulmaz bir kitab vardır, hepsi onda mazbuttur.** Cüz'î ve küllî hiç bir şeyi kaçırmaz, hattâ onların amellerini de bütün tafsilâtiyle hıfzetmektedir. İlmullah, bir de böyle Levh-ı Mahfuz'da yazı ile müekked olarak mütecellîdir. Bunu, tehavvül ve tehaffuz kanununun bir ifâdesi olarak da mülâhaza edebiliriz. Bu tamamiyle bilinmiş olunca, herhangi bir insanı ifnâ ettikten sonra onu teşkîl eden ve ondan intişâr ve tehavvül etmiş olan husûsiyyetlerin ma'lûmiyyet ve mahfûziyyeti hasebiyle onu yeniden iâde etmek, hiç de baîd olmaz. Onun için gerek bir kavmi, gerek bir şahsı öldükten sonra ba's-ü haşr etmek Allah'a göre baîd bir ircâ' olmadığı bu mülâhaza ile ma'lûm olur. بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ **Fakat onlar, hakkı kendilerine geldiği anda** tekzîb ettiler. Kendilerini yaratmış olan Allah'ın ilmini ve gönderdiği kitabını ve Peygamberi'ni gelir gelmiz tekzîb ettiler, فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ de **şimdi onlar, pek muztarib bir hal içinde çalkanıyorlar.** Gâh sâhir', gâh kâhin, gâh şâir diyerek gâh taaccüb, gâh inkâr ile ıztırab içinde istikbalden, âhiret hayatından me'yûs bir halde kıvranıyorlar. Buna karşı Allah Teâlâ'nın ilmini ve ihyâya kudretini isbât ile ıztırâbı def' siyâkında buyuruluyor ki:

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ **Ya üstlerindeki semâya bakmadılar da mı ki?** Burada, semâ ufkumuzun üstünde görebildiğimiz ecrâm ve eb'âdı ile bir sûret-i mahsûsada nazarımıza irtisâm eden ve semâ-i dünya denilen yüksek binâdır ki, biri hissî, biri aklî olmak üzere iki haysiyyeti vardır. Evvel emirde bunun hissî

haysiyyetiyle gözlerimize olan sûret-i tecellîsine nazar-ı dikkat celbolunmuştur. İkinci derecede efkâr ve istidlâlât ile aklen istinbât mümkün olabilen hey'et-i semânın derinliklerine dalınmadan sâde hissî olan bu şekli mürtesimin keyfiyyetine nazar edildiği zaman bile, onu binâ eden sâniin ilm-ü kudretindeki azamet derhal gözlere gönüllere kendini gösterir. Buradaki «لنا» mahzûfuna atıftır. Görmediler de o kâfirler üstlerindeki o semaya bakmadılar, baksalar â كَيْفَ بَنَيْنَاهَا **Biz, onu nasıl binâ etmişiz** وَزَيَّنَّاهَا **ve ziynetlemişiz.** وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ **Hiçbir yarığı, çatlağı yok.** Yâni kapısı, geçidi yok değil, aybı, kusuru yok. وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا **Arzı da uzatmışız.** O binanın döşeği gibi sermişiz, bakıldığı zaman semâ kürevî olarak görünürken saha-i rü'yet dahilinde arz da onun altından ufka doğru bir imtidâd-ı mahsûs ile uzanmış görünür ve böyle görünmesi, onun da bir küre olduğunu aklü istidlâl ile anlamağa mani' değildir. وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ (*"Hem O, O'dur ki arza bir imtidâd verdi ve onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaptı..."* Râd-13/3) ayetine bak!) Alûsî, der ki: «Bu imtidâd, arzın tam, yâhud kutublar cihetinden nâkıs bir küre olmasına münâfî olmaz.»

وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ **Ve ona, ağır baskılar, oturaklı dağlar serpmişiz** وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ **ve onda gözler gönüller açan her güzel çiftten bitirmişiz.**

BEHİC: Behcetli, gözlere gönüllere neş'e ve sürur veren sevimli, güzel.

ZEVC: Çift. İNBÂT: Nebâtatta zâhir ise de zevc-i behic, insana kadar hayvanatın da her hoş sınıfına şâmil olmak zâhirdir. تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ **Her abd-i münîb için tebsîra ve tezkîr kılmak üzere,** yâni bütün bunları böyle yapış ve bitiriş Rabbına gönül verecek, hakka yüz tutup düşünecek her kulun gözüne göstermek ve fikrini açmak için âyet ve muhtıra kılmak hikmetiyledir.

TEBSiRA: Hem göze basar kuvveti, hem de kalbe basiret kuvveti vermek mânâsına olabilirse de ikincisi, ذِكْرَى ile ifâde edilmiş olmak hasebiyle burada basarî mânâda olmak daha muvâfık görünür. Bunun birisi hissî, birisi aklî haysiyyeti ifâde eder. Biri ihsas, biri ihtârdır. Bunların her biri, birer yeni hayat neş'esiyle Allah Teâlâ'nın ilmine ve ba's-ü ihyâ kudretine delâlet ederler. İhsâs, hal olan dünya ve hayatı yaşatırken ihtâr ve tezkîr mazî ve istikbâl şuûriyle âhireti duyurur.

MÜNÎB kaydı da, bilfiil müstefîd olanları göstermek ve inâbeye tergîb etmek içindir. وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا **Ve semâdan bir mübarek su indirmekteyiz** ki, hayr ü bereketi, menfaati pek çok. Bununla o güzel çiftlerin nasıl bitirildikleri gösterilerek makama tatbîk ve ihyâ tarzına bir misal verilmiş oluyor. Kur'ân da, mübarek suya şebîhtir. فَأَنْبَتْنَا بِهِ **İndirip de onunla, o su sebebiyle bitirmekteyiz** جَنَّاتٍ **a bir çok cennetler, meyveli ağaçları havî bağlar, bağçeler** وَحَبَّ

الحصيد ve biçilen ekin dâneleri وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ ve çıvgın veya dolgun hurma ağaçları.

BÂSIK: Uzun düzgün veya yüklü. **لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ Ki, istifli bir tal'ı vardır.** Yâni birbiri üstüne dizilmiş çok yâhud içinde meyvesi çok. Çünkü tal'ı, hurmanın ilk çıkan domurcuğudur ki, meyvesi içinde istiflidir. **رِزْقًا لِلْعِبَادِ Kullara rızk olmak için yetiştirmekteyiz. وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا Bir beldeyi ölmüş iken onunla, o su ile diriltmekteyiz.** Neşvü nemâdan kesilmiş kuru toprağa hayat vermekteyiz. **كَذَلِكَ الْخُرُوجُ İşte hurûc böyledir.** Yâni ölü bir beldenin bir su indirmekle dirilmesi gibidir. Allah'ın indireceği feyz ile sizin de dirilip çıkmanız, Allah'ın kudretinden o nasıl uzak değilse bu da, uzak değildir. Burada, hurûc tâbir olunması mânâlıdır. Ebussuud'un beyânına göre, yerden nebatatın çıkarılmasına ihyâ ve ölülerin dirilmesine hurûc ta'bîr olunması ehemmiyyetsiz gibi görülen inbâtın şanını büyütmek ve istib'âd edilen ba's işini, bir fiil-i tabi kolay göstermek ve bu sûretle nebâtı ihrâc ve emvâtı ihyâ arasında münâseleti tahkîk ile mukayeseyi tavzîh ve fehimlere takrîb içindir. Herhalde Biz, bununla ölmüş bir kavimden feyz-ı Hakk ile İslâm'ın zuhûr ve yeni bir hayat ile ağyâra karşı huruc ve galebesi mânâsına da bir işaret anlarız. **كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ Bununla Peygamber'e tesliye ve kâfirlere inzar misalleri veriliyor. وَأَصْحَابُ الرَّسِّ «Ress ashabı»** Buna dâir Sûre-i Fürkan'da söz geçti, bak! **وَإِخْوَانُ لُوطٍ Ve Lût'un hemşehrileri.** Lût aleyhisselam'ın kavmi ki, kendisine sıhriyyetleri bulunmak hasebiyle ihvan denildiği söylenmiştir. Bu ta'bir gerek neseb ve gerek sıhriyyet ile yakınlığın kurtaramayacağını anlatır. **وَقَوْمُ تُبَّعٍ Tübba'ın kavmi.** Kendisi değil, kavmi ki, Hımyerîlerdir. Sûre-i Duhan'a bak! (Duhan-44/37ayetinin tefsirine bakınız.) **كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ Her birisi Resûlleri tekzîb etti.** Yâni hayata da'vet için Allah tarafından gönderilen Peygamberlerin irşadlarına inanmadılar, ba'sü haşr için hazırlanmadılar **فَحَقَّ وَعِيدِ de veîdim hakk oldu.** Yâni hep helâk ve munkarız oldular.

VEÎD: Va'd gibi masdardır. Mef'ul mânâsına da olur. Va'd maddesi, hayrü şerde, acıda ve tatlıda kullanılır. Fakat veîd ve iy'âd, acı ve korkunç olanlarda isti'mâl olunur. Tehdîd ve inzâr ifâde eyler. Burada veîd, veîdi demektir. Kesre ile iktifa olunarak, mütekellim «ya»'sı hazf olunmuştur. **أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ Şu halde ilk halka âciz mi göster mişiz?** Yâni gerek sâirlerini gerek kendilerini ilk yaradışla, birinci kerre vücûda, getirmekle kudretimizi göstermiş değil miyiz ki, ikinci bir yaradışı istib'âd ediyorlar da رَجْعٌ بَعِيدٌ (*"Uzak bir dönüş"*) diyorlar? Yâhud kedilerinden evvel yarattığımız halka, o evvelki insanlara karşı ya-

---

İsti'mal: Kullanma. **Ress:** Örülmedik kuyu. **Veîd:** Âzab.

rattıktan sonra veîdimizi, tehdîdimizi yerine getirmeğe gücümüz yetmemiş de, âciz mi kalmışız? Ki, korkmadan tekzîb ve istib'âd ediyorlar? Yâhud ilk yaradışla kudretimiz tükenmiş de ilerisini yaratmaktan acze mi düşmüşüz? [1] **بَلْ Hayır,** öyle olmadığını bilirler. **هُمْ Onlar, فِى لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ yeni bir halktan iltibâstadırlar.**

LEBS: Esasen karıştırıp şübheye düşürmek demektir. Burada iki mânâ vardır. Birisi, umûmiyyetle Müfessirînin beyan-ı vech ile şöyle demektir: Onlar, halk-ı evveli ve bizim kudretimizi i'tiraf etmekle beraber yeni bir halk ile ölülerin dirilebileceğinde şübhe ediyorlar. Bir kerre yapılanın, bir kerre daha yapılabileceği hakkında kıyâsı, tabiî kanunu bırakıyorlar da kudrete karşı şübheye düşerek tenâkuzda bulunuyorlar. Bu mânâ, ilzamî bir mânâ olur. İkincisi, Sûre-i En'âm'da, وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ (*"O, O'dur ki sizleri geceleyin kendinizden geçirir alır, bununla beraber gündüz kazandıklarınızı bilir, tutar..."* En'âm-6/60) âyetinde geçtiği üzere bir kavmin hayatı gibi bir şahsın hayatı da, eczâsının lâhzadan lâhzaya yenilenmesi sûretiyle bir iltibâs içinde cereyan ettiğini ve binaenaleyh halk-ı evvel denilen bu halkta beka-yı şahsînin bile vahdet-i neviyye gibi peyderpey halkolunan birbirine benzer eczâ arasındaki bir iltibâs ve müşabehet içinde tecellî eden bir nisbet vahdetinden aynî nisbetle tevâli eden bir halk-ı cedîd istimrarından ibaret olduğunu beyândır. Şeyh Muhyiddin-i Arabî, buradan bütün eşyanın, a'râz gibi cevâhirin de an be an halk-ı cedîd ile mütecedid olduğunu istinbâta kadar gitmiş, Fransız feylesofu meşhur De Cart da, bu sûretle bir halk-ı cedîd nazariyyesine zâhib olmuştur. Bu âyette, هُمْ zamîrine nazaran halk-ı cedîdin böyle bütün eşyaya ta'mîmi zâhir olmasa bile, herhalde insanlar gibi zîhayat cisimlere nemâları i'tibariyle intıbâkı münâkaşa götürmeyecek kadar vazihtir denilebilir. Bu suretle bir şahsın hüviyyeti için gerek idâme, gerek iâdede rüknolarak mülâhaza edilmesi lâzım gelen esas bir nehrin suyu gibi değişip duran maddî eczâsının aynen kendilerinde ve kemmiyyetlerinde değil, aralarındaki nizâm-i nisbet ile ifâde ettikleri temâsül vahdetiyle ruhanî tesâdukta gözetmek lâzım gelir. Onun için bir şahsın teşâhhusu hacmin büyüklüğü ve küçüklüğü ile alâkadar görünmeyerek gerek bir zerre, bir hüceyre ve gerek büyük bir cisim ve cirim halinde dahi hüviyyetini muhafaza edebiliyor da yetmiş yaşındaki Zeyd, beşikteki bebek, rahim-i mâderdeki cenîn, sulb-i pederde nutfe olan aynî şahıs diye mülâhaza olunuyor. Kuyruk kemiğinin ucundan ba'sı gösteren ma'rûf, عَجْبُ الذَّنَبِ hadîsi de bunu ifade

---

[1] Bu üçüncü mânâ gelecek olan, وَنَحْنُ اَقْرَبُ mazmununa mutabıktır.

Peyderpey: Ardısıra, arka arkaya. **Tevali:** Devam etmek.

etmiştir. Zaten insanların böyle halk-ı cedîd ile yaşayabilmeleridir ki, onların ihtiyaclarının sırrını teşkîl eder. Öyle olmasa idi, insanın yarın için hiçbir endîşesi ve hiç bir emeli olmazdı. Mamafih bu mânâ yalnız insana ve zîhayata mahsus değildir. Âlemde her şey, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ (*"O'nun vechinden başka herşey helaktadır..."* Kasas-28/88) mantukunca helâk ve fenâ içinde her lâhza tegayyüre ma'ruz ve her tegayyürde yeni bir halk ile ihtilât ve iltibas içindedir. وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَاَنْبَتْنَا بِهٖ ... (*"Bir de semâdan mübarek bir su indirip te, onunla bağlar, bahçeler bitirmekteyiz ve biçilecek taneler."* Kâf-50/9) buyurulması da, bu mânâ ile alâkadardır. Alûsî'nin bu mânâyı baîd görmesi garib görünür. Bütün âlem böyle halk-ı cedîd içinde âhirete doğru giderken onu Allah'ın kudretinden istib'âd ederek inkâr ve tekzîb etmek, o istikbâlin saadetini yaşamamağa azmeden bir dalâl-i baîdden başka bir şey değildir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُ وَنَحْنُ اَقْرَبُ
اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرٖيدِ ﴿١٦﴾ اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمٖينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
قَعٖيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقٖيبٌ عَتٖيدٌ ﴿١٨﴾ وَجَاءَتْ سَكْرَةُ
الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحٖيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذٰلِكَ يَوْمُ
الْوَعٖيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهٖيدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ
فٖي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدٖيدٌ ﴿٢٢﴾
وَقَالَ قَرٖينُهُ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتٖيدٌ ﴿٢٣﴾ اَلْقِيَا فٖي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنٖيدٍ
﴿٢٤﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرٖيبٍ ﴿٢٥﴾ اَلَّذٖي جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَاَلْقِيَاهُ
فِي الْعَذَابِ الشَّدٖيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرٖينُهُ رَبَّنَا مَا اَطْغَيْتُهُ وَلٰكِنْ كَانَ
فٖي ضَلَالٍ بَعٖيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ

بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

16- Hem şânıma kasem ederim ki, hakikat insanı Biz yarattık ve biliriz, nefsi onu ne ile vesveselendirir ve Biz, ona «habl-i verîd»'den daha yakınızdır.

17- İki zabıt memuru, zabıt tutarlarken, biri sağdan oturmuş, biri soldan.

18- Her ne söz atarsa mutlak yanında hâzır bir gözcü vardır.

19- Ve ölüm sekeratı hakk ile geldikte: «işte, diye, o, senin kaçıp durduğun.»

20- Ve Sur üfürüldükte, ki, işte o veîd günüdür.

21- Ve her nefis gelmiştir, beraberinde bir sevk me'mûru ve bir şâhid vardır.

22- Celâlim hakkı için (denir) sen, bundan bir gaflette idin. Şimdi senden perdeni açtık, artık bu gün gözün keskindir.

23- Ve karîni demiştir: «işte bu yanımdaki hâzır»

24- (Buyurulur:) Atın atın cehenneme, her nankör anud,

25- hayra engel, haşarı işkilci kâfiri.

26- Ki, Allah'ın yanında başka ilâh tutmuştur. Haydin ikiniz bir atın onu, o şiddetli azâb içine.

27- Arkadaşı der: «Ya Rabbenâ, onu, ben azdırmadım, velâkin kendisi uzak bir dalâl içinde idi.»

28- Buyurur ki: «Huzûrumda çekişmeyin, Ben size önceden veîd göndermiş iken.

29- Benim indimde söz değiştirilmez ve Ben kullara zulümkâr değilim.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ **«Hem şanıma kasem ederim ki hakikat insanı biz yarattık.»** Bu ihtar, hem halk-ı evveli takrir, hem de maba'dine temhîddir, hem ilmin isbâtına halktan bir istidlâl hem de akrabiyyetten bahsolunurken Hâlik ile mahlûku karıştırmamak için bir tenzîh delîlini telkîndir. وَنَعْلَمُ **Ve biliriz** مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ **nefsi ona, ne vesvese verir.** Yâhud ne ile vesvese verir. Nefsin vesvesesi ta'bîri, içiden kendine söylediği, gönlünden geçirdiği gizli duygular, vehimler, hâtıralar, kuruntular, kararlar gibi bütün bâtınî şuûr şuûnâtına şâmildir.

Habl-i verîd: Şah damarı.

Söyleneceği vech ile zabta me'mur hafaza Meleklerinin bile henüz vakıf olmadığı derecede gizli olarak insanın gönlüne gelen hâtırat ve şuûnât-ı nefsiyyenin hepsini de Allah bilir. Çünkü hâlikıdır: وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ Ve Biz, ona (yâni insana) verîd damarından daha yakınızdır. Öyle yakından bilir, öyle yakından yetişir icrâ-yı te'sîr ederiz. Hâlik ile mahlûku arasındaki nisbet, mahlûk ile nefsi arasındaki nisbetten daha mukaddemdir. Çünkü mahlûkun kıyamı, lizâtihi değil, Hâlik'ının kudretiyledir. Sûre-i Bakara'da وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِى عَنِّى فَاِنِّى قَرِيبٌ (*"Şayet kullarım sana benden sual ettilerse, muhakkak ki ben çok yakınımdır."* Bakara-2/186) (Geniş bilgi için bu âyetin tefsirine bakınız.) Teşrîhte iki nevi' damar sayarlar. Bedenin etrafından kalbe vürud eden, yâni siyah kanı etrafından kalbe götüren damarlara, verîd cem'inde evride, kalbden etrafa giden kırmızı kanı bedene dağıtan damarlara da, şerayîn denilir. Şiryanların kökü kalbin sol butayninden çıkan ehberdir. Boyunda gırtlağın yanlarından geçen ve vedecan ta'bir olunan şah damarları bundan şahlanır. Kalbde, veridlerin munsabb olduğu büyük damara da vetîn (verîd-i ecvef) denilir. Verîd-i ecvef (yâni vetîn) ensiceye temâsında müvellidü'l-humuzasını gâib eylemiş olan siyah kanı, kalbin üzeyn-i eymenine îsâl eder. Butayn-i eyser ile üzeyn-i eymen arasında teessüs etmiş olan bu cümle-i viâiyyedeki deverân-ı deme (deveran-ı kebîr) nâmı verilir. Siyah kan üzeyn-i eymenden butayn-i eymene ve butayn-i eymenden şiryan-i rievîye geçer. Şiryan-ı rievîye giren kan, riede ev'iye-i şa'riyye içerisinde hava ile temasa gelince kırmızı kana tahavvül ederek evride-i rieviyye ile sol üzeyne, ba'dehû sol butayne dökülür. Butayn-i eymeni, üzeyn-i eysere birleştiren cümle-i viaiyyedeki deveran dahi, «deveran-ı sağîr» namını alır. Deverân-ı kebirde şiryânlarda kırmızı, verîdlerde siyah kan vardır. Deveranı sağirde ise,şiryanlarda siyah ve veridlerde kırmızı kan vardır. Binaenaleyh kırmızı kana şiryan olmaz.Deverân-ı kebîr için sahih olan bu ta'rif deverân-ı sağîr için yanlıştır. Demek ki, veridlere siyah kan damarları denmesi küllî değil, ekseriyyet i'tibariyledir. Keşşaf'ta der ki: «El-verîdan, boynun önünde iki safhasını kavramış iki damardır ki, vetîne muttasıl olup baştan ona doğru vürud ederler [1].» İbn Esîr de «Nihaye»'de: «Verîd, boynun yüzündeki damardır ki, gadab halinde şişer, bunlar iki veriddirler.» der . Buna nazaran

[1] Buna göre, verîd, feîl bima'nâ fâil olarak vârid demek olup kalbe doğru vürudü münasebetiyle bu adı almış oluyor. Kanın, ona vürudü mülâhazasiyle mevrud mânâsına olduğunu söyliyenler de olmuştur.

Munsabb: Dökülen. Vetîn: Kalb damarı. Verîd-i ecvef: Kalb damarı, şah damarı. Uzeyn-i eymen: Sağ kulakçık. İsal: Birleşmek. Bu tayn-i eyser: Sol karıncık. Şiryan-i rievi: Akciğer atardamarı. *Evieye-yi şa'riyye:* Siyah ve kırmızı kan damarları arasındaki ince damarlar.

verîd, bizim teşrîh kitablarında verid-i vidacî denilen boyun damarında marûf imiş gibi görünürse de bu ihtisas el-verîdan diye tesniye sûretinde olmak gerektir. Nitekim Râgıb, şöyle ifade etmiştir: «Verîd, kebide ve kalbe muttasıl olur bir damardır ki, kanın mecraları ondadır.»

Nizamüddin-i Nîsaburî de, «Garabü'l-Kur'ân» nam tefsirinde: «Verîd, şirâyînin gayri olarak dem-i hâmil damardır. Verîdan ise, boynun önünde iki safhasını kavramış iki damardır ki, baştan müteşâ'ib ve vetîne muttasıl olurlar» diye ta'rîf eylemiştir.

HABL: Ma'lûm ki, ip ve bağ demektir. Damar mânâsına da gelir. Burada, ekseriyyet bu mânâ ile «verîd ipi» servi ağacı gibi ammın hassa izafetiyle beyanı kabîlinden «verîd damarı» demektir diye tefsîr etmişlerdir. Habl, âtık, yâni boyun dibi mânâsına da geldiğinden Zemahşerî, bu mânâ ile lâmî izâfeti de tecvîz eylemiştir. Ki, bu mânâ ile habl-i verîd, boyun veya bedenden mecaz da olabilir. Sonra لُجَيْنُ الْمَاءِ. kabîlinden izâfet-i teşbîhiyye ile verîd ipi, boyuna dolanış ipe benziyen verîd mefhumunu da ifâde eyleyebilir. Verîd, müfred olmak i'tibariyle cinse hamlolunmak lâzım geleceği cihetle habl-i verîd, bütün verîd şebekesi veya onların bağlandığı vetîn diye de mülâhaza olunabilir. Mamafîh bu mânâlar, verîd damarı demekle de kasdolunabilir. Râgıb, habl-i verîdden murad, ruh olduğuna kâil olmuştur. [1] Kırmızı kanı hâmil olan şiryanlar daha evvel mülâhaza edilmek lâzım gelirse de şiryanlarda cereyan kalbden etrafa doğru dağılıp uzaklaştığı verîdde ise, etraftan ve baştan kalbe doğru toplanıp geldiği cihetle yakınlık için temsîlde verîd zikredilmiştir. Bu sûretle habl-i verîd pek yakınlıkta mesel olmuştur. Nitekim şâir: وَالْمَوْتُ أَدْنَى لَهُ مِنَ الْوَرِيدِ «Ölüm ona verîdden daha yakındır» demiş. Şu halde mânâ: Kalbine kan akıtan en yakın damarından, yâhud canından daha yakın demek olur. Sonra verîdin siyah kan damarı olması ve kullanılmış, ölmüş huceyreleri hâmil olan bir siyah kanın kalbe vürudu bir tasfiye ile yeni bir halka alâkadar bulunması haysiyyetiyle gerek üst tarafındaki halkı cedîd ve gerek bervech-i âti zikrolunacak âhiret ahvâline intikâl nokta-i nazarından dikkate şâyân bir nüktesi de vardır.

İbn Cerîr-i Taberî der ki: «Ehl-i Arabiyye وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ **«Ve biz ona habl-i veridden daha yakınızdır.»** kavlinin mânâsında ihtilâf ettiler. Bâzıları, bunun mânâsı dediler نَحْنُ أَمْلَكُ بِهِ وَأَقْرَبُ إِلَيْهِ فِى الْمَقْدِرَةِ عَلَيْهِ yâni üzerinde infâz-ı kudret ve icrâ-i te'sîrde daha yakın kendisine daha ziyâde mâlik ve mutasarrıfız demektir. Bâzıları da, «nefsindeki vesveseyi bilmekte daha yakın» de-

---

Müteşaib: Bölümler.

[1] Lâkin ruhtan muradı, ruh-ı hayvanî denilen ruh olduğu anlaşılıyor.

mektir dediler. Yâni kurb-i zat mânâsı anlayan olmadı, ancak kelâmın sevkına nazaran bâzıları te'sir-i kudret, bâzıları da ilim i'tibâriyle yakınlık mânâsını tercîh ettiler. Fahr-i Râzî, bunu şöyle ifâde etmiştir: «Allah Teâlâ'nın ilminin kemâlini beyândır. Allah, ilmi ile ona damarındaki kandan daha yakındır. Zira damara hâil vardır. O, ona hafî kalabilir. Lâkin Allah Teâlâ'nın ilmine hâil mümkün değildir. Buna, şu mânâ da söylenebilir: Kendisinde kudretimizin teferrüdü i'tibariyle Biz, ona habl-i verîdden daha yakınızdır. Emrimiz onda damarlarındaki kanın ceryanı gibi cereyan eder.» Sahib-ı Keşşaf da, şöyle der: وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ «Biz ona daha yakınız.» mecazdır. Murad, ona ilminin yakınlığı ve ondan ve ahvalinden ma'lûmuna, sanki zatı karib imiş gibi en gizli şeylerinden hiçbirisi hafî kalmayacak bir taallûk ile taallûk eder olmasıdır. Nitekim «Allah, her yerdedir denilir» Halbuki Allah, mekânlardan ecell ve münezzehtir.» Bundan anlaşılan mecaz denilmesinin sebebi, lûgatta yakınlık ve uzaklık mekân ve mesâfe i'tibâriyle cismâniyyâtta hakîkat olduğu ve Zat-ı İlâhî'de mekânî yakınlık tasavvur olunamayacağı içindir. Kazî Beyzavî ile Ebussuud da, bunu, bir nükte ilâvesiyle hulâsa etmişler de demişlerdir: اى نَحْنُ اَعْلَمُ بِحَالِهِ مِمَّنْ كَانَ اَقْرَبَ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ، تَجَوَّزَ بِقُرْبِ الذَّاتِ لِقُرْبِ الْعِلْمِ «Yâni Biz, onun halini ona habl-i verîdden daha yakın olandan daha iyi biliriz demektir. Kurb-i zat ile kurb-i ilme mecaz yapılmıştır. Çünkü O, onun mucibidir.» Görülüyor ki, bu ifadede, مِمَّنْ كَانَ اَقْرَبَ اِلَيْهِ *«Ona daha yakın olandan»* diye bir mufaddali aleyh takdir olunmuştur. Çünkü akreb, a'lem mânâsına mecaz olunca habl-i verîd, ilm i'tibâriyle mufaddali aleyh olamaz. Şu halde o, مَنْ كَانَ kim? O, ya Kendisinden kinayedir, bu sûrette habl-i verîdden murad, kendi şahsı olup mânâ: «Onu, kendisinden daha iyi biliriz» demek olur. Yâhud zikrolunacak Meleklerdir ki, bu sûrette o hafazâ Meleklerinin de ona, habl-i verîdden daha yakın olduklarına ve fakat Allah'ın onlardan daha yakın bulunduğuna tenbîh edilmiş oluyor ki, bu mânâ, nazmın mâba'dine irtibâtından çıkarılır. Alûsî, burada: «Ehl-i vahdetin kelâmı, hal sahîbi olmayanlar için zor anlaşılır şeylerdendir» demiştir. Maamafih biz, Şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin «Futûhât-i Mekkiyye»'sinin Esmâ-i Hüsnâ babında akreb ismi şerîfinde şu sözlerini nakledelim:

حَضْرَةُ الْاَقْرَبِ اَعْلَى الْحَضَرَاتِ وَهِيَ بِالثَّاتِ لِاَهْلِ الْعَقَرَاتِ
فَهِيَ قُرْبٌ فِيهِ بُعْدٌ لِلَّذِى قِيلَ فِيهِ اِنَّهُ ذُو عَقَرَاتٍ [1]

---

[1] Ehl-i aserat, ehl-i keşf-i vukûf, zu aserat, sahib-ı zünûb.
Teferrüd: Herkesten ayrılma.

«Bu hazretin sahibine, abdü'l-akreb ve abdü'l-karîb denilir. Çünkü o azze ve celle bize habl-i verîdden akrebdir.» فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ ("...*Bana dua edince duacının duasına icabet ederim...*" Bakara-2/186) buyurmuş, إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ ("...*çünkü o yakındır, işitir, işittirir.*" Sebe'-34/50) buyurmuştur. Aleyhissalatü vesselâm'ın haber verdiği gibi Arş'tan dünya semâya nüzûliyle karîbdir, akrebdir. Çünkü nerede olsak bizimle beraberdir. Onun için karîb, akreb isimleriyle müsemmâdır. O, bize, bizden daha yakındır. Çünkü habl-i verîd bizdendir ve habil vâsıldır. O ise evsâldir. Çünkü vasıl ancak onunladır, işitmemiz, görmemiz, kıyamımız, kuudümüz, meşiyyetimiz, hükmümüz onunladır. Bu ahkâm ise, habl-i verîdde yoktur. Demek ki, O, bize, habli verîdden daha yakındır. Zira bizden habl-i verîdin gayesi diğer damarların hali gibi hükm-i hayatın mecrâsı ve kanların yolu olmasından ibarettir. Sonra Allah Teâlâ, bizde de kendisine kurbi teşri' buyurdu. Çünkü biz, O'nun sûreti üzere mahlûkları olduğumuz cihetle bizi emsâl menzilesine koydu, halbuki iki misil zıddırlar. Zıdd ise, muzadd olduğu şeye Sıfat-ı zatiyye-i nefsiyyede iştirâkinden dolayı gayet yakın olmakla beraber ayni zamanda gayet de uzaktır. Kulda böyle tasrîf-i İlâhî ile Allah'dan uzaklık tahakkuk etmekle Allah Teâlâ, kendisine yakınlık yollarını meşru' kıldı ki, bu bu'd ile beraber yapılması meşrû' kılınan fiilleri yapmakla O, onun sem'i, basarı ve cemî-i kuvası olana kadar bu suretle kul, züll-ü iftikârından dolayı O'na zıddır. Ve onun için meş'rû kılınan şeyler de züllü iftikâri sebebiyle fiilin O'na izâfeti sahih olmuştur da kendisine nisbet olunan fiil ile O'na takarrübe yol bulmuş ve binaenaleyh Hakk Teâlâ'nın, كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ *«Ben onun gözü ve kulağı olurum.»* (Buhari-Rikak:38) diye onun bütün hüviyyetiyle cemi-ı kuvası olduğunu haber verdiği kurb ile yaklaşmıştır. Bundan da akreb olunca artık olmaz (abid kâin olmaz). Çünkü سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَلِسَانَهُ *«Kulağı, gözü ve dili.»* buyururken zamiri abde irca' ile abdin aynını tesbit etmiş ve O, hüve hüve olmadığını isbat eylemiştir. Çünkü O, ancak kuvasiyle hüve hüvedir. Kuvası, O'nun zatî haddindendir. O, olmayış وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (*"Attığın vakit de sen atmadın, velakin Allah attı...*" Efâl-8/17) buyurduğu gibidir ki, o vakit sûret ve mânâ ikisi de Allah'ındır. Hepsine mâlik olmuş, küllün ayni olmuştur. Artık kevnde başka yok ancak O, Esmâ-i Hüsnâsı'nın menâzilinde kendisinden müteali münezzeh Sübhan vardır. Çünkü orada, O'ndan başka kendisinden tesbîh ve tenzîh edeceğin yoktur. Allah Teâlâ, kurbetleri hep bu hazretten teşrî' buyurdu, şer'in vücûduna sebeb de dâvâ olduğundan şeriat müddeiye ve gayr-i müddeiye amm oldu. Kıyamet günü niyyetine göre

---

Akreb: Daha yakın.

haşrolunur, ve millet ve mezhebiyle seçilir.»

Görülüyor ki, Şeyh, beytinde bizzat kurbe kail olmuş ve kurb-i fiili anlatmış sonunu da abdin fenasiyle vahdete bağlamıştır. Âlûsî'nin dediği gibi bâzı noktaları hal ehlinin gayrine ağırdır. Sema-i dünyaya nüzulden kurb-i mekânî değil, kurb-i emrî anlamak iktiza eder. Hadîste, nüzul var ise de, Arş'tan kaydı yoktur. Sonundan da vahdet çıkarmalı, ittihad çıkarmamalıdır. Zira âyet öyle bir vesveseye ve tevehhüme gidilmemek, Hâlik ve mahlûkun hakkı gözetilmek için evvel emirde, وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ «Kasem olsun ki biz insanı yarattık.» kasemiyle insanın mahlûkiyyetini te'kîden tansîs buyurmuştur. Vahdet-i vücûh mes'elesinde de vâzıh ve şâibesiz bir akîde olmak üzere Keşşaf hâşîyesi'nde İbn Münîr'in de beyân ettiği vech ile şunu söyliyelim ki, bizim i'tikadımızca لَا مَوْجُودَ اِلَّا اللّٰهُ وَصِفَاتُهُ وَاَفْعَالُهُ dir. Yâni Allah'ın zatü sıfat ve ef'âlinden başka mevcud yoktur. Şu kadar ki, Allah Teâlâ, ef'alinin bâzısını, bâzısına mahal yapmış, o mahalle fâil, mâlle O'nun fiili tesmiye olunmuştur. Bu sûretle bütün âlem Allah'ın fiili, yâni halkı olduğu gibi insanlar ve insanlara cebren ve ihtiyaren nisbet olunan fiiller de, وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ (*"Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."* Saffât-37/96) mısdakınca Allah'ın halkıdır. İşte bir mü'min için zarurî olan Tevhid budur. Sıfat, zatının ayni değildir. Lâhüve velâ gayruhudur. Fiil de, fâilin ayni olamaz. Hâlik ile mahlûk hüve hüve muttehîd olamaz. Allah'ın olmayan hiç bir şey yoktur, hepsi Allah'ındır. Lâkin Allah'ın olmak, Allah olmak değildir. Şu da unutulmamak lâzım gelir ki, makam-ı kurb ne kadar yakın olursa olsun bir farkı muktezidir. İttisâl ve ittihâd kurb değildir. Onun için makam-ı kurbde meselâ, bir Resûl'ün fiili ve kuvveti mürsiline nisbet olunduğu zaman Resul, mürselin ayni olmasını icab etmez. Belki Resûl'ün aynı sabit olduğu halde kendisi de, fiili de mürselin olur. Ayinda değil, hükümde ittihad bulunur. Gerek kurb-i feraizle ve gerek kurb-i nevâfille tekarrüb etmiş olan abdin de ayni sabit olmakla beraber mazhar-ı vilâyet olarak bütün kuvasinden İlâhî kudret tecellî eder. Lâkin ondan, O'nun Allah olması lâzım gelmez. Sonra mekânî yakınlık mutlaka arada bir faslı istilzâm eder, aradaki fâsılanın büyüklüğüne, küçüklüğüne göre mülâhaza olunur bir nisbettir. Bu cihetle o hakikatte bir bu'ddur. Ve Allah Teâlâ, mekândan münezzeh olduğu için O'nda mekânî kurb mülâhaza olunamaz. Çünkü O'nda mekânî yakınlık farz etmek, mekânın bir kısmını O'nun ihâtasından harîc ve mekânı O'ndan büyük ve geniş farz etmektir. Halbuki O, aliyy-i azîm her şeyi muhît, her mekândan yüksek اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O Rahmân Arş üzerine istîvâ buyurdu."* Taha-20/5)'dır. Bundan dolayı burada, kurb-i mekânî tevehhüm

---

Tevehhüm: Korkmak, şüphe.

olunmamak için kurb-i zat ile değil, kurb-i sıfat ile tefsîr olunmuştur. Çünkü mücerred nefs-i nâtıkası ile değil, bedeni ile dahi mülâhaza olunan insanın zatı bir cism-i mütemekkin olduğundan dolayı ona, kurb-i zatî ile akrebiyyet mülâhazası bir kurb-i mekânî îhâm edebilir. Ancak bunun muktezâsı mekânî olmayan Zat-i İlâhî'den kurb-i zatîyi nefyetmek değil, kurb-i mekânîyi nefyetmek sûretiyle bir mecâz yapılmaktır. Lâkin bu suretle de mecaz mânâsı zarurî olunca Müfessirîn, umûm için en salim olan mânâyı ihtiyâr eylemişlerdir. Rahman-i Rahîm'de olduğu gibi sıfat ve Esma-i İlâhiyye'de matlûb gayatı olduğuna göre akreb vasfı, kurbi zat ile tefsir edilse bile tebşir veya inzan makamında kurb-i zatten gayesi ve âsar-i müterettibesi matlûb olmuş olur. Onun için, وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ ("... Ve her nerede olsanız sizinle beraberdir..." Hadîd-57/4) mantukunca her yerde hâzır ve nâzır diye anlaşılagelen maiyyet-i İlâhiyye ilm ile tefsîr olunduğu gibi buradaki akrebiyyet de naklettiğimiz vech ile ilim veya kudret yakınlığiyle tefsîr olunmuştur. Bakılırsa bunun cem'inde münâfât olmamalı, hem ilmi, hem kudreti ile akrebiyyet murad olunabilmedi idi. Acaba niçin terdîd ile söyleniyor? Buna dâir bir sarâhat görmedim. Fakat şu iki sebeb gösterilebilir. Birincisi, kurb-i zatten mecaz olmak hasebiyle iki mecazın, iki lâzımın bir arada cem'i tecviz edilememek ve ikisini cam'i bir mefhum da murad olunamamaktır. Lâkin istiâre-i temsîliyye veya kinâiyye sûretinde biz bunu mümkün zannediyoruz. İkincisi, siyâk ve sibâkda, خَلَقْنَا ، نَعْلَمُ ، إِذْ يَتَلَقَّى ، وَجَاءَتْ ، وَنُفِخَ gibi karînelerin bâzısı yalnız ilmi, bâzısı da kudreti iktizâ ve ifade etmesidir ki, ihtilâfın sebebi de budur. Biz, bunların cem'ine tarafdarız. Gerçi ilim evsa'dır, fakat kudreti müstelzim değildir. Kudret ise, ilmi müstelzimdir. Kudret ile kurb murad edildiği takdirde, kurb-i ilim dahi ifade edilmiş bulunacaktır. Halbuki ilim ile kurb murad edildiği sûrette, bunun bir tebşîr veya tehdîd ifade etmesi, kudreti mülâhazaya mütevakkıf olacaktır. وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ «Ve biliriz ki nefsi onu ne ile vesveselendirir» ile en yakından ilm ifade edildikten sonra [illegible]e, وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ «Ve biz ona habl-i veridden daha yakınızdır.» Kâf-50/16) buyurulması dahi bu nükte ile alakadar olmak gerektir. Onun için biz, bundan yalnız ilmen kurb değil, lûtfu inayete ve kahru gadaba da darb-ı mesel olabilen bir kurb anlıyoruz ki, bu lâekal kurb-i kudrettir. Nitekim Ragıb, «Müfredat»'ında der ki: «Kurb ve bu'd mütekâbildirler. Kurb, zamanda, mekânda, nisbette, huzve yâni haz ve kadrü haysiyyet de, riâyette kudrette kullanılır. Mekânda, وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ ("...fakat şu ağaca yaklaşmayınki haddi aşan zâlimlerden olmayasınız." Bakara-2/35) وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ ("Ve yetim malına yaklaşmayın" Enâm-6/152) وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَا ("Zinâya da yaklaşmayın, ." İsra-17/32) فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ (" Mescid-i Ha-

ram'a yaklaşmasınlar..." Tevbe-9/28) gibi, zamanda اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ (*"Yaklaştı nasa hesabları. "* Enbiya-21/1) وَاِنْ اَدْرٖى اَقَرٖيبٌ اَمْ بَعٖيدٌ (*" bilmem bu size va'dü vaîd pek yakın mı yoksa uzak mı?»"* Enbiya-21/109) gibi, nisbette, وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى (*"Miras taksim olunurken, uzak karabeti bulunanlar ve yetimler, miskinler de hazır bulunuyorlarsa "* Nisa-4/8) الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ (*"Erkeklere bir pay var: Ana, baba ve en yakın arkabanın bıraktığından."* Nisa-4/7) وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى (*"...Billahi hısımda olsa yemininizi hiç bir bedele değişmeyiniz..."* Maide-5/106) وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى (*"Yakın komşuya da, uzak komşuya da"* Nisa-4/36) يَتٖيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ (*"Yakınlığı olan bir yetime."* Beled-90/15) gibi, huzvede yâni hazzu haysiyyette, وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ (*" Melaike-i mukarrebin de..."* Nisa-4/172) وَمِنَ الْمُقَرَّبٖينَ (*"Dünya ve ahirette vecih olarak hem de mukarrebînden."* Âl-i İmrân-3/45) يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (*"Bir çeşme ki mukarrebîn onunla içerler."* Mutaffifîn-83/28) فَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبٖينَ (*"Amma, o mukarrabînden ise..."* Vakıa-56/88) وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبٖينَ (*"Evet dedi: «Hem o vakit siz elbette gözdelerdensiniz."»* Âraf-7/114) وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا (*" hem de onu makam-ı münâcaât da mertebe-i kurbe erdirdik."* Meryem-19/52) gibi ve huzveye, yâni hazza kurbet denilir, قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ (*" vergisin Allah yanında yakınlıklara .."* Tevbe-9/99) اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ (*"...Filhakika onlar kendileri için yakınlıklardır."* Tevbe-9/99) تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰى (*"Halbuki ne mallarınız ne de evlâdlarınız değildir sizi huzûrumuza yaklaştıracak olan."* Sebe'-34/37) gibi, riâyette, yâni gözetmekte, اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرٖيبٌ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ (*" Herhalde Allah'ın rahmeti yakındır muhsinlere."* Âraf-7/56) فَاِنّٖى قَرٖيبٌ (*" muhakkak ben çok yakınımdır."* Bakara-2/186) gibi, kudrette, وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرٖيدِ «...*Ve biz ona habl-i verîdden daha yakınızdır.»* gibi.»

اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ İki mütelâkkî telakkî ederlerken bu اِذْ de, akreb ilim mânâsında, yalnız kudret mânâsında ise, نَعْلَمُ ile tenazu' üzere âmil olmak yaraşır. Yâni her insanın söylediğini telâkkı ile zabta me'mur, iki Melek vardır. İfadesinin zabteder dururlar. İşte onlar, عَنِ الْيَمٖينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعٖيدٌ sağdan ve soldan oturmuş zabıt tutarlarken, öyle ki, مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ her ne söz atarsa, yâni gerek hayra ve gerek şerre dair ağzından ne çıkarsa, اِلَّا لَدَيْهِ رَقٖيبٌ عَتٖيدٌ her halde yanında bir rakîb; ne yaptığını ne söylediğini gözeten bir murakıb hazır. Hiç bir dediğini kaçırmadan kaydederlerken Allah, ona her yakından daha yakındır. O sırada insanın nefsinde onların dahi vakıf olamayacakları gizlilikleri bilir, dilediği te'siri yapabilir.

Şu halde o Meleklerin zabt-u hıfzı, onun ihtiyacından değil, kulların istıkbali için hikmete mebnidir. Keşşaf'ta der ki: «Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'den şöyle mervîdir: *«İki Melekin oturduğu yer, ön dişlerinin üzeri, dilin onların kalemleri, tükürüğün de mürekkebleri. Sen ise, mâlâyaninde*

alıp gidiyorsun, ne Allah'dan utanıyorsun, ne onlardan.» Bu âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre bu Melekler, ağızdan çıkan her sözü yazarlar, bunun delâletinden ef'ali de yazdıkları anlaşılır. Mâkabline nazaran sevkından da nefisteki vesveseler gibi bâzı şeylerin Allah'a ma'lûm olmakla beraber onlardan gizli kaldığı anlaşılmıştı, İmam-ı Malik, her şey yazılır, hattâ hastalıktaki enîni bile demiştir. Lâkin bundan anlaşılan harice çıkan her şey demektir. Akâid kitablarından Cevhere ve Şerh-i Lakkanî'de Âlusî'nin nakline göre şöyle denilmiştir: «İ'tikadı vâcib olan şeylerden biri de şudur: Allah Teâlâ'nın öyle Melâikesi vardır ki, kulların fiilerini gerek hayır, gerek şer, gerekse onların gayri olsun, gerek kavl olsun, gerek amel, gerek i'tikâd, gerek hemm olsun gerek azim, gerek takrir hepsini yazarlar. Allah Teâlâ, onları onun için ihtiyar buyurmuştur. Gerek kasden ve teammüden işlesinler, gerek zühûlen ve nisyânen yapsınlar, gerek sıhhatlerinde sâdir olsun gerek marazlarında şuunlarından hiçbir şeyi ihmâl etmezler. Naklü rivâyet ulemâsı böyle rivâyet eylemiştir.» Demek ki, hemm, azim, karar mertebelerine gelmeyen vesveseler yazılmaz, bu cihetle, مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ «Nefsin ona verdiği vesveseler» hemm ve kasd mertebesine gelmeyen ehâdîs-i nefis, kararı olmayan mücerred hatıralar olmuş olur. Kelâm-ı nefsînin hiç yazılmadığını iş'ar eden âsar da vardır. Nitekim, Beyhakî, «Şuab»'da Huzeyfe ibni'l-Yeman radıyallahü anh'den şöyle tahric etmiştir: «Kelâmın yedi kilidi vardır. Onlardan çıktığı zaman yazılır, çıkmazsa yazılmaz. Kalb, küçük dil, dil, iki çene, iki dudak.» Bu, مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ «Her ne söz atarsa» kavlinin zâhirine muvafıktır. İmam-ı Malik'in kelâmı da, bunu andırır. Bâzıları mübahatın yazılmadığına, ancak sevab veya ikabı bulunanların, yâni mes'uliyyeti olanların yazıldığına kail olmuşlardır. Biz zâhire çıkan her fiil-ü kavlin yazıldığına, batında kalanlardan yazılmayanlar bulunduğuna, mamafih hafızaya geçenlerin yazılmış demek olduğuna kailiz. Sonra burada, âyetin üslûb-ı ifâdesine dikkat edilirse bu zabtü mürâkabe altında insan, gıyabından terceme-i hali yazılan bir şahıs vaz'iyyetinde değil, ya müstantık huzûrunda ifadesi zabtolunan ve gönlünden heyecanlar ve vesveseler geçen bir müttehem, yahud ihtizâr halinde başı bekenen bir merîz gibi tasvîr buyurulmuş ve öyle bir lâhzada gerek havf ve gerek recâ nokta-i nazarından Allah Teâlâ'nın ilmi ve akrebiyyeti anladılmıştır. Bu nükte iledir ki, buradan mevt ve âhirete geçilerek buyuruluyor ki: وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ **Ve ölüm sekerati hakk ile geldiğinde.** dahi Allah, habl-i verîdden daha yakındır. وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ (*"Biz ise ona sizden yakınızdır ve lakin görmezsiniz."* Vakıa-56/85) mevtin sekresi, seke-

---

Müstantık: Sorgu hakimi, yargıç. Müttehem: İtham olunan.

ratı, aklı gideren şiddetidir, ölümün hakk ile gelmesi Allah'ın emriyle, كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ (*"Her nefis ölümü tadacak..."* Âl-i İmran-3/185) hakîkatini getirmesidir. ذٰلِكَ **O işte, ey insan,** مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ **«İşte diye, o senin kaçıp durduğun»** ikinci nefha ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ **yâni veîdin incâz edileceği, ceza verileceği gün** وَجَٓاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَٓائِقٌ وَشَهِيدٌ **ve her nefis beraberinde bir sâik, bir şehîd ile gelmiştir.** İki nevi' Melek birisi, o nefsi Mahşere sevke me'mur, birisi de, ameline şahid, herkesin ameline göre şehadet ve sevkın keyfiyyeti muhtelif olmakla beraber hepsi böyle iki me'mur maiyyetinde sevk olunur. Şahidin murakabe eden hafaza Melâikesinden olması tebâdür eder. Bâzıları seyyiâti yazan sâik, hasenâtı yazan şâhid demişler, daha başka da söylenmiştir. Tafsîlini Allah bilir. لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ **«Celâlim hakkı için sen, bundan bir gaflette idin.»** Bu cümle, ya istînafiyye veya mukadder kavlin mekulüdür. Hepsine bu hitabın yapılması herkeste âhiretten az çok bir gaflet bulunması, لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنِ *«Haber görmek gibi değildir.»* olması hikmetine mebnîdir. وَقَالَ قَرِينُهُ **Ve karîni demiştir.** Yâni yanındaki sâik Hakk Teâlâ'nın huzûruna ihzâr edip böyle demiştir. هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ **Bu benim yanımdaki hazır.** Allah Teâlâ tarafından da o sâik ve şehîde veya cehennem zebanîlerinden ikisine yahud te'kîden emir sûretiyle birine şöyle hitab buyuruluyor: اَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ **«Atın atın Cehenneme her nankör olanı»** قَالَ قَرِينُهُ Bu karîn, dünyada o kâfire musallat olup âhirette beraber sevk olunan Şeytan olduğu şu sözünden bellidir: رَبَّنَا مَٓا اَطْغَيْتُهُ **«Ya Rabbenâ! Onu ben azdırmadım»** Demek oluyor ki, «Ya Rabb, beni bu azıttı» diye i'tizâr ve şikâyet etmek istemiş, O da, bu yolda cevab vermiştir. وَلٰكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ **Yâni «Kendisi haktan uzağa sapmış bulunuyordu da ben, ona öyle yanaştım»** مَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّٓا اَنْ دَعَوْتُكُمْ (*"...mamafih benim size karşı bir sultam yoktu, ancak sizi davet ettim..."* İbrahim-14/22) der. قَالَ **Allah Teâlâ, buyurur ki:** لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ **«Benim huzurumda çekişmeyin,** وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ **vaktiyle Ben, size veîd göndermiş iken.»** Mukaddemâ dünyada çalışma çağında Kitablarla ve Peygamberlerle inzâr etmiş, tuğyan edenlere böyle şiddetli azab edileceğini haber vererek tenbîhler, tehdîdler yapmış iken dinlemediğiniz halde şimdi, hesab ve cezâ mevkiinde boşuna çekişmeyin. Bâhusus şunu anlamış iken,

Benim nezdimde söz değiştirilmez.» Vad' değiştirilmediği gibi, veîd de değiştirilmez. Bâzı günahkârlardan afiv meselesi ise, tebdîl değil, veîdleri tahsîs eden afiv delillerinin tatbikidir. مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ **«Ben kullarıma zulmedici değilim.»** وَمَٓا اَنَا۬ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ Kavl-i celîli de, küllî bir sûrette hakkı tahkîk siyakında vârid olmuştur ki, bu şerâit altında veîdin tatbîkı kendi istihkâklarının

---

Tebadür: Hadis olmak. Karîn: Delil.

netîcesi olduğunu tefhîmdir.

Şimdi bu veîd ve va'di itmâm için buyuruluyor ki:

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerîfi

30- O gün ki, cehenneme: «Doldun mu?» diyeceğiz. O: «Daha ziyâde var mı?» diyecek.

31- Cennet de müttekilere uzak olmayarak yaklaştırılmış bulunacak.

32- «İşte bu, diye, o sizin va'd olunduğunuz» Her bir tevbekâr, vazifesine riayetkâr olan.

33- Gaybde Rahman'a haşyet duyan ve inâbeli bir kalb ile gelen kimselere.

34- «Girin ona bir selâm ile, bu işte o hulûd günü.»

35- Orada, onlara, ne dilerse var, bizim nezdimizde ise ziyâde var.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ «O gün Cehenneme doldun mu? diyeceğiz.» Bu يَوْمَ mukadder اُذْكُرْ veya اَنْذِرْ ile mansubdur. Yâhud sonunda, o gün ne dehşettir gibi bir takdîr vardır deniliyor. نَا deki nefy-i zulüm mânâ-yı fiili hepsinden yakındır. Bu suâl ve cevab, لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ (*"Celâlim hakkı için Cehennemi mutlak dolduracağım."* Sâd-38/85) va'dînin tatbîkını ve cehenemin dehşetini ve hızını tasvîrdir. İstifhâm, takrirîdir. Yâni cehennem o genişliğiyle beraber, لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ (*"...ahdim olsun Cehennemi cinlerden ve insanlardan temamen dolduracağım."* Hûd-11/119) kavli mucebince fevc fevc atılan Cin ve İnsden doldurulacak, fakat hızı kesilmeyecek, mücrîmlere gayzu şiddetinden daha ziyâdeye ihtirâs gösterecektir. Çokları bu suâl ve cevabı bu vech ile bir tasvîre hamletmişlerdir. Bâzıları da, hakikat demişlerdir ki, Alûsî: «Zâhir olan da budur, hakikat mümkün iken âhiret işleri dünyaya kıyas edilmemelidir.» der.

Buhârî ve Müslim ve daha diğerleri Enes radıyallahü anh'dan şu mealde bir hadîs rivâyet ederler. Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem, şöyle buyurdu: لَا تَزَالُ جَهَنَّمُ يُلْقَى فِيهَا وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ رَبُّ الْعِزَّةِ فِيهَا قَدَمَهُ فَيَنْزَوِي بَعْضُهَا اِلَى بَعْضٍ وَتَقُولُ قَطْ قَطْ وَعِزَّتِكَ وَكَرَمِكَ وَلَا يَزَالُ فِي الْجَنَّةِ فَضْلٌ حَتَّى يُنْشِئَ اللّٰهُ لَهَا خَلْقًا اٰخَرَ فَيُسْكِنَهُمْ فِي فُضُولِ الْجَنَّةِ *«Cehennem, daima içine atılır durur ve atıldıkça, «daha fazla yok mu» der. Tâ Rabb-ı izzet ona, kademini koyuncaya kadar. O vakit bâzısı, bâzısına büzülür de: «Yetişir yetişir izzetin ve keremin hakkı için» der. Cennette de dâima bir fazlalık bulunur, tâ Allah Teâlâ onun için bir halk inşâ edip de onları, cennetin fazlalarında iskân edinceye kadar.»* (Sahihi Müslim-Cennet: 38) Yine Buhârî ve Müslim ve daha diğerleri Ebu Hüreyre radıyallahü anh'dan rivayet ederler demiştir ki: Resulullah sallallahü aleyhi vesellem buyurdu: تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ فَقَالَتِ النَّارُ أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ وَقَالَتِ الْجَنَّةُ مَالِي لَا يَدْخُلُنِي اِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى لِلْجَنَّةِ اَنْتِ رَحْمَتِي اَرْحَمُ بِكِ مَنْ اَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَقَالَ لِلنَّارِ اِنَّمَا اَنْتِ عَذَابِي اُعَذِّبُ بِكِ مَنْ اَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْكُمَا مِلْؤُهَا فَاَمَّا النَّارُ فَلَا تَمْتَلِئُ حَتَّى يَضَعَ رِجْلَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ فَهُنَالِكَ تَمْتَلِئُ وَيُزْوَى بَعْضُهَا اِلَى بَعْضٍ وَلَا يَظْلِمُ اللّٰهُ مِنْ خَلْقِهِ اَحَدًا وَاَمَّا الْجَنَّةُ فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُنْشِئُ لَهَا خَلْقًا *Yâni «Cennet ve Nar munakaşa ettiler: Nar: «Ben mütekebbirler ve müteçebbirlerle tercih olundum» dedi. Cennet de: Neye bana, nasın ancak zuâfası ve sakatları giriyor?»* dedi. Allah Teâlâ da, cennete şöyle buyurdu: «Sen, Benim rahmetimsin, Ben seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim. Nâra da şöyle buyurdu: *«Sen, sırf Benim azabımsın, Ben seninle kullarımdan dilediğime azâb ederim, herbirinize de dolusu var.» Amma nâr dolmaz tâ o ayağını koyuncaya kadar ki, o vakit, «yetişir yetişir» der. O vakit dolar, bâzısı, bâzısına büzülür ve Allah halkına hiç zulmetmez. Cennete gelince onun için de Allah Teâlâ, yeni bir halk inşâ eder»* Ayak, cehenneme en son atılacak kullar, yâhud ayağını koymak, çiğnemek gibi gazab eseri olan bir tazyîk ile şiddetini kırmaktan kinâyedir. مَزِيدٌ «ziyade» mimli masdar veya «مبيع» gibi ism-i mef'ul olabilir. غَيْرَ بَعِيدٍ Uzak olmayarak veya uzak olmayan bir takrib ile, وَاُزْلِفَتْ 'den sonra bu kayd yalnız te'kîde hamledilmiş ise de, yukarıda geçtiği üzere رَجْعٌ بَعِيدٌ (*"Bu baîd bir ircâ'"* Kâf-50/3) diyenlerin sözlerini sarahaten red içindir. Yâni kâfirlerin zannettikleri gibi Allah'ın kudretinden baîd olmayarak müttekîlere yaklaştırılmış bulunacaktır. هٰذَا مَا تُوعَدُونَ «İşte bu diye, O sizin va'ad olunduğunuz.» Zâhiri bu şimdi söyleniyor: işte bu kiz, siz va'd olunuyorsunuz. Lâkin Müfessirlerin çoğu قول takdîri ile âhirette söyleneceği hikâye diyorlar ki: «İşte bu, o ki, siz va'd olunuyordunuz diye, mânâsında olmuş oluyor. Bunun karînesi aşağıda, وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ «...ve inabeli bir kalb ile gelen kim-

---

Mütecebbir: Zorbalar. Zuafa: Zayıflar.

selere» dir. لِكُلِّ اَوَّابٍ **«Her bir tevbekâr»** لِلْمُتَّقِينَ 'den bedel, aradaki söz mu'teriza olmuş oluyor. وَعْدًا كَائِنًا لِكُلِّ اَوَّابٍ **«Her tevbekâr için olan bir vaad.»** mânâsiyl تُوعَدُونَ *«Size vaad edilir»* ye rabtı da muvafık olur.

EVVAB: Sûre-i Sad 'da geçtiği üzere Allah'a rücuu çok olan ve çok tevbekâr olan mânâlarına gelir. حَفِيظٍ **Vazifesini bilip korunan,** وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ (*"...Allah'ın hudûdunu muhâfaza eyleyenler..."* Tevbe-9/112) olan ki, bu da, şöyle bir beyân olunuyor: مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ **Yâni Rahman'a gaybında haşyet duymuş.** Henüz huzuruna gelmeden, âhiret olmadan, perdeler açılmadan Rahman'a iman edip rahmetinin zevki, azabının dehşeti ile saygısını duymuş وَجَٓاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ **ve münîb bir kalb ile,** yâni her şeyden geçip yalnız o Rahman'ın rahmetine sığınan bir kalb ile **huzuruna gelmiş bulunan kimselere** mev'ud olup yaklaştırılmıştır. اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ **«Haydin selâm ve selâmet ile girin ona»** denilecek. ذٰلِكَ **İşte o, giriş günü,** يَوْمُ الْخُلُودِ **hulûd günüdür.** Yâni ebedî kalmanın mukadder olduğu gündür ki, Kur'ân'da خَالِدِينَ فِيهَا (*"...içlerinde ebedî kalmak üzere..."* Âl-i İmran-3/136) diye zikrolunup duran hulûd o günden i'tibaren başlayacaktır. Artık onun nihayeti yoktur. لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ فِيهَا **Onlara, orada ne dilerlerse vardır.** Envâ-ı metalibden her ne isterlerse var. وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ **İndnimizde de ziyadesi var.** Onların hatırlarına gelmeyen, dilekleri dahiline girmeyen öyle şeyler ki, ne gözler görmüştür, ne kulaklar işitmiştir, ne de bir beşerin gönlüne doğmuştur. Burada, iki mânâ vardır. Birisi, Allah Teâlâ, cennettekilere istediklerinden ziyade hatırlarına gelmez ni'metler verecek, henüz yaradılmamış şeyler de yaratacak demektir. Birisi de, Ehl-i cennet, Allah'ın ziyafetine gidecekler, huzûrunda ziyade ile ikrâm olunacaklar demek olur.

Bu tebliğden sonra, bir de şu ihtar ile buyuruluyor ki:

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

36- Hem önlerinde nice karn helâk ettik. Onlar, tutumca onlardan

daha çetin idiler. Beldelerde delik aradılar, var mı bir kaçamak?

37- Şübhesiz ki, bu söylenende, kalbi olan yâhud şuhûd halinde kulak tutan kimse için uyandıracak bir ihtar vardır.

38- Şanım hakkı için Biz, o gökleri ve yeri ve aralarındakileri altı günde halk ettik. Bize, bir yorgunluk da dokunmadı.

نَقَّبُوا فِى الْبِلَادِ **Yâni kuvvetli olduklarından arzı delik deşik etmişler, ölümden kurtulmağa çare aramışlardı.** هَلْ مِنْ مَحِيصٍ **Allah'dan veya ölümden kaçacak bir yer var mı?** اِنَّ فٖى ذٰلِكَ **Şübhesiz bunda,** yani bu surede söylenen sözde لَذِكْرٰى **elbette bir ibret dersi,** bir va'z ve tezkir vardır. لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ **kalbi olan,** yâni duyacak vicdanı olan **kimse için,** اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهٖيدٌ **yahud şahid olarak kulak veren,** yâni kendinden gafil olmayarak şuûruna sahib, zihni hazır, şuhud halinde, duya duya dinliyen kimseler için. فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ (*"...Altı gün içinde..."* Âraf-7/54) Âyetinin tefsirine bak! وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ **Ve Bize, bir yorgunluk dokunmadı, bir fütûr gelmedi,** yâni Yehudîlerin dediği gibi Allah, yedinci gün dinlenmeğe ihtiyaç duymuş değildir. Hâlâ yaratıyor, hâlâ yaratıyor, yeniden de yaratır, topraktan da yaratır.

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ
وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ۝٣٩ وَمِنَ الَّيْلِ
فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ۝٤٠ وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ
قَرِيبٍ ۝٤١ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ۝٤٢ اِنَّا نَحْنُ
نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَاِلَيْنَا الْمَصٖيرُ ۝٤٣ يَوْمَ تَشَقَّقُ الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا
ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسٖيرٌ ۝٤٤ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا اَنْتَ
عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعٖيدِ ۝٤٥

Meâl-i Şerifi

39- O halde onların lâflarına karşı sabret de. Rabbına, hamd ile tesbîh eyle, güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel.

40- Geceden de tesbih et O'na, hem de secde arkalarında.

41- Ve dinle o münadînin bağıracağı günü yakın bir yerden.

42- Hakk'a çağıran o sayhâyı işidecekleri gün, işte o, hurûc günüdür.

43- Şübhesiz ki, Biz, biziz hem diriltiriz, hem öldürürüz ve dönüş bizedir.

44- O gün ki, arz onlardan ayrılır sür'âtle koşarlar, O, bir haşirdir ki, ancak Bize kolaydır.

45- Biz, pek a'lâ biliyoruz ki, ne diyorlar. Mamafih sen onlara karşı bir cebbâr değilsin. Şimdi sen, benim veîdlerimden korkacaklara bu Kur'ân ile öğüd var.

وَأَدْبَارَ السُّجُودِ **Ve secdelerin arkalarında,** yâni namazlardan sonra. Tesbîh, her namazın arkasında yapılır. Nafile namaz mânâsına tesbîh ise, sabah ve ikindi namazlarından sonra mekrûhtur. أَدْبَارَ السُّجُودِ **«secde arkalarında»** Akşam namazının son sünnetine işâret olunduğu söyleyenler de çoktur.

يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ **O münadînin nidâ edeceği gün.** O münadî, İsrafil veya Cebrail aleyhimesselâm'dır. «Ey çürümüş kemikler, kopmuş mafsıllar, didiklenmiş etler, dağılmış saçlar, Allah Teâlâ size, fasl-ı kaza için toplanmanızı emrediyor» diye bağıracak, مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ **yakın bir mekândan,** yâni ses herkese ale's-seviyye işidilecek vech ile ki, iâdedeki bu sayhayı ibdâdaki, كُنْ emrine benzetmişlerdir. Taberî'nin naklettiği üzere, bâzı rivâyetlerde bu yakın mekânın «Beyt-i Makdis sahrası» olduğu rivâyet edilmiştir ki, bu Sûre-i Rum'daki, فِي أَدْنَى الْأَرْضِ (*"Arzın yakınında."* Rûm-30/3) gibi olmuş oluyor. İslâm'ın istikbâline teallûk eden bu rivâyetin bizce ehemmiyyet-i mahsusası vardır يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ **Hakk'a çağıran o sayhayı işitecekleri gün,** ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ **işte o, hurûc günüdür.** Kabirlerden çıkış günü. Beyzavî, der ki: «Yevm-i hurûc, yevm-i Kıyametin isimlerindendir. Bayrama da denilir.» يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ **Arzın onlardan çatlayıp ayrılacağı gün.** Bu يَوْمَ, evvelkilerden bedel veya مَصِيرُ 'e müteallik, yâhud سِرَاعًا'e müteallıktır. Yevm, yevm diye günlerin taaddüdü tehvîl için olmakla beraber vukûatın taaddüdüne de işaret olmalıdır. Arzın şakk olup ayrılması nükteli bir kaç mânâya muhtemildir. سِرَاعًا Ya عَنْهُمْ 'den haldir. Üzerinde toplanmış hızla giderlerken altlarından arzın çatlayıp kendilerinden ayrılması ve sukut etmeleri demek olur. Yâhud يَوْمَ 'in müteallakı olarak, يَخْرُجُونَ سِرَاعًا veya يُسْرِعُونَ سِرَاعًا demektir ki, bu sûrette arzın üzerlerinden çatlayıp içinden dışarı fırlamaları demek olur. Birisinde arz üzerinden tazyîk ile birisinde de altından tazyîk ile çatlamış

Tehvil: Korkutma.

oluyor. İkisinde de, يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ (*"O gün ki arz başka arza tebdîl olunur."* İbrahim-14/48) mantuku tahakkuk etmiş bulunuyor. ذٰلِكَ حَشْرٌ **Bu toplanış, müdhiş bir haşirdir.** Öyle ki, عَلَيْنَا يَسِيرٌ **ancak Bize kolaydır.** Başkalarının yapabileceği bir şey değildir. Onun için فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ **şimdi sen, benim veîdimden, korkacak kimselere bu Kur'ân ile va'z-u nasihat et de,** o gün için korunsunlar. Kalb-i münîb ile gelmeğe, selâm ile Dar-ı Hulde girmeğe çalışsınlar.

ZÂRİYAT SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 60

والذّاريات Sûresi, Mekkiyye'dir.
Âyetleri : Altmıştır.
Kelimeleri : Üç yüz yetmiştir.
Harfleri : Bin iki yüz seksen altıdır.
Fasılası : ن ، م ، ل ، ك ، ع ، ق ، ا harfleridir.

Bu Sûre de, Kaf'taki ihtarın bir müeyyidesi, nihayetteki vaîdin bir tafsilidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًاۙ ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًاۙ ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًاۙ ﴿٣﴾ فَالْمُقَسِّمَاتِ
اَمْرًاۙ ﴿٤﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌۙ ﴿٥﴾ وَاِنَّ الدّ۪ينَ لَوَاقِعٌۜ ﴿٦﴾
وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْحُبُكِۙ ﴿٧﴾ اِنَّكُمْ لَف۪ي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍۙ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَۜ ﴿٩﴾
قُتِلَ الْخَرَّاصُونَۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي غَمْرَةٍ سَاهُونَۙ ﴿١١﴾ يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ
الدّ۪ينِۜ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْۜ هٰذَا الَّذ۪ي

كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ اِنَّ الْمُتَّقٖينَ فٖي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ اٰخِذٖينَ
مَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنٖينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَلٖيلًا
مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفٖٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ
لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ وَفِي الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنٖينَ ﴿٢٠﴾ وَفٖٓي اَنْفُسِكُمْ
اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِي السَّمَٓاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ
السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَٓا اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- O tozdurup savuranlara,

2- Derken bir ağırlık taşıyanlara.

3- Derken bir kolaylıkla akanlara,

4- Derken bir emir taksim edenlere kasem olsun.

5- Ki, muhakkak o size va'd olunan herhalde doğrudur.

6- Ve muhakkak ki, cezâ şübhesiz vâki'dir.

7- O düzgün hâreli Semaya kasem ederim.

8- Ki, siz, pek muhtelif bir kavl içinde bulunuyorsunuz.

9- Ondan, çevrilen çevrilir.

10- O kahrolası yalancılar.

11- O serhoşluk içinde yaptığını bilmezler.

12- Soruyorlar: «Ne zaman o cezâ günü? (Yevm-i dîn)»

13- Ateş üzerinde kıvranacakları gün.

14- «Dadın, diye, fitnenizi. Bu, işte o sizin acele istediğiniz.»

15- Şübhesiz ki, müttekiler cennetlerde pınar başlarındadır.

16- Alarak Rabbları'nın kendilerine verdiğini. Çünkü onlar, bundan evvel güzellik yapmayı âdet edinmişlerdi.

17- Geceden pek az uyuyorlardı.

18- Ve seher vakitleri hep istiğfar ederlerdi.

19- Ve mallarında, sâil ve mahrûm için bir hakk vardı.

20- Arzda da âyetler var iman ehli için.

21- Nefislerinizde de, hâlâ görmeyecek misiniz?

22- Semâda da rızkınız ve o va'dolunduğunuz.

23- İşte o göğün ve yerin Rabbına kasem ederim ki, o şübhesiz haktır, sizin nâtık olmanız gibi.

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا **«O tozdurup savuranlara.»** **ZERV:** Tozutup götürmek, savurmak, kırıp ufalamak.

ZARİYAT: Kırıp ufalayan, yahut savuran yâhud toz duman edip götüren kuvvetler demektir. Meselâ, toprağı ve saireyi tozdurup savuran rüzgârlar, volkanları püskürten, mahlûkatı kırıp dağıtan ve yayıp neşreden Melekler ve barut, dinamit gibi sonradan keşfedilmiş ve edilecek şiddetli infilak, tahrib, tahrik edici bütün sebebler bu mefhûmda dâhildir. Beyzavî: أو الأسباب التي تذري الخلائق **«Bütün yaratıkları savuran sebepler.»** demekle bu umûmu göstermiştir. Ekser Müfessirînin «rıyah» ile iktifâ etmesi, Hazret-i Alî'den varid olan rivâyete mebnîdir ki, mefhûm ile değil, bir misâl ile tefsîr olmak gerektir. Yoksa mefhûm i'tibariyle zürriyyet neşreden velûd kadınlar diye de mânâ verilmiştir. فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا **Sonra bir ağırlık yüklenenlere.** Yağmur yüklenen bulutlar, bulutları taşıyan rüzgârlar veya gebe kadınlar veya bütün bunların sebebleri ki, bunlar, evvelkilerin aynı da, gayrı da olabilir. Evvelâ tozdurur, sonra da yüklenir taşır, yâhud tozdurup savuran başka, taşıyıp götüren başka olur. Bir ordunun ağırlıkları ve ganâimi gibi, فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا **Sonra da kolaylıkla akanlara,** gemiler ve emsâli trenler, otomobiler gibi. فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا **Sonra da bir emir taksîm edenlere kasem olsun,** yâni bütün bunları idare etmek, tozdurulan, taşınan götürülen şeyleri varacakları yerlere yetiştirmek için Allah Teâlâ'nın emrini taksîm ve tevzî' eden Melâikeye, Cebrail, Mîkâil, İsrafil, Azrail gibi emir Meleklerine kasem olsun. Bunlara kasem, cezanın vukûunda bilhassa hizmetlerini ihtârdır. Yâni bu zikrolunan kuvvetlerin ehemmiyyetlerini iş'âr ile kat'iyyen ihtâr olunur ki, إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ **size va'dolunan muhakkak doğrudur.** ta geçtiği üzere size yapılmakta bulunan va'dler, vaîdler, o yeni yaradılış, ba'sü hurûc, duhûlü hulûd hep doğrudur. وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ **Ve her halde dîn, vaki'dir.** Dîn, yâni cezâ ve mes'ûliyyet vardır. Amellerin cezası: iyiliğe çalışanlara iyilikle mükâfat, kötülüğe çalışanlara kötülükle mücâzat behemehal olacak, herkes ettiğini bulacaktır. وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ **Zati'l-hubük Semaya kasem ederim.** Zati'l-hubük vasfı, bedî' bir ta'bîrdir. Bunun mânâsında hayli söz söylenmiştir.

Velud: Doğurgan. Ganaim: Ganimetler.

HUBÜK: Habîkenin de, hibak'ın da cem'i olabilir. Tarika turuk, misal müsül gibi.

HABÎKE: Dikkat ve i'tina ile sağlam san'atli dokunmuş yol yol hâreli güzel kumaşa denilir.

HİBAK de: Rüzgâr lâtîf estiği zaman denizde veya kumda husûle gelen yol yol kırıntılara denir. Saçların çok kıvırcıklığından husûle gelen dalgalanmalara dahi (öndülâsyon) hubük denilir. Maddenin aslı olan «habk», sıkı bağlayıp muhkem kılmak ve kumaşı sıkı sağlam ve üzerinde san'at eseri zâhir olacak vech ile güzel bir zemin üzere dokumak mânâsına gelir ki, esâsı safâkat, yâni kumaşı sağlam ve güzel dokumak diye hülâsa edilmiştir. Çokları, hâreli, yollu yollu mânâsiyle zati't-tarâik diye tefsir etmişlerdir. Bundan da bâzıları yıldızların mahrekleri mânâsına mahsûs yolları, bâzıları da ulûm-ı maarife götüren ve Sâni'ın vahdet ve kudretine ve ilm ü hikmetine delâlet eyleyen ma'kul yolları anlamışlar. Bâzıları da, saman yolları, Kehkeşan dahi ta'bir olunan mecerreleri söylemişlerdir. Fakat İbn Abbas, Katade, İkrime, Mücahid ve Rebî'den rivâyet olunduğuna göre de, ذَاتُ الْخَلْقِ الْمُسْتَوِي الْجَيِّدِ «Güzel, düzgün hilkatlı» Mücahid'den diğer bir rivâyette de, مُتْقَنُ الْبُنْيَانِ diye tefsir olunmuştur. Hâsılı mânâyı anlatan bu ifadeden biz, şunu anlıyoruz ki: Sema, yıldızları ve türlü türlü medar ve mahrekleri ile pek sıkı ve gayet san'atlı bir surette dokunmuş, güzel nakışları hâvî, düzgün ve sağlam hârâ bir kumaşa teşbîh edilmiş ve buna kasem ile onun hey'et-i umûmiyyesinde Tevhid'e delâlet eden ve Sâni'inin vahdet ve kudretini gösteren güzel ve metîn âhenk ihtâr olunarak sözleri muhtelif olanlara bir zecîr yapılmış, ihtilâfların Tevhîd'e ircâı lüzûmu anlatılmıştır. Habk maddesi, hem yolları, hem de sağlam ve güzel bir dokuma mânâsını mütezammın olmak i'tibâriyle bunda kesretleri birleştiren yüksek bir cem'iyyetin manzarasına da işâret vardır. Bunun yedinci sema olduğunu söyleyenler olmuş ise de, cins-i sema olması daha zâhirdir. Şu halde hâsılı mânâ, o sağlam ve düzgün dokunmuş hârâ kumaşlı güzel ve yüksek semaya dikkat-i nazarınızı celbederek söylerim ki: اِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ Siz, cidden muhtelif bir kavilde bulunuyorsunuz. Sözleriniz birbirini tutmuyor, bir kelime altında toplanmıyorsunuz. «Gökleri ve yeri yaratan Allah dersiniz» sonra da tutar başkalarına taparsınız. Muhtelif ma'bûdlara taptığınız için mezhebleriniz, maksadlarınız bir gayede toplanmıyor. Hakkta birleşmediğiniz için Peygamber'e gâh sahir, gâh kâhin, gâh şâir, gâh mecnun gibi birbirini tutmaz sözler söylüyorsunuz. Bir taraftan dîn, ceza vaki' olduğuna inanmıyor, hakkın hilâfına kâil oluyorsunuz, bir taraftan da ileride

---

Mahrek: Gezegenin gittiği yol.

bize şefaat ederler diye putlara tapıyorsunuz. يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَ **Ondan, çevrilen çevrilir.** O muhtelif kavilden dönmesi mukadder olan döner, doğruya iman eder. İman etmeyenlere gelince, ... قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ **«O kahrolası yalancılar.»** yâhud hakk yolundan saptırılmış, sapıklık da tabiatı olmuş bulunan me'fûkler, o sadık ve vaki' olan va'd-u vaîde, âhiret ve cezaya iman etmekten saptırılır, muhtelif kavle sürüklenirler. قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ **O kahrolası harraslar,** yâni mücerred kendi zannu tahminlerine göre atan, fikir nâmına kendi hevâlarını ileri süren yalancılar اَلَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ **ki, onlar, bir gamre içinde,** yâni müstevlî bir seyl gibi kendilerini her noktadan sarıp bürümüş olan bir batak, bir serhoşluk veya bir cehalet içinde سَاهُونَ **gaflet içinde şuûrsuzdurlar.** Allah'ın emrinden gafiller, başlarına gelecek felâketin farkında değiller. يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ **O dîn günü,** yâni vaki' olacağı haber verilen o cezanın günü **ne vakit? diye soruyorlar.** İnanmadıkları için eğlenmek istiyorlar. İşte cevabı: يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ **Onların ateş üzerinde kıvrandırılacakları gün.**

FİTNE'nin asıl mânâsı: altın ve gümüş herhangi bir cevheri iyisini kötüsünden ayırmak için ateşe arzetmektir. Bundan, mihnete sokmak, sınamak, yâni imtihan etmek, azdırmak, çok beğenip meftûn olmak gibi lâzımı olan diğer birtakım mânâlarda da kullanılır. Nitekim ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ **dadın fitnenizi,** azâb yâhud azâb-ü mihnete sebeb olan küfür ve fesad mânâsınadır. هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ **«Bu, işte o sizin acele istediğiniz.»** Yâni böyle denecek. اِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ Yâni künhü mikdarını tayîn ve takdîr edemeyeceğiniz cennetler ve menbâ'larda اٰخِذِينَ مَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ **Rabbları'nın kendilerine verdiğini alarak,** yâni hüsn-i kabul ile telâkki edip râzı ve hoşnud olarak. اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنِينَ **Çünkü onlar, ondan evvel,** yâni dünyada **muhsinlerdiler. Güzel ameller yapar ve güzel yaparlardı.** Onun için ecr-ü mükâfata müstahikk olmuşlardı. Onu, şâd-ü handan alırlar. Bu cümle, «اِنَّمَا» 'nın sebebini gösterirken takvânın da yalnız menfî bir mahiyyette olmayıp aynî zamanda güzel işler yapmak mânâsında müsbet bir mefhûm ifade ettiğini anlatır. Onun için bu da, şöyle beyân olunuyor: كَانُوا قَليلاً مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ **Geceden pek az uyurlardı.** قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَليلاً (*"Kalk gece, meğer biraz."* Müzemmil-73/2) Müeddâsiyle amel ederler, Allah şevki, âhiret endîşesiyle gözlerine uyku girmez, ibadet eder, vazife yaparlardı.

HUCU': Az uyku ve bilhassa gece uykusu. مَا mezîd veya mevsûl veya masdariyyedir. Nafiye olmak üzere şöyle de mânâ verilmiştir: Bâzı gece biraz bile uyumazlar, hepsini ihyâ ederlerdi. Bir rivayette de az idiler, geceden uyumazlardı diye iki cümle olarak mânâ verilmişse de zâhir olan evvelkidir. وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ **Ve seher vakitleri onlar, istiğfâr ederlerdi.** Yâni geceleri öyle ibadet

---

Harras: Yalancı. **Şad:** Sevinçli. **Handan:** Mutlu.

etmekte beraber sanki günah ile vakit geçirmiş gibi seher vakitleri de yatmaz, kusurlarına mağfiret dilerlerdi. «هُمْ» zamîri ile ifadede kasır vardır. Yâni duâ ve istiğfârın en güzel vakti olan o seher vakitleri, öyle icâbet ve kabûle şâyân istiğfârı onlar, o muhsinler yaparlar. وَفِى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ **Mallarında da sâil ve mahrum için bir hakk vardı.**

SÂİL: İstiyen, dilenen. MAHRUM: Teaffüfünden dolayı zengin zannedildiği için sadakadan dahi mahrûm bulunan muhtaç. Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem'den mervîdir: *«Miskîn, bir yemek, iki yemek ve bir lokma, iki lokma ve bir hurma, iki hurma kendisini savacak olan değil»* buyurmuş. *«O halde miskîn kimdir?»* demişler. *«O dur ki, bulamaz ve bilinip kendisine sadaka da verilemez»*(Buhari-Zekat: 53) buyurmuş. İbn Abbas'dan bir rivayete: «Kazanamayan bedbaht» denilmiş. Bâzıları da: «Rızk esbâbı kendisine yaklaşmış olduğu halde uzaklaşmış, mahrûm kalmış olan düşgün» diye tefsîr etmişler ise de, evvelkisi daha şümûllüdür. Hakk ta'biri, zâhiren bunun vâcib olmasına delâlet eder. Onun için Kadî Münzir İbn Se'id bunun farz olan zekât olduğuna kâil olmuştur. Lâkin bu Sûrenin Mekkî ve zekâtın Medine'de farz kılınmış olması hasebiyle çokları bunu, tetavvûa haml etmişler ve zekâttan ayrı olarak kendilerinin taahhüd ettikleri vâfir bir nasîb diye tefsîr eylemişlerdir. İslâm cemaâtinin yükselmesinde çok büyük ehemmiyyeti olan bu noktanın bilhassa câlib-i dikkat olduğunu ihtâra hâcet yoktur. وَفِى الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِى اَنْفُسِكُمْ **Arzda da âyetler vardır yakîn edinecekler için, nefislerinizde de.** Nice delîller vardır ki, cezânın ve mes'ûliyyetin vaki' ve dînin hakkolduğunu gösterirler. Yeryüzünde dolaşan ve arzı tetkik edenler, iyi çalışanlarla çalışmayanların, korunanlarla korunmayanların, musaddıklarla mükezziblerin akibetlerindeki farkı gösterecek çok âyetler bulurlar. Vicdanlara müracaât edildiği surette de iman şanından olan herkes, hilkatının etvârından Allah'ın kudretini ve her günkü hayatında bile vazife ve mes'uliyyetinin varlığını anlar. وَفِى السَّمَٓاءِ رِزْقُكُمْ **Semada da rızkınız,** yağmur, harâret ve sâire gibi esbâbı وَمَا تُوعَدُونَ **ve va'dolunduğunuz şeyler var.** Yâhud mukadder. Bunun zâhiri, yukarıki gibi va'd-i vaîde şamildir. Fakat ekseriyyetle sevab ile tefsîr etmişler ve cennet yedinci semanın üstünde, Arş'ın tahtında olduğunu nakleylemişlerdir. فَوَرَبِّ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ **İşte o sema ve arzın Rabbına kasem olsun** اِنَّهُ **ki, O, size edilen va'd,** لَحَقٌّ **her halde haktır.** مِثْلَ مَٓا اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ **Tıbkı sizin nâtık olmanız, söylemeniz gibi,** yâni sizin nâtıkıyyetiniz nasıl muhakkak bir emr-i vâki' ise mes'uliyetiniz vaad olunan ceza ve mükafatınızda öylece vaki olacaktır.

Teaffüf: İstemekten uzak durma. **Vafir:** Bol. **Etvâr:** Tavırlar.

Arz ve enfüsteki bu âyetleri bâzı misâler ile tavzîh ve Nübüvvet'i takrîr için buyuruluyor ki:

هَلْ أَتَاكَ
حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا
قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾
فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ
خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ فَأَقْبَلَتِ
امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾
قَالُوا كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾
قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُجْرِمِينَ
﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾
فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ
مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾
وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ
وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ
وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾ وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴿٤١﴾
مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾ وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ

لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّٰى حِينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ
وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ
﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

24- Geldi mi sana, İbrahim'in ikrâm edilen müsafirlerinin kıssası?

25- O vakıt ki, üzerine girdiler de, dediler. «Selâm, görülmedik bir kavim» dedi.

26- Hemen bir bahâne ile ehline gitti. Bir semiz dana getirdi de.

27- Onu, yakınlarına koydu. «Yemeğe buyurmaz mısınız?» dedi.

28- O vakit onlardan, içine bir korku düştü. «Korkma» dediler ve kendisine alîm bir oğlan tebşîr ettiler.

29- Bunun üzerine hatunu bir çığlık içinde döndü de elini yüzüne çarptı ve «akîm bir kocakarı» dedi.

30- Dediler: Öyle, Rabbın buyurdu. Şübhesiz alîm, O, hakîm O.

31- İbrahim: «O halde asıl me'mûriyyetiniz nedir, ey mürselûn?» dedi.

32- «Biz, dediler, mücrim bir kavme gönderildik.

33- Üzerlerine çamurdan taşlar salmak için.

34. Rabbının nezdinde damgalanmışlar müsrifler için.»

35- Binnetice orada bulunan mü'minleri çıkardık.

36- Fakat bir haneden başka orada Müslüman da bulmadık.

37- Ve öyle elîm azabdan korkacaklar için orada bir âyet bıraktık.

38- Bir de Musa'da, ki, O'nu bir sultan-ı mübîn ile Fir'avn'a gönderdikde.

39- O, bütün kuvvetiyle tersine gitti: «Sâhir veya mecnun» dedi.

40- Onun üzerine Biz de, tuttuk kendisini ve ordularını deryaya fırlatıverdik, namerdlik ederken o leîm.

41- Bir de Âd de, ki, üzerine o köklerini kesen 'i salıvermiştik.

42- Uğradığı bir şeyi bırakmıyor, mutlak onu çürütüp kül gibi ediyordu.

43- Bir de Semud'da ki, onlara bir zamana kadar istifade edin denilmişti de,

44- Rabbları'nın emrinden azgınlık ettiler. Bu yüzden o sâika kendilerini yakalayıverdi, bakınıp duruyorlardı.

45- O vakit bir kalkınmaya da güç yetiremediler. Bir yardım da görmediler.

46- Daha evvel de Nûh kavmini. Çünkü hep onlar, yoldan çıkmış fâsık birer kavim idiler.

هَلْ أَتٰيكَ **«Sana geldi mi?»** Bu tâ'bir, kısanın fehâmetine ve vahiy ile bildirdiğine tenbîhtir. حَدِيثُ

HADİS: İnsana gerek yakazada ve gerek menâmda vahiy veya işitme sûretiyle gelen söze denilir. Biz, bu gibi yerlerde kıssa diyoruz. ضَيْفِ

DAYF: Aslında izâfet ve ziyâfetin menşei olan meyil mânâsına masdar olmakla müfred ve cem'a ıtlâk olunur. Eski Türkçe de buna, «konuk» derlerdi, biz, «müsafir» diyoruz. Fakat biz bunu, Arabça'da ma'ruf olan yolcu mânâsıyla değil, Arablar'ın dayf dediği mânâ ile Türkçe bir kelime gibi kullanıyoruz. Burada cemi'dir. Çünkü الْمُكْرَمِينَ **«İkrâm edilenler»** sıfatiyle tavsîf olunmuşlardır. Bunlar, Sûre-i Enbiyâ'da عِبَادٌ مُكْرَمُونَ (*"...Tenzîh o Sübhâna, doğrusu onlar ikrâm olunmuş kullardır."* Enbiyâ-21/26) buyurulduğu üzere Allah indinde ikrâma mazhar bulunan Melâike-i Kiram'dır. Hazret-i İbrahim de, bunlara zevcesi Sâra ile kendisi bizzat hizmet etmek ve ziyafet vermek sûretiyle ikrâm eylemiştir. Bir rivâyette on iki Melâike, bir rivâyette de üç Melek, Cebrail, Mîkâil, İsrafil denilmiştir. سَلَامًا **Selâmen,** نُسَلِّمُ سَلَامًا عَلَيْكَ terkîbinden muhaffeftir. **«Sana selâm verir, selâmet dileriz»** demek gibidir. سَلَامٌ Selâm, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ demektir. Merfu'da sübut mânâsı olmak itibâriyle daha kuvvetli bir selâm ile cevab vermiştir. قَوْمٌ مُنْكَرُونَ **Münker, yâni görülmedik, tanınmadık, acâib bir cemaât dedi.** İslâm'ın alâmeti olan ve o zaman ma'rûf olmayan selâm verişleri ve hal-ü tavırları tuhafına gitmiş, bu suretle mütenekkiren geldiklerini de sezer gibi olmuştur. فَرَاغَ إِلٰى أَهْلِهِ **Derhal bir tedbîr ile ehline sıvıştı,** yâni misafirlere sezdirmeksizin evvel emirde yemek tedâriki için âilesine koştu. Demek ki, müsafire ikrâmın âdabından birincisi budur. Gitti, ne yaptı ise yaptı. فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ **Çok geçmeden semiz bir buzağı getirdi.** Sûre-i Hûd'de حَنِيذٍ (*"...kızartılmış"* Hûd-11/69) yâni kebap edilmiş olduğu geçmiş idi. Burada da semizliği anlatılıyor. Demişler ki, umumiyyetle malı sığır idi, onun için en güzel ikrâm olmak üzere semiz danayı intihâb etti. فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ **Hemen onu yakınlarına koydu:** قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ **«Yemez misiniz?» dedi.** Bunun yemeğe buyurun mânâsına bir arz veya ne için yemiyor-

---

Fehamet: Anlama. **Yakaza:** Uyanık olma, uyku ile uyanıklık arası. **Menam:** Uyuma. **Mütenekkir:** Azablandırma.

sunuz? mânâsına bir istifsar olması da söylenmiştir. فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً **Bunun üzerine onlardan içine bir kordu düştü.** فَلَمَّا رَاٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ (*"Baktı ki ona ellerini uzatmıyorlar o vakıt bunları acaib gördü ve içinde onlardan bir nevi' korku duydu..."* Hûd-11/70) yemeğe el uzatmadıklarını görünce işkillendi, zira yemeğini yememek azçok hüsûmet ve infiâle delâlet eden bir mânâdan halî kalmaz. İbn Abbas'dan mervî olduğuna göre, Melâike olduklarını sezdi, azâb için gelmiş olmaları ihtimâli hatırına gelerek korktu. قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ **«Korkma» dediler ve O'na alîm bir oğlu tebşîr ettiler.** Sûre-i Hûd'da musarrah olduğu üzere bu oğul İshak'tır. Saffat'ta فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ (*"Biz de ona uslu bir oğul müjdeledik."* Saffat-37/101) ise, İsmail idi. Alîm, yâni bulûğundan sonra çok âlim olacak bir oğul, ki, Nübüvvet ile de tefsîr edilmiştir. Bu vasf ile müjde hem hayatını hem de kemalini beyân ile tebşîrdir. فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ **Bunun üzerine hatunu, yüzünü döndü.** Müfessirler diyorlar ki: Zevcesi Sâra, bir köşede bakıyordu. O tebşîri işidince utandı, evine gitmek için yüzünü döndü. فِي صَرَّةٍ

SARRE: Sarîrden sayha mânâsınadır. Yâni a... diye içini çekerek bir çığlık kopardı da فَصَكَّتْ وَجْهَهَا **elini yüzüne çarptı** وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ **ve «akîm bir acuze» dedi.** Yâni ihtiyarlamış, bununla beraber gençliğinde bile doğurmamış kısır bir kocakarı çocuk mu doğurur? Buna karşı قَالُوا كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ **dediler ki: «Öyle, Rabbın, buyurdu.»** Yâni biz o söylediğimizi kendimizden söylemiyoruz, yalnız Rabbı'nın kelâmını haber veriyoruz. اِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ **Şübhesiz ki, O öyle hakîm, öyle alîmdir.** Hikmetiyle dilediğini yapar ve nasıl yapacağını bilir. Binaenaleyh O'nun dediği, muhakkak olur. Bu suretle İbrahim aleyhisselâm, onların Allah tarafından gönderilmiş Melâike olduklarını anladığı gibi me'mûr oldukları vazifenin bu tebşîrden ibâret olmadığını da sezerek قَالَ **dedi:** فَمَا خَطْبُكُمْ **«Şu halde hatbınız nedir?"**

HATB: Emr-i mühim, yâni bu müjdeden sonra asıl gönderilmenize sebeb olan iş nedir? اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ **ey mürseller, Allah tarafından gönderilmiş şanlı elçiler,** اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ **«Mücrim bir kavme»** yâni Lût kavmi لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ **üzerlerine salmak için,** memleketlerinin altını üstüne çevirdikten sonra üzerlerine yağdırmak için حِجَارَةً مِنْ طِينٍ **çamurdan taşlar,** çamurdan tehaccür etmiş siccîl, مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ **Rabbın'ın indinde damgalanmış nişanlanmış,** hangisinin kime ve nasıl isâbet edeceği takdîr olunmuş belli edilmiş لِلْمُسْرِفِينَ **o müsrifler için.** Cürümde, fısk u fücûrda haddini aşmış, ifrata sapmış azgınlar için alâmetleriyle tertîb idilmiş hazırlanmış, mendud. فَاَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **«Binnetice orada bulunan mü'minleri çıkardık.»** Fâ, fasîhadir. Mahzûf cümleleri telhis eder.

İstifsar: Sorma. **Hatb:** Durum, iş. **Mendud:** Meyvesi aşağıdan yukarıya yığılı. **Telhis:** Kısaltma.

Yâni diğer Sûreler'de beyân olunduğu üzere o kavmin karyesine vardıklarında, orada Mü'minlerden kim varsa çıkardık. فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ **Fakat orada bir evden başka müslüman bulmadık,** yâni bir evden başka mü'min yok idi. Onun için bir ev halkından başka selâmete çıkan bulunmadı ki, o ev, Hazret-i Lût'un evi idi. Karısından başka bütün âilesi mü'min oldukları için beraberinde selâmete çıkmış, kurtulmuşlardı. Demek Hazret-i Lût'un teblîgâtına daha başka iman eden bulunsa idi, onlar da kurtulacaklardı. Burada müslimîn, mü'minîn murâdifi gibi kullanılmış olmakla beraber selâmet bulanlar mefhûmunu da ifâde etmektedir. وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً **Ve orada bir âyet bıraktık,** yâni o karyelerin battığı yerde bir alâmet kalmıştır ki, arzdaki âyetlerden biridir. İbn Cerîr: «Bir çok istifli büyük taşlar» demiş, bâzıları da, bir kokar su demiştir. Maamafih Ankebut Sûresi'nde, وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (*"Ve celâlim hakk için ondan bir âyet (bir nişâne) bırakmışızdır ki teakkul edecek bir kavm için beyyine olsun."* Ankebut-29/35) âyetinde geçtiği üzere âyetten murad, Âyet-i kelâmiyye olması da melhûzdur ki, vak'anın Kütüb-i münzelede zikriyle dillerde dâstân olan bir ibret âyeti bırakılması demek olur. Bu suretle mânâ: Onlar hakkında bir âyet de bıraktık demek olacağından bu mânâya göre وَفِي مُوسَى **«Bir de Musa'da»** kavlinin hiçbir hazifsiz buraya atfı, sahih olur. Evvelki mânâda ise, وَجَعَلْنَا فِي مُوسَى **«Musa'da da kıldık.»** diye âmil takdîriyle, وَتَرَكْنَا فِيهَا **«Orada bir âyet bıraktık.»** üzerine atfolunur. Yâhud وَفِي مُوسَى آيَةٌ **«Musa'da da bir âyet vardı»** takdîrindedir. Bu takdîrde, وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ üzerine de atfı, tecvîz edenler olmuştur. بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (**Kuvvetli açık bürhan ile,** yâni mu'cizelerle فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ **gönderdik de Fir'avn rükniyle,** yâni bütün kuvvetiyle yâhud kavmından dayanmış olduğu kuvvetine güvenerek **i'raz etti.** Allah'ın âyetlerine iman etmedi. وَهُوَ مُلِيمٌ **Levmettirecek, kınanacak fiiller yaparken:** Yâni küfür ve tuğyân ile cinayetler yapıp dururken. Müfessirînin gösterdiği bu mânâ, garkına önünden mukârin olan halini beyân olur. Bir de مُلِيمٌ nefsini levmederek demek olabilir ki, garkolurken, لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرَائِيلَ (*"İnandım hakikat beni İsrailin iman ettiğinde başka ilah yok."* Yunus-10/90) diyerek gösterdiği peşîmanlığı ifade eder. الرِّيحَ الْعَقِيمَ **Akîm bir rüzgâr,** hiç hayrü menfaatı olmayan, telkîh yapmaz bir rüzgâr [1] mamafih akîm mütaaddî dahi olabildiği cihetle burada ta'kîm edici, mühlîk mânâsına olmak, daha münâsib olacaktır. Nitekim şöyle tefsîr olunuyor: مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ **"Uğradığı bir şeyi bırakmıyor,mutlak onun**

---

[1] Kur'ân'da, müfred sıgasiyle رِيح muzır ve münzir, cemi sıgasiyle رِيَاح ise nafi, ve mübeşşir olmak üzere zikrolunmuştur.

Telkih: Aşılama.

çürütüp kül gibi ediyordu." رَمِيمٍ Çürümüş, kül gibi tozup dağılıveren. إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّى حِينٍ **«Bir de Semud'da: Ki onlara bir zamana kadar istifâde edin denilmişti.»** Bunu Sûre-i Hûd'de geçen, تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ (*"...Evinizde üç gün yaşayın..."* Hûd-11/65) ile tefsîr edenler olmuş ise de, o عقر 'den sonra, bu ise, fânın delâletine göre utüvden mukaddem olmak hasebiyle daha evvelden verilmiş bir fırsat olmak lâzım geleceği söylenmiştir. Yâni Salih aleyhisselâm'ın ba'siyle verilen fırsattan istifâde etmediler de, فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ **Rabbları'nın emrinden imtina ile azgınlık ettiler.** فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ **Onun için kendilerini yıldırım çarpıverdi.** Yâni azâb yakalayıverdi. Diğer Sûreler'de sayhâ, burada sâika denilmiştir ki, murad, aynî musibet وَهُمْ يَنْظُرُونَ **Bakıp duruyorlardı.** Üç gün denilmiş olduğu ve alâmetleri görülmeğe başladığı için azâbı gözetmeğe başlamışlardı. Azâba intızâr ise, azâbdan daha acı olduğu da unutulmamalıdır. Yâhud azâba çarpılmış, henüz can çekiştirirken, birbirlerinin bütün felâket ve fecâatini görüp duruyorlardı. فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ **Bakıyorlardı da, ne kendi kendilerine kalkmağa güçleri yetiyordu, ne de bir yardım bulabiliyorlardı.** Bu ifadeler, herhangi bir suretle batmakta olan bir kavmin bütün fecâatiyle manzarasını göstermektedir.

وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ **Bunlardan evvel Nuh kavmini de helâk etmiştik.** وَأَهْلَكْنَا قَوْمَ نُوحٍ takdîrindedir. Yâhud فَأَخَذَتْهُمُ 'deki هُمْ üzerine ma'tûf olarak o meâldedir. إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ **Çünkü o helâk edilenler, hep fâsık birer kavim idiler.** Onun için helâk edildiler. Bu suretle bunlar arzda cezanın vukûuna delâlet eden birer misâlidirler. Bunu ihbâr ve beyândan sonra yükselmeğe da'vet için buyuruluyor ki:

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾ فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥١﴾

كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾ اَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَٓا اَنْتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَٓا اُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَٓا اُرِيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ فَاِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ اَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

47- Bir de semaya bakın, Biz, onu kuvvetle bina ettik ve şübhe yok ki, Biz, çok vüs'a mâlikiz.

48- Arzı da döşedik, bakınız, Biz, ne güzel döşeriz.

49- Hem her şeyden iki çift yarattık ki, düşünesiniz.

50- O halde hemen Allah'a kaçın, haberiniz olsun ki, Ben, size O'ndan bir açık nezîrim.

51- Ve Allah'la beraber başka bir tanrı uydurmayın. Haberiniz olsun ki, ben, size O'ndan bir açık nezîrim.

52- Böyle, bunlardan evvelkiler bir Resûl gelince behemehal ya sahir dediler, ya mecnun.

53- Hep buna vasiyyetleştiler mi? Hayır, hep onlar azgın kavimler.

54- Onun için onlardan yüz çevir, artık sen levm olunacak değilsin.

55- Onunla beraber va'zu nasihate devam et. Çünkü va'z, mü'minlere fayda verir.

56- Ve Ben, Cinnü İnsi ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.

57- Ben, onlardan bir rızk istemiyorum, bana yemek yedirmelerini de istemiyorum.

58- Şübhe yok ki, Allah, rezzâk, kuvvet sahibi metîn O.

59- Onun için muhakkak ki, o zulme edenlere arkadaşlarının payı gibi

dolgun bir pay vardır. Şimdi onu acele etmesinler.

60- Artık o va'dolundukları günlerinden vay o küfredenlere!..

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِاَيْدٍ **«Bir de semâya bakın biz onu kuvvetle bina ettik.»** اِضْمَارُ عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ 'dir. Yâni semânın âmili olan fiil gizlenmiş de zamîrine taalluk ettirilerek بَنَيْنَاهَا diye tefsîr edilmiştir. Eserden, müessire istidlâli ifade eden bu üslûbda lâfız, mânânın mazmununa terkîbi ile de intibâk etmiştir.

EYD: Yed'in cem'i olabilirse de burada, دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِ (*"Davud'u an, çünkü o çok tercî' yapar (evvâb) idi."* Sâd-38/17) de olduğu gibi te'yidin aslı olan kuvvet mânâsına olması zâhirdir. Bu beyân, فَفِرُّوا «**Allah'a kaçın**» ile وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ **«Ve ben, Cinnü İnsi ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.»** mazmununa limmî bir temhiddir. Nitekim sonunda اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ **«Şüphe yok ki Allah, rezzâk, kuvvet sahibi, metîn.»** ile te'yid olunacaktır. وَاِنَّا لَمُوسِعُونَ **Ve hiç şübhesiz Biz, çok vüs'a mâlikiz.** Bunda, iki mânâ vardır. Birisi, kudret genişliğini ifade eder, kudret ve kuvvetimiz öyle geniştir ki, semâyı bina ile tükenmedikten başka onu daha çok genişletebilir. Bu mânâ hem وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ (*"Bize bir yorgunluk da dokunmadı."* Kâf-50/38) hem de وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ (*"...O'nun kürsisi bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır."* Bakara-2/255) mazmûnlarını andırır. Birisi de, zenginliği, ni'met ve in'âmda genişliği ifade eder. Biz, darlıkları genişletiriz. Yalvaran muztarlara icâbet eder, sıkıntıları açar, ihtiyacları def'eyler, fakîrleri zenginleştirir mün'îmiz demek olur. وَالْاَرْضَ فَرَشْنَاهَا **Arz, onu da döşedik.** Türlü ni'metlerle donattık, döşek gibi altınıza serdik ki, üzerinde bir zamana kadar karar edip hayattan nasîb alasınız. فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ **Daha da ne güzel döşeriz.** Türlü ni'metlerle döşenmiş olduğu gibi ileride daha güzelini döşeyecek, daha güzel ni'metler verecek ves'u kudret de'mevcuddur. وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ **Her şeyden de iki çift halk ettik.** İbn Zeyd gibi bâzı zatlar bunu, her cins hayvandan erkek ve dişi nevi'lerine haml etmişlerdir ki, وَاَنْبَتْنَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (*"...Ve her çeşitten çiftler bitirmişiz ki temaşasına doyulmaz."* Kâf-50/7) mucebince nebatatı da buna idhal edebiliriz. Mücâhid, hareket ve sükûn, leylü nehâr, sema ve arz, siyah ve beyaz, sıhhat ve maraz, lezzet ve elem, sevab ve ikab ale'l-umum ezdad ve mütekabilâta işaret olduğunu söylemiştir. Diğer bâzıları da, eşyanın nevîlere tenevvüiyle tefsir etmişlerdir ki, en azı iki nevi' olur. Bu tenevvü', zaman zaman muhtelif mekûlelerle ve tasnîflerle tezekkür edilmek istenilmiştir. Beyzavî, yalnız bu mânâyı göstererek: مِنَ الْاَجْنَاسِ نَوْعَيْنِ (*"Her cinsten iki nevi"*) diye tefsîr etmiştir. Bu mânâ evvelkilerini de tazammun edebilmek i'tibâriyle şümûllüdür. Ancak bunda külli şeyden murad, sâde cins olmuş

Vüs: Genişlik. Ezdad: Zıdlar. Mütekabil: Karşılıklı.

oluyor. Lâfzın zâhiri ise, her ferde istiğraktır. Onun için biz bundan, her şeyin âfakî ve enfüsî yâhud haricî ve zihni olmak üzere iki haysiyetini ifade eden ve haric ile nefis beyninde müzdevic bir intibâk ile tecellî eyleyen idrâk mes'elesine de bir işâret anlıyoruz. Filvaki' her şey bize, nefis haricindeki sûretini hikâye eden bir intiba' ile tecelli eder ve hakîkat bu iki suretin yekdiğerine mutabekatiyle bilinir ki, bunu birine, asîli, birine zıllî dahi ta'bîr olunur. Her hangi bir şeyden hâsıl olan her şuûr hadisesinde bu ikilik labüddür. Bu ikilik içinde birleştirilmeden hiçbir şey tasdik olunamaz. Ve tefekkür-ü tezekkür yapılamaz.

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ **«...ki düşünesiniz.»** Buyurulması da bunu, teyîd eyler. Yalnız şundan gaflet edilmemek lâzım gelir ki, buradaki كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَا **«Her şeyi yarattık.»** خَلَقْنَا karînesiyle ancak mahlûkata şami olabilir. وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (*"O herşeye kâdirdir."* Enam-6/17) deki şey gibidir. Bu şeyde Allah Teâlâ, dahil değildir. Çünkü O, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"...O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şurâ-42/11) dir. Mahlûk olmadığı gibi, mahlûk olan şey ile müzaveceden münezzehtir. O, أَحَدٌ 'dir, صَمَدٌ dir, وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (*"O'na bir küfüv de olmadı."* İhlas-112/4) dır, وَلَمْ يَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَلَا وَلَدٌ dir. O'nun kendi zatına ilm-i ilm-i husûlî kabîlinden değil, bizzat olan ilm-i huzurî ile olduğu için sûret-i zihniyyeye (iydeye) muhtâc olmayan ve binaenaleyh zatına bir zevciyyet iktiza etmiyen bir ilm-i kadîmdir. «Allah'a da şey denilir» diye, «Fütûhât-ı Mekkiyye»'de Muhyiddin-i Arabî'nin buradaki, كُلِّ شَيْءٍ 'de O'nu dahi idhal eder yollu müteleada bulunması doğru değildir. خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ (*"Allah herşeyin Halikidir."* Zümer-39/62) in, شَيْءٍ 'inde Allah dahil olmadığı gibi burada da değildir. Hasılı zevciyyetten murad, yalnız haricdeki tenevvû' ve tekâbül değil, hem harîc hem ezhandaki sûretlerle âfak ve enfüsteki tenevvû' ve tekâbüle şâmildir. Allah Teâlâ, kuvvet ve vüs'unü göstermek üzere semâyı bina etmiş ve arzı döşemiş ve her şeyden çift çift halk eylemiştir ki, düşünesiniz. Çiftler arasındaki münasebatı düşünesiniz de, yaratanın kuvvet ve kudretini sun'unun hikmetini, ukûbetinin şiddetini, ni'metinin vüs'atini, bugünün yarınını, dünyanın âhiretini, âhiretin ikâb ve sevabını anlıyasınız, diye. فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ **O halde düşünün de hep Allah'a kaçın.** O'nun ikabından, o elîm azâbdan korunmak, cennet ve uyûn ile mübeşşer olan müttakiler içine girmek için iman-ü Tevhid ile ihsan ü ubûdiyyet ile O'nun vikâyesine girin. إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ **Haberiniz olsun ki, ben, sizin için onun tarafından** نَذِيرٌ مُبِينٌ **mübîn bir nezîrim.** Şirkü isyan edenlere hazırlanmış azâbı haber vermeğe me'mur bir Peygamber, hem de Peygamberliği açık ayat ve mu'cizat ile belli yâhud anlatılması lâzım gelen şeyleri güzel anlatır bir Peygam-

---

Müzdevic: Bir kelimeye kâfiye olan. **Uyûn:** Su gözleri.

berim. Yâni böyle de, ya Muhammed, وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ **ve Allah ile beraber diğer bir ilâh yapmayın.** Bu nehiy, ilk evvel kaçılması lâzım gelen en büyük günahı ayrıca ihtârdır. كَذٰلِكَ **Bu böyledir,** yâni مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **«Böyle, bunlardan evvelkiler bir resûl gelince, behemahal ya sahir dediler, ya mecnun.»** bu âyet, Resûlullah'a bir tesliyedir. اَتَوَاصَوْا بِه۪ **Ona vasiyyetleştiler mi?** Yâni sahir ve mecnun demeyi evvelkilerle şimdikiler hep birbirlerine tavsiye mi ettiler? Nerde edecekler, çoklarının birbirlerinden haberleri bile yok. بَلْ هُمْ **Hayır, onlar,** Peygamberlere öyle sahir ve ya mecnun diyenler hep قَوْمٌ طَاغُونَ **tuğyân etmiş azgınlar gürûhudur.** Hakk'a karşı tuğyân etmekte, tağîlik sıfatında müttefik oldukları için, onun muktezası olan sözleri de birbirlerine benziyor. فَتَوَلَّ عَنْهُمْ **Onun için sen, şimdi onlardan yüz çevir.** Zikrolunduğu üzere, فَفِرُّٓوا **«O halde hemen Allah'a kaçın.»** ... وَلَا تَجْعَلُوا **«Ve Allah'la beraber başka bir tanrı uydurmayın.»** diye da'veti tekrar edip teblîğ vazifeni yaptığın halde onlar, inâd ile tuğyânda ısrâr ettiklerinden dolayı artık onlarla mücadele ve münâkaşadan sarf-ı nazar et, kendilerinden yüz çevir. فَمَٓا اَنْتَ بِمَلُومٍ **O surette levm olunacak, kınanacak sen değilsin, sende kusur olmaz.**

وَذَكِّرْ **Onunla beraber tezkire devam et,** yâni vazife ve mes'uliyyeti ihtar ile va'zu nasihate devam eyle. فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِن۪ينَ **Çünkü tezkir mü'minlere menfaat verir.** Vazu nasihât ile vazife ve mes'uliyyeti ihtarın mü'minlere fâidesi olur. İman etmiş olanların unutmamasına, gaflete düşmemesine, imanlarının kuvvetlenmesine, neş'elerinin artmasına, bilmediklerinin öğrenilmesine, hatta iman şanından olanların, imana gelmesine sebeb olur. Tezkir edilmesi lâzım gelen vazifenin esası ne olduğuna gelince: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ **Ben, Cinn-ü İnsi ancak bana ibadet ve kulluk etsinler diye yarattım.** İşte tezkir edilmesi lâzım gelen vazife budur. Cinn ve İns cinsinin hilkatlerinin hikmeti, Allah'ı tanıyıp, O'na ibadet ve ubudiyyet etmektir. Maadaya masruf olan ömürler, emeller izâa edilmiş olur. Onun için azâba müstehakk olur. Bâzıları, لِيَعْبُدُونِ ، لِيَعْرِفُونِ diye bir tefsir nakletmişlerdir. Bunun mânâsı da, Beni ma'bûd tanısınlar demektir. Bu ise, Benim emirlerimi tutarak, bana kulluk ve ibadet etsinler demeğe râcî' olur. İbadet ve ubudiyyet ef'al-i ihtiyariyyeden olarak matlûb oldukları için bâzılarından vaki' olmaması cins için gaye-i kemal olmasına münafi olmaz, murad-ı ilâhînin tehallüf etmiş olması da lâzım gelmez. Zira bu gibi mevâki'de Fukahânın, الحِكْمَةُ تُرَاعٰى فِى الْجِنْسِ لَا فِى الْاَفْرَادِ «dedikleri gibi hikmet, efrâdın her biri i'tibariyle değil, cins i'tibariyle mülâhaza olunur.» Hasılı bunun mânâsı, ibadet ile mükellef olmak üzere yarattık demektir. Yoksa hepsinin ibâd-

Küfüv: Denklik. **İzaa:** Açığa vurma.

ı salihînden olmasını takdir eyledik demek değildir. Böyle ibadet ve ubûdiyyetin fâidesi Allah'a âid olmayıp, yine kulların menfaatleri için olduğuna tenbîh için de buyuruluyor ki:

مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ **Ve Ben, onlardan bir rızk istemem, Bana yemek yedirmelerini de istemem.** Yâni diğer Efendilerin kullarından, uşaklarından bekledikleri gibi Efendilerin menfaatine kulluk değil. إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ **Zira Allah kendisidir O rezzâk, kuvvet sahibi** الْمَتِينُ **metîn,** yâni kuvveti şiddetli. Onun için O'na kulluk, O'nun kuvvetinden istifâde ile kullarına nafi' olmak ve sâyede va'd buyurduğu yüksek sevaba ermek içindir. Onun için Allah'a kaçın ve Allah'a kulluk edin. فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا **Zira o zulm edenlere,** Peygamber'e inanmayıp, Allah'a ubûdiyyetten kaçan ve şirk-ü tuğyân ile kendilerini ebedî azâba sürükleyerek nefislerine yazık etmiş olan Mekke müşrikleri gibilere, ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ **arkadaşlarının hıssaları gibi dolgun bir hıssa var.**

ZENUB: Sakaların su taksîm ettikleri dolgun büyük bir kufadır ki, burada, azâbdan nasîb mânâsına istiâre olunmuştur. فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ **Şimdi onu, Benden acele istemesinler.** مَتَى هَذَا الْوَعْدُ (*"Ve ne zaman bu vaad doğru iseniz? diyorlar."* Yasin-36/48) deyip durmasınlar. فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ **Çünkü kendilerine va'dolunan o günlerinden dolayı, vay o küfredenlere.** Zira Sûrenin başında geçtiği üzere, إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ (*"Ki muhakkak o size, vaad olunan doğrudur ve muhakkak ki cezâ şüphesiz vaki' dir."* Zariyat-51/5-6) dir. Bu mânâ şimdi bir de, «وَالطُّورِ» ile te'yîd olunacaktır.

TÛR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi.

Âyet Sayısı: 49

Tûr Sûresi Mekkî'dir.

Âyetleri : Kırk dokuzdur.

Kelimeleri: Üç yüz on ikidir.

Harfleri : Bin beş yüzdür.

Fâsılası : ر ، ع ، ا ، ن ، م harfleridir.

Celal-ı Suyutî demiştir ki: "Bunun, «والذاريات» tan sonra konmasının vechi; ikisinin de matla' ve makta'da teşâbühleridir." İlk nazarda görülür ki, «والطور»un başı, «والذاريات» ın başına benzedikten başka, onun maktaı olan فويل للذين كفروا (*"Artık o va'd olundukları günlerinden vay o küfredenlere!..."* Zâriyât-51/60) tehvîlini, tevsîan tahkik ve takrirdir. Bundan başka iki Sûre mazmûn i'tibariyle de birbirlerine pek yakındırlar.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ﴿٢﴾ ف۪ي رَقٍّ مَنْشُورٍ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ﴿٤﴾

وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ ﴿٥﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ ﴿٦﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾ مَا لَهُ

مِنْ دَافِعٍ ﴿٨﴾ يَوْمَ تَمُورُ السَّمَٓاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَتَس۪يرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾ فَوَيْلٌ

Makta: Sonu, sûrenin son âyetine denir. Tehvil: Korkutma. Tevsian: Genişletme. Tahkik: İnceleme. Mazmûn: Mânâ

يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ

نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾ هَٰذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾

أَفَسِحْرٌ هَٰذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا

سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ

فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾ فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ

رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ

تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ

بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ

أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ

كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴿٢١﴾ وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ

مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ

﴿٢٣﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ

﴿٢٤﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ

فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Kâsem olsun o Tûr'a.

2- Ve yayılmış bir varakta.

3- Yazılmış bir Kitab'a.

4- Ve Beyt-i Ma'mûr'a.

5- Ve Sakf-i Merfû'a

6- ve Bahr-i Mescûr'e ki,

7- Rabbın'ın azâbı olacak muhakkak.

8- Yoktur onu hiç bir def'edecek.

9- O gün ki, semâ' bir çalkanış çalkanır.

10- Dağlar da bir yürüyüş yürür.

11- Vay artık o gün, o yalan diyenlere.

12- Ki, onlar, daldıkları bir batakta oynayıp duruyorlar.

13- O gün ki, cehenneme bir kakılış kakılacaklar.

14- İşte, diye, bu, sizin o yalan deyip durduğunuz ateş.

15- Bu da mı sihir? Yoksa siz görmüyor musunuz?

16- Yaslanın ona bakalım, ister sabredin, ister etmeyin, artık hepsi bir. Hep yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.

17- Fakat korunan müttakiler cennetler, ni'metler içinde

18- Rablarının kendilerine verdiği ile zevk-yâb olmaktadırlar. Rabları korumuştur da onları, o cahîm azâbından.

19- Yeyin için, âfiyetler olsun çalıştığınız için.

20- Dayanarak, sıra sıra dizilmiş a'lâ koltuklara. Eş etmişizdir de kendilerine güzel iri gözlü Hurileri.

21- Ve îmân edenleri ki, zürriyyetleri de îmân ile arkalarından gelmiş, zürriyetlerini kendilerine ilhâk etmişizdir. Bununla beraber kendilerine amellerinden hiç bir şey eksiltmemişizdir, herkes kazancına bağlıdır.

22- Birde onlara, bir meyve ve içlerinin çekeceği bir et yetiştirmekteyizdir.

23- Orada bir peymâne çekiştirirler ki, ne bir saçmalama vardır onda, ne bir günaha sokma.

24- Bırıl bırıl da üzerlerine döner kendilerine mahsûs hizmetçiler, sanki sadeflerinde saklı inciler.

25- Ve bazısı bazısına dönmüş soruşuyorlardır.

26- Demektedirler: "Evet, biz bundan evvel ilimizde korkular içinde idik.

Sakf-i Merfû: Yükseltilmiş tavan (Gök.) Varak: Yaprak.

27- Bakınız Allah, bize lûtf etti ve bizleri o semûm azâbından korudu.

28- Evet, biz, bundan evvel O'na dua ediyor, korumasını istiyorduk. Hakikat O, öyle keremkâr, öyle rahîm.

وَالطُّورِ **Kâsem olsun o Tûr'a.** Hazret-i Musa'nın Allah kelâmı işittiği dağ, Tûr-i Sinâ. Beyzavî, der ki: "Tûr, Süryanî'de dağ demektir. Yâhud evc-i îcâddan hadîdi mevâdde veya âlem-i gaybdan, âlem-i şehâdete tayerân edendir." وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ فِى رَقٍّ مَنْشُورٍ **Ve bir rakk-ı mensurda mestûr kitaba.**

RAKK: Kâğıd haline getirilmiş, yazı yazılan ince deri demektir. O münasebetle varak gibi yazı yazılan her şeye de itlâk olunabilir.

MENŞUR: Neşredilmiş, dürülü, kapalı değil, açılmış, yayılmış, satır, yazılı harfleri nizâma koymak.

MESTUR: Muntazaman yazılmış demektir. Tûr'dan sonra bu Kitab-ı mesturun, Tevrat olması tebâdür ederse de وَالْكِتَابِ الْمَسْطُورِ değil, nekire olarak وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ buyurulması, bunun henüz tanınmadık başka bir kitab olduğunu andırır ki, وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَيهُ مَنْشُورًا (*"Onun için kıyâmet günü bir kitab çıkarırız ki, neşrolunurak onu şöyle karşılar."* İsrâ-17/13) buyurulmuş olan defter-i a'mâl olması en müreccah mânâdır. Levh-i Mahfûz veya yeni bir kitab olmak i'tibariyle Kur'ân olması da melhûzdur. وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ **ve Beyt-i Ma'mûr'a.**

BEYT-İ MA'MÛR: Bir rivâyete göre yedinci semada bir beyttir ki, her gün O'nu yetmiş bin Melâike ziyâret eder, Kıyâmet'e kadar bir daha avdet etmezler. O'na, *"Durah"* dahi denilir. Hasen-i Basrî'den bir rivâyette de murad, Ka'be'dir. Allah Teâlâ, O'nu her sene altı yüz bin kişi ile ma'mûr kılar. Eğer insanlar ondan eksik olursa, melâike ile doldurur denilmiştir. Ma'lûm ki, bir yerin ma'mûr olması demek meskûn olması ve geleni gideni çok olup güzel bakılmsı mânâsından mecâzdır. Ka'be'nin ma'mûriyyeti de, وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (*"Ve beytimi dalaşanlar ve duranlar ve rukü'a sücûde varanlar için tertemiz et."* Hacc-22/25) mısdakınca etrafındakilerin ve huccâcın kesret ve ziyâretiyledir. Beyzavî, der ki: "Yâhud Beyt-i Ma'mûr'dan murad, mü'minin kalbidir ki, ma'mûriyyeti ma'rifet ve ihlâs iledir. وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ **Ve sakf-i merfûa,** o yüksek tavana, yâni semâya, bir rivâyette de cennetin sakfi olan arş وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ **ve mescur denize.** Mescûr:

1) Alevlendirilmiş, kızdırılmış demektir ki, وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (*"Denizler*

Semûm: Gündüz vakti sıcak çölde esen pek sıcak rüzgâr olup, bitki ve hayvanları mahveder. **Evc-i îcâd:** En yüksek derecede icâd. **Tayerân:** Uçma. **Hadîd-ı Mevad:** Aşağı yer. **Rakk-ı menşur:** Neşredilmiş kitap. **Tebâdür:** Ani olarak zihne girmek. **Müreccah:** Tercih edilen. **Durah:** Beyt-i Ma'mûr. **Mısdak:** Düstûr, alâmet, değer ölçüsü. **Ezdâd:** Zidd.

ateşlendiği vakit." Tekvir-81/6) buyurulduğu üzere Kıyâmet koparken denizler ateş olup kaynatılacak, onunla cehennem kızıştırılacaktır.

2) Dolgun, taşkın demek olup Bahr-ı muhît mânâsını ifade eder.

3) **Muhtelit, karışkan,** suyu birbirine veya tatlısı acısına karışan demek de olabilir.

4) **Ezdâddan** olarak boş mânâsına geldiği de söylenmiştir ki, bu da, kıyâmet alâmetlerinden demek olur. Tûr karînesiyle bu bahr-i mescûr Fir'avn'ın battığı denize işaret olmak da pek melhûzdur. Başta vav kasem, sonrakiler ona atf içindir. إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ **"Rabb'ının azâbı olacak muhakkak."** kasemin cevabıdır. يَوْمَ Vakıın zarfıdır, yani o **gün vakı' olacak ki,** تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا **semâ' bir çalkanış çalkanacak,** kıyâmet ızdırabını bir tasvîridir. وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا **Dağlar da bir yürüyüş yürüyecek,** yerinden oynayıp **hebâen mensûrâ** olacak. فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ **Artık veyl o gün, o çalkanış olduğu gün,** لِلْمُكَذِّبِينَ **o yalan diyenlere** الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ **ki, daldıkları bir batakta oynarlar.** **İmân edip de o gün için hazırlanacak, korunacak yerde bir takım yalan dolana dalmış uğraşır dururlar.** يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا **Cehennem ateşine bir kakılış kakılacakları gün,** Bu "yevm", evvelki "yevm"den bedel veya mukadder kavl ile mansûb olarak veyl-i îzâhtır.

هَذِهِ النَّارُ... **"İşte diye: Bu sizin o yalan deyip durduğunuz ateş."** yâni o gün böyle diyerek kakılacaklar. أَفَسِحْرٌ هَذَا **"Bu da sihir mi?"** «ف» mukaddere ma'tûftur. Yâni siz, bu ateşi haber veren vahye bir sihir, bir aldatma diyordunuz, şimdi onun böyle fiilen tahakkuku da sihir mi? ilh... Böyle denecek.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ **"Fakat korunan müttakîler, cennetler, ni'metler içinde."** Kur'ân'da daima **mu'tâd** olduğu üzere kâfirlerin halini beyân yanında müttakî mü'minlerin halleri de beyân olunuyor. Demek oluyor ki, Allah'ın azâbını dâfi' bulunmamakla beraber vâkî vardır. Allah'ın vikâyesiyle ondan korunulur. Onun için Allah'dan korkup Peygamber'i tasdik edip de Allah'a kulluk ederek Allah'ın emri vechiyle çalışan korunan müttakîler, Allah'ın vikâyesiyle o gün cennet-ü nâim içinde zevk-yâb olacaklardır. وَالَّذِينَ آمَنُوا **"Ve îmân edenleri ki"** Bunda, iki vecih vardır. Birisi, «حُورٍ عِينٍ» **"Güzel iri gözlü hurîler."** e ma'tuf mehallen mecrûr olmasıdır ki, mü'minlerin mü'minlerle arkadaşlığını ifâde eder. Bunu, عَلَفْتُهَا تِبْنًا وَمَاءً بَارِدًا *"O hayvanlara saman ve soğuk su verdim."* kabîlinden olarak وَكَرَّنَاهُمْ بِالَّذِينَ آمَنُوا *"Biz onları mü'minlere yaklaştırdık."* meâlinde anlamak daha iyi olur. Bu sûrette وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ "Zürriyetleri de îmân ile arkalarından gelmiş." «وَزَوَّجْنَا» 'ya ma'tûf olur. Birisi de وَالَّذِينَ آمَنُوا mübteda وَاتَّبَعَتْهُمْ ya

---

Hebâen Mensûrâ: Saçılma, hebâ olma. **Mu'tâd:** Adet. **Dâfi':** Uzaklaştırmak.

آمَنُوا matuf أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ **"Zürriyetlerini kendilerine ilhâk etmişizdir."** de mübtedanın haberi olmasıdır ki, bir çokları, bu vechi tercih etmek istemişlerdir. Buna göre mânâ şu olur: Hem o kimseler ki, îmân etmişler, zürriyyetleri de bir îmân ile onların ardınca gitmişlerdir, zürriyyetlerini kendilerine ilhâk etmişizdir. Yani zürriyyetleri amelde atalarından dun olmakla beraber îmân ile onlara ittibâ' sâyesinde cennette onların derecelerine çıkarılarak yanlarında bulundurulur ki, zevk-u sürûrları tamamolsun. وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ **Bununla beraber kendilerine amellerinden hiçbir şey eksiltmemişizdir.** Zürriyyetlerini kendilerine ilhâktan dolayı amellerinin sevablarından bir şey eksik verilmiş de değildir. كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ **Herkes kazancına bağlıdır** rehin gibi bağlıdır. Kazanç kazanma, yani çalışma veya çalışılan amel, sanki bir borç ve insan o borca Allah yanında bir rehin gibidir, kurtuluşu ona bağlıdır. Eğer güzel kazanç tutar, güzel çalışırsa borcunu öder. Çünkü Allah, salih ameli kabul buyurur. Yok eğer çalışmaz veya kötü amele çalışırsa halâs olamaz, kendisini kurtaramaz. Zîrâ tayyib, temiz ve güzel olmayan şeyler, Allah Teâlâ'ya yükselemez, إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ (*"Ona hoş kelimeler yükselir, onu da ameli sâlih yükseltir."* Fâtır-35/10)dur. Bundan dolayıdır ki, ileride كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ (*"Her nefis kazancına bağlıdır, ancak ashâb-ı yemîn."* Müddessir-74/38-39) gelecektir. Yani Ashâb-ı yemîn'den maadası nefislerini o bağlantıdan kurtaramazlar. Onun için mükezzibîn tekziblerine bağlı kalarak cehennemde kıvranırlarken, müttakîler Allah'ın vikâyesiyle kurtulup cennetlerde ni'metler içinde zevk edeceklerdir. Ve Allah Teâlâ'nın ayrıca fadl-ü lûtfuna da mazhar olarak zürriyyetlerinin i'tilâsına da sebeb olacaklardır. Bu cümlenin burada sevk-ı zürriyyetler nokta-i nazarından da mühimdir. Yâni zürriyyetlerin kurtuluşu ve sâbikiin olan atalarının derecelerine yükselişleri de, kendilerinin hiç kesbi olmaksızın mücerred babalarının kazançlariyle değildir. Kendilerinin îmân ile onlara ittibâ' etmeleri ve onların ardınca yollarından gitmeleri sebebiyledir. Ataları, kesibleriyle sebeb oldukları için evlâdlarını cennette kendilerine ilhâk olunmuş görmekle mes'ud olacaklar, evlâdları da îmân ile onlara ittibâ' ettikleri için kendilerini kurtardıktan başka Allah Teâlâ'nın fadl-ü kereminden onların derecesinde mütenâ'im olacaklardır. Demek ki, zâdegân, kendi kesibleri olmaksızın mücerred babalarının, dedeleriin kesibleriyle kendilerini kurtaramazlar. Ancak îmân ile çalıştıkları takdirde atalarının feyzinden de müstefîd olarak daha kolaylıkla yükselirler. İşte mü'minlerin evlâdlarını atalarına ittibâ' ile yükselmeye sevk ederken, neseb şerefine güvenerek atâlete düşmemeleri için,

---

Dun: Zayıf, aşağılık. **Zâdegân:** Asaletli olanlar, aristokrat kesim, çocuklar, sonraki nesil.

كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ **"Herkes kazancına bağlıdır."** buraya tezyîl edilmiştir. Binaenaleyh bu âyette, وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى (*"Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendisinin değil."* Necm-53/39) kasrını nâsih bir mânâ bulunduğunu zannetmek doğru değildir. Bil'akis كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ **"Herkes kazancına bağlıdır."** وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى (*"Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendisinin değil,"* Necm-53/39) mısdakındadır. وَاَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ **Hem onlara bir fâkihe ve bir et ile imdâd etmekteyizdir ki, içlerinin çekeceklerinden, yani esaslı ni'metlerden ziyâde olarak mahza zevk ve telezzüz için vakit vakit türlü ni'metler yetiştirmekteyizdir.** Burada âhiret saadetinin, dünya keyf ve zevkine mübtelâ ışret düşkünlerini imrendirecek, iştihalarını gıcıklıyacak bir neş'e ile tasviri vardır ki, hulâsası humârdan, günahtan azade saf ve temiz bir garam neşvesi duyurur. يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَاْسًا **Orada, yâni cennette bir ke's çekiştirirler ki!**

KE'S: Dolgun kadeh demektir. Mecâzen içindeki içkiye de denilir. Kadeh çekiştirmek de neş'e ile teâtîden mecazdır. Bir ke's ki, لَا لَغْوٌ فِيهَا **onda lağv yok,** yâni onu içerken boş, saçma sapan söz söylemek yoktur. وَلَا تَاْثِيمٌ **Günaha sokmak da yoktur.** Dünya işretleri gibi değil, şâir şu mazmunu ne güzel söylemiştir[1]:

"Hun-i ciğerle memlû cam-ı zer olmadansa,
Bi, inkisâr-ı hâtır işkeste sâgar olsun."

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ **Ve üzerlerine dolanır.** Sûre-i Vâkıâda geleceği üzere ellerinde sâgarler surâhîlerle hizmete âmâde ve emre müheyyâ olarak etraflarında pırıl pırıl döner dolaşır, غِلْمَانٌ لَهُمْ **Kendilerinin has Milkleri olan uşaklar, cennet sakîleri genç hizmetçiler.** كَاَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ **Sanki sarklı iri inciler sadeflaerinde gizli hiç kirlenmemiş, el değemiş öyle beyaz, öyle sâfî, öyle temiz, parıl parıl.**

LÜ'LÜ: Parıldıyan büyük inci demektir. وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ **Ve bazısı, bazısına dönmüş soruşuyorlardır.** Hem o zevk ve neş'e esnâsında birbirlerine yüzyüze yönelmiş ahvâl ve ef'âlinden soruyor, hasb-ı hâl ediyorlardır. قَالُوا **Soranlar demektedirler,** yine her biri demektir: اِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي اَهْلِنَا مُشْفِقِينَ **"Evet, doğrusu biz evvel ehlimiz içinde, ilimizde veya obamızda veya hanemizde ailemiz içinde yüreklerimiz titrer, korkar idik.** Akibetten endîşe eder, bir isyana düşmekten veya bir azâba ma'rûz olmaktan korkar idik. فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا **Şimdi Allah, bize mennetti. Lûtf-u tevkîkiyle bu ni'metleri in'âm buyurdu** وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ **ve bizi, o semum azâbından korudur."**

---

(1) Nâilî-yi Kadîm olsa gerektir.

Tezyîl: Eklemek. **Teâtî:** Karşılıklı alıp verme. **Lağv:** Boş söz. **Memlû:** Dolu. **Zer:** Kederli olma. (?) **İnkısar:** Kırılma, gücenme. **İşkeste:** Kırık, kırılmış **Sâgar:** Kadehler. **Muheyyâ:** Hazırlanmış.

SEMÛM: Yukarılarda da geçtiği üzere mesammata işleyen, zehirli sıcak, sâmm dahi denilen ma'ruf rüzgârdır. Burada zikri geçen cehennem ateşi veya dünyadaki o korkunç hayat, ona teşbih edilmiştir. Semûm, cehenemin isimlerinden biridir diye bir rivâyet de vardır. اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ **"Evet, biz, budan evvel O'na, yâni Allah'a duâ' ediyor,** رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (*"Kimisi de "Rabbena , bize dünyada bir güzellik ve rahireette de bir güzellik ver" ve bizi ateş azabından koru."* Bakara-2/201) diye korunmamızı diliyorduk. اِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ **Hakikat O, öyle berr, yâni va'dinde sâdık muhsin, keremkâr,** الرَّح۪يمُ **öyle râhim,** kendisine duâ ve ibâdet eden mü'minlere âkibette merhameti çok rahmetine nihâyet yok."

فَذَكِّرْ فَمَٓا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ
بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾ اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ
بِه۪ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَاِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّص۪ينَ ﴿٣١﴾
اَمْ تَأْمُرُهُمْ اَحْلَامُهُمْ بِهٰذَٓا اَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ
بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَد۪يثٍ مِثْلِه۪ٓ اِنْ كَانُوا صَادِق۪ينَ ﴿٣٤﴾
اَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ اَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾ اَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَبِّكَ اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾
اَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ ف۪يهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ
﴿٣٨﴾ اَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ
مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾ اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾ اَمْ يُر۪يدُونَ كَيْدًا
فَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَك۪يدُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا

Mesâmmât: Gözenekler, delikler. **Berr:** Va'dinde sâdık.

يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾ وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ
مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾ فَذَرْهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ
لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّ لِلَّذِينَ
ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَٰلِكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾
وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ
تَقُومُ ﴿٤٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

29- O halde va'z-u tezkire devam et. Çünkü sen, Rabbın'ın ni'meti hakkı için, ne kâhinsin, ne de mecnûn.

30- Yoksa: "Bir şâir biz ona «ريب المنون» u gözetiyoruz" mu diyorlar?

31- De ki: "Gözetin. Çünkü ben de, sizinle gözetenlerdenim."

32- Yoksa onlara, bunu (bu tenâkuzu) akılları mı emrediyor? Yoksa azgın bir kavim midirler?

33- Yoksa O'nu (o Kur'ân'ı) kendisi uydurmakta mı diyorlar? Hayır, kendileri inanmazlar.

34- Haydi O'nun gibi bir söz getirsinler, doğru iseler.

35- Yoksa kendileri, «لا شئ» den mi yaratıldılar? Yoksa yaratan onlar mıdırlar?

36- Yoksa gökleri ve yeri mi yarattılar? Hayır, îkan ehli değiller.

37- Yoksa Rabbın'ın hazîneleri onların yanında mı? Yoksa onlar mı istî'lâ etmişler?

38- Yoksa onlara mahsûs bir merdiven var da, ondan dinliyorlar mı? Öyle ise, dinleyicileri beyan edecek bir bürhân getirsin.

39- Yoksa kızlar O'na, oğullar size öyle mi?

40- Yoksa kendilerinden bir ücret istiyorsun da cereme vermekten ezilmekteler mi?

41- Yoksa gayb onların yanında da onlar mı yazıyorlar?

42- Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Fakat o küfredenler, kendileri o tuzağa düşeceklerdir.

43- Yoksa onların Allah'dan başka bir ilâhları mı var? «سبحان الله» onların şirkinden.

44- Hem onlar, semadan bir kıt'ayı düşerken görseler, terâküm etmiş bir bulut diyecekler.

45- O halde bırak onları, tâ o çarpılacakları günlerine kadar.

46- O gün ki, hiç bir tedbirlerinin kendilerine zerrece fâidesi olmayacaktır ve hiç bir sûretle kurtarılmayacaklardır.

47- O zulmedenlere ondan beride de bir azâb vardır, velâkin pek çokları bilmezler.

48- Hem Rabbın'ın hükmüne sabret. Çünkü sen, Bizim nezâretimiz altındasın. Kalktığın sırada Rabbı'na hamd ile tesbih eyle.

49- Geceden de tesbih et O'na, hem de nücûmun idbârı sıra.

بِنِعْمَةِ رَبِّكَ «با» Mülâbese, yâhud **kâsem içindir. Rabbın'ın ni'metiyle, yâhud Rabbın'ın ni'meti hakkı için.** بِكَاهِنٍ **"Ne kâhinsin."**

KÂHİN: Bir nevi' zann ile gayb haberi verene denir. Geçmişe müteallîk olursa "Kâhin" istikbâle müteallîk olursa "Arraf" denildiği de söylenir. Kehanette meşhûr olan, cinden istimdaddır. رَيْبَ الْمَنُونِ **Dehrin işkili.**

MENUN: Kesmek mânâsına «مَن» den me'hûz olarak ömürleri ve saireyi kesmesi mülâhazasiyle dehir ve zamana bir de ölüme itlâk edilir ki, pek keskin, kıyak denilmiş gibidir.

REYB: Iztırab vermek mânâsından olarak رَيْبَ الْمَنُونِ dehrin ıztırâb veren musîbeti veya ölüm felâketi demek olur. Rivâyet olunuyor ki, Kureyş Danü'n-Nedve'de toplanmış ve Aleyhissalâtü vesselâm hakkında re'yler çoğalmış, nihâyet Abdüddar oğulları: "O'na, reybü'l-menunu gözetin. Çünkü O, bir şâirdir. Züheyr'in, Nâbiga'nın, A'şa'nın helâk olduğu gibi O da, helâk olur" demişler. Bunun üzerine dağılmışlar. تَرَبَّصُوا "gözetin" Tehekküm ve tehdiddir. فَاِنّى مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ **Çünkü ben de, sizinle beraber gözetenlerdenim.** Yani, siz, benim helâkimi gözetiyorsanız ben de, sizin helâkinizi gözetiyorum. اَمْ تَاْمُرُهُمْ اَحْلَامُهُمْ **Yoksa onlara akıllarımı emrediyor** بِهَذَا **bunu,** sözlerindeki bu tenâkuzu? Çünkü kâhin, keskin akıllı, zekî olur, mecnûnun ise, akl-u fikri muhtel bulunur. O halde nasıl olur da kâhin dediklerine mecnun, mecnun dediklerine kâhin diy-

---

Terâküm: Birbiri üzerine sıkışmış, yığılma. **Mülâbese:** Münasebet, yakınlık. **İdbâr:** Geri dönme. **İstimdâd:** Yardım isteme. **Tehekküm:** Görnüşte ciddi gerçekte alaydan ibaret olan eğlenme, azarlama. **Mehtell:** Bozuk. **Mümarese:** Maharet kazanma, üstadlık etme.

ebilirler? Demek ki, akıllılık iddia eden o kimseler, ne dediklerini bilmeyecek, nasıl tenakûza düştüklerini farketmeyecek derecede akılsızlıklarını göstermişlerdir. Onun için buyuruluyor ki: أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ **Yoksa onlar, akıllı değil, azgın, hakkı kabul etmemekte haddini aşkın, kendi ihtirâsâtına uymayınca akl-ü insâf dairesinden haric yalan uydurmağa alışkın bir gürûh mudurlar?** أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ **Yoksa O'nu, o Kur'ân'ı kendiliğinden söylemiş, uydurmuş mu diyorlar?**

TEKAVVÜL: kendisinden olmayanı söylemeğe çalışmaktır ki, yalan onun lâzımı olmak hasebiyle yalan söylemek mânâsına da gelir. Yâni vahyile değil, kendiliğinden söylüyor da Allah'a isnâd ediyor mu diyorlar? بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ **Hayır, kendilerine inanmazlar.** Yâni bu söylediklerini kendileri bile inanmayarak söylerler, yâhud imansızlıklarından öyle söylerler. Zîrâ bilirler ki, Muhammed, yalan söylemez. Binâenaleyh kendi sözünü Allah'a iftira etmez. Ve yine bilirler ki, bu söz uydurma bir söze benzemez. Fakat mücerred küfr-ü inadlarından dolayı öyle derler. فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ **Haydi, onun misli bir söz getirsinler.** Hem mânâ, hem nazım cihetinden Kur'ân'ın hâiz olduğu mümtâz vasıfları hâiz onun gibi bedi' bir söz uydursunlar, getirsinler bakalım. إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ **Eğer sâdık iseler.** Yani kendi uydurup söylemiş demelerinde doğru iseler, kendilerinin de yöle bir sözü uydurup getirebilmeleri iktiza eder. Çünkü o, beşer uydurması bir kelâm olsa idi, onların beşeriyyette müşareketten başka nutuk, hitâbet ve şiır ile iştigalleri, nazm-ü nesir kelâm üslûblarında mümâreseleri, tarih ve vâkayia vukufları, okuyup yazmaları ve tahsilleri ve kâhinleri bulunduğundan dolayı O'nu tanzîre kudretleri bulunmak lâzım gelirdi. Şu halde niçin O'nu, Allah'ın gönderdiğine inanmıyorlar da îmânsızlık ediyorlar? Kendilerine cezalarını verecek yok mu sanıyorlar? أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ **Yoksa lâ-şey'den mi yaratılmışlar.** Yani kendilerinin evvel yokiken sonradan yaratılmış oldukları ma'lûm. Şu halde akılları varsa hiç düşünmüyorlar mı? Kendilerini yaratan bir hâlik yok mu? Hiç bir şeysiz, bir yaratan olmayarak, yâhud yaratan ma'dum olarak mı yaratıldılar, yâhud yaratanı hiç bir şey yerine tutmuyorlar mı ki, O'nun kudretini hesaba almıyorlar, cezasından korkmuyorlar da imansızlık ediyorlar. Burada, bütün aklî ilimlerin esası olan bir kanuna işaret olunuyor ki, şu sûretlerle ifade olunur: Yoktan bir şey olmaz, yokluk varlığa illet olamaz. Mevcudun illeti ma'dum olamaz. Hiç bir hâdis, muhdissiz olamaz. Yok, ne kendini ne de başkasını vücuda getiremez ilh... Lâkin bunu yanlış anlamamalı. Evvel yok olan bir şey, sonra yaratılamaz gibi bir mânâ çıkarmamalıdır. Çünkü her ya-

Tanzir: Benzetme, benzetilme. **Ma'dum:** Mevcud olmayan, yok.

ratılan, yokiken yaratılır, var olanı yaratmak mümkün olamaz. Çünkü hasılı tahsil olur. Ancak yok olanı vücuda getirecek illet-i fâile, bir yokluktan ibaret, lâşey olamaz. Yoku var edecek olan hâlik muhakkak bir varlık olmak zarurîdir. Ulum-i tabiiyye namı verilen ilimlerde dahi esas olan bu kanun, eşyanın kendi tabiatlarıyla kendiliklerinden vücuda gelivermiş olması gibi bir tabiat fikrini de ibtal eder. Bazıları da bundan, her hâdisin bir madde ile mesbuk olması lâzım geleceğini zannetmiştir. Fakat madde bir şeyin vücudu için kâfi bir illet olmadığı gibi, mutlak vücud için zarurî de değildir. Vacîb olan, ancak illet-i fâiledir. Bir hâlik mevcud olmayınca, hiç bir şey yaratılamaz. İşte böyle aklın en esaslı kanunu Hâlik'ın vücud ve kudretini tanımak iken o kâfirler, kendilerine yaratanı hiçe sayarak öyle imansızlıklar ediyorlar. أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ **Yoksa hâlik onlar mıdırlar?** Kendilerini ve eşyayı onlar yaratmışlar da onun için mi kibrediyorlar, Allah'dan korkmuyorlar, Peygambere dil uzatıyorlar? أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ **Yoksa o gökleri ve yeri mi yarattılar?** بَلْ **Hiç birisi olmadığı belli fakat** لَا يُوقِنُونَ **yakîn edinmezler.** Gökleri ve yeri yaratan Allah'dır" derler de yine reyb içinde dolaşırlar. Onun mantıkî netayicini tatbik edecek şübhesiz bir kanaat ile hareket etmezler. Emr-ü nehiy tanımaz, Allah'ın âyatına inanıp, Peygamberini tasdik edip, yakîne ermek istemezler de reyb-ül-menunu gözetir dururlar. أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ **Yoksa Rabbın'ın hazîneleri onların yanında mı?** Yani seni yetiştirip rahmet ve nimetiyle risalet vererek gönderen Rabbın'ın rahmet hazîneleri onların yanında, hazîne kâhyası onlar da onun ni'metlerini onlar mı tevzi' ediyorlar ki, nübüvvet ve risaleti sana vermek istemiyorlar? أَمْ هُمُ الْمُسَيْطِرُونَ **Yoksa onlar, ona musallat, müstevlî zorbalar mıdırlar?** Allah'a galebe etmişler, hazînelerini zabt eylemişler de onun vergilerini verdirmek istemiyorlar, yâhud Allah'ın verdiğini cebren almak mı istiyorlar? أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ **Yoksa onların bir merdivenleri var, orada dinliyorlar mı?** Yani Allah'ın, Mele-i a'lâ'ya emirlerini, vahiylerini ve bütün kelâmını o merdivenden dinliyorlar da, kimin kimden evvel öleceğini ve Kur'ân'ın Allah tarafından vahy edilmeyip uydurularak isnad olunduğunu o sûretle mi biliyorlar? فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ **Öyle ise dinliyenleri beyan edici kuvvetli bir bürhan getirsin,** dinlediğini isbat etsin. Nasıl ki, Peygamber, Kur'ân'ı getirerek فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ **"Haydi onun gibi bir söz getirsinler."** tahaddiye da'vet ederek apaçık bürhanı olan mu'cizesini gösterdiği gibi o da öyle bir bürhan getirsin. أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ **Yoksa kızlar O'nun, oğlanlar sizin öyle mi?** Yani aklınızın bozukluğuna ve ilâhiyyâta dair duygunuzun neden ibaret olduğuna delâlet etmek üzere bu babda getireceğiniz

---

Tevzi': Dağıtmak. Tahaddi: Meydan okuma.

en açık bürhan bu olacak değil mi? «أَلْبَنُونَ» de geleceği üzere bu ne hayıflı, ne haksız taksim? Melekler, Allah'ın kızlarıdır diyorlar. Onlar namına bir takım putlar yapıp, Lât, Uzzâ, Menât gibi müennes isimler vererek tapıyorlar sonra, "Biz bunları, Allah'a şerik koşmuyoruz, Allah'ın kızları oldukları için Allah yanında bize şefaat etsinler diye tapıyoruz" diyorlardı. Kendilerine gelince kız evlâdına kızıyor, oğlan istiyorlardı. أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا **Yoksa sen, onlardan bir ecir mi istiyorsun?** Va'z-u tezkirden ve risalet vazifesinin ifasından dolayı bir ücret mi istiyorsun? فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ **de onlar garamet ağırlığından ezilmekteler mi?**

MAĞREM: gurm, garamet mutlak borca dahi denilirse de Ragıb'ın beyanına göre, aslında hiç bir suçu olmayarak bir insana malında lâzım gelen zarar demek olduğundan gerek kefalet gibi sarih veya tenasur gibi zımnî bir teahüd ve iltizam ve gerek cebrî bir iltizam ile verilen her hangi bir zarar ve ziyana dahi denilir ki, lisanımızda ziyan vermek veya cereme vermek [1] dahi ta'bir olunur. Yani mütegallib hükûmetlerin tazyikleri altında ağır vergiler ile ezilmekte bulunan halk gibi ezilmekteler mi ki, sana reyb-ül-menunu gözetiyorlar?

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ **Yoksa gayb onların yanında da onlar yazıyorlar mı?** Kimin evvel öleceğini Levh-i Mahfuz'dan yazıyorlar da halka onu mu haber veriyorlar? أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا **Yoksa bir keyd yapmak, bir tuzak kurmak mı istiyorlar.** Yani sana ve mü'minlere bir su-i kasd tertib etmek mi istiyorlar ya Muhammed? Darü'n-Nedve'de tertib etmek istedikleri su-i kasdi ihbardır. فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ **Fakat o küfredenler kendileri aldanacak, o tuzak kendi başlarına geçecektir.** Nitekim Resulullah, salimen hicret etti ve Ebu Cehiller Bedir'de kendileri yakalandılar. Bu sûretle bu âyet daha önceden gaybı haber vermiştir. Gaybı onların değil, Allah'ın bilip Peygamberine haber verdiğini anlatmıştır. Denilmiştir ki, su-i kasdı tertib edenlerin Bedir'de katilleri bi'setin on beşinci senesinde olmuştur. Burada da «أَمْ» kelimesinin on beş def'a zikredilmesiyle buna işaret olunmuştur. Şihab'ın dediği gibi bu kabîl gizli işaretler, mu'cizat-i Kur'âniyye'den istib'ad edilmez. أَمْ لَهُمْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ **Yoksa onların Allah'dan gayri bir ilâhları mı var?** da onları kurtaracak mı? O taptıkları putlar, onları Allah'ın azâbından kurtaracak mı zannediyorlar? سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ **Allah onların koştukları şirklerden münezzehtir.** Hakikatte O'ndan başka ilâh yoktur ve O'nun azâbı, لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ (*"Rabbının azabı olacak muhakkak, yoktur onu hiçbir defedecek."* Tûr-52/7-8) dir. وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ **Bununla beraber**

Tenasur: Yardımlaşma. **Zımnî:** Gizli. **İstib'ad:** Akıldan uzak tutma.

[1] Cereme, aslı cerîme: Bir cürüm sebebiyle alın vergi veya cezayi nakdî demek olup, sonradan bigayr-i hakkın alınanda şayi' olmuştur.

onlar öyle kâfirdirler ki, semâdan bir kıt'anın düşmekte olduğunu görseler, فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِ. (*"Üzerimize semadan bir bir katayı düşürü ver."* Şuara-26/187) diye istedikleri azâbın başlarına inmekte olduğunu görseler bile yine inanmazlar da يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ **"toplanmış bir bulut" derler.** Fiilen başlarına inmedikçe inanmazlar. Zira, اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ (*"Hakikat aleyhlerinde Rabbının kelimesi hakk olmuş olanlar imana gelmezler. Velevse kendilerine her âyet gelmiş olsun, tâ o elîm azâbı görecekleri âna kadar."* Yunus-10/96-97) dir. فَذَرْهُمْ **Onun için şimdi bırak onları,** o keyd yapmak istiyenleri حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ **tâ o günlerine çatacakları deme kadar** الَّذ۪ي ف۪يهِ يُصْعَقُونَ **ki, o gün çarpılcaklar,** helâk olacaklar. يَوْمَ لَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا **O gün ki, hiç o keyd-ü tedbirlerinin kendilerine zerrece faidesi olmayacak** وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ **ve hiç bir taraftan kurtarılmayacaklar.** İşte Feygamber'e su-i kasd tertib etmek istiyen Ebu Cehil ve akranı, Bedir günü böyle olmuşlardı. وَاِنَّ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا **Ve o zulmedenlere** عَذَابًا دُونَ ذٰلِكَ **onun önünde de bir azâb vardır.** Burda iki ihtimal vardır. Birisi, o günden beride, yani dünyada bir azâb daha var demektir. Nitekim Mekkeliler, yedi sene kıtlık çekmişlerdi. Bundan başka o günden ötede, yani ölümlerinden sonra kabirde ve âhirette bir azâb daha var demek de olabilir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Velâkin onların pek çokları bilmezler.** Akibetin böyle olacağını da, onun için küfrederler. وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ **O halde Rabbın'ın hükmüne sabret.** Onları, o günlerine kadar bıraktırıp da seni zahmetlere göğüs germeğe me'mur eden Rabbın'ın hükmüne sabret, telâş etme. فَاِنَّكَ بِاَعْيُنِنَا **Çünkü sen, Bizim görüp gözetmemizle hıfzımız, nezaretlerimiz altında mahfuzsun, emîn ol.** وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ **Ve Rabbın'a hamd ile tesbih et.** سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِه۪ diye hamd ederek tesbih et. ح۪ينَ تَقُومُ **Kalkacağın sıra,** yani her hangi bir meclisten kalkarken. Ebu Davud, Neseî ve sairede Ebu Berzetel'Eslemî radıyallahu anh'dan rivâyet olunmuştur ki, Resulullah, sallallahü aleyhi vesellem bir meclisten kalkacağı zaman: سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ *"Allah'ım seni tesbih eder, sana hamdederim, senin adın yüce, şanın uludur. Senden başka İlah olmadığına şehadet eder sana tevbe eder ve senden bağışlanma dilerim."* derdi. Sual olundu, "Mecliste olana keffarettir" buyurdu. Bazıları da, namaza durulduğu vakit: سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالٰى جَدُّكَ وَلَا اِلٰهَ غَيْرُكَ *"Ey Allah'ım! seni noksan sıfatlardan tenzih eder ve yalnız sana hamd ederim. Senin ismin mübarektir ve yücedir ve senden başka ilah yoktur."* okunması hakkında olduğunu rivâyet etmişlerdir. Bazıları da, "Yataktan kalktığın vakit, namaza durana kadar demek olduğunu" söylemişlerdir ki, buna göre, "kıyam edeceğin sıra" demek daha mânâlı olacaktır. وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ **Geceden de O'nu tesbih et,** yani

gecenin bazı cüz'ünde de tesbih ile ibadet et. وَاِدْبَارَ النُّجُومِ Hem de, yıldızların idbarında batmağa yaklaştığı sıra ki, gecenin âhirinde sabah vakti: Geceden tesbih akşam ve yatsı namazlarına, idbare'n-nücum da sabah namazına işaret olduğu söylenmiş. Hazret-i Ömer, Hazret-i Ali ve Ebu Hüreyre ve Hasen radıyallahü anhüm'dan da: "Geceden tesbih, nevafil, idbare'n-nücum da fecrin iki rek'atı, yani sabah namazının Sünneti" olduğu nakledilmiştir. Bu sûretle Ve't-Tur Sûresi, sabahın gelmekte olduğunu iş'ar eden idbarü'n-nücum ile hitam buldu. Şimdi bu noktaı, وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى *"Kayan yıldıza andolsun."* matlaının ta'kibi de bakınız ne güzel olmuştur:

NECM SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 62

Ve'n-Necmi Sûresi, Necim sûresi de denilir, Mekkî'dir.
Âyetleri : Altmış ikidir.
Kelimeleri: Üç yüz altmıştır.
Harfleri : Bin dört yüz beştir.
Fasılası : ر ، ن ، ة ، ا ، ى harfleridir.

Buhârî'nin İbn Abbas'dan, İbn Merduye'nin İbn Mesud'dan tahriclerine göre bu sûre Peygamber'in kıraatını i'lân ettiği ilk sûredir. Harem-i Şerif'te kıraat buyurdu. Müşrikler dinliyorlardı. Yine Buhârî ve Müslim ve Ebu Davud ve Neseî'nin ibn Mes'ud'dan rivâyetlerinde de: "Secde nâzil olan ilk sûre Ve'n-Necmi'dir. Resulullah secde etti, nâs da hep secde ettiler. Ancak bir adam, bir avuç toprak aldı onun üzerine secde etti. Sonra ben, onun kâfiren katlolunduğunu gördüm. O Ümeyye İbn Halef idi" demiştir. Ebu Hayyan da "Bahir"de: "Resulullah ile beraber mü'minler ve müşrikler hep secde ettiler. Ebu Leheb'in gayri. Çünkü O, bir avuç toprağı alnına kaldırdı, "bu, yeter dedi" diye kaydetmiştir. Alûsî: "İkisinin de öyle yapmış olması muhtemeldir" diye cem'a işaret eylemiştir.

Sebeb-i nüzulü: Yine Ebu Hayyan'ın beyanına göre "Müşriklerin, Muhammed aleyhissalâtü vesselâm, Kur'ân-ı kendi uyduruyor demiş olmalarıdır." Bu sebeble de Sûre-i Tûr'un âhirine münasebeti zâhirdir. Orada, "kâhin, mecnun şâir, kendi tekavvül ediyor" dedikleri tasrih olunmuş idi. Allah Teâlâ, onları redd için kasem ile hakikati beyan ederek buyuruyor ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰىۙ (١) مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰىۚ (٢) وَمَا يَنْطِقُ عَنِ
الْهَوٰىۜ (٣) اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰىۙ (٤) عَلَّمَهُ شَدٖيدُ الْقُوٰىۙ (٥) ذُو مِرَّةٍۜ
فَاسْتَوٰىۙ (٦) وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰىۜ (٧) ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰىۙ (٨) فَكَانَ
قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ (٩) فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِهٖ مَٓا اَوْحٰىۜ (١٠) مَا كَذَبَ
الْفُؤٰادُ مَا رَاٰى (١١) اَفَتُمَارُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى (١٢) وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰىۙ
(١٣) عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى (١٤) عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوٰىۜ (١٥) اِذْ يَغْشَى
السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰىۙ (١٦) مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى (١٧) لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ
رَبِّهِ الْكُبْرٰى (١٨)

Meâl-i Şerifi

1- O necme kasem ederim indiği dem ki,

2- Şaşırmadı sahibiniz, azıtmadı da.

3- Ve hevadan söylemiyor.

4- O, sade bir vahiydir ancak vahyolunur.

5- Ta'lim etti O'na kuvveleri şiddetli.

6- Bir kuvvet sahibi, hemen duruklandı.

7- Ve o en yüksek ufukta idi.

8- Sonra yaklaştı da tedellî etti.

9- قاب قوسين او ادنى oldu da.

10- Verdi kuluna, verdiği vahyi.

11- Gözün gördüğünü, kalb tekzib etmedi.

12- Şimdi siz, O'na o görüşüne karşı mücadele mi ediyorsunuz?

13- Kasem olsun ki, O, O'nu bir deha da inişinde gördü.

Duruk: Sabit, hareketsiz. **Tedelli:** Aşağıya inme, eğilme.

14- Sidre-i Münteha'nın yanında.
15- Ki, Cennetü'l-Me'vâ onun yanında.
16- O dem ki, o Sidreyi bürüyen bürüyordu.
17- Göz, ne şaştı, ne aştı.
18- Vallahi gördü. Rabbın'ın âyâtından en büyüğünü gördü.

وَالنَّجْمِ En-Necme kasem. «لام» ahid de, cins de olabilir.

NECİM: Bir kaç mânâya gelir. Burada, her birine ihtimal verilmiştir.

1) Evvelâ, ma'lûm olduğu üzere yıldız demektir.

2) Şecer mukabili olarak sakı olmayan ot, çemen mânâsın gelir. وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ (*"Çemen, ağaç secdedân."* Rahmân-55/6) gibi.

3) Vakit vakit, ceste ceste taksît sûretiyle verilen şeyin her kısmına da denir. Kur'ân da, yirmi üç senede ceste ceste nâzil olduğundan "müneccemen" nâzil oldu denilir ve her def'asında nâzil olan mikdarına bir necim ıtlak edilir.

4) Sonra lâm-ı ahid ayrılmamak şartiyle, النَّجْمُ bilhassa Süreyya'ya, yani Ülker yıldızına ism olmuştur ki, esma–i galibe kabîlidendir. Ülker, semada üzüm salkımı gibi görünür. Kamer'in menazilinden üçüncü sayılır. Arablar, mesel olarak: اِذَا طَلَعَ النَّجْمُ عِشَاءً اِبْتَغَى الرَّاعِى كِسَاءً Ülker akşam doğarsa, çoban örtü ister" derler. Çünkü o zaman güneş onun mukabilinde olarak Akreb'in evvelinde bulunduğundan gurubu ile tulu' eder. Bir hadîste de: اِذَا طَلَعَ النَّجْمُ صَبَاحًا اِرْتَفَعَتِ الْعَاهَةُ vârid olmuştur ki, **"Ülker, sabahleyin doğarsa âfet kalkar"** demektir.

Bu sûretle Süreyya yıldızın en göze çarpanı ve menazilin en meşhuru olmak hasebiyle burada müfessirlerin bazıları, bununla tefsir etmişlerdir. Bir de, bu Sûrede رَبُّ الشِّعْرٰى (*"Ve hakikat Şi'ra'nın Rabbı O."* Necm-53/49) geleceği cihetle bazıları da burada lâm-ı ahd ile en-Necm, Şi'râ yıldızı olduğunu söylemişlerdir. Bu ikisinde هَوٰى tulu' mânâsına olur. Bir çokları da lâm-ı cins ile mutlak yıldız mânâsını hamleylemişlerdir. Sonra kimisi hakikat, kimisi de mecaz mânâsı gözetmişlerdir.

Nitekim Ca'fer-i Sadık Hazretleri: "Murad, Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem'dir" demiş. Buna göre هَوٰى den murad, Mi'rac'dan inmesi yâhud lâmekâne urucu demek olur. Fakat Ebu Hayyan'ın nakline göre İbn Abbas, Mücahid, Ferra ve Kazî Münzir İbn Said: Burada en-Necimden murad, Kur'ân'ın nüzul eden mikdarı demek" olduğunu söylemişlerdir. Nisaburî, der ki: "Bu sûrette, وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (*"Hikmetli Kur'an'ın hakkı için. Emin*

Sak: Bir şeyin aslı, sap. **Ceste ceste:** Kısım kısım, azar azar. **Şi'ra:** Yıldız ismi. **Tulu':** Doğma, birden zuhur etme.

ol ki sen o risaletle gönderilen Peygamberlerdensin." Yâsin-36/2-3) gibi olur." Biz de, bu mânâyı tercih etmek istiyoruz. Bunun için meâlde necmi, yıldız diye tercüme etmeyip bu ihtimallere muntabık olabilmek üzere şöyle diyoruz: O necme kasem ederim. اِذَا هَوٰى **İndiği dem ki,** هَوَى ، يَهْوِى ikinci babdan, masdarı هَوِيًّا ، هُوِيًّا ، هَوَيَانًا dir ki, şahinin inişi gibi sür'atle süzülüp inmek ve düşmek veya yukarı fırlamak mânâlarına gelir. Yıldızların tulûu da, gurubu da bir heveyan, yani ufuka bir fırlayış veya ufuktan bir iniş yâhud düşüş demektir. Ecram-ı Semâviyye كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (*"Her biri bir felekte yüzerler."* Yâsin-36/40) olduklarından hepsi sukut kanununa tabidirler. "Gravitation" kanunu, bir heveyân kanunudur. Bu madde, dördüncü babdan olarak هَوِىَ ، يَهْوَى diye kullanıldığı zaman da masdarı هَوًى gelir ki, nefsin şehvetine meyli, arzusuna düşkünlüğü sevdası mânâsına gelir. Burada النَّجْم yıldız mânâsına olduğuna göre heveyânı, guruba da, tulûa da muhtemildir. Yolcular, yıldızların tulû' veya gurub lâhzalariyle istidlâl ederek yol bulurlar. Umum yıldızların gurubu ise, sabah vakti demektir. Şu halde cins murad olunursa kasem, sabah vaktine yapılmış demek olur. Çemen mânâsında ise heveyân otları yükselip yere yattığı zamandır ki baharın kuvvetli çağıdır. Kur'an'ın necmi olduğuna göre ise, hüviy onun nüzulü demektir. Bu sûrette Kur'ân'ın bir inişde inen her kısmının indiği lâhzaya, yani vahiy vakıasının tecelli eylemekte bulunduğu saatte tecelli eden âyât-ı İlâhiyye'ye yemin edilerek şu cevab tahkik ve te'kid ile isbat ve tebliğ olunuyor: مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى **Sapıtmadı da sahibiniz, azıtmadı da.**

DALÂL: Hüdanın zıddı, yol gaib etmek veya hiç yok bulamayıp şaşkın kalmak,

ĞAYY de, rüşdün zıddı ki aklın istikametini veya yolun doğrusunu gaib etmektir.

"SAHİB"den murad, Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem'dir. Hitab da O'na, "Kur'ân'ı kendi uyduruyor" diyen Kureyş ve eşbahinedir. Bunlara karşı, "sahibiniz" ta'biri mânâlıdır. Zira sahib, daima sohbette bulunan arkadaş ve sahabet edip koruyan hamî mânâlarını ifade ettiği için şu meâli ifade eder: Şimdiye kadar sohbetinde bulunarak pek iyi tanıdığınız, aklına, istikametine kail olduğunuz, bundan sonra da sizi sahabet edip hak yolunu göstermek istiyen arkadaşınız, ne yolunu şaşırdı, ne de aklını, ne aldanır, ne de aldatır. Ne sahirdir, ne kâhindir, ne de mecnun, وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى **hevâdan da söylemiyor.** O'nun nutku, bâhusus Kur'ân'ı nâtık olması kendisinin re'y-ü arzusundan, gönlünün neyl-ü sevdasından neş'et etmez. Öyle sırf nefsî bir söyleyiş değildir.

Ecram-ı semaviyye: Gök cisimleri.

Binaenaleyh O, bir şâir olmadığı gibi keyf ve arzusuna göre hüküm sürmek istiyen ehl-i hevâdan da değildir. إِنْ هُوَ O, yani Kur'ân veya O'nun nutku, إِلَّا وَحْيٌ ancak bir vahiydir başka türlü söylenemez, yalnız يُوحَى vahyolunur. Allah Teâlâ tarafından kendisine vahiy ve tebliğ olunmak sûretiyle bilinip söylenebilir. İlmî hakikatler, bâhusus istikbalin karanlıklarını keşfederek verilecek hükümler, söylenecek haberler hak tarafından bir ihbar ve ihtibara mütevakkıftır.

Peygamber'in hiç ictihad ile âmil olmadığına kail olan ulema bu âyet ile istidlâl etmişlerdir. Fakat عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ (*"Allah senden afvetti ya, şu neden onlara izin verdin?"* Tevbe-9/43) gibi âyetler Peygamber'de de ictihadın vukuunu, ancak isabet olmazsa o halde bırakılmayıp vahyile tashih edildiğini iş'ar eder. Bu âyet de esas i'tibariyle Kur'ân hakkında olmak gerektir. Hadîslerine de şâmil olmak üzere mutlak nutkuna hamledildiği takdirde de müntehası i'tibariyle mülâhaza edilmek iktiza edecektir. وَحْيٌ يُوحَى da vahyin muzari' sıygasiyle te'kid olunarak tahkik ve tavsifinde, buna da bir işaret yok değildir. Sonra bu vahyin en kuvvetli ilim olduğunu beyan için de buyuruluyor ki: عَلَّمَهُ Ta'lim etti O'na. Ta'lim fiili, iki mef'ule teaddi eder. Bundan, burada ya birinci veya ikinci mef'ulün mahzuf olduğunu anlarız. عَلَّمَهُ'deki zamir Peygamber'e irca' edilirse, Kur'ân'a raci' olan ikincisi mahzuf demektir. Bu zamir, Kur'ân'a irca' edildiği, yani "ta'lim etti O'nu" diye mânâ verildiği sûrette de Peygamber'e raci' olan birincisi hazfedilmiş demek olur. Maamafih ikisinde de mânâ birdir. Yani sahibinize o vahyolunan Kur'ân'ı öğretti, belletti. شَدِيدُ الْقُوَى Kuvveleri şiddetli ذُو مِرَّةٍ bir kuvvet sahibi. الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ (*"Rahman öğretti Kur'ân'ı"* Rahman-55/1-2) buyurulduğu vech ile Kur'ân'ı ta'lim eden Allah Teâlâ olduğunda şübhe yok ise de, قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ (*"Söyle, her kim Cibril'e düşman ise, bilsin ki O, o Kur'ân'ı senin kalbin üzerine Allah'ın izni ile indirdi."* Bakara-2/97) ve قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ (*"Söyle onlara: O'nu Rabbından hikmeti hakkıyle Ruhu'l-Kudüs indirdi."* Nahl-16/102) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ (*"O'nu Ruhu-Emîn indirdi."* Şuara-26/193) âyetlerinde beyan olunduğu üzere Allah'ın izniyle Kur'ân'ı kalb-i Muhammedî'ye indiren أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ (*"... Ve-yahut bir Resul gönderip de izniyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesna."* Şurâ-42/51) mısdakınca vahyi getiren Resul, Ruhu'l-Kudüs Cibrîl-i Emîn olduğu da muhakkak bulunduğundan burada iki veche muhtemil görünür.

İbn Abbas'dan vârid olan bir rivayete göre, Allah Teâlâ denilmiş ise de

---

İhtibar: Deneme, sınama. **Mütevakkıf:** Bir şeye bağlı olan. **Münteha:** Son, en son derece. **Mısdak:** Delil, düstur.

hazret-i Aişe'den vârid olan rivâyette, "Cebrail" diye tefsir olunmuş ve evsaf ve elfazın zâhiri de buna münasib bulunmuş olduğundan çokları Cebrail demişlerdir. Nitekim Beyzavî: مَلَكٌ شَدِيدٌ قُوَاهُ وَهُوَ جِبْرَائِيلُ فَاِنَّهُ الْوَاسِطَةُ فِى اِبْدَاءِ الْخَوَارِقِ yani kuvveleri şiddetli bir Melek ki O, Cebrail'dir.

Zira o, harikalar ızharında vasıtadır" demiştir. Sonra da öbür kavle بل ile işaret eylemiştir. Taberî: "Şedidü'l-kuvâ, şedidü'l-esbab demektir." diyor. Nisaburî de, "yani ilmî ve amelî kuvveleri hepsi şedid diye ifade etmiş" ve demiştir ki: "Müteallimin fazileti anlaşılmak için muallim medholunmuştur. عَلَّمَهُ جِبْرِيلُ "*O'nu Cebrail öğretti.*" denilmiş olsa idi, bunun zâhirinden müteallimin fazıleti açık anlaşılmazdı. Bir de bunda, يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ("*Mutlak O'nu bir beşer talim ediyor.*" Nahl-16/103) diyenlerin sözünü red vardır. Çünkü وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا ("*Ve size ilimden ancak az birşey verilmiştir.*" İsrâ-17/85) وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا ("*Öyle ya, insan zayıf yaratılmıştır.*" Nisâ-4/28) dir.

MİRRE: Mürurun bina-i n'ev'i, öd, akıl, kuvvet, kat, sağlamlık gibi bir kaç mânâya gelebileceğine göre zûmirre; müesir ve nâfiz, ödlü, yani ödleğin zıddı olarak kavî ruhlu, akıllı, kuvvetli, sağlam vücudlu mefhumlarını ifade edebilirse de müfessirîn başlıca üç mânâ göstermişlerdir:

1) Kuvvetli, 2) sağlam yapılı güzel manzaralı, 3) Keşşaf, Beyzavî ve Ebussuud'un ifadelerine göre akıl ve re'yinde hasafet ve metanet sahibi. Bunlardan birincisi, yani kuvvetli mânâsı, اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ("*Şüphe yok ki Allah, Rezzâk, kuvvet sahibi metîn O.*" Zâriyât-51/58) mucebince Allah Teâla'nın sıfatı olabilirse de ikinci ve üçüncü mânâlar, Cebrail'e yakışır. فَاسْتَوٰى **Hemen istivâ ediverdi.** Ragıb, der ki: "İstivâ kelimesi, iki türlü kullanılır. Birisinde, iki veya daha ziyade fâile isnad olunur. Meselâ, istivâ zeydün ve amrun denilir, müsavi oldular demektir. Müsavat da, kemmiyyette veya keyfiyyette muadele, yani denkleşmedir. لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللّٰهِ ("*Bunlar İndallâh musavi olmazlar.*" Tevbe-9/19) bu mânâdandır. İkincisi de, bir şeyin zatındaki i'tidale, düzgünlük, denklik, doğruluk, yükseklik gibi nisbet-i mahsusaya, söylenir. ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوٰى ("*Bir kuvvet sahibi, hemen duruklandı.*" Necm-53/6) فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ ("*Derken Sakları üzerinde bir düze istikamet almış.*" Fetih-48/29) لِتَسْتَوُوا عَلٰى ظُهُورِهِ ("*Ki sırtlarına kurulasınız.*" Zuhrûf-43/13) وَاسْتَوٰى اَمْرُ فُلَانٍ ، فَاسْتَوٰى فُلَانٌ عَلٰى عِمَالَتِهِ gibi. «عَلٰى» ile tadiyesinde de istilâ mânâsını iktiza eder. Maamafih buradaki «فَاسْتَوٰى» de, müfessirînin bir kaç vechi vardır. Evvelâ, bunun zamirinde iki vecih muhtemildir. Birisi, ta'lim eden Cebrail'e, birisi de, ta'lim olunan sahibe raci' olmasıdır. Cibrîl'e raci' olduğuna göre «فَ» tefsiriyye olarak «عَلَّمَهُ» ya atfolunup «مَا اَوْحٰى» kavline kadar ta'limin keyfiyyetini bir nevi' beyandır. Bunda istivâ, Cibrîl'in

düpedüz kendi sûretiyle ufuk-ı a'lâda doğrudan doğru zuhuru mânâsına olarak اسْتَوَى عَلَى صُورَتِهِ الْحَقِيقِيَّةِ "Hakiki sûretinde görüldü." diye anlatılmıştır. Denilmiş ki, "Enbiya'dan hiç biri Cebrail'i hakikî sûretiyle görmemişti, ancak Muhammed aleyhissalâtü vesselâm biri arzda, biri semâda iki kerre gördü." Bu izaha göre mânâ şu oluyor: Cebrail, O'na şöyle ta'lim etti: Bazan olduğu gibi, beşer sûretinde temessül ederek değil, Allah'ın yarattığı gibi hakikî sûret ve hılkatî ile düpedüz doğrudan doğru ufuk-ı a'lâda durup göründü. Bunu, dosdoğru semâda göründü diye de ifade edebiliriz. Bazıları, ta'lim etti de, semâda durdu demişler, bazıları da, verilen emr üzerinde kuvvetiyle istilâ etti demişlerdir. İstivâ eden Peygamber olduğuna göre ise (ki biz, bu mânâ üzerine yürümek istiyoruz) «ف» mücerred ta'kib veya sebebiyye olarak şöyle demek olur: O kuvvetleri şiddetli kuvvet sahibi talim etti de sahibiniz hemen istivâ etti. Yani ilm-ü nübüvvette yükselip istikametini aldı. وَهُوَ Ve o, istivâ ettiği sıra, بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى en yüksek ufukta olarak istivâ etti.

UFUK: Esas mânâsında mutlaka kıyı ve kenar demektir. Bilhassa semanın kenarlarından kıyısına ve eteğine denir? Rüzgârların estiği cihetlere de ıtlak edilir. Hey'etçilerin, ufuk-ı hissi, ufuk-ı zâhirî veya mer'î veya şuaî, ufuk-ı hakikî diye mülâhaza ettikleri üç daire ıstılahî olmakla beraber ikinci mânâdan hariç değildir. Çünkü hasılı rasidın kametine amuden bulunduğu noktadan veya gözünden veya merkezi arzdan geçtiği düşünülen arz müstevîsinin, semâ ile faslı müşterekine ufuk denilmiş oluyor ki arz bakımından gök kubbenin tam kıyısı demektir. Şu halde ufuk, bir bakıma arzın, bir bakıma da semânın kıyısı olacağından en yüksek kıyısı demek olan ufuk-ı a'lâ ufuk-ı semâ ve ufuk-ı şarkî denilmiştir.

Fahruddin-i Razî der ki: "Meşhuru, bu هُوَ zamiri, Cibrîl'indir. Cibrîl, Allah'ın halkettiği gibi ufuk-ı şarkîde istiva eyledi. Azametinden bütün meşrıkı kapladı diye mânâ verilmiştir. Halbuki zâhir olan murad, Muhammed sallallahü aleyhi vesellem olmasıdır. Mânâsı, mekânda âlî bir makamda istivâ ise de maksad, hakikaten mekânda bulunmak değil, kadrinin, rütbe ve menzilesinin yüksekliğidir.

ثُمَّ دَنَى Sonra yaklaştı فَتَدَلَّى tedellî etti de. Tedellî kelimesinde üç iştikak vardır. Birisi, delâlden aslı tedellül olarak dilber, naz sûretinde cilve ve inbisat göstermektir. Burada, bu mânâdan bahsetmişlerse de Allah Teâlâ'ya isnad edildiği takdirde habîb ile mahbub beyninde mahabbet tecelliyatından güzel bir is-

---

Mer'î: Riâyet edilen, hükmü geçen. **Şuaî:** Bir ışık kaynağından uzanan ışık telleri. **İştikak:** Türemek. **Tedellül:** Nazlanma. **İnbisat:** Genişleme yayılma.

tiare olabilir. **İkincisi**; yaî olarak "delâ"dan yaklaşmak ve tevazu' eylemek mânâsına gelir ki burada bazıları bu mânâyı vermişlerdir. Bu sûrette « تَدَلّٰى » nın bir tefsiri gibi olarak yaklaştı, indi veya indi yaklaştı meâlinde olur. **Üçüncüsü**, vavî olarak « دَلْو » den müştak olmasıdır. Delv ismi, kofa demek olduğu gibi delv masdarı da, kofayı sarkıtmak veya çekmek mânâlarına geldiği için onun tefe'ulü olan tedellî de, her hangi bir şeyin yukarıdan aşağı sarkması veya aşağıdan yukarı çekilmesi mânâlarına gelebilir. Onun için çokları, Cibrîl'in fiili olmak üzere sarkmak mânâsiyle tefsir etmişlerdir. Yani Cibrîl, ufuk-ı a'lâda istivâdan sonra yaklaştı birdenbire Peygamber'e doğru sarktı. Bu takdir, Cebel-i Hira'da, اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ (*"Rabbun ismiyle oku."* Alâk-96/1) ta'limiyle vahyin başlangıcındaki gelişini anlatmış oluyorsa da, henüz Peygamber'in terakkisine, mi'racına müteallık bir mazmun ifade etmiş olmuyor. Bu dünüvv ve tedelliyi Allah'ın fiili olarak mülahaza edenler tedelliyi, bir de cezb mânâsı ile tefsiretmişlerdir. Nitekim Beyzavî, bunu naklederken وَتَدَلّٰيهِ جَذْبُهُ بِشَرَاشِرِهِ اِلٰى جَنَابِ الْقُدْسِ yâni Allah Teâlâ'nın tedellîsi Peygamber'i bütün külliyyeti ile Cenab-ı Kuds'e cezbetmesi demektir. diye göstermiştir. Fakat biz bunu, cezb değil, cezbin eseri ve istivâ gibi Peygamber'in vasfı olmak üzere aynı mânâdan incizab ile bir terakki anlıyoruz ki yukarıdan aşağıya sarkmak değil, aşağıdan yukarıya çekilip çıkmak mânâsıdır ve bununla temamen mi'raca işaret buyurulmuştur. Yani Peygamber, Cibrîl'in ta'limi üzerine ufuk-ı a'lâda istivâ ile de kalmadı. O istivâdan sonra kurb-i Hakk'a, Cenab-ı Kuds'e doğru yaklaştı. Allah-ü a'lem لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ (*"Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder."* Ahmed b. Habel: Müsned-3/494) mazmunu zâhir oldu da birden bire bir incizab ile ufuk-ı a'lânın mâverasına fırladı. فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى derken oldu iki yay kadar veya daha yakın.

KAVS: Ma'lûm ki, yay demektir.

KAB de, yayın kabzasiyle giriş mehalli olan iki köşe aralığına denir ki, bir yayda iki kab bulunur. Bu mânâ ile bâzıları, burada kalb tarikiyle bir kavsin iki kabı قَابَىْ قَوْسٍ demek olabileceğini söylemişlerdir. Yayın kabzasiyle kirişi arasına da kab denilebildiği söylenmiştir. Mızrak (rumh), değnek (sevt), arşın (zira', kol), boy, kulaç (ba'), adım (hatve), karış (şibr), serre (fitr), parmak (isbi') tul ölçü olarak kullanılmış olduğu gibi kavs da öyle bir tul mıkyası olarak kullanılmıştır. Hicaz lügatında kavs, zira' mânâsına geldiği ve İbn Abbas'dan burada, bu mânâya olduğu da söylenmiştir. Buna göre, قَابَ قَوْسَيْنِ iki arşın kadar

---

İstiare: Herhangi birşeye asıl adını değilde ona benzeyen başka birşeyin adını verme. **Mazmun:** Mânâ. **Cezb:** Kendine çekme. **İncizab:** Cezbedilme. **Mâvera:** Öteye mensub ve aid.

demek gibi olmuş oluyor. Lâkin burada daha güzel bir mânâ nakledilmiştir. Şöyle ki Arablar, cahiliyyede bir ittifak için andlaşacakları zaman iki yay çıkarır, birini diğerinin üzerine koyarak ikisinin kabını birleştirir, sonra ikisini beraber çekip onlarla bir ok atarlar. Bu onların her birinin rızası diğerinin rızası, gadabı diğerinin gadabı olup hilâfı mümkün olmayacak vech ile ahidleştiklerine işaret olurdu. Bu mânâda kab, mikdar mânâsına değil, iki kavsin birlik manzarasını gösteren kabza ile giriş arası demek oluyor. Görülüyor ki, bu mânâ, hem öbüründen daha ziyade bir yakınlık tasvir ediyor, hem de mânevî bir kurbe işaret eyliyor. أَوْ أَدْنَى daki, أَوْ hattâ daha yakın mânâsına bir terakki ifade eder. Böyle muhatabların bakımından terdid sûretinde anlatılması da ifadenin temsilî olduğunu ihtar içindir. Bunun için müfessirin derler ki: "Kemal-i kurb-ü tasvir eden bu ifade meleke-i ittisali temsil ve bü'd-i mülebbisi nefy ile Peygamber'in vahyi istimaını tahkiktir. فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى **Bu sûretle Allah, kuluna verdiği vahyi verdi.** Burada عَبْدِهِ deki zamirin Allah'a raci' olduğunda ihtilâf yoktur. Şedidü'l-kuvâ'dan murad, Allah Teâlâ olduğuna göre bu zâhirdir. Diğer vecihlerde de ifadenin cereyanından İsmullah, ma'lûm olarak mezkûr hükmündedir. Şu halde burada başlıca iki mânâ mümkündür. Birisi, işte Cebrail böyle yaklaştı da, Allah'ın kulu Muhammed aleyhisselâm'a gönderdiği her vahyi getirdi, vahyetti, onu öyle ta'lim etti. İbtida bütün sûretiyle görünerek onun, vahy-i İlâhî olduğunu öğretti de peyderpey tebliğ eyledi. Birisi de; işte Allah'ın has kulu olan sahibiniz Muhammed aleyhisselâm, o istivâdan sonra Rabbına öyle yaklaştı, her vasıta mürtefi' oldu da Allah, o kuluna doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani Mi'racda her ne vahyeyledi ise, Cibrîl'in dahi tevassutu olmaksızın vahyeyledi. Biz, bu mânâya tarafdarız. Evvelki mânâya göre Mi'rac kaziyyesi yalnız, وَلَقَدْ رَآهُ (*"Kasem olsun ki o onu bir daha gördü."* Necm-53/13) kavline bırakılmış oluyor.

Mi'rac'da bilha vasıta vahyolunan مَا أَوْحَى ne idi? Bunun birisi namaz olduğu ma'ruftur, Bir de şu rivâyet edilmiştir: Peygamberler'den hiç biri, senden evvel cennete girmeyecek, ümmetlerden hiç biri de senin ümmetinden evvel Cennete girmeyecek. Sûre-i Bakara'nın âhiri آمَنَ الرَّسُولُ nün de, Mi'racda nüzulüne dair rivâyet geçmişti. Sahih-i Müslim'de: ***"Resulullah'a üç şey verildi. Beş vakit namaz verildi, Sûre-i Bakara'nın havatimi verildi, ümmetinden hiç bir şey şerik koşmayanlara mukhimat, yâni büyük günahlar mağfiret olundu"***

Terdid: Muhatabların beklemediği sûrette söz bitirerek söze kuvvet vermek. **Bü'd:** Uzaklık. **Mülebbis:** Giyilmiş karışır. **İstimaın:** İşitme, dinleyip kabul etme. **Mürtefi':** Yükselme **Muhkimat:** Sağamlaştıran.

diye mervidir." (Müslim: İmân-279 / Nesî: Salât-1-7)Maamafih o bezm-i hass vahyin tafsilât ne olduğunu ancak Allah ile Peygamber'i bilir. Nitekim Nizamüddin-i Nisaburî tefsirinde der ki: "Zâhir olan, bir takım esrar ve hakaik ve maariftir ki onları Allah ile Resulü'nden başkası bilmez."

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى **Gördüğünü, gönül tekzib etmedi.** Burada «رَأَى» zamiri, abde de fuada da gidebilir. مَا زَاغَ الْبَصَرُ (*"Göz, ne şaştı?"* Necm-53/17) buyurulmasına göre bu ru'yetin basarî olması iktiza eder. Gözünün gördüğünü kalbi tekzib etmedi demek olur. Yani gerek bütün o kuvvelerinin, kuvvetinin şiddetiyle Cibrîl'i ve gerek Mi'rac'daki o tecelliyatı görmesi bir hayal değil, kalb ve vicdanın yalan çıkarmayıp şehadet ederek tasdik eylediği hakikattir. Onun için Cibrîl her geldikçe, her hangi sûrette olursa olsun tanıdı. أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى **Şimdi siz, O'na, o görüşüne karşı mücadele mi ediyorsunuz?** Muzari' sıygasiyle «يَرَى» buyurulması, ru'yetin istimrarına delalet eder. Nitekim bunu sarahatle takrir için de şöyle buyuruluyor: وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى **Kasem olsun ki O, O'nu bir de diğer inişte gördü.** Bir de o gördüğü Şedidü'l-kuva zûmirreyi, yani hakikî sûreti ve bütün kuvâsı ve kuvveti ile kendini ta'lim eden Cibrîl'i, bir de Mi'rac'dan inerken gördü. Burada Cibrîl'in mertebesi, Resulullah'ın mertebesinden geri kaldığına işaret olunmuştur. Müfessirînin çoğu, diyorlar ki: «نَزْلَةً» masdar bina-i merre olduğunundan dolayı مَرَّةً mânâsında zarfiyyet üzere mensubdur. Diğer bir kerre de bir inişte gördü demek olur. Sofî ve İbn Atiyye gibi bazıları da hal mevkiinde masdar olduğunu söylemişlerdir ki inerken demek olur. اخرى evvelkine göre نَزْلَةً nin sıfatı, diğer bir iniş, ikinciye göre de مَرَّةً اخرى diğer bir kerre yâhud رَأَى nin mef'ul-i mutlakı olarak رُؤْيَةً اخرى diğer bir görüş demektir. Bu inişin Mi'rac gecesi olduğunda ittifak vardır. Ancak kimin inişi olduğu hakkında söz de vardır. Bazıları, Allah Teâlâ'nın nüzulü demişlerdir. Razî, der ki: "Allah Teâlâ hakkında hareket ve nüzul tasavvuru batıldır. Ma'nevî kurb ile nüzul ise, rahmet ve fadl ile abdine yaklaşır da abd, O'nu görmez. Onun için Musa, رَبِّ أَرِنِي (*"Vaktâki Musa mikatımıza geldi ve Rabbı onu kelamıyla taltıf buyurdu, Ya Rabb! dedi: Göster bana bakayım sana."* A'râf-7/143) dedi ki "azamet ve celâl hicablarından bazısını izale et kuluna rahmet ve ifdal ile, yaklaş da seni göreyim" demektir." Bir çokları, Cibrîl'in hakikî sureti ile nüzulü demişlerdir. Lâkin Cibrîl Sidre-i Münteha'dan öte geçemediğine göre burada «عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى» kaydı, Cibrîl'in nüzulü haline münasib olmaz. Zira Cibrîl, bir iniş halinde Sidre-i Münteha'nın yanında görülmek için oraya daha yüksekten

---

Bezm-i hass: Hususi Meclis, özel durum. **İstimrar:** Devam, sürüp gitme. **Zûmirre:** Kuvvet sahibi. **Fuad:** Kalb, gönül. **İfdal:** Lütuf ve ihsan.

inmiş olmak iktiza eder. Bunun için biz, bu قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى olan Peygamber'in Mi'rac'dan inişi mânâsına anlıyoruz. Razî ve Nisaburî'nin kaydettikleri vech ile Mi'rac haberlerinde vârid olduğuna göre Mi'rac gecesi Cibrîl: لَوْ دَنَوْتُ اَنْمُلَةً لَاحْتَرَقْتُ **"Bir parmak ucu daha yaklaşsam muhakkak yanardım"** dediği makamda Peygamber'den geri kalıp Peygamber geçti. Sonra ona avdet eyledi ki bu iniştir. Bir de, Resulullah namaz emrinde bir kaç kerreler inip çıkmış idi. نَزْلَةً اُخْرٰى ta'biri, bu i'tibar ile son inişi ifade etmiş olacağından daha mânâlı olmuş oluyor. Biz, bu mânâda karar kılmak istiyoruz. Bunun hasılı şu oluyor: Resulullah, Cibrîl'i necm-i Kur'ân'ın her nüzulünde temessül ettiği suret ile görüyordu. Hakikî sureti ile de bir kerre Mi'rac'dan evvel gördü. O vakit Cibrîl, Resulullah'a inmiş idi. Bir kerre de Mi'rac'dan inerken gördü. Bunda Resulullah, Cibrîl'e doğru iniyordu. Cibrîl, O'nu istikbal ediyordu. عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى **Sidre-i Münteha'nın yanında.**

SİDRE-İ MÜNTEHÂ: Müntehâ sidresi, terkibi izafidir.

MÜNTEHÂ: İsm-i mekân ve masdar-ı mimî olabileceğine göre nihayet sidresi veya son haddin sidresi mefhumunu ifade eder bir ism olmuştur. Sidre, yukarılarda da geçtiği üzere bir ağaçtır. Kamus tercemesinde: "Sidr, «سين» in kesri ve «دال» in sükûniyle şecer-i nebk ismidir ki Arabistan kirazı ta'bir olunur. Trabzon hurması ol nevi'dendir. Müfredi sidredir, cem'i siderat ve sidirat ve sider ve südür gelir. Ve şecer-i mezbur iki gûne olur. Biri büstanîdir ki yemişi hoş olup yaprağıyla da gaslolunur. Birisi berrîdir ki yemişi kekre olur. Ve ikisinin de gölgesi begayet koyu ve lâtıf ve hafîf olur." Bu maddede, bir hayret mânâsı da vardır. Seder ve sederat, göz kamaşmak ve hayran olmak demektir. Bundan bina-i nevi' olduğu zaman da bir nevi' tehayyür ifade eder. müfessirîn, Sidre-i münteha'yi her iki mânâya işaret ederek tefsir etmişlerdir:

1) Sidre-i müntehâ, 'Arş'ın sağından yedinci semada (bir hadîste de, altıncı semada) bir nebk ağacıdır ki müttakîlere mev'ud olan cennetteki nehirler, مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ... (*"Korunanlara va'dolunan cenetin temsili."* Muhammed-47/15 ayetinin tefsirine bak.) onun altından kaynar. Hazret-i Peygamber'den bunun vasfında nebk-ı kilal-i hecer ve yaprakları âzan–i fîyele gibi "bir şecere ki, rakib gölgesinde yetmiş sene gitse kat'edemez, bir yaprağı ümmetin hepsini örter.", ***"Bir şecere ki rakib gölgesinde yüz sene gider kat'edemez ve bir yaprağı bütün ümmeti bürür"*** Müslim: Cennet-6/2826, 8/2827 gibi haberler nakledilmiştir. Bunda, bütün âlem-i halkın ecram ve eb'dı ile müntehayi teşekkülâtı,

---

Nebk: Düz. **Mezbur:** Adı geçen. **Gûne:** Türlü. **Berrî:** Toprağa aid. **Kekre:** Ekşi acımtırak. **Tehayyür:** Beğenip seçme, şaşakalma. **Âzanî:** Kulaklar.

âlem-i emir hududuna dikilmiş bir ağaç, bir "şecere-i kevn" olarak gösterilmiş gibi görünür. İbn Mes'ud radıyallahü anh'dan de: سِدْرَةُ الْمُنْتَهٰى مِنْ صُبْرِ الْجَنَّةِ عَلَيْهَا فُضُلُ السُّنْدُسِ وَالْاِسْتَبْرَقِ *"Sidre-i Müntehâ, cennetin uclarındandır. Üzerinde sündüs ve istebrekın etekleri vardır."* (Neseî: Namaz-1) diye rivâyet edilmiş olmakla Keşşaf'ta: كَأَنَّهَا فِى مُنْتَهٰى الْجَنَّةِ وَآخِرِهَا denilmiştir. İbn Abbas ve Kâ'b'dan nakledildiğine göre: "Sidre-i Müntehâ, Arş'ın tahtında bir Sidre'dir ki gerek Melek ve gerek Nebi ve gerek sair mahlûkattan her alimin ilmi nihayet ona müntehî olur. Ondan ötesi gayıbdır, Allah'dan başkası bilmez." Yâhud Dahhak'dan rivayet olunduğu üzere: "Emr-i ilâhî'den her şey ona müntehî olur. Ondan ileri geçmez." Hep bu kaviller, münteha denilmesinin vechini beyan gibidir.

2- Fahr-i Razî'nin birinciden sonra kaydettiği bir kavle göre de: Sidre, Rakib'den rikbe gibi bina-i merre olarak Sidre-i müntehâ, hayreti kusvâ demektir. Yani akılların hayrette kaldığı, daha fevkinde hayret tasavvur edilmeyecek vech ile son derecede hayrette kaldığı makamda Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem hayrette kalmadı, şaşmadı, gayb etmedi, gördüğünü gördü." Maamafih yine Razî der ki: "Sahih olan, evvelki vecihtir."

3- Ebussuud'un kaydettiği bir mânâya göre, وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى buyurulduğu üzere müntehâ Allah Teâlâ, Sidret'ül-müntehâ da milkin malikine isafeti ile Allah'ın sidresi demek dahi olabilir.

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى **Cennetü'l-Me'va O'nun yanında.** Yani Sidre'in yanında Cennetü'l-Me'vâ. Müttakilerin veya şühedâ ervahının varacakları Cennet. اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى **O dem ki Sidre'yi bürüyen bürüyordu. O demde gördü.** Mi'rac hadîslerinde İbn Cerir'in tahric ettiği rivâyetlerde, Hazreti Enes radıyallahü anh demiştir ki: "Resulullah buyurdu: "Melek, beni mi'raca çıkardı. Sonra Sidre'ye müntehî oldum. Onun Sidre olduğunu tanıyorum, yaprağını ve meyvesini tanıyordum. Derken Onu, Allah'ın emrinden bürüyen bürüyüverince öyle tehavvül etti ki hüsnünden kimsenin tavsif edemiyeceği bir hale geldi, onu vasf edemem." İbn Cerîr de İbn Zeyd'den: "Ya Resulallah, Sidreyi gaşy eden ne gördün?" denildi. Buyurdu ki: فَرَاشٌ مِنْ ذَهَبٍ Yani altundan bir pervane gaşy ediyordu gördüm. Ve gördüm ki her yaprağında bir melek kaim Allah'a tesbih eyliyordu." İbn Abbas'dan: اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى O'nu Allah gaşy etti de Muhammed, Rabbı'nın âyatından en büyüğünü gördü. Bu gaşy, sıfat-ı fiil olmak gerektir." Rebî'den: "Sidre'yi Rabbın nuru gaşy etti. Öyle ki ağaca uçuşan kuşlar gibi." Mücahid'den: "Muhammed, Sidreyi gördü ve Muhammed kalbi ile Rabbı'nı gördü." مَا زَاغَ الْبَصَرُ **Göz şaşmadı.** O'nu gören Resulullah'ın gözü kay-

---

Kusva: Son sınır. **Tehavvül:** Değişme. **Gaşy:** Kendinden geçme.

madı, şaşıp da sağa sola bir eğri bakmadı وَمَا طَغَى ve aşmadı. Görmek haddini tecavüz edip de yanlış bir görüş de görmedi. Akılların şaşacağı, gözlerin kamaşacağı hayretengiz şeyler görmekle beraber ne şaştı, ne de aştı. Kemal-i dikkat ve sıhhat ile tesbit edip müşahede etti. Evvelkisi edebini, ikincisi kuvvetini beyandır. Razi, der ki: "Musa aleyhisselâm'a olduğu gibi olmadı. Zira onda cebel düpedüz olmuş. Musa sa'ka ile yıkılmış ve binaenaleyh nazarı kesmiş bayılmış idi. Lâkin Sidre, cebelden kuvvetli idi. Cebel dekkoldu, Sidre sebat etti, şecere kımıldamadı, وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا ("*Musa'da baygın düştü.*" Arâf-7/143) oldu fakat Muhammed sarsılmadı."

لَقَدْ رَأَى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى **Vallahi, gördü Rabbı'nın âyatından en büyüğünü.**

«لام» kasemin cevabı, «قد» tahkiki le takviyesi, âyat, acaibât demektir. El-Kübrâ da iki vecih vardır. birincisi, gösterildiği vecihle «رأى» nin mef'ulü olarak الْآيَةَ الْكُبْرٰى sebkindedir. İkincisi, âyatın sıfatı olup vallahi Rabbı'nın en büyük âyatından bir şey gördü demek olur. Üçüncü bir manâ da مِنْ zaid olarak vallahi Rabbı'nın en büyük âyetlerini gördü demek olabilir. Hasılı Mi'rac'da Rabbı'nın Rübubiyyeti âyatından, mülk-ü melekûtu acaibâtından kelâmın ifadesi hududuna sığmayacaktı ve ancak müşahede ile erilebilecek en büyük âyetini veya en büyük âyetlerini gördü demek oluyor. Şu halde bu âyetin ne olduğunu izaha kalkışmak haddimiz olmaz. Görülüyor ki Rabbı'nı gördü denilmemiş, Rabbı'nın âyatından en büyüğünü gördü denilmiştir. Bundan, Ru'yet-i Zat'ı anlamağa zâhiren hak görünmez. Gerçi yukarıdaki مَا رَأَى ("*Gözün gördüğünü kalb tekzib etmedi.*" Necm-53/11) bu hayetten ibaret değildir denilebildiğine قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى ("*İki yay kadar veya daha yakın.*" Necm-53/9) kurb-i Zat'a işaret olduğuna göre Ru'beyet-i zat ve O'nun ru'yet-i basariyye mi, yoksa mücerred ru'yet-i kalbiyye mi olduğu hakkında bahse de bir mecal görülebilirse de, âyâtın en büyüğünü gösteren bu âyet, bütün yukarıdaki beyanatın zübdesi demek olduğundan yukarıki «مَا رَأَى» başka olduğu takdirde de bundan daha büyük olamamak iktiza edecektir.

Buharî'de, Mesruk tarikiyle Hazret-i Aişe'den şöyle tahriç olumuştur. Mesruk demiştir ki: "Hazret-i Aişe radıyallahü anha'ya dedim: "Valide hazretleri, Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem, Rabbını gördü mü?" Müşarünileyha dedi ki: "Söylediğinden tüylerim diken diken oldu. Nerdesin şu üçten ki her kim onları sana söylerse yalan söylemiştir. Her kim, Muhammed sallallahü aleyhi vesellem Rabbını gördü derse, yalan söylemiştir. Sonra okudu: لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ("*O'nu gözler idrak etmez, gözleri O idrak eder.*

Sa'ka: Bayılma. **Dekk:** Parça parça oldu.

Öyle Latîf, öyle Habîr O." En'âm-6/103) Ve her kim sana, yarın ne olacağını bilirim derse, yalan söylemiştir. Sonra okudu: وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا (*"Hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilmez."* Lokman-31/34) Ve her kim sana, o ketmetti derse yalan söylemiştir. Sonra okudu. يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ (*"Ey şanlı Resûl: Sana Rabbından her indirileni tebliğ et."* Mâide-5/67) ve lâkin o Cibrîl aleyhisselâm'ı iki kerre suretinde gördü." Buharî: Tefsir-u Sureti-53/1. Yine Buhârî'de Abdullah İbn Mes'ud'dan: "Cebraîl'i gördü altıyüz cenahı vardı." yine Abdullah'dan: لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى **"Vallahi gördü Rabbının ayâtından en büyüğünü."** demiştir ki, "cennetten yeşil bir refref gördü, ufku seddetmişti." Demek ki görülen âyât, Cibrîl'den ibaret değildir. Bundan başka Müslim'de şunlar da rivâyet edilmiştir:

1) Atâ tarikiyle İbni Abbas'dan: "O'nu kalbi ile gördü."

2) Ebu'l-Aliye tarikiyle İbn Abbas'dan: وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى (*"Kasem olsun ki o, O'nu bir daha da inişinde gördü."* Necm-53/13) مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (*"Gözün gördüğünü, kalb tekzib etmedi."* Necm-53/11) "O'nu, fuadı ile iki kerre gördü" demiştir ki, Rabbı'nı gördü diye tefsir etmişlerdir. Buna mukabil Buhârî'dekinden başka bir de daha mufassal olmak üzere Mesruk'tan şöyle rivâyet etmiştir.

3) Mesruk demiştir ki: "Hazret-i Aişe'nin yanında idim. Dedi: "Ya Ebâ Aişe, üç her kim, onlardan birini söylerse Allah'a karşı büyük iftirâ etmiş olur." "Nedir onlar?" dedim. "Her kim, dedi, Muhammed sallallahü aleyhi vesellem Rabbı'nı gördü diye zu'mederse Allah'a karşı büyük iftirâ etmiş olur." Ben dayanıyordum, oturdum da, "Ya Ümme'l-Mü'minîn, dedim, bana müsaade buyur, acele etme, Allah azze vecelle وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى (*"Kasem olsun ki o, O'nu bir daha da inişinde gördü."* Necm-53/13) وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ (*"Vallahi gördü O'nu açık ufukta"* Tekvir-81/23) buyurmadı mı?" Bunun üzerine: "Ben, dedi, bu ümmetin Resulullah'dan onu ilk evvel soranıyım. Buyurdu ki: "O Cibrîl'dir. O'nu, yaratılmış olduğu suret üzere bu iki kerreden başka görmedim. Semadan inerken gördüm. Hılkatinin büyüklüğü, semâ ile arz arasını örtmüş idi." dedikten sonra müşarünileyhâ: "Hem işitmedin mi, dedi, Allah Teâlâ: لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (*"O'nu gözler idrak etmez, gözleri O idrak eder. Öyle Latîf, öyle Habîr O."* En'âm-6/103) buyuruyor ve işitmedin mi Allah Teâlâ: وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ (*"Bununla beraber hiçbir beşer için kabil değildir ki Allah ona başka suretle kelam söylesin, ancak vahy ile veya bir hicab arkasından veyahut bir Resul gönderip de iziyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesna, çünkü O çok yüksek, çok takîmdir."* Şurâ-42/51) buyuruyor?" İlha âhiri'l-hadîs. Bu rivâyette hadîs, Haz-

ret-i Aişe'nin kendi ictihadı olmak ihtimaliyle mevkuf kalmıyor. Hazret-i Peygamber'e müsned de olmuş oluyor. Bunun için Müslim buna, "etemm ve atvel" demiştir.

4) Abdullah ibn Şakîk, Ebû Zer'den, dedi ki: "Resulullah sallallahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne: "Rabbını gördün mü?" diye sordum: نُورٌ أَنَّى أَرَاهُ "Bir nur, O'nu nasıl görürüm, yahud nereden görürüm?" Müslim: İman-291 buyurdu.

5) Bir de Abdullah ibn Şakîk demiştir ki: Ebu Zer'e: "Resullah'ı göreydim sorardım, dedim." Neyi sorardın?" dedi. "Rabbı'nı gördün mü? diye sorardım" dedim. Ebu Zer, dedi ki: "Ben sordum da, buyurdu ki: رَأَيْتُ نُوراً "*Bir nur gördüm.*" (Müslim: İman-292.)

Kazi İyaz, "Şifa-i Şerif'te der ki: "Bir cemaat, Hazret-i Aişe'nin kavlincedir. İbn Mes'ud'dan ve Ebu Hüreyre'den meşhur olan da budur. Bu vech ile Muhaddisîn ve Fukaha ve Mütekellimînden bir cemaat, dünyada [1] Ru'yetin imtinaına ve inkârına kail oldular. İbn Abbas'dan meşhur olan ise, Peygamber'in Rabbı'nı gözleriyle görmüş olmasıdır. Hattâ rivâyetlerinin bazı tarafında Hâkim, Neseî Taberhanî rivâyetlerinde: "Allah Teâlâ, Musa'ya kelham, İbrahim'e hullet, Muhammed'e ru'yet ile ihtisas buyurdu." demiştir. Eş'arî ve ashabından bir cemaat da Peygamber'in, Allah Teâla'yı basari ile ve baş gözüyle gördüğüne kaildir. Bazı meşâyıh da göz ile ru'yette tevakkuf eylemiş, bu babda vazıh bir delil yoksa da caiz olduğunu söylemiştir. Kazi İyaz, der ki: "Evet, hiç şübhesit hakk olan budur. Allah Teâlâ'nın dünyada görülmesi aklen caizdir. Akılda, onu muhal kılacak bir şey yoktur. Şeri'de de istihalesine, imtinaına kat'î bir deil yoktur. لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ ("*O'nu gözler idrak etmez.*" En'am-6/103) Gözler ihata edemez veya her göz göremez demek gibi te'vilâta müsaid bulunduğu için imtina'da huccet değildir. لَنْ تَرَانِي ("*Beni katiyyen göremezsin.*" Arâf-7/143) de umum üzere değildir. Maamafih Peygamberimizin gözle ru'yeti hakkında da kat'î nas yoktur. Çünkü bu babda en ziyade i'timad edilen «وَالنَّجْمِ»nin iki âyetidir. Bunlar da ise, ihtilâf me'sûr ve ihtimal mümkündür. Peygamber'den tevâtür yok, İbn Abbas'ın kavli de kendi i'tikadıdır ve Peygamber'e isnad etmemiştir. ilâ." Şifa Şerhi'nde Aliyyü'l-Karî: "Gazalî İhya'sında: Sahih olan Resulullah sallallahü aleyhi vesellem Mi'rac gecesi, Allah Teâlâ'yı görmedi demiş ve lâkin Nevevî Fetava'da, ru'yeti tashih etmiş ve onu muhakkikînden nakleylemiştir" diye kaydeder. Fahruddîn-i Razî, tefsirinde: "Cihetsiz,

---

[1] Zira âhiretteki ruyette, Ehl-i Sünnetin ihtilâfı yoktur.

Etemm: Tam, en mükemmel. **Atvel:** Çok uzun. **Tevakkuf:** Durma, duraklama. **İstihale:** Mümkün olmayış, imkansızlık. **İmtina:** İmkansızlık. **Me'sûr:** Meşhur.

mukabelesiz ru'yetullah'ın cevazından bahs ettiğinden ve Ehl-i sünnet'e göre ru'yetin kudreti abd ile değil, Allah'ın iradesiyle olduğunu ve Allah Teâlâ'nın diler gözde dilerse gönlüde idrak halk edebileceğini ve sahabe beyninde mes'elenin muhtelefünfih olup vuku'da ihtilâf, cevazda ittifaka delâlet eylediğini söyledikten başka bilhassa der ki: لَقَدْ رَأٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى **"Vallahi gördü, Rabbının ayatından en büyüğünü."** "Kavlinde şuna delil vardır ki, Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem Mi'rac gecesi, Allah'ın âyatını görmüş Allah'ı görmemiştir. Maamafih bunda hilâf da vardır. Bunun vechi: Allah Teâlâ, Mi'rac kıssasını ru'yeti âyât ile hatmetmiş, سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ (*"Tenzih O Sübhaha ki, kulunu bir gece mescid-i Haram'dan o havalisini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya isra buyurdu."* İsrâ-17/1) de de لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا (*"O'na ayetlerimizden gösterelim diye."* İsrâ-17/1) buyurmuştur. Eğer Rabbi'ni görmüş olsa idi, mümkün olanın en büyüğü olurdu. O takdirde âyet, ru'yet olur ve en büyük şey ru'yetten ibaret bulunurdu." Yâni bizzat Allah'ı ru'yet olsa idi, Mi'rac'ın en büyük gayesi o ru'yet olacağından sonunda لَقَدْ رَأٰى رَبَّهُ *"Muhakkak Muhammed Rabbını gördü."* veya لِيَرَانَا *"Bizi görsün diye."* diye onun söylenmesi iktiza ederdi.

Razî'nin bu son ifadesi bize, diğer bir mânâ ihtar etti. Ru'yet en büyük âyet olunca, burada "kübra"yı ru'yet ile tefsir edebilmemiz lâzım gelecektir ki, bunu, iki vech ile mülâhaza mümkündür. Birisi, Rabbı'nın âyatından, yani acaib-i mu'cizatından en büyüğü olan ru'yet mu'cizesini gördü. Âhirette ümmetinin göreceği gibi beni gördü demek olabilir. Bir de, en büyük âyet olan ru'yetin hakikatini gördü demek olabilir. Çünkü لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ (*"O'nu gözler idrak etmez, gözleri O idrak eder. Öyle Latîf, öyle Habîr O."* En'âm-6/103) ayetinde de geçtiği üzere basarların künhünü ve binaenaleyh ru'yet denilen fiilin hakiktini Allah bilir. O halde ru'yetin hakiktini görmek, كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَقَلْبَهُ (*"Ben onun kulağı, gözü ve kalbi olurum."* Buharî: Rikak-38) hadîsi, وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ (*"Attığın vakit de sen atmadın."* Enfâl-8/17) mazmunu üzere Allah Teâlâ'nın Resulullah'da tecelli eden en büyük âyat ve delâili kurbundan olmuş olur. Bu mânâca âyet-i kübrâ, hakikat-i Muhammediyye demektir. اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ (*"O'dur O, işiten, gören."* İsrâ-17/1) kasrında bu mânâya bir tenbih olsa gerektir. Aliyyü'l-Kari, bu mes'ele hakkında güzel bir tevfik yaparak der ki: "Allahü a'lem, bu müşkil mes'elede delillerin beynini cem'etmek mümkün olur. Şöyle ki: Ru'yeti isbata delalet ederek varid olan, ancak tecelli-yi sıfat i'tibariyledir. ru'yeti nefye işaret ederek varid olan da, tecelli-yi zata mahmuldür. Çünkü zatı şeyin tecellisi, ancak hakikatinden keşf ile olur. Bu ise, Al-

lah Teâlâ'nın zat hakkında ihata ve hıyatası i'tibariyle muhaldir. Nitekim, لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ (*"O'nu gözler idrak etmez."* En'âm-6/103) buyurulması ve وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (*"Onlar ise O'nu ihata edemezler."* Tâhâ-20/110) buyurulması, buna delalet eyler. فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا (*"Derken Rabb dağa bir tecelli buyurunca onu un ufrâ ediverdi..."* Arâf-7/143) kavlinde Rabbın zikriyle ca'l ta'bir olunmasında buna bir telvih, kezalik وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (*"Nice yüzler o gün ışılar, parlar. Rabbına nâzır."* Kıyamet-75/22-23) kavlinde bir telmih ve Peygamber'in: سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَا تُضَامُّونَ فِي رُؤْيَتِهِ *"Bedr gecesi, Kameri birbirinizle sıkışmayarak gördüğünüz gibi göreceksiniz."* (Müslim: Zühd-16/2968) kavlinde de bir tasrih vardır.[1]

Velhasıl dünyada marifetten yakinen bilinen, ukbâda ona ayni yakîn olur. Bununla beraber hakikat-ı zatiyyeden kâşif olan tecelliyyat-ı sıfatiyyenin de makamat-ı ebediyye ve halat-ı sermediyyede nihayeti yoktur. Seyr ilâllah'da müntehi olan sâlik, Cennette yine seyr fillâh ile ebeden sair olur. وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى (*"Ve elbette nihayet Rabbına gidilecek."* Necm-53/42) buyurulmuştur. Maamafih onun evveliyyetine bidayet olmadığı gibi, ahiriyyetine nihayet de yoktur."

Nazm-ı celîl'in zâhirinin muktezasını beyanda da iki nokta-i nazar üzere söz söylenmiştir. Sahib-ı Keşşaf, şöyle cezmeder: "Nazmın zâhiri, ekserin dedikleri gibi dünüvv ve tedellînin Peygamber ile Cibrîl arasında olup mer'înin Cibrîl aleyhisselâm olmasıdır. Hazret-i Peygamberin Hazret-i Aişe'ye cevabı, haber-i sahih olunca, ona kail olmaktan kimse vareste olamaz. Allâme-i tıybî de, demiştir ki: "Nazmın muktezası şudur: Kelamın cereyanı, وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰى (*"Ve O en yüksek ufukta idi."* Necm-53/7) ya kadar kelam vahiy emri ve Melekten telâkkîsi ve hasımların şübheleriin ref'i hakkında ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰى (*"Sonra yaklaştı da tedelli etti."* Necm-53/8) dan مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى "Vallahi gördü, Rabbının ayatından en büyüğünü." kavline kadar da Cenab-ı akdese uruc hakkındadır. Her sahib-ı lübb olana hafiy değildir ki, فَاَوْحٰى (*"Yerdi kuluna verdiği vahyi."* Necm-53/10) makamı "Cibrîl, Allah'ın kuluna vahyetti" mânâsına hamilden ibâ -der. Zira erbab-ı kulûbun zevkı, ondan iki sır söyleşen beynindeki yakınlık mânâsını tadar ki, ona bisat-ı vehim zıyk, nitak-ı fehim nâ mutıktır."

Bu tafsilâttan sonra bizim de, Hazret-i Aişe hadîsinin Peygamber'e merfu'

---

[1] Yâni ru'yet tasrih edilmiş, fakat Rabb ismiyle, min haysürrübûbiyye tasrih edilmiştir. Yoksa Allah ismiyle, min haysüzzat değil.

Hıyata: Korumak. Ca'l: Yaratmak. Telvih: Açıklmak. Telmih: İmalı olarak. Sermediyye: Daimilik, süreklilik. Vareste: Afvedilmiş, kurtulmuş. Akdes: En mübarek. Lübb: Akıl. Hafi: (Hafy) Gizli. İbâ': Çekinme. Hamil: Taşıyan yüklenen.

olan noktasını i'mal ile beraber nazmın cereyanından anladığımızın hulâsası bu minval üzeredir. Evvelâ Resulullah'ın Cibrîl vasıtasiyle اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ *"Oku Rabbinin adıyla."* (Alâk,96/1) mısdakınca ta'limi, sonra istivâ ile ufuk-ı a'lâya yükselişi, sonra da ufukun fevkında Mi'rac ile makam-ı Cibrîl'i geçişi ve Cibrîl'i görüşü, عَلَى مَا يَرَى işaretinden anlaşıldığı üzere müstemirr olmakla beraber biri, Mi'rac' çıkmazdan evvel fevkında, biri de, Mi'racdan inerken dununda olmak üzere hakikî suretinde iki nevi' görüşü olduğu ve nihayet Rabbın âyâtından en büyüğünü gördüğü anlatılmıştır ki, bu siyaka göre bu kübrâ'nın, Cibrîl'den ibaret olmayıp daha büyük olması iktiza eder. Nitekim Razî de: "Zâhir olan bu âyât, Cibrîl'in gayri olmaktır" der. Alûsî de, şöyle demiştir: "Bazı haberlerde Aleyhissalâtü vesselâmın bu gördüğünü Cibrîl ve refref diye ta'yin vârid olmuş ise de, gerek olan hasra hamleylememektir. Aleyhissalâtü vesselâm, Mi'rac gecesi lâ tuhsâ âyâti kübrâ görmüştür." Sahih-i Müslim'de, İbn Abbas, Ebû Habbete'l-Ensarî radıyallahü anhüma'dan rivâyet olunduğu üzere Resulullah buyurmuştur ki: ثُمَّ عُرِجَ بِي حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوًى أَسْمَعُ فِيهِ صَرِيفَ الأَقْلَامِ *"Sonra uruc ettirildim tâ bir müstevâya çıktım ki, orada kalemlerin cızırtısını işitiyordum."* (Buhari: Salat-1.) Yâni, "Bir makama, bir seviyyeye erdirildim ki, Kâinatın mukadderatının cereyanına muttali' oluyordum." Biz bu hadîsi, فَتَدَلَّى وَهُوَ بِالأُفُقِ الأَعْلَى (*"Hemen duruklandı. Ve O en yüksek ufukta idi."* Necm-53/7) âyetinin mazmunu ile alâkadar görüyoruz. Burada الْكُبْرَى nın الآيَةَ الْكُبْرَى takdirinde olarak en büyük âyet demek olduğuna, kelâmın cereyanı da, makam-ı Muhammedî'nin beyanı hakkında bulunduğuna binaen bu en büyük âyetin, hakikat-i Muhammediyye olduğuna kail olmak istiyoruz. Çünkü murad, herhangisi olursa olsun âyâtın en büyüğü veya âyâttan en büyüğü onda tecellî etmiş bulunduğunda şübhe yoktur.[1] Burada şu noktanın da ihtarını mühim görürüz.

İ'mal: Yapmak, kullanmak. **Dunun:** Gayrı, diğer.

[1] Dehlevî, "Huccetullahi'l-Baliğa"nın âhirinde Siyer-i Nebî bahsinde Mi'raca dair şunları söylemiştir: "Mescid-i Aksa"ya, sonra Sidre-i müntehâ'ya ve ilâ maşaallah isrâ buyuruldu. Bunun hepsi yakazada cesedine idi. Velâkin misal ile şehadet beyninde berzah ve ikisinin ahkâmını cami' bir mevtında idi. Onun için cesed üzerinde ruh ahkâm-ı zâhir olmuş, ruh ve meanii ruhiyye, ecsad halinde temessül eylemişti. Ondan dolayı bu vak'alardan her biri için bir ta'bir zâhir olmuştur. Sadrin şakkı ve iman doldurulması, bunun hakikatı, envar-ı melekiyyenin galebesi ve leheb-i tabiatin intıfası ve hazîre-i Kudüs'ten vaki' olan ifazaya huduu demektir. Burak'a binmesi: Bunun hakikatı, nefs-ı nutkıyyenin kemal-i hayvanî olan neseme üzerine istivaşıdır ki, nefs-i nâtıkası ahkâm-ı behîmiyyet hevası üzerine musallat olarak galib olduğu gibi Burak'a binerek yükseldi. Mescid-i Aksa'ya isrası: Allah şeairinin mehall-i zuhuru ve Mele-i a'lânın müteallak-ı himemi ve Enbiyanın matmah-ı enzarı ve sanki melekût-i ilâhîye bir pencere gibi olması hasabiyledir. Enbiya ile mülakatı ve mufaharesi: Bunun haki-

Müslim-i Şerif'te de rivâyet olunduğu üzere ehadîs-i şerîfede vârid olmuştur ki: "Resulullah, önünden gördüğü gibi, arkasından da görüyordu." Demek ki, onun görüşü cihet ve mukabele ile meşrut olmayan başka bir görüştü.

وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى

﴿٢٠﴾ اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى ﴿٢١﴾ تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى ﴿٢٢﴾

اِنْ هِيَ اِلَّٓا اَسْمَٓاءٌ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ

بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُ وَلَقَدْ

---

katı da, onlarla hazîre-i Kuds'e irtibatları haysiyyetinden ictimaı ve onların arasında kendine mahsus olan vücuh-ı kemalin zuhurudur. Semadan semaya, Semavâta çıkması: Bunun hakikatı ise, mertebe mertebe müsteva-yı Rahman'a insilâh ve O'na müvekkel olan Melaike'nin ve onlara iltihak eden efadıl-ı beşerin hallerine ve Allah Teâlâ'nın onlarda vahyeylemiş olduğu tedbire, ve o mele'de husule gelen münakaşaya vukuf ve ma'rifetidir. Musanın ağlaması hasedden değil, velâkin umum da'veti gaib etmiş olmasının ve yolunda bulunup da tahsil edememiş olduğu bir kemalin bekasının misalidir. Sidre-i Münteha'ya gelince: O, şecere-i kevndir. Kâinatın bir tedbir altında bazısının bazısına terettübü ile gaziye ve nâmiye ve sairede ictima' eden bir ağaç gibi ictima' etmesidir. Hayvan misalinde temesül etmedi. Zira efradında külli siyasete şebih tedbir cümlî-i icmaliye en ziyade benziyen şey hayvan değil, ağaçtır. Çünkü hayvanda kuva-yı tafsiliye vardır. Ve onda irade, senen-i tabiattan daha sarihtir. Onun dibinden çıkan nehirler ise, şehadette olduğu gibi melekûtte feyezan eden rahmet ve hayat ve inmadır. O'nun için burada âlemi şehadette de Nil ve Fırat gibi bâzı umur-i nafıa teayyün etmiştir. Onu gaşyeden envar da tedelliyat-ı İlâhiyye ve tedbirat-ı Rahmaniyye'dir ki, şehadette isti'dadata göre yaldıramaktır. Beyt-i Ma'mura gelince: Onun hakikatı da, beşerin secdelerinin, tezarruatının teveccüh eylediği tecelli-yi İlâhî'dir ki, yanlarındaki Kâ'be ve Beyt-i Makdis tarzında bir beyt olarak temessül etmiştir. Sonra bir kab süt ve bir kab şarab getirildi de sütü ihtiyar etti. Cibrîl, bunun üzerine dedi ki: "Fıtrata hidayet olundun. Şarabı alsaydın ümmetin azacaktı." demek ki, aleyhisalâtu vesselâm ümmetinin camii ve menşe-i zuhuru olmuştur."

Tezarruat: Yalvarma. **Yakaza:** Uyanıklık ile uyku arası. **Mevtın:** Yerleşip oturulan yer. **Meanîi:** Mekan. **Leheb:** Ateş alevi. **İntıfa:** Yanarken sönme. **İfaza:** Bereketlendirme. **Hudu:** Eyilip tevcan gösterme. **Neseme:** Nefs, İhsanın ve her nesnenin başlangıcı. **Himem:** Himmetler. **Matmah-ı Enzar:** Hırsla bakılan şeyler. **Müfahare:** Karşılıklı öğünme. **Hazire-i Kuds:** Cennet bahçeşi, Peygamber ve evliyanın ruhlarının toplandığı yer. **İnsilah:** Sıyrılıp çıkma. **Mele':** Bir cemaatin ileri gelenleri. **Şebih:** Benzer. **Feyezan:** Bolluk, fazlalık. **İnma:** Arttırma. **Nafia:** Faydalı işler. **Teayyün:** Görünme, meydana çıkma. **İsti'dadat:** Kabiliyetler.

جَٓاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰىۜ ﴿٢٣﴾ اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰىۘ ﴿٢٤﴾ فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

19- Siz de gördünüz değil mi Lât-ü Uzza'yı?

20- Üçüncü olarak da Menat-ı Uhrayı?

21- Size erkek, O'na dişi öyle mi?

22- Bu öyle ise, çok hayflı bir taksim.

23- Onlar, hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalarınızın taktığınız kuru isimler. Allah, onlara öyle bir saltanat indirmedi. Yalnız zanna ve nefislerin sevdasına tabi' oluyorlar. Halbuki Rabblarından kendilerine doğru yolu gösteren, geldi.

24- Yoksa var mı insana her kurduğu hülya.

25- Fakat Allah'ındır âhiret ve ûlâ.

اَفَرَاَيْتُمْ **"Siz de gördünüz değil mi?"** Risaleti takrir ve Allah Teâlâ'nın kuvvet ve kudreti âyâtının büyüklüğüyle Tevhi'de tenbihten sonra Müşriklere ma'budlarının hakareti, akîdelerinin sekameti gösteriliyor. Hitab, Kureyşe'dir. Yani sırf vahy-i İlâhî olan bu kelâmı dinledikten ve sahibinizin gördüğünü duyduktan sonra şimdi siz de söyleyin gördünüz a اللَّاتَ وَالْعُزّٰى o Lât-ü Uzza'yı وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى hem üçüncü girigi Menât'ı Lât, Uzza, Menât onların taptıkları putlardan idi. Onun için Abdullat, Abdül'uzza Abdi menât diye isimler korlar, "bismillâti vel'uzza" diye yemînler ederlerdi. Ebu Ubeyde gibi bazıları, bunların taştan putlar olup Kâ'be'nin içinde bulunduklarını söylemişler ise de, başka yerde ayrı ayrı hususî hâneleri bulunduğu da nakledilmektedir. Kâ'be içinde Hübel gibi daha diğer putlar bulunduğu cihetle bunlar, etrafta hususî haneleri bulunan putlar olmak gerektir. Lât için Taif'te, Uzza için Nahle'de, Menat için Kudeyd'de birer beyt-i mahsus varmış. Mu'cemü'l-Büldan'da: "Lât, Taif'te, Sekîf beyaz bir taş üzerine beytini bina etmiş ve ona sedene ta'yin eylemiş idi. Kureyş ve bütün Arab, ona ta'zîm ederlerdi, sedenesi Sekîf'ten idi. Bugünkü Taif mescidinin sol minaresinin bulunduğu mevzi'de idi. Sekîf, İslam'a girdiğinde Resulullah Ebu Süfyan ibn Harb ile Muğiretu'bnu Şu'be'yi göndermiş,

---

Sekamet: Bozukluk. Girig: Put. Seden: Hizmetçi.

onu yıkdırtmış idi. Uzza, Nahle'de bir ağaç yanında bir vesen idi. Gatafan ona teabbüd ederdi. Sedenesi, Benî Sayreme ibn Murre'den idi. Uzza'yı, Zalim ibn Es'ad ittihaz eylemiş idi. Nahle-i Şamiyye vadisinden Hurad nam mevki'de idi ki, Mekke'den Irak'a doğru Mus'ad'ın sağından Amir'in izasında Zat-ı ırkın üstünde Bustan'a dokuz mil mesafede idi. Onun üzerine Bess denilen bir beyt bina etmiş idi ve onun içinde bir ses işitirlerdi. Arab ve Kureyş, ona tazim ederlerdi ve Kureyş indinde asnamın en büyüğü idi. Onu ziyaret eder, hediyye ve kurban verirlerdi. Kureyş, onun Hurad حُرَاضٌ vadîsinden Sükam namında bir koru korumuş, onu Kâ'be'nin haremine benzetmek istemişlerdi. Benî Şeyban ibn Cabir ibn Mürre'den olan sedenesi, Beni'l-Haris ibn Abdil' Muttalib İbn Haşim'in hulefasından idi. onlardan sedenesinin en sonu da, "Dübeyye ibn Harme's-Selemî" idi. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Mekke'yi fethettiği zaman Halid ibn Velîd'i gönderip buyurmuştu ki: "Batn-ı Nahle'ye git, üç semüre ağacı bulacaksın. Birincisi kes." vardı, kesti, dönüp geldiğinde: "Bir şey gördün mü?" buyurdu. "Hayır," dedi. "Öyle ise, git ikinciyi de kes," buyurdu. Kesip geldiğinde: "Bir şey gördün mü?" buyurdu. "Hayır" dedi. "O halde üçüncüyü de kes," buyurdu. Bu kerre varır, bir de bakar ki, vaz geçirmek istiyen çıplak bir şeytan karı çıkar. Saçlarını dağıtmış, ellerini ensesine atmış dişlerini gösteriyordu. Arkasında da sâdini bulunan Dübeyye ibn Harme's-Selemiyy'ış-Şeybanî, Halid'e bakıp şöyle diyordu:

فَيَا عُزُّ شُدِّي شدَّةً لا تُكَذِّبِي عَلَى خَالِدٍ أَلْقِي الْخِمَارَ وَشَمِّرِي

فَإِنَّكِ إِلَّا تَقْتُلِي الْيَوْمَ خَالِدًا تَبُوئِي بِذُلٍّ عَاجِلٍ وَتَنَصَّرِي [1]

Halid de şöyle dedi:

يَا عُزُّ كُفْرَانَكِ لَا سُبْحَانَكِ إِنِّي رَأَيْتُ اللَّهَ قَدْ أَهَانَكِ [2]

Dedi, sonra kılıçla vurdu, başını biçti öldürdü, sonra ağacı kesti, Dübeyye'yi de öldürdü.[3] Ba'dehu Resulullah'a geldi, haber verdi, "Uzza, o idi. Artık bundan sonra Arab'a Uzza yok" buyurdu." Menata gelince: Yine Mu'cemü'l-Büldan'da: "Menat, Medine ile Mekke arasında Müşellel nahye-

[1] "Ya Uzza haydi yalan çıkarma, şiddetli bir saldırış saldır, Halid'in üzerine, örtüyü bırak ve Çemren. Çünkü sen, bu gün Halid'i katletmezsen pîşin bir zilletle dönecek ve Nasranîleştirileceksin."

[2] "Ya Uzza, küfran sana, sana tenzih yok, gördüm Allah seni zelil kıldı."

[3] Diğer rivâyetlerde de tasrih olunduğu üzere, üzerindeki beyti de yıktı.

Bess: Kâfi, yeter. **Sâdin:** Kapıcı, kabe hizmetçisi. **Pîşin:** Peşin.

sinde Kudeyd nam mevki'de deniz sahilinde dikilmiş taştan bir sanemin ismidir. Diğer putların hepsinden evvel bu dikilmiş. İlk diken, Amr İbn Lühayy-i Huzaî imiş. İbtida Şam tarafından getirmiş, Kâ'be'nin etrafına dikmiş.[4] Hüzeyl ve Huzaa'nın putu imiş. Kureyş vesair Arab da ona ta'zîm ederler ve kurbanlar hediyyeler takdim eylerlermiş. Sonra Kudeyd'de dikilmiş, Evs ve Hazrec onu ziyaret etmedikçe haclarını tamam saymazlarmış. Nihayet hicretin sekizinci fetih senesi Resulüllah, Medine'den dört veya beş gün gittikten sonra Hazret-i Ali ibn Ebi Talib'i gönderdi. O, gitti, onu hedmetti, nesi varsa aldı, getirdi. Aldığı şeyler minayında Mıhzem ve Resub namında iki de kılıç vardı Resulüllah, onları Hazret-i Ali'ye verdi. Bunlardan birisi, Zülfekar'dır denilir. Bunun sedenesi, Ezd'den gatârîf idi." Sonra bütün bü isimler müennestirler. Taberi der ki: El-lât, Allah lâfzındandır. Tâi te'nis, ilhak edilmiştir. Müzekkere Amr, müennese Amre, erkeğe Abbas, dişiye Abbase denildiği gibi. Müşrikler, putlarına Allah'ın isimlerinden isim vererek Allah isminden El-lât ve El-aziz isminden El-uzza demişlerdir." Razî, de der ki: El-lât, «اللّوه» in te'nisidir. Aslı اللاهة denilmekti. Lâkin te'niste üzerine ha ile vakfolunup اللاه olur. İki ha'nın birisi hazf olunarak kelime iki harfi aslî ile bir tâi te'nis üzerine kalmış olduğundan tâi te'nisi aslı kelimeden gibi yapılmış, "zâmâl"in müennesinde "zâti mâl" denildiği gibi olmuştur. Lât'ın daha diğer iştikakından da bahsedilmiştir. Etrafında toplanılmak ve dolaşılmak mânâsiyle لوى aslı لويه olduğu da söylenmiştir. Aşere'den Ya'kub'un Ruveys rivayetinde tanın şeddesiyle «اللاتّ» okunduğuna göre «لتّ» den müştak olduğu da söylenmiştir. «لتّ» döğüp ezmek ve bulayıp karmak mânâlarınadır. Denilmiştir ki, vaktiyle bir adam yağ ile sevik karıp halka yedirir ve yiyenler semirir idi. Sonra o mabud ittihaz edilip sureti üzere bir put yapılarak lât tesmiye edildi." Razî: Buna göre lât, erkek olmuş oluyor" demiş ise de, "suret" te'viliyle yine müennes olmalıdır. Zira âyetin sıyakına göre hep müennestirler. Uzza da, belli ki eazzîn müennesi olarak azize demek gibidir. Menât, kader veya ölüm veya ilâh mânâsına "mena"dan yâhud İbn Kesir kıraatında «مَنَاءَة» okunduğu vech ile «نوء» den me'huz olarak yanında kurbanların kanı dökülmesi veya zuumlarınca yağmur ümid edilmesi gibi bir mülâhaza ile tesmiye edilmiştir.

Burada, Menat'tan sonra «الثَالِثَة الأخرى» diye tavsif tehekküm ve tahkir içindir. Evvelâ bunda, o iki kerre gördü ise, siz üç gördünüz değil mi? Zemi-

---

[4] Razhi de, Safa sanemi demiştir ki, Safa tepesine dikilmiş demektir.

Hedmetti: Parçaladı. **İştikak:** Türemek. **Sevık:** Kavut adı verilen kavrulmuş un. **Semirir:** Şişmanlar, güçlenir. **Tehekküm:** İstihza

ninde bir tehekküm vardır. Saniyen, «الأخرى» vasfiyle putların giriliğini ifade eden bir tahkir vardır. Çünkü «أخرى» isti'malde diğer mânâsına şayi' olmuş ise de, aslında teahhurdan tafdil olmak i'tibariyle yerine göre en geri mânâsına bir tevriye dahi ifade edebilir. O en geri olunca öbürlerinin de geriliği anlaşılmış olur.Birde Menat daha evvel dikilmiş en büyük putları iken,Lat ve uzza'dan sonra üçüncü mertebe putlar miyanına düşürülmüş olmasınada işaret anlaşılır. Bu suretle buyuruluyor ki, bu beyandan sonra siz de o taptığınız muhtelif putları ve geriliklerini gördünüz değil mi? Şimdi haber verin bakalım: «أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنْثَى» **Size erkek, O'na dişi öyle mi?** Erkek isimleri kendiniz alıp, dişi isimleri ma'bude veriyorsunuz öyle mi? Arabca'da isimler, ya müzekker, ya müennes olur. Fakat Müşrikler, putlarına hep dişi isimleri vermişlerdi. Bahusus Allah namına dikildiği iddia olunan mezkûr putlar, müennes isimli idiler. Bundan başka bir de Müşrikler, fikirlerince: "Putlar, ilâhî kuvvetlerin ve Melaikenin suretleridir. Melâike, Allah'ın kızlarıdır. Biz, onların suretlerini yapıp dişi isimleri vererek onlara perestiş etmekle kendilerini Allah indinde şefaatci ittihaz eder, şefaatlerini umarız. هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ (*"Ha, onlar bizim Allah yanında şefaatçilerimizdir."* Yunus-10/18) مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى (*"Biz onlara ibadet etmiyoruz, ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye."* Zümer-39/3) diyorlardı. Mu'cemü'l-Büldan'da Yakut-i Hamevî, Uzza'yı anlatırken şu fıkrayı da nakleder. "Kureyş, Kâ'be'yi tavaf ederken: وَاللَّاتِ وَالْعُزّٰى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى فَاِنَّهُنَّ الْغَرَانِيقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى yani "Lât ve Uzza ve Menat-ı salise-i uhra hürmetine. Çünkü onlar, o ulu ak kuğulardır ve her halde onların şefaatleri umulur" diyorlardı ve "Onlar, Allah'ın kızlarıdır, ona şefaat ederler" diyorlardı.

Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, ba's buyurulunca O'na, اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزّٰى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى اِنْ هِيَ اِلَّا اَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ (*"Siz de gördünüz değil mi Lât'ı Uzza'yı? Üçüncü olarak da Menat-ı Uhra'yı? Size erkek ona dişi öyle mi? Bu öyle ise çok hayıflı bir taksim. Onlar hiçbir şey değil sırf sizin ve babalarınızın taktığı kuru isimler, Allah onlara öyle bir saltanat indirmedi."* Necm-53/19-20-21-22-23) inzal buyuruldu." Bu nakilden, garanîk lakırdısıın menşei de anlaşılmış oluyor. Garanîk, müfredi gurnuk, gurneyk kuğu kuşu denilen beyaz bir su kuşudur ki, kazdan büyük uzun boyunlu güzel endamlı bir kuştur. Sîmten ta'bir olunan beyaz, güzel, dolgun bedenli taze dilbere de ıtlak olunur. Nesîm-i dilküşa estikçe deprenip oynayan yumuşak saçlara da, "garanika ve garanikiyye" denilir. İşte Müşrikler, beyaz

Teahhur: Geri kalmak. **Tevriye:** Bir kaç manası olan bir kelimenin en uzak manasını kastetme.**Nesîm:** Hafif hafif esen, rüzgar. **Dilkuşa:** Gönül açan.

taşlardan yapılan putlarını böyle şâirane bir teşbih ile yüksekte uçan garanîka benzeterek Allah'ın kızları diye şefaatlerini umduklarından dolayı i'tikatlarının sehafet ve butlanı gösterilmek üzere evvelâ tevbih suretinde buyuruluyor ki: Erkek size, dişi ona öyle mi? تلك اذاً قسمة ضيزى **Bu o halde pek zalimâne hayflı bir taksim.** Dayz ve davz, eksiklik etmek, bir kimseye hakkını eksik vermek, cevr-ü cefa etmek demektir. Dîzâ da eksik, haksız, hayflı yani zalimâne demek olur. Kamus mütercimi Asım Efendi, bu kelimede bilhassa şu ihtarı yaparak der ki: "Şihab, Dürretü'l-gavvas şerhinde şöylę beyan eylemiştir: Dîzâ kelimesi, fu'lâ vezninde sıfattır. Nakısa mânâsınadır. Aslı «فا» nın zammı ile iken «يا» ya mücaveret sebebiyle dad'ın zammesi kesreye tebdil olunmuştur. Çünkü ecvefi yaî olan, «ضيز» den me'huzdur. Eğer «ضُوز» den ola idi «ضُوزى» denir idi. Kaldı ki, kelâm-ı Arabda sıfat olarak fa'nın kesriyle fi'la vezninde kelime yoktur. Bu vezin Şi'râ ve zikrâ gibi isimlerin binasındandır. Haşiye-i Sa'diyye'nin beyanına göre ise o kavil, Siybeveyhin kavlidir. Sairleri sıfatlardan da fa'nın kesriyle fi'la vezninin vürudunu nakıl ve hıykâ ve kiysâ ile temsil eylediler مَشْيَةٌ حِيكى denilir. «اى يَحيكُ فيها» yani salınır, tebahtür eder. Ve رَجُلٌ كِيصَى denilir. اي يَاكُلُ وَحْدَهُ وَيَنْزِلُ وَحْدَهُ yani yalnız yer ve yalnız konar göçer." Ebu Hayyan, zikrâ gibi masdar ile vasıf kabîlinden olmasına da cevaz vermiştir. siybeveyhin kavlince uzza ve uhra gibi ef'al-i tafdilin müennes vezni olmakla en zalimâne demek olur. Çünkü Allah'a veled isnadı, hadd-i zatında azîm zulm olan haksızlık olduktan başka Müşrikler, kendilerinin kızları olmasını eksiklik addederek arzu etmedikleri halde dişileri O'na tahsis etmekle kendi vicdanlarına karş ta'zîm eylemek istedikleri ma'budu tahkir eylemiş oluyorlar. bu tevbihten sonra hakikatın beyanı içinde buyuruluyor ki, إنْ هِيَ **onlar.** O kancık isimler ve vasıflarla yad olunan putlar hiç bir şey değil, kendilerinde gözetilen mânâları, ulûhiyyet, izzet, Allah'a nisbet, şefaat gibi mefhumları tehakkuk ettirecek hiç bir haysiyyeti haiz değil, إلاّ أسْمآءٌ **sâde kuru isimlerden ibarettirler.** Vaki'de mânâsı olmayan boş isimlerdir. İsm-i işaretler zat meâl'vasfa, zamirler, yalnız zata delhalet eder diye ma'ruf olan bir kaide vardır. Bu sesebie burada bu müennes «هِيَ» zamiri, mercii i'tibariyle bize bir nükte ifâde etmektedir. Çünkü «افرأيتم» **"Siz de gördünüz değil mi?"** hitabiyle o putlar ma'hud olan bütün vaz'iyyet ve sıfatlariyle istihzar ettirildikten bir de «تلك» işaretiyle isnad olunan vasıflarının münasebetsizliği gösterildikten sonra «إنْ هِيَ» denilince birden bire bu zamir, bir ism-i işareti mevkiinde

---

Sahafet: Bozukluk. **Butlan:** Boş ve abes. **Tevbih:** Azarlama. **Dayz/davz:** Zulmetmek, çiğnemek. **Dîza:** Noksanlaştırmak. **Mücaveret:** Yakınlık. **Tebahtür:** Kibirli yürümek. **Ma'hud:** Sözü geçen. **İstihzar:** Huzura gleme, hatırlama.

görünerek o putları ibtal olunan sıfatlar ile gösterir gibi olduktan sonra zamir olmak i'tibariyle dönüp onları o sıfatlardan tecrid ederek ihtar ve öyle kuru isimlerden başka bir şey olmadıklarını ifham eylemektedir. Bu tafsılden maksadımız, bu âyetin siyakı garanîk uydurmasının da bilhassa ibtalini müş'ır olduğunu anlatmaktır. Zira bu da, onların o putlara isnad ettikleri evsaftan olduğu için burada şu mazmun da hasıl olmuş oluyor. O sizin her halde şefaatleri umulur garanîk-ı ulâ dediğiniz o putlar, hiç bir şey değil, sâde kuru isimlerden ibarettirler. Sırası gelmiş iken şunu da söyleyelim: Sûre-i Hacc'da, وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّا اِذَا تَمَنّٰى اَلْقَى الشَّيْطَانُ ف۪ٓي اُمْنِيَّتِه۪ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِه۪ (*"Hem biz senden evvel ne bir Resul ve ne bir Nebi göndermedik ki bir temenni kurduğu vakit Şeytan onun ümniyyesine bir ilka yapmış olmasın, bunun üzerine Allah Şeytanın ilka ettiğini derhal nesheder de sonra Allah ayetlerini muhkemler ve Allah, Alîm'dir, Hakîm'dir."* Hacc-22/52) âyetinin tefsirinde Taberî ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler kendilerine yakışmayan bir «قيل» söylemişler. Gûya, Ve'n-necmi Sûresi nâzil olup da Resulullah, Harem-i Şerif'te okuduğu ve nihayetinde mü'minlerle beraber müşrikler de secde ettikleri zaman وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى "Üçüncü olarak da Menat-ı Uhra'yı." dan sonra تِلْكَ الْغَرَان۪يقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى *"Onlar Ulu ak kuğulardır. Her halde şefaatleri umulur."* kelimeleri de bir yanlışlıkla işitilmiş, sonra Şeytan ilkası olan bu kelimeleri, Allah Teâlâ neshedip âyâtını ihkâm eylemiştir. Bu suretle Şeytanların her türlü tearruzlarına karş vahy-i İlâhî'nin kuvvet ve mahfuzıyyetini anlatmak istemişlerdir. Ebu Hayyan, rahmetullahı aleyh der ki: "Bu kıssa, Siyret-i Nebeviyye camii imam Muhammed İbn İshak'tan suâl edildiğinde; "zenadikanın vaz'ından olduğunu" söylemiş ve bunun hakkında bir kitab tasnif eylemiştir. İmam Hafız Ebu Bekir Ahmed ibn Hüseyn-i Beyhekhi dahi, demiştir ki: "Bu kıssa nakıl cihetinden sabit değildir. Ravîleri mat'undur. Sıhahta ve hadîs tasniflerinde öyle söylediklerinden bir şey zikredilmemiştir. Binaenaleyh tarhı vacibdir. Onun için ben kitabımı ondan tenzih eyledim."

Bu muharriri aciz de derim ki: Yukarıda da işaret ettiğimiz vech ile Müşrikler, Kâ'be'yi tavaf ederlerken: وَاللَّاتِ وَالْعُزّٰى وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى فَاِنَّهُنَّ الْغَرَان۪يقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى demek âdetleri olduğunu Yakut-i Hamevî, Mu'cemü'l-Büldan'da nakl etmiştir. demek ki, garanîk teşbihi, Peygamber'den evvel söylene gelmiş bir sözdür. Muhtelif şekillerde söylenmiş olması da buna delâlet eder. O halde bu söz, esas i'tibariyle müşriklere bir ilka-i Şeytanîdir. Ancak mes'ele bunun Peygamber'den sadır olup olmamasındadır. وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى مَا ضَلَّ

Mat'un: Ayıplanmış. **Tarh:** Bırakmak.

صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى ۞ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى (*"O necme kasem ederim ki, indiği dem ki: Şaşırmadı sahibiniz azmadı da. Ve hevadan söylemiyor. O sade bir vahiydir, ancak vahyolunur."* Necm-53/1-4) diye okunup dururken Peygamber'in vahiy tebligatında, Şeytanî bir ilkanın bulunamayacağında da aslâ şübhe yoktur. Şu kadar ki, Kur'ân'ın bir çok yerlerinde kâfirlerin, müşriklerin, şeytanların sözleri de hikâye edilmiş olduğu gibi bunu da Peygamberin hikâye tarikiyle söylemiş olması mümkün olabilirdi ve eğer söylenmiş olsa idi, yakışan tam burada, yani تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى (*"Bu öyle ise çok hayıflı bir taksim."* Necm-53/22) dan sonra, «اِنْ هِىَ» den evvel söylenmek lâzım gelirdi. Zira denildiği gibi وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى فَاِنَّهُنَّ الْغَرَانِيقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى tarzında söylenmiş olsa idi, اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى tevbihı ile aheng-i kelâm muhtell olurdu. Halbuki bu tevbihten sonra, تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى اِنْ هِىَ اِلَّا اَسْمَاءٌ denildiği takdirde «لَتُرْتَجٰى» fiili, hikhaye-i hal olarak, "o ulu kuğular ki, bir de onların her halde şefaatleri umuluyor. Onlar, hiç bir şey değil, sade kuru isimlerden ibarettir." denilmiş olurdu. Bu mânâ ise, bir ilka-i Şeytanî değil, müşriklerin ilka-i Şeytanî olan sözlerini ibtal eden muntazam bir kelâm ve matlûb bir mânâ olacağından nesha hacet olmazdı. Çünkü aşağıda, وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِى السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنِى شَفَاعَتُهُمْ (*"Göklerde nice melaike vardır da, Allah dileyip razı olduğuna izin vermezden evvel, şefaatleri hiçbir şeye yaramaz."* Necm-53/26) âyetinde bilhassa bu şefaat mazmununa ilişileceği cihetle bu mânâ lâfzan tasrifl edilmediği halde bile fahva-yi kelâmdan tamamiyle matlûb ve murad olduğunda tereddüde mahal yoktur. Demek ki, burada Sûre-i Enbiya âyetinin mazmunu üzere bir nesih geçmemiş olduğuna mahall-i kelâm kendisi şahiddir. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى (*"Ve hevadan söylemiyor."* Necm-53/3) diyen, Ve'n-necmi sûresini okurken lisan-ı Muhammedîden hevâ ile bir söz suduruna ihtimal olmadığı gibi putların hakaret ve hiçliğini i'lân eden âyetlerin arasında onların lehinde bir kelime geçmiş olmasının da tehekküm ve istihzadan başka hiç bir mânâ ve mazmunu olamaz. Zira buyuruluyor ki, onlar, hiç bir şey değil, sade kuru isimlerden ibarettir. سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ **Onlara o isimleri, siz ve babalarınız taktınız.** İfade ettikleri mefhumlardan hiçbiri bulunmaksızın o putlara, o isimleri siz ve babalarınız yalan olarak verdiniz. مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ **Allah, onlara öyle bir saltanat indirmedi.** Öyle bir tesmiyeye hak verdirecek hiç bir bürhan, hiçbir mânâyı müessir indirmedi. Onun için onlar, hakikatte müsemmalar olmayan kuru isimlerdir. Oh halde nasıl ve ne sebeble o isimleri verip de onlara perestiş ettiklerine gelince bunu beyan sırasında onların hitaba kabil olmadıklarına tenbih için hitabdan

---

Muhtel: Bozuk. Fahva: Mânâ.

gıyabe geçilerek buyuruluyor ki, اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُ **başka değil, sırf zanna ve nefislerinin hevalarına tâbi' oluyorlar.** İ'tikad ve amellerinde hak ve hayrı aramıyorlar. Dîni, mücerred nefsin heha ve hevesiyle hissiyatından ibaret imiş gibi farz ederek nefs-i emmarelerinin meylettiği boş, mânâsız, hayalât ile kuru temenniyat peşinde gidiyorlar. وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰى **Halbuki Rabblarından onlara doğru yolu gösteren hidayetci de geldi.** Yani zann-ü hevâ ile murada erilemiyeceğini anlatan ve murada doğru ermek için takib edilmesi lâzım gelen hak ve yakîn yolunu gösteren Peygamber ve Kur'ân Allah tarafından gelmiş iken yine hevalarına ve zanlarına uyuyorlar da, putlardan şefaat umuyorlar. اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰى **Yoksa insana var mı her kuruntusu.** Her temenni ettiği, kendi gönlünce arzu edip kurduğu her ümniyyesi, her ideali tehakkuk eder de oluverir mi? Putlar şefaat ederler diye temenni etmekle nefislerin arzusu yerine geliverir mi? Yâhud herkes Peygamberlik arzu etmekle Peygamber oluverir mi? Hayır olmaz, insanın her temennîsi vukua gelivermez, Alah'ın iradesine bağlıdır. فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى **Zira âhiret ve ulâ, sonu ve önü Allah'ındır.** İlk vücuda geliş, insanın kendi elinde olmayıp sırf Allah'ın hükm-ü iradesine tabi' olduğu gibi sonu, âhireti de Allah'ın hükm-ü kanunu dairesinde cereyan eder. Binaenaleyh insan âhiretini kurtarmak, sonunda murada erebilmek için sırf kendi temenniyyat ve hissiyyatiyle değil, Allah'ın hükm-ü iradesine delalet etmek üzere vaz'u inzal buyurduğu delâil ve ahkâma göre hareket etmek lâzım gelir. Demek ki, mücerred nefsin arzu ve temennîsinden ibaret bir ümniyyecilik kuruntuculuk, yani sade idealizm kâfi değildir. (Reel) hak bir esasa istinad ederek yürümek lâzımdır. Çünkü önünde ve sonunda mülk ve hüküm, insan nefsinin değil, Allah'ındır.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْن۪ي شَفَاعَتُهُمْ
شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى
﴿٢٧﴾ وَمَا لَهُمْ بِه۪ مِنْ عِلْمٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْن۪ي

Ümniyye: Arzu.

مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا ﴿٢٨﴾ فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا
الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ
ضَلَّ عَنْ سَبِيلِه۪ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى ﴿٣٠﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اَسَٓاؤُا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ اَحْسَنُوا
بِالْحُسْنٰى ﴿٣١﴾ اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ
اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ
وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّٓوا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ
بِمَنِ اتَّقٰى ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

26- Göklerde nice Melâike vardır da, Allah dileyip razı olduğuna izin vermezden evvel şefaatleri hiç bir şeye yaramaz.

27- Evet âhirete imanı olmayanlar, Melaikeye dişi adı takıp duruyorlar.

28- Maamafih ona dair bir bilgileri olduğundan değil, sırf zanna tabi' oluyorlar. Halbuki zann haktan hiç bir şeyi muğnî olmaz.

29- O halde bakma sen, o bizim zikrimizden yüz çevirip de dünya hayatından ötesini istemeyen kimselere.

30- İşte o'dur onların ilimden erebildikleri gaye. Şübhesiz ki, Rabbın, O'dur en bilen yolundan sapanı, hem de O'dur en bilen hidayeti tutanı.

31- Hem bütün göklerdeki ve yerdeki hep Allah'ındır. Akıbet kötülük yapanları yaptıklarıyla cezalandıracak, güzellik edenleri de daha güzeliyle mükâfatlandıracak.

32- Onlar ki, günahın büyüklerinden, vebalden, fuhşiyyattan kaçınırlar, ancak ufak tefek kusur başka. Şübhesiz ki, Rabbın geniş mağfiretlidir. hem sizin her hallerinize a'lemdir, sizi arzdan inşa ettiği sıra ve sizler ana-

larınızın karınlarında cenînler iken, şimdi nefislerinizi tezkiyye kalkışmayın O'dur en bilen müttakî olanı.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ **"Göklerde nice melaike vardır."** Müşrikler putları Melaike suretleri ve Melâikeyi Allah'ın kızları farz ederek onların suretlerini yapıp takmakla Melekî kuvvetlere tekarrüb hasıl olacağı ve bu vesile ile şefaatlerine erilebileceği zannında bulunduklarından dolayı bir iki âyette bilhassa bu zanlarının butlânı gösterilmek üzere evvel ve son Allah'ın olduğu takrir olunuyor. Yani ne kadar çok Melek vardır göklerde de لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا **şefaatleri hiç bir şeye yaramaz,** izinsiz şefaat etmek hadleri değildir a. Ettikleri farz edilse yine faide vermez. اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ **Meğer ki, Allah, izin verdikten sonra ola.** O da, herkes için değil, لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضٰى **kime diler ve razı olursa onun için.** Bu, hem şefaat edeceklere, hem de şefaat olunacaklara kaydolabilir. Demek ki, önünde, sonunda rızası aranacak olan ma'bud Melekler değil, Allah'dır. Meleklerin şefaati böyle olunca, putlardan ne şefaat umulur? اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **Evet, muhakkak ki, âhirete imanı olmayanlar,** günahın ve Allah'a karşı yalan ve iftiranın âhiretteki ceza ve mesuliyyetinden hakikî iman ile korkmadıkları için لَيُسَمُّونَ الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى **Melâikeye dişi adı verip duruyorlar.** Allah'ın kızları diyorlar. Onun için nefislerinin hevasına uyacak vech ile kız suretinde putlarını yapıp duruyorlar. وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ **Maamafih ona dair ilimleri yok.** Melâikenin ne olduğunu ve ne dediklerini bildiklerinden değil, اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ **sırf zanna tâbi oluyorlar.** Buralarda zann, tevehhüm mânâsınadır. Yani dişi tasavvur ve tasvir olunursa daha cazibeli olacağını zannediyorlar. وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا **Halbuki zan haktan hiçbir şeyi mugnî olmaz.** Hiç bir vech ile hakkın yerini tutmaz. Zann, sırf nefsî bir hâdisedir. Hakk ise, vaki'deki hakikattır. Onun için yakîn ile iman lâzım olan i'tikadî mesâilde zann kâfi olmaz. فَاَعْرِضْ **Onun için sen iraz et, sarfı nazar eyle.** عَنْ مَنْ **öyle kimselerden ki,** تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا **bizim zikrimizden,** yani hakkı ihtar ederek nasihat eden Kur'ân-ı Azımü'ş-şan'dan **yüz çevirmiş, dinlemiyor, aldırmıyor,** وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا **Dünya hayatından başka bir şey istememekte.** Nadr ibn Haris, Velîd ibn Mugire gibi. ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ **O, onların ilimden erebildikleri gaye,** varabildikleri son had, yani bildikleri o kadar, bütün ilimlerinin nihayet muradı, dünya hayatı zevkidir. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (*"Allah'ın va'di bu, Allah'ı va'dine hulf etmez ve lâkin nasın ekserisi bilmezler."* Rûm-30/7) اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى **Her halde yolundan sapanı, dalâlette ısrar edeni en ziyade bilen Rabbın'dır.** Hidayeti kabul edip doğru yolu tutanı, en ziyade bilen

Tevehhüm: Evhamlanmak. **Mugni:** Müstegni olma. **İ'raz:** Yüz çevirme.

de O'dur. Bu cümle i'raz emrini ta'lildir. هُوَ اَعْلَمُ **"En ziyade bilen."** kavlinin tekrarı da her iki ma'lûm arasındaki tebayünü i'lândır. İlimden murad da, ikab ve sevabını tertib ve tatbik edecek vech ile ilimdir. Onun için kudret gösterilmek üzere şöyle buyuruluyor: وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Hem Allah'ındır bütün göklerdeki ve yerdeki.** Halkan da O'nun, milken de O'nundur. لِيَجْزِىَ **"Cezalandıracak."** Bu «لِ»ın müteallâkında bir kaç ihtimal söylenmiştir. «لله» nın medlûlü olan halk veya milk veya A'lemüye veya i'raz emrine teallûk edebilir. Kazi Beyzavî, der ki: "Makablinin medlûlüne illettir, yani alemi şunun için halk ve tesviye etti, yâhud dal ve muhtediyi şunun için ayırıp hallerini hıfz eyledi ki..." Evvelki mukadder خَلَقَ ye, ikincisi اَعْلَمُ ye müteallık demektir. Ebu Hayyan, milk mânâsının medlulüne: اَىْ يُضِلُّ وَيَهْدِى لِيَجْزِىَ وَكِيلَ بِقَوْلِهِ بِمَنْ ضَلَّ وَبِمَنِ اهْتَدٰى *"Allah karşılık vermek için ya sapıklıkta bırakır ya da hidayete erdirir."* demiştir. Razî, «اَعْرِضْ» a müteallık olması muntemil «اَعْلَمُ»ye müteallık olması akreb demiştir. Ebussuud da bunu tercih eylemiştir. Bir de, demişlerdir ki: Ef'al-i İlâhiyye'de bu gibi «لِ» lar, hikmet ve âkibet içindir. Şu halde mânâ şöyle demek olur: Bu semavat ve arz mülk ve saltanatın veya dalal ile hidayetin, hakk ile batılın bilinmesi veya dünya hayatından başka bir şey istemeyip Allah'ın zikrinden yüz çevirmiş kimselerden i'raz olunması, şu hikmet ve akibet içindir ki, Allah, الَّذِينَ اَسَاۤؤُا بِمَا عَمِلُوا **kötü iş yapanları yaptıklariyle cezalandıracak.** Kötü amellerine mukabil misli olan kötü ceza verecek, وَيَجْزِىَ الَّذِينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰى **güzel iş yapanları da daha güzeliyle karşılıyacak.** Hüsnâ, yani en güzel mükâfat olan cennet ile yâhud amellerinin daha güzeli olan ez'af-ı muzaafa ecr ile mükâfatlandıracaktır. İhsan vasfının tehakkuku için kebairden ictinab şart olduğu da şu vasf ile beyan olunuyor: اَلَّذِينَ O muhsinlerki; يَجْتَنِبُونَ كَبَاۤئِرَ الْاِثْمِ **Günahın kebairinden yukarılarda da** geçtiği üzere ikabı büyük olan yahut hakkında bihususihi veid bulunan günahlar kebairdir. وَالْفَوَاحِشَ **Ve fevahişten,** yani kebair miyanında bilhassa çirkinliği açık olan fuhşiyyattan **kaçınırlar** اِلَّا اللَّمَمَ **lemem başka** yani az ve küçük olan kusurlar müstesna. Çünkü kebairden ictinab edilince meselâ bir nazar, bir gamze, bir buse gibi sagair ma'füvv olur. اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ **Şübhesiz ki, Rabbın geniş mağfiretlidir.** Kebairden ictinab edilince sağairi mağfiret buyurduğu gibi, tevbe edilince kebairi de mağfiret buyurur. Dilerse tevbesiz de mağfiret buyurur. Ancak tevbe edilmedikçe şirke mağfiret etmez. هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ **Hem O, size a'lemdir.** Sizin her halinizi bilir, hükmünü de ona göre verir. اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ **Sizi, arzdan inşa ettiğinde.** Arzda ilk insan cinsinin, insan hüceyresinin yaratılışı zımnında veya insan gıdasının

---

Tebayün: Zıtlık. **Ez'af:** Kat kat. **Veîd:** Korkutma. **Ma'füv:** Bağışlanmış.

topraktan yaratıldığı sırada. وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فِى بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ **Ve siz analarınızın karınlarında cenîn bulunduğunuz vakıtta.** Yani sizin kendinizi bilmediğiniz zamanlarda bile nasıl olduğunuzu ve ne halde bulunduğunuzu ve bütün istikbalde ne haller kesbedeceğinizi hasılı bütün eksiğinizle varlığınızı hep bilir. فَلَا تُزَكُّوا اَنْفُسَكُمْ **O halde nefislerinizi tezkiye etmeyin,** kendinizi hiç günâhsız, kusursuz tertemiz addederek öğmeyin, farkında olmadığınız bir çok kusurlarınız bulunabilir. هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى **Tamamiyle korunup müttekî olanı en ziyade O bilir.** Çünkü bütün halinize vakıf olan O'dur. Ehl-i ihsan ile ehl-i isâe, âhirette huzur-ı Hakk'ta seçileceklerdir.

اَفَرَاَيْتَ الَّذ۪ي تَوَلّٰىۙ ﴿٣٣﴾ وَاَعْطٰى قَل۪يلًا وَاَكْدٰى ﴿٣٤﴾
اَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرٰى ﴿٣٥﴾ اَمْ لَمْ يُنَبَّاْ بِمَا ف۪ي صُحُفِ مُوسٰىۙ
﴿٣٦﴾ وَاِبْرٰه۪يمَ الَّذ۪ي وَفّٰىۙ ﴿٣٧﴾ اَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۙ ﴿٣٨﴾ وَاَنْ
لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰىۙ ﴿٣٩﴾ وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰىۖ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ
يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰىۙ ﴿٤١﴾ وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰىۙ ﴿٤٢﴾ وَاَنَّهُ
هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰىۙ ﴿٤٣﴾ وَاَنَّهُ هُوَ اَمَاتَ وَاَحْيَاۙ ﴿٤٤﴾
وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ ﴿٤٥﴾ مِنْ نُطْفَةٍ اِذَا
تُمْنٰىۖ ﴿٤٦﴾ وَاَنَّ عَلَيْهِ النَّشْاَةَ الْاُخْرٰىۙ ﴿٤٧﴾ وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰىۙ
﴿٤٨﴾ وَاَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰىۙ ﴿٤٩﴾ وَاَنَّهُ اَهْلَكَ عَادًا الْاُولٰىۙ ﴿٥٠﴾
وَثَمُودَا۬ فَمَٓا اَبْقٰىۙ ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ اَظْلَمَ

Ehli isâe: Kötülük sahipleri

وَاَطْغٰى ﴿٥٢﴾ وَالْمُؤْتَفِكَةَ اَهْوٰى ﴿٥٣﴾ فَغَشّٰيهَا مَا غَشّٰى ﴿٥٤﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكَ تَتَمَارٰى ﴿٥٥﴾ هٰذَا نَذ۪يرٌ مِنَ النُّذُرِ الْاُو۫لٰى
﴿٥٦﴾ اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾
اَفَمِنْ هٰذَا الْحَد۪يثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ
﴿٦٠﴾ وَاَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

Meâl-i Şerifi

33- Şimdi gördün a, o çevirileni.
34- Ve biraz verip de dayatıvereni?
35- Gayb ilmi yanında da artık görüyor mu?
36- Yoksa haber mi verilmedi Musa'nın suhufundaki.
37- Ve çok vefakâr olan İbrahim'inkindeki.
38- Ki doğrusu bir vizir çeken, başkasının vizrini çekecek değil.
39- Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendinin değil.
40- Ve elbette sa'yi yarın görülecek.
41- Sonra ona en değerli mükâfat verilecek.
42- Ve elbette nihayet Rabbına gidilecek.
43- Hakikat O'dur, güldüren, ağlatan.
44- Hakikat O'dur, öldüren, dirilten.
45- Hakikat O'dur, erkeği, dişiyi iki eş yaratan.
46- Bir nutfeden ekildiği zaman.
47- Şübhesiz O'na aiddir, neş'et-i uhrâha da.
48- Hakikat zengin eden, sermaye veren O.
49- Ve hakikat Şi'ranın Rabbı O.
50- Ve fil'vaki' O helâk etti evvelki Âd'ı.
51- Ve Semûd'u da hiç bırakmadı.
52- Daha evvel de Nuh'un kavmını. Çünkü bunlar, pek zâlim, pek azgındılar.
53- Mü'tefikeyi de Haviyeye attı.
54- Sardırttı da onlara o sardırdığını.
55- Şimdi Rabbın'ın hangi eltafına şekk edersin?

Eltaf: Lutuflar, iyilikler. Şekk: Şüphe.

56- Bu, işte o evvelki inzarlardan bir inzar.
57- Yaklaştı yaklaşıcı.
58- Yoktur ona Allah'dan başka açıcı.
59- Şimdi siz, bu kelâma mı teaccüb ediyorsunuz.
60- Ve gülüyorsunuz da, ağlamıyorsunuz?
61- Siz mi kafa tutuyorsunuz hey gafiller?
62- Haydi secdeye kapanın ve kulluk edin.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى Şimdi gördün a, o yüz çevireni, hakta sebat edemeyip de döneni. Mücahid'den ve ibn Zeyd'den rivayet olunduğu üzere Velîd ibn Mugire, Resulullah'ın meclisine gelir, kıraatını ve va'zını dinler. İslâm'a yaklaşırdı. Resulullah da, O'nun hakkında ümid beslemişti. Sonra müşriklerden birisi, O'na itab edip: "Atalarının milletini terk mi ediyorsun? Dinine dön, onda sebat et, âhiret hakkıda her neden korkuyorsan ben, onu senden üzerime alırım, yüklenirim. Lâkin bana şöyle şöyle mal vermen şartıyle" demişti. Velîd de, ona muvafakat edip İslâm'a olan himmetinden dönmüş ve şart edilen malın birazını verip kalanına dayatıvermiş idi. Bu âyet buna işaret etmektedir. **وَأَكْدَى Dayattı, vermedi.**

KÜDYE: Kazılmaz katı yer ve yalçın kaya. İkda da, küdyeye varmak mânâsınadır ki: حَفَرَ الأَرْضَ فَأَكْدَى derler: Yeri kazdı da küdyeye, yani kazılmayacak sert kayaya dayandı demektir. bundan buhul ve meni' mânâsına da kullanılmıştır. **أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى Ya, gayb ilmi yanında da artık görüyor mu?** Şimdiden âhireti görüyor da günahını başkasının yükleniverereceğini biliyor mu? **أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ Yoksa haber verilmedi mi بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى Musa'nın suhufundaki ile** yani Tevrat ile **وَإِبْرَاهِيمَ ve İbrahim'in ki ile,** İbrahim'e inzal edilmiş olan suhuftaki. **الَّذِي وَفَّى O İbrahim ki, çok vefâ etmişti.** وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ (*"Şunu da hatır da tutun ki, bir vakit İbrahim'i Rabbı bir takım kelimât ile imtihan etti, o onları itmam edince "Ben seni bütün insanlara imam edeceğim" buyurdu."* Bakara-2/124) mantukunca me'mur ve mübtela olduğu kelimatı tamamiyle ifâ etmişti. Her hususta ahdine çok vefakâr idi. Ebu Hayyan, "Bahir"de şöyle der: "Musa ile İbrahim, bu iki Peygamber'in tahsısı için denilmiştir ki: Nuh ile İbrahim arasıda, bir adamı, babası ve oğlu ve amucası ve dayısı ile, bir kocayı karısı ile, köleyi efendisi ile muahaze ederlerdi. Onlara ilk muhalefet eden İbrahim oldu. İbrahim'in şeriatından Musa'nın şeriatına kadar da adamı gayrin cürmiyle muahaze etmezlerdi." Maamafih asıl murad, hükm-i uhrevîyi beyandır. Musâ ile İbrahim'in suhufundaki şudur. «أَنْ» **ki, doğrusu.** Bu أَنْ mu-

---

Tahsis: Rağbet ettirme.

haffefedir, zamiri şan mahzuf olup «انه» demektir. Yani hakikat bu, أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰى vizir çeken bir nefis diğerin vizrini çekmez, ancak kendi günahını çeker.

VİZR: Bir günah ve ağır yük mânâsına gelir ki, burada günah ve günahın cezasını çekmek mânâsınadır. Yani âhirette ceza çekecek kimse, hiç kimsenin günahının cezasını çekecek değil, herkes kendi cürmünün cezasını çekecektir. Meşhur ta'birimizce: "Her koyun, kendi bacağından asılır." Bunun ta'bir-i Fıkhîsi: "Ukubatta niyabet carî olmaz" kaide-i külliyyesidir. Şu halde birisi başkasının günahını boynuna almakla onu kurtaramaz, belki kendi teahhüdünün cezasını çeker. وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ (*"Mamaafih kendi ağırlıklarını ve o ağırlıklarla beraber daha birçok ağırlıkları yüklenecekler."* Ankebut-29/13) olur مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Her kim, kötü bir âdet çıkarırsa nun vizri ve Kıyamete kadar onunla amel edenin vizri onun boynunadır."* (İbn Mâce: mukaddime-14) hadîsi de böyledir. Şu da, o suhuftakilerdendir. وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعٰى **Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendisinin değil,** insanınki ancak sa'yidir. Yani bir insan başkasının cürmü ile muahaze olunmayacağı gibi kendi sa'yinden başkasiyle sevablanmak da, kendinin hass hakkı değildir. Olursa başkasının atiyyesi, teberrüü olur. لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ (*"Herkesin kazandığı lehine, yüklendiği aleyhinedir."* Bakara-2/286) Bu ilk bakışta "insana sa'yinden başka yok" demek zannolunabilirse de, insana gerek dünyada olsun gerek hahirette sa'y-ü kesbinden başka vehbî olarak verilen nice rahmet ve atâyâ-yi ilâhiyye bulunuduğunda da şübhe yoktur. Sonra teavünün me'murün bih ve dünya ve ahirette müfid olduğu da şer'an ma'lûmdur. Ebussuud der ki: "Enbiyanın şefaati, Melaikenin istiğfarı, dirilerin ölüler için duâsı, sadakası gibi insanın kendi amelinden olmamakla beraber nafi' olduğu ma'lûm bulunan nâkabili ihsa bir çok umura gelince bütün bunlar da, menfeatin menatı kendi ameli olan iman ve salâh olduğu ve iman olmayınca hiç birisinin menfeati olamayacağı için bunlarda da nafi' olan kendi sa'y-ü ameli olmak üzere gösterilmiş demektir." Ebu Hayyan nakl eder: Horasan valîsi Abdullah ibn Tahir, وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ (*"Allah dilediğine daha da katlar."* Bakara-2/261) ile bu âyetten Hüseyn ibn Fadl'a sormuştu. Hüseyn, O'na: "Adl ile ancak mâseâ, fadl ile ie, Allah'ın dilediği kadar vardır" diye cevab verdi. Bunun üzerine Abdullah, Hüseyn'in başını öptü, bunun mensuh oluduğna dair İbn Abbas'dan söylenen söz sahih değildir. كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (*"Herkes kazancına bağlıdır."* Tûr-52/21) ayetine bakınız. Cumhur indinde bu muhkemdir. İbn

---

Teberrü: Bağış. **Vehbî:** Allah (c.c.) vergisi, çalışmadan elde edilen. **Teavün:** Yardımlaşma. **İhsa:** Uzaklaştırma. **Menat:** Merci.

Atiyye bunu, şöyle tahkık eder: "Bence bu âyette tahrir şöyledir. Mânânın mihveri «للانسان» daki lâmdır. İnsanın, لى كذا "şu benimdir" demeğe hakkı olan şeyi tahkik ettiğin zaman onu, ancak sa'yinden ibaret bulursun. Ondan başka bir şefaat veya salih bir peder veya salih bir evlâd riayeti ile veya hasenatı katlamak veya mahz-ı fadl-ü merhamet kasdiyle olanlar hep merhamettir. Onların hiç biri insanın kendinin değildir. Ona hakikaten benim demeğe salâhiyyeti yoktur. Ancak hakikate ilhak ile mecaz olarak söylenebilir." Bunun hasılı lâmın ihtisas veya istihkak mânâsına olması, kasrın da ona müteveccih bulunmasıdır. Türkçemiz'de bu mânâyı andıran bir mesel vardır: "İlden gelen öğün olmaz, o da vaktinda gelmez" derler. Mâseâdaki «ما» masdariyyedir. Sa'y demektir, sa'yettiği mânâsına mevsule olması ihtimali de melhuz ise de, o umumiyyetle sadık olmaz. Zira her sa'y ettiği insanın olmaz. İnsanın olan ancak sa'yidir. وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى **Ve hakikat sa'yi yarın görülecektir.** Kıyamet günü defterinde görülecek ve mizanına konulacaktır. Yani sa'yi boşa gitmez, fakat onun semeresini peşin ve filhal görmeğe kalkışmamalıdır. O ileride görülecektir. ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰى **Sonra ona, en dolgun karşılık verilecektir.** Bu suretle insanın istikbali sa'yinin mâhasali olacak demektir. Fakat bu âmede bir çok güzel sa'iylerin boşa gittiği görülüp dururken bu değerli karşılığı kim te'min edecek? denirse, وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى **bu da, bir hakikat ki, intiha Rabbın'adır.** Nihayet Rabbın'a gidilecektir. Bütün halk, sonunda dönüp O'na varır, O'nun huzuruna haşr-u ihzar olunur. İşte o vakit o tam ceza da hakka'l-yakîn olur. Evvel O'dur, âhir O. وَاَنَّهُ هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰى **Ve hakikat güldüren ve ağlatan O'dur.** Hayatın tecelliyatından iki mütekabil halet ki, biri neş'e nişanesi, biri elem, biri muhtra-ı sevab, biri muhtıra-i i'kab. Biri cenneti andırır, biri cehennemi. Biri cilve-i cemal, biri cilve-i celaldir. وَاَنَّهُ هُوَ اَمَاتَ وَاَحْيَا **Ve hakikat öldüren ve dirilten de O'dur,** başkası değil. وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى **Ve hakikat erkek ve dişi iki eşi yaratan da O'dur.** Gerek insanlardan ve gerek hayvanlardan erkek ve dişi bütün çiftleri O halk etmektedir. مِنْ نُطْفَةٍ **Bir nutfeden** اِذَا تُمْنٰى **döküldüğü zaman,** yani rahime atıldığı zaman demek ki, tabiata dilediği tenevvüü verip dilediği mütekabilâtı yaratıyor ve bunları O'ndan başkası yapamaz. وَاَنَّ عَلَيْهِ النَّشْاَةَ الْاُخْرٰى **Ve hakikat bu ki, diğer neş'et de, O'nun u'hdesindedir.** Ölümden sonraki âhiret neş'etini de O, teahhüd eylemiştir O, yapacak. İyiliklerin ve kötülüklerin ceza ve mükâfatını O, verecektir. Binaenaleyh O'nu inkâr da mânâ yoktur. Bütün bu çift hilkatler bu dünyanın bir âhireti bulunduğuna delalet edip durmaktadır. وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰى **Ve hakikat O'dur iğna ve ikna eden.** Fakiri zengin edip sermayelendiren, fakir

---

Mevsûle: Bitiştirilmiş. Mâhasal: Netice.

olan bir kulunu ihtiyacdan kurtarıp sermayedar eden, yâhud hoşnud eyleyen ki, وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى (*"Ve seni bir yoksul iken zengin etmedi mi?"* Duhâ-93/8) buyurulması da, bu cümledendir. وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَى **Ve hakikat bu ki, O'dur Şi'ra'nın Rabbı.**

Şİ'RA: Esasen zikrâ vezninde şuur mânâsına masdar olup, semânın kadr-i evvel kevakibinden en parlak iki yıldıza isim olmuştur. Kadr-i evvel kevkeblerinden Şi'râ namıyle iki yıldız vardır. Birine Şi'ra-yı Yemanî veya Abûr, birine de, Şi'ra-yı Şamî veya gumeysâ denilir. Şi'ra-yi Yemânî, burcların en güzeli olan Cevzade الْجَبَّار denilen suretin arkasında tâbii addedilerek كَلْبُ الْجَبَّار dahi denilen Kelb-i ekber de, Şi'ra-yi Şamî de kelb-i asgardadır. Şi'ra-yi Yemânî, semânın en parlak yıldızıdır. Burada الشِّعْرَى bununla tefsir olunmuştur: zira mutlak olarak الشِّعْرَى denilince ma'hud ve mütebadir olan O'dur. Çünkü en parlak olmakla ma'lûm olan o, olduğu gibi cahiliyyede O'na teabbüd de edilmiştir. süddî demiştir ki: "Himyer ve Huzaa, O'na taparlardı." Alûsî'nin kaydettiği vech ile diğerleri de demiştir ki: "O'nu ilk evvel ma'bud edinen Ebu Kebşe olmuştu. Huzaa'dan veya reisleri olup ismi Vahz ibn Galib idi. Onun için müşrikler Hazret-i Peygamber'e "İbn Ebî Kebşe" diyorlar, putlara ibadet hususunda kavmına muhalefet etmiş olmak i'tibariyle O'na benzetiyorlardı. Bazıları O'nu, Peygamber'in atası tarafından dedelerinin birisi olduğunu ve kişinin her sıfatı atalarının birinden geldiğine kail olup filân damar, filâna çekmiş dediklerini söylemiştir. Peygamber'in anası tarafından dedesi Vehb ibn Abdi menaf'ın künyesi olduğu da söylenmiş. mürdıası Halime-i Sa'diyye'nin zevcinin künyesi olduğu da söylenmiştir. Hasılı Arablar'da Şi'ra'ya ta'zîm ve âlemde O'nun te'sirine i'tikad edenler bulunduğu ve tulûu zamanında mugayyebata dair sözler söyledikleri cihetle burada bilhassa Şi'ra'ya izafetle, "Rabbü'ş-Şi'râ" buyurularak Şi'ra'nın Rabb değil, merbub olduğu gösterilip o i'tikadları ibtal edilmiş, Şi'ra'ya değil. şi'ra'nın Rabbı'na ibadet edilmesi lüzumu anlatılmıştır. Bunun üzerine inzar ifâde etmek üzere buyuruluyor ki: وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى **Ve hakikat o ihlâk etti Âd-ı ûlâyı,** yani eski Âd kavmını ki, Nuh kavmından sonra helâk edilen kavm-i Hûd'dur. Bu mânâca buna ûlâ denilmesi, sonraki akvama nazaran olup öteden beri gelen kıdemli Âd demek olur. Bazıları Âd-ı ûlâ birinci Âd demek olup Âd-ı uhra mukabili olduğunu söylemişlerdir ki, zâhir olan da budur. Âd-ı uhrâ hakkında ihtilhaf edilmiştir. Zemahşerî: "Âd-ı ûlâ kavm-ı Hud, Âd-ı uhrâ İrem" demiştir. Lâkin İrem de, helâk edilmiş olduğundan burada ûlâ tahsisinin faidesi zâhir olmaz. Müberred: "Âd-ı uhrâ, Semûd'dur" demiş, Taberî: "Âd-ı uhrâ, Mekke'de Amalika ile beraber olan Benû lukaym ibn Hüzal'dir"

demiş. Amâlika'ya, Cebbarîn denildiği cihetle Âd-ı uhrâ, cebbarlar idi denilen kavil de, buna yakındır. Bazıları da, Âd-ı ûlâ, Âd ibn İrem ibn Avi ibn Sam ibn Nuh evlâdıdır. Âd-ı uhrâ da, Âd-ı ûlâ evlâdındandır demişler ki, bu bize hepsinden akreb geliyor. Zira Âd içinden Hazret-i Hûd'a iman etmiş olanların kurtarıldıkları, Sûre-i Hûd'da geçmiş idi. Şu halde Âd-ı ûlâ, Hazret-i Hûd'a iman etmeyip eski hallerinde inad ile helâk olanlar, Âd-ı uhrâ da, iman ile neş'et-i uhrâ iktisab etmiş olanlar demek olur ve bu mânâ Semûd'da ve diğerlerinde de vardır. O suretle **وَثَمُودَ۬ا Semud'u da helak etti de, فَمَٓا اَبْقٰى hiç bırakmadı.** Yani ne Ad'dan ne Semud'dan iman etmeyenlerin hiç birini bırakmadı, günahlarını cezasız yanlarına bırakmadı. **وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ Daha evvelde, Nuh kavmını helâk etmişti. اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ اَظْلَمَ وَاَطْغٰى Çünkü onlar daha zâlim ve daha azgın idiler.** Nuh kavmı öbürlerinden daha zâlim idiler. Hazret-i Nuh'a pek çok eza ediyorlardı. Yahud diğer bir mânâ ile Âd, Semûd ve daha evvel kavm-ı Nuh, hep o helak edilenler, Kureyş'ten daha zâlim ve daha azgın idiler. **وَالْمُؤْتَفِكَةَ اَهْوٰى Mü'tefike'yi de hâviyeye attı.** Hevâya kaldırıp hâviyeye, yerin altına geçirdi. Mü'tefike, Lût kavmının altı üstüne gelen şehirleri, Sodom ve saire diye tefsir olunmuştur ki, münkalibe, üstü altına gelmiş demektir. جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا ("*... üstünü altına geçirdik.*" Hûd-11/82) Ebu Hayyan, der ki: "Her hangi bir inkılâb ile mesakin ve emakini alt üst olan her memleket murad olunmak ihtimali de bulunduğu söylenmiştir." **فَغَشّٰيهَا مَا غَشّٰى Attı da, ona ne sardırdı ise, sardırdı.** Bu ifade, onlara inen azâbı tehvil içindir. Bunlardan kesb-i beşerin hiç alâkası olmayacak mücerred afat-ı semhaviyyeyi anlamamalı, insanların kesb ve zünublarına terettüb eden felâketleri anlamalıdır. Nitekim şöyle buyuruluyor: فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكَ تَتَمَارٰى **Şimdi Rabbın'ın hangi ni'metlerinde şekk edersin? Ey insan!"** bu hitabın bilhassa Peygamber'e olması melhuz ise de, hitab şanından olan mutlak insana hitab olması daha muvafıktır.

اٰلَٓاءِ Niam mânâsına cemi'dir. Müfredi ilyün, elyün, elen, ilen ve elvün'dür. Burada nikmet dahi zikredilmiş olduğu halde, zikr olunanların hepsine ni'met ıtlak edilmesi, nikmetlerin ihtarı dahi ehl-i iman ve erbab-ı ukul için ibret alınarak istifade edilecek va'z nasihat olmak i'tibariyle bir ni'met demek olduğunu anlatır. Bununla beraber istifhamın sevkında ve «مَا» ile makablindeki helâk tezkirlerine tertibinde şekk ile nankörlük edenlere karşı mühim bir inzar mânâsıda vardır. Onun için buyuruluyor ki, هٰذَا bu beyan اَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا ف۪ي صُحُفِ مُوسٰى وَاِبْرٰه۪يمَ ("*Yoksa haber mi verilmedi Musa'nın suhufundaki. Ve çok vefakâr olan İbrahim'inkindeki.*" Necm-53/36-37) den beri haber verilenler نَذ۪يرٌ مِنَ النُّذُرِ

Nikmet: Şiddetli ceza.

الأُولى **evvelki inzarlardan bir inzardır.** Evvelki Peygamberler'in inzarları cümlesinden veya onlar kabîlinden bir inzardır. Bu mânâca nezîr, inzar mânâsına masdardır. Münzir manâsına sıfat olursa «هذا» Peygamber'i göstermiş olur. Yani bu Kur'ân'ı getiren Muhammed sallallahü aleyhi vesellem, o Musa ve İbrahim gibi evvelki Peygamberler cümlesinden bir Peygamber'dir. Verdiği haberler muhakkak olacaktır. «هذا» "Bu" Kur'ân'a işaret olmak melhuz olduğu gibi bilhassa şu habere işaret olmak da muhtemildir. أَزِفَتِ الآزِفَةُ **Âzife yaklaştı.**

AZİFE: Yaklaşan, yaklaşacak olan, yaklaşmakta bulunan demek olup Kıyametin isimlerindendir. Yani اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ (*"Yaklaştı saat"* Kamer-54/1) diye yaklaşmak vasfiyle muttasıf bulunan vakt-u saat günden güne yaklaşmakta. لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌ **Onu Allah'dan başka keşf edecek bir kudret yoktur.** Yani onun ıztırabatını, hailelerini Allah'dan başka açacak, defi veya refedecek hiç bir kuvvet ve kudret yoktur. Yâhud onun ne zaman ve nasıl olacağını Allah'dan başka keşf ederek bilecek kimse yoktur. أَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ **Şimdi siz, bu kelamdan mı teaccüb ediyorsunuz?** Yani bunları anlatan Kur'ân'a mı teaccüb ediyorsunuz? İnanılmayacak gibi acîb görüyorsunuz? وَتَضْحَكُونَ **Ve gülüyorsunuz, eğlence yerine tutuyorsunuz.** وَلَا تَبْكُونَ **da ağlamıyorsunuz** İnzarlarının dehşetinden ve halinizin vehametinden dolayı ağlamıyorsunuz. وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ **"Siz mi kafa tutuyorsunuz hey gafiller?"**

SÜMUD: Kafa tutmak, kibirlenip somurtmak ve sersem olmak, oynayıp eğlenmek, çalıp oynamak ve tegannî eylemek mânâlarına gelir. Buna göre burada da, muhtelif mânâlar ifade eder. Yani ağlamıyorsunuz da çalıp oynayor musunuz veya eğleniyor musunuz? Veya hayran hayran, sersem sersem duruyor musunuz? Ve yâhud siz mi kafa tutuyorsunuz? Ey gafiller, فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا **haydin şimdi Allah'a secdeye kapanın ve ibadet edin.** Hakikaten ibadet ve kulluk edin, boş temennîlerle vakit geçirmeyin.

Burada, ekser ehl-i ilim indinde secde vardır. Bâlâda İbn Mes'ud'dan nakl edildiği üzere Resulullah'ın secde ettiği, Buhârî ve Müslim ve sair sıhahta varid olmuştur. Bir de İbn Merduye ve Sünen'de Beyhakî, ibn Ömer'den şöyle tahric etmişlerdir: "İbn Ömer radıyallahü anhüm'a demiştir ki: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bize namaz kıldırdı, «وَالنَّجْمِ» okudu, bizimle secde etti ve secdeyi uzattı. Kezalik Hazret-i Ömer de, secde etmiştir. Alûsî'nin kaydı vechiye Said ibn Mensur, Sebre'den şöyle tahric eylemiştir. Dedi ki: "Ömer İbni'l-Hattab, bize sabah namazını kıldırdı. Birinci rek'atta, Sûre-i Yûsuf'u okudu. Sonra ikincide Necm sûresini okudu, hemen secde etti, sonra kalktı «إِذَا زُلْزِلَتِ»i okudu, sonra rükû' etti."

Burada Sûre-i Necm bitti. Bunu, Sûre-i Kamer takib ediyor.

KAMER SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 55

Bu, Kamer Sûresi ki, اقْتَرَبَتْ dahi denilir. Mekkî'dir. Hicret'ten evvel Mekke'de iken Peygamber'den, Mekkeliler mu'cize istediler. İnşikak-ı Kamer mu'cizesi gösterildi. Kâfirler: "Bu, bir müstemir sihir" dediler. Bunun üzerine nâzil oldu.

Âyetleri : Elli beştir.
Kelimeleri: Üç yüz kırkikidir.
Harfleri : Bin dört yüz on üçtür.
Faslası : ر harfidir.

Bu sûrenin, Ve'n-Necmi'ye münasebeti, Necm ile Kamerin münasebeti kadar açıktır. O, هٰذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْاُولٰى ، اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ (*"Bu işte o evvelki inarlardan bir inzar. Yaklaştı, yaklaşıcı."* Necm-53/56-57) diyerek hitam buluyor. Bu, اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ (*"Yaklaştı saat."* Kâmer-54/1) diyerek başlıyor. O evvelki izarları tafsil ediyor. bu cihetle En'âm'dan sonra A'raf'a, Fürkan'dan sonra Şuara'ya, «يس» den sonra Saffat'a benziyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾ وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾ وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ

Müstemir: Kuvvetli.

(٣) وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ (٤) حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ
فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ (٥) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نُكُرٍ (٦)
خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ (٧)
مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ (٨) كَذَّبَتْ
قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ (٩) فَدَعَا
رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ (١٠) فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ
(١١) وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَىٰ أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ (١٢) وَحَمَلْنَاهُ عَلَىٰ
ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ (١٣) تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ (١٤) وَلَقَدْ
تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (١٥) فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ (١٦) وَلَقَدْ
يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (١٧) كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ
عَذَابِي وَنُذُرِ (١٨) إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ
مُسْتَمِرٍّ (١٩) تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ (٢٠) فَكَيْفَ
كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ (٢١) وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ
مِنْ مُدَّكِرٍ (٢٢) كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ (٢٣) فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا
نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ (٢٤) أَأُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ

مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ اَشِرٌ ﴿٢٥﴾ سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ
﴿٢٦﴾ اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾
وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾ فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ
فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابٖى وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾ اِنَّا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشٖيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ
فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾ كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ اِنَّا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
حَاصِبًا اِلَّا اٰلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾ نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَا كَذٰلِكَ نَجْزٖى مَنْ
شَكَرَ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾
وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهٖ فَطَمَسْنَا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابٖى وَنُذُرِ
﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا عَذَابٖى
وَنُذُرِ ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Yaklaştı Saat, yarıldı Kamer.

2- Hâlâ bir âyet görseler yüz çevirip derler: "Müstemir bir sihir."

3- "Yalan" dediler, hevâlarına uydular. Halbuki her emir, müstekir.

4- Celâlim hakkı için, onlara, kıssalardan öyleleri de geldi ki, onlarda zecredecek haberler var.

5- Bir hikmet-i baliga, fakat inzarlar faide vermiyor.

6- Sen de, onlardan yüz çevir, o gün ki, çağırıcı, görülmedik müdhiş bir şeye çağırır.

Zecr: Men etmek.

7- Gözleri düşgün düşgün kabirlerden çıkarlar, sanki çıvgın çekirgeler.

8- Gibi çağırana koşarak, der ki kâfirler: "Bu pek zorlu bir gündür."

9- Onlardan evvel Nuh kavmi tekzib etti. "Yalancı" dediler o kulumuza, "mec'nun" dediler. çok incittiler.

10- O da, nihayet Rabbına duâ etti: "Ben, dedi, mağlûbum, hemen nusratını ver."

11- Bunun üzerine göğün kapılarını açtık, dökülen bir su ile şakır şakır.

12- Yeri de fışkırttık kaynaklar halinde. Derken su birleşti bir emr üzerine ki, olmuştu öyle mukadder.

13- Onu ise, taşıdık elvahlı ve kenetli bir hamule üzerinde ki, akar.

14- Nezaretimizle giderdi ve o nankörlük edilen zata bir mümkâfat olarak.

15- Celâlim hakkı için bıraktık, tâ onu bir âyet olarak, fakat düşünen mi var?

16- Ki, nasıl azabım ve inzarlarım?

17- Şanım namına, Kur'ân-ı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var?

18- Tekzib etti de Âd nasıl oldu azâbım ve inzarlarım?

19- Çünkü salıverdik üzerlerine müstemirr, nühusetli bir günde bir soğuk rüzgâr ki, sarsar.

20- İnsanları kökünden devrilen hurma kütükleri gibi yolar.

21- Bak nasılmış azâbım ve inzarlarım?

22- Şanım namına Kur'ân'ı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var?

23- Semûd, o inzarları tekzib ettiler.

24- Şöyle dediler: "İçimizden bir beşere mi tabi olacağız? Şübhesiz biz, o vakit şaşkınlık içinde kalır ateşlere yanarız.

25- O zikir aramızdan ona mı bırakılıyor? Belki o bir şımarık yalancıdır.

26- İleride bilecekler o şımarık yalancı kimdir?

27- İşte Biz, onlara bir fitne olmak üzere o Nâka'yı (o dişi deveyi) salıyoruz. Onun için gözet onları ve sabırlı ol.

28- Hem haber ver onlara ki, su aralarında nevbetle taksim ve her su alış huzur iledir.

Elvah: Tablalar. Hamule: Yük. Nühuset: Uğursuz.

29- Bunun üzerine sahiblerine bağırdılar. O da, silâha sarıldı da ayaklarını çırptı.

30- Fakat bak, nasıl oldu azâbım ve inzarlarım.

31- Çünkü Biz, üzerlerine tek bir sayha salıverdik. Ağılcı çırpısı gibi kırılıp döküle kaldılar.

32- Şanım namına Kur'ân'ı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var?

33- Lût'un kavmı, o inzarlara: "Yalan" dediler.

34- Biz, gönderdik üzerlerine taşlar yağdıran. Yalnız Lût'un ailesini necata çıkardık bir seher.

35- Tarafımızdan bir ni'met olarak, işte şükredeni böyle karşılarız.

36- Celâlim hakkı için satvetimizin şiddetini kendilerine ihtar da etmiş idi. Fakat o ihtarları cidal ile karşıladılar.

37- Ve O'nun müsafirlerinden kâm olmağa kalkıştılar. Biz de, gözlerini siliverdik de tadın bakalım dedik azâbımı ve inzarlarımı.

38- Ve Celâlim hakkı için, bastırıverdi kendilerini bir sabah bir azâbı müstekir.

39- Tadın bakalım azâbımı ve inzarlarımı.

40- Şanım namına, Kur'ân'ı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var?

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ **Saat yaklaştı.** Mü'minlere sevabın, kâfirlere ikabın mev'ud olduğu kıyamet vakti günden güne yaklaşmaktadır. Hazırlanmak lâzım gelir. وَانْشَقَّ الْقَمَرُ **ve Ay, yarıldı.** Peygamber'in en parlak mu'cizatından olan inşikak-ı Kamer mu'cizesi vaki' oldu. Ashab, tabiîn ve müteahhırînden ma'lûm olan müfessirlerin umumu bunun bu mu'cizeyi haber verdiğinde müttefiktir. Haber meşhurdur. Sahabe'den bir hayli zevat rivâyet etmişlerdir.

Ezcümle Hazret-i Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Huzeyfe, Enes, Cübeyr ibn Mut'ım, İbn Ömer ve Saire gerçi İbn Abbas ve Enes gibi bazıları vak'ada bizzat şahid olmamışlardır. İbn Abbas, henüz doğmamıştı, Enes de Medine'de dört beş yaşlarında bulunuyordu. Fakat âyetin tefsirinde vak'ayı sahih olarak rivâyet eylemişlerdir. İbn Mes'ud, Cübeyr İbn Mut'im ise, bizzat şâhid olarak rivâyet edenlerdendir.

Buhârî'de, İbn Mes'ud'dan 1) "Resulullah'ın devrinde kamer iki fırkaya inşikak etti. Bir fırka dağın fevkında, bir fırka da ardında, Resulullah: ***"Şahid olun"*** (Müslim: Kıyame-45 buyurdu. 2) Kamer inşikak etti. Biz, Peygamberle

---

Satvet: Ezici kuvvet.

beraber idik. İki fırka oldu. Bize, *"şâhid olun, şâhid olun"* (Müslim: Kıyame-43) buyurdu. İbn Abbas'dan: "Peygamberin zamanında Kamer inşikak etti. Enes'ten: "Mekke ahalisi, kendilerine bir âyet gösterilmesini istediler. Peygamber de, Kamer'in inşikakını gösterdi. Kamer, iki fırkaya ayrıldı." Müslim, İbn Mes'ud'dan: 1) "Resulullah'ın ahdinde Kamer, iki şıkka inşikak etti. Resulullah: *"Şâhid olun."* (Müslim: Kıyame-44) buyurdu. 2) "Biz, Resulullah ile Minâde bulunduğumuz sırada idi. Kamer, iki filkaya infilâk etti. Bir filka dağın arkasında idi, bir filka da berisinde Resulullah bize, "şâhid olun" buyurdu. 3) Resulullah'ın ahdinde Kamer, iki filkaya münşakkoldu. Bir filkayı dağ setretti, bir filka da dağın üstünde idi. Resulullah, اللّٰهُمَّ اشْهَدْ dedi. İbn Ebi Adiyy hadîsinde, اشْهَدُوا اشْهَدُوا dedi. Enes'ten: "Ehl-i Mekke, Resulullah'dan bir âyet göstermesini istediler. O da, "merreteyn" olarak Kamerin inşikakını gösterdi. Diğer rivâyette firkateyn. İbn Abbas'dan Buhârî gibi, Tirmizî, İbn Mes'ud'dan: "Biz, Resulullah ile beraber Minâ'da idik. Kamer, iki filkaya inşikak etti. Bir filka dağın ötesinde bir filkada birisinde. Resulullah bize: "şâhid olun!" dedi. Yani اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ "Yaklaştı saat, yarıldı Kamer." Enes'ten: "Ehl-i Mekke, Peygamber esallallahü aleyhi vesellem'den bir âyet istediler. Binaenaleyh Mekke'de [1] Kamer iki kere "merreteyn" inşika etti. Bunun üzerine اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ "Yaklaştı saat, yarıldı Kamer." nâzil oldu. İbn Ömer'den: "Resulullah'ın ahdinde kamer yarıldı. Resulullah: "şâhid olun" buyurdu. Cübeyr ibn Mut'im'den: "Peygamberin ahdinde Kamer inşikak etti, hattâ iki fırka oldu. Şu dağın üzerinde ve şu dağın üzerinde. Bunun üzerine: "Muhammed, bize büyüledi" dediler. Bâzıları da: "Eğer bizi büyüledi ise, herkesi de büyüleyemez ya" dediler.

Şifa-i Şerhif'te, Ebu Huzeyfete'l-Erhabî rivâyetiyle Hazret-i Ali'den: "Kamer, inşikak etti. Biz, Resulullah ile beraber idik."

Yine Şifa'da ve Müsned-i Ahmed'de Esved rivâyetiyle İbn Mes'ud'dan: "Hattâ cebeli, Kamerin iki fürcesi arasında gördüm." Mesruk rivâyetiyle İbn Mes'ud'dan: "Kureyş kâfirleri: Ebi Kebşe'nin oğlu size büyü yaptı" dediler. İçlerinden birisi: "Eğer Muhammed, Kamere büyü yaptı ise, büyüsü bütün ehl-i arzı tutacak değil a. Diğer beldeden gelenlere sorun bakalım görmüşler mi?" dedi. Gelenler, oldu, sordular. Öyle gördüklerini söylediler. Semerkandî'nin nakline göre, Ebu Cehil: "Bu, bir sihirdir. Ehl-i âfaka haber salın gören olmuş mu bakalım? dedi. Ehl-i âfak da, onu münşakk olarak gördüklerini haber verdi-

---

Filka: Parça. Fürce: Boşluk, açıklık.

[1] Müslim, Münafikun, 44; Buhari, Menakib, 27.

ler. Yine de: هَذَا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ dediler.

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hatim ve Ebu Nüaym, Delâil'de Huzeyfe'den: Huzeyfe Medayin'de bir hutbesinde demiştir ki: "Uyanın, Allah Teâlâ, اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ buyuruyor. Evet saat cidden yaklaştı ve Peygamberimizin zamanında kamer hakikaten münşakk oldu. Uyanın, dünya fırak i'lân etmektedir. Haberiniz olsun ki, bugün meydan, yarın koşu."

Hâsılı bu babda hadîs, hayli çoktur. bütün bunlar, âyetin tefsiri hakkında vârid olmuş rivâyetlerdir. Bilhassa İbn Mes'ud'un ve İbn Abbas'ın ta'birleri vechiyle inşikak-ı Kamer mu'cizesi mazidir. Nitekim ibn Mes'ud'un diğer bir ifâdesinde beş şey geçmiştir. Duhan, lizam, batşe, kamer, rum. Hazret-i Enes'in rivâyetinde bir «مَرَّتَيْنِ» ta'biri vardır. Âlûsî'nin nakline göre Abd ibn Humeyd, Hâkim ve ibn Merduye ve Beyhakî ibn Mes'ud'dan dahi: وَرَأَيْتُ الْقَمَرَ مُنْشَقًّا شُقَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ بِمَكَّةَ قَبْلَ مَخْرَجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Peygamber çıkmazdan evvel Mekke'de iken Kameri iki kerre, iki şakka münşakk olarak gördüm." diye rivâyet edilmişitir. Bunun için Hâfız Ebu'l-Fadl-i Irakî, "Nazmü's-siyer'de inşikakın iki kerre vukuu, mücmaün aleyh olduğuna kail olarak "bil'icma' iki kerre münşakk oldu" demiştir. Hâfız İbn Hacer de, bunun hakkında demiştir ki: "Peygamber'in zamanında inşikakın teaddüdüne cezmeden ulema-i hadîsden kimse bilmiyorum. Bil'icma' kaydi, merreteyne değil, inşikaka mütealık olmalıdır. «مَرَّتَيْنِ» diyenin muradı da firkateyn demek olsa gerektir."[1] Aliyyü'l-Karî der ki: "İbn imam-ı Cevziyye bir kitabında: "Merreteynden bazı kerre ef'âl, bazı kerre a'yan murad olunur, ekseriyya ef'âlde kullanılmakla beraber, انْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ مَرَّتَيْنِ *"Rasulullah zamanında Ay iki defa yarıldı."* hadîsinde olduğu gibi a'yanda dahi kullanılır ki, bu hadîste, şıkkayn ve fil'kateyn demektir. bunu bilmeyenler inşikakı iki zamanda iki def'a olmuş zanneylemişler. Halbuki bir kerre olmuştur" diye zikretmiş olduğunu şeyhim Irakî'ye söyledim, cevab vermedi" demiştir. Lâkin Alûsî, İbn Mes'ud rivâyetinde şakkateyn, merreteyn denilmiş olması hasebiyle bunun firkateyn mânâsına olması yaraşmayacağını ve binaenaleyh İbn mes'ud'un kelamında merreteyn, ru'yetin kaydi olmak muvafık olacağını, yani iki inşikak olmayıp iki kerre bakıp şübhesiz olarak gördüğünü söylemiştir. Bizim ise, bunlardan vasıl olduğumuz netice şudur: İnşikak-ı Kamer vak'ası, iki değil, birdir. Ancak bu inşikak esnasında Ay, şimşek çakar gibi sür'atle iki kerre ayrılıp kapanmıştır. Ve iki ayrılış esnasında da dağ, yani Ce-

---

[1] Firkateyn, filkateyn, iki kıt'a mânâsınadır. Sahihayn'da şıkkayn, iki şak, iki nısıf. Cübeyr ibn Mu'tım hadîsinde isneteyn, yani ikiye ayrıldı. Ebu Nüaym'in delâildeki rivâyetinde, «فصار قمرين» iki Kamer oldu ta'biri vardır. (Şifa Şerhi Aliyyü'l-karî).

bel-i Hıra veya Cebel-i Ebu Kubeys aradan görünmüştür.

Âyet «وَانْشَقَّ الْقَمَرُ» diye tasrih ettiği, haber de böyle meşhur olduğu halde bir iki müfessirin buna mecaz bir mânâ verdiği de söylenmiştir. Ebussuud'un nakline göre: Osman ibn Ata, babasından: سَيَنْشَقُّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ "Kıyamet günü münşakkolacak" demiş, Nesefî gibi bazı tefsirlerde bu, Haseni Basari'ye de atfolunmuştur. Gerçi mazînin mecazen muzari mânâsına geldiği ve tehakkukuna tenbih için istıkbalin mazî gibi ifade edildiği mevki'ler, Kur'ân'da hayli çoktur. Lâkin burada böyle bir te'vlin mânâsız olacağı gösterilmiştir. Çünkü önündeki «وَاِنْ يَرَوْا» âyeti, bunu reddeyler. Fahruddin-i razî der ki: "Müfessirînin hepsi murad, Kamer münşakkoldu onda inşikak vukua geldi" demek olduğunu söyleyişler. Haberler de inşikakın hudusuna delâlet etmekte bulunmuştur. Sahîh'te, haber meşhurdur. Sahabe'den bir cemaat rivayet eylemiş ve demişlerdir ki: "Resulullahdan bir mu'cize olarak inşikak âyeti ayniyle istendi. o da, Rabbına duâ etti. Binaenaleyh şakkeyledi ve geçti." Bazı müfessirînin, murad, «سَيَنْشَقُّ» demektir, inşikak edecektir" demesi beîddir ve hiç mânâsı yoktur. Çünkü onu teslim etmeyip men'eyliyen felsefeci, mazîde de men'eder, müstakbelde de. Tecviz eden için ise, te'vile hacet yoktur. Kamerin yarılması, hadd-i zatında mümkünattandır. Haber-i sadık ile vukuu haber verilince inanmamağa sebeb yoktur. Mütevatir olan Kur'ân, onu isbat için en kuvvetli delil iken başkaca tevatür aramağa da hacet yoktur. Haricdeki müverrihlerin ve müneccimlerin farkına varamamasından veya bir husuf gibi telâkki etmesinden dolayı zabt-u kayd etmemiş olmaları vak'ayı inkâra hak veremiyeceği gibi, "Semavî ecramın hark-u iltiyamı mümkün değildir." diyenlerin lakırdılarının da ehemmiyeti yoktur, butlânı sabittir. Ebu Hayyan, der ki: «اِنْشَقَّ الْقَمَرُ» kavlinin mânâsı, Kıyamette münşakk olacaktır zu'munda bulunanın sözü hilâfına ümmetin icmaı vardır ve onu, وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (*"Hâlâ bir ayet görseler yüz çevirip derler: Müstemir bir sihir."* Kamer-54/2) âyeti reddeder. Çünkü bu kelâm ancak istenen âyetin zuhurundan sonra münasib olur. Huzeyfe, Medain'deki hutbesinde: "Agâh olunuz ki, saat yaklaştı ve Peygamberinizin zamanında Kamer hakikaten münşakk oldu" demişken, Hasen'in, "Saat geldiği vakıt nefha-i sâniyeden sonra Kamer münşakk olacak" demesine iltifat olunamayacağı gibi, "Kamerin inşikakı, Ay doğduğu esnada zulmetin yarılmasından ibarettir. Mânâ, «ظَهَرَ الْاَمْرُ» demektir. Çünkü Arab, vâzih olan şeyde kameri mesel darb eder. nitekim zulmetin infilâkından dolayı sabaha, felâk tesmiye olunur

---

Beîd: Uzak. **Muverrih:** Tarihçi. **Hark-u iltıyam:** Yarmak ve yapıştırmak. **Butlan:** Zan, şüphe. **Agâh:** Uyanık haberdar.

ve infilaka inşikak ta'bir edilir" diyenin sözüne de iltifat olunmaz. Bunlar bozuk kavillerdir. Eğer müfessirîn zikretmemiş olsalardı, yine hiç kale olmazdım." Filhakika imandan ziyade inkâra heveskâr olanları memnun edecek gibi görünen bu son te'vil büsbütün fâsid bir safsatadır. Zira her lisanda olduğu gibi Arab'da da, Ay ile aydınlığın mesel olmuş bir münasebeti bulunduğu gizli bir şey değil ve bir şey üzerine Ay doğmak vuzuh ve zuhurdan mecaz ve kinaye olabilirse de Ay'ın yarılmasına karanlığın yarılması mülâhazasiyle Ay'ın doğması mânâsı vermek, sonra da bundan vuzuh ve zuhur mânâsına intikal ederek ortalığın aydınlandığı ve binaenaleyh Kıyametin yaklaştığı mânâsını anlamak, pek aykırı bir düşünce olur. Evet sabahleyin zulmetin yarılmasına, fecr ve felak ve infilâk denilir. Çünkü sabah demek, o zulmetin yarılışı ve açılışı demektir. Fakat ondan dolayı güneşin doğmasına inşikak-ı Şems denilemiyeceği gibi Ay'ın doğmasına da inşikak-ı Kamer denilemez. Mecazda sema' şart değildir diye birisinin böyle bir mecaz düşünebileceği farz edilirse her halde Kur'ân'ı böyle aykırı mânâlardan tenzih etmek lâzım gelir. İhtara hacet yoktur ki, Kıyametin yaklaşmasına yaraşan mânâ Ay'ın doğması ile ortalığın aydınlanması değil, Ay'ın yarılması ve ecram-ı semaviyyenin dahi yıkılabileceğinin anlaşılmasıdır. Ve bu haysiyyetledir ki, inşikak-ı Kamer mü'cizesi, Saat'in zamanda yakınlığından ziyade, akla yakınlığını göstermiştir. Bu münasebetle şunu da söyliyelim: Hasen-i Basrî ile Ata'ya atf edilen mânâda, bir su-i tefehhüm olmuştur. Onlar, Kamerin Kıyamette inşikak edeceğini söylemekle, geçmiş olan inşikak-ı Kamer vak'asını inkâr ediverrmiş gibi farz edilmiştir. Halbuki hakikat öyle değildir. Onlar, âyette sarih ve haberde meşhur olan mazîdeki inşikakı inkâr etmiş değil, âyetin diğer bir delâletini tavzıh ve tefsir eylemişler. Vaki' olan inşikak-ı Kamer Mu'cizesinden ileride Kamerin büsbütün yarılıp Kıyamet'in kopacağı mânâsını anlamak lüzumunu ihtar etmişlerdir. Zira saat yaklaştı ve Kamer yarıldı denilince, şübhe yok ki, Kamerin yarılması kıyamet alâmetlerinden olduğu anlaşılıyor. Fakat Peygamber'in zamanında yarılmış olmakla olduğu gibi kalacak mıdır? Yoksa bu yarılışından ileride saati geldiği zaman وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ. ("*Ve Güneş ve Ay toplanır.*" Kıyamet-75/9) mantukunca hepsinde sırr-ı fenânın zuhura geleceğini anlatmak için mi bu âyet sevk olunmuştur? İşte Hasen ve Ata, سَيَنْشَقُّ فِى الْقِيمَةِ "*Ay kıyamette yarılacaktır.*" demekle bu sevkı göstermişlerdir. Bu mânâ zannedildiği gibi «اِنْشَقَّ» mazisinin muzari' mânâsına hamli tarzında bir mecaz ile te'vil değil, mazî olan inşikakın müstekbeldeki inşikaka bir delâleti ve aynı zamanda اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ "Yaklaştı saat." cümlesinin bir mazmunudur. Bu

---

Tefehhüm: Anlamak.

şöyle demek oluyor: Kamerin inşikakı, bir emr-i vaki'dir. Mazîde vaki' olan bu inşikak, kamerin ve onun gibi semavi ecramın dahi yarılıp parçalanabileceğini ve bu suretle âlemdeki her şey hakkında Peygamber'in haber verdiği Kıyamet'in akla yakın olduğunu göstermiştir. Binaenaleyh Müşriklere o saatin hulûlü ile Peygamber'in zaferi de uzak değil, yaklaşmaktadır. İşte bizim anladığımıza göre, «مُسْتَمِرٌّ» denilmesinin mânâsı budur. Bu da, bütün müfessirlerin anladığı mânânın müfadından başka bir şey değildir. Yoksa Hasen ile Ata, inşikak-ı kamer Mu'cizesinin vukuundan haberdar olmamış veya rivayetleri reddetmiş veya âyetin sıyakından gaflet ederek mazi mânâsını nefeylemiş demek için hiç bir delil yoktur. Ancak istikbaldeki inşikakı tasrihan söylemişlerdir.

Felsefe bakımından mes'elenin münakaşası, İlm-i kelam mes'elesidir. Fahruddin–i Razî demişti ki: "Felsefeci mazîyi de, istıkbali de men'eder. Esas itibarıyle mu'cizatı tesavvur edemiyenlere karşı ilk yapılacak iş, Kur'ân'ın bir çok yerlerinde yapıldığı vechiyle hilkatteki acaibata nazar-ı dikkati celbetmektir. Bunun için evvelâ burada, İbn Sîna'nın bazı sözlerni hikâye edelim:

İbn Sîna, "İşarat"ının nihayetinde «إشارات» namiyle mu'cizat ve keramet gibi havarık ve garaibden bahseden «نمط عاشر» de nefs-i insaninin fevka'l-adelikle alakadar olan bazı hususiyyatına, hey'et ve kuvasına, irfanına ve hakka nisbetine dair işaretlerinden sonra şu tenbihleri yapar da der ki: "Belki sana arifînden adeti kalbediyor gibi gelen bir takım haberler vasıl olur. sen de, hemen tekzibe kalkışırsın. meselâ denilir ki, bir arif [1] nâs için istiska etti de yağmur yağdı, yâhud istişfa etti de şifa buldular, yâhud aleyhlerine duâ etti de zelzeleye tutulup yere geçtiler, yâhud diğer bir suretle helâk edildiler yâhud lehlerine dua etti de üzerlerinden vebayı, öleti, seyli, tufanı bertaraf etti. Yâhud bâzısına yırtıcı hayvanlar boyun eğdi, yâhud bazısından kuş kaçmadı ve daha bunlar gibi sarihan mümteni' tarikında tutulmayacak şeyler işittiğin zaman birdenbire inkâra kalkışma da tevakkuf et acele eyleme. Çünkü tabiatın esrarında bu gibilerin de esbabı vardır. Belki ben, sana bazılarını da hikâye ederim. Tabiat âleminde umur–i gaybiyye, üç mebde'den münbeis olur. Birisi zikredilen hey'et-i nefsiyye, İkincisi, unsurî cisimlerin havası ki, mıknatısın kendine hass olan kuvvet ile demiri cezbi gibi. Üçncüsü, semâvî kuvvetler ki, onlarla ecsam-ı arzıyyenin vaz'iyyetlerine göre emzice-i mahsusaları beyninde yâhud onlarla

[1] Dünyanın nimet ve güzelliklerinden yüz çevirene zâhid, namaz, oruç ve diğer ibadetlere devam edene âbid, nefsinde hak bilgisini devam ettirmek üzere fikriyle metafizik âleme gidene de ârif ismi verilir. Bunlardan her biri diğerinin yerine de kullanılabilir. (İbni Sinâ, İşarât)

İstiska: Su isteme. **İstişfa:** Şifa isteme. **Seyl:** Sel. **İ'raz:** Yüz çevirme. **Ceberut:** Kuvvet, büyüklük. **Münbeis:** İleri gelen. **Emzice:** Mizaçlar.

nüfus-i arzıyyenin vaz'iyyetlerine göre emzice-i mahsusaları beyninde bir münasebet bir takım asar-ı garîbenin hudusünü istitba' eder. Sihir evvelki kısım kabîlindendir. Bilke mu'cizeler ve kerametler ve neyrencat ikinci kısım kabîlinden, tılsımlar üçüncü kısım kabîlindendir. Sakın ukalâlığın ve avamdan farkın münkirlikle her şeyden sıyrılıp çıkmak olmasın. O, bir boş beyinlilik, hafiflik ve acizdir. Sabit olan bir şeyi anlayamadığından dolayı tekzib etmekteki hımbıllık, delili olmayan bir şeyi tasdik edivermendeki hımbıllıktan aşağı değildir. Kulağına eriştirilen haberin garabeti seni iz'ac etse bile onun muhal olduğuna bürhanın olmadıkça tevakkuf ipine sarıl, savab olan o gibileri kaim bürhanın bulunmadıkça imkân buk'asına salmaktır. İyi bil ki, tabiatte nica acaib ve kuva-yı aliye-i fa'ale ile kuva-yı sâfile-i münfeilenin ictimaatında nice garaib vardır. Birader, sana hakk kaymağından yayık döğdüm ve lâtîf kelimeler içinde hikmet lokmalarıyla ziyafet çektim. Sen, o gibi cahillerden, mübtezellerden, görgüsü ve mümaresesi yok, safası koku arkasında dolaşmak olan kimselerden yâhud şu feylesofluk taslayanların mülhidlerinden ve sinek gibi bulaşık mızmızlarından sakın!"

Böyle duâ ile zelzele olabilmesini ve koleranın kalkabilmesini bile tabiat esrarında mümteni' görmeyen İbn Sîna, teessüf olunur ki, İlm-i tabiî namına nazariyyesinde yanlış bir fikre zahib olmuş, Sema ve ecram-ı semaviyyeyi tab'ında hareket-i müstakîme mebdei bir meyil bulunmayan ve lemsi kabil olmayan sırf ibdaî ve gayr-i unsurî cism-i basit halinde vazederek mülâhaza etmiş ve "tab'ında hareket-i müstakîme mebdei bulunmayan bir cismin ise, harku iltiyam şanından olamayacağını izah eyleyerek bu kübra ile o mevzuadan şu neticeyi almış: Cirm-i muhît ve muhaddid-i cihat olan ve kendisinde yalnız meyl-i müstedir mebdei bulunan cism-i semâ kabil-i hark değildir, yırtılmayı kabul etmez demiş. Bunu, böyle müberhen gibi göstermiştir. Ve bu suretle onun kevn-ü fesadi kabil olmadığını, tekvînî değil, ibdaî bir cevher olduğunu da söylemiş, sonra kevakibin, hâmilleri olan eflâkin gayr-ı ecram olduklarını, bununla beraber anasırdan tekevvün etmeyen cevheri mübda' cinsinden bulunduklarını ve çünkü zikri geçen mevzuaya mebni gayr-i mütekevvin olan ecsama, mütekevvin olan ecsamın yabancı bir şey gibi tahallül edemeyeceğini ve binaenaleyh Şems-ü Kamer ve bütün kevakibin de basît olmaları lüzumunu müsbet gibi göstermiş

İstitba': Peşinden sürüklenme. **Neyrencat:** Tılsımlar. **Hımbıl:** Budala. **İzac:** Rahatsız etmek. **Faale:** Çok işleyen. **Mümarese:** Üstadlık yapma, ihtisas sahibi olma. **Lems:** Elleme, tutma. **Harkuyiltiyam:** Yarılmak ve yapışmak. **Cirm:** Cansız cisim, hacim. **Muhaddid:** Sınırlandıran. **Müstedir:** Daire şeklinde olan. **Müberhan:** Ispatlı. **Mübda':** Yoktan var edilen. **Tahallül:** Araya girmek.

ve kabili levn, mübsar olmakla beraber melmus olmadıklarını da ilâve eylemiştir. Hasılı semâ ve eflâk sanki bu'di mücerred gibi koparılması mülahaza edilemeyecek sâde bir imtidad suretinde şeffaf ve basît bir cirm-i muhît, kevakib de bir ziya gibi görünen ve fakat dokunulması ve bölünmesi kabil olmayan gayr-ı unsurî ecram-ı basita-i ibdaiyye telâkkı edilerek ya heyülalarının başkalığından, yâhud heyülâ tabiat-ı umûmiyyetle kabil-i infisal olduğu halde sureti cismiyyelerinin tabiatından naşi semha ve ecram-ı semâviyyenin hark-u iltiyamı tab'an mümteni' olduğu felsefece İlm-i tabiîde müberhen gibi addolunmakla zamanların fenni namında bu felsefe ardında gidenler Kamerin tab'ına nazaran şakkını imkânsız zanneylemişlerdir.

Lâkin hakikatte bu, bürhan ile isbat edilmiş değil, söylediğimiz gibi tab'ında hareketi müstekimeye mebde' olabilecek bir meyil bulunmadığını teslim eden bir mevzu'aya istinad ettirilmiştir ki, bu mevzuanın kevakibe ta'miminde eski Betlimyos heyeti nazariyyelerinin te'siri olmuştur. Haydi bu'd-i mücerred gibi hiç vezn-ü sıkleti olmadığından dolayı harekete asla meyli olmayan basit vahid-i muttasıl sâde bir imtidad "Etendu" suretinde bir cisim tasavvur olunsun. Fakat, her hangi bir cisimde hareket-i müstedîre mebdei olan meyl kabul edildikten sonra onda hareketi müstekime mebdei olan meylin imtinaını iddia eden bir mevzua bize bir tenakuz gibi gelir. Çünkü müstekîm veya müstedîr olmak hareket mefhumunun zatîsi değil, arazîsidir. Birinin caiz olabildiği bir yerde diğeri de caiz olabilir. Mani' de muktezî gibi başkaca mülâhaza edilmek lâzım gelir.

Burada, Mütekelliminin münakaşalarını tafsil edecek değiliz. Ancak şunu da söyliyelim ki, bu Feylesofların kevakibi hamilleri olan feleklerle beraber hareket ettirebilmek için ecsam-ı gayr-ı unsuriyyeden saymaları da doğru değildir. Onlar da, arz gibi ecsamı unsuriyyeden mürekkeb ve binaenaleyh kevn-ü fesadı kabildirler. Zamanımızın fennî ve felsefî telâkkîleri de böyledir. Hattâ bu gün kabul edilmekte bulunan nazariyyata göre arz, Şemsten ayrılmış olduğu gibi Kamer de, arzdan ayrılmıştır. buna göre de, «انْشَقَّ الْقَمَرُ» mazîde olmuş bir vakıa olarak sadıktır. Felsefeci isterse âyete bu mânâyı verebilir. Fakat bu mânayı verirken gerek Şakk-ı kamer Mu'cizesini ve gerek kıyamet zuhuriyle ileride kamer'in yarılabileceğini gayr-ı mümkün saymağa hakkı olmadığını da i'tiraf etmek lâzım gelir.

Levn: Sıfat, renk. **Mübsar:** Görülen. **Melmus:** Elile dokunulan. **Bu'd:** Uzaklık, boyut. **İmtidad:** Boy, uzunluk. **Heyûla:** Korkunç hayal. **İnfisal:** Olduğu yerden ayrılma, yerini bırakma. **İmtina':** *İmkansızlık.*

Bugünkü fen, Kameri bir cism-i esîrî farz etmediği gibi yarılabilmek kabiliyyetini de inkâr etmez. Ancak yarılması için tatbikı lâzım gelen kuvveti veya kudreti ta'yin edebilmek bir mes'ele teşkil eder. Yoksa gerek dahılinden bir infilâk ve gerek haricinden bir cereyan, bir mevce, bir müsademe farzıyla parçalanması tesavvur olunabileceği gibi bir nevi' elâstikıyyet veya tazyik farziyle açılıp kapanmasını tesavvur etmek de mümkündür. Burada mevzu-ı bahs olan müessir ise, Allah Teâla'nın kudret ve iradesidir. مَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ (*"Hiçbir Rasülün ise Alah'ın iznine iktıran etmedikçe bir ayet getirmek haddi değildir."* Râd-13/38) dir. Sûre-i Necm شَدِيدُ الْقُوٰى (*"Tâlim etti ona kuvvetleri şiddetli."* Necm-53/5) de, Şedîdü'l-kuvanın ta'limiyle istivadan sonra kabe kavseyni evednâ tedellîsinde ru'yet-i âyât ile tecelli eden kurb-i ilmi ve قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى (*"İki yay kadar veya daha yakın."* Necm-53/9) ve şuhudî Sûre-i Kamer'de kurb-i iradî ile tecelli etmiş ve Resulullah'ın talebi üzerine şakk-ı Kamere irade-i İlâhiye'nin teallüku zâhir oluvermiştir.

Şeyh Muhyiddîn-i Arabî, "Fütuhat"ının üç yüz otuzuncu babında, Hazret-i Muhammediye'den menzil-i Kamer-i ma'rifet hakkında berzahî bir ifade ile şöyle der: "Allah, seni tarafından ruh ile te'yid buyursun bil ki, Kamer, hilâl denilen ile Bedir denilen arasında nurun ziyade ve noksanı halinde bir berzahî makamdır. Görülünce ay diye sesler yükseldiği için hilâl denilmiştir. Görenin gözünde nurun zatına umumu halinde de bedir denilir. Kamer için bu iki hüküm, mabeyninden başka bir menzil kalmamıştır. Ancak onunla gözler arasına hail olan şua-ı Şems tahtında gözlerin idrakinden istitarındaki bedriyyetine mihâk denilir. O vakit, o güneşe gelen yüzünden tıbkı bize doğru olduğu zamanki bedir halindedir. Güneşin zâhir olmadığı yüzünden de mihakdır. Bu iki makamın arasında da bir yüzünden nur zâhir olduğu kadar da, diğer yüzünden eksilir ve bir yüzünden eksildiği kadar da, diğer yüzünden nur ile zâhir olur. Bu ise, kavs-i felekinin i'vicacındandır. Demek ki, O; hem daima bedir, hem daima mahmuk olur durur. Bu da, Allah Teâlâ'nın Arif billah olanlara bildirmeyi irade buyurduğu bir sırr içindir. Onlara bilfiil bu meseli darb buyurmuştur ki, bundan ibret alarak onun ma nusibe lehine intikal etsinler. Yani suret üzere vücudu ve zâhir olduğu meratibin tefsirine göre ahvalinin tegayyürü hasebiyle ondan insanı kâmili tanımak ve ma'rifetullah'a ermek gayesine geçsinler. Allah Teâla: وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ (*"Aya da: Menzil menzil ona miktarlar biçmişizdir."* Yâsin-36/39) buyurdu. Ne bedir, ne de hilâl tesmiye etmedi. Çünkü bu iki halde onun bir, iki-

---

Mevce: Dalga. **Müsademe:** Vuruşma. **Şuhudî:** Şahit olma. **Mabeyn:** Ara. **Hail:** Mani. **Bedriyyet:** Dolunay halinde bulunmuş. **Mikâk:** Her arabi ayın son 3 gecesi. **İ'vicac:** Doğru davranmama.

den başka menzili yoktur. Menazil ta'biri, ancak Kamer hakkında sadık olur. Tedânî ve tedelli dereceleri Kamerindir. Hazreti gaybe duhulde ve hazreti şehadete hurucda ziyade ve noksanı almak onundur. Sonra Allah Teâla, onu, insan-ı kamilin suret-i İlâhiyye ile zuhuru için inşikak ile tavsif etti [1] ve onun zuhuru, o suretin şakkı oldu. Onun için o suretin zuhuru, Kamerin iki filka üzere inşikanın zuhuru gibi iki emr üzerinedir. Sahabîden haberde vârid oldu ki, Resulullah'ın ahdi üzerine kamer inşikak etti. Arab'dan bir taife, onun sıdkına kendileri için bir âyet olmasını istemişlerdi onun üzerine inşikak etti de, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem hazır bulunanlara: "Şâhid olun" dedi. Allah Teâlâ da: «اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ» (*"Yaklaştı saat, yarıldı Kamer."* Kâmer-54/1) buyurdu. Fakat sual, vakı' olan inşikakı mı murad etti? Kestirilemiyor. [2] Maamafih âyetten zâhir olan odur. Çünkü inşikakı şu kavl ile ta'kib buyurmuştur. وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (*"Hâlâ bir ayet görseler yüz çevirip iderler: Müstemir bir sihir."* Kâmer-54/2) fil'vaki' onu gördükleri vakit onlar öyle dediler. Ve onun için Resulullah sallallahü aleyhi veselem hazır bulunanlara: "Şâhid olun" dedi. Çünkü onların vukuunu istedikleri, vukua geldi. Bununla beraber onlarca olan, ancak zâhir olandır. O vaki' nefse'l-emirde mi, yoksa nazırın nazarında mı? Bu lâzım olmaz. Çünkü o ihtimal, ancak onun nefse'l-emirde gözlere zâhir olan gibi olduğunu haber verdiği zaman muhbirin kavliyle mürtefi' olacaktır. Halbuki muhbirin kavli, mahalli niza' o (yani sihir diyenlerin nokta-i nazarlar bu, zâhirî bir gösterişten ilerisine inanmıyorlar) ve istedikleri vaki' olduğu zaman kendilerinden zuhura gelen i'tirazın kendilerinden zuhura gelmemesini suallerinde şart da koşmamışlardı. Binaenaleyh Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem'e, sual vaki' olandan ziyadesi de lâzım gelmez yani mu'cizeyi gösterdikten sonra ilcaî bir surette inandırmak, Peygamber'in vazifesi değildir. Hatta suallerinde şart etselerdi yine lâzım gelmezdi. Çünkü ilcaî hayet, hikmet-i bi'sete münafîdir, yoksa bazı rivâyetlerde varid olduğu vechiyle Kamer şakkedildiği surette iman edeceklerini va'detmekle i'tiraz etmemeği teahhüd de etmişlerdi. Fakat hislerine, görüşlerine inanmadılar, âfaktan habere havale ettiler. Sonra âfaktan insanlar geldi. O gece Kamerin inşikakını haber veriyorlardı. Onun için de Allah Teâlâ, سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ *"Müstemir bir sihir."* dediklerini hikâye buyurdu. Sonra da Allah, وَكُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ (*"Halbuki her emir müstekır."* Kâmer-54/3) buyurdu.

---

[1] Çünkü Kamerin inşikakı, Peygamber'in Allah tarafından risaletinin sıdk ile zuhuru için bir delîl, bir âyettir.

[2] «انشق» denildiğine işaret eyliyor.

Mürtefi': Yüce. Niza': Çekişme. Müşabih: Benzer.

O emir olduğu gibi oldu. Hasılı, kamer, berzahiyyü'l-mertebe olmasa idi, ne ihlâl ve ibdarı, ne de mahk-u israrı kabul etmezdi. Demek ki, sihr-i müstemir dahi, كُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ hükmünde dahildir. İşte bu, hakka bir şikak ve ayni ilimde bir cehildir. ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ (*"İşte odur onların ilimden erebildikleri gaye."* Necm-53/30) buyurulandır ki, bir ilim olarak tesbit eylemiştir." Şeyhin bu sözlerinde bazıları, yanlış bir fikre zahib olmuş, inşikak-ı Kamer Mu'cîzesi hakkında "Kamerin nefse'l-emirde yarılmış olması lâzım olmayıp bakanların gözlerine öyle gösterilmiş olması kâfi olduğunu söylemiş" zannetmişlerdir. Halbuki böyle demek, Şeyh'i, sihir diyenlerin sözlerine iştirak etmiş farzetmektir. Bu ise, Şeyh'in kâ'bina yakışmaz. Zamanımızda basılan en güzel eserlerden "Maddiyyun Mezhebinin İzmihlhali" nam kitabında Bay İsmail Fenni, mu'cizata dair yazdığı şayan-ı istifade ma'lumat sırasında Şeyh'in bu sözlerine temas ederek şöyle bir mutalada bulunmuştur:

Şeyh-i Ekber, inşikak-ı kamerin nâzırın nazarında vukuu ihtimali mürtefi' olmadığını beyan ediyor. Şu halde ona göre bu mu'cizenin, yalnız enzar-ı nasta vuku' bulmuş olması da muhtemildir. Vâkıa buna karşı o halde Müşriklerin Ona sihir demekte haklı olmaları lâzım gelir denilerek itiraz edilebilirse de, bu i'tiraza cevab vermek mümkindir. Denilebilir ki, inşikak-ı Kamerin yalnız enzar-ı nasda vukuu anın bir mu'cize-i hakikiyye olmasına mani' değildir. Çünkü buna, müşâbih bir sihrin vukuu, ne görülmüş, ne de işidilmiştir. Sahirlerin, bazı hayalât gösterdikleri mervî ise de, bu hayalâtı öyle ecram-i semâviyeye kadar teşmil eden ve bilfiil mevcud Kameri bulunduğu halin gayride gösteren bir sahir, kimse işitmemiştir ilh..."

Böyle bir cevab, hiç de doğru olmaz. İ'tiraf etmek lâzım gelir ki, gerek kavilde olsun, gerek fiilde olmamış bir şeyi olmuş gibi göstermek büyük bir hüner de addedilse vakıa mutabık olmayan bir yalan, bir aldadış mahiyyetinden çıkmış olmaz. Makam-ı Nübüvvet'in kuvve-i kudsiyesi, öyle şaibelerden tenzih edilmek iktiza eder. Sihir diyenlerin muradı da, onun vaki'de olmayıp sade gözlere bir gösterişten ibaret olduğunu iddia etmekten başka bir şey değildir.[1] Şeyh'in anlattığı da, budur. O, kelâmının bütün cereyanında inşikak-ı Kameri bir vak'a

---

[1] Asr-ı Saadet tarihinin dördüncü cildinde Bay Ömer Rıza şunları söyler: "Bazı kelâmcılar özellikle Şah Veliyyullah ayın iki parçaya ayrılmadığını ancak öyle görüldüğünü söylerler. İmam Gazzâli bu fikri kabule meyilli görünmektedir. Çünkü Enes'in hadisinde şu sözler vardır: "Mekke halkı Peygamber'in kendilerine bir mucize göstermesini istediler, O da onlara ayı iki parça olarak gösterdi." Bu, büyük bir galat ve yanlış bir nisbet etmedir. Evet gösterdi, fakat o yalan değildi. Çünkü âyette اِنْشَقَّ الْقَمَرُ "ay yarıldı" denilmektedir.(Müellif)

olarak anlatmıştır. Bununla beraber onlarca olan ancak zâhir olandır. O vaki', nefse'l-emirde mi, yoksa nâzırın nazarında mı? Bu ihtimal, ancak muhbirin kavliyle mürtefi' olacaktır. "Muhbirin kavli ise, mahalli niza'dır" sözünden muradı da, sihir diyenlerin nokta-i nazarlarındaki berzehiyyeti anlatmaktır. Zamirler, onlara raci' ve ihtimal onların kendi hislerindeki şübheleri haberde niza' eden onlardır. ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ (*"İşte odur, onların ilimden erebildikleri gaye."* Necm-53/30) de onlar hakkındadır. Onun için Şeyh, o sözler arkasından şu ihtarı yapar: "Yine bil ki, nazar ve i'tibar, esrar ve envardan zâhir olan ulûmdandır. Nur da, basar ve ibsar içindir. Onun için Allah Teâlâ, bu makamı zikrettiğinde, فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (*"Düşünün de ibret alın, ey görecek gözleri olanlar."* Haşr-59/2) buyurdu. Yani basarın nuriyle idrâk ettiği mubsarat ve ahkâmından size verdiğini basîret gözleriyle idrâk edeceğiniz şuhud veya fikre geçiniz ki, şuhud-i etemm ve akvadır. Fikir o mertebe-i ulyadan aşağı olan şuhudu ednadır. İkisi de, zahir olandan müstetir ve bâtın olana geçer. Bunlar, لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ (*"Korunacak bir kavm için birçok ayetler var."* Yunus-10/6) olduğu gibi hem de لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (*"Bundan tefekkür edecek bir kavm için ayetler var."* Râd-13/3) dür. Müttakiyi, Allah ta'lim eder. Onun için onun ilmine şekk ve şübhe girmez. Mütefekkir ise, mahlûkunun kuvvetine bakar. Onun için gâh isabet eder gâh hata eder. İsabet ettiği takdirde de yollar muhtelif olduğu için, o isabeti ifade eden kuvvet ile kendisine şübhe girmesi de kâbil olur. Hasılı müttakî, basîret sahibidir. Müttefekkir, basar ile basîret arasındadır. Basar ile kalmaz, halis basîrete de varamaz." Mumaileyh Fennî bey de, kelâmının sonunda hiss-i tekvasiyle basîretine sahib olarak şu sağlam hakikatleri İhtar eder: "Muhyiddin-i Arabî kuddise sirruh, hem ekâbir-i ulema ve meşayihten, hem de müfessirînden olduğundan kendisinin şakk-ı Kamer mu'cizesinin nazarlarda vukuunu muhtemil addetmesinde erbab-ı şükûk tarz-ı tefekkürlerine muvafık bir suret-i izahiye bulabilirler. Lâkin hamdolsun biz, onlardan değiliz. Cenab-ı Allah'ın her şeye kadir olduğuna ve kavanini tabiiyye onın, «كُنْ» emrinin muktezasından başka bir şey olmadığına ve Kur'ân-ı Azîmin mahz-ı hakikat idiğine imanımız vardır. Mâdem ki, Kur'ân'da Kamer inşikak etti buyurulmuştur. Ve cumhur-u ulema ve müfessirîn-i kiram bu inşikakın yevm-i Kıyamette vuku bulacağı hakkında Osman ibn Ata'nın pederinden ettiği rivayeti salifü'z-zikir Ashab-ı Kiram'ın rivayetleriyle ve bundan başka وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (*"Hâlâ bir ayet*

İbsar: Dikkatli bakma, tetakik. **Mubsarat:** Görünen âlem. **Aziv:** Nispet etme, iftira. **Envar:** Nurlan. **Akva:** En kuvvetli. **Ulya:** Pek büyük. **Edna:** Çok yakın, pek aşağı. **Mumaileyh:** İsmi evvelce geçen. **Fennî:** İlmi. **Mahz:** Saf. **Salifü'z-zikir:** Zikredilmiş, yukarıda ismi geçen.

görseler, yüz çevirip derler: Müstemir bir sihir." Kâmer-54/2) kavl-i celîlinin delaleti sarihasiyle reddederek inşikak-ı Kamerin Ahd-ı Nebevi'de mu'cize olarak vukuunu bil'icma' kabul eylemişlerdir. Biz, artık bunun nefsü'l-emirde vukuunu kabul ve tasdik hususunda asla tereddüd etmeyiz ve bunun keyfiyyetini ancak Allah Teâlâ ve Resulü bilir deriz. Böyle bir hâdisenin her yerde görülmesi lâzım geleceği yolunda irad edilmek istenilen i'tiraz dahi bizce, mucib-i iştibah ve tereddüd olamaz. Zira Kamerin inşikakını etrafta bulunanlar dahi görmüşler ve gördüklerine şehadet etmişlerdir. Gerçi ufukların tehalüfü, Kamerin sehab ile mestur olması, gece vakti ekseri nasın meskenleri dahilinde bulunmaları ve herkesin semayı terassudla meşgul olmaması gibi esbabdan dolayı bunu bittabi bütün âlem göremezse de, elbette sâhir mahallerde dahi görenler olmuştur. Lâkin o devr–i cehalette hükümferma olan cehalete mebni bu hâdisenin sâhir ve Cin ve Şeytanların ef'aline atfedilerek gayr-i mazbut kalmış olması muhtemildir. Mu'cizatı, kavanin-i tabiiyye ile te'life çalışmak bunları harikalıktan çıkarıp umur-ı adiyye sırasına sokmağa kalkışmak demektir. Halbuki akıl, bu gibi ümur-ı fevka't-tabianın mahiyyetlerini idrâkten âcizdir. Ve onu daire-i salâhiyyetinin haricinde kullanmak pek vehim hatalara sebebiyyet verir." "Şerh-i Mevakıf'ta" Seyyid-i Şerif, inşikak-ı Kamer mu'cizesinin mütevatir olduğunu söylemiştir. İbn Hacib'in muhtasar şerhin'de Sübki de, bunu ihtiyar ederek der ki: "Doğrusu, inşikak-ı kamer mütevatirdir. Kur'ân'da mensustur. Sahihayn'de ve sairede turuk-ı şettadan mervidir. Öyle ki, tevatüründe şübhe edilmeyecek haysiyyettedir." Tevatürü, Kur'ânda, إِنْشَقَّ الْقَمَرُ sarih olmak haysiyyettiyledir. Hadîsler bunun tefsirine müteallık olmak i'tibariyle hey'et-i mecmuasına nazaran tevatür-ı ma'nevî denilebilecek kadar meşhurdur. Bununla beraber icmal Kur'ân'da mensus ise de, tefsir nokta-i nazarından tevatüründe söz edilmiş bulunduğu için müevvili ve tafsilin münkiri ikfar olunmaz. Çünkü dinden çıkmak pek büyük bir iş olduğu için ihtiyat edilmek lâzım gelir.

Evet saat yaklaştı ve Ay yarıldı da, وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا **hâlâ bir âyet görseler İ'raz ediyorlar.** Olacak olmadan akıllanmıyorlar, akibeti düşünmüyorlar. İbret almak istemiyorlar da, her gördükleri âyetten yüz çeviriyorlar. وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ve **müstemirr bir sihir diyorlar.** Bu tekabülden anlaşıldığı üzere burada âyet, alâmet-i acîbe, yani harika ve mu'cize mânâsınadır. Bununla beraber şu da bir kaidedir ki, sıyak-ı şartta nekire, sıyak-ı nefide gibi amm olur. Binaenaleyh her hangi bir âyet mânâsına her türlü âyete şamildir. Yani hiç bir âyeti, hiçbir delili,

---

İştibah: Mübah sayma. **Tehalüp:** Muhtelif olma. **Sehab:** Bulut. **Terassud:** Gözetleme. **Mensus:** Nas ile sabit kılınmış. **Müevvil:** Tevil eden. **İkfar:** Tekfir etmek. **Sıyak:** Uslup, sözgelişi.

hiç bir mucizeyi nazar-ı i'tibara almıyorlar da, "müstemir bir sihir" deyip geçiyorlar. Bu "müstemirr" kelimesine de, bir kaç mânâ verilmiştir. Birisi, maruf olduğu üzere yeniden yeniye muttariden cari ve mütevali demektir. Birisi de geçici, yani gelip geçici demektir ki, Buhârî'de bu mânâ menkuldür. Bu iki mânâ da, mürurdan müştaktır. Bir de, kuvvet mânâsına mirreden müştakk olarak muhkem demek olduğu Ebu'l-Aliye ve Dahhâk'dan nakledilmiştir. Bu mânâ, birincinin lâzımı olarak da mülâhaza olunabilir. Sihir ta'birine yakışan gelip geçici mânâsına olmaktır. Âyat ve mu'cizatın tevali ve teakubüne yakışan da kuvvetli ve mütemadi mânâsıdır. Binaenaleyh hepsinin birer vechi vardır. Yukarıda geçtiği üzere Kamerin inşikakını gördükleri vakit: "Ebu Kebşe'nin oğlunun sihri, bakalım etraftan gelecek yolculara soralım" dediler. Gelenler de gördüklerini söyleyince, "sihr-i müstemir" dediler diye rivayet olunduğuna göre kuvvetli ve ittiradlı mânâsı kasd edilmiş olmak iktiza eder. Halbuki sihir, her ne de olsa bâtıl olacağından böyle demeleri şaşkınlıkla bir nevi tenakuza düşmüş olduklarını iş'ar eyler. وَكَذَّبُوا **Ve tekzib ettiler.** Peygamber'i ve getirdiği haberleri ve gösterdiği âyetleri ve mu'cizeleri yalana nisbet edip inkâr eylediler. Fakat bir şey bildiklerinden, bir delîle istinad ettiklerinden değil de, وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ **hevalarına uydular.** Keyflerine, sırf nefislerinin meyillerine tâbi' olarak tekzib ettiler. Vaki'de hakkın muktezasını hesaba almadılar. وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ **Halbuki here mir müstekirr,** yani Peygamber'in işi zannettikleri gibi gelip geçici bir şey değildir. Her işi Allah Teâlâ'nın ilm-ü takdirinde kararını almış ona doğru gitmektedir. Hepsinin varıp karar kılacağı bir gaye ve akibet vardır ki, hakikatı o zaman tebeyyün eder. peygamber'in işinin hakikat ve ulviyyeti ve onların hevalarının mahiyyeti ve şeameti İnd-i İlâhî'de mukarrer olduğu gibi saati gelince belli olacaktır. وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَاءِ مَا **Celâlim hakkı için onlara mühim haberlerden öylesi de geldi ki,** yani geçen ümmetlerin ahvaline veya âhirete müteallık haberlerden Kur'ân'da öyle mühim haberler de geldi ki, فِيهِ مُزْدَجَرٌ **onda zecredecek, vaz geçirecek tehdid, sakındıracak öğüd,** yâhud, sakınılması lâzım gelen acı akibetler var.

MÜZDECER: Masdarı mimî de, ism-i mekân da olabilir حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ **Bir hikmet-i baliğa.**

HİKMET-İ BALİĞA: İhkâmın ve gayeye isabetin en yüksek derecesine ermiş hikmet demek olup "ma"dan veya "müzdecer"den bedel, yâhud mahzuf bir mübtedanın haberidir. Yani bir hikmet-i baliğa olan zecirler ve haberlerle

---

Cari: Akıcı. **Mute'vali:** Birbiri ardınca sıra ile gelen. **Mürur:** Sona erme, gitme, geçme. **Teakküb:** Sonuna bakma. **Ittırad:** Uygun. **Şeamet:** Uğursuzluk. **Mahzuf:** Gizli.

Kur'ân geldi. Yâhud bunların hepsi, cereyanı halin böyle olması bir hikmet-i baliğadır. فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ **Demek ki, o inzarlar faide vermiyor.** فَتَوَلَّ عَنْهُمْ **o halde sen de onlardan,** o hevaları peşinde giden münkirlerden **yüz çevir,** boş yere mücadele ile uğraşma da yaklaşmakta olan Saat'e bak! يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ **O gün ki, da'vetçi, da'vet edecek.** Bugün yaklaşmakta olduğu zikrolunan Saat'i bir beyandır. Bu yevm, mukadder zikre müteallık olabilirse de aşağıdaki «يَخْرُجُونَ» a müteallık olması daha muvafıktır. Kıyamet günü onlardan yüz çevir, şefaat etme mânâsına, «فَتَوَلَّ»ye teallûkunu tecviz edenler dahi olmuş ise de, secavendde bu ihtimali kesmek için «عَنْهُمْ» üzerine vakfı lazım işareti, mim konmuştur. Kavl-i meşhur da'vetçi, İsrafil'dir. diğer bir Melek olduğu da söylenmiştir. Ebussuud: "Buradaki da'vet, «كُنْ فَيَكُونُ» (*"Ona sade "ol" demektir, o oluverir."* Yâsin-36/ 82) daki emir kabîlinden olmak da caiz olur" diyor. Bu surette çağıran Allah Teâlâ olmuş olur. Yani o çağırıcı إِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ **münker, yani misli görülmedik müdhiş bir şeye,** hesaba veya haşir veya haşr için neşre, çâğıracağı gün خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ **gözleri huşu' içinde,** hâilenin dehşetinden gözler korku ve saygı ile düşgün bir halde يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ **kabirlerden çıkacaklar.** كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ **Sanki cerad-ı münteşir gibi, çıvgın çekirgeler gibi intişar ile** مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ **o çağıran da'vetciye yelerek fırlıyacaklar** يَقُولُ الْكَافِرُونَ **diyecek ki, o kâfirler:** هَذَا يَوْمٌ عَسِرٌ **Bu çok zorlu bir gün.** Bundan, mü'minler için öyle olmayacağı anlaşılır.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ **Onlardan evvel Nuh'un kavmı tekzib etti.** Yani o tekzib denilen fiili ya Muhammed, senin kavmından evvel Nuh kavmı yaptı. Allah'ın, peygamber gönderdiğine inanmadı. فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا **Öyle ki, o kulumuzâ yalan isnad ettiler** وَقَالُوا مَجْنُونٌ **ve mecnun dediler,** وَازْدُجِرَ **hem de zecredildi.** Tebliğden men'edilmek için çok azarlandı, incidildi, eziyet olundu. لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ (*"Andederiz ki, dediler: Eğer vazgeçmezsen ya Nuh! Mutlak ve muhakkak recm edilenlerden olacaksın."* Şuâra-26/116) diye vazgeçmezse recmü idam ile tehdit olunuyordu. فَدَعَا رَبَّهُ **O da, Rabbına dua etti.** أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ **Şöyle ki: "Ben, mağlûbum artık, öcünü al."** فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ **Bizde dökülen bir su ile semanın kapılarını açtık.** Cumhurun beyanına göre, su ile semanın kapılarını açmak ta'biri, bir istiare-i temsilîyyedir. Bulutlardan suyun kesretle boşanışı kuvvetli bir seyl ile semanın kapıları açılıp gök kubbenin yarılması manzarasına teşbih olunmuştur. وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا **Arzı da kaynaklar halinde coşturduk.** فَالْتَقَى الْمَاءُ **Derken su birleşti.** «الماءان» Mâân: İki su denilmeyip müfred olarak «الماء» buyurulması, esas itibariyle ikisinin bir su olduğuna işaret olsa gerektir. Müfessirîn, ifradın vechinde diyorlar ki: İki suyun iltikası

Hâile: Korku ve dehşet veren. **Yelerek:** Hızlıca, acele, hemen.

mücaveret tarikiyle değil, ihtilât ve ittihat suretiyle olduğunu tahkik içindir. عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ **Ezelde takdir olunmuş bir emre binaen ki,** indirilen suyun çıkarılan kadar olması kanunudur. Yâhud ezelde kader kılınmış bir emr üzerine ki, bu da, Nuh kavminın tufan ile helâki işidir. وَحَمَلْنَاهُ **Onu ise, yükledik.** عَلَى ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ **elvahlı ve düsürlü bir şeye bindirdik.** Elvah, levhin cem'idir. **LEVH:** Her neden olursa olsun tahta gibi yassı şeye denir. **DÜSÜR:** Disarın cem'idir. Disar; eğser, yâhud geminin tahtalarını yekdiğerine bağladıkları rabıta, kened, perçin veya halat, Zat-i elvah ve düsürden murad, gemidir. Bir nevi' ta'rif için sıfat isim makamına ikame olunmuştur. Yani bir takım elvahın birbirlerine suret-i mahsusada kenedlenmesiyle yapılmış olan gemiye bindirdik. تَجْرِى بِأَعْيُنِنَا **O elvahlı şey, Bizim nezaretimiz altında akıyordu.** وَهِىَ تَجْرِى بِهِمْ فِى مَوْجٍ كَالْجِبَالِ (*"Gemi, içindekilerle birlikte dağlar gibi dalgalar içinde akıp gidiyordu."* Hûd-11/42) mucebince dağlar gibi dalgaların içinde Allah'ın görüp gözetmesiyle doğrudan doğru muhafazası tahtında akıp gidiyordu. جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ **O küfredilmiş, kadri bilinmeyip nankörlükle karşılanmış olan zata,** yani Nuh'a mükâfat için ki, O'nun tekzib edenler gark olurken o böyle hıfz-ı İlâhî'de mahfuz bulunuyordu. وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً **Şanım hakkı için O'nu, yani gemiyi bir âyet olarak bıraktık da.** Burada, Hazret-i Nuh'un gemisinin enkazı Cudî dağında kaldı. "Hattâ bu ümmetin evaili onu gördü" diye Katade'den rivayet vardır. Lâkin murad, aynen o geminin kalmış olması değil, mutlaka gemi cinsinin onu hatırlatacak bir muhtıra olduğunu söylemek olması daha ziyade melhuzdur. Çünkü bunda ibret ve tezekkür sahası daha geniş daha umumî ve binaenaleyh şu ıtabın faidesi daha bariz olur. فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **Fakat hani düşünen.**

MÜDDEKİR: Aslı zikirden iftial babından «مُذْتَكِرٌ» dir. Müzdecerde olduğu gibi, ta, dala kalbolunmuş, sonra da zal, dalda idgam edilmiştir. Mütezekkir gibi düşünen demektir. Her gemiyi gören veya duyan düşünmek lâzım gelirken düşünen mi var? فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ **ki, nasılmış azâbım ve inzarlarım?** Bu istifham, tehvil ve ta'cib ile tedhiş içindir. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ **Şanım namına Kur'ân'ı da müyesser kıldık,** kolaylaştırdık, yahud kolaylıkla ihsan eyledik. لِلذِّكْرِ **Düşünülmek için,** فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **fakat hani düşünen?** İşbu وَلَقَدْ يَسَّرْنَا âyeti, bu sûrenin bir terci' âyetidir ki, her kıssanın akibinde وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ (*"Celâlim hakkı için onlara kıssalardan öyleleri de geldi ki, onlarda zecredecek haberler var."* Kamer-54/4) mazmununu hatırlatmak için tekrar edilmiş ve bu suretle her birinin müstekil olarak o izdicar ve iddikârı, yani düşünüp ibret almayı icab ettiği anlatılmıştır.

Mücaveret: Yakınlık. **İhtilât:** Karışma. **Evail:** Eskiler. **Tehvil:** Korkutma. **Ta'cib:** Hayrete düşürme. **Tedhiş:** Dehşetli gösterme. **İzdicar:** Nasihat dinleyip kabul etme.

كَذَّبَتْ عَادٌ **Âd tekzib etti.** Kıssanın istiklâline tenbih için atıf yapılmamıştır. فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ **Tekzib etti de azâbım ve inzarlarım nasıl oldu?** Bu istifham evvelki gibi tehvil için değil, söylenecek söze dikkat ve ısgayı celb içindir. اِنَّا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا **Çünkü Biz, onların üzerine bir sarsar rüzgârı gönderdik.**

SARSAR: Soğuk veya gürültülü bir fırtına. فِى يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ **Bir uğursuz gününde.** Ki, nuhuset ve şeameti onların helâkleriyle hitam bulmadı da, kıyamete kadar berzahta da muazzeb kaldılar. Bazı Nücumcuların zannettiği gibi o nuhuset zatîsi değil, herkes ve her şey için uğursuz değil, onlar hakkında öyle oldu. تَنْزِعُ النَّاسَ. **O insanları yoluyordu.** Çekip, koparıp alıyordu. **Sanki dibinden kopmuş hurma kütükleri imişler. Ad, iri bedenli bir kavm oldukları için başları kopup kopup devrildikçe, bu teşbihe masadak oluyorlardı.** فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ **O halde nasılmış azâbım ve inzarlarım?** Bu istifham da tehvil ve ta'cib içindir. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ **Şanım namına, Kur'ân'ı da müyesser kıldık** لِلذِّكْرِ **düşünmek için,** فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **fakat hani düşünen?**

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ **Semud, nezirleri tekzib etti.** Burada nüzür, inzar ve va'z mânâsına nezîrin cem'i olabileceği gibi münzir, yani Peygamberler mânâsına da olabilir. Fahr-i Razî, burada şöyle bir mutaleada bulunup demiştir ki: "Allah Teâla, bu Sûrede beş kıssa zikretmiş ve mütevassıt kıssanın zikrini etemmi vech üzere yapmıştır. Çünkü Salih aleyhisselâm'ın hali, Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin haline daha çok benziyor. Çünkü O'nun getirdiği mu'cize, sair Peygamberlerin getirdikleri mu'cizelerden daha acibdir. Gerçi İsa aleyhisselâm ölüyü diriltmiştir, lâkin ölü, hayata mahall idi. Demek O, Allah'ın izniyle hayatı kabul olan bir mahalde isbat etmişti. Musa aleyhisselâm'ın da asâsı ejderha oldu. Demek Allah Teâlâ, bir haşebede hayat isbat eyledi. Lâkin haşeb nebattır. Nebatta da, hayvanınkine müşabih bir nemâ kuveveti vardır. Bu öbüründen daha acibdir. Salih aleyhisselam'ın yedinde zâhir olan ise, taştan deve çıkmasıdır. Halbuki taş cemaddır, hayata da mahal değildir, nemaya da mahal değildir. Demek ki, bu daha acibdır. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem ise, hepsinden daha acibini getirdi ki, semavî bir cirimde tesarruftur. Müşrik diyordu ki: Semaya kimse eremez. Onun şakk-u harkına imkân yoktur. Arzıyyat, maddeleri, müşterek ecsam olup her biri diğerinin suretini kabul edebilirse de Semavat, onu kabul etmez diyorlardı. Bu suretle Hazret-i Peygamber'in getirdiği mu'cize, Salih aleyhisselâm'ın en acib olan mu'cizesinden de daha

---

Mâsadak: Bir sözü tasdik eden husus. **Haşebe:** Ağaç. **Nema:** Üreme. **Cemad:** Katı cisim. **Cirim:** Büyüklük. **Hark:** Yarılma.

acib ve daha beliğ ve daim olmuştur."

فَقَالُوا اَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا **Tekzib ettiler de dediler ki: "Â! Bizden bir beşere, bir kişiye mi?** نَتَّبِعُهُ **tâbi' olacağız?"** Evvelâ, اَبَشَرًا demekle, bir beşere tâbi' olmayı kabul etmek istemiyorlar, Melek istiyorlar gibi görünüyor. Sonra "bizden" demekle, kendilerinden ve kendi içlerinden olan bir beşere tâbi' olmak istemediklerini anlatmış oluyorlar. Bunun mefhum-ı muhalif-i kendi içlerinden olmayıp da hariclerinden bir beşer olsa tâbi' olabileceklerini iş'ar eder ki, bu hal, umumiyyetle istiklâle lâyık olmayan kavimlerin halet-i ruhiyyelerini gösterir. Kendi aralarında kıskançlıkla geçimsizlik ederler de, bir yabancının başlarına geçmesini memnuniyyetle telâkkı ederek esarete doğru giderler. Daha sonra da وَاحِدًا diyorlar ki, kendi içlerinden bir ferde ittibaî kabul etmiyorlar. Fakat bir cem'iyyet olsa tâbi' olabileceklerini ifade etmişi bulunuyorlar. Onun için olmalı ki, içlerinde: وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ (*"Şehirde dokuz çete vardı, hep arzda fesad yaparlar."* Neml-27/48) mantuku vakı' olmuştu. Halbuki hakikatte bir cem'iyyetin teşekkül edebilmesi de vahidin riyaseti tahtında vahdet kanununa tâbi'dir. Lâkin onlar, kendilerinden bir beşere tebeiyyeti istemiyorlar da diyorlar ki: اِنَّا اِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ **"Her halde biz, o vakit muhakkak bir şaşkınlık ve çılgınlık içinde kalmış oluruz,** yâhud o surette yolumuzu gaib etmiş ve ateşler içine düşmüş bulunuruz."[1] Salih aleyhisselâm, onlara Allah'ın emrini dinlemedikleri takdirde dalâl içinde kalıp ateşlere yanacaklarını söylediği için, onlar da böyle reddediyorlar. Yani asıl sana uyarsak şaşkınlık etmiş ve ateşlere düşmüş oluruz diyorlar. اَؤُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا **O zikir, yani vahiy ve Kitab aramızdan O'na mı bırakılıyor?"** Biz de, O'nun gibi bir ferd, bir beşer değil miyiz? Yâhud içimizde O'ndan daha lâyıkı yok mu? بَلْ هُوَ كَذَّابٌ اَشِرٌ **Hayır O, bir kezzabı aşir.** Mağrur, şımarık, şımarıklıkla üstümüze çıkmak istiyen bir yalancı. İşte bu derece yalan isnadiyle tekzib ettiler. سَيَعْلَمُونَ غَدًا **Yarın, yani azâbı görecekleri gün bilecekler.** مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ **Kimmiş o kezzabı eşir?** Hakk'a inanmayan şımarık yalancı. اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ **Çünkü Biz, onlara fitne için Nâka'yı salacağız.**

DİŞİ DEVE

NÂKA: Dişi deve demektir. Sûre-i Şuara'da geçtiği üzere, مَا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَاْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (*"Sen bizim gibi bir beşerden başka nesin? Haydi bir âyet getir, eğer sâdıklardan isen."* Şuâra-26/154) diye Salih aleyhisselâm'dan âyet, yani Nübüvvetine alâmet olacak mu'cize istemeleri üzerine bir kaç sûrede

[1] Yani burada "suur", ateş ve cinnet mânalarına tefsir olunmuştur.

Eşir: Kibirli.

geçtiği vechiyle işte size bir Naka, bir âyet olmak üzere Allah Nakası, هذه ناقة الله لكم آية فذروها تأكل في ارض الله ولا تمسوها بسوء فيأخذكم عذاب اليم (*"Bu Allah'ın nâkası size bir ayet, bırakın onu Allah'ın arzında otlasın, sakının ona bir fenalıkla dokunmayın ki, sonra elîm bir azaba uğrarsınız."* Arâf-7/73) denilmişti. Bu Nâka'nın nereden ve nasıl çıktığı Kur'ân'da musarrah değildir. Ancak ناقة الله *"Allah'ın devesi."* ta'bir olunmuştur. Lâkin haberlerde bir «صخرة» den, yani yalçın kayadan ibaret bir tepeden çıkarılmış olduğu şayi'dir. Burada, bunun çıkarılması değil de irsali, yani bırakın Allahın arzında otlasın diye salınması bir fitne için olduğu beyan buyuruluyor. Bunu çokları imtihan mânâsına tefsir etmişler ise de, meşhur mânâsına hamlini tecviz edenler dahi olmuştur. Razî der ki: "burada fitne maf'ulünlehtir. Buna göre irsalden maksud, fitne olmuş oluyor. Lâkin asıl maksud, Peygmaber'i tasdik olmak lazım gelir. Çünkü bihakkın Salih aleyhisselam'ın mu'cizesidir. Şu halde bunun tefsirinde tahkik nedir? Deriz ki: Bunda iki vecih vardır. **Birisi,** mu'cize bir fitnedir. Çünkü onunla müsab olacak kimsenin hali, muazzeb olacak kimsenin halinden seçilir. Zira Allah Teâlâ, mu'cize ile mahza Peygamberin sıtkını anlatmış olması hasebiyle küfredenleri ta'zib eyler. Bu cihetle mu'cize Peygamber'i bir tasdik olması haysiyyetiyle bir ibtilâdır. Zira tasdikten sonra musaddık ile mükezzib seçilecektir. **İkincisi,** bundan daha incedir. Şöyle ki: Naka'nın kayadan çıkarılması bir mu'cize salınması ve aralarında dolaşması ve suyun taksim olunması da bir ibtilâdır. Onun için انا مخرجوا الناقة فتنة **"Şüphesiz ki Biz bir imtihan için deveyi çıkaracağız."** buyurulmamış, انا مرسلوا الناقة فتنة *"Biz bir imtihan için deveyi salacağız."* buyurulmuştur.[1] Bir de bunda şöyle bir gizli işaret vardır. Ki, Allah Teâlâ dilediğine hidayet buyurur ve hidayetin yolları vardır: Bazısı insanın kesb ile medhali olacak bir surette olur. Mesela, delil olacak bir şey halkeder ve onda insanın nazar ve tefekkürü o suretle vaki' olur ki, indinde hak, tereccuh eyler de ona tabi' olur. Bazan da, onu ibtidadan ona ilca eder ve tâ küçüklüğünden onu hatadan sıyanet eyler. İşte peygamberler eliyle mu'cize izharı kesb ile ihtidasını dilediğine hidayet kabilindendir. Peygamberler'in kendilerine olan hidayet ise kesb ile değil, belki kendilerinde gayr-i kesbî bir takım ilimler halkı iledir. Bu suretle انا مرسلوا الناقة فتنة لهم **"Çünkü Biz onlara fitne için Nakayı salacağız."** onlara işarettir ve onun için «لهم» buyurulmuştur ki, mânâsı onlar için fitne olabilecek vech ile demektir.

---

[1] Fitnenin asıl mânâsı, bir maddenin saf olanını karışığından ayırmak için ateşe tutmaktır. Onun için başlangıcı meşakkat ve deneme, sonu imtihan ve temyiz mânâsına gelir. Fitne yerine göre bu mânâlardan birinde kullanılır. (Müellif)

Medhal: Giriş, girilecek taraf. **Tereccuh:** Üstün olma. **İlca':** Zorlama. **İhtida:** Hidayete erme.

فَارْتَقِبْهُمْ **Onun için gözet onları.** Bak, o yüzden nasıl bir mihnet ve azâba düşecekler. وَاصْطَبِرْ **Ve sabırlı ol,** sana eziyyet ederlerse azâbı acele etme. وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ **Ve onlara haber ver ki, su, aralarında taksimdir.** Yani, Naka ile onlar arasında, لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (*"Ona bir şirb hakkı, size de malum biri günün şirb hakkı."* Şuara-26/155) mısdakınca nevbet ile taksimlidir. Bir gün Nâka içer, bir gün de onlar su alır ve hayvanlarını sularlar. Yâhud Nâka'ın gününden maadasında onlar arasında taksimlidir. كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ **Her şirb, huzur iledir.** Fıkıhda şirb, şefeden eam, yani hem içmek, hem kullanmak ve sulamak hususlarına şamildir. Her şirb, gerek Nâka'nın şirbi ve gerek halkın şirbi, yâhud gerek su içimi, gerek süt içimi demektir. Deniliyor ki, halk, kendi su nevbetlerinde su alıyorlar, devenin nebvetinde de sütünü sağıp içiyorlardı. Demek ki, bu Nâka'nın bir taraftan külfet, bir taraftan ni'met olan acib hususiyyetleri vardı. Bir kerre su nevbeti, bütün halkın su nevbetine muadil bir günü işgal ediyor. Bu suretle onları tazyik eden bir ibtilâ oluyor. Buna mukabil onlara bir çok süt veriyor. bu cihetle de hallerine vüs'at veren biri ni'met oluyor. İki halin ikisinde de bir değil, bir çok develerin yerini tutan büyük bir mahlûk olmuş oluyor. Buna, Nâkatullah denilmesine ve Allah'ın arzında bırakılıp salma yayılmasına nazaran alâ hükm-i milkillâh muameleye tâbi' olan vakıf veya beytü'l-mal emvali gibi idare olunmuş bir cins sağmal mala benziyor. Nitekim bir de köşeği olduğu naklediliyor. Allah için hakkı gözetilerek bakıldığı takdirde kendileri için pek büyük bir ni'met olacak olan bu Allah devesi, iktiza ettiği külfet ve meunet ve nizam-ı kısmet gibi ahkâm-ı maslahat ile haklarında bir nevi' tazyik ifade eden bir fitne ve ibtilâ olmakla bu kuyud ve mükellefiyyete dayanamadılar. فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ **Derken sahiblerine bağırıştılar.** Şehirlerindeki dokuz çetenin تِسْعَةُ رَهْطٍ *"Dokuz çetenin"* başı olan ve Semûd'ün kızılı (Uhaymir-i Semûd) denilen Kudar ibn Salife, feryad ettiler. فَتَعَاطَى **O da, aldığı alacağını.** Kalktı silahını veya arkadaşını veya cinayeti mukabilinde alacağını aldı فَعَقَرَ **da akretti.**

AKR: Bir hayvanı ayağından biçerek devirip yıkmaktır. Bu suretle deveyi vurdu öldürdü. Deniliyor ki, Salih aleyhisselâm: "Bari köşeğine yetişin" dedi. O, dağa kaçmıştı. Koştular, bozulayarak anasının geldiği kayaya girdi yetişemediler. فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ **Fakat arkasından azâbım ve inzarlarım nasıl oldu?** Nasıl acı bir surette tehakkuk etti. Salih aleyhisselâm: فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (*"Onun üzerine üç gün yurdunuzda yaşayın. İşte o, yalan*

Mudak: Delil. **Şefe:** Dudak. **İbtibar:** Tecrübe etme. **Şirb:** İçmek. **Köşeği:** Deve yavrusu, daylak. **Meunet:** Masraf.

çıkmayacak bir v'ad" Hud-11/65) diye tebliğ etti. Rivayet olunduğu üzere: **"Yarın yüzleriniz sararacak, yarından sonra kızaracak, üçüncü gün kararacak sonra da sabahleyin başınıza azâb gelecek"** dedi. Derken bu alâmetleri görmeğe başladıklarında Salih aleyhisselâm'ı da tutup öldürmek istediler. O biemrillâh maiyyetindeki mü'minlerle Filistin'e çekilip kurtuldular. Dördüncü günü ki, bir pazar günü idi, o yerleri azâba getirerek gözleri baka baka titriye titriye bir lâhzada helâk oldular. فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (*"Bu yüzden o saika kendilerini yakalayıverdi, bakınıp duruyorlardı."* Zâriyat-51/44) اِنَّا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً **Zira Biz, onların üzerlerine bir sayha salıverdik.** Evlerinin önünde titreşerek bakışıp dururlarken yıldırım çatlar gibi semadan bir sayha koptu, yerden de bir recfe فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ **Derhal ağılcı çırpısının kırıntıları gibi kırıla kaldılar.** Çoban ağılının etrafına harîm olmak için çekilen çalı çırpının döğülüp çiğnenerek çürümüş olan kırıntıları gibi, yâhud çobanın ağılında yaktığı çalı çırpının yanık kırıntıları gibi kırıla kaldılar. Bu teşbihin mazmununda da düşünülecek mânâlar vardır. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ **Kur'ân'ı da müyesser kıldık düşünmek için.** فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **Fakat hani düşünen?** Düşünüp de, bu mazmunlardan ibret alacak ve ona göre hareket edecek olan? كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ **"Lût'un kavmi o inzarlara yalan dediler."** Bu kıssanın da muhtelif yerlerde zikri geçti. mücerred tekrar suretiyle değil, her birinde hususî bir noktasına işaret olunarak geçti. اِنَّا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ **Onun için Biz, üzerlerine salıverdik,** حَاصِبًا **çakıl, taş yağdıran Melek yâhud rüzgâr.** Üzerlerine siccilden istif edilmiş taşlar yağdırıyordu. اِلَّا اٰلَ لُوطٍ **Ancak Lût'un iman eden mensubları müstesna** ki, karısı hariç olmak üzere ailesinden birkaç kişi idi. نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ **Onları bir sehar vakti,** yani sabaha yakın kurtardık. Selâmete çıkardık. كَذٰلِكَ نَجْزٖي مَنْ شَكَرَ **İşte Biz, iman-ü itaatla ni'metimize, şükreden kimseleri böyle karşılarız, böyle mükâfatlandırırız.** وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا **Halbuki celâlim hakkı için Lût ötekileri, yani kavmını inzar etmiş tutuşumuzun dehşetini kendilerine haber de vermiş idi.** فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ **Fakat onlar, o inzarları şekk-ü cidal ile karşıladılar.** وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهٖ **Kasem ile söylerim ki, o gelen müsafirlerinden dolayı mutalebede bulundular.** Müsafirlerinden murad almak, fücur etmek için gidip geldiler. Tazyik etmek istediler ki, müsafirleri Hazret-i İbrahim'in müsafirleri olan Resuller idi. فَطَمَسْنَا اَعْيُنَهُمْ **Onun üzerine Biz de, gözlerini siliverdik.** Yani yüzlerinde eseri bile kalmayacak vech ile silme kör ettik. Eve girdikleri halde hiç bir şey göremez oldular. Nereden çıkacaklarını bile bilemediler de, Hazret-i Lût tuttu çıkardı. فَذُوقُوا عَذَابٖي وَنُذُرِ **Bu suretle haydin azâbımı, inzarlarımı dadın**

Recfe: Deprem. **Harîm:** Herkesin giremeyeceği yer. **Mutalebe:** Dava, hakkını isteme.

dedik. وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً **Celâlim hakkı için sabahleyin erkenden de onları bastırdı.** عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ **Müstekir, yani üzerlerinde kararını bulmuş defolunmaz,** yâhud onları karargâhları olan Ceheneme götürene kadar devam eden **bir azâb.** فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ **Haydi şimdi azâbımı ve inzarlarımı dadın bakalım.** Yani böyle denerek bastırdı, yâhud bu ifade onların istihkaklarını beyan için temsilî bir hitabdır. Bunlar, zevklerine düşkün oldukları için cezalarında da, «فَذُوقُوا» ile tehekküm yapılmıştır. Bunlar gibi inzarları tekzib eden muasır kâfirler hakkında da buyuruluyor ki: وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **Şanım namına Kur'ân'ı da müyesser kıldık düşünmek için, fakat hani düşünen?**

Beşinci kıssa:

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ ﴿٤١﴾ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

41- Şanım hakkı için Al-i Fir'avn'e de geldi inzar edici Peygamberler.

42- Âyetlerimizin hepsini tekzib ettiler. Biz de, onları öyle bir tutuşla alıverdik ki, muktedir bir azize öyle yaraşır.

Bu kıssalardan hıssaya gelince;

أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولَٰئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾ أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَىٰ وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾ إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ يُسْحَبُونَ

Tehekküm: Şiddetli azarlama istihza.

فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾
وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا
أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾
وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُّسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ
وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِندَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

43- Sizin kâfirleriniz, onlardan hayırlı mı, yoksa sizin için kitablarda bir beraet mi var?

44- Yoksa biz, yardımlaşır bir cem'iyyetiz mi diyorlar?

45- Her halde o cem'iyyet bozulacak ve arkalarını dönüp gidecekler.

46- Daha doğrusu onların asıl mev'idi, Saattır ve o Saat daha acı ve daha bela ve bedterdir.

47- muhakkak ki, mücrimler, şaşkınlık ve çılgınlıklar içindedirler.

48- O gün ki, yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler tadın ne imiş diye Mess-i Sakar.

49- Haberiniz olsun ki, Biz her şeyi bir kaderle yaratmışızdır.

50- Emrimiz de başka değil birdir, bir lemh-i basar gibidir.

51- Celâlim hakkı için emsalinizi hep helâk da ettik, fakat hani düşünen?

52- Bununla beraber işledikleri her şey defterlerdedir.

53- Ve küçük, büyük hepsi satra geçmiştir.

54- Şübhesiz müttakîler cennetlerde nur içinde.

55- Sadakat meclisinde, kudretine nihayet olmayan bir Şehinşah'ın huzur-ı kibriyasında.

أَكُفَّارُكُمْ **Sizin kâfirleriniz.** Hitab, ehl-i Mekke'ye, dolayısiyle Arab'a, dolayısiyle karnı ahîr insanlarınadır. Ey bu zaman insanları, sizin gâvurlarınız خَيْرٌ

Mev'id: Vaadin yerine getirildiği yer. **Bedter:** Daha beter, çok kötü. **Lemh:** Göz atma, parıltı.

مِنْ اُولٰئِكُمْ onlardan hayırlı mı? Yani kavm-i Nuh'dan Fir'avn'e kadar helâkleri zikrolunan kâfirlerden daha mı kuvvetli yâhud Allah'ın azâbından kurtulmak için daha mı yararlıklı? **اَمْ لَكُمْ بَرَٓاءَةٌ فِى الزُّبُرِ Yoksa sizin için kitablarda bir berâet mi var?** Yani âhir zaman insanları ne kadar küfr-ü isyan ederlerse etsinler İndallah ceza ve mes'uliyyetleri yoktur diye beraetinize dair Kütüb-i Semaviyye'de bir sarahat mı var? **اَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمٖيعٌ مُنْتَصِرٌ Yoksa biz, yardımlaşır muntazam bir cem'iyyetiz, öcümüzü alır kendimizi kurtarırız mı diyorlar?** Bu, kurun-ı ahire insanlarında cem'iyyet ve medeniyyet vasıtalarının çoğalacağına ve onunla iftihar olunacağına delalet eder. Lâkin **سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ O cem'iyyet muhakkak bozulacak ve arkalarını dönecekler.** İbn Ebi Hâtim ve Evsat'ta Taberanî ve İbn Merduye Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet etmişlerdir. Dedi ki: سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ kavlini Allah Teâlâ, Peygamberine Bedir gününden evvel Mekke'de iken indirdi ve Ömer ibn Hattab radıyallahü anh, şöyle dedi: "Ya Resulullah, hangi cem'iyyet bozulacak" dedim. Vakta ki, Bedir günü oldu ve Kureyş bozuldu. Resulullah'a baktım arkalarından kılıcı çekmiş, سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ diyordu. Bu suretle bu ayetin, Bedir günü için bir mu'cize olduğu anlaşıldı." **بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ Daha doğruu Saat onların asıl mev'idleri.** Yani o hezimet onların tam ukubetleri değil, bir mukaddimedir. Asıl mi'adları azabların va'dolunduğu zaman, Saat'tır. **وَالسَّاعَةُ اَدْهٰى O saat ise, daha büyük dâhiye.** Dâhiye! kurtulmak çaresi olmayan belâ ve musibet. **وَاَمَرُّ Ve daha acı, daha bedter** **اِنَّ الْمُجْرِمٖينَ Şübhe yok ki, mücrimler,** gerek evvelkiler gerek sonrakiler **فٖى ضَلَالٍ dalâl içinde,** yanlış yolda helâke giden şaşkınlık **وَسُعُرٍ ve çılgın ateşler içinde,** yâhud çılgınlıklar, delilikler içindedirler. **يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِى النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ O yüzleri üstü cehenem ateşi içinde sürüklenecekleri gün,** denecek: **ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ Tadın bakalım Mess-i Sekarı.** Bir ismi de sekar olan cehennemin dokunuşu okşayışı ne imiş? Nasılmış?

SEKAR: سَقَرَ ، صَقَرَ gibi güneş çalmak denilen yakıştır ki, rengi değiştiriverir. Sekar, bu mânâdan me'huz olarak ceheneme alem yapılmışdır ki, alemiyyet ve te'nis ile gayr-i münsarıftır. Ucme deyenler de olmuştur. Sure-i Müddessir'de: وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ . لَا تُبْقٖى وَلَا تَذَرُ . لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ . عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (*"Bilir misin hem ne sekar. Ne bakıyye kor, ne bırakır. Beşere susamış bir susuz. Üzerinde on dokuz."* Müddesir-74/27-30) diye ta'rif olunmuştur. **اِنَّا كُلَّ شَىْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ Çünkü Biz, her şeyi bir kader ile halk etmişizdir.** Her şeyin vukuundan evvel ezelde ilm-i ilâhî'de mukadder olan bir kaderi, yani haysiyyet-i ilmiyyesi vardır ki, kazasının cereyanı, fiilen yaradılışı o kadere göre vakı' olur. Onu başkası istediği gibi icab

---

Ucme: *Dil tutukluğu, acemilik.*

ve ta'yin (determire) edemez. Onun için mücrim, kendi keyf ve iradesine göre cürmün mahiyyet ve mukadderatını değiştiremez. Kaderde akibeti bedbahtlık, mes'uliyyet, mahkûmiyyet ile ceheneme götürmek olan cürm-ü measi sevab ve saadet vesîlesi yapılamaz. Onun için mücrimler, mücrim olduları haysiyyetten dalâl ve nîran içindedirler.

KAZA VE KADER

KADER: Abdin irade-i cüz'iyyesine münafi de değildir. Çünkü ihtiyarî fiillerin vukuu için irade-i cüz'iyye dahi kader cümlesindendir. O halk ve fiilin nasıl olduğuna, yani kaderin kaza ile icrasına gelince: وَمَا أَمْرُنَا **Bizim emrimiz de,** yani işimiz, yâhud her hangi bir şeyi halk için buyurultumuz da başka değil, إِلَّا وَاحِدَةٌ **ancak birdir.** Bir kelimeden veya bir lemhadan ibarettir. كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ **Basarla bir lemha gibi.** Gözle seri' bir bakış lahzası, yani bir şuur ânı gibi ki, إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"O'nun emri bir şeyi murad edince ona sade "ol" demektir, o, oluverir."* Yâsin-36/82) buyrulduğu üzere bir "kün" emrinden ibarettir. Hakikatta illet-i tamme bu kün emridir. İllet, vaki' olunca ma'lûl de hemen olur. Onun için o cem'iyyetler, nasıl bozulacak, o Saat nasıl olacak, mücrimler o mukadderata nasıl sürüklenecek diye tereddüde mahal de yoktur. "Ol!" deyince, hepsi olur. وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ **Hem emsalinizi hep helâk etmişizdir.** Düşünseniz siz de gitmek üzere bulunduğunuzu anlarsınız. فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **Fakat hani düşünen?** Denebilir ki, dünyadan kötüler de gidiyor, iyiler de, fanîliği ve helâki düşünmekten ne çıkar? Bu gibi mukadder sualleri halletmek üzere buyuruluyor ki: وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ **Onunla beraber işledikleri her şey defterlerde yazılı.** Yani kendileri helak olup gitmekle beraber iyi ve bütün bütün fiilleri kitablarına, amel defterlerine yazılıdır.

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ **Hem küçük, büyük hepi satra geçmiştir.** Demek ki, insanın helâktan sonra da bir istikbali vardır. Ve onun orada hakikatı, dünyada yapdığı fiillerin hasılasıdır. Hakk Teâlâ'nın indinde mîzana konacak ancak odur. Ona göre haşr olunacaktır. Helâkinden sonra hakikatin böyle olacağını düşünen bir kimse ise elbette defterini küfr-ü cürm ile kirletmek istemez. Zira إِنَّ الْمُتَّقِينَ **şübhesiz ki, müttekiler,** küfr-ü isyandan korunanlar, فِي جَنَّاتٍ **cennetlerde** وَنَهَرٍ **ve nur cereyanı içindedir.** Burada neher, "nehr" gibi ırmak mânâsına olmak mütebadir görünürse de, nehar maddesinden nur ve aydınlık mânâsına olmak daha lâtîftir. فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ **Mak'ad-ı Sıddıkta.** Sıdık makadı, sıdık meclisi, sadakat sandalyesi. Yani sadıklara mahsus olan ve yalan çıkması, zeval bulması ihtimali olmayan sabit bir makam ve mevkide, عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ **Gayet iktidarlı, yani kudre-**

Nîran: Ateşler. Lemha: Bir göz atma.

tine nihayet olmayan bir melîkin, pek büyük mülk sahibi bir Şehinşah'ın huzur-ı kibriyasında ki, Rahman Teâlâ'dır.

MELÎK, MUKTEDİR isimlerinde tenvin, azamet içindir. Demişlerdir ki, Hakk Sübhânehu, burada indiyyet ve kurb-i ibham ve melîk-ü muktediri tenkir ile irad buyurmakla mülk ve kudretinin künhünü fehimlerin ihata edemeyeceğine ve O'nun huzur-ı izzetine yakınlık, مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ (*"Ben, iyi kullarım için hiç bir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşer kalbine gelmedik şeyler hazırladım."* Müslim: Cennet-2/2824) kabîlinden ta'rif ve beyana sığmayacak gayet büyük bir saadet ve keramet olduğuna işaret buyurmuştur. Âlusî der ki: "Bazı eserlerde varid olduğuna göre duânın müstecab olmasında bu iki ism-i celilin bir şânı vardır. İbn Ebî Şeybe, Said ibn, Müseyyeb'den tahric etmiştir. Demiş ki: "Mescide girdim, sabah oldu zannediyordum. Meğerse uzun bir gece varmış. Benden başka kimse de yoktu, uyumuşum. Arkamdan bir hareket işittim, korktum. "Ey kalbi korku dolan, korkma da, اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ مَلِيكٌ مُقْتَدِرٌ مَا تَشَاءُ مِنْ اَمْرٍ يَكُونُ "**Allah'ım sen şübhesiz bir melik-i muktedirsin de, sonra da gönlüne de doğarsa işte" dedi.** Ondan sonra Allah Teâlâ'dan ne istedimse müstecab kıldı." اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ مَلِيكٌ مُقْتَدِرٌ مَا تَشَاءُ مِنْ اَمْرٍ يَكُونُ ، فَوَفِّقْ لِى فِيمَا اَنَا بِصَدَدِهِ وَاَسْعِدْنِى فِى الدَّارَيْنِ وَاَعِذْنِى مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَنَجِّنَا مِمَّا نَخَافُ يَا خَفِىَّ الْاَلْطَافِ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "*Allah'ım melik ve muktedir sensin. Senin dilediğin olur. Beni muradıma muvaffak kıl, her iki dünyada bana yardım eyle. Ölü ve dirilerin fitnesinden koru. Korktuğumdan emin eyle. Allah'ın salat ve selamı Muhammed'e, onun yakınlarına ve ashabına olsun. Hamd alemlerin Rabbı Allah içindir."*

İbham: Belirsiz, üstü kapalı.

RAHMÂN SURESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 78

Er-Rahmân sûresi, Mekkî'dir. Beyhakîn'in Hazret-i Ali kerremallahü vecheh ve radıyallahü anh'dan merfuan tahric eylediği bir hadîste buna, "Arusü'l-Kur'ân" namı dahi verilmiştir.

Âyetleri: Kûfî ve Şamîde yetmiş sekiz, Hicazî'de yetmiş yedi, Basrî'de yetmiş altıdır. «الرَّحْمٰنُ» evvelki «شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ» ، «الْمُجْرِمُونَ» ، «لِلْاَنَامِ» ، «خَلَقَ الْاِنْسَانَ» muhtelefünfih noktalardır.

Kelimeleri : Üç yüz elli bir.

Harfleri : Bin üç yüz otuz altı.

Fasılası : (نرم) ، م ، ر ، ن harfleridir.

Sebeb-i nüzulü: Ebu Hayyan'ın "Bahri'nde, Mukatil'den nakline göre, وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ (*"Mamaafih Rahman'a secde edin denildiği vakit onlara."* Furkân-25/60) nazil olduğu zaman: "Biz, rahmanı tanımıyoruz وَمَا الرَّحْمٰنُ rahman ne?" demişlerdi. الرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ nâzil oldu. Bir de, اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ (*"Muhakkak biliyoruz ki onlar "mutlaka onu bir beşer tâ'lim ediyor" da diyorlar."* Nahl-16/103) dedikleri, zaman, Allah Teâlâ onları tekzib ederek, الرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ buyurdu. denilmiştir.

Evvelki sûre عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ (*"Gayet iktidarlı bir melikin huzurunda."* Kamer-54/55) diye hitam bulmuştu.Bu süre,onu bir beyan gibi الرَّحْمٰنُ diye başlıyor ve sıfat-ı rahmetten neş'et eden âlâ-i ilâhiyye'yi ta'dad ediyor. Orada بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ اَدْهٰى وَاَمَرُّ (*"Daha doğrusu onların asıl mev'idi saattir ve o saat daha acı ve daha bela ve bedterdir."* Kamer-54/46) buyurulmuş, sonra da mücrimlerin Se-

kardeki halleri, müttekilerin de cennat-ü neherdeki halleri icmal edilmiş idi. Burada o icmal, o tertîb üzere tafsil olunacak saatin acılığı, sonra, يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ ("*Tanınır da mücrimler simalarından.*" Rahmân-55/41) diye mücrimlerin hali, sonra da, وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ ("*Rabbının makamından korkan kimseye iki cennet râygân.*" Rahmân-55/46) diye takvanın tefsiriyle beraber cennetin ve ehl-i cennetin evsafı beyan olunacaktır.

Evvelki Sûrede geçmiş ümmetlerden Peygamberleri tekzib edenlerin başlarına inen türlü azâbları sayarken herbirinin arkasından وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ("*Şanım namına Kur'an'ı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var?*" Kamer-54/17) âyetiyle va'z-u tezkîr için bir terci' yapılmıştı. Bu Sûrede de, bütün insanlara dinî, dünyevî, enfüsî, âfakî türlü ni'metler tezkîr olunarak her birinin arkasından vecîbe-i şükrün ihlâline karşı فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ("*Şimdi Rabbınızın hangi eltafına dersiniz yalan.*" Rahmân-55/13) tevbihı ile öyle latif terci'ler yapılmıştır ki, "Âlâ"nın meddi gibi letafetine doyulmaz. İtkanda tekrarı birkaç kısma taksim etmiştir. Bunlardan birisi, demiş: "Müteallakının teaddüdünden dolayı tekerrür edendir ki, ikinci, birincinin teallûk ettiğinden başkasına müteallık olur. Sonra bu kısma terdid tesmiye olunduğunu söylemiş, فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ kavlini bu kabîlden saymıştır. Çünkü bu, otuz bir yerde tekerrür ettiği halde her biri makabline müteallık bir hususiyyetle mümtazdır." Biz, bu kabîl tekrarlara edebî ıstılahatımızda terci' namını vermişizdir.

Zemahşerî, der ki: "Allah azze ve a'lâ, âlâsını, niam-i vâlâsını ta'dad buyurdu. enva-i âlâ ve esnaf-i na'masıdan da ilk evvel ayağı en ileride olanı takdim buyurdu ki, o, din ni'metidir. Din ni'metleri içinden de evvelâ mertebesi en yüksek olanı takdim buyurdu ki, o da, Kur'ân-ı in'amı, tenzil ve ta'limidir. Çünkü Kur'ân vahy-ı ilâhî'nin rütbece en büyüğü, menzilece en yükseği, dinin ebvabında te'siri itibariyle en güzelidir. O bütün Kütüb-i Semaviyye'nin evci, mısdakı, mi'yarıdır. İnsanı yaradışının zikrini, onun zikrinden sonraya bıraktı ve onu, ona vely ettirdiki, onu yaradışı mahza din ve ilim dolayısiyle olduğu bilinmek için. Çünkü maksad ilmen mukaddemdir. Sonra da insanın insanlığını temeyyüz ettiren ve zamirindekini güzel bir surette izhar ve tebliğ demek olan beyan, yani ilm-ü ta'limin en büyük esbabından biri olan lisan ni'metini zikretti. Şöyle ki:

Tezkîr: Hatırlatma. **Tevbih:** Azarlama. **Terdid:** Karşısındakini merakta bırakacak ve neticeyi sezdirmeyecek şekilde söz etme. **Terci':** Geri çevirme, gazelde beyitleri birbirine bağlama. **Niam-ı Valâ:** Yüksek nimetler, **Ebvab:** Kabılar. **Evc:** En büyük. **Mısdak:** Belil. **Mi'yar:** Ölçü. **Vely:** Takip ettirme. **Mahza:** Yalnız.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلرَّحْمٰنُۙ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَۜ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَۙ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ﴿٤﴾
اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍۙ ﴿٥﴾ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾
وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْم۪يزَانَۙ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْم۪يزَانِ ﴿٨﴾
وَاَق۪يمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْم۪يزَانَ ﴿٩﴾ وَالْاَرْضَ
وَضَعَهَا لِلْاَنَامِۙ ﴿١٠﴾ ف۪يهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْاَكْمَامِۖ ﴿١١﴾
وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُۚ ﴿١٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِۙ
﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَٓانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍۚ ﴿١٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾
رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِۚ ﴿١٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾
مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِۙ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِۚ ﴿٢٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُۚ ﴿٢٢﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَاٰتُ فِي الْبَحْرِ
كَالْاَعْلَامِۚ ﴿٢٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- Rahmân,

2- Öğretti Kur'ân'ı,

3- Yarattı insanı.

4- Belletti ona, o güzel beyânı.

5- Güneş ve Ay hesablı.

6- Çemen, ağaç secdedan.

7- Bak, şu güzel semaya verdi ona irtifa' vazeyleyip mizânı.

8- Ki, taşmayın mizanda.

9- Ve doğru tutun adaletle tartıyı da aksatmayın mizanı.

10- Arza da bir tavazu' verdi beray-ı enam.

11- Onda bir meyva ve ekmamiyle duran nahl-i benam.

12- Ve o çimli dâneler ve o hoşbu' reyhan.

13- Şimdi Rabbinizin hangi eltafına dersiniz yalan?

14- Fağfur gibi bir salsâlden insanı yarattı.

15- Bir maric ateşten de o cannı yarattı.

16- Şimdi Rabbinizin hangi eltafına deriniz yalan?

17- Hem iki Meşrikın Rabbi, hem iki Mağribin Rabbi.

18- Şimdi Rabbinizin hangi eltafına dersiniz yalan?

19- Salmış iki deryayı Demâdem çatışırlar.

20- beyinlerinde bir berzah bagyeylemezler bir ân.

21- Şimdi Rabbinizin hangi eltafına dersiniz yalan?

22- Çıkar onlardan inci ile mercan.

23- Şimdi Rabbinizin hangi eltafına dersiniz yalan?

24- Hem O'nun, denizde akıp giden o münşeâti alemnişan.

25- Şimdi Rabbinizin hangi eltafına dersiniz yalan?

اَلرَّحْمٰنُ **Rahman, el rahmân.** Fatiha'da besmelenin tefsirinde bu ism-i şerîf hakkında izahat geçti, yani rahmet ve in'amı namütenahi kaynaşıp duran ve ondan dolayı bir ismi de Rahman olan Allah Teâlâ. اَلرَّحْمٰنُ ı'rabca zahir olan mübteda, maba'di haber görünür. Lâkin müstakıl bir âyet olduğuna nazaran mukadder bir mübtedanın haberi olarak şöyle bir cümle teşkil eder. Allah Rahmandır, yahud هُوَ الرَّحْمٰنُ o muktedir melîk Rahmandır. Rahmetiyle o Rahman, عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ ta'lim etti Kur'ân'ı. İlimden öğretmek mânâsına ta'lim iki mef'ule teaddî edeceği cihetle bu mânâca burada birinci mef'ul hazfedilmiş ve bu suretle mak-

---

Beyar-ı enam: Mahlukat için. **Nahl-ı benam:** Hurma ağaçları. **Salsal:** Tık tık ses veren çamur. **Fagfur:** Çınçın ses verecek kadar kurumuş toprak. **Maric:** Dumansız ateş. **Eltaf:** Lutuflar, nimetler. **Demâdem:** Zaman zaman. **Berzah:** Arayer. **Münşeat:** Mektublar, neşredilenler. **Namütenahi:** Sonsuz. **Mâba'di:** Sonra.

sad şuna veya buna ta'limi değil, nefs-i ta'limi ifade olduğu anlatılmıştır: Gerek Cibril'e, gerek Peygamber'e, gerek ümmete olan ta'lim kısımlarından hepsine muhtemil olur. Bazıları da demişler ki, burada, «عَلَّمَ» alâmettendir. Kur'ân'ı alâmet kıldı, yani ibret alacak olanlara bir âyet, yâhud Nübüvvet'e bir alâmet ve mu'cize kıldı demektir. Bu surette diğer bir mef'ulün hazfini gözetmeğe hacet kalmaz ve evvelki Sûrenin başındaki اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ("*Yaklaştı saat, yarıldı Kamer.*" Kamer-54/1) âyeti ile de mütenasib olur. O Sûre, bab-ı heybetten bir mu'cize ile, bu Sûre de, bab-ı rahmetten bir mu'cize ile başlamış bulunur. Şu halde terceme de öğretti denilmeyip de, ta'lim etti denilirse bu iki veche de işaret mahfuz kalmış olur. Maamafih Âlûsî, der ki: "Kail bin münasebet de gösterse, yine bunun ilim ta'liminden olduğu bilinmek gerektir. Kur'ân'ı ta'limin mânâsına gelince Kur'ân'a ilim ifade etmektir. Fakat yalnız elfazına değil, onunla beraber meanisine dahi şayan-ı ehemmiyyet bir surette ilim ifade eylemektir ki, bu mütefavittir. Bâzân işaret ve rumuzundan hadisat-ı kevniyyeye vukuf derecesine kadar çıkar. İbn Cerîr'in ve İbn Ebi Hâtim'in İbn Mes'ud'dan tahriclerine göre, Kur'ân'da her şeye dair ilim indirilmiş ve her şey beyan edilmiş ise de bizim ilmimiz, onun hepsine yetişemez. İbn abbas da, demiştir ki: "Devemin bir ipi gaib olsa, her halde kitabullahda bulurdum." Mürsî, demiş ki: "Kur'ân, evvelîn ve ahirînin ulumunu camidir. Öyle ki, onun hakikatini ancak mütekellim olan Allah Teâlâ bilir." Sonra da, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ ("*Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir.*" Âl-i İmrân-3/7) mısdakınca Allah Teâlâ'nın kendine tahsis buyurduğu müstesna olmak üzere Resulullah sonra sâdat-ı Sahabe sonra da onlara varis olan tabiun ilh...:" Bazıları ta'limi: "Tesavvur-i meani için, nefs-i tenbih, diye ta'rif etmişlerdir."

Saat'in yaklaşmasına karşı rahmet-i İlâhiyye'den zuhur eden en büyük ve en mühim ni'metin ta'limi, Kur'ân ni'meti olduğu bu suretle anlatıldıktan sonra, kime ve nasıl ta'lim olunduğunu beyan için de buyuruluyor ki: O Rahman خَلَقَ الْاِنْسَانَ yarattı insanı. Bazıları burada insandan murad, Adem, bazılara da Kur'ân karînesiyle Muhammed Aleyhisselâm demişler ise de, hepsine şamil olmak üzere cins-i insan olması daha zâhirdir. Maamafih Kur'ân'ın ta'limine mahall olan insan-ı kâmil murad olunması da melhuzdur. Yani Kur'ân'ı ta'lim etmek üzere insanı yarattı. عَلَّمَهُ الْبَيَانَ Belletti ona, o beyanı. Yani kendini ve vicdan ve zamirindeki duygu ve idrakât varidatını haricindekilere açık ve güzel ifade ile anlatmak, ifade-i meram etmek ve anlamak demek olan nutuk ve lisan nimetini

---

Mütefâvit: Birbirinden farklı. **Sâdat:** Seyyitler. **Varidat:** Hatıra gelen, içe doğan. **Melhuz:** Düşünülmüş, olabilir.

ki, ilim ve ta'lim-i Kur'ân ni'meti de bununla husule gelir. Hazret-i Adem yaradıldıktan sonra ta'lim-i esma' sayesinde melâikenin bilemediklerini bildi, eremediklerine erdi. Enbiya'nın nübüvvete mazhar olması, taraf-ı İlâhî'den tebliğat yapabilmeleri, kitablar getirmeleri, ümmetlerin onlardan istifade edebilmeleri hep beyan ilmi, dil ni'meti sâyesinde olduğu gibi Kur'ân'a ve Kur'ân'ın tefsir ve tercemesi ni'metine nâiliyyetimiz ve ondan derece-i istifademiz dahi o ni'metten hissamiz nisbetindedir. Ebussuud, der ki: "Beyan-ı ta'limden murad, insanı mücerred kendi beyanına temkimden ibaret değildir, onunla başkasının beyanını anlamaktan eamdır. Çünkü Kur'ân'ı ta'lim, ancak onun üzerine deveran eder. Bu cümleler, ahbar-ı müteradifedirler. Sonrakilerin atıfsız iradı da ta'dad üslûbunda varid oldukları içindir. Müsned-i ileyhin takdimi de, kasr ifade eyler. Bundan sonra hayat-ı beşerin en ziyade alâkadar olduğu ni'metler, lâtîf bir surette beyan ile secde ve şükre da'vet için buyuruluyor ki: اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ **Güneş ve Ay hesab iledir.** Hesab ile cereyan ederler. Binaenaleyh insanlar hesabı iyi bellemeli ve bir hesab gününün geleceğini bilip ona göre hesaba hâzır olmalıdır.

HÜSBAN: "Ha"nın zammiyle hesab mânâsına ve hesabın cem'i hesablar mânâsına gelir. Bir de, değirmen taşının mihverine, hüsbanü'r-reha denilir. وَالنَّجْمُ ve necim, yani arzdan zuhur edip de sakı olmayan nebat, çemen وَالشَّجَرُ ve şecer. Sakı olan nebat, ağaç يَسْجُدَانِ **secde ederler.** Allah Teâlâ'nın iradelerine tab'an inkiyad ederler. Kanunları karşısında elâstikiyyetle istediği vaz'iyyeti alırlar. O halde insanlar da, tav'an Allah'ın emirlerine inkiyad ederek ni'metlerine şükr için secdeyi bilmelidirler. وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا **Hem semaya bak, ona irtifa' verdi.** bu terkibe nahivde, اِضْمَارٌ عَلٰى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ ta'bir edilir. Bir mef'ulün fiilini evvela hazfedip, sonra zamiriyle meşgul olarak tefsir eylemektir. Şu halde kelâm, رَفَعَ السَّمَاءَ رَفَعَهَا *"Göğü yükseltti, onu yükseltti."* takdirindedir. Bunun faidesi evvel'emirde mef'ule nazar-ı dikkati celbetmek sonra da fiilin ma'lûmiyyetini beyan ile suret-i mahsusada ihtar eylemektir. Semadan murad, bütün ecramiyle üzerimizde yükselen muhit-ı âlemdir. Onun ref'i, yani irtifa' verilip yükseltilmesi de, yüksek olarak ibda' ve inşâ olunmasıdır. Yükseklikten murad da, zâhir olan hissi ve surî irtifa'dır. Umumî mecaz tarikiyle hissî ve mânevî yüksekliğe şamil bir mânâ murad olunmak da caiz olabilir. Belli ki, semanın böyle rif'ati, onu yükselten Rahman'ın sun-u rahmetinin yüksekliğini ve binaenaleyh kendisinin daha âlî, yani cihat ve mekânın fevkinde bir ululukla yüksek

---

Eam: Umumi. **Müteradif:** Birbirine bağlı. **Sak:** Gövde. **Tav'an:** İsteyerek. **Muhit:** Çevreleyen. **Surî:** Görünüşe aid.

olduğunu gösterir. Evet, O Rahman, öyle ulu, öyle yüksek ve öyle secde ve ta'zîme müstehıktır ki, gerek maddî ve gerek mânevî haysiyyetiyle yüksekliği meşhud olup duran o güzel semaya o yüksekliği, O verdi. وَوَضَعَ الْمِيزَانَ Ve mizanı vazeyledi. Yani o yüksekliklerin durabilmesi için aşağı ve yukarı muhtelif ve müteaddid sıkletler, mevcudiyyetler, hukuklar arasında her şeyin hakkına göre duruşu vaz'iyyeti demek olan müvazene kanununu adalet kanununu vazeyledi ki, bu kanun olmasa idi, semavat ve arzın kıyam-ü intizamı olmazdı. Nitekim bir hadîs-i şerifte: بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ *"Göklerin ve yerin varlığını sürdürmesi adalet iledir."* buyurulmuştur.

MÎZAN

Mîsak gibi hem vezin mânâsına masdar, hem de vezin aleti terazi mânâsına ismi alet olabilir. Vezin, eşyanın yekdiğerine nisbetle mikdarı veya mikdarının tanınmasıdır ki, asıl sıklette ma'ruftur. Ve bir mukayese ve muadele ile yapılır. Ve bu mukayesein yapıldığı âlete de, mîzan denilir. Bu suretle vezin, daima bir muadele, yani bir denkleşme nisbetini ifade ettiğinden adalete ve adaletin mi'yarı olan şeriata da, mizan ta'bir oluna gelmiştir. Onun için burada mîzan, eşyanın gerek sıklet itibariyle ve gerek sair suretle mikdarlarının tanınmasına mi'yar olarak herhangi bir alet mânâsına hamledilebildiği gibi daha şumullü olmak üzere adalet mânâsına hamledilmiş, şeri'at ile de tefsir edildiği olmuştur. Burada mîzan kelimesi üç kerre zikredilmiş ve Sahib-i Keşşaf, bunun tavsiye-yi teşdid ve takviye için bir tekrar olduğunu söylemiş ise de, ma'rifeten zikir ve ma'rifeten iade de sâni, evvelin ayni olmak ka'idesi küllî olmadığı ve biri biri ardınca tevali eden üç fasılanın aynî mânâda bir tekrardan ibaret olması pek muvafık olamayacağı cihetle biz, bunlardan herbirinin ayrı ayrı bir mânâya işaret ettiğine kani' bulunuyoruz. Evvelâ وَوَضَعَ الْمِيزَانَ "Ve mizanı vazeyledi." da mîzan, ref'i sema münasebetiyle zâhir olan mânâ bütün eşya arasındaki müvazene-i umumiyye kanunudur ki, (pesenteur) yahud (gravitation) denilen cazibe-i umumiyye veya sıklet kanunu bunun en zâhir tecellisidir. Ma'lûmumuz olan terazi ve kantar, çeki gibi tartı mikyası olan bütün mîzanların esası da budur. Eskiler, bunun yalnız arzda cari olduğunu zannediyorlar idiyse de ulvî ve süflî bütün ecsam ve ecramda carî bir kanun-ı umumi olduğu ve İlm-i hey'et bakımından ehemmiyyet-i mahsusası bulunduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber muvazene-i umumiyye kanunu yalnız mihanikî ve fizikî olan cazibe kanununa hasredilmeyip kimyevî ve ruhî münasebetlere dahi şamil olmak üzere adalet kanunu na-

---

Meşhud: Görünen. **Müvazene:** Denge, denklem. **Tevali:** Uzayıp giden. **Mikyas:** Kıyas. **Ecsam:** Cisimler. **Ecram:** Vücutlar, cüsseler. **Muvazene:** Denge. **Mihanik:** Cansız ve duygusuz.

miyle daha şumullü olarak tefsir edildiği takdirde faydası daha geniş olacağı derkardır. Her şeyi eşya arasında lâik ve müste'idd olduğu mevki' ve mertebeye koymak demektir. Kazi Beyzavî bunu, "her müste'idde müstehakkını, her sahibi hakka hakkını vermek suretiyle umur-ı âlemin intizam ve istikameti" diye tarif etmiştir. Gerek tekvini ve gerek teşriî adl-ü müvazeneden eammolmuş olur. Şu halde ikinci mîzan, masdar yâhud şeriat, üçüncüsü de âhiretteki mizan-ı a'mal olmak gerektir. Maamafih diğer i'tibar da mümkündür. Evet, mîzanı vazeyledi. اَنْ ki لَا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ **mîzanda taşmayasınız.** Şeriat ve kanuna tecavüz edip de haddinizi aşmayasınız, mîzansız iş yapmıyasınız, yahud maddî mânevî tartıda taşkınlık etmiyesiniz de, Allah Teâlâ'nın emirlerine, hükümlerine itaat ve hukuka riayet edesiniz. وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ **Hem vezni, kavil ve fiil her hususta tartmak işini adaletle doğru tutun,** yani hem eksik tartı kullanmayın, hem de tartarken insaf ve adaletle dosdoğru tartın, kendiniz için tartarken bir tarafa, diğeri için tartarken diğer tarafa ağdırmayın da hepsinde de terazinin dilini doğru tutun. وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ **Ve mîzanı aksatmayın, eksilmeyin.** Teraziyi su-i isti'mal ile âhirette mîzanınıza yazık etmeyin diye mîzanı vazetti ve semaya irtifa' verdi O Rahman. وَالْاَرْضَ وَضَعَهَا **Arzı da alta koydu,** tevazulu kıldı, aşağıya serdi لِلْاَنَامِ **enam için.**

ENAM: Kamus'ta halk, yâhud cin ve ins yâhud yeryüzündeki mahlûkat demektir. Arzın bu suretle aşağıya vaz'ı üzerindeki mahlûkatın menfeati hesabınadır. şöyle ki: فِيهَا فَاكِهَةٌ **Onda bir çok fakihe vardır.** Enamın bahusus insanların intifa' edebilmesi için bir çok fakiheler vardır. وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْاَكْمَامِ **Ve ekmamı olan malûm hurma ağacı vardır.**

EKMAM: Kâfın kesriyle, kimm'in cem'idir ki meyvanın çiçeğinin üzerindeki kabcık, tomurcuk demektir. Yahud kâfın fethiyle kemm, örtmek demek olduğu cihetle elyafı, dalları, kabcıkları gibi örten şeyleri demektir ki, birisinde istikbal için feyiz ve menafiine birisinde de kurutuşuna işaret edilmiş demek olur. وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ **Ve o çimli daneler.** Buğday, arpa gibi hububat ki, taze çim yapraklar içinde yetişir ve o yapraklar kuruduğu zaman saman olur ve bu suretle hem kendilerinden intifa' olunur, hem de yapraklarından istifade edilir, وَالرَّيْحَانُ **hem de reyhan** ki, şammeyi temizler, a'sab ve ruha neş'e ve neşat verir.

REYHAN: Güzel rayıhalı veya revhaniyyetli demek olup bizim de reyhan dediğimiz nebat gibi koklanan güzel kokulu otların hepsine ıtlak olunur. Bununla beraber İbn Abbas'dan burada, rızk mânâsına olduğu da nakledilmiştir. Nitekim A'râbî'nin birine: "Nereye?" demişler, اَطْلُبُ مِنْ رَيْحَانِ اللّٰهِ "Allah'ın re-

Ekmam: Tomurcuklar. Menafi: Faydalar. Şamme: Burun.

yhanından talebediyorum" demiş ki Allah'ın rızkından demek istemiş. rızkın rahat bahşetmesi veyâhud ekmek kokusunun bahusus acıkmış olanlar için her kokudan güzel olması, vech-i münasebet olmak gerektir. Bu surette Murad, Sahib-ı Keşşaf'ın dediği gibi habbin asfına mukabil, lübbü demek olur. Hamze, Kisaî ve Halef-i Âşir kıraatlarında nasb ile وَالْحَبَّ ذَا الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانَ okunması, ise ihtisas üzere fiilin hazfine binaendir. ... وَخَلَقَ الْحَبَّ "Ve o çimli daneler, hem de reyhan." takdir edenler olmuşsa da, وَأَخُصُّ الْحَبَّ takdiri bizim zevkimizce daha mülayimdir ki, şöyle demek olur: Hele o çimli daneler ve o hoşbû reyhan. [1] فَبِاَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ İmdi Rabbiniz'in ni'metlerinin hangisini tekzib edersiniz? "Fa", önünü evveline terettüb ettirmek içindir. Âlâ', Sure-i Necm'de geçtiği üzere niam ve eltaf demek olup müfredi, أَلًى ، إِلًى ، أَلْيٌ ، إِلْيٌ dür.

Nİ'METİ TEKZİB: İnkâr ile nankörlük etmektir. Ni'metin, ni'met olmasını inkâr veya mün'ime nisbetini inkâr veya her ikisini inkar hususlarına şamil olur. Meselâ, Kur'ân ta'liminin hem bir ni'met olduğunu, hem de Allah'ın bir ni'meti olduğunu inkâr ederler. Hılkatin, lisanın, arz-u semanın, adl-ü mizanın ni'met olduğunu inkâr edenler bile bulunabiliyor. Meyvaların, yiyeceklerin, kokacakların ni'met olduğunu inkâr etmeseler de munhasıran Allah'a nisbetini sarahaten veya delâleten inkar edenler de çoktur. Hitab, aşağıda tasrih olunacağı üzere İns-ü cin sekaleynedir ki, enamda dahildirler. Rübubiyyet unvanının tasrihi de tevbihte kuvvet ifade etmek içindir. Yani en o, enamın gizli ve âşikâr iki kısmını teşkil eden ins-ü cin, şimdi siz, bunları dinledikden sonra Rabbiniz Rahman Teâlâ'nın şu dinleyip gördüğünüz türlü ni'metlerinden hangi birine yalan deyip de nankörlük edersiniz? Hiç böyle bir veliy-i ni'mete nankörlük edilir mi? İbn Ömer'den ve Cabirden radıyallahü anhüm rivayet olunmuştur ki: Resul-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, Ashabına Er-Rahman Suresini okudu, sükût ettiler. Buyurdu ki: *"Niye ben, cinnîlerden sizinkinden daha güzel cevab işidiyorum. leyle-i cinde bunu ben, cinnîlere okudum."* أَلًى ، إِلًى ، أَلْيٌ ، إِلْيٌ **"İmdi Rabbınızın nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?"** *kavl-i İlahîsine her geldiğimde* لَا بِشَيْءٍ مِنْ نِعَمِكَ رَبَّنَا نُكَذِّبُ فَلَكَ الْحَمْدُ *"Hayır, ni'metlerinden hiç bir şeyi tekzib etmeyiz ya Rabbena, hamd, sana"* (Tirmizi: Tefsir-u Sûreti-55/1 dediler. Bunun için bu Sûre-i Celile okunurken dinliyenlerinizin, فَبِاَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

[1] Reyhan, aslında revhten reyvihan olup vav, kaide mucebince yaya kalb edilip teşdid ile reyyihan oldukdan sonra meyyit ve meytte olduğu gibi tahfif için ikinci "ya", hazfedilmiştir. Bazıları da aslı revhan demiştir.

Asf: Büyük kadeh, taze ekin yaprağı. Hazf: Gizli olma. Mün'im: Nimetlendiren. Sarahaten: Açıklık. Tasrih: Açıklanmak. Tevbih: Azarlama.

تُكَذِّبَانِ dendikçe öyle söylemeleri mendub" denilmişdir. İns-i cinden her birinin bilhassa kendi yaradılışlarına müteallık ni'metin şükrü vecibesini ifâ etmemelerine karşı tevbiha mukaddime yapılmak için her birinin hilkatlerinin mebde' ve münşeini beyan ile buyuruluyor ki: خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ **Fağfur gibi bir salsâlden insanı yarattı.** مِنْ ibtida içindir.

SALSAL: Tıngır tıngır ses veren kuru çamur.

FEHHAR: İyi pişkin saksı, yani fagfur gibi çin çin ses verecek kadar kurumuş, hayattan o derece uzak kuru topraktan ki, insanın ilk menşei olan arz harareti Şems karşısında bu derece hayatdan uzak iken Allah Teâlâ, ondan tavırdan tavra bir sülale ıstıfa ederek insanı yarattı. (Bakara- Âl-i İmrân, Hicr, Mü'minûn Sûrelerine bakınız.) وَخَلَقَ الْجَانَّ **Cânnı da yarattı.**

CİNN

CANN: Nunun teşdidiyle cin demektir. Mâlih ile milh gibi ikisi de vasıftır. Veya cin milh gibi ism-i cins cann, mâlih gibi ism-i sıfattır. Yâhud burada insandan murad, Adem olduğuna göre candan murad da, cinnin babası demekdir. Bazıları bunu, Mücahid'den, "cinnin babasıdır, İblis değil" diye nakl eylemiştir. Bizim kanaatimizce mebde' i'tibariyle bütün insan cinsi salsalden yaradılmış olduğundan insandan murad,yalnızAdem değil cins olduğu gibi canndan murad da,cin cinsidir. Aşağıda da, اِنْسٌ وَلَا جَانٌّ *"İnsan ve cinn."* diye ikisi de cins olarak zikrolunacaktır, Sûre-i Hicir'de: وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ (*"Cann onu da bundan evvel şiddetli Sam ateşinden yaratmıştık."* Hicr-15/27) buyurulduğuna göre demek olur ki, insanı yaratmadan evvel cann yâhud cin denilen gizli mahlukları yaratmıştık. مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ **Ateşden bir mâricden.** Birinci "min" ibtidaiyye, ikinci "min" beyaniyye olarak bir mâric ateşten demek olur. Burada maric, iki mânâ ile tefsir olunmuştur. Bazıları, asıl mefhumu ıztırab mânâsına merecden olarak ateşten ibaret bir çalkanan, yani halis ateş, dumansız safi alev demişler. Bazıları da, merecin asıl mânâsı ihtilat olmak itibariyle muhtelit dumanlı bir ateş demişlerdir. Sûre-i Hıcr'de geçen "narissemum" tabirine muhtelit mânâsı daha muvafık gibi görünür. Şu kadar ki, muhtelit, sade duman karışık demek gibi ibtidaî bir mânâya olmayıp semum mefhumuna da mutabık olmak üzere her şey'e nufuz ve ihtilat eden diye ateşin hakikatini ifade etmiş olsa gerektir. Bundan başka maric müteaddi mercden olmak üzere haltedici, yani karıştırıcı demek de olabilir ki, bu da ateşin, yani hararetin eşya üzerindeki kimyevî bir hassasını ifade etmiş olur. Hasılı demek oluyor ki, insan yaradılmazdan evvel güneşte

---

Mebde': Başlangıç. **Fağfur:** Çınçın ses verecek kadar kurumuş çamur. **İhtilat:** Karışmak. **Muhtelit:** Karışık

veya arzın bidayetinde olduğu gibi çalkalanıp duran muztarib ve müteheyyic bir halde bulunan halis bir ateş veya elektrik halinde olduğu gibi her şeye karışabilen nafiz bir ateş veyâhud eşyayı biribirine karıştırmak ihtilât ettirmek hassasını haiz bir ateşten biz insanların gözlerine bermu'tad görünmiyen gizli bir takım hayat kuvvetleri, hayatî unsurlar yaradılmıştır ki, bunlara cann, tesmiye olunur. فَبِاَيِّ ilh... ... رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ * فَبِاَيِّ **Hem iki meşrıkın Rabbi, hem iki mağribin Rabbi**'dir o yaratan Rahman. Yani yalnız insan ve cannin mebdeinden Halik'ı olmakla kalmayıp bütün cihat-ı vücudun ve hatta vücudî ve ademî ni'metlerin hepsinin maliki ve bütün meratibi tekemmülün Rabbi ve sahibidir. İki maşrık ve iki mağrib ta'birinde de birkaç vecih vardır. Birincisi, اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ **"Güneş ve Ay hesab iledidir.'** den anlaşılacağı üzere Şems ve Kamerin meşrıkları ve mağribleri. İkincisi yaz ve kış, günlerin uzayıp kısalmasına göre olan meşrık ve mağrib. Bu surette gerçi hergün için ayrı bir meşrık ve mağrib varsa da müntehalarını zikr ile aralarındakilere de şumulü kastedilmiş demek olur. Nitekim bütün Şark-u garb onun denildiği zaman, bütün mabeyinleriyle her taraf demek olur. Üçüncüsü, nevi' kasdiyle gerek Şemsin ve gerek sairlerinin maşrıkı demek olabilir ki, bütün ecramın meşrık ve mağribine işaret edilmiş olur. Dördüncüsü arz, kürevî olmak i'tibariyle her nısfına nazaran bir meşrık ve mağribe işaret edilmiş olur ki, bunda meşrık denilen bir nokta ayni zamanda mağrib ve mağrib denilen nokta da aynı zamanda meşrık dahi olmuş olur. Beşincisi, şems-ü kamer gibi envar-ı zahire ile akl-ü şuur gibi envar-ı batınenin doğuş ve batış noktalarına işaret olabilir ki, bunu bir i'tibar ile üçüncü vecihte idhal de münkündür. Ve her hangisi olursa olsun asıl mânâyı murad, vücudî ve ademî bütün ni'metlerin malik ve müdebbiri olduğunu beyandır. Görülüyor ki, bu âyetler, hem ni'meti, hem kudreti ihtar ediyorlar. Ni'meti ihtar şükrü icab, kudreti ihtar da küfrana karşı tevbihı takviye içindir. Evet .. فَبِاَيِّ اٰلَاءِ ilh... مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ **İki denizi mercetti.** Burada merc, müteaddîdir. مَرَجَ الدَّابَّةَ mânâsındandır ki, salıverdi demektir. Bu da, esas itibariyle karıştırmak mânâsına müteferri' ise de, ayrıca bir isti'maldir. Bu iki deniz hakkında misal olmak üzere muhtelif vecihler söylemişlerdir. Evvelâ, Sûre-i Fürkan'da geçen وَهُوَ الَّذٖى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا (*"O, odur ki iki deryayı birbirine salmış: Şu tatlı yürek tazeler, şu tuzlu çorak, aralarına da bir berzah ve bir "hıcri mahcûr" koymuştur."* Furkan-25/53) âyetine mutabık olmak üzere biri tatlı, diğeri acı iki derya denilmiş. Meselâ, Şap denizinde Nil,

---

Bermu'tad: Her zamanki gibi. **Münteha:** Son derece. **Müteferri:** Bir kökten ayrı olan.

Basra körfezinde Dicle munsabbında olduğu gibi satıhlarının telâkisi ile beraber birdenbire yekdiğeriyle imtizac etmeksizin bir haylı mesafe hassiyyetleri temadî eden büyük sularla temsil edilmiştir. Bunlar da, iltika, bilfiil temas mânâsına oluyor. İltika temas edecek vechiyle yakınlık ve mücaveret haline de hamlolunabilir. Ve bu surette acı denizin altında veya yakınında ahz-ı mevkı' eden su hazinelerine de muntabık olabilir. İkincisi, ikisi de acı deniz olmak üzere bir zamanlar Bahr-i Faris denilmiş olan Bahr-i muhît-ı Hindî ile Bahr-i Rûm denilmiş olan Akdeniz ile temsil edilmiştir ki, aralarındaki berzah Arabistan sibh-i ceziresi veya telâkı etmek üzere bulundukları Süveyş berzahıdır. Buna göre يَلْتَقِيَانِ telâkı edeceklerdir mânâsına da telâkkî edilebilir ve bu suretle Süveyş ileride açılacağını göstermiş, يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ (*"Çıkar onlardan inci ile mercan."* Rahmân-55/22) âyeti de, bu ikinci mânâya akrebdir. Zira tatlı sudan inci ve mercan çıkması biraz te'vile mütevakkıftır. Üçüncüsü, bahr-i sema, bahr-i arz denilmiştir ki, denizlerle bulutlar veya daha geniş bir mânâ murad olunabilir. Dördüncüsü, arzı etrafından muhît olan dış denizle arzın kıt'aları arasındaki iç deniz ki, bu, iki deniz telâki ederler. Arz aralarında bir berzah halinde kalır, taşıp da onu istila etmezler. Beşincisi, "meşrıkayn ve mağribeyn"de dahi geçtiği üzere acı tatlı, iç dış, semavî ve arzî ve hatta hakikat ve mecaz her iki nev'iyle deniz demek de olabilir ki, en umumî mânâsıdır. Bu surette işarî mânâ olarak âlem-i cismanî ile âlem-i ruhanîye dahi şamil olabilir ki, aralarındaki berzah da, hayal ve zılâl âlemi olmuş olur. يَلْتَقِيَانِ **İltika ederler.** Bu cümle, ya istinafiyye veya haliyyedir, yani kavuşurlar yâhud karşılaşırlar. Veyâhud öyle bir halde salmıştır ki, kavuşacaklar veya kavuşuyorlardır. Fakat بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ **aralarında bir berzah vardır.**

BERZAH: Asıl mânâsında iki şey arasında bulunan haciz, haddi fasıl demektir. Coğrafya ıstılahında, ma'lûm olduğu üzere iki deniz arasında bulunan karaya denir. [1] Burada, ya bu mânâya yâhud kudretten herhangi bir had mânâsınadır. Aralarında bir berzah bulunduğundan dolayı o iki deniz لَا يَبْغِيَانِ **bagy etmezler.** O berzahı, o haddi aşıp da diğerinin mevki'ni işgal edecek, hususiyyetini ifna eyleyecek bir zulüm ve tecavüz yapmazlar, yapmaya meydan bulmazlar. اللُّؤْلُؤُ **inci, bahusus iri inci** وَالْمَرْجَانُ **ve mercan.** Lisanımızda da kırmızısı ma'ruf olan mercan, mâlûm ki, inci ile mercan, ziynet ve ticaret

[1] Dünya ile âhiret arasında kabir âlemine de, âlem-i berzah ta'bir olunur.

Munsab: Bir deniz veya nehre dökülen. **İmtizac:** Karışmak. **Temadi:** Devam eden. **Mucaveret:** Komşuluk, yakınlık. **Şibh-i cezire:** Adanın benzeri, benzer ada. **Mütevakkıf:** Bağlı. **Zılâl:** Gölgeler.

ni'metlerindendir. وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَاٰتُ فِى الْبَحْرِ **Hem O'nundur o denizde inşa olunmuş akıp gidenler.** Cevarî, akıcı mânâsına cariyenin cem'idir ki, gemiler demektir.

MÜNŞEÂT: İki mânâ ile tefsir olunmuştur. Birincisi, ma'lûm olduğu üzere inşa olunmuşlar demektir ki, inşasının ehemmiyetini ve Allah'ın bir ni'meti olduğunu ve insanlar tarafından inşa edilmiş olması, وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (*"Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."* Saffât-37/96) mısdakınca Allah'ın olmalarına mani' olmadığını anlatır. İkincisi, yelkenleri açılmış mânâsına da tefsir edilmşitir. Çünkü inşa, refetmek, yukarı kaldırmak mânâsına da geldiği cihetle münşeât merfuat demek olur ki, gemiler hakkında bu vasıf yelken açmış veya bayrak açmış demek olabilir. Şu teşbihde buna da bir îma vardır: كَالْاَعْلَامِ **Alemler gibi, yani dağlar gibi.** Burada alem, dağ mânâsına olmakla beraber bayrak ve alâmet mânâsını da îma edebilir. Evet, inşa olunup da denizde akıp giden ve o inci ve mercan gibi nice menafii taşıyan o dağlar gibi gemiler de, Allah'ın ni'metlerindendir. Maamafih cevari'l-münşeat vasfı, sema deryasında yüzüp duran bütün ecram-ı ulviyyenin Allah Teâlâ'nın kudret-i alâiminden olarak denizde akar gemiler gibi akıp gitmekte bulunduklarını dahi ifadeye müsaiddir. Bu suretle gelecek âyete bir girizgâh da olmuş olur. Şöyle ki:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾ يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فٖي شَاْنٍ ﴿٢٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾ سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ

إِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾ يُرْسَلُ
عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾ فَبِأَيِّ
آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾ فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً
كَالدِّهَانِ ﴿٣٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾ فَيَوْمَئِذٍ
لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ ﴿٣٩﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾
يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾ هَٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٤٣﴾
يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ ﴿٤٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

26- Üzerindeki herkes fanî.

27- Bakî o Rabbi'nin yüzü, O zülcelali vel'ikram.

28- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

29- O'ndan dilenir göklerde, hem yerde olan

30- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

31- Yarın size kalacağız ey sekalân!

32- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

33-Ey cinn-ü insin ma'şeri, gücünüz yeterse geçin gidin aktar-ı arz-u semadan, geçemezsiniz olmazsa ferman.

34- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

35- Salınır üstünüze ateşten bir yalın, bir zehir duman, kurtulamazsınız deseniz de el'aman.

36- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

37- Gök bir yarılıp oluverdi mi bir gül, yağ gibi eriyen, kızaran yanan.

38- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

Sekalan: İns ve cin topluluğu.

39-O gün sorulmaz cürmünden artık ne bir insan, ne de bir cân.

40- Şimdi rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

41- Tanınır da mücrimler simalarından, tutulur perçemleriyle ayaklarından.

42- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

43- İşte bu, mücrimlerin yalan dedikleri cehennem.

44- Olacaklar bununla bir kızgın hamîmin arasında pûyan.

45- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ **"Üzerindeki herkes fanî."** Bu «عَلَيْهَا» zamiri, cevâri dolayısiyle yâhud doğrudan doğru yukarıdaki arza raci'dir. Yani o arz üzerinde bulunan her kim olursa olsun hepsi fanîdir. Gerek o gemilerdekiler, gerek diğerleri hepsi de su üzerindeki o münşeat-ı cariye gibi akıp akıp fenaya gidecekler, öleceklerdir. Ey muhatab, وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ **Rabbının yüzü ise, bakî kalır.** ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ **O celâl ve ikram sahibi.** وَجْهُ رَبِّكَ de vecih, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (*"O'nun vechinden başka her şey helaktadır."* Kasas-28/88) de olduğu gibi Zat-ı rabb mânâsına olduğu anlaşılıyor. Çünkü zülcelâli vel'ikram sıfatı, "zü" diye merfu' olarak "veche" sıfat yapılmıştır. Eğer öyle olmasa idi, Sûrenin nihayetinde geleceği vechiyle zilcelali vel'ikram diye cerr ile rabb'a sıfat yapılmak iktiza ederdi. Bununla beraber başka mânâlar da verilmiştir. Ezcümle Kazi Beyzavî, zat ile tefsir ettikten sonra şöyle demiştir: "Mevcudatın cihetlerini istıkra ve vecihlerini tefahhus etmiş olsan hepsini haddı zatında fanî bulursun, ancak vechullah, yani Allah yüzü müstesna ki, اى الوجهة التى يلى جهته O'nun cihetine yönelen yüz, yâhud cihetine O'nun sahib olduğu yüz demektir." Hâşiyesinde Şihab, bunu şöyle izah etmiştir: "Bu diğer bir tefsirdir. Bunda vecih zatten mecaz, cariha mânâsına değil, belki kasd ve teveccüh olunacak cihet mânâsınadır. Üstadımız Makdisî kaddesallahü ruhahü dedi ki: "Haddi zatinde adem olanda asıl, kendi zatı i'tibariyle olduğu hal üzere kalması, adem olmasıdır. Ancak hakkın sahib olduğu cihet, yani fazliyle tevelli buyurup ind-i Sübhanîsinden o şeye ifaza buyurduğu cihet müstesnadır." Şu halde mânâ şudur: Hakk'ın masivası mümkinat fanidir. Yani haddi zatinde kabil-i fenadır. Hakk'ın ona nazarı ve hıl'at-i vücudu ifazası olmasa idi, onun için vücud şerefi hâsıl olmazdı. Olduğu hal üzere mefkud kalırdı. Demek ki, Hakk'ın, ona nazarından sonra o mümkin, haddi zatında ve kendine nazar ile kendisi için sâbit olan fena üzere kalmamıştır. Şu halde

---

Puyan: Koşan. **Hamîm:** Çok sıcak, kaynak su. **İstıkra:** Araştıran, bilen. **Tefahhus:** Bir şeyin iç yüzünü dikkatle araştırma. **Tevelli:** Bir işi üzerine alma. **İfaza:** Bereketlendirme. **Hıl'at:** Kâftan = Vücut elbisesi. **Mefkud:** Yok olma.

bazı tefsirlerde olduğu gibi vech ile amel-i salih murad olunmak da mükün olur. يُرِيدُ جِهَتَهُ kavlinin mânâsı da şudur: Onunla Allah'a tekarrüb olunur ve teveccüh olunmasını bize emreylediği cihet kasdedilir. O hayyizi ademde iken abd, onu emre imtisalen işleyince Allah, ona mükâfatını verinceye kadar onu, onun için ibka eder. Diyebilirsin ki: O kabul ile gayr-i kabil-i fena oldu. Çünkü ceza, onun mekamına kaim olmuştur, O ise, bâkîdir. Meşayıhımızdan bazısı da şöyle dedi: O ademi fena ile mevsuf olan vecih, Allah Teâlâ'nın mevcudata kayyumiyyetidir. Ve o Hakk Teâlâ'nın zatında gayri kabil-i fena bir sıfatıdır. Biz ona, Allah Teâlâ'nın haber verdiği vech ile iman ederiz. Selef mezhebince giderek vecih, yed gibi sıfatları isbat eder ve keyfiyyeti, yahud te'vili ile iştigal etmeyiz dediğimiz takdirde de bu sıfat haddi zatinde gayr-i kabil-i fenadır diye tavsif sahihtir. Bazı ârifler demişlerdir ki: Muhakkikler, Allah Teâlâ'nın gayrisine şehadetten iba ettiler. Çünkü O, onları şuhud-i kayyumiyyet ve ihata-i deymumiyyet ile tehakkuk ettirdi. İbn Ata demiştir ki: "Kevn, hep zulmettir. Onu ancak Hakk Teâlâ'nın onda zuhuru nurlandırmaktadır. Binaenaleyh her kim, kevni görür de onda veya onun indinde veya ondan evvel veya ondan sonra ona şahadet etmezse o envardan mahrum kalmış, kendisinden ma'rifet güneşleri, sehab-ı âsar ile ihticab etmiştir. Hasılı, Allah yüzü eşyanın veya insanların Allah'a bakan yüzü, yani kendi zatlarına nazaran değil de, Allah Teâlâ'nın Rübubiyyetinden, feyz-i tecellisinden istifadeleri haysiyyetiyle ona nisbet ve izafetleri, ilimdeki a'yan-ı sabiteleri ile mukadderatı atiyeleri manzarası gibi bir manâ ile de mülâhaza olunabilir ise de, burada vechin, "Zülcelali vel'ikram" sıfatiyle vasıflanması bütün bu mülâhazaların hepsine mani'dir. Bununla ancak Allah Teâlâ'nın Zat-i kibriyası vasıflanabilir. O halde ذَاتُ رَبِّكَ "Zatü rabbik" demek olunca ذَاتُ رَبِّكَ denilmekle iktifa olunmayıp da zattan vech ile ta'bir olunmasının nüktesi ne olabiir? diye bir suâl hatıra gelir. Bunun nüktesi zatın yalnız batında ve mücerred zat olarak değil, sıfat ve Rübubiyyetinin zuhurv e tecellisi i'tibariyle dahi bekasına tenbih olmak gerektir. Bunu kayyumiyyet sıfatiyle ifade edenler de, bu nükteyi anlatmak istemişlerdir. Bilhassa şu iki sıfat ile tavsif de bunu te'yid eyler. Yani Rabbin'in bâkı kalacak olan vechi şu iki sıfatla muttasıftır. ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ki, hem celâl sahibi, hem ikram. Karşısıda hiçbir şey kendi kendine tutunamayacak, azamet ve celâli ile her şeyi kahr-ü ifna edebilecek derecede büyüklük ve istiğnayi mutlak sahibi, hem de ma'dum ve fanîlere

---

Hayyiz: Cihet, yön, mekan. İbka: Bâki olma. Kayyumiyyet: Bakilik. Deymumiyyet: Devamlılık. Kevn: Varlıkla alakalı. Sehab: Bulut. İhticab: Gizlinme, örtünme. İstiğna: Müstagni olma. Ma'dum: Yok olan.

vücud vererek kerem-ü maiyetine mazhar edecek fazl-ı tam sahibidir. Bu celal ve ikram, gelecek âyetlerle tavzih ve tafsil olunacaktır. Rağıb, der ki: "İşbu zülcelali velikram sıfatı, Allah Teâlâ'ya mahsus olan ve O'nun gayrisinde kullanılmayan sıfatlardandır. Ve binaenaleyh Allah Teâlâ'nın ehassı evsafındandır. Tirmizî'nin Enes'ten, İmam Ahmed'in Rebia İbn Âmir'den merfuan rivayet ettikleri şu hadhis-i şerif de buna şehadet eder: أَلِظُّوا بِيَاذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ *"Ya zelcelâli vel'ikram'a devam ve sebat edin, duâlarınızda çok söyleyin."* Tirmizi: Daavât-91) demektir. Yine Tirmizî, Ebu Davud ve Neseî Enes'ten rivayet etmişlerdir ki, müşarünileyh Resûl-i Ekrem Sallallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin maiyyetinde bulunuyordu. Bir adam da namaz kılıyordu. Sonra duâ etti de şöyle dedi: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْمَنَّانُ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ *"Allah'ım hamd sanadır, senden başka ilah yoktur. Semavât ve arzı yaratan sensin. Celâl ve İkrâm sahibisin. Hayy ve Kayyum'sun."* Bunun üzerine Resülullah Sallhallahü aleyhi vesellem, Ashabına buyurdu ki: ***"Biliyor musunuz ne ile dua etti?" "Allah ve Resulü a'lem"*** dediler. Buyurdu ki: ***"Nefsim yed-i kudretinde olan Zat-i ecelle kasem ederim ki, Allah'a en büyük ismiyle dua etti. O ism-i azam ki, onunla çağırıldığı vakit icabet buyurur ve onunla istenildiği vakit verir."*** (İbn Mâce: Duâ-9.)

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına yalan dersiniz.** Yani siz kendiniz hep fanî olduğunuz halde sizin fenanızdan sonra bile ikramı bâkî olan Rabbiniz'in hangi ni'metlerine nankörlük ederseniz? Bu surette "fa", evvelki âyetin mazmununa terettüb ediyor. Çünkü fena bekanın, ebedî hayatın, sermedî ni'met ile sevabın bir kapısı olmuş oluyor. Taybî, demişdir ki: "Âyet-i sabıkadan murad, mânâsının melzumudur. Zira o, bir ceza ve mükâfat vaktinin geleceğinden kinayedir. Onun için bilhassa celâl ve ikram zikredilmiştir. Zira bunlar, ikab ve sevaba delâlet ederler. İkabı ihtardan murad da, üzerine ikab terettüb edecek fiillerden kulları tahzir etmektir. Bu gibi tahzirler ise, ayrıca bir ni'mettir. İşte «فَبِأَيِّ» hitâbı, bu ni'metlere tergib içindir." Bunu şöyle de anlıyabiliriz: Allah'ın celâlinde de nimet, ikramında da ni'met vardır. Yâhud şöyle diyebiliriz: Allah'ın celâlinden nasıl korkmaz, ikramına nasıl talib olmaz da ni'metlerine küfran edersiniz? O celâl ve ikramı tafsil siyakında cümle-i istinafiyye veya haliyye ile buyuruluyor ki: يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **Göklerde ve yerde olan herkes O'ndan dilenir.** Gerek hudûs ve gerek bekaları ve gerek sair halleri i'tibriyle zatlarında muhtac oldukları her dileği O'ndan isterler. Gerek halen ve gerek kalen olsun daima O'ndan ister dururlar. Çünkü kendi kendile-

---

Sermedi: Ebedi.

rine ve hakikat-i imkâniyyelerine nazaran vücuda asla istihkakları yoktur. Her an, O'ndan dilenirler. كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ **O, hergün bir şe'indedir.** Ya celâle veya ikrama müteallık bir emirde, bir iştedir ki, onların dileklerini vermek de o cümledendir. Zira Hakk celle ve alâ, hikem-i baligaya mübteni meşiyyeti muktezasınca her lahza nicelerini ifna ve nicelerini inşa ve nicelerini igna eder. Bir takım ahvali giderir, bir takım ahvali getirir. İbn Mâce ve İbn Hibban ve daha bir, takımları Ebu'd-Derdâ radıyallahü anh'ten rivayet etmişlerdir ki, Hazret-i Peygamber sallalâhü aleyhi vesellem bu âyette şöyle buyurmuştur: *"Günahlara mağfiret buyurmak ve sıkıntıları açmak ve bir takımlarını yükseltip bir takımlarını alçaltmak da, O'nun şanındandır."* (İbn Mâce: Mukaddime-13)Bezzar'ın rivayetinde, "duâlara icabet buyurmak" ziyadesi de vardır. İşbu كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ **"O hergün bir şe'indedir."** iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birisi yevm, mutlak vakit mânâsına olarak her saat her lâhza mânâsına tefsir edilmiştir. Bir de İbn Uyeyne'den ve Hasen-i Basrî'den nakledildiği üzere, Allah Teâlâ'ya göre dehir, iki günden ibarettir. Birisi dünya, birisi âhirettir. Her birine göre de Allah'ın bir şe'ni vardır. Dünyadaki şe'ni, emr-ü nehiy, âhiretteki şe'ni de, hesabü cezadır. Nitekim âhiretteki şe'ni beyan için buyuruluyor ki: سَنَفْرُغُ لَكُمْ **Yarın size kalacağız.**

FERAĞ: Lügatte boşalmak demek olduğundan önce bir meşguliyyet işi. Birşey için boşalmak da sonradan bir meşguliyyet iktiza eyler. Halbuki Allah Teâlâ'yı, hiç bir iş diğer işten alıkoymayacağı için burada münhasıran âhiret şü'unu olan hesab-ü cezayı ifade için bu suretle bir istiare veya kinaye yapılmıştır. Yani bugünkü dünya şuunu geçecek, bu dünya hayat ve ni'metleri fenaya gidecek, bu mühletler, müsamehalar tükenecek, yarın Allah'a rücu' ile mücerred mes'uliyyet, hesab ve ceza için huzura geleceksiniz de, sırf sizin işinize bakılacak, sizin mes'uliyyetiniz şüûnu tatbik olunacaktır. أَيُّهَ الثَّقَلَانِ **Ey sekalân!** Sekalân, yâhud sekaleyn, iki sekal. Bundan sonraki âyette tasrih olunacağı üzere, insü cinnin bir unvanıdır. Sekal, yük ve ağırlık demektir. Vech-i tesmiyede deniliyor ki: Arz bir yüklü hayvana ve ins-ü cin ona yükletilmiş iki ağır denge benzetilerek bu isim verilmiştir. Buna göre arz üzerinde ins-ü cinden maada mahlûkat ilâve kabîlinden demek olur ki, iki denk arasına konulan fazlaya veya takılan takıntıya ilâve denilir. İns-ü cin, arzda gizli ve açık kuvayı hayatiyye olmak i'tibariyle onun esaslı ağırlığı gibi mülâhaza edilmiş demek olur. Bir de, arz üzerinde ağırlıkları veya re'ylerinin rezaneti ve kadr-ü şanlarının ehemmiyyet ve azameti hasebiyle o namı aldıkları söylenmiştir. Bun-

---

İstihkak: Hakkını alma. **Şe'in:** İş. **Mübteni:** Dayanan. **Rezanet:** Ağırbaşlılık, ciddilik.

dan başka teklif ile kendilerine ağırlık verilmiş olduğundan denilmiş, günah ile ağırlıklarından dolayı da denilmiştir. Bir hadîs-i şerifte: انّى تَارِكٌ فِيكُمُ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللّٰهِ وَعِتْرَتِى *"Ben, sizin içinizde iki ağırlık bıraktım: Biri kitabullah, biri de ıtretim."*(Müslim: Fedaili's-Sahabe-36/2408)buyurulmuş ve bunda sekaleyn ta'biri kitabullah gibi kadr-ü şanı büyük olan mânevî ağırlıklar hakkında kullanılmış bulunduğuna göre bu ıtlak üçüncü veche münasib de olur. Yani ins-ü cinne maddî haysiyyetlerinden ziyade mânevî haysiyyetleri i'tibariyle sekalan ıtlak edilmiş olması şayan-ı tercih görünür. فَبِاَىِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **"Şimdi Rabbınızın hangi eltafına yalan dersiniz?"** Yani yarın böyle hesabı gelip çatacak iken gerek bugün içinde bulunduğunuz hayat ni'metlerine ve gerek yarının ceza ve mükâfatına nasıl küfran edersiniz? Yâhud bu ihtar ve ihbar ile küfrandan tahzir dahi o ni'metlerden birisi iken, nasıl olur da bugün nankörlük edip yarının o yüksek ni'metlerinden mahrum kalır ve kendinizi büyük tehlikelere sürüklersiniz? Bu suretle bir ceza gününün geleceği anlatıldıktan sonra Allah Teâlâ'nın hükm-ü saltanatından çıkıp kaçmanın imkân ve ihtimali bulunmadığı ve binaenaleyh fenaya gitmekle hisab ve cezadan kurtuluşa çare bulunamayacağını anlatmak için buyuruluyor ki, يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ **ey cinn-ü ins Ma'şeri.** Bununla sekalan tefsir edilmiş de oluyor. Yani **ey cinn-ü ins cemaati.** اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O semavat ve arzın aktarından, göklerin ve yerin hudud-u eb'adından çıkıp gitmeğe gücünüz yeterse,** yani Allah Teâlâ'nın mülkünden, hükm-ü saltanatı altından kaçabilirseniz. فَانْفُذُوا **haydin çıkın gidin.** Mümkünse kendinizi kurtarın.

Bu emir ta'ciz emridir. لَا تَنْفُذُونَ **Fakat çıkamazsınız,** اِلَّا بِسُلْطَانٍ **bir sultan olmadıkça.** Yani bütün o göklerin ve yerin kuvvetlerini mağlûb edecek başkaca bir kuvvet ve saltanat olmadıkça çıkamazsınız. Yani öyle bir kuvvetiniz de yokdur. Cinn-ü ins, sekalan itlak edilecek kadar kadr-ü şanı haiz olmakla beraber bütün şu arz ve sema kuvvetlerinin üstüne çıkacak derecede bir kuvvet ve saltanatı haiz de değildirler. Onun için çıkamazsınız. Daha doğrusu Allah Teâlâ tarafından bahşedilecek bir kuvvet veya bir ferman olmadıkça çıkamazsınız, firar edemezsiniz. فَبِاَىِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **Şu halde Rabbiniz'in hangi ni'metlerini tekzib ve inkâr edersiniz?** Yani her nereden bakılsa o'nun hükm-ü saltanatı hududundan çıkmak imkânı olmadığı halde O'na karşı nasıl küfrü küfranda bulunmağa cür'et edersiniz? Fakat çıkmağa kalkışıldığı takdirde ne olur? denilirse, يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ **salınır üstünüze ateşten bir yalın, bir alev** وَنُحَاسٌ **ve bir bakır,** yani erimiş bakır, yâhud bakır gibi bir kızıl duman, yâhud bir zehirli du-

---

Itret: Ehl-i beyt, zürriyet.

man ki, yalını yakar, dumanı boğar. فَلَا تَنْتَصِرَانِ da her ne yapsanız kurtulamazsınız. Müdafea edemez, kaçıp gidemezsiniz yakalanır, yakılırsınız. Bahir'de der ki: "Bu ifadeden maksad, cinn-ü insi ta'cizdir. Yani kaçamayacaklarını takrirdir. Lâkin şayanı dikkattir ki, bu tarz-ı tehdid zamanımız toplarının, tayyare bombalarının ateşlerini andırır şekilde bir tasvir telkin etmektedir. İbn Ebi Şeybe'nin bu âyette, Dahhâk'dan tahricine göre: "Bu, dünyada da olacak. Mağrib tarafından bir ateş çıkacak, nası haşredecek hattâ maymunları haşredecek, hınzirler de onların yattıkları yerde yatacak, uyudukları yerde uyuyacaklar." فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ "Şimdi Rabbinizin hani nimetlerini tekzib ve inkar edersiniz?" Buralarda bu hitabın terettübü için tehdid bir lûtuf ki, mutî' ile asîyi tefrik ve kâfirlerden intikam da bir ni'mettir deniliyor. Maamafih bunları, kavil takdiriyle bir cümle-i haliyye suretinde rabıt da mümkündür. Yani böyle denerek ateş salınır. فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ Sonra da sema bir yarıldı mı, yani kıyamet kopmaya başlayıp gök dürülmek üzere çatladığı فَكَانَتْ وَرْدَةً çatlayıp da bir gül olduğu, kıpkırmızı bir gül gibi âteşîn bir halde kızardığı كَالدِّهَانِ yağ gibi eridiği zaman!.. «اِذَا» şartiyye, cevabı mahzuftur. Yani şimdi tafsilini anlayamayacağınız, beyana sığmaz ne dehşetler, ne inkılâblar olacaktır. Böyle iken şimdi, فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ "Şimdi Rabbinizin hani nimetlerini tekzib ve inkar edersiniz?" zira o haileli dehşetli inkılâb günlerini haber vererek halâsa irşad ve terbiye için ihtar dahi eltaf-i ilâhiyye'dendir. Yâhud o günler, o tekziblerin cezasını vermek için böyle hitab-i ikab ile tevbih ederek gelecektir. فَيَوْمَئِذٍ İşte o gün, gök yarılıp o olacaklar olduğu gün لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِهِ اِنْسٌ وَلَا جَانٌّ ne ins, ne de cann günahından sorulmaz, yani mücrim olup olmadığı anlaşılmak için şuradan, buradan sorularak tahkik olunmağa muhtac olunmaz. Günahlı ile günahsız karıştırılmaz hepsi tesbit edilmiştir. Şimdi beyan olunacağı vechiyle mücrimler, simalariyle tanınırlar. Demek hesab ve mes'uliyyet yok değil, lâkin o gün mücrimin şahsı tanınmak için sual olunmaz. يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمٰيهُمْ Mücrimler, simalariyle tanınırlar da فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِى وَالْاَقْدَامِ perçemleriyle ayaklarından tutulur. Daha Türkçesi yaka, paça yakalanırlar. فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ Ve Rabbiniz'in hangi ni'metlerine yalan derdiniz? diyerek yakalanırlar. Yâhud mücrimlerin bu suretle yakalanması, mücrim olmayanlar için bir ni'met olur. هٰذِهِ جَهَنَّمُ İşte bu cehennem ki, الَّتِى يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ Mücrimler onu tekzib ediyor, yalan diyorlardı. يَطُوفُونَ Döner dolaşır onlar, بَيْنَهَا onun beyniyle, o cehennem ateşi ile وَبَيْنَ حَمِيمٍ اٰنٍ kızgın bir hamîm beyninde.

HAMÎM: Sıcak su.

ANÎ: Son derece kızgın. فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ "Şimdi Rabbiniz'in hangi

---

Terettüb: Sıralanma, gerekme. Rabıt: Bağlama. Ikab: Ceza. Tevbih: Azarlama.

eltâfına dersiniz yalan? " diye. Cürümlerinin, küfür ve küfranlarının cezası çektirilir.

"Zülcelali vel'ikram"ın celâl tecelliyatı bu suretle beyan olunduktan sonra, ikram tecelliyatını beyan için de buyuruluyor ki:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٧﴾
ذَوَاتَا أَفْنَانٍ ﴿٤٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ
تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾ فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ
زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَى فُرُشٍ
بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ﴿٥٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾ فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ
وَلَا جَانٌّ ﴿٥٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾ كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ
وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾
هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ ﴿٦٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾ وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾ مُدْهَامَّتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾
فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾
فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾ حُورٌ
مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ
إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾
مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

Meâl-i Şerifi

46- Rabbının makamından korkan kimseye iki cennet raygân.

47- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltâfına dersiniz yalan?

48- Var her birinde enva-ı bostan, enva-ı eğsan.

49- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

50- Onlarda iki kaynak olur revan.

51- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

52- Onlarda her meyvadan çifte çifte hân.

53- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltâfına dersiniz yalan?

54- Dayanmışlar öyle mefruşata kim astarları istebraktan. Her iki cennetin derimi de yakından.

55- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?

56- O cennetlerede öyle kasıratü't-tarf dilberler ki, dokunmamıştır onlara onlardan evvel ins-ü cân.

57- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltâfına dersiniz yalan?

58- Sanırsın onları yâkut-ü mercan.

59- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltâfına dersiniz yalan?

60- İhsânın cezâsı, elbette ihsân.

61- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltâfına dersiniz yalan?

62- Ötelerinden de diğer cennetan.

63- Şimdi Rabbiniz'ini hangi eltafına dersiniz yalan?

64- Yağız yeşil ne dilsıtan.

Raygân: Bedava. **Teğsan:** Ağacın dalları. **Revan:** Akıcı. **İstebrak:** İpekten kalın kumaş. **Kasıratü't-taif:** Kocasından başkasına bakmayan, huriler. **Dilsıtan:** Gönül alan.

65- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?
66- Bunlar da püsküren çifte şadravan.
67- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?
68- Bunlarda bir meyve, bir başka hurma, bir başka rumman.
69- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?
70- İçlerinde dilber, hayırlı hûbân.
71- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?
72- Cibinliklerde mestur, mahsus hûriyan.
73- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?
74- Dokunmamıştır onlara onlardan evvel ins-ü cann.
75- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltafına dersiniz yalan?
76- Kurulmuşlar yeşil refref ve güzel abkarîler üzere şadan.
77- Şimdi Rabbiniz'in hangi eltâfına dersiniz yalan?
78- Yüce, çok yüce Rabbin'in adı, O'nun o celâl, O'nun o ikram.

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ **Rabbinin makamından korkan kimse için ise.** Burada makam kelimesi masdarı mimî ve ism-i mekân olabilir. Masdar olduğuna göre, ya failine veya müteallakına muzafdır. Failine muzaf olduğuna göre Rabbinin makamı, Rabbü'l-alemîn olan Allah Teâlâ'nın kıyamı ve her şey üzerindeki kayyumiyyeti ve binaenaleyh insanlar üzerinde murakıb ve nigehban, yani bütün ahvaline gözcü ve muhafız oluşu demek olur ki, اَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ (*"Böyle her nefsin bütün kazancıyla üzerinde kaim olan zata küfredilir mi?"* Râd-13/33) kavlindeki kıyam gibidir. Müteallakına muzaf olduğuna göre, insanların yevm-i Kıyamette hesab için Hakk Teâlâ'nın huzuruna duruşu demek olur. İsm-i mekân olduğu surette de bu manâ ile rabbinin huzuruna duracağı mevki' demek olur. Yâhud makam kelimesi kinaye suretiyle mukham olup Rabbin'den korkan mânâsına kinaye olması da tecviz edilmiştir. Korkudan murad, yalnız yürek halecan değil, küfr-ü küfrandan sakınıp iman ve şükran ile itaat için saygı ve ta'zim mânâsına lâzımıdır. Hasılı Rububiyyet ile kaim ve kayyum "Zülcelâli vel'ikram" olan Rabbin'in celâlından korkan, yâhud Kıyamet günü O'nun huzur-i celâlına dikileceği makamını sayıp da korkan her kimse için de. جَنَّتَانِ **İki cennet vardır** ki, biri cismanî cennet, biri ruhanî cennet, yâhud biri Adn cenneti, biri Na'im cenneti, yâhud biri Dar-ı İslâm, biri Darü's-selâm, olmak da muhtemildir. Daha diğer bazı vecihler de söylenmiş ise de, uhrevî ahval görülmeden tafsili bilinemiyeceği için daha ziyade izahına kalkışılmak doğru ol-

---

Refref: İnce yumuşak kumaş, döşek. **Abkarî:** Bekarlar. **Şadan:** Bahtiyar, sevinçli **Murakıb:** Kontrol eden. **Nigehban:** Gözcü.

maz. İbn Ebi Hatim'in ve Ebu'ş-Şeyh'in Atâ'dan rivayetlerinde: Ebu Bekr-i Sıddık radıyallahü anh, bir gün düşünmüş, Kıyamet Mîzan, cennet ve Nar, Melâikenin safları, semavâtın tayyi, dağların serpilip dağılışı, güneşin dürülüşü, yıldızların dağılışı hakkında fikir yürütmüş de: "Arzu ederdim ki, ben, şu yeşilliklerden bir yeşillik olaydım, hayvanlar gelip beni yiyeydiler ve ben yaradılmamış olaydım" demişti. Bunun üzerine işbu, وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ **"Rabbının makamından korkan kimse için ise iki cennet vardır."** nâzil oldu. Beyhakî, Şüab-i imanda Hasen'den rivayet eder ki: Hazret,i Ömer radıyallah anh zamanında bir genç mescide ve ibadete devam ederdi. Derken bir kız ona âşık, o da ona âşık olmuştu. Bir tenhada kız yanına geldi, söyledi konuştu derken gönlü çekti. Bunun üzerine genç bir şehka ile hıçkırdı ve bayıldı. Bir amucası vardı. Geldi, yüklenip evine götürdü. Sonra ayıldığı vakit: "Ya Emmi, dedi, Ömer'e git benden kendisine selâm söyle ve sor O'na ki, Rabbin'in makamından korkan kimseye ne var?" Bunun üzerine amucası gitti, Ömer'e haber verdi. Arkasından delikanlı bir şehka ile daha hıçkırıp vefat etti. Hazret-i Ömer radıyallâhü anh vakıf olunca, dedi ki: لَكَ جَنَّتَانِ ، لَكَ جَنَّتَانِ "Sana iki cennet var, sana iki cennet." ذَوَاتَا أَفْنَانٍ **İkisi de efnan sahibleri.**

ZEVATA: Zata gibi, zatın tesniyesidir. Zira sahibe mânâsına zatın aslı zevat olup müfred ile cem'ini fark için vav hazf edilmiştir.

EFNAN: Fenn yâhud fenenin cem'idir. Fenn, nevi' demektir. Nitekim ilmin nev'ine de ürfte fenn itlak edilir. Fenen de, ince ve yumuşak dal, gusun ve nihal mânâsınadır. Yani her birinde türlü türlü bostanlar, yâhud bir çok dallar, şu'beler vardır, ikisi de çeşitli. فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ **Onlar da iki kaynak akar.** Birine Tesnîm denilir, birine Selsebîl, فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ **Her yemişten çifte çifte.** Meselâ, yaşı da var kurusu da, yâhud ikizli, yâhud biri dünyada ma'ruf, biri de gayr-ı ma'ruf olmak üzere iki sınıf. مُتَّكِئِينَ **Dayanmış oldukları halde** «وَلِمَنْ خَافَ» deki "men"den haldir. «فُرُشٍ» **Fürüş,** mefruşat, yaygı, döşeme takımları ki, بَطَائِنُهَا **bitaneleri, astarları** مِنْ إِسْتَبْرَقٍ **istebraktan,** kalın ipek kumaştan. Artık yüzlerinin güzelliğini Allah bilir. وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ **Hem iki cennetin derimi,** meyvaların toplanışı da دَانٍ **yakından.** Her vaz'iyyette zahmetsizce alınıverecek derecede yakın. فِيهِنَّ **O cennetlerde.** Burada, "hüma" denilmeyip "Hünne" diye cemi' zamiri gönderilmesi, her iki cennetin çeşitleriyle bir çok cenneti ihtiva etmiş olduğuna, yâhud her kişiye ikişer cennetten bir çok teaddüdü bulunduğuna tenbihtir. قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ **Nazarı kısan nazeninler.** İşbu kasıratü't-tarf ta'biri, bir kaç mânâ ile tefsiri kabil bir medih sıfatıdır.

Birincisi, nazarlarını yalnız zevclerine kasreden başkalarına atf-ı nazar ey-

lemeyen sevgili, sadakatli, vefalı dilberler demek olur.

İkincisi, bakanın nazarını kendisine cezb-ü kasreden, bir gören gözü başkasına bakmak istemeyecek derecede kendisine bağlayan güzel dilberler. Nitekim Müttenebbî, şöyle demiştir:[1]

وَخَصْرٌ تَثْبُتُ الأَبْصَارُ فِيهِ كَأَنَّ عَلَيْهِ مِنْ حَدَقٍ نِطَاقَا

Üçüncüsü, gamzeleri kendi önlerine kırılmış, şuraya buraya bakmaz, edeb ve haya, vekar ve nezahetle mümtaz demek de olabilir. Nitekim İmrü'l-Kays şöyle demiştir:[2]

مِنَ القَاصِرَاتِ الطَّرْفِ لَوْ دَبَّ مُحْوِلٌ مِنَ الذَّرِّ فَوْقَ الأَتْبِ مِنْهَا لأَثَّرَا

Çokları birinci mânâyı göstermişlerdir. Bazı haberlerde peygamber'den de zevclerinden başkasına bakmazlar diye varid olduğu nakıl dahi edilmiştir. Âlûsî, der ki: "Bazı asarda şöyle de varid olmuştur. Her biri zevcine şöyle der: Rabbin izzeti hakkı için ben, cennette senden güzelini görmüyorum. Beni sana eş yapan, seni de bana eş yapan Allah'a hamdolsun."

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ **TAMS: Esasen kanamaktır. Onun için hayiz kanına, Tams denilir. Sonra bikr ile olan cimaa ıtlak edilmiştir. Sonra mutlak cimaa ta'mim olunduğu da söylenmiştir. Binaenaleyh şöyle demek olur: Onları, kimse kanatmamıştır. Yâhud onlara kimse dokunmamıştır. Hep bakirdirler.** هَلْ جَزَاءُ الإِحْسَانِ إِلاَّ الإِحْسَانُ **İhsanın cezası, ancak ihsandır. Yani güzelliğin karşılığı, güzellik, güzel iş yapanın karşılığı güzel sevabdır. Bundan anlaşılır ki, yukarıda havften murad, ihsan ile ameldir. İhsan da,** أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ **hadis-i şerifinde izah olunduğu üzere: *"Allah'ı görüyormuşsun gibi ona ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu görmezsen, O, seni görüyordur."* Neseî: İman-5.)Hakîm-i tirmizî'nin Nevadirü'l-Usulde, Begavî'nin tefsirde, Deylemi'nin Müsned-i Firdevs'te, İbn Neccar'ın tarihinde, Hazret-i Enes'ten rivayetlerinde Resülî Ekrem Sallâllahü Aleyhi Vesellem işbu,** هَلْ جَزَاءُ الإِحْسَانِ إِلاَّ الإِحْسَانُ **"İhsanın cezası ancak ihsandır." âyetini okumuş da: *"Biliyor musunuz Rabbiniz ne buyuruyor?" "Allah ve Resülü a'lem"* demişler. Buyurmuş ki:** يَقُولُ هَلْ جَزَاءُ مَنْ أَنْعَمْتُ عَلَيْهِ بِالتَّوْحِيدِ إِلاَّ الْجَنَّةُ ***"Benim, kendisine Tevhidi in'am eylediğim kimsenin cezası ancak cennettir buyuruyor."* Tevhid, ilmî ve amelîden eamm olarak mülâhaza edilince bu da, ihsan hadisinin mazmunu olmuş olur. Mamafih âyette iki ihsanı mefhumen birleştirmek için daha umumî olarak tefsir edilmesi zâhirdir.** وَمِنْ دُونِهِمَا **Onların dunundan da. Berilerinden yâhud ötelerinden** جَنَّتَانِ **Diğer iki cennet var. İbn**

---

[1] "Bir bel ki, on gözler dikilir. Sanki üzerinde göz bebeklerinden bir kuşak teşekkül eder."

[2] "O kasurat-ı tarftan ki, bir karıncanın nazarı burnunun üstünde doğaşsa müteessir eder."

Zeyd'den mervî olduğuna göre evvelkiler mukarrebin için bunlar, Ashab-ı yemîn içindir. Hasen'den mervî olduğuna göre evvekiler Sabikîn, sorakiler Tabiîn içindir. Bunlara göre ikinciler, kadr-ü mertebece evvelkilerden aşağı وَمِنْ دُونِهِمَا 'nın mânâsı da, bu olmuş oluyor. Evvelkiler, ذَوَاتَا اَفْنَانٍ **"İkiside efnan sahibleri."** olmakla daha cem'iyyetli, daha mütekâmil vasf ile vasıflanmıştır. هَلْ جَزَاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ **"İhsanın cezası ancak ihsandır."**da en yüksek olan mertebe-i ihsanı göstermiş bulunuyor. Maamafih bazıları sonrakilerin evsafı daha memduh olduğuna kail olmuşlardır. Buna göre, وَمِنْ دُونِهِمَا onların da ilerisinde demek olur. مُدْهَامَّتَانِ **Yemşeyil.**

MÜDHAMMETAN: Müdhammenin tesniyesidir. Müdhamme, ihmîrar bâbından اِدْهَامَّ ، يَدْهَامُّ ، اِدْهِيمَامًا den ism-i fail müennestir. Aslı dühmeden gelir ki, gece karaltısı ve yağız at rengi demektir. Nitekim yağız ata edhem denilir. Yağıza yakın tam koyu yeşilede de ıtlak edilir ki, burada bu mânâda olduğu beyan olunuyor. İbn Abbas, Mücahid, İbn Cübeyr, İkrime, Ata, İbn Ebî Rebah ve daha sâirleri hadravan diye tefsir etmişlerdir. Hatta Taberanî ve İbn Merduye'nin tahriclerine göre Ebu Eyyub radıyallahü anh, demiştir ki: "Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'e: مُدْهَامَّتَانِ kavl-i ilâhî'sinden sordum. Aleyhissalâtü Veselâm: "Hadravan" buyurdu. Demek ki, murad, yeşilliklerinin kuvvetini beyandır. Lisanımızda yemyeşil, yâhud gömgök ta'bir ederiz. فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ **onlarda püsküren çifte pınarlar,** yâhud fevvareler, şadırvanlar, Nadh, suyun feveranı, püskürmesidir. Nokta ile nadh نَضْخٌ ise, daha kuvvetlisidir ki, burada noktalıdır. Böyle püsküren şadırvanlar daha san'atlı ve cereyandan fazla güzelliği, haiz bulunduğundan dolayı bazıları bunları, عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ *"Akan iki pınar."*dan daha memduh ve daha mütekâmil saymışlardır.

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ **"Bunlarda bir meyve, bir başka hurma, biri başka rummân."** Bunlarda tenvin, emsali görülmedik derecede tenkir ile tefhimlerine işarettir. Fakiheden sonra bilhassa nahl ile rummanın zikri de, Sûre-i En'am'da geçtiği üzere bunların yemişlikten başka ta'am ve deva i'tibariyle de bir husussiyyetleri olmasındandır. Hele çekirdeksiz nar bilhassa zikre şayandır. فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ **İçlerinde hayırlı güzeller hem yararlıklı, hem yaraşıklı hûbân** حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ **Haymeler içinde maksur hurîler,** yani şurada burada dolaşan takımdan değil, evlerinin işiyle meşgul muhaddere, beyaz tenli, kara gözlü mümtaz dilberler.

Müdhammetan: Yemyeşil olmuş. **Mervî:** Rivayet olmuş. **İhmirâr:** Kızarma. **Feveran:** Köpürme, coşma. **Tenkir:** Tanınmayacağı bir hale sokma. **Tefhim:** Anlatma. **Hûbân:** Güzeller. **Hayme:** Çadır. **Maksur:** Alıkonulmuş. **Muhaddere:** Örtülü, namuslu müslüman kadın.

HÛR: Ahverin veya havranın cem'idir ki, gözünün beyazı şiddetle beyaz, karası da şiddetle kara olan âhu gözlüye denilir. Âlûsî, der ki: "İbn Münzir ve gayrîlerinin İbn Abbas'dan tahricine ve Ümm-i Seleme radıyallahü anha Hazretleri'nin Resülullah'dan rivayetine göre hûr, bıyz diye tefsir edilmiştir. Ümm-i Seleme hadisinin sıhhati sabit olursa, Resülullah'ın tefsirinden udul olunmamak lâzımgelir. Hayme lisanımızda çadır diye meşhurdur. Kamus tercemesinde, "Hayme: Büyut-i A'rabdan müstedir olan beyte denir ki, çadır ta'bir olunur. Bazıları dedi ki: Üç, yâhud dört amud üzere tertib olunup üzerini sümam dedikleri otlukla örttükleri beyttir ki, harareti hevadan anda müstezıll olurlar. Yâhud mutlaka ağaç dallarından tertib ettikleri beyte denir ki, Türkide bunlara salaş ta'bir olunur. Hulâsası A'rab taifesi, kıldan müdevver kubbe tarzında ittihaz ederler ve bazan müstatıl olur. Deriden dahi düzerler. Bunlara çadır ta'bir olunur ve ağaçtan çattıklarına Türkmen lisanında alacık ta'bir olunur. Sazlıktan yaptıklarına hüg ta'bir olunur. Hâlâ mütearef olan çadırlar muhdestir. Otak, şemsiyye, kubbe ve aylak çadırları gibi gûnagûnu ihdas olunmuştur."

Fakat burada cennet haymeleri inciden olmak üzere nakledilmiştir. Buharî, Müslim, Tirmizî ve daha sairlerinin Ebu Musa el-Eş'arî Hazretlerinden rivayet ettikleri üzere Hazret-i Peygamber Sallâllahü aleyhi vesellem'den mervîdir. Hayme, mücevvef bir incidir. "Dürretün mücevvefe", semada tulu altmış mildir. Her zaviyesinde mü'minin bir ehli vardır. Diğerleri onları görmezler. Mü'min, bunları dolaşır. Bir takımlarının da, Ebu'd-Derda Hazretlerinden rivayete göre hayme, bir lü'lüe, büyük bir incidir. Dürdeny etmiş kapısı vardır. Şübhe yok ki, bunlar, cennet meskenlerinin safasını tasvir için birer temsildir. Razî der ki حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِى الْخِيَامِ kavli, Hurîlerin azametlerine işarettir. Çünkü onlar, hacr-ü habis suretiyle kasrolunmuş değiller. Kendileri için husuŝî çadırlar kurulduğuna ve üzerlerine örtüler salındığına işaret olunmuştur. Ahşabdan oda gibi hayme, adamın yatak odasıdır. Hattâ Arab, kıldan olan beyte hayme tesmiye eder. Çünkü ikamet için hazırlanmıştır. Bu tesbit olunduktan sonra şunu da söyliyelim ki, işbu مَقْصُورَاتٌ فِى الْخِيَامِ **"Haymeler içinde maksur huriler."** kavli, gayet lâtif bir mânâya işaret eder. Şöyle ki: cennette mü'min birşey için harekete muhtaç olmaz, eşya ona hareket eder. Binaenaleyh o hareket etmeden ona yiyecek içecek gelir. Arzu ettikleri şeylerle üzerlerine dolaşır. Hurîler evlerde bulunurlar, murad ettikleri vakit mü'minlere intikalleri sırasında haymelerle götürülürler. Mü'minlerin köşkleri vardır. Hurîler, o haymelerden o köşklere inerler."

Müstezill: Zelil olma. **Muhdes:** Sonradan meydana gelmiş. **Gûnagûnu:** Türlü türlü, renk renk. **Dürretün Mucevvefe:** İçi oyuk inci tanesi. **Dürdeny:** (Dürdane= İnci tanesi)

Razî'nin gösterdiği bu mânâdaki letafeti ifade edebilmek için mealde haymeyi cibinlik ile terceme etmek zevkimizce daha muvafık olacaktır.[1]

مُتَّكِئِينَ Dayanmışlar, ihtisas üzere mansubdur. Yâhud fahva-yı kelâm ile «لَهُمْ» zamirinden hal olarak tams edenler dayanmış oldukları halde demektir. Şayan-ı dikkattir ki, evvelkilerde مُتَّكِئِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ اِسْتَبْرَقٍ "Dayanmışlar öyle mefruşata kim astarları istebraktan." hali فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ "O cennetlerde öyle kasıratu't-tarf dilberler." diye nisvanın zikrinden evvel söylenmişti. Burada ise, لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ "Ki dokunmamıştır onlara, onlardan evvel ins-ü cann." dan sonra söyleniyor. Bunun hikmetinde Razî der ki: "Ehl-i cennet için yorulmak ve çabalamak yoktur. Onlar, daima mütene'imdirler. Lâkin Dünyada insanlar kısım kısımdır. Kimisi, ehli ile müste'fîz bir surette ictima' eder. Hacetini tatmin ettikten sonra da yıkanmak veya kisbi ile iştigal etmek için gider. Kimi de, kesb için koşar çalışır. İstihsalden sonra ehline döner. Fakat ilk önce istirahat edip yorgunluğunu dinlendirmek ister. İşte Allah Teâlâ, ehl-i cennetin gerek ictima'dan evvel ve gerek ictima'dan sonra da daima sükûn ve istirahat üzere olup her iki halde de yorgunluktan âzade bulunduklarını beyan için birinde ittikâyı takdim, birinde de te'hir buyurmuştur." عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ Yeşil refref.

REFREF: İsm-i cins yâhud refrefenin ism-i cem'i olmak ı'tibariyle ahdarın veya hadranın cem'i olan hudr ile sıfatlanmıştır. Aslı raf gibi yükseklik ifade eden reften müştaktır. Bu münasebetle muhtelif itlakatı vardır. Perde ve döşeme yapılan yeşil kumaşa, ince ve nazik ipek kumaşlara ve döşeklerin, tahtların, karyolaların, yaygıların, perdelerin, sarkan eteklerine ve yere gelen saçaklarına ve salkım söğüt gibi dalları aşağı sarkan lâtîf ve nazik ağaca ve çadırların eteklerine ve mergizar ve çemenzare ve Kamus tercemesinde tafsil olunduğu üzere daha bazı şeylere ıtlak olunur. Âlûsî şunları kaydetmiştir: "Hazret-i Ali, İbn Abbas ve Dahhâk'dan: Fuzuli mehâbis, yani yatakların üzerine serilen çarşaf. Cevherî: Mehâbis, yapılan ince kumaş. Hasen'den: Bisatlar, yani minder, yaygı ve döşemeler, Asım-ı Cahderî'den: Yastık gibi dayanılan vesaid. Cübbaî'den: Yüksek döşekler. Diğer bazılarından: Tahtlardan sarkan bahâlı örtüler.

Rağıb'ın beyanına göre: Bağçelere benzeyen bir nevi mensucat. İbn Cerir

---

[1] Razî'nin beyanı, çocukluğumda memleketim Elmalı'da ibtidaî mektebinde bulunduğum sıradaki bir hatırayı uyandırdı. Taze gelinler cibinlik yahud ciyindirik ta'bir olunan dört direkli müzeyyen çadır gibi bir örtü altında süslenmiş bir ata bindirilerek mekteb çocuklarının ilâhîleri ve âmîn sesleri içinde kız evinden, oğlan evine götürülür, muhteşem bir mevkib yapılırdı.

Mansub: Nasib olunmuş. Fahva: Kavram, anlam, mana. Nisvan: Kadınlar.

ve diğer bir cemaatin Said ibn Cübeyr'den rivayetine göre: Refref, cennet bağçeleri ki, Abd ibn Humeyd İbn Abbas'dan da böyle rivayet etmiştir. İlh..."

وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ Ve güzel abkarîler ve canfesler üzerinde.

ÂBKARÎ: Esasen abkare, mensub demektir. Ebussuud ve sair tefsirlerin beyanına göre.ABKAR: Arab'ın zu'münce bir cin beldesinin ismidir ki, Arablar acib gördükleri her şeyi ona nisbetle tavsif ederek "abkarî" derler. Mu'cemü'l-Büldan'da şu tafsil mezkûrdur: "Abkar, dolu, yani buluttan inen donmuş sudur ve demişlerdir ki, cinnin sakin olduğu bir arzdır. Meselde, كَأَنَّهُمْ جِنُّ عَبْقَرٍ sanki abkar cinni gibi" denilir. Merrar-ı Adevî, şöyle demiştir:

اَعَرَفْتَ الدَّارَ اَمْ اَنْكَرْتَهَا بَيْنَ تِبْرَاكٍ فَشَسَّى عَبْقُرٍ [1]

"Tibrak ve Abkar'ın Şessa vadisi arasındaki yurdu tanımadın mı?"

A'şa da, şöyle demiş:

كُهُولاً وَشُبَّانًا لِجِنَّةِ عَبْقَرٍ

"Olgunlar ve gençler olarak Abkar'ın cinleri gibidirler." İmrü'l-Kays:

كَاَنَّ صَلِيلَ الْمَرْوِحِينَ تُطِيرُهُ صَلِيلُ زُيُوفٍ يُنْتَقَدْنَ بِعَبْقَرَا

"Kum taneciklerinin uçuşmaları esnasında çıkardıkları ses, Abkar'da Sayılan bozuk paraların çıkardığı ses gibidir." Küseyyir:

جَزَتْكَ الْجَوَازِى عَنْ صَدِيقِكَ نَظْرَةً وَاَدْنَاكَ رَبِّى فِى الرَّفِيقِ الْمُقَرَّبِ

مَتَى تَاْتِهِمْ يَوْمًا مِنَ الدَّهْرِ كُلِّهِ تَجِدْهُمْ اِلَى فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ تَرَتُّبِ

كَاَنَّهُمْ مِنْ وَحْشٍ جِنٍّ صَرِيمَةٍ بِعَبْقَرَ لَمَّا وَجَّهَتْ لَمْ تُغَيَّبِ

"Sevgili dostundan dolayı, seni bir bakışla ödüllendirdi: Rabbında seni bundan dolayı cennetine yaklaştırdı.

Zaman içinde herhangi birgün onlara gelirsen fazilet hususunda onları insanlardan üstün bulursun.

Sanki onlar Abkar'daki siyah vahşi cinler gibidirler. Bir şeye yöneldiklerinde onu elden kaçırmazlardı."

İzahında demişlerdir ki, abkar arz-ı Yemen'dendir. Bu delalet eder ki, o meskun bir mevzi' ve sarrafları olmakla meşhur bir beldedir.[2] Sarrafları olunca diğer insanları

da olmak gerektir. Galiba bu harab olmuş kadim bir belde imiş, nakışlı kumaşlar buna nisbet olunurmuş. Sonra tanınamaz olunca onu cinne nisbet eyle-

[1] Vezn için bayi meftuh okumak lâzım gelince bina tahavvül ettiğinden dolayı misalsiz lafz olmamak için kaf da mazmum okunmuştur.

[2] Bu mânâ, İmri'il-Kays'ın beyitinde abkarda sayılan züyuf paraların tıngırtısı gibi tabirinden de anlaşılıyor.

mişlerdir. وَاللّٰهُ اَعْلَمُ *"En iyisini Allah bilir."* Nessabun demişlerdir ki: "Enmar ibn Erraş İbn Amr ibn Gavs İbn Nebt İbn Malik İbn Zeyd İbn Kehlân İbn Seba' İbn Yeşcub İbn Ya'rub İbn Kahtan, Hind bint Malik İbn Gafik İbn Şahid İbn Akki tezevvüc etmişti. Ondan Eftel denilen Haş'ami doğrudu. Sonra Hind'in vefatı üzerine Büceyle binti Sa'b İbn Sa'di'l-Aşîre'yi tezevvüc etti. O da, Sa'd'ı doğurdu. Ona abkar lakabı verildi. Büceyle, onu ceddi Sa'dü'l-Aşîre'nin ismiyle tesmiye etmişti. Abkar lakbiyle de telkib edildi. Zira Cezire'de bir mevzi'de abkar denilen bir cebel üzerinde doğmuştu ki, orada veşiy, yani alaca kumaş yapılırdı. Bir de Abkar, Yemame nevahisinde dahi bir mevzi'dir. Abkar-ı Cinn arzına nisbet edenler, Züheyr'in şu kavliyle istidlâl etmişlerdir:

بِخَيْلٍ عَلَيْهَا جِنَّةٌ عَبْقَرِيَّةٌ جَدِيرُونَ يَوْمًا اَنْ يَنَالُوا فَيَسْتَعْلُوا

"O cimridir, onun üzerinde bir Abkar cinni vardır. Onlar birgün istediklerini elde ederlerse yücelmeye layıktırlar."

Bazıları da demiştir ki: "Abkarînin aslı vasfına hırs ile rağbet olunan her şeye sıfattır. Bunun da esası, çünkü Abkarda döşeme ve saire nakışları yapılırdı. Onun için her iyi şey Abkara nisbet edildi. Ferra, abkarî tanafis-i sihan, yani kalın canfeslerdir. Müfredi abkariyyedir dedi. Mücahid: Abkarî, dibac, yani ipek kumaş dedi. Katade: Zerabî, yani halı, kilim dedi, Said ibn Cübeyr de: Zerabinin antikasıdır, dedi. Bunlar, onu bir isim yaptılar, bir mevzie nisbet etmediler. Allâhu âlem." Şimdi bütün bu tafsilâttan sonra "mudhammetan" karinesiyle şöyle hulâsa edebiliriz ki, refref, o yağız yeşil cennetlerin çemenzarı, abkarîler de, ehl-i Cennetin şimdiki halde sırrını izah mümkün olmayan güzel kisveleri olmak gerektir. فَبِاَىِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ Görülüyor ki, bununla bu âyet otuz birinci def'a terci' edilmiş bulunuyor. Bunlardan sekizi acaib-i hılkatı ta'dad ve mebdeü meadı zikir akibinde, yedisi ahval-i nara müteallık ihtarat akibinde ki, cehennem kapılarının adedine müsavidir. Sekizi ilk iki cennetin evsafı akibinde ki, bunlar da, cennet kapılarının adedine musavidir. Bu suretle şuna işaret olunmuş gibidir ki, ilk sekize i'tikad edip de mucebince amel eden kimse, her iki cennete müstehık ve cehennemden vikaye edilir. Bu vech ile bu mubarek surede zikredilen ve cinn-ü ins, enâma feyezan eyleyen alâ-i Rahmaniyye'yi takrir ve nam-ı Sübhanîsini takdis için hatime olarak buyuruluyor ki: تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ

TEBAREKE kelimesi hakkında (Sûre-i Furkan'da geçen 25/1 ayetinin tefsirinde tafsilâta bakınız.) Burada ذِى الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ **"O'nun o celal, onun o ikrâm."** vasfına enseb olan tebareke, teâlî ve yücelik mânâsına olmaktır.

Mebde: Başlangıç. **Mead:** Ahiret, son. **İhtarat:** Hatırlatmalar. **Vikaye:** Korunma. **Feyezan:** Fazlalık, feyiz. **Enseb:** Tam yerinde.

Bazıları bu Sûre-i Kerime'de âlâ-ü ni'amın ta'dadı siyakına enseb olan hayr-u bereketin çokluğu mânâsı olacağını söylemişlerdir. Âlûshi, der ki: "Tebareke fiilinin bu mânâca ism-i ilâhî'ye isnadı da beid değildir. Çünkü O'nun hürmetine rahmet istenir, İgâse olunur, nusret istenir iane olunur." İsmi, Esma-i Hüsna'sından her birine sadıktır. Bununla beraber bilhassa Sûrenin başında geçen «الرَّحْمٰنُ» ism-i şerifi, ilk evvel mülâhaza edilmek lâzım gelir. Şübhe yok ki, isminin yüksekliğini i'la da daha evvel zatının yüksekliğini iş'ar eder. Onun için "Zulcelâli vel'ikram" vasfı, doğrudan doğru zatına cereyan ettirilmiştir. Ancak İbn Âmir kıraatında, ism-i sıfat olarak "zü" okunur. Bunun için bâzıları ismin ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا *"Sonra selam ismi üzerinize olsun."* gibi mukham olduğuna, bazılarıda müsemma mânâsına olduğuna zahib olmuşlardır. İşte «الرَّحْمٰنُ» ismiyle başlıyan bu Arus-ı Kur'ân, böyle celâl-ü ikram ile itmam edilmiş bulunuyor ki, bu celal ve ikramın tecelliyatından biri olmak üzere Sûre-i Vakıa başlıyacaktır.

İgâse: Yardım etme. **İane:** Yardım. **Arus:** Süslü, süs, düğün, güneş.

VÂKI'A SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 96

Vakı'a Sûresi Mekkiyyedir.

Âyetleri: Hicazî ve Şamî'de doksan dokuz, Basrî'de doksan yedi, Kûfî'de doksan altıdır.

Kelimeleri : Bin iki yüz yetmiş sekizdir.

Harfleri : Yedi bin elli üçtür.

Fasılası : لايد منه harfleridir.

Bu Sûrenin, Sûre-i Rahman'a kuvvetli bir ittisali vardır.

EVVELA, âhirindeki celâl ve ikramın diğer bir tafsili demektir.

SANİYEN, başlangıcının oradaki, فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **"Şimdi rabbımızın hangi nimetine dersiniz yalan?"** mazmununa bir terettübü vardır: Vak'anın vukuundan sonra tekzib ihtimali kalmayacağı ve iman-ı yeis zarurî olacağı cihetle fırsat elde iken tekzibden vaz geçilmeyi ihtar ile iman ve şükre bir teşviki ifade eder.

SALİSEN, orada mücrimîne azâb ve mü'minlere naim anlatılırken mükelleflerin kâfir ve mü'mine, mü'minlerin de her iki cennet mukayesesinden anlaşılacağı üzere fazilette mütefavit iki sınıfa inkisamı anlaşılmıştı. Burada da ibtida o üç sınıf telhis olunarak başlanmıştır.

RABİAN, orada فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ (*"Gök bir yarılıp oluverdi mi?"* Rahman-55/37) buyurulmuş, yalnız semanın inşikakiyle iktifa kılınmıştı. Burda da, إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (*"Koptu mu o vakaa bir"* Vakıa-56/1) buyurulduktan sonra arzın rec-

---

Mazmun: Mana, meâl. Terettüb: Sıralanma. Mütefavit: Birbirinden farklı. İnkısam: Bölünme, ayrılma. Telhis: Özetleme, hulasa etme. Recc: Sarsılmak.

ci zikredilmiş, bu suretle iki Sûre mütelâzim olarak müttehid bir Sûre gibi olmuş ve bunda evvelkinin tertibi aksolunarak onun âhirindeki bunun evvelinde, evvelindeki de âhirinde zikrolunmuştur.

İşbu vakı'a Sûresi'nin fezailine dair bazı âsâr varid olmuştur. Ebu Ubeyd, Fezail'de ve İbn Darîs ve Hâris ibn Ebi Üsâme ve Ebû Ya'la ve İbn Merduye ve Şuab'da Beyhakî İbn mes'ud radıyallahü anh'dan rivayet etmişlerdir. Demiştir ki, Resûl-i Ekrem Sallâllahü Aleyhi Vesellem Hazretlerini işittim, buyuruyordu: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْوَاقِعَةِ كُلَّ لَيْلَةٍ لَمْ تُصِبْهُ فَاقَةٌ أَبَدًا *"Kim, Vakı'a Sûresi'ni her gece okursa ona, ebedâ fâka isabet etmez."* (Feyzü'l-Kâdir-6/7942.) İbn Asakir de, İbn Abbas'dan merfuan böyle rivayet eylemiştir. Yine İbn Merduye Hazret-i Enes radıyallahü anh'dan tahric eylemiştir. Resûl-i Ekrem Sallâllahü Aleyhi Veselem buyurmuştur ki: "Vakı'a Sûresi, gınâ Sûresidir, onu evlâdlarınıza belletiniz." deylemî de, O'ndan şöyle rivayet etmiştir: "Kadınlarınıza Vakı'a Sûresini öğretiniz. Çünkü gınâ Sûresidir."

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١﴾ لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ﴿٢﴾ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ ﴿٣﴾
إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا ﴿٤﴾ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا
﴿٦﴾ وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً ﴿٧﴾ فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿٨﴾
وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ﴿٩﴾ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾
أُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿١٢﴾ ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّل۪ينَ ﴿١٣﴾ وَقَل۪يلٌ
مِنَ الْاٰخِر۪ينَ ﴿١٤﴾ عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِل۪ينَ ﴿١٦﴾

Fâka: Fakirlik. Gına: Zenginlik.

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ
﴿١٨﴾ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾ وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ ﴿٢٠﴾ وَ
لَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾ وَحُورٌ عِينٌ ﴿٢٢﴾ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ
﴿٢٣﴾ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴿٢٥﴾
إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾ وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ
﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾
وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ
وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾ وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً ﴿٣٥﴾
فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerîf

1- Koptu mu o Vakı'a bir,
2- Olmaz vak'asına yalan diyen dil.
3- İndirir, bidirir.
4- Yer bir sarsılış sarsıldığı,
5- Dağlar bir serpiliş serpildiği,
6- Hepsi dağılıp berhevâ bir hebâ olduğu.
7- Siz de, üç sınıf olduğunuz zaman
8- Ki sağda "Ashab-ı meymene.": Ne "Ashab-ı Meymene!"
9- Solda "Ashab-ı meş'eme": Ne "Ashab-ı meş'eme!"
10- İlerde sabikun, işte o sabikun.
11-12- Onlar, ne'im cennetlerinde mukarrebun.
13- Bir çok evvelînden.
14- Biraz da âhirînden
15- Murassa' tahtlar üstünde.

Murassa: Süslü.

16- Karşı karşıya kurulmuşlar.
17- Pırlanır etraflarında muhalled evlâdlar.
18- Kübler ve ibriklerle me'iynden bir piyâle.
19- Ne başları ağrıtılır ondan, ne de erer zevâle.
20- Meyve beğendiklerinden.
21- Kuş eti istediklerinden.
22- Huri ıyn.
23- Saklı inci timsalleri gibi.
24- İşledikleri amellere mükâfat için.
25- Ne bir boş lâf işidirler orada, ne de bir te'sîm.
26- Ancak bir kelâm: Selâmen selâm.
27- Ashab-ı yemîn ise, ne Ashab-ı yemîn.
28- Dal bastı kirazlar.
29- Sıvama muzlar içinde.
30- Memdud bir saye.
31- Çağlıyan bir su.
32- Birçok meyve.
33- Ne eksilir, ne men'edilir.
34- Yüksek düşekler.
35- Biz etmişizdir de onları yeniden inşa.
36-37- Kılmışızdır bir yaşıt ebkâr-i şeyda.
38- Ashab-ı yemîn için.

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ **O vakı'a vukua gelince, yani kıyamet kopunca. Vakıa,esasen** vukua gelen, vukuu muhakkak olan hadise demektir. Lâm-ı ahd ile «الْوَاقِعَةُ»da Kıyametin bir ismidir. İstıkbalde vukuu muhakkak olmak i'tibariyle bu isim verilmşitir. «إِذَا» şart mânâsını mutazammın zarfiyyedir. Çokları cevabın tehvil için mahzuf olup hasılı mânâ: Kıyamet kopunca, neler neler olacaktır! Demek olduğunu söylemişler ise de, zâhir olan cevab şudur: لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ **Vak'asına yalan diyen nefis yoktur.**

VUKU' Düşmek demek olduğu gibi esasen vak'a da masdar bina-i merre olarak şiddetle bir düşüş demektir. Sonra başa çarpan büyük iş mânâsında şayi' olmuştur. Bâzan bilhassa harbe ıtlak olunur. Onun için burada Kıyametin kopuşuna, vak'a ta'bir olunmuştur. Hasılı Kıyamet kopmadan evvel onu tekzib

---

Muhalled: Ölümsüz, ebedi. **Main:** Saf, akarsu, cennet şerbeti. **Piyâle:** Kadeh. **Te'sîm:** Bir kimsenin günahkar olduğunu söyleme. **Memdud:** Yayılmış. **Saye:** Gölge. **Ebkar:** Bekarlar. **Şeyda:** Tutkun, divane. **Tehvil:** Dehşet gösterme, korkutma.

ve inkâr edenler bulunursa da, onun vukuu tehakkuk edip bir kerre olacak oldu mu artık onu kimse inkar edemez, çarnâçar tasdika mecbur olur. Ta'biri âharla, onun başa çarpışı yalan olmaz. Te'siri inkılâbından kurtuluşa imkân kalmaz. خَافِضَةٌ İndirdiğini indirir. رَافِعَةٌ Bindirdiğini bindirir. Bir takımlarını düşürür alçaltır, diğer bir takımlarını kaldırır yükseltir. Çünkü devletler yıkan fitneler, ihtilhaller, inkılâblar gibi büyük vak'alar, azizleri zelîl, zelilleri aziz ederek nicelerini aşağı düşürür, nicelerini de yükseklere kaldırır. Hafdın takdimi tehvil için, yâhud bu gibi vakıada yıkım yapıya mukaddem olduğu içindir. إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا "Yer bir sarsılış sarsıldığı." «إِذَا وَقَعَتِ»ten bedel olarak onu bir nev'i tasvirdir: Yâhud tenazu' üzere «خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ» ya müteallıktır.

RECC: Zelzele, şiddetle hareket ve sarsıntı demektir. Ki, bizim, "dünya yerinden oynadı" ta'birimize benzer. Yani bütün üzerlerindeki yıkılacak vech ile arz, dehşetle sarsılıp sarsılıp dünya yerinden oynadığı, وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا dağlar da toz duman olup bir serpiliş serpildiği, وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ("*Ve dağlar yürütülmüş, olmuştur serab.*" Nebe'-78/20) mazmunu tehakkuk edip فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا hepsi heva üzerinde uçuşan zerrat haline geldiği, وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً siz de üç çift, yani üç sınıf olduğunuz zaman. Hitab, tağlib suretiyle ümmet-i hazıra ve ümem-i sâlife mecmuu bütün insanlara olabilirse de, bazı müfessirînin ihtiyarı vech ile ümmet-i hazıraya olmak bizce daha müreccahtır. O üç sınıf fa-i tafsiliyye ile şöyle beyan buyuruluyor: فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ Ashab-ı meymene.

MEYMENE: Yemin yeri, yani sağ kol, sağ taraf yâhud meymenet, yümn-ü bereket mânâlarına gelir. Sağ taraf, mecalis ve mehafilde ta'zîm ve ihtiram mevkii olduğuna göre Ashab-ı meymene ihtiram mevkiinde bulunan yüksek haysiyyet sahibleri demek olur. Ayni zamanda bu gibi kimseler, hayra yarar kendilerinden istifade olunur nâfi' zatlar olmak hasebiyle meymenetli de olurlar. Nitekim kelimenin iki mânâsına da işaret için şöyle nazar-ı dikkat celbolunuyor: مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ Amma ne Ashab-ı meymene, yani öyle çok meymenet sahibi zatlar ki, yümn-ü bereketleri her vech ile gıbta ve hayrete şayan. Fikrimizce bu vasıf, hitabın ümmet-i hazıraya olduğuna bir tenbih gibidir. Yani ümem-i sâlifede misli bulunmayan Ashab-ı meymene.

Bunlara mukabil وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ve Ashab-ı meş'eme.

MEŞ'EME: de, şum yeri, yani sol kol, yâhud yümnün zıddı olan şeâmet ve uğursuzluk mânâlarına gelir. Ashab-ı meş'eme de solak tarafta alçak mevki'de bulunan değersiz, yâhud kendilerine ve yakınlarına şeâmeti dokunan uğursuzlar

---

Hafd: Sürat. **Tenazu':** Çekişme. **Mazmun:** Mânâ. **Tağlib:** Bir kelimeyi başka bir manasıyla içine alacak şekilde kullanma. **Sâlife:** Geçmiş. **Yumn:** Kuvvetli, bereket. **Mehafil:** Toplantı yeri.

demek olur. İki mânâya işareten de, şu vasıf tekrar olunuyor: مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ **Amma ne Ashab-ı meş'eme, ne uğursuz kimseler!** Biraz sonra gelecek olan tafsilde Ashab-ı meymeneye, Ashab-ı yemin denildiği gibi Ashab-ı meş'emeye de, Ashab-ı şimal dahi ıtlak olunacaktır. Ki, vechi orada izah olunur.

Bunların hepsinin önünde olmak üzere وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ **sabikun da sabikundur.** Sebkedip ileri geçmişlerdir. Bunlar, Hakk'a kullukta, iman ve taatte hayır yarışlarında en öne geçenlerdir. Enbiya-ı Mürselîn, Sahib-i Yasin, Al-i Fir'avn'ın mü'mini, Mühacirîn ve Ensar'dan Sabikun-ı Evvelûn unvanını haiz Ashab-ı Kiram gibi. وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ mübteda ve haberdir. Yani Sabikun unvanını haiz olanlar, hakikaten sabikun vasfını haiz olan ve üç sınıfın ilerisinde,menzili maksuda hepsinden evvel varan zevattır. أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ **İşte onlar, mukarrebundur.**

Allah Teâlâ indinde yakınlığa, en yüksek mertebe ve makama erdirilmiş zatlardır. فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ **Ne'im cennetlerinde mukarrebdirler.** Rûhanî ve cismanî ni'metlerle lezzet-i daime vesafiye içinde mütene'imdirler. ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ **Evvelînden birçok** وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ **âhirînden de biraz.** Hitab, ümmet-i hazıraya olduğuna göre, böyle olması zâhirdir. Sabikuun çoğu, evvelinden olmak yaraşır. Nitekim sabikun-i evvelûn Ashabdandır. Hitab, ümem-i sâlifeye de şamil olduğuna göre ise, evvelinden sabikunun çokluğu bütün Enbiya ve mürseline şamil olması hasebiyledir.

SÜLLE: Cemaat, çok bir cemaat. Bunların ne'îmlerini tasvir ile ezhana takrib için buyuruluyor ki: عَلَىٰ سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ **Murassa' tahtlar üzerinde.**

SÜRÜR: Serîrin cem'i, serîr, taht ve sandalye ve köşk demektir.

MEVDÛNE: Altın ve inci ve yakut, elmas gibi mücevherat çakmalı veya işlemeli, yani murassa', yahud biribirlerine yakın dizilmiş müretteb muntazam demektir. وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ **Daima vildan şeklinde taze kalan genç hizmetçiler, garsonlar,** yahud hılede denilen bir nevi' küpe ile küpeli uşaklar. بِأَكْوَابٍ **Küpler,** sapı ve emziği olmayan surahi, desti ve küp gibi kaplar, وَأَبَارِيقَ **ibrikler,** emziği ve sapı olan kaplar, وَكَأْسٍ **dolgun kadeh,** مِنْ مَعِينٍ **menbaından, pınarından akan içki.** لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا **Ondan tasdi' olunmazlar.** Başlarına suda' verilmez, başları ağrıtılmaz. Yâhud cem'iyyetleri perişan edilmez, lezzetleri kesilmez. وَلَا يُنْزِفُونَ **Nezf de, yapmazlar** akıllarını gidermezler, serhoş olazlar, yâhud, içdikleri tükenip bitirilmez, zevale ermez.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا **Orada, O ne'im cennetlerinde hiç lagv işitmezler.** Boş mânâsız lâf veyâ çirkin lakırdı duymazlar. وَلَا تَأْثِيمًا **Te'sim de, işitmezler.**

Ezhan: Zihinler, anlayışlar. **Tasdi':** Rahatsız etmek. **Suda':** Baş ağrısı, sıkıntı, rahatsızlık verme.

TE'SİM: İsme, günaha nisbet etmektir. Yani kendilerine günah işlediniz denilmez.

إلا قيلا **Ancak bir kelâm işidirler ki, o da,** سَلَامًا سَلَامًا **selamen semlamdır.** Kemal-i selâmetle selâmlanır dururlar. وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ **Ashab-ı yemîn ise,** مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ **ne Ashab-ı yemîndir!** İşbu "Ashabü'l-yemin" cümlesi, أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ "**Onlar mukarrebündür.**" üzerine ma'tuftur. Yukarıda Eshabü'l-meymene, burada Eshabü'l-yemîn ta'bir olunması, tefennün için olmak gerektir. Bunlara Ashab-ı yemîn denilmesi, defter-i a'malleri olan kitabları, Kıyamet günü, فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ("*O vakit kitabı sağ eline verilen*" İnşikâk-84/7) mantukunca sağlarından verilmesi hasebiyle olduğu dahi söylenmiştir. Ashab-ı yemin, yemininde sadık, ahdine vefakâr, işine sahib bahtiyarlar demek de olabilir ki, mukabili, hânislik, yeminsizliktir. Bir de Ashab-ı yemîn, sabikan Allah için yemînine merbut sadık vefakârlar olabilir.

فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ **SİDR-İ MAHDÛD:** Yukarılarda da geçtiği üzere Arabistan kirazı ta'bir olunan meşhur nabk ağacının ismidir. مَخْضُودٍ İki mânâ ile tefsir edilmiştir.

BİRİSİ, silinmiş, tesviye edilmiş, düzgün demektir. Arabistan sidri, dikenli bir ağaç olduğu için bununla cennet sidrinin dikensiz olduğu anlatılmıştır. Hâkim ve Beyhâkî, Ebû Ümame radıyallahü anhten rivayet etmişlerdir. Demişdir ki: Resulullah'ın Ashabı, derlerdi ki: "Allah Teâlâ bizi, A'rabîlerle ve onların mes'eleleriyle müstefid buyuruyor." Bir gün bir A'rabî geldi: ***"Ya Resulullah, Allah Teâlâ Kur'ân'da bir şecre-i muziye zikrediyor. Halbuki ben, cennette sahibine eza verecek bir ağaç bulunacağını zannetmezdim"*** dedi. Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, ***"Nedir o?"*** buyurdu. A'rabî: ***"Sidir. Çünkü onun dikeni vardır"*** dedi. Resulullah, buyurdu ki: ***"Allah Teâlâ,*** فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ***buyurmuyor mu? Allah, onun dikenini silmiştir de, her dikenin yerine bir meyve yapmıştır ve oun meyvelerinden her biri yetmiş iki taam rengiyle açar, bir rengi diğerine benzemez."***

İKİNCİSİ, Abd İbn Hümeyd'in, İbn Abbas, Katade, İkrime Ve Dahhâk'dan tahriclerine göre, meyvasının çokluğundan dalları basıp bükülmüş mânâsına tefsir edilmiştir ki, biz bunu, dal bastı ta'birimize yakın görerek meâlde dal bastı kiraz diye ifade etmeği, öbür mânâdaki dikensizlik mefhumuna da mutabık olacağı kanaatiyle zevkimize muvafık bulduk.

وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ **VE TALH-İ MENDUD:** Meyvesi aşağıdan yukarı istifli, sıvama muz. Bazıları, muz değil, dünya muzuna benzer meyvesi baldan tatlı bir ağaçtır

---

Tefennün: Türlü türlü olmak. **Hânis:** Yemini bozan. **Mu'zeyi:** Eziyet veren.

demişlerdir. Daha başka türlü söyleyenler de olmuştur. وَظِلٍّ مَمْدُودٍ **Uzanmış bir gölge.** Tekallus ve tefavütü yok, fecr ile güneşin tulûu arasındaki sabah gölgesi gibi lâtîf. وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ **Ve çağlayan bir su.** Yüksekten dökülen akar su. Denilmiştir ki, kufasız, dolabsız istedikleri yerde akan bir su. Yukarıda sabikînin hali, dünyada şehirlilerin, medenî halkın imrenecekleri en yüksek saydıkları ezvak ve lezaize göre tasvir olunarak yeni edebiyatcıların, "Senbolizim" dedikleri remzî tarzda ifade ve temsil edilmiş olduğu gibi Ashab-ı yemînin hali de, bedevîleri imrendirecek lâtîf yaylalar manazırını andıran remizlerle ifade olunarak ikisi arasındaki fark medenîlerle bedevîlerin farkı gibi olduğuna bir nevi' işaret yapılmıştır denebilir. Mücahid'den menkuldur ki: Vecc, gölgelikleri; talhı ve sidri ile müslümanların hoşlarına gitmişti. Allah Teâlâ, وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ... **"Ashab-ı yemin ise ne ashab-ı yemin. Dal bastı kirazlar."** inzâl buyurdu. Dahhâk'dan rivayette de: Müslümanlar Vecce baktılar, imrendiler: "N'olurdu, bunun gibi bizim de olsaydı" dediler. Bu âyet, nazil oldu. وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ **Ve çok meyve, her türlüsünden bol bol.** لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ **Ne maktu' ne de memnu'** yani dünya meyvaları gibi değil, hiç bir zaman kesilmez, tükenmez, almak isteyenlerden meni' de edilmez, yasak da yok. وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ **Ve yüksek düşekler.** Ebu Ubeyd'e demiştir ki: "Burada, firaştan murad, kadınlardır. Yükseklik de mânevî yükseklik, yani rif'at-i kadirdir. Zira şöyle buyuruluyor: إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً **Biz, onlara inşa suretiyle yeni bir neş'et vermişizdir.** İbn Cerîr Tirmiziî ve daha diğerlerinin Hazret-i Enes radıyallahü anh'ten rivayeltelerinde, Resulullah, Sallâllahü Aleyhi Vesellem, bu ayette buyurmuştur ki: إِنَّ الْمُنْشَآتِ اللَّاتِي كُنَّ فِي الدُّنْيَا عَجَائِزَ عُمْشًا رُمْصًا ***"Bu inşa olunan kadınlar, dünyada kocamış, buruşmuş kadınlardır."*** (Tirmizi: Tefsir-u Sureti-56/5.) Taberânî ve İbn Ebî Hâtim ve daha bir takımlarının rivayetleri üzere Seleme ibn Mirsed-i Cu'fî radıyallahü anh demiştir ki: "Resulullah'ı إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً **"Biz etmişizdir de onları yeniden inşa"** âyetinde işittim şöyle diyordu: ***"Gerek seyyib, gerek bikir dünyadaki kızlar ve kadınlar."*** Tirmizî'nin, "Şemail"de rivayet ettiği üzere, Resulullah'a bir koca karı geldi: ***"Ya Resulullah Allah'a duâ et, beni cennete koysun"*** dedi. Resulullah: ***"Ya Ümme fülân, cennete hiç koca karı girmez"*** buyurdu. [1] Kadın, ağlayarak döndü. Resulullah, buyurdu ki: ***"Haber verin ona, koca karı olarak girmez. Çünkü Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:*** إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً **"Biz etmişizdir de onları yeniden inşa"** فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا

[1] Bu fıkra, Resulullah'ın lâtîfelerinden olmak üzere meşhurdur.

Tekellus: Kireçleşme. **Tefavüt:** Farklılık. **Talh:** Muza benzer bir meyva, Akasya ağacı. **Maktu':** Sonu gelmek, kesilmek. **Memnu':** Yasak olmayan. **Seyyib:** Dul kadın.

İnşa edip de onları, hep bikir kızlar kılmışızdır. Öyle ki عُرُبًا hep nazenînler.

URUB: Arubun cem'idir. Üç mânâ ile tefsir edilmiştir.

1) Kocalarına âşık-ı şeyda, yani zevclerini çok seven sevgili kadınlar.

2) Cilveli işvekâr.

3) Güzel söz söyleyen. Şübhe yok ki; işve ve hüsn-ü beyan da sevişmenin en lâtîf esbabından ve nazenînlik şiarındandır. أَتْرَابًا Hep bir yaşıt, yani yaşları da müsavî, hep bir birine denk. Tirmizî'nin, Hazret-i Mu'az'dan rivyaet eylediği bir hadîste şöyle vârid olmuştur: *"Ehl-i Cennet, cennete tüysüz, emred, gözleri sürmeli otuz, otuz üç yaşında olarak girerler."* لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ Ashab-ı yemîn için, inşa edilmişlerdir.

ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ

﴿٤٠﴾ وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ

﴿٤٢﴾ وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ ﴿٤٣﴾ لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ ﴿٤٤﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ

ذَٰلِكَ مُتْرَفِينَ ﴿٤٥﴾ وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ

﴿٤٦﴾ وَكَانُوا يَقُولُونَ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ

﴿٤٧﴾ أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ

﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾ لَآكِلُونَ

مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾ فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾ فَشَارِبُونَ

عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ﴿٥٥﴾ هَٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ

Nazenin: Nazlı, ince. Emred: Tüyü çıkmamış genç.

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾ اَفَرَاَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

39- Bir çok evvelînden.

40- Ve birçok âhirînden.

41- Ashab-ı şimal ise, ne Ashab-ı şimal!

42- Bir semum ve hamîm.

43- Ve zifirden bir zılli mağmum içinde.

44- Ne serin, ne de kerîm.

45- Çünkü onlar, bundan evvel mütrefîn: Keyflerine düşkün şımarık müsrifîn idiler.

46- Ve büyük cinayete ısrar ediyorlardı.

47- Ve diyorlardı ki: "Öldüğümüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, cidden biz mi mutlak ba'solunacakmışız?

48- Ya evvelki atalarımız da mı?"

49- De ki: "Muhakkak bütün evvelîn ve âhirîn.

50- Lâbüd cem' olunacaklar mikatına ma'lûm bir günün."

51- Sonra siz, ey sapgın münkirler,

52- Lâbüd yersiniz de bir ağaçtan, zakkumdan.

53- Doldurursunuz da karınlarınızı ondan

54- İçersiniz de üstüne o hamîmden.

55- İçersiniz hüyam illetine tutulmuş kanmak bilmez develer gibi.

56- İşte bu, onların konuklukları o din günü (ceza günü)

57- Biz, yarattık sizi hâlâ tasdik etmiyecek misiniz?

ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ **Birçok evvelînden ve bir çok âhirînden,** yani Ashab-ı yemîn sabikun gibi değil, çoktur. Evvelînden de birçok, âhirînden de birçoktur. Evvelîn ve âhirîn, ya bütün ümmetlerin mütekaddimîn ve müteahhırîni yâhud bu ümmetin mütekaddimîn ve müteahhirînidir. İmam Ahmed ibn Hanbel ve İbn Münzir ve İbn Ebi Hâtim ve ibn Merduye'nin, Ebu Hüreyre radıyallahü anh'ten rivayetlerine göre, ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ وَقَلِيلٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ (*"Birçok evvelînden biraz da ahirînden."* Vâkı'a-56/13-14) nazil olunca Ashab-ı Resulullah'ın gücüne gelmişti. Bunun üzerine, ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ "Birçok

Semum: Çok sıcak rüzgar. **Hamîm:** Sıcak ve kızgın su. **Magmum:** Kapalı. **Hüyam:** Susuzluk.

evvelinden ve birçok ahirînden." nâzil oldu. Resul-i Ekrem Sallâllahü Aleyhi Vesellem, buyurdu ki: ***"Ben, herhalde ümmid ederim siz, ehl-i cennetin sülüsü olursunuz. Belki siz, ehl-i cennetin nısfı, yâhud ehl-i cennetin şatrısınızdır. İkinci nısfı da onlarla paylaşırsınız"*** (Ahmed b. Hanbel-1/386.) Demek ki, ehl-i cennet içinde ümmet-i Muhammed az olacak diye merak etmişlerdi. Bununla, o endişe bertaraf edilmiş oldu. Şu halde Ümmet-i Muhammed'in evvelîninden sabikun, müteahhirîninden çok olduğu gibi ümem-i salifenin sabikunu da ümmet-i Muhammed'inkinden çoktur. Çünkü ümem-i salife içinde Enbiya çoktur. Bununla beraber ümmet-i Muhammed, sabikunun tabi'ini ümem-i salife sabikununun tabiinden çok olacaktır. Çünkü ehl-i cennetin yarısından ziyadesini teşkil edeceklerdir. Bu, ihtimal ki, nüfus-ı beşerin gittikçe tezayüd etmesi kaziyyesi ile de alâkadardır. Şayan-ı dikkattir ki, Sabikunda, جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"İşledikleri amellere mükafât için."* Vâkı'a-56/24) buyurulduğu halde Ashab-ı yemînde bu söylenmemiştir. Bundan Ashab-ı yemînin saadeti, sabikuna tabi'iyyetleri sebebiyle mahz-ı fazl olduğuna bir işaret anlaşılabilir. Nitekim zıll-i memdud ta'birinde de, buna bir ima vardır. Bu mazmun, Sûre-i Tur'da geçen, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (*"Ve iman edenleriki, zürriyyetleri de arkalarından gelmiş, zürriyyetlerini kendilerine ilhak etmişizdir."* Tûr-52/21) mazmununa şebihtir. Buna nazaran demek olur ki, sabikun, sabık bilhayrat olan enbiya ve Eimme-i müctehidîn, Ashab-i yemîn de, onların sıdk ile tabi'înidir. Üç sınıfın üçüncüsü bulunan ve Ashab-ı yemînin zıddı olarak sabikunun solunda ahz-ı mevki edip kitabları sol taraflarından verilecek olan şeâmet sahibleri Ashab-ı şimale gelince, buyuruluyor ki: وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ **Ashab-i şimal ise,** مَٓا اَصْحَابُ الشِّمَالِ **ne Ashab-i şimal!** Ne sulak, ne uğursuz, ne bedbahttırlar! فِي سَمُومٍ **Bir semum,** mesammata nüfuz eden bir hararet وَحَمِيمٍ **ve bir hamîm,** bir kızgın su. Cehennem suyu. وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ **Ve zifirden bir zıll,** kömür veya kurum gibi kararıp duran sisli, boğucu bir gölge içinde.

YAHMUM: Kömür gibi simsiyah olan şey, zifir ve kara duman mânâlarına gelir. Buna zulmet denilmeyip de, gölge denilmesi tehekküm içindir. İbn Abbas'dan bir rivayette de, cehenem ehalisini her taraflarından kaplayıp ihata eden perdenin ismidir. لَا بَارِدٍ **Serin de değil,** وَلَا كَرِيمٍ **kerîm de değil,** yani hiçbir hayır ve menfeatı ve hiç bir hoşluğu olmayan bir gölge. Bunların içine düşmelerinin sebebi ise, اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُتْرَفِينَ **Çünkü onlar bundan evvel, bu azâbın vukuundan evvel mütrefin idiler.** İmhal edilerek şımartılmış, keyflerine düşkün,

---

Sülus: 1/3, üçte bir. **Şatr:** Cihet, yön. **Tezayüd:** Artma. **Fazl:** Olgunluk. **Memdud:** Uzatılmış. **Şebih:** Benzeme. **Müsemmat:** İsimlendirilen.

mübalâtsız kimseler idiler. وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ **O hıns-ı azîme ısrar ediyorlardı.**

HINS: Hıns, esasen günah mânâsınadır. Yemîninde durmayıp bozmaya da, hıns denilir. Müfessirlerin çoğu burada, hıns-ı azîmi büyük günah diye tefsir etmişlerdir. Çünkü, اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (*"Şirk, çok büyük bir zulümdür."* Lokman-31/13) buyurulduğu üzere şirk, zulm-ı azîm ve ekber-ı kebairdir. Bazıları yemîn-ı gamus, yani yalan yere yemîn demişlerdir. Tekıyyüddin-ı Sübkî: وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ (*"Allah ölen kimseyi ba's etmez diye olanca yeminleriyle Allah'a kasem de ettiler."* Nahl-16/38) buyurulduğu üzere kuvvetli kuvvetli yemîn ederek, ba'si inkhar etmeleri" demiştir. Bu mânâ hınsın meşhur mânâsına muvafık olur ise de, bu surette ... وَكَانُوا يَقُولُونَ **"Ve diyorlardı ki, öldüğümüz ve bir yığın kemik olduğumuz vakit mi? Cidden biz mi mutlak ba's olunacakmışız?"** onu tefsirden ibaret olmuş olacağı cihetle evvelki mânâ tercih olunmuştur. Ancak şirki, hıns-ı azîm ta'biriyle ifadenin bir nüktesini de aramak lâzım gelir. Bu nükte ise, Sûre-i Berae'de, فَقَاتِلُوا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَا اَيْمَانَ لَهُمْ (*"O küfür öncülerini hemen öldürün. Çünkü onların yeminleri yoktur."* Tevbe-9/12) buyurulduğu vecihle bunların, yemîn tanımaz, yemînlerinde durmaz yalancılar olduklarını da iş'ar etmek olsa gerektir. Nitekim bunlara: اَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ **"Sonra siz ey sapkın münkirler."** diye hitab edilmesi de, bunu te'yid eyler ve bu mânâ iledir ki bunlar, Ashab-ı yemînin tam zıddı oldukları tevazzuh eder. لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ **"Lâbud cem' olunacaklar mikatına ma'lum bir günün."** O mâlûm gün, Kıyamet günündür.

MÎKAT: Bir şeyin vaktini ta'yin eden haddir. Kıyamet de, dünyanın vaktini tahdid ettiği için mîkat ta'bir olunmuştur. İzafet, beyaniyyedir. Mîkat olan gün demektir. مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ **"Lâbud yersinizde bir ağaçtan, zakkumdan."** Zakkum ağacı hakkında (*"Nasıl bu mu hayırlı konmak için, yoksa o zakkum ağacı mı?"* Saffât-37/62) ayetinin tefserine bakınız.

الْهِيمِ **HİM:** Ehyemin veya heymanın cem'idir. Hüyam illetine uğramış deve demektir. Hüyam: Deveye arız olan istiskaya benzer bir susuzluk illetidir ki, içer içer kanmaz, onlar da zakkumu yer, hamhimi içer içer kanmazlar. هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ **Bu, işte onların o din günü, yani ceza günü konukluklarıdır.** Nüzül: Konukluk, müsafir gelice kahve veya kahve altı gibi ilk sunulan mâ hazardır. İlk konuklukları böyle olunca, artık ilerisi ve kadar elîm olacağı düşünülsün. Bu beyandan sonra münkirlere telvin-i hitab ile ilzam ve tebkit için buyuruluyor ki,

---

Mübalât: Kayırmak, dikkat etmek. **Hıns-ı azime:** Büyük günah. **Tevazzuh:** Ortaya çıkma, açıklanma. **Mâ hazar:** Daha evvelden hazır olan.

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ Biz, halk ettik sizi فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ halâ tasdik etmiyecek misiniz? Bunu, daha ziyade tevzih için de şöyle buyuruluyor:

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾ إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾ أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ ﴿٧١﴾ ءَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِلْمُقْوِينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

Meâl-i Şerifi

58- Şimdi gördünüz mü o dökdüğünüz menîyi?

59- Siz mi yaratıyorsunuz onu yoksa biz miyiz yaratan?

60- Biz, takdir ettik aranızda o ölümü ve bizim önümüze geçilmez.

61- Kılıklarınızı değiştirmek ve sizi bilemiyeceğiniz bir neş'ette inşa etmek üzereyiz.

62- Her halde ilk neş'eti biliyorsunuz, o halde düşünsenize!

63- Şimdi gördünüz mü o ekdiğiniz tohumu?

64- Siz mi bitiriyorsunuz onu, yoksa biz miyiz bitiren?

65- Onları, elbet bir çöpe çeviriverdik de şöyle geveler dururdunuz:

66- Her halde biz çok ziyandayız.

67- Daha doğrusu büsbütün mahrumuz!.."

68- Şimdi gördünüz mü o içdiğiniz suyu?

69- Siz mi indiriyorsunuz onu buluttan, yoksa biz miyiz indiren?

70- Dilesek onu acı bir çorak ediverirdik, o halde şükretseniz e!

71- Bir de gördünüz mü o çakdığınız ateşi?

72- Siz mi inşa ettiniz onun ağacını, yoksa biz miyiz inşa eden?

73- Biz onu, hem bir muhtıra kıldık, hem de bir istifade, alandaki muhtaçlar için.

74- O halde tesbih et Rabbine azîm ismiyle.

مَا تُمْنُونَ **İmna ettiğiniz,** yani rahimlere dökdüğünüz nutfeyi, ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ **siz mi yaratıyorsunuz onu?** Siz mi takdir ve tasvir edip insan biçimine koyuyorsunuz, اَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ **yoksa biz miyiz hâlık,** hiç yokken biçimine koyup yaradan? نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ **Aranızda ölümü Biz takdir ettik.** Hikem-i bâligayı tazammun eden irademizin muktezasına göre her birinize bir vakit ta'yin ederek aranızda ölümü kat'iyyen takdir ve taksim eyledik. وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ **Ve Biz, önüne geçilenlerden değiliz.** Kimse bize üstün gelemez. İrademizi alıkoyamaz. Her dilediğimizi istediğimiz gibi yaparız, kadiriz. عَلَى اَنْ نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ **"Kılıklarınızı değiştirmek üzereyiz."** Müfessirler, bu âyette gerek «عَلَى»nın teallûku ve gerek emsalin mânâsı i'tibariyle birkaç vecih beyan etmişlerdir. وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ mazmunundaki kudrete veya mahzufa veya «قَدَّرْنَا»ya müteallık olabilir. «اَمْثَالَكُمْ» de mimin kesriyle mislin cem'i olabileceği gibi iki fetha ile meselin cem'i de olabilir. Kesr ile mislin cem'i ve «قَدَّرْنَا» ya müteallık olduğuna göre mânâ: Aranızda ölümü takdir ettik ki, neslinizi kesmek üzere değil, sizi emsal ve eşbahınıza tebdil etmek üzere. وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ "**Ve biz önüne geçilenlerden değiliz.**"nin mazmunu olan «قَادِرِينَ»ye müteallık olduğuna göre, aranızda ölümü takdir ettiğimiz gibi sizi giderip yerinize emsalinizi getirmek suretiyle tebdile de kadiriz. Bu surette, اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (*"Dilerse sizi giderir ve yeni bir halk getirir."* Fâtır-35/16) gibi olur. Lâkin burada, fethateyn ile meselin cem'i olması daha ziyade şayan-ı tercihtir.

MESEL, sıfat ve şekil mânâlarıyle maddi ve mânevî temessülü ifade eden huy ve kılık demek olduğundan manâ şu olur: Gerek efkâr ve ahlâkça ve gerek

---

Tazammun: İhtiva eden. **İmna:** Akıtmak **Eşbah:** Benzerler.

şekl-ü suretçe bulunduğunuz ve bildiğiniz kılıklarınızı değiştirmeğe وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ **ve sizi şimdi bilemiyeceğiniz bir neş'ette inşa etmeğe kadiriz.** Kimse bunun önüne geçemez. Bu mânâ, hem dünyevî inkılâbatı, hem uhrevî neş'et olan ba'si ifade eder. Ve binaenaleyh hem veidi ve hem va'di tazammun eyler. Hasen-i Basrî Hazretleri veid cihetini mülâhaza ederek: Sizi maymunlara, hınzırlara çeviririz tarzında bir tehdid olmak üzere ifade etmiştir ki, Sûre-i Nisa'da geçen, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ (*"Ey o kendilerine kitab verilenler! Gelir o beraberinizdekini tasdiklamak üzere indirdiğimiz bu kitaba iman edin. Biz bir takım yüzleri silib de enselerine çevirmezden veya onları eshab-ı Sebti lânetlediğimiz gibi lanetlemezden evvel..."* Nisa-4/47) ayetinin mazmununa benzer. Kelamın evvel ve âhiri ba's ve ceza ve neş'et-i uhra ile alâkadar olduğundan tebdil fıkrası dünyevî inkılâba, inşa fıkrası da ondan sonra muhakkak olan uhrevî ba'se tenbih olarak anlaşılmak en muvafık mânâ olur. وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى **Her halde ilk neş'eti bildiniz.** İnsanın bu dünya hayatında topraktan sonra nutfeden alaka, mudga tavırdan tavra tekâmül ettirilerek nasıl yaratıldığı gerek müşahede ve tecrübeden ve gerek Kur'ân'ın beyanatından ma'lûmunuz bulunuyor. فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ **O halde düşünseniz'e!** Düşünseniz de, bildiğiniz bu tarzı tehavvül ve tekâmül ile sizi peyderpey yaratıp bulunduğunuz neş'ete getiren ve aranızda ölümü takdir de etmiş bulunan hâlikınız Allah Teâlâ'nın sizi değiştirip şimdi tafsilâtını bilemiyeceğiniz diğer bir neş'ette ba'setmeğe kadir olduğunu anlasanıza!

Hayat-ı beşerin levazımından birisi rızk. Rızkta da esas maddî veya mânevî hars olduğu için hılkatı ihtardan sonra rızkı ıhtar için harstan bed' ile buyuruluyor ki: أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ **Şimdi gördünüz mü ekdiğiniz tohumu?** أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ **Siz mi bitiriyorsunuz onu, siz mi tutturup büyütüp gayesine eren mezrûat haline getiriyorsunuz?** أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ **Yoksa Biz miyiz bitiren?** Kurtubî, der ki: "Ekini eken ekinci, «بسمله أعوذ» den sora bu âyeti okuyup şöyle demek müstehabb olur: "Ekini bitiren, yetiştiren Allah Teâlâ'dır." اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَارْزُقْنَا ثَمَرَهُ وَجَنِّبْنَا ضَرَرَهُ وَاجْعَلْنَا لِأَنْعُمِكَ مِنَ الشَّاكِرِينَ ***"Allahım, Muhammed'e salevat indir ve bizi bu ekinin semeresinden merzuk buyur ve zararından uzak tut, hem de bizi ni'metlerine şükredenlerden kıl."***(Ebû Davud: Namaz-178) denilmiş ki, bu duâ, ekinin âfatını defi' ile intacında mücerrebdir.

حُطَامًا **HUTAM:** Kuru şeylerin kırıntısına denir. Çörçöp, ot çöpü, saman

---

Tehavvül: Dönmek, değişmek. **Bed':** Başlangıç. **Mezrûat:** Ekili olan şeyler. **İntac:** Meydana getirme. **Mucerreb:** Denenmiş.

çöpü, kabuk kırıntıları gibi. فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ **Tefekküh eder dururdunuz.**

TEFEKKÜH: Esasen türlü yemiş yemek demek olup mecaz olarak teaccüb etmek ve peşîman olmak mânâlarına da gelir. Burada murad, şaşkınlıkla şu lâkırdıları yemiş yer gibi tekrar tekrar söyler, çiğner, geveler dururdunuz demektir. Yani şöye der dururdunuz. اِنَّا لَمُغْرَمُونَ **"Biz, her halde çok ziyandayız."** Ektiğimiz tohumlar zayi' oldu, yaptığımız masraflar boşa gitti, yâhud borçlandık. Yâhud garam, helâk mânâsına olduğuna göre; inanın helâk olduk, mahvolduk. بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ **"Daha doğrusu biz, mahrumuz."** Yani ektiğimiz mahiv ve ziyan olduğu gibi yiyecek rızıktan da mahrumuz. Yâhud bundan böyle hiç kazanç ihtimali kalmamış, her şeyden mahrum, sefalete mahkûmuz. Bu sözler, bir cümlesini birisi, bir cümlesini diğer birisi söylemek suretiyle muhavere tarzında tekrar tekrar söylenir durur. Bu suretle ye'se kapılarak teşekkür edecek hiçbir ni'met kalmamış gibi mızırdanılır durulur. Düşünülmez ki, bunu söylerken içilecek bir su olsun bulunur ve Allah'ın bundan daha büyük felâketleri olabileceği hatıralara getirilmez. Onun için bunun arkasından bir de buyuruluyor ki: اَفَرَاَيْتُمُ الْمَٓاءَ الَّذ۪ي تَشْرَبُونَ **"Şimdi gördünüz mü o içtiğiniz suyu?"** مِنَ الْمُزْنِ **Buluttan.**

Asıl **MÜZN:** bulut, yahud ak bulut demektir ki, ondan yağmur yağmak nadir olur. Bir de denilmiş ki, suyu daha tatlıdır. لَوْ نَشَٓاءُ جَعَلْنَاهُ اُجَاجاً **Dilersek onu bir ücac, yani tuzlu bir acı su yapardık ki, içilmek ihtimali olmazdı.** Ekilen tohumların bazan çürüdüğü vaki'de mâlûm, yağmurun acı yağması ise, mümkün olduğu yakud me'külât, meşrubattan daha mühim olduğu için evvelkinde lâm ile لَجَعَلْنَاهُ حُطَاماً bunda lâmsız جَعَلْنَاهُ اُجَاجاً buyurulmuştur. Gerek evvelkinde, gerek bunda لَوْ نَشَٓاءُ ile başlayan iki cümle-i şartiyye Allah Teâlâ'nın harsi ve suyu muhıll-i intifa' âfat ve ahvalden sâlim kılınması da inbat ve inzal ni'metlerinden ayrıca şükredilmesi lâzım gelen diğer birer ni'met olduğunu beyan için sevkolunmuş birer cümle-i istinafiyyedirler. فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ **O halde şükretseniz'e!** Bütün bu ni'metlerden her birine şükretseniz de, biri eksik oluverince hemen mahrumuz diye ye's ile veya biz ekip biçiyoruz diye gurur ile küfrana düşmesenize! اَفَرَاَيْتُمُ النَّارَ الَّت۪ي تُورُونَ **Sonra gördünüz mü o çaktığınız ateşi?**

Yani biribirine sürtüp çakmak suretiyle çıkardığınız ateşi ki, delk-ü temas ile çıkan bir elektrik ateşi demektir. Sûre-i «يس» de geçen, اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَاراً (*"O ki size yeşil ağaçtan bir ateş yaptı."* Yâsin-36/80) âyetine bakınız. ءَاَنْتُمْ اَنْشَاْتُمْ شَجَرَتَهَٓا **Siz mi inşa ettiniz onun ağacını?** Ki ma'ruf, merh-u afardır.

Muhavere: Görüşerek konuşma. **Muhıll:** Karıştıran. **İntifa':** Menfaatlenme. **İnbat:** Nebatı bitirme. **Delk:** Oğuşturmak, el sürmek. **Merh:** Yeşil ağaç. **Afar:** Yeşil ağaç.

Maahaza her ağaçta ve elektrik istihsal edilen her şeyde ve çakmak taşında dahi bu mânâ vardır. Nitekim, فِى كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ وَاسْتَمْجَدَ الْمَرْخُ وَالْعَفَارُ denilmiştir ki, her ağaçta ateş vardır. Fakat merh-u afar şan almıştır. اَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ **Yoksa Biz miyiz inşa eden?** O ağacı, diğerlerinden ziyade bir hususiyyetle ibda' ve halk eyleyen? Şübhe yok ki, Allah Teâlâ, cisimleri o elektrikiyyet hassası ile ibda ve inşa etmemiş olsa idi, hiçbir vech ile elektrik istihsali kabil olmaz, ne bedevînin çakmağı çakar, ne de bugünkü medenîlerin elektrik fenerleri yanar idi. نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً **Biz onu, hem bir muhtıra kıldık.** Ma'işet sebebleri kendisine rabtolunup hayat mücadelesine nümune ve cehennem azâbının ateşini andırıp düşündürecek bir muhtıra. وَمَتَاعًا **Hem de bir meta,** bir temettu, bir intifa' ve kazanç vasıtası. لِلْمُقْوِينَ **Alanda bulunanlar için,** ikva edenler, yani sahraya konup göçenler için. Ondan en ziyade onlar istifade ederler. Çünkü çakmak çakarak ateş yakmak ihtiyacı, medenilerden ziyade bedevîlerde olur. Ve o ağacı, en ziyade onlar getirip satarlar. Diğer bir mânâ ile: İhtiyacı çok olan fakirler için. Zira başka bir kâr-ü kesb bulamayan fakirler hiç olmazsa odun toplayıp getirerek teayyüş ederler. فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ **O halde tesbih et Rabbına azîm ismiyle.** Yani bu ni'metleri ihsan edip duran Rabbın, çok büyük ve şirkü noksandan münezzehtir. Onun için ona, «سبحان» diye nam-ı azametini tenzih ederek tesbih eyle, yâhud namaz kıl.

فَلَا اُقْسِمُ

بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾
اِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾
تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ اَفَبِهٰذَا الْحَدِيثِ اَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾
وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَوْلَٓا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ
﴿٨٣﴾ وَاَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ
لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾ فَلَوْلَٓا اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَٓا

Maahaza: Bununla birlikte **Muhtıra:** Hatırlatma. **Temettu:** Kâr etme. **Ikva:** Ev boşaltmak. **Teayyüş:** Uyum sağlamak.

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾ فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ
وَجَنَّتُ نَعِيمٍ ﴿٨٩﴾ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ
مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩١﴾ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ
﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ ﴿٩٤﴾ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ
حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

Meâl-i Şerifi

75- Artık yok, o nücumun mevki'lerine kasem ederim.
76- Ve filhakika o bilseniz çok büyük bir kasemdir.
77- Ki, hakikaten o bir Kur'ân-ı Kerîm'dir.
78- Öyle bir kitabda ki, mahfuz tutulur.
79- O'na tertemiz temizlenmiş olanlardan başkası el süremez.
80- Rabbü'l-âlemînden indirilmedir.
81- Şimdi bu kelâma siz yağ mı süreceksiniz?
82- Ve rızkınızı, tekzibiniz mi kılacaksınız?
83- O halde haydiseniz'e can hulkuma geldiği vakit.
84- Ki siz o vakit bakar durursunuz.
85- Biz ise, ona sizden yakınızdır ve lâkin görmezsiniz.
86- Evet, haydiseniz'e dîne boyun eğmiyecek, ceza çekmiyecekseniz.
87- Onu geri çevirseniz'e! Dâvanızda doğru iseniz.
88- Amma o mukarrebînden ise.
89- Artık bir revh-u reyhan ve bir cenneti ne'îm.
90- Ve amma Ashab-ı yemînden ise,
91- Artık selâm sana Ashab-ı yemînden.
92- Ve amma o tekzib eden sapgınlardan ise,
93- Her halde konukluğu hamîm.
94- Ve yaslanacağı Cahîmdir.
95- İşte budur hakikat hakkulyakîn.
96- Haydi tesbih et Rabbına azîm ismiyle.

فلا أقسم **"Kasem ederim"** «فا» Kelâmın maba'dini, makabline tertib içindir.

Hamîm: Çok sıcak su.

Bu tertibin vechini Razî, şu suretle ifade etmiştir: "Allah Teâlâ, hidayet ve dini hakk ile Resulünü gönderdiğinde, O'na gereken her şeyi vermiş ve gerekmeyen her şeyden O'nu tathir buyurmuştur. Ve binaenaleyh O'na hikmet, yani kat'î bürhanlarla onların vücuhi isti'malini, ve mev'iza-i hasene, yani kalbleri inceltip fikirleri tenvir edecek müfid nutuklar ve en güzel yollarla mücadele usullerini bahşetmiş ve herkesi herhagi bir suretle muarazasından âciz bırakmış, bununla beraber kâfirler imana gelmemişlerdi. Bütün bunlar kendisine okunup da iman etmeyen kimsenin ise, nihayet diyeceği şu olur: Bu beyan, müdde'înin haklı olmasından değil, zihninin kuvvetinden ve edillenin terkibine iktidarından ve sözünün zuhuriyle değil, cidalinin kuvvetiyle galebe edeceğini bilmesindendir.

Nitekim birçokları mübahasede âciz kalınca derler ki: Hakk benim yedimde olduğunu sen bilirsin ammâ beni zayıf görüyorsun, insaf etmiyorsun. Vaz'iyyet bu noktaya gelince de öyle bir hasma söylenecek sözde yemîn ile te'minat vermekten başka çare kalmaz. Onun için Allah Teâlâ, inzal buyurduğu âyat ve delâilini bir de türlü kasemlerle te'yid buyurmuştur. Ve bundan dolayı ilk nâzil olan Sûrelerde ve bahusus süb-ı ahîrde kasem çoktur. Bu kasem suretlerinden birisi de, «لا أقسم» dir. Bunda kasem fiili tasrih olunmakla beraber evvel emirde birde «لا» ile nefi vardır. Bu «لا» hakkında müfessirin, başlıca üç vecih beyan etmişlerdir. Birçokları kelamın âhengini tezyin için ziyade kılınan ve nefi mânâsı maksud olmayan lâ-i zâide olduğuna kail olmuşlardır. Bazıları da lâm-ı te'kid ve aslı «لأقسم» olup vakıf halinde olduğu gibi fethası işba' edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Diğer bâzıları da lâ, vallâhi denildiği gibi aslı üzere nafiye olduğunu söylemişlerdir ki, bizce zâhir olan da budur. Binaenaleyh mânâ şu olur: Yok, iş öyle zannettikleri gibi değil, yemîn ederim, yahud artık başka söze lüzum yok kasem ederim." بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ **O nücumun mevki'lerine ki.** Nücum, yıldızlar demek olduğuna göre mevki'leri gurub ettikleri veya tulu' ettikleri mahaller, yani Magribleri ve meşrıkları yâhud semadaki mevzi'leri, burcları ve menzilleri, yâhud şihabların sukut ettikleri mevki'ler, yâhud kıyamet günü döküldükleri sıra düşecekleri mevki'ler olmak üzere dört beş veche veya hepsine muhtemildir. Maamafih burada da nücum Kur'ân'ın necimleri, yani her tenzilde indirilen kısımları mânâsına olmak daha muvafıktır. Bu mânâ tevriye suretiyle olsun herhalde murad olacağından nücum, yıldızlar diye terceme edilmemek lâzım gelir. Bu mânâca o nücumun mevki'leri ise, Melaikenin, Peygamber'in, hafızların kâlbleri, yahud yazıldıkları sahifeler veya mânâları veya

---

Muaraz: Söz mücadelesi. **Süb-i ahîr:** Son (1/7) yedide bir. **İşba':** Sonradan ekleme. **Tevriye:** Bir kaç manası olan iki kelimeden en uzak manayı kast etme.

nüzulüne sebeb olan vakıat ve ahkâmdır. Şu halde mevakı-ı nücum ıtlak olunanların hepsine şumulü en muvafık mânâ olur. وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ **"O çok büyük bir kasemdir."** Bir cümle-i mu'terızadır. لَوْ تَعْلَمُونَ **"Bilseniz."** Mu'terıza içinde mu'terızadır. اِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ **"O gerçekten Kur'ân'ı Kerîm'dir."** kasemin cevabıdır. كَرِيمٌ **Kerîm**, yani çok faydalı, feyizli. Çünkü maaş ve meade müteallık bir çok mühim ilimlerin esaslarını muhtevidir. Diğer bir mânâ ile gayet güzel, hoş, tekrîm ve ihtirama layık, diğer bir mânâ ile de, Allah Teâlâ indinde Mükerrem. فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ **Meknun bir kitabda.**

MEKNUN: Saklı, yani temiz tutulmak, kirletilmemek, zayi' edilmemek için saklanır, mahfazalar içinde mahfuz tutulur. Mushaflar, öyle mahfuz tutulmalıdır. Öyle ki, لَا يَمَسُّهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ **Mutahher olanlardan başkası ona el süremez.** Bu nefiy, nehiy mânâsındadır. Yani taharetsiz kirli eller ona dokunmasın, ancak maddî ve manevî pislikten, hubs-ü hadesten taharetle temizlenmiş imanlı, abdestli kimseler temas etsin. Bu âyet sebebiyledir ki, Fıkıhta, cünüb iken Kur'ân okunamayacağı ve abdesti olmayanın Mushafa mess edemiyeceği beyan olunmuştur. Çünkü تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ **Rabbü'l-âlemîn tarafından indirilmiş bir tenzîldir O.** اَفَبِهٰذَا الْحَدِيثِ اَنْتُمْ مُدْهِنُونَ **Şimdi siz bu kelâmıma yağ süreceksiniz,** hürmetsizlik edip inkâr veya taharetsizlikle O'nu kirletmeğe mi kalkışacaksınız? وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ **Ve rızkınızı sırf tekzib etmenizden ibaret mi kılacaksınız?** Yani o kitabdan nasıbinizi O'nu tekzibetmek, bu suretle o ni'mete karşı nankörlük eylemekten ibaret mi yapacaksınız? Çünkü O'ndan istifade edecek yerde O'na hürmetsizlik etmek, O'nu kirletmeğe çalışmak, O'ndan alınacak nasîbi küfrü inkârdan ibaret kılmaktır. Bunun üzerine de tekzib ve inkârda israra karşı akibeti göstererek buyuruluyor ki: فَلَوْلَا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ **O halde haydisenize can hulkuma geldiği vakit.** «فَ» tekzib üzerine tertibi kelâm için, «لَوْلَا» da acizlerini göstermek üzere tahdid içindir. Cevabı ikinci «لَوْلَا» den sonra gelecek olan «تَرْجِعُونَهَا» dır. «بَلَغَتْ» Fiilinin tahtindeki «هِيَ» zamiri nefse, yani ruha raci' olduğu kelâmın cereyanından ma'lûmdur.

HULKUM: Boğaz demektir. Lisanımızda da, can hulkuma geldiği vakit denilir ki ruh çıkmak üzere bulunduğu son ihtizar vakti demektir. «وَاَنْتُمْ» **"Sizler"** Vav, i'tiraziyyedir. Yani onun etrafında hazır bulunan alâkadarlar, sizler حِينَئِذٍ **o sıra** içinizden birinin canı hulkuma geldiği o demde تَنْظُرُونَ **bakar durursunuz.** Onun sekeratını görür, kurtaracak hiç bir şey yapamaz, acz içinde kara kara bakarsınız. وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ **Biz ise, ona, o can çekiştiren arkadaşınıza sizden daha yakınızdır.** Gerek ilim, gerek kudret, gerek tesarruf cihe-

---

Muteriza: Parantez. **Meknun:** Gizli. **İhtizar:** Can çekişme.

tiyle her hususta yakın. Siz, onun ahvalinden yalnız zâhirde gördüğünüz asarını tanıyabilirsiniz. Onun künhüne, keyfiyyatına, batındaki hususiyyatına vakıf olamaz ve onlardan hiç birini defi' edemezsiniz. Biz ise, hepsini bilir ve dilediğimizi yaparız: وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ Velâkin siz görmezsiniz, o yakınlığı idrâk etmezsiniz فَلَوْلَا o vakit haydisenize! Bu «لَوْلَا» evvelkini te'kiddir. اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ Eğer siz, Hakk dinini hükmüne tabi' olmayacak tekzibinizin cezasını çekmeyecekseniz, تَرْجِعُونَهَا o hulkuma gelen canı geri çevirsenize! Bu cümle, «لَوْلَا»ların cevabı olmakla beraber اِنْ كُنْتُمْ şartiyesinin cezası makamına da kaimdir. Onu çevirsenize bakalım. اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ Eğer sadıksanız. Allah'ın dinine tabi' olmamak vahdaniyyetle rububiyyetini tanımamak dâvâsında doğru iseniz!... Fakat ihtimali mi var? İşte siz, Allah Teâlâ'nın hükmü kudreti altında öyle âciz öyle mahkûmsunuz. Şimdi hâtime olarak o müteveffanın ölümden sonraki halini beyan için de buyuruluyor ki: فَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ O canı geri dönmeyip vefat eden kimse o mukarrebînden ise, Surenin başında zikri geçen üç sınıftan en ileride bulunan sabikundan ise ki, en yüksek vasıfları olan mukarrebîn ile zikredilmişlerdir. فَرَوْحٌ Artık ona bir revh.

REVH: Rahat, rahmet, ferah, hayat-ı daime mânâlarına gelir. وَرَيْحَانٌ Ve bir reyhan, güzel bir rızk وَجَنَّةُ نَعِيمٍ ve bir Neîm cenneti, hiç kederi olmayan bir ni'met ve saadet cenneti وَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ Amma Ashab-ı yemînden ise, aynen bâladaki unvan ile zikredilmişlerdir. فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ Artık sana Ashab-ı yemînden selâm, Ashab-ı yemînin birbirlerine selâmını taraf-ı ilahî'den ihbardır. وَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ Ve amma o tekzib eden dallînden, o sapkın münkirlerden ise ki, bunlar, Ashab-ı şimaldır ki, ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ (*"Sonra siz ey sapgın münkirler."* Vâkı'a-56/51) diye tavsif ve zemmedilmişlerdi. Dallîn vasfı, sıfat-ı kâşifeleridir. اِنَّ هٰذَا Hakikaten işte bu, bu Kur'ân, bahusus Surede zikrolunan haber ve nihayet üç sınıftan her birine aid ecr-ü ceza, لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ hiç şübhesiz hakku'l-yakîndir o. Yalnız ilmü'l-yakîn ve aynü'l-yakîn değil, hakku'l-yakîndir. Onlar, bunun içinde mütehakkık olarak kalacaklardır. Hak ve yakîn ikisi de aynî mânâyı ifade ettikleri halde Hakkın, yakîne izafeti hakkında hayli söz söylenmiştir. En muvafıkı İbn Atiyye'nin beyanı ve Razî'nin dediği vech ile: "hakku'l-hak ve savabü's-savab demek gibi bir nevi' te'kiddir ki, yakînin son derecesi, daha fevkında bir vusul bulunmayan en yüksek mertebesi demek olur." filvaki' yukarılarda da geçtiği ve Seyyid'in Ta'rifat'ında da ta'rif olunduğu üzere yakîn üç mertebe olarak mülâhaza olunur. İlmü'l-yakîn, aynü'l-yakîn, hakku'l-yakîndir. Hakku'l-yakîn, ilm-ü ıyandan geçip *bilfiil* içinde tehakkuk ile yaşanan hakikat demektir. Demişlerdir ki, hak-

ku'l-yakîn, Abdin hakta fani olması ve O'nunla yalnız ilmen değil, hem ilmen, hem şuhuden, hem halen bakasıdır. Mesela, her akîlin ölümü bilmesi ilmü'l-yakîndir, Melâikeyi muayenesi aynü'l-yakîndir. Ölümü tatması hakkü'l-yakîndir. فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ **O halde tesbih et Rabbına azîm ismiyle.** Bu Surenîn de terci' ayeti budur. Allah Teâlâ, hakkı beyan buyurduktan sonra kâfirlerin imtinaı üzerine Resulü'ne buyuruyor ki: Kâfirler imtina' etseler de sen onları bırak, gerek tasdik etsinler, gerek tekzib etsinler hemen Rabbına tesbih et, hem de azîm ismiyle tesbih et. Bu suretle bu âyetin üst tarafına bir tertibi bulunduğu gibi mânâ i'tibariyle gelecek surenin başına da bir irtibatı vardır ki, şu mânâyı ifade eder. Bütün göklerde ve yerdeki mevcudat, Allah'ı tesbih eder, sen onlara nazaran bir şirzime-i kalîle demek olan kâfirlere bakma da, bütün kâinat ile beraber Rabbına tesbih ve O'nun nam-ı azameti, ism-i a'zamı ile tenzih eyle.

Şirzime: Küçük, ehemmiyetsiz, cemaat.

HADÎD SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 29

Sûre-i Hadid denilen bu Sûrenin Medenî olduğunu söyleyenler olmuş ise de, cümhurun beyanına göre doğrusu Mekkî'dir. Maamafih İbn Atiyye'nin tasrih ettiği vech ile içinde Medenî olan âyetler bulunduğunda da ihtilâf yoktur.

Âyetleri : Yirmi dokuzdur.

Kelimeleri: Beş yüz kırk dörttür.

Harfleri : Bin dört yüz yetmiş dörttür.

Fasılası : من بزرد harfleridir

Bu Sûre, evvelki Sûrenin âhirini bir tafsil ile başlar. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢﴾ هُوَ الْاَوَّلُ
وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣﴾
هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِۜ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ

وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

﴿٤﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ الَّيْلَ

فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

1- Tesbih etmekte Allah'ı göklerde ve yerdeki. O, öyle azîz, öyle hakîmdir.

2- Göklerin ve yerin mülkü O'nun, hem diriltir hem öldürür, hem O, her şeye kadîrdir.

3- O'dur, evvel-ü âhir ve zâhir-ü bâtın. Hem O, her şeye alîmdir.

4- O, O'dur ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş üzerine istiva buyurdu. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve ona yükseleni hepsini bilir ve her nerede olsanız sizinle beraberdir. Hem Allah, her ne yaparsanız görür.

5- Bütün göklerin ve yerin mülkü O'nundur ve bütün işler Allah'a irca' olunur.

6- Geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar ve bütün sînelerin künhünü bilir.

سَبَّحَ لِلّٰهِ **Allah'ı, yâhud Allah için tesbih etmekte.**

TESBİH: Allah Teâlâ'yı Cenab-ı akdesine lâyık olmayan şâibelerden gerek itikaden, gerek kavlen ve gerek kalben tenzih etmek ve uzak tutmaktır. Takdis de, böyledir. Bunlar, esasen uzak gitmek ve uzaklaştırmak mânâsından me'huzdur. «سَبَّحَ فِي الْمَاءِ» derler. Suda uzağa gitti demektir. «قَدَّسَ فِي الْاَرْضِ» da arzda uzağa gitti mânâsına gelir. (Sûre-i Bakara'da, قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (*"Subhansın ya Rabb! Bizim için senin bize bildirdiğinden başka ilim ne mümkün, O Alîm, Hakîm Sen, şüphesiz sensin, dediler."* Bakara-2/32) âyetiyle Sûre-i İsra'da (*"Tenzih o sübhana ki."* İsra-17/1) ayetinin tefsirine bakınız.) «لِلّٰهِ» de lâm, ya شَكَرْتُ لَهُ وَنَصَحْتُ لَهُ *"Ona teşekkür ve nasihat ettim."* gibi te'kid için ziyade kılınmış sıladır veya Allah için mânâsına ta'lildir. مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Göklerde ve yerde ne varsa hepsi.** «مَا» esas i'tibariyle ukalânın gayriye mahsus ise de, مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ta'biri bunlarda gerek cüz'iyyet ve gerek istikrar suretiyle bulunanların hepsine şamil olur. Binaenaleyh gerek melâike ve

mü'minîn gibi lisan-ı kal ile ve gerek sairleri gibi lisan-ı hal ile söyleyenlerin hepsi dahil olmak üzere mecaz bir mânâ murad olunmuştur. Çünkü mevcudat efradından her ferd imkân ve hudusu ve arzettiği nizamı san'at ile Sani' Teâlâ'ın noksandan münezzeh ve kemal-i azamet ile muttasıf olan Vücud-i Sübhanîsi'ne delâlet etmektedir. Sûre-i İsra'da وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِه۪ (*"Hiçbir şey yoktur ki O'nu hamdiyle fesbih etmesin."* İsra-17/44) âyetine bakınız!) وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ **"O öyle Aziz öyle Hakîm'dir."** Tesbihin vechine işarettir. لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **"Göklerin ve yerin mülkü O'nun."** Yani bütün âlemde her vech ile tesarruf-i küllî, icad ve i'dam vesair bilinen ve bilinmeyen tesarrufat O'nun. يُحْي۪ وَيُم۪يتُ **"Hem diriltir, hem öldürür."** Mülk ahkâmından bazısını tafsil, وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ **"Hem O her şeye kadîrdir."** hepsini bütün şeraitıyle fezlekedir. هُوَ O'dur, الْاَوَّلُ evvel, her şeyden ilkin, bidayeti yok hepsinden akdem. Çünkü hepsinin mebdei ve mübdi'idir. وَالْاٰخِرُ Ve âhir, hepsinin fenasından sonra bakî كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ (*"O'nun vechinden başka herşey helaktadır."* Kasas-28/88) كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ (*"Üzerindeki herkes fani, bakî O, Rabbının yüzü. O celâl ve ikrâm sahibi."* Rahman-55/26-27) mantuklarınca hepsi helâk ve fenaya gider, gidebilir, ancak O, kalır. Bütün mevcudat-ı mümkine illetlerinden kat'î nazar edilince haddi zatinde hâlik ve fânîdir. Sonra bütün umur O'na irca' olunur. Binaenaleyh O, hepsinden evvel olduğu gibi hepsinin gayesi, müntehayı vücuddur da. وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ Hem de zâhir-ü bâtın. Zâhir, varlığı her şeyden âşikârdır. Çünkü herşey, O'nun vücuduna delildir. Hiçbir şey yoktur ki, vücudda zuhur ederken daha evvel O'nun vücudunu isbat etmiş olmasın. Maamafih her zâhiri O, zannetmemelidir. Çünkü O, zâhir olmakla beraber bâtındır da. Havass ile his, hayal ile tehayyül olunamayacağı gibi hakikatı akılların idrâk ve ihatasına sığmaktan münezzehtir. Binaenaleyh ne yalnız zâhir, ne de yalnız bâtın diye hükmetmemeli, hükmü atıftan sonra yaparak zâhir-ü bâtın demelidir. Evvel ve âhir de böyledir. Ebussuud'un da ıhtarı vechiyle, «وَالظَّاهِرُ» deki "vav", bu iki vasıf mecmuunu evvelki iki vasıf mecmuuna atfeder. Şu halde buna nazaran hüküm kable'r-rabt olabilirse de "ve'lahir" ile "velbatın" de hüküm, ba'de'r-rabıttır. Maamafih hepsinde hüküm, rabıttan sonra olmak daha evlâdır. Çünkü "hüve" zamiri, "Allah" ism-i celâline raci'dir. Allah ismi ise, bütün esma ve sıfatın mertebe-i cem'idir. Halbuki birçokları, bundan gaflet ederek vahdet-i vücud namına hatalara düşmektedirler. وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ Ve O, her şeye alîmdir. Binaenaleyh kendini de bilir. Batın isminden kendine nazaran da bâtın olduğu zannedilmemelidir. Burada bu tezyil, bu şübheyi defi' içindir. هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ

Fezleke: Netice, öz. Akdem: Daha önce.

وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا **"O, odur ki gökleri ve yeri ve arasındakileri yarattı."** Bu da, mülk ahkâmından bazısını beyandır. فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ **"Altı günde"**(A'raf 7/54 ve Fussilet 41/10-12 ayetlerine bakınız.!) ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ **Sonra Arş üzerine istiva buyurdu,** yani halk edip bırakıvermedi, emri tedbir edip duruyor. İstiva mes'elesi hakkında (Sure-i A'raf'ta 7/54 ayette tafsilât geçti, bakınız!) يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى الْاَرْضِ **Yere gireni de bilir,** tohumlar gibi, وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا **ondan çıkanı da,** ekinler gibi, وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ **Gökten ineni de,** yağmurlar gibi وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا **ona çıkanı da,** buharlar gibi. وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ **Ve her nerede olsanız o sizinli beraberdir.** İlmi ve kudreti yanınızdan ayrılmaz. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Ve Allah, her ne yaparsanız basîrdir.** Görür, ona göre cezasını verir. لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **"Bütün göklerin ve yerin mülkü O'nundur."** Bu bir kerre ibtidada zikrolunduğu gibi, bir kerre de iâdede zikrolunarak te'kid olunuyor. Çünkü ikisinin de mukaddimesi gibidir. Bir de İstihlâftan bahsedileceği için bu ihtarın te'kidinde başkaca bir faide-i mühimme de vardır. وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ **Ve bütün işler, Allah'a irca' olunur.** Çünkü evvel ve âhir O'dur. Binaenaleyh gerek mal-ü milkinizde ve gerek sair husasattaki tesarrufatınız dahî evvel ve âhiri O'na irca' olunmak ve hepsi O'na ubudiyyet namına icra edilmek iktiza eder. يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ **"Geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar."** Yani zamanın acı tatlı bütün inkılabat ve tehavvülâtı O'nun taht-ı hükmündedir. Gamları sürura, sürurları gama tebdil eder. Zulmet içinde nûr, nûr içinde zulmet yaratır. وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Hem O, bütün sînelerin künhünü bilir.** En gizli fikirleri niyyetleri, elemleri, kederleri ve her türlü tehassüsatı bilir.

Onun için:

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِى يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهِ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ

İstihlâf: Halef bırakma. **Tehassüsat:** Hislenmeler.

أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

7- İman edin Allah'a ve Resulüne de sizi istihlaf buyurduğu şeylerden infak eyleyin ki, iman edip de infak eyleyenleriniz için azîm bir ecir vardır.

8- Hem neye iman etmeyesiniz Allah'a ki, Peygamber, sizi Rabbınıza iman edesiniz diye da'vet edip duruyor. Hal bu ise, mâsakınızı da aldı? Gerçek mü'min olacaksanız?

9- O, O'dur ki, sizi karanlıklardan nura çıkarsın diye kuluna parlak parlak âyetler indiriyor. Muhakkak ki, Allah, size çok re'fetli bir rahimdir.

10- Hem Allah yolunda neye infak etmiyesiniz ki, Göklerin yerin mirası zaten Allah'ın (hepsi O'na kalacaktır.) Fetihden evvel infak edip çarpışanlarınız, diğerlerine müsavî olmaz. Onlar, sonradan infak edip çarpışanlardan derece i'tibariyle daha büyüktür. Bununla beraber hepsine de Allah, hüsnayı va'd buyurdu. Allah, her ne yaparsanız da habîrdir.

آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ sıfatı bervech-i bâlâ zikrolunan **Allah'a iman etmekle beraber Resulü'ne de iman edin.** Çünkü O'nun tebligatını, emirlerini nehiylerini O, getirecek, O beyan edecektir. İman edin de, وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ **hakkında sizi istihlâf eylediği şeylerden infak eyleyin,** yani hakikatte mülk O'nun olduğu gibi, milk de O'nundur. Siz, O'nun olduğunuz gibi sizin milk diye sahib olduğunuz şeyler de O'nundur. Ancak size salâhiyyet verip onlarda tasarruf etmek için sizi halîfe kılmıştır. Ondan dolayı bir vekîl ve naib gibi izin verdiği hususatta tasarruf edebilirsiniz. O halde iman ediniz de, sizi öyle istihlâf ettiği malü menalde kendinizi asîl değil, O'nun nâibi bilerek, O'nun yolunda ve beyan ettiği hususatta sarfü infak ediniz.

وَمَا الْمَالُ وَالْأَهْلُونَ إِلَّا وَدَائِعُ وَلَا بُدَّ يَوْمًا أَنْ تُرَدَّ الْوَدَائِعُ [1]

---

[1] ***"Mal ve evlâdü iyal birer vediadan başka birşey değildirler.***
Birgün olup da vedialarını geri verilmesi ise, lâbüddür."

Re'fet: Merhametli. **Mena':** Yetiştirme. **Vedia:** Borç. **Labüd:** Gerekir.

Bazıları bu infaktan murad, zekattır demişlerse de evlâ olan vâcib ve tetavvua şamil olmaktır. Bu âyetler, Dahhak'dan rivayet edildiği üzere, Tebük vak'asında nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu Surenin Medenî olan ayetlerindendir. وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ **Halbuki mîsaklarınızı da aldı.** «أخذ» zamiri Allah'a ve Resulü'ne de raci' olabilir. Allah'a raci' olduğuna göre mîsaktan murad, fıtrat mîsakı olan أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى (*"Rabbınız değil miyim diye işhad ettiği vakit "Evet" dediler."* Arâf-7/172) mîsakıdır ki, nasb-ı edille ve temkin-i nazar ile de te'vil edilmiştir. Resulullah'a raci' olduğuna göre de, O'na olan biy'at olmak gerektir. Zira Übade İbn Samit radıyallahü anh'ten rivayet olunduğu üzere: "Resulullah'a neşat-u keselde sem'ü taat ve usr-ü yüsürde nefaka ve emr-i bilma'ruf ve nehiy anil münker ve levm-i lâimden korkmayarak Allah Teâlâ hakkında söz söylemek üzerine biy'at etmişlerdi." مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ **"Fetihden evvel"** Fetihten murad, Mekke, yâhud Sure-i Feth'in nazil olduğu Hudeybiye'dir. Bu fıkradan da bu âyetin, Medeni olduğu anlaşılır. Vahidî'nin rivayetine göre bu âyet, Ebu Bekir-i Sıddık radıyallahü anh hakkında nâzil olmuştur. Bununla beraber sebebin hususu, hükmün umumuna mani' olmayacağından feth-i Mekke'den veya Hudeybiye'den evvel infak ve mukatele yapan Mühacirîn ve Ensar'dan Sabikunun hepsine şamildir. Onun için cemi' sıygasiyle أُولَئِكَ أَعْظَمُ **"Onlar daha büyüktür."** buyurulmuştur. Ahmed İbn Hanbel'in, Hazret-i Enes'ten tahric ettiği vech ile: "Halid ibn Velîd ile Abdurrahman ibn Avf Hazretleri arasında bir lâkırdı olmuştu. Halid, Abdurrahman'a: "Siz bizi sebketmiş olduğunuz günlerle üzerimize uzanmak istiyorsunuz" demişti. Bu söz, Hazret-i Peypgamber'e vâsıl oldu. Bunun üzerine buyurdu ki: ***"Ashabımı benim için bırakın. Nefsim yed-i kudretinde olan Zat-i â'lâya kasem ederim ki, siz, dağlar kadar altın infak etseniz onların amellerine yetişemezsiniz."*** (Ahmed b.Hanbel-3/266) Bu hâdîs, «أولئك» ile işaret olunanların Hudeybiye'den evvel infak edenler olduğunu te'yid eyler. Zira Halid İbn Velîd'in İslâm'ı, Hudeybiye'den sonra Feth-i Mekke'den evvel idi. Şu halde fetihten murad hudeybiyye demek olur. Maamafih Zemahşerî gibi bir çokları, Feth-i Mekke demişlerdir.

الْحُسْنَى **Hüsna,** defe'at ile geçtiği üzere en güzel **mükâfat,** yani cennet demektir.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾

Kesel: Tembellik, yorgunluk. Levm-i lâim: Kınayıcının kınaması.

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ
بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ
هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ
لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ
فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ
وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَى
وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ
الْأَمَانِيُّ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ
مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ
الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾ أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا
نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ
عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ
﴿١٦﴾ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا
اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ ۖ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

11- Hani kim? O Allah'a bir karzı hasen takdim edecek kimse ki, Allah onu, ona katlayıversin, hem onun için çok hoş bir ecir de var.

12- O gün ki, göreceksin o mü'minleri ve mü'mineleri, önlerinde ve sağlarında nûrları koşuyor. "Müjde size, diye bu gün, o cennetler ki, altlarından ırmaklar akıyor, içlerinde muhalled kalacaksınız, işte fevzi azîm odur."

13- O gün ki, O münafıklar ve münafıkalar o iman edenlere şöylediyecek: "Bize bakınız, nurunuzdan iktibas edelim?" denilecek ki: "Dönün gerinize de bir nûr araştırın." Derken aralarına bir sur çekilmiştir, bir kapısı vardır: İçi, rahmet onda, dışı ise, o cihetten azâb.

14- Onlara şöyle bağırışırlar: "Bizler, sizinle beraber değil miydik?" "Evet, derler, ve lâkin sizler kendilerinize fitne yaptınız, gözettiniz, işkillendiniz, O kuruntular sizi aldattı tâ Allah'ın emri gelinceye kadar. Hem sizi Allah'a mağrurlandırdı o aldatıcı mağrur."

15- Artık bugün ne sizten, ne de o küfredenlerden fide kabul edilmez. Sığınacağınız yer ateştir, lâyıkınız odur, ona gidiş de ne fenadır!

16- Ya o iman edenlere çağı gelmedi mi ki, kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hak aşkına huşu' ile coşsun ve bundan evvel kendilerine kitab verilmiş sonra üzerlerinden uzun zaman geçip de kalbleri katılaşmış ve ekserîsi fıska dalmış bulunanlar gibi olmasınlar?

17- İyi biliniz ki, Allah, arzı ölümünden sonra diriltir, işte size âyetleri beyan ettik gerek ki, aklınız ersin.

18- Şübhesiz sadaka veren erkekler ve dişiler ve Allah'a öyle karz-ı hasen takdim edenler, verdikleri kendileri hesabına kat kat katlanır. Bir de onlara, pek hoş bir ecir vardır.

19- Hem Allah'a ve Resulü'ne iman edenler hep onlar, aynî sıddîkler ve şehidlerdir. Rabbları'nın indinde onlara, onların ecirleri ve nurları

vardır. Âyetlerimizi tekzib edenlere gelince işte olar, hep Ashab-ı cahîmdir.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا **"Hani kim? O Allah'a bir karz-ı hasen takdim edecek kimse ki, Allah ona onu katlayıversin, hem onun için çok hoş bir ecir de var."** Bu ayetin bir nazîri, Sûre-i Bakara'da (*"Hani kim var, Allah'a bir karzı hasen arz edecek ki, Allah ona bir çok katlarını katlayıversin. A."* Bakara-2/245) geçmişti tefsirine bakınız.

KARZI HASEN

KARZ, yâni ödünç, ibtidaen âriyet, intihaen bey'i sarf olan bir muameledir. Karz-ı hasen, güzel ödünç demek ise de burada, malın en iyisini seçipi Allah rızası için ihlâs ile efdal cihata sarf etmektir. Demişlerdir ki: "Karz-ı hasen on sıfatı cami' olandır. **Birincisi**, helâlden olmalı. Çünkü Allah Teâlâ temizdir, temiz olmayanı kabul etmez. **İkincisi**, kişinin malik olduğu malın en iyisinden olmalı. **Üçüncüsü**, kişi sıhhatte olup yaşamak ümidini besler ve fakirlikten korkar muktesid olmalı. **Dördüncüsü**, en muhtaç ve evlâ olana vermeli. **Beşincisi**, ketmetmeli söylememeli. **Altıncısı**, arkasından başa kakmamalı, eza etmemeli. Yedincisi, maksadı sırf Allah rızası olmalı. **Sekizincisi**, verdiği çok olsa da az ve ehemmiyetsiz görmeli. **Dokuzuncusu**, en sevdiği malından olmalı. **Onuncusu**, fakîre isalinde evine götürüvermek gibi onu en ziyade memnun edecek şekli intihab etmeli. Burada, Allah'a karz-ı hasen ta'biri mecazdır. Malının en iyisini ve efdal-i cihatı intihab ederek Fîsebîlillah ihlâs ile Allah Teâlâ'nın kat kat ecrü ıvazını teahhüd buyurması i'tibariyle bir karz-ı hasene teşbih olunarak fiilde bir istiare-i tebe'iyye veya hey'ette bir isti'are-i temsiliyye yapılmıştır. يَوْمَ تَرَى **Göreceğin günü** اَجْرٌ zarfına veya فَيُضَاعِفَهُ ya yâhud mahzuf اُذْكُرْ fiiline müteallıktır. Yani kıyamet günü. يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ **"Önlerinde ve sağlarında nûrları koşuyor."** İbn Ebi Şeybe ve İbn Cerîr ve İbn Münzir ve İbn Ebi Hâtim ve Hâkim ve İbn Merduye tahric etmişlerdir. İbn mes'ud radıyallahü anh demiştir ki: "Amellerine göre nur verilir, sıratı geçerler. Kiminin nuru dağ gibi, kiminin nuru ağaç gibi, en aşağısı nuru baş parmağında olandır ki, bir yanar, bir söner." "Bahir"de der ki: "Zâhir olan bu nur iki kısımdır: Birisi, önlerindedir gidecekleri yeri tenvir eder. Birisi de, sağlarındadır." Cumhur, demişlerdir ki: "Nurun aslı yeminlerinde olandır,önlerindeki ondan yayılan ziyadır.Bir de denilmiştir ki: عن با manasına olup yeminlerinden demektir ki, her taraflarından mânâsınadır. Bundan eyman ile ta'bir olunması şerefinde dolayıdır.[1]

Ariyet: Ödünç verip alma. **İntihâen:** Sonuç. **Ivaz:** Bedel. **Tebe'iyye:** Tabii.

[1] Yani şerefinden dolayı sağ taraf, diğerlerine tağlib olunmuştur.

Zemahşerî de, şöyle der: بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ *"Önlerinden ve sağ sağlarından"* denillmesi. Çünkü Suadanın sahaif-i a'mali bu iki cihetten verilir. Nitekim eşkiyanınkiler sollarından ve arkalarından verilir." İbn Ebî Hâtim ve Hâkim ve İbn Merduye, Abdurrahman İbn Cübeyr İbn Nadîr'den tahric eylemişlerdir. Ebu Zer ve Ebü'd-Derda radıyallahü anhüma derlerdi ki: Resulullâh Sallâllahü Aleyhi Vesellem şöyle buyurdu: "Ben, Kıyamet günü secdeye izin verileceklerin birincisiyim. İzin verilip başını kaldıracakların da birincisiyim. Başımı kaldırıp önüme, arkama, sağıma soluma nazar ederim. Bakınca bütün ümmet-lerin arasında ümmetimi tanırım." "Ya Resulâllah, Nuh Aleyhisselâm'dan ümmetine kadar bütün ümmetleri nasıl tanırsın?" denildi. Buyurdu ki: غُرٌّ مُحَجَّلُونَ مِنْ اَثَرِ الْوُضُوءِ. *"Abdest eserinden alınları, elleri ve ayakları parıldar ve bu baş-kalarında yoktur ve kitabları sağlarından verilir onunla tanırım. Yüzlerinde sucud eserinden alâmetleri vardır, onunla tanırım. Önlerinde ve sağlarından ve sollarından koşan nurlarıyle tanırım."* (İbn Mace: Taharet-6/284) İbn Ebi Hâtim, Ebu Ümame radıyallâhü anh'ten şöyle tahric eylemiştir: "Kıyamet günü bir zulmet salınır, ne mü'min, ne kâfir hiç biri avucunu görmez, tâ Allah Teâlâ mü'minlere amelleri kadar nur gönderinceye kadar ilh..." İbn Cerîr ve Beyhakî ba'sde İbn Abbas'dan tahric eylemişlerdir ki: "Nas zulmet içinde iken Allah Teâlâ, bir nur gönderir. Mü'minler o nuru görünce o cihete yönelirler. O nur, onlara Allah tarafından cennete delîl olur." Bundan sonra âyetin mazmunundan bizim anladığımıza göre bu nurun önlerinde ve sağlarında koşması, solda ve arkada bulunan münafıklar ve kâfirler istifade etmemek içindir. Binaenaleyh «اَيْمَانِهِمْ» de her taraf mânâsına taglib doğru olmamalıdır. يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ, "O günki o münafık ve münafıkaları" «يَوْمَ تَرَى» dan bedeldir. İbn Atiyye demiştir ki: ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ kavline de zarf olabilir. Yani münafıkların şöyle şöyle çığırıştıkları gün mü'minler, o büyük murada erecekler demektir. Münafıklar, Medîne'de olduğuna nazaran bu âyetlerde Medenî olmak gerektir." اُنْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ **"Bize bakınız nurunuzdan iktibas edelim."** Yani Mü'minler, nurları önlerinde ve sağlarında koşarak o büyük murada ererlerken münafıklar yetişemeyip karanlıkta kalacaklar da, mü'minlere arkalarından diyecekler ki: "Bizden tarafa bir bakın da nurunuzdan biz de ışık alalım, istifade edelim. Zira onlardan tarafı baktıkları zaman önlerinde bulunan nur o tarafa geleceğinden ondan istifade edecekler. Yâhud bizi gözetin, bekleyin de biz de size iltihak edelim ve bu suretle nurunuzdan ışık alalım." قِيلَ **Denecek ki,** mü'minler veya Melekler tarafından denecek: ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا **"Dönün arkanıza da**

Sahaif: Sayfalar.

bir nur almağa çalışın." Bir nur bulmak vasıtası arayın. Evvelâ bu "dönün emri", def'olun gibi bir azar, bir tardtır, siz dünyada dönekliği sever, irtidada vasıta arardınız, haydın dönün kabilse veya dönmekte faide varsa dönün arkanıza da bir nur arayın. Şimdi burada size bakacak yok. Arkaları, nur taksim olunan mevkıf yâhud nurun sebebi olan imanın tahsil olunduğu dünyadır. فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ **Derken aralarına bir sur çekilmiştir.**

SUR: Bir şehrin etrafına dairen madar çekilen hisara denilir. Burada mutlak hâciz mânâsı verilmiştir. İbn Zeyd ve Mücahid buna, "A'raf" demiştir. Diğerleri ise, A'raf'tan başka olduğunu söylemşilerdir. Bazıları mümane'at ve haylûlet mânâsı vermişler, yani münafıklar, mü'minleri talebden men'olunacaklar demişlerdir. Sairleri de, cennet ile cehenem arasında bir sed demişlerdir. Öyle bir sur ki, لَهُ بَابٌ **onun bir kapısı var.** Çok değil, bir kapı, Alahü a'lem bu, iman kapısı olmalıdır. Ondan ancak Mü'min olanlar girebilecektir. بَاطِنُهُ **Bâtını,** yani o kapının yâhud surun içi فِيهِ الرَّحْمَةُ **rahmet onda,** künhü ta'rif ve tasvire sığmayacak bütün sevab ve ni'met onun içinde. وَظَاهِرُهُ **Dışı ise,** مِنْ قِبَلِهِ **o yüzden,** yani o kapı veya sur cihetinden الْعَذَابُ **azâbdır.** Dışındakilere azâb o cihetten gelir.

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ **Münafıklar, mü'minlere: "Biz, sizinle beraber değil miydik?"** diye bağırışırlar. Dünyada zahiren «آمَنَّا» deyip Mü'min göründüklerini söylemek isterler. Buna karşı Mü'minler, قَالُوا **diyecekler:** بَلَى وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ **"Evet ve lâkin sizler kendilerinizi fitneye soktunuz."** Yani münafıklık ile mihnete düşürdünüz, ateşe doğru gittiniz, helâk ettiniz. وَتَرَبَّصْتُمْ **"Ve gözettiniz."** Mü'minlere musibet kelmesini beklediniz. Bunun da sebebi, وَارْتَبْتُمْ **"Ve şübhe ettiniz işkillendiniz."** İnanamadınız, hakikaten Mü'minlerle beraber olmadınız وَ ve bunun sebebi, وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ **"ümniyyeleriniz sizi aldattı."** Boş temenniyat ve hülyalarla kuruntularınıza mağrur oldunuz, münafıklıkla o boş kuruntulara ereceğinizi, İslam'ın muvaffak olamayacağını zannettiniz. حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ **"Tâ Allah'ın emri, yani ölüm gelinceye kadar mağrurlandınız."** وَ **ve bunun da sebebi,** وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ **"O aldatıcı mağrur,** yani Şeytan, **sizi Allah'a güvendirdi."** Adam sende, günahın zararı yoktur. Allah gafur, rahîmdir, afve-der" diye keyfleriniz arkasından koşturdu. فَالْيَوْمَ ilh..." fa, sebebiyyedir, yani o **sebeble** bugün, لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ **sizden hiçbir fidye kabul edilmez.** Kendinizi kurtarmak için her ne kadar fidye-i necat verecek olsanız kabul edilmez. وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Ne de küfredenlerden.** Sade sizin gibi bâtınen değil, zâhiren ve bâtınen küfredenlerden de fidye kabul edilmez. مَأْوَاكُمُ النَّارُ **Me'vanız, sığınacağınız yer,**

Tard: Kovma. **Madar:** Sur. **Mümaneat:** Mani olma. **Haylûlet:** Yolu kapama.

ateş yani cehennemdir. هِيَ مَوْلٰيكُمْ İşinizi görecek hâmîniz yâhud lâyıkınız, evlâ olan cezanız odur. وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ o da, ne fena masîrdir. Ne fena gidilecek yerdir. Yahud ona gidiş de ne fenadır. اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا "Ya o iman edenlere çağrı gelmedi mi?" Bu âyetin de mazmunu, Medenî olduğunu andırır, maamafih Mekkî olduğuna dair de muhtelif iki rivayet vardır. İbn Mes'ud radıyallahü anh Hazretlerinden mervîdir: "İslâmımızdan henüz dört sene geçmişti ki, bu âyet ile itab olunduk" demiş. İbn Abbas radıyallahü anhü-ma Hazretleri'nden de şöyle mervîdir: "Cenab-ı Allah, Mü'minlerin kalblerinde bir betaet görerek Kur'ân'ın nüzulünden on üçüncü sene başında itab buyurdu." Şu halde bu iki rivayet müteanz demek olacağından birini tercih edemeyeceğiz. Bir de, "Mü'minler Mekke'de sıkıntı içinde idiler ki, Medîne'ye hicret ettiklerinde rızk-u ni'mete erince eski hallerine nazâran uyuşukluk gösterenler oldu, bu âyet de bunun üzerine nâzil oldu" denilmiştir. Lâkin bu da, âyetin mazmununa pek mutabık görünmüyor. Çünkü âyet, nihayetinde فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ "Sonra üzerlerinden uzun zaman geçip de kalbleri katılaşmış." demekle bu mânâya temas ediyor gibi ise de, asıl siyakında bir tenezzül vukuuna değil, henüz vaktı gelmedi mi? diye matlûb olan bir tekâmülün husulüne teşvik ve tergibi ifade etmektedir. Gerçi bunda, bir itab vardır. Fakat bu itab, sebeb-i nüzul olan Ashab-ı Kiram'a dinî neş'ede bir tedenni itabı değil, imanda kemal âsarını ibraz ile İslâm'ın fa'aliyyete geçmesi için terakki aşk-u heyecanını uyandırmak, istikbalde de o neş'enin sönmemesi için şart olan ruhî bir kanuna tenbih etmek suretiyle tehyîc ifade eden bir teşvik itabıdır. Bu suretle buyuruluyor ki, o iman edenlere çağı, yani vakt-ü zamanı gelmedi mi? اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ Ki, kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hakka huşu' etsin. Saygı ile boyun eğip itaat eylesin. Allah'ın zikri, nam-ı ilahî'nin anılması yahud Kur'ân'dır. İnen hak da, vukuata göre Kur'ân ile taraf-ı ilahî'den nâzil olan ahkâmdır. İman evvelâ ma'rifet ve mahabbet gibi iki hâlet-i ruhiyyeyi tazammun eder. Sonra da Hakk Teâlâ tarafından varid olan emir ve nehyine göre salih amellere müsareati ve mekârim-i ahlâk ile tehallüku iktıza eyler. Yeni imana gelen kalblerde ilk tehassüslerin vicdanlara çarpışı kuvvetli ve binaenaleyh mahabbet neş'esi şiddetli olsa da, gerek ma'rifet ve gerek mukteza-yı imanın tatbikatı i'tibariyle kemaline ermiş bir kalb gibi yüksek melekâta ve fiil-ü infialde, amelî sühulet ve i'tidale sahib olamaz. Nitekim tul-i emed ve mürur-i zaman ile hissiyyat kocayarak neş'esini zayi' eder. Şevka fütur, kalbe kasvet gelir ve bu ruhî kanundan dolayı

Tehyic: Heyecanlandırma. **Müsareat:** Acele etme, girişme. **Tehallük:** İsteyerek atılma. **Tehassüs:** Duygulanma, memnun olma. **Tul:** Uzun. **Emed:** En uzun olan. **Fütur:** Ümitsizlik, zayıflık.

ferdler gibi cem'iyyetler de dinî neş'elerinde hadaset ve tufuliyyet, şebab ve rüşd, kemal ve kühulet, herem-ü şeyhuhet gibi tavırdan tavra muhtelif devirler yaşar. Ve bu suretle kocayan cem'iyyetler, ancak neş'ein yenilenmesi tarikiyle ba's-ü ba'del mevt gibi yeniden hayat kesbederek mevcudiyyetini idame ve yine o suretle tekâmülünü istihsal edebilir. Tevhid-i hakk ile İslâm, âleme bir likaullah neş'esi getirmiş idi ki, ona tenahî tesavvur olunmaz ve onun hiçbir neş'e ile mübadelesi tecviz edilmez. İstikbalin âğuş-i imkânında gizlenen hiçbir devlet, hiçbir neş'e-i ni'met onun ihatası haricine çıkamaz. Rıdvan-ı ekber bütün neş'elerin, saadetlerin gayesidir. Sabikun, o neş'enin aşkıyla iman ve islâm'a sarılıyorlardı. Müşriklerin kızgın taşlarla işkenceleri altında hiç fütur getirmeyerek "Ehad, Ehad" diye Zikrullah ile imanın şetaretini i'lân eden Bilâl-i Habeşi radıyallahü anh gibi Ashab-ı Kiram, hep o neş'enin şevkiyle zevkyab oluyorlardı. Sonra da bu neş'e günden güne feyz-u terakkiye müste'id olarak, اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي (*"İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama erdirdim."* Mâide-5/3) gününe doğru bir tekâmül ta'kib ediyordu.

Şübhesiz ki, Ashab-ı Kiram imanlarının ilk deminden i'tibaren kalbleri huşu' ile çarpan ecille-i enamdırlar. Bununla beraber efradın tekâmül meratibinde seyir ve kabiliyyetleri ve her mertebede derece-i huşu'ları mütefavit olduğu gibi ilk zamanlarda cem'iyyet i'tibariyle tezahüratında henüz o neş'e-i inkişafını bulmamış, kuvvet ve şebab çağına gelmemiş idi. İşte bu âyet, bu ruh kanunlariyle İslâm ma'şerinin, iman hasailinde ve amelî melekatta Zikrullah'a ve ahkâm-ı Hakk'a tam bir huşu' ve inkıyad melekesi edinerek faaliyyet çağına geçmeleri zamanının hulûl ettiğini ihtar eylemektedir. Çünkü Sûre-i Enfal'de geçen: اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا buyurulduğu üzere asıl (*"Mü'minler o kimselerdir ki, Allah Teâlâ'nın nam-ı celali anılınca kalbleri çarpar ve âyâtı okundukça imanları artar."* Enfal-8/2) Binaenaleyh iman edenler böyle olsun. وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ Ve şöyleler gibi olmasınlar ki, اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ önceden kendilerine kitab, yani Tevrat ve İncîl verildi. فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ Sonra üzerlerine tul-i emed vaki' oldu. Zaman uzadı, peygamberleriyle aralarında mürur-i zaman oldu, yâhud gaye uzadı, mev'ud olan maksad ve emel geçirkedi, yâhud ecel uzadı, ömürleri uzayıp ölümü unutarak tul-i emele düştüler فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ de, kalbleri katılaştı. Allah namına zikr-ü nasihat te'sir et-

---

Hadaset: Gençlik. **Tufuliyyet:** Çocukluk. **Şebab:** Gençlik, yiğit. **Kühulet:** Orta yaşlılık. **Herem-ü Şeyhuhet:** İhtiyarlık. **Tenahî:** Tükenmez. **Âğuş:** Kucak. **Feyz-u Terakki:** Bolluk bereketle ilerleme. **Müste'id:** Kabiliyetli, uygun. **Ecille-i enam:** Mahlukların en faziletlisi. **Melekât:** Melekeler.

mez, hakka boyun eğmez, hak neş'esi duymaz oldular. فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً ("şimdi onlar taşlar gibi, hatta daha duygusuz." Bakara-2/74) وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ hem içlerinden çokları fasıktırlar. Dinlerinin hududundan çıkmış, kitablarındakini terketmişlerdir.

فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ ("Derken bunlardan ihtar edildikleri hakikatlerin çoğunu unuttular." Maide-5/14) Onun için siz, onlar gibi olmayın, katı kalbli de olmayın, fâsık de olmayın da Allah Teâlâ'nın zikrine, Kur'ân'ındaki va'z-u tezkirine ve indirdiği ahkâm-ı Hakk'a itaat ve inkıyadı meleke edinecek vech ile yumuşak ve ince kalbli olan. «فَقَسَتْ»deki "fa" da, zâhir olan sebebiyyettir. Demek ki, tul-i emed, yani zamanın uzaması, kalb katılığına bir sebeb gösterilmiştir. Zira mürur-i zeman ile duyguların şiddeti söner, kalbler kasvet peyda eder. O halde hatırlara burada şöyle bir sual gelir: Mürur-i zeman, kasvet-i kalbe sebeb oluca üzerlerine zaman uzayanların ondan ihtirazı nasıl mümkün olur? Ve bu surette onlar gibi olmasınlar demenin umum nokta-i nazarından faidesi ne olur? Bunun cevabı: Usulde ma'lûm olduğu üzere böyle mürur-i zeman gibi kulların iradesine tâbi' olmayan hususatta teklif, onun alâkadar olduğu ihtiyarî esbab-ı istihsale teallûk eder. Bunda da, mürur-i zemanın hükmünü katedebilecek esbabın teharrisiyle ictihada sevk var demektir. Bir de âyette asıl matlûb, huşu'dur. Huşu' ise, irade ve ihtiyar ile alâkadar olan bir fiildir. Sonra esbab-ı tabi'iyye karşısında da ye'se düşülmemek için şöyle buyuruluyor: اِعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا **Biliniz ki, Allah Teâlâ arzı, ölümünden sonra diriltir.** Şübhe yok ki, onu dirilten Allah, zamanın uzamasiyle katılaşmış olan kalbleri de yeni bir intibah, bir neş'e-i hayat ile diriltir. قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ **İşte size âyetleri beyan ettik.** لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **Gerek ki, akl eder anlarsınız** da onlara huşu' ile sarılır, zamanın uzamasıyle dahi kasvete düşmemek için kemal-i iman ile çalışır, Kur'ân'ın feyziyle âleme yeni yeni hayatlar neşredersiniz. Bunu yapabilmek için de, Fîsebîlillâh infak ve tesadduk en birinci sebeblerden birini teşkil ettiğine şu suretle işaret buyuruluyor: اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ **"Şüphesiz ki sadaka veren erkekler ve dişiler ve Allah'a öyle karz-ı hasen takdim edenler, verdikleri kendileri hesabına kat kat katlanır. Bir de onlara, pek hoş bir ecir vardır."** ilh...

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ **Hem Allah'a ve Resulü'ne iman edenler ki,** imanlarının keyfiyyeti, Sûre-i Bakara'nın hâtimesinde beyan olunmuştu. اُولٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ **Onlar, hep sıddîkler ve şehîdlerdir.**

SIDDÎKLER: Allah'ı ve Resulü'nü tasdik ve tasdıkına sadakatta en ileri gidenler.

Hasıl: Hasletler. **İstihsal:** Elde etmek. **Taharri:** Araştırma. **İntibah:** Hassasiyet.

ŞEHİDLER: Allah yolunda can veren mücahidler ki, cennetlik olduklarına şehadet edilmiş meşhudlar. Yahud hakikatte ölmüş olmayıp hayatta bulunduklarına şehadet edilmiş olmakla henüz hazır demek olan şahidlerdir. عِنْدَ رَبِّهِمْ **Rabblarının indinde,** Allah yanında, yani hakikî Mü'minler, Allah'ın hüküm-ü ilminde sıddîkler ve şehidler hükmünde ve tıbkı onlar gibidirler. Çünkü Allah'a ve Resulü'ne hakikaten iman etmiş olanlar, onlar gibi Allah'ın ve Peygamberlerinin bütün haberlerini tasdik ve imanına sadakat eder ve Allah için onların fiillerine sıdk ile şehadet ve muavenet eylerler. Onun için لَهُمْ **onlara,** öyle sıdk-u şehadet ile iman edenlere, اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ **onların** yani **sıddîklerin ve şehidlein ecirleri ve nurları vardır.** Onlar da, onlara mev'ud lan ecr-ü nura nail olurlar. Müfessirlerin beyanına göre şu fark ile ki, bunların ki, onlarınki gibi katlanamaz. Bu suretle seçilirler. Aralarında mahiyyet farkı bulunmaz lâkin keyfiyyet ve derece farkı bulunur. Bazı müfessirler de bu âyeti, başka türlü rabt etmişler ve demişlerdir ki: «اُولٰئِكَ» nin haberi, «هُمُ الصِّدّ۪يقُونَ» da tamam olmuştur, burada vakfetmelidir. «وَالشُّهَدَٓاءُ» «الصِّدّ۪يقُونَ» e ma'tuf değil, mübtedadır. Haberi لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ **"Onlara, onların ecirleri ve nurları vardır."**dür. Ve bu üç zamirin üçü de şühedaya raci'dir. buna göre mânâ şu olur: "Allah'a ve Resulü'ne iman edenler, onlar hep sıddîklerdir. Rabbları'nın indinde şehidler ise, onların kendilerine mahsus ecirleri ve nurları vardır," Bu surette şühedadan murad, فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَه۪يدٍ ("*Bakalım nasıl olacak: Her ümmetten bir şahid getirdiğimiz, seni de onların üzerine şahid getirdiğimiz vakit.*" Nisha-4/41) âyetinde olduğu gibi Peygamberler olmak da melhuzdur. وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ **Âyetlerimize yalan deyip küfredenleri se onlar, hep eshab-ı Cahîmdir.** Cehennemde muhalleddirler. Kazî Beyzavî der ki: ""Bundan nârda hulûdun, kâfirlere mahsus olduğu anlaşılır. Zira terkib ihtisasa delalet ettiği gibi sohbet de, örfen mülâzemete delâlet eyler.

Mü'min ve kâfir iki kısmın âhiretdeki hallerini bu suretle beyandan sonra dünyanın, yâni âhiret saadetini istihsâl için sarf olunmayan fanî hayatın ehemmiyyetsizliğini tasvir ile âhiret kazanca teşvik için buyuruluyor ki:

اِعْلَمُٓوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ

الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَز۪ينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ

Melhuz: Düşünülebilen, olabilen. **Mülazemet:** Devmalı bir iş ile meşgul olmak.

وَالْاَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ
مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ
وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ
الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾ سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ
السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ ذٰلِكَ
فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾
مَا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فِي كِتَابٍ
مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا
تَأْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا اٰتٰيكُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ
كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾ اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ
بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾
لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ
وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ
بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ
بِالْغَيْبِ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

20- Biliniz ki, dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda bir tefahur ve mal-ü evladda bir çokluk yarışından ibarettir. Bir yağmur temsili gibi ki, otu rençberleri imredirmiştir. Sonra heyecana gelir, birde görürsün sararmıştır. Sonra da olur bir çörçöp, Âhirette ise, şiddetli bir azâb bir de Allah'dan bir mağfiret ve rıdvan vardır. Dünya hayatı bir aldanış metâından başka birşey değildir.

21- Siz Rabbınız'dan bir mağfirete ve eni, yerle gökün eni gibi bir cennete yarışın ki, Allah'a ve Resullerine iman edenler için hazırlanmıştır. O Allah'ın fadlıdır, onu dilediği kimselere verir. Ve Allah, çok büyük fadıl sahibidir.

22- Ne arzda, ne de nefislerinizde bir musibet başa gelmez ki, Biz onu, fiile çıkarmazdan evvel bir kitabda yazılmış olmasın. Şübhesiz bu, Allah'a göre kolaydır.

23- Şunun için ki, gaybettiğinize gam yemeyesiniz ve size verdiğine de gövenmiyesiniz. Allah, çok öğünen, kurumlananın topunu sevmez.

24- Onlar ki, hem behillik ederler, hem de halka behillik emrederler. Her kim de, ardını dönerse haberi olsun ki, Allah, gani, Hamîd O.

25- Celâlim hakkı için Biz, Resullerimizi beyyinelerle gönderdik ve beraberlerinde Kitab ve Mizân indirdik ki, insanlar adaletle tutunsunlar. Bir de demiri indirdik, onda hem çetin bir sertlik, hem de insanlar için birçok menfeatlar vardır. Ve çünkü Allah, kendisine ve Resullerine gıyabında yardım edenleri belli edecek. Şübhe yok ki, Allah kavîdir, azîzdir.

انّما الحيوة الدّنيا **Dünya hayatı,** yani âhiret kazancı için sarf edilmeyen, âlem-i beka ni'metlerinin iktisabına vasıta kılınmayan fâni hayat sırf çocukları aldatan ve yorgunluktan başka semeresi olmayan şu hallerden ibarettir: لعب **Bir oyun,** heves edilir, uğraşılır, boğuşulur. Yense de, yenilse de netice itibariyle hiçe müncerr olur. ولهو **Ve eğlence,** insanı fâideli olan işinden, gücünden, vazifesinden alıkoyan ve vaktini öldürmekten başka bir işe yaramayan lehviyyat وزينة **Ve süs,** zatî bir şeref bahşetmeyen ve kadınlar, çocuklar gibi gafilleri aldatan geyimler, kuşanımlar, ciciler biciler kabîlinden mücerred bir **nümayiş.** وتفاخر بينكم **Ve aranızda bir tefahur.** Ben, senden üstünüm, ben fülân oğluyum gibi bir öğünüş bir kurum.

TEFAHUR: İftihari yarışı etmektir. Fahru iftihar ise, kişinin kendinden

---

Tefahür: Öğünme. **Nümayiş:** Gösteriş.

haric olan şeylere güvenip öğünmesidir. وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ Ve emval-ü evladda bir çokluk yarışı, bir gurur. İşte sırf dünya için yaşayanlara hayat bunlardan ibarettir. كَمَثَلِ غَيْثٍ Bir yağmur meseli gibi ki, اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ otu küffarı imrendirmiştir. Burada küffar, şer'an ma'ruf olan mânâsiyle kâfirler demek dahi olabilir ise de, İbn Mes'ud radıyallahü anh Hazretleri'nden mervî olduğu üzere: "Çiftçi rençberler" mânâsına olması daha müreccahtır. Çünkü küfür, asıl lügat mânâsında örtmek demek olduğu ve çiftçiler tohumu toprağa atıp örttükleri cihetle onlara da, bu vasıf ıtlak edilir. Otların bitmesi de hayvanat dolayısiyle en evvel onları hoşlandırır. Ancak bu tabirin ihtiyar buyurulması, ma'lûm olan tevriyeden de halî olmaz. Âhirete inanmayan kâfirlerin hoşlandığı da hayvanî bir hayat olduğuna işaret için bu ta'bir kullanılmış demektir. ثُمَّ يَهِيجُ Sonra heyecana gelir, coşar, gürelir, yâhud kurumağa yüz tutar körelir. فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا Bir de, bakarsın onu sararmış görürsün. ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا Sonra bir hutam, bir çöp olur. İşte dünya hayatının temsîli budur. وَفِى الْاٰخِرَةِ Âhirette ise, عَذَابٌ شَدِيدٌ şiddetli bir azâb var. Dünya hayatı, inhimakin neticesi olan elîm bir acı. Onun için burada evvelâ azâb haber veriliyor. وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ Bir de, Allah'dan bir mağfiret. Bütün günahları örten, zahmetleri unutturan, künhü tasvire sığmayan mağfiret وَرِضْوَانٌ ve bir rıdvan var ki, her şeyden büyük, her zevkten üstün, Allah'ın rızasına ermek. رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (*"Allah onlardan hoşnud, onlarda ondan hoşnud."* Beyyine-98/8) mısdakınca hem merzî, hem razî olmak, o ebedî hoşnutluk, bütün sadetlerin a'zamı, bütün safaların ekmelidir. Bu ise, dünya hayatı gaye edinmeyip âhiret için çalışan mü'minlere mev'uddur. Görülüyor ki, şedid bir azâba mukabil iki şey zikrolunuyor: Mağfiret ve rıdvan. Bunda, rahmetin galebesine bir tenbih vardır. Hasılı وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ dünya hayatı, meta-ı gururdan başka bir şey değildir. Bir meta'dır, fakat bir aldanma metaıdır. Hoş gibi görünür lâkin neş'esi, humar ile zevk-ı elem-ü hicran, azâb-ı niyran ile neticelenir. Ancak Said İbn Cübeyr Hazretleri'nden mervî olduğu üzere metaı gurur olması, âhiret talebinden alıkoyması cihetiyledir. Amma Allah Teâlâ'nın rıdvanına ve âhiret metalibine vesîle edinilmesi haysiyyetiyle ne güzel meta', ne güzel vesîledir. O halde insan olanlar dünya hayatın geçici zevklerine kendilerini kaptırmayıp sonundaki o firak ile, bir taraftan o şedid azâbı, bir taraftan da o mağfiret ve rıdvanı düşünmeli de yalnız azâb korkusuyla değil; o mağfiret ve rıdvana lâyık bir neş'e, bir aşk-u mahabbet ile ahiret için çalışmalı, o büyük murada ermelidir. Onun için buyuruluyor ki: سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ "Siz Rabb'ınızdan bir mağfirete ve eni, yerle

---

Hutam: Çöp. İnhimak: Birşeye fazla düşme.

göğün eni gibi bir Cennete yarışın ki Allah'a ve Resulüne iman edenler için hazırlanmıştır. O Allah'ın fadlıdır, onu dilediği kimselere verir. Ve Allah çok büyük fadl sahibidir." ilh..geçen وَسَارِعُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (*"Ve koşuşun Rabbınızdan bir mağfirete ve bir cennete ki eni semavat-ü arz genişliğidir."* Âl-i İmran-3/133) âyetine bakınız!

Müsare'at ve müsabaka, sür'at yarışı, geçmek yarışı, mefhumen farklı olmakla beraber mütelâzimdirler. سَابِقُوا müsabaka edin, yani sizden evvelki ümmetlerin sabikununu geçmek ve onlardan daha ileri olarak Rabbınız'ın mağfiretine ve tavsif olunan cennet-ü rıdvana ermek için lâzım gelen esbabı hazırlamak hususunda koşu meydanlarında yarışan yarışçılar gibi yarışın, güzel hayırlı amellerde mücahede edin اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ **ki, o cennet Allah'a ve Resulüne iman edenler için hazırlanmıştır.** O halde musabakanın aslını bu imanda müsabaka teşkil eder. Bu imanda müsabaka ise, Allah ve Resulü'nün tebligatını tasdik ve icrada mümkün olan mesainin en yükseğini sarf eylemek, yani yukarıda geçtiği üzere Allah'ın zikrine ve inen hakka huşu' ile itaatte yarış etmek suretiyle olacaktır. ذٰلِكَ **O i'dad, yani va'dolunan o geniş cenneti hazırlayış** فَضْلُ اللّٰهِ **Allah'ın fadlıdır.** Üzerine vacib olduğu için değil, mahza fadl-ü keremiyle ihsan ettiği bir atıyyesi, bir bahşişidir. يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ **O fadlını dilediği kimselere verir.** Onun için onu, öyle iman edenlere tahsis buyurmuştur. وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ **Ve Allah, çok büyük fadıl sahibidir.** Onun için ona, öyle büyük ve geniş bir fadıl çok görülmez. Sizler hemen iman edip, ona ermek için yarışarak çalışın da muvaffakıyeti yine O'nun fadlından ümid edin. Fakat dünya hayatının peşin olan eğlencelerini bırakıp da böyle âhirette mev'ud olan bir mağfiret ve cennet için yarışa kalkışmakta gerek memleket ve gerek nufus itibariyle bir takım dünyevî zararlar, sıkıntılar, musibetler başa gelmek ihtimali varken, öyle bir müsabakaya nasıl girişilebilir? denirse buyuruluyor ki: مَا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فِي كِتَابٍ **Ne arzda, ne de nefislerinizde hiç bir musibet isabet etmez ki her halde bir kitabda yazılı olmasın.**

MUSÎBET: Hedefine isabet eden mermi gibi insana şiddetle dokunan hadise ve felâkettir. Arzda musîbet, arzda herhangi bir zarar ve harabîye sebeb olan âfetler, ziyanlardır. Kuraklık, kıtlık hasılât veya hayvanata ârız olan afetler, ev veya şehir yıkımı, arazi zayaı, zelzele vesair her türlü zararlara şamil olur. Nefislerdeki musîbet de ölüm, hastalık, yara, bere, kırık, habis, işkence, açlık, susuzluk, züğürtlük gibi canlara teallûk eden acılardır. Tatlı muvaffakiyyetler, Allah'ın fadlı olduğu gibi bütün musîbetler de Allah'ın ilm-i ezelîsinde veya Levh-i mahfuzda yazılmış bir takdiridir. Öyle ki, مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا **o arz, veya o nefisler**

veya o musîbeti yaratmamızdan, vücuda getirmemizden evvel yazmışızdır. O, nasıl mümkün olur denilmesin. إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ **Zira o, Allah'a göre kolaydır.** Çünkü Allah teâlâ, madde ve müddetten müstağnîdir. O halde mukadder olan musîbetten ise, kaçınmakla kurtulunmaz. O yazılmış ise, yalnız müsâbakaya girişenlere değil, kaçanlara veya oturup zevk ve rahatına bakanlara dahi gelir çatar. Bu hususta böyle i'tikad etmeli ve o yolda hareket eylemelidir. Mesaibe karşı böyle kadere i'tikadın kalbe kuvvet ve metanet vermek gerek acı ve gerek tatlı hâdisat karşısında sarsılmamak faidesi vardır. Bu şöyle beyan buyuruluyor: لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ **O yazı, şu hikmet içindir ki, gayib ettiğiniz dünya ni'metlerine gam yemiyesiniz, yerinmiyesiniz.** Allah'ın takdiri böyle imiş diye mütesellî olup, metanetinizi muhafaza edesiniz. وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ **Ve size verdiği ile de güvenmeyesiniz.** Mağrurlanmayıp هَٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ (*"Bu Rabb'ımın fazlından dedi: Beni imtihan için ki şükür mü edeceğim?Yoksa küfran mı ?"* Neml-27/40) diye, sonunu düşünesiniz. Zira hepsinin mukadder yazılı olduğuna imanı olan ve kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hakka huşu' duygusunu besliyen kimseler, Allah Teâlâ'nın vukuat ile tebeyyün eden acı, tatlı kaza ve kaderi tecelliyyatı karşısında hasbelbeşeriyye müteessir veya mütehassis olsa da, kendini şaşırmaz, ne gamın ıztırabına, ne de sevincin gurur ve heyecanına kaptırmaz. Hepsinin haktan indiğini ve nice gizli hikmetleri bulunduğunu bilerek her iki halde de gönlünü Allah'ın mağfiret ve rıdvan-ı neş'esine bağlayıp huşu ve rıza hisleriyle vazifesine bakar. وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ **Hem Allah çok iftihar eden kurumlunun, yani çok öğünen mağrurlanan kibirlilerin kendini beğenmişlerin hiçbirini sevmez.** Bu tezyil, ferahın mahzurunu ve mezmum olan nev'ini beyandır. Demek ki, mezmum olan ferah kibir ve gurur getiren fazla güveniştir. Zira «فَخُورٍ» mübalâğa sıgasıdır. Çok iftihar edici demektir. «مُخْتَالٍ» da ihtiyalden ism-i fali olup kendinde görünen bir fazilet tehayyül ederek kurumlanan mütekebbir demektir ki, kendini beğenmiş ta'bir ederiz. Aslında خُيَلَاء dan müştaktır. «الَّذِينَ» «مُخْتَالٍ»den bedel yahud «هُمُ الَّذِينَ» mânâsına mahzuf mübtedanın haberidir, sıfat olamaz. Çünkü «مُخْتَالٍ» nekire, bu ma'rifedir. Yani şöylelerini ki, yahud onlar öyle kimselerdir ki, يَبْخَلُونَ **behillik ederler.** Sadaka ve iane vermekten, Allah yolunda infak eylemekten mallarını kıskanır, esirgerler, Hasislik ederler.

وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ **Nasa da behillik emrederler.** Bu emir iki vech ile olur. Ya nasihat ediyormuş gibi doğrudan doğruya ağızlariyle söylerler, iktisattan, idareden bahsederek sıkılığa, hasisliğe teşvik ederler. Yâhud halleriyle herkese

---

İane: Yardım.

nekeslik nümunesi olurlar. وَمَنْ يَتَوَلَّ **Her kim de, ardını dönerse,** Allah yolunda infaktan yüz çevirirse, فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ **haberi olsun ki, Allah, ganî, hamîd ancak O'dur.** Hiç ihtiyacı olmayan zatında mahmud ve memduh olan zengin ancak O'dur. Onların yüz çevirmeleriyle O'nun hiçbir şeyi eksilmez. Zarar, onların kendilerine aid olur. İhtiyac kendilerinindir. Burada Nafi', İbn Âmir, Ebû Ca'fer kıraatlarında هُوَ siz, فَاِنَّ اللّٰهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ okunur. Mânâ değişmez. Bunun üzerine hamdi iktiza eden eltâf-ı ilâhiyye'den bazılarını ihtar ve yüz çevirenleri inzar siyakında buyuruluyor ki: لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ **Celâlim hakkı için beyyinelerle, yani açık ve kat'i burhanlar ve mu'cizelerle Resullerimizi gönderdik.** وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ **Ve beraberlerinde kitab ve mizân indirdik.** Kitabdan murad cinstir. Yazının bildirilmesi de zımnındadır. Mizan da ma'lûm terâzi demektir ki, âlemdeki müvazenet kanununun bir alâmet ve mi'yarı olarak eşyanın müvazenetini ta'yin için kullanılır. Bunun indirilmesi ise, canib-ı Hakk'dan beşerin ilmine indirilmesi, ilham ile bildirilmesi, i'mal ve istimalinin öğretilip emrolunmasıdır. Ki, bu da, müvazeneyi anlayan bir mizân-ı aklî ve fikrî ile alâkadardır. Böyle Kitab ve mizân da indirildi. لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ **Ki, nâs, insaf ve adaletle doğrulsun.** Âdî terâzi tartabildiği şeylerde bir adalet, bir denkleştirme mi'yarı olmakla beraber hukukî müvazenelerin hepsini ölçmek için kâfi değildir. Fakat adalet mefhumunun en mahsûs bir misal veya vasıtasını gösterdiği için mîzan kelimesi mutlak adalet remzi olarak da kullanılır. Burada da mizan, hukukî, ictimaî, siyasî müvazeneyi ta'yin eden mi'yar-ı adalet mânâsına olmak münasibdir. Müvazeneyi bozan, adaleti, ihlâl edenlere gelince: وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ **Bir de demiri indirdik,** yani mebzulen yaradıp mevcudiyyetini bildirdik, kullanılmasını öğrettik. فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ **Onda şiddetli bir beis,** kuvvetli bir darbe, çetin bir azâb var. Çelik silâhlar, harb âletleri, ondan yapılır. وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ **Ve insanlar için birçok menfeatler vardır.** İğneden ipliğe hiçbir san'at yoktur ki, onda demirin hizmet ve menfeati olmasın. Demir, bütün sanayiin, hem bel kemiği hem eli ve tırnağı gibidir. Mezarlar da onunla kazılır, şehirler de onunla yapılır. yiyecek de onunla, giyecek de onunladır. Fahreddin-i Razî'nin dediği gibi demirin insanlığa hizmeti, altından çok fazladır. Denilebilir ki, altın bulunmaz olsa dünya maslahatlarında büyük bir eksiklik olmaz. Lâkin Demir bulunmasa hemen hemen bütün mesalih-i dünya muhtell olur. Zamanımızda makinecilikle demir sanayiinin vâsıl olduğu derece ise, hemen hemen her şeyi istilâ etmiştir. hem be's-i şedîdi artırmış, hem menafii çoğaltmıştır. Öyle ki, devletler

---

Nekes: Cimri, tamahkâr, hasis. **Zımn:** Açıktan söylenmeyip, dolayısıyla anlatılan şey. **Mebzul:** Bol.

küçük bir kâğıt parçasını altın yerine ikame ederek, altının kıymetini değilse de tedavülünü hayli tevkıf etmiş ve hattâ altın mıkyasının kaldırılmasını bile lâkırdı sahasına atmış oldukları halde demirin bir iğnesini eksiltmek şöyle dursun, demir ihtiyacının günden güne şiddetini artırdığını görmekten başka bir şey yapamamaktadırlar. Şübhe yok ki, beşeriyyetin böyle her taraftan demir çemberleriyle kuşatılması ve derelerin tepelerin demir makinelerden savrulan dinamit ateşleriyle dekken dekkâ edilmesi nice kalblere kasvet vermekte ve kitab ve mîzan düşünmeyip yumuşak döşeklerde rahate meftun olan veya engin cehalet ve atalalet derelerinde çalıp oynamak isteyen nice milletleri, وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ (*"Bir de bunlara demirden kamçılar vardır."* Hacc-22/21) mazmununca demir kıskaçlar içinde cehennemî bir tazyık ile ezmekte. Bu ise, demirdeki şiddetli be'sin tezahüratından bulunmaktadır. Fakat bu şiddetli be'si bu kuvvetli tazyiki kırarak yüksek bir hürriyet havası teneffüs etmek için cevv-i Semaya doğru uçuran tayyareler de demirdeki lâyuhsâ menafiin şevahidi cümlesinden olduğunda şübhe yoktur. Hasılı demirin insanlar için menafii pek çok ve insanların demire ihtiyacı altın ihtiyaçlarından çok fazla olduğundan dolayı Allah Teâlâ demiri, altından çok ve kolay bulunur bir surette yaratmış ve altından önce keşfini müyesser de kılmıştır. Altını ise, ihtiyacın kılleti hasebiyle az ve nadirü'l-vücud yaratmış ve zor bulunacak ve kirlenmez bir kıymet mizanı yapılacak vech ile ağırlık ve izzetiyle arzın derinliklerine atmıştır. Allah Teâlâ'nın cud-ü hikmeti ve kullarına rahmet ve inayeti âsarından biri de, ihtiyaç çok olan şeyleri tabiatte daha çok ve kolay bulunur bir halde yaratmış olmasıdır. Nitekim hükema derler ki: "Hayatta en çok ihtiyaç hevayadır. Çünkü bir lâhza rielere vusulü münkatı' olsa insan derhal ölür. Allah Teâlâ da onu, en çok ve en kolay bulunur ve kolaycacık teneffüs edilir bir surette yaratmış. Öyle ki, insan, hiçbir tekellüfe muhtac olmaksızın onu tabiî olarak teneffüs eder. Suya ihtiyac hevadan az olduğu için onu bulmak biraz daha güç, yiyeceğe ihtiyac sudan az olduğu için onu bulmak daha güç, kezalik yiyeceklerin envaı da ihtiyacın mertebesine göre mütefavittir. Bulunması en zor olana ihtiyac daha az olur. Mücevherata ihtiyac daha az olduğu için onlar da cidden az ve çok zorlukla bulunur. Ve onun için kıymetli olurlar. Bütün bunlardan şunu anlarız ki, tab'an bir şeye ihtiyac ne kadar çoksa o da, hilkatte o nisbette çok bulunur. O halde Allah'ın rahmetine ihtiyacımız hepsinde daha çok olduğu için, Allah Teâlâ'nın bize rahmetini her şeyin en kolay bulunan bir fadlı kılacağını da ümid ve niyaz ederiz.

Dekken dekkâ: Parça parça. **Cevv-i Sema:** Gökyüzü. **Cud-i Hikmet:** Cömertlik, hikmet. **Rie:** Akciğer.

سُبْحَانَ مَنْ خَصَّ الْعَزِيزَ بِعِزِّهِ وَالنَّاسُ مُسْتَغْنُونَ عَنْ اَجْنَاسِهِ
وَاَذَلَّ اَنْفَاسَ الْهَوَاءِ وَكُلُّ ذِي نَفْسٍ فَمُحْتَاجٌ اِلَى اَنْفَاسِهِ [1]

"Noksan sıfatlardan tenzih o subhana ki azizi kendi izzetine tahsis etmiş.
İnsanlarda kendi cinslerinden müstağni olmuştur.
Havanın nefeslerini bol kılmış.
Her nefis sahibi o nefeslere muhtaçtır."

Bu âyetin nazîri, اَللّٰهُ الَّذِي اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ (*"O Allah'dır ki hakka dair kitab ve mizan indirdi."* Şûrâ-42/17) ve وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ (*"Bak şu güzel semaya verdi ona irtifa' vazeyleyip mizanı."* Rahmân-55/7) âyetleridir. Burada, kitab ve mizan ile demirin münasebetlerine dair Fahruddini Razî tefsirindeki şu güzel vecihleri okumadan geçmiyelim!

1- **"Teklifin medarı iki emirdir:** Birisi, lâyık olanı yapmak, ikincisi de, lâyık olmayanı terk etmektir. Evvelkisi maksud bizzattır. Zira maksud bizzat terk olsaydı, hiç kimse yaratılmamak lâzım gelirdi. Çünkü terk ezelden hasıl idi. Lâyık olan fiil ise, yâ nefse müteallık olur ki o, ulûm ve maariftir, yâhud bedene müteallık olur ki, o da, âlât ve cevarıh ile amellerdir. İşte enfüsî fiillerden lâyık olanı yapmaya tevessül olunacak şey kitabdır. Hakk bâtıldan, Delîl şübheden onunla temyiz olunur. Bedenî fiillerden lâyık olanı yapmaya tevesül olunacak şey de, mizandır. Çünkü amellerde en ağır teklifler, halk ile muameleye raci' olanlardır. Mizan da, adlin zulümden, fazlanın eksikten temyizine medar olandır. Demirdeki kuvvet ve şiddet de halkı lâyık olmayan fiillerden zorla meni' vasıtasıdır. Hasılı kitab, kuvve-i nazariyyeye; mizan kuvve-i ameliyyeye, demir lâyık olmayanın def'ine işarettir. Bu üçten en şereflisi, ruhanî maslahatlara riayet, sonra Cismani maslahatlara riayet,sonra da lâyık olmayanlardan zecr olmak hasebiyle âyette bu tertibe riayet olunmuştur.

2- **Muamele, ya Hâlik iledir, bunun yolu kitabdır.**

Yâhud halk iledir bu da, ya ahbab ile ya a'da ile olur. Ahbab ile muamele musavat ile, o da mizan iledir. A'da ile muamele de kılıç ve demir iledir.

3- **İnsanlar üç kısımdır.**

Birincisi, Sabikundur. Onlar, halka kitabın muktezasına göre muamele ederler. İnsaf ederler. Kendi haklarında ise, semahatli davranır intisafa müracaat etmezler, şübhe mevki'lerinden sakınırlar.

---

(1)"Tenzih o Sübhane ki,azizi izzine tahsis buyurmuş, nas da ecrasından gınaya eriştir.Hevanın nefeslerini mebzul kılmış, her nefis sahibi ise, O'nun esnasına muhtaçtır."

Cevarıh: El, ayak gibi aletler. A'da: Düşman. Semahat: Cömert. İntisaf: Hakkını tam olarak alma.

İkincisi, muktesitlerdir. Bunlar, hem başkasının hakkına insaf ederler, hem kendi hakkını ister intisaf ederler. Bunlar için ise, mizan lâzımdır.

Üçüncüsü, haksızlar, zalimlerdir. Bunlar, kendi haklarında insaf isterler, fakat başkalarının hakkında insaf etmezler. Kendi canlarının yandığını istemez, başkalarının ise, canını yakarlar. Bunlara karşı da kuvvet, demir lâzımdır.

4- **İnsan ya hakikat makamındadır** ki, bu, nefs-i mutmeinne ve mukarrebin makamıdır. Bu makamda sükûnu ancak Allah'a olur ve ancak Kitabullah ile amel eder. Nitekim, الا بذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ القُلُوبُ (*"Ve kalbleri Allah'ın zikri ile yatışır."* Ra'd-13/28) buyurulmuştur. Yâhud tarikat makamındadır. Bu da, nefs-i levvame makamı, Ashab-ı yemîn makamıdır. bu makamda ifrat ve tefritten sakınıp doğru yolda gidebilmek için ahlâkı tanımakta bir mizan lâzımdır. Yâhud şeriat makamındadır ki, bu da, nefs-i emmare makamıdır. Bunda ise, nefsi terbiye için riyazat-ı şakka ve mücahede demiri lâzımdır.

5- **İnsan, ya mükâşefe sahibi vâsılindendir.** Onun enîsi ancak kitab ve Zikrullahdır. Yâhud taleb ve istidlâl sahibidir. Onun için de bir delîl ve hüccet mizanı lazımdır. Yâhud da inad ve mükâbere sahibidir. Onun da, demirle arzdan def'i lâzımdır.

6- **Din, ya usul veya furu'dur.** Diğer bir ta'bir ile ya maarif veya a'mal ve ahlâktır. Usul kitabdan alınır. Fürua gelince maksud insanların maslahatları ve adaletle doğruluklarıdır. Bu ise, mizan ile olur. Zira mizan adalet remzidir. Bu iki tarikı terkedenlerin de te'dibi için demir lâzımdır.

7- **Kitab, Allah Teâlâ'nın kitabında zikreylediği adl-ü insafı, muktezı ahkâma işarettir.** Mizan da nası, o adl-ü insafa ibtina eden ahkâma doğru sevke işarettir ki, bu hükûmetlerin işidir. Demir de, temerrüd edenleri kuvvet ve kılıç ile sevkın lüzumuna işarettir. Bundan anlaşılır ki, kitaba sahib olan ulemanın mertebesi, kılıca sahib olan ümeraın mertebesinden yüksektir. Daha çok münasebet vecihleri bulunabilirse de bu zikrolunanlar tenbih için kâfi gelebilir."

İşte Allah Teâlâ, böyle kitab ve mizan ve bir de insanlara hem beis, hem de birçok menafiî olan demiri indirdi ki, nas okumayı ve adalet ölçülerini bellesin, adl-ü hakkaniyyetle tutunsun, belini doğrultsun, muamelât ve harekâtında demirin be'sinden sakınsın ve onun kullanılmasını da öğrenip gerek siyaset ve gerek sanayi' ve ticaret nokta-i nazarından menafiinden istifade etsin. وَلِيَعْلَمَ اللهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ **Hem de şunun için ki, Allah, kendisine ve gönderdiği peygamberlerine anilgiyab,** yani bilfiil Hakk'ın huzuran varmadan evvel *yâhud*

Vasılın: Hakka ermiş kimseler. **Enîs:** Arkadaş. **İnad:** İnat. **Mukabere:** Kendini büyük görme. **A'mal:** Ameller. **Temerrüd:** Direnme.

gösteriş için değil, hulûs-i kalb ile yardım eden mücahidlerin ilm-i ezelîsinde olduğu gibi fiilen de temayüz ettirip belli etsin de ecirlerini versin. Allah'a yardımın mânâsı dinine yardım ve irade-i cüz'iyyeyi sarftır. Sûre-i Muhamed' de geçen, 47/7 âyetine bak! إِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ **Şübhe yok ki, Allah, kavidir, azîzdir.** Kuvveti pek çok, izzetine nihayet yoktur, her şeye galib, her dilediğini yapnaya kadir, mağlûb edilmesine imkân tesavvur olunmaz, harikalar yaratır bir Sahib-ı izzettir. Bu tezyîlin faidesi, hem hakkı tahkik, hem de yardım teklifinden hatırlara gelmesi melhuz olan bir eksiklik tevehhümünü defi' ile vaki' olan nusrat ve mücahede tekliflerinin faydası, insanların kendilerine aid olduğunu ihtar ve ayni zamanda muhalefetten tahzir için beliğ bir inzardır.

Şimdi o Peygamberleri, bir nevi' tafsil ve Nübüvvet ve kitabdan sonra bir kuvvet isti'malinin sebebini beyan ile hatimeye temhid olarak buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهٖيمَ وَجَعَلْنَا فٖى ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجٖيلَ وَجَعَلْنَا فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَاٰتَيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِهٖ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهٖ وَيَغْفِرْ لَكُمْ

Temhid: Düzeltme.

وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٨﴾ لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

26- Hem celâlim hakkı için, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik. Zürriyyetlerinde de Nübüvvet ve Kitabı atâ kıldık. Öyle iken içlerinden bazısı hidayeti kabul etmiş, çokları ise, yoldan çıkmış fâsıklardır.

27- Sonra onların izleri üzerinde Resullerimizle ta'kib ettik. Bir de Meryemin oğlu İsa ile Ta'kib ettik ve O'na İncil'i verdik ve O'na tabi' olanların kalblerinde bir rikkat, bir merhamet yarattık. Bir de rehbaniyyet ki, O'nu, onlar ibda' ettiler. Biz O'nu, üzerlerine yazmamıştık. Ancak Allah rızasını aramak için yaptılar, sonra da ona hakkiyle riayet etmediler. Biz de, içlerinden iman etmiş olanlara ecirlerini verdik. Çokları ise yoldan çıkmış fâsıklardır.

28- Ey o bütün iman edenler, Allah'dan korkun ve Resulü'ne iman edin ki, sizlere rahmetinden iki nasîb versin ve size bir nur bahşeylesin ki, onunla yürüyesiniz. Hem de size mağfiret buyursun, Allah gafurdur, rahîmdir.

29- Çünkü Ehl-i Kitab bilmeyecek mi ki, Allah'ın fadlından bir şeye güç yetiremezler ve hakikat fadıl, Allah'ın yedindedir? Onu dilediğine verir ve Allah, çok büyük fadıl sahîbidir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهِيمَ **"Celâlim hakkı için, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik."** «لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ» (*"Celâlim hakkı için Biz, Resullerimizi beyyinelerle gönderdik."* Hadid-57/25) kavlini bir nevi' tafsîldir. Vav, istinafiyye lâm, kasem müvattıesi, kad tahkik içindir. وَبِجَلَالِي لَقَدْ اَرْسَلْنَا *"Celâlim hakkı için biz gönderdik."* demek gibidir. Bu kuvvetli te'kidler, "vav"ın delâlet ettiği mukadder bir suâlin cevabı ve Resul-i Ekrem'in Kitab'dan maada bir de kuvvet ve seyf ile mücahedeye me'mur olarak irsali esbabının izahı olan bu beyan-ı takviye ve ehemmiyyetini iş'ar içindir. Mukadder sual, kelâmın gelişinden anlaşıldığına göre şöyledir: Açık mu'cizelerle Resuller gönderildikten ve beraberlerinde Kitab ve mizan indirildikten sonra insanların adaletle doğrulmaları için bunlar kâfi olmalı değil miydi? O halde bir de demirin şiddetli be'si ile menafiinin istihsali

için mücahede emri ve onunla inzar edici yeni bir Resul irsalinin hikmeti nedir? İşte hem bu gibi hatıralara cevab, hem de Sûrenin âhirini evveline uygun bir hâtime ile bağlamağa temhid olmak üzere buyuruluyor ki: Nam-ı celâlime yemîn ile söylerim hakikaten Biz, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik. وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ **Zürriyyetlerinde de, Nübüvvet ve Kitabı ata kıldık,** yani kendilerine risalet verdikten başka zürriyyetleri içinde de Peygamberler yaptık ve onlara kitablar vahiy eyledik. İbn Abbas'dan, burada kitab, kalem ile yazı mânâsına olduğuna dair bir rivayet vardır. Buna göre demek olur ki, daha evvel vahiy olunan kitablar yalnız ezberlerde tutulabilenlerden ibaret iken sonradan yazının icadiyle yazılmağa da başlanmıştır. Nitekim Tevrat, yazının icadından sonra nâzil olan kitablardandır. فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ **Öyle iken içlerinden hidayeti kabul eden, doğru yolu tutan var.** وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ **Onunla beraber çokları fâsıktırlar.** Doğru yola yanaşmamış, yâhud doğru yoldan çıkmış, fıskı, âdet edinmişlerdir. Demek ki, yalnız kitab emri insanların insaf ve hakkaniyyetle tutunmaları için kâfi değildir. Bunun halâ da böyle olduğunu isbat için de buyuruluyor ki, ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا **Sonra onların izleri üzerinde resullerimizle ta'kibettik.**

TAKFİYE: Aslı ense demek olan kafa kelimesinden me'huz olup bir kimseyi diğerinin ensesinden ve ardı sıra yollamak, ona kafadar etmek demektir. Yani bir zaman fasıladan sonra o evvel gönderilen Resullerin, peygamberlerin izlerince arkalarından kafadarları olmak üzere ardı ardına bir çok Peygamberler gönderdik ki, Musa'dan sonraki Benî İsrâil Peygamberleri hep bunlar içinde dahildirler. وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ **Bir de, İsa İbn Meryem ile ta'kib etdik.** Yani o ardı ardına irsal nihayet İsa Aleyhisselâm'a kadar geldi, bir de onunla te'kid olundu. وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ **Ve O'na İncil'i verdik.** Alusî, der ki: "O'na verilen İncil, elyevm Nasâra'nın ellerinde bulunan ve onun milâdı kıssasıyle salbi kıssa-i müfterasını hâvi olan İnciller değildir."

Bugün Hıristiyanların ellerinde resmî olarak **Metta İncili, Markos İncili, Lûka İncili, Yuhanna İncili** namiyle dört İncil vardır ki, isimlerinden ve münderecatlarından da anlaşıldığı üzere hepsi sonradan yazılmıştır. Bunlar, Hazret-i İsa'nın bir terceme-i hali olarak yazılmış muhtelif eserlerdir. Tarihlerin beyanına göre Kostantin zamanında ilk teşekkül eden Sinodda daha birçok İnciller içinden seçilmiştir. Nitekim Arabça'ya terceme edilmiş olan **"Barnaba İncili"** namındaki gayr-i resmî İncil ile öbürlerinin arasında çok büyük fark vardır. Dört İncilde, Hazret-i İsa'nın mev'ızaları olmak üzere yazılmış olan vaazlar içinde hakikî İncil âyetlerinin mazmunu olması melhuz bulunan güzel kelâmlar de yok değil ise de, bir çoklarının tahrife uğramış olduğu birbirleriyle

mukayesesinden anlaşılacak kadar barizdir. En barizi de, Tevhid ruhunu değiştirmiş, teslise tebdil eylemiş olan noktalardır. Maamafih imana tergib ile ahlâkî ve edebî incelikleri ihtiva eden noktaları da vardır. وَجَعَلْنَا فِى قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً **Ve O'na, yani İsa'ya ittiba' edenlerin kalblerinde bir şefekat ve merhamet** yarattık aralarında sevişecek ve birbirlerine acıyıp yardımlaşacak bir kalb inceliğine muvaffak kıldık. Sûre-i Fetih'te Resulullah'ın Ashabı hakkında, رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ (*"Kendi aralarında gayet merhametlidirler."* Fetih-48/29) Buyurulduğu gibi merhametli idiler. وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ (*"Ve İncildeki meselleride"* Fetih-48/29) Bundan başka وَرَهْبَانِيَّةً **bir de rehbaniyyeti.**

REHBÂNİYYET: Büyük bir korku hissiyle çekilip dünya lezaizini terkederek zühd-ü riyazat ile ibadette mübalega etmektir ki, esasen rehbana maksus fiil ve halet demektir. Rehban da çok korkmak mânâsına rehbetten rahibin mübalegası olup çok korkan demektir. Bir de, rahibin cem'i ranın zammiyle rühban geldiğinden cem'a nisbet edilerek zamm ile ruhbaniyyet dahi denildiğini Ebussuud kaydeder. Ruhbanlık, rahibler hasleti demek olur. اِبْتَدَعُوهَا **Ki onu, onlar ibtida' ettiler.** Bid'at olarak ilkin kendileri ihdas ve iltizam etmek istediler. Yani مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ **Biz onu, üzerlerine yazmamıştık.** Re'sen farz kılmamış, onunla mükellef tutmamıştık. اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ **Ancak Allah'ın rızasını aramak için iltizam ettiler.** Çünkü Ashab-ı Kehf kıssasında geçtiği üzere Hazret-i İsa'nın ref'inden sonra mü'minler Cebabire tarafından tazyika uğramış, kaç def'aar katliâmlara ma'ruz kalarak kırılmışlar, pek az kalmışlardı. Onun için fitneye düşmekten korkarak dinlerini muhafaza etmek ve kendilerini ihlâs ile biadete vermek üzere rehbaniyyeti ihtiyar edip, dağ başlarına gizli yerlere çekildiler. Taberî'nin, Abdullah ibn Mes'ud radıyallahü anh'ten tahric ettiğine göre, Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki: "Bizden evvelkiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar, içlerinden üçü necat buldu. Sairleri helâk oldu. Üç fırkadan birisi mülûk ile karşılaştı. Allah'ın dini ve İsa İbn Meryem "salevatullahi aleyh"in dini üzerine onlarla çarpıştılar. Mülûk, onları katlettiler. Bir fırkanında mülûk ile çarpışmaya takatları yoktu, onların kavimleri arasında ikamet edip Allah'ın dinine ve İsa İbn Meryem "Salevatullahi aleyh"in dinine da'vet ediyorlardı. Mülûk bunları da, katlettiler ve bıçkılarla biçtiler. Diğer bir fırkanın ise, ne mülûk ile çarpışmaya, ne de onların kavimleri arasında ikamete takatleri yoktu. Bunlar da, çöllere ve dağlara çekilerek oralarda terehhüb ettiler." Hazret-i Yahya ve Hazret-i İsa'nın tecerrüd hayatlarında buna az çok bir nümune yok değil ise de, o kendilerine farz kılınmış değil idi. Ancak gayr-i

---

Re'sen: Doğrudan doğruya.

meşru' bir hal karışmamak şartiyle Allah rızası için nezr-ü iltizam olunduğu takdirde ifası vücub kesbedecek ihtiyarî bir nafile idi. Onlar, Allah'ın rıdvanını aramak için onu ihtiyar ve iltizam ettiler. فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا **Sonra da ona hakkıyle riayet etmediler.** Riayet edenler bulundu ise de, hepsi etmediler. Çokları, إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ (*"Haberiniz olsun ki ahbar ve ruhbandan bir çoğu nasın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler."* Tevbe-9/34) mazmununa masadak oldular. O rahmet ve re'fet ile Tevhid'i bırakıp rühbanlık behanesiyle hazîne toplamaya ve teslise sapmaya ve ahlaksızlık yapmağa kalkıştılar. فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ **Biz de, içlerinden iman edenlere ecirlerini verdik.** وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ **Çokları ise fâsıktirler.** Hakkiyle riayet şöyle dursun iman hududundan çıkıp fısk içinde puyan olarak nâsın adalet ve insaf ile kıyamına mani' olmaktadırlar. İşte hal bu merkezde iken Allah Teâlâ, İbrahim zürriyyetinden Resulü Muhammed Mustafa'yı yeni bir Kitab ve Şeri'at ve seyf-ü kuvvet ile mücahedeye me'mur ederek irsal buyurdu. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا **Ey o bütün iman edenler,** yani geçen Resullere iman edip de ahidlerine riayet eyleyen ve ecre nâil olmuş bulunan mü'minler şimdi, اتَّقُوا اللَّهَ **Allah'dan korkun.** O fâsıkların mevkiine düşmekten sakının da, وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ **Resulü'ne iman edin,** yani son gönderdiği Resulü Muhammed Mustafa Sallâllahü aleyhi veselleme dahi iman edin. يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ **ki, size rahmetinden iki nasîb versin.** Birisi, evvelki Resullere imanın ecri, birisi de bu Resulüne imanın ecri olan iki nasîb. İbn Cerîr'in Ebu Mûseleş'arî radıyallahü anh'ten tahric eylediği bir hadîste Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: ثَلَاثَةٌ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ رَجُلٌ آمَنَ بِالْكِتَابِ الْأَوَّلِ وَبِالْكِتَابِ الْآخِرِ وَرَجُلٌ كَانَتْ لَهُ أَمَةٌ فَأَدَّبَهَا وَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا وَعَبْدٌ مَمْلُوكٌ أَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَنَصَحَ لِسَيِّدِهِ Yani, *"üç kişi iki kerre ecre nâil olurlar: Evvelki kitaba ve sonraki kitaba iman eden adam ve bir cariyesi olup da onu güzel edeb ile terbiye sonra da onu âzad edip de tezevvüc eden adam, bir de Rabbına güzel ibadet eden ve efendisine hayırhah olan abdi memlûk."* (İbn Mace-42/1956) وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا **Ve size bir nûr bahşeylesin** تَمْشُونَ بِهِ **ki, onunla ileri doğru yürüyesiniz.** يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ (*"O gün ki, göreceksin o mü'minleri ve mü'mineleri, önlerinde ve sağlarında nûrları koşuyor."* Hadid-57/12) âyetinde beyan olunan nûr وَيَغْفِرْ لَكُمْ **ve size mağfiret buyursun, geçmişte olan günahlarınızı rahmetiyle örtsün.** وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **ve Allah, gafurdur, rahîmdir.** Yani fâsık olanlar dahi iman ettikleri takdirde onları da afveder. Mağfiret ve rahmetiyle me'cur eyler. Onun için "Rahmeten lilâlemîn" olan Resulü'nü fadliyle ba's-ü irsal buyurmuştur. لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ **Ehl-i Kitab**

Masadak: Tasdik eden şey. **Puyan:** Koşan.

bilmiyeceği için mi? Vahidî, demiştir ki: "Bu âyet, müşkildir. Bunun makabline keyfiyyeti ittisali hakkında müfessirînin vâzih bir kelâmı yoktur." Müfessirînin ekserîsi buradaki لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ (*"Yo ... Kasem ederim o kalkım gününe."* Kıyamet-75/1) Tefsirine bakınız.) «لَا أُقْسِمُ» , «لَا» de olduğu gibi mezîd olup hasılı mânâ müsbet olarak «يَعْلَمَ» demek olduğunu söylemişler ve makabline irtibatı için de birkaç ihtimal beyan etmişlerdir. Fahr-i Razî bunu, kavl-i meşhur olarak şöyle hulâsa eder: "Ehl-i Kitab vahy-ü risaletin ve kitab-ü şer'in kendilerine mahsus olduğu iddiasında bulundukları cihetle Allah Teâlâ, onların Muhammed Aleyhisselam'a iman etmelerini emir ve buna büyük ecirler va'd buyurduktan sonra akibinde de bu ayeti getirmiştir ki, maksad; Nübüvvet faziletinin kendilerine mahsus olması i'tikadını kalblerinden izale etmek olup mânâ şudur: "Bu hitab ve beyan ve bu va'd-ü veid, Ehl-i Kitab'ın şunu bilmeleri içindir ki...". Ebu Müslim-i İsfehanî gibi bazıları da, «لَا»yı nefi mânâsında tutmakla beraber «لَا يَقْدِرُونَ» zamirini Peygamber ve Ashabına göndererek kelamın fahvasından yine müsbet mânâ çıkarmak istemişler ve o mânâyı şöyle takdir etmişlerdir: "Bu ihtarı ve bu va'd-ü vaidi şunun için yaptık ki, Ehl-i kitab, Peygamber ve Ashabı Allah'ın fadlından bir şeye kadir olamazlar, yani o iki ecr-ü nûra o mağfirete sebeb olamazlar diye i'tikad etmesinler, bil'akis kadir olacaklarını bilsinler. Zira şübhe yok ki, kadir olamazlar diye bilmezlerse kadir olurlar diye bilmeleri lâzım gelir." Razî, bu mânâyı tercih etmiştir. Fakat biz, burada «لَا»nın zaid olmasını münasib görmediğimiz gibi Ehl-i Kitab'a raci' olması zahir olan «لَا يَقْدِرُونَ» zamirinin Peygamber ve Ashabına irca'ını da muvafık bulmuyoruz. Bizim kanaatimize göre bu âyet, اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه (*"Allah'tan korkun ve Rasülüne iman edin."* Hadid-57/28) emrine muhalefet ettikleri takdirde Ehli Kitab'a bir vaid mahiyyetinde olup kelâm, istifhamı inkârî mânâsında ve «لَمْ» mukadder «لَا يُؤْمِنُونَ» ye müteallık olarak «لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَا يُؤْمِنُونَ» takdirindedir. Ve şöyle demek olur: "Ehl-i Kitab şunu bilmeyecekleri için mi iman etmiyecekler? Hayır bilmeleri lâzım gelir." اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ **ki, onlar Allah'ın fadlından bir şeye karşı güç yetiremezler.** Allah'ın bir fadlı olan Nübüvvet ve Risaleti zorla alamazlar. Allah'ın fadliyle risalet verdiği Resulü'ne güç yetiremezler ve ona iman etmedikçe ona mev'ud olan fazla ecre nâil olamazlar. وَ Ve yine bilmeleri lâzım gelir ki, اَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ **fadıl, Allah'ın yeddindedir,** يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ **onu dilediğine verir.** Onun için Resulü'ne risalet vermiş ve O'na iman edenleri fazla ecr-ü nûr ile mümtaz kılmıştır. وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ **Ve Allah çok büyük fadıl sahibidir.** Ehl-i Kitab bu hakikatleri bilmezler mi, bilmiyecekleri için mi Resulü'ne iman etmiyecekler? Hayır iman etmezlerse bunları bilmediklerinden

değil, mücerred hased, teassub ve inad ile fısıklarından dolayı iman etmezler. Onun için iman edenleri ondan sakındırmak için اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِهِ (*"Allah'tan korkun ve Resulüne iman edin."* Hadid-57/28) diye hitab buyurmuştur. İbn Cerîr'in, katade'den tahric ettiğine göre يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِهِ (*"Ey o bütün iman edenler! Allah'tan korkun ve Resulüne iman edin."* Hadid-57/28) âyeti nâzil olduğunda, Ehl-i Kitab, müslümanlara hased ettiler, onun üzerine de Allah Teâlâ, لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ (*"Çünkü ehli Kitab bilmeyecek mi ki Allah'ın fadl'ından bir şeye güç yetiremezler..."* Hadid-57/29) âyetini inzal buyurdu. Bir de demiştir ki: "Bize şöyle zikrolundu: Hazret-i Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem buyurdu ki: "Bizim meselimizle bizden evvelki iki Ehl-i Kitab'ın meseli, tıbkı şu temsil gibidir: Bir adam geceye kadar bir kırata çalışmak üzere bir takım ecîrler tutmuş, derken nısf-ı nehar olunca çalışmaktan usanmışlar, vazgeçmişler. O da, hesablarını görmüş, yarım kırat ücretlerini vermiş. Sonra yine geceye kadar çalışmak üzere bir kırata bir takım ecîrler daha tutmuş, onlar da İkindiye kadar çalışmışlar, Sonra çalışmaktan usanmış, bırakmışlar. Onların da, hesabını görmüş o kadar ücretlerini vermiş. Sonra da bakiyye kalan işe geceye kadar çalışmak üzere iki kırata diğer bir takım ecîrler tutmuş, denilmiş ki: "Neye bunların ameli daha azken ücretleri daha çok? O da, demiş ki: "Mal benim istediğime veririm" işte umarım ki, biz iki kırat Ashabından olalım."

Burada Sure-i Hadid hitam buldu. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى التَّمَامِ 23 Cümadelâhıre 1355. Bunu Mücadele Suresi ta'kib edecektir. رَبِّ يَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ رَبِّ تَمِّمْ بِالْخَيْرِ *"Rabb'ım zorlaştırma, kolaylaştır, rabb'ım hayırlısıyla tamamını nasip et."*

Kırat: Dirhemin 1/16 sı

MÜCÂDELE SÛRESİ

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 22

Mücadele Suresi, dal üstünde esire de okunabilir, ikincisi daha ma'ruftur. Buna قد سمع Suresi dahi denilir. Hazret-i Übey radıyallahü anh'ın mushafında, "Sure-i Zihâr" denilmiş olduğunu da Âlûsî zikreder. Bu Sure-î Celîle Medenî'dir. Ata'dan, arş-i evvel Medenî, bakisi Mekki diye de bir rivayet vardır. Kazî Beyzavî, bunun aksini, yani aşr-i evvel Mekkî, bakisi Medenî denildiğini kaydetmiştir.

Âyetleri: Mekkî ve Medenî ta'dadında yirmi bir, sairlerinde yirmi ikidir. İhtilaf, في الأذلين dedir.

Kelimeleri : Dört yüz doksan üçtür.

Harfleri : Bin dokuz yüz doksan ikidir.

Fasılası : ر ، م ، د ، ذ ، ز harfleridir.

Kesriyle el-Mücadile, ism-i fail müfred müennes olup التي تجادلك في زوجها ("... *kocası hakkında sana mücadele ediyor.*" Mücadele-58/1) buyurulduğu üzere mücadele eden kadın demektir. دال fethiyle mücadele ise, bunun masdarıdır. Maamafih gerek bu kadının mücadelesine ve gerekse Surenin diğer âyetlerinde kâfirler ve münafıklarla olan mücadele mazmunlarına dahi muntabık olur. Mücadele esasen çekişmek, yani iki tarafın kendi dâvâsını isbat için tekrar tekrar sual ve cevab ile karşılaşması, şiddetle münakaşa ve muhasame etmesi demektir.

Hadîd Suresi'sinden sonra, Mücadele Suresi'nin başlaması ne kadar mânâlı olduğunu da beyana hacet yoktur. Hadîd

Suresi, وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ (*"Allah çok büyük fadıl sahibidir."* Hadid-57/29) diye hitam bulmuştu. Bu Sure de, evvel emirde Allah Teâlâ'nın bir kadın hakkında tecelli eden fadlının beyaniyle başlıyacak, sonra da Allah ve Resulü ile yarışa kalkışan kâfirlere ve münafıklara hadlerini bildirecek ve nihayet mü'minlere va'd-i rıdvan ile hitam bulacaktır. Bu suretle işbu Mücadele Suresi'nin evvel emirde kadın ve aile hukukunun tanzimine dair ahkâm ile başlaması, hem dinden maksud olan adâletin icrası için ilk evvel en zayıfların şikâyetlerini dinleyip insaf ve rahmet dairesinde haklarının mümkün olduğu kadar ihkakı lüzumuna, hem de düşmanlarla çarpışmazdan evvel dahilî umurun tanzîmi vücubuna bir tenbih gibidir. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ
يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ
مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا الّٰٓـئ۪ي وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَراً
مِنَ الْقَوْلِ وَزُوراً وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ
مِنْ نِسَٓائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّا ذٰلِكُمْ
تُوعَظُونَ بِه۪ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ
مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ
مِسْك۪يناً ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يُحَٓادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ

İhkak: Hakkını verme.

كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ۝ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا اَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ۝٦

Meâl-i Şerifi

1- Evet, işitti, Allah işitti o kadının dediğini ki, kocası hakkında sana mücadele ediyor ve Allah'a şikâyet eyliyordu. Allah da, muhaverenizi dinliyordu. Çünkü Allah, işidir, görür.

2- İçinizden «ظهار» ile kadınlarından ayrılmağa kalkışan kimseler bilmelidirler ki, o kadınlar, onların anaları değildir. Anaları ancak onları doğurmuş olanlardır. Bununla beraber onlar, her halde çirkin ve asılsız bir lâkırdı söylüyorlardır. Maamafih Allah'ın afvı, mağfireti çok olduğunda da şübhe yoktur.

3- Ve öyle kadınlarından zıhar ile ayrılmağa kalkıp da, sonra dediklerini geri alacak olanlar, onun için ikisi temass etmezden evvel bir kul azad etmek lazımdır. Bunu duydunuz a, işte siz bununla öğütlenirsiniz ve Allah, her ne yaparsanız haberdardır.

4- Ona gücü yetmiyen de, ikisi temass etmezden evvel sırasiyle iki ay oruc tutsun, ona da güç yetiremiyen altmış yoksul doyursun. Bunlar Allah ve Resulüne iman edesiniz diyedir ve bunlar, Allah'ın çizdiği hududdur. Kâfirler için ise, elîm bir azâb vardır.

5- Muhakkak ki, Allah ve Resulü'ne had yarışına kalkanlar çarpıldılar. Tıpkı onlardan evvelkilerin çarpıldıkları gibi. Halbu ki, açık açık âyetler de indirmiştik. Kâfirlere hem de hakaretli bir azâb var.

6- O gün ki, Allah, onları hep ba's edecekte, bütün yaptıklarını kendilerine haber verecek. Allah onu bir bir saymış, onlarsa onu unutmuşlardır. Allah, her şeye şahiddir.

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ **"Evet işitti, Allah işitti."** «قد» Tahkik ve tevki, yani vukua intizar mânâlarına geldiğinden meâl şu olur: Evet Allah işitti, hakikaten beklendiği gibi işitti, dinleyip icabını icra etti. قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللّٰهِ **O kadın**

Muhavere: Konuşma.

sözünü ki, zevci hakkında sana mücadele ediyor ve Allah'a şikâyet eyliyordu. Gam ve kederini döküyor, çaresini istiyordu. Rivayetlerin hasılına göre bu âyetlerin inmesine sebeb olan bu kadın, Ensar'dan Evs ibn Samit'in zevcesi havle bint Sa'lebe idi. Vak'a şöyle olmuştu: Zevci bulunan Evs ibn Samit, (ki, Ubade ibn Samit'in biraderi idi.) ihtiyarlamış, titizlenmişdi. Bir gün kadın kendisinden bir şey istemiş, O da öfkelenip: اَنْتَ عَلَيَّ كَظَهْرِ اُمِّى **"Sen, bana anamın sırtı gibisin."** (Ahmed b. Hanbeli-4/411) deyivermişti ki, buna "zıhar" ta'bir olunur. Cahiliyye örfünde, bir adam karısına bu sözü söylediği zaman o kadın ona haram olurdu. Bir daha alamazdı. Bu hadise, İslâm'da ilk vaki' olan bir zıhar olmuştu. Derken çok geçmeden söylediğine pişman olup kadını kendine çağırmış, kadın imtina' etmiş: "Canım elinde olan Rabbime kasem ederim ki, sen, o lakırdıyı söyledikten sonra Alah ve Resulü hükmünü verinceye kadar sen, benim yanıma gelemezsin. Git, Resulullah'a danış" demişti. Zevc: "Ben, utanırım Resulullah'a bunu soramam." cevabında bulunmakla kadın: "Ben, gider sorarım" deyip Resulullah'ın hane-i saadetinde huzuruna vardı. "Ya Resulullah, Evs, beni tezevvüc ettiğinde ben, genç idim, mergub idim. Vaktâki yaşım ileriledi, birçok evlâdları oldu, şimdi beni anası gibi kıldı, kimsesiz bırakıverdi. Eğer bana bir ruhsat bulur da beni yine onunla geçindirirsen beyan buyur ya Resulullah" diye arz-ı hal etti. Resulullah: ***"Ben, şimdiye kadar bu babda birşey ile emrolunmadım, re'yim haram olmuşsun," buyurdu. Kadın: "Vallahi talâk zikretmedi"*** dedi. Resululâh: ***"Haram olmuşsun"*** buyurdu. ***"Kurbanın olayım, nazar buyur ya Nebiyyallah"*** dedi. Bu yolda Resulullah'a kirâren miraren mücadele etti. Sonra da Allah'a arz-ı şikâyet ederek: ***"Allahım, yalnızlığımın şiddetinden ve bana zor gelecek olan ayrılmamın acısından sana şikâyet ederim. Küçük çocuklarım var, onları, O'na bıraksam zayi' olacaklar, kendime alsam aç kalacaklar"***diye ağlıyor. Başını göğe kaldırıyor: ***"Allahım, sana şikâyet ederim. Allahım, peygamberinin lisaına bir vahiy indir"*** diyordu. Oradan ayrılmamıştı, nihayet hakkında Kur'ân nâzil oldu. Vahyin şiddeti açıldıktan sonra Resulullah sallallahü aleyhi vesellem: ***"Ya Havle, müjde"*** buyurdu. قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِى تُجَادِلُكَ فِى زَوْجِهَا ... الى ... وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ okudu. Bunun üzerine kadının zevcini çağırttı: ***"O yaptığın yemin ile muradın ne idi?"*** buyurdu. ***"Onun keffareti var mı?"*** dedi. Aleyhissalâtü vesselâm: ***"Bir rakabe âzad etmeğe gücün yeter mi?"*** diye sordu: ***"Lâ vallah ya Resullâllah, ona gücüm yetmez, malımın hepsi gider, rakabe bahalıdır, benimse malım azdır"*** dedi. ***"Ona gücün yetmezse iki ay sırasiyle oruc tutabilir misin?"*** buyurdu. ***"Lâ vallah ben, günde üç***

Mergub: Doğurgan.

kerre yemezsem gözümün feri kaçar" dedi. ***"O halde altmış miskin doyurabilir misin?"*** buyurdu. ***"Lâ vallah, meğer ki, bana iane buyurasınız"*** dedi. Resulullah da: ***"Ben, sana onbeş sâ' ile yardım ederim ve bereketine duâ eylerim"*** buyurdu. Bu suretle aralırını düzeltti. (İbn Mace: Talak-25/2063) Hazret-i Aişe radıyallahü anh'ten rivayet olunur ki, şöyle dermiş: تَبَارَكَ الَّذِى وَسِعَ سَمْعُهُ الاَصْوَاتَ كُلَّهَا ***"Ne büyüktür o işitmesi seslerin hepsini ihata buyuran Allah Tebareke ve Teâlâ*** (Ahmed b. Hanbel: 2/170) ki, kadın, Peygamber Sallallahü aleyhi vesellem Hazretlerine halini arzederken öyle yavaş fısıltı ile söylüyordu ki, yanlarında ben söylediklerinin bazısını işitiyordum, bazısını işitmiyordum. Resulullah'a zevcinden şikâyet ediyor, ya Resulullah, gençliğimi yedi, karnım O'na saçıldı. نَثَرْتُ لَهُ بَطْنِى yani O'na evlâdlar doğurdum. Nihayet sinnim ilerleyip çocuktan kesildiğim zaman bana zıhar yaptı. Allahım, sana şikâyet ediyorum" diyordu. Yerinden ayrılmadan nihayet Cibril Aleyhisselâm şu âyetlerle nâzil oldu: قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِى تُجَادِلُكَ فِى زَوْجِهَا وَتَشْتَكِى اِلَى اللّٰهِ "Evet işitti, Allah işitti o kadının dediğini ki, kocası hakkında sana mücadele ediyor ve Allah'a şikayet ediyordu." Ve yine rivayet olunur ki, Hazret-i Ömer radıyallahü anh, bu kadın, yanına geldiği zaman ona ikram ederdi ve: "Allah Teâlâ, O'nu dinledi" derdi. İbn Ebî Hâtim ve Esma ve Sıfat'ta Beyhakî rivayet etmişlerdir: Hazret-i Ömer radıyallahü anh, nâs ile beraber giderken bu kadın, O'nun durmasını istedi. Hazret-i Ömer de durdu ve O'na yaklaştı ve elini O'nun omuzuna koyup, O'nu i'tina ile dinledi. O da, hacetini bitirdi, çekildi gitti. Birisi: "Ya Emîr'el-Mü'minîn, şu koca karının karşısında Kureyş'in ricalini beklettin" dedi. "Yuf sana, kim o biliyor musun?" buyurdu. "Hayır" dedi. "Bu o kadındır ki, Allah Teâlâ, yedi semanın fevkıden O'nun şikâyetini dinledi. Bu Havle bint Sa'lebe'dir. Vallah geceye kadar gitmese idi. O, hacetini bitirmeden, ben ayrılmazdım" buyurdu. Buharî'nin tarihinde rivayetine göre müşarünileyha kadın, Hazret-i Ömer'e: "Dur ya Ömer" dedi. O da, durdu. Kadın, O'na iri söz söyledi. Biri: "Ya Emîre'l-Mü'minîn, ben bugün gibisini görmedim." dedi. Hazret-i Ömer radıyallahü anh da, şöyle dedi: "Nasıl dinlemem ki, O'nu, Allah Teâlâ dinledi de hakknda قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ âyetlerini indirdi." Sebeb-i nüzulüne dair olan bu rivayetlerden şu da anlaşılıyor ki, örfü âdet neshedilmedikçe mu'teber olur.

Zıhar hakkında henüz bir hüküm nâzil olmamış bulunduğu için Resulullah, örf-ü teamül mucebince kadına, "haram olmuşsun" buyurmuştur. Bu gibi delîllerden dolayıdır ki, "âdet muhakkemdir" kaziyyesi. Fıkıhta bir kaide-i

---

Sinn: Yaş. Teamül: Olagelen iş, usul.

külliyye ittihaz olunmuştur. Yukarıda da geçtiği üzere zıhar, İslâm'dan evvel Arablar'ın örfünde kat'î bir hürmet ifade ediyordu ve bunun hılline bir çare yoktu. Kur'ân, zıhar olmak üzere söylenen sözün İslama yakışmaz bir münker ve zur, yani çirkin bir yalan olduğunu beyan etmiş, evvel emirde ondan ihtiraz olunması lâzımgeldiğini ve maamafih söylendiği takdirde de hiç hükümsüz kalmayıp yine hürmet hükmünü ifade edeceğini ve ancak münker olarak söylenen o sözü bir keffaret ile telâfî ederek geri alıp o hürmeti kaldırmak lâzım geleceğini beyan ile mezkûr örfü kısmen ibka ve kısmen nesh ile ta'dil etmiş ve bu suretle çirkin âdetlerin ıslahı lüzumunu göstermiştir. Şöyle ki:

اَلَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ **Kadınlarından zıhar yapan kimseler**, yani zıhar ta'bir olunan sözle kadınlarından uzaklaşan kimseler, sırt ve arka demek olan ظَهْر kelimesinden me'huz olan Zıhar veya Muzahere: Bir kimsenin zevcesine, "sen bana anamın zahrı, yani arkası gibisin" demesi veya onun bir uzvunu kendine mahrem olan kadınlardan birinin karın, bel, kasık gibi nazar haram olan bir uzvuna benzetmesidir ki, helalı, haram kılan çirkin bir sözdür.[1] Evvel emirde bunun söylenmesi caiz olmayan bir münker, bir cinayet olduğu anlatılmak üzere şöyle buyuruluyor. Cahiliyede o sözü söylemeyi adet etmiş olanlar bilmelidirler ki: مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ **O zıhar yapdıkları kadınlar, onların anaları değildirler.** إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ **Onların anaları, ancak onları doğurmuş olan valideleridir.** وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ (*"Sizi emziren süt analarınız."* Nisa-4/23) mantukiyle emzirenler ve اَلنَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ (*"Peygamber, mü'minlere nefislerinden daha evlâdır, zevceleride analarınızdır."* Ahzâb-33/6) mantukiyle Peygamber'in zevceleri dahi analar hükmündedir. وَإِنَّهُمْ **Ve haberleri olsun ki onlar,** o zıhar sözünü söyleyenler, لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا **herhalde münker, yani gayr-i meşru', çirkin bir lakırdı ve bir yalan söylüyorlardır,** yalandır. Çünkü kadınları, anaları değildir. Hem gayre muzır bir yalandır, bir tezvirdir, kadının gönlünü kırar ve hukukunu haleldar eder. Bununla beraber çirkin bir sözdür. Çünkü anasının veya mahreminin na mahrem bir uzvunu ağzına almaktır. Bunlarla beraber, Allah'ın helâl kıldığını, haram kılmak gibi bir küstahlıkla Hukukullah'a tecavüzdür. O halde ağza alınmaması lâzım gelen bir cinayet, bir günahtır. Fakat söylenince de hükümsüz kalamaz. İhbârı yalan olmakla beraber iktizasiyle bir hürmet inşâsından hâli de olamaz. Öyle ki, erkeğin ağzından

---

[1] Bu mânâca zıhar ve muzahere, bir iftirak mânâsını tazammun ettiğinden zahîr olmak mânâsına muzaheretten tefrik için «مِن» ile sılalanır. Onun için يُظَاهِرُونَ نِسَائَهُمْ denilmeyip, يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ buyurulmuştur.

Tezvir: Yalan söyleme. Halli: Boşanmış erkek, zevcesini şer'an boşamış adam.

çıkan bu çirkinlik, kadının hayız zamanındaki ezaya benzer bir hürmet ifade eder. وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ **Maamafih şu da muhakkak ki, Allah, afvı çok bir gafurdur.** Onun için, o çirkinliği öyle günahkârlara tevbe ve rucu' ile o sözü geri almak ve bir keffaret ile o çirkinliği örtüp temizleterek afv-u mağfiretine ermek çaresini de teşri' ve şu suretle ta'lim buyurmuştur. وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ **Kadınlarından zıhara kalkışıp da,** ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا **sonra dediklerini telâfi için dönecek olanlar,**[1] yani söylediklerini geri alıp evvelki gibi zevcesiyle geçinmek, zevciyyet muamelesi yapmak istiyenler ki, bunu istemelidirler. Fakat kendilerini kirletmiş olan o çirkinliği telafi edip temizleyebilmek için mücerred niyyet etmek veya sözü geri almak kâfi gelmeyip ona, keffaret olacak güzel bir amel yapmak da lâzımdır. فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ **Onun için, yani zıhardan dönmek için çare bir rakabe azad etmektir.**

RAKABE: Esasen boyun kökü demek ise de, mecazen zatta ve ale'l-husus hürr olmayan zatta şayi'dir. Yani büyük veya küçük, erkek veya dişi bir kul azad edip hürriyyete kavuşturmak keffaret olarak vacibdir. Demek ki, İndallah o çirkin sözü söylemek kadının haysiyyet ve mevcudiyyetini öldürmek mânâsını tazammun etmek i'tibariyle bir insanı hataen öldürmek cinayeti kadar büyük bir günâhtır. Ancak ona benzer bir keffaretle örtülebilir. İmam-ı Şafiî buradaki ıtlakı, katil keffaretindeki mü'mine kaydine hamlederek bunun da mü'min olmasını şart kılmış ise de, Hanefiyye, hadise muhtelif olduğu zaman mutlakın mukayyede hamli caiz olmayıp ıtlakı üzere cereyan etmesi lâzım geleceğini ve binaenaleyh burada mü'min şart olmayıp velev gayr-i mü'min mutlak bir rakabe azadı kâfi olduğunu beyan etmişlerdir. Kör veya elleri yâhud ayakları kesik yâhud bir taraftan bir eliyle bir ayağı kesik yâhud ellerinin baş parmakları kesik olan kâfi olmadığını da söylemişlerdir. Hem bu azadı, مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا **temaslarından evvel yapmak lâzımdır.** Bu kayid, zıharın hürmet ifade ettiğini de dal bilişare suretiyle anlatmış oluyor. Yani zıhar, zevcin zevcesine el sürmesine mâni bir günah olduğu için onu geri almak istiyen zevc temizlenmesi için keffaret olan bu azadı zevcesiyle zevciyyet muamelesi yapmazdan evvel yapmak vacibdir. Ondan evvel temass ederlerse, harâmı irtikâb etmiş, günaha girmiş olurlar. Gerçi nikâh bâkî olduğu için bu bir zina olmazsa da, hayiz halinde yaklaşmak gibi haram ve çirkinlik üstüne çirkinlik olur. ذٰلِكُمْ **bu,** yani böyle temastan evvel bir rakabe azadı ile keffaret hükmünü duydunuz a işte bu hüküm,

---

(1) Buradaki avdetin manasında bir kaç vecih söylenmiş ise de muhtar olan mana عاد الغيث على ما افسد darbı meselinde olduğu gibi bozduğunu ıslah ve telafi için düzeltmek üzere dönmek demektir.

تُوعَظُونَ بِهِ **siz bununla öğütlenirsiniz,** va'iz olunur, nasihat alırsınız. Zıhar denilen şeyin Allah indinde ne büyük bir cinayet olduğunu anlar ibret alırsınız. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **Hem Allah, her ne yaparsanız haberdardır.** Gerek zıhar gibi çirkin ve gerek bir kula hürriyyet kazandırmak gibi güzel amellerden gizli açık her ne yaparsanız bilir. Binaenaleyh yaptığımızı gizleriz de haberi olmaz zannetmeyiniz. فَمَنْ لَمْ يَجِدْ **Her kim de, güc yetiremezse,** bir kul âzad etmek vücd ü kudretini haiz olmaz: Gerek malca kendisine kifayet edecek mikdardan fazla iktidarı bulunmaz ve gerek hürr olmayan memlûk bir kul bulamazsa, فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا **her ikisi temass etmezden evvel biribiri ardınca iki ay oruc tutsun.** Onun da keffareti budur. فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ **Buna da güç yetiremeyen,** yine ikisi temass etmezden evvel فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪ينًا **altmış miskîn doyursun.** Sadaka-i fıtırde olduğu gibi hadîslerde beyan olunduğuna göre her miskîn için akallî buğdaydan yarım sâ', arpadan veya hurmadan olursa bir sâ' takdir olunmuştur. Herbirinin unları da kendisi gibidir. Tafsilâtı için Fıkıh kitablarına müracat oluna. Bu da, onun keffaretidir. İşte Cenab-ı Allah, kudretlerin derecesine göre böyle üç derece keffaret ile zıhar münkerinin telâfîsini afv ü mağfiretiyle teşri' buyurmuştur. ذٰلِكَ **Bu,** beyan olunan icab لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ **Allah'a ve Resulü'ne iman edesiniz diyedir.** Zıhar gibi Cahiliyye âdeti olan münkeratı bıraksanız da, Allah ve Resulü'nün teşri' ve tebliğ buyurduğu güzel ahkâma iman ve mucebince amel edesiniz diyedir. Çünkü bunda, hem aile hayatı nokta-i nazarından kolaylık, hem de ahlâkî bir temizlik ve güzellik vardır. وَتِلْكَ **Ve bunlar,** bu beyan olunan hükümler, zıharın münker olması, rücuun meşruiyyeti ve temastan evvel istitaatin derecesine göre üç mertebe keffaretten birinin vücubu, حُدُودُ اللّٰهِ **Allah'ın ta'yin buyurduğu hududdur.** Bunları, tecavüz etmek caiz olmaz. Binaenaleyh haddinizi bilin, bu hududda durun. Buun için Fukaha demişlerdir ki: Kadın, zıhar yapan kocasını keffaret ve rücua cebreder. Ve keffaret yapılmayınca kendisini teslim etmez. Hâkim de, kadının zararını def' için zevci habs ü ta'zir ile keffarete cebir eyler. keffaretimi yaptım derse yalancılıkla meşhur olmadıkça tasdik olunur. وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ **Bunları tanımayıp tecavüz eden kâfirlere de elîm bir azâb vardır.**

اِنَّ الَّذ۪ينَ يُحَٓادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ ***"Allah ve Resulüne hudud yarışına kalkanlar,"*** Bu âyet, işbu Mücadele Sûresinin asıl "mâsika leh"ini teşkil eden hedefi demektir. Onun için bu mazmun, evvel ve âhirinde tekrar olunacaktır. Yani muhakkak ki, Allah ve Resulü'ne hudud yarışına kalkanlar. Kazî Beyzavî'nin kısaca beyanına göre, Allah ve Resulü'nün hududunu tanımayıp onlara adavet eden veya onların

İstitaat: Güç yetirme. **Mâsika leh:** Hedef.

ta'yin buyurduğu hududun gayrı ahkâm vazı' veya ihtiyar etmeğe kalkışan kimseler. Âlûsî, tefsirinde bu münasebetle erbab-ı hall-ü akid tarafından kanun vazı' ve salâhiyyetinin hududu hakkında bazı tafsilâtta bulunmuştur. Müracaat oluna! Hasılı Allah ve Resulü ile rekabete kalkışan kimseler, كُبِتُوا itildiler, yâhud çarpıldılar, yâhud tepelendiler. Ukalâlık taslarken yüzleri üstü kakıldılar. كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ Onlardan evvelkilerin itildikleri, çarpıldıkları gibi. وَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ Halbuki Biz, açık açık ayetler de indirmiştik. Peygamber'in sıdkına delâlet ediyor, doğru yolu gösteriyor, Allah ve Resulü'ne karşı gelmenin fenalığını anlatıyordu. Bundan başka وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ Kâfirlere, bir de mühin, hakaretli bir azâb var. Fakat o dünyada değil, âhirette. يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا O gün ki, Allah, onların hepsini birlikte toplayıp ba'sedecek de فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا yaptıklarını kendilerine haber verecek, şâhidler huzurunda tezlil, tahkir eyleyecek. اَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ Onlar, onu unutmuşlarsa da Allah, onu bir bir saymış, defterlerine geçirmiştir. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ Ve Allah, her şeye şâhiddir. Hiç bir şey O'nun ilminden kaçmaz.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ
اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ
وَلَا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ
يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَاِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ وَيَقُولُونَ
فِي اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا
فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا
بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰى

وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ
لِيَحْزُنَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ بِضَٓارِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا
اِذَا قٖيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ وَاِذَا
قٖيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذٖينَ
اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿١١﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ
صَدَقَةً ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ
﴿١٢﴾ ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا
وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطٖيعُوا اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerifi

7- Görmez misin Allah, göklerdekini ve yerdekini hep bilir? Herhangi bir üçün bir fısıltısı oluyor mu mutlak O, dördleyicileri, gerek beşin mutlak O, altılayıcıları. Gerek daha az gerek daha çok her nerede olsalar mutlak O beraberlerindedir. Sonra bütün yaptıklarını Kıyamet günü kendilerine haber verir. Haberiniz olsun ki, Allah, her şeyi tamamiyle bilir.

8- Bakmaz mısın şunlara: Gizli konuşmadan nehyedildiler de, sonra dönüp nehyolundukları şeyi yapıyorlar. Günah, udvan ve Peygamber'e isyan fısıldaşıyorlar. Yanına geldiklerinde de seni, Allah'ın sağlıklamadığı

bir suretle sağlıklıyorlar. Kendi içlerinde de: "Allah bizi söylediklerimizle ta'zib etse ya!" diyorlar. Cehennem onlara yeter, ona yaslanacaklar, artık o, ne fena âkıbettir.

9- Ey o bütün iman edenler" sizler fısıldaştığınız vakit günah, udvan ve Peygamber'e isyan fısıldaşmayın, iyilik ve takva fısıldaşın ve Allah'dan korkun ki, O'na haşrolunacaksınız.

10- O gizli konuşmalar, (o fiskos) sırf Şeytandandır. İman etmiş olanları kederlendirmek için, halbuki onlara bir şey zarar ettirecek değildir, meğer ki Allah'ın izniyle ola. Mü'minler de, onun için hep Allah'a dayansınlar.

11- Ey o bütün iman edenler" sizlere meclislerde "genişleyin" denildiği vakit genişleyiverin. Allah da, size genişlik versin. "Kalkın" denildiği zaman da kalkıverin ki,Allah iman edenlerinizi yükseltsin. İlim verilenleri ise, derecat ile ve Allah, her ne yaparsanız haberdardır.

12- Ey o bütün iman edenler, Peygamber'e gizli ma'ruzatta bulunmak istediğiniz zaman, fısıltınızdan önce bir sadaka takdim ediniz. Bu, sizin için hem bir hayır, hem daha ziyade bir temizliktir. Fakat gücünüz yetmezse şübhe yok ki, Allah, gafurdur, rahîmdir.

13- Ya!.. Fısıltınızdan önce sadakalar takdim etmekten korktunuz mu? Mâdem ki, yapmadınız Allah da, size tevbe lûtfetti. Artık namaza devam edin ve zekâtı verin ve Allah'a ve Resulü'ne itaat edin ki, Allah habîrdir her ne yaparsanız.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ **"Görmez misin Allah'ın göktekini ve yerdekini."** Allah Teâlâ'nın her şeye şâhid olduğuna istişhaddır. «اَلَمْ تَرَ» de rü'yet, şühûd-i âyâttan müstenbat ilim mânâsınadır. Yani görüp temaşa ettiğiniz göklerin ve yerin melekûtundan tedbir ve idaresinden onlarda gerek temekkün ve gerek cüz'iyyet suretiyle olsun her ne varsa Allah'ın hepsini biliyor olduğuna sen, kalbinle şehadet etmez misin, Ey muhatab? مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ **Herhangi bir üçün necvası olmaz ki, mutlak onların dörtleyicileri O, olmasın,** yani herhalde onların beraberlerinde bulunur, onları dörtler.

NECVÂ: Sure-i Enbiya'da geçdiği üzere sır söyleşmek, gizli konuşma. Türkçesi, Kamus mütercimінin ifadesi vech ile fısıltı, daha, açıkcası fısıltı demektir. Yüksek tepe mânâsına «نَجْوَة» den yâhud kurtuluş mânâsına necattan me'huzdur. Sır konuşmak istiyenler, herkesin çıkamıyacağı yüksek yerlere çekilmek yâhud etrafın işitmesinden kurtulmak istemeleri mülâhazasiyle tes-

---

Müstenbat: Kaynaklanan. **Temekkün:** Yerleşmek, yer tutmak. **Necva:** Sır söyleşmek.

miye edilmiş olduğunu söyleyenler vardır. (Âlûsî). Arabca'da üçten ona kadar Rabi', hamsi gibi fail veznindeki sayı isimleri iki vecih ile isti'mâl olunur. Birisinde üçüncü, dördüncü, beşinci ilh... Mânâsına a'dad-ı rutbiyye dediğimiz ism-i aded olur. Bu surette mensub olduğu adedin biri veya sonuncusu demek olup kendi mertebesinden adede muzaf olur. Meselâ, salisüselâse, rabiüerbaa, üçün biri yâhud üçüncü mertebede bulunanı, dördün biri veya dördüncü mertebede bulunanı mânâsını ifade eder. Diğerinde ise, ism-i fail olup müştakk olduğu adedden bir eksiğine muzaf olur. Meselâ, salis, üçleyen, rabi', dörtleyen, hamsi, beşleyen, sadis altılıyan ilh... demek olup salisü isneyn, rabiü selâse, hamisü erbaa, sâdisü hamse diye kullanılır. Burada rabi', üçe muzaf olduğu için ikinci mânâdadır. Yâni dörtliyen veya dörtleyici demektir. Sadis de bunun gibidir. وَلَا خَمْسَةٍ Ne de bir beşin necvası olmaz ki, اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ mutlak o altılayıcıları olmasın وَلَا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ ve gerek ondan daha azın, yani zikrolunan üç veya beşten az ki, iki veya dört. Çünkü ikiden aşağı müşavere, müzakere, konuşma olmaz. وَلَا اَكْثَرَ Gerekse daha çoğun ki, altı veya daha ziyadenin necvası olmaz ki, اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ mutlak o beraberlerinde olmasın, yani hepsinin beraberindedir. اَيْنَ مَا كَانُوا Her nerede olurlarsa olsunlar beraberlerindedir. Görülüyor ki, burada, evvela üçten başlanmış, sonra beşe geçilmiş, ikisinde de tek adedler tasrih edilmiş, sonra da daha az veya daha çoğu icmal olunmuştur. Bunun bir hayli nükteleri vardır. Evvelâ sebeb-i nüzulüne işarettir. Zira rivayet olunuyor ki, Rabîa İbn Amr ile biraderi Habib İbn Amr, bir de Safvan İbn Ümeyye üçü, birgün tenhaca konuşuyorlarmış. Birisi: "Allah, bizim söylediklerimizi bilirmi dersin?" demiş. Biri de: "Bazısını bilir, bazısını bilmez" demiş. Üçüncüsü de: "Bazınızı bilirse, hepsini bilir" demiş. Bu âyetin nüzulüne sebeb bunlar olmuştur. Saniyen, Surenin başında geçen mücadile kadın, Peygamber'le konuşurken yanlarında Hazret-i Aişe de bulunduğu için üç kişi bulunuyorlardı. Salisen, gizli konuşmak, ekseriyya müşavere için olur. Müşavere iki kişi beyninde de olabilirse de ihtilaf edildiği taktirde, bir tarafın ziyade ile tercih olunabilmesi için müzakerein üç, beş, yedi, dokuz gibi tek adedle yapılması evlâ olacağına işarettir. Hazret-i Ömer'in vefatı sırasında şurayı altı kişi yapması, Aşere-i Mübeşşere'den olan o altı zatın müteayyin olmasından dolayıdır. Netekim: "Resulullah sallalâhü aleyhi vesellem, sizden razı olarak irtihal buyurdu" demiştir. Bununla beraber mahdumu Abdullah'ın hilâfetten hissesi olmamak üzere icabında terciha medar olmak üzere beraberlerinde huzurunu şart ederek, yine tek adede riayet eylemiştir. Rabian, böyle gizli konuşacak encümenlerin, komitaların ekseriya üç nihayet beş kişiden ibaret olması adetine işarettir. Maamafih daha aşağı, daha yukarı gizli

cem'iyetler de olabileceğinden, وَلَا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْثَرَ **"Gerek ondan daha azın, gerekse daha çoğun."** ile hepsi derc edilmiştir. ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **Sonra bütün bunların yaptıkları amelleri Kıyamet günü kendilerine haber verecek,** amelleriyle onları terzil ve ta'zib eyliyecek. اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ **öyle ya Allah, her şeye alîm.**

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ **"Bakmaz mısın şunlara: Gizli konşumadan nehyedildiler de, sonra dönüp nehyedildikleri şeyi yapıyorlar."** Burada rü'yet «اِلى» ile sılalanmış olduğu için bakmak mânâsınadır. Bu âyet de, Yehudîlerle münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Sure-i Bakara'da, وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْ (*"Bir de iman edenlerle karşılaştılar mı "amennâ" derler ve kendi şeytanları ile halvet oldular mı "emin olun derler, biz sizinle beraberiz, biz ancak müstehziyiz."* Bakara2/14) وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ **Hem de, günah ve vebal ve Mü'minlere âdavet ve tecavüz ve Peygamber'e isyan fısıldaşıyorlar.**

Gizli cem'iyyetler yapıyor, gizli gizli konuşuyorlardı. وَاِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ **"Yanına geldiklerinde de seni Allah'ın sağlıklamadığı bir suretle sağlıklıyorlar."** Tehiyye, Allah ömürler versin, sabahınız hayır olsun gibi sağlık, esenlikdir ki, biz müslümanların tehiyyesi, selâmdır. تَحِيَّتُهُمْ ف۪يهَا سَلَامٌ (*"Orada sağlıkları selamdır."* Yunus-10/10) Peygamber'e verilecek selâm da, اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ *"Ey Allah'ın Resulü selam senin üzerine olsun."* اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ *"Ey Allah'ın Resulü salat ve selam senin üzerine olsun." "Ey Allah'ın Resulu Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun."* gibi selâmlardır. Allah Teâlâ da, Peygamberini, وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذ۪ينَ اصْطَفٰى (*"Bir de selam ıstıfa buyurduğu kullarına."* Neml-27/59) وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَل۪ينَ (*"Ve selam mürseline."* Saffât-37/181) يَا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْل۪يمًا (*"Ey o bütün iman edenler! Haydin ona teslimiyetle salat-ü selam getirin."* Ahzâb-33/56) gibi salât-ü selâm ile tehiyyelemiştir. Buharî, Müslim ve sairede Hazret-i Aişe'den rivayet olunduğuna göre Yehudîlerden bir takım kimseler, Resulullah'ın huzuruna geldiler: اَلسَّامُ عَلَيْكَ يَا اَبَا الْقَاسِمِ *"Ölüm, lanet, kötülük senin üzerine olsun ey ebel Kasım."* dediler. Aleyhissalâtü vesellam da: عَلَيْكُمْ diye cevab verdi. Hazret-i Aişe demiştir ki: "Ben, عَلَيْكُمُ السَّامُ وَلَعَنَكُمُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ *"Allah'ın laneti, kötülüğü, ölüm, gadabı sizin üzerinize olsun."* bir rivayette de: عَلَيْكُمُ السَّامُ وَالذَّامُ وَاللَّعْنَةُ *"Kötülük, gadap, zem ve lanet sizin üzerinize olsun."* demiştim. Aleyhissalâtü vesellem: "Ya Aişe, Allah teâlâ, fahiş söyleyeni sevmez" buyurdu. "İşitmiyor musun اَلسَّامُ diyorlar" dedim. "Sen de, işitmedin mi ben, وَعَلَيْكُمْ dedim?" buyurdu. İbn Esîr der ki: سَامٌ da, Meşhur olan hemzesizdir. bununla, ölüm murad ediy-

orlardı. Bazı rivayette hemzelidir. Onun mânâsı da dininizden bıkasınız demek oluyordu." Ahmed İbn Hanbel ve Şü'ab-ı imanda Beyhakî dahi, Abdullah İbn Ömer radıyallahü anhüma'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Yahudîler, Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri'ne: سَامٌ عَلَيْكَ diyorlar ve bununla setim kasdediyorlardı. Sonra nefislerinde: لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ (*"Allah bizi, söylediklerimizle ta'zib etse ya!"* Mücadele-58/8) diyorlardı. Onun üzerine bu âyet nazil oldu. وَاِذَا جَٓاؤُ۫كَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ (*"Yanına geldiklerinde de seni, Allah'ın sağlıklamadığı bir suretle sağlıklıyorlar."* Hadid-58/8) وَيَقُولُونَ ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ **Ve nefislerinde**, yani kendi kendilerine aralarında veya gönüllerinde diyorlardı ki: لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ **"Allah, söylediğimizle bize azâb etseya!..."** Yani o Allah'ın Resulü ise, O'na tehiyye namına söylediğimiz söz sebebiyle Allah bize bir azâb veriverseya! diye dünyada azâb istiyorlar. حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ **Onlara cehennem yeter.** Dünyada da azâb verilmez değil, lâkin âhirette cehennem azâbı her azâbdan bedter, hepsinin yerine yeter. يَصْلَوْنَهَا **Onlar, ona yaslanacaklar,** içine atılacaklar. فَبِئْسَ الْمَص۪يرُ **Artık o, ne fena masirdir.** O cehennem, ne fena mead, ne kötü akibettir. Dönüp varılacak yerlerin en fenası, düşülecek inkılâb yerlerinin en kötüsüdür. يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ ... **"Ey o bütün iman edenler! Sizler fısıldaştığınız vakit."** Mü'minler, gizli konuşmalardan, fısıldaşmaktan mutlak surette nehiy edilmiyor. Ancak günah, şuna buna teaddi ve tecavüz ve Peygamber'e isyan mahiyyetinde şeyler konuşmaktan nehyediliyor. Ve gizli müzakereler yaptıkları zaman da, hayr-ü hasenata ve Allah'ın azâbından korunmak yollarına dair konuşmakla emrolunuyorlar. Buharî, Müslim, Tirmizî ve Ebu davud da, İbn Mes'ud radıyallahü anh'ten rivayet olunduğu üzere Resuli Ekrem Sallhallahü Aleyhi Vesellem, buyurmuştur ki: "Üç kişi bulunduğunuz vakit nâsa karışıncıya kadar ikiniz, diğerini bırakıp da fısıldaşmayın. Çünkü o, onu mahzun eder." Ulema demişlerdir ki: İki kişi, biri diğerinin yanında onun bilmediği bir lügat ile konuşmak da onun mahzun ettiği takdirde bunun gibidir.

Gizli konuşmak hakkındaki bu ta'limattan sonra, açık meclislerdeki âdaba müteallık olmak üzere buyuruluyor ki: يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا **Ey o bütün iman edenler" sizlere meclislerde, "oturduğunuz yerlerde genişleyin" denildiğinde genişleyiverin.** Yani açılın, gelene yer verin denildiği zaman yer açın ortalığı daraltmayın. İbn Ebi Hatim'in, Mukatil İbn Hibban'dan tahricine göre Âlûsî, bu âyetin sebeb-i nüzulünü şöyle nakleylemiştir: "Hazret-i Peygamber Sallallahü aleyhi vesellem, Muhacirîn ve Ensar içinden Ehl-i Bedr'e ikram ederdi. Ehl-i Bedir'den bir takım zevat geldi ki, Sâbit İbn Kays İbn Şemmas da onlardandı. Meclis ise, daha evvel gelenler ile dolmuştu.

Resulullah'ın müvacehesinde durdular: اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ dediler. Resulullah da: وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ diye selâmlarını karşıladı, sonra meclistekilere selâm verdiler. Onlar da, selâm ile karşıladılar. Bunun üzerine ayakta dikildiler. bir yer açılmasına muntazır oldular. Kimse yer açmadı. Onların ayakta kalmaları, Resulullahı müteessir etti. Etrafındakilerden bazılarına: "Kalk ya fülân, ya fülân" diye birkaç kişiyi kaldırdı. Onların da hoşlarına gitmediği yüzlerinden belli oldu.[1] Münafıklar bunu lâkırdıya vesîle edindiler. "Yakınına oturanı kaldırıp da sonra geleni oturtması adalet değil" dediler. İşte bu âyet, bu sebeble nâzil oldu. Hasen ve Yezid İbn Ebi Habîb gibi bazıları ise, "Sahabe, harb saflarında kıtal mevki'lerinde kıskançlık eder sıkı dururlar. Şehid olmak rağbetiyle bazısı, bazısına yer açmazdı. Bu âyet, bu sebeble nâzil oldu." demişlerdir. Mânânın buna da şumulü yok değil ise de, ekseriyyet peygamber'in meclisindeki izdiham dolayisiyle nâzil olduğunu söylemişlerdir. Hasılı her hangisi olursa olsun bulunduğunuz meclislerde darlık yapmayın etrafınızdakilere sıkıntı vermeyin, genişleyin, açılın denildiği zaman ne suretle olursa olsun yer açın genişletin. **يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ ki, Allah, size genişlik versin. وَاِذَا قِيلَ انْشُزُوا Kalkın yâhud yukarı geçin denildiğinde de, فَانْشُزُوا hemen kalkıverin يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ ki, Allah içinizden iman edenleri,** yani hakikaten imanlı olan ve bu emirlere de temiz yürekle iman eden **mü'minleri yükseltsin.** İman ile emre imtisallerinin mükâfatı olarak dünyada muvaffakiyyet, güzel nam, âhirette cennet köşklerinde makam ile rif'at versin. **وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ Nefisleri ilme verilmiş olan zatları da derecat ile yükseltsin.** Bilhassa ilim ile meşgul ve mucebince âmil olan ulemayı da derecelerle daha yüksek makamlara geçirsin. Bu âyet, ilmin fazileti ve ulemanın rif'ati hakkındaki sarih delillerdendir. Bu babda birçok ehadîs-i şerife de, vardır. Ezcümle, İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe Hazretlerinin "Müsned"inde, İbn Mes'ud radıyallahü anh Hazretleri'nden rivayet eylediği şu hadîs-i şerîf, bu babda ne kadar mühimdir. Resul-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: يَجْمَعُ اللّٰهُ الْعُلَمَاءَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَيَقُولُ اِنِّي لَمْ اَجْعَلْ حِكْمَتِي فِي قُلُوبِكُمْ اِلَّا وَاَنَا اُرِيدُ بِكُمُ الْخَيْرَ اذْهَبُوا اِلَى الْجَنَّةِ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ عَلَى مَا كَانَ مِنْكُمْ Yani "Allah Teâlâ, Kıyamet günü ulemayı cem' edip de buyuracak ki: ***"Ben, size sırf hayır murad ettiğim cihetle hikmetimi kalblerinize koydum. Haydin cennete gidin. Çünkü sizden vaki' olan kusurlarınıza karşı size mağfiret buyurdum."*** Tirmizî, Ebu Davud, Darimî, şu hadîsi merfuan Ebü'd-Derda' radıyallahü anh Hazretleri'nden rivayet etmişlerdir: فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ ***"Âlimin âbid***

[1] Zira Resulullah'ın yakınında bulunmayı, her şeye tercih ederlerdi.
Rif'at: Yükseklik.

üzerine fazlı, Kamerin bedir gecesi sair kevakib üzerine fazlı gibidir." (İbn Mâce: Mukaddime: 17) Yine Tirmizî, Ebu Ümame radıyallahü anh'ten: Resulullah buyurdu ki: فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى اَدْنَاكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ وَمَلٰئِكَتَهُ وَاَهْلَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ حَتّٰى النَّمْلَةَ فِي جُحْرِهَا وَحَتّٰى الْحُوتَ لَيُصَلُّونَ عَلٰى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرَ *"Âlimin âbid üzere fazlı, benim ednanıza fazlım gibidir. muhakkak ki Allah Teâlâ azze ve cell ve Melaikesi ve semavat ve arz ahalîsi hattâ yuvasında karınca ve hattâ balıklar insanlara hayır öğretene salevat getirirler."* (Tirmizi: İlim-9) Darimî, Hazret-i Hasen'den, Resulullah şöyle buyurmuştur: مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ وَهُوَ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لِيُحْيِيَ بِهِ الْاِسْلَامَ فَبَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّبِيِّينَ دَرَجَةٌ *"Her kim, İslâm'ı ihya için ilim taleb ederken ölüm kendisine gelirse, onunla Peygamberler arasında tek bir derece vardır."* (Keşfü'l-Hafâ: 3/245) Şu hadîsler de pek mühimdir. Deylemî, "Firdevs"te Ümü Hanî radıyallahü anha'dan, Aleyhissalâtü Vesselâm buyurmuştur ki: اَلْعِلْمُ مِيرَاثِي وَمِيرَاثُ الْاَنْبِيَاءِ قَبْلِي *"İlim, benim mirasım ve benden evvelki Peygamberlerin mirasıdır."* (Ramuzû'l-Ehadis: 2735) İbn Addiy, Hazret-i Ali radıyallahü anh'ten: اَلْعُلَمَاءُ مَصَابِيحُ الْاَرْضِ وَخُلَفَاءُ الْاَنْبِيَاءِ وَوَرَثَتِي وَوَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ *"Ulema, arzın ışıkları ve Enbiya'nın halifeleri ve benim varislerim ve Enbiya'nın varisleridirler."* (Keşfü'l-HafHa: 2/1751) İbnü'n-Necar, Hazreti Enes radıyallahü anh'ten: اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ يُحِبُّهُمْ اَهْلُ السَّمَاءِ وَيَسْتَغْفِرُ لَهُمُ الْحِيتَانُ فِي الْبَحْرِ اِذَا مَاتُوا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Ulema veresetü'l Enbiya'dır. Ehl-i Sema onlara mahabbet eder ve öldükleri vakit denizdeki balıklar Kıyamete kadar onlara istiğfar ederler."* (Keşfü'l-Hafâ: 2/1745) Ahmed ibn Hanbel ve İbn Hibban, Ebü'd-Derda' radıyallahü anh'ten: مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللّٰهُ بِهِ طَرِيقًا مِنْ طُرُقِ الْجَنَّةِ وَاِنَّ الْمَلٰئِكَةَ لَتَضَعُ اَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًى بِمَا يَصْنَعُ ۔ وَاِنَّ الْعَالِمَ يَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ حَتَّى الْحِيتَانُ فِي جَوْفِ الْمَاءِ ۔ وَاِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ ۔ وَاِنَّ الْاَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَاِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ اَخَذَهُ اَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ *"Her kim, bir yola sülûk eder onda ilim taleb eylerse Allah Teâlâ onu, cennet yollarından bir yola sülûk ettirir ve Melekler talib-i ilme kanadlarını gererler, san'atını hoşlandıkları için. Ve ulema veresetü'l-Enbiyadır. Ve Enbiya, ne dinar, ne dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde onu alan, çok bir nasîb almış olur."* (İbn Mâce: Mukaddime: 17) İbnü'n-Neccar Enes radıyallahü anh'ten: اَلْعُلَمَاءُ قَادَةٌ وَالْمُتَّقُونَ سَادَةٌ وَمُجَالَسَتُهُمْ زِيَادَةٌ *"Ulema kumandanlar, müttekıler efendiler ve onlarla oturmak kârdır."* (Keşfü'l-Hafâ: 2/1746) Hatib, İbn Ömer radıyallahü anhüma'dan: وُزِنَ حِبْرُ الْعُلَمَاءِ بِدَمِ الشُّهَدَاءِ فَرَجَحَ عَلَيْهِ *"Ulemanın mürekkebi, şühedanın kaniyle tartıldı da ondan ağır geldi."* (Feyzü'l-Kadir: 2/9619) Taberanî, Evsat'ta Ebu Hüreyre radıyallahü anh'ten: تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ وَتَعَلَّمُوا لِلْعِلْمِ السَّكِينَةَ وَالْوَقَارَ وَتَوَاضَعُوا لِمَنْ تَعَلَّمُونَ مِنْهُ *"İlmi öğrenin ve ilm için sekînet ve vekar da öğrenin ve kendisinden ilim öğreneceğiniz kimseye tevazu' edin."* (Feyzü'l-Kadir: 3/3323)

Deylemî, "Firdevs"te, Hazret-i Ali radıyallahü anh'ten: عَالِمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ *"Kendisiyle intifa' olunan âlim, bin âbidden hayırlıdır."* (Deylemî: Firdevs: 3/41) İbn Adiy, Hatîb, İbn Asakir, Ebü'd-Derda تَعَلَّمُوا مَا شِئْتُمْ أَنْ تَعَلَّمُوا فَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْعِلْمُ حَتَّى تَعْمَلُوا بِمَا تَعْلَمُونَ *"Öğrenmek istediğinizi öğrenin, fakat bildiğinizle amel etmedikçe ilmin size hiç menfeati olmaz."* (Feyzü'l-Kadir: 3/3323) Ebü'l-Hasen İbn Ahzem-i Medinî, "Emalî"sinde Hazret-i Enes radıyallahü anh'ten: تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ مَا شِئْتُمْ فَوَاللّٰهِ لَا تُؤْجَرُوا بِجَمْعِ الْعِلْمِ حَتَّى تَعْمَلُوا *"İlimden istediğinizi öğrenin fakat amel etmedikçe, ilim toplamakla me'cur olmazsınız vallahi."* (Feyzü'l-Kadir: 3/3324) Ahmed ibn Hanbel, Buharî, Müslim, Hazret-i Muaviye'den, yine Ahmed ibn Hanbel ve Tirmizî, İbn Abbas'dan ve İbn Mace, Ebu Hüreyre'den radıyallahü anhüm: مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ *"Her kime Allah hayır murad ederse, onu, dinde fakîh eder."* (Feyzü'l-Kadir: 6/9103) Taberanî, İbn Ömer'den radıyallahü anhüma: أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الْفِقْهُ وَأَفْضَلُ الدِّينِ الْوَرَعُ *"İbadetin efdali fıkıhtır, dinin efdali vera'dır."* (Feyzü'l-Kadir: 2/1280) Hatîb, Cabir'den radıyallahü anh: مَنِ اسْتَقْبَلَ الْعُلَمَاءَ فَقَدِ اسْتَقْبَلَنِي وَمَنْ زَارَ الْعُلَمَاءَ فَقَدْ زَارَنِي وَمَنْ جَالَسَ الْعُلَمَاءَ فَقَدْ جَالَسَنِي وَمَنْ جَالَسَنِي فَكَأَنَّمَا جَالَسَ رَبِّي *"Ulemaya ikram ediniz. Çünkü onlar, Enbiya'nın varisleridirler. Onun için her kim onlara ikram ederse, Allah ve Resulü'ne ikram etmiş olur."* (Feyzü'l-Kadir: 4/1428) Rafiî, Behz ibn Hakîm'den, O babasından, dedesinden: مَنِ اسْتَقْبَلَ الْعُلَمَاءَ فَقَدِ اسْتَقْبَلَنِي وَمَنْ زَارَ الْعُلَمَاءَ فَقَدْ زَارَنِي وَمَنْ جَالَسَ الْعُلَمَاءَ فَقَدْ جَالَسَنِي وَمَنْ جَالَسَنِي فَكَأَنَّمَا جَالَسَ رَبِّي *"Ulemayı istikbal eden, beni istıkbal etmiş olur, ulemayı ziyaret eden, beni ziyaret etmiş olur. Ulema meclisinde bulunan, benim meclisimde bulunmuş olur. Benim meclisimde bulunan da, sanki Rabbimin meclisinde bulunmuş gibi olur."* (Kenzü'l-Ummâl: 10) Deylemi, İbn Mes'ud'dan ve Ebu Hüreyre'den radıyallahü anhüma: تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي مَتَى يَفْتَقِرُ إِلَى مَا عِنْدَهُ *"İlim refi' olunmazdan evvel ilmi öğrenin. Çünkü her biriniz yanındakine ne zaman muhtaç olacağını bilmez."* (Dârimi: Mukaddime-19) Ahmed Darimî, Taberanî ve Ebu'ş-Şeyh tefsirinde ve İbn Merduye, Ebi Umame'den radıyallahü anh: يَا أَيُّهَا النَّاسُ خُذُوا مِنَ الْعِلْمِ قَبْلَ أَنْ يُقْبَضَ الْعِلْمُ وَقَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ . قِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَيْفَ يُرْفَعُ الْعِلْمُ وَهٰذَا الْقُرْآنُ بَيْنَ ظَهْرَنَا فَقَالَ أَيْ ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ وَهٰذِهِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى بَيْنَ أَظْهُرِهِمُ الْمَصَاحِفُ لَمْ يُصْبِحُوا يَتَعَلَّقُونَ بِالْحَرْفِ مِمَّا جَاءَتْ بِهِ أَنْبِيَاؤُهُمْ أَلَا وَإِنَّ ذَهَابَ الْعِلْمِ أَنْ يَذْهَبَ حَمَلَتُهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ *"Ey nas, ilim kabz olunmazdan evvel, ilim ref' olunmazdan evvel ilimden nasîb alın."* Denildi ki: *"Ya Resulallah, Kur'ân bizim aramızda iken ilim nasıl ref' olunur?"* Buyurdu ki: *"Hay seni anan yitirsin, işte Yehûd ve Nasarâ, aralarında kitablar var. Fakat Peygamberlerinin getirdiğinden bir harfe tutunmaz olmuşlardır. Haberiniz olsun ki, ilmin gitmesi, cümlesinin gitmesidir. İlmin gitmesi, cümlesinin gitmesidir. İlmin gitmesi, cümlesinin gitmesidir."* (Dârimi: Mukaddime-19) Ahmed

ibn Hanbel, Buharî, Müslim, Neseî, İbn Mâce, İbn Ömer'den radıyallahü anhüma: انّ اللهَ لا يقبضُ العلمَ انتزاعًا ينتزعهُ من العباد ولكن يقبضُ العلمَ بقبضِ العلماء حتى اذا لم يبق عالمًا اتخذ الناسُ رؤسًا جهالًا فسئلوا فافتوا بغير علمٍ فضلّوا واضلّوا *"Allah Teâlâ, ilmi kullardan nez' ederek soymak suretiyle kabzetmez. Velakin ulemayı kabz ile ilmi kabz eder. Hiç bir âlim bırakmayınca da nas, bir takım cahil başlar edinirler. Onlara sorulur, onlar da ilimsiz fetva verirler, hem doğru yoldan saparlar, hem de saptırırlar."* (İbn Mace: Mukaddime-8/52) Ebu Nüaym ve Deylemi, Ebu Hüreyre'den radıyallahü anh: يخرجُ في اخرِ الزمانِ قومٌ رؤسًا جهالًا يفتون الناسَ فيضلّون ويضلّون *"Ahir zamanda bir kavm çıkar, cahiller başlara geçerek nasa fetva verirler. Hem dâll, hem mudill olurlar."* (Muslim: İlim-14) İbn Neccar, Ebu Hüreyre'den radıyallahü anh: يؤتى بعلماء السوء يومَ القيمة فيقذفون في نار جهنّم فيدورُ احدهم في جهنّم بقصبه كما يدورُ الحمارُ بالرحا فيقال له يا ويلك بك اهتدينا فما بالك قال اني كنتُ اخالفُ ما كنتُ انهاكم *"Kötü âlimler, Kıyamet günü getirilir, Cehennem ateşine atılır. Her biri cehennemde bir casaba ile değirmen döndüren merkeb gibi döner dolaşır. Ona: "Vay sana, biz seninle yolumuzu düzeltmiştik, bu halin ne? "* denilir, der ki: *"Ben, sizi nehyettiğim şeyleri tutmaz, hilâfını yapardım."* (Müslim: Zühd-51) Deylemî, "Firdevs"te İbn Abbas'dan radıyallahü anhüma: آفةُ الدين ثلاثةٌ فقيهٌ فاجرٌ وامامٌ جائرٌ ومجتهدٌ جاهلٌ *"Dinîn afeti üçtür: Fakîh-i facir, İmam-ı câir, müctehid-i cahil"* (Feyzü'l-Kadir: 1/11) Askerî, Hazret-i Ali radıyallahü anh'ten: الفقهاءُ امناءُ الرسلِ ما لم يداخلوا الدنيا ويتبعوا السلطانَ فاذا فعلوا ذلك فاحذروهم *"Fukaha, Peygamberlerin emînleridir. Dünyaya dalmadıkları ve saltanat uyuntusu olmadıkları müddetçe. Fakat onu yapdılar mı, o zaman onlardan hazer edin."* (Keşfü'l-Hafâ: 2/1838) Ahmed İbn Hanbel, Hazret-i Ömer'den radıyallahü anh: انّ اخوفَ ما اخافُ على امتي كلُّ منافقٍ عليمِ اللسانِ *"Ümmetimin aleyhine korktuğumun en korkunçu, her bir dili bilgiç münafıktır."* (Ahmed b. Hanbel: 1/22-24) Yine Ahmed ibn hambel ve Ebu Nüaym, "Hilye'de, Hazret-i Ömer radıyallahü anh'ten: اخوفُ ما اخافُ على امتي الائمةُ المضلّون *"Ümmetimin aleyhine korktuğumun en korkuncu, idlâl edici imamlardır."* (İbn Mace-Fiten: 9) Taberanî, İbn Mes'ud'dan radıyallahü anh: "Her hangi bir adam, kendisine Allah Teâlâ bir ilim vermiş de onu ketmetmiş ise, Kıyamet günü Alah da, ona ateşten bir gem vurur." İbn Asakir, Ebu Hüreyre'den radıyallahü anh: انّ اشدَّ الناسِ عذابًا يومَ القيمة عالمٌ لم ينفعهُ اللهُ بعلمه *"Kıyamet günü nâsın en ziyade azâb çekeceği o âlimdir ki, ona ilmiyle menfeat vermemiştir."* (Kenzü'l-Ummâl: 10/29099) Tirmizî, İbn Ömer'den radıyallahü anhüma: مَنْ تعلّمَ العلمَ لغيرِ اللهِ فليتبوّأ مقعدهُ من النارِ *"Her kim ilmi, Allah'ın gayri için öğrenirse ateşten oturacağı yere hazırlansın."* (Tirmizi: İlim-6) Ebu'ş-Şeyh, Ubade İbn Samit radıyallahü anh'ten: العلمُ خيرٌ من العملِ وملاكُ الدينِ الورعُ والعالمُ مَنْ يعملُ

بعمله وان كان قليلا *"İlim, amelden hayırlıdır. Dinin kıvamı ise, vera' ve takvadır ve Âlim az da olsa ilmiyle amel edendir."* (Keşfü'l-Hâfâ: 2/85) İbn Lâl, "Mekârim-i Ahlâk"ta, Hazret-i Ali'den radıyallahü anh: الا انبئكم الفقيه كل الفقيه من لا يقنط الناس من رحمة الله ولا يؤيسهم من روح الله ولا يؤمنهم مكر الله ولا يدع القرآن رغبة الى ما سواه الا لا خير فى عبادة ليس فيها تفقه ولا فى علم ليس فيه تدبر *"Size, tam fakıhı haber vereyim mi? Allah'ın rahmetinden nasın ümidini kesmeyen ve Allah'ın revhinden onları ye'se düşürmeyen ve Allah'ın mekrinden onları emîn kılmayan ve masivaya rağbet için Kur'ân'ı bırakmayan kimsedir. Haberiniz olsun ki, ne tefakkuh olmayan bir ibadette, ne de tedebbür bulunmayan bir ilimde hayır yoktur."* (Darimî: Mukaddime: 29) Hatîb, "El-Müttefak Ve'l-Müfterak"te Şeddad ibn Evs'ten radıyallahü anh: لا يفقه العبد كل الفقه حتى يمقت الناس فى ذات الله وحتى لا يكون احد امقت فى نفسه *"Abd, Allah'ın zatı hakkında halka ve herkesten ziyade kendi nefsine bugz etmedikçe, tam bir fekahetle fakîh olmaz."* (Kenzü'l-Ummâl: 10/28949)

Velhasıl ilmin, ulemanın gerek fazileti ve gerek âfatı hakkında hadîs kitablarında pek çok hadîsler vardır. Nitekim "Kenzü'l-Ummal"da yüzlercesini nakleder. bütün bunlardan anlaşılan hulâsa ise, ilmin amelden başkaca haddi zatında bir fazl-ü meziyyeti bulunmakla beraber indallah derecat ile yüksekliğe şayan olan ulema, nefislerini ilme verip ilmiyle amel eden ulemadır. Onun için ulema, ilmiyle amel etmeli, mü'minler de ulemaya hürmet ve ikram eylemelidirler. Ulema, ilmin şerefini mevzuunun şerefi, gayesinin şerefi, mesailiin kuvveti ile mütenasib olmak üzere üç nokta-i nazardan derecata ayırmışlardır. Ahnef İbn Kays demiştir ki: "İlm ile takviye edilmiyen izzet, nihayet bir zillete münkalib olur."

والله بما تعملون خبير **Ve Allah, bütün amellerinizde habîrdir.** Ona göre mükâfat veya mücazat edecektir. Bu tezyil, ilimden matlûb amel olduğunu ihtar ve ilme hürmet etmeyenleri inzardır.

يا ايها الذين امنوا اذا ناجيتم الرسول **"Ey o bütün iman edenler! Peygamber'e gizli maruzatta bulunmak istediğiniz zaman."** Bu âyet de, bilhasa Resulullah'ın meclisinde Zat-ı Risaletine hususî olarak fısıldamak suretiyle birşey arzetmek istiyenlerin, âdabı hakkında nâzil olmuştur. İbn Abbas Hazretleri'nden rivayet olunduğuna göre bir takımları, Resulullah'ın meclisinde kendilerini göstermek için lüzumlu lüzumsuz fısıltı ile Zat-ı Risaletpenahîleri'ne bir şeyler arzetmeğe kalkıyor ve bu gittikçe çoğalıyordu. Aleyhissalâtü Vesselâm, lûtf-u semahati hasebiyle hiçbirini reddetmiyordu. Bu sebeble bu âyet nâzil oldu. Katade'den rivayet olunduğuna göre de zenginler, Peygamber'in huzuruna geliyorlar, bu suretle sık sık münacatta bulunarak mecliste fukaraya galebe ediyorlardı. Aley-

hissalâtü Vesselâm, bunların çok oturmalarından ve çok fısıldaşmaya kalkmalarından sıkılıyordu. Bu âyet nâzil oldu. Buyuruluyor ki: Ey bütün iman edenler, Peygamber'e bir şey fısıldamak istediğiniz vakit, فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةً **fısıltınızdan önce bir sadaka takdim ediniz** ki, mikdarı ne olursa olsun. ذٰلِكَ **Bu,** suretle bir sadaka takdimi, خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için hayırdır.** Muhtac olanları sevindirecek ve size sevab kazandıracak bir hayırdır. وَاَطْهَرُ **Hem de daha ziyade bir temizliktir.** Peygamber'e münacatta bulunmak hususunda niyyetlerin samimiyyetine ve malınızda fukaranın gözü kalmamasına ve ahlakın tasfiyesiyle hayr-ü hasenatı âdet edinmeğe sebeb olur. فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا **Şayed bulamazsanız,** sadaka takdimine gücünüz yetmezse, فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ **O halde de Allah, gafurdur, rahîmdir.** Öyle sadaka takdim edemiyecek olan fukaranın da, fısıltı ile maruzatta bulunmasına ruhsat verir. Burada gafûr isminin zikri, «قَدِّمُوا» emrinin vücub için olduğuna bir tenbih demektir. Şundan da gaflet edilmemek lâzımdır ki, Resulullah, kendi namına hediyye kabul eder idiyse de sadaka kabul etmezdi. Hattâ Âl-i Resul'e bile sadaka ve zekât almak haramdır.Onun için burda takdimi emr olunan sadakadan murad, lüzumuna göre fukaraya sarfedilmek üzere takdim olunacak sadakadır. Nitekim Sûre-i Nisa'da: لَا خَيْرَ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْت۪يهِ اَجْرًا عَظ۪يمًا (*"Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi veya bir ma'ruf işlemeyi veya insanların arasını düzeltmeyi emreden başka, ve her kim bunu Allah'ın rızasını arayarak yaparsa yarın ona büyük bir ecir vereceğiz."* Nisâ-4/114) buyurulmuştu. Bununla beraber burada emrolunan sadakanın takdimi vücubu, çok geçmeden bundan sonra gelecek olan âyet ile nesh edilmiştir.

Hâkim ve İbn Münzir ve Abd İbn Humeyd ve daha başkaları söyle rivayet etmişlerdir: Hazret-i Ali radıyallahü anh ve kerremallahü vecheh demiştir ki: "Kitabullah'ta bir âyet vardır. Onunla, benden evvel kimse amel etmedi, benden sonra da kimse amel etmiyecektir: Necvâ âyeti. ... يَا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ (*"Ey o bütün iman edenler! Peygamber'e gizli ma'ruzatta bulunmak istediğiniz zamanın"* Mücadele-58/12) Yanımda bir dinar vardı. Onu, on dirheme sattım. Peygamber Sallâllahü Aleyhi Vesellem Hazretleri'ne her ne zaman münacatta bulundumsa Necvamın önünde bir dirhem takdim ettim. Sonra da o ayet nesholundu, kimse onunla amel etmedi. ءَاَشْفَقْتُمْ âyeti nazil oldu. ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍ **Fısıltınızın önünde sadakalar takdim etmekten korktunuz ha?** Demek ki, ondan sonra bir iki sadaka takdim eden olmuş ise de, çok olmamış. Fısıltı hevesinin arkası kesilmiş idi. Yani sadaka takdim etmekle fukaralığa düşeriz diye korktunuz, necvanızın önünde çok sadakalar takdim edemediniz de

münâcattan vazgeçtiniz değil mi? فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا **Madem ki yapmadınız, yapabileceğiniz halde yapmadınız.** وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ **Allah da, size tevbe ile nazar buyurdu.** Kusurunuzu afvedip yine sadaka takdim etmeksizin peygamber'e münacatta bulunmanıza müsaade etti. Bunun şükrânesi olmak üzere فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **O halde namaza devam edin** وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ **ve zekâtı verin** وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **ve Allah'a ve Resulü'ne itaat eyleyin.** Gerek meclislerin âdabı ve gerek diğer ahkâm gibi sair emirlerde itaatsizlik yapmayın da, icabını icra ve infaz eyleyin. وَاللّٰهُ خَبِيرٌ **ki, Allah, habîrdir.** Haberdardır, bir lâhza ilminden kaçırmaz بِمَا تَعْمَلُونَ **her ne yapıyorsanız.** Gerek zâhirde, gerek bâtında, gerek taat, gerek ma'siyet, gerek fiil, gerek terk hepsini bilir. Ona göre karşılığını verir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا اِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾ لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾ اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰٓئِكَ فِي الْاَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ
وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ
أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا
عَنْهُ أُولَٰئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

14- Bakmaz mısın şunlara ki, Allah'ın gadab etmiş olduğu bir kavma yardaklık etmektedirler? Onlar, ne sizdendirler, ne onlardan ve bilip dururken yalan yere yemin ederler.

15- Allah, onlar için şiddetli bir azâb hazırladı, hakikat onlar ne fena işler yapıyorlar.

16- Yeminlerini bir siper edindiler de, Allah yolundan men'ettiler. Onun için onlara hakaretli bir azâb var.

17- İhtimali yok onları, ne malları, ne evlâdları hiç bir suretle Allah'dan kurtaramaz. Onlar, ashab-ı nardır, hep onun içinde kalacaklardır.

18- O gün ki, Allah, onları toplayarak ba'sedecek de size yemin ettikleri gibi, O'na da yemin edecekler ve sanacaklar ki, birşey yapıyorlar. İşte onlar, hep o yalancılardır.

19- Şeytan, üzerlerine istîlâ etmiştir de, kendilerine Allah düşüncesini unutturmuştur. Onlar, Şeytan hizbi, (Şeytan tarafdarı) dırlar. Uyanık ol ki, Şeytanın hizbi hep hüsrana düşenlerdir.

20- Allah ve Resulü'ne hudud yarışına kalkanlar, herhalde onlar en alçaklar içindedirler.

21- Allah yazdı: Celâlim hakkı için, herhalde Ben yenerim ben ve Resullerim. Şübhe yok ki, Allah kavîdir, azîzdir.

22- Allah'a ve âhiret gününe iman eder hiçbir kavmı, Allah ve Resulü'ne hudud yarışına kalkışan kimselerle sevişir bulamazsın, babaları

veya oğulları veya kardeşleri veya hısımları, hemşerileri olsalar bile. İşte Allah öyle kimseleri sevmeyen bir kavmin kalblerine imanı yazmış ve kendilerini tarafından bir ruh ile te'yid buyurmuştur ve onları altından ırmaklar akar cennetlere koyacak, içlerinde ebediyyen kalacaklardır. Öyle ki, Allah, onlardan hoşnud, onlar, Allah'dan hoşnud. İşte onlar, Allah hizbidir. Uyanık ol ki, Allah'ın hizbi muhakkak hep felâha erenlerdir.

اَلَمْ تَرَ **Bakmaz mısın?** Teacüb ve istihkar ile dikkat nazarlarını celb için Peygamber'e veya hitab şanından olan her kişiye hitabdır. Yani ne çirkin halleri var bak! اِلَى الَّذِينَ **Şunlara, şu münafıklara** تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ **Allah'ın gadab etmiş olduğu bir kavme yardaklık etmektedirler.** Münafıklar, Yahûdîlere yardaklık ediyor, mü'minlerin esrarını onlara nakleyliyorlardı. مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ **Onlar, ne sizdendirler, ne de onlardan.** Arada müzebzeb, bir buraya bir oraya çalkanır münafıklardır. وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ **Ve bile bile yalan yere yemin ederler.** Rivayet olunuyor ki, Resul-i Ekrem Sallâllahü Aleyhi Vesellem, bir gün hücrelerinden birinde oturuyor, yanında da Müslimanlardan birkaç zat bulunuyordu. "Şimdi yanınıza şeytan gözlü biri gelecek" buyurdu. Derken gök gözlü birisi çıktı geldi. Resulullah ona: "Sen ve arkadaşların bana neye şetm ediyorsunuz?" buyurdu. Öyle bir şey yapmadığına yemin etti. "Bırak beni de gideyim, arkadaşlarımı da getireyim" dedi. Gitti, çağırdı geldi. Onlar da, yemin ettiler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. İmam Ahmed İbn Hanbel, Bezzar, İbn Münzir ve İbn Ebî Hâtim ve "Delâil"de Beyhakî, ve İbn Merduye ve Hâkim, İbn Abbas'dan böyle isim tasrih etmeyerek rivayet etmişler ve nihayetinde, يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ (*"O gün ki Allah onları toplayarak ba'sedecek de size yemin ettikleri gibi onada yemin edecekler."* Mücadele-58/ 18) âyetinin ve mabadının nâzil olduğunu söylemişlerdir. Süddî ve Mukatil'den naklolunan rivayette ise isim tasrih olunarak, o gelen adamın gök gözlü, esmer, kısa boylu hafif sakallı Abdullah İbn Nebtel namında birisi olduğu ve vech-i meşruh üzere arkadaşlariyle beraber yemin ettikleri ve onun üzerine bu âyetin indirildiği nakledilmiştir. Bunların cem'inde münafat olmadığından buradan sûrenin nihayetine kadar bu sebeble nâzil olmuş bulunduğu söylenebilir. Âlûsî'nin zabtettiği üzere İbn Nebtel (ki, nunun fethi, banın sükûnü, sonra tâi müsennat-ı fevkiyye ve lâm ile) İbn Haris İbn Kays-ı Ensarîyi Evsî'dir. İbn Kelbî ve Belâzirî, bunu münafıklar miyanında zikretmişler. Ebu Ubeyde de, Sahabe'den saymıştır. İbn Hacer de, bunun tevbe ettiğine muttali' olduğunu söylemiştir. Kamus sahibinin, "Abdullah İbn Nebîl, Keemîr minelmünafıkîn"

Münafat: Zıtlık.

dediği de bu veya başka birisi olmak muhtemildir. أُولٰئِكَ **Onlar,** yâni yukarıdan beri evsafı zikrolunan ve şeytanın da istîlâsı altında kalıp da Allah düşüncesini unutanlar, hep حِزْبُ الشَّيْطَانِ **Şeytan hizbi, Şeytan tarafdarı, Şeytan partisidir.** اَلَا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ **Uyanık ol ki, Şeytanın hizbi, muhakkak hep hüsrana düşenlerdir.** Çünkü ebedî ni'meti zayi' edip kendilerini azâba ma'ruz kılarak, nefislerine ziyan etmişlerdir.

اِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Şübhe yok ki, Allah ve Resulü'ne yarışa kalkan haddini bilmezler.** أُولٰئِكَ **Öyleler,** bütün o gördükleriniz, hallerini dinledikleriniz. فِى الْاَذَلِّينَ **Hep en alçaklar içindedirler,** Evvelîn ve âhirîn içinde halkın en aşağılık en zillete lâyık alçaklarından ma'duddurlar. Çünkü iki muhasım taraftan birinin zillet ve sefaletinin derekesi, hüsümet ettiği tarafın izzet ve kuvvetinin derecesi ile ma'kûsen mütenasibdir. كَتَبَ اللّٰهُ **Allah yazdı.** Ezelde hükmünü verip silinmesi bozulması kabil olmayan bir yazı ile Levh-i Mahfuz'da tesbit eyledi. Katade'den mervî olduğu üzere bu ta'bir, kasem makamına carîdir. Yazdı ki: لَاَغْلِبَنَّ **Celâlim hakkı için, herhalde Ben yenerim** اَنَا وَرُسُلِى **ben ve Resullerim.** Onun için peygamberler, katlolunsalar bile dâvâlarında gerek hüccet ve gerek seyf i'tibariyle galib ve muzaffer olurlar. اِنَّ اللّٰهَ قَوِىٌّ عَزِيزٌ **Çünkü Allah, kuvvet ve izzetine nihayet olmayan ve şerik-ü nazîri bulunmayan çok kuvvetli bir azîzdir.** Kuvveti ile Resullerini mensur eder, muradına karşı asla mağlûb edilmez. لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Allah ve ahiret gününe iman eden hiçbir kavmı,** يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah'a ve Resulü'ne hadd yarışına kalkışan kimselerle sevişir bir halde bulamazsın.** Öyle kimselerle sevişmek Allah'a ve ahirete imanın muktezasiyle taban tabana zıddır. Zira onlara, o halde o haysiyyetle meveddet küfre mahabbettir. Çünkü Allah ve Resulü'ne muhâdde küfrün en şeniidir. Küfre mahabbet ise, iman ile ictima' etmez. Âyetin zâhirine bu mânâ daha münasibdir. Maamafih müfessirînin bir çoğu, kelamî bir nükteye mebni bunu şu mânâ ile tefsir etmişlerdir: "Sevmemeleri gerektir, sevmemelidirler" وَلَوْ كَانُوا اٰبَاۤءَهُمْ اَوْ اَبْنَاۤءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيرَتَهُمْ **"Babaları veya oğulları veya kardeşleri veya hısımları, hemşireleri olsalar bile"** Sûre-i Mümtehine de, لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِى الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ *("Allah sizi din hakkında size kıtal yapmıyan ve sizi yurdlarınızdan çıkarmıyan kimselerden,onlara iyilik etmeniz ve kendilerine adalet yapmanızdan nehyetmez."* Mümtehine-60/8) âyetiyle, ... اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِى الدِّينِ *("Allah sizi ancak size din hakkında kıtal yapan ve sizi yurdlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanıza muzaharet eden kiselerden,onlara dostluk etmenizden nehyediyor."*Mümtehine-60/9 âyeti mazmun-

---

Ma'kus: Tersine dönme. **Meveddet:** Sevgi. **Muhâdde:** Uyuşmazlık, muhalefet.

larını da burada mülâhaza etmelidir. أُولٰئِكَ **İşte onlar,** o Allah ve Resulü'ne yarışa kalkışan kimseleri sevmeyen mü'minler **yok mu** كَتَبَ فِى قُلُوبِهِمُ الْاِيمَانَ **Allah, onların kalblerine imanı yazmıştır.** Yalnız lisanlarında değil, kalblerinde tesbit eylemiş, yerleştirmiştir. Bundan anlaşılır ki, asıl iman kalb işidir. وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ **Ve kendilerini tarafından bir rûh ile te'yid buyurmuştur.** Kalblerine hayat veren ilâhî bir irfan nuruyla kuvvetlendirmiştir. Onun için Allah'ı unutmazlar, âhiret yolunu görür, sevileceği, sevilmeyeceği tanırlar, Allah ve Resulü'ne itaat ederler, Allah yolunda her fedakârlığı yaparlar. وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **Hem Allah, onları altından ırmaklar akar cennetlere koyacaktır.** خَالِدِينَ فِيهَا **O suretle ki, içlerinde ebediyyen kalmak üzere.** رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ **Öyle ki, Allah, onlardan hoşnud, onlar da Allah'dan hoşnud.** Hem merdiyye, hem radiye olarak Allah'ın rıdvanına ermişler. أُولٰئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ **İşte bu evsafını duyduğun mü'minler, Allah'ın hizbidirler.** Allah askeri ve Allah dininin yardımcıları, Allah yolunda mücahede eden mücahidlerdir. اَلَا اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **Uyanık ol ki, Allah'ın hizbi muhakkak hep felâh bulanlardır.** Dünya ve âhiret hayır ve murada erenler ancak onlardır. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ

İşte Mücadele Sûresi'nin de hatimesi budur. Bunu, bervech-i âtî Haşr Sûresi'nin tesbih ve tenzih ile başlayarak ta'kib etmesi de, ne kadar güzel ve ne kadar yerinde olduğunu da izaha hacet yoktur. اَللّٰهُمَّ احْشُرْنَا فِى زُمْرَةِ الصَّالِحِينَ

HAŞİR SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 24

Bu, Haşir Suresi'dir. Medenî'dir.
Âyetleri : Yirmi dörttür.
Kelimeleri : Dört yüz kırk beştir.
Harfleri : Bin beşyüz otuzdur.
Fasılası : من رب harfleridir. ب iki elikab dadır.

Bikaî, Bu Sureye, «Benî Nadir Suresi» denildiğini de nakl eylemiştir. Buharî ve daha bâzıları rivayet etmişlerdir: Saîd İbn Cübeyr demişki: «İbn Abbas'a: سُورَةُ الحَشْرِ dedim. سُورَةُ بَنِي النَّضِيرِ di, dedi.» İbn Hacer, bunun vechini şöyle izah etmiştir: «Buradaki haşir, Kıyamet günündeki haşir zann edilmemek için böyle demiş olmalıdır. Çünkü murad, Benî Nadîr'in çıkarılmasıdır.» Kamûs sahibi Feyruzabadî'nin, «Besair»'de beyanına göre: «Haşir, esasında bir cemaati makurr-u me'valarında Nefir suretiyle iz'aç ve ihrac eylemeğe mevzu'dur. Sonra cemaat, mülâbesesiyle cem'etmek mânasında isti'mal olunmuştur.» Rağıb, «Müfredat»'ında der ki: Haşir, cemaati makarlarından, yâni durdukları yerlerinden çıkarıp iz'ac ederek harbe ve emsaline zorlamaktır.» Nesefî'nin rivayetinde, لا يُحْشَرْنَ vardır ki, kadınlar gazaya çıkarılmazlar demektir. Gerek insanlar hakkında ve gerek gayrilerinde söylenir. حَشَرَتِ السَّنَةُ مَالَ بَنِي فُلَانٍ denilir ki, «Kaht, fülân oğullarının mallarını ellerinden giderdi» demektir. Ve haşir ta'biri, ancak

---

Makarrua Meva: Varılacak yerin merkezi, sığınılacak yerin merkezi. Nefîr: Cemaat, topluluk. İz'ac: Yerinden koparıp ayırma.

ceaat hakkında söylenir. Netekim Allah Teâlâ: وَابْعَثْ فِى الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ("*Bunu ve kardeşini dediler, eyle, şehirlere de derleyiciler yolla.*" Şuara-26/36) وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً ("*Kuşları da toplu olarak, hepsi onun için terci' yapar (evvab) idi.*" Sâd-38/19) ve وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ("*Ve fuhuş toplandığı vakit.*" Tekvir-81/5) وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ("*Hem Süleyman'a Cinn-ü İns ve tuyurdan orduları toplandı, hep bunlar zabt-u idare olunuyorlardı.*" Neml-27/17) لِاَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا ("*İlk haşr için diyarlarından çıkardı.*" Haşr-59/2) buyurmuştur. Kıyametin vasfında da: وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَاءً ("*Nâs toplanıp haşrolunduğu vakıt da onlara düşman olurlar.*" Ahkâf-46/6) فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا ("*...O, yarın hepsini toplayıp huzuruna haşredecek.*" Nisa-4/172) وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَدًا ("*...Ve onları hep mahşere toplamışızdır da hiçbir kimse bırakmamışızdır.*" Kehf-18/47) buyurmuştur. Ve Kıyamet gününe: «Yevmü'l-ba's» ve «Yevmü'n-neşr» denildiği gibi يَوْمُ الْحَشْرِ dahi denilir . Bu Suredeki haşr ise, kıyamet günü olacak olan son haşir değil, onun küçük bir nümunesi olmak üzere هُوَ الَّذِى اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ ("*O ki Ehl-i kitab'dan o küfredenleri ilk haşr için diyarlarından çıkardı.*" Haşr-59/2) âyetinde zikrolunan evveli haşir, yâni ilk haşirdir ki, Beni Nadir Yehûdîlerinin çıkarılıp sürülmesidir. İşbu evveli haşrin mânâsı hakkında Müfessirlerin beyanatını İmam Fahrüddin-i Razî tefsirinde şöyle hulâsa etmiştir: «Evvela haşir, bir cemaati bir mekândan, diğer bir mekâna çıkarmak demektir.

Buna evveli haşr denilmesinin sebebini beyanda ise, bir kaç vecih vardır:

Birincisi, İbn Abbas'ın ve ekser müfessirînin kavlidir. Çünkü bu haşr, Ehl-i kitab'ın ilk haşridir. Yâni bunda Ehl-i Kitab, Ceziretü'l-Arab'dan ilk defa olarak çıkarılmak suretiyle haşrolumuşlardır. Bundan evvel burada böyle bir zillete düşmemişlerdi, izzet ve kuvvetleri vardı.

İkincisi, Allah Teâlâ, bunların Medine'den çıkarılmalarını bir haşir kılmış ve bunu ilk haşir yapmıştır. Sonraki de Kıyamet haşrı olacaktır. Saat gelince nas, Şam tarafına haşrolunacaklar, orada Kıyamet mahşeri olacaktır.

Üçüncüsü, bu ilk haşirleri, sonraki de Hazret-i Ömer'in onları Hayber'den Şam'a sürmesidir.

Dördüncüsü, evveli haşir demek, ilk harbde ihraçları demektir. Çünkü Resulullah'ın Ehl-i Kitab'a yaptığı ilk harbdir.

Beşincisi, Katade demiştir ki: Bu, birinci haşirdir. İkinci haşir, bir ateş nası, meşrıktan mağribe haşredecek, yattıkları yerde beraberlerinde yatacak, uyudukları yerde beraberlerinde uyuyacak.» Ve demişlerdir ki: Bu ateş, gece görünecek, gündüz görünmiyecektir.

Hasılı bu haşir, Ehl-i Kitab'dan Benî Nadîr Yehûdîlerinin çıkarılıp

sürülmesi vak'asıdır. Ve bu Surenin nüzulüne sebeb de budur. Vak'anın hulâsası şöyle rivayet olunmaktadır: Hazret-i Peygamber Sallallâhü aleyhi vesellem, Medîne'ye kudumunda Benî Nadîr ile leh ve aleyhinde bulunmamaları esası üzerine bir musaleha ve muahede akdetmişti. Bedr muzafferiyyeti olunca: «Bu zat, Tevrat'taki nusret ile meb'us Peygamberdir, bunun bayrağı döndürülmez» dediler. Uhud bozgunluğu olunca da şübheye düştüler ve ahidlerini bozdular. Resulullah'a bir su-i kasıdda bulundular ve reisleri Kâab İbn Eşref, kırk suvari ile Mekke'ye gitti. Ebu Süfyan ile yeminleşerek bir ittifak yaptı. Cebrail bunu, Resulullah'a vahy ile haber verdi. Resulullah da, Kâ'b'ın süt biraderi Muhammed İbn Mesleme'ye emretti. O da gitti, Kâ'b'ı güveyi girdiği bir gece katleyledi. Sonra da Resulullah bir alay piyade ile gitti, köylerini muhasara etti. «Medîne'den çıkın, gidin» dedi. O sırada Kâ'b için matem tutuyorlardı: «Bizi on gün bırak da felâketimize ağlıyalım» diye on gün mühlet istediler. Müsaade edildi. Bu müddet zarfında harb için hazırlığa koyuldular. Abdullah ibn Übey gibi münafıklar da, beriden gizlice haber göndererek: «Çıkmayın, çarpışın, çarpışırsanız biz de sizinle beraber size yardım ederiz. Çıkarılırsanız beraber çıkarız» diye teşvik ettiler. Yine bu müddet zarfında iki mükâleme teklifinde bulunmak suretiyle Resulullah'a iki def' su-i kasd tertib ettiler. İçlerinden bir kadın müslüman olmuş biraderiyle Resulullah'a onlardan evvel gizlice haber yetiştirdi. Resulullah da, muhasarayı teşdid buyurdu. Nihayet kalblerine korku düştü ve münafıkların yardımından da ümidi kestiler. Musaleha talebinde bulundular, Aleyhissalâtü vesselâm, çıkıp gitmeleri şartından başkasını kabul buyurmadı. Sonunda her üç ev bir deveye silâhtan başka yükletebildikleri metaı yükletip götürmek üzere çıkıp gitmeğe sulh oldular. Çokları, Şam'a, Eriha'ya, Ezreat'a, bâzıları Hire'ye, bir kaç hane de, Hayber'e icla olundular. Bırakdıkları mallarını ve silâhlarını Resulullah kabzeyledi. Abdullah İbn Übey, onlara: «Benim maiyyetimde kavmimden ve saireden iki bin kişi var onlarla size imdad ederim. Kureyza ve müttefikleriniz Gatafan da imdad edecekler» diye haber gönderirken ne O, ne Kureyza, ne de müttefikleri Gatafan hiç biri yardımda bulunmadılar, çekiliverdiler. İşte bunun üzerine سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ... وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ nâzil olmuş, sonra da ale'l-umum harb ganimetlerinin suret-i taksimi hakkındaki ahkâma müteallık âyetler inzal buyurulmuştur. Şöyle ki:

İcla: Sürülme.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾ هُوَ
الَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ
الْحَشْرِۜ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ
مِنَ اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ ف۪ي قُلُوبِهِمُ
الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْد۪يهِمْ وَاَيْدِي الْمُؤْمِن۪ينَ فَاعْتَبِرُوا
يَٓا اُو۬لِي الْاَبْصَارِ ﴿٢﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَٓاءَ
لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَاۜ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ وَمَنْ يُشَٓاقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ
شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ ل۪ينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَٓائِمَةً
عَلٰٓى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٥﴾ وَمَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى
رَسُولِه۪ مِنْهُمْ فَمَٓا اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٦﴾
مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ
وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ كَيْ لَا يَكُونَ

دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ ۚ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا
نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾
لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ
فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ
هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ
مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ
حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ
خَصَاصَةٌ ۚ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾
وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا
الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ
آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Tesbih etmekte Allah için göklerdeki ve yerdeki, hem de azîz, hakîm O.

2- O ki, Ehl-i Kitab'dan o küfredenleri ilk haşr için diyarlarından çıkardı. Siz çıkacaklarını zannetmediniz, onlar da zanettiler ki, kendilerini Allah'dan koruyacak manialarıdır kal'aları, istihkâmları. Fakat Allah, onları *hesab* etmedikleri cihetten bastırdı ve kalblerinin içine korku düşürdü.

Öyle ki, evlerini bir taraftan kendi elleri, bir taraftan da mü'minlerin elleriyle harab ediyorlardı. Düşünün de ibret alın, ey görecek gözleri olanlar!

3- Ve eğer Allah, onlara sürgünü yazmamış olsaydı, lâbüd dünyada kendilerine azâb edecekti, âhirette ise, onlara ateş azâbı var.

4- Çünkü onlar, Allah ve Resulü ile karşılaşmağa kalkıştılar. Her kim de, Allah ile karşılaşmağa kalkışırsa şübhe yok Allah, şedidül ikabdır.

5- Herhangi bir hurma ağacı kesdiniz veya kökleri üzerinde dikili bırakdınızsa, hep Allah'ın izniyle ve o fâsıkları perişan edeceği içindir.

6- Allah'ın Resulü'ne onlardan tahvil buyurduğu fey'e gelince siz, ona ne at debrettiniz, ne rikâb. Velâkin Allah, Resullerini dilediği kimselere musallat kılar ve Allah her şeye kadirdir.

7- Allah'ın, Resulü'ne kurâ ehalisinden tahvil buyurduğu Fey'i de, Allah için Resulü için ve karabet sahibi ve yetimler ve miskînler ve yolda kalmış kimseler içindir ki, sade içinizden zenginler arasında dolaşır bir devlet olmaya. Bir de Peygamber, size her ne emir verirse tutun, nehy ettiğinden de sakının ve Allah'dan korkun. Çünkü Allah, şedidül ikabdır.

8- O fukara muhacirler için ki, yurtlarından ve mallarından çıkarıldılar. Allah'dan bir fadıl ve rıdvan ararlar ve Allah'a ve Resulü'ne hizmet ederler, tâ onlardır işte sadık olanlar.

9- Ve şunlar ki, onlardan önce yurdu hazırlayıp imana sahib oldular, kendilerine hicret edenlere mahabbet beslerler ve onlara verilenden nefislerinde bir kaygı duymazlar. Kendilerinde ihtiyaç bile olsa isar ile nefislerine tercih ederler her kim de, nefsinin hırsından korunursa işte onlardır o felah bulanlar.

10- Ve şunlar ki, arkalarından gelmişlerdir. Şöyle derler: «Ya Rabbena, bizlere ve önden iman ile bizi geçmiş olan kardeşlerimize mağfiret buyur ve gönüllerimizde iman etmiş olanlara karşı kin tutturma. Ya Rabbena, şübhe yok ki, Sen raufsun, rahîmsin.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Bütün göklerde ve yerdeki şeyler Allah'ı tesbih ile tenzih etti ve etmektedir.** O'nun şanı her türlü lekeden uzak olduğunu ve kirli şeylerin O'na yaklaşamayacağını isbat eylemektedir. Onun için her şey O'nun hukuku uğurunda çarpışır, hepsi O'nun hizbi, O'nun ordusudur. Bu Surenin bu başlangıçla başlaması, hem evvelki surenin âhırine bir hüsn-i tenasüb, hem de zikrolunacak haşr-ü iclâ vak'asında bir haksızlık şaibesi tevehhüm olun-

---

Debretmek: Harekete geçirmek.Kımıldatmak Rikâb: At Tenasüb: Uygunluk. Tevhhüm: Zan. İstihlâl: İyi ve hayırlı bir işe dalalet etmek.

mamak ve onun bir temizlik işi olduğuna tenbih edilmek üzere bir beraat-i istihlâldir. وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Ve azîz O'dur, hakîm O.** Azîzdir, ve hiçbir suretle mağlûb edilmek ihtimali olmayan tam mânâsıyla azîz ancak O'dur bütün izzet O'nundur. O, dilediğine izzet verir, dilediğine tezlil eder, تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ *"Dilediğini azîz edersin, dilediğini zelîl edersin."* dır. Onun için âlemde her izzet kırılabilir, ancak O'nun izzeti sahasına tecavüz edilmez. O'na karşı gelmek istiyenler akibet mağlûb ve makhur olurlar. Onunla beraber hakîmdir, yaptığını hikmetle yapar. Bâzân mü'minlere sıkıntı çektirip kâfirlere bir zaman için meydan verirse, onda da bir hikmeti vardır. Nihayet O'nun hikmet ve izzeti tecelli eder. هُوَ الَّذِى **O azîz ve hakîm olan Allah'dır ki,** izzet ve hikmet-i âsarından bir nümüne ve ibret olmak üzere اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ **Ehl-i Kitab'dan o küfredenleri,** Allah'ın Resulü'nü inkâr ve Allah namına verdikleri ahd ü misakı küfr ü küfran ile **nakzedip** ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *("Çünkü onlar Allah ve Resûlü ile karşılaşmağa kalkıştılar."* Haşr-59/4) âyeti ile beyan olunacağı üzere Allah ve Resulü'ne karşı uğraşmaya kalkışan kâfirleri, مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ **ilk haşirde yâhud ilk haşr için diyarlarından çıkardı.** Bu küfredenler, yukarıda rivayet olunduğu üzere Yehûdîlerden ma'hud Beni Nadîr kabilesi idi ki, Hayber Yahûdîlerinden Benî Kureyza gibi bir büyük kabîle idi. Bu iki kabîleye «kâhinân» denir ve Kâhin İbn Harun neslinden oldukları söylenirdi. Ve deniliyor ki, Hatemü'l-Enbiya'nın hurucuna intizar için Benî İsrail'den bir cemaat içinde gelmiş Medine'ye yakın konmuşlardı. Kondukları yer, Umrandan halî bir berriyye iken orada muhkem binalar yapmışlar, sığınmışlardı. Âyette kendilerine izafetle مِنْ دِيَارِهِمْ *"Diyarlarından"* حُصُونُهُمْ *"Kaleler"* buyurulmasında da buna işaret vardır. Bekledikleri Resul gelmiş iken, küfr-ü küfranda ileri gittikleri için Allah'ın izzet ve hikmeti onları ilk haşir olmak üzere yurdlarından çıkardı. Bu, bir küçük kıyamet nümunesi oldu. Bundan anlaşılır ki, bir de sonraki haşır vardır o da, وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ *("Ahirette ise onlara ateş azabı var."* Haşr-59/3) ile ihtar olunacağı üzere büyük kıyametle âhirette olacaktır. Arada daha ne gibi haşirler olur? Onu da, Allah bilir. لِاَوَّلِ الْحَشْرِ de, «لَامْ» ekser müfessirînin kavlince, كَتَبْتُهُ لِخَمْسٍ خَلَوْنَ *"Onu geçen on için de yazdım."* gibi tevkit içindir. İlk haşirde demek gibi olur. Buna göre ilk haşir, ilk harb mânâsına olmak yakışır. Lâkin bâzılarının dediği gibi ihracın gayesini göstermek üzere lâm-ı ecliyye olması daha zâhir görünüyor. Bu ihracın sırf Allah tarafından olduğu tavzih olunmak üzere buyuruluyor ki, مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا **siz, çıkacaklarını zannetmediniz.** Demek ki, size ve sizin zannınıza kalsaydı çıkamayacaklardı, o halde siz çıkarmadınız. وَظَنُّوا ***Onlar da zannettiler*** اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ **ki, kendilerini Allah'dan ko-**

ruyacak manialarıdır, sığındıkları hısınları: Kal'aları, istihkâmları. Yâni Allah tarafından gelecek azâbdan kendilerini korumak için yalnız o sığındıkları kal'alar, istihkâmlar kâfi gelir, sade kal'a ve istihkâm yapmakla müdafaa maksadı hâsıl olur zannediyorlar ve sırf onlara güveniyorlardı. Daha evvel kalblerde iman bulunmak lâzımgeldiğini ve Allah'ın izzetine karşı gelinmek kabil olmadığını düşünmüyorlardı. Onun için onların zannına da kalsa idi, çıkarılmaları mutasavver değildi. فَأَتَيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا **Fakat Allah, onlara hesab etmedikleri cihetten geldi.** Yâni Allah'ın emri onları hiç hatır ve hayallerine getirmedikleri cihetten bastırdı, kalblerinden vurdu. Reisleri Kâ'b İbn Eşrefi, kendi konağı içinde güveyi girdiği gece bağteten katlettirivermekle zaten zayıf olan kuvvet-i mâneviyyelerini, emniyyet ve itmi'nanlarını perişan etti. وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ **Ve yüreklerinin içine müdhiş korku düşürdü.** Öyle ki, يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِى الْمُؤْمِنِينَ **evlerini kendi elleri ve mü'minlerin eleriyle harab ediyorlardı.** Ebu Amr kıraatında, tahribden ranın teşdidiyle يُخَرِّبُونَ okunur. [1] İçeriden sokak başlarını kapamak ve müslümanlara sağlam birşey bırakmamak ve çıkıp giderlerken alabildiklerini götürebilmek için kendi elleriyle evlerinin dört duvarını yıkıyor, kapısını penceresini söküyor, kereste ve eşyalarını tarmar ediyorlar. Dışarıdan da mü'minler, onların kapamak ihkâm etmek istedikeri yerleri açmak için hücum eyliyorlardı. Diğer bir mânâ ile, bir taraftan kendilerinin irtikâb ettikleri küfr-ü cinayetleri, bir taraftan da mü'minlerin iman ve gayretle hücumları arasında telâşlar içinde kendi evlerinin viran olmasına sebebiyyet veriyorlardı. فَاعْتَبِرُوا يَٓا اُولِى الْاَبْصَارِ **Ey görecek gözü, anlayacak basireti olanlar** bu vak'ayı, iki tarafın bu hallerini **düşünün** kendi ahvalinizle mukayese edin **de ibret alın,** küfrün, gadrin, kalb bozukluğunun Allah'a karşı gelip de yalnız esbaba güvenmenin âkibetindeki fecaatı ve iman ile mücahedenin şerefini ve Allah'ın izzet ve hikmetini gözönüne getirin ve bundan kendi ahvalinize intikal ederek ibret dersi alın da yalnız esbab ve âlâtın kuvvetine güvenmeyin, vazifenizi hulûs-i kalb ile Allah için yapıp, bütün tevekkül ve i'timadınızı tam bir iman ile ancak ve ancak Allah'a bağlayın, azîz O'dur, hakîm O. İ'tibar: İbret almak, teaccüb ederek mütte'iz olmaktır.

İBRET: «Besair»'de ve «Müfredat»'ta mezkûr olduğu üzere müşahede edileni ma'rifetten henüz müşahede edilmeyeni ma'rifete vesile tutulan halete denir.

Hısın: Kale. **Mutasavver:** Tasavvur edilmiş, düşünülmüş. **Bağteten:** Ansızın.

[1] İhrâb ve Tahrib ikisi de harab etmek demek ise de, tahrib teksir (çokluk) ifade ettiği için daha kuvvetlidir. Bazıları b unları şöyle ayırmaktadır. İhrâb, bir şeyi harab etmek ve harâb olarak bırakmaktır. Tahrib ise, yıkmak demektir. (Müellif)

Bunun aslı olan abr maddesi, bir halde bir hale geçmek mânâsına mevzu'dur. Ubur, gerek yüzerek gemi veya hayvan ve gerek köprü gibi her ne suretle olursa olsun suyu ve dereyi geçmektir. Bu münasebetle göz yaşına da aynın fethiyle abre denilir. İbare, söyleyenden dinliyene geçen söz, ta'bir, rü'yanın zâhirinden bâtınına geçmektir. Sair mânâlar da hep bu intikal mânâsından müteferri'dir. Binaenaleyh ibret almak diye hülâsa ettiğimiz i'tibar, meşhud olan bir ma'lûma dikkat edip ondan bir meçhulü bilmeğe intikal eylemek demek olur. [1] Bu da, Usul-i fıkıh'ta kıyas denilen istinbat usulünün tâ kendisidir. Onun için fukaha işbu فَاعْتَبِرُوا emrinden, kıyasın hücciyyetine istidlâl eylemişlerdir. Usul-i fıkıh kitablarında tafsil ve münakaşa olunur. İmam Fahrüddin-i Razî der ki: «Biz, Mahsul nam kitabımızda bu âyet ile kıyasın hücciyyetine temessük etmeşizdir. Onu burada, tafsil etmeyeceğiz. Ancak şunları anlatmamız lâzımdır. İ'tibar, bir şeyden bir şeye ubur ve mücavezet mânâsından me'huzdur. Onun için göz yaşına, Abre denilir. Çünkü gözden yanağa intikal eyler. Geçide maber, vasıtasına mi'ber denilir. Çünkü mücavezet onunla tahsil olunur. İlm-i mahsusa ta'bir denilir. Çünkü onun sahibi, mütehayyelden ma'kule intikal eder. Elfaza ibarât denilir. Çünkü ma'aniyi söyleyenin lisanından dinliyenin aklına naklederler. السَّعِيدُ مَنِ اعْتَبَرَ بِغَيْرِهِ «Bahtiyâr gayrisiyle ibret alandır» denilir. Çünkü onun aklı, o gayrın halinden kendi haline intikal eyler. Ve işte bundan dolayı müfessirler demişlerdir ki: «İ'tibar, eşyanın hakikatlerine ve delâletleri cihetlerine öyle nazar etmektir ki, o nazarla onların cinsinden diğer bir şeye ma'rifet hasıl ola.

Burada Allah Teâlâ'nın i'tibar ile emrettiği vechin beyanına gelince bunda, birkaç ihtimal vardır:

Birincisi, onlar hısımlarına, kuvvet ve şevketlerine güvenmişlerdi. Allah Teâlâ da onların şevket ve kuvvetlerini mahv-ü izale etti. Sonra da فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (*"Düşününde ibret alın, ey görecek gözleri olanlar."* Haşr-59/2) buyurdu ki, bunun hasılı Allah'dan başka bir şeye itimad etmeyen demek olur. Onun için zâhid, zühdüne itimad etmemeli. Çünkü onun zühdü, Bel'am'ın zühdünden daha çok olmaz. Âlim de ilmine itimad etmemeli. İbn Râvendiye bak, kesreti mümaresesine rağmen nasıl oldu? Doğrusu kimsenin hiç bir şeyde Allah'ın fadl-u rahmetinden başkasına itimadı doğru değildir.

İkincisi, Murad, insana, gadrin, küfrün, nübüvvete ta'nın akibetini

[1] Şu halde mu'teber, kendisinden ibret alınır, ehemmiyyetli istifade edilir şayan-ı dikkat şey demektir. Nefis ve fahır ve kıymetli mânâsına bundan mecazdır. İ'tibarlı şey, i'tibarlı adam dediğimiz de bu kabîldendir.

tanıtmaktır. Çünkü o Yehûdîler gadr ve küfürlerinin şeâmetiyle bela ve celaya düştüler. Mü'minler, bundan ibret alır, measıden sakınırlar. Buna karşı şöyle bir itiraz edilebilir: Bu itibar sahih olabilmek için «onlar, gadr ve küfrettiler de ta'zib olundular ve bu azâba sebeb ancak onların gadr-ü küfürleri oldu» diyebilmemiz lâzım gelir. Halbuki böyle denilmek, tarden ve aksen fasiddir. Ittıradı yoktur. Çünkü bir çok şahıs gadr-ü küfretmiştir de, dünyada ta'zib olunmamıştır. İn'ikâsi da yoktur. Çünkü Peygamber ve Ashabı dahi bir takım mihmetlere ma'ruz olmuşlardır. Halbuki bu mihnetler onların din ve amellerinde bir kötülüğe delâlet etmez. Bu suretle bu illet tarden ve aksen fâsid olunca o itibar ve kıyas fâsid olmuş olmaz mı? Bir de asılda sâbit olan hüküm, onların evlerini kendi elleri ve mü'minlerin elleriyle harab eder olmalarıdır.

Bunu, gadr-ü küfr ile ta'lil edecek olursak her gadr ve küfredenin evini kendi eli ve mü'minlerin eliyle tahrib etmesi lâzım gelir. Bunun böyle olmadığı malûm olunca da, bu itibarın sahih olmadığı anlaşılmaz mı?

Cevabı: Asılda sâbit olan hükmün üç mertebesi vardır:

Birincisi, evlerinin kendi elleri ve mü'minlerin elleriyle tahribi.

İkincisi, ondan eamm olarak dünyada azâb,

Üçüncüsü, ondan da eamm olarak mutlak azâbdır. Gadr-ü küfr edenlere azâb ise, mutlak azâb olması haysiyyetiyle münasib olur. Onun tahrib veya dünyada katl veya âhirette olması hususları ise, adîmü'l-eserdir. Yâni illette müessir olan husus değildir. Şu halde kıyasın hasılı şuna raci' olur. Gadir, küfür ve tekzib edenler mutlak azâb olunurlar. Bu azâb dünyada mı âhirette mi? İkisinde mi? Bu cihetlerin bilhassa ta'yini itibarda matlûb değildir. Gadir ve küfür, mutlak azâba lâyık ve münasibdirler. Bu suretle biliriz ki, gadr-ü küfür azâba sebebdir. Onlar husule geldi mi mutlak azâb husule gelir, gerek dünyada, gerek âhirette. İşte kıyas ve itibar, bu suretle takrir olunduğu taktirde itiraz sakıt olup kıyas, vech-i sahih üzere tamam olur.» Nitekim bu mânâ ve sebeb şu âyetlerle ayrıca ihtar olunarak buyuruluyor ki: وَلَوْلَا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاۤءَ **Ve eğer Allah, onların üzerlerine o celayı yazmamış olsaydı.**

CELA: İcla gibi müteaddi de lâzım da olur. Aslında keşf-i zâhir, yâni apaçık açmak, açılmak, açıklık, açığa çıkarmak veya çıkarılmak demek olan celvden cela, bir kimsenin veya cemaatin yerinden yurdundan her hangi bir sebeble tedirgin edilerek uzaklaşması veya uzaklaşdırılması demekdir ki, yurdu açık kalmış, kendisi açığa çıkarılmış olur. Biz, sırasına göre nefiy, icla, teb'id,

---

Fahır: Şaşalı. **Cela:** Vatandan ayrı olmak. **Measi:** Günahlar. **Tarden:** Sürme, kovma, uzaklaştırma sûretiyle. **Aksen:** Zıd olarak, hilafına. **Ittırad:** Uygun şekilde. **İn'ikâs:** Zıdd

tehcir, sürgün, açılma, açığa çıkarılma, tezikme, teziktirme ta'birlerini kullanırız. İşte Allah Teâlâ, o kâfirlerin öyle yurtlarından tezikmelerini takdir etmiş, üzerlerine yazmış olmasaydı, لَعَذَّبَهُمْ فِى الدُّنْيَا **her halde kendilerini dünyada ta'zib ederdi.** Katil, esaret gibi daha acı bir azâb ile mübtelâ ve muazzeb kılardı ki ona nisbetle bu sürgün felâketi bir azâb değil, bir lütuf ve müsaade sayılır. Nitekim sonra bununla ibret almayan Benî Kureza'nın eli silâh tutanları i'dam edildiler. Onlar haddi zatında böyle bir azâba müstehıkk idiler. Fakat Allah Teâlâ, onlara dünyada bu sürgünü takdir buyurmuş olduğu için nefislerine bir azâb yapmadı. وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ **Maamafih onlar için âhirette ateş azâbı var.** Yâni cehennem azâbı var. Dünya azâbından kurtulsalar bile âhiret azâbından kurtulmazlar, öyle azâba mustahıktırlar. ذٰلِكَ **bu,** azâba istihkakları, بِاَنَّهُمْ **şu sebebledir ki,** شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah'a ve Resulü'ne karşı şıkak yapmağa,** cephe alıp **karşılamaşmağa kalkıştılar.** وَمَنْ يُشَٓاقِّ اللّٰهَ **Her kim de, Allah'a karşı şıkak yapmağa kalkışırsa** فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **şübhe yok ki, Allah, şedidü'l-ikabdır.** Pek şiddetli ikab yapar. Dünyada yapmazsa âhirette yapar. Dünyadaki ikab geçse de âhiretteki geçmez.

Mü'minlerin harb esnasında yaptıkları tahribata gelince: Rivayet olunuyor ki, Resulullah, Benî Nadîr'in Büveyre nam mevki'deki hurmalıklarının kesilmesini ve yakılmasını emretmişti. Kâfirler: «Ya Muhammed» dediler, sen, bizi arzda fesaddan nehyediyorsun, şimdi bu hurma ağaçlarını kesmek ve yakmak ne oluyor?» Bu, müslümanların bâzılarının da içini gıcıkladı. Kimisi değerlilerini kesiyor, kimiside iyilerini kıyamayıp değersizlerini kesiyordu. Şu âyet, bunun hakkında nazil oldu. مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ **Her hangi bir line kesdinizse.**

LÎNE: Bir çoklarının kavlince mutlaka hurma ağacı demektir. Aslı, levinden müştak livne olup yası dîme gibi vavdan münkalibdir. Cem'inde lun ve elvan denilir. İbn Abbas Hazretleri ve daha bir takımları acve, yâni balçık hurma denilen kısmından maada hurma envaına denildiğini söylemişlerdir. Ebu Ubeyde, acve ile Bernî [1] bulunmayan çeşid elvan hurmalar demiştir. Servî, الْكَرِيمَةُ مِنَ النَّخْلِ «Hurma ağacının en değerlisi» demiş, Ca'fer-i sadık Hazretleri'nden acve, Esme' iyden de, dekal diye nakledilmiştir. Bâzıları da, yaî olup yumuşaklık mânâsına lînden müştakk olduğuna kail olmuşlardır. Çünkü cem'inde liyen ve liyan dahi gelmiştir. Yumuşaklık mânâsı dolayısiyle ağaç dalları diye tefsir edenler de olmuştur. Buna nazaran lîne, mutlak yaş ağaç

---

[1] Bernî, şarkî vezninde ma'ruf bir cins hurmanın ismidir ki, envaının bihteridir. Farisî, «beri'nik» muarrebidir. İyi ve a'lâ meyve demektir. (Kamus tercemesi)

Şedidü'l-İkab: Cezası çetin olan.

mânâsına ta'mîm olunmak da mümkündür. Çünkü hurma ağacı demek olduğuna göre de, hükmün delâleten umumu vardır. Hasılı harb esnasında her hangi yaş bir ağaç kestinizse **أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا yâhud kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa فَبِإِذْنِ اللّٰهِ hepsi Allah'ın izniyledir. وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ Bu izin de, o fasıkları perişan etmek içindir,** fesad için değildir. **وَمَا أَفَاءَ اللّٰهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ Allah'ın Resulü'ne onlardan ifâe buyurduğu mala gelince:**

İFÂE: Feyi kılmak, yâni fey' olmak üzere, verme, havâle etmek demektir. Feyi de lügatte rücu', yâni dönmek, çevrilmek ve dönen gölge mânâlarına masdar ve ism olur. Ragıb der ki: «Feyi ve fie, halet-i Mahmudeye rücu'dur. حَتّٰى تَفِيءَ إِلٰى أَمْرِ اللّٰهِ «فَاءَ الظِّلُّ» ta'biri, bundandır. Gölgeye de ancak döndüğü zaman feyi denilir, hakkında meşakkat lâhık olmayan ganimete de feyi denilmiştir. Şer'an da feyi, küffarın emvalinden Müslümanlara dönen ganimet ve harac gibi varidat demektir.» Ebu Hafs Ömer-i Nesefî, طِلْبَةُ الطَّلَبَةِ nam eserinde feyi ile ganimeti şöyle ta'rif etmiştir: «Feyi, küffarın emvalinden ganiymet ve harac kabîlinden Müslümanlara raci' olandır. Ganimet, Müslümanların kâfirlerden aldıkları maldır .» Bunun zâhiri fey'in ganimetten eamm olmasıdır. Âlûsi'nin zikrettiği vech ile bâzı Şafiî kitablarında, fey' ile ganimeti şöyle farketmişlerdir: «Feyi, kıtal ve iycaf-ı hayl-ü rikâb olmaksızın küffardan husule gelen maldır. Cizye, ticaret öşrü, yâni gümrük, ve kıtal olmaksızın sulh oldukları veya iki ordu karşılaşmaksızın korkudan bırakıp açıldıkları ve riddet üzere ölen veya katledilen mürteddin ve varissiz ölen zimmî veya muahid veya müste'minin bıraktığı mallar gibi ki, kıtalden veya karşılaştıktan sonra olan ganimettir. Ganimet, harbî ve aslî olan küffardan kıtal ile husule gelendir. İki ordunun tekabülü ve bizim tarafımızdan icaf da, kıtal hükmündedir. Bizim Ashabımızdan, yâni Hanefiyye'den de farkı tasrih edenler vardır. Demişlerdir ki: «Ganimet, harb kaim iken küffardan kahr-ü galebe ile alınandır. Hükmü, Sûre-i Enfâl'da geçen وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ (*"Bir de ma'lûmunuz olsun ki ganimet aldığınız herhangi birşey, mutlaka onun beşte biri Allah içindir ki..."* Enfâl-8/41) âyeti mucebince tahmistir. Feyi ise, harb bittikten ve dâr, Dâr-i İslâm olduktan sonra onlardan alınandır. Hükmü, tahmîs olmaksızın hepsi müslimînin maslahatlarına sarfolunmaktır .» Bu fark, Hidaye ve şerhlerinde de mezkûrdur. Demek olur ki, feyi ta'biri, ganimetten eamm olmakla beraber ona mukabil olarak da ıstılah olmuştur. Şu halde ifâe mutlaka feyi denilen bir irca' ve tahvil yapmaktır. Ganimet ahkâmı, Sûre-i Enfâl'de, قُلِ الْأَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ (*"De ki: Ganimetlerin taksimi*

İcaf: Yere düşürme, yıkma zayıf etme, güçsüz bırakmak. **Hayl:** At sürüsü, savaş için atları sürme. **Rikab:** At. **Tahmis:** Beşleme. **Eamm:** Genel.

Allah'a ve Rasulüne ait." Enfâl-8/1) ve وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ (*"Bir de ma'lûmunuz olsun ki ganimet aldığınız her hangi bir şey, mutlaka onun beşte biri Allah içindir ki Peygambere ve ona karabeti olanlarla yetimler ve miskinler ve yolda kalmışlaradır."* Enfâl-8/41) âyetleriyle icmalen ve tafsilen beyan olunduğu gibi burada da daha geniş olan feyi ahkâmı ondan farklı olunacaktır.

EVVELÂ: مِنْهُمْ den murad, iclâ olunan kâfirlerdir ki, Benî Nadîr'dir. Onlardan, Resulullah'a ifâe de bırakmış oldukları menkul ve gayri menkul malların fey' olmak üzere Resulullah'ın kabzına ve hükm-ü tesarrufuna geçirilmesi demektir. Resulullah, evvelce onların sahibi olmadığı halde bunun iade ve irca' mânâsını tazammun eden ifae ta'biriyle ifade edilmesi emvalin hakikî sahibi, Allah Teâlâ olmak i'tibariyle o malların, Allah'a karşı şikaka kalkışan o kâfirler yedinde bulunuşu sanki gâsıb yedinde bulunuşu gibi haksız olduğu ve binaenaleyh onların Allah tarafından kabz-u tesellümüne en salâhiyyetdar olan merci' de, Allah'ın Resulü olmak lâzım geleceği ve onun için O'na teslim, evvelki sahibine iade mahiyyetinde bulunduğu nüktelerini iş'ar eyler. Ve işte böyle muharib kâfirlerin mü'minlere ganimet olarak geçen mallarında da hep böyle bir iade mânâsı vardır. Çünkü Allah Teâlâ insanları, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ (*"Ve ben, Cinn-ü İnsi ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım."* Zâriyât-51/56) buyurulduğu üzere kendisine ibadet ve kulluk etmek için yaratmış, malları da taat ve kulluğa tevessül edilmek için halk buyurmuş olduğu cihatle onlara lâyık olanlar âsîler değil, muti' olan kullardır. Bu nükteye mebni, husulünde fazla meşakkat çekilmeyen ganimete ve harac ve cizye gibi varidata şer'an feyi ıtlak olunmuştur. Ragib'in, bâzılarından nakline göre buna feyi denilmesi, gölge mânâsına olan fey'e teşbih ile dünyanın en şerefli a'razı olan malın geçici bir gölge gibi olduğuna tenbih içindir. Nitekim şair:

اَرَى الْمَالَ اَفْيَاءَ الظِّلَالِ عَشِيَّةً *«Malı, öğleden sonra dönen gölgeler görüyorum.»* demiş ve اِنَّ الدُّنْيَا كَظِلٍّ زَائِلٍ *«Dünya geçici bir gölgeden ibarettir.»* demiştir.

Benî Nadîr emvali husulünde fazla meşakkat çekilmeyen ganimet kabîlinden bir fey' olarak kalmıştı. Ashab bunu, Bedir'de olduğu gibi Sûre-i Enfâl âyeti ahkâmı mucebince tahmîs olunarak mütebakısı taksim olunacak sanmışlardı. Bu âyetle bunun bilhassa Resulullah'a âid bir fey' olduğu beyan olunarak buyuruluyor ki: Allah'ın o celâ ile perişan ettiği o kâfirlerden fey' olarak Resulüne iade buyurduğu mala gelince, فَمَا اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ siz ona ne at oynattınız, ne rikâb. İcaf, depretmek, yürek oynaması gibi hareket ettirip

---

İcla: Sürülme. Kabz: Tutmak, kavramak. Tesellüm: Teslim alma.

muztarib kılmak ve atı yâhud deveyi vecîf denilen hızlı yürüyüşle yürütmek, akın etmek mânâlarına geldiğinden müfessirînin bâzısı, hareket ettirip yormak, bâzısı da, vecîf denilen seri' yürüyüşle yürütmek diye tefsîr etmişlerdir. Kamus mütercimi: «Vecîf, at ve devenin bir gûna yürüyüşüne denir. Murad silke silke yürümesidir ki, linke kalkmak ta'bir olunur, menzil beygiri gibi.» der. Merkeb gibi binilir demek olan rikâb da deve hakkında şayi'dir [1]. Hattâ rakib ta'biri bile devede galibdir. Ata binene, faris denilir. Nitekim biz de süvari dediğimiz zaman, ata bineni anlarız. Benî Nadîr'in karyeleri Medine'ye iki mil mesafede olduğundan oraya sadece piyade olarak gidilmiş, yalnız Resululah, Lif yularlı bir merkebe binmişti ve fazla kıtal de cereyan etmemişti. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ **Ve lâkin Allah, Resullerini dilediği kimselerin üzerine musallât kılar.** Gönüllerine korku düşürür, hükmünü yürütür. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Ve Allah, her şeye kadirdir.** Dilediğini yapar, bâzân zâhirî vesaitle ve alât ile yapar. Bâzân da mücerred izzetiyle hiç umulmayacak muvaffakiyyetler bahşeder. Ki, Benî Nadîr'in basît bir muhasara ile korkarak çıkıp gitmek üzere sulh olmaları da böyle oluştu. Onun için malları da taraf-ı İlâhî'den bu âyet mucebince bilhassa Resulullah'a aid olmak üzere tahsis buyurulmuştur. Sonra Fedek arazisi de böyle, Resulullah'ın hassası olmuştu. Onun için bâzıları bu âyeti, Fedek hakkında nâzil oldu sanmışlar ve çünkü Beni Nadîr muhasara olundu ve mukatele edildi. Fedek'te ise, bunlar olmadı demiştir. Lâkin bu kavil, sahih haberlere muhaliftir. Beni Nadîr'de olan kıtal de ehemmiyyetsizdir. Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî ve saire şöyle rivayet etmişlerdir: Hazret-i Ömer radıyallahü anh demiştir ki: «Benî Nadîr emvali, Allah Teâlâ'nın Resulü'ne ifâe buyurduğu ve Müslümanların ne hayl, ne rikâb icaf etmediği feyiden idi ve Resulullah'ın hassası idi. Ondan ehlinin bir senelik nefakasına sarf eder, mütebakisini de silâh ve hayvanat ile Allah yolunda hazırlanmak için kılardı.» (Müslim: Cihad-48/1757) Dahhâk da, demiştir ki: «Hassaten Resulullah'ın idi, muhacirîne isar buyurdu da onlara taksim etti. Ensar'a ondan birşey vermedi. Ancak Ebu Dücane Semmâk İbn Hurşe ve Seh İbn Hüneyf ve Haris İbn Simme üç zata verdi. Çünkü ihtiyacları vardı.» Sa'd İbn Muaza da İbn Ebil Hakik'in bir kılıcını vermişdi ki, aralarında o kılıcın şöhreti vardı.»

Bilhassa onlardan döne fey'in hükmü böyle, sairlerinden olan fey' nasıl olacak? denilirse, مَا اَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى ... **Allah'ın, Resulü'ne kura ehalisinden ifâe buyurduğu fey'.** Bâzıları bu fey'i, hal-i harbde alınan ve hükmü

[1] Rikâb, üzengi mânâsına da gelir.
Linke: Kalkmak.

Sûre-i Enfâl'da beyan olunan ganimetten maade gibi telakki etmişlerse de İmam Ebu Yusuf'un, «Kitabü'l-Harac»'ında tafsilen rivayet ettiği üzere Hazret-i Ömer, harben feth olunan Irak arazî ve ehalisi hakkında ganaimini taksim taleb eden Zübeyr, Bilâl ve Selman-ı Farisî ve saire gibi zevata karşı Şura-yı Ashab'da bu âyetlerle istidlâl ederek gelecek mü'mînler de dahil olmak üzere umum Müslümanların menafiî namına ehalinin hür ve arazinin yedlerinde erazi-i haraciyye olarak ibka edilmesi hususuna ikna' etmiş olması bunun gerek ganimet ve gerek harac ve ciziye gibi küffardan alınan ale'l-umum hasılâta şamil olduğunu gösterir. Yâni feth edilen küffar karyeleri ehalisinden Resulullah'a irca' olunan gerek ganimet ve gerek harac ve vergi gibi ale'l-umum varidat **فلله da Allah için وللرسول ve Peygamber için ولذي القربى واليتامى والمساكين وابن السبيل ve O'na karabet sahibi olanlar ve öksüzler ve yoksullar ve yolda kalmış kimseler içindir.** Bunun zâhiri, altı sehim olmasıdır. Onun için Bâzıları demiş ki, fey', altı sehim yapılır. Allah sehmi, Kâ'be'nin vesair mescidlerin umranına sarf olunur. Bâzılarına göre ise, ibn Abbas'dan ve Hasen İbn Muhammed ibn Hanefiyye'den rivayet edildiği üzere Allah'ın zikri, mücerred ta'zîm ve teyemmüm içindir. Allah ve Resulü'nün sehmi bir olmak üzere beş sehim yapılır. Diğer bâzıları da ganimet gibi humsü beş sehim yapılır. Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm, humsü böyle taksim ederdi. Kalan dört humsü da münasib gördüğü vech ile sarf eylerdi demiştir. Şafîi'nin kavl-i cedîdidir. Bunun doğrudan doğru, واعلموا انما غنمتم من شيء فان لله خمسه وللرسول ولذي القربى واليتامى والمساكين وابن السبيل (*"Bir de ma'lûmunuz olsun ki ganimet aldığınız herhangi birşey, mutlaka onun beşte biri Allah içindir ki..."* Enfâl-8/41) âyetine benzediği göze çarpar. Fakat orada humüs tasrih olunduğu halde burada tasrih olunmamış, hüküm, külle nisbet edilmiştir. Binaenaleyh ganimetin humsü alınıp beş sehm üzerine sarf olunursa da her fey'in de humsü alınmak lâzım gelmez. Onun için Hanefiyye, ganimetten maada olan feyilerin tahmisi icab etmeyerek bu ve bundan sonraki âyetlerin gösterdiği vech ile ehemmi mühimme takdim edilerek umum müslimînin mesalihına sarf olunmasına kail olmuşlardır ki, burada zikrolunanlar, en mühimini teşkil eder. Resulullah'ın sehmi, hayatında bil'icma' kendisine aid olup ondan kendinin ve iyalinin nefakasına sarf ve bâzı zevcelerinin bir senelik meünetini iddihar eder, bâkısini de müslimînin mesalihına sarf eylerdi. Vefatından sonra ise Hanefiyyece, ayrıca ifrazı lüzumu sakıt omuştur. Çünkü Halefa-i Raşidîn, bu suretle amel etmişlerdir. Ve Onlar ise, Allah'ın dininde ümenasıdır. Ve çünkü müştak bir

---

Menafi: Menfaatler. **Erazi:** Araziler. **Karabet:** Yakınlık. **İddihar:** Biriktirme. **Ümena:** Emin kimseler.

sıfat olan Resul vasfı üzerine hüküm, mebdei olan risaletin illiyyetini iktiza eder. O'ndan sonra ise, Resul yoktur. İmam-ı Şafiî'den bir kavle göre, O'dan sonra imama sarfolunur. Çünkü Resulullah'ın tebligatına ücret, tevehhümünden daha uzak olmak için O'nun istihkakı risaleti ile değil, imameti ile ta'lil olunmak gerektir. Şafiiyye'nin ekserisine göre Resulullah'ın vefatından sonra hums-i humüs sehmi mesalih-ı müslimîne sarfolunur ki, sedd-i sügur, kuzat-ı bilâd, Ulûm-i Şer'iyye ve alâtı ile meşgul olan ulema ve taleb ve eimme ve müezzinîn ve müslümanların umumî menfaatlarına müteallık işleriyle meşgul olup da kesbine çalışamayan sair kimseler ve bunlara mulhak olarak kesibden aciz bulunanlar bu cümledendir. Malın genişliğine ve darlığına göre i'ta imamın re'yine müfevvazdır. Ehem, mühimme takdim olunur. Hepsinin ehemmi, sedd-i süğurdur. Sahih bir hadîs-i şerifte: مَالِي مِمَّا أَفَاءَ اللهُ عَلَيْكُمْ إِلاَّ الْخُمُسُ وَالْخُمُسُ مَرْدُودٌ عَلَيْكُمْ ***«Allah'ın size ifâe buyurduğu feyiden bana ancak humü vardır. O humüs da yine size reddolunur. Yâni sizin mesalihınıza sarf olunur.»*** (Nesaî: Kısmu'l-Fey-1) buyurulması da bunun, mesalih-ı müslimîne sarfını gösterir. Şukadar ki, bu mânâ, sehm-i Resulün hayatta olduğu gibi ayrıca ifraz olunarak sarfına sadık olabileceği gibi, Hanefiyye'nin dediği vecihle diğer sehimlere zammolunarak onlarla beraber sarfı suretinde de sadıktır. İkincisi, zilkurbâ sehmi. Bundan murad, Resulullah'a yakınlığı bulunan Benu Haşim ile Benu Muttalib'dir. Zira Resulullah, bunlara sehim vermiş, bunların liebeveyn biraderleri Abd-i Şems oğullarına ve zürriyyetinden Osman'a ve Lieb biraderleri Nevfel'e vermemiştir. Ebu Davud ve daha başkaları senediyle Said İbn Müseyyeb'den rivayet etmişlerdir. Demiştir ki: «Cübeyr İbn Mut'im radıyallahü anh, bana haber verdi de dedi ki: «Hayber günü olduğu vakit Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem zevi'l-kurbâ sehmini Beni Haşim ve Benî Muttalib'e koydu, Benî Nevfel ile Benî Abd-i Şemsi bıraktı. Bunun üzerine ben ve Osman İbn Affan radıyallahü anh gittik. Resulullah'a vardık.» «Ya Resulâllah, dedik, şunlar, Beni Haşim, Allah Teâlâ'nın seni onların içinde koyduğu mevzi'den dolayı biz, onların fadlını inkâr etmeyiz. Fakat ihvanımız Beni Muttalib'in fadlı nedir ki, onlara verdin de bizi terkettin, halbuki karabetimiz birdir?» [1] Cevaben Aleyhissalâtü vesselâm: **«Ben ve Benu Muttalib Cahiliyye'de de, İslâm'da da ayrılmayız.**

İ'ta: Vermek, bahşetmek. **Süğur:** Düşmana yakın hududlar.

[1] Çünkü Hazret-i Peygamber, Muhammed ibn Abdullah İbn Abdulmuttalib ibn Haşim ibn Abdi Menafıır. Abdi Menafın dört oğlu vardı. Birisi Haşim ki, Peygamber, onun zürriyyetindendir. Öbürleri de Muttalib, Nevfel, Abdişems'tir. Onun için Beni Muttalib, Benî Nevfel, Benî Abdi Şems üçünün de, Peygambere karabeti birdir. Hazret-i Cübeyr, ibn Mut'im ibn Adiy ibn Nevfel'dir. Hazret-i Osman, ibn Affanı ibn Ebi'l-As ibn Ümeyye ibn Abdişems'tir.

biz ve onlar, şey-i vahidiz» buyurdu ve parmaklarını birbiri arasına geçirdi. Bu cevab ile Resulullah bu babda yakınlıktan murad, yalnız karabet yakınlığı değil, nusrat yakınlığı olduğuna ve Cahiliyye'de onların kendisine muvafakat ve mü'anest ile nusratlarına işaret buyurmuştur. Çünkü o vakit nusrat-ı kıtal olamazdı. Binaenaleyh biz ve onlar, bir şeyiz buyurulması, Siyer kitablarında meşhur olduğu vechiyle Kureyş, Beni Haşim'e ne alış, veriş, ne de münakeha yapmamak üzere boykotla hicran ilân ettikleri vakit onların, Peygamber'le beraber şi'be dahil olduklarına işaret oluyordu. Bu sebebledir ki, kıtala kadir olmayan zürriyyetleri dahi istihkakta dahildirler. İşte Resulullah'a karabetten murad, kendilerinden bu nusret-i sabıka tehakkuk etmiş olan karabet olduğu ve Haşim oğullariyle Muttalib oğullarının bir kalb ile hareket eden bir vücud gibi cahiliyyede ve İslâm'da kendisiyle beraber olup böyle bir karabete sahib bulunduklarını beyan buyurmuş, bunun, için âyette de cemi' sıygasiyle zevi'l-kurbâ denilmeyip müfred olarak zi'l-kurbâ buyurulmuştur. İmam-ı Şafiî ve İmam Ahmed İbn Hanbel demişlerdir ki: «Benî Haşim ve Benî Muttalib'den olan «Zevi'l-kurba»'ya humsün humsü verilir. Fakirleri ve zenginleri müsavî olur. Aralarında لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ (*"Erkeğe iki dişi payı kadar."* Nisa-4/11) taksim olunur.» Müzenî ile Sevrî de. «Bunda, erkek ve dişi müsavî olur, uzağa da yakına da verilir.» demişlerdir. Âyetin ıtlakının zâhiri de budur. İmam Malike göre ise, İmamın re'yine müfevvazdır. Dilerse aralarında taksim eder, dilerse bâzısına verir, bâzısına vermez. Dilerse daha mühim olduğu takdirde diğerlerine verir de onlara vermez.

Bizim Eimme-i Hanefiyye'nin muhtarına gelince: Hidaye ve etrafında tafsil olunduğu üzere Zü'l-kurbâ, hadîs ile Beni Haşim ve Beni Muttalib'e mahsustur. Şu kadar ki, onlara mustakıl bir sehim vacib değildir. Ancak fakirlerine, yetimlerine, ibn sebîllerine verilir ve bu sınıflardan olanlar diğerlerine takdim olunurlar. Çünkü Resulullah, onlara zikrolunduğu üzere nusrat-ı sabıka ile vermiş ve buyurmuştur ki: «*Ya ma'şere Beni Haşim,* اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى كَرِهَ لَكُمْ غُسَالَةَ النَّاسِ وَاَوْسَاخَهُمْ وَعَوَّضَكُمْ مِنْهَا بِخُمْسِ الْخُمْسِ *«Ey ma'şer-i Beni Haşım, Allah Teâlâ, sizler için nasın yıkantılarını ve kirlerini, yâni zekât ve sadakalarını iğrenç gördü ve onun yerine size hums-ı humsu verdi.»* Bu hadîs, bir sehme delâlet etmekle beraber sadakat karînesiyle i'tanın illeti fakrolduğunu işar eder. Onun için Resulullâh zamanında nusrat ile verilmişse de, vefatından sonra sakıt olup fukaraya verilmiştir. Hulefa-ı Raşidîn'in dördü de onlara ayrıca bir sehim çıkarmadılar.

Müanest: Karşılıklı, ünsiyet kurmak. Münakeha: Evlenme. Şi'b: Mahalle. Muttaliboğulları mahallesi. İbn Sebîl: Yol oğlu, yolda kalmış fakirler.

Humsü, ancak bir sehim yetimlere, bir sehim miskînlere, bir sehim de ibn sebîle olmak üzere üç sehme taksim ettiler, Hazret-i Ali'nin Hülefa-i Selâse'ye bâzı mesailde muhalefeti olmakla beraber O da, hilâfetinde bu hususta muhalefet etmedi. Onun için İmam-ı Şafiî'nin dediği gibi, sehme kail olurdu diye edilen rivayet sahih olsa bile hilâfetinde onların re'yine rucu' ettiğine haml olunmak lâzım gelir. Bunların istihkakı böyle karabetten başka fakr illetiyle muallel olunca âyette ayrıca zikredilmelerinin faidesi nedir? denilirse, bunun faidesi, onların fakir olanlarına sadaka helâl olmadığı cihetle o kabîlden buna da istihkakları olamayacağı gibi bir tevehhümü def'etmektir. Maamafih ahbar tetebbü' edilince, bu babda bir hayli ihtilâfat görülüyor. Bu cümleden olmak üzere hulefanın onlara fakîr-ü ganî seçmeyerek verdiklerine delâlet eden haberlerde yok değildir. Ehl-i Beyt'in muhtârı da, budur. İbn Hümam, «Fethü'l-Kadir»'de der ki: «Ebu Davud'da Said ibn Müseyyeb'den şöyle mervidir: Cübeyr ibn Mut'im radıyallâhü anh bize tahdîs etti ki, Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, ne Benî Abdi şemse, ne de Benî Nevfel'e humüstan bir şey taksim etmedi.Netekim Beni Haşim'e ve Beni Muttalib'e taksim ediyordu. Ebu Bekir de humsü, Resulullah'ın taksimi gibi taksim etti. Şu kadar ki, Peygamber'in verdiği gibi Resulullah'ın akrabasına vermiyordu. Ömer ise, veriyordu, O'ndan sonrakiler de veriyordu. Bu rivayette Ömer'in verdiğinde zâhiren fakr kaydi görülmüyor. Bir de Ebu Davud'un, Abdurrahman İbn Ebî Leylâ'dan şöyle bir rivayeti vardır. Hazret-i Ali'yi işittim, diyordu ki: «Ben ve Abbas ve Fatıme ve Zeyd ibn Harise, Hazret-i Peygamber'in (SAV) huzurunda toplandık. Ben, «Ya, Resulallah, re'y buyurursan beni şu humüs'tan hakkımıza memur etsen de, senin hayatında onu taksim etsem ki, sonra kimse bana münazea etmesin. Re'y buyurursan bunu yap» dedim. Yaptı. Ben de onu, Resulullah'ın hayatında, sonra da Ebû Bekr'in velâyetinde taksim ettim. Nihayet Ömer'in senelerinden son sene, O'na birçok mal geldi. Bizim hakkımızı ayırdı. Sonra onu, bana gönderdi. Ben de bu sene bizim gınâmız var. Müslimînin ise, haceti var. O'nu, onlara sarf eyle, dedim. O da, öyle yaptı. Ömer'den sonra da kimse beni ona çağırmadı. Ömer'in yanından çıktıktan sonra Abbas'a rastgeldim: «Ya Ali, bu sabah sen bizi bir şeyden mahrum ettin ki, artık bize reddolunmaz, dedi. Dâhî bir adam idi.» Bunda da i'tanın fakr ile takyidi yoktur. Nasıl olur ki, Abbas verilenlerden idi ve fakr ile muttasıf olmamıştı? [1]. Bununla beraber Hâfız Münzirî bunun zayıf olduğunu söylemiş

[1] Maamafih Hazret-i Ali'nin: «Bizim gınamız var Müslimînin haceti var» demesi, istihkakın fakr-ü hacet ile olduğunu işardan halı değildir. Böyle olmasa idi, Hazret-i Ali, kendi hakkından vazgeçebilse de diğerlerinin namına o haktan vazgeçmemek lâzım gelirdi.

ve demiştir ki: «Cübeyr İbn Mut'im hadîsinde, Ebû Bekir zevi'l-kurbaya taksim etmemiştir. Ali hadîsinde ise, taksim etmiş, Cübeyr hadîsi, sahihtir, Ali hadîsi sahih değildir .» İbn Hümam, bunları naklettikten sonra da şöyle der: «Hulefa-i Raşidî'nin zevi'l-kurbaya vermedikleri i'tikadına göre i'timadı vacib olan şudur ki, âyette «ذى القربى» masrif-i beyandır. Mezhebde olduğu gibi istihkak değildir. Yoksa Aleyhissalâtü Vesselâm'dan sonra Hulefa'nın onları men'etmeleri caiz olmazdı. Çünkü karabet sahibleri, Cahiliyye'deki nusreti müvazire ile takyid olunmuşlarsa da onlar, Aleyhissalâtü Vesselâm'dan sonra duruyorlardı. Binaenaleyh verilmek vacib olurdu. Mâdem ki, vermemişlerdir demek olur ki, murad, onların mahalli sarf olduklarını beyandır. Yâni zikrolunanlardan her biri, bir masriftir. Hattâ bunlardan meselâ, yalnız ebna-i sebîle veya yalnız yetimlere verilmek gibi bir sınıfa iktısar caizdir. «Tuhfe»'de: «Bu üç bizim indimizde humsün mesarifidir, alâ — sebîlil'istihkak değildir. Hattâ sadakatta [1] olduğu gibi bunladan yalnız bir sınıfa sarfedilse caizdir» diye mezkûrdur.

Bu kavil, İmam Malik kavline yakındır. Fakat imam Ebû Yûsuf (rahmetullahi aleyh) Kelbî'den, Ebî Salih'ten, İbn Abbas'dan «radıyallahü anhüma» rivayet etmiştir ki: Humüs, Hazret-i Peygamber'in ahdinde beş sehim üzerine taksim olunurdu. Allah ve Resulü için bir sehim, zi'l-kurba için bir sehim, yetimler için bir sehim, mesakin için bir sehim,İbn Sebil için bir sehim. Sonra Ebu Bekir ve Ömer ve Osman ve Ali radıyallahü anhüm, üç sehim üzerine taksim ettiler: Bir sehim yetamâ için, bir sehim mesakîn için, bir sehim de İbn sebîl için. Kelbî, ehl-i hadîs indinde taz'if edilmiş ise de, bu rivayetin sıhhatini gösteren iki rivayet de vardır: Tahavî, Muhammed İbn Huzeyme'den, Yûsuf İbn Adî'den, Abdullah İbn Mübarek'ten, Muhammed İbn İshak'dan şöyle rivayet eylemiştir: Muhammed İbn İshak dedi ki: «Ebû Ca'fer'e, Yâni Muhammed İbn Ali'ye [2] sordum: «Ne dersin» dedim, Hazret-i Ali radıyallahü anh nasın işi başına geçip Irak'ta icra-yı velâyet ettiği sıra zevi'l-kurba sehminde ne yaptı?» Dedi ki: «Vallahi O da, Ebu Bekir ve Ömer yoluna sülûk etti.» «O halde dedim, siz nasıl oluyor da, o söylediğinizi söylüyorsunuz?» «Ha, Vallahi dedi, O'nun ehli ancak O'nun re'yinden sudur ediyorlardı.» «Öyle ise dedim, Onu, ondan ne men'etti?» Dedi ki: «Vallahi, Ebu Bekir ve Ömer'in siyretine muhalefetle aleyhine söylenilmeyi mekruh gördü.» Demek ki, Hazret-i Ali dahi dahil olduğu halde

---

[1] Yâni zekâtta.

[2] Ca'fer Sadık Hazretleri'nin pederi Muhammed Bakır İbn Ali Zeynel'âbidîn İbn Hüseyin İbn Ali İbn Ebî Talib.

Ebna-i Sebîl: Yolcular. İktısar: Kısaltma.

Hulefa-i Raşîdi'nin zevi'l-kurbaya ayrıca bir sehim vermediklerinde ihtilâf edilmemiş, Ehl-i Beyt dahi bunu i'tiraf eylemiştir. Ashab'dan bu hususta başka bir muhalefet eden de rivayet edilmediği için sehmin adem-i vücubu, icmaî bir mahiyyet almıştır. Şübhe edilmemek lâzım gelir ki, Hazret-i Ali evvelki re'yinin sevab olduğunda musırr olsa idi, hilâfetinde onun hılâfını yapması caiz olamazdı. Bu, lâekal halin icabına göre o sehmin sukutunu kabul etmek ve binaenaleyh diğer hulefanın re'yine rücu' eylemektir. Bununla İmam-ı Şafiî'nin müşarünileyh Ebu Ca'fer Muhammed İbn Ali'den rivayet ederek istidlâl eylediği şu habere cevab da verilmiş oluyor. Demiştir ki: «Hazret-i Ali'nin humüste re'yi, Ehl-i Beyt'inin re'yi idi, lâkin Ebu Bekir ve Ömer'e muhalefet etmeği mekruh gördü ve demiştir ki: «Ehl-i Beyt'in dunünde icma' da olmaz».Çünkü bunda, Hulefai Erbeanın sehim vermedikleri rivayeti, hem Ehli Beytten Muhammed Bakır, hem imamı Şafiî Hazretlerin'ce dahi müsellem ve musaddaktır. O halde bu, noktada münakaşaya mahal yoktur.

Saniyen, Hazret-i Ali'nin, Hazret-i Ebu Bekir ve Hazret-i Ömer'e muhalefeti mekruh gördüğü ve onun için bu mes'elede kendi re'yini tatbik etmeyip Onların siyretine sülûk ettiği de müsellem ve musaddaktır. Şu halde Onlara muhalefeti mekruh görmek de, O'nun son re'yi demek olur. Binaenaleyh O'nun re'yinden ayrılmadıklarını söyleyen Ehl-i Beyt'inin dahi, O'nun mekruh gördüğünü mekruh görmeleri ve evvelki re'yinden rücu'unu kabul etmeleri ve Hazret-i Ali'yi kendi vicdan ve i'tikadınca haklı bildiği müstehıkları haklarından menedip bir korku ile tekiyye perdesine bürünmüş bir mükreh mevkiinde farzetmekten çekinmeleri iktiza eder.

Salisen, Ehl-i Beyt'in dûnünde icma' olmayacağı sözü, esasen doğru olmakla beraber müşarünileyh Muhammed İbn Ali Hazretleri, Tahavî rivayetinde geçtiği vechiyle Ehl-i beyt'in ancak Hazret-i Ali'nin re'yinden sudur ettiklerini söylemiş, Hazret-i Ali'nin de muhalefeti mekruh görüp Ebu Bekir ve Ömer'in siyretlerine sülûk ettiğini beyan eylemiş olduğundan asıl ve metbu' olan Hazret-i Ali'nin muhalefetten çekinmesiyle icma' fiilen tamam olup tâbi' olan füruun ayrıca hükmü olmamak ve binaenaleyh buna, Ehl-i Beyt'in dunünde bir icma' denmemek lâzım gelirdi ki, bütün bunlar, ayrıca bir sehmin adem-i vücubu hakkında Hanefiyye Eimmesi'nin kavlini te'yid eyler. Şunu da, unutmamak lâzımgelir ki, Hulefâ-i Erbea'nın zevi'l-kurbaya ayrı bir sehim vermediklerini söylemek, Onların istihkaklarını büsbütün nefyelemek demek değildir. Ancak bu istihkak için fakr-ü hacet gözetilerek nusret-i sabıkası olan karabet ehli takdim olunmuştur. «لِذِى الْقُرْبٰى» da lâm, istihkakta zâhirdir. Yetamâ ve Mesakîn ve

İbn sebîlin lâmsız olarak bunlara atfı da hepsinin de istihkak sebebi bir olduğuna karîne demektir. Bu sebebin fakr olduğu da, كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ *"Sade sizin içinizden zenginler arasında dolaşır bir devlet olmaya."* ta'lili ile ayrıca ihtar olunmuştur. Şu halde bunların dördünü de, bu sebeble bir istihkaka tâbi' tutarak dört veya üç veya bir kalem olmak üzere taksim caiz olmak ve halin iktızasına ve malın müsaadesine göre suret-i sarfı, imamın re'yine tafviz olunmak nazmın üslûbuna en muvafık olan mânâ olur. Ancak Hulefa-i Raşidîn üç kalem üzere taksim etmiş olduklarından Mezheb-i Hanefî'de bu ihtiyar olunmuş, İbn Hümam'ın naklettiği üzere Tuhfe'de bir kalemin cevazı da gösterilmiştir. Yalnız Tuhfe'nin لَا عَلَى سَبِيلِ الْاِسْتِحْقَاقِ (*"İstihkâk yoluyla değil.*) demesi, cümlesinden istihkakı nefiy mânasına anlaşılmamalıdır. Zira «lâm» mecmuunda bir istihkakın sübutuna delâlet etmekten halî değildir.

YETAMÂ'dan da murad, fukarasıdır. Yetim: Babası olmayan çoçuktur, İslâm'ı ve fakrı şarttır. Zira yetim ta'biri, hacet-i müş'ir olduğu gibi, كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ (*"Sade sizin içinizden zenginler arasında dolaşır bir devlet olmaya."*) ta'biri de, bu şartlara delâlet eder. Babası olmamak, babanın vefatiyle de nesebin nefyiyle veya zinadan doğmakla da olabilir. Onun için neseb-i menfî olan da, veled-i zina da, yetim tâ'birinde dahildirler. Lekît ise, babası olmadığı tehakkuk edemeyeceğinden mesakîn de dahil omak gerektir.

MİSKÎN, hiçbir şeye malik olmayan bîçare yoksula denir. Yoksulluktan durgun bir hale gelmiş demektir [1]. Bir kavle göre de, kifayet mikdarı malı olamayana denir. «Kamus»'ta fakr maddesinde, fakîr ile miskînin farkına dair bir tafsil vardır ki, «Okyanus»'ta mütercim şöyle der: «Ehl-i Arabiyye, fakîr ile miskîn beynini farkederler. Bâzıları dediler: Fakîr şol kimsedir ki, sedd-i remak edecek kut-ü gıda bulur ola, miskîn ise, asla bir nesnesi olmaya ve inde'l-bâz fakîr muhtac, miskîn de, zelîl ve hakîre denir. İmam-ı Şafiî aleyhirrahme demiştir ki: Fukara, gütürüm ve muk'ad olup aslâ hırfet ve san'atleri olmayanlara, kezalik hırfet ehli olup da hirfeti, havaici zaruriyyesini idare eylemez olanlara denir. Mesakîn de, şol kimselere denir ki, hırfetleri varsa da iyâlinin nefakasına muğni olmamakla sual eder olalar. Yâhud fakîr, kifayet mıkdarı maişeti olana ve miskîn asla nesnesi olmayana denir İndelbâz da, bil'akis, miskîn, hali fakîrden ahsen olana denir. Bir kavle göre de ikisi beraberdir ki, züğürt ve geda olana denir. Bir de fakîr, omurga kemikleri kırılmış olana denir. Şarihin bey-

---

[1] Bu münasebetle zelîl ve zayıf olana da miskîn ta'bir olunur.

Tafviz: Birisine bırakmak. Hırfet: Meslek, sanat, ustalık. İndelbâz: Bazılarına göre. Geda: Fakir, kimsesiz. Enfa: Menfaatli olanı.

anına göre asıl fakr, bu mânâya mevzu'dur» Hanefiyyece meşhur olan, evvelki mânâdır. Yâni fakîr, nisâba malik olmayan, miskîn ise, hiçbir şeyi olmayıp fakîrden daha düşkün olandır.

İBN SEBÎL: Yolda kalmış yolcu demektir ki, memleketinde mal ve mülkü olsa bile yolda herhangi bir sebeble ihtiyaca düşmüş kalmış bulunur. Bu âcizin fikrince, lekît olan çocuklar da mânâda dahil olmak gerektir. Bu sınıflara sehimleri doğrudan doğru kendilerine veya velîlerine verilmek yâhud kabil olduğu surette onunla bir varidat menbaı te'min olunarak gallesi verilmek hususlarından haklarında enfa' olanı yapılmak üzere sureti sarf da, İmamın re'yine muhavvel olmalıdır.

Feyiden bunlara, yâni zü'l-kurbâ, yetâmâ, mesakîn ve İbn sebîle böyle hıssa verilmesinin sebeb ve hikmeti ise, şöyle beyan buyurulmuştur. كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ. **Tâ ki, o fey, yâhud mal, sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmaya.** Dalın zammiyle dulet yahud feth ile devlet servet, baht, cah, galibiyyet gibi insanlar arasında gâh şuna, gâh buna devreder, sevindirici ni'met ve hâlete denilir. [1] Kisaî ve Basra huzzakı demişlerdir ki: «Feth ile devlet, zamm ile mülkte, zamm ile dule, kesriyle milktedir. Yâhud zamm ile malda, feth ile nusret ve cahdadır.» Müberred gibi bâzıları da demişlerdir ki: «Zamm ile tedavül eden şeyin ismi. Feth ile tedavül mânasına masdardır.» Ragıb gibi bazıları da, ikisinin bir mânâya geldiklerini söylemişlerdir. Aşere kıraatlerinin hepsinde dalın zammiyle okunmuştur. Şu kadar ki, çoğu dalın zammiyle beraber tayı mansub okuyup «يَكُونَ»ye haber yapmışlar, Hişam ile Ebu Ca'fer ise, dalı mazmum teyi merfu' okuyarak isim yapmışlardır. Evvelkinde gösterildiği üzere «يَكُونَ» fiil-i nakıs, ikincide fiil-i tamm olup: «Sizden, yalnız zenginler arasında bir devlet olmaya» mealinde olur. Evvelkinde «يَكُونَ»nün tahtinde müstetir ismi «مَا»ya raci' «هُوَ» olduğu için bu cümle doğrudan doğru malî ve iktisadî bir düstur olup siyasî rejimi dolayisiyle ifade eder. İkincisinde ise «يَكُونَ» de, zamir olmadığından doğrudan doğru siyasî bir düstur olup malî ve iktisadî usulü dolayisiyle göstermiş olur.

Evvelkine göre mânâ: Allah'ın Resulü'ne ehl-i kuradan ifâe buyurduğu bu ganimet ve feyi, yalnız içinizden gânimîn gibi iş başında bulunanlar arasında paylaşılıp da mal munhasıran zenginler arasında tedavül eden bir servet olma-

[1] Lisanımızda da, «bir devlete kondu» denir ki, bahtına büyük bir ni'met nasîb oldu demektir. Cem'iyyetlerin en yüksek ve en müstakil hali olan siyasî mânâsiyle «Devlet» ta'biri de, galibiyyet mânâsiyle deveran eden ve bir ferde muhtas kalmayan bir hâlet olması hasebiyledir. Nitekim Fıranıkçe Etâ kelimesinin esas mânası da, halet demektir.

Muhavvel: Havale edilmiş. Tedavül: Değiştirme.

mak ve binaenaleyh İslâm Devleti, Cahiliyye'de olduğu gibi yalnız zenginlere istinad eden bir devlet olmayıp fukarayı da doğrudan doğru alâkadar eden bir devlet olmak için onlara da zikrolunduğu üzere sınıflarına göre Allah için birer hıssa veriniz.

İkinciye göre mânâ: Sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmamak ve binaenaleyh mal yalnız zenginler arasında dönen bir servet halinde kalmamak için fey'i münhasıran ganimeti alan ve iş başında bulunanlar arasında paylaşmayın da zikrolunduğu üzere fukara ve muhtacîn sınıflarına da Allah için birer hıssa veriniz.

Lâkin yalnız zenginler arasında bir devlet olmasın. Derken herkesi canı istediği gibi her işe karışıp da ihtilâle de sebebiyyet verilmemek için buyuruluyor ki, وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ **Onunla beraber Peygamber size her ne verdiyse onu ahzedin,** yâni feyiden her ne nasîb verdiyse alın ve her ne emir verdiyse tutun وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا **ve nehy ettiğinden vaz geçin.** Almayın dediğini almayın, yapmayın dediğini yapmayın وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'dan korkun** da Allah'ın ve Peygamber'in emirlerine karşı gelmekten ve birbirinizin hakkını yemekten, devlete hiyanet eylemekten sakının, fey'i maddî ve mânevî, dünyevî, uhrevî korunmak için takva ile sarfedip israftan ve Allah'ın azâbına düşmekten korunun. اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Çünkü Allah, şedidü'l-ikabdır.** İkab edince, çok şiddetli ikabeder. Nitekim nankör Benî Nadîr kâfirlerinin haşr-ü celâsında bunun ibret alınacak bir nümunesi geçmiştir.

Bu âyette bu emirler, gösteriyor ki, fey'in hepsi Allah Teâlâ tarafından Resulü'ne muhavveldir. Zenginlere mahsus bir devlet olmamak için zikrolunduğu üzere fukaraya hıssa verilerek onu taksim etmek dahi وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ **«Peygamber size her ne verdiyse onu ahzedin.»** mucebince O'na müfevvazdır. Ulu'l-emre itaat de onun getirdiği emirlerden olduğu için burada dahil olmak lâzım gelir. Zira bu emir, feyi hakkında nâzil olmakla beraber müfessirînin tasrih ettikleri gibi mazmunu her emre şamildir. Şu rivayetler de bunu te'yid eyler: Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî ve daha başkaları tahric etmişlerdir. İbn Mes'ud Radıyallâhü anh demiştir ki: لَعَنَ اللّٰهُ الْوَاشِمَاتِ وَالْمُسْتَوْشِمَاتِ وَالْمُتَنَمِّصَاتِ وَالْمُتَفَلِّجَاتِ لِلْحُسْنِ الْمُغَيِّرَاتِ خَلْقَ اللّٰهِ ***«Allah, şu kadınlara la'net etmiştir: Veşm yapanlar, yaptıranlar*** [1], ***yüzünün tüylerini yolanlar, seyrek dişli güzel görünmek için dişlerinin arasını yontan sırıtkanlar, Allah'ın yarattığını değiştirenler."***

---

[1] Veşm, yüze veya kola veya bedenin herhangi bir tarafına iğne batırıp boya sürerek tesbit edilen nakşa denir ki, Kamus mütercimi, «döğün» denildiğini söyler.

Cela: Vatandan ayrı olmak. Muhavvel: Havale edilmiş.

(Müslim:Libas ve 2-Ziynet-120/2125) Bu söz, Benî Esed'den Ümmü Ya'kub namında bir kadının kulağına erişti ki, Kur'ân okur, anlardı. İbn Mes'ud Hazretleri'ne gitti: «İşitim ki, sen, şöyle şöyle demişsin» dedi. Müşarünileyh: Ben, Peygamber'in la'net ettiği kimselere neye la'net etmeyeceğim? O, Allah'ın kitabında var diye cevab verdi. Kadın: «Ben, Mushafın iki kabı arasında ne varsa okudum, onu bulmadım» dedi. Müşarünileyh de dedi ki: «Eğer okudunsa bulmuşundur. Allah Teâlâ'nın: وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (*"Bir de peygamber size her ne emir verirse tutun, nehyettiğindende sakının."* Haşr-59/7) buyurduğunu okumadın mı?» Kadın: «Evet» dedi. Müşarünileyh de: «İşte Hazret-i Peygamber Sallallâhü Aleyhi vesellem, onlardan nehyetti, cevabını verdi. İmam-ı Şafiî Hazretleri'nden de mervidir ki: «Bana istediğinizi sorun, Allah'ın kitabından ve Peygamber'inin Sünnetinden size haber vereyim, demişti. Bunun üzerine Abdullah İbn Muhammed İbn Hârun: «İhramdaki bir adamın, Zünburu öldürmesi hakkında ne dersin?» dedi. İmam-ı Şafiî de, cevabında: «Allah Teâlâ وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (*"Bir de peygamber size her ne emir verirse tutun, nehyettiğindende sakının."* Haşr-59/7) buyurdu. Ve bize, Süfyan İbn Uyeyne, Abdulmelik İbn Ömer'den, O, Rib'iyy İbn Hırâş'tan, O, Huzeyfe İbni'l-Yaman radıyallahü anh'ten tahdis eyledi ki, Resulullah Sallallâhü Aleyhi vesellem: اِقْتَدُوا بِاللَّذَيْنِ مِنْ بَعْدِي اَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ *"Benden sonrakilere Ebu Bekir'e, Ömer'e İktida edin."*(İbn Mâce: Mukaddime-11/97)buyurdu. Ve yine Süfyan İbn Uyeyne, Mis'ar İbn Keddam'dan O, Kays İbn Müslim'den, O, Tarık İbn Şıhab'dan, O, Ömer İbn Hattab radıyallâhü anh'ten bize tahdis eyledi ki, Hazret-i Ömer, Zünburu öldürmeği emretti.» [1] dedi. Yâni Hazret-i Ömer'in emrine iktidayı, Peygamber emretti, Peygamber'in emrini tutmayı da, Allah Teâlâ, kitabında emretti. O halde Hazret-i Ömer'in emrini tutmak Allah'ın emri iktizasındandır. Bu istidlâl "Amirin emri,O amirin amirinin amirinin emridir"suretinde matviy bir mukaddimesi ecnebiyye ile yapılmış bir kıyasi müsavat değildir.Doğrudan doğru kübra olan وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا *"Birde Peygamber size her ne emir verirse tutun,nehyettiğinden de sakının."*(Haşr-59/7) nassından mefsulün netayic tarikiyle bir istintacdır.Allah ve Resulü'nün emirlerine muhalif olmayan ulul emre itaat kaziyyesi de, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ (*"Ey o bütün iman edenler! Allah'a itaat edin,Peygambere de itaat edin,sizden olan ulul emre'de; sonra bir şeyde nizaa düştünüz mü hemen onu Allah'a ve Rasulüne arz ediniz,Allah'a ve Ahiret gününe*

Matviy: Örtülmüş, dürülüş. **İstidlâl:** Delil getirme, saptırma.

[1] Zünbur, eşek arısı ve sarıca arı denilen arılardır. Bal arasına, زُنْبُور denir.

gerçekten inanır mü'minlerseniz! O hem hayırlı hem de netice itibarıyle daha güzeldir!" Nisa-4/59) ayeti mucebince mensustur.Bir hadis-i şerifte de Resulullah: اَرْبَعٌ اِلَى الْوُلَاةِ الْفَيْءُ وَالصَّدَقَاتُ وَالْحُدُودُ وَالْجُمُعَاتُ *"Dört şey, velayet sahiblerine aiddir:Feyisadekalar,hudud,cum'alar"* buyurmuş olduğunu Keşşaf tefsirinde sure i Cuma'da nakletmiştir.Fıkh i Hanefi'den Hidaye'de ve etrafında şöyle tafsil olunmuştur:İmam bir beldeyi anveten, yani kahren feth ettiği zaman muhayyerdir.Dilerse onu, Resulullah'ın hayberde yaptığı gibi beynel müslimin taksim eder, taksim olunan araziye öşür vazeyler.Çünkü ibtidaen müslime tavziftir.Ve dilerse Hazret i Ömer'in Irak sevadında yaptığı ve Ashabın da muvafakat ettiği vecihle ahalisini hürr olarak arazi ve mallarında ibka edip üzerlerine cizye yani şahsi vergi ve arazilerine harac vazeyler. Ki bu cizye ve harac da bu ayette mevzuı bahsolunan feyidir.İndel Hanefiyye bu tahmis olunmayarak hepsi başta memleketin korunması olmak üzere mürtezikanın maaşı , yani devletçe muvazzaf asker, amilin,hukkam ve ilmiyye ve eimme ve müezzininin iaşesi ve sair umur i nafı'a ve hayriyye gibi mesalih i müslimine sarfolunur. Bunlardan anlaşılır ki , yalnız ganimetten maada olan cizye ve harac gibi fey'in değil, وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ (*"Bir de ma'lumunuz olsun ki ganimet aldığınız herhangi birşey, mutlaka onun beşte biri Allah içindir"* Enfal - 8/41) ayeti mucebince tahmisi vacib olan ganimetin humsünden maada mütebakisinin dahi taksimi hususlarında كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ (*"Ki sade içinizden zenginler arasında dolaşır bir devlet olmaya"* Haşr - 59/7) düsturu esas olmak üzere Resulullah'ın ve O'na tebeani mamü'l müsliminin bir hakk'ı hıyarı vardır.Ancak imamın bu ihtiyarı, keyfi olmayıp müsliminin hacetlerini ve devletin istikbalini takdir yolunda

Bu noktaları tenvir zımnında masrifleri biraz daha tafsil ile buyuruluyor ki: لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ **O fukara muhacirler için,** Sahib-ı Keşşaf, der ki: «Bu yukarıki لِذِي الْقُرْبَى *"Karabet sahibi."* ve ma'tuflarından bedeldir. Mânâ, Peygamber Sallâllahü aleyhi vesellem hakkında dahi sadık olmakla beraber, يَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ (*"Allah'a ve Rasûlüne hizmet ederler."* Haşr-59/8) لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ (*"Allah için ve Rasûlü için."* Haşr-59/7)'den bedel yapmaya mani' olan şudur. Allah Teâlâ, يَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ kavliyle Resulü'nü, fukaradan çıkarmıştır. Resulullah, fakîr ta'biriyle yad olunmaktan yüksek tutulur. [1] Zil-kurbâda fakrı şart koşmayanlar ise, bunu yetamâ ve mesakin ve İbn sebîlden bedel veya beyan yapmışlardır. İbn

---

Sevad: Şehir. **Mürtezika:** Ulufe sahibi. **Eimme:** İmamlar.

[1] Ve'd-Duha Sûresi'ndeki: وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَاَغْنَى (*"Ve seni bir yoksul iken zengin etmedi mi?"* Duhâ-93/8) âyetini de hatırlamak lâzım gelir.

Münîr, yalnız mesakînden bedel yapmak istemiş, İbn Atiyye de demiştir ki, وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ (*"Yetimler ve miskinler ve yolda kalmışlar içindir."* Haşr-59/7) لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ (*"Fukara muhacirler."* Haşr-59/8) kavlini beyandır. Lâm-i cerrin tekrar olunması metekaddem onunla mecrur olduğu için bunun onlardan bedel olduğu tebeyyün etmek içindir.» Lâkin «lâmın» tekrarı, Keşşaf'ın kavlinde daha zâhirdir. Bunun için Şafiî olan Sahib-ı Keşif, Keşşaf'ın dediği gibi لِذِى الْقُرْبٰى ve ma'tuflarından bedel olmasını ihtiyar etmiş ve ancak لِلْفُقَرَاءِ bir kayıd değil, muhacirînin halindeki vakıı beyan ve ziyade ihtisaslarını isbattır. لله وللرسول وللمهاجرين denilmiş gibidir diye bir te'vil yapmıştır. İbn Cerîr, tefsirinde bunun, كَيْ لَا يَكُونَ مَا اٰتٰىكُمُ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ يَكُونُ لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ... *"Allah'ın Rasûlünün verdiği ganimetler içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir mal olmasın, fakat muhacir fakirler için olsun."* meâlinde olduğunu söylemiştir. Ki, كَيْ لَا يَكُونَ kavlinin medlûlüne teallukunu ifade eder. Âlûsî de, Buharî ve sairede rivayet olunduğu üzere Hazret-i Ömer'in beyanatına ve bu âyetlerle istidlâline nazaran bunun bedel olmayıp mütebak-ı mesarifi beyan siyakında bir istînaf olmasını tercih eylemiş ve «buna tearruz eden kimse görmedim» demiştir. Bize de bunun وَاتَّقُوا اللّٰهَ emrine teallûku daha yakın görünüyor ki, فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لاجل الْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ ... demek olur. Bu surette geçen feyi âyetlerinin ikisine nazaran da bunların masrif oldukları ehemmiyyetle işʼar edilmiş bulunur. Nitekim evvelkî âyet mucebince Resulullah'ın hassası olan Benî Nadîr emvalinden Muhacirin'e taksim ettiğine ve Ensar'dan yalnız üç kişiye verdiğine dair rivayet de geçmişti. وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (*"Bir de Peygamber size her ne emir verirse tutun, nehyettiğinden de sakının."* Haşr-59/7) kavlindeki îta' ve nehyin her iki feyiden eamm olduğu da anlatılmıştır. Bu fukara muhacirler, şu sıfatlarla da tavsif olunmuşlardır: الَّذِينَ Onlar ki اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ **yurdlarından ve mallarından çıkarılmışlardır.** Müşriklerin tazyiki üzerine din uğrunda evlerini, barklarını, mallarını milklerini bırakıp çıkmışlar ve fakîr değiller iken fakre ma'ruz olmuşlardır. Halleri, gayeleri şudur: يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا **Allah'dan bir fadıl ve rıdvan isterler.** وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ (*"Allah'ın bir rıdvanı ise hepsinden büyük."* Tevbe-9/72) buyurulduğu üzere hepsinden büyük olan Rızaullah. وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Ve Allah ve Resulü'ne nusret, yâni dinine hizmetle yardım ederler.** اُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ **İşte onlar,** yâni böyle bu güzel vasıflarla muttasıf olanlardır ki, **sadıklardır. Kavillerini fiilleri ile isbat eden sıdk-u sadakatte rüsuhu olan özü, sözü doğru vefakâr kimselerdir.** İmanlarını, Allah'a ve Resulü'ne sadakatlerini fiilen mücahedeleriyle isbat etmişlerdir. İbn Cerîr,

---

İstinaf: Baştanbaşa **Fadl:** Dünyada rızk, âhirette cennet sevabı. **Tearruz:** Saldıran.

Katade'den şöyle rivayet eder: «Bu muhacirler, diyarlarını ve mallarını, ehillerini ve aşiretlerini terk edip Allah ve Resulü'nü sevdikleri için çıkdılar. Şiddetli sıkıntılar içinde bulunmakla beraber İslâm'ı ihtiyar ettiler. Hattâ bize anlatılmıştır ki, adam vardı, açlıktan belini tutmak için karnına taş bağlardı, yine adam vardı kış günü örtüsüzlükten çukurda yatardı .» İşte bunlar, içinde bulundukları dünya lezzetlerini feda edip din aşkı ile, Allah'ın fadl-ü rıdvanına iman neş'esiyle böyle şiddetlere, sıkıntılara tahammül ve Allah'a ve Resulü'ne nusret yolunda mal ve canlariyle mücahede ederek imanlarındaki sadakatı fiilen göstermiş zatlardır. Onun için ikabı şedid olan Allah'dan korkmalı, bunların haklarını gözetmeli de feyi zenginler arasında paylaşdırmayıp, Peygamber'in emrini tutmalı, bu sadık fakîrlere hissa vermelidir.

وَالَّذِينَ Ve şunlar ki. Bunlardan murad, Ensar'dır. Bunun rabtında üç vecih söylenmiştir.

Birincisi, «muhacirîn» üzerine ma'tuf olmasıdır ki, en racih olan da budur. Bu surette bunların da, muhacirîn gibi feyiden hakları olduğu anlatılmış olur.

İkincisi, أولئك ye ma'tuf olmasıdır. Bu surette onlara sadakatte iştirâkleri tasrih edilmiş, feye iştirâk hakları delâleten anlatılmış olur.

Üçüncüsü, ma'tuf olmayıp «vav», istinafiyye, الذين mübteda', يحبون haber olmaktır. Bu surette evsaf ve ahlâkı memduhaları ayrıca bir i'tina ile müstekillen anlatılmış ve feye istihkakları tasrih olunmamakla beraber bu evsaf dolayısiyle delâleten yine ifade edilmiş olur. Çünkü üç takdirde de isâr ile medih, esas i'tibariyle bir istihkak veya salâhiyyetin sübutünü ifade eder. Yoksa bir hak ve salâhiyyet bulunmayan yerde kendi hakkından feragatle ahar-ı tercih demek olan isârın bir mânâsı olmaz.

Bunların evsafında buyuruluyor ki, تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْاِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ onlardan evvel yurdu hazırlayıp imana sahib oldular. تبوّأ وتبوّؤ . تهيّؤ و تهيئة gibi hazırlamak ve hazırlanmak mânâlarına geldiği gibi bir de «تبوء» bir mekâna, bir konağa konmak, tezevvüc etmek ve bir yeri meb'e ittihaz eylemek mânâlarına da gelir. Meb'e dahi, konacak menzil, konak, yurt demek olduğu gibi rahimde, yavru yatağına da denir. Burada, bundan istiare olması da beliğ bir mânâ olur.

DAR: Esasen etrafına hudud çevrilen ve her türlü süknâ levazimini ihtiva eden büyük konak veya yurt ve vatan demektir. Burada «eddar»dan Murad da, iman karinesiyle Dar-ı İslâm'dır. Bunların muhacirlerden evvel tutunup hazırladığı ilk Dar-ı İslâm, Ehl-i İslâm'ın ilk barındığı ve İslâm medeniyyetinin ilk inkişafa başladığı Medine-i Münevvere olduğundan müfessirin bunu,

---

İysar: Cömertlik. **Süknâ:** Oturacak yer, mesken.

Medîne diye tefsir etmişlerdir. İlk önce Ensar-ı kiramın Medîne-i Münevvere'yi İslâm ve imana hazırlamaları üzerinedir ki, Resulullah ve sair muhacirîn oraya hicret edip birleştiler ve bu sebeble Ona, Darü'l-Hicre, Arzullah, Medîne, Taybe, Tayyibe namları dahi verildi. Sure-i Ahzab'da geçtiği gibi eskiden O'na veya bulunduğu mevkie Yesrib denilirdi. Medîne kelimesi de, medeniyyet yeri, büyük şehir ve memleket demek olduğu ma'lûmdur. وَالْايمَانَ «Dar»'a ma'tuftur. İbn Atiyye'nin dediği gibi meful-i ma'ah olması da güzel bir vecihtir. Bu surette bâzılarının dediği gibi عَلَفْتُهَا تِبْنًا وَمَاءً بَارِدًا kabîlinden olmak üzere وَاَخْلَصُوا الْايمَانَ gibi, bir fiil taktirine hacet kalmaz. Muhacirîn içinde, Ensar'dan evvel iman etmiş olanlar bulunduğunda şübhe yoksa da, iman ile Medîne'yi ihzar etmek i'tibariyle Ensar, mukaddem olduğu cihetle مِنْ قَبْلِهِمْ buyurulmuştur. Maamafih burada, مِنْ قَبْلِهِمْ «onların hicretlerinden evvel» demek olabileceği gibi iman emn-ü emandan if'al olmak da melhuzdur. Bu suretle Ensar, Muhacirîn'in hicretinden evvel Akabe bey'atiyle vatanları olan Medîne'yi Dar-ı İslâm yapmak üzere te'min edip imana sahib oldular.

يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ **Kendilerine hicret edene mahabbet ederler.** Başta Peygamber olmak üzere hicret eden o sadıkları, gerek zengin ve gerek fakîr severler. Bu vech ile sadakatlerini ibraz ederler. وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا اُوتُوا **Ve onlara verilenden göğüslerinde bir hacet duymazlar.** Yâni Muhacirlere gerek feyi ve gerek saireden herhangi bir şeyden dolayı gönüllerinde «bu, bize gerekti, bizim buna ihtiyacımız vardı» gibi içlerine batacak bir kaygu, bir teessür duymazlar. وَيُؤْثِرُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ **Kendilerinde bir açıklık, yâni bir ihtiyac olsa bile nefislerine isâr ederler.** Burada isârın mef'ulü hazfedilmiştir. Binaenaleyh Muhacirîn yahud da eamm olmak muhtemildir. Yâni Muhacirî'nin yâhud ale'l-ıtlak mü'min kardeşlerinin ihtiyacını kendilerininkinden daha müessir daha üstün tutarak onları nefislerine takdim ve tercih ederler. Ki, ahkâkın, tok gözlülüğün en yükseğidir. Nitekim Resulullah, Benî Nadir emvalinden muhacirîne taksim etmiş ve Ensar'dan ihtiyacı bulunan üç kişiden maadasına vermemiş ve buyurmuş idi ki: «Dilerseniz emvalinizden ve diyarınızdan Muhacirî'ne pay verirsiniz, bu ganîmette de onlara iştirâk edersiniz ve dilerseniz diyarınız, emvaliniz sizin olur bu ganîmetten pay almazsınız. Bunun üzerine Ensar: «Hem mallarımızdan ve diyarımızdan onlara taksim ederiz, hem de ganîmeti onlara isâr eyleriz. Onda, kendilerine müşareket de etmeyiz» dediler. Müfessirînin bir kısmı, sebeb-i nüzulün bu olduğunu söylemişlerdir. Bundan başka, Buharî, Müslim, Tirmizî, Neseî ve daha bâzıları Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet

---

İf'al: Hızlı gitmek, önde gelmek, öncelik.

etmişlerdir: Resulullah'a bir adam geldi: «*Ya Resulullâh,* اصابني الجهد *zaruret beni musab kıldı. Yâni açlıktan dermansız kaldım*» dedi. Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem, haremlerine haber gönderdi. Onların yanlarında hiç bir şey bulunmadı. Bunun üzerine Aleyhissalâtü vesselâm: «*Bu adamı, bu gece müsafir edecek bir adam yok mu ki, Allah ona rahmet buyursun?*» dedi. Derhal Ensar'dan bir zat (ki, rivayetin birinde Ebu Talha denilmiştir) kalktı: «*Ben, ya Resulullah*» *diye cevab verdi. Hemen o adamı alıp, evine götürdü. Zevcesine de:* «*Resulullah'ın müsafirine ikram et*» *diye tenbih etti.* Kadın: «*Vallahi, benim nezdimde sabiyyenin azığından başka birşey yok*» dedi. «*O halde, dedi, kız çocuğu akşam yemeği istediği vakit onu uyut, kandili de söndürüver. Resulullah'ın müsafiri için biz, bu geceyi aç geçiştiriverelim*» *dedi ve öyle yaptı. Sonra o müsafir, sabahleyin Resulullah'a vardı.* «*Bu gece Allah, fülân ve fülândan acîb hoşnud oldu*» dedi. (Müslim: Hacc-475) Allah Teâlâ da haklarında bunu indirdi. وَيُؤْثِرُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ("*Kendilerine bir açlık yâni bir ihtiyaç olsa bile nefislerine i'sar ederler.*" Haşr-59/9) Hâkim ve İbn Merduye ve «Şuab»'da Beyhekî dahi, İbn Ömer radıyallahü anhüma hazretlerinden şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullahın Ashab'ından bir zata bir koyun başı hediyye edildi. O da: «Kardeşim fülân ve iyâli buna bizden daha muhtacdır» dedi. Ona gönderdi. O, diğer birine, O da, diğer birine bu suretle tam yedi ev dolaştı. Nihayet yine evvelkine döndü geldi. Bunun üzerine, وَيُؤْثِرُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ("*Kendilerine bir açlık yâni bir ihtiyaç olsa bile nefislerine i'sar ederler.*" Haşr-59/9) nâzil oldu. Bunlar, yalnız sebeb-i nüzul hakkındaki rivayetlerdir. Yoksa Ensar'ın ve Ashab'ın böyle nice isâr misalleri vardır. Hattâ Ensar'dan iki zevcesi bulunanlar, zevcesi olmayan muhacirlerin evlenmesi için zevcelerinden birini terk bile etmişlerdi. Yermûk vak'asında, şehidler içinde son nefesine gelmiş yaralıların kendilerine verilen bir yudum suyu bile yanında inleyen arkadaşından, arkadaşına nasıl isâr edip dolaştırdığı tarihî vakı'anın kudsiyyeti, Akif'in «Safahat»'ında ne güzel tasvir edilmiştir.

وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ Her kim de, nefsinin şuhhundan, yâni hırsından, kıskançlığından, nekesliğinden korunursa işte onlardır ki, felâh bulanlardır. Sonunda her mahzurdan kurtulup her murada erenlerdir. Bu tezyil, hem ahlâkî bir saadet düsturu, hem de Ensar'ın ve onların ahlâklarına imtisal edenlerin medhiyle haklarında bir tebşirdir.

ŞUH: Nefsin, behillik, nekeslik, hasislik dediğimiz hırs ve kıskanclık huyudur ki, buhl bunun fiiliyyatındaki tezahürüdür. Yâni nefiste bir garîze olması

Nekes: Cimri. **Tezyil:** Eklemek, uzatmak, ayırmak. **Garîze:** Asıl, yaratılışta olan, huy.

haysiyyetiyle şuhh, fiilen men'e de, buhl denilir. Rağib, bunu, âdet haline gelmiş hırs ile buhl diye ta'rif etmiştir. İbn Münzir'in Hasen'den rivayetine göre buhl, insanın elindekini kıskanması, şuh da her kesin elindekini kıskanması diye ta'rif edilmiştir. Abd İbn Humeyd, İbn Cerîr, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Hatim, Beyhakî, Hâkim ve dâha bir takımlarının rivayet ettiği vech ile İbn Mes'ud radıyallahü anh Hazretleri'ne bir âdam gelmiş: «Ben korkuyorum ki, helâk oldum» demiş. «Neye?» demiş. «Çünkü, demiş, dinledim Allah Teâlâ, وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (*"Herkim de nefsinin hırsından korunursa işte onlardır o felah bulanlar."* Haşr-59/9) buyurmuş, Ben ise, şehîh bir adamım, hemen hemen benden bir şey çıkmaz.» İbn Mes'ud Hazretleri de: «O, şuh değil, buhuldur. Buhulda da hayır yoktur. Allah Teâlâ'nı zikrettiği şuh ise, kardeşinin malını zulmen yemendir.» diye cevab vermiştir. İbn Münzir'in ve İbn Merduye'nin rivayet ettikleri vech ile İbn Ömer radıyallahü anhüma Hazretleri de, demiştir ki: «Şuh bir adamın malını men'etmesi değil, kendisinin olmayana göz dikmesidir. Âlûsi, bunları naklettikten sonra der ki: «lügaviyyûnun hiçbirinde şuhhun bu ta'riflerinden birşey görmedim. Murâd, buhlun nihayet derecesi olmalıdır ki, bununla muttasıf olan kimse başkasının malına bile buhl eder. Gayrın cömerdlik etmesini arzu etmez, ondan nefsi münkabız olur da yapmasın diye çalışır. Yâhud o derece hırslı olur ki, mü'min kardeşinin malını zulmen yer ve yâhud kendisinin olmayan şeylere göz diker, başkasında olmasını da gönlü hoş görmez kıskanır. Bu âyetten şuhhun, ihtirasın son derece mezmum olduğu anlaşılır. Çünkü felâh şuhdan vikaye edilenlere kasredilmiş olmakla, ondan vikaye edilmemiş olanlar felâh bulanların haricinde kalmış olur. Bunun zemmi hakkında birçok haberler de varid olmuştur. Hakîm-i Tirmizî ve Ebu Ya'la ve İbn Merduye, Enes radıyallahü anh'ten merfu'an rivayet etmişlerdir: مَا مَحَقَ الْإِسْلَامَ مَحْقَ الشُّحِّ شَيْءٌ قَطُّ (**«İslâm'ı şuhhun mahvetmesi gibi hiçbir şey mahvetmez.»** Alusi: 28/53) İbn Ebî Şeybe, Neseî ve Beyhakî ve Hâkim Ebu Hüreyre radıyallahü anh'ten merfu'an rivayet etmişlerdir: لَا يَجْتَمِعُ غُبَارٌ فِي سَبِيلِ اللهِ وَدُخَانُ نَارِ جَهَنَّمَ فِي جَوْفِ عَبْدٍ أَبَدًا وَلَا يَجْتَمِعُ الْإِيمَانُ وَالشُّحُّ فِي قَلْبِ عَبْدٍ أَبَدًا (***«Allah yolunda bir toz ile cehennem ateşinin dumanı bir kulun cevfinde ebedâ ictima' etmez. İman ile Şuh da bir kulun kalbinde ebedâ ictima' etmez.»***(Feyzû'l-Kadir: 5/465) Ebu Davud, Tirmizî garib diyerek,. «Edeb»'de, Buhârî ve daha diğerleri Ebu Said-i Hudrî radıyallahü anh'ten merfu'an rivayet eylemişlerdir: خَصْلَتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي جَوْفِ الْمُسْلِمِ الْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ (***«İki haslet müslimin içinde ictima' etmez: Buhul ve ahlâk kötülüğü»*** Keşfü'l-Hafâ: 1/1 212) İbn Ebi'd-Dünya ve İbn Adiy ve Hâkim ve Hatîb Enes

Buhl: Cimrilik. **Mezmum:** Zemmedilmiş, kötülenmiş. **Cevf:** İç boşluğu, orta.

radıyallahü anh'ten rivayet etmişlerdir. Demiş ki: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, şöyle buyurdu: (*«Allah Teâlâ, Adin cenneti'ni halketti ve ağaçlarını yediyle dikti. Sonra ona nutka gel"* buyurdu. قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (*"Hakikat felah buldu o mü'minler."* Mü'minûn-23/1) dedi. Allah Teâlâ da, buyurdu ki: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَا يُجَاوِرُنِي فِيكِ بَخِيلٌ «İzzet ve celâlim hakkı için bana sende hiçbir behıl mücavir olmaz.» Sonra Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem, bunu okudu: وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (*"Herkim de nefsinin hırsından korunursa işte onlardır o felah bulanlar."* Haşr-59/9) Ahmed, «Edeb»'de Buharî, Müslim, Beyhakî, Cabir İbn Abdullah radıyallahü anh'ten rivayet eylemişlerdir ki, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, şöyle buyurmuştur: اِتَّقُوا الظُّلْمَ فَاِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاتَّقُوا الشُّحَّ فَاِنَّ الشُّحَّ قَدْ اَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَمَلَهُمْ عَلٰى اَنْ سَفَكُوا دِمَائَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ (*«Zulümden sakının. Çünkü zulüm, Kıyamet günü zulümattır. Şuhdan da sakının. Çünkü şuh, hırs ve kıskançlık, sizden evvelkileri helâk etti, birbirlerinin kanlarını döktüler ve hürmetlerini helâl saydılar.»* Müslim: Birr-56/2578)

Daha bunlar gibi birçok haberler vardır. Lâkin şu da bilinmek lâzımgelir ki, şuhdan korunmak, bir kişinin her şeyde cömerd olmasına mütevakkıf değildir. Abd İbn Humeyd Ebû Ya'la ve Taberanî ve Ziya', Mücmi' İbn Yahya'dan merfu'an rivayet eylemişlerdir ki: بَرِئَ مِنَ الشُّحِّ مَنْ اَدّٰى الزَّكٰوةَ وَقَرَى الضَّيْفَ وَاَدّٰى فِي النَّائِبَةِ (*«Zekâtını veren, müsafire ziyafet eden, nâibede te'diye eden, yâni bir felâkette i'ane veren şuhdan beri olmuş olur.* Feyzü'l-Kadir? 3/3132) İbn Münzir de Hazret-i Ali radıyallahü anh'ten şöyle rivayet eylemiştir ki: «Malının zekâtını veren, nefsinin şuhhundan korunmuş olur.» demiştir. İbn Cerîr-i Taberî, Ebû Heyyac-i Esedî'den rivayet eylemiştir. Demiş ki: «Beyt'i tavaf ediyordum, bir recül gördüm. اَللّٰهُمَّ قِنِي شُحَّ نَفْسِي «Allahım beni nefsimin şuhhundan koru» diyor buna bir şey ziyade etmiyordu. Söyledim. Cevaben: «Nefsimin şuhhundan korunursam sirkat etmem, zina etmem, bir şey yapmam» dedi. bir de baktım ki, O recül Abdurrahman İbn Avf imiş. İbn Zeyd de, demiştir ki: «Bir kimse, Allah'ın nehyettiği bir şey için bir şey almaz ve şuh onu Allah'ın emrettiği bir şeyden bir şeyi men'etmeğe dai olmazsa, Allah Teâlâ onu nefsinin şuhhundan vikaye buyurmuştur. Ve O, müflihîndendir.»

وَالَّذِينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ **Ve şunlar ki, onlardan sonra gelmişlerdir.** İmana gelmişler veya hicret etmişler veya vücuda gelmişlerdir. Ebu Hayyan der ki: Bunda zâhir olan, Muhacirîn üzerine ma'tuf olan makabline ma'tuf olmasıdır. Ferra: «Bunlar, Ashab'dan üçüncü kısım, yâni Peygamber'in son zamanlarında iman ve hicret etmiş olanlardır» demiştir. Bu surette مِنْ بَعْدِهِمْ imanda sabık olan Muha-

Yed: El, kudret eli.

cirîn ve Ensar'dan sonra demek olur ki, bunlar, imanları te'ahhür etmiş, yâhud imanı sebketmiş ise de, hicreti te'ahhür eylemiş olanlardır. Cumhur ise, bunlardan murad, tabiîn, yâni Muhacirîn ve Ensar'dan sonra gelen ve onlara güzellikle ittiba' eden bütün mü'minler demişlerdir. Bu surette مِنْ بَعْدِهِمْ Muhacirîn ve Ensar'ın vefatlarından sonra demek olur. İşbu وَالَّذِينَ makablindeki mecrûre ma'tuf olunca feyin hükmünde bunların da yukarıdakilere müşarik olacakları zâhir olur. İbn Carîr-i Taberî, İkrime tarikiyle Malik ibn Evs ibn Hadsan'dan şöyle rivayet etmiştir. Demiştir ki: Ömer İbn Hattab radıyallahü anh, اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ (*"Sadakalar ancak şunlar içindir: Fukara ve mesakîn..."* Tevbe-9/60) âyetini okudu tâ «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»e kadar vardı, sonra: «İşte bu âyet, bunlar içindir» dedi. Sonra ... وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى ... (*"Bir de ma'lûmunuz olsun ki ganimet aldığınız herhangi bir şey, mutlaka onun beşte biri Allah içindir ki Peygambere ve ona karabeti olanlarla, yetimler ve miskinler ve yolda kalmışlaradır."* Enfâl-8/41) âyetini okudu, sonra: «İşte bu âyet de, bunlar içindir» dedi. Sonra ... مَا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى (*"Allah'ın Resûlüne kura ahalisinden tahvil buyurduğu fey'i de Allah için ve Resulü için ve karabet sahibi ve yetimler ve miskinler ve yolda kalmış kimseler içindir."* Haşr-59/7) «وَالَّذِينَ جَٓاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ»e kadar vardı, sonra: «İşte bu âyet, âmme-i müslimîni istiyab etmiştir. Hiç biri yoktur ki, onun, onda hakkı olmasın» dedi. Sonra da dedi ki: «Eğer ben yaşarsam herhalde çoban hayvanlarını yürütürken nasîbi kendisine alnı terlemeden gelecektir.»

Buhârî'de, Zeyd ibn Eslem'den, babasından rivayet olunduğu üzere Hazret-i Ömer radıyallahü anh demiştir ki: لَوْلَا اٰخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فُتِحَتْ بَلْدَةٌ وَلَا قَرْيَةٌ اِلَّا قَسَمْتُهَا بَيْنَ اَهْلِهَا كَمَا قَسَمَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ ***«Sonraki müslimanlar olmasaydı, feth olunan her beldeyi ve karyeyi Resulullah'ın Hayber'i taksim ettiği gibi ehli beyninde taksim ederdim»*** (Ahmed ibn Hanbel - 1/32-40 İmam Malik, «Muvetta»'ında bunu, daha mufassal olarak şöyle rivayet etmiştir: «Zeyd ibn Müslim bize, babasından haber verdi. Demiştir ki: «Ömer'i dinledim. Diyordu: «Eğer sonraki nas bir şeysiz bırakılmış olacak olmasaydı, müslimanların her feth ettikleri karyeyi, Resulullah'ın Hayber'i sehim sehim taksim ettiği gibi ben de, sehim sehim taksim ederdim.» İbn Hümâm, «Fethü'l-Kadir»'de bunu naklettikten sonra şöyle der: «Bunun zâhiri, hepsini taksim etmiş gibi görünüyor. Fakat Ebu Davud'da senedi ceyyid ile mervi olan şöyledir: Resulullah, Hayber'i iki nısfa taksim etmiştir: Bir nısfı, NEVAİBİ (ansızın zuhur edecek müşkül hadisat) için, bir nısfı da, beyne'l-müslimîn ki, bunu, beyinlerinde on sekiz sehm üzerine taksim

---

Karye: Köy, kasaba, şehir, belde, bölge.

etti. Kezalik Ebu Davud, bunu, Muhammed ibn Fudayl tarikıyle Yahya ibn Said'den, O, Beşir ibn Yesar'dan, O, bir çok rical-i Ashab'dan şöyle rivayet etmiştir: Resulullah, Hayber'i otuz altı sehm üzerine taksim etti ki, her sehim cem'en yüz sehm idi , yâni her yüz adama bir sehim verdi.» Beyhakî'nin rivayetinde de böyle mübeyyen olarak gelmiştir. Demek ki, Resulullah'ın ve fatih olan müslimînin sehimlerine taksim olunan bunun nısfı idi. [1] Diğer nısfı ise, gelecek sefirler ve işler ve zuhuru melhuz müşkil hâdiseler gibi nevaib-i müslimîn için ayrılmıştı. Bunun hulâsası, bir nısfı müslimînin nevaibi için ayrılmış demektir. Beytü'l-mâl malı denilmesinin mânası da budur. [2] Diğer tarık ile beyan olunduğuna göre bu nısıf, vatîh, ketîbe, Selalim ve tevabiı idi. Bu suretle Resulullah'ın vazetmiş olduğu bu malları işletmeğe kâfi amele henüz mevcud olmadığı için Resulullah, bunları muamele, yâni musakat ve müzarea usuliyle işletmek ve çıkan hasılâtın nısfı verilmek üzere yerli ehalisi olan Yehûdîlere icar etmişdi. Ebu Bekir zamanında da böyle geçti, Ömer zamanında çalışacak, işleyecek müslümanlar çoğaldığı için Yehûdîler, Şam'a iclâ olunup bu arazî müslümanlara taksim edildi. Harben feth olunan arazînin askere taksimi, herhalde vacib olmadığına şu da delildir ki, Mekke Anveten feth olunmuştu. Halbuki Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem, Mekke erazısini taksim etmedi. Onun için İmam Malik Hazretleri, mücerred fetih ile arzın Müslümanlara vakfolacağına zâhib olmuştur. Müşarünileyh, ahbar ve âsâra pek vakıf idi. Sulhan fetholundu diyenlerin dâvâsına delil yoktur. Bil'akis nakızına birçok delil vardır. O işte Hazret-i Ömer radıyallahü anh, مَا اَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى dan işbu وَالَّذ۪ينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ ("*Ve şunlar ki arkalarından gelmişlerdir.*" Haşr-59/10) âyetine kadar olan bu dört âyetle ihticac ederek, gelecek müslümanların menafi'ine beytü'l-mal için bir varidat menba'ı olmak üzere muvazzaf harac vaz'iyle Irak sevadını eski ahalisi yedinde ibka edip ğânimîne taksim etmemiş, «Kitabü'l-Harac»'da tafsîl olunduğu üzere: Şûra-yı Ashab'da Zübeyr, Bilâl, Selman gibi taksim fikrinde ısrar eden zatlara karşı Kitabullah'dan delil olmak üzere demiş idi ki: «Allah Sübhanehu ve Teâlâ şöyle buyurdu: مَا اَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ

---

[1] Ki, her bir sehim yüz hıssa i'tibariyle on sekiz sehim, bin sekiz yüz hıssa olmuş olur ki, piyadeye bir, suvariye iki sehim verilmiş olduğuna göre on iki sehim, altı yüz suvari hıssası, altı sehm de, altı yüz piyade hıssası verilmiş. Resulullah da, suvari olduğu için kendisine bin sekiz yüz hıssadan iki hıssa isabet etmiş demek olur.

[2] Bizim rakabesi beytü'l-male aid arazı-i emiriyye namını verdiğimiz arazı de bu kabîldendir.

Nevaib: Müsibetler, belalar, kazalar. **Ketîbe:** Asker bölüğü. **Selalim:** Merdivenler. **Tevabi:** Bir kimseye tabi olanlar, uşaklar. **İcla:** Sürgün. **Anveten:** Kahretmek, galip olmak süretiyle.

(*"Allah'ın Resûlüne kurâ ehalisinden tahvil buyurduğu fey'i de Allah için ve Rasûlü için ve karabet sahibi ve yetimler ve miskinler ve yolda kalmış kimseler içindir, ki sade içinizden zenginler arasında dolaşır bir devlet olmaya."* Haşr-59/7) ilâ âhirilâye: Sonra vallahi onu, yalnız onlara vermedi. Hattâ لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (*"O fukara muhacirler için ki yurtlarından ve mallarından çıkarıldılar, Allah'dan bir fadıl ve rıdvan ararlar ve Allah'a ve Resûlüne hizmet ederler, tâ onlardır işte sadık olanlar."* Haşr-59/8) buyurdu. Sonra vallahi onu, yalnız onlara da vermedi» dedi, tâ وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ (*"Ve şunlar ki arkalarından gelmişlerdir."* Haşr-59/10) âyetinin nihayetine kadar okudu. İşte bu âyet gelecekler de dahil olmak üzere bütün müslümanlara şamildir. Binaenaleyh bu ganimetten bundan sonra gelecek olan müslümînin hukuk ve mesalihini gözetmek de lâzımdır. Bu ise, ancak bunu taksim etmeyip vaz'olunacak harac ve cizye ile mümkün olabilecektir. Meâlinde haylı uzun bir nutuk irad buyurdu. Ashab-ı Kiram muvafakat ettiler, Bilâl ve Selman Hazaratı, fikirlerinde biraz ısrar etmek istedilerse de, «Mebsut»'ta beyan olunduğu üzere sonra onlar da, re'ylerinden rücu' edip kabul ettiler. Bunun üzerine Sevad ahalisi, arazı vergisi olan harac ile nüfus vergisi demek olan cizye mukabilinde menn olunup, hürr ve ehl-i zimmet olmak üzere arazilerinde bırakıldılar. «Fethu'l-Kadîr»'in beyanı vechiyle arazilerinden gerek ekilsin, gerek ekilmesin her cerîb başına bir dirhem ve bir kafîz [1] harac vaz' edildi. Kürûmun, yâni üzüm bağlarının her cerîbine on ve ritab, yâni yoncaların her cerîbine beş dirhem takdir olundu. Zengin olanların şahıslarına senede kırk sekiz dirhem, onların madunundakilere yirmi dört dirhem bir şeyi olmıyanlara da on iki dirhem takdir edildi. Bu suretle ilk sene seksen milyon dirhem, ikinci sene ise yüz yirmi milyon dirhem tutmuştur.

DİN ve DEVLET

İmam-ı Gazâl-i «İhyaü'l-ulûm»'da der ki: «Kendisinde maslahat-i âmme bulunmayan ganîye, beytü'l-malın malını sarfetmek caiz olmaz. Ulema, bu babda ihtilâf etmişlerse de sahih olan budur. Gerçi Hazret-i Ömer'in kelâmında, her Müslimin cem'iyyet-i İslâmiyye'yi teksir eden bir müslim olmak i'tibariyle beytü'l-mal malında hakkı bulunduğuna delâlet eden bir delil vardır. Lâkin bununla beraber kendisi o malı, müslimînin kâffesine taksim etmiyordu. Belki bir takım sıfat-ı mahsuse ile muttasıf olanlara taksim ediyordu. Bu sabit olunca o halde her kim, maslahatı müslimanlara te'allûk eden bir işe me'mur olur da kesb

[1] Bir kafîz, on iki sa' mikdarı bir kiledir.

Cerîb: Dönüm. Cünud: Askerler, ordu.

ile iştigal ettiği takdirde o iş muattal kalacak olur ise, onun beytü'l-malda kifayet mikdarı bir hakkı vardır. Ve bunda bütün Ulema dahil olur. Yâni Fıkıh, Hâdîs, Tefsîr, Kıraat gibi dinî maslahatlara te'allûk eden ulûm Ashabı, hattâ muallimler, müezzinler ve hattâ bu ilimlerin talebesi dahil olurlar. Çünkü bunların kifayetlerine bakılmazsa talebde bulunamazlar. Bütün âmiller de dahil olur ki, bunlar, dünya mesalihi amellerine merbut olanlardır. Bunlar, memleketi silâh ile düşmandan, ehl-i bagîden, İslâm düşmanlarından muhafaza eden cünud-i mürtezikadır. Kezalik kâtibler ve hesab me'murları, vükelâ ve divan-ı haracın tertibinde kendilerine ihtiyac bulunanların hepsi, yâni haram olanlar üzerine değil, helâl mallar üzerine me'mur olan maliyye me'murlarının dahi hepsi dahil olur. Çünkü bu mal, mesalih içindir. Maslahat, da ya dine teallûk eder, yâhud dünyaya, Ulema ile din korunur, diğer cünud ve âmilîn ile dünya korunur. Din ile mülk tev'emdır, biri diğerinden müstağnî olmaz. Tabîbin ilmine bir emr-i dinî te'allûk etmese bile cesedin sıhhatı teallûk eder de, din de ona tâbi' olur. Onun için gerek tabîbe ve gerekse maslahat-ı ebdan yâhud maslahat-ı bilâdda ihtiyac bulunan ilimler de, tabîb mecrasına cari olan kimselere bu emvalden maaş verilmek caiz olur ki, ücretsiz olarak müslümanları tedavi etmek için vakit ve imkân bulabilsinler ve bütün şu sayılanlar hakkında hacet de şart değildir. Zengin oldukları halde de verilmek caiz olur. Çünkü Hülefa-i Raşidîn, Muhacirîn ve Ensar'ın ihtiyac ile ma'ruf olmayanlarına da verirlerdi. Kezalik muayyen bir mikdar ile meşrut da değildir. Belki İmamın ictihadına muhavveldir. Halin iktizasına ve malın vus'atına göre iğnâ etmek veya kifayet mikdarına kasr eylemek de ona aiddir.»

Âyette bu sonra gelenler mutlak bırakılmamış, halleri şu suretle beyan olunmuştur: يَقُولُونَ derler, şöyle duâ ederler: رَبَّنَا اغْفِرْلَنَا «Ya Rabbena, mağfiret buyur bizlere, وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ bizden evvel iman ile geçmiş olan kardeşlerimize وَلَا تَجْعَلْ فِى قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا ve iman etmiş olanlara kalblerimizde hiç kîn tutturma. رَبَّنَا اِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ Ya Rabbena, şübhe yok ki, sen, raufsun, rahîmsin. Yâni esirgemen çok, iman ile çalışanlar hakkında rahmetine nihayet yok, onun için duâmızın kabulu ile günahlarımızın mağfireti, rahmet ve ra'fetinden me'mulümüzdür.

Evvelki âyette geçtiği gibi bu âyette de bâzıları, اَلَّذِينَ mübteda, يَقُولُونَ haber olup «vavın» müfredleri değil, cümleyi atfettiğini söylemişlerdir. Atf-ı müfred kabîlinden yapılan evvelki vecihte ise, يَقُولُونَ istinaf, yâhud «جَاؤُ»'nun failinden haldir. Her iki taktirde de, bunların bu kayd ile takyid ve beyanları şayan-ı dik-

---

Murtezika: Ulufe sahibleri, Tev'em: İkiz, eş. Müstağnî: Gönlü tok, gereksiz olmak.

kattir. İbn Merduye, rivayet etmiştir ki: «İbn Ömer radıyallahü anhüma, bir adamı Muhacirîn'den bâzısına dil uzatırken işitti. Onu çağırdı. لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ âyetini okudu. «İşte bunlar, o Muhacirîn. Sen, Onlardan mısın?» dedi. «Hayır» dedi. Sonra وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ (*"Ve şunlar ki onlardan önce yurdu hazırlayıp imana sahip oldular."* Haşr-59/9) âyetini okudu.» «İşte bunlar da, Ensar. Sen, bunlardan mısın?» dedi, «Hayır», dedi. Sonra وَالَّذِينَ جَاؤُا مِنْ بَعْدِهِمْ (*"Ve şunlar ki arkalarından gelmişlerdir."* Haşr-59/10) âyetini okudu da, «Sen bunlardan mısın?» dedi. «Ümid ederim» dedi. İbn Ömer Hâzretleri: «Hayır, vallahi, onlara söğen bunlardan olmaz» dedi .» İmam Malik Hazretleri de, bu âyetten istidlâl ederek demiştir ki: «Sahabeden birisi hakkında kötü söz söyleyen veya buğuz besleyen kimsenin feyide nasîbi yoktur.» Görülüyor ki, burada, إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ (*"Mü'minler ancak kardeştirler."* Hucurat-49/10) mucebince mü'minlerin kardeşliği muktezayatına, yâni imanın muktezası mü'minlerin birbirlerini sevmeleri ve seleflerine hürmet etmeleri ve hasbe'l-beşeriyye vaki' olan kusurlarına bakmayıp kendisi gibi mağfiretlerine duâ etmeleri ve hiç bir mü'mine kin beslememeleri lüzumuna tenbih buyurulmuştur. İşte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten maksad, وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ (*"Bir de Peygamber size her ne emir verirse tutun."* Haşr-59/7) mazmuniyle bu ahlâka temessükü, düstur-i hareket ittihaz etmektir. Bu, ise emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker vecîbesini ihmal etmek değil, وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ (*"Erkek, dişi bütün mü'minler ise birbirlerinin velisidirler: Ma'rufu emir münkerden nehyederler."* Tevbe-9/71) mısdakınca mü'minliğin şiarı olan o vazifenin ifasından memnun olup وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ (*"Birr-ü takva üzere yardımlaşın, günah-u taaddi üzere yardımlaşmayın. Allah'dan korkun."* Mâide-5/2) mucebince yardımlaşmak وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ (*"Ve hep hakka vasiyyetleştiler, sabra vasiyyetleştiler."* Asr-103/3) tavsiyesine sarılmaktır.

Bu suretle tabaka tabaka mü'minlerin mehasinine işaret buyurulduktan sonra, münafıkların hallerine dikkat nazarını celb için buyuruluyor ki:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا
يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ
لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ

وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنْ اُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ
مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ
الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَاَنْتُمْ اَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ
مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾ لَا يُقَاتِلُونَكُمْ
جَمِيعًا اِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ اَوْ مِنْ وَرَاۤءِ جُدُرٍ بَاْسُهُمْ
بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰى ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾ كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٥﴾
كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ
قَالَ اِنِّي بَرِيۤءٌ مِنْكَ اِنِّيۤ اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerifi

11- Bakmaz mısın şu münafıklık yapanlara? Ehl-i Kitab'dan o küfreden ihvanlarına şöyle diyorlar: «Yemin ederiz ki, eğer siz çıkarılırsanız her halde biz de sizinle beraber çıkarız, ve sizin hakkınızda ebedâ kimseye itaat etmeyiz ve şayed size kıtal yapılırsa muhakkak size yardım ederiz.» Hal bu ise Allah, şehadet ediyor ki, onlar kat'iyyen yalancıdırlar.

12- Celâlim hakkı için eğer çıkarılırlarsa onlarla beraber çıkmazlar ve

eğer kıtal yapılırsa onlara yardım etmezler ve şayed yardım edecek olsalar mutlak arkalarına dönerler, sonra da kurtarılmazlar.

13- Her halde onların yüreklerinde sizin korkunuz Allah'ınkinden ziyade, bu onların fıkıhsız bir kavm olmalarındandır.

14- Size hepsi toplanarak kıtal yapamazlar, ancak müstahkem mevki'lerde veya divarlar, siperler arkasından yaparlar. Aralarında beisleri şiddetlidir. Sen, onları toplu sanırsın, halbuki kalbleri dağınıktır, bu onların akl etmez bir kavm olmalarındandır.

15-Yakında önlerinden geçenler gibi ki, emirlerinin vebalini tattılar, daha da onlara elîm bir azâb var.

16- Tıbkı Şeytanın meseli gibi ki, hani insana: «küfret» dedi de küfredince: «Ben, dedi, senden beriyim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'dan korkarım.»

17- Sonra ikisinin de âkıbeti ebediyyen ateşte kalmaları oldu. Ve işte zalimlerin cezası budur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا **«Bakmaz mısın şu münafıklık yapanlara?»** Benî Avf'ten Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl ve Vediaibn Malik ve Süveyd ve Dâis gibi bir takım münafıklar, Benî Nadîr'e haber göndermişlerdi. Bu âyet, bu sebeble nâzil oldu diye İbn İshak ve İbn Münzir ve Ebu Nüaym, İbn Abbas'dan rivayet etmişlerdir. Bu âyetlerin mazmununa nazaran bunlar, önce vak'a esnasında nâzil olup münafıkların o sıradaki gizli muhaberelerini Peygamber'e ihbar etmiştir. Onun için mazi sigasiyle قالوا denilmeyip, hal ve istimrar ifade eden muzari' siğasiyle şöyle haber verilmiştir. يَقُولُونَ **O münafıklar diyorlar ki,** لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ **Ehl-i Kitab'dan o küfreden ihvanlarına.** Küfürde küfranda kardeşlikleri veya sıkı sıkı konuştukları yârânları olanlar mezkûr kâfirlere hitaben diyorlar veya diyorlardı ki: لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ **«Vallahi siz çıkarılırsanız,** لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ **mutlak ve muhakkak biz de beraberinizde çıkarız.** Yâni biz de yurtlarımızı ve mallarımızı bırakır sizinle beraber çıkar gideriz. وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا **Ve sizin hakkınızda ebedâ kimseyi dinlemeyiz.»** Yâni sizi çıkartmamak için her türlü itaatsizliği isyanı göze alırız. Şayet sizin çıkmanıza mani' olamazsak her halde biz de beraber çıkarız ve çıkmamıza mani' olacak her kim olursa olsun asla dinlemeyiz. وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ **«Ve şayed size mukatele yapılacak, harb edilecek olursa vallahi, size mutlak ve muhakkak yardım ederiz.»** Kıtalde düşmanlarınıza karşı sizden tarafa oluruz. Sizinle beraber biz de onlarla çarpışırız diye yemîn ederek va'd veriyorlar. وَاللَّهُ يَشْهَدُ **Halbu ise Allah, şehadet ediyor ki,** إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ **onlar muhakkak yalancılar.** O münafıklar kat'iyyen yalan

söylüyorlar. Söyledikleri bu sözler, verdikleri va'dler, fikirlerine muvafık olsa bile vakı'a mutabık olmayacak, yeminlerinde durmayacaklar, dediklerinin hiç birini yapamıyacaklardır. Yâni لَئِنْ اُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ **kasem olsun ki, o ihvanları çıkarılırlarsa beraberinde bu münafıklar çıkmayacaklar.**

Evvelâ لَئِنْ اُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ **«Eğer siz çıkarılırsanız herhalde biz de sizinle beraber çıkarız.»** demeleri yalan. Sonra وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ **yine kasem olsun ki, mukatele olunursa onlara yardım da etmeyecekler.** وَاِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ *«Size kıtal yapılırsa, muhakkak size yardım ederiz.»* demeleri de yalan. Hakikaten de böyle oldu. Ne onlarla beraber çıktılar, ne de mukatele ettiler. Allah Teâlâ'nın şehadeti vechiyle yalan çıktılar. وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْاَدْبَارَ **Ve bilfarz yardım ederlerse, Vallahi muhakkak arkalarına dönecekler.** Mü'minlerin karşısında dayanamıyacaklar. ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ **Sonra o dönen münafıklar veya yardım etmek istedikleri Yahûdîler, hiç bir târaftan yardım olunmayacaklar,** helâktan, Allah'ın azâbından kurtulmayacaklardır. لَاَنْتُمْ اَشَدُّ رَهْبَةً فِى صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ **Herhalde onların sînelerinde, yâni yüreklerinde Allah'dan ziyade sizin korkunuz var.** Gizliyi âşikârı bilen her şeye şâhid ve şedidü'l-ikab olan Allah Telâlâ'dan sakınmıyorlar, ikabından korkmuyorlar, gizli gizli münafıklık ediyorlar. «Kimseye itaat etmeyiz» diyorlar da sizden çekiniyorlar, size karşı müslümanlık iddiasında bulunuyorlar. ذٰلِكَ **Bu,** yâni Allah'dan ziyade sizden korkmaları, بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ **fehimleri yok fıkıhsız bir kavm olmalarından,** Allah'ın azametini ilm-ü kudretinin vus'atını, ikabının şiddetini bilmemelerindendir. لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا **Onlar, müctemian, yâni münafıklar ve o kâfirler hepsi birlikte toplanarak sizinle çarpışamazlar.**

اِلَّا فِى قُرًى مُحَصَّنَةٍ **Ancak müstahkem mevki'lerde, kal'a, istihkâm gibi** icabında sığınmak için sağlam yapılmış sığınaklı köylerde kendlerde اَوْ مِنْ وَرَاۤءِ جُدُرٍ **yâhud duvarlar arkasında,** surlar, hisarlar, siperler içinde saklanarak harb ederler. O halde harb olunca onlardan korkmamak, ancak oralardan çıkarmak veya içlerinde yakalamak için وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ (*"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvveiten hazırlık yapın."* Enfal-8/60) emri mucebince kuvvet ve alât ve vesait hazırlamak, onunla beraber Surenin başında geçtiği üzere o âlat ve vasaite güvenmeyip yalnız Allah'a rabt-ı kalb eylemek lâzım gelir. Bir na'tinde Nazîm der ki:

«Hükmün yürütür aşk vuhûş ile tuyûra
Yok emrine serkeşlik eder made-vü nerde
Bi zur-i sipeh aşk eder âlemi teshir
Ne zirh-ü ne migferde, ne tig-u ne siperde.»

Vuhuş: Vahşîler, yabanîler. **Tuyur:** Kuşlar, uçanlar. **Zur:** Kuvvet, güç. **Tig:** Kılıç.

بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ Beisleri aralarında şiddetlidir.

BE'S: Güç kuvvet ve hızlı harb ve sıkıntı ve azâb gibi bir kaç mânâya gelir. Burada müfessirler üç mânâ söylemişlerdir:

1) Onların kuvvetleri, harb ve darbları kendi aralarında şiddetlidir. Yâni kuvvet ve şecaatleri birbirleriyle çarpışdıkları zamandır. Yoksa Allah için cihad eden mü'minlerin karşısında meydan-ı harbe çıkacak olurlarsa, o kuvvet ve şiddet za'f ve hezimete münkalib olur. Onun için sizinle meydan harbinden kaçarlar, istihkâmlara, siperlere sığınırlar.

2) Mücahid'den menkul olduğuna göre, onların kuvvet ve şiddeti, kendi aralarında harb lakırdısı ederlerkendir. Aralarında toplandıkları zaman, «şöyle asarız, şöyle keseriz, şöyle biçeriz» gibi şecaat ve kuvvet taslayarak lâf ederler, tehdid savururlar. Fakat siperler, duvarlar arkasından meydana çıkamazlar, sinerler. Onun için beisleri yalnız kendi aralarındadır. Hakikî mü'minlere karşı değil.

3) İbn Abbas'dan mervi olduğu üzere bunun mânâsı, birbirleriyle sevişmezler, boğuşur dururlar, dahilî halleri perişandır. Demek olur ki, bu surette şu beyan onun tefsiri demektir: تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا **Sen, onları toplu sanırsın,** وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰى **halbuki kalbleri dağınıktır.** Her biri başka hevada, başka emelde, kendi zevk ve hissiyyatına göre ayrı fikir ve mezhebde perişandır. Bir kelime etrafında toplanıp da bir gönül birliğiyle hareket edemezler. Fırsat buldukça birbirlerine hiyanet ederler. Böyle bir ordu ise, zahirde nekadar toplu ve kuvvetli görünse, hakikatte bir ordu ve bir cem'iyyet değil, eczası arasında iltiyam ve irtıbat bulunmayan bir kül yığını gibi bir rüzgârla savrulacak bir kuru kalabalıktan ibaret demektir. «Şettâ», dağınık ve perakende demek olan «Şetît»'in cem'idir. Merîz, merzâ gibi. ذٰلِكَ **Bu dağınıklık,** بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ **onların akletmez bir kavim olmaları sebebiyledir.** Sırf dünya muhabbetiyle nefislerinin şehevatı ve heva ve hissiyyatları arkasında gittiklerinden akılları kalmaz, aklın muktezasiyle hareket etmez, hakkı tanımazlar, tefrika, kalblerin dağınıklığı, Allah'dan başkasından korkmak, sadakat, fedakârlık edememek, za'flarını ve kuvvetlerinin perişanlığını mucib olacağını aklen bilseler bile yine muktezasiyle hareket etmezler. Çünkü hakkı sevmezler, onun için de cezasını çekerler. كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا **Yakında önlerinden geçenler gibi.** Bedir'dekiler veya Benî Kaynuka' Yehûdîleri gibi ذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ **ki, emirlerinin, yaptıkları küfr-ü isyanın vebalini tattılar.** وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **Âhirette de kendilerine elîm bir azâb var.**

VEBAL: Esasında mer'anın otu vahîm olmak demektir. Otu çok ağır,

---

Sipeh: Asker, ordu.

vahîm olan otlağa, «keleün vebîl» «mer'an vebîl» denilir. Bundan mutlak sıklet ve vehamet ondan da çekilmez kötü akibet mânâsına mecaz olmuştur ki, lisanımızda bu iki mânâ da meşhurdur. Ağır günah mânâsında isti'mali de bundandır. Benî Kaynuka vak'asını İbn Esîr, «Kâmil» nam tarihinde şöyle anlatır: "Resulüllah, Medine'ye hicret buyurduğu zaman Yahudilerle bir muahede aktedmiş idi. Bedir'den muzafferen avdet buyurduğu zaman hased ettiler. İlk evvel Beni Kaynuka Yahûdîleri, bağdeyip nakz-ı ahd eylediler. Resulullah Yahûdun hasedlerini işittiği zaman onları, Benî Kaynuka çarşısına topladı ve buyurdu ki: *«Kureyş'in başına gelenden çekinin, İslâm'a girin. Çünkü benim Nebiy-yi Mürsel olduğumu anladınız.»* Bunun üzerine: «Ya Muhammed, harbetmesini bilmez bir kavma rastgeldin de onlardan bir fırsat düşürdün. Ona, mağrurlanma» dediler ve Peygamber'le aralarında bulunan muahedeyi ilk nakzeden Yahûd onlar oldular. Bir gün müsliman bir kadın, Benî Kaynuka çarşısına gitmiş, huliyyatından bir şey için bir kuyumcunun yanında oturmuştu. Onlardan bir adam gelmiş, fistanını arkasından sırtına kadar kesmişti. Kadın, farkına varmamıştı. Birden bire kalkıverince avret mahalli açılıverdi. Bundan, gülüşmeğe başladılar. Bunun üzerine müslimanlardan bir adam da herifi vurdu, öldürdü. Hemen Resulullah'a ahidlerini nebz, yâni nakzettiklerini i'lân edip fırlattılar ve kal'alarına girip tehassun eylediler. Resulullah da, hareket edip onları on beş gün muhasara etti. Nihayet hükmüne teslim olarak indiler. Kolları arkalarına bağlandı, katledileceklerdi. Bunlar, Hazrec kabîlesinin halîfleri, yânî müttefikleri idiler. Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl kalktı. Haklarında Resulullah'a söyledi, Resulullah, cevab vermedi. Elini Resulullah'ın yakasına koydu. Vech-i Saadetlerinde gadab âsarı nümayan olmuştu. «Bırak!» buyurdu. O: «üç yüz zırhlı, dört yüz açık dostlarımı bana ihsan edinciye kadar bırakmam. Bunlar, beni ahmer ve esvede karşı müdafaa ettiler. Vallahi bir karışıklık olmaktan korkarım» dedi. Resulullah da: «Haydi, senin olsunlar. Allah, onlara lâ'net etti, tahliye edin sürün onları.» buyurdu . O beraber la'net etti, çıkarıldılar. Malları müslümanlara ganîmet kaldı. Arazileri yoktu, kuyumcu idiler. Ensar'dan Ubade İbn Samit Hazretleri onları çıkarıp, Zebba'ya kadar götürdü. Sonra oradan Şam tarafına, Ezriât'a kadar gittiler. Orada da çok kalamayıp munkarız oldular.» İşte Benî Nadîr'in kariben önlerinden geçen ve yaptıklarının vebalini tadanlar, Bedir'den sonra bunlardır. Bunlar, Hicret'in yirminci ayında Şevval içinde sürülmüşlerdi. Beni Nadîr vak'ası da, Hicret'in dördüncü senesi Rebi'ul-evvel'inde olmuştu. Bunlar, Yahûdîlerin hali. Münafıkların hali de şöyle temsil

---

Huliyyat: Altınlar, gümüşten mücevherler.

olunuyor: كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ **Şeytanın meseli gibi,** mesel olmuş te'accüb olunacak hali gibi. اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ **Hani bir vakit insana, «küfret» demişti.** Bir âmir vaz'iyyetinde onu küfre teşvik etmişti. فَلَمَّا كَفَرَ **O insan küfredince de Şeytan** çekilivermiş, قَالَ اِنّ۪ي بَر۪يٓءٌ مِنْكَ **«Haberin olsun, demişti, ben senden beriyim.»** Yâni senin bulaştığına bulaşmam, mes'uliyyetine iştirâk etmem. اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ **«Çünkü ben âlemlerin Rabbı Allah'dan korkarım.»** Küfür et diye emir verirken korkmamıştı da aldatıp belâya soktuktan sonra azâbı hatırlayarak korkacağı tutmuş, «ben karışmam ne halt edersen et» diyerek savuşuvermişti ki, bu da, bir şeytanlıktı. Münafıklarda böyle yapmışlardı, ve böyle yaparlar. «Bahir»'de der ki: «Şeytanın «ben, Allah'dan korkarım» demesi, bir riya idi ki; bu korku, onu insanları fenalığa sevk etmekten men etmiyor.» Müfessirînin çoğu, buradaki Şeytan ve İnsandan murad, cins olduğunda zâhib olmuşlardır. Buna göre teberrî, Kıyamet günü demektir. اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ Kavlinin zâhirine en muvafık olan da budur denilmiştir. Bâzıları demiş ki, Şeytan ile murad, İblis, insan ile murad, Ebu Cehil'dir. Zira Sûre-i Enfal'da geçtiği üzere Bedir günü Şeytan ona: لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْ (*"Bugün insanlardan size galib gelecek yok. Ben de size zahirim."* Enfâl-8/48) demiş, sonra da çarpışma başlayınca, اِنّ۪ي بَر۪يٓءٌ مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ (*"Sizden kat'iyyen beriyim, ben sizin göremiyeceğiniz şeyler görüyorum, ben Allah'dan korkarım."* Enfâl-8/48) deyip sıvışmıştı. Maamafih bu babda mesel olmuş bir kıssa da nakledilmiştir. Ahmed İbn Hanbel, «Zühd»'de, Buharî, «Tarih»'inde Beyhakî, «Şuab»'da, Hâkim ve daha başkaları, Hazret-i Ali radıyallahü anhten rivayet etmişlerdir ki: «Âbid bir adam zaviyesinde ibadet ederdi. Bir kadına da bir hal arız olmuştu. Bunun biraderleri vardı. Onu, o adama götürmüş bırakmışlardı. Derken nefsine hoş göründü, tuttu zina etti. Kadın hamil kalmıştı. Derken Şeytan geldi: «Sen, bu kadını öldür. Çünkü vâkıf olurlarsa rezil olursun» dedi. Bunun üzerine bir de tuttu öldürdü ve bir yere gömdü. Sonra geldiler, bunu yakaladılar, götürdüler. Giderlerken Şeytan yine geldi. «Onu, sana hoş gösteren ben idim. Şimdi bana secde et, seni kurtarayım» dedi. O da, ona secde etti. Sonra da O, ondan teberrî ve dediğini dedi. İşte ... كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ (*"Tıpkı şeytanın meseli gibi ki hani insana küfret dedi de"* Haşr-59/16) âyeti, buna işarettir.» فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَٓا اَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ ف۪يهَا **Sonra ikisinin de müebbeden ateşte kalmaları kendilerinin akibetleri oldu.** Çünkü birisi, âmir tavriyle küfre teşvik etmiş, birisi de, tutmuş yapmışdı. Demek ki, âmirin Allah'a karşı ma'siyyet ile emri yapıldıktan sonra me'muru da mes'uliyyetten kurtarmaz. Eğer bu ma'siyyet küfr ise, cezası müebbeden cehennemde kalmak olur. وَذٰلِكَ **Ve işte bu,** cehennem ateşinde hulûd,

yalnız o ikisine mahsus değil, جَزَٓاءُ الظَّالِمِينَ bütün zalimlerin cezasıdır. Zulmü, iyi veya mübah yerine sayan gerek âmir ve gerek memur bütün haksızların cezası, ebediyyen cehennemdir. Çünkü zulmü helâl saymak da küfürdür.

Bu suretle münafıkların, kâfirlerin, zalimlerin halleri anlatıldıktan sonra, o kötü akibetten mü'minleri korumak için buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ
لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ
نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾
لَا يَسْتَو۪ٓي اَصْحَابُ النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِۜ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ
الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾ لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا
مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ
لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿٢٢﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا
هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَز۪يزُ الْجَبَّارُ
الْمُتَكَبِّرُۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾ هُوَ اللّٰهُ
الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۜ يُسَبِّحُ لَهُ
مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٤﴾

Meal-i Şerifi

18- Ey o bütün iman edenler, hep Allah'a korunun ve baksın bir nefis

yarın için ne takdim etmiş. Hem Allah'dan korkun. Çünkü Allah, her ne yaparsanız şübhesiz habîrdir.

19- Ve onlar gibi olmayın ki, Allah'ı unutmuşlardır da Allah da, onlara kendilerini unutturmuştur. Onlardır ki hep fasıklardır.

20- Ashab-ı nar ile Ashab-ı cennet müsavî olmaz. Ashab-ı cennettir ki, hep murada ermişlerdir.

21- Biz, bu Kur'ân-ı bir dağın üzerine indirseydik her halde Sen, onu Allah korkusundan başını eğmiş çatlamış görürdün. O temsiller yok mu işte Biz, onları insanlar için yapıyoruz gerek ki, tefekkür ederler.

22- O, öyle Allah ki, O'ndan başka Tanrı yok. Gaybi de bilir şehadeti de. O, rahmândır, rahîmdir.

23- O, öyle Allah ki, O'ndan başka tapılacak yok. Öyle melik (Padişah) ki, Kuddus, Selam, iman ve emniyyet veren Mü'min, gözeten koruyan Müheymin, Azîz, Cebbar, Mütekebbir. Tenzih O Allah'a muşriklerin şirkinden.

24- O, öyle Allah ki, Halik, Barî, Müsavvir O, en güzel isimler (Esma-i Hüsnâ) O'nun. Bütün göklerdeki ve yerdeki O'na tesbih eder. O, öyle azîz, öyle hakîmdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **Ey Allah'a ve Resulü'ne ve âhiret gününe inanıp iman hasletiyle müşerref olmuş bütün mü'minler,** اتَّقُوا اللّٰهَ **hep Allah'a korunun.** Nifaktan, münafıklardan, küfürden, kâfirlerden, zulümden, zalimlerden, Şeytanın şeytanetiyle o kötü akibete düşmekten sakınıp Allah'ın vikayesine sığının da her işinizde onun emr-ü nehyini tutarak ikabından korunun. وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ **Ve her nefis yarın için,** yâni gelecek Kıyamet günü için ne hazırlamış, **Allah'a ne takdim eylemiş olduğuna nazar etsin.** Hesab sorulmazdan evvel nefsini muhasebeye çekip hesabına baksın. Kıyamet gününe, «yarın» ta'bir edilmesinde iki vecih beyan edilmiştir. Yarın, dünden yakın olmak i'tibariyle yarın olacakmış gibi yakın telâkkî edilerek çalışılmasına tenbihtir. İkincisi de, Sûre-i Rahman'da geçtiği üzere İndallah zaman, biri teklif zamanı olan dünya devri, biri de ceza ve mükâfat müddeti olan âhiret devri olmak üzere iki günden ibaret olduğuna işaretdir ki, bugün dünya, yarın âhiret demek olur. Bununla beraber âyet insanın dünyada ömründen hergün korunmak için yarına yarar ne yaptığını düşünmesi lüzumunu ihtardan da halî değildir. وَاتَّقُوا اللّٰهَ Bu zâhiren evvelkini te'kid için tekrar gibi görünür. Fakat evvelki, Allah sevgisiyle emirlerin, vazifelerin ifası, bu da, Allah korkusuyla menhiyyattan, fenalıklardan sakınılması siyakında olmak itibariyle farklıdır. **Yâni Allah'dan korkun da**

fenalık yapmayın, korunmamazlık etmeyin. إِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **Çünkü Allah, her ne yaparsanız habîrdir.** Yarın ona göre mücazat veya mükâfatını verecektir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ **Ve öyle kimseler gibi olmayın ki,** نَسُوا اللّٰهَ **Allah'ı unutmuşlar.** Allah'dan korkmaz, hukukunu tanımaz, onun feyzi vikayesinden meded ummaz olmuşlardır da فَأَنْسٰيهُمْ أَنْفُسَهُمْ **Allah da, onlara kendilerini unutturmuştur.** Sarhoş gibi ne yaptıklarını bilmezler. Nefs-i insanînin, hukuk-ı beşerin kıymetini anlamaz, adî şeylere tapar, insanlığı tezlil eder, kendilerini halas edecek hayr-ü hasenatı düşünmez, azâbdan koruyacak amellere çalışmaz, yarın için bir şey hazırlamaz olmuşlardır. Ve binnetice Kıyamet günü öyle dehşetli hailelere ma'ruz olurlar ki, kendilerinden geçerler. Hattâ ruh yoktur deyip duranlar dahi, böyle kendilerini unutmuş, insan mahiyyetinin en mühim mümeyyizini teşkil eden şuur ni'metine şuuru kalmamış kimselerdir. İnsanda nefsine şuur fıtrî olduğu için şuâra, şuurdan ve şuurun hukukundan ve onun Allah'a nâzır olan vechinden gaflet edenlerin fıtratı bozulmuş kimseler olduklarına tenbih için nisyan ile ta'bir olunmuştur. وَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ **Ve işte onlardır ki, bütün fasıklardır.** Taattan, çıkıp ma'siyete dalmış, insanlık kıymeti kalmamış, fısıkta tekâmül etmiş, bozulmuş güruhtur. Mü'minler, bunlara benzememelidir. لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ **Ashab-ı nar ile Ashab-ı cennet müsavî olmazlar.** Yâni Allah'ı unutup da fıska dalmış olan o fasıklar, beyan olunduğu üzere cehennem ateşinde kalmağa mustehıktırlar. Allah'dan korkup korunanlar ise, cennete mustehıktırlar. Cehennemlikler ile cennetlikler ise denk olmaz. Fazilet ve ruchan hangi tarafta olduğuna gelince: أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ **Ancak Ashab-ı cennettir ki, fâizdirler.** Tehlikeden kurtulmuş, büyük murada ermişlerdir. Mü'minler, böyle her tehlikeden kurtulup o büyük murada ermek, o fazileti kesbeylemek için Allah'a korunarak ve ikabından sakınarak çalışmalı, hergün yarına ne hazırladığına bakıp hesab etmeli ve o Allah'ı unutup da kendilerine yazık ederek ateşte kalacak fasıklar, zalimler gibi olmalalı. Bu nasihatlara, Allah'ın bu emr-ü nehyine iyi dikkat etmelidirler.

لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ **Biz, bu Kur'ân'ı,** yâni iman ile okunup amel edilmek için Şan-ı azametimizle, indirilmiş olan bu büyük, şanlı Kur'ân'ı biz azîmüşşan, **eğer bir dağın üzerine indirse idik,** لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ **her halde sen onu, o dağı, Allah korkusundan çatlayarak başını eğmiş görürdün.** O kaskatı dağ, o derece müteessir olur, Allah'ın emirlerine saygı ile çatlayıncaya kadar itaat ve inkıyad edip secdelere kapanırdı. Fakat Sûre-i Ahzab'ın âhirinde, إِنَّا

Ruchan: Üstünlük, yükseklik.

... عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ (*"Evet Biz, o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, "* Ahzab-33/72) âyetinde geçtiği üzere semavat ve arz-u cibal, ilk arzda emanetin ağırlığından yılarak onu yüklenmekten çekinmişti de onu insan yüklenmişti. Bundan dolayı Kitab indirilmesine dağların kabiliyyetleri de yoktur, ihtiyacları da yoktur. İhtiyac insanlarındır. Onun için Kur'ân da, bir dağ üzerine indirilmedi, insanlar için kalb-i Muhammedî üzerine indirildi. Hem öyle beliğ ve müessir bir surette indirildi ki, bilfarz büyük bir dağ üzerine indirilmiş, dağa öyle bir şuur verilmiş olsa idi, semaya doğru başkaldırmakta bulunan o ulu dağ bütün kasvetine rağmen Haşyetullah şuuru altında her türlü serkeşliği atarak çatlayıncaya kadar Evamir-i İlâhiyye'ye serfüru eder, bu derece müteessir olurdu. Binaenaleyh akıl ve şuur kabiliyyetiyle emaneti hamil bulunan ve bir taraftan nar-ı cehîm, bir taraftan da cennet-i na'îm ile kuşatılmış istıkbale doğru gitmekte olan insanların bundan daha ziyade müteessir ve mütenebbih olmaları lâzım gelirken, o zalûm ve cehûl insanlar müteessir olmuyor. Allah saygısını duymuyor, Allah'ın hukukunu ve nefislerinin vazife ve istikbalini unutmuş salâh ve necat yollarını düşünmez olmuşlardır. Zemahşerî, Ebu Hayyan gibi bir hayli müfessirîn demişlerdir ki: «Bu âyet de, اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ (*"Evet Biz, o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yüklendi, o cidde çok zalim, çok cahil bulunuyor."* Ahzab-33/72) âyeti gibi temsil kabilindendir. Maksad, insanların kalblerindeki kasvete ve teessürsüzlüğe karşı tevbihtir. Nitekim şöyle buyurulması da, buna delâlet eyler: وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ **Ve işte bu meseller,** yâni gerek bu âyette, bu Sûrede ve gerek Kur'ân'ın diğer yerlerindeki bu kabîl temsiller, yâhud تِلْكَ mübteda, اَلْاَمْثَالُ haber olduğuna göre bunlar, bir takım temsillerdir. Yâhud ibret alınmak için daima hatır da tutulacak dilden düşürülmeyecek mesellerdir ki, نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ **Biz, onları insanlar için yapıyoruz.** İnsanların düşünüp istifade etmeleri için inşa ve tasvir ediyoruz. لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ **Gerek ki düşüneler.** Hissî nümunelerden fikrî ve ma'kul mânâlara intikal edeler. Önlerine, sonlarına müteallık fikirler edineler. Allah'ın azamet ve kudretini anlıyalar da yarın için ona göre hazırlanıp korunalar. Fikir, görgüleri ve bilgileri bir tertibe koyup bildiğinden bilmediğini anlamak, âhiri evvele bağlamaktır. Görülüyor ki, burada işbu, وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ **«O temsiller yok mu, işte Biz onları insanlar için yapıyoruz, gerekki tefekkür ederler.»** tezyili Sûrenin tâ baş tarafındaki فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى الْاَبْصَارِ (*"Düşünün de ibret alın, ey görecek gözleri olanlar!"* Haşr-59/2) emrine bir tetmim olmuştur. Onun için bu ihtarlarla güzel bir

---

Serfüru: Baş eğmek, itaat etmek.

va'z-u tezkir yapıldıktan sonra Allah Teâlâ'nın vahdaniyyetini, ilm-ü rahmetiyle, şan-ü azametini, celâl-ü kibriyasını, bâzı esma ve sıfatını anlatarak Sûrenin ahirini evveline bağlamak üzere buyuruluyor ki:

هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ى O öyle bir Allah'dır ki, bütün kemal sıfatlarını cami' Vacibü'l-vücud ve Ulûhiyyet kendinin hakkı olan bir Zat-i ecell-ü a'lâdır ki, لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ O'ndan başka ilâh, yâni tapılacak tanrı yoktur. Bütün Esma-i İlâhiyye'nin camii, ism-i zat olan Allah ism-i celâli hakkında Fatiha'nın başında Besmele'nin tefsirinde geçen izahata bak! O Allah, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ gaybın da âlimi, şehadetin de. Gayb, iki mânâda kullanılır ki, birisine, gayb-i mutlak, birisine de, gayb-i izafî denilir.

Gayb-i mutlak Hiç bir mahlûkun ne ihsâsı, ne ilmi te'allûk etmeyendir.

Gayb-i izafî: Muayyen bir mahlûkun ilmi te'allûk etmiyendir ki, ona nisbetle gayb demektir. Burada mütebadir olan ise, gayr-i mutlaktır. Çünkü ahde karîne yoktur. «ل» İstiğrak içindir. Medih makamı bunu iktıza ettiği gibi, diğer âyetlerde musarrah olan «عَلَّامُ الْغُيُوبِ» ismi de, buna delildir. Şu halde gerek vacib ve gerek mümkün mevcud veya ma'dum ve gerekse mümteni' her gaybe şamil olur. Rağıb, der ki: «Şuhud ve şehadet, gerek basar ve gerek basîret ile olsun müşahede ile beraber huzurdur. Bâzân da yalnız huzur i'tibar edilir. Lâkin mücerred huzura, şuhud-i evlâ, maalmüşahede huzura da, şehadet-i evlâdır denir.» Şu halde âyetteki şehadetten murad, mahlûkun basar veya basîret ile müşahede edebileceği âlem demektir. Şübhe yok ki, gaybı bilenin, şehadeti bileceği evleviyyette kalır. Bununla beraber لَا يُغَادِرُ صَغ۪يرَةً وَلَا كَب۪يرَةً اِلَّٓا اَحْصٰيهَا (*"Eyvah bize! Bu defterde ne acayip. Ne küçük komuş, ne büyük, hepsini zaptetmiş."* Kehf-18/49) kabîlinden ihsa tamamiyle tasrih olunmak için ikisi de zikr edilmiştir.

هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ O, hem rahmândır, hem rahîm. Bu iki sıfata dair Fatiha'nın başında Besmele'nin tefsirinde izahat geçmişti bak! Bunu, şöyle hulâsa edebiliriz: Bu iki sıfat, iki nevi' rahmete delâlet eder. Birisi, Rahmet-i Rahmaniyye, birisi de, Rahmet-i Rahîmiyyedir. Rahmet-i Rahmaniyye, hiçbir nevi' kesb ile meşrut ve mesbuk olmayarak ibtidaen bahşolunan Rahmet-i İlâhiyye'dir ki, mü'mine de, kâfire de, çalışana da, çalışmıyana da şamil olur. Meselâ, ibtidaen vücud, bu rahmetin eseridir. Nitekim rahimdeki cenînler ve bütün hayvanat bu rahmet ile beslenir. Yine bu rahmet ile Allah Teâlâ, kâfirlere dahi dünyada rızık, akıl vesaire gibi ni'metler verir. Rahmet-i Rahîmiyye ise, kesb ile meşrut olan ve Rahmet-i Rahmaniyye'yi hüsn-ü isti'mal ederek çalışanlara verilen rah-

---

Karine: Bilinmeyen bir şeyin anlaşılmasına yarayan ip ucu. **İstiğrak:** Gark olmak, dalmak.

mettir ki, ednası, kesbin istihkakından aşağı olmaz. Mahz-ı fazl olan a'lâsının ise, hadd-ü payanı bulunmaz. Ve işte dinin, takvanın kesb-ü mücahedenin ehemmiyyeti bu haysiyyetledir. Bunun içindir ki, رَحْمَانُ الدُّنْيَا وَرَحِيمُ الْاٰخِرَةِ *"Rahmân dünya ile, Rahîm Âhiret ile ilgilidir."* denilmiştir. Demek ki, rahîm sıfatı, iman ile imansızı, iyi ile kötüyü, korunanlarla korunmayanları ayırd ederek, iyileri âkibet ecr-ü mükâfat ile murada erdirmek mânâsını ifade ettiği için ona mukabil Rahmet-i Rahmaniyye'yi su-i isti'mal etmiş kötülerin de mahrumiyyet ve mücazat ile mes'uliyyetlerini tezammun eder ki, bu mazmun bundan sonraki âyette ta'dad olunan evsaf ile izah edilmiş olacaktır. Şayan-ı dikkattir ki, Allah Teâlâ'nın azamet-ü kudretini beyan ile Haşyetullah'ın lüzumunu isbat siyakında varid olan bu âyetler mahafetten evvel muhabbet ve ümmid hislerini uyandıracak olan bu rahmet âyetiyle başlamıştır. Ancak ilim rahmete, vahdaniyyet de ilme takdim olunmuştur. Çünkü Rahmet-i Rahîmiyye'nin gizli ve âşikâr hiçbir ecri zayi etmeyecek vechiyle tamamiyle hüsn-ü cereyanı ilim sıfatının ekmeliyyetine mütevakkıf olduğundan sıfât-ı Zatiyye-i Sübutiyye'den ilim, sıfatının kemalini gösteren عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ «Gaybında alimi, şehadetin de.» vasfı, sıfât-ı fiiliy-yeden rahmet sıfatlarını nâtık olan, Er-Rahmân, Er-Rahîm vasıflarından evvel zikredilmiş, ilim sıfatının bunları te'min edecek vechiyle kemali ise, her türlü hükmünde şerîk ve müzahimden vareste olarak zat ve sıfât ve ef'alde tevhide mütevakkıf bulunduğu için sıfât-ı Zatiyye-i Selbiyye'den olan Vahdaniyyet sıfatı da, ona takdim olunmuş, sıfât-ı Selbiyye ve Sübutiyye ve fiiliyyenin merciî olan vücud-i zat da, «Allah» ism-i celâli ile hepsinden mukaddem zikrolunmuştur. Yukarılarda da geçtiği üzere haşyet, mutlak ürküntüden ibaret olan bir korku değil, mahabbet ve ta'zîm ile müterafık olan saygılı bir korku demek olduğu cihetle evvelâ Rahmet-i İlâhiyye'nin, سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي (*"Rahmetim, gadâbımı geçmiştir."* Keşfü'l-Hafa-1/1463) Hadîs-i Kudsî'si mucebince Gadab-ı İlâhî'ye sabık olduğunu iş'ar eden bu âyet ile ibtida haşyetin birinci rüknü olan ta'zim ve saygı hissi uyandırılmak üzere şevk-u ümmid ile muhabbet tehyic olunduktan sonra, ikinci rüknü olan ve Rahmet-i Rahîmiyye zımnında mündemic bulunan mes'uliyyet ve mahafet hisleri de yine ayni ümmid ve şevk mebadisiyle müterafık olarak telkin ve tehyic olunmak üzere buyuruluyor ki:

هُوَ اللّٰهُ الَّذٖى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ Her şeyten evvel Zat-ı Hakk'a ve emr-i Tevhid'e kemaliyle ihtimam ve i'tinayı ibraz için tekrar ile te'kid olunmuştur. Evet haşyetten

---

Payan: Son, nihayet, uç. **Mahafet:** Korku, korkmak. **Mehabet:** İhtiram, büyüklük, heybet hürmetle karışık korku. **Tehyic:** Heyecanlandırma, coşturma. **Mündemic:** İçine alınmış olan. **Mahafet:** Korku, korkmak. **Mebadi:** Başlangıçlar. **Müterafık:** Arkadaşlık etmek, beraber bulunan.

dağların bile çatlayarak baş eyeceği o Allah öyle bir Allah'dır ki, hakikatte ondan başka ibadet edilecek ma'bud yoktur. الْمَلِكُ **Mülkün sahibi,** bütün eşyanın mülk-ü melekûtü O'nu, bütün mevcudat üzerinde emr-ü nehiy, tedbir-ü tasarruf, azl-ü nasib, i'zaz-ü izlâl, mükâfat ve mücazat ile zâhirde ve batında hüküm, kuvvet-ü kudret kendisinin olan yegâne hükümdar O. تَبَارَكَ الَّذِى بِيَدِهِ الْمُلْكُ (*"Ne yücedir O ki, mülk O'nun elinde ve O her şeye kadirdir."* Mülk-67/1) Öyle Melik ki, الْقُدُّوسُ **Kuddus,** gayet mukaddes, her şaibeden münezzeh, her vasfında ekmel, tahdid ü tasvire sığmaz, hiç bir leke kabul etmez, tertemiz, pampak, öyle ki, السَّلَامُ **Selâm,** her selâmetin menba' ve masdarı. Kendisi ayıbdan, kusurdan, eksiklikten, fena ve zevalden, hasılı her muhataradan salim olduğu gibi selâmet umulan, selâmet arayanları sâlâmete erdirecek olan da O. الْمُؤْمِنُ **Mü'min,** iman veya emniyyet ve eman verici, şekleri, tereddüdleri kaldıran, dehalet edenlere iman, korkudakilere emniyyet veren ve verecek olan da O. الْمُهَيْمِنُ **Müheymin,** görüp gözeten, her şeye şâhid ve hafîz, nigehban da O. İşbu «Müheymin» kelimesi hakkında Sûre-i Nisa'da, geçen, وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ (*"Sana da bu hakk kitabı indirdik. Kitab cinsinden önünde olan musaddık ve üzerine nigehbân hakîm olmak üzere."* Mâide-5/48) âyetinin tefsirine bakınız. الْعَزِيزُ **Azîz,** yâni gayet izzetli, onurlu, şanlıdır. Hiç bir vech ile mağlûb edilmez, her işinde galibdir. Yâhud misli yok, gayet yüksektir. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ (*"Ona bir küfüv de olmadı."* İhlas-112/4) dir. Yâhud dilediğini yapar fa'alün limâyürîddir. Bununla beraber alçaklığı, ahlâksızlığı, küfür zulüm, fesad, isyan, küfran gibi fenalıkları sevmez. الْجَبَّارُ **Cebbar,** yukarılarda da geçtiği üzere cebirden mübaleğalı ism-i fâilidir. Yâni çok cebredici demek olan işbu cebbar vasfında başlıca iki mânâ vardır: Birincisi, cebir esasen kırığı yerine getirip sıkı sarmak, eksiği ıslah edip tamamlamak demektir. Nitekim «cebr-i mafat etti» denilir ki, zayi olanı yerine geteirdi,telafi eyledi,demek olur.Bu mânâdan Cebbar ismi, halkın eksikliklerini tamamlıyan, ihtiyaclarını tesviye eden, işlerini düzelten, bu babda iktiza eden ameliyyatı gereği gibi yapmakta çok iktidarlı olan hakîm mânâsını ifade eder. Müfessirînin bir çoğu, Allah Teâlâ'ya Cebbar ıtlakı bu mânâdan olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ, derdlere derman veren, kırılanları onaran, yoksulları zengin eden, perişanlıkları yoluna koyup düzelten Zat-i Ecell-ü A'lâ. İkincisi, cebir, icbar etmek, yâni dilediğini zorla yaptırmak mânâsına da gelir. Bu mânâdan cebbar, zorlu demek olur. Allah Teâlâ'ya itlakı, Kahhar ism-i celîli gibi. Halkı iradesine mecbur eden, dilediğini ister istemez

---

İ'zaz: Hürmet etmek, azız kılmak. **İzlal:** Alçaltmak, haysiyetsiz ve hakir etmek.**Nigehban:** Bekçi, koruyucu, koruyan.

zorla yaptırmağa kadir olan, hükm-ü nüfuzuna karşı gelinmek ihtimali bulunmayan ceberut sahibi demektir. Maamafih bundan, Cebriyye'nin dediği gibi kullara hiç irade vermez, her emrini cebr ile yürütür, insanlarda ef'al-i ihtiyariyye yoktur mânâsını da çıkarmamalıdır. Çünkü teşriî olan emirlerini kulların irade-i cüz'iyyesiyle meşrut kılmış olduğu da اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ (*"Ey o bütün iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz o size nusret verir ve ayaklarınızı kaydırmaz."* Muhammed-47/7) gibi birçok nusus ile müsbettir. Ancak bundan şu mânâyı anlamalıdır ki, Allah Teâlâ insanlara birçok fiillerde irade vermiş, hür yaratmış olmakla beraber bütün iradelerini infaza mecbur değildir. Dilerse dilediği anda iradelerini selbeder. Nitekim bir hadîs-i şerîfte: اِذَا اَرَادَ اللّٰهُ اِنْفَاذَ قَضَائِهِ وَقَدَرِهِ سَلَبَ ذَوِى الْعُقُولِ عُقُولَهُمْ حَتّٰى يَنْفُذَ فِيهِمْ قَضَاؤُهُ وَقَدَرُهُ فَاِذَا مَضٰى اَمْرُهُ رَدَّ اِلَيْهِمْ عُقُولَهُمْ وَوَقَعَتِ النَّدَامَةُ *«Allah Teâlâ, kaza ve kaderinin infazını murad ettiği vakit akıl sahiblerinin akıllarını selbediverir ki, kazası ve kaderi onlarda yer bulsun. Emri yerini bulunca akıllarını geri verir ve pişmanlık olur.»*(Keşfü'l-Hafa-1/195) buyurulmuştur. Dilerse onların akıl ve iradelerini selbetmemekle beraber, isteklerinin hilâfına olarak kendi huküm ve iradesini kahr-u zor ile üzerlerinde infaz ve icra eder. Nitekim Allah'dan korkmayan emirlerine karşı gelmek istiyen âsîler, azâba ve ikaba yanaşmak istemedikleri halde vakti gelince cezalarını çekmeğe mecbur olurlar. Hasılı Allah Teâlâ'nın mutlak ve müneccez olan iradesi tahtinde makhur ve mecbur olmayacak hiç bir şey tasavvur olunmaz. وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (*"Daha Allah dininin gayrısını mı arıyorlar? Halbuki o göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuş, hep döndürülüp O'na götürülüyorlar."* Âl-i İmrân-3/83) dur.

Cebbar ism-i celîlinde, bu iki mânâdan başka iki vecih daha beyan etmişlerdir. İbn Enbarî, demiştir ki: «Allah'ın sıfatında Cebbar, kendisine erişilemez, el uzatılamaz الَّذِى لَا يُنَالُ demektir. Nitekim el yetişmeyen gayet yüksek hurma ağacına, «جَبَّارَةٌ» denilir. Bir de İbn Abbas Hazretleri'nden rivayet olunduğu üzere El-Cebbar, melik-i azîm, yâni çok büyük azametli padişah mânâsına dahi gelir. Vahidî der ki: «İşte şu zikrolunan mânâlar, Allah Teâlâ'nın Cebbar sıfatı hakkındadır. Halkın sıfatı olarak kullanılan cebbarın da başkaca birkaç mânâsı vardır.

Birisi, musallat demektir ki, وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ (*"Maamafih sen onlara karşı bir cebbâr değilsin."* Kâf-50/45) kavlinde bu mânâyadır.

İkincisi, iri cisimli, demektir ki, اِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ (*"Orada bir kavim var hepsi cebbar"*. Mâide-5/22) kavlinde bu mânâyadır.

Makhur: Kahredilmiş, mahkum.

Üçüncüsü, Allah'a ibadet etmez, mütemerrid demektir ki, وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا (*"Bir Cebbar, şaki kılmadı."* Meryem-19/32) kavlinde bu mânâyadır.

Dördüncüsü, çok insan kateden kattal demektir. وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ (*"Hem tuttuğunuz vakit merhametsiz, cebbarcasına tutuyorsunuz."* Şuara-26/130) kavliyle, إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ (*"Yeryüzünde bir zorba mı olmak istiyorsun?"* Kasas-28/19) kavlinde de bu mânâyadır.» الْمُتَكَبِّرُ Mütekebbir, çok büyük, her hususta büyüklüğünü gösterir, büyüklük, ululuk, kibriya, azamet kendisine mahsustur, kendisinin hakkıdır. Kibirlenmek, tekebbür etmek, mahlûkun hakkı değildir, onun için mütekebbir .sıfatı, halk hakkında mezmumdur. Zira mütekebbir, kendisinde kibir izhar eden, büyüklenen demektir.Halbuki mahlukta haddi zatinde büyüklük ululuk yoktur, bil'akis hakaret, zillet, meskenet, ihtiyac vardır. Hattâ zaman olur bir sinek, bir mikrop bir Nemrud'un işini bitirmeğe kâfi gelir. Böyle birçok acz-ü ihtiyacdan kendilerini kurtaramayan fânîlerin ise, büyüklük, ululuk taslamağa kalkışmaları cehaletten ve yalancılıktan başka bir şey olmaz. Onun için mahlûkta tekebbür, tefe'ul babının tekellüf binasından olarak mezmun bir nakısadır. Fakat Hakk Teâlâ zatında, sıfatında, ef'alinde büyüklüğün, ulviyyetin, kudsiyyetin her nev'ini câmi'dir. O'nun bu ulüvv-ü kibriyasını izhar etmesi, hem hiç bir şirket kabul etmiyen hakkı, hem de kendisinin, şan-ı celâl ve cemalini kullarına tanıtmak ve onları ma'rifet ve huşu ile salâh ve saadete irşad etmek gibi pek büyük lûtuf ve inayeti ibraz ettiği için gayet memduh bir sıfat-ı kemaldır. Onun hakkında tekebbür, tefe'ulün tekellüf binasından değil, bizatihi kuvvet ve istihkakını ve vahdaniyyetini ifade eden ziyade-i mânâ içindir. Bundan dolayı bu sıfatlarla tavsif olunduktan sonra O'nun, mahlûklardan hiçbirine benzemediğini, müşriklerin tehayyül etmek istedikleri şirk şaibelerinden, münezzeh olduğunu sarahatle bir daha anlatmak için buyuruluyor ki: سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ **Tenzih O Allah Sübhâne, onların koştukları şirkten.** Yâni mahlûklardan bir takımları, tekebbür ederek, cebbarlık yapmak isteyerek yâhud öyle yapmak isteyenlere perestiş eyleyerek Allah Teâlâ'nın bu zikrolunan sıfatlarına şirk koşuyorlar. Halbuki Allah, öyle şirklerden münezzehtir. Onlar, Allah'dan uzak, çok uzaktır. O'nun ceberutu, tekebbürü onlarınkine benzemez. Çünkü onlar, kendi nefislerinde mahlûk ve haddi zatinde noksandırlar. Tekebbürleri de, zatî olan noksanlarına bir yalancılık ilâve etmekten ibaret kalır. Allah Teâlâ ise, bütün büyüklüklerin bütün kuvvetlerin, izzetlerin sahibidir. O'nun tekebbürü, kemal üstüne kemaldir. Onun için Allah Teâlâ, o büyüklüğüne hiçbir gubar kondurmaz. Ezelî ve zatî olan nezahet

---

Nakısa: Noksanlık.

ve kudsiyyetiyle O'nu herbir şirk şaibelerinden tenzîh eder. O, öyle Sübhan, öyle Subbuh-u Kuddustur. Çünkü هُوَ اللّٰهُ O, öyle Allah'dır ki, الْخَالِقُ Halik, sâirleri ise mahlûktur. Yukarılarda bir kaç kerreler geçtiği vech ile bizim yaratmak ta'bir ettiğimiz halk fiili, iki mânâ ifade eder. Birisi, takdir etmek, yâni eşyanın bütün tafsilâtiyle mikdar ve meratibini ta'yin eylemektir. Zira bir şeyi tamamiyle takdir etmek, onun bütün eşya arasındaki mikdar ve mertebesini bilmeğe, bu da, hepsini tamamiyle bilmeğe mütevakkıftır. Bu takdir, mânâsı i'tibariyledir ki, halk ekseriyya mikdar ve kemmiyyeti bulunan şeylerde isti'mal olunur. İkincisi, yok olan şeye vücud vermek, hiçbir asıl ve misali yok iken icad ve ihtira eylemektir. Bâzân bir şeyden, diğer birşey icad etmek mânâsına da kullanılır. Lâkin bu mânâya daha ziyade inşa ta'bir olunur. Mahlûklara nisbet edilebilen en yüksek san'atlar, Allah Teâlâ'nın takdir buyurduğu keşf-ü inşa mahiyyetinden ileri geçemez. Çünkü mahlûk, fiilinin bütün tafsilâtını takdir edemez, bir atom icad eyleyemez. Böyle bir yaradış nâmütenahi ilm-ü kudrete bağlıdır. Mahlûk ise, bunun ancak mütenahi bir haddine mazhar olabilir. Her şeyi tam mânâsiyle takdir ve icad ederek yaratan halık, ancak Allah Teâlâ'dır. O, öyle Halik ki, الْبَارِئُ Barî, yâni öyle temiz yaradıcı ki, halk ettiklerini temiz ve sağlam bir nizam üzere seçip tesviye ve tekâmül ettirerek birbirinden farklı evsaf ve havass ile temyiz ettirir. Hemze ile «berâ» veya beraetten Barî ism-i şerîfinin iştikakı hakkında da yukarılarda izahat geçmişti: «Mefatihü'l-Gayb»'da der ki: «Barî ism-i, sani' ve mucid gibi olmakla beraber ecsamın ihtiramı ifade eder. Onun için halka beriyye denilir de, levn ve ta'm gibi a'raza denilmez.» اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَذَرَاَ وَبَرَاَ *"Allah'ın yarattığı şeylerin şerrinden O'nun kelimelerinin hepsine sığınırım."* gibi bâzı ed'iye-i me'sûrede varid olan halaka ve zere'e ve bere'e fiillerine nazaran Barî ism-i şerîfi, hilkatin tekâmül mertebelerindeki icadlara nâzır olduğu anlaşılıyor. الْمُصَوِّرُ Musavvir O, mahlûkatın suret ve keyfiyyetlerini dahi takdir edip dilediği vech ile icad ederek tasvir edici ancak O'dur. هُوَ الَّذِى يُصَوِّرُكُمْ فِى الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ (*"Rahimlerde sizi dilediği keyfiyetle tasvir eden O."* Âl-i İmrân-3/6) اَلَّذِى خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ فَعَدَلَكَ فِى اَىِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ (*"Ki seni yarattı, düzenine koydu tenasub ve itidal verdi: Dilediği herhangi bir suretde terkib etti."* İnfitar-82/7-8) Rağıb, der ki:

«Suret, a'yanın kendisiyle müntekış olup sairlerinden temeyyüz ettiği ne ise odur. Bu da, iki türlüdür. Birisi, hiss olunan surettir ki, onu, avam da, havass da hattâ insan ile beraber hayvanlardan bir çoğu da idrâk eder. Meselâ, görülen bir hayvanın sureti gibi. Biri de, ma'kul olan surettir ki, bunu, umum değil, havass

Gubar: Toz.

idrâk eder. Meselâ, insana muhtass olan akıl ve reviyyet ve eşyanın birbirlerine nazaran hassalarını ifade eden meâni gibi ki, وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ (*"Hakikat sizi evvel halk ettik sonra size suret verdik."* Arâf-7/11) gibi âyetlerde iki suretin, ikisine de işaret olunmuştur.»

Allah Teâlâ'nın sıfatları, isimleri bunlardan ibaret de değil, لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى **Esma-i Hüsnâ hep O'nun,** yâni Allah Teâlâ'nın evsafını ifade eden isimleri bu zikrolunanlardan ibaret değildir. En güzel en yüksek mânâlara delâlet eden en güzel isimler hep O'nundur. Nitekim Sûre-i A'raf'ta وَلِلّٰهِ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَا (*"Halbuki Allah'ındır en güzel isimler, onun için size O'na onlarla çağırın."* Arâf-7/180) Sûre-i Taha'nın evvelinde de, اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى (*"Allah başka tanrı yok, ancak O. Hep O'nundur en güzel isimler."* Taha-20/8) buyurulmuştur.

En güzel isimler demek olan işbu «Esma-i Hüsnâ ta'biri, lisan-ı Şer'i'de bilhassa Allah Teâlâ'nın isimlerine ıtlak olunur. Bunların bâzısı zat ismi, bâzısı sıfât ismidir.

Allah ism-i celâli, hepsini cami' olan **Zat ismi,** diğerleri **sıfât ismidir.** Rahmân ismi, ism-i sıfat olmakla beraber Allah'dan başkasına ıtlakı caiz olmayan hass ismidir.

SIFATLAR

1. Sıfât-ı Zatiyye, 2. Sıfât-ı fiiliyye, 3. Sıfât-ı mâneviyyedir. 1. Sıfât-ı Zatiyye zat ile kaim Sıfât-ı selbiyye ve Sıfât-ı sübutiyyedir.

a. Sıfat-ı Selbiyye: Vücub-ı vücud, Kıdem, Beka, Muhalefetli'l-havadis, yâni hadisata benzememek gibi nefy-i teşbih ile kudsiyyet ve nezahet ifade eden sıfatlardır ki, Kuddus ve Selâm, Ahad, Vahid, Evvel, ve Âhir gibi isimler bu haysiyyetledir.

b. Sıfat-ı Sübutiyye: Hayat, İlim, Sem'i', Basar, İrade, Kudret, Kelâm, Tekvin sıfatlarıdır. حَيٌّ ، عَلِيمٌ ، سَمِيعٌ ، بَصِيرٌ ، مُرِيدٌ ، قَدِيرٌ ، مُتَكَلِّمٌ ، خَالِقٌ isimleri gibi isimler, Sıfât-ı Zatiyye hasebiyledir. Sıfât-ı fiiliyye, Sıfât-ı Zatiyye'nin âsar ve ahkâm ile zuhurunu ifade eden Tekvin sıfatının tecelliyatıdır ki, مُبْدِئٌ ، مُعِيدٌ ، مُحْيِي ، مُمِيتٌ ، رَزَّاقٌ ، وَهَّابٌ ، قَهَّارٌ ، سَتَّارٌ ، خَالِقٌ ، بَارِئٌ ، مُصَوِّرٌ ، مُبْدِعٌ isimleri gibi Esma bu haysiyyetledir. Her fiilin hususiyyetine göre müstekillen isim ıtlakı veya şaibeli bir kayd ile takyidi caiz olmaz. Mütekabilen nazar-ı dikkate alınmak, edeb ile cihet-i hüsün ve kemal gözetilmek ve şâri'in ıtlakatına riayet edilmek iktiza eder. Meselâ, Beyhakî'nin tenbih ettiği vech ile «ضَارٌّ» darr ismi, yalnız olarak söylenmez, nafi' ismi ile beraber söylenmek lâzım gelir. يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ

Reviyyet: Bir işin her cihetini düşünmek.

الْعَشِيرُ (*"Her halde zararı nefinden daha yakın olan zat diye yalvarıyor, o ne fena efendi, o ne fena yardak."* Hacc-22/13) buyurulmuştur. قَابِضُ ، بَاسِطٌ isimleri de böyledir. Nitekim Kur'ân'da, يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ (*"Allah hem sıkar hem açar, hep de döndürülüp ona götürüleceksiniz."* Bakara-2/245) عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (*"Öyle ya Allah'ın izzeti var, intikamı var."* Âl-i İmrân-3/4) الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ (*"Azîz, Cebbar, mütekebbir."* Haşr-59/23) beraber varid olmuştur. Şübhe yok ki, Allah Teâlâ, Halik-u külli şeydir. Bütün hayvanatı da O, yaratmıştır. Fakat sadece, خَالِقُ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيرِ *"Maymun ve domuzların yaratıcısı."* demek caiz olmaz. Edebe münafi olur. Bundan dolayı Mu'tezile, «Allah, şerrin halikı değildir» demeğe kadar gitmişlerse de bu da, doğru değildir. Fakat yalnız «Haliku'ş-şer» dememeli, mukabiliyle beraber «Haliku'l-hayri ve'ş-şer» yâhud «Hayruhu ve şerruhu minallahi teâlâ» demeli. Sıfât-ı mâneviyyeye de riayet eylemelidir. Sıfât-ı mâneviyye: Allah Teâlâ'nın ahlâkını ve sıfât ve esmasının ahkâm ve kemalini ifade eden, «Azamet ve Kibriya, Celâl ve Cemal, İzzet, Adalet, Hikmet, Hilim, Sabır, Fadıl, Şedîdü'l-ikab, Şeriu'l-hisab» gibi evsaf ve esma bu kabîldendir. Bunlara, Nu'ût dahi denilir. Hasılı Allah Teâlâ'nın Zatı bir, Esma-i Hüsna'sı çoktur. Kur'ân'da zikrolunanlar buradakilerden ibaret değildir. Buhârî, Müslim ve saire de, Ebu Hüreyre radıyallahü anh'tan rivayet olunan bir hadîs-i sahihte: «Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismini ihsa edenin cennete gireceğini»

انَّ لله تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً الاّ وَاحِدًا مَنْ اَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ (*"Allah'ın doksan dokuz, bir müstesna olmak üzere yüz ismi vardır. Onları kim ezber edip sayarsa cennete girer."* Müslim: Zikir-6)diye haber verilmiş, وَهُوَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ *«Ve O, tektir, teki sever* (Müslim: Zikir-6)buyurulmuştur.

Beyhakî, «kitabü'l-Esmai ve's-sıfât»'ta birkaç tarık ile Ebû Hüreyre radıyallahü anh'ten şu tafsîli rivayet etmiştir: قَالَ ، قَالَ رَسُولُ الله (صعلم) : انَّ لله تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِئَةً الاّ وَاحِدًا مَنْ اَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَهُوَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ هُوَ اللّهُ الَّذِى لا اِلهَ الاّ هُوَ الرَّحْمنُ ، الرَّحِيمُ ، الْمَلِكُ ، الْقُدُّوسُ ، السَّلَامُ ، الْمُؤْمِنُ ، الْمُهَيْمِنُ ، الْعَزِيزُ ، الْجَبَّارُ ، الْمُتَكَبِّرُ ، الْخَالِقُ ، الْبَارِئُ ، الْمُصَوِّرُ ، الْغَفَّارُ ، الْقَهَّارُ ، الْوَهَّابُ ، الرَّزَّاقُ ، الْفَتَّاحُ ، الْعَلِيمُ ، الْقَابِضُ ، الْبَاسِطُ ، الْخَافِضُ ، الرَّافِعُ ، الْمُعِزُّ ، الْمُذِلُّ ، السَّمِيعُ ، الْبَصِيرُ ، الْحَكَمُ ، الْعَدْلُ ، اللَّطِيفُ ، الْخَبِيرُ ، الْحَلِيمُ ، الْعَظِيمُ ، الْغَفُورُ ، الشَّكُورُ ، الْعَلِىُّ ، الْكَبِيرُ ، الْحَفِيظُ ، الْمُقِيتُ ، الْحَسِيبُ ، الْجَلِيلُ ، الْكَرِيمُ ، الرَّقِيبُ ، الْمُجِيبُ ، الْوَاسِعُ ، الْحَكِيمُ ، الْوَدُودُ ، الْمَجِيدُ ، الْبَاعِثُ ، الشَّهِيدُ ، الْحَقُّ ، الْوَكِيلُ ، الْقَوِىُّ ، الْمَتِينُ ، الْوَلِىُّ ، الْحَمِيدُ ، الْمُحْصِى ، الْمُبْدِئُ ، الْمُعِيدُ ، الْمُحْيِى ، الْمُمِيتُ ، الْحَىُّ ، الْقَيُّومُ ، الْوَاجِدُ ، الْمَاجِدُ ، الْوَاحِدُ ، الصَّمَدُ ، الْقَادِرُ ، الْمُقْتَدِرُ ، الْمُقَدِّمُ ، الْمُؤَخِّرُ ، الاوَّلُ ، الاخِرُ ، الظَّاهِرُ ، الْبَاطِنُ ، الْوَالِى ، الْمُتَعَالِى ، الْبَرُّ ، التَّوَّابُ ، الْمُنْتَقِمُ ، الْعَفُوُّ ، الرَّؤُفُ ، مَالِكُ الْمُلْكِ ، ذُو الْجَلَالِ وَالاكْرَامِ ، الْمُقْسِطُ ، الْجَامِعُ ، الْغَنِىُّ ، الْمُغْنِى ، الْمَانِعُ ، الضَّارُّ ، النَّافِعُ ، النُّورُ ، الْهَادِى ، الْبَدِيعُ ، الْبَاقِى ، الْوَارِثُ ، الرَّشِيدُ ، الصَّبُورُ Camiu's-Sağîr'in kaydi vechiyle bu hadîsi, Tirmizî, İbn Hibban, Hâkim dahi rivayet eylemişlerdir. Maamafih Allah Teâlâ'nın Kitab ve

Sünnet'te sarahaten veya delâleten sabit olan isimleri, bunlara da münhasır değildir. Nitekim diğer bir rivayette sayılan doksan dokuzda şu isimler de mezkûdur. الاله ، الرّبّ ، الحنّان ، المنّان ، البارى[*] الاحد ، الكافى ، الدائم ، المولى ، النّصير ، المبين ، الجميل ، الصّادق ، المحيط ، القريب الدائم ، الوتر ، الفاطر ، العلّام ، المليك ، الاكرم ، المدبّر ، القدير ، الشّاكر ، ذوا الطول ، ذو المعارج ، ذو الفضل ، الكفيل Kur'ân'da, «Rabbü'l-âlemîn, Rabbü'l-Arşi'l-azîm, Maliki yevmiddin, Âlimü'l-gaybi ve'ş-şehade, Âllâmü'l-guyub, Gafiri'z-zenb. Kabili't-tevb, Refiu'd-derecat, Zü'l-Arş, fa'alün lima yürîd, lâ yüs'elü amma yef'al» gibi daha bâzı esma ve evsaf mezkûr olduğunda da şübhe yoktur. Bunlar evvelkilere irca' oluna bilirse de, Allah'dan başkasına ıtlak olunamayacak hususiyetleri da haizdir. Kezalik Peygamber'in, Buhâri ve Müslim'de rivayet olunan duâlarında, «Münzilü'l-kitab, mücri's-sehab, Hazimü'l-ahzâb» isimleri de başkasına ıtlak olunamıyacak isimlerdendir.

İbn Kesîr, tefsirinde demiştir ki: «Esma-i Hüsna'nın doksan dokuza münhasır olmadığına imam Ahmed İbn Hanbel Hazretleri'nin «Müsned»'inde senediyle Abdullah İbn Mes'ud radıyallahü anh Hazretleri'nden rivayet ettiği hadîs de delâlet eder. Beyhakî de, «Kitabü'l-Esmai ve's-sıfât»'ta bu hadîsi, Abdullah İbn Mes'ud Hazretleri'ne muttasıl senediyle şöyle rivayet eylemiştir: Abdullah İbn Mes'ud dedi ki: قال رسول الله (صعلم) ما اصاب مسلما قطّ همّ ولا حزن فقال اللهمّ انى عبدك وابن عبدك وابن امتك ناصيتى بيدك ماض فىّ حكمك ، عدل فىّ قضاؤك اسألك بكلّ اسم هو لك سمّيت به نفسك او انزلته فى كتابك ، او علّمته احدا من خلقك او استأثرت به فى علم الغيب عندك ان تجعل القرآن ربيع قلبى وجلاء حزنى وذهاب همّى وغمّى الّا اذهب الله عنه همّه وابدله مكان همّه فرحا *«Yâni Resulullah sallâllâhü aleyhi vesellem, buyurdu ki: «Her hangi bir müslim, bir merak veya hüzne düçar olur da, «Allahım, ben senin kulunum ve kulunun oğlu ve cariyenin oğluyum. Nâsiyem senin yeddindedir. Bende hukmün cari, hakkında kazan adalettir. Senin olan, senin kendine tesmiye ettiğin veya kitabında indirdiğin veya halkından birine bildirdiğin veya kendi indinde ilm-i gayıbda kendine tahsis buyurduğun her ism ile senden dilerim ki, Kur'ân'ı kalbimin baharı, hüznümün cilâsı, hemm-ü gammimin zehabı kılasın» derse her halde Allah Teâlâ, onun merakını giderir, hemminin yerine ferah verir.» Dediler: «Ya Resulullah, bu kelimatı öğrenelim mi?» «Evet, bunları işiten her kimsenin öğrenmesi gerektir.* Ahmed ibn Hanbel - 1/391-452» buyurdu .»

Yine Beyhakî, sened-i muttasıl ile Hazret-i Aişe radıyallahü anha'dan rivayet etmiştir: «Müşarünileyha: *«Ya Resulullah, Allah Teâlâ'nın kendisine duâ edildiği zaman icabet buyurduğu ismini bana öğret»* demişti. Resulullah: *«Kalk abdest al, mescide gir, iki rek'at namaz kıl, sonra duâ et ben dinleyeyim»* bu-

---

[*] Burada, «البارى» hemzesizdir.

yurdu. O da öyle yaptı. Sonra duâ için oturduğunda Resulullah: اللّٰهُمَّ وَفِّقْهَا *«Allahım, O'nu muvaffak kıl»* dedi. O da, şöyle duâ etti: اللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ بِجَمِيعِ اَسْمَائِكَ الْحُسْنٰى كُلِّهَا مَا عَلِمْنَا وَمَا لَمْ نَعْلَمْ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ الْكَبِيرِ الْاَكْبَرِ الَّذِى مَنْ دَعَاكَ بِهِ اَجَبْتَهُ وَمَنْ سَاَلَكَ بِهِ اَعْطَيْتَهُ *"Ey Allah'ım. Senden bize bildirdiğin ve bildirmediğin, bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün esma-ı hüsnan ile istiyorum. Bir kimsenin kendisiyle sana dua ettiği zaman hoşlandığın ve yine kendisiyle istediği vakit verdiğin en yüce isimle senden istiyorum."* Hazret-i Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem: *«İsabet ettin, isabet ettin buyurdu demiştir.»*

Bu hadîslerdeki bu dualardan anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ'nın Esma-i Hüsnasından Kitab'da indirmediği, kimseye bildirmediği, ilm-i gaybda yalnız kendisinin bildiği isimleri de vardır. Şu halde evvelki hadîste: «Allah Teâlâ'nın doksandokuz, yâni bir müstesna olmak üzere yüz ismi vardır. Onları ihsa eden cennete girer» buyurulması, Allah'ın ma'lûm olabilen Esma-i Hüsna'sından doksan dokuzunu ihsa eden, yâni belleyip sayan, yâhud Allah ile muamelesinde onların hududunu muhafaza edip güzelce riayet eyleyen kimse cennete girer, mânâsına olmak gerektir. Tam yüz sayılmayıp da, biri müstesna olarak doksan dokuz addedilmesinin hikmeti de, اِنَّهُ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ *"Muhakkak o tekdir teki sever."* diye beyan buyurulmuştur ki, Allah, tek olduğu için Esma-i Hüsna'sının ta'dadında da tek adede riayet müstehab olduğu anlatılmıştır. Namazlardan sonra tesbih duâlarında, «otuz üç Sübhanallah, otuz üç Elhamdülillâh, otuz üç Allahü Ekber» denilerek teker teker mecmuunun doksan dokuza iblâğ edilmesi de, bu hikmet ile mütenasibdir. Şu da şayan-ı dikkattir ki, ayni hadîste, وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ *"Tekdir, teki sever."* buyurulmakla Esmaullah'dan birinin de, الْوِتْرُ olduğu iş'ar olunarak yüz isim anlatılmış, ancak ta'dadda biri istisna edilerek doksan dokuz sayılmıştır. Bu suretle esmanın doksan dokuza münhasır olmadığı da aynı hadîste ifham edilmiş demektir.

Velhasıl doksan dokuz esmayı belleyip ihsa etmenin, mârifetullah hususunda ve duanın müstecâb olmasında büyük fazileti bulunduğu varid olan müteaddid rivayetlerle haber verilmiş ve ol babda mustekıl eserler yazılmış olmakla beraber, Allah Teâlâ'nın bildirdiği ve bildirmediği daha birçok Esma-i Hüsna'sı vardır. يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O'na bütün göklerde ve yerde ne varsa hepsi tesbih eder,** tenzih eder. وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (*"Hiçbirşey yoktur ki O'nu hamdi ile tesbih etmesin."* İsra-17/44) bakınız. وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Ve O, öyle azîz, öyle hakîmdir.** Bütün kemalâtın hepsini cami'dir. Zira namütenahi kesret ve teşe'ubatiyle beraber bütün kemalât, الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ isimleriyle ifade olunan Sıfât-ı Zatiyye'ye raci' olur: Kemal-i izzet, kemal-i hikmet. Kemal-i izzet hiç bir şâibe

kabul etmeyen kemal-i kudreti, kemal-i hikmet de kemal-i ilm ile nizam-ı sun'u ifade eder. Gerek semavat ve gerek arzda vücudun hangi zerresinden bakılsa künnhüne nüfuz mümkün olmayan bu iki sıfatın tecellîsi görünür ki, bunlar, ancak Zatuallah'da birleşir. Allah Teâlâ, hiç bir te'sîre mahkûm olmayan kemal-i izzeti ile bütün esbabın fevkinde misalsiz ve muhtelif hârikalar ibdaına kadir ve hiç şirket kabul etmez bir galibdir. Bununla beraber hiç bir noksan kabul etmeyen kemal-i ilim ve hikmeti ile ibdaatını yekdiğerine rabt ederek muntazam yollarla tenvi' ve teksir ve bu sayede kullarını dahi hikmetten hikmete feyz-i rahmetiyle bekâm eden bir hakîmdir. Bu nükteye işaret için, الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ isimleri سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (*"Tenzih o Allah'a müşriklerin şirkinden."* Haşr-59/23) fasılasından evvelki الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ isimleriyle mütenazır olarak âhiri, evvela irca' etmek üzere Sûrenin evvel ve âhirinde tekrar olunmuştur. Binaenaleyh O'nun izzetine dokunmaktan korkmalı, takdis, tesbih, tenzih ederek imân ve takva ile yarın için çalışmalı, rahmetiyle va'd buyurduğu fevz-ü murada ermelidir.

İşbu Sûre-i Haşr'ın âhirindeki bu âyetlerin büyük faziletleri olduğuna dair müteaddid rivayetler vardır. Ezcümle İmam Ahmed, Darimî, Tirmizî, Taberanî, İbn Darîs ve «Şuab»'da Beyhakî, Ma'kıl İbn Yesar radıyallahü anh'tan rivayet etmişlerdir: Hazret-i Peygamber Sallâllahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: ***«Her kim sabahleyin üç kerre*** اَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ***den sonra Sûre-i Haşr'in âhirinden üç âyeti okursa Allah Teâlâ, ona yetmiş bin melek müvekkel kılar akşama kadar ona salavat getirirler ve eğer o gün vefat ederse şehîden vefat eder. Onları, akşamleyin söyleyen de o menzilede olur.»*** [1] Deylemî de, merfu'an İbn Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: «Allah'ın İsm-i A'zam-ı Sûre-i haşr'ın âhirinden altı âyettedir.» Nisaburî Ebu Ali Abdurrahman İbn Muhammed, «Fevaid»'inde, Muhammed İbn Hanefiyye'den tahric etmiştir: Bera İbn Azib radıyallahü anh, Ali İbn Ebi talib Kerremallahü vecheh Hazretleri'ne demişti: «Senden Allah aşkına reca ederim, Rahman Teâlâ azze ve cellin gönderdiklerinden bilhassa Cibril'in Resulullah'a getirdiklerinden, Resulullah aleyhissalâtü vesselâm'ın bilhassa sana öğrettiklerinden en efdalini bana suret-i mahsusada öğretmez misin?» Hazret-i Ali: «Ya Bera, dedi, Allah'a İsm-i A'zam'ı ile dua etmek istersen, Sûre-i Hadîd'in evvelinden on âyeti ve Sûre-i Haşr'in âhirini oku. Sonra de ki: يَا مَنْ هُوَ هٰكَذَا وَلَيْسَ شَيْءٌ هٰكَذَا غَيْرُهُ Ey o böyle olan ve O'ndan başka böyle bir şey olmayan Zat-i ecell, Sen'den dilerim ki, bana şöyle şöyle yap. Vallahi ya Bera, benim aleyhime dua etsen yere geçerim, Deylemî, Hazret-i Alî'den ve İbn Mes'ud'dan Resulullah'a merfu'an, لَوْ اَنْزَلْنَا ilâ ahiri's-sûre

---

[1] Bu vech ile sabah namazlarından sonra okunması te'amül olmuştur.

rukye-i suda'dır» diye rivayet eylemiştir. Hatîb-i Bağdadî, tarihinde tahric edip demiştir ki: «Bize Hafız Ebu Ubeyd şöyle inbâ etti: Gulâm-i ibn Şünbûz namiyle ma'ruf Mukrî Ebu't-Tayyib Mahmud ibn Ahmed ibn Yûsuf ibn Cafer, inba etti: İdris İbn Abdilkerim'il-Haddad inba etti, dedi ki: «Ben, Halefden kıraat okudum. İşbu لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ ("*Biz bu Kur'anı bir dağın üzerine indirse idik.*" Haşr-59/21) âyetine geldiğimde: «Elini, dedi, başına koy. Çünkü ben, Hamze'den kıraat okudum. Bu âyete geldiğimde, «elini, dedi, başına koy.» Çünkü ben, A'meşten kıraat okudum. Bu âyete geldiğimde, elini, dedi, başına koy. Çünkü ben, Yahya İbn Ve's-Sab'dan kıraat okudum. Bu âyete geldiğimde, elini, dedi, başına koy. Çünkü ben, Alkame'den ve Esved'den kıraat okudum. Bu âyete geldiğimde, elini dediler, başına koy. Çünkü biz, Abdullah radıyallahü anh'ten kıraat okuduk. Bu âyete geldiğimizde, elinizi, dedi, başınıza koyunuz. Çünkü ben, Peygamber sallâllâhü aleyhi vesellem'den kıraat okudum. Bu âyete geldiğimde, «Elini, dedi, başına koy. Çünkü Cibril bana bu âyeti indirdiğinde elini, dedi, başına koy. Çünkü bu her derdden şifadır, samdan başka ki, sam ölümdür.» Daha bunlar gibi bir takım âsar vardır. Fakat Fıkh-ı hanefî'den, «Mebsut-i Serahsî»'de naklolunduğu üzere, Abdullah İbn Mes'ud Hazretleri: «Kur'ân'ın nüzulünden asıl maksad, mücerred kıraat değil, mucebince ameldir» demiş olduğunu da unutmamak lâzımgelir. Onun için her derde şifa olan bu âyetleri okumaktan maksad, efsûnculuk yapmak veya sabahîden, segâhtan makam çatlatmak değil, elini başına koyarak düşünmek ve mârifet ile bezenip Haşyetullah ile dolarak, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ("*Ey o bütün iman edenler! Hep Allah'a korunun ve baksın bir nefis yarın için ne takdim etmiş, hem Allah'dan korkun.*" Haşr-59/18) emri mucebince yarın için hazırlanmaktır. Çünkü yarın, O azîz Hakîm'in huzurunda imtihan olacaktır. Nitekim bu hikmete mebni Sûre-i Haşr'i, İmtihan sûresi ta'kib edecektir. Ey O Esma-i Hüsna'nın, O azamet-i kibriyanın, O kemalât-ı kusvanın sahibi olan Azîz-i Hakîm, Reu'f-i Rahîm Allahım, bizleri ve iman ile geçmişlerimizi mağfiretinle bekâm et, gönüllerimizde mü'min kardeşlerimize karşı hiç bir gıll-ü giş bırakma. İman ve mahabbetimizi müzdad, izzetinle i'zaz, hikmetinle âbad, rahmetinle dilşad et. Sen öyle Rahman, öyle Rahîm, öyle Azîz, öyle Hakîmsin Ya Rabb!..

MÜMTEHINE SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 13

Bu Sûreye, «ها»nın fethiyle Mümtehane veya kesriyle Mümtehine yâhud İmtihan sûresi denilir. En meşhuru evvelkisidir. Fethiyle Mümtehane, ism-i mef'ul müfred müennes olup imtihan olunan kadın mânâsına olarak nüzulüne sebeb olan kadının vasfıdır ki, Sûretü'l-mer'etil mümtehane takdirinde olur. Maamafih «Elcemaatü'l-mümtehane» mânâsına olmak muhtemildir. Kesriyle Mümtehine ise, ism-i faildir. Bu surette ya Sûrenin vasfı olup izafet, mevsufun sıfatına izafeti kabîlinden olur. Yâhud bu Sûrede imtihan emrini havi olan, يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا جَٓاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ (*"Ey o bütün iman edenler! Size mü'mine kadınlar muhacir olarak geldikleri zaman kendilerini imtihan edin."* Mümtehine-60/10) âyetine işaret olarak سُورَةُ الْاٰيَةِ الْمُمْتَحِنَةِ takdirinde küllün cüz'e izafeti kabîlinden olur. İmtihan Sûresi denilmesi bütün mazmununa nazaran daha mutlak olarak vâzıhtır. Buna bir de, Meveddet sûresi denildiği dahi naklolunmuştur ki, عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً (*"Umulur ki Allah sizinle onlar içinden düşmanlaştıklarınız arasında bir meveddet husule getire."* Mümtehine-60/7) âyeti münasebetiyle olmak gerektir. Nüzulü, Hicret'ten muahhar olduğu için Medenî'dir.

Âyetleri : On üçtür.
Kelimeleri : Üçyüz kırk sekizdir.
Harfleri : Bin beşyüz ondur.
Fasılası : لم نزد harfleridir.

Mü'minlerin, hal-i harbde ve hal-i sulhta kâfirlere karşı ta'kib etmeleri ikti-

za eden bâzı ahlâk ve ahkâma teallûk eden işbu İmtihan Sûresi, Sûre-i Haşr'ın يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ (*"Ey o bütün iman edenler! Hep Allah'a korunun ve baksın bir nefis yarın için ne takdim etmiş, hem Allah'tan korkun. Çünkü Allah her ne yaparsanız şüphesiz habîrdir."* Haşr-59/18) hitabesiyle başlayan hatimesinin bir devamı sayılabilecek kadar yakın bir münasebeti ve âhirindeki izzet ve hikmet ile tenzih mazmunlarının muktezasi olan bir takım evamir ve nevahi ile ta'limat ve irşadatı havi olmak i'tibariyle ona şiddetli bir ittisal ile alâkadardır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّ۪ي وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ
بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَٓاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ
تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا ف۪ي سَب۪يل۪ي وَابْتِغَٓاءَ مَرْضَات۪ي
تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَاَنَا۬ اَعْلَمُ بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ وَمَٓا اَعْلَنْتُمْ وَمَنْ
يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿١﴾ اِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ
اَعْدَٓاءً وَيَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ وَوَدُّوا لَوْ
تَكْفُرُونَ ﴿٢﴾ لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَفْصِلُ
بَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣﴾ قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ
ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ اِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا
تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَٓاءُ
اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُٓ اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰه۪يمَ لِاَب۪يهِ لَاَسْتَغْفِرَنَّ

لَكَ وَمَآ أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا
وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ
كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾
لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ
وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦﴾ عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللّٰهُ قَدِيرٌ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾
لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ
دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾
إِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
وَظَاهَرُوا عَلٰى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey o bütün iman edenler, düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayın. Siz, onlara meveddet ilka ediyorsunuz, onlar ise, haktan size gelene küfrettiler. Rabbınız Allah'a iman ediyorsunuz diye sizi ve Peygamber'i çıkarıyorlardı. Eğer sizler Benim yolumda ve rızam uğurunda cihad için çıktınızsa... Siz, meveddetle onlara sır veriyorsunuz. Halbuki ben, sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da hepsini bilirim ve içinizden her kim onu yaparsa, artık düz yolun ortasında şaşırmış olur.

2- Eğer onlar, size bir zafer bulurlarsa hepinize düşman kesilirler ve

sizlere *fenalıkla* ellerini ve dillerini uzatır ve arzu ederler ki, her kâfir olsanız.

3- Ne hısımlarınızın, ne de evlâdlarınızın size asla menfaatı olmaz. O Kıyamet gününde aranızı ayırır ve Allah hep amellerinizi gözetir.

4- Sizin için güzel bir örnek İbrahim ile beraberindekiler de oldu. Vaktiyle onlar kavımlarına şöyle dediler: «Biz, sizlerden ve Allah'dan başka taptıklarınızdan beriyiz ve sizi tanımıyoruz. Tâ ki siz, Allah'ın birliğine iman edinceye kadar, sizinle aramızda ebedî buğz-u adavet başladı» Ancak İbrahim'in babasına: «Elbette senin için istiğfar edeceğim, maamafih senin için Allah'dan hiçbir şeye gücüm yetmez» demesi müstesna. Dediler: «Ya Rabbena, biz, ancak sana tevekkül kıldık ve sana gönül verdik ve bütün gidiş sanadır.

5- Ya Rabbena, bizleri o küfredenlerin fitnesi kılma ve bizlere mağfiret buyur. Çünkü Sensin ancak öyle Azîz, öyle Hakîm.»

6- Hakikaten sizler için güzel bir örnek onlarda olmuştur. Allah'a ve âhiret gününe ümmid besleyenler için. Her kim de, aksine giderse haberi olsun ki, Allah, çok ganiydir, her hamd O'nundur.

7- Umulur ki, Allah, sizinle onlar içinden düşmanlaştıklarınız arasında bir meveddet husule getire. Allah, kadîrdir, Allah gafurdur, rahîmdir.

8- Allah, sizi din hakkında size kıtal yapmayan ve sizi yurdlarınızdan çıkarmayan kimselerden, onlara iyilik etmeniz ve kendilerine adalet yapmanızdan nehyetmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever.

9- Allah, sizi ancak size din hakkında kıtal yapan ve sizi yurdlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanıza muzaharet eden kimselerden, onlara dostluk etmenizden nehyediyor. Her kim de, onlara dostluk ederse işte onlar, kendilerine yazık eden zalimlerdir.»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ **«Ey o bütün iman edenler! Düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayın.»** Bunun sebeb-i nüzulü, Hâtıb İbn Ebî Belte'a'nın bir mektubu olmuştur. Bu babda tefsir ve hadîs kitablarında varid olan rivayetlerin hasılı: Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem, Mekke Fethi'ne hazırlık yaptığı sıra halk arasında Hayber (yâhud Huneyn) diye işa'a edilmiş, Ashab'dan bâzı kimselere ise, murad-ı Mekke olduğunu sırren söylemişti. Hâtıb İbn Ebî Belte'a da, bunlardan idi. Abdülmuttalib oğullarından birinin [1] azadlısı, Sâre namında bir kadın, Mekke'den Medîne'ye Resulullah'a

---

[1] Matbu' Keşşaf nüshasında, Ebu Amr İbn Sayfî ibn Haşim'in denilmiş ise de, ibn Esîr, «Tarih-i Kâmil»'inde Amr ibn Abdulmüttalib ibn Haşım İbn Abdi Menaf'ın Mevlâtı Sare, «Kenzu'l-ummal»'de İbn Asakir'den Ümmi sare diye mesturdur.

Meveddet: Dostluk, sevgi. Muzaharet: Destek olma, yardım.

gelmişti. Resulullah, O'na: «Müslüman olarak mı geldin?» buyurdu. Kadın: «Hayır» dedi. «Muhacir olarak mı geldin?» buyurdu. «Hayır» dedi. «O halde ne sebeble geldin» buyurdu. Kadın: «Ehil, Efendiler, aşiret sizsiniz. Efendiler gittiler, ben de şiddetli ihtiyaca düştüm.» dedi. Bunun üzerine Resulullah, bu kadına muavenette bulunmak üzere Abdülmutalib oğullarını teşvık etti. Giydirdiler, kuşattılar, erzak tedarük ettiler, yüklediler. Hatib ibn Ebî Beltea da, bu kadına varıp on dînar vermiş ve bir bürd iksa etmiş ve Mekke ehalisine hitaben onunla gizli bir mektub göndermişti. Kadın yola çıktıktan sonra, Cibril nâzil olup Peygamber'e haber verdi. Bunu, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve saire müteaddid tariklerle Hazret-i Ali'den (Radıyallahü anh ve kerremallahu vecheh) Şöyle rivayet etmişlerdir. Hazret-i Ali demiştir ki: «Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, [1] benimle Zübeyr'i ve Mikdad'ı gönderdi. «Hemen, dedi, gidin, tâ ravza-i haha [2] kadar varın. Orada bir zaîne (yâni hevdec içinde yolcu bir kadın) var. O'nda bir mektub var. Çabuk o mektubu O'ndan alıp bana getirin. [3] Hemen çıkdık, atlarımızı koşturarak tam ravzaya vardık. Bir de baktık ki, zaînenin yanındayız. «Mektubu çıkar» dedik. «Bende mektub yok» dedi. «Ya mektubu çıkarırsın yâhud esvabını soyunursun» dedik. Bunun üzerine ikasından, yâni saç bağından (İbn Cerir ve İbn Asakir'de rivayetlerin bâzısında hüczesinden, yâni uçkurluğundan diğer bâzısında kubülünden) çıkardı. [4] Biz de, mektubu alıp Peygamber sallallahü aleyhi vesellem hazretleri'ne getirdik. Bunda مِنْ حَاطِبِ بْنِ اَبِى بَلْتَعَةَ اِلَى اُنَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ بِمَكَّةَ *"Hatib b. Ebi Belta'dan Mekke müşrik halkına."* diyor. Onlara Peygamber'in bâzı emrini haber veriyordu.

Bunun üzerine Peygamber sallallahü aleyhi vesellem: ***«Bu ne ya Hâtib»*** dedi. ***«Ya Resulallah, acele buyurma. Ben Kureyş'e mülsak*** [5] ***bir kişiyim. Kendilerinden değilim. Maiyyetinizde bulunan Muhacirînin onlara akrabalıkları var. Mekke'deki ailelerini ve mallarını o sebeble himaye ederler. Benim ise, içlerinden neseb cihetinden münasebetim olmadığı için yakınlarımı himaye etmelerine bir vesîle olmak üzere onlara bir cemîle yapmak istedim. Yoksa bunu, ne bir küfür, ne dinimden irtidad, ne de İslâm'dan sonra küfre rıza için yapmadım.»*** dedi. Resulullah da: ***«Dosdoğru söyledi»*** buyurdu. Hazreti

---

[1] Diğer bâzı rivayetlerde gönderilenlerin Ömer, Ali, Talha, Zübeyr, Ammar, mikdad ve Ebu Mirsed radıyallahü anhüm olduğu söylenmiştir.

[2] Ravza-i hah, Mekke ile Medîne arasında on iki mil mesafede bir mevzi' ismidir.

[3] Bâzı rivayetlerde, «imtina' ederse boynunu vurun» fıkrası da vardır.

[4] Bâzı rivayetlerde kendisini Peygamber'e götürmemeleri şartiyle çıkardığı söylenmiştir.

[5] Çünkü aslı Kureyş'ten değil, Abdullah ibn Hamid ibn Zübeyr ibn Esed İbn Abdi'l-uzzanın azadlısıydı.

Ömer radıyallahü anh: *«Ya Resulallah, bana müsaade buyur boynunu vurayım,»* dedi. Aleyhisselâtü vesselam da, buyurdu ki: *«O Bedir'de bulundu ne bilirsin; Allah Teâlâ'nın Ehl-i Bedir hakkında bildiği var ki, onlara:* اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ *«Dilediğinizi yapın, ben size mağfiret ettim»* buyurdu. Bunun üzerine, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ *«Ey o bütün iman edenler! Düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayın.» nâzil oldu .»* Buhârî, bu rivayette الآية dememiş, bâzı rivayetlerdeki الآية ta'birinin hadîsden mi, yoksa ravîlerden Amr ibn Dînar'ın kavli mi olduğunu لا أدري ile rivayet eylemiş olmakla, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ **«Ey o bütün iman edenler! Düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayın.»** nâzil oldu denilmekten murad, bir veya bir kaç âyet mi, yoksa bütün Sûre mi olduğunu kestirmemiştir. Kezalik Müslim dahi bu hadîste, الآية yok demiştir. Bâzı rivayette bulunduğunu da işaret eylemiştir. İbn Cerîr, bu Sûrenin evvelindeki âyetler demiş ve bir kaç rivayet nakleylemiştir.

1) Habib ibn Sabit'ten الآية .

2) Muhammed İbn Sa'd'den الى اخر الآية .

3) Mücahid'den: الى قوله بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ .

4) Süfyan'dan الى قوله حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ .

5) Muhammed İbn İshak'tan: الى قوله «وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا» الى اخر القصّة .

6) Zührî'den: حَتَّى «غَفُورٌ رَحِيمٌ» Mukaddime'de geçtiği üzere bu gibi mevaki'de الآية ta'biri bir kıssaya kadar müteaddid âyetlere şamil olabileceğinden bu rivayetlerin mecmuu الآية ta'birinin Sûrenin evvelinden bir necim, bir kıssa teşkil eden âyetler mânâsına olduğunu ifade etmekle Taberî, evvelindeki âyetler demiştir. Mânâ i'tibariyle kıssa بَصِيرٌ veya الْحَكِيمُ veya غَفُورٌ رَحِيمٌ olabilirse de tamamı, «أُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» fasılasına kadar olmak zâhirdir. Bu surette bundan sonraki âyetlerin sebeb-i nüzulü başka olmak lâzımgelir. Nitekim ol babdaki rivayetler de naklolunacaktır. Fakat Tirmizî, mektub hakkındaki Hazret-i Ali hadîsini rivayetten sonra الآية yerine, فنزلت هذه السورة *"Bu sure nazil oldu."* diye tasrih ederek mezkûr hâdiseyi, bütün Sûrenin sebeb-i nüzulü olarak göstermiş ve hâdîse, «Hasen-i sahih» demiştir. Ebu Hayyan da, «Bahir»'de: «Bu Sûre Medenî'dir ve Hâtıb İbn Ebî Beltea sebebiyle nâzil olmuştur» demekle bunu ihtiyâr eylemiştir. Müfessirînin çoğu ise, mutlak olarak o dairede idare-i kelâm eylemişlerdir. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ» نزلت في حاطب ابن ابى بلتعة **«Ey o bütün iman edenler! Düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayın.»** deyip de hâdiseyi nakl ile iktifa etmişlerdir ki, âyete de, Sûreye de muhtemildir. Muhacirîn'den ve Ehl-i Bedir'den olan Hâtıb'ın validesi ile oğulları ve kardeşleri

Mekke'de kalmış, mektub sebebiyle himaye etmek istediği de onlar olmuştu. Mektubun suretini Âlûsî, bâzı rivayetlere göre şöyle nakletmiştir: اِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَجَّهَ اِلَيْكُمْ بِجَيْشٍ كَاللَّيْلِ يَسِيرُ كَالسَّيْلِ وَاُقْسِمُ بِاللّٰهِ لَوْ سَارَ اِلَيْكُمْ وَحْدَهُ لَنَصَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاِنَّهُ مُنْجِزٌ لَهُ مَا وَعَدَهُ «Yâni haberiniz olsun ki, Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem, size doğru gece gibi bir ordu ile teveccüh etti. Seyl gibi varıyor. Allah'a kasem ederim ki, yalnız başına da varsa her halde Allah O'nu, size karşı mensur ederdi. Çünkü O'na olan va'dini muhakkak incaz buyuracaktır.» Görülüyor ki, bu mektubun münderîcatında esas itibariyle yanlış ve imana muhalif bir şey yok. Bil'akis kuvvetli ve dosdoğru bir iman delili vardır. Ancak bunun büyük bir mahzuru vardı ki, o da, mektum tutulması lâzımgelen bir sırrı bir harp hedefini, düşman tarafına gizlice ilka ediyordu. Bunu gizlice götüren kadın da, Peygamber'den gördüğü taltîf ve ianeye rağmen bir casusluk yapıyordu. Fakat bu sebeble Resulullah'ın açık bir mu'cizesi göründü. Yolda deve üzerinde hevdec denilen mahfe içinde giden o kadının yakalanacağı ravza-i hah mevkîi bile aynen haber verilerek, ekâbir-i Ashab'dan koşturulan süvarilerle mektub çıkartılıp getirtildi. Münderîcatı okundu, gönderen Hâtıb ibn Ebî Beltea muhakeme edildi. Maksadını dosdoğru söylemesine ve mağfiretle mübeşşer bulunan Ashab-ı Bedir'den bulunmasına mebni afvolundu. Tutulmuş olan kadının getirilmesinde ısrar edilmedi. Maamafih Mekke'nin fethinde eman verilmeyip katlolunan üç erkek ile iki kadından birisi, bâzılarının kavlince bu kadındır. [1] Mümtehane bu-

---

İncaz: Yerine getirme, verilen sözü tutma. Mektum: Gizli, saklı, hükümetten gizli tutulmuş.

[1] Ebu'ş-şeyh'in «Kitabü'l-Azame»'de rivayetine göre: «Mekke'nin Fethi günü Resulullah, dört erkek ile iki kadına eman vermemiş, «bunları Ka'be'nin örtüsüne sarılmış bulsanız bile öldürün» diye emretmişti. Bunlardan İkrime ibn Ebî Cehil ile Abdullah ibn Sa'd ibn Ebî Şerh bil'âhare tevbe ve dehalet ve şefaat ile kurtuldu. İbn Esir'in, «Tarih-i Kâmil»'de beyanına göre de: Sekiz erkek, dört kadının katli emrolunmuştu. Erkekler: İkrime ibn Ebî cehil, Safvân ibn Ümeyye, Abdullah ibn Sa'd ibn Ebî serh, Abdullah ibn Hatal, Huveyris ibn Nekîd ibn Vehb ibn Abd ibn Kusay, Mekiys ibn Sebabe, Abdullah ibn Ziba'ra, Hübeyre ibn Ebi Vehb-i Mahzumî, Hazret-i Hamza'nın katili Vahşî, bunlardan Hübeyre, Necran'a kaçmış, orada müşrik olarak kalmış idi. Hain, katil birer mürtedd olan Abdullah ibn Hatal ve Mekiys ibn Sababe ve Peygamber'e çok eza etmiş olan Huveyris ibn Nakid katlolunmuşlardı. Diğerleri de bir müddet kaçıp gizlendikten sonra birer suretle teslim olup İslâm'a girerek kurtulmuşlardı. Dört kadına gelince: Ebu Süfyan'ın zevcesi Hind bint Utbe, Mezbure Sare ile maktul Abdullah ibn Hatal'ın iki muğanniye cariyesi idi. Bunlardan Hind, kendini bildirmeksizin gelip kadınlar içinde biat ederken tanınıp kurtuldu. Cariyenin birisi de, kaçtıktan sonra mütenekkiren gelip müslüman olarak kurtuldu. Sare ile diğer cariye katlolundu. Mekke'nin yirmi seneden beri Peygamber'e karşı adavet ile ellerinden gelebilen her düşmanlığı yapmıya çalışan ahalisinden fetih günü katlolunan böyle ancak dört beş kişiden ibaret olmuştur ki, bu büyük eser-i âtıfet, bu kudsî semahat ve rahmet ancak mazhariyyet-i Muhammediyye'de tecelli eden measirdendir.

dur. İşte bu hadise sebebiyle bu mümtehane Sûresi nâzil olmuş, bu gibi ahvalde mü'minlerin vazifelerine dair nasayih-i mühimme ile Dar-ı Harb'den muhacir olarak gelen kadınlar hakkında bile bir imtihan ta'limatı vermiştir. Binaenaleyh her zaman için nazar-ı dikkatten dur tutulmaması lâzımgelen bu Sûre, bilhassa Kıyamet gününü andıran büyük bir imtihan demek olan harb hengâmlarında daha ziyade i'tina ile ta'kib ve tatbik olunmak bilcümle mü'minlerin vecibesidir. Evvelâ, buyuruluyor ki: Ey o bütün iman edenler, aduvvumu ve aduvvunüzü dostlar yerine tutmayın. Dostun zıddı, adavet edici düşman demek olan aduvv, esasen fe'ûl vezninde mübalega sıygası olmakla cem'inde a'da ve onun cem'inde eâdî denilirse de, masdar mecrasında olarak ferde de, cem'a de ıtlak olunur. Burada murad, cem'iyyet olmakla beraber cem'iyyetin ferdde temessülüne işaret için müfred getirilmiş, evliyanın cem'iyle de cem'iyyete tenbih olunmuştur. Bunun izafetinde zâhir olan mef'ulüne muzaf olmaktır. Binaenaleyh عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ «Bana ve size adavet edici düşmanları, dostlar yerine tutmayın» demektir. Yoksa nehiy hasılı tahsil olurdu. Allah düşmanı, Allah'a adavet eden, Allah dinini, Allah hukukunu tanımayan, Allah ve Resulü ile yarışa kalkışan ve Sûre-i Mücadele'de, اِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ (*"Allah ve Resulüne hudud yarışına kalkanlar."* Mücadele-58/20) ve emsâli âyetlerde halleri beyan olunan kâfirler, müşrikler zalimlerdir. Burada asıl sebeb-i nüzul, Mekke müşrikleri olmakla beraber mefhum eamdır.Maamafih bu mefhum ve bu nehiy gerek bu âyette, gerek âtîdeki, اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ ، لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ âyetleriyle takyîden tefsir ve ta'rif de olunacaktır. Mü'minlerin buğzu, kendi hususî garaz ve hislerine göre değil, her şeyden evvel Allah ve menafi-i amme için Allah düşmanlarına karşı bugzfillah olması, adavetin ancak o miyar ile ölçülüp gerek nefret ve gerek mahabbet hareketlerinde hak nokta-i nazarından ayrılmamak lüzumuna tenbih için düşmanlardan ihtiraz ibtida Allah düşmanı olan aduvv, a'dâ-i mü'minînin başında zikredilip buyurulmuştur ki, لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَاءَ «düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayın.»

تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ «Siz onlara mevedded ilka ediyorsunuz.» Müveddet, mahabbet ve sevgi demek olduğu gibi bizim mahabbetname, meveddetname ta'birlerimiz vechiyle mektuba da ıtlak olunur ki, meveddetin lâzımıdır. Burada, bu mânâ da verilmiştir. «ب» da sıle veya sebebiyye olabilir. Bu cümle, «لَا تَتَّخِذُوا» nun failinden hal veya menhî olan ittihazın tefsiri, yâhud evliyaya sıfat-ı kâşife olmak muhtemil olduğu gibi istinaf veya i'tiraziyye olması da, muhtemil ve se-

---

Nasayih: Nasihatler, öğütler. **Mezbur:** Adı geçen, ismi yukarıda geçen. **Measir:** Güzel eserler, ihsanlar, izler. **Dur:** Uzak. **Aduvv:** Düşman. **Sıle:** Bir şaire yazdığı methiyeye karşılık verilen para.

beb-i nüzûle daha muvafıktır. Evvelki vecihlere göre mânâ: Onlara, meveddet ilka ederek veya meveddetname ile haber ilka ederek, yâhud meveddet ilka etmeniz veya meveddet sebebiyle haber ilka etmeniz suretiyle, yâhud kendilerine meveddet ilka edeceğiniz veya meveddet sebebiyle haber ilka edeceğiniz evliya ittihaz etmeyin. Hasılı meveddetle ahvalinizden haber kaçırmayın demek olur. İstinaf veya i'tiraz olduğu taktirde ise, siz, onlara meveddet ilka edersiniz, yâhud içlerinde alâkadar olduklarınıza sevginiz dolayısiyle o düşmanlar cem'iyyetine mektub göndererek ihbaratta bulunuyorsunuz ki, bu, onların hepsini dost yerine tutmaktır. وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ Vav, haliyyedir. Cümle, اِلَيْهِمْ zamirinden haldir. Yâni hal bu ise onlar, o sizin meveddetle haber ilka ettiğiniz düşman cemaati, o haldeler ki, size gelen hakka, Hakk Teâlâ'dan risalet ve kitab ile gelen ve imanı iktiza eden hak dininize ve hukukunuza küfrettiler ve hâlâ etmektelер. Küfürleriyle ne Allah'ın, ne de ibadullah'ın hukukunu tanımıyor, Allah'a ve mü'minlere adavet ediyorlar. يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ Peygamber'i ve sizi, Rabbiniz Allah'a iman ediyorsunuz diye çıkarıyorlar. Hicretinize bâis oluyorlar. Bu cümle, küfür ve adavetlerinin derecesini beyan için istinaftır. «كَفَرُوا»nun fâilinden hal olmasını da tecviz etmişlerdir. اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِى سَبِيلِى وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِى Eğer siz, Benim yolumda cihad etmek ve rızamı aramak için bütün gücünüzle çalışıp uğraşacak mücahidler olarak çıkdınızsa... Bu cümle-i şartiyye makabli karînesiyle cezası mahzuf olmakla, mânen yukarıya merbuttur. Te'hirinin nüktesi: Bu şart altında o mazmunu, yâni nehyi tekrar ile te'kid ve şartın mazmunu mucebince imanda ihlâs ile cihadda metanete teşviktir. Bu suretle, لَا تَتَّخِذُوا ve müteallikatının kaydı mesâbesinde olan bu şart, bilhassa ihraca sebeb yapılan اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ *"Rabb'iniz Allah'a iman ediyorsunuz diye"* fıkrasına ittisal ile iman-ı Tevhid'de şübheyi nefi ve ihlâsı tesbit ve hurucun ihraca tenazurunu takrir için bu noktaya te'hir olunmuş ve maba'di ile makabli arasında bir cümle-i mu'teriza vaz'iyyetine konulmuştur. Yâni siz, mü'minlerin hurucunuz, vatanlarınızdan çıkışınız, Allah yolunda cihadetmek ve Allah'ın rızası sebeblerini aramak ve binaenaleyh Allah düşmanlarına karşı Allah dostları mücahidler olmak için ise, öyle yapın. O Allah düşmanı düşmanlarınızı, dostlar yerine tutmayın. Bahusus cihad esnasında onlara meveddet yollu haber kaçırmayın da, halîs bir iman ile Allah'ın rızasına erdirecek mücahede yapın. Bu âyette اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ *"Rabb'iniz Allah'a iman ediyorsunuz diye"* de muhatabları gaiblere tağlib ve tekellümden gıyaba iltifat vardır. «اَنْ» . «لِاَنْ» mânâsına ihracı ta'lildir. «جِهَادًا» mef'uli leh veya Mücahidîn mânâsına haldir.

Bu ta'limattan sonra sebeb-i nüzul olan hâdiseyi ihbar ile itab ve tevbih

makamında istinaf veya «تُلْقُونَ»den bedel tarikiyle buyuruluyor ki: تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ **meveddetle onlara sır veriyorsunuz.** O düşmanlara cemîle yaparak gizli meveddetname gönderiyor, sırren havadis kaçırıyorsunuz. وَاَنَا **Halbuki Ben,** (Allah) اَعْلَمُ بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ وَمَٓا اَعْلَنْتُمْ **sizin gizlediğiniz şeye de, açıkladığınız şeye de a'lemim.** Hepsini de pek âlâ bilirim. Burada «اَعْلَمُ» ism-i tafdil de, muzari' nefs-i mütekellim de olabilir. «اَنَا» evvelkine daha muvafıktır. Sonra «تُسِرُّونَ»ye nazaran, «بِمَٓا اَسْرَرْتُمْ» denilmek daha münasib görünürken «بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ» buyurulması da şayan-ı dikkattir. Çünkü ihfa, ısrardan daha gizlidir. Nitekim فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى (*"O hem sırrı bilir, hem daha gizlisini."* Taha-20/7) buyurulmuştur. İsrar, başkasına sır vermek, gizli konuşmaktır. Bunda ise, bir nevi' ilân vardır. Halbuki ihfa, gönülde gizlenene de şamildir. عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ (*"Gaybi de bilir şehadeti de."* Haşr-59/22) يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى (*"O hem sırrı bilir, hem daha gizlisini."* Taha-20/7) olan Allah ilminde gizliyi de açığı da hepsini bilir, binaenaleyh Resulüne de bildirir. O halde açıklamasından çekindiğiniz bir günahı, gizli ne için yaparsınız. Gizlemekle onun zararından, cezasından kurtulacağınızı mı zannedersiniz. وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ **Hem içinizden her kim, onu yaparsa,** nehyolunan o fiili, o ittihazı, bahusus cihad halinde meveddet ilka ve ısrar, hattâ gönülde ihfayı siz mü'minler içinden herkim yaparsa فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ **artık düz yolun ortasında sapıtmış, şaşkınlıkla kendisini gaybetmiş olur.** İman ile doğru Allah yolunda giderken, Şeytan yoluna sapmış, düşmanın casusu mevkiine düşmüş, cezaya müstehıkk olmuş, kendisini felâkete sürüklemiş olur. Çünkü اِنْ يَثْقَفُوكُمْ **onlar, size zafer bulurlarsa.** O dost yerine tuttuğunuz, meveddetle sır verdiğiniz düşmanlar, sizi mağlûb edip ellerine geçirir, hükümleri altına alırlarsa sizin onlara yaptığınız gibi dostluk etmezler, bil'akis يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَٓاءً **sizlere hep düşman kesilirler** وَيَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ **ve sizlere kötülükle ellerini ve dillerini uzatırlar.** Elleriyle katil, esaret, işkence gibi ne fenalık yapabilirlerse yaparlar, dilleriyle şetim, hakaret gibi her kötü sözü söylerler. Kur'ân'ın bu kısacık ihtarı ne kadar vecîz, ne kadar şumullü, ne kadar hâil, sonra da ifade ne kadar nezîhtir. Tarih gözden geçirilirse kâfirlerin, zalimlerin ellerine düşürdükleri istiklâllerini gaib etmiş müslümanlara hattâ hüküm ve ahidden sonra elleriyle dilleriyle yaptıkları kötülükleri, işkenceleri, hakaretleri, zulümleri, alçaklıkları, iftiraları tezvirleri, tearruzları, imhaları öyle feci', öyle çirkindir ki, okuyanların bile nasıl tüylerini ürpertip, nasıl vicdanlarını sızlattığı görülür. İnsan olan, onların tesavvurlarından bile tiksinir. وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ **Ve arzu etmektedirler** لَوْ **hep kâfir olsanız!..** Hiç mü'min kalmasa, bu arzuları mukaddem olduğu için mazi ile ta'bir olunmuştur.

Maamafih fiilen cebir ve ikrahe kudret terettüb edebilecek vech ile tehakkuku mefruz olan zaferleriyle meşrut olduğu için mânen müstakbeldir. Fenalığın, belânın en büyüğü de budur. Çünkü dünya hayatı her ne olsa geçer, fakat küfrün cezası olan azâb-ı ebedî tükenmez. Ebedî hayatın miftahı olan iman ni'metini gaib etmek kadar büyük musibet tesavvur olunmaz. Kâfirlere mahkûm olanların ise, erinde, gecinde o musibete, giriftar olmaları tehlikesi aglebdir. Hâtib'in dediği gibi: İçlerinde bulunan bâzı akraba ve evlâd dolayısiyle o düşmanlara meveddet ilka ve israr edenlere gelince buna, şöyle buyuruluyor: لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَا اَوْلَادُكُمْ **Size ne hısımlarınızın, ne de evlâdlarınızın aslâ menfeatı olmaz.** Onlar, sizi yaptığınız günahın cezasından kurtaramaz. يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ **Kıyamet günü «Allah» aranızı ayırır.** Zira يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخِيهِ وَاُمِّهِ وَاَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ (*"O kaçacağı gün kişinin kardeşinden, ve anasından, babasından, ve refikasından ve oğullarından."* Abese-80/34-36) âyeti mucebince o gün kişi, kardeşinden ve anasından babasından ve zevcesinden ve evlâdlarından kaçar. Burada harbin mağlûbiyyet ve felâket günleri de, Kıyamet gününü andırdığına bir işaret vardır. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Ve Allah hep amellerinize bakar.** Ona göre mücazat veya mükâfat eder, yoksa evlâd ve akrabanıza göre değil. O halde Allah düşmanlarına dost olanlar, Allah dostları olamazlar. Onun için mü'minler, evlâd ve ıyal hatırı için Allah düşmanlarını dost yerine tutmamalı, bahusus harb hengâmında onlara meveddetle sır kaçırmaktan çok ihtiraz etmelidirler.

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي اِبْرٰهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ **«Sizin için güzel bir örnek İbrahim ile beraberindekilerde oldu.»** Şirk ve küfürden teberra ile mahabbet ve buğzun sırf Allah için olması, iman-ı Tevhid'in en mühim esaslarından olduğunu anlatan bu kıssa Fîsebilillah mücahede için huruc eden mü'minlere bervech-i bâlâ verilen ta'limatı tevsîk ve te'kid için maziden alınacak ibretlerin, misâllerin en güzeli olmak üzere kasrı ifade eder bir surette irad buyurulmuştur. Sûre-i Nahl'in âhirinde اِنَّ اِبْرٰهِيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا (*"Muhakkak ki İbrahim başlı başına bir ümmet idi, tek bir hanif olarak Allah'a itaat için kıyam etmişti ve hiçbir zaman müşriklerden olmadı."* Nahl-16/120) ilh... bak! Hemzenin zammiyle ve kesriyle «اُسْوَةٌ» aslında iktida ve imtisal mânâsına masdar olup iktida olunmak hakkı olan haslete de şahsın kendisine de ıtlak olunur ki, nümune-i imtisal, şâhid, örnek demek olur. Şahıs murad olunduğu zaman, فِي فُلَانٍ اُسْوَةٌ ta'biri وَلَكَ فِي الرَّحْمٰنِ كَافٍ .كَالصَّمَدِ gibi tecrid kabîlinden olup «lirada, iki dirhem, bir denk altın var» demeğe benzerse de haslet murad olunduğu surette zarfiyyet, mevsufun sıfatına mahalliyyeti kabîlinden olur ki, burada böyledir. «لَكُمْ» «كَانَ»nin haberi olduğu

---

Giriftar: Tutulmuş, yakalanmış, uğramış. Meveddet: Dostluk, sevgi, muhabbet.

için takdimi kasr ifade ile ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (*"Sonra da sana vahyettik ki: Hakperest (hanif) olarak ibrahim milletine ittiba' et, o hiçbir zaman müşriklerden olmadı."* Nahl-16/123) mazmununu anlatır. Hazret-i İbrahim, bidayeten yalnız olmak i'tibariyle وَالَّذِينَ مَعَهُ dan murad, ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا (*"Sonra onların izleri üzerinde Resullerimizle takip ettik."* Hadid-57/27) buyurulduğu üzere onun isrince giden Peygamberler olabilirse de sonradan kendisine iltihak eden mü'minler veya hepsi olması da melhuzdur. Mâzide tarihte geçmiş nice devletler, milletler, cem'iyyetler, kavimler varsa da bütün inkılâbatı beşer içinde iman-ı Tevhid ile ahlâk temizliği, sadakat ve şecaat ile cihad ve icra-yı hakk-u adalete ikdam hasleti nokta-i nazarından en güzel örnek Ebü'l-enbiya olan ve Kelime-i Tevhid ile Hanifliği zürriyyetine mîras bırakmış ve bu sayede Arab-ı müsta'ribe olan İsmail evlâdına istikbal için mümtaz bir inkişaf mebdei uyandırmış bulunan Hazret-i İbrahim ile peyrevlerinde vuku'a geldiği anlatılmış اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ **ancak İbrahim'in babasına olan şu sözü örnek tutmaktan müstesna kılmıştır.** Ki o söz, Sûre-i Meryem'de de, سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّ۪ي اِنَّهُ كَانَ ب۪ي حَفِيًّا (*"Senin için Rabb'ıma istiğfar edeceğim, çünkü o bana çok lûtufkârdır."* Meryem-19/47) kavliyle geçtiği üzere babasına: لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ **«Her halde senin için mağfiret istiyeceğim. Maamafih Allah'a senin hakkında başka bir şeye gücüm yetmez.»** Yâni istiğfardan başka bir şey elimden gelmez diye va'detmesidir ki, İbrahim Aleyhisselâm bu va'dini Sûre-i Şuara'da geçtiği üzere وَاغْفِرْ لِاَب۪ي اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالّ۪ينَ (*"Babama da mağfiret buyur, çünkü o yanlış gidenlerden idi."* Şuarâ-26/86) duasiyle ifa etmiş, bununla beraber Sûre-i Berae'de geçen, وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا اِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ (*"İbrahimin babası hakkındaki istiğfarı da sırf ona vermiş olduğu bir vaadden dolayı idi. Böyle iken onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine tebeyyün edince ondan teberri etti."* Tevbe-9/114) âyetinden anlaşıldığı vech ile babasının bir Allah düşmanı olduğu kendisince tebeyyün ettikten sonra, ondan teberrî etmiş idi. Zira اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه۪ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (*"Doğrusu Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan berisini dilediğine mağfiret buyurur."* Nisa-4/48) âyetleri mucebince Allah Teâlâ, şirke mağfiret buyurmaz. Bundan da anlaşılır ki, Allah düşmanı müşriktir. Allah Teâlâ, insana valideyni hakkında ihsan tavsiye etmiş olmakla beraber şirke asla mağfiret etmeyeceğinden Sûre-i Lokman'da da, وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰى اَنْ تُشْرِكَ ب۪ي مَا لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا (*"Bununla beraber o ikiside sana sence hakkında bir ilim olmıyan hiçi bana şerik koşturmağa uğraşırlarsa o vakit onlara itaat etme ve*

İsr: Yol, mesken, ayak izi. Peyrev: İzinde giden, takib eden.

kendilerine dünyada maruf suretle musahabet eyle." Lokman-31/15) buyurulduğu vechiyle şirke sevkeden ebeveyne bile itaat etmeyip dünyada ma'ruf ile musahabet etmeği emrederek taat-ı ma'ruf, yâni meşru' ile takyid buyurmuştu. Bu suretle Allah'a isyan mahiyyetinde olan hususatta taat caiz olmadığı ve böyle kabul olunmayacağı, ma'lûm olan duâya âmin denmeyeceği cihetle Hazret-i İbrahim'in sonradan teberrî etmiş olduğu o sözü de örnek tutmaktan istisna edilmiştir.

... رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا **«Ya Rabbena! Biz ancak sana tevekkül kıldık ve sana gönül verdik ve bütün gidiş sanadır.»** İbrahim ve maiyyeti kıssasının mücahededeki hallerini beyan için istinaf, yâhud قالوا takdiriyle evvelki قالوا ya atıf sebkindedir. Kıssanın hıssasının hasılı olmak üzere قولوا böyle deyin mânâsını da anlaşılabilmek için kavil ve atıf hezf olunmuştur. رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا **«Ya Rabbena, bizi o küfür edenler için bir fitne kılma.»** Yâni onlara mağlûb etme, ellerine düşürüp mihnet ve azâba sokma. El, dil uzatmalarına meydan verme de bizim mihnetimiz yüzünden imanı tahkir ile küfre meftuniyyetlerini artırma. Zira mü'minlerin mihnet içinde gösterecekleri temizlik ve yükseklikten de imanın ulviyyeti anlaşılabilirse de bu pek zor ve pek tehlikeli olduğu gibi kâfirlerin: «İman iyi olsaydı, bunlar, mağlûb edilmez, esir olmazlardı» diyerek, dünya hayatiyle mağrur olarak küfre meftun olmalarına sebeb de olur. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ **«Hakikaten sizler için güzel bir örnek onlarda olmuştur.»** Kasem ile te'kiddir. لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ **«Allah'a ve Ahiret gününe ümid besliyenler için.»** den bedeli kül veya bâz olup iman ve cihadda Allah'a ve âhirete ümidin ehemmiyyetli bir rükün olduğuna tenbihtir. Çünkü yeis, küfürdür. وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ **«Her kimde, aksine giderse haberi olsun ki, Allah, çok gani'dir, hem hamd onundur.»** Bu da, Allah düşmanlarına karşı beyân olunan vazifeler, Allah'ın haşâ bir eksikliğinden değil, sırf insanların hamde mazhar olmaları için mesalih ve menafiî iktizasından olarak şayan-ı teselli ta'limat ve irşadat olduğuna tenbihtir. Bu vazifeler, yapıldığı ve düşmanlardan temamen teberrî edilerek cihad edildiği surette: عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً **Pek me'muldur ki, Allah sizinle o kâfirler içinden muadat ve muhasama ettiğiniz düşmanlar arasında bir meveddet husule getire.** Çünkü İslâm'ın galebesiyle hayra mani' olanlar defolunup hak ve adaletle İslâm'ın güzel ahlâkı izhar ve tatbik olunmağa başlayınca, o adavetler de meveddete münkalib olmağa başlar. Nitekim Mekke'nin fethi üzerine, ahlâk-ı Mu-

---

Musahabet: Konuşup, görüşmek. **Teberrî:** Sevmeyip yüz çevirme, ilişki kesme. **Muadat:** Karşılıklı düşmanlık. **Muhasama:** Muhalefet, iki taraf arasında düşmanlık.

hammedî ve uluvv-i Cenab-ı Ahmedî fiilen tatbik olunmağa başlayınca, yirmi senedir adavetin her türlüsünü yapmağa çalışanlar bile hayretler içinde İslâm'a girmek için yarış etmişler ve çok geçmeksizin bütün Arabistan da İslâm'a dahil olarak o nûr-ı hakk âfak-ı âlemi tenvire başlamıştı. Bu âyet de gösteriyor ki, cihaddan asıl maksud, adavet değil, meveddeti ta'mimdir. Allah düşmanlarından teberrî ile onlara buğuz da Allah rızası için ihlâsı, meveddeti gereğî gibi ta'mim için zerîadır. وَاللّٰهُ قَدِيرٌ **Allah kadîrdir.** Kudreti çoktur, adavetleri meveddete çevirmeğe de kadirdir. وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Ve Allah, gaffurdur, rahîmdir.** Rızası uğurunda çekilen zahmetleri boşa gidermez. Allah'a ve mü'minlere adavetten tevbe edip meveddete geçenlerin günahlarına mağfiret eder. Bu mânâyı tavzih ile Sürenin başındaki nehyi tefsir siyakında buyuruluyor ki: لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ **Allah, sizi şunlardan nehyetmez:** لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ **Size dînde kıtal yapmıyanlar.** Kendileri hangi din ve milletten olurlarsa olsunlar size dininiz hakkında, dininizin hukukuna, ahkâmına dokunmak garaziyle harbetmeyen, sizi öldürmeğe kalkışmıyanlar. وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ **Ve sizi diyarınızdan çıkarmıyanlar.** Yâni gerek mübaşeret ve gerek müzaheret suretiyle olsun bu iki sıfattan hiç birisiyle muttasıf olmayan, size ne din harbi, ne de vatan harbi yapmayanlar. Çünkü bundan sonraki âyette, وَظَاهَرُوا عَلٰى اِخْرَاجِكُمْ kaydı karînesiyle burada da, وَلَمْ يُظَاهِرُوا mânâsı murad olduğu anlaşılır. İşte اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ **bunlara, iyilik ve adalet yapmanızdan Allah sizi nehyetmez.** اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ **Çünkü Allah, kime olursa olsun adalet yapanları sever.** Bunun hilâfına olan düşmanlara adavet etmek de, adalet-i İlâhiyye'nin iktizasıdır. «اَنْ تَبَرُّوهُمْ»، «الَّذِينَ»den bedel-i iştimaldir. Bu âyetin sebeb-i nüzulünde bir kaç rivayet vardır. Ezcümle Hazret-i Ebu Bekr'in kızı, Hazret-i Zübeyr'in zevcesi Esma Zatü'n-nitakayn'den «رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ» rivayet olunduğuna göre demiştir ki: «Resulullah, muahid bulundukları sıra müşrike olarak Kureyş'in ahdinde bulunan validem bana rağbetle gelmişti. «O'na sıla ve iltifat edeyim mi?» diye Resulullah'a sordum. Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi. Resulullah da, bana buyurdu ki: نَعَمْ صِلِيهَا «Evet ona sıla et.» Yâni alâkadar ol, iltifat ve ihsan eyle» Esmanın validesi Kuteyle bint Abdiluzza, Hazreti Ebu Bekr'in zevcesi iken Cahiliyye'de tatlık etmiş idi. Bu rivayete göre bu âyet, Hudeybiye musalehasından sonra ve Kureyş'in o muahede ahkâmına tecavüz edip de, Mekke'nin fethini iktiza eden harekâta sebebiyyet vermelerinden mukaddem, yâni yukarıki âyetlerin nüzulünden evvel nâzil olmuş demek olur. Bu sebeble bâzıları, bu âyetin nisvan ve sıbyan hakkında olduğuna kail olmuş ise de, ekser ulemanın dediği gibi bundan mutlaka ahdine riayetkâr

---

Ta'mim: Umumîleştirme, herkese bildirme. **Tatlık:** Boşama **Nisvan:** Kadınlar. **Sıbyan:** Çocuklar.

olan muahideleri anlamak daha muvafıktır. Nitekim Hasen ve Ebu Salih gibi bâzıları da bu âyetin, Resulullah'a mukatele etmemek ve aleyhine muavenette bulunmamak üzere musaleha yapmış olan Huzaa ve Benî Haris gibi Kâ'b ve Kinane ve Müzeyne kabîleleri hakkında nâzil olduğunu rivayet eylemişlerdir. Bâzıları da, küffar içinde bulunup da hicret etmemiş veya edememiş olan mü'minler hakkında olduğunu söylemişler ise de bu tahsis, âyetin zâhirine de, siyakına da muvafık değildir. Onun için cümhur, الَّذِينَ mevsulünün sılası hayyizinde zikrolunan iki sıfat ile muttasıf küffar hakkında olmasına kail olmuşlardır ki, zimmî, müste'min, kat'-ı münasebet edilmemiş olan muahid, musalihlerin hepsine şamil olur. Mü'minler, bunların hiç birine birr-ü adaletle muameleden menhiy değillerdir. Tirmizî'nin rivayeti hılâfına olarak bu âyetler, denildiği gibi daha evvel nâzil olmuş olsa dahi tertibde buraya konulması, baştaki birinci âyetin tefsiri mesâbesinde bir siyak ifade etmekte bulunduğu cihetle hepsi beraber nâzil olmuş gibi bir insicam arzetmekte ve Mekkelilerin Huzaa'ya tecavüzleri sebebiyle kat'-ı münasebet emri verildiği bu sırada diğer muahidlerle münasebetin ihlâl edilmemesi nokta-i nazarından da bir siyaset hikmetini ihtiva eden bu âyetin mazmunu fiilen muharib veya muhariblere muzahir olmayanların hangi milletten olursa olsun hepsine şamil olmak lâzımgelir. İbn Cerîri Taberî de, bu ta'mimi tasrih eylemiştir. Şu fıkra da, bunu iş'ar eyler.

إِنَّمَا يَنْهَيكُمُ اللَّهُ Allah, sizi ancak عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِى الدِّينِ dinde size kıtal eden وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ve sizi diyarınızdan çıkaran وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ ve çıkarılmanıza muzaheret edenlerden, bu üç sınıfın hepsiyle veya her hangi biriyle muttasıf olanlardan **أَنْ تَوَلَّوْهُمْ onlara dostluk etmenizden nehyeder.** İşte لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ (*"Düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayın."* Mümtehine-60/1) buyurulmasının mânâsı bu suretle adavetleri tehakkuk edenlerden münasebeti katedip onlara müvalât ve ilka-i meveddet yapmamaktır. وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **Her kim de, onlara dostluk eder, müvalâtta bulunursa, işte onlar hep zalimlerdir.** Adavet yerine, meveddeti koyarak adaletin hakkına tecavüz eden ve binnetice kendilerine zulmetmiş bulunan haksızlardır. Bu suretle bu iki âyet İslâm'ın beyne'l-milel hukuk ve münasebeti ahkâmının esasını ta'yin eden iki mühim düstur olmak i'tibariyle ayrıca bir ehemmiyyeti hâizdir. وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ *«Çıkarılmanıza yardım edenler.»* kaydının burada tasrih olunup da evvelkinde nakizinin tasrih olunmayarak delâlete bırakılmasında bir nükte aranmak lâzımgelir. Allahü a'lem bu nükte, müzahirlerle kat'-ı münasebette isti'cal edilmeyip evvel emirde düşmanlara müzaheretten sarf-ı nazar ettirmek için mümkün olabilen siyasî teşebbüslere meydan bırakmak hikmeti olsa gerektir.

Müzahir: Taraftar olan, geride yardım eden, **Evvel emirde:** İşin başında, başlangıçta, her şeyden önce.

Buraya kadar devam eden bu âyetler mü'minlere, dost ve düşmanı tanıtmak üzere teberrâ ve tevellâ nokta-i nazarından bir imtihan mazmunu ifade ettikten sonra, diğer bir haysiyyetle bir imtihan vazifesi daha göstermek üzere ikinci bir hitabe ile buyuruluyor ki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ
اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ
إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُمْ
مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ
وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا
مَا أَنْفَقُوا ذَٰلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾
وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ
أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾
يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ
بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا
يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ
فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿١٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerifi

10- Ey o bütün iman edenler, size mü'mine kadınlar muhacir olarak geldikleri zaman kendilerini imtihan edin, imanlarını Allah bilir. İmtihan üzerine onları mü'mine bilirseniz artık kendilerini kâfirlere geri çevirmeyin. Mü'mineler, Kâfirlere helâl değil, kâfirler de mü'minelere helâl olmazlar. Maamafih sarfettikleri mehri o kâfirlere verin. Sizin o mü'mineleri nikâh etmenizde de, kendilerine mehirlerini verdiğiniz takdirde, üzerinize bir günah yoktur. Kâfirlerin ise, ismetlerine yapışmayın ve sarfettiğinizi isteyin, kâfirler de sarfettiklerini istesinler. Bunlar, size Allah'ın hükmüdür, aranızda hükmediyor ve Allah, alîmdir, hakîmdir.

11- Ve eğer zevcelerinizden bir şey sizden küffara kaçar, siz de acısını alırsınız zevceleri gitmiş olanlara sarfettiklerinin mislini veriniz ve Allah'dan korkunuz, eğer siz, O'na iman etmiş mü'minlerseniz.

12- Ey o Peygamber, Mü'mineler sana şu şartlar üzerine bey'at etmeğe geldiklerinde: Allah'a hiç bir şey şirk koşmayacaklar ve hırsızlık yapmayacaklar ve zina etmiyecekler, ve evlâdlarını öldürmiyecekler ve elleriyle ayakları arasında bir bühtan uydurup getirmeyecekler ve sana hiç bir ma'rufta asî olmayacaklar. Bu suretle onlara bey'at ver ve kendileri için istiğfar ediver. Çünkü Allah, gaffurdur, rahîmdir.

13- Ey o bütün iman edenler, öyle bir kavmı dost tanımayın ki, Allah, kendilerine gazabetmiş, âhiretten ümidi kesmişler. Ashab-ı kuburdan olan kâfirlerin me'yusiyyetleri gibi ye'se düşmüşlerdir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **«Ey o bütün iman edenler»** Razî; tefsirinde der ki: «Bu âyetlerin münasebeti nokta-i nazarından nazmında güzel bir vech-i ma'kul vardır: Zira muanid üç halden halî değildir: **Ya inadında devam eder, yâhud inadını terketmesi me'mul** olur. **Yâhud da inadı terkedip teslimiyyet gösterir.** İşte Allah Teâlâ, bütün bu âyetlerde bu halleri beyan ile onlara her halette halin muktezasına göre muamele edilmesini müslümanlara emretmektedir. قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِى اِبْرٰهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ اِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ (*"Sizin için güzel bir örnek İbrahim ile beraberindekilerde oldu. Vaktiyle onlar kavimlerine şöyle dediler: «Biz, sizlerden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan beriyiz.»"* Mümtehine-60/4) kavli, birinci hale işarettir. Sonra عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً (*"Umulur ki, Allah, sizinle onlar içinden düşmanlaştıklarınız arasında bir meveddet husule getire."* Mümtehine-60/7) kavli, ikinci halete işarettir. Sonra bu يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ (*"Ey o bütün iman edenler, size mü'mine kadınlar mu-*

Muanid: İnatçı, kimseye uymayan. Mukteza: İcab eden, lazım gelen.

hacir olarak geldikleri zaman." Mümtehine-60/10) kavli de, üçüncü halete işarettir. Ve bütün bunlarda mekârim-i ahlâka sevk ve teşvik eden lâtîf tenbihat vardır. Çünkü Allah Teâlâ, bu üç halin üçünün mukabelesinde de mü'minlere en güzel olan karşılıkla ve en lâyık olan kelâm ile emreylemiştir.» Ey o bütün iman edenler, اِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ **Mü'mine kadınlar size muhacir olarak geldikleri zaman.** Burada mü'minat ta'biri, imanın muktezası olan Kelime-i Şehadeti zâhiren söylemiş ve ona münafî bir hal göstermemiş olmaları, yâhûd imtihan ile imanlarını isbat mevkiinde bulunmaları i'tibariyle zâhirîdir. Yoksa imtihana tabi' tutulmalarının mânâsı olmazdı. Yâni dar-ı küfür'den Dar-ı İslâm'a hicret ederek «mü'miniz» diye size geldikleri zaman فَامْتَحِنُوهُنَّ **onları, imtihan edin.** Kalblerinin de, dillerine uygun olduğuna zannınızı galebe ettirecek vechiyle sınayın. İbn Cerîr ve daha bâzılarının İbn Abbas Hazretleri'nden rivayetlerine göre: «Resulullah, bu kadınları اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ Kelime-i Şehadet'i üzere imtihan eder ve şöyle yemîn verirdi: *«Bir zevc buğzundan dolayı çıkmadığına billâhi mi? Bir arzdan, bir arza rağbetten dolayı çıkmadığına billahi mi? Ve Allah'a ve Resulüne muhabbetten başka bir maksad için çıkmadığına billâhi mi?»*

Buhârî ve sairede rivayet edildiği üzere Hazret-i Aişe radıyallahü anha da, demiştir ki: *«Resulullah, mü'mineleri ancak* اِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـًٔا وَلَا وَلَا... *("Mü'mineler sana şu şartlar üzerine bey'at etmeye geldiklerinde: Allah'a hiç bir şirk koşmayacaklar ve hırsızlık yapmıyacaklar ve zina etmiyecekler."* Mümtehine-60/12) *âyeti ile imtihan ederdi.»* Bu imtihanın sebebi, zira اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ **imanlarına Allah a'lemdir.** Hakikaten mü'min olup olmadıklarını tamamiyle Allah bilir. Çünkü imanın asıl rüknü kalbdeki tasdiktir. Kalblerdeki esrara ise, ancak Allah muttali' olur. Siz ancak zâhiren bir imtihan ile denemek suretiyle zâhirî bir ilim edinebilirsiniz. Onun için imanın hükmünü zayi' etmemek üzere deneyin.

Sûre-i Nisa'da geçen وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا *("Size islâm selâmı veren kimseye (Dünya hayatının geçici metaına göz dikerek) sen mü'min değilsin demeyin."* Nisa-4/94) kavli muktezasınca selâm verene, «mü'minim» diyene, «mü'min değilsin» diyerek kâfir muamelesi yapmak doğru olmazsa da, muahid bile olsa, Dar-ı Harb'den yeni hicret ederek gelenlerin mücerred «mü'minim» demeleriyle her türlü hukuk ve muamelesine mazhar kılınıvermelerinde de, mü'minlere bir zarar getirmesi melhuz olan bir ihtiyatsızlık vardır. Evvelâ, bir casusluk, saniyen, bir ahidşikenlik, sâlisen, diğer bir nifak ve ahlâksızlık gibi fesadlar melhuz olur. Hasılı Dar-ı İslâm'da beraet-i zimmet asıl ise de, Dar-ı

Münafî: Zıd, uymaz, aykırı. **Ahidşiken:** Ahdini bozan, koparan.

Harb'den iman iddiasiyle geliş bir beraet-i hâdise dâvâsı demek olduğu ve imanın asıl rüknü olan tasdik ise, umur-i hafiyyeden bulunduğu cihetle zâhirde gayrın hukuku nokta-i nazarından dahi mu'teber olacak surette her vech ile hükmü sabit olabilmek için alâmet-i zâhire olan ikrarın ona delâletini takviye edecek bir müeyyide lâzımdir ki, o da, ancak zikrolunduğu üzere bir imtihan ile tecrübe olunabilir. Onun için hicretlerinin başka bir maksadla değil, halis iman ile hüsn-i niyyete mebni olduğu bir dereceye kadar olsun bilinmek üzere denenmeleri iktiza eder. Nitekim Sûre-i Hucürat'ta geçen قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا (*"A'râbîler iman ettik dediler, de ki: Siz henüz iman etmediniz ve lakin henüz iman kalblerinizin içine girmemiş olduğu halde islama girdik deyin."* Hucurât-49/14) âyetinde de, bu mânâya bir işaret vardı. Maamafih burada bu âyet, mutlak değil, kadınlar hakkında ayrıca bir sıyanet ve i'tinayı ifade eder bir hususiyyetle varid olmuştur. فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ Eğer imtihan üzerine o kadınların mü'mine olduklarını bilirseniz. اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ *«Allah imanlarını daha iyi bilir.»* karînesiyle müfessirîn demişlerdir ki, burada ilim, zann-ı galib mânâsınadır. Muamelâtta zann-ı galib ile amel vacib olduğuna tenbih için zann-ı galibe ilim ile ta'bir buyurmuştur. Yâni bu babda sizin için ilm-i yakîn mümkün olamazsa da mümkün olabilen bâzı sual ve cevab ile bir tecrübe ve yemîn ve saire gibi karain ve emarattan istidlâl tarikiyle zannınızı galebe ettirecek kadar bir ilim ve kanaat hasıl olursa فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ **artık o kadınları kâfirlere iade etmeyiniz. Çünkü لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ **onlar, onlara, yâni mü'mineler, kâfirlere helâl değildir.** وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ **Onlar da, onlara, yâni kâfirler de, mü'minelere helâl olmazlar.** Aradaki hürmeti ifade için bu cümlelerin birisi dahi kâfi olabilir idiyse de hürmetin yalnız bir taraftan değil, iki taraftan da sübutünü tasrih için tekrar olunmuştur. Yâhud birincisi, firkatin husulüne, ikincisi de, yeniden nikâhın men'ine tenbih içindir. Şu halde onları iade etmek lâekal cebren zinaya sevketmek gibi bir cinayet olur. Ve bu sebebledir ki, bu imtihan âyeti, bilhassa kadınların bu hürmetini muhafaza içindir. وَاٰتُوهُمْ مَا اَنْفَقُوا **Bununla beraber etmiş oldukları masrafı o kâfirlere verin,** yâni o kadınların bırakıp geldikleri kâfir kocalarının onlara sarf etmiş oldukları mehirleri ne ise onu, o kâfirlere tazminat olarak verin. Bu emir zâhiren mutlak gibi görünürse de, teemmül olununca bunun iadeye tealluk eder bir ahid bulunan muahidler tarafından kaçıp gelmiş oldukları takdire aid olduğu anlaşılır. Çünkü hiç bir ahid bulunmayan veya fiilen muharib vaz'iyyetinde bulunan taraftan kaçıp geldikleri takdirde kavaid-i umumiyyeye nazaran böyle bir tazmin için sebeb yoktur. Sebeb-i nüzul hakkında vârid olan bâzı rivayetler de bunun, Hudeybiye musalehası ahkâmına mahsus**

olduğuna delâlet etmektedir. Zira Hudeybiye musalehasının maddelerinden biri şöyle idi: «Kureyş'ten velîsinin izni olmayarak Muhammed'e geleni ona reddedecek, Muhammed'den Kureyş'e geleni ona reddetmiyecekler.Muhammed'ın akd-ü ahdine dahil olmak arzu eden de ona dahil olacak, Kureyş'in akd-ü ahdine dahil olmak arzu eden de ona dahil olacak ilh...» Resulullah, ahid müddetinde Kureyş'ten velîsinin izni olmayarak kaçıp gelen erkekleri mükellef müsliman bile olsalar, velîlerinin mutalebesi halinde iade etmişti. Nitekim Kureyş'in sulh murahhası olan Süheyl'in oğlu Ebu Cendel'i nasıl reddettiği ve neticesinin ne olduğu yukarılarda geçmişti. Sonra kadınlardan da hicret edip gelenler oldu. Halbuki musaleha müzakeresinde erkekler üzerine söz cereyan etmiş, kadınlar hakkında bir şey konuşulmamış, muahedenameye bir sarahat derc edilmemiş idi. مَنْ lâfzının şumulü ihtimali bulunmakla beraber, مَنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى «Erkek veya kadın.» denilmemişti. Binaenaleyh mes'ele tefsire müsaid ve şübhe-yi daî idi. İşte bâzı rivayete göre bu âyet, bunun halli için nâzil olmuş bir imtihan ile imanına kanaat hasıl olduğu takdirde kadınların iade edilmeyip ancak evli olanların kocalarına mehirlerinin tazmini suretiyle şübhenin izalesi emrolunmuştu. İlk gelen ve sebeb-i nüzûl olan kadın hakkında da rivayetler muhteliftir. Bir rivayette ibtida Ukbe ibn Ebi Muaytın kızı Ümmü Gülsüm gelmiş, arkasından da biraderleri Ammar ile Velîd gelip reddini taleb eylemişler idi. Bu âyetin nüzulüne binaen redd edilmemiş, sonra Zeyd ibn Hârise radıyallahü anh Hazretlerine nikâh edilmiş idi. Diğer bir rivayette Sübey'a binti'l-Haris idi ki, müşrik olan Sayfiyy ibn Rahibin, diğer bir rivayette Müsafir-i mahzumî'nin taht-ı nikâhında idi. Mekkeliler taleb etmişler, fakat kocasının sarfettiği mehri verip Hazret-i Ömer radıyallahü anh tezevvüc etmiş idi. Diğer bir rivayette Ebu Hassan ibn Dahdaha'nın karısı Ümeyme bint Bişr idi. Bu da, lede't-taleb iade olunmamış, Süheyl ibn Sayfiyy radıyallahü anh tezevvüc etmiş idi. Bu rivayetler, sebebin teaddüdü ile mes'elenin Hudeybiye müsalehasına teallukunu gösterir. Fakat Dahhak'tan vârid olan rivayette, Resulullah ile müşrikler beyninde şöyle bir ahid vardı: «Bizden sana, senin dininde olmayan bir kadın gelirse onu bize reddedeceksin, şayed senin dinine girerse zevci bulunduğu takdirde sarf etmiş olduğu mehri zevcine reddedeceksin.» Buna göre âyet, doğrudan doğru bu ahdin hükmüne muvafıktır. Bâlâ'da Tirmizî'den naklolunduğu üzere Sûrenin hepsi Hatib'in mektubu hâdisesi üzerine nâzil olduğu takdirde de, bu tazmin meselesi yine bu ahidlerden birinin ahkâmiyle alâkadar olmak gerektir.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ **Ve o mü'mineleri nikâh etmenizde**

Daî: Sebeb, davet eden. Lede't-taleb: İstendiğinde, istek yapıldığında.

de kendilerine mehirlerini verdiğiniz takdirde size bir günâh yoktur. Çünkü iman edip İslâm'a girmiş olmalariyle Dar-ı Harb'deki kâfir kocalarından iftirak ve hürmet hasıl olmuştur. Maamafih eski kocalarının verdiği mehri tazmin kâfi gelmeyip kendilerine de, bedeli bud'u olarak ayrıca mehir lâzım gelir. Mehirlerini kendilerine vermekde de filhal te'diye şart olmayıp verilmek üzere teahhüd edilmek dahi kâfidir. Mehir tesmiye edilmeden nikâh fasid olmaz. Mehr-i misil lâzım gelirse de bu âyetde, nefy-i cünâh için vermek şart edildiği cihetle tesmiye edilmemek kerahet olacağı anlaşılır. وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ **Kâfirlerin ise, ismetlerine yapışmayın.**

KEVAFİR: Kâfirenin cem'i, **İSEM:** İsmetin cem'idir.

İSMET: Dokunulacak tutamak demek olup gerdanlık, bilezik, bilek ve hıfz-u siyanet mânâlarına geldiği cihetle gerek akid ve gerek sebeb her hangi bir tutamağa ıtlak olunur. Burada murad, nikâhlarının butlanıdır. Yâni Dar-ı Harb'den hicret etmeyip kâfire olarak kalan veya İyazenbillah, mürtedd olarak Dar-ı Harb'e iltihak eden kadınlarla aranızda, ne bir ismet, ne de bir zevciyyet alâkası olmasın. Tutamaklarına tutunmayın, daha Türkçe'si ellerine yapışmayın, ipleriyle kuyuya inmeyin. وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ **Hem de sarf ettiğiniz mehri isteyin.** وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنْفَقُوا **O kâfirler de, size hicret eden mü'mine kadınlara sarf etmiş oldukları mehri istesinler.** Yâni takass edin, fazla alacaklı çıkarsanız isteyin, borçlu kalırsanız, وَآتُوهُمْ مَا أَنْفَقُوا emri mucebince verin ذَٰلِكُمْ **Bu dinlediğiniz hükümler,** حُكْمُ اللَّهِ **Allah'ın hükmüdür.** يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ **Aranızda hükmediyor,** ma'hud kâfirlerle siz mü'minler arasında hüküm veriyor. وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **Ve Allah, alîm, hakîmdir.** İlmiyle hikmetinin iktizası teşri' buyurur. وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ **Ve eğer sizin zevcelerinizden bir şey sizden fevt olur,** yâni kaçıp Dar-ı Harbe geçer ve tazmin edilmezse فَعَاقَبْتُمْ **sonra da, siz, muakıb olursanız.** Ekser Müfessirîn burada, muakabenin ukubetten değil, teakub gibi nevbet mânâsına ukbeden olduğunu söylemişlerdir ki, şöyle demek olur. Sonra da nevbet sizin olur. Yâni onların kadınlarından iman ile size hicret eyleyenler bulunur, bu suretle tazminat vermek nevbeti size düşerse, yâhud bâzılarının dediği gibi ukubetten olduğuna göre, siz de çarpışıp ganîmet alırsanız. فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا **Zevceleri gitmiş olanlara ettikleri masrafın mislini verin.** Verilecek tazminattan bu kadarını bunlara mahsub edin, yâhud alınan ganîmetten evvelâ bunların zayıatı kadarını ayırıp verin وَاتَّقُوا اللَّهَ **ve Allahdan korkun.** Alacağınızda, vereceğiniz de O'nun hükmüne riayetle müttakî olun, ikabından korunun. الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ **O Allah ki, sizler O'na iman etmiş mü'minlersiniz.** İmanın muktezası

Cünâh: Günâh. **Butlan:** Haksızlık, batıl olmak.

ise, başkasından çekinmeyip ancak ondan korkmak ve onun vikayesiyle korunmaktır.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ **«Ey o peygamber, mü'minler sana şu şartlar üzerine bey'at etmeye geldiklerinde.»** Bu âyetin fetih günü nâzıl olup Resulullah'ın Safa üzerinde erkeklerden bey'at aldığı sıra Resulullah namına Hazret-i Ömer'in de aşağıda kadınlardan biat aldığını İbn Ebî Hatim, Mukatil'den rivayet eylemiş ise de, yukarıda Hazret-i Aişe'den varid olan rivayette bunun da imtihan âyetiyle beraber nâzil olmuş bulunduğu, Tirmizî'den de bütün Sûrenin Hâtıb İbn Ebî Beltea'nın mektubu hadisesi üzerine nüzulü anlaşılıyordu. İmam Ahmed ibn Hanbel, Neseî, İbn Mace ve Tirmizî sahih diyerek Ümeyme bint Rükayye radıyallahü anha'dan şöyle rivayet etmişlerdir. Müşarünileyha demiştir ki: «Ben, Resulullah'a bey'at edelim diye vardığımda bizden Kur'ân'daki أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا (*"Allah'a hiç bir şey şirk koşmayacaklar."* Mumtehine-60/12) âyeti vechiyle bey'at aldı. Nihayet وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ *"ve sana hiç bir ma'rufta asî olmayacaklar."* kavline geldikte فِيمَا اسْتَطَعْتُنَّ وَأَطَقْتُنَّ **güçleri, takatleri, yettiği derecede» buyurdu.** Biz de, «Allah ve Resulü bizlere kendimizden daha erham. Ya, Resulullah, bize müsafeha etmez misin?» dedik. «Ben, kadınlara müsafeha etmem, ancak yüz kadına sözüm bir kadına sözüm gibidir» buyurdu.» Bâzı rivayetlerde Resulullah, kadınların bey'ati zamanında mubarek eline bir sevb koyardı. Bâzılarında da, bir bardağa su koyup mubarek elini daldırır, sonra da kadınlar ellerini daldırırlardı, diye varid olmuştur. Meşhur ve mu'temed olan budur ki, kadınlarla müsafeha etmemiştir. Maamafih Resulullah'ın kadınlardan bey'at alması bir kerre değil, müteaddiddir. Medine'de de olmuş, fetihten sonra Mekke'de de olmuştur. Mekke'deki bey'atte Ebu Süfyan'ın zevcesi olup Uhud vak'asında Seyyidüşşüheda' Hazret-i Hamza'nın şehadetine müşevvikliği ve na'şına karşı gösterdiği gayz ve husumeti sebebiyle bâlâda nakletdiğimiz vech ile fetih günü eman verilmeyip katledilmesi emir verilmiş bulunan Hind'in bey'at-i fıkrasını, gerek tefsirler ve gerek hadîs kitabları naklederler. Yezid ibn Seke'nin kızı Esma radıyallahü anha, hadîsinde şöyle demiştir: ***«Ben, Resulullah'a bey'at eden kadınların içinde idim. Utbenin kızı Hind de kadınlar arasında idi. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, âyeti okudu.*** عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا buyurduğunda Hind: ***«Erkeklerden kabul etmediğini bizden kabul edeceğine nasıl ihtimal verebiliriz»*** dedi ki bu emrin lüzumu belli demiş oluyordu. Sonra وَلَا يَسْرِقْنَ buyurduğunda Hind: ***«Bâzan Ebu Süfyan'ın malından haberi olmaksızın bir şey aldığım olurdu. O, bana helâl olur mu?»*** dedi. Ebu Süfyan da: «Geçmişte ve gelecekte benden her ne aldınsa o sana helâldir» dedi.

Resulullah, tebessüm buyurdu ve Hind'i tanıdı da: ***«Sen, Hind bint Utbesin ha»*** buyurdu. O da :"Evet Ya Nebiyyallah! geçmişi afiv buyur dedi, عَفَا اللّهُ عَنْكِ buyurdu. Sonra وَلَا يَزْنِينَ buyurdu. Hind: ***«Hiç hürre olan kadın zina eder mi?»*** dedi. Cahiliyye de zina ekseriyya cariyelerde olur. «Hürre zina etmez» denirdi. Ona binaen Cahiliyyede bile ekseriya hür kadınlar zina etmezken İslâm'da öyle şey olur mu? demek istiyordu. وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ buyurduğunda, Hind: ***«Biz onları küçük iken büyüttük, fakat büyüdüklerinde sen katlettin»*** dedi. Oğlu hanzale ibn Ebu Süfyan'ı kasd ediyordu. Çünkü Bedir günü maktul olmuştu. Hazret-i Ömer, gülmekten katıldı. Resulullah, tebessüm buyurdu. Sonra وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ buyurduğunda Hind: ***«Vallahi bühtan çok çirkin bir şeydir. Allah Teâlâ, hep rüşd ve mekârimi ahlak emrediyor»*** dedi. Sonra وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ buyurdu, Hind de: ***«Vallahi biz, bu meclise nefsimizde hiç bir şeyde sana isyan maksadiyle gelmedik»*** dedi. Ve yine rivayet olunuyor ki, burada Kadınlardan ilk evvel Peygamber'e bey'at eden Ümmü Sa'd ibn Muaz ve Kebşe bint Rafi' ile beraberlerindeki kadınlar idi.» (İbn Mace: Cihad - 43)

وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ **«Ve evlatlarını öldürmeyecekler.»** Bunda, bilhassa Arabların وَاْدُ بَنَاتٍ dedikleri kız, evladlarını öldürmek adetinin nehyi dahi dahil ise de, Nassın zâhiri erkek ve dişi hepsinden eamm olduğu gibi mutlak katlin nefyi gerek mübaşeret ve gerek tesebbüb suretiyle olsun her nevi' katle dahi şamil olur. Binaenaleyh bunda, gerek ruh nefh edilmiş cenînin ıskatı, gerek bakımında ihmal yüzünden çocuğun ölümüne sebebiyyet verilmesi ve gerek sair enva-ı katlin hepsi dahil demektir. وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ اَيْدِيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ **«Ve elleriyle ayakları arasında bir bühtan uydurup getirmeyecekler.»** Elleri ve ayakları arasında iftira edilen bühtan, başka bir kadının doğurmuş olduğu çocuğu alıp veya kendi doğurduğu ile değiştirip «ben doğurdum» diyerek kocasına isnad etmesidir. Gerçi bunun başka bir erkekten gayr-ı meşru' olarak almış olduğu bir çocuğu kocasına isnad etmesi mânâsına olması ihtimali dahi yok değil ise de, bu önce geçen وَلَا يَزْنِينَ de dahil olduğu için burada bu ihtimal sakıttır. Maamafih بَيْنَ اَيْدِيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ *«elleri ve ayakları arasında.»* ta'biri, yalnız furucdan değil, zattan kinaye olarak kendi nefislerinden uydurdukları her nevi' bühtana şamil olmak, daha muvafıktır ki, fiilî cinayetlerin nefyinden sonra kavlî olan cinayetler nefyedilmiş demek olur. Binaenaleyh bunda kazf, giybet, nemîme ve saire tarzında yapılması melhuz olan bühtandan, yalandan, sahtekârlıktan nehiy vardır.

وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ **Ve sana hiç bir ma'rufta isyan etmeyecekler.** Yâni gerek ma'ruf ile emir ve gerek münkerden nehiy, hiç birine asî olmayıp itaat ede-

---

Mübaşeret: Bir işe girişmek, başlamak ve devam etmek. **Tesebbüb:** Sebeb olma.

cekler. Zira isyan ya emre karşı veya nehye karşı olur. Emrin ma'ruf ve meşru' olması, ma'ruf ile emrolmasında, nehyin ma'ruf ve meşru' olması da, münkerden nehy olmasındadır. Bunun için burada فِي مَعْرُوفٍ kaydı, emre de, nehye de şamildir. وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ (*"Urf ile emret."* Araf-7/199) mısdakınca Resulullah'ın ancak ma'ruf, yâni meşru' ve müstahsen ile emir ve ancak münkerden nehy edeceği ma'lûm olduğu halde فِي مَعْرُوفٍ kaydının tasrih edilmesi Halik'a ma'siyet olan hususta mahluka taat caiz olmayacağına tenbih ile إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ *"İtaat ancak ma'ruftadır."* mazmununa işarettir. لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا (*"Allah kimseye vüs'undan öte teklif yapmaz."* Bakara-2/286) buyurulmuş olduğu için bir kimseye vüs'unun haricinde bir teklif de ma'ruf olmaz münker olur. Onun için yukarıda rivayet edildiği üzere Resulullah, burada bir tefsir kabîlinden olmak üzere فِيمَا اسْتَطَعْتُنَّ وَأَطَقْتُنَّ *«Güçleri ve takatları yettiği derecede.»* diye istitaat ve takati beyan buyurmuş idi. İşte kadınlar bu şartlar üzerinde itaat için bey'ate geldikleri vakit **فَبَايِعْهُنَّ sen de, onlara bey'at ver. وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ ve onlar için Allaha istiğfar da ediver.** Yâni bey'atten fazla olarak günâhlarının afviyle sevaba nailiyyetleri için Allah'dan mağfiret de dileyiver. Bu suretle mağfiret Peygamber'in elinde değil, Allah'a aid bulunduğunu ve günâhların afvı hususunda Peygamber'in salâhiyyeti ancak mağfirete dua ile şefaat kaziyyesi olduğu da anlatılmış oluyor. **إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ Çünkü Allah, gafurdur, rahîmdir.** Binaenaleyh bey'atlerine sadakat ederlerse geçmiş günâhları ne kadar çok olsa da mağfiret eder ve rahmetiyle ikram eyler.

Erkeklere dahi, bu âyet mucebince bey'at alındığını Buhârî ve Müslim ve Beyhakî «Esma ve Sıfat»'ta Ubade ibn Samit radıyallahü anh hazretleri'nden şöyle rivayet etmişlerdir: Demiştir ki: «Biz, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin huzurunda idik. Şöyle buyurdu: ***«Bana şunlar üzerine bey'at edersiniz: Allah'a hiç bir şey şirk koşmamak, zina etmemek, sirkat etmemek"*** (Buhari-İman-11) ***Bunun üzerine içinizden her kim vefa ederse ecri Allah'adır ve her kim bunlardan bir şey yapar da onunla ikab olunursa o da, keffarettir. Her kim de, bunlardan bir şey yapar, Allah da onu setrederse o da, Allah'a aiddir. Dilerse ona azâb eder, dilerse mağfiret eyler.»***

Müslim ve «Esma-ü Sıfat»'ta Beyhakî, senedleriyle Ebu Zerr-i Gıfârî radıyallahü anh'ten, O, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem'den, O, Cibril aleyhissalâtü vesselâm'dan O, Allah Tebareke ve Teâlâ'dan şu Hadîs-i Kudsî'yi rivayet eylemişlerdir: Allah Teâlâ buyurmuştur ki: ***«Ey kullarım, haberiniz olsun ki, ben, zulmu kendime haram ettim, size de aranızda haram kıldım. Binaenaleyh biribirinize zulmetmeyiniz. Ey kullarım, sizler, gece ve gündüz hatalar***

yaparsınız. Ben ise günâhları mağfiretimle örterim, ehemmiyyet vermem. O halde bana istiğfar ediniz ki, size mağfiret edeyim. Ey kullarım, sizler hep açsınızdır. Ancak Benim it'am ettiklerim müstesnadır. Onun için Benden isteyiniz ki, size yiyecek vereyim. Ey kullarım, sizler hep çıplaksınızdır, Benim giydirdiklerimden başka. Onun için Benden giyecek isteyin ki, sizi giydireyim. Ey kullarım, sizin evveliniz, âhiriniz, İnsiniz, Cinniniz, içinizden en temiz kalbli bir adam gidişinde olsa o benim mülkümde bir şey artırmaz. Ey kullarım, sizin evveliniz, âhiriniz ve İnsiniz, Cinniniz içinizden en fena kalbli bir adam gidişinde olsa O, Benim mülkümden bir şey eksiltmez. Ey kullarım, sizin evveliniz, âhiriniz ve İnsiniz, Cinniniz hepiniz bir yere toplanıp Benden isteseler de Ben, sizlerden her insana istediğini versem o, Benim mülkümden bir şey eksiltmez. Denize bile bir iğneyi bir kerre daldırmakla ne eksilir. Ey kullarım, sade sizin amellerinizdir ki, Ben, onu size karşı hıfz eder saklarım. Onun için hayır bulan, hemen Allah'a hamd etsin. Onun gayrisini bulan da ancak kendini levm etsin.» (Müslim: Birr-55/2577)

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **«Ey o bütün iman edenler.»** Bey'atten sonra bütün mü'minlere bir nasihat olan bu âyet, Surenin hasılını talhis ile âhirini evveline irca' [1] ve yeisten tahzir ile âhiret ve istikbal için şevk ve ümidi takviye ve aynî zamanda Sûre-i Saff'ın bünyan-ı mersus mazmununa bir ta'biyedir. Ey o bütün iman ederler لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ **Allah'ın gadab ettiği bir kavmı dost tanımayın.** Onların velâyetlerine tutunmayın, tarafdarlık etmeyin, bir şeylerine heves edip de meyl etmeyin. Allah'ın gadab etmiş olduğu kavim ta'biri, ekseriya Yahudîler hakkında varid olduğu cihetle burada da murad, onlar denilmiş. Bundan sonraki Surede Benî İsrail'den bahsolması da bununla mütenasib bulunmuş ise de, onlarla müvalâtda bulunan münafıklar veya Sûrenin yukarısiyle münasebetine nazarandır. Müşrikler ve bahusus Kureyş müşrikleri olması ihtimalleri de söylenmiştir. Fakat قَوْمًا nekire olarak irad edilmiş bulundğu cihetle bundan murad, muayyen ve ma'hud bir kavme münhasır olmayıp zikrolunan vasf ile muttasıf her hangi bir kavme şamil olmak gerektir. Zira gadabın veya nehyin sebebi olmak üzere beyan buyurulan şu vasıf, onların vasf-ı mümeyyizleriyle bir ta'rifi demektir. قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ **Onlar, âhiretten ümidi öyle kesmişlerdir ki, Ashab-ı kuburdan kâfirlerin me'yus oldukları gibi ye'se düşmüşlerdir.** Âhiretten ümidi kesmiş olan me'yuslar ise, İblis gibi fırsat buldukça her fenalığı yapar, kendilerine yardaklık

---

[1] Reddü'l-acüzi ale's-sadr denilen bedî' san'atı.

Ashab-ı Kubur: Ölmüş olanlar, kabirdekiler.

edenleri de ye's ile cehenneme sürüklerler.

«مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ»da iki mânâ vardır: Birisinde, «مِنْ» beyaniyye olarak kâfirleri beyan olur. Ashab-ı kuburdan olan kâfirlerin me'yusiyyeti gibi demek olur. Çünkü ölmüş, kabre gitmiş olan kâfirler, cehennemdeki ebedî mevkilerini görmüş, âhıret ni'metlerinden mahrumiyyetleri tebeyyün etmiş, ne ileride bir şey kazanmak, ne de gerideki dirilerden bir imdad almak ihtimali kalmamış olduğundan her vech ile ümidleri kesilmiş, yeisleri temamen tehakkuk eylemiş bulunur. Öbürüsünde de «مِنْ» ibtidaiyye olarak ye'se tealluk eder. Kâfirlerin ashab-ı kuburdan me'yus olmaları, yâni ölülerin ba'sinden hayatından ümid kesmiş bulunmaları gibi demek olur. Hasılı, yeis bir küfürdür, gadab-ı ilahî'yi da'vet eder. اِنَّهُ لَا يَيْاَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (*"Çünkü Allah'ın revhından ye'se düşen ancak kafirler güruhudur."* Yusuf-12/87) dur. Onun için âhiretten ümidi kesmiş olanlardan sakınmalıdır. Hemen Hakk Teâlâ kalblerimizi yeisten koruyup neş'e-i iman ve ümid-i rıdvan ile zevkyab buyursun.

SAF SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 14

Saff Sûresi, Medenî'dir. Buna «Havariyyun» sûresi ve «İsa» sûresi dahi denilir.

Âyetleri : On dörttür.
Kelimeleri : İki yüz yirmidir.
Harfleri : Dokuz yüz yirmi altıdır.
Fasılası : ص ، م ، ن harfleridir.

Bunun sebeb-i nüzulünde üç rivayet vardır:

Hâkim ve daha diğerleri Abdullah ibn Selâm radıyallâhü anh Hazretlerinden sahihan şöyle rivayet eylemişlerdir. Demiştir ki: Resulullah'ın Ashab'ından bir kaç kişi oturmuştuk, müzakere ediyorduk. «Amellerin hangisi Allah Teâlâ'ya daha sevgilidir. Bilsek de, onu işlesek» dedi. Allah Teâlâ da: سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ("*Tesbih etmekte Allah için göklerdeki ve yerdeki O öyle azîz, öyle hakîm. Ey o iman edenler, niçin yapmıyacağınız şeyi söylersiniz.*" Saff-61/1-2) inzal buyurdu. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem de, bize sonuna kadar kıraat eyledi. Âlûsî, der ki: «Bu hadîs, Şeyhayn'ın şartı üzere sahih bir hadîstir. Bunu, İmam Ahmed ve Tirmizî ve daha bir çokları rivayet etmişlerdir. Hattâ Hafız İbn Hacer demiştir ki: Dünyada rivayet olunan müselsel hadîslerin en sahihidir.»

İkincisi, Dahhâk'tan şöyle rivayet olunmuştur: «Bâzı gençler muharebede şöyle yaptık, böyle yaptık diye yapmadıkları şeyler söylemişlerdi.» Üçüncüsü, İbn Zeyd'den rivayet olunduğuna göre: «Münafıklar, mü'minlere: «Biz sizdeniz

ve sizinle beraberiz» dedikleri halde sonra fiillerinde hilâf görülmüş olmak sebebiyle nâzil olduğu söylenmiştir.» Âlûsî: «Bu üçüncü rivayetin, evvelkiler kadar kuvvetli olmadığını» söyler.

Bu Sûrenin hulâsa-i mazmunu sıdk-u sadakatle Allah yolunda cihada tergib ve ihzar ve bu suretle evvelki Sûrenin mazmunu ve imtihan mevzuu olan لَا تَتَّخِذُوا ، لَا تَتَوَلَّوْا nehiylerini bir te'kid ve İslâm'ın istikbalini tavzıhtir. Sûre-i İmtiha'nın âhirinde yeisten tahzir ile ümid-i âhiret takviye olunduğu gibi burada da Din-i İslâm'ın bütün âlem müvacehesinde zuhur ve ulviyyetini isbat için daha büyük imtihan devreleri geçirmek üzere heyet-i İslâm mücahede meydanlarında «Bünyan-ı mersus» gibi ahz-ı mevkı edecek vech ile tanzîm ve tensika da'vet olunarak buna imtisal eden mü'minlere gaye-i muvaffakıyyet tebşir edilecektir. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾
يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا
عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذِينَ
يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾ وَاِذْ قَالَ
مُوسٰى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنِّي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ
فَلَمَّا زَاغُوا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾
وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي اِسْرَائِيلَ اِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَ
هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ

الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰى اِلَى الْاِسْلَامِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝٧
يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ۝٨
هُوَ الَّذِي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ
وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ۝٩

Meâl-i Şerifi

1- Tesbih etmekte Allah için göklerdeki ve yerdeki. O, öyle azîz, öyle hakîm.

2- Ey o iman edenler, niçin yapmayacağınız şeyi söylersiniz.

3- Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah yanında çok mebguzdur.

4- Haberiniz olsun ki, Allah, kendi yolunda kurşunlu bir bina gibi saf bağlıyarak çarpışanları sever.

5- Ve hani bir vakit Musa, kavmına şöyle demişti: «Ey kavmim, benim, size Allah'ın Resulü olduğumu bildiğiniz halde niçin bana ezâ ediyorsunuz.» Sonra vakta ki yamıldık ettiler, Allah da kalblerini yamılttı. Öyle ya Allah, fasıklar güruhunu doğru yola çıkarmaz.

6- Bir vakıt da Meryem'in oğlu İsa şöyle dedi: «Ey İsrail oğulları, ben, size Allah'ın Resulüyüm. Önümdeki Tevrat'ın musaddıkı ve benden sonra gelecek bir Resul'ün müjdecisi olarak geldim ki, O'nun ismi Ahmeddir.» Sonra O, onlara beyyinelerle gelinde: «Bu, apaçık bir sihir,» dediler.

7- İslâm'a da'vet olunurken Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim de kim olabilir? Allah da, zâlimler güruhunu muvaffak etmez.

8- İstiyorlar ki, Allah'ın nûrunu ağızlariyle söndürsünler. Allah ise, nurunu tamamlayacaktır, isterse kafirler hoşlanmasınlar.

9- O Allah'dır ki, Resulü'nü hidayet kanunu ve hak dini ile gönderdi. Onu, her dinin üstüne çıkarmak için, isterse müşrikler hoşlanmasınlar.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ **«Ey o iman edenler, niçin yapmayacağınız şeyi söylersiniz.»** Sebeb-i nüzûlde zikredilen birinci, Abdullah ibn Selâm rivayetine göre bu hitab, hakikî mü'minlere nezirlerinin ifası lüzumunu

---

Mebguz: Sevilmemiş, buğz edilmiş, nefret edilmiş.

ihtar için tehyicdir. Yapmayacağınız bir şeyi adamayın. Madem ki, adadınız, o halde sözünüzde durup adaklarınızı yerine getiriniz demektir. İkinci, Dahhâk rivâyetine göre yapmadığınız şeyi neye söylüyorsunuz, mü'minlere yalan söylemek yakışır mı? Meâlinde itâbdır. Üçüncü rivayette ise, hitab, zâhirde mü'min görünen münafıklara tevbihtir. Fakat bu iki rivayete nazaran مَا لَا تَفْعَلُونَ de مَا لَمْ تَفْعَلُوا gibi mazî mânâsı gözetmek lâzım geleceğine nazaran zâhir olan evvelki rivayet vechiyle istikbale aid nezir mânâsıdır. Onun için bu âyet ile nezrin ifası vacib olduğuna istidlâl olunmuştur. Yâni aslı meşru' olmakla beraber, ayni vacib olmayan bir fiil, nezr ile vacib olur. O halde yapmayacağınız bir fiili nezr etmeyin, nezr ettiniz mi behemehal icrâ edin. Nezirlerinize yalan çıkmaktan son derece sakının. كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ **Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah yanında mebguz, menfur olmak i'tibariyle ne büyük kabahattır!**

MAKT: Yukarılarda da geçtiği vechiyle şiddetli buğz, son derce mebguzluk, menfurluk, iğrençlik demektir. كَبُرَ fiili, bu gibi makamlarda بِئْسَ gibi fiili zem veya fiili teaccüb mânâsı ifade eder ki: Sûre-i Kehf'de, كَبُرَتْ كَلِمَةً (*"O ne büyük bir kelime ki"* Kehf-18/5) de böyle idi. «O halde Allah'ın en sevdiği ameli bilsek de yapsak» deyen halis mü'minler, Allah'ın mebguzu olmamak için büyük söylememeli, yapamayacakları şeylere nezr etmemeli, nezr ettiklerini yapmalıdırlar. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onların yapabilecekleri amellerden sevdiği bir ameli haber vererek buyuruyor ki: اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ **Haberiniz olsun ki, Allah Teâlâ kendi yolunda bünyanı marsus gibi saf bağlıyarak çarpışanları sever.** Allah'ın sevgilisi olmak için mü'minler de böyle yapmalıdır. Dikkate şayandır ki, bu Sûrede, «صاد» fasılası, işbu بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ile yalnız bu âyete tahsis edilmiş ve bu suretle bunun ehemmiyyeti mahsusasına tenbih olunmuştur ki, buna, «Sûre-i SAF» tesmiye edilmiş olması da bunun mümtaz ehemmiyetini iş'ar eder بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ **Kurşunlu bina, eczası kurşunla kenetlenerek yekpare bir cisim haline gelmiş olan muhkem bina demektir.** İşte mü'minler, hey'et-i ictimâiyyesi gerek, «وَالصَّافَّاتِ صَفًّا» Sûresinin başında ve gerek Sûre-i Feth'in âhirinde, كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْأَهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ (*"Bir ekin gibidir ki filizini çıkarmış, derken onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış, derken sakları üzerinde bir düze istikamet almış, zürrâın hoşuna gidiyor."* Feth-48/29) teşbihi ile beyan ve tasvir olunduğu üzere böyle kavi bir irtibat ile yekdiğerine merbut sağlam bir bünyan teşkil etmeli ve İslâm mucahidleri o suretle mumtezic bir saf halinde çarpışmalıdır. Şüphesiz ki,

---

Tehyic: Heyecanlandırma, coşturma. İtab: Sıkıntı vermek. Tevbih: Azarlama.

bu teşbihte efradın cismen yeknesak bir şekl-ü nizam ile terbiye ve inzibatları mevzu-ı bahs olduğu gibi kalben niyyet ve imanlarının bir kelime etrafında toplanacak ve birbirlerini sevip tutacak bir surette ihlas ve istivası da mevzuı bahistir. Sonra bâzı müfessirînin beyanına göre bunda, ordunun esası ve en mühim teşkilâtı piyade teşkilâtı olduğuna da bir işaret vardır. Çünkü suvarı, donanma ve sairede dahi saff-ı harb nizamı ceryan ederse de, en ziyade saf harbi piyadede olmak meşhurdur. Binaenaleyh terbiye-i askeriyyede hem cismanî nizama, hem de terbiye-i diniyye ile kalbî ve mânevî vahdete i'tina olunmak ve mü'minler arasında bu vahdet ve muhabbeti ıhlâl edecek ahlaksızlıklardan son derece çekinilmek iktıza eder. Bunu yapabilmek için de gaye güzel ta'yin edilmek ve süflî maksadlar bırakılıp Allah yolunda en yüksek ve en ulvî gayeye sarılmak lâzım gelir. Bundan dolayı bu mukatele kaziyyesini iktiza eden Ashab ve sevâikı ve hedef-ü gayyeyi izah ile Din-i İslâm'ın zuhuru hikmetini anlatmak üzere edyanı münzeleye şöyle bir geçit resmi yapdırılarak buyuruluyor ki: وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ **Düşünün o vaktı ki, Musa, kavmına,** yâni Beni İsraîl'e demişti: لِمَ تُؤْذُونَن۪ى وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنّ۪ى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ **«Bana niçin eziyyet ediyorsunuz? Halbuki benim size Allah'ın Resulü olduğumu biliyorsunuz da.»** Bununla Musevîlerin bile bile Peygamberlere küfr-ü isyan etmek ötedenberi âdetleri olduğu ve hep o âdetin seyyiatını çekmekte bulundukları ihtar olunuyor. Hazret-i Musa'ya ettikleri eziyyetlerin tafsilatı, Sûre-i Bakara'da geçmiş, bahusus cebbarîne karşı mukatelede, اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ (*"Haydi sen rabbınla git, ikiniz harb edin. Biz ise burada otururuz."* Maide-5/24) dedikleri ve neticesinde Tih'e düştükleri, Sûre-i Mâide'de zikr olunmuştu. فَلَمَّا زَاغُٓوا **Vaktâki böyle zeyg ettiler,** Haktan meyl ile yamıklık edip eğri gittiler, اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ **Allah da, kalblerini yamılttı.** Eğeriltti, eğriliği kalblerine tabiat yaptı, hep eğrilik düşünürler, eğri giderler, hak söz kendilerine te'sir etmez, doğru yola yanaşmazlar. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ **Allah da, dinden çıkmış fasıklar güruhunu doğru yola çıkarmaz.** Muvaffak etmez, murada erdirmez. İşte müslümanların mukatele için hazırlanmalarının sebeblerinden birisi, böyle hak dinlemez, bozulmuş fasıklar güruhunun halet-i ruhiyyeleridir. Nitekim kalblerinin eğriliğinden dolayı İsâ'yı da kabul etmediler. Ettik diyenler de, dediğini tutmayorlar. وَاِذْ قَالَ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ O **vaktı da düşünün ki, İsâ ibn Meryem şöyle demişti:** يَا بَن۪ٓى اِسْرَٓائ۪يلَ **«Ey Beni İsraîl.** Musa Aleyhisselâm, baba cihetiyle kendisi de Beni İsraîl'den olduğu için, «Ey kavmim» diye hitab etmişti. İsa Aleyhisselâm ise, onlardan babası olmadığı cihetle, «Ey Beni İsraîl» dedi. اِنّ۪ى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ **«Haberiniz olsun ki, ben, size Allah'ın Resulüyüm.** مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ **Önümdeki Tevrat'ı tasdikci** وَمُبَشِّرًا

بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي **ve benden sonra gelecek bir Resul'ün mübeşşiri olarak gönderildim ki,** اِسْمُهُ اَحْمَدُ **o Resulün ismi, Ahmed'dir.»** Burada Ahmed isminin aynen kendisi alem olarak murad olunmak da. Mânâsı murad olunmak da, muhtemildir. Yâni adı gayet memduh ve pek güzel demek de olabilir. Zira Hazret-i İsa'nın bu suretle tebşirine me'mur olduğu Resul-i Kibriya Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin bir ismi de, Ahmed olduğu gibi, Muhammed ism-i şerifi de aynı hamd maddesinden olarak en güzel en öğülecek ismidir. Maamafih Ahmed ism-i şerîfinin aynen kendisi murad olunmak daha zâhirdir. Nitekim imam Malik, Buhârî, Müslim, Darimî, Tirmizî, Nesaî, Cübeyr ibn Mut'im radıyallahü anh Hazretleri'nden şöyle rivayet etmişlerdir. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: اِنَّ لِي اَسْمَاءً اَنَا مُحَمَّدٌ وَاَنَا اَحْمَدُ وَاَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمِي وَاَنَا الْمَاحِي يَمْحُو اللهُ بِيَ الْكُفْرَ وَاَنَا الْعَاقِبُ *«Benim müteaddid isimlerim vardır: Ben Muhammedim, ben Ahmedim, ben o Haşirim ki, nâs benim kademim üzere haşrolunacaklardır. Ben o Mahiyyim ki, Allah benimle küfrü mahvedecektir. Ben Akıbim.»* (Muvatta: Esma'ün-Nebi-1)

AKIB: Kendisinden sonra Peygamber gelmiyen «Hâtemü'l (-Enbiya» demektir. Hazret-i Hassan'ın şu beyti de, Ahmed ism-i şerifi Resulullah'ın alemi olan bir ism-i celîl olduğunu natıktır.

صَلَّى الْاِلٰهُ وَمَنْ يَحِفُّ بِعَرْشِهِ وَالطَّيِّبُونَ عَلَى الْمُبَارَكِ اَحْمَدَ

Yâni, «Allah Teâlâ ve O'nun Arş'ını kuşatmış olan Melekler ve bütün temizler mübarek Ahmed'e salât getirmişlerdir.»

Ahmed lâfzı, aslında hamd ederim mânâsına fiil-i muzarı nefs-i mütekellim vahde sigasından menkul olmak da melhuz ise de, daha zâhir olan ism-i tafdil olmasıdır. İsm-i tafdillerde asl olan fâil mânâsına olmak ise de, daha meşhur mânâsına eşher gibi ism-i mef'ul mânâsına olduğu da vardır. الْعَوْدُ اَحْمَدُ ta'birinde olduğu gibi Ahmed lâfzının Mahmudiyyette tafdil mânâsına isti'mali de mesmu'dur. Hâmidiyyetten olduğuna göre «en ziyade Hamd eden», Mahmudiyyetten olduğuna göre de «en ziyade Hamd-u medh olunan» demek olur. Alem halinde de bu mânâların birinden menkul olarak bu isim ile müsemmâ olan zat, maksud olur. Bu âyette Hazret-i İsa'nın risaletinin hikmeti olarak şu iki şeyi söylediği beyan olunuyor: Birisi, önündeki Tevrat'ı tasdik, birisi de, kendisinden sonra gelecek Ahmed bir Resulü tebşir. Tevrat'ı tasdik, Ahkâm, i'tibariyle dahi mülâhaza olunabilirse de daha ziyade ihbar i'tibariyle olmak da zâhirdir. Zira Tevrat'ta, hem Mesîh'e, hem de Hatemü'l-Enbiya'ya dair haberler vardı. Onun için Hazret-i İsa'nın gelişi, hem Mesîha dair olan haberlerin sıdkını isbat etmiş, hem de Hatemü'l-Enbiya'yı tebşir ile ol babdaki haberleri, tasdik eylemiş bulu-

nuyordu. Lâkin Musevîler, Hazret-i İsa'yı inkâr ettikleri gibi Nasârâ da bu tebşiri kısmen inkâr ve kısmen başka suretle te'vil ederek haksızlığa sapmışlar ve eldeki İncillerin böyle bir şeyden bahsetmediğini iddiaya kadar varmışlardır. Hazret-i İsa'ya verilmiş olan İncil de, Kur'an gibi aynen mevcud ve mahfuz olmuş olsaydı bu tebşirin İncil'de mezkûr olup olmadığına kolaylıkla vukuf mümkün olurdu. Maamafih Sûre-i Bakara'da tafsil olunduğu üzere elde mevcud olan Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd kitablarında buna dair delâil de az değildir. Meselâ, Ahd-i Cedîd'de, A'mal-ı Rusül'ün üçüncü babında: «Musa ecdadımıza» Rabbiniz Allah, size biraderlerinizden benim gibi bir Peygamber zuhura getirecektir. Onu size söyleyeceği cümle şeylerde dinleyiniz. Ve her kim, ol Peygamberi dinlemez ise, kavmin arasından mahv olunacaktır» dedi ve İsmaîl ile andan sonra söyleyen Peygamberlerin cümlesi dahi bu günleri tebşir eylemişlerdir» diye de mezkûrdur. Musa gibi olan bu gelecek Peygamber, İsmaîl'den de bahis karinesiyle belli ki, Hâtemü'l-Enbiya ve Muhammed Mustafa idi. İsa aleyhisselâm, bunu tasdik ve tebşir etmiş idi. Nâsârâ, bunu, İsa aleyhisselâm'ın kendisine hamletmek istemişlerse de İsa aleyhisselam, Musa gibi harb ü kıtale memur bir Peygamber değil idi. Âlûsî, burada İncillerden bahsederek der ki: «Nâsârâ indinde dört İncil vardır.

BİRİNCİSİ, Mettâ İncilidir ki, on iki havariyyundan Mettâ, Hazret- İsa'nın ref'inden sekiz sene sonra Filestin'de Süryanî lügati ile cem'eylemiştir. Atmış sekiz ıshahdır.

İKİNCİSİ: Markos incilidir ki, yetmişlerden olan Markos refi'den on iki sene sonra Roma'da efrencî (yâni Lâtin) lügatiyle cem'eylemiştir. Kırk sekiz ıshahtır.

ÜÇÜNCÜSÜ: Luka İncilidir. Bu da, yetmişlerden olup İskenderiyye'de Yunan lügatiyle cem'eylemiştir. Seksen üç ıshahtır.

DÖRDÜNCÜSÜ: Yuhanna İncilidir ki, refi'den otuz sene sonra bilâd-i Rum'dan Efsus şehrinde cem'eylemiştir. Ishahatı, nüsha-i kıbtıyyede otuz üçtür. Bu İnciller muhteliftir. Bunların mündericatında bâzı yerler vardır ki, insaf, bunların ne Allah Teâlâ'nın kelâmı, ne de İsa aleyhisselâm'ın kelâmı olmadığına şehadet eder. Meselâ, zuumlerince İsa aleyhisselâm'ın salbi, defni kabrinden semâya ref'i kıssaları gibi ki, bunlar, bâzı ekâbir ve salihîn hakkında te'lif olunan teracim-i ahval kitabları gibi İsa aleyhisselâm'ın vilâdeti, ref'i ve daha bâzı ahvali ile bâzı kelimatını şerh yollu yazılmış tarih ve terceme-i hal kitablarına benzer. Binaenaleyh İsa aleyhisselâm'ın Kur'ân'ı azîmüşşan'da haber verilen beşikte söylemesi ve bizim Peygamberimizi tebşir eylemesi gibi diğer bâzı ahval ve kelimatını bu İncillerin ihmal eylemiş olması Kur'ân'ın beyanına karşı hiç bir zarar vermez. Bununla beraber insaf ile hareket eden ve teassubu bırakıp doğru yola

sülûk edecek olan kimseler için, bu İncillerde dahi o bişarete dair sözler vardır. Yuhanna İncili'nin on beşinci faslında Yesu' Mesîh demiştir ki: «Pederin göndereceği Hak ruhu Faraklit size her şeyi talim edecektir ».Yine Mesih demiştir ki: «Beni seven kelimemi hızfeder, Pederim de onu sever ve o, ona varır, indinde menzile tutar, bunu size söyledim. Çünkü ben sizin yanınızda mukîm değilim. Pederin göndereceği Ruhu'l-kudüs Faraklît size her şeyi ta'lim edecek ve benim söylediğim sözü hatırlatacaktır. Size selâmımı tevdi ediyorum, kalbleriniz muztarib olmasın, telâş etmesin. Ben gideceğim ve size döneceğim. Beni seviyor olsanız benim Pedere gitmemle sevinirdiniz.» Ve demiştir ki: «Benim, Pedere gitmekliğim sizin için hayırlıdır. Çünkü ben gitmezsem Faraklît size gelmez, amma gittiğimde O'nu size gönderirim, O geldiği vakıt da âlemi hatîeden dolayı tevbih edecektir. Size söylemek istediğim daha çok sözler var, lâkin siz O'na tehammül edemeyeceksiniz. Fakat O Hakk ruhu geldiği vakit sizi bütün hakka irşad edecektir. Çünkü o kendiliğinden söylemez, ne işidirse onu söyler. [1] Ve bütün geleceği haber verir ve Pedere aid olanın hepsini size ta'rif eder.» Bir de (On dördüncü babda) demiştir ki: «Eğer siz, beni seviyorsanız, benim vasiyyetlerimi hıfz ediniz ve ben Pederden size ile'l-ebed beraberinizde sâbit kalacak diğer bir Faraklît vermesini dilerim. O Hakk ruhunu ki, âlem onu kabul etmeye takat getirmedi. Çünkü O'nu tanımadılar. Ben, sizi yetim bırakmam, an karib size geleceğim.» Âlûsî, bunları naklettikten sonra da der ki: «Faraklît kelimesi, hamdi iş'ar eden bir lâfızdır. Gözlerini teassub perdeleri bürümemiş olanlar nazarında İsa aleyhisselâm'ın bu kelâmından murad, Ahmed sallâllahü aleyhi vesellem olduğu teayyün eder. Nâsârânın bâzısı bunu «Hammad» diye bâzısı da «Hâmid» diye tefsir eylemişlerdir. Bu surette bunun medlûlünde, Aleyhissalâtü vesselâmın Ahmed (yâhud Muhammed) ismine işaret var demektir. Diğer bâzı Nâsârâ da, muhallıs (yâni halaskâr) diye tefsir etmişler. Buna İsa aleyhisselâm'ın diğer bir kavlinde: «Allah size diğer bir halaskâr gönderecektir.» demiş olmasiyle istidlâl eylemişlerdir. Bu suretde Risalet-i Muhammediyye'ye hamd unvaniyle değilse de, tahlis «ve şefaat» unvaniyle işaret olmuş olur. Nâsârânın diğer bir takımları da Fâraklît, Hazret-i İsa'nın tilmizlerine semadan inmiş olan ateşîn diller olup [2] bir takım alâmetler ve acaib işler yapmışlardır diye zu'm olunmuştur. Lâkin diğer bir Fâraklît diye âhar vasfı

[1] Bu cümlenin «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى . اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى» (*"Ve hevadan söylemiyor, o sade bir vahiydir, ancak vahyolunur."* Necm-53/3-4) mazmununu ihtar ettiği zâhirdir.

[2] «Ve Hamsin bayramı günü geldikte cümlesi bilittifak bir yerde hazır oldukları halde ansızın semadan şiddetli esen rüzgâr sesi gibi bir sadâ gelip oturdukları haneyi bütün doldurdu ve ateş dilleri gibi taksim olunmuş diller anlara zâhir olup her biri üzerine konmasiyle cümlesi Ruhu'l-kudüs'le memlû olarak ruhun kendilerini nutk ettirdiğine göre âhar lisanlar tekellüm etmeğe başladılar ilh...» (A'mal-i Rusûl 'kinci bab).

ile tavsif edilmiş olması bu telakkiye müsaid görünmez. Zira İsa'dan sonra onlardan önce diğer birisi geçmiş değildi.»

Fâraklît kelimesi, hangi lisandandır? Müfred mi, mürekkeb mi? İbranîmi değil mi? Bu babdaki ihtilâfata ve mânâlarına aid bâzı sözler yukarıda Sûre-i Bakara'da geçmişti. Eski İncil tercemelerinde bu kelime Fâraklît (veya Pâraklît) diye aynen muhafaza edilerek gösterilirken yakın zamanlarda basılmış olan İncil tercemelerinde «Teselli edici» diye basılmıştır. Meselâ, bin dokuz yüz yirmi tarihiyle İstanbul'da Matyosyan Agop Matbaasında basılmış olan nüshasında bâlâdaki sözler hep «Teselli edici, yâni Hakikat ruhu» diye terceme edilmiştir. Ve bâzı kayıdlar da tuhaf surette değiştirilerek ifade olunmuştur. Ezcümle: Yuhannâ'nın on dördüncü babında: «Ve ben Pederden dilerim, o dahi ile'l-ebed sizin ile temekkün etmek üzere size diğer bir Teselli edici, yâni Hakikat ruhunu verecektir. Bunu dahi dünya görmediği ve tanımadığı ecilden kabul edemez. Amma siz anı tanırsınız, zira yanınızda temekkün eder ve derununuzda olacaktır.» On beşinci babında: «Amma şeriatlarında bana bilâ sebeb bugz ettiler deyu muharrer olan kelâm itmam olunmak ecir böyle oldu. Fakat Peder tarafından benim irsal edeceğim Teselli edici, yâni pederden huruc eden Hakikat ruhu geldiği zaman benim hakkımda o şehadet edecektir. Ve siz dahi şehadet edersiniz. Zira ibtidadan beru benimle berabersiniz» denilmiştir. Bu yeni tercemeciler «Pâraklîd» kelimesinin Yunanca «Teselli edici» mânâsına olduğunu söylüyorlar ve Ruhu'l-Hakk ta'biri yerine de, yâni Hakikat ruhu diyorlar. Bu suretle tercemeden tercemeye değiştirile değiştirile aslı gaib edilmiş olan bu İncillerle Kur'ân'ın sarih beyanına karşı muhalefet edilmek istenilmesi hak fikriyle kabil-i tevfik olamayacağı aşikâr olduktan başka insafı olanlar bunlarda bile Kur'ân'ın haber verdiği bişaretin müevvel bir surette olsun i'tiraf edilmiş bulunduğunu görürler. Fatih kütübhânesinde bu mes'eleye dair bir risale görmüş idim ki, bir Papas İncillerdeki bu Fârâklît tebşirlerinin, Kur'ân'ın bu âyetinde haber verilen وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ (*"Ve benden sonra gelecek bir rasülün müjdecisi olarak geldim ki onun ismi Ahmed'dir."* Saff-61/6) tebşiri olduğuna kanaat ederek ihtida edip Müslüman olmuş ve buna dair bir risale yazmış olduğunu söylüyordu. Erbab-ı fikirden bâzı zevat da, bu mes'ele hakkında İncil (Avangel) kelimesinin esas mânâsını tetkik etmek istemişler ve İncil kelimesinin asıl mânâsı bişaret ve müjde demek olduğu ve filhakika Hazret-i İsa'nın bütün da'vetiyle İncillerin hasılı gelecek Resul ile Melekût-i İlâhî'yi tebşirden ibaret bulunduğu kanaatine vasıl olduklarını söylemişlerdir.

İşte Hazret-i İsa, böyle demiş olduğu halde Beni İsraîl'in çoğu, yâni Mu-

sevîler, onu dinlemediği gibi İsevî olanlardan bir çoğu da bunu ketm veya te'vil ve tahrif ile inkâr etmiş olduklarından dolayı burada bu hakikat ihtar olunarak buyuruluyor ki: **فلما جاءهم بالبينات Sonra O Resul, yâni İsa'nın o suretle tebşir eylemiş olduğu ismi Ahmed Resul onlara beyyinelerde; açık açık âyetler ve mu'cizelerle geldiği zaman da bu apaçık bir sihir dediler.** Bu Ahmed, o tebşir olunan Resul değil, bu açık sihirlerle bizi aldatmak istiyor diye küfre, haksızlığa saptılar ve bu haksızlıkla bir takım tahrifat yaparak ve «İsa, Allah'ın oğludur» gibi aslı olmayan yalanlar yazarak, onları Allah kelâmı diye Allah'a isnad ettiler. Bundan dolayı da şöyle buyuruluyor: **ومن اظلم ممن افترى على الله الكذب وهو يدعى الى الاسلام Halbuki İslâm'a da'vet olunurken Allah'a yalanı iftira eden,** yâni Allah'a yalan isnad eden veya Allah hakkında yalan söyleyen veya uydurduğu yalanı Allah indirdi diye **iftira eden kimselerden daha zalim de kim olabilir? والله لا يهدي القوم الظالمين Allah ise, zalimleri hidayete erdirmez.** Haksızları doğru yola çıkarmaz, muradlarına muvaffak etmez. Onun için öyleler hak sözle yola gelmezler. İslâm'ı kabul etmezler. Akibet zulümlerinin cezasını çekmeleri iktiza eder. İşte böyle müfteri zalimlerin haksızlıkları zulümkârlıkları da ehl-i imanın Allah yolunda mukateleye hazırlanmasını ve o yolda mukatelenin İndallah sevgili bir amel olmasını iktiza eyleyen esbabdandır. Allah'ın âyetlerine sihir diye iftira eden öyle zalimlerdir ki, **يريدون ليطفؤا نور الله بافواههم Allah'ın nûrunu ağızlariyle söndürmek isterler.** Hakkı ibtal için çalışmaktaki hallerini tasvir ve cür'etlerini tahkırdir. Sanki doğan güneşi ağızlariyle püf diyerek söndürüvereceklermiş gibi hakkı yalan ve iftira ile ibtal etmek istiyorlar. Allah Teâlâ'nın, meşrik-ı Ahmedî'den tulû' ettirmiş olduğu hak nûru olan Din-i İslâm'ı, uydurma sözler, yalan yanlış propağandalar, tahrif olunmuş kitablarla söndürmek için her türlü haksızlığı yapmak istiyorlar. **والله متم نوره Halbuki Allah, nûrunu itmam edecektir.** Tamamlayıp âleme neşr eyleyecektir. **ولو كره الكافرون İsterse kâfirler hoşlanmasınlar,** yâni hoşlansalar da tamamlayacak, hoşlanmasalar da tamamlayacaktır. **هو الذي O, O Allah'dır ki, ارسل رسوله بالهدى Resulü'nü hidayet kanunu,** yâni هدى للمتقين ve هدى للناس mantukunca insanlara ve bâhusus korunmak isteyen müttakî insanlara doğru yolu gösteren Kur'an **ودين الحق ve Hak Dini ile gönderdi.** Yâni evham ve hevesâta göre değil, Hakk Teâlâ'nın ve kullarının hakkını gereği gibi tanıyarak hükm-i hak dairesinde adalet icra etmek dini olan bir Allah dîni: Dîn-i İslâm ile gönderdi. (Bu âyetin birer nazırı, Berae ve Fetih Sûrelerinde de geçtiği cihetle oralara bak!) Görülüyor ki, bu âyetlerde hak yalnız dinin sıfatı değil, hak din denilmekle iktifa olunmayıp hak-

---

Ketm: Saklamak, gizlemek.

ka ziyade ihtisasına tenbih için izafetle Hakkın Dini veya Hak Dîni mânâsına Dini'l-Hak buyurulmuştur. Bunda, Hazret-i İsa'nın Hazret-i Peygamber hakkındaki tebşiratına aid olarak bâlâda beyan olunduğu üzere İncillerde zikrolunan «Ruhu'l-hak» vasfına bilhassa bir işaret bulunduğu da unutulmamak gerektir. İşte o Allah, Resulü'nü böyle hüdâ ve Hak dini ile gönderdi ki, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ **O dini, her dinin üstüne çıkarmak için.** Onun için onu muhakkak tamamlıyacaktır. وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ **İsterse müşrikler hoşlanmasınlar.** Çünkü hâlis Tevhid'in izharı ile şirkin ibtalini gerek açık ve gerek gizli müşriklerin hiç biri hoşlanmazlar. Lâkin Allah onu, hoşlansalar da ızhar edecek, hoşlanmasalar da ızhar edecek ve o galebeye erdirecektir. Demek ki, Risalet-i İseviyye'nin gayesi, Risalet-i Muhammediyye'yi tebşirden ibaret iken, Risalet-i Ahmediyye'nin hikmet ve gayesi, bu Hakk Dîni'nin akibet her dine galebesidir. Ve bu dînin bu suretle zuhur ve galebesi, Allah Teâlâ'nın bu beyaniyle va'd-ü iradesi ve şehadeti muktezasıdır. Buna tesavvuf lisanında, «Mazhariyyet-i Muhammediyye» denilmiş olduğu gibi bu mazhariyyetin, hamd hakikatiyle cem'iyyet-i mertebesine de «Hakikat-i Muhammediyye» ta'bir olunur. Bu mânâ ile Hakikat-i Muhammediyye'nin zuhuru, bütün hilkatın gayesi demektir. لَوْلاَكَ لَوْلاَكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلاَكَ (*"Ya Muhammed! sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım."* Keşfu'l-Kafâ-2/214) mazmunu da bu i'tibar iledir. Hristiyanlıkta gaye-i hılkat «tecessüdi kelime» diye mülâhaza olunmuştur. Kelime-i İsa'nın tecessüdü ise, O'nun tebşir ettiği Ruh-ı Hakk'ın Hakikat-i Muhammediyye ile tecellîsidir. Artık bunun böyle olacağında şübhe etmemeli. Sûre-i Fetih'te, وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ (*"Şahid olarak da Allah yeter. Muhammed Resulûllahdır."* Feth-48/28-29) buyurulduğu üzere Allah Teâlâ'nın şehadeti kâfi olduğuna inanmalıdır.

Hakk Dîni olan İslâm'ın akibet bütün edyana üstün olmak için gönderildiğini bildiren bu va'd-i İlâhî, Kur'ân'da müteaddid yerlerde beyan ve tebşir olunmuştur. Demin ihtar ettiğimiz vech ile bir kerre işbu هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"O odur ki Resulünü hidayet rehberi ve hak dîni ile gönderdi, onu her dînin üstüne çıkarmak için."* Feth-48/28 - Tevbe-9/33) Burada ve Sûre-i Fetih'te ve Sûre-i Tevbe'de olmak üzere üç kerre zikr ile te'kid ve te'yid edilmiş olduğu gibi yine وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ (*"Sizde ortalıkta bir fitne kalmayıp din temamıyla Allah'ın oluncaya kadar."* Enfal-8/39) ve Sûre-i Bakara'da, وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ (*"Din yalnız Allah'ın oluncaya kadar."* Bakara-2/193) gibi aynî mazmunda diğer âyetlerle tekrar ve takviye olunduktan başka, قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا (*"De ki: Ey insanlar! Haberiniz olsun ben size, sizin hepinize Allah'ın Resulüyüm."* A'râf-7/158) وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا (*"Seni de*

başka değil, ancak bütün insanlara şamil bir risaletle rahmetimizin müjdecisi, âzabımızın habercisi gönderdik." Sebe'-34/28) وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمٖينَ (*"Ve seni sâde âlemîne rahmet olarak göndermişizdir."* Enbiya-21/107) gibi diğer bir çok âyetlerle de Risalet-i Muhammediyye'nin bütün insanlığa umum ve şumulü beyan olunmuş ve nihayet Nasr Sûresinde de, وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فٖي دٖينِ اللّٰهِ اَفْوَاجًا فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (*"Gördüğün vakit nâsı girerlerken Allah dînine fevcâ fevc. Artık tesbih et Rabb'ına hamdiyle."* Nasr-110/1-3) diye bu gayenin tehakkuku bir daha va'd-ü tebliğ ile takviye buyurulmuştur. Bunun böyle bir çok kerreler tekrar beyan ve va'd buyurulması şunu anlatır ki, bu zuhur ve galebe, bir kerre değil, muhtelif devirlere aid olmak üzere bir çok kerreler tehakkuk edecektir. Böyle olmak için de bu dinin ikbal ve idbar zamanları olacak ve beşeriyyetin geçireceği bir çok inkılâbat ve tehavvülât arasında bütün inhitatların seyri, fısk, zulüm, küfür, şirk yüzünden gadab ve helâkâ doğru gideceği gibi bütün tekâmülün seyri de, imanı Tevhid ile Hakk Dinî'nin tecelliyatı olan ebedî hayatın selâmet ve saadeti gayesine yükselecektir. Fanî hevesât ve şehevât ardında koşan, facirlerin, haksızların, dinsizlerin başına Kıyamet koparken ehli hak, hayat-ı Hakk'ın himayesinde Arş'ın gölgesi altında gölgelenerek büyük murada erecektir.

Tarih gözden geçirilecek olursa görülür ki, İslâm'ın bu âyetlerde va'd olunan zuhur ve galebesi, evvel emirde Resulullah'ın zamanında, اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دٖينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتٖي وَرَضٖيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دٖينًا (*"İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama irdirdim ve size din olarak İslâma' rıza verdim."* Mâide-5/3) âyet-i nâzil olduğu sıra bütün Arabistan'da başlamış ve Abbasiyye hilâfetinin inkırazına kadar da Şarktan Garba kadar bütün âleme yayılmıştı. Arada bir idbar fasılası yüz gösterdikten sonra çok geçmeden Türklerin zuhuru ve İstanbul'un fethi ile ikinci ikbal başlamış, bu da, bir taraftan Kafkas dağlarından Bahri Muhit-ı Atlâsî'ye, bir taraftan da Lehistan'dan Habeşistan'a kadar evcini bulmuştu. Zamanımızın geçirmekte olduğu büyük inkılâb buhranlarının neticesinde daha kimbilir cihan ne gibi tehavvüller, tekâmüller görecektir. Neler yıkılıp, neler yapılacaktır.

Her ne olursa olsun aşr-ı hazırın tarakkiyat-ı fikriyye ve fenniyyesi ile gerek İslâm alemlerinin ve gerek sair milel-i muhtelifenin vicdan-ı umumîlerinde husule gelecek intibahların istikbalde namzed olduğu tehavvülât, dünyayı alt üst etmekte bulunan haksızlıkların def'iyle hayat-ı umumiyyede hakkın daha yüksek bir tecellisine ermek gayesini istihdaf etmek. Bu ise, fikr-i Tevhid ile Hakk

---

İdbar: Geriye gitmek, gerilemek. **Tehavvülat:** Değişmeler. **İnhitat:** Aşağılanma, aşağı inme. **İnkıraz:** Sönme, sona erme. **Milel:** Milletler.

Dini'nin inkişafına vabeste bulunmak haysiyyetiyle İslâm'ın yeni bir ikbal ve inkişafı neticesine varacağına da inanmak lâzım gelir. Zira Kur'ân, bu mazmunu üç Sûrede tekrar ettikten başka üçe inhısar dahi anlaşılmamak için fazlasiyle te'yid de eylemiştir. Müfessirîn, Mücahid'den naklen de bu va'din en mütekâmil sureti, İsa'nın nüzulünden sonra olacağını da söylemişlerdir. Binaenaleyh fanî hayatın muktezası olarak günden güne bedter olacağına ve bir zaman gelip emanetin kalkacağına ve dînin za'fa uğrayacağına ve islâmın yalnız adı kalacağına dair varid olan ve idbar devirlerini haber veren bâzı eserlerden ye'se düşmemeli, Allah Teâlâ'nın geceyi gündüze ve gündüzü geceye kattığını ve «El'akibetü lilmüttekîn» (*"Herhalde akıbet müttekilerindir."* Hud-11/49) olduğunu bilerek ve Allah'ın bu kat'î vaidlerine inanarak daima âhirete ümid içinde çalışmalıdır. Kalbinde hardal danesi kadar iman bulunanlar vefat edecek, kendilerinde hiç hayır olmayan kimseler kalacak, onlar da eski atalarının dinlerine döneceklerdir. İşte Kıyamet de öylelerinin başına kopacaktır. Fakat dînin idbar devirlerine aid olan haberler mukabilince Sıhah'da vârid olan bir hadîs-i sahîhte buyurulmuştur ki: وَلَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ اُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ *«Ümmetimden bir taife hakk üzerinde galib olup duracaklardır.»* (İbn Mace: Mukaddime-1/7) Sûre-i Vakıa'da geçtiği üzere Kıyamet koptuğu zaman da, bütün evvelîn ve âhirîn içinde ehl-i cennetin yarıdan ziyadesi de ümmet-i Muhammed olacaktır. اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ *"Ey Allahım! İbrahim'e ve İbrahim'in ailesine rahmet ettiğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine de rahmet eyle. Şüphesiz sen övülmeye layıksın ve şanı yücesin."* Bunun için bu âyette Dîn-i İslâm'ın bu suretle bütün edyana galebesi va'd buyurulduktan ve bu gayeye ermek için fısk, zulüm, küfür, şirk manialarına karşı bünyan-ı mersus gibi saf halinde mukateleye hazırlanmak emri verildikten sonra buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْج۪يكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۙ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ

Vabeste: Bağlı. **Bedter:** Çok kötü, beter. **Edyan:** Dinler. **Mukatele:** Savaş.

طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا
نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا
أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ
الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ
طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

10- Ey o bütün iman edenler, size öyle bir ticaret göstereyim mi ki, sizleri elîm bir azâbdan kurtarır.

11- Allah ve Resulü'ne iman edip mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda mücahede eylersiniz. Bu, sizin için çok hayırlıdır, eğer bilir iseniz.

12- Günahlarınızı mağfiret buyurur ve sizi altından ırmaklar akar cennetlere ve Adn cennetlerinde hoş hoş meskenlere koyar. İşte büyük kurtuluş, «Fevz-i azîm» odur.

13- Diğer biri de ki, onu seveceksiniz; Allah'dan nusrat ve yakın bir fetih, hem mü'minleri müjdele.

14- Ey o bütün iman edenler, Allah yardımcıları olunuz. Nitekim Meryem'in oğlu İsa: «Kim benim yardımcılarım Allah'a doğru?» dedi. Havâriyyun: «Biz, Allah yardımcılarıyız» dediler. Bunun üzerine Beni İsraîl'den bir taife iman etti, bir taife de küfre gitti de Biz, iman edenleri düşmanlarına karşı te'yid eyledik. O suretle onlar, üstün olup yüze çıktılar.

تِجَارَةٍ **«Ticaret»**Tenvin ta'zîm içindir. Yâni büyük şanlı bir ticaret ki, şu suretle tefsir olunur: تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ **Sizi elîm bir azâbdan kurtaracak.** Beyan olunacağı üzere halâs ve hürriyyete eriştirip büyük murada kavuşturacaktır. O ticaret nedir? denilirse şöyle beyan buyuruluyor: تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ **Allah ve Resulü'ne iman edersiniz,** emirlerini tutar, verdiği **haberlerin va'dlerin** doğruluğuna inanırsınız. وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ **da mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz.** Yâni iman ile cihadı cem'edersiniz. Bir hadîs-i şerifte varid olduğu üzere: الْجِهَادُ سَنَامُ الْإِسْلَامِ **«Cihad, İslâm'ın örgücü, kubbesidir.»**

İslâm bünyanının iman temeli, cihad zirvesi, en yüksek kubbesidir.

ذٰلِكُمْ **Bu,** yâni böyle iman ve cihad خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için hayırlıdır.** Gerçi كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ (*"Kıtal üzerinize yazıldı, gerçi o size hoş gelmez."* Bakara-2/216) mısdakınca cihad sizin gücünüze gelir, sevgili görünmezse de hakkınızda hayırlıdır. عَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰى اَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ (*"fakat olur ki siz bir şeyi hoşlanmazsınız halbuki hakkınızda O bir hayırdır ve olur ki bir şeyi seversiniz halbuki hakkınızda o bir şerdir"* Bakara-2/216) dir. Herhalde fasıkların, zalimlerin, müşriklerin hükmü altında esaretle ezilmekten ise, Allah yolunda ve hak uğrunda malınızla canlarınızla uğraşarak «ya şehîd, ya gazi» diye cihad etmek elbette hayırlıdır. اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ **Eğer bilirseniz,** ilim sahibleri olur, iman ile cihad etmesini bilirseniz cihadın hayırlı olduğunda şübhe yoktur. Demek ki, cihad etmek için de körkörüne hareket etmemeli ilim üzerine yürümelidir. İman ve ümid ile itaat ye's-ü küfürden, cihad ile şehadet esaret-ü zilletten her halde hayırlıdır. Öyle yaparsanız ticaretiniz şu olur: يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ **Allah, sizin günahlarınıza mağfiret buyurur,**

وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **Ve sizi altından ırmaklar akar cennetlere** وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ **ve Adn cennetlerinde hoş hoş güzel güzel meskenlere koyar.** Yukarılarda da geçtiği üzere dalın sükûniyle Adn, [1] istikrar ve sebat ile ikamet mânâsınadır ki, ma'denin me'hazidir. Fıtratta ebedî hayat makarri olan ve nazarlardan mestur bulunan bağlar, bağçeler içinde, yâni kendileri de güzel, mahalleri de güzel meskenlerde ikametgâhlara koyar.

ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ **İşte büyük kurtuluş, büyük murada eriş odur.** Onun için bu, dünya hayatta kazanılabilecek en büyük ticarettir. وَاُخْرٰى **Diğer biri de,** yâni o suretle cihadda bu ni'metlerden, bu ticaretten başka diğer bir ni'met veya ticaret daha vardır. تُحِبُّونَهَا **ki, siz, onu seversiniz.** Cihadı hepiniz sevmeseniz ve neticesi olan o, büyük fevzi hepiniz takdir edemeseniz bile diğer neticesi olan bu ni'meti hepiniz hoşlanırsınız. O da şudur: نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ **Allah'dan bir nusret, düşmanlara karşı bir muzafferiyyet** وَفَتْحٌ قَرِيبٌ **ve yakın bir Futuhat.** İşte cihadın bir semeresi de budur ki, bunu, herkes hoşlanır. Böyle söyle, hem kendin müjdelen, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ **hem de mü'minleri tebşir eyle,** ya Muhammed. Çünkü onlar için bu iki ticaret muhakkaktır. Onun için يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **ey o bütün iman edenler.»** كُونُوا اَنْصَارَ اللّٰهِ **Allah yardımcıları olunuz,** yâni bu müjdelere ermek için bütün iradelerinizi Allah yolunda sarf ederek Allah'ın dinine ve Resulü'ne Allah için, Allah'ın rızasına, likasına kavuşmak için yardımcı olunuz. كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ

---

[1] **Dalın sükûniyle olan bu adn kelimesini, dalın fethiyle olan aden kelimesiyle karıştırmamalıdır.**

لِلْحَوَارِيِّينَ **İsa ibn Meryem'in Havariyyun'a dediği gibi:** مَنْ اَنْصَارِي اِلَى اللّٰهِ **«Benim Allah'a doğru yardımcılarım kimdir?»** Yâni ben, Allah'a doğru giderken Allah'ın nusretine kavuşmak için bana yardım edecek, benimle beraber ona ermek isteyecek ensârım kimlerdir? Buna cevaben قَالَ الْحَوَارِيُّونَ **Havariyyun:** نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ **«O Allah yardımcıları biziz» dediler.** İşte siz de ey mü'minler, İsa'nın Havariyyun'u gibi Allah yardımcıları olunuz, Peygamber'in da'vetine icabet ederek Allah için tam bir iman ile yardım ediniz.

HAVARİYYUN: Hazret-i İsa'nın ilk iman eden güzîde şakirdlerinden on iki kişidir ki, neşridîn için kendilerini âfâka yaymış olduğu için «Rusûl-i İsa» dahi tesmiye olunurlar. Eldeki İncillerde bunlara, on ikiler dahi denilmiştir. İşbu Havariyyun kelimesi, esasen «havarî» ism-i mensubunun cem'idir. Kamus Şarihi'nin beyanına göre bâzılarının kavlince, cemi'den cinse menkul olarak müfrede ve cem'a ıtlak olunur. Havar ve haver, aslı lügatte beyaz ve beyazlık mânâsına isimdir. Bu münasebetle şehir kadınlarına beyazlıklarından dolayı «hevariyyat» denilir. Bezleri yıkayıp çırparak ağartan kassara ve eski Türkçe ta'biriyle çırpıcıya havarî denildiği gibi, halıs ve temiz dost ve mededkâra ve bâhusus Enbiya-yı İzam Hazarâtının da'vet ve ahkâmını infaz uğrunda yâr ve yardımcıları olanlara da, hulûs-ı niyyet ve temizliklerinden dolayı havarî ıtlak olunur. Maamafih zikrolunduğu üzere bu isim, en ziyade İsa Aleyhisselâm'ın en güzîde ensarı olan zevat hakkında şayi' olmuştur. Müfessirîn, bunlara bu ismin verilmesinde muhtelif vecihler nakleylemişlerdir ki, «Kamûs» sahibi Feyrûzâbadî, «Besâir»'de bu vecihleri şöyle hulâsa etmiştir: «Bâzıları kassar, bâzıları sayyad oldukları için demişler. [1] Bâzıları da, beyaz elbise giydikleri için demişler. Bâzılarıda, «daima ifade-i ilim ve emr-i dîni ta'lim ile nâsın nüfusunu tathir eylediklerine mebni bu isim verildiğini söylemişler ve demişlerdir ki: Kassarlık isnad edenlerin muradları da, budur. Sayyadlık isnad edenlerin muradları da, dîn ve âhiret emrinde mütehayyir olan nefisleri avlayıp dîn yoluna çektikleri için olduğunu söylemektir. Diğer bâzıları da, işaret ettiğimiz vech ile akidelerindeki hulûs, alâka ve niyyetlerindeki temizlik sebebiyle bu namı aldıklarını beyan etmişlerdir ki, en münasib olan da budur. Frenkler, bunlara Apôtres demişlerdir ki, Yunanca'dan me'huz olarak uzağa gönderilmiş mürseller demek olduğunu söylüyorlar. Buna göre Apôtre, Havarîyyun kelimesinin tercemesi olmayıp Sûre-i Yâsîn'de, اِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ (*"O gönderilen Resuller varmıştır."* Yasin-36/13) kavlinde geçtiği üzere Rusül-i İsa

[1] Nitekim İnciller, Hazret-i İsa, bunlardan bâzılarını balık avlarlarken görmüş, «Gelin ardıma düşün de size insan avcılığı öğreteyim» demiş olduğunu söylerler.

mânâsına diğer bir unvan olmuş olur. Yalnız «avcıya dağıdılmış» mefhumiyle mülâhaza olunursa, Havariyyun'da sayyad mânâsını söyleyenlerin kavline yakın demek olur.

Âlûsî de, der ki: «Bahr'in beyanına göre Hazret-i İsa, bunları bilâda dağıtmış, kimini Rumiyye'ye, kimini Bâbile, kimini Afrika'ya, kimini Efsus'a, kimini Beyt-i Makdis'e, kimini hicaz'a, kimini Arz-ı Berber ve havalîsine göndermişti. Maamafih her birine gönderilenin ta'yini ve isimlerinin zabtı hususlarının sıhhatine mevsuk denemez. Süyutî de, İtkanda bunları zikretmiş ise de, zann olunabilecek mahallerden aransın.»

Endelüslü müfessir Ebu Hayyan rahmetullahi aleyh, «Bahir»'de der ki: «Havariyyun, on iki recüldür ve bunlar, Hazret-i İsa'ya ilk iman edenlerdir. İsa, bunları âfâka yaymıştı, Batris ve Pavlis, Roma'ya, Andiravs ve Mattâ ehalisi insan yiyen arza, Bukas, Bâbil arzına, Filibs, Kartaca, yâni Afrika'ya, Yuhanna, Ashab-ı Kehf'in karyesi olan Efsusa, iki Ya'kub, Beyt-i Makdis'e, İbn Büleymin, Hicaz arzına, Testemir, Berber arzına ve havalîsine gönderilmişti. Maamafih isimlerinin bâzısında zabt cihetiyle işkâl vardır. Zann olunabilecek mahallerinden aransın.»

Fil'vaki Senpol dahi denilen Pavlis, Havariyyun'dan değildir. Sonradan onlara ilhak edilmiş ve mektubları, risaleleri Ahd-i Cedid'in A'mal-i rusül kısmına derc olunmuşdu. Hristiyanlıkta «hıtan»'ı kaldırmış ve hayli tehavvülât yapmıştır. Sonra İbn Büleymin ile Testemir isimleri dahi bilhassa zabt-u taharriye şayandır.

Mattâ İncili'nin onuncu babında şöyle denilmiştir:

«Ve on iki şakirdini yanına çağırıp nâpâk ruhlar üzerine anları çıkarmağa ve her marazı, her hastalığı def' etmeğe anlara kudret verdi. O gönderilen on ikilerin isimleri bunlardır: Birincisi Batris tesmiye olunan Şem'un ile karındaşı Endravs, Zibidi oğlu Ya'kub ile karındaşı Yuhannâ, Filbs ve Bertolmavs Toma ve gümrükçü Mattâ, halfi oğlu Ya'kub ve Tedavs lakablı Lebaüs, fanvi Şem'un ve anı ele veren İsharyotı Yehudâ. İsa, bu on ikileri gönderip anlara tenbih ederek dedi ki: «Taifelerin yoluna gitmeyiniz ve Samirîlerin bir şehrine girmeyiniz. Bundan ise, Beyt-i İsraîl'in zayi' olmuş koyunlarına varınız ve vardığınızda «Melekûtü's-semavât yaklaşmıştır» diye va'z ediniz, hastalara şifa veriniz. Cüzamlıları tathir ediniz, cinleri çıkarınız, meccanen aldınız, meccanen veriniz. Kemerlerinizde ne altın, ne gümüş, ne bakır ve yol için ne dağarcık, ne entari, ne ayakkabları, ne de âsa tedarük etmeyiniz. Zira işçi, kendi taamına lâyıktır. Ve

Hıtan: Erkek çocukların sünnet ettirilmesi. Taharri: Aramak, araştırmak.

hangi şehre veya köye giderseniz anda kim lâyık olduğunu sual edip çıkıncaya değin orada kalınız. Ve haneye girdiğinizde ona selâm veriniz ve eğer o hane lâyık ise, selâmınız onun üzerine gelsin ve eğer lâyık değilse, selâmınız size geri dönsün ve sizi her kim kabul etmeyip sözlerinizi dinlemezse ol haneden yâhud ol şehirden çıktığınızda ayaklarınızın tozunu silkiniz. Hakikaten size derim ki, rûz-i cezada Sodom ve Gomora diyârının hali, ol şehrin halinden ehven olur. İşte ben, sizi koyunlar gibi kurtlar arasına gönderiyorum. İmdi yılanlar gibi a'kıl ve güvercinler gibi sadedil olunuz, lâkin âdemlerden sakınınız. Zira sizi millet meclislerine teslim edip sinagoglarda döğecekler, hem de benim için onlara ve taifelere şehadet olmak üzere Hâkimler ve melikler huzuruna celb olunacaksınız. İmdi sizi teslim ettikleri zaman nasıl ve ne söyleyelim diye endişe etmeyiniz. Çünkü ne söyliyeceğiniz size ol saatte verilecektir. Zira söyleyenler, siz değilsiniz, sizde söyleyen Pederinizin ruhudur. Ve karındaş karındaşı ve peder, evlâdı ölüme teslim edecek ve evlâd, valideyn aleyhine kalkışıp anları öldürecekler ve ismim için cümle tarafından buğz olunacaksınız. Lâkin kim nihayete kadar tehammül ederse o halas bulacaktır. Ve size bir şehirde teaddi ettikleri zaman diğerine firar ediniz. Zira hakikaten size derim ki, ibnü'l-insan gelinceye dek İsraîl şehirlerinin devrini tekmil etmeyeceksiniz. Şakird, muallimine ve kul, efendisine faik değildir. Şakirde muallimi gibi ve kula efendisi gibi olmak kifayet eder. Hane sahibine balezbul dedikleri halde, onun hanesi halkına ne kadar ziyade diyecekler. İmdi onlardan korkmayınız, zira keşf olunmayacak mahfi ve bilinmiyecek gizli bir şey yoktur. Size karanlıkta dediğimi aydınlıkta söyleyiniz ve kulağınıza söyleneni damlar üzerinde i'lân ediniz ve canı öldürmeğe kadir olmayıp cesedi öldürenlerden korkmayınız. Lâkin hem canı, hem cesedi cehennemde helâk etmeğe kadir olandan korkunuz.» İlh...

Bunu müteakip on birinci bab:

«Ve İsa, on iki şakirdine emir vermeği tamam ettikte şehirlerinde va'z-u ta'lim etmek üzere oradan azimet etti ve Yahya, zindanda Mesîh'in a'malini işitmekle, «Ol gelecek kimse sen misin, yoksa diğer bir kimseyemi muntazır olalım?» demek için kendi şakirdlerinden ikisini onun yanına gönderdi.»

Denildiğine göre on ikilerin bu suretle etrafa gönderilmesi, Hazret-i Yahya'nın hapiste bulunduğu sırada olmuş oluyor. Halbuki yine ayni İncilin, yirmi altıncı babında ise mekir, yâni su-i kasd anlaşılırken: «Akşam oldukta on ikiler ile beraber sofraya oturdu ve onlar taam ederken: «Hakikaten size derim ki, sizden biriniz beni ele verecektir» dedi denilmiş olduğuna göre bunların refi'

Rûz-i Ceza: Âhiret, mahşer günü, hesab günü. Şakird: Talebe, öğrenci.

sırasında Hazret-i İsa'nın yanında toplanmış bulundukları ve sonradan âfâka yayıldıkları anlaşılıyor. Al-i İmran Sûresinde geçen, فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارٖٓي اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ (*"Bunun üzerine vakta ki İsa onlardan küfrü hissetti o «kim ben Allah'a arkadaşım?» dedi. Havâriyyun «biziz» dediler. Allah arkadaşları."* Âl-i İmrân-3/52) âyetinden Hazret-i İsa'nın: مَنْ اَنْصَارٖٓي اِلَى اللّٰهِ demesi ve Havariyyun'un نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ cevabını vermesi de, ref'e tekaddüm eden bu günlerde olduğu anlaşılıyor. İbn Cerîr'in Said ibn Cübeyr tarikıyle İbn Abbas'dan rivayetine göre: «Allah Teâlâ, İsa'yı semaya ref' etmek murad ettiği vakit İsa, Ashabına çıktı. Onlar, on iki kişi bir evde idiler. O evde bir menba'dan onlara çıktı. Başından su damlıyordu: «İçinizden birisi bana yakında on iki kerre küfr edecek, dedi. Sonra da benim şebehim (benzerim) kendi üzerine ilka olunup da benim yerime katl olunacak ve benimle beraber benim derecemde bulunacak hanginiz?» dedi. Sınnen en tazelerinden bir genç: «Ben» dedi. O'na «Otur» dedi.Sonra tekrar etti, yine o genç kalktı «Ben» dedi.«Evet, sen, osun» dedi. Bunun üzerine O'na İsa'nın şebehi birakıldı ve İsa evdeki bir pencereden semaya ref' olundu. Derken Yehûd'den arayanlar geldi. O'nun şebehini tutup katil ve salb ettiler. Bâzısı O'na iman etmiş iken, on iki kerre inkâr etti.» İlh... Allahü a'lem (Geniş bilgi için Al-i İmrân-3/52 ile Nisa-4/157 âyetlerin tefsirine bakınız.) ... فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ (*"Bunun üzerine vakta ki İsa onlardan küfrü hissetti."* Al-i İmrân-3/52) âyetlerine ve Maamafih Kur'ân burada, bu tafsilâta tearruz etmiyerek buyuruyor ki: يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّٖنَ مَنْ اَنْصَارٖٓي اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ *"Ey o bütün iman edenler! Allah yardımcıları olunuz, netekim Meryemin oğlu İsa: «Kim benim yardımcılarım Allah'a doğru?» dedi. Havariyyun «biz Allah yardımcılarıyız» dediler."* فَاٰمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ **Bunun üzerine Beni İsrail'den bir taife iman etti.** Havariyyun'un mesaisi üzerine İsa'ya ve tebşiratına inandı, dîne yardım etti. وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ **Bir taife de küfr eyledi.** فَاَيَّدْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ **Binnetice Biz de, iman edenleri düşmanlarına karşı te'yid eyledik.** فَاَصْبَحُوا ظَاهِرٖينَ **Binaenaleyh onlar galib oldular.** İman edenler, düşmanları olan kâfirlere karşı galib olup yüze çıktılar. İşte siz de, Allah'ın vaidlerine ve emirlerine Resulullah'ın bervech-i bâlâ da'vetlerine iman edip Havariyyun'un çalıştığı gibi Allah yolunda Hakk Dinine yardım için mücahede ederek çalışın. Allah'ın ensarı olursanız, bütün düşmanlara galib gelir لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ (*"onu her dinin üstüne çıkarmak için."* Saff-61/9) va'diyle zikr olunan müjdelere erersiniz. Hakikaten Ashab-ı Muhammedî öyle çalıştılar. Çok geçmeden müşrikleri ve Nesârâyı yendiler. Hakk Dini'ni izhar eylediler. Öyle izhar eylediler ki, İslâm'ın şa'şaa-i zuhurunu ve bir Hazret i Ömer hılafetinin

zevk ı hakkaniyyet ve adaletini hâla bütün dünya kemal-i hayret ve hasretle yanaşılmaz bir ümniyye gibi yâd etmektedir. Maamafih bu emir ve va'd yalnız onlara değil, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُونُوا اَنْصَارَ اللّٰهِ *("Ey o bütün iman edenler! Allah yardımcıları olunuz."* Saff-61/14) hitabının umumundan anlaşılacağı vech ile her zaman için o suretle âmil olacak bütün mü'minlere şamil bir va'd ve tebşirdir. O halde öyle Allah yardımcısı olmayanlar, Allah'ın yardımından mahrum kalıp idbare sürükleniyorlarsa mahrumiyetlerinin sebebini Din-i Hakkda değil, kendi günahlarında aramalıdırlar. Hasılı, اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ *("Eğer siz Allah'a yardım ederseniz o size nusret verir."* Muhammed-47/7) وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ *("Kötülükten de başına her ne gelirse anla ki sendendir."* Nisâ-4/79) dir. Ashab-ı Kiram içinde Aşere-i Mübeşşere, Resulullah'ın havarîleri makamındadır. Bir hadîs-i şerifte: لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيٌّ وَحَوَارِيَّ زُبَيْرٌ yâni, *«Her Peygamberin bir havarîsi vardır, benim havarîmde Zübeyr'dir.»* (İbn Mâce: Mukaddime-11/122) diye bilhassa Hazret-i Zübeyr, bu vasf ile yâd olunmuş olmakla beraber Katade'den rivayet olunduğu üzere ondan başkalarına havarî itlak olunduğu varid olmuştur. Denilmiştir ki, Resulullah'ın havariyyunu: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Ca'fer, Ebu Ubeyde ibni'l-Cerrah, Osman ibn maz'un, Abdurrahman ibn Avf, Sa'di ibn Ebî Vakkas, Talha ibn Ubeydillah ve Zübeyr ibn Avvam hazarâtı idiler.

Zuhur ve galebenin neticesi de cemaatin kıvamı, Allah Teâlâ'ya tesbîh ve ubudiyyet olduğuna işaret için burada Sûre-i Saff'ı, bervech-i âti Sûre-i Cuma' ta'kib edecektir.

Ümniyye: Umud, arzu, istek. **İdbar:** Geriye gitmek, işlerin ters gitmesi.

CUM'A SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 48

İşbu Cum'a Sûresi de, Medenî'dir. Mekkî olduğuna dair İbn Yesar'dan bir kavil var ise de, Buhârî ve sairede varid olduğu üzere sahih olan evvelkisidir.

Âyetleri : On birdir.
Kelimeleri : Kırk sekizdir.
Harfleri : Yedi yüzdür.
Fasılası : من harfleridir.

Bu Sûrenin evveli, Allah'a tesbîh-u takdis ve Risalet-i Muhammediyye'nin Arab ve gayrilerine şamil pek büyük bir fadıl ve ni'met-i İlahiyye olduğunu beyan ile ta'zîm ve ortası, Yahûda tevbih, âhiri de, mü'minleri Cum'a'ya tergibdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ
الْحَكِيمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْاُمِّيِّنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ

Tergib: Şevklendirme, isteklendirme, teşvik etmek.

لَفِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٢﴾ وَءَاخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا۟ بِهِمْ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ
ٱلْحَكِيمُ ﴿٣﴾ ذَٰلِكَ فَضْلُ ٱللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ
ٱلْعَظِيمِ ﴿٤﴾ مَثَلُ ٱلَّذِينَ حُمِّلُوا۟ ٱلتَّوْرَىٰةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا
كَمَثَلِ ٱلْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًۢا ۚ بِئْسَ مَثَلُ ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِ
ٱللَّهِ ۚ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥﴾ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ هَادُوٓا۟
إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَآءُ لِلَّهِ مِن دُونِ ٱلنَّاسِ فَتَمَنَّوُا۟ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ
صَٰدِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُۥٓ أَبَدًۢا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ
بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٧﴾ قُلْ إِنَّ ٱلْمَوْتَ ٱلَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُۥ مُلَٰقِيكُمْ ۖ ثُمَّ تُرَدُّونَ
إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Tesbîh eder Allah için göklerdeki ve yerdeki. O öyle lekesiz kuddûs melik ki, hem azîz, hem hakîm.

2- O'dur ki, ümmîler içinde kendilerinden bir Resul gönderdi. Üzerlerine O'nun âyetlerini okuyor ve onları temize çıkarıp parlatıyor, kendilerine kitab ve hikmet öğretiyor. Halbu ki, bundan evvel açık bir dalâl içinde idiler.

3- Ve daha onlardan başkalarına ki, henüz onlara lâhık olmadılar. O, öyle azîz, öyle hakîm.

4- İşte o, Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir ve Allah, çok büyük fazl sahibidir.

5- Kendilerine Tevrat yükletilen sonra onu hâmil olmayan kişilerin meseli, cildlerle kitab taşıyan eşeğin haline benzer. Allah'ın âyetlerini tekzib eden kavmın meseli ne çirkin! Allah, zalimler güruhunu doğru yola çıkarmaz.

6- De ki: «Ey o Yehûdî olanlar, siz sair insanlardan başka olarak Allah'ın dostları bulunduğunuzu za'm ediyorsanız haydin ölmeyi temenni edin. Eğer (dâvânızda) sadıklarsanız öyle yapın.»

7- Halbu ki, ellerinin takdim ettiği günahlar yüzünden onu ebeden temenni edemezler. Allah, zalimleri bilir.

8- De ki: «Haberiniz olsun o kaçıp durduğunuz ölüm muhakkak gelip size çatacak. Sonra, O bütün gayb ve şehadeti bilene iade olunacaksınız da O, size neler yaptığınıza haber verecektir.»

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Tesbîh eder Allah'a** (yâhud Allah için) **göklerdeki, yerdeki.** Hiç bir şey yoktur ki, Halik'ının kemaline ve eksiklik şaibelerinden münezzeh olduğuna delâlet etmesin. [Sûre-i İsra'da وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (*"Ve hatta hiç bir şey yoktur ki onu hamdiyle tesbih etmesin."* İsra-17/44) bak!] Bu tesbîh, tesbîh-ı fıtrîdir. Binaenaleyh insanlar da ihtayâr ve iradeleriyle kesbî olarak Allah Teâlâ'yı tenzih etmeli ve O'na şirk ve noksan vasıfları isnad etmekten sakınmalıdır. Onun için evvelki Sûrenin âhirinde beyan olduğu vechiyle zuhur ve galebeye erdikleri zaman mağrur olup da ifrata sapmamalı, o nusret ve galebenin Allah'dan olduğunu bilmeli ve onu veren Allah'ın almağa da kadir bulunduğunu ve düşmez kalkmaz yalnız bir Allah'dan başka olmadığını bilmeli ve ona göre küfr-ü küfrandan sakınarak Allah'ı tesbîh ve tenzîhte devam etmelidir. Burada يُسَبِّحُ fiil-i müzari zamandan münselih olarak istimrar içindir. Yâni müstemirren tesbîh ederler. Bununla beraber evvelki Sûrede, سَبَّحَ buyurulduğu halde burada ve emsalinde يُسَبِّحُ denilmesi, bunun maziden ziyade istikbalde nâzır olduğunu da ihtardan hâlî kalmaz. Yâni ileride size mev'ud olan zafer ve galebeye erdiğiniz zaman bütün eşya gibi siz de tesbîh ve tenzîhte istimrarı unutmayın ve binaenaleyh Yahûd ve Nasarâ'nın düştükleri hallere düşmeyin demektir. Çünkü o Allah, اَلْمَلِكِ **öyle bir Melik,** bütün bu gökleri ve yerleriyle kâinat mülkünü icad ve tedbir ve tesarruf ile idare eden **öyle bir Hükümdar,** öyle bir Padişahdır ki, اَلْقُدُّوسِ

KUDDUS: Hiç lekesiz, tertemiz, pampâktır. Bütün temizlik, bütün medha lâyık kemalât, fedail ve mehasin O'nundur. Hiç bir şey O'nun sâha-i kudsisine yetişemez, hiç bir tahdid ve tesavvura sığmaz, hiç bir şirk kabul eylemez, mülküne kimseyi ortak etmez, haksızlık yapmaz ve lekeli şeyler O'na yanaşamaz. Ne oğula ihtiyacı vardır, ne kıza, ne dosta muhtacdır, ne de yardımcıya. Binaenaleyh, evvelki Sûre'de geçtiği vechiyle, «Allah yardımcıları olunuz» denildiği zaman Allah'ın dilediğini galib kılmak için nusrete ihtiyacı varmış gibi bir tevehhüme düşmemeli, ihtiyac kendinizin olduğunu bilmeli, O'nu daima tak-

Tevehhüm: Yok olanı var zannederek korkuya düşmek.

dis etmelidir. Beyhakî, «Esma ve Sıfat»'ta kuddus isminin şerhinde Halîmî'den naklen der ki: «Kuddusun mânâsı, fedail ve mehasin ile memduh demektir. Sarih tesbîh takdîsi tazâmmun eder, sarih takdîs de tesbîhi tazammun eder. Çünkü mezmumların nefyi, medayihi isbat demektir. Nitekim şeriki yok, şebihi yok dememiz, O'nun Vahid, Ahad olduğunu isbattır. Kimseye zülm etmez dememiz hükmünde adl olduğunu isbattır. Medayihi isbat da, mezmumları nefiydir. Âlim dememiz, cehli nefiydir. Kadir dememiz, aczi nefiydir. Şu kadar ki, O, şöyledir dediğimizde zâhiri takdistir. O, şöyle değildir dediği-mizde de, zâhiri tesbîhtir... Sonra takdisin zımnında tesbîh, tesbîhin zımnında da takdis bulunmuş olur ki, İhlâs Sûresi'nde ikisi cem' olunmuştur. قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اللّٰهُ الصَّمَدُ (*"De, O Allah tek bir addir. Allah O eksiksiz sameddir."* İhlâs-112/1-2) takdistir. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ (*"Doğurmadı ve doğurulmadı. O'na bir küfüv de olmadı."* İhlâs-112/3-4) tesbîhtir. Demek ki, bunların ikisi de, Tevhid ile nefyi teşrik-ü teşbîhe raci'dir. Şu halde evvelki Sûreyi müteak'ıb bu Sûrênin böyle tesbîh ve takdis ile başlaması, Nesârâ'nın zuhurundan sonra teslis davasiyle düşdükleri gulüv ve ifratın ibtaline işarettir. Evet, O, öyle Kuddus ki, الْعَزِيزُ Azîz, çok izzetli, kudsiyyeti sarsılmaz kudretine yetişilmez, ezelden muttasıf olduğu kuvvet ve azameti hiç bir suretle mağlûb edilmez. Şan-ı kudsiyyetine tearruz edenlerin, mülküne leke sürmek, hakkına tecavüz etmek, şirk koşmak istiyenlerin cezasını verir kahr-u intikamiyle maglûb ve perişan eder. Bununla beraber الْحَكِيمُ Hakîm'dir. Yaptığını nizam ve hikmetle sağlam yapar. Kudsiyyet ve izzetine münafi olan, şirk ve küfür gibi halâta bâzân meydan veriyor, zalimler, fasıklar gibi haksızları, ahlâksızları imhal ediyor, yüze çıkarıyor gibi görünürse de onda da nice hikmeti vardır. Öyle olmasa idi, hakkın kudsiyyet-ü ulviyyeti bilinmez, izzet-i ilâhiyye'nin yüksekliği anlaşılmaz, o zalimler, büyük büyük cezalara müstehikk olmaz, mü'minleri daha yüksek fadl-ü fazîletle sevab ve derecata erdirecek mücahedat için hikmet kalmazdı. Çünkü eşyanın zıdlariyle inkişaf etmesi de, bir kanun-ı hikmetitir. هُوَ الَّذِي O Hakîm, Azîz Kuddus, Melîk olan ve göklerde, yerde her şey kendisine tesbîh eden Allah Sübhanehudur ki, izzet ve hikmeti asarından olarak بَعَثَ فِي الْاُمِّيِّنَ رَسُولًا مِنْهُمْ ümmîler içinde kendilerinden bir Resul ba's buyurdu ki, ümmîlerden murad, Arablardır. Yukarılarda geçtiği üzere ümmî kelimesinde üç mülâhaza vardır.

BİRİSİ, Ümme mensub demektir ki, anadan doğduğu hal üzere bulunan, yâni okuması yazması, tahsili olmayan demektir. اِنَّا اُمَّةٌ اُمِّيَّةٌ لَا نَكْتُبُ وَلَا نَحْسُبُ ***«Biz, ümmî bir ümmetiz, yazı ve hesab bilmeyiz.»*** (Nesai: Sıyam-17/2140) diye varid

---

Medayih: Övmeye layık işler ve hareketler. **Münafi:** Zıd, uymaz, aykırı. **Halat:** Haller.

olan bir hadîste bu mânâya işaret buyurulmuştur.

İKİNCİSİ, ümmete mensub demek olur.

ÜÇÜNCÜSÜ, Ümmü'l-kuraya mensub, yâni Mekkeli demektir. Meşhur olan evvelkidir. Burada sözün gidişinden de maksad, o olduğu anlaşılır. Yâni ibtidaî halde bulunan, henüz cehalet devrini yaşıyan Arablar içinde ölülerden hayatı fışkırtır gibi ilm-ü hikmet menbaı olan bir Resul gönderdi. يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ **Üzerlerine Allah'ın âyetlerini okuyor.** وَيُزَكِّيهِمْ **ve onları tezkiye ediyor,** batıl akidelerden, fena huylardan temizleyip feyizlendiriyor, fikirlerini açıyor, bütün âlemler içinde parlatıyor. وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **Ve onlara kitab ve hikmet öğretiyor.** Okuyup yazmayı ve kitabların en yükseği olan Kur'ân'ı belletiyor. Sünen ve ehadîs ile icra-yı ahkâm için naklî ve aklî ilimler ve ameller ta'lim eyliyor. وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ **Halbu ki, bundan evvel o ümmîler, açık bir dalâl içinde ne yapacaklarını bilmez şaşkın bir halde idiler.** Böyle iken Allah, onlara içlerinden öyle bir Resul gönderdi. وَاٰخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ **Ve daha onlardan başkalarına ki, henüz onlara lâhık olmadılar.** Bu âharîn, âharın cem'i olup «اُمِّيِّينَ»e veya «عَلَيْهِمْ» veya «يُعَلِّمُهُمْ» deki «هُمْ» zamirine ma'tuf olarak Resulullah'ın Risalet ve ta'limi yalnız Arablara mahsus olmayıp onlardan başka daha diğer ümmetlere de amm-ü şamil olduğunu beyandır. Zira ümmiyyîn ta'bir olunan Arablardan maadâ olan diğerleri mefhumu, bütün akvama şamildir. Yâni o Resul yalnız içlerinde ba's buyurulduğu ümmîlere değil, henüz onlara lâhık olmamakla beraber ileride lâhık olacak olan Arab ve gayr-i Arab bütün insanlık âlemine Kitab ve hikmet ta'lim ediyor. O öyle bir Resul وَهُوَ **ve o Resulü** gönderen Allah, الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **öyle azîz, öyle hakîmdir.** ذٰلِكَ **işte o,** ba's, öyle bir Resul gönderilmesi, فَضْلُ اللّٰهِ **Allah'ın mahz-ı fazlıdır.**(Kesb) Çalışmakla kazanılır bir şey değildir. يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ **Onu, dilediğine bahş eder.** O tabiat kanunları altına alınamaz. Mücerred izzet-i ilâhiyye'nin muktezasıdır. وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ **Ve Allah, öyle çok büyük fazıl sahibidir.** Binaenaleyh o Resulünün da'vetine icabet etmeli, ta'limatını bellemeli, ona göre Ensarullah olup Allah'ın ona va'd buyuduğu fazl-ü fazilete ermelidir. Bu beyandan sonra ilmiyle âmil olmayanlara tevbih için buyuruluyor ki: مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ **kendilerine Tevrat yükletilmiş,** öğretilip mazmuniyle amel olunmak teklif olunmuş olup da ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا **sonra onu hâmil olmamış,** içindekini anlayıp mucebince istifade ve amel etmemiş bununanların meseli, mesel olmuş acâib halleri ki, "ahbarız, rabbanîyiz, okur yazarız" diye yüklere kitab yüklenmiş oldukları halde Tevratın ve Beni İsraîl Enbiyası'nın o fazl-i İlahî olan Nebiy-yi ümmî, Hatemül-Enbiya hakkındaki haberlerini nazar-ı i'tibara almamış ve ahkâm-ü ahlâkiyle istikamet dairesinde

amel etmemişlerdir. Böyle kimselerin hali, كَمَثَلِ الْحِمَارِ **o eşeğin haline benzer ki,** يَحْمِلُ اَسْفَارًا **sifrler, yani koca koca kitablar taşır da içindekinden hiç haberi** olmaz, istifade etmez. Esfar ta'birinde, Tevrat'ın aksamına esfar denildiğine işaret vardır. بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ **Bak, Allah'ın âyetlerini tekzib eden kavmın meseli ne çirkin.** Bunda, ilmiyle âmil olmayanların hepsinin de hali, meseli böyle çirkin olduğuna tenbih vardır. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Allah da, zalimler güruhunu hidayete erdirmez,** doğru yola çıkarmaz. Kendilerine hakkın delilleri gösterildiği halde onlara inanmayıp da tasdik yerine tekzibi koyan haksızların, o doğru yola çıkmaları, murada ermeleri mümkün olur mu? قُلْ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا **De ki: «Ey Yehûdî olanlar,** اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ **siz, diğer insanlardan başka olarak kendilerinizin Allah'a evliya, Allah'ın velâyetine ermiş sevgili dostları olduğunuzu zu'm ediyorsanız.** Doğru olmayan öyle bir zuum besliyorsanız Sûre-i Mâide'de, وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّاؤُهُ (*"Bir de Yahudî ve Nasârâ «biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz.» dediler."* Mâide-5/18) âyetinde geçtiği üzere Nasarâ: «Biz, Allah'ın oğulları ve evlâdlarıyız» dedikleri gibi Yehûd da: «Biz, Allah'ın sevgilileriyiz» diye idia etmektedirler. Eğer öyle ise, فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ **haydin ölmeyi temenni edin.** Mevti kendinize ümniyye, ideal edinin de, bir an evvel ölüp bu belâ ve mihnet dünyasından âhirete göçerek Allah'a kavuşmayı canınıza minnet bilin. Burada mevti temennî emri, ilzam ve tebkit içindir. اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Eğer o dâvânızda sadık iseniz.** Böyle ölümden kaçmayıp onu temennî etmeniz lâzım gelir. Niçin ondan kaçıp da bütün mevcudiyyetinizle dünya hayatına sarılıp duruyorsunuz? وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَدًا **Fakat onu, ebeden temenni etmezler.** بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ **Çünkü ellerinin takdim eylediği nice günâhlar, cinayetler, küfürler, zulümler var.** Ki, onları işleyenler, Allah'ın sevgilisi, evliyası olamaz. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ **Ve Allah zalimleri bilir,** cezalarını verir. Onun için onlar, o davâda sadık değil, kâzibdirler, evliya değil, haksızlar, zalimlerdirler.

قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ **De ki: «Haberiniz olsun o sizin kaçıp durduğunuz ölüm her halde size gelip çatacaktır.»** Kaçmakla ondan kurtulamayacağınız gibi ölmekle de kurtulacak değilsiniz. ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **Sonra o «Âlimi'l-gaybi ve'ş-şehade»'ye redd olunacaksınız.** Bidayeten sizi yaratmış bütün mevcudiyyetinize malik iken sizler, firarî köleler gibi onun mülkünden, emr-ü hükmünden kaçmak isteyerek gizli ve açık isyanlar yaptığınız hak Mevlânız olup bütün gayb-ü şehadeti bilen ve binaenaleyh kendisine hiç bir şeyin gizli kalmasına imkân bulunmayan Allah Teâlânın huzuruna redd-ü iade olunacaksınız da فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَعْمَلُونَ **O, size bütün yaptıklarınızı haber**

verecek. Kitabından ve verdiği ilimlerden neleri tahrif ettiğinizi, neler gizleyip neleri açıkladığınızı yüzünüze vuracak ve ona göre cezanızı verecektir. Mevt ile bedenin fenasından sonra şuur ve temyiz ruhu olan nefs-i natıka Sûre-i Zümer'de, اللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا (*"Allah alır o canları öldükleri zaman."* Zümer-39/42) âyetinde geçtiği üzere doğrudan doğru Allah Teâlâ'nın kabzında kalacaktır ki, ölümden sonra beka-yı ruha kail olanların maksadı da budur. Burada bilhassa âlimü'l-gaybi ve'ş-şehade ismiyle ilim sıfatına redd-ü irca' tasrih edilmiş olmasına nazaran bir insan, hakikatının şehadet âleminden gayb âlemine intikali demek olan bu rücuun "vücud-i ilmî" ile huzur-i hakta tehakkuku haysiyyetine tenbih olunmuş demektir. Demek ki, âlem-i gayibden âlem-i şehadete gelmiş olan bir insan mevt ile yine âlem-i gaybe döndüğü zaman bütün hakikat-i dünyadaki ömrünün evvelinden âhirine kadar bâtın ve zâhirinde husule gelen iyi veya kötü bütün ef'al ve a'malinin hasılası olarak âlimi'l-gaybi ve'ş-şehade olan Allah Teâlâ'nın ilminde hiç bir noktası gaib olmaksızın hâzır ve mütehakkık bulunacak ve ona göre mücazat veya mükâfatını görecektir. Gerçi bir insan vefat ettiği zaman onun, ruhan ve bedenen muhîtinde bırakmış olduğu âsar ve intibaatın bir kısmı onu tanıyan insanların, alâkadarların hafızalarında, daha geniş bir kısmı da «Kiramen Kâtibîn» olan Melâikenin kaydetmiş oldukları defteri a'mal ile ilim ve hıfızlarında kalır ise de bunun ikisi de, onun bütün hakikat-i insaniyyesini muhît değil, az çok zâhire çıkmış olanlara aiddir. Sûre-i Kâf'da وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (*"Ve biz ona «habli verid» den daha yakınız."* Kâf-50/16) âyetinde geçtiği vech ile nefs-i insanînin a'makında cereyan eden gizli vesveseler gibi nice hafayâsı vardır ki, onları yalnız اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (*"Ve biz ona «habli verid» den daha yakınız."* Kâf-50/16) olan âlimi'l-gaybi ve'ş-şehadenin ilmi ihata eder ve onun için insanın bütün hakikatiyle rücuu yalnız Allah'adır. Ve o suretle insanlar, Hakk Teâlâ'nın huzuruna bütün hakikatleriyle haşre ihzar olunarak hesaba çekilecekler ve ömürlerinin hasılası olan ruhanî ve cismanî Mecmu amellerinin tartısına göre mücazat ve mükâfat göreceklerdir.

Bunun için bu beyandan sonra mü'minlere hitaben buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾

Habli verid: Şah damarı

فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًاۨ انْفَضُّٓوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًاۜ قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

9- Ey o bütün iman edenler, Cum'a günü namaz için nida olunduğunda hemen Allah'ın zikrine koşun ve alım satımı bırakın, o sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz.

10- Sonra da namaz kılındı mı yeryüzünde dağılın da Allah'ın fazlından nasîb arayın ve Allahı çok zikredin ki, felâh bulabilesiniz.

11- Böyle iken bir ticaret veya eğlenti gördüklerinde ona fırladılar da seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanındaki, eğlentiden de ticaretten de hayırlıdır ve Allah rızk verenlerin en hayırlısıdır."

اذا نودى للصلوة من يوم الجمعة Cum'a gününden namaz için nida olunduğu vakit, من يوم الجمعة «اذا»yı tefsirdir. «فى» manasına olduğu da söylenmiştir. Yani Cum'a günü, Cum'a namazı vakti ezan okunduğunda. Keşşaf ve sairede mezkûr olduğuna göre bazıları demişlerdir ki: "Bu nidadan murad, imamın minbere oturduğu sıradaki ezandır. Resulullahın bir müezzini bulunurdu. [1] minbere oturduğu zaman mescidin kapısı üzerinde şöyle ezan okurdu: الله اكبر الله اكبر ، الله اكبر الله اكبر ، اشهد ان لا اله الا الله ، اشهد ان لا اله الا الله ، اشهد ان محمدا رسول الله ، اشهد ان محمدا رسول الله ، حي على الصلوة ، حي على الصلوة ، حي على الفلاح ، حي على الفلاح ، الله اكبر الله اكبر لا اله الا الله

Sonra Resulullah, minberden indiğinde de müezzin namaza ikamet getirirdi. Sonra Ebu Bekir ve Ömer radıyallâhü anhüma zamanlarında da böyle idi. Ta ki, Hazret-i Osman radıyallahü anh zamanı oldu, nas çoğaldı, Medine büyüyüp evlerin mesafesi uzaklaştı.O vakit Hazret-i Osman diğer bir müezzin ilâve etti. Birinci ezanın «Zevrâ» denilen hânesi üzerinde okunmasını emreyledi. Minber üzerine oturduğu zaman da ikinci müezzin ezan okurdu. İndiği zaman da namaz

---

[1] Yani Cum'a için yalnız bi müezzin ezan ve ikamet ederdi ki, Bilâl-i Habeşî Radıyallahü anh'tır. Yoksa Rasullullah'ın birden ziyade müezzini yok değildir. Nitekim Ramazanda sehur vakti Bilâl-i Habeşî ezan okur, sabah namazı için de İbni Ümmü Mektum okur olduğuna dair rivayetler vardır.

için ikamet ederdi. Bu hiç kimse tarafından ayıblanmadı. Bu suretle Cum'a için iki ezan bir kamet üzerine icma' vaki' oldu. O vakitten beri teamül de bunun üzerine cereyan etti. Buharî Zührî tarikiyle Saib ibn Yezid'den şunları rivayet etmiştir:

1) Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem ve Ebu Bekir ve Ömer radıyallahü anhüma zamanlarında Cum'a günü nida, birincisi imam minbere oturduğu zaman olurdu. Vaktaki Hazret-i Osman radıyallahü anh zamanı oldu ve nâs çoğaldı, Zevrâ üzerinde üçüncü nidayı emr eyledi.

2) Cum'a günü üçüncü te'zini ziyade eden Hazret-i Osman radıyallahü anh idi ki, Medîne ehalisi çoğaldığı zaman idi. Hazret-i Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem zamanında ise, bir müezzinden başka yoktu ve Cum'a günü te'zin imam minbere oturduğu sıra idi.

3) Cum'a günü üçüncü te'zini, mescid ehalisi çoğaldığı zaman Hazret-i Osman emr etti, mukaddema Cum'a günü te'zin imam oturduğu zaman idi.

4) Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem ve Ebu Bekir ve Ömer radıyallahü anhüma zamanlarında Cum'a günü ezan, birincisi imam Cum'a günü minbere oturduğu sıra idi. Sonra vakta ki, Hazret-i Osman radıyallahü anh'in hilâfetinde nâs çoğaldı, Osman Cum'a günü üçüncü ezanı emr eyledi de o, Zevra'da okundu. Binaenaleyh emir bu minval üzere sâbit oldu.» Bu rivayetlerin birinde ikinci te'zin, öbürlerinde üçüncü nida, üçüncü te'zin, üçüncü ezan denilmesi hep bir mânâyadır. Maksad, Hazret-i Osman zamanında emr olunan ilk ezandır ki, biz buna, «dış ezanı» ta'bir ederiz. Bundan sonra hatîbin minbere oturduğu sıra okunan ikinci ezana da «iç ezanı» deriz. Bunların üçüncüsü de, namaza başlamak için olan kamet olur. Ezan ile kamete «nida'eyn» ve «ezaneyn» dahi denir. Bu i'tibar ile tarih nokta-i nazarından sonra başlamış olan dış ezanına üçüncü nida veya üçüncü ezan denildiği gibi kametten kat'ı nazarla hâss mânâsiyle ezan mülâhaza edilerek ikinci ezan dahi denilmiştir.

Hasılı Peygamber zamanında Cum'a için birinci nida hatîb minbere oturduğu zaman mescidin kapısı üstünde okunan ezan, ikinci ezan da hatîb inerken edilen ikamet idi. Hazret-i Osman zamanından beri tekarrür etmiş olan icma' ve teamüle nazaran da birinci nida, Cum'a vaktinin duhuliyle okunan dış ezanı, ikinci nida, hatîb minbere oturduğunda okunan iç ezanı, üçüncüsü de, kamettir. Bu âyetde إذا نُودِىَ nidasından murad da, ilk okunan ezan olmak lâzım geleceği aşikârdır. Çünkü birinci ezan okununca, nida, yâni Zikrüllah'a sa'yin şartı olan çağırılma vaki' olmuş olur. Fakat birinci ezan hangisi i'tibar edilmeli? Yukarıda naklettiğimiz vechiyle bir takımları, yalnız Peygamber zamanındaki birinci

ezanı nazar-ı i'tibara alarak sa'yin vücubu hatîbin minbere oturduğu zaman okunan ezan ile başlıyacağına kail olmuşlardır. İlk nazarda bu pek muvafık gibi görünür. Lâkin Kenz şarhi «Bahr-i Raik»'ta ve Tenvirü'l-Ebsar ve sairede beyan olunduğu üzere Hanefiyyece esahh olan budur ki, bu vücub, ilk okunan dış ezaniyle başlar. Çünkü Cum'aya nida-i da'vet bununladır. Fetevây-i Hindiyye de, mes'eleyi şöyle nakleder: «Sa'y ve terk-i beyi' ezan-ı evvel ile vacib olur. Tahavî demiştir ki, minber ezanı sırasında sa'y vacib ve beyi' mekruh olur. Hasan ibn Ziyâd demiştir ki, mu'teber olan minaredeki ezandır. Esahhı budur ki: zevalden evvel ezan mu'teber değildir. Mu'teber olan zevalden sonraki ezandır. Gerek minber üzerinde olsun gerek Zevrâ üzerinde, «كذا فى الكافى» Filhakika âyetteki nidadan murad, Cum'aya da'vet için olan ezan olmak zahirdir. Umumî da'vet için okunan ezan da, zevalden sonra vaktin dühuliyle dışarda okunan ilk ezandır. İçerde okunan ikinci ezan haricdekilere isma' mahiyyetinde değil, hazırdakilere karşı hutbeye şuru-u i'lân suretiyle Sünnet-i Nebeviyye'yi ikame manâsındadır. Resulullah zamanında minbere oturulduktan sonra mescidin kapısı üzerinde okunan bir ezanda, hem harice karşı da'vet, hem hutbeye şuru'-u i'lân maksadlarını ifade edebiliyordu. Fakat memleket büyüyüp cemaat tekessür ettikten sonra matlûb olan bu iki mânâ ve maksadın kemaliyle ifası için yalnız bir ezanın kifayet etmemeğe başladığı görüldüğü zaman bervech-i meşruh iki ezan tekarrür etmiş ve bi'icma' teamül bunun üzerine cereyan eylemiş olmakla âyetten zâhir olan umumî da'vet mânâsının dışarda okunan birinci ezana muntabık olacağı da zâhir olur. İşte bu suretle fıkhen bizce esahh olan budur. O halde Cum'a günü güneşin zevaliyle öğle vaktının hulûlünden i'tibaren Cum'aya çağıran ilk ezan okunduğu vakit, فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ **hemen Allah'ın zikrine sa'y edin.** O nidadan evvel ne kadar erken gidilirse o kadar efdal olmakla beraber sa'yin vücubu ezandan i'tibaren başlar. Demişlerdir ki, burada sa'ydan maksad, meşgul olduğu işi hemen bırakıp vakit geçirmeksizin hutbeye yetişmeğe çalışmaktır. Telâş ile koşarak gitmek demek değildir. Hazret-i Ömer'den ve İbn Mes'ud'dan ve İbn Abbas'dan ve daha diğerlerinden, فَامْضُوا yâni hemen gidiniz mânâsına olduğu da nakl edilmiştir. Çünkü sa'y koşmak mânâsına olduğu gibi فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ (*"Vakta ki yanında koşmak çağına erdi."* Saffat-37/102) وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى (*"Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendinin değil."* Necm-53/39) âyetlerinde olduğu vech ile çalışmak mânâsına da gelir. Onun için burada sa'y, koşmak değil, kasd, yâni doğru gitmektir. Ve sa'y, her amelde tesarruftur.

Sa'y: Hızlı yürüme. **Beyi':** Satmak, alış-veriş. **Şuru':** Başlama. **İsma:** İşittirmek, sesini duyurmak. **Meşruh:** Anlatılmış, açıklanmış. **Hulûl:** Girme, dahil olma.

Hasen'den de: «Ayaklar üzerinde sa'y değil ve lâkin niyyat ve kulûb üzerinde» diye nakl olunmuştur. Bununla beraber imam Muhammed İbn Hasen Rahimehullah, «Muvatta»'inde demiştir ki: «İbn Ömer radıyallahü anh, Bakî' kabristanında iken kameti işitmiş ve sür'atle yürümüştü. Muhammed der ki: Kendini yormadıkça bunda da be'is yoktur. Hindiyye'de: «Mescide sür'at-i meşy ile koşarak gitmek bizce de ve amme-i fukaha indinde de vacib değildir.Müstehabb olmasında ihtilâf edilmiştir. Esahh olan sekînet ve vekar üzere yürümektir.» «كما في التتمة» Buharî ve sair «Kütüb-i Sitte»'de rivayet olunduğu üzere Ebu Hüreyye radıyallahü anh, demiştir ki: «Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri'ni işittim, şöyle buyurdu: إذا أقيمت الصلاة فلا تأتوها تسعون وأتوها تمشون ، عليكم السكينة ، فما أدركتم فصلوا وما فاتكم فأتموا *«Namaza ikamet olunduğu vakit, ona koşarak gelmeyin, yürüyerek gelin, sekîneti iltizam edin, yetiştiğinizi kılın, yetişemediğinizi tamamlayın.»* (Müslim: Mesacid-151/602) Zikrullah mefhumu, esas itibariyle Allah'ı anmak veya Allah'ın va'd ve ihtarı demek olduğundan Kur'ân, tesbîh, tahmîd, vaiz ve hutbe ve namaz hepsine şamil olur. Fakat Cum'a'nın şurut ve erkânından olan zikr, hutbe ve namaz olduğu cihetle burada sa'y-i vâcib olan Zikrullah, hutbe ile namaz diye tefsir olunmuştur. Hidaye şerhi «İnaye»'de hutbe olduğuna müfessirînin icmaını söylemiştir. Maamafih icma' ve ittifak yalnız hutbe olmasında değil, hutbenin dahi maksud olmasındadır. Onun için «Fethü'l-kadîr»'de der ki: «Tefsirde mezkûr olan murad, hutbe ve salâttır.» Hazret-i Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem, ömründe Cum'a namazını hutbesiz kılmamış olduğu için hutbe Cum'anın şeraitinden birisidir. Bu âyet mucebince hutbede, Zikrullah ta'biriyle ifade edilmiş olduğundan İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe rahmetullahi aleyh, demiştir ki: «Hutbenin rüknü Zikrullah'tır.

Binaenaleyh سبحان الله ، الحمد لله ، الله أكبر gibi Zikrullah ıtlak olunabilen en kısa bir zikr ile de hutbenin farzı eda edilmiş olabilir. Bu zikrin biraz uzunca olması ve va'z-u nasihat ve duayı tezammun etmesi ise, mesnundur. Şu halde sünnetlerine riayet etmeyerek kısaca الحمد لله ile iktifa etmek mekruh olursa da Cum'anın şartı olan hutbenin rüknü maal'kerahe eda edilmiş demek olacağından ondan sonra namaz sahih olabilir.» Lâkin İmameyn demişlerdir ki: «Bunun rüknü hutbe ıtlak olunabilecek kadar uzunca bir Zikrullah olmasıdır ki, ekalli üç âyet veya namazdaki teşehhüd mikdarı, yâni التحيات لله ... عبده ورسوله kadar olmaktır. İki hutbe olması ve bunların mikdarı, تبارك ، عم Sûreleri gibi tıval-i mufassal denilen bir Sûre kadar olması, mev'ızayı, şehadeti, salavâtı tazammun etmeleri gibi diğer evsaf sünnetlerindendir.» İmam-ı Şafiî ise, demiştir ki: «İki

---

Tıval: Uzun olanlar.

hutbe okunmayınca caiz olmaz. Birincisi tahmidi ve Peygamber'e salat-ü selâmı ve takvallah tavsiyesini ve bir âyet kıraatını müştemil olması, ikincisi de böyle, şu kadar ki, âyet yerine mü'minîn ve mü'minata duayı müştemil bulunmalıdır. Çünkü Resulullah zamanından beri tevarüs böyle iki hutbe üzerine cereyan etmiştir.» Fakat Kur'ân'da sâde, فَاسْعَوْا اِلَى ذِكْرِ اللّهِ *"Allah'ın zikrine koşun."* buyurulmuş ve azı çoğu tefrik edilmemiş bulunduğu için İmam-ı A'zam bundan hutbenin asla terki câiz olmayan rüknü, az veya çok Zikrullah ıtlak olunabilecek bir mıkdar olması lâzım geleceğini ve bundan ziyade olarak cereyan eden tevarüsün hükmü ise, Sünniyyeti ifade edeceğini anlatmıştır.

Bu vesîle ile Mezheb-i Hanefî'de, hutbenin bâzı ahkâmını telhis etmek faideli olur:

«Hindiyye» ve sairede muharrer olduğu üzere: Cum'a'nın edasının şartlarından birisi de, namazdan evvel hutbedir. Hattâ hutbesiz kılsalar veya hatîb hutbeyi vaktından evvel okusa câiz olmaz. Hutbenin Farzı ve Sünneti vardır.

Farzı iki şeydir: Birisi, vakittir ki, zevalden sonra ve namazdan evveldir. Hattâ hutbeyi zevalden evvel veya namazdan sonra yapsa câiz olmaz.

İkincisi de, Zikrullah'dır. Bir hamdele, yâhud bir tehlîl, yâhud bir tesbîh dahi farza kifayet edebilir. Ancak hutbe kasdiyle olmalıdır. Aksırmak gibi diğer bir sebeble اَلْحَمْدُ لِلّهِ veya سُبْحَانَ اللّهِ yâhud لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللّهُ dese hutbe yerine geçmeyeceği müttefekun aleyhtir. Hatîb, hutbeyi yalnızca yâhud sade kadınların huzurunda okusa câiz olmaz. Cemaat uyumuş bulunsa veya sağır iseler câiz olur.

Hutbenin Sünnetlerine gelince on beş kadar sayılmıştır:

1- Taharettir. 2- Dikilmektir. [1] Oturarak veya yan gelerek okusa sünnete muhalif ve binaenaleyh meal'kerahe câiz olur. 3- Yüzünü cemaate dönmektir. 4- Hutbeden evvel içinden «اَعُوذُ» çekmektir. 5- Hutbeyi cemaate işittirmektir. İşittiremezse de câiz olur. 6- Allah'a hamd ile başlamaktır. 7- Allah'a lâyık senâ. 8- İki şehadet: اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللّهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ 9- Peygamber'e salevât. 10- Va'z-u tezkir. 11- Kıraat-ı Kur'ân'dır. Târik-i isâe yapmış olur. Mikdarı üç kısa âyet veya bir uzun âyettir. 12- İkinci hutbe ile Allah Teâlâ'ya hamd-ü senâyı ve Peygamber'e salevâtı tekrar etmektir. 13- Bunda müslimîn ve müslimata duayı ilâve eylemektir. 14- İki hutbeyi tıval-ı mufassaldan bir Sûre kadar tahfif etmektir. Hutbeyi pek uzatmak mekruhtur. 15- İki hutbe arasında oturmaktır. Bu cel-

---

Tahmid: Hamd etmek.

[1] Buhârî'de rivayet olunduğu üzere, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, kaimen hutbe okurdu, sonra oturur, sonra yine kıyam buyururdu ki, el'an yaptığımız gibi.

senin mıkdarı zâhiri rivayetde, üç âyet okuya cak kadardır.

Hutbeteyn arasında bu celseyi terk ile hatîb, müsî olur. Resulullah'a iktidâen hatîb minbere çıkmak ve hutbeden evvel oturmak dahi Sünnettendir .» Hidaye şerhi Fethü'l-Kadîr»'de der ki: «Mev'ıza teşehhüd, salevât ve hutbeteyn ve tıval-i mufassaldan bir Sûre kadar olmak gibi ânifen zikrolunan Sünnetleri müştemil olduktan sonra hutbenin kısa yapılması ve namazın uzatılması da fıkıh ve Sünnettendir.» Hatîbin sesini yükseltmesi ve ikincisinde cehrin birincisinden biraz hafif olması da hutbenin müstehablarındandır. Hulefa-i Raşidîn'in, Hamza ve Abbas iki Ami-i Nebî'nin hutbede yadedilmeleri de müstahsendir ve öyle tevarüs cereyan ede gelmiştir. «Tecnis ve Hindiyye.»

Hatibin, Cum'a'da imamete ehl olması da hutbenin şartlarındandır. «Zahidî.»

Hatîbin, hutbe halinde lâkırdı etmesi mekruhtur. Meğer ki, emir bilma'ruf ola. «Fethü'l-kadîr.»

İmam hutbeye çıktı mı, ne salât, ne de kelâm yoktur. Maamafih imameyn: «Hatîb çıktığı zaman henüz hutbeye başlamazdan önce ve hutbeden fariğ olup da namaz ile meşgul olmazdan evvel beis yoktur» demişlerdir. «كافى» Hutbe esnasında cemaatle ne kelâm-ı nâs, ne tesbîh, ne teşmit-i âtıs, ne redd-i selâm olmamalıdır. «سراج وتاج» Fıkıh kitabı mütelea etmek veya yazmak lâbe'se bihtir diyenler olmuş ise de, mekruh diyenler çoktur. '(lâbe'se bihin de terki evlâdır.) Dil ile bir şey söylemeyip lâkin eliyle ve başiyle veya gözüyle işaret eylese, meselâ, birisinin bir münker yaptığını görüp de eliyle nehy etse yâhud bir şey haber verilse de başiyle işaret eylese sahih olan lâbe'se bihtir «محيط» İmamdan uzak olan da, hutbeyi dinlemek hususunda yakın olan gibidir. Onun da hakkı insat, yâni susmaktır. Esahhı budur «محيط سرخسى» «Cum'a günü imam hutbede iken insat» babında Buhârî, şu hadîsleri rivayet etmiştir.

1) Selman-i Farisî'den: Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellemden: *"İmam tekellüm ettiği zaman susulur."* 2) Ebu Hüreyre'den: Resullah salâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: *"Cum'a günü imam hutbe okurken arkadaşına "sus" desen lağıv yapmış olursun."* [1] Namazda haram olan, hutbede de haramdır. Binaenaleyh imam hutbede iken yemek ve içmek de gerekmez. Hulâsa, cemaatin hutbeyi evvelinden âhirine kadar dinlemesi vacibdir. Ve imama yakın

---

Müsî: İtaatsiz, kötülük işleyen. **Anifen:** Yukarıda, biraz evvel. **Teşmid:** Aksıran kimseye «Yerhamükallah» diye duada bulunmak. **Atıs:** Aksıran.

[1] Yalnız Cum'a hutbesinde değil, nikâh ve sairedeki gibi diğer hutbelerde dahi susup dinlemek gerektir.

olmak, uzak olmaktan efdaldir «مبسوط» Maamafih imama yaklaşmak için nâsın omuzlarından atlayıp geçmek de mekruhtur. Ancak denilmiştir ki, imam hutbeye başlamamış bulunursa hem sonra gelenlere bir yer bırakmak, hem de yakınlık faziletine ermek için geçmek lâbe'se bih olduğu da söylenmiştir. Çünkü evvelce ileriye gitmeyip de açık bırakanlar, o mekânı bigayr-i özrün kendileri zayi' etmişlerdir. Amma imam hutbeye başlamış ise, mescidde olduğu mevzi'de kalmalıdır. İleri geçmek hutbe esnasında bir amel olur. «الخانيه» Hutbeyi dinlerken yüzünü hutbeye karşı çevirmek ve namaz da oturur gibi oturmak mustehabdır. Maamafih dilerse dizlerini dikerek muhtebiyen veya bağdaş kurarak veya kolayına geldiği gibi oturmak da câizdir. Çünkü amelen ve hakikaten namaz değildir «هنديه» Harben feth olunmuş her beldede hatîb, kılıç takınır. «شرح طحاوی ومنیه» Hatîb hutbeyi bitirince müezzin kâmet alır.

İşte böyle hutbenin Kitab ve Sünnet ile bir takım ahkâmı bulunmakla beraber bu âyetle kitabda sabit olan asıl mahiyyeti, Allah'ı layıkiyle anmak veya va'z-u nasîhatle andırmak manâsına Zikrullah'dır. Ve Zikrullah olması i'tibariyle de namaz gibidir. Çünkü وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِى (*"Onun için bana ibedet et ve zikrim için namaz kıl."* Taha-20/14) اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۤءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ (*"Sahih namaz edepsizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder ve her halde Allah'ın zikri en büyük iştir."* Ankebut-29/45) âyetlerinde de geçtiği üzere namaz da Zikrullah'dır. Onun için ey mü'minler, Cum'a günü «حَىَّ عَلَى الصَّلٰوةِ» diye namaza çağıran ezan okununca hemen Allah'ın zikrine yetişmeğe çalışıp dosdoğru gidin وَذَرُوا الْبَيْعَ ve bey'i terk edin. Yâni muamelâtı bırakın, öyle ki, maişet için en mühimmi olan alım satım işlerini bile bırakın. Burada beyi', zikr-i has irade-i âmm tarikiyle muamelâttan mecazdır. Yâhud beyi', hakikatı üzere olup diğer muamelâtın terki, delâlet-i nass ile sabittir. Belli ki, «bey'i bırakın» denilmesi, çarşıyı, pazarı kapayın demekten daha şumulludur. Nitekim Ata'dan rivayet olunduğu üzere, zevcesiyle mubah olan muamele bile o saatte haram olur. Ancak karakol ve inzıbat işleri gibi cemaatin emniyyet-i umumiyyesi için zarurî ve mevkufün aleyh olan hususatın mahfuz tutulması da nassın iktizası demektir. Onun için fukaha, Cum'a'nın şartlarında hürriyyet ve emniyyet, hükûmet ve izn-i âmm gibi bâzı şartlar saymışlardır.

Emr, vucub için olduğundan şu halde ezan okununca Cum'a'ya sa'y, farz ve beyi' menhîdir. Nehyin zamanı, imamın namazdan çıkmasına kadar devam eder. Fakat bununla beraber beyi' yapılmış olsa acaba akid, bâtıl veya fasid olur mu? Hükmü nedir? Bâzıları buna menhî ve binaenaleyh haram olduğu için

---

Labe's: Beyis yoktur, zararsızdır, caizdir.

fasid veya merdud ta'bir etmişlerse de Usul-i Fıkıhta Hanefiyyece mukarrer bir kaide vardır ki, bu mes'ele, onunla hallolunur. Şöyle ki: bir şeyin zatından dolayı nehyi butlân iktiza eder. Vasfından dolayı nehyi fesad iktiza eder. Mücavirinden dolayı nehyi de kerahet iktıza eder.Meselâ, sahibinin izni olmaksızın başkasının milkinde, gasb olunmuş bir yerde namaz kılmak mekruhtur. Çünkü namazın erkân ve evsafında bir halel olmadığı halde mücerred kılındığı yerin sahibinin izn-ü rızasına iktıran etmediğinden dolayı menhidir. Bu gibi nehyler, وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاۤءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ (*"Sana hayızdan da soruyorlar, de ki o bir ezadır, onun için hayız zamanı kadınlardan çekilin ve temizlenene kadar onlara yanaşmayın."* Bakara-2/222) nehyi gibi kerahet-i tahrimiyye ifade eder. Nidâ vaktindeki beyi' dahi, mebîde, semende, sulb-i akidde bir halelden dolayı değil, اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ *"namaz için nida olunduğunda"* kaydiyle mücerred nidâ vaktına mücaveretinden dolayı nehy edilmiş olduğu için akid, diğer şeraiti tamm olarak yapılmış bulunursa zat ve vasfında eksiklik bulunmadığından dolayı bâtıl veya fâsid olmayıp sahih ve fakat tahrimen mekruh olur.

ذٰلِكُمْ **Bu**, yani nidâ vaktinde böyle bey'i terk ile Zikrullah'a sa'y, خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için daha hayırlıdır.** Alış verişten daha faydalıdır. Çünkü ahiret menfaatı daha büyük ve bekalıdır. اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ **Eğer bilirseniz.** Hakiketen hayır ve şerri seçer ilim ehli iseniz, bunun daha hayırlı olduğunu bilirsiniz. Cum'a, cemaatin kıvamı ve en güzel tezahürü ve يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ *"Allah'ın eli cemaatle beraberdir."* vefkınca te'yid-i İlâhî'nin meclâ-yı tecellisi olmak haysiyyetiyle İndallah o kadar büyük hayır ve sevabı vardır ki, onun yanında alış veriş gibi cüz'i menfaatler iltifata bile değmez. Düya hayatının bütün muamelat-ı medeniyyesi de fez-i ictima'î ile tevfik-i Bari'nin tecellisi eseridir.

– CUMA –

Cum'a: Esası cem'iyyet ve cemaat gibi toplanma ve dernek ma'nasiyle âlâkadar olan Cum'a, bizim de bu nam ile bildiğimiz ma'lûm günün ismidir ki, **müslümanların hafta bayramıdır.** Tefsir-i Keşşaf'ta, Peygamber Aleyhisselâtü vesselâm'dan şöyle mervîdir: ***"Bana Cibril geldi, avucunda beyaz bir ayna vardı. Dedi ki: "Bu Cum'adır. Rabbın bunu sana arz ediyor ki, senin için ve senden sonra ümmetin için bir ıyd olsun. O bizim indimizde*** (yâni Melâike indinde) ***seyyidü'l-eyyamdır. Biz ona âhirete kadar "yevmü'l-mezîd" deriz."*** Yine Peygamber Sallâllahü aleyhi vesellem'den: ***"Allah Teâlâ, her Cum'a günü altı yüz bin kişiyi ateşten âzad eder."*** Hazret-i Kâ'b'dan: ***«Allah Teâlâ,***

Mebî: Satılmış şey. **Semen:** Kıymet, tutar, satılan şeyin fiatı.

beldelerden Mekke'yi, aylardan Ramazan'ı, günlerden Cum'a'yı tafdil eylemiştir.» Ve Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: ***«Cum'a günü vefat eden kimseye, Allah Teâlâ şehid ecri yazar ve onu kabir fitnesinden vikaye eder.»*** İmam Ahmed ve İbn Mace ve daha birçoklarının Ebu lübâbe ibn Abdilmünzir'den merfuan rivayet ettikleri bir hadîste: ***«Cum'a günü seyyidü'l-eyyamdır ve Allah Teâlâ indinden yevm-i Fıtır'den ve yevm-i adha'dan daha büyüktür.»*** İbn Hibbanın rivayet ettiği bir hadîs-i sahihde de: لا تطلع الشمس ولا تغرب على يوم افضل من يوم الجمعة ***«Cum'a gününden efdal bir gün üzerine güneş, ne doğar, ne de batar»*** diye varid olmuştur. Cum'a gecesinin fezâili hakkında bâzı hadîslerden ve haberlerden de anlaşıldığına göre hafta günleri, [1] âlemin ilk hilkat devirlerinin bir misali gibi mülâhaza olunmuştur. خلق السموات والارض في ستة ايام ثم استوى على العرش ... (*"Gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra Ârz üzerine istiva buyurdu."* Arâf-7/54, Hûd-11/7) buyurulduğu vech ile birçok âyetlerde semavat ve arzın altı günde yaradılıp, sonra Arş üzerinde istiva buyurulduğu geçmiş idi. Sûre-i A'raf'ta ve Sûre-i Hûd'un başında ve Fussilet'te izah olunduğu üzere henüz günlerin mevcud olmadığı zamanlara aid olan bu altı günün, ma'lûm olan günler olmayıp eyyam-ı âhiret gibi binlerce seneler olması melhuz vakit veya devirleri ifade ettiği de söylenmiştir.

Bunlardan **Birincisi,** maddenin ibtida buğu ve duman halinde hılkatı devri,

İkincisi, ecramın teşekkülü devri,

Üçüncüsü, arzın semadan ayrılması devri,

Dördüncüsü, kış-rı arzın tekevvünü devri,

Beşincisi, cibâl ve enharın teşekkülü devri,

Altıncısı, hayatın başlangıciyle nebadat, hayvanat ve insanın hilkatine kadar tekâmülü devri. Bu altı devr, birer gün gibi mülâhaza edilince işbu altıncı devr mebâdi-i hilkatın en toplu, en cem'iyyetli günü, yâni Cum'ası demek olur. Çünkü âlem bugünde sırr-ı hayata mazhar olmuş ve insan hilkatiyle tekâmül ederek son mertebe-i cem'iyyetini bulmuş. Bundan sonra da Arş üzerinde istiva tecellisi olup tedbir ve icra-yı ahkâm ile âlem, nizam-ı hikmet dairesinde tanzim-i faaliyyet devrine girmiştir. (Sûre-i Hud'a 11/7 ve Sûre-i Kaf'a 49/16'ya bak!) hafta günlerinin Ehad, İsneyn, Şelâsâ, Erbea, Hamîs, Cumua, Sebt namanlariyle sayılması da her birinin bu devirlerden birinin mazhar ve misali olmasiyle alâkadar bulunduğundan Cu'ma günü hayatın zuhuru devri ve zevalden

---

[1] Hafta, fikrine fıtrî menşe', Kamerin terbîı ile alâkadar görünür. Onun için bir ayda dört hafta mülâhaza edilir. Dünyanın her tarafında hafta fikri bulunduğuna göre bunun, hep bir menşe'den neş'et ettiği teslim edilmek lâzım gelir.

sonra Cum'a vakti, hayat-ı insaniyyenin neş'et-i hengâmı gibi haftanın en feyizli, en mübarek günü olmak mazhariyyetini haiz olarak, ehl-i İslâm'ı Arş-ı Rahmân altında fazl-u rahmet-i İlâhiyye'den ne'îm cennetinin saadetine erdirmek üzere ictimaa da'vet eden bir tezahür günü bir bayram demektir. Sahih-i Müslim'de Adem, Cum'a günü halk olundu ve o gün cennete konuldu diye rivayet olunan bir hadîs-i şerif de, bu mânâya işarettir. Sa'd ibn Mensur'un ve İbn Merduye'nin,Ebu Hüreyre'den tahric ettikleri bir hadîste de demiştir ki: «*Ya Nebiyyallah, ne için Cum'a günü tesmiye edildi?*» dedim. Buyurdu ki: «*Çünkü babanız Âdem'in tıyneti onda cem' olundu.*» Buhârî ve sairede rivayet olunan bir hadîs-i sahihte Resulullah, Cum'a gününü zikredip: «*Onda bir saat vardır ki, müslim bir kul kalkmış namaz kılar Allah'dan birşey dilerken ona rast gelirse herhalde Allah onu, ona verir.*» buyurmuş ve eliyle işaret ederek o saatin azlığını da anlatmıştır. Buna, «*Saat-i icabet*» denilir. Bu lahzanın hangi saatlerde olabileceği hakkında da muhtelif rivayetler vardır. Ebu Bürde radıyallahü anh'ten: «*İmamın namaza duracağı sıradan bitireceği lahzaya kadar.*» Hasen'den: «*Şemsin zevali sırasında.*» Şa'bî'den: *Bey'in haram olduğu lahza ile halâl olduğu lahza arasında.* Hazret-i Aişe radıyallahü anha'dan: «*Münadînin namaza nida ettiği sıra.*» İbn Ebi Şeybe'nin Kesir ibn Abdillah-ı Müzenî'den tahric eylediği bir hadîs-i merfu'da: «*Namaza kamet olunduğundan çıkılıncaya kadar.*»

Ebî Ümame radıyallahü anh'ten: «Ümid ederim ki, Cum'adaki saat, şu saatlerden birisidir: **Müezzinin ezan okuduğu veya imamın minbere oturduğu veya kamet olunduğu sıra.**» Tâvus ve Mücahid'den: «İkindiden sonra denilmiş, daha başka da söylenmiştir.» Maamafih tahkik budur ki, Allah Teâlâ onu, İsm-i A'zamını ve Kadir gecesini gizlediği gibi gizlemiştir.

Buhârî'de, Enes ibn Malik radıyallahü anh'ten rivayet olunduğu üzere, Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem zamanında bir sene kuraklık olmuştu. Bir Cum'a günü Hazret-i Peygamber hutbe irad buyurduğu sıra bir A'rabî kalktı: «Ya Resulallâh, mal helâk oldu, iyâl aç kaldı, Allah'a bizim için dua ediver,» dedi. Bunun üzerine, Resulullah iki elini kaldırdı, semada bir bulut parçası görünmüyordu. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah Teâlâ'ya kasem ederim ki, Peygamber, elini indirinceye kadar dağlar gibi bulutlar fırlamaya başladı. Sonra da minberden inmedi, inerken gördüm ki, mubarek sakalından yağmur damlıyordu. O gün yağdı, ertesi gün de yağdı, daha ertesi gün de yağdı tâ öbür Cum'aya kadar. Yine o A'rabî (veya diğer biri) kalktı. «Ya Resulallâh, binalar yıkıldı. Mal gark oldu, Allah'a bizim için dua ediver» dedi. Resulullah yine iki

elini kaldırdı: اللّهمّ حوالينا لا علينا «Allah'ım üzerimize değil havalimîze» dedi. Eliyle işaret buyuruyordu. Ne tarafa işaret ettiyse bulut açılıverdi. Medine, bir cevbe «جوبة» gibi olmuştu. Vadi bir ay ark halinde aktı. Etraftan her kim geldiyse kuvvetli yağmur yağdığını söylüyordu.»

Yine Buhârî'de, Cum'anın fazileti babında: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: «Her kim, Cum'a günü cenabetten gusl ederek yıkanır gelirse bir deve kurban etmiş gibi, ikinci saatte gelen bir sığır kurban etmiş gibi, üçüncü saatte gelen boynuzlu bir koç kurban etmiş gibi, dördüncü saatte gelen bir tavuk kurban etmiş gibi, beşinci saatte gelen de bir yumurta kurban etmiş gibi olur. İmam çıkınca Melâike hazır olur, zikri dinlerler.»

Diğer bir rivayette: «Cum'a günü Melekler mescidin kapısına durur gelenleri evvel be evvel yazarlar. Erken gelen bir bedene hediyye etmiş gibi, sonraki bir bakara hediyye etmiş gibi, sonraki bir koç, sonraki bir tavuk, sonraki bir yumurta. İmam çıkınca sahifelerini dürüp zikri dinlerler.»

Keşşaf'ta der ki: «selefte yollar seher vaktı ve fecirden sonra erkenden Cum'a'ya gidenlerle dolardı. Ellerinde kandillerle giderlerdi ve denilmiştir ki, İslâm'da ilk bid'at Cum'a'ya erken gitmeyi terk olmuştur. İbn Mes'ud radıyallahü anh'ten rivayet olunur ki, pek erkenden gitmiş, üç kişinin kendisini sebketmiş olduklarını görmüş, nefsine itab eder dururdu. Ben, seni dördün dördüncüsü görüyorum. Dördün dördüncüsü ise, Seiyd değildir. derdi.»

Cum'a gününe evvel Arablar, «Yevm-i Arube» derlerdi ve Kamus'ta mezkûr olduğu üzere günleri şöyle sayarlardı: «اول ، اهون ، جبار ، دبار ، مونس ، عروبة ، شيار» ki, şu nazımda cemedilmiştir:

أؤمّل أنْ أعيش وأنّ يومي   بأوّل أو بأهوَن أو جُبَارِ

أو التّالي دُبَارِ فإنْ أفُتْهُ   فمُؤنسُ أو عَرُوبةُ أو شِيَارُ

«Yaşamayı arzuluyorum. Benim günüm ya Pazar,
Ya Pazartesi, ya Salı yada onu takip eden Çarşambadır.
Eğer o günleri geçirirsem onların ardından;
Perşembe cuma yahut cumartesi gelir.»

İbn Esîr, «Nihaye»'de der ki: «Arube, Cum'a'nın ism-i kadîmidir. Sanırım ki, Arabî değildir. Yevm-i Arube ve yevmü'l-Arube denilir. Elif lâm konmamak daha fasîhtir .» Âlûsî'nin nakline göre: «Onun Arabî olmadığına dair ibn Esîr'in zann ettiğine, Cemalüddin Abdullah ibn Ahmedi'ş-Şîşî müsta'mel olan elfazı dahîle hakkında, «Kitabü't-tezyili ve't-tekmil»'in muhtasarında cezm ederek: «Arube, münekkeren veya muarrefen Cum'a günüdür. Arablaştırılmış Süryanî

bir isimdir» demiş, sonra da Süheylî'nin: «Bâzı ehl-i ilimden bize baliğ olduğuna göre Arube'nin mânâsı «rahmettir» demiş olduğunu söylemiştir.» Şu halde Arablarda günlerin bu eski, isimleri, Sabiîlerden geçme olduğu anlaşılır. Çünkü Süryanîler, Sabiî idiler. Salı'ya «جُبَارٌ» Çarşamba'ya «دُبَارٌ» denilmiş olması da bu iki günün Sabiîlerde, Cahiliyye Arablarında uğursuz sayılmalarındandır. Çünkü nücuma perestiş eden Sabiîler, bu günleri Merrîh ve Zühale nisbet ederler. Müneccimler de bunları, nahs addederlerdi. Hâlâ bâzılarında Salı ve Çarşamba günlerini meş'um saymak i'tikadı, o meş'um cahiliyye i'tikadlarının bakiyyesidir. Arablarda, günlerin bu eski isimlerinin ne zaman değiştirildiği ve binaenaleyh Arube yerine Cum'a namını veren kim olduğu hakkında da rivayet muhteliftir. Bâzıları bunun ecdad-ı Peygamberîden Kâ'b ibn Lûeyy tarafından tesmiye edildiğini söylemişler, bâzıları da, ahîren Medineliler tarafından verildiğini rivayet etmişlerdir.

ŞÖYLE Kİ:

İLK CUM'A: Abdürrezzak ve Abd ibn Humeyd ve İbn Münzir, İbn Sîrîn'den rivayet etmişlerdir ki: Hazret-i Peygamber, Medine'ye gelmezden ve Cum'a âyeti nâzil olmazdan mukaddem ehl-i Medîne (yâni Medinedeki müslimanlar), Cum'a kılmışlardı. Ensar, demişlerdi ki: «Yehûdîlerin bir günü var, her yedi günde bir onda toplanıyorlar. Nasarânın da öyle. Gelin biz de bir ictima' günü yapalım. Allah Teâlâ'ya zikredelim, şükredelim. Bunun üzerine Sebt günü Yehûdîlerin, Ahad günü Nesârâ'nın, o halde bunu Arube günü yapın demişlerdi ki, Cum'a gününe Arube diyorlardı. Bu suretle Es'ad ibn Zürare'nin yanına toplandılar. O, onlarla iki rek'at namaz kıldı ve va'zetti. O'na toplandıkları sıra Cum'a adını verdiler. O da, onlara bir koyun kesti. Ondan, kuşluk ve akşam yediler ve bu hepsine idi. Sonra da Allah Teâlâ, bu babda يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ ... *("Ey o bütün iman edenler! Cum'a günü namaz için nida olunduğunda."* Cuma-62/9) âyetini indirdi.»

Kezâlik Ebu Davud ve ibn Mace ve İbn Hibban ve Beyhakî, Abdurrahman ibn Ka'b'dan şöyle rivayet etmişlerdir ki: «Babası, Kâ'b ibn Malik radıyallahü anh, Cum'a günü nidayı işittiği zaman Es'ad ibn Zürare'ye rahmet okurdu. Bundan dolayı demiş ki: «Babacığım, ezanını işittiğin zaman Es'ad ibn Zürare için neye istiğfar edersin, o nedir?» dedim. «Çünkü Benî Beyaza harresinde nakî'u'l-hadamat bize ilk Cum'a kıldıran O'dur» dedi. «O gün kaç kişi idiniz?» dedim. «Kırk erkek idik» dedi. «Fethu'l-kadîr»'de İbn Hümam'ın dediği ve İbn Sirîn'in rivayetinden de anlaşıldığı vech ile bu, henüz âyet nâzil olmadan Cum'a farz

---

Perestiş: Tapan, tapmak. **Nahs:** Uğursuzluk.

kılınmadan evvel kılınmış demek oluyor. Fakat Âlûsî'nin kaydettiği vech ile Allâme İbn Hacer, «Tuhfetü'l-Muhtac'da demiştir ki: «Cum'a namazı, Mekke'de farz kılındı, fakat orada ikame edilmedi. Çünkü aded mefkud idi. Yahud onun şiarı izhar edilmek olduğu halde Resulullah, orada muhtefi bulunuyordu. Medîne'de onu ilk ikame eden de, Medîne'den bir mil mesafede Es'ad ibn Zürare'dir.» Ancak Resulullah hakkında, Cum'anın şartları tekemmül etmeden farz kılınmış olması da garib görünür. Gerçi abdest gibi evvelce farz kılınıp da âyetin sonra nazil olması melhuz ise de, ya adedin fıkdanından veya ihtifa halinde bulunmasından dolayı şartlarının tehakkuk etmediği bir sıra farziyyeti dirayeten müsteb'ad görünür. Bu olsa olsa Cum'a'ya izin mahiyyetinde olmak gerektir. Nitekim Darekutnî'nin İbn Abbas'dan şu rivayeti de bunu gösterir. Demiştir ki: «Aleyhissalâtü vesselâm, hicret etmezden evvel Cum'a'ya me'zûn olmuştu, fakat Mekke'de Cum'a kıldırmağa istitaatı olmadı. Onun için Mus'ab ibn Umeyre yazdı: «Emmaba'dü, Yahûdun cehren Zebur okudukları güne bak, siz de kadınlarınızı ve oğullarınızı toplayın da Cum'a günü zeval vaktı nehar, şatrından meyil ettiğinde Allah Teâlâ'ya iki rek'at ile tekarrüb edin. Bu suretle Mus'ab, Hazret-i Peygamber, Medîne'ye gelinceye kadar Cum'a kıldıranların evveli olmuş, zeval akibinde öğle vaktı Cum'ayı kıldırmış ve bunu izhar etmiş idi.» Görülüyor ki, İbn Abas'dan olan bu rivayetde o vakit, Cum'a'nın farziyyeti değil, me'zuniyyeti söylenmiştir. Ancak bunda, Es'ad İbn zürare söylenmemiş, Mus'ab'ın ilk kıldırdığı söylenmiştir. Taberanî'nin Ebu Mes'ud-ı Ensarî'den rivayeti de böyledir. Demiştir ki: «Muhacirîn'den Medîne'ye ilk gelen Mus'ab ibn Umeyr'dir. Orada Cum'a günü ilk kıldıran da O'dur. Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, kudum buyurmazdan mukaddem kıldırmıştı. On iki kişi idiler.» Süyutî'nin nakline göre Buhârî de, bunu tahric etmiştir. Ve O, Aleyhissalâtü vesselâmın emriyle olmuştur.» Es'ad'ın evvel kıldırdığına dair olan haberler daha kuvvetli gibi görünmekle beraber, bunların ikisini de nazar-ı i'tibara alarak cem'i cihetine gidilmek iktiza eder. Anlaşılıyor ki, Es'ad henüz Peygamber'den emir gelmeksizin kıldırmış, Mus'ab ise, Peygamber'in me'muru olarak kıldırmış olduğundan her biri bir i'tibar ile olur. Ve ihtimâl ki, Mus'ab nefs-i Medîne'de kıldırmış olmak i'tibariyle evvel, Es'ad da, Medîne kurbünde bir karyede kıldırmış olmak i'tibariyle evveldir. Diğer bir ihtimal da ikisi de, tevhid-i mesai ederek çalışmışlar, Es'ad, cemaatı toplayıp te'min etmiş, Mus'ab da, Peygamber'in emriyle haberi getirip teşvik ederek imam olmuştur. Nitekim Hafız İbn

---

Mefkud: Kaybolmuş, olmayan. **Muhtefi:** Gizlenen, saklı, gizli. **Müsteb'ad:** Uzak görülen, akla uymayan.

Hacer: «Sa'd emîr idi, Mus'ab imam idi» diye bu ihtimali söylemiştir. Maamafih birinde cemaatin, on iki, birinde kırk olduğu tasrîh edilmesi, Mus'ab'inki daha evvel olduğunu iş'ardan halî de değildir. Demek ki, Mus'ab'da cema'at on iki kişiden ibaret iken, Es'ad'ın gayretiyle kırka baliğ olabilmiştir.

Her hangisi ilk olursa olsun, bu rivayetlerin hasılından iki şey anlaşılıyor:

Birincisi: O vakit kılınan cemaatle namaz, hutbe ve şerait-ı hazirasiyle ma'lûm olan Cum'a namazı şeklinde olduğu takdirde dahi henüz farz olmuş olmayıp me'zunun fiyh olarak kılınmış ve şu halde farziyyet, Peygamber'in hicretinden sonra olmuş demektir. Fil'vaki, İbn Mâce'nin, Câbir radıyallahü anh'ten rivayet ettiği şu hadîs de buna delâlet etmektedir: Câbir radıyallahü anh, demiştir ki: «Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, hutbe irad buyurdu ki: انّ الله افْتَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ فِى مَقَامِى هذا فِى يَوْمِى هذا فِى شَهْرِى هذا فِى عَامِى هذا الى يَوْمِ الْقِيمَةِ فَمَنْ تَرَكَهَا فِى حَيَاتِى اَوْ بَعْدِى وَلَهُ اِمَامٌ عَادِلٌ اَوْ جَائِرٌ اسْتِخْفَافًا بِهَا اَوْ جُحُوداً بِهَا فَلاَ جَمَعَ اللهُ شَمْلَهُ وَلا بَارَكَ لَهُ فِى اَمْرِهِ الا وَلا صَلوةَ لَهُ وَلا زَكوةَ لَهُ وَلا حَجَّ لَهُ وَلا صَوْمَ لَهُ وَلا بِرَّ لَهُ حَتَّى يَتُوبَ فَمَنْ تَابَ تَابَ اللهُ عَلَيْهِ «*Allah Teâlâ, Cum'a'yı size bu sene, bu ayda, bu günümde, bu makamımda Kıyamete kadar farz kıldı. Binaenaleyh her kim, benim hayatımda veya benden sonra âdil veya câir bir imamı olduğu halde Cum'a'yı istihfaf ederek veya inkâr eyleyerek terk ederse Allah, onun iki yakasını bir yere getirmesin ve işinde bereket vermesin. Haberiniz olsun ki, o kimsenin namazı da yoktur, zekâtı da yoktur, haccı da yoktur, orucu da yoktur, hayrı da yoktur, tâ tevbe edinceye kadar. Her kim de tevbe ederse, Allah da tevbesini kabul eder."* (Sünen-i İbn Mace Kitabu İkametu's-sala, Bab.78, Hds. No 1081.) Bu hutbenin tarihi tasrih edilmemiş ise de, hadîsin zâhirine nazaran kayıdları bunun Hicret'ten hayli sonra olduğunun gösterir. Çünkü Haccın farziyyeti, esahh kavle göre hicretin altıncı senesindedir. Daha evvel, daha sonra denildiği de geçmiştir. Gerçi bu hutbe, Cum'a'nın Kıyamete kadar farziyyetini takrir ve ihkâm etmiş ve binaenalleyh ibtida farziyyet daha evvel vak'ı' olmuş denilebilirse de, zâhiri, bu farziyyetin Medîne'de ve mevz-u bahsimiz olan Sûre veya Cum'a âyetinin nüzulü sıralarında olmasıdır.

İkincisi: Şu da anlaşılıyor ki, Medînelilerin Arube gününe, Cum'a ismini vermeleri sırf kendiliklerinden olmayıp Mus'ab haberinin delâleti vechiyle Mekke'de bulunan Resulullah tarafından bir duygu üzerine olmuştur. Diğer bazı haberlerden de Arablarca Cum'a ismi de ötedenberi ma'lûm bulunduğu anlaşılıyor. Çünkü Cum'a günü Âdem ile Hávva'nın ictimâ' ettikleri gün olduğuna dair de bazı rivayetler vardır. Her yerde olduğu gibi bir kavimde bir günün birkaç ismi bulunduğu da inkâr olunamaz. Bu suretle Arube ve Cum'a

isimleri Kâ'b ibni Lüey'den evvel de bulunabilir. Ancak Cum'a isminin tekarrürü İslâmda olmuş olduğuna şüphe yoktur.

Peygamber'in kıldırdığı ilk Cum'a; Şu mazbuttur ki, Resulullah sallalahü aleyhi vesellem, Medîne'ye Hicret buyurduğu zaman ibtida Kuba'da Amr İbn Avf oğullarına indi ve orada Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe günleri kalıp Kuba mescidinin temelini attı. Sonra Cum'a günü Medine'ye müteveccihen çıktı, Sâlim İbn Avf oğullarında onların bir vâdilerinin içinde Cum'a namazı vakti gelmişti. Orada hutbe okuyup Cum'a'yı kıldırdı ki, işte bu, **Hazret-i Peygamber'in ilk kıldırdığı Cum'a'dır.**

Minber Vaz'ı: Buhârî ve sairede rivayet olunduğu üzere bir takım kimseler, Peygamber'in minberinin ağacının neden olduğunda münakaşa ettiler. Sehi İbn Sa'd-ı Saidî radıyallahü anh Hazretleri'ne sordular. Dedi ki: "Vallahi ben, onun neden olduğunu bilirim. Hem onu, ilk vaz' olunduğu gün ve üzerine Peygamber'in ilk cülûs buyurduğu gün gördüm, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, fülân kadına (Ki, Sehl, ismini de söylemişti) haber gönderip: "Neccar, yâni marangoz kölene emr et de benim için ağaçtan bir kaç basamaklı bir şey yapsın. Nasa kelâm söylediğim zaman üzerine oturayım" buyurdu. Kadın da, emr etti. O da, ğâbe tarfasından [1] onu yaptı, o kadına getirdi. Kadın da, Resulullah'a gönderdi. Resulullah, emir buyurdu, buraya vaz olundu. Sonra Resulullah'ı gördüm, onun üzerinde namaz kıldı. Üzerinde iken tekbir aldı, sonra üzerinde rükû'a vardı. Sonra gerisin geri inip minberin dibinde secde etti. Sonra yine döndü tekrar etti. Fârığ olduğunda nâsa karşı teveccüh etti de: ***"Eyyühennâs, ben bunu, şunun için yaptım ki, bana iktida edesiniz ve benim namazımı belliyesiniz"*** buyurdu.

Yine Buhârî'de, Câbir ibn Abdillâh radıyallahü anh'ten rivayet olunmuştur. Demiştir ki: "Bir cizı' جذع yâni bir ağaç kütüğü vardı. Resulullah, ona doğru dikilirdi. Minber vaz' olunduğu zaman o ciz'ın yeni yavrulu develerin buzuladığı gibi sesini işittik. Tâ Resulullah, inip de üzerine elini koyuncaya kadar."

Resulullah, ilk def'a minbere çıktığı zaman mehcur kalmış olan o kütüğün böyle ses çıkarıp Resulullah mübarek elini koyunca susması, "Hanîn-i ciz'" mu'cizesi namiyle meşhurdur.

Medîne'den sonra ilk Cum'a: Resulullah'ın mescidindeki Cu'ma'dan sonra Medîne haricinde, ilk Cum'a namazı kılınan yer de, Bahreyn'de "Cevasa"'da Abdi Kays Mescididir. "Buharî ve saire."

---

[1] Tarfâ, Arabistan'da ılgın ağacı cinsinden bir cins ağaçtır ki, dört nev'i vardır. Esi, bunun envaındandır, ğâbe orman demektir.

Cum'anın şartları: Bu âyetden ve verilen izahatdan anlaşıldığı üzere Cum'a namazı, şeraitini cami' olan kimseler üzerine Farz-ı ayındır. Fakat bütün namazlarda şart olan İslâm, akl, bülûğ, taharet şartlarından başka Cum'a namazının Fıkıh kitablarında tafsil olunmuş iki takım şartları vardır ki, burada, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا hitabı, evvel emirde bu şartları haiz olanlara müteveccih olduğu için burada, onların telhısı da muvafık olacaktır. Bilhassa Cum'a'nın iki nevi' şartı vardır: Birincisi, vücubunun, yâni farziyyetinin şartlarıdır. İkincisi de, edasının şartlarıdır.

Vücubunun şartları

1) Hürriyettir, memlûk olanlara vacip olmaz.

2) Zükûretdir, Kadınlara vacib olmaz.

3) İkamettir, seferî olanlara vacib olmaz.

4) Sıhhattir. Binaenaleyh gitmekle marazinin artmasından veya iyileşmesinin ağırlaşmasından korkacak vechiyle hasta olanlara vacib olmaz. zayıf olan pek ihtiyarlar da, meriz hükmündedir.

5)Yürümeğe kudrettir. Binaenaleyh ayakları olmayan veya kötürüm oturak olanlara (götüreceği bulunsa bile) vacib olmaz.

6) Selâmettir. Binaenaleyh a'maya vacib olmaz. Eğer yideni bulunursa imameyne göre vacib olur. Kezalik zalimden ve ta'kib olunmaktan ve şiddetli yağmur, kar, çamur ve emsalinden korkusu bulunan kemseye de vacib olmaz. Müste'cir, ecîrini men'edebilir. Eğer kasabada ise, men'etmemelidir. Ancak cami' uzaksa, gidip gelmesi kadar ücreti sakıt olur. Yakın ise, tenzil etmemelidir.

Maamafih bu şartlar bulunmayıp da Cum'a kendisine farz olmayan kimseler dahi kılarlarsa, vaktin farzı, yâni öğle namazı sakıt olur. Yâni memnu' değil, me'zundurlar. Zira bu şartlar, Cum'a'nın sıhhatinin şartı değil, vücubunun şartıdırlar. Onun için kılabildikleri taktirde sahih olup müsâb olurlar. Bunlar da, mü'min oldukları için emri bunlar hakkında nadib ifade edebilir.

Edasının şartlarına gelince:

BİRİNCİSİ, mısr-ı cami'dir. İbn Ebî Şeyb'enin Hazret-i Aliden rivayet ettiği vech ile: لا جُمُعَةَ ولا تَشْرِيقَ ولا صَلوةَ فِطرٍ ولا اضحى الا فِى مِصْرٍ جَامِعٍ او مَدِينَةٍ عَظِيمَةٍ "Mısr-ı cami' veya Medîne-i azîmeden başkasında ne Cum'a, ne teşrik, ne fıtır bayram namazı, ne de kurban bayram namazı yoktur". Abdürezzak'ın, Abdürrahman-i Sülemî hadîsiyle yine Hazret-i Ali'den rivayetinde şöyledir: ولا تَشْرِيقَ ولا جُمُعَةَ الا فِى مِصْرٍ جَامِعٍ "Mısr-ı cami'den başkasında ne teşrık, ne Cum'a yoktur".

Mısr-ı cami': Cem'ıyyetli kasaba demektir. Bunun ta'rifinde başlıca iki rivayet vardır: Birincisi, icra-yı ahkâm ve ikame-i hudud edecek bir hâkim ve emîr, yâni mazlûmu, zâlimden kurtaracak, asâyiş ve inzıbatı muhafaza edecek âmir bulunan kasaba demektir ki, zâhiri rivayet budur. Bunun hasılı, hukuk ve ceza' adliyye umurunu rü'yet ve icra eden bir hâkim ile asâyış ve inzibatı idare eden bir vâli veya müdür bulunarak bir hükûmet cüz'i tammı teşkil etmiş olan bir kasaba demek olur ki bunun hikmeti, emniyyet ve asâyişi te'min kaziyyesi olduğu aşikârdır. Böyle bir kasabanın gerek camiinde ve gerek izne iktiran etmek şartiyle namazgâh ve meydanlarından birinde Cum'a namazı eda olunabilir. İkincisi Cum'a vacib olan ehalisinin hepsi toplandığı takdirde mevcud olan camiine sığamayacak kadar kalabalık olan cem'iyyetli şehir veya köy demektir. Müte'ahhirînin fetvası ve memleketimizde amel bunun üzerinedir. Bu derece kalabalık bulunabilen bir köyde hâkim ve emir bulunmasa bile emniyyeti muhafaza edecek bir cemaat, cüz'-i tammı mevcud demektir.

Hidaye şerhi "Kifaye'"de nakledildiğine göre İmam Ebü Yûsuf'tan bir rivayetde de, on bin kişi sakin olan mevzi' diye ta'rif edilmiştir. Ki, ekseriya kaza merkezlerinin nüfusu bu kadar olur. Süfyan-ı Sevrî, mısr-ı cami', nâsın şehir addettikleridir demiş, Hanefiyye'den bâzı meşayihimiz de, bir san'at sahibinin diğer bir san'ata geçmeğe muhtac olmaksızın san'atiyle geçinebileceği yerdir diye ta'rf etmişlerse de bunlar, rivayet-i nadiredir.

İmam-ı Şafiî Hazretleri, Mısr-ı camii şart saymamış, racal-i ahrardan kırk kişinin yaz ve kış göçmemek üzere sâkin oldukları her köyde Cum'a kılınır demiş. Bununla beraber cemaatın kırk erkekden aşağı olmamasını şart saymış, kırk erkekten az cemaatle Cum'a kılınamayacağına kail olmuşturki bunun da hasılı oldukça cemaatli, hazarî bir mahallin şart olduğunu gösterir.

Bir mahalde sabit olmayan konar göçer âşiretlerde, badiyelerde, vadîlerde cemaatle öğle namazı kılınır. Cum'a namazı kılındığı surette de öğle namazı sakıt olmayıp kılınmak iktıza eder. Ancak «منى» gibi bir mevsimde büyük ictima' mahalli olan bir yerde Emîr bulunduğu surette o mevsimde Cum'a kılınabilir. Arafat'ta Cum'a namazı bilittifak yoktur. «كافى» Büyük şehirlerde Cum'a namazının muteaddid mevki'lerde kılınması Hanefiyyece essahı rivayette sahih ve müftâbihtir. بحر رائق ودر مختار

İKİNCİSİ: Veliyyü'l-emr olan imam veya tarafından me'zun bir zat kıldırmaktır. Çünkü büyük bir cem'iyyetle kılınacağından kimin kıldıracağında münazaa ve fitne melhuzdur. Fitne ise, Cum'a'nın ta'tiline sebebdir. "Fethü'l Kadîr"de zikredildiği vech ile, مَنْ تَرَكَهَا وَلَهُ اِمَامٌ جَائِرٌ اَوْ عَادِلٌ فَلَا جَمَعَ اللّٰهُ شَمْلَهُ وَلَا بَارَكَ لَهُ فِى

. اَمْرِ ألا لا صَلاَةَ لَهُ (*"Gerek cair gerek adil bir imam bulunduğu halde kim cumayı terkederse, Allah onun iki yakasını bir araya getirmesin ve işine bereket vermesin. Haberiniz olsun ki, o kimsenin namazıda yoktur."* İbn Mace: İkamet-78) hadîsinde gerek câir ve gerek âdil bir imamı bulunduğu halde terk eden inzar buyurulurken, **Cum'a'nın lüzumu için âdil veya câir mutlak bir imam şart edilmiş olduğu gibi, "Dört şey vülâta âiddir: Fey', sadakat, hudud** Cum'alar" اَرْبَعٌ اِلَى الْوُلاَةِ الْفَيْءُ وَالصَّدَقَاتُ وَالْحُدُودُ وَالْجُمُعَاتُ diye de bir rivayet varid olmuştur. Onun için Hanefî mezhebinde hukûmet reisinin emri veya izni olmadıkça Cum'a caiz olmaz denilmiş ve buna, izn-i sultan-î ta'bir olunmuştur. حَتَّى لاَ تَجُوزُ اِقَامَتُهَا بِغَيْرِ اَمْرِ السُّلْطَانِ وَاَمْرِ نَائِبِهِ . (محيط سر خسى) *"Sultanın veya Naibinin emri olmadan Cuma Caiz değildir."* İmam var iken bir adam, Cum'a günü imamın izni omaksızın hatîblik etse câiz olmaz. قاضيخان Vâli veya kadı veya zabıta müdürünün kıldırması veya hatibe emir ve izin vermesi kâfi değildir. Meğer ki, menşurlarında Cum'a'ya izin salâhiyyeti bilhassa yazılmış olsun. سراجيهدن هنديه Eğer imamdan istizan müte'azzir olur ve nâs intihab ettikleri bir adamın başına toplanır da o, kıldırırsa câiz olur. تهذيبدن هنديه Emirin hutbeye izni, Cum'a'ya izindir. Cum'aya izni de, hutbeye izindir. زاهدى وفتح القدير وحلبى

ÜÇÜNCÜSÜ: Vakittir. Gerçi farz namazların hepsinde vakit şarttır. Vaktinden evvel kılınsa olmaz. Ancak diğer namazlar vakit geçtikten sonra da kaza edilebildiği halde Cum'a namazının kazası yoktur. Vaktı geçerse, öğle namazı kaza olunur. Cum'a'nın vakti de öğle vaktidir. Buhârî'de rivayet olunduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm, Cum'a'yı güneşin meyli sırasında kılardı. Binaenaleyh zevalden evvel sahih olmaz. Ancak Ahmed İbn Hanbel'in bir kavlinde, "olur" denilmiş. İkindi vakti girdikten sonra da kılınmaz. خلافاً لمالك Namazda iken vakit çıkarsa yeni baştan öğleyi kılar üzerine bina etmez. خلافاً للشافعى (حلبى)

DÖRDÜNCÜSÜ: Hutbedir ki, biraz yukarıda zikrolundu.

BEŞİNCİSİ: Cemaattir. Ekalli imamdan maada üç erkektir. Ebu Yûsuf, imam ile beraber üç olmasını da tecviz eylemiştir. Cemaatin şart olduğunda icma' vardır. Ancak ekalli adedi kaç olduğunda on üç kavl üzere ihtilâf edilmiştir: 1) Biri imam olmak üzere iki ki, Nehaî ve Hasen ibn Salih ve Davud'un kavilleridir. 2) İmam ile üç, Evzaî ve Ebu Sevr'den ve Ebu Yûsuf ve Muhammedden ve Rafiî'nin nakline göre kavl-i kadîminde Şafiî'den mervîdir. 3) İmam ile dört ki, İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'nin ve Sevrî'nin ve Leys'in kavilleridir. İbn Münzir, Evzaî'den ve Ebu Sevr'den de nakletmiş ve ihtiyar eylemiştir. Şerh-i Mühezzeb'de İmam-ı Muhammed'den ve Sahibi Telhis, kavl-i kadîminde Şafiî'den de nakl eylemiştir. 4) Yedi, Ikrime'den. 5) Dokuz, Rebîa'dan 6) On iki,

Mâverdî, İmam Muhammed'den Ve Zührî'den ve Evzaî'den nakleylemiştir. 7) İmam ile on üç, İshak ibn Raheveyh'ten 8) Yirmi, Mâlik'ten bir rivayet 9) Otuz, Mâlik'ten diğer bir rivayet 10) İmam ile kırk, Ubeydullah İbn Abdillah İbn Utbe'nin ve kavl-i cedîdin de İmam-ı Şâfiî'nin kavlidir. İmam Ahmedden meşhur olan da budur. Ve Ömer ibn Abdülaziz'den mervi olan iki kavlin biridir. 11) Elli, müşarünileyhten diğer rivayet. 12) Seksen, Mazerî nakletmiştir. 13) Bilâ kayd cem'-ı kesîr, İmam Malik mezhebidir. Şöyle iştihar etmiştir: Aded-i muayyen şart olmayıp bir karyede sâkin olup beyinlerinde alış veriş edecek kadar bir cemaat olmalıdır. Üç ile dört ile olmaz. Buhârî şerhinde Hâfız İbn Hacer; "Bu mezheb, en racihi olsa gerektir" demiş ise de, Şafiiyye'nin büyük eimmesinden Müzenî bile İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'nin kavlini tercih etmiş, Süyutî de, bunu ihtiyâr eylemiştir. (Âlûsî) lügaten de ekalli cemaat üçtür. Maamafih bütün bu ihtilâftan âzâde olmak için Cum'a'yı en kalabalık cami'de kılmak efdal olur. Cemaatin in'ikadi için âkıl, bâliğ, erkek olmaları da şarttır. Binaenaleyh kadınlar ve çocuklarla mün'akid olamaz. Yâni bunlar in'ıkad için şart olan adede dahil değildirler. Hür ve mukîm olmaları şart değildir. Köle ve müsafirler, hasta ve ma'zurlar ile de münakid olabilir. Hatta bunların Cum'a'da imametleri bile caiz olabilir.Ancak İmam Züfer, kendilerine Cum'a vâcib olmayanların imametleri de sahih olmaz, demiştir. حلبی

ALTINCISI: İzn-i âmmdır. Yâni camiin kapıları açılıp, umum müslümanlara izin verilmiş olmaktır. Hattâ bir cemaat camie toplanıp kapılarını üzerlerine kilitleyip de Cum'a kılsalar câiz olmaz. Kezalik Sultan, sarayında hadem ve haşemiyle kılmak isterse kapısını açıp izn-i âmm ile izin verirse, âmme gelse de gelmese de namazı câiz olur. محیط Fakat mekruh olur. تاتارخانیه Amma kapısını açmaz da üzerine kapıcılar korsa, Cum'aları câiz olmaz. محیط İşbu izn-i âmm şartı, **Cum'a'da emniyyet ve selâmeti te'min için hükûmetin lüzum ve ehemmiyyetini gösterir.** Ezan da, bu izni i'lân ile da'vet içindir.

Cum'a günü yıkanmak: Cum'a günü gusül hakkında Buhârî ve sairede bir hayli hadîs vardır. Ezcümle Buhârî'de, Abdullah ibn Ömer radıyallahü anhüm'adan:

1) Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: *"Her biriniz Cum'a'ya geleceğinde gusl ederek yıkansın."* (Müslim: Cuma- 1/844)

2) Ömer İbnıl-Hattab radıyallahü anh Cum'a günü hutbede dikilirken Ashab-ı Peygamberî'den muhacirîn-i evvelînden bir zat giriverdi. Ömer, ona: "Bu hangi saat" diye bağırdı. O "Meşguldüm evime dönemedim. Ezanı işidince

---

İştihar: Meşhur olma. Beyn: Ara. İn'ikad: Akdetme, bağlanma.

abdest alıp gelmekten fazla bir şey yapmadım" dedi. Ömer dedi ki: "Abdest de, fakat bilirsin ki, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, gusül emrederdi."

Ebu Said-i Hudrî radıyallahhü anh'ten:

1) Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: *"Cum'a günü gusül, her bâliğ olana vâcibdir."*

2) Amr İbn Süleym-i Ensarî dedi ki: "Şehadet ederim Ebu Said şöyle dedi:"Şehadet ederim Resulullah şöyle buyurdu: *"Cum'a günü her muhtelime (yâni bâliğa) gusül vâcibdir. Hem de dişlerini mısvâklamak ve bulursa bir hoş koku sürünmek." Amr der ki: " Evet şehadet ederim gusül vacibdir, fakat misvaklanmak ve koku sürünmeğe gelince o vacib mi, değil mi Allahü a'lem, lâkin hadîste böyledir."*

Yine Buharî'den:

Tavus demiştir ki: İbn Abbas'a dedim: *"Hazreti Peygamber sallallâhü aleyhivesellem'in "Cum'a günü cünüb olmasanız bile gusül ediniz ve başlarınızı yıkayınız, ve biraz tıyb,* (hoş koku) *sürününüz" demiş olduğunu söylüyorlar."* İbn Abbas dedi ki: Gusül, evet, fakat tıybe gelince bilmiyorum."

İbn Mace, Sünen'inde: Enes İbn Malik radıyallahü anh'tan: Hazret-i Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem, buyurdu ki: *"Her kim Cum'a günü abdest alırsa pek a'lâ farza kifayet eder, her kim de gusül ederse gusül efdaldır."*

Daha böyle bir takım hadîslerden dolayı bir çokları, Cum'a günü cünüb olmasa bile guslederek yıkanmak ayrıca bir vacib olduğuna kail olmuşlardır. Fakat son hadîsten de anlaşıldığı vech ile bunun mânâsı, cenabette olduğu gibi gusl etmeyince namaz câiz olmaz demek değildir. Onun için Hanefiyye uleması bunun, Sünnet veya mustahab olmasını ihtiyâr etmişlerdir.

Hindiyye'de der ki: "Guslün envaı dokuzdur.

Üçü farzdır ki,

1- Cenabetten

2- Hayızdan

3- Nifastan gusüldür.

İkisi Vacib

1- Mevtayı yıkamak محیط سرخسی

2- Kâfir cünüb iken müslüman olduğunda da ona gusül vâcib olur.

Dördü Sünnettir زاهدی

1- Cum'a günü

2- İki Bayram günü

3- Arefe günü

4- İhrama girerken

Sahih olan Cum'a günü gusül, namaz içindir. هدايه Hattâ fecirden sonra gusletse de, sonra abdest alıp Cum'ayı abdest ile kılsa veya Cum'a namazından sonra gusül etse Sünneti yerine getirmiş olmaz. Sabahtan evvel gusül etse de onunla Cum'ayı kılsa "inde Ebî Yûsuf, guslün faziletine erer. İnde Ebi'l-Hasen hayır. فتح القدير Cum'a ve bayram günü bir olsa, muamele-i zevciyye de yapsa, sonra da gusl etse hepsinin yerine geçer. زاهدى Biri de mustahabtır ki, kâfir cünüb değil iken Müslüman olduğu zaman gusl etmektir. محيط سرخسى Mekke'ye girmek ve Müzdelife'de vakfaya durmak ve Peygamber'in Medîne'sine girmek için gusl etmek de mendub olan gusüllerdendir. تبيين Halebî'de de der ki: "Cum'a'ya erken gitmek ve gusül ile beraber hoş koku sürünmek ve misvak tutunmak ve en güzel esvabını giymek de müstehablardandır.

İbn Mâce, Sünen'inde: "Hazret-i Aişe radıyallahü anhadan, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, Cum'a günü hutbe irad ederken bâzılarının üzerinde ثياب نمار yâni kaplan postları gördü. Bunun üzerine Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, buyurdu ki: "Ne var, her biriniz gücü yeterse Cum'a için iki sevb (yâni bir kat elbise) edinse «ثوبى مهنته»den başka (yâni gündelik bir kattan başka)." Abdullah ibn Selâm radıyallahü anh'ten bu mânâda bir hadîs vardır. Ebu Zerr radıyallahü anh'ten, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: *"Her kim, Cum'a günü gusl eder, güzel yıkanır ve temizlenir, Temizliğini güzel yapar ve en güzel elbisesini giyinir ve Allah'ın nasîb ettiği güzel kokudan sürünür, sonra Cum'aya gelir. Lâkırdı etmez ve iki kişi arasını ayırmazsa, Allah, onunla diğer Cum'a arasındaki kusurlarına mağfiret buyurur."* Buhârî'de, İbn Ömer radıyallahü anhüma'dan, Ömer ibn, Hattâb, mescidin kapısında satılık bir «حله سيرا» (yâni ipekli çitâri nev'inden yollu bir elbise) gördü "Ya Resulullah, bunu satın alsan da Cum'a günü ve sefirler geldiği vakit giysen", dedi. Resulullah da: Bunu, âhirette nasîbi olmayan giyer", buyurdu. Sonra Resulullah'a onlardan bir takım hulleler geldi. Onlardan birisini de Resulullah, Ömer'e verdi. Ömer: "Ya Resulullah, bunu bana veriyorsun, halbuki mukaddema attar hullesi hakkında bana söylediğini söylemiştin" dedi. Resulullah: *"Ben, sana onu giyesin diye vermedim"*, buyurdu. Ömer de, onu Mekke'de bulunan müşrik bir biraderine geydirdi.

Bir de Buharî'de, Kitabü'l-Cum'a'da işbu اذا نودى للصلوة âyeti ile Cum'a'nın farziyyeti hakkında şu hadîsi de rivayet eder: "Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: *"Bizler, âhirun, Kıyâmet günü sabikunuz, yâni sonra geldik, Kıyamet günü müsabekayı kazanıp ileri geçeceğiz. Şu kadar ki, onlara*

kitab bizden evvel verildi. Sonra bu, onlara farz edilen günleri idi, fakat onlar onda ihtilâf ettiler إنما جعل السبت على الذين اختلفوا فيه (*"Sebt tutmak ancak onda ihtilaf edenlere farz kılındı, herhalde Rabb'ın onların o ihtilaf edegeldikleri şeyler hakkında kıyamet günü beyinlerinde hükmünü elbette verecek."* Nahl-16/124) ***de Allah, bize hidayet buyurdu. Binaenaleyh nâs, bunda bize tâbi' olacaktır. Yahûd yarın, Nasârâ yarından sonra."*** (Buhârî: Cuma-21)

Hasılı zikrolunduğu üzere kendilerine Cum'a farz olan mü'minlerin Cum'a günü zevalden sonra çağıran nidayi işittikleri vakit işlerini bırakıp Cum'a'ya sa'y etmeleri farz, daha evvel gitmeleri müstehab ve efdaldir. Sa'yda mu'teber olan da, yerinden infisaldir. Teşehhüdde yetişen de Cum'a olarak itmam eder. (Fethu'l-kadîr).

فإذا قضيت الصلوة **Sonra namaz kılınıp bittiğinde.** Ki, farz olan Cum'a namazı hiç hılâfsız iki rek'attir. Hazret-i Ali ve Aişe'den vârid olan eserlerde hutbeden dolayı kasr edilmiştir.

Bununla beraber öğlenin Sünnetleri gibi Cum'a'nın da Sünnetleri vardır. İbn Mâce, İbn Abbas'dan, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, Cum'a'dan evvel dört rek'at kılar ve bunlardan hiç birini ayırmazdı. Abdullah ibn Ömer'den, Cum'a'yı kıldıktan sonra gider evinde iki rek'at kılardı ve derdi ki: "Resulullah, böyle yapardı." Sâlim, babasından, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, Cum'a'dan sonra iki rek'at kılardı. Ebu Hüreyre'den, Resulullah, buyurdu ki: ***"Cum'a'dan sonra kıldığınızda dört rek'at kılınız."*** Demek ki, evvelâ Cum'anın dört rek'at ilk sünneti vardır ki, hatîb hutbeye çıkmadan kılınır. Farzdan sonra da iki veya dört rek'at son Sünneti vardır ki, bunları evinde kılmak efdaldir. Âyette zâhir olan farzdır. Bununla beraber Sünnetler de, farzın mükemmili olmak i'tibariyle ona mülhak olduklarından Sünniyyet hükmiyle tebean dahil olurlar. O edâ olunup bitti mi? فانتشروا في الأرض **O vakit arzda intişar ediniz,** yâni namaz kılındıktan sonra me'zunsunuz gidebilirsiniz, artık arzu ettiğiniz yere dağılınız. وابتغوا من فضل الله **Ve Allah'ın fazlından talebde bulununuz.** Ki, bu gerek kesb ve ticaret, gerek ilim, gerek ziyaret, gerek ibadet, gerek istirahat olabilir. İbn Merduye'nin rivayetinde İbn Abbas Hazretleri, demiştir ki: "Dünya talebine dair bir şey ile emrolunmadılar. Ancak hasta yoklamak, cenazeye gitmek, Allah için din kardeşini ziyaret etmek gibi şeylerdir". İbn Cerir, bunu Hazret-i Enes'ten de merfuan rivayet etmiştir. Mekhûl, Hasen, Said ibn Müseyyeb Hazarâti ise, "taleb-i ilim" demişler. Bâzıları da, "kazanç" demişlerdir. İşbu فانتشروا ، وابتغوا emirleri esahh-ı kavle göre ibaha içindir. Binaenaleyh namaz kılındıktan sonra hemen çıkmak vâcib

olmayıp mescidde kalmak da mubah olur. Âlûsî, der ki: "Dahhâk ve mücahidden de böyle rivayet olunmuş ve Buhârî şerhinde Kirmanî, bunun hakkında ittifak bulunduğunu nakleylemiş ise de, onda nazar vardır. Çünkü Serahsî, vücub veya nedb için denildiğine dair de kavil hikâye eylemiştir. Ebu Ubeyd ve İbn Münzir ve Taberanî ve İbn Merduye, Abdullah İbn Büsr-i Harranî de, şöyle tahric etmişlerdir: Dedi ki: "Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin sahibi Abdullah ibn Büsr-i Mazinî'yi gördüm. Cum'a'yı kılınca çıktı, çarşıda bir saat dolaştı, sonra mescide döndü. Allah'ın dilediği kadar namaz kıldı. O'na: "Bunu niçin yapıyorsun" denildi. "Seyyid-i Mürselîn Sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ni böyle yaparken gördüm" dedi ve bu âyeti okudu. فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ ... İbn Münzir de, Said İbn Cubeyr'den şöyle tahric etmiştir: Dedi ki: "Cum'a günü mescidin kapısından çıktığında bir şeye pey sür de istersen alma." Nedib kavli ondan da menkuldür. Fakat ilm-i Usul'de beyan olunduğu üzere وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا ("...*ihramdan çıktığınız zaman isterseniz avlanın*" Maide-5/2) gibi mahza ibadin lehine olarak vârid olan emirlerde aleyhe tehavvül ile nakzı mevzu' lâzım gelmemek için ibaha asıl olduğuna göre bu, فَانْتَشِرُوا ، وَابْتَغُوا emirleri de böyle olmak gerektir. Ve bu yalnız hazırdan sonra olduğu için değil, lehten aleyhe kalbi mevzu' lâzım gelmemek içindir. Yoksa emir, hazırdan sonra da vücub ifade edebilir. Maamafih o ruhsat ve ibaha ile beraber şu emr nedb-ü teşvik için olmak yaraşır.

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا **Ve Allah'ı çok zikr edin,** yâni dağılıp çıkdığınızda da Allah'ı unutuvermeyiniz de, gerek intişar ve ibtiga esnasında ve gerek sonra ve gerek evvel Allah Teâlâ'yı Esma-i Hüsnasiyle çok çok anın. Emirlerinin ifasına muvaffak kıldığından dolayı hamd-ü şükretmek, Kur'ân okumak, nafile namaz kılmak ve sair ibadatta bulunmak, âlâ-ü eltafını tefekkür etmek gibi vesîlelerle nam-ı İlâhîsini gerek kalbiniz ve gerek dilinizle yadedin لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **ki, felâh bulabilesiniz.** Büyük murada eresiniz. وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا **Emir öyle olmakla beraber bir ticaret veya bir eğlence gördüklerinde** اِنْفَضُّوا اِلَيْهَا **ona sökün ettiler** وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًا **ve seni kıyamda bıraktılar,** yâni sen, minberde hutbeye kalkmış Allah'ı zikrederken bırakıp ticarete koşuştular. Rivayet olunur ki, Medîne'de açlık ve bahalılık olmuştu. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, Cum'a günü hutbede iken bir kârban geliverdi. Onun dünbeleğini işitince cemaatin bir çoğu Peygamber'i ayakta bırakarak dışarıya fırlamışlar. Buhârî, Müslim, Tirmizî ve saire Cabir ibn Abdillah radıyallahü anh'ten şöyle rivayet etmişlerdir ki: "Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem ile namaz kılacağımız sırada

---

Pey: İz, işaret. Nedb: Dua etmek. Eaz: Üstün.

yiyecek getiren bir kârban geliverdi. Ona iltifat ediverdiler. Hattâ Peygamber'in beraberinde on iki adamdan başka kalmadı. Onun üzerine bu âyet nâzil oldu. وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا ... (*"Bir ticaret ve eğlence gördüklerinde ona gittiler ve seni kıyamda bıraktılar."* Cuma-62/11) Bir rivayette de Resulullah buyurmuştur ki: "Eğer hepsi çıksa idi, mescid üzerlerine ateş alırdı." On iki kişiden onu, Aşere-i mübeşşere, ikisi de Bilâl ile Câbir yâhud Ammar ile İbn Mes'ud, yâhud Bilâl ile İbn Mes'ud idi. Kârban, Abdullah ibn Avf Hazretleri'nin idi lehiv, kafile gelirken çalınması mu'tad olan kös veya def, dünbelek, bâzıları davul zurna demişler. Maamafih âyette اِلَيْهَا zamiri, müennes olarak ticarete gönderilmiş lehv ile beraber اِلَيْهِمَا yâhud اِلَيْهِ diye lehve gönderilmemiştir. Bu gösterir ki, çıkanların maksadı lehiv değil, ticaret, idi. Buna da sebeb, kaht-u galanın şiddeti, bir de hutbeyi bırakıp çıkmakta be'is yok zannetmeleri olmuştu. قُلْ De ki, ey zikrullah için kaim olan Resul! مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ "Allah'ın indindeki menâfi, lahivden de ticaretten de hayırlıdır." Çünkü onlar, dünya hayatın geçici menfaatleridir. Allah yanındaki fazl-ü sevab ise, namütenahî ve muhalleddir. Kaldı ki, eğlencenin menfaati de mevhumdur. وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ Ve Allah, hayru'r-razikîndir. Rızık verenlerin en hayırlısıdır. Asıl rızkı O'ndan istemelidir. O, nasîb etmeyince esbabdan hiç birisinin fâidesi olmaz. Ticaretlerin fevkında Allah'ın öyle rızık kapıları vardır ki, onlar, kapanınca bütün ticaretler de kapanır. Onun için ticaret sevdasiyle her şeyi unutan Yahudîleri Allah Teâlâ, bu Sûrede tevbih ettikten sonra mü'minleri yükseltmek üzere bu emirlerle Cum'a'ya hidayet ve irşad buyurmuştur.

Bu emirlerden sonra Cum'a'yı bilâ ma'zeret terk ve Cum'a'yı bırakıp da lehiv ve eğlenceye koşuşmak, nifâka varacağına işaret olmak üzere bunun arkasından münafıkların ahvalini anlatan Sûre gelecek ve onun âhirinde de yine mü'minleri Zikrullah'a teşvik eder hitab ile bir tetmîm yapılacaktır.

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

8

DİZGİ
Türkçe: Ölçü Dizgi
Erapça: Dizgi Evi
Montaj: Ahmet KILINÇER
Baskı:

Baskı
Merve Matbaacılık
Mart 2001

YENİDOĞAN YAYIN DAĞITIM
Bab-ı Ali Cad. Dr. Ziya Gün Han No:28/4
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel.: 0212 520 98 21 - 519 81 50
Fax: 0212 519 81 51

İÇİNDEKİLER

MÜNÂFİKÛN SÛRESİ

TEĞABÜN SÛRESİ

TALÂK SÛRESİ

TAHRİM SÛRESİ

MÜLK SÛRESİ

KALEM SÛRESİ

HÂKKA SÛRESİ

MEÂRİC SÛRESİ

NÛH SÛRESİ

CİNN SÛRESİ

MÜZZEMMİL SÛRESİ

MÜDDESSİR SÛRESİ

KIYÂMET SÛRESİ

İNSAN SÛRESİ

MÜRSELÂT SÛRESİ

NEBE' SÛRESİ

NAZİÂT SÛRESİ

ABESE SÛRESİ

TEKVİR SÛRESİ

İNFİTAR SÛRESİ

MUTAFFİFİN SÛRESİ

İNŞİKAK SÛRESİ

BURÛC SÛRESİ

TÂRIK SÛRESİ

MÜNAFİKUN SURESİ

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 11

Münafıkların halini anlatmakla başlıyan bu Sûre de, Medenî'dir.

Âyetleri : On birdir.

Kelimeleri : Yüz seksendir.

Harfleri : Yedi yüz yetmiş altıdır.

Fasılası : Yalnız «ن» harfidir.

Sûre-i Haşr'den sonra Sûre-i Mümtehine gibi Sûre-i Cum'a'dan sonra bu Sûre de onun bir tetmîmi gibidir. Orada, Allah'ı tesbîh ve takdis ile başlanıp Risalet-i Muhammediyye takrir olunduktan sonra Yahûda itâb ve ona mukabil mü'minlere Cum'a'ya sa'y ile hitab ve bu suretle dahilî tanzîmata temass edilmişti. Münafıkların hali de, Yahûdun hallerine benzediği cihetle bu Sûrede de, Peygamber'e karşı münafıkların halleri anlatılarak zemm olunduktan sonra yine mü'minlere hitab ile hitam verilecektir. Cum'a Sûresi, Cum'a'dan dağılanların tekdiriyle hitam bulduğu gibi bu Sûre de, onunla alâkadar olmak üzere münafıkların zemmi ile başlıyacaktır. Said ibn Man'sur'un ve "Evsat"ta Taberanî'nin Ebu Hüreyre'den rivayetlerine göre Resulullah, Cum'a namazında Sûre-i Cum'a'yı okur, mü'minleri teşvik eyler. İkinci rek'atta da Münafikîn Sûresini okur, münafıkları tevbih ederdi. İbn Mâce de, Resulullah'ın, bunları okuduğunu bundan başka bâzân Sûre-i Cum'a ile beraber هَلْ اَتٰيكَ حَديثُ الْغَاشِيَةِ bâzân da سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى ile هَلْ اَتٰيكَ حَديثُ الْغَاشِيَةِ okuduğunu dahi rivayet eyler. Cum'a ve Münafikîn Sûrelerini bir Cum'a günü, sabah namazında okuduğu da mervidir. Nüzulüne sebeb Münafıklar olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِذَا جَٓاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ

لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾ اِتَّخَذُوا

اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا

يَعْمَلُونَ ﴿٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ

لَا يَفْقَهُونَ ﴿٣﴾ وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْ وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ

لِقَوْلِهِمْ كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ

عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ وَرَاَيْتَهُمْ

يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾ سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ

اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ

الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ

رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا وَلِلّٰهِ خَزَٓائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾ يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَٓا اِلَى

الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ

وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Sana geldikleri vakit o münafıklar, dediler ki: "Şehadet ederiz hakikaten sen, şübhesiz Allah'ın Resulüsün." Allah da biliyor ki: hakikaten sen, şübhesiz O'nun Resulüsün. Bununla beraber Allah şehadet ediyor ki, doğrusu münafıklar kat'iyyen yalancıdırlar.

2- Yeminlerini bir kalkan edinip de Allah yolundan yan çizmektedirler. Hakikat bunlar, ne fena yapıyorlar.

3- O şundan: Çünkü onlar, imana gelmişler, sonra küfre gitmişlerdir de, o kâlblerine tab'olunmuş da artık anlamaz olmuşlardır.

4- Sen, onları gördüğün vakit cisimleri tuhafına gider ve söylerlerse dediklerine kulak verirsin. Sanki "Huşubi müsennede" dayanmış keresteler gibidirler. Her sayhayı sanırlar ki, aleyhlerindedir. Onlar, düşmandırlar. Onun için onlardan sakın. Onları, Allah gebertsin nereden çevriliyorlar.

5- Onlara, "gelin Resulullah sizin için istiğfar ediversin" denildiği zaman da, başlarını bükerler ve görürsün ki, kibir taslıyarak yan çizer giderler.

6- Onlar için istiğfar etsen de, etmesen de aleyhlerinde müsavidir. Allah, onlara aslâ mağfiret etmez ve Allah, fâsıklar gürühunu doğru yola çıkarmaz.

7- Onlardır ki: "Resulullâhın yanındakilere nafaka vermeyin tâ ki, dağılsınlar," diyorlar. Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır ve lâkin Münafıklar anlamazlar.

8- Diyorlar ki: "Eğer Medîne'ye dönersek herhalde eazz olan, oradan ezell olanı çıkaracaktır." Halbuki izzet, Allah'ın ve Resulü'nün ve mü'minlerindir ve lâkin Münafıklar bilmezler.

اذا جَاءَكَ **Sana geldikleri vakit.** Hitab, Resulullah'adır. Yâni ya Muhammed, senin meclisine hazır oldukları vakit الْمُنَافِقُونَ قَالُوا **o Münafıklar, dediler.** Münafık, Sûre-i Bakara'nın başında tafsil olunduğu üzere dışı Müsliman içi kâfir olan iki yüzlü müzebzeblerdir ki, piyasaya göre tehavvül eder. Her münafık müraîdir, fakat her müraînin münafık olması lâzım gelmez. Riya, imana muhalif olmayarak yalnız bâzı amelde de olabilir. Asıl münafıklık ise, akidenin hılâfına imanda mürailiktir. Bununla beraber sırf amelî olan nifak da vardır. Bu cihetle nifak ile riya mütekaribdir. Bir hadîs-i sahihte buyurulmuştur ki: اٰيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلاثٌ اذا حَدَّثَ كَذَبَ وَاِذَا خَاصَمَ فَجَرَ وَاِذَا ائْتُمِنَ خَانَ ***"Münafıkın âlameti üçtür. Söz söylediği zaman yalan karıştırır, husumet ettiği zaman edebsizlik eder. Bir şey emanet edildiği zaman da hiyanet eder."*** (Buhârî: İman-24) Tefsirlerin beyanına

göre burada münafıklardan murad, Abdullah ibn Übeyy ve sınarlarıdır. Onlar, Resulullah'ın yanına geldikleri vakit şöyle dediler: نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ **"Şehadet ederiz ki, hakikat sen, şübhesiz Resulullahsın"** Şehadet, huzûrî bir ilm ile yakînen bildiği bir şeyi Hakk Teâlâ'nın huzurunda olduğu kanaatiyle dosdoğru haber vermektir. Onun için fukaha' demişlerdir ki, şehadet, yemin mânâsını tezammun eder bir ihbar-ı hastır. Her ihbar ve i'lâm şehadet yerine geçmez, dediğini bilerek "eşhedü" diyen şahide yemin vermek de fazla ve tekrar olur. Bundan anlaşılır ki, نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ **"Şehadet ederiz ki hakikat sen, şüphesiz Resulullahsın"** demekte iki cümle ve iki cümleye aid üç te'kid vardır. Birincisi, neşhedü cümlesinin ifade ettiği yemin, İkincisi, «اِنَّ» Üçüncüsü, «لَامْ» dır. Peygamber'e imanda ikrar vermek için نَشْهَدُ اِنَّكَ رَسُولُ اللّٰهِ **"Şehadet ederim ki şüphesiz sen Resulullahsın"** اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ **"Şehadet ederiz ki hakikat sen, şüphesiz Resulullahsın"** demek de kâfîdir. Ziyade te'kid muhatabın ziyade inkârı halinde takviye ile ikna'ı için olur. İşte münafıklar, bu suretle Resulullah'ı ikna için kelâmı üç vech ile te'kid ederek söylemişlerdi. Fakat bu iknâın hedefi nedir? İki cümlenin hangisine aiddir? Te'kidler, ikinci risalet cümlesine müteveccih olduğu için ikna' kasdı da, ona müteveccih olmak lâzım gelir. Halbuki bu, hakikatte Resulullah'ı münkir menzilesinde farz ederek ikna'a çalışmak, mânâsız ve edebsizliktir. Onların da asıl maksadları bu değil, kendilerinin buna iman ve şehadetleri dâvâsına ikna'a çalışmaktır.Asıl şübheli gördükleri ve inandırmak istedikleri budur. Bu cihetle te'kidin hedef-i lâzımı fâide-i haber demek olan iman dâvâsiyle, نَشْهَدُ cümlesi olmak iktiza ederdi. Onlar ise, bunu ta'kid etmemekle beraber şehadet ediyoruz demekte yalan söylüyorlardı. Onun için Allah Teâlâ, bu iki noktayı güzel bir tatmim ile ayırt ederek buyuruyor ki, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُ **Allah da biliyor ki, hakikat sen, O'nun şübhesiz Resulüsün.** Binaenaleyh اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ **"Sen şüphesiz Allah'ın Resulüsün"** sözü, haddi zatinde dosdoğru bir hakikattir. وَاللّٰهُ يَشْهَدُ **Bununla beraber Allah şehadet ediyor ki,** اِنَّ الْمُنَافِقِينَ **doğrusu munafıklar,** içi dışına uygun olmayanlar, لَكَاذِبُونَ **elbette yalancıdırlar.** O hakikate şehadetleri samimî değildir. Mü'min olmadıkarı halde iman iddia ederler, doğruya inanmazlar, hakikati yalan telâkkî ederler. Sonra da o yalan addettikleri şeye şehadet ederiz diye yalan söylerler ve yalan söylediklerine kani' oldukları halde vicdanları hilâfıta yemin ederler.

Meânîde ma'lûm olduğu üzere bu âyetten bâzıları, yalanın i'tikada ve vicdana muhalefet demek olduğunu, bâzıları da, hem vâkıa, hem i'tikada muhalefet demek olduğunu anlamak istemişlerse de bu doğru değildir. Doğrusu yalan,

vâkıa adem-i mutabekattır. Burada, münafıkların yalancılığında i'tikad ve vicdanlarına muhalif söylemiş olmaları da sözlerinin sâde i'tikadlarına muhalefetten nâşî değil, iman meselesinde vâkıın mahalli, kalb ve vicdandaki i'tikad olması ve şehadet mes'elesinde de yakîn ve samîmiyyetin şart bulunması hasebiyledir. Yâni onlar, meşhudün bih olan إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ sözünde kâzib değiller, lâkin ona vâkide inanmadıkları halde inanmış gibi iman dâvası ibraz etmekte ve şehadetleri yok iken, نَشْهَدُ diye yalan söylemelerinde ve bu suretle yalandan yemin etmelerindedir. Bir insan i'tikad etmediği bir şeye i'tikad ediyorum dediği zaman şübhesiz ki, yalan söylemiş olur. Ve bunun yalan olması, o sözü mücerred i'tikad ve vicdanına muhalif olmasından değil, haber verdiği şeyin vâki'de onun vicdanında bulunmamasındandır. Şu halde o şeyin, onun i'tikadından sarf-ı nazarla doğru olması, onun i'tikad etmediği halde i'tikad ediyorum demesinde yalancı olmasına mani' olmadığı gibi burada da öyledir. İşte münafıkların sözü böyle olduğu için kizibleri bir taraftan faide-i haberin lâzımına, bir taraftan da şehadet ve yemîn mazmunlarına raci'dir. Bunların yalancılıkları ve sebebi şu suretle izah da ediliyor: اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً **Onlar, yeminlerini bir kalkan, bir siper ittihaz ettiler.** Burada yeminin tasrihı, aşağıda gelecek olan sarih yeminlerine nazaran dahi olabilirse de şehadetin zımnında yemin bulunduğuna da işarettir. Yâni şehadet getirmek ve yemin etmekle zâhiren mü'min görünüp onu kendilerine bir sedd edinerek, dünyada mallarını, canlarını korumak istediler.

فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ **de bu suretle Allah yolunda i'raz ettiler.** Kaçındılar, yan çizdiler, yâhud bir takım zayıf halkı gizli gizli şaşırtıp Dîn-i Hak'tan ve Peygamber'e ittiba'dan men' ettiler, yâni buradaki «صَدّ» İ'raz mânâsına sududdan da veya meni' mânâsına sadden de olabilir. İkisiyle de tefsir vârid olmuştur. اِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Ki, ne fena yapıyorlardı,** yâni öyle yeminlerini kalkan edinip de yalan dolan, sahtekârlık, münafıklıkla Allah yolundan i'raz etmeleri veya men'a kalkışmaları ne fena amel, ne kötü ahlâksızlıktır. ذٰلِكَ **O yaptıkları fena amel,** o yalan şehadet ve yalan yemin ile müslüman suretine girip de yalancılık, münafıklık ile ahlâksızlık yapmaları بِاَنَّهُمْ **şu suretledir ki, bunlar,** اٰمَنُوا **imana gelmişler,** zâhiren ikrar ve şehadet göstererek mü'min suretine girmişler, ثُمَّ كَفَرُوا **sonra da küfre gitmişlerdir.** İmanın muktezayatı, ahlâkî olan istikameti ta'kib etmeyip gönüllerinde küfrü gizleyerek gizliden gizliye kâfirâne işlere girişmişlerdir. فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ **Onun üzerine o küfür huyu olan fena ahlak kalblerine tab' olunmuştur.** فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ **da artık anlamaz olmuşlardır.** İyiyi kötüyü, hakkı bâtılı seçecek Hakk Dini'nin, ahlâkının ulviyyetini anlıyacak, ne

yaptıklarını, nereye gittiklerini inceden inceye sezip bilecek fıkıh kabiliyyeti kalmamış, kabiliyyetsizlik, anlamamazlık huy olup kalmıştır. Çünkü i'tiyad, tabiat-i saniye olur. Kalb alıştığı huyun gayrisine hassasiyyetini zayi' eder. Vurdum duymaz kesilir. خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ (*"Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde inmiştir."* Bakara-2/7)

وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْ **Ve onları gördüğün vakit cisimleri tuhafına gider.** Zâhiren bakınca giyimleri kuşanmaları, şıklıkları, irilikleri, sabahatleri ile bedenlerinin süsü ve manzarası hoşuna gider. İmreneceğin tutar. وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ **Ve lâkırdı ederlerse lâkırdılarına kulak verirsin.** Dillerinin fesahati ve söyleyişlerinin selâset ve halâveti ve natıka perdazlık san'atına merak ve mümareseleri hasebiyle tatlı lâf ederler. Söylemeğe başladıkları zaman mecliste bulunanların dinleyesi gelir. Medîne münafıklarının başları olan Abdullah ibn Übeyy ve Mugis ibn Kays ve Cedd ibn kays gibi hempaları böyle iri vücudlu, yakışıklı, geyinmesinde kuşanmasında i'tina eder, talakatlı söz söyler, dilleri ve dış yüzleri gösterişli kimseler idiler. "Ya Resulallah" diye söze başladıkça Resulullah da, sözlerini dinlerdi. Onlara söz söylendiği zaman ise, onlar, resmî bir tavır, zâhirî bir vekar vaz'iyyetiyle dinler gibi sessizce dururlar, lâkin söz kulaklarına girmez. Öyle ki, كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ **sanki onlar, huşübi müsenned,** (dayanmış keresteler,) oturdukları yerde dayanmış ahşab keserteler gibi dışları düzgün, endamları süzgün, hareketsizce kurulur otururlar, lâkin içleri irfan ve şuurdan, neşv-ü nema kabiliyyetinden mahrum, metanet ve salâbetten halî, boş kuru tahtalara, direklere benzerler. Öyle ruhsuzdurlar. İstifade edilmesi lâzım gelen sözler kulaklarına girmez, ondan istifade etmezler, öyle cansız, yüreksizdirler, ki, يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ **Her sayhayı aleyhlerinde zann ederler.** Her işittikleri kuvvetli bir sesi mutlaka kendi aleyhlerinde sanır korkarlar, lehlerinde söyleneni bile aleyhlerinde telâkkî ederek ürker kaçınmağa çalışırlar. Sertce bir öksürükten işkillenirler, hemen hemen pöh denilse korkacak haldedirler. Çünkü içleri kurtlu haindirler. Hainler ise, hiyanetin ucu yüreklerinde saplı olduğu için اَلْخَائِنُ خَائِفٌ *"Hain korkaktır."* meseli mısdakınca, her dem sırları faş olunmak endişesiyle korku ve kuşku içinde bulunduklarından her şeyden nem kapar, her sesten ürkerler. Yalan söylemeğe de alışkın olduklarından lehlerinde söyleneni bile yalan telâkkî ederek hep aleyhlerinde mânâ çıkarırlar. هُمُ الْعَدُوُّ **Onlar, halis hak düşmanıdırlar.** فَاحْذَرْهُمْ **Onun için onlardan sakın.** Zira düşmanın en tehlikelisi gülerek sokulup sînede patlıyandır.

"Yaktı nice canlar o nezaketle tebessüm. Şirin dahi kasd etmesi, cana gülerektir"

Birde: *"Âfatı bâtıniyyedir aslı musîbetin"*

قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ **onları Allah çarpsın,** yâni onlar böyle duâya mustehıktırlar. Bu cümle, şöyle de terceme olunabilir: Allah'ın kılıcına uğrasınlar, yâhud Allah kahr edesiler أَنّٰى يُؤْفَكُونَ **nasıl çevriliyorlar?** Haktan bâtıla nasıl dönüyorlar? Bu istifham onların hallerine teaccüb nazarını celb içindir? Yâhud nereden sapıyorlar? Nereden döndürülüyorlar? Hiç Allah'dan kurtulup da kaçmak mümkün müdür ki, yalan dolanla sıyrılıp kurtulmak istiyorlar. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ **Hem onlara denildiği zaman,** yâni hiyanetleri meydana çıkıp da kendilerine nasîhat tarikiyle: تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ **"Gelin, Resulullah sizin için istiğfar ediversin."** "Günahlarınızın mağfiretine dua ediversin." diye söylendiği vakit, لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ **başlarını büktüler.** Kafa tuttular. وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ **Ve gördün ki, onları kibir taslıyarak yüz çevirip yan çiziyorlardı.** سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ **onlar için istiğfar etsen de etmesen de aleyhlerinde müsavidir.** Allah, onlara âsla mağfiret etmiyecektir. إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ **Çünkü Allah, zalimler gürühunu doğru yola çıkarmaz.** Bundan evvel Sûre-i Berae'de, اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ (*"Onlar için-dile istiğfar et, dile istiğfar etme, onlar için yetmiş kere istiğfar da etsen Allah onlara hiç de mağfiret edecek değil, böyle. "* (Tevbe- Berae-9/80) âyeti nâzil olmuştu. Resulullah; "Yetmişten ziyade istiğfar ederim" dedi. Sonra da bu âyet nâzil oldu. (yukarıda geçen ayetin tefsirine bak!).

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا **Onlardır ki: "Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin tâ ki, dağılsınlar" diyorlar.** Buhârî'de rivayet olunduğu üzere Zeyd ibn Erkam radıyalahü anh, demiştir ki: "Bir gazada idim. Abdullah İbn Übeyy'i işittim, ki, şöyle diyor: "Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin, tâ ki, etrafından dağılsınlar. O'nun yanından döndüğümüz zaman da her halde daha azîz olan, daha zelîl olanı oradan çıkaracaktır." Ben'de, bunu amcama söyledim. O da, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'e söylemiş. Beni çağırttı. Ben de, anlattım. Bunun üzerine Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, Abdullah İbn Ubeyy ve arkadaşlarına haber gönderip çağırttı. Onlar, söylemediklerine yemin ettiler. Resulullah, beni tekzib edip, onları tasdik eyledi. Bundan dolayı ben, öyle keder ettim, ki, âsla öyle bir keder başıma gelmemişti. Gittim, evde oturdum, amucam da bana: "Kendini Resulullah'a tekzib ettirtecek, mebguz kılacak kadar ileri gitmekten ne istedin?" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ (*"Sana geldikleri vakit o münafıklar dediler ki:"* Münafıkun-63/1)'yi inzâl buyurmuş, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, adam gönderip beni çağırttı ve okudu da: ***"Allah Teâlâ seni tasdik buyurdu ya***

Zeyd dedi." Bundan ve Tirmizî'nin bu babdaki birinci rivayetinden anlaşıldığına göre, bu Sûrenin sebeb-i nüzulü, bu vak'a olmuştur. Tirmizî'nin ikinci rivayetinde ise, bu daha musarrahtır. Şöyle ki: Yine Zeyd ibn Erkam demiştir: ***"Resulullah'ın maiyyetinde gaza etmiştik. Beraberimizde A'rabîlerden bir takım nâs vardı. Biz, suya koşardık, A'rabîler bizi geçer ona daha önce varırlardı. Bir A'rabî arkadaşlarını da geçti. A'rabî, önce vardı mı havuzu doldurur ve etrafına taşlar kor, üzerine de sergiyi örter, arkadaşları gelene kadar beklerdi. Ensar'dan bir adam, bir A'rabîye vardı. Nâkasının yularını salıverip sulamak istedi. O, bırakmak istemedi. Ensâri, suyun örtüsünü çekivermişti. A'rabîde, değneğini kaldırıp Ensarînin başına vurdu. Zedeledi. Ensarî varıp münafıkların başı Abdullah ibn Übeyy'e haber verdi. O'nun Ashabından idi. Abdullah İbn Übeyy, öfkelendi. Sonra da: "Resulullah'ın yanındakilere yiyecek vermeyin, tâ ki, etrafından dağılsınlar," dedi. A'rabîleri kasd ediyordu. Taâm sırası onlar, Resulullah'ın yanında hazır bulunuyorlardı. Bu sebeble Abdullah, şöyle söyledi: "Muhammed'in yanından dağıldıklarında Muhammed'e yemeği götürün, o beraberindekilerle yesin." Sonra da Ashabına dedi ki: "Vallahi, Medîne'ye dönerseniz her halde eazz, oradan ezelli çıkaracaktır." Zeyd, demiştir ki: "Ben, Resulullah'ın ridfi idim. Abdullah ibn Übeyy'in dediğini işittim, amcama haber verdim. O da, Resulullah'a haber verdi. Resulullah da, haber gönderip Abdullah'ı çağırttı. O, yemin ile inkâr etti. Resulullah da, O'nu tasdik ve beni tekzib etti. Sonra amcam, bana geldi. "Resulullah'ı ve müslimanları kendine darıltmaktan ve yalancı dedirtmekten başka ne istedin? dedi. Bunun üzerine bana öyle bir hemm-ü keder bastı ki, kimsenin başına gelmemiştir. Derken Resulullah ile beraber seferde yürüdüğüm bir sırada idi. Merakımdan başımı bükmüş gidiyordum. Resulullah, geldi kulağımı büktü ve yüzüme güldü. Dünya da bana bunun yerine huldü verseler bu kadar sevinmezdim. Sonra Ebu Bekir yetişti: "Sana Resulullah ne dedi?" diye bana sordu. "Bir şey söylemedi yalnız kulağımı bürdü ve yüzüme güldü" dedim. "Müjde dedi, geçti. Sonra Ömer, yetişti. O da, Ebu Bekir gibi söyledi. Vaktâki sabahı ettik Resulullah sallallahü aleyhi vesellem münafikîn Sûresini okudu."*** (Müslim: Birr-63) Görülüyor ki, bunda Sûre tasrih edilmiştir. Yine Tirmizî'nin diğer bir rivayetinde denilmiştir ki: "Şu âyet nâzil oldu. هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا (*"Onlardır ki Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin tâki dağılsınlar diyorlar."* Münafıkun-63/7) Anlaşılıyor ki, Zeyd, bu vak'ayı bir çok def'alar rivayet etmiştir. Maksad,

---

Ezell: Alçak, zelil, düşkün.

Sûrenin nüzulü olacaktır. Bu hususta diğer hadîs kitablarında ve tefsirlerde daha hayli tafsilât vardır. İbn Cerîr, müteaddid rivayetlerden sonra ezcümle şöyle nakleder: "Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, haber almıştı ki, Benî Mustalık kendisine karşı Hâris ibn Ebî Dırar kumandasında toplanıyorlar. Resulullah bunların toplandığını işitince onlara doğru çıktı. Nihayet sahile doğru Kudeyd nahiyesinden Müreysi' denilen su üzerinde onlara mülâkı oldu. Çarpıştılar, Allah Teâlâ, Benî Mustalık'ı hezimete düşürdü. Onlardan vurulanlar vuruldu, oğulları, kadınları, malları ganimet alındı. Benî Kelb ibn Avf ibn Âmir ibn Leys ibn Bekir'den Hişam ibn Dababe denilen bir adam da musab oldu. Ensar'dan Ubade ibn Samit'in takımından bir adam, onu düşman zann ederek hataen vurmuştu. Derken nâsın su almağa gelenleri de gelmiş su üzerinde idiler. Bu sıra Benî Gıfar'dan Hazret-i Ömer'in atını çeken ecîri Cehcâh ibn Said ile Abdullah ibn Übeyy'in halifi cüheyneli Sinan, su üzerine müzahame edip döğüşmüşlerdi, Sinan: "Yetişin Ensar" diye bağırmış, Cehcah da: "Yetişin muhacirler" diye bağırmıştı. Abdullah İbn Übeyy İbn Selül, bunun üzerine öfkelenmişti. Yanında kavminden bir takımı vardı. Henüz genç yaşta bir taze olan Zeyd ibn Erkam da, içlerinde idi. Abdullah, şöyle demişti: "Onu yaptılar ha, bilâdımızda bize münaferet ettiler ve çok oldular. Vallahi, bizim düşmanlarımız "Celâbîb-i Kureyş" ile halimiz tıpkı Kailin dediği gibi, "köpeğini semizlet seni yesin. سَمِّنْ كَلْبَكَ يَأْكُلْكَ Amma Vallahi, Medîne'ye dönersek her halde eazz, o ezelli elbette çıkarır." Sonra hâzır olan kavmına dönüp şöyle dedi: "İşte bu sizin kendinize yaptığınız, onları memleketinize soktunuz, Mallarınızı onlarla bölüştünüz. Şimdi Vallahi siz, ellerinizde bulunanı tutup onlardan sakınsanız onlar, memleketinizden dönüp giderler." Zeyd ibn Erkam bunu işitmiş idi. Gidip Resulullah'a yetiştirdi. O esnada Resulullah, harbden fariğ olmuştu, yanında Ömer ibn Hattab vardı. "Ya Resulâllah, Abbad İbn Bişr'e emr et Onu katl etsin" dedi.

Resulullah buyurdu ki: "Nasıl olur ya Ömer, o vakit nâs Muhammed Ashabını öldürüyor" diye lâf ederler. Hayır, ve lâkin söyle "rahîl" i'lân edilsin." Bu öyle bir saatte idi ki, o saatte yola çıkmak Resulullah'ın âdeti değil idi. Emr üzerine halk hareket etti. Abdullah ibn Übeyy, Zeyd ibn Erkam'ın haber verdiğini işidince, Resulullah'ın huzuruna vardı: "Billâhi, öyle bir şey ne söyledim, ne de konuştum" diye yemîn etti. Abdullah'ın kavmi içinde şerefi vardı, büyük sayılırdı. Ensar içinde Ashabından hâzır bulunanlar, Abdullah'dan çekinerek ve onu müdafaa ederek: "Ya Resulâllah, çocuk, sözünde vehme kapılmış, adamın

---

Müzahame: Birbirine zahmet verme. **Münaferet:** Birbirinden kaçıp nefret etmek. **Rahil:** Göçme, göç.

söylediğini belliyememiş uydurmuş olmalı" dediler. Resulullah, müstekıll kalıp yürüdüğü sıra, Üseyd ibn Hudayr mülâkı oldu. Nübüvvetle selâm verdi. "Ya Resulâllah, mu'tad olmayan bir saatte yola çıktınız, bu saatte çıkmazdınız?" dedi. Resulullah: "İşitmedin mi arkadaşınız ne demiş?" buyurdu. "Hangi arkadaş ya Resulâllah?" dedi. "Abdullah ibn Übeyy" buyurdu. "Ne demiş?" dedi. "Medîne'ye dönerse o eazz, oradan o ezelli çıkaracakmış diye zu'metmiş" buyurdu. Üseyd: "O halde ya Resulâllah, dilersen O'nu çıkarırsın.

Vallahi, O, zelîl, sen azîzsin," dedi. Sonra da: "Ya Resulâllah, dedi, O'na aldırma, rifk ile muamele et, Fevallahi, Allah seni gönderdi, o sırada kavmı O'na taç giydirmek için boncuk diziyorlardı. O, seni kendisinden melikliğini selb etmiş görür". Sonra Resulullah, nas ile o gün akşama kadar ve gece sabaha kadar ve ertesi günün kuşluğu yürüyüş yaptı. Nihayet güneş eziyyet vermeğe başlamıştı. Nas ile beraber konak verdi. Halk yere dokunur dokunmaz uyuya kaldılar. Bunu böyle yapması da, herkes dünkü Abdullah ibn Übeyy lâfı ile meşgul olmasınlar diye idi. Sonra yine nas ile hareket etti, Hicaz yolunu tuttu. Nihayet Hicaz'da Bakîin üstceğizinde bir su üzerinde kondu ki, o suya Nak' (نقع) denilir. Sonra oradan hareket buyurduğunda şiddetli bir rüzgâr esmeğe başlamış, halk ondan ezalanmış, korkmuşlardı, Resulullah: "Korkmayın, kâfirlerin büyüklerinden birisi öldü" buyurdu. Medîne'ye geldiklerinde, Rifâa ibn Zeyd ibn Tabut'u o gün ölmüş buldular ki, Yahûdîlerin büyüklerinden ve münafıkların bir sığınağı idi. İşte o vakit Abdullah ibn Übeyy ve O'nunla beraber olup O'nun tavrınca giden emsali münafıkların zikrolunduğu bu Sûre nâzil oldu. Bu Sûre nâzil olunca Resulullah, Zeyd ibn Erkam'ın kulağını tuttu ve: "Allah bunun kulağına vefâ verdi" buyurdu. Abdullah ibn Übeyy'in oğlu Abdullah'a da babasının hali ma'lûm oldu. Abdullah ibn Abdullah (ki, hâlis mü'min idi), Resulullah'ın huzuruna geldi: "Ya Resulâllah, işittim ki, Abdullah ibn Übeyy'in size vâsıl olan sözünden dolayı katl etmeği irade buyurmuşsunuz. Şayed yapacaksan bana emret ben, O'nun başını sana getireyim. Fevallahi, bütün Hazrec bilir ki, içlerinde babasına benden daha ziyade hayırhah, hürmetkâr olan yoktur. Korkarım ki, benden başka birisine emredersiniz, O, babamı katleder, benim nefsim de babamın katilini halk içinde gezerken görmeğe tehammül edemez, tutar vururum. Bir mü'mini, bir kâfire bedel öldürmüş olur bu sebeble ateşe girerim", dedi. Resulullah: "Hayır, biz O'na rıfk ile muamele ederiz. Beraberimizde bulunduğu müddetçi iyilikle sohbet ederiz," buyurdu. O günden sonra her ne yapsa kavmı O'na itab ederler ve tutarlar, azarlarlar ve tehdid ederlerdi. O vakit Resulullah, bunu işittikçe Hazret-i Ömer'e:

"Ya Ömer, görüyor musun nasıl oldu? Senin dediğin zaman katletseydim onun için nice burunlar güldürerdi. O gün sana vur desem vururdun değil mi?" buyurdu. Hazret-i Ömer de: "Elbette Resulullah'ın emri, benim emrimden çok büyük, çok bereketli" derdi.

Tefsir-i Keşşaf'ta da nakleder ki: "Abdullah ibn Übeyy'in bu vech ile kizbi tebeyyün edince kendisine: "Senin hakkında şiddetli âyetler nâzil oldu, hemen Resulullah'a git, senin için istiğfar ediversin" denilmişti. Fakat O, başını bükmüş, sonra da: "Bana iman etmemi emrettiniz,iman ettim, malımın zekatını vermemi emrettiniz, zekat verdim, artık Muhammed'e secde etmemden başka kalmadı," demişti. Bunun üzerine وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ (*"Onlara gelin Resulullah sizin için istiğfar ediversin denildiği zaman da başlarını bükerler ve görürsün ki kibir taslıyarak yan çizerler."* Münafikûn-63/5) nâzil oldu. Ondan sonra da çok yaşamadı, bir kaç gün içinde hastalandı öldü."

Münafikînin, Resulullah ta'bir etmeleri de, اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً (*"Yeminlerini bir kalkan edinip de Allah yolundan yan çizmektedirler."* Münafıkun-63/2) mazmununca zâhirdeki şehadetlerini korumak için siperdir. **İNFİDAD:** Sökülüp dağılmaktır. Ensar, Peygamber'e ve muhacirîne yardım ettikleri için münafıklar bütün Ensar kendilerinden imiş ve onlar nafaka vermezse Peygamber'in yanındakiler dağılıverecekmiş gibi farz ederek öyle diyorlar ve derler. وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Halbuki göklerin ve yerin hazîneleri Allah'ındır.** Bütün erzak hazîneleri O'nundur. Rızk, O'na âiddir. O, dilediğine verir dilediğine kısar, onlar vermemekle rızk kesilmiş olmaz, Allah verecek olunca onlar, vermemek yapamaz. وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ **Ve lâkin münafıklar anlamazlar.** Allah'a cehaletlerinden dolayı şüunat-ı İlahiyye'yi anlamazlar da öyle kâfirâne sözler söylerler. يَقُولُونَ **diyorlar ki:** لَئِنْ رَجَعْنَا اِلَى الْمَدِينَةِ **"Vallahi, Medine'ye bir dönersek,** gazadan avdet edersek, لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ **her halde eazz,** yâni **izzeti: kuvvet ve haysiyyeti ziyade olan oradan ezelli,** yâni **pek zayıf ve zebun olan alçağı mutlaka çıkaracaktır."** Münafıklar böyle demekle de kedilerini eazz farz ederek Peygamber'e ve mü'minlere karşı gayz püskürüyorlar. وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ **Halbuki izzet, Allah'ın ve Resulü'nün ve mü'minlerindir.** Kuvvet, hakikî galibiyyet, haysiyyet Allah'ın ve O'nun i'zaz eylediği kimselerindir ki, onlar da, Allah'ın Resulü ve hâlis mü'minlerdir. Münafıkların izzeti yoktur, İzzetleri olsaydı, nifaka, yalancılığa tenezzül etmezler, dünya hayatı için sonunda Hakk'ın huzurunda yüzlerini kara çıkartacak olan o ahlâksızlıkları, alçaklıkları irtikâb eylemezlerdi. Binaenaleyh ezelli kendileridir. وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ **Ve lâkin münafıklar bilmezler.** İzzet nedir? Zillet nedir? eazz ve ezell kimdir? Bilmezler

de öyle hezeyanlar ederler. Kibri izzet, izzeti kibir sanırlar.

Bundan dolayı ulema demişlerdir ki: İzzet, kibrin gayridir. Ebu Hafs-ı Sühreverdî, bunu şöye tasrîh eylemiştir: İzzet, kibrin gayridir. Çünkü İzzet, insanın kendi nefsinin hakikatini tanıması ve onu acele kısmetler için hakarete düşürmeyip kerîm ve kıymetli tutmasıdır. Nitekim kibir insanın kendini bilmemesi ve onu mevkiinin fevkında tutmasıdır. **İzzetin zıddı, zillet, kibrin zıddı tevazu'dur.**

Ragıb da, izzeti şöyle ta'rif etmiştir: "İnsanın mağlûb edilmesine mani' olan hâlet, ki, Arabın şu kavillerinden me'huzdur: اَرْضٌ عَزَازٌ اَىْ : صَلْبَةٌ yâni katı yer ve تَعَزَّزَ اللَّحْمُ اَىْ : اِشْتَدَّ yâni et serteldi. Şu halde izzet keenne, Vusulü zor olan yer, izaz da katı ve sert bir yerde olmak meâlindedir. Bâzı kerre de mezmum olan inad ve hamiyyet-i câhiliyye mânâsına istiare olunur ki, kâfirlerin iddia ettikleri izzet bu mânâyadır." Bu âyette izzet, kuvvet ve galebe mânâsiyle tefsir olunmak şâyi'dir. Maamafih mağlubiyyete mani' olan halet, mânâsı da murad olunabilir. Çünkü Allah'da ve Resulü'nde ve mü'minlerde bu mânâda vechi layıkiyle sabittir. Görülüyor ki, bu âyette mü'minler, yâni nifak asarından beri olan halis mü'minler, izzet şerefiyle mümtaz kılınmışlardır. Çünkü hâlis mü'min, fanî şeylere zebun olmaz. Allah'dan başkasına secde etmez. Bundan dolayı salihattan bir kadın pejmürde bir halde idi. Şöyle demişti: "Sen İslâm üzere değil misin? İşte o, o izzettir ki, beraberinde zillet yoktur ve o servettir ki, beraberinde fakr yoktur. Naklolunurki Hasen ibni Ali, عَلٰى رَسُولِ اللّٰهِ وَعَلَيْهِمَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ *"Allah Resulü ve onlar üzerine salat ve selam olsun."* Hazretlerine bir adam: "Nas sende biraz tih, yâni kibir var diye zu'm ediyorlar" demişti. Cevaben: "O, tih değil, ve lâkin izzettir" demiş, bu âyeti okumuştu.

Bunlar, tefhim olunduktan sonra mü'minlere asıl izzet ruhu olan iki emir telkin olunmak üzere buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾ وَاَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْساً اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

9- Ey o bütün iman edenler, sizleri, ne mallarınız, ne evlâdlarınız Allah'ın zikrinden alıkoymasın ve her kim öyle yaparsa işte onlar, hüsrana düşenlerdir.

10- Ve sizlere merzuk kıldığımız şeylerden infak yapın, her birinize ölüm gelmezden evvel ki, sonra: "Ya Rabbi, beni yakın bir ecele kadar te'hir eylesen de sadaka versem ve salihînden olsam" der.

11- Halbuki Allah, bir nefsi eceli geldiği zaman aslâ te'hir buyurmaz ve her ne yaparsanız Allah, habirdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey o bütün iman edenler!** Yâni o izzet kendisinin olan Allah'a ve Resulü'ne hâlisâne iman etmiş olup da Allah yanında mü'minlere mahsus bulunan ilâhî izzete ermek istiyen mü'minler, لَا تُلْهِكُمْ **sizleri ilha etmesin,** iğfal edip alıkoymasın eylemesin, oyalamasın, أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ **ne mallarınız, ne de evladlarınız.** Yâni dünya şügullerinin en mübremi olan mal ve evlâd işleri, onların bakımı, derdi, zevki bile alıkoymasın. Zira Sûre-i Hadîd'de geçtiği üzere dünya hayatı, lehv-ü le'ib, ziynet, tefahur, mal ve evlâd da, tekâsürden ibarettir. Bunların en mübremi, en ciddîsi de mal ve evlâd ve iyâl kaygısı ve zevkidir. İşte lehv-ü le'ib şöyle dursun ziynet ve tefahurun medarı olan mal ve evlad bile sizi oyalayıp da alıkoymasın, bunlarla hiç meşgul olmayın değil, fakat bunlar sizi asıl izzetin ruhu olan عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ **Zikrullah'dan alıkoymasın.** Allah'ı ve Allah için iş yapmayı unutturmasın.

ZİKRULLAH: Allah düşüncesi, Allah anımı ki, müfesirînin beyanına göre burada murad, Allah'ı zikr-ü tazim için yapılan namaz gibi ibadetlerle onun semeresi olarak Allah muhabbetiyle yapılan ubudiyyetlerdir.

Hakk ma'bud Allah Teâlâ'yı ve O'nun Esmâ ve Sıfatı, evamir ve nevahisi, sevab ve ikabı ile ahkâm-ı izzetini düşündürüp andıran, rızasına vesîle olan ferâiz ve nevâfil ibâdetlerden, Cum'a ve cemaatten, namaz, oruç, zekât, hacc, cihad, kıraat-ı Kur'ân, va'z-u nasîhat, tehlil, tesbîh, tahmîd gibi sırf Allah'a tekarrüb için yapılan ve daima Allah'ı andırıp Allah için Allah'a lâyık güzel işler düşündürmeğe alıştıran taatlerden gaflet ettirmesin. وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ **Ve herkim, öyle yaparsa,** yâni mal ve evlâd ile uğraşacağım diye Allah düşüncesinden gaflet ederse فَاُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ **işte onlar, hüsrana düşenlerdir.** Çok ziyan etmiş bâkîyi fâniye değişmiş, sonunda bakiyat izzetinden mahrum kalmış kimselerdir. Mal ve evlâd, dünya hayat gider. Allah yanında onlara, zillet ve hüsrandan başka bir

Şügul: Meşgul ve gaflette bulunmak. **Mübrem:** Vazgeçilmez olan. **Lehv-ü Leib:** Eğlence ve oyun

şey kalmaz. Çünkü الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا (*"O mal ve oğullar Dünya hayatının ziynetidir, baki kalacak salih ameller ise Rabb'ının indinde sevabca daha hayırlıdır, emelce de hayırlıdır."* Kehf-18/46) dır. Onun için Allah'ı unutmayın وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ **ve size merzuk kıldığımız şeylerden infak edin.** Burada mü'minleri, izzete erdirmek siyakında iki haslet gösteriliyor: Birisi, Zikrullah'dan gaflet etmemek, birisi de, infak. Bunların birincisi, Sûre-i Cum'a'da ihtar olunan ruhu te'yid, ikincisi de, onun fiilî semeresini te'min, yevm-i tegabün olan yevm-i ba'se i'daddır. Bu iki emir, Sûre-i Sad' ta geçtiği üzere Tirmizî ve sairenin rivayet ettikleri mele-i a'lânın ihtisamı hadîsindeki keffarat ve derecat mazmunlarını hatırlatır. Zira o hadîs ile anlatılmıştır ki, en yüksek cem'iyyet olan Melâikenin bütün münakaşaları iki şey üzerinedir. Birisi keffaret, birisi de derecattır. Ma'lûm ki, keffaret, kusurları örten, günahların mağfiretine vesîle olan güzel amellerdir. Derecat da, Allah indinde dereceleri yükselten büyük amellerdir. Keffaret, şöyle hulâsa edilmiştir. Ayakların hasenata, bir rivayette cemaate gitmesi, namazlardan sonra mescidlerde cülûs, kerîh hallerden güzel abdest alıp temizlenmek. Derecat da şöyle: İt'am-ı taam, neşr-i selâm, herkes uyurken selâte kıyam. Bundan sonra Hakk Teâlâ, Resulü'ne buyurmuştur ki: *"Ya Muhammed, dile ve şöyle söyle:* اَللّٰهُمَّ اِنّ۪ى اَسْئَلُكَ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ وَحُبَّ الْمَسَاك۪ينِ وَاَنْ تَغْفِرَلى وَتَرْحَمَن۪ى وَاِذَا اَرَدْتَ فِتْنَةَ قَوْمٍ فَتَوَفَّن۪ى غَيْرَ مَفْتُونٍ ، اَسْئَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَحُبَّ عَمَلٍ يُقَرِّبُ اِلٰى حُبِّكَ *"Allahım, ben senden hayırlar işlemeği, münkeratı işlememeği ve fukarâyı sevmeği ve bana mağfiret ve rahmet buyurmanı dilerim. Bir kavme fitne murad ettiğin vakit de, beni fitneye düşürmeksizin al. Senden sevgini ve seni sevenleri sevmeği ve senin mahabbetine yaklaştıran ameli sevmeği dilerim."* Resulullah buyurmuştur ki: ***"Bu, haktır. Bunu, ders edin, belleyin."*** Demek ki, bütün güzel ameller, Allah sevgisiyle yapılan işlerdir. Ve bunların bir kısmı keffarat, bir kısmı da derecattır. Keffaratın başında, abdeste, namaza, cemaate devam ile hasenata doğru yürümek, derecatın başında da it'am-ı taam, yâni infak ile cemaatteki muhtacları doyurmak. Âlemde ifşa-yı seslâm ile neşr-i selâmet etmek ve herkesin uyuduğu, gafil olduğu gece demlerinde kalkıp namaz kılmak vardır. Allah, hem evvel, hem âhir olduğu için demek ki, Zikrullah'ın en mühimmi olan namaz da, hem keffaratın başında, hem derecatın müntehasındadır. Fakat insan, ne kadar namaz kılarsa kılsın zekât ve sadaka vermedikçe, yâni Allah için infak yapmadıkça izzet tecelliyatından efendilik derecesine yükselemeyecektir. Onun için zekât İslâm'ın kantarasıdır. Buyurulmasının mânâsı derecata yükselmek için köprü ve geçit mesabesinde olduğunu anlamaktır. Maamafih ferâizin sevabı çok olmakla

beraber onlar, bir borç olduğu için Allah'a tekarrüb en ziyade nevafil ile olacağından infakta da asıl derecatı kazandıran, borçlarını ödedikten sonra Fîsebîlillah verilen nevafil-i sedakat ve ianattadır. Onun için bu âyette de anlaşılıyor ki, mü'minler, yalnız mal ve evlâdlariyle uğraşmamalı, çalışıp Allah'ın verdiğinden Fîsebîlillah infak edip ölmezden evvel efendilik derecesine yükselmek üzere gayret etmeli, Allah'a öyle bir yüzle gitmelidir.

Filhakika asıl izzet yemekte değil, yedirmektedir. Kendileri patlıyasıya yiyip de Allah için yedirmekten, vergi vermekten kaçınan, yanı başındaki komşusunun, cemaatindeki muhtaçların ihtiyacını düşünmeyen harîsler, insanlıkla alâkası yok hâsirundan başka bir şey değillerdir. Böylelerin yüzündendir ki, sedler yıkılır. Ye'cuc ve Me'cûc arzı tahrib eder. Dünyada cem'iyyet-i beşeriyyeyi en ziyade yoran, boğuşturup çarpıştıran kavgaların kökü de bu infak mes'elesidir. Mele-i esfelîn, yâni en alçak cem'iyyetlerin muhasamat ve mücadelâtı hep yemek dâvâsı üzerinde dolaşır. Onlar hep başkalarının kazancından yemek isterler. Güçleri yeterse cebr-ü zulm ile yâhud hırsızlıkla almağa çalışırlar. Olmazsa dilencilik zilletini âdet edinirler. Bütün bunlar, "ben yiyeyim, sen yeme" diye kavga ederler. Yükseklerin, yüksek cem'iyyetlerin münakaşaları ise, yedirmek, infak etmek ve muhtaç olanların ihtiyaçlarına yetişerek Allah'a kullukta yükselmek yarışı üzerinde dolaşır. Bunlar, bir taraftan çirkinlikleri, ayıbların, günâhları örtüp eksiklikleri tamamlamak, bir taraftan da ihtiyacı olanlara muhtaç oldukları şeyleri birbirinden daha iyi, daha nâfi' bir surette yetiştirmek ve bu suretle nezd-i İlâhî'de derecata ermek için mübahase, münakaşa, müsabaka ederler. İşte mele-i a'lânın ihtisamı böyle keffarât ve derecâttadır. Hilkatte mütemadiyen pisliklerin temizlenip durması, yaraların iyileşmesi, havâyic ve erzakın en hurda uzviyyetlere kadar yetiştirilip tevzi' olunması bütün Melâikenin evamir-i İlâhiyye'yi infaz husussundaki mesaısi ve müsabakalariyle alâkadardır. Allah Teâlâ, Dîn-i İslâm ile mü'min kullarını da böyle melekût izzetine yükseltmek için bu Sûrenin âhirinde de, Allah'ın zikrinden gaflet etmeyip infak eylemeyi emir buyurmuştur. Şübhe yok ki, infak ile emir, onun mütevakkıf olduğu esbabın kesbi ile de emirdir. Ve bu maksadla kesb yalnız evlâd ve iyal endişesiyle kesibden çok yüksek bir himmettir. Böyle bir himmet ile me'mur olan mü'min ise, pek ziyade muztarr olmadıkça tese'ül zilletini irtikâbdan elbette uzaktır. Nitekim öyle muztarr olan fukarayı müslimîn hakkında, يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا (*"Bilmeyen onları zengin zanneder, onları simalarından tanırsın: Halkı bizar etmezler."* Bakara-2/273) buyurulmuştur. Şu halde menhi olan mal kazanmak ve mal ve evlâd

tedbir ve terbiyesiyle müstefid olmak değil, mal ve evlâd endişesiyle Allah'ı unutmak, Allah için infakı düşünmemektir. Ancak mü'min olan kimse kazanmış olduğu malı da sırf kendinin ve kendi ma'rifet ve iktidarının semeresi bilmeyip Allah'ın kendine merzuk kıldığı bir atıyye-i İlâhiyye telâkkı etmesi ve o suretle Allah yolunda fedakârlık etmekten çekinmemesi lüzumuna tenbih için de, وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ *"size merzuk kıldığımız şeylerden infak edin."* buyurulmuştur.

Mü'minlerin bu infak meziyyetinden hepsi, اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ (*"O müttekîler ki bollukta ve darlıkta infak ederler."* Âl-i İmrân-3/134) ve اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً (*"Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarf-eden kimseler."* Bakara-2/274) medîhalarına mazher olanlar gibi a'zamî surette olmasa bile asgarî surette olsun nasîbedar olmağa çalışmaları lüzumunu ihtar için de buyuruluyor ki: مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ **Her birinize ölüm gelmezden** فَيَقُولَ **gelip de şöyle demezden evvel:** رَبِّ لَوْلَا اَخَّرْتَنِي اِلَى اَجَلٍ قَرِيبٍ **Ya Rabb, ne olur beni yakın bir ecele kadar te'hir etsen.** Çok değil, bir az müddet te'hir etsen. Çok değil, bir az müddet daha ömür versen فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ **de ben, sadaka vermeğe çalışsam ve salih kullarından olsam."** İşte infak yapmayıp sadaka vermeyen her kimse kendisine ölüm geldiği, emareleri zâhir olup öleceğini anladığı demde böyle diyecek. Allah'a giderken o salâh izzet ve ni'metinden mahrum olarak gittiğinde hasret çekecektir. Onun için o dem gelmezden evvel mümkün olduğu kadar rızıklarınızdan keserek infak edin de o gün, o hasret ve hüsranı çekmeyin. Çünkü o zaman ne kadar nedamet ve dua edilirse edilsin وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَاءَ اَجَلُهَا **Allah, bir nefsi eceli geldiği vakit de asla te'hir etmez.** Binaenaleyh o zaman, o duanın faidesi olmaz. وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **Her ne de yaparsanız Allah habîrdir.** Binaenaleyh Allah'ın zikrinden gaflet etmeyip Allah için infak edenlerin de yaptıklarını bilir. Mükâfatlarını verir. Allah'ı unutup da dünyaya dalanların da yaptıklarını bilir, cezalarını verir. Bu da, kâr ve zarar günü olan hesab ve tegabün günü belli olacaktır. Onun için bu Sûreyi de Sûre-i Tegabün ta'kib edecektir.

TEGÂBÜN SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 19

Buna, Tegabün Sûresi denilir. Medenî'dir.
Âyetleri : On sekizdir.
Kelimeleri : Dört yüz yirmi birdir.
Harfleri : Bin yetmiştir.
Fasılası : من در harfleridir.

Bu Sûre, Sûre-i Hadîd ve Mücadele'den beri gelen Sûrelerin bir gayesi ve bundan sonrakilerin de Sûre-i Mülk doğru bir mukaddimesi gibidir. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ
وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿٣﴾
يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ

وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾ اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُ
كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا
وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٦﴾ زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنْ لَنْ
يُبْعَثُوا قُلْ بَلٰى وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذٰلِكَ
عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧﴾ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي اَنْزَلْنَا
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ
وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ
فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Tesbîh eder Allah'a göklerde ve yerdeki, mülk O'nun, hamd O'nun ve O, her şeye kadîrdir.

2- O'dur sizi yaratan, öyle iken içinizden kimi kâfir, kimi mü'min. Bununla beraber Allah, her ne yaparsanız görür.

3- O ki, gökleri ve yeri hakk ile yarattı ve size suret verdi, suretlerinizi güzel de yaptı, nihayet gidiş de O'nadır.

4- O, göklerde ve yerde ne varsa bilir ve sizler, her ne sırr tutar ve her ne açıklarsanız hepsini bilir ve Allah, bütün sînelerin künhünü bilir.

5- Bundan evvel küfr edenlerin haberi gelmedi mi size? Ki, yaptıklarının vebalini tattılar, daha da onlara elîm bir azâb var.

6- Çünkü onlara, Peygamberler'i beyyinelerle geliyordu da onlar: "Bizi, bir beşer mi yola getirecek?" deyip küfr etmişler ve aksine gitmişlerdi, Allah da müstağni olduğunu gösterdi. Öyle ya Allah, ganîdir, hamîddir.

7- Küfredenler asla ba's olunmayacaklarını zu'mettiler. De ki: "Hayır, Rabbım hakkı için muhakkak ba's olunacaksınız. Sonra da muhakkak yaptıklarınız size anlatılacaktır ve o, Allah'a göre kolaydır."

8- Onun için siz, Allah'a ve Resulüne indirdiğimiz nûra iman ediniz ve Allah her ne yaparsanız haberdardır.

9- Sizi o dernek gününe dereceği gün ki, o gün tegabün günü (kâr ve zarar günü) dür. Her kim, Allah'a iman eder de yaraşıklı iş yaparsa Allah onun kabahatlerini örter de onu altından ırmaklar akar cennetlere kor. Öyle ki ebediyyen onlarda kalmak üzere, işte büyük kurtuluş odur.

10- Küfredip âyetlerimizi tekzib eyleyenler ise, Onlar, ashabı nardırlar, orada muhalled kalacaklardır. O ise, ne fena varılacak yerdir.

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Yukarılarda ve aşağıda, bütün mahlûkat her zaman ve her lahza müstemirren Allah'ı tenzîh eder durur.** Bu Sûrenin böyle tesbîh ile başlaması, evvelki Sûrede zikrolunan izzet-i İlâhiyye'nin bir beyanı ve mü'minleri Zikrullah'a teşvikin bir müeyyidesi ve eceli gelen bir kimseyi te'hir etmemesi de kudretinde bir şâibeden dolayı değil, zat ve sıfat ve ef'alinde her şaibeden beri ve münezzeh olarak mülk ve tesarrufunda kemal-i izzet ve hâkimiyyetinden dolayı olduğuna bir tenbih siyakında olduğu gibi bu Sûre de, zikrolunacak ba's mes'elesine bir mukaddime demektir. Ölüm gözlerinin önünde durup duran gafiller, kâfirler anlamaz düşünmezlerse de, göklerde ve yerde her ne varsa Allah Teâlâ'nın kemal ve nezahetini her lahza i'lân edip durmakta, zerresinden ecramına, ecramından fezasına her neye bakılsa hepsi O'nun yüksekliğine şehadet etmektedir.

لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ **Mülk O'nun, hamd O'nundur,** O'ndan başkasının değildir. Çünkü hepsini ibda' eden hepsini tutan koruyan ve hepsinden dilediği gibi icad ve ifna, imate ve ihya, i'zaz ve izlâl ile tasarruf etmek hakkı da onun ve her ne de olursa olsun hamd ve şükür olunmak medh-ü ta'zîm edilmek hakkı da O'nundur. وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **ve O, her şeye kadîrdir.** Binaenaleyh bu gün fakîr

İbda: Yaratmak, numunesiz şey yapmak. **İfna:** Mahvetmek, yok etmek. **İmate:** Öldürmek. **İzlal:** Alçaltmak, hor ve hakir etmek.

ve zelîl gibi görülenleri yarın kuvvetlendirip büyük büyük izzetlere erdirmeğe, zengin ve kavi zannedilenleri zelîl ve perişan etmeğe, mes'ul olmayız zannedenleri mes'ul etmeğe, uykudakileri uyandırmağa, ölüleri diriltmeğe, Resulü'ne va'd ettiklerini yerine getirmeğe, hasılı varları yok, yokları var etmeğe kadirdir. Kudretinin âsârından bâzısının beyanı: هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ **O, o kudret sahibidir ki, sizi yaratmıştır.** فَمِنْكُمْ كَافِرٌ **Sonra da içinizden kimi kâfir,** O'nu, O'nun kudretini ve kudretini âyat-ü delâilini tanımaz. İnkâr eder, tekzib eder, nankörlük eder, hakikatı örter, kendi hilkatinde meknun olan şevahidi bile örter. وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ **kimi de mü'min,** O'na ve kudretine ve gönderdiklerine ve indirdiklerine inanır, fıtrattaki tecelliyatı duyar. Şu halde kâfir de O'nun mahlûkudur, mü'min de O'nun mahlûkudur. İnsan hılkati, Halik'a imanı iktiza etmekle beraber küfre de müsteiddir, imana da müsteiddir. Mahlûkat içinde hepsinden farklı bir insan cinsi yaratmak, sonra da aynî cins içinde son derece mütebayin iki zıd yaratmak şübhe yok ki, Halik'ın her şeye kadir olduğuna delâlet eden âsâr-i kudretinden bir mühim âyettir. Bu fıkranın, «Kâfiren ev mü'minen» gibi hal ve kayd veya «ba'zuküm kâfir ve ba'zuküm mü'min» gibi fasıl suretinde ifade edilmeyip de tafsil veya tefri' ile tertîbe delâlet eyleyen «فَ» ile «فَمِنْكُمْ» diye tâlî bir cümle olarak ta'kib ettirilmesi küfür ve iman dahi Allah'ın halk ve takdiri olmakla beraber insanların kesb-ü iradesiyle de alâkadar olarak tâlî ve terettübî bir surette yaradılmakta bulunduğuna işaretle bundan dolayı kâfirlere bir tehdîdi ifade eyler. Kazî Beyzavî, daha ziyade birinci noktaya işaretle şöyle demiş: "Kâfir, küfrü takdir ve üzerine hâmili tevcih olunmuş, mü'min de imanı takdir ve onun dâiysine muvaffak kılınmıştır." Ebussuud da, ikinci noktaya temass ederek şöyle tefsir etmiştir: "Sizi, bütün kemalât-ı İlmiyye ve ameliyyenin mebadîsini havi, bedi' bir hilkat ile halk etmiş bununla beraber bâzınız hılkatının muktezası hilâfına küfrü ihtiyâr etmiş, onun kâsibi olmuş kâfir, bâzınız da hilkatinin muktezası vechiyle imanı ihtiyâr etmiş onun kâsibi olmuş mü'mindir.

Halbuki üzerinize vacib olan hepinizin imanı ihtiyâr edip halk ve icab ni'metine ve ona müteferri' sair ni'metlere şükreylemek idi. Siz ise, fıtratınız i'tibariyle buna müsta'id iken öyle yapmadınız da kiminiz kâfir, kiminiz mü'min olarak teşa'ub ettiniz" Maamafih bu teşa'ub ve teferruku Cebriyye'nin dediği gibi abdi, hiç kesbi olmayarak mücerred Allah'ın hilkatine nisbet etmek nasıl doğru değilse, Mu'tezile'nin anladığı gibi Allah'ın halk-u takdiri olmaksızın sade

---

Mütebayin: Birbirine zıd olan. **Dâiy:** İnsanı bir şeye candan bağlayan iç duygu. **Müteferrî:** Dallanan, bir kökten ayrılan. **Müstaid:** Kabiliyetli **Teşa'ub:** Perakende ve kol kol olup bölümler ve şubeler sahibi olmak, uzaklaşmak.

kulların halkına nisbet etmek de doğru değildir. Âyet, beyan ettiğimiz vech ile iki cihetin ikisine de işareti havîdir. Abd ibn Humeyd ve İbn Münzir Ve İbn Ebî Hâtim ve İbn Cerîr ve İbn Merduye, Ebu Zerr radıyallahü anh'tan tahric eylemişlerdir. Demişdir ki: "Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, buyurdu: "*Meni, rahimde kırk gün meks edince ona nüfus meleki gelir. Sonra o, Rabbe uruç ettirilir. "Ya Rabb, der, erkek mi, dişi mi?" Allah Teâlâ, ne kaza buyuracaksa buyurur. Sonra; "şakî mi said mi?"* der. Neye mülâkı olacaksa yazılır. Ebu Zerr, bu hadîsi rivayet edip Sûre-i Tegabün'ün evvelinden beş âyet وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ (*"...size suret verdi, suretlerinizi güzel de yaptı, nihayet gidiş de O'nadır."* Tegabun-64/3)'e kadar okumuştur. Bunun gibi daha diğer hadîsler de vardır. Bunlar, insanın hılkati zımnında istikbaldeki mukadderatının takdir edilmiş bulunduğunu gösterir. Fakat ma'lûm olduğu üzere bu mukadderatın böyle mintarafillah bilinip takdir olunması, onun bâzılarının abdin kesb-ü ihtiyârına merbut olmasına mani' değildir. Abdin kesbi üzerine cereyan eden halk da, وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (*"Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."* Saffât-37/96) mısdakınca yine Allah'ındır. Binaenaleyh iman da makdiy, küfür de makdiydir. Ancak iman merzî, küfür gayr-i merzîdir. Bu suretle iman ve küfrün halkı, insanın iradesiyle âlakadar olan tâlî ve müterettib bir halk olduğundan, فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ (*"sonrada içinizden kimi kafir, kimi de mü'min"*. Tegâbun-64/2) buyurulmuştur. Ve bunda hem Kazî'nin işaret ettiği mânâ, hem de Ebussuud'un ihtiyâr eylediği mânâ mevcuddur. Birisi, وَمَا تَشَٓاؤُ۫نَ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ (*"Fakat O âlemlerin Rabbı Allah dilemeyince siz dilemezsiniz."* Tekvir-81/29) mazmununa, birisi de, فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ سَب۪يلًا (*"İşte bu bir tezkirdir, dileyen Rabb'ına bir yol tutar."* İnsan-76/29) mazmununa nâzırdır. Küfür ve küfrandan tahzir, iman ve ihsana teşviki ifade eden şu tezyil de kesib nokta-i nazarını müeyyiddir: وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ **Halbuki Allah, her ne yapıyorsanız basîrdir.** Gerek küfür ve küfre müteferri' ameller olsun ve gerek iman ve imana müteferri, ameller olsun her ne yapıyorsanız hepsini görüp duruyor. İyiliği de görüyor, kötülüğü de görüyor. Siz, O'nu görmezseniz de O, sizi ve bütün yaptıklarınızı görüyor. O halde O'na karşı küfr-ü küfrandan utanmaz mısınız? Utanmazsanız korkmaz mısınız? Şübhe yok ki, insanlardan sadır olan ameller içinde insanın elinde olmayan sırf ıztırarî filler de vardır. İnsan, bunların da, dünyada lezzet ve elem gibi netaicini tehammülle mecbur olursa da mukaddimatı i'tibariyle olsun hiç kesb-ü ihtiyâr teallûk edemeyen ıztırarî fiiller sırf cebrî olduklarından dolayı uhrevî mes'uliyyet i'tibariyle böyle insana muzaf değildir. وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى

Meks: Durma, bekleme. **Makdiy:** Yaratılmış **Tahzir:** Sakındırma, korkutma, önleme.

(*"Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendinin değil."* Necm-53/39) ve كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (*"Herkes kazancına bağlıdır."* Tûr-52/21) Âyetlerinden de anlaşıldığı üzere insana aid olan amel, insanın sa'y-ü kesbiyle alâkadar olan amellerdir. Onun için burada da, «بِمَا تَعْمَلُونَ» ile murad, gerek doğrudan doğru gerek mukaddimatı i'tibariyle insanın kesbi teallûk edebilen ameller olmak lâzım gelir ki, küfür ve iman da esbabı olan nazar ve tefekkür i'tibariyle bu kabîldendir. Gerçi Allah Teâlâ, insanların mahall oldukları her ameli de görür.

Fakat sırf vehbî veya cebrî olan fiillerde mes'uliyyet ve mükellefiyyet bulunmadığından bu cümlenin ifade eylediği inzar ancak ef'ali ihtiyariyyeye müteveccih olur. Bu suretle mes'uliyyetin mânâsı da abdin ihtiyâr ve iradesini Allah Teâlâ, infaz buyurduğu takdirde hikmet-i İlâhiyye de ona müterettib olarak halk olunacak iyi veya kötü bütün netâicin ile'l-ebed abde muzaf olması ve o suretle abdin nezd-i İlâhî'de mücazat veya mükâfat görmesidir. O halde "Allah, yapdıklarımızı görürse ne olur?" dememelidir. Çünkü خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ **Allah Teâlâ, bütün gökleri ve yeri hakk ile halk etmiştir.** Bîyhude ve oyuncak olarak değil. Kendisinin vasfı olan Hakk mefhumunu tecelli ettiren ve eşya arasında terettüb ve intizam ifade edip hepsini hak gayesine doğru götüren sabit bir irade, bir hikmet-i bâliga ile yaratmıştır. Onun için halkın hakkı, mahlûka, mahlûkun hakkı, Halik'a isnad olunmamak bir hakk olduğu gibi, bir mahlûkun hakkını diğer bir mahlûka isnad etmemek de bir haktır. O halde bütün amelleri görüp duran Halik Teâlâ, her birine bihakkın terettüb ettirerek halk edeceği netaici mahallinin gayriye isnad etmez. Küfr-ü küfrana edeceği mücazatı imana, iman ve ihsana vereceği mükâfatı küfre ve küfrana etmez. O, bütün semavât ve arzı hakk ile yaratmış وَصَوَّرَكُمْ **ve size suret vermiş,** bütün mahlûkat içinde ayrıca bir şekil ve suret ile tasvir edip insan biçimine koymuş. فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ **Sonra suretlerinizi güzel de yapmıştır.** Ahsen-i takvim olan en güzel biçime mazhar etmiştir. Sûre-i Haşr'da, هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ (*"O öyle Allah ki halık, barî, musavvir O."* Haşr-59/24) Esma-i Hüsnâ'sında geçtiği vech ile suret, mahsus olan cismanî şekil ve biçime ıtlak olunduğu gibi ma'kul olan mânevî hudud ve teayyünata da ıtlak olunur. İnsanlarda gerek beden ve kametin tenasübü ve gerek eşyayı yekdiğerinden fark ve temyiz ettiren suretlerine şuur ile hakk mefhumunu idrâk eyleyen ruhanî teşekkülâtı nokta-i nazarından en güzel surette yaradılmışlardır. Bu suretle kâinâtın hakk ile yaradılmış olan evsafını, hasaisını kendinde hulâsa ederek hakkı bâtıldan, güzeli çirkinden, hayrı şerden, tatlıyı acıdan temyiz ve mümkün ve mukadder olduğu kadar tasarruf edip dilediğini

---

Barî: Yaratan. **Musavvir:** Şekil veren.

Hâlık'tan istiyebilir. Bu vech ile ömrünün hasılına göre kendini ya daha ziyade güzelleştirir, illiyyine yükselir. Yâhud da çirkinleştirir, esfel-i safilîne yuvarlanır. Demişlerdir ki: "İnsan, âlem-i ulvî ile âlem-i süflî beynini câmi'dir. Bu da, mücerredat âleminden emr-i Rabbanî olan ruhu ile maddiyyat âleminden olan bedeni hasebiyledir. Şu beyti, Hazret-i Ali'ye nisbet ederler:

وَتَزْعُمُ اَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْاَكْبَرُ

"Sanırsın ki, sen, bir küçük cirimsin. O âlem-i ekberse, sende dürülü."

Sûre-i Câsiye'de geçen وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (*"Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini kendinden olarak sizin için musahhar kıldı."* Câsiye-45/13) âyetinde de, bu mazmuna işaret vardır: Yine bu mânâdan dolayı Ebü'l-Fethi Büstî şöyle demiştir:

اَقْبِلْ عَلَى النَّفْسِ وَاسْتَكْمِلْ فَضَائِلَهَا فَاَنْتَ بِالرُّوحِ لَا بِالْجِسْمِ اِنْسَانٌ

"Nefsine dikkat edip kesb-i fazail eyle. Çünkü Cisminle değil, ruh ile insansın sen."

Hasılı Allah Teâlâ, لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (*"Ki biz insanı, en güzel bir biçimde yarattık."* Tîn-95/4) buyurduğu üzere insanı en güzel surette yaratmıştır. O halde bunun hakkı, lâyıkı ve vecîbesi de insanların çirkin hallerden sakınıp, لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا (*"Sizi imtihana çekip şunu bildirmek için ki hanginiz amelce daha güzel."* Mülk-67/2) buyurulduğu üzere en güzel amellerle müsabaka ederek hüsn-i ezelîye tekarrub etmeğe çalışmasıdır. Çünkü وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ **nihayet masîr de onadır.**

MASÎR: Sayruret etmek, rücu' etmek, dönüp gitmek mânâsına masdar-ı mimî, bir de dönüp varılacak yer, merci' mânâsına isim-i mekân olur. Burada, evvelkisi ve بِئْسَ الْمَصِيرُ de ikincisi, muvafıktır. Yâni ilk hılkat, geliş Allah'dan olduğu gibi nihayet gidiş de O'nadır. O, gökleri ve yeri hakk ile yaratıp size o güzel suretleri veren ve hiç bir leke kabul etmeyip bütün güzellikler kendinin, bütün mülk O'nun, hamd O'nun ve her şeye kadîr münezzeh Sübhan olan Allah'ın huzuruna varılacak, O'nun hiç bir haksızlığa yer vermeyen huzur-ı ehadiyyetinde toplanılıp haklı haksız, iyi ve kötü ayırd edilerek neş'et-i uhrada iyiye iyi, kötüye kötü ceza verilecektir. يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O, bütün göklerde ve yerde ne varsa bilir.** وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ **Ve siz, her ne gizliyor ve her ne açıklıyorsanız hepsini bilir.** وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Öyle ya Allah, bütün sînelerin künhünü bilir.** Onun için gerek kalblerinizin, ruhlarınızın derinliklerinde ve gerek bedenlerinizin içinde dışında ve gerek bulunduğunuz bütün muhîtlerde neler tutuyor, neler saklıyor, aranızda neler konuşuyor, neler yapıyor, âleme neler

neşrediyor, âlemden neler alıp neler yutuyorsanız, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, haklı ve haksız hepsini bilir. Sizin bildiklerinizi de bilmediklerinizi de kâffesini tamamiyle bilir. O halde insan olanlar, O'na iman edip O'nun yarattığı o güzel hılkatı, hakkiyle güzel kullanmalı, O'nun ni'metlerini yerinde sarf etmeli, hamd-ü şükrünü eda etmeli de, O'nun huzur-ı celâlına yüz aklığiyle gitmeli, küfr-ü küfran, fısk-u isyan ile yüz karası içinde gidip de elîm azâba atılmamalıdır.

Ey bugünkü kâfirler, اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ **bundan evvel küfr edip de yaptıklarının vebalini tatmış olanların mühim haberleri size gelmedi mi?** Nuh kavmi, Âd ve Semud, ve kavm-i Lut ve Fir'avn gibi küfürde ısrar edenlerin küfürlerinin, tuğyanlarının vebali olan o ağır, acı felâketleri bu dünyada nasıl tattıklarını, nasıl battıklarını, işitmediniz mi? Gerek Kütüb-i sâlife'de ve gerek Kur'ân'da bunlar, size haber verilmedi mi? Halbuki onlar, yalnız bu dünyada tattıkları o acılarla kalmadılar. وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **Onlar için daha çok acıklı dayanılmaz bir azâb da var.** Ki o da, âhirettedir. Bunlar, size haber verilmiş iken sizler için ibret almayıp küfürde ısrar ediyorsunuz? ذَلِكَ **işte** o, haber verilen dünyada tattıkları vebal, âhirette tatacakları elîm azâb بِاَنَّهُ **şu sebebledir, ki,** كَانَتْ تَاْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **onlara Peygamberleri beyyinelerle, açık delilller, mu'cizelerle geliyorlardı da;** فَقَالُوا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا **"Bize, bir beşer mi yol gösterecek" dediler.** فَكَفَرُوا **Bu suretle küfrettiler.** Hakkı tanımadılar, o Peygamberlere ve beyyinelere inanmadılar وَتَوَلَّوْا **ve aksine gittiler,** وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ **Allah da, istiğnasını gösterdi.** Onların ne iman ve tâatlerine, ne de kendilerine aslâ ihtiyacı bulunmadığını anlattı, bütün onları helâk edip arkalarını kesti. Şübhe yok ki, yaratan Allah, ganî olmasaydı öyle yapmazdı. وَاللّٰهُ غَنِيٌّ **Evet, Allah, ganîdir.** Sade onlardan değil, bütün âleminden ganîdir. Dilerse hepsini mahveder, yenisini yapar. حَمِيدٌ **Hamîddir.** Zatında her güzelliği her yüksekliği cami', her türlü hamd-ü ta'zîme müstahıktır. زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنْ **Küfr edenler, şöyle zu'm ettiler.** Bilgiçlik taslayarak âhireti inkâr edip şu bâtıl fikr-ü i'tikada doğru diye saplandılar ki, لَنْ يُبْعَثُوا **asla ba's olunmayacaklarmış.** Öldükten sonra başka bir neş'etle diriltilmeleri, ayıltılıp da başka bir âleme sevkedilmeleri, evvel yaptıklarının başlarına vurulması, iyilik nasılmış, kötülük nasılmış, acımıymış, tatlımıymış anlatılarak ceza çektirilmesi kabil değilmiş, öldükten sonra herşey yok olur biter, iyilik de, kötülük de doğruluk da, eğrilik de boşa gider, hakk-u hakikat denilen sabit birşey yoktur. İnsan sade kokup çürüyüp gidecek olan tenden ibarettir sandılar ve o gidişin, nereye bir gidiş olacağını düşünmediler de, o yaptıkları haksızlıklara, ettikleri haltlara, o küfr-ü küfrana ondan dolayı düştüler. قُلْ بَلَى وَرَبِّي **De ki: "Hayır, Rabbim hakkı için** لَتُبْعَثُنَّ **sizler gerek**

kâfir, gerek mü'min bütün insanlar lâbüd ba's olunacaksınız." النّاسُ نِيَامٌ فَاِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا *"Nas uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar"* (Keşfü'l-hafû-2/414) denildiği vechiyle Hakk'ın huzurunda ayıltılıp uyandırılacaksınız. ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ **Sonra da yaptıklarınızla haber verileceksiniz.** Hesaba çekilip cezalandırılacaksınız. İman edip iyi amel yapanlar kârlı çıkıp bahtiyâr olacak, küfr-ü küfrâna gidenler hüsrana düşüp belâlarını bulacaklar. وَذٰلِكَ **Bu,** (ba's-ü ceza) sizlere zor gelse de عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ **Allah'a göre kolaydır.** Çünkü O Yaratan, herşeye kadirdir. فَ **o halde,** o yanlış zuumlerden اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Allah'a ve Resulüne, bunları size tebliğ eden Peygamber'i Muhammed aleyhisselâm'a** وَالنُّورِ الَّذِى اَنْزَلْنَا ve indirmiş olduğumuz nûra, yâni şuurları, basîretleri tenvir eyleyecek Hakk nûru olan Kur'ân'a iman ediniz. İnanıp mucebince amel eyleyiniz, gösterdiği yolda, anlattığı huy ve ahlakta çalışınız, emirlerini tutup nehiylerinden kaçınarak hak uğrunda güzel işler yapınız وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **ki, Allah, her ne yaparsanız habîrdir.** Küçük, büyük, iyi ve kötü hepsini bilir, sırası gelince hepsini size haber verir. Ne günü bilir misiniz? يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ **Sizleri o dernek gününe derleyip toplayacağı gün,** ذٰلِكَ **o gün,** يَوْمُ التَّغَابُنِ **teğâbün günüdür.** Kimin aldatıp kimin aldandığı, kâr ve zararın belli olacağı gündür.

— GABN —

TEĞABÜN: Gabnden tefauldür. Gabn, alış verişte veya re'yde aldanmak veya aldatmak, yâni değerinden aşağı yâhud yukarı almak veya vermektir, ki, fark az olursa, gabni yesîr, çok olursa gabni fâhiş denilir. Tegabün de, mütekabilen aldanışma yâhud aldanma veya aldanmanın zuhuru demektir. Bâzân alış verişte olursa gaynın fethi, bânın sükûniyle gabn, re'yde olursa ikisinin de fethiyle gaben diye ayırd edilir. Maamafih muameledeki de re'ye râci' olacağından ikisi de esasen bir yere çıkar. Aldatan ğâbin, aldanan mağbûn olur. Ragıb, der ki: "Ğabn, aranızdaki muamele de sana arkadaşın bir nevi' ihfa ile denksizlik etmektir. Malda olursa غَبَنَ فُلَانٌ fülân aldattı denilir. Reiyde olursa غَبِنَ اَوْ غَبِنْتُ كَذَا غَبَنًا şöyle bir aldanış aldandı veya aldandım denilir ki, gaflet, gabin sayılır. Ve يَوْمُ التَّغَابُنِ Kıyamet günüdür. Çünkü وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ (*"Yine nas içinden kimide vardır ki, Allah'ın rizasına ermek için kendini feda eder."* Bakara-2/207) ve اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ (*"Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını; Cennet muhakkak kendilerinin olmak bahasına satın aldı."* Tevbe-9/111) ve اِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا (*"Fakat onlar o Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini bir kaç paraya satanlar, işte onların Ahirette hiç nasibleri yoktur."* Âl-i İmrân-3/77) âyetlerinde işaret olunan mübayeada gabin bulunup bulunmadığı o gün zâhir olacak. Bu alış verişlerde

kâr ve zarar, hep o zaman anlaşılacaktır. Bâzıları, «يَوْمُ التَّغَابُنِ»den sual olundukta şöyle demiştir: "O gün eşya, onlara dünyadaki mikdarları hilâfına zuhur edecektir." Bâzı müfessirîn de demiştir ki: Gabnin aslı, şeyi gizlemektir. Şeyin gizlendiği mevzıa da, fethiyle gaben denilir. A'zanın dirsek, kasık gibi büklüm yerlerine de istitarından dolayı megabin tesmiye olunur ve kadına tayyibetü'l-megâbin denilir. Keşşaf da, der ki: "Burada tegabün, kavmın ticaretteki tegabününden, yâni biribirini aldatmasından müstear olup şakî olanların Said oldukları takdirde işğal edecekleri mevki'lere saidlerin konması ve bil'akis Said olanların şakî oldukları takdirde işgal edecekleri, mevki'lere de şakîlerin konması mânâsınadır. Resulullah'ın hadîsinde de: "Cennete giren her kula şayed fenalık yapmış olsa idi, Cehennemde bulunacağı mevki' behemehal gösterilir ki, şükrü artsın. Cehenneme giren her kula da şayed iyilik yapsa idi, cennette bulunacağı makam behemhal gösterilir ki, hasreti artsın" diye vârid olmuştur. (Sûre-i A'raf'ta, وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (*"... Ve şöyle nida olunmaktadırlar; işte bu gördüğünüz o Cennet ki buna amelleriniz sebebiyle vâris kılındınız."* A'râf-7/43) tefsirine bak!). Gerçi insanların o günden başkasında da tegabünü olmaz değildir. Lâkin ne kadar büyük olursa olsun düny ya umurunda, aldanma ve aldatma hakikî tegabün olmayıp asıl hakikî tegabün o Kıyamet günü olduğunu tenbih için ona, يَوْمُ التَّغَابُنِ ta'bir buyurulmuştur. Ticarette tegabün, tefaul babının meşhur mânâsına nazaran ekseriya alış veriş yaparken karşılıklı aldayış, biribirini aldatmağa çalışmak mânâsına "isneyn beyninde" müşareket için olursa da tevazu' ve tekaud kelimelerinde olduğu gibi vahid içinde olur. Burada, Mücahid ve Katade'den: "**Ehl-i cennetin ehl-i cehennemi aldattığı gün**" diye tefsir olunduğu da nakledilmiştir. Biz buna, hakikî aldatma veya aldanmanın tehakkuk ettiği kâr ve zarar günü demekle her iki ihtimali de ifade etmiş olacağımız kanaatinde bulunuyoruz. Dünya mahabbetine dalmış olan bedbahtların en büyük emelleri, ticaret sevdasiyle şunu, bunu aldatmak olduğu cihetle burada onlara tehekküm için tegabün ta'bir buyurulmuştur. Murad, en büyük kâr ve zararın tehakkukunu ifade ile o günün azametini anlatmaktır. Kimlerin, kâr, kimlerin zarar edeceğine gelince: وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا **Her kim, Allah'a iman edip o güne yarar iyi bir amel işlerse,** işte o kâr edecektir. Çünkü يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ **Allah, ondan, onun kabahatlerini keffaretleyip örtecek** وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ **ve onu altından ırmaklar akar cennetlere koyacaktır.** خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا **Öyle ki, içlerinde ebediyyen kalacaklardır.** ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ **İşte fevz-i âzîm, büyük kurtuluş, büyük zafer odur.** Çünkü her tehlikeden kurtulup en büyük murad, en büyük zevk olan rıdvan-ı ekbere ermek oradadır.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا **Küfredip bizim âyetlerimize yalan diyenler ise,** أُولَٰئِكَ **işte onlar,** aldanıp zarar edenlerdir. Çünkü onlar, أَصْحَابُ النَّارِ **eshab-ı nardırlar.** Cehennem ateşinde kalmağa mahkûmdurlar. خَالِدِينَ فِيهَا **Öyle ki, orada muhalled kalacaklardır.** وَبِئْسَ الْمَصِيرُ **Ki, o da, ne fena masîr, ne kötü varılacak yer, ne çirkin yataktır.** Onun için insan olanlar, bundan sakınıp o fevz-i azîme kavuşmak için iman ile amel-i salihe çalışmalıdır. Öyle iman ve salâh ile çalışmak ve hangi amelin daha salih, o gün için daha kârlı olduğunu bilmek kolay mı? Ve öyle çalışan mü'minlere dahi dünyada bir takım musîbetler olmuyor mu? denilecek olursa:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ
إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَلِيمٌ (11) وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ
فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (12) اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ
وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (13) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ
مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ
تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (14)
إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (15)
فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا
لِأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (16) إِنْ تُقْرِضُوا
اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ
حَلِيمٌ (17) عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (18)

Meâl-i Şerifi

11-Allah'ın izni olmayınca hiç bir musîbet isabet etmez. Her kim de Allah'a iman ederse O, onun kalbine hidayet verir ve Allah her şeyi bilir,

12 İman edin de Allah'a itaat eyleyin ve Resulü'ne itaat eyleyin. Eğer aksine giderseniz Resulümüze aid olan sade açık bir tebliğden ibarettir.

13 Allah'dan başka Tanrı yoktur. Onun için mü'minler, hep Allah'a dayansınlar.

14 Ey o bütün iman edenler, haberiniz olsun ki, çiftleriniz ve evlâdlarınızdan size düşman vardı. Onun için onların mahzurlarından sakının, bununla beraber afveder, kusurlarına bakmaz, örterseniz şüphe yok ki, Allah, gafurdur, rahîmdir.

15 Her halde mallarınız ve evlâdlarınız bir fitnedir. Allah ise, büyük ecir, Onun yanındadır.

16 Onun için gücünüz yettiği kadar Allah'a korunun, dinleyin, itaat edin, infak edin, kendileriniz için hayır yapın. Her kim de, nefsinin hırsından korunursa işte onlar felâh bulanlardır.

17 Eğer Allah'a bir karz-ı hasen arz ederseniz onu sizin için katlayıverir ve sizi de mağfiret buyurur. Allah, şekûrdur, halîmdir.

18 Gaybe de, şehadete de âlim, azîz, hakîmdir.

مَا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ **Bir musîbet isabet etmez ki,** اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ **Allah'ın izniyle olmasın,** yâni gerek kâfir, gerek mü'min her kim, her hangi bir ferd veya cemaat olursa olsun başına, gerek cana, gerek mala, gerek saireye müteallık her hangi musîbet, maddî veya manevî kavlî veya fiilî hoşa gitmeyecek acı bir hâdise çarparsa o, her halde Allah'ın izniyledir. Allah'ın izni olmayınca hiç kimsenin istemesiyle, çalışmasiyle kimseye bir müsîbet eremez. Allah'ın izni olmayınca bir yaprak bile yerinden oynamaz, Sûre-i Hadîd de, مَا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فِى كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا (*"Ne arzda, ne de nefislerinizde bir müsibet başa gelmez ki biz onu fiile çıkarmazdan evvel bir kitapta yazılmış olmasın, şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır."* Hadîd-57/22 âyetinin tefsirinize bakınız.) Gerçi وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (*"...kötülükten de başına her ne gelirse anla ki sendendir,"* Nisâ-4/79) ve اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ (*"...her halde Allah bir kavme verdiğini onlar, nefislerindekini bozmadıkça bozmaz."* Ra'd-13/11) ayetlerinde geçtiği üzere bâzı musîbetlerin, meb'de-i insanın veya kavmin kendi nefsi olduğu muhakkak ise de, böyle olan musîbetler dahi yine Allah'ın takdir ve iradesiyle izni tealluk etmedikçe vukua gelmez. Onun için, قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ (*"...De ki: Hepsi Allah tarafından."* Nisâ-4/78) buyurulmuştu. Bu böyle ancak Allah'ın iz-

niyle olduğu gibi وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُ **her kim de, Allah'a iman ederse Allah, onun kalbine hidayet verir.** tevfık verir, doğruyu düşündürür. Gelen müsîbetin ancak Allah'ın izniyle olabileceğini ve kendisi Allah'ın olup yine Allah'a döneceğini hatırlatarak اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ (*"...Biz Allah'ınız ve nihayet O'na döneceğiz."* Bakara-2/156) tesellîsiyle gönlünü tesliyet, لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا اٰتٰيكُمْ (*"Şunun için ki gaybettiginize gam yemeyesiniz ve size verdiğine de güvenmiyesiniz."* Hadîd-57/23) irşadiyle sabır, metanet, اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (*"Ancak sabredenlerdir ki ecirlerine hisabsız irdirilir."* Zümer-39/10) müjdesiyle inşirah verir. وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Ve Allah her şeye alîmdir.** Binaenaleyh ona izin vermekte hikmeti ne olduğunu, ona ne gibi hayırlar, maslahatlar te-rettüb ettireceğini ve bu yüzden mü'min kulunu ne gibi sevablara erdireceğini ve böyle iman eden bir kulun ne suretle hareket etmesi iktiza edeceğini bilir ve kal-bine o suretle hidayet vererek muvaffak da kılar. O halde salih amellerin ne olduğunu bilmek için de Allah'a ve Resulü'ne ve o nûra iman edin. وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ ... **"İman edinde Allah'a itaat eyleyin ve Resulûne itaat eyley-in."** Bu emir yukarıda mezkûr فَاٰمِنُوا cümlesine yâhud وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (*"...her kim Allah'a iman ederse O onun kalbine hidayet verir ve Allah herşeyi bilir."* Tegabûn-64/11) kavlinin fahvası olmak üzere mukadder فَاٰمِنُوا üzerine ma'tuftur. يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ **"Ey o bütün iman edenler: Haberiniz olsun ki çiftleriniz ve evladlarınızda"** Cem'iyyette dahilî salahın en mühim mebde'lerinden biri de aile salâhı olmak ve aile umuru ehemmiyyetli bir gaile bulunmak hasebiyle burada mü'minlere, salih amelleri beyan sırasında aile gailesine tealluk eden bazı ta'limatı havi bir hitap ile Sûreye hitam verilecektir ki bu hatabe, hem evvelki iki Sûrenin âhirindeki «يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا» hitabeleriyle mütenazır, hem de bundan sonraki iki Sûreye bir temhîddir. Tirmizî ve Hâkim ve İbn Cerîr ve daha bâzıları İbn Abbas'dan şöyle rivayet etmişlerdir ki: "Bu âyet, ... يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ **"Ey o bütün iman edenler: Haberiniz olsun ki çiftleriniz ve evladlarınızda"** ehl-i Mekke'den bir takımları hakkında nâzıl olmuştu ki, Müslüman olmuşlar ve Medîne'ye, Peygamber sallâllahü aleyhi ve-sellem Hazretleri'ne gitmek istemişlerdi. Zevceleri ve evladları da onları bırakmak istememişlerdi. Sonra kalkıp Resulullah'a geldiklerinde nasın dinde fıkıh ve intibah kesbetmiş olduklarını görünce zevcelerine ve evladlarına ukubet etmeği kurdular. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi." Diğer bir ravay-ette: "Bir adam hicret etmek ister, karısı ve çocuğu mani' olurdu. O da: "Eğer Allah Teâlâ, sizinle beni Darü'l-hicre'de cem'ederse Vallahi şöyle şöyle, yapa-cağım" diye yemin ederdi. Bu âyet nâzil oldu. Atâ İbn Ebî Rebah'dan rivayet

olunduğuna göre de, Avî İbn Malik-i Eşceî Peygamber'in maiyyetinde gazâya gitmek istemişti. Ehl-ü evlâdı toplanıp alıkoymaya uğraşdılar ve "Biz, senin ayrılığına dayanamayız" diye sızlandılar. O da, rikkate gelip gazâya gitmemiş, sonra da nedamet etmişti. Bu âyet nâzil oldu. Demek ki, sebeb-i nüzûl müteaddiddir. Bunların cem'inde münafat yoktur. Âyetin sıyak ve mazmunu bunları ve emsaline mutabık olduğu gibi dah çok şumulludur.

- EŞLER-

EZVAC: Zevcin cem'idir ki, erkeğe de dişiye de ıtlak olunur. Burada hitab, zâhiren zükûra olduğuna nazaren ezvacdan murad da, onların çiftleri olan zevceler demek olur. Ancak «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» "Ey o bütün iman edenler" gibi hıtabı zükûr, tagliben kadınlara da şamil olmak kaidesine nazaran ezvac da mütekabilen zevc ve zevceye mütehammildir. Evvelki surette ise, bu mânâ işareten veya delâleten anlaşılır. Buyuruluyor ki: Ezvacınızdan, yâni çiftlerinizden ve evlâdınızdan عَدُوًّا لَكُمْ **size bir düşman vardır.** Zevce ve evlâd mecmuu olan ailelerinizin hepsi değil ise de, içlerinden bâzısı; bâzı, kadın, bâzı evlâd veya bâzı kadınla bâzı evlâddan mürekkeb bir takımı, size bilerek veya bilmeyerek bir nevi' düşmandır. Alemde kocalarına adavet eden, canına bile kıymağa kadar giden, yemeğine zehirler katan aklını ifsad eden, malına, ırzına, namusuna hıyanet eyliyen, dinini, diyanetini selbeden, cehenneme sürükleyen nice kadınlar ve öyle evlâdlar buluna gelmiştir. Bunu, bile bile kasden yapanlar olduğu gibi bir takımları ve belki bir çokları da bilmeyerek ve kötü bir maksad beslemiyerek kocalarını veya babalarını zararlara mihnetlere, kederlere, gailelere düşürür ve böylelikle bir takım hayır işlerine, ibadetlerine mani' olur. Evlâd hakkında bu ikinci cihet, ikinci âyette fitne ta'biriyle ifade edilmiş olmasına nazaran burada daha ziyade kasdî olan adavet mütebadir görünür ise de, orada zikredilmemiş olan ezvaca, burada da o mânâ mülâhaza olunarak mutlak olan adavetin itlâkı üzere kasdî ve gayr-i kasdîye muhtemil olması, iki âyet arasında bir ihtibâk san'atı ifade edeceği cihetle daha beliğdir. Ailede böyle kasdî veya gayr-i kasdî adavet, zevce ve evlâd tarafından olabileceği gibi mütekabilen zevc tarafından da olabilir. Zevcelerine hiyanet eden nice erkekler de vardır. Ancak hitabın zâhiri erkeklere olmak i'tibariyle o cihet tasrih olunmayıp zimnî olarak işaret veya delâlete bırakılmıştır. Bunun da sebebi şudur: الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ (*"Er olanlar kadınlar üzerinde hâkim dururlar, çünkü bi kerre Allah birini diğerinden üstün yaratmış bir de erler mallarından infak etmektedirler."* Nisâ-4/34) mucebince infak ve idare ve terbiyesini deruhde etmiş reisi olmaları hasebiyle hitap, evvel emirde onlara tevcih

edilmiş, hem de bilhassa iman sıfatiyle nida olunmuş olduğu cihetle âkıl, bâliğ, mükellef bir mü'min olarak hitab edilmiş bir âile reisinin ailesine adaveti ve ahlâhsızlığı, erkeğin, akıl ve iman hasletleriyle mütenasib olmayacağı ve onlara ancak o gibi hususatta müteyekkız olarak öyle mahzurlardan hazer etmek ve afv-ü safv-u semahat gibi ahlâkı fadıla ile onları idare eylemek, yaraşacağı vuzuh ile anlatılmak için bu cihet tasrih olunup mukabili terk veya izmar edilmiştir. Yâni hakikî bir mü'min-i kâmil için öyle bir ahlâksızlık tasavvur bile olunmamak gerektir. Ve o halde mü'minlerin zevcelerine ve evlâdlarına yaraşan da onlara düşman değil, cidden yâr-u şefîk olmak, o iman şi'ar-ü terbiyesini kesbeylemektir. Halen ve kalen nümune olarak bunu telkin ve idare etmek vazife ve mes'ulliyyeti ise, evvel emirde erkeklere müteveccih ve kadınlara akıldan ziyade hissiyata tabi' bulunmakla nida ve hitab erkeklere tevcih olunmuştur. Binaanaleyh meâlin hasılı şu olur: Ey o bütün iman eden ve aile üzerinde kavvam olması iktizâ eyleyen erkekler, sizlerin erkekliğiniz, aklınız, imanınınz ve mucebince salâh fikriniz size muzaf olan âilenize düşmanlık etmeğe müsaade etmemek icab ederse de, zevceleriniz ve evlâdınız içinden akıl veya dinde noksanlıkları hasebiyle sizlere düşman olan, başınıza gaile çıkarmak isteyen bâzıları da bulunabileceği muhakkaktır. فَاحْذَرُوهُمْ **O halde o düşmanlardan hazer ediniz.** Onlara dikkat edip mahzurlarından sakınınız. Şerlerinden, gailelerinden emin olup da kendinizi onlara kaptırmayınız. Bundan dolayı zevceyi intihab ederken dış güzelliğine, malına, şununa, bununa kapılıvermeyip her şeyden evvel dinini, edebini iffetini, ahlâkını aramalı. Nitekim bir hadîs-i Nebevî'de de اِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ *"Çöplükte biten yeşillikten sakınınız"* (Keşfü'l hafû-1/855) buyurulmuştur. Sonrada aile hukukuna riayet ve onların dinî terbiyelerine dikkat ve onlar yüzünden gelmesi melhuz olan dünyevî ve uhrevî zararlardan sakınmalı, gelişi güzel bırakıvermeyip teyakkuz ve intibah üzere bulunmalı, sevgi ve alâka sevdasiyle şımartmamalıdır. Bununla beraber sakınacağız diye tazyik edip de sıkmamalı, her kusurlarına aldırmamalıdır. وَاِنْ تَعْفُوا **Ve eğer afvederseniz,** yâni afvetmek hakkınız olup sizin tarafınızdan afve kabil bulunan suçlarını afvederseniz ki, bunlar, size karşı vaki olup gayrın hakkı teallûk etmeyen dünya umuruna müteallık veya dine dair olup da tevbe ettikleri suçlardır. Afveder وَتَصْفَحُوا **ve safh ile muamele eder, yüzlerine vurmaz, başlarına kakmaz** وَتَغْفِرُوا **ve ayıblarını eksiklerini örter.** Semahat gösterirseniz, فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **şüphe yok ki, Allah da, gafur, rahîmdir.** O da, sizin günahlarınızı rahmetiyle mağfiret buyurur.

Melhuz: Düşünebilen, olabilen. **Teyakkuz:** Uyanık olma. **Safh:** Suç bağışlama, afveyleme.

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ **Her halde mallarınız ve evlâdlarınız bir fitnedir.** Size meftun edip bir takım zahmetlere ve günahlara sokmağa sebeb olan ve bir takım hayırlardan, tâatlardan alıkoyan bir ibtilâ mihnettir. وَاللّٰهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ **Halbuki Allah, büyük ecir Onun yanındadır.** Binaenaleyh Allah mahabbetini, Allah'ın zikr-ü tâatını mal ve evlâd mahabbetine dahi tercih etmeli, mal ve evlâd kaygılarıyle uğraşırken Allah için ibadat ve tâatı haleldar etmemelidir. فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ **Onun için gücünüz yettiği kadar Allah'a korunun.** Fitneden, Allah'ın rızasına muhalif şeylerden sakınıp Allah'ın vikayesine sığınarak takva yolunu tutun. Bu emirde اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ (*"...Allah'a nasıl korunmak gerekse öyle korunun."* Âl-i İmrân-3/102) emrine nazaran çok tahfif vardır. Yâni Allah'a lâyık olan tam hakkiyle takva yapamazsanız bile gücünüz yettiği kadar müttekî olun korunun, Zikrullah'dan gaflet etmeyin وَاسْمَعُوا **ve dinleyin. Ve Allah'ın emirlerini, nehiylerini,** va'z-u nasihati dinleyin. وَأَطِيعُوا **Ve itaat edin,** dinlediklerinizi tutup kendi gönlünüzle tatbik ve icrâ edin, وَأَنْفِقُوا **ve infak yapın.** Tekâsür ve tafahur için mal toplamak ve kenz yapmak hırsına kapılmayıp gerek kesb ile kazandıklarınızdan ve gerek arzdan çıkan hasılâttan Allah'ın sizlere merzuk kıldığı şeylerden zevcelerin ve evlâdın nefakalarını verdikden başka yukarı ki Sûrelerde, ezcümle Sûre-i Bakara ve Sûre-i Berae'de emr-ü tergib olunan cihetlere, valideyn ve en yakın akraba, yetimler, miskinler ve İbn Sebîl için, nefakalar ve cemaat-i müslimînin ve fukara-ı ibadullah'ın mesalih ve menafiî, Din-i hakk'ın neşr-ü müdafaası ile Allah yolunda cihad, birr-ü takvada teavün için gücünüz yetebildiği kadar vergi, iâne, zekât, sadaka verin. خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ **Nefisleriniz için hayır yapın.** Allah'ın vikayesinde korunmanız için kendi nefisleriniz hakkında en hayırlı, en nafi' olanı işleyin. Yani büyük ecir ancak Allah yanında olduğu ve dünya zevkı sönüp ancak Allah yanındakiler kalacağı cihetle Allah rızası için infak, netice itibariyle sizin nefisleriniz hakkında emval ve evlâddan daha hayırlıdır. Bundan dolayı emval ve evlâd derd-ü hırsıyla Allah'ı ve kendilerinizi unutup da hayr için infaktan geri kalmayın, Allah için hayırlar yapın ve onun için çalışın, emval ve evlâda da o maksadı gözeterek bakın. وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ **Ve her kim nefsinin şuhhundan; hırs-u buhlünden vikaye olunup korunursa ki,** bu, ancak Allah'ın vikayesine sığınmakla olabilir. فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **İşte onlar, felâh bulanlardır.** Onun için gücünüz yettiği kadar Allah'a korunun da harîs ve bahîl olmamağa çalışın. Nefislerinizin hırsına zebun olup da ihtikâr ve hasislik ile kendinizi ve evlâd ve iyalinizi ve cemaatinizi falâketlere sürüklemeyin, sahî ve civanmerd olmağa çalışarak Allah için hayır işlerinde müsabaka edin. (Sûre-i Haşr'da geçen كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ (*"...ki sade*

içinizden zenginler arasında dolaşır bir devlet olmaya." Haşr-59/7 bak!) وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Ve kim nefsinin ihtirasından korunursa, işte asıla erenler onlardır."* (Haşr, 59/9)

اِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا **Eğer Allah'a karz-ı hasen suretiyle ikraz ederseniz.** (Sûre-i Hadîd'de (مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا "Hani kim var Allah'a bir karz-ı hasen arz edecek ki Allah ona birçok katlarını katlayıversin." Bakara-2/245; Hadid-57/11 ayetlerinin tefsirine bak). ve Sûre-i Bakara'da bak.) Bu âyet de, infaka tergib içindir. Bâzıları, bundan murad, farz olan zekâttır demişler, bâzıları, mendub olan infakatdır demişler, Bâzıları da küllîsinden eamm olduğunu söylemişlerdir ki, makam-ı tergibe en muvafık olan da budur. Yâni Allah'dan güzel ecir istemekden başka bir garaz beslemeyerek hulûs-i niyetle verilen ödünçler gibi لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى الْاَرْضِ ... لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا (*"Verin o fakirlere ki Allah yolunda kapanmışlardır, şuraya buraya dolaşamazlar, istemekten çekindikleri için bilmiyen onları zengin zandeder, onları simalarından tanırsın. Halkı bizar etmezler, hem işe yarar her ne verirseniz hiç şüphesiz Allah O'nu bilir."* Bakara-2/273) buyurulduğu vechiyle Allah yolunda çalışan ve çalışacak olanların havâic ve lecaziminden ve bu kabîlden iktiza eyleyen sair vücuh-i birr-ü hayra Allah rızası için mal veya emek sarf ederek infak ve teberruatta bulunursanız, bu suretle sarfedilen şeyler sandıklarda para saklamaktan, dünya garazları için sarfiyyat veya ikrazat yapmakdan, murabahacılık, rıbacılık şöyle dursun meşru' ticaretlerden dahi daha kârlıdır. Çünkü يُضَاعِفْهُ لَكُمْ **Allah onu, size kat kat ecriyle öder.** On katdan yedi yüze kadar ve hattâ daha ziyade katlar. Memleketde bu yüzden hazıl olacak güzel sa'y-u amellerle servet-i umumiyye tezayüd ettikten agniya ve fukara arasında mahabbet teessüs eyledikten başka âhiretde de kat kat sevab verir. وَيَغْفِرْ لَكُمْ **Hem de günahlarınıza mağfiret eder.** وَاللّٰهُ شَكُورٌ **Ve Allah, şükûrdür.** Şükür, iyiliği iyilikle karşılamak demek olup, Allah Teâlâ da, rızası için yapılan azacık bir iyiliğe bile büyük büyük ecirler verir onu büyültür. Ni'met esasen kendisinin olduğu halde onun şükrünü bilip de Allah için, Allah'ın sarfını emrettiği yerlere sarf edenlerin hem daha güzel, daha ziyadesi ile ecrini çoğaltır, hem kadirlerini yükseltir. Hem de حَلِيمٌ **halîmdir.** Günahkârları derhal ukubeti ile müâhaze buyuruvermez, imhal eder. Gerçi hesab görmek istediği zaman, seriü'l-hisabdır. Bir lemhada bütün hesabları görüp bitiriverir. Fakat her günahın akibinde hesabını görüvermez, bir çokları imhal eyler. Bu da, kendisine birşey gizli kaldığı için değil, büyüklüğündendir. Çünkü O, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **gaybin de âlimidir**

Agniya: Zenginler.

şehadetin de. Gizli yapılanları da bilir. açık yapılanları da bilir, vücuda gelenleri de bilir. gelmiyenleri de bilir. الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **O, öyle azîz, öyle hakîmdir.** Şekür-u halim olmakla beraber azîzdir. İsyana karşı kahr-u ikabı şediddir. Dilerse hiçbirini imhal etmez, izzetiyle hepsinin hisabını görüverir. Hatır-u hayale gelmez şeyler yapar. Bununla beraber hakîmdir. Yaptıklarının evvelini, âhirini birbirine rabt edip üzerine hikmetler terettüb ettirerek bihakkın muntazam yapar. Her sun'unda hikmek, her emrinde hikmek vardır. Onun içindir ki, dünyanın, âhireti vardır. Bütün bu emirler de, O'nun hak hikmetiyledir. Bunlarla amel edenler Tegabün günü aldanmazlar.

Bu Tegabün sûresinin âhirindeki hitabede, aile ahvaline müteallık olmak üzere إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ (*"Haberiniz olsun ki, çiftleriniz ve evlâdlarınızdan size düşman vardır. Onun için onların mahzurlarından sakının."* Tegâbün-64/14) buyurularak adavet muhzurundan sakınılması emrolunmuş bulunduğu ve halbuki evlâd alâkası hilkî ve binaenaleyh fesh-ü izalesi gayr-i kabil bir alâka-ı nesebiyye olarak sâbit olup zevciyyet ise, akd-i nikâh sebebi ile muteber ve binaenaleyh fesh-ü ref'i kabil bir âlaka-i sebebiyye olmak hasebiyle zevc ve zevce beyninde bundan matlûb olan muhabbet ve muaşeret nefret ve adavete munkalib olunca bunun mahzurundan kurtulmak bâzı ahvalde tedricen veya kat'iyyen boşama çaresine muracaatı iktiza edeceği cihetle izzet ve hikmeti ilahiyye talakı teşri buyurmuş ve bu münasebetle bu Sûreyi de, Sûre-i Talâk ta'kib eylemiştir.

TALÂK SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 12

Talâk Sûresi, Medenî'dir. Buna, "Kısa Sûre-i Nisa denildiği de rivayet olunmuştur.

Âyetleri : On ikidir.
Kelimeleri : Yüz kırk yedidir.
Harfleri : Bin yetmiştir.
Fasılası : Hep «ا» harfidir.

Bu Sûrenin nüzulüne sebeb olmak üzere Bâzıları, hayız halinde iyka' edilmiş bir iki talâk hadisesinden bahsetmişlerse de Ebu Hayya'nın ve Hâfız Ebu Bekr İbnıl. Ârabînin tasrih ettikleri vech ile esahhı rivayet bu Sûre, bir hâdise üzerine değil, doğrudan doğru bir şer'i beyan olarak nâzil olmuştur.

-BOŞAMA-

TALÂK VE TATLÎK, BOŞAMA: Lügatte İtlâk eylemek, yâni bir kaydı, bağlantıyı kaldırıp salıvermektir. Şer'an da: Nikâh ile sâbit olan kaydı ref'eylemektir. Bu mânâ ile talâk, asıl nikâhın bozulması demek olan fesihten, infasahdan başka bir hükmü haizdir. Talâka, hul'a, iylaye, iddete dair Sûre-i Bakarada bir takım ahkâm ve Sûre-i Ahzab'da iddete müteallık bir âyet ve sûre-i Mücedele'de zıhar ve keffaretine müteallik beyanat geçmişti. Burada da evvelki Sûrenin âhirinde geçtiği vech ile zevc ve zevce beynindeki adavet muhzurunun halli çarelerinden birisi olmak hikmetiyle verilecek talâkın müstahsen olabilecek şeklinin ta'limiyle ona müteferri kadın ve aile hukukuna müteallık bâzı ahkâm beyan olunacaktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ
وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ
مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ
حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي
لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ أَمْرًا ﴿١﴾ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ
فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا
ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ذٰلِكُمْ
يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ
لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى
اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا
﴿٣﴾ وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ
أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ
وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا ﴿٤﴾ ذٰلِكَ أَمْرُ اللّٰهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ
وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا ﴿٥﴾

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا
عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ
أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ
تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَىٰ ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ
عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا
سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

1. Ey o Peygamber; kadınları boşadığınız vakit iddetlerine doğru boşayın ve iddeti sayın ve Rabbınız Allah'dan korkun, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar meğer ki, açık bir terbiyesizlik etmiş olalar. Bunlar, Allah'ın ta'yin ettiği hududdur ve her kim, Allah'ın hududuna tecavüz ederse nefsine zulmetmiş olur. Bilmezsin belki Allah, onun arkasından bir iş çıkarır.

2. Sonra müddetlerini doldurmağa yaklaştıklarında onları güzellikle tutun yâhut güzellikle ayrılın ve sizlerden adalet sahibi iki erkeği işhad eyleyin, Şehadeti de, Allah için doğru eda edin. Bu size söylenenleri duydunuz a, bununla Allah'a ve âhiret gününe iman eder kimselere öğüt verilir. Her kim de Allah'dan korkarsa Allah, ona bir mahrec müyesser kılar.

3. Ve onu, hatır-u hayaline gelmez cihetten merzuk eder ve her kim, Allah'a tevekkül kılarsa O, ona yetişir. Her halde Allah emrini yerine getirir. Allah, her şey için bir mikdar ta'yin etmiştir.

4. Hayızdan kesilmiş olan kadınlarınız (şüphelendinizse) onların iddeti de üç aydır, hayız görmiyenler de öyle, yüklülerin ise, ecelleri hamillerini vaz'ı etmeleridir ve her kim Allah'a korunursa Allah, onun işine bir kolaylık verir.

5. İşte bu (anlatılan ahkâm) Allah'ın emridir. Onu, size indirdi ve her kim, Allah'dan korkarsa Allah, onun kabahatlerini örter ve ecrini büyültür.

6. O kadınları gücünüzün yettiğinden sâkın olduğunuz yerin bir kısmında iskân ediniz. Ve üzerlerine tazyik yapmak için onları ızrara kalkışmayınız ve eğer yüklü iseler, hamillerini vaz'ı edinciye kadar nefakalarını verin. Sonra sizin hesabınıza emzirirlerse o vakit de ecirlerini verin ve aranızda iyilikle emr edin ve eğer zorlaşıyorsanız o halde baba hesabına diğer bir emzikli emzirecektir.

7. Genişliği olan genişliğinden infak etsin, rızkı dar olan da Allah'ın ona verdiğinden infak eylesin, Allah, bir nefse verdiğinden başka teklif etmez. Allah, bir usrun arkasından bir yüsür yapar.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ **Ey o Peygamber,** «النَّبِيُّ» unvaniyle yad ve tebcîl olunan Hatemü'n-Nebiyyîn! Burada, evvelâ Peygamber'e nida ile başlanması ümmetin mübelliği ve mâktedası bulunması, ve beyan olunacak talâk tarzı, onun şer'ine aid taraf-ı ilâhîden yeni bir teşri' olmak hasebiyle neşr-ü tebliğine re'sen i'tina olunması hususlarına tenbih içindir. Yoksa beyan olunacak hüküm Peygamber'in kendisine mahsus değil, umûmadır. Onun için hitab ta'mim olunarak buyuruluyor ki, اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ **kadınları tatlık ettiğiniz vakit,** yâni boşamak istediğiniz takdirde فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ **onların iddetlerini gözeterek boşayın.** Yâni âdetleri olarak sayılı hayız günlerini hesaba alarak ondan önce tuhur zamanında temiz olarak bir talâk boşayın. İşte talâk verilecek olunca onun en güzel ve mesnun sureti, böyle kadını âdetinden önce temiz bulunduğu tuhur zamanında mücemeat etmeksizin bir talâk boşamaktır. Binaenaleyh وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ (*"Sana hayızdan soruyorlar, deki o bir ezadır, onun için hayız zamanı kadınlardan çekilin ve temizlene kadar onlara yanaşmayın, ..."* Bakara-2/222) emri mucebince tab'an ve şer'an i'tizal zamanı olup beklenmek iktiza eden hayız günlerinde veya mücameat vaki olmuş bulunan tuhr içinde boşayıp salıvermek, bu emre muhalif olmakla haramdır. Bid'îdir, çirkindir, günahtır. Üç talâk birden boşamak ise, daha çirkin, daha günahtır. Talâk vukua gelmez değil, fakat günahtır. Çünkü asıl talâk erkeklerin iradesine bırakılmış olduğu için ika' ile vaki olur. Bâtıl olamz ise de, çirkin surette veya lüzumundan fazla boşamak, hem emre, hem hikmet ve maslahata munafi bir zarar, bir küfran, bir ahlâksızlıktır.

Bunun hikmeti: وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً (*"Yine O'nun âyetlerindendir ki, sizin için nefislerinizden zevceler yaratmış kendilerine ısınırsınız diye ve aranızda bir sevgi ve bir esirgeme yapmış."* Rûm-30/

Usr: Zorluk. **Yusr:** Kolaylık. **Mesnun:** Sünnete uygun, sünnet olanı. **Tuhur:** Temiz, temizlikte, temizlenmiş, hayızı bitmiş. **İka:** Fena bir şey yapmak.

21) buyurulduğu üzere izdivacdan maksad, zevc ve zevce arasında Allah Teâla'nın yaratmış olduğu meylin tatmini ile muhabbet ve merhamet üzere müesses bir aile kurmak ve onu hukuk ve vezaifini deruhde ederek مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ (*"...iffetinizi muhafaza ederek zinadan sakınarak."* Nisa-4/24) mucebince iffet ve ihsan ile temiz bir hars ve tenasül gayesine hizmet olduğu cihetle zevc ve zevce beyninde hasbe'l-beşeriyye ufak tefek dedi kodu ve az çok kırgınlığı veya gaile-i âfakiyye dolayısıyle inkıbaz veya inbisatı mucib ahval-i arıza eksik olmasa bile arada esas olan meyl-i hılkı, sükûn-ı cibillî münkati' olmadıkça aile binasının temeli yıkılmamak lâzım gelir. Fakat o meyl-ü sükûn munkati' olacak olursa o vakit temel çürümüş ve arada bir nevi' talâk-ı tabiî vakit olmuş olacağından talâk-ı şer'i de verilebilir. Böyle bir halde de, beka ibtidadan eshel olduğu cihetle kadının sun-u taksiri olmadıkça veya erkek için bir tehlike ve sebeb-i zarurî bulunmadıkça meyl-i tabi'înin fıkdanına mukabil ahlâk-ı dîniyye ve âdab-ı şer'iyye ile takvâ hissi, vefa şuuru, hukuk-ı sabıkanın ihlâline ve aile binasının yıkılmasına razı oluvermez. Lâkin iş yalnız meylin inkıtaından ibaret kalmayıp bir de kadının, kocasına karşı kibr-ü nüşuzu veya kasd-ı adaveti yüz göstermeğe ve matlûb olan meveddet ve merhamet yerine bu suretle gayz-u nefret hisleri kaim olmağa başlarsa işte o vakit erkeğin, فَاحْذَرُوهُمْ *"onlardan sakının."* emri mucebince sakınmağa memur olduğu adavet ve geçimsizlik mahzurunun cibillî suretlerinden birisi olan talâk, şer'î bir hacet halini alır. Yoksa talâk bir gazab veya bir şehvet düşkünlüğiyle bir ev yıkımı ve ni'met-i nikâha bir küfran olur. Birçok ahvalde de hacet var zannedilir de, sonra pişman olunur. Onun için talâk verileceği zaman iyi ve çok düşünmeli, bütün halât-ı ruhiyye ve din ve ahlâk esasları hesaba alınmalı, İndêl-icab telâfî edilebilmek için şer'in bahşettiği fursatlar elden kaçıvermemelidir. Zira ruhda gizli kalan meyiller umur-ı hafiyyeden olduğu için hiddet ve fetret zamanında hissedilemez de sonradan teprenir, zararlara günahlara sürükler. Bilinmez ki, Allah, he halk edecektir.

Onun için ihtiyaca binaen meşru' kılınmış olan talâkın ikaında mekruh veya güzel olan nevi'leri vardır. Evvelâ **kadını tekarrüb, mekruh olan ezalı adetini gördüğü hayız günlerinde boşamak haramdır.** Talâk vaki' olursa da boşayan, burada emrolunan suretin hilâfına boşamış olmakla günaha girmiş olur. Çünkü kadının tekarrüb caiz olmayan ve tabiî meyle münafî bulunan o ezali halinde hissedilen meyilsizlik arizî olmak ihtimâline mebni kat'î ve daimî

Cibillî: Cibilliyet, yaradılışta olan. **Nüşuz:** Kadının erkeğinden kaçıp nefret etmesi. **Tekarrüb:** Birbirine yaklaşma, yakın olma hali.

olduğuna hükmedilemez. İhtimal ki, onu boşayan ongün sonra gönlünde heyecan duyacak ve yaptığına pişman olacaktır. Hem bir gün bile olsa beraber yaşamış bulunduğu bir zevcesini öyle bir halinde boşayıp bırakıvermek aynî zamanda bir alçaklıktan başka birşey olmaz. Kezalik tuhr içinde iken tekarrüb ettikten sonra, tatlık etmek de mukruhtur. Çünkü tekarrüb meylin vücuduna delildir. Ondan sonra duyulan meyilsizlik de, arizî bir futurdan ibaret olabileceği cihetle meyl-i cibillînin silinmiş olduğuna hükmetmek doğru olmaz. Herhangi bir halde üç telâkı birden vermek ise, büsbütün hiddete kapılarak ve her ihtiyatı elden bırakarak bu çirkinlikleri bir def'ada üç kerre tekrar etmek ve emr-i şer'îye kat kat muhalefet eyleyip ailenin salâhı için şer'in bahşetmiş olduğu her fırsatı bir anda elden kaçırmak olacağı cihetle kat kat çirkin ve günahtır. Ve bunun bu kadar çirkin ve günah olması da, ıskatattan olan talâkın vaki' olması dolayısiyledir. Yoksa lağvolur çirkin ve günah olmasının mânâsı kalmazdı. İşte talâkın meşru'iyyeti zarar ve fesad için değil, aile beyninde yüz gösteren sevgisizlik ve geçimsizlik mahzurlarını def' için mümkün olduğu kadar bir islâh tecrübesi yapılmak suretiyle tarafeynin halet-i ruhiyyeleri yekdiğerinden ayrılmağa ne dereceye kadar müsaid olabileceğini tebarüz ettirmek hikmetiyle alâkadar bulunduğundan talâk vermek ihtiyacını duyan bir kimsenin bunu en güzel bir surette isti'mal etmesi emrolunarak buyurulmuştur ki: اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ "*O kadınları boşadığınız vakit.*" o kadınları boşadığınız, yâni boşamak istediğiniz takdirde: Bu şart evvela, tatlıkın müstakillen erkeklere aid ve onların yed-i ihtiyarında bulunan bir iş olduğunu gösterir. Zevc tatlık edince talâk bir hakkı şeri' olarak sâbit olur. yoksa olmaz. Bundan dolayıdır ki, bir hadîs-i şerifte: اَلطَّلَاقُ لِمَنْ اَخَذَ بِالسَّاقِ ("Şüphesiz ki boşama ancak kadının bacağını tutan (kocasına) aittir." İbn Mace-Talâk-31/2081) buyurulmuştur. O halde kadının bunda doğrudan doğru bir hakk-ı hıyarı yoktur. Meğer ki, dilediği zaman kadın kendisini boşamakta muhtar olduğuna dair nikâh zamanında veya sonra erkek tarafından bir tefviz yapılmış olsun. Bu olmadığı surette kadın, ancak hul' ile kendisini kurtarmak için müracaat edebilir. فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ ("*O zaman kadının kaydı nikâhtan kurtulmak için talâka mukabil gerek mehir ve gerek saireden verdiği bedelde ne veren zevce ne de alan zevc ikisinede cûnha yoktur.*" Bakara-2/229) Bu surette de hâkim, Hanefiyye'ye göre ya tarafeynden hakem nasb ederek veya doğrudan doğru sulh tevassutunda bulunarak zevc tarafına hul' teklif eder. Zevcin veya vekilinin kabulü halinde bu da, bir talâk olur. Şafiyye'ye göre ise, fesh olur. Bazıları Sûre-i Nisa'daki وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا ("*Eğer karı, koca arasının açılmasından endişeye düşerseninz bir hakem onun*

tarafından, bir hakemde bunun tarafından gönderin." Nisâ-4/35) emrine nazaran hâkimin fesh-ü tefrik hakkını da kabul etmişlerdir. Hanefiyyece bu, innilik veya cüzam gibi habîs bir maraz halinde olur. Saniyen, إذا طلقتم şartı, talâkın diyaneten Allah Teâlâ indinde esas itibariyle matlûb ve memduh bir şeyi olmayıp, "ehven-i şerreyn ihtiyar olunur" hükmünce nihayet bir müsaadeden ibaret olduğunu da ima eder. Çünkü bilâ kayd-ü şart talâka teşvik-ı tazammun eden hiç bir delil yoktur. Bil'akis Ebu Davud'un ve İbn Mâce'nin rivayet ettikleri: إنّ من أبغض المباحات عند الله عزّ وجلّ الطلاق ***"Allah azze ve celle indinde mubahların en mebguzundandır talâk".*** (İbn Mâce: Talâk-1/298) Diğer birinde de: أبغض الحلال إلى الله الطلاق ***"Allah'a en mebguz olan helâl talâktır."*** Bu hadîslerde mubah ve helâl tabirlerinin bulunmasından dolayı bir takımları, aslı talâkın mubah olduğuna kail olmuşlar ise de, İbn Hümam'ın tahkiki vechiyle esahh olan budur ki, aslı talâk, nikâh ni'metine küfran olduğundan dolayı mahzundur. Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm, buyurmuştur ki: لعن الله كلّ مذواق ومطلاق ***"Çok talâk verici zevkine düşkünden her birine Allah lâ'net eylemiştir."*** Onun için hacet olmayınca mekruh olur. Bundan dolayı mebguz buyurulmuştur. Mubah tabir edilmesi, ancak hacet vakitlerinde mubah olması hasebiyledir. Beyhekî de, buğzun, vakt-i mesnûne riayet edilmeyerek talâk ika' edilmesinde olduğunu söylemiştir. Şafiiyye'den İbn Hacer'in beyanına göre: "Talâk, bâzı ahvalde vacib, bâzân mendub, bâzân haram veya mekruh olur. Vacib olan ilâ yemini yapıp da vati' arzusu bulunmayan kimsenin dört ay bekletmemek için talâkı ve hakemeynin talâk re'yinde bulunmaları halindeki talâk gibi. **Mendub olan talâk**: kadının hukukunu eda etmekten zevcin gerekse kayıdsızlıktan dolayı olsun âciz olması veya kadının âdeten kendisiyle geçinmeğe cebr edilemiyecek derecede huysuz olması veya kadının fücurundan korkulacak derecede olmamakla beraber pek afif olmaması halinde talâk gibi. Ve fakat bu son surette tatlîk edilince kadının fücura düşeceğinden korkulur veya onun firakına tehammül edemiyerek erkeğin onunla fücura sapması veya meşakkat çekmesi mehuz bulunur. Ve halbuki tatlîk edilmediği takdirde bu korkular varid olmayacak olursa o vakit talâk mendub değil, harama sebeb olacağı cihetle mekruh ve belki haram olur. Nitekim talâk-ı bid'î, yâni bu âyette emr olunanın hilafına olarak kadının âdeti vaktında veya üç talâk birden verilmek haramdır. Bütün bu ahvalden sâlim olduğu takdirde de mekruh olur. Çünkü nakl olunduğu üzere hadîs-i sahihte: "Halâllar içinden talâk, Allah Teâlâ'ya en mabguz olduğu" beyan buyurulması, kerahetini ifade

---

İnnin: Cinsî iktidarı olmayan. **Tazammun:** **İlâ yemini:** Karısına yaklaşmamak üzere erkeğin yemini. **Vati:** Cima.

eder." Çünkü kerahet hıll ile içtima' edebilmek i'tibariyle hıll ile buğzun ictimaından mütebadir olan kerahet olur. O halde hill cihetini te'yid eder sebebler inzımam ettikçe kuvvetlerinin derecesine göre kademe kademe mubah, mendub, vacib mertebelerine doğru çıkar. Kerahet cihetini te'yid eder esbab inzımam ettikce de buğuz haram mertebesine varır ve buna nazaran helal veya mubah ta'biri vukua işaret olup haram olan talâkın dahi ika' ile vaki' olacağını gösterir. Netekim bid'i talakın dahi vaki' olacağı hakkında Fukaha, icma-ı ümmet bulunduğunu söylemektedirler. Buna karşı İbn Teymiyye ile ibn Kayyim-i Cevziyye talâk-ı bid'îden olan üç talâk birden tatlıkın haram olması hasebiyle bunda, birden ziyadesinin vaki' olmaması cihetini ictihad mevridi gibi göstererek tervic etmek ve bu suretle pek ehemmiyyetli bir noktaya basmak istemişler ise de, bütün mezheblerin ittifak ve ictima' etmiş bulunduğu bir mes'elede, usulen ictihada mesağ görülemeyeceği cihetle iltifata şayan görülmemişlerdir.

Fukuha talâkı, hükmü i'tibariyle ric'î ve bayin diye iki nev'e, bayini de hafîf ve galîz diye iki kısma taksim etmişler. Suret-i ika' i'tibariyle de mesnûn ve bid'î olmak üzere iki nevi' saymışlar. Mensûn-u ahsen ve hasen, bir'îyi de ehaff ve eşe'dd diye yine ikiye ayırmışlardır. **Mesnûn**: Talâk verecek olan kimselere şer'an emir ve tavsiye olunup tatlîkda tarikat-ı meslûke olması iktiza eden surettir. Bunun en güzeli de, bu âyetde emrolunduğu üzere tuhur zamanında bir talâk-ı ric'î tatlîk etmektir. Her bir birer tuhurda olmak üzere ayrı ayrı üç talâka kadar varmak, pek güzel olmamakla beraber hasen sayılır. Bidî ise, bunların hilâfına olarak hayız zamanında veya takarrüb vaki' olan tuhurda tatlîk etmek yahud her ne vakit olursa olsun üç talak birden tatlîk eylemek suretleridir ki, bu hepsinin eşeddidir. Bu Sûrenin nüzulüne kadar bu suretlerin nik-ü bedi tefrik edilmiyordu. Burada bunların tefrik-ı esası anlatılmıştır. Asıl talâk, ne meni', ne de tavsiye olunmamakla beraber talâk verilmek istenildiği takdirde en güzel olan şu suret emrolunmuştur: O kadınları, yâni medhulün biha olup da boşamak ihtiyacını hissetdiğiniz kadınları boşamak istediğiniz takdirde, فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ bundan böyle onları iddetlerin gözeterek boşayın. Bunun hasılı, "sayılı hayız günlerinin önünde yakınlık yapılabilecek olup da yapılmamış olan temizlik halinde temiz olarak boşayınız" mânâsına olduğunda ittifak vardır. Ancak bunu, bâzıları hayızları önünde, bâzıları da tuhur halinde mücameat etmiyerek diye tefsir eylemişlerdir. Bu iki mânâ ise, mütelazimdir. Çünkü hayzın önü, istıkbali, gayesi tuhurdur. Abdullah ibn Mes'ud Hazretlerinden, طَاهِرًا مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ *"yaklaşmadan temiz olarak."* İbn Abbas Hazretlerin'den, فِى قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ *"iddetlerin önünde"* Mücahid demiştir ki: "İbn Abbas Hazretleri'nin yanında idim? bir adam

geldi, karısını üç talâk boşamış olduğunu söyledi. O sükût etti. Hattâ biz zannettik ki, karısını ona reddedecek. Sonra dedi ki: "Biriniz gider hamakate biner, sonra da, "ey İbn Abbas der" halbuki Allah Teâlâ, وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ("...*her kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir mahrec müyesser kılar.*" Talâk-65/2) buyurmuştur. Sen ise, Allah'dan korkmamışsın. Ben, sana mahrec bulamam, Rabbine âsî olmuşsun, karın senden bâyin olmuş. Allah Teâlâ, يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ ("*Ey o peygamber: Kadınları boşadığınız vakit iddetlerine doğru boşayın.*" Talâk-65/1) buyurmuştur." Dahhâk'ten: "İddet kar', kar' hayızdir, tahir, min gayr-i cimaın tahir, sonrada üç hayız istikbal edersin". Katade'den: فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ "Hayızdan tahir olduğunda مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ keyfiyyeti de, tahir olduğu vakit dokunmadan bir talâk verir, bir talâk daha boşamak görünürse diğer bir hayız görünceye kadar bırakır, sonra tahir olduğu vakit ikinci talâkı verir. Üçüncü bir talâk daha vermek isterse bir hayız daha görünceye kadar imhal eyler, tahir olunca üçüncü talâkı da verir. Sonra kadın bir hayız daha iddet bekler, ondan sonra isterse başka kocaya gider." İbn Sirin'den: "Kadın tahir iken min gayri cimain veya belirmiş bir hamil bulunmayarak boşar." Hasen ve İbn Sirin'den: فِى قُبُلِ عِدَّتِهَا كَمَا اَمَرَ اللّٰهُ "**Allah'ın emrettiği gibi iddetinin önünde,** boşar: Allah'ın zikr ettiği iddetin gayrine gerek bir, gerek iki, gerek üç boşamak mekruh olur." Görülüyor ki, bütün bunlar, hayzın geçmesi gözetilerek ondan sonra طَاهِرًا مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ "*Cima etmeden temiz olarak*" boşamak mânâsında birleşmiş bulunuyorlar. Bununla beraber Malikî ve Şafiî bunlardan iddetin müddeti, tuhr olduğuna zâhib olmuşlar ve Eimme-i Hanefiyye ise, onun hayz olduğunu beyan eylemişlerdir. Bundan dolayı iddet, tuhurdur deyenler, لِعِدَّتِهِنَّ tuhurları vaktında demek olmasını daha sade görerek tercih eylemişlerdir. İlk nazarda bu muvafık gibi görünürse de bundan, adem-i mücameat kaydini anlamak müşkildir. Bu mânâ, قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ ("*De ki o bir ezadır, onun için hayız zamanı kadınlardan çekilin ve temizlenene kadar onlara yanaşmayın.*" Bakara-2/222) emri muccbince tuhra girinceye kadar hayzın hükmüdür. Tuhra kadar sayıp beklemek tuhrun değil, tab'an ve şer'an hayzın lâzımıdır. O halde iddet, tuhur değil, hayız olmak lâzım gelir. Tuhur iddetin mebdei değil, gayesidir. لِعِدَّتِهِنَّ 'de bilittifak maksud olan tuhur iddetin kendisi olarak değil, önünde gayesi olmak i'tibariyledir. «لَامْ» ile beraber mecmuundan lâzımı mânâ olarak sâbittir. Hayız müddetinin başlıca iki lâzımı var: Birisi, mücameat etmemek, birisi de önünde tuhra ermektir. İşte murad olan mânâ da kadın, bekleme müddeti olan hayzı bitirip tuhra ermiş iken hâlâ mukarenet edilmediği surette boşamak, olduğundan طَاهِرًا مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ "*cima etmeden temiz ola-*

rak" denilmekle bu iki lâzimenin ikisi de maksud bulunduğuna tenbih olunduğu gibi فى قبل عدتهن *"iddetlerinin önünde"* denilmekle de bu anlatılmıştır. Bu mânâ anlaşılmak için «lâm»'ın mânâlarındaki ihtimalâta dikkat etmek lâzımdır. Bu lâm, ya ta'lîl veya akibet veya tevkit veya sıla için olabilir. Ta'lîl olursa, bekledikleri için, yani sayılı hayız günlerini bitirip temizlenmiş iken zevciyet muamelesi istenilmemek dolayısiyle boşayınız demek olur. Akibet olursa, «hayızlarının akibetinde boşayınız.» demek olur. لعشر خلون *"Geçen on içinde"* gibi vaktiyye olursa» tuhurları vaktında demek doğru olabilirse de «hayız vakıtlarında» demek doğru olmaz. «Hayızları bittiği vakit» denilmek iktiza eder. İddet lâfzı, hayız müddetinin tamamına muntabıktır. İhsa emrinde de buna işaret vardır. Bunun için müfessirîn bâzıları, لاستقبال عدتهن *"iddetlerini beklemek."* diye bir muzaf takdirini göstermişlerdir. فى قبل عدتهن de böyle demektir.Kubül ve istikbal hayızdan evvel de, sonra da sedık olur.Zemahseri gibi bazıları da, مستقبلات لعدتهن diye müteallak takdiriyle hal yapmışlardır ki, bunda, «lâm» tevkit veya sıla mânâlarına muhtemil olarak iddetlerini veya iddetleri vaktını karşılarlarken demek olup bekleyecekleri hayızdan evvelki tuhurları halinde verilen talâkın da mesnûn olduğunu ve iddetin hayız ile başlıyacağını is'ar eder. Mücameat etmemek kaydının lâzım olduğu bilhassa hadîs-i Nebevî ile beyan buyurulmuştur. Buhârî ve daha diğerleri şöyle rivayet etmişlerdir: "İbn Ömer radıyallahü anhüma, karısını hâiz iken boşamıştı, Hazret-i Ömer, o'nu Resulullah'a söyledi. Resul-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, O'na öfkelendi sonra da buyurdu ki: "O kadına ric'at etsin, sonra onu temizlenip sonra bir hayız daha görüp temizlenene kadar tutsun. O vakit kendisine yine onu tatlîk etmek görünürse onu, tahir olduğu halde dokunmadan evvel (İbni Mâce'nin rivayetinde, «mücameat etmeden evvel») tatlîk etsin. İşte, Allah'ın emr ettiği iddet budur." İbn Ömer hazretleri'nin bu talâkı, bu Sûrenin sebeb-i nüzulü olarak gösterenler olmuş ise de, rivayetin tarzından da anlaşıldığına nazaran bu hâdise, Sûrenin nüzulünden sonra vuku bulmuş göründüğünden doğrusu nüzulün sebebi değil, belki bu hadîs-i şerif ile tefsirin sebebi olmuşur.

İşte kadınları boşadığınız vakit, böyle iddetlerini gözeterek temiz oldukları halde dokunmaksızın boşayın. واحصوا العدة **Ve iddeti ihsa edin,** yâni zabtedip eksiksiz olarak tamamiyle sayın. Sûre-i Bakara'da geçen, والمطلقات يتربصن بانفسهن ثلاثة قروء (*"Ve tatlik edilen kadınlar kendi kendilerine üç âdet beklerler."* Bakara-2/228) âyeti mucebince mutallâkaların iddeti tam üç «قروء» yâni üç âdet beklemeleridir. Bu ihsada ric'at kabiliyyetine ve nafaka ve sükna zamanında talâkı tuhurlar üzere tevzîa mürâât gibi bir takım faideler vardır. واتقوا الله ربكم **Ve Rabbınız**

Allah'dan korkun, yâni sizi erkek, onları kadın yaratmış ve sizleri yetiştirip nikâh ni'metine ve tatlîk salâhiyyetine mazhar eylemiş olan Rabbınızın azâbından korkun da emirlerine dikkat edin. İddeti eksik de saymayın tatvil de etmeyin ve gerek talâkta gerek iddette o kadınları ızrar etmeğe kalkışmayın لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ **Onları evlerinden çıkarmayın.** O boşayıp da iddet bekletmekte olduğunuz kadınları, beytutet ettikleri evlerinden hiç bir sebeble çıkarmayın. Bu evler, talâka kadar kocalariyle beraber sâkin oldukları meskenleridir. Çıkarmak nehyinden anlaşıldığı vech ile bunlar, kocalarına aid olmakla beraber kadınlara muzaf kılınması iddetleri çıkıncaya kadar onlarda o mütallakaların milkleri gibi sâkin olmağa istihkakları bulunduğunu beyan ile çıkarmaktan nehyi te'kiddir. Şu halde ev âriyet veya kiralık olup da asıl sahibine teslim olunmak lazım gelmiş ise, kocaların onlara kira veya şira veya diğer bir tarık ile mesken tedarük etmeleri lâzım gelir. İşbu لَا تُخْرِجُوهُنَّ *"onları çıkarmayın."* nehyinin atıfsız olarak bir taraftan takvayı bir beyan gibi bir taraftan da ibtida-i kelâm halinde getirilmesi bunun müstakillen matlûb olduğunu yeniden iş'ar ile ehemmiyyetine tenbih içindir. Bunda iddetten asıl maksud olan nesebin hıfzı ve kadınların korunması hususlarına diyaneten olduğu gibi hukukan ve kâzaen dahi i'tina hikmeti vardır. Çıkarmayın demek, gadab veya nefret veya darlığa binaen mesken ihtiyacı veya mücerred düşüncesizlik gibi bir sebeble çıkarıvermekten mantukan nehy olduğu gibi kendiliklerinden çıkıp gitmelerine izin vermeyin mânâsına da işaretiyle şamil olur. Çünkü onların izin verilse bile çıkıp gitmeleri câiz olmayacağı şununla anlatılıyor. وَلَا يَخْرُجْنَ **Onlar da, çıkmasınlar, yâhud çıkmazlar.** Bu sıyga, hem nehy-i gâib cem'-i müennes, hem de fiil-i müzari' nefy-i istikbal cem'-i müennes olabileceğinden nehiy olmak da, nefiy olmak da muhtemildir. Böyle nefiy sureti ile nehiy sarahaten nehiyden daha beliğ olduğu da malûmdur. Yâni zevcler izin verse bile bir zaruret olmayınca çıkmaları haramdır, çıkmamalıdırlar ve çıkmazlar اِلَّا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ **Meğer ki, açık bir edebsizlik edeler.** Nüşuz, serkeşlik yapıp da bir zaruretleri yok iken çıkıp gitmiş olalar ki, bu surette başka bir kabahat yapmamış olsalar bile kendiliklerinden çıkmakla fahiş bir terbiyesizlik yapmış olurlar. Bu istisnanın وَلَا يَخْرُجْنَ 'ye teallûku yakındır. Yukarısına veya her ikisine tealûku da muhtemildir. Huruca müteallık olduğu takdirde serkeşlikle hurucun sanki açık bir fuhuş gibi aşırı bir fenalık olacağını iş'ar nehiyde mubalega ifade eder ki, İbn Ömer'den, Süddî'den, İbn Sâib'den, Nehâî'den mervi olan budur. Ebu Hanîfe hazretleri de, bunu ahzetmiştir. Çıkar giderlerse iddet hakkından kurtulmuş olmazlarsa da sükna ve nafaka hakları sakıt olur. İhraca müteallık olduğu takdirde ise, fahişe-i mübeyyine, zina, sirkat,

su-i kasıd gibi açık bir hiyanet, bir ma'siyet ve hattâ ağır sebb-ü şetim gibi fahiş eziyyet olmak melhuzdur. Böyle açık bir fenalığa giriştikleri görüldüğü vakit, çıkarılmaları ihrac nehyinden istisna edilmiş olur. Bu takdirde fahişe ta'birinden en mütebadir olan mânâ, zinadır, Katade, Hasen, Şa'bî, Zeyd ibn Eslem, Dahhâk, Ikrime, Hammad, Leys'ten mervi olan ve İbn Mes'ud'un ve ibn Abbas'ın kavilleri olduğu nakledilen de budur. Ebu Yûsuf de, bunu ahzeylemiştir. Denilmiştir ki, bu takdirde haddin ikamesi için çıkarılırlar. Bazıları da burada gerek zevc ve gerek akrabasına karşı fahiş sözlerle ağız bozukluğu etmek mânâsına olduğunu İbn Abbas'dan rivayet eylemişlerdir. Said ibn Müseyyeb'den rivayet edildiği üzere fahişe her ma'siyete ıtlâk olunur. Bundan dolayı bâzıları bunun haddi icab eden zina ve sirkat ve bunların gayrı her ma'siyete şamil olarak istisnanın hepsine raci' olduğuna kail olmuştur. Taberî, bunu ihtiyar ederek demiştir ki: "Bence savab, burada fahişenin ma'siyet demek olduğuna kail olanın kavlidir. Çünkü fahişe, haddini aşmış olan her çirkin iştir. Binaenaleyh zina, sirkat, ve aile efradına eza ve iddet beklemesi lâzım gelen evden çıkıp gitmek bunlardan hangisini karı, iddet içinde yaparsa kocası onu evinden çıkarabilir." Bu istisnanın yukarıdaki فَطَلِّقُوهُنَّ *"onları boşayın"* emrine teallûk etmesi ihtimali de yok değildir. لاَ تُخْرِجُوهُنَّ *"onları çıkarmayın."* cümlesi ittikanın bir hükmünü beyan olabilmek i'tibariyle atıfsız olduğundan dolayı buna mâni'de olmaz. Bu surette mânâ şu olur: Bu emirleri ve nehiyleri gözeterek boşayın. Ancak boşadığınız takdirde o kadınlar açık bir fuhş-u fücura düşecek olurlarsa başka. O takdirde iddetlerini gözeterek dahi boşamak istemeyin. Müfessirîn bu istisnanın bu vech ile rabtı ihtimalini söylememişlerse de bâlâda İbn Hacer'den naklolunduğu üzere boşandığı takdirde fücur korkusu zâhir olan ve boşanmadığı takdirde mazbut kalacak olan kadını boşamamak tavsiye edilmiş ve bir hadîs ile istidlâl de olunmuştur. Ebu Davud ve Neseî'de İbn, Abbas'dan rivayet olunduğuna göre: Bir recül, Resulullah'a gelmiş, benim bir karım var, وَلاَ تَرُدُّ يَدَ لاَمِسٍ "el uzatanın elini reddetmez" demiş. Resulullah: «Onu boşa» buyurmuş. Ve O: «Korkarım gönlüm ardında kalır, sabr edemem» demiş. Bunun üzerine Resulullah: فَأَمْسِكْهَا «Öyle ise, onu sıkı tut» buyurmuş. Neseî, hadîsin merfu' olmayıp doğrusu mürsel olduğunu söylemiştir. Yâni İbn Abbas bunu, Resulullah'dan bizzat dinlememiş bilvasıta işitmiş. Fakat kendi işitmiş kadar kuvvetine i'timadından dolayı vasıtayı tasrih etmeyip, merfu' gibi nakletmiştir. Böyle merasil-i sahabe ile merfu' gibi amel bilittifak câiz olduğundan bundan şu hükûmler istinbat olunmuştur: Birincisi, afif olmayan bir kadını boşamak emri, ikincisi, zâhiri hale nazaran boşandığı takdirde fücur korkusu bulunur, lâkin

boşanmadığı takdirde zabt-u imsâki kabil olursa boşamayıp sıkı tutmak emridir. Bu ikisinden biddelâle bir hüküm daha anlaşılmış olur ki, o da, şudur: Afîf olan bir kadın, boşandığı takdirde zâhiri hale nazaran zaruret saikasiyle fücura düşmesi melhuz bulunursa onu boşamanın günah olacağıdır. İşte bu istisnanın yukarıya da rabtı ihtimalinde âyet o hadîsten anlaşılan hükümleri de ifade etmiş olacaktır.

وَتِلْكَ **Ve işte bunlar,** talâk hakkında bu emirler, bu nehiylerle teşri' ve ta'lim olunan ahkâm حُدُودُ اللّٰهِ **Hududullah'dır.** Allah'ın kulları için ta'yin buyurduğu hadlerdir. وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ **Ve her kim, Allah'ın ta'yin buyurduğu hududa tecavüz ederse,** yâni bu ahkâmdan bir şey ihlâl eylerse, فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ **muhakkak nefsine zulm etmiş olur.** Kendisine dünyevî, uhrevî zarar eylemiş bulunur. لَا تَدْرِى لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا **Bilmezsin belki Allah, ondan sonra bir emir ihdas eyler.** O teaddinin arkasından bir hâdise, bir iş çıkarır, kalbini çevirir, bir takım meşakkatler, ıztırablar verir. Yaptığın teaddiye, haddini aşarak verdiğin talâka peşiman olursun, dönmek istersin iş işten geçmiş bulunduğu için dönemez, telâfi edemezsin, perişan olur, zararını ve vebalini kendin çekersin, وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا (*"...hiç bir nefis yarın ne kazanacağını bilmez."* Lokman-31/34) Kimse yarın ne kesbedeceğini bilemez. Onun için her hangi bir sebeble talâk verecek olan kimse tehevvürle her şeyi kesip atıvermemeli, ilerisini hesaba katmalı da Allah'ın bu emirler ve nehiylerle tayin buyurduğu haddini aşmamalı. Evvelâ iddetini gözeterek temiz bir halde talâk vermeli ve iddeti saymalıdır. Şayed ayrılmak lâzımsa bununla, hem maksad hasıl olur, hem de tecrübeye imkân bırakılarak ruhî tecelliyatı dinlemeğe, düşünüp mütenebbih olmağa ve peşimanlık yüz gösterirse ric'ata meydan bulunur. Çünkü üçe baliğ olmadıkça öyle sarih bir talâk ric'î olacağından hükmü geleceği vech ile iddet nihayetine kadar muhayyer kalıp dilerse ric'at edebilmek, olmazsa ayrılmaktır. Bu hikmetlere mebni haddi aşmaksızın iddetlerine karşı böyle bir talâk boşayın ve iddeti zabtedip sayın ve Allah'dan korkup takva ile hareket edin, onları evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar. Bunun neticesi ne olacağına gelince: Şu şart ile imsâk veya mufarakat beyninde muhayyerliktir.

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ **Sonra ecellerine yettiklerinde,** yâni iddetlerinin nihayetine erdiklerinde. Bu şart, ricetin müntehası, firkatin mebdei olan vaktı göstermek içindir. Binaenaleyh iddet için de her zaman ric'at hakkı sâbittir. Lâkin iddet bitince hıyar kalmaz, firkat lâzım olur. Kadının izniyle nikâh tazelenmedikçe birleşemezler. Henüz iddet çıkmadan nihayete erdiği zaman ise, vaz'iyyet tezahür edeceğinden o vakit, فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ **ya ma'ruf ile onları imsâk edin,**

bırakmayıp güzel ve meşru' surette geçinmek ve iki tarafın haline münasib infak ve iskân eylemek üzere nikâhlarınızda tutun. «أَمْسِكُوا» buyurulmasından zâhir olan ric'atin kavlen olması şart olmayıp fiilen dahi olabileceğidir. İmam-ı A'zam'ın kavli de budur. أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ **Yâhud ma'ruf ile onlardan ayrılır.** Burada, «أَوْ» tahyir içindir. Yâni imsâk ile mufarakat beyninde muhayyersiniz. Fakat imsâkı ihtiyâr etseniz de, firakı ihtiyâr etseniz de ma'ruf ile mükellefsiniz. Ayrılacaksanız o vakit güzellikle ayrılın, tatlı dille hakkını vererek ve ızrar etmekten sakınarak. Meselâ geçinmek niyeti olmadığı halde iddeti uzatmak için müraceat edip de sonra yine boşamak gibi muzır hîlelere sapmıyarak güzelce çıkarıp gönderin. وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (*"...derhal müt'alarını verip onları güzel bir surette salıverin."* Ahzâb-33/49) mazmununa riayet edin. وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ **Hem içinizden adalet sahibi iki erkeği işhad edin.** Dönüp tutmayı ihtiyâr ettiğiniz takdirde ric'ate, ayrılmayı ihtiyâr ettiğiniz takdirde de firkate şehadet etmek üzere siz müslümanlardan adalet sahibi, doğruyu söyler müstakim lâekal iki erkeği hazır bulundurup şahid kılın ki, töhmete veya nizaa mahal kalmasın, icabında şahidlik etsinler. Bu وَأَشْهِدُوا *"şahit getirin"* emri, أَمْسِكُوهُنَّ ، أَوْ فَارِقُوهُنَّ *"onları tutun veya onlardan ayrılın."* terdidlerine ma'tuf olup وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ (*"Alım-satım yaptığınız vakit de şahid tutun."* Bakara-26/282) gibi nedb içindir. Umumiyyetle ulemânın kavli budur. Şafiî, kavl-i kadîminde «ric'atte vücub için» olduğuna kail olmuş ise de, kavl-i cedîdinde O da, nedbe rücu' etmiştir. Âlûsî, burada şöyle bir kavil tezyif etmiş, demiştir ki: "Tabersî, «zâhir, bunun talâka işhad ile emrolmasını ve bunun Ehl-i Beyt Eimmesinden mervi bulunduğunu ve vücub için olup talâkın sıhhatinde şart olduğunu» zu'meylemiştir." Ben, bu mes'eleyi bir çok zamandan beri düşünür, bu âyette buna bir ihtimal olup olmadığını ve şayan-ı i'timad müctehidînden buna kail olan bulunup bulunmadığını araştırırdım. مَجْمَعُ الْبَيَانِ namında bir tefsîrin sahibi olup Şiy'a ulemasından bulunan bu Tabersî'nin rivayet ve dirayette salâhiyeti neden ibaret bulunduğunu ve "Ehl-i Beyt'in Eimmesi" dediklerinden maksadı hangileri idiğini gereği gibi öğrenemedim. Ancak zâhir dediği, zâhir değildir. Zira bu işhad emrinin, talâka aid olması için tâ yukarıdaki فَطَلِّقُوهُنَّ emrine ma'tuf olması lâzım gelir. Bu ise, zâhir değil, pek baîd'dir. Zâhir olan yakınındaki imsâk veya müferakat emirlerine ma'tuf olmasıdır. Talâkın sıhhatinin şartı olacak derecede vücub için olsaydı ihsâ emrinden evvel zikredilmek iktiza eder ve bu âyete te'hirinin hiç bir hikmeti olmazdı. Hem karîbine, hem baîdine atfı ihtimali tecviz edilmek için te'hir edildiği söylenecek olursa bu, bir ihtimal olabilirse de, zâhir

---

Nedb: Dua etmek, dilemek.

denilmek doğru olmayacağı gibi talâkda da, imsâkda da mufarakatda da aynî mahiyyette olması lâzım gelirdi. Halbuki her birine göre emrin vücub için olması ve bu vücubun şartı sıhhat olacak derecede farz mahiyyetinde bulunması imsâk veya mufarakatta tahyir emrine muhalif olacağı gibi öteden beri izah edile gelen mesnûn talâkın suret-i cereyanına ve talâk-ı ric'înin faidesine münafî ve talâk esnasında işhad edilmeyip de iddetten sonra imsak veya mufarakat için işhad edildiği takdirde, sahih farzedilen talâkın hükümsüz kalması gibi bir tenakuza badi olacağı derkârdır. Gerçi hilâfına karîne bulunmadıkça emirde asl olan, vücubdur. Fakat ihtimal içinde olan vücub şartı, sıhhat olacak derecede farz-ı kat'î mânâsını ifade edemiyeceği gibi her vücub da zıddının fesadını iktiza etmez. Bununla beraber iddet nihayetine kadar rücu' edilmeyince mufarakat tehakkuk edeceği cihetle bunda işhadın, vücubuna kail olmanın mânâsı da kalmayacağından bütün müctehidîn mufarakatta işhad emrinin وَاَشْهِدُوٓا اِذَا تَبَايَعْتُمْ ("Alım-satım yaptığınız vakit de şahid tutun." Bakara-26/282) gibi nedbe mahmûl olmasında müttefik bulunuyorlar. Şu halde en yakın ve en zâhir olan ihtimal da emr, nedb için oldukça en uzak olan ihtimalde vücub için olmasının, hem de bu vücubun farziyyet derecesinde şart-ı sıhhat addedilmesinin doğru olamayacağı edna mülâhaza ile anlaşılıyor. Ancak denebilir ki, imsâk veya mufarakatta işhad mendub olunca, talâkda neye olmasın? Evet, bunun da mendub olduğunda şübhe yoktur. Zira bu işhadın yukarı teallûkû ihtimali baîd olmakla beraber buradan biddelâle ve evleviyyetle sâbit olacağında da tereddüd edilmemek lâzım gelir. Şu emrin vücub için olduğunda ihtilâf yoktur.

وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ **Şahadeti de, Allah için doğru eda edin.** Yukarıki emirlerin hepsi talâk verenlere aid olduğu gibi bu emir de şahidleredir. Şu hitab da mecmuunadır: ذٰلِكُمْ **Size söylenen bu işittiğiniz.** Gerek talâk verecek olanlara ve gerek şahid olanlara hitab edilen bu emirlerle yapılan bu tebliğ, yâni talakı iddet gözeterek vermek, iddeti ihsa etmek, Allah'dan korkup günahdan sakınmak çıkarıvermememek, çıkmamak, hududu tecavüz etmeyip sonunu hesaba almak ve sonra müddet nihayetinde ya hakkiyle güzelce tutmak veya daha fazla bekletmeyip hakkını vererek güzellikle ayrılmak ve bunlara işhad etmek, şehadeti de zamanında dosdoğru edâ eylemek işte bunların mecmuu ve her biri öyle bir dersdir ki, يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **bununla sizlerden, Allah'a ve âhiret gününe iman eder olan kimselere va'z olunuyor, öğüt veriliyor.** Çünkü bunlara riayet edip korunarak in'tifa' edecek olanlar, Allah'a ve âhirete iman olan veya iman kabiliyyeti silinmemiş bulunan kimselerdir. İman kabiliyy-

---

Mufarakat: Ayrılık, ayrılmak. **İşhad:** Şahid göstermc. **Derkâr:** Malum, açık olan, bilinen.

eti kalmamış, kalbleri kararmış, mühürlenmiş olanlar, ne Allah'dan korkar, ne âhireti sayar. Ne de nasihat dinler, onlar kendi nefislerinin havasına gider. وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ **Her kim de, Allah'a ittika ederse,** Allah'ın gadabından korkar, isyandan sakınır, öğütlerini tutarsa يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا **Allah, onun için bir mahreç yaratır.** Onu düştüğü darlıktan ve ezcümle aile yüzünden çekmekte bulunduğu sıkıntılardan kurtulup çıkacağı bir yol, bir çare gösterir. وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ **Ve onu, hatırına gelmez cihetten merzuk kılar.** Onun için boşayan da, boşanan da, ayrılan da, ayrılmayan da takva ile hareket ettiği takdirde gam yemesin, Allah, ona da bir çare yaratır ve ummadığı yerden nasibini verir.

Rivayet olunmuştur ki: Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, bu kavl-i ilâhî'yi وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ (*"...her kim de Allah'dan korkarsa Allah ona bir mahrec müyesser kılar. Ve onu hatır-u hayaline gelmez cihetten merzuk eder."* Talâk-65/2-3) okumuş ve demiştir ki: مَخْرَجًا مِنْ شُبُهَاتِ الدُّنْيَا وَمِنْ غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَمِنْ شَدَائِدِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Hem dünyanın şübühatından mahrec, hem mevtin gameratından, hem de kıyamet gününün şedaidinden."* Bir de Ebu Zerr radıyallahü anh'ten şöyle mervidir: Resulullah bu âyeti وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ okuyordu, tekrar tekrar okumağa başladı, hattâ beni uyku bastı sonra buyurdu ki: "Ya Eba Zerr, insanların hepsi bunu tutsaydı kendilerine yeterdi." وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Ve her kim, Allah'a tevekkül kılarsa,** başına gelen her hangi bir şeye karşı O'nun kudretine i'timad edip yapacağı işte O'nu emrine teslim-i tefs ederek hükümünce giderse فَهُوَ حَسْبُهُ **O'na yetişir.** Allah, onun mühimminin hakkından gelir. Hesabına kâfidir. أَىْ : مَنْ وَثِقَ بِهِ فِيمَا نَابَهُ كَفَاهُ اللّٰهُ مَا أَهَمَّهُ Razî, tefsirinde zikredildiği üzere, onun için Resulullah sallallahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ أَقْوَى النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **"İnsanların en kuvvetlisi olmayı arzu eden Allah'a dayansın."** إِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ أَمْرِهِ **Her halde Allah emrini yerine erdirir.** Muradını muhakkak yapar, hiç bir işinden geri kalmaz hepsinin hakkından gelir. Hükmünü istediği gibi yürütür, tevekkül edilse de yürütür, edilmese de yürütür. Nihayet her şeyin eceli gelir. Dünya acı da geçer, tatlı da geçer, sıkıntı da geçer, refah da geçer. Ecel gelince mukadder olan ölüm dakika fevtetmeksizin pençesinin takar, âkibet gelir çatar, iyiler iyiliğiyle, kötüler kötülüğüyle kalır, herkes ameliyle haşrolur. Ancak O'na böyle tevekkül de, O'nun emridir. Tevekkül edenin muradı da başka değil, Allah'ın irade ve rızasına teslimiyyetten ibaret olmakla Allah, onun ecrini büyültür. قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا **Hakikat Allah, her şey için bir kadr takdir kılmıştır.** Bir hadd-ü mikdar tahsis buyurmuştur ki, onu, ona göre yürütür. O hadd-ü mikdardan ileri

---

Şübühat: Tereddüd. **Gamarat:** Bönlükler, bilmezsizlikler. **Şedaid:** Şiddedli belalar, afet.

geçirmez. Bu kaziyye, öyle bir kanundur ki, her şey hakkında caridir. Ve her şeyin hükmü, kıymeti Allah'ın ona tahsis buyurduğu, o kadr ile mütenasibdir. Hakikatte bir şeye ilim de, onu o kadr ve haddiyle temyiz etmektir. Bu cihetle esbabın bir dereceye kadar bir kard-ü haysiyyeti yok değilse de zatî değil, izafî ve mütenahidir. Te'sir ve hüküm onun değil, Allah'ındır. Asıl ilm-ü kudretine i'timad olunacak, hüküm ve iradesine emir tefviz edilecek hâkim, esbab değil, müsebbibûl-esbab olan Allah'dır. Her şey geçer, leh ve aleyhte her sebeb tükenir, mukadder olan kaderi biter, evvel ve âhir bütün kudretiyle Allah kalır. Hem Allah, takdir buyurmamış ise, hiç bir şey değer bir şeyde icra-yı tesir edemez. Takdir buyurmuş ise, Allah'dan başka hiç bir şey de onun önüne geçemez. Ateş, Allah'ın yak dediğini kadrince dediği kadar yakabilir. Rızık da, Allah'ın doyur dediğini kadrince dediği kadar doyurabilir. Demek ki, esbaba i'timad, mütenahî, Allah'a i'timad, nâmütenahîdir. O halde kuvvet ve yakîn, esbaba güvenmekte değil, Allah'a dayanmakladır. Tevekkül de, mağrurlukla kendini sayıp koyuvermek değil, Allah'ın gösterdiği yolda gücü yettiği kadar vazifeye ihtimam, ittikaya riayet, kusurunu i'tiraf ile beraber, Allah'ın kudretine i'timad edip netice hakkında telâşa düşmeksizin O'nun iradesine teslimiyyettir. Evvelâ, وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ *"Kim Allah'tan korkarsa"* sonra وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ *"Kim Allah'a dayanırsa"* buyurulmasında buna işaret nüktesi vardır. Hadîs-i Nebevîde: اَعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ "Deveyi bağla da tevekkül kıl" buyrulması da, bu mânâya tenbihtir. Allah Teâlâ, heş şeye bir kadr takdir etmiş olduğu için heş şey gibi insana da gerek cinsine, gerek nev'ine, gerek cem'ine, gerek ferdine, gerek erzakına, gerek ef'aline, gerek akvaline, gerek ahvaline hep birer kadr takdir buyurmuş, birer had koymuştur ki, ittika ve tevekkül dahi o kadr ve haysiyyet dairesinde cereyan eder. Binaenaleyh erkeğin de, dişinin de birer kadri ve her birinin ef'al ve ahvalinde birer haddi vardır. Ona tecavüz etmeğe kalkışan, kendine zulm etmiş olur. Bu suretle Allah, talâka, iddete, ihraca, huruca, visale, firaka âlâma, sürura, nasîb ve erzaka hep birer kadr ve had takdir buyurmuştur. Bundan dolayı talâk verilen kadınların iddetlerini de hayızlı, hayızsız, hamilli, hamilsiz olup olmamalarına göre ayrı ayrı birer miktar ile takdir ve nafaka ve süknalarını onunla mütenasib olarak emir buyurmuştur. Bu vech ile قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا (*"Hakikat Allah her şey için bir kadr takdir kılmıştır."* Talâk-65/3) kaziyyesi, hem makablini telhîs ve te'yid, hem de maba'dine bir mukaddime ve temhiddir. Takdir-i İlâhî, böyle her şeyi önünden ardından ve hatırlara gelmez cihetten bağlar.

İmdi boşanan kadınların iddetleri, âdetleri, yâni hayızları hesabiyle Sûre-i Bakarâda geçtiği vech ile üç âdet sayılacak olursa, hayızdan kesilmiş olan veya

hayız görmeyen veya gebe bulunan kadınların iddeti nasıl sayılabilecek denirse onların iddetlerinin de mikdarını beyan için buyuruluyor ki: وَالّٰئِى يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ **Hayızdan kesilmiş yaşı ilerilemiş olup da artık hayız görmekten hasbelâde ümidini kesmiş iyas haline gelmiş kadınlarınızdan boşanmış olanlar** ki, ekser âdete nazaran iyas sinni elli beş ve altmış olarak takdir edilmiştir. (Sûre-i Bakarâda وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ (*"Ve tatlik edilen kadınlar kendi kendilerine üç âdet beklerler."* Bakara-2/228) âyetinin tefsirinde geçen tafsilâta bak!). اِنِ ارْتَبْتُمْ **Eğer şekkediyorsanız,** burada bu اِنِ ارْتَبْتُمْ kaydı, ihtirazî değil, bu mes'eleyi soranların veya soracak olanların vuku' bulan veya bulacak olan suallerine nazaran vukuîdir. Bir cümle-i mu'teriza demektir. Yoksa hayızdan kesilip kesilmediklerinde şekkediyorsanız demek değildir. Zira يَئِسْنَ sîgasıyla ye'sin ma'lûm olduğu söylendikten sonra, yeiste şübhe ediyorsanız demek olmayacağı bellidir. Binaenaleyh mânâ şu olur: Bunların iddetleri nasıl olacağını kestiremeyip de müşkil görüyor, işkilleniyor, soruyorsanız biliniz ki, فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ **onların iddetleri üç aydır.** Üç ay beklerler, bu müddet zarfında bir hamil tebeyyün etmezse nihayetinde evvelkiler gibi فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ (*"...onları güzellikle tutun yahud güzellikle ayrılın."* Talâk-65/2) dur. وَالّٰئِى لَمْ يَحِضْنَ **Hayız âdeti görmiyenler de,** öyle üç aydır. Bu وَالّٰئِى yukarıki وَالّٰئِى يَئِسْنَ mübtedasına atf-ı müfred suretiyle ma'tuf olup haberi de mezkûr فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ (*"onların iddetleri de üç aydır."* Talâk-65/4) olmak câiz olduğu gibi buna o karîne ile başka haber takdir olunarak وَاللَّائِى لَمْ يَحِضْنَ كَذٰلِكَ عِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ *"Adet görmiyenlerin de iddeti de aynı şekilde üç aydır."* suretinde cümleyi, cümleye atıf da câizdir. Mikdarda iştirâk i'tibariyle evvelki ve hükümde istiklâl i'tibariyle ikinci daha muvafıktır. Bunlar, gerek on yedi yaşından küçük olup henüz bülûga ermemiş olduklarından dolayı hayız görmemiş olanlara ve gerek bulûg Sinninin a'zamîsi olan on yedi yaşını geçmiş ve binaenaleyh yaş i'tibariyle bâlig bulunmuş oldukları halde hayız âdeti olmamış bulunanlara şâmildir. Bir veya iki kerre hayız görüp de sonra görmemiş olanlar da sahih olan böyledir. Çünkü âdet muttarid oldukta mu'teber olur ki, ekallı üçtür. O halde üç kerre hayız görmüş olup da sonra inkita' devam etmiş olsa ona, hayız âdeti görmemiş denemiyeceğinden mümteddetü't-tuhur ıtlak olunur ki, işte bunun iddeti müşkildir. Hanefiyye, bunun hâiz iddetine tâbi' olarak sinni iyasa kadar beklemesi lâzım geleceğine kail olmuştur. Çünkü buna, hayiz âdeti görmemiş denemiyeceği gibi, iyas haline gelmiş de denemez. Lâkin iddetten asıl maksud, hamil şüphesini kat'

Sinnin: Yaş, yaşanan zaman. **İyas:** Ümidsizlik hali. **Sinn-i İyas:** Kadınların adet görmekten kesildiği yaş.

etmek olduğuna göre bunu, hamil müddetinin ekserinden ziyade bekletmek hikmeti şâria muvafık olmasa gerektir. Âcizâne kanaatim bundan hamil şübhesini nazar-ı i'tibara alarak müddet-i hamlin ekserine kadar bekletmektir. وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ **Hamil sahibelerin**, hamli bulunan yüklü, gebe kadınlara gelince, gerek mevzu-ı bahs olan talâk ve gerek kocalarının vefatı halinde olsun ale'l-ıtlak bunların أَجَلُهُنَّ **ecelleri**, yâni iddetlerinin nihayeti أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ **hamillerini vaz' etmeleridir.** Mudğa veya alaka halinde bir sıkıt bile olsa vaz'-ı hamil bitince o dakikada iddet bitmiş olur. İkiz ise, i'tibar sonrakinedir. Sûre-i Bakarâda geçen وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا (*"İçinizden vefat edib de arkalarına kadın bırakınların zevceleri nefislerini dörtay on gün bekletecekler."* Bakara-2/234) âyetinde, kocaları vefat eden kadınların iddeti dört ay on gün olduğu geçmişti. Burada ise, ale'l-ıtlak hâmil olanların iddeti vaz'-ı hamle kadar olduğu beyan buyurulmuştur. Denildiğine göre Hazret-i Ali ve İbn, Abbas,bu âyetin mutallakalar hakkında olduğunâ zâhib olmuşlar. Bununla beraber, "kocaları vefat edip de hâmil kalan kadınların iddeti, "eb'adi eceleyn", yâni dört ay on gün ile vaz'-ı hamilden hangisi uzun ise o, olacağını söylemişler, Şia'dan İmamiyye, bunu mezheb edinmişler. Halbuki Hazret-i Ali ve İbn Abbas, bu âyetin yalnız mutallakalar hakkında olduğuna zâhib olsalardı eb'ad-i eceleyn yâhud âhir-i eceleyn diye iki iddetin en uzununa kail olmazlardı. Bundan başka Buhârî ve sairede şöyle rivayet olunmuştur. "Ebu Seleme ibn Abdurrahman, haber verip dedi ki: İbn Abbas'a bir adam geldi. Ebu Hüreyre de yanında oturuyordu. O adam: "Bana bir fetva ver, zevcinden kırk gün sonra doğuran bir kadın hakkında" dedi. İbn Abbas: "Âhir-i eceleyn" dedi. Ben, وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ (*"yüklülerin ise ecelleri hamillerini vaz'ı etmeleridir."* Talâk-65/4) dedim. Ebu Hüreyre de, "Ben, biraderzâdem, (yâni Ebu Seleme) ile beraberim" dedi. Bunun üzerine İbn Abbas, Gulâm-ı Küreybi, Ümmü Seleme hazretlerine gönderip O'na sordurdu. Ümmü Seleme Hazretleri de, dedi ki: Sübey'atü'l-Eslemiyye, gebe iken zevci katlolundu. Sonra Sübey'a doğurdu. Nikâhına talib olanlar oldu. Resulullah sallâllahü aleyhi ve sellem de, O'nu nikâh ettirdi. Ebu's-Senabil talibler miyanında idi." Neseî'nin rivayetlerinden bir de şöyledir: Ebu Seleme ibn Abdürrahman ve İbn Abbas ve Ebu Hüreyre Radıyallâhü anhüm, zevcinin vefatı hininde vaz'-ı hamleden bir kadının iddeti hakkında müzakere etmişlerdi. İbn Abbas; "iki ecelin âhirini bekler" dedi. Ebu Seleme ise: "Hayır, vaz' edince helâl olur" dedi. Ebu Hüreyre de: "Ben, biraderzademle beraberim" dedi. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'in zevcesi Ümmü Seleme Hazretleri'ne gönderdiler. Müşarünileyha da dedi ki:

"Sübey'atü'l-Eslemiyye zevcinin vefatından biraz sonra vaz'-ı haml etti. Resullullah sallâllahü aleyhi ve sellem'den istifta eyledi. Resulullah, O'na tezevvüc etmesini emreyledi." İşbu Sübey'atü'l-Eslemiyye binti'l-Haris hadîsini Muhaddisîn, müteaddid yoldan tahric eylemişlerdir. Yine Neseî bunu, Sübey'an'ın kendisinden sened-i muhsuslarıyla şu suretle de rivayet eylemiştir. Abdullah ibn Utbe, Amr ibn Abdillan ibn Erkam Zühri'ye yazdı. "Sübey'a binti'l-Hârisi'l-Eslemîye git. Resulullah'ın, O'na hamli hakkındaki fetvasından sor." Bunun üzerine Amr ibn Abdillâh, Sübey'an'ın yanına vardı. Sordu. O da, Resulullah'ın Bedir'de hazır bulunmuş Ashabından Sa'd ibn Havle'nin taht-ı nikâhında olup onun Hıccetü'l-veda'da vefat ettiğini, zevcinin vefatından dört ay on gün geçmeden evvel doğurduğunu ve nifasından kalktığında Beni Abdi'd-dar'dan bir zat olan Ebu's-senabil yanına gelip kendisini süslenmiş görerek,"Zannederim dört ay on gün geçmeden nikâh arzu ediyorsun" dediğini haber verdikten sonra dedi ki: "Ben, Ebu Senabil'den bunu işitince Resululah'a gittim, hadîsimi anlattım. Resulullah sallâllahü aleyhi ve sellem de, buyurdu ki: "Hamlini vaz'ettiğin hînde helâl oldun."

Bundan başka İmam Malik ve Şafiî ve Abdürrezzak ve İbn Ebî Şeybe ve İbn Münzir rivayet etmişlerdir ki: Hâmil iken zevci vefat etmiş olan kadın hakkında soruldu. İbn Ömer hazretleri: "O kadın, hamlini vaz' edince helâl olmuş olur" demişti. Bunun üzerine Ensar'dan bir zat da, kendisine şunu haber vermişti: Ömer İbni'l-Hattab dedi ki: "Kadın, zevci defnedilmeden tabutunda iken bile doğursa helâl olur" yâni iddeti biter, nikâhı helâl olur.

Buharî, Ebu Davud ve Neseî ve İbn Mace, İbn Mes'ud hazretlerinden rivayet etmişlerdir ki, "Sûretü'n-Nisai'l-Kusra" Sûre-i Bakara'dan sonra nazil oldu. Buhârî'nin lâfzında ona ruhsat yapmıyorlar da tağliz mi yapıyorlar? Kasem ederim ki, Sûre-i Nisa-i kusra tûlâdan (yâni en uzun Sûre olan Sûre-i Bakara'dan) sonra nazil oldu. وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ (*"yüklülerin ise ecelleri hamillerini vaz'ı etmeleridir."* Talâk -65/4) Neseî'nin diğer bir lâfzında: "Her kim dilerse yardım ederim. وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ (*"yüklülerin ise ecelleri hamillerini vaz'ı etmeleridir."* Talâk-65/4) başka değil, zevci vefat edenler âyetinden sonra nazil oldu". Bir lâfzında da "Sûre-i Nisa-i kusra, Bakara'dan sonra nâzil oldu." İbn Mâce'nin lâfzında: "Vallahi dileyene yardım ederiz. Sûre-i Nisa-i Kusra başka değil أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا (*"...nefislerini dört ay on gün bekletecekler."* Bakara-2/234) dan sonra nâzil oldu." İşte mes'elenin miftahı bu sahih rivayetlerle sâbit olan bu nüzul tarihiyle Resulullah'ın Hiccetü'l-veda senesindeki fetvasındadır. Demek oluyor ki, kısa Sûre-i Nisa dahi denilen bu talâk sûresi ve

bâhusus bu âyet, Sûre-i Bakara'dan sonra nazil olmuş olduğu için onun, zevci vefat eden kadınların iddeti hakkındaki dört ay on gün âyetinin umumundan hâmillere aid olan cihetini, bu âyetin umumu tasrihan beyan etmiş bulunuyor ki, böyle muahliar tarih ile olan beyan, İlm-i Usul'de beyan-ı tebdil denilen nesih kısmına dahil olduğundan bu hamil âyetinin umumî o vefat âyetinin umumundan bir noktasını ta'dil suretiyle nesheylemiştir. İbn Abbas Hazretleri, ibtida iki rivayet beyninde mütereddid olarak ihtiyat olmak üzere âhirü'l-eceleyn demiş ise de, Ezvac-ı tahirattan Ümmü Seleme Radıyallahü anha hazretleri'nden vaki' olan istifsar üzerine fetva-yı Resûl anlaşılmıştır. Binaenaleyh hâml kadınların, talâkda da, vefatta da iddetleri vaz'ı haml ile tamam olur.

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ **Her kim de, Allah'dan korkar**, emirlerini tutar, hukukuna riayet ederek vikayesine sığınırsa يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا **Allah, ona emrinden bir kolaylık verir.** İşini teshil edip salih amellere muvaffak kılarak, dünya ve âhiret kolaylığa mazhar eder. ذٰلِكَ **Bu zikr olunan ahkâm,** اَمْرُ اللّٰهِ **Allah'ın emridir.** اَنْزَلَهُ اِلَيْكُمْ **Onu, size indirdi.** Sair ümmetler de yoktu. Hazret-i Muhammed ile onun ümmetine indirdi وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ **ve her kim Allah'dan korkar**, emrini, ahkâmını muhafaza eylerse, يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهِ **Allah, onun kabahatlerini tarafından keffaretleyip örter.** Çünkü اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِ (*"Çünkü hasenat, seyyiatı giderir."* Hûd-11/114) dır. وَيُعْظِمْ لَهُ اَجْرًا **ve onun ecrini büyültür**, katlar. Bu Sûrede böyle takva tavsiyelerinin her birinde calib-i dikkat va'd-ü vaîdlerle müterafık olarak bir terci' halinde defeat ile tekrar ve te'yidi, aile hukukunun, kadın ve talâk işlerinin ehemmiyyet-i mahsusasına ve bu babdaki dikkatsizliğin ve اَبْغَضُ الْحَلَالِ اِلَى اللّٰهِ الطَّلَاقُ (***"Helal şeyler içinde Allah Teâlâ'nın en çok buğzettiği şey boşamadır."*** İbn Mace: Talak-1/2018) hadîsiyle de anlatıldığı vechiyle âdî bahanelerle talâk salâhıyyetinin sui isti'mal edilmesindeki mahzurların ve bu yüzden uğranılacak müşkilâtın iktiham olunmasındaki ecrin büyüklüğüne ve onun için gerek aşk-u muhabbet ve gerek gayz-u nefret sâiklariyle Allah korkusu, vazife hisleri unutuluvermeyip haricî ve dahilî her hususta Allah'ın emirlerine i'tina olunarak takvâ yolunun tutulması, korunmak çarelerinin aranması lüzumuna sıkı sıkı tenbihatı muhtevidir. Bu suretle hasbe'l-iktiza talâk verildiği takdirde evvelâ, وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ (*"ve iddeti sayın ve Rabb'ınız Allah'dan korkun, onları evlerinden çıkarmayın, kendileride çıkmasınlar."* Talâk-65/1) buyurulduğu gibi burada da yine korunmak yollarından olmak üzere buyuruluyor ki, اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ **onları**, yâni o boşanıp da iddet içinde bulunan kadınları boşamadan evvel olduğu gibi, **vus'unuzun yettiğinden kendinizin sakin olduğunuz yerden bir kısmında iskân ediniz.**

VÜCD: İnsanın vus'u, gücünün yetebildiği varlığı demektir. Binaenaleyh kadının kocasına, gücünün yetemiyeceği bir sükna teklif etmeğe de hakkı yoktur. Sonra belli ki bu emirler, sağ olanlaradır. Binaenaleyh zavci vefat eden kadının iddetinde süknâ ve nafaka talebine hakkı yoktur. O varisler miyânında bulunduğu için terekeden hissesi ne ise, onu alır. Sûre-i Bakara'da geçen وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ (*"Ve içinizden zevcelerini geri bırakarak vefat edecek olanlar, zevceleri için senesine kadar çıkarılmaksızın bir intifa, vasiyyet etmek varın."* Bakara-2/240) âyetinin tefsirine bak! وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ **Onunla beraber üzerlerinde tazyik yapmak, bezdirmek için onları zararlandırmağa da kalkışmayınız.** وَاِنْ كُنَّ اُولَاتِ حَمْلٍ **Ve eğer o iddet bekliyen mutallakalar bir hamil sahibi iseler** ki, o halim gerek talâk esnasında veya daha evvel ma'lûm olmuş bulunsun ve gerek iddet içinde iken kadın sezmiş olsun kadın bunu, ketm etmeyip haber vermelidir. وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ (*"ve Allah'ın rahimlerinde yarattığını ketmetmeleri kendilerine helâl olmaz. Allah'a ve Ahiret gününe imanları varsa ketmetmezler."* Bakara-2/228) Ve böyle hayzın inkitaı ve hamil gibi nefsine aid hususta kadın kavliyle tasdik olunmalıdır. فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ **O halde onlar, tâ hamlini vaz' edinciye kadar kendilerine, infak ediniz,** nafakalarını veriniz. İddetin asıl hikmeti, hamil bulunup bulunmadığını tebeyyün ettirecek bir zaman bekletmek olduğu cihetle hamil bulunduğu sezilince artık onu üç hayız bekletmeğe lüzum kalmayacağı gibi üç ay ile de iktifa edilmeyip az veya çok, tâ vaz'-ı hamle kadar infak etmek lâzım gelir. Talâk tarihinden i'tibaren hamil müddeti ekalli altı ay, ekseri ise, Hanefiyye'ye göre iki sene ve hattâ Şafiî'ye göre dört sene uzaya bilir. Burada وَاِنْ كُنَّ اُولَاتِ حَمْلٍ *"ve eğer hamil iseler"* şart-ı mutlak, infak emrinin menatı değil, حَتّٰى يَضَعْنَ *"yüklerini bırakıncaya kadar"* gayesiyle mukayyed olan infakın menatıdır. Onun için bu şartın mefhum-ı muhalifi hâmil olmayan mutallakalara iddetlerinde sükna lâzım ise de, nafaka lâzım gelmezmiş gibi, bir mânâ ifade etmez. Bilakis uzun olabilecek iddetin hitamına kadar infak emrinin bilibare tensiysı iddetleri daha kısa olan mu'teddelere, beklemek illetinde iştirâk hasabiyle, infakın vücubunu biddelâle anlatır. لَا تُخْرِجُوهُنَّ اَسْكِنُوهُنَّ *"onları çıkarmayın, oturtun."* buyurulmuş olması da, buna bilişare karînedir. Çünkü ihracı nehiy, iskânı vacib olmanın levaziminden birisi de, infakın vücubu olacağı kolaylıkla anlaşılır. Böyle iken burada hamil şartının tasrihi şu nükteleri ifade eder:

Mu'tedde: Sayılmış.

BİRİNCİSİ: İddet bekletip infak etmekten asıl maksad, hamil gayesi olduğunu anlatır.

İKİNCİSİ: Uzamak ihtimali bulunan hâmiller hakkında şübheyi kesmektir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Talâk olmasa bile hamli olanlara hususî bir i'tina ile bakılmasına işaret eylemektir.

DÖRDÜNCÜSÜ de şu mes'eleyi tefri' eylemektir: فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ **Vaz'-ı hamilden sonra çocuğu şayen sizin için, yâni siz babaların hesabına olarak emzirirlerse** فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ **O vakit onlara emzirme ücretlerini verin.** Demek ki, çocuk doğunca ona baktırmak, infak etmek vazifesi esas i'tibariyle babalara âiddir. Murdıayı, yâni emzirecek süt anayı baba tutacak, masrafını baba verecektir. Ananın da hıdane, yâni çocuğu kendi kucağında bulundurup ona bilfiil bakmak hakkı vardır. Çocuğun hakkı da, evveli emirde ana sütünü emmektir. Onun için boşanmış olan ana, hıdane hakkını isti'mal edip de babanın hesâbına olarak ücretle o çocuğu emzirecek olursa, babanın o çocuğu ondan almayıp ırda' ve bakım ücretini vermesi lâzım gelir. Yok eğer babası hesabına değil de, ana kendi hesabına emzirecek olursa o vakit babanın, o anaya emzirme ücreti vermesi lâzım gelmez. Yalnız çocuğun emzirme ücretinden mâadâ olan giyim ve sair masrafını verir ve bütün bunlar aralarında kararlaştırılmak icabeder. Onun için buyuruluyor ki: وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ **Ve ma'ruf vechiyle** yâni iki tarafın hal-ü şanına münasib ve çocuğun menfaatine muvafık güzel bir surette ne baba tarafından hasislik, ne ana tarafından zorluk gösterilmeksizin aranızda birbirinizle müşavere edin, icab eden ücreti ve çocuğun nafakasını kararlaştırın, boşanıp ayrıldık diye küsüşüp de birbirinize müşkilât çıkarmayın. وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ **Ve eğer zorlaşacak birbirinize müşkilât çıkaracak olursanız,** baba hasislik, bahillik edip lâyıkını vermez veya ana ziyadesini ister, emzirmeğe nazlanır veya emzirmek istemezse, فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْرٰى **o vakit onu, babanın hesâbına diğer bir emzikci emzirecektir.** Emzikli bir kadın bulunacaktır. Baba diğer bir süt anası bulup emzirtecek ve ona lâzım gelen ücreti vermeğe mecbur olacaktır. Bu takdirde ise ana, çocuğuna analık etmemiş, şefakat hissi beslememiş, Allah'ın kendisine vermiş olduğu sütü yavrusundan esirgeyip fazla para ile satmak alçaklığına düşmüş olacağı gibi, çocuğunu anasından esirgeyen ve gücünün yetebileceği ücreti vermeyip de müşkilât çıkarmış olan baba da evladını hem yâd ellere düşürmeğe sebebiyyet vermiş, hem de yine ücret ve nafaka vermeğe ve belki anasına vermek istemediğinden fazla vermeğe mahkûm kalmış bulunacaktır. Ancak çocuk anasından başka kadının memesini almadığı takdirde onu emzirecek diğer bir kadın bulunamamış demek olacağından o vakit çocuğun telefine meydan verme-

mek için ana, ecr-i mislî ile emzirmeğe hâkim tarafından cebrolunur. لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ **Seası olan, yâni genişliği bulunan kimse genişliğinden infak etsin.** Bu âyet, bütün nafaka mesailinde düsturdur. Yâni emrolunan infaklardan hangisi olursa olsun infak ile mükellef bulunan kimsenin hal-ü vakti müsaid olup da malca genişliği varsa o kimse genişliğine göre genişliğinden nafaka versin. Bütün genişliğini versin değil, genişliğinden yâni Sûre-i Furkan'da geçen وَالَّذِينَ اِذَا اَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا (*"Ve onlar ki infak ettikleri vakit israf etmezler, hıssetde yapmazlar, ikisi arası denk giderler."* Furkan-25/67) âyetini unutmayıp ne israf ne tezyik etmeyerek i'tîdal dairesinde yaraşanını versin. وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ **Rızkı dar kısmet edilmiş olan kimseler de,** فَلْيُنْفِقْ مِمَّا اٰتٰيهُ اللّٰهُ **Allah'ın ona verdiğinden infak etsin.** Orta halli olan orta halli, az olan da az versin. Çünkü لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَا اٰتٰيهَا **Allah, kimseye vus'undan öte teklif etmez.** Her hususta böyle olduğu gibi infak teklifleri de böyledir. Zengin zenginliğine göre, fakîr de fakîrliğine göre mükellef olur. Borç bulabilirse bilahare vermek üzere hüsn-ü niyyetle borç eder. Bu da, bir tâkat sayılır. سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا **Allah, bir güçlükten sonra, bir kolaylık halkedecektir.** Binaenaleyh fakîrler ve fukara aileleri de bulabildikleri ile kanaat ve sabrederek ilerisi için Allah'dan ümidi kesmemeli, zenginler de böyleleri imhal etmemeli, zekâtları, sadakaları, ianeleriyle gözetmeli, zengin ve fakîr hepsi Allah'a korunarak çalışmalıdırlar.

Kadın, aile ve infak işlerinde bozukluk, ahlâksızlık, idaresizlik, Allah'ın emirlerine isyan ile haksızlık, azgınlık bir cem'iyyetin, bir medeniyyetin, bir memleketin inkırazına badi olacak esbabdan bulunduu anlatılmak ve bu suretle bu Sûre ahkâmı bir taraftan evvelki Tegabün Sûresine, bir taraftan da gelecek Tahrîm Sûresine bağlanmak üzere buyuruluyor ki:

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا
وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾
فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا
شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَا اُولِى الْاَلْبَابِ الَّذِينَ اٰمَنُوا قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ

إِلَيْكُمْ ذِكْرًا ۝١٠ رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِنْ
بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا ۝١١ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ
سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ
عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ۝١٢

Meâl-i Şerifi

8. Nice memleket (nice şenlik) Rabbının ve Rasulleri'nin emrinden çıkıp azdı da Biz, onu şiddetli bir hesaba çektik ve görülmedik bir azâba giriftar eyledik.

9. O suretle emrinin vebalini tattı ve işinin akibeti bir hüsran oldu.

10. Allah, öyleler için şedid bir azâb hazırlamıştır. Ondan dolayı Allah'dan korkun da korunun ey halis özü, temiz aklı olanlar, iman edenler! İşte Allah, size bir zikr indirdi.

11. Bir Rasul gönderdi, Allah'ın nûrlar saçan, yollan açan âyetlerini sizlere karşı okuyor ki, iman edip salih amel işliyenleri zulmetlerden nûra çıkarsın ve her kim Allah'a iman edip salâh ile çalışırsa Allah onu altından ırmaklar akar cennetlere koyacak, orada ebediyyen muhalledler, öyle ki, Allah, ona hakikaten güzel bir rızk ihsan etmiş.

12. O Allah ki, yedi semâ yaratmış, arzdan da onların bir mislini, aralarından emir inip duruyor. Şunu bilesiniz diye ki: Allah, her şeye kadirdir ve Allah, her şeyi ilmiyle ihata etmiştir.

قَرْيَة Yukarılarda da geçtiği üzere karye Kur'ân'da, köy, şehir, memleket gibi cem'iyyet, medeniyyet mahalli olan yerlere ve ahalisine ıtlak olunur. Esasen ictimâ, mânâsından me'huzdur. Râgıb der ki: "Karye, nâsın ictimâ' ettiği mevziin ve nâsın mecmuunun ismidir. Ve her birinde kullanılır. وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ (*"Hem bulunduğumuz şehre sor."* Yûsuf-12/82)'de müfessirînin çoğu, ehl-i karye demiştir. Bâzısı da demiştir ki: "Hayır, burada karye kavmin kendileridir" قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً

مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا (*"Bir de Allah bir şehri mesel yaptı ki emniyet ve asayiş içinde idi, ona her yerden rızkı bol bol geliyordu."* Nahl-16/112) وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ (*"Seni çıkaran karyeden daha kuvvetli ne karyeler var ki."* Muhammed-47/13) bu minval üzeredir. لِيُهْلِكَ الْقُرَى (*"Rabb'ın da o memleketleri ahalisi muhlisler iken zulmile helak edecek değildi ya."* Hûd-11/117) kavlinde ise, o, medînenin, yâni medeniyyet yeri olan şehrin, memleketin ismidir. وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى (*"Eğer o memleketlerin ahalisi iman edip Allah'tan korksaydılar."* A'râf-7/96) مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا (*"Ya Rabbena, bizleri bu ahalisi zâlim memleketten çıkar."* Nisâ-4/75) Kavilleri de böyledir. Ve Kuzatın bâzısı, Aliyy İbn Hüseyn radıyallahü anhüma Hazretleri'nin yanına girip: "Bana Allah Teâlâ'nın وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً (*"Biz onlarla o feyz-ü bereket verdiğimiz memleketler arasında sırt sırta karyeler meydana getirmiştir."* Sebe'-34/18) kavlinden haber ver. Bunun hakkında ülemanız (yâni Ehl-i Beyt uleması) ne diyorlar?" diye sormuş. O: "Mekke diyorlar" demiş olduğu şöyle hikâye olunmuştur: Sonra: "Gördün mü?" dedi. "Neyi" dedim. "Ancak ricâli kasdeyledi." dedi. Bunun üzerine ben: "O, Kitabullah'da nerede?" diye sordum. Cevaben dedi ki: "Allah Teâlâ'nın şu kavlini işitmedin mi وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ **"Nice memleket (nice şenlik) Rabbının ve Rasûllerinin** emrinden çıkıp azdı" Hasılı burada karye, bir medeniyyet merkezi olan şehir ve hattâ şehirler mecmuu olan memleket ahâlisi kavm veya hükümdarları mânâsına ehl-i karye demek olduğu anlaşılıyor. Çünkü Allah'ın ve Peygamberleri'nin emrinden utüvv ile isyan mekânın değil, mütemekkinlerin işidir, azâbı tadan onlardır. Onların yüzünden memleketleri de harab olduğuna işaret için karye denilmişti. عَتَتْ **Azgınlık,** serkeşlik demek olan utüvvden ذِكْرًا **bir zikir.** Hiç unutulmayıp mucebince amel edilmesi lâzım gelen bir öğüt, Kur'ân, yâhud bir müzekkir, öğüt verici, ihtar ve nasihat edici, Bu surette رَسُولًا **zikri beyan, evvelki surette,** أَرْسَلَ رَسُولًا *"Bir peygamber gönderdi."* mânâsiyle inzalden bedeldir. Resul'den murad, Resul-i Ekrem Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem'dir. Tenvin, fehamet içindir. Peygamber'e nazaran Resul Ide, Cibril'dir.

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ **"O Allah ki yedi semâ yaratmış."** Sema, esasen yüksek demek olup arz üzerinde duran kimselerin semt-i re'sini ihata eden yüksek âlemlerin ismidir ki, biz, gök ta'bir ederiz. Seb'a semâvât ta'biri, yedi semanın mevcudiyyetini ifade de kat'î olmakla beraber daha ötesi yok demek değildir. Ziyadesini nefyetmez. Çünkü bir hayli müfesirlerin ihtar ettiği ve İlm-i Usûl'de beyan olunduğu üzere mefhum-ı aded, karîne bulunmadıkça mu'teber

---

Utüvv: Haddini aşma, isyan, serkeşlik. **Mütemekkin:** İkamet eden.

olmayan mefhum-ı muhalif cümlesinden ma'duddur. Ve Kitab ve Sünnet'te yedi semanın daha ötesi bulunduğuna delâlet eden deliller vardır. Ayete'l-kürsî, Kürsî'nin bütün samavât ve arzdan daha geniş olduğunu gösterdiği gibi Kürsî'nin de Arş'ın içinde sahradaki bir halka gibi olduğunu ifade eden كحلقة في فلاة hadîs-i şerifi de ma'lûmdur. Semavât o kadar geniştir ki, seb'a semâvât ta'biriyle hepsinin hey'et-i mecmuası kasd olunduğu surette arza ziyası yetişe bilen bütün yıldızlar sahası, sema-i dünya denilen en aşağısından ibaret kalır. Nitekim إنا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب ("*Bakınız Biz o dünya semayı (o yakın göğü) bir ziynetle donattık : Kevakıb.*" Saffât-37/6) âyetinde, buna işaret geçmiş idi. Fakat mefhum-ı aded hesaba alınmayarak seb'a semâvât denildiği zaman da, bundan tebadür eden mânâ umumiyyetle ma'ruf olan seb'a-i seyyare medarlariyle tefrik olunan mıntakalardır. Güneş, iki nokta-i nazarla da ortalarında mütalea olunur. Gerek arz ve gerek Şems bakımından üçü yakın, üçü uzaktır. En uzakta bulunan Zuhal mıntakası ve daha ötesi yedinci demek olur. Ve bunların böyle yedi adediyle gösterilmesinde hem umumiyyetle ma'ruf olanları irâe hem de ötede bulunan güneşin merkeziyyetine bir işaret vardır. Şuhalde, Zuhal'den ötesi de Oranos ve Nebtun gibi daha başka seyyareler bulunması, yedi semanın mevcudiyyetini ihlâl etmiyeceği gibi seba semâvât nassı da gerek mefhum-ı muhalifin mu'teber olmaması ve gerek onların da mezkûr nüktelere mebni yedinci sema hududunda i'tibar edilebilmesi haysiyyetleriyle daha başka seyyareler bulunabilmesine mani' olmaz. Evet, iman edip salih amel işliyen mü'minleri, altından ırmaklar akan cennetlere ebedî olarak koyacak, kendilerine güzel güzel rızk ihsan edecek olan Allah, o Allah'dır ki, yedi sema yaratmış, وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ **arzdan da onların mislini** yaratmıştır. Buradaki «مِنْ» beyaniyye olmak da, ibtidaiyye olmak da melhuzdur. Misliyyet de adedde, yâni yedilikte mümaselet olmak zâhir görünürse de, يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ ("*aralarında emir inip duruyor.*" Talâk-65/12) beyanından anlaşıldığına göre vasıfta mümaselet olmak da muhtemildir. Cümhur-ı Müfessirîn, «مِنْ» beyaniyye ve mümaselet adedde ve bâzı evsafta olduğuna kail olarak ve bâzı hadîslerden de istidlâl ederek demişlerdir ki: "Yedi sema olduğu gibi, yedi de Arz vardır. Ve her birinin arasında arz-u sema arasındaki gibi mesafe ve her arzda, Allah'ın mahlûkatından sükkân vardır." Bizim anlıyabileceğimize göre bunun zâhirde seyyarelerden herbiri kendi seması dahilinde bir arz gibidir ve onlarda da Allah'ın bir takım mahlûkatı vardır demek olur ki insan da var mı, yok mu Allah bilir. İbn Abbas'dan bir rivayette, "yedi arz, bihar ile ayrılmıştır ve hepsini sema kaplar" denilmiş olması da, mânâya olmalıdır. Ve bihardan murad, hava ve buharlar gibi emvac-ı mekfufe dahi ta'bir

---

Emvac: Dalgalar Mekfufe: Dürülmüş, toplanmış.

olunan cevv deryarları olmak gerektir. İbn Abbas'ın, Sema bahirlerine dair sözleri de geçmiştir. Maamafih bu rivayet Asya, Afrika, Avusturalya, Şimal-ı Amerika, Cenub-ı Amerika, Kutb-ı şimalî ve Kutb-ı cenubî kıt'aları gibi arzın azçok denizle ayrılmış olan kıtaâtına işaret olmak ihtimali de yok değildir. Dahhâk gibi diğer bâzı müfessirler de, yedi arzın aralarında açılmak olmaksızın tabaka tabaka birbirlerine muntabık olduklarını söyleyerek وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ (*"Yerden de onlar kadarını yaratmıştır."* Talak-65/12) bu suretle Arzın tabakatına işaret olduğuna kail olmuşlardır. Bâzıları da akalîm-i seb'a ta'bir ettikleri eski iklîm taksimatına ihtimal vermek istemişlerdir. Ebussuud'un naklettiği vech ile Kurtubî demiştir ki: "Evvelki, yâni her arzın arası, arz-u sema arası gibi mesafe ile açık olması esahtır. Çünkü Buhârî ve daha diğerlerinde rivayet olunan haberler ona delâlet etmektedir ki, şu da, o cümledendir: Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, girmek istediği herhangi bir karyeyi gördüğü anda behe mehal şöyle derdi: اللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَمَا اَظْلَلْنَ وَرَبَّ الْاَرَضِينَ السَّبْعِ وَمَا اَقْلَلْنَ وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا اَضْلَلْنَ وَرَبَّ الرِّيَاحِ وَمَا اَذْرَيْنَ نَسْاَلُكَ خَيْرَ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ وَخَيْرَ اَهْلِهَا وَخَيْرَ مَنْ فِيهَا وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ اَهْلِهَا وَشَرِّ مَنْ فِيهَا **"Ey o yedi semanın ve onların kapladığı şeylerin Rabbı, hem yedi arzın ve onların taşıdıkları şeylerin Rabbı ve hem şeytanların ve onların aldattıkları şeylerin Rabbı, hem de rüzgârların ve savurdukları şeylerin Rabbı olan Allahım, senden bu karyenin hayrını ve ehlinin hayrını ve onun içinde bulunan kimselerin hayrını dileriz. Ve onun şerrinden ve ehlinin şerrinden ve onda bulunanların şerrinden sana sığınırız."**

Kur'ân'da bu âyetten başkasından arzın yedi olmasına işaret eden bir âyet görülmüyor. Bâzân اَلسَّمَاءُ وَالْاَرْضُ diye ikisi de müfred olarak ifade buyurulmuş, ekseriya da اَلسَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ diye semavât cemi', arz hep müfred olarak tekabül ettirilmiştir. سَبْعُ اَرَضِينَ *"yedi arz"* diye yedi arz tasrihi ancak ehadîs ve ahbarda varid olmuştur. Bu miyanda ihticaca salih olmayacak gayr-i sahih, garib, zayıf, mevzu' ve ba'zan temsilî bir takım haberler dahi yok değil ise de, Kurtubî'nin dediği gibi Muhaddisînin sahih olarak kabul ve rivayet ettikleri hadîsler de vardır. Bunlar, bu âyetin işaretiyle birleşince arzın teaddüdünü kabul etmek esahh olur. Böyle iken Kur'ân'ın diğer âyetlerinde, سَمٰوَاتٌ وَاَرْضٌ denildiği gibi bu âyette de, وَمِنَ الْاَرْضِ diye arz müfred olarak getirilmiş de وَاَرَضِينَ مِثْلَهُنَّ veya سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَاَرَضِينَ *"yedi gök ve yerler"* denilmemiş olmasının hikmeti düşünülmek lâzım gelir.

Allahü a'lem, bunun nüktesi: Sema i'tilâ meydanı, yükselme sahası olan cihet-i ulüvvü, arz siklet mesken-i sukut menzili olan cihet-i süflü iş'ar ettiğini ve gelecek tenezzul-i emr hükmüne nazaran mizan-i hikmette her teşekkül için

---

Cevv: Yer ile gök arasındaki boşluk, feza, uzay.

nüzul ve sükût merkezi bir noktadan ibaret olduğu haysiyyetle bize nazaran altımızda bir nüzul noktası, sukut merkezi, sıklet merkezi olan arzımız tek olup buna mukabil tepemizde meşairimize tecelli ve ruh ve şuurumuza afak-ı şuhûddan işrak ederek kalbimizi mâvera-yı şuhûdda hakikat-i gaybe yükseltmek veya mehbit-ı sukut etmek için ihata edip çırpındıran semalar müteaddid olduğu gibi ecramın hangisinden bakılsa yine böyle menzile teşkil eden arz bir ve onu ihata eyleyen semalar müteaddid ve bunların hepsi de Allah Teâlâ'nın ilm-ü kudretiyle muhat bulunduğunu düşündürmektir. Onun için ifadeye öyle bir suret verilmiştir ki, bir zemin üzerinde türlü türlü menaziriyle nazarları ihata eden ve neresinden bakılsa nokta-i nazar gözetilmek şartiyle yüksek hakikatlar arzeyliyen yedi sema gibi vücuh ve tabakatı havidir.

«مِنْ» Beyaniyye olduğuna göre el-arzdan murad, lâm-ı cins ile cins-i arz olup bu cinsin veya bâzısının yedi semaya mümaseleti ve o yedinin bizim arzımıza bir mücanesetini anlatır. Bu cihetle mümaselet, yalnız adedden ibaret kalmayıp bâzı evsaf-ı mahsusada olduğu anlaşılır. Esahhı akvâl olan bu ihtimale göre, arzımızın seyyarelerle seyyarelerin arzımızla bir mücaneseti ve semalarla da bir mümaseleti bulunduğu neticesi alınır. Bundan da arzımızın dahi bir seyyare ve seyyarelerin az çok arzımız gibi, kendi âlemlerinde birer merkezi sıklet ve bâzı mahlûkata mesken ve bâzı eserlere menzil olan maddî ve lâekal meadin ve nabatı havi birer cirm oldukları sezilebilir. İkinci bir ihtimalde, el-arz: Lâm-ı ahd ile yalnız arzımızdan ibaret olup buna nazaran da arzımızın kıt'aları veya tabakaları veya iklimleri i'tibariyle yedi semaya bir mümaseletini ifade eyler. Ki, bu da, bizi birçok taharriyata sevkeyler. Bu mânâlarda «مِنْ» in teb'iziyye mânâsı da melhuz olup, olmamasına göre de birer fark hasıl olur. Bizce, bu mânâların hepsi sahihtir.

Diğer bir ihtimal de, مِنْ ibtidaiyye olmaktır ki, müfessirlerden, buna tearruz edeni görmedim. Bununla beraber lisan i'tibariyle bunun da sahih olabileceğinde şübhe etmiyorum. Bu surette de خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"Onu topraktan yarattı sonra da ona "ol" dedi, o halde olur."* Âl-i İmrân-3/59) ve مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ (*"Sizi arzdan yarattık."* Tâhâ-20/55) âyetleri kabilinden olarak arzdan insanın hilkatini ve onun nefsinde başındaki semaları suret-i mahsusa ve ma'kuleleriyle temessül ve tesavvur ettiren şuur ve idrâk tecelliyatının yaradılışını ifade etmiş olur ki, bu da, havass-ı hamse, akıl, ve vahy tecelliyatına nazaran yediden aşağı değildir. Ve yedi sema tabakının böyle birbirine intıbak

---

Mehbit: Bir şeyin indiği yer. **Mücaneset:** Bir cinsten olma, benzerlik. **Mümaselet:** Şekilce birbirine benzeme.

eden şuun-ı ruhiyye meratibine göre mülâhaza edilmesi haysiyyeti gibi, bizim için pek mühimm olan bir bakım noktasını da iş'ar eyler ki, semaya müteallık haberlerde tesadüf edilen sözleri bir dereceye kadar tasavvur edebilmek için bunun faidesi vardır. يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ **aralarında peyderpey emir iniyor.** وَأَوْحٰى فٖي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا ("*Ve her semada ona aid emrine vahiy verdi.*" Fussilet-41/12) buyurulduğu vechiyle o yedi sema ile arzdan misillerinin mecmuu arasında gerek hey'et-i mecmuasına ve gerek her birinin bütün müteallikat ve mühteveyatiyle ve umumî ve hususî bütün harekât ve sükûnları, hadisat ve şuunlariyle tedbir ve idarelerine velhasıl kaza ve kaderlerine müteallık emr-i İlahî ve vahy-i Rabbanî inip duruyor. Burada, «تنزل ، امر ، بين» kelimeleri de, şayan-ı dikkattir. Bunda, bizim arzımızla beraber dahil bulunduğumuz ve hey'et-i Şemsiyye ta'bir ettiğimiz ecram manzumesinin vaz'iyyet-i umumiyye ve hususıyyesine bir işaret ve hilkatlarından sonra onlarda müctemi'an veya münferiden veya mütekabilen bir müvazene dahilinde cereyan eden bütün mukadderatın gerek onlarda kalan ve gerek bize kadar gelen ziya ve hararet vesaire gibi bilcümle umur ve şuunun onlardaki bir tabiat işi olmayıp bu manzumeden daha yüksekleriyle de alakadar olarak قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبّٖي ("*De ki: Ruh Rabbımın emrindendir.*" İsrâ-17/85) buyurulan ruh gibi nezd-i Barî'den bir tenezzül-i emrî olduğuna ve bu vech ile bu Kur'ân'ın, bu emirlerin de Semalar fevkından inen nûr gibi kalb-i Muhammedî'ye indirilmiş bulunduğuna tenbih buyurulmuştur. Onun için nihayet bunların bizim ruhî şuunâtımızla bilhassa alâkası anlatılmak üzere buyuruluyor ki: لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ **O halk ve tenezzüli emir, şunu bilmemiz içindir ki, Allah, her şeye kadirdir.** Binaenaleyh iman edip salih amel işliyen mü'minlere olan va'dini infaza da kadirdir. وَأَنَّ اللّٰهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا **Ve Allah, her şeyi ilmiyle ihata eylemiştir.** Zira bütün o ulvî ve süflî, cismanî ve ruhanî kâinatın halk ve tedbiri ve o şuunâtı ilmiyyenin ifazası hepsine hâkim bir kudretin ve hepsinin zâhir ve bâtıniyle bütün künh-ü hakikatini, mebde'-ü meadını ihata eden bir ilmin âyât ve bürhanıdır. Binaenaleyh bütün bu ahkâmı o ilim ile takdir ve teşri' ve o kudretle tenzil ve tebliğ buyurmuştur.

Burada Talâk Sûresi bitti. Talâkın netâicinden birisi de hürmet olmak münasebetiyle bervech-i âti yemîn ve yine bâzı aile hususatına alâkadar olan Tahrîm sûresi ta'kib edecektir.

TAHRİM SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 12

Tahrîm Sûresi, Medenî'dir. Buna «Tüteharrim Sûresi» veya «Lime tüharrimü Sûresi» de denilir.

Âyetleri : On ikidir.
Kelimeleri : İki yüz kırk dokuzdur
Harfleri : Bin altmıştır.
Fasılası : (منار) م ، ن ، ا ، ر harfleridir.

Sebeb-i nüzulü: Baş tarafındaki âyetlerden anlaşılacağı üzere tahrîm hadisesidir.

Tahrîm: İ'tikadî veya fiilî, aslî veya a'rızî, muvakkat veya gayr-i muvakkat surette haram etmek, haram kılmak veya men'eylemek, mahrum kılmak mânâlarına geleilir ki, ya teshir-i İlâhî ile veya zorla veya akıl cihetinden, yâhud şer'î cihetten, yâhud resim ve adette emri sayılan biri cihetinden yasak veya men'edilmek, mahrum kılınmak suretlerine şamil olup talâk, zıhar, ilâ gibi bâzı yemin aksamı da buna dahil olur. Burada ise, Peygamber'in kendine yaptığı bir tahrîm vak'asının ismi olarak bu Sûre, ona muzaf kılınmıştır. Ve esasen tahrîm, Allah'a aid olup Allah'ın helâl kıldığını haram kılmak iyi olmadığı anlatılmıştır.

Bu vak'anın hulâsası: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin zevcelerinden birine sırr olarak söylediği bir sözü o zevce, temamen ketm edemeyip yine ezvac-ı tahirat içinden en ziyade hemhal olduğu diğer bir arkadaşına çıtlatmış, bundan haberdar olan Hazret-i Peygamber O'na, o sırrı ketme-

demediğinden dolayı serzeniş buyurmuş ve buna karşı o ikisi birbirine arka çıkarak ve dünya refah ve ziynetine müteallık bâzı dilekler arz ederek diğer zevcelerini de alâkadar edecek bir tazahürde bulunmuş olmaları dolayısiyle Aleyhisselâtü vesselâm, hem dünya hayatın nazarındaki ehemmiyyetsizliğini anlatmak, hem de ailesine bir ders-i tehzib vererek binnetice rızalarını yoklamak üzere kendisine helâlı haram eder yollu bir yemîn ile mu'tad olan tarzı hayatından ve haremlerinden ilâ [1] şeklinde çekilip meşrebe denilen selâmlık odasında bir ay uzleti ihtiyar etmiş olması vak'asıdır ki, bâzân i'tikâf Sünnet-i Seniyye'den olmak hasebiyle ibtidalarında bunun ne olduğu fark edilememiş, fakat biraz sonra Hane-i Saadette ezvac-ı tahirat'ın hepsi Resulullah'ı gücendirmiş olmak endişesiyle hücrelerinde hicran ve hirman alemleri içinde gözyaşları dökmeğe başlamış ve derken Peygamber, bütün zevcelerini boşamış diye şayi' olmağa başlayarak işiten Ashab-ı Kiram'ı birdenbire merak ve telâşa sarmış ve bu esnada Sûriyye cihetinde Rumların tabiiyyetinde hükûmet eden Hristiyan Arablardan Gassanîlerin Müslümanlara harbetmek için tedarükâtta bulunduklarına dair Medîne'de havadis işa'asiyle Münafıklar da eracîf ve tehyicata bir vesiyle buldukları zu'muna düşüp sevinmişlerdi. Nihayet yirmi dokuzuncu gün hitamında Resulullah, uzletten çıkıp hane-i saadetlerine avdet buyurmuştu. İşte bu Sûre, bu tahrîm vak'ası sebebiyle nâzil olmuş olduğu gibi Tirmizî'nin rivayet ettiği vech ile Sûre-i Ahzâb'da geçen يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (*"Ey peygamber zevcelerine şöyle söyle: eğer Dünya hayat ve ziynetini istiyorsanız haydi geliniz sizi donatayım. Ve güzellikle bırakıp salı vereyim."* Ahzâb-33/28) âyeti de bu sebeble nâzil olmuş, ve Müslim'in bir rivayetine nazaran, Sûre-i Nisa'daki وَاِذَا جَاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهِ (*"Hem emn-ü havfe dair bir haver geldiği vakit kendilerine onu yayıveriyorlar."* Nisâ-4/83) âyeti de bu sırada inzal buyurulmuştur.

Bu hadise hakkında sahih, gayr-i sahih bir takım sözler söylenmiş ise de, İmam Ahmed, Buharî, Müslîm, Tirmizî, ibn Hibban ve daha başkalarının sahih senedlerle tahric eylemiş oldukları vech ile Hazret-i Ömer'in İbn Abbas Hazretleri'ne olan beyanatı ve Hazret-i Aişe hadîsleri bizi en ziyade tenvir edecek sahih rivayetlerdendir.

---

[1] İlâ, Sûre-i Bakara'da geçen, لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (*"Kadınlarından perhiz yemini (ilâ) edenler için dört ay beklemek vardır, şayed rücu' ederlerse şüphesiz Allah gafur, rahîmdir. Yok eğer talâka azmetmişlerse şüphesiz Allah söylediklerini işidir, kurduklarını bilir."* Bakara-2/226-227) âyetine bak!

Hirman: Mahrum olmak, mahrum kalmak. **İşaa:** Bir haberi yaymak, duyurmak. **Eracif:** Uydurma, yalan sözler. **Tehyicat:** Heyecanlandırmalar.

Buhârî'nin bir senedi: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ يَحْيَى ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا يُحَدِّثُ أَنَّهُ قَالَ .

Müslim'in bir senedi: حَدَّثَنَا هٰرُونُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَيْلِيُّ ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ ، أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ يَعْنِي ابْنَ بِلَالٍ ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَبَّاسٍ يُحَدِّثُ

Bu iki senedle Buharî ve Müslim şu iki rivâyette müttefikler: İbn Abbas radıyallahü anhüma hadîs anlatarak dedi ki: "Ömer ibn Hattab'a bir âyetten sormak isterdim. Bir sene durdum, mehabetinden soramadım, tâ ki, hacca çıktı. Beraberinde ben de çıktım. Döndüğümüzde yolun birazında (Merri Zahran'da) idik. Bir haceti için erâke saptı. Ben, bekledim, nihayet fârig oldu. Sonra beraberinde yürüdüm. (O, abdest alıyor, ben de suyunu döküyordum. Bir sırasını buldum) "Ya Emire'l-mü'minîn, kimdir o iki kadın, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin zevcelerinden ki, O'na karşı tezahürde bulunmuşlar?" dedim. "O, Hafsa ve Aişe'dir." dedi. Ben: "Vallahi, bir senedenberi bunu sana sormak istiyordum, fakat saygımdan soramıyordum." dedim. "Öyle yapma" dedi, bende bir ilim olduğunu zannettiğin birşeyi hemen bana sor ki, bir bilgim varsa onu, sana haber veririm" Sonra Ömer şöyle dedi: "Vallahi, biz doğrusu Cahiliyye'de kadınlar için bir emir sayıya almazdık tâ Allah Teâlâ, onlar için indirdiğini indirinceye ve haklarında verdiği payı verinceye kadar. Ben, dedi, kendi kendime bir emirde düşünürken karım, "şöyle şöyle yapsan" dedi. Ben de: "O, senin nene gerek? Benim irade ettiğim bir işte senin tekellüfün ne oluyor?" dedim. Bana: "Ey ibn Hattab, sen, kendine karşı gevezelik edilmesini istemiyorsun, halbuki senin kızın Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne karşı mırıldanıyor, hattâ o günü öfkeli bırakıyor," deyiverdi. Hemen Ömer kalktı. Yerinde ridasını aldı, tâ Hafsa'ya kadar gitti. O'na: "Kızım, dedi, sen, Resulullah'a mırıldanıyor, bütün gün öfkeli bırakacak kadar söyleniyor musun." "Vallahi, dedi, biz, hepimiz O'na söylenir, mırıldanırız." Bunun üzerine dedim ki: "Bilirsin ben, seni Allah'ın ukubetinden ve Resulü sallâllahü aleyhi vesellem'in gadabından daima tahzir ederim. A kızım, sakın seni arkadaşının güzelliği ve Resulullah'ın O'na sevgisi mağrur etmesin. (Aişe'yi murad ediyordu). "Sonra, dedi, çıktım, karabetim olduğu için Ümmü Seleme'nin yanına girdim. O'na söyledim. Ümmü Seleme dedi ki: "Teaccüb ederim sana ey ibn Hattab, her şeye girdin de Resulullah ile zevceleri arasına da mı girmek istiyorsun?" İşte bu söz, beni öyle bir tutuş tuttu ki, vicdanımda duyduğum teessürü kısmen kırdı. [1]

[1] İşte Hazret-i Ömer'in bu meseledeki teşebbüsünün son günlere kadar kalmasının bir sebebi bu olmuş oluyor.

Bunun üzerine O'nun yanından da çıktım. Ve benim Ensar'dan bir arkadaşım vardı. Ben, gitmediğim zaman O, bana haber getirir. O, gitmediği zaman da ben, O'na haber getirirdim. Bu esnada Gassan Meliklerinden birisini de endîşe ediyorduk. Bize yürüyeceği söyleniyor, yüreklerimiz ondan dolgun bulunuyordu. Bir de bakdım ki, arkadaşım Ensarî kapıyı çalıyor. "Aç, aç" dedi. "Gassanî mi geldi?" dedim. "Hayır, ondan daha eşedd, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem zevcelerinden uzlete çekilmiş" dedi. Gönlümden "Hafsa ile Aişe'nin burnu sürtüldü" dedim. Elbisemi aldım çıktım, nihayet vardım. Anladım ki Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bir kaç basamakla çıkılır bir meşrebede (şerbetlik denilen sekili bir hücrede) siyah bir uşağı da kademenin başında. "Söyle, Ömer ibn Hattab," dedim. Nihayet bana izin verdi. Resulullah'a bu söylediğim sözleri hikâye ettim. Ümmü Seleme'nin sözüne geldiğimde Resulullah, tebessüm buyurdu. Bir hasır üzerinde bulunuyordu. Onunla arasında birşey yoktu. Başının altında içi lif dolu bir meşin yasdık vardı. Ayaklarının yanında dökülmüş biraz karaz (samğ-ı ârabî denilen selem pusesi), baş ucunda da asılı bir pösteki vardı. Böğründe hasırın eserini gördüm, ağladım. "Neye ağlıyorsun?" buyurdu. "Ya Resulallah, dedim, Kisra ve Kayser bulundukları hal içindeler, sen ise, Allah'ın Resulü'sün," Buyurdu ki: "Dünya onların, âhiret bizim olmasına razı olmuyor musun?"

Müslim'in ve Tirmizî'nin mütekarib ve müttefik oldukları diğer bir rivayet:

Müslim: حَدَّثَنَا اسْحَاقُ بْنُ ابْرَاهِيمَ الحَنْظَلِىُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ ابِى عُمَرَ (تَقَارَبَا فِى لَفْظِ الحَدِيث) قَال ابْنُ ابِى عُمَرَ حَدَّثَنَا وَقَالَ اِسْحقُ اَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، اَخْبَرَنَا مَعْمَرُ عَنِ الزُّهْرِىِّ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ ابِى ثَوْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ

Tirmizi: حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ اَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، عَنْ مَعْمَرٍ ، عَنِ الزُّهْرِىِّ ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ ابْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ ابِى ثَوْرٍ : قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ:

Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin zevcelerinden iki kadını ki, Allah Teâlâ, اِنْ تَتُوبَا اِلَى اللهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ("*Eğer Allah'a tevbe ederseniz ne iyi, çünkü ikinizinde kalbleriniz eğildi.*" Tahrim-66/4) buyurmuştur. Hazret-i Ömer'den sormağa hırslanır dururdum. Tâ ki, Ömer haccetti. Ben de, beraberinde haccettim. Yolun bir yerine geldiğimizde abdest alıyordu. Ben de ellerine matharadan su döküyordum. "Ya Emire'l-mü'minîn, dedim, Nebi sallâllahü aleyhi vesellem'in ezvacından o iki kadın kimdir ki, Allah azze ve celle onlara, اِنْ تَتُوبَا اِلَى اللهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ("*Eğer Allah'a tevbe ederseniz ne iyi, çünkü ikinizinde kalbleriniz eğildi.*" Tahrim-66/4) buyurmuştur?" Ömer, bana:

وَاعَجَبًا لَكَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ *"Tuhafına giden nedir Ey İbnü Abbas?"* dedi. "O Hafsa ve Aişe'dir" dedi. Sonra hadîsi anlatmağa başladı: "Biz dedi, ma'şer-i Kureyş kadınlara galib bulunuyorduk. Medine'ye geldiğimizde bir kavm bulduk ki, kadınları onlara galebe ediyorlardı. Bizim kadınlarımız da onlardan öğrenmeye başladılar. Bir gün ben, karıma öfkelendim. Bakdım mırıldanıyor, mırıldanmasını münasib görmedim, azarladım. "Benim dedi, mırıldanmamı neye münasib görmüyorsun? Vallahi Peygamber'in zevceleri bile ona mırıldanıyorlar ve birisi o gün geceye kadar yanına uğramıyor." Ben, gönlümden "Doğrusu onlardan öyle yapan muhakkak haybet ve hüsrana düşer," dedim. Ve menzilim Avali'de [1] Benî Ümeyye (ibn Zeyd) de idi ve Ensar'dan bir komşum vardı. Resulullah'a gitmek için nevbetleşerek inerdik. Bir gün O, iner vahiy haberini ve saireyi bana getirirdi. Bir gün de ben, iner öyle O'na getirirdim ve o sıra "Gassanîler bize gazâ etmek için atlarını nallatıyorlarmış" diye havadis alıyorduk. Derken birgün O komşum yatsıleyin bana geldi. Birdenbire kapıyı vurdu, hemen çıktım. Çıkar çıkmaz: "Bir emr-i azîm hadis oldu" dedi. "Gassanîler mi geldi" dedim. "Ondan daha büyük: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem kadınlarını tatlîk etmiş," dedi. Ben, gönlümden: Hafsa haib-ü hasir oldu, bunun olacağını zannediyordum." dedim ve sabah namazını kılınca geyindim. Sonra fırlayıp tâ Hafsa'nın yanına vardım. Gördüm ki, ağlıyor [Müslim'in diğer bir rivayetinde, hücrelerin hepsinde de bükâ var] "Sizi Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem tatlîk mi etti?" dedim. "Bilmiyorum, O, işte tâ şu meşrebede mu'tezil" dedi. Bunun üzerine vardım, bir siyah kölesine (yine Müslim'in diğer bir rivayetinde: Dış kapının eşiğindeki Rebah nam kölesine) vardım. "Ömer için istizan et" dedim. Girdi sonra bana çıktı: "Seni kendisine söyledim birşey demedi" dedi. Bunun üzerine mescide fırladım. Vardım ki, minberin etrafında bir takım kimseler oturmuş ağlıyorlar. Yanlarında biraz oturdum sonra vicdanımdaki duygum bana galebe etti, yine o uşağa vardım. "Ömer için istizan et" dedim. Yine girdi, çıktı. "Seni kendisine söyledim, birşey demedi," dedi. Sonra yine mescide gittim, oturdum. Sonra yine vicdanım bana galebe etti, yine o uşağa vardım. "Ömer için istizan et" dedim. Yine girdi, sonra bana çıktı: "Kendisine seni söyledim, bir şey demedi," dedi. Ben de döndüm, giderken baktım uşak beni çağırıyordu. "Gir, sana izin verdi" dedi. Bunun üzerine girdim. Bakdım ki, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem bir رُمَالِ حَصِيرٍ hasır

---

[1] Avalî: Medine civarında tepelik bir mevkiin ismi.

Haybet: İstediğine erememek. **Haib:** Ümidsiz, kederli. **Hasir:** Meramına nail olmayan. **Büka:** Ağlama.

örgüsüne dirseklemiş, böğründe hasırın izini gördüm. (Müslim"in İkrime rivayetinde: Bir hasır üzerinde yan gelmişti. Oturdum üzerine izarını çekti, ondan başka üzerinde birşey yoktu hasır böğrüne iz yapmıştı. "Ya Resulallah, dedim, kadınlarını tatlîk mi ettin?" "Hayır" buyurdu. "Allahü ekber" dedim. "Bizi bilirsin ki, Ya Resulallah, biz ma'şer-i Kureyş kadınlara galib bulunur bir kavm idik, sonra Medîne'ye geldiğimizde bir kavm bulduk ki, kadınları, onlara galebe ediyorlar. Bizim kadınlarımız da onların kadınlarından öğrenmeğe başladılar. Bir gün ben karıma öfkelendim, bana karşı mırıldanıyordu. Mırıldanmasını münasib görmedim, azarladım. "Neye azarlıyorsun, dedi, Vallahi Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin zevceleri bile ona karşı mırıldanıyorlar. Hem onlardan birisi o gün geceye kadar yanına uğramıyor." Bunun üzerine ben, Hafsa'ya dedim ki: "Sen Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne karşı mırıldanıyor musun?" "Evet, dedi, her birimiz o gün geceye kadar yanına uğramaz," dedim ki: "içinizden herkim öyle yaparsa muhakkak haib-ü hasır olur. Her biriniz kendine Allah'ın, Resulü'nün gadabından dolayı, gadab etmiyeceğine eminmi bulunuyor? Alimallah bir lahzada helâk olur." Bakdım ki, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem tebessüm buyurdu. "Hafsa'ya demiştim ki, dedim, Resulullaha karşı mırıldanma ve O'ndan birşey isteme, sana iktiza ederse bana söyle ve sakın arkadaşının Resulullah'a senden daha sevgili ve daha dilber olması da seni mağrur etmesin." Resulullah, bir daha tebessüm buyurdu. Bunun üzerine: "Ya Resulullah, müsaade buyurmanızı rica ediyorum «أستأنس» dedim. "Peki" buyurdu. Başımı kaldırdım, baktım ki, odada üç şeyden başka levazim yok. "Ya Resulullah, dedim, Allah'a dua et ümmetine genişlik versin. O'na ibadet etmezlerken Faris ve Rum'a genişlik vermiş." Böyle deyince, doğrulup oturu verdi de: "Sen şekk içindemisin ya ibn Hattab, onlar, hoşlukları dünya hayatında geçiştirilen birer kavm," buyurdu. (Müslim'de: Ben de: "Benim için istiğfar ediver. Ya Resulullah" dedim.) Ve kadınlarına küsmüş olduğundan dolayı bir ay kadınlarının yanlarına girmemeğe yemîn etmişti. Bu babda Allah Teâlâ itab buyurdu. (Tirmizî'de: "Ve onun için yemîne keffaret kıldı), Zührî, bir de dedi, Urve bana, Aişe'den şöyle haber verdi. Hazret-i Aişe dedi ki: "Vaktaki yirmi dokuz gece geçti, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bana geldi, benimle başladı." (Müslim'de: "Ya Resulullah sen bizim yanımıza bir ay girmeyeceğine yemîn etmiştin. Halbuki yirmi dokuzdan girdin. Ben, onları sayıyorum," dedim. "Ay yirmi dokuzdur" buyurdu.) da, "Ya Aişe, ben, sana bir emir anlatacağım. Acele etme tâ ki Ebeveynine danışasın." buyurdu. Sonra bana bu âyeti okudu يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ (*"Ey o peygamber! zevcelerine şöyle söyle."* Ahzâb-33/28)

el'aye. Müslim'de: «أجرا عظيما»ya kadar Aişe dedi: "Vallahi ebeveynimin bana O'ndan ayrılmayı emretmiyeceklerini muhakak bilirdi. Ben de dedim ki: "Ay, bunun hakkında mı ebeveynime danışacağım? Elbette Allah'ı ve Resulü'nü ve Dar-ı âhıreti isterim." Ma'mer: "Bir de, dedi, bana Eyyûb haber verdi. Aişe demiş ki: "Benim seni ihtiyâr ettiğimi kadınlarına haber verme." Resulullah da O'na, buyurmuştu ki: Allah, beni mübellig olarak gönderdi, muannit olarak göndermedi." Tirmizî der ki: "Bu hadîs İbn Abbas'dan birkaç vech ile rivayet olunmuş, hasen sahîh bir hadîstir. Aynî hadîs hakkında Müslim'in diğer bir rivayetinde: "Hafsa ve Ümmü Seleme demiş ve şu fıkraları ziyade etmiştir: "Hücrelere vardım, her evde bükâ vardı,Hepsinden bir ay ilâ yapmıştı. Yirmi dokuz olunca onlara indi."

Buharî'nin: Hazret-i Enes'ten olan rivayetinde de, Hazret-i Ömer şöyle demiştir: "Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin zevceleri ona karşı gayrette ictima' etmişlerdi. Ben, Onlara: "O, sizi boşarsa, Rabbı O'na sizden daha hayırlısını verir demiştim, عسى ربه إن طلقكن (*"Gerek ki Rabbı, şayet o sizi boşarsa yerinize ona sizlerden daha hayırlı zevceler verir."* Tahrim-66/5) âyeti nâzil oldu."

Bunlar, gösteriyor ki, tahrîm meselesi yalnız Aişe ile Hafsa'ya veya Hafsa ile Ümmü Seleme'ye aid değil, hepsiyle alâkadardır. İkiden bahsedilmesi ikisinin diğerlerine nazaran daha ziyade hususiyetlerindeki ehemmiyyetten dolayı olup bir taraftan bu ikisi, diğer taraftan öbürleri iki zümre halinde olarak birleştiklerini anlatıyor. Bu babda Müslim'in, Cabir ibn Abdillah radıyallahü anh'tan olan şu rivayeti de, bunu ve sebebini şöyle izah ediyor. Cabir dedi ki: "Ebu Bekir girdi, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem huzuruna istizan ediyordu. Nası kapı önünde oturmuşlar buldu. İçlerinden kimseye izin verilmemişti. Ebu Bekr'e izin verildi, girdi. Sonra Ömer geldi. O da, istizan etti, O'na da izin verildi. Girince Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ni çevresinde kadınları oturmuş gayet durgun ve sakit bir halde bulmuş ve binaenaleyh "herhalde birşey söyleyeyim, Peygamberi güldüreyim" deyip şöyle söylemişti: "Ya Resulallah, görseydin Harice kızı [1] benden nafaka istedi. Ben de kalktım, O'na boynunu bükü verdim." deyince Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem güldü de: "Bunlar, gördüğün gibi benim çevremde nafaka istiyorlar" buyurdu. Bunun üzerine Ebu Bekir kalkıp Aişe'nin boynuna dürterek, Ömer de kalkıp Hafsa'nın boynuna dürterek ikisi de: "Siz, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem'in yanında olmayan şeyler istiyorsunuz ha!" der. Bunun üzerine cümlesi de:

---

[1] Ömer'in zevcesi.

"Vallahi bundan böyle ebeden Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem'den yanında olmayan birşey istemeyiz" demişler. Sonra da Onlardan bir ay, yahud yirmi dokuz gün uzlete çekilmişti. Sonra يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ âyeti nâzil oldu tâ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ("*Ey o peygamber! zevcelerine şöyle söyle: eğer Dünya hayat ve ziynetini istiyorsanız haydi geliniz sizi donatayım ve güzellikle bırakıp salıvereyim. Yok eğer Allah ve Resulünü ve Âhiret evini istiyorsanız haberiniz olsunki Allah içinizden güzellik edenlere pek büyük bir ecir hazırlamıştır*" Ahzâb-33/28-29) ye kadar vardı. Onun üzerine Aişe'den başladı. "Ya Aişe, sana bir emir arzetmek isteyorum" dedi. İlâ âhiri'l-hadîs. Yine Müslim'de İkrime tarikiyle mezkûr Hazret-i Ömer hadîsinde: Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, kadınlarından uzlete çekildiği vakit mescide girdim, baktım, nâs kederinden çakıllı yeri dürtüştürüyor ve "Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, kadınlarını boşamış" diyorlar. Ve bu kadınların hicab ile emrolunmalarından evveldi. "Ben bunu bugün öğrenirim," dedim. Aişe'ye vardım: "Ya Ebu Bekr'in kızı, senin şanın Resulullah'a eza edecek dereceye vardımı?" dedim. "Benden sana ne, ey ibn Hattab, sen kendi hegbene bak?" dedi. Onun üzerine Hafsa'ya girdim" diye başlayan Hazret-i Ömer'in beyanatında şu fıkralar da vardır; "iki istizanda izin verilmeyince, sonra sesimi yükselttim: "Ya rebah, dedim, benim için Resulullah'dan istizan et zannediyorum ki, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem beni Hafsa için geldim sanıyor. Vallahi Resulullah, bana emrederse ben, Hafsa'nın boynunu vururum, diye sesimi yükselttim." Gel diye işaret etti, bunun üzerine girdim. Resulullah bir hasîr üzerine dengilmişti. Oturdum, üzerine izarını çekti. Üstünde başka birşey yoktu. İlââhirih..." Kisrâ ve Kayser fıkrasından sonra, gitdiğim vakit yüzünde gadab görüyordum. "Ya Resulullah, kadınlar yüzünden neye meşakkati üzerine alıyorsun. Şayed sen, onları boşarsan Allah seninledir. Melaikesi Cebrail ve Mikâil, ben ve Ebu Bekir ve mü'minler de seninleyiz," demiştim. Ve Allah'a hamdederim ki, bâzân böyle bir kelâm söylediğimde Allah Teâlâ'nın söylediğim sözü tasdik buyurmasını ümid ederdim. Bu tahyir âyeti de, böyle nâzil olmuştur. عَسَى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقَكُنَّ ("*Gerek ki Rabbı, şayet o sizi boşarsa yerinize ona sizlerden daha hayırlı zevceler verir.*" Tahrim-66/5) Aişe bin Ebu Bekir ile Hafsa, Peygamber'in sair kadınlarına karşı ikisi tezahür ederler (birbirine zahîr olurlar) dı. "Ya Resulullah, sen onları tatlîk mi ettin?" dedim. "Hayır," dedi. "Ya Resulullah, dedim, ben, mescide girdim Müslimanlar çakılları dürtüyor. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem kadınlarını boşamış diyorlardı, ineyim de boşamadığını onlara haber vereyim mi?" dedim. "Peki, istersen," buyurdu. Yüzünden gadab açılıncaya kadar

konuşmağa devam ettim. Nihayet şeneldi, güldü, mübarek dişleri herkesten güzeldi. Sonra Nebiyullah sallâllahü aleyhi vesellem indi, ben de indim. Basamaklı kütüğe tutunarak indim. Resulullah, yer üzerinde yürür gibi indi, elini sürmüyordu. "Ya Resulullah, gurfede yirmi dokuz kaldın" dedim. "Ay yirmi dokuz olur" buyurdu. Ben mescidin kapısı üzere dikildim. "Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, kadınlarını boşamadı" diye en yüksek sesimle bağırdım ve şu âyet: وَاِذَا جَاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلَى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (*"Hem emn-ü havfe dair bir haber geldiği vakit kendilerine onu yayıveriyorlar, halbuki onu peygambere ve içlerinden Ülul'emrolanlara arzetseler elbette bunların istinbata kadir olanları onu anlar bilirlerdi."* Nisâ-4/83) nâzil oldu. O emri istinbat eden ben olmuştum, Allah azze ve celle tahyîr âyetini de inzal buyurdu."

İbn Mâce de, bu ilânın sebebi olmak üzere Hazret-i Aişe'den şöyle bir rivayet vardır: "Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, ancak şunun için ilâ yaptı. Çünkü Zeyneb, O'nun bir hediyyesini geri çevirmişti. Aişe de: لَقَدْ اَقْمَاَتْكَ yâni "Seni horlamış" dedi. Bunun üzerine Resulullah gadaba gelip hepsinden ilâ etti." Bu da, esbabdan biri olursa da ikisinden maadası hakkında (İbn Mace: Talâk-24/2060) sebebi kâfi değildir. Tahrîm âyetinin nüzulüne sebeb olmak üzere zikrolunan ilâ tahrîminden başka olarak, iki yemînden daha bahsedilmiştir. Bunlardan birisi:

Peygamber'in zevcelerinden birinin yanında bir bal şerbeti içmiş olmasından dolayı, diğer bâzı zevcelerinin sözleşerek "magafir kokuyor" diye lâtîfe etmeleri üzerine Peygamber'in bir daha bal içmemeğe bir yemîn etmiş olduğunu zikretmişlerdir.

Buhârî'de Aişe'den: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, Zeyneb bint Cahş'ın yanında bal şerbeti içer ve O'nun nezdinde dururdu. Ben ve Hafsa "Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem hangimize gelirse magafîr mi yedin, senden magafir kokusu duyuyorum" diyelim. Buyurdu ki: لَا وَلٰكِنِّى كُنْتُ اَشْرَبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ ابْنَةِ جَحْشٍ فَلَنْ اَعُودَ لَهُ وَقَدْ حَلَفْتُ لَا تُخْبِرِى بِذٰلِكَ اَحَدًا "Hayır ve lâkin ben, Zeyneb bint Cahş'ın yanında bal şerbeti içerdim, öyle ise bir daha içmem. İşte yemîn ettim. Bunu, kimseye söyleme." (Buhârî: Tefsir-432) Bu hadîsin son fıkrası Müslim'de ve Neseî'de, yemîn kaydi olmayarak şöyledir: فَقَالَ شَرِبْتُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَلَنْ اَعُودَ لَهُ فَنَزَلَ لِمَ تُحَرِّمُ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ (الى قوله) اِنْ تَتُوبَا ... "Hayır, Zeyneb bint Cahş'ın yanında bal şerbeti içtim, onu bir daha da içmem" (Müslim: Talâk-20/1474) buyurdu. Binaenaleyh şu nâzil oldu, لِمَ تُحَرِّمُ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ ilâ kevlihi اِنْ تَتُوبَا... (Tahrim: 66/1-4) Aişe ve Hafsa için: وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِىُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِهِ حَدِيثًا... (Tahrim: 66/

3) de, لِقَوْلِهِ بَلْ شَرِبْتُ عَسَلاً "Hayır bal şerbeti içtim" dediği için.

Bununla beraber Müslim, bu hadîsi daha mufassal olarak Hişam ibn Urve tarikiyle yine Hazret-i Aişe'den diğer bir suretle de şöyle rivayet etmiştir: Aişe, dedi ki: "Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, tatlıyı ve balı severdi. İkindi namazını kılınca kadınlarını dolaşır, yanlarına varırdı. Derken Hafsa'ya girdi, O'nun yanında kala geldiğinden daha çok kaldı. Sordum, bana denildi ki: "Hafsa'ya kavmından bir kadın bir tulum bal hediyye etmiş, O da, Resulullah'a ondan bir şerbet içirmiş." Ben: "buna her halde bir şaka yapalım" dedim ve bunu, Sevde'ye anlattım ve dedim ki: "O yakında sana gelecektir, yanına geldiği vakit: "Ya Resulullah, magafîr mi yedin?" de, "O sana hayır" diyecektir. O vakit de: "Bu koku nedir?" de. (Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, kendisinde koku bulunmasını hiç istemezdi) diyecektir ki: "Hafsa, bana bir bal şerbeti içirdi" Sen, O'na: "O balın arısı urfut yalamış" de. Ben de öyle diyeceğim, ya Safiyye, sen de öyle söyle." Hasılı Sevde'nin odasına girdiğinde Sevde: "Vallahi ya Aişe, o bana söylediğini senden korkuma az daha o kapıda iken söyliyeyazdım" derdi. Resulullah yaklaşınca: "Ya Resulullah, magafîrmi yedin?" demiş. "Hayır" buyurmuş. "O halde bu koku ne?" demiş. "Hafsa bir bal şerbeti içirdi" buyurmuş. O da: جَرَسَتْ نَحْلُهُ الْعُرْفُطَ "Arısı urfut yalamış" [1] demiş. Bana geldiği zaman ben de öyle söyledim. Safiyye'ye vardığında O da, öyle söylemiş. Sonra Hafsa'ya vardığında: "Ya Resulullah, ondan takdim edeyim mi?" deyince, "Bana onun lüzumu yok" buyurmuştur. Sevde: "Sübhanallah, vallahi, O'nu mahrum ettik ya Aişe" diyordu. Ben, O'na: "Sus, sesini çıkarma" dedim.

Görülüyor ki, lâtîf olmakla beraber sonu tatlı gelmemiş olan bu şerbet şakasını anlatan bu iki rivayet, esasta müttefik ve yekdiğerini mütemmim olsa da birinde bilittifak Zeyneb'e karşı, birinde de diğerleriyle bilittifak Hafsa'ya karşı olduğu anlatılmak i'tibariyle eşhasta mutearızdır. Şu kadar ki, Buhârî, Hazret-i Ömer hadîsine muvafık gibi görünen evvelki rivayeti tercih etmiş olduğundan bâzı Müfsirîn bunu, قِيلَ diyerek kaydeylemiştir. Lâkin hadîsin Müslim'deki ikinci rivayetinde şaka fıkraları hep tevriyeli olduğu için kizb-i zâhir denecek hiç bir ciheti yoktur. Halbuki evvelkinde إِنِّى اَجِدُ مِنْكَ رِيحَ الْمَغَافِيرِ *"Senden megafîr kokusu duyuyorum"* fıkrasında «مِنْكَ» kaydı, zâhiren yalan olmak

---

[1] Urfut: Arabistan'da talh denilir dikenli meşe veya mugaylan nev'inden bir ağacın ismidir ki, sızıntı gibi tatlı, fakat kokusu kerih bir samg çıkarır ve ona magafîr denilir. Bal arısı, o ağaçta yayılırsa balı ona kokarmış.

CERESET: vızlamış, yalamış, yayılmış, mânâlaına gelir.

lâzım geliyor. Çünkü magafirin kokusunu sevmiyen Hazret-i Peygamber, öyle bir koku hissetmemiş olduğu halde berikilerin, "senden duyuyoruz" demeleri asılsız birşey söylemiş olmalarını iktiza eder." إن في المعاريض لمندوحة عن الكذب (*"Üstü kapalı sözler yalandan uzaktır."* Keşfü'l-hafâ-1/712) buyurulduğunu bilen Hazret-i Aişe'nin şanı, zekâ ve dirayeti ise, şaka ve lâtife tarzında bir hile için olsa bile, böyle bir yalana tenezzül etmekten uzaktır. Fakat ikinci rivayetteki: "Bu koku ne? Arısı, urfut yalamış" ta'birleri böyle değildir. Zira hoş bir kokuya da tevriye olabilir. Ve her hangi bir bal arısı urfuta konmuş da olabilir. Ve işte yüksek zekâlar, yalanı irtikâbetmeksizin ledelicab böyle cinaslı, tevriyelî, ta'rîz ve kinayelerden istifadenin yolunu da bilirler. Şu halde bu gibi ahvalde mütekellimin vaya muhatabın hal-ü şanı da mecaz veya kinaye ile te'vile kerîne olacağından, منك senden dolayı, senin sayende demek olabileceği gibi magafîr kokusundan murad da, hakikat olmayıp bir gönül teessüründen kinaye veya mecaz olmak suretiyle ince bir mânâya hamledilmek lâzım gelir. Bu ise, Hazret-i Aişe'yi bu lâtîfeye sevkeden gayret teessürünü ifade edeceği cihetle en yakışan doğru ve daha ince bir ta'riz olur. Ve Resulullah'ın bir şerbetten dolayı yemîn etmiş olmasına bu mânâ daha iyi yakışır.

İKİNCİSİ: Sûre-i Ahzâb tefsirinde isimleri geçtiği üzere Hazret-i Peygamber'in en son dokuz zevcesi vardı. Bunlardan evladı olmamıştı. إلا ما ملكت يمينك (*"Meğerki milki yeminin ola."* Ahzâb-33/52) hükmünce milk-i yemîni bulunan bir kaç cariyesi de vardı. Zevcelerinin her birinin odasına nevbetle birer gün tahsis etmişti. Bununla beraber ikindi namazından sonra hepsinin odalarını bir bir dolaşır, gönüllerini alır, akşam da nevbet hangisinin odasında ise, orada yatsıya kadar cümlesi toplanır, konuşurlar, sonra da herkes hücresine çekilirdi. Cariyeleri için ayrıca bir nevbet günü «قسم» yapılmazdı. Halbuki ma'lûm olduğu üzere cariyelerinden Mısırlı Hazret-i Mariye, Resulullah'ın "Ümm-ü veledi", yâni küçükken vefat etmiş olan oğullarından Hazret-i İbrahim'in anası olmak bahtiyârlığına mahzar olmakla temayüz etmişti. Resulullah'ın diğer zevcelerine talâk verebilmesi şer'an helâl olabileceği halde ümm-i veledi olan cariyeyi ne boşamak, ne de satmak helâl olmazdı. Ondan ayrılmak isterse ancak azad etek suretiyle ayrılabilirdi. Azad ettikten sonra, yeniden nikâh etmesi caiz ve mendub olurdu. İşte Ezvac-ı tahırata karşı Hazret-i Mariye'nin böyle bir hususiyyeti vardı. Burada mevzu-ı bahsolan tahrîm ve sır mes'elesinde bâzıları sıhhatı sâbit olmayan muhtelif ve muztarib şöyle bir rivayetten bahsetmişlerdir: Hazret-i Aişe'nin bir gününde yâhud onun en sevgili arkadaşı olan Hafsa'nın odasında bulunmadığı bir nevbet gününde, Resulullah'ın ümm-i veledi Hazret-i Mariye'yi

odasında kabul buyurmuş olduğuna Hazret-i Hafsa geldiği zaman vakıf olunca bunu kendisine bir tahkir addedip gayretine dokunarak gücenmiş olmakla O'na, bir tarziye olmak üzere Peygamber'in, "Mariye'yi bir daha yaklaştırmamak üzere O, bana haram olsun." Yâhud "Vallahi bir daha yaklaştırmam" diyerek kendine tahrîm etmiş ve bunu kimseye söylememesini de tenbih eylemiş olduğu halde Hazret-i Hafsa, sabredemeyip bu yemîni arkadaşı Hazret-i Aişeye söylemiş olduğundan dolayı, لِمَ تُحَرِّمُ (Tahrim-66/1) nâzil olmuş bulunduğunu söyliyenler olmuştur. Gerek Hazret-i Peygamber'in Mariye'yi nezdine çağırmış olmasında ve gerek Haafsa'nın vakıf olunca bundan dolayı gayrete gelmesinde aklen ve şer'an reva görülmeyecek, i'zam edilecek hiç bir cihet yoktur. Ancak bir zevcesini gayretinden dolayı tatyib için Hazret-i Peygamber'in, Ümm-i veledini kendinden mahrum etmiş olacağını farzetmek rivayeten sahih olmadığı gibi aklen kabule şayan da görülmez. Çünkü böyle bir hal karşısında hepsini tatyib ve taltîf etmek için Mariye'yi açıkça i'tak edivermek gibi en kolay ve en basît bir çare dururken, böyle yapmayıp da Mariye'yi mahrum etmesi veya Hafsa'yı tatlîk eylemesi rivayet edilmiş bile olsa bunun sırr-ü hikmetini ilâ vak'ası gibi diğer bir sebeb-i mühimde aramak lâzım gelir. Buhârî, Müslim, Tirmizî Neseî, İbn Mace gibi sıhahta, Mariye'ye dair böyle bir rivayet yoktur. Nevevî, Müslim şerhinde demiştir ki: Sahîhaynın gayride mervi olan Mariye kıssası, sahîh bir tarik ile sâbit olmamıştır. Taberî, bu tahrîmde kendisine muhtelif iki rivayet varid olduğunu, bir taraftan bâzılarının, Zeyd ibn Eslem'den ve İbn Zeyd'den ve Hazret-i Ömer'in beyanatı cümlesinden olmak üzere İbn Abbas'dan Hafsa'ya tarziye için Mariye'nin tahrîmine dair bâzı rivayetler de bulunulduğunu, diğer taraftan da böyle değil, şerbet tahrîmi rivayet edilmiş olduğunu kaydettikten sonra birbiriyle mutearız görünen bu rivayetlerin birisine bağlanmayı tasvib etmeyerek demiştir ki: Bu babta sözün doğrusu, savabı şöyle demektir: Resulullah, Allah'ın O'na helâl etmiş bulunduğu bir şeyi nefsine haram etmişti. O şey, cariseyi olmak da caiz olabilir, meşrubattan bir şey olmak da caiz olabilir. Bunların gayri bir şey olak da caiz olabilir. Fakat hangisi olursa olsun kendine helâl olan bir şeyi tahrîm olmuştu. Onun için Allah Teâlâ, O'na helâl kıldığı şeyi nefsine tahrîm etmesinden dolayı itabetti ve yemîninin çözümlüğünü "tahillesini" beyan buyurdu. Aleyhissalâtü vesselâm'ın bu tahrîmi, bir yemîn ile yaptığına burhanin nedir? denecek olursa bunda Peygamber'den tahrîmden başka bir şey vaki' olmamıştır diyenlerin de tahrîm yemînidir diyenlerin de kavlini biliyorsun? denilmiş ki, "buna karşı burhan vazıhtır. Çünkü gerek Arabca'da, gerek gayrisinde

---

Tarziye: Pişmanlık duyduğunu anlatarak özür dilemek. **Tatyib:** İyi davranma, hoş etme.

birisi cariyesi veya yiyecek yâhud içecek bir şey hakkında bu bana haramdır dediği zaman ondan aklen yemîn anlaşılmaz. Bu mâkul olmayınca yemînin sade bir kimsenin helâl olan bir şeye ona "bana haramdır" demesinden ibaret olmadığı ve binaenaleyh bunun hilâfına olan kavlin fesadı da ma'lûm olur." Bununla beraber Peygamber'in bu tahrîmi, yemîn ile olmak da caizdir. Ve bu takdirde لِمَ تُحَرِّمُ "niçin yemîn eder de helâlı kendine haram edersin" demek olur. Bizim böyle Peygamber'in bu tahrîmi yemîn ile yapdığına kail olmamız, ancak şu hadîsten dolayıdır. Nitekim حَدَّثَنِى الحَسَنُ بْنُ قُزَعَةَ حَدَّثَنَا مَسْلَمَةُ بْنُ عَلْقَمَةَ ، عَنْ دَاوُدَ ابِى هِنْدٍ عَنِ الشَّعْبِىِّ ، عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ : قَالَتْ الى رَسُولُ اللّٰهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَرَّمَ فَامَرَ فِى الايلاء بِكَفَّارَةٍ وَقِيلَ لَهُ فِى التَّحْرِيمِ لِمَ تُحَرِّمُ مَا احَلَّ اللّٰهُ لَكَ Hazret-i Aişe dedi ki: "Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, ilâ (yemîn) etti ve tahrîm etti. Binaenaleyh ilâ da, keffaret ile emrolundu. Tahrîmde de kendisine, لِمَ تُحَرِّمُ مَآ احَلَّ اللّٰهُ (Tahrim-66/1) buyuruldu." İşte Taberî'nin ifadesi ve kararı bununla nihayet bulmuştur: Sonraki Müfessirler de bunu, ta'kib eylemişlerdir. Görülüyor ki, gerek evvelâ bâzılarından naklettiği muhtelif Mariye rivayetlerini gerekse onlara mukabil daha toplu ve ekseriyyetli gösterdiği şerbet rivayetini müteanz vaz'iyyette gösterdikten sonra tefsirde onlara bağlanmayı tasvib etmeyip savabı son naklettiği Aişe hadîsiyle te'yid eylediği mutlak ilâ ve tahrîm kaziyyesinde olduğuna karar vermiştir. Yalnız bu ilânın zevcelerinden ilâ demek olduğunu ta'yin etmiyor.

İLÂ: lügaten mutlak yemîn demek ise de şer'an, لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ (*"Kadınlarından perhiz yemini (ilâ) edenler için dört ay beklemek vardır."* Bakara-2/226) âyetinde beyan olunduğu üzere kadına takarrub etmemek üzere yapılan yemînin ismi olduğu da unutulmamak lâzım gelir.

Yukarıdan beri naklettiğimiz bütün bu rivayetleri ve bunlara dair gördüğüm tefsirlerde ve Hadîs kitablarında mütalâa edebildiğim akvalı, göre bildiğim kadar gözden geçirdikten sonra burada tahrîm, yemînli veya yemînsiz mutlak tahrîme şamil olmakla beraber sebeb-i nüzul Hazret-i Peygamber'in bütün kadınlarından ilâ, ya yemîn ve bu esnada mu'tadından fazla bir zühd-ü tecerrüd iltizam eylemiş olması vak'ası olduğuna kanâat hasıl etmiş bulunuyorum. Bunun başlıca sebebi de, يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا (*"Ey o peygamber! Zevcelerine şöyle söyle: Eğer dünya hayat ve ziynetini istiyorsanız haydi geliniz sizi donatayım ve güzellikle bırakıp salıvereyim."* Ahzâb-33/28) âyetinin işaretinden de anlaşıldığı vech ile Ezvac-ı tahirat'ın dünya hayatı ve ziynetine az çok taalluk edebilen nafaka hususuna aid bâzı talebleriyle Hazret-i Peygamber'e karşı gösterdikleri bir tezahürdür ki, Aişe ve Hafsa, bunun en başında görünüyorlar. Resulullah, zevcelerinin aleyhine gibi görünen bu ilâ ile

yine zevcelerinin saadet ve hoşnudluklarını düşünmüş olduğu için talâka azmetmemiş ve ancak onlara fiilî bir nasihat ve ibret olmak üzere bir ay için yemîn ile uzlet ve tecerrüdü iltizam etmiş ve bu müddet zarfında onların odalarında dargın dargın oturmayı muvafık görmeyerek ayrıca bir odaya çekilmiş ve onları kendi hallerinde bırakmakla beraber Hazret-i Ömer'in beyanâtından anlaşıldığı vech ile kendisi bir izar ile bir hasîr ve bir yasdık ile bir namaz pöstekisi ve yiyecek için de biraz selem tohumu ve biraz arpa ekmeğiyle iktifa ederek kendine helâl olan sâir meta' ve erzaktan nefsini men'eylemiş ve şu halde bal şerbeti içmediği gibi, cariyesini de yanına yaklaştırmamış, bunda da zevcelerinin halet-i ruhiyyesini gözeterek ilâda onlara ilhak eylemiştir. [1] Ve aynî zamanda yemînini bozmayıp bir ay demek olan yirmi dokuz günü ikmal etmiştir. Bundan dolayı yemînini bozanlara farz kılınan keffaret lâzım gelmemiş olmakla beraber bir rivayete göre bir kul azadederek keffaret de vermiştir ki, bunu, ya tekmîli selâsiyn yapmadığı için ihtiyatan veya bal şerbeti yemîninin bir ay ile mukayyed olmamasından veya şükren yapmış olması da câizdir. Şunu da unutmamak lâzım gelir ki, Sûre-i Haşr'da geçtiği üzere Resulullah, fakr-ı iztırarî ile fakîr değildi. Ailesinin bir senelik nefakasını da iddihar eylerdi. Lâkin fakr-ı ihtiyarî ile fukara hayatı yaşamağı sever, kendi hesabına iddihar etmez ve daima ihtiyacı olanlara infak eylerdi. Ailesinin de böyle yaşamasını ve kendisine müşkilât göstermeyip daima âhireti düşünerek korunmalarını ve her hususta kendisine yâr olmalarını isterdi ve onlardan dolayı Allah'ın kendisine helâl ettiğini haram ederek, yâni intifa' ve isti'malini câiz ve mübah kıldığı esbab ve vesaitten istifadeye kalkışmayıp nefsini men' ederek uzlete çekildi. Bu ise, Allah'ın emriyle teşriî bir tahrîm değil, كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِى اِسْرَائِيلَ اِلاَّ مَا حَرَّمَ اِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ (*"Tevrat indirilmeden evvel İsrailin nefsine haram kıldığımdan başka yiyeceğin hepsi Benî İsra ile halâl idi."* Âl-i İmrân-3/93) âyetinde beyan buyurulduğu üzere Ya'kub Aleyhisselâm'ın yaptığı gibi kendi nefsine aid bir mahrumiyyete katlanmak mânâsına ve bir sebeb-i zarurî olmaksızın ihtiyârî bir zühd idi. Halbuki Peygamber'in böyle yapmasında teşriî bir mânâ olduğu zehabı hasıl olarak bunun, lâekâl i'tikâf gibi bir Sünnet zannedilmesine ve bu suretle teşri'an dahi halâli haram kılmak câiz olabileceği fikrine düşülmesine ve İsevîlerin hakkına riayet edemeyip fıska düştükeri rehbaniyyet meslekinin tervicine velhasıl, لاَ تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا

---

[1] Keşşaf gibi bâzı tefsirler, çekildiği oda, Mariye'nin evi olduğunu söylemişlerse de Mâriye'yi tahrîmini de söylemişlerdir.

İddihar: Biriktirmek, toplamak, yığmak. **İntifa:** Fayda temin etmek. **İsti'mal:** Kullanmak, faydalanmak.

احل الله لكم ولا تعتدوا (Maide, 5/87) nehyinin nesh olunmuş olması gibi bir takım yanlışlıklarla ümmetin tazyikine ve dünya mesalihinin muhtell olmasına sebebiyyet verilmiş olmak gibi, bir mahzûru melhuz bulunduğundan Allah Teâlâ, bir cihetten Peygamber'e tenbih, diğer cihetten de zevcelerine itab ederek onlar için lâzım gelen evsafı ta'lim ve ümmeti vikaye ve irşad için işbu لم تحرم Sûresini inzal buyurmuştur. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ
وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾ وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلٰى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا
نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا
نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هٰذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٣﴾
إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللّٰهَ
هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلٰئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ
ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسٰى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ
مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ
وَأَبْكَارًا ﴿٥﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا
وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ

Mesalih: Maslahatlar, işler. **Muhtell:** Bozuk, berbat, karışmış.

لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾ يَا اَيُّهَا
الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

1. Ey o Peygamber, sana Allah'ın helâl kıldığını niçin haram edersin, zevcelerinin hoşnudluğunu ararsın? Maamafih Allah gaffurdur, rahîmdir.

2. Allah, sizin için yemînlerinizin çözümlüğünü farz kılmıştır ve Allah, sizin Mevlânızdır, hem de alîm hakîm O'dur.

3. Ve hani Peygamber, zevcelerinin bâzısına sır olarak bir söz söylemişti. Vaktâ ki, O, onu haber verdi, Allah da, Peygamber'e onu açtı. Açınca Peygamber, (o zevcesine) birazını tanıttı, birazından da sarfınazar etti. O'na bu suretle anlatıverince: "Bunu, sana kim haber verdi?" dedi. "Bana dedi, O alîm, habîr, Nübüvvetle haber verdi."

4. Eğer Allah'a tevbe ederseniz ne iyi. Çünkü ikinizin de kalbleriniz eğildi, yok eğer ona karşı tezahüre kalkışırsanız haberiniz olsun ki, Allah, O'nun Mevlâsı, hem Cibrîl ve mü'minlerin salihi, O'nun arkasından da melâike zahîrdir.

5. Gerek ki, Rabbi, şayed O, sizi boşarsa, yerinize O'na sizlerden daha hayırlı zevceler verir. Öyle ki, müslimeler, mü'mineler, kaniteler, tâibeler, abideler, saimeler, seyyibler ve bâkirler.

6. Ey o bütün iman edenler, kendilerinizi ve ailelerinizi koruyun bir ateşten ki, yakacağı o insanlar, o taşlardır. Üzerinde öyle Melekler vardır ki, yoğunmu yoğun, çetin mi çetin, Allah kendilerine ne emrettiyse O'na isyan etmezler ve her neye me'mur iseler yaparlar.

7. Ey o küfredenler, o gün özür dilemeğe kalkmayın. Çünkü hep yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ **Ey o Peygamber,** bu nida evvelemirde bir tekrîm hitabıdır. Sonra da edilecek ihtardan asıl murad, kendi şahsî i'tibariyle değil, nübüvvet vasfı i'tibariyle ümmete tebliği matlûb olan ahkâm olduğuna işarettir.

لِمَ تُحَرِّمُ **Niçin tahrîm edersin?** Muzarı' sıygası halde zâhir olmakla beraber, istikbale de muhtemildir. Binaenaleyh niçin tahrîm ediyorsun demek olabileceği gibi, niçin tahrîm edeceksin demek de olabilir. İstifham da, inkârîdir. Bu cihetle bir nehiy ifade eder, iyi değildir etme demek olur. Bâlâda söylediğimiz vech ile tahrîm, i'tikadî veya kavlî veya fiilî olabilir. Bir inşa-i hürmettir. Allah'ın haram

kıldığını kimsenin helâl kılmak haddi olmadığı gibi, Allahın helâl kıldığında kimsenin hürmet inşa etmesi dahi kabil olamıyacağından, وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ (*"...Allah'ın ve Resulünün haram ettiğini haram tanımıyan ve hak dinini din edinmeyen kimselere küçülmüş oldukları halde cizye verecekleri hale kadar harbedin."* Tevbe-9/29) لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ (*"...Allah'ın haram kıldığının sayısına uydursunlar da Allah'ın haram buyurduğunu halâl kılsınlar."* Tevbe-9/37) âyetlerinde geçtiği gibi Allah'ın hükmüne karşı haramı, helâl veya helâlı, haram i'tikad edecek veya ettirecek vech ile bir hürmet inşasına kalkışmak küfür ve muhadde olarak menhiy bulunduğundan bu cihet Peygamber'de şöyle dursun, mü'minlerde bile mutasavver değildir. Binaenaleyh burada tahrîmden murad, esas i'tibariyle fiili veya terki helâl olan kavli veya fiilî bir tahrîmdir. Tahrîm-i kavlî, ya şu haramdır gibi ihbar sıygasiyle veya bana haram olsun gibi inşa suretinde bir sözle olur. Mücerred ihbar kasdiyle söylenildiği zaman, "bana helâl olan şu şey, bana haramdır" demek bir yalan olur, bir tahrîm olmaz. Fakat aldım, sattım, boşadım haram ettim gibi ihbardan inşa kasdedilebildiği takdirde veya haram olsun gibi inşa sıygasiyle söylendiği surette bir yemîn olur. Keşşaf tefsirinde, böyle tahrîm-i kavlî hakkındaki akval-i telhis ederek der ki: "Helâlı tahrîmin hükmünde Ebu Hanîfe onu, her şeyde yemîn görür ve o kimsenin tahrîm ettiği şeyde maksud olan intifaa i'tibar olunur. Bir taamı tahrîm etmişse onu yememeğe yemîndir, cariyesine ise vati' etmemeğe, zevcesine ise, muayyen bir niyyeti olmadığı takdirde ondan ilâya yemîndir. Zıhara niyyet ederse zıhar, talâka niyyet ederse bâyin bir talâk olur. İkiye veya üçe niyyet ederse niyyeti gibidir. "Yalan söyledim" derse, beynehu ve beynellah veya niyyete bırakılır ve fakat kazaya gelince ilânın ibtaline gidilmemesi diyanet olur. "Her helâl bana haram" derse bir niyyeti olmadığı takdirde yiyeceğe ve içeceğe aid, niyyeti varsa niyyete göre yemîn olur. Şafiî, tahrîmi yemîn addetmemiş ve lâkin yalnız kadınlar hakkında keffarete sebeb saymıştır. Ona göre, talâka niyyet ederse ric'idir. Ebu Bekir ve Ömer ve ibn Abbas ve İbn Mes'ud radıyallahü anhüm Hazretleri'nden menkul: Haram, yemîndir. Ömer'den: "Talâka niyyet ederse ric'îdir." Ali'den: "Üçtür" Zeyid'den: Bâyin bir talâktır." Osman'dan: "Zıhardır." Mesruk, "Bir şey olmadığı" re'yinde idi. Şa'bî kezalik. Bunlar, لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ (*"...Allah'ın size halâl kıldığı nimetlerin hoşlarını kendinize haram etmeyin."* Mâide-5/87) ve وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ (*"Sade dilinizin yalan tavsifiyle şu halâl, şu haram demeyin."* Nahl-16/116) âyetleri ile ihticac etmişler ve Allah'ın tahrîm etmediğini kimse tahrîm edemez, ederse onun tahrîmiyle haram olmaz demişler ve Resulullah'ın

tahrîmi ayrıca yemîn ile olduğuna zâhib olmuşlardır." Ancak لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ ("Allah yeminlerinizde (bilmeyerek ettiğiniz) ? ile muaheze etmez ve lakin bile bile akd ettiğiniz yeminlerle sizi muaheze buyurur." Mâide-5/89) ve وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ("Velâkin kalblerinizin irtikâb ettiği yeminlerle muaheze eder." Bakara-2/225) âyetleri mucebince yemîn ile tahrîm de Allah'ın tahrîmi cümlesindendir. Yemînler de, urfe mübtenîdir. İhtilafın da menşe'i budur. Tahrîm-i fiiliye gelince: Hiç birşey söylemeksizin bir helâldan kendisini veya gayrisini men'eylemekten ibarettir. Meselâ, biliItizam kendi helâl malını yemekten çekinmek veya birisini su içmekten zorla men'etmek, fiilî bir tahrîmdir. Nitekim وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ ("Önceden ona emzikcileri harat etmiştik." Kasas-28/12)'de tahrîm böyle meni' mânâsınadır. İşte Peygamber'in burada mevzu-ı bahsolan tahrîmi sade böyle fiilî bir tahrîmden ibaret miydi? Yoksa kavlî bir tahrîm de var mı idi? Bu surette de yemîn mi idi, değil mi idi? İhtilâf edilen mes'ele budur. İkinci âyette yemîn zikredilmiş olmak karînesiyle bir yemîn dahi blunduğu anlaşılıyor. Rivayetler de bunu gösteriyor. Fakat bu yemîn, sade haram olsun demekten ve bununla ilâya niyyet eylemekten ibaret mi idi? İmam-ı A'zam gibi bir çokları, birinciye, diğer bâzıları da, ikinciye zâhib olmuşlardır. Yukarıki rivayetlerden anlaşıldığına nazaran Aleyhissalâtü vesselâm, kavlen yaptığı tahrîm veya yemînin hududundan ziyade olarak fiilen de kendisini bir takım şeylerden men'eylemiştir. Meselâ, pöstekiyi bile sermeyip de bir hasîr üstünde oturması ve bir izardan başka birşey örtünmemesi fiilen bir iltizamdan ibaret demektir. Yemîn ise, kadınlara ve nihayet bir de bala tealluk etmiş bulunuyor. مَا أَحَلَّ اللّٰهُ **"Sana Allahın halâl kıldığını"** İstifhamdan müstefad olan nehiy mânâsına nazaran umum ifade eder. Binaenaleyh, nikâh, talâk, ekil, şürb ve sair helâl ve mübah olan fiillerin ve müteallekatının her birine şamil olur. Yalnız Peygamber'in sebeb-i nüzul olan tahrîmine nazaran mahdud ve ma'hud şeylerdir. لَكَ **Hem hıllin kaydıdır,** hem de tahrîmin müteallakını gösterir. لِمَ تُحَرِّمُ عَلَيْكَ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ **Sana Allah'ın halâl kıldığını niçin haram edersin"** Meâlini ifade eder. Helâl olan bir şeyin herhalde işlenmesi vacib olmayıp vücub veya nedib tealluk etmeyen hususatta fiili de, terki de câiz ve mübah demek olduğundan icrası bir vazife değil, bir hak teşkil eder. Bir kimsenin kendi hakkından fedakârlık ederek kendini kendi helâlından kavlen veya fiilen mahrum etmesinde ise, esas i'tibariyle bir memnu'iyyet yoktur. İki ciheti de helâldır. Hattâ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ ("Tevrat indirilmeden evvel İsrailin nefsine haram kıldığından başka yiyeceğin hepsi Benî İsrail'e halâl idi." Âl-i İmrân-3/93) gibi terki, bâzân mendub olabildiği de olur.

Ancak gayrin bir hakkına veya Hukukullah'dan birinin edasına mani' olacak surette nefsine muzırr olduğu surette kavlen veya fiilen mahrumiyyeti iltizam ederek helâlı haram gibi tutmak da câiz olmaz. Ve bu gibi hususta yemîn dahi edilmiş olsa, keffaret verip o yemîni çözmek câiz olur. Peygamber'in kendi kendine bir tazyiki demek olan bu tahrîmi, mutlak olmayıp bir hal ile mukayyed olduğuna ve bunun bâisi Allah'ın emri değil, kadınlarının hoşnudluklarını gözetmekle alâkadar bulunduğuna tenbih için de buyuruluyor ki: تَبْتَغِى مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَ **"Zevcelerinin hoşnudluğunu ararsın."** Razî ve Ebu Hayyan, bu cümlenin تُحَرِّمُ 'nin failinden hal olmasında ısrar etmişlerdir. Zevcelerinin rızalarını arayarak hoşnudluklarını gözeterek veya gözetirken demek olur. Lâkin Keşşaf, Kazî Beyzavî ve Ebussuud gibi bir takımları, «تُحَرِّمُ»yi tefsir veya deva'isini beyan için istinaf olmasını da tecviz eylemişlerdir ki, niçin zevcelerinin rızasını ararsın da kendini sıkarsın yahud sen, mücerred zevcelerinin hoşnudluklarını arayorsun, o sebeble kendini sıkıyor, mahrumiyyete katlanıyorsun da, Allah'ın seni serbest bıraktığı haklarından vaz geçiyorsun. Halbuki Allah, buna razı değil, demek olur. Bu üçüncü istinaf suretinde «لَكَ» üzerinde vakıf câizdir. Onun için secavendde «ج» konularak istinafın muhtar olduğuna işaret olunmuştur. Tahrîmi, bilhassa Mâriye veya bal yemîni hususlarına nazaran mülâhaza edip de zevcelerin hepsinden olan ilâya teallükunu göstermeyen Müfssirler, bu ciheti işbu تَبْتَغِى مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَ **"Zevcelerinin hoşnutluğunu ararsın."** kaydına muhalif görmüşe benziyorlar. Filvaki yeknazarda zevcelerin hepsini tahrîm onların rızalarını ve hoşnudluklarını aramak kasdına münafi gibi görünür. Lâkin şerbet yemîni de hepsinin değil, olsa olsa yalnız bâzısının hoşnudluğunu gözetmekten ibaret olacağı gibi Mariye yemîni hepsini memnun edebilecek olsa da bunu rivayet edenler, O'nun yalnız bir zevceyi hoşnud etmek ve diğerlerine duyurmamak üzere yapıldığını söyledikleri cihetle bunda da hepsinin hoşnudluğu gözetilmemiş demektir. Gerçi اَزْوَاجِكَ lâfzı, cinse masruf olarak bir veya ikisine de muhtemil olabilirse de zâhir olan hepsine şumullüdür. Bu kayıdda ise, nefs-i tahrîm, zevcelerin marzîsi olduğu söylenmemiş, onların hepsinin rızalarını ve hoşnudluklarını aramak sebeb ve maksadiyle yapılmış olduğu beyan edilmiş ve yukarıda izah ettiğimiz vech ile ilâdan maksad da, bundan ibaret bulunmuş olduğu için bunu Mâriye veya bal şerbetine tahsis etmek umumu ifade eden اَزْوَاجِكَ cem'inin zâhirine muhalıftir. Onun için bunu, Mâriye ve şerbet sözlerini karıştırmayarak ilâ, mes'elesini anlatmış olan Hazret-i Ömer'in yukarıda

---

Bais: Sebeb olan, icabettiren. **Devai:** İçten gelen bir duyguyu teşvik eden ? **İstinaf:** Baştan başlamak.

Sıhah'tan naklettiğimiz beyanâtı dairesinde anlamak lâzım gelir ki, O da, Peygamber'in bütün zevcelerinden uzlet ile onların hoşnudluğunu gözetmek için bir ay tecerrüd ve meşakkati iltizam etmiş olmasıdır. Keşşaf haşiyesinde Ahmed ibn Münîr, der ki:"Peygamber'e لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ (*"Sana Allah'ın halâk kıldığını niçin haram edersin."* Tahrim-66/1) buyurulması, O'na rifk-u şefakat ve O'nun kadr-u mansıbı kadınların hoşnudluğu için meşakkat iltizam eylemekten yüksek olduğuna tenbih içindir." Razî de, itab için değil, tenbih için olduğunu ihtar eyler. Şu halde Hazret-i Ömer'in beyanatının nihayetindeki itab ta'birinin ifade ettiği serzeniş ve tekdir esas i'tibariyle Peygamber'in kendisine değil, ona karşı tezahür gösteren zevcelerine müteveccihtir ki, bu da, üçüncü ayetle anlatılacaktır. وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **"Mamafih Allah gafurdur, rahîmdir."** Vâv, i'tiraziyye veya istinafiyye olup Peygamber'in te'essürünü izâle için bir tezyîldir. قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ **"Allah sizin için farz kılmıştır."** Farz kelimesi, Razî tefsirinde «Sahibü'n-nazm»'dan nakledildiği üzere bâzan icab, bâzan da Sûre-i Tûr'un evvelindeki فَرَضْنَاهَا gibi beyan mânâsına gelir. قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ (*"farz kıldığımız ahkamı hakkıyla bilmişizdir."* Ahzâb-33/50) gibi «alâ» ile sılalandığı zaman şübhesiz icabdan başkaya ihtimali olmaz. Ve lâkin buradaki gibi «lâm» ile sılalandığı zaman iki veche de muhtemil olur. Onun için burada Mukatil, بَيَّنَ اللَّهُ diye, bâkileri أَوْجَبَ diye tefsir etmişlerse de ikisi de muhtemildir تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ **"yeminlerinizin çözümünü".**

TEHILLE: Aslı tecribe, [1] tekmile, tekrime, kelimeleri gibi tahlile olarak tef'il babından alâ gayr-ı kıyas masdar olup kıyas olan tahlil mânâsına veya mabihi't-tahlîl mânâsına isim halinde kullanılır ki, helâl etmek, çözmek, çözülmek ve çözümlük, helâllık demek olur. Yemînin helâllığı, çözümlüğü de birincisi yaptığı yemîni sadık olarak icra edip bitirmek, ikincisi İnşaallah kaydiyle istisnâ etmek, üçüncüsü de ısrarında bir günâh bulunduğu takdirde bozup keffaret vermektir. Yemînin keffareti de, Sûre-i Mâide'de لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ (*"Allah sizi yeminlerinizde (bilmiyerek ettiğiniz) lağu ile muaheze etmez ve lâkin bile bile akd ettiğiniz yeminlerle sizi muaheze buyurur, bununda keffareti çoluğunuza, çocuğunuza yedirdiğinizin orta derecesinde on fakiri doyurmak, yahut geydirmek, yahut bir esir azat etmektir."* Maide-5/89) âyetinde beyan olunmuştur. (Bak!).

Burada Peygamber'e aid olan لَكَ hitabından, O'nunla beraber umum mü'minlere aid لَكُمْ hıtabına geçilmiştir. Bunda, Peygamber'in tahrîmi bir yemîn

[1] Tuhaftır ki, bizde birçokları ranın kesriyle olan tecribe kelimesini zamm ile okudukları halde zamm ile olan tehlüke ve takdüme kelimelerini de, bil'akis kesr ile söylerler.

ile alâkadar olduğuna bir işaret varsa da yemîni bozduğuna bir delâlet yoktur. Ancak وَاحْفَظُوٓا اَيْمَانَكُمْ *"yeminlerinizi koruyun."* emri mucebince yemîni muhafaza lâzım olmakla beraber ilâ ve tahrîm gibi muzır ve mahzurlu yemînlerde ısrar iyi olmayıp onu çözerek farz olan keffareti vermek evlâ bile olacağını iş'ar vardır. Nitekim hadîs-i şerifte de: مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَاٰى خَيْرًا مِنْهَا فَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ ثُمَّ لْيَاْتِ بِالَّذِى هُوَ خَيْرٌ **"Her kim, bir yemîn ile yemîn eder de sonra ondan hayırlısını görürse yemîninden keffaret versin, sonra o hayrı yapsın"** (Feyzü'l-Kadir: 6/8641) buyurulmuştur.

وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ **Ve Allah, sizin Mevlânız,** yâni sahibiniz ve malikiniz ve veliy-yi emrinizdir. Onun için kendi arzularınıza göre değil, O'nun emirlerine göre hareket ediniz. وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ **"hem de alîm hakîm O'dur."** Binaenaleyh size verdiği emirleri ve ahkâmı da sizin maslahat ve menfaatlerinizi bilerek ilm ü hikmetiyle vermiştir. Tahrimin asıl sebebini ihtar ile kadınların her hususta hoşnudluklarını aramak neden dolayı iyi olmadığı beyan ve zevc ve zevce beynindeki esrarın muhafazası lüzumuna tenbih ve kadınların kocalarına karşı tezahürü talâka sebebiyyet verebilecek ve binnetice ateşe sürükleyebilecek mahzurlardan olduğunu tefhim ve öyle bir halde tevbe etmeyip ısrar edecek olanları tehdid ile Ezvac-ı tahirât'a lâzım olan evsafı ve ahlâkı tafsıl siyakında buyuruluyor ki:

وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِىُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِهِ حَدِيثًا **"Ve hani Peygamber zevcelerinin bazısına sırr olarak bir söz söylemişti."** Vâv, ibtidaiyyedir. İz mahzuf اُذْكُرْ fiiline müteallık olarak vakt-i maziyi ihtar içindir. Bır illiyyet mânâsını da ifade edebilir. Hitab umumadır. Yâni aile hususatının ehemmiyyetini ve tahrîm ve talâka sebebiyyet verebilecek ahvali anlamak için daima hatırda tutup anın o vaktı ki, Peygamber, zevcelerinden birine sırr olarak bir söz söylemiş, "bu sözü kimseye söyleme demişti." Bu sırr ne idi? Evvela حَدِيثًا buyurulmakla bunun, bir fiil olmayıp zevc ile zevce beyninde kalması icabeden sade bir sözden ibaret olduğu anlatılıyor. Fakat ne o zevcenin isminin tasrihine, ne de bu sözün neden ibaret bulunduğunun beyanına bir garaz ve maksad teallûk etmediği için Allah Teâlâ âyette, ne O'nun ismini, ne de bu sözün ne olduğunu bildirmeyerek bu gibi aile beynindeki sırrı bilenler tarafından dahi ifşa ve i'lân etmenin câiz olmayacağına tenbih buyurmuştur. O halde en doğrusu, "bunların kim ve ne olduğunu Allah bilir" deyip tecessüse kalkışmamaktır. Maamafih tefsir ve hadîs kitabları bunu sükût ile geçiştirmemiştir. Bunlar, bu zevcenin Hazret-i Hafsa olduğunda müttefik bulunuyorlar. Sırr olan sözü gelince: Bunda ancak üç sözden bahsedilmiştir. Birisi ve en sahih olarak rivayet edileni, bal şerbeti yemînidir. İkincisi,

esas rivayeti zayıf olmakla beraber daha çok dile düşmüş olan Mâriye yemînidir. Fakat bunların ikisinin de diğer zevcelerden gizlenmesi lâzım gelen büyük bir sırr olacağını ve bundan dolayı iki kadına karşı geleceği vechiyle Peygamber'in mazhar bulunduğu bütün kudret ve kuvvetin beyaniyle, فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ (*"...haberiniz olsun ki Allah O'nun mevlası, hem Cibrîl ve mü'minlerin sahihi, onun arkasından da melâike zahirdir."* Tahrim-66/4) diye gayet dehşetli bir ihtar ve tehdidin reva görüleceğini akıl pek de kabul edebilecek gibi görünmez. Gerçi asıl mes'ele söylenen sırrın esas i'tibariyle büyüklüğünde değil, zâtında küçük de olsa sırr olması i'tibariyle büyüklüğündedir. Ehemmiyyetsiz gibi görünen bir takım şeyler, vardır ki, sırasında pek büyük bir ehemmiyyeti haiz olabilir. Ve küçük bir sırrı saklamayan büyüğünü hiç saklayamayacağı cihetle kendisine tevdi' edilen bir emaneti muhafaza edemeyeceğinden dolayı emniyyet ve i'timadı zayi' etmiş bir töhmet ve hiyanet mevkiine düşmüş olur. Bununla beraber ona yapılacak ıtab veya tevbih de, onun mahiyyetiyle mütenasib olmak lâzım geleceği de, وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ (*"Kötülüğün cezası da misli kötülüktür, fakat her kim affedip ıslah ederse onunda ecri Allah'adır."* Sûrâ-42/40) düstüriyle ma'lûmdur. Bunun için bizim kanaatimizce burada söylenen sırr, diğer bir söz olmak gerektir. Şöyle ki: Üçüncüsü, Hazret-i Peygamber'in kendisinden sonra imametin Ebu Bekr'e ve Ömer'e geçeceğini Hafsa'ya bir tebşir olarak haber vermiş ve ketmini emreylemiş olmasıdır. Tefsirlerin bir çoğunda zikredilmiş olan bu haber, gerçi Kütüb-i Sitte'de nakledilmemiştir. Lâkin Mâriye tahrîmini rivayet edenler içinde de bunu dahi beraber rivayet eylemiş olanlar bulunduğu gibi, başkaca da mevsuk zevattan rivayet olunmuştur. "Bahir"de Ebu Hayyan şöyle diyor: "Hadîs, Mâriye sebebiyledir, bir de bal içtim denilmiştir. Meymun ibn Mihran da dedi ki: "Hadîs, Peygamber'in Hafsa'ya sırr olarak söylediği şu hadîstir: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ يَمْلِكَانِ أَمْرِي مِنْ بَعْدِي خِلَافَةً **"Ebu Bekir ve Ömer benden sonra hilâfeten benim emrime malik olacaklardır"** Âlûsî de, bu rivayetleri daha cem'iyyetli toplayarak demiştir ki: "İbn Merduye, ibn Abbas'dan ve İbn Ebî Hatim, Mücahid'den tahric etmişlerdir: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, Hafsa'ya, Mâriye tahrîmini ve kendisinden sonra muhakkak Ebu Bekir ve Ömer'in nasa velâyetlerini sırren söylemişti. Hafsa da, sırren Aişe'ye söyledi. Hakikaten bu emrin sırren söylendiği hakkında daha başka müteaddid haberler de vardır. İbn Ebî Adiyy ve Ebu Nuaym, Hazret-i Sıddık'ın fezailinde ve İbn Merduye bir kaç tarik ile Hazret-i Ali ve İbn Abbas'dan şöyle rivayet eylemişlerdir: İkisi de dediler ki: **"Ebu Bekr'in ve Ömer'in emîrlikleri Allah'ın kitabında vardır:** وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ

حَدِيثًا ... أَزْوَاجِهِ ("*Ve hani peygamber zevcelerinin bazısına sırr olarak bir söz söylemişti.*" Tahrim-66/3) Peygamber, Hafsa'ya demişti ki: "**Baban ve Aişe'nin babası benden sonra nasın valisidirler. Sakın kimseye söyleme.**" Ebu Nuaym, birde "Fezaili sahabe"de Dahhâk'den şöyle tahric eylemiştir. Âyette demiştir ki: Aleyhissalâtü vesselâm Hafsa'ya şunu isrâr eylemişdir ki, kendisinden sonra halîfe Ebu Bekir, ondan sonra da Ömer olacaktır. İbn Ebî Hâtim, bir de böyle Meymun ibn Mihran'dan tahric eylemiştir. Âlûsî, bunları serdeyledikten sonra bir de şöyle der: "Şia ecillesinden Tabresî, "Mecmeu'l-Beyân"da Zeccac'dan naklen demiştir ki: "Aleyhissalâtü vesselâm Mâriye'yi tahrîm ettiği vakit, kendisinden sonra Ebu Bekir ve Ömer'in mülke sahib olacaklarını haber vermişti. İyaşî'nin senediyle Abdullah ibn Atâ-i Mekkî'den, Ebu Ca'fer Muhammed Bakır radıyallâhü anh Hazretleri'nden rivayet ettiği de buna yakındır. Âyetin bu haberlere nazaran tefsiri, şübhe yok ki, bal hadîsine göre tefsirinden daha zâhirdir. Ve lâkin bal hadîsi daha sahihtir. Bütün haberlerin hepsini cem'etmek de olacak gibi görünmüyor. Nihayet denebilecek olan hulâsa şudur: Üçü de olmuş ve ravîlerin bâzısı bir kısmını, bâzısı da bir kısmını rivayet ederek bunun üzerine ... يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ ("*Ey o peygamber! Sana Allah'ın halâl kıldığını niçin haram edersin.*" Tahrim-66/1) nâzil oldu demiştir. Ve hiç biri hasr iddia etmemiş olduklarından bu kelâm da sadık olur. Bu sahih olursa, ihtilâfın halli kolaylaşmış bulunur. Değilse başkasını ara. Vallahü a'lem."

Bu muhakeme hayli güzel olmakla beraber biz buna şunu ilâve etmek istiyoruz: Yukarıda tafsil ettiğimiz vech ile Sûrenin asıl sebeb-i nüzulü, ne yalnız Mâriye yemînidir, ne de bal şerbeti yemînidir. Doğrusu zevcelerin hepsinden ilâ yemînidir. Öbürleri nihayet onun esbab ve mukaddimâtından sayılmak lâzım gelir. Nitekim Hazret-i Zeyneb'in hediyyeyi reddi ve Hazret-i Aişe'nin, اقمأتك demesi ve nafaka mütalebeleriyle tezahürleri hep onun esbab ve mukaddimatından olmuştur. Bu i'tibar ile cemi' ihtimali belki daha ziyadesiyle mümkündür. Ancak Mâriye tahrîminin sebebinde söylenen rivayetlerin bâzısı gayr-ı ma'kul, ba'zısı da, mütearız olduğu gibi beyan olunduğu üzere şerbet rivayeti de Zeyneb'de mi, Hafsa'da mı olması noktasında mütearızdır. Halbuki imamet haberi hakkındaki rivayetler de hiç bir tearuz yoktur. Bunun, Kütüb-i Sitte'de bulunmaması da sahih olmamasını iktiza etmez. Bâhusus Meymun ibn Mihran Hazretleri'nden vâki olan rivayet, onun mevsukıyyetini te'yid eyler. Çünkü Meymun ibn Mihran terceme-i hali, «Tehzib»'de ve sairede mazbut olduğu üzere Hasen-i Basrî Hazretleri iyarında tabi'înin ekâbirinden olup Hazret-i Ömer'den, Hazret-i Zübeyr'den ve sair bir çok Ashabdan hadîs rivayet etmiş ve kendisinden pek çok ekâbir ahz-

ı feyzeylemiş ve Ömer ibn Aldilazîzin son derece mazhar-ı i'timadı olarak kâtibliğini ve kadılığını yapmş ve yüz on yedi senesinde yüz yaşında olduğu halde on yedi günde, on yedi bin rek'at namaz kılıp on sekizinci gün vefat etmiş, ki bar-ı Evliyaullah'dan bir zattır. Ömer ibn Abdilaziz, bunun senâsında şöyle dermiş: Bu ve bunun gibi bir kaç kişi kaldı, vefat ederlerse dünya muztarib olur." Eğer sır hadîsi hakkında Ebu Bekir ve Ömer'in hilâfeti rivayetleri öyle mevsuk ve Hazret-i Ali'den dahi müteaddid tarik ile mervi olmasaydı, Şia'nın ecillesinden bulunan zatlar bunu kâle bile almazlardı. Bir de, bu Sûreyi Sûre-i Mülk'ün ta'kibetmesi ve başında mevt ve hayatın zikredilmesi bize buradaki sırrın, Peygamber'in vefatından sonraki mülk ve imamet mes'elesiyle bir alâkası bulunduğunu imadan halî kalmıyor. Hasılı bu tafsilâttan çıkacak olan netice şudur. Gerek Mâriye'nin halveti kıssası ve gerek şerbet yemîni rivayetlerindeki tafsilât kısmen mütenakız, müteanız ve muztaribdir. Bununla beraber bir bal şerbeti içilmiş Mariye hakkında dahi bir tahrîm yapılmış olduğu da tafsilâttan kat'i nazarla mecmuundan mutlak surette anlaşılmaz değildir. Fakat imamet hadîsinin rivayetlerinde bir tearuz ve tenakuz bulunmadığı gibi büyük bir sırr olmağa yakışan ve sırr olduğu için fitneden hazeren diğerler kadar ifşa ve işaa edilmemiş bulunan da budur. عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ (*"...birazını tanıttı, birazından da sarfı nazar etti"* Tahrim-66/3) dan anlaşılacağı üzere âyetde bahs olunan sırrın bir kaç kısmı bulunduğu da gösterilmiş olduğundan bunu, yalnız Mariye veya esahh olan شَرِبْتُ عَسَلاً *"Bal şerbeti içtim"* rivayetlerinin birine hasır doğru olmayıp imamet haberiyle beraber üç rivayetin cem'iyle zübdesi üzerinde mütalea etmek ve asıl sebeb-i nüzulün Hazret-i Ömer'in beyanâtı vechiyle bu gibi bir takım esbabdan neş'et eylemiş bulunan ilâ tahrîmi ile Peygamber'in bir müddet uzlet ve tecerrüdü iltizam etmiş olması hâdisesi olduğu hakikatine varmaktır. Bu âyetten anlaşılan bunun meb'de-i Peygamber'in bir zevcesine karşı bir fiil yapmış olması değil, sırr olarak mühim bir hadîs söylemiş olmasıdır.

فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِهٖ **Vaktâ ki, o zevce, bu sırr hadîsini haber verdi.** Rivayetlere göre Haafsa ketmedemeyip arkadaşı Aişe'ye gizlice duyurmuştu. وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ **Allah da, Peygamberine onu açtı.** Demek ki, Aişe söylememişti. Lâkin Allah Teâlâ, vahy ile anlatmış, Cibrîl haber vermişti. O vakit Peygamber, o söyleyen zevcesine عَرَّفَ بَعْضَهُ **bâzısını bildirdi.** وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ **Bâzısından da sarf-ı nazar etti.** O zevcenin söylemiş olduğu sözün bir kısmını anlattı ise de, bir kısmını yüzüne vurmadı. Semahat gösterdi de tamamı kadar mahcub etmek istemedi. Ebussuud'un da kaydettiği vech ile bu anlattığı, "imamet hadîsi idi" denilmiş ve şöyle rivayet olunmuştur: Aleyhissalâtü vesselam Ona: "Ben, sana bunu ketmet

dememiş miydim?" buyurmuş. O da: "Seni hakk ile gönderen Zat-i A'lâ'ya kasem ederim ki, arkadaşımın babasına Allah Teâlâ'nın bahşetmiş olduğu kerámete ferahımdan kendimi zabtedemedim," demiştir. Bâzıları burada, «عَرَّفَ» tanıttı" demek biraz azarladı, itab etti demek olduğunu söylemişlerdir. Nitekim bu mânâca: "Ben onu, sana bildiririm veya tanıtırım" demek dilimizde de vardır. Kur'ân'ın birçok yerinde «فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»de, bu mânâyadır. Şübhe yok ki, söylediğinin birazını yüzüne vurmak da bir serzeniş bir itabdır. Bununla beraber bir rivayete göre Peygamber, Hazret-i Hafsa'yı ric'î bir talâkla boşamış, Hazret-Ömer de, O'na: "Al-i Hattab'da bir hayrolsaydı peygamber seni boşamazdı" demiş, sonra da Peygamber'e Cibrîl nâzil olup: "O'na ric'at et. Çünkü o savvamedir, kavvamedir ve her halde senin cennetteki kadınlarındandır" diye tebliğ eylemiş, ma'amafih bu rivayet te'yid olunmamış, balâda naklolunan Hazret-i Ömer hadîsinde boşamadığı sâbit olmuştur.

فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ **O'na bunu, böyle anlatıverince** o zevce söylediği sırrın duyulmuş olmasından müteessir olarak ve inkâra da kalkışmayarak birdenbire heyecan ile: قَالَتْ مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَا **"Kim haber verdi bunu sana?"** dedi. Aişe'nin haber vermiş olup olmadığını öğrenmek istedi, buna karşı Peygamber de: قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ **"Bana, O alîm habîr olan Allah haber verdi."** dedi. İşte kendine tevdi' edilmiş olan bir sırrı muhafaza edemeyip de söyleyeni ne kadar gizli ve yakınına söylemiş olsa bile Allah Teâlâ onu böyle mahcub eder ve hele aile arasında, bilhassa zevc ve zevce beyninde geçmiş olan bir sırrı söylemek büyük büyük nedametlere sebebiyyet verebilir. İşte, خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِ *"Sizin hayırlınız, kadınlarına hayırlı olanınızdır."* (İbn Mace: Nikah-50/1978) buyurmuş olan Peygamber, bu kadar söylemekle iktifa etti. Yine onların hoşnudluklarını düşündü, sonra bu yüzden onlarda gördüğü bâzı temenni ve tezahür karşısında da başka birşey yapmayıp mahza bir ders-i ibret olmak üzere bir ay onları hallerine bırakarak bir yemîn ile kurb-i iltifattan mahrum ediverdi. Öyle büyük irfanı olan kadınların daha ziyade tehzibleri için de bu acı bir ders olmak lâzım gelirdi. Onun için bu beyandan sonra taraf-ı İlâhî'den zevcelere hitaben buyuruluyor ki: اِنْ تَتُوبَا اِلَى اللّٰهِ **Eğer her ikiniz Allah'a tevbe ederseniz** ki, Hazret-i Ömer hadîsinde bu ikisinin Aişe ve Hafsa olduğu geçmişti. فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا **Çünkü kalbleriniz ısga etmiştir.** Yâni kalblerinizde tevbeyi mucib bir kusur bir meyloldu. Bir sırr söylenmekle gönlünüz de o cihete temayül edip birbirinize uyarak Resulullah'a karşı ihlâs vazifesinde kusur ettiniz. Binaenaleyh tevbe ederseniz kalbleriniz edilen nasihatı dinlemiş yünetine gelmiş olur.

Isga: Söylenen bir sözü dinleyip gereğini yapmak.

SAGAT: Aslı (sagavet) olup bir cihete meyil demek olan «صغو» masdarından fiili mazi müfred müennestir. Muzarî «تصغى» gelir «ولتصغى اليه» (*"Birde o yaldızlı lâfa ahirete inanmıyanların gönülleri aksın."* Enâm-6/113) söz dinlemek veya dikkat edip kulak vermek, imale-i gûş etmek demek olan ısga da bundan muştaktır. Buharî'de: صغوت وأصغيت مالت ، ولتصغى تميل denildiği gibi, Müslim'de de me'sûr tefsir مالت قلوبكما *"ikinizin kalbi meyletti."* diyedir Müfessirîn فقد 'de قد kelimesinden dolayı bu cümleyi doğrudan doğru إن تتوبا şartının cezası yapmayıp fa-i ta'liliyye olarak ceza makamına kaim illet olduğunu söylemişlerdir. Ma'lûm ki, meyil denilince haktan meyil tebadür eder, bu tevbeyi mucibdir. Na haktan, hakka meyil de tevbenin lâzımı ve nasîhate ısga demektir. Bu suretle iki cihete de işaret edilmiş olmak için مالت denilmeyip, فقد صغت diye illet, ceza makamına ikame olunmuştur. Sonra قلوبكما izafeti de şayan-ı dikkattir. قلباكما denilmeyip kulub, cem'i tesniyeye muzaf kılınmıştır. Halbuki iki kişinin ikiden ziyade kalbi olmaz. Mufessirler bunun, maksad zâhir olduğu yerde iki tesniye bir yere getirilmemek nüktesiyle böyle cemi' veya müfred sıgasiyle isti'mâl olunduğunu söylüyorlar.

Maamafih biz bundan, diğer bir nükte anlamak istiyoruz. Murad yalnız şahsan iki zevcenin değil, Ezvac-i Peygamberî'nin iki zümre halinde toplandıklarına işaretle iki zümrenin hepsinin de kalblerine tenbih olmalıdır. Çünkü Peygamber'in zevcelerinin böyle iki zümre halinde tezahür ettikleri ve Aişe ile Hafsa bir taraf Zeyneb'le diğerleri de bir taraf olduğu rivayet de olunmuştur. Ve ihtimalki bu kerre hep birlikte olarak arzettikleri dileklerinde Aişe ile Hafsa önde bulunmuş olduklarından dolayı, diğerlerinin onlar etrafında toplanmış bulunduklarına ve hepsinin tahrîmi bundan neş'et ettiğine işaret edilmiştir. Bundan sonraki âyette hitabın إن طلقكن (*"Gerek ki rabbı, ? o sizi başarsa."* Tahrim-66/5) diye mecmuuna tevcih olunmuş bulunması da, bize bu fikri telkin etmektedir. Şu halde Hazret-i Ömer'in beyanatında Aişe ve Hafsa demiş olması bunların önde bulunmuş olmalarından dolayı olsa gerektir.

وإن تظاهرا عليه **Ve eğer Peygamber'e karşı ikiniz veya her iki taraf tezahür edecek olursanız.** تظاهرا aslı تتظاهرا dır. Böyle tâ tekerrür eden sıgalarda muzareat tasının hazfı kıyasîdir. Tezahür, birbirine arka verip yardımlaşmaktır. على ile sılalandığı zaman da diğer birine karşı tesanüd edip yardımlaşarak üstün olmağa çalışmak mânâsını ifade eder. Burada teavün mânasiyle tefsir edilmiş olmakla beraber عليه bunun, Peygamber'e karşı birbiriyle bir teavün ve tesanüd demek olduğunu gösterir. وإن تظاهرا denilmekle bu tezahürün bilfiil yapılmış olduğu ifade edilmiş olmaz. Çünkü farz vukuu istilzam etmez. Ancak tekabül

karînesi tevbe teklifini icab eden meylin böyle bir tezahürü andırdığını ve bu sebeble büyük bir tehdide müstehikk olduklarını iş'ar eyler. Onun için Peygamber'e karşı öyle bir tezahür yapacak olanların kendilerini pek büyük bir muhataraya atmış olacaklarından dolayı sakınmaları lüzumu anlatılmak üzere yine cezanın illeti, ceza makamına ikame olunarak Peygamber'in hakk-u salâhiyyeti, maddî ve mânevî her kuvveti cami' bulunan şan-ı bülendi maddiyyetten ziyade mâneviyyetinin büyüklüğü şöyle tefhîm olunuyor. فَاِنَّ اللّٰهَ **Hiç şüphesiz haberiniz olsun ki, Allah** هُوَ **o Allah,** مَوْلٰيهُ **o Peygamber'in Mevlâsı, yardımcısıdır.** Yâni hak onun ve her şeyden evvel onun sahibi ve yardımcısı o alîm ve hakîm ve habîr olan Allah zülcelâl'dir. وَجِبْرِيلُ **Hemde Cibril** Ruhu'l-emîn olan ve Peygamber'e vahiy getiren o mânevî ve ruhanî kuvvet de onun yardımcısıdır. وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ **Ve mü'minlerin salihi.** O iki zevcenin pederleri Ebu Bekir ve Ömer'den her biri ve ale'l-umum mü'minlerin salih olan her ferdi onun yardımcısıdır. Burada salih lâfzı, bütün salihler cinsini iş'ar etmekle beraber müfred getirilmiş, iki kadının tezâhürüne karşı صُلَحَاءُ الْمُؤْمِنِينَ veya صَالِحُوا الْمُؤْمِنِينَ *"mü'minlerin salihi"* diye maddî kuvveti teksir ile cem'iyyet halinde mukabele reva görülmemiş, iki zevceden her birine nazaran izafette ahd ile en güvenebilecekleri babalarına, yâni Aişe'ye nazaran Ebu Bekr'e, Hafsa'ya nazaran Ömer'e işaret olmak üzere صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ buyurulmuştur. Yukarıda Müslîm'in, İkrime hadîsinde geçtiği vech ile Hazret-i Ömer: "Ben ve Ebu Bekir" demiş olduğu ve bu ikisi, Hazret-i Peygamber'in vezîri halinde bulundukları cihetle mü'minlerin salihleri cinsinden evvel emirde bu iki zattan her birinin ferden kıymetleriyle Peygamber'e sevgi ve hizmet hususundaki salâh ve sadakatlerine işaret için Cibril'in akibinde, صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ denilmiş olduğunu, Müfessirînin çoğu beyan eylemişlerdir. Bundan başka bu ifradda iki nükte daha vardır: Birisi, mü'minlerin sulehasından her ferdin Peygamber'e nusret hususunda cem'iyyet bulunup bulunmadığını gözetmeksizin Cibrîl gibi tek başına koşacağını ifade eyler. Nitekim Ashab-ı Kiram, gerek münferiden ve gerek müctemian Peygamber'in emr-ü hizmetine kemal-i sadakatle koşarlardı. İkincisi, صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ terkibinin zayıda değilse bile telâffuzda, صَالِحُوا الْمُؤْمِنِينَ cem'inden farkı olmadığı cihetle kıraat halinde bundan, hem ferd, hem cemaat mânâsı ihtimal üzere anlaşılır. Bu suretle salih ferdlerin bir cemaat mesabesinde olduğuna ve sair mü'minlerin ferden değilse de, cemaat halinde onların arkasından gideceklerine delâlet eyler. Bu haysiyyetle bunu ma'hud, gayr-i ma'hud ale'l-umum salih ferdler cinsi diye anlamak doğrudur. Bu kadar da değil, وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ **onun arkasından,** yâni Allah'ın ve Cibril'in ve

---

Ma'hud: Va'dedilen, söz verilen.

mü'minlerin salihinin sevgi ile yardımından sonra bütün **Melekler de** ظَهِيرٌ **zahîrdir.** İşte Peygamber, böyle bütün mânevî ve maddî kuvvetlerin sevgi ve yardımına mazhardır. O halde O'na karşı tezahürde bulunmanın nasıl bir felâkete müncerr olabileceğini düşünmeli de bütün mü'mîn ve mü'mineler korunup sakınmalıdırlar. Böyle bir kudret karşısında bir kaç kadının tezahür de bulunmasının ne hükmü olur?

عَسٰى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقَكُنَّ **"Şayet O sizi başarsa" Görülüyor ki,** burada hitab, tesniye değil, cem'i müennes zamiriyle zevcelerin hepsine teşmil edilmiştir. Ve Peygamber, Onlara talak vermemiştir. Onların hoşnudluğunu gözettiği için kendini, kendine Allah'ın helâl kıldığı talâktan da men'eylemiştir. Ve böyle yapması onları boşarsa hayırlı kadınlar bulamayacağı gibi mülâhazadan nâşi değildir. Gerektir **ki, O'nun Rabbı olan Allah, şayed O, onları boşarsa,** اَنْ يُبْدِلَهُ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ **sizin yerinize O'na sizlerden daha hayırlı zevceler verir.** Tefsirler, burada şöyle bir sual hatıra gelebileceğini söylerler: Peygamber'in zevceleri "Ümmehat-ı mü'minîn" ünvanını hâizdirler. Yeryüzünde onların bedeli olabilecek onlardan daha hayırlı kadınlar nasıl tesavvur olunabilir? Bu sualin cevabı da şu olduğunu beyan ederler: Onların o imtiyazları, Peygamber'in sevgili, itaatli zevcesi olmaları haysiyyetiyledir. Eğer eza ve isyan ederler de Peygamber onları boşayacak olursa o vakit o sıfatları kalmaz, o vakit onların yerine gelecek ve ona her hususta itaat ile rıza ve muhabbetine nâil olacak olan kadınlar, onlardan hayırlı olmuş olurlar. Nitekim bu sıfatlara işaret için buyuruluyor ki: مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَارًا **Müslimeler, mü'mineler, kaniteler, tâibeler, âbideler, sâihalar, gerek seyyibeler ve gerek bâkirler.** Bu vasıflar, «اَزْوَاجًا»e sıfat olup zevcelerde bulunması matlûb olan ahlâk ve ahvali gösterirler «مِنْكُنَّ»den hal olarak da mülâhaza edildiği surette doğrudan doğruya Peygamber'in zevcelerinin hallerini ifade eder. Bu nükteye mebni «مِنْكُنَّ»den te'hir olunmuştur.

İlk vasfı İslâm, şirkten ve ahlâk-ı şirkten salim olarak Allah'ın birliğine ve Resulü'nün hakkiyyetine ikrar verip Allah'ın emrine ve Peygamber'in kavline inkiyad ve teslimiyyet,

İkincisi, iman, diliyle ikrar ettiği gibi kalbiyle de tasdik ederek içi, dışı müslüman olmak.

Üçüncüsü, kanitat: Kunut, can-u gönülden itaatte kaim olmak.

Dördüncüsü, tâibât, tevbekârlık, en küçük bile olsa kusur ve günâhtan daima tevbe ve ihtiraz üzere bulunmak.

Müncer: Sona eren, bir tarafa çekilmek.

Beşincisi, âbidât, gerek feraiz ve gerek nevafil ibadata devam.

Altıncısı, sâihât, dünya hayatı bir yolculuk bilip meişette bir yolcu gibi bulduğuna kanaat ederek sıyam ve perhizkârlığı ahlâk edinip daima ilerisini akibet ve encamı, Allah'ın sevab ve ikabını mülâhaza etmek. Siyahatten müştakk olan bu kelime hakkında üç kavil vardır: Bâzıları, لا سياحة الا الهجرة *"Seyahat hicret etmek demektir."* mazmununca muhacirât demişler, bâzıları da, taate müteallık her işe koşar, Peygamber'in git dediği yere gider, hacca, cihada, sefere gidelim dese dahi gider mânâsını vermişler. Ekser Müfessirîn ise, Resulullah'dan dahi rivayet olunduğu cihetle bu gibi mevaki'de siyahat, "savmden kinaye" olduğunu ve çünkü saimin hali, azığı yanında olmayan ve bulduğu yerde yemek yiyebilen seyyahın haline benzediğini söylemişlerdir ki, bizim izah ettiğimiz meal de buna raci'dir. Sûre-i Tevbe'de, التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ *"O tevbekârlar, o abidler, o hamidler, o oruç tutanlar,"* Tevbe-9/112) âyetinin tefsirine bak! Yedincisi, seyyibât ve ebkâr, bu iki vasıf öbürleri gibi ictima' etmeyip mütekabil bulunduğundan evvelkiler atıfsız getirilmiş olduğu halde bu ikisi, bir "vav" ile fasl olunmuştur. Bâzıları da bu "vav"a, vav-i semaniye demişlerdir ki, yedi ile sekizin arasına gelir. Resulullah'ın zevcelerinde de bikr olarak aldığı yalnız Hazret-i Aişe olup diğerlerini seyyibe oldukları halde tezevvüc ettiği de ma'lûmdur.

Ezvac-ı tahirât'a bu vech ile nasîhat olunduktan sonra, umum mü'minlere hitaben de buyuruluyor ki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا **Ey o bütün iman edenler, kendilerinizi ve ehillerinizi ateşten koruyun.** Cehennem ateşine sürüklenmelerine sebeb olacak fitne ve isyandan koruyarak Allah'ın emirlerine, taate sevk edin. Çünkü aile sahibi kendinden mes'ul olduğu gibi ailesinden de mes'uldür. كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ***"Hepiniz çobansız ve hepiniz emriniz altındakilerden sorumlusunuz."*** Müslim: İmâre-20/1829) kezalik خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ (*"Sizin hayırlınız, ehline karşı hayırlı olanınızdır."* İbn Mace: Nikah-50/1978) Hadîs-i şerifleri ma'lûmdur. Ebu Hayya'nın kayd ettiği vech ile Hazret-i Ömer: "Ya Resulullah, nefislerimizi vikaye ederiz, fakat ehillerimizi nasıl vikaye edebiliriz?" demişti.

Rasulullah, şöyle buyurdu: "Allah'ın sizi nehyettiği şeylerden onları nehyedersiniz ve Allah'ın size emrettiği şeyleri onlara emreylersiniz. İşte o, onları vikaye olur." Keşşaf'ta da şu hadîsleri kayd eylemiştir: "Allah, o kimseye rahmet buyura ki: "Ey ehlim, ailem, namazınıza, orucunuza, zekâtınıza, miskîninize, yetîminize, komşularınıza dikkat edin bakın" der. Ola ki, Allah Teâlâ onları, onunla beraber Cennette cem'eder." Evlâd, ehilde dahildir. Ba'zıları da enfüste dahil demişlerdir. Çünkü evlâd atadan cüzdür.

O cehennem ateşi, öyle bir ateştir ki, وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ **Yakacağı o insanlar ve o taşlardır.** Sûre-i Bakara'da فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ (*"Yok yapamazsınız (ki hiç bir zaman yapamayacaksınız) O halde çırası insanlarla o taslar olan o ateşten sakının."* Bakara-2/24) âyetine bak! عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ **O ateşin üzerine me'mur galîz galîz, çetin çetin Melekler vardır.** Ki, bunlara, zebanî denilir. Bunları gılzatları ve şiddetleri ehl-i cehenneme karşıdır. Çünkü Allah, onlara öyle emretmiştir. Bütün Melâikenin vasfı da, لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ dur. **Onlar da, Allah'ın emrine isyan ve muhalefet olmaz, kendilerine her ne emr olunursa onu icra ederler.** Bu inzardan sonra kâfirlere hitaben de şöyle buyuruluyor:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ **Ey o küfredenler, bu gün i'tizara kalkışmayın,** yâni âhirette o cehennem ateşine atılacakları gün kâfirlere böyle denecektir. Çünkü o gün i'tizarın hiç bir fâidesi olmayacaktır. Onun için dünyada iken küfürden ve i'tizar edilmek mecburiyyetinde kalınacak kötülüklerden sakınmak lâzım gelir. اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **O gün ancak dünyada yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.** Bu âyet, tahrîm vak'ası hakkında kâfirler tarafından mu'tad olduğu vech ile Peygamber'i ve mü'minleri rencide edecek bâzı lâkırdılar edildiğini veya bâzı harekâtta bulunulduğunu iş'ar eder.

Herkes ameline göre mücazat edileceği için bundan sonra da mü'minleri, tevbe-i nasuh ile tehzih ve tekemmüle tergib ve Peygamber'i, kâfirlere ve münafıklara karşı teşvik siyakında buyuruluyor ki:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا
عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِى اللّٰهُ النَّبِىَّ
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ
يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ

شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ
وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٩﴾
ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ
لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا
فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ
مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ
فِرْعَوْنَ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي
مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ
عِمْرَانَ الَّتِي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ
بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerifi

8. Ey o bütün iman edenler, Allah'a öyle tevbe edin ki, nasuh (gayet ciddî, müessir, öğütcü) bir tevbe olsun. Gerek ki, Rabbınız sizden kabahatlerinizi keffaretle örter de sizleri altından ırmaklar akar cennetlere koyar. O gün ki, Allah, Peygamberi'ni ve onun maiyyetinde iman edenleri utandırmayacak, nûrları önlerinde ve sağlarında koşacak, şöyle diyecekler: "Ya Rabbenâ, bizlere nûrumuzu tamamla ve bizleri mağfiretinle yarlığa, şübhesiz ki, Sen, her şeye kadîrsin.

9. Ey o Peygamber, kâfirlere ve münafıklara mücahede et ve onlara karşı kalın bulun. Onların varacakları yer, cehennemdir. Ona gidiş de, ne fena gidiştir.

10. Allah küfredenlere, Nuh'un karısiyle Lût'un karısını bir mesel yaptı. O iki kadın, kullarımızdan birer salih kulun taht-ı ismetinde idiler de

onlara hiyanet ettiler. Onun için o iki salih kul da onları, Allah'ın azâbından zerrece kurtaramadılar. O iki kadının ikisine de denildi ki: "Girin ateşe girenlerle beraber."

11. Allah, iman edenlere de, Fir'avn'ın hatununu bir mesel yaptı. O vakit o hatun, demişti ki: "Ya Rabbi, nezdi Ulûhiyyetinde benim için cennette bir ev yap ve beni Fir'avn'dan ve onun amelinden kurtar. Beni o zalimler kavminden necate çıkar.

12. Bir de İmranın kızı Merem'i ki, ırzını pek sağlam korudu. Fakat Biz, O'na ruhumuzdan nefh ettik. Hem Rabbının kelimâtını ve kitablarını tasdik etmişti, hem 'den idi.

NASUH TEVBESİ

تَوْبَةً نَصُوحًا **Tevbe-i nasuh:** Nasuh bir tevbe. Tevbe, makamat-ı imaniyyenin evveli, hak yolculuğunun mebdei, vuslat kapısının anahtarıdır. Yukarılarda da geçtiği üzere lügatte rücu' etmek demek olan tevbe, şer'an da kabahatten kabahat olduğu için nedamet ederek vaz geçmektir. Vicdanında o çirkinliğinden dolayı değil de, bedenine veya malına veya haysiyetine bir zarar gibi herhangi bir korku veya ümid sebebiyle vaz geçmek, geçenlere tevbe değildir. Tevbe yaptığı kabahatın bir menfaatını bile görse onun, hadd-ı zatında çirkinliğini duyup tiksinerek vaz geçmektir. Burada tevbenin sıfatı olan nasuh ise, gafur vezninde mübalega sıygası olup nush, nasahat, nasîhat maddesindendir. Bu madde, Kamus Sahibinin de, "Besair"de beyan ettiği vechiyle esasen iki mânâya mevzu'dur.

Birisi halislik ve safîlik mânâsıdır. Nitekim mumu alınmış halis bala, عَسَلٌ نَاصِحٌ denilir. Bu mânâca nasuh çok halis ve temiz demek olur.

Birisi de, söküğü dikmek, yırtığı yamamak suretiyle onarıp düzeltmek mânâsınadır. Nitekim elbisenin dikişine, "nesahatü's-sevb" denilir. Bu mânâca nasuh, çok ıslâh edici, hiç bir gedik bırakmayacak vech ile eksiklikleri düzeltip iyi onarıcı demek olur. Bu iki mânânın mecmuundan me'huz olarak da nush, hüsn-ü niyyet ve hulûs-ı kalb ile hayırhahlık ederek eksiklikleri düzeltip ıslâh edecek öğüt vermek, va'zetmek, nasîhat eylemek mânâsına gelir ki, nasîhat, o verilen öğüdün ismidir. Bu mânâca da nasuh, çok iyi nasîhat edici demek olur. Evvelki ikisinde nasuh, tevbenin doğrudan doğru sıfatı olarak halis, ciddî, temiz bir tevbe veya insanın dînini, ahlâkını çok ıslâh edecek müessir bir tevbe demektir.

Üçüncü mânâca ise, nasuh hakikatte tevbe eden kimsenin vasfı olup tevbeye mecaz-ı aklî suretiyle isnad edilmiş olur. Yâni bir tevbe ki, onunla tevbe

eden kimse evvelâ kendi nefsine, sonra da dolayisiyle diğerleri ne çok iyi nasîhat verip düzeltmiş olacağından nefsin hakkiyle düzelmesine sebeb olan o tevbesine izafet terkibi ile çok iyi nasihatcının tevbesi mânâsına tevbe-i nasuh demek doğru olacağı gibi tavsif terkibiyle çok iyi nasîhat edici nasuh tevbe mânâsına, tevbe-i nasuh demek de daha beliğ olarak doğrudur. Bu tevbe nasıl olur? Kabahatlerden başka bir sebeble değil, mahza çirkinlikleri yâni Allah'ın rızasına muhalif bir kabahat oldukları için vicdanında nedamet ederek ve irtikâbından şiddetli gam duyarak ve bir daha bir çirkinlik yapmamağa azmeyliyerek vaz geçmek ve nefsini buna alıştırıp hiç bir sebeb ve mania, karşısında dönmemeğe karar vermekle olur. İbn Merduye'nin rivayet eylediği bir hadîsi şerifte: "Muaz ibn Cebel radıyallahü anh: "Ya Resulallah, dedi, tevbe-i nasuh nedir?" Buyurdu ki: "Kul yapmış olduğu günaha öyle nedamet etmek ve Allah'a öyle arz-ı i'tizar, sonra da öyle dönmemektir, südün memeye dönmediği gibi. Hazret-i Ali radıyallahü anh'ten mervîdir ki: "A'rabînin birini اللّٰهُمَّ انى استغفرك واتوبُ اليك (*"Allah'ım, beni bağışlamanı istiyor ve tevbe ediyorum."* derken işitmiş, "Ya haza demişti, tevbeye dil çabukluğu yalancılar tevbesidir" "O halde tevbe nedir?" deyince" de demiştir ki: "Onu altı şey cemetmiştir: Geçmiş günahlara nedamet, feraizı iade, mezalimi redd, hasımlarla helâllaşmak ve bir daha dönmemeğe azmetmek, nefsi ma'siyette büyüttüğün gibi Allah'a taatte eritmek ve ona maasînin tadını tattırdığın gibi taatın da acısını tattırmaktır." Tevbenin kabulu mes'elesi hakkında Sûre-i Nisâ'da geçen, انّمَا التّوبَةُ عَلَى اللهِ للذينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَاُولٰئِكَ يَتُوبُ اللهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا * وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ للذينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتّٰى اذَا حَضَرَ احَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ انّى تُبْتُ الْاٰنَ وَلَا الَّذينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ (*"Fakat Allah'ın kabulünü va'd buyurduğu tevbe o kimseler içindir ki bir cahillikle bir kabahat yaparlar da sonra çok geçmeden tevbe ederler, işte Allah bunların tevbelerini kabul buyurur ve Alîm, hakîm bulunuyor. Yoksa kabahatleri yapıpda ta her birine ölüm gelince işte ben şimdi tevbe ettim diyen kimselere tevbe yok, kâfir oldukları halde ölenlere de yok, bunlar işte bunlara Biz elîm bir azab hazırlamışızdır."* Nisâ-4/17-18) âyetlerine bak! Gereği gibi yapılan tevbenin kabulu vaid buyurulmuş olduğuna dair hayli âyât ve ehadîs vardır ki, şu da, o cümledendir. عَسَى رَبُّكُمْ انْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ **Gerek ki, Rabbınız sizden kabahatlerinizi örter ilh.** Zira Kur'ân'da «عَسَى» vaid ve ıtma' ifade eder. Maamafih bunda dikkat olunacak bir kaç nokta vardır:

BİRİNCİSİ, bunun hadd-i zatında Allah Teâlâ üzerine aklen vacib olmayıp nihayet bir va'd-i İlâhî muktezası olmasıdır. Tevbe-i nasuh hakkında böyle olunca onun madununda olan tevbeler hakkında da bundan daha ileri bir va'd-i İlâhî

olmayacağı da derkârdır. Şu halde «إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ»deki «عَلَى»den anlaşılabilecek olan vücub da nihayet fevrî olarak yapılan tevbe-i nasuh mânâsında bir vaid ve teahhüd muktezasından başka bir vücub olmamak lâzım gelir.

İKİNCİSİ, mağfiret ve sevab ile hüsn-ü kabul ümidini besleyerek tevbe etmek, tevbenin halis ve nasuh olmasına mani' değil, belki şevk ve müeyyid olduğu anlaşılır. Kabahatı, seyyiât-ı kabahat olduğu, çirkin bulunduğu için nedamet edip terketmek, hem yalnız kendi nazarında değil, hadd-i zatında Hakk Teâlâ'nın indinde çirkin olduğu için terk etmek, onun rızasına tevfik-ı hareketle mazî olan seyyiâtın dahi yapılmamış gibi örtülmesini ve bu suretle tam bir ma'sum gibi rızaya ermesini istemekten başka bir şey değildir.

Maamafih **ÜÇÜNCÜSÜ,** burada az çok ihtimal ifade etmekten hali de olmayan «عَسَى» bir de şunu ifade eder ki: tevbe ile günahın örtülmesi hiç işlenmemiş gibi ilm-i İlâhî'den silinmesi demek olmayacağı cihetle onun her hususta tam bir ma'suma müsavi olması lâzım gelecek derecede örtülmesi mânâsına umumî bir vaid ve teahhüd anlaşılmasın. Kabahat, madem ki, yapılmış, o yapılmıştır. İlm-i İlâhî'den silinmesine imkân ve ihtimal yoktur. Ancak tevbe-i nasuh ile, hasanât ve keffaret ile örtülür, bağışlanır cezası afvolunur. Mazisi hesab defterinden silinir, hattâ ondan sonra hale göre tam bir ma'sum gibi muamele edilir. Fakat hadd-i zatında ma'sum olmadığı cihetle o derece yükseltilmesi hususunda te'minât verilmez, bununla beraber ümid de kestirilmez. Çünkü Allah, her şeye kadîrdir. نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ **"nurları önlerinde ve sağlarında koşacak."** Sûre-i Saf'ta, يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ *("O gün ki göreceksin o mü'minleri ve mü'mineleri, önlerinde ve sağlarında nûrları koşuyor."* Hadîd-57/12) âyetine bak! يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا **"Şöyle diyecekler: Ya Rabbena! Bizlere nurumuzu tamamla ve bizleri mağfiretinle yarılga."** Bununla münafıkların halinden ihtiraz ile imanda devam ve terakkı taleb olunuyor. Rivayet olunduğuna göre bunu, münafıkların nuru sönüverdiği zaman mü'minler hazer ederek söyleyeceklerdir.

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ **"Ey o Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara mücahede et ve onlara karşı kalın bulun."** Bu âyet de, bâlâda beyan edildiği üzere tahrîm vak'ası sırasında Peygamber şöyle şöyle kadınlarını boşamış, Gassanîler, Medine'ye hücum için hazırlanıyorlarmış gibi şayialar çıkararak eracif neşrederek zihinleri tırmalayıp fesad çıkarmağa çalışan kâfirlerin, münafıkların halleriyle alâkadar ve Sûre-i Ahzab'da geçen, لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ *("Celalim hakkı için eğer vaz-*

Eracif: Uydurma, yalan sözler.

geçmezlerse o münafıklar, kalblerinde maraz bulunanlar ve şehirde eracif neşreden ve tahrikat yapanlar, mutlak ve muhakkak seni kendilerine musallat kılarız." Ahzâb-33/60) âyetinin mazmuniyle mütenazırdır. Bunun bir nazîri de, Sûre-i Tevbe'de geçmiştir. Kâfirlere karşı mücahede ve kalınlık, وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ (*"Sizde onlara karşı gücünüzün yettiği kadar her kuvvetten ve cihat için beslenen atlardan hazırlık yapın."* Enfal-8/60) mazmunu üzere hazırlıkla münafıklara karşı mücahede de ihtar ve ihticac ile tebligât, ikame-i hudud ve sırasına göre sırlarını ifşa ve her ikisinde de teyakküz, basîret ve metanetle olur. ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا **"Allah küfredenlere mesel yaptı."** Bu gibi mevkilerde darb-ı mesel garib bir halet-i misal olarak irad edip garabette ona benzeyen diğer bir haleti tanıtmaktır. Yâni Allah, O'na küfredenlerin hal ve meâllerine şayan-ı dikkat acib ve bir misal olarak şunların hal ve meâllerini irad buyurmuştur: امْرَأَتَ نُوحٍ وَامْرَأَتَ لُوطٍ **ki, Nuh'un karısı ve Lût'un karısı.** Birinin adı Vâile, birinin adı Vâhile veya Vâlihe denilmiş. Bunlar, ne oldu bilirmisiniz? كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ **Kullarımızdan iki salih kulun salâh-ı tahtında idiler.** Her biri Allah'ın halis kulları içinde salâh ile temayüz etmiş birer şanlı Peygamber'in biri Nuh aleyhisselâm'ın, biri de Lût aleyhisselâm'ın taht-ı nikâh ve ismetinde zevcesi ve bu sayede dünya ve âhiret hayr-ü saadetini kazanabilecek bir mevki'de idiler. فَخَانَتَاهُمَا **Öyle iken onlara hiyanet ettiler.** Nankörlükle küfredip onlara inanmadılar. Nuh'un karısı, O'na "mecnun" demiş, nemmamlık etmiş, sırr olarak talâkkı ettiği vahiy haberlerini müşriklere duyurmuştu. Lût'un karısı da, öyle münafıklık ediyor, evinde duyduğunu kavmine eriştiriyordu. Lût'un gizli gelen misafirlerini haber vermişti. Bu babdaki rivayetlerin hülâsası budur. Said ibn Cübeyr: "Nuh'un karısı, ne yaptığını bilmiyorum, Lûtun karısı müsafirlerini haber veriyordu." demiştir. Ragıb der ki: "Hiyanet ile nifak birdir. Ancak hiyanet ahd-ü emanet i'tibariyle söylenir, nifak da dîn i'tibariye söylenir. Sonra da bunlar, tedahul ederler. Şu halde hiyanet gizlice ahdi bozarak hakka muhalefet etmektir ki, bunun nekizı, emanettir." Bu âyetteki hiyanet de bu mânâyadır. Her hiyaneti yaptılar demek değil, münafıklık ederek bir emanete hiyanet eylediler demektir. Burada döşeklerine hiyanet, yâni fucur ve zina mânası murad edilmek câiz olamayacağı bütün tefsirlerde beyan olunmuştur. مَا زَنَتْ امْرَأَةُ نَبِيٍّ قَطُّ **"Hiç bir Peygamberin karısı zina etmemiştir"** diye bir hadîs varid olmuştur. وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ (*"Zâniye, onu da bir zânî veya müşrikten başkası nikah etmez, mü'minlere ise bu haram kılındı."* Nûr-24/3) âyetinden de bu mânâ mütebadir

---

Meâl: Meydana gelen netice. **Nemmam:** Koğuculuk, dedikoduculuk. **Tedahul:** İçiçe olmak, yığılıp kalmak. **Nekis:** Hilaf, ters, zıdd.

olur. Hem zina yalnız salihler nazarında değil, herkes nazarında leke ve tab'an menfurdur. Enbiya' ise, menfur olan ahvalden müberradırlar. Fakat bir Peygamber'e karşı en küçük bir hiyanet de küfürdür. Hakkı inkârdır. Velev bir söz olsun, emanete hıyanetin her türlüsü de hiyanettir. Gerek Nuh aleyhisselâm'ın, gerek Lût aleyhisselâm'ın taht-ı nikâhındaki karıları da iffetsizlik etmiş değil, lâkin onlara zevce olmak şerefinin iktiza ettiği iman ve tâate, salâh-u istikamete sahib olamamış, nâil oldukları ni'metin kadrini takdir etmeyerek küfr-ü küfrana meyletmiş, hayr-u salâha çalışan zevclerinin muvaffakiyyetlerini teshîle çalışacak yerde onlara, eza ve hak düşmanlarının fesadlarına yardım edecek gizli ihbarât ile fitneyi tahrik etmek suretiyle emanete hiyanet ederek Allah'ın gadabına gitmişler. فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا **Onun için iki salih kul olan o iki Peygamber onları, o karılarını Allah'ın azâbından kurtaramadılar.** O karılara kocalarının salâhı, Peygamberliği ve kurtarmak için himmetleri zerrece fâide vermedi, Nuh, gemisine alamadı وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ (*"Yükle içine her birinden ikişer çift ve aleyhinde hüküm sebketmiş olandan maada ehlini ve iman edenleri."* Hûd-11/40) buyuruldu, Lût da, karyesinden çıkaramadı إِلَّا امْرَأَتَكَ (*"İçinizden hiç biri geri kalmasın, ancak karın."* Hûd-11/81) buyuruldu. وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ **Ve o iki karıya şöyle denildi: Girin ateşe girenlerle beraber.** İkisi de helâk olan kâfirlerle beraber cehenneme gittiler. Demek ki, yalnız kocalarının salâhı, Allah indindeki büyük derecesi, Peygamberliği bile küfreden karılarını Allah'ın azâbından, o çetin Meleklerin me'mur oldukları cehennem ateşinden kurtaramaz. İşte bu, bütün kâfirler için mesel olmuş bir misaldir. Peygamber, her ne kadar küfredenleri, ıslâh etmek, kurtarmak isteseler de imana gelmeyen, küfr-ü hiyanete tevbe etmeyenleri karıları bile olsa Allah'ın azâbından kurtaramazlar. Herkes kendi ameline göre cezasını bulur. Onun için gerek Peygamber'in zevceleri ve gerek sair salihlerin zevceleri, bütün kadınlar kocalarının ve yakınlarının salâhına, Allah indindeki makamına mağrur olmayıp Allah'dan korkmalı ve kendileri salâha çalışmalıdır.

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا **Allah iman edenler için de, şu iki kadını mesel yapmıştır.** Birisi, امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ **Fir'avn'in hatunu** ki, Müzahim'in kızı Asiye'dir. Bâzıları, Hazret-i Musa'nın ammesi, yâni halası denildiğini de söylemişlerdir. Hazret-i Musa Fir'avn'e karşı asasını salıverdiği zaman iman etmiş, Fir'avn de, O'nun imanından dolayı şiddetli azâba çekmişti. Ebu Hüreyre'den mervî olduğuna göre, güneşe karşı dört çivi ile çivileyip üzerine koca bir kaya

---

Tab'an: Karekterce, tabiatı gereği. **Menfur:** Nefret edilen, sevilmeyen. **Müberra:** Fenalıktan uzak kalmış, tertemiz. **Teshîl:** Kolaylaştırma.

bıraktırıvermişti. إِذْ قَالَتْ **O vakit o hatun, demişti ki,** رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ **"Ya Rabb, nezd-i Ulûhiyyetinde benim için cennette bir ev yap.** Ruhunun Allah yolunda iman ile şehid olarak kabzolunup bu sebeble Allah indinde kurb-ı rahmete nâil olmasını ve Arş-ı Rahman'a en yakın bulunan Sidre-i Münteha'nın yanında cennetü'l-me'va'da kendisine ebedî bir aramgâh inşa edilmesini istemiş, وَ **demişti ki:** "Bu suretle نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ **beni, hem Fir'avn'den ve amelinden kurtar,** hem O'nun habîs nefsinden ve hem kötü amelinden, şirk ile, zulm ile icra etmekte bulunduğu hükmünden, tesallûtundan halâs et, وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ **hem de beni o zalimler kavmından"** Zulümde Fir'avn'e tabi' olup Al-i Fir'avn unvanını takınmış olan kıptîlerden kurtarıp ebedî necata çıkar. Böyle deyince rivayet olunduğu üzere O'na derhal cennetteki makamı keşf ile gösterilmiş ve hiç bir azâb duymaksızın ruhu nazi' olunmuş, üstüne bırakılan kaya ruhsuz kalan cesedinin üstüne düşmüştür. Bu da, Sahibı «يس» gibi doğrudan doğru cennetlik olarak rahmet-ü rıdvana kavuşmuştur. Evet, öbürleri de dünyadan gitmiş, bu da gitmiştir. Fakat arada ne büyük fark vardır. Onlar kavimlerini cennete götürmek isteyen iki Peygamber'in elinde hayır ve salâh içinde cennete götürülecek halde iken, küfürleri yüzünden canları, cehenneme, ateşe gittiler. Bu ise, kavimlerini ateşe sürükleyenlerin başı ve şirk-ü zulmün en büyük timsali bulunan Fir'avn'ın elinde ateşe sürüklenmek istenirken imanı ve hakka ihlâsı yüzünden cennetin en yüksek makamına, kurb-ı Rahman'a uçmuştur. Demek ki, herkes kendi amelinden mes'ul olduğu için kötü kocaların eline düşmüş bulunan yüksek kadınlar, her tehlikeye rağmen fenalıktan sakınarak Allah'a karşı iman ve ihlâslarını muhafaza ettikleri surette kocalarının fenalığından mes'ul olmazlar. Allah, onları akibet kurtarır. Hem yalnız evli olanları değil, وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ **bir de İmran'ın kızı Meryem'i** dahi Allah, iman edenler için bir mesel yapmıştır. الَّتِي **O kız ki,** أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا **ırzını sağlam korumuştu.** İffetini iyi muhafaza etmiş, yakasını, eteğini kel'a gibi muhkem tutup kimseye açmamıştı. Hattâ Sûre-i Meryem'de geçtiği üzere ruh, kendisine temessül ediverdiği vakit bile إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنْكَ "Ben, senden Rahman'a sığınırım" diye korunmuştu. يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا (*"Hey Meryem! Dediler: Alimallah yumurcak birşey getirdin. Ey Hârun'un hemşiresi baban bir kötülük adamı değil idi, anan da bir kahbe değil idi."* Meryem-19/27-28) diye iftira ve kazf etmek istiyenlerin zu'mettikleri gibi töhmetli değil, eteği sağlam temiz bir kızdı. فَنَفَخْنَا فِيهِ **Fakat Biz, O'na ruhumuzdan nefh eylemiştik.** Bir cesedden değil, doğrudan doğru ruhtan, yâni "kün" emriyle yaradılmış yüksek ve temiz bir mebde-i hayat ve

---

Aramgâh: Dinlenme yeri. **Nazi':** Çekici.

kuvvet olmak hasebiyle Zat-i Ulûhiyyet'e izafetle müşerref kılınmış bir emr-i Rabb olan mukaddes ruhtan, Cibril'den bir kelime üfürülür gibi O'na, İsa mintarafillah nefholunmuştu. Bize bu âyetin mazmunu, şu fikri telkin etti. Demek ki, bir erkeğin sulbünde nutfe hüceyresi, bir kadının rahiminde yumurtacık hüceyresi nasıl yaratılıyorsa, bakir Meryem'in rahiminde ikisi de öyle bir emr-i Rabbanî ile yaratılıvermişti demek Meryem, o nefih lâhzasında hem dişi, hem erkek hasletini câmi' fevk'alâde bir istifa halinde bulunmuş, وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ . (*"...seni süzüb seçti ve seni çok temiz pak kıldı, hem seni Âlemin kadınlarının fevkında seçtim."* Âl-i İmân-3/42) buyurulduğu üzere âlemin kadınlarında görülmemiş bir mazheriyyetle mümtaz kılınarak, haricî bir telkiha muhtac olmaksızın kendine temessül eden bir ruhun nefhinden hâmil oluvermişti. Bu âyette, Meryem'in hem müennes, hem müzekker vasfında tasvir olunması, bize bu mânâyı ifham eden bir karîne gibi görünmüştür. Bu âyetin Sûre-i Enbiya'da geçen nazîrinde, وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Ve o dişiyi de ki ırzını muhkem korudu da kendisine ruhumuzdan nefhettik ve kendisiyle oğlunu âlemine bir âyet kıldık."* Enbiya-21/91) buyurulmuştu. Orada ki zamirlerin hepsi müennes olduğundan فِيهَا zamiri de, müennes-i semaı olan ferce ircaı muhtemil olmakla beraber diğer zamirlerden tefkiki lâzım gelmemek için Meryem'in kendisine irca' olunmuştu. Halbuki burada müzekker zamiriyle فِيهِ buyurulmuş, bu suretle diğer zamirlerden tefrik edilmiş olmakla bunun mercii bittabi' câlib-i dikkat bulunuyor. Zâhiri ferce raci' olarak ötedeki فِيهَا ya da bir tefsir olmasıdır. Evvelcede sözü geçtiği vechiyle «ف ، ر ، ج» maddesi, esası lügatte açmak ve ayırmak mânâsına mevzu' olmak olmakla "ferc" kelimesi masdar olduğu zaman gam ve gussayı açmak mânâsına geldiği gibi, ism olduğu zamanda şakk ve fürce gibi iki şey arasındaki açıklık mânâsına olarak yaka paça gibi herhangi bir yarığa, yırtığa, çatlağa, aralığa ıtlak olunur. Ve açıklık mefhumiyle bilhassa insanın bacakları arası demek olan apış arası mânâsında hakikattır. Sonra bununla gerek erkek ve gerek dişinin avret mahalli olan uzvundan kinâye yapılır. Ve bu kinaye, dişininkinde mefhum-ı aslîsiyle müterafik olduğundan dolayı daha ziyade şayi' olarak sarih gibi olmuştur. İnsanın çift a'zalarının isimleri, Arabca'da müennes-i semaî olduğundan bu kelime de uzuv mânâsına olduğu zaman, ayn, uzn, yed, ricl gibi te'nisi vacib olup müennes zamiri gönderilir. Diğerlerinde ise,fürce veya şakk mânâları mülahazasiyle te'nisi de, tezkiri de câizdir. Kur'ân'ın edebî nezaheti bu gibi lâfızları hep kinaye olarak irad eder. İşte yukarıda فَنَفَخْنَا فِيهَا burada فَنَفَخْنَا فِيهِ diye bir müennes bir de müzekker olarak ifade edilmesi iki zamirin de mercii ferc olduğunu tefsir ettiği

gibi bundan murad, sarih olan uzuv değil, kinaye veya diğer bir mânâ olduğu da anlatılmış demektir onun için bu hususta İbn Abbas'dan menkul ve mervi olan tefsirde, Cibril gömleğin yakası içine üfledi, نَفَخَ جِبْرِيلُ فِى جَيْبِ الدِّرْعِ denilmekle bu nefhin aşağıdan değil, yukarıdan olduğu ifade edilmiştir. Nefih ta'bir olunması da, ruhun sereyaniyle hamlin kabarmasından kinayedir. Hasılı وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ **hem Rabbın'ın kelimeleri ve Kitablarını tasdık etti,** Kitablar, Peygamberlere indirilmiş olan bütün kitablar, kelimat da onlarda ifade olunan ve Allah'ın her şeye kadir bulunduğunu, إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"O'nun emri birşeyi murad edince ona sâde ol demektir, o oluverir."* Yâsin-36/82) mısdakı üzere dilediğini yaratır olduğunu anlatır. Hariku'l-âde vakıât ve mu'cizata müteallık vahiy haberleridir ki, Meryem, onlara inanmiş olduğu gibi bu suretle İsa'ya hamil olarak kendisi de onlardan bir kısmına bilfiil mâsadak olarak o haberleri doğru çıkarmıştı. وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ **Ve kanitînden, yâni kunut ve taate, salât ve ibadete müdavim mutı'în cümlesinden idi.** Kanitîn cem'i müzekker sigası olmakla burada Meryem, "Kânet"in tahtinde "hiye" zamiri ile müennes olarak ifade edilirken, erkek olan kanitlerden sayılarak ayni zamanda hem dişi, hem erkek vasfını câmi' bir halde gösterilmiştir. Nitekim Âl-i İmran'da da, اقْنُتِى لِرَبِّكِ وَاسْجُدِى وَارْكَعِى مَعَ الرَّاكِعِينَ (*"Rabbına divan dur, ve secdeye kapan ve rükû' edenlerle beraber rükûa var."* Âl-i İmrân-3/43) âyetinde de bu mânâ vardır. Müfessirîn buna, iki vecih söylemişlerdir. Birisi, mescidde namaz ve itaat hizmetine müdavim bulunan erkekler, miyanında ve o zümreden ma'dud olmasıdır. Birisi de, öyle kanitîn sülâlesinden gelmiş bulunmasıdır. Maamafih her iki takdirde kendisinde iki haysiyyetin de ictimaını ifadeden hâlî olmadığı cihetle biz bunda arzettiğimiz mânâya da bir işaret bulunduğunu görüyoruz. Allahü a'lem.

İşte Allah Teâlâ, iki şanlı Peygamber olan Nuh Aleyhisselâm'ın karısıyla, Lût Aleyhisselâm'ın karısını küfr ile hiyanetlerinden dolayı bednam edip cehennem ateşine atılmağa mahkûm olan en kötü kimselerle beraber o kötü âkibete uğratarak, kâfirlere küfrün fena âkibetini göstermek için birer mesel yapmış olduğu gibi kaderinde Firavn'in eline düşüp onun hatunu olmak mukadder bulunmuş olan Müzâhim kızı Âsiye'yi iman ve şehadetle Allah'a tekarrüb yolundaki o güzel dileklerine muvaffak ederek onun ve etbaının şerrinden ebediyyen necata çıkarıp yükselterek, kezalik İmran'ın kızı Meryem'i de öyle akılları hayran edecek temiz ve ruhanî bir mazhariyyete erdirerek ikisini de iman edenere imanın güzel âkibetini anlatmak için birer mesel yapmıştır. Gerçi bunlar, Allah Teââ'nın akıllar fevkinde garib, harıku'l-âde keramât ve mu'cizât kabîlinden tak-

dir ve ihsan buyurduğu tecelliyâtdan iseler de, küfür ve hiyanet iman ve ihlâs ile ciddî dilek, ihsan ve iffet, tasdik ve ibadet gibi insanların iradî fiilleri ile de alâkası gösterilmiş, iman mevzularından oldukları cihetle tasdik ve imtisali, akıl ve iz'an kalb ve vicdan sahibi her insan için ders-i ibret olacak kelimât-ı İlâhiyye olduğu da anlatılmıştır. Muhakkak ki, Peygamber'in âilesi, Ummehat-ı mü'minîn olan zevceleri ve kızları ile Ehl-i Beyt'i, Sûre-i Ahzab'da geçen, لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (*"Allah sâde şunu istiyor: sizden kiri uzaklaştırsında ey ehli beyt sizi tertemiz pampâk etsin."* Ahzâb-33/33) buyurulduğu üzere en güzel misal-i ibreti alanların en önündedirler. Hazret-i Hadice'nin, sonra Hazret-i Aişe'nin, Hazret-i Fâtıma'nın ve sair Ummehat-ı mü'minîn'in fezail ve menakıbı hakkında hadîs ve tefsîr kitablarında nice menakıb zikrolunmuş ve nice âsar yazılmıştır. Binaenaleyh bütün mü'minler ve âileleri, bunları hiç bir zaman nazar-ı dikkatten dur dutmayarak kendilerini ve âilelerini o dehşetli ateşten koruyup bu nûr-i İlâhî'den tamamen istifade etmek için çalışmalıdırlar. Bu suretle Sûre-i Tahrîm'de âile hukuk ve terbiyesinde Sûre-i Talâk'ın bir mütemmimi olarak Sûre-i Teğabün'ün âhirindeki يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ . اِنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظِيمٌ (*"Ey o bütün iman edenler! Haberiniz olsun ki çiftleriniz ve evlatlarınızan size düşman vardır. Onun için onların mahzurlarından sakının, bununla beraber affeder, kusurlarına bakmaz, örterseniz şüphe yok ki Allah gafurdur, rahîmdir. Herhalde mallarınız ve evlatlarınız bir fitnedir. Allah ise büyük ecir, O'nun yanındadır."* Teğâbün-64/14-15) âyetlerini tevzîh ederek, Sûre-i Teğabün'ün bir tetimmesi halinde hitam bulmuş olduğundan şimdi burada, tâ Sûre-i Teğabün'ün başındaki, يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (*"Tesbih eder Allah'a göklerde ve yerdeki, mülk O'nun hamd O'nun ve O herşeye kadîrdir."* Teğâbün-64/1) âyetine ve oradan tâ Sûre-i Hadîd'in evveliyle Sûre-i Vâkıa'nın âhirindeki فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (*"Haydi tesbih et Rabb'ına azîm ismiyle."* Vakıa-56/96) emrine kadar bütün bu beyanâtın cezrine muntabık ve semeresinin istihsaline müteallık bir safhaya intikal siyakında Sûre-i Mülk başlayacaktır.

Dur: Uşak.

MÜLK SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 30

Sûre-i Mülk, Tebareke, Mânia, Münciye, Mücadele, Vâkiye, Mennaa dahi denilen bu Sûre-i Celîle, Mekkî'dir.

Âyetleri : Otuzdur.

Kelimeleri : Üç yüz beştir.

Harfleri : Bin üç yüz on üç.

Fasılası : ر ، م ، ن harfleridir.

Taberanî'nin tahric ettiği vech ile İbn Mes'ud Radıyallahü anh, demiştir ki: «Biz, Peygamber zamanında buna Mânia ismini verirdik.» Bu Sûrenin faziyleti babında Tirmizî ve daha başkası İbn Abbas radıyallahü ahnüma'dan şöyle rivayet etmiştir: «Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin Ashabı'ndan bazısı, bir kabrin üzerine çadırını kurmuştu. Onun, bir kabr olduğu zannetmiyordu. Bir de bakar ki, orada bir insan, تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ okuyor. Hitamına kadar okudu. Bunun üzerine Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne geldi: «Ya Resulâllah, dedi, ben, çadırımı bir kabr üzerine kurmuşum. Onun, bir kabr olduğunu zannetmiyordum. Baktım ki, orada bir insan, تَبَارَكَ ، مُلْكُ Sûresi okuyor, hitamına kadar okudu. Resulüllah sallâllahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: «O Sûre, Mânia'dır. Onu, kabir azâbından kurtarır.» Tirmizî, der ki: «Bu bir hadîs-i hasendir. Bu vecihten garibdir.» Bu babda Ebu Hüreyre'den de şöyle mervidir: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: «Kur'ân'dan otuz âyet bir Sûre bir adama şefaat etti. Nihayet ona mağfiret olundu. O, تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ

(Mülk-67/1) Sûresidir.» Bu bir hadîs-i hasendir. Bunu Ahmed, Ebu Dâvud, Neseî, İbn Mâce, Hâkim dahi rivayet eylemişlerdir. Yine Tirmizî'de, Câbir radıyallahü anh'tan şöyle mervidir. «Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ (Mülk-67/1) ve .. الم تنزيل okumadan uyumazdı.» Bunu, İbn Merduye'de Hazret-i Âişe'den şöyle rivayet etmiştir: «Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ ile «الم تنزيل سجده»yi her gece okurdu, ne seferde, ne hazarda bunları bırakmazdı.» Taberanî'nin ve İbn, Merduye'nin, Sened-i Ceyyid ile İbn Mes'ud'dan rivayet eyledikleri bir hadis ile, yine O'ndan bir cemaatin rivayet ettikleri ve Hâkim'in sahîh dediği diğer bir hadîste şöyle varid olmuştur: مَنْ قَرَأَهَا لَيْلَةً فَقَدْ أَكْثَرَ وَأَطْيَبَ «Her kim, bunu bir gecede okursa çok kazanmış ve iyi yapmış olur.»

Âlûsî, der ki: «Bu Sûrenin fezaili hakkında varid olan bu gibi bir çok haberlerden dolayı bunun her gece kıraatı, mendubdur denilmiş. Ben de, sinn-i temyîze erdiğimden bu güne kadar bunun böyle kıraatına beni muvaffak kılmış olan Allah Teâlâ'ya hamdeder, bundan böyle de tevfik ve kabulünü dilerim. Buharî şerhlerinin bâzısında da şöyle gördüm: Hilâl görüldüğü sıra bunun otuz âyeti bir kişinin o ay içinde mekârihten hıfzolunmak recasiyle okunması mendubdur.»

Tahrim Sûresi'nden sonra Sûre-i Mülk'ün başlayışı, mazmunu, Makabline ve mâba'dine münasebet ve tealluku i'tibariyle tertibi, tıbkı yukarıda Sure-i Nur'un akibinde, تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ diye başlıyan Sûre-i Fürkanı andırır. Bu, bir taraftan Sûre-i Vâkıa'nın âhiriyle Sûre-i Hadîd ve Mücadeleden beri gelen Sûrelerin her birini kök noktalarına basarak süzen ve mecmuunun bir zübde ve gayesi gibi yeni bir devr-i inkılâba işaret eden ve bu suretle diğer taraftan da maba'dine bir mebde' ve esas olmak üzere başlayan bir Sûredir.

Bunun, Sûre-i Tahrîm'de bastığı noktalar, mesellerin mazmunundaki ibret noktalarını teşkil eden kelimat-ı Rabb'ın tasdik ve tavzihi, Fir'avn gibi zâlim ve şeytanetkâr kâfirlere ve münafıklara karşı mücahede ve mücadele ile korunulması emrolunan nar-ı cehennemin şiddeti, sır noktası, bir de Tahrîm ve infak ile alâkadar olarak kesb-i rızk mes'elesi gibi esaslardır. Nüzulde Mekkî olan bu Sûrelerin tertibde, bil'akis Medenî olan Sûrelerden sonraya konulması, mazmunlarının şumulü ve suret-i tehakkuku i'tibariyle yine yeni bir devrin başlangıcı noktasında bulunulduğunu ima eder.

Sebeb ve hikmet-i nüzulü, mündericatından anlaşıldığına göre mülk ve meleküt-i İlahî'de süfliyyetten sakınıp izzet ve mağfirete ermek üzere, لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً *("...sizi imtihana çekip sûnu bildirmek için ki hanginiz amelce daha*

güzel." Mülk-67/2) mantukunca en güzel amellerde müsabakaya tergib ve teşvik için inzar ve tebşir ve Allah'ın bu babdaki va'd-ü va'idine karşı inkâr ve istihza ile مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (*"Ne zaman bu vaat? eğer sadıklarsanız."* Mülk-67/25) diyen kâfirlere karşı da, onun bir sırr-ı ilâhî olduğu قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (*"De ki: O ilim ancak Allah'ın indindedir, ben sade açık anlatan bir nezir* (korkutucu bir peygamber)*im."* Mülk-67/26) emri mucebince tefhim ve tebliğ ile risalet-i Muhammediyye'yi takrirdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ
وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾
الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ
الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ
خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا
رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾ وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ
عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾ اِذَا اُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ
﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا اُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَاَلَهُمْ خَزَنَتُهَا اَلَمْ يَاْتِكُمْ
نَذِيرٌ ﴿٨﴾ قَالُوا بَلٰى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ
اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا
فِي اَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِاَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾
اِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٢﴾
وَاَسِرُّوا قَوْلَكُمْ اَوِ اجْهَرُوا بِهِ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾ اَلَا يَعْلَمُ
مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

1. Ne yücedir O ki, mülk onun elinde ve O, her şeye kadîrdir.

2. O ki, ölümü ve dirimi takdir edip yarattı. Sizi imtihana çekip şunu bildirmek için ki, hanginiz amelce daha güzel. Hem O, öyle azîz, öyle gafur.

3. O ki, yedi sema yaratmış birbiriyle mutabık, göremezsin o rahmânın yarattığında hiç bir nizamsızlık. Haydi çevir gözü görebilir misin hiç bir çatlak, bir kusur?

4. Sonra yine çevir gözü, tekrar tekrar, sana döner o göz bîtab olarak zelîl-ü hakîr.

5. Celâlim hakkı için Biz, o dünya semayi takım takım kandillerle donattık ve onları şeytanlar için (rucum) atmalar yaptık. Hem onlar için o çılgın ateş azâbını hazırladık (ki, azâb-ı Sair)

6. Kendilerinin Rabbına küfredenler için de, cehennem azâbı vardır. Ona gidiş de ne fena akibettir.

7. İçine atıldıkları vakit onun öyle bir hıçkırışını işidirler ki, feveran ediyordur.

8. Hemen hemen öfkeden patlıyacak gibi bir hale gelir, içine bir alay atıldıkça her def'asında onlara, onun bekçileri: "Size kocundurucu bir Peygamber (bir nezîr) gelmedi mi?" diye sorarlar.

9. «Evet, doğrusu bize kocundurucu bir Peygamber (bir nezîr) geldi, fakat biz, O'na inanmadık ve Allah, hiç birşey indirmedi. Siz, büyük bir dalâl içindesiniz diye tekzib ettik.» derler.

10. «Ve biz, işidir veya akl eder olsaydık bu Sair ashabı içinde bulunmazdık.» derler.

11. İşte günahlarını i'tiraf ettiler. Kahrolsun o halde Ashab-ı Sair

12. Çünkü o Rabbları'na gıyabda saygı besleyenler yok mu, muhakkak ki, mağfiret ve büyük bir ecir onlar içindir.

13. Sözünüzü ister sır tutun, ister açığa vurun. Çünkü O, bütün sînelerin künhünü bilir.

14. Bilmez mi O Yaradan ki, O, öyle latîf, öyle habîr.

تَبَارَكَ الَّذِى «Ne yücedir O ki,» ("Tebârek" ne yüce (feyyaz)dır O ki bütün âlemîne bir nezîr olsun diye kuluna fürkanı indirdi." Furkan-25/1 âyetinin tefsirine bak) Yâni ezelîsi sıfat-ı kemâlı, lâyezalî hayr-ü berekâtı ile evvel ve âhir, zahir ve bâtında her şeyden üstün olarak dâim ve bâki ve yüksekliği öteden beri beyan oluna gelen âyât ve âsârının ve eltaf-ü berekâtının ve ef'al-ü tesarrufatının

Bîtab: Yorgun, argın, güçsüz. **Sair:** Ateş, alevli ateş, alev, cehennemin ikinci katı.

ihatalara sığmaz tecelliyatiyle zâhir ve âşikâr bulunan ne yüce feyyazdır O Hak Teâlâ ki, بِيَدِهِ الْمُلْكُ **mülk, O'nun yedindedir.** Yerde ve gökte bütün kâinatta, dünya ve âhiret tesaruf ve saltanat, icad ve i'dam, teshir ve tedbir, infaz-ı emir, icra-yı ahkâm, lûtf-u kahir, tecrim-ü tekrim, ta'zim-ü in'am hep O'nun elinde, O'nun kabza-i kudretindedir. Hepsi onun emr-ü iradesi hükm-ü kudreti ile cereyan eder. Dilediğini mülkünde kullanan veya kuvvet verip mülke mazhar eden ve edecek olan da ancak O'dur. Verdiklerine de külliyyen ve asaleten müebbed surette vermez. Mülkünü kendi elinden çıkarmaz. Kendine şerik kılmaz. Çünkü şirkten münezzeh ve müteâlîdir. Yalnız kendi taht-ı hükmünde me'mur olmak üzere niyabeten ve muvakkaten verir, dilediği zaman da, azleder, nez'eder. Çünkü hakk-ı mülk bizzat kendisinin ve hakikat-ı mülk doğrudan doğru O'nun kabza-i kudretindedir. وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Ve O, her şeye kadîrdir.** Mülk elinde olduğu gibi her dilediğini dilediği gibi eksiksizce yapmağa kemâl-i kudretle kadirdir. Hiç bir yardımcıya, vezîre, vekile, vasıtaya ihtiyacı yoktur. Her ne isterse kendi kudretiyle yapar, hiç bir iradesi hikmetsiz kalmaz, «ol» deyince oluverir. Diler cebr eder, diler ihtiyâr verir, diler küçültür diler büyültür. Dilerse sıkar, dilerse açar, dilerse yıkar, dilerse yapar, dilerse daha başka âlemler yaratır, onlarda da dilediği gibi tasarruf eder. Ancak ona şerik olmaz. O, öyle yüksek, öyle müteâli, öyle zevalden, acizden münezzehtir. قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ * تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (*"De ki: Ey mülkün sahibi Allah'ım! Dilediğine mülk verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın ve dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin, hayır yalnız senin elindedir, muhakkak ki sen herşeye kadirsin. Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü gecenin içine sokarsın, ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın, dilediğine de hesapsız rızk verirsin."* Âl-i İmrân-3/26-27) Fatiha'da, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (*"O din günün maliki"* Fatiha-1/4) ve Âl-i İmran'da, شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ (*"Şehadet eyledi, Allah şu hakikate: Başka Tanrı yok ancak O"* Âl-i İmrân-3/18) bak! اَلَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ **«O ki ölümü ve dirimi takdir edip yarattı, sizi imtihana çekip şunu bildirmek için.»** Birinci «اَلَّذِي»den bedel olup mülkün bâzı ahkâmiyle kudretin bâzı âsârını tafsil ve bunların hikmet ve maslahat kanunları üzerinde cereyaniyle büyük ve ehemmiyetli gayelere ve neticelere müteveccih bulunduğunu beyana şüru'dur. Demek ki, bir hayatın arkasından mevtin ve onun arkasından diğer bir hayatın mütekabilen yaradılması insanları bu ikisi arasında güzel bir sa'y-ü amel mücahedesiyle mülk-i İlâhî'de güzel ve âmil, yüksek bir me'mur olmak üzere müsabeka için bir imtihan meydanına çıkarılmaları hikme-

tine, bu da, hayattan hayata, güzellikten güzelliğe bir terakki nizamı ve en güzel amellere daha güzeliyle ecr-ü mükâfat vererek ileride daha güzel bambaşka bir hayata erdirilmeleri gayesine müteveccihtir. Bir taraftan mevt, bir taraftan da hayat olmasa, biribirine zıd olarak mütekabilen yekdiğerini ta'kib eden bu iki sıfat birlikte yaratılmış olmayıp da hayatı ölüm ve ölümü diğer bir hayat karşılamış, mülk-i İlâhî'de mertebeden mertebeye yükselebilecek güzel bir âmil olabilmek üzere murad-ı İlâhî olan güzel hayat için sa'y-ü amelde mücahede ile müsabaka kanunu konulmamış, bu suretle insanlar mevt-ü hayat arasında imtihana çekilmemiş olsa idi, mihnetler çekerek güzel çalışıp Hakk Teâlâ'nın rızasına muvafık güzel istihsalâtta bulunarak müsabakayı kazananlara mihnetlerini unutturacak güzellikler, güzel mertebeler, saadetlerle ecr-ü mükâfat ve iyi çalışmayan ve yâhud hiç çalışmayıp âtıl kalmak isteyen veya mesâisini riza-yı İlâhî hilâfına bîhûde, abes, faidesiz şeylere veya hayatı umumiyyenin kötülüklerine, küfür-ü küfrana, hiyanet-ü isyana, istihlâk ve buhrana sarf edenlere de kötülüklerine göre mülk-i İlâhî'de tenzil-i mertebe veya muvakkaten veya müebbeden tard ve hasılı ameline göre mahrumiyyetler, zilletler acılarla ta'zîb ve mücazat edilmeyecek bulunsa idi, mülk-i İlâhî'de güzellikten güzelliğe terakkı nizamı bulunmamış veya Meleklerden başka me'mur kullanılmayarak insan hilkati için bu nizamda hiç bir salâhiyyet verilmemiş olup insanlarda ya hiç hayat eseri ve hayat ümidi kalmayacak vech ile hep ölüm olur hepsi söner, yâhud da hayat namına akl-ü zekâdan, kesb-ü ihtiyârdan, kıymet-i amelden, hürriyyetten mahrum ölümden ve kabir azâbından daha behter olarak, ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيٰى (*"Sonra ne ölecek onda ne hayat bulacaktır."* A'lâ-87/13) mısdakınca ne ölüm, ne de bir kurtuluş ümidi olmayan, her tarafı ıztırar ile muhat, bıktırıcı zelîl bir ıztırab, elîm bir sefalet hüküm sürer giderdi. Bu ise, بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (*"Mülk onun elinde ve O herşeye kadirdir."* Mülk-67/1) olan Allah Tebareke ve Teâlâ'nın insan hilkatine bahşetmek istediği feyz-i inayeti ve lûtf-i kudreti ile mütenasib olmazdı.

Yukarılarda da geçtiği üzere halk fiili takdîr etmek ve îcad eylemek mânâlarına gelir. Takdîr, ilmen bir tahdid demek olduğundan vücuddan evvele de, sonraya da ademîye de, vücudîyi de teallûk eder. İcad, ise fiilen yoğu var etmek, ma'duma vücud vermek demek olduğundan vücudu mukadder olan ma'dumun vücudu halini ifade eyler. Burada خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ (*"Ölümü ve dirimi takdir edip yarattı."* Mülk-67/2) mevtin de, hayatın da birlikte mahlûk olduğunu anlatmasından dolayı Ehl-i Sünnet'in çoğu, mevtin sırf yokluktan ibaret ademî bir emr olmayıp hayat gibi bir mevcudiyyeti haiz vücudî bir emr, varlığı bulu-

nan bir hâdise olduğuna kail olmuşlardır. Yâni mevt ile hayatın tekabülü cansızlıkla canlılık veya yoklukla varlık, yaratılmakla yaratılmamak gibi bir adem ve meleke veya bir icab-ü selb tekabülünden ibaret olmayıp hareket ve sükûn, ictima' ve iftirak, kalkmakla yatmak, açıklıkla gizlilik, gelişle gidiş, acı ile tatlı gibi bir tezad tekabülü kabîlinden olması lâzım geleceğini söylemişlerdir ki, bunun baka-yı ruh veya baka-yı madde nazariyyeleriyle de bir alâkası vardır. Ölen, hayattan, varlıktan büsbütün alâkası kesilerek yok olup gitmiyor, ömrünün hâsılına göre iyi veya kötü veya karışık bir şey halinde diğer bir neş'ete sevkedilerek acı veya tatlı diğer bir hayatta âlî veya zelîl bir mevki' almak üzere ibtidaen yaratan yarlığa doğru başka bir âleme ric'at ediyor. Yine Ehl-i Sünnet'ten bâzılariyle, Mu'tezile demişlerdir ki: Ölüm bir emr-i vücudi değil, bir emr-i ademîdir. Hayat şanından olan bir şeyde hayatın yokluğudur. Mevt ile hayat beyninde adem ve meleke tekabülü vardır. Bu, âdî ve felsefî telâkkiye akreb görünür. Bu surette mevtin halkı takdîr demek olur. Çünkü takdîr vücudîye teallûk ettiği gibi ademîye de teallûk eder. Yâhud adem-i mutlak veya adem-i aslî değil, bir şeyi mahsusun ademi mânâsına adem-i izafi veya adem-i hâdistir. Bu gibi ademîlere ise, kendisine değil, diğer bir şeye vücud vermek mânâsına halk-u îcad, teallûk eder. Ba husus adem-i hâdis dahi vûcud-i hâdis gibi illete muhtac olduğundan onda îcad mânâsına değilse de, ihdas mânâsına müsbet bir halk ve tesir mülâhaza olunabilir. Ma'dume vücud vermek bir tesir olduğu gibi mevcudu i'dam etmek de bir tesir olduğundan halk kelimesinin böyle ihdas ve inşa' mânâsına isti'mali de yok değildir. Maamafih görülüyor ki, bunda da mevt mutlak bir adem gibi mülâhaza olunmuş değildir. O halde mevtin halkı, yalnız bir takdirden ibaret olmadığı gibi, mutlak surette bir i'dam demek de olamaz. Nihayet hayatın bir hususıyetini i'dam ile diğer bir şeye vücud vermek mânâsından hâlî kalamaz. Buna, baka-yı ruh veya baka-yı madde denilmekte münakaşa edilse bile baka-yı illed, yâni vücud-i ma'lûlün illetine rücuu veya iraci mânâsiyle baka-yı illet umdesini bizzarure tasdîk demek olduğunda tereddüd edilemez. Bu babda iki mezhebi cami' olmak üzere en yakînî olan akîde de budur. Nitekim Kur'ân'da bu nokta hep rücu' ve irca' ile ifade olunmuş, neş'et-i uhra olan hayat-ı âhire hakkında da iade, halk-ı cedîd, inşa ta'bir buyurulmuştur. Bunlar ise, hep birer vücudî mefhum ifade ederler. Bu cihetle evvelki Ehl-i Sünnet'in telâkkisi hem nususun zâhirine, hem de baka-yı illet kanununa daha muvafıktır.

Binaenaleyh mevti, sırf ademî bir emr olarak mülâhaza etmeyip: **Kimine hayatın bütün lezzetlerini yıkıp ateşe götüren bir elem bir darbe-i hakk, ki-**

mine de bütün elem-ü mihnetten kurtarıp likaullah'a götüren bir lûtf-u lezzet gibi vücudî bir mânâ ile telâkkî etmelidir. Şayan-ı dikkattir ki, burada mevt, hayattan evvel zikrolunmuştur. Beyzavî, buna iki vecih zikreder: Birisi, وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ (*"Ölü idiniz sizleri diriltti. Sonra sizleri yine öldürecek, sonra sizleri yine diriltecek."* Bakara-2/28) âyetindeki mazmuna işaret olması, birisi de mevtin hüsn-i amele daha ziyade dâî bulunması nükteleridir. Ki, birincisi yok iken verilen hayat ni'metine şükür nokta-i nazarından hüsn-ü amele dâî, ikincisi de, onu selbedecek olan mevti unutmayarak mutlaka hayata muzır fenalıklardan sakınmak itibariyle hüsn-ü amele dâîdir. Lâkin وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا (*"Siz ölü idiniz."*) ile ifade olunan mevt, hâdisin tabiatinde ademin vücuda tekaddümü hasebiyle, ihyadan evvelki adem-i aslî olan imatesiz hiçliğe işarettir. Adem-i aslî ise, aslen fâilin fiiline mütevakkıf olmayıp halktan mukaddem olduğu cihetle burada «خَلَقَ»nin mef'ulü olarak gösterilen mevt, o mevt değil, hayata ârız olan mevt olduğundan gaflet edilmemek lâzım gelir. Onun için İbn Mes'ud gibi bir çokları ikinci vechi daha muvafık görmüşler ve اَكْثِرُوا ذِكْرَ هَاذِمِ اللَّذَّاتِ **«lezzetleri târmâr eden ölümü anmayı çok yapın»** (İbn Mace: Zühd-31/4258) hadîs-i şerifine mutabık olduğundan dolayı da te'yîd eylemişlerdir. O hayattan evvel ölümü nazar-ı itibara alarak ölümle neticelenecek olan hayatın kiymetini ona göre ölçmek, en güzel ve en âkılâne bir hareket olacağı cihetle bu bir güzel nüktedir. Ancak kâfi değildir. Zira ölümden ötesini düşünmeyenler için bu tarz-ı hareket hüsn-ü amelden ziyade yeis ile su-i amele de sâik olabilir. Ölüm korkusuyla elden ayaktan kesilerek rahat döşeğine yatmakta isti'cal edenler bulunduğu gibi, «adam sen de, dünyaya bir daha gelecek değilim a, ölümlü dünyada ne keyf ve zevk mümkün ise bir an evvel yapayım.» diyerek her türlü fenalıkları gözüne kestirenler de çok olur. Şu halde asıl hüsn-ü amele dâî olan cihet yalnız ölüm düşüncesi değil, ölümden sonraki hayâta inanarak hayattan o suretle istifadeyi düşünmektir. İşte خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ (*"Ölümü ve dirimi takdir edip yarattı."* Mülk-67/2)'de mevt ve hayattan murad, cins olmak i'tibariyle mevtin takdimi كُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ noktasından şükr ile hüsn-ü amele sevk nüktesini dahi ifade edebilir ise de asıl nükte, ondan maada خَلَقَ karinesiyle «ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ»de imate ve ihya ile ifade olunan mevt ve hayata tenbih olup burada mevtten murad halk ve imate teallûk eden dünya hayatın ârızî ölümü, hayattan murad da, o ölümden sonra ebedî olarak tehakkuk edecek olan hayât-ı âhire olduğunu anlatmak ve bu suretle evvelâ ölümü göz önünde bulundurmakla beraber asıl neticenin ölüm değil, hayat olduğunu, fakat Sûrei Hadîd'de, اِعْلَمُوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ

يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرّاً ثُمَّ يَكُونُ حُطَاماً وَفِى الْاخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلاَّ مَتَاعُ الْغُرُورِ (*"Biliniz ki; Dünya hayatı bir oyun,bir eğlence, bir süs ve aranızda bir tefahur ve mal-ü evladda bir çokluk yarışından ibarettir.Bir yağmur temsili gibi ki, otu rençberleri imrendirmiştir.Sonra heyecana gelir,birde görürsün sararmıştır. Sonra da olur bir çerçöp, Ahirette ise,şiddetli bir azab bir de Allah'dan bir mağfiret ve rıdvan vardır. Dünya hayatı bir aldanış metaından başka birşey değildir."* Hadid, 57/20) âyetiyle tasvîr olunan ve bir gurur metaından, aldatış zevkinden ibaret bulunan dünya hayât değil, sonunda ya azâbı şedîd veya mağfiret ve rıdvan ile tehakkuk edecek olan ve Ankebut Sûresi'nde, وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلاَّ لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَاِنَّ الدَّارَ الْاخِرَةَ لَهِىَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (*"Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan ibaret ve hakikaten son yurd (dâr-ı Ahiret) işte halis hayat o amma bilselerdi."* Ankebut-29/64) âyetiyle de beyan buyurulduğu üzere bilenler için hakikatte mahz-ı hayattan ibaret bulunan âhiret hayatının mağfiret ve rıdvanı ve onun şedîd azâbından sakınarak mağfiret ve dırvanına ermek gayesi ve bu vechiyle mülk-i İlâhî'de insanlardan matlûb ne ölüm, ne de onunla neticelenecek olan fânî hayatta kalmak değil, hayattan hayata terakkı ile ilerideki daha yüksek hayata geçmek için hüsn-i amelde müsâbekaya gayret vazifesi bulunduğunu bildirmektir. Fânî hayâtın oyuncak olan bütün lezzetlerini târmâr eden, sevgili eşleri birbirinden ayırıp hanümanlar söndüren, cem'iyyetleri dağıtıp şevketleri yıkarak evlâdları yetîm, servetleri hâk ile yeksan eyleyen, aynî zamanda Allah için güzel çalışmış olan mihnetzedelerin, iman ile dolu nüfus-i mutmeinnelerinin âlâm ve ıztırabına nihayet vererek kendilerini, فَادْخُلِى فِى عِبَادِى وَادْخُلِى جَنَّتِى (*"Gir kullarım içine. Gir Cennetime.""* Fecr-89/29-30) hitabıyle ebediyyen rıdvan-ı Hakk'a kavuşturmak için açılmış yeğâne saadet kapısı bulunan ölüm ile onu takib edecek ileri ki hayâtı بِيَدِهِ الْمُلْكُ olan Allah Tebâreke ve Teâlâ şu hikmet için yaratmıştır. لِيَبْلُوَكُمْ **Sizleri mükellefiyyetle mübtelâ kılarak imtihan meydanına çıkarıp şunu bildirmek için ki, اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً hanginiz amelce daha güzel?** Mülk-i İlâhî'de yapılmağa, Allah yanında tahsîn olunup rızasına erilmeğe, daha lâyık hayatta bulunan veya gelecek olan kavimlerin hayattan hakikî intifa' ve istifadesine daha elverişli zâhir ve bâtın da daha doğru daha halis iş gören kim olduğu hakikati hakkiyle tebeyyün etsin. Burada amel, iman, ilim, niyyet ihlâs gibi kalbî ve bâtınî amellerle dil ve sâir cevarihten sudur eden güzel amellerin hepsine şâmil olduğu merfuan rivayet edilmiş olan şu hadis-i şerif ile anlatılmıştır. Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem bu âyetin tefsirinde buyurmuştur ki: اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَقْلاً وَاَوْرَعُ عَنْ مَحَارِمِ اللهِ تَعَالَى وَاَسْرَعُ فِى طَاعَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ **Yâni, *"Hanginiz hak ve savabı anlamak, iyiyi kötüyü seçmek ve muktezasını yap-***

mak cihetiyle akıl ve idrâkçe daha güzel ve Allah Teâlâ'nın haram kıldığı meharimden menhiyyattan, measiden, fenalıklardan, mazarratlardan sakınıp korunmak hususunda daha takvalı ve Allah azze ve celle Hazretleri'nin taatında daha çabuk?" (Tefsiri Kebir-3/56) İşte ilm-i İlahî'de ma'lûm olan bu hakikat tecrübe ve imtihan sahasında sizin için dė meydana çıksın. Çıkıpda ne olacak? denilecek olursa, şu da bilinsin ki, وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ **Hem O, öyle azîz, öyle gafurdur.** Ki, bundan sonra beyan olunacağı üzere kötülüğe çalışanları ona karşı inad edip şeytanetle kullarını aldatmağa, fitne ve fesat ile halkı yoldan çıkarıp ateşlere sürüklemeğe uğraşan Şeytanları, ve onlara aldanıp küfr-ü küfran ile inkâr ve isyan yollarına sapan kâfirleri, haksızları akibet tezlil edip izzetiyle kahreder. Zikrolunduğu üzere en güzel amel işliyenleri, i'zaz ile aziz ve iman etmekle beraber hasbe'l-beşeriyye kusur edip en güzel surette çalışamamış olanları tevbeleri halinde veya dilediği vech ile afv-ü mağfiret eyler gafurdur. İşte mevt ve hayâtın halakından ve ahsen-i amel ile müsâbaka imtihanından asıl hikmet ve gayede o Halik Teâlâ'nın bu sıfatlarla muttasıf, her şeyden üstün malikü'l-mülk olduğunun bilfiil tecelliyatı ile bilinip tanınmasıdır ki, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ (*"Ve Ben Cinn-ü İnsi ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* Zâriyât-51/56) âyetinin ifade ettiği ma'rifet ve ubudiyyetin hasılı da budur. Onu, لِيَعْرِفُونِ diye ma'rifet ile tefsir edenlerin ve hadîs yoluyla rivayeti sâbit olmamakla beraber tasavvuf kitablarında: كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ **«Ben, bir gizli kenz idim,tanınmak istedim, tanınmam için halkı halk eyledim.»** diye hadîs-i kudsî olmak üzere şayi' olmuş bulunan kelâmın mânâsı da budur.

Şimdi O'nun hayatı beşerle alâkadar olan mülkü tecelliyatından ve kudret-ü izzet ve mağfireti asarından bir safha beyan ve tefhim olunmak üzere buyuruluyor ki:

اَلَّذٖى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ **«O ki yedi sema yaratmış birbiriyle mutabık»** Bu «اَلَّذٖى»de, baştaki «اَلَّذٖى»den bedel, yâhud, «الْعَزِيزُ الْغَفُورُ»dan sıfattır. Seb'a semâvât hakkında Sûre-i Talâk'ın âhirinde geçen, اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ (*"O Allah ki yedi sema yaratmış arzdanda onların bir mislini."* Talâk-65/12) âyetine bak! burada da, seb'a semâvât, nekire olarak irad buyurulmuştur ki, bir سَبْعَ سَمٰوَاتٍ demek gibidir. Bu tenkirde iki vecih mülâhaza olunabilir. Birisi, بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (*"Göklerin, yerin mübdii"* Bakara-2/117) mazmunu üzere semâvâtın bediyyetine işaret olarak tefhim için olmasıdır. İkincisi, mefhum-ı adedle yediye hasr maksud olmayarak teksir ve intişar ifade etmesidir ki, bu takdirde bu yedi sema, Sûre-i Talâk'ta da söylediğimiz vechiyle birçok semalar içinde her biri bir âlem

---

Şayi': Duyulmuş, herkesce işitilmiş.

olmakla beraber birbirine daha hususî bir ahenk ile uygun olarak Şems etrafında bir manzume halinde yaratılmış olup biz de içinde dahil bulunduğumuz hususî bir mecmua, bir hey'et-i mahsusa teşkil etmiş bulunan hey'et-i şemsiyyedeki seyyarelerin **mahrek** ve **medarlariyle** cazibe ve dafı'aları hududunda yüzerek devretmekte bulundukları felekleri hududiyle üzerlerinde irtisam ve teayyün eden Sema aksamının arzımız bakımından yedisini göstermiş demek olur ki, âlemler içinde bizim hayatımıza en ziyade alâkası bulunmak i'tibariyle dikkat nazarımızı çekmeğe en şayan olan kısım olması, vech-i tahsis olabilir.

Lâkin bâzı âyetlerde bu kadarla iktifa câiz olsa bile burada kelâmın sıyak ve sibakı, ihata manası üzerinde deveran eylediğinden medlulunda kat'iyyet ifade eder bir lâfz-ı hass olan yedi adedinin mefhum hasrı mu'teber olarak üzerimizde sema ıtlak olunabilen yüksek âlemlerin hepsini **müstev'ib** olmasını iktiza ettiği cihetle o kadarcıkla iktifa pek asır olacağına mebni her halde evvelki vecih teayyün etmek lâzım gelir.

O halde yedi sema tasnifini nasıl anlamalı? Bir kerre bunun, arzımız bakımından bize ma'lûm olabilen bütün hey'et-i âlemin bir ifadesi olduğunda bu âyetin هَلْ تَرَى ، مَا تَرَى hitabları sarih demektir. Bu bakımdan da iki mülahaza mümkündür. Birincisi, umum için en zâhir göründüğü vechiyle kendimizde cisim tesavvurunu edindikten sonra ruh ve idrâkın kıymetini takdir etmek üzere cismanî nokta-i nazarla âfaktan yürümektedir ki, bu haysiyyetle yedi semanın altısı kamerle beraber arzımızdan Neptün seyyaresinin aksasına kadar hey'et-i şemsiyye dahilinde, yedincisi de hey'et-i şemsiyye hududundan nazarlarımıza erebilen mecerreler maverasına kadar olan muhîttır ki, arzımızın cevvinden i'tibaren bunların mecmuuna birden de sema ıtlak olunur Şems merkez ve rasad noktası arzımız olmak üzere bakıldığı zaman, birinci sema arzın semasıdır ki, küre-i arzın, küre-i nesîm ve küre-i Kamerle beraber şems etrafında devriyle çizdiği mahrek ile mülâhaza olunur bir muhîttır. Üst muhîtı dışardan Merîhin cazibesi hududuna kadar, içi de merkezde şems etrafında Utarid ve Zühre sahalarını muhtevîdir. Bunlar, arzımızdan değil, arzımızın Kamer gibi peykide değil iseler de, arzın birinci seması haricinde de değil, onun içinde ve arzın altında birer arz gibidirler. Rasad noktası arz olmayıp da Şems olsaydı, yâni biz, Şems cirminde bulunsa idik, arz seması dördüncü sema sayılmak iktıza edecekti. Arzı, sabit merkez ve Şemsi, seyyare sayan hey'etçiler, Kamer'i birinci, Zühre'yi ikin-

---

Mahrek: Bir gözenin bir devrede gittiği dairevî hat. **Medar:** Sebeb, bir şeyin etrafında döndüğü nokta. **Mustev'ib:** İçine alan, kaplayan. **Hey'et-i Şemsiye:** Güneş sistemi. **Mecerre:** Saman yolu. **Peyk:** Bir şeyin etrafında ona tabi olarak dönen, gezegen.

ci, Utarid'i üçüncü, Şems'i dördüncü sema da sayarlar ve yedinci semayı Zuhalle tüketirlerdi. Lâkin biz, Şemsi merkez sayıp seyyarattan olan arzımızdan rasad ettiğimiz cihetle bunun en yakınında peyki olan felek-i Kameri dahi dahiline almış bulunan felek-i arzı, birinci sema saymak lâzım geldiğini ve Zühre ile Utarid'in birer felekte yüzmekle beraber merkez olan Şems cihetinde bulunarak mahrek-i arzın içinde ve binaenaleyh Arzın tahtinde kaldıklarını hesaba aldığımızdan bunları, birinci semanın fevkında değil, içinde saymak mecburiyyetinde bulunduğumuzu anlamış oluyoruz. Şu halde sema-i dünya denilen de bunları dahiline almış felek-i arz sahası demek olan bu birinci sema ile tefsir olunabilir. İkinci semaya gelince: Eski hey'etçilerin beşirci sema saydıkları felek-i Merîh sâhasıdır ki, bu daha geniştir. Üçüncü sema' daha geniş olan feleki Müşteri sahası, dördüncü sema' onun fevkindeki felek-i Zuhal sahasıdır ki, eski Batlimyüs hey'etçileri bunu, yedinci saymışlardı ve her seyyare felekiyle hareket ediyor zannettiklerinden dolayı seyyarelerin hareketlerini bunlara atfederek bu yedi semanın yedisini de müteharrik addeylemişlerdi. Sûre-i Enbiya'da ve Yâsin'de geçtiği üzere كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ("Her biri birer felekte yüzerler." Yâsin-36/40) mantukundan gafil bulunuyorlar. O ecramın felekleriyle direkli değil, her biri direksiz olarak muvazene kanunu dairesinde kendi felekinde yüzdüklerini hesaba almıyorlardı. Biz, o felekleri birer mahrek değil, birer muhaddid olarak mutalea ettiğimiz gibi, muvazene kanunuyla arzımızın dahi bir seyyare olduğunu anlayarak sema-i dünyayı biraz daha geniş gördüğümüzden dolayı onların yedi seyyaresinden üçünü semalariyle beraber arzımızın birinci seması dahiline alıp onların yedi semasından bu suretle üçünü tarhetmiş ve ona mukabil daha yüksekte Oranüs ve Neptün namiyyle iki seyyari daha rasad eylemiş bulunduğumuz cihetle onlarca, yedinci semada bulunan Zuhal, bizce dördüncü semanın kapısı olmuş bulunuyor. Çünkü her seyyare cazibe ve dafiasiyle kendi semasının bir kapısı mesabesinde demektir. O halde ondan ötede beşinci semâ, ahiren muttalı' olduğumuz Oranüs seyyaresi sahası, altıncı semâda Nebtün seyyaresi sahasıdır. Ve nazarımızda bu sahanın müntehası, menzume-i şemsiyyenin de müntehasıdır. Bundan ötede ziyalarını az çok görebilmekle beraber seyyareler gibi deverani hareketlerini göremediğimizden dolayı sevabit namı verilen bir çok yıldızlar âlemi bulunuyor ki, bunların aralarındaki mesafelerle beraber hey'et-i mecmuasının işgal etmiş bulundukları saha da bizim yedinci semamızı teşkil etmektedir.Burada manzume-i şemsiyye âleminin tek bir seyyare gibi kalacağı nice bin âlemler bulunduğu hey'et-i mecmuasından saman yolları gibi gözlerimize çarpıp durmakla beraber biz, onların hususiyyetlerini ve hareketleri-

ni seyyareler âlemi gibi ne seçebiliyoruz, ne de onların daha ilerisine geçebiliyoruz. Bütün nazarlarımız mecmuu üzerinde dayanıp kalıyor. İşte cismanî nokta-i nazardan yedi sema' hakkında anlayabildiğimiz budur. Görülüyor ki, pek eskiden beri meşhur ve ma'lûm olan seb'a-i seyyare âleminde peyk kabîlinden olan küçük seyyarelerden başka Qranüs ve Neptün denilen iki büyük seyyare daha keşif idilmiş olmakla bazılarının zannettiği vech ile arzdan maada olan seyyarelerin adedi dokuza çıkarılmış olmayıp Şems ile Kamer biri merkez, biri de arzın peyki olarak tarholunmuş bulunduğu gibi Kur'ân'ın yedi sema hakkındaki nususuna karşı da âlemi fen ve tecribede mugayir bir şey isbat olunmamış, bil'akis onun beyanatını daha iyi bir vuzuh ile anlamağa yardım edecek hakikatlar keşfolunmuştur ve olunacaktır. Bundan şu neticeler çıkar: Yükseklik ve alçaklık izafî olduğu cihetle arzımızdaki gözümüzü ve rü'yet şartlarımızı değiştirmeyerek rasad noktası hangi cirm farzedilirse sema adedi ve vaz'iyyeti de onunla mütenasib olur. Merkeze doğru aşağı inildikçe semalar çoğalır, semaya doğru yükseklere çıkıldıkça semalar azalır. Ve hepsinde arz adedi de sema adediyle mütenasib bulunur, وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ (*"Arzdanda onların bir mislini."* Talâk-65/12) düsturu şaşmaz. Rasad noktamız Zühre olsa idi de, yine gördüklerimizi görebilseydik, o bakımdan sekiz sema, sekiz arz hesab etmiş olacaktık. Bu suretle Utarid'den baksa idik, bu aded dokuz olacaktı. Şemisten baksa idik, tam on adedine çıkacaktı. Fakat onlardan bakarak bunları görebilmek için gözlerimizin daha fazla incelikleri seçebilecek derecede kuvvetli olması iktiza edecekti. Yoksa yine arzımızdaki tarzda yedi ile dayanıp kalacaktık. O halde hakikaten onlarda bulunarak kendimizin ve rü'yet şeraitimizin ne olacağını kestiremezsek de arzda bulunduğumuz halde gördüklerimizi esas ittihaz ederek mülâhazamızı yürüttüğümüz surette arzımızdan i'tibaren yedi saya bildiğimiz semaları, Şemsten i'tibaren saydığımız ona çıkarız. Ve bu suretle onuncu semada bütün manzume-i şemsiyyenin birleşmiş olduğunu mütalea ederek Şemsi bir merkez ve arzdan altıncı olan ve onuncu semayı bir muhît olarak mülâhaza ettiğimizde biri manzume-i şemsiyye, biri de sevabite aid olmak üzere iki arz ve iki sema' saymamız lâzım geleceği gibi arzımızı bir nokta ve bütün ecram âlemlerini bir muhît yâhut bütün madde ve ecram âlemleri bir nokta ve zihnimizden bütün fezayı bir muhît olarak mülâhaza ettiğimiz surette de ancak bir arz ile bir sema hesab etmiş oluruz ki, ale'l-ıtlak arz ve sema' denildiği zaman bir taht ve fevk tekabülünden ibaret olan bir ikilik ifade edilir. Sonra daha ilesine geçemediğimiz bu merkezle muhît arasında bir şakul vaz'iyyetinde bulun-

---

Muhit: Etrafı kuşatan, çevre. **Şakul:** Bir yerin umumî hatta tayin için kullanılan alet.

duğumuzdan dolâyı muhît de, altı ciheti ta'yin eden altı nokta olup bunlardan yedincisi olan merkez noktasında amuden tekatu' ederek geçen üç müstevînin birbirine hasılı darbı olmak üzere tûl, arz, umk dedigimiz üç bu'd-ı havî bir kemmiyyet ve miktar mefhumiyle cismiyyet mahiyetinde birleştiğimiz zaman da bütün arz ve semayı hey'et-i mecmuasıyle cismâni bir âlim olarak düşünmüş olur ve böyle en son muhîtta alt üst izafetleriyle tekabül etmiş altı noktanın yedinci bir merkez noktasında bir ictimaı nizamı ve binaenaleyh yine yedi adedinin bir tasnif-i mahsusu olmak üzere hasıl olmuş tek bir cisim suretiyle kendimize döneriz ki, bu da, bir merkez halinde bir noktadan ibaret bulunan nefsimizle karşımızdan ihata etmiş bulunan bir âfak muhîtinin, yani ile 'nin bir tekabül ve izafeti halinde tecellî eder. Demek ki, bir cisim tesavvuru için yedi adediyle izafet ve tevhid kanununun bizim için ihmali kabil olmayan pek büyük bir hüküm ve ehemmiyeti vardır.

Bütün âlem içinde kendimi bir noktadan ibaret olarak bulduğum ben, bana mukabil muhîtimde mevki almış altı noktayı bir izafet ve tevhîd nizamı ile kendimde birleştirmeden lâekal yedi adedinin tanifiyle kendimde bir vahdet bulmadan ne en küçük ne de en büyük bir cisim tesavvur edemem. Bu sebeble âlemi yalnız cismanî nokta-i nazarla cism-i kül halinde bir tesavvur ile ihataya çalıştığım sırada behemahal kendimde bu yedi noktanın intikabını duymak mecburiyetinde bulunurum. Bunu duyduğum anda da benimle, ben olmayan muhîtim arasında mütekabil bir izafet nizamı içinde bir noktadan ibaret kaldığını duyduğum kendime gözüm açılmış, fakat daha ileri gitmekten bitab-ü tevan kalmış bir halde dönerim, فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ (*"Haydi çevir gözü görebilirmişin hiç bir çatlak, bir kusur?"* Mülk-67/3) Lâkin gözüm acılmış ve daha ilerisine gidemediğim muhîtimin suretini yakalayıp getirmiş olan ruh ve şuurumun kıymetini tanımış olduğum cihetle ben kendimde o cismanî mahkûm ve mahbus kalmak istemiyerek arzın üzerine çıktığım gibi, onun da üstüne çıkmak için yine çabalarım. Bu kerre de döner mücerred şuur delâletiyle bir de sırf ruhanî yoldan giderek bir müşahede ve tasnîf daha yapmak için harekete gelirim. Yine kendimden başlayarak şuurumda bana karşı ahz-ı mevki' etmiş bulunan âlemlere doğru bir daha irca-ı nazar ederim. Bu kerre ruhanî nokta-i nazarla olan bu ikinci mülâhazaya gelelim. Bu haysiyyetle kendimize bakınca, şuur âlemimizin bir seması demek olan gönlümüzde, nefs-i natıkamızda bir arz gibi «أنا» vicdanının merkezi bulunan kalbimizde iman ve irade şuuru uy-

---

Amuden: Dik olarak, dikinc. **Tekatu:** Kesme, kesişme, çatışma. **Darb:** Çarpım. **Tûl:** Yükseklik. **Arz:** Alçaklık. **Umk:** Derinlik. **Havî:** İçine alan, kaplayan.

andırmak üzere muhît ile alâkadar yedi pencere buluruz ki, bunlardan bize mütemadiyen ruh sereyan eder. Beşi yalınız cismanî muhît hâdiselerine nâzır olan havvas-ı hams, altıncısı onların varidatiyle daha ilerisine nâzır olan akl-ü mantık, yedincisi herkeste sarîh ve kavî olmamakla beraber hepsinden geniş olan ilham ve vahiy kuvveleridir. İşte biz, meşair denilen bu yedi pencereden kalbimize inip çıkan ruh ve basîret nurunun kuvvet ve za'fına göre hakikatten haberdar olur ve ona göre iman ve irade cehdiyle âkibetimiz olan gayeye doğru yürürüz. Nefes alırken ciğerlerimize kabiliyyetlerine göre hava girip çıktığı gibi hiss-ü idrâkda da meşairimize ruh inip çıkarken o cereyanları yerli yerine hakkiyle isal ve tevzia hizmet eden ve Melâike denilen bir çok gizli ve hayırlı maddî ve mânevî kuvvetler bulunduğu ve mâniaları bertaraf ederek idrakimizi, imanımızı, irademizi takviye için çalışdığı gibi bil'akis o ruh-cereyanlarının bize nüzulü sırasında yol kesen eşkiya gibi pusu kuran, varidatımızı soymağa ve hiç olmazsa vehm-ü hayal ilkasiyle müzahama edip bizi aldatarak neûzübillah idrakimizi, imanımızı, irademizi gizliden gizliye idlâl ve ifsad etmeğe çalışan maddî ve mânevî bir takım şerr ve alçak kuvvetler de vardır ki, bunlara da, Cin ve Şeytan denilir. Dostu düşman veya düşmanı dost zannettiren bir vehim, biri iki, eğriyi doğru veya bil'akis gösteren bir hayal, iyiyi kötü, kötüyü iyi zannettiren bir fikir, boş yere gönlümüzü imrendiren veya bulandıran bir rü'ya veya söz intibaı hep gizli veya açık bir Şeytan parmağıdır ki, bunlar, bizimle sema arasında icra-yı şekavet ederler. Bunlar olmasaydı biz, hiç bir his ve irademizde hata etmez, her hususta hakka intibak ederdik. Bizim bunlardan korunabilmemiz için de;

BİRİNCİSİ, nefsimizin fıtrî bir kabiliyyeti,

İKİNCİSİ, inmekte bulunan ruh cereyanının tam ve kabiliyetimizle mütenasib olarak şiddet ve kuvveti [1].

ÜÇÜNCÜSÜ de iradenin hududunda bu varidatın tâ menba-ı vahye kadar yekdiğerine mutabekatlarının derecesi gözetilmek lâzımdır. İşte bize böyle bir merkez noktası gibi tecelli ederek ben dedirten nefsimizle muhîtimize tabaka tabaka intibakımızı ifade etmek suretiyle bizi hakikatten haberdar edip duran ruh cereyanına medhal ve mahrec halinde açılmış bulunan yedi şuur noktasına içinden ve dışından varid olabilen yedi nevi' hâdisât ve idrakât âlemleri de ben-

---

[1] Çünkü bittemsil hafif bir elektirik cereyanı ve hafif bir ziya hüzmesiyle gelen bir intiba kâfi derecede tanvir etmeyip aldatabileceği gibi, bir gözün tehammülünden fazla bir şiddetle gelen bir ziya ceryanı da şaşırtır, matlûb olan hakikatı hakkiyle göstermedikten başka büsbütün setir veya bakanı mahvedecek bir kahr-u felâket olabilir.

lik zeminimizi sarmış bulunan yedi semadırlar. Yâni lâmise muhitı, zâika muhitı, şamme muhiti, samıa muhiti, basira muhitı, akl-ü mantık muhiti, ilham ve vahiy muhiti demek olan bu yedi âlem aralarında tabaka tabaka mütenevvi' ve aynı zamanda mutetabık birer tecelli tarziyle vicdanımıza intibakları nisbetinde bizim hem âfakımızla, hem de kendimizle intıbakımızı te'min eden bir vahdet nizamı arz ederler ki, hiss-ü şühudumuzdan gaib olan vücud-ı hak da böyle bütün zâhir ile bâtının intibakı noktasından doğan iman ve irfan nuriyle sezilir, tanınır ve gönlümüzde o nisbette hasıl olan heyecanı muhabbetle samimi kalbimizden irade ruhu coşarak müsteva-yı rahmette mağfiret ve rıdvana yükselmek üzere vazife ve amel şuurumuzu faaliyete getirir. Hasılı Şemsi merkez tutarak arzımızdan cismanî nokta-i nazarla âfaka baktığımızda nazarımız rasaddan rasada, Kamerden yukarı seyyarelerin mahrek ve medarlarını mütalaa ede ede birer muhîtta yükselerek bütün manzume-i şemsiyye hududu nihayetinde altıncı semada nisbî bir münteha bularak hususî rasadât ve hesablarımızın fazla nüfuz edemediği lâ yuhsa sevabit âlemine dayanır. Onu da, icmâlî bir nazazla kavrayarak hepsini, وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ("O düzgün hâreli semaya kasem ederim ki." Zariyat-51/7) olan yedinci semada mülâhaza ederek orada da bütün cismiyyet intibaını kaplayan ve maverasına nüfuz kabil olmayan son bir müntehaya dayanır. Bu suretle bu yedi semada birisi, arzımızdan altıncı semada manzumemize nihayet veren nisbî bir sidre-i münteha, birisi de yedinci semada âlemi cismanîye nihayet veren umumî bir Sidre-i Münteha bulunduğu gibi oradan cismaniyyet maverasına çıkabilmek için tekrar kendimize dönüp ruhanî nokta-i nazarla baktığımız zaman da birisi, yine altıncı sema olan ma'kulât muhîti müntehası, birisi de daha geniş olan yedinci semada ilham ve vahiy muhitı müntehası olmak üzere iki sidre-i münteha var demektir. Filvaki' Sahih-i Müslim'de rivayet olunduğu üzere, Mi'rac hadîslerinin birinde Sidre-i Münteha, altıncı semada, diğerlerinde de yedinci semada gösterilmiş bulunmasına nazaran sahîh olan bu iki hadîsin cem'inden yedi semada iki Sidre-i Münteha bulunduğu anlaşılır. Resulullâh'ın Mi'racı hem cismanî, hem ruhanî olmak haysiyyetiyle de yedi sema hakkında bu iki haysiyyete cami' bir görüş ta'kib etmek lâzım gelir. Sırf cismanî nokta-i nazardan görebildiğimiz yedi sema ile ruhanî nokta-i nazardan mülâhaza edebildiğimiz yedi semayı mukayese ve tatbik ettiğimiz surette ise, ikincisinin evvelkisinden daha vasi' olarak cismaniyyet maverasında ma'kulât-ı mücerrede ve ilham ve vahiy hududuna kadar müntehi bulunduğunu teslim etmek iktiza eder.

Şekavet: Haydutluk, eşkiyalık. **Lamise:** Dokunma. **Zaika:** Tad alma. **Şamme:** Koku alma. **Samia:** İşitme. **Basira:** Görme.

Çünkü cismaniyyet semalarının en vasi' hududu nihayet havass-i hamsimizin en genişi bulunan hiss-i rü'yetin müntehî bulunduğu hadden ma'kulât sahasına dayanmakta olduğundan hissen ilerisine geçemeyip maverasını kapalı bulduğumuz ve ancak bu sahadaki ihsasatımızın terkib ve intıbakından akl-ü mantık idrakâtiyle mülâhaza edebildiğimiz ve üzerimizde hey'et-i mecmuasına gök tesmiye ettiğimiz muhitten ibaret kaldığı cihetle gerek bu sahadaki rasad ve tecrübelerimizden fikir ve kıyas tarikiyle geçtiğimiz ma'kulât muhitı ve gerek vahiy menbaından aldığımız iman ve irfan nurlariyle daha geniş olarak mülâhaza ettiğimiz mutlak ruh, muhit-ı cismani semaları geçip وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *("...O'nun kursisi bütün gökleri ve yeri kucaklamıştı."* Bakara-2/255) mısdakınca arziyle beraber onları içinden ve dışından ihata etmiş bulunan Kürsî ve Arş muhitine kadar yükselen bir Sidre-i Münteha ifade etmektedir. Şu halde فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ *("Haydi çevir gözünü görebilirmisin hiçbir çatlak, bir kusur?"* Mülk-67/3) emri, basiremizin hiss-i rü'yette dayanıp döndüğü ve gözlerimize aksedebilen cismanî ziyaların aklımıza terki mevki' ederek zulmete daldığı cismanî âleme âid nazar sonra, ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ *("Sonra yine çevir gözü, tekrar tekrar, sana döner o göz bîtab olarak zelîl-ü hakîr."* Mülk-67/4) emri de ihsasatımızdan maada akl-ü basîretimizin dahi tecrübe ve tesavvur-u tefekkür ile ihata edemiyerek dayanıp kaldığı ve daha ilerisine gidemiyerek acz içinde tekrar kendimize mün'akis olduğu ruhanî âleme aid nazar hadlerini basar ve basîrete tanıtmaktadır. Bu iki vecih ile her iki âlemde de kendimizden ve arzımızdan yürüyen nazarlarımız yedi sema muhitları içinde mahsur olarak nisbiyyetten mutlakıyyete doğru birer müntehaya dayanır kalır. Biz, bunların her birinde muhtelif meratibi vücudun derece derece yekdiğerine mutabekatleri nizamı içinde bizimle intibakları noktasında bulunarak kendimizle âfakımız arasında duyduğumuz vahdet şuurundan Zat-ı Hakk'ın birliğini ve mülk-i Hakk'ın vüs'at ve azametini ve bunun içinde kendi haddimizi ve hedefi hareketimizi sezer tanırız. Yalnız cismanî nokta-i nazarla bakanlar muhit-i küll olan Zat-ı Hakk'ın birliğindeki Ulüvv-ü azameti ile اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *("O rahmân arş üzerine istivâ buyurdu."* Taha-20/5) tecellisini yalnız cismanî bir kıyas ile mülâhaza ederek teşbihten kurtulamayıp tecsî vadisinde saplanır kalırlar. Ve Allah'ın Arş üzerinde istivasını, bir cism-i küll halinde mülâhaza olunan mahlûk âlemin üzerinde hiç bir cisme benzemez diğer bir cisim gibi farz ederler. Bununla beraber her şeyi zâhir ve bâtınından ihata-i İlmiyye ile muhît olduğunu da tasdik eylerler. Bu ise, vücud-i ilmî'yi i'tiraf ile beraber ilm-i

---

Havass-ı Hamis: İnsandaki beş duyu.

Hakk'ın Zat-ı Hak'dan daha vâsi' ve daha büyük olduğunu farzetmek demek olur. Halbuki bütün sıfat-ı kemali cami' olan Zat-ı Hakk, elbette sıfatının her birinden daha yüksektir. Ve bu yükseklik mekânî ve cismanî değil, zatî ve hakîkîdir. Vücud-ı ilmî'yi sezip de yalnız ruhanî nokta-i nazarla bakanlarda muhit-ı küll olan Zat-ı Hakk'ı bütün ruhaniyyatın fevkinde bir ruh-ı kül gibi mülâhaza ederler ve kendilerini muhît olan cismanî âlem mecmuiyle ruhanî âlem mecmuunun dahi intibakına kefil ve hâkim muhit-ı kül, Refiu'd-derecat, Zü'l-Arş, رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ (*"O dereceleri yüksek arşı sahibi telakıy gününün dehşetini haber vermek için kullarından dilediğine ruh indiriyor."* Mü'min-40/15) buyuran Zat-ı Hakk'ın, her ikisinden daha yüksek ve daha büyük وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (*"O öyle yüksek, öyle büyük."* Sebe'-34/23) olması lâzım geleceğini düşünmezler. Ve mücerred fikrî bir seyr ile hakka vâsıl oluverdiklerini zannederler. Hattâ kendilerini Hakk'ta ifna ederek müteâlî bir vahdete yükselecek yerde, Hakk'ı kendilerinde ifna etmek suretiyle sâfil bir vahdete düşerler. Halbuki zihn ile vaki', enfüs ile âfak, ruhanî âlem ile cismanî âlem bir noktada intıbak etmeyince Hakk sezilmez. Ruh ve cisim ayni Hakk değil, mülk-i İlâhî'de vücud-i Hakk'a dall birer âyettirler. Biyedihi'l-mülk olan Zat-i Hakk ise, her şey üzerine kadîr, her şey üzerine şâhiddir. وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ (*"Emrinde hepsi O'na irca olunur."* (Hûd-11/123)'dür. Allah Teâlâ'nın mertebe-i zatında, makam-ı ahadiyyetinde ulüvv-ü azametine bir lemha-i ma'rifet edinebilmek için âlem-i cismanî ile âlem-i ruhanînin birbirine muntabık olarak vahdet-i Hakkta fânî oldukları bir sidre-i müntehada gaşyolmak lâzım gelir. Ruh ve cisim âlemleri bizim mevcudiyyetimize nazaran kurb-i Hakk'a uçmak için açılmış iki kanat gibidirler ki, müsteva-yı Rahman bu iki kanadın yumulduğu sidre-i müntehanın fevkinden tecellî ederek bütün Arş-ı vücudu ihata ve istilâ eyer. Nitekim تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (*"Ne yücedir O ki mülk O'nun elinde ve O herşeye kadirdir."* Mülk-67/1) âyetinin kalb-i Muhammedî'ye nazil olduğu bu münteha sidresini iş'ar için yedi sema hilkatini ve onların mutabekat nizamını ihtar akibinde cismanî âlemlerin müntehasına celb-i dikkat ile فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (*"Haydi çevir gözünü görebilirmisin hiçbir çatlak, bir kusur?"* Mülk-67/3) buyuruldüktan sonra seyr-i ruhanî ile teemmüle meydan vermek üzere terâhi ifade eden ثُمَّ ile ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ (*"Sonra yine çevir gözü, tekrar tekrar, sana döner o göz bîtab olarak zelîl-ü hakîr."* Mülk-67/4) âyetiyle tekrar irca-ı nazar emrolunmuş ve bunda iki nokta-i nazarın cem'ine işaret olunarak da bil'hassa «كَرَّتَيْنِ» kaydı ile takyid edilmiş ve ancak ondan sonra emre cevab ol-

---

Safil: Sefil, alçak. **Gayş:** Kendinden geçme.

mak üzere müntehada tecelliyat-i İlâhiyye'nin azameti karşısında kendinden geçip Fenâfillâh ile istiğrak halinde bîtab olarak uyandıktan sonra neticede Bekabillâh şuuru ile kemal-i ubudiyyet için meb'de-i nazar olan nefse dönüleceği anlatılarak يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ (*"Sonra yine çevir gözü, tekrar tekrar sana döner o göz bîtab olarak zelil-ü hakîr."* Mülk-67/4) buyurulmuştur. وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ ... (*"Celalim hakkı için biz o dünya semayi takım takım kandillerle donattık."* Mülk-67/5) هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ (*"O Hâlık'tır ki O, size arzı zelâl (munkad) kıldı, haydın o arzın omuzlarında yürüyün O yaradan latîfi habîrin rızkından yiyin, O'nadır fakat nihayet nüşür."* Mülk-67/16) اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ (*"Bakmazlar mı ki üstlerinde uçan kuşlar, kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahmandı ancak onları tutan, şüphesiz ki O herşeyi görür."* Mülk-67/19) اَفَمَنْ يَمْشِى مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ اَهْدَى اَمَّنْ يَمْشِى سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (*"İmdi yüz üstü kapanarak giden mi daha doğru? Yoksa dos doğru bir cadde üzerinde düpe düz giden mi? düşünmeli bir."* Mülk-67/22) ... قُلْ هُوَ الَّذِى ذَرَاَكُمْ (*"De ki: O'dur sizi arzda zürriyet halinde yaratıp yayan, nihayet de hep toplanıp O'na haşrolunacaksınız."* Mülk-67/24) قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا (*"De ki: O öyle Rahman, işte biz O'na iman ettik."* Mülk-67/29) ...قُلْ اَرَاَيْتُمْ (*"De ki: Gördünüz mü? sabaha kadar suyunuz bata kalırsa size bir âbı revan getirecek kim?"* Mülk-67-30) Beyanâtı da, mülk-i İlâhî'de mertebeden mertebeye hep öyle zü'l-cenahayn olarak mevtten hayata, ataletten sa'ye, azâbdan harmete, sefaletten saadete, fenâdan bekaya, neşr-ü haşr için Bekabillâh ile müsteva-yı Rahman'a vuslet ve istinad gayesine ermek üzere seyr-ü sülûkte yalnız nazariyyat ile iktifa etmeyip hakikî olarak bil'amel dahi uçmak için en vazih fark ve cemi' âyetlerine ehl-i basar ve basîreti irşad ve Şeyatîn ve küffarı âteşin mermîlerle sefalet ve hüsran vâdîsine tard ve ib'ad yolunda hakikati tafsîldir. «والقلم» «ن»de وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ وَاِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ (*"Ve tükenmez bir ecir var muhakkak senin için Ve herhalde sen pek büyük bir ahlâk üzerindesin."* Kalem-68/3-4) vasfiyle ahlâkının azameti ve ecrinin sermediyyeti beyan buyurulan hakikat-i Muhammediyye'nin İsrası ve Sûre-i Necim'de فَاسْتَوَى وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلَى ثُمَّ دَنَى فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنَى فَاَوْحَى اِلَى عَبْدِهِ مَا اَوْحَى (*"Bir kuvvet sahibi hem duruklandı. Ve O en yüksek ufukta idi. Sonra yaklaştı da tedelli etti. İki yay veya daha yakın oldu da. O verdi kuluna verdiği vahyi."* Necm-53/6-10) Sonra da, وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرَى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى ، عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوَى ، اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى لَقَدْ رَاَى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى (*"Kasem olsun ki o O'nu bir daha da inişinde gördü. Sidre-i müntehanın yanında. Ki Cennetü-l Me'va onun yanında. O dem ki o sidreyi bürüyen bürüyordu. Göz, ne şaştı ne aştı. Vallahi gördü. Rabb'ının*

âyâtından en büyüğünü gördü." Necm-53/13-18) âyetleriyle beyan buyurulan mi'racı da, cismanî ve ruhanî iki haysiyyetin mertebe-i ceminde cereyan etmiş ve Sûre-i Mi'rac'da مِنَ اللّٰهِ ذِى الْمَعَارِجِ تَعْرُجُ الْمَلٰئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا (*"O mi'racların sahibi Allah'dan. Ki ona Melaike ve ruh uruc eder, bir günde ki miktarı elli bin sene tutar. O halde sabret biraz bir sabri cemil ile."* Mearic-70/3-5) âyetinde de ülûhuyyet mearicine uruc için yalnız ecsam âlemi şöyle dursun onu bir lâhzada kat' eden Melâike ve Ruhun bile seyr-i ruhanî ile elli bin senelik bir zaman kat'ına muhtac olacak vechiyle madûn bir mertebede bulundukları ihbar ve binaenaleyh o sidre-i müntehada biraz sabr-ı cemîl lüzumu da emr-ü ihtar olunarak mekân-ü zamandan münezzeh olan Zat-ı Hakk'ın bütün cismaniyyet ve ruhaniyyet âlemlerinin mertebe-i cem'inden de çok yüksek ve üstün olduğuna ve maamafih bir az sabr-ı cemîl ile Mi'rac-ı Muhammedî'nin o harîme vusulüne de işaret buyurulmuş, Mi'rac hadîslerinde de seb'a semavât, hem cismanî, hem ruhanî haysiyyetlerle ifade olunarak Cibrîl ile beraber yedinci sema nihayetinde Cennetü'l-me'va'nın bulunduğu Sidre-i Münteha'ya ve oradan yalnız olarak Arş-ı Hakk'a varılmış olduğu anlatılmıştır. Bu hadîslerde üzerinde yaratıldığımız arzımızın seması birinci olduğuna işaret olarak birinci sema, makam-ı Âdem, ikinci sema, makam-ı Yahya, üçüncü sema, makamı Yûsuf, dördüncü sema makam-ı İsâ, beşinci sema makam-ı Harun, altıncı sema makam-ı Musa, yedinci sema makam-ı İbrahim olduğu ve buraya kadar urucda meiyyet-i Cibrîl ile gidilip sonra da daha ileri geçildiği haber verilmiş olmakla her iki haysiyyete tenbih olunmakla beraber evvel emirde israya âlem-i cismanîden bed'edildiği ifham olunmuştur. O halde seyr-i ruhanî, seyr-i cismanîden geniş ve makam-ı vahiy, âlem-i ukulü de muhtevi olarak Kürsî ve Arş'a müntehi olmak hasebiyle biz de, yedi semayı ilk nazarda âlemi cismanîye, ikinci nazarda âlemi ruhanîye sonra onların nizamı intıbakı ile mertebe-i cem'inden Arş-ı Hakk'a urûc ve orada fena ve beka zevkini tadarak mensûb olduğumuz mülk-i Hakk'ta hayatımızın mebde' ve meadiyle hadd-ü gayemizi tanıtan bir intibah, bir iman ve vazife şuuruyla yine mertebe mertebe kendimize avdet ederek fiilen ve hakikaten o gayeye yürümek için idrak-i lâbüdd olan mearic ve menazili vücudun his ve akl-ü iman nokta-i nazarlarına göre umumî haysiyyetten ale'lel-icmal bir tahlis ve tasnifi olarak mülâhaza etmek üzere evvel emirde hiss-i basarla rasad bakımından, cismanî haysiyyetle mütalaadan başlayan bir seyir ta'kib etmeyi muvafık buluyoruz ki, bunda, yedi sema maverası Kürsî ve Arş olmak üzere ihsas maverası olan akıl ve vahiy mu-

---

Labüdd: Çok lazım, her halde, mutlak.

hitine bırakılmış ve bu suretle ruhanî ve hakikî semaların dâire-i rü'yetimizi tahdid eden yedi semadan daha çok ve daha yüksek olduğu da anlaşılmış bulunur. Öyle ki, bu yedi semanın mecmuuna yalnız sema-i dünya demek câiz olur.

Bizim bu cismanî mülâhazada nokta-i nazarımız üç bu'dlu, cism olduğunu söylemiştik. Zamanımızda bir takım zevat ondan ileride dört beş ve belki daha ziyade bu'dlu yâni tul, arz, umk dediğimiz üç bu'ddan fazla eb'adın amuden tekatu' etmiş bulunacağı ecsam âlemleri tesavvur olunabileceğini ve yedi semayı o nokta-i nazarla cismanî olarak mülâhaza eylemek kabil olduğunu da bir farziyye halinde söylüyorlar. Biz ihsaslarımızın hasılı olan tecrübe ile zihnen noktadan hatta hattan satha, satıhtan cisim tasavvurına geçiyoruz ve tecrübemize nazaran bir cisimde bâlâda arz ettiğimiz vech ile amuden tekatu' etmiş üç bu'ddan fazlasını vaki'de bulamıyoruz. Bulamamak hadd-i zatinde bulunmamağı iktiza etmeyeceği, adem-i vicdandan, adem-i vücud lâzım gelmeyeceği cihetle bir noktada üçten fazla amudün tekatu' edebileceğini farz etmekte zâhiren bir tenakuz görünmez. Cisim üç bu'dludur demek zatî bir vücub ile aklen bir kaziyye-i zaruriyye değil, ancak vakıı ifade eden bir mutlaka-ı amme gibi görünür. Fakat bu kaziyye terkibî bir kaziyye olmayıp mahmul olan üç bu'd mefhumu, mevzu' olan cisim mefhumunda dahil bir kaziyye-i tahliliyye olmak haysiyyetiyle mutlak cism tesavvurundan zarurî olarak istintac olunmuş bedihî bir kazıyye-i zaruriyyedir. Çünkü biz, bir cisim diyebilmek için daha evvel üç bu'dun tekatuunu bir mebde olarak ahzetmişizdir. Ve bunu ahzederken üç bu'ddan her birini mülâhazaya mebde ittihaz ettiğimiz müsteviklerin ve onları mülâhazaya mebde olan mustekîm hatların namütenahi temdidini farz ederek onları temdid eden muhît-i namütenahiye götürerek mülâhaza etmeğe de alışmışızdır. Bundan dolayı mutlak bir cisim tesavvur ettiğimiz zaman onda, üç bu'd tesavvurunu namütenahide dahi rükn-i zarurî olarak düşünürüz. Ve üç bu'ddan fazlasını tasavvur ederken namütenahiye kadar mevzu' olarak ahzettiğimiz mebde ile çıkmış olacağımız cihetle zımnî bir tenakuz görürüz. Ve o halde ona sade cisim değil, cisimden fazla bir şey nazariyle bakmağa mecbur oluruz. Bu i'tibar ile üç bu'dludan fazla bir cisim tasavvuru bize mantık sahasından haric gibi gelir. Bununla beraber şunları da bilmek icab eder. Bir cisim tesavvurunda üç buudun rükn-i zarurî olması daha ziyadesinin selbini zarurî kılmaz. İmkânını selbeylemez. Bizim ihsas ve tecrübe sahasında bütün idrakâtımız nisbî ve binaenaleyh onlardan me'huz olan cisim tesavvurumuz dahi izafî ve mütenahîdir. Her izafet mutlak bir muhît dahilinde bir tenahî ile mülâhaza olunabilir. Biz, namütenahi bir muhît ile mahdud bir cisim tesavvur

edebiliriz, lâkin muhîtsız olarak namütenahi bir cisim tasavvuru tanakuz olur. Kendimize karşı hiç bir nokta ahzedemediğimiz mücerred bir feza bize bir cismiyyet değil, hiç birşey ifade etmez işte bizim ihsas ve tecribeden me'huz olan bütün ilimlerimiz en nihayette mutlak bir muhît dahilinde bir nisbet şuuruyla o muhîta bir izafetten ibaret bulunduğunu ve o muhîta varılınca bu nisbetlerin tükeneceği ve hakikî ilmin ve vücudun muhît-i küll olan Zat-ı Hakk'a aid olduğunu ve şu halde gerek cisim tesavvuruna ve gerek muhît-ı Hakk'tan berideki sair idrakâtımıza, o hakikatte mutlak bir idrâk kıymeti atfetmeğe hakkımız olmadığını izah etmek istiyenler üç bu'dlu cisim tasavvurunun da esasen izafî ve mütenahi olarak ahzedilmesi lüzumunu ve eski Riyazîlerin ve mütekellimlerin burhan-i türs ve burhan-ı süllemî namı verdikleri burhanlarla isbat ettikleri gibi bizim cisim dediğimiz şeyin namütenahi olamayıp mütenahi bulunduğunu düşündürmek üzere ondan ötede dört, beş ve daha ziyade eb'ad âlemleri câiz ve mümkün olduğunu tasvir için şöyle bir kıyas yürütmüşler: Nokta hattın, hat sathın, satıh cismin bir haddi olarak mülâhaza edildiği gibi bizim bulunduğumuz üç bu'dlu cisim âleminden de dört, beş veya daha ziyade birer cisim âlemlerinin bir sathı veya hattı veya bir noktası mesabesinde bir haddi gibi mülâhaza edilebileceğini söylemişlerdir. Buna nazaran sema tesavvurunda mekânî buud mefhumundan ayrılmamak üzere yedi sema hakkında ecsam âlemini bizim âlemimizin sıfra ineceği yedi buudlu bir âlem mertebesine kadar çıkmak üzere şöyle bir mülâhaza yürütülebilir: Üçü bizim bildiğimiz eb'ad-ı selâse âlemi, dördüncüsü bu âlemin bir satıh mesabesinde kalacağı dört bu'dlu âlem, beşincisi bu dördüncü âlemin bir satıh ve bizim âlemimizin bir hat mesabesinde kalacağı dört bu'dlu âlem, beşincisi bu dördüncü âlemin bir satıh ve bizim âlemimizin bir hat mesabesinde kalacağı beş bu'dlu âlem, altıncısı bu beşinci âlemin bir satıh ve dördüncünün bir hat ve bizim âlemimizin bir nokta mesabesinde kalacağı altı bu'dlu âlem, yedincisi de bu altıncı âlemin bir satıh, beşincinin bir hat, dördüncünün bir nokta, bizim âlemimizin de sıfır, yâni hiç mesabesinde kalacağı yedi bu'dlu bir âlem diye düşünebiliriz. Ve artık kendimizin sıfra indiğimizi duyduğumuz lâhzada daha fazla tenakuzu düşmemek için bu mütezayid kıyası daha ileri götürmeğe salâhıyyetimiz olamayacağını anlayarak kendimize dönüp, diğer bir âleme intikal ile yükselebileceğimiz lâhzaya kadar hayat vazifemizi ifa edebilmek üzere nisbî ve izafî âlemimizin tahlîl ve terkibi içinde çalışmamız lüzumunu derkeylemiş oluruz. Böyle bir mülâhazada bu âyetin mazmun ve cereyanına muhalif düşmez muvafık olur. Ancak bunda takılacak bir kaç nokta vardır.

BİRİNCİSİ: Cisim tesavvurunu üç bu'ddan ilerisine atlatırken ilk hatvede kendimizden ve mebdeimizden çıkmış bulunduğumuzun farkına varmayarak mütezayid bir cereyana kapıldıktan sonra namütenahîde de bir daha kendimize dönmemek tehlikesi.

İKİNCİSİ: İhsas ve tecrübemiz dahiline girebilen izafet noktalarımızdan onu tahdid eden mutlak muhîta doğrudan doğru intikal ediverecek yerde mesafeyi uzatmak için dolambaçlara sapmış olmak.

ÜÇÜNCÜSÜ: İzafetîmiz dairesinin muhîti dahilindeki bu'd ve imtidad mefhumunu o muhîtın maverasına tahdid etmeğe hakkımız olmamak lâzım gelirken onu, peyderpey tezyid ederek uzatmak salâhiyyetini nereden aldığımızı düşünmemek.

DÖRDÜNCÜSÜ: Düşündüğümüz takdirde ise, böyle mütezayid bir kıyas ve mülâhazada ma'lûmumuz olan üç bu'dlu cisim muhîtından harice mücerred zihnî olan bir hareketle atlayış ve bu suretle muhat olduğumuz cismanî muhîtten çıkıp mücerred akıl ve gönül muhîtında ruh âlemine dalmış bulunduğumuzu ve şu halde enine boyuna ilâve etmiş olduğumuz bu'dler vaki'de cismanî ve mekânî bu'dlar, imtidadlar değil, sırf zihnimizin mânevî imtidadı nisbetinde mebdeimize tamamen mutabık olmayarak izafetimiz nisbetinden fazla bir surette faraziyyât ile uzattığımız manevî bu'dlardan ibaret olduğunu,böyle olunca da, Hakk'a vusul için cisim tesavvurunu tahdid veya tezyid ile uğraşmaktan ise, o tesavvuru yaparken ruh aleminde yürüdüğümüzü bilerek her iki âlemin muhîtine doğru yükselmek, en sağlam bir hareket olacağını teslim eylemek lâzım gelir. Bunu iyi teemmül ettiğimiz takdirde de, alacağımız netice şu olur: Üç bu'dlu cisim âlemimizin muhîtinde diğer cismanî bir bu'd ya vardır, ya yoktur. Evvelâ yok dememiz lâzım gelir. Çünkü o muhît bizim fikrimizde imtidadlarımızın müntehası olmak üzere me'huz bulunduğundan hilâfını farzetmek bir tenakuz olur. Bilfarz belki vardır dersek o bu'd, yine vaki de bizim ma'lûmumuz olan eb'ad-i selâsenin mefruz bir imtidadından ibaret olarak düşünülmek lâzım gelir. Çünük vahid-i kıyasımız ondan ibarettir. Bittecrübe vesıl olmamış bulunduğumuz bir sahada yapacağımız tahminî bir kıyasta neticemizi mukaddimelerimizin şumulü sahasından ileri götürmeye asla hakkımız yoktur. İki kere iki beş eder diyemeyiz. Öyle bir şey farzettiğimiz takirde de onu sırf gönül âlemimizde yapar ve vicdanımıza intıbak etmediğini bilerek sırf vehmî bir surette bir farz olarak yaparız. O halde dört bu'dlu cisim âlemi olan bir sema mülâhazasına geçtiğimiz lâhzaden i'tibaren ecsam âleminden çıkmış, mânevî bir sahada, hem de ruh ve şuurumuza muntabık olan sadık bir ruhaniyyet âlemi değil, mefruz bir

hayal âleminde dolaşmış bulunuruz. Binaenaleyh dört veya daha ziyade bu'dlu bir cisim mümkün olduğunu farz ve tehayyül etsek bile farzımız haricinde vaki' olduğuna hüküm edemeyiz. Bu sebeblerle biz, bu farziyyeyi bir şiir gibi kaydedip geçmek isteriz. Ancak tecrübî idrakimizin izafiyyetini ve bildiğimiz cisim tesavvurumuzun tenahisini sıfra indirecek dereceye kadar düşündürebilmesi ve yalnız cismanî düşünmeğe alışmış bulunanlara zihin ve ruhaniyyet âleminin vüs'atını dahi tecessüm ettirerek mecmuunu muhît olan mülk-i Hakk'ın azamet ve vüs'atini tefekküre sevketmek gibi bir faidesi olmak hasebiyle de kaydetmekten kendimizi alamayız.

Bütün bu yollardan yürümek için ise, ilk şartın hayat ve şuur olduğunu ve bütün şuurlarımızın mutlak bir muhîte dayanan bir izafet nizamı ve kadrosu içinde anbean lemha lemha yaradılmakta bulunduğunu unutmamak lâzım gelir. Öyle olunca da şuurun, Halik'ına arz-ı teslimiyyet etmesi için kendini ve kendinin anbean hudûs ve mahlûkiyyetini duya bilmesi kâfidir. Şuuruna şuur sahibi olarak kendisini tanıyanlar uzağa gitmeden her şuur mazmununda Halik'ının bir âyetini görürler ve onun yanında, önünde ve sonunda وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ (*"Ve her nerede olsanız sizinle beraberdir."* Hadîd-57/4) sırrıne ererler. Bu suretle seyr-ü nazarlarında Allah'ı aramak için değil, رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا (*"Rabb'ım artır beni ilimce"* Tâhâ-20/114) mübtegasınca milkindeki âlâ ve eltafın tarz-ı tecellisini daha ziyade tanıyarak ma'rifetlerini artırmak ve vazifelerini daha güzel yaparak ilmen ve amelen O'nun rızasına yaklaşmak için çalışırlar. Elbette şuurumuzun kavradığı her zerre ve her cisim bir âyet-i Hakk'tır. Onu ve onun tarzı vücudunu kavrayan şuur ise, daha büyük bir dâd-i Hakk'tır. Âfak-u enfüsten ilm-ü amel kanadlariyle milk-i İlâhî'de uçmak ise, en büyük devlettir. Fakat bedenimizle içinden çıkamadığımız âlemleri şuurumuzla kavrayıp da kurb-i Rahman'a ruhan ma'rifet ve iman ile uçabilmek için cisim tesavvuru içinde muhat olduğumuz eb'âd-i selâseden daha ziyadesini aramakla meşgul olacağımıza bütün ecsam âlemini, arzımızla semamız arasında kavradığımız gibi eb'âd-i selâse mahiyyetiyle kavramakla iktifa edip ondan çıkınca mücerred ruhaniyyat âlemine girmiş olduğumuzu tasdik eylemek ve buradan ruhanî ve cismanî iki nazarın şuurumuzdaki intibakından kendimize dönerek hak fikrine teslimi nefseylemek şübhesiz ki, daha seri' bir yol olur. Şu halde yedi semayı, ya evvelki, ya ikinci mânâ ile mülâhaza etmekte umumiyyet i'tibariyle kendimize daha kuvvetli bir intibak vardır. Maamafih yedi semayı bile bildiğimize göre gerek semalardan yedisini ihtiva eden bir manzume âlemi ve gerek yedi idrâk âlemi; gerekse tesavvur edebildiğimiz üç bu'dlu ecsam âleminin fevkinde olmak üzere hakikatini

kavrayamadığımız yedi bu'dlu âlem diye mülâhaza edelim. Şu muhakkaktır ki, Allah Teâlâ, hakikatlerinin tafsilini kendi bildiği yedi, sema yaratmıştır ki, طِبَاقًا **hep birbirine mutabık,** yâhud tabaka tabaka. TIBAK kelimesi, ya masdar, yâhud cemi'dir. Ekser Müfessirinin ihtiyâr ettikleri vech ile masdar olduğuna göre mufaale babından vifak ve muvafekat gibi mutabekat mânâsına masdar olup sülâsîsi, tı'nın kesriyle tıbktır. Burada «سَبْعَ»dan hal olduğu için zate tıbakın veya mutabekaten mevkiindedir. Yekdiğerine mutabık, hep birbirine uygun demek olup teaddüdleriyle beraber aralarındaki sıkı nizamı irtibatı ifade eder. Bu mânâ seyyarelerin her birindeki hususiyyetle beraber bir cazibe etrafındaki âhenklerine mutabık olduğu gibi bir ziya ile bir hararet, bir ses gibi ayrı ayrı hislerle idrâk olunan hâdiselerin gerek âfakta ve gerek enfüste yekdiğerine intıbak edip kaynaşarak müttefikan bir hakikatı haber vermeleri haline de mutabıktır. Bu intibak olmasaydı biz, tecrübe sahasında muhtelif havassımızın ihsasatını müşterek bir hiss ile alıp da bir suret-i mahsusa ile hafızamıza koyamaz, üzerinde aklımızı işletemez, haricde mevki'lerini ta'yin eyleyemez, bir hak fikrine eremezdik. Tam mânâsiyle şirk ve perişanlık içinde kalır, ruhumuzun vahdetini dahi bulamazdık. İkincisi tabak, yâhud tabakanın cem'i olmasıdır ki, Kamus Sahibi'nin, «Besair»'de beyanına göre: «Tabak ve tabaka bir şeyin muvafıkı olan kapağına ve örtüsüne mevzu olup ona teşbih tarikiyle alt kata muvafık gelen üst kata ve yüksek rütbeye ve dereceye ıtlak olunur. Ve cem'inde etbak ve tıbak denilir.» Bu mânâca «طِبَاقًا» tabaka tabaka demek olur. Bâzı Müfessirîn de, bu mânâyı ihtiyâr etmişlerdir. Bu da, her üç mânâca muvafıktır. Çünkü seyyarâttan her biri merkez etrafında birbiri üstüne böyle tabaka tabaka birer saha-i sema teşkil ettikleri gibi idrakât âlemimizde en aşağıda zevk, onun üstünde lems, onun üstünde şemm, onun üstünde semi', onun üstünde basar, onun üstünde akıl, onun üstünde vahiy hâdisat ve müteallıkatı olmak üzere tabaka tabaka birer vüs'at sahası arzederler. Üç bu'dlu sema, dört bu'dlu sema ilh... diye mülâhaza olunabildiği surette ise, her iki mânâca tıbak mefhumu daha zâhirdir. Âyette etbakan veya mutabikatin denilmeyip de طِبَاقًا buyurulması, her iki mânânın da sadık olduğunu gösterir. Bununla beraber şu vech ile izah edilmesi asıl murad, tabakattan ziyade mutâbekatı tefhîm etmek olduğunu anlatır. Ekser Müfessirînin bunu ihtıyâr etmeleri de, bu siyaktan dolayı olmalıdır. Zira mutabekatı takrîr için tefavütü nefy ile buyuruluyor ki: مَا تَرٰى فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ **Rahmân'ın halkında hiç bir tefavüt göremezsin.**

TEFAVÜT: Aslında tenakuz, tehalüf gibi iki şeyin yekdiğerini fevt eder vechiyle uygunsuzluğu ve perişanlığı, başkalığı demektir ki, münasebetsizlik ve

nizamsızlık diye tefsir olunur. Yâni bütün bu semaları Allah Teâlâ rahmet ve in'âmı eseri olarak hepsinin fevkinda kendisinin birliğini ve kudret-ü izzetinin büyüklüğü ile rahmaniyyetini tanıttırmak üzere yaratmış ve o hikmet ile onları tabaka tabaka muhtelif eb'ad ve vüs'atte yaratmakla beraber hepsini hem yekdiğerine mutabık, hem size uygun bir nizam ve hey'et ve yeknesak bir muvazene ve âhenk içinde yaratmıştır. Ondan dolayı ey muhatab, yeryüzünde sen onları o âhenk ve nizam ile muhît bir birlik içinde görür ve onlardan Rahmet-i Rahman'ı sezerek O'na ermek için aykırı gitmeyip nizam-ı vahdet ile hareket etmek lâzım geldiğini anlayabilirsin. Bak, o Rahman'ın yarattığında hiçbir nizamsızlık, bir münasebetsizlik göremezsin. فَارْجِعِ الْبَصَرَ **Haydin o başarı, Rahman'ın sende yaratmış olduğu gözü, döndür de bak!** هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ **Hiç bir futur, yâni nizam-ı vahdeti bozan veya seni onların maverasına geçiren bir çatlak, bir kusur, bir delik, bir halel görebilir misin?** O halde sen gözünü açacak o nizam-ı rahmetten istifade ile en güzel amele koşacak, yükselecek yerde ona gözlerini yumup küfr-ü isyan ile o nizamı kırmağa ve o mülkün haricine çıkabilirmisin gibi kafa tutmağa nasıl cür'et edebilirsin?

FUTUR: Şak, yâni yarık ve çatlak demek olan fatr kelimesinin cem'idir. Bundan ilk nazarda eski feylesofların dediği gibi semavatın hark-u iltiyamı kabil olmaması hakkındaki dâvâlarına istidlâl olunacak zannedilebilir. Fakat futur bulunmamak başka hadd-i zatında futuru mümteni' olmak yine başkadır. Sûre-i Enbiya'da أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (*"Ya o küfredenler görmediler mi ki semavat-u arz bitişik idiler de biz onları ayırdık?"* Enbiya-21/30) âyetinde arzın mukaddema semavât ile bitişik iken sonradan ayrıldığı beyan olunmuş bulunduğu gibi Kamerin yarılması ve إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ (*"Semâ çatladığı vakit."* İnfitar-82/1) إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (*"Semâ inşikak ettiği."* İnşikak-84/1) gibi âyetlerle Kıyamette Semanın inşikak ve infitar edeceği haber verilmiş, mahlûk oldukları da tasrih olunmuş olmakla nefy-i futurdan gerek semavât içindeki ecram ve kevakibin ve gerek nefs-i semanın arzımızda olduğu gibi hadd-i zatında, kabil-i infitar olmalarını nefiy lâzım gelmez. Yapan, elbette yıkmağa dahi kadirdir. Maksad, kudret-i İlâhiyye'ye nazaran yarılmaları, bozulmaları ve yapılmaları ihtimalini selb değil, vücuddaki vahdet-ü ittisal manzarasını göstererek mülk-i İlâhî'nin vüs'at ve azametini, yaratılışlarındaki nesak ve intizamın muhayyirü'l-ukul olan mükemmeliyyetini, kusursuzluğunu tabakat ve enva' ve eczasının kesretiyle beraber hey'et ve sisteminin ihatalara sığmaz, maverasına geçilmez kudret-i İlâhiyye çenberi içinde vahdetini ve o muhît altında mahlûk nazarların mahdudiyyet ve izafiyyetini ve onun içinde ne kadar

yükselirlerse yükselsinler üstüne ve haricine çıkmak için bir had, bir delik bulunmasına kullar tarafından imkân ve ihtimal olmadığını anlatmak olduğu âşikârdır. Şu halde demek olur ki, hadd-i Zatinde infitarı hark-u iltiyamı kabil olmayan şey ecram-ı sema veya nefs-i sema değil, onları içinden dışından muhît olan ve hepsinin fevkinde bulunan kudret-i İlâhiyye'dir. Bir rahmet-i İlâhiyye olan o nazarlardan sabit olacak olan da budur. الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O rahman arş üzerine istiva buyurdu."* Tâhâ-20/5) تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُ (*"Ne yücedir O ki mülk onun elinde."* Mülk-67/1) işte O, öyle aziz, öyle gafurdur. Cihet ve mekân kasdiyle değil, cismanî, ruhanî, mekânî, zemanî, maddî, mânevî erilebilecek her yüksekliğin fevkinde hepsini bürür demek olan bu mânâ iledir ki, Allah Teâlâ'ya: «Fevka's-sema' ve Fevka'l-arş»'dır denilir. اِنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا (*"Ve Allah her şeyi ilmiyle ihata etmiştir."* Talâk-65/12) وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُح۪يطًا (*"Ve Allah herşeyi muhît bulunuyor."* Nisâ-4/126).

Buraya kadar âyette هَلْ تَرٰى ، مَا تَرٰى iki nazar ifade etmiş olduğu gibi irca'-ı basar ta'biri de tekerrürü ifade eder. Ma'lûm ki, göz iki, idrâk birdir. Bunda bir taraftan nisbet ve izafetin hududunu teşkil eden noktaların elâstikiyyetiyle meratibi nazarın tevessuuna ve bundan dolayı tecrübe sahasında taharri-i hakikat için nazarların dikkatle tekerrürü lüzumuna bir tenbih ve aynî zamanda bu suretle ma'rifet-i hakk'a doğru terakkî için nazarın enfüsî ve âfakî haysiyyetlerini dahi mülâhaza ve teemmül ile hareket etmek iktiza edeceğine bir işaret vardır. Nitekim bunu, daha sarih olarak anlatmak üzere burada iki gözü birleştiren ihsas-i basarın dayanıp kaldığı cismanî hadde bir lâhza tevakkuf ve teemmülden sonra basar-ı basîretle daha ziyade ta'mîk ve tedkik için nazarların tekrarı tasrîh olunarak terahîye mevzu' olan ثُمَّ ile buyuruluyor ki: ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ **Sonra yine tekrar tekrar irca-ı basar et.** O çift gözün birliğinden çıkan bakış ve görüş kuvvesini döndürüp döndürüp tekrar tekrar bak! كَرَّتَيْنِ esasen «كَرَّةٌ»nin tesniyesi olduğundan iki kerre demektir. Bununla beraber lebbeyk ve sa'deyk gibi bâzân riyazıyatta olduğu vech ile tekrar ile teksiri te'kid ve takviye için kullanılır ki, bizim tekrar tekrar ve ta'birimiz de böyledir. Bu cihetle bu ifadenin hilkatimize ve bizimle âfakımız beynindeki nizam ve irtibata öyle güzel bir intibakı vardır ki, tasvirine kudret-i beşer kifayet etmez. Burada, hem zâhirî gözlerin çifteliğine, hem onunla beraber ikisini bir idrâkta birleştiren basîrete, sonra bu idrâkı tahdid eden âfak ve enfüs ikiliğine, sonra o ikinin aralarındaki nizamı

Hark: Yarma, yırtma. **İltiyam:** Cem durmak, bir araya toplanmak. **Tevessu:** Genişlemek. **Taharri:** Aramak, araştırmak. **Taharr-i Hakikat:** Gerçeği araştırmak. **Ta'mik:** Derinleştirme, inceden inceye araştırmak. **Terahi:** İşte gayretsizlik, gevşeklik.

vahdetle birliği noktasından benliğimize mütevaliyen yağıp duran şuur ve idrâk nurlarının kesretine ve bundan o kesreti muhît olan Hakk Teâlâ'nın vahdet-ü azametine ve onun ihata-i azameti içinde hiçe inen ve ancak ona izafet rahmetiyle yaşayabilen benliğimizin acz-ü zilletine gayet açık ve mertebeden mertebeye kat kat muzaaf ve müekked bir beyan vardır. لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ (*"O'nu gözler idrâk etmez, gözleri O idrâk eder."* En'âm-6/103) قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا (*"Hakikat Rabb'ınızdan size bir çok basiretler geldi. Artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhinedir."* En'âm-6/104) Onun için nazarlar, ne kadar tevsi' edilirse edilsin varılacak netice budur. İrca-ı nazar ettikçe يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ **Sana döner o göz,** yâni göklerde geçecek bir yarık veya kaçacak bir delik arayan o çifteli göz ne kadar çabalasa bu mülkten çıkacak, başka bir devlete geçecek bir çatlak, bir kusur bulamaz, çarnaçar çevrilir, sana döner. Öyle ki, خَاسِئًا **aradığı kaçamağı bulmaktan mahrum hakir, sürgün ve düşgün,** yâhud nihayetine erilmez o füshat ve azamet muhitinden fışkıran envar-ı rahmet ve âsar-ı kudret ve heybetin şa şa'-i ihatası karşısında hayret ve dehşetle bulanıp kamaşmış, mütehayyir, baygın bir halde.

HÂSİEN, خَسْءٌ dan ismi fail olarak basardan haldir. خَسْءٌ iki mânâya gelir.

Birisi Köpek kısmını azarlayıp tahkır ederek koğmak, tard-ü teb'îd etmek mânasına müteaddi veya öyle koğuş gibi hakaretle defi' olup gitmek mânâsına lâzım olur ki, قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ (*"Buyurur ki; Sinin orada, söylemeyin bana."* Mü'minûn-23/108) da bu mânâyadır. Burada da bundan istiare tarikiyle ekseriya bu mânâda tefsir olunmuştur.

İkincisi de, göz dumanlanıp kamaşmak, uyuşup feri kaçmak mânâsına lâzım olur ki, bâzıları da burada bu mânâyı daha müreccah görmüşlerdir. Maamafih bu mânâ şunda da vardır. وَهُوَ حَسِيرٌ **Ve öyle ki, o göz yorgun ve bitgin** yâhud bütün çabalamasına rağmen bir çatlak bulamayıp gördüğü bedayi-ı san'at, çarpıldığı âsar-ı kudret, karşılaştığı azamet muvacehesinde hayret ve dehşetle gafletten açılmış, aczini anlamış, onları delip daha ileri gidemiyeceğini derkederek haddini bilmiş olarak döner, sana inkılâb eder. O muhît dahilinde bütün o duygular, o nazarlara akseden envar ve âsar sana münkalib olarak sende bir vicdan olur. Sen, onların içinde iken bu kerre onlar senin içinde bir şuur olarak bulunur. Bu kerre de bir cisim ve ruh, bir zâhir ve bâtın izafet ve tekabülü içinde her cihetten ihata olunmuş bir intibak noktasında hem kendini, hem muhitini

---

Derk: Anlamak.

sezer o vahdet noktasında hakkın birliğine ve ilm-ü kudretinin şumul ve ihatasına bir iman ve irfan penceresi olan bir kalb bulursun. O vakit, o aşılmaz yüksek muhkit, o deliksiz geniş milk içinde o manzaranın irtisam eylediği nefsinde bulduğun, kalb penceresinden aldığın iman ve irfan nuruyle bu milkin Sahibine karşı kendinde zâtî olan acz-ü zilleti ve aynı zamanda O'na izafetle nâil olmuş bulunduğun feyz-ı hilkat ve eser-i rahmeti vicdanında idrâk edip kendini ve kendi haddini ve vaz'iyyetini, mebde'-ü meâd ile gayeni tanır ve binnazar erdiğin o gayeye bilamel ermek için ta'kibi lâzım gelen vazifeni araştırmağa koyulursun. Eğer basar ve basîretin salim vicdanın var da hayattan nasîb almak istersen O azîz-ü gafurun izzetinden korkar, mağfiret ve rahmetine sığınır, o büyük mülkte, O'nun emr-ü nizamı dairesinde en güzel amellerle rızasına ermeğe çalışırsın.

HASİR: Hasr veya husûr veya hasretten hâsir veya mahsûr mânâsına feîldir. Hasr, esasen kapalı ve örtülü bir şeyi açmak, sıyırmak, keşif ile iyan eylemek mânâsınadır. حَسَرَتِ الْمَرْاَةُ عَنْ وَجْهِهَا الْقِنَاعَ denilir ki, «kadın yüzünden nikabı sıyırdı, açtı» demektir. Bu mânâdan me'huz olarak hayvanı kuvvetinden açıp dermansız hale getirecek derece sürüp yormağa da hasr denilir. Müteaddiy olan bu mânâlardan hasîr: Mahsûr, yâni açılmış, yâhud sürülüp yorulmuş bitab bırakılmış demek olur. Hasir de, böyle çok yorup bitab eden demek olur. Zuhur vezninde husûr dahi lâzım olarak örtülü bir şeyin açılıp münkeşif olması ve gözün uzun uzadıya ve bir düzeye bakmak sebebiyle yorulup ferden kesilerek donuklanması mânâlarına gelir. Bundan da hasîr, hâsir, yâni açık veya bütün za'fı meydana çıkmış yorgun ve bitgin bîtab demek olur. Böyle göz açılmak da bizim, tokatı yeyince gözü açıldı ta'birimizde olduğu gibi haddini bilmek ve etrafını anlamak mânâları buluna bileceği gibi uzaklaşmak mânâsı da bulunur. Hasîr, bir de hasretten mütehassir mânâsına gelir. Hasret de fevt olan, elden kaçan bir şeye eseflenmektir. Ragıb'ın «Müferedat»'ta, Sahib-ı Kamus'un «Besair»'de beyanlarına göre: «Hasr maddesi, esas i'tibariyle keşf mânâsına mevzu' olup sair mânâlar birer münasebetle ondan müşne'ibdir. Süpürüntüyü izale eden süpürgeye, fırçaya مِحْسَرَةٌ denilir. Çünkü süpürülen yeri açar, yorulup dermansız kalmağa husûr denilir. Çünkü kuvvet ve tâkat ondan açılmış bulunur. Fevt olan şeye te'essüf etmeğe hasret denilir. Çünkü onun kadrini bilmeğe mani' olan cehalet perdesi açılmış, yâhud fartı gamdan kuvveti açılıp yorgun düşmüş, yâhud fevt olan şeyi tedarük etmekten acz-i inkişaf, elem-i tebârüz etmiş bulunur.» Velhasıl hasîr, açık, yorgun, mütehassir mânâlarını ifade edebilirse de bil-

---

Derk: Anlamak. **İrtisam:** Resmedilmek.

hassa göze vasfolduğu zaman yorgun ve bitkin, bîtab demek olduğundan müfessirin burada hasii, zelil, hasîri; kelîl diye tefsir etmişlerdir. Maamafih böyle olması diğer mânâları imadan da halî kalmaz. Açıklığı muhîta, hasreti nefse aid olarak mülâhaza edebiliriz. Ve işbu ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ (*"Sonra yine çevir gözü, tekrar, tekrar sana döner o göz bîtab olarak zelîl-ü hakîr."* Mülk-67/4) âyetinde sufiyyenin zebanzedi bulunan, مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ *«Nefsini bilen, Rabb'ını bilir.»* vecîzesinin me'haz ve misdakı bir mazmun bulunduğu da hafî değildir. Âfakta dolaşan nnazarın, nizam-ı hilkatte bir çatlak bir geçit bulmaktan me'yus ve bîtab hasi-ü hasîr olarak nefse inkilabında sırr-ı ma'rifetin nefiste tecelli edeceğine, ubudiyyet acziyle rububiyyet kudretinin inkişafı noktası, vicdan ile vücudun أنا ile أنت nin birbirine bağlandığı bir izafet düğümü demek olan kalbde bulunabileceğine bir tenbih vardır. Bu suretle Rahman'ın yarattığı hilkat nizamının içinden çıkılmaz vus'atiyle beraber en derin nazarlarda bile O'nun vahdetini bozacak bir ayıb ve kusur bulmak ihtimali olmadığı ve küfr-ü şirk ile O'nun saha-i izzetinden çıkmak istiyenlerin çabalamalarına rağmen ondan kurtulabilecek veya aşabilecek en cüz'î bir yarık, bir delik bulabilmelerine imkân olmadığı ve bu hakikati, basar ve basîreti olanlar yine Rahman'ın eser-i rahmeti olarak enfüs-ü âfaki bir birlik nizamında birleştiren mârifet nuruyla âfaktan kendilerine gelerek kalblerinde bulabileceklerini nazarî olarak tanıttıktan ve semayi zemine indirdikten sonra bu kerre de, zeminden semaya, nefisten kurb-ı Hakk'a, fenadan bekaya, süfliyyetten ulviyyete amelî olarak yükseltmek için maddî, mânevi nûr-ü nar, tebşîr-ü inzar şimşekleriyle en yakınımızdan nazarlarımızı istilâ' edip duran sema-i dünyanın cazibe-i ziyneti ve dafia-i satveti ile donatılmış manzara-i hüsnüne ve tarz-ı idare ve inzibatına dikkatimizi celb ve hüsn ile kubhun, iman ile küfrün, istikamet ile şeytanetin akibetlerini bilmukayese ferdî ve ictimaî hayatta va'd-ü vaid ie vazife hissini tehyic ve hüsn-ü intizam ile sa'y-ü amele tergib zımnında buyuruluyor ki: وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ **Şanım hakkı için Biz, o dünya semayı nice nice misbahlarla donatıb süsledik.** Sema-i dünya terkibini, dünyanın seması demek gibi izafet terkibi zannederek yanlış anlamağa alışmış olanlar, bizim buna dünya sema dememizi tuhaf bulurlarsa da biz, bunun doğrusu dünya sıfat, sema mevsuf olarak sıfat terkibi olduğunu anlatmak için yukarıdan beri dünya sema demeyi tercih eyledik ki, hayat-ı dünyaya dünya hayat dememiz de böyledir. Gerçi dünya lâfzı lisanımızda olduğu gibi sıfat-ı ga-

---

Zebanzed: Ata sözü, darb-ı mesel, her zaman söylemek. **Dafia:** Def eden, muhafaza eden. **Satvet:** Ezici kuvvet. **Misbah:** Kandil.

libe kabîlinden ism olarak dahi isti'mal olunursa da Kur'ân'da hep sıfat olarak zikredilmiş olduğundan o mazmunu muhafaza lâzımdır.

DÜNYA: Ednânın müennesi ism-i tafdil olup denaet yâhud dünüvvden müştakk olmasına nazaran en aşağı yâhud en yakın sema demek olur. Fakat bu sema-i dünyadan murad hangi sema olduğuna gelince, bunda da iki vecih vardır. Birisi, zikrolunan yedi semadan biri olup bize doğru aşağıda bulunan ve en yakın olan birinci sema olmasıdır ki, arzımızın cevvinden ve hattâ sathından i'tibaren felek-i Kamerin üst hadine kadar mahrekiyle bir senede devreylediği dairenin iç ve dış hudududur. Buna eski hey'etciler, felek-i Kamer demişler. Lâkin görünen yıldızlar burada olmadığı için müfessirin bunda ihtilâf eylemiş, çokları mesabîh ile müzeyyen olan sema-i dünyanın felek-i Kemerden çok geniş olması lâzım geleceğini söylemişler. Bâzıları da, yıldızlarla müzeyyen olması için görünen yıldızların hepsi onda olmak lâzım gelmeyeceğini dermeyen eylemişlerdir. Behaüddin-i Âmülî buna aid olmak üzere «Keşkül»'ünde şöyle bir mütalaa kaydetmiştir: وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا (*"Şanım hakkı için biz o dünya semayı süsledik."* Mülk-67/5) kavl-i İlâhî'si kevakibin felek-i Kamerde merkûz olduğuna delâlet etmez. Belki felek-i Kamerin onlarla müzeyyen olduğuna delâlet eyler. Filvaki' eflâkin şeffafiyyetinden dolayı o da öyledir. Kezalik وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ (*"onları şeytanlar için (rucum) atmalar yaptık."* Mülk-67/5) kavli de, kevkebin kendisinin düşmesini iktiza etmez ve binaenaleyh bundan mürur-i eyyam ile kevakibin naksı lâzım gelmez. Nihayet lâzım gelse gelse şihab denilen şu'lelerin kevakibden infisali lâzım gelir. Bununla beraber kevakibin hepsi sekizinci felekte merkûz olduğuna ve felek-i kamerde kamerden başka kevkeb olmadığına burhan ikame olunmuş da değildir. İhtimal ki, rasad edilmemiş kevakibin bir çoğu onda merkûzdur da şihablar da onlardan düşer.» İşte felek-i Kameri dünyâ sema olmak üzere bu âyete tevfik etmek isteyen evvelki fenn-i hey'et fikirlerinin hulâsası budur. Bunun son fıkrası oldukça calib-i dikkat ve Sûre-i Saffat'ta geçtiği üzere zamanımızda şihablar hakkındaki nazariyyelere hayli yakın olmasına mebni buraya dercediyoruz. Şimdilik şihab ve recum mes'elesine varmazdan evvel biz de diyebiliriz ki, sade felek-i kam değil, o da dahil olmak üzere arzımızın birinci mesası dahilinde kamerden başka mesabîh yok değildir. Zira yukarıda söylediğimiz vech ile Güneş, Utarid, Zühre, Kamer dördü de bu semanın dahilindedir. Arzımızın bu seması dahilden bunlarla daha yukarıdan da semanın şeffafiyyeti hasebiyle ziyaları bize gelebilen bütün yıldızlarla nazarımızda müzeyyendir. Lâkin şunu da i'tiraf etmek lâzım gelir ki, bu suretle görünen tezyin, yalnız birini semaya mahsus değil, ilk mülâhazada

saydığımız yedi semanın hepsinde de manzurdur. O halde وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ (*"Şanım hakkı için biz o dünya semayı nice nice misbahlarla donatıp süsledik."* Mülk-67/5) denilmeyip de dünya vasfıyla takyidin faidesi ne olabilir? Bu suale verilecek cevab şu ikiden hâlî değildir. Ya mesabihden murad ale'l-umum görülen kevakib değil, cevv-i arz hududunda fişenk gibi parlayan kayıp düşen şihab şu'leleridir denecek, yâhud da sema-i dünyadan murad, bervech-i meşruh zikredilen birinci semadan daha geniş mer'i olan kevakib sahasının mecmuuna şâmil olmak üzere mahsûs olan sema hududuna kadar tevsi' olunmak lâzım gelecektir. Evvelki ihtimal sakıttır. Çünkü Ve's-sâffâti Sûresinde, إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ (*"Bakınız biz o dünya semayı (o yakın göğü) bir ziynetle donattık: Kevakib."* Saffâf-37/6) diye zinetin kevakib olduğu tasrih edilmiş, sonra da إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ (*"Ancak bir çalıp çarpan, onunda peşine bir şihabı sâkıb takılır."* Saffâf-37/10) diye şihab-ı sâkıb ayrıca zikrolunmuş bulunduğu cihetle burada tezyin nokta-i nazarından mesabihi şihablara hasretmek doğru olamaz. O halde ikinci vecih zâhir olur ki, muhakkikînin muhtarı da budur. Yâni Sema-i dünya yedi olarak sayılan semaların bize doğru alt tabakası olan birinci sema demek değil, arz mukabil olarak fevkinde nazarlarımızı tahdîd eden sakf-ı merfu' halindeki mutlak sema muhitinin arzımıza kadar rü'yet sahamızı teşkil eden iç yüzü, bize nâzır olan alt cebhesi arzımızın cevvinden i'tibaren üzerinde görülen ve görülebilecek olan menazırını muhtevî olarak müzeyyen kubbe şeklinde nazarımıza irtisam eden muhît dahilidir ki, ilk cismanî mülâhazalardaki yedi semanın dahilini ve ikinci mülâhazadaki yedi semanın mahsûs olabilen kısmını ihtiva eder. Bunda dünya kaydı, yalnız felek-i arza nazaran ulya mukabili değil, arza nazaran ulya demek olan cins-i semanın mafevkı mânâsına ulya mukabili veya maverası mânâsına uhra mukabilidir. Tıpkı dar-ı dünya ve dar-ı âhire ve hayat-ı dünya, hayat-ı âhire ta'birlerindeki mânâ gibidir. Hulâsa bizim gök dediğimiz, muhîtın dışı değil, içi, fevki değil, tahtı demektir. Biz, her ne görsek bunun içinde görürüz, bütün gördüğümüz kevakib, seyyareler, sabiteler, manzumeler, büreler, tabakalar, teşekküller bunun içindedir. Bunun fevki dış yüzü, daha ilerisi, ancak Allah'a ve Allah'ın bildirdiklerine ma'lûm olabilir. Orası Kürs'i ve Arş cebhesidir. Sidre-i Münteha ve nazarlarımızdan gizli olan Cennetü'l-Me'va da Arş'ın altında ve sema-i dünyanın son haddi olan yedinci semanın dış yüzündedir. Hadîslerden anlaşılan da budur. Vasılîn, kurb-i Hakk'a oradan ererler. Bütün o kandiller bizi oraya erdirmek için

---

Kevâkıb: Yıldızlar. **Sâkıb:** Delen, parlak, ışıklı. **Şihâb:** Kıvılcım, akan yıldız. **Safk-ı Merfu:** Yükseltilmiş tam, tavan.

lâmbalar, fenerlerdir. Biz, o haddi, o noktayı sezmedikçe dünya semada ihtilâf-ı nazardan kurtulamayız.

Âlûsî, der ki,: «Mesabîh, sirac' yâni kandil demek olan misbahın cem'idir. Bununla kevkebden mecaz yapılmış sonra cemi'lenmiş, yâhud ibtida mesabîh kevakibden mecaz yapılmıştır.

Lugaviyyunun bâzısı, mishab-ı siracın mekarrı diye tefsir eylemiştir. Bu surette mecaz üzere mecaz olur. Buna hacet de yoktur. Çünkü siracın kendisine dahi misbah denildiğini tasrih edip duruyorlar. Mesabîhin tenkiri de ta'zîm içindir ki, sizin bildiğiniz mısbahlarınız gibi değil, büyük büyük mısbahlar demektir. Türlü türlü mısbahlar mânâsına tenvi' için olduğu da söylenmiş ise de, evvelkisi evlâdır. Zâhir olan murad da geceleyin kandilin ışık verdiği gibi şu'a' veren seyyarât ve sevabitten bütün kevakibdir. Şuna binaen ki, bütün bunlar, kurben ve bu'den mütefavit felekler ve mecralar da oldukları halde sema-i dünya ve sahni içindedirler. Semanın felekten ibaret olması ise, seleften ma'ruf olanın hilafınadır. O, ancak evvelki Felâsifenin kelâmiyle şeriatin kelâmını cem'etmek isteyenlerin kavlidir. İslâm beyninde şayi' olmuş ve i'tikad eden etmiştir. Ata'dan menkul şöyle bir haber vardır: «Kevakib, arz ile sema arasında, Melâike ellerinde nurdan silsilelerle muallak kandillerdedir.» Bu nazaran semanın mesabih ile tezyini, «tavan kandillerle tezyin olundu» denilmesi gibi olur. Yâni tezyin, semanın dahilinden demek olur. O haber pek sahih olmasa bile zâhir olan budur. Sema-ı dünyanın felek-i Kamer, bâki altının da meşhur tertib üzere mütebâki seyyarelerin felekleri olduğuna ve sevabit için lisan-ı Şeri'de Kürsî ta'bir olunan bir felek-i mahsus bulunduğuna i'tikad eyleyenler, yâhud sema-i dünyanın yedinci sema sayılan Zuhal feleğinde olmasını veya bâzısı bir felekte, diğer bâzısı daha fevkinde diğer bir felekte olmasını veya hepsinin bir felekte ve yediden başa bir semada bulunmasını ve az adede iktisarın çoğu nefy etmemesini tecviz edenler de şöyle demişlerdir: mesabîh ile tezyinin bu semaya tahsisi şunun içindir: Zira onlar, ancak onun üzerinde görülür ve onun mafevkinde bir cirim görünmez. Yâhud umuma anlatmak muktezasına riayet içindir. Çünkü semadan semayı temyiz umum için müteazzirdir. Çünkü onlar, kevakibi en yakın gök bir felek sergisi üzerinde parıldayan çevherler gibi görürler. Bugünkü ehl-i hey'etin dediklerine i'tibar edenlere gelince şöyle ki: Kevakib, feza deryasının cevvinde hikmetin iktiza ettiği vech-i mahsus üzere yüzen acaib kudretli gemiler ve fezadaki mecraları, yâni mahrekleri de onların felekleridir. Her biri hareket ederken boşlukta veya ona şebih mahalde birbirle-

---

Lugaviyyun: Lugatcılar, kelimelerden anlayan âlimler.

rine cazibe kuvvetleri ile müncezib ve mürtebit olarak hareket ederler. Hem kendi mihverleri üzerinde hareketleri, hem de başka hareketleri vardır. İştihar ettiği vech ile eflâk veya sema namına ne hafif, ne de sakıl olmayan şeffat, sulb ecramda merkûz değildirler. Şimdiye kadar bilinemiyen hafî bir sebebten dolayı hepsi yakın görünürlerse de yakınlık ve uzaklıklarında küllî fark vardır. O dereceki Şemsin şuarı aramızdaki otuz dört milyon fersah (ki, yüz elli küsûr milyon kilometre) mesafeden bize sekiz dakika on üç saniyede vasıl olurken, o yıldızlardan bâzılarının şuaı bize müteaddid senelerde vasıl olur. [1] ilh... Bunları nazar-ı i'tibara alanlar da demiştir ki, sema-i dünya ile bu fezadaki bir tabaka-i mahsusa, mesabîh ile de kevakibin kendileri murad olunmak caizdir. Çünkü bunlar, bir sarayın fezası içinde uçan ve alay alay dolaşan kuşların tezyin etmesi gibi o tabakayı tezyin etmektedirler. Yâhud onun fevkinde bile olsa görülebilen tevakibin hepsidir. Tezyini de geçtiği vechiyle orada izhar edilmiş olmaları i'tibariyledir. Âlûsî, bunları kaydettikten sonrada şu mutaleayı ilâve etmiştir. Bilirsin ki, der, Âyât ve ahbarı felâsifenin her dediklerine mutlaka tatbika çalışan pek de tamam olmayacak birişe tesaddî etmiş olur. Allah ve Resulü ise, ittibaa daha ehaktır. Evet nakli te'vîl ancak onun medlulü hilâfına aklî delîl kaim olduğu vakit gerektir. Felâsifenin delillerinin ekserîsi ise, ehl-i şer'in esasına mübtenidir. Böyle olduğu da onun mesabihi ile müstenir olanlara hafî değildir.»

Eski fenn-i hey'et erbabının müsbet hesab haricine çıkan ve eflâk ve semayı görüldüğü gibi şeffaf bir cism-i lâtîfi esirî bir mevc-i mekfuf halinden çıkarıp ne hafif, ne sekıl olmamakla beraber şeffaf ve yıldızların çakılmış olarak merkûz bulunduğu birer cism-i sulb halinde düşündüren felsef-i nazariyyelerinin, mevzu'larının hepsini mütearefe halinde farzederek âyat ve ahbarı ona göre te'vil edenlerin henüz sâbit olmayan farzîyyeleri İslâm beyninde dinî ve kitabî birer akîde imiş gibi işaalara bâis olmuş ve bu sebeble Kur'ân ve ahâdisin bila lüzum ve zâhiri hilâfına gidilmiş bulunduğunu birçok müfessirler gibi görüş olan Alusi, yeni hey'et telâkkîlerinden bahsederken aynı hataya düşmemek için ih-

[1] Kevakib-i sabitenin arza en yakın bulunanları, arzın Şemse olan mesafesinden iki yüz bin def'a daha be'id olduğu ehl-i hey'etçe ma'lûm olduğuna göre kevakib-i mezkûreden sudûr eden ziyanın vusulü için takriben üç seneden ziyade bir müddet sarf etmesi lâzım gelir. (Salih Zekir, Hikmet-i tabiiyye sür'at-i Ziya bahsi). Şu halde en uzak olan sevabitin ve mecerre alemlerinin ziyası daha ne kadar çok senelerde vasıl olacağı kıyas olunsun. Altmış yetmiş sene tahmin edilenler bile olmuştur. Bunlar, ziyanın saniyede sür'atı üçyüz bin kilometre olması ve arada havadan daha kesif vasıta bulunmaması mülâhazasiyle yürütülmüş kısmen nazarî kısmen farzî hisablardır. Bunlar Kur'ân'daki «elli bin sene» haberine nazaran hiç mesabesinde kalır (Hamdi)

tiyatı elden bırakmıyarak günün birinde değişmek ihtimali bulunan ve henüz ilm-ü fennin kat'i hududu dahilline girmiş olmayan felsefi nazariyyat ve faraziyyat sahalarında akl-ü naklin zâhirî hilâfında görünen cihetlerde te'vil yoluna sapıvermeyip aklımızın hakkıyla ihata edemediği mutlak hakikat hududunu, Allah ve Resulü'nün ihbaratını her halde kendi izafî fikrimiz içinde hallediver-mek sevdasına düşülmemeği, ve binaenaleyh mahsûsü mahsûs, ma'kulü ma'kul, haberi sadıkla menkulü menkul olmak üzere her birinin hak ve kıymetlerine göre intibak noktalarını zayi' etmeyerek anlamağa çalışmayı, ve ihtilâflı noktaları hilâfı küfür-ü dalâl olan dinî bir akîde haline getirmemeği tavsiye etmiş demektir ki, ne taassub, ne de şeytanet ve şarlatanlık hevalarına kapılmamak için Ehl-i Sünnet ulemasının tutmuş oldukları sâlim hak ve ma'rifet yolu da budur. Biz de, bu fikir ve i'tikaddayız. Bu esas dairesinde biz de, şunu söylemek isteriz ki:

Gerek eski, gerek yeni ilm-i hey'et erbabı tarafından dermiyan edilen fikirlerin hepsi mücerred bir fikr-i felsefîden ibaret olmadığı gibi hepsi kat'iyyetle isbat ve tecrübe olunmuş ve olunabilecek rıyazî mihaniki, hikemî, kimyevî, mantıkî fen ma'lûmatı kabilinden de değildir. Hâttâ bu fenlerin mebadisinde bile mütearefe haline gelmemiş nice münakaşalar, mevzu'lar, farziyyeler bedihî olmayan tasavvurlar bulunduğu gibi netaic ve hasılâtında da zarurî olmayan şiir halinde mülâhazalar vardır. Eski hey'ette de kat'î hesab sahasına girmiş riyazî, fennî ma'lûmat yok değildi. İki bin seneden ziyadece bir zamandan beri seyyaratın kıranları, ictima' ve istikballeri, husûf ve küsûf hesab olunabiliyordu. Fakat harekâtın sebeblerine aid muhakemat-ı akliyyelerinde mütearefe yerine saydıkları mevzualarında arzı merkez-i kül ve eflâkı ecsam-ı sulbe addetmek gibi farziyyelerinde ve onların hasılâtında felsefi idiler, fen ve felsefe hududu iyi ayrılmış değil idi. Bu günkü ehl-i hey'etin de o kabilden sırf felsefî mevzuaları farziyyeleri ve henüz fen hududuna girmeyen bir takım mülâhazaları yok değildir. Bununla beraber şunu da i'tiraf etmek lâzım gelir ki, bu gün fen ve felsefe, tecrübe ve amelî teknik sahasındaki ma'lûmat ile mücerred fikir sahasında dolaşan ma'lûmat ve intikad hadleri daha iyi ayrılmış, her fennin hususî sahasında amelî kıymeti hâiz nazariyyat daha iyi vahdetle kuvvetlenmiş ma'lûmatı hususiye alât ve vesait tezayüd ve tekessür etmiş, buna mukabil de bütün bu fenlerin ma'lûmatını tensîk edecek olan felsefe ve iman sahalarında mezhebler, meşrebler çoğalarak umumî fikirlerde teşettüt ve perişanı çoğalmıştır. Yine

---

Dermiyan: Ortada kalan şey, arada. **Tensik:** Ne zaman koymak. **Teşettüt:** Dağınık olma, dallara ayrılma.

i'tiraf etmek lâzım gelir ki, fünunun tecrübe sahasında keşfiyyat ve tatbikatı ileriledikçe bunlar, Kur'ân'ın mazmunlarına aykırı gitmemiş, bil'akis bir çok âyetlerin daha iyi vuzuh ile anlaşılmasına hizmet eylemiştir. Eski hey'et mazariyyeleriyle yeni hey'et nazariyyeleri Kur'ân bakımından mukayese edildiği zaman eski hey'ete nazaran te'vile sapılması lâzım gibi görünen nice âyetleri yeni hey'ete nazaran te'vile gidilmeksizin zâhiri vech ile anlamak daha ziyade sühûlet kesbetmiştir. Meselâ, وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (*"Her biri birer felekte yüzerler.'* Yâsîn-36/40) اللّٰهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ (*"Allah O'dur ki semalara direksiz irtifâ' verdi.'* Râ'd-13/2) وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ (*"Bak şu güzel semaya verdi ona irtifa' vazeyleyip mizanı."* Rahmân-55/7) âyetlerini eski hey'etciler, bir te'vil kapısı aramadan anlayamadıkları halde yeni hey'etçiler, aynen kendi düsturları gibi anlamakta hiç müşkilât çekmezler. Kezalik eski hey'etçiler, milk-i İlâhî'yi daha dar bir zihniyetle mülâhaza ettikleri halde yeni hey'etçiler, onun vüs'atini ihata etmekten âciz olduklarını iftihar ile i'lân ve i'tiraf etmekten geri durmazlar. Şübhe yok ki, tecrübenin tezayüdü ve efkârın telâhuku ile ma'lûmatın hududu tevessu' etmekle beraber hiç bir fen âlemi hilkat ve tekvînin bütün hudud ve esrarını ihata etmek iddiasında bulunmadığı gibi hiç kimse Kur'ân'ın bütün ledünniyyatını ihata dâvâsında bulunamaz, bütün madde ve ecsam âleminin hududunu doğrudan doğru mahsûs olmayıp mücerred bir emr-i ma'kul olan cazibe-i umumiyye kanununun vahdetiyle mülâhaza eyleyen, bununla beraber hilkatin bütün hududunu her cihetle ıhata ettiği iddiasında bulunmayan yeni hey'et ma'lûmatının nazarlara açabildiği vüs'at sahası, hem mutlak akıl sahasından, hem de Kur'ân'ın telkin ettiği daha yüksek vüs'at sahasından çok geridir. Bu i'tibar ile Kur'ân'ın tefsirini her hangi bir zamanın fen veya felsefesi hududuna çekerek fikirleri, vicdanları darlaştırmağa çalışmak doğru olmaz. Mahsûsü, mahsûs, mak'ulü ma'kul olarak anlamak lâzım geldiği gibi Kur'ân'ı da mahsûs, ma'kul menkul bütün nikat-ı nazardan kendi nazmının ifade ve delâletini ta'kib ederek iman sahasına ermek lâzım gelir. Fakat bunu yaparken âleme karşı göz yummayıp gerek eski ve gerek yeni efkâr ve ma'lûmatın haddini tecavüz etmemek üzere hizmetinden, tahlîl ve terkibinden istifade ederek yürümek de Kur'ân'ın ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ (*"Sonra yine çevir gözü, tekrar, tekrar, sana döner o göz bîtab olarak zelîl-ü hakîr."* Mülk-67/4) emri gibi delâlât ve irşadatı cümlesinden olduğunu unutmamak iktiza eyler. Bizim nefsimizde esbabı ilmimiz, havassi selîme, akl-ü tecrübe haber-i sadık bu üçte hülâsa edilir. Ve şimdiye kadar bütün keşiflerimiz bunların vahdetini zamin olan vücud-ı

İrtifâı: Yükseklik.

Hakk'a izafet vicdanı içinde bulunduğu için hislerimizin maverasını akl ile, aklımızın maverasını haber-i sadık ile vicdanımıza iktiran ettirerek iman-ı Hakk'a yükselebilir isek de, evvel emirde hissimizi ilerisinden kavramayıp da kendi âleminde ibtal ile başlayacak bir akla mebde' bulamadığımız gibi hüss-ü aklımızı tenvîr ve tevsi' edecek yerde onları kökünden ibtal eden bir tenakuz ile başlayan haberin sıdkına da bir mebde' bulamayız. Ve o vakit akıllarımızı daha yüksek bir nûr sahasına çıkarmayıp da hududu dahilinde olduğu halde tenakuz ile boğup bırakan bir haberi anlayabilmek için te'vil mecburiyyetinde bulunacağımız gibi hissimizi kendi sahasında boğacak olan akılları da birer Şeytan gibi telâkki ederek daha sağlam bir akl ile red veya te'yil mecburiyyetinde bulunuruz. Yanlış anlaşılmasın bundan, hissimizin her hakikate kâfi olduğunu söylemek istemiyoruz. Ancak hakikat semalarının bize en yakın ucu hissimiz olduğunu söylüyoruz. Kendinden üstün ve bütün hislerin rabıtası olan aklı duymayan veya duymak istemeyen his, hissolamayacağı gibi rabtedeceği hisleri ihata edip de kendisinden daha yüksek olan hakikate iman duygusunu duyuracak yerde ken dinin ne fevkinde, ne de tahtında bir hakikat görmek istemiyen akılların da, aklı olmadığını anlatmak istiyoruz. Hiç bir his bizi kendi sahasında aldatmaz. Bütün hatalar, o hiss-i maverasındaki sebeb ve illete bağlamak için vasıta olan aklın muhakemâtında, yâni fikir sahasında vaki' olur. Ben, bir hayal ve bir faraziyye kurduğum zaman onun bende, zihnimde bir varlığını duyarım ve bu duygum kendi sahasında hatasız olarak doğrudur. Hakikaten o hayal veya farz bende vardır. Fakat bu hissimin haddini aşıp da o hayal veya faraziyyenin benim bütün varlığımda veya haricimde mevcud olduğunu da iddiaya kalkışırsam işte o vakit hissimin hududunu geçmiş, aklımda hata etmiş olurum. Bindiğim bir gemi sahilden harekete başladığı zaman sahile baktığımda ben, bir tehavvül, bir hareket hissederim ve bu hissim beni aldatmaz. Ortada hakikaten bir hareket vardır. Fakat ben, bunu aklımla mahalline bağlamak için fikre giriştiğim zaman mebde'leri iyi mülâhaza etmeyerek acele ile sahilin hareket ettiğine hüküm ediverirsem hareketi hissimde değil, fakat aklî muhakemem olan fikrimde hata etmiş olurum. İşte arz ile sema arasında hissettiğimiz hareketlerin mahallerini ta'yinde vaki' olan hatalarımızın menşei de hissimiz değil, fikrimizdir. Eski hey'etçilerle, yeni hey'etçilerin arasındaki fark da bu haysiyyettendir. Bunları arzetmekten maksadımız ise, şu neticeye gelmektir. Bütün ecramı cazibe kanunu altında tevhid ederek mülâhaza eden yeni hey'etçiler, eflâkın ecsam-ı sulbe telâkkısini reddederek fezâya daha geniş bir nazar atf etmiş olmalarından doayı semayı inkâr etmiş olduklarına dair bir şayia vardır. Halbuki bu

isnad doğru değildir. Hey'etçi demek semacı demektir. Semayı daha geniş olarak düşünmek başka, inkâr etmek yine başkadır. Karşımızda nazararımızı tahdid veya temdid eden ve add-ü ihsasına gücümüz yetmiyen ecramın vaz'iyyetlerini âdeten mümkün olabildiği kadar hissen rasad ve müşahede ile sema ve âlem hakkında aklî bir fikr edinmeğe çalışan fen, mahsûsten ma'kule geçerken mebdei olan mahsûsü inkâr ile işe girişecek olursa, ilk önce kendi temelini veya iskelesini yıkmış olur. İskeleden iskeleye yükseldikçe etrafı daha geniş görmek başka, kendine dönmek için iskelesini yıkmış veya gözünü kör etmiş olmak yine başkadır. Biz arzımızdan etrafımıza baktığımız vakit her şeyden evvel nazarımızı kaplayan mahsûs bir sema, bir gök içinde bulunduğumuzu görür, sonra da bunu kendimize bağlayarak hakkı bulmak için ma'kul bir semaya çıkmak isteriz. Çıkarken başımızın döndüğü noktadan kendimize dönmek istediğimiz sırada bütün mahsûsatımızı kaybederek bayılmış bulunursak iyazenbillâh ya hiç kendimize gelemeyecek vech ile sukut eder helâk oluruz, yahud da sukut ettiğimiz yerde yine o mahsûsat içinde rü'yadan uyanır gibi uyanır menkulâtımızı mahsûsat aleminde ta'bir etmeğe çalışırız. Şeytanların bütün işi de bizi, ya mahsûsten ma'kule çıkarmamak veya çıkabildiğimiz noktadan sukut ettirerek helâkimize çalışmaktır. Biz, müntehasında bir noktaya olsun dayanmayan mücerred bir fazadan hiç bir hiss edinemeyiz. O bizim için hiç birşey ifade etmeyen namütenahi bir yokluktan ibaret kalır. Kezalik her gördüğümüzü bir ziya ile gördüğümüz halde herhangi bir satıh, bir hadd üzerine aksetmiş olmayan bir ziyayı da asla göremeyiz. Halbuki açık bir havada başımızdan yukarı baktığımız zaman gözümüz bir yıldıza, bir buluta ilişmese bile en yüksekte nazarımızın dayandığı düzgün ve yuvarlak bir muhît hissediyor ve onunla aramızda bir cev, bir faza bu'du tanıyoruz. Ve sonra herhangi bir yıldız veya şu'a' veya bulut görsek hepsini o muhitın altında ve o cevvin içinde görürüz, nazarımızı yıldızdan yıldıza tabakadan tabakaya ne kadar uzatsak hissimiz kabil değil, o muhitın üstüne çıkamaz hep aşağısında behmehal kendimize döner. İşte bizim hissimizi ihata ederek nazarımızda irtisam eden gök dediğimiz o mahsûs muhitin bizden tarafa olan bütün cebhesi sema-ı dünyadır. Duyduğumuz bütün hareketler içinde cereyan eder. İlerisine aşılmaz, mennu' bir dalga demek olan "mevc-i mekfuf" da odur. Fikrimizde onun daha üstü, semanın seması, yahud sema-i ulya veya semai uhrâ diye ne kadar kıyas yürütsek, başkaca bir göz bir keşif veya haber almadan bütün ma'kulâtımız o mahsûs muhitin dahilindeki ilmimizden bir hatve ileri atmış olmaz ve onun için bizim kendimize dönerek kalbimizden Hakk'a intibakımız, böyle binlerce perde arkasından bir alem-i

gayıbda vaki' olur ki, ona ancak iman yetişir. Şimdi bizim doğrudan doğru bir ziya imtidad ve intibaiyle hissetmekte bulunduğumuz bu mahsûs gök ve içindeki ecram ve feza gerek kendi mevki'lerinde ve gerek yalnız bizim gözümüzdeki intiba'lariyle dimağımızda ve gerekse bizden öte ve mevki'lerinden beri bir hadd-i mahsûsta irtisam etmiş bulunsun. Herhalde bütün müdafaalarımıza rağmen vicdanımızda mevcudiyyetini hissettirmiş olduğunda şübhe edemeyeceğimiz bir şeydir. Ve bütün akl-u fikrimiz bu hissin hududu içinde yürür. Biz bütün yükseklik hissini ve mutlak hüsn-ü ekmel zevkini ancak bunun içinde duyduğumuz ziynet ve güzelliğin tecriden mukayesesinden duyabiliriz. Bunu, âmiyane bir histir diye nefy-ü inkâra kalkışacak olan herhangi bir akl-ü fen, ondan evvel kendi kendini yıkmış bulunur. Bu, bir cismi sulb değildir. Denilir, bilmem diyebiliriz. Bu, bir cazibe-i umumiyye muhassalasıdır denilir, bilmem diyebiliriz. Bu, bir nevi' ince hareketten ibaret olan ziyanın seyr-ü imtidadı hududiyle gözümüze temassından i'tibaren önümüzde parlatılarak tersim olunmuş bir sun'i haktır denilir, belki fakat ne güzel san'at, ne güzel sâni' diye hayretle takdir edebiliriz. Lâkin hissettiğimiz o muhît, o mahsûs sema yoktur. Hiç birşey değildir denilecek olursa, artık onu görmeyen neyi görebilir ki, diye bütün vicdanımızla onun duygusuzluğuna veya insafsızlığına ve inadına hükmetmekte ve elimize geçen barika-i hakikati başına yağdırmak lüzumunda tereddüd etmeyiz Nur onda, nar onda, şimşekler onda, şihablar ondu, güneş onda, Kamer onda, Hilâl onda, bedir onda, Zühre onda, Müşteri onda, seyyareler onda, sabiteler onda, Ayyuk onda, şi'râ onda, Süreyya onda, Cevza onda, Sünbüle onda, Mizan onda, manzumeler onda, mensûreler onda, cazibelerin kaynaştığı, dafiaların çarpıştığı felekler, Hakk'ın emriyle nurları oynatan, hararetleri kaynatan, zulmetleri dağıtan, bulutları süren, ra'dları gürleten, saikaları patlatan, yağmurları arzımıza, tadını ağzımıza, nesimi ciğerlerimize, şemimi burunlarımıza, sesi kulaklarımıza, nuru gözlerimize, şuuru gönüllerimize indiren melekler, hasılı gözümüzü, gönlümüzü açan, yolumuzu gösteren misbahlar ondadır. Akl-ü fikrimizi çelen Şeytanlar da onun alt katında, yani başımızda pusular içindeir. Sema yüksek demek olduğu için كُلُّ مَا عَلاَكَ فَهُوَ سَمَاؤُكَ **"Sana üstün olan her şey semadır,"** mefhumu i'tibariyle bizim üstümüze gelen havaya ve felek-i Kamere ve daha yukarı doğru ecrama ve feleklerine ve bunların arasında mahsûs olan mesafelere ve maddî, mânevî bütün yüksekliklere sema' ve semâvat ıtlak edilmek sahih olduğunda, meselâ, اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ (*"Allah O'dur ki Semalara direksiz irtifâ' verdi."* Râ'd-13/2)'de semavâttan murad, yüksekteki muallâk ecram olmak zâhir bulunduğunda tereddüde mahal yok ise,

de, bunları, üstünden ihata ederek nazarımızda teayyün ettiren o umumî mahsûs muhît bizde sema' mefhumuna asıl mi'yar olan esasi haddir. Gözümüzün önünde böyle bir küre-i sema çizmeden ne bir hey'et dersi, ne bir sema harîtası mutalaa edemeyiz. Bunun içinde müteaddid tabakalar mutalaa edebiliriz. Onun için mer'î olmak üzere nazarlarımıza arzedilen yedi semayı da, bu dairede mütalaa edebileceğimiz anlatıldı. Bu suretle, sema-i dünya, Sûre-i Bakara'da geçen, هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَٓاءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ (*"O hâlık'tır ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya inayet buyurdu da onları yedi sema halinde nizama koydu."* Bakara-2/29) âyetinde olduğu gibi arza mutlak olarak tekabül eden ve yedi sema olarak tekabül eden ve yedi sema olarak tesviye edildiği beyan buyurulan semanın bize mahsûs ve manzur olan iç cebhesi olmak, en zâhir ve bâhir bir mânâdır. Yakınlığın mânâsı da hiss-i basarımız dairesi ve görebildiğimiz zinet muhitı olmasıdır. Onun için selef eflâka sema ıtlak etmemiş değillerse de, sema-i dünyanın felek-i kamer olması eslâf-ı müfessirînce tanınmamış, Âlûsî'nin dediği gibi eski hey'etçilerin kavline i'tibar edenlerin bir fikri olmuştur. Bu babda Atâ'dan nakledilen haberin, rivayet olmak üzere sıhhati tesbit edilemese bile, gerek âyetin zâhirini ve gerek yeni hey'etçilerin esas düsturlarını herkese en güzel anlatabilecek vecîz bir ifade olduğunu dirayeten i'tiraf etmek gerektir. Evet, görüp duruyoruz ki, yıldızlar arz ile sema muhîti arasında cevde muallâk kandillerdir. Bunlar, direk hizmetini görecek sulb cisimlerde merkûz değildir, sade mütekabilen yekdiğerine varid olan ziya hüzmeleri, nur silsileleriyle muallâkda mütevazin ve göze görünmez fakat eseriyle tanınır mânevî kuvvetlerle mahfuz olarak, كُلٌّ ف۪ي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (*"Her biri birer felekte yüzerler."* Yasin-36/40) hükmünce sâbihtirler. Şübhesiz ki, bu semanın bir de bizden tarafa olmayan dış yüzü vardır. Yukarılarda çok kerre ihtar ettiğimiz vech ile yedi semanın altısını oraya âid olmak üzere mülâhaza etmek de câizdir. Lâkin bu Sûrede فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ (*"Haydi çevir gözü görebilirmisin hiç bir çatlak, bir kusur?"* Mülk-67/3) hitabı, hitab-ı âmmolmasına nazaran rü'yetimiz sahasında gösterilmiş olmaları hasebiyle dünya semada saymak ve hiss ü idrakimizin yetişemediği maverasını, âhar ta'bir ile semanın semasını, sema-i uhrâyı Kürsî ve Arş diye mülâhaza eylemek muvafık olduğu kanaatine ermiş bulunuyoruz. Nihayet şunu da söyleyelim ki, biz, sema-i dünya tefsirinde, hem rivayeten, hem dirayeten muvafık görerek iştirâk eylediğimiz Âlûsî'nin yalnız kevakibe mesabîh ıtlak edilmesi mecaz olduğu hakkındaki fikrine itlâkı üzere iştirâk etmeyeceğiz. Çünkü mısbah, sirac, lâmba, kandil gerek ışık ve şavkin kendisi, gerek fener gibi makarrı olmak üzere mülâhaza edilsin hepsinde de bu mefhum-

lar kevakibde tam mânâ-yı hakikîsiyle mevcuddur. Büyük veya küçük olması buna mâni olmaz. Bu mânâda güneşin büyük bir lüks lâmbasından farkı yoktur. Ancak hissî ışıklara değil, أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمُ اقْتَدَيْتُمُ اهْتَدَيْتُمْ (*"Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete erersiniz."* Keşfü'l-hafâ-1/381) hadîsinde olduğu gibi mânevî ulûm ve iman nurlarına dahi şumulü maksud olmak i'tibariyle umumî meoaz suretinde anlaşılmak iktiza eder ki, gerek maddî ve gerek mânevî nurlar, gerek hakikî, gerek mecazî mesabîh ıtlak olunabilen ışıklar demek olur. Asıl maksad da, bunların fevka's-sema' olan kudret-i İlâhiyye'ye ve hüsn-ü ekmele delâletle kalblerde iman ve hidayet şuuru uyandırmaları haysiyyetinden mânevî kıymetlerine işaret olduğu siyak-u sibaktan zâhirdir. Lâm-i kasem ile وَلَقَدْ زَيَّنَّا buyurulması, bilhassa bu mânevî delâlete tenbih demek olduğu gibi "Şeyatîne rücum" keyfiyyetini anlamakta da bunun ehemmiyyeti vardır. Binaenaleyh meâl şu olur: Şan-ı celâlime, nama-ı Ulûhiyyetime kasem ederim ki, Biz Azîmü'ş-şan, o futursuz görüp durduğunuz dünya semayı, gözlerinizi gönüllerinizi açacak maddî, mânevî ehemmiyyeti haiz türlü kanndillerle tezyîn eyledik. وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ **Ve onları, yâni o mesabihi, Şeytanlar için rücum, atmalar yapptık.** Bunda bir kaç mânâ vardır. Birincisi, Şeytanlara atmak, onları arz hududundan yukarı çıkarmamak, semayı şerlerinden muhafaza etmek için mermîler demektir ki, meşhuru budur. Sûre-i Hicr'de, وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ (*"Şanım hakkı için biz semâda burclar yaptık ve onu ehli nazar için tezyin eyledik. Hem onu Şeytan-ı racîm'den hıfz ettik. Ancak kulak hırsızlığı eden olur onu da parlak bir şihab takip etmektedir."* Hicr-15/16-18) ve Sûrei Sâffât'ta, اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ، لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ اِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ (*"Bakınız Biz o dünya semayı (o yakın göğü) bir ziynetle donattık: Kevakib Hem mütemerrid ve her şeytandan koruduk. Onlar melei a'layı dinleyemezler, tard için her tarafdan sıkıya tutulurlar. Ve onlara ayrılmaz bir azab vardır. Ancak bir çalıp çarpan, onun da peşine bir şihabı sakıp takılır."* Saffât-37/6-10) âyetlerinde geçtiği üzere Hakk'a karşı inad eden ve taraf-ı İlâhî'den indirilen şuunât-ı Rabbaniyye'yi, emirleri, âyetleri anlayarak hak yoluna sülûk etmek isteyen insanları gizliden gizliye türlü mânialar, vehimler, hayaller, desîseler iğfallerle aldatarak akıllarını ve gönüllerini çelip arkalarında sürüklemek üzere dolaşan ve bu suretle insanlara karşı işleri güçleri şeytanat yapmaktan ibaret oldğundan dolayı şeytan denilen maddî veya mânevî gizli bir takım süflî kuvvetler, habîs ruhlar vardır ki, bunlar, semadan matrud ve sema onlardan mahfuzdur. Bu Şeytanlar, mele-i a'lâyı, vahy-i Hakk'ı getiren

Melâike-i mukarrebîn'i dinleyemezler, oraya yetişemezler. Ancak sema-i dünyadan inerken kulak hırsızlığı tarzında çalıp kapmaca bir şey yapmak isterler. Arkalarından da bir ateş şü'lesi, bir şihab-ı mübîn, bir şihab-ı sâkıb ile recmolunarak def-u tard edilirler. Binaenaleyh o Şeytanlar, yeryüzünde bir takım kimseleri taraf-ı Hakk'dan gönderilmiş bir medyum, bir ilham vasıtası imiş gibi mıknatıslayarak ispirtizm, manyatizm, sumnambolizm, pisişizm, metapisişizm gibi biri doğru çıkarsa çoğu yalan çıkan kehanet, cincilik kabîlinden acaib bâzı ruhiyyât hâdiseleri ve hayalleri ile aldatıp Meleklere, Peygamberler'e rekabet etmek isterlerse de Allah, onları o yüksekliğe yaklaştırmaz, sevdalarına muvaffak etmez, yalanlarını, yalancılıklarını yüzlerine vurarak âteşîn şu'le'lerle def'-u tardeyler. İşte burada da meşhuru: Şeyatîn. Sûre-i Hicr ve Sâffât'ta geçtiği üzere "iştirak-ı semi' yapan" kulak hırsızları Şeytanlar, rücum da şihablarla tefsîr olunmaktadır. Fakat bunda iki vecih vardır. Birisi, şihabdan murad, maddî mânâsiyle hakikaten cevv-i hevada ara sıra görülen ve yıldız kayması ta'bir olunan fişenk parıltısı gibi şu'leler olmaktır. Bunun hasılı: Ruhî hâdiselerin cevvî ve semavî hâdiselerle maddeten bir alâkası vardır demek olur ki, hakikatını Allah bilir. Bir şihabın sukutu, gözlerde bir intiba' bıraktığı gibi düştüğü mevki'de heva-i nesimî içinde yükselmiş bulunan bâzı habîs gazların ihrakiyla tasfiyesi veya tesmîmi gibi ba'zı netayic husule getirebilmek veya tahte'ş-şuur bâzı ihtizazlar, cereyanlar ihdasiyle uykuda veya yekazada veya bâzı şerait altında müsadif olduğumuz ferdlerin kabiliyyeti mahsusalarına göre rü'ya veya ilhama benzer bâzı intıbaat nakletmek gibi ihtimallerle alâkadar olabilir. Lâkin bu âyetteki rücumu böyle maddî mânâ ile şihablara hamletmek âyetin zâhirine pek muvafık görünmez. Zira «وَجَعَلْنَاهَا» zamiri, mesabihe râci'dir. Mesabih ise, yukarıda beyan ettiğimiz vech ile şihablara münhasır değil, bütün kavakibe şâmildir. Halbuki yıldızların hepsi birer şu'le addedilebilseler bile şihablar gibi rücum halinde sukut ediyor görünmüyorlar. Âyet ise, hepsinin rücum olabilmesinde zâhirdir. Yoksa وَجَعَلْنَا مِنْهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ (*"Ve onlar, şeytanlar için (rücum) atmalar yaptık."* Mülk-67/5) denilmek iktiza ederdi. Nitekim o mânâyı verenler de böyle te'vil etmek istemişlerdir. Buna karşı da şihabların, yıldızlar kabîlinden olup olmadığı münakaşaları yapılmış ve bâlâda Behaüd din-i Amulî'den naklettiğimiz zinet ve şihab fikrasında olduğu gibi şihabların yıldızlardan kopmuş olmaları veya mersud olmayan kevakib cümlesinden bulundukları tarzında cevablar verilmiş ise de, hiç biri âyete karşı hilâf-ı zâhir olmaktan çıkmaz. Çünkü şihablar eski fizikçilerin fikri gib isade hevada yukarı çıkan gazların iştiâlinden ibaret olmayıp daha yukarıda sürü halinde dolaşan gayrı mer'î bir takım küçük yıldızların ca-

zibe-i arziyyeye kapılarak heva-i nesimî dahiline bir mermî gibi giren ve girmesiyle delk-ü temastan iş'tiâl etmesi ile husule gelen şeyler, olduğu hakkında yeni mülâhazalar mevcud (Sûre-i Sâffât'a bak!) ve bunların parçalanmış yıldızlar enkazı olması melhuz olmakla beraber «وَجَعَلْنَا مِنْهَا» yerine, hazf-ü isal ile «وَجَعَلْنَاهَا» denilmiş olması ve Sâffât'ta olduğu gibi kevakib ile şihabın ayırd edilmemiş bulunması hılâf-ı zâhir demektir. Buna karşı en muvafık cevab olsa olsa yıldızların hepsinin veya bir çoğunun da sukut kanunlarına tebean şihablar gibi ve şu kadar ki, mahsûs olmayan bir cereyan üzere bulunduklarına ve bu cereyanlarında dafiâlariyle aynı hizmeti gördüklerine işaret olması söylenebilir. Lâkin burada dediğimiz gibi, mesabîlı kelimesinin mecazen maddî ve mânevî olmaktan eamm olmasına göre bu rücumu maddî olmaktan ziyade ma'nevî olarak mülâhaza etmek kanaatimizce âyetin zâhirine daha muvafık olur ki, bu da, söylediğimiz iki vecihten diğer biridir. Yâni sema-i dünyayi tezyîn eden bütün kevkebler ve şihablar zâhirî birer nur olarak cazibeli güzellikleri, ferdî ve ictimaî kıymet ve haysiyyetleri, gözleri gönülleri açan zevk-ı ma'rifetleri ve âhenk-i vahdetleri ile Allah Teâlâ'nın sun'-i kudretine, şumul-i rahmetine, azamet-ü izzetine delâlet ve imana hidayet edecek mânevî birer misbah oldukları gibi, aynî zamanda Şeytanlara karşı fırlatılarak onları iğva ve idlâllerini şerr-ü zararlarını def-u tarda sebeb olacak mânevî mermilerdir ki, işte Enbiya ve onların varisleri olan Ashab-ı Kiram gibi Ulema-i izam da böyledir. Onun için Sûre-i Cin'de geleceği vechiyle Bi'set-i Muhammediyye'de Cinler, Şeytanlar semaya yanaşamaz olmuşlardı. İşte âyette birinci mânâ, böyle iki surette mülâhaza olunabilir. Ve bunun ikisinde de recim, Şeytanlaradır. Şeytanlar, rucumun fa'ili değil, hedefleridir. İkinci mânâya gelince, rucum, recmen bilgaybde olduğu vech ile gayb taşlamak, bir takım zunun ve evham ile gaybden haber vermeğe kalkışmak mânâsına olarak Şeytanların atmaları gayb taşlamaları, bu suretle mârifet taslayarak halkı aldatmaları ve Allah'a isnad edilmek, onun ilmine havale olunmak lâzım gelen hükümleri, nucuma, nucumun havassına, kuvvet ve tabiatlerine isnad ederek ilmî salâhiyyeti su-i isti'mâl edip şirk-ü küfre sevk etmeleri için birer behaneleri demek olur ki, bu surette Şeytanlardan murad, saadet ve şekavet, kaza ve kader gibi ahkâm-ı gaybiyyede nucumun te'siratına kail olarak ve nucuma dair olan ma'lûmatın haddini aşarak ahkâm-ı nucum ile talı' ve takdirden bir takım istihraclar ile gayb-u istikbalden haber vermeğe kalkışan müneccimler, kâhinler gibi halkı iğfal etmeğe uğraşan İns Şeytanları demek olur. «رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ» nazmının ifadesi, birbirinin lâzımı demek olan bu iki mânânın her birine de ihtimal üzere sadık olduğundan ikisi de sahihtir. Birincisinde, Cin

Şeytanlarının, ikincisinde İns Şeytanlarının halleri beyan olunmuş demektir. İbn Sîna, "Şifa"da Felsefe-i ulâsının mebde-ü mead faslının âhirinde der ki: "Hasılı umurun hepsini tahlil ettiğinde bir takım mebadiye dayanırsın ki, onların icabı Allah Teâlâ indinden münzeldir. Allah Teâlâ'dan kaza ilk vaz'-ı basîttir. Taktir, kazanın tedric üzere müteveccih olduğudur ki, basît olmak haysiyyetleri kazaya, ilk emr-i İlâhî'ye nisbet olunan umur-ı basîtenin ictimaatının mucebi gibidir. [1] Eğer insanlardan bir insana bütün arz ve semadaki hadisatın hepsini ve tabiatlerini tanımak mümkün olsaydı, istikbalde hadis olacakların hepsinin keyfiyyetini de anlayabilirdi. Ahkâma kail olan şu Müneccim ise, evza-ı ulâsı ve mukaddimatı bir burhana istinad etmez, belki bu babda tecrübe veya vahiy iddiasına yaklaşır ve çok kerre o mukaddimatın isbatında kıyasat-ı şi'riyye veya hatabiyye tertibine kalkışır olmakla beraber kâinatın esbabından sade bir cins delâile dayanır ki, o da, semada olandır. Bununla beraber semada olan ahvalin hepsini ihata ettiğine tarafından zamin olamaz. Bilfarz bize onu zamin olsa ve vefa da etse bizi ve kendisini her vakit hepsinin vücuduna vakıf olacağımız bir haysiyyette tutması mümkün olmaz. Hepsinin fiil ve tab'ı kendisince ma'lûm olsabile, onun bulunduğunu veya bulunmadığını bilmesi kifayet etmez. Çünkü ateş hardır, musahhındır, şunu ve şunu yapar diye bilmek suhunetin hasıl olduğu bilinmeden ateşin teshîn ettiğini bilmeğe kâfi gelmez. Hangi hesab tarikı vardır ki, bize felekteki her hadese ve bid'ate ma'rifet i'ta edebilsin. Bilfarz bizi ve kendisini her vakit onun hepsinin vücuduna vakıf olacağımız bir haysiyyette tutması mümkün olsa bile bizim için onunla mugayyebata intikal tamam olmaz. Çünkü hudus yolundaki umur-ı mugayebenin tamam olması ancak kemal adediyle husulü bizce kâfi olmakla beraber müsamaha edilen umur-ı semaviyye ile mütekaddim ve lâhık umur-ı arziyyenin fâili ve münfeili, tabi'îsi ve iradîsi ihtilat

[1] Buna nazaran kaza icabın ilmî mebde-i haysiyyeti, takdir fiilî mead ve müntehâ haysiyyeti, yâni kaza hüküm, takdir icra oluyor. Şu halde feylesofların "determinasyon" dedikleri nihaî icab takdir olmuş oluyor. Maamafih bunun aksine olarak takdir, ilm-i ezelînin şumulü, kaza iradenin tealluku ile onun fiile ihracı, yâni icab-ı nihaî diye ta'rif edilmek kazanın hem lügaten itmam mânâsına, hem Kur'ân'ın وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ (*"Ve eğer Rabbından bir kelime geçmiş olmasa idi aralarında iş bitirilirdi."* Fussulet-41/45) gibi beyanatına daha muvafık olduğu için ülemamızca daha müreccahtır. Bu surette de terminasyon, kaza demek olur ve bizim iradelerimizin alâkası, evvel olan takirde değil, nihaî olan kaza' hududunda bulunmuş olur. Evvelkinde ise, bizim iradelerimizin kazada alâkası yok, sonraki takdir hududunda var demektir. Lâkin bu fark, kelime farkından ibaret olduğu ve ıstılahta münaşakanın pek ehemmiyyeti olmadığı için bu kadardan mânevî bir niza' çıkarmağa kalkışmamalıdır.

Musahhin: Isıtan, ısıtıcı. **Sühunet:** Sıcaklık, hararet, hararet derecesi. **Tesbih:** Isıtmak. **İ'ta:** Vermek. bahşetmek.

etmekle olur. Yoksa yalnız semaviyyât ile tamam olmaz. O halde iki emrin bütün hazırını ve her birinin mucibini ve bahusus gayba muteallık olanını ihata etmedikçe gayba intikal mümkin olmaz. Şu halde müneccimlerin mukaddimatı hükmiyyelerinden bize verdiklerinin hepsi sadık olduğunu cabadan teslim etsek bile yine kavillerine bizim için i'timad yoktur." Sabiîler gibi te'siratı, nucumdan bilerek ondan ahkâm çıkarmağa kalkışmak küfr-ü şirk olduğunda ulema müttefiktir. Ancak onları müessir değil de, masabîh buyurulduğu vech ile ahkâm-ı İlahiyye'nin cereyanına delâil ve emârat olmak üzere sair ulûm ve fununda olduğu gibi teharri-i hakikat fikriyle netayic ve ahkâm istinbatına çalışmak da şer'an memnu' değil, mendub, belki evkat-ı salâtta olduğu gibi lüzumuna göre vacib vazife olacağında da ihtilâfa mahal yoktur. Çünkü ilim, ilim olmak i'tibariyle هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (*"Hiç bilenlerle bilmezler müsavi olur mu?"* Zümer-39/9) mısdakınca memduhtur. Ve ilimde yakîn matlûb olmakla beraber zannî mesail ve ahkâm-ı havi olması da mümkün olabildiği kadar meşru'iyyet ve mergubiyyetine mani' olmaz. Ve delâil-ü emârattan istidlâl suretiyle istinbat olunan hükümler, zayıf bile olsa gaybe hüküm sayılmaz, emâresinin medlûlü sayılır. Edillesinin kuvvet ve za'fına, fiiliyyat sahasındaki tatbikatları ve kullanış tarzlariyle gayelerinin hayr-ü şerrine göre hükümleri ve hasiyyetleri fark eder. Fakat nucum ve eflâkin evza' ve eşkâliyle ahval ve harekâtından bahseden ilm-i hey'et veya ilm-i sema' denilen إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ (*"Elbette o göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün ard arda gelişinde şüphesiz âyetler var."* Âl-i İmrân-3/190), وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ (*"Ve senelerin sayısını ve hisabı bilesiniz."* İsrâ-17/12) gibi âyetlerle tahsîline teşvik olunmuş olan ilm-i nücum değil de, onu behane edinerek nücumun evzaından ileride olacak hâdisat ve muğayyebata ve şunun bunun baht-ü tali'ine dair ahkâm istihrac etmek mânâsına tencim veya ahkâmı nücum ta'bir olunan müneccimlik işi nücumun te'sirine i'tikad suretiyle olmasa bile hadd-i zatinde ilim denecek bir şey olmayıp gayb taşlamaktan ve bâzân tesadüf etse bile esas i'tibâriyle كُلُّ مُنَجِّمٍ كَذَّابٌ buyurulduğu üzere yalan söylemekten ibaret kalarak, bu âyeteki şeytanet kısmına dahil olacağından İbn Sînâ dahi, ona i'timad edilmemek lâzım geldiğini salâhiyyetle beyan eylememiştir. Nücuma perestiş eden Sabiîler, İdris aleyhisselâm'ın mü'cizesi olmak iddiasiyle gabyden haber verdiğine kail olmak istedikleri ahkâm-ı nücuma ehemmiyyet vermişler ve Semayı on iki burca taksim etmişler ve eflâktan yalnız perestiş edip heykellerini diktikleri mersud seb'a-i seyyare feleklerini nazar-ı itibara alarak seb'a-i

Mugayyebat: Bizce gayb olan, bilinmeyen şeyler. **Mesabih:** Lambalar, fenerler, siraclar.

seyyarenin evza-ı felekiyyelerine göre arzda cereyan edecek hâdiseleri bildireceği zu'miyle bir takım ahkâm-ı nücum kitabları yazmışlardı. Bunun ilm-i hey'et nokta-i nazarından hesabat-ı felekiyye ve riyazıyyenin terakkisine bir sevkı olmuş olmakla beraber diğer taraftan bir çok halkı iğfal ve idlâl eden bir şeytanet vesîlesi olarak kullanıldığı ve bu suretle insanların şirk ve küfür yollarında sürüklendiği de daha çok olmuştur. Maattessüf müslümanlar arasında da bunun bir çok zararları olmuş. Buna, haram diye ulema-i dînin ve fukahanın sözlerini dinlemeyenler bunlara aldanarak nice zararlar görmüştür. Cazibe-i umumiyye ile alâkadar olan arzımızın bütün semavât, ve ziyası erebilen bütün yıldızlar ve aradaki esîri ve lâtif gizli ve açık âlemler ile âlâkası bulunmak hasebiyle وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (*"Ve alâmetler, yıldızlarla da onlar yol doğrulturlar."* Nahl-16/16) hükmünce, nücumdan hesab olunabilen bâzı istidlâlî ve tecribî malûmat ile kaptanın denizde yol ta'yin etmesi gibi ilmî nice fevaid istihsal olunabilirse de, Levh-ı Mahfuz'u okuyormuş gibi gayb ve istıkbale hâkim olacak vechiyle falcılığa ve istihracâta kalkışılması bir kaç seyyare işi değil, lâekal arzî ve semavî bütün hâdisâtın tabiî ve iradî, fiilî ve infialî bütün şeraitini ta'yin etmeğe mütevakkıf olduğundan bunun beşer için mümkün fennî bir ilim olamayacağında Dîn-i İslâm ulemasiyle beraber İbn Sînâ, Farabî gibi hükema ve eski, yeni hey'etçiler de müttefiktirler. Yeni hey'etcilerin ihata davasında olmadıkları ma'lûmdur. "Şifa haşiyeleri"inde beyan olunduğu üzere eski Hey'etciler de demişlerdir ki: "Ashab-ı ahkâm on iki burcu ve yedi seyyarenin feleklerindeki vaz'iyyetlerini, ictima' ve istikballerini, kıran ve mukabelelerini, husûf ve küsûflarını, tayflarının verdiği elvana nazara i'tibar edilen saadet ve nühuset tabiatlerini mülâhaza etmekle bu ilme vâkıf olabileceklerini iddia ediyorlar. Halbuki rasadat ve kıyas ile İlm-i hey'etçe bulunmuş olan eflâk yediye münhasır değil, altmışa karibdir. Bunların bâzıları arz-ı muhît, bazıları değildir. Bunlara "eflâk-i tedavir" ıtlak olunur. Ve daha rasadla idrâk olunamayan diğer felekler bulunmak da mümkündür. Bundan başka kevakib-i sabiteden her birinin de seyyareler gibi birer felekleri bulunmasını da tecviz etmişlerdir. Ashab-ı ahkâmın ise, bu matlebleri nazar-ı i'tibara almak şöyle dursun haberleri bile yoktur. Bir hüküm verdikleri zaman bütün bunlardan gafil olarak yalnız seb'a-i seyyare ile hüküm veregelmişlerdir. İş, bu kadar da değil. Yine eski ehl-i Hey'et nazarında semada kevakibi sehabiyye denilen bir takım yıldızlar vardır ve saman yolu, kehkeşan dediğimiz mecerre ve saire gibi görülen beyazlıkların budlarından dolayı gözlerimizle seçilemiyecek derecede küçük görünen yıldız sürülerinden mürekkeb manzumeler olduğuna dair kanaatler vardır ki, bunları yeniler de

te'yid eylemektedirler. Bunlar ve bunların da felekleri olmak lâzım geldiği düşünülünce evza-i felekiyyenin ta'yini ihata-i beşeriyyeden ne kadar yüksek olduğu anlaşılır. Daha ilerisinden sarf-ı nazar edelim. Şu dairede mülâhaza edilen ve arza az çok ziyası yetişebilen yıldızların ahvali hususiyyetleriyle arzın ve cevv-i arzın ve bunlardaki cüziyyât ve hususiyyâtın, cismanî ve ruhanî münasebetleri fenni beşerle ta'yin olunabilmek ihtimali nasıl bulunuyor? Meselâ, küçük bir Süha yıldızının diğer hususiyyetinden kat'î nazarla, yalnız arza gelebilen ziyasının ve arz üzerinde ondan husule gelen intibaatın, meselâ, Zeyd'in mukadderâtı üzerinde ne gibi bir eser husule getirmiş olduğunu hesaba almadan sade on iki burc içinde seb'a-i seyyarenin evza'-ı felekiyyesi üzerinde Zeyd'in yıldızına bakarak yarınki hali ne olacağına dair bir hüküm vermeğe kalkışmanın nasıl bir saçma, nasıl bir atma, nasıl bir aldatma ve aldanmadan ibaret olduğunu ve bunların faide yerine ne büyük zararlara badi olacağını anlamayanlar nücum ile rucumu fark etmeyen bedbahtlar veya fark ettirmek istemeyen şeytanetkârlar demek değil midir? Evet, dün bilmediğimiz bir çok şeyleri yarın öğrenebiliriz. Bugün mümteni' gibi istib'ad eylediğimiz bir takım hakikatleri küçük bir hadiseden bir kanun keşfiyle yarın adiyyât sahasında tasdik edebiliriz. Lâkin ilmin, âlem-i imkânın ve sema-i hilkatın bize nâzır olan haddiyle Allah'a aid olan hakikatinde büyük fark vardır. Âlimü'l-gaybı ve'ş-şehade ancak Allah'dır. Gaybı, ancak O, bilir. لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ O, bildirmeyince Peygamber de gaybı bilemez. فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهِ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا *("O bütün gaybı bilir, fakat gaybına kimseyi ap açık agâh etmez. İhtiyar buyurduğu bir resûldün başka. Çünkü onun önünden ve ardından râsıdlar dizer."* Cinn-72/26-27) buyurulduğu üzere bildirdiği kadar bilir. Onun için, قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ *("Dedi: O ilim ancak Allah yanında."* Ahkâf-46/23) buyurulmuştur. Kezalik وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا *("Ve size ilimden ancak az birşey verilmiştir."* İsra-17/85) bizim ilimlerimizi kılletini anlattığı gibi وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ *("Hiç birşey yoktur ki Bizim yanımızda hazînderi olmasın, fakat biz, onu ancak malum bir miktar ile indiriz."* Hicr-15/21) ile tenzilât-ı İlâhiyye'nin bir mikdar-ı ma'lûmu bulunduğu da anlatılmıştır. Allah Teâlâ, insanlara bahşettiği kabiliyyetlerin haddine göre enfüs ve âfakta ikame buyurduğu maddî, mânevî, aklî ve naklî âyât ve delail ile nazar ve istidlâl ve tecrübe ve amel sahasında bizi mertebeden mertebeye kurb-ı rahmetine yükseltecek nice nice terakkîlere erdirecek ilim yolları, ve sema-i dünyayı hidayet misbahlariyle tezyin etmiş olmakla beraber namütenahiyi idrâk ederek gayb âlemine tehakküm ede-

Evza: Haller, durumlar. **Adiyyat:** Uzaklık. **Rasıd:** Gözcü.

cek ve bu suretle kendisine şirk koşmağa kalkışacak bir salâhiyyete de mazhar etmiş olmayıp, وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا اِلَّا هُوَ ("*Gaybın anahtarları onun yanındadır.*" En'âm-6/59) buyurulduğu üzere gayb hazînelerini temamen kendi indinde tutmuş, Levh-i Mahfuz'a da dilediklerini dilediği kadar muttali' kılmış, o ilm-i ledünnîyi güzide kullarından pek azına tattırmıştır. Semasını Şeytanlardan mahfuz tutmuş, ilm-i şeytanet için kullanan ve kulak hırsızlığiyle gayb taşlamağa, kehanet veya keramet satmağa ve böylelikle Enbiya ve Evliya, hattâ Allah Teâlâ ile "muhadde" ederek halkı idlâl eylemeğe kalkışan İns ve Cin Şeyanlarını recm için parlak misbahlar, âteşîn şirareli dafi'alar yaratmış, kullarını o misbahlardan istifade ve o Şeytanlardan, Şeytan atmalarından ihtiraz ettirmek için nucumun misbah olmak haysiyyetiyle rucum olmak haysiyyetlerini temyiz ettirmek üzere nam-ı celâline kasem ile وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ ("*Celalim hakkı için biz o dünya semayı takım takım kandillerle donattık ve onları şeytanlar için (rücum) atmalar yaptık, hem onlar için o çılgın ateş azâbını hazırladık (ki azabı seyr).*" Mülk-67/5) buyurmuştur. Sonra da o Şeytanların ve onlara uyan kâfirlerin hal ve akibetlerini anlatmak için buyuruyor ki: وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ **Ve onlar, için Sair azâbını hazırladık.** o Şeytanlar, dünyada recm olunduktan başka şeytanetlerinin vaya attıkları yalanlarla alevlendirmek istedikleri fitne ve fesadın cezasını çekecekler o âhirette o Sair azâbını tadacaklardır. Yukarılarda da ma'lûm olduğu vech ile çılgın alevli ateş demek olan Sair, cehennemin isimlerindendir.

Sade o Şeytanlar değil, وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ **kendilerini yaratan, yaşatan Rabbü'l-âlemîne küfreden, nankörlük edip saygısız giden kâfirlerin hepsine de** عَذَابُ جَهَنَّمَ **cehennem azâbı vardır.** وَبِئْسَ الْمَصِيرُ **Ki o, ne fena mesîr. Ne kötü me'ad, ne çirkin inkılâb yeri, ne acı akibettir.** Bunun fenalığı, o Sair azâbının şiddet ve dehşeti, ona atılanların kesreti, küfürlerinin sebeb ve mahiyyeti azâbı görünce intibahları ve cinayet ve istihkaklarını i'tirafları şu suretle beyan ve tasvir olunuyor:

EVVELÂ اِذَا اُلْقُوا فِيهَا **O kâfirler, o cehenneme atıldıkları,** o çılgın ateşin içine odun gibi fırlatıldıkları **vakit** سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا **onun bir şehîkını, bir hıçkırışını işidirler.** Ki, yalayıp yutmağa hırsını ifade eden korkunç hışlayış ve gürleyişi, yâhud لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ("*Orada onlara öyle bir soluyuş ve hıçkırış vardır ki.*" Hûd-11/106) mısdakınca içindekilerin acı sada-yı matemidir.

Muhadde: Muhalefet, uyuşmazlık. **İdlâl:** Doğrudan, hakkdan ayırmak, saptırmak, azdırmak. **İhtiraz:** Sakınmak, kaçınmak. **Rucum:** Taşa tutmalar, taşlamalar, kovmalar. **Sair:** Çılgın alevli ateş.

SANİYEN: وَهِىَ تَفُورُ **O, o halde feveran ediyor, kaynıyordur.**

SALİSEN: تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ **Gayızdan; öfkesinin şiddetinden, hışmından hemen hemen patlıyacak hale gelir,** öyle çılgın, öyle şiddetlidir.

RABİAN: كُلَّمَا اُلْقِىَ فِيهَا فَوْجٌ **Ona her alay atıldıkça,** yâni ona atılanlar fevc fevc, alay alay atılır. Her bir alay atıldıkça her def'asında سَاَلَهُمْ خَزَنَتُهَا **onlara, onun muhafızları** (Yukarıki Sûrede de, عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (*"Üzerinde öyle Melekler vardır ki yoğun mu yoğun, çetin mi çetin, Allah kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve her neye memur is-eler yaparlar."* Tahrim-66/6) diye tavsîf olunan gardiyanları, zebânii elekler, sert sert tevbîh ve tahkîr tarikiyle) sorarlar: اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ **"Size bir nezîr gelmedi mi?** Bu dehşetli haberi verip kocunduracak bir Peygamber, korkutucu bir elçi, bir delil gelmedi mi ki, siz buraya geldiniz?" derler. Çünkü وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا (*"Biz bir resul gönderinceye kadar tazib de etmeyiz."* İsrâ-17/15) buyurulduğu cihetle Allah Teâlâ, bir resul göndermedikçe ta'zib etmez. İkab olan her azâba sem'i veya aklî bir delil, bir inzar tekaddüm eder. Bu gösteriyor ki, Rabbe küfür, O'nun zatını inkârdan ibaret değil, Rübubiyyet-i tecellïyatını, her hangi bir Peygamberini ve indirmiş olduğu âyât ve edillesini ve onlarla tebliğ ettiği ahbar ve inzarını tekzib ve inkâr ile nankörlük de küfürdür. Çünkü Peygamber'e küfrün menşei, "Allah hiç bir şey indirmedi" diye mutlak bir yalancılıktan ibaret olan bir inkâra raci'dir ki, bu da, doğrudan doğru Allah'a karşı bir küfrandır. Kâfir, Peygamberi tekzib ederken gönlünden o sâlibe-i külliyyeyi kübrâ ittihaz ederek şöyle bir kıyas yürütür: "Sen, Allah bana bir şey, bir haber indirdi diyorsun, halbuki Allah hiç bir şey indirmemiştir. Binaenaleyh indirdi diyen yalan söylemiş olur. Demek ki, siz, büyük bir dalâl içindesiniz" der, haber verilen azâbı görmedikçe inzara inanmaz.

Bu suale cevaben kâfirler o vakit hakkı ketmedemiyerek: قَالُوا بَلٰى **"Evet" derler.** Allah'ın lûtfu adaletini ikrar ve kendi kabahetlerini şöyle tafsîl ederler: قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ **"Doğrusu bize bir nezîr geldi.** Parlak misbahlar, âteşîn sihablar, şimşekler gibi nur.u nar içinde semadan zemîne yollar açarak, inzarlar saçarak, çarptığını yakarak inen âyetlerle, bize hem tenvîr eden, hem korkutan bir muhbir geldi. فَكَذَّبْنَا **"Fakat biz, O'nu tekzib ettik** وَقُلْنَا **ve şöyle dedik:** مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ **Allah, hiç bir şey indirmedi."** Nübüvvetin, Kitabın, vahy-u tenzîlin ve onlara inanıp doğru gidenlere, güzel yaşıyanlara sevab, inanmayıp şeytanet ve küfre sabanlara sonunda azâb edileceğine dair va'dlerin veîdlerin aslı yoktur. O şihablar, o parlak atışlar maddeten ve mânen bizleri korkutacak hiç bir haysiyyeti haiz değildir, dedik. Öyle Peygamberlik iddia edenler ve onlara inananlara:

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ **"Sizler, başka değil, ancak büyük bir dalâl içindesiniz"** Kendinizi kaybetmiş, gidecek yoldan pek uzağa sapmış, büyük bir yanlışlık ve aldanış içinde şaşırmışsınız ki, hem kendiniz aldanıyorsunuz, hem de başkalarını aldatmak istiyorsunuz" dedik. İşte o kâfirler, o vakit böyle küfürlerini, küfranlarını ve uydukları şeytanlarla kendilerinin sıfatı olan o büyük delâli, Peygamberlere isnad etmekte aldanmış ve asıl büyük dalâl ve tuğyana kendilerinin düşmüş bulunduklarını ikrar ve i'tiraf ederler ki, bunda küfürlerinin sebebini ve mahiyyetini tasvir vardır. Demek ki, وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ (*"Kendilerin rabbına küfredenler için de cehennem azabı vardır."* Mülk-67/6) ayetinde kâfirleri, cehennem azâbına müstehık kılan küfür, Allah'ın varlığını inkâra kadar varmak lâzım değil, Allah'ın kudretini kullarına indirdiği lûtuf ve ni'metini, gönderdiği Peygamberleri, indirdiği kitabları, âyetleri, verdiği haberleri inkâr ederek küfranda bulunmak dahi Allah'a küfürdür. Böyle küfrü küfranda bulunanlar, onlardan istifadeden kendilerini mahrum etmiş oldukları için âkibette onlara mev'ud olan ni'met ve rahmetten ebediyyen mahrum olacakları gibi edilen inzarlara, haber verilen tehlikelere aldırmayıp saygısızlıkla üzerine yürüdükleri ve eldeki halâs fırsatlarını kaçırmış bulundukları için ebedî azâb içine atılıp gidecekler ve o vakit bu sözleri söyleyeceklerdir. Felsefe ta'birlerince bunun hulâsası şudur: Allah'a küfür yalnız "atheisme", yâni ta'tîl denilen nefy-i ilâhden ibaret değil, "bir Allah'a inanırız amma Peygamberliğe ve Peygamberlere inanmayız" diye nefy-i Nübüvvetle tevhid-i ilâh mezhebi demek olan "deisme"'de, Allah'a küfürdür. [1] Nitekim Allah vardır ve birdir amma bize filân ni'meti veren O, değildir. Veya O, bizim işimize müdahale etmez demenin, şirk-ü ta'tîlden farkı olmayan bir tenakuz olduğundan şübhe yoktur. Burada بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ (*"Evet doğrusu bize korkundurucu bir Peygamber (bir nezîr) geldi, fakat biz ona inanmadık ve Allah hiç birşey indirmedi derler."* Mülk-67/9) diyen kâfirlerin, ateist olmayıp Nübüvveti inkâr eden deist oldukları sarihtir. Bunların bu küfürlerinde mebde'leri olan prensibleri, "Allah, bir şey indirmemiştir" diye Allah'ın her şeyde zâhir olan kudret ve inayetine karşı kafalarında kurdukları menfi bir teassub doğmundan başka bir şey olmadığını ve hilâfını gösterenleri büyük bir dalâl ile aldanmış farzettikleri i'tiraf etmiş bulunuyorlar. İşte Kur'ân'ın bütün Kütüb-i münzeleden yüksek ve asırlardan beri dünyanın her tarafında aynî vahdet ve mevsukiyyetiyle mahfuz, tahrif ve tağyirden sâlim, en temiz, en doğru yegâne bir kitab olduğunu görmüş

Halâs: Kurtuluş.

[1] "Deisme", deizme ile ilâhîlik demek olan teizm "theisme" birbirine karıştırılmamalıdır.

oldukları halde onun Allah'dan indirilmiş, تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (*"O rabb'ül-âleminden bir tenzildir."* Hakka-69/43) Kelâmullah olduğuna ve Risalet-i Muhammediyye'nin hakkiyyetine inanmak istemeyen o zamanki kâfirlerin ve müşriklerin dedikleri vechiyle Muhammed aleyhisselâm'ın bir şâir veya müellif gibi kendi söylediği veya yazdırdığı kendi sözü ve kendi kitabı olarak göstermeğe çalışan, أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا (*"Yok, iftira etti mi diyorlar? De ki: Ben onu iftira ettimse siz beni Allah'dan kurtaracak hiç bir şey'e malik olamazsınız."* Ahkâf-46/8) O'nu, Allah'a iftira' etti mi? diyorlar, eğer iftira ettimse siz, beni Allah'dan kurtaramazsınız de قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ (*"De ki: Öyle ise haydin onun bir misli bir sûre getirin ve Allah'dan başka kime gücünüz yeterse çağırın."* Yunus-10/38) "Haydin Allah'dan beride gücünüzün yettiklerini çağırın da O'nun misli bir Sûre de siz getirin, de." demesine aldırmayıp bu kuvvetli beyanatta Hazret-i Peygamberin kasden veya hataen aldanmış olduğuna zâhib olarak: "Acaba çok akıllı ve emîn olan Muhammed buna ve bu suretle Peygamber olduğuna hakikaten inanmış, aldanmış mı idi, yoksa kendisi inanmadığı halde öyle söylemekte bir menfaat görerek aldatıyormu idi? diye bahisler yapan, yazılar yazan ve nihayet Corci Zeyda'nın, "Medeniyyet-i islâmiyye Tarihi"inde telhis ettiği vech ile: "Kasden aldatmış değil, kendisi cidden ve bütün samimiyyetle inanmış ve ancak bu inanmasında aldanmış, yoksa yanlışlığını bilen bir yalancı öyle ahlâk ve etvarında nezîh bir hayat ve istikamet ta'kib edemez ve öyle paydar bir eser ve şimdiye kadar iki yüzden fazla devlet yetiştirmiş, cihanda büyük büyük intibanlar, inkılâhlar husule getirmiş bir din tesis edemezdi" demekten de kendilerini alamamış bulunan garb feylesofları veya muharrirleri dahi müsbet ve tecrübî ilimlerde, fenlerde düşündükleri gibi düşünmeyip yine kendilerinin beğenmediği menfî yoldan giderek nefislerinde " Allah, bir şey indirmemiştir ve indirmez, başka türlü düşünen hata eder" diye saplandıkları ve doğmatik dedikleri delîlsiz bir yokluk doğmundan yürümek istiyen deistler yâhud ateistlerdir ki, vakti gelince onlar da, قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ (*"Evet, doğrusu bize kocunducucu bir Peygamber (bir nezir) geldi, fakat biz ona inanmadık ve Allah hiçbir şey irdirmedi, siz büyük bir dalâl içindesiniz diye kekzib ettik derler."* Mülk-67/9) diye i'tiraf edeceklerdir. Râzî, tefsirinde der ki: "Bu âyetin nihayetindeki إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ (*"Siz büyük bir dalâl içindesiniz."* Mülk-67/9) hitabında, iki vecih vardır.

BİRİNCİSİ, kâfirlerin, peygamberlere karşı söyledikleri sözleri cümlesinden olmasıdır ki, azher olan budur.

İKİNCİSİ de, cehennem hazenesinin kâfirlere karşı kelâmından olmasıdır ki, kâfirler, öyle diyince zebanîler, إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ (*"Siz büyük bir dalâl içindesiniz."* Mülk-67/9) diyeceklerdir, demek olur. Dalâlden murad, dünyadaki dalâlleri yâhud onun neticesi olan helâkleri olmak da muhtemidir. Bunlara karşı sual soran ve o cevabı alan Melekler tarafından, "sizin söz dinlecek kulağınız veya düşünecek aklınız yok muydu ki: Allah'ın indirdiklerini görüp dururken "Allah, bir şey indirmedi" diyerek öyle bir tekzîb ve dalâle saptınız? denilmesine veya denilmesi ihtimaline karşı o kâfirler o vakit onun sebebini de anlatarak وَقَالُوا hem derler ki: لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ **"Eğer bizler, söz dinler ve aklı güzel isti'mal eyler kimseler olsa idik."** Yâni Allah, bize kulak ve akıl vermemiş ve onlarla iyi dinleyip tutulduğu veya hakkıyla düşünülüp amel edildiği takdirde hiyayete erdirecek haberler, hikmetler, nasîhatler, deliller indirmemiş değildi. Fakat biz, onlara kulak vermedik masal dedik, sağırlık ettik, aklı olanlara yakışacak vech ile iyi düşünmedik, kendi zevkimizi, hevamızı düşündük, çılgınlıkla fitnelere kapıldık, fenalar içinde fenalıklara düştük. Eğer bizler, iyi dinler yâhud iyi düşünür kimseler olsa idik, aklın yetişemediği hususlarda nakıl yolu olan semi'den olmazsa aklın kendisinden hakkiyle istifade etsek, yâni hidayet misbahı olan ehl-i hak Kulema ve Eimme-i müctehidîn gibi nakıl ve aklı, rivayet ve dirayeti cami' bahtiyârlardan olamasak bile hiç olmazsa rivayet ve dirayetten birine olsun sahib bulunsa idik, küfre sapmaz مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ **"O Sair eshabı Şeytanlar içinde bulunmazdık."** Onlara katılıp bu çılgın ateşe atılmazdık. Vaktiyle içlerinde çıkar, hidayet yolunu tutardık. Lâkin onlar içinde bulunduk, bu ateşe atıldık. Demek ki, bizler, ne dinler, ne de düşünür kimseler değilmişiz. eyvâhlar olsun, derler. Ukalalık iddiasında bulunan o nankörler, nihayet felâket karşısında böyle azâba istihkaklarını ı'tiraf ederler. Bütün mes'uliyyet-i vicdaniyye ile yanarlar. Bu beyan ile de şu noktalar tahlil edilmiş bulunuyor: Allah, bir şey indirmedi deyip durmanın sebebi bu üç şeymiş. Birincisi, semi'den istifade etmemek, ikincisi, akıldan istifade etmemek, üçüncüsü de, bu suretle kötü muhîtta bulunmak. Fakat bu üçüncü bir taraftan mebde', bir taraftan da netice demektir. Semi' ve aklı insana mebde-ü meadi, mazî ve istıkbali tanıttıracak en müfid iki rehberdirler. Diğer havas yalnız hali tanıtırlar. Lisan ve akl ise, her ilme nâzırdır. Ve semi', akıldan evvel gerektir. Sem'i veya aklı olanlar anlayıp dinliyerek fena bir muhîttan çıkar, iyilere iltihak edebilir. İman ve hidayet için bunların birisi bile derecesine göre kâfi gelir. Şu halde küfr-ü küfranın bütün sebebi sem'-u akle gereği gibi ehemmiyyet vermemekte toplanır. Bu ise, hayvanlıktan daha aşağı bir süfliyyettir. أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (*"İşte bunlar*

behaim gibi,hatta daha şaşkındırlar." A'râf-7/179) halbuki ne aklî, ne naklî delili idrâk kabiliyyeti bulunmayanlara esasen teklif ve inzar yoktur. Onlar, o süfliyyetin netaicine katlanırken sonunda böyle ebedî vicdan mes'uliyyetiyle cehennem ateşinde yanmazlar. Kâfirler ise,hilkaten insanın ta'rifinde dahil mükellef mes'uldurlar. Sâmi'aları da vardır, akılaları da. Sonunda cehennemin hıçkırışını, azâb Meleklerinin ince suâllerini duyar anlarlar. Önceden inzarı duymak, düşünmek istemezlerse de, fiilî darbe karşısında hepsini duyarlar. Onun için küfürlerini i'tiraf ederlerken sâmi'amız veya aklımız olsaydı demiyorlar, dinler veya akl eder olsaydık diye sem'-ü akıl ni'metlerine nankörlük etmiş olduklarına yanıyorlar. فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ **Demek ki, günahlarının i'tiraf ettiler.** Demek ki, Allah'ın lûtfunda, Rububiyyetinde, adaletinde hiç bir eksiklik yok, o herşey'i indirmiş, göz de vermiş kulak da vermiş, akıl da vermiş, haberci gördermiş, haber de vermiş, dünya Semayı, mer'î, mesmu', ma'kul, muhayyiru'l-ukul türlü mesabîh ile hem tezyin etmiş, hem nucum,hem rucum halinde rehberler, muhkem ve müteşabih âyetler, mu'cizeler, tebşirler, inzarlar indirerek mevt ve hayatta tesarruf eden kudret ve izzetini, ahkâm-ı Rububiyyetini anlatan, güzel amellerle ileri de yüksek hayata yükseltecek iman nurları saçan, O'na karşı küfr-ü şeytanetle halkı aldatıp o güzel sema altında kendileriyle beraber yangınlara sürüklemek isteyenlere hazırlanmış ve delk-ü temastan bir kıvılcımla tutuşup köpürmeğe müheyya bulunuş olan Seir azâbının dehşetini anlatarak fitne ve fesattan tahzir için ölüm alâmeti saikalar atan hitablarla sem-ü akle teblîgat da yapmış, cürm-ü günah ancak onları duymayan veya düşünmek istemeyerek inkâr ve tekzib edip o nuru söndürmeğe o çılgın ateşi körüklemeğe çalışan haddini bilmez nankörlerin kendilerinde olduğu kendilerince de tebeyyün etmiştir. فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ **O halde uzaklaştırılsın, ırak olsun bütün o eshab-ı Seir.** Bütün o şeytanlar ve onlara uyan kâfirler. Onların kazançları ve son hakları ancak budur. Allah'ın izzetine karşı gelerek mülk-i İlâhî'nin nizam-ı adlini bozmağa, fani ve süflî hayatta kalmak zu'miyle hak ve halkı kendileri yaratıyormuş, âlem-i mülk kendilerinin imiş gibi fitne ve fesad ile ihtilâl ateşlerini körükleyip ileri hayatı zulm-ü zulmetle boğmağa uğraşan o kesiblerin o günahların sonunda rahmet ve mağfiretten nasîbi yoktur. İzzet-i İlahiyye'ye yakışan da budur. Allah, öyle azizdir. Sinin zammiyle suhk, uzaklaşmak ve ırak olmak yâhud helâk olmak mânâsına bu'd gibi masdar olup, بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ (*"Bak semûd def olduğu gibi medyen de def oldu gitti."* Hûd-11/95) gibi mukadder fiilin te'kidî mef'ul-i mutlakı olarak makamına kaim bir cümle-i duaiyye halinde ve kahrolsun tarzında şiddetli bir zecr ifade eyler. لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ de "lâm", «خَلَاقًا لَهُ» gibi

fiilin fail veya mef'ulünü beyan içindir. Fiilin takdirinde وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا ("*Ve Allah yetiştirdi size arzdan nebat tarzıyla.*" Nûh-71/17) gibi iki vecih vardır. Birisi, فَاَسْحَقَهُمُ اللّٰهُ اِسْحَاقًا takdirinde olarak Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın da uzaklaştırsın demektir ki, bu surette suhkan müteaddi olan ishak ve ib'ad mânâsına olmuş olur, Birisi de, فَاَسْحَقَهُمُ اللّٰهُ فَسَحِقُوا سُحْقًا takdirinde olup Allah, onları rahmetinden uzaklaştırsın da onlar da uzaklaştıkça uzaklaşsın, kahrolsun, demek olur.

اِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ **Haberiniz olsun ki, her halde Rabblarına ani'l-gıyab saygı besleyenler**, yâni azâbı gelip çatmadan, bilfiil saha-ı şühûde çıkmadan evvel henüz kendilerinden gaib iken, yâhud el içine müraiyâne değil de, âlemin gözlerinden gaib olan kalbleri içinden samimî surette korkup sakınarak şan-ı Rübubiyyetiyle emirlerine, inzarlarına ta'zîm ve ihtiram hissi besleyenler, لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ **bir mağfiret ve büyük bir ecir onlar içindir**. Azâbı görünceye kadar korkmayanlara yâhud kalblerinde saygı olmayıp da zâhirden müraîlik edenlere değildir. İşte sizleri, ileri hayat için hanginiz daha güzel iş yapacak diye teklif ve ibtilâ, dünyasında pey der pey imtihah ve müsabaka meydanına çıkarmak için mevt-ü hayatı yaratmış ve futursuz olarak yekdiğerine muntabık, muntazam yedi sema ile her tarafınızdan ihata edip kendinizi tanıtmış ve sema-i dünyayı mesabîh ve rücum ile donatıp o nur-u nar nizamı içinde sizi tenvir ve tahzir etmek üzere bu tebşir ve inzar âyetlerini dinleyip anlayarak tatbik etmeniz için Peygamberi'ne ve o vasıta ile sizlerin sem'inize ve aklınıza kadar indirmiş olan O Rahman, böyle azîz, böyle gafurdur.

وَاَسِرُّوا قَوْلَكُمْ **Ve kavlinizi, yâni iyi veya kötü söylediğiniz sözü,** yâhud akîde ve mezhebinizi ister sır tutun, gizleyin اَوِ اجْهَرُوا بِهِ **ister onu açığa vurun, haykırın O'nca müsavidir,** hepsini bilir, ona göre hesabını görür. Binaenaleyh O'na gizlide ve açıkta tam saygı beslemek gerektir. Ey mükellefin, ey o mevt ve hayat arasında imtihan meydanına atılmış saygılı veya saygısız, dinler veya dinlemez, düşünür veya düşünmez bütün mübtelâlar, اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **çünkü O Rabbınız, bütün sînelerin künhünü bilir.** Nefislerin, kalblerin, içiyle dışıyla bütün hakikatini kendi hakikatlerinde kendilerinin bile vakıf olamadıkları gizliliklerin hepsini bütün hududuyla bilir. Hepsini O, yaratmıştır. اَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ **Bilmez mi yaratan? Yarattığını** bir duygu duyan, bir şey düşünen, bir niyyet eden, bir söz söyleyen, kasden bir iş yapan, onu yaparken ne kadar gizlemek istese kendinden

---

Suhkan: Uzaklaştırmak süretiyle. **İb'ad:** Uzaklaştırmak, sürmek, kovmak. **Pey der pey:** Adım adım. **Tenvir:** Nurlandırma, aydınlatma. **Tahzir:** Korkutma. **Tebşir:** Müjdeleme. **İnzar:** Sakındırma.

gizleyemez, vicdanında O'nu, o demde duyabilir. O halde O'nu ve bütün sînelerin künhünü ve bütün hılkati yaratan daha evvel ve daha ekmel bilir. O sîneler, o nefisler, o düşünceler, o kuvvetler, o fiiller, o duygular bilgiyle, hep Allah'ın halkiyledir. O yaratmayınca, kimsenin ne eli oynar, ne dili , ne hissi yürür, ne fikri, ne vicdanı kalır, ne kendisi. Bakarsın bir an içinde el çolak olmuş, dil tutulmuştur. Fikir durmuş, akıl boğulmuştur, Gönül kendinden geçmiş, ben şöyle yaparım diyen nefis hâk ile yeksan olmuştur. Hâlik'in yeni bir halk ile imdadı yetişmezse hiç bir mahlûk, onu kendine getiremez ve o hilkati işletemez. Çünkü bir zerre, bir şuur, bir şey halketmenin mütevakkif olduğu tafsîlatı bilemez. O bütün silsile-i esbabı ihata eyleyen ekmel bir ilim ve kudretin eseridir. Mahlûkun hâlikından bir şey gizlemesine imkân yoktur. Bir mahlûkun kendindeki hâdis bilgi ve onun mazmunu ondan evvel onu ve onda o bilgiyi bütün künhiyle yaratan Hâlikın ılmine medyundur. Mahlûkta her hangi bir hâdise olur da, onu yaratan Halik bilmez olur mu? وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ **O iken ancak lâtif habîr.**

LÂTÎF: Lûtufdan mubalegalı ism-i fâil yâhud letafetten sıfat-ı müşebbehe olabilir. Birincisinde gayet lûtufkâr demek olur.

LÛTUF: Gayet incelik, hoşluk ve uygunlukla gayeye isal, muradı ihsan eylemektir.

LETAFET de, kesafet mukabili olarak incelik, hoşluk, nâziklik demektir ki, mukabili olan kesafetin derecesine göre nisbî olarak muhtelif mertebelerde mülâhaza olunur. Lâtîf bir hava dediğimiz gibi, bâzı ecsama lâtîf veya ruh itlak edilmesi bu mânâca nisbî bir letafet i'tibariyledir. Ziyaya lâtîf, denilmesî daha ince, nura lâtîf denilmesi daha ince, esîre lâtîf denilmesi daha ince bir mülâhazadır. Halbuki bütün bunlarda az çok maddî veya cismânî bir nevi, kesafet mefhumu da vardır. Hiç kesafet mefhumu olmayarak mülâhaza edileceğimiz bir letafeti ancak ilim mahiyyetinde bulabiliriz ki, böyle yalnız işaret-i ilmiyye ile iş'ar olunabilen letaife mücerredat ta'bir olunur, Mutlak vücud, mücerredatın en yükseği, vacibü'l-vücud olan Zat-ı Hakk ise, hepsinden üstündür. Hakk Teâlâ'nın "lâtîf" ism-i şerifinde iki tefsir vardır. Birisi, en ince, en gizli umuru bütün inceliğiyle kolay kolay bilen الْعَالِمُ بِالْخَفَايَا بِرِفْقٍ وَكَمَالِ سُهُولَةٍ demektir ki, bu mânâ ilim sıfatının letafetine raci'dir. Birisi de nasıl yapıldığı gizli olan en lâtîf şeyleri yapan ve mahlûkatının muhtac oldukları menafiî lûtf-u inayetiyle ihsan ve isal eyleyen lûtufkâr demektir. Bu mânâ da, tekvin sıfatına raci'dir. Râzî'nin dediği gibi burada, habîr sıfatı ayrıca tasrih edilmiş olduğundan bu mânâ daha muvafıktır. O Hâlik ancak böyle her şeye habîr, lâtîf olan zat-ı ekmeldir. Habîr

mayan lâtîfler, ruhlar, melekler de Hâlik'ın kendisi değil, şuunudurlar. Nitekim قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى ("De ki: ruh Rabbimin emrindendir." İsrâ-17/85) buyurulmuştur. وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ("Ki O öyle lâtîf öyle habîr." Mülk-67/14) de lâm-ı ta'rifin ifade ettiği ahid, ekmeliyyete işarettir. Lâtîf-i ekmel, habîr-i ekmel demektir. Müsnedin böyle muarref olması da kasr ifade ettiğinden bu iki vasf-ı ekmel mecmuunun Hâlîk'a münhasır olduğunu anlatır. Binaenaleyh bundan şu mânâları anlayabiliriz.

EVVELÂ, halk fiilii, kesafet, atalet remzi olan maddenin şanı değildir. Lâtîf olan kuvvetin şanıdır.

SANİYEN, ilimsiz kör bir kuvvetin şanı da değil, tam mânâsiyle lâtîf-i âlim bir kudretin şanıdır.

SALİSEN, ilminde bir eksiklik bulunan kudretin de değil, her şeye kemaliyle âlim, habîr-i ekmel olan lâtîf-i ekmel bir kudret ve kuvvetin şanıdır. İşte Hâlik odur. O Yaratan, yarattığını, yaratacağını her şeyi bilir. O halde bütün sînelerin künhünü bilir. Mükellefînden sadir olan gizli açık, iyi veya fena her kavl-ü fiil, iman-ü küfür her hal-ü kal her niyyet ve garaz hepsi O'na alêssevivyye ma'lûmdur. Lûtufunu da cezasını da ona göre verir. Onun için insan olan ve mevt-ü hayat arasında imtihan meydanına dökülmüş bulunan bütün mükellefîn, ona gizlide ve açıkta o nisbette mehafet ve muhabbetle saygı ve ta'zîm demek olan haşyet hissiyle mütehassis olarak güzel amellere sa'yedip o Sair azâbından korunmalı va'deylediği o büyük ecr-ü mağfirete ermelidir.

Şimdi bunu daha amelî bir surette tevzîh ve bu âlem de beşer için arzdan semaya, maddeden mânâya, süfliyyetten ulviyyete terakkî vicheleriyle tedennî ve helâk tehlikeleri arasında doğrudan doğru rahmet-i Rahman'a götürecek bir istikamet yolu, uhrevî bir hayat ve nüşur gayesine irşad için hem teşvik, hem inzar siyakında buyuruluyor ki:

مَنْ خَلَقَۜ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِۜ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾

ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِيَ تَمُورُۙ ﴿١٦﴾

اَمْ اَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ اَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًاۜ فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ

﴿١٧﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا

إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ إِنَّهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾ أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي هُوَ جُندٌ لَّكُمْ يَنصُرُكُم مِّن دُونِ
الرَّحْمَٰنِ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾ أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ
إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَل لَّجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾ أَفَمَن يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ
وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾
قُلْ هُوَ الَّذِي أَنشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ
قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ
وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٦﴾
فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَٰذَا الَّذِي
كُنتُم بِهِ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللَّهُ وَمَن مَّعِيَ
أَوْ رَحِمَنَا فَمَن يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ قُلْ هُوَ الرَّحْمَٰنُ
آمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٩﴾
قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَن يَأْتِيكُم بِمَاءٍ مَّعِينٍ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

15. O Hâlik'tır ki, O size arzı zelûl (munkad) kıldı. Haydin, o arzın omuzlarında yürüyün de, O Yaradan lâtîf-i habîrin rızkından yeyin. O'nadır fakat nihayet nüşür.

16. Emîn misiniz O Semâdekinden; sizinle arzı göçürüvermesinden? O vakit bakarsınız ki, o arz çalkanıyordur.

17. Yoksa emîn misiniz O Semâdekinden, üzerinize bir mermîler yağdırıcı gönderivermesinden? O vakit bilirsiniz ki nasılmış inzarım?

18. Filhakika onlardan evvelkiller de tekzib ettiler. Fakat nasıl oldu inkârım?

19. Bakmazlar mı ki, üstlerinde uçan kuşlara, kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahmandır ancak onları tutan. Şüphesiz ki, O, her şey-i görür.

20. Yoksa kimdir O Rahman'ın berisinden şu sizin ordularınız ki, sizi kurtaracak? Kâfirler başka değil, sade bir gurur içindedirler.

21. Yoksa kimdir şu sizlere rızık verecek? O rızkını keserse? Hayır, bir ürküntü ve azgınlık içinde inada dalmışlar.

22. İmdi yüz üstü kapanarak giden mi daha doğru? Yoksa dosdoğru bir cadde üzerinde düpedüz giden mi? düşünmeli bir.

23. De ki: "O'dur, ancak sizi inşa eyleyen ve size dinleyecek kulak, görecek gözler, duyacak gönüller veren, fakat sizler pek az şükr ediyorsunuz."

24. De ki: "O'dur, sizi arzda zürriyyet halinde yaratıp yayan, nihayet de hep toplanıp O'na haşrolunacaksınız.

25. Böyle iken diyorlar ki: "Ne zaman bu va'd? Eğer sadıksanız?"

26. De ki: "O ilim ancak Allah'ın indindedir. Ben, sade açık anlatan bir nezîr (kocundurucu bir Peygamber)'im

27. Derken vakti gelip de, onu yakından gördüklerinde o küfredenlerin yüzleri kötüleşiverdi. Ve denildi ki: "İşte, o sizin kendilerinize da'vet edip durduğunuz budur."

28. De ki: "Gördünüz mü? Allah, beni ve beraberimdekileri helâk etse yâhud bize merhamet buyursa iki takdirde de kâfirleri elîm bir azâbdan kurtaracak kimdir?"

29. De ki: "O öyle Rahman, işte biz O'na iman ettik ve O'na dayanmaktayız, ileride sizler de bileceksiniz ki, o açık bir dalâl içinde bulunan kim?"

30. De ki: "gördünüz mü? Sabaha kadar suyunuz bata kalırsa size bir âb-i revan getirecek kim?"

هُوَ الَّذِى جَعَلَ . **"O kıldı"** Lâtîf, habîr olan Hâlik Teâlâ'nın insanlara olan lûtuflarından birine tenbih ve ona müterettib vazife ve gayelerine irşaddır. لَكُمْ **Sizin** için, bunun takdimi ihtisas ifade eder. Yâni her şey ve her mahlûk için

değil, ancak siz insanlar ve bahusus bu kelâma muhatab olan sem'u akıl sahibi kimseler için kıldı. الْاَرْضَ ذَلُولاً Arzı bir zelûl.

ZELÛL: İnkıyad demek olan, kesriyle, zill masdarından mübalega vasfıdır. Her hangi bir şeyden sana münkad, yâni istediğin gibi kolaylıkla çekip götürecek vech ile tesarrufa müsaid bulunan uysal şeye zelûl denilir. Bunda asıl olan hakaret ve horluk mânâsı değil, kolaylık, yumuşaklık, uygunluk, yâni uysal mânâsıdır. Bir şey zelûl olmakla beraber şerefli olabilir. Nitekim tevazu' bir şereftir.

"Hâk ol ki, Huda mertebeni eyleye âlî,
Tâc-i seri âlemdir o kim; hâk-i kademdir."

Yâni zelûl olmak, zelîl olmayı istilzam etmez. Hor, hakîr demek olan zelil, zalin zammiyle "züll" masdarından gelir. İnkıyad ve uysallık infialî olmakla beraber esas i'tibariyle tav'î bir fiil olduğundan zelûl vasfı hayvanda hakikattir. En'âm denilen yumuşak başlı hayvanlar zelûldur. وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ (*"Ve onları kendilerine zebun etmişizde hem onlardan binidleri var, hemde onlardan yiyorlar."* Yâsin-36/72) bu mânâdandır. Lisanımızda bunun en şayi' misali koyundur. Koyun gibi deriz, koyun zelûldur, zelil denilmez. Eşek, zelûl olmakla beraber, zelîl olmakda da meseldir. Deve zelûldür, Zelîl değildir.

At, ehline zelûldur. Ufak bir işaretten anlar, zelîl değildir. Kullanmasını bilmeyeni dinlemez, silker geçiverir. Beygir de hem zelûl, hem zelîldir. Katır zelîldir, pek zelûl değildir. Taş gibi zorlukla kullanılan şeylere zelûl denilmez, denilirse mecaz olur. Şu halde arza zelûl ıtlâkı teşbihîdir. مَرْكُوبٌ ذَلُولٌ demek gibidir. Menakibinde meşî emri karînesiyle bunun sade bir koyun gibi eti yenir, sütü sağılır, yünü kırpılır değil, at veya deve gibi daha ziyade binilmesi mu'tad olan en mühim bir hayvana teşbih edilmiş olduğu anlaşılıyor ki, en ziyade mütebadir olan Arab atı veya hecînidir. Arz bu suretle her türlü istifadeye müsaid olarak binilen ve incitmeden yürüyen uysal bir binid halinde tasvir olunmuştur ki, bunda, onun hissolunmıyacak kadar tev'î seri' bir hareketle sarsmaksızın yürüyüşüne de bir işaret vardır. Demek ki, Allah Teâlâ, bize arzın hareketini vaki'de olduğu gibi gayr-ı mahsûs bir halde bildirmiştir. Ma'lûm ki, bu gibi teşbih ve istiareleri takviye eden karînelere terşih denilir. Burada da murad, öyle bir binit teşbihi olduğu şu suretle terşih olunarak buyuruluyor ki: فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا **Haydin, onun omuzlarında yürüyün.** Bunda iki yürüyüş anlaşılır. Birisi onun üzerinde, omuzları içinde yürümektir ki, bu, bildiğimiz vechiyle arz üzerinde bizim bizzat yürüyüşümüzdür. Bunda «فِي» meşye müteallık olarak مَنَاكِبِ mef'ulifihtir. Biz bunda, yalnız arzın hududu içinde yürümüş oluruz. Birisi de,

bir at veya gemi sırtında gittiğimiz gibi arzın sırtında olarak onun yürüyüşü ile bilvasıta yürümemizdir ki, bunda فِى مَنَاكِبِهَا zarfı müstekarr olarak meşyin fâili olan muhatablardan haldır. Bunda, Allah Teâlâ'nın emriyle evvelen ve bizzat yürüyen arz, saniyen, onun üzerinde olarak bilvasıta yürüyen de biz olmuş oluruz. Bu suretle yürüyüşümüz, arzın bir haddine doğru değil, semaya doğrudur. Bundan sonraki âyette semadan bahsedilmesi de buna sarih bir karînedir. Burada bundan başka dikkat olunması lâzım gelen bir kaç nokta vardır.

1) **Arzın menakibi nedir?** Ma'lûm ki, menkib omuz demektir. Fakat görülüyor ki, فِى مَنْكِبَيْهَا yâni iki omuzu denilmemiş, cemi' sıgasiyle menakib buyurulmuştur. Demek ki, bunun omuzları bildiğimiz binit hayvanları gibi ikiden ibaret değil, çoktur. O halde bunlar nedir? Razî'nin beyanına göre, Müfsirînin bunda üç kavli vardır.

BİRİNCİSİ: Katade ve Dahhâk ve İbn Abbas'ın kavlidir ki: "Arzın menakibi cibal ve âkâmı, yâni dağları ve tepeleri demektir. İnsanın omuzları mürtefi' olduğu gibi dağlar da mürtefi' olduğundan menakib ta'bir olunmuştur. Buna göre mânâ şu olmuş olur: Ben size onun omuzlarında bile yürümeyi kolaylaştırdım. Halbuki onlar, onun tezlîlden en uzak olan eczasıdır. O halde sair eczasındaki kolaylık evleviyyette olmaz mı?"

İKİNCİSİ: Arzın menakibi, yolları, açıklıkları, etraf ve cevanibidir. Bu da Hasen'in, Mücahid'in, Kelbî'nin ve Mukatil'in kavli ve Ata'nın İbn Abbas'dan rivayeti ve Ferra'nın ve İbn Kuteybe'nin muhtarlarıdır. Demiş ki: "Menakib, cevanib demektir. Adamın iki omuzu da iki canibidir. Ve bu, وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًا لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا (*"Ve Allah sizin için arzı bir sergi yapmıştır. Gidesiniz diye ondan geniş geniş yollarda."* Nûh-71/19-20) kavli gibidir. Bu iki kavilde, menakibde mecaz filmüfred var demektir."

ÜÇÜNCÜSÜ: Sahib-ı Keşşaf demiştir ki: "Omuzlarda yürümek ta'bir-i fart-ı tezlîlde meseldir. Çünkü iki omuz ve onların mültekası olan ense kökü devenin en ince ve râkibin ayakla basıp da üzerine i'timad edebilmesinden en uzak olan şeyidir. Deve omuzunda yürünebilecek bir hale geldiği zaman inkıyad ve itaatte nihayet dereceye gelmiş demektir." Bu surette فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا arzın zelûliyyette nihayet derecede olmasından kinaye olarak deveye teşbihi dahi anlatan bu mânâda onda, istediğiniz gibi tesarruf edin demek olur. Güzel olmakla beraber bunda menakibin ayrıca bir mânasını mülâhaza maksud olmayarak sade meşî ile beraber terkibin mecmuu kinaye veya isti'are-i temsiliyye yapılmış oluyor. Bununla iktifa ise, arzın menakibi ıtlak olunan bir şeyler teharrisine lüzum göstermemiş olacağından arzın etrafını keşfe çalışmak gibi gayretleri tah-

rike müsaid görünmez zannedilebilir. Halbuki bu emir, arz üzerinde inkişaf hissi telkin ederek müslümanlara az bir zaman içinde âleme intişar yollarını açmış olan irşadât-ı İlâhiyye'dendir. Şu halde menakib ta'biri için de ayrıca bir mânâ mülâhaza etmek gerektir ki, O da, bu üç tefsirin hasılı olmak üzere arzın menakibi, arzın en yüksek, en uzak ve yürümek için en müşkil ve en nâzik yerlerine kadar sırtı demek olur ki, bu da, dağları, tepeleri, ovaları, dereleriyle bütün şark-u garb cihetlerine ve cenub-u şimal kutublarına varıncaya kadar onu kaplamış olan sathın hepsine şamil olur. Bu i'tibar ile cevanib tefsiri, hepsinden şumullüdür. Ancak Zemahşerî'nin dediği gibi meşî de, her türlü tesarrufat-ı mümküneden ta'mim olunduğu surette yalnız sathında kalınmayıp hafriyyat ve saire suretiyle derinliklerinde teharri mânâsı da anlaşılır.

2) **Bundan anlaşılır ki,** Arzın menakibinde yürümek için evvel emirde, onu keşf edip bilmeğe de ihtiyac vardır. Bu ise, arzın sath-ı ahvalini bildiren ve Coğrafya denilen ma'lûmat ile olur. Şu halde demek olur ki, burada o ilmi tahsile ve peyderpey keşfiyyâtı ileri götürerek tahkik ve islâh ile tedvine dahi bir teşvik vardır. Sonra bundan arza dair tetebbuâtta bulunmak gibi amelî ilimlerin hepsine de bir terğib çıkar.

3) وَكُلُوا ، فَامْشُوا **emirlerini** müfesirîn ibahaya hamletmişlerdir. Bu umumî nokta-i nazardan doğru olmakla beraber biraz izaha muhtacdır. Burada siyak-ı kelâm bu emirlerin mücerred ibaha için değil, lûtf-u inzar beyninde bir irşad için olduğunu göstermektedir.

LÛTUF: Asıl fiillere temkîn ve ikdar ile terğib nokta-i nazarındandır. Bu cihetle bunda ibahadan fazla bir nedib ve lüzumuna göre vucub mânâsı da vardır. Nafakasını tedarük etmek ve ölmeyecek kadar yemek vacib olduğu cihetle bu gibi ahvalde bu emirler ibaha halinde kalamaz.

İNZAR: Cihetine gelince, O da: وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ile iş'ar olunacağı üzere bu fiillere bâis olan gaye ve niyyetlere nazarandır. Yâni yürüyün, çalışın, yeyin amma bu kuvvetleri ve salâhiyetleri size veren Allah'ı ve ölümü unutmayarak ve O'na hesab vereceğinizi düşünerek hareket edin, haksızlık, tecavüz, israf, sefahet ve saire gibi kötü gayeler için değil, Allah için ve Allah'a gideceğinizi hesab ederek, hasılı Allah'dan korkarak yürüyün, yeyin demektir. Bu iki haysiyyet mülâhaza edilince umumî netice ibaha mahiyyetinde kalırsa da bunların gerek efrad ve gerek cem'iyyet nokta-i nazarından mühim bir irşad olduğunu unutmamak ve ahvalin iktizasına göre vücub nedib, ibaha hukümlerini bil'ictihad ayırmak icab eder. Zira:

4) فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ *("Haydın, O arzın omuzlarında yürüyün de o*

yaradan latifi kabîrin rızkından yiyin." Mülk-67/15) emirleri, bu meşyin rızk işi, yâni hayat mücadelesinde hüsn-ü amel ile sa'y ü kesib mes'elesine teallükunu ifade eder ve bu sûrenin okunması rızk vus'atiyle alâkadar bulunduğuna dair geçen eserlerin menâtı da bu olmak gerektir. Bu suretle yukarıda geçen لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (*"Sizi imtihana çekip şunu bildirmek için ki hanginiz amelce daha güzel."* Mülk-67/2) Kavl-i kerîminde beyan olunduğu üzere mevt ve hayat arasında ahsen-i amel için imtihan meydanına çıkışın amelî bir manzarasını anlatmış olur. Bu cihetle bu meşî emri, bir mükellefiyyet ile alâkadar olarak rızk kesb-i esbabından hepsine şamil olmak üzere mülâhaza olunmak iktiza eyler. Şu halde bu meşî, bu yürüyüş gerek cihad, gerek ticaret, gerek ziraat ve gerek sinaî herhangi bir sa'y-ü amel gibi iktisab esbab ve maksadlarına şamil olur. Bununla beraber قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا (*"De ki: Hele arzda bir gezinin de bakın."* En'âm-6/11 - Neml-27/69 - Ankebut-29/20 - Rum-30/42) emirleri vechiyle âfakı müşahede ve tedkik ile ibret ve ma'rifet tahsil etmek ve dîn ve fazîlet neşri ile kesb-i mesûbat eylemek gibi mânevî rızıklarla intifa' kasıdlarına dahi şamil olur. Şu halde bu emirler, aynen ferdlere dahi hitab olmakla beraber daha ziyade kifaye suretiyle cemm'iyyete müteveccihtir. Ve işte bu suretledir ki, Müslümanlar, فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ (*"Haydın hep hayırlara koşun."* Bakara-2/148 - Maide-5/48) mazmunu üzere imtihan meydanına sevk olunmuşlardır.

وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ **Ve rızkından yeyin,** yâni "O Halikin rızkından yeyin" emrindeki ekil, yalnız yiyeceğe mansus olmayıp zikr-i has, irade-i âmm kabîlinden olarak şurb, kisve ve saireye dahi şamil olmak üzere mutlak intifa' mânâsına olduğu gibi Sûre-i Bakara'da وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (*"Ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler."* Bakara-2/3) kavlinde geçtiği üzere rızk da, maddiyattan başka ilim gibi mâneviyyata da şamildir. Nitekim rızk hakkında, مَا يَسُوقُهُ اللّٰهُ لِلدَّوَابِّ فَتَأْكُلُهُ "Allah'ın hayvanlara sevkedip de onların yedikleri şeydir" diye meşhur olan ta'rifte ekil, يُنْتَفَعُ بِهِ diye intifa' ile tefsir olunduğu da, İlm-i Akaid'de ma'lûmdur. Sonra bu rızk yalnız arz içinde bulunan rızıktan ibaret değildir. وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ (*"Semada da rızkınız ve o va'd olunduğunuz."* Zâriyat-51/22) buyurulduğu üzere rızkımızın en mühim esası semada olmasına هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ (*"O o halıkdır ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya inayet buyurdu."* Bakara-2/29) âyetinde de buna tenbih buyurulmasına nazaran biz, arzın omuzlarında yürürken yalnız arzda değil, onunla beraber semaya doğru da yürümeğe ve bu suretle semadan hevamızı ve

---

Mesubat: İyiliğe karşı Allah tarafından verilen mükafat. **Ekil:** Yemek ve diğer ihtiyaçlar. **Şurb:** İçilecekler. **Kisve:** Giyim eşyası. **İntifa:** Faydalanmak.

ziyamızı ve sair tenezzülât-ı maddiyye ve mâneviyyemizi bildiğimiz ve bilmediğimiz yollardan almakta bulunuyoruz. Binaenaleyh bu meşî ve eklin gafletle ve süfliyyetle değil, büyük bir intibah ve yüksek bir hayat gayesiyle yapılması lâzım gelir ki, o da, Allah için bir hüsn-i niyyet ta'kib ederek uhrevi maksadları gözetmek ve mülk-i İlâhî'de o suretle mertebeye ermektir. Onun için bu emirlerin menatı gösterilmek üzere buyuruluyor ki: وَإِلَيْهِ النُّشُورُ **Bununla beraber nüşur ancak O'nadır.** Sûre-i Furkan'da ve sairede geçtiği üzere "nüşur", intişar mânâsına da gelmekle beraber daha ziyade hayat ve ba husus ölümünden sonra hayat, ta'bir-i âharla ba's demektir. yâni giderken müntehanızın yine o mebdee rucu' etmek olduğunu unutmayın. Gidip gidip nihayet O'na varacaksınız, O'na ba'solunacaksınız. Evvel O, olduğu gibi nihayet âhir de O'dur. Bütün seyrler, yürüyüşler böyle iki ucu birleşen bir daire üzerinde bir hareket-i devaraniyye demektir. Ve şu halde bütün o hareket esnasında da zimam tamamen O'nun elindedir. Asıl hayat ve gaye-i hayat sizin değil, O'nundur. "Biyedihilmülk" O'dur. Böyle mebde ve meadın birliğini düşünmeyerek hareket edenler perişan olur. En yüksek ideal O'nun rızası olmak lâzım gelir. Sizin dediğiniz, kuruntunuz olacak değil, O'nun dediği olacaktır. Ondan beride ne maksada ermek için yürüseniz nihayet O'nun huzur-ı Ahadiyyetine o niyyet ve maksadın mes'uliyyetini hamil olarak varacaksınız. Fanî maksadlar sönecek, o mülkün nizamına uygun olmayan fikirler, hareketler duracak, bâkîye aid olan kalacaktır. Kötü amellerle Sairi körükleyenler, Saire, güzel amellerle cenneti süslemeğe çalışanlar mağfiret ve cennete erecektir. Evet, arzın omuzlarında yürüyün,ammâ şunu iyi bilerek yürüyün ki, bütün o yürüyüşlerin, yeyişlerin gayesi ona müntehi olan bir nuşurdur. O nuşur da, nihayet bir humule ile O hâlik'a rucu' ve O'na arz olunmaktır. Arzı size zelûl kılan ve onun üzerinde yürümek salâhiyet ve kuvvetini veren O, olduğu gibi, onda yürütecek ve maksada erdirecek ve nihayet kendine varılacak olan da O'dur. O halde daima O'nun lûtfü sayesinde yürüyünüz ve sonunda O'nun huzuruna varıp hesab vereceğinizi düşünerek O'nun nizam ve ahkâmından çıkmağa çalışmaksızın, küfr.ü küfran, zulm-ü isyan, şekavet-ü şeytanet yollarına sapmaksızın ni'metlerinin kadrini bilip her birini yerinde sarf için ahsen-i amel ile mücahede ederek, hasılı evvel-ü âhir ona iman ve haşyet ile mütehassis olup ikabından korunarak ve eltafına şükrederek O'nun nezdinde mev'ud olan en yüksek hayata ermek için yürüyün. Yoksa o arzı size zelûl kılan ve size onun omuzlarında yürümek salâhiyetini veren Halik, dilediği zaman sizden o salâhiyyeti alıverip size, arzı serkeşlendirerek altınızda çalkalayıvermeğe

---

Muhin: Hor ve hakir eden, ihanet eden. **Menat:** Dönecek yer.

veya size sizden daha kuvvetlisini taslît edivermeğe de kadirdir. İşte bu inzar ciheti, şu âyetlerle tevzîh buyuruluyor: ... ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَاءِ. **"Yoksa eminmisiniz o semadan?"** مَنْ فِى السَّمَاءِ. Semâdeki Zat. Bu unvan bizden üstün olarak Semada bulunan Zevi'l-ukulün hepsine şamil olabilir. Onun için bir takım müfessirîn bu, Melaike demişlerdir. Lâkin siyak-ı kelâm bundan murad, Halik Teâlâ'nın kendisi olmasında daha zâhirdir. Seleften menkul olan da ekseriyyetle budur. Ancak وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ (*"O'nun kürsîsi bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır."* Bakara-2/255) olan ve Arş'tan da üstün olan ve لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şûrâ-42/11) bulunan Allah Teâlâ, semadadır demek nasıl olur? «فِى» zarfiyyet ifade ettiği ve zarf, mazrufundan büyük olduğu cihetle Semanın Allah'dan daha büyük olması veya O'nun da mahlûku olan ecsam gibi mekâna muhtac olması ve mekânın ondan istiğnası lâzım gelmez mi? Ve o halde o her şeyi muhît olur mu? diye birçok suallar varid olur. Ve bundan dolayı bu âyette bir çok münakaşalar yapılmıştır. Bu babda en muhkem olan لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şûrâ-42/11) nassını ve Allah Teâlâ'nın mekân ve cihetten münezzeh olduğuna dair olan naklî ve aklî delâili iyi kavrayamamış olan Müşebbihe bir çok vucuhe muhtemil olmak i'tibariyle az çok müteşabih bulunan «مَنْ فِى السَّمَاءِ»dan murad, Allah demek olduğunda ve bundan dolayı Allah, semadadır demekte ısar etmişler ve semadan da cismanî, mânâyı anlamak istemişler. Bâzıları da, اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O Rahmân arz üzerine istiva buyurdu."* Tâhâ-20/5) ile tevfik için burada عَلَى yı «فِى» mânâsına olarak semanın üzerinde, yâni fevkinde Arş üzerinde demek olduğunu söylemişler. Bundan da kimi temekkün mânâsına, kimi de cihet mânâsına kail olmuşlardır. Bunlar ise, muhkem olan لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şûrâ-42/11) tenzihine ve daha birçok âyât ve nususun delâletlerine muhaliftir. Ebu Müslim-i İsfehanî gibi bâzıları da bu, "Allah, göktedir" diye zu'm eden müşriklerin zuumlarına göre bir hitab olduğuna zâhib olmak istemiş ise de, burada da hitab evvelki âyetteki gibi eamm olmak kelâmın siyakına daha muvafık olacağı cihetle bu da, iyi bir vecih değildir. Diğer bâzıları bunun, وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ (*"Hem O O'dur ki gökte de İlâh, yerde de İlâh'dır."* Zuhruf-43/84) وَاَوْحٰى فِى كُلِّ سَمَاءٍ اَمْرَهَا (*"Bu suretle onları iki günde yedi sema olmak üzere yerine koydu."* Fussilet-41/12) mazmunları üzere فِى السَّمَاءِ اَمْرُهُ yâni "hükmü, emr-i semada carî" demek olduğunu söylemişlerdir. Selef ise, bunu da, اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O Rahmân arz üzerine istiva buyurdu."* Tâhâ-20/5) gibi müteşa bih addederek وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ (*"Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir."* Al-i İmrân-3/7) deyip te'vile girişmemiş, yâni bundan murad olan mânâ şundan ibarettir diye, ta'yine

kalkışmamış, muradını Allah'a havale ederek bir cariye hadîsinde olduğu gibi مَنْ فِى السَّمَاءِ. (*"O semadakinden"* Mülk-67/16) demekle iktifa etmeği daha ihtiyatlı görmüşler, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ. (*"O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şûrâ-42/11) demekten de ayrılmamışlardır. Allah Teâlâ'nın nezahet-i Sübhaniyyesine münafi olduğu aklen ve naklen ma'lûm bulunan tecsîm, teşbih, hulûl fikirleri gibi bâtıl akîdelere düşülmemek için bizim vâsıl olduğumuz kanaat şudur ki: Burada sema, gök dediğimiz cismanî semadan ibaret değil, mutlak yükseklik üstünlük remzidir. Maddî, mânevî, cismanî, ruhanî bütün mahlûkatın, mekânın ve zamanın fevki demek olan mutlak ulüvv ve yükseklik mânâsınadır. Ve bu mânâca مَنْ فِى السَّمَاءِ. (*"O semadakinden"* Mülk-67/16) ancak Allah Teâlâ'dır. Zira herşeyin fevkinde her şeyden üstün olan ancak O'dur. Ale'l-Arş, fevka'l-Arş demenin mânâsı da, budur. Gerek الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O rahmân Arş üzerine istivâ buyurdu"* Tâhâ sûresi-20/5), gerek مَنْ فِى السَّمَاءِ. (*"O semadakinden"* Mülk-67/16) vasıfları, tıbkı وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (*"Hem O herşeye kadîrdir."* Hadîd-57/2), وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (*"O öyle ulu, öyle büyük azametlidir."* Bakara-2/255) فِى السَّمَاءِ. اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ (*"Hem O O'dur ki gökte de ilâh, yerde de ilâh'dır."* Zuhruf-43/84) اَلَا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (*"Uyan ki O herşeyi Muhit."* Fussilet-41/54) vasıflarında olduğu gibi mutlak tenzih ifade eden vasıflardır. Ve bu mânâ ile ulviyyet onun gerek arzda ve gerek semada eşyadan hiç birşeye karşı nisbetinde bir fark ifade etmez. O, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ. (*"O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şûrâ-42/11) dir. وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ (*"Ve her nerede olsanız sizinle beraberdir."* Hadîd-57/4) dür. Bununla beraber hepsinden üstündür. Bizim nazarımızda ulviyyetin en yüksek timsali sema olduğu için Allah Teâlâ'nın ulüvv-i mutlakı da, onunla ifade buyurulmuştur. Sade Halik ve mahlûk isimlerinin mukayesesiyle dahi bu mânâ bedaheten ma'lûm olur. Allah semadadır. Semanın fevkindedir. Arş'ın üstündedir demekte ısrar edenlerin asıl maksadları da, hulûlden tenzih ile bu ulüvvi mutlakı isbattır. Fakat bunu takdir edemeyenler taşbihe sapmışlardır. Biz, gök kelimesinden de yükseklik anlar isek de, bu kelimenin iştikakı renk mânâsına olan göklükle alâkadar olduğu ve sema ise, mutlak yükseklik mânâsına olan sümüvden muştak bulunduğu için gök ta'birinde tecsîm, sema ta'birinde yükseklik mânâları daha bariz olduğundan gök demek, her zaman sema demenin yerini tutmaz. Onun için Allah, semadadır demek, Allah şu mücesem gökdedir demek olmaz. Sonra «فِى» kelimesinin ifade ettiği zarfiyyeti cüz'iyye gerek hakikî olsun, gerek mecazî olsun ihata mânâsını istilzam da etmez. Meselâ, "sema başımızdadır, arz ayağımızın altındadır" dediğimiz zaman bunlardan kuş havadadır gibi zarfiyyet anlamayız. Ne başımızın semayı, ne de ayağımızın altı arzı ihata etmiş olduğu

iddiasında bulunmayız. İşte bu gibi yerlerde «با» ، الى ، «على» «في» gibi diğer bir harf mânasiyle de tefsir olunur. Bu haysiyyetle مَنْ فِى السَّمَاءِ. kavlindeki zarfiyyet ile النَّجْمُ فِى السَّمَاءِ. demekteki zarfiyyet aynî mânâda değildir. Bunun gibi Allah Teâlâ'nın semada olmasını, güneşin semada olması tarzında değil, ilmin his fevkinde, âlimin câhil fevkinde, Halik'ın mahlûk fevkinde, hâkimin mahkûm fevkinde, amirin me'mur fevkinde olması gibi bir mânâya anlamalıdır. عَلَى السَّمَاءِ. buyurulmayıp da فِى السَّمَاءِ. buyurulması ise, O'nun ulviyyeti zâhir ve bâtından, haric ve dahilden muhît olduğunu semânın yalnız üstünde değil, içinde dahi hükmünü, ulûhiyyet ve halikiyyetini ifade etmek gibi bir nükteyi tezammun eyler. Bu ise, tamamiyle وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ (*"Halbuki O Göklerde de Allah yerdede, sizin içinizi de bilir, dışınızı da, daha ne kesbedeceksiniz onu da bilir."* Enâm-6/3) âyeti mazmununun aynîdir. فِى السَّمَاءِ. اَمْرُهُ diyenler de, bunu kasd etmişlerdir. Demek ki, اللّٰهُ فِى السَّمَاءِ. لَا فِى الْاَرْضِ diyenler, onun mekândan münezzeh olarak her yerde hâzır ve nâzır olduğunu inkâr eyleyenler, وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ (*"Halbuki O Göklerde de Allah yerdede, sizin içinizi de bilir, dışınızı da, daha ne kesbedeceksiniz onu da bilir."* Enâm-6/3) âyetinin sarahatine karşı gelmişlerdir. Evet, sade اللّٰهُ فِى الْاَرْضِ "Allah, arzdadır" demek câiz olmayacağında ittifak vardır. Çünkü bununla mekân mânâsı kasd edilmese bile süfliyyet iş'ar eder. Halbuki sade اللّٰهُ فِى السَّمَاءِ. demek ise, cisim, mekân ve cihet kasd edilmiyerek ulûvv-i mutlak mânâsiyle câizdir. Çünkü sema' arzı da muhîttır. Fakat اللّٰهُ لَيْسَ فِى الْاَرْضِ "Allah, yerde değildir" denilmek O'nun yerde ulûhiyyet ve ma'budiyyetini, ilm-ü kudretinin nüfuzunu inkâr veya arzı O'nun ihatasından haric tutmak kasdiyle söylenirse câiz olmaz, küfr olur. Çünkü اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (*"O herşeyi Muhit"* Fussilet-41/54) dır. Ancak mekân ve süfliyyeti ve hulûlü nefiy mânâsı kasd edilirse tenzih olarak doğrudur. Arz bize nazaran bile zelûldür. Lâkin bu mânâca اللّٰهُ لَيْسَ فِى السَّمَاءِ. "Allah, semâda değildir, yâni semâda mütemekkin değildir" demek de doğrudur, ve öyle i'tikad edilmek lâzım gelir. Çünkü O semânın halikidir. وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ 'dır. (*"O'nun kursîsi bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır."* Bakara-2/255) وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (*"O öyle ulu öyle azametlidir."* Bakara-2/255)'dir. لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"Onun misli gibi birşey yoktur"* Şûrâ-42/11)'dir. اللّٰهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ (*"Doğurmadı ve doğrulmadı. Ona bir küfürde olmadı."* İhlas-112/2-4)'dir. Bunun için وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ âyetinden de Allah Teâlâ'nın zatı, semâvat ve arzın içinde mütemekkindir mânâsını anlamağa kalkışmak doğru değildir. O'nu semâvat ve arzda ma'bud ilâh'dır diye anlamak lâzım gelir. «يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ»de bunu, beyan içindir. Allah, bütün semâvat ve arzdan, Arş ve Kürsî'den ve her şeyden ekber,

lâtîf, habîrdir. Her şeyden ulûvv-i mutlakla üstün Rabb-ı a'lâdır. Ve işte bu mânâ ile burada «مَنْ فِى السَّمَٓاءِ» Allah'dır demek doğru olur. Men halak O, arzı zelûl kılan O, nüşûr kendisine müntehi olan, mebde'-ü mead kendisinde birleşen sahib mülk Tebareke ve Teâlâ ancak O'dur. فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ (*"Haydin, O arzın omuzlarında yürüyünde o yaradan Latifi habirîn rızkından yiyin, O'nadır nihayet nüşur."* Mülk-67/15) fermaniyle bizim arz üzerinde meşy ü seyrimizin, nüşûrumuzun kendisinden geldiği gibi yine kendisine müntehî olduğunu bildirerek bizi yalnız arzdaki rızk ve hayat ile bırakmayıp وَفِى السَّمَٓاءِ رِزْقُكُمْ (*"Semada da rızkınız"* Zâriyât-51/22) ihtarı vechiyle semada merzuk kılmak üzere kendisine davet buyurmakta olduğunu ve şu halde bizim arzın menakibinde yürürken arz ile beraber O'na doğru gidiyor olduğumuzu, bu gidişin ise, kolay olmayıp terakkisi ne kadar yüksek ise, tedennî ve tenezzül tehlikesi de o nisbette büyük bulunduğunu beyan ile inzar siyakında siz taht-i lûtuf ve kudretinde bulunduğunuz o semadakinden, emin misiniz? diye ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ (*"Eminmisiniz O semadakinden"* Mülk-67/16) buyurmuştur. Yâni O'nun sizi ve arzı hep bulunduğunuz halde tutup duracağından ve gidişinizde sizi hiç helâk etmeyeceğinden eman aldınız, emniyyet kesbettiniz de hiç korkunuz kalmadı mı? O arz üzerinde hareketleriniz de nasıl küfr-ü küfrana, şeytanet ve isyana sapar da korkmazsınız? O üstünüzdekinden اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ **sizi arza geçirivermesinden,** yâhud arzıla beraber batırıvermesinden ki, فَاِذَا هِىَ تَمُورُ **o vakit bir de bakarsınız o altınızda zelûl olan arz ıztırab ile çalkanıyordur.** O ıztırabat ile bir volkan ateşinde kaynar gidersiniz, o Sairi boylarsınız. O halde Allah'dan korkun da o arzın üzerinde yürürken küfr-ü şeytanetle onu ihtilâle vermekten, Allah'ın emirleri hilâfına haksız ve çirkin hareketlerden sakının Bu inzar arzın zelûliyyetini selb ile dahilinden inzardır. اَمْ اَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ اَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا âyeti de arzın zelûliyyeti durduğu halde haricinden inzardır. Yâni ya **yoksa emin misiniz o semadakinden, korkmaz mısınız? Şeytanlara rücumlar saldırdığı gibi üzerinize semadan bir hâsib, taşlar, mermiler yağdırmağa memur bir Resûl, bir Melek, bir rüzgâr gönderivermesinden** فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ **Artık ileride bileceksiniz nasılmış benim nezîrim? Görderdiğim nezîrim,** Peygamberim, yâhud onunla haber verdiğim inzar ve tehdidim. Yâni şimdi iman etmezseniz ileride bilfiil bilmeğe mecbur olacaksınız ey o nüşura ve bu nezîr ve inzara inanmayanlar! Gökten taş mı yağarmış? Âfat-ı tabiiyyenin bizimle alâkası ne imiş, Peygamber'e inanılır mı imiş? diyenler. وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **"Filhakika onlardan evvelkilerde Tekzip ettiler"** Misal için

---

Nüşûr: Öldükten sonra dirilmeler.

hitabdan gıyaba iltifattır. Yâni Nam-ı celâlime kasem ile söylerim ki, inanmayan münkirlerden evvelki kavimler, kavm-ı Nuh, Ad, Semud, Fir'avn, kavm-ı Lût ve saire gibi munkarızolan kavimler hep gönderilen nezîrleri tekzib etmişlerdi de, فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ **fakat nasıl olmuştu nekîrim, tekziblerine karşı ikabım?** Her birini görülmedik bir surette Köklerinden helâk eden azâbım ne korkunç olmuştu! Yukarılarda haber verildiği üzere ma'lûm, nezîr, nezîriy, nekîr, nekîriy demektir. Ranm kesresiyle mütekellim yasından iktifa olunmuştur. Bunlar masdar da sıfat da olabilirler. Nekîr, inkâra karşı görülmedik bir surette ukubet ile inkâr veya o ukbete me'mur olan kuvvettir.

O da'vet ve bu inzar ile beraber bir intibah ve terakkî deliline irşad için de buyuruluyor ki: أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ **Ya üstlerinde uçan kuşlara bakmadılar da mı?** صَافَّاتٍ **Bir düzeye saflar düzer gibi mütemâdiyen kanad açıp süzerlerken** وَيَقْبِضْنَ **ve yumarlarken?** Ki, onlar, semada kâh süzülerek kâh yumularak nasıl yükselip nasıl iniyor? İrili, ufaklı o uçanlar, o kartallar, o kara kuşlar, o leylekler ve sair kuşlar, havadan ağır olan o sıkletleriyle bulutlar gibi yüksekte nasıl duruyor? Nasıl gidiyor, nasıl menzil alıyor da yerde ve gökte Halik'ın rızkından nasıl nasîbini alıyor. Musallat olduklarına, nasıl musallat oluyorlar, ma'rekeler etrafında nasıl dolaşıyor, nasıl canlar alıyorlar? Sonra da nasıl çırpınıyor? Nasıl ve neden düşüyorlar? Arzın menakibinde yürüyen ve bu husus muharebe meydanlarında veya şekavet vadîlerinde dolaşan kimseler, bunları görmek ve ibret almak lâzım gelmez mi? Onlar, bütün bu fiillerinde ve harekâtü sükûnlarında kendi içlerinden gelen bir sevk, bir irade ile fâil olmakla beraber her iki halde de, مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمٰنُ **onları ancak Rahman tutuyor.** Semada O, tutuyor veyahud uçuşlarına O, nihayet veriyor. Ancak Rahman Teâlâ'nın rahmeti eseri olan bir nizamı, bir iradesi ile o yükseklerde uçabiliyorlar. Ve O'nun emri ve müsadesiyle sırası geldikçe tepelerinizden inip harb meydanlarında sizlere saldırıyorlar. O nizama muhalefet veya bir gaflet ettikleri veya içlerinden gelen sevk kesiliverdiği vakit de derhal tutulup yuvarlanıp düşüyor, helâk oluyorlar. Demek ki, إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ **O Rahman, her halde her şeye basîrdir.** Muhakkak her şeyi tamamiyle, görüyor ve gözetip duruyor. Bütün hayat, nüşur hep O'na müntehî bulunuyor. İşte sizin arz üzerinde yürüyüşünüz ve arzın semaya doğru vaz'iyyeti de cevv-i havada mu'allak uçan kuşlar gibidir. Sizi de tutan ve tutacak olan ancak O Rahman'dır. Siz de Onun, onları uçuran nizamı ve imsakı ile yükseklere uçabilirsiniz. Onlardan ibret alın uçun, fakat ne kadar uçsanız, yine öyle üzerinizde dolaşan ve haddinizi tecavüz ettiğiniz halde Rahman'ın

Ma'reke: Savaş yeri, çarpışma.

emr-ü imsakiyle semadan inerek sizi avlıyacak ve binaenaleyh size karşı bir taraftan misbah bir taraftan da rucum olacak olan nice kuşlar, tayyereler, melekler vardır ki, hepsi O Rahman'ın kabza-i kudretinde cünududurlar. O halde sizler de O Rahman'ın irade ve kudretine dayanarak ve onun emr-ü nizamını ta'kîbederek arzın omuzları üstünde tayyareler yapın ve imtihan meydanında yarışın. Fakat bütün hedefiniz ve gidişiniz o Rahman'a karşı gelmek değil, O'na saygı ve ubudiyyet ile nezdinde nüşura ermek, mağfiret ve ecrine nail olmak olsun. Çünkü ne kadar uçsanız, O'nun cünudundan kurtulamaz, milkinden harice çıkamaz, hiç bir futur bulamaz, nihayet يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ (*"Sana döner o göz bîtab olarak zelîl-ü hakîr"* Mülk-67/4) mazmununu anlayıp kendinize, kendi mesainize inkılâb ederek mebdeiniz olan Halik'a dönmek mecburiyyetinde bulunursunuz ve hiç bir zaman O'nun kabza-ı kudretinden yakanızı kurtaramazsınız. O, hepsini görür, gözetir durur. Sizlere verdiği sem-u akıl da onları anlayıp dinleyerek iman etmeniz ve ona göre çalışmanız içindir.

اَمَّنْ هٰذَا الَّذٖى هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ **Yoksa kimmiş, kim oluyormuş o sizin cündünüz, askerleriniz, ordunuz, kuvvet almak istediğiniz vasıtalarınız.** Putlarınızdan, şeytanlarınızdan tut da yardım beklediğiniz silâhlarınız, âletleriniz ve bütün aveneniz ki يَنْصُرُكُمْ **sizleri kurtaracak** مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ **Rahman'ın önünden?** O'nun azâb ve ikabından, yâhud O Rahman'ın berisinden, dayandığınız, güvendiğiniz şeyler. Demek ki, O, korumayınca, O'nun rahmeti ermeyince ne yapsanız, ne kadar çabalasınız aleyhinizdedir. O'nu saymayınca, O'na dayanmayınca, O'nun lûtfuna, O'nun mağfiretine ermeyince her şeyiniz hüsrandır. O, sizin sem-u aklınızı alıverse her şeyiniz duruverir. O'nun koyduğu nizamı hayat karışıverince her şey muzmahill oluverir. Ve binaenaleyh O'ndan beride güvendiğiniz şeyler, dinlediğiniz emeller sönüverir, sönüverir değil, sizleri ile'l-ebed yakan bir Sair bir azâb kesiliverir. اِنِ الْكَافِرُونَ اِلَّا فٖى غُرُورٍ **Kâfirler, ancak bir gurur içindedirler.** O Rahman'ı ve O'nun emirlerini ve inzarlarını tanımayıp da yalnız dünya hayatta kalmak için boğuşan ve öldükten sonraki hayatı inkâr edenler aldanmaktan başka bir şey yapmış olmazlar. Uçsalar da kuş değildirler.

اَمَّنْ هٰذَا الَّذٖى يَرْزُقُكُمْ **Yoksa kimdir o ki, size rızık verecek?** Maddî veya mânevî veya cismanî veya ruhanî hayatınıza medar olan gıdayı, nasîbi size bahşedecek? اِنْ اَمْسَكَ رِزْقَهُ **Şayed o rızkını keserse,** gerek âfaktan, gerek enfüsten verdiği rızkı kesiverirse meselâ, ab-u havanızı veya zîya ve idrakinizi kesiverse bir katre suyu, bir nefes hevayı size kim sunar? Bir lokma ekmeği nerde görürsünüz, haydi sunsalar ağzınıza soksalar veya iddihar etmiş bulunsanız, o size hazım kuvve-

---

Tayyare: Uçak. **Ab:** Su. **İddihar:** Biriktirmek, toplamak, yığmak.

ti vermez veya kalbinizi, cereyanınızı durduruverirse bir yudum içebilir veya bir lokma yiyebilir misiniz? Veya o orduları besleyebilir misiniz? O halde rızkınız, razıksız olmıyacağını bilir ve hep yemeyi düşünürsünüz de niçin o rızkı başkasından bekler. Rahman'ın milkinde doğru dürüst iman ile çalışmazsınız, başkasından umar, atâlet veya zulmeyler, kendinizin ve ibadullah'ın zararına koşarsınız? بَلْ لَجُّوا فِى عُتُوٍّ وَنُفُورٍ **Hayır, ne kadar irşad ve inzar edilse Allah'ın kendilerini iman ve irfan ile merzuk kılmadığı o kâfirler, tuğyan ve serkeşlik ile vahşet ve firarda, haktan kaçınmakta inad etmektedirler.** Yan yan gider doğru yola gelmezler. اَفَمَنْ يَمْشِى مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ اَهْدٰى **O halde yüzün kuyu sürünerek giden mi hak gayesine daha iyi erer, muradına muvaffak olur?** Ki, işte şeytanatta, bâtıl fikir ve akîdede giden kâfirler, nankörlük böyle yeryüzünde gözlerini yalnız süfliyyete dikerek ve kendilerinden başkasını görmeyerek yüzün kuyu sürüne sürüne giderler. Cehenemde de böyle sürüneceklerdir. Artık onlar mı daha iyi, اَمَّنْ يَمْشِى سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ yoksa **iman ve irfan ile doğru bir cadde üzerinde eğrilmeden dümdüz hakka giden muvahhid, müstakîm mü'minler mi daha iyi, daha hidayetkâr olur?** Hangisinden olmalı, hangisinin ardından gitmeli? İnsan olan bir düşünmelidir. Şübhesiz ki, insanlık süflî hayvanlar gibi yerde sürünmekte, rızkı sade yerde aramakta değil, doğru bir yol ve istikametle Hakk'a doğru düpedüz gitmektedir. O halde insan olanlar arzın menakibinde yürümek ve Hâlik'ın rızkından yemek ve O'nun nezdinde nüşura ermek için evvel emirde Hâlik'ın birliğine ve ahkâmına iman ederek ve O'nun gösterdiği delâili ta'kib eyleyerek maddeten ve mânen doğru ve geniş yollar açmalı ve semt-i Hakk'a dosdoğru yürümelidir. İşte bu, Sırat-ı müstakîm Hakk Dini olan Tevhîd yoludur. Ve on da düz gitmek de istikametle ahlâk ve şeriat dairesinde yürümektir. Şu halde bunun muktezasından birincisi, اِمَاطَةُ الْاَذٰى عَنِ الطَّرِيقِ yâni yoldan eza verecek, mânialarıı pislikleri kaldırarak arzın her tarafına geniş geniş ve temiz temiz yollar yapmak ve onlarda öteye beriye sarkıntılık etmeksizin dosdoğru edeb ve hakkaniyyetle yürümektir. Ve bunun için Allah Teâlâ, Sûre-i Nuh'ta geleceği üzere وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًا لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا (*"Ve Allah sizin için arzı bir sergi yapmıştır gidesiniz diye Ondan geniş geniş yollarda."* Nûh-71/19-20) buyurmuştur. Şimdi bu istikametin esasını ve bu emirlerin ve irşad ve inzarların hasılını hulâsa etmek üzere Peygamber'e hitaben buyuruluyor ki:

قُلْ هُوَ الَّذِى اَنْشَاَكُمْ **De ki: "Ey bu kelama muhatab olan insanlar, sizi inşa eden,** yâni size bu vücudda bu ilk neşeti veren ancak O Sahib-i mülk, o mevt-ü hayatı ve bu nizamı âlemi yaratan o lâtîf habîr olan Halik, O Rahman Tebareke

ve Teâlâ'dır. O'nun berisinden hiç bir şey değil, ne şu, ne bu, ne babalar, analar, ne şu devlet, bu devlet, ne arz, ne sema hiç biri değil, ancak hepinizi yaratan Halik Teâlâ'dır. Diğer sûrelerde geleceği üzere tavırdan tavra O, sizi inşa etit. وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ **Ve size işidecek kulak, görecek gözler, idrâk edecek fu'adlar, gönüller yaptı.** Ki, siz, evvelâ o kulakla işidilmesi lâzım gelen sesleri ve ilmin başı olan tenzilî ve naklî ve enfüsî âyetleri ve âlâm-ü ekdara veya ahbar-u irşada delâlet eyleyen sesleri, iniltileri, figanları, gürültüleri çığırtıları hep vahdet kulağıyla dinliyesiniz ve görülmesi lâzım gelen ve türlü elvan ve menazırı ihtiva eden ve nazar ve akl-ü tecrübe ile nice ilimler istıhracına yol açacak olan tekvinî âyetleri göresiniz ve hepsini gönlünüzde duyup idrâk edesiniz de, ona göre mucebince iman ve istikametle vazifenizi yaparak onların şükrünü eda edesiniz. قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ **Sizler, pek az şükrediyorsunuz.** O nimetlerin kadrını takdir etmiyor, onları veren mun'ine karşı ta'zîm ve ibadet vazifelerinizi yapmıyor, yaparsanız da pek az yapıyorsunuz ve yapanlarınız pek az bulunuyor. Bir çoklarınız veya bir çok ahvalde onların ve hâlıklarının kadrini tanımıyor, yanlış yollarda ve yaradılışlarının hilâfına olarak onları boşuna gayelerde kullanarak israf ediyorsunuz. Gerek yukarıdaki nazar âyetleri ve لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ (*"Ve biz işitir veya akıl eder olsaydık."* Mülk-67/10) âyeti ve gerek bu âyetten anlaşılıyor ki, sem-u ebsar, akl-u vicdan, Hâlik Teâlâ'nın insanlara uzaktan acı veya tatlı haberler vermek için gönderdiği koruyucu ilçilerin en yakınlarıdır. Kitabların tebligatı, Meleklerin ve Peygamberlerin ihbar ve inzarları herkese hep bunlar vasıtasiyle tebliğ olunurlar. Gerçi lâmise, zâika şâmme dahi Allah'ın birer muhbirleridir. Fakat bunlar uzak tehlikeleri duyurmaz, en yakından haber verirler. O vakit ise, korunmağa meydan kalmaz. Tehlike veya netice gelmiş çatmış bulunur. Sem'-u ebsar, akl-u kalb ise, en uzaktan haber vererek atî için müsaid bir surette irşad ederler. Bunlardan hüsn-ü suretle istifade etmek istemeyen ve yanız lems, zâika, şâmme sahasındaki i'tiyadlara zebun kalanlar, "Allah, bir şey indirmedi" diye ne Peygamber, ne Kitab, ne irşad dinlemez. Şeytanların arkasına düşerek sonunda لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِى اَصْحَابِ السَّعِيرِ (*"Ve biz işitir veya akıl eder olsaydık bu seîyr eshabı içinde bulunmazdık."* Mülk-67/10) derler, yanarlar. قُلْ هُوَ الَّذِى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ **De ki: "Sizi zerre zerre yaratıp arzda yayan,** Çoğaltarak her hangi bir sebeb ile şuraya buraya, şu dereye, şu tepeye, şu ülkeye, şu noktaya, şu cem'iyyete, bu cem'iyyete dağıtan da ancak o sizi inşa eden Allah'dır. Yoksa ne nema bulurdunuz, ne çoğalır, ne büyür, ne dağılır, her biriniz bir yerde bir mevki' tutabilirdiniz. وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ **Nihayet de hepiniz O'na haşrolunacaksınız.** Her nerede olursanız olunuz, her hangi bir noktada, bir dev-

let ve cem'iyyette bulunursanız bulununuz, nihayet O'na sevkolunup O'nun huzuruna toplanacaksınız. Böyle olmayan hiç bir ferd hiç bir cem'iyyet yoktur. O halde niçin evvel sizi başkası yaratmış, başkası büyütmüş sonra da ölmeyecek, bulunduğunuz dünyada kalacak, yâhud başkasına gidecek imişsiniz gibi davranıyor, başkalarına kulluk ediyor, başkalarından korkuyor, nankörlükle bu süfliyyette kalmak istiyorsunuz da, O'na gideceğinize iman ederek her hareketinizde O'nun rızasını gözetip şükreyleyerek O'na gitmek istemiyorsunuz? Demek ki, siz, her nerede olursanız olunuz, ondan kulağınıza, gözlerinize, gönüllerinize eriştirilen haberleri güzelce, samîmiyyetle dinler ve onlara hiyanet etmeden hareket edecek olsanız hiç bir yerde ölümden kurtulmayacağınızı ve her nerede bulunursanız Hâlik'ın inayetiyle yaşadığınızı ve âkibet ona gideceğinizi bilir anlarsınız. Ve bu anlayışla bütün yüzünüzü O'na, O'nun kıblesine tevcih edip ancak Allah'dan korkarak ve O'na şükrederek hareket edecek olsanız, أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا (*"Her nerede olsanız Allah sizi toplar bir araya getirir."* Bakara-2/ 148) mısdakınca hepiniz bir cem'iyyet olarak O'nun huzur-ı Ahadiyyet'ine ak yüzle girmiş ve başka korkuların hepsini atmış bulunursunuz. O, sizi her şeyden kurtarır ve her murada erdirir. O'ndan başka saydıklarınız ve korktuklarınız ise O'nun elinden kurtaramaz. Olsa olsa bir kaç günlük geçici bir zevk veya eleme sebebiyyet verebilir. O da, O'nun izn-ü iradesi olursa yapabilir. Ve nihayet hepiniz ferd ferd veya cem'iyyet cem'iyyet veya bütün arz ve sema ile birlikde O'na sevkolunur, O'nun huzurunda yeni bir neş'et, ebedî mücazat ve mükâfat için toplanırsınız. وَيَقُولُونَ Hakikat böyle iken sem-u ebsar ve ef'idenin kadrini bilmeyen kâfirler, **diyorlar ki:** مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ **"Ne zaman bu va'd?"** وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (*"Nihayet de hep O'na toplanıp haşr olunacaksınız."* Mülk-67/24) diye yapılan bu haşir va'di اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ **eğer sadık iseniz.** Ey Peygamberler, ve ey o sözü bize getiren kulağımız ve duyan vicdanlarımız, biliyor, doğru söylüyorsanız onun ne zaman olacağını da söyleseniz a? قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ **De ki: "O ilim ancak Allah indindedir."** Yâni mutlak vukua ilim başka, zamanı vukua ilim yine başkadır. Vuku' zamanını, her birinizin veya hepinizin ne zaman ölüp, ne zaman dirilip toplanacağınızın tafsilini ancak Allah bilir. وَاِنَّمَا اَنَا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ **Ben ise, ancak açık bir nezîrim.** Sade onun olacağını açıkça haber vererek sakındırıcı bir muhbirim. Yoksa yapacak olan ben değilim. Mutlaka vaki' olacağını biliyor isem de, ne zaman vaki' olacağını bilmem. Ve onu haber vermek, sakındırmak için haber olmaz, icra tebliği olur.

فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً **Derken o va'di yakından gördüklerinde,** o ölüm ve sevk emarâtı belirip burunlarının ucuna gelince سٖيـَٔتْ وُجُوهُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا **o küfredenler, yâni**

Peygamber'in verdiği o habere ve onu duyan kulaklarına ve vicdanlarına inanmayıp da ne zaman diye âlay eden kâfirlerin **yüzleri kötüleşivermişti.** Lâkin o vakit yakından duymanın fâidesi olmadı da وَقِيلَ هٰذَا الَّذٖى كُنْتُمْ بِهٖ تَدَّعُونَ ve **"budur işte o sizin eğlence tarzında hani diye kendilerinize da'vet edip durduğunuz şey"** denilmiştir. Onu söyleyen Mekke müşriklerine öyle olmuştu. قُلْ اَرَاَيْتُمْ **De ki: "Gördünüz a,** söyleyin bakayım, اِنْ اَهْلَكَنِىَ اللّٰهُ وَمَنْ مَعِىَ **eğer Allah, beni ve benimle beraber olan mü'minleri helâk etse"** Mekke müşrikleri, Peygamber'in inzarları bâki olan Allah Teâlâ tarafından olduğuna inanmayıp da, kendisinin dünyadaki hayatına mahsus olduğu zu'münde bulundukları için şu helâk oluverse de kurtulsak derlerdi. Fakat bu inzarın, öyle zannettikleri gibi Peygamber'in vefatiyle münkati' oluvermiyeceği anlatılmak üzere böyle buyuruluyor: Eğer Allah beni ve bütün ma'iyyetimdeki mü'minleri sizin arzu ettiğiniz gibi vefat ettirip âhirete gönderse, اَوْ رَحِمَنَا **yâhud da bizi rahmetiyle şadeylese** de, size karşı nusret verip arzunuza rağmen yaşatsa her iki takdirde de, فَمَنْ يُجٖيرُ الْكَافِرٖينَ مِنْ عَذَابٍ اَلٖيمٍ **kâfirleri elîm bir azabdan kurtaracak kimmiş?** Demek ki, Allah'dan başka yokmuş demek ki, Allah'a imandan başka halâs çaresi yokmuş. Siz, iman etmedikçe ne Peygamber'in vefatından size bir fâide, ne de O'nun muvaffakıyetinden size bir zarar gelecek değil imiş. Bütün o azâb bu dünyada kalmak sevdasiyle Allah'ın lûtfuna ni'metine karşı küfrünüzden, nankörlüğünüzden dolayı geliyormuş, İşte sizin hakkınız öyle bir azâbı elîmdir. Hayatını da mematını da Allah'dan bilen ve yalnız O'na kulluk eden bizlere ise âkıbeti ölüm olan fânî bir hayattan daha güzel ve mahz-ı rahmet olan ebedî bir hayata güle güle gitmekten başka bir gaye yoktur. قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا **De ki: "İşte size o azâbı, bize bu rahmeti veren Rahman'dır ki, bizler O'na iman ettik ve ancak O'na tevekkül kıldık.** Kendimizi O'na verdik, O'na dayanmaktayız. Biz, size çoklukla veya diğer bir vasıta ile değil, ancak o Rahman'ın nusretiyle galebe ettik ve edeceğiz ey geri kalan kâfirler! فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ **Siz de, ileride bileceksiniz ki, açık bir dalâl içinde bulunan kimmiş?** O Rahman'a iman ve tevekkül ile O'nun yoluna giden bizler mi? Yoksa fânîlere aldanıp da O'nun inzar ve rahmetine küfreden sizler mi? Dünyada hangisi yanlış gidiyormuş? Sonunda hangisi gaybedecekmiş anlayacaksınız. Bu hitab mucebi telhisden sonra bir va'îddir. Bununla beraber munsıfâne bir suretle tebliğ olunmuştur. Hangisinin yanıldığını anlamak için şunu düşünmek yeter: قُلْ اَرَاَيْتُمْ **De ki: "Gördünüz a?** Kendinizi ve gösterilen yolu bir düşünün, söyleyin bakayım, اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا **eğer suyunuz batakalırsa."** Hayatınızın en mühim ve umumî bir mâyesi olan su, arzdan külliyyen çekiliverir de Allah rahmetini tamamen kesiv-

erir, menba'larınız kuruya kalırsa yâhud bedeninizin veya cem'iyyetinizin suyu çekiliverir de, o güvendiğiniz dünya hayatınız kuruyuverirse, فَمَنْ يَاْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ "**size bir mâimaîn, bir göz suyu, bir menba', bir kaynak suyu bir ab-i revan kim getirir.**" Hangi ferd, hangi devlet hangi fen ve san'at sahibi arzda veya bedeninizde o hayat mayesini yaratabilir? O Rahman'dan başka hiç kimse getiremez. Bu Artık en belli bir hakikat değil mi? Zira, suyun ne olduğunu bilenler ve müvellidü'l-ma' ile müvellidü'l-humuzadan biz onu istihsal ederiz diyecek olanlar da bilirler ki, o gazlar, o buharlar, o hevalar, o anasır ve onları tanıtan idrâkler ve i'mal edecek melekeler de O'ndandır. Hep O Rahman'ın bu alemde mü'mine ve kâfire diriğ etmediği rahmetindendir. Demek ki, O Rahman'dan beride hayat verecek ve tevekkül olunabilecek hiç birşey yoktur. Hakikatte öldürecek ve ölüleri diriltebilecek ondan başka kimse yoktur. Demek ki O'ndan onun rahmetinden başkasına dayananlar ve O'na gitmek istemiyenler dünya ve âhiret açık bir dalâl içindelerdir. Ve öyle olduklarını, O'nun bir rahmeti olan o hayat suyu kesiliverdiği zaman anlıyacaklardır. Biz, işte o Rahman'a iman ettik ve O'nun emrine hiç karşı gelmemek üzere kendimizi hayatta mematta O'na teslîm edip ancak O'na tevekkül kıldık ve nihayet O'na, O'nun mağfiretine ve rahmetine gideceğiz. Böyle inandık ve böyle azmeyledik. Dileriz ki, بِيَدِهِ الْمُلْكُ (*"Mülk O'nun elinde."* Mülk-67/1) olan O kadîr, O azîz-ü gafur, O lâtîf-ü habîr, O her şeye basîr yegâne Halik, yegâne Rahman olan Rabbımız Teâlâ bizi bu yoldan şaşırtmasın, Şeytanlara uydurmasın, imanımızı muhafaza buyursun da güzel huylar, güzel amellerle hüsn-ü hatimeye mazhar ve mağfiret-ü rahmetine isal eylesin وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

Diriğ: Korumak, men'etmek.

KALEM SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 52

«ن» Sûresi veya Kalem Sûresi veya «ن . والقلم» Sûresi denilen bu Sûre-i celîle de, Mekkî'dir. Hem de ilk zamanlarda nâzil olanlardandır. İbn Abbas'tan bir rivayete göre de, «اقرا باسم ربك»den sonra bu Sûre nâzil olmuştur. Müddessir veya Müzzemmil'in daha evvel nâzil olduğunu söyleyenler de vardır. Lâkin Fatiha'nın tefsîrinde geçtiği üzere âyet olarak ilk «اقرا باسم ربك» Sûresinin başı, tam Sûre olarak da ekser müfessirîne göre evvelâ Sûre-i Fatiha, sonra da Kalem nâzil olmuştur. Şu halde Müddessir Sûresi'nin başından beş veya on âyetin bundan evvel nâzil olmuş bulunması buna muhalif olmaz. Filvaki «ن والقلم» علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم (*"Kalem ile öğreten de. O insana bilmediği şeyleri öğretti."* Alâk-96/4-5) âyetlerine pek mütenasib olmakla beraber içerisinde sebeb-i nuzül gibi görünen âyetler, ezcümle son âyeti daha evvel bir hayli âyetler, ezcümle son âyeti daha evvel bir hayli âyetlerin nüzûlü işidilmiş ve kâfirler tarafından hem hayret, hem küfr ile karşılanmış olduğunu gösteriyor. Hattâ Sûre-i Mülkün de Mekkî olduğu esahh olmakla beraber evvel veya sonra olmasına dair ma'lûmat bulunmamasına nazaran onun da ilk kısmı veya sonundaki بل نحن محرومون (*"Yok biz mahrum edilmişiz."* Mülk-67/27)'den i'tibaren birkaç âyetten maadası dahi bundan evvel nâzil olmuş olmak muhtemildir.

Âyetleri: Elli ikidir.

Kelimeleri: Üç yüz.

Harfleri: Bin dörtyüz elli altı.

Fasılası: ن ، م harfleridir.

Bu Sûrenin, Sûre-i Mülke münasebeti de çok güzel ve açıktır. Zira o Sûre, تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُ (*"Ne yücedir O ki mülk O'nun elinde."* Mülk-67/1) diye başlamış, kudret ve mülk-i ilâhînin vüs'atini ve O'nun tecelliyatından mevt ve hayat ile insanların hikmet-i hilkatini ve nizam-ı hılkatin cereyanını, şeytanların ve kâfirlerle mü'minlerin akibetlerini, bu babda tenvir ve inzarın fevaidini, Peygamber'in ehemmiyyetini, şükrün ve vazifenin kıymetini ve âhiretin hakkiyyetini ve rahmaniyyetinin asârı ile Peygambere ve mü'minlere olan va'd ü rahmetinin yüksekliğini beyan ederek bir مَاءٍ مَع۪ينٍ (*"Size bir ab-ı revan getirecek ki?"* Mülk-67/30) suâli ile hıtam bulmuş ve bu suretle kâfirlere akibet mülklerinin zevalini ihtar ile inzar ve mü'minlere ileride büyük bir mülk va'diyle tebşir buyurulmuştu. Bu Sûre ise, O Rahman ile Nezîri beyninde bir sırr olan ve o mâima'înin menbaına bir işareti andıran bir remz ve idare-i mülkün en birinci şeraitinden olan kalem ve yazıya kasem ile başlayacak ve bundan en büyük matlûbun idrâk ve ahlak olduğuna tenbih için idrâk ve ahlâk-ı Muhammedî'nin büyüklüğü ve imansızların, ahlaksızların, müdahinlerin alçaklığı ve itaate lâyık olmadıkları ve en güzel mülk-ü harsın, düşüncesizlik, hırs ve buhul, istibdad-ü tehakküm ve zulm-ü tuğyan gibi ahlaksızlık yüzünden harab olacağını ve cezanın terbiyevî hassası ve mütenebbih olmayanlara âhiret azâbının büyüklüğü ve takvâ ile korunanların kazancı, müslim ile mücrimin farkı ve hakka karşı tehakkümün ve şirkin zemm-ü ibtali ile akibetlerinin zilleti ve bunlara karşı mücahedede sabrın lüzumu ve gadabın zararı ve hasılı Peygamber'in ve Kur'ân'ın ulüvv-i şanı zikrolunacaktır. Ebu Hayyan, «Bahir»'de der ki: «Bu Sûrenin makabline münasebeti, evvelki Sûrede Allah Teâlâ'nın kudreti bahiresiyle ilminin vus'atine ve sü'ada ve eşkiyanın ahvaline dair şeyler ve eğer Allah Teâlâ dilerse onları batıracağı veya üzerlerine taşlar yağdıracağı zikrolunmuş ve Allah Teâlâ'nın ihbar ettiği bu şeyler, Resulullah'ın vahy ile telakkî ettiği haberler olduğu, kâfirler ise bunu, gâh şiire, gâh sihre, gâh cünuna nisbet eyledikleri cihetle Allah Teâlâ, bu Sûrede Peygamberinin beraetini ve onların ezâlarına sabretmesine mukabil ecrini büyüteceğini ve O'nun ahlâkının büyüklüğünü beyan ile başlamıştır.» Bu ifade sebeb-i nuzulü tazammun etmiş bulunuyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾ مَٓا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍۚ ﴿٢﴾ وَاِنَّ لَكَ لَاَجْراً غَيْرَ مَمْنُونٍۚ ﴿٣﴾ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظ۪يمٍ ﴿٤﴾ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَۙ

۝ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ۝٦ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ
وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ۝٧ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ۝٨ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ
فَيُدْهِنُونَ ۝٩ وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ۝١٠ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ۝١١
مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَثِيمٍ ۝١٢ عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيمٍ ۝١٣ اَنْ كَانَ
ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ۝١٤ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ۝١٥
سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ۝١٦ اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اِذْ اَقْسَمُوا
لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ۝١٧ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ۝١٨ فَطَافَ عَلَيْهَا طَٓائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ
نَٓائِمُونَ ۝١٩ فَاَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ۝٢٠ فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ۝٢١ اَنِ اغْدُوا عَلٰى
حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ ۝٢٢ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ۝٢٣ اَنْ لَا
يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ۝٢٤ وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ ۝٢٥ فَلَمَّا رَاَوْهَا
قَالُوا اِنَّا لَضَٓالُّونَ ۝٢٦ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ۝٢٧ قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ
لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ۝٢٨ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ۝٢٩ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى
بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ۝٣٠ قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا طَاغِينَ ۝٣١ عَسٰى رَبُّنَا اَنْ
يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ۝٣٢ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ
الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۝٣٣

Meâl-i Şerifi

1. ve kalem ve ehl-i kalemin satra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için. 2. Sen, Rabbının ni'meti ile, mecnun değilsin. 3. Ve tükenmez bir ecir var muhakkak senin için. 4. Ve her halde sen, pek büyük bir ahlâk üzerindesin. 5. Yakında göreceksin ve görecekler. 6. Hanginizde imiş o fitne, o cünun? 7. Şübhesiz Rabbındır en bilen yolundan sapanı, yine O'dur en bilen hidayete erenleri. 8. O halde tanıma o yalan diyenleri. 9. Arzu ettiler ki, müdahene etsen, o vakit müdahene edeceklerdi. 10. Ve tanıma şunların hiç birini: Çok yemin edici, değersiz, 11. Gammaz koğuculukla gezer. 12. Hayır engeli, mütecâviz vebâl yüklü. 13. Zobu, sonrada dakma (zenîm). 14. Mal sahibi olmuş ve oğulları var diye. 15. Karşısında ayetlerimiz okunurken "Eskilerin masalları" dedi. 16. Yakında biz onu hortumun üzerinden damgalayacağız. 17. Haberiniz olsun ki, biz onlara bela vermişizdir. O bağ sahiplerini belalandırdığımız gibi. O sıra ki yemin etmişlerdi. Sabah olunca onu mutlaka divşireceklerdi. 18. Bir istisna da yapmıyorlardı.

19. Derken ona, Rabbın'dan bir dolaşan dolaşıvermişti, onlar uyuyorlardı. 20. Sabaha kadar o bağ sırıma dönüvermişti. 21. Derken sabaha yakın birbirlerine seslendiler. 22. «Haydin kesecekseniz harsınıza (kültürünüze) erkence koşun» dediler. 23. Hemen fırladılar, şöyle mızırdaşıyorlardı. 24. «Sakın bu gün aranıza bir miskîn sokulmasın» diyorlardı. 25. Sırf bir men'a gücleri yeterek erkenden gittiler. 26. Vakta ki, o bağı gördüler: «Biz, dediler, her halde yanlış gelmişiz. 27. Yok, biz mahrum edilmişiz.» 28. Ortancaları (en mu'tedilleri): «Demedim mi size, tesbîh etseydiniz. 29. «Sübhansın ya Rabbena! dediler, bizler doğrusu zalimlermişiz.» 30. Sonra döndüler kendilerine levm ediyorlardı. 31. «Yazıklar olsun bizlere, bizler doğrusu azgınlarmışız.» 32. Ola ki, Rabbımız bize onun yerine daha hayırlısını vere, her halde biz bütün rağbetimizi Rabbımıza çeviriyoruz.» 33. İşte böyledir azâb. Ve elbette âhiret azâbı daha büyüktür, fakat bilselerdi.

«ن» Nun vakf üzere sakindir. Vasıl halinde kıraetlerin ekserisinde izhar ile bâzısında «واو» da gunneli veya gunnesiz idgam ile okunur. Tâ baş «الم» de geçtiği üzere bizim için lügaten olmasa bile mânen müteşabihattandır. Bunun zâhiri «ق ، ص» gibi huruf-ı hecedan bildiğimiz Nun harfi olmasıdır ki, Rahman, Kur'ân isimlerinin âhirinde olduğu vech ile gunneli bir sestir. Bir nokta ile bir hokka ve çanak gibi dairevî bir şekilde yazılır. İsmi de evvel ve âhiri bir olan

---

Müdahane: Menfaat beklediği bir kimseyi gözüne karşı medhetmek. Gunne: Genizden söylemek.

«نون» lâfzıdır. Harf denilen sesler içinde en ihtizazlı bir ses olması ve kitab-ı fıtratın nizamında derece derece müfredat ve besaitten mürekkebât dizilerek mebde'den müntehaya vücud-i hakka delâlet eyleyen âyetler satra konmuş olduğu gibi fikir ve nutukta ve kalemle yazıda da cümlelerin kelimelerden, kelimelerin harflerden dizilmesi haysiyyetiyle ya zikri has, iradei âmm kabîlinden ale'l-umum heca harflerine işaret olarak veya enîni beşerin ve tanîni hılkatin en ziyade mümessili olan bir ses, yâhud nazarımızda bir merkeze nâzır nısf-ı küre şeklinde tecelli eden âlemin arz ve semasiyle suret ve mânâsını veya kalemle yazı yazılan bir hokka ile mürekkebini andırır bir şekilde yazılan «نون» harfinin bilhassa kendisini göstererek fıtratta kelâm ve yazının menşe' ve gayesine telvih ve bunlara kasem ile lisanın ve yazının ve ehl-i kalemin kıymetine tenbih ederek tehaddi, dâveti ifade eder bir harftir. Ki, zihinleri bir noktada derinlere götürerek kitab-i münzelden kitab-i hılkate ve meb'de-i vücuda kadar bütün harfleri düşündürebilir. Ve böyle olması aynı zamanda Sûrenin ismi olmasına da mani' değildir. Nun diye okunurken ismi değil de, müsemması maksud olduğuna tenbih için «ن» yazılmış ve i'rab olunmayıp vakf üzere okunmuştur. Bu vakf ile evvelki Sûrenin âhirindeki mâimaini gayb etmiş olanların enînleri, ancak bir ab-i revan gibi maye-i hayat olmak üzere taraf-ı Rahman'dan nâzil olan Kur'ân ile dinlendirebileceğine ve kalemlerin onun için çalışması lüzumuna da zevkî bir delâlet vardır. Hasılı burada asıl mânâ-i maksud her ne olursa olsun evvel emirde ma'lûmumuz bulunan «مَاءٍ مَعِينٍ» harfi olmak zâhir ve bir çok müfessirînin muhtarı da budur. Bu cihetle lâfzî teşabüh bir dereceye kadar kat' edilmiş demek ise de, mânevî teşabüh yine bâkîdir. Maamafih Arabî'de, ismi bu harften başka olarak Hazret-i Yûnüs'e, denilmesinde olduğu gibi hut, ya'ni balık mânâsına, kezalik yazı hokkası «divit» mânâsına ve daha bâzı mânâara geldiği de söylenir. Bu münasebetle burada şu rivayetler de nakledilir:

1 - Bâzıları demiştir ki: «نون» büyük balıktır ki, arzlar onun üzerindedir. Ve ona Yehmut ta'bir olunur. İbn Cerîr, İbn Abbas'dan bu babta şunları rivayet eyler: «Birincisi, Allah Teâlâ'nın ilk halk ettiği şey kalemdir. O yaratılınca bütün olacaklar cereyan etti, sonra buhar yükseltildi ondan Semâvat yaratıldı, sonra «نون» yarıtıldı. Arz, o nunun sırtına döşendi, sonra arz hareket etti. Derken ıztırab ile çalkandı, onun üzerine dağlarla tesbit edildi. Onun için dağlar, arza karşı fahrederler.» İbn Abbas böyle dedi ve okudu: «ن . وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ» **"Nun ve kalem ve ehl-i kalemin satra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için"** Bir diğeri: «Rabbımın ilk halk ettiği şey kalemdir. Ona, «yaz» dedi, o da Kıyamete kadar

---

İhtizaz: Haz duyma. **Besait:** Basit şeyler. Mürekkeb olmayanlar.

olacağı yazdı. Sonra su üzerinde Nun'u halk etti, sonra onun üzerine arzı kebseyledi. (yâni kışr-ı arzı onu üzerine örttü) buyurdu.» Âlûsî: Bunu, Ziya'nın «El-Muhtare»'de ve Hâkim'in sahih diye ve daha bir takımlarının İbn Abas'dan rivayet eyledikleri bir hadîs olmak üzere şöyle nakletmiştir: خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالَى النُّونَ فَبَسَطَت الارْضُ عَلَيْهِ فَاضْطَرَبَ النُّونُ فَمَادَتِ الارْضُ فَأُثْبِتَتِ الجِبَالُ ثُمَّ قَرَأَ : ن وَالْقَلَمِ... *"Allah Teâlâ Nun'u halk eyledi, sonra onun üzerine arz bast edilip döşendi. Bu sebeble Nun, ıztırab ile deprendi. Bu sebeble arz, meyd (meyl) ile çalkandı, bu suretle dağlar oturtulup onlarla tesbit edildi."* Hakim: El-Müstedrek-2/498 Sonra okudu «ن . وَالْقَلَمِ» Görülüyor ki, bu rivayetlerde hep Nun ismi kullanılmış, hut denilmemiştir. Fakat Mücahid'den rivayette buna, arzın veya arzların üzerinde bulunduğu «hut» ta'bir edilmiş olduğndan balık diye şayi' olmuştur. Bunun bizim bildiğimiz balık olmadığı aşikâr iken, bundan birçok yanlış zehablar hasıl olmuştur. Lâkin dikkatle okununca bunlar bize şunu anlatmış oluyor. İbtida kalemi a'lâ denilen ve takdir-i ezelîde Kıyamete kadar cereyan edecek şeylerin bir projesini yazan ruhanî bir mebde, bir kuvvet yaradılmıştır ki, buna, bir çokları akl-ı evvel veya nur-i Muhammedî demişlerdir. Sonra madde yaradılmıştır. Buna, cevher dahi denilmiştir. Sonra bir su buharı gibi gaz halinde maddeden ecram-ı semaviyye yaratılmış, sonra bunlardan mayi' halinde arzın maddesi ayrılmış ki, Feza dediğimiz sema deryasında yüzen bu maddeye kürevî olduğu anlatılmak üzere Nun veya Hut tesmiye edilmiştir. [1] Küre-i arzın böyle ibtida sema maddesinden ayrılarak yaratılmış olup buharlarla muhat mayi' halinde cevde yüzmekte bulunan yuvarlak «ن» maddesi üzerinde sonra kışr-ı arz ta'bir ettiğimiz toprak ve cemadat tabakası yaratılmağa başlamış ve bu taraftan o Nun maddesinin üzerine bir kabuk halinde yayılıp döşenmiş ve bu suretle arz husule gelmiştir. Fakat her taraftan böyle sarılmış olan o Nun evvelkisi gibi teneffüs edemeyerek nefesi tıkanmış bir balık gibi ıztırab ile deprenmeğe başladığından bu sebeble hareket-i arz, yâni zelzeleler husule gelmeğe ve bundan da arzın sathı çalkanıp yarılarak volkanlar zuhur etmeğe başlamış, bu sebeble de etrafına saçılan arz dalgalarının kebs oluna oluna, yâni bastırıla bastırıla dağlar yaratılmış ve bu suretle dağlar oturdukça arz peyderpey kesafet ve metanet kesbederek tesbit olunup üzerinde durulabilecek bir hale gelmiştir. Kur'ân'da

---

[1] Her şeyde evvel ve âhir bir olduğu için, her hangi bir şeyde bir mebde'den nihayet aynı meb'dee dönülmek üzere vakı' olan her hareket bir devir demek olduğundan âlemin ve bütün ecramın hılkatinde asl olan küreviyyettir. Böyle bir devrin başlangıcına evolusyon, ihtilâl veya tekallüb, temamiyyetine de Revolusyon, inkılâb veya tekâmül ta'bir edilmek zamanımızın ıstılâhlarından olmuştur.

dağlara evtad, yâni arzın çivileri ta'bir buyurulması da bu mânâ ile tefsir olunmuştur. Dağların teşekkülünün bu suretle arz üzerinde hayat için büyük faideleri olmuş ve bundan dolayı onların arza karşı tefahürle yukarıdan bakmağa bir hakları vardır. Bununla beraber ondan sonra hareket-i arz ve hasf denilen volkan hâdiseleri hiç olmuyor değil, zaman zaman nice zelzeleler olmakta ve nice sivrilen dağlar yıkılıp yerin altından yeni dağlar, tepeler yaratılmaktadır. Fakat bunlar arasıra ve ilk devirlere nisbetle pek cüz'î demek olduğundan hey'et-i umumiyyesiyle arzın kabil-i sükna olmasına mani' teşkil etmemektedir. Bir gün olup da Sûre-i Hakka'da geleceği vech ile zîr-i zemînden büyük bir feveran ile arz ve cibalin bir lâhzada un gibi dağılıp hebaen mensûrâ edilivermesi de, her gün ihtimal dahilindedir. El-haletü hazihi vukubulmakta olan zelzeleler, hasifler, volkanlar dahi demek ki, hep arzın altındaki o Nun'un biemrillâh teprenmesiyle husule gelmektedir. Ve yarılan yerler, fışkıran volkanlar, yeniden husule gelen çukurlar, tepeler, ovalar hep o kalemi a'lânın resmettiği çizgiler, yazdığı yazılardır. Şimdi şunu i'tiraf etmek lâzım gelir ki, zamanımızda arzın teşekkülü ve dağların tekevvünü ve zelzelelerin tehaddüsü hakkında fen namına Tabakatü'l-arz malâmatından edinilebilen kanaatlerin hulâsası da, bu rivayetlerin müfadından başka birşey değildir. Böyle iken bir çokları arzın altında balık mı olurmuş, o nasıl deprenir de hareket olurmuş diye güler, birçokları da arzın altındaki gazların sıkışmasından, hareketinden, yerin üzerinde zelzele mi olurmuş diye güler, iki taraf da birbirinin dediğini düşünüp anlamayarak yekdiğerini techil veya tekfire kadar gider. Halbuki iki tarafda da bunun, Allah'ın emriyle olmasını unutandır ki, cehalet eder. İşte arzın içindeki esas küreyi, merkezi teşkil eden o Nun'a bâzı tefsirler, «Hut-i a'zam ve «Yehmut» ta'bir etmişlerdir. Bunu, «يا» ile mübhemiyyetten «يَهْمُوت» okuyanlar olmuş ise de, «Kazî Haşiyeler»'inde iki noktalı yanın fethi ve «ha»'nın sükûnuyla «yehmut» diye tasrih edilmiştir. Maamafih ha'nın da fethiyle melekût ve ceberut vezinlerinde mübalâğa sigası olmak zâhir görünür.

YEHEM, cünun, **EYHEMAN,** iki sadırıcı ki, bedevîler, seyl ile adama saldıran kızgın esirik deveye, medenîler, de seyl ile yangına derler.

YEHMA' sahra vezninde ucu bucağı bulunmayan çöle, bir de asla ferec-ü inşirahı bulunmayan şiddetli kıtlık senesine denir. Bundan mübalâga sigasiyle yehemut, bir mânâ ile volkana bir mâna ile fazaya denilebileceği gibi son mânâ ile de arzın bidayeten açık iken sonra kışrının yaratılmasiyle altında merkezine kadar mahbus kalıp sıkışmış ve bir fürce buldukça feverana müheyya olmak

---

Techil: Bir kimseyi cahil sayma. Teklif: Kâfirliğine hükmetme.

üzere ıztırabını saklamakta bulunmuş olan içine şiddet ve dehşeti i'tibariyle Yehemut, ıztırabı i'tirabiyle Hut, iniltisi veya merkez etrafında istidaresi i'tibariyle de Nun denilmiş demek olur. İşte bir kısım müfessirîn zikrolunan rivayetlere binaen burada «nun», hut, yâni balık mânâsına olarak bu yehemute kasem olduğuna kail olmuştur. Bir kısmı da, Sûrede فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْنَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ (*"O halde sabret Rabbının hükmüne de sahib-i Hud gibi olma, hani öfkeye boğulmuş da nida etmişti:"* Kalem-68/48) buyurulmuş olması ve Sahib-i hut'tan murad, Sûre-i Enbiya'da geçen وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِى الظُّلُمَاتِ (*"Zennun'u da; hani öfkelenerek gitmişti de Biz kendisini asla sıkıştırmayız zannetmişti. Derken zulmetler içinde."* Enbiya-21/87) âyeti mucebince zennun olan Hazret-i Yûnus bulunmasına ve Sûre-i Saffat'ta فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ (*"Derken kendisini balık yuttu, melamette idi."* Saffât-37/142) buyurulmasına mebni bu karînelerle burada da «nun», Hazreti Yûnus'un zulümatında habs olunduğu balık olduğuna zâhib olmuşlardır.

2 - Yine İbn Abbas'dan mervi ve Dahhâk ve Hasen ve Katade'nin muhtarı olarak bâzıları da burada «nun», devat, yâni yazı hokkası demek olan divit olduğunu söylemişler ve nunun bu mânâya geldiğine İbn Atiyye ve Razî bir şâirin şu beytiyle de istişhad eylemişlerdir:

اِذَا مَا الشَّوْقُ يَرْجِعُ بِى اِلَيْهِمْ   اَلْقَتِ النُّونَ بِالدَّمْعِ السَّحُومِ [1]

Bu surette hokka ile kaleme kasem edilmiş demek olur. Çünkü yazı bunlarla yazılır. Nutuk gibi kitab ve kitabetin de ehemmiyyet ve fâidesi pek büyüktür. Maamafih bu mânâ yalnız kaleme kasemden de anlaşılır.

3 - Nurdan bir levh denilmiştir. Ve Muaviye ibn Kurre'nin bunu, bir hadîs-i merfu' olarak naklettiği zikrolunmuştur. Bu mânâ, ufukta Sema kavsi içinde bir nokta gibi bulunan güneşin veya arzın bir «ن» şekli resmetmesinden müste'ar olabilir.

4 - Yine İbn Abbas'dan: اَلرَّحْمٰن harflerinin son harfidir.

5 - Cafer-i Sadık Hazretleri'nden: Cennet nehirlerinden bir nehirdir.

Bunlardan başka «Kamus»'ta mezkûr olduğu üzere «nun, devat ve hut mânâsına geldiği gibi şefretü's-seyf, yâni kılıcın ağzına da denir. Ve Arabların balık şeklinde bulunan bir kılıclarının da ismidir. Ve bir kelime-i savaba ve kezalik sabînin çenesindeki çukura nûne denir.» Ve bunlarda «ها» vahdet için

---

[1] «Şevk, beni onlara çevirdikçe, nunu, yâni yazı hokkasını sicim gibi akan göz yaşlariyle likalarını, gözlerimden sicim gibi yaşlar dökerek onları divitin mürekkebine lika yapar, öyle ağlayarak mektub yazarım.» Lika, ma'lûm ki, divitde mürekkebin içine konulan liftir. O konmayınca veya mürekkeb kuruyunca yazı güzel yazılmaz.

olduğundan cins murad olunduğu zaman «nun» denilmek lâzım gelir. Şu halde nun, ism-i cins olarak «نون والقلم» kılıç ve kaleme kasem olmak da muhtemildir. Lâkin burada, buna dair bir rivayet varid olmamıştır. Sahib-i Keşşaf demiştir ki: «Murad, huruf-ı mucemden olan bu «ن» harfidir. Divit demelerine gelince, vaz'ı lügavî midir, yoksa şer'î midir, bilmem? Burada divitin ismi olduğu takdirde, ya ismi cins veya ism-i alem olmaktan halî olamaz. Eğer cins ise, i'rab ve tenvin nerede? Eğer alem ise, yine i'rab nerede? Ve hangisi olsa kelâmın te'lifinde bir mevkiî olmak lâzım gelir. Eğer muksemübihtir dersek, cins olduğu takdirde cerve tenvin vacib olur. Ve kasem mechul ve münekker bir divite yapılmış ve sanki ودواة والقلم denilmiş olur. Âlem olduğu takdirde de munsarıf kılarak mecrur okumak veya âlemiyyet ve te'nisten dolayı gayr-ı munsarıf kılarak meftuh okumak iktiza ederdi. Kezalik hut ile tefsir de böyledir. Ya balıklardan herhangi bir balık murad olunacak, yâhud da zu'meyledikleri yehmute alem olacak, nurdan veya altından bir levh, yâhud cennetde bir nehir diye tefsir dahi öyledir. Hasılı i'rab olmadığı için murad isim değil, harfin kendisi olduğu teayyün eder.» Bunun gibi Ebu Hayyan da demiştir ki: «ن» huruf-ı mu'cemeden «ق ، ص» gibi bir harftir. Amilden mühmel olarak diğeriyle beraber gelen bâzı huruf gibi gayr-i mu'rebdir. Mahalline i'rab ile hüküm tehakküm olur. Onun, Hut-ı a'zamın ismi olduğuna dair İbn Abbas ve Mücahid'den, divit ismi olduğuna dair yine İbn Abbas ve Hasen ve Katade ve Dahhâk'tan, nurdan bir levh olduğuna dair merfu' olarak Muaviye ibn Kurre'den, Er-rahman harflerinin âhiri olduğuna dair yine İbn Abbas'dan cennet nehirlerinden bir nehir olduğuna dair Cafer-i Sadık'tan edilen rivayetlerden hiç biri sahih olmasa gerektir.» Ebu Nasr Abdurrahim-i Kuşeyrî de, tefsirinde «ن» huruf-ı mu'cemeden bir harftir. Demek ki, sair sûrelerin evvellerindekiler gibi bir heca harfidir» demiştir.

Bizim bütün bunlardan vasıl olduğumuz netice de şudur: Evet resm-i hat ve lâfız nokta-i nazarından burada «ن» sade bir heca harfidir. «Nun» diye ismiyle okunuşu da elif, be gibi ta'dad tarzında olduğu şübhesiz ve bunun asıl hükmü de tehaddi ile ibtilâ-i rasihîndir. Lâkin böyle olması Sûrenin ismi olmasına mani' olmayacağı gibi bir çok mânâlara delâlet akliyle ile muhtemil müteşabih bir remz olmasını da mani' değil, muktazîdir. Bundan dolayı «Nun» lâfzının zihinleri sürükleyebileceği muhtemil mânâlardan birini «murad budur» diyerek hasra

---

Müheyya: Hazırlanmış olan. **Mucem:** Noktalı. **Mukse:** Yemin. **Mubîh:** İzin veren. **Munsarıf:** Esre veya tenvin. **Te'nis:** Bir kelimenin sonuna te'nis alametlerinden birini koyarak müennes kılmak. **Zu:** Kelimenin başına gelerek sahip, malik olan manalarını verir. **Teayyün:** Meydana çıkmak. **Mühmel:** Noktasız harf **Ta'dat:** Sıralama. **Ma'hud:** Vaad edilen. Sözü geçen. Belli olan.

kalkışmak doğru olmaz. Bununla beraber lisanda az çok ma'lûm mânâlardan bâzıları hakkında varid olan ve rivayetce pek zayıf olmadığı gibi dirayetce de anlayabilenler için gayr-i makul değil, bil'akis fâideli mazmunları iş'ar eyleyen rivayetleri, mahmil-i sahihleri varken tekzibe kalkışılmak da hakkaniyyete muvafık olmaz. Zira İbn Abbas'dan rivayetlerin te'addüdü gösteriyor ki, O, onları tahsîs için birer vech olmak üzere söylemiş ve her birinde bir fâide beyan eylemiştir. Hem kaleme tealluk eden أول ما خلق الله القلم *"Allah'ın ilk yarattığı kalem"* fıkrası ve şu halde «Nun» sesinden hatıra gelebilen ve ehemmiyyeti mahsusası bulunan her mânâ burada zihinden geçirilmek ve fakat Allah'ın muradı bunlardan birisi mi? Hepsi mi? Yoksa daha başka bir şey mi olduğu ta'yin edilmeyerek bunun acz-i beşeri tanıtmak üzere mânâ i'tibariyle müteşabihattan olduğuna karar verip وما يعلم تأويله الا الله (*"Halbuki O'nun te'vilini ancak Allah bilir."* Âl-i İmran-3/7) demek en muvafık hareket olur. Gerçi delâlet-i lâfziyye nokta-i nazarından ilk evvel yazıldığı gibi huruf-ı hecadan olan «ن» harfini anlamak zikrolunan kıraata nazaren kat'î demektir. Lâkin burada bu kadarı teşabühün ref'i için kâfi değildir. Bu vav, kasem içindir demeğe benzemez. Çünkü bu surette de kelâmın te'lifi için «ن» harfiyle kalemin ve yazının münasebetini takdir edebilmek üzere aklî ve zevklî bir takım münasebetler düşünülmek lâzım gelir. Ve işte o zaman bu harfin yalnız bir remz olmak üzere zikredilmiş bulunduğu teayyün eder. Bundan ise, yine remzî surette mümkün olabilen sair ihtimalâtı mülâhazaya dalmak zarurî olur. Ve bu haysiyyetledir ki, teşabüh tehakkuk eder. Biz de, bunun için diğer mukattaat-ı Suverde olduğu üzere bunun dahi müteşabihattan olduğunu beyan ile söze başladık ki, bu, hem Selef meslekine muvafık, hem de huruf-i hecadan bir harftir diye kestirip atanların gözettikleri tehaddi maksadına mutabıktır. Şu halde «ن» bir kasemi tazammun ediyor mu, etmiyor mu? Kestirilemez. Kasem mukadder ise, «والقلم» **"Ve kalem"** deki vav, «وما»deki gibi atf için değil ise, kasem için olur. Bu kalem nedir? Müfessirîn, burada iki vecih söylemişlerdir: Birisi, «lâm»'ın ahid, birisi de cins için olması i'tibariyledir. İbn Cerîr der ki: «Kalem, ma'ruf olan kalemdir. Şu kadar ki, Rabbımızın kalemler içinde kasem ettiği kalem, o kalemdir ki, Teâlâ zikruhu halk edip emretmiştir, o da Kıyamete kadar kâin olacağın kitabetiyle cereyan eylemiştir. Buna, Muhammed ibn Salih-i Enmatî tahdîs edip dedi: Bize, Abbas İbn Avvam tahdîs edip dedi: Bize, Abbad İbn Avvam tahdîs edip dedi: Bize Abdülvahid ibn selîm tahdîs edip dedi: Atayı dinledim, dedi ki: Ubade ibn Samit'in oğlu Velîde sordum: «Babanın vefatı sırasında vasıyyeti ne idi?» Cevaben dedi ki: «Beni çağırdı, ey oğlucuğum, dedi, Allah'a takvâ ile korun, haberin ol-

sun ki, sen, Allah'ın birliğine, hayır ve şerr kadere iman etmedikçe Allah'a korunamazsın ve ilme eremezsin. Ben, Resulullah sallâllahü aleyhi ve sellem Hazretlerini dinledim, diyordu ku: إنَّ أوَّلَ مَا خَلَقَ اللهُ القَلَمَ فَقَالَ لَهُ: اكْتُبْ. قَالَ: يَارَبِّ وَمَا أكْتُبُ؟ قَالَ: اكْتُبِ القَدَرَ. فَجَرَى القَلَمُ فِي تِلْكَ السَّاعَةِ بِمَا كَانَ وَمَا هُوَ كَائِنٌ إلَى الأبَدِ *«Haberiniz olsun ki, Allah ilk halk ettiğinde kalemi halk etti de ona dedi ki: «Yaz» «Ya Rabb ne yazayım ki?» dedi. «Kaderi yaz» dedi. Dedi ki: «İşte o saatte kalem olmuş ve ile'l-ebed olacak ile cereyan etti.»* Tirmizi: Tefsir-u Sureti-68 Mücahid'den de, «ن وَالقَلَمِ» kendisiyle zikir yazılandır» Demek ki, kasem olunan kalem şer'an ma'hud olan kalemdir ki, o da levh-i mahfuz'u yazan kalem, yâhud Kur'ân yazılan kalemdir. Maamafih bunu, «عَلَّمَ بِالقَلَمِ»de olduğu gibi cinse hamledenler de vardır. Keşşaf şöyle der: «Kaleme kasem buyurdu, şanına ta'zîm için. Çünkü onun halk ve tesviyesinde hikmet-i azîmeye delâlet vardır. Çünkü onu halk ve tesviyesinde hikmet-i azîmeye delâlet vardır. Ve çünkü onda vasfın ihata edemiyeceği menafi' ve fevaid vardır. İbn Atiyye de demiştir ki: «Nuna «behmut» deyenler, kalemi Allah Teâlâ'nın halkedip kâinatı yazmayı emrettiği kaleme hamlettiler, «يَسْطُرُونَ» daki zamiri de, Melâikeye irca' eylediler. Ona isimdir diyenler de, insanların ellerinde mütearef olan kaleme haml eylediler. İbn Abbas, bunu tensîs eylemiş ve «يَسْطُرُونَ» daki zamiri de nâsa göndermiştir. Bu suretle kasem bu mecmua, yâni yazı işine vârid olmuştur ki, bütün ulûmun ve dünya ve âhiret umurunun kıvamıdır. Çünkü kalem, lisanın kardeşi ve Allah tarafından bir ni'meti ammedir.» İmam-ı Razî de şöyle der: «Ve'l-kalem»'de iki kavil vardır: Birisi, budur ki kasem edilen kalem, gerek semada bulunanın ve gerek arzda bulunanın yazdığı kalemin hepsine vaki' olan cinstir. Allah Teâlâ mantıkı ihsan ile خَلَقَ الإنْسَانَ عَلَّمَهُ البَيَانَ (*"Yarattı insanı. Belletti ona o güzel beyanı."* Rahman-55/3-4) diye minnet buyurduğu gibi وَرَبُّكَ الأكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالقَلَمِ عَلَّمَ الإنْسَانَ مَالَمْ يَعْلَمْ (*"O keremine nihayet olmıyan Rabbındır. Kalem ile öğreten de. O insana bilmediği şeyleri öğretti."* Alâk-96/3-4-5) diye kalem ile kitabeti müyesser kılmasiyle de minnet buyurmuştur. Bununla intifaın vechi de şudur: Kalem, gaibi, muhatab menzilesine koyar. Bu sebeble insan, lisan ile yakınına anlatabildiği meramını kalem ile uzağa da anlatabilir. İkincisi: Kasem edilen kalem أوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ القَلَمَ *«Allah'ın ilk yarattığı kalem»* diye haberde varid olan ma'hud kalemdir. Allah Teâlâ, bunu evvelâ halk etmiş, sonra da ona Kıyamete kadar olacağı yazdırmış, saat gelene kadar olacağı, bütün ecelleri, amelleri yazar. Bu kalem, uzunluğu sema ile arz mabeyni kadar nurdan bir kalemdir. Kazî (Ebu Bekr-i Bakıllanî olmalı) demiştir ki: Bu haberi, mahsusa olan kalem emr-ü icab eder. Çünkü kita-

---

Tensîs: Tedkik ederek karar verme.

bette alet-i mahsusa olan kalem emr-ü nehy olunacak hay ve âkıl değildir. Onun mükellef bir zîhayat olmasiyle bir kitabet âleti olması kabili ictima' değildir. Belki murad, onu bütün olacaklarla cereyan ettirdi demektir. Bu, tıbkı إذا قضى أمرا فإنما يقول له كن فيكون (*"Bir emri murad ettimi ona yalnız «ol!» der, oluverir."* Bakara-2/117) kavli gibidir. Çünkü bunda ne emir, ne teklif yoktu. Belki makdurda münazeasız ve müdafeasız mücerred kudretin nefazı vardır.» Yine Razî der ki: «Nastan bâzı kimseler de şu zuumde bulunmuştur: Burada mezkûr olan kalem akıldır. Ve o cemi-i mahlûkatın aslı gibi bir şeydir. Ve buna şu suretle istidlâl eylemişlerdir. Zira haberlerde rivayet olunmuştur ki, أول ما خلق الله القلم *«Allah'ın ilk yarattığı kalem»*'dir. Diğer birhaberde de, أول ما خلق الله العقل *«Allah'ın ilk yarattığı akıl»* Keşfü'l-Hafâ-1/309 dır. Diğer bir habede de, «evvelü mahalâkalah bir cevherdir ki, Allah Teâlâ, ona heybetle nazar buyurdu. O eridi ve sühunet peyda etti. Ondan bir duhan ve köpük çıktı. Du handan semavat, köpükten arz yaratıldı» diye varid olmuştur. Bu haberlerin mecmuu delâlet eder ki, kalem ve akil ve mahlûkatın aslı olan o cevher hepsi bir şeydir, yoksa tenakuz olurdu.»

Kazî Beyzavî de bunları, şöyle hulâsa eder: «Ve'l-kalem», lav.hı yazan, yâhud kendisiyle yazılandır. Ona kasem buyuruldu. Çünkü fevaidi çoktur.»

«Tefsir-i Celâleny»'de der ki: «Kalem, kâinatın Levh-ı mahfuzda yazıldığıdır» Bunu, cins-i kalemin ta'rifi olarak anlamak da kabil olabilirse de, Süyutî'nin muradı ahiddir.

Bütün bunları gözden geçirdikten sonra biz de, bu kanaate geliyoruz. Ma'lûm ki, ma'hud da cins cümlesindendir. علّم بالقلم (*"Kalem ile öğreten."* Alâk-96/4) mısdakınca insana ta'lim olunan cinsi kalemden zâhir olan ise, ma'lûmumuz olan kalem-i beşer görünür. Kalem-i beşer de, Allah'ın halkiyledir. Bu da, ilk halk olunduğundan beri olmuş ve olacağı ve hattâ ile'l-ebed olacağı ve zikr-ü fikri mümkün olduğu kadar yazmakla cereyan etmektedir. Ve şübhe yok ki, gerek hakikat, gerek mecaz her ne mânâ ile olursa olsun kaleme kasem edilince bundan, bir ferd-i ma'hud dahi murad edilse yine cins-i kalemin ve binaenaleyh kalem-i beşerin dahi bir şeref ve kıymeti anlaşılmış olur. Eğer bu kasemin cevabında muhatab, bilhassa Hazret-i Peygamber'in kendisi olma sayıdı da hitab-ı amm olsa idi, burada, علّم بالقلم علّم الإنسان ما لم يعلم (*"Kalem ile öğreten de O inana bilmediği şeyleri öğretti."* Alâk-96/4-5) gibi kalem-i beşer murad olunmak zâhir olurdu. Çünkü umum beşerin fiilen ma'lûmu olabilen kalem, o olurdu. Ahid murad edildiği takdirde de, bunlardan birisi veya bir kısmı olurdu. Bununla beraber bundan mecaz olarak kalem-i beşerin men'ba-ı feyzi olan kalem-i fıtrat olmak da muhtemil bulunurdu. Fakat burada hitab bilhassa ni'met-i

İlâhiyye'ye mazher kılınarak, وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ **«Ve herhalde sen pek büyük bir ahlak üzerindesin.»** buyurulan zat-i Hazret-i Muhammedî'ye aid olması ve bu azîm huluk mefhumunun içinde, وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ (*"Sen bundan evvel kitab okur değildin, halâ da elinle yazı yazmazsın."* Ankebut-29/48) kezalik مَا كُنْتَ تَدْرِى مَا الْكِتَابُ (*"Sen kitab nedir, insan nedir bilmiyordun."* Şûra-42/52) mazmunları dahi dahil olmakla ni'met ve hulûk-ı Muhammedî'nin azameti kalem-i beşerden değil, doğrudan doğru kalem-i fıtratten cereyan etmiş, bundan önce de mülk-i ilâhi'nin azamet ve cereyanından söz geçmiş bulunması hasebiyle burada Peygamber'e kasem olunan kalemden murad, O'na bildirilmiş ve önce ma'lûm olmuş bulunan kalem-i fıtrat veya kalem-i evvel veya kalem-i â'la denilen kalem-i İlâhî olmak lâzım gelir. Bundan dolayı biz, bu hususta en güzel vechi İbn Cerîr'in rivayeti ile Celâleyn'in hulâsasında buluyoruz. Bunu İlm-i usul lisaniyle ifade edecek olursak şöyle denilmek icab eder. Bu, «وَالْقَلَمِ»de kalem, kalem-i İlâhî'de bilibare nass, dolayısiyle kalem-i beşer hakkında da bilişare zâhir demektir. Cins diyenlerin maksudu da, Razî'nin ihtarı vechiyle gerek hakikat, gerek mecaz, «مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْقَلَمُ» mânâsına bu ikisinden eamdır. Yalnız dal bilibare ile, dal bilişareyi nass ile zâhiri tefrik etmemişlerdir. Sonra şunu da unutmamak lâzım gelir ki, bu «وَالْقَلَمِ» de, elif lâmın istiğrak için olduğuna kail olan yoktur. Yâni kalem cinsinden her ferdine de kasem edilmiş değildir. Binaenaleyh kaleme kasem edilmekle cinsi, cins olmak haysiyyetiyle tebcil edilmiş olmakla beraber her ferdi de tebcil olunmuş değildir. Zira hakkı ibtal veya ibadullah'ı ızrar yolunda şeytanet ve ahlâksızlık veya idrâksizlikle fitne ve fesad vâdîlerinde cereyan eden yalancı ve mecnunâne kalemler tebcîle lâyık değildir. Onlar da, birer kalem olmak i'tirabiyle ehemmiyyeti haiz iseler de, hak ve hayır cihetiyle değil, şerr ve zarar cihetiyledir. Bundan dolayı burada bu kasemin arkasından cununun, fitnenin nefyi ve ni'met-i Rabbaniyye'nin idrâk ve ahlâkın, ecrin büyüklüğünü beyan ve ahlâksızların, yalancıların zemmi ile o cihete de tenbih buyurulacaktır. Bu da, gösterir ki, kalemden murad, kalem-i İlâhî, kalem-i Hakk'tır. O halde meâl şu olur:

«Nun» denilen mebde' üzerinde bir lâhza dur, dinle, kasem ederim ona ve ma'lûmun olan kalem-i hakka وَمَا يَسْطُرُونَ **ve ehl-i kalemin satra dizip yazdıklarına ve yazacaklarına ki, ya Muhammed!** Burada da dikkat olunacak muhim bir nükte vardır. يَسْطُرُونَ cem'i müzekkeri sâlimdir. Bu cemi' ise, zevi'l-ukule mahsustur. Kalem müfred olarak zikrolunduğu halde yazış ve yazılanlar

---

Eam: Şumulü, daha geniş. **Dal bil ibare:** Bir ifade veya sözden muayyen bir hükmün ve mananın anlaşılması. **Dalbil İşare:** Sözdeki mananın işaretine göre delil olmak. **Tebcil:** Yüceltmek. **Zevi'l-ukul:** Akıl sahipleri.

ona nisbet edilmeyip zikri geçmemiş olan bir zevi'l-ukul cem'ine nisbet edilmiştir. Bu ise, şunu anlatmış olur: Yazı yazan asıl kalem değil, onun arkasında göze görünmeyen bir akıl ve idrâk sahibidir. Onun için mahsus kalemler, yazıları nisbetinde daima arkalarında gizli olup da onları işleten bir akıl âlemindeki müdrik sahiblerine, yâni ehl-i kaleme delâlet ederler ki, hakikatte o kalemle o yazıları satra dizip yazan onlardır. Kalemden maksud da, kendisi değil, o yazdıklarıdır. «القلم» «وما» daki vavı atıf gibi bir âlettir. Bu suretle burada vava, atf için olarak kasem, kalem ve yazılarıyla sahibleri olan ehl-i idrâke delâlet etmek üzere mecmuuna yapılmıştır. O halde kalem ve yazılardan âlemi ukul ve meaniyi ve onlardan da onları akli beşere yazan kalem-i evveli, ondan da, onun sahibi olan Rabbü'l-âlemîni anlamalıdır.

Kalem-i beşere nazaran yazıcılar ehl-i kalem, akıl ve idrâk sahibi insanlar, hem de göze görünen bedenler değil, insanlık hakikatini teşkil eden şuurlar, zekâlat olduğu gibi, kalem-i a'lâya nazaran da haricde suver-i eşyayı ve zihinlerde suver-i meaniyi yazan Melâike, onları yazan da Hak Teâlâ'dır. Bunun için burada «وما يَسْطُرُونَ»un fâili olan zamir, kalem-i beşere nazaran müdrik insanlara işaret olduğu gibi kalem-i a'lâya nazaran da Melâike olmak üzere tefsîr edilmiştir. Bâzı tefsirlerde nâs, bâzılarında da Melâike denilmesi bundan dolayıdır. Lisanımızda böyle cem'-i müzekkeri sâlim sigası bulunmadığı için bu nükte ifade edilemez. «Kalem ve yazdıklarına» dediğimiz zaman bundan ehl-i kaleme intikal, tasrih edilmemiş olur. Bir de, «يَسْطُرُونَ» muzari' sigasıdır. İstimrarar ve hal-ü istikbale delâlet eder. Biz ise, hal sıgasından sıga-ı sıle kullanmadığımızdan bunu bir kelime ile ifade edemeyiz. Yazdıklarına ve yazacaklarına dediğimiz zaman da yazıyor idiklerini söylememiş oluruz. Bu, bize şunu da anlatmış oluyor ki, bu âyetler nâzil olurken kalem-i a'lâ cereyan ediyordu ve daha edecektir. O halde وَقَدْ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ *kalem, olan ile kurumuştur.* Buhari: Nikâh-8 Hadîs-i şerifi kalemin cereyanı temamen durmuştur demek değil, olanlar yazılmış bitmiştir, fakat olacaklarla kalem kurumuş değil, onları yazmak için cereyan etmektedir demek olur. Kaderde ferağı tam Ümmü'l-kitab olan İlmullah'a nazarandır. Yoksa Levh-ı mahfuz'a ve saha-i tekvîne nazaran يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ (*"Allah dilediğini mahv-u ısbat da eder."* Râd-13/39) dir.

Hasılı onlara kasem olsun ki, ya Muhammed, مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ **sen, Rabbın'ın ni'meti sayesinde** (veya ni'meti hakkı için) **mecnun değilsin.** Bu ve ma'tufları kasemin cevabıdır. «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ»de, «ب» sıla veya kasem için olabilir. Ebu Hayyan, nefide daha ziyade kuvvet ifade etmek üzere cümle-i mu'teriza halinde

---

Mean: Mekan, menzil.

kasem için olmasını zâhir görmüştür. İbn Atiyye de: «Sen, bihamdilah sahib-i fazîletsin demek kabîlinden bihamdilah gibi cümle-i mu'teriza olduğunu söylemiştir. Zemahşerî ise, menfi olan habere te'allukiyle: «Sen Rabbın'ın ni'metiyle akîlsin» demek kabilînden cünunun nefyi, aklın isbatından müsavî olmak üzere ni'met-i İlâhiyye'nin teallukunu ifade ettiğini veyâhud zarf-ı müstekarr olarak «أنت»den hal olmasını» söylemiştir. Ni'metten murad da, Nübüvvet ve levazimi olan akıl ve şehamet ve hüsn-i ahlâk ve fazîlet ve dünyevî, uhrevî sebeb-i saadet olan mevhubat-ı Rabbaniyye'dir. Hasılı mânâ: Zat-ı Muhammedî'ye ilk vahyin nüzulü ile Nübüvvet ve Risaletin başlaması üzerine Mekke küffarının hased ve adavet ve şaşkınlıkla nisbet etmeğe kalkıştıkları mecnunluk ve sapıklık şâibelerinin kendisinden uzak, bil'akis onun akl-ü şehamet ve istikamet-ü fazîletle mümtaz olduğunu ve bütün bunlar, onu terbiye edip yetiştirerek Nübüvet ve Risalete mazher eden Rabbı Allah Teâlâ'nın in'am-ı cümlesinden olup bu yüzden göreceği ezâlara ve çekeceği zahmetlere mukabil ileride minnetsiz ve tükenmez ecr-ü ni'metlere nâil olmak üzere bulunduğunu beyan ve va'd ile nefsi nefîsi Muhammedî'yi tebri'e ve tezkiye ile takviye ve bu suretle tebligat-ı İlâhiyye'yi bütün âlemîne isale sevktir. غَيْرَ مَمْنُونٍ **Kesilmez, tükenmez, lâyenkati'.** Ata-ı gayr-i meczuz, yâhud hiç kimsenin minnetini çekmeksizin mahza Allah'ın lütf-ü inayeti olan bir ecir. وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ **Ve her halde sen, şübhesiz pek büyük bir ahlâk üzerindesin.** Yâni say-ü amel ile en yüksek hayır gayesine isal edecek pek büyük huylar, hakikaten ta'zîme layık seciyye ve meleke ve mâneviyyat üzere yaratılmış bulunuyorsun. Onunla yürüyecek, o gayeye ereceksin. İşte o ahlâk, sırat-ı müstekımı, Din-i hakk olan Din-i İslâm'ı teşkil eden edebi Kur'an ve ahlâk-ı İlâhiyyedir ki, onu, Allah Teâlâ bahşetmiş ve لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (*"Şanım hakkı için muhakkakki size Resulullah da pek güzel bir örnek vardır."* Ahzab-33/21) buyurmuştur. Onun büyüklüğünü halk idrâk edemez de sabr-ü tehammül edilmesi iktiza eden deliliklerde bulunurlar. Ragıb'ın, «Müfredat»'ında beyanı vechiyle, «halk ve hulk aslında birdir. Şerb ve şür, sarm ve surm gibidir. Lâkin feth ile halk, gözle idrâk olunan suretlerde, hey'etlere, şekillere mahsus, zamm ile hulk, gönülle idrâk olunan kuvvelere muhtass olmuştur.» Cem'i lâmın zammiyle huluk ve ahlâk gelir. Fakat lisanımızda ahlâk kelimesinin de, evlad kelimesi gibi müfred makamında isti'mâli şayi olmuştur. Ahlâk, hadizatında güzel olan huylardır. Çünkü huylulara ahlâksız denilir. Bununla beraber meleke ve rusuh esas

Mevhubat: Bağışlar, ihsanlar. **Şehamet:** Akıl ve zeka ile olan kahramanlık. **Tebrie:** Şüpheden ve zan altından kurtarmak. Beraat. **Şerb-Şürb:** İçiciler. **Muhtass:** Bir kimseye veya şeye ait olan.

olduğundan hayır veya şerri i'tiyad etmiş olmasına nazaran ahlâk-ı hasene ve ahlak-ı seyyi'e, yâhud güzel ahlâklı ve çirkin ahlâklı diye de bir tefrik yapılır. «خُلُقٍ عَظِيمٍ»in tefsirinde varid olan rivayetler İbni Abbastan: 1) azîm bir dîn, 2) azîm bir din ki, O İslâm'dır. Mücahid'den: «Dîn» İbn Zeyd'den: «Ebed-i Kur'ân» İmam Ahmed, Darimî, İbn Mace, Neseî, İbn Cerîr ve daha diğerlerinin Said ibn Hişam'dan rivayetlerinden demiştir ki: Resulullah'ın ahlâkını, Hazret-i Aişe'den sordum dedi ki: Kur'ân'ı okumuyor musun?» «Okuyorum» dedim. «İşte, dedri, Resul-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem Hazretlerinin hulku, Kur'ân idi» Bunda iki mânâ vardır. Birisi, Kur'ân'daki büyük mekârim-i ahlâkın hepsi onda vardı. Kur'ân'ın zecreylediği eksikliklerin hepsinden korunurdu. فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ emrinin tamamiyle mısdakı idi. O'nu anlamak, Kur'ân'ı tamamen anlamağa mütevakkıftır demek olur. Birisi de, O'nun ahlâkı, Kur'ân'da وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ buyurulduğu üzere öyle büyük bir ahlâk idi ki, onu başka bir ta'rif ile anlatmak kabil değildir demek olur. Dahhâk'tan, «لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ yâni Allah'ın O'na emrettiği ve O'nu müvekkel kıldığı dini ve emri.» Burada «خُلُقٍ»daki tenvin, tefhim içindir ki, sairlerinin hakkiyle idrâk edemeyecekleri güzelliklerle mümtaz bir ahlâk demektir. Görülüyor ki, evvelâ tahkik ve te'kid için olan «اِنَّ» sâniyen te'kid ifade eden «لَامْ»ı ibtida ile, sâlisen tevini tefhim. Rabian da azîm vasfiyle ahlâk-ı Muhammedî'nin azamet-ü ulviyyeti katkat te'minat içinde beyan ve tebliğ buyurulmuş ve bu cümlede yukarıdaki kasemin cevabına ma'tuf olmak suretiyle de takviye ve te'kid edilerek, bu Kitab-ı mübîn'de kalem-i a'lânın yazdığı satırların, azîm bir ayet-i mümtazesi olmak üzere konulmuştur. فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ **«Yakında göreceksin ve görecekler.»**

Ahlak mefhumunda amelî olarak bir gayeye yürümek matlûb bulunduğu cihetle bu âyet ve onun ileride kuvveden fiile çıkarak tecrübe sahasındaki tecelliyatiyle düşmanlar nazarında dahi görüleceğini va'd ve bu suretle Peygamber'i ve mü'minleri bir kat daha takviye ve O'na fitne ve cünun isnad eden kafirlere inzar ve tehdiddir. بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ **«Hanginizde imiş o fitne, o cünun.»**

MEFTUN, ism-i Mef'ul olarak fitne ve belâya tutulmuş mecnun demek olduğu gibi masdar olarak fitne ve cünun mânâsına da gelir. Burada اَيُّكُمْ denilmeyip, «بِ» ile «بِاَيِّكُمْ» buyurulmuş olduğu cihetle müfessirîn ikinci mânâyı daha müreccah görmüşlerdir. Evvelkine göre mânâ, içinizde iki taraftan hanginizde imiş veya hanginizle imiş o fitneye tutulmuş mecnun sen mi, yoksa sana o kâfirler içinden mecnun, meftun diyen mi? demek olur. İkinciye göre de mânâ, iki taraftan hanginizde imiş o fitne ve cünun sende mi, onlarda mı? demek olur

---

Zecr: Men etme, engel olma.

ki, iki mânâ da doğrudur. Ancak evvelkinde meftun lâfzının zâhirine nazaran açık olmakla beraber meâl i'tibariyle herkesin kavrayamayacağı ince bir dolaşım vardır. İkincisinde ise, meftun lâfzının zâhiri hılâfına olmakla beraber meâl açıktır.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ **«Şüphesiz Rabbındır en bilen.»** Bu beyan da Peygamber'e yukarıki hitabât ve teminâtı veren Allah Teâlâ'nın şerikten münezzeh olan kendi Şan-ı Rübubiyyetini, Sıfâtının, ilm-ü kudretinin yüksekliğini ve binaenaleyh O'na iman ve i'timad ile itaat ve hilâfından hazer olunması lüzumunu tefhim suretiyle bir taraftan tebliğat-ı vakıayi evvel ve âhirinden tevsik ve münhasıran kendisine tevcih ederek verilecek tebliğata ihzardır. Yâni sana o in'amı yapan, o te'minatı veren ve önünü sonunu görüp gözetecek ve eğriye, doğruya müstehakkını verecek olan ancak Rabbın'dır. Çünkü O'dur ancak seni yetiştiren, herkesten de, senden de a'lem olan. بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ **Yolundan sapanı,** aklı varken dareynde saadete götürecek hak yolundan sapmış, çığırından çıkmış, ebedî şekavete götürecek yanlış yolda kendini gaybetmiş olanları ki, hakîkatte deliller, sapıklar onlardır. وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ **Yine O'dur, ancak eğrilikten sakınıp doğru yolu tutmuş, akibet murada erecek olanları.** Ki hakikatte aklı olanlar da işte onlardır. O halde ancak Rabbın'a itaat et, Rabbın'ın gösterdiği yoldan git de, فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ **artık itaat etme o tekzib edenlere.** Bu hakikatleri tekzib eyleyen, yalan çıkarmağa çalışarak yalancılık eden ve sonunda kendilerini, kendileri tekzib edecek olan münkirleri dinleme, tanıma, sözlerini tutma, sevketmek istedikleri yanlış yolda gitme, haksızlıklarına, isyanlarına rağmen vazîfene, o büyük ahlâkın tatbikatına devam eyle. Fail cezaiyyenin delâletiyle yukarıki te'minâtın ilk neticesi olan bu nehiy, Allah yolunda yapılacak vazîfenin başlangıcını beyan eden öğüddür. Evvelen ve bizzat Peygamber'e hitab olmakla beraber, Sûrenin âhirinden anlaşılacağı üzere dolayısıyla bütün ukala âlemlerine öğüddür. Yâni hakk yolunda ilk işin bu olsun. Hakk'ı tanımayan, cezasına inanmayan münkirleri tanıma, sözlerini tutma, yalanlarına aldanmaktan, düşecekleri akibete düşmekten sakın, herşeyden evvel uyanık ve samîmi ol. Temizlik, dürüstlük her kemalin başıdır. Gerçi ahlâkın büyüklerinden birisi de, semahattır, keremdir. Fakat hilim, kerem ve semahat, haksızlığı tervicde, ciddiyyetsizlikde, müdahenede değil, nezahette, samîmîyyette, şehamette ve onların netaicine sabr-u tehammül ile feyz-u terbiye neşretmektedir. Şunu da bilki sana mecnun diyen, aldanmış diyen, sapık diyen, öyle yalan neşreden o yalancılar onu samîmîyyetle değil, garazkârlıkla söylediler. Zira وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ **arzu ettiler ki, sen, müdahene etsen,**

Hazer: Çekinme. **Semahat:** Cömertlik.

onları yağlasan, taptıklarına, alçak garazlarına, haksızlıklarına ilişmesen, muvafekat etsen, yalanlarına yağ sürsen diye istediler de onun için tekzibe kalkıştılar. Yoksa sen, müdahene edecek, garazlarına revac verecek olsaydın, o suretle sen nde onların dalâletlerine iştirâk etmiş bulunsaydın, فَيُدْهِنُونَ o vakit müdahene edeceklerdi. Onlar da, sana yağ sürecek, yalanı tasdîk edecek, ne büyük, ne akıllı adam diyeceklerdi. Lâkin sen, müdahene etmeyip hakkı söylediğin, Allah'ın emrini, risaletini tebliğ eylediğin için öyle iftiraya kalkıştılar, bile bile yalan söylediler. Onun için sen, onlara itaat etme, maksadlarına yağ sürme. İşte büyük ahlâkın ilk umdesi budur. Demek ki, lisan, kalem, şayan-ı kasem olmakla beraber doğruyu söylemek için çalışmayan mudahin diller, mudahin kalemler ve onları dinleyenler büyüklükten, büyük ahlâktan, akıldan uzak ve itaat eylemek şanından dolmayan bedhahtlardır.

وَلَا تُطِعْ كُلَّ, Şunların hiç birine ve hey'et-i umumiyyesine itaat etme. حَلَّافٍ Çok half, çok yemîn edici. Çok yemîn etmeğe alışmış, eğriye, doğruya yemîn eder durur. Yemîn bir zaruret ve kat'î bir lüzum halinde hakkı te'yid ve izhar için yapılır, pek büyük bir kuvve-i te'yidiyyedir. Çok çok yemîn edip durmak ise, onu istihfaf etmek, kendi şâhidini, kendi cerh etmektir. Gerçi Allah'ın ismini ta'zîm ile çok zikretmek çok sevabdır. En büyük ibadettir. Fakat onu herşeyde bir vasıta-i tervic olmak üzere kullanmak sık sık şâhid olarak çağırıp durmak ise, zikr-ü ta'zîm değil, O'nun izzet ve kudsiyyetine tecavüz etmektir. Onun için yemîn eden kimse son bir ıztırar halinde, O'nun şehadet ve kefaletine müraceat ederken bütün hakkından emîn olacak vech ile düşüne düşüne titriye titriye müraceat etmelidir. Yoksa o yemîn, o kimsenin saygısızlığına ve Allah Teâlâ'nın azametini tanımadığına, yemînin gayet mukaddes tutulması lâzım gelen ve hakkın izharı, emniyyetin takrir ve tesbiti için her vasıtanın kesildiği en son noktada müracaat edilecek en son ve yegâne kuvve-i müeyyide olduğunu ve onu istihfaf edenin bütün emniyyeti hukukıyyeyi çiynemiş ve binaenaleyh kendi vicdanında kendine dahi hakk-ı hayat bırakmamış olacağını duymadığına, düşünmediğine delâlet eyler. Bu ise, yemînin hükmünü tanımamak demek olan yemînsizlikten اَيْمَانَهُمْ لَا اَيْمَانَ لَهُمْ mısdakından daha şenî' bir tenakuzdur. Kuvvet almak için müracaat ettiği en büyük kudretin za'fını i'lân eyleyerek kendini yıkmaktır. Onun için gerek i'tikatça, gerek amelce her şerrin menbaıdır. Bunu anlamak için burada her fenalığın başında sayılmasını düşünmek kifayet eder. Bundan dolayı insan kat'iyyen bildiği hakta bile çok çok yemîn etmekten sakınmalıdır. Zira ihtiyatsız yemîn eden, yalan yere, yemîn etmeğe de alışır.

Müdahin: Yüzc gülen dalkavuk.

Doğruya, eğriye yemîn etmeğe alışmış olanlarda ise, şu vasıfların hepsi bulunabilir. مهين **Alçak,** re'y ve tedbiri hakîr, suflî düşünür, kendi kendini küçük düşürür, yalancı, değersiz, her kalıba dökülür, her fenalığa sürüklenir. هَمَّاز **Gammaz,** şunu, bunu ayıblar, ta'n eder, gıybet eder, zemm-ü kadh ile bizler, iğneler, dürtüştürür, bizleyici, mahmızlayıcı مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ **Koğuculukla** gezer, hafiyyelik, boşboğazlık ile yaşar. مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ **Hayır** engeli, hiç hayra yaramaz, gayet behîl olduğu gibi başkalarının yapacağı hayra da mani' olur. Hayır, düşmanı مُعْتَدٍ **mütecaviz,** haddini aşkın, hakkına razı olmaz. zulümkâr. أَثِيمٍ **Günâhtan vebaden çekinmez, vebal yüklü.** عُتُلٍّ **Zobu,** kaba, saygısız, zorba, obur, bulduğunu çarpar, yer, fahiş söyler, gaddar, müstebidd. بَعْدَ ذَلِكَ **Ondan sonra da,** yâni bütün bu fena huyların arkasından da, onlarla beraber زَنِيمٍ **bir delme takma.** Nesebi takma, uydurma, yâhud fenalıkla mimli, şirret damgalı, yâhud dalkavuk.

ZENÎM: Zenemeden müştaktır. Zeneme, keçinin, koyunun boynunda, kulağı dibinde derisinden küpe gibi yumrucuklara yâhud kulağı dilinip di ucundan muallak bırakılan sarkıntıya denir ki, her tarafa sallanır durur. Lisanımızda o koyun veya keçiye küpeli denildiği gibi Arabça'da da zenîm denilir. Burada, bundan müsteardır ki, bu, Türkçede en ziyade dalkavuk veya kulağı yirik, yâhud kulağı kesik, yâhud kulağı küpeli ta'birlerindeki mecaz mânâyı andırır. İbn Cerîr Tefsir'inde tafsîl olunduğu üzere müfeessirler İbn Abbas ve gayrilerinden bunun ta'rifinde şunları nakleylemişlerdir: «Daiy, nesebi mülhak, piç, şerr ile ma'ruf, kötü damgalı, alâmetli kâfir, zalûm, leîm, fâcir ilh... Buharî'de, bu Sûrenin tefsirinde Mücahid'den, İbn Abbas'dan şöyle rivayet edilmiştir: عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ «Kureyş'ten şât zenemesi gibi zenemesi olan bir recül.» İbn Cerîr ve İbn Merduye de bu mânâda rivayet eylemişlerdir. Fakat bunun kesbî bir şey olmayıp hılkî olduğuna göre mezmum olan ahlâk miyanında sayılmaması lâzım geldiği halde nasıl olur da en mezmum, en aşağısı sayılır? diye bir sual vârid olduğundan Âlûsî bunun, istişkâl olunduğunu söylemiş ve hallinde tereddüd etmiştir. Lâkin yine Âlûsî'nin beyanına göre, zeneme söylediğimiz vech ile hılkî ve sun'î olabileceği cihetle bunu sun'î olarak anlamak veya mecaza haml etmek daha muvafık olur. Ve onun için diğer mânâlarla izah edilmiştir. Sonra aynı sual kendi sun'ı olmayan mülhak ve mülsaklar hakkında da vârid olabilir. O halde gerek âyeti ve gerek rivayeti, kesbî nokta-i nazardan anlamak lâzım gelir. Bundan dolayı «زَنِيمٍ» dalkavuk, yâhud küpeli muhannes mânâsına olmak muvafık görünür. Bunlar, her halde bir utüllün arkasındadır. Yâhud utüll kendisi de

Behil: Cimrilik, cimri. **Mülhak:** İlhak edilmiş. Sonradan katılmış. **İştişkal:** Zorlaştırma. **Mülsak:** Bitiştirilmiş. **Kesbî:** Çalışmakla kazanılan. **Muhannes:** Kadınlaşmış erkek, alçak. **Utüll:** Soğuk, sert ve cimri insan.

öyledir, demek olur.

Bahis fena huylardan, alçaklıklardan sakınmak ve onların timsali olup da o yola sevk edilebilecek olanlara itaat etmemek mevzuu üzerinde ahlâkî ve ictimaî bulunduğu için müfessirler, gayet rengin ve zengin olan bu kelimat-i Kur'âniyye'nin fehm-ü tefhimiyle irşada çalışmışlardır. Çünkü Kur'ân o fenalık timsallerine itaat etmemeği emr ederken, nazmın nezahet ve nezaketine bir şaibe kondurmamak üzere onları her birinin sırasiyle meftun olup geyindiği müdebdeb bir tavr-u eda içinde deste deste mimleyerek inbıktan geçirmiş ve bunlara uyanların hepsinden aşağılık olduğunu göstermek üzere de zenîmi hepsinin sonuna takarak cümlesini bir küll halinde fırlatıp atıvermiştir.

Müfessirîn, bunlarla muayyen bir şahıs kasd edilip edilmediğini teharri ile de meşğul olmuşlar ise de doğrusu, Ebu Hayya'nın dediği gibi âyetten zâhir olan budur ki: «Bu evsaf muayyen bir şahs için değildir. Başta كُلَّ حَلَّافٍ buyurulmasından da sarahaten anlaşıldığı vech ile, ta'yin ve tahsîs maksud olmayarak hem bir birinin, hem mecmuunun cinsinden tahzirdir. Mâzîye olduğu gibi istikbale de şamildir. Burada لاَ تُطِعْ nehyi, müfred olarak itaatten tehzir olunan evsaf, hey'et-i mecmuasiyle ferde aid olmak şart değil, ferdlerden mürekkeb olan külle, o mahiyyette bulunan her hangi bir cem'iyyet, vicdan-ı ferdlerde temessül edeceği ve ferdlerin haricinde cem'iyyet mânâsı mücerred bir fikirden ibaret kalacağı cihetledir ki, mülâhaza ferdlerden yürür. Şimdi böyle bir ferde veya külle bir âkıl için itaat nasıl tesavvur olunur? denecek olursa bunun sâikı olabilecek illet şöyle beyan olunuyor: اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ **Mal sahibi olmuş ve oğulları var diye** yâni servet kazanmış ve kuvveti var, belki bir istifade olunur veya şerrinden sakınılır diye itaat etme. Başka bir sebeble itaat edilmiyeceği evleviyyetle bellidir. Aklı olan ve onların ahlâkında bulunmayan bir kimsenin onlara başka bir sebeble itaat ve tenezzül etmesine ihtimal yoktur. Şu kadar ki, servetinden veya kuvvetinden şahsî veya gayr-i şahsî bir istifade veya zararından tevakkî maksadiyle müdaheneyi muvafık görenler bulunabilir. Fakat şahsî istifade maksadı güdenler onlar da dahili mehîn veya zenîm demek olacağından burada bu ihtimal sakıttır Olsa olsa bir hayra yaramak veya şerlerinden korunmak ümidi kalır. Halbuki onlar hayır ehli değil, hayır engelidirler. Kendi çıkarlarını gözetmeden, istedikleri gibi sürüklemeği kurmadan bir habbe vermezler. Şerlerinden korunmak için öylelere müdahene edenler kendilerini daha büyük bir şerre teslim etmiş olurlar. Büyük ahlâk ise, bir çok ezâlara, cefalara, yoksul-

---

Temessül: Bir şeyin bir yerde sureti ve mahiyetinin aksetmesi. **Tevakkî:** Çekinme, sakınma. **Mehîn:** Hor ve hakir.

luklara katlanır, sabr-ü tehammül eder de onlara, itaat ve müdahene etmeğe tenezzül etmez. Hakk yolunda hayır kapıları açılabilmek için evvel emirde o mani'alara göğüs germeğe çalışır. «Her kim, bir zengine mücerred malından dolayı ta'zîm ederse, dîninin üçte ikisi gider» meâlindeki bir hadîs-i şerif de bu âyetin bir mazmunudur.

«أَنْ كَانَ» ، «لِأَنْ كَانَ» demektir. Bunun rabtında da bir kaç vecih vardır. Birisi, makabline merbut olup beyan ettiğimiz vech ile yukarıdaki emrine müteallık olmasıdır. Birisi de, zenîme veya hallâftan zenîme kadar tenâzu' üzere hepsine müteallık olarak illet-i gaiyyelerini de göstermiş olmasıdır ki, onlar, nihayet mal ve oğullar sahibi olmak için onları irtikâb ederler demek olur. Birisi de maba'dine aid olmak üzere mukaddere veya gelecek «قَالَ»ye müteallık olmasıdır. Bu surette mânâ şu olur: onlardan birisi mal ve oğullar sahibi olduğu için mağrurlandır, burnunu şişirdi de, إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ **âyetlerimiz karşısında okunduğu zaman, «evvelkilerin esâtîri» dedi.** (Sûre-i En'âm'ı 6/25 ayetinin tefsirine bkz.) سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ **Yakında Biz, onu o hortumunun üzerinden damgalayacağız.** Burada burun yerine hortum ta'bir edilmesi, yukarıda mukadder olduğunu söylediğimiz kibr-ü gurur fiiline işarettir. Burunu büyümek, burun şişirmek gibi kibr-ü gururdan kinayedir. Sonra hortum fil ve hınzîr burunlarında kullanıldığı ve yüze, buruna damga ve dağ en çirkin şeyler olduğu için bu ta'birde büyük bir tezlil vardır. Onun için Resulullah, hayvanatın bile yüzlerinden damgalanmasını nehiy buyurmuştur ve yapana la'net eylemiştir. Yüzde burun ise, en önde olduğu için en göze batan, ilk sakınılması lâzım gelen ve izzet-ü hamiyyet nişanesi sayılan ve ondan dolayı en muhterem secde mevzi'i olan bir uzuvdur. Hattâ bâzıları, «cemal burundadır» demişlerdir ki, şâirin şu beyti bundandır:

وَحُسْنُ الْفَتَى فِى الْاَنْفِ وَالْاَنْفُ عَاطِلٌ فَكَيْفَ اِذَا مَا الْخَالُ كَانَ لَهُ حُلْيَا [1]

Hasılı hortumunu dağlamak, damgalamak burnunu kırmak ta'birimizde olduğu gibi son derece tezlilden kinayedir ki, ne keyfiyyetle olursa olsun, gerek maddî olsun, gerek mânevî, gerek dünyevî olsun, gerek uhrevî. Maamafih burada evvelâ dünyevî cihet anlatılmak üzere buyuruluyor ki: اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ **Muhakkak ki, Biz, onlara bir belâ verdik.** Yâni mal ve oğullarına güvenip de öyle diyenleri, o tekzib edenleri belâya düşürmüş bir imtihana sokmuşuzdur. O mal ve

---

Gaiyye: Maksat ve gayeye ait son ile alakalı. **Müteallık:** Alakalı. **Merbut:** Bağlı. **Hallaf:** Çok fazla yemin eden. **Tenazu:** Kavgalaşmak. Birbirine husumet etmek. **Maba'di:** Sonrası.

[1] *«Yiğidin güzelliği burnundadır. Burun atıl iken, artık ona bir ben de zivnet olduğu zaman nasıl? Ne kadar güzel bir düşün.»*

evlâd onlara bir fitne, bir beliyye kesilir. Nitekim ilk bı'setde ehl-i Mekke öyle ahlâksızların sözlerine uyarak Allah'ın âyetlerini tekzib ve Peygamber'e ezâ ve cefada ısrar ettiklerinden dolayı Resulullah: اللّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ وَاجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ *«Allahım, Mudar'a darbeni şiddetlendir ve onlara Yûsuf'un seneleri gibi kıtlık ver.»* Buhari-Ezan-128 diye duâ etmiş, Allah da onları yedi sene kıtlık, kuraklık içinde ezmiş, belâlarını vermişti. O mal ve evlâdın hikmet-i hılkatını bilmeyen ve onu hayrı için sarf ederek şükredecek yerde, hayra engel olmak ve hakka karşı burun şişirmek için toplayanlara, onların ni'met değil, birer beliyye olduklarını tanıtmıştı ki, burada onu ihbar ile bir ihtar vardır. Ve bunu sade onlara münhasır bir tesadüften ibaret olmayıp evvel ve âhir tatbîk edilmesi iktiza eden bir kanun olduğunu misal ve hikmetiyle gayet sade ve fakat pek derin mânâlara temas ederek izah etmek üzere şöyle buyuruluyor: كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ **Nasıl ki, o cennet sahiblerini bir beliyye ile imtihan etmiştî.** Burada cennetten murad, dünya cenneti, güzel bağ ve bostan demektir. Daha derin bakışla da vatan demektir. «ألف لام» ile «الجنة» yalnız burada böyle dünya cenneti mânâsına varid olmuştur. Çünkü temsilin delâlet ettiği vech ile bu kıssa Arablarca ma'ruf imiş. Ashabından murad da, o bağın mutasarrıfları, ellerinde tutup idare edenleridir. Bunun, Sûre-i Kehf'te, وَدَخَلَ جَنَّتَهُ (*"Ve bağına girdi."* Kehf-18/35) âyetinde olduğu gibi bir ferd misaliyle getirilmeyip أَصْحَابَ الْجَنَّةِ diye cemi' sigasiyle müşterek bir milk misali olarak getirilmesi, ferdî nazarından bir temsil olduğunu anlatır. Kıssanın en ma'ruf rivayetlerde hulâsası şöyledir: Yemen'de San'a'ya yakın, Savran denilen arzda, salih bir adamın güzel bir bağı vardı. Ona iyi bakar, ondan Allah hakkını eda ederdi. Derken vefat etti, çocuklarına kaldı. Onlar ise, nâsı onun hayrından men' eylediler ve Allah hakkını kıskanıp buhlettiler. Neticesi, Allah Teâlâ'nın anlattığı gibi oldu. إِذْ أَقْسَمُوا **O zaman belâ vermiştik ki, kasem etmişlerdi.** Kıssaya bu suretle evvelâ kasemlerinden başlanmasında mühim nükteler vardır. Birincisi, her ictimaî bir işin bir akid ve mukavele ile başladığını ve bunun yegane müeyyideside yemîn olduğunu ve ondan dolayı neticedeki kâr ve zararın da ona bağlı bulunduğunu anlatır. İkincisi, yukarıda كُلَّ حَلَّافٍ en başında zikredilmiş olduğu gibi burada da ondan başlanmış ve ettiği yemînin mahiyyetini ve giriştiği mukavelenin ne dereceye kadar kendi ilm-u kudreti dahilinde bulunduğunu iyi düşünmeden kat'î yemîn ile teahhüde girişenlerin yalan yere yemîn etmiş ve ondan dolayı başlarını nasıl belâya sokmuş oldukları gösterilmiştir. Çünkü bunlar, şuna yemîn etmişlerdi: لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ **Her halde ve her halde sabahleyin o cenneti kesecekler.**

Mudare: Kavga.

SARM: Bağ kesmek, üzüm ve meyva devşirmek mânasına geldiği gibi birşeyi kökünden kesip temamen ayırmak mânâsına da gelir. Bunlar, gönüllerince bağın kendisini değil, meyvesini devşirmeği kasdetmiş olsalar da yemînlerinde şöyle demişlerdir: Billahi, o bağı sabahleyin mutlak ve muhakkak kesecekler? Halbuki bu temamen kendi ellerinde değildi. Gerek o bağın, gerek kendilerinin sabaha çıkıp çıkmayacaklarını öyle suret-i kat'iyyede bilemezlerdi. وَلَا يَسْتَثْنُونَ **Bir istisna da yapmıyorlardı.** İnşaallah, Allah izin verirse, yâhud sağ sâlim sabaha çıkarsak, bir kaza ve afete uğramazsak gibi bir şart, bir kayd-i ihtirazî koymuyorlardı. Çok kuvvetli, azimkâr olmak için yemînlerini yerine getirememek ve bu yüzden felâkete uğramak ihtimalerini düşünmüyorlar bir dönüm noktası bulunmasını istemiyorlardı, yâhud kendilerinden başka kimseye birşey vermek istemiyorlar, onu kendilerinden başka birisinin kesebileceğini hesaba almıyorlardı. Öyle kat'iyyetle kavl-ü karar edip uykuya yatmışlardı.

فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ **Fakat onlar, uykudalarken Rabbın tarafından bir tâif, dolaşan bir emr-i İlahî, bir afet, o bağın üzerinden her tarafını dolaşıvedi.** Bir rivayete göre, bağın bulunduğu vadîden bir ateş çıkıp, o bağı kökünden yakıp, kavurup bitirivermişti. فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ **Derhal o cennet gibi bağ sabaha kadar sırıma dönüvermişti.**

SARÎM: Temamen kesilmiş veya kesik demektir. Meyvesi kesilmiş bağa, hasılâtı biçilmiş tarlaya, geceden bir kıt'aya, hiç birşey bitirmeyen kumluk bir yere de denilir. Burada, birinci mânâ da, olabilirse de sonraki mânâlardan biriyle o bağın meyvesinin değil, kendisinin kökünden kesilip yanmış, kül gibi karara kalmış olduğu mervîdir. Demek ki, yemîn ettikleri fiil olmuştu, fakat gönüllerindeki gibi ve kendi elleriyle lehlerine değil, hatırlarına getirmedikleri bir surette aleyhlerine olmuştu. Henüz onların haberi yoktu. فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ **Derken sabahleyin birbirlerine seslendiler:** اَنِ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ **«Haydin kesecekseniz harsiniz üzerine erkence koşun.»** dediler. Bunda da, iki hata ediyorlardı. Birisi, o bağı yalnız kendileri yetiştirmiş, sade kendilerinin ekimi kültürü imiş gibi, حَرْثِكُمْ diyorlar. Sonra da اِلَى حَرْثِكُمْ harsinize demiyorlar, عَلَى حَرْثِكُمْ harsiniz üzerine diyorlar. Onu ekin biçer gibi kesip bitirmek niyyetiyle düşmanın üzerine saldırır gibi kıymak azmiyle aleyhine yürüyorlar. Çünkü ondan kimseye bir şey bırakmak istemiyorlar, son derece hırs ile hareket ediyorlar. Onun için فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ **hemen fırdalılar, giderken gizli gizli birbirlerine mızırdaşıyorlardı.** اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ **«Sakın bu gün üzerinize bir miskîn sokulmasın.»** diyorlardı. Hiç düşünmüyorlardı ki, dün birbirleriyle mukavele ederlerken birbirlerini ancak yemîn ile tatmin edebiliyorlar, yegane

te'mînatı onda buluyorlar, ondan kuvvet alıyorlar, şirket ve cem'iyyetlerini onunla kurabiliyorlardı. O bağ ve harsa ve onun semeratını iktitafa nail olurlarsa yine o sayede nail olabileceklerdi. Düşünmeleri lâzım gelirdi ki, o bağ ve hars kendilerinden evvel onu kendilerine veren ve onlar uyurken onu gözetecek olan Allah'ındır. Onda bir Allah hakkı, Allah'ın muhtac olan kullarının nice hukuku vardır. Onları gözetmek, onu şükranesi olmak üzere Allah için onlara efendilik etmek, hem o bağı bozmağa giderlerken öyle istibdad ile hareket etmeyip mümkün olabildiği kadar, onlardan bâzılarını da sebeblendirmek ve hırs-u istibdad ile bağlarına düşman çoğaltacaklarına ona gözleri takılabilecek olan fukarayı babaları zamanında olduğu gibi az çok gözeterek hayırhah duacılar, bekciler yetiştirmek ve kendileri için bir vazîfe olduğunu unutmamak icab ederdi. Halbuki onlar, uykudalarken bağın ne olduğunu, ne hale geldiğini hiç hesaba katmıyarak fırlamışla, sakın yanınıza bir fakîr sokulmasın diyerek, bunu da, kimse işitmesin diye seslerini dahi kıskanır bir surette fısıl fısıl, mızır mızır birbirlerine tenbih ederek hızla gidiyorlardı. وَغَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ **Ve sade bir harde kadir olarak,** yâni hızlı bir men'-ü istibdada, mücerred hir hırs-ı gadaba gücleri yeterek erkenden gittiler. Demek ki, cem'iyyetin hızı ve istibdadı ferdden daha kuvvetli ve daha feci'dir. Evet öyle gittiler, varacakları yere vardılar amma sonu ne oldu? İşte şu şaşkınlık, şu mahrumiyyet, şu peşimanlık oldu: فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ **«Vakta ki o bağı gördüler, «Biz, dediler: Herhalde yanlış gelmişiz. Yok biz mahrum edilmişiz.»** Böyle şaşırdılar. Evvelâ, yalnız dalâletlerine hükm ettiler. Sonra da cezaya uğradıklarına men'etmek istedikleri miskînden ziyade mahrum bırakıldıkalrına hükmettiler. İnkisarı hayal ile hal ve istikbalden bütün ümidi kesip ye'se düştüler. Eğer içlerinde aklı erer mutedil bir ferd bulunmasa idi, o me'yusiyyet içinde kalacaklar o mahrumiyyetle inleyip gideceklerdi. Lâkin içlerinde bidayeten re'yi dilenmemiş bir ortancaları, yâni aralarında aklı erer, hakkı bilir, istibdadı sevmez, musibet karşısında şaşırıvermez bir mutedilleri vardı. O vakit o قَالَ أَوْسَطُهُمْ evsatları dedi. Burada evsat, yaşta ortanca demek değildir. Üç veya beş kişiden ibaret imişler de bir en ortancaları varmış diye anlamamalıdır. İbn Cerîr'in, İbn Abbas'dan ve Mücahid'den, ve Katade'den ve Dahhâk'tad rivayet ederek tasrih ettiği vech ile Sûre-i Bakara'da وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا (*"Ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp, orada yürüyen bir ümmet kıldık."* Bakara-2/143) âyetinde vasat, âdil mânâsına olduğu gibi burada da onun, ism-i tafdili olarak a'del, yâni en doğru, en hadşinas, en hayırlı ta'bir-i âharla en mu'tedil demektir. Binaenaleyh bir cemiyyet içinde bidayeten

---

İktitaf: Meyve toplama. **Hard:** Hışım etmek, men etmek, engellemek.

kadri takdir edilmemiş, söylediği dinlenmemiş bir ferdin kıymetini gösterir. Demek ki, mes'ele cemiyyeti ihmal eden müfrit ferdiyyetcilerin, müstebidlerin, hudgâmların zannettiği gibi ne yalnız cemiyyettedir. İkisi arası bir i'tidal noktasındadır. Ruh ile beden gibi ferdin zuhuru cemiyyette, cemiyyetin kıyamı ferdde, evvel ve âhir ikisinin kıvamı haktadır. Onun için ferdler, hakkın birliğine istinad ile bir mukavele yapmadan cemiyyet yapamadılar. Aynı zamanda mukavele ve hareketlerinde hakkın hukukunu gözetmedikleri için de muvaffak olamadılar. İşte içlerinde bunu bilen bir ferd dedi ki: أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ **«Demedim mi size? Tesbîh etse idiniz!»** Hakk Teâlâ'nın nezahetini tanısanız, onun noksandan münezzeh bir Sübhan bulunduğunu, hâkimiyyetini kimseye vermeyeceğini, alçaklığı, haksızlığı, tehakkümü sevmediğini bilseniz, hakkı gözetseniz istisna yapsanız da istibdada sapmasanız? Bu, vaktiyle beni neye dinlemediniz diye benlik sevdasiyle yapılan sade bir serzeniş değil, bu kerre düştükleri yeisten kurtarmak ve yes ile Allah'a zulm isnad etmek gibi Allah'a karşı daha büyük bir küfr-ü günaha düşmekten sakındırmak için serzeniş suretinde edilen hatayı ihtar ile tevbe ve intibaha bir davettir. O sebeble uyandılar, evvel dinlemedikleri nasîhati bu kerre gördükleri felâket içinde dinlediler de, قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ **«Sübhane rabbina inna künna zalimîn» dediler. «Sübhansın Ya Rabbena»** Böyle Allah'ı tenzîh ve kendi zalimliklerini, düşüncesiz yemîn, istisnayı terk ve fukaraya bakmamağa azmetmekle nefislerine yazık etmiş olduklarını i'tiraf ettiler. Bununla da kalmadılar, dağılıp gidivermediler. Daha ziyade tevbe ve nedametle salâha yüz tutarak, فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ **birbirlerine dönüp levmleştiler.** Ettikleri ifrat ve tefrîtten dolayı müzakere ederek her biri ferden ferden, «ben şu kusuru ettim, sen şöyle yapdın» diye kendi kendilerini kınayıp birbirlerine peşîmanlıklarını anlattılar. Keşşaf'ta der ki: «Çünkü kimi ettikleri zulmü tezyin ve teşvîk etmiş, kimisi onu kabul etmiş, kimisi sakınılmasını emretmiş ta'zir etmiş, kimisi âmire isyan etmiş, kimisi razı değil iken sükût etmiş.» Nihayet şöyle karar verdiler de قَالُوا **dediler:** يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ **Eyvahlar olsun bizlere, bizlerhakikaten azgınlarmışız.»** Cezaya mustehıkk imişiz. Bütün kusur bizim, Rabbimiz her vech ile münezzeh Sübhan. O halde öyle bir Rabbın kulu olan bizler neye ümidimizi keselim, ne için tevbe ile ona yüz tutmayalım. Onu, o fâni cenneti kusurumuzdan dolayı aldı ise, biz ihlâs ile O'na yüz tuttuğumuz halde O, bize onun yerine daha hayırlısını veremez mi? عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا **Ola ki, Rabbımız bize, ona bedel, ondan daha hayırlısını vere.** Ki, o asıl âhiret ecri, öyle gussadan, belâdan azade olan

---

İntibah: Hakikatı anlayıp yanlıştan dönmek. **Gusse:** Keder, tasa.

Naîm Cennetidir. Dünyada hayra yarayarak ona vesile olacak olan da, onun mukaddimesi demektir. Mammafih onlar, bu talebi bile ihlâs için kâfi görmediler de en sonunda şöyle dediler: اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ **«Her halde biz ancak Rabbımıza râgıbız.»** Bütün rağbetimizi munhasıran ona çevirdik. O'na, O'nun rızasına ermek, bundan böyle hep O'nun için çalışmak isteriz, verir vermez, ona karışmayız. O, artık O'nun bileceği bir şeydir. كَذٰلِكَ الْعَذَابُ **İşte böyledir azâb.** Bilenleri, bilmek anlamak kabiliyyetinde olanları böyle dünyada uyandırır, yola getirir, hakka teslim ettirir, daha büyük tehlikeden korunmasına ve daha büyük hayra ermesine sebeb olur. Allah Teâlâ'nın belâ vermesinin, acı azâb ile cezalandırmasının hikmeti de budur. وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ **Ve elbette âhiret azâbı daha büyüktür.** Mala değil, canadır. Geçici değil, ebedîdir. O bir kerre başa geldikten sonra intibahın fâidesi olmaz. İntibah arttıkça, onun şiddeti artar. O, o kadar büyük ve şiddetlidir ki, içine düşen kurtulmaz. Onun fâide-i intibahiyyesi dünya azâbı gibi fiilen içine düşülmesinde değil, içine düşülmezden evvel bilinmesinde, uzaktan bilinip dünyada iken korunulmasındadır. Evet, ikisi de muhakkak bir intibah faydasını haiz, vukuundan evvel ilm-ü iman ile önüne geçilerek korunulabilmek hususunda müşterektirler. Dünya azâbı da bilfiil vaki' olduktan sonra olmasın olmaz, bundan da korunmak ancak önceden bilinip mümkün olduğu kadar çaresine bakılarak sakınılmakla olur. Bununla beraber bu her ne olsa geçer, bu suretle ilerisi için tecrübe bir ilm ile intibah faidesi bırakır. Lakin âhiret azâbı sondur, o tecrübeye gelmez, artık bütün tecrübeler onda tükenmiş neticesini vermiş bulunur. Bundan korunmak ba'de'l-vuku' tecrübe ile değil, Sûre-i Mülk'te geçtiği üzere sem-ü akl ile muhbire iman ve işidilen, görülen dünya azâblarının acılığından bilmukayese cüz'îden küllîye giden bir temsîl ile bilinir. Onun için hem haber verilmiş, hem temsîl yapılmıştır. لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ **Fakat bilselerdi.** Bunlara eskilerin masalları diyen ve kendilerine mal ve evlâdlariyle belâ verilmiş olan o tekzibciler, o dünya azâbını gördükten sonra olsun bunu bilselerdi, o cennet sahiblerinin, cennetlerinden mahrum olduktan sonra evsatlarının kadrini bildikleri, ihtarını dinledikleri gibi Peygamber'in tebliğ ettiği âyetleri dinlerler, o fena huylardan vaz geçerler imana, gelir, bütün rağbetlerini Allah'a çevirerek o büyük âhiret azâbından korunmağa çalışırlardı. O ashab-ı cennetin daha sonralı ne olduğuna gelince, Katade'den sual edildiğinde: «Bana zor bir şey teklif ettin» demiş. Yâni o cihet âyette musarrah değil, gaibdir, bilmem demek istemiş. Mücahid'den ise: «Tevbe ettiler, Allah da kendilerine daha hayırlısını verdi» diye menkuldur. İbn Mes'ud radıyallâhü anh Hazretleri'nden de şöyle rivayet edilmiştir: «Bana böyle bâliğ oldu ki, onlar,

ihlâs ettiler, Allah Teâlâ da onların sıdkına mükâfat buyurdu da, ona bedel bir cennet verdi ki, ona, «El-Hayevan» denilir. Onda öyle bir üzüm olur ki, bir salkımını bir katır götürür. وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ (*"Ve hakikaten son yurt (dar-ı ahiret) işte halis hayat o, amma bilselerdi.*» Ankebut-29/64) âyeti düşünülürse mahz-ı hayat demek olan «el-hayevan» dar-ı âhiretin ismi olduğu anlaşılır. Şu halde o rivayetin mânâsı, onlara sonraki, ihlâslarına mükabil Allah, hayat-ı ebediyye olan âhiret cennetini verdi demek olur. Ve bunlara «elif lâm» ile اَصْحَابُ الْجَنَّةِ ta'bir edilmesinin sebebi de bu hüsn-ü hatimeleri olmak gerektir.

Mâdem ki, onların sonu ancak Allah'a rağbetle neticelendirilmiştir. O halde şu gelen âyet onların da akibetlerine işareti ihtiva eder:

اِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ
النَّع۪يمِ ﴿٣٤﴾ اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِم۪ينَ كَالْمُجْرِم۪ينَ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾ اَمْ
لَكُمْ كِتَابٌ ف۪يهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾ اِنَّ لَكُمْ ف۪يهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ اَمْ لَكُمْ
اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ اَيُّهُمْ
بِذٰلِكَ زَع۪يمٌ ﴿٤٠﴾ اَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَٓائِهِمْ اِنْ كَانُوا
صَادِق۪ينَ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ ﴿٤٢﴾
خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ
وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾ فَذَرْن۪ي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَد۪يثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ
مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾ وَاُمْل۪ي لَهُمْ اِنَّ كَيْد۪ي مَت۪ينٌ ﴿٤٥﴾
اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ
فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ

إِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾ لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهٖ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٥٠﴾ وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

34. Şübhesiz ki, korunan müttakîler içindir Rabblerinin indinde Nâim Cennetleri. 35. Ya artık, müslimleri mücrimler gibi kılar mıyız? 36. Neniz var? Nasıl hükm ediyorsunuz? 37. Yoksa size mahsus bir kitab var da, onda şu dersi mi okuyorsunuz? Siz âlemde her neyi ihtiyar ederseniz o, her halde sizin olacak diye? 39. Yoksa size karşı üzerimizde Kıyamet gününe kadar sürecek yemînler, teahhüdler mi var. Siz her ne hükm ederseniz her halde öyle olacak diye? 40. Sor bakalım onlara içlerinden ona kefîl hangisi? 41. Yoksa onların şerikleri mi var? O halde şeriklerini getirsinler, sadık iseler. 42. O gün ki, saktan bir keşf olunur ve secdeye dâvet edilirler. O vakit güççleri yetmez. 43. Gözleri düşmüş, kendilerini bir zillet sarmış bulunur. Halbuki o secdeye, onlar sağ sâlim iken dâvet olunuyorlardı. 44. O halde Bana bırak bu sözü tekzib edenleri. Biz, onları istidrac ile çıkarır, bilemiyecekleri cihetten yuvarlarız. 45. Ve Ben, onların ipini uzatırım. Çünkü fendim sağlamdır. 46. Yoksa sen, onlardan bir ücret istiyorsun da mı cereme vermekten ezilmişler? 47. Yoksa gayb yanlarında da, onlar mı yazıyorlar? 48. O halde sabret Rabbının hükmüne de Sahib-i hut gibi olma. Hani öfkeye boğulmuş da nida etmişti. 49. Rabbinden bir ni'met yetişmiş olmasa idi O'na, elbette o fazaya fena bir halde atılacaktı. 50. Fakat Rabbı, O'nu istifa buyurdu da salihînden kıldı. 51. Ve gerçek o küfr edenler, o zikri işittikleri vakit az daha seni gözleriyle kaydıracaklardı. Bir de durmuşlar: «O, her halde bir mecnun» diyorlar. 52. Halbuki o halis bir zikirdir, bütün ukalâ âlemleri için.

اِنَّ لِلْمُتَّقِينَ «Şüphesiz korunan muttakiler içindir.» Âhiret azâbının büyüklüğüne mukabil ecr-ü mükâfatının da büyüklüğünü beyan eden bu âyet, yukarıdaki اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ âyetine mukabil olarak daha yukarıdaki وَلَا تُطِعْ nehyinin ille-

---

Sak: Bir şeyin aslı. Topuktan baldıra doğru bacağın incik yeri. **Hut:** Büyük balık. **Sahib-i hut:** Hz. Yûnus (a.s.).

ti mesabesinde va'd-i İlâhî'dir. Yâni o tekzib eden münkirlere, o kötü ahlâkların timsali olan ferdlerin, cemiyyetlerin hiç birine itaat etme de Allah'a korun. Çünkü bir taraftan Biz, onlara dünyada belâ vermişizdir. O mallar, oğullar, o cennet gibi yurtlar onlara kalmıyacaktır. Mütenebbih olmadıkları takdirde âhiret azâbı daha büyüktür. Diğer taraftan da, çünkü müttakîlere, yâni küfürden, günahtan, o kötü ahlâklardan ve öylelere itaatten sakınıp Allah'a korunan takvalı kimselere mahsustur. عِنْدَ رَبِّهِمْ **Rabblarının indinde.** O'nun huzur-ı ahadiyyetinde جَنَّاتِ النَّعِيمِ **Nâim Cennetleri.** Gam ve gussadan, belâ ve mihnetten âzâde halîs nimet ve saadet bağları, bostanları ki, o müttakîler dünyada ona iman ve selâmeti vicdan zevkı ve o gayeye ermek için vazîfe şevkı, temizlik neş'esi, ibadet huzuru, hakikat aşkîyle, âhirette de hakka'l-yakîn cemal likası, visal safası, rıza lezzeti ile ebediyyen mütenâim ve mes'ud olurlar. أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ **Ya Biz, artık müslimleri, yüzlerini ancak Allah'a tutmuş, selâmet düşünür, cürümden korunur, güzellikle çalışır, temiz kalbli müslümanları hiç mücrimler gibi kılar mıyız?** Hakikatte ikisinin akibetlerini müsavî yapar mıyız? Elbette mücrimin akibetini azâb, müslimin akibetini Nâîm yapacağız. Burada müslim, mücrim mukabili zikrolunmuştur.

MÜCRİM ve MÜSLİM

MÜCRİM: Cürm işliyen demektir. Bunun başı da, cürmü vicdanında helâl ve mübah addetmektir'ki, küfürdür. Böyleler, cürümden ancak fiilî bir mania karşısında çekinirler.

MÜSLİM, temamen bunun zıddırır. Onun imanı vardır. Cürmü vicdanında çirkin bilir, cezasına inanır, yaparsa hasbe'l-beşeriyye bir hatâ veya bir zaruret sâikasiyle yapar. Doğrusu kâfirler dahi, cürmün çirkin olduğunu bilir. Onun için kendisine karşı yapılan bir cürme gayz püskürür, fakat kendisinin yapdığını cürüm saymaz, hoş görür. Çünkü cürmü hak göziyle değil, kendi keyfine göre ölçer, kendi fevkinde bir hak tanımaz. O cürmün haddizatında çirkinliği kendisine ile'l-ebed bir ceza olacağını hesab etmez, Âhirete inanmaz. Bunun bütün sebebi de hükmünde yanılması, her hakk-u salâhiyyeti kendinde görmesidir. Tefsirlerin beyanına göre Mekke'de kâfirler demişlerdi ki: «Öldükten sonra herşey biter, müslim ile mücrim müsavî olur. Biz, Dünyada fursatı kaçırmayız, canımızın istediğini yapar, dilediğimiz gibi hükmeder, zevkimize bakarız: Bu cihetle öldükten sonra müslimlerden daha iyi ölmüş oluruz. Şayed Muhammed'in dediği ba's varsa, biz zevkimizi peşin almış oluruz, onlarınki vere-

---

Mütenebbih: Bir şeyden ders alıp aklını başına toplayan. Tenbih ile uyarılan. **Lika:** Kavuşmak, görüşmek, sima.

siyle kalır. Şu halde netice i'tibariyle müslim, mücrim hepimiz bir olmuş oluruz.» İşte burada Allah Teâlâ, bunları şiddetle redd-ü tevbîh için buyuruyor ki: مَا لَكُمْ **Neniz var?** Yâni akl-ü fikrinize ne oldu? Yâhud neyinize, hangi delîlinize, kuvvetinize güveniyorsunuz? كَيْفَ تَحْكُمُونَ **Nasıl hükmediyorsunuz?** Mücrimleri, müslimlerden daha iyi veya ikisini müsavî nasıl tutuyorsunuz? Cezayı inkâr eden, iyiliği ve kötülüğü bir sayan, mücrimi, müslimden tefrîk etmeyen veya daha iyi tutan nasıl hâkim olur? أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ **Yoksa size mahsus bir kitab,** sade sizin için indirilmiş semavî bir kitab var da فِيهِ تَدْرُسُونَ **onda şu dersi okuyormusunuz?** إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ **Siz, bu âlemde neyi beğenirseniz muhakkak sizindir diye,** yâhud her neyi hayır sayarsanız hakkınızdır diye. Yâni sizin fevkinizde hâkim bir hak, kendinizi uydurmağa mecbur olacağınız bir hakikat kanunu yok «kün» emri sizin elinizdedir, her istediğinizi yaratır, her yaptığınız yanınıza kâr kalır, hayır ve şer mücerred sizin iradenize tabi'dir diye size mahsus bir düstûr mu var? Çünkü Allah Teâlâ kendine mahsus olan bu hakkı kimseye vermemiş, indirdiği kitablarda, hattâ ne nakilde, ne akılda tutunabilecek böyle bir delîl, bir kaide, bir ilim indirmemiştir. İndirse idi o sevda ile geçen, bu âlemi kimseye vermek istemeyen, bir an başı ağırımak arzu etmeyen nice mütehakkimler, nice devletler, nice milletler, nice ferdler, nice İndiyyeler, nice ümniyyeciler inliye inliye burayı bırakıp gitmemiş, arkalarından kötülükleriyle yad olunmamış bulunurlardı. Hem herkes de sizin gibi aynî düstûr ile mücadele eder, yine sizin dediğiniz olmazdı. Yoksa başkalarına bir kitab verilmemiş olduğu halde, size mahsus olmak üzere öyle bir ders veren bir kitab mı var? Var da onun nakline istinaden mi öyle hükmediyorsunuz? أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ **Yoksa size mahsus olarak üzerimizde Kıyamete kadar sürecek birçok yemînler teahhüdler mi var?** إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ **ki, sizin için her ne hükmederseniz o muhakkak öyle olacaktır diye.** Yâni bugün size azçok bir hüküm ve selâhiyyet verdikse Kıyamete kadar hükmünüzün bâkî kalacağına, bütün hal-ü istikbalin hâkimiyyetini de size teslim ettiğimize ve şu halde o hakîr gördüğünüz müslimlerin yarın sizin üstünüze geçmeyeceğine ve bugün bu böyledir diye verdiğiniz hükmün Kıyamete kadar, yâni ile'l-ebed öyle olacağına dair size nakz-ı nâkabil ebedî bir teahhüdde mi bulunduk? Ne bilirsiniz ki, bugün size tatlı gelen, yarın acı gelmiyecek, ne bilirsiniz ki, bugün küçük diye hükmettiğinize, yarın büyük diye boyun eğmeyeceksiniz, ne bilirsiniz ki, bugün akılsız dediğinize yarın amma da akıllı imiş ha demiyeceksiniz, ne bilirsiniz ki, bugün güldüğünüze, yarın ağlamıyacaksınız? O halde siz, bugün mücrimleri

---

Ümniyye: Umut, arzu, istek.

beğeniyor, müslimleri beğenmiyorsunuz. Müslimin taltîf, mücrimin ta'zib edilmesini hoşlanmıyorsunuz. Yâhud iyi ile kötüyü müsavî, destiyi kıranla suyu getireni bir tutmak ve binaenaleyh mislimi akılsız, mücrimi akıllı göstermek istiyorsunuz, gönlünüz böyle arzu ediyor diye hakikatte Allah indinde de öyle olduğuna nasıl hükmediyorsunuz? İyi ile kötünün müsavî olmasını, ne nakıl, ne akıl kabul etmezken siz hangi vesîkaya müsteniden o hükmü veriyor hangi kuvvet ile hakk-u hakikat tebdil etmeğe kalkışıyorsunuz? Öyle indî bir tehakkümde bulunuyorsunuz?

سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ **Ya Muhammed, sor bakalım onlara içlerinden hangisi imiş ona zaîm.** Aklî, naklî hiç bir delîlin, hiç bir akl-ü iz'anın kabul edemiyeceği öyle bir hükmün doğruluğuna içlerinden kefîl olacak kimmiş? Yâhud Allah'dan öyle bir teahhüd alan müteahhidleri kimmiş? اَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ **Yoksa kendilerini birçok şeriklerimi var?** Onlara, O hükümde iştirâk eden, gönüllerinin istediğine taklîd suretiyle tabi' olan birçok ortakları veya kendilerini tabi oldukları ma'budları var da, onlardan aldıkları kuvvet ile hakk-u hakikatı tebdil edebileceklerini ve istedikleri vech ile müslimleri, mücrimler gibi kılmağa Allah'ı mecbur tutacakarını mı iddia ediyorlar? فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ **Öyle ise, şerikleriyle gelsinler,** اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ **eğer davalarında sadık iseler!** Çünkü dünya bir tarafa gelse Allah'ın bir hükmünü tebdil edemez, bir hakikati değiştiremez, hepsi hakkın karşısında zelîl-ü makhur olmağa mahkûmdurlar. يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ **O günki bir saktan keşf olunur.**

SAK: lügatte malûm ki, topuktan baldıra doğru bacağın incik yeridir. Bundan ağacı sâkı gibi her hangi bir şeyin aslına da denilir. Burada sak, mutlak olup bir şeye muzaf değildir. Lâkin Buharî, Müslim, Neseî, İbn Münzir ve İbn Merduye, Ebî Said radıyallahü anhten şöyle bir hadîs rivayet etmişlerdir. Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ni dinledim şöyle diyordu: يَكْشِفُ رَبُّنَا عَنْ سَاقِهِ فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ وَيَبْقَى مَنْ كَانَ يَسْجُدُ فِى الدُّنْيَا رِئَاءً وَسُمْعَةً فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا ***«Rabbımız, sâkından keşfeder, derhal O'na her mü'min ve mü'mine secde eder. Dünyada riya ve sum'a için secde eder olan kalır. O da, secde etmeğe gider, fakat beli tutulur kalır.»*** Buhari: Tevhid-24 Bu hadîste ise, سَاقِهِ diye zamire muzaf kılınmıştır. Bundan başka İshak ibn Raheveyh Senedinde ve Taberanî ve rü'yette Dârekutnî, ve Hâkim sahih diye ve İbn Merdûye ve gayrileri de İbn Mes'ud'dan, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellemden bir hadîs rivayet etmişlerdir ki, meâli: ***«Allah, kıyamet günü nâsı cem'eder ve Allah, gamamdan***

Zaim: Kefil, lider. **Makhur:** Kahredilmiş, Allah'ın gazabına uğramış. **Sum'a:** Gizli riyakârlık. **Gamam:** Bulut.

zullelerde nüzul buyurur da bir münadî nida eyler: «Ey nâs sizi yaratan, size suret veren, sizi merzuk kılan Rabbınızdan razı değil misiniz ki, sizlerden her bir insana dünyada taptığı, kendine veli tanıdığı ma'budunu vâli kılsın, bu Rabbınızdan bir adalet değil midir?» O vakit: «Adalettir» derler. «O halde sizlerden her bir insan dünyada vâli tanıdığına gitsin» der. Ve dünyada ma'bud tanıdıkları şeyler onlara temessül eder (timsalleriyle karşılarına dikilir) İsâ aleyhisselâm'a teabbüd edenlere de keza, hatta şecer, ûd, hacere varıncaya kadar her birinin taptığı kendilerine temessül ettirilir. Ehl-i İslâm da cüsûm halinde, diz çökmüş göksüne doğru yaslanmış bir vaz'iyyette kalır. Onlara da Rabb azze ve cell temessül eder de denilir ki: «Siz, neye herkesin gittiği gibi gitmiyorsunuz?» Onlar: «Bizim derler, bir Rabbimiz vardır ki, henüz O'nu görmedik.» O vakit buyurur ki: «Siz, Rabbinizi görseniz ne ile tanırsınız?» «Bizimle, O'nun aramızda bir alâmet vardır görsek O'nu tanırız» derler. «O nedir?» buyurur, derler ki: «Saktan keşf eder.» O vakit Rahman, sâkından keşf eder. Mü'minler hemen secdeye kapanırlar. Münafıklar ise, sırtlarını tabak tabak [1] içlerine şişler saplanmış gibi olur.» Bu gibi hadîslerde keyfiyyeti ihata olunamayacak müteşabih bir mânâ vardır ki, Allah Teâlâ, onu zamanı gelince fiiliyyât ile bildirecektir. Bizim anlayacağımız: «Keşf-i sak», hakîkatin zuhuru, insanlardan gaflet perdelerini sıyıracak bir şiddet ve dehşetle hükm-i Hakk'ın, ehl-i hakk'a rahmet ve ehl-i bâtıla gadab saçarak gaybdan şuhûde tecellîsini ifade eden bir işareti Rabbaniyyedir ki, nasıl olacağını şimdi ta'yîn etmemize imkân yoktur. Bu i'tibar ile burada da «ن» gibi bir remiz vardır. Fakat müteşabihât arkasında koşan bir takım kimseler, bunlardan tecsîm ve tesbih, yâni لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"Onun misli gibi birşey yoktur."* Şûrâ-42/11) hilâfına olarak ecsama benzetmek sevdasına düşmüşler. Ehl-i bâtın «misitik» Sofiyyeden bir takımları da bunları, bil'akis zâhirine haml ederek tecellîi surî hengâmında aynen öyle olacağına kail olmuşlar.

Sahib-ı Keşşaf der ki: «Keşif an sak, ve ibda' ani'l-hidâm (baldırlardan açmak) tabirleri emrin şiddetinde ve musîbetin şuubetinde meseldir. Bunun aslı, dehşet ve hezîmette ve muhadderatın kaçarken paçalarını sıvamaları ve o sırada baldırlarını açmaları kaziyyesindedir.»

Fahr-i Razî de der ki: «Sâk'ın tefsirinde dört vecih vardır:

---

[1] Tabak, amudî fıkarînin her birinin arasında oynak yerine gelen yufkaca kemiklere de denir ki, tıbkı tıbkına, tabaka tabaka intibak noktaları demek olur.

Zulle: Gölgelik. Ud: Odun, ağaç. Amudi: Yukarıdan aşağıya dikey olarak. Fıkarî: Omurga kemiği. Suubet: Zorluk, güçlük. Muhadderat: Muhalefet edenler.

BİRİNCİSİ: Şiddettir. İbn Abbas'dan bu âyetin tefsiri sorulduğunda demiştir ki, size Kur'ân'dan bir şey hafi geldiği vakit onu şiirde araştırın. Çünkü şiir, Arab'ın divanıdır. İşitmediniz mi şâirin şu kavlini?!:

سَنَّ لَنَا قَوْمُكَ ضَرْبَ الاَعْنَاقِ   وَقَامَتِ الحَرْبُ بِنَا عَلَى سَاقٍ

«Senin kavmin boyunları vurmayı bize adet haline getirdi. Savaşı bize birden bire alevlendi:»

O, kerb-ü şiddet günüdür. Mücahid de O'ndan, bu gün, Kıyametin en şiddetli saati olduğunu rivayet eylemiştir. Ve Ehl-i lügat bu mânâda bir çok beyitler rivayet etmişlerdir. Bunlar, ehl-i lügatten sâk'ın şiddet mânâsında mecaz olduğunu i'tiraftır. Allah Teâlâ'ya hakikat mânâsiyle sak isnadı delâil-i kat'iyye ile muhal olduğundan mecaz teayyün eder.

İKİNCİ KAVİL: Ebu Said-i Darîr'in kavlidir. Bir şeyin sâkı, onun mâbihil'kıvamı olan aslı demektir. Yâni emir aslından, keşf olunduğu gün demektir. Kıyamet günü eşyanın hakaik ve usulü zâhir olacaktır.

ÜÇÜNCÜ KAVİL: Cehennemin sâkı, yâhud Arş'ın sâkı, yâhud mehîb bir Melekin sakı demektir. Lâkin âyet ancak bir sâka delâlet ediyor. O, neyin sâkı olduğuna lâfızda delâlet yoktur.

DÖRDÜNCÜ KAVİL: Müşebbihenin ihtiyarıdır ki, Allah'ın sâkı demişlerdir. Halbuki Allah Teâlâ, cismiyyetten mütealîdir. İbn Mes'ud hadîsi gibi vârid olan bâzı rivayetleri, cismanî sak mânâsına anlamak bâtıldır ve âyette sak, ma'rife değil, nekredir.

Hâtim demiştir ki:

اَخُو الحَرْبِ اِنْ عَضَّتْ بِهِ الحَرْبُ عَضَّهَا   وَاِنْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا الحَرْبُ شَمَّرَا

«Harb'in kardeşi, harb ile ülfet etmiş, harb ehli yiğit, eğer harb onu ısırırsa o da onu ısırır ve eğer harb paçalarını sıvarsa, o da sıvar.»

İbn Rukayyat da şöyle demiştir:

تُذْهِلُ الشَّيْخَ عَنْ بَنِيهِ وَتُبْدِى   عَنْ خَدَامِ العَقِيلَةِ العَذْرَاءِ

«O dehşet; pîri oğullarından zühul ettirir ve gözden sakınılan namuslu hanım kızların baldırlarından açdırır»

Şu halde «يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ»ın mânâsı, **«emr-i hak şiddetlenip iş büyümeğe başladığı gün»** demektir. Yoksa ne sak vardır ne de keşif. Nitekim kolları kesik bahîl adama eli bağlı denilir. Halbuki ortada ne el vardır, ne bağ. O, ancak bu-

---

Mabihil'kıvamı: Kıvamına sebep olan. **Zühul:** Unutmak veya elde olmayan bir sebeple işi geciktirmek.

hulde bir meseldir. Teşbihe kail olana gelince, o, onun havsalasının darlığından ve ilm-i beyanda nazarinin azlığındandır. Onun aldandığı şey, İbn Mes'ud hadîsindeki «يَكْشِفُ الرَّحْمٰنُ عَنْ سَاقِهِ» fıkrasıdır. Halbuki onun mânâsı, Rahman'ın emri şiddetlenip iş büyüdüğü zaman demektir ki, o Kıyamet günü «الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ» Bugün hakkında da iki kavil vardır.

BİRİNCİSİ, cumhurun kavli: Bugün Kıyamet günüdür.

İKİNCİSİ de, Ebu Müslim'in kavlidir ki, bugün Kıyamet günü değil, dünyadadır. Demiştir ki: «Bunun, kıyamet gününe hamli mümkün değildir. Zira bunun vasfında, وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ **«Secdeye davet olunuyorlardı.»** buyurulmuştur. Halbuki Kıyamet günü, ne teabbüd, ne teklif yoktur. Bundan murad, ya kişinin dünyadaki son günüdür, يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى (*"Melaikeyi görecekleri gün mücrimlere o gün müjde yoktur."* Furkan-25/22) buyurulduğu üzere Melâikeyi müjdesiz olarak görürler. Sonra nâsı görür, vakti gelince namaza çağırırlar, kendisi namaza güc yetiremez. Çünkü o vakit, لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ (*"Evvelce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış bir nefse, o günkü imanı hiçbir fayda vermez."* En'âm-6/158) buyurulduğu üzere daha evvelden iman etmemiş bir nefsin o demde imana gelmesi fâide vermez. Yâhud da hastalık, kocalık, âcizlik halidir. Halbuki وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ **«Halbuki o secdeye onlar sağsalim iken davet olunuyorlardı.»** evvel o secdeye sağ, sâlimler iken dâvet olunuyorlardı. Bugün başlarında bulunan derdden sâlim idiller. İşte ya ölüm sırasıda başlarına inip muayene ettikleri hevlin şiddetinden veya acz-ü heremdendir. Şu bilinmelidir ki, âyetin lâfzını, Ebu Müslim'in dediğine hamil mümkündür, fakat «Kıyamet gününe hamli mümkün değildir» demesi doğru değildir. Çünkü bu secdeye dâvet, teklif yoluyla değil, başa vurmak ve tahcîl etmek içindir. Ve secdeye dâvet olunduklarında kudretleri selbolunmuş ve istitaatlariyle kendilerinin arasına sed çekilmiş bulunacaktır ki, vaktiyle sağ sâlim iken ettikleri tefrît ve taksîrden dolayı hüzünleri ve nedametleri müzdad olsun.» Ebu Hayyan da der ki: «Keşfi sak, emrin şiddetinden ve gittikçe büyümesinden kinayedir.» Ve Mücahid şöyle demiştir: «Bu şiddet, Kıyametin ilk saatidir. Ve en feciidir.» Hadîste varid olan فَيُكْشَفُ لَهُمْ عَنْ سَاقٍ (***"O gün sâk onlara açılır."*** Müslim: İman-302) ta'biri de, yine o günkü şiddete mahmuldür. Ve bu lisan-ı Arab'da şâyi' bir mecazdır. Hâtimin zikrolunan:

اَخُو الْحَرْبِ اِنْ عَضَّتْ بِهِ الْحَرْبُ عَضَّهَا وَاِنْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا الْحَرْبُ شَمَّرَا

Hevl: Korku, korku verici. **Herem:** Kocamak, ihtiyar olmak. **Tahcîl:** Utandırma. **Müzdad:** Çoğaltılmış.

Beytinden başka râciz demiştir ki:

عَجِبْتُ مِنْ نَفْسِى وَمِنْ اِشْفَاقِهَا وَمِنْ طِرَادِى الْخَيْلِ عَنْ اَرْزَاقِهَا

فِى سَنَةٍ قَدْ كَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا حَمْرَاً تَبْرِى اللَّحْمَ عَنْ عُرَاقِهَا [1]

Diğer bir râciz:

قَدْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا فَشُدُّوا وَجَدَّتِ الْحَرْبُ بِكُمْ فَجِدُّوا [2]

Bir diğeri:

صَبْرًا اَمَامَ آنَ شَرٌّ بَاقٍ وَقَامَتِ الْحَرْبُ بِنَا عَلَى سَاقٍ [3]

Bir şâir de demiştir ki:

كَشَفَتْ لَهُمْ عَنْ سَاقِهَا وَبَدَا مِنَ الشَّرِّ الْبَوَارِحُ [4]

İbn Abbas demiştir ki: يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ شِدَّةٍ demek يَوْمَ يَكْشِفُ عَنْ شِدَّةٍ demektir. Ebu Übeyde de, demiştir ki: «Bu kelime, şiddette isti'mal olunur, كَشَفَ عضن سَاقِه denilir.» Çemrendi demektir. Bundan dolayı Arab kıtlık senesine, كَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا der. Sâk'ın nekire getirilmesi de Zemahşerî'nin dediği gibi şiddette me'lûftan haric bir emr-i mübheme delâlet içindir, يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ (*"O günki çağırıcı görülmedik müdhiş bir şeye çağırır."* Kâmer-54/6) gibi pek «şiddetli, hâileli bir emr olacağı gün» denilmiş gibidir.»

Bunlardan sonra biz de şunu kaydedelim ki:

EVVELÂ, her hangi bir izafetin asıl mânâsı bir ihtisas nisbetidir. Bunun cüz'iyyet, külliyyet nisbeti olması izafetin mahiyyeti iktizasından değildir. Bu nisbetin hususiyyeti muzaf ile muzaf-ı ileyhin şanına göre teayyün eder. Onun için لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) olan Allah Teâlâ'ya muzaf kılınan her hangi bir şeyde gerek yed, kadem, sak, beyt, ruh gibi teşbihi andıran olsun, gerek olmasın hiç birinde izafetten cüz'iyyet ihtisası anlamaya kalkışmak doğru olmaz. Allah Teâlâ, teczîden münezzeh ehaddır.

SANİYEN, teşmîr-i sak ile keşf-i sak beyan ettikleri vech ile hakikat ve

---

[1] «Teaccüb etmişimdir, nefsimden ve korkmasından ve benim atlara erzakından yarışmamdan bir sene ki, sâkından açmıştı, kıpkırmızı, etleri ta dibinden yontuyordu.

[2] «Parçasından sıvadı saldırın, harb size ciddîleşti sizde ciddîleşin.»

[3] «Bâkî bir şerrin kızıştığı ve harbin bizimle bir sak üzerine dikildiği hengâm önünde sabredin dayanın.»

[4] «Harb onlara sâkından açtı ve şerden barihler zuhur etti.» Bârin, avcının sağından zuhur edip soluna doğru geçen ava denir ki, Arab, bununla teşe'üm eder. Bu da zahmet ve meşakkatte meseldir. Burada bevarih yerine, rivayeti de vardır ki, sarîh demektir.

Me'luf: Alışılmış. **Şiddetle Me'luf:** Kendisinde şiddet bulunan. **Teşe'üm:** Yorumlama. **Teczi:** Kısım kısım ayırma. **Teşmir:** Sıvama, sıvanma.

mecaz da aynî menşe'den, aynî mânâda olmakla beraber biz, bunların aralarında suret-i isti'mallerine göre biraz bir fark da hissediyoruz. Teşmir-i sak, paçayı sıvamak veya çemremek, yerine göre toplanmak, hazırlanmak, mahzurdan sakınarak cidd-ü ihtimam ile işe sıvanmak, şiddet ibraz etmek mânâlarını ifade ettiği gibi, keşf-i sak veya keşif an sak, mestur bir hakikatin, içerden dışarıya, aşağıdan yukarıya doğru bir uçtan kendini vuzuh ile basar veya basîrete göstermesi, kendini tanıtması mânâsını ifade eder. Şübhesiz ki, bu, vuzuh-ı idrâkte bir şiddet ve heyecan iş'ar eder. Fakat bu şiddetin bir dehşet veya şevk, bir kudret veya za'f, bir elem veya lezzet ifade etmesi, o hakıkatin hususiyyeti ile, onu idrâk edenlerin, ona olan nisbetlerine bağlıdır. Harb sâkını keşfetti, falân kahraman baldırını açıverdi denilmekle zafer sâk'ını açtı, murad bir uçtan kendini gösterdi, cânan sâk'ını açıverdi denilmesi arasında vuzuh nokta-i nazarından fark olmaz ise de, ifade ettikleri te'sir ve heyecan i'tibariyle fark vardır. O'nun için Sûre-i Neml'de, وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا *("...Ve paçalarından çemrendi..." Neml-27/44)* buyurulduğu vech ile Bilkis'in baldırlarını açması O'nun kuvvetini değil, za'fını kusurunu anlatmıştı. Keşşaf'ın kısaca geçen beyanatında, bu iki cihete de işaret vardır. Bir de, Âlûsî'nin nakl ettiği üzere Abd ibn Humeyd'in rivayet ettiği vech ile Rebi' ibn Enes demiştir ki: «O gün gıta keşf olunacağı, perdenin açılacağı gündür.» Beyhekî de, İbn Abbas'dan: حِينَ يُكْشَفُ الأَمْرُ وَتَبْدُو الأَعْمَالُ Emir keşf olunup amellerin zâhire çıkacağı gündür» diye rivayet eylemiştir. Said ibn Cübeyr, bu âyette sâk'ın, Allah Teâlâ'ya izafetini inkâr etmiş ve bu âyetten sorulduğu zaman şiddetle gadab edip demiştir ki: «Bir takımları, Allah Sübhanehu kendi sâkından keşf eder zu'm ediyorlar. Halbuki ancak emr-i şedidden keşf eder.» O halde hadîsi de, öyle anlamak lâzım gelir. İşte şu arzettiğimiz sebeblerden dolayı biz burada, يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ **«O gün ki saktan bir keşif olunur.»** kavl-i celîlinde keşf-i saktan müslimin imaniyle beklediği, mücrimin kaçındığı hakkın veya hükm-i Hakk'ın perde-i gaybdan sâha-i şühûde kendini bir uçtan göstermeğe başlaması mânâsını anladığımız gibi, bunun ibraz ettiği şiddet ve dehşet içinde de mücrimlere mahz-ı elem olan hevlengiz bir kahr-u tezlil, müslimlere de aynî hâile içinde murad kapısını açan cazibeli bir şevk ve izzet heyecanı seziyoruz. Çünkü mücrimlerin bütün şerikleriyle beraber mecmuuna şiddetli bir veîd ve inzar olan bu âyet müslimlere bir va'd-ü tebşir olmak üzere Peygamber'e hitab siyakında vârid olmuştur. «فَلْيَأْتُوا» «يَوْمَ»ya Müteallıktır. «اُذْكُرْ» gibi bir mahzufe de yâhud gelecek «تَرْهَقُهُمْ» fiiline de tealluk edebilir. Mânânın hasılı şu olur: Gelsinler, yâhud haber ver ki, gelecekler o

---

Gıta: Örtü, örtünecek şey. **Hevlengiz:** Korkulu, korkunç.

Kıyamet günü ki; şimdi nazarlardan gizli olan Hakk'ın hükmü tecelli etmeğe, hakikat perdesi aşağıdan yukarı açılmağa, müslimlere murad, mücrimlere zillet ve felâket olan gaye bir uçtan arz-ı endam eylemeğe başlayacak وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ **ve sücude dâvet olunacaklar.** Hakk'a boyun eğmek istemeyen, istedikleri gibi hüküm verip fenalıktan korunmayan, keyflerine göre yaşamak arzu eden o mücrimler, münkirler şerikleriyle beraber birer birer veya alay alay kalkın bakalım vaktiyle tanımadığınız Hakk'ın emrine boyun eğin, teslim olun, kemal-i ta'zîm ile secdeye kapanın, yüzlerinizi yere koyun, haddinizi anlayın diye kahr-ü tevbîh için çağırılacaklar. O zaman secdeye kapanmak için can atacaklar, فَلَا يَسْتَطِيعُونَ **fakat gücleri yetmiyecek.** Ne başlarını kaldırabilecekler, ne bellerini eğebilecekler, billeri kazık kesilmiş, خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ **gözleri huşu' içinde bir imaya bile muktedir olamayacak vech ile düşkün** تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ **kendilerini bir zillet saracak da saracak!** وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ **Halbuki vaktiyle dünyada başları selâmette iken o secdeye dâvet olunuyorlardı.** Tav'an secde ve inkiyad etmeleri kendilerine teklif olunuyordu da, onu red ediyorlardı. O selâmetin kadrini bilmiyorlar, rıza ve ihtiyarlariyle secdeye yanaşmıyorlar, itaatin sevabına akibette zevkine inanmıyorlar. Mücrimleri, müslimlerden akıllı sayıyorlardı. İşte o vakit bu dertlerden sağ sâlimler iken rızalariyle yapmadıkları o secdeye bugün ister istemez can atacaklar, amma kımıldanmaya dermanları kalmıyacak, gittikçe büyüyen bir zillet içinde haib-ü hasir, makhur olacaklar. فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِ **O halde Benimle bırak bu hadîsi tekzib edeni.** Bu Kur'ân'a inanmayan, eskilerin masalları diyen, secde ve itaatin lüzumuna kail olmayan, âhiret azâbını inkâr eden, mücrimlere mücazat, müttakîlere mükâfat edilmez sanan, o büyük ahlâkın kadrini tanımak istemeyen, hakkın tecelli edeceği bir gün gelmez zu'medip de keyfine göre hükmeden kimselerin her birini bana bırak. Yâni sen, onlardan müteessir olma, çekinme, dediklerine aldırmada vazîfene bak ya Muhammed! سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ **Biz, onları bilemeyecekleri cihetten istidrac ederiz.** Haklarında iyi zannettikleri aldatıcı bâzı servetler, kuvvetler, zevkler vererek ve onları gittikçe artırıp hızlandırarak hissettirmeksizin derece derece azab uçurumuna çeker bilemeyecekleri bir cihetten yuvarlarız. وَاُمْلِي لَهُمْ **Ve Ben, onların iplerini uzatırım, istediklerine bırakıvermişim gibi imhal ederim.** Onu, kendilerince bir hayır, bir kâr zannederler, zevklerine göre günahlara dalar, sevinir oynarlar. Artık kurtulduk öyle gideceğiz zu'müne düşerler. Belki ipi kırarlar da kaçarlar diye perva etmem. اِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ **Çünkü fendim sağlamdır.** İlmim muhît, tedbirim muhkemdir. Her

Tevbîh: Azarlama. **İmhal:** Mühlet verme.

lâhzada, her hallerini bilir, tam sırası gelince iplerini çekiverir, kendilerine verdiğim hızla kendilerini bir lâhza da yuvarlıyacağım yere yuvarlarım. اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا **Yoksa onlardan bir ecir mi istiyorsun da** فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ **onlar, ceremeden, ağır ağır borçlardan ezilmişler?** Yâni onlar, yok eğer garamet çekmekten ağır borçlar altında ezilmekte buunuyorlarsa sen, onlara Allah'ın emirlerini tebliğ ederek yaptığın nasîhat ve irşaddan dolayı bir ücret istiyorsun da, onun için mi ezilmişler? Onun için mi sana garaz besliyorlar? Hayır, senin ecrin Allah'a aiddir. Ve onların borçlanmaları ve çektikleri garamet ve belâ kendi akılsızlıkları, ahlâksızlıkları, sefahetleri sebebiyle ve uydukları şeriklere aldanmaları yüzündendir. O halde kendi dalâletlerini, kendi zararlarını bu su-,retle olsun takdir edip de imana gelmeleri lâzım gelirken sana garaz besleyip husumet etmeleri sırf kendi şuursuzluklarındandır. اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ **Yoksa gayb onların indinde de, artık onlarmı yazıyorlar?** Yâni Allah'a mahsus olan gayb ilmi onların yanında Levh-i mahfuz'u yazan kalem-i a'lâ onların elinde de artık kâinatın mukadderatını olup olacak vukuatı onlar mı yazıyor, yaptıkları cürümlerin, küfrü şirkin günah olmayıp sevab ve savab olduğunu deftere onlar mı kaydediyorlar ki, o suretle akl-ü nakle uymaz hükümdar veriyor, zulümler ediyor, henüz gaybda bulunan hükm-i Hakk'ın tepelerine ineceği günden çekinmiyorlar. Bu iki âyet, yukarıkı اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ ve اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ âyetlerine nâzır olmakla beraber mânâyı toplayıp ta Sûre'nin başındaki نٓ ، وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ (*"Nun ve kalem ve ehl-i kalemin satıra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için."* Kalem-68/1) âyetine kadar irca' etmiş ve bu suretle kalemden murad da, ilm-i gayibden kâinatın mukadderatını yazan kalem-i İlahî olduğunu anlatmıştır. فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ **O halde Rabbın'ın hükmüne sabr et.** Onları hemen mahv edivermeyip imhal buyurmasına ve seni tükenmez ecre nâil etmek için o büyük ahlâk ile büyük metanet ve tehammül iktiza eden Nübüvvet-ü Risalet vazîfesinin ifası için meşakkatlere sokmasına sabr et ki, bunlar, O'nun hükmü, o kalemin yazısıdır. Sabır et de, ileride vereceği icra hükmüne muntazır ol. Çünkü hakîkatini tecelli ettirecek, keşf-i sak eyliyecektir. وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ **Ve Sahib-i hut gibi olma.** Sahib-i hut, Sûre-i Saffat'ta: فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ (*"Derken kendisini balık yuttu, melamette idi."* Saffât-37/142) buyurulduğu üzere Yûnus aleyhisselâm'dır.

HUT

EL-HUT: Onun karnında habs olunduğu meşhur olan balıktır ki, ona «en-Nûn» da denilir. Nitekim Sûre-i Enbiya'da: وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِى الظُّلُمَاتِ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّ۪ى كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ (*"Zunnun'uda; hani öfkelenerek*

Garamet: Diyet ve borç gibi şeyleri ödeme, vergi. **Savab:** Doğruluk.

gitmişti de Biz kendisini asla sıkıştırmayız zannetmişti derken zulmetler içinde "Senden başka ilah yok, Sana arz-ı tesbih ederim, ben doğrusu zalimlerden oldum" diye nîda etti." Enbiya-21/87) âyetinde Yûnus aleyhisselâm'a «Zünnûn» denilmişti.

ZU, dahi, me'lûm ki, sahib mânâsınadır. Demişlerdir ki: Zu, sahibden eblâğdır. Zünnûn denildiği zaman, Yûnus aleyhisselham'ın ona mahkûm kalmayıp sıkıntısından halâsı, sahib denildiği zaman da onun içinde bulunması hallerine işaret edilmiş oluyor. Onun için Sûre-i Enbiya'da medh olunurken «Zünnûn» burada O'na benzemekten nehy olunurken Sahib-i hut tesmiye edilmiştir. Bunda hut ve nûn ikisi de balık mânâsına olmak i'tibariyle bu âyet ile de Sûrenin başındaki nûna dolayısiyle bir telmih yapılmış demektir. Bundan bâzıları 'dan murad, bu hut olduğuna zâhib olmuşlardır. Lâkin öyle olsa idi burada, «Sahibi'n-nûn» denilmek muvafık olurdu. Demek ki, maksad, o olmamakla beraber dolayısiyle ona bir işaretten de hâlî değildir. (Yûnus kıssası hakkında Ve"s-Saffaf Sûresi'ne bak!).

Hasılı Allah'ın kalemi, evvel ile yazdığı takdirine sabr et. O cefalara tehammül eyle de yarın için vereceği hükmü gözet sabırsızlıkla kavmına kızıp öfke ile zulümâtta habse düşen Yûnus gibi olma, hiç bir vech ile O'nun gibi olma değil, ancak şu hal ve vakıttaki Yûnus gibi olma: اِذْنَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ **O vakit ki, O, mekzum, yâni öfke ile nefesi tıkanmış, bir halde nidâ etmişti** لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّى كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (*"Senden başka İlah yok, Sana arz-ı tesbih ederim, ben doğrusu zalimlerden oldum."* Enbiya-21/87) diye inlemişti. Maamafih burada maksud, kime ve nasıl nidâ ettiğini anlatmak değil, yalnız öfke ile boğulacak bir halde nidâ etmiş olduğunu anlatmaktır. لَوْلاَ اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ **Eğer Rabbının ni'meti O'na yetişmiş olmasa idi.** Tevbe ve nedametle tesbih-i ilham edip duasına icabetle imdad etmese idi. لَنُبِذَ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ **Her halde o, fazaya çıkarıldığı açıklığa âlana mezmum bir halde atılacaktır.** Gerçi ile'l-ebed balığın karnında kalmayacak, her ne olsa atılacaktı, lâkin iyi, memduh bir şey olarak değil, mezmum, feǹa bir halde atılacaktı. Demek ki, onun oraya düşmesi ve düşmesine sebeb olan öfkesi ve sabırsızlığı tabîatiyle iyi bir şey değildi. فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ **Fakat Rabbı, O'nu ictiba buyurdu.** O tabîatta bırakmadı istifa eyledi, mayetiyle derdi topladı, süzdü, mezmum, olmaktan, korudu, öfkeden gamdan kurtarıp yeni baştan vahyine mazher eyledi de, فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ **O'nu salîhînden kıldı.** Yüz binlere risalet ve şefaat için gönderdi. Onları, o sebeble azâbdan kurtarıp istifade ettirdi de, kendisini salâhta kemale ermiş mürselînden kıldı. Demek ki, her şey gaybe âlim olan Rabbin yazısı ve hükmüyle cereyan eder ve

O'nun takdirinde asıl irade kendisinin olmakla beraber istikbali hale, hâli mâzîye rabt eden ve her hali istikbalde bir akîbete doğru götüren ve aynî zamanda insanlara da takdirine göre bir salâhiyyet veren ve bu suretle her hususa hususiyyetine göre iyi veya kötü neticeler terettüb ettiren, onun da her lâhzası, yine onun hükmüne bağlı olan bir nizam vardır. Kâinat bu suretle kalem-i Hakk'ın yazdığı ve yazacağı satırların müfadıdır. Onun için Nübüvvet ni'metine mazhar olmuş Yûnus'un bir öfkesi kendisini balığın karnında habse düşürdü. O öfke ile kalsa idi, az daha mezmum bir akibete düşecekti. Lâkin Rabbin'in O'nda, o öfkeye mukabil de bir nimeti vardı. O nimetin hayrını, öfkesinin şerrine galebe ettirerek Rabbi, O'nu halas etti ve o suretle O'nu o öfke huyundan süzüp ni'metiyle selâmete çıkararak tam salaha erdirdi. Öfke veya sabır gibi hallerin bir ucu takdir-i İlâhî'de, bir ucu da insanın iradesine bağlanmıştır. O halde o büyük ahlâkın sahibi ve daha büyük nimetin mazharı olarak süzülmüş, ıstıfa edilmiş olan sen ya Muhammad Mustafa, Yûnus gibi sabırsızlık etme de Rabbin'in bugünkü hükmüne sabret. Vazîfene kemal-i metanet ile devam edip yarınki hükmünü gözet. Gör ki, o kalem-i a'lâ gaybda neler yazmış, hakk-u hakikat nasıl tecelli edecektir.

وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Ve filhakîka o küfredenler,** Allah'ın nimetine nankörlük ederek, âyetlerine yalan deyip, seni yalan çıkarmağa kalkışan ve hal-ü ahlâkları anlatılan Mekke kâfirleri, لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ **o zikri, Allah tarafından öğüd olarak okuduğun Kur'ân'ı işittikleri vakit, az daha seni gözleriyle kaydıracaklardı.** Onun yüksekliğini öyle hissetmişlerdi ki, kıskançlıklarından az daha isabet-i ayne uğratacaklar, aç ve kötü gözlerinin şerriyle ellerinden gelse helâk edeceklerdi. Demek ki, öfkenin bedende bir hükmü olduğu gibi gözlerin de karşılarındakine bakışlarına göre iyi veya kötü bir hükmü vardır. Kimi elektrik gibi dokunur çarpar, mıknatıslar, manyatize eder, kimi meclûb olur, kimi de aldığı teessürle hasedinden bir gayza düşer, türlü türlü su-i kasde, mekirlere kalkışır ki, maddî veya mânevî bunun herhangisi olursa olsun hedefine erdiği surette isabet-i ayn, gözdeğmesi veya nazar tabir olunur. Bunun hakkında uzun uzadıya sözler söylenmiş, inkâr edenler, isbat edenler olmuş ise de biz, tafsîline lüzum görmeyerek bu kadarla iktifa ediyoruz. Keyfiyyeti ne suretle olursa olsun isabet-i ayn, vardır. Allah korusun, göze batmak tehlikeli bir şeydir. Allah koruyacağı kulları için ona karşı bir siper yapar. Kâfirler, bu Sûre ile veya bundan evvel Kur'ân'ı ilk işittikleri zaman onun nazm-u mânâsiyle belâgatinin yüksekliğini ve Peygamber'in ona mazheriyyetini son derece

---

Müfad: Sözün ifade ettiği mana. **Meclub:** Celbedilmiş.

kıskanmış ve hemen hemen yiyecek gibi bütün nazarlarını ona dikmiş, onu kaydırmak istemişler. O, onların o derece nazar-ı dikkatini celbetmişti. Öyle iken وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ **bir de durmuşlar: «O, her halde bir mecnun» diyorlar.** Şaşkınlıklarından kendi kendilerine tenakuza düşüyorlar. Bu suretle gözlerinin ağısını kendilerine döküyorlar. وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ **Halbuki o Kur'ân, sade onlara aid değil, bir zikir, bir öğüddür bütün âlemîn için.** Şuur ve idraki olan bütün ukalâ alemleri için, yalnız temiz akıllı olmayanlardır ki, ondan istifade edecek yerde, aleyhinde bulunarak kendilerine zarar etmiş olurlar. Ve nihayet bir enîn içinde inler inler giderler. [1].

İşte «ن» ile başlayan Sûre-i Kalem, «âlemîn»'in âhirinde yine bir nun ile nihayeti göstermiş oluyor. Hemen Cenab-ı Rabbi'l-âlemîn yazan ve okuyan ve dinleyenlere zikr-ü fikr ile tevfikini refîk buyursun.

---

[1] Razî der ki: «Bu âyetin kıraatı isabet-i ayne bir deva olduğu Hasen'den mervidir.»

HÂKKA SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 52

El-Hakka Sûresi, Mekkî'dir.
Âyetler : Elli ikidir.
Kelimeleri: Dörtyüz seksen.
Harfleri : Bin altı yüz elli.
Fasılası : ل ، ن ، م ، ه ، ق harfleridir. «ل» yalnız «الأقاويل» dedir. Bunun bir âyet sayılmadığı rivayette âyetleri elli birdir.

Bu Sûra, Sûre-i Nûn'da keşf-i sak günü diye işaret olunan Kıyamet günü ahvalinin şerh-ü izahiyle öğüdler verecek ve ona mukaddime olmak üzere Resuller'e inanmayan geçmiş ümmetlerin dünyadaki akibetlerini ihtar ile başlayıp sonunda da Peygamber'e şair veya kâhin diyen ve Kur'ân'ı O'nun kendiliğinden söylemeğe çalıştığı bir şiir veya kehanet diyerek O'nu tekzîbe kalkışan muasırları redd-ü inzar ile hakikatı anlatacak ve netice olmak üzere de Allah Teâlâ'nın azîm ismini yad ile tesbîh ve tenzihi emredecektir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَٓاقَّةُ ﴿١﴾ مَا الْحَٓاقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْحَٓاقَّةُ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ
﴿٤﴾ فَاَمَّا ثَمُودُ فَاُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾ وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوا بِر۪يحٍ
صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى

الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ۝٧ فَهَلْ تَرَىٰ لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ۝٨
وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ۝٩ فَعَصَوْا
رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً ۝١٠ إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ
فِي الْجَارِيَةِ ۝١١ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ ۝١٢ فَإِذَا
نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ۝١٣ وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً
وَاحِدَةً ۝١٤ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ۝١٥ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ
يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ۝١٦ وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ
يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ۝١٧ يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ۝١٨ فَأَمَّا مَنْ
أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ ۝١٩ إِنِّي ظَنَنْتُ
أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ۝٢٠ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ۝٢١ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ۝٢٢
قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ۝٢٣ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ
۝٢٤ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ ۝٢٥
وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ۝٢٦ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ۝٢٧ مَا أَغْنَىٰ
عَنِّي مَالِيَهْ ۝٢٨ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ ۝٢٩ خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ۝٣٠ ثُمَّ الْجَحِيمَ
صَلُّوهُ ۝٣١ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ۝٣٢ إِنَّهُ

كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣٤﴾
فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾ لَا
يَأْكُلُهُٓ اِلَّا الْخَاطِؤُ۫نَ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

1. O Hâkka! 2. Ne Hâkka? 3. Ve ne bildirdi sana dirayetle? Nedir o Hâkka? 4. İnanmadı Semud-ü Âd o karıaya 5. Amma Semud ihlâk ediliverdiler o tâgıye ile 6. Ve amma Âd onlar da, ihlâk ediliverdiler bir sarsar rüzgârı, azgın bir fırtına ile 7. Müsellat etmişti Allah, onu üzerlerine yedi gece sekiz gün husûm halinde: Köklerini kesmek üzere müstemirren Bir de görürsün ki, o kavmı, o müddet zarfında yıkıla kalmışlar. Ve sanki içleri kof hurma kütükleri imişler. 8. Bak şimdi görebilirmisin onlardan bir bekiyye. 9. Fir'avn de geldi, ondan evvelkiler de, mütefikeler de, hep o hatâ ile. 10. Hep Rabblarının Resulüne âsî oldular. O da, onları alıverdi mütezayid bir tutuş kahir bir kabza) ile. 11. Halbuki Biz, o su tuğyan ettiği vakit sizi akan gemide taşıdık. 12. Onu sizlere bir anid yapalım ve belleyici kulaklar bellesin diye. 13. Çünkü sûr üfürülüp de bir tek nefha. 14. O yer ve dağlar yükletilip arkasından da bir çarpılış çarrpıldılar mı bir daf'a, 15. İşte o gün o vâkıa vukua gelmiştir. 16. Ve Sema yarılmış, o da, o gün sarkmıştır. 17. Öyle ki, melek, kenarları üzerindedir ve üstlerinde o gün Rabbinin Arşı'nı sekiz hâmil olur. 18. O gün arz olunursunuz, öyle ki, gizli bir haliniz kalmaz. 19. İşte o vakit kitabına sağiyle erdirilmiş olan kimse der ki: «Ha, alın okuyun kitabımı. 20. Çünkü ben, sezmiştim ki, ben kavuşacağım hesabıma.» 21. Artık o, hoşnud bir hayatta, 22. Yüksek bir Cennettedir. 23. Devşirimleri yakında, 24. Yeyin için afiyet olsun, takdim ettiklerinize mukabil geçmiş günlerde. 25. Amma kitabına soluyla erdirilmiş olan da der ki: «Ey vah keşke erdirilmese, idim kitabıma. 26. Ve vakıf olmasa idim ne imiş? Hesabıma 27. N'olurdu iş bitiren olaydı o ölüm 28. Hiç bir şeye yaramadı benden yana malım. 29. Mahv oldu benden saltanat-

---

Karia: Ansızın gelen bela, kıyamet. **İhlâk:** Helâk. **Tagıye:** Yıldırım, korkunç şey ve gürültü. **Bekiyye:** Bakîye, geri kalan. **Mü'tefika:** Lût kavminin kasabaları. **Mütezayid:** Gittikçe artan. **Anid:** İbret.

ü sâmanım.» 36. Tutun onu, hemen bağlayın onu. 31. Sonra ancak Cahîm'e yaslayın onu. 32. Sonra bir zincirde ki, boyu yetmiş arşın, yollayın onu. 33. Çünkü O, Allah-u azîmüşşan'a inanmıyordu. 34. Ve fukaranın yiyeceğine hiç bakmıyordu. 35. Bu gün de ona yok kanı sıcak bir hısım. 36. Ne de bir taam, bir "ğıslîn"den başka. 37. Ki, onu kimse yemez hatâkâr canîlerden başka.

اَلْحَاقَّةُ **O Hâkka!** Mübteda maba'di haberdir. Lâm-ı ahd ile El-Hakka, El-vâkıa, E's-sâa gibi Kıyamet gününün isimlerinden olduğunda ihtilâf yoktur. Fakat hakk, hakka, hakîkat, hâkk tehakkuk mefhumlariyle alâkasına ve vasiyyetten ismiyyete nakline göre bu kelimenin ne gibi bir mefhum ifade ettiği hakkında on küsûr vecih nakl edilmiştir.

1) Hakk, sâbit ve vâcib mânâsına olarak El-Hakka, vukuu vâcib, geleceği hiç şübhesiz sâbit olan saat demektir.

2) Hakk, bir şeyi hakikati üzere tanımak ve tanıtmak mânâsına masdar olarak El-Hakka, kendisinde ümur hakikatiyle tanınacak, yâni eşyanın hakîkatini keşf-ü izhar edecek saat demektir. Bu mânâ, يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ (*"O gün ki sak'tan bir keşf olunur."* Kalem-68/42)'den anlaşılan mefhuma da muvafıktır.

3) El-Hakka, havakkı ümuru havi, yâni kendisinde sıdk-u tehakkuku vâcib sâbit ümur ve ahval vaki' olan demektir ki, Kıyamette vukuu ve vücudu vâcib olan sevab ve ikab ve saire gibi katıî umuru ifade eder.

4) Hâkka, hakka mânâsınadır. Hakka, hukukun müfredi olan haktan ehasstır. «هذه حَقّى» denir ki, «bu, benim hâs hakkımdır» demek olur.

5) Hakka, şaşmaksızın inen ve yapacağını yalansız yapan musîbet demektir ki, لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ (*"Olmaz vak'asına yalan diyen dil."* Vâkı'a-56/2) mânâsınadır.

6) Kavm üzerine vukuu hakk olan vakit demektir ki, birinci mânâya yakındır.

7) Her bir doğruluğa iğriliğe, iyiliğe kötülüğe ceza ve mükâfatın hakk olduğu, tâbir-i âharle her âmile, amelinin hakk olduğu vakit demektir ki, o kıyamettir.

8) Mükellefînin amellerinin hepsinin âsârı tamamiyle tehakkuk edip intizar haddinden çıktığı hâk saat demektir. Çünkü bütün sevab ve ikab o gün husule gelir.

9) Ezherî'nin kavlince: «Muhasame ve mügalebe mânâsına حَاقَقْتُهُ فَحَقَقْتُهُ «Ben, onunla haklaştım da ben, onu hakladım. Yâni yenişmek üzere karşılaştım da ben, yendim denilmesinde olduğu gibi haklamak mânâsındandır. Çünkü O

Gıslîn: Cehennemdekilerin kanlı irini. **Ehass:** Daha hususi.

Allah'a dîninde, bâtılla yarışa kalkanları hep haklar mağlûb eder.»

10) Ebu Müslimin kavlince: «El-Hakka, حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ (*"Rabbının kelimesi şöyle hakk oldu."* Mü'min-40/6) mânâsından fâiledir.

11) Akibet, afiyet gibi masdarlardır ki, mahz-ı hakikat demek olur.

12) Kıyametin ismi olması i'tibariyle başkaca mefhum melhuz olmayarak ism-i camiddir. Bunların her birinden birmefhum anlaşılmakla beraber demek oluyor ki, El-Hakka, وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ **«Ve ne bildirdi sana dirayetle? Nedir o Hâkka.»** buyurulduğu üzere dirayetle bilinir bir şey değildir.

مَا الْحَاقَّةُ **Ne o Hakka?** Bu istifham i'zam ve tehvîl içindir. Yâni ne büyük, ne müdhiş hailedir o Hakka demektir. Şu da onun hevl-ü dehşetini te'kittir. وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ **Ve ne bildirdi sana dirayetle nedir o Hâkka?** «Ma», yine istifham için, mübteda, dirayetten «أَدْرَى» fiili haber, Peygamber'e hitab eden muhatab zamiri «كَ» dirayetin birinci mef'ülü مَا الْحَاقَّةُ cümlesi ikinci mef'ulüdür. Yâni o Hâkka öyle büyük öyle müdhiş bir hailedir ki, onun şiddet ve fezaatinin azameti mahlûkattan birinin dirayetiyle, tahmin ve takdiri ile bilinemez. Kimsenin tesavvuruna, ihatasına sığmaz. Onun ne olduğunu bilfiil vukuu anlatır. Vukuu da önceden dirayetle değil, ancak Allah tarafından bir ihbar, bir nakl ile bilinebilir. Bundan dolayı sen de onu dirayetinle değil, Hakk Teâlâ tarafından risaletle bilip haber vereceksin, fakat onun hakikat ve azameti vukuundan evvel tesavvurlara sığmayacağı için ihbar ile de kavranamaz. Ancak tafsîlini araştırmaksızın habere iman ile rivayeten bilinir. Onun için habere inanmayanlar, onu mücerred akl ile, dirayetle kavrayamadıklarından dolayı evham, masal, hurafe, şiir, uydurma, aldatma diye türlü lâflarla tekzibe kalkışırlar. Öylelere de en güzel nasîhat dirayetlerin tahmin ve takdirine sığmaz dehşet ve fecaatleriyle vukuu öteden beri kulaklara küpe, dillere destan olmuş, geçmiş vak'aların ihbar ve ihtariyle istikbalin namzed olduğu tehlikeleri bir dereceye kadar olsun sezdirmektir. O dirayetle bilinemeyeceğinden ve habere inanmadıklarından dolayı كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ **Semud kavmi ve Ad kavmi yalan diye tekzib etti, o olacak Kariayı.**

KARİA: Lügatte insanların başlarına çarpan, beyinlerinde patlayan vak'a demek olup, El-Karia Sûresiyle beyan olunacağı vech ile insanların feraş-i mebsûs, dağların ihn-i menfuş gibi olacağı hengâmı iş'ar etmek üzere kıyamet gününün bir ismi ve Hakka'nın bâzı ahvalidir ki, bu zikrolunan kavimlerin helâklerinde bundan birer küçük nümune vardır. Onlar tekzib ettiler de ne oldu?

Melhuz: Düşûnülebilen. **İ'zam:** Bir hadiseyi büyük göstermek. **Tehvil:** Korkutma. **Hail:** Korku ve dehşet veren. **Feraş:** Pervane kelebeği. **Mebsur:** Dağılmış. **İhn:** Renkli yün. **Menfuş:** Yün gibi atılmış.

فَاَمَّا ثَمُودُ فَاُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ **«Amma Semud ihlâk ediliverdiler o tâgıye ile.» Tâğıye,** tuğyan eden, haddini aşan vakı'a, tağva gibi tuğyan mânâsına da gelir. Onların o tağıyesi Sûre-i Hûd'da, وَاَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ (*"O zulmedenleri ise sayha yakaladı."* Hûd-11/94) buyurulan sayha ki, Hamim secde ve Ve'z-zariyati'de, الصَّاعِقَةُ (Fussilet-41/13, Zâriyet-51/44) de onunla müfesserdir. Ve A'raf'ta فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ (*"Bunun üzerine onları "o recfe" tutuverdi."* Arâf-7/78, 91, 155) buyurulan recfe o seyha ile gelen zelzeledir.

بِرِيحٍ صَرْصَرٍ **Rîh-i sarsar:** Şiddetli sesle gürleyen veya çok soğuk fırtına. عَاتِيَةٍ **Azgın,** büker büker atar, redd-ü mukvemete ve halâsa çare bulunmaz. حُسُومًا **Husûm,** uğursuzluk ve idman mânâlarına masdar olduğu gibi bir de hâsimin cem'i olur. Hasm, bir şeyi kökünden kesmek ve bir marazı kökünden kesmek için ard ardına dağlamak, mütetabian keyy etmek mânâlarına gelir. Burada, bundan müstear olduğunu söylemişlerdir ki, köklerini kesmek için müstemirren demek olur. Nitekim Sûree-i Kamer'de, فِى يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ (*"Müstemirr, nüsuhetli bir günde."* Kamer-54/19) geçmişti. Bundan başka Hamim secdede, فِى اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ (*"Nusuhetli günlerde."* Fussilet-41/16) buyurulmasına tamamen mutabık olmak üzere bâzıları da «husûmen», menhusat, meş'umat demek olduğunu söylemişlerdir. Bu da, köklerini kesecek, hiç hayırlarını bırakmayacak derecede uğursuz mânâsını ifade eder. Bâzıları da «husumen», masdar olarak mef'uli leh, yâni köklerini kesmek için demek olduğuna zâhib olmuşlardır. Berdü'l-acûze, husûm fırtınası husûm günleri, eyyam-ı husûm ta'birleri lisanımızda şayi'dir. (Sûre-i Kamer'e bak!) صَرْعَى Sarî'nin cem'idir. Sari', çarpılıp yere yıkılmış, burada helâk olmuş demektir. وَمَنْ قَبْلَهُ **Ve ondan evvelkiler.** Tâ kavm-i Nuh'a kadar kurun-ı ulâ. Burada tahsîsten sonra ta'mim vardır. Zira Âd ve Semûd da evvelkilerdendir. وَالْمُؤْتَفِكَاتُ **Lût kavmının karyeleri ki,** murad, ehalisi olan kavm-ı Lût'tur. Bu da, ta'mimden sonra tahsîstir. İfadenin bu suretle alt üst edilerek dalgalandırılması mevzu-ı bahsolan Hâkka ve sebebi olan isyanların manzaralarını ihtar için ne kadar beliğdir. بِالْخَاطِئَةِ **Hatı'e** kasd mukabili değil de, savab mukabili hata, hatî'e ve cinayet işlemek ki, o hata zikrolunan tekzib cinayetidir.

رَابِيَةً **Gittikçe artan, mütezayid.** Onların isyanlarının ziyadeliği nisbetinde şiddeti artan kahir bir kabza. لَمَّا طَغَى الْمَاءُ **O su tuğyan ettiği vakit.** Yâni Nuh'un tufanı zamanında حَمَلْنَاكُمْ **sizi biz taşıdık.** Tekzib eden diğerlerinin kökünü keserken, sizin kökünüzü kesmedik de iman eden atalarınızın sulbünde taşıyarak muhafaza ettik. فِى الْجَارِيَةِ **O cariyede,** وَهِىَ تَجْرِى بِهِمْ فِى مَوْجٍ كَالْجِبَالِ (*"Gemi içindekilerle birlikte dağlar gibi dalgalar içinde akip gidiyordu."* Hûd-11/42)

Mütetabian: Ard arda. **Keyy:** Yarayı dağlama.

mantukunca o cereyan içinde akan gemide. Ahd ile el-Cariye, Hazret-i Nuh'un gemisidir. Mutlaka gemiye cariye ıtlakı da müteareftir. Nitekim: تِسْعُونَ جَارِيَةً فِى بَطْنِ جَارِيَةٍ *«Bir gemi içinde doksan kız»* demektir. Maamafih burada yalnız el-Cariye denilmesinde onunla beraber muhatabların o vakıt orada atalarının sulbündeki bir ceryanda mahfuz bulunduklarına da bir ima vardır. Yâni o vakit o cereyanda sizleri yükleyip muhafaza eden gemi değil, Biz idik. Gemi Bizim kudretimizi tanıtmak için surî bir sebebti, ona yüklemenin sebeb-i mânevîsi de iman idi. Hakikî fâil ise, Biz idik. Biz, o vak'ayı, o gemiyi yapdırıp o suyu tuğyan ettirip kâfirleri gark ve mü'minleri ona bindirerek muhafaza etmekten ibaret olan vak'ayı şu hikmet için yapdık ki, لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً **o vak'ayı sizler için** yâni o vakit ihlâk edilmeyip o suretle kurtarılmış olan insanlar ve zürriyyetelri için **bir tezkire,** unutulmayıp anılacak, önünde ve sonunda bizim kudretimizi, sun'u hikmetimizi, kahrımızın şiddetini ve rahmetimizin vüs'atini ve kendinizin hakikî selâmetiniz sebeblerini, imanın fâidesini, isyanın zararını, ilerisi için korunmanın semeratını, ikabın şiddetini düşündürecek bir ânid, bir öğüd, bir ibret muhtırası kılalım da görenler görmiyenlere, duyanlar duymayanlara ansın, haber versin. Çünkü o, yalnız dirayetle bilinir şeylerden değildir. وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ **Ve belleyici kulaklar onu bellesin.** Dinleyip, hıfzedip, düşünerek mucebince amel etsin, zayi' etmeyip ilerisi için istifade eylesin. Kendilerini vaktiyle o cereyanda taşıdığımız gibi taşısın da, sonrakilerin istifadesi için neşr-ü ta'mime sebeb olsun. Bellemeyerek tekzib eden kulaklar da cezalarını çeksin. Çünkü فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ «Sûr üfürülüp de.» كَذَّبَتْ den buraya kadar olan beyanat, öyle muhtıra kabîlinden olan küçük Kıyametler demek olup bundan i'tibaren Kıyamet-i kübrâ olan Hâkka'nın tafsîline şüru' olunuyor. (Nefh-ı Sur hakkında Sûre-i Neml'de, وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ (*"Hele Sûr üfürüleceği, üfürülüb de bütün göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, Allah'ın dilediği müstesna olmak üzere hepsi fezâ ile ürperdiği ve her biri ona hor, hakir geldikleri gün ne müdhiştir?"* Neml-27/87) ve Sûre-i Zümer'de, وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ (*"Ve sûr üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır, ancak Allah'ın dilediği müstesna, sonra ona bir daha üflenmiştir, bu kerre de hep onlar kalmışlar bakıyorlardır."* Zümer-39/68) âyetine bak!)

نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ **Kudret-i İlâhiyye'den bir tek nefha.** Bundan zâhir olan nefha-i ulâdır. Ki, nefha-i saniye veya salise daha sonraki safahatta demek olur. Nefhanın Zümer âyetine nazaran nefha-i saik veya nefha-i kıyam diye iki olduğuna

---

İkab: Şiddetli ceza, eziyet. **Şüru':** Başlamak.

kail olanlardan bâzıları İbn Abbas'dan rivayet olarak buna ilk nefha, yâni tahrib nefhası demişler. Bâzıları da, يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ karînesiyle ikinci nefha demişlerdir. Lâkin ilk nefhadan sonrası artık mümted bir vakit mânâsına birgün addolunmak i'tibariyle nefha-i saniyenin yine onda arz için olmasına mani' değildir. Daha evvel Sûre-i Neml âyetini de ayrıca nazar-ı dikkate alanlar ilk nefha, feza' ikinci nefha, saik, üçüncü nefha kıyam ve arz nefhası olmak üzere üç nefha saymışlar ve bunlardan da bâzıları, bunu ikinci nefhadan i'tibar etmişlerdir. Maamafih bunun nefha-i ulâ olup وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ **«O yer ve dağlar yükletilip.»** وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ (*"Hâlbuki onlar bulut geçer gibi geçer."* Neml-27/88) gibi feza' hengâmını فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً **«Arkasından bir çarpılış mı bir defa.»** saik ve tahrib hengâmı olan nefha-i saniyeyi, arz da kıyam ve nüşûr, vakfe ve hesab hengâmından olan nefha-i saliseyi ifade etmiş ve nefha-i ulâ hepsinin mebdei olmak ve hepsi «kün» emrine raci' bulunmak haysiyyetiyle nefha-i vâhide ta'bir buyurulmuş olması fehme daha akrebdir. Bir nefha nefh edilip وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ **Ve arz-u cibal hamlolunup da.** Haml: Yüklenip kaldırmak ve taşımak, yüklemek ve yükletilmek mânâlarına geldiğine nazaran arz ve cibalin haml'olunması, yüklenilmesi, aşağıdan yukarı mevkilerinden oynatılıp kütle kütle tefrik olunarak kaldırılmaları, yâhud arzın humulesinin sıkleti nefh ile işba' haline getirilip aşağıdan yukarı içinden dışarı indifa' ve infilâk ile patlayack bir vaziyete konulmaları demek olabilir ki, evvelkinde infilâk olmuş, ikincisinde ise, henüz olmamış ve fakat olmak üzere zelzeleler ve feza' ve heyecan başlamış bulunur. Burada arz ile cibalin karşılaştırılması arz ile bütün küre-i arz üzerindeki yükseklikleri baskıları ve ivicacları ile evtadı olan dağlardan maada olarak çiğnenmekte bulunan alt tabakaya işaret kasd edildiğini gösterir. Bunda asıl mevzu-ı mes'ele, insanların akibetlerini beyan olmak i'tibariyle hâkim ve mahkûm tabakat-ı beşeriyyenin yekdiğerine karşı vaz'iyyetlerine de bir imâ vardır. Bu ikisi bir nefha ile böyle mahmul kılınıp, hamlelendirilip, karşılaştırılıp فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً **arkasından bir dekk, biribirini ezecek vech ile bir çarpılış çarpıldıkları vakit ki,** bunda her iki kütleye verilmiş olan nefhin derecesine nazaran üç ihtimal vardır.

BİRİSİ: Arz kütlesi, اِذَا رُجَّتِ الْاَرْضُ رَجًّا (*"Yer bir sarsılış sarsıldığı."* Vâkıa-56/4) mazmunu üzere sarsılmış da sarsılmış, recfeye tutulmuş titriyor da titriyor olmakla beraber çarpışmada daha kuvvetli gelmesi suretidir ki, bunda cibal, وَبُسَّتِ

Mümted: Uzayan, uzanmış, sürekli. **Humul:** Yükler. **İşba':** Doyurmak. Bir sıvının içinde, belli bir cisimden eriyebilecek en çok miktarın erimiş olması. **İvicac:** Eğri büğrü olmak. **Evtad:** Direkler. **Recf:** Şiddetle sarsılmak.

وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ۝ فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا (*"Dağlar bir serpiliş serpildiği. Hepsi dağılıp berhava bir heba olduğu."* Vâkıa-56/5-6) mazmunu üzere berhevâ olup serpilmiş tozl duman halinde uçuşup döşenen hebaya dönmüş ve يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا (*"O gün yer ve dağlar sarsılacak, dağlar erimiş bir kum yığınına dönecektir."* Müzzemmil-73/14) mazmunu üzere arz titriyor çalkanıyor da çalkanıyor, dağlar ise, potada eriyip akan kum yığını gibi erimiş akmış فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ۝ لَا تَرٰى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا (*"Yerlerini düpedüz bomboş bırakacak. Onda ne bir eğrilik ne bir yumruluk göremiyeceksin."* Tâhâ-20/106-107) mazmununun zâhiri vechiyle binnetice o dağların yeri dümdüz, engin ova haline gelmiş, arz var, fakat yeryüzünde ne iniş yokuş, ne tepe, ne iğrilik görünmez olmuş, etrafını sade bir sis, bir duman sarmış bulunur. Bir çok müfessirîn, bu âyetlerin delâletiyle bu vech üzere mânâ vermişlerdir. Bunda arz üzerinde yine bir hayat tesavvur olunabilir.

İKİNCİSİ: Arza verilen nefha daha çok, alt ve üstten ma'ruz olduğu tazyik daha şiddetli, sarsıntı ve infilâk onun içinden başlamış olmak haysiyyetiyle çarpışmada arz daha evvel dağılmış, bu cihitle cibal galib gelmiş olmak ihtimalidir ki, bu surette de cibal yerinden oynamış, oturup istinad ettiği arz kalmamış olacağı için dağlar da, o infilâk ve müsademe neticesinde eriyip akarak hepsi un ufra, hepsi heba-i mensür, bütün küre-i arzın mevkiî düpedüz ka-ı safsaf halinde bir fezaya dönmüş, ufukta cevv-i semâ yarılmaya âmâde bir gamam, bir sis halinde sarkmış bulunur.

ÜÇÜNCÜSÜ: İkisine de verilen kuvvet müsavî gelerek, çarpışmada ikisi birden erimiş ve yine aynî netice hasıl olmuş bulunur ki, bir hayli müfessirîn de bu vech üzere mânâ vermişlerdir. Arzın cazibesiyle alakadar olan ecram manzumesinin de bu sırada ahenkleri ve umumî münasebetleri bir tebeddül ve teşevvüşe düşmüş يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (*"O gün ki arz başka arza tebdil olunur. Semavat da ve hep O vahid, kahhâr olan Allah için fırlarlar."* İbrahim-14/48) sırrı zuhura başlamış olur. Sûre-i Müzzemmil'in وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا (*"O gün yer ve dağlar sarsılacak, dağlar erimiş bir kum yığınına dönecektir."* Müzzemmil-73/14) âyeti, birinci mânâya, Sûre-i Fecr'in اِذَا دُكَّتِ الْاَرْضُ دَكًّا دَكًّا (*"Arz "dekkân dekka" düzenlendiği."* Fecr-89/21) âyeti de, üçüncüde zâhirdir. Bir de dekk ve dekke, dükkâna, yâni kapı önünde oturmak için üstü satıh halinde düzeltilmiş sed ve sekî gibi binaya denir. Dekk etmek masdarı da, duvar gibi mürtefi' bir şeyi alçaltmak ve düzeltmek için vurup yıkarak hurdahaş

Heba-i mensur: Faydasız yere dağılmış. **Ka:** Düz yer. **Safsaf:** Yüksek düz yer. **Teşevvüş:** Karışıklık **Hurda haş:** Param parça.

etmek ve dakk etmek gibi döğüp ezmek ve bir şeyin girintisini çıkıntısını, pürüzünü düzeltmek için ezerek veya sürterek, eğeleyerek veya çukurlarını doldurarak her hangi bir suretle tesviye etmeğe denilir. Ki bunlar, yekdiğerinin lâzımı gibidir. Bâzıları da demişlerdir ki: «Dekk, daktan daha incedir. Dekte ecza temamen tefrik olunup düzeltilir, dakta ise, ecza muhtelif olabilir. Bu fiillerden dekk-i vâhide masdarı bina-i merre olarak bir vurup yıkış, bir eziş, bir düzeltiş mânâlarını ifade eder. Bunun her birinin de zikrolunan üç mânâdan her birine göre bir münasebeti vardır ki:

BİRİSİ: Bir darbe ile dağların yıkılıp hepsinin bir seviyyeye indirilmesi, sath-ı arzın sath-ı bahir gibi dümdüz edilmesi.

İKİNCİSİ: Biribirine bir müsademe ettirmek suretiyle ikisinin de ale's-seviyye yıkılıp hurdahaş edilmesi.

ÜÇÜNCÜSÜ de: Yine bir darbe ile ikisinin birden izale edilip yerlerinde hiç bir şey bırakılmayarak fezanın düpedüz açılması mânâlarıdır. Ki, en zâhir görünen evvelkisidir. Ve aynî zamanda bunlar, hep insanlara tealluku i'tibariyle haber verilmekte olduğu için arz ve cibalin nalinden zikri mahal irade-i halk kabilinden üzerinde alçaklı yüksekli tabakat-ı beşerin çarpıştırılması suretiyle arzın tesviyesi mânâsını da iş'ar etmiş olurlar ki, Neml ve Zümer'de إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ (*"Allah'ın dilediği müstesna olmak üzere."* Neml-27/87, Zümer-39/68) istisnasının zâhiri de, bunu gösterir. Bu mânâlar «الأرض»ın bir hususıyyeti nazar-ı i'tibare alınarak mülâhaza edildiği surette de evvelkî ümmetlerin misallerinde geçtiği üzere Kıyametin suğrası, vustası, kübrası, daha kübrası bütün meratibi düşünülmüş olur. Bununla beraber cümhur كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (*"O'nun vechinden başka herşey helaktedir."* Kasas-28/88) mısdakınca hepsini fena-i küllî nokta-i nazarından mülâhaza eylemişlerdir. فَيَوْمَئِذٍ İşte o gün, o dekke-i vahide olduğu, nefha-i saniye vuku' bulduğu vakit وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ vakı'a, vuku' bulmuş, en büyük musîbet olan Kıyamet kopmuş, لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ (*"Olmaz vâk'asına yalan diyen dil indirir bindirir."* Vâkıa-56/2-3) sırrı zâhir olmuş, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere aşağıda ve yukarıda bulunan kimselerin hepsi bir sa'ka ile yıkılıp serilmiştir. وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ Sema da çatlamış yarılmıştır. فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ O da, bugün porsumuş sarkmıştır. Allahü a'lem وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ تَنْزِيلًا (*"Hem o semanın gamam ile yarılacağı ve melâikenin peyderpey indirildiği gün."* Furkan-25/25) sırrı zâhir olmuş, Şems ve Kamer tutulmuş, yıldızlar tolunmuş, Sema henüz dürülmemiş fakat hazîn, mükedder, pusarık bir sîma, gam âlud bir gamam, bir bulut manzarasiyle yarılıp etekleri sarkmış, وَالْمَلَكُ عَلٰى

Sa'ka: Ansızın düşme, bayılma. **Gam alud:** Hüzünlü, kederli. **Gamam:** Beyaz bulut.

وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَٓائِهَا Melek onun etrafı üzerinde. Semanın şakkından heybetle yarılan sâhalardan etraflarına yarılmayan cihetlerine doğru çekilmiş, yâhud yarılan sahadan açılan kenarlar üzerinde safsaf dizilmiş, yâhud arzın kenarlarına saf dizilmiştir. Erca, asa vezninde kısa elifle canib ve nahiye mânâsına olan «reca»nın cem'i olup etraf ve cevanib, yan tarafları veya kenarları demektir. Melek, yâni bu nam ile mâruf olan cins, çünkü gelecek «fevkahüm» zamiri bunun mânen cemi'olduğunu gösteriyor. Sûre-i Bakara'da da geçtiği üzere Melek ile Melâikenin bir farkı olup olmadığı hakkında bir kaç kavil vardır. Zemahşerî ve daha bir takımları demiştir ki, Melek, Melâikeden eamdır. Ebu Hayyan da: «Melek, ism-i cinstir. Bununla Melâike murad olunur. Melâikeden eamm olduğu zâhir değildir.» demiştir. Zemahşerî'nin muradı, Melek mefhumu Melâike mefhumundan eam demek midir? Yoksa müfredin istiğrakı eşmeldir kaidesince sıdıkta eam demek midir? Tefsirinde bu cihet sarih değildir. Ancak delîli ikincisini kasdettiğini ve bundan dolayı burada «وَالْمَلَكُ» denilip, velmelâiketü denilmediğini işrab ediyor. Ebu Hayyan da, buna ilişmiş, lâkin nükteyi söylememiştir. Melek Müfred ism-i cins, Melâike cemi'dir. Bununla beraber Melâikenin de müfred gibi ism-i cins mevkiinde isti'mali yok değildir. Bu iki kelimenin mefhum ve iştikak nokta-i nazarından farklarına gelince çokları demişlerdir ki, «Melek» ismi; mîmi zâid olarak «Me'lek» veya onun maklûbu olan «Mel'ek» kelimesinin muhaffefidir. İkisinin cem'i de melâik ve melâike gelir. Me'lek aslında risalet ve sifaret, yâni elçilik demek olup eleke, ülûk veya elâke fiilinden ism-i mastar veya masdar-ı mîmî, ism-i zaman, ism-i mekân veznidir. Allah Teâlâ'dan elçi mânâsına isim yapılınca hemze tahfif olunarak melek, yahu kalbolunarak «me'lek» denilmiş, melâik diye cemi'lenmiştir. Maamafih Kur'ân'da hiç «me'lek» kelimesi yoktur. Cemi'ler kelimeninaslını göstermek i'tibariyle melâikenin müfredi öyle takdir olunmuştur. Bu takdire göre melek ve melâike müfred ve cemi' demek olup hepsinde de Allah Teâlâ tarafından risalet mefhumu mu'teberdir demek olur. Bâzıları da melek, mîm-i aslî olarak mülk ve melekût maddesinden kuvvet mânâsınadır demişler. Cem'i emlâk veya alâ gayr-i kıyas melâik olabilir. Bu takdirde ikisi bir mefhumda birleşebilir ise de, melekte bu kuvvet mânâsı, melâikede evvelki risalet mânâsı daha zâhir görünür. Melek, melâikeden eamdır denilmesi de bundan dolayı olmak melhuzdur. Melâikenin hepsi melektir, kuvvettir. Lâkin melekin hepsi melâike olmak lâzım

---

Eam: Şumullu, daha geniş. **İstiğrak:** Gark olmak. **Eşmel:** Daha şumullü. **İştikak:** Türemek. Bir kökten ayrılan kelimelerin asılları ve birbirleri ile olan münasebetleri, meydana gelişleri. **Gamam:** Bulut. **Melhuz:** Tefekkür olmuş, olunabilen.

gelmez. Risalet vazîfesi yapmayan Melekler vardır. Lâkin Ragıb, «Müfredat»'ında demiştir ki: «Melek lâfzını, Nahviyyun Melâike lâfzından kıldılar ve mîmi zâid yapdılar. Bâzı muhakkîkîn ise, onun mülkten olduğuna kail olmuş ve demiştir ki, Melâikeden siyasiyyata müteallık bir şeye mütevelli olana feth ile melek denilir. Beşerden ise, Melik denilir. Her Melek Melâikedir, her Melâike Melek değildir. Melek, فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا (*"Derken bir emir çevirenlere kasem olsunki kıyamet var"* Nâziât-79/5), فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا (*"Derken bir emir taksim edenlere kâsem olsun."* Zâriyat-51/4) وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا (*"O daldırıp nez' edenlere."* Nâziat-79/1) gibi âyetlerle işaret olunandır. Melekü'l-mevt de bundandır. وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا (*"Melek onun etrafı üzerinde."* Hâkka-69/17) عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ (*"Ve Babil'de Hârut ve Marût, iki melek üzerine."* Bakara-2/102) مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ (*"Size müvekkel kılınmış olan Melekü'l-mevt."* Secde-32/11) buyurulmuştur.» Rağıb, bu tahkiki beğenmiş görünüyor. Bu ifadeden şunları anlıyoruz. Nahviyyuna göre, Ebu Hayyan'ın dediği gibi Melek ve Melâike mefhumd müsavî olmak lâzım geliyor. Melekin, Melâikeden eam olduğuna işaret yoktur. Bil'akis tahkikta Melek, Melâikeden ehass, Melâike, Melekten eamdır. Çünkü Melek, Melâikenin siyasete müteallık bir şeye de mütevelli olan havassıdır diyen var. Bunun anlatırken كُلُّ مَلَكٍ مَلَائِكَةٌ وَلَيْسَ كُلُّ مَلَائِكَةٍ مَلَكًا ibaresinde Melâike lâfzı da Melek gibi müfred makamında kullanılmıştır. Netice de buna göre bu âyette وَالْمَلَائِكَةُ denilmeyip وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا (*"Melek onun etrafı üzerinde."* Hâkka-69/17) buyurulması, Zemahşerî'nin gösterdiği gibi Melek Melâikeden eamm olmakla ta'mim için değil, melekü'l-mevt ve müdebbirât-ı emir gibi havass cinsini tahsis için demek oluyor. Zira o sırada Melâike de sa'kaya tutulup إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ (*"Allah'ın dilediği müstesna olmak üzere."* Neml-27/87, Zümer-39/68) istisnasına dahil olanlar kalacaktır. وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ **Ve fevklerinde o gün Rabbinin Arşı'nı sekiz hâmil olur.** Bunlara hamele-i Arş denilir. Buradan «semaniyenin» mümeyyizi zikr, edilmemiş, sekizin neden ibaret olduğu tasrih olunmamıştır. En mütebadiri o Meleklerin fevkinde sekiz Melek, yahud sekiz hâmil demek olmasıdır. Dahhâk'ten, «sekiz saf» diye, Hasen'den de, «Bilmem sekiz şahıs mı, sekiz bin mi, sekiz saf mı, sekiz bin saf mı?» diye mervîdir. فَوْقَهُمْ zamiri «ارجائها»daki Meleke raci'dir. Onun lâfzan müfred olsa da mânen cemi', yâni birtek melek değil, melek cinsi, yâhud bütün melekler demek olduğuna işaret eder. Bâzıları hameleye irca' ederek hâmillerin kendilerinin fevkinde demek olduğunu söylemiş, bâzıları da, âlemin fevkinde demiştir. Abd ibn Humeyd'in Seleme'den

---

Te'mîm: Umumileştirme. **Müdebbirat:** Tedbir ve idarede vazifeli olanlar. Melekler. **Havass:** Keyfiyetler, hususlar. **Sa'ka:** Bayılma, baygınlık.

rivayet ettiği üzere, İbn İshak demiştir ki: «Resulullahın şöyle buyurduğu bize bâliğ oldu: *«Onlar, yâni Hamele-i Arş bugün dörttür, Kıyamet günü olduğunda Allah Teâlâ onları diğer bir dört ile te'yid edecek sekiz olacaklar.»* Ve Hamele-i Arş'ın evsaf ve eşkâline dair muhtelif rivayetler de kaydolunmuştur ki, Tirmizî ve Ebu Davud ve İbn Mace'nin Hazret-i Abbas'dan rivayet eyledikleri *«uylukları Semalar kadar uzun sekiz ev'âl»* suretinde Melekler haberi ve bâzılarının naklettikleri «dört suret» haberi o cümledendir. Ebu Hayyan, bunların sıhhatine kail olmayarak demiştir ki: «O semaniyenin sıfatları hakkında birbirine uymaz «mütekâzib» eşkâl zikretmişler. Biz onların zikrinden sarf-ı nazar eyledik.» Dünya ve âhiret bütün alemi muhît olan Arş ve Kürsi'ye dair Ayete'l-Kürsî'de ve Sûre-i A'raf'ta ve Sûre-i Hud'da istiva ayetinde ve daha bâzı yerlerde söz geçmişdi. Burada da bir tesavvuf seyrani olmak üzere selâmeti fehmi olanlar için şunu mütalea etmekte bir inkişaf olacağını zannediyorum. Muhyiddin-i Arabî, «Futuhat-ı Mekkiyye»'sinin hamele-i Arşr'a dair olan üçüncü babında şu meâlde bir nazm ile söze başlıyarak:

«Arş ve Hâmilleri vallahi, Rahman ile mahmuldür,
Ve bu kail, ma'kuldür.
Yoksa mahlûkun ne havl-ü kudreti olur,
O olmasa? Akıl da böyle vârid oldu tenzil de,
Cisim ve ruh ve erzak ve mertebe,
Burada senin tertibinden başka tafsîl yok
İşte Arş odur, suretini tahkik edebilirsin;
Ve Rahman ismiyle istiva eden me'müldür.
O Hâmiller sekizdir, onları Allah bilir,
Bu gün ise dörttür, buna niçin, yoktur.
Muhammed, sonra Rıdvan ve Malik
Ve Âdem ve Halil sonra Cibril,
Mikâile İsrafili de ilhak et tam
Sekiz alnı açık yüzü pâk. غريبا ليل »

Der ki: «Allah seni te'yid buyursun ey veliy-yi hamîm, iyi belle: Arab lisanında Arş ıtlak olunur, mülk murad olunur bir melikin mülküne halel gelince «sülle arşü'l-melik / melikin arşı sakatlandı» denir. Bir de Arş ıtlak olunur, serir «taht» murad olunur. Arş, mülkten ibaret olduğu takdirde onun hâmilleri, onunla kaim olanlardır. Arş serir olduğu takdirde de, onun hâmilleri üzerinde oturduğu ayakları, yahud onu sırtlarına yüklenenlerdir. Hâmele-i Arş'a aded girer.

Itlak: Serbest bırakma, salıverme.

Resulullah, onların cümlesini dünyada dört, Kıyamette sekiz saymıştır. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ *«Ve üstlerinde o gün Rabbının arşını sekiz hamil olur.»* âyetini okumuş, sonra demiştir ki, onlar bugün dörttür. Yâni dünyada ve «yevmeizin semaniye» kavli, yâni âhirette. Bize ehl-i tarîkin ilmen, halen ve keşfen ekberinden İbn Meysere-i Cîlî'den rivayet olundu ki, mahmul olan Arş mülktür ve o, cisim ve ruh ve gızâ ve merteede mahsurdur. Âdem ve İsrafîl sur için, Cibril ve Muhammed ervah için, Mikâil ve İbrahim erzak için Malik ve Rıdvan va'd-ü va'îd içindir. Mülkte de ancak bunlar vardır. Erzak demek olan gızalar hissî ve mânevîdir. Biz, bu babda ancak bir tarik zikredeceğiz ki, o da, mülk mânâsına olandır. Çünkü tarikta ona teallûk eden fâideler vardır. Onun Hâmilleri, onu tedbir ile kaim olanlardan ibarettir. Ki, unsurî sureti, yâhud nurî sureti, ve suret-i unsuriyyeyi tedbir eden ruhu ve suret-i nuriyyeyi tedbir eden ruhu ve unsurî suretin erzakı olan gızayı ve ruhlar için ulûm ve mearif gızasını ve cennete girmekle saadete ve cehenneme girmekle şekavete dair mertebe-i hissiyyeyi ve ilmî mertebe-i ruhiyyeyi tedbir eder. Binaenaleyh bu babın mebnası, dört mes'ele üzerinedir. Birinci mes'ele suret, ikinci mes'ele ruh, üçüncü mes'ele gıza', dördüncü mes'ele mertebedir ki, gaye budur. Bunlardan her mes'ele de iki kısma inkısam eder, sekiz olur. Bunlar mülk Arş'ının namelesidir. Yâni o sekiz zuhur edince mülk kaim ve zâhir olur. Ve melîki onun üzerine istiva eyler dedikten sonra bu mes'eleleri birer birer tafsîl edip nihayet dördüncü mes'elede şöyle demiştir: «Allah Teâlâ, her âlem için saadet ve şekavette birer mertebe ve menzile kılmıştır ki, bunların tafsîlâtı hasre sığmaz, saadeti de ona göredir. Saadet-i garaziyye vardır, saadet-i kemaliyye vardır, saadet-i mülayime vardır, saadet-i vaz'iyye, yâni şer'iyye vardır. Şekavet de taksimde öyledir. Garza muvafık olmaz, kemale muvafık olmaz, mizaca muvafık olmaz ki, gayr-i mülâyim denilen budur. Şer'a muvafık olmaz. Bunların hepsi ya mahsûs, ya ma'kuldür. Mahsûs kısmı, dar-ı şekaya tealluk eden dünya ve âhiretteki elemler ve dar-ı saadete tealluk eden dünya ve âhiretteki lezzetlerdir. Onun halîsi vardır, karışığı vardır. Halîsi, âhirete tealluk eder, karışığı, dünyaya tealluk eder. Said, şakî suretinde zuhur eder, şakî said suretinde zuhur eder, sonra âhirette temayüz ederler. Bâzân dünyada şakî şakavetiyle zuhur eder, âhirete de şakavetle gider. Said de öyle. Lâkin bunlar mechuldurlar.

Gıza: Zihni ve kalbi olgunlaşturacak Kur'ân ve iman ilmi ve Allah'a ibadet ve itaat. **Va'du va'id:** Serre niyet ettiğini, korkulacak iş işleyeceğini haber vermekle korkutmakk. Cehennemi haber vermek. **İnkısam:** Kısımlara ayrılma. **Hasr:** Bir şeyin içine alma. Yalnız bir şeye mahsus kılma. **Şekavet:** Her çeşit kötülük içinde olma. Haydutluk.

Âhirette temayüz eder belli olurlar. Nitekim Allah Teâlâ, وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ("*Ve haydın! Ayrılın bugün ey mücrimler.*" Yasin-36/59) buyurmuştur. İşte o vakit meratib ehline öyle lâhık olur ki, ne inkıta' eder, ne tebeddül. Bu beyandan sana, Arş ta'bir olunan mülkün mecmuu demek olan sekizin mânâsı tebeyyün eder. Bau sekiz, Hakk Teâlâ'nın tavsîf olunduğu sekiz nisbet ile alâkadardır ki, hayat, ilim, kudre, irade, kelâm, semi' basar, tekvin sıfatlarıdır. Mülk de, bu sekiz nisbete münhasırdır. Bunlardan dünyada zâhir olan dörttür. Suret, hissî gıda', saadet mertebe-i hissiyyesi, şakavet mertebe-i hissiyyesi, Kıyamet günü ise sekiz tamamiyle iyane zâhir olur. وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ «*Ve üstlerinde o gün Rabbının arşını sekiz hamil olur.*» kavli, odur. Aleyhissalâtü vesselâm da: «Onlar bugün dört» demiştir. Bunlar, Arş'ın mülk ile tefsîri takdirindedir. Serir olan Arş'a gelince: Allah Teâlâ'nın bir takım melâikesi vardır ki, onu sırtlarında taşırlar. Onlar da, bugün dörttür, yarın mahşer yerine götürmek için sekiz olacaklardır. Ve bu dört hamelenin suretleri hakkında da İbn Meysere'nin kavline yakın haber dahi varid olmuş, denilmiştir ki: «Birincisi, insan suretinde, İkincisi, esed (arslan), suretinde, üçüncüsü, nesr (kartal) suretinde, dördüncüsü, sevr (öküz) suretindedir. Bu, işte Samirî'nin görüp de Musa'nın ilâhî diye tehayyül ettiğidir ki, kavmına dana yapmış ve: «Bu, işte sizin ilâhınız ve Musa'nın ilâhı» demişti. Kıssa ma'lûm. وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ

Yine Şeyh'ın sözlerindendir ki, Arş'ın bir ayağı haber, bir ayağı hükümdür demiş ve bununla Ayete'l-Kürsî'de geçtiği üzere Hasen'den rivayet olunan «Kürsî mevziî kademeyndir» sözünün bir te'viline işaret eylemiştir. Meratibi izahı, sekiz Hamilin Hakk Teâlâ'nın sekiz sıfat-ı zatiyyesi nisbetiyle alâkasına dair olan ifadesi calib-i dikkat olmakla beraber, Sûrenin evvelinde ihtar olunduğu üzere dirayetle bilinemeyecek olan bu mebhaste, en doğrusu yine kendisinin dediği gibi Allah bilir deyip haber hududunu geçmemektir. Mi'rac hadîslerinde, makamı birinci Semada gösterilen Âdem'i, Hamele-i Arş miyanında sayması garib görünür. İbn Ebî Hatim'in İbn Zeyd'den Peygamber'den tahric eylediği bir hadîste Hamele-i Arş'tan İsrafil aleyhisselâm'dan maadasının ismi söylenmemiş olduğu ve Mikâil'in Hamelei Arş'tan olmadığı nakledildiğine, binaenaleyh İsrafil ile beraber, Mikâil'n ve Cebrail ve Azrail'in Hamele-i Arş'tan olduklarını zu'medenlerin şayan-ı i'timad bir haber ile isbatları lâzım gelir. Ve bu babda rivayet olunan haberlerin ekserîsi i'timada şayan değildir, denildiğine göre de isimlerin ta'datlarına gitmeyip onları Allah bilir tefvîzında karar etmek

---

Lâhık: Yetişen, ulaşan, eklenen. **İyan:** Herkesin bilebileceği, görebileceği. **Mebhas:** Bahis, kısım. **Miyan:** Orta, ara. **Fevfîz:** İşi Allah'a havale etme.

elbette sağlam olur. Onun için bizim bu âyetlerden anlayabileceğimiz en açık mânâ, o gün Allah Teâlâ'nın azamet sıfatiyle tecellisini beyan olmasıdır. Nitekim Sûrenin âhiri de, azîm ismiyle hitam bulacaktır.

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ **O gün arz olunursunuz,** kıyam ve nüşur olmuştur. Mahşerde Hakk'ın huzur-ı azametinde hesaba çekilirsiniz. Burada arz, hesabdan mecaz olup bir hükümdara askerinin ahvalini görmesi için arz olunmalarına teşbih tarikiyle ifade olunmuştur. Bununla beraber dünyadaki arzlar gibi zâhirî bir geçitten ibaret olmadığı anlatılmak üzere şöyle buyuruluyor: لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ **Öyle arz olunursunuz ki, gizli bir haliniz kalmaz.** وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ *("Ve hep O vahid, kahhâr olan Allah için fırlarlar."* İbrahim-14/48) sırrı temamen zâhir olur. İmam Ahmed, Abd ibn Humeyd, Tirmizî, İbn Hâtim, İbn Merduye, Ebu Musa el-Eş'arî radıvallahü anh'ten rivayet etmişlerdir ki, Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem şöyle buyurdu: ***«Nâs kıyamet günü üç kerre arz olunur. Bu arzların ikisi, cidal ve i'tizarlardır. Amma üçüncüsü, işte o zaman ellerde sahîfelerin uçuşması «tetâyür-i suhuf»*** İbn Mâce: Zühd-33 Şimdi bu şöyle beyan buyuruluyor: فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ **«İşte o vakit kitabına sağıyla indirilmiş olan kimse der ki: "Ha, alın okuyun kitabımı."** Bu kitab, Sûre-i İsra'da وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا *("Her insanında kuşunu boynunda kendine takmışızdır ve onun için kıyamet günü bir kitab çıkarırız ki neşrolunarak onu öyle karşılar."* İsrâ-17/13) âyetinde beyan olunan kitabdır ki, insanın ömrünün hasılı olan amel defteri, dünyada yaptığı ve her gece ve gündüz Meleklerin kaydeyledikleri amellerin sahîfelerinden müteşekkil defter-i kebîr veya onun bilançosu gibi bir sahîfeye yazılmış mizanlı hulâsası veya hesabının rü'yet edildiğine dair vesîkasıdır. Ve bunun esas yevmiyyesi insanın hergün kendi hafızasında kendi boynuna asılıdır. Burada yemîn, şimâl mukabili olduğundan sağ el, sağ taraf demektir ki, sağlamlık, dürüstlük, uygunluk, temizlik, uğur, hayr ve kesb ifade eder. Kitabının insana sağiyle verilmesi ta'birinde mühim nükteler vardır. Evvelâ, insanın bir işini kendi eliyle yapması, kendi kudreti, kendi vasıtasiyle istediği gibi yapması, kesbetmesi demektir. Sağ eliyle yapması, sağlam, dürüst, uygun, kendi lehinde iyi yapması, sol eliyle yapması da tersine yapması, arkaya atması ise, ihmal etmesi, başkasından umması mânâlarını ifade eder. Onun için hasenat yazan Melâike sağda, Şeytan soldan gelir denilir. Ve Ashab-ı yemîne kitabları sağdan, Ashab-ı şimâle de soldan verilir. Verilmesi ta'biri dahi, hepsi Allah'ın tevfikı, takdiri, hükmü icrasına bağlı olması hasebiyledir. Çünkü وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ *("Her insanında kuşunu*

Nüşur: Öldükten sonra dirilme.

boynunda kendine takmışızdır." İsrâ-17/13) medlûlünce insanın kendi mukadderatı kendi boynuna geçirilmiş, halk ve emr-ü hüküm Allah'a aid olmaklaberaber insanın mes'uliyyeti ihtiyarî fiillerine rabt edilmiş olduğu cihetle insan yaptığı hayır veya şer, iyi veya kötü, sevab veya günah amelleri yaparken kendi isteğiyle yaptığı için onu defterine kaydedecek Meleklere, kâtibine emreden gibi kendisi imla ettirip yazdırıyor demek olduğundan kendi yazmış demektir. Eğer o yazdırdığı, hesabına geçirttiği muameleler ileride Hakk'ın huzurunda kendi yüzünü kara çıkarmayacak vech ile iyi hesab edilmiş matlûbu, zimmeti iyi karşılaştırılmış, yine kendi tarafından hak gözüyle kontrol edilmiş kârlı, güzel, salih, doğru, dürüst ameller ise, o defterler kendi lehinde olmak üzere sağlam, mu'teber, kendi, hesabına güzel yazı ile yazılmış bir defter olacağından o, onu sağ eliyle ve lehine hizmet eden sağlam vasıta ile yazmış ve inde'l-hesab hükmünü i'lâmını verecek olan hâkim de onun lehinde olarak yazısını onun kendine yazdırmış ve binaenaleyh hesabını kolayca kendine gönderip hükmünü de istediği gibi kendine verdirerek i'lamını sağ eliyle kendine teslim etmiş olur. Böyle olmak için de herkes, اِقْرَاْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا (*"Oku kitabını, muhasebeci bugün üzerinde nefsin yeter."* İsrâ-17/14) emri mucebince hergün kendi boynuna geçirilmiş kitabı, yevmiyye defteri demek olan hafızasında kendi nefsini ve Meleklere yazdırdığı amellerini hak gözüyle okuyup Allah'a karşı kendi vicdanında kendi hesabını görmek ve ona göre وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ (*"Ve baksın bir nefis yarın için ne takdim etmiş."* Haşr-59/18) emrine tevfikan yarın için hazırlanmak iktiza eder. Bu da, evvel ve âhir Allah'ın bir tevfiki, sonra o defteri meydana çıkaran ve hükmü verecek olan da nihayet Allah Teâlâ olduğu cihetle kitabını sağiyle yazan buyurulmamış; «kitabı kendiye sağiyle verilen» buyurulmuştur. Vicdanında hergün Hakk'a karşı nefsini muhasebe etmeyen kimse, işini arkaya atmış defterini kendi haberi olmaksızın ve zararını düşünmeksizin ağzına geleni söyleyerek arkadan arkaya yazdırmış demek olacağı gibi, işini Allah'ın emri dairesinde doğru yapmayan, eğriyi doğru, doğruyu eğri yapmağa kalkışarak defterini kötü amellere ve hep zimmet sahîfeleriyle doldurtan kimse de, defterini terk tutmuş, solak yazmış, yazdırmış demektir. Halbuki Meleklerin tuttuğu zabt, onun aleyhinde olarak muameleyi olduğu gibi göstermiş ve ona imza ettirilmiş olmak haysiyyetiyle sağlam, doğru ve haddi zatinde mu'teber bulunduğundan o kimse de kendi mukadderatını kendi yazmış, fakat kendine düşman gibi aleyhinde olmak üzere tescil ve imza etmiş, ters yola gitmiş olduğunu o gün anlamış bulunur.

Diğer bir nükte: Allah'a iman ederek ve hesabını düşünerek hakk-u hayrı

sevip, şerr-ü bâtıldan sakınmış olan kimsenin huzur-ı Hakk'ta yüzü ak olarak hesabı dost tarafından görülmüş, hüküm ve i'lâmı dürüst dost eliyle sağdan lehine verilmiş olur. Bil'akis Allah'a küfreden, hakkı ve hayrı sevmeyip nankörlükle aksine giden kimselerin hesabı da sevmediği hasmı tarafından rü'yet edilmiş ve hükmü, i'lâmı da aleyhine olarak soluyla verilmiş olur. Onun için kitabı kendine sağiyle verilmiş olan kimse, o gün dost huzurunda hesab verirken veya hesabı güzel olduğuna dâir hükmünü, vesîkasını sağlam eline alınca hesabına ümidini veya neticesinde ihvanına ferah ve nişatını veya cennete giderken pasaportunu göstermek üzere der ki: هَاؤُمُ **«Ha, işte size, alın, gelin, bakın.** [1] اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ **Okuyun kitabımı.** اِنّ۪ى ظَنَنْتُ اَنّ۪ى مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ **Çünkü ben, ben anlamıştım ki, ben her halde bir gün olup hesabıma kavuşacağım.** Yâni böyle i'tikad etmiş, bu fikir ve zannı beslemiş idim de, ona göre hesabımı ihtiyat ile sağlam, defterimi dürüst tutmuş idim. اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَس۪يبًا (*"Oku kitabını, muhasebeci bugün üzerinde nefsin yeter."* İsrâ-17/14) emrine imtisal etmiş idim, diye yüz aklığiyle kendini gösterir, sevinir. Bu mânâ, mü'minin hesaba suret-i kat'iyyede iman ve yakîn ile inanması lüzumuna mebnîdir. Ekser müfessirîn, burada zannı önceden ilim ve i'tikad mânâsına olarak bu meâlde tefsir etmişlerdir. Maamafih bâzılarının dediği gibi bu, şu demek de olabilir: Ben hesaba inanmakla beraber bir çok kusurlar ettiğimi ve nefsimde sû-i amellerimin kıymeti az olduğunu biliyor ve bundan dolayı zimmetim çok, matlûbum az çıkmasından korkuyor, hesabımda müşkilâta çatacağımı zannediyordum. Halbu ki, benim farkına varmadığım hesaba bile almadığım en gizli, en küçük amellerim bile takdir olunmuş yüksek kıymetler, ecirler biçilmiş, bu ise benim değerimden, benim kudretimden değil, rauf-i rahîm olan sevgili Rabbimin mahza lûtf-ü keremiyle olmuş bir fadl-ü rahmettir, diye sevinir. Herkese bu suretle i'lân eder, i'lâmını gösterir. Bu mânâ, hem daha zâhir, hem daha ahlâkîdir. Bunun neticesi فَهُوَ ف۪ي ع۪يشَةٍ رَاضِيَةٍ **artık o hoşnud bir hayattadır.** Rıza ve hoşnudluk sahibinin sıfatı iken radiye ve merdiyye mertebelerinin cem'ine işaret olmak üzere mecaz-i aklî denilen isnad-i mecazî suretiyle mübaleğa için yaşayışın kendisine nisbet edilmiştir ki, yalnız o kendisi razı ve hoşnud olmakla kalmayacak, onun güzel ahlâkından, güzel mesaîsinden feyzlenerek daha ziyade güzelleşmiş olan nefs-i hayat da ondan razı o kendisi mardî ve sevimli olacaktır demek olur. Bu da, şöyle izah olunuyor: ف۪ي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ **Âli yüksek bir cennette.** Dünya cenneti

[1] Burada «هَا» bizim Türkçede «ha sana, ha size» dediğimiz gibi «al işte, alın işte veya gel bak, gelin bakın» meâlinde emir mânâsına ism-i fiilidir.

Zimmet: Borç. **Matlub:** Alacak. **Rauf:** Çok acıyan

gibi süfliyyat ile, mihnet ve âlâm ile karışık değil, halis bir saadet-ü ni'met ve aynı hayat olan yüksek âhiret cennetinde ki, قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ **devşirimleri,** yâni iktitaf olunacak yemişleri, meyveleri, ni'metleri, uzakta değil, **yakında sarkıp duruyor.** Alın istediğiniz kadar كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا **yiyin için âfiyetle, içinize sine sine** بِمَا أَسْلَفْتُمْ **peşin takdim ettiklerinize mukabil.**

ISLÂF: Karşılığı veresiye olarak önceden arz-u takdim demektir. Onun için şer'an da selef, ta'bir-i âharle selem denilen muameleye ıtlak olunur ki, para peşin mal veresiye olmak üzere yapılan bir alış veriş, daha doğrusu veriş alıştır. Mal ma'lûm, müşteri sağlam olduğu surette parayı peşin veren tüccar için bunda kazanç daha çok olur. Burada أَسْلَفْتُمْ buyurulmakla, hem bu mânâya, hem وَأَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا (*"Ve Allah'a öye karz-ı hasen takdim edenler."* Hadid-57/18) mânâsına, hem de büyüğe takdim etmek ve ona hizmet eylemekteki büyük istifadeye işaret buyurulmuştur. Bunlar ise, darlık zamanında yapılamaz. Çünkü daralmış kimsenin veresi veya hediyye vermeğe hali olamayacağı gibi müddet de yokdur. Onun için buyuruluyor ki: فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ **Geçmiş günlerde,** yâhud bugünkü derdin bulunmadığı, halin müsaid, başların sağ ve sâlim olduğu boş ve müsaid günlerde ki, dünyada ölümden veya maraz ve ibtilâdan evvelki fırsat günleridir. Bunun da en güzeli gençlik hengâmıdır. Rivayet olunmuştur ki, o gün Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Ey dostlarım, dünyada size, Ben çok vakit bakardım. Benim yolumda dudaklarınız susuzluktan kurumuş, gözleriniz içine çökmüş, karınlarınız kasıklarınıza geçmiş, bugün artık yiyin için, o geçmiş günlerde takdim ettiklerinize mukabil.» İşte bunlar, o Hâkka'dan böyle murada ererek kurtulacaklardır. Lâkin vay o günleri boşuna geçirenlere, veya sonu gelmez dipsiz hevaya sarf eden veya sermayeyi batakcılara kapdıranlara. Çünkü nice kimseler çalışır, hayır dinebilecek şeyler yaparlar amma, Hakk için Allah için değil, halk için riya için kulların keyfine hizmet için yapdıklarından dolayı ecirleri nihayet onlardan alabildikleriyle kalır. Onların fenasiyle de, müfliste batan mal gibi batar gider. Hakk yanında elem ve hırmandan başka kendilerine bir şey kalmaz. Bütün o Hâkka onların başında patlar, bunlar kitablarını tersine ve solak yazanlardır. Onun için buyuruluyor ki: وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ ilh... **«Amma kitabına solu ile indirilmiş olan da der ki: «Eyvah, keşke erdirilmeseydim kitabıma.»** يَا لَيْتَهَا **Ah n'olaydı o.** Bu «هَا» zamiri mevt vak'asına gönderilmiş, mevte-i ulâ ile tefsir edilmiştir. Gerçi mevte lâfzı serahaten geçmemiştir, lâkin mânen geçmiştir. Hâkka'nın başı bununla başlamış ve bunu söyleyen hesabı görünce uyanmış demektir. O vakit bulunduğu halin tattığı

Âlâm: Elemler, kederler.

ölüm acısından çok acı ve fecî' olduğunu bil'fiil görerek o halde o mevti temenni edip der ki: «Ah n'olaydı o ilk ölüm كَانَتِ الْقَاضِيَةَ **kaziye olaydı.»**

KAZA: Bir işi tamamiyle kesip atmak, kat'î hükmü verip icra etmektir. Yâni işi bitirip herşeyi kesip atan olaydı da beni bu felâketten, bu Hâkka'dan kurtaraydı. Bu yalnız keşke ölmekle iş biteydi diye geçmişe aid bir temenni değil, ölümden kaçan o adamın gördüğü bu felâket içinde bir daha ölmeğe mum olup da onu şimdi bir halas çaresi olmak üzere hasretle temenni ettiğini ve bu suretle Hâkka'nın ölümden çok şiddetli olacağını ifade eder. O, artık ne ölür, ne dirilir, sade şöyle hasret ve nedamet çeker. مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ «مَا» burada nefi veya istifhamı inkârîdir. **Yâni neye yaradı benden yana malım? Hiç bir şeye yaramadı, yaradıysa başkalarına yaradı,** bana ancak hasret ve azâbı kaldı. هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ **Mahvoldu benden saltanatım.** Onunla iftihar ettiğim herkese tasallut ettiğim, güvendiğim, mülkün hükûmetim, servet-ü sâmanım, yâhud tutunduğum bütün hüccet ve bürhanım. Felâketler içinde fakîr ve dermansız, çaresiz kaldım. Böyle bir sözle nedamet ve tehassür belliki dünya saltanatına güvenip de hesabını yanlış tutan, başkalarına ceza verdiği halde kendi hakkında cezayı inkâr ederek haksızlığa zulme giden mal ve saltanat sahiblerine aiddir. Müfessirler, burada şu fıkrayı kaydederler:

Adudü'd-devle lakabını almış olan fena Husrev ibn Büveyh şu şiiri söylemiş:

لَيْسَ شُرْبُ الْكَاسِ اِلَّا فِي الْمَطَرْ   وَغِنَاءٍ مِنْ جَوَارٍ فِي سَحَرْ
غَانِيَاتٍ سَالِبَاتٍ لِلنُّهَى   نَاعِمَاتٍ فِي تَضَاعِيفِ الْوَتَرْ
مُبْرِزَاتِ الْكَاسِ فِي مَطْلَعِهَا   سَاقِيَاتِ الرَّاحِ مَنْ فَاقَ الْبَشَرْ
عَضُدُ الدَّوْلَةِ وَابْنُ رُكْنِهَا   مَلِكُ الْاَمْلَاكِ غَلَّابُ الْقَدَرْ [1]

Kendine kaderi yenen gallâbü'l-kader demişti, fakat çok geçmeden delirmiş ve dili bu âyetten başkasını söylemez olmuş, مَا اَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ *«Hiçbir şeye yaramadı benden yana malım vahvoldu benden saltanat-u sarmanım.»* diye diye can verip gitmişti. Ölüm kaziye oldu mu, artık orasını Allah bilir. Şimdi görülmüş bir şey varsa bu sözü, defterine sağ eliyle yazmamış, gallâb-i kader dediği pamal-i kader olup gitmiş ve cihan böyle neler yutmuştur.

Mum: Yumuşak.

[1] «Dolu sagar içmek her zaman değil, ancak yağmurlu havada ve bir seher vakti cariyelerin,teganisi içinde, saz telleri arasında aklı selbeden nazenîn kızların, nermîn bedenlerin, o dolgun sageri matlâinden ibraz ederek, o beşerin fevkine çıkan zata sakilikle mey sondukları bir sırada olur. O zat ki, devletin bazusu ve Rükui devletin oğlu Adudü'd-devle, padişahlar padişahı ve kaderi yenen «gallâbü'l-kader» dir.»

Allah Teâlâ'dan hakkımızda selâmet ve afiyet dileriz.

«Kitabiyeh, hesabiyeh, maliyeh, sultaniyeh» fasılalarında «ه» fetha üzerine vakf için hâ-i sekittir. Daima sâkin okunur. Aslli kelime «kitabiye, hesabiye, mâliye, sultaniye» demektir.

خُذُوهُ **Tutun onu,** yâni öyle diyip duran kimseyi. Bu emirler, taraf-ı İlâhî'den Zebanîlere emirdir. O kimsenin ağzından o işe yaramayan mal ve sultana söyleniyormuş gibi hikâye suretinde mukadder kavl ile ifade olunmuştur. فَغُلُّوهُ **Hemen bağlayın onu,** ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ **sonra anck Cahîme yaslayın onu.** Cahîm: Şiddetle köpüren, büyük ateş, cehennemin en şiddetli tabakası. Burada «Cahîm»'in takdîmi kasr içindir, yâni başka yere değil, ancak Cahîme. ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ **Sonra bir zincirde ki, bu zincir** ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا **boyu yetmiş arşın.** Burada bu ziraın nasıl bir zira' olduğu hakkında sözler söylemişlerse de lüzumsuzdur. Bâzıları yetmiş adedi tahsis için değil, إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً (*"Onlar için yetmiş kere istiğfar da etsen."* Tevbe-9/80) gibi çokluktan kinaye olduğunu söylemişler, bâzıları da, zâhir olan adeddir, hikmetini Allah bilir demişlerdir. Bize öyle geliyor ki, bu zincirden murad, Allahü a'lem dünyadaki ömürdür. Cehenneme yuvarlanan onunla sallanır. Günler veya aylar zincirin birer halkası, her senedi de, sinnin vahid-i kıyasîsi olmak i'tibariyle onun imtidadı, tul mikyası olan arşın ile ifade olunmuştur. Şu halde yetmiş arşın boyda demek yetmiş yaşında demek olur. Yetmiş denilmesi de, maadadan ihtiraz için değil, أَكْثَرُ أَعْمَارِ أُمَّتِي مَا بَيْنَ سِتِّينَ وَسَبْعِينَ buyurulmuş olmasına nazaran yetmiş yaş bu ümmette ekseriya ömürlerin a'zamîsi olduğuna ve bir de yetmiş yaşına kadar dünyayı, âhireti anlamamış, tevbekâr olup iman ve salâha yüz tutmamış olanların ondan sora salâhları müsteb'ad bulunduğuna işaret olsa gerektir. Bu emrin hikmeti de şu iki cümle ile beyan buyuruluyor:

Birincisi: إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ **çünkü o kimse, Allahü azîmüşşan'a iman etmiyordu.**

İkincisi: وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ **Miskîn taamına teşvik etmiyordu,** fukara-i halkı gözetmiyor. Onların ne yediğine bakmıyor, hallerinden anlamıyor, bakımları çarelerini araştırmıyor, ianede bulunmuyor, kendi bakmadığı gibi sairlerini de teşvîk etmiyor, sonra da kendisi bir fukara yemeğine tenezzül etmiyor. Saltanat edeceğim diye halkı eziyor, himayelerini düşünmüyordu. [1]

Pamal: Ayak altında kalmış çiğnenmiş. **Sağar:** Kadeh. **Selb:** Zorla alma, kapma. **Sinn:** Yaşanmış olan zaman. **Tul:** Uzunluk. **Müsteb'ad:** Uzak görülen.

[1] Ashab-ı kiramdan Ebu'd-derda' radıyallahü anh, haremine fukara için çorbayı çok pişirmesini tenbih eder ve «zincirin yarısını iman ile çıkardık, bir yarısını da çıkarmıyalım mı?» der imiş. Bu, iki âyetin mefhumuna işarettir.

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَٰهُنَا **Bugün de ona yok burada ne bir** حَمِيمٌ **Hamîm**

HAMÎM: lügatte başlıca üç ma'nâya gelir.

BİRİNCİSİ: «Veliyyi hamîn» gibi yakın, yakılgan hısım veya dost demektir. Burada bununla tefsir etmişlerdir. Yâni o Allah'a imanı olmayan ve fukarayı himaye etmeyen kâfir zalimin o gün kendisini koruyacak bir acıyanı bulunmaz. Çünkü dünyada kendisine yardaklık eden bütün hısımları, dostları o gün kendisinden sakınırlar, kaçarlar. Bundan sonraki Sûrede, وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا *«O gün hısım, hısımın halini sormaz.»* (Meâric-70/10) buyurulması da bu mânâdandır. Ve buna karîne gibidir.

İKİNCİSİ: حَمِيمٍ اٰنٍ (*"Kızgın bir sıcak su."* Rahmân-55/44) gibi kaynar sıcak su mânâsına gelir ki, cehennemin suyuna, الْحَمِيمُ denilmesi bundandır. Burada bu mânâya olmadığı zâhirdir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Kamus'ta mezkûr olduğu üzere soğuk su mânâsına da gelir. Ezdaddandır. Zira soğuk kaynak suyu, sıcakta buğlanır. Burada taam münasebetiyle bu mânâ daha münasib görünüyor. Yâni ne bir soğuk su, وَلَا طَعَامٌ **ne de bir taam,** bir yiyecek, yâhud tatacak ki, bu surette içeceğe de şâmil olur. اِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ **Ancak bir gıslînden başka,** bir şey yok.

GISLÎN: Gasl maddesinden yıkantı demek olan gusaleyi andırır bir kelimedir ki, lügaviyyundan bâzıları, yaradan yağırdan akan cerahatin yıkantısı demişlerdir. İbn Abbas'dan bir rivayette, ehl-i cehennemden akan irin, bir rivayette de «taamın en şerri, en habîsi, en yutulmazı.» İbn Zeyd'den, «gıslîn ile zakkumun» ne olduğunu kimse bilmez. (Zakkum hakkında Ve's-Saffat ve İzâ Vakaa, Sûrelerine bak!) Bunun herhalde yiyecek nev'inden kötü bir şey olduğunu şu âyet anlatıyor: لَا يَأْكُلُهُ اِلَّا الْخَاطِؤُنَ **Onu, o hâtı'undan,** yâni öyle işi gücü hata ve hatîe olan büyük günâhkârlardan, canîlerden **başka kimse yemez.** Hatîenin en büyüğü de zulm-i azîm olan şirktir. Görülüyor ki, bu hâti'un fasılası, yukarıda Fir'avn ve önündekilere ve kavm-i Lût'a dair olan hâtie fasılâsını ihtar etmektedir. Çünkü hâti'un, hâtiin cem'idir. Demek ki, bunlar, Fir'avn ve kavm-i Lût gibilerdir ki, onların en büyük hatîesi tekzib ve isyan idi.

Şimdi dirayetle bilinmesine imkân olmayan o Hâkka'nın mukaddimatı, dehşeti, keyfiyyeti cereyanı ile neticesi, bu beliğ beyan ve inzar ile belleyecek kulaklara ihbar ve ihtar olunduktan sonra bundan alınması lâzım gelen en büyük hissayı, en mühim öğüdü, en mühim vazîfeyi tezkir etmek üzere buyuruluyor ki:

Ezdad: Zıdlar.

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٣٩﴾
اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍۚ ﴿٤٠﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍۜ قَلِيلاً مَا تُؤْمِنُونَۙ ﴿٤١﴾
وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍۜ قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَۜ ﴿٤٢﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ
تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْاَقَاوِيلِۙ ﴿٤٤﴾ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِۙ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا
مِنْهُ الْوَتِينَۘ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾ وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى
الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

38. Artık yok, kasem ederim ki, gördüklerinize. 39. Ve görmediklerinize. 40. O, hiç şubhesiz kerîm bir Resul'ün getirdiği sözdür. 41. Ve O, bir şair sözü değildir. Siz pek az inanıyorsunuz. 42. Bir kâhin sözü de değildir, siz pek az düşünüyorsunuz. 43. O Rabbü'l-âlemîn'den bir tenzildir. 44. O, Bize isnaden bâzı lâflar uydurmağa kalkışsaydı. 45. Elbette Biz O'nu, ondan dolayı yemîniyle yakalar (kuvvetle tutar hıncını alır) dık. 46. Sonra da O'ndan vetinini (iliğini) geser atardık. 47. O vakit sizden hiç biriniz, O'na siper de olamazdınız. 48. Ve O, hiç şübhesiz unutulmayacak bir öğüddür korunacaklar için. 49. Bununla beraber Biz, biliyoruz ki, sizden inanmayanlar var. 50. Ve her halde O, kâfirler üzerinde bir hasrettir. 51. Ve o, hiç şübhesiz hakke'l-yakîndir. 52. Haydi tesbih et Rabbinin azîm ismiyle.

فَلَا Demek ki, iş öyle zann ettiğiniz gibi kolay değil. Ey o tekzib hatasını irtikâb edip duran hatakârlar. اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ **Yemîn ederim ki, gördüklerinize. Ve görmediklerinize.** Bunda, bütün görülebilen ve görülmeyen, müşahede olunan ve gaib bulunan gizli veya açık herşey, olmuş ve olacak bütün vuku'at dahildir. Atâ, görülen asar-ı kuret, görülmeyen esrar-ı kudret demiştir. Ki, güzel birbeyandır. Bunu zamanımız ta'birince tabiat ve mabade't-tabia diye

---

Mabade't-tabia: Metafizik.

ifade edebiliriz. Ecsam ve ervah, ins-ü cin ve Melâike, dünya ve âhiret, halk ve halik, ni'am-ı zâhire ve ni'am-ı bâtına diye de ifade olunmuştur. Burada Peygamber'in gösterdiği ve göstereceği mu'cizeleri ve verilen haberlerin mazî ve istikbale aid olanlarını indirilen ve indirilecek olan, inanılan ve inanılmayan âyetleri de mülâhaza etmek lâzım gelir. Kelimelerin asıl ifade ettikleri mantuk şu oluyor: مَا تُبْصِرُونَ «Her ne ki, görüyorsunuz ve göreceksiniz, görür ve görebilirsiniz» «Ve her ne ki, görmez ve göremezsiniz. Bunlara kasem ise, şunu ifade eder: Sizin şimdiye kadar gördüğünüz ve halen görmekte bulunduğunuz ve şimdi görmeyip de ileride göreceğiniz ve görebileceğiniz ve hiç görmeyeceğiniz ve göremiyeceğiniz neler neler vardır. Neler olmuş ve daha neler olacak, neler gelmiş ve gelecektir? Mazîde, halde ve istikbalde sizin idrâk edebildiğiniz ve edeceğiniz ve daha idrâk etmediğiniz ve edebildiğiniz ve edeceğiniz ve daha idrâk etmediğiniz ve edemiyeceğiniz ve hakîkatler, acı ve tatlı ne vakıalar, ne musîbetler, ne ni'metler vardır ey hatakârlar, gafil münkirler, öyle inkâr ve tekzibi kolay sanmayınız. İşte onları yaratan ve yaratacak olan Ben Allahü azîmüşşan bütün onlara kasem eder de görmek istemediğiniz şu hakîkati gözlerinize sokmak üzere size hal ve istikbaliyle bütün kâinatı ve acı tatlı her türlü te'minatı göstererek derim ki, إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ «O hiç şüphesiz kerim bir Resulün getirdiği sözdür.» Şundan gaflet edilmemek lâzım gelir ki: Burada bu kasemde pozitisvizmin en başlı bir hatâsına tenbih vardır: zira tekzib ve inkârın başlıca iki menşei vardır:

BİRİSİ, **Sofestaîlik**, safsatacılıktır ki, bunlar, gördüklerini de tekzib eder, kendine de inanmaz, inadcılardır. Sûre-i Bakara'nın başında da geçtiği üzere bunlar, kabil-i hitab değildirler. Bunlara söz hiç kâr etmez, başlarını taşa çarpacak fiil gerektir. Maamafih böylelere de, «sakın başına taş düşecek» denilsin de dinlemezlerse, ki bütün hasret başlarında kalsın.

BİRİSİ DE, **pozitivistlik**, yâni fazla müsbetcilik teassubudur ki, bunlar da, gördüklerine inanır, görmediklerini tekzib ederler. Gerçi hataya düşmemek için müsbet yürümek iyidir. Görünür görünmez tehlikelerden korunmak için lâzım olan son yol da odur. Fakat hayattan maksad gördüklerine saplanıp da durmak değil, yürümek, hatalardan, tehlikelerden korunarak hak murada, selâmete ermektir. Bu gaye ise, görünen tarafta değil, görünmeyen taraftadır. Asıl tehlikeler görünen cihetten gelen değil, görünmeyen cihetten gelecek olanlardır. Onun için hep isbat olunmuş ve olunacak başka hakîkat yok imiş gibi hep görünene saplanıp da ondan ilerisini büsbütün nefy-ü inkâr ile karşılamak müsbetcilik değil,

---

Ni'am: Nimetler. **Sofestai:** Cenab-ı Hakkı kabul etmemek için her şeyi inkâr eden.

ayni Sofestâîye'nin yaptığı gibi menfî bir körlük ve inadcılıktan ibaret büyük bir hatadır ki, ilmi bildiklerine kasreden, iman hududuna yaklaşmak istemeyen kuru akılcı rasyonalistlerle mahdud tecribeci pozitivistler hep böyle nefy-ü inkârı isbat zannederek haberlere, harikalara inanmamış akıl ve tecrübeleri maverasındaki hakîkatin ateşine yanıp gitmişlerdir. Evet Sûre-i Mülk'te dahi geçtiği üzere nazar ve tecrübe insan için ilm için en yakın yoldur. Fakat tecrübe bize gösterir ki, hakikat bizim gördüklerimizden ve kavrayabildiklerimizden ibaret değildir. Gördüklerimizi, tecrübe ettikerimizi isbat ederken, görmediklerimizi kavrayamadıklarımızı yetişemediklerimizi nefy-ü inkâra kalkışmak isbatcılık değil, ne aklın, ne tecrübenin tasdikine iktiran etmeyen bir menfîliktir. Hiç bir nazar, hiç bir müşahede, hiç bir his, hiç bir akıl, hiç bir tecrübe görülen mükerreren tecrübe olunan haddin ilerisi yoktur. Burada dur, tevakkuf et dememiştir. Bil'akis bütün tecribelerin müsbet olarak verdiği kat'î hüküm şudur: Duyun gördüklerinizin ilerisi var. Binaenaleyh yürüyün, lâkin yolda giderken ilerisini hep gördüklerinizden ibaret farz ederek indî kıyas ile yürümeyin ve görmediğiniz bilmediğiniz hakîkatlere, tehlikelere tesadüf edeceğinize iman ile yürüyün. Hem tecrübenin bütün medar-ı ihtibar, yâni nefsin vâki'den haber almasıdır. Hakk nefsin vâkıa intibakındadır. Haberi, nazar-ı dikkate almayarak kendiliğinden yürüyen nefis, indî hevasiyle tehlikeye gider. İhtibar ise, süflî olan lems, zevk, şemm hislerinden ibaret olmadığı gibi hiss-i basardan ibaret de değil, semi' ve hissi bâtın ile akla da alâkadardır. Ve hatta haberin en geniş hududu semi'dedir. O, insana akıl ve basarın kavrıyamayacağı haberler getirir. İstihbâratın ehemmiyyeti büyüktür. Onun içindir ki, devletler sefaretlere pek büyük ehemmiyyet verirler. Bilhassa tehlike melhuz olan hususâtta en zayıf bir haberi bile ihmal etmezler. O halde hiç yalanı tutulmamış, ahlâkı, akıl ve idrakı eğrilikle lekelenmemiş bittecrübe sıdk-u emanetle tanınmış ne söylediğini, bilir büyük bir muhbirin her mihneti gözüne alarak kat'î bir dâvâ ile: «Ben yakînen haber aldım, bu böyledir. Şimdi akıllarınızın eremeyeceği bir surete şöyle olacaktır. İnanın sonra anlayacaksınız», diye yemînler ederek verdiği haberi öyle şey olmaz diye tekzibe kalkışmak, gerek akl-i nazarî ve gerek akl-i amelî nokta-i nazarından pek büyük hata olmaz mı? Mekke'de zuhur edip de her şeyi göze alarak: «Ey Mekkeliler, sizler ve bütün insanlık pek büyük bir tehlike içindesiniz. Eğer Allah'a iman eder benim verdiğim haberleri dinler bana uyar, fedakârlıklar ederseniz, gerçi birçok zahmetler çekeceksiniz, mal ve nüfusça

---

İhtibar: İmtihan ve tecrübe etmek. **Vaki':** Vuku bulmuş, olmuş, var olan mevcud hadise. **Lems:** Dokunmak, ellemek. **Şemm:** Koku hissetmek, koklamak.

zayiatlar vereceksiniz amma daha büyük tehlikeden, Hâkka'dan kurtulacak, Kayser ve Kisra'yı tepeleyip yalnız Hakk'a kul olarak insanlığa hakkı tanıtacak, rehberler olacak Allah yanında hak murada ereceksiniz. Allah, bana öyle dedi ve bana bu Kur'ân'ı verdi. Bu dünyanın sonu nasıl olsa ölüm değil mi? Gelin, onunla inliye inliye ateşe gitmektense güle güle can verip Hakk'ın cemaline kavuşalım diye dâvet eden Hazret-i Peygamber'e o zaman bir taraftan gördüklerine saplanarak, bir taraftan gördüklerini bile tamamiyle nazar-ı itibare almayarak mecnun diyenlerin: «Bize şiir söylüyorsun veya bâzân üstüne rast getiren ve ekseriya, yalan söyleyen kâhinler gibi kehanet taslıyorsun veya bizi büyüleyip anlamadığımız bir cihetten aldatmak, o suretle kendin istifade etmek yaşamak istiyorsun, bize kendi çekip durduğumuz garametler yetişmiyormuş gibi bir de sen mi aldatmak istiyorsun?» diyenlerin ilk nazarda mâkul gibi görünen sözleriyle sonundaki hakikat karşılaştırılacak olursa ve filhakika yirmi küsûr sene sonra o müşriklerin, Kayserlerin, Kisraların tepelenip Nur-ı İslâm'ın âleme yayıldığı tecrübe sahasında imtihan meydanlarında bilfiil tehakkuk ederek kendini gösterdiği mülâhaza olunursa âkîl kim, mecnun kim? Hak kimin, aldanan kim olduğu bittecrübe tebeyyün etmiş olmaz mı? O halde görülene tutunup da müsbet gitmek istiyenler bulundukları noktada durup kalacaklarına bu haberlerin henüz görünmeyen cihetlerini de nazar-ı i'tibara alarak tekzib ve inkârdan sakınmak ve bulundukları halde kalamayacaklarını bilerek âhiretin o yüksek saadetine ermek için aşk-u mahabbetle Hakk'a doğru yürümek daha müsbet ve daha kârlı olmaz mı? İşte Allah Teâlâ, bütün tecrübelerin, isbatların esası olan «görülen var görülmeyen var gördüklerinize saplanıp kalmayın» düstûrunu telkîn ve bu suretle haberi te'min için görülene ve görülmeyene kasem edip hepsini işhad ederek buyuruyor ki: اِنَّهُ **Haberiniz olsun o,** yâni mücerred dirayet ile bilinemeyecek olan o haberleri size bu beliğ beyanat ile bildirip öğüd vermek üzere okunan Kur'ân, لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ **muhakkak kerîm; tekrîm ve ihtirama şayan kerem ve keramet sahibi yüksek bir Resul'ün, büyük bir Hakk ilçisinin getirdiği sözdür.** O, tekzibe değil, saygı ile, inanç ile dinlenmemesi lâzım gelen bir sözdür. Çünkü ilçinin sözü onu gönderenin sözüdür. Burada Resul-i Kerîm'den murad, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'dir. اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ Tekvir Sûresinde Resul-i Kerîm, Cebrail olduğu cihetle burada da öyle olmasına zâhib olanlar olmuşsa da oradaki karînelerle, buradaki karînelerin farkı vardır. Orada, اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِى قُوَّةٍ عِنْدَ ذِى الْعَرْشِ مَكِينٍ . مُطَاعٍ

Melhuz: Tefekkür olunmuş olan veya olunabilen. **Garam:** Helak, mahv. **İşhad:** Delil getirme, şahit gösterme.

ثُمَّ اَمِينٍ . وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ . وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِينِ . وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ . وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ
("Muhakkak O (Kur'ân) ı kerim bir Resulün getirdiği kelamdır. Bir Resul ki pek kuvvetli, metin Zül'arşın nezdinde mekin. Muta' orada, emin. Yoksa sahibiniz mecnun değil. Vallahi gördü onu açık ufukta. Ve o gayb üzerine kıskanılır değil. Ve bir racîm şeytanın sözü değil." Tekvir-81/19-25) vasıflariyle, «Sâhibüküm» buyurulan Hazret-i Peygamber'in ufuk-ı mübînde gördüğü kuvvetli Resul'ün Şeytanirracîm olmadığı anlatılmış olduğundan, O Resul-i Kerîm'in Allah tarafından Peygamber'e gelen Cebrail olduğu zâhirdir. Halbuki onun şâir, kâhin olmadığını söyleyen şu âyetler, burada Hazret-i Peygamber'in kerametini beyanda zâhirdir. Muhakkak ki, o Kur'ân-ı Kerîm bir Peygamber'in tebliğidir. وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ **Ve o bir şâir sözü değildir.** Onu bir şiir gibi dinleyip geçmeyin. قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ **Siz, pek az iman ediyorsunuz.** Gerçi bunda sözün belâgatini biraz takdir etmek ve güzelliğinden bir lemha sezmek gibi imana benzer cüz'î bir duygu gösterilmiş olursa da bu, onun hakikî kadrini duymamak, Resul'ün kerametini, risaletin mahiyyetini, göönderenin azametini, Hâkka'nın hakkiyyetini bir hayal farz etmek sizi selâmete çıkaracak, çok yüksek gayelere erdirecek olan o Hakk tebliğatına küfretmektir. Böyle mislini görmediğiniz şeyleri gördüklerinizin bâzısına benzetmekle işin içinden çıkacağınızı zanediyorsunuz, şiir ne kadar güzel olursa olsun büyük bir elçinin tebliğ ettiği yürekler oynatan beyanatına şiir demek, ne büyük hatâ, ne büyük gaflettir. وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ *("Biz ona şiir öğretmedik, ona yaraşmazda."* Yâsin-36/69) Hakikatini anlamaktan, hakkı teslim ve takdir etmekten uzak olan o duygu, o cüz'î lemha-i şuur kâfi değil, Hâkka günü, Hakk'ın huzuruna varıldığı vakit sahibini selâmete çıkaracak hakikî bir iman ile işe sarılmak lâzım gelir. O bir şâir sözü olmadığı gibi, وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ **bir kâhin sözü de değildir.** Bir takım âyetlerde beyan edildiği üzere kulak hırsızlığı eden gizli Cinler ve Şeytanlarla münasebette bulunarak onlardan telâkkî ettiği bâzı şeylerle zann üzere gayb taşlayan ve hakikati ne olduğunu bilmeksizin gaybdan haber verdiği zu'müne düşerek Cinden huddam kullanan ve kendi teşebbüsiyle gizli ruhlar celbetmek veya şundan bundan istidlâl ve istihrac suretinde garib bâzı atmalarla bakıma bakmak, falcılık yapmak san'atiyle uğraşan kimselerin atarak veya uğraşarak söylediği ve bâzân rast getirip çok kerre de aldandığı ve aldattığı kehanet sözü de değildir. İbn Esîr'in «Nihaye»'de beyanına göre: «Kâhin, gelecek zamanda olacak şeylerden haber alıp vermeğe uğraşan ve esrarı bilmek iddiasında bulunandır. Arab'da şıkk-u satîh gibi kâhinler vardı. Bunlardan kimisi, kendisinin Cinden bir tabii ve bir re'iyyi, yâni gözüne

---

Lemha: Bir göz almak. **Huddam:** Cin taifesinden olan hizmetçi, çok çok hizmet eden.

görünen güzel bir perisi olup ona haberler getirdiğini zu'm ederdi. Kimisi de, soran kimsenin kelâmından, fiilinden, halinden istidlâl ile üstüne vurduracak bir takım esbab mukaddimatiyle işleri bileceğini zu'm ederdi ki, buna, bilhassa «Arraf» ismini verirlerdi. Çalınmış olan şeyi ve yitiğ'in yerini bildiğini iddia eden gibi.» Râgıb da, «Müfredat»'ında der ki: «Kâhin, gizli geçmiş haberleri bir nevi' zann ile ihbar edendir. Arraf da, gelecek haberleri yine bir nevi' zann ile ihbar edendir. Ve bu iki sınaat gâh hata eder, gâh isabet eder. Zann üzerine mebni olduklarından dolayı Aleyhisselâtü vesselâm: «Herkim, Arrafa veya Kâhine gider de onu dediğinde tasdik eylerse. O, Ebi'l-Kasım'a indirilmiş olana küfretmiş demektir», buyurdu. Birisi, böyle bir şey yaptığı zaman «fülân kehanet yaptı» denilir. Bununla tehassus ettiği vakit, كَهُنَ "kâhin oldu" denilir. Kâhinlik yapmağa çalışana da tehekkün etti denilir.» Kâhinlik yapmağa çalışana da tekehhün etti denilir.» Ahkâm-ı nücum, Remil, cifir, türlü falcılıkla bakıcılık, manyatizm, ispirtizm, pisişizm, metapisişizm halet-i ruhiyyeleriyle medyumluk yapan, onunla uğraşan böyle kimseler, her zaman, her yerde buluna gelmiştir. Kur'ân'ı, Nübüvvet ve Risaleti bunlara benzetmeğe çalışmamalı, bil'akis bunlardan çok yüksek olan hakk bir nübüvvet ve risaletin imkânına istidlâl eylemelidir. Zira her nakıs, bir kâmili düşündürür. Ey o Kur'ân'a kâhin sözü diyenler, قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ **siz, pek az düşünüyorsunuz.** Kâhine inanıyor da Allah'a ve peygambere inanmıyorsunuz? Peygamber'i kâhine benzetmeğe çalışıyorsunuz. Gerçi öyle demekte şiirden biraz daha derin bir mânâ, bir hadise düşünmek, mazî ve istikbalden bir haber alabilen, gayba dair bir şey bilen bulunduğunu, iddia eyleyen bir nevi' i'tiraf demektir. Gaybı, Allah'dan başkasının bilemiyeceğini düşünmek zann ile ilmi ayırmamak olmakla beraber, gayb ve şehadeti bilen Hakk Teâlâ'nın varlığını ve O'nun öyle yalan yanlış bir zann üzere değil, hakk bir yakın ile, kerîm bir Resul gönderip sadık haberler verebileceğini düşünmek, i'tiraf eylemeği iktiza eyler. Böyle iken bâzı tesadüf eden birçok kerre de yalan yanlışla aldatan ve nihayeti bir haberin men'baına vâkıf olmayıp da kulak hırsızlığı kabîlinden şundan, bundan çalınarak ve içine Hakktan mı, Şeytandan mı nereden geldiği bilinmeksizin bir çok atıp tutmalar karıştırılarak süslenip söylenmiş olan kâhin sözlerine az çok inanıyor, onlara saplanıyorsunuz da, Allah'ı, Peygamber'i düşünmüyor, zann ve tevehhüm ile gayb taşlamakla yakînen bildiği bir hakikatı beyan etmek arasındaki farkı nazar-ı i'tibare almıyor, Kur'ân ile, şâir ve kâhin sözlerini güzel mukayese etmiyor, vahyi kabul etmek istemiyor, saadet ve felâketinizle alâkadar olan bir hakikati tekzib ve

---

Ebi'l-Kasımı Rasulullah'ın (s.a.s.) lakabı.

inkâr eylemekteki tehlikeyi hakkiyle hesaba almıyorsunuz. İyi düşünün, inanın, Kur'ân, şâir sözü de değil, kâhin sözü de değil, O, Resulün Risalet namına kendiliğinden söylediği bir söz de değildir. تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ **O, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'dan indirilmedir.** O Resul, onu olduğu gibi tebliğe me'mur, kerîm bir ilçidir. İşte Kur'ân'ın hakikatı budur. Yukarıda, Resul-i Kerîm'in kavli denilmişti. Eksik düşünenler, Resul ve kerîm sıfatlarının mânâsını iyi düşünmeyerek onun hiç olmazsa, elfazı Resul'ün kendi tarafından Allah namına söylediği kendi sözü imiş gibi yanlış bir zanna düşmesinler diye burada Kur'ân'ın hem mânâsı, hem nazmı Allah tarafından ceste ceste indirilmiş olduğu tasrih olunarak, تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ diye hakikatı beyan olunmuş ve bunu daha ziyade te'yid ve isbat için de buyurulmuştur ki: وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ **Eğer O Resul, Bize karşı,** yâni Biz, O'na söylemeden, emr-ü nehy etmeden Bize isnad ederek, Bizim namımıza kendiliğinden **bâzı lâflar uydurmağa kalkışsaydı** لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ **Biz, O'ndan dolayı yemîniyle elbette tutar yakalardık.** Burada yemîn, «yemînihi» mânâsına Peygamber'in ettiği yemîn, yâhud Allah Teâlâ'nın kuvvet ve kudreti mânâsına iki veche muhtemildir. Zira yemîn, esasen kuvvet demektir. Yâni o taktirde bu Kur'ân, bu sözler Allah tarafından indirildi diye türlü türlü kasemlerle ettiği yemînler yalan yere yemîn olacağından dolayı Biz O'nu, o yemîniyle yakalar, yâhud kuvvetle tutar hıncını alır, yalanı başına çarpardık. ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ **Sonra elbette ondan dolayı vetîynini, kalb damarını** (veya iligini) **keser atardık.**

VETÎN: Kalb damarı, şah damarı, şiryan-ı ebher, bâzıları da bel kemiğinin iligi, nuha'-ı şevkî demişlerdir ki, ikisi de kesilince sahibi derhal ölür. Mânâ: O vakit tekrim etmek şöyle dursun, hem yalanını tutarak rüsvay eder, hem de i'dam ve ihlâk eylerdik. فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ **O vakit içinizden hiç biriniz mani' olamaz, onun tarafından müdafaa edemezdi.** Lâkin hakikat öyle değil, O, bir Resul-i kerîm'dir. Öyle yalandan, yalan yere yemînden müberra, kerem-ü kerameti, mu'cizatı, sıdk-u emaneti zâhir bir Peygamber'dir ve o Kur'ân hakikaten Rabbü'l-alemînden bir tenzildir. Tenzilin hikmetlerine gelince: وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ **Ve o, korunacak müttakîler için bir tezkiredir.** Bir öğüd, yollarını gösterecek bir muhtıradır. Onlar için olması, çünkü intifa' edecek olanlar onlar, öyle korunmak hissini besleyen saygılılardır. وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ **Onunla beraber Biz biliyoruz ki, sizin içinizden tekzib eden münkirler vardır.** Yâni Biz,

---

Ceste Ceste: Azar azar. Parça parça. **Siryan:** Atar damar. **Ebher:** Temiz kanı yürekten bedene dağıtan büyük damar. **Nuha:** Boyun kemiği içinde kirli ilik. **Şevki:** Bir şeyi bir şeye sağlamak, bağlamak. **İntifa:** Bir şey ortadan yok olma, aradan çıkma.

onların cezalarını veririz. وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ **Ve çünkü o Kur'ân, onun kadrini bilmeyip nankörlük eden kâfirlerin üzerinde muhakkak bir hasrettir.** Onlar Kıyamet günü müttakîlerin sevabını gördükleri zaman ile'l-ebed hasrette kalacaklardır. وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ **Ve o hiç şübhesiz hakke'l-yakîndir.** Şiir, kehanet, zann ve tahmin kabîlinden olmak şöyle dursun ilmü'l-yakîn ve ayne'l-yakînden de daha yüksek olarak hakke'l-yakîndir. Sûre-i Vâkı'a'nın âhirine bak!

O halde ey Resul-i Kerîm, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ **«Haydi tesbih et Rabbının azîm ismiyle»**

MEÂRİC SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 44

Me'aric Sûresi, Se'ele Sûresi, Mevaki' Sûresi dahi denilen bu Sûre dahi, Mekkî'dir. İbn Abbas, bunun El-Hâkka Sûresi akibinde nâzil olduğunu söylemiştir. Ve bu, onun bir tetimmesi gibidir.

Âyetleri: Kırk dörttür. Şamî'de kırk üç, diğerlerinde kırk iki sayıldığı da mezkûrdur. Fark, «سَنَةٍ» ve «كَالْمُهْلِ» fasılalarındadır.

Kelimeleri: İkiyüz on altı.

Harfleri: Sekizyüz altmış birdir.

Fasılası: ع ، ج ، هـ ، ا ، ل ، ن ، م harfleridir. ج «الْمَعَارِجِ» de, ل «كَالْمُهْلِ» dedir.

El-Hâkka Sûresi'nin hatimesinde, فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ (*"Artık yok, kasem ederim ki gördüklerinize. Ve görmediklerinize."* Hakka-69/38-39) diye görülene, görüleceğe ve görülmeyene kasem edilmiş ve Kur'ân'ın hakikatı anlatılarak, O'nun müttakîlere bir tezkire ve kâfirlere bir hasret olduğu anlatılmış ve Allah'ın azîm ismiyle tesbîhi emr ile hitam verilmişti. Bu Sûre ile bundan sonrakilerde o, görülen ile görülmeyen şeylere dair beyanlar ile müttakîlere öğüd ve kâfirlere hasret olarak Allah Teâlâ'nın azametini tecelli ettiren âyetleri ihtiva ederek, Sûre-i Hâkka hatimesinin birer tafsîli mahiyyetindedirler. Bu suretle bu Sûrede görülen ve görülmeyenlerden kâfirlerin azâb ve hasretine ve Allah'ın azametine ve Melâike ve ruha delâlet eden âyetlerle başlayıp, yine Kıyamet ahvalinin bir tasviri ve ondan korunacak ehl-i cennetin ahlâkının bir tafsîli ile Sûre-i Hâkka'nın bir tetimmesi olacaktır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَاَلَ سَٓائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍۙ ﴿١﴾ لِلْكَافِر۪ينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌۙ ﴿٢﴾ مِنَ اللّٰهِ ذِي الْمَعَارِجِۜ
﴿٣﴾ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْس۪ينَ اَلْفَ سَنَةٍۚ ﴿٤﴾
فَاصْبِرْ صَبْرًا جَم۪يلًا ﴿٥﴾ اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَع۪يدًاۙ ﴿٦﴾ وَنَرٰيهُ قَر۪يبًاۜ ﴿٧﴾ يَوْمَ تَكُونُ
السَّمَٓاءُ كَالْمُهْلِۙ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِۙ ﴿٩﴾ وَلَا يَسْـَٔلُ حَم۪يمٌ حَم۪يمًاۚ ﴿١٠﴾
يُبَصَّرُونَهُمْۜ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَد۪ي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَن۪يهِۙ ﴿١١﴾
وَصَاحِبَتِه۪ وَاَخ۪يهِۙ ﴿١٢﴾ وَفَص۪يلَتِهِ الَّت۪ي تُؤْو۪يهِۙ ﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًاۙ ثُمَّ
يُنْج۪يهِۙ ﴿١٤﴾ كَلَّاۜ اِنَّهَا لَظٰىۙ ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً لِلشَّوٰىۚ ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿١٧﴾
وَجَمَعَ فَاَوْعٰى ﴿١٨﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًاۙ ﴿١٩﴾ اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًاۙ ﴿٢٠﴾
وَاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًاۙ ﴿٢١﴾ اِلَّا الْمُصَلّ۪ينَۙ ﴿٢٢﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَٓائِمُونَۖ
﴿٢٣﴾ وَالَّذ۪ينَ ف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌۙ ﴿٢٤﴾ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِۖ ﴿٢٥﴾ وَالَّذ۪ينَ
يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدّ۪ينِۖ ﴿٢٦﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَۚ
﴿٢٧﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ
حَافِظُونَۙ ﴿٢٩﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ
مَلُوم۪ينَۚ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ﴿٣١﴾

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ

قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَٰئِكَ

فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

1. İstedi bir sâil bir azâbı ki, olacak, 2. Kâfirler için yok onu defi' edecek. 3. O, mi'racların sahibi Allah'dan 4. Ki, ona Melâike ve Ruh uruc eder, bir günde ki, mikdarı elli bin sene tutar. 5. O halde sabret biraz, bir sabr-ı cemîl ile 6. Çünkü onlar, onu uzak görürler. 7. Bizse, onu yakın görürüz. 8. O gün ki, olur sema' erimiş bir maden gibi 9. Dağlar da atılmış elvan yun gibi 10. Ve bir hısım, bir hısıma halini sormaz. 11. Birbirlerine gösterilirlerken, mücrim ister ki, fidye verse o günün azâbından oğullarını, 12. Ve refikasını ve biraderini, 13. Ve kendini barındıran fasîlesini 14. Ve arzda bulunanların hepsini de sonra kendini kurtarsa. 15. Hayır, çünkü o salgın bir lezâ, 16. Etrafı soyan nar-ı ceza. 17. Çağırır arkasını dönüp tersine gideni, 18. Ve toplayıp toplayıp kasaya yığanı. 19. Hakikat o insan helu' yaradılmıştır. 20. Şer dokundu mu mızıkcı, 21. Hayır dokundu mu kıskanç. 22. Müstesna ancak o musallîler. 23. Onlar ki, namazlarına müdavimdirler. 24. Ve onlar ki, mallarında vardır bir hakk-ı malûm, 25. Hem sâil için, hem mahrum. 26. Ve onlar ki, dîn gününü (ceza gününü) tasdîk ederler. 27. Ve onlar ki, Rabblerinin azâbından korkarlar. 28. Çünkü Rabblerinin azabından emîn olunmaz. 29. Ve onlar ki, apışlarını korurlar. 30. Ancak zevcelerine, veya milk-i yemînlerine başka. Çünkü bunda levm olunmazlar. 31. Fakat ondan ötesini arayanlar, işte onlar, haddi aşan hâşarılardır. 32. Ve onlar ki, emanetlerine ve ahdlerine riayet ederler. 33. Ve onlar ki, şâhidliklerinde dürüstürler. 34. Ve onlar ki, namazları üzerine muhafızlık ederler. 35. İşte onlar, cennetlerde ikrâm olunanlardır.

سأل **İstedi, dilendi,** dua etti, sordu ma'nalarına gelir. Evvelkisi hepsini ifade edebilir. Nafi' İbn Âmir, Ebu Câfer kıraatlerinde hemzesiz «سال» gibi «سأل» oku-

---

Uruc: Yukarı çıkmak. **Fasîle:** Aile, familya, soy. **Leza:** Ateş, alev. Cehennemin altıncı katı. **Helu:** Sabırsız, hırsı çok. Sabırsız olup her halini halka şikayet etme.

nur ki, aynî mânâya gelebilmekle beraber aktı demek de olur. «سَائِلٌ» Bir sâil, bir isteyen veya soran yâhud akan bir şeyl.

Burada müfessirîn, sebeb-i nüzule dair üç kavil zikretmişlerdir:

BİRİNCİSİ: Nadr ibn Hâris, اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ (*"Bir vakit de ey Allah, eğer bu, senin tarafında, gelmiş hak kitâb ise durma üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize daha elîm bir azab ver."* Enfal-8/32) demişti, bu nâzil oldu. Cumhurun kavli budur. Bâzıları Ebu Cehl'in, فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ (*"Üzerimize semadan bir kıtayı düşürüver haydi sadıklardan isen."* Şuarâ-26/187) demesi üzerine nâzil olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİSİ: Hasen ve Katade demişlerdir ki: «Allah Teâlâ, Hazret-i Muhammed'i ba's buyurup da müşrikleri azab ile korkutunca müşriklerin bâzısı, bâzısına: «Sorun bakalım Muhammed'e bu azab kimin için ve kime vaki' olacak» dediler. Allah Teâlâ, سَاَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ (*«İstedi bir sail bir azabı ki olacak»* ile onlardan haber verdi. İbni Enbarî buna göre سَاَلَ sordu عَنْ عَذَابٍ te'vilinde olduğunu söylemiştir. فَاسْئَلْ بِهِ خَبِيرًا (*"Haydi ne dileyeceksen O habîrden dile."* Furkan-25/59) gibi.

ÜÇÜNCÜSÜ: Bâzıları da demişlerdir ki, Resulullah kâfirler için acele bir azâb istemişti. Allah Teâlâ da onlara: «azâb, vaki' olacaktır, onu def' edecek yoktur, biraz sabret, sabr-ı cemîl» buyurdu. Çünkü فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا *«O halde sabret biraz bir sabrı cemil ile»* emri, Peygamber'e emrolduğundan, isteyenin de O olmasına delâlet eyler. Maamafih birinci mânâ daha sağlamdır. Ve o surette Peygamber'e sabır, emr-i sâilin küfr-ü inkâr ile eza etmek istemesi dolayısiyledir. وَاقِعٍ vuku' bulmuş ve bulacak mânâlarına olabilir. Burada murad, ikincisi olduğu anlaşılıyor. Maamafih mukaddema emsali kâfirlere olmuştur. Ona da olacaktır demek olabileceği gibi, vukuuna emr-i İlâhî tealluk etmiştir. Vakti gelince olacaktır. Onu emr-i vaki' bil mânâsına olmak kelâmın siyakına daha muvafıktır ki, tehakkuki vukuna, yâni ileride vukuu muhakkak olmasına binaen vaki' denilmiştir diye meşhur olan nükte de bu mânâ ile izâh edilebilir. لِلْكَافِرِينَ **«Kâfirler için.»** «Vaki»'in sılası, yâhud azâbın sıfatı yâhud «سَالَ»ye müteallıktır. Lam ecliyye olarak ta'lil için de olur. «هُوَ لِلْكَافِرِينَ» takdirinde ibtidai kelâm da olabilir. لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ **«yok onu defedecek»** Azâbın sıfatı, yâhud hal, yâhud cümle-i müste'nefe yâhud «لَيْسَ لِلْكَافِرِينَ دَافِعٌ لَهُ» meâlindedir. مِنَ اللّٰهِ **«Allah'dan»** Dafi'a veya vakı'a müteallıktır. ذِى الْمَعَارِجِ **«O, miraclarına sahibi»** Allahın sıfatıdır.

MEARİC: Mi'rac gibi ve aynî mânâda mimin kesri ile minber vezninde mi'rec veya mimin fethiyle menhec vezninde ma'rec nüfredlerinin cem'idir.

Uruc ve suud yâni aşağıdan yukarıya çıkma âletleri, merdivenler ve asansörler, yâhud çıkılacak dereceler, mertebeler, yükseklikler demektir. Zi'l-mearic de onların sahibi. Müfessirîn, Mearicin tefsirinde başlıca dört vecih söylemişlerdir.

BİRİSİ: İbn Abbas'dan mervi olduğu üzere semalar, yüksek dereceler demektir ki, Melâike onlarda semadan semaya uruc ederler. Bâzıları, sema ta'yin etmeyerek Melâikenin evâmir ve nevahî ile çıktıkları mesa'id ve derecat demişlerdir.

İKİNCİSİ: Katade'nin rivayetine göre, fevadıl ve niam ve ulüvv-ü niam, yâni yükseklikler ve yüksek yüksek lütuflar ve ni'metler. Çünkü onun lütuflarının, in'amlarının birçok meratibi vardır. İnsanlara muhtelif meratibde vasıl olurlar.

ÜÇNCÜSÜ: Cennette evliyasına ihsan buyurduğu dereceler denilmiştir.

DÖRDÜNCÜSÜ: Meratib-i mâneviyye ve ruhaniyyedir. Fahr-i Razî, tefsirinde bu vechi beyan ile der ki: «Semavat irtifa' ve inhifadda, büyüklük ve küçüklükte mütefavit olduğu gibi ervah-ı melekiyye dahi kuvvet ve za'fta, kemal-ü nakısta, İlahî mearifin kesreti vukuunda ve bu âlem-i tedbir kuvvetinin şiddet ve za'fında muhteliftir. Allah Teâlâ'nın rahmetinin eseri feyzı ve in'amlarının nuru, gerek âdet ve gerek harikü'l-âde tarikiyle bu âleme فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا (*"Derken bir emir çevirenlere kasem olsun ki (kıyamet var)"* Nâziat-79/5) buyurulduğu üzere o ervah vasıtasiyle vasıl olmak hasebiyle فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا (*"Derken bir emir taksim edenlere kasem olsun."* Zâriyât-51/4) kavl-i celîli bu âlemden ona meratibi hacatın irtifaı için çıkış ve o âlemden buraya eser-i rahmetin inmesi için iniş aletleri olan o muhtelif ervaha işaret olabilir.» Âlûsî de, bunu şöyle ifade etmiştir: «Bir de mearic, a'mal ve ezkârın bulunduğu makamat-ı mâneviyye veya sâlik olan mü'minler içinde terakkî ettikleri meratib-i sülûk, yâhud Melâikenin meratibi denilmiştir.» Bunu, sâde makamat-ı ruhaniyye ve mâneviyyeye kasr etmeleri:

BİRİSİ: Âyette sâde Melâike ve Ruhun urucu zikredilmiş olması,

BİRİSİ de: Tecsîm tevehhümüne düşülmemek için tenzîhe riayet edilmesi mülâhazasından neş'et etmiş olmak gerektir. Lâkin arz-u semavâtın cismanî olması onların mülküne sahib ve ecsam ve ervahın hâlikı olması Allah Teâlâ'nın cismaniyyetini iktiza etmeyeceği gibi mearicin, cismanî ve ruhanî ikisine de şâmil olması dahi onların sahib-i zi'l-mearic olan Allah Teâlâ'nın tenzihine

---

Ecliyye: Sebep olan. **Ta'lil:** Sebep gösterme **Cümbi müste'nefe:** Evvelki cümlelere bağlı olmayıp ilerdeki veya mukadder olan suallere cevap olan cümle. **Mesaid:** Yukarı çıkacak yerler. **İnhifadda:** Alçaklıkla. **Mütefavit:** Birbirinden farklı. **Tecsim:** Cisimlendirme.

münafî olmaz. Zira «ذى» izafeti cüz'iyyet ve külliyyeti iktiza eylemez. Nitekim zü'l-mal, mal sahibinin malına hulûlü mânasını ifade etmez. Kezalik uruc edenlerin Melâike ve Ruh olması, mearicin de sırf mânevî ve ruhanî olmasını icab eylemez. Cismaniyyet ve ruhaniyyetin fevkinde olan Hakk Teâlâ'ya uruc dahi, cismanî ve ruhanî meratib mec'muunun fevkine uruc demek olacağı cihetle o da, bunlardan birine ihtisası icab eylemez. Bil'akis bu makamda onların fanî ve muzmahıll olduklarını iş'ar eyler. Bu mânâ ve hakîkat iyice mülâhaza olunabilirse mearicden murad, İbn Abbas'dan rivayet olunduğu üzere maddî ve mânevî bütün meratib-i vücuda şâmil olan derecat demek olup Melâike ve ervahın uruc ve nüzul ettiği cismanî, ruhanî âlemlerin, tabaka tabaka bütün meratib ve derecatını, zi'l-mearic vasfı da Allah Teâlâ'nın bunların hepsinin sahib ve maliki ve hepsinin merci' ve müntehası olmak sıfatiyle hepsinden yüksek olan ulüv ve azametini ifade eyler ki, bu mânâ, zi'l-Arş vasfı gibidir. Bu mearicde uruc ve nüzul eden, Allah Teâlâ'nın kendisi değil, O'nun emri ve emrinin hâmilleri olan elçileri ve memurları, yâni Melâike ve Ruh olduğunu beyan için buyuruluyor ki: تَعْرُجُ الْمَلٰئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ Melâike ve Ruh ona uruc eder. O'nun emriyle hepsi çıkar, O'na müntehi olur. O'na rucu' eder, hepsi O'nun huzrunda يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا (*"O gün ki kıyama duracak Ruh ve Melaike saf safa"* Nebe'-78/38) mantukunca saf bağlayıp dururlar. Vesait temamen mürtefi' olur. وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (*"Hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz."* Bakara-2/245) وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ (*"Halbuki bütün işler Allah'a götürülür."* Bakara-2/210) كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ (*"Üzerinde ki herkes fani."* Rahmân-55/26) كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ (*"O'nun vechinden başka herşey helaktadır."* Kasas-28/88) لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ (*"Kimin mülk bugün."* Mü'min-40/16) sırrı zâhir olur, ona karşı bir dâfi', bulunmaz.

Burada Melâike cemi, Ruh müfred zikrolunmuştur. O halde ruhtan murad nedir? Bundan ilk evvel, قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى (*"De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir..."* İsrâ-17/85) buyurulduğu üzere emr-i Rabb'dan olan ruh tebadür eder. Cumhur-ı müfessirîn burada Run, وَمَلٰئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ (*"...Meleklerine, Resullerine ve Cibril'e..."* Bakara-2/98) buyurulduğu vech ile ta'mimden sonra tahsis kabîlinden Cibril aleyhisselâm olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Hayyan, der ki: «ER-RUH, Cumhur Cibril, dedi. Teşrif için bil'hassa zikredildi. Burada Melâikeden sonra ve يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ (*"O gün ki kıyama duracak Ruh ve Melaike"* Nebe'-78/38) de mukaddem zikr olundu. Mücahid ise, «Er-ruh, benî âdemin hafezası olan Melâikenin hafezası olan melâikedir» dedi.

Muzmahıll: Çökmüş, darmadağın olmuş. **Müntehi:** Sona eren, son. **Mürtefi':** Yükselmiş. **Tebadür:** Ani olarak zihne girmek. Diğerini geçmek için hızlanmak.

Bir de, Er-Ruh, Cibril'in gayr-i azîm hilkatli bir Melektir, denildi. Ebu Salih, «insanlar hey'etinde maamafih insan değil» dedi. Kabîsa ibn Züeyb, «kabz olunduğu vakit meyyit'in ruhu» dedi.» Lâkin اِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَاءِ ("*Elbette âyetlerimizi tekzib eden ve onlara imanı kibirlerine yediremiyen kimselere semanın kapıları açılmaz.*" A'râf-7/40) mucebince kâfirin ruhu uruc etmeyeceği beyan edilmiş bulunduğundan muradı, mü'min ruhu olduğuda kayd olundu. Razî de der ki: «Bâzı mükâşifîn şöyle demiştir: Ruh, azîm bir nurdur. Envarın Celâullah'a en yakınıdır. Sair Melâikenin ve beşerin ruhları menazil-i ervahın en son derecesinde ondan teşe'ub eder. Tarafeyn arasında ervahı melekiyye meratibinin mearici ve envar-ı kudsiyye menazilinin medarici vardır. Ve onların kemmiyyetini Allah'dan başkası bilmez. Lâkin mütekellimîn kavlinin zâhiri الرُّوحُ Cibril aleyhisselâm'dır.»

فِى يَوْمٍ Bir günde, bir zamanda. Bunun teallûkunda iki kavil vardır. Birisi: تَعْرُجُ 'ye müteallık olmasıdır ki, uruc o gün hasıl olur demektir. İkincisi de: Mukatil'den rivayet edildiği üzere, bu «gün»'ün uruca değil, عَذَابٍ وَاقِعٍ kavline müteallık olmasıdır. Bu surette Melâike ve Ruhun urucu zaman ile takyîd edilmemiş azâbın vukuu gününün azameti anlatılmış olur. Maamafih bu ikisinden tenazu' üzere hem vukua, uruca müteallık olup ikisi de aynî gün olduğundan dolayı birininki hazf edilip, birininki zikr edilmiş bulunması mânâsı da anlaşılır.

كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ Ki, o günün mıkdarı, elli bin sene eder. Burada, «مِمَّا تَعُدُّونَ» sizin saydıklarınızdan kaydi yoktur. Fakat «الم» tenzilde يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ("*Semadan zemine* (yukarıdan aşağıya) *emri tedbir eder, sonra da O ona urûc eyler: Bir günde ki mikdarı sizin sayınızdan bin sene eder.*" Secde-32/5) buyurulmuş olmasına mebni burada da, o mânânın gözetileceğini söyleyenler olmuştur. Maamafih burada bu senenin Melâike ve Ruh senesi olmak ihtimaliyle günün daha ziyade tehvil ve tahzir ifade etmiş olması da, muhtemildir. Bâzıları burada elli bin seneden murad, tûlün miktarını beyan değil, o günün şiddetinden kinaye olduğunu söylemişlerdir ki, daha kısa veya daha uzun olmasına mani' değildir. Nitekim Ebu Said-i Hudrî'den rivayet olunan bir hadîste اِنَّهُ لَيُخَفَّفُ عَنِ الْمُؤْمِنِ حَتَّى يَكُونَ عَلَيْهِ اَخَفَّ مِنْ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ يُصَلِّيهَا فِى الدُّنْيَا «*O gün mü'mine tahfif edilir, hattâ ona dünyada kıldığı bir farz namazdan daha hafif olur.*» Müsned-Ahmed b. Hanbel-3/37 Buyurulması da bunu andırır. Ebu Müslim gibi bâzıları, bu günü dünyanın ömrü zann etmiş, «Ne kadarı geçti, ne kadarı kaldı Allah bilir» demiş ise de, doğru değildir. Dünyanın sonuna aid olması daha zâhirdir. Cumhur demişlerdir ki, bu

---

Tenazu: Çekişmek. **Tehvil:** Korkutma. **Tahzir:** Men etme, sakındırma.

günden murad, âhiret günü, Kıyamet günüdür. Sûrenin ilerisine doğru izahat da bunu gösterir. Lâkin bu surette âhiretin ebedî olmayıp bir gaye ile mahdud olması ve cennet ve cehennemin fanî olmaları lâzım gelmez mi? Diye bir sual varid olabileceği mülâhazasiyle Ebu Müslim bunu, dünya günlerine sarfetmek istemiştir. Lâkin bunun cevabı şudur: Kıyamet gününün nefhalar beynindeki hengâmları gibi geçici muhtelif devreleri, halleri ve ehvalleri vardır ki, bunlar, cennet ve cehenneme dühulden evvel ve mü'min ve kâfire başka başkadır. Bu elli bin senelik gün Kıyamet ve âhiretin hepsi değil, mevkıf güonüdür. Kâfir hesabı görülüp cehenneme gönderilinceye kadar böyle ne senesi olduğu ma'lûm olmayan elli bin senelik mevkıfte ve hattâ nice mevkıflerde böyle ellişer bin sene intizarlar içindne bekleyecektir.

فَاصْبِرْ **O Halde sabret ya Muhammed,** o kâfirlere öyle azâb, vaki' olacaktır. Onun emri verilmiştir. Yâhud cehennemde bir vadî seyl gibi akmağa başlamış o kafirleri istila edecektir. Sen, onların küfürlerine, istihzalarına biraz sabret, fakat صَبْرًا جَمِيلًا **bir sabr-ı cemîl,** güzel bir sabır, kendini elemlendirmeyecek ve Allah'ı takdirine hüsn-i riza ile vazîfene bakacak surette bir sabır. إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ **«Çünkü onlar, onu uzak görürler.»**

كَالْمُهْلِ Mühl gibi. Mühl, yağ tortusu, yâhud potada eritilen, maden gibi kaynar, türlü renkler arz eder. İbn Mes'ud'dan, eritilen gümüş gibi mütelevvin diye rivayet edilmiştir. الْعِهْنِ Yün, ba husus türlü renklere boyanmış olan elvan yün. Zira dağlar, جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ (*"...Renkleri başka başka, dağlardan da yollar var, beyazlı, kırmızılı, renkleri muhtelif, hemde kuzguni siyahtır."* Fâtır-35/27)'dur. يُبَصَّرُونَهُمْ Yâni öyle bir dehşetki **birbirlerine gösterilip dururlarken bile soramaz,** nerede kaldı ki, uzağı arasın. وَفَصِيلَتِهِ Fasîlesini, içlerinde yetiştiği ve başı sıkıldığı zaman kendisini kucaklayan, barındıran kavm-u kabîlesini, aşîretini, hemşerilerini, obasını, إِنَّهَا **o azâb ateşi,** لَظَى **alevli salgın ateş,** cehennemin bir ismi. نَزَّاعَةً **«Etrafı soyan nari ceza.»** «لَظَى»den hal yâhud «أَعْنِي» takdiriyle ihtisas üzere mensubdur. Merfu' okunduğu kıraata göre haber ba'de haber veya sıfattır. Nüzu'dan saldırıcı, nezi'den, soyucu.

ŞEVÂ الشَّوَى : El, ayak gibi etraf. Nitekim avcı, kol, bacak gibi öldürmeyecek noktadan etrafa isabet ettirdiği zaman أَشْوَى derler. Yâhud başın derisi demek olan «شَوَاة» in cem'idir. Yâni eli ayağı, tepeyi tırnağı soyar, كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ (*"...derileri piştikçe azabı duysunlar diye kendilerine tebdilen başka deriler vereceğiz."* Nisâ-4/56) mazmununca azâb yenilenmek için onlar, yine iade olunur.

Mevkıf: Durulacak yer. **Mütelevvin:** Renkten renge giren.

HELU هَلُوعًا : Esasında bir çabukluk mânâsı bulunan bir taraftan tehammülsüzlük, mızıkçılık, bir taraftan da şiddet ve hırs gibi muhtelif mefhum arasında bir huysuzluk ifade eden mübhem bir vasıftır ki, şu iki âyet ile tefsir olunmuştur. إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا **Kendisine şer dokunduğu zaman çok çok sızlanır.** Kendisine meselâ bir ağrı, bir sıkıntı bir yoksulluk, hastalık meselâ bir ağrı, bir sıkıntı bir yoksulluk, hastalık gibi bir acı dokundu mu kıvranır, sızlanır, feryad eder, dayanamaz, başkalarından imdad bekler. وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا **Yine kendisine bir hayır dokunduğu zaman da kıskanır.** Meselâ, bir servete, bir sıhhate, bir mansıba kondu mu hırsından, kıskanclığından kimseye bir şey vermek istemez, ağladığı günü derhal unutur. Başı ağrıdığı zaman herşeyden ümid bekleyen o mızmız adam bu kerre biraz kuvvet bulunca kimseye bir habbe vermemek, hayra mani' olmak için sımsıkı bir afacan kesilir, hakk-u hayra arkasını döner, eline geçeni toplayıp yığmağa, saklamağa çalışır. Onun için de o salgın ateş, onu çağırır. إِلَّا الْمُصَلِّينَ **Ancak o mü'min musallîler,** o huydan, o ahlâksızlıktan, o azâbdan, o kötü âkibetten **müstesnadırlar** ki, onlar, bervech-i âtî güzel huylarla muttasıf ve cennetlerde ikrama mazhar olurlar. O ahlâklardan,

BİRİNCİSİ: الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ **Salâtlarına devamlıdırlar.** Sade onun farziyyetine iman ettim demekle kalmayıp Allah'ın emrettiği ve Peygamber'in ta'lim buyurduğu vech ile ma'lûm olan namazlarını terk etmeksizin devam üzere kılmağı da ahlâk edinmişlerdir. Allah'ı ve emirlerini unutmazlar.

İKİNCİSİ: وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ **Mallarında,** (sade keyfe kalmış nâfile bir iane değil) malına göre **muayyen bir nisbette ma'lûm bir hak, edası farz bir Allah borcu olmak üzere bir vergi vardır.** Ona iman edip de dilenen muhtac ve dilenmek tenezzülünde bulunmadığı için zengin zannedilen ve fakat kesibden mahrum bulunan yoksul cinsi için, o hakkı seve seve hüsn-ü niyyetle bizzat veya vekilleri vasıtasiyle verirler (Zâriyât suresi-51/19 âyetinin tefsirine bakınız.)

ÜÇÜNCÜSÜ: وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ **Din gününü,** iyi veya kötü amellerin cezası verilecek haşr-ü neşir ve hesab gününü **tasdik ederler.** İmanlarında sadakatlerini ibraz ederler. Yâni hakkı ve hukuku tanıyıp uhrevî sevaba iman ederek bedenî ve malî tâatler yapmak için gayretle çalışır, nefislerini zahmetlere koşar, ceza gününe iman ettiklerini böyle bilfiil amelleriyle isbat ederler. Burada tasdîkten murad, yalnız kalben veya lisanen tesdîk-ı nazarîden ibaret olmayıp ona sadâkatı bilamel fiilen isbat mânâsına olduğu salât ve zekâttan sonra amelî tâatler miyanında sayılmasından ve bunun onlarda ihlâsı takrir siyakında bulun-

---

Bervech-i ati: Gelecek tarz üzere, aşağıdaki gibi.

masından anlaşılır.

DÖRDÜNCÜSÜ: وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ **Rabblarının azabından işfak üzere bulunurlar,** kendilerine acıyarak azâbdan korku ve ihtiraz üzere bulunurlar. Vazîfelerinde, vecîbelerinde kusur etmiş veya menhî olan bir şeye ikdam eylemiş bulunmak ve Hakk'a lâyık ameller takdîm edememiş olmak endîşesiyle korkar dururlar. Güzel güzel ameller yapmakla beraber çalıştıkları, yaptıkları amellere gövenmezler, nihayette varıp kavuşacakları Allah'a karşı onları büyük bir şey yapmış gibi addetmeyip küçük görürler. O'nun huzuruna çıkacaklarını düşünerek, وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا اٰتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلٰى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ (*"Ve Rablarının huzuruna varacaklarından yürekleri çarparak vergilerini verenler."* Mü'minun-23/60) medîhası üzere kalbleri titriye titriye çalışırlar. اِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ **Çünkü Rablerinin azabı me'mun değildir.** Aman verilmiş, ondan emniyyet istihsal olunmuş değildir. Çünkü insan için bu dünyada her şeyi halletmiş, bütün vecîbelerini ifa ve bütün mahzurlardan ictinab eylemiş bulunduğunu iddia etmek kabil olamadığı gibi sırr-ı kader de ma'lûm değildir. Bugüne kadar hiç kusur etmemiş olduğu farz olunsa bile, yarın ne hal kesbedeceğini Allah'dan başka kimse bilemez.

BEŞİNCİSİ: وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ اِلَّا عَلٰى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ **Irzlarını, apışlarını korurlar, kimseye açmazlar, ancak zevcelerine ve ellerinin kazandığı milk cariyelerine karşı başka.** فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ **Çünkü onlara karşı levm olunmazlar.** Fülânın üç dört zevcesi var, şu kadar milk cariyesi var diye medh olunmaları lâzım gelmezse de levm-ü zem de olunmazlar. Kimsenin onları edebe, hukuka, şer'a muhalif görerek kınamağa levm-ü zemmetmeğe hakkı yoktur. Zira akd-ü milk ile helaldırlar.

فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَاءَ ذٰلِكَ **Fakat ondan ötesini isteyenler,** nikâhlı eşlerinin ve milk cariyelerinin maverasında zevk arayan, ırzlarını korumayan, harama açılan, zina ve fuhuşta bulunan kişi, gerek erkek, gerek dişi, فَاُولٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ **işte onlar haddi aşan mütecavizlerdir.** Her türlü levm-ü zemme, men'-u zecre lâyıktırlar.

ALTINCISI: وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ **Emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler.** Kavilden, halden, fiilden, maldan, Hukukullah'dan, hukuk-ı ibâddan kendilerine emanet edilen şeylere ve Allah'a ve kullarına, ehline ıyaline, milkine, komşusuna, yakınına uzağına vermiş olduğu ahd-ü anda sadakatle riayet eder, onları ihlâl etmekten sakınırlar. Hukuk-ı şer'in hepsi emanat olduğu gibi Allah Teâlâ'nın kullara vermiş olduğu a'za ve emval ve evlâd-ü ıyal

---

İşfak: Acıyarak sakınma. **Me'mun:** Emin, eman verilmiş, korkusuz. **Zecre:** Bağırıp, çağırma. Men etme.

ve mansıb-ı ikbal vesair ni'metlerin hepsi de emanettir. Onları mevzuunun gayride isti'mal edenler, emanete hiyanet etmiş olurlar. Buharî ve Müslim'de İbn Ömer Hazretleri'nden rivayet olunduğu üzere: ***«Dört haslet kendisinde bulunan hâlis münafık olur. O dörtten birisi bulunan da kendisinde nifaktan bir haslet bulunmuş olur: Emanet verildiği zaman hıyanet eden, söz söylediği zaman yalan söyleyen, ahidleştiği zaman gadr eden, husumete kalkıştığı zaman da fücur eden, yâni bühtan ve iftira ile edebsizliğe sapan.»*** (Buharî: İman-24) Beyhakî'nin Şuab-i imanda Hazreti Enes'ten rivayet ettiği bir hadîste Resulullah, bir hutbesinde buyurmuştur ki: لا إيمان لمن لا أمانة له ولا دين لمن لا عهد له ***«Haberiniz olsun ki, emaneti olmayan kimsenin imanı yoktur, ahdi olmayan kimsenin dîni yoktur.»*** (Müsned: Ahmet b. Hanbel-3/135-154-210-251)

YEDİNCİSİ: وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ **Şehadetlerinde kaimdirler.** Doğru dürüst adaletle durur, şâhid oldukları şeyin hiç bir noktasını ketm etmeden, eğip büğmeden, dosdoğru edâ-i şehadet ederler. Bu, emanatta dahil olmakla beraber, ehemmiyyetini beyan için bilhassa zikr olunmuştur.

SEKİZİNCİSİ: وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ **Namazları üzerine muhafız olurlar.** Tâ başta namaza devam söylenildikten sonra, sonunda da üzerine muhafızlık ile ayrıca söylenmesi hakkında müfessirîn demişlerdir ki: Devam hiç bir vakit terk edilmemesi için evkatına nazaran, muhafızlık da umur-ı sâbika ve umur-ı mukarine ve umur-ı lâhıkasına i'tina ile haline ekmel surette ihtimam içindir.

ÜMUR-I SÂBİKASI: Namazın mükemmelen kılınabilmesi için vaktinden evvel gözetilmesi lâzım gelen hazırlıklar. Vakitlerin duhulüne alâka-i kalb ile dikkat etmek, abdest ve temizliğe ve setr-i avret, taleb-i kıble, temiz elbise ve temiz yer ve mükemmel olmak için cemaaat ve mesacid gibi hususata i'tina eylemek ve namazdan evvel kalbini vesveseden ve Allah'ın mhasivasına iltifattan tahliye ederek huzur-ı kalb bulmağa ve riyakârlıktan sakınmağa çalışmak.

ÜMUR-I MUKARİNESİ: Namazın huzur-ı Hakk'a yükselten bir mi'rac olduğunu düşünerek ve hikmetine muttalı' olarak sağa sola iltifat etmeksizin kıraat ve ezkârından huzur-ı kalb üzere bulunmak.

ÜMUR-I LÂHIKASI DA: Namazdan sonra lâğviyyâttan ve günaha girmekten sakınmaktır. Maamafih bütün bunlar yapılabilmek için en mühim bir şart daha vardır ki, o da, «salât-i havf» halinde kalmamak ve namaz kılmaktan men edecek haricî bir düşman tecavüzüne düşüvermemek üzere: **Sâlim bir va-**

Ümur-ı Sâbıkası: Önceki işler. **Ümur-ı Mmukarinesi:** Namaz kılarken yapılacak işler. **Umur-ı Lahıkası:** Sonraki işler.

tan, bir Dâr-i İslâm ve onda emr-ı bi'l-mâruf ve nehi ani'l-münker ile asayişi gözetecek bir cemaat lüzumunu idrâk ederek o hususta icabına göre karakol ve cihad vazîfesine âmâde bulunmak, yâni Allah'dan başka bir şeyden korkmayacak bir halde bulunmak üzere korunmaktır. Zira Sûre-i Tevbe'de geçtiği üzere, اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ (*"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve Ahiret gününe inanan, namaza devam eden, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmıyan kimseler ma'mur eder."* Tevbe-9/18)'dır. Yoksa namaza devam ihtimali kalmaz. Bu suretle bu sekizinci haslet, İslâm'da cemaat kurumuyla asayiş, idare ve askerlik işlerinin namazı muhafaza gayesine bilhassa alâkadar olması lüzumunu anlatmıştır. Binaenaleyh namaza devam ederken, önünde ve sonunda bu muhafızlık vazîfesini unutmamak lâzım geldiği gibi muhafızlık yaparken de namaza devamı unutmamak ve onu korumak üzere kudsî bir vazîfe olarak yapmak lâzım gelir. Gerçi bu sûre Mekkî olmak ve Mekke'de henüz harbe dair bir emir nâzil olmamış bulunmak itibariyle orada askerlik işleri mevzu-ı bahs olmaz ise de, onun istihzarına müteallık böyle esaslar da yok değildir. Görülüyor ki, burada bu sekiz hasletin evvel ve âhir-i namaz işi ile çerçevelenerek hepsi de musallî vasfında hulâsa edilmiş ve bu suretle namaz dînin direği olduğu anlatılmıştır. اُولٰئِكَ **işte bunlar,** فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ **cennetlerde ikram olunacaklardır.** Demek bu sekiz ahlâk, cennetin sekiz kapısı mesabesindedir.

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾
عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾ اَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُدْخَلَ
جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾
فَلَا اُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ اِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَى اَنْ نُبَدِّلَ
خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى
يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ

İstihzar: Hazır etme, bir şeyi hatıra getirme.

سِرَاعًا كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذٖى كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

36. Şimdi ne var o küfredenlere ki, sana doğru boyunlarını uzatarak koşuyorlar. 37. Sağdan ve soldan fırka fırka. 38. Onlardan her kişi na'îm cennetine sokulacağını ümid mi ediyor? 39. Yağma yok, Biz, onları o bildikleri nesneden yarattık. 40. Artık o maşrıklerin, mağriblerin Rabbı için yemîne ne hacet, şübhesiz ki, Biz, elbette kadiriz. 41. Onları, kendilerinden hayırlısına tebdil edebiliriz ve Bizim önümüze geçilmez. 42. O halde bırak onları dalsınlar ve oynaya dursunlar, tâ o va'd olundukları güne çatacakları deme kadar. 43. O gün ki, kabirlerden hızlı hızlı çıkacaklar. Sanki çantalarıyla dikmelere (putlara) gidiyorlarmış gibi fırlıyacaklar. 44. Gözleri düşgün, kendilerini bir zillet saracak da saracak. O, işte onların va'dolunup durdukları gün.

عِزِينَ **«fırka fırka»** «İze»'nin cem'idir ki, aslı «azv» dendir. Her biri bir fırkaya ma'züvv, mensûb olarak parça parça, müteferrik bir halde müşrikler, Resulullah'ın etrafına halka halka, fırka fırka toplanıyor ve Aleyhissalâtü vesselâm'ın söyledikleriyle istihza ederek: «Eğer Muhammed'in dediği gibi bunlar cennete girerlerse biz, onlardan evvel gireriz», diyorlardı. Bu, nâzil oldu diye rivayet olunmuştur. Sûre-i Mearic, Hâkka'nın بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ (*"gördüklerinize; Ve görmediklerinize"* Hakka-69/38-39)'undan istikbale aid görülecek şeyleri ve Allah Teâlâ'nın tebdile kudretini beyan ederek, böyle bir va'îd ile hitam bulduğu gibi, bu kudreti mazîde görülmüş bir misal ile tevzîh ederek aynî dâvâyı tenvir buyurmak üzere bunu, Sûre-i Nûh ta'kib edecektir.

NÛH SÛRESİ

Mekke Dönminde İndi
Âyet Sayısı: 28

Sûre-i Nûh, Mekkî'dir.

Âyetleri: Kûfî'de yirmi sekiz, Basrî'de ve Şamî'de yirmi dokuz, maada da otuzdur.

Kelimeleri: İkiyüz yirmi birdir.

Harfleri : Yediyüz ellidir.

Fasılası : م ، ن ، ا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ
﴿١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢﴾ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ وَاَط۪يعُونِ
﴿٣﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَٓاءَ لَا
يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي دَعَوْتُ قَوْم۪ي لَيْلًا وَنَهَارًا
﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَٓاء۪ٓي اِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾ وَاِنّ۪ي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ
جَعَلُٓوا اَصَابِعَهُمْ ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَاَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا

اسْتِكْبَارًا ﴿٧﴾ ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ
وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ﴿٩﴾ فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾
يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ
لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴿١٢﴾ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾
وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾ أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا
﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ
مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ
جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

1. Haberiniz olsun ki, Biz, Nûh'un kavmine gönderdik, kavmini inzar et diye, gelmezden evvel onlara bir azâb-ı elîm. 2. Dedi ki: «Ey kavmim, haberiniz olsun ben, size açık bir nezîrim. 3. Şöyle ki, Allah'a kulluk edin ve O'na korunun ve bana itaat eyleyin. 4. Günahlarınızdan size mağfiret buyursun ve sizi müsemma bir ecele kadar tehîr eylesin. Muhakkak ki, Allah'ın takdir eylediği ecel gelince tehîr olunmaz eğer bileydiniz!» 5. Dedi ki: Ya Rab, ben, kavmimi gece gündüz da'vet ettim. 6. Fakat benim çağırmam onlara firardan başka bir şey artırmadı. 7. Ve ben onları mağfiret buyurman için her dâvet ettiğimde onlar parmaklarını kulaklarına tıkadılar ve esvablarına büründüler ve ısrar ettiler ve kibirlendikçe kibirlendiler. 8. Sonraben, onları yüksek sesle çağırdım. 9. Sonra hem i'lân ederek söyledim onlara, hem gizli gizli söyledim. 10. Gelin, dedim. Rabbinizin mağfiretini isteyin. Çünkü, O, mağfireti çok bir gaffardır. 11. Bol hayır ile üzerinize semayı salsın. 12. Ve size mallar ve oğullarla imdad eylesin ve

sizin için cennetler yapsın, sizin için ırmaklar yapsın. 13. Neye siz ummazsınız Allah için bir vakar, 14. Yaratmış iken O, sizi tavır tavır, bu tavra kadar. 15. Görmediniz mi nasıl yaratmış Allah yedi semayı uygun tabaka tabaka? 16. Kameri kılmış içlerinde bir nur, güneşi de kılmış bir lâmba. 17. Ve Allah yetiştirdi sizi arzdan nebat tarziyle. 18. Sonra sizi onda geri çevirecek ve çıkaracak sizi bir çıkarış daha. 19. Ve Allah, sizin için arzı bir sergi yapmıştır. 20. Gidersiniz diye ondan geniş geniş yollarda.»

إنا أرسلنا نوحا **«Biz Nuh'u gönderdik.»** Âlûsî, der ki: «Nûh ismi, aslen Arabî değil, Acemî'dir. Cüvalikî, muarreb olduğunu söylemiş, Kirmanî de, Süryanî'de mânâsı sâkin demek olduğunu söylemiştir. Hâkim'in, «Müstedrek»'te, asıl ismi Abdülgaffar olup çok nevha ve bükâ etmiş olmasından dolayı Nûh denilmiş olduğuna dair rivayeti sahîh olmasa gerektir. Meşhure göre: Hazret-i Nûh'un Nesebi, ibn Lemek ibn Mettuşelah ibn Ahnuh'tur. Ahnuh da, İdris aleyhisselâm'ın ismidir. Buna nazaran Nûh, İdris aleyhisselâm'dan sonradır. «Müstedrek»'te ise ekser Sehabe radıyallahü anhüm Hazret-i Nûh'un Hazret-i İdris'ten evvel olduğuna kail oldukları mezkurdur.» Hazreti Nûh ile Hazret-i Âdem arasında bin sene kadar veya daha yakın bir zaman geçmiş olduğuna dair de aslı kütüb-i sâlifeye nisbet olunan şayi' bir rivayet vardır. Lâkin Hazret-i Nûh'un kavmi, bu Sûrede beyan olunduğuna göre Vedd, Süva', Yegus, Yeuk, Nesir namlarında bir takım putlar yapmış oldukları, bu ise, Hazret-i Nûh'un gemisi gibi mu'cize kabîlinden olamayacağına mebni o vakit sanayiin bunları yapabilecek kadar ilerlemiş bulunduğunu gösterdiği cihetle bin sene zarfında ilk insanların sanayi'de bu dereceye gelebilmiş olmaları hükm-i Rübubiyyetle âlemde meşhûd olagelen tedricî tekâmül seyrine nazaran muhal değilse de, garîb ve müsteb'ad görünür. Bu cihetle ya hılkat-i Âdem'e isnad olunan tarihin yanlışlığına hükmetmek veya o Âdem'den murad, ebü'l-beşer olan Âdem olmadığına kail olmak icab eder. Biz ise, Kur'ân'da Âdem'i ismi alem olarak bir tanıdığımızdan, Hazret-i Nûh ile Hazret-i Âdem beyninde ne kadar bin sene geçmiş olduğunu Allah'dan başka kimse bilmez deriz.

إلى قومه **«Kavmine»** Burada Hazret-i Nûh'un umuma değil, kavmına mürsel olduğu anlaşılıyor. Zira mürselîn miyanında umuma bi'set Peygamberimize mahsustur. O zaman yeryüzünde ne kadar insan ve hangi kavimler, vardı ve arzın nereleri meskûn idi onu da, ancak Allah bilir. Bununla beraber Âlûsî'nin beyanına göre, denilmiş ki: Hazret-i Nûh'un kavmi, Ceziretü'l-Arab ve ona

Muarreb: Arablaşmış. **Nevha:** Ağıt etmek. **Büka:** Ağlama. **Salife:** Evvelce geçen. **Müsteb'ad:** Uzak görülen olacağı sanılmayan. **Ceziretü'l-Arab:** Arab yarımadası.

yakın yerlerin sükkânî idi meşhûr olan da müşarünileyhin Kûfe arzında, yâni Irak'ta sâkin olduğu ve orada kendisine risalet verilmiş olmasıdır. Bundan Nûh tufanının da ma'lûm olabilen umumu, kavmi Nûh'a ve onların umumuna aid demek olup bütün küre-i arzın her tarafına şâmil olması lâzım gelmeyeceği ve o vakit ru-yi arzda onlardan başka insanlar bulunup bulunmadığı da kestirilemiyeceği anlaşılıyor ki, Âlûsî'nin de muhtarı budur. İbn Esîr, Kâmil'de ve Ebu'l-Fidâ' tarihinde: «Mecus, tufanı tanımazlar. Bâzıları da tufanı ikrar eder ve lâkin Babil iklimiyle ona yakın yerlerde olduğunu ve küyümers, yâni Âdem evlâdının meskenleri maşrikte olduğundan onlara tufan vasıl olmadığını zu'meder. Kezalik Hind, Fürs, Çin gibi maşrık ümmetleri, tufanı tanımazlar. Fürs'ün bâzısı onu i'tiraf eder ve fakat umumî değildi, Hulvan akabesini geçmemişti, derler. Sahih olan, ehl-i arzın hepsi Nûh evlâdından olmasıdır. Çünkü وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ (*"Hem zürriyetini bâki kalanlar kıldık"* Sâffât-37/77) buyurulmuştur.» diye tahrir eylemişlerdir. Sûre-i Sâffat'ta bu âyet ile Sûre-i Hud'da, قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ (*"Ya Nuh! Denildi: İn Biz'den bir selham ve birçok berekât ile, sana ve beraberinde ki kimselerden bir çok ümmetlere, daha bir çok ümmetler: ileride onlarıda mustefid edeceğiz."* Hûd-11/48) âyetlerinin tefsirine bak!) عَذَابٌ أَلِيمٌ Âhiret azâbı yâhud Tufan, يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ günâhlarınızdan bir kısmını **mağfiret etsin** Ki, o geçmiş günahlardır. Çünkü الإسلام يجب ما قبله (*"İslam, kendinden önce işlenmiş olanı keser."* Keşfü'l-Kâfâ-1/140 (363)'dir. İslâm makablini keser, atar. Âhirette onunla muahaza olunmaz, yâhud Hukukullah'a müteallık olan günahlar, çünkü hukuk-ı ibadın fvını Allah Teâlâ onlara bırakmıştır. Onun mağfireti, onlarla halâllaşmağa mütevakkıftır. وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى Ve sizi **müsemmâ bir ecele kadar te4hir etsin.** de ecel gelmeden evvel mağfiret olunduktan başka sevab kazanacak güzel ameller yapmağa da meydan bulabilesiniz. Çünkü o müsemmâ ecel iman ve ittika ve tâat şartiyle takdir buyurulan eceldir. إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ **Çünkü Allah'ın takdir buyurduğu ecel,** herhangi şey hakkında olursa olsun takdir buyurulduğu vech ile إِذَا جَاءَ gelince لَا يُؤَخَّرُ **te'hîr olunmaz.** Allah'ın takdirini, vukuundan evvel kendisinden başka kat'î surette kimse bilemeyeceği cihetle daha vakit var, biraz eğlenelim de o gelmezden evvel yine hazırlanırız demek de kabil olmaz. Onun için henüz ecel gelmeden evvel imhal ve te'hîr vakitlerini fırsat bilip de ona göre iman ve ubudiyyet ile azâbdan korunup tâat ile sevap kazanmağa çalışmalıdır.

Burada bir tarafdan tehîr etsin deniliyor, bir taraftan da gelince tehîr olunmaz deniliyor. Gelince tehîr olunmayan, tehîr olunsun demek tenakuz olmaz

---

Sükkan: İkamet edenler, oturanlar. **İmhal:** Mühlet verme.

mı? denecek olursa, ilk nazarda varid gibi zannedilen bu sualin varid olmadığı cüz'î bri teemmül ile anlaşılır. Çünkü gelince tehîr olunmayanın gelmezden evvel tehîr olunması, tenakuz değil, aynî hakikattir. Zira henüz gelmeyen tehîr olunmuş demektir. Bundan başka, «يُؤَخِّرْكُمْ»de tehîr olunan ecel değil, muhatablardır. Eceliniz tehîr olunsun denilmemiş, siz ecele kadar mağfiretle tehîr olunasınız denilmiştir ki, magfur olarak ecele eresiniz demek olur. Halbuki, tenakuzda nisbetin ittihadı için müteallakların ittihadı şarttır. Siz ecele tehîr olunursunuz, ecel tehîr olunmaz demek, hiç bir zaman tenakuz olmaz. Şu kadar ki, bu mânâca burada, يُؤَخِّرْكُمْ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى **«Sizi müsemma bir ecele kadar tehir etsin»** cümlesinin açık bir fâidesi anlaşılmaz. Onun için bundan ilk tebadür eden mânâ tenakuz değil, şu olur: Muhakkak bir ecel-i müsemmâ vardır. Ondan büsbütün kurtuluşa imkân yoktur. Ancak o ecel gelmeden evvel Allah'a iman ve itaatle iyi korunmak gibi bâzı esbaba mebniy tehîr olunabilir. Lâkin ecel gelince aslâ tehîr olunmaz. Binaenaleyh o gelmezden evvel hazırlanmağa çalışmalıdır. Şu halde ecel gelmezden bâzı esbab ile tehîr olunabilmesine ne mânâ vermeli? Takdir olunan ecel, meselâ yüz sene ise, korunmamakla ondan evvel gitmek mümkün olur mu? Veya o gelmezden evvel Allah'a iman ve emirlerine itaat ile korunarak onu yüz yirmi seneye çıkarmak mümkün olabilir mi? Bundan dolayı bâzıları buradan iki ecel mânâsı anlaşıldığına zâhib olmuşlar ve ecelin takdirini terdid ile şarta muallak olarak tasvir etmişlerdir. Keşşaf, demiştir ki: «Allah Teâlâ şöyle kaza' buyurmuştur ki, meselâ, Nûh kavmi iman ederlerse, ömürleri bin senedir ve eğer küfr üzere giderlerse, dokuz yüzün başında onları ihlâk edecektir. Bu suretle onlara denilmiştir ki: «İman edin ki, Allah sizi ecel-i müsemmaya kadar tehîr etsin» yâni tesmiye etmiş ve sizin için daha ilerisine gidemiyeceğiniz bir gaye olarak tayin buyurmuş olduğu vakta kadar bıraksın ki, o tam bin olan en uzun vakittir. Sonra da haber vermiş ki, o uzun gaye geldiği vakit, bu kısanın tehîr olunduğu gibi tehîr olunmaz.» Razî de, tefsirinde bunu aynen almıştır Kazî ve Ebussuud ve Âlûsî dahi aynî mânâda yürümüş olmakla beraber yalnız gelince tehîr olunmayan eceli, müsemmâ olan uzuna kasretmeyip ikisi de «lâyüahhar» olduğunu, burada ise, اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ **«muhakkak ki Allah'ın takdir eylediği ecel gelince tehir olunmaz»**'den murad, iman takdirinde müsemmâ olan ecel değil, iman edilmediği takdirdeki kısa ecel olması iktiza edeceğini ve çünkü ibadetin «اَنْ» ile ta'lil edilmesi menfî tehirin mevud tehir olmasını icab ettiğinden ibadet etmezseniz uzun ecele tehir edilmezsiniz ve o

---

Teemmül: Etraflıca düşünmek. **Tebadür:** Akla ilk gelen. **Terdid:** Geçi çevirme. **Ta'lîl:** Sebep göstermek. Müessirden esere yapılan istidlal.

halde mukadder olan eceliniz kısa ecel olur, o gelir çatar. Gelince de tehir edilmez o vakit kurtulamazsınız. Müsemmâ eceliniz uzun olan değil, kısası olmuş olur demek olduğunu anlatmışlar ve bu suretle bunlar, bir taraftan şarta göre uzun veya kısa iki ecel farz etmekle beraber hakikatte ecelin bir olduğunu da göstermek istemişlerdir. Çünkü mes'elenin iki safhası vardır.

BİRİSİ: Eşyanın tabiatine nazaran haddi zatındaki imkânı safhasıdır ki, bu bakımdan mühtelif esbaba nazaran ecel, vukuuna kadar muhtelif surette uzun ve kısa olmak mümkündür. Vukuundan veya delâili vukuundan evvel sırr-ı kader, Allah'dan başkasına ma'lûm olmadığı cihetle insan ancak imkân safhasını mülâhaza ederek, ona göre hazırlanmak lâzım gelir.

İKİNCİSİ de: Vuku' safhasıdır ki, bu bakımdan vaki'de tehakkuk eden ecel ve mümkünlerin ancak birisidir. Kimsenin iki eceli yoktur. Takdir-i İlâhî'ye gelince, takdir, Allah Teâlâ'nın ezeldeki ilmi, kaza ve ılmin lâyezalde fiile çıkarılması demek olduğuna göre لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ (*O'ndan göklerde ve yerde zerre miktarı birşey kaçmaz."* Sebe'-34/3) olan ilm-i İlâhî'de hafa ve tereddüd ihtimali bulunmayacağından ileride bilfiil vakî' olacak olan ecel ne ise, ilm-i İlâhî'de mukadder olan ecel de odur. Binaenaleyh hakîkatte mukadder olan ecel vakî'deki gibi birdir. Lâkin onu vukuundan evvel Allah'dan ve Allah'ın bildirdiklerinden başka kimse bilemez. İlim ma'lûme tabi' ve teklifin menatı ise, imkân-ı zatî olmak hasebiyle Hazret-i Nûh'un dâveti de, hakîkat-i takdire nazara değil, suret-i imkâna nazarandır. İbn Atiyye, tefsirinde demiştir ki: وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى *«Sizi müsemmâ bir ecele kadar tehir etsin.»* «Mu'tezile'nin insan için iki ecel vardır demelerinde temessük ettiklerindendir. Eğer bir ve müncez olsa idi, haddine erince tehiri sahih olmaz, ermeyince de ta'cili sahih olmazdı demişlerdir. Halbuki âyette onların tutunacağı bir şey yoktur. Çünkü Nûh aleyhisselâm, onların tehîr olunacaklardan mı, yoksa tâcil olunacaklardan mı olduğunu bilmiş değildir. Ve onlara, «siz vakti gelen ecelden tehîr olunursunuz» da dememiş. Lâkin ezelde onların, ya iman ve tehir ile hükm olunanlardan veya küfr ve tacîl ile hükm olunanlardan olduğu sebk etmiştir. Sonra bu mânâya şiddet verip اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ «Muhakkak ki, Allah'ın takdir eylediği ecel gelince tehir olunmaz.» kavliyle şimşeği çakarak karar vermiştir.

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا Neye siz, Allah için bir vekar ummazsınız.

Vekar, hafifliğin zıddı olarak ağırlık, hilm-ü temkin ile azamet mânâlarına gelir. Nitekim tevkir, tâzîm demektir, «لِلّٰهِ» fâili veya müteallakı beyandır. Yâni

---

Menat: Dönecek yer. **Müncez:** Sözü yerine getirilmiş. **Tâcil:** Acele ettirme. **Sebk:** Bir şeyi eritme, kalıba sokma.

siz, niye Allah'dan korkmuyorsunuz, Allah Teâlâ'nın hilmiyle beraber bir azamet ve izzeti bulunduğuna inanmıyor ve O'nu saymayanın akibet helâk olacağına ihtimâl vermiyor, i'tikad etmiyorsunuz da O'na saygısızlık ediyor, putlara tapıyorsunuz? Bu mânâca kelâm, sırf tehdid olur. Yâhud ne için siz, Allah Teâlâ'nın size ileride bir vekar ve haysiyyet bahşederek tevkîr etmesini, terakkî ettirip akibette büyük mertebe ve sevaba erirmesini ümid etmiyorsunuz da, iman ile onun yoluna gitmiyor, ona küfr ile putlara tapıp zillet yolunu ihtiyar ediyorsunuz? demektir ki, bu surette tehdidden ziyade teşvik olmuş olur. وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا **Halbuki O, sizi tavır tavır nice hallerden geçirerek halk etmiştir.** Burada insan hılkatinin ferden ve cem'an geçirmiş olduğu tekâmül mertebelerine işaret buyurulmuştur ki, Ebussuud'un tahriri vechiyle ibtida anasır halinde, sonra ağziye halinde, sonra ahlât halinde, sonra nutfe halinde, sonra aleka halinde, sonra mudga halinde, sonra ızam ve lühum halinde, sonra da bambaşka bir hılkatte inşa etmiştir. تَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِق۪ينَ (*"...bak ne şanlı O Allah yaratanların en güzeli."* Mü'minün-23/14) Bunları yapan o güzel Halık, tevkîr ve ta'zîme lâyık değil mi? O sizi daha başka bir tavr-u hılkatle yükseltemez mi? Yâhud kahr-u tedmir ile elîm azâblara düşüremez mi? Siz niye bunları düşünmiyorsunuz? Bunu, daha ziyade izah ve isbat için buyuruluyor ki: ... اَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ **«Görmediniz mi nasıl yaratmış Allah yedi semayı uygun tabaka tabaka.»**

وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا **«Ve Allah yetiştirdi sizi arz'dan nebat tarzıyla.»** Nebat, nebt kelimeleri, lügatte ism-i cins ve masdar olur. İsm olduğuna göre yerde biten, yâni neş'et edip yetişen her şeye denir. Sonra sâkı olmayanda belki hayvanatın yediğinde urf olmuştur ki, ot dediğimizdir. Masdar olduğuna göre de bitmek, ot bitmek yetişmek, inbat da bitirmek, yetiştirmek, neş'et ettirmek demek olur. Nebatın faslı, mümeyyiz ve vasfı nümüvdür ki, uzviyyetin tegaddi ve tenasül ile tezahürüdür. Lâkin kelimesinin asıl sîgası masdar olduğu ve insan hayatı, nebatî hayattan ibaret bulunmadığı için müfessirîn burada, «نَبَاتًا» hal değil, masdar olarak mef'ul-i mutlak olduğunu beyan etmişlerdir. Ancak bâzıları doğrudan doğru «اَنْبَتَكُمْ»den mef'ul-i mutlak olmak için «اِنْبَاتًا» mânâsına olup babının gayriden olarak zikredilmiş olduğunu söylemişlerdir ki, «sizi arzdan bitirmek suretiyle yetiştirdik» demek olur. Diğer bâzıları da «اِنْبَاتًا» ın neticesi olmak üzere sülasî babından mukader olan fiilin masdarı olmak dolayısiyle «نَبَاتًا» ın mef'ul-i mutlakı olduğunu söylemişlerdir ki, aslı اَنْبَتَكُمْ اللّٰهُ فَنَبَتُّمْ نَبَاتًا olup mânâ:

Mümeyyiz: Ayıran, iyiyi kötüyü fark eden. **Tenasül:** Üremekk. **Tegaddi:** Gıdalanmak, beslenmek. **Ağziye:** Yenilip içilecek şeyler. **Ahlat:** Karıştırılmaya elverişli. (**Ahlatı Erbaa:** İnsan vücudunda varlığı kabul edilen dört unsur.) **Mudga:** Et parçası. **Izam:** Kemikler. **Lühum:** Etler.

«Allah, sizi bitirdi de siz, bir bitiş bittiniz» demek olur. Razî der ki: «Bunda iki mes'ele vardır.

BİRİNCİSİ: Âyette iki vecih var. Birii, sizi arzdan bitirdi demek, babanızı arzdan bitirdi. İbtida topraktan onu yaratmak suretiyle cinsinizi yarattı demektir. O kadar ki, إِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ (*"Doğrusu Allah indinde İsâ meseli Âdem meseli gibidir: Onu topraktan yarattı."* Âl-i İmran-3/59) gibi olur. Diğeri hepinizi arzdan yarattı demek olur. Çünkü Allah, bizleri nutfelerden, onları gıdalardan, onları nebattan, onu da Arzdan yaratıyor.

İKİNCİSİ: أَنْبَتَكُمْ إِنْبَاتًا denilmek gerekken أَنْبَتَكُمْ نَبَاتًا buyurulmuştur ki, نَبَتُّمْ نَبَاتًا takdirindedir. Bunda lâtîf bir incelik vardır. Zira إِنْبَاتًا buyursa idi, acib garib bir inbat demek olurdu. Halbuki Allah'ın sıfatı olan inbat bizim için mahsûs olmadığından biz, onun acib, kâmil bir inbat olduğnu başka türlü tanımazdık, ancak Allah'ın ihbariyle tanımış olurduk. Bu makam ise, Allah Teâlâ'nın kemal-i kudretine istidlâl makamıdır. Onu yalnız sem' ile isbat kâfi gelmiyebilir. Lâkin o inbat etti de siz acib, garib bir bitiş bittiniz mânâsına نَبَاتًا buyurulunca bizim vasfımız olan o acib, garib, kâmil bitiş, mahsûs, müşahed olduğundan bununla Allah'ın kemal-i kudretine istidlâl mümkün olur. Onun için نَبَاتًا buyurulması, bu makama daha muvafık, daha beliğ olmuş ve bu lâtîf sırrı göstermek için hakikatten bu mecaza geçilerek إِنْبَاتًا yerinde نَبَاتًا buyurulmuştur.» Maamafih «نَبَاتًا» hal yapıldğı taktirde de bu nükte anlaşılmaz değildir. Lâkin kelimenin esasen masdar olması ve mef'ul-i mutlakın halden akdem ve daha kuvvetli bulunması hasebiyle müfessirîn halden ziyade esası gözetmişlerdir. Bu suretle etvarın mebadîsine işaretten sonra istikbalini ve gayesini beyan için de buyuruluyor ki: ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا ... **«Sonra sizi onda geri çevirecek ve çıkaracak sizi bir çıkarış daha.»**

Bu dâvet ve beyandan sonra ne oldu?

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾ وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ

Akdem: Daha önce. Mebadi: Başlangıçlar.

أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾ وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوٓا اِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

21. Nûh, dedi ki: «Ya Rabb, ma'lûmun onlar, bana isyan ettiler ve malı ve veledi kendisine hasardan başka birşey arttırmayan kimsenin ardınca gittiler. 22. Ve büyük büyük mekre giriştiler. 23. Ve: «Sakın ilâhlarınızı bırakmayın ve sakın bırakmayın ne Vedd'i, ne Suvâ'ı, ne de Yeğûs'ü ve Ye'ûk'u ve Nesr'i» dediler. 24. Ve çoğunu şaşırttılar, sen de zalimleri artırma, ancak şaşkınlıkca artır. 25. Birçok hatîatlarından dolayı suya boğuldular da ateşe atıldılar ve kendilerine Allah'ın dûnünden yardımcılar bulamadılar. 26. Nûh demiştir ki «Ya Rabb, bırakma yeryüzünde kâfirlerden bir deyyar. 27. Zira Sen, onları bırakırkan kullarını yoldan çıkarıyorlar ve nankör facirden başka da doğurmuyorlar. 28. Ya Rabb, mağfiret buyur bana ve babama anama, mü'min olarak evime girene ve bütün mü'minîn, ve mü'minâta, zalimleri ise artırma ancak helâkça artır.»

وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ اِلَّا خَسَارًا **«...malı ve veledi kendisine hasardan başka bir şey arttırmayan kimsenin ardınca gittiler»** Bu kimse, kavm-i Nûh'un tabi' oldukları ve Hazret-i Nûh'a adavet eden zalim demek oluyor. وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا **«Ne Vedd'i, ne suvâ'ı ne de yeğus'u ve yeuk'u ve Nesr'i.»** Bunlar kendilerince en büyük tanıdıkları ve tapındıkları putlarının isimleri, maamafih aralarında mertebeleri muhtelif bâzılarında «la»'nın tekrarı ve bâzılarında terki ile bu tefavüte ima olunmuştur. Demek ki, Vedd, ve Süva', herbiri Yeğûs ve Ye'ûk ve Nesrin mecmuuna mukabil demişler ki, bu putlar Araba intikal etmişti, bundan dolayı Arab; Abdi vedd, Abdi yeğûs diye isimler takardı.

Mekr: Hile, düzen. Birisini kötülüğe sevketmek yada gayesinden saptırmak için yapılır. **Dûn:** Gayrı, diğer, maade. **Deyyar:** Ehad marasına nefi makamında kullanılır. Bir kimse.

Âlûsî, der ki: «Buhârî ve İbn Münzir ve İbn Merduye, İbn Abbas'dan şöyle tahric etmişlerdir ki: «Kavm-i Nûh'taki evsan sonradan Arab'da idi. Vedd, Devmetü'l-cendel'de Kelb'in idi. Süva', Hüzeyl'in idi. Yeğûs, murad'ın, sonra Seba'da benî Gatîf'in idi. Ye'uk Hemedan'ın idi. Nesir de, Himyer'in, Âl-izi'l-kelâin idi. Ve bu isimler, esasen bâzı salih kimselerin isimleri iken, vefattlarında onların namına ve oturdukları mevki'lere Şeytanın ilkaâtiyle dikmeler (ensab) dikilmiş ve onların adları verilmiş, sonra da bilenler kalmayınca cehaletle onlara teabbüd olunmuştur. İbn Ebî hâtim'in Urve ibn Zübeyr'den tahricine göre Vedd, en büyükleri ve en iyileri idi ve hepsi Âdem oğullarından idi. Bir de rivayet olunmuştur ki, Vedd, Allah Teâlâ'dan başka ma'bud ittihaz edilenlerin ilkidir. Abd ibn Humeyd'in Ebu Mutahher'den tahricine göre Ebu Ca'fer Muhammed ibn Bâkır Hazretleri demiştir ki: «Vedd, kavmi içinde sevgili müslim bir er idi. Vefat edince Babil arzında kabrinin etrafında ordu kurdular, matem tuttular. İblis, bunların bu feryadını görünce bir insan suretinde onlara: «Sizin feryad ve eleminizi görüyorum. Size, O'nun bir suretini yapsam toplandığınız yere koysanız da O'nu ansanız!» dedi. «Peki» dediler. O'nun gibi bir tasvir yaptı, mecma'larına koydular, O'nu anarlardı. Bunu görünce: «Nasıl, evlerinize de yapsam herkes evinde de ansa olur mu?» dedi. Onu da yaptı, o suretle O'nu anarlardı. Sonra evladları yetişti, ona yaptıklarını görüyorlardı. Nesil uzadıkça, O'nu neye anladıkları unutuldu. Tuttular, O'na ma'bud diye ibadet etmeğe başladılar. İşte arzda Allah'ın gayri ilk ibadet edilen vedd oldu.» İbn Münzir ve gayrisi Ebu Osman-ı Nehdî'den rivayet etmişlerdir. Demiştir ki: «Yegûs'ü gördüm, kurşundan idi. Çıplak bir deveye yükletilir, beraberinde giderler. Bir yere varıp kendi kendine çökene kadar onu hiç tehyic etmezlerdi. O çökünce de, «Haydin konacağınız, menzili beğendi derler ve etrafına konarlar ve onun üzerine bir bina yaparlardı» Keşşaf'ta mezkûr olduğu üzere bir de denilmiştir ki: «Vedd, bir erkek suretinde, Süva', bir kadın suretinde, Yeğûs bir arslan suretinde, Ye'uk bir feres suretinde, Nesir bir nesir (kartal veya akbaba) suretinde idi.» Yine denilmiştir ki: «Helâk olmuş olan kavm-i Nûh'un esnamı, ayniyle Arab'a intikal etmiş olması beîddir. Anlaşılmaz, zâhir olan budur ki, ancak isimleri kalmış, Arab bir takım esnam edinerek onlara o isimleri vermişler ve Abdü Yegûs, Abdü Ye'ûk tesmiyelerinde de o senemlerinin isimlerine izafeti kasdetmişlerdir.» Ebu Osman'ın gördüğü de aynen Nûh zamanından kalma değil, ancak o ism ile müsemmâ bir şey olmak lâzım gelir. Âlûsî, evvelce nakledildiği üzere onların hepsi de insan suretinde idikleri esah olduğunu da kaydeylemiştir. Bu isimler,

Mec'ma: Toplanılacak yer. **Tehyic:** Heyecanlandırma. **Beîd:** Uzak, imkânsız.

esasen Arabî olmayıp ucme olduklarına göre vedd, ve yegûs isimleri Hindlilerin Veda, Vüyasa isimlerine benzer gibi oldukları da hatırlara gelmez değildir.

مِمَّا خَطِيٓـَٔاتِهِمْ **«Birçok hatîatlarından dolayı.»** «مِنْ» harf-i cer, ta'lil için, «مَا» zâide, veya nekiredir. Hatâyâ ve cinayetlerinin büyüklüğüne ve ziyadeliğine tenbih için ziyade kılınmıştır. Takdim de kasr ifade eder. Başka sebebden dolayı değil, beyan olunduğu üzere sırf kendilerinin birçok büyük hatîelerinden ötürü أُغْرِقُوا **gark edildiler,** Tufana boğuldular. فَأُدْخِلُوا نَارًا **Sonra da bir ateşe atıldılar.** Ki, berzah azâbı, yâhud âhiret azâbı. Suya boğulmakla, ateşe atılmak iki zıdd azâbın cem'inde de beliğ bir tıbak san'atı vardır. قَالَ نُوحٌ رَبِّ **«Nuh demişti ki: Ya Rabb!»** Evvelki, قَالَ نُوحٌ رَبِّ üzerine ma'tuftur. Fakat evvelkiler gibi yalnız söyleneni hikâye için değil, ondan helâke istihkaklarını beyan için olup, bu duânın da onların hatîâtları yüzünden olduğu anlatılmak üzere tehîr olunmuştur. Çünkü bu duanın garktan evvel olması zâhirdir. "Ya rabb, لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ **bırakma arz üzerinde."** Arz denince, zâhir ve umumen ma'lûm olan arzdır. Maamafih ahd ile kavm-i Nûh'un bulunduğu arz demek de olabilir. مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا **"Bütün o kâfirlerden" Bir kimse,** yâhud yurd sahibi bir kimse. Derler ki, دَيَّار kelimesi, ancak umumu nefiyde kullanılır. مَا بِالدَّارِ دَيَّار denilir ki, evde kimse yok demektir. Ve bu kelimenin aslı dârdan yâhud devirden fey'al vezninde deyvardır. Vav, yaya kalbolunmuştur. Fa'al vezninde değildir. Yoksa «ya» olmaz devvar olurdu. Şu halde iştikakına nazaran asıl mefhumu evcil yâhud yurdcul demek gibidir. Maamafih deyyar, ayyaş gibi ya'î olarak «دَيْر»den fa'al vezninde de olur ki, deyr bekleyen, manastır bekçisi, mânâsınadır. Bu suretle nefiy, umumî olmakla beraber maksad, yurd sahibi dar-ü diyar idâre eder hiç bir kimse demek olması da zâhiren şu ta'lîle muvafık görünür: اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا اِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا **"Zira onları bırakırsan, kullarını idlâl ediyorlar, evladları da fâcir ve keffardan başka birşey olmuyor"** Bu duanın eseri, yalnız kavm-i Nûh'un garkiyle kalmamış, sonra O'nun ve meiyyetindeki mü'minlerin zürriyyetleri, قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (*"Ya Nuh! Denildi: İn Biz'den bir selâm ve bir çok berekat ile sana ve bereberindeki kimselerden bir çok ümmetlere, daha birçok ümmetler; ileride onlarıda müstefid edeceğiz, sonra onlara bizden bir elîm azab dokunacak."* Hûd-11/48) vekfınca arzı istila ederek, وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ (*"Hem zurriyetini bâki kalanlar kıldık."* Saffât-37/77) mantukunun tecelli etmiş olmasiyle de tezahür

---

Ucme: Acemlik. **Zaide:** Ziyade. **Nekire:** Belirsiz. **Tıbak:** Bir şeyi diğerine uydurup münasip ve müsavi kılmak. **İştikak:** Türemek. Bir kökten ayrılan kilemelerin asılları ve birbirleri ile olan münasebetleri. **Vefk:** Uygun gelme, uyma. **Mantuk:** Bir lafzın nutuk halinde, söz sahasında üzerine delalet ettiği şey.

eylemiştir . Bu da Nûh'un şu duasiyle alâkadardır. رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ **"Ya Râbb! Mağfiret buyur bana ve babama, anama, mü'min olarak evime girene ve bütün mü'minîn ve mü'minata."** Geçmiş ve Kıyamete kadar gelecek bütün ümmetlerin mü'minîn ve mü'minâtına şamildir. وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا **"Zalimlere ise, helâkten başka birşey artırma"** Bu cümlede geçmişteki zalimlere de, arkalarından beddua olarak şamil olmakla beraber daha ziyade o kâfirler helâk edildikten sonra, gelecek zalimler aleyhine dua demek olur. Yâni her kim olursa olsun benim zürriyyetimden ve bütün mü'minîn ve mü'minâtın zürriyetinden dahi zalimlerin hep helâklerini artır, akibetlerini perişan eyle, mânâsını da ifade eder ki, ona, وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (*"...daha bir çok ümmetler; ileride onlarıda müstefid edeceğiz, sonra onlara bizden bir elîm azâb dokunacak."* Hûd-11/48) buyurulması, kezalik Hazret-i İbrahim'in, وَمِنْ ذُرِّيَّتِي (*"...zürriyetimden de"* Bakara-2/124) duasına, لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (*"buyurdu ki benim ahdime zalimler nail olamaz."* Bakara-2/124) buyurulması bunun cevabı demektir. Demek ki, küfür ve zulme gidenler her kim olursa olsun atalarının iman ve adaletleri dolayısiyle dünyada ni'met-i İlâhiyye'den bir nasîb alarak bir müddet yaşıyabilirlerse de, akibet helâk olup magfirete ermeksizin azâb-ı elîm içinde kalmağa mahkûmdurlar ve o azâb onların sırf küfür ve zulm ile ettikleri hataları ve cinayetleri züyündendir. Bu suretle Sûre-i Mearic'de zikr olunan kâfirler de, o va'd olundukları acı günü görecekler, azâb, muhakkak vaki' olacak, o Hâkka çaresiz başlarına inecektir.

Görülene ve görüleceğe dair olan bu iki Sûreden sonra umumiyyetle görülmeyen ve nazardan mestur bulunan kuvvetlere dair olmak üzere de buradan Sûre-i Cinne geçilecektir. Ki, bunlar, Âdem'in ve Nûh'un zürriyyetinde olmayan kuvvetlere şâmil olur.

CİNN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 28

Sûre-i Cinn, Mekkî'dir. Buna «قُلْ أُوحِىَ» de denilir.
Âyetleri: Yirmi sekizdir.
Kelimeleri: İki yüz seksen beş,
Harfleri: Yedi yüz elli dokuz sayılmıştır.
Fasılası: Yalnız «ا» harfidir.

Cinn, ism-i cins, müfredi cinnîdir. İnciller'de ve sair Kütüb-i sâlife'de, eski ve yeni milletlerde zikroluna gelmiştir. Frenkler'in (genie) Latinler'in (genius) dedikleri de budur. Sûre-i En'âm'da, وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ ("*Bir de tuttular Allah'a cinleri* (gizli mahlukları) *şerik koştular, halbuki O onları yarattı, bundan başka O'na oğullar ve kızlar saçmaladılar...*" En'âm-6/100 buyurulduğu üzere Allah'ın gizli mahlûku olan cinleri müşrikler, ulûhiyyet derecesine çıkarıp Allah'a şerik koşmuşlardı ve o suretle Allah'a oğullar ve kızlar uydurup cehaletle onlara tapmışlardı ve Sûre-i Saffat'ta, وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا ("*Bir de O'nunla cinler beyninde bir neseb uydurdular.*" Saffât-37/158) buyurulduğu üzerer Allah ile cinnîler beyninde bir neseb uydurmuşlar, Ma'budların tevalüd ve tenasüllerine zâhid olmuşlar, bir takımları da cinlerin gaybi bildiklerine i'tikad ederek o suretle onların tesallut ve istilâlarına sebebiyyet vermişlerdi. Bu bâtıl akîdeler müteaddid âyetlerde redd-ü ibtal olunduğu gibi bilhassa bu Sûrede Allah'ın birliği ve büyüklüğü ve cinler hakkındaki yanlış ve mübaleğalı akîdelerin butlânı anlatılmak üzere Kur'ân'ın onlar üzerindeki

te'siri ve cinnin her ne suretle olursa olsun bir varlığı bulunmakla beraber onların da müslimi ve kâfiri, iyisi kötüsü bulunduğu ve maamafih Allah'a karşı hiç birinin hükmü olmayıp hepsinin âciz ve mes'ul olduğu ve hepsinin başına Kıyametin kopacağı ve Allah'a iman edenlerin onların şerlerinden korkmaması lâzım geleceği ve onların İns'e tesallut ve istilâları yine İns'ten bir takımları vasıtasiyle olageldiği ve Peygamber'in bi'setiyle cinlerin cehalet ve fetret zamanlarında oynadıkları rolleri oynayamaz oldukları ve çünkü bi'set-i Muhammediyye üzerine eskisi gibi sokulmak istedikleri yüksek mevki'lerde kendilerini gözetleyen ve hulûllerine meydan vermeyen parlak ateşlerle karşılandıkları ve hâlâ buna inanmayıp fenalıklarında devam etmek istiyenler varsa da, Allah'ın kudretine karşı onların hiç hükmü olmayıp Allah'a iman edenlere hiç bir zarar yapamayacakları ve ancak kendileri helâk olup cehenneme odun alacakları ve buna böyle iman etmiş cinlerin ise fenalığa değil, hak ve savaba hizmet ettikleri ve binaenaleyh Allah'dan başkasına dua ve ibadet edilmemesi ve cinler gaybi bilir veya bir zarar yapabilir zannederek aldanılmaması ve Peygamber'in de Allah'ın bir kulu olup Allah'ın emir ve izni olmayınca kimseye kendiliğinden ne menfaat ne zarar yapamıyacağı ve ancak Allah'dan gelen risaletler dairesinde tebliğat yaptığı ve Allah'ın gaybına kimseyi agâh etmeyip ancak dilediği bir Resul'e tebliğ etmek için bildirdiği ve şu halde bunun da gaybi bilmek olmayıp kat'î olarak bildirmiş olan emirleri haber vermek demek olduğu ve her halde Allah'ın va'dleri yerini bulacağı ve Allah Teâlâ'nın gizli açık her şeyi bütün tafsîlâtiyle temamen bildiği anlatılmıştır.

Sûre-i En'âm'da geçtiği, Ehl-i lügatin ve müfessirînin beyan ettiği üzere جن kelimesi, bu maddenin bütün iştikakında aslı bir şeyi histen setretmek mânâsını ifade eder. «Cennehu ve ecennehu» onu örttü, gizledi, جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ gece üzerini örttü bürüdü, cünne; kalkan yâni siper, cenîn; henüz doğmamış, rahimde mestur çocuk, yâhud kabir, cenan; bâtındaki kalb; cennet zemini örtmüş bağ ve bostan, yâhud da histen gizli bağ, cünun; nefs ile akl arasına hâil olmuş delilik, bütün bu kelimelerde ve mânların da histen bir gizlilik mânâsı vardır.

İns mukabili olarak isti mal olunan, yâni görülen ve mahsûs olan insan değil de, onun hiŝ mâverasında bulunan zihnî tasavvuratı, tahayyülâtı, iradesi gibi ruhaniyyetle bir münasebeti olan gizli kuvvetler mânâsına gelen cinn ismi, Râgıb'ın «Müfredat»'ta beyanına göre iki vech ile söylenir:

«**BİRİSİ:** Eamm mânâsıdır ki, ins mukabilinde havasstan mestur olan ale'l-umum ruhanîlere denir. Bu suretle Melâike ve Şeyatin dahi bunda dahil olur.

Butlân: Haksızlık, batıl olmak. **Hulûl:** Girme. **Eamm:** Daha umumî.

Her Melâike cindir, her cinn Melâike değildir.

BİRİSİ de: Cinn, böyle ruhanîlerin hepsi değil, bâzısıdır. Çünkü ruhanîler üç kısımdır.

BİRİNCİSİ: Hepsi ahyar, Melâikedir, yanlış iş yapmaz, insanı aldatmazlar, Allah'ın emrinden çıkmazlar.

İKİNCİSİ: Hepsi eşrar, Şeytanlardır. İnsanı aldatır, şerre fenalığa çalışırlar.

ÜÇÜNCÜSÜ: İkisi ortası, hayırlısı da vardır, şerlisi de. İşte hass mânâsiyle cinn bunlarda müteareftir. İşbu قُلْ أُوحِيَ Sûresinde cinn, وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ (*"Ve doğrusu bizler: Bizlerden müslimler de var, haksızlar da var."* Cinn-72/14 وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا (*"Ve doğrusu bizler: Bizlerden salih olanlar da var, olmayanlar da, dilim dilim tarikatlar olmuşuz."* Cinn-72/11) âyetlerinin delâletinden bunlar olduğu anlaşılıyor. Sûre-i Rahman'da geçen cânn ve cinn de bunlar demek oluyor. Cinnin cemaatine cinne denilir. مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (*"Gerek cinden gerekse ins."* Nâs-114/6)

Nasara'nın İncillerinde cinn çıkarmaktan bahseden bir hayli kelâmlar vardır. Bu Sûrede de, onlara ta'rîz eden noktalar, nükteler vardır.

Fransızca «Laros»'ta «genie» kelimesinde şöyle denilmiştir: «Bu isim, (Demon «favarable / uyar şeytan veya melek demek olan latince «genius» kelimesinden) eskilerin re'yince herkesín iyi kötü hayatına hâkim olan divinite yâni ulûhiyyet, lutin, yâni rü'yada hoş görünerek aldatan ruh, gnume, yâni Yehudî tılsımcılarınca arzın sinesinde sakin olup ondaki defîneleri beklediği iddia olunan ve gnume denilen fevka't-tabıa cüceler, «Sylphe» silf, yâni kurun-ı vustada selt ve cerman asatîrinde havacinni, bir iş yapmak için meharet, zevk, meyli tabiî, beşer zihninin vara bileceği en yüksek derece, cinn fikirlilik, deha' ve bununla muttasıf şahıs: dâhî»

Bundan Frenklerin de cinniye dair eski ve yeni telâkkîleri kısaca anlaşılmış oluyor. Bu da gösteriyor ki, müşrikler, eskiden cinleri ulûhiyyet derecesine çıkararak onları telîh ediyorlardı. Dev, peri, melik Şeytan, cinn namlariyle anılan hayr-ü şerr esrârengiz ruhanî mahlûkat veya muhayyelâtı türlü türlü ilâh tanıyarak onlara taabbüd eden ve suretlerini tasvir eden ve onların havaslarına göre tılsımlar, sihirler yapan Sabiîler: Süryanîler, Gildanîler, Yunanîler, Romalılar ve cahiliyye Arabları gibi sair müşrikler bütün bunları cinn namı umumîsi ile te'lîh ediyor, وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ (*"Bir de tuttular Allâh'a cinleri (gizli mahlûkları) şerike koştuklar."* En'âm-6/100) ve وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا (*"Bir*

Ahyar: Hayırlılar. **Eşrar:** Kötüler. **Mütearef:** Herkesin bildiği. **Kurun-ı vusta:** Orta asırlar.

de onunla cinler beyninnde bir neseb uydurdular." Saffât-37/158) âyetleriyle beyan olunduğu üzere Allah'a ortak edip ona oğullar, kızlar uyduruyorlardı. Sonrakiler de meharet, işgüzarlık ve beşerin erebileceği en yüksek derece diye cinni, jeniyi, cinn fikirlilik, deha veya dâhî mânâsiyle ı'zam eylemişler ki, Arabca'da deha, hakkından gelinmez bela mânâsındandır.

Yehudîlerin «Kabala» denilen tılsımcıları ve sahirleri, kâhinleri bunları te'lîh etmemekle beraber Sabiîler gibi tılsım ve sihr için esrarlı vasıtalar olmak üzere ta'kib etmişlerdi. Bunlar, tâ Hazret-i Nûh'a, Hazret-i İbrahim'e Hazret-i Musa'ya karşı gelenler tarafından ta'kib oluna gelmiş şeytanetli şeyler olup Hazret-i Süleyman'a karşı da yapılmış ve mülkünde o suretle fitne çıkarılmıştı. Fakat Sûre-i «ص»da geçtiği üzere neticede, Allah'ın inayetiyle Süleyman aleyhisselâm'a o şeytanetli jeniler, cinnîler, benna ve gavvas ve âharîn, teshîr edilmiş çifte çifte parangalara bağlanarak esaret altında ağır ve ince işlerde istıhdam edilmişlerdi. O'nun vefatı üzerine o esaretten kurtulmuş olan o şeytanlar, Süleyman, mülkünü bu ilimlerle idare ederdi. Cinleri, şeytanları bununla teshîr eylerdi diye bir takım tılsım ve sihir kitabları yazmışlardı. Sûre-i Bakara'da, وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ("*Tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o şeyytanlar küfr ettiler, nasa sihir ta'lim ediyorlar ve Babil'de Hârut, Mârut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı."* Bakara-2/102) âyetinde beyan olunduğu vech ile sonraki Yehudîler Allah'ın kitabı olan Tevrat'ı arkalarına atıp bir taraftan Süleyman aleyhisselâm'ın mülküne, devletini suret-i idaresine dair diye ona yalandan bir takım küfriyyat isnad ederek o şeytanların ilim nâmına nâsı aldatmak üzere sihir tâlîm için küfr ile uydurdukları eserlerin, bir taraftan da sihir ve tılsımla iştigal edegelen Babilîlerden kalma Hârut ve Mârut hikâyeleri gibi şeylerin arkalarına düşerek, karıyı kocasından ayıracak sihir ve tılsım arkasına düşmüşlerdi. Dini ve mu'cizeyi bir sihirbazlık addedenler de, bunlara aldananlardı. Nasarâ da, habîs ruhlu cinnîleri çıkarmak için cinlere ehemmiyyet vermişlerdi. Cahiliyye Arabları da, bütün bunların arasında çalkanarak kendilerini sâhirlere, kâhinlere, cinlere kaptırmışlar ve bir yere tenha vadîye vardıkları vakit oranın cinlerine sığınırlar ve bu suretle onların istîlâlarını artırırlardı. Bi'set-i Muhammediyye ile o cinlerin jenilerin hadleri bildirilmiş, nûr-i Muhammedî ile taraf-ı Hakk'tan tepelerine indirilen âteşîn alevler, âyetler, onları yakmıya başlamıştı. Ki, işte bu Sûrede, cinlerin hadlerini tanıtarak

İ'zam: Büyük görmek. **Benna:** Yapıcı, usta. **Gavvas:** Çok gayretli, çalışkan.

Allah'ın birliğini ve büyüklüğünü, doğru ve ma'kul rüşd yolunu gösterip cinlerin yalanlarına ve tecavüzlerine sed çeken ve onları gökten inen şihablar gibi iştial ederek yakacak olan Kur'ân'ın hakkiyyetini ve onu getiren Peygamber'in vazîfe ve galebe ve muvaffakiyyetini anlatmıştır ve onun için bu Sûreyi de Peygamber'e ilk nâzil olan Müzzemmil ve Müddessir sûreleri ta'kib edecektir.

İslam uleması tarafından da cinlere dair bahisler yapılmış, eserler yazılmıştır. «آكام المرجان في احكام الجان» bu babda meşhur olan kitablardandır. Razî, «Tefsir-i Kebîr»'inde de cinlerin sübutuna ve mahiyyetine dair epeyce uzun ve kelâmî bir bahis yapmıştır. Burada ona dair de bir hulâsa yapmak muvafık olacaktır.

Hakîm Farabî, «Fususu'l-hikem» nam eserinde, Melâikeyi şöyle ta'rif etmiştir: «Melâike, cevherleri ulûm-i ibdaiyye olan suver-i ilmiyyedir. Nukuş bulunan levhalar gibi değil, ulûm bulunan sudur gibi de değil, belki bizevatiha kaim olan ibdaî ilimlerdir ki, emr-i a'lâyi mülâhaza ederler de onların hüviyyetlerinde mülâhaza ettikleri intiba' eyler. Ve onlar, mutlaktırlar. Lâkin ruh-ı kudsiyye onlara yakazada muhatabe eder, Ruh-ı beşerîye de nevmde muhatabe eder.» «Mesail-i Felsefiyye ve Cevabları» namındaki risalesinde de cinnin mahiyyeti hakkında sorular suale cevab olarak da Farabî demiştir ki: «Cinn, hayy-i gayr-i natık, gayr-i mâ'ittir, yâni bir zîhayat ki, natık da değil, ölmez de. Bu tarif, insanın hayy-i natık-ı mâit diye ma'ruf olan haddinin tebeyyün ettiği taksimin icabıdır. Ki şöyledir: Hayy, ya natık-ı mâittir ki, o insandır. Veya natık-ı gayr-i mâittir ki, o melektir. Veya gayr-i natık-ı mâittir ki, o behayimdir. Veya gayr-i natık, gayr-i mâittir ki, o da cindir. Bunun üzerine sail dedi ki: Kur'ân'daki, اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا (*"De ki vahy olundu bana, hakikat bir takım cinnin dinleyip de şöye dedikleri: "İnan olsun biz acaib bir Kur'an dinledik."* Cinn-72/1) kavl-i İlâhî'si buna münakızdır. Zira gayr-i natık olan nasıl dinler ve nasıl kail olur?» Fârabî, buna cevaben demiştir ki: «Münakız değildir. Zira hayy, hayy olmak haysiyyetiyle onun için semi' ve kavil mümmkündür. Çünkü kavil ve telâffuz, nutuk denilen temyizin gayridir. Behayimden bir çoğunu görürsün ki, hayy olmakla beraber kavli yoktur. İnsanın sesi de bu mekatiiyle onun için bu nevi'de hayy olması haysiyyetinden tabiîdir. Cinn envaından her nev'in savtine diğer nevi'lerden olan gayrisinin savti yetişmediği gibi bu me-

---

Şihab: Parlak yıldız. Yıldızdan fırladığı zannedilen ve dünyanın atmosferinde bir an görülüp kaybolan gök taşı. **İştial:** Parlama, alevlenme. **Suver:** Suretler. **Nukuş:** Nakışlar. **Sudur:** Göğüsler. **İntiba':** Kalpte ve ruhta hasıl olan tesir. **Yakaza:** Uyanıklık. **Mesail:** Mes'eleler. **Münakız:** Başka kelamın mânâsına muhalif olan. **Temyiz:** Bir şeyi diğerinden seçip tarip etmek, ayırmak. **Savt:** Ses, bağırma.

katı ile insanın savti de sair hayvan nevi'lerinin esvatine muhaliftir. Gayr-i mâit dememize gelince Kur'ân ona delâlet eder. رَبِّ فَانْظِرْنِى اِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (*"Ya Rabb! O halde ba'solunacakkları güne kadar beni geri bırak. Haydi buyurdu: "Geri bırakılanlardansın."* Sâd-38/79-80) Bunun hasılı kavlin nutuktan eamm ve nutkun insana mahsus olmasıdır. Nitekim mantıkta kavl-i melfuz ve ma'kul diye ikiye ayrılırlar. Lâkin insanın tarifindeki nutuk, kavl-i melfuz mudur? Yoksa mantık mıdır?» Fârabî, bunu melfuza hamletmiş oluyor ki, bu nokta zayıftır. Saniyen âyet ile istidlâl eksiktir. Çünkü bu âyetin diğer yerinde, اِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (*"Ma'lûm vakıt gününe kadar."* Sâd-38/81) vardır. Demek ki, Farabî esas i'tibariyle cinni inkâr etmemiş, mahiyyetini bile tarife kadar gitmiştir. Ancak gayr-i mâ'it demesinde isabet olmadığı gibi gayri natık demesinde de isabet etmemiştir. Hadditamm ile tarif etmek isteyeceğine haddinakıs olarak hayy-ı maitihafî deyesdi yanılmamış olurdu. İbn Sîna, «Hudud» risaletinde «Cinn, eşkâli muhtelifede teşekkül eder bir hayvan-ı hevaîdir» diye tarif etmiş ve sonra da هذا شرح لا سلام bu ismin şerhidir» demiştir. Fahr-i Razî de, bunu, inkâra hamlederek: «Cinnin sübut ve nefyinde nâs eski ve yeni ihtilâf etmiştir. Felasifenin ekserinden zâhir olan inkârdır. Çünkü Ebu Aliyy ibn Sîna'nın bu tarifden sonra هذا شرح للاسم demeksi, bu tarif, bu lâfızdan murad olunan mânâyı şerhtir. «Bu hakikatın haricde vücudu yoktur demeğe delâlet eder» deyip isbatı için tafsîlâta girişmiştir. Çünkü hadd-i mahiyetini şerh eden hadd-i hakikî gibi vücuduna delâlet etmez. Lâkin bundan ademine delâlet mânâsı çıkarıp da inkâra haml eylemek de doğru olmaz. Zira maksad, müsemmasının gizli olduğu için hadd-i hakikî ile hakikatini tarif kabil olmadığını söylemek de olabilir.»

Razî'nin tahkikına göre: «Erbabı milelin cümhuru, cinnin varlığını i'tiraf etmişler. Kudema-i felâsifeden ve ashab-ı ruhaniyyâttan bir çoğu da, ona ervahı süfliyye demişler ve ervahı süfliyyenin icabette daha çabuk fakat zayıf, ervah-ı felekiyyenin ise, icabette ağır fakat kavi olduklarını zu'meylemişlerdir. Ve cinnin subutuna kail olanlar, mahiyyeti hakkında ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı; ne cisim, ne de cisme hulûl eden cismanî olmayıp binefsiha kaim cevahir-i mücerrede olduklarına kail olmuşlar ve demişlerdir ki: «Bunların ne cisim, ne de cismanî olmamaları, Allah'a müsavî olmalarını istilzam etmez. Çünkü ne cisim, ne de cismanî olmamak sülûbdur. Sıfat-ı selbiyyede iştirâk, hakikat ve mahiyyette iştiraki iktiza etmez. Nitekim a'raz, bir mahalle ihtiyacda müsavî olmakla beraber mahiyyetleri muhteliftir. Bâzısı hayırlı, bâzısı şer, bâzısı hoş ve

---

Melfuz: Telaffuz edilmiş, okunmuş söylenmiş. **Heval:** Nefsine düşkün, nefsine ve şehvetine mağlup. **Kudema:** İleri gelenler.

sevgili, bâzısı da alçak ve hasîstir, kimisi iyi işlere yarar, kimisi de kötü işler yapar. Bunları düşünebilmek için en yakın misal, insanın nefs-i natıkasiyle onun beden üzerindeki ef'alidir. Bir şuurdan bir hareket hasıl olabilir.» Bu kısımdan bâzıları da demişlerdir ki: «Cinn, beşerin bedenlerinden mufarekat etmiş olan ruhları ve nefs-i natıkalarıdır. Bedenlerinden ayrılmakla ruhanî âlemde inkişaf ederek kuvvet ve kemâlleri artar, ayrıldıkarı bedene müşabih bir beden huduse gelince ona müşakelet sebebiyle o ayrılmış olan ruhun bu bedene bir alâkası bulunur. Ve bu suretle o ikinci bedenin nefsine ef'alinde ve tedbirinde muavenet eder. Zira cinsiyyet zamma illet olur. O ikinci nefis hayırlı nüfûstan ise, ona muîn olan ruh, Melek ve o yardım, ilham olur, şirrir ise, o muîn, Şeytan o iâne vesvese olur.» Diğer kısım, cinlerin ecsam olduklarına kail olmuşlar ve bunlardan, bâzıları şöyle demişlerdir: «Cisimler, hayyiz: mekân, cihet, tul, arz, umk sıfatlarında müşterek olmakla beraber sıfatta iştirâk temamı mahiyyette iştiraki iktiza etmeyeceğinden bunlar, cismiyyetin a'razından olur da, hakikatı olmayabilir. Ve Çünkü muhtelif mahiyetteki şeyler, bâzı levazimde iştirâk edebilir ve cisimlerin latîf ve kesîf olarak taksim edilebilmeleri cismiyyet hakikatinde müşterek olmdukları halde yalnız letâfet, kesâfet mefhumlariyle ayrılmış olmalarını icab etmez. Ve şu halde cismiyyet mefhumu ecsam dediğimiz şeylerin hepsinde müşterek-i zatîsi olmayıp bu arazîsi olabilir. Meselâ, su mahiyyeti, buhar, mayi', incimad hallerindeki tehavvülâtta su hakikatinden çıkmak lâzım gelmeyeceği gibi bir şey de hakikatinden çıkmazsızın hem muhtelif cisimler halinde görünmek hem de cismiyyet onun bir arazîsi olup o cismiyyet mâverasında bir şey olarak bulunmak kabil olur. Bu suretle hevaî bâzı ecsam-ı latîfenin mahiyyette sair havaî cisimler envaına muhalif bir mahiyyette bulunması ve bundan bâzı ef'al-i acîbe zuhur etmesi tesavvur olunamayacak bir şey değildir. Cinler de bu suretle muhtelif şekiller alabilir ve başkalarının gözüne bir şey görünmezken bâzılarının gözüne, ecsam halinde bir çok şeyler görünebilir.

Maamafih diğer bir çokları bunu kabul etmemiş, ecsamın zikrolunan vasıflarla temamı mahiyyette müsavî olduklarına ve enva'a ayrılmaları ona munzamm olan ayrı vasıflarla olduğuna kail olmuşlar. Bunlar da hayat hakikaki nokta-i nazarından iki mezhebe ayrılmışlardır.

BİRİNCİSİ: Eş'arî'nin ve cümhur-i etba'ının kavlidir ki: Hayat için bünye şart değildir. Hayat, haddızatında tecezzi etmeyen bir hakikattir. Onun bir bünye

Sulb: Katı, taş gibi olma. **Mufarekat:** Ayrılmaz. **Müşakelet:** Şekilde bir olma ve benzeyiş. Cinsiyet birliği. **Muavenet:** Yardımcılık. **Zamm:** Bir şeye bir şeyi ekleme. **Muin:** Yardımı. **Hayyiz:** Yer, cismin kapladığı hacim. **Umk:** Derinlik. **Kesif:** Koyu. **İncimad:** Donma. **Munzamm:** Eklenen. **Tecezzi:** Parçalara ayrılma, bölünme.

de tecelli etmesi, haddizatında bir bünyeye mütevakkıf olmasını iktiza etmez. Bir bünyede tecelli eden hayat, ne onun mecmuunda, ne de ayrı ayrı eczasının her birinde değildir. Cisim, cismiyyette müsavî olmak hasebiyle her cüz'iyle kaim olan hayat diğerinin misli olacağından bir şeyin hükmü mislinin hükmüne mütevakkıf olamaz. Öyle olsa mütekabilen o, ona, o, ona mütevakkıf olacağından nâmütenahî devir lâzım gelir. Nâmütenahî zamanda bir hayat husule gelemezdi. Bir arazın birçok mahallere birden hulûlü de mâkul değildir. Doğrusu büyük ir bünyede tecelli eden hayat, basît bir tek cüzde de tecelli edebilir. Hakikat i'tibariyle hayat, madde ve ecsamın bir tabiatı değil, bir emr-i Rabbanîdir. Onun için bir cüzde büyük büyük cisimler tecelli edebilir. Ve bir göz, ortada bir bünye olmadığı halde, başkalarının görmediği bir cisim görebilir. Hattâ görmek için göz bile şart değildir. Allah Teâlâ, murad ederse gözler kapalı iken bir parmak ucuyla bile gösterebilir. Cinler de böyle bünyesi olmayan bir hayat kuvveti olmak üzere ecsamın herhangi bir cüz'ünde görünür veya görünmeyebilir.

İKİNCİSİ: Bu âlemdeki hayatta istikraların gösterdiğine göre bünye de şarttır. Cinnilerin de cismanî bir bünyesi olabilir. Lâkin bizim her bünyeyi görmemiz lâzım gelmeyeceği gibi gördüklerimizin de her cüz'ünü görmediğimiz ma'lûmdur. Şu halde gözlerimizin önünde nice nice bünyeler bulunurken biz onları görmeyebiliriz. Nitekim mikropları ale'l-âde bakışla göremediğimiz gibi, cevv-i heva içinde, hiç hislerimize ilişmeyen mevceler, ziyalar da bulunabilir, ve bunların bize uzak ve yakın, yüksek ve alçak olanları da bulunabilir ve biz bütün ecsamı ve bütün cismanî ve fizikî kuvvetleri keşfetmiş değilizdir. Şu halde gerek ruhanî, gerek cismanî bakımdan bizim hislerimizden mestur mahlûklar bulunduğunu inkâr etmek doğru değildir.

Böyle olmakla beraber cinleri isbat edeceğiz diye onların şeytanetlerine kapılarak onları nazarlarda haddinnden ziyade büyültmeğe ve onlardan gaybler, sırlar öğrenmek sevdasiyle onların istîlâlarına düşmeğe de kalkışmamalıdır. Onlara verilen kuvve, insin idrakine verilen kuvveden yüksek değildir. Ve heppsi kutret-i İlâhiyye önünnde hiçtir. Onun için فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ("*Her kim O Rabbına iman ederse artık ne hakkı yenmek ne de istiylâ olunmak korkusu kalmaz.*" Cinn-72/13) buyurulduğu üzere Allah'a cidden iman edenler onlardan korkmaz ve onların istîlâlarına uğramazlar, Kur'ân'ın nuru onları yakar.

İstikra: Ayrı ayrı hadislerdeki müşterek vasıflara dikkat ederek umumi bir netice çıkarmak, etraflı bilgi edinmek. **Cevv-i heva:** Hava boşluğu. **Mevce:** Ses, elektrik ve hararetin yayılma dalgalarından her biri, titreşim.

Bu Sûre bu hakikatleri anlatmış ve cinlerin vücudunu ve mes'uliyyet ve mükellefiyyetlerini ve İnse alâka ve müşabehetlerini haber vermekle beraber hepsinin bir vahdet arz edecek mahiyyette olmayıp dilim dilim, boy boy, fırka fırka ayrılmış olduklarını ve toplansalar bile Allah'a ve Allah'ın emrine karşı bir şey yapmaktan ve gaybi bilmekten âciz ve onların fitne ve imtihan meydanlarında mahkûm bulunduklarını bildirmiştir.

Gerek Sûre-i Ahkaf'ta, gerek bu Sûrede, bir takım cinnin Peygamber'e gelip Kur'ân dinledikleri ve O'na iman ile cem'iyyetlerine dönüp nasîhat ederek dâvet eyledikleri zikr-ü beyan olunmuş olduğunda şübhe yoksa da, Peygamber'in onların görüp görmediği hakkında rivayet muhteliftir:

1) Said İbn Cübeyr'den, İbn Abbas'dan rivayet olunduğuna göre Resulullah, cinlere karşı okumamış ve onları görmemişti. Ancak Resulullah, bir kaç nefer Ashab-ı ile Suk-ı Ukâza giderken Nahle nam mevki'de sabah namazı kıldıkları esnada okuduğu Kur'ân'ı cinnîler dinlemişti. O sırada şeytanlar sema haberleri alamaz olmuş ve üzerlerine şihablar saldırılmıştı. «Her halde yeni bir şey hadîs oldu ki, sizinle sema haberleri arasına hail oldu. Arzın şark-u garbına gidin bakın bakalım o hâdis olan nedir?» demişler ve bu sebeble şark-u garbı araştırmağa başlamışlardı. Tihame tarafına giden takım, Suk-ı Ukâza gitmekte bulunan Peygamber'in Nahle'de Ashabiyle sabah namazı kılarken okuduğu Kur'ân'ı işidince, varıp dikkatle dinlemişler. Dinleyince de: «İşte bu, size sema haberine hail olan» demişler, hemen oradan kavimlerine döndüklerinde, انّا سَمعنَا قُرآنًا عَجَبًا يَهْدِي الى الرُّشْدِ فَامَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا احَدًا (*"İnan olsun biz acaib bir Kur'ân dinledik. Rüşde erdiriyor, biz de ona iman eyledik, Rabbımıza hiç kimseyi şerik koşmıyacağız."* Cinn-72/1-2) demişlerdi. Allah Teâlâ, bunun üzerine Peygamberine قُلْ أوحِيَ Sûresini indirdi. مَا قَرَأَ رَسُولُ الله عَلَى الجِنِّ وَلا رَاهُمْ *Cinnin dediklkeri Peygamber'e ancak vahy olundu.* Buharî: Ezan-105

Tirmizî'de ve İbn Cerîr tefsirinde, bu rivayetin başında: وَانَّمَا أوحِيَ اليْهِ قَوْلُ الجِنِّ (*"Resulullah cinnilere okumadı, onları görmedi de"* Tirmizi: Tefsiru Sureti-55) fıkrası vardır. Lâkin Buharî'de o fıkra yoktur. Ancak sonunda, vardır. Abd ibn Humeyd'in, Mihran, Süfyan, Âsım tarikiyle Verka'dan rivayetinde de: «Zevbea rehtı ve ashabı, Mekke'ye gelmiş Peygamber'in kıraatını dinlemişler, sonra gitmişlerdi. وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الجِنِّ يَسْتَمِعُونَ القُرآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا انْصِتُوا (*"Bir de şu vakti anlat ki, Cinlerden bir takımını Kur'ân dinlemek üzere sana sevketmiştik, bu surette vaktâ ki ona hâzır oldular, "Susun, dinleyin" dediler."* Ankâf-46/29) budur. Onlar dokuz idiler, Zevbea da içlerinde idi.» Dahhâk'tan rivayette de, İbn

Şihab: Kıvılcım.

Abbas'dan rivayet vech ile «İlk gönderilen nefer, Nasibiyn ehlinden idi. Nasibiyn Yemen'de bir arzdır ve onlar cinnin eşraf ve sâdatıdır. İblîs- onları Tihame ve Yemen havalîsine göndermişti. Onlar, vadî üzere Nahle vadîsine gelmişlerdi ki, Nahle vadiden iki gecelik mesafedir. Orada Peygamber'i sabah namazı kılarken buldular. Kur'ân okurken işittiler. Huzuruna geldiklerinde biribirlerine, «susun» dediler. Namaz bitince de kavimlerine mü'min olarak dönüp gittiler. Peygamber, onları bilmiyordu. Allah Teâlâ, قُلْ أُوحِيَ i indirinciye kadar Peygamber'in onların gönderilmiş olduklarından haberi bile yoktu.» Bir rivayette de bunlar, Şeysaban'dan idiler ve onlar cinnin adedce en çoğudur. İblis'in cünudunun çoğu onlardandır.

2) İbn Mes'ud rivaytidir. Demiş ki: Aleyhissalâtü vesselâm: «Ben, cinne Kur'ân okumakla emrolundum, beraberimde kim gider?» dedi. Sükût ettiler, ikinci kerre söyledi yine sükût ettiler, üçüncüde yine söyledi. Ben: «Abdullah maiyyetinde giderim ya Resulâllah» dedim. Bunun üzerine kalktı. İbn Ebî Düb Şıbi'nin yanında Hacûne gelince benim üzerime bir hat çizdi. «Bunu tecavüz etme» dedi. Sonra Hacûne doğru geçti. Derhal üzerine doğru keklikler gibi uçuştular. Sanki Zut ricaline benziyorlardı. Kadınların def caldıkları gibi deflerini çalıyorlardı. Nihayet onu sardılar, gözümden gaib oldu. Hemen kalktım. Bana eliyle otur diye işaret etti. Sonra Kur'ân okumağa başladı. Gittikçe sesi yükseliyordu. Hepsi yere yapıştılar. O derece ki, seslerini işidiyordum da kendilerini görmiyordum. Sonra bana avdet buyurduğunda: «Gelmek istedin değil mi?» dedi. «Evet ya Resulallah» dedim. «O sana gerekmezdi. Onlar cinn, Kur'ân dinlemeğe geldiler. Sonra da kavimlerini inzar etmek üzere döndüler. Benden azık istediler. Ben de onlara kemiği azık ettim. Kemikle, deve gübresiyle kimse taharetlenmesin» buyurdu.»

İbn Mes'ud Hazretleri, mes'elede daha salâhiyyetdar olmakla beraber, İbn Abbas Hazretleri'nden rivayet tarıkleri sahih ve kuvvetli olması ve Sûrenin cereyanı da buna muvafık görünmesi hasebiyle bu rivayetlerin birini tercihten ziyade tevfîkı cihetine gidilmesi daha muvafıktır. Bir çokları vak'anın teaddüdüne zâhib olmuşlardır. Evvelâ, İbn Abbas'ın dediği gibi olmuş, onun üzerine Allah Teâlâ, Peygamber'e ve Sûreyi vahy edip onların dilediklerini ve dediklerini haber vermiş, sonra da İbn Mes'ud'un rivayet ettiği gibi onlara çıkmasını da emir buyurmuş olabilir. Çünkü İbn Mes'ud rivayetinde, bu Sûrenin inzâli zikredilmemiştir. Bir de Sûre-i Rahman'da geçtiği üzere Peygamber'in o Sûreyi de cinlere okuduğu geçmişti. Muhaddisler, cinn vifadesinin altı kerre olduğuna hadîslerin

---

Zut: Zencilerden bir kabile. Tevfîk: Uygun düşürme. Vifade: Elçilik

delââlet eylemekte olduğunu söylemişlerdir. Diğer taraftan vak'a bir olduğu halde bile Resulullah, bu vakta kadar cinleri ne görmüş, ne de onlara cinciler gibi bir şey okumuş, fakat bu kerre onlara Kur'ân okumakla emr olunmuş, lâkin onların kavımlarına varıp söylediklerini bilmemiş, bu cihet kendisine taraf-ı İlâhî'den vahy ile haber verilmiş demek olur. Filhakîka İbn Abbas rivayetinin en mühim nüktesi, cinnin bu sûrede haber verilen sözlerini onlar söylerken Peygamber kendilerini görerek onlardan dinlemek suretiyle bilmiş olmayıp, cinlerin bu sözleri onun gıyabında söylenmiş olduğu halde Allah Teâlâ, Peygamber'e vahy ile bildirmiş bulunduğunu anlatmasıdır. Buhârî'nin rivayetinde nefy-i rü'yet mezkûr olmayıp yalnız, وَاِنَّمَا أُوحِيَ اِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ denilmesi bu mânâya tenbih olduğu gibi قُلْ أُوحِيَ buyurulması da, temamen bunu nâtıktır. Yoksa قُلْ اِنِّي اسْتَمَعْتُ ...اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا buyurulmak lâzım gelirdi. Bu sözlerini söylerken onları görmemiş ve dinlememiş olması ise, hiç görmemiş olmasını iktiza eylemez. İbn Mes'ud rivayeti de, Peygamber'in bunları cinlerin kendilerinden dinlediğini söylememiş, ancak Peygamber'in onlara karşı Kur'ân okumağa me'mur olduğunu ve vak'ada kendisinin de hâzır bulunup onları Peygamber'in etrafında nasıl gördüğünü anlatmıştır. Demek aradaki en farklı cihet, Peygamber'in cinni mutlaka görüp görmemiş olması mes'elesidir. İbn Abbas rivayeti ale'l-ıtlak değil, bu vak'aya kadar ve bu sözleri söyledikleri sırada görmemiş olduğunu anlatıyor. Böyle olmasa bile, müsbit nâfiye müreccah olduğundan, bu hususta İbn Mes'ud rivayeti tercih olunmak lâzım gelir. Hem Cebrail'i gören ve hatta İbn Abbas'ın kavlince Mi'rac'da Rabbini gören Resulullah'ın cinleri, şeytanları hiç görmemiş olması mânâsız olur. Demek ki, İbn Abbas'ın, مَا قَرَأَ رَسُولُ اللهِ عَلَى الْجِنِّ وَلَا رَآهُمْ (*"Resulullah cinnilere okumadı, onları görmedi. de."* Tirmizi: Tefsiru Sureti-55) demesi sâbit olduğuna göre de muradı, Peygamber bu sûredeki sözleri cinlerden dinlemedi, ancak Allah tarafından vahy ile bildirildi demektir ve Peygamber'in bi'setiyle cinlerin, şeytanların idlâllerine karşı bir sed çekilmiş olduğunu anlatmaktır ki, bu Sûrenin ruhuna temamen muvafıktır. Nitekim İbn Mes'ud rivayetinin sonunda cinlere azık olarak kemik atılmak fıkrası da, onların hakaretini beyandır.

Zevbea, lügatte kasırga demektir. Bir de kasırga gibi bir nevi' cinn veya şeytan ismi olduğu zikrolunmuştur. Şeysaban dahi, Kamus'ta, erkek karınca, karınca yuvası, cinden bir kabîlenin ve bir şeytanın ismidir. «Kamus şerhin»'de, Şeytan-ı racîmin ismi denilmiştir. Demek ki, zevbea da kasırga gibi hevaî bir ih-

---

Ale'l-ıtlak: Umumiyyetle. Bir suretle kayıtlı olmayarak. **Müsbit:** Hastalık ve yaralardan dolayı pek halsiz olan. **Nafi:** Menfi yapan. **Müreccah:** Üstün tutmak.

tilâl cereyanı, Şeysaban'da da hurde ve mikrobler gibi bakteriyolozik bir gizlilik vardır. Nasibiyn de, Musul tarafındaki Nasibîn değil, Yemen'de cinniyle meşhur bir mevki' imiş. Ehl-i Nasıbiyn tâbiriyle mahal tâyin edilmesinde de bunların mukabili olmakla beraber İnsten eamm olan ale'l-ıtlak insan mukabili bir cinn olmadıklarını andıran bir mânâ vardır. يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ (*"Ve doğrusu insten bazı rical cinden bazı ricale sığınıyorlardı."* Cinn-72/6) kavlinden zâhir olan da bunların rical suretinde temessülüdür. El-ilmü indallah.

Âlûsî'nin, İbn Teymiyye'den nakline göre Cinn kıssası hicretten üç sene evvel vâki' olmuştur. Vakıdî de, Nübüvvetin on birinci senesinde olduğunu söylemiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اُو۫حِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُٓوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًاۙ ﴿١﴾
يَهْد۪ٓي اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِه۪ۜ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَٓا اَحَدًاۙ ﴿٢﴾ وَاَنَّهُ تَعَالٰى
جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًاۙ ﴿٣﴾ وَاَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَف۪يهُنَا
عَلَى اللّٰهِ شَطَطًاۙ ﴿٤﴾ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ
كَذِبًاۙ ﴿٥﴾ وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ
فَزَادُوهُمْ رَهَقًاۙ ﴿٦﴾ وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ
اَحَدًاۙ ﴿٧﴾ وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَٓاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَد۪يدًا
وَشُهُبًاۙ ﴿٨﴾ وَاَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِۜ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ
يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًاۙ ﴿٩﴾ وَاَنَّا لَا نَدْر۪ٓي اَشَرٌّ اُر۪يدَ بِمَنْ فِي
الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًاۙ ﴿١٠﴾ وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ
وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَۜ كُنَّا طَرَٓائِقَ قِدَدًاۙ ﴿١١﴾ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ

اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَن نُّعْجِزَهُ هَرَبًا ﴿١٢﴾ وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَىٰ
آمَنَّا بِهِ فَمَن يُؤْمِن بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ﴿١٣﴾
وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ
تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا
﴿١٥﴾ وَأَن لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُم مَّاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾
لِّنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَن يُعْرِضْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾
وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ﴿١٨﴾ وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ
عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

1. Deki: «Vahy olundu bana hakikat bir takım cinnin denleyip de şöyle dedikleri: İnan olsun biz, acâib bir Kur'ân dinledik. 2. Rüşde erdiriyor, biz de, ona iman eyledik. Rabbimize hiç kimseyi şerik koşmıyacağız. 3. Ve doğrusu o Rabbimizin şanı çok yüksek, ne bir arkadaş edinmiş, ne de bir veled. 4. Ve doğrusu bizim sefih, Allah'a karşı saçma söyliyormuş. 5. Ve doğrusu biz, ins-ü cinn Allah'a karşı asla yalan söylemez sanmışız. 6. Ve doğrusu insten bâzı rical cinden bazı ricale sığınıyorlardı da onların istilâlarını artırıyorlardı. 7. Ve doğrusu onlar sizin zann ettiğiniz gibi zann etmişlerdi ki, Allah ebedâ hiç bir kimseyi ba's etmiyecek. 8. Ve doğrusu biz, o Semayı yokladık da onu öyle bulduk ki, şiddetli muhafızlar ve şihablarla doldurulmuş. 9. Ve doğrusu biz, ondan dinlemek için bâzı mevki'lere otururduk. Fakat şimdi her kim dinleyecek olursa onun için gözeten bir şihab buluyor. 10. Ve doğrusu biz, bilmeyiz o arzdaki kimselere bir şer mi irade edilmiştir, yoksa Rabbleri onlara bir hayır mı murad etmiştir. 11. Ve doğrusu bizler, bizlerden salih olanlar da var, olmıyanlar da var, dilim dilim tarikatler olmuşuz. 12. Ve doğrusu biz, anladık ki, Allah'ı arzda acze

düşürmemize ihtimal yok, kaçmakla da onu asla âciz bırakamayız. 13. Ve doğrusu biz o hidayet rehberini dinlediğimizde ona iman ettik. Her kim O Rabbına iman ederse, artık ne hakkı yenmek, ne de istilâ olunmak korkusu kalmaz. 14. Ve doğrusu bizler, bizlerden müslimler de var, haksızlar da var.» Müslim olanlar, işte onlar rüşd-ü savabı arıyanlardır. 15. Amma haksızlar cehenneme odun olmuşlardır. 16. Ve hakikat o tarikat üzere istikametle gitselerdi elbette kendilerini bol bir su ile suvarırdık. 17. Ki, onları, onun içinde imtihan edelim. Her kim de, Rabbinin zikrinden yüz çevirirse o, onu gittikçe yükselen bir azaba sokar. 18. Ve hakikat mescidler, hep Allah içindir. O halde Allah'ın yanında başka birine dua etmeyin. 19. Ve filhakika o Allah'ın kulu kalkmış, O'na dua ederken üzerine çekeleneyazdılar.

نَفَرٌ Biz, bir tek kişiye de nefer deriz. Arabca da ise, meşhuru üçten ona kadardır. Âlûsî'nin beyanına göre fasîhte, ondan yukarıya ıtlak olunur. Erlere, hattâ inse de mahsus değildir. Çünkü burada cinne de ıtlak olunmuştur. Mücmel'de demiştir ki: Reht ve nefer, kırka kadar kullanılır. Aralarında fark: Reht, bir Ata'ya raci' olurlar, neferde ise, öyle değil. Nefer, kavme de ıtlak olunur ki, وَاَعَزُّ نَفَرًا kavl-i celîli bundandır. İmam-ı Kirmanî de, neferin Urfî lügatte diğer bir mânâsı vardır. Recül (er) demiş ve bir hadîs-i sahîhin bu mânâ ile tefsir olunduğunu söylemiştir. Demek ki, bizde nefer bu mânâdan gelmiştir. اَنَّهُ اسْتَمَعَ **«Hakikat, dinleyipde»** Bu «اَنَّ» kıraatlerin hepsinde bil'ittifak üstün okunur. Çünkü cümle «اُوحِىَ»nin naib-i faili mevkiindedir. Buna, mâtuf olanlar da böyle feth ile okunmak lâzım gelir. Zamir, şandır. فَقَالُوا اِنَّا **«Şöyle dediler: Biz»** Bu «اِنَّا» mekul-i kavl olduğundan bütün kıraatlarda esre okunur. Buna mâtuf olanlar da meksûr okunmak lâzım gelir. «الرُّشْدِ» **Hak ve savab.** وَاَنَّهُ Bu sûrede, bu ve maba'dindeki «اَنَّ» lerin atfı, mühim mes'eledir. Kıraatların bâzısında üstün, bâzısında esre okunmuştur. Bâzılarında esre bâzılarında fetha okuyanlar da vardır. Esre okunan kıraatlarda, «اِنَّا سَمِعْنَا» üzerine ma'tuf olduğu açıktır. Şöyle söylediler, şöyle söylediler demektir. Fetih ile okunmasında ise ki, bizim Hafs kıraatında ve mushaflarımızda böyledir, bunda incelikler vardır. Bâzısı «اٰمَنَّا بِهِ» deki «بِهِ»nin mahalline veya «بِاَنَّهُ» takdiriyle «بِهِ» zamirine ma'tuf olup, «dinledik de ona ve şu hakîkatlara iman ettik» demek olur. Bu suretle bunlar da cinlerin kelâmı cümlesine dahil bulunur. Arada ve sonunda bâzıları da «اُوحِىَ اِلَىَّ اَنَّهُ»daki «اَنَّهُ» üzerine ma'tuf olur ki, onlar, cinnin kelâmından hikâye olmayıp doğrudan doğru taraf-ı İlâhî'den vahyolunan kelâmlar cümlesinden olarak mülâhaza edil-

---

Mabadindeki: Sonrasındaki.

mek lâzım gelir. Nitekim, «وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا» ، «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ» böyle doğrudan doğru vahy olduğu için kıraatların hepsinde feth ile okunmuştur. Arada, وَأَنَّا ظَنَنَّا ، وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا sonra, وَأَنَّا لَمَّا iki veche muhtemildir. Biz, bunları meâlde doğrusu ve hakikat ve filhakika ta'birleriyle göstermeğe çalıştık ve bütün bunlar da rüşdün mâkul ve doğru yolun bir izahı vardır. تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا «Rabbımızın şanı çok yüksek»

CEDD: Sahib-i Kamus'un «Besair»'de beyanına göre: Bu maddenin aslı, düz erazîyi baştan başa kat' edip geçmek mânâsınadır. Sa'y-ü cehde ve elbiseyi kesib biçmekle lâzımı olan yeniliğe ve gece gündüz kat'ı mesafe zımnında mu'în olan feyz-ı ilahî; baht, gına, nasîb şan-ü azemet mânâlarına ve bu münasebetle büyük babaya ıtlakı ondan, müteferri'dir.» Bu vech ile ced, iyi baht, kadr-ü haysiyyet, nasîb-ü kısmet mânâlarına geldiğinden böyle bahtiyâr kimselere ashabü'l-cedd, zevü'l-cedd veya mecdud denildiği gibi ululuk ve azemet mânâsiyle de, جَدَّ فِي عُيُونِ النَّاسِ جِدًّا «herkesin gözünde büyüdükçe büyüdü» denilir ve cimin zammiyle جُدّ azim demek olur. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (*"Doğurmadı ve doğurulmadı"* İhlâs-112/3) olan Allah Teâlâ'ya izafetle cedd, onun bütün kâinatı kat'etmiş olan ezelî şan-ü azemeti, gına-yi zatîsi, bir de umumiyyetle kâinata ve hususiyyetle dilediklerine olan yüksek feyz-u inayeti mânâlariyle tefsir olunur ki, burada birincisi olmak zâhirdir. سَفِيهُنَا İblis, veya cins mânâsiyle cinnin mütemerridleri diye mânâ verilmiştir.

ŞETAT شَطَطًا : Hadden aşırı, haktan, rüşdden uzak, saçma, ki, o, sefîhin Allah'a eş ve veled isnad etmesidir. ... وَأَنَّا ظَنَنَّا ilh. O sefîhlerinin saçmasına bu vakta kadar ne sebeble aldanmış olduklarını beyandır. وَأَنَّهُ Bunun, «أَنَّهُ اسْتَمَعَ»ye ma'tuf olması melhuzdur. Burada cinlerin öyle yalan ve saçmalara cür'et etmelerinin vechi ve inse tasallut edebilmelerinin sebebi anlatılmış oluyor ki, şu'dur: كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ İnsten bir takım rical, cinden bir takım ricale sığınıyorlardı. Böyle sığınma dualarına, ta'vîzât ve efsûn namı verilir.

Demişlerdir ki: «Bir adam, tenha bir vadîde yatmak veya konmak geçmek istediği ve nefsine bir tehlikeden korktuğu zaman yüksek sesle, «ey bu vadînin azîzi, ben senin itaatinde bulunan süfehadan sana sığınıyorum» der ve bu suretle o vadîdeki cinnînin kendisini himaye edeceğini i'tikad ederdi. Şübhe yok ki, bu i'tikaddaki kimseler, başı sıkıldıkça veya her hangi bir maksada ermek istedikçe işi, evvelâ cinne sığınmak olur. Ebu Hayya'nın zikrettiği vech ile Mukatil

---

Gına: Zenginlik. **Müteferri:** Bir kökle alakalı olan. **Mütemerrid:** İnatçı. **Melhuz:** Akla gelebilen, düşünülebilen. **Ta'viz:** Nazar ve kötü şeylerden muhafaza için takılan ? kağıt. **Efsun:** Sihir, büyük.

demiştir ki: «Arab'da cinne Te'avvüz, Yemen'de bir kavimden başladı. Sonra Benî Hanîfe'ye geçti. Sonra Arab'da şayi' oldu.» Burada, cinn hakkında rical ta'birinin kullanılması şayan-ı dikkattir. Bazıları demiştir ki: Cinlere rical ıtlak olunmaz. Bu âyette ricalin ikisindende murad, ins ricali olarak mânâ şu olmak lâzım gelir. İnsten bir takım rical, cinnin şerrinden bir takım ins ricaline sığınıyorlardı. Meselâ, «Bu vadînin cinninden Hüzeyfe'ye sığınıyorum» diyorlardı. Buna göre «مِنَ الْاِنْسِ» ، «مِنَ الْجِنِّ» gibi beyaniyye olarak ricalin sıfatı değil, ibtidaiyye olarak «يَعُوذُونَ»ye müteallık mef'ulibih gayr-i sarihtir. Bu sığınış ise, ölmüş veya diri bir adamın ismine ve ruhaniyyetine veya kâhinlere müracaat gibi fiilen kendisine müracaat suretiyle de olabilir. Bu mânâda güzel bir mânâdır. Bu surette cinnin erkekliğine, dişiliğine delâlet eyler bir cihet yoktur. Lâkin cumhur, «مِنْ»lerin ikisininde beyaniyye olmasını zâhir görerek, bu ayetin zâhiri cinlerin erkekleri ve dişileri bulunduğuna ve onların erkeklerine de, rical ta'bir olunduğuna delâlet eyler demişlerdir. Şu halde hiç bir hayvanın erkeğine recül denilmediği düşünülürse burada ins mukabili cinlerin başka bir hayvan olmayıp insanların içinde gizli mahlûklar olması iktiza edeceğini tefekkür etmek lâzım gelir. Bunun için biz, Cinn hakkında rical tâbirini hakikatleri i'tibariyle değil, temessülleri i'tibariyle olmasına hamletmek istiyoruz. Hasılı insten bir takım rical, cinden bir takım ricale her ne suretle olursa olsun sığınıyorlardı فَزَادُوهُمْ رَهَقًا da o sığınan **İns ricali, cinlerin kibr-ü tuğyanlarını artırıyorlardı.**

REHAK: Asıl mânâsında gaşy etmek, sarıp bürümek demek olduğu gibi, bir adamın arkasından yaklaşıp çatmak mânâsına ve sefahet, yâni hafiflik ve hamakat mânâsına ve şerr-ü şur, zulm-ü cefa irtikâb etmek ve muharremat ve menhiyyatta dalıp hep onunla uğraşmak mânâlarına geldiğinden burada müfessirîn; ism, cür'et ve tuğyan, sefahet, şirret, kibr-ü utüvv mânâlarına tefsir etmişlerdir. Yâni o adamlar, cinlere sığınmakla cinleri şımartıyor, onların sefahet ve tuğyana cesaretlerini artırıyor. Bu sebeble mütemerrid cinler de Allah hakkında bile yalanlar uydurarak, cinn ve inse zulm-ü tesallutlarını artırıyorlardı. İnsanlar, onlara sığınarak kurtulmak isterlerken, o suretle onlara yüz verip daha ziyade duzaklarına düşürüyorlardı. Demek ki, insanlara fenalığı cinlerden ziyade asıl kendileri yapmış oluyor. Cinler, inse yine ins vasıtasiyle zarar yapıyorlar. Onları âlet ediniyorlar, onların sığınmasından kuvvet alarak tesallut ve istilâlarını artırıyorlar. Şu halde insanlar, yalnız Allah'a sığınsalar da cinlere hiç ehemmiyyet vermeselerdi, cinler onları saramazlarrdı. Cinn-ü insin Allah'a karşı böyle yalan ve tuğyanlarına sebeb olan sefahetlerinden birisi de,

---

Gaşy: Düşüp bayılmak. **Hamakat:** Ahmaklık. **Utüv:** Haddi aşma.

وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا Bunun atfında da iki vecih muhtemildir. Cinnin birbirlerine sözlerini hikâye olduğuna göre هُمْ zamiri inse, كَمَا ظَنَنْتُمْ hitabı cinnedir. «اَنَّهُ اسْتَمَعَ»ya ma'tuf olarak doğrudan doğru vahy olunan kelâm-ı İlâhî olduğuna nazaran «اَنَّهُمْ» zamiri cinne, hitab insedir. Bu makamda âyetlerin böyle bir aşağıya, bir yukarıya atfında iki tarafa çakan şimşek gibi bir yaldırayış ve bu suretle bir taraftan anlatılan şihabların parıldayışına tam bir mütabekat belagatı vardır. Yâni en o cinlere sığınan insanlar, o cinler de sizin gibi zannetmişlerdi ki, yâhud ey o Kur'ân'ı dinlemiş olan cinler, o size aldanan insanlar da sizin gibi zannetmişlerdir ki, اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًا **Allah ebeden hiç kimseyi ba'setmiyecek.** Yâni âleme hakk-u savabı anlatır, sizlere haddinizi bildirir, yalanlarınıza, tuğyanlarınıza karşı başlarınıza ateşler yağdırır bir Peygamber, bir Resul göndermeyecek zannetmişlerdi. Burada Ba'sin, âhirette ölüleri diriltip herkesin cezalarını vermek mânâsı da melhuz ise de burad, dünyada vaki' olan Peygamber'in bi'seti olduğunu gelen âyetler anlatmaktadır. Zira cinler, o zanlarının butlânını ve bi'sete imanlarının sebe ve delilini şu tecrübeleriyle anlatıyorlar. وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَٓاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا **«Ve doğrusu biz o semayı yokladık da onu öyle bulduk ki şiddetli muhafızlar ve şihablarla doldurulmuş.»** Esasen lems dokunmak, elle yoklamaktır, semayı yoklamak taleb ve iltimas ile araştırmak istemek, sınamak mânâsına mecaz olduğu beyan olunuyor.

HARES: Bekçi ve muhafız demek olan hârisin cem'i hadem, hadim gibi.

ŞÜHÜB: Şihabın cem'idir. Şihab, esasen ateş alevi بِشِهَابٍ قَبَسٍ (*"Yalın bir şule"* Neml-27/7) gibi. Bunndan semada yıldız kayar gibi kayan parıltılara da isim olmuştur. Mânânın hasılı şu oluyor. Biz, iman ettik ki, Allah kimseyi ba's etmeyecek, etme zannı yanlış imiş. Biz, yüksek bir kimsenin ba's olunduğunu anladık. Çünkük biz, semayı o yüksek âlemi yokladık da, onu şiddetli hârisler, kuvvetli muhafız Melekler ve atılmağa müheyya ateşin alevler, şihablarla doldurulmuş bulduk. وَاَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ **Ve mâlûm ki, biz, o semadan dinlemek, haber almak için bâzı meclislere otururduk,** yani bâzı mevki'lerden terassud eder, gizli sema haberleri alır onlarla halkı şaşırtırdık. فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا **Fakat şimdi her kim dinlemek isterse, onun için râsıdlar halinde gözleyen, yakmağa müheyya bulunan bir şihab, parlak bir alev buluyor.** O Kur'ân'ın ve onu okuyan zatın karşısında cinn ve şeytan böyle eriyecek bir vaz'iyyette kalıyor. İşte Allah Teâlâ, böyle bir kimse ba'setmiş ve âleme böyle tehavvül vermiştir. Burada ekseriyyetle şihabın zâhirî mânâsında ısrar ediliyorsa da biz, bu ısrarda mânâyı tecessüm ettirmekten başka bir fayda görmüyoruz.

Rasıd: Gözleyen. **Tahavvül:** Bir halden diğerine geçmek, değişmek.

Asıl murad, nur-ı Nübüvvet ve âyat-ı Kur'ân ile hakikat âleminde parlatılan ve efkâr-ı bâtılaya karşı fırlatılan ateşîn inzarları anlatmak olması daha yüksek bir mânâ olduğu kanaatindeyiz. Zira hadisat-ı cevviyyeden olan o şihabların bi'set-i seniyyeden evvel dahi ola geldiği rivayetlerde de inkâr olunmuyor. Bi'set-i seniyye esnalarında denildiği gibi fazla birçok şihab yağmurları olmuş ve bunlardan müneccimler, kâhinler, şeytanlar korkup türlü mânâlar çıkarmağa çalışmış olsunlar. Fakat bu vech ile onlardan sema haberleri kesilmiş değil, bil'akis çoğaltılmış ve istirak-ı sem'a daha ziyade meydan verilmiş demek olmaz mı? Halbuki İbn Abbas Hazretleri'nin söylediği ve bu âyetin de anlattığı mânâ bu şihabların onlardan haber-i semâyı kesmiş ve Semâ kapılarını birer zâbıt olarak tutmuş doldurmuş olmalarıdır. Bu ise, onların mâneviyyatlarını, yalanlarını, sefahet ve tuğyanlarını yakan hakıkat şihablarını anlatıyor ki, onlar, Semâ-i Muhammedî'den parıldayan ateşîn âyetler ve mu'cizelerdir ki, onun karşısında ins-ü cinn şeytanlarının ödleri kopmuş, dilleri tutulmuştur. Bu tecrübeleri yapmış olan cinler, artık eskisi gibi gaybdan dem vurmağa, istikbalden haber vermeğe kalkışmayıp yalan söylemiş olmaktan sakınarak ilerisi hakkında imanlarını şöyle anlatıyorlar: وَاَنَّا لَا نَدْرٖى **«Ve inandık ki, doğrusu biz, bilmeyiz.** Bizim dirayetimiz yetişmez, اَشَرٌّ اُرٖيدَ بِمَنْ فِى الْاَرْضِ **Arzdaki kimselere bir şer mi murad edilmiş,** اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا **yoksa Rabbleri onlara bir hayır, bir muvaffakıyyet mi murad eylemiştir?»** Yâni evvel yaptığımız gibi gaybden dem vurmağa kalkışmayalım, biz gaybi, Allah'ın takdirini bilmeyiz. O Allah'a aiddir. Binaenaleyh bu kerre de o semânın mahfuziyyetinden, o şihabların parlayışından yerdeki kimseler, ins-ü cinn korunup da hayır mı görecekler, yoksa korunmayıp da ateşlere yanarak zarar mı görecekler, orasını Allah bilir. Bu babda bize düşen kendimizi düşünmektir. Bizim bildiğimiz ve anladığımız şudur ki: وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ **Doğrusu bizler, biz cinler içinde salihler de vardır.** Onlar, iman edip hayra ermeğe salih ve müste'itdirler. وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَ **yine içimizden öyle olmayan aşağılıklar da vardır.** Onların hayra ermesi pek melhuz değildir. كُنَّا طَرَائِقَ **Biz tarikat tarikat, yol yol** قِدَدًا **kıdde kıdde, sınımlar gibi dilim dilim, fırka fırka olmuşuz.** Yâni hepimiz bir yolda müttefik değiliz ki, hakkımızda ale'l-itlak hayır veya şer diye bir hüküm verilebilsin. وَاَنَّا ظَنَنَّا Burada zann, cezm-i nefs ile ilim mânâsınadır. **Yâni o Kur'ân'ı dinleyen ve tecrübeleri görüp bunları söyleyen biz cinler, şunu anladık** اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِى الْاَرْضِ **ki, Allah Teâlâ'yı arzda asla âciz bırakamayız.** Arzın neresinde olursak olalım, ne kadar gizlenirsek gizlenelim, gerek böyle muhtelif kalalım, gerekse muttefik olalım, her ne yap-

---

Cevv: Boşluk, gökboşluğu, feza, uzay. **İstirak:** Hırsızlık. **Kıdde:** Bölük. **Cezm:** Her nesnenin aslı.

sak Allah'a karşı koyup da ondan kurtulmamıza imkân ve ihtimal yok. وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا **Ve ondan kaçmakla da kurtulamıyacağız.** Arzda kalmayıp da semaya kaçacak olsak, yine onu âciz bırakamayacağız kendimizi ondan kurtaramıyacağız. Ona iman ve itaat etmedikçe nerede bulunsak bizi yakacak. Biz, bunu bi't-tecrübe anladık وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰى **Ve bize bunu anlatan o hüdayı, o rüşde erdiren hidayet rehberi Kur'ân'ı veya Peygamber'i dinlediğimiz vakitde** اٰمَنَّا بِهِ **ona iman ettik.** İman etmekte hiç tereddüd eylemedik. فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ **Bundan böyle her kim Rabbine iman ederse,** yâni onun birliğini ve büyüklüğünü tanır, indirdiklerini tasdîk eyler, azâbından korunur. O'na sığınırsa فَلَا يَخَافُ بَخْسًا **artık o, ne bahisten korkar,** وَلَا رَهَقًا **ne de rehaktan.** Yâni hakkı yenilmek, ecrinden bir şey zayi' edilmek suretiyel zulme de uğramaz, gerek ins, gerek cinn başka birisi tarafından istilâya uğrayıp zillete de düşmez, bu korkuların hiç biri kalmaz. Çünkü Allah'ın şeriki yoktur, O'nun izzet ve kudretine karşı gelecek kimse bulunamaz. Hulâsa ins-ü cinne sığınanlar kendilerini kurtaramaz. Ancak Allah'a iman edip de O'na sığınanlar, selâmete erer. Onun için insanlar cinne sığınmamalı, cinler de sefihleri ve alçakları olan şeytanlara uyup da insanları aldatmağa çalışmamalıdır.

وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ **Onunla beraber biz cinlerin içinden müslim olanlar, beyan olunduğu üzere Allah'ın birliğine iman ve itaatla selâmet yolunu tutanlar da var.** وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ **Kasıdlar, yâni iman ve İslâm yolundan sapıp da zulme gidenler de var.** فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُولٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا **fakat Müslim olanlar, işte onlar, hayr-ü savabı arayan ve ona layık olanlardır.** O halde o semanın mahfuziyyetiyle o bi'set ile onlar hakkında hayır murad edilmiş demektir. وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا **Amma kasıtlar, kâfirler, zalimler, cehenneme odun olmuşlardır** yanacaklardır. Onlar hakkında da şer murad olunmuş demektir. وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ **«Ve hakikat o tarikat üzere istikamette gitselerdi»** Bu «اَنْ» «اَنَّ»den muhaffettir, zamiri şan, mahzuftür. «اَنَّهُ» demektir ve bu cinlerin kelâmındnan değil, «اَنَّهُ اسْتَمَعَ»ye ma'tuf olarak doğrudan doğru vahyolunan kelâm-ı İlâhî'dendir. Yâni o cinn ve ins zikr olunduğu üzere hep o iman ve İslâm yolunda bir tarikat üzere dosdoğru gitselerdi, لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَٓاءً غَدَقًا **elbette Biz, onların hepsine bol bir su sunardık.** Yâni bol rızıklar içinde yaşatırdık. لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ **ki, onları onun içinde imtihan edelim.** Yâni öyle hepsi istikamet yolunu tuttukları halde de onları başıboş bırakıverecek değildik. Bu âlem, imtihan âlemi olduğu için bunun darlığı da, genişliği de bir imtihandır. Mihnet içinde bir gayeye yürüyüştür. Fakat hep rızk darlığı içinde imtihan vermekle, genişlik içinde imti-

---

Rehak: Gaşy etmek.

han vermek arasında fark vardır. Onun için onlar, o istikametle gitselerdi, onları darlıklar içide değil, bol bol rızıklar içinde imtihan eder, o yüzden yükseltirdik. Lâkin onlar, ins-ü cinn öyle yapmadılar, çokları o nasîhati dinlemediler, ı'raz ettiler. وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا **Her kim de, Rabbinin zikrinden, vahy-ü nasîhatinden, ibadetinden ı'raz ederse o onu gittikçe yükselen bir azâbe sokar.** وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ Bu da, kıraatların hepsinde meftuhtur. «اَنْ لَوْ» gibi yukarıya ma'tuftur. قُلْ اُوحِيَ اِلَيَّ اَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ demektir. **Yâni mescidler hep Allah'ındır.** فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا **Onun için Allah'ın yanında başka birine dua ve ibadet etmeyin, ancak Allah'a ibadet edin.**

MESACİD: Ma'lûm olduğu üzere mescidin cem'idir. Cim'in fethiyle mescedin cem'i de olur. Cim'in kesriyle mescid, secde ile namaz ve ibadet için tahsis olunmuş olan yerlerdir ki, lügaten müslim ve gayr-i müslim her milletin mânbedine şâmil olabilir. Urfte, ehl-i İslâmın mâbedine mahsustur. İmmtiyazına tenbih için ism-i mekânın şâz vezinlerinden olmak üzere meksûr okunarak kıyastan ayırd edilmiştir. Cim'in fethiyle mesced ise, secde mânâsına mimli masdar veya secde mevzii', secde uzvu mânâsına kıyasî ismi mekân olur. اُمِرْتُ اَنْ اَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ اَرَابٍ *«Yedi a'zâ üzerine secde ile emr olundum»* hadîsinde beyan olunduğu üzere bu yedi a'zâ, alınla burun, iki el, iki diz, iki ayaktır ki, alın ile burun bir sayılmıştır. ... وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ ... (*"Allah'ın mescidlerini içlerindne Allah'ın ismi anılmakdan meneden ve harab olmaları zımnında çalışan kimselerden daha zalim de kim olabilir?"* Bakara-2/114) gibi yukarılarda geçen bütün âyetlerde olduğu üzere burada da zâhir olan evvelki mânâ ile ibadethânelerdir. Cumhurun kavli de budur. Yahûd ve Nasara havra ve kilîsalarında Allah'ın gayrisine de dua ettiklerinden dolayı, müslümanlara ihlâs ile emr olunmuştur. Ancak bu Sûre nâzil olduğu zaman müslümanlara mahsus mescidler yapılmış olmadığı için burada mesacidi daha umumî mânâsiyle tefsir etmek üzere bir kaç vecih daha zikr olunmuştur ki, şunlardır: جُعِلَتْ لِيَ الْاَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا *«Arz bana mescid ve tahur kılındı»* (Buhari: Teyemmüm-1) hadîsi şerifine nazaran Hasen-i Basrî demiştir ki: «Burada mesacid, arzın bütün buk'alarına işarettir. Arzın hepsi Allah'ın mahlûku olduğu için onların üzerinde Halik'ının gayrisine secde etmeyin demektir. Yâhud mesced feth ile mimli masdar olmak üzere secdeler, yâni namazlar Allah'a mahsustur. Başkasına secde etmeyin demektir. Said ibn Cübeyer de demiştir ki «Secde a'zâları olan mescedler Allah'ındır. Yâni Allah'ın mahlûkudur. Binaenaleyh onlarla Allah'ın gayrisine secde etmeyin. Âkîl olan Allah'dan başkasına secde etmez demektir.» Atâ, İbn Abbas'dan burada

---

Buk'a: Yer parçası, ülke.

mesâcidden murad, Mescid-i Haram'dır diye de bir rivayet söylemiştir. Bunun vechinde, çünkü Mescid-i Haram bir çok mescidleri havi demektir. Bu surette diğer mesacidin hükmü bu âyetin ibaresinden değil, delâletinden anlaşılmış olur. Bunların her birinin bir vechi bulunmakla beraber en zâhir olan cumhur-ı ulemanın dediği vech ile ale'l-umum ibadethâneler demek olmasıdır. وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ **«Ve filhakika o Allah'ın kulu kalkmış O'na dua ederken»** Burada أَنَّهُ Nâfi' ve Âsım'dan Ebu Bekir kıraatlarında kesr ile, Hafs'ta ve sair kıraatların hepsinde feth ile okunur. Kesr ile okunması, cinnin sözlerine atıftan deniliyor. Bu surette كَادُوا zamiri, cinlere raci' olmaz. Lâkin buradan bir tek âyeti arada cinnin kavline atıfta yukarıki letafet görünmez. Onun için kesir kıraatında vav atıf olmayıp taraf-ı İlâhî'den istinaf olması daha muvafık olur. Feth ile okunması ise, vahiy cümlesine atıftır. Bu suretlerde كَادُوا zamiri, cinne veya cinn ve inse aid olur. Abdullah Allah'ın kulu, bu, vahiy kendisine indirilmiş olan Hazret-i Peygamber'in kendisidir. Allah'a ubûdiyyetini ifada ihtisas ile beraber tevazuunu iş'ar için bu unvan ile tavsif buyurulmuştur. Yâni bana şu da vahy olundu ki: O Allah'ın kulu (Muhammed) kalkmış, O'na dua ederken, ibadet ederken, كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا **o kulun üzerine keçelene yazdılar.** Yâni o dinleyen cinler ta'cillerinden kesret ve izdiham ile etrafına öyle toplandılar ki, az daha keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi. Çünkü hiç görmedikleri bir ibadet görüyor ve işitmedikleri bir dua dinliyorlardı. Cinnin kavimlerine şunu da söylediler: «O Allah'ın kulu kalkmış Allah'a dua ederken, müşrik insanlar ona adavetle aleyhine öyle toplanmışlardı ki, az daha birbirlerine geçip keçeleneceklerdi.» Katade'den mervi olan üçüncü bir mânâ daha vardır. Şöyle ki: İns-ü cinn kâfirleri onun işini, kıyam ve dâvetini ibtal etmek için aleyhinde öyle toplanmışlardı ki, az daha birbirlerine keçeleneceklerdi. Fakat Allah, O'Nu herhalde muhafaza eder, düşmanlarına karşı muzaffer eyler. Bu mânâ iki kıraata göre de, muvafık ve فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا (*"Her kim O Rabbına iman ederses artık ne hakkı yenmek ne de istilâ olunmak korkusu kalmaz"* Cinn- 72/13) mazmununa da mutabıktır. Ve her iki takdirde de Peygamber'e gıyabında cereyan eden zâhirî ve batınî ahval ve hissiyatı ihbardır. Bundan sonraki emirler, âyetlerin sevkiyle de gayet mütenasibtir. Zira buyuruluyor ki:

قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي

Ta'cil: Acele. **Mazmun:** Meal, mana.

وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾
قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾
إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ ۚ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ
نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ﴿٢٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ
فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾ قُلْ إِنْ أَدْرِي
أَقَرِيبٌ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا ﴿٢٥﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ
فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ
يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ﴿٢٧﴾ لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا
رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

20. De ki: «Ben, ancak Rabbime dua ederim ve O'na hiç bir şerik koşmam» 21. De ki: «Haberiniz olsun ben, size kendiliğimden ne bir zarar, ne de bir irşad yapamam» 22. De ki: «Allah'dan beni kimse kurtaramaz ve ben O'nndan başka bir sığınacak bulamam. 23. Ancak Allah'dan ve risalâtından bir tebliğ yapabilirim.» Her kim de, Allah'a ve Resulü'ne isyan ederse muhakkakki ona cehennem ateşi var, içinde ebedâ kalmak üzere onlar. 24. Nihayet o va'dolundukları şeyi gördükleri vakit artık bileceklerdi ki, yardımcısı en zayıf ve sayıca en az olan kimmiş? 25. De ki: «Dirayet ile bilmem, yakın mı o size va'dolunan? Yoksa Rabbim onun için bir uzun gaye mi yapar?» 26. O bütün gaybi bilir, fakat gaybına kimseyi apaçık agâh etmez. 27. İhtiyâr buyurduğu bir Resul'den başka. Çünkü O'nun önünden ve ardından râsıdler dizer. 28. Bilsin ndiye ki, onlar Rabblerinin risaletlerini hakkiyle eriştirmişlerdir ve O, onların nezdindekini ihata etmiş

Rasıd: Gözlcyen.

ve her şeyi sayısiyle ihsa buyurmuştur.

قُلْ اِنَّمَا اَدْعُوا رَبّى **De ki: «Ben, ancak Rabbime dua ediyorum ve ederim.»** Yâni niye öyle üzerime veya aleyhime keçeleniyorsunuz? Sizin bana teaccüb veya adavet etmenize sebeb yok. Çünkü ben başka bir şey yapmıyorum ancak yaratan Rabbime ibadet ediyorum ve siz, herne yapsanız ben ancak O'na dua ederim. وَلاَ اُشْرِكُ بِهِ اَحَدًا **«Ve Rabbime hiç kimseyi şerik koşmam.»** Başkasından ne bir ümid umarım, ne de korkarım. قُلْ اِنّى لاَ اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًا وَلاَ رَشَدًا **«De ki, haberiniz olsun ben size kendiliğimden ne bir zarar, ne de bir irşad yapamam.»** Zarar mukabili menfaat zikredilmek iktiza ederken gayy-ü dalâl mukabili olan rüşd zikredilmesinde bir nevi' ihtibâk san'atı vardır. Yâni ne bir zarar yapabilirim, ne de bir menfaat, idlâl etmem mevzu-ı bahs olmaz, ya da olsa irşad olur. Fakat ben, kendiliğimden onu da yapamam, sizi yola getiremem. Eğer siz, benim bir zarar etmemden korkarak veya bir menfaat ve irşad umarak üzerime toplanıyorsanız haberiniz olsun ki, ben, size kendiliğimden bunların hiç birini yapmağa mâlik değilim. Onu Rabbim yapar, ben ancak O'na dua ederim. Onun için O'ndan korkun ve ne umacaksanız O'ndan umun ey ins-ü cinn, de. Bu emir, gayrin şuunu hakkında, şu emir de kendinin şuunu hakkındadır. قُلْ اِنّى لَنْ يُجيرَنى مِنَ اللّهِ اَحَدٌ **De ki: «Beni Allah'dan kimse kurtaramaz.»** Yâni Allah فَلاَ تَدْعُوا مَعَ اللّهِ اَحَدًا (*"Allah'ın yanında başka birine duâ etmeyin."* Cinn-72/18) buyururken O'ndnan başkasına dua ve ibadet edecek, emrine, muhalefet eyleyecek olursam Allah azab eder ve Allah'dan beni ne ins, ne cinn, ne Melek, ne başka birisi hiç kimse kurtaramaz. Onun için başkasına ibadet ve dua etmekte hiç bir fâide yok, büyük zarar vardır. Lâkin Allah murad ederse, hiç birine zarar ettirmez hepsinin adavetinden korur, onun için ancak O'na dua ederim. وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا **Ve O'ndan başka bir sığınacak bulamam.** Gerek O'nun celâlinden ve gerek başkalarının adavet ve ızrarından sığınacak melce' ve penah ancak O'dur. Hepsi O'na mahkûmdmur. Dua ve ibadet ancak O'na olur. O halde ben böyle olduğum gibi, siz de öylesinizdir. Sizler de, ne benden, ne başkasından korkmayın ve bir menfaat ve irşad ümidiyle bana sığınmayın ancak Rabbimden korkun ve O'na sığının. Burada bundan sonraki istisna mülâhaza edilmeden hükmedilecek olursa bu emirlerin zâhiri Peygamber'den hiç bir ümid ve talebde bulunmak câiz olmayacağını zannettirir. Nitekim Vehhabîler, duada Peygamberle tevessülü, «şefaat ya Resulâllah» demeyi şirk addetmeğe kadar gitmişlerdi. Halbuki istisnadan evvel hüküm sahih olmaz. Buna karşı evvelâ, ins-ü cinden şöyle bir sual vârid olur. Pekiyi, senden bir zarar gelmesin fakat bir menfaat ve irşad da ümid

---

İhsa: Saymak. **Şuun:** İşler, fiiller. **Penah:** Sığınma, sığınacak yer.

edilmeyecek ise, bu emir ve dâvet ne oluyor? Sen, Rabbine dua edeceksen et, başkalarını niye çağırıyor, niye inzar ediyorsun? İşte böyle bir suale meydan bırakmamak için buyuruluyor ki: إلا بلاغا من الله ورسالاته **«Ancak Allah'dan ve risalâtından bir tebliğ yapabilirim.»** Bu istisnâ yukarıki, لا أملك لكم ضرا ولا رشدا **«De ki, haberiniz olsun ben size kendiliğimden ne bir zarar, ne de bir irşad yapamam.»** dan istisnâdır. «رسالاته» de, ya mecrur olarak karîbi olan lâfza-i celâleye, yâhud da kesre ile mansub olarak بلاغا üzerine ma'tuftur. Size ne zarar, ne rüşd hiç bir şeye malik değilim, ancak Alah'dan tebliğ ve risalâtı müstesnâ, yâhud Allah'dan ve risaletlerinden bir tebliğ yapmak işi müstesnâ. Ona malikim, Allah'ım Resulüyüm, O'nun emrini tebliğ vazîfemdir, onu yaparım. Gerek zararınıza âid olsun gerek menfaatinize âid olsun Allah emredince size tebliğ ederim. Onun icarası ise, O'na âiddir. ما على الرسول إلا البلاغ (*"Peygamberin üzerindeki ancak bir tebliğdir."* Mâide-5/99)'dır. İştet Peygamber'den beklenecek olan budur. Elbette Allah'dan kullarına Resul ve elçi olan zat, وصل عليهم إن صلاتك سكن لهم (*"Bir de haklarında dua ediver, çünkü senin duan onların kalblerini yatıştırır."* Tevbe-9/103) emri mucebince kulları tarafından Allah'a risalet ile dua ve niyaza dahi tevessül ve tevassut eder. Hattâ her mü'min, mü'min için dua eder ve etmekle mükelleftir. Mü'minlerin biribirinden dua talebi menhi olmadığı gibi Peygamber'den hasbe'r-risale talebleri de menhi olmaz, sebeb-i itmi'nan ve sekînet olur. Şübhe yok ki, bu istisna Peygamber'e çok büyük bir şan ve salâhiyyet vermiştir. O Allah'ın kulu böyle bir Resul'dür. O gerçi kendiliğinden bir şeye mâlik değildir. Fakat onu gönderen Rabbi, her şeye mâliktir. Resulü'ne adavet eden Rabbine adavet etmiş, mahabbet ve itaat eden de yine Rabbine mahabbet-ü itaat etmiş olur. Bundan dolayı Resul'e isyan, Allah'a isyan demek olduğu sarahaten anlatılmak ve âsîlere inzar şihabları fırlatılmak üzere şöyle tebliğ olunuyor ki, ومن يعص الله ورسوله فإن له نار جهنم خالدين فيها أبدا **«Her kim de Allah'a ve Resulüne isyan ederse muhakkak ki ona cehennem ateşi var, içinde ebedâ kalmak üzere onlar.»** Burada «أبدا» kaydı, isyanın şirk ve küfr ile isyan demek olduğunu anlatır. حتى إذا رأوا ما يوعدون **«Nihayet o va'dolundukları şeyi gördükleri vakit.»** «حتى» halin delâlet ettiği mahzuf bir fiile müteallıktır. Ki, şöyle demektir: Seni ve yardımcını zayıf ve adedini az addeden o âsîler, o fikr-ü isyanlarında nihayet va'd olundukları o azâbı, o ebedî cehennem ateşini görecekleri vakta kadar ısrar edebilirler. فسيعلمون **Fakat onu gördükleri vakit muhakkak bileceklerdir ki,** من أضعف ناصرا وأقل عددا **yardımcısı en zayıf ve sayıca daha az olan kimmiş?** Çünkü o zaman Allah'ın o ebedî azâbından kendilerini hiç kimse kurtaramayacak, kendilerini kuvvetli ve çok zanneden bütün o

ins-ü cinn âsîleri kendilerinin ne kadar zayıf ve hiç olduklarını anlayacaklardır. O ne zaman? denirse قل ان ادرى burada «ان» nafiyedir. لا ادرى demektir. **Yâni de ki: Rabbimden tebliğ olunmayınca dirayet ile bilmem.** اقريب ما توعدون **yakın mı** o sizin va'dolunduğunuz ام يجعل له ربى امدا **yoksa Rabbim ona uzak bir gaye, uzun bir ecel mi yapar?»** Her halde olacağı tebliğ edildi lâkin yakınlığı uzaklığı tebliğ edilmedi o cihet gaybdır. عالم الغيب **O Rabbim bütün gaybı bilir.** Gaybın izafîsini de bilir, mutlakını da bilir.

GAYB: His ve ilimde veya vücudda hazır olmayan demektir. Birçok şeyler nefse'l-emirde, vücudda âlemi şehadette hazır olduğu halde birbirlerine nazaran gaib olurlar. Bir def'a birine nazaran mevcud, mahsûs veya malûm, hazır, diğerine nazaran mechul ve gaib olur. Meseleâ, bir kişinin kalbindeki kendisine nazaran hazır olduğu halde, başkasına nazaran gayb olur. Ve o kalb onun, başkasına nazaran gaybıdır. Nitekim يؤمنون بالغيب *("Onlar ki gaybe iman edip"* Bakara-2/3) bir mânâca بالقلب diye tefsir olunmuştur. Lâkin gayb-ı mutlak değil, gayb-ı izafîdir. Haddi zatında mevcud ve hazır olduğu için doğrudan doğru veya delâil ve emaratından bilinmek şanıdır. Henüz vücuda gelmeyen ve delâil-ü emaratı da bulunmayan bâzılarına nisbetle gayb olanları bildiği gibi henüz vücuda gelmemiş olanları da bilir. Ona nazaran gayb yoktur. فلا يظهر على غيبه احدا **Fakat o kendi gaybına,** yâni bütün kâinata nazaran gayb-ı mutlak olan ve bâtın isminin mazharı bulunan kendi ilmine **kimseyi zâhir kılmaz.** Açık ve kat'î surette izhar edecek yakînî bir keşf ile muttali' kılmaz. Onun için ins, ne cinn, ne Melek, ne bir şey gayb-ı mutlakı yakînen bilemez, böyle olması gayb-ı nisbîye dair bâzı ma'lûmat edinilebilmesine münafi olmayacağı gibi rüya, ilham, keramet veya hafî bazı esbab ile gayb-ı mutlaka dair bâzı şeyler sezilebilmesine de münafi olmaz ise de, bunların hiç birisi zann ve vehimden ârî tam bir keşf ve izhar mânâsına yakînî bir ilim olamaz. Bundan dolayıdır ki, vakı'at üzerinde cereyan eden fennî istikraların, mantıkî istidlâllerin bile yarın için hükmü bir kıyastan ileri geçemez. Riyazî bir kat'iyyet ifade edemez. Zâhire nazaran mülâhaza yürütmek başka, zâhir olmak yine başkadır. Allah Teâlâ, henüz vücuda çıkarmamış olduğu gaybini kimseye zâhir kılmaz, izhar etmez. الا من ارتضى من رسول **Ancak Resulleri içinden ihtiyâr edip dilediği gibi Resul müstesnâ.** Dilerse ona gaybından bâzı şeyler izhar eder. Henüz vücuda gelmeyen şeyleri açıkça bildirir. Bunlar, onun ya risaletinin mebadîsi ve delilleri olan mu'cizeleri, yâhud tekâlîf ve ahkâm ve mü'eyyidatı gibi risaletin erkân ve makasıdına

---

İstikra: Ayrı ayrı hadislerdeki müşterek vasıfları bakarak umumi bir netice çıkarmak. **Mebadi:** Başlangıçlar.

müteallık mâlûmat olur. Bu surette ise, yine o Resul gaybı bilmiş olmaz. Kendisine haber verilmiş, bildirilmiş olanı bilir. Onun için o Kıyametin her halde olacağı bildirilmiş ise de, yakın mı, uzak mı ne zaman olacağı bildirilmemiş, قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ (*"Dedi, o ilim ancak Allah yanında"* Ahkaf-46/23) buyurulmuştur. Fakat o Resul, kendisine gaybdan izhar olunan şeylerin, cinn, şeytan işi vehm-ü hayal olmayıp da Allah tarafından hakk olduğunu nasıl bilir? Bunu izah için buyuruluyor ki: فَإِنَّهُ **Çünkü Allah,** onu izhar ederken يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا **O Resul'ün önünden ve arkasından, her tarafından gözetecek bir takım râsıd** [1] **Melekler dizer.** Onlar, o risalet indirilip izhar olunurken ona gizli bir şey karıştırılmamak, cinn, şeytan gibi sokulup aldatabilecek sair mahlûkat tarafından müdahale olunamamak için gözetir, sokulmak isteyenleri bâlâda beyan olunduğu üzere ateşîn şihablarla yakarlar. Onun için o gizli birnoktası olmaksızın Resul'e açık bir surette mahfuz olarak gelir. Ve ondan dolayıdır ki, o sırada cinler, şeytanlar ona bir şey karıştıramaz. Ancak o râsıdların dizilişinden uzaktan uzağa sezer kulak hırsızlığı bakîlinden bir şey çalmak ve bununla kehanet yapmak için sokulmağa çalışırlar. Lâkin yanaşıverenler onları yakacak bir alev, bir şihab-ı mübîn ve sâkıb ile recm-ü tard olunurlar ki, bu hassa, risalet-i Muhammediyye'ye mahsus olan şihab mu'cizesidir. Allah Teâlâ'nın böyle râsıdlar dizmesine ne lüzum var, cinne, şeytana sezdirmeden doğrudan doğru Resul'e izhar ediverse olmaz mı? denilmesin. Zira Allah, o râsıdları şunun için dizer ki, لِيَعْلَمَ **o Resul şunu bilsin.** Bütün şâhidleriyle mertebe-i şuhudda yakînen şuna ilim hasıl etsin. أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ **ki, onu gaybinden kendine getiren elçiler, hakikaten Rabbleri olan Allah Teâlâ'nın risaletlerini, gönderdiği emanetlerini olduğu gibi hakkiyle tebliğ etmişlerdir.** وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ **Ve onu öyle izhar edep gönderen Allah Teâlâ, gerek o râsıdların ve gerek o Resul'ün nezdinde olan bitenin hepsini ilmiyle ihata buyurmuş** وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا **ve her şeyi adediyle, bütün tafsilâtiyle zabt-ü ihsa eylemiştir.** İşte o Resul, bütün bunları yakinen bilsin de ona göre vazîfesini ifa etsin diye tarafından o râsıdları dizer.

Sûre-i Hâkka'da kasem edilen بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ (*"Gördüklerinize ve görmediklerinize."* Hâkka-69/38-39) hakkında üç Sûre ile izahat verildikten ve Sûre-i Nun'da وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ (*"Ve herhalde sen pek büyük bir ahlâk üzerindesin."* Kalem-68/4) ile tasvif buyurulan Peygamber'in kadr-ü hüviyyeti ve vahyin suret-i cereyanı anlatıldıktan sonra «مَا تُبْصِرُونَ»e âid olmak üzere vazîfesine mübaşereti emrine geçilmek üzere bu Sûreyi Müzzemmil Sûresi tâkib edecektir.

[1] Burada rasad, râsıdın cem'idir. Harcs, hâris, hadem, hadim gibi.

Bâlâ: Yüksek, yüce, yukarıda. Sakıb: Parlak, bir yandan bir yana delip geçen.

MÜZZEMMİL SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 20

Müzzemmil Sûresi, Mekkî'dir. Ancak hepsi bir def'ada nâzil olmayıb ahırındaki اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُومُ sonra nazil olmuş olduğunda da ittifak vardır. Hazret-i Cabir'in rivayetinde baş tarafı, Müddessir'den evvel nâzil olmuştur. Lâkin Cumhûrun kavlince Müddessir'in baştarafı bundan önce fakat pek yakındır. Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri'ne Hıra mağarasında Melek gelip de söylediklerini söylemesi üzerine Hazret-i Peygamber Hadice radıyallahu anha'nın nezdine döndüğü zaman: زَمِّلُونِى زَمِّلُونِى *«Beni örtün, beni örtün»* Müslim: İman-252, 255) demişti. Bunun üzerine يَا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (*"Ey bürünen (müddesir)!'* Müddesir-74/1) arkasından da, يَا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ (*"Ey o örtünen (müzzemmil)!"* Müzzemmil-73/1) nâzil olmuştur. Bezzar'ın ve «Evsat»'ta Taberanî'nin ve «Delâil»'de Ebu Nüaym'in Cabir radıyallâhü anh'dan rivayetlerinde ise: Kureyş, Darü'n-Nedve'de toplanmış, «şu adam bir isim takın da halk ona göre hareket etsin» demişlerdi. Kimisi, «kâhin» dedi, «kâhin değildir» dediler. Kimi «mecnun» dedi, «mecnun değildir» dediler. Kimi, «sâhir» dedi. «Sâhir değildir» dediler. «Sevgiliyi sevgilisinden ayırır» dediler. Bu suretle müşrikler meclislerinden dağıldılar. Bu, Hazret-i Peygamber'e vâsıl oldu, bunun üzerine siyabını örtünüp disârına büründü. Derken Cibril gelip يَا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (*"Ey bürünen (müddesir)!"* Müddesir-74/1) يَا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ (*"Ey o örtünen (müzzemmil)!"* Müzzemmil-73/1) dedi.

Âyetleri : Medenî'de on sekiz, Basrî'de on dokuz. Maadasında yirmidir.

Kelimeleri: İki yüz elli sekiz.
Siyab : Elbiseler.
Disar : Üst üste giyilen kaftan.
Harfleri : Sekiz yüz seksen sekiz.
Fasılası : Yalnız «ا» harfidir.

Buradaki قُمْ emrinin Sûre-i Cin'deki وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ (*"Ve filhakika o Allah'ın kulu kalkmış O'na duâ ederken"* Cinn-72/19) kıyamına bilhassa münasebeti aşikârdır. Allah Teâlâ, Resullerinden ihtiyâr buyurduğu ve ins ü cinnin şerrinden muhafaza ederek zikrolunan hasaisa mazhar kıldığı o mürtezâ Resuli tanıtmak ve gizlilikten zâhire çıkarmak üzere buyuruyor ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ﴿١﴾ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَل۪يلًاۙ ﴿٢﴾ نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَل۪يلًاۙ ﴿٣﴾ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلًاۜ ﴿٤﴾ اِنَّا سَنُلْق۪ي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَق۪يلًا ﴿٥﴾ اِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِيَ اَشَدُّ وَطْـٔاً وَاَقْوَمُ ق۪يلًاۜ ﴿٦﴾ اِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحاً طَو۪يلًاۜ ﴿٧﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْت۪يلًاۜ ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَك۪يلًا ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْراً جَم۪يلًا ﴿١٠﴾ وَذَرْن۪ي وَالْمُكَذِّب۪ينَ اُو۬لِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَل۪يلًا ﴿١١﴾ اِنَّ لَدَيْنَٓا اَنْكَالًا وَجَح۪يماًۙ ﴿١٢﴾ وَطَعَاماً ذَا غُصَّةٍ وَعَذَاباً اَل۪يماً ﴿١٣﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَث۪يباً مَه۪يلًا ﴿١٤﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَٓا اِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِداً عَلَيْكُمْ كَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ رَسُولًاۜ ﴿١٥﴾ فَعَصٰى

فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ
كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿١٧﴾ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ
وَعْدُهُ مَفْعُولًا ﴿١٨﴾ إِنَّ هٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلٰى رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

1. Ey o örtünen (müzzemmil) 2. Kalk, gece meğer biraz 3. Yarısı, yâhud eksilt ondan biraz, 4. Yâhud artır ve Kur'ân oku, tertil ile yavaş yavaş güzel güzel. 5. Çünkü Biz, senin üzerine ağır bir söz ilka edeceğiz. 6. Çünkü gece neş'esi hem daha dokunaklı, hem deyişçe daha sağlamdır. 7. Çünkü sana gündüzün uzun bir yüzüş vardır.8. Hem Rabbinin ismini an ve masivâdan kesilerek O'nra çekil. 9. O meşrik-u mağribin Rabbi, başka tanrı yok ancak O, o halde yalnız O'nu tut vekîl 10. Ve ağyarın diyeceklerine sabret ve onları bir hecr-i cemîl ile terket ayrıl. 11. Ve bırak da Bana o tekzib edici zevk-u refah sahiblerini, mühlet ver onlara biraz. 12. Çünkü Bizim yanımızda bukağılar var ve bir cehîm var. 13. Ve buğaza duran bir taam ve bir azâb-ı elîm var. 14. O gün ki, yer ve dağlar sarsılacak, dağlar, erimiş bir kum yığınına dönecektir. 15. Haberinz olsun Biz, size bir Resul gönderdik, üzerinizde şâhid. Nitekim gönderdiğimiz gibi Fir'avn'e bir Resul. 16. Ki, Fir'an, o Resule isyan etti de Biz, onu vahîm bir tutuşla tuttuk alıverdik. 17. O halde siz, nasıl korunursunuz küfrederseniz? O gün ki, çocukları ak saçlı kocalara çevirir. 18. Sema onunla çatlamıştır ve onun va'di fiile çıkarılmıştır. 19. İşte ybu, bir tezkiredir, artık dileyen Rabbine bir yol tutar.

الْمُزَّمِّلُ Müzzemmil, tefe'ul babından ism-i fâil, aslı mütezemmil. Ta, za'ya idgam olunmuştur. **Örtüsüne bürünüp demektir** ki, kendisi örtünmüş veya başkası tarafından örtülmüş olabilir. Bunun büyük bir vâkıa karşısında başını içine çekmek, gizlenmek, kaçınmak, rahata meyletmek gibi kinâye mânâları da olabilir. Nitekim Râgıb, istiare tarikiyle işe pek ehemmiyyet vermeyen, kısa davranan mânâsına kinâye ve târîz olmasını söylemiştir. Tezemmül masdarının sülâsîsi olan zeml maddesi bir çok mânâlara gelir. Meselâ, zeml ve zemelan, atın, davarın neş'e ve cünbüşle bir nevi' yürüyüşü, yine zeml, terkiye redîf al-

Redif: Birisinin ardından gelen.

mak, zeml, yük yüklemek, zemîl ve ziml redîf ve arkadaş, zümle, çok yoldaş cemaati mânâlarına geldiği cihetle tezemmül bunlardan herhangi bir tefe'ule muhtemil olabilir. Lâkin bilhassa mâruf ve mesmu' olan hakikat mânâsı teleffüf bissiyab, esvabına bürünüp örtünmek olduğu beyan olunuyor. Bir de müezzemmil, yük yüklemek mânâsına zemlden yükü yüklenen mânâsına geldiği söylenmiştir.

يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ «Ey o örtünen (müzzemmil)!» hitabı, ilk evvel Hazret-i Peygamber'i intibaha dâvettir. Bâzıları işin ehemmiyyetine binâen bunun ne yatıyorsun? Niye gizleniyorsun? Niye zayıf davranıyorsun? Kalk, gibi bir nevi' ta'riz ve azarlama tarzında bir şiddet hitabı olduğunu, bâzıları da taltîf mânâsiyle bir teşvik hıtabı olduğunu söylemişler ve böyle olması Makam-ı Nübüvvet'e daha lâyık olacağını mülâhaza eylemişlerdir.

Ebu Hayya'nın zikrettiği vech ile Süheylî, demiştir ki: «Müzzemmil ismi, Aleyhissalâtü vesselâm'ın ötedenberi tanına geldiği isimlerinden bir isim değildir.Ancak bu hitab sırasında bulunduğu bir haletten müştaktır. Arab bir muhataba itab etmeksizin mülâtafa kasdettiği zaman ona bulunduğu halden müştak bir isim ile nida' eder. Nitekim Hazret-i Ali Kerremallahü vecheh, toprak üzerinde uyumuş ve böğrüne toprak yapışmış olduğu bir sırada Resul-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem, O'na: قُمْ يَا أَبَا التُّرَابِ *«Kalk ey toprak babası»* diye hitab buyurmakla O'na mülâtafe ettiğini anlatmıştır. İşte يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ hitabında da, böyle bir te'nis ve mülâtafe vardır. Bu beyanın en sağlam olarak ifade ettiği hakikat, Resulullah hakkında müzzemmil ismi evvelce mâruf olan bir ism olmayıp ancak bu hitab lâhzasındaki halini gösteren bir vasf-ü taltîf olduğunu bildirmesidir. Lâkin mülâtafe ta'birinin zâhiri vech ile bunun bir latîfe siyakında olması, emrin ibtida vücub için olmasına münasib düşmez. Bir nedib ve istihbab mahiyyetinde telâkkî edilmesini iktiza eder. Buna zâhib olanlar bulunmakla beraber, bu telakkî ibtidâi risalet işinin ehemmiyyeti, إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا (*"Çünkü Biz senin üzerine ağır bir söz ilkâ edeceğiz."* Müzzemmil-73/5) kavlinin ağırlığı karşısında hafhif görünür. Taraf-ı İlâhî'den Zat-ı Muhammedî'yi makam-ı Risalet'e yükseltmek üzere kıyam emrini vermek için gelen bu nida-yi evvel emirde şiddetli bir tenbih telakkî etmek, lâtîfe gibi telakkî etmekten daha çok yüksek bir belâgatle risaletin şan-ü şerefine ihtiramı ifade eder.

Peygamber'in bu nida esnasında bulunduğu tezemmül hali ne idi? Ve niçin idi? Bunda bir kaç vecih söylemişlerdir

---

Mesmu: Dinlenilen, işitilen. **İntibah:** Uyanıklık, gözaçıklığı. Hakikatı ve hakkı anlayıp yanlıştan dönmek. **Mülâtafa:** Birbirine latife etmek şakalaşmak. **Te'nis:** Ürkekliğini gidermek, alıştırmak. **Nedib:** Yara izi kalan aza. **İstihbab:** Dost edinme. Bir şeyi iyi ve güzel addetme.

BİRİNCİSİ: Cumhur bunun bâlâda beyan olunduğu üzere زَمِّلُونِى زَمِّلُونِى *«Beni örtün, beni örtün.»* diyerek örtünmüş yatmış olması hali. Bunun sebebi de, Hıra mağarasında gördüğü Melekin ve aldığı vahyin şiddetinden duyduğu havf-ü heyecan olduğunu, bâzı rivayette de Kureyş'in Darü'n-Nedve'deki sözlerinden teessürü olduğunu söylemişlerdir. Bu hal içinde Peygamber'e te'nis ve taltîf tam zamanında yetişen bir İnayet-i İlâhiyye olduğunda şübhe olmamakla beraber bunun daha yüksik bir intibaha dâvet siyakında şiddetli bir takviye olması her halde daha kuvvetli bir inayet ve imdad olur. Bu hal içinde Peygamber'in örtündüğü ne idi? Bâzıları bunun bir kadife, yâni saçaklı bir Acem keçesi olduğunu söylemişlerdir. Bâzıları da Hazret-i Hadîce'nin mırt tâbir olunan büyük bir kisâsı, ihramı veya battaniyes demişlerdir ki, ikisi arasında fark olmasa gerektir.

İKİNCİSİ: Katâde demiştir ki: «Hazret-i Peygamber salâti için elbisesine bürünmüş idi.» Ferr'a ve İbn Cerîr bunu ihtiyâr etmişler. Bu surette «Müzzemmil» hitabı, mücerred teşvîk için olmuş olur. Gerçi burada «قُمْ» emrinden evvel salât için bir emir bulunduğunu mâlûm değildir. Lâkin İbn Cerîr, Hazret-i Peygamber geceleri namaz kılardı, işidenler de gelip iştirâk etmeğe başlamışlar. Bir cemaat husule gelmişti. Resulullah, onların toplanmasını pek muvafık görmeyip devam edememelerinden ve farz kılınmasından sakınmıştı: *«Ey insanlar, tâkat getirebileceğimiz amellere girişin. Siz, amelden usanmadıkça Allah Teâlâ sevabdan usanmaz. Amellerin hayırlısı ise, devamlı olanıdır.»* diye nasîhat etmişti. Devam edenler, devam ediyordu «يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ» nâzil oldu, farz kılındı diye Hazret-i Aişe'den rivayet tahric etmiştir. Resulullah'ın Hıra ğârında Tehannüs ve teabbüd ettiği de sıhahta mervidir.

ÜÇÜNCÜSÜ: İkrime, müzzemmil hıml mânâsına zimlden büyük yük yüklenen mefhumiyle mecaz olur. يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ *«Ey Nübüvvet yükünü yüklenen»* demek olduğunu söylemiştir ki, güzel bir mânâdır. Bu üç kavle nazaran bu âyetin nüzulünden i'tibaren Peygamber'e müzzemmil ismiyle hitabda şu mefhumlardan birisi mülâhaza edilmek lâzım gelir: زَمِّلُونِى زَمِّلُونِى diyen, ikincisi, *«ey namaz kılmak, ibadet etmek için giyinip hazırlanan,»* üçüncüsü, *«ey nübüvvet ve risalet yükünü yüklenen»* قُمِ اللَّيْلَ Gece kıyam et. Kalk, gece kıyam, maksada göre şumullü mânâlar ifade eder. Burada kelâmın tertil, zikir, tebettül gibi siyakından anlaşıldığına göre ibadet için kıyam olduğu anlaşılıyor. Müfessirîn namaza kalk demek olduğunu beyan ediyorlar. Ki, bunun, iki vechi vardır. Birisi, قُمْ إِلَى الصَّلَاةِ takdirinde olması, birisi de, kıyam tâbirinin namaz mânâsına ol-

---

Tebettül: Masivadan kesilip ihlas ile hakka yönelmez.

masıdır. Onun için kıyam-ı leyl, gece namazında urf-i şer'î olmuştur. Gece kaim, gündüz saim denilir. Gece kaim olmak, yatmazdan evvel de, uyuyup sonra kalkmak suretiyle de olabilir. İkincisine teheccüh denilir. Gece kalk demekten lisanımızda uykudan kalkmak anlaşılırsa da gece kaim ol, denilmek ikisine de muhtemildir ki, burada zâhir lan budur. İslâm'da beş vakit namaz farz kılınmazdan evvel ibtida Peygamber'e bu emr ile gece farz kılınmış olup Peygamber ve Ashabı'nın Ramazan'da olduğu gibi her gece uzun uzadı namaz kıldıkları, sonra bu Surenin âhirinde gelecek olan اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُومُ ... (*"Filhakika Rabbın biliyor ki sen muhakkak gece üçte ikisine yakın ve yarısı ve üçte biri kalkıyorsun..."* Müzzemmil-73/20) kavlince bundan murad, teheccüd olup ve beş vakit namaz farz kılındıktan sonra teheccüdün vücubu ümmet hakkında nesh olunduğu Peygamber hakkında da وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ (*"Geceden de sana mahsus fazla bir namaz olarak uykudan kalk, Kur'ân ile teheccüd kıl."* İsra-17/79) emri carî olduğu beyan olunuyor. Bâzılarının kavlince ise kıyam-ı leylin vücubu hiç nesh olunmamış, ancak tahfif olunmuştur. Diğer bâzıları ise, bu ilk «kumilleyl» emrinin farziyyet için olmayıp nedib suretiyle bir teşri' olduğuna, nısıf veya daha az veya daha çok diye mıkdar hakkındaki tahyirin buna delâlet eylediğine ve binaenaleyh teheccüdün ne evvel, ne sonra, ne Peygamber'e ne d ümmete farz kılınmadığına zâhib olmuşlardır.

اِلَّا قَليلاً Meğer biraz, birazı müstesna, yâni gecenin birazından maadasında kalk. Ne kadar? نِصْفَهُ Gecenin nısfı, yarısı اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَليلاً yâhud ondan biraz eksilt, yarısından az kalk. Amma o eksiltmek, yarının yarısından yâni gecenin dörtte birindan fazla olmasın, en aşağı dörtte biri kadar kalk. Çünkü rub'undan aşağı eksiltmek nısfın nısfından kalil değil, kesîr olmuş olur. اَوْ زِدْ عَلَيْهِ Yâhud artır, yarısından ziyade kıl ki, bu da üçte ikisi, nihayet dörtte üçü kadar olabilir. Burada nısıf, eksik ve ziyade, gecenin birazından maada olan kalkılacak kısmını yâhud istisna edilen kalkılayacak olan kaîli beyan olabilir. Gerek müstesna minh, gerek müstesna hangi taraftan mülâhaza edilse netice aynî olur. Çünkü bir tarafı eksildikçe diğeri mütekabilen aynî nisbette artar, birisi artıkça diğeri aynî nisbette eksilir. Şu kadar ki, naks ve ziyade muhataba nisbet edilmiş olduğundan kıyam gibi onun fiili olmak lâzım gelir. Bu ise, bunların kalkılmayacak olan müstesna kalîli değil, kalkılacak olan geece müddetini beyan olduğunu iş'ar eder. Bu karîne ile Ebusuudun dediği gibi «نِصْفَهُ» zamîrinin raci' olduğu müstesna minh leylden bedel olarak kıyam mmüddetini beyan olmak zâhirdir. «اَوِ انْقُصْ ، اَوْ زِدْ» fiilleri de قُمْ emrine mâ'tuftur. Bu suretle istisna

---

Tahyir: İki şeyden birini seçme durumunda bırakma. **Minh:** Ondan.

edilen birinci kalilen de dolayısiyle mutekabilen beyan edilmiş olarak gecenin nısıf, sülüs veya rubu', veya sülüsane ve üç rub'a kadar müddetine şamil olabilir. Bunun hepsi müstesnâ minh olan gecenin küllünden az olmakla beraber bâzısında müstesna, mütebakîden az olsa da bâzısında müsavî veya çok olmuş olur. İstisnalarda çıkanın külle müsavî olmamak üzere kalandan az veya çok olması câizdir. Fakat istisnanın tabiatına nazaran çıkanın kalandan az olması zâhir ve kıyastır. Bunun aksi yapıldığı zaman, bir nüktesi olmak lâzım gelir. Burada evvelâ kıyasa muvafık olmak üzere إلا قليلا leylden istisna edilmiş, bununla beraber o kalîlin mütebakiye müsavî veya ondan çok olabileceği de anlatılmıştır. Bunda, başlıca üç nükte vardır.

BİRİNCİSİ: Evvel emirde istisnanın az olması kaidesine tenbih.

İKİNCİSİ: İstisnanın şazz olarak müsavî veya çok olması da caîz ise de, kıyam müddetinin nısfı geçmesi evlâ olacağına bir işaret.

ÜÇÜNCÜSÜ: Uyku ve gaflet ile geçen müddet, kemmiyyet i'tibariyle nısfından çok olsa da kıymet ve keyfiyyet i'tibariyyle az ve zikr-ü ibadet ile geçen müddet, diğerinden az da olsa çok demek olacağına işaret, ve işte bu üç nükteyi iş'ar için evvelâ istisna edilmiş, sonra da o kalîlin müsavî veya az ve çok olabileceği maamafih her ne olsa az demek olacağı anlatılmak üzere âyet, bu uslûbu beyanda vârid olmuştur. Bu üç mikdar beynindeki tahyir, halin icabına veya gecelerin uzayıp kısalması takdirlerine göre en muvafıkını ihtiyâr için demek olur.Bunlar, içinde rub'a kadar ekalli müteyekkan ve binaenaleyh farz, ziyadesi nedb ifade eder. O suretle kalk! وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا **«Ve Kur'an oku, tertil ile yavaş yavaş, güzel güzel.»**

TERTİL: Bir şeyi güzel tensik ve tertib ile kusursuz olarak açık açık hakkını ifa ederek tebyîn eylemektir. Aralarında çok değil, biraz açıklık bulunmakla beraber gayet güzel birnizamda görünen parlak ön dişlere ثَغْرٌ رَتَلٌ ta'bir ederler, sözü de öyle tane tane yavaş yavaş mühlet ile güzel te'lif ve beyan ile söylemeğe dahi tertîli kelâm derler. Kur'ân'ın tertîli de böyle her harfinin, edasının, nazmının, mânâsının hakkını doyura doyura vererek okunmasıdır. Burada «rettil»'den sonra تَرْتِيلًا masdariyle te'kid olunması da bu tertîlin en güzel mertebede olması matlûb bulunduğunu gösterir. Bir söz hadd-i zatında ne kadar güzel olursa olsun gereği gibi güzel okunmayınca güzelliği kalmaz. Güzel okumasını bilmeyenler, güzel sözleri berbad ederler. Kelâmın tertil ile güzel söylenmesi ve okunması ise, sâde ses güzelliğiyle gelişi güzel eze büze tegannî

Mütebahi: Geri kalan. **Şazz:** Kaide harici olan. **Nedb:** Dua etmek. **Tensik:** Nizam üzere dizmek. **Matlub:** İstek, istenilen şey.

etmek, sazteli gibi sade ses üzerinde yürümek kabîlinden birmusikî işi değildir. Nazmın mânâ ile münasebeti ve lisan fesahat-ü belhagatı hakkiyle gözetilerek ruhî ve mânevî birmütabakatle yerine göre şiddet yerine göre yumuşaklık, yerine göre medd, yerine göre kasır, yerine göre gunne, yerine göze ızhar, yerine göre ihfa, yerine göre iklâb, yerine göre vasıl yerine göre sekit veya vakıf ve hasılı bütün maksad, mânâyı duymak ve mümkün olduğu kadar duyurmak olmak üzere tecvid ile okumak işidir. Bunun için Kur'ân okumakta tertil ve tecvid lâzımdır. Tecvid de kaf çatlatmak derdiyle çatlatmaktaki mânâyı gayb etmek değildir. İlm-i kıraat ve Tecvid kitablarında Kur'ân kırâatı üç mertebe üzere tasnîf olunmuştur [1]

Tahkik, tedvir, hadr. Tahkik, medd-i munfasıl-ı dört veya beş elif miktarı çekecek suretle gayet ağır bir ahenk ile okumaktır. Tedvir, iki veya üç elif miktarı çekecek vech ile orta okumaktır. Hadr de medd-i tabiî gibi bir elif miktarı demek olduğuna göre bir harekenin belli olacak vech ile okunuşuşdaki ilk ses müddeti ahengin sür'at ve ağırlığına göre her kıraatın miftahını teşkil eder. Âsım, Hamze, Nafi'den verş kıraatlırı tahkik, İbn Amir, Kisaî kıraatları tedvir, sairleri hadr takzındadır. Lâkin bunların hiç birinde bir harf veya harekenin hakkı çingnenecek vech ile okunmak câiz olamayacağı cihetle asıl mânâsiyle tertil hepsinde şarttır. Böyle hadr ve tedvir taksimine cevaz veren ise, gelecek olan فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ (*"Bundan böyle Kur'an'dan ne kolay gelirse okuyun."* Müzzemmil-73/20) emridir. Görülüyor ki, burada tertil-i Kur'ân emri kıyamdan ilk maksad bu olduğunu gösterir. Bu ise Kur'ân'ın namazda ve namaz haricinde kıraat ve ta'lîm-ü tedrisi ile tebliğine şâmil olabilirse de kıyamda okunması örfen namazda okunmasıdır. Bir de bu âyet, bu sûre nâzil olduğu zaman Kur'ân'dan bâzı şeyler nâzil olmuş bulunduğunu anlatır. Fakat henüz çok bir şey nâzil olmadığı cihetle her gece bu kadar uzun müddet kalkıp da Kur'ân tertil etmek bunun mücerred bellemek için değil, namaz ve ibadetle tatbik için okumağa vesile olduğunu iş'ar eder. Bununla beraber bu kıyam ve tertilin maksud bizzat olmayıp ihzârî bir mukaddime olduğu beyan olunmak üzere buyuruluyor ki: اِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا **Çünkü Biz, sana ağır bir söz ilka edeceğiz.** Te-

---

[1] و فى النشر ص ٢٠٧ - ٢٠٥

واما كيف يقرأ القرآن

فان كلام الله تعالى يقرأ بالتحقيق وبالحدر وبالتدوير الذى هو التوسط بين الحالتين مرتلاً مجوداً بلحون العرب واصواتها وتحسين اللفظ والصوت بحسب الاستطاعة.

واما التدوير فهو عبارة عن التوسط بين المقامين من التحقيق والحدر وهو الذى ورد عن اكثر الائمة ممن روى مد المنفصل ولم يبلغ فيه الى الاشباع وهو مذهب سائر القراء وصح عن جميع الائمه وهو المختار عند اكثر اهل الاداء.

hammülü, icra ve ifası çok zor olan büyük bir kelâmı üzerine indirip tatbik ve icrasını sana emredeceğiz ki, o söz, ağır teklifleri ve mes'uliyyetleri ihtiva eden ve def-u reddi kabil olmayan Kur'ân ile risalet emri, ilkası da onun vahyidir. Resulullah'a vahiy nâzil olurken o kadar ağır ve şiddetle gelirdi ki, derhal çehresi değişirdi. Nitekim Hazret-i Aişe demişti ki: «Gayet soğuk bir günde vahiy inerken baktım, açılırken alnından ter fışkırıyordu.» Kezalik Haccetü'l-veda'a Arafat'ta Gadbâ nam deesinin üzerinde iken, vahiy gelince ağırlıktan deve çöke kalmıştı. Vahiy ve ilka böyle maddeten bile bir sıklet ve tazyik ile geldiği gibi mânâsındaki ahkâm ve ahkâkın icra ve tatbikatı da nice mücahedelere mütevakkıf ağırlıkları muhtevîdir. Kur'ân'ı okumak kolay olsa da onunla amel zordur. Sonra, mîzanda ecr-ü sevabı da ağırdır. İşte ibdida gece kıyamı ve Kur'ân tertili ile emir, o cümleden olmak üzere gelecek olan ağır emirlerin icrasına kabiliyyet ve isti'dad kesb etmek üzere nefislerin terbiyesi ve mücahede kuvvetlerinin terakki ve inkişafı için ihzarî bir riyazattır. Bunun gündüz yapılmayıp da geceden başlamasının sebebi ve hikmeti: إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ **Çünkü gece nâşiesi;** gece yetişen nefis veya gece vukua gelen hâdise veya gece neş'esi ve neş'eti. هِيَ أَشَدُّ وَطْأً **«Hem daha dokunaklı.»**

VATI: Lügatte basmak, çiğnemek, yumuşatıp döşemek, hazırlamak, uydurmak, yâni uygun hale koymak ve uygunluk mânâlarına masdar, bir de tümseklikler arasında basık ve engin yere denir. Ebu Amir ve İbn Âmir kıraatlarında «وا» ın kesri, «طا»nın fethi ve medd ile «وطاء» okunur. Müvatae' uygunluk, mutabakat demektir. Yâni gece nâşiesi **daha baskın daha samimî,** yâhud kalb ve vicdana daha uygun. Gece sükûnet ve inkıta' hengâmı olduğu için uyanık olanların gözü gönlüne daha mutabık ve gündüzün mevani' ve meşağil içinde duyulamayacak ve hadisâtı duymak için keşfi daha açık ve riyadan, ağyarın müzahamesinden âzâde olarak gaye-i ihlâsa daha muvafık yâhud daha keskin daha dokunaklıdır. وَأَقْوَمُ قِيلًا **Ve deyişce, söyleyiş ve anlayış cihetiyle daha sağlamdır.** Kelâm daha iyi söylenir ve duyulur, gürültüler kesilmiş bulunacağı cihetle kıraat ve tefekkür mütalaa ve tezekkür, söylenen ve dinlenen söz daha sağlam olur. إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا **Çünkü senin için gündüzün uzun bir yüüş (bir sebahat) var.** Burada sebh; yüzmek, iki vech ile tefsir edilmiştir.

BİRİSİ: Yeryüzünde hareket, meşğul edecek, kıraat ve ibâdete mani' işler vardır. Onların arasında geceki huzur ve neş'e olmaz demektir.

Riyazat: Nefsi terbiye maksadıyla az gıda ile geçinmek, faydalı fikir ve iş ile meşgul olmak. **Naşie:** Delim, zuhur, gündüz veya gecenin evvelki saati, uykudan sonra kalkmak hali ve uyanık olduğumuz zaman. **Mevani:** Maniler, engeller. **Müzahame:** Birbirine zahmet verme.

İKİNCİSİ de: Diğer havayicini ve mühim işlerini görecek müsaid bir zaman vardır demek olur.

ÜÇÜNCÜ bir mânâ da: Bu kıyam ile me'mur olduğun gecenin bir gündüzü gelecektir ki, sen, o zaman uzun bir nezahete ve temizliğe ereceksin mealinde istikbal için bir tebşir olur. وَالصُّبْحِ اِذَا اَسْفَرَ (*"Ve açtığı sıra o sabaha Kasem olsun ki."* Müddessir-74/34) gibi. İşte enfüsî, âfakî bu sebeblerden dolayı ilerisi için hazırlanmak üzere gece kalk ve tertil ile Kur'ân oku. وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ **Ve Rabbinin ismini zikret,** gece ve gündüz an. Ki tesbih ve tehlil, tekbir, temcid, tevhid, namaz, Kur'an okumak, ilim ta'limi, Allah için nasîhat ve irşad gibi Resulullah'ın gece ve gündüz bütün saatlarında meşğul olduğu şeyler bunda dahıldir. وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً **Ve O'na, yâni Rabbine tebtil ile tebettül eyle.** Kendini her şeyden çekerek Rabbine çekil, ihlâs ile onun emr-ü tâatine meşğul ol. İçinde yüzdüğün dünya ve meşağıl ve makasıdı, alâkası gönlünü asla işgal etmesin.

TEBETTÜL: Lügatte katı' etmek, kesmek demektir. Nitekim ibadette Allah'a inkıtaından dolayı Hazret-i Meryem'e Betûl denilmiştir. Erkeklere rağbeti olmayan kadına da betûl denilir.

TEBTİL: İyice ve tamamiyle kesmek, tebettül çalışarak kesilip çekilmektir. Razî, der ki: وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبَتُّلاً yâhud بَتِّلْ نَفْسَكَ تَبْتِيلاً buyurulmayıp وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً buyurulması, ince bir mânâyı ifade eder. Şöyle ki, asıl maksud, bizzat tebettüldür. Tebtil ise, tasarruftur. Tasarruf ile meşğul olan Allah'a inkıta' etiş olmaz. Lâkin tebettül husule gelmek için de evvelâ tebtil lâzımdır. Nitekim وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا (*"Bizim uğrumuzda mücahede edenlere gelince, elbette Biz onlara yollarımızı gösteririz."* Ankebut-29/69) buyurulmuştur. Onun için,

EVVELÂ: Maksud bizzat olan tebettülü, sonra da onun şartı olan tebtîli zikreylemiştir. Zikrin ve tebettülün, rab ismine tealluk ettirilmesi de evvela mahluk ve merbubdan kat-ı nazar edip Halık Teâlâ'nın ahkâm-ı Rububiyyetine, enfusî ve âfakî tedbir ve tasarruffu esrarını mülâhazaya dalmak.

SANİYEN: fiilden fâlie, hükümden hâkime teslimi nefs eylemek mânâsına işarettir. Ondan dolayı tavzîh ile buyuruluyor ki, O senin Rabbin رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ **bütün Maşrik ve Mağribin Rabbidir.** Rabbü'l-âlemîn'dir. Âlemde gerek parlayan, gerek sönen her şeyin her hususta Rabbi, müdebbiri, mürebbisi, maliki O'dur. Parlatan O, söndüren de O'dur. Herkes gerek bilsin, gerek bilmesin bütün cihan O'nun taht-ı Rububiyyetindedir. لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ **O'ndan başka ilâh yoktur.** Kemal-i mahabbet ile sevilip gönül verilecek ve ibadet edilecek, emrine teslim olunacak O'ndan başka ma'bud yoktur. Ma'bud ancak O'dur. Şuurların kavrayabil-

---

Temzid: Cenab-ı Hakk'ın büyüklüğünü bildirmek.

diği ve kavrayamadığı bütün emellere muradlara hâkim ancak O'dur. Başkasından ummak biyhudedir. Rububiyyetde O'nun, Ulûhiyyet de O'nundur. فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا **Onun için ancak O'nu vekil tut.** Bütün işlerini O'nun görmesini iste. Şuurî dileklerin hepsinde O'nun emr-ü hukmünce yürü. O'na dayan, ne senin kendinin, ne de başkalarının arzusuna göre yürüme. O'nun her hususta irade ve kudreti nafizdir. Halbuki O'nun hükmüne uymayan her fikr-ü emel bâtıldır. O, senin bütün umurunu islâh ve tanzîme, ve sana husumet edecek olanların haklarından gelmeğe kâfidir.

İnsanların en mühim işleri esas i'tibariyle iki emre münhasırdır. Birisi, Allah ile olan muameleleri keyfiyyeti, birisi de, halk ile olan muameleleri keyfiyyetidir. Evvelki kısım daha mühim olduğu için Sûrenin evvelinden buraya kadar ona müteallık olan esaslar beyan olunduktan sonra ikinci kısım için de buyuruluyor ki: O'nu vekil tut. وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ Ve **ağyârın diyeceklerine sabreyle** وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا **ve onları bir hecr-i cemîl ile terk et,** şimdilik hallerine bırak.

HECR-İ CEMÎL: Kalben ve fikren onlardan uzak durup fiillerinde onlara uymamakla beraber kötülüklerine karşılık vermeğe kalkışmayıp müsameha ve idare ve güzel ahlâk ile hüsn-ü muhalefet etmektir. Ki, bunun nazîri فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ (*"Onun için sen onlara aldırma da kendilerine va'zet."* Nisâ-4/63) وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (*"Ve kendilerini bilmezlerden sarf-ı nazar eyle."* Arâf-7/199) سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ (*"Selâmün aleyküm, Allaha ısmarladık, biz cahillik edenleri aramayız."* Kasas-28/55) âyetleridir. Râzî der ki: «Bir kısım müfessirler bu âyetin kıtal emrinden evvel nâzil olup sonra kıtal emriyle nesh olunduğuna kail olmuşlar. Diğer kısım ise, bunun kabule daha ziyade daî olan hususatta Allah'ın iznine tutunmak olduğunu ve bu gibilere nesih varid olmayacağını söylemişlerdir ki, esahh olan budur .» Amma onlar o kötülüklerinde devam etsinler gitsinler mi? diye kalbe bir ukde gelmemek ve bunun her halde muvakkat olacağı anlatılmak için de buyuruluyor ki: وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا **Ve bana bırak o ni'metler içinde zevk ederek yumuşak yaşamak isteyen refah sahibi münkirleri ve mühlet ver onlara biraz.** Keşşaf'ın beyanı vechiyle nun'un fethiyle na'me, Fatiha'da geçtiği üzeri ni'metle tena'um tereffüh, kesriyle ni'me, in'am, zammiyle nu'me meserret mânâsınadır. أُولِي النَّعْمَةِ Refah sahibleri, zevkine düşkün kimseler demektir ki, Kureyş'in sanadîdi böyle idiler Lisanımızda da ma'lûmdur ki, «sen, onu bana bırak» demek, «ben, onun temamen hakkından gelirim» demektir. Yâni «sen yorulma, merak etme, onları sırf benimle bırak ve acele etme onlara çok değil, biraz mühlet ver, ben onların tema-

men haklarından gelmeğe ve cezalarını vermeğe kâfiyim» إن لدينا Çünkü bizim yanımızda, sende olmayan ve başkalarının yanında bulunmıyan أنكالا nice tomruklar, görülmedik ağır ağır bukağılar وجحيما ve şiddetli salgın bir ateş var. وطعاما ذا غصة Ve boğaza duran bir taam. Zakkum, gılsîn, darî' gibi ki, boğaza girdi mi ne yutulur, ne çıkarılabilir. وعذابا أليما Ve her acıdan elîm, dayanılmaz bir azâb vardır. Rivayet olunuyor ki, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, bu âyeti okuyunca haykırmıştı. Ve Hasan-i Basrî bir gün oruçlu iken akşam iftar edeceği sıra kendisine bir yemek getirilmişti. Tam o lâhzada bu âyet zihnine geliverdi. «Yemeği kaldırın» dedi. İkinci akşam konuldu yine hatırına geldi. Yine «kaldırın» dedi. Üçüncü gece yine öyle. Sabit-i Benanî'ye ve Yezîd-i Dabbî'ye ve Yahya el-Bekkâ'ye haber verildi. Onlar geldiler. Nihayet biraz sevık şerbeti içmeyince bırakmadılar. Razî, der ki: «Bu dört mertebeyi, ruhanî ukubete haml ile anlamak da mümkündür.

ENKÂL: Nefsin cismanî alâkalar ve bedenî lezzetler kaydında bağlanıp kalmasıdır. Çünkü o, dünyada bunlara muhabbet ve rağbet melekesini kazanmış olduğu için bedenden sonra hasret ve kaygusu artar, kesb âletleri harab olmuş kalmamış bulunduğu için o meleke onun halâs olup da ruh ve safa âlemine geçmesine mani' engeller, tomruklar halini alır. Sonra o ruhanî bağlantılardan ruhanî ateşler çıkar. Çünkü nefsin bedenî ahvale şiddetli meyli ile beraber onlara ermeğe imkân bulamaması. Bir kimse aradığı bir şeyi bulamadığı zaman gönlünün yanması gibi. Şiddetli bir ruhanî yanışı icab eder ki, işte o cahîmdir. Sonra da o mahrumiyyet gussalarını ve firak elemlerini yutmakla uğraşır ki, işte taamen zağussadır. Daha sonra da o bu ahval sebebiyle Nur-i İlâhî'nin tecellisinden ve mukaddesler silkine dizilmekten mahrum kalır ki, bu da, hepsinden şiddetli olan azâb-ı elîmdir.» Razî, bunları söyledikten sonra bilhassa şu ihtarı da unutmayıp der ki: «Sözüm yanlış anlaşılmasın ben, âyetten murad, yalnız bu ruhanî mânâlardır demek istemiyorum. Diyorum ki, âyet hem cismanî dört mertebenin husulünü, hem de ruhanî dört mertebenin husulünün ifade eder. Ve ikisine de hamli mümteni'. olmaz. Her ne kadar lâfız, meratib-i cismaniyyeye nazaran hakikat, meratib-i ruhaniyyeye nazaran meşhur mecaz-i mütearef ise de.» Yâni umumi mecaz ile hakikat ve mecazın cem'i veya işaret ve delâlet sahihtir. Buna karîne ise, Sûrenin başından beri gelen beyanatın yalnız cismaniyyete münhasır olmaması ve elem-ü gussanın cismaniyyetten ziyade ruhaniyyet işi olmasıdır. Çünkü ruh ile alâkası olmayan cemadın yanışında azâb tesavvur olunmaz. Onların ne vakit olacağına gelince: يوم ترجف الأرض والجبال Yâni o gün ki, arz

---

Gussa: Boğaza takılan yemek, kader, tasa. **Silk:** Dizi, sıra. **Cemad:** Cansız ve kuru olmak.

ve dağlar sarsılacak وَكَانَتِ الْجِبَالُ **ve o sivrilip duran dağlar** كَثِيبًا مَهِيلًا **erimiş kum yığınına dönecek.** Arz düpe düz olacak. Burada eriyen dağlar olacağı anlaşılıyor ki, bu inkılâbda hepsi sarsılmakla beraber bilhassa kodamanların yıkılacağına işaret vardır. (Sûre-i Hâkka'ya bak!)

Buraya kadar hitab Peygamber'e idi. Peygamber'i bu suretle ihzardan sonra ilk evvel sebeb-i nüzul olan Mekke müşrikeri dahil olmak üzere münkirlere hitaben risalet-i Muhammediyye'yi i'lân için buyuruluyor ki: إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا **Haberiniz olsun Biz, size bir Resul gönderdik.** Allah'ın emirlerini tebliğ eyleyecek. شَاهِدًا عَلَيْكُمْ **Üzerinize şâhid,** kendisine karşı yaptıklarınıza şâhid olarak küfürlerinize, tekziblerinize o Kıyamet günü aleyhinizde şehadet edecek. كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا **Fir'avn'e bir Resul gönderdiğimiz gibi.** O, Musa idi. Bu teşbihte üç mânâ vardır.

BİRİNCİSİ: Bakara'da ve Sûre-i Saf'ta geçtiği üzere Tevrat'ta Hazret-i Musa'ya hitaben âhir zaman Peygamberi hakkında «Senin gibi bir Resul» diye haber verilmiş olan Resul'ün bu Peygamber olduğunu beyandır.

İKİNCİSİ: O vakit Mekke Cumhuriyyetini idare eden müşriklerin Fir'avn gibi zulüm ve istibdadlarına işarettir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Netice olan şu inzarı anlatmaktır. فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ **Ki, Fir'avn, o Resul'e isyan etti** فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا **de Biz, o Fir'avn'ı vahîm bir tutuşla tuttuk, alıverdik.** Fir'avn öyle olunca, فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ **O halde siz nasıl korunabilirsiniz eğer küfredenseniz?** يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا **O gün ki, yeni doğmuş çocukları ak saçlı kocalara çevirir.** O kadar korkunç, o kadar şiddetli acı bir gün. Çünkü meseldir, gam ve keder saçlar ağartır. Maamafih bunda o günün gelmesine, yeni neslin ihtiyârlık çağına girecekleri bir zaman kadar müddet bulunduğuna ve batından batna inkılâba da bir işaret dahi olabilir. السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ **O gün ki, semâ onunla çatlıyacaktır.** O öyle dehşetli bir gün ki, yalnız dağlar erimek, çocuklar kocalmakla kalmıyacak, o yüksek semâ bile yarılıp ayrılacak emr-i İlâhî vârid olup yeni bir âlem kurulacak, böyle şey olur mu? denilmesin كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا **Allah'ın va'di yapıla gelmiştir.** إِنَّ هَذِهِ **İşte bu ihtar, bu inzarları ihtiva eden bu âyetler,** تَذْكِرَةٌ **bir tezkire,** bir öğüd ve nasîhati tazammun eden bir tebliğdir. فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا **Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.** O günün şiddet ve dehşetinden korunmak ve Rabbine selâmetle ermek için iman ve itaat ve hüsn-i amelle Allah'a tekarrüb etmeğe çalışır.

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ

مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ اَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰى وَاٰخَرُونَ
يَضْرِبُونَ فِي الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ
اللّٰهِ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ
قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ
خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

20. Filhakıka Rabbin biliyor ki, sen, muhakkak gece üçte ikisine yakın ve yarısı ve üçte biri kalkıyorsun, beraberindekilerden de bir tâife. Halbuki geceyi gündüzü Allah takdir eder. Bildi ki, siz, onu bundan öte başaramazsınız, onun için size lutf ile irca-ı nazar buyurdu. Bundan böyle Kur'ân'dan ne kolay gelirse okuyun. Bildi ki, içinizden hastalar olacak, diğer bir takımları Allah'ın fazlından bir kâr aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir takımları da Allah yolunda çarpışacaklar. O halde ondan, ne kolay gelirse okuyun ve namazı kılın ve zekâtı verin ve Allah'a karz-ı hasen takdim edin. Kendilerinizin hesabına hayr olarak her ne de takdim ederseniz onu, Allah yanında daha hayırlı ve ecirce daha büyük olarak bulacaksınız. Hem de Allah'a istiğfar edin, şübhesiz ki, Allah, gafurdur, rahîmdir.

اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ **«Filhakika Rabbın biliyor ki.»** Bâlâda geçtiği üzere bu âyetin sonradan nâzil olup Sûrenin evvelindeki kıyam-ı leyl emrini tahfif ve tâdîl etmiş olduğunda ittifak vardır. Ancak yine Mekke'de mi, yoksa sonradan Medîne'de mi nâzil olduğunda ve tahfif ve neshîn keyfiyyetini tâyinde ihtilâf edilmiştir. Hazret-i Aişe'den, bu âyetin يَا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ قُمِ الَّيْلَ (*"Ey o örtünen, (müzzemmil)! Kalk gece, meğer biraz."* Müzzemmil-73/1-2)'den sekiz ay sonra nâzil olup, baştan farîza gibi yazılmış olan kıyam-ı leyli farza irca' ederek ziyadesini nesh etmiş ve tetavvua bırakmış olduğuna dair de bâzı rivayet vardır. Lâkin İbn

Tetavvu': Nafile namaz.

Cerîr'in kaydettiği bu rivayetin zâhirine nazaran bütün Sûrenin Medenî olması lâzım geliyor. Halbuki Sûrenin evveli Mekkî olmasında ihtilâf görülmüyor. İbn Abbas'dan da: «Müzzemmilin evvelindeki قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا (*"Kalk gece, meğer biraz."* Müzzemmil-73/2) mü'minlere çok meşakkatli idi. Şehr-i Ramazan'da kıyamları gibi kaim oluyorlardı. Sonra tahfif olundu. Allah Teâlâ merhamet buyurdu da ondan sonra عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ ... فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ **«Bildi ki içinizden hastalar olacak, diğer bir takımları Allah'ın fazlından bir kâr aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir takımları da Allah yolunda çarpışacaklar. O halde ondan ne kolay gelirse okuyun...»** inzal buyurdu. Elhamdülillâh genişletti de daraltmadı. Evveli ile âhiri arasında bir sene kadar olmuştu.» Katade'den: يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ nâzil oldu bir sene veya iki sene kıyam ettiler. O derece ki, ayakları ve sakları şişerdi. Nihayet فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ **«O halde ondan ne kolay gelirse okuyun.»** nâzil oldu. Nâs istirahat etti.» Hasen'den: يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ âyeti nâzil olunca müslimler, bir sene kıyam ettiler. Kimi takat getirdi, kimi getirmedi. Nihayet ruhsat nâzil oldu. Elhamdülillâh, farîzadan sonra tetavvu'» Abd ibn Humeyd'in, Ya'kub, Ca'fer tarikıyle Said'den rivayetinde ise: «Allah Teâlâ, Peygamberi'ne يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ indirdiğinde Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, bu hâl üzere on sene kaldı. Gece Allah'ın emri vechiyle kalkardı. Ashabından bir tâife de O'nunla beraber kaim olurlardı. Allah Teâlâ, on seneden sonra إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ **«Filhakika Rabbın biliyorki sen muhakkak gece üçte ikisine yakın ve yarısı ve üçte biri kalkıyorsun, beraberindekilerden de bir tarife.»** ilâ Kavlihî وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ **«Namazı kılın.»** indirdi. On seneden sonra tahfif buyurdu.»

Bir takımları da, bu إِنَّ رَبَّكَ âyetinin Medenî olduğuna kail olmuşlardır. Ebu Hayyan, buna cumhur kavli demiş ise de, öyle de görülmüyor. Deniliyor ki, buna, Medenî deyenler, bu âyette وَآتُوا الزَّكَاةَ **«Ve zekâtı verin.»** emrinin bulunmasını nazar-ı i'tibara almışlar. Zekât Medîne'de farz kılınan asıl zekât olmayıp Sûre-i Berâe âyeti mucebince masriflerin, nasîblerin tâyini olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Mekkî olan Sûrelerde de esas i'tibariyle zekâta dair âyetler bulunduğu inkhar olunamaz. Bizim kanaatimizce bu âyetin, Medenî olduğunu andıran bir karîne daha vardır. وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ **«Diğer bir takımları da Allah yolunda çarpışacaklar.»** fıkrasıdır. Çünkü bunda Fîsebîlillah kıtale izin mânâsı vardır. Halbuki kıtale izin, Medenî olduğunda ittifak vardır. Gerçi bunda mukatele edin veya me'zunsunuz denilmiyor, mukatele edecekler veya edenler olacak diye haber veriliyor. İstikbale aid olsa da filhal

---

Masrif: Sarfetme, harcama yeri.

neshin esbabından sayılması ve sarahaten mevzu-ı bahs edilmesi ihzarî mahiyyette olsun bir izne delâlet etmekten de halî kalmıyor. Halbuki buradan başka, Mekkî bir âyette kıtalden sarahaten bahsedilmemiş bulunmasına nazaran bunun Medenî olması bize zekât fıkrasından daha vâzih görünüyor. Müfessirîn ise, bundan bahsetmemiş, yalnız zekât emri dolayısiyle ihtilâf nakleylemişlerdir. Bütün bunları mülâhazadan sonra şu kanaat hasıl oluyor ki, bu âyetin hepsi değilse bile lâekal bir iki cümlesi Medenî olmak gerektir. Maamafih her hangisi olursa olsun bu âyet Sûrenin başındaki gece kıyamı emrinin şiddetini, mikdarını tahfif etmiş, beş vakit namaz farz kılındıktan sonra akşam, yatsu gece kıyamı cümlesinden kalarak teheccüdün vucubu nedbe tehavvül eylemiştir.

Buyuruluyor ki: Filhakika Rabbin biliyor ki, إِنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ **sen, muhakkak, gecenin sülüsanına yakın ve nısfı ve sülüsü kaim oluyorsun.** Demek ki, a'zamî kıyam müddeti, sülüsandan biraz eksik أَوْ زَيْد vasatîsi, nısfı asgarîsi, أَوْ أَنْقَص sülüs oluyordu. Bu kıraatta وَثُلُثَهُ نِصْفَهُ mensub olarak أَدْنَى üzerine ma'tuftur.

EDNÂ: Yakın veya ekall demektir. Nafi', Ebu amr, İbn Âmir, Ebu Ca'fer, Ya'kub kıraatlarında ise, ثُلُثَى üzerine atf ile mecrur okunur. Buna göre mânâ: Sen, gecenin sülüsanından ve nısfından ve sülüsünden az kalkıyorsun demek olur. Bu surette a'zamîsi sülüsandan az, nısıf veya biraz fazla, vasatîsi nısıftan az sülüs, asgarîsi de sülüsden az, rubu' miktarıdır. Şu halde on iki saatlik bir gecede, ekalli üç veya dört saat, ortası dört veya beş saat, en fazlası da altı veya yedi saat kalkılıyormuş demek olur. وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ **Sen de kalkıyorsun, seninle beraber olanlardan bir tâife de.** Yâni Ashabın'dan bir cemaat da kalkıyor. Demek ki, hepsi değil, demek ki hepsine farz değildi veya hepsi dayanamıyordu. وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ **Geceyi de, gündüzü de Allah takdir eder.** İkisinin de hakikî mikdarını ancak O, biçer ve O, bilir ve O, bütün zamanı bilir. عَلِمَ **İlm-i ezelîsiyle bilmiştir ki,** أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ **siz onu, o gecenin takdirini ihsa edemezsiniz.** Bunda iki mânâ vardır. Birisi, her gecenin saatlerini bütün küsûratiyle alesseviyye ve temamen sayacak vech ile takdir edemezsiniz. Çünkü gece ve gündüz ihtilâf eder. Kesirler takdiri beşerin fevkinde namütenahîye gider. Uyku halinde ise, temyiz bulunmaz. Bundan dolayı bu emri tamamen yerine getirmek hepinizin yapabileceği bir iş olmamakla beraber sen ve bâzı Ashabın gibi yapacak olanlarınız da ihtiyat olmak için fazlasını tutarak zahmetler, meşakkatler çekersiniz. İhsa, zamirinin takdire ircaiyle Keşşaf'ın ve bir çoklarının ihtiyâr ettiği bu mânâ hadd-i zatında doğru olmakla beraber bu yalnız istikbale aid değil, emrin bidayetinde de böyle olduğu cihetle bu ilme nazaran

ibtidai emrin pek yerinde olmamış olması gibi yanlış bir düşünce hatıra getirebilir. Bunun için تُحْصُوهُ zamirini Taberî'nin rivayeti vechile kıyama irca' ederek takdir ve ihsayı şu mânâ ile anlamak daha sade ve pürüzsüzdür. Daha ileride hepiniz bu kıyamı tamamiyle başarmazsınız, başa çıkaramazsınız. Geceyi gündüzü, zamanların hal ve istıkbalde bütün tehavvülâtını takdir eden ve bilen Allah sizin bu gece kıyamını ileriye doğru hepinizin tamamiyle ifaya takat getiremeyeceğinizi, başaramayacağınızı ezelden bilmiş ve o suretle kıyam emrini verirken de bunu bilerek, haddi zatında muvakkat olmak üzere ibtidaen Sûrenin başında işaret edildiği vechiyle ilerisi için bir hazırlık mahiyyetinde olarak vermiş, şimdiye kadar o ihzar yapılmış, bundan sonra ise, işin genişlemesi ve ta'mimi maksud ve hepinizin o zor kıyamı hakkiyle yapamayacağı da ind-i ilâhî'de ma'lûm bulunmuş olduğundan, onun tâdil ve tahfifi zamanı gelmiştir.[1] فَتَابَ عَلَيْكُمْ **Onun için Allah sizlere ilm-ü lûtfiyle yeniden nazar buyurdu.** Tevbe ve salâh ile müracaat edenlere tevbelerinin kabuliyle tekrar nazar ve merhamet buyurduğu gibi sizlere de yeniden lûtuf ve merhametiyle nazar buyurdu. O ağır kıyamın ağırlığını nesh edip kolaylaştırarak yeniden şu emri verdi. فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ **Bundan böyle Kur'ân'dan kolay geleni okuyun.** Gece kıyamından, kıraatten büsbütün vaz geçin değil, aslı kıyam emri nesh olunmuyor. Yine kalkın, fakat nısfı veya daha azı veya daha çoğu mikdarlariyle ve uzun uzadıya tertil kaydiyle mukayyed olmayarak Kur'ân ve kıraat denilebilmek şartiyle ne mikdar kolayınıza gelirse o kadar okuyun, o kadar kıyam edin. Burada, zikri lâzım üç mes'ele vardır:

BİRİNCİSİ: Kıraat, bunnda iki kavil vardır. Müfesirînden bir çokları demişlerdir ki: قُمِ اللَّيْلَ emrine tam tekabül edebilmek için burada kıraattan murad, namazdır. Kıraat namazın erkânından olduğu için cüz zikrolunup kül murad olunmuştur. Nitekim kıyam, rüku', sücud her biriyle de böyle namazdan tâbir olunur. Buna göre mânâ gece namazından kolayınıza geldiği kadar kılın, demektir. Namaz mânası murad olunmak hasebiyledir ki, evvelki, zor olan kıyam-ı leyl neshedilmiş, onun yerine kolayı emr olunmuş olur. Buna akşam ve yatsı namazları diyenler olmuş, teheccüdün vücubu nesholunup tetavvu' ve ihtiyâra bırakıldığını söyleyenler olmuştur. Fil'vaki' bu sıraatta namaz veya kıyam kaydı gözetilmediği surette قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا (*"Kalk gece meğer biraz."* Müzzemmil-73/2) emrindeki zorluğun Kur'ân'dan kolay geleni okumakla tahfif veya nesh olunması lâzım gelmez. Olsa olsa bu emir, yalnız وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا (*"Ve Kur'an oku, ter-*

---

[1] Burada ihsanın nefy-i mazîye değil, istikbale tealluk ettirilmiştir. Mazî sigasiyle مَا أَحْصَيْتُمْ buyurulmamış, nefy-i istikbal sigasiyle لَنْ تُحْصُوهُ buyurulmuştur.

Ta'mim: Umumileştirme, herkese bildirme.

til ile, yavaş yavaş güzel güzel" Müzzemmil-73/4) emrine tekabül etmiş olur. Halbuki bu âyetin siyakı tahfif içindir. Teyessür de buna delâlet eder demek olur. Mecaze daî ve karîne bu demek olur. Ancak bu surette Kur'ân ismi de, إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا (*"Zira sabah Kur'an'ı hakikaten meşhurdur."* İsra-17/78) gibi kıraat mânâsına masdar olarak salâttan mecaz olmak ve kıraatin kolaylığı da bil'ibare değil, erkânından bulunduğu namazın kolaylığı dolayısiyle mülâhaza edilmek iktiza eder. Bunlar ise, zâhirin pek hilâfınadır. Bunun için hem Kur'ân ve kıraatın hakikat mânâsı muhafaza edilmek, hem de namaz mânâsı gözetilmek için «قُمِ اللَّيْلَ»de قُمْ إِلَى الصَّلَاةِ takdirinde namaza kalkmak mânâsiyle mevzu-ı bahs olan kıyamı «مَا»ların terettübü karînesiyle burada da kıraata kayd olarak mülâhaza etmek kâfidir ki, mânâ فَاقْرَؤُا فِي الْقِيَامِ اَيِ الصَّلَاةِ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ yâni «namazda Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun» o kadar kâfidir demek olur. Ve tahfif fahvâyi kelâmdan anlaşılmış olur. Diğer bir kısım müfessirîn ise, فَاقْرَؤُا gece namazla değil, aynen Kur'ân kıraatiyle emirdir. Binaenaleyh her gece lâekall elli âyet okumalı demişlerdir.

İKİNCİSİ: Emrin zâhiri yine vücub içindir. Yâni gece kıyam ve kıraat yine farz, ancak evvelki gibi ihsa edilemeyecek vech ile çok olmak şart değil, kolayına geldiği kadar demektir. Bu surette bunun da meshı, ikinci «وَاَقِيمُوا الصَّلَاةَ ، فَاقْرَؤُا» emirleriyle vakı' olmuş olur. Murad, yalnız kıraat-ı Kur'ân olduğuna göre de her gece biraz Kur'ân okumak, bu vech ile farz olmuş olur. Ki, bu, namazda da, namaz haricinde de olabilir. Lâkin bir kısım müfessirîn مَا تَيَسَّرَ kolaya gelen tâbirinden ihtiyâra tefviz mânâsı anlaşılacağına mebni bu emrin nedib veya ibaha için olduğuna kail olmuşlardır ki, Ebu Hayyan buna, Cumhur kavli demiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ: مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ Kur'ân'dan kolay gelen ne kadar olabilir? Bu ale'l-ıtlak mülâhaza edildiği surette takat dahilinde olarak yormayacak, zahmet vermeyecek kadar demek olacağından bu ise, eşhasın ve halin ihtilâfına göre fark edebileceğinden zâhirine nazaran tâyin olunamaz. Bununla beraber mutlak kıraat mânâsına haml edenler usul-i âdete ve eslâfın i'tiyadına nazaran lâekall elli âyet olmalıdır demişlerdir. Lâkin her farzda esas olarak sâbit mikdar tâyini zarurî olmak hasebiyle namazda rükn olan farz kıraatın ednâ mertebesi olmak üzere İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'den bu hususta üç rivayet vardır.

1) Lâekall kısa bir âyet olmalıdır.

2) Kur'ân ismi ıtlak olunacak ve bir insan hitabına benzemeyecek kadar olmalıdır.

3) Lâekall üç kısa âyet veya bir uzun âyet olmalıdır. Çünkü en kısa sûre, üç

İhsa: Saymak. **Madib:** Geçmiş **İbaha:** Mubah ve helal kılmak. **Eslâf:** Selefler.

kısa âyettir. Bu rivayet, İmameynin de kavlidir, müftabih olan da budur. İmam Mâlik ve Şafiî, lâekall Fâtiha okumak farzdır. Zira لا صلاة الا بفاتحة *«Fâtiha'sız namaz yoktur»* Tirmizi: Mevakıd-69 hadîs-i şerifi bunu ifade eder demişlerdir. İmam-ı A'zam, vâcib ile farzı fark ederek bu hadîs ile namazda Fâtiha'nın vücubu sâbit ise de, مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ ile sâbit olan farziyyet mutlak olduğuna ve binaenaleyh kasden Fâtiha terk edildiği surette namazın iadesi lâzım gelirse de sehven terk edildiği ve secde-i sehiv de yapılmadığı surette vakit geçmiş ise, o namazın iadesi vâcib olmayıp müstehabb olacağına kail olmuştur. Burada bir de, şundan gaflet etmemek lâzım gelir ki, «مِنَ الْقُرْآنِ» de «مِنْ» bilittifak beyaniyyedir. Binaenaleyh «مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» Kur'ân'dan bir cüz'e mahmul, yâni bir Sûre veya bir yâhud bir kaç âyet gibi yine Kur'ân ıtlakı sahih olan bir cüz'u demektir.

Şimdi bu teyessürün ve neshin istikbale müteallık olmak üzere hikmeti beyan olunarak buyuruluyor ki: عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰى **Allah, ilm-i ezelîsinde bildi ki, sizin içinizden hastalar olacak** وَاٰخَرُونَ **diğer bir takımları da olacak,** يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ **Allahın fadlından talebde bulunmak üzere yeryüzünde yol tepecekler,** ticaret için şuraya buraya sefer edecekler. وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Diğer bir takımları da olacak Allah yolunda çarpışacaklar** mücahede edecekler. Bunlar için ise, bâlâda zikrolunan kıyam-ı leyl müteazzir olacak, o emri yerine getiremiyecekler. Burada Allah'ın fadlından kesb-ü ticaret için sefer edenlerle Fîsebîlillah çarpışacak mücahidlerin yanyana zikredilmiş olmalarında bunları ikisinin de ecirde birbirlerine yakın olduklarına işaret vardır. Beyhakî, «Şuab-ı iman»'da ve daha diğerleri Hazret-i Ömer radıyallâhü anh'ten rivayet etmişlerdir ki: «Bana ölümün geleceği haller içinde Fîsebîlillâh cihaddan sonra en sevgili hal, ben mbir dağın iki şu'besi arasıda Allah'ın fadlından talebde bulunduğum bir sırada ölümün bana gelmesidir.» demiş ve bu وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ *«Diğer bir takımlarıda yeryüzünde yol tepecekler.»* âyetini okumuştur. İbn Merduye'nin İbn Mes'ud'dan rivayet ettiği bir hadîste de Resulullah sallâ^llahü aleyhi vesellem: «Her kim müslüman beldelerinden birine bir taam celbeder de onu gününü fiatiyle satarsa, her halde Allah yanında onun için bir menzile olur» buyurmuş. Sonra bunu okumuştur. وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ***«Diğer bir takımları Allah'ın fazlından bir kâr aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler. Diğer bir takımları da Allah yolunda çarpışacaklar.»*** Hasılı bunlar ve bunlar gibi gözetilmeleri ve çalışmaları lâzım gelen bir takım mâzeret Ashabı, kıyam-ı leyli başaramıyacaklarını Allah bildiği cihetle,

---

Müteazzir: Meydana gelmesi zor olan.

فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ bundan böyle ondan, yâni Kur'ân'dan kolay geleni okuyun وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ve sade farz olan vakit namazını kılın ve zekâtı verin. وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا ve Allaha karzı hasen takdim edin. İleride sevabını almak üzere hüsn-i niyyet ve ihlâs ile ödünç verir gibi hayır yolunda infakatta bulunun (Sûre-i Bakara'da ve Sûre-i Hadîd'de ve Sûre-i Teğabün'de ve emsalinde geçen nazîrlerine bak!). **وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًا Ve çünkü nefisleriniz için her ne hayır takdim ederseniz, Allah yanında onu hayır ve ecri daha büyük olarak ulacaksınız. وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ Hem de Allah'a istiğfar ederek bütün ahvalinizde mağfiretini isteyin. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ Çünkü Allah, gafurdur, rahîmdir.** İsteyenleri mağfiret ve rahmetiyle begâm eder.

اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ بِحُرْمَةِ مَا اَنْزَلْتَ عَلَى رَسُولِكَ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلَى اٰلِهِ وَسَلَّمَ

Nazîr: Benzeyen, denk. **Begâm/Biyam:** Mutlu, saadetli.

MÜDDESSİR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 56

Müddesir Sûresi, Mekkî'dir. Esahh-ı rivayette başından «فاهجر»'e kadar beş âyet Müzzemmil'den evvel nâzil olmuştur. عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (*"Üzerinde ondokuz"* Müddessir-74/30) وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ (*"Sayılarını da kıldık."* Müddessir-74/31) Âyetinin Medenî olduğu da mervîdir.

Âyetleri : Elli altıdır. Şamî'de elli beştir.
Kelimeleri : İki yüz elli beş.
Harfleri : Bin on
Fasılası : ا ، ه ، ن ، د ، ر harfleridir.

Müzzemmil'in sebeb-i nüzuliyle Müddesir'in sebeb-i nüzulü bir ve ikisi de emr-i Risaletin i'lânı ile alâkadar olmak ve bunun evveli nüzulde daha mukaddem bulunmakla beraber Müzzemmil'in sebeb ve mukaddimata, bunun gaye ve murada tealluku daha sarih ve enfüsten afâka seyri daha şumullü olduğu için tertibde bu, ondan sonraya konulmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْۙ ﴿٢﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْۙ ﴿٣﴾ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْۙ
﴿٤﴾ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْۙ ﴿٥﴾ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُۙ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ﴿٧﴾

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ ﴿٨﴾ فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ﴿١٠﴾ ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا ﴿١٦﴾ سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا ﴿١٧﴾ إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ﴿٢٤﴾ إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾ سَأُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ ﴿٢٧﴾ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾ وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

1. Ey bürünen (Müddessir) 2. Kalk, artık inzar et! 3. Ve Rabbini artık büyükle. 4. Ve elbiseni artık temizle. 5. Ve o pislikleri artık def' eyle. 6. Hem çoksunarak menn etme. 7. Ve Rabin için sabr eyle. 8. Çünkü o boru öttürüldü mü bir, 9. O işte, o gün pek zorlu gündür. 10. Kâfirlere hiç kolay değildir. 11. Bırak Bana o herifi ki, yarattım da temtek, 12. Hem uzun boylu mal verdim, 13. Hem göz önünde oğullar, 14. Hem kendisine bir döşeyiş

döşedim. 15. Sonra da tama' eder ki, daha artırayım. 16. Hayır, çünkü o bizim âyetlerimize bir anud kesildi. 17. Ben, onu dimdik sarpa sardıracağım. 18. Çünkü o bir düşündü, ölçtü, biçti. 19. Kahrolası nasıl biçti, 20. Sonra kahr olası nasıl biçti. 21. Sonra baktı, 22. Sonra kaşını çattı ve ekşiyerek surat astı, 23. Sonra ardına döndü ve büyüklük tasladı da: «Bu dedi, başka değil, birsihr-i müser. 25. Başka değil kavli beşer» 26. yaslıyacağım onu Sekara. 27. Bilirmisin hem ne sekar? 28. Ne bakiyye kor, ne bırakır. 29. Beşere susamış bir susuz. 30. Üzerinde on dokuz. 31. Hem Biz, o ateşin muhafızlarını hep Melâike yaptık, sayılarını da ancak küfr edenler için bir fitne kıldık ki, kitab verilmiş olanlar yakîn edinsin ve iman edenlere iman artırsın, kitab verilenler ve mü'minler şübhelenmesin, kalblerinde bir maraz bulunanlarla kâfirler de desin: «Allah bununla meselâ ne murad etmiş?» İşte böyle Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini de yola getirir ve Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir ve o, ancak bir öğüttür düşünmek için beşer.

يَا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ **«Ey bürünen** (Müddessir)!» Müddessir. Aslı mütedessir, disâre bürünen demektir. Disâr, entari, cübbe, kaftan, ihram gibi şiarın üstüne giyilen veya örtülen dış kisvesi veya bürgüsü, şiar da gömlek, don, izar gibi bedene temas eden iç çamaşırıdır. Müzzemmilde de geçtiği üzere denilmiştir ki, Peygamberin büründüğü disâr, bir katîfe idi, İkrime'nin beyanına göre: «Nübüvvet ve kemalâtı nefsiyye ile bürünüp giyinmiş olan demektir.» Bu mânâlarla bu hitab Müzzemmil gibi risaletin ilk tebliğinde şöyle bir kinaye ile intibahe dâveti iş'ar eder: Ey o bürünen, ey o kendisine tevdi' edilmiş olan hakikatı halkın nazarlarından gizlemeğe çalışan Muhammed, o bürünmek, uyumak, rahat etmek zamanı geçti, uyanmak, görünmek, o hakikatı izhar etmek, zahmetler çekmek, meşakkatlere katlanmak halkı irşad, etrafı tatthîr için teklifler, ağır yükler yüklenerek azm ile kalkıp hareket etmek zamanı geldi. قُمْ **Kalk,** yatağından kalk, yâhud azm ile kıyam et işe başla. فَاَنْذِرْ **Artık inzar vazîfesini yap,** etrafındakilere akibetin vehametini anlat, saygısızları kocundur. وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ **Ve Rabbini artık büyükle.** Büyüklük ancak O'nun şanı olduğunu ve O'na karşı herşeyin küçük ve hakîr bulunduğunu kalben tanıdığın gibi kavlen ve fiilen de anlat, i'lân et. Rivayet olunur ki, bu nâzil olunca Resulullah «اَللّٰهُ اَكْبَرُ» demiş, Hazret-i Hadice de tekbîr almış, sevinmiş ve onun vahy olduğuna yakîn hasıl etmişti. Burada «رَبَّكَ»nin takdimi kasr içindir, «فَ» bir şarta ceza mânâsı ile maba'dinin makabline terettübünü müfid olarak şöyle demek olur. Ve rabbini,

---

Anud: İnatçı. Makabli: Öndeki. Terettüp: Sıralanmak.

ancak rabbini büyükle, her ne hâdise olursa olsun hiç bir sebeble artık O'nu tekbîr ile büyüklemek vezîfesini bırakma. **وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ Ve esvabını, elbiseni artık temizle.** Siyab ve elbise bâzân içindeki sahibinin kendisinden, esvabının temizliği de kendisinin temizliğinden kinâye olur. Nitekim filânın eteği temizdir, denildiği zaman, onun iffeti ve ahlâkının temiziği kasd olunur. Ğaylan ibn Seleme:

فَانِّى بِحَمْدِ اللهِ لَا ثَوْبَ فَاجِرٍ   لَبِسْتُ وَلَا مِنْ غَدْرَةٍ اَتَقَنَّعُ

«Bihamdillâh ben, ne fâcir elbisesi giydim, ne de bir özre ile maskelenirim.» beytinde kendisinin ne fucur, ne de bir leke ile kirlenmiyeceğini anlatmıştır. Antere:

فَشَكَكْتُ بِالرُّمْحِ الطَّوِيلِ ثِيَابَهُ   لَيْسَ الْكَرِيمُ عَلَى الْقَنَا بِمُحَرَّمِ

«Uzun mızrakla siyabını parçaladım, kerîm, mizrağına mahrem değildir.» Beytinde siyab ile nefisden kinaye etmiştir. İmriü'l-Kays da:

فَانْ تَكُ قَدْ سَاءَتْكِ مِنِّى خَلِيقَةٌ   فَسُلِّى ثِيَابِى مِنْ ثِيَابِكِ تَنْسَلِى

«Eğer benim bir huyum sana fena geldiyse benim siyabımı kendi siyabından sıyırıver, kurtulursun.» beytinde siyab ile kalbden kinaye etmiştir. Bunlar gibi burada da siyab, nefisten veya kalbden kinaye olmak üzere birçok müfessirîn, ثِيَابَكَ فَطَهِّرْ *«Esvabını temizle»* kendini veya kalbini günahtan, gadirden temiz tut, inzarını kabule mani' olacak kirli ahlâktan sakın, nasîhatlerini kabule sâik olan güzel ahlâk ile mütehallık ol demektir, diye tahareti mâneviyye ve ahlâkiyye ile tefsir etmişlerdir. Lâkin kinaye hakikatı iradeye de mani' olmadığı cihetle bu tefsir aynî zamanda gerek bedenin ve gerek elbisenin cismanî temizliği dahi emredilmiş olmasına münafi olmaz. Çünkü taharet, nezafetten eamm olarak maddî ve mânevîye şamildir. Maamafih burada, bundan başka bir mânâ daha vardır ki, o da siyabın yakından bürüyen muhît ve zaruftan kinaye veya mecaz olmasıdır. Nitekim bir takım kimselerin üzerine atılıp binerek alıp getirdikleri bir deveyi vasfettiği şu beytinde Leylâ:

رَمَوْهَا بِاَثْوَابٍ خِفَافٍ فَلَا تَرَى   لَهَا شَبَهًا اِلَّا النَّعَامَ الْمُنَفَّرَا

«Ona hafif hafif bir takım esvab attılar, şimdi onun ürkütülmüş deve kuşundan başka bir benzerini göremeyiz.» derken devenin üzerindeki insanları evvelâ esvaba, sonra da koşan deve kuşunun üzerindeki tüylere benzetmiştir. Yâni seni esvabın gibi yakından sarmış olan ma'şerini, ilk evvel etrafındaki kimseleri tathir eyle demek olur ki, bu mânâ, وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ (*"Hem de en yakın*

Gadir: Zulmeden, fenalık eden. **Zuruf:** Zarflar. **Ma'şer:** Cemaat.

hısımlarını inzar et." Şuârâ-26/214) mazmununa da muvafık olur. Hem bunda Hazret-i Peygamber'in maddî ve mânevî taharet-i nefsiyyesi evleviyyetle anlatılmış olacağından onun nefsindeki taharetini ihtara lüzum kalmaz. وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ Ve o ruczü; o **pislikleri artık def eyle.** Ra'nın zammı veya kesri ile «رجز» pislik ve **azâb mânâsına geldiği gibi burada putlar, esnam ve evsân demek olduğunu da beyan etmişlerdir.** وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ **Hem çoksunarak mennetme.** Burada da iki **mânâ beyan edilmiştir.** Birisi, menn, **başa kakmak mânâsına olarak,** yaptığın işi, **hizmeti,** iyiliği çok sayarak **başa kakma, amelinle nazlanma, demek olur.** Birisi **de, men, in'am ve aa mânâsına olarak,** bir iyilik, bir in'am ve ata yaptığın zaman verdiğin kimseden mukabilinde daha çoğunu almak maksadiyle yapma. Yâni on **para sadaka** verip de yirmi paralık hizemet veya hürmet bekliyenler gibi dünya ticareti veya maksadı gözeterek veya gösteriş, riya için iyilik etme. Maahaza Allah için iyilik et, başkasından bir ecir bekleme. Bu mânâ, İbn Abbas'dan menkuldür. Bu iki mânâda تَسْتَكْثِرُ cümlesi haldir. مُسْتَكْثِرًا demektir. «لا» merfu' olmayıp da nehye cevab olarak meczum olsa idi: «yaptığın iyiliği başa kakma ki çoğaltasın, çok hayır ve ecne enebih» demek olurdu. Lâkin Aşere'de bu kıraat yoktur. Maamafih terettüb kasd edilmeyerek şu mânâ da olabilir. Yaptığın hizmeti başa kakma, daha çok hayırlara ereceksin. وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ **Ve rabbin için artık sabr et,** yâni bu vazîfeleri yapmak için her ne kadar zahmetler çekecek, ezalar görecek isen de mahzâ Rabbinin hükmü için artık sabr eyle. فَاِذَا نُقِرَ فِى النَّاقُورِ **Çünkü o boru çalındığı vakit.**

NAKUR: Sur gibi ağızla üflenerek çalınan boruya denir. Nakr vurmak ve didiklemek mânâlarına geldiği gibi boru çalmak mânâsına da gelir. Zira boru çalındığı zaman içinden heva tazyik ile didiklenmiş olacağı gibi dışından da o ses çarptığı kulakları didikliyeceği cihetle boruya minkar mânâsiyle alâkadar olarak nâkur denilmiştir. Boru çalınmak, örfte de kârbanın veya askerin seferi için hareket kumandası demek olduğu gibi borusu örtmek de emir ve kumandasının nüfuzundan kinâye olduğu cihetle nakr-i nâkur, nefh-ı sur, âhiret seferi için فَاِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ (*"Çünki O zorlu bir kumandadan ibarettir."* Saffât-37/19) emr-i İlâhî'sinin zuhurudur. فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ *«Çünkü o oru çalındığı vakit»* «فا» ta'liyye olarak فَاِذَا نُقِرَ فِى النَّاقُورِ *«O boru çalınınca»* demektir. Burada murad, nefha-i ulâ olduğu beyan olunuyor. يَوْمَئِذٍ Tenvin, muzaf-ı ileyhten ivazdır. يَوْمَ اِذْ كَانَ كَذَا yâni o öyle olduğu gün demektir. Biz, bunun meâlinde o «gün» demekle iktifa ediyoruz. عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ **Kâfirlere kolay değil,** pek zor denildikten sonra kolay değil demek ilk nazarda lüzumsuz gibi görünür. Lakin zorluk iki türlüdür. Biri-

---

Ata: Vermek. Kârban: Kervan.

si, evvelâ çok zor olmakla beraber gittikçe kolaylaşır yenilebilir. Birisi de, gittikçe zorlaşır hiç kolaylaşmaz, o gün herkes için zor olacak olduğu bildirilmek üzere عَسِيرٌ den sonra غَيْرُ يَسِيرٍ buyurulmuştur. ذَرْنِى وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيداً «**Bırak bana o herifi ki yarattam da tem tek.**» Burada «vahiden», Halik'tan da, mahlûk olan «مَنْ» den de hal olabilir. Yâni benimle bırak, o benim şerikten münezzeh yegâne Halik olduğum halde yarattığım kimseyi, yâhud kendisini tek başına, kimsesiz olarak yapayalnız yarattığım kimseyi demek de olabilir. Ve bu mazmun وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ (*"Celalim hakkı için işte geldiniz: Bize teker teker, ilk defa yarattığımız gibi."* En'am-6/94) buyurulduğu üzere her ferd hakkında sahihtir. Ve bununla Kıyametin de hilkat gibi bilhassa ferdî safhasına işaret buyurulmuş demektir. Sebeb-i nüzulün hass olması hüküm ve inzarın vasıflara nazaran umumî olmasına mani' de değildir. Bunun sebeb-i nüzulü Velîd ibn Muğire el-Mahzumî olduğu rivayet olunuyor. Burada O'nun, Sûre-i Nun'da geçtiği vech ile zenîm, deiyy olduğuna ima ve Vahid, namiyle anıldığına işaret olduğu söylenmiştir.

وَجَعَلْتُ لَهُ مَالاً مَمْدُوداً **Mali memdud, uzun uzadıya uzatılmış,** yâni çok mal, servet, arazî ve çiftlik gibi geniş yâhud nema ile veya ticaret ile artırılmış uzatılmış: Velîd'in Mekke ile Tâif arasında türlü emvali ve Tâif'te yaz kış meyveleri eksik olmıyan bostanı ve milyon kadar nükudu bulunduğuna dair rivayetler nakl edilmiştir. وَبَنِينَ شُهُوداً **"Hem göz önünde oğulların".**

Şühûd: «şâhid»'in cem'i, yâni hazır, hepsi yanında, göz önünde, çalışmak için şuraya buraya gitmek ihtiyacından âzâde, mecalis ve mahafilde babalarının maiyyetinde hazır veyâhud mühim işlerde şehadetlerine, reylerine, ma'lûmatlarına müracaat olunur oğullar. Denilmiş ki, Velîd ibn Muğire'nin hepsi ricalden olmak üzere on veya on üç oğlu vardı, fakat ma'lûm olan yedidir. Velîd ibn Velîd, Halid ibn Velî, Umare ibn Velîd, Hişam ibn Velîd, As ibn Velîd, Kabis ibn Velîd, Abdi Şems ibn Velîd. Denilmiş ki: Bunlardan Halid, Hişam, Velîd şeref-i islâm ile müşerref olmuşlar. Sahib-i Keşşaf, böyle اَسْلَمَ مِنْهُمْ ثَلاَثَةٌ خَالِدٌ وَهِشَامٌ وَعُمَارَةُ diye zikr etmiş. Âlûsî der ki: «Umare'nin Bedr'de veya Habeş'te Necaşî tarafınndan katl edildiği ihtilâflıdır. İki rivayet de kâfiren katlinde müttefiktir, İslâmına dair Sa'lebî'rin Mukatil'den rivayeti sahih olmaz. İbn Hacer, onun galat olduğunu tansîs etmiştir. Bu galat, Sahib-ı Keşşaf'ta da vaki' olmuş ve ona tabi olanlar da tabi' olmuşlar. Teaccüb olunur ki, Velîd İbn Velîdi İslâm ile müşerref olanlar miyanında zikr etmemişler. Halbu ki, muhaddisîn, baştan âhire onun islâmında müttefiktirler.» Evet, Velîd İbn Velîd'in de sonra-

---

Zenim: Soyubozuk, soysuz. **Nukud:** Nakitler. **Tarsis:** Tetkikten sonra karar vermek.

dan islâmında ihtilâf görülmüyor, fakat Umare ihtilâflı, dörtten maadası ise, gayr-i malûm.

وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيداً **Ve ona döşedim de döşedim.** Mal ve oğullardan başka, bir çok esbab ihzar ederek câh ve haşmet-ü ikbâl de verdim. Velîd, Kureyş içinde vücuhtun, sanadîdden sayılırdı. Vehîd ve Reyhanetü'l-kureyş lekablariyle anılırdı. ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَزِيدَ **Sonra da tama' eder ki, daha ziyade edeyim.** Öyle harîs, hattâ demiş ki, eğer Muhammed sadık ise, cennet benim için yaratılmış demektir. كَلَّا **Hayır,** öyle şey yok.

KELLÂ: Harf-i redi'dir. Bir sözü, bir dâvâyı veya ümid ve talebi redd eder. Biz bunun yerinde, hayır, öyle değil, öyle şey yok, yağma yok gibi tâbirler kullanıyoruz. Hayır, tâbirini yerine göre «لا ، بَلى ، بَلْ» mevki'lerinde de kullandığımızdan tam mukabili denemezse de yakınıdır. Burada onun tama' ve ümidini katı'dır. Sebebi, اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَنِيداً **çünkü O, bizim âyetlerimize inadcı kesildi.** O ni'metleri veren mun'imin vahdaniyyeti delillerine veya Kur'ân âyetlerine karşı inada kalkıştı. Bu ise, küfran-ı ni'mettir. Ni'mete küfran ise, onun artmasına değil kesilmesine sebebtir. سَاُرْهِقُهُ صَعُوداً **Ben O'nu sa'ûde, sarp yokuşa, dikine azâba sardıracağım.** Tirmizî ve Hâkim ve daha bir takımlarının rivayet ettikleri bir hadîste Aleyhisselâtü vesselâm buyurmuştur ki: ***«Sa'ûd, ateşten bir dağdır ki, ona yetmiş yıl çıkar, sonra içine düşer.»*** Yine Hazret-i Peygamber'den: ***«Cehennemde bir akabeye çıkması teklif olunur ki, ona elini koydukca erir, kaldırınca yerine gelir. Ayağını koyunca erir kaldırınca yerine gelir.»*** Yine rivayet olunuyor ki, âyetin nüzulünden sonra Velîd'in malı günden güne eksilmiş, nihayet helâk olmuştur. Valîd'in illeti veya inadın beyanı için buyuruluyor ki, اِنَّهُ فَكَّرَ **çünkü o düşündü** وَقَدَّرَ **ve bir takdir yaptı.** Zihninde ölçtü biçti, bir tahmin yaptı. فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ Arabca'da bu قُتِلَ yâhud قَاتَلَهُ اللّٰهُ tâbirleri kahrolası, Allah canını alası gibi esasen beddua olmakla beraber, nazardan esirgemek tarzında, «yâhu ne yaman şey, anası ağlıyası» gibi bir kıymete işaret olarak medih makamında, ve bâzân da bu mânâda tehekkim ve istihza için kullanılır ki, burada onun düşüncesini beğenenlerin bu yoldaki senalarını hikâye ile tahkir içindir. Yâni dedikleri gibi **kahrolası nasıl da takdir etti ya!..** ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ **Sonra kahrolası, nasıl da takdir ettiya.** Bu tekrar, hem tahkîri te'kid, hem de takdirin tefavütüne işarettir. ثُمَّ نَظَرَ **Sonra baktı,** etrafındakilere bir bakındı, ثُمَّ عَبَسَ **sonra kaşını çattı** وَبَسَرَ **ve eşkidi, surat astı.**

BESR: Vaktinden evvel isti'cal etmek hamlık yapmaktır. Nitekim mey-

---

Cah: Makam, itibar. **Vûcuh:** Bir memleketin ileri gelenleri. **Tama':** Hırsla istemek, doymazlık. **Mun'im:** Ni'met veren. **Sena:** Medhetmek övmek. **Tefavüt:** Farklılık, iki şey arasındaki fark.

vanın hamına, hurmanın koruğuna büsür denilir. Râgıb, burada, bu mânâdan olduğunu söyler. Yâni vaktinden evvel kopmuş ham koruk gibi ekşidi, surat astı. ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ **Sonra ardını döndü ve büyüklendi.** Anlamış olduğu haktan yüz çevirdi, imana arkasını, küfre yüzünü döndürdü ve Allah'dan korkmayıp gurur ile büyüklük tasladı, hakkı ikrar etmeği kibrine yediremedi de hâkimâne bir tavırla فَقَالَ **hemen dedi ki:** اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ **«Bu Kur'ân başka değil, ancak bir sihr-i müser.** İşte ta'birinde iki mânâ vardır.

BİRİSİ: Me'sûr, yâni ötedenberi ta'lim ve rivayet oluna gelen ehlinden ehline öğrenile geldiği söylenen bir sihir demektir.

BİRİSİ: Yü'ser, iysâr olunacak, sair sihirlere tercih edilecek, beğenilecek bir sihir demek olur. Bu, parlak sihir mânâsına sihr-i mübîn demelerine benzer. Bunda aldatıcı bir cazibe var demiş oluyor ve nihayet kararını şöyle veriyordu. اِنْ هٰذَا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ **Bu başka değil, her halde bir beşer sözü»** dedi. Kararı bastı. Risaleti ve Kur'ân'ın Allah kelâmı olmasını inkâr ediverdi ki, işte anud kâfirlerin Kur'ân ve Peygamber hakkında söyledikleri nihayet budur. Allah'ın indirdiği kelâmı değil, Muhammed'in kendi söylediği kitabı derler. Hâdise tefsirlerde şöyle rivayet olunuyor: Velîd ibn Mugîre, Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri'nin yanına gelmiş, Kur'ân dinlemiş, bir teessür duymuştu. Kalkıp kavmi Benî Mahzum'a varmış: «Vallahi, Muhammed'den demin bir kelâm dinledim, ne İns kelâmı, ne de Cinn kelâmı. Onun bir halaveti var, onda bir talâvet var, a'lası müsmir, esfeli müğdik «zemîni feyyaz», O, her halde üste çıkar, üstüne çıkılmaz.» demiş. Buna karşı Kureyş: «Velîd saptı, vallahi bütün Kureyş sapacaktır» demişler. Bunu işiden Ebu Cehil: «Ben, size onun hakkında gelirim» deyip hazîn hazîn nanına varmış: «Ey amca, demiş, kavmin sana vermek için bir mal topluyorlar. Çünkü sen, Muhammed'den bir şeye nâil olmak için O'nun yanına gidiyormişin.» Velîd: «Kureyş bilir ki, ben onların malca en zenginleriyim» diye cevab vermiş. Ebu Cehil: «O, halde o'nun hakkında bir söz söyle bir kavmin işitsin. Senin onu hoşlanmadığını, inkâr ettiğini anlasınlar.» Velîd: «Ne diyeyim, içinizde şiiri, recezini hasîdesini ve cinn şiirlerini benden iyi bileniniz yoktur. O'nun söylediği bunların hiç birine benzemiyor ki!..» «Yok herhalde birşey söylemelisin!..» Bunun üzerine Velîd, kalkmış, kavmin meclislerine varmış: «Siz, demiş, Muhammed mecnun diyorsunuz, hiç kimseyi boğarken gördünüz mü! Kâhin diyorsunuz, hiç kehânete çalışırken gördünüz mü? Şâir iyorsunuz, hiç şiir ile uğraşırken, şiir söylerken gördünüz mü? Yalancı

İstî'cal: Acele etmek. **Müsmir:** Hayr veren. **Feyyaz:** Çok bereket ve bolluk veren. **Recez:** Vezni altı defa Müstefi ilünden ibaret olan bir nevi şiir.

diyorsunuz, hiç bir yalanını tecribe ettiniz mi?» demiş. «Hayır, amma, fakat nedir?» demişler. «Durun düşüneyim» demiş. Düşünmüş düşünmüş, إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ إِنْ هٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ **«Bu öğretilen bir sihirdir. Bu insan sözüdür.»** demiş. Bunun üzerine hoşlarına gitmiş, meclislerinde bir alkıştır kopmuş, onun sözünü alkışlayarak dağılmışlar. Yukarıda geçtiği üzere bâzılarının kavlince bu hâdise, Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinin sebeb-i nüzulü gibi nakledilmiş ise de, Velîd'in dinlediği âyetler, «حم» lerden olduğuna dair vaki' olan rivayetlerden de anlaşıldığına göre bu, bu Sûrenin başının değil, bu âyetlerinin sebeb-i nüzulü olmuştur. Buyuruluyor ki:

سَأُصْلِيهِ سَقَرَ **Ben, O'nu Sekare yaslayacağım.** Bu âyet سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا (*"Ben onu dimdik sarpa sardıracağım."* Müddessir-74/17)'den bedeli iştimâldir. Ve onun mazmununu izahtır. Sekar, Cehennemin isimlerindendir. Bâzılar, bunun ucmeliğine kail olmuşlarsa da güneşin yüzü çalıp kavurması mânâsına «sakr»'dan müştakk olarak yakıcı mefhumundan me'huz olduğunu söylemişlerdir.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ **Ve ne dirayet bildirdi sana ki, o ne Sekar!** Yâni o, öyle bir Sekar ki, onun mahiyyetini dirayetle bilemezsin. لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ **Ne bekiyye kor, ne bırakır,** yâni o, öyle sırnaşık bir Sekardır ki, bir kerre çattığı bir şeyi hiç bir zerresi kalmayacak vech ile helâk eder tüketir. Sonra da yakasını yine bırakmaz, o helâk olan yeni bir hilkate tebdil olunur. O yine evvelki gibi azâb ile çatmakta devam eder. لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ **«Beşere susamış bir susuz.»**

BEŞER: İnsan demek olduğu gibi «beşere»'nin cem'i, derinin bahusus insan derisinin dış yüzleri mânâsına da olur. Ki, insana beşer denilmesi de, bu yüzdendir.

LEVVAHA: Levhten mübalağa sigasıdır. Levh, susamak veya güneşin harareti, yâhud susuzluk bir adamın çehresini bozmak, yâni yakıp kavurup karartmak veya zuhur etmek veya şimşek çakmak veya gözle görmek mânâlarına gelir ki, levvaha, bunların hepsine muhtemildir. Beşere susamış yâhud mütemadiyen beşereler kavuran, yüzler karartan, yâhud hep beşer gözeten, beşere tearruz eden mânâlarını ifade eder. İbn Abbas'dan: «Mütemadiyen beşereler kavuran, yüzler karartan mânâsı» merviydir. Daha başka da söylenmiştir. Buna şöyle diyebileceğiz: Kanmak bilmez bir susuz, mütemadiyen beşersuz. عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ **Üzerinde on dokuz.** Bu on dokuzun, ne olduğnu anlatan mümeyyizi zikr olunmuyor. Ancak bundan sonraki âyetten o cehennemin korucuları olan Melâike, yâni zebanîler olması anlaşılıyor beşerin ruhî ve ahlakî kuvvetlerini tahlil ve tas-

---

Mazmun: İlave edilmiş. **İştimal:** Kapsamak. **Ucme:** Dil tutukluğu. **Mümeyyiz:** Temyiz eden, ayıran.

nif ile bu adedin sırr-ü hikmetini izaha çalışmak isteyenler olmuş ise de, doğrusu bunun dirayetle bilinecek bir ilm işi değil, mutlak bir iman işi olmak üzere imtihan için olduğu ikinci âyette bilhassa anlatılmıştır. Onun için bunun bilâkayd-ü şart bir iman ile inanılması matlûb, mutlak bir ihbar-ı İlâhî olduğunu tasdik edip te'vilini Allah bilir demek lâzım gelir. Bunun hasılı, Allah Teâlâ'nın şimdi sizin tamamen bilip anlayamayacağınız ve ileride tezahür edecek öyle kuvvet ve kudretleri vardır ki, onların hakikatini ancak kendisi bilir. Ve sizin ona mutlak surette inanmanız lâzım gelir. İşte size, onlardan bir numune haber veriyor. Bu hal-i hazırda imanı olmayan ve kalblerinde bir çürüklük bulunanlar için şaşırtıcı bir muamma gibi gelir. Böyle kapalı Allah kelâmı, Peygamber tebliğ mi olur? diye alay ve inkâra sapmalarına sebeb olabilirse de kitab ve Peygamber'in ne demek olduğunu ve istikbal işinin bugünkü kıyaslarla bilinemiyeceğini bilenlerin işkillerini kescek ve iman kabaliyyeti olanların imanlarını artırarak muvaffakıyyet ve halaslarına bâis olacak en mühim sebeblerden, ihtar ve ihbarlar cümlesinden olduğu için bunların te'viline çalışmayarak mutlak bir iman ile inanılmak iktıza eder. Demek olduğunu beyan siyakında buyuruluyor ki: وَمَا جَعَلْنَا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰئِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا **«Hem biz o aşetin muhafızlarını hep melaike yaptık, sayılarını da ancak küfredenler için bir fitne kıldık.»** Burada ashab-ı nar, ebediyen o ateş içinde kalıp yanacak olanlar mânâsına değil, o ateşe sahib olup koruyacak bekçiler, muhafızlar mânâsına olduğu zâhirdir ki, murad cehennem hazenesi denilen ve Sûre-i Tahrîm'de عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (*"Üzerinde öyle melekler vardır ki yoğun mu yoğun, çetin mi çetin, Allah kendilerine ne emrettiyse O'na isyan etmezler, ve her neye memur iseler yaparlar."* Tahrim-66/6) diye tavsîf olunan ve reisleri Malik olan Zabenî Meleklerdir. Bunların iddetlerinden, yâni adedlerinden murad da, zikrolunan «تسعة عشر» adedi olduğu vâzıhtır. Yâni bunların sayılarının on dokuz yapılması veya şahıslarımı, nevi'lerimi ne olduğu ta'yin edilmeyerek sade on dokuz adediyle muamma halinde ifade ve ihbar olunması mücerred kâfirlere bir mihnet ve imtihan içindir. Bunun fâidesi de şunlardır: لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ ... **«Ki kitab verilmiş olanlar yakin edinsin ve iman edenlere iman artırsın, kitab verilenler ve mü'minler şüphelenmesin, kalblerinde bir maraz bulunanlarla kafirlerde desin: "Allah bununla mesela ne murad etmiş?" işte böyle Allah dilediğini şaşırtır, dilediğinide yola getirir.»** Bu âyetin sebeb-i nüzulünde iki rivayet zikrolunuyor:

BİRİSİ: عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ *«Üzerinde on dokuz»* nâzil olduğu zaman, Ebu Ce-

---

Matlub: İstek, istenilen şey. **Bais:** Sebep olan.

hil, Kureyş'e şöyle demişti: «Analarınız ağlasın İbn Ebi Kebşe'nin oğlunu işitiyorum size hazene-i nârın on dokuz olduğunu haber veriyor. Sizler ise, demir pehlivanlarsınız sizin her onunuz onlardan bir adamı yakalamaktan âciz misiniz?» Ebü'l-Eşedd ibn Üseyd ibn Keledete'l-cümehî, pençesi pek kuvvetli yırtıcı bir adamdı: «Ben, size on yedisinin hakkından geliveririm, siz de bana ikisinin hakkından geliverin» demişti, وَمَا جَعَلْنَا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰئِكَةً *«Hem Biz o ateşin muhafızlarını hep melâike yaptık.»* Nâzil oldu. Onlar sizin tâkat getireceğiniz adamlar değli, Melâike'dir diye haber verildi. Ve Ebu Cehil hakkında da Sûre-i Kıyame'deki اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى (*"Gerektir sana o bela gerek. Evet, gerektir sana o bela gerek."* Kıyamet-75/34-35) nâzil oldu. Tirmizî ve İbn Merduye'nin Hazret-i Câbir'den bir rivayetlerine göre: «Yahudîlerden bâzı kimseler, Peygamber'in Ashabından bâzılarına, «Sizin Peygamberiniz Cehennem hâzinlerinin adedini biliyor mu?» diye sormuşlar. Onlar da, Resulu'llah'a haber vermişlerdi. Resulullah, şöyle ve şöyle diyip elleriyle bir kerre on, bir kere de dokuz işaret buyurmuştu .» Yahudîlerin Medîne'de bulunmasından dolayı bundan bâzıları bu âyetin Medenî olduğunu anlamak istemişlerse de Ashab'dan bâzılarının Medîne'ye veya Yehudîlerden bâzılarının Mekke'ye gitmiş olmaları melhuz bulunduğundan bu istidlâlin zayıf olduğu derkârdır. Ve hattâ sebeb-i nüzulden ziyade bir tefsir mânâsındadır. وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ **«Rabbının ordularını ancak kendisi bilir.»** İşte o muammanın asıl sırrı ve fâidesi bu hakikate mutlak bir imanı te'min etmektir.

CÜNUD: «cünd»'ün cem'idir ki, asker ve bir adamın a'van-ı ensarı, alây ve ordu mânâlarına gelir. Kuvvet ve gılzati i'tibariyle askerde iştihar etmiştir. Aslı «كَنَد» vezninde «جَنَد» den me'huzdur ki, taşlık, sert arazîye denir. وَمَا هِيَ **Ve o,** yâni Sekar ve yâhud bu âyetler, başka bir şey değil, اِلَّا ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ **ancak beşer için, beşerin menfaati için bir öğüt, bir muhtıradır.**

Bunu istihfaf edenleri redd ile inzârı, hem takviye, hem de müsbet gayeye tevcih ile tenvir zımmında buyuruluyor ki:

كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَالَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ اِذَا اَسْفَرَ ﴿٣٤﴾ اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ

Melhuz: Düşünülebilen. **Derkâr:** Aşikare olan. **Gılzat:** Kabalık, sertlik. **İştihar:** Meşhur olma, tanınma **Me'huz:** Çıkarılmış, alınmış.

أَوْ يَتَأَخَّرَ ﴿٣٧﴾ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾
فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا
لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ
الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّى أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾
فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ
﴿٤٩﴾ كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ
مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ
﴿٥٣﴾ كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ
إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

32. Hayır, hayır, o Kamere, 33. Ve döndüğü dem o geceye. 34. Ve açtığı sıra o sabaha kasem olsun ki, 35. her halde büyüklerin biridir o Sekar. 36. Kocundurmak için beşeri, 37. İçinizden ileri gitmek veya geri kalmak istiyen kimseleri. 38. Her nefis, kazancına bağlıdır. 39. Ancak Ashab-ı yemîn 40. Cennetlerdedir, soruşur dururlar. 41. Mücrimlerden, 42. «Nedir, diye, sizi sekara sokan?» 43. Derler: «Biz namaz kılanlardan değildik, 44. Ve fukaraya yemek yedirmezdik. 45. Batakçılarla dalar giderdik. 46. Ve ceza gününe yalan derdik. 47. Tâ gelinceye kadar bize o yakîn.» 48. Fakat fâide vermez o vakit şefaatı, şefaatcilerin. 49. Ya şimdi ne ma'zeretleri var o öğütten yüz çevirirlerken. 50. Sanki ürkmüş yaban eşekleri 51. Arslandan kaçmaktalar. 52. Yok onlardan her kişi kendisine ayrı sahifelerle tezkireler dağıtılmasını istiyor. 53. Hayır, doğrusu âhiretten korkmuyorlar. 54. Hayır, hayır, o muhakkak bir tezkire. 55. Dileyen onu tezekkür ede. 56. Maamafih Allah dilemeyince düşünmezler. Koruyacak da O'dur, mağfiret edecek de.

... كَلَّا وَالْقَمَرِ **«Hayır, hayır o Kamere. Ve döndüğü dem o geceye. Ve açtığı sıra o sabaha kasem olsun ki.»** Burada Kamer, gece, sabah kendi mânâlarında ve cünud-i ilâhî'nin tecelliyatı lemhalarına işaret olmakla beraber dünyanın zulmete boğulduğu cahiliyye devri içinde nur-i Nübüvvet'in doğuşu ve o gecenin zevale yüz tutuşu ve parlamak üzere bulunan hayır ve hakikat sabahının yaklaşışı demleriyle İslâm güneşinin tulûu hengâmına da ima vardır. Ve hattâ asıl masîkaleh budur. إِنَّهَا **Muhakkak o sekar,** لَإِحْدَى الْكُبَرِ **her halde kübraların birisidir.** Yâni en büyük beliyyelerin birisidir. نَذِيرًا لِلْبَشَرِ **inzâr etmek, korundurmak i'tibariyle beşeri,** yâhud münzir olarak beşeri. Bunu, bâzıları Sûrenin evveline merbut demişlerdir ki, قُمْ نَذِيرًا demektir. كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ **Her nefis kazancına bağlıdır.** Yâni Allah indinde borçlu olarak kazancına rehindir. Saadet ve felâketi kazanciyle mütenasibdir. Çalışır güzel ameller yapar, Allah'ın borclarını öderse kendisini kurtarı. (Sûre-i Tûr'da كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (*"Herkes kazancına bağlıdır."* Tûr-52/21) bak!) إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ **Ancak Ashab-ı yemîn müstesna ki,** bunlar, yalnız kendi kesiblerine merhûn kalmayarak takdir-i ezelîde Allah Teâlâ'nın mahza fadl-ü kereminden nasîbleri, kısmetleri ziyade takdir edilmiş olan bahtiyârlardır. Çünkü adl-ü hakîm olan Allah Teâlâ, herkese kesbiyle mütenasib bir ecir verir, kimsenin hakkını zayi' etmez. Hukuk nokta-i nazarından hepsini müsavî yaratmış; kesbine bağlamış olmakla beraber lâyüs'elü ammâ yef'al olduğu için mahza fadl-ü lütuf nokta-i nazarından hepsinin mukadderatını ve mazheriyyetini müsavî kılmamış, kimine az, kimine çok vermiş, kimini de fazla fadlından mahrum kılarak yalnız kesbine bırakmıştır. İnsanları sair hayvanattan mümtaz olarak yaratması bir kesb işi değil, mahz-ı fadl olduğu gibi insanları da muhtelif meratibde yaratması Enbiya ve Evliyayı yüksek mazheriyyetlerle mümtaz kılması ve Enbiya'nın bâzısını, bâzısına tafdîl buyurması, mazheriyyet-i Muhammediyye'yi hepsinden üstün kılması da bu kabîldendir. Bu suretle meratib-i âliyenin bir çoğu kesb ile istihsal edilemez. Bu ise, وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (*"Doğrusu insanın sa'yından başkası kendinin değil"* Necm-53/39) mazmununa münafî düşmez. Zira kesb-ü sa'yinden başkası insanın kendi hakkı değil, mahz-ı fadıldır. Maamafih istisna, muttasıl olduğuna göre Ashab-ı yemîn, onun da bir istisnası sayılmak lazım gelir. Şu halde burada, Ashab-ı yemîn, Sûre-i Vakıa'da geçen Ashab-ı yemînden ehass, sabikun gibi mümtaz bir mânâda demektir. Bunun tefsirinde melâike, muhlis mü'minler, etfali müslimîn, mîsak-ı fıtrette sağ tarafta vaki' olanlar, yâni بَلَى .

Lemha: Parlama, parıltı. **Hengâm:** Zaman, devir. **Beliyye:** Bela, müşkülat. **Mahza:** Ancak, yalnız. **Mahz-ı fadl:** Faziletin ta kendisi. **Mazhariyet:** Şereflendirme.

خَلَقْتُهُمْ لِلْجَنَّةِ وَلَا أُبَالِي، وَهَؤُلَاءِ خَلَقْتُهُمْ لِلنَّارِ وَلَا أُبَالِي *«Şunları cennet için yarattım ehemmiyyet vermem, şunları da cehennem için yarattım yine ehemmiyyet vermem.»* Tefsir-i Kebir-30/210 hadîs-i kudsîsinde cennet için yaratılmış olanlardır, diye muhtelif rivayetler varid olmuştur. Etfal-i müslimîn rivayeti, Hazret-i Alî'den deniliyor. Bunlar, kesibleri olmadan atalarının maiyyetinde cennete girecekleri cihetle istisna edilmiş oluyorlar. Bu rivayet de gösteriyor ki, bu istisna, ehl-i kesb içinde cennete girecek yok demek değil, lâkin bir takımlarının kesiblerine bağlı olmadan veya kesblerinin değerinden fazla olarak mahz-ı fadl ile müstesna surette cennete gireceklerini anlatmış oluyor. Gerçi bunda, cennete girmek mahz-ı fadl olduğunu iş'ar eden bir mânâ varsa da bu mânâ, لَهَا مَا كَسَبَتْ (*"Herkesin kazandığı lehine."* Bakara-2/286) düsturunu ibdtal değildir. Kesibde hüsn-ü amele muvaffakiyyet dahi esas i'tibariyle Allah Teâlâ'nın bir fadl-ü tevfîki olmasına nazaran hepsini de fadl-i İlâhîye nisbet doğru olmakla beraber burada maksard kesbin ehemmiyyetini iskat etmek değil, إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى (*"Şüphe yok ki haklarında bizden hüsna sebkedenler."* Enbiya-21/101) mantukunca kaderleri yaver olan ve kesb ile erilemiyecek merteber kendilerine mahz-ı lûtf olarak verilmiş bulunan güzîde havass istisna edilmek şartiyle umumun felâh ve felâketi kesbine merbut bulunduğunu beyan ile kesbin kıymetini iş'ardır. İnzarın, tezkirin aslı fâidesi de budur. Binaenaleyh burada yemîn, iki mânâ ile mülâhaza olunabilir:

BİRİNCİSİ: Kaderde, sağ tarafta vaki' olmuş, hiç kesibleri olmadan kaderleri yaver kılınmış kimseler demektir. Meselâ, Peygamber'in Nübüvvet-ü Risaleti, أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ (*"Rabbının rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?"* Zuhruf-43/32) âyetinden de anlaşıldığı üzere kesbinin hiç dahli olmayan bir mevhibe, bir rahmet-i İlâhiyye'dir.

İKİNCİSİ: Yemîn, ahd ve mîsak mânâsına olmasıdır. Çünkü mîsak-ı fıtrî ile ahd-i İlâhî'ye dâhil olmuş ve yemînlerine sadık kalmış kimseler kesblerinden mes'ul ve müstefid olmakla beraber netice i'tibariyle yalnız kesiblerine bağlı olmayıp kesiblerinden çok fazla ni'met ve saadetlere ererler ki, bunun misali bir ferdin tek başına çalışmasiyle içtimaî bir mukaveleye merbut olarak cemiyyet halinde çalışması arasındaki farktır. Zira cemiyyetle yaşıyanlar yalnız kendi kesiblerinden değil, cemiyyetlerinin kıymetine ve mukavelelerindeki sadakatlerine göre yekdiğerinin müşterek ve mütekabil mesaisinden yüksek bir surette istifade ederler. Dağınık kesiblerin zahmeti çok, verimi az olduğu halde bir yemîn ve mîsaka bağlanarak muhtelif kesiblerini sadakatle birleştirmiş ve amellerinin tev-

---

Ehass: Dahahalis, husasi. Mevhibe: İhsan, sevgi, hediye.

zi' ve iştirâk noktalarına hep bir ruh ile sarılarak cemaatle yürümüş olanlar, her biri kendi kesbinden müstefid olmakla beraber yekdiğerin kesiblerinden de mütezayid bir surette nasîb alırlar. Ve işte Allah'a ve Resulü'ne ve âhiret gününe iman edip de Sekar'dan korunarak hak yolunda ruhlarını ve mesailerini tevhid etmiş olan ve aynî kıbleye müteveccih olarak yürüyen halis iman sahibleri kendi kesiblerine bağlanmakla kalmayıp fadl-i İlâhî'den müstesna bir surette nasîb alan Ashab-ı yemîndirler. Soldakiler, çalışmıyanlar, yâhud tek başına çalışan, kendi keyfine uğraşan yemînsizler kendi kesibleriyle boğuşurken, bu Ashab-ı yemîn, فِى جَنَّاتٍ **cennetlerdedirler.** يَتَسَآءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ **Mücrimlerden soruştururlar,** mücrimlerin hallerinden keni aralarında konuşur, bahseder. Birbirlerine sorar yâhud sordururlar. Bu sual tevbîh ve tahsîr için denilmiş ise de, evvelemirde tahkîk-ı hakk ile cürümlerinin mahiyyetine göre şefaat imkânını teharrî için bir hasbihal veya istintak olmak فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ (*"Fakat faide vermez o vakit şefaati şefaatcilerin."* Müddessir-74/48) siyakına daha uygun görünür. Bu soruşturmanın bu suretle hikâye beyanı da mücrimlerin hallerini ve mahkûmiyyetlerinin sebeblerini sorup araştırarak hakkı tebeyyün ettirmek ve ona göre hayr-u salâh için çalışmak, Ashab-ı yemîn'in hasleti olduğunu anlatmak, bununla beraber ta'dad olunacak cürümlerin sahib-i mücrimlerin âhirette şefaat ile de halâslarına ihtimâl olmadığını dünyadakilere ihtar ile nasîhat etmek içindir.

مَا سَلَكَكُمْ فِى سَقَرَ **«Sizi, Sekara sokan nedir?»** Yâni bu cehenneme girmenize sebeb olan cürmünüz nedir? Bu sual, Ashab-ı yemînin birbirlerine değil de, mücrimlere bizzat veya bilvasıta sordukarı sualdir. Sahib-i Keşşaf der ki: «Bu, Ashab-ı yemîn'in birbirlerine suallerini beyan değildir. Öyle olsaydı, مَا سَلَكَكُمْ فِى سَقَرَ onları sekara sokan nedir? denilmesi lâzım gelirdi. Bu, onların sorduğu vasıtanın ifadesini hikâyedir.» Yâni sorulanlar, böyle anlatırlar: O mücrimlere sizi Sekara sokan nedir? Dedik, قَالُوا **dediler ki:** لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ **«Biz, namaz kılanlardan değildik** وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ **ve miskîni it'am etmezdik.»** fakîre yemek vermez, karnını doyurmak çaresini aramazdık. Yâni Allah'ın emrini tanımaz ve kullarına acımazdık. وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ **«Ve dalanlarla beraber dalar dururduk,** boş lakırdılar, beyhude işler, şunun, bunun aleyhinde, lehinde mâlâ, yânî sözler, vakıtları öldüren, keyf-ü hevaya tealluk eden bâtıl şeylere dalan gafillerle beraber kendimizden geçer dalar giderdik. وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ **Ve din gününe, yâni ceza gününe yalan derdik, inanmazdık.»** dediler. Namaz

---

Mütezayid: Gittikçe artan. **Tevbih:** Azarlama. **Tahsir:** Hasret bırakma. **Teharri:** Hareket. **İstintak:** Söyletmek. Maznundan işlediği fiile dair ifade almak.

kılmamanın, fukaraya bakmamanın, dalanlarla beraber gitmenin asıl sebebi de, bu imansızlık bu küfürdür حَتّٰى اَتٰينَا الْيَقِينُ **Tâ bize o yakın, yâni ölüm gelene kadar bu halde devam ettik.** Ancak ölüm gelince ceza gününün hakk olduğunu yakînen anladık dediler. İşte kendilerini cehenneme sokan cürümlerini böyle haber verirler. فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ **Onun için de onlara şefaatçilerin şefaati, fâide vermez.** Çünkü imansız gitmişlerdir. Demek ki, o gün mü'minlere şefaat olacak, bunlar da tekzib etmeseler, küfre gitmeselerdi, belki Ashab-ı yemîn'in onlara şefaati de mümkün olabilecekti. Lâkin bu cürümleri işlemiş, küfr ile gitmiş oldukları tehakkuk eden mücrimler, kendilerini kurtaracak, amel yapmamış oldukları gibi şefaatçilerin hepsi de şefaat edecek olsa fayda vermez, hakikat tebdil olunmaz. Onlar kesibleri olan cürümlerin cezası olarak o Sekara dalar giderler. فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ **Şimdi o tezkireden yüz çevirmekle kendilerine ne fâide var?** Bu Kur'ân'dan yüz çevirmekte, o yakînî ihtar ile edilen nasîhatten kaçınmalarından kendileri için bir fayda mı var? Öğütten yüz çevirmekle o akibetten kurtulacaklarını mı zann ediyorlar? O tezkireden öyle yüz çeviriyorlar ki, كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ **sanki ürkmüş yabânî eşekler** فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ **kasvereden firar etmektelir.**

KASVERE: «Kasr»'den müştakk olarak zorlu, zorba demek gibi olup zorlu avcı alayı veya arslan mânâlarına geldiği beyan olunuyor. Ekser lügaviyyun kasvere, arslan demişlerdir. Bunun Habeş lügatı olduğu da rivayet olunmuştur. İşte Kur'ân ile verilen Allah nasîhatinden kaçan, onu dinlemek istemiyen budalalar öyle ürküp kaçıyorlar. Halbuki o zavallı hımar-ı vahşîlerin kaçmaları bir naçarlık olmakla beraber yine tehlikeden kaçmaktır. Onda belki bir halas, bir fayda melhuzdur. Öğütten kaçan bu budalalar ise, tehlikeden değil, halâstan, halâskârdan kaçıyor faydalarını bırakıp helâke koşuyorlar.

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً **Hayır o kadar da değil, belki onlardan her kişi kendisine ayrı ayrı dağıtılmış sahîfeler halinde tezkire getirilmesini istiyor.** Umumî bir tezkire ile iktifa etmek istemiyor. Her biri ziyafete dâvet olunur gibi hususî bir tezkire ile ayrıca dâvet olunmasını istiyor, vazîfesine, menfaatine koşmak için kibirleniyor da, herbiri yarın ecelin geldi, şu, şu vazîfeleri yapıp hazırlanarak gelmeniz tebliğ olunur diye ayrı bir tezkire bekliyor veya herbiri, bir Peygamber olmasını arzu ediyor ki, bu budalalık evvelkinden çok fazlâdır. كَلَّا **Hayır, öyle şey yok.** Herkes için ayrı bir tezkire, ayrı bir kitab gelmesine ihtimal yok, bununla beraber öyle de olas yine gelmezler. بَلْ **Doğrusu onlar,** لَا يَخَافُونَ الْاٰخِرَةَ **âhiretten korkmuyorlar.** Bu tezkireye icabet etmeyenlere

---

Tezkîre: Herhangi bir iş için izin verildiğini bildirmek üzere alınan resmi vesika.

sonunda ceza edileceğine inanmıyor, sonunu saymıyorlar. كَلَّا **Hayır, iş zannettikleri gibi değil,** korkunç bir âhiret var. اِنَّهُ تَذْكِرَةٌ **İşte o bir tezkiredir.** Bu ihtardır. فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ **Artık herkim isterse düşünsün.** Mazmununu anlasın, icabına göre hareket etsin. وَمَا يَذْكُرُونَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ **Maamafih Allah dilemeyince düşünmezler.** هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ **Takvaya ehil de, mağfirete ehil de O'dur.** Azâbından korkulup korunulacak olan da O, mağfiret edecek de O'dur. Ondan korkmayan, ne âhirette, ne dünyada hiç bir şeyden korkmaz, korunmaz, O'ndan başkası da ne günahları mağfiret edebilir, ne koruyabilir. Onun için her hikmetin başı Allah korkusu, Allah mahabbetidir. İmam Ahmed Tirmizî, Neseî, İbn Mace, Hâkim ve daha başkaları Hazret-i Enes'ten rivayet etmişlerdir. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bu âyeti هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ *«Takvaya ehil de mağfirete ehil de O'dur.»* okudu da, dedi ki: «Rabbiniz böyle buyurdu: اَنَا اَهْلُ اَنْ اُتَّقٰى فَلَا يُجْعَلَ مَعِى اِلٰهٌ فَمَنِ اتَّقَانِى فَلَمْ يَجْعَلْ مَعِى اِلٰهًا اٰخَرَ فَاَنَا اَهْلٌ اَنْ اَغْفِرَ لَهُ ***«Ben ittika olunmağa, korkulup vikayesine sağınılmağa ehlim, benimle beraber başka bir ilâh yapılmasın. Herkim, benden korkar da, benimle beraber başka bir ilâh tutmazsa ben onu mağfirete ehlim»*** Hakîm-i Tirmizî, «Nevadiri'l-usul'de Hazret-i Hasen'den tahric ettiği bir hadîste demiştir ki: ***«Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem şöyle söyledi: «Allah Teâlâ, buyuruyor ki: «Kulum bana iki elini kaldırır dua ederse Ben, o elleri mağfiretsiz reddetmekten haya ederim. Melâike: «Ey bizim ilâhımız, o mağfirete ehil değil» dediler. Allah Teâlâ, buyurdu ki: «Lâkin Ben, tekvaya da ehlim, mağfirete de ehlim, sizi işhad ederim ki, ben, onu mağfiret ettim»***.

Ya Rabb, Bu kulunu da o koruduğun, mağfiretine erdirdiğin kulların zümresine ilhak eyle. Senin ehlü't-takva, sensin ehlü'l-mağfire.

Vikaye: Koruma. **İşhad:** Şahid gösterme.

KIYÂMET SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 40

Buna, hem Sûre-i Kıyame, hem Lâuksimü Sûresi denilir. Hilâfsız, iştisnasız Mekkî'dir.

Âyetleri : Kırktır.
Kelimeleri : Yüz doksan dokuz.
Harfleri : Üçyüz elli iki.
Fasılası : ه ، ر ، ق ، ى ، ا harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ ﴿١﴾ وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾ اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ
اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِرٖينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾ بَلْ يُرٖيدُ الْاِنْسَانُ
لِيَفْجُرَ اَمَامَهُ ﴿٥﴾ يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ ﴿٦﴾ فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ
الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾
كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ
يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصٖيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ اَلْقٰى
مَعَاذٖيرَهُ ﴿١٥﴾ لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ ﴿١٦﴾ اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ
وَقُرْاٰنَهُ ﴿١٧﴾ فَاِذَا قَرَاْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ ﴿١٨﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ اَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾ كَلَّا اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾ وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

1. Yo... Kasem ederim o kalkım gününe (yevm-i kıyameye) 2. Yine yo... Kasem ederim o pişman cana (nefs-i levvameye) 3. İnsan sanırmı ki, derleyemeyiz kemiklerini? 4. Evet, derleriz kadir olarak tesviyeye bile parmaklarını 5. Fakat insan ister önünde fücur etmesini. 6. Sorar: «Ne zaman, diye, o Kıyamet günü?» 7. Ne vakit ki, o göz şimşek çakar. 8. Ve Ay tutulur. 9. Ve güneş ve Ay toplanır. 10. Der o insan, o gün: «Nereye kaçmalı?» (eyne'l-mefer) 11. Hayır, hayır, yok bir siper. 12. Rabbinedir ancak o gün karar. 13. Ayıtılır insan o gün, yaptıklariyle mukaddem, müahhar. 14. Doğrusu insan kendine karşı bir basîrettir. 15. Dökse de ortaya ma'ziretlerini. 16. Depretme ona dilini ivedinden onu. 17. Çünkü Bize aiddir onun cem'i ve Kur'ân'ı. 18. Biz, okuduk mu o vakit takib et o Kur'ân'ı. 19. Sonra Bize, aiddir yine onun beyanı. 20. Hayır, hayır, siz peşîni seviyorsunuz. 21. Ve âhireti bırakıyorsunuz. 22. Nice yüzler o gün ışılar parlar. 23. Rabbine nâzır. 24. Nice yüzler de o gün ekşir pusarır. 25. Anlar ki, kendilerine bel kıran yapılır. 26. Hayır, hayır, ne zaman ki, o can köprücüklere dayanır. 27. Ve denilir: «Kim var bir okuyacak?» 28. Ve sezer o dem tamame'l-firak. 29. Ve dolaşır el ayak, bacağa bacakır. 30. Rabbinedir o gün yalnız mesak.

لَا اُقْسِمُ Kasemi nefi değil, لَا وَاللّٰهِ **hayır vallahi,** yok vallahi, değil vallahi gibi nefiden sonra kasemdir. Nitekim İmriü'l-kays, şöyle demiştir:

لَا وَاَبِيكِ ابْنَةَ الْعَامِرِيِّ لَا يَدَّعِي الْقَوْمُ اَنِّي اَفِرُّ [1]

Cumhur, bu gibi «لا» ların sıla, yâni mücerred te'kid için ilâve edilmiş, zâid olduğunu söyler. (Sûre-i Vakıa'da فَلَا اُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (*"Artık yok o nücumun mevkilerine kasem ederim."* Vâkıa-56/75) ayetinin tefsirine bakınız.) Fakat Ze-

---

[1] «Hayır, baban hakkı için ey Âmirînin kızı, kavm benim kaçacağımı iddia etmez.»

Mesak: Sevk edilecek yer.

mahşerî'nin beyanına göre, kasemden evvel gelen bu «لا» فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ("*Yok, yok Rabbına kasem ederim ki iman etmiş olmazlar.*" Nisâ-4/65) gibi kelâmın arasında olursa kasemi te'kid için ziyade edilmiş sıladır. Nitekim لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ ("*Çünkü Ehl-i Kitab bilmeyecekmi ki...*" Hadid-57/29)'de ilmi te'kid için ziyadedir. Lâkin bu Sûrede ve Sûre-i Beled'de olduğu gibi kelâmın ibtidasında vâki' olduğu zaman sıla değil, nefidir. Çünkü sıla, kelâmın esnasında olur. Bu nefyin vechi şudur: Bir şeye yemîn etmek, onu büyütmek, i'zam etmektir. Bunun başına harf-i nefig idhal etmekle sanki şöyle denilmiş gibi olur: «Şu söyliyeceğim söz, o kadar mühim ve büyüktür ki, bunun büyüklüğünü tanıtmak için kasem etmek bile etmemek gibidir, yâni ondan ziyade tâzîme lâyıktır.» Bu mânâ ise, kasemi takviye etmiş olacağından nefy ile te'kid edilmiş olur. Bâzıları «kaseme hacet ve lüzum yok bu gayet kuvvetli ve belli» mânâsiyle bu te'kidi ifade etmişler, bâzıları da, kasemden evvel geçmiş olan muhalif fikirleri redd için olduğunu söylemişlerdir. Bunu kasemden evvel muhatabın zihnini tahliye mânâsiyle de izah edebiliriz ki, şöyle demek olur: Şimdi zihninden bütün muhalif fikirleri sil, söylenecek ve dinlenecek başka bir şey yok, ancak şu söyleyeceğim hakikat vardır. Kasem ederim ki ilh... Kasem, mâlûm ki, yemîn demektir. Biz, meâlde bu «lâ»'yı, bu mânâlara temass edebilmek için «yo...» diye ifade etmeği muvafık gördük. يَوْمِ الْقِيٰمَةِ Yevm-i Kıyame, ölülerin dirilip kalkması günü, kalkım günü ki, ölüm ve yıkım günüdür. Bununla kasemin cevabı ma'lûm olduğu için hezf edilmiştir. اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ «*İnsan sanırım ki...*» cevabı makamına ikame olunmuştur. Zira Kıyamet gününe kasem, onun muhakkak olacağına kasemdir. Bu ise, şöyle demek olur: «Kalkım gününe kasem ederim ki, siz, muhakkak ba'solunacak, öldükten sonra kaldırılacaksınız.» وَلَا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ **«Yine yo... Kasem ederim o pişman cana (Nefs-i Levvameye)»** Bu da, aynî mazmunda olarak nefs-i levvamenin tehakkukuna kasemdir. Nefs-i levvame, levm edici nefis demektir. Bu da, ya başkasını levm eden pek kıyâyan nefis yâhud yaptığı günahların fenalığını anlayıp da kendini kınayan, peşîman nefis demek olabilir. İkincisi, daha mâruf ve meşhurdur. Onun için nefisler: Nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mutmeinne, nefis-ı mülheme, nefs-i zekiyye, nefs-i razıye, nefs-i merdiyye diye yedi mertebeye kadar sayılır ki, her biri terbiye ve riyazat ile sülûkte bir mertebedir. Yâni Kıyamet günü muhakkak olacak ve ona inanmak istemiyen emmare nefisler o gün kendisini çok levm edecek, dünyada yaptıkları gafletlere, günahlara çok peşîman olacaklar. Hattâ her nefis kendisini levm edecek, dünyada yaptığı kusura peşîman olacak, daha iyi neye çalışmadım, daha güzel işler neye yapmadım diye peşîmanlık edecektir. Bu

suretle nefsi levvameye kasem, «o gün mütehakkık olan levmindeki acılığın ehemmiyettine ve büyüklüğüne tenbih için demek olur. أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ **«İnsan sanırmı ki derleyemeyiz kemiklerini.»** Kasemlerin cevabları makamındadır. Ahnes ibn Şureyk'ın damadı Adiyy ibn Ebî Rabîa, Hazret-i Peygamber'in komşusu idi ve bu ikisi hakkında Resulullah, اَللّٰهُمَّ اكْفِنِى جَارَ السُّوءِ *«Allahım, bana kötü komşumun hakkında gel»* derdi. Adiyy, bir gün Resulullah'a: *«Ya Muhammed, bana o kıyamet gününden haber ver bakalım. O, ne zaman ne nasıl olacak?»* demişti. Resulullah da, haber vermişti. Onun üzerine Adiyy: *«Ya Muhammed, ben, onu gözümle görsem yine tasdîk etmem ve sana inanmam. Allah, o kemikleri mi toplayacak?»* demişti. Ebu Cehil de: *«Muhammed, Allah Teâlâ'nın bu kemikleri çürüyüp dağıldıktan sonra toplayıp yeni bir hilkatle iade edeceğini mi zu'mediyor?»* demişti. Bu Sûre, bunların biri sebebiyle nâzil olduğu rivayet olunuyor. Bundan dolayı «الْإِنْسَانُ»ı ahde haml etmek istiyenler olmuş ise de, sebeb-i nüzul tahsîs ve tâyini icab etmeyeceğinden zâhiri vech ile cinse mahmul olması doğrudur. Bundan her insanın böyle zannetmesi de lâzım gelmez. «بَلٰى» Harf-i tasdîktir. Şu kadar ki, ne'am, lâ, evet, hayır gibi değil, nefyi isbat suretiyle tasdîk ve takrir eden bir harf-i tasdîktir. Meselâ, daha gelmedi mi? Sualine karşı, evet yahud hayır denilse evet gelmedi, hayır gelmedi denilmiş gibi olduğu halde «belâ» denildiği zaman, «evet geldi» denilmiş olur. Onun için biz, «بَلٰى» harfini fiili zikretmeksizin sadece terceme edemiyoruz. Burada «أَلَّنْ نَجْمَعَ» «بَلٰى»ye mukabil «بَلٰى نَجْمَعُ» demektir. «قَادِرِينَ»de mukadder «نَجْمَعُ»nün fâ'ilinden hâldir. Meâli: عَلٰى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ **Evet biz onun kemiklerini öyle cemle tesviyeye kadir olarak,** yâni sade o iri kemikleri değil, bedeninin en ince teşkilâtına varıncaya kadar hepsini, hattâ gövdesinin, etrafının en ince uçları olan parmaklarını uçlarındaki incelikere varıncıya kadar tamamiyle tesviye etmek şartiyle derleyip toplamağa kadiriz. Parmakların uçlarının hilkatinde bu suretle inceliğe işaret edilmiş olması, zâhirî ve basît bir şey değil, onların hilkatinde göründüğünden çok derin ve ehemmiyyetli incelikler bulunduğuna delâlet eder. Evvelâ insan, en mühim işlerini elleriyle yapar, onun içi el kudretin timsali addolunur. Şu iş onun elindedir. Elinden gelir, eli dardır, eli geniştir, eli uzundur, eli kısadır, eli açıktır, eli sıkıdır, gibi kudret mefhumuna tealluk eden ifadelerin ele nisbet edildiği kadar hiç bir uzve nisbet edildiği yoktur denilebilir. Sonra elin bütün kıymeti ise, parmaklardadır. El ile yapılan bütün işler parmakla alâkadardır. Onun için on parmağın diyeti, iki el diyetine müsavîdir. Fülân işte onun parmağı var, denilmek

---

Mahmul: Yüklenilmiş.

de parmağın tesir ve kudret nişânesi olduğunu anlatır. Parmakların bütün incelikleri de uçlarındadır. Parmaklarda ve parmak uçlarında öyle acîb, bir san'at ve öyle ince bir hassasiyyet vardır ki, Teşrihın, İlm-i ensacın incelikleri bile onu ihataya kâfi gelmez. Lâmise kuvvesinin hemen hemen bütün incelikleri onlarda toplanmıştır. Kaba bir misal ile, karanlık bir gecede meselâ, bir kiler veya bir dükkânda gezinirken elinizdeki bir baston ile şuraya buraya dürttükçe şu taş, şu toprak, şu tahta şu un çuvalı, şu pirinç veya bulgur çuvalı, şu kahve veya fasulye çuvalı, şu şeker, şu kömür çuvalı diye bir çok şeyler ayırabilirsiniz ki, bütün bunlar, bastondan gelebilen türlü ihtizazatın tenevvüatını parmaklarınızın sinir uçlariyle aldığı ihsâsât şebekesinin incelikleridir. Bir taraftan silâh gibi bir çok şeylere mukavemet eden tırnakların sertliğiyle mütenasib adalelerinin dayanıklı teşkilâtı içinde böyle muhtelif zarafet ve incelikleri ihtiva eden ve büyük büyük çekiç ve külünk darbeleriyle, yazı, nakış, resim, tezhib, tahrir daramaları gibi en rakîk çizgileri çizen rakîk ve zarif kalemleri, fırçaları, iğneleri i'mal ve idareye âlet olan parmaklar ve uçları hemen hemen insanlardan sudur eden amellerin en mühim kısmının tecellî ettiği hılkat ünbubeleridir. Ki, bunların tamam okunması bilinse bir insanın her şeyini denemezse de pek çok hususiyyetlerini ifade ettikleri anlaşılır. Şu halde parmaklarını bile tesviyeye kadir olarak denilmekte, o insanın ellerinden çıkan iyi kötü bütün a'mâl ve asâr ile beraber denilmek gibi derin bir mânâ vardır. Bunları yaratan elbette yine derleyip toplamağa kadirdir. Evet, Allah Teâlâ, insanın bütün hususiyyetlerini bir hüceyrede toplayıp temessül ettirmeğe kadirdir. Nasıl ki, kuyruk sokumundan acüzüzzenebden bir zerre içinde bir insanın bütün hususiyyetlerini toplar. İnsanın o zannı esas i'tibariyle bu kudreti hiç hissetmediğinden değil, بَلْ يُرِيدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهُ **fakat insan, yâni fâcir insan önünde fücur etmesini ister,** şehvetlerinden, mâsiyetlerinden, lezzetlerinden ayrılmamasını, ileride onlara devam etmesini ve hattâ ile'l-ebet fısk-u fücur ile Rabbine karşı terbiyesizlik etmesini ister fücurda devamı, salâha tercih eyler de istihza' tarzında çapkınlıkla يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ **sorar: «Ne zaman o Kıyamet günü?»** diye. Lâkin sonra o kıyametin başlangıcı başladımı gözü açılır. Dünyanın her taraftan başına yıkılmakta olduğunu görür, dehşetler içinde kalır, yaptıklarına peşîman olur, kendini levm zamanı gelir

Teşrih: Bir cesedi kesip parçalara ayırarak incelemek. **Ensac:** Canlı mahluklardaki hücrelerin, Allah'ın kudretiyle ve kanunu dairesinde yanyana gelip birleşerek uzuvların yapılışı. **Lamis:** El ile tutup yoklayan. **İhtizaz:** Hafif titremek. **Tenevvüat:** Çeşitler. **İhsas:** Hissetmek. **Rakik:** İnce. **Ünbube:** Kamıştaki boğum arası kısım, parmak uçları, tüp, ince boru. **Temessül:** Cisimlenmek. Bir şeyin bir yerde suret ve mahiyetinin aksetmesi. **Acüz:** Her nesnenin dibi, kökü ve sonu. **Zeneb:** Kuyruk.

çatar. Halbuki son peşîmanlık fayda vermez, hak yerini bulur. İşte o suâle karşı ölüm ve yıkım emârelerinin görünmeğe başladığı, Kıyamet başlangıcı anlatılarak buyuruluyor ki: فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ **Derken ne zamanki göz şimşek çakar.**

BERK-I BASAR: Gözün şimşek çakması, nâgehan tepesinde çakan şimşekten ma'ruz olduğu dehşet ve şiddet halinde mecaz olarak ansızın başına gelen mühlik hadisenin şiddetli âlâm ve ıztırabiyle dehşet ve hayret içinde duyulan keskin intibahı ifade eder ki, bu s ırada hakikat yıldırımının yaldırayışı içinde insanın gözünden bütün dünya yerinden oynayıp silinmeği başlar. وَخَسَفَ الْقَمَرُ **Ve Ay tutulur.** Burada,

HUSUF-I KAMER: Kamerin Şemse istikbali halinde aralarına arz gölgesinin haylûleti demek olan mâruf Ay tutulmak mânâsına da olabilirse de hafif kalır. Bu daha ziyade o güne mahsus bir tecellî olmak üzere nur-ı Kamerin zâil olup o şimşek çakan göze görünmez olması veya puslu, hazîn bir manzara içinde kalması halini anlatır. Yâni mehtabında zevk-u safa ettiği o mah-i taban söner, puslanır, kararır görünmez olur. وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ **Ve Şems-ü Kamer cem' olunur.** Toplanır, şimşek manzarasında olduğu gibi kurs-ı Şems ile kurs-ı Kamer, yerlerinde oynatılarak çalkanır, çalkanır bir aray gelir. Şems ile Kamerin ictimaı ta'bir olunan mihak gecesi gibi Ay ve güneş bir araya gelmiş ve fakat yalnız Ay değil, güneş de derya-yı ademe dalmış, görünmez olmuş bulunur. يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ **Der, o insan, o gün.** اَيْنَ الْمَفَرُّ **«Nereye kaçlamı?»**

EYNE'L-MEFER: Nereye kaçmalı? Meferr, firar mânâsına mimli masdtardır. O fâcir insan, o vakit dehşetten kaçacak yer arar ye'sinden, şaşkınlığından böyle der. Bu, ye's ifade eden bir istifhamı inkârîdir. كَلَّا لَا وَزَرَ Bu, ye'si tasrihtir. Maamafih şaşkınlıkla hakikî istifham da olabilir. Bu surette de كَلَّا لَا وَزَرَ taraf-ı İlâhî'den o gün cevabı redd veya bugün beyandır. Şöyle ki: كَلَّا لَا وَزَرَ **Hayır, hayır, yok bir kaçacak, sığınacak yer.**

VEZER: Aslında ağırlık mânâsından cebel-i meni', sarp ve muhkem dağ demektir. Böyle dağlar firarîlerin sığındıkları yerler olduğu için gerek dağ, gerek kal'a, gerek silâh, gerek insan ve saire mutlaka melce', sığınak, sığınacak yer veya er veya siper mânâsında şâyi' olmuştur ki, şâirin:

لَعَمْرُكَ مَا لِلْفَتَى مِنْ وَزَرٍ مِنَ الْمَوْتِ يُدْرِكُهُ وَالْكِبَرِ

«Ömrüne kasem ederim ki, yiğite yetişecek ölümden ve ihtiyârlıktan

---

Nâgehan: Ansızın. **Mühlik:** Helâk eden. **İntibah:** Hakkı ve hakikatı anlayıp yanlıştan fenadan dönmek. **Haylulet:** Ay tutulması. Dünyanın güneşle ay arasına girerek güneş ışığına perde olması. **Mihak:** Her arabi ayın son üç gecesi.

sığınacak bir yer, bir penah yoktur.» Demek ki, كَلَّا لَا وَزَرَ *«Hayır yok bir kaçacak, sığınacak yer.»* kavli, o gün eyne'l-mefer diyen insanın sözünü hikâye olmak muhtemil olduğu gibi o gün onu redd için yâhud bugün ihtar için doğrudan doğru kelâm-ı İlâhî'den olmak da muhtemildir. Şu da, onu beyan zımnında istînaftır. اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ **Rabbinedir o gün ancak karar.**

MÜSTEKARR: İstikrar mânâsına mimli masdardır. Karargâh mânâsına ism-i mekân da olabilir. Yâni o gün her kim olursa olsun kulların sığınma kararı ancak Rabbin Allah Teâlâ'yadır. O'ndan kaçmak istiyenler de o gün, O'ndan başka sığınacak hiç bir penah bulamazlar. Son karar O'na veya O'nun emrine varılmaktır. Diğer bir mâna ile, o gün insanların varacakları karargâhı cennet mi cehennem mi tâyin etmek Rabbine aiddir. Bu hitab, o gün kaçacak yer arayan insana değil, seyyid-i muhatabîn olan Resul-ı Ekrem'e, dolayısiyle de ale'l-umum insanlara beyan-ı hakikattir. يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ **İnsan o gün ayıtılır, haber verilir.** Yâni kendine haber verilir, yâhud insanın ne olduğu, hakkı neden ibaret bulunduğu hayır veya şer anlatılır. بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ **Mukaddem ve muahhar yaptıklariyle.** Evvel yaptığı ve sonra yaptığı amelleriyle yâhud yaptığı, âhiret için takdim ettiği ve yapmayıp geri bırakdığı, iyi veya kötü, hasenat veya seyyiat bütün işleriyle anılır, anlatılır. Hesaba çekilir. İşte o vakit tam gözü açılır. Maamafih insan olana bunları anlatmağa lüzum bile yoktur. Çünkü بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصٖيرَةٌ **doğrusu insan kendine karşı bir basîrettir.** Bu âyet, çok şayan-ı dikkattir. Burada insanın tam hakikatı târif edilmiştir. İnsan ne yaptığını bilmeyecek bir bedenden ibaret değil, kendine şuuru olan kendini, kendi vicdanında duyan bir basîret diye anlatılmıştır ki, nefs-i natıkayı iş'ar eder. İnsanın hakikatı, böyle kendine karşı bir basîret olduğu için insan olan kendinde olup biten, yâni ruhuna, şuuruna ilişmiş bulunan her şeyi duyar. Yaptığı bütün ef'al ve harekâtına kendi vicdanında kendisi şâhid bulunur. وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذٖيرَهُ **Ve her ne kadar ortaya mazeretlerini sayar dökerse de,** yaptığı işler hakkında, hesab ve sual hengamında başkalarına karşı kendisini ma'zur göstermek için türlü ma'zeretler beyanına kalkarsa da ne yaptığını, ma'zeretlerinin doğru olup olmadığını kendi nefsinde, kendi ruh ve vicdanında bilir. Şu halde insanın hakikati başkasına karşı görünen söylenen değil, onun kendi nefsinde kendi vicdanında duyduğu ne ise, odur. Âhirette Allah yanında göreceği de ondan ibarettir. İnsan söylediği bir sözün yalan olduğunu kendisi bilip dururken halka karşı kendisini doğru göstermek için ne kadar ma'zeret saysa dökse o kendi bilir ki, kendi nazarında yalancıdır. Binaenaleyh halk nazarında doğru da sayılsa, Hakk nazarında ya-

---

İstinaf: Baştan başlamak sözün başlangıcı.

lancıdır. Halka iyi görünmekle, şu, bu ma'zeretler saymakla kendi vicdanında bilip durduğu hakikati değiştiremeyeceği gibi Hakk nazarında hiç değiştiremez. O halde halk ne söylerse söylesin, kendisi ne kadar ma'zeret serd ederse etsin insan, huzur-ı Hakk'ta haddi zatındaki hakikatiyle karşılaşacak, kendisi kendi aleyhine şâhid olacaktır. Onun için insan kendini gözetmeli, haddi zatında iyi olmağa çalışmalı, kötü işler yapıp da şöyle böyle ma'zeretler saymağa kalkışmamalı, kendisini, keyfinin, temenniyatının sevkine göre değil, hak göziyle ve vicdanının bütün samîmiyyetiyle dinleyip gözeterek hareket etmelidir ki, hakk ile nâhakkı, hayır ile şerri iyi temyiz edebilsin. Kendi aleyhine şâhid olmasın. Bu münasebetle Peygamber'in kendine aid olmak üzere buyuruluyor ki, لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ ona dilini depretme لِتَعْجَلَ بِهِ onu iveceksin diye. ilh... Bu âyetteki, zamirlerinin mercii zâhir değildir. Hitab, mutlak insana olsaydı ma'zeretlerini sayıp dökmeğe kalkışan insanın nefsindeki, yâni vicdanındaki ne raci' olabilirdi ve şöyle demek olurdu: Ey insan, o gün hesab başında Hakk'ın huzurunda vicdanındakini acele söyleyip de işin içinden çıkacağım diye telâş etme, sakın, dilini bile oynatma, zira onu, o bildiklerini derleyip toplayan sen değilsin biziz. Biz, onu derler toplar sana okuruz. Sen, yalnız bizim okuduğumuzun ardınca gel ki, o vakit tam hakkı söylemiş, yanlışlığa düşmemiş olursun. Filvaki' bu âyetin revişinden bu mânâ da anlaşılmaz değildir. Lâkin hitab bilhassa Peygamber'e olmak ve sonra da Kur'ân denilmiş bulunmak i'tibariyle bu «بِهِ» zamirinin evvelâ, bu şırada Peygamber'in kalbine nâzil olmakta bulunan Kur'ân'a raci' olması iktiza eder. Zira zamirin mercii mânen veya hükmen geçmiş olmak kâfi olduğu ve اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ (*"Elhak, Biz indirdik onu kadir gecesi."* Kadr-97/1) gibi bir çok yerlerde Kur'ân'ın ismi geçmeden makam karînesiyle ona zamir gönderile geldiği mâlûm olmakla beraber burada siyakın buna bir delâleti mahsusası da vardır. Onun için tefsirler, bu «بِهِ» zamirlerinin Kur'ân'a raci' olduğunu beyan etmektedirler. Tirmizî'de bunun sebeb-i nüzulünü, Said ibn Cübeyr, İbn Abbas'dan şöyle rivayet eylemiştir. ***Kur'ân nâzil olurken Resulullah, iyi bellemek için dilini dudaklarını depretirdi, bunun üzerine Allah Teâlâ*** لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ *"Depretme ona dilini"* **indirdi.** Tirmizî: Tefsir-u Sureti-75/1 Anlaşılıyor ki, Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, bu Sûre nâzil olurken bilhassa bu noktada lisanını depretmiş, acele okumak istemişti. Bu âyet de, bunun üzerine nâzil olmuş ve iyi zabt etmek için evvel emirde hareketsiz dinlemek emr olunmuştur. Yâni Kur'ân kalbine, basîretine nâzil olurken sâde dinle, acele okumak için dilini oynatma. اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ Çünkü

Reviş: Gidiş, tutum.

Bize aiddir onun cem'i ve Kur'ân'ı. Yâni tamamını toplayıp Kur'ân halinde tesbit ederek okutmak bizim teahhüd etmiş olduğumuz bir iştir. Onu, sana indirer okutacaktır. فَاِذَا قَرَاْنَاهُ **Onun için Biz, onu okuduğumuzda.** Cibril kıraatını bitirdiğinde فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ **o vakit O'nun okuduğunu tâkib et,** ardınca peyderpey oku. ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ **Sonra beyanı da bize aiddir.** Lüzûm ve ihtiyac hasıl oldukça vücuh-i beyandan biriyle muradın beyan ve izahı da bize addir. İlm-i usulde tafsîl olunduğu üzere beyanın vücuhu beştir. Beyan-ı takrir, beyan-ı tefsir, beyan-ı tağyir, beyan-ı tebdil, beyan-ı zarurettir. Bu suretle Kur'ân'ın bir çok âyetleri biribirlerini beyan ederler. Burada dikkate şayan olan noktalardan birisi de şudur ki: «جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ» «فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ» âyetlerinde Kur'ân, isim değil, kıraat mânâsına ruchan vezninden masdardır. İkincisi makrüvv mânâsına da olabilir. Bu münasebetle burada evvelce zikr ettiğimiz mânâya da bir nevi' işaret vardır. Nefsine basîret olan insan herhangi mühim bir hâdise karşısında vicdanının derinliğindeki hatırat-ı hakkı, hakkiyle dinlemek ve kendi nefsine karşı şâhid olmak için acele etmemeli, nefsinin temayulâtını karıştırmayarak samîmıyyet ve teenni ile dinleyip ona göre hareket etmelidir. Nitekim: اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَاِنْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ *«Kalbine danış, müftîler sana fetva verseler bile»* Keşfü'l-Hafâ-1/345 hadîs-i şerifinde ve istihare hadîslerinden bu mânâ beyan edilmiş olduğu gibi. لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰى اَكُونَ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ ... *«Kul bana nâfîk ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, neticede ben onun kulağı, gözü... olurum»* Hadîs-i kudsîsinde de bu mânâ vardır. Enbiya'nın vahyinden maada ilhamat umum için asbab-ı ilimden değil ise de, amellerin hükmü niyyete bağlı ve niyyet umur-ı kalbiyyeden olduğu ve bunda şehadet-i vicdanın ehemmiyyeti büyük olduğu gibi bilhassa insan ef'al ve akvalinde kendi vicdanına sadık olabilmek için ruhundaki bütün mâlûmatı ve delâili gereği gibi dinlemek ve fücurunu, takvâsını, Allah'ın ilham ettiği gibi sezerek ona göre fiiliyyata girişmek dahi nüfus-ı mülhemenin şiarındandır. Çünkü huzur-ı Hakk'a insan onunla çıkacaktır. Ve işte bu mânâya işarettir ki, bu âyetleri bu Sûrede bir istitrad halinde bırakmayarak evvelini âhirine tamamen yapıştırmıştır. كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ **«Hayır, hayır siz seviyorsunuz»** Bu da, Peygamber'e hitabdan sonra umuma hitabdır. Burada كَلَّا aceleyi reddir. «Hakka» mânâsına olduğu da söylenmiştir. الْعَاجِلَةَ **Peşîn,** yâni dünya, zira mukabilinde, وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ **«Ve âhireti bırakıyorsunuz.»** Burada kelâm temamen âhirete intikal etmiş bulunuyor ki, Kıyametin, ba'sin fasıl günü olan hengâmına gelmiş bulunuyor. وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ **Nice yüzler o gün nedaretlidir.** Muvaffakiyy-

---

Vücûh: K. Kerim'in okunuşundaki farklar. **Teenni:** Bir işte acele etmeyip bir düşünce dairesinde hareket etme.

et neş'esiyle sürur içinde ışılar parıldar. Çünkü إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ **Rabbine nâzırdır.** Onun cemaline bakmaktadır. Ehl-i Sünnet bu bakışı rü'yet mânâsiyle anlayarak âhirette mü'minlerin Cemalullah'i rü'yetini isbat etmişlerdir. لَنْ تَرَانِي (*"Beni katiyyen göremezsin."* Arâf-7/143)'ye sarılan Mu'tezile de, bu bakışı intizar mânâsına haml eylemişlerdir. Halbuki gayeye ermeyen intizarın neticesi neş'e değil, inkisarı hayal ile elem olacağından burada sade intizar mânâsının doğru olamayacağını anlatır. وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ **Nice yüzler de o gün pusarır,** eleminden ekşir, kararır, pursarır. تَظُنُّ Burada zann cezmen ve yakînen anlamak mânâsınadır. Yâni **anlar ki,** أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ **kendilerine fâkire yapılacaktır.**

FÂKİRE: Büyük musîbet dahiye-i azîme demektir ki, amudifikarîye isabet eden, yâni belleri kırıp hurdühaş eyliyen şiddet mânâsından gelir. Bâzıları devenin burnunu dağlamak mânâsına fakrden geldiğini söylemişlerdir. Birisi şiddetini, birisi de azâbın acılığını ifade eder. Lisanımızda filân iş fülânın belini kırdı tâbiri kullanılmak i'tibariyle biz, buna meâlde «bel kıran» demeyi muvafık bulduk. İşte âhireti bırakıp, sonunu düşünmeyi de yalnız peşine, dünyaya muhabbet etmenin neticesi budur, bu beller kıran fâkiredir. Burayakadar Kıyametin kısmen dünyaya tealluk eden yıkım manzarasındaki dehşet sonra da âhireteteallük eden bir tecell-i cemâle biri tecelli-i celâle aid olan iki akibet beyan olunduktan sonra hayat-ı dünyanın sonu ve âhiretin ilk kapısı ve ferdin Kıyameti demek olan ölüm ve sekeratı mevt hali tasvir olunarak âhireti bırakıp da dünyaya muhabbet edenlerin belini kıran fâkire, âhırete de kalmayıp dünyadan başladığı anlatılmak üzere buyuruluyor ki: كَلَّا إِذَا **«Hayır, hayır ne zaman ki.»** كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ **«Hayır, hayır siz seviyorsunuz.»** ye nâzır olup âcileye mahabbetle âhireti terkten tahzir ve mevt halini tasvirdir. بَلَغَتِ **«O can dayanır.»** Zamiri, dünyaya muhabbet eden nefse yâhud o karîne ile ruha raci'dir. التَّرَاقِيَ **«Köprücüklere»** Terkuvenin cem'idir ki, boyunun dibinden kollara doğru olan köprücük kemiklerine denir. مَنْ رَاقٍ **«Kim var bir okuyacak?»**

RAKK: Raki, yâni rukye, irvâsâ yapan, naçarlık hallerinde son bir tedbir olmak üzere muracaat edilen okuyucu, bir nefes edici veya kavlî, fiilî bir irvâsâcı demektir ki, ölüm halinde çağırılan cismanî veya ruhanî tabîbden, hekimden ve okuyucudan eamm olabilirse de daha ziyade ruhanî olan okuyucu da zâhirdir. İnanan da, inanmıyan da son bir tesellî olmak üzere ona müracaat eder. Burada «مَنْ» bir sekte ile okunur ki, bunda lâfzî ve mânevî iki nükte vardır.

BİRİNCİSİ: Sekte yapılmadığı takdirde «nun», «ra»'da idgam-ı bilâgunne

---

Cezmen: Kestirip almak suretiyle. **Dahiye:** Büyük iş ve hâdise. **İrva':** Birisine hadis veya şiir rivayet ettirmek.

yapılmak lâzım gelip «مَنْ رَاقٍ» «merrak» gibi okunmuş, yâni çorbacı denilmiş gibi olacağından sekte ile bu iltibâs kat' edilmiş olur.

İKİNCİSİ de: Bu lâhza nefesin kesildiği bir sekte lâhzası olduğuna bir tenbih olur. O râkî çağırılır çağırılmaz, bulunur bulunmaz o cihet başka fakat o lâhzada bu söylenir. وَظَنَّ **Ve sezer, anlar.** O can çekiştiren, nefesi tıkanan muhtazar o demde anlar ki أَنَّهُ **o,** başına gelen emrihak الْفِرَاقُ **tam firaktır.** Sevgilisinnden, sevgili dünyasından ve ni'metlerinden ve bütün a'zalarının yekdiğerinden elveda, elfirak diye diye hicranlar içinde ayrıldığı tam ayrılıktır. O dem, o bunu anlamış وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ **ve sak saka dolaşmıştır.** Ölüm acısiyle el ayak karışmış, bacak bacağa dolaşmıştır. إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ **«Rabbınadır o gün yalnız mesak.»**

MESAK da: Sevk mânâsına mimli masdardır. Yâni o gün, o kişi yakalanır, başka birine değil, ancak Rabbine sevk edilir. Hesabı görülmek, cezası verilmek üzere cebren ve kahren O'nun huzuruna götürülür. İşte dünyanın sonu. Bu âhireti bırakıp da peşin dünyayı sevenlerin, dünyada varacakları akibet budur. Âhireti sevenlerin halâs ve visal neş'esiyle gülümsedikleri bu lâhza, dünya muhabbetine sargın ruhlar için böyle elîm bir firak, nihayetsiz bir hicran, ebedî bir sürgündür. Evet o gün o can her şeyden ayrılıp yalnız Rabbine sevk edilecektir, ya Muhammed!

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّىٰ ﴿٣١﴾ وَلَٰكِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ ﴿٣٣﴾ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾ أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ ذَٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ﴿٤٠﴾

Meal-i Şerifi

31. Fakat O, ne sadaka verdi, ne namaz kıldı. 32. Ve lâkin yalan dedi ve döndü. 33. Sonra da gerneşe gerneşe ehline gitti. 34. Gerektir sana o belâ gerek. 35. Evet, gerektir sana o belâ gerek. 36. Sanır mı insan muhmel bırakıla. 37. Değil miydi bir nutfe dökülen menîden? 38. Sonra bir aleka, oldu derken biçimine koydu, derken tesviye etti de, 39. Yaptı ondan da iki

eşi: Erkek ve dişi 40. O, ölüleri diriltmeye kadir değil mi?

فَلَا صَدَّقَ Bunu ekser müfessirîn, iman mânâsına tasdîkten olmak üzere tefsir etmişlerdir ki, zâhiri de budur. Lâkin Ebu Hayya'nın dediği gibi bâzıları da sadakadan olarak, sadaka vermedi diye tefsir etmişlerdir ki, bunda ziyade bir mânâ var. Evvelkinde وَلٰكِنْ كَذَّبَ **«Ve lâkin yalan dedi.»** mücerred te'kit gibi kalmış olacağından bu mânâ daha faydalıdır. Ve evvelki Sûredeki لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ (*"Biz namaz kılanlardan değildik. Ve fukaraya yemek yedirmezdik."* Müddessir-74/43-44) mazmununa da mutabıktır. Çünkü tasdîk, tasadduk mânâsına da gelir. İkisinde de bunun «fa» ile yukarıya rabtı şu mazmunu ifade eyler. Fakat o dünya zevk ve muhabbetine dalıp da nihayet böyle rabbine sevk olunacak olan ve ne zaman o Kıyamet günü diyen o fâcir can, ne yüzle Rabbine varacak? Çünkü o dünyada ilerisini ne tasdîk etti, ne Allah için bir amel işledi, ne sadaka verdi, ne namaz kıldı ve lâkin Allah'ı, Peygamber'i, Kur'ân'ı, âhireti inkâr etti yalan dedi ve Hakk'a karşı arkasını döndü taatta bulunmadı. Sonra da bununla iftihar ederek gerneşe gerneşe kurula kurula ehline, evine veya iline keyif çatmaya gitti. Şimdi bu adam sonunda dünyadan uzak bir hicran ile varacağı Rabbine ne yüzle varacak? Şübhe yok ki, bu adam o gün gülecek yüzlerden değil, kendilerine fâkire yapılacak, belleri kırılacak, belâsını bulacak pusarık; kara yüzlülerdendir. Bu âyetlerin icaz içinde bu mânâlara daha revnaklı delâletleri vardır. Onun için o gibilere şöyle buyuruluyor: اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى **«Gerektir sana o belâ gerek.»** Arabca'da اَوْلٰى لَكَ tâbiri Türkçemizde, «gerekti sana bu belâ oh olsun» demek gibi bir dua ve teşeffî makamında kullanılır. Ma'lûmumuz olan «وَيْل» dan «اَوْلٰى لَكَ الْوَيْل» «Evlâ ve elyaktır sana o veyl-ü helâk» mânâsınadır. Bâzıları da bu «اَوْلٰى» nın «وَيْل» kelimesinden maklûb olarak en büyük veyl başına olsun demek olduğunu söylemişlerdir. Bu âyetin Ebu Cehil hakkında nâzil olduğu rivayeti geçmişti. Maamafih mazmunun emsaline de şumulü zâhir olduğunda şübhe yoktur. اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى **«Sanır mı insan muhmel bırakıldı.»**

SÜDÂ: Mühmel, teklifsiz, başı boş, kendi keyfine bırakılmış ilişkisiz demektir. ... اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً **«Değil miydi bir nutfe dökülen menîden?»** Mezkûr zannın butlânını isbat ile hatimeye ihzardır. اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يُحْيِیَ الْمَوْتٰى **«O, ölüleri diriltmeye kâdir değil mi?»** Bu Sûre okunduğu zaman âhirinde بَلٰى denilmesi, Velmürselâti âhirinde اٰمَنَّا بِاللّٰهِ denilmesi «Vettîni vezzeytuni»'nin âhirinde بَلٰى وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ denilmesi Resululah'dan Ebu Hüreyre hadîsiyle, Ahmed, Ebu Davud, Hâkim, Beyhakî gibi muhaddisîn ve müfessirîn tarafından rivayet edilmiştir.

Revnaklı: Göz alıcılı. **Mühmel:** İhmal edilmiş.

İNSAN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 31

Sûre-i İnsan, Sûre-i Dehir, Sûre-i Ebrar, Sûre-i Emşac, «Hel etâ» sûresi dahi denilen bu Sûre-i celîle, Mücahid ve Katâde rivayetlerinde Medenî denilmiştir. Hasen ve ikrime dahi Medenî olduğunu ve ancak, وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًا (*"İtaat etme onlardan bir âsime veya nankörc."* İnsan-76/24) bir âyetinin Mekkî bulunduğunu söylemişler, lâkin çokları hepsi Mekkî demişlerdir. Zemahşerî, Razî, Beyzavî, Ebussuud, Nisaburî hep Mekkî olduğunu kaydetmişler, Ebu Hayyan da buna cumhur kavli demiştir. Âlûsî der ki: İbn Âdil'den cumhura göre ale'l-itlak Medenî olduğu menkuldur. Şia da, Medenî olduğuna kail olmuşlardır.

Âyetler : Bilâ hilâf otuz birdir.
Kelimeleri: İki yüz kırk.
Harfleri : Bin elli üç.
Fasılası : Yalnız «ا» harfidir.

Sûre-i Kıyame, Kıyamet ve ölüm ahvalini beyan ile başlamış, insanın mükellefiyyeti, hayatı ile gayesinin ebedî hayat olduğunu anlatmak üzere ölülerin ihyasına kudret-i isbat ile hitam bulmuştu. Bu Sûre de insanı mebde-i hilkati ve hikmeti tekâmüliyle sa'yi beşerin fevâidini göstermek üzere o hayatı, o hatime ve gayeyi tavzih edecektir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ ح۪ينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـٔاً مَذْكُوراً ﴿١﴾ اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَبْتَل۪يهِ فَجَعَلْنَاهُ سَم۪يعاً بَص۪يراً ﴿٢﴾ اِنَّا

Dehr: Bin yıllık zaman. Ebrar: Sadıklar, iyiler. Emşac: Nutfenin vasfı.

هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَا۟

وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾ يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ

يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا

وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ

وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾ وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾

مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾ وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ

ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾ وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ

وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا۟ ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَا۟ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾ وَيُسْقَوْنَ

فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾ وَيَطُوفُ

عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ﴿١٩﴾

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ

خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا

طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

1- Filhakîka geldi insan üzerine dehirden bir müddet o anılır bir şey olmadı.

2- Çünkü Biz, yarattık o insanı bir takım katgılarla mezcedilmiş (emşac) bir nutfeden, evire çevire mübtelâ kılmak üzere de onu bir semî; basîr yaptık.

3- Her halde Biz, ona yolu gösterdik, ister şâkir olsun, ister nankör kâfir.

4- Çünkü Biz, kâfirler için, zincirler, tomruklar, bir de Seir hazırladık

5- Haberiniz olsun ebrar (hayır sahibi iyi insanlar) öyle dolgun bir kadehten içeceklerdir ki, mizacı olmuştur kâfur.

6- Bir çeşme, ondan Allah'ın kulları içer, güzel, yollar açarak akıtırlar ona akıtırlar.

7- Adaklarını yerine getirirler ve şerri salgın olan bir günden korkarlar.

8- Miskîne, yetîme, esire seve seve yemek yedirirler.

9- Size ancak «livechillâh» it'am ediyoruz, sizden ne bir karşılık isteriz ne de bir teşekkür.

10- Çünkü Biz, Rabbimizden korkarız, bir suratsız kara günden (derler).

11- Allah da, onları o günün şerrinden korur ve kendilerini bir parlaklıkla bir sürûre erdirir.

12- Ve sabırlarına mukabil onlara bir cennet bir harîr verir.

13- Orada erîkeler üzerine dayanmışlardır ne güneş görürler onlarda, ne de zemherîr.

14- Üzerlerine o cennet gölgeleri sarkmış ve devşirimleri mebzûl mebzûlönlerine konmuştur.

15- Hem dolaşır üzerlerine gümüşten kaplar ve küplerle ki, billûrlar.

16- Gümüşten, billûrlar, onları türlü türlü biçime koymuşlardır.

17- Ve orada bir kadeh sunulur ki, katgısı olmuştur zencefil.

18- Bir çeşme ki, denir selsebîl.

19- Ve dolanır etraflarına muhalled evlâdlar, görünce onları sanırsın saçılmış inciler.

20- Ve gördüğün zaman orada bir na'îm ve pek büyük bir mülk görürsün.

Erike: Oturulacak yer. Meknul: Bol. Muhalled: Ebedi, sürekli olarak kalan.

21- Üstlerinde bir sündüs esvab yemyeşil ve kalın istbrak, gümüşten bilezikleriyle süslenmişler, Rabbleri, onlara bir şarabı tahûr sunmaktadır.

22- Şöyle diye ki, şite bu sizin bir mükâfatınızdı, sa'yiniz meşkûr oldu.

هَلْ أَتَى **«Geldi»**

هَلْ **HEL:** İstifham harflerinden olmakla beraber bazan هَلْ هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ (*"Bu sırf sizin gibi bir beşer."* Enbiyâ-21/3) gibi «مَا» mânâsında nefi bâzân da burada olduğu gibi «قَدْ» mânâsında isbat yerinde kullanılır. Müfessirîn, burada ve هَلْ أَتٰيكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ (*"Geldi mi sana o gaşiye hadisi."* Ğaşiye-88/1)'de mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Bunun iki vechi vardır.

BİRİSİ: Hel aslında «قَدْ» mânâsına tahkîk veya takrib için olmaktır ki, hakikaten geldi yâhud yaklaştı geldi demek olur.

BİRİSİ de; İstifham-ı takrîrî olmak suretiyle geldi mi geldi «geldiya!» diye aynî mânâyi ifade etmesidir. Bununla insan hilkatinin tekvin tarihinde teehhürü tahkik ve takrir olunmuştur ki, sonra da bunun hikmeti derece derece terbiye ve istıfa ile tekemmül ettirerek mebde' ve gayeyi anlayacak Mârifetullah ile sırr-ı teklîfe kabil bir hale getirilerek kendi şuur ve gayretiyle ileri doğruda daha yüksek bir hayata istifa için Sûre-i Mülk'ün başında geçtiği üzere imtihan ve ibtilâ meydanına sevk olduğu anlatılacak, ve şükrünü bilmeyip bu vazîfeden kaçınmak için kâfirlik edenlerin felâketleriyle şükrünü bilip vazîfelerini yapan ebrarın temiz ruhları ve tarzı mesaiyleri ve anın semeresi olarak âhirette erdikleri hayatın zevkleri tasvir olunacaktır. عَلَى الْاِنْسَانِ **İnsan üzerine.** Burada insandan murad, Âdem veya Benî âdem diyen kaviller varsa da zâhir olan Âdem ve Benî âdem hepsine şamil olan cins-i insandır. Ve hüküm, her ferdi hakkında sadıktır.

حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ **Dehirden bir hîn.**

EDDEHR: Sûre-i Câsiye'de de geçtiği gibi Râgıb'ın beyanı vechiyle aslı mânâsında, âlemin vücudunun mebdeinden inkızasına kadar bütün müddeti, yâni zamanı küll demektir. Ve burada bu mânâyadır. Gayr'ı muayyen uzun zamanlara da ıtlak olunur. Zaman ise, bunun hilâfına olarak az müddete de çok müddete de denir. Yâni zaman silsilelerinin yekûnuna da parçalarına da zaman denildiği halde aslı dehir, vahid olan külle ve bâzân da büyük kısımlarına denir. Meselâ, bir saat, bir gün bir ay müddete zaman denir, dehir denilmez ve bundan dolayı fıkıhta yemin mes'elelerinde dehrin ma'rife ve nekire hallerindeki mânalarının ekallini tayin hususunda Ashabın ve Müctehidînin ihtilafları olmuştur. İmam-ı A'zam nekire olan dehrin ekalli manasını tayinde tevakkuf etmiş لَا اَدْرِي

Teehhür: Gecikme. **İstifa:** Bir şeyin iyisini seçip ayırmak. **Medlul:** Delalet olunan. **Eam:** Şumüllü. **İstilzam:** Lüzumlu olmak.

demiştir.

HİN: Zamanından az vaya çok mahdut bir müddete denilir. Külle ıtlak edilmez, sakıt gibi cüz'e ıtlak edilir. Burada dehrin mebde-i olan hilkatı âlem ile insanın hılkatı hadleriyle mahduddur. Nekire olması ise haddi zatında mahdud olmakla beraber insana nazaran mikdarının mechûl olduğuna işarettir. Yâni şu muhakkak-ki insan cinsi âlemin hilkatınden hayli müddet sonra yaratılmıştır. Âlemin hilkatiyle başlayan dehirden, insan cinsinin yaratılmasına kadar sizin için mechûl ve maamafih bu iki hadd ile mahdûd bir müddet cereyan etmiş, insana doğru gelmiştir. O haldeki, لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا **o müddet zarfında insan anılır, bu nam ile tanınır bir şey olmamıştır.** Bu cümle, insandan hal yâhud «hîn« in sıfatıdır. Ve nefî kayde müteveccihtir. Hiç bir şey olmamış değil, mezkûr bir şey olmamıştır.

Mezkûr, hem kesr ile zikirden, hem de zamm ile zükürden olabilir. Aslı mânâ mücerred insan lâfzanın söylenmesi değil, bununla kasd olunan mefhun ve medlûl olduğu için mazmundan olmak daha mâkuldür. Maamafih meksûr da bundan eamdır. Yâni insan namiyle anlıan, anlışalın insanlık mahiyyetiyle düşünülen bir şey olmamış, bugün nisan ünvaniyle tesavvur olunup zikrolunan cins, vücud bulmamıştı, ancak insan ünvaniyle tanınmayan bir şey olmuştu. Bidayetinde ilk maddeleri olan anasır, meadin, sonra onlardan tavır tavır yaratılıp mütevassıt maddeleri olan nebatî hayvanî gıdalar, سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ (*"Şanım hakkı için Biz insanı çamurdan, bir sülâleden yarattık."* Müminun-23/12) sonra onlardan süzülen ve yakın maddesi olan nutfeye doğru feyderpey etvar ve meratib içinde gelen bir şey olmuş, lâkin insan diye mezkûr olan şey olmamıştı. Hakikat insanın her ferdi gibi cinsi de kadîm değildir, hâdistir. Hem dehrin başlangıcından, âlemin hılkatinden çok sonra vücuda gelmiştir. Niçin öyle olmuş da daha evvel olmamış? إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ **Çünkü insanı Biz, şöyle şarattık.** Yâni o, kendi kendine, kendi keyfine göre olmadı, bâsit ve mahdûd ve mertebede mühmel olarak kalmak için de yaratılmadı, şu vech ile yaratıldı: مِنْ نُطْفَةٍ **Bir nütfeden,** Râgıb'ın beyan ettiği üzere nütfe, esasen safî suya denir. Erkeğin suyuna da nütfe denilmiştir. Örfte nutfe ile menî müteradif gibi addedilmiştir. Lâkin Sûre-i Kıyame'nin âhirinde de geçtiği vech ile Kur'ân'da نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى (*"Değil miydi bir nutfeden dökülen meniden?"* Kıyamet-75/37) diye nutfenin menhîden bir cüz olduğu ifade olunmuş. Sahîh-i Müslim'de rivayet olunduğu üzere: لَيْسَ مِنْ كُلِّ الْمَاءِ يَكُونُ الْوَلَدُ *«Suyun hepsinden çocuk olmaz.»* hadîs-i şerifinde de küllü ifradî ile minkülli mâ'in değil, küllü mecmuî ile minkülli'l-mai buyurulmuş olmasından veledin husule geldiği o suyun, mecmu-ı mâ olan btün bir menî

değil, onun bir cüz'ünden ibaret olduğu anlatılmış bulunduğundan nütfe, menîden bir cüz olan halis tohumun adı olduğu anlaşılır. Sonra insan cinsinin bir nütfeden yaratılmış olmasının zâhir-i Âdemin de bir nütfeden yaratılmoış olduğunu ifade eder. Şu kadar ki, o nütfenin bir insandan gelmemiş olmasını istilzam eyler. مِنْ سُلَالَةٍ (*"Şanım hakkı için Biz insanı çamurdan, bir sülaleden yarattık."* Müminun-23/12) مِنْ طِينٍ (*"O, O hâlıktır ki sizi bir çamurdan yarattı."* En'âm-6/2)'de bu olmak gerektir. Gerçi خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ (*"Onu topraktan yarattı."* Âl-i İmrân-3/59) ile Âdemin buradan istisnasına da istidlâl edilebilir. Lâkin مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ (*"Şanım hakkı için Biz insanı çamurdan, bir sülaleden yarattık."* Müminun-23/12) ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"Sonra da ona "ol" dedi, o halde olur.»* Âl-i imrân-3/59) gibi diğer âyetler, türabdan, tîynden hilkatin mebde' i'tibariyle olduğunu gösterdiği gibi, أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ (*"Sizi bir topraktan yarattı."* Rûm-30/20) خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ (*"Sizi bir çamurdan yarattı."* En'âm-6/2) gibi umuma hitab eden âyetler de, mebde' nokta-i nazarından bunların bütün insanlar hakkında sadık olduğunu anlattığından Âdem'in bir insan ile mesbuk olmayan bir nutfeden yaratılmış olmasına münafi olmayacağı cihetle خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (*"Fağfur gibi bir salsalden insanı yarattı."* Rahman-55/14)'de olduğu gibi burada da cnis mebdei olarak verid olan «مِنْ نُطْفَةٍ» ıtlakından hiç bir insan istisna edilmemek daha zâhirdir. Fakat o nasıl bir nütfe. أَمْشَاجٍ «Mezcedilmiş.»

EMŞAC: Nutfeye sıfat yapılan bu kelime, bir şeyi, bir şey'e karıştırmak, mezc etmek mânâsında olan meşc maddesinden olduğu belli, ancak, müfred veya cemi' olduğunda ihtilâf edilmiştir. Saheib-ı Keşşaf, küfred olan nutfeye sıfat olduğu için «بُرْمَةٌ أَعْشَارٌ ، بُرْدٌ أَكْيَاشٌ» ta'birleri gibi elfazı müfrededen olmasını ihtiyâr etmiştir. Ve «nutfetin emşacin» denilmekle nutfetdin meşcin denilmesinde fark olmadığını, burada mkeşcin cem'i olmak sahih ollmayıp ikisin nde mahlût, memzûc giib karışık demek olduğunu söylemiştir. Lâkin emşaç lâfzından zâhir olan sebeb esbab, ketif ektaf, şehîd eşhad gibicemi' olmasıdır ki, müfredi sebeb vezninde meşec, ketif vezninde meşic, şehîd vezninde meşîcdir. Onun için ekser Müfessirîn, ahlât diye tefsir etmişlerdir. Bu surette müfrede sıfat olması zati emşacin taktirinde olarak emşaclı yâhud ahlâttan ibaret, yâni her biri karışık eczaden mürekkeb hâlitalar mecmuu olan nutfe demek olması i'tibariyledir. Müfred olduğu surette eczasının bir kerre terkib ve mezci mülâhaza edilen bir halîta, cemi' olduğu surette ise, cezasından her biri başkaca bir halîta olan muhtelif halîtaların imtizacları mülâhaza edilen katmerli hâalîta demek olur. Filvaki' ahlât, muhtelit demek olan «halat»lın cem'idir. Muhtelif

---

Mahlut: Karıştırılmış. **Memzuc:** Bitişik, karışık. **Ketif:** Kürek kemiği. **Halita:** Karışık halde olan.

anasırın ihtilâtiyle husule gelen ve kimyevî bir surette yekdiğeriyle imtizac ettiğinden dolayı mizac dahi tâbir olunan kan, safra', sevda', balgam «lenfa/ lymphe» gibi karışık kimyevî mürekkebatı mahsusaya ahlât ıtlak olunur. Şu halde nutfenin emşacı nedir? Şübhe yok ki, bu nutfenin tam bir tahlili ile bilinecek bir şeydir. Bunun tamamını ise, ancak yapan bilir. Bunu sade meşîc, karışık mânasına anlayanların çoğu nutfenin rahimde kadın menîsiyle ihtilâtı, yâni telkîh hali diye telakkî etmişlerdir. Lâkin nutfe o vakit uluk ve aleka namını aldığı cihetle emşac vasfının daha evvel olması zâhirdir. Bâzıları da, kan ve emsali ahlât demişlerdir. Mervî olan tefsirler içinde ikisi şayan-ı dikkattir. Birincisi: Keşşaf'ta mezkûr olduğu üzere İbn Mes'ud Hazretler'inden, «nutfenin uruku». İkincisi: Katâde'den elvan ve etvar. Nutfenin uruku, zâhiren menînnin elyafından ibaret zannedilebilirse de nutfe asıl tohumdan ibaret olan zürriyet hüceyresi olmak üzere mülâhaza edilînce onun uruku, damarları hayatî teşekkülünde haiz olduğu muhtelif hususiyyetleri çizen hutut-ı esasiyyedir ki, ilk maddei musavveresi olan protupilazmasında, nüveyyesinde, gışasında, bünyesine uzviyyetine dahil ve evsafında insan hususiyeti mündemic olan ve künhü henüz tahlilâti fenniyyenin mâverasında Atomik inceliklere kadar varan damarlar demek olur ki, bunlar, önce mezkûr olmayan şeylerden başlamıştır. Nütfenin elvan ve etvarı tâbiri de teşekkülüne kadar geçirdiği ve gayr-i mezkûr şeylerden süzüle süzülen keyfiyetten keyfiyette tahvil olunarak geldiei müteaddid istifa meratibindeki ahval ve etvar ile bundan sonra aleka, mudga, muhallaka yapılarak gecireceği rüşeym ve cenîn hallerindeki etvara şami olabilir, Hasılı insan bizatihi ve lizatihi kâmil ve kendiliğinden mevcud bir kadîm olmadığı gibi bir anda yaratılıvermiş basît bir mahlhuk da değil, dehrin bidayetinden beri devir devir, tavır tavır yaradıla glemiş gayr-i mezkûr şeylerin süzülüp birbirine katıla katıla imtizac ettirilmiş ve terbiye edile edile bir takım evsaf ve hususiyyat ilâve olunarak yetiştirilmiş emşacdan mürekkeb bir nutfeden yaratılmıştır. Basît olmayan böyle bir nutfe yaratılmak için evvelâ alîm, hakîm, dilediğini yapar fâil-i muhtar bir Halik'ın sun'una mütevakkıf olduğu gibi, sonra mezc ve terkib ve terbiye olunacak basît eczanın halk ve terkib-ü tasfiyesine de tab'an mevkuf olduğundan dolayı insanın hilkati dehr ile beraber başlamış, bu nutfenin tekvinin den sonraya teahhur etmiştir. Şu halde bunda ilm-i îlâhîdeki nisan tabiat ve mahiyyetinin hiç iktizası yok değil, fakat o tabiat fâil ve müessir

Sevda: Balgamdan, safradan kandan başka vücuttan cikan ifrazat. **Uruk:** Irklar. **Elvan:** Renkler. **Etvar:** Tavırlar. **Nüveyye:** (Nûveden) çekirdek. **Gışa:** Zar, deri. **Aleka:** Kan pıhtısı. **Mudga:** Et parçası. **Rüşeym:** Rahimde yavrunun bütün azalarının teşekkül etmiş şekli. **Tab'an:** Yaratılıştan, doğuştan. **Tekvin:** Var etmek. **Teahhur:** Geciktirmek. **İktiza:** Lazım gelme.

değil, kendine kalsa hiç bir şey yapamayacak olan âciz ve muhtaç bir mümkün tabiatı ve ihtiyacı iktizasıdır. Onun için hüküm, tabiatin değil, ona hâkim olan hâlık ve sânı' Hak Teâlânındır ki, o tabîat kendi hadd-i zatında yok, onun ilminde sâbittir. Düşünmeli ki, bâsit bir müvellidülmâ diye yad olunan şey ile emşac bir nutfe denilen şey arasında ne büyük fark vardır. Sonra da düşünmeli ki, emşac bir nutfe diye anılan şey ile insan denilen şey arasında tabît bakımından aşılmayacak ne büyük bir hatve-i terakkî ne yüksek bi reser-i san'at-u kudret vardır. Ve işte bu âyetler insanlara bilhassa bunu duyurmak ve göstermek içindir. Evet, insan kendi kendine olmadığı gibi bâsit bir hilkat ile de yaratılıvermedi. Allah Teâlâ, onu şan-ı azemetiyle gittikçe tekemmül ettirmek ve en aşağı mertebeden kendine doğru en yüksek mertebelere erdirmek üzere işe yaramazlarını atıp temizlerini süzmek suretiyle emşac ve nutfeden yarattı ki, böyle yaratmanın hikmeti şununla beyan olunuyor. نَبْتَلِيهِ **Öyle ki, onu mübtelâ kılmak üzere evire çevire,** yâni o insanı öyle yaratıp artık biti diye südâ ve mühmel bırakıvermek için değil, onu bir takım emanet ve tekâlîf ile mükellef kılıp kendisine duygular, vazîfeler mihnetler yükleterek mitihâna çekmek ve Sûre-i Mülk'ün başında الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (*"O ölümü ve dirimi takdir edip yarattı, sizi imtihana çekip şunu bildirmek içinki hanginiz amelce daha güzel."* Mülk-67/2) diye beyan olunduğu ve Sûre-i Kıyame'nin âhirinde أَلَيْسَ ذَٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ (*"O, ölüleri diriltmeye kâdir değil mi?"* Kıyamet-75/40) diye ihtar kılındığı vechile daha ileri bir âlemde yüksek bir hayata geçirmek üzere tavırdan tavra evire çevire yarattık. Bu ibtilâ ve mükellefiyyetle ileri doğru neticelerini kabil olması ve verilen emirleri, edilen irşadları dinleyip önünü ardını görerek ona göre yolunda gitmesi için, فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا **yarattık da, onu bir semî', basîr yaptık.** Gerek kendisinde ve gerek âfakta işitilecek görülecek tenzilî, tekvinî âyât ve delâini işitecek, görecek, basîretle bilip ona göre şuur ve vazîfesini yapacak mükellef bir mahlûka cevirdik ki, şite evvel mezkûr bir şey değil iken sora insan diye anılmaya başlayan hâdis mahlûk dehrin bidayetinden beri nice etvardan geçirilip kale gelmez nice şeylerden süzülüp nice katgılarla mezc edilerek husule getirilmiş emşac bir nutfeden وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا (*"Yaratmış iken o sizi tavır tavır bu tavra kadar."* Nûh-71/14) medlûlünce, evirile, çevirile tesviye edildikten sonra ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ (*"Sonra ona diğer bir hılkat neş'eti verdik."* Müminun-23/14) mazmununca bambaşka bir ruhanî hilkate mazhar edilmiş semî, basîr mevt ve hayat geçitleriyle mübtelâ, henüz varacağı gayeye varmamış, ölümden sonra da bir hayata namzed ve yolcu

---

Müvellidülma: Su tevlid eden.

bir mahluktur. Şu halde hakkiyle semî', basîr olmayan ve Rabbine karşı vazîfelerini düşünmeyen kimseler insan unvanına lâyık değildirler. Görülüyor ki, insanın bu suretle târîfi, hayvan-ı natık târîfinden daha derin ve daha güzeldir, نَبْتَلِيهِ kaydi, umumiyetle Kur'ân'da beyan oluna gelen mükellefiyetlerin hepsine işaret olunmakla beraber bilhassa Sûre-i Mülk'ten beri anlatılan ve ezcümle Sûre-i Kıyame'de tasvir olunan ve bundan sonra bu Sûre'de ve ileri Sûrelerde ihtarı tevâlî edecek olan mukadderat-ı beşere müteallık vazîfe mihnetlerini ve mücazat ve mükâfat ibtilâlarını icmal eder. بَصِيرًا vasfının yine Sûre-i Kıyame'de geçen, بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ (*"Doğrusu insan kendine karşı bir basirettir."* Kıyamet-75/14) âyetini hususî bir ihtarı vardır. Burada Razî tefsirinde kaydedildiği vechiyle rivayte olunuyor ki: Hazret-i Sıddık, bu âyeti işittiği vakit يَا لَيْتَهَا كَانَتْ تَمَّتْ فَلَا نُبْتَلٰى «Ah, nolurdu, o tamam olsadı da mübtelâ kılınmasaydık» demişti. Bu temenni Hazret-i Sıddık'ın bu âyeti ne ince bir vukuf ve basîret ile anlamış olduğunu gösterir. Çünkü bunda insanın noksankını ve tekemmül için istikbale aid vezaîfinin ağırlığını derinden duyan bir nida-yyi haşyet vardır. Filvaki' bu iki âyet, insanın hilkat tarihinde hikmeti teahhuru, geçirdiği istifa mertebeleriyle suret-i tekvîni hali ve istikbali ile mahiyyeti ve mukadderatı bakımlarından çok derin uçları ve ince saçakları ihtiva eden ve nice nice amellerin tahlil ve tetkiklerine musaid hutut-ı esasiyyesini tenvir eyleyen ledünniyatı telhis ve icmal etmiş, aslını, hilkatın mebdeinden beri ne derin, en güzîde damarlarından toplanıp süzülerek bir tavr-ı mahsusta zübde edilen bir usarecik, mahiyyetini tabiatin kendiliğinden yetişmesi ve atlaması ihtimali olmayan yüksek bir tekâmül hatvesiyle doğrudan doğru Halik Teâlâ'nın sıfat ve sun'unu tecelli ettiren sem-u basar ve basîret gibi bir hakikat-i ruhaniye olarak târif ederken, hikmet-i halkiyle bütün mukadderatını da bir ucu kendi şuur ve iradesine bağlanmış olan tekammül için ibtilâ ve mes'uliyyet kanununda hülâsa eylemiştir. Ve bu suretle insan diye anılan şeyin gayesine ermiş tam mânâsiyle mütekâmil ve dehrin sonucuna gelmiş veya ölümüyle bütün mukadderatı tükenip bitecek bir şeyden ibaret olmayıp Rabbinden geldiği gibi اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ (*"Rabbınadır o gün yalnız mesak."* Kıyamet- 75/30) ve اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ (*"Rabbınadır ancak o gün karar."* Kıyamet-75/12) buyurulduğu vech ile yine Rabbine gitmek üzere altı Seir, ucu na'îme varan ve tehlike ve mihnetlerle dolu bir yolun yolcusu olduğu anlatılmıştır. İbtilânın bu iki ciheti tasrih ve tevzih olunmak üzere buyuruluyor ki, اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ **herhalde Biz, ona doğru yolu**

Hatve: Adım. **Süda:** Bir şeyi kendi kolayına bırakmak. **Tevali:** Uzayıp gitmek. Devam etmek. **Telhis:** Kısaltma, hülasasını alma. **Zübde:** Sonuç, netice, özet.

gösterdik. O yol, إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ (*"Rabbınadır o gün yalnız mesak."* Kıyamet- 75/30) ve إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ (*"Rabbınadır ancak o gün karar."* Kıyamet-75/12) ve وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى (*"Ve elbette nihayet Rabbına gidilecek."* Necm-53/42) gibi âyetlerin nâtık olduğu ve Fâtiha'da beyan edildiği vech ile doğrudan doğru Allah'a ve halis ni'metlerine götüren ve Kur'ân ile dâvet olunan hak İslâm dînidir. Yâni âfuk-u enfüste mebde' ve gayesiyle Hakk yolunu göstermek zere işitilecek ve görülecek ve düşünülecek tenzîlî ve tekvîni, nak i ve aklî âyetler, deliller, alâmetler nasb-u ikame ederek ve insana sem-u basar ve basîret kuvveleri vererek ona nereden gelip nereye gidceğini ve son murada ermek için Rabbine ne yolda gitmek ve ne gibi vazîfeler yapmak lâzım geleceğini anlatarak irşad eyledik. إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا **Gerek şâkir olsun o insan, gerek nankör kâfir.** Yâni isteresi o irşad ve hidayet ni'metinin kadrini bilerek Rabbine şükretmek üzere iman ve hüsn-i niyetle o Hakk yoluna sülûk edip mihnetlere göğüs gererek çalışsın, gaye-i kemale yürüsün, isterse nankörlük küfür edip teklif ve tekemmülden kaçınarak, bu irşad ve hidayete karşı, işitmez, görmezden gelerek bu ibtilâ âlemi olan dünya hayatta kalmak istesin, o cihet kendisine, kendi ihtiyârına aiddir. Her liki hald de yol gösterilmiş bulunuyor. Bu hidayet ve irşaddan sonra şakir ve kâfir taksîminde bir taraftan şükre tergib, bir taraftan da küfürden tahzir için اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ (*"İstediğinizi yapın."* Fussılet-41/40) tarzında ihtiyâr-i beşere hitab eden mücmel bir va'd-ü va'îd vardır. Onun için leff-ü neşri gayr-i müretteb üslûbiyle evvelâ küfr-ü küfrandan tahzirin illeti, إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا **çünkü Biz, kâfirler için zincirler, tomruklar ve bir Seir, çılgın bir ateş hazırlamışızdır.** Yâni dileyen bunları ihtiyâr etsin, lâkin bunlar basîreti olanlar için ihtiyâr edilecek, tehammül olunacak şeyler olmadığı için her halde küfrü küfrandan sakınmak lâzım gelir. Meâlinde kısaca tefhim olunduktan sonra şükrü iman, birrü ihsan ile çalışanların ruhlarının temizliğiyle tarz-ı hayatları ve semere-i mesaîleri, dünya hayatın geçici zevklerine ve sâgar-ı serenigün olmağa müheyya humarlı işaretlerin meftun olanları imrendirecek ve hasrtlerini artıracak bir surette beyan ve tafsil olunmak üzere buyuruluyor ki: إِنَّ الْأَبْرَارَ **Haberiniz olsun ebrar.**

EBRAR: «Berr»'in cem'idir, rabb, erbab gibi. Fail vezni ef'al diye cemi'lenebildiğine göre «barr»'ın cem'i de olabileceği söylenmiştir. Berr, birr sahibi, yâni kemaliyle hayır sahibi, mutî', iyi insan demektir. Hakkullah'ı eda, ve nezrini ifa eder kimse diye de ta'rif edilmiştir. Hasen'den, karıncayı incitmez,

---

Tefhim: Bildirmek, anlatmak. **Müheyya:** Hazırlanmış olan. **Humar:** Sarhoşluk veren içkiden sonra gelen baş ağrısı.

şerre razı olmaz kimse diye de mervidir. Sûre-i Bakara'da ... لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ (*"Erginlik değil yüzlerinizi çevirmeniz..."* Bakara-2/177) âyetine, Âl-i İmran'da, لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ (*"Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe siz birre eremezsiniz."* Âl-i imran-3/92) âyetine bak!

BARR: İyilik ve ihsan yapan, bir de ahdinde ve yemîninde sadık olan mânâlarına gelir. Burada şâkir olanların güzel halleri ve akibetleri beyan olunurken, onlardan ebrar unvaniyle ta'bir olunması, bir ta'rif demek olup bunların nâil oldukları yüksek kerametlere istihkakları bu vasf ile olduğuna, yâni şükürden murad şükr-i amelî olup bunun birr-ü hayır ve ihsan ve sedâkat ile ifa olunacağına tenbihtir. Böyle birr-ü hayır sahibi iyi insanlar, يَشْرَبُونَ içerler. Yâni âhîrette içecekler, kâfirlerin Seirde yanmaları, âhiretteki akibetleri olduğu gibi mukabilinde zikrolunan ebrarın da şürblerinden murad âhiretteki şürbleri demek olur. مِنْ كَاْسٍ **Bir keisten ki.**

KE'İS: Kâse, yukarılarda da geçtiği vech ile dolgun kadehe ıtlak olunur. Boş olursa ke'is denmez. Meşhur de hakikatı, içinde içki bulunan kabın kendisidir. Bilhassa içindeki içkiye de ıtlak olunur. İçki içenlerin asıl maksadları gayesi olan neş'e olduğu için sonra da zikr-i sebeb irade-i müsebbeb tarikiyle ke'is, tam neş'eden mecaz olur ki, edebiyatta isti'mali bu mânâ ile örf olmuştur. Şu, halde tam mânâsiyle dolgun kadeh neş'esinde hiç humar olmayan hal ve istikbalinde her türlü gamm-ü kederden azade olan safî bir hayat zevki demek olur. Böyle bir hayet ise, وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ (*"Hakikaten son yurt (dar-ı âhiret)"* Ankebut-29/64) mısdakınca ancak hayat-ı âhıredir. Çünkü dünyanın hiç bir neş'esi yoktur ki, keder ve humarı bulunmasın. Bu mânâda müverrih Âlî, ne güzel söylemiştir:

«Neş'e ümmid ettiğin sâgar da senden gamlıdır,
Bir dokun, bin âh dinle kâse-i fağfûrdan».

Onun için ke'is ta'birinde gözetilen tam neş'e mânâsı dünya kadehlrinde, dünya şarablarında yoktur. Onlar bir neş'eye bedel bin tahrib ile doludur. Bundan dolayı Kur'ân'da dünya şarabı, رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ (*"Şeytan işi murdar bir şeydir"* Mâide-5/90) وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا (*"Büyük bir günah birde nâsa bazı menfaatler var."* Bakara-2/219) diye tavsîf olunduğu hald âhiret şarabı, شَرَابًا طَهُورًا (*"Bir şarabı tahur."* İnsan-76/21) ile tavsif olunmuştur ki, bu, dünyada ancak mutlak bir iman, safî bir aşk neş'esi ile ruhanî bir gaye halinde mülâhaza olunabilir. Bunda zevk-ı cismanîden, zevk-ı ruhanîye, hüsn-ü fanî mir'âtından cemal-i mutlak şevkına geçen öyle derin ve lâyezal bir neş'e-i vısal vardır ki, yo-

---

Müsebbeb: Sebepleri ve vesileleri mevcut olan. **İsti'mal:** Kullanmak. **Mısdak:** Bir şeyin doğru olduğnu isbata yarayan şey. **Müverrih:** Tarihçi, tarih yazan. **Lâyezal:** Yok olmaz.

lunda dünyadan geçilir, canlar feda edilir.

«Canı canan dilemiş vermemek olmaz ey dil!

Ne niza' yeliylim ol ne senindir, ne benim.»

Denilir. Ve bu neş'eyi duyanlardır ki,, وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ("*Ve sakın Allah yolunda katledilenleri ölmüşler sanma, hep hayattadırlar, Rablarının indinde yaşarlar.*" Âl-i imrân-3/169) ve اُولٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ("*Onlar ayni sıddıklar ve şehitlerdir, Rablarının inndinde onlara onların ecirleri ve nurları vardır.*" Hadîd-57/19) tebşirleriyle indallah ebedî hayatta serşarı camikâm olurlar. Bu âhiret neş'esinden gafil olup da bütün lezzetlerini dünya hayatın zevkinde tüketmek isteyenler, âlâm-ı dünyayı yalnız dünya şarabının dolmak ihtimalı olmayan ve cüz'î bir neş'eye bedel türlü acılıklar, türlü hamurlarla âlûde ve akibet kırılmağa mahkûm bulunan boş veya eksik sagarinde aradıkları için Allah Teâlâ, onlara rağmen ebrarın temiz ruhlariyle zevk-ı uhrevî ve ebedî nş'e-i hayatını bir çok Sûrelerde olduğu gibi burada da dolgun bir kâse-i işret ve temiz bir içki demek olan şurb-i ke'is ve şarab-ı tahûr zevk-u neş'esiyle beyan ve tasvir buyurmuştur. Bu ke's ile içilen içkinin mizacı, dünya içkilerinim mizacına benzemeyip her türlü şaibeden ve nâhoşkokulardan âri gayet temiz ve sonunda tasrih olunacağı üzere bir «şarab-ı tahûr» olduğu anlatılmak üzere de buyuruluyor ki: كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا **Onun, yâni o ke'sin mizacı bir kâfur olmuştur.**

MİZAC: İsmi alet mânâsında olarak bir şeye mezc olunan katgı demektir ki, hassası ondan tebarüz eder. Meselâ, bir şerbte katılan gül suyu onun mizacı olmuştur. «ha» zamiri ke'se raci'dir. Ke'is dolu kabın kendisinin ismi olduğuna göre kâfur, kadehin mizacı olmuş olur. Bu ise, o ke'sin sırçası, قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ *«Gümüşten billurlar»*'den anlaşılacağı vech ile kâfur tinetinde beyaz ve hoş demek olabileceği gibi o ke'sin içine katılan içkinin kâfur hassasında görülmedik bir içki demek olduğunu da ifade edebilir. Bundan başka mizacı olmak kabın kendisinden ziyade içindeki içkiy daha münasib olacağına nazaran burada ke'isten murad içindeki içilecek şey demek olup onun mizacı da o içilecek içkiye katılan temiz ve hoş bir katkı demek olur. Evvelki mânâya göre kâfur, mâruf mânâsında mülâhaza olunabilir. Mâlûm ki, kâfur beyaz ve zarif bir renkte hoş kokulu, serin, antiseptik, yâni teaffüne muzadd ve mizacı kalub tavsiye etmek hasasını hâiz, meşhur bir şeydir. Bir ke'sin kendisinin bu mizacta olması noun temizliğini hoşluğunu letâfetini ifade eden bedi' bir isti'are-i temsîlîyye olur. Ve ikinci, üçüncü mânâlara göre ise kâfur, mâruf olan mânâsında değil,

---

Serşar: Ağzına kadar dolu ileri giden, sınırı aşan. **Âlâm:** Elemler. **Âlude:** Karışmış.

dünyada ma'lûm olmayan bambaşka bir içki veya içki katkısı demek olur. Filhakika bu mânâca kâfur, cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismi diy mervidir. Bu surette ebrar, o dolgun kadehten bu kâfur denilen çeşmenin suyunu vya mizacı o çeşmeden katılan bir cennet şarabını içecekler demek olur. Bu takdirde عَيْنًا «Bir çeşme» kâfurdan bedel veya atf-ı beyandır. Yâni o ke'sin mizacı olan kâfur, bir ayn, bir çeşme, ta'bir-i âharle, bir menba', bir kaynak gözü, bir pınardır. İkinci ve evvelki takdirde ise, يَشْرَبُونَ *«İçerler»*'nin mef'ulüdür. Yâni mizacı kâfur olan o ke'isten mütemadiyen akan ve ebedî hayat menbaı olan bir çeşme suyu veya o su ile mezc edilmiş bir içki içerler. Ki, buna, Sûre-i Vakıa'da sabikunun vasfında, وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ (*'Meiynden bir piyak ne başları ağrıtılır ondan ne de irer zevale."* Vakıa-56/18-19) Sûre-i Saffatta يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ (*"Meiynden bir ke's ile üzerlerine pırlanılır. Bembeyaz, içenlere lezzet. Onda ne bir gaile vardır ne de başlarına vurur."* Saffât-37/45-47) denilmiştir. Burada kâfur, orada «بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ» Sûre-i Muhammedde وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ (*"Irmaklar var bir süttenki? değişmez."* Muhammed-47/15) gibi evsaf mütekarib mazmunlardır. O kâfur veya o içtikleri öyle bir çeşme ki, يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ **onunla yâhud ondan Allah'ın kulları içer,** يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا **güzel yollarla akıtırlar da onu akıtırlar,** İstedikleri yerlere kolay kolay ceryan ettirirler, diledikleri gibi kana kana içerler. Abdullan ibn Ahmed'in «Zeva'i dü'z-zühhad'da» ibn Şevzî'den rivayetin göre, «Altın masuraları vardır, su, onları tâkib eder.» Burada «İbadullah» yin o ebrarın kendileri, şürb de evvelkinin beyan ve tevzihi olmak muhtemil ise de, e'amm olmak daha zâhirdir. Bu surette çeşme o ebrarın dünyadaki hayratı, İbadullah'ın şürbü ondan umumun intifa' ve istifadeleri, ebrarın kâfur mizaclı dolgun ke'isten içmeleri de âhirette onun sevabından erdikleri ebedî saadet neş'esi demek olur. Bunun bu suretle izahı da bu mânâyı anlatır. يُوفُونَ بِالنَّذْرِ *«Adadaklarını yerine getirirler.»* ilh. Çünkü bu, o ebrar isminin icmalen, anlattığı mânâyı bir nevi' tafsil olmak üzere onların âhirette o murada ermelerine sebeb olan dünyadaki hallerini, ahlaklarını, halet-i ruhiyye ve fikr-ü emelleriyle hayır amellerinin esasını ve semerelerini beyana şuru'dur. Yâni onlar, ne suretle o birre erer, o tefcîri yaparlar? denilirse, buyuruluyor ki, nezirlerini ifa ederler,

NEZR: Ahid ve adak demektir ki, bir kimsenin üzerine vacib olmayan hayırlı bir işi kendine vacib kılarak yapayım diye taahhüd etmesidir. Ve şübhe yok ki, kendine vacib olmayan nafileyi üzerine alıp da ifa eden kimseler, kendilerini vacib olan vazîfeleri evleviyyetle ifa ederler. Bu haysiyyetle, يُوفُونَ بِالنَّذْرِ

Teaffün: Fena ve pis kokular ağız kokusu. **Muzad:** Karşı, zıd.

«Adadaklarını yerine getirirler.» gerek kendilerinin icabı ve gerek Hakk Teâlânın icabı ile üzerlerine vacib olan her türlü vecîbe ve vazîfelerini ifa ederler demek olur. Ve bu suretle, وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (*"Ve onlarki emanetlerine ve ahidlerine riayetkârdırlar."* Müminun-23/8) âyeti mazmuniyle, لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أَكُونَ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ ... (*"Kul bana nafilelerle devamlı yaklaşır, neticede ben onun gözü, kulağı olurum."* Buhari: Rikak-38) hadîs-i kudsîsi mazmununu ihtiva eyler. «يُوفُونَ» muzari' sıygası da bu ifada istimrarlarını ifade eyler, yâni bir iki ifa ile kalıvermezler, müstemirren ifa eder dururlar, hem de yaptıklarına mağrur olup da artık yetişir diye gafil davranmazlar. وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا **Ve şerri müstefîr olan bir günden korkarlar,** o endişe ile korunur dururlar.

MUSTATÎR: Uçan, uçuşan, yangının veya sabahın intişarı gibi âfaka dağılıp yayılmak isti'dadında bulunan demektir. وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ **«Seve seve yemek yedirirler»** Burada عَلَى حُبِّهِ zamirin merciine göre iki mânâ ifade eder.

BİRİSİ: Taama sevgileri, yâni kendi ihtiyacları hasbiyle istek ve arzuları bulunmakla beraber demektir ki, لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ (*'Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçesiz birre eremezsiniz."* Âl-i imrân-3/92) وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ (*"Seve seve mal vermekte."* Bakara-2/177) mazmunudur.

BİRİSİ DE: O it'amı kerhn değil, bütün kalblerinden isteye isteye seve seve demektir ki, her birinin bir vechi vardır. مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا **«Miskine, yetime ve yesire.»**

MİSKÎN: Kendi kendin iktisabdan âciz,

YETÎM: Kâsibi ölmüş, kendisi de âciz,

ESÎR: Memlûk olup olmamaktan, müslüm olup olmamaktan eamm olarak herhangi bir esîr olursa olsun. Burada esîrlere, düşkünlere hüsn-i muameleye mühim bir tenbih vardır. Esîr, kendisine katil ve sair herhangib ir muamele yapılabilmeğe mahkûm bir haldedir. Onu katletmek lâzımsa önce katletmeli, fakat kayd-ı esaretle bağladıktan sonra da işkence etmeyip mümkün olabildiği kada rinsanca bakmalıdır. Rivayet olunur ki, Resulullah'a esîr getirilir. O, onu müslümanlardan bâzılarına teslim eder. «Buna, ihsan et, güzel bak!» diye emrederdi. İki gün, üç gün onun yanında kalır, o müslim, ona kendi nefsine tercih eder surette bakardı. Katâde demiştir ki: O gün onların esîrleri müşrikler idi. Müslim kardeşin ise, elbette it'amına daha lâyıktır.» Müslim esîre muavenet, daha ziyade onun esaretten hâlâsına sa'y ile olur. Sonra onlar bu it'amdan bir ga-

---

Şûru: Başlama. **Mazmun:** Meâl, mânâ. **İstimrar:** Devam, sürüp gitmek. **İktisab:** Kazanmakk. **Kasib:** Kazanan. **Muavenet:** Yardım etme.

raz ve ivaz beklemezler. إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ **«Sizi ancak Livechillâh itham ediyoruz.»** Böyle derler. Lâkin bunu sarahaten yüzlerine söylemez, kalblerinden ve halleriyle söylerler. Onun için burada böyle derler diye tasrih edilmemiş kavil, zımnî olarak ifade edilmiştir.

LİVECHİLLÂH: Allah yüzü, bâki olan âhiret vechisi, Allah rızası demektir. عَبُوسًا **Abus. Bed çehreli,** yâni içinde bulunanların yüzlerini ekşitip fenalaştıracak olan kara gün, قَمْطَرِيرًا **Çatık suratlı.** Deniliyor ki, bu kelime, devenin telkih sırasında kibr ile yâhud doğururken tazyık halinde kuyruğunu kaldırıp burnunu çevirerek ve iki kutrunu, yâni yanlarını derleyerek aldığı çalımlı veya sıkıntılı vaziyytini anlatan قَمْطَرَتِ النَّاقَةُ tâbirinden me'huz olarak iki gözünün arasını çatıp şiddetle çîn-i cebîn gösteren, yâni abuslukta şiddetli veya şerri birbirine girmiş gibi zorlu ve dehşetli veya uzun ve imtidadlı mânâlarına tefsir olunmuştur ki, o gün, Kıyamet günüdür. ...فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا **«Allah da onları o günün şerrinden korur ve kendilerini bir parlaklıkla bir sürura erdirir.»** Bu da, dünyadaki o halet-i ruhiyye ile mesaînin sonundaki semeresini, âhiretteki neticesine beyana şüru'dur ki, ...يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ **«Öyle dolgun bir kadehten içecekler»** ile icmal edilen neş'e ve saadeti tavzih ve tafsildir. وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا **«Ve sabırlarına mukabil onlara verir.»** Bununla sabır, ebrarın muvaffakıyyetleri esbabından biri olan en mümtaz hasletleri olduğuna ve bu suretle şükr ile sabrı câmi (' bulunduklarına da işart olunmuştur. جَنَّةً **Cennet,** Diledikleri gibi yiyip içecekleri dilnişîn bir bostan. وَحَرِيرًا **Bir harîr** وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ (*"Elbiseleri de o ipek."* Hacc-22/23, Fâtır-35/33) mantukunca bir ipek ki, geyerler, ziynetlenirler. Bu nadaret-ü sürûr, ve cennet-ü harîr şu hal ile beyan olunuyor: مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ **erîkeler üzerine dayanıp kurularak.**

ERÎKE: Hacele, yâni gelin odasına kurulan serîr, donatılmış koltuk, زَمْهَرِيرًا **zemheri, şiddetli soğuk.** Çünkü sıcağın şiddeti azâb olduğu gibi souğun şiddeti de azâbdır. قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ **Gümüşten karureler, billûrlar.** Mâlûm ki, gümüş ile sırça billûrun tabiatleri muhteliftir. Gümüşten sırça veya billûr olmamak lâzım gelir. Lâkin burada bedi' bir istiare yapılmış, gümüş beyazlığıyla billûr berraklığının safasını hâvî muhtelif biçimde Kaplar tasvir olunmuştur. Ki, bunda, kâfur mizacına da delâlet vardır. وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا **«Ve orada bir kadeh sunulurki katkısı olmuştur zencefil»**

ZENCEBİL: Zencefil dediğimiz mâruf hoş kokulu baharın ismidir ki, bâzı

İvaz: Karşılık, bedel. **Telkih:** Cinsinin üremesini sağlamak. **Çin-i cebin:** Alın buruşuğu. **İmtidad:** Uzayıp gitmek. **Dilnişin:** Latif, hoş. **Nadaret:** Altını **Bedi':** Eşi benzeri olmayan. Güzel, güzellik. **İstiare:** Bir kelimenin manasını muvakkaten başka manada kullanmakk.

meşrubata katılmasında hoş bir lezzet ve rayiha hasıl eder. Evvelâ kâfur mizaclı ke's, burada da zencefil mizaclı keis denilmesinden ve birinde şürb, birinde sakî tâ'bir edilmesinden iki nevi' ke's anlaşılıyor ki, birinin kesbî, birinin vehbî olmasına işaret olsa gerektir. سلسبيلا

SELSEBİL: İlk evvel Kur'ân'da işitilmiş bir kelime olduğu söylenmiş, bunun selsel ve selsâl gibi selâset ve teselsül mânâlariyle alâkadar olarak akımı müteselsil ve içimli ve yudumu boğaza dokunmayacak surette gayet kolay ve tatlı mefhumunu ifade ettiği de söylenmiştir. Mücahid: «Cereyanı kuvvetli, içimi kolay» demiş, Mukatil de: «Suyu istedikleri meclise diledikleri gibi teselsül eder bir ayn» demiştir. Katâde'den rivayet olunduğuna göre: «Arş'ın tahtinde Adn cennetinden «**nebe'an** edip bütün cennetlere teselsül eden bir ayndır.» Bâhir'de der ki: «Bunun zâhiri bir ism olmayıp **insiyağda selis» mezakta sehl** diye bir tavsif olmak gerektir. Çünkü hakikaten ism olsa idi, te'nis ve Alemiyyetten dolayı gayr-ı munsarif olmak lâzım gelirdi.» Maamafih سلاسلا قواريرا gibi fasılaya riayet için tenvinlenmiş olması da melhuzdür. Bazıları da bunun, «bir yol iste!» mânâsına سل سبيلا terkibinden menkul bir ism olması ihtimalini söylemişlerdir ki, ona bir yol arayanlar, ondan içbilirler mânâsını ima eder, demektir. ويطوف عليهم ولدان مخلدون **«Ve dolanır etraflarına muhalled evladlar.»**

واذا رأيت ثم Ve gördüğün vakit orada, yâni o cennetten gözün her neye ilişse رأيت نعيما وملكا كبيرا **bir nâîm ve pek büyük bir mülk görürsün.** Kaderden, gıll-ü gişten âzade saf bir ni'met ve tavsîfe sığmaz büyük bir saltanat. Ki, mahsûs ve mâkule şamildir. Bâzıları demiştir ki: O büyük mülk, tekvin ve meşiyyet mülküdür ki, bir şey irâde ettikleri zaman oluverir. Ve işbu اذا رأيت hitabında Resulullah'a ve ümmetine bunu bir va'd vardır. عاليهم **«Üstlerinde»** O nâîm ehlinin görüldükleri sırada veyâ üzerlerine tavaf olunurken hallerini şerhtir. Yâni رأيت mazmunundan yahud يطوف عليهم zamirinden veya tâ yukarıdaki حسبتهم den hal olarak harîri izahtır. Yâni o nâîm ehlini gördüğün vakit veya vildanı muhalledun ile etraflarında dolaşıldığı veya erîkeler üzere oturdukları sırada halleri üstlerinde giyim yâhud üst taraflarında tezyinat olarak ثياب سندس خضر **yeşil sündüs esvablar,** sündüs namı verilen gayet ince ve zarif ipek kumaşlardan yeşil kisveler. واستبرق «استبرق» **Kalın veya sırmalı ipek kumaşlar**

Vehbî: Doğuştan, Allah vergisi. **Nebean:** Kaynayıp yerden çıkmak. **İnsiyağ:** Kalıba dökülüp düzelme. **Selis:** Kolay, yumaşak. **Mez'ak:** Dar yer. **Sehl:** Kolay, toprağı yumuşak düz yer. **Te'nis:** Bir kelimenin sonuna te'nis alameti olan harfleri ilave ederek müennes yapmak. **Melhuz:** Akla gelebilir. **Gıllugiş:** Gönül darlığı. **Tekvin:** Yaratma. **Meşiyyet:** Dilemek, arzu. **Vildan:** Çocuklar. **Muhalledun:** Daima cennette kalacak olanlar.

ki, يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَاسْتَبْرَقٍ (*"Sündüs ve istebrakdan elbiseler giyerek."* Duhân-44/ 53) medlûlüne nazaran sırasına göre geyinirler veya oturdukları mevkiler aşağıdan yukarıda ve yukarıdan aşağı bunlarla donatılmıştır. Aslı Arabî olmayan Sündüs ve İstebrak kelimelerinden çok sözler söylenmiş ise de, bizim anlayacağımız ince ve kalın ipek kumaşların en güzelleridir. وَحُلُّوا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ **Ve gümüşten bileziklerle hilyelenmişler, süslenmişlerdir.** Bu «حُلُّوا» zamiri, hizmet eden vildan-i muhalleduna raci olduğuna göre, bunların böyle süslenmeleri makuldur. Ehl-i cennetten olan kadınlar hakında da yaraşır. Erkekler hakkında bu tarzda süslenmek nasıl memduh olabilir? diye bir sual hatıra gelebilir. Bunu ehl-i cennetin zevkine havala etmek, cevabı kâfiî olabilirse de, makul bir vecih de yok değildir. Çünkü kollarındaki bu bileziklerdir ki ehl-i cennetin dünyada eleriyle yapıp ihtisas peyda etmiş oldukları salih amellerin timsali olan mükâfattır. Bazı âyetlerde altın ve gümüş bilezikler diye bunların meratibindeki ihtilâfa da işaret buyurulmuştur. Bazıları; gümüş hizmet edenlerin,altın hizmet olunanlarındır. Burada hizmet edenlerin hilyesi olmak i'tibariyle gümüş denilmiştir, demişlerse de altının parlaklığına mukabil gümüşün rengindeki beyazlığın daha ziyade ihlâs ve safveti temsil etmei ve bir dealtına nisbetle kesretinden dolayı umuma menfaati daha şumullü olması haysiyetleriyle burada sade gümüş denilmiş olması daha muvafıktır. Sonra şu da unutulmamak gerektir ki, bu gümüş malûm olan gümüş değil, o âleme mahsus olan bir gümüştür. Bu âyetin mazmunu, cismanî, ruhanî daha bazı işarî manalar ilham edebilirse de onlar, zevklerilern inceliklerine aid ledünniyattır. Bütün bunlar en son olarak şu zevk ve neş'ede hulâsa edilmiştir. وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا **Ve onlara Rabbari bir şarab-ı tahûr sunmaktadır.** Ki, hem temiz, hem de hiç bir keder ve leke bırakmıyacak vechile gayet temizleyici hem tahir, hem mutahhir bir şarab Ki, önce zikrolunan biri kâfur mizaclı, diğeri zencefil mizaclı iki nev'in ikisine de faık ve sakyı doğrudan doğru Rabbül âlemîne müsnedolan, hiç bir katkı katılmamış, safayı mutlak ile safî ve tahuriyyet vasfiyle mümtaz tertemiz bir içki, cemali hakk'a kavuşmak neş'esidir. Bu şarabın tahuriyyeti hakkında varid olan rivayetler: Ebu Kulâbe'den: Yiyecekler, içecekler verilir, en sonunda da bir şarabı tahûr sunulurki, bununla kalbleri ve bütün içleri tertemiz olur. Ve dışlarından misk kokusu gibi bir ter halinde feyezan eder. Mukatilden: «Cennet kapısında bir menba'dırki, herkim ondan içerse Allah Teâlâ onun kalbinde gıll ü giş ve hasseden veya içinde kirden, lekeden eser bırakmaz hepsini nezi'eder

---

Hilye: Süs, zinet. **İstebrak:** Atlas.**Faik:** Her şeyin güzide ve âlası. **Sak:** Bir şeyin aslı. **Saky:** Sulamak.

çıkarır» وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (*"Sinelerindeki kinleri soymuşuzdur da ihvan olarak köşkler üzere karşı karşıya otururlar."* Hicr-15/47) Diğer taraftan bunda dünya şarablarında bulunan lekelernden eser yoktur. Bidayetinde olmadığı gibi nihayetinde de yoktur. Bazıları da demişlerdir ki: Bununla murad, sırf ruhanî bir şarabdırki, o bütün mâsivadan geçiren tecellî Rabbanîdir.»

صَفَاءٌ وَلَا مَاءٌ وَلُطْفٌ وَلَا هَوَاءٌ　　وَنُورٌ وَلَا نَارٌ وَرُوحٌ وَلَا جِسْمٌ

«Bir safa var, su yok bir letafet var heva yok, bir nur var, nar yok, bir rûh var, cisim yok»

İbn Fârîd'ın Hamriyye kasîdesi, bu mana üzere yazılmıştır. Meselâ, tâiyyesindeki şu beyit ile de bunu kasd eylemiştir:

سَقَوْنِى وَقَالُوا لَا تُغَنِّ وَلَوْ سَقَوْا　　جِبَالَ حُنَيْنٍ مَا سَقَوْنِى لَغَنَّتْ

«Bana içirdiler de, «teganni etme!» dediler. Halbuki bana içirdikleri Huney dağlarına içirseler onlar teganni ederlerdi.»

Hikâye olunur ki, Bâyezîdi Bestamîye bu âyetten sual etmişler: Demişki: «Onlara bir şarabı tahûr sundu, onları başkasına muhabbetten tathîr etti.» Sonra da demiş ki: «Allah Teâlâ'nın bir şarabı vardır ki, onu, kularının en fazîletlileri için iddihar buyurmuştur. Onu, onlara doğrudan doğru kendisi iska eder, içtiler mi çoşarlar, çoştular mı uçarlar, uçtular mı ererler, irdilermi ayrılmazlar, onlar فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ (*"Sadakat meclisinde kudretme nihayet olmayan bir şehinşahın huzur ve kibriyasında."* Kâmer-54/55) sırrıne mazhardırlar.» Razî, zikrettiği vücuhün sonunda bir manayı işarî olarak buradaki içkilerin hepsini böyle bir tarzı ruhanîde takrir ederek der ki: Ruh, Melâike âlemindendir. Melâikenin ekâbir ve eazımının cevherlerinden bu ervah üzerine feyezan eder envar, susuzlukları gideren ve bedeni takviye eden tatlı suya benzer. Menba suları pınarlar sâfîlikte, çoklukta, kuvvette mütefavit oldukları gibi envarı ulviyye menba'larıda öyledir. Bazıları barid ve yabis tabiatte kâfuridirler. Bunun sahibi dünyada havf-u bükâ ve inkibaz makamındadır. Bazıları da havr ve yabis tabiatta zencebîdîrler. Bu haletin sahibi de, Allah Teâlânın mâsiyasına az iltifat eder, ecsam ve cismaniyyata az ehemmiyet verir. Sonra ruh-u beşerî kaynaktan kaynağa, nûrdan nûra intikal eder gider. Ve şek yoktur ki, esbab ve azze kamalühuye irtika ile nihayet bulurlar. O makama vasıl olup o şarabdan içince, önce içilen içkilerin hepsi münhazım hattâ fânî olurlar. Çünkü Allah Teâlânın

---

İddihar: Biriktirmek. **Mütefavit:** Birbirinden farklı **Barid:** Soğuk. **Yakis:** Kuru. **İnkıbaz:** Gamlı olma. **Havf:** Korku **Büka:** Ağlama. **Hari:** Sıcak. **İrtika:** Yükselme.

nuricelâl ve kibriyası karşısında bütün mâsivallâhın nuru muzmahill olur. Ve işte sıddîkînin seyrinin âhiri, terakki ve kemalde derecelerinin müstehası budur. Bu sebeple Cenab-ı Allah, ebrarın sevabını zikrederken وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا *«Ve onlara Rabları bir şarab-ı tahur sunmaktadır.»* ile hitam vermiştir. Şöyle diyerek ki, إِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا **İşte bu sizin için hazırlanmış bir karşılık idi ve sayniz meşkûr oldu.** Dünyadaki çalışmalarınız boşa gitmedi, kadri takdir olunup daha büyük mükâfat ile karşılandı. Bu hitab, ehli cennetin cennete girip kendileri için hazırlanmış olan naimî müşahede ettikleri zamanki tehne hitabını hikâyedir. Yani o zaman böyle denecektir. **İlmi ilâhî'deki takdir-i ezelîyi** ihbar ile dünyadakilere bir va'da hitabı olmak da mahtemildir.

Kâfirlere hazırlanan selâsil ve aglâl ve seıyre mukabil şâkirlere ebrara hazırlanan nadaret ve sürûr, cennet ü harîr, o naîm-i safî ve mülk-i kebîr ile şerab-ı tahûr, sa'yi meşkûr neşe-i kusvasını beyandan sonra إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ (*"Herhalde Biz ona yolu gösterdik."* İnsan-76/3) mazmununu tahkîk ve tevzîh siyakında buyuruluyor ki:

إِنَّا نَحْنُ

نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ
آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾
وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ هٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ
الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾ نَحْنُ
خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ
تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾ إِنَّ هٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾
وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ

Münhazım: Hazmedilen. **Selâsil:** Silsile. **Ağlal:** Boyna geçirilen zincirler, kelepçeler. **Ebrar:** İyiler. **Nadarat:** Altın. **Neşe'i kusva:** Erişilebilecek en son neş'e.

يَدْخِلُ مَنْ يَشَٓاءُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ۜ وَالظَّالِم۪ينَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً اَل۪يماً ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

23. Filhakika Biz, indirdik Biz sana Kur'ân'ı ceste ceste.

24. O halde sabret, Rabbinin hükmünü vermesi için de itaat etme onlardan bir âsime veya nanköre.

25. Ve Rabbinin ismini an, hem erken, hem ikindiydi.

26. Geceden de O'na secde et ve tesbih et Ona uzun gece.

27. Çünkü onlar peşini severler ve önlerindeki ağır bir günü bırakırlar.

28. Biz, yarattık onları ve kundaklarını biz bağladık, dilediğimiz vakit de kalıklarını teblid ederiz.

29. İşte bu biz tezkiredir, dileyen Rabbine bir yol tutar.

30. Maamafih Allah, dilemeyince dilemezsiniz. Çünkü yegâne alîm, hakîm Allah'ındır.

31. O dilediğini rahmeti içine kor, zalimlere ise, elîm bir azâb hazırlamıştır.

اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ **Başkası değil, Biz, ancak Biz indirdik sana** الْقُرْاٰنَ **Kur'anı.** İnsana doğru yolu gösteren ve o şarabı tahûr neş'esini sunan Kur'an'ı تَنْز۪يلاً **Tenzil suretiyle** yani bir def'ada değil, zaman zaman fasıla ile yirmi üç senede ceste cesteki, ilk insan hılkatında olduğu gibi bunda da tedricî tekemmül ve terakkî kaidesine bir uygunluk vardır. Bununla önceden mezkûr olmayan bir çok şeyler olacak ve bu va'dolunan şeyler muhakkak vuku' bulacaktır فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ **Onun için acele etme de Rabbinin hükmünü vermesi için sabret.** Bugün son nusret ve muvaffakiyete irdirivermeyip de mükellef ve mübtelâ kıldığı bir takım mesai ve mücahedelerin zorluğuna tehammül et, ileride vereceği hükmü gözet. Çünkü bu çekilen zahmetlerin güzel bir akibeti var. وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ **Sabırsızlık edip de o imsanlar içinde** اٰثِماً **bir âsime** günaha davet eden bir günahkâra اَوْ كَفُوراً veya **küfde davet eden nankör bir kâfire itaat etme.** وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ **Ve Rabbinin ismini an** وَاسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ (*"Bir de sabır ile salât ile yardım isteyin."* Bakara-2/45) mantukunca sabr ile beraber ezen ve namaza devam eyle. بُكْرَةً وَاَص۪يلاً **«hem erken, hem ikindiyin.»**

BÜKRE: Erken demek olup er sabaha ve sabahtan öğleye kadara ıtlak olunur.

ASİL: İkindi ve akşam üzeri olmakla beraber öğleden akşama kadar ıtlak

---

Ceste ceste: Azar, azar.

olunur. Bu suretle, بُكْرَةً وَأَصِيلًا sabahtan akşama kadar demekolup bunda sabah, öğleyin, ikindi namazları dahil olur. وَمِنَ اللَّيْلِ **Ve geceden de,** yani gecenin bazı cüz'ünden de فَاسْجُدْ لَهُ **Ona,** yani **Rabbine secde et.** Burada «fa» ile فَاسْجُدْ emri, وَاذْكُرْ emrini de beyan ederekondan da murat, namaz olduğunu anlatır. Secde, zikri cüz irade-i küll tarikiyle salâttan mecazdır. Gecenin bazı cüz'ü de akşam ve yatsı demek olur. وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا **Hem de On'a, uzun gece yâhud geceleyin uzun uzadıya tesbih et.** Bunda da Sûree **Müzzemmill'de** geçtiği üzere Peygamber'e teheccüdün vücubuna tenbih olmakla beraber Rabbı'nın hükmü gelinceye kadar sabır emrolunan müdetin uzun bir gece gibi geleceğine ve onun, Allah'a tasbîh ve tenzîh ile müteyakızâne ibadet ve hazırlık ile geçirilmesi lüzumunda da işaret vardır. Bu işaretin dolayısiyle ümmete aid olacağı da unutulmamak lâzım gelir. إِنَّ هَؤُلَاءِ. Çünkü onlar yani kâfirler, يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ **«Çünki onlar peşini severler.»** ilh... وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا **«ve önlerindeki ağır bir günü bırakırlar.»** Bu ağır gün önlerindeki Kıyamettir. وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ Esaret maddesi olan esr, aslında sıkı bağlanmak manasına masdar olup bağlanmak vasıtası olan kayd ü bende de ıtlak olunurki burada hılkat bendleri, bedenlerin masfıllerini bağlayan uruk-u a'sab ve adalât gibi rabıtlar ile tefsir olunmuştur. Biz, bu «şedd-i esri» mealde kundaklarını bağlamak tabiriyle ifade etmeğe muvafık bulduk. وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ **«Dilediğimiz vakit de kılıklarını tebdil ederiz.»** Burada tebdili emsâmimin kesriyle misilden, kendilerini ihlâk eder, yerlerine diğer misillerini halk ederiz manasına, tebdili zevat manasına dahi olabilirse de sıfat ve kılık manasına mimin fethiyle meselden olarak tebdili sıfat manasına olmak daha muvafıktır. Nitekim Sûre-i Vakıada, عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ (*"Kılıklarınızı değiştirmek ve sizi bilmeyeceğiniz bir neşette inşa etmek üzereyiz."* Vâkkıa-56/61) de bu mana zâhir idi. وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ **«Mamafih Allah dilemeyince dilemezsiniz.»** Bu âyet, cebr-ü kader mes'elesinde ma'reke-i ârâ olmuş ise de, bunda kullara da meşiyyet isbat edilmiş olduğunda ve maamafih onun mutlak olmayıp meşiyyeti İlâhiyyeye tevafuk ile mukayyed bulunduğunda şübheye mahal yoktur. Binaenaleyh mes'uliyet, abde, hükum Allaha muzafıtır. Onun için kul mukadderatını keyfine göre çizemez, meşiyyeti ilâhiye dairesinde mes'uldür. Allah Teâlâ ise, hiç mukayyed olmayarak dilediğini yapar. Yol onun ta'yin ettiği sevab ve ikab, Onun ahkâmıdır. O, dilediğini yapar. Bundan dolayı يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا **«O dilediğini rahmeti içine kor, zalimlere ise, elîm bir azâb hazırlamıştır.»** diye biri rahmetine, biri azâbına giden iki yol göstermiştir. İşte insan, gösterilen bu iki yolun arasında mübtelâ olmak üzere yaratılmıştır. Kısmen bâlâda izah olunan bu va' ü vaîd, gelecek Sûrelerde te tahkık ve tafsıl olunacaktır.

MÜRSELÂT SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 50

«Ve'l-Mürselât Sûresi», Urf Sûresi dahi denilir, Mekkîdir. İbni Mes'ud radıyallahü anhten sıhahta mervi olduğu üzere Mina'da bir garda nâsil olmuştur.

Ayetleri : Ellidir.
Kelimeleri: Yüz seksen birdir.
Harfleri : Sekiz yüz on altı.
Fasılası : عبرتملنا harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًاۙ ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًاۙ ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًاۙ
﴿٣﴾ فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًاۙ ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًاۙ ﴿٥﴾ عُذْرًا اَوْ نُذْرًاۙ ﴿٦﴾ اِنَّمَا
تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾ فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْۙ ﴿٨﴾ وَاِذَا السَّمَٓاءُ فُرِجَتْۙ
﴿٩﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْۙ ﴿١٠﴾ وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ ﴿١١﴾ لِاَيِّ يَوْمٍ اُجِّلَتْ
﴿١٢﴾ لِيَوْمِ الْفَصْلِ ﴿١٣﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ ﴿١٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٥﴾ أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ
﴿١٧﴾ كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٩﴾
أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ إِلَىٰ قَدَرٍ
مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ
﴿٢٤﴾ أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا
فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾ انْطَلِقُوا إِلَىٰ مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٩﴾ انْطَلِقُوا
إِلَىٰ ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ﴿٣٠﴾ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾ إِنَّهَا
تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾ هَٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ
﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾ هَٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ
وَالْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

Meâli Şerifi

1. Kasem olsun o urf için gönderilenlere. 2. Derken büküp devirenlere. 3. Ve neşrederek yayanlara. 4. Derken seçip ayıranlara. 5. Sonra bir öğüt bırakanlara. 6. Gerek ozriçin olsun, gerek insar. 7. Herhalde size va'dolunan muhakkak olacaktır. Hani o yıldızlar silindiği vakit. Ve o sema

açıldığı vakit 10. Ve o dağlar savurulduğu vakit, 11. Ve o elçiler mikatlarına erdirildiği vakit. 12. Onlar hangi güne te'cil edildi? 13. Fasıl gününe. 14. Bildin mi nedir fasıl günü? 15. Vay haline o gün yalan diyenlerin. Helâk etmedik mi evvelkileri? 17. Sonra arkalarına takacağız giridekileri. 18. Biz öyle yaparız mücrimleri. 19. Vay haline o gün yalan diyenlerin. 20. Yaratmadık mı sizi bir hakîr sudan? 21. Kılıp da onu bir makardan temkin, 22. Malûm bir kadere değin, 23. Demek ki ölçmüşüz, demek ki biz ne güzel kâdiriz. 24. Vay haline o gün yalan diyenlerin. 25. Ve kılmadık mı arzı bir tokat. 26. Gerekse diriler için gerekse emvat. 27. Ve oturdupda onda yumru yumru oturaklı dağlar, sunmadık mı size bir su (tatlı) bir fırat. 28. Vay haline o gün yalan diyenlerin. 29. Haydi boşanın o yalan dediğinize. 30. Haydi boşanın üç çatalt gölgeye. 31. Ne gölgelendirir, ne alevden korur. 32. Çünkü o, öyle sarı şirareler atacaktır ki, her biri bir saray gibi. 33. Sanki sert sarı hopalar gibi. 34. Vay haline o gün yalan diyenlerin. 35. Bugün nutukları tutulacağı gündür. 36. İzin de verilmez ki, i'tizar edeler. 37. Vay haline o gün yalan diyenlerin. 38. Bu işte o fasıl günü topladık sizi ve evvelkileri, 39. Varsa bir fenniniz atlatın beni. 40. Vay haline o gün dayan diyenlerin.

وَالْمُرْسَلَاتِ **«Kasem olsun gönderilenlere.»** Vav, kasem içindir. Cevabı, إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ (*"Herhalde size vadolunan muhakkak olacaktır."* Mürselat-77/7) dir. Burada da Ve's-Saffati, Ve'z-Zariyâtî'de olduğu gibi bir takım kuvvetlere kasem olunmuştur: Mürselât, asıfat, nâşirât, farikat, mülkiyat bu kasem olunanlar bu sıfatlarla mevsuf şeyler olup mevsufları hazf olunarak sıfatları zikredilmiş bulunduğu için tayinlerinde ihtilâf edilmiştir. Bunların hepsib ir cins vey kısım kısım muhtelif cinslerden olması muhtemildir. Melâike, rüzgârlar, Kuran âyetleri, Peygamberlerin bi'setleri, insanların kalblerine vârid olan dâiyeler. Bunlardan en zâhir olan hepsinin melekûtî kuvvetler olmak üzere Melâike olması ve hepsinin Allah tarafından gönderilmiş mürselât ünvanında dahil bulunmasıdır. Ancak fiillerine nazaran kısımlara, sınıflara ayrılabilir. Asıl murad da, zatlarını anlatmak değil, âlemdeki inkılâbâti ifade eden fiillerini anlatmaktır. «ف» ile zikr onunanlar de fiilleri arasında bir terettüb bulunduğuna «واو» ile zikredilinde terettüb lâzım olmadığına tenbih vardır. Meselâ asf, irsale müterettibdir.

Emvat: Ölüler. **Furat:** Sunmak **Boşanmak:** Gitmek. **Şirare:** Kıvılcımlar. **Hopalar:** Erkek deve sürüleri. **İ'tizar:** Özür dilemek. **Fenn:** HileUrf: Ard arda. **Mürselat:** Gönderilen şeyler. **Asıfat:** Şiddetli rüzgârlar. **Naşirat:** Neşredilenler. **Farikat:** Ayıranlar. **Mülkiyat:** İlham eden melekler. **Daiye:** İnsanı bir şeye candan bağlamağa sürükleyen iç duygusu.

Fakat neşrin asfı takib etmesi lâzım değildir. Onunla müterafik da, ayrı da olabilir. Ve aynî sınfın fili olabileceği gibi ayrı bir sınfın fiili de olabilir. Lâkin fark, neşre, ilka-i zikr ise, hepsine müreterettib demek olur.

عُرْفًا **«Urf için»** Hal veya mef'uli lehdir. Hal olduğuna göre, at yelesi demek olan urften müstear olarak peyderpey tetabu ve tevalî manâsına gelir ki, ihsan etmek veya tanınmak manâsına urften; urf için yani tanınması lâzım gelen bir iyilik yapılmaz, bir maruf ihdas edilmek için" demek olur.Bunda lisanımızdaki iradei urfiyye tabirini andıran bir manâ vardır. نَشْرًا **Yaymak, dağıtmak** manasına, yâhud da nüşûr yapmak, yani ölüleri diriltmek, harekete getirmek manâsınadır.

ذِكْرًا **Zikir,** din kitabı, öğüt, yani va'zu nasîhat ıbret, hatırdan çıkırılmayacak anıt manalarına geldiğine göre zikir ilka edenler, evvelemirde Peygamberlere vahiy getiren Melekler demek olursa da umumiyyetle insanlara öğüt telkîn eden, ıbret ve hatıra bırakın ilham Meleklerine, hâdiselere, kuvvetlere şamil olabilir. Keşşyafta bu beş âyet vaya nazaran iki kısma ayrılarak şöyle mana verilmiştir: "Allah Sübhânehu, Melâikden bir takımlarına kasem etmiştir ki, onları emirleriyle irsal eylemiştir de onlar, emre imtisalde tehaffüf için rüzgârlar gibi güzergâhlarında önlerine geleni asf ile büküp devirip geçmişlerdir. Bir takımlarına da kasem etmiştir ki, onlar vahy ile inerlerken cevde kanatlarını neşretmişlerdir. Yâhud arzda şeri'atler neşretmişlerdir. Yâhud küfr-ü cehli ile ölü olan nefisleri diriltmek, nüşûre indirmek için vahiy getirmişler, hak ile bâtılı ayırmılar, Enbiyaya zikir ilka eylemişlerdir.» عُذْرًا اَوْ نُذْرًا **«Gerek özr için olsun gerek inzar.»**

ÖZÜR: Mazur kılmak, yani kabahati silmek manâsına.

NÜZÜR de İnzar etmek, korkutmak, sakındırmak manâsına masdar olarak zikirden bedel yâhud mef'uldürler. Yani muhukk olanlara özr için, mübtil olanlara inzar için, maziren, manâsına azîrin veya inzar manânısına nezîrin yâhud âzir ve münzir manâsına azîr ve nezîrin cem'i de olabilir ki, üçüncüsünde hâl olurlar. Yine Keşşafta: «Yahut azâb rüzgârlarına kasem etmiştir: Onları göndermiştir de büküp büküp devirmişlerdir. Ve rahmet rüzgârlarına kasem etmiştir ki, ölü erazîye hayat neşretmişlerdir de Allah'a şükredenlerle küfredenleri ayırd etmişlerdir. لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ (*"Elbette kendilerini bol bir su ile suvarırdık Ki onları onun içinde imtihan edelim."* Cinn-72/16-17) gibi de bir zikir, bir intibah ilka eylemişlerdir. Ya Allahın ni'meteni görüp şükretmek üzere tevbe

---

Terettüb: Sıralanmak. **Tetabv':** Fasılasız peş peşe gelmek. **Tevali:** Uzayıp gitmek. **Muhikk:** Hakkı yerine getiren.

ve istiğfar ile Alah'a i'tizar edeceklere özr için vyea onu tabi'ate hamledip Allah'a şükürden gaflet edenlere inzar için. Ki, zikre sebeb olduklarından dolayı mülkiyâtı zikir addedilmişlerdir demek olur. Bundan başka bu mânâlar, âyât-ı Kuran ve Enbiya'nın bi'setleri ve beşerin kalbine varid olan havatır ve devaî hakkında da mülâhazâ olmuştur. Maamafih bu âyetlerde yalnız sıfatler zikredilmiş olduğu için mevsuflarının tayininie kalmışmayarak ve bu izahlar birer misâl gibi addolunarak bu yalnız asıf, neşir, fark, ilka zikir denebilin fiilleri yapmak üzere urf için veya mütevaliyen gönderilen kuvvetler diye anlamak en sâlim ve en şumüllü mana olur ki, bu da, Melâkie manasında zâhirdir.» وَاِذَا الرُّسُلُ «Ve o elçiler» Bu Resuller peygamberlerde zâhirdir. اُقِّتَتْ Aslı «tevkîtden» وُقِّتَتْ tir. Yâni Peygamberlerin intizar ede geldikleri ve ümmetlerine karşı şehadet edecekleri **vakit ve miade erdirildikleri zaman ki, Kıyamettir.** لِيَوْمِ الْفَصْلِ **Fasl günü, ayırt ve hüküm günü.** وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ **«Vay haline o gün yalan diyenlerin.»** Bu âyet, bu Sûresinin terci âyetidir. Bu terci'de mürselâtın sıra sıra tevalîsi manzalarına da bir işaret vardır.

VEYL: İeyl vezninde esesan şerrin hulûlü manâsına olup mazan bir musîbetin hudûsü zamanında fecaatti ifade için lisanımızdakivay, yazık kelimeleri gibi tefeccü' makamında kullanılır. Bu manaca vay haline, yâhud yazık yazık! demek gibi olur ki, biz bunları terahhüm makamında tâ teessüf makamında da kullanırız. Bir de veyl, uçuruma yuvarlanmak gibi bedbadlık, helâl ve hasar manâsına azâb kelimesi, kahir veya beddua olarak kullanılır. وَيْلٌ لَهُ veyl ona, helâk oldu veya olsun demektir. Veyl, cehennemde bir vadînin veya kapının da ismidir. Veyl deresi, veyl kapısı. Bu âyette, o günkü fecaattin şiddetini beyan ile inzar ifade ettiği için biz, bunu meâlde vay haline diye terceme ile iktifa ettik, «veyl o gün o tekzib edenlere» denilse lâfzan daha uygun olursa da lisanımız i'tibariyle vay haline demek kolay geldi. Halbuki murad, fecaatın şiddetini anlatmaktır. Mükezzibîn, her âyette makablindeki manzumuna nazaran mülâhaza olunmak lâzım gelir. Meselâ, birincide fasıl gününü, ikincide mücrimle yapılacak azâbı, üçüncüde Allah'ın ilmini ve kudretini, dördüncüde beerin ihtiyac ve mahdûdiyyetini ve kudreti İlâhiyye'nin ihatasını ve nimetini tekzid manalariyle alâkadardır.

قَرَارٍ مَكِينٍ **Karari mekîn, sağlam oturaklı karargâh,** yani rahim, اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍ **Allah Teâlâ indinde malûm olan bir kadere,** yani mukadder bir vakta değin ki, o alâdet vaktıdır. كِفَاتًا **«Bir tokat»** Kifat, zamm ve cemi' manasına «كَفْتٌ»ten

---

Mübtıl: Hakkı batıl gören. **Havatır:** Hatıralar. **Devai:** İçten gelen bir duyguyu teşvik edici halat. **Terci':** Geri gönderme. **Teffeccü':** Kaygılı olma, dertli olma. **Terahhüm:** Merhamet etme. **Teessüf:** Beğenmemek, razı olmamak. **Tokat:** Toplanma yeri.

hisar gibi birbirine zamm olunarak sıkışıp toplanılacak mahal, dernek yeri ve Ebu Ubeyde'nin kavlince via' yâni kab demektir. Biz, buna meâlde tokat dedik. Bu tokat, sille manansan tokat zann edilmesin, sürüden sapıp da ekinlere ve bağlara bağçelere dalan firarî hayvanların bekçiler tarafından tutulup hapsolundukları mahalle dahi Anadolu Türkçesine tokat tabir olunur. Nitekim Tokat kasabasının ismi de bunu andırır. Buna Rumili'de bazı yerlerde «kapı tabir edildiğinde mesmu'um olmuştur. Tevkifhâne manasına kapı altı tabiri de Anadolu'da maruf idi.

Yukarıda قَرَارٍ مَكِينٍ «Rahim (ana rahmi)» burada كِفَاتًا insanların gerek doğmadan evvel ve gerek doğduktan sonra her tavrında vatan ihtiyacına ve bu suretle gerek hayat ve gerek mematında kurdeti İlâhiyye ile muhat ve har zaman kabzai kudretinde mevkuf ve mahbûs bulunduklarına tenbih, bununla beraber وَرَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا **«Ve oturdupta onda yumru yumru oturaklı dağlar sunmadık mı size bir so (tatlı) bir furat.»** her taraflarında Allah'ın nimetleriyle beslenmekte olduklarını ihtardır.

REVASİ: Ağır basan oturaklı dağlar.

ŞAMİHAT: Başını kaldırmış, mürtefi, yumru yüce.

اِنْطَلِقُوا اِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ **«Haydi boşanın o yalan dediğinize.»** Yani o mükezzibîne o fasıl günü böyle dinecek: Dünyada o nimetler içinde mevkuf ve mahbûs bulunduğumuz arzdan boşanın da orada iken yalan diye tekzib edegeldiğiniz azâbı boylayın, def' olun diye tevbîh olunacak, o arz onlardan boşaltılacak, inkâr ettikleri azâba sevk olunacaklardır ki, bu alel umum küffara hitabdır. Mutlak tekzibin cezasıdır. Bâtıl i'tikadın cezası olmak üzere bilhassa bir kısmına da şöyle denecek: اِنْطَلِقُوا **Haydin buradan boşanın,** اِلَى ظِلٍّ ذِى ثَلَاثِ شُعَبٍ **üç çatallı bir gölgeye gidin.** Yâni Allah'ın birliğini tanıyan müvehid mü'minlere mahsus koyu gölgede Arş'ın gölgesinde mütenaim ve sayeban olmağa sizin hakkınız yoktur. Siz, ona inanmıyordunuz, şirke, teslîse kail oluyordunuz. Şimdi müvehhid mü'minler Arş'ın gölgesinde, zili zalîlde gölgelenirlerken siz, i'tikad ettiğiniz üç çatallı bir gölgeye sığınınız. Ata'dan mervi olduğuna göre bu üç çatallı gölge, cehennem dumanının gölgesi diye tefsîr olunmuş, bir çok müfessirler bu hitabı da evvelkinin bir izahı gibi telâkkî ederek bunu takib etmişler. Ve demişlerdir ki: Duhanı cehennem üç mevzi'den yükselecek, kâfirler onu ateşten korur zan ederek koşacaklar, en fena bir halde bulacaklardır. Bu surette bu zıl «مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ»nın bir beyanı demek olur. Lâkin Ebu Hayya'nın naklettiği vechile; İbn Abbas Hazretleri demiştir ki: Bu saye-

---

Mesmu': Duymak, işitmek. **Terbih:** Azarlama. **Seyeban:** Gölgelik, büyük çadır.

sinde Arş'ın gölgesinde korunacak, onlara ma'budünüz olan Salîbin gölgesine gidin denecek. Çünkü salîbin üç şu'besi vardır.

ŞU'AB: Bir cisimden ayrılan çatallardır. Yani Salîbin bir kolu, gövdesi demek olduğundan şu'beleri üçtür. Demek ki ظِلٍّ ذِى ثَلٰثِ شُعَبٍ **«bir üç çatallı gölge»** Hıristiyanlığın telsîs akidesinin, ekanîmi selâsesinini bir remzidir. Salîb, onu temsîl eder. Hıristiyanlık bunu ve Ahireti tekzib etmiyor, fakat en büyük hâlâsı bundan bekleyerek buna i'tikad ediyor. Onun için âhirette o fasıl günü müslümanlar iman etmiş oldukları halîs Tevhid gölgesinde gölgelenirlerken, bir üç diye ekanîmi selâse ile teslîse i'tikad edenlere haydin bir üç çatallı teslîs gölgesine gidin denecek, lâkin öyle bir üç çatallı gölge neye yarar? Gölgelendirir mi? Azâbdan korumak için bir faydası olabilir mi? Bunu bir üç çatallı ta'birinden de anlaşılacağı vechile beyan için buyuruluyor ki: لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِى مِنَ اللَّهَبِ **O, ne gölgelendirir, ne de alevden korur.** Çünkü çatallıdır, Çatallarının arasından alevler hücum eder. Onun için o bir şeye yaramaz, ona sığınmağa gelmez. إِنَّهَا âlev saçan ateş veya o çatallar muhakkak تَرْمِى بِشَرَرٍ **öyle şirareler, kıvılcımlar atar ki** كَالْقَصْرِ **kasır gibi.** Lisanımızda köşk diye maruf olan kasır burada, «dari kebîri müşeyyed» diye tefsir olunmuştur ki, maksad, büyüklük teşbîhi olduğundan saray gibi demek olur. Yani her biri cesamette ve uzanışta saray gibi كَأَنَّهُ **sanki o şerer** جِمَالَتٌ صُفْرٌ **sarı sarı erkek deve sürüleri gibi.** Evvelki teşbîh cesamet i'tibariyle bu da renk, kesret ve hareket i'tibariyledir. İbil deve, nâka dişi deve, cemel erkek deve cimâle cemelin cem'i olarak erkek develer demektir. Ve malûm ki, erkek deve daha iri ve daha kuvvetlidir. Bizim Anadolu'da erkek deveye cemel yerinde, hopa ta'bir edilir. İrilik ve kuvvetlilik teşbîhlerinde de hopa gibi denilir. Biz de, meâlde «sarı sarı hopalar gibi» demekle bu manaları anlatmak istedik. İşte o cehennem ateşi, alevi o çatallardan böyle hem her biri saray gibi büyük, hem de hopa sürüleri gib çok sarı sarı kıvılcımlar atacaktır. Düşünmeli ki, şirareleri böyle olan alevler ne kadar salgın olacaktır. Artık böyle bir üç çatallı gölgeye sığınmanın ne felâket olduğunu anlamalı وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ **Vay haline o gün yalan diyenlerin.** Yâni gerek o ateşe ve gerek o üç çatallı gölgenin ondan korumayıp böyle bir felâket olduğuna inanmayıp da ona sığınanların. ... هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ **«Bugün nutukları tutulacağı gündür.»**

Onlardan korunanlara gelince:

Ekanîm-i selâse: Üç unsur. Teslis.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفَوَاكِهَ مِمَّا
يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾ كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ
مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ
﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٠﴾

Meâli Şerifi

41. Şübhesiz ki, (korunan) müttakîler gölgelerde kaynaklar. 42. Ve canlarının istediğinden meyveler içindedirler. 43. Yeyin için, âfiyet olsun işlediğiniz amellere mukabil. 44. İşte Biz, muhsinleri böyle karşılarız. 45. Vay haline o gün yalan diyenlerin. 46. Yeyin, zevk edin biraz, çünkü mücrimlersiniz. 47. Vay haline o gün yalan diyenlerin! 48. Yerler içerler de rükû edin deniliği zaman onlara, rükû' etmezler. 49. Vay haline o gün yalan diyenlerin. 50. Artık bundan sonra hangi sözle inanacaklar?

Ve'l-mürselâti Sûresi de burada hitam buldu. Lâkin o fasıl günü bilfiil gelmeden ona inanmayanların arkası alınmış olmayaağından bunu Nebe' Sûresi tâkip edecektir.

NEBE' SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 40

Nebe Sûresi Mekkî'dir. Buna, Amme Sûresi dahi denilir.

Âyetleri : Kırktır.

Kelimeleri : Yüz yetmiş üç.

Harfleri : Yedi yüz yetmiş.

Fasılası : ن ، م ، ا harfleridir.

Mürselâlat Sûresinde وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ (*"Ve o elçiler mikatlarına indirildiği vakit."* Mürselât-77/11) buyurulmuş, umumiyetle Peygamberlerin mikatı ve evvelkilerin, sonrakilerin toplanıp ayrılacağı fasıl günü atlanmış, âhirinde فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (*"Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar?"* Mürselât-77/50) buyurulmuştu. Buna inanlar da, inanmıyanlar da bulunduğu ve Kur'anın nüzuliyle Nübüvvet-i Muhammediye'nin bu haberi üzerine müşrikleri gâh telâş, gâh istihza tarzında sorup soruşturarak bah ü münakaşalara dalmış bulunmaları sebebiyle nâzil olmuş bulunan bu «Amme» Sûresinde de, bilhassa Nübüvvet-i Muhammediyye mikatı i'tibariyle fasıl günü anlatılacaktır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَمَّ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَإِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ي هُمْ ف۪يهِ مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾ كَلَّا

سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ مِهَادًا ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ

أَوْتَادًا ۝٧ وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ۝٨ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ۝٩ وَجَعَلْنَا
اللَّيْلَ لِبَاسًا ۝١٠ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ۝١١ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا
شِدَادًا ۝١٢ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ۝١٣ وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا
۝١٤ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا ۝١٥ وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا ۝١٦ إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ
مِيقَاتًا ۝١٧ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ۝١٨ وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ
فَكَانَتْ أَبْوَابًا ۝١٩ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ۝٢٠ إِنَّ جَهَنَّمَ
كَانَتْ مِرْصَادًا ۝٢١ لِلطَّاغِينَ مَآبًا ۝٢٢ لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا ۝٢٣
لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ۝٢٤ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ۝٢٥ جَزَاءً وِفَاقًا
۝٢٦ إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ۝٢٧ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا ۝٢٨ وَكُلَّ شَيْءٍ
أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ۝٢٩ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ۝٣٠

Meâli Şerifi

1. Neden soruşuyorlar? 2. O büyük Nübüvvet haberinden. 3. Ki onlar, onda ihtilâfa düşüyorlar. 4. Hayır ilernide bilecekler. 5. Hayır, hayır ileride bilecekler. 6. Değilmi ki, biz, arzı bir döşek yaptık. 7. Ve dağları birer kazık. 8. Ve sizleri çift çift yarattık. 9. Ve uykunuzu bir sübat yaptık. 10. Ve gecelei bir libas yaptık. 11. Ve gündüzü bir meaş yaptık. 12. Ve üstünüze yedi sağlam bina çattık. 13. Ve içlerine şa'şaalı parıl parıl bir kandil astık. 14. Ve o mu'sıralardan şarıl şarıl bir su indirdik. 15. Çıkaralım diye onunla taneler ve otlar. 16. Ve sarmaş dolaş bağlar bağçeler. 17. Şübhesiz ki, o fasıl günü bir mikat olmuştur. 18. O gün ki, sur üfürülür

Sübat: Dinlenme **Mu'sır:** Yoğunlaşmış bulutlar

derken gelirsiniz fevcâ fevc. 19. Semâ da açılmış olmuştur ebvab 20. Ve dağlar yürütülmüş olmuştur serab. 21. Şübhesiz ki, Cehennem olmuştur mırsad. 22. Azgınlar için bir meâb. 23. devirlerce içinde kalacaklar. 24. Ne bir serinlik tatacaklar, ne de bir şarab. 25. Ancak bir hamim ve bir gassak. 26. Bir ceza ki, bervechi vifuak. 27. Çünkü ümmazlardı onlar hiç bir hisab. 28. Ayetlerimizi tekzib ede ede kesilmişlerdi kezzab. 29. Her şeyi ise, biz ihsa etmiş bir kitabı geçirmişiz. 30. Artık tatınız, artık size azâb artırmaktan başka bir şey yapacak değiliz.

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ **«Neden soruyorlar»** Aslı «عَنْ مَا» dır. Ne şeyden? Hangi şeyden? demektir. İbham tazîm içindir. Hangi büyük mes'eleden demek olur. Ne için, neden dolay? demek olabileceği de söylemişlerdir. Her iki surette de bunu soruşanların maksadları, gerek müsbet, gerek menfî, gerek alay gerek ciddî olsun her halde inanmayanların dahi bundan ehemmiyetli bir telâş duydukları ve mes'elenin haddi zatinde azameti bulunduğunu iş'ar eder ki, bu şu cevab ile tashir olunuyor. عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ **«O büyük nübüvvet haberinden.»**

NEBE, mühim haber, ehemmiyetle telâkkî edilmesi lâzım gelen haber لام ahd için olduğundan bilhassa Nübüvvet haberi. Azîm vasfiyle tavsıfî de hadd-i zatında en büyük haber olduğunu takrir ve tavzihtir. Bu haber, Peygamberin bı'seti ve bilhassa Kur'an ve Nübüvvetle ihbar ettiği Kıyamet haberidir. Ki, herkesin iman ve amelinden sorulacağı ahiret günü ba'sa günüdür. İmana gelmeyenler, Peygamberlerin risaletinden birbirlerine ve diğerlerine soruyorlar: Bu haber ne? O, Allah tarafından Tevhîde ve ahiret gününe imana davet için gönderilmiş Resul mu imiş? Hele o Kıyamet haberi nedir? Ölüler dirilecek, herkes amelinden suâl olunacakmış öyle mi? diyorlar. Kimi öyle diyor, kimi böyle şey mi olur? diyor, kimi de acaba diye tereddüd ediyordu ki, burada bunlar anlatılıyor. الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ **«Ki onlar onda ihtilâfa düşüyorlar»** «فِيهِ»nin takdimi, mücerred ihtimam veya kasr için olabileceğine göre bunda iki mâna vardır: İhtimam için olduğuna göre kiminin tasdik, kiminin inkâr kiminin tereddüd ile o haber hakkında ihtilâflarını ve bu ihtilâfın bile onun ehemmiyetine delâletini anlatır. Kasr için olduğuna göre ise, onların ihtilâf ve münakaşaları münhasıren o haber verilen şey hakkında olduğunu beyan ile buu ihtilâftan haberin sıhhatine bir nevi istidlâf ediyorlar amma ihtilâf etmek bile, ileride bir fâide veya zarar mülâhazisiyle olacağından dolayı, istikbalde hayır ve şerr muhakkak

---

İbham: Kapalı bırakmak, belirsiz olmak. **Feve feve:** Bölüm bölük **Ebuap:** Kapı kapı **Mirsad:** Gözetleme yeri **Meab:** Son varılacak yer **Hamim:** Kaynar su **Gassak:** İrin **Bervechi vifak:** Tam yaptıklarına uygun. **İhsa etmek:** Saymak.

bir mes'uliyyet gününün geleceğini hissetmekten neş'et eder ve bütün kavgalar ondan kopar ve soruşturanları, ihtilâf edenlerin asıl farkları da o gün tehakkuk eder. Onun için كَلَّا **«Hayır»** İhtilâf ve inkârı red, bâtıl zuumleri nefyiyle haberin kat'ıyyetini isbattir. سَيَعْلَمُونَ **«İleride bilecekler.»** Yani ileride hakikat münkeşif olup o haberin sıhhatini görecekler vakt ü saat gelip aralarında ihtilâfın fasl olunacağı, haklı ile haksızın ayrılacağı gün, bütün şübheler kesilecektir. ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ **«Hayır, hayır ileride bilecekler»** Te'kiddir. ... أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ **«Değil mi ki biz arzı yaptık»** إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ (*"Şüphesiz ki o fasıl günü."* Nebe'-78/ 17)'ye kadar bu âyetler o haberin sıhhatini, âfâkî âyât ve delâil ile isbattır. İnkârı kabil olmayan bu hakîkatler, mülâhaza edilince sonunda bir ayrılık bir kesim ve hesab gününün geleceğini inkâra mahal kalmaz. مِهَادًا **«Bir döşek»**

MİHAD: Bir beşik ve karyola gibi döşenmiş, ihzar olunmuş döşek. Arz, insanlar için cevvi semâ içinde böyle döşenmiş bir döşek gibidir. Evvelâ bu döşek hazırlanmış, beşer bu döşekte doğmuştur. Bu döşekte yaşamakta yine bu döşekte menzil almaktadır. وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا **«Ve dağları bir kazık»** Bu da, bir teşbîhi beliğdir. Evtad gibi demektir.

EVTAD: Yere veya duvara çakılan çivi ve kazık demek olan «وَتِدٌ»in cem'indir ki, müfredinde tânın sükûnu, fethi, kesri üç vecih câizdir. Kazık ve çivi tazyîk ve teşdid ile rabt-ü tesbit vasıtasıdır. Nitekim bizde de çivi çakmak, bina yapmaktan kinaye olarak kullanıldığı gibi kazık kakmak da sebat ve ikametten kinaye olarak ebediyyet manâsında bile kullanılır. Sanki dünyaya kazık kakacak! denildiği zaman ebedî kalmak istiyor demekten kinaye olur. Bunun gibi Arablar'da da bir kazık çakılmadan bir ev kurulmayacağı meseldir. Nitekim Efveh:

وَالْبَيْتُ لَا يُبْتَنَى إِلَّا لَهُ عَمَدٌ وَلَا عِمَادَ إِذَا لَمْ تُرْسَ أَوْتَادُ

Beytinde, *«direkleri olmadan bir ev kurulamayacağını, kazıklar sağlam çakılmadan da bir direk dikilemiyeceğini»* söylemiştir.

Burada arzın hayati beşer için bir döşek gibi olduğu anlatılırken, dağların da bu döşeğin vaziyyetini tesbit için çakılmış kazıklar gibi bir takım fâideleri bulunduğuna ve dağlar kaldırılıvermiş olsa o döşekte ikamet ve huzurun münselib olacağına işaret edilmiş bulunuyor. Arz üzerinde çıkıntıları bir sahaya çakılmış bir takım kazıkların manzarasını andıran ve bu suretle nice mıntakalar ifraz ederek onları ikamet ve medeniyyete elverişmi mahfuz yataklar halinde tahdid ve tesbit etmiş bulunan dağların hikmeti hilkatı Kur'anda başlıca, وَجَعَلْنَا فِي

Münselib: Kaçınılmış, kalmamış, kaldırılmış.

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ (*"Arz da onları çalkalar diye baskılar oturttuk."* Enbiya-21/ 31) gibi âyetlerde geçtiği üzere çalkalanma ve ıztırab demek olan meyedan ve meyelandan muhafaza ile tesbit ve asayişi te'min eden baskılar mânâsında ifade olunmuştur ki, bu iztırablar, çalkanışlar, hayatı beşer bakımından olmak üzere arzî «jeolojigu» coğrafyai cevvî, içtimaî bir çok cihetlerle alâkadardır. Bu ifadelde; Kışrı arzın hayata müsâid bir surette teşekkülü için cazibei arzın merkezden muhît sathına doğru intişarının tenevvüu ve tevazünü ve dâhilî indifaata karı mukavemet te'sîsi ve berr-ü bahrin tefrikı ile karalar aksamının sathi bahirden muhtelif irtifa'larda yükseltilerek deniz sularının cezr-ü medd ile istilâsı tufanlarında kurturulması ve nehirlerin cereyanı için hazhineler, menba'lar, mecralar, teşkili, rüzgârların, mulutların, yağmurlarını muhtelif cereyanlarla tevzii ve muhtelif iklimlerle muhtelif hayat şera'itinin ve akvatının tenvi' ve ihzarı, daha sonra da içtimaî bakımdan beşeriyyet akınlarının ihtilâtlarının, müsademelerinin, muharebelerinin tahdid ve tanzimi gibi ta'dada sığmaz nice nice menafi bir telhis ve tabiî ahvalin hayata mülâyim olmayan muktezayatına da bir işaret vardır. Öyle ki Allah Teâlânın hayat bakımından inayeti mahsusası te'alluk edip de arz döşenmemiş, üzerinde dağlar oturulmamış ikamet ve tehaffuz mıntakalar te'sis ve tesbit edilmemiş, sathı arzı deniz seviyyesinde bırakılmış olsaydı tabiat bakımından üzerinde aram kabil olmayacak mütemaddi bir iztırab cereyan edecekti. Görülmekte bulunanan hayat ve şerati husule gelmiyecek, merkez ve muhîtten tabiat ceryanlarına karşı mukavemet ve müdafea esbabı verilmemiş bulunacaktı. Yetiştirilen bağlar, bağçeler şöyle dursun bir habbe, bir hüceyre bile tutunamayacaktı. Onun için sema kapılarının açılması dağlaran yürütülüp serab haline getirilmesi kıyemet olacaktır. Bunlar, burada derin olmakla gayet basît gibi görünen en bedihî ana hatlariyle ihtar olunarak mütekabilâtın fevkettabia demek olan tenevvü ve mantıkî olarak yekdiğerini istilzamı itibariyle tarzı hayattan limmî ve innî deliller halinde hâlikin sun'u iradesine, in'am,u ihsanına, beşeriyyetin mükellefiyyetine, yapılmanın yıkımına dünyanın ahiret ile izdivacına delâletlerine ve ona göre hattı hareket ta'yinine nazarları celbedecek vechile gösterilivermiştir. أَزْوَاجًا **Erkek ve dişi çift çift.** Hayatın tabiat fekinde ilk tenevü ve halikın bir nimeti mahsusası olarak firaşı huzurun ilk kademesi

---

Meyelan: Bir tarafa eğilmiş olma. **Kışr:** Kabuk, dış taraf. **Tevazün:** Denklik, aynı tartıda olmak. **Tenevvü':** Çeşitlemek, çeşit çeşit olmak. **İndifa:** Meydana çıkma, yerden fışkırma. **Berr:** Toprak. **Bahr:** Deniz. **Tevzi':** Dağılmak. **Akvat:** Yiyecekler. **İhtilat:** Karışmak. **Menafi:** Menfaatler. **Telhis:** Kısaltma. **Aram:** Durma, dinlenme yerleşme. **Habbe:** Tane, tohum. **Bedih:** Başlangıç. **Limmi:** Nazari, ekla danaran. **İnni:** Tecrübe ile elde edilen. **Ficaş:** Yatak, döşek.

içtima'iyyesi, veya sınıf sınıf, boy boy güzel ve çirkin gibi tabiatın ıttıradını değiştiren ve biri diğerini hatırlatan mütekabil çiftler. سُبَاتًا

BİR SÜBAT: Bir kesim, bir tatîl yani kesik bir uyku, bir kestirme, bir rahat ve dinleniş, yâhud bir sübat gibi yani hissü amelden kesilmek itibariyle bir ölüm gibi sükun ve sükûnet veya salgınlık. Tefsirlerde ve «Kamus»'ta sübat kelimesinin, ölüm, uyku veya hafif uyku ve rahat manalarına kulanıldığı bu nam ile maruf bir hastalığın da adı olduğu nakl olunuyor ki, insana müfrit bir sükût getirir, uykudan gözünü açtırmaz hattha öldürür (uyku hastalığı denilen olmalı). Bu kelime, tıb lisanımıza girmiş ve teşrihte de sağ ve sol şiryan sübati iimleri maruf olmuştur. Maamafih bu manalar, kelimenin asıl manası değil, lâzımı olarak ıtlak edilmiş olduğu da beyan olunuyor. Deniliyor ki, sübat kelimesinin asıl maddesi olan «سبت» esası vaz'ında kat'etmek, kesmek mânâsına mevzu'dur. Kesilmesi mülâhaza olmayan müte'allakına göre tıraş etmek, helâk etmek, meşguliyyeti kesip istirahaz etmek maruf tabirimizce tatil yapıp dinlenmek gibi manalarda kullanılır. Vebu vechile iş tatıli günü manasında sebt denilmiştir. Bir de sebt, lügatte temeddüt ve inbisat yani uzanıp serilmek, salmak salıvermek manasına gelir. «سَبَتَ شَعْرَهُ» denilir ki, başta burulup toplanmış veya örtülmüş olan saçının bir miktarını uzatıp salıverdi demektir. Ve mütehayir olmak manasına da kullanılır. Sübat kelimesi de aslında böyle kesmek ve salıvermek mefhumlarıyla alâkadar olarak keskin fikirli dâhî ve ayyar kimse ve ölüm ve bir nevî uku ve bir hastalık manalarına mecaz olurak kullanıldığı gibi rahat manasına do olabileceği söylenmiştir. Edva, yani emraz ekseriye bu vezinde olmasına nazaran bu kelimenin de ölüm veya bir maraz mahiyyetinde olması da nazarı itibare alanmıştır: Şu kadar ki, burada uykunun sübat olması, nimetler miyanında sayılmış olması hasebiyle bundan bir zarar manası değil, fâide ve nimet haysiyyeti murad edilmiş olduğu da anlaşılmaktadır. İşte bu esbabdan dolayı uykuya hangi mana ile sübat denilmiş olduğnuda ihtilâf edilmiştir. Şübhe yok ki burada sübat doğrudan doğru uyku demek olamaz. Çünkü uykunuzu uyku kıldık demek manasız görülür. Bunu daimî bir uyku değil, kesik bir uyku manasına yani hayatınıza muzır değil, biraz uyuyarak dinendikten sonra uyanıp yine işlerinizi görebileceğiniz hafif ve münkati bir uyku diye tefsir edenler olmuştur. nitekim bizim de bir uyku kestirdi, bir kestirme yaptı dediğimiz vaki'dir. «Keşşaf», gibi

---

Ittırad: Sıra ile birbirini takib eden, ritmik. **Teşrih:** Bir cesedi kesip parçalara ayırarak incelemek. **Şiryan:** Atardamar. **Temeddüd:** Uzanmak, gerinmek. **İnbisat:** Genişleme. **Mütehayyir:** Şaşmış, hayrette kalmış. **Ayyar:** Kurnaz, zeki. **Emraz:** Hastalık. **Muzır:** Zarar veren, zararlı. **Münkati':** Kesilmiş, aralıklı ve son bulan.

müfessirlerin bir kısmı ise وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفَّيكُم بِاللَّيْلِ (*"O odur ki sizleri geceleyin kendinizden geçirir alır."* En'âm-6/60) manzumuna muvafık olmak üzere uykunun bir mevt gibi olması manasını tercih etmişlerdir. Ve bunun hayat demek olan maaşa tekabüliyle fasıl gününü anlatması cihetinden makama daha muvafık olacağını söylemişlerdir. Lâkin burada bunun nimetleri tadad miyanında zikri umumiyetle buna pek mülâyim görünmez. Bundan dolayı diğer bir kısım müfessirîn burada sübatin sükhun ve rahat manasına olmasını tercih eylemişlerdir. İbn Cerîri Taberî, mevt manasına işaretle beraber demiştir ki: «Sebt ve sübat sükûndur. Nitekim rahat ve huzur günü olmak itibariyle sebte, Sebt denilmiştir. Ve mana şudur: Uykunuzu sizin için bir rahat ve huzur kıldık, onunla dinlenirsiz ve ruhlarınız sizden ayrılmamış hayy olduğunuz halde şuuruz ölü gibi sükûnette olursunuz. Ebu hayyan da demiştir ki: «Sübat, sükun ve rahattır. «سَبَتَ الرَّجُلُ» denilir şuğlü terk edip istirahat etti demektir. Bir de sübat, maruf bir illettir ki, insana ifrat ile sükût ettirir, hattâ katil olur, uyku da ona benzer fakaz zarırında değil Kazî Beyzavî de bunları şöyle telhîs etmiştir: «Sübaten kuvayi hayvaniyyenin yorgunluğunu izale ile istirahatı için ihsas ve hareketten kesim yâhud ölüm. Çünkü ölüm, iki teveffîn biridir. Meyyite de mesbut denilmesi bundandır. Bunun aslı da kat'etmektir. Süyuthi de, Celâleyn de: «Bedenlerinize rahat demiştir .» Bunlara karşı sübatın lügatte rahat manasına geldiği varid değildir diyenler olmuş ise de, şöyle cevab verilmiştir: Rahat ile tefsir edenlerin muradı, hakikat olarak değil, mecaz olarak bu mánayı muradı, hakikat olarak değil, mecaz olarak bu manayı ifade ettiğini anlatmaktadır. ki, bunda iki vecih vardır.

BİRİSİ: Hiss-ü hareketin kesilmesi itibariyle ölümde de bir sükûn ve rahat bulunduğundan ölüm manası dolayisiyle bir mecaz olmasıdır ki, mecaz bimertebeyn demektir.

BİRİSİ de: Doğrudan doğru kesmek vey salınmak manasından olarak yorgunluğu kesmekte ve salanıp yatmakta rahat mefhumu bulunmasıdır. Şu halde bu tafsîlden netice de şu olur: Uykunun sübat olmasında bütün bu manalara delâlet eden bir mefhum ile tarifi var demektir. Bu hayasiyyetle sübat, uykunun evvelâ uzviyyetin faaliyetinde bir yorgunluk ve salılık ile bir kesiklik ve hissen muvakketen kesilmesi ile hayata zıd bir tatîl ve durgunluk olması hasebile bidayeten bir baygınlık veya ölüm manasında marazî ve menfî mahiyette bir hâdise, sâniyen bunun mütemadi olmayıp bu müddet zarfındaki sükûn ve durgunluk içinde bir dinleniş ile o yorgunuğun kesilip yeni bir nefh ile ba'sa ba'delmevt gibi yeni bir neş'ette uyanmak üzere hayatın istikbaline te'alluk eden

Şuğl: İş, meşgu' olunacak şey. **Telhis:** Kısaltma, hülasasını alma. **Tevettin:** Ölüm.

bir istirahat bir kür olması hasebiyle de nafi', sıhhî müsbet bir hâdise olduğunu ve binasud bir nimet sayılması lâzım geleceğini anlatan yani fiziyolojisi hulâsa eden bir tarifi olmuş olur. Bunun ise tafsîl Tıbba tealluk ettiğinden mealde subat lâfızını terceme edemeyerek tefsirde bunları göstermek üzere aynın muhafazasını daha muvafık buldum. Çünkü bunda, uykunun karanlık ile alâkadan olan ölüm ve hayat arasındaki karanlık mahiyettine tam bir teması vardır. Böyle bir halde ise, açıkta kalmak tehlike ve örtünüp ağyarin nazırında gilenmek lâzım olduğu için, وَجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاساً **geceyi de bir libas yaptık** libas ma'lûm olduğ üzere bedeni bürüyüp örten geygî veya örtüdür ki, burada, sırta geilen iç çamaşırından ziyade yorgan gibi üstten örtünülen örtü manası daha iyi yakışır. Nasıl ki, elbise insanın ayıb ve kusur yerlerini örtmek, yani setri avret eylemek, soğuktan ve sıcaktan ve haşarattan korumak gibi bir takım fâideleri haiz ise, gece de zulmetiyle ağyardan, düşmandan, yırtıcı hayvanlardan gizlemek ve münebbih veya gammaz olan ziyanın ihtizatından saklamak ve ayni zamanda açıktan erilemeyecek bir takım maksadlara ermek için bir pusu hizmeti görmek gibi nice fâideleri haizdir. Nitekim Münettebî, bu manâda şöyle demiştir:

وَكَمْ لِظَلَامِ اللَّيْلِ عِنْدِي مِنْ يَدٍ   تُخْبِرُ اَنَّ الْمَانَوِيَّةَ تَكْذِبُ

وَقَاكَ رَدَى الْاَعْدَاءِ تَسْرِي اِلَيْهِمُ   وَزَارَكَ فِيهِ ذُو الدَّلَالِ الْمُحَجَّبُ [1]

وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشاً **«Ve gündüzü bir meaş yaptık.»** MEAŞ: Maişet gibi mimli masdar olarak ıyş, geçim mânâsınadır ki Râgıb'ın beyanına göre, hayvana muhtass olan hayat demektir. Sırf melekî ve ruhanî hayata pek ıyş ıtlak edilmez. Örfümüzde meaş, mecaz olarak sebebine de ıtlak olunur. Burada, ism-i zaman olması da tecviz olunmuştur ki, gündüz hayat ve geçim için çalışmak vakti demek olur. Demek ki, uyku ve gece bu suretle gündüz çalışmak için bir ıhzar olduğu gibi uyanıp gündüz çalışmak da hayat gayesine ermek ve yarınki hayat için bir hazırlanmaktan ibarettir. Bu çalışmak insana aid olmakla beraber yalnız onun işi de değildir. Yaratan Halik'ın bir tahsîsıdır. Ve bunların yapılabilmesi ve o döşeğin döşenmesi için evvel emirde mekân olacak bir yurd bir bina lâzımdır ki, o da şöyle beyan buyuruluyor: وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعاً شِدَاداً **«Ve üstünüze yedi sağlam bina çattık.»**

---

[1] «Gece karanlıklarının benim yanımda nice eli, nimetleri vardır ki, zulmeti şer ilâhı sayan müşrik, mâneviyyenin yalan söylediğini haber verir. Seni düşmanların fenalığından korur, sen onlara yürüyebilirsin ve mahcub nazlı dost da seni onda ziyaret etmiştir.»

Münebbih: Uyandıran. **İhtizaz:** Hafif titreme (titreşim). **Muhtass:** Bir şeye veya kimseye ait olan, özel. **Tecviz:** Caiz görme.

SEB'-I ŞİDAD: Yedi sağlam bina ki, Sûre-i Mülk'te beyan olunduğu üzere yedi Semâdır. Bunlara burada, şidad tâbir edilmesi, insan binaları gibi mürur-i zaman ile yıpranıvermemesi ı'tibariyle kuvvetine ve muhkemliğine ve dâfıa hududlarının şiddetine işarettir. Bu âyetlerde وَبَنَيْنَا fiilleri yukarıdaki, أَلَمْ نَجْعَلْ üzerine atf ile istifhamın hayyizinde dahil olmak i'tirabiyle burada seb'-ı şidad buna ilk muhatab olan Mekke müşrikleri de dahil olmak üzere umumun görüp anlaya geldiği yedi Seyyarenin harekâtı ve dafıası hududlariyle çizilmiş olan semâ aksamı olmak kâfi görünür. سِرَاجًا وَهَّاجًا Güneş

VAHHAC, ateşin yalınlanarak şa'şaalı ve heyecanlı bir surette parıldaması mânâsına «وَهْج» den mübalağa sigasıdır ki, pek şa'şaalı, parıl parıl demektir. وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ **«Ve o mu'sıralardan indirdik.»**

MU'SIRAT: Mu'sırın da mu'sıranın da cem'i olabilir. Bu vasıf da bir kaç vech ile cemiyyetli mânâlar ifade eder. Zira ı'sardan müştaktır. I'sar da sıkmak bir şeyin suyunu, usaresini çıkarmak mânâsına veya vakit mânâsına asırdan muştak if'al olmakla hemzesi dühul veya haynunet veya tâdiye olduğuna göre vaktine girmek sıkım vaktı gelmek, sıkıp usaresini çıkartmak mânâlarına masdar olduğu gibi sıkıp kavuran bora ve kasırga mânâsına isim de olur. Bunun için haynunet mânâsiyle i'sardan bülûğ çağına eren veya yirmisine yaklaşan kıza mu'sir [1] denildiği gibi olgun üzüm gibi sıkılıp usaresini çıkarma zamanı gelmiş şeylere veya cendere, mengene gibi sıkıp usaresini çıkartan kuvvetlere dahi mu'sıra denilir. Burada bu mânâların her birine göre mu'sırât yağmur yağdırma zamanı gelmiş bulutlar veya onları cendereler gibi sıkıştıran rüzgârlar veya semâvat diye tefsir edilmiş ise de, tâyinine kalkışılmaksızın sıkım zamanı gelmiş usâreliler veya usâre çıkartanlar mefhumiyle ıtlakı üzere anlaşılmak daha cemiyyetli olacağından meâlde mu'sıreler demekle iktifayı nazmın inceliğine daha muvafık gördü.

ثَجَّاجًا «şarıl, şarıl» SECC ve SÜCUC: Lâzım ve müteaddî olarak suyun veya bir mayiin kesretle dökülüp şarlıyarak akması veya akıtılmasıdır. لِنُخْرِجَ بِهِ **«Çıkaralım diye onunla»** İnzalin hikmetini ve gayesini beyandır. «لام» akibet, «با» sebebiyyet içindir

أَلْفَافًا **«Sarmaş dolaş»** «Leff»'in cem'ı, mülteff, girift, yâni sarmaş dolaş إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ **«Şüphesiz ki o fasıl günü»** أَلَمْ نَجْعَلْ den beri istifham ile takrir olunan fiillerin delâlet ettikleri netice ile o büyük haberi beyana şüru'dur. Yâni o uyku-

[1] Nitekim Ebu'n-necm-i İclî: تَمْشِي الْهُوَيْنَا مَائِلًا خِمَارُهَا قَدْ أَعْصَرَتْ أَوْ قَدْ دَنَا إِعْصَارُهَا «Başörtüsü Mâil olarak yavaş yavaş yürüyor, usaresini çıkarmış yahud i'sar vakti yaklaşmış» dediği beytinde bu mânâya işaret etmiştir.

Dafia: Def eden, muhafaza eden. **Haynunet:** Yaklaşmak. **Şuru':** Başlama.

dan bir kalkım vakti ve o hububat ve nebatatın ve o bağların bağçelerin birer kesim vaktı olduğu gibi bütün bu dünya hayatın da bir kesimi ve o ıhtilâfların bir halli, ve o ni'metlerin bir hesab ve mes'uliyyeti vaktı olan bir gün geleceği ve o günün bunlara bir had ve nihayet olmak üzere ilm-i İlâhî'de tâyin edilmiş bir mikat olduğu muhakkaktır. Bunun geleceğini bu delillerden icmalen olsun anlamanız lâzım gelir. Anlamak istemediğiniz surette de ileridi kat'iyyen bileceksiniz. Haberiniz olsun ki, Mürselât Sûresinde geçtiği üzere muhakkak bir fasıl günü gelecektir. Ve o şaşmaz bir mikattır. O fasıl günü **يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ o gündür ki sura üfürülür.** Bu nefhın yıkım nefhası olan ilk nefha değil, ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ (*"Sonra bir daha üflenmiştir, bu kerre de hep onlar kalkmışlar, bakıyorlardır."* Zümer-39/68) mısdakınca Kıyam ve intibah nefhası olan nefha-i sâniye olduğu da şununla anlatılıyor: **فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا «Derken gelirsiniz feva fevc»** Fa, fesihadır. Yâni Sur üfürülünce siz ölüler üykudan uyanır gibi uyanır kalkarsınız da يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ (*"Günün birinde her sınıf insanları imamları ile çağıracağız"* İsrâ-17/71) mantukunca her ümmet imamiyle çağırılarak derhal alay alay, ümmet ümet, cemaat cemaat mahşere gelirsiniz. **وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ Ve o sırada sema açılmıştır.** Nizam-ı âlem değişmiş, bugün kapalı, sağlam bir bina olan sema, feth edilmiş, Sûre-i Hakka'da geçtiği gibi, وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (*"Ve semâ yarılmış o da o gün s arkmıştır."* Hâkka-69/16) mazmununca inşikak edip yeryer açılmıştır. **فَكَانَتْ أَبْوَابًا da hep kapılar olmuştur.** Her tarafı kapılardan ibaret gibi küşad edilmiştir ki emr-i İlâhî ile Melekler inecek Ruh ve Melâike saf saf olacaktır. Razî der ki: «Bu fetih, إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (*"Semâ inşikak ettiği."* İnşikak-84/1) إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ (*"Semâ çatladığı vakit."* İnfitar-82/1) âyetlerinin mânâsıdır. Çünkü teşakkuk, tefattur, fetih mütekaribdirler, denilmiş ise de, bu pek kavi değildir. Çünkü kapı açılmaktan anlaşılan mânâ, teşakkuk ve tefatturdan anlaşılan mânâdan başkadır. Sema, bab bab olabilir, sonra o kapılar açılır da semanın cirminde yarıklık, çatlaklık bulunmayabilir. Hattâ delâil-i sem'iyye, delâlet etmektedir ki bu kapıların fethi, husule geldiğinde dirk-i inşikak ve infitar ile bilkülliye fena husule gelecektir .» Buna nazaran semanın açılması, henüz kendisinin çatlaması ve yarılması ve bilkülliyye yıkılması değil, onların mukaddimesi olmak üzere kapılarının açılması ve sanki hepsi kapı imiş, açık kapılardan ibaret imiş gibi olması demek olur. Lâkin bunlar yıkım nefhası olan nefha-i sa'ka aiddir. Burada ise, nefha-i kıyam anlaşıldığından bu fetih, inşikakten evvel değil, يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ (*"O gün ki semayı kitaplar*

Küşad etmek: Açmak. **İnşikak:** Yarılmak. **Teşakkuk:** Yarılma, ikiye ayrılma. **Tefattur:** Yarılma. **Mütekarib:** Yakın. **Cirm:** Vücud, ten, cüsse. **Sa'ka:** Helâk olma.

için defter dürer gibi düreceğiz." Enbiya-21/104) buyurulduğu üzere semanın tayyile fenâ-i küllîden sonra كَمَا بَدَأْنَا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ *("Evvel başladığımız gibi halkı iade edeceğiz"* Enbiya-21/104) mucebince ilk hilkat gibi iadenin başlangıcı olarak âhiret nizamının kurulmağa başladığı sıra, yâni gelecek olan يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا *("O gün ki kıyama duracak ruh ve melaike saf saf."* Nebe'-78/38) gününün mebde'i olmak, bu Sûrenin siyakına daha ziyade muvafıktır. Ve bu kapılar yalnız Melâike ve Ruh-ı A'zamın inmesi için değil, Sûre-i A'raf'ta, اِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِى سَمِّ الْخِيَاطِ *("Elbette âyetlerimizi tekzib eden ve onlara imanı kibirlerine yediremeyen kimselere semanın kapıları açılmaz ve cemel ignenin deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremez."* A'râf-7/40) âyetinde geçtiği üzere kâfirler için açılmayıp cennete girecekler için açılacak olan sema kapıları da bunlar olacaktır. Şu halde bu sema, inşikak ve infitar edecek olan dünya seması değil, âhiret seması demektir. Ki, şu âyetler de buna delâlet eder gibidir. وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا **Ve dağlar yürütülmüş de bir serab olmuştur.** Bir şey kalmamış, daha evvel ilk nefhada bütün eczası hebaen mensûrâ savrulmuş وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً *("O yer ve dağlar yükletilip arkasından da bir çarpılış çarpıldılar mı bir defa."* Hâkka-69/14) âyetinde anlatılanlar tehakkuk edip arz veya mahalli düpedüz olarak يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ *("O gün ki arz başka arza tebdil olunur, semavat da."* İbrahim-14/48) sırrı zahir olmuş bulunacağından dünyada arz döşeğinin evtadı olan o dağlar, o gün serab gibi hayale dönmüş, artık iztırabata sed çekecek hiç bir halleri kalmamıştır. Bu suretle fasıl gününün kuruluşu ve hevli anlatıldıktan sonra o günün muzaf olduğu fasıl, yâni ayırdım ahkâmı da şöyel tafsîl olunuyor. اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا **Şübhesiz ki cehennem mirsad olmuştur.**

MİRSAD: Rasaddan ism-i âlet veya mıt'âm gibi mübâlaga sigası vezninde olmakla beraber mihrab, mizmar gibi daha ziyade ism-i mekân olarak kullanılır bir kelime olduğu beyan olunuyor. Binaenaleyh mirsad, dürbün gibi rasad yeri, terassud mahalli mânâsına kullanılır ki, avcının av gözlediği yer gibi gözetme âletine de, gözetme yerine de ıtlâkı hakikat olmak lâzım gelir. Bu gibi mekânların âlet ve vasıta mânâsında olmaları haysiyyetiyle ism-i âlet sigasiyle tâbir edilmiş olmaları melhuz olduğu gibi mübelağa sigasiyle sıfat ve nisbet mânâsında ıtlâkı mecazî olmaları da melhuzdur ki, bu i'tibar ile mirsad çok gözetici mefhumiyle mekâna nisbet edilmiş olur. Ebu Hayyan der ki: «Nisbet mânâsına delâlet eden haberlerin ve sıfatların hepsinde teksîr ve lüzum mânâsı

Muceb: İcab etmiş. **Mıt'am:** Çok yiyici. **Mizmar:** Meydan.

vardır. Cehennem de zebanî Meleklerin kelime-i azâb hakk olmuş azgınları yakalamak için gözetip durdukları bir mirsaddır. Mukatil, demiştir ki: «Düşmanların mahbisi, dostların geçiti.» لِلطَّاغِينَ **Tuğyan edenler,** azgınlık yapanlar için ki, bu, mirsada da, meâbe de te'alluk edebilir. Yâni azgınlar için bir mirsad, yâhud azgınlar için مَآبًا **bir me'ab.** Dönüp varılacak son yer olan bir mirsad olmuştur. Mirsandın sıfatı veya bedel veya «كَانَتْ»in ikinci haberidir. لَابِثِينَ **«Kalacaklar»** Mukımîn mânâsına «tagînden hâli mukadderedir. Yâni o haldeki onlar orada ikamet edip durmak üzere. أَحْقَابًا

AHKAB: Hukubun cem'idir. Hakub, tetabu' ve tevalî mânâsını tezammun ederek karn, asır gibi ale't-tevalî birçok seneleri ihtiva eden bir devir demektir ki, seksen küsür yıl diye şâyi'dir. Her biri, bin sene demek olan âhiret günleriyle senesi üçyüz altmış gün olmak üzere seksen yıl diye merviydir ki, yirmi dokuz bin sene kadar bir devir demek olur. Yetmiş bin sene diyenler de olmuştur. Her ne olsa hukub mütenahî bir müddet ifade ettiğinden dolayı buradan cehennem azâbının tenahîsini anlamak isteyenler olmuştur. Lâkin gaflet edilmemek iktiza eder ki, müfred olan hukubun mütenahî olmasından cem'i olan ahkabın da mütenahi olması lâzım gelmez. Müfessirîn, demişlerdir ki: Bu kelimede tetabu' ve tevalî te'akubu nâmütenahî gidebileceği cihetle «أَحْقَابًا» demek devirlerce nâmütanahî demek olur. Nitekim bir çokları da hukub, dehir demek olduğunu söylemişlerdir. Sonra buradan tenahî fehm olunduğu farz olunsa bile bu bir mefhum-ı muhaliftir. Diğer âyetlerde sarih olan ebed naslarına mu'araza edemez. Bundan başka tağîn tabiri, müttakîler mukabili olarak usat-ı mü'minîne de şamil bir mânâda mülâhaza edildiği surette tenahî onlara nazaran olabilir. Filvaki: «Cehennemin usat-ı mü'minîne mahsus olan tabakası nihayet söneceği» hakkında bir hadîs-i şerif de mervidir. Buradan dünyada mahkrm ve esir milletlerin hallerinde de bir işaret çıkarılabilir. بَرْدًا **Heva serinliği** veya uyku إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا.

HAMÎM: Sıcak kaynar su,

GASSAK: Ehl-i Cehennemin cesedlerinden dökülen akan irin, dökülmek, insibab ve seyelan mânâsına "gasak"tandır. وِفَاقًا Tam muvafık mânâsına mübalağa için masdar ile vasıftır. Vech-i muvafekat, çünkü tekzîb, ebedî nefîdir. كِذَّابًا Tekzîb mânâsına yine tef'il babından masdardır. فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا **«Artık tadınız, artık size azâb artırmaktan başka bir şey yapacak değiliz.»** Bu da, azâbın ademi tenahîsinde nasstır.

Tetabu': Aralıksız birbirini takib etmek. **Tevalî:** Uzayıp gitmek. **Ale't-tevalî:** Arası kesilmeksizin. **Te'akub:** Birbiri ardınca olmak. **Mütenahi:** Sonu gelen. **Tenahî:** Son bulma. **Usat:** Günahkârlar. **İnsibab:** Dökülme, akıtılma.

Tagîlerin, mükezziblerin halini beyandan sonra müttakîlerin haline geçilerek buyuruluyor ki:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾
وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً مِنْ
رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَٰنِ
لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ﴿٣٧﴾ يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا
يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ
شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا ﴿٣٩﴾ إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ
مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

31. Şübhesiz ki, korunanlara halâs ve kâm var. 32. Hadîkalar var, üzümler var. 33. Ve turunç sîneli yaşıtlar var. 34. Ve bir dolgun peymâne var. 35. Orada ne boş bir lâf işitirler, ne de bir tekzîb. 36. Bir karşılık ki, Rabbinden atâ, yeter mi, yeter. 37. O göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin Rabbi, Rahman, bir hitaba malik olamazlar O'ndan. 38. O günki kıyama duracak Ruh ve Melâike saf saf. Bir kelime söyleyemezler, o kimseden başka ki, o Rahman, ona izin vermiş, o da savabı söylemiştir. 39. O günki haktır, o halde dileyen Rabbine varacak bir yüz edinsin. 40. Çünkü Biz, size yakın bir azâbı ihtar ettik. O gün ki, kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak ve diyecek ki, kâfir: «Ah n'olaydı, ben bir türâb olaydım.»

مَفَازًا **MEFAZ:** Fevz mânâsına mimli masdar veya fevzgâh mânâsına ism-i mekân olabilir. Fevz halâs ve zafer, yâni korkulardan, acılardan kurtulup muradlara ermektir. Bâzân yalnız kurtuluş, bâzân da yalnız zafer mânâsında kullanılırsa da hakikati ikisidir. Tenvin, tâzim içindir. Yâni büyük kurtuluş büyük

meram var, ki, o **ebedî azâbdan halâs, ebedî nâîm ve sevaba nailiyyettir.** Yâhud büyük bir fevz yeri var ki, o da dârü'n-neim olan cennettir. Ve dünyada azgınların en ziyade tuğyan ve hırslarını tahrik eden zevklerinden olmak hasebiyle onların rağmine şunlar, bedel-i iştimal veya bedel-i ba'z tarikîyle mefazın bâzı neş'elerini beyandır. وَحَدَائِقَ **Hadîkalar.**

HADÎKA: Suyu olan ve türlü meyva ağaçlarını ve çiçekleri havî ve etrafı duvar ile muhat bulunan bostan ve bağçe demektir ki, hey'etce, gözbebeği demek olan, hadekaya teşbihen bu nam verilmiştir. وَأَعْنَابًا

A'NAB: Üzüme de, üzüm bağlarına da denir. وَكَوَاعِبَ «Kâ'ib»'in cem'i ki, memeleri kübik, yâni yeni ağırşaklanmış, turunç memeli denilen **taze kızlara** denir أَتْرَابًا «Tirb»'in cem'i, **hep bir yaşta,** bâzı tefsirlerde cennet kızları hep on altı yaşında, erkekleri otuz üç yaşında diye mervidir. Sûre-i Vakıa'ya bak! وَكَأْسًا **Dopdolu** هَلْ أَتَى Sûresinde إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ (*"Haberiniz olsun ebrar* (hayır sahibi iyi insanlar) *öyle dolgun bir kadehten içeceklerki..."* İnsan-76/5) bak! حِسَابًا Burada hesaben حَسْبِيَ اللّٰهُ de oldu gibi tam kifayet mânâsından yeter mi yeter deyinciye kadar kâfi ve vâfi meâlinde tefsir olunmuştur ki, tağîlerin amellerine göre «جَزَاءً وِفَاقًا»sına mukabil, müttakîlere amelerinin ecrinden fazla olarak عَطَاءً حِسَابًا tam mükâfat. رَبِّ السَّمٰوَاتِ ... «**O göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin rabbı**» «رَبِّكَ»den bedeldir. الرَّحْمٰنِ Atf-i beyan لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا **ondan bir hıtaba malik olamazlar.** Rahman Tealâ'nın Rübubiyyetinde gayet-i azamet ve celâlini ve ceza ve atade istiklâbini beyandır. Yâni o öyle azametli ve şerikten münezzeh öyle bir zülcelâldir ki, bütün semâvat ve arz sekenesi, yukarıda ve aşağıda bütün mahlûkat fiilen onun işine müdahale etmek şöyle dursun, O'nun namına kendiliklerinden bir söz söylemek veya O'na bir hitabda bulunmak salâhiyyetine malik değildir. Meğer ki, bundan sonraki âyette beyan olunacağı üzere izin vermiş ola. O vakit de malik olarak değil, me'zun olarak söyliyebilirler. يَوْمَ يَقُومُ «**O gün ki kıyama duracak**» «لَا يَمْلِكُونَ» mazmununu takrirdir, takyid değildir. «لَا يَتَكَلَّمُونَ»ye teallûku da tecviz edilmiştir. «يَوْمَ يُنْفَخُ»ye nâzır olarak ondan bedel olması bize daha muvafık görünüyor. الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ «**Ruh ve melaike**» الروح deyince قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (*"Deki ruh Rabbımın emrindendir."* İsrâ-17/85) buyurulan ruh cinsi tebadür eder. «**Ruh,** Allah'ın cünudundan bîr cünddür. Melâike değildirler. ilh» Meâlinde rivayet olunan bir hadîs de buna delâlet eyler. Bâzıları Melâikenin hafezası demişler, bâzıları da, ervah üzerine mü'vekkel Melek demişler. Gazalî, «İhya»'sında: «Ruh denilen Melek, ervahı ecsama sokandır. Çünkü o teneffüs eder. Enfasından her nefeste bir cisimde bir

---

Muhat: Çevrilmiş **Tebadür:** Ani olarak zihne girmek.

ruh olur. Ve bu haktır. Erbab-ı kulûb onu basîretleriyle müşahede ederler» demiştir. İbn Abbas'dan rivayet olunan kavilde ise, Cibrîldir. Demiştir ki: «Cibrîl aleyhisselâm, Kıyamet günü Cebbar Teâlâ'nın huzurunda azâbullahdan havf ile titriyerek kıyama duracak, سُبْحَانَكَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ «**Sübhansın yarab, senden başka ilah yok, biz sana hakkıyle ibadet edemedik**» diyecektir.» Bu rivayetlere göre «الرُّوحُ» da, «الف لام» ahd için demektir ki مِنْ رَبِّكَ karînesiyle muhatab Resulullah olduğu cihetle onca ma'hud olan ruh demek olur. Beyzavî, bunları şöyle telhis eder: «Ruh, ervah üzerine müvekkel bir Melek veya ervah cinsi yâhud Cebrâil, yâhud Melâikeden a'zam bir halktır .» Şu halde mazmununa iman edip tafsîline el'ilm-ü indallah demek daha muvafık olur. Sûre-i Mearic'in başına ve Sûre-i İsra'da قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ ("*De ki ruh Rabbımın emrindendir.*" İsrâ-17/85) âyetine bak! صَفًّا Bundan bir saff alnayanlar olmuşsa da وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا **saf saf** olmasını anlatır. لَا يَتَكَلَّمُونَ Cümle-i istînafiyye olarak, لَا يَمْلِكُونَ mazmununu takrirdir. Onun için zamir, Ruh ve Melâikeye raci' olabilirse de لَا يَمْلِكُونَ gibi bütün semavât ve arz ehline raci' olması daha mutabıktır. Yâni gerek Ruh ve gerek Melâike ve gerek saireden hiç biri, ne bir şefaat, ne bir taleb, ne de her hangi bir maksad ile bir söz söyleyemezler. اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا **Ancak o Rahmanın izin verdiği savab söyleyen kimse müstesna.** O kimse izne iktiran etmek ve savab söylemek şartiyle söyleyebilir. Ve söylemesi malikiyyetle değil, müsaade ile olmuş olur. Demek ki, bu izin ile istisnada şefaat kapısının bir küşadı vardır. Makam-ı kurbde bulunanlar bu suretle şefaat edebileceklerdir ki, Sûre-i İsra'da, عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ("*Yakındır ki Rabbın seni bir makamı mahmurla ba'sede.*" İsrâ-17/79) âyetinde geçtiği ve şefaat hadîsinde beyan olunduğu üzere bu makam ilk evvel şefaat-i ammeye me'zun olan Resulullah'ın «Makamı Mahmud»'udur. Hususî şefaatlar ondan sonra olabilecektir. O izinden sonra da bunlar, savab söylemiş, hakka isabet etmiş olmakla meşruttur. Fakat makam-ı kurbde bulunanların huzur-ı Rahman'da savabın gayrisine de söylemeleri ihtimali de melhuzmudur ki, وَقَالَ صَوَابًا «**O da sevabı söylemiştir.**» diye bu şartın ayrıca tasrihine lüzum olsun? diye bir sual hatıra gelebilir. Buna iki türlü cevab verilebilir.

BİRİSİ: وَقَالَ صَوَابًا o izne nâil olabileceklerin sıfat-ı kâşifesini ve şefaatin birinci şartının beyan olmasıdır. Ki, o izin de savab söyleyenlere verilir diye makam-ı kurb-i beyan olmuş olur. Böyle savabı söyleyebilmek de, وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ("*Ve onlar O'nun riza verdiği kimselerden başkasına*

Mürekkul: Vekil tayin edilmiş olan. **Ma'hud:** Vaad edilen, mezkur. **İktiran:** Ulaşmak. **Küşad:** Açma, fethetme. **Kurb:** Yakınlık.

şefaat etmezler ve hepsi O'nun haşyetinden titrerler." Enbiyâ-21/28) mazmununa intibak ile olabilir. Önce Allah'ın rızası olup olmadığını bilmek ise, وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَاءَ ("*Onlar ise O'nun dilediği kadarından başka ilmi ilâhîsinden hiç birşey kavrayamazlar."* Bakara- 2/255) buyurulduğu vech ile ancak Allah Teâlâ'nın meşiyyeti mahsusasına mütevakkıf ve mahdud olduğundan onu anlamadan şefaate kalkışmak tehlikeli ve onun için şefaat edecekler, وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ korka korka şefaat edecek ve ancak isabet edenlerinki kabul olunacaktır. Bu surette istisna «لَا يَتَكَلَّمُونَ»nun fâillerindendir.

İKİNCİSİ: Bir ihtimal de haklarında söz söylenecek, şefaat olunacaklardan istisna, savab kaydı da onlara aid olmasıdır. Yâni Rahman'ın izin verdiği ve dünyada bir savab söylemiş olan kimseler hakkında söylemeleri ve şefaat etmeleri müstesna, demek olur ki, bir takım müfessirîn, buna kail olmuşlardır ve bu takdirde mezkûr sual esasen varid olmaz. Bu surette bir savabdan murad da, kelime-i Tevhid لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ demek olup, شَفَاعَتِي لِاَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ اُمَّتِي *«Şefaatim, ümmetimin büyük günah işleyenlerinedir.»* hadîs-i şerifi mucebince ehl-i kebairden olan mü'minler hakkında imanlarından dolayı erinde gecinde şefaatın kabul olunabileceğini beyan olmuş olur.

ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ **«O gün ki haktır.»** Geçen beyanatı te'kiddir. ذٰلِكَ mübteda الْيَوْمُ الْحَقُّ haber, yâhud ذٰلِكَ الْيَوْمُ mübteda, الْحَقُّ haberdir. Yâni bervech ibâlâ haber verilen kıyam ve fasıl günü hak gündür, yâhud o haber verilen gün, beyan olunduğu vech ile hak, vukuu şübhesiz muhakkaktır. فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهِ مَاٰبًا **«O halde dileyen Rabbına varacak bir yüz edinsin.»** Fa-i fasıyha ile ihbarın fâidei müterettibesine tefhimdir. Yâni hal böyle; o gün hak ve bunun size haber verilmiş olduğu muhakkak olunca bundan sonra iş sizin meşiyyetinize, irade-i cüz'iyyenizle kesbinize bağlıdır. O halde herkim o sıfat ve azameti anlatılan Rabbine doğru varmak, O'nun rahmetine erip nâil-i meram olmak isterse ona götürecek birmeab, sonunda o gayeye erdirecek bir merci' ve makam edinsin, ona göre bir yol tutsun. Ki, bu tafsîlâttan anlaşıldığına göre, o tekzibden korunup iman ve ittika ile savab söylemek ve tâat yapmakla olur.

اِنَّا اَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا **«Çünkü Biz size yakın bir azabı ihtar ettik.»** Bu cümle «فَمَنْ شَاءَ» de, «fa»'nın delâlet eylediği şartı mahzuf mülâzemesinin ta'lîli ve azâbın yakınlığını beyandır. Yâni o hak haber verilmiş olunca o meşiyyetin lüzumu şunun içindir. Çünkü biz, size bu ihbar ile bir azâbın tehlikesini haber verdik ki, o azâb uzakta değil, yakındır. Kişi ondan kendini kurtarmak için vakit

---

Mahluz: Akla gelebilen. **Tasrih:** Belirtmek. **Bervech-i bâlâ:** Yukarıda olduğu gibi. **Mütevettib:** Sıralanmış sıra ile tertibe girmiş. **Meşiyyyet:** Dilemek, arzu. **Meab:** Dönülecek yer.

geçirmeden iman ile çalışmak iktiza eder. Zira o yakın azâb, يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ **o gündür ki, kişi o gün iki elinin ne takdim etmiş olduğuna, ondan önce hayır ve şer ne yapmış bulunduğuna bakacaktır.** Çünkü iş meşiyyet-i abde rabt edilmiş olduğu için herkes kazancına bağlıdır. O azâb ancak kesbin ceza-i vifakı olarak verilecektir. وَيَقُولُ الْكَافِرُ **Ve kâfir diyecektir ki:** يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا **«Ah, n'olaydım keşke ben bir türab olaydım.»** Yâni dünyada toprak olaydım, meşiyyet sahibi insan yaratılmayaydım, mükellef olmayaydım da bugün azâb görmeyeydim, yâhud bugün toprak olaydım da ba'solunmıyaydım. İbn Ömer ve Ebu Hureyre'den ve Mücahid'den mervidir ki: «Allah Teâlâ, o gün hayvanatı da ihzar edecek, birbirlerinden haklarını alıp ödeştirecek de sonra onlara, «türab olun» buyuracak, hepsi toprak olacaklar.» İşte kâfir onu gördüğü zaman, onlar gibi türab olmasını temennî edecektir. Nitekim Sûre-i Tekvir'de وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (*"Ve vuhuş toplandığı vakit."* Tekvir-81/5) gelecektir. Bu mânâlara göre türab, hakikat mânâsınadır. Fakat bâzıları son mânâya nazaran bunun tevazu'dan mecaz olması ihtimaline de kail olmuşlardır ki, şöyle demek olur: Keşke dünyada kibr etmese idim, azgınlıkla kafa tutmtasa idim, mütevazi olup Allah'a iman ve itaat etse idim. Lâkin zâhiri evvelkisidir. İşte o büyük haberde ihtilâf eden kâfirler, o gün hakikatı anlayıp böyle diyeceklerdir.

NÂZİÂT SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 46

Nâziât Sûresi Mekkî'dir. Buna Sâhire Sûresi ve Tamme Sûresi dahi denilir. Amme Sûresini müteakib nâzil olmuştur. Bu da, onun mazmununu tahkık eder.

Âyetleri : Kırk altıdır.
Kelimeleri : Yüz yetmiş.
Harfleri : Yezi yüz otuz.
Fasılası : ا ، ه ، م harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا ﴿٣﴾
فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا ﴿٥﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ﴿٦﴾ تَتْبَعُهَا
الرَّادِفَةُ ﴿٧﴾ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ ﴿٨﴾ اَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ﴿٩﴾ يَقُولُونَ ءَاِنَّا
لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾ ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ﴿١١﴾ قَالُوا تِلْكَ اِذًا
كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى ﴿١٥﴾ اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٦﴾
اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿١٧﴾ فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰى اَنْ تَزَكّٰى ﴿١٨﴾ وَاَهْدِيَكَ
اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى ﴿١٩﴾ فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰى ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصٰى ﴿٢١﴾ ثُمَّ
اَدْبَرَ يَسْعٰى ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادٰى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى ﴿٢٤﴾ فَاَخَذَهُ اللّٰهُ
نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

1. O daldırıp nez'edenlere, 2. Ve usulcacık çekenlere, 3. Ve yüzüp yüzüp gidenlere. 4. Derken yarışıp geçenlere. 5. Derken bir emir çevirenlere kasem olsun ki, (Kıyamet var.) 6. O gün ki sarsar râcife. 7. Onu velyeder o râdife. 8. Yüreklker o gün oyar kaygıdan, 9. Gözleri kalkmaz saygıdan. 10. Diyorlar ki: «Biz, gerçek döndürülecekmiyiz o hufrede. 11. Yâ, ufalanmış kemikler olduğumuz vakit ha?». 12. O dediler: «O halde hüsranlı bir dönüş.» 13. Fakat o zorlu bir kumandadır. 14. Bakarsın uyanmışlar hepsi meydandadır. 15. Geldi ya sana Musa'nın kıssası! 16. O vakit ki, O'na Rabbi nidâ etmişti o mukaddes vadîde: Tuva'da. 17. «Haydi, demişti, git Fir'avn'e de, çünkü o pek azdı. 18. De ki: «İster misin temizlenesin? 19. Ve Rabbine irşad edeyim de seni saygılanasın?» 20. Vardı O'na, o büyük mu'cizeyi de gösterdi. 21. Fakat O, tekzib etti, isyan etti. 22. Sonra koşarak idbara gitti. 23. Derken mahşerini topladı da bağırdı: 24. «Benim en yüksek Rabbiniz», dedi. 25. Allah da, O'nu tuttu, sonuna önüne nekâl olmak üzere tenkîl ediverdi. 26. Şübhesiz ki, bunda bir ıbret var, saygı duyacaklar için.

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ، وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ، وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا ، فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا

سبقا Burada görülüyor ki, nez', neşt, sebh, sebk, tedbir-i emir, beş fiili yapan kuvvetlere kasem edilmiş, cevabı da maba'di karînesiyle hezf olunmuştur ki, bunlar olacak, o Koyamet ve ba's vuku' bulacak demektir. Bunların hepsi bir

Nez': Çekip koparmak. Neşt: Usulcacık çekmek. Sebh: Suda yüzme. Sebk: Koşuda kazanma.

cemaat veya bir cemaatin sınıfları yâhud bâzılârı başka bir cemaat olarak mülahaza edilebilirse de hepsi esasen bir kumandaya tabi' bir cemaat veya onun sınıfları olmak, gelecek olan فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ (*"Fakat o zorlu bir kumandadır."* Nâziat-79/13) karînesiyle daha zâhirdir. Bir de görülüyor ki bu beş fiilin, nez', neşt, sebh üçü arasında tertib gözetilmeyip vav ile atf olunmuş, sebk ile tedbiri emir ikisi ise fa' ile atf olunarak fiilde veya zikirde tertib ile ifade kılınmıştır ki, bununla sebk-ü tedbir öbürlerinin neticesi ve gayesi gibi olduğu anlatılmış demektir. Bunlardan, وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ile وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا âyetleri nâzi' ve gark, nâşıt ve neşt kelimelerinin lügaten muhtelif mânâlara delâlet eyleyen elfaz-ı müşterekeden olmaları hasebiyle her biri birçok mânâlara muhtemil bulunduğundan dolayı bunları meâlde sade birer mânâ ile tercemeye imkân yoktur. Onun için bunları mümkün olabildiği kadar tefsir suretiyle anlamağa çalışmak lâzım gelir.

GARK: Iğrak mânâsına ism-i masdardır. Iğrak, suya daldırıp boğmak ve bir kabı doldurmak, müstağrak kılmak ve yayı şiddet ve ifrat ile doldura doldura çekmek ve bundan herhangi birşeyde ifrat etmek, uzağa gitmek mânâlarında kullanılır.

NÂZİAT: Nâzi'ler, müte'addî veya lâzım olduğuna göre nezi'den de, nüzu'den de gelebilir. Nezi', bizim çekmek ve çekip almak ve soymak kelimelerimiz gibi muhtelif mânâlara gelir:

1) Nezi', intiza' gibi berşeyi yerinden koparıp çekmek mânâsına gelir. Bundan hayatı çekip almak, can almak ve can çekiştirmek mânâsına gelir ki, bu hale, halet-i nezi' tâbir olunur. Bu Mânâ ile nâziât, can alan kuvvetler, Melekler demek olabileceği gibi halet-i nezi'de bulunan canlar demek de olabilir.

2) Nezi', kuyudan şiddetle kova çekmek, su çıkarmak mânâsına gelir ki, bunda, garkan nezi', iyice daldırıp derinden doldurarak hızla çekmek demek olur. Bu da tâ derinden çeke çeke can almak mânâsına mecaz olabilir. Bu suretle de nâziat, şiddetle daldıra daldıra, boğa boğa bedenlerinin dipten tırnağa tâ derinliklerinden çeke çeke can alan Melekler veya mücahid kuvvetler demek olur.

3) Nezi', yay çekmek, «garkan nezi' de yayı şiddet ve ifrat ile doldura doldura çekmek mânâsına gelir ki, yayı doldurmak tâbir olunur. Bu mânâda nâziât, atış yapan kuvvetler, gazîler demek olur.

4) Nezi', atın başını alıp bir düzeye koşması mânâsına gelir ki, bu mânâdan nâziât, وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا (*"O harıl harıl koşular koşan."* Âdiyat-100/1) gibi atlara ve suvarilere ve o mânâda olan kuvvetlere sadık olabilir. Ve bu mânâdan mecaz ol-

---

Tedbiri emr: İşi düzen içinde çevirmek.

arak semada şarktan garba hareket eden nücum ile de tefsir edenler olmuştur. Lâkin فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا «**Derken bir emir çevirenlere kasem olsun ki** (Kıyamet var)» nücum olamaz.

5) Nüzu', bir şeyecan atmak, gönül çekmek tâbir ettiğimiz vech ile meyl-ü iştiyak, bir de bir şeyden feragat edip geri çekilmek, sıyrılıp çıkmak mânâlarına geldiğinden vatanını özleyen garib kimseye nâzi' denildiği gibi nâziat da bu mânâdan olarak bedenlerinden ayrılmış müştak nefisler demek olabilir.

Naşitat, neşt ve neşattan olabilir. Neşt:

1) Kuyudan kofayı sühûlet ve mülâyemetle çekmek mânâsına gelir ki, tereyağından kıl çeker gibi çekmek tâbirimize şebihtir.

2) Bir düğümü rıfk ile usulcacık çözmek mânâsına gelir. Ki, ünşuta denilen ve kolay çözülen ilmekli düğümü çözmek gibi. Bu iki mânâdan nâşitat, mü'minlerin ruhlarını rıfk-u mülâyemetle kabz eden Melekler ve rahmet Melekleri denilmiştir, tatlılıkla gönülleri cezbeden ruhlar, nefisler demek de olabilir.

3) Bir yerden bir yere çıkmak mânâsına gelir. Nitekim yerden yere giden yaban öküzüne nâşıt denilir. Buna teşbîhen nâşitat, burçdan burca intikal eden seyyar nücum demek olduğu da söylenmiştir. Ki, nâziat da nücum olduğuna göre, şarktan garba hareketleri kendilerinin değil, kasrî mahiyyette olması, burçdan burca seyirleri kendilerinin olarak tabiî mahiyyette olması tarzında anlatılmış demek olur. Bu surette sebh de felekteki seyirleri, sebk de sür'at ve betaette farkları demek olur.

4) Neşat, gönül hoşluğu, şenlik demek olduğu mâlûmdur. Bundan, وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ölüm zamanında bedenden neşat ile çıkan mü'min ruhlar diye tefsir olunmuştur. Nitekim bu takdirde وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا boğula boğula şiddet ve azâb ile çıkan kâfir ruhlar demek olur. Sebh, suda yüzmek ve suhuletle uzağa gitmek, burada hakikat ve mecaz olarak ikinci mânâdan olması zâhirdir.

İşte nazm-ı celîlin müfredatındaki bu kelimelerin bu suretle müteaddid mânâlara ihtimalinden dolayı burada Müfessirîn de, müteaddid tefsirler nakletmişlerdir:

1) Hepsi Melâikedir. Naziâti garkan, boğa boğa, daldıra daldıra şiddetle can alan Melekler, yâhud kâfirlerin canını alan azâb Melâikesi. Naşitat, rıfk ile mülâyemetle can alan, mü'minlerin ruhunu kabz eden rahmet Melâikesi, Sabihat, emr-i İlâhî ile âfaktan gelip giderek tasarruf eden veya can alırken nefislerde dalgıç gibi dalıp yüzen Melâike, sabikat kâfirlerin ruhlarını cehenneme, mü'minlerin ruhlarını cennete götürmek için yarışıp giden Melâike, müdebbirat-

---

Müştak: Arzu, fazla istekli. **Şebih:** Benzer.

i emr, Allah Teâlâ'nın nizam-ıâlemde teshîr buyurduğu, memur kıldığı işlerde emr-i tedbir ve idare eden Melâike, yâhud Rüsül-i melâike.

2) Nüfus-i insaniyye ki, bunda da iki vecih vardır. Birisi, bedenlerinden müfarekat eden nüfus-i fadile ki, ülfet etmiş oldukları ve iktisab-ı hayr için âletleri ve binidleri olan bedenlerinin garken her noktasından ayrılır ve maamafih melekût âlemine iştiyak ve neşat ile çıkar ve orada yüzer ve sonra geçip hatîre-i kudse gider, sonra da şeref ve kuvveti hasebiyle müdebbirat-ı emir Melâike sırasına ve hattâ onlardan ileri geçerler. Çünkü ölümden sonra ervahın bu âlemde bile nice âsar ve ahvali zuhûr eder. Mâneviyyatlarından, ruhaniyyetlerinden istifade edilir. İkincisi, ölümden evvel sülûk halinde bulunan ve zâhir ve bâtınını ibadet ve mücahede ile tathir ve maarif-i İlâhiyye'de terakkî eden nüfus-ı fadıle denilmiştir ki, şehevatından sıyrılır, âlem-i kudse muştak olur, kemalâte terakki meratibinde yüzer, sonra nüfus-i nakısanın mürebbî ve mükemmili olur.

3) Gâzîler veya elleri veya âtları ki, elleri silâhlarını doldurur çeker, oklarını, mermilerini neşt ile atarlar, berr-ü bahirde yüzer giderler, düşmanla harbde yarışıp ileri geçerler, sonra onların emrini tedbir ederler. Bu vasıflar âtlarında da mülâhaza olunabilir. Şu kadar ki, tedbir-i emir sebebiyyet alâkasiyle mecaz olur.

Meâlden bu üç mânâ anlaşılabilir.

4) Nücum denilmiştir. Lâkin bunlar hakkında müdebbirat-ı emir vasfı doğru değildir. Bu yine Melâike olmak lâzım gelir. Bunları muhtelif surette mülâhaza etmek isteyenler de olmuştur. En zâhiri Melâike veya nüfus-i fadıle veya lisanımızca daha şümullü olmak üzere kuvvetler demektir. Bunlara kasem edilerek Kıyamet ve ba'sin vukuu te'kiden tahkik ile haber verilmiştir. Garkan, تُغْرِقُ اِغْرَاقًا takdirinde mef'ul-i mutlak, cümlesi nâziattan hal veya نُفُوسًا غَرِقَةً فِى الاَجْسَادِ mânâsında sıfat-i müşebbehe ile müevvel olarak mef'ul-i bih, neştan, sebhan, sebkan masdariyyet üzere mansub. Emran, müdebbirata mef'ul-i bih olarak mansubdur.

يَوْمَ تَرْجُفُ Kasemin mahzuf olan cevabına müteallık mef'ul-i fih olarak mansubdur. Yâni o Kıyamet ve ba's o gün olacak ki, tercüfü اَلرَّاجِفَةُ o râcife recf edecek.

RECF: Şiddetle sarsmak veya sarsılmak mânâsına müteaddî ve lâzım olur. Onun için râcife, şiddetle sarsan sarsıntı, dünyayı yerinden oynatan vâkıa, ilk nefha, yâhud o vakit şiddetle sarsılan, sarsılacak olan arz ve cibal gibi ecram de-

---

Müfarekat: Ayrılık. **Tathir:** Temizlemek. **Ecram:** Ruhsuz büyük cisimler.

mek olabilir.

Evvelki tâdiye mânâsı tehvilde eblağdır. Yâni dünyayı harekete getirip (mobilizasyon) yaptıracak olan o şiddetli sarsıntı, nefha-i ulâ vak'ası olacak, âlemi seferber bir hale koyacak تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ onu **râdife tâbik eyliyecektir.**

RÂDİFE: Redîf gibi ardınca gelen tâbia ki, ilk nefhada zelzelenin tevalisi gibi harakâtın tevalîsini, semanın inşikakı ve kevakibin intişarı hallerini de ifade etmiş olabilirse de nefha-i sâniye vak'ası olmak daha doğrudur. Siyak da bunu gösterir. Demek ki, günden murad, reciften ba'se kadar mümtedd olan vakıttır. يَقُولُونَ Ba'sın vekuu kasem ve te'kid ile haber verildikten sonra ba'si inkâr eden münkirlerin sözlerini hikâyedir. Yâni **münkirler, bu gün dünyada şöyle diyorlar.** أَئِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ **«Biz gerçek döndürücülecek miyiz o hufrede»** HÂFİR, HÂFİRE: Esasen kazıcı mânâsına sıfat olmakla beraber atın tırnağına isim olmuştur. Ve o münasebetle tırnağının kazdığı çukura, yâni izine ve o suretle açılan çığıra dahi merdiyye mânâsına râdiye gibi ıtlak olunur. Ve bundan Arab'da iki tâbir mesel olmuştur.

BİRİSİ: رَجَعَ فِي الْحَافِرَةِ geldiği yolda dönmekten kinaye olur. رَجَعَ فُلَانٌ فِي حَافِرَتِهِ denilir ki, fülan geldiği yolda döndü demektir.

BİRİSİ de: النَّقْدُ فِي الْحَافِرَةِ denilir ki, bir alış verişte müşterinin ilk sözde parayı sayması mânâsında kullanılır. Kamus mütercimінin ifadesine göre, Türkçe'de, «tırnağı dibinde» tâbir olunur. Bunun aslı Arab'da at en kıymetli mal olduğundan asla veresiye satılmadığı için pazarlık bitince parası derhal teslim olunmadıkça tırnağı, durduğu yerden bir adım atmaz demektir. Bir de, bu meselin aslı koşuda ödül gelen atın diğerlerinden evvel tırnağının son kazdığı çukur mânâsına tırnağı dibinde hemen bahşiş verilmek mânâsından olup sonra mutlak evveliyyette isti'mâl olunduğu söylenmiştir. İşte bu âyette bu meseller mazmunu üzere hâfire evvelki hilkat ve hayattan kinâye olarak mânâ: «Biz, evvelki halimizde hayata redd-ü i'ademi olunacağız?» demek olur ki, İbn Abbas Hazretleri'nden mervi ve müfessirînin muhtarıdır. Maamafîh Mücahid'den hâfire hufre gibi mahfure, yâni kazılan çukur yer mânâsına olarak kabir diye de rivayet edilmiş olduğu ve redd-ü iade «merdunun»'dan anlaşıldığı ve bu mânâ herkese daha vâzih geleceği için o hufre demeyi münasib gördük ki, «biz öldükten sonra o kabirlerde gerisingeri döndürülecek diriltilecek miyiz?» demek olur. İkisinde de mânâ birdir. Şübhe yok ki, hâfirenin mahfure mânâsına olması vecihsiz değilse de, hilâf-ı zâhirdir.

Ve evvelki mânâ hem ince, hem de mâruftur. أَئِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً **«Ya ufa-**

Kevakib: Yıldızlar. **Mümted:** Uzayan.

lanmış kemikler olduğumuz vakit ha?» İnkârdan sonra gûya istidlâl tarzıda istihzadır.

NEHİRE: Çürümüş, ufalanmış, rüzgarla savrulur, yâhud delik deşik göz göz olmuş, rüzgâr estikçe ses verir, vuzular kemik demektir. Evvelkine nehire, ikinciyi nâhire itlakiyle fark da edilmiştir. Böyle çürümüş kemiklerin hayattan uzaklığıyla istidlâl ederek «يس»de geçen مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ (*"Kim diriltir o kemikleri onlar çürümüşken?"* Yâsin-36/78) demeleri gibi istib'ad ve inkâr ettiler. قَالُوا evvelkine müteferri' diğer bir küfürlerini hikâyedir. **Dediler ki:** تِلْكَ اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ **O dönüş öyle ise, pek hasarlı bir dönüştür.** Çünkü o denildiği gibi ise biz, ona iman etmemiş hazırlanmamış olduğumuz için bize çok hüsran verecek birdönüş olacaktır. Vah o vakit başımıza geleceklere vah! diye alay etmekte ileri gittiler. Bütün bu sözler, onu zor görmekten mütevellid bir istib'addan neş'et ettiği için kısaca redd ile kestirme cevab olarak buyuruluyor ki, فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ yâni onu Allah'a göre zor birşey zannetmeyin. **O bir tek zecirden, zorlu bir kumanda ile bir sayhadan ibarettir.** Bir كُنْ emriyle o nefha olur biter. فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ **Derhal onlar sâhirede bulunurlar.**

SAHİRE: Uyanık göz ve gözlere serab görünen düpedüz açık yeryüzü, sahra, meydan demek olup burada gözleri açılarak apaçık arz-ı mahşerde bulunacakları anlatılmıştır. هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى **«Geldi ya sana Musâ'nın kıssası»** Burada Peygamber haberini tekzib edenlerin akibetleri hakkında bir nümune-i ibret ve Peygamber'e bir tesliyet siyakında irad buyurulmuş olan bu kıssa, A'raf'ta, Tâhâ'da, Şuara'da, Kasas'ta ve sâirede müteaddid yerlerde her birinde farklı hususiyyetlerle tafsîl olunmuştur. Buradaki hususiyyeti ise, kavl-i leyyine izah ve Fir'avn'ın اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى *«Benim ey yüksek rabbınız»* tuğyaniyle Fir'avnliğinin künhünü hülâsa etmiş olmasıdır. Daha evvel Sûre-i Kasas'ta, مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِي (*"Ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum"* Kasas-28/38) demişti. Sûre-i Şuara'da da, لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِي (*"Yemin ederim ki; Eğer benden başka bir ilah tutarsan"* Şuarâ-26/29) demişti. Bu, diğer tafsîllerin bir telhisi olmak i'tibariyle هَلْ اَتٰيكَ «geldi değil mi?» gibi bir istifhamı takrîrî olarak istimaına terğibdir. اِذْ نَادٰيهُ **«Nidâ ettiği vakit»** «Hadîs»'in zarfıdır. Müfessirîn, burada nidâyı «نَاجَاهُ» diye nida-i bâtınî olan münacata ile tefsir etmişlerdir. بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ **Vadî-i mukaddes,** Berriyyetü'ş-şam'da Tur-i Sînâ dağının eteğinde bir vadî.

TUVÂ: O vadînin ismi, atf-ı beyan evvelâ mutahher ve mübarek demek olan mukaddes vasfiyle tavsîfi feyz-i İlâhî'nin ancak temiz kalblere vârid ola-

---

İstib'ad: Olmayacak sanma **Müteferri':** Bir kökle alakalı olan. **Zecir:** Zorlama, zorla yaptırma. **Tesliyet:** Sakinleştirme, umud verme.

cağına ve binaenaleyh evvel emirde temizliğin lüzumuna tenbihtir. Nitekim Tâhâ'da, فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ("*Hemen pabuçlarını çıkar, çünkü sen mukaddes vadide tuvadasın*" Tâhâ-20/12) buyurulmuştu. Bâzıları merreteyn mânâsına, yâni iki kat takdis olunmuş vadî demek olduğunu söylemişlerdir ki, bu surette تَقْدِيساً مَرَّتَيْنِ meâlinde mef'ul-i mutlak demek olup ayni ihtarı te'kid ile yapmış olur. هَلْ لَكَ **Var mı senin için.** Bir meyl, bir arzu, bir niyyet. Bu istifhamda sorulan mübteda, müteallakının zikriyle iktifaen mahzuf olarak «هَلْ لَكَ مَيْلٌ ، أَوْ رَغْبَةٌ ، أَوْ نِيَّةٌ» gibi ilâ ile sılalanabilecek bir fiil takdîriyle şöyle bir mânâ ifade eder: Nasıl var mı bir meylin? Veya bir arzun, bir niyyetin? Bir meyl eder veya bir rağbet gösterir veya bir niyyet besler misin? اِلٰى اَنْ تَزَكّٰى **Tezekkî etmene,** yâni küfr-ü tuğyan kirlerinden, kötü ahlaklardan temizlenip pâk iman ve İslâm hasletleriyle kendini nemâlandırmağa... Buradaki tezekkâ tef'il babında fiil-i muzari' olup aslı tetezakkâdır.

TEZEKKİ: Temizlenmek, halis, arı, pampak olmak ve feyizlenip nemalanmak mânâlarına gelir ki, İslâm'ın bir mânâsıdır. Dâvet için evvelâ bu suretle hitabın emredilmesi, ef'al-i ihtiyariyyede meyl-ü niyyetin şart olduğuna işarettir. Yâni istermisin temizlenip nemalanmağa doğru gidesin? وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ **Ve seni Rabbine hidayet edeyim.** Rabbini tanımağa irşad edeyim. فَتَخْشٰى **de haşyetlenesin.** O'nun gadabından, ikabından korkup O'na tazîm ile saygı duyasın. Çünkü اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا ("*Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyor.*" Fâtır-35/28) dir. Bilmeyenlerin saygısı olmaz. Saygısı olmayanlar korunmaz her fenalığa atılır. Bu iki âyette Sûre-i Tâhâ'da geçen فَقُولَا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ("*Varında ona belki dinler veya korkar diye yumuşak dille söyleyin.*" Tâhâ-20/44) âyetinin bir nevi' tafsîli ile kavl-i leyyini bir izah vardır. فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰى **«Vardı ona o büyük mucizeyide gösterdi.»** Âyet-i kübrâ, o büyük mu'cize, Asa'nın dirilip yılan olması mu'cizesidir ki, ölülerin dirilmesine ve «كُنْ» emrinin tecellîsine bir burhandır. Kavlî delîli dinlemeyince fiilî olarak bunu gösterdi. فَكَذَّبَ **Fakat Fir'avn tekzib etti.** Söze inanmadığı gibi o büyük mu'cizeyi gördüğü halde de ona sihir dedi ve Musa'ya yalan isnad etti وَعَصٰى **ve isyan etti.** Allah'ı ve emrini tanımak istemedi, temizlenmeğe niyyet etmek şöyle dursun وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ «O Rabbü'l-âlemîn ne oluyormuş» diye karşılıyarak inkâr ve isyana cür'et etti. ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى **Sonra sa'y ederek idbara gitti,** yâni tekzib ve isyanda muvaffak olamadı, bununla beraber boş da durmadı, koştu, çalıştı, lâkin ikbâla doğru çalışmadı, idbare doğru çalıştı. Allah'a yüz tutacak yerde, ardını dönerek helâka doğru tersine gitti. فَحَشَرَ **Onun üzerine mahşerini topladı.** İbtida sâhirleri toplayıp

---

Nema: Artma, gelişme, üreme. **İkab:** Azap, ceza. **İdbar:** Ters gitmek.

mağlûb olduktan sonra Sûre-i Şuara'da, فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِى الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ (*"Firavn da, şehirlere asker toplayıcılar gönderdi."* Şuarâ-26/53) âyetiyle beyan olunduğu üzere şehirlere sevkiyyat me'murları hâşirler göndererek ordusunu ve mele'ini topladı فَنَادٰى **da haykırdı.** فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى **«Benim en yüksek Rabbiniz» dedi.** Kendisinden başka herhangi bir Rabbi kendi madununda addederek kendisinin en üstün rabbü'l-erbab olduğunu iddia etmek derecesinde dâvâyı azıttı, kendisine o nam ile taptırmak istedi, evvelde, مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِى (*"Ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum"* Kasas-28/38) diye kendisinden başka ilâh bilmediğini söyleyerek ilmi nefy etmişti. Cûya taharriyyatta, tedkikatta bulunmak üzere فَاَوْقِدْ لِى يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِى صَرْحًا لَعَلِّى اَطَّلِعُ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّى لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ (*"Haydi benim için ocağı yak da ya Hâmân bana bir lenle yap, belki Musâ'nın tanrısına muttali olurum, mamafih ben onu her halde yalancılardan sanıyorum."* Kasas-28/38) demişti. Bu kerre o teharrî pek boşuna çıkmamış, bir rab bulunduğunu anlatmış olduğunu ima etmekle beraber onun kendinden yüksek olmadığını iddia edecek derecede kibr-ü azamet taslamağa kalkmıştı. İbn Cerîr'in Mücahid ve sâireden nakline göre bu iki söz arasında kırk sene geçmişti. Burada Âlûsî'nin kaydettiği vech ile bâzı asârda şöyle varid olmuştur ki, Fir'avn topladığı mahşeri içinde kalkıp hitabetle bir nutuk irad ederek o büyük lakırdıyı söylemiş, bu suretle kendisini halkın veliyyü'l-emri olanların hepsine tafdîl eylemişti. فَاَخَذَهُ اللّٰهُ **Allah da, onu tuttu** نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى **âhiretin ve Ulânın nekâliyle tenkîl ediverdi.** Azâb, tâzîb mânâsına geldiği gibi nekâl de tenkîl mânâsına ism-i mastar olur.

TENKÎL: Gören ve işitene ibret olacak ve ona müeddî olan şeylerden men'edecek vech ile tâzîb ve ukubet etmektir. Burada nekâl takdirinde mef'ul-i mutlak, cümlesi hal mevkiindedir. Veya âhiret ve ulâ nekâli için tuttu alıverdî mânâsında «نَكَّلَ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى»nin mef'ul-i lehidir. Âhiret ve ulâdan zâhir olan âhiret ve dünyadır ki, dünya nekâli iğrak ile, âhiret nekâli Cehenneme sevk ile olmuştur. Maamafih burada âhiret sonraki ve ulâ evvelki mânâsına olarak sonrakinin ve evvelkinin nekâli olmak üzere tuttu alıverdi ve sonrakinden murad, اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى (*"Benim en yüksek rabbınız."* Naziat-79/24) kelimesi, evvelkinden murad da, مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِى (*"Ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum"* Kasas-28/38) kelimesi demek olduğu da İbn Cerîr tefsîrinde mezkûrdur. اِنَّ فِى ذٰلِكَ **Şübhesiz ki, bunda.** Bu Musa hadîsinde, Fir'avn'in macerasiyle tenkîlinde لَعِبْرَةً **muhakkak bir ibret var.** İbret alınacak, intibah verecek bir

---

Mele: İleri gelenler, şura ehli, millet meclisi üyeleri. **Madun:** Alt derece. **Cûya:** Arayan, arayıcı. **Taharriyat:** Araştırmalar. **Nekal:** Şiddetli azab. **İğrak:** Su batırmak, boğmak. **İntibah:** Uyanıklık, göz açıklığı.

ders vardır. Fakat herkes için değil, لِمَنْ يَخْشٰى haşyet duymak şanından olan, saygısı bulunan kimseler için ki, onlar irfanı olanlardır. Yoksa duygusu olmayanlar bir Musa gelmiş, Fir'avn batmış da ne olmuş diye bundan hiç bir istifâde etmezler. İşte o ba's hakkındaki haber de böyledir.

Bu kıssadan sonra Allah Teâlâ'nın Rububiyyetinin, kudretinin yüksekliğini ve ona nazaran halk ve ba'sin kolaylığını ve azgınlık hakkında âhiret âzabının şiddetini anlatmak üzere münkirlere tevbîh tarikiyle buyuruluyor ki:

ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَٓاءُ بَنٰيهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ﴿٢٨﴾
وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا ﴿٢٩﴾ وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا
﴿٣٠﴾ اَخْرَجَ مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَا ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا
لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾ فَاِذَا جَٓاءَتِ الطَّٓامَّةُ الْكُبْرٰى ﴿٣٤﴾ يَوْمَ
يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ مَا سَعٰى ﴿٣٥﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحٖيمُ لِمَنْ يَرٰى ﴿٣٦﴾ فَاَمَّا مَنْ
طَغٰى ﴿٣٧﴾ وَاٰثَرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَاِنَّ الْجَحٖيمَ هِيَ الْمَأْوٰى ﴿٣٩﴾
وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى ﴿٤٠﴾ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ
الْمَأْوٰى ﴿٤١﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا ﴿٤٢﴾ فٖيمَ اَنْتَ
مِنْ ذِكْرٰيهَا ﴿٤٣﴾ اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا ﴿٤٥﴾
كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

27. Siz mi daha çetinsiniz yaratılışça, yoksa Sema mı? O «Allah» onu bina etti. 28. Boyuna irtifa' verdi. Nizamına koydu, 29. Gecesini karanttı, kuşluğunu çıkardı. 30. Ondan sonra da arzı döşedi. 31. Ondan suyunu ve mer'asını çıkardı. 32. Ve dağlarını oturttu. 33. Sizin ve davarlarınızın intifaı için. 34. Fakat geldiği vakit o «tâmme-i kübrâ» 35. O insanın neye

koştuğunu anlayacağı gün. 36. Ve Cahîm hortlatıldığı vakit, görür kimseler için. 37. Artık herkim azgınlık etmiş. 38. dünya hayatı tercih eylemiş ise, muhakkak Cahîmdir onun varacağı. 40. Herkim de Rabbinin makamından korkmuş ve nefs-i hevadan nehy eylemiş ise, 41. muhakkak cennettir onun varacağı. 42. Sana o saatten soruyorlar: Ne zaman demir atması? 43. Nerde senden onu anlatması? 44. Rabbinedir onun müntehası. 45. Sen, ancak münzirisin ondan haşyet duyacakların, 46. Onu görecekleri gün onlar, sanki bir akşam veya kuşluğundan başka durmamışa dönecekler.

ءَأَنْتُمْ Ey o kendilerini yüksek sanıp da Allah'ın kudretini inkâra kalkışan münkirler, Zu'münüzce kendi takdirinizce şunu bir düşünün bakalım: **Siz mi** أَشَدُّ **eşedsiniz?** Daha çetin, daha zorlusunuz? خَلْقًا **yaradılmak hususunca.** Burada asıl mânâ ölümden sonra yeni bir hilkatle yaradılış üzerindedir. Fakat bir kübra halinde daha şümullü olmak üzere sual mutlak halk üzerinde, irad olunmuştur. Yâni gerek evvel ve gerek sonra ale'l-ıtlak yaradılmak cihetiyle siz mi daha zor ve çetinsiniz, أَمِ السَّمَاءُ **yoksa sizden yüksek ve sizi muhît olan sema mı?** Belli ki, o daha çetin değil mi? Çünkü siz, onun içinde bir zerre demeksizin öyle iken بَنَاهَا **o Allah onu bina etti.** Bina, müteferrik eczayı yekdiğerine zamm-u rabt ile mecmuından bir küll inşa etmektir. Semâda böyle lâtîf ve kesîf nice mevadd ve ecramın türlü kuvvetlerle suret-i mahsusada terkib ve rabt olunarak mecmuundan husule getirilmiş bir yapıdır ki, onu Allah yapmıştır. Şöyle ki, رَفَعَ سَمْكَهَا **boyuna irtifa' verdi,** direksiz olarak yükseğe kaldırdı.

SEMK: Bir şeyin irtifa' tâbir ettiğimiz boyu aşağıdan yukarıya imtidadı ve yüksekliğidir. Yukarıdan aşağı mülâhaza edildiği zaman umk tâbir olunur. Enine boyuna olmak üzere sihan ile de tefsir edenler olmuştur. فَسَوَّاهَا **Sonra da onu tesviye etti.** وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ (*"Bak şu güzel semaya verdi ona irtifa' vazeyleyip mizânı."* Rahmân-55/7) mantukunca mîzanını vaz' edip denkleştirdi, nizamına koyup düzeltti. Bundan semânın şeklitam küre olduğunu anlamak isteyenler olmuş ise de, bütün semanın hey'et-i umumiyyesinin şekli tam küre olduğu sâbit değildir. Tafsîlini Allah bilir. وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا Gece karanlık olmak mânâsına gatştan olduğuna göre **gecesini karanlık etti,** muzlim kıldı diye mânâ verilmiştir. Fakat bunda gecenin semaya izafeti bâzı muhteveyatına nazaran ednâ mülâbese kabîlinden olmuş olur. Çünkü semanın her tarafı gece olmaz. Bir de gatş ve gataşan «Kamus»'ta mezkûr olduğu üzere hastalıktan veya ihtiyarlıktan nâşî âheste âheste yürümek mânâsına gelir. Bundan ıgtaş âheste

---

Ale'l-ıtlak: Umumiyetle. **Mevadd:** Fezada yer kaplayan cisimler. **İmtidad:** Boy. **Umk:** Derinlik. **Sihan:** Kalınlık. **Edna:** Çok yakın, pek aşağı. **Mülabese:** Karışma, münasebet.

âheste yürütmek demek olacağından gecesini tedricen giderdi demek olur. Bu ise, şu ihrac ile pek mütenasibdir. وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا **Ve duhasını çıkardı.** Ziyasını çıkarıp gündüzünü yaydı, Râgıb'dan anlaşıldığına göre, duha fil'asıl ziya-yı Şemsin inbisatı ve gündüzün imtidasi demek olup sonra mâruf kuşluk vaktine isim olmuştur. Burada gecenin mukabili olarak ziyanın parıltısı ile mutlak gündüz mânâsına olduğu beyan olunuyor. Gündüzün meydana çıkması ise, gecenin gitmesi ile mütenasib olacağından اَغْطَشَ لَيْلَهَا geceyi karattı demekten ziyade yürüttü, giderdi demek olması pek yakışıyor. Ve bunda iki mânâ mümkündür. Birisi, evvelki gibi arza nazaran olan ve her gün teâkub eden gecesi gündüzü olmasıdır ki, bunda arzın hilkatine ve Kamerin mahvine temas edilmiş olur. Birisi de semânın kendisinde gece tedricen gide gide kalmamış hep gündüz olmuş olmasıdır. Ki, bu mânâ leylin ve duhanın semâya tam mânâsiyle izafetine pek muvafık ve ince bir mânâdır, Çünkü zulmet esas i'tibariyle ademî olduğundan güneş ve sair ecram-ı münîre yaratılmazdan evvel Semâ elbette muzlim gece halinde demek idi. Ecramı. muzîe yaratılmağa başladığından i'tibaren gitgide o gece giderilmiş ve gündüzü çıkarılmıştır. Onun için gece, arz ve ecramın gölgesi düşen hududları sahasında yürümekle beraber diğer saha-i semâ gündüz halindedir. Arz, bundan sonra söyleneceği cihetle buradaki geceyi ve gündüzü (dediğimiz gibi) semânın kendisinin gecesi ve gündüzü diye anlamak bize daha muvafık görünüyor. وَالْاَرْضَ **Arza gelince,** بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا **ondan sonra da onu bast edip döşedi.** Semâyı halk-u tesviye ve gecesini giderip gündüzünü çıkardıktan sonra yeryüzünü üzerinde hayat ve süknâ kabil olacak vech ile yayıp serdi, arzın üzerinde yaşadığımız kışrını ondan sonra yaratıp döşek halinde döşedi.

دَحٰيهَا **DEHA:** Bast etmek mânâsına dahv veya dahy dendir. Bast da döşek serer gibi yaymak, döşemektir. Bunun zâhiri de arzın kendisinin daha evvel yaratılmış olmasıdır. Sûre-i Bakara'da, ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ. فَسَوّٰيهُنَّ (*"Sonra semaya inayet buyurdu da onları yedi sema halinde nizama koydu."* Bakara-2/29) kezalik حم فصلت âyetlerinde semânın tesviyesi arzın ve mâfi'l-arzın halkından sonra gibi zann edilebilirse de orada ثُمَّ zamanda terâhî için değil, kelâmda terâhî-i rütbî için olmak lâzım geleceğini buradaki بَعْدَ ذٰلِكَ izah ediyor demektir. Bununla beraber burada şunu da nazar-ı i'tibare almak lâzım gelir ki, Sûre-i İsra'da, فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ (*"sonra gece âyetini mahvettik."* İsrâ-17/12)'de geçtiği üzere ibn Abbas'dan varid olan rivayette, Kamer, mahvedilmezden evvel güneş gibi parlak olduğu ve o zaman onun gece âyeti olmadığı beyan olunmuştu. Buna nazaran arzın ilk

---

İnbisat: Genişleme, yayılma. **Münir:** Nur veren. **Muzie:** Aydınlatan. **Terahi:** Sonraya bırakma.

hılkatinde ve Kamer sönmezden evvel arzda gece karanlığı yoktu demektir. Ve o halde أَغْطَشَ لَيْلَهَا Kamerin sönmesiyle arz üzerinde gecenin karartılmış olmasını ifade etmiş ve Kamerin sönmesi de arzın dahvinden evvel olduğunu da بَعْدَ ذٰلِكَ karînesiyle anlatmış olur. Şu kadar ki, Kamerin ibtidai hilkatı, arzın hılkatinden sonra olmak i'tibariyle arzın hilkatinden sonra da semada bir tesviye yapılmış demek olacağını düşünmek iktiza eder.

Şimdi «دَحٰيهَا»yi beyan ve tefsîr ve tekmil olarak buyuruluyor ki, أَخْرَجَ مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَا **O'ndan suyunu ve mer'asını çıkardı.** Suyunu yarattı, menbalarını fışkırttı, nehirlerini akıttı, otunu, otlağını mezreasını bitirdi. وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا **Dağlarını da oturttu,** tesbit etti. İşte arzın dahvi, kışr-ı arzın böyle hayat ve süknâya kabiliyyetli bir surette döşenmesi demektir. Nitekim bu hikmet şöyle tasrih olunuyor. مَتَاعاً لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ **Sizin ve hayvanlarınızın intifaı, yaşaması için.** Demek ki, bu büyük sun'u kudret hikmetsiz değil, bunlar, gayesiz abes olarak, keyfe mettefak yaratılıvermemiştir. O halde bu yaşamanın yaşatmanın da bir hikmet ve gayesi vardır. Onun için فَاِذَا جَٓاءَتِ الطَّٓامَّةُ الْكُبْرٰى **o tâmme-i kübrâ geldiği vakit.** Tâmme-i kübrâ, Kıyametin isimlerindendir.

طامه TÂMME: Basıp doldurmak mânâsına «طم»den müştakk olarak üstün ve baskın güç yetmek belâ demektir. Tâmme-i kübrâ da en büyük tâmme demek olup Kıyametin ve bilhassa ehl-i cehennemin cehenneme, ehl-i cennetin cenneti gittiği hengâmın ismidir. يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ مَا سَعٰى Tamme-i kübrâdan bedeldir. Yâni **o tâmme-i kübrâ o gün ki, insan neye çalışmış olduğunu, hangi emel peşinde koşmuş, hayrına mı, şerrine mi, kârına mı, zararına mı uğraşmış bulunduğunu o gün anlar.** وَبُرِّزَتِ الْجَحٖيمُ üzerine mâtuftur. Yâni o tâmme-i kübrâ gelip cehennem kapıları açılarak **o salgın ateş apaçık ortaya çıkarıldığı vakit,** لِمَنْ يَرٰى **görür kimseler için,** yâni herkim olursa olsun görmek şanından olan kimseler için. Çünkü rivayet olunduğuna göre cehennem açılacak, alevler saçarak fırlayacak, her gözü olan görecek. Ve çünkü وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْماً مَقْضِيّاً (*"Hem içinizden hiç biri yoktur ki mutlak ona varacak olmasın ve bu rabbımın ahdesine vacib kıldığı bir kaziyyeyi mahkeme olmuştur."* Meryem-19/71) buyurulduğu üzere herkes ona varacak, ehl-i cennet de sıratı onun üzerinden geçecektir. Maamafih görecek kimseler için demek girecek kâfirler ve azgınlar için demek de olabilir فَاَمَّا مَنْ طَغٰى **«Artık herkim azgınlık etmiş.»** «iza»'nın cevabı ve o vakitki halin tafsîlidir. مَقَامَ رَبِّهٖ Makam-ı Rabb, Ruh ve Melaikenin saf saf kıyam durduğu o tâmme-i kübrâ günü **kulun huzur-ı İlâhî'de duruşu** veya

Dahv: Yayma, döşeme. **Kışr-ı arz:** Yer kabuğu. **Sükna:** Oturulacak yer, mesken. **Hengam:** Vakit, zaman, devir.

duracağı makamıdır. أَيَّانَ مُرْسٰيهَا Ne zaman onun mürsâsı?

MÜRSÂ: Masdar-ı mîmî olarak irsa mânâsına veya ism-i mekân yâhud ismi zeman olarak münteha mânâsınadır. İrsa; sübut mânâsına resadan, geminin demir atılarak durdurulması gibi sâbit kılınıp durdurulmak demektir. Dağlara revasî denilmesi de, bu mânâdandır. Buharî'de mezkûr olduğu üzere geminin müntehî olduğu yere sefînin mürsası denilir. Burada bir isti'are var demek olur. Yâni Allah, o Saati ne vakit getirip dikecek, o Kıyamet ne zaman vaki' olacak diye soruyorlar فِيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا «Nerde senden onu anlatması.» Bunda da iki mânâ söylenmiştir.

BİRİNCİSİ: «اَنْتَ» , «فِيمَ»nin mukaddem haberi olarak nerdesin sen onu anlatmaktan? Onu anlatmak senin vazîfen değildir. O seden uzaktır diye suali reddir.

İKİNCİSİ: İki cümle olup فِيمَ nerde bu sual? diye suali redd, اَنْتَ mübteda مِنْ ذِكْرٰيهَا haberi olarak sen Hatemü'l-Enbiya, onun alâmetlerindensin diye beyandır. Yâni senin irsalin, onun vukuu yaklaşmakta olduğunu anlatıp dururken bununla iktifâ etmeyip de sormağa kalkışmaları, mânâsız ve salâhiyyetlerinden uzaktır. Çünkü اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا onun müntehası Rabbinedir. Bütün künhiyle ve herkes hakkında vukuu vaktine kadar bütün tafsîlâtiyle onu bilmek Rabbine aiddir. Başkasına değil, onu ancak o bilir. İlerisine karışmak onların haddi olmadığı gibi daha fazlasını anlatmak da senin vazîfen değildir اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا **Sen ancak ondan haşyet duyacak, korunacak olan kimseleri sakındıracak habercisin.** كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا **Sanki onlar, onu görecekleri gün bu dünyada bir akşam veya kuşluğundan fazla durmamışa döneceklerdir.** Uzun zannedilen dünya ömrü o kadar çabuk geçer, korkup sakınanlar, o suretle korkulardan kurtulurlar, sakınmayıp keyfine bakanlar da, bir gün gibi ömürlerini geçirir nihayet ebedî belaya düşerler. Binaenaleyh ne zaman? diye alay edip acele etmesinler.

Burada اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ *«Sen ancak bir münzirsin.»* buyurulduğu için bunun, kimlere ve nasıl fâide vereceği tafsîl olunmak üzere bu inzarlar, âtîdeki Sûrelerde de tevalî ettirilerek anlatılacaktır.

ABESE SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 42

Abese Sûresi, Mekkî'dir. Buna, Sahha Sûresi ve Sefere Sûresi dahi denilir.

Âyetleri : Hicazî ve Kûfî'de kırk iki, Basrî'de kırk bir, Şamî'de kırktır.

Kelimeleri: Yüz otuz üçtür.

Harfleri : Beşyüz otuz üçtür.

Fasılası : اهم harfleridir.

Sebeb-i nüzulü: Buharî'de buna dâir bir rivayet zikredilmemiştir. Tirmizî'de, Hazret-i Aişe'den şöyle mervidir: Abese ve tevellâ, a'mâ İbn Ümmi Mektûm hakkında nâzil oldu. Resulullah'a gelmişti. عبس وتولى *«Ya Resulullâh, beni irşad buyur»* deyip duruyordu. Resulullah'ın yanında ise, müşriklerin büyüklerinden birisi vardı. Resulullah, a'madan i'raz ediyor, diğerine ikbal buyuruyor ve **«söyleyeceğinde bir beis görüyor musun?»** diyordu. **«Hayır» deniliyordu,** bunun hakkında inzal buyuruldu. (Tirmizi: Tefsiru sureti-80/1) Tirmizî, buna garîb bir hadîsi hasen demiş ve daha bâzı rivayetleri bulunduğunu da söylemiştir. İbn Cerîr ve daha diğer tefsîrlerdeki tafsilin hulâsası da: İbn, Abbas'dan: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri, Kureyş'in sanadîdinden Utbe ibn Rabîa ve Ebu Cehil ibn Hişâm ve Ümeyye ibn Halef ve Abbas ibn Abdulmuttalib ile hususî konuştuğu bir sırada ki, Resulullah, onlara imana gelmeleri arzusiyle çok özeniyordu. Abdullah ibn Ummi Mektûm nam zat geldi. Resulullah, Umeyye ibn Halef ile necvâ halinde konuşurken Abdullah,

---

İ'raz: Yüz çevirmek. **Necva:** İki kişinin fısıldaşması.

Hazret-i Peygamber'in Kur'ân'dan bir âyet okumasını istedi: «Ya Resulullâh, Allah'ın sana tâlim buyurduğundan bana tâlim buyur.» dedi ve tekrar etti. Resulullah, O'na aldırmadı ve yüzünü buruşturup döndü. Sözünün kesilmesini hoşlanmayıp öbürlerine teveccüh etti. Resulullah, sözü bitirip kalkacağı esnâda vahiy hali geldi. Gözlerini kapayıp daldı, «Abese vetevellâ» nâzil oldu. Bundan sonra Resulullah, O'na ikram eder ve: **«Merhaba Rabbimin bana hakkında itab buyurduğu»** der ve ihtiyacını sorardı. Müşarünileyh ibn Ümmi Mektûm Hazreti, hatice'nin dayısının oğlu ve mühacirîn-i evvelînden idi. İsmi, İbn Cerîr'de Abdullah ibn Zâide, «Keşşaf» ve daha bâzılarında Abdullah ibn Şüreyh ibn Malik ibn Ebî Rabîate'l-fihrî diye mezkûrdur. Âlûsî, «Camiü'l-usul»'den Amr ibn Kays ibn Zâide ibn Cündeb ibn Herim ibn Revaha ibn Hacer ibn Me'is ibn Âmir ibn luey-yi Kureşî olduğu eşherdir diye nakleylemiştir. Şöhreti, İbn Ummi Mektûm künyesiyledir. Ümmi Mektûm da, anası Âtike bint Abdillah-i Mahzumiyye'nin künyesidir. Bir rivayette sonradan a'ma olmuş, diğer rivayette ise, a'mâ doğmuş ve onun için validesine Ümmi Mektûm künyesi verilmişti Sonra Resulullah iki gazâsında bu Zatı iki kerre Medîne üzerine halef bırakmıştı, ehalisine namaz kıldırmıştı. Hazret-i Enes ibn Mâlik, O'nu Kadisiyye muharebesinde beraberinde siyah bir bayrak ve üzerinde zirh olarak gördüğünü söylemiştir. A'mâ bir zatın bu suretle muharebeye iştiraki şübhesiz ki, keramâtındandır. Orada şehîd olduğu, bir rivayette de Medîne'ye dönüp orada vefat ettiği mervidir. Yine bu Zatın, Bilâl-i Habeşî gibi Peygamber'in mü'ezzini olduğu, Bilâl'in sahur ezanından sonra bunun, sabah ezanı okuduğu da ma'lûmdur.

Bu sebeb-i nüzul rivayeti, «Abese ve tevellâ» zamirlerinin Resulullah'a raci' olduğunu anlatır. Bundan katî nazarla da bunun, evvelki Sûrenin âhirindeki inzar mazmununa mutlak surette alâkadar edecek bir mânâ irtibatı vardır. Oradaki «أنْتَ» zamirinden, burada gaib zamirine geçilmesinde de hitabdan gıyaba bir iltifat vardır. Bu suretle inzar ve nasihatin kimlere fâide vereceği anlatılırken evvel emirde münzirin kendi nefsinden başlaması lüzumuna da bir tenbih yapılmıştır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

عَبَسَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿١﴾ اَنْ جَٓاءَهُ الْاَعْمٰىؕ ﴿٢﴾ وَمَا يُدْرٖيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰىۙ

Müşarünileyh: İsmi evvela söylenen. Eşher: Meşhur.

﴿٣﴾ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى ﴿٤﴾ أَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى ﴿٥﴾ فَأَنْتَ لَهُ
تَصَدّٰى ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكّٰى ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَنْ جَٓاءَكَ يَسْعٰى ﴿٨﴾ وَهُوَ
يَخْشٰى ﴿٩﴾ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى ﴿١٠﴾ كَلَّٓا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ﴿١١﴾ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُ
﴿١٢﴾ فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ ﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ ﴿١٤﴾ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾
كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾ قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَٓا أَكْفَرَهُ ﴿١٧﴾ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾
مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ
﴿٢١﴾ ثُمَّ إِذَا شَٓاءَ أَنْشَرَهُ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَٓا أَمَرَهُ ﴿٢٣﴾
فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلٰى طَعَامِهِ ﴿٢٤﴾ أَنَّا صَبَبْنَا الْمَٓاءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ
شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾
وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَحَدَٓائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾
مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾ فَإِذَا جَٓاءَتِ الصَّٓاخَّةُ ﴿٣٣﴾
يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾
لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾
ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ
﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾ أُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

1. Ekşidi ve döndü. 2. Çünkü O'na a'mâ geldi. 3. Ne bilirsin o belki temizlenecek, 4. Veya öğüt belliyecek de o öğüt kendine fâide verecek? 5. Amma istiğnâ edene gelince. 6. Sen, onun sadâsına özeniyorsun. 7. Onun temizlenmemesinden sana ne? 8. Ve amma sana can atarak gelen. 9. Haşyet uyarak gelmişken, 10. Sen, O'ndan tegafül ediyorsun 11. Hayır, hayır zinhar, çünkü o bir tezkiredir. 12. İmdi onu dileyen tezekkür etsin, 13. Tekrim edilir. 14. Yüksek tutulur mutahher sahîfelerde. 15. Kiram-ı berere. 16. Sefere ellerinde. 17. O kahrolası insan ne nankör şey. 18. O Yaratan, onu hangi şeyden yarattı? 19. Bir nutfeden, yarattı da onu biçimine koydu. 20. Sonra ona yolunu kolaylattı. 21. Sonra onu öldürdü de kabre gömdürdü. 22. Sonra dilediği vakit ona nüşur verecek. 23. Hayır, hayır, doğrusu o, hiç O'nun emrini tam eda etmedi. 24. Bir de o insan taamına baksın. 25. Biz, o suyu bir döküş dökmekteyiz. 26. Sonra o arzı bir yarış yarmaktayız. 27. Bu suretle onda daneler, 28. Üzümler, yoncalar, 29. Zeytinlikler, hurmalıklar, 30. Âfâka ser çekmiş dilber bağçeler, 31. Meyveler, çayırlar neler yetiştirmekteyiz. 32. Sizin o davarlarınızın intifaı için. 33. Amma geldiği vakit o Sahha (o sayhasını dinletecek belâ.) 34. O kaçacağı gün kişinin kardeşinden 35. Ve anasından, babasından, 36. Ve refîkasından ve oğullarından. 37. Onlardan her kişinin bir şe'ni vardır, o gün başından aşar. 38. Yüzler vardır o gün ışılar, 39. Güler, sevinir. 40. Yüzler de vardır o gün üzerinde tortoz, 41. Sarar onu bir kara, 42. İşte onlar o keferei fecere.

عَبَسَ ABS ve UBUS: Bîhuzurluktan yüz burkulmak mânâsınadır ki, yüz ekşimek, burun civrilmek, çehre dürülmek, türşru olma tâbir olunur. «Kamus» şarihinin beyanına göre, müteaddî olarak da kullanılır ki, yüz ekşitmek, surat etmek, surat asma, çehreyi dürmek, kaşını çatmak, çîyn-i cebîyn göstermek tâbirleriyle ifade edilir. Lâzım olarak عَبَسَ وَجْهُهُ denilir, yüzü ekşidi demek olur. Müteaddî olarak da «vech»'in nasbiyle عَبَسَ وَجْهَهُ **yüzünü ekşitti** demek olur. Bizim buna ekşime veya ekşitme tabir etmemiz pek ekşi veya buruk bir şey yenildiği zaman yüzü bu halde buruşturması münasebetiyle olmalıdır. Ekseriya yüzü ekşidi denilirse de yerine göre sâdece ekşidi denilmekle de aynı mânâ ifade edilir. Filân gelince, fülân ekşidi denilirse yüzü ekşidi, onun gelmesini hoşlanmadı demek olduğu bellidir. burada da böyle yüz zikredilmeyerek «عَبَسَ» buyurulmuştur. Yâni **hoşlanmadı ekşidi** وَتَوَلّٰى **ve döndü, i'raz etti,** öte yöneldi. اَنْ جَاۤءَهُ الْاَعْمٰى **Çünkü ona a'mâ geldi.** A'mânın gelmesini hoşlanmadığı için öyle yaptı.

Bilhassa a'mâ sıfatiyle ifade, onun ma'ziretini ve i'raza değil, bil'akis iltifat ve irşada daî olan zâhirî ihtiyacını iş'ar ve hükmü şahsî haysiyyette bırakmayıp mânâyı ale'l-umum delâlete muhtaç özür ve ihtiyaç ehline tâmim içîndir. Bu gibilerden ubus ve i'razın layık olmadığını beyan için gıyabî itabdan hitaba ve zâhirden bâtına geçilerek buyuruluyor ki:

وَمَا يُدْرِيكَ Yâni a'mâyı, mücerred a'ma olması haysiyyetiyle gözetmek yaraşırken ondan hoşlanmayıp yüz çevirmek lâyık olmadığı gibi ey ondan yüz çeviren, **hem ne bilirsin,** لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى **belki o tezekkî edecek,** günâh bulaşıklarından temizlenecek, أَوْ يَذَّكَّرُ **yâhud tezekkür edecek,** ders alıp öğüd belliyecek فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى **de o zikir,** o senin belleteceğin Kur'ân, edeceğin va'z -u nasîhat kendine fâide verecektir. Yâni derhal tezekkî etmese bile öğüd ala ala belleyecek, hayr-ü şerri öğrenecek ve yerine göre hatırlayıp mucebince amel etmeğe çalışarak bundan sonra olsun o sayede günâhtan korunup sevab işlemek suretiyle intifa' edecektir. Onun, o a'mâ halinde gelerek: «Ya Resulullâh, beni irşad et, bana Kur'ân oku» demesinde bu iki ihtimalden biri melhuz ve me'mul olabilirdi. Ya günâh âsârından bir şey kalmayacak vech ile temamen tezekkî ve tefeyyuz, yâhud tezekkür ede ede ileride intifa. Ki birincisi, kemal, ikincisi, ona doğru sülûk. Lâkin sen, onu bilmedin öyle yaptın. أَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى **Amma istiğnâ edene gelince.** İmandan, öğüdden, tezekkür ve tezekkîden istiğna eden, kendisini ihtiyacsız sayıp da senden ders almak istemeyen veya zengin, servet sahibi olan kimseye gelince öyle yapmıyorsun da فَأَنْتَ لَهُ **sen, ona** تَصَدّٰى **tesaddî ediyorsun.** Bahr'in beyanı vechiyle:

TESADDÂ: Sadedden, yâhud sadadan olabilir. Evvelkinde sen, onun sadedinde oluyorsun, ona ikbal ve teveccüh gösterip onun irşad ve ıslâhına uğraşıyorsun demek olur. İkincide de, sen, ondan sada bekliyor, uzaktan uzağa, dağdan taştan ses in'ikâsini beklemek gibi sesinin ondan aksetmesini gözetiyor, ona özeniyorsun demek olur. وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكّٰى **Halbuki onun temizlenmemesinden sana ne?** Senden ve Kur'ân'dan istifade etmek istemeyen müstağninin temizlenmemesinden, İslâm'a girmemesinden sana bir mes'uliyyet teveccüh etmez. Fakat arzı ihtiyac eden, öğrenmek istiyen bir müslimden i'raz etmekte mes'uliyyet vardır. Yâni kâfirlerin, istiğna gösterenlerin irşad ve ıslahiyle de uğraşmak esas i'tibariyle memnu' değil, lâkin ihtiyac arz edip duran bir müslime aldırmayıp da, müstağnîlere teveccüh gösterip özenmek memnu'. Onun için bu cihet daha ziyade tevzih ve tasrih olunarak buyuruluyor ki: وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعٰى **ve amma sana sa'yederek,** yâni sende bulunan ilm-ü irfana, senden irşad-ü hiday-

---

İntifa: Faydalanma.

ete tâlib olup taleb yolunda sana can atarak, gayret ederek وَهُوَ يَخْشٰى ve **haşyet besleyerek**, yâni bir kusur eder sürçerim, bir günaha girerim diye Allah korkusu, Hakk saygısı ile gelen kimse ki, o a'mâ, fakir böyle bir şevk-u haşyet içinde talebkâr olarak gelmişti. فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى **Sen, ondan telehhî ediyorsun**, tegafül ediyor, aldırmıyor, müstağnî ile uğraşmak gibi buna nazaran bihûde demek olan bir şuğle dalıyorsun. Yâni zâhir gözü görmezse de kulağı ve kalb gözü açık hidayet âşıkı bir tâlibi bırakıyorsun da, zâhiren gözü var görünen ve fakat kalb gözü kör, hakk sözü dinlemek şanından olmayan müstağnîlerle boşuna uğraşıyorsun «تَلَهّٰى ، تَصَدّٰى» fiilleri mazî değil, muzari muhatabdır. Tetesadda ve tetelahhâdan muhaffefdir. كَلَّا **Hayır, hayır**, zinhar, öyle yapma. Sa'y-ü haşyetle gelen talibden telehhî edip de müstağnîye tasaddî etme. اِنَّهَا **Çünkü o**, birinin taleb ve öbürünün istiğna ettiği o zikrâ, yâni o nasîhatleri tazammun eden bu Kur'ân تَذْكِرَةٌ **bir tezkiredir.** Allah Teâlâ'yı andırmak, hak ve vazîfeyi düşündürmek, hayr-ü menfaati belletmek için bir öğüttür. فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُ **Artık onu dileyen düşünsün, dileyen bellesin.** Çünkü menfaat ve zararı asıl kendine aiddir. Bu cümle tefri' halinde bir cümle-i mu'terızadır. Bu suretle meşiyyete ta'lîk tahyir için değil, Türkçemizde de meselâ, «canı isteyen dinlesin» dediğimiz zaman kasdettiğimiz mânâ gibi bir inzar ve tehdid mahiyyetindedir.

TEZKİRE: Esasen tezkir etmek, yâni ana ana belletmek ve hatıra getirmek mânâsına masdar olmakla beraber bir şeyi unutturmayıp hatırlatmağa vesile olan anımlık mânâsına müzekkire, muhtıra gibi ism olarak kullanılır. Meselâ, parmağa bağlanan bir iplik, unutulmayıp kulakta küpe olacak ibretli bir söz, bir muhtıra defteri, hep birer tezkire olduğu gibi, bu suretle verilen öğüt, edilen va'z-u nasîhat, yazılan bir eser, bir mektub ve kitablar hep birer tezkiredirler. Ki, bunda, esas i'tibariyle mâlûm olan birşeyi zühûl zamanında hatıra getirip düşündürmek mânâsı asl olmakla beraber o suretle yeniden birşey ihbar ve ilka etmek, fikir ve hatıra koyup belletmek mânâsı da yok değildir. İşte Kur'ân, âyetleri, sahifeleri, shureleri ve hey'et-i mecmuası ile de taraf-i İlâhî'den bir tezkiredir. Onun için bu tezkirenin sıfatı olmak üzere buyuruluyor ki, فٖي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ **«Tekrim edilir»** ilh...

SUHUF: Sahîfenin cem'idir. Sahîfe yazılı veya yazılacak kâğıttan, kırtastan bir parçadır ki, bizim sahîfe dediğimiz safhadan e'amm olarak yaprak ve varak

---

Telehhi: Oyun ile vakit geçirme. **Tegafül:** Kasden kendisini gafil göstermek. **Şuğle:** Meşfil olunacak şey. **Mu'teriz:** İtiraz. **Meşiyyet:** Arzu, dilemek. **Talik:** Bağlanmak. **Tahyir:** İki şeyden birisini seçme durumunda bırakma. **Zuhul:** Unutmak. **Kırtas:** Kâğıt tabakası, sahife. **Eamm:** Daha kapsamlı.

dediğimiz kıt'adan ibarettir. Cem'-i sahâif ve kütüb gibi suhuftur. Bu suretle sahîfe ve suhuf, mektuba, risale ve kitaba da denilir. Nitekim Enbiya'ya nâzil olmuş kitablara suhuf denilir. Mukaddimede geçtiği üzere Kur'ân sahîfelerinin bir arada toplanıp şîrazelenerek cildlenmiş olduğu mücellede de mushaf denildiği mâlûmdur. Kur'ân'ın böyle bir mushafta toplanması ilk evvel Hazret-i Ebu Bekir-i Sıddık radıyallahü anh zamanında olmuştu. Ondan evvel ise, Kur'ân tâ Mekke'de nüzulünden i'tibaren hem ezberlenmeğe, hem yazılmağa başlamış olmakla beraber her biri ağaçtan, deriden, taştan, kemikten, yapraktan birer safha ve levh halinde i'mal ve tesviye edilmiş ayrı ayrı deffelere, ceridelere yazılmış, i'tina ile zabt-u hıfz edilmişti. Bunlara mushaf gibi hepsi bir cildde olmak mânâsına suhuf denilemezse de, her biri bir sahîfe demek olacağından müteferrik bir halde sahîfeler mânâsına suhuf, onlara da şamil olur. Burada suhuftan murad da, mutlaka Kur'ân sahîfeleri olmak mütebadirdir ki, bu sahîfeler, نۤ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ (*"Nun ve kalem vechli kalemin satıra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için"* Kalem-68/1)'de beyan olunduğu üzere kalem-i a'lânın Levh-ı Mahfuza yazdığı sahîfelere ve Melâikenin Levh-i Mahfuz'dan istinsah edip vahy ile getirdikleri sahîfelere ve sonra mushaf sahîfelerini teşkil eden ale'l-umum Kur'ân sahîfelerine sadıktır. Bunun gâh levhi mahfuz ve gâh ondan istinsah olunan sahîfeler ve gâh suhuf-ı müslimîn diye varid olan rivayetler hasra haml olunmayıp vücuhunu beyan olmak gerektir. Ve bu suretle şu zikrolunan evsaf da Kur'ân yazılan bu sahîfelerde tanınması lâzım gelen evsaf ve ahkâmı beyandır. Öyle sahîfeler ki, مُكَرَّمَةٍ mükerrem, Allah Teâlâ indinde şeref ve kerametle mümtaz kılınmış, hürmet ve tâzîm ile telakkî edilmesi vacib, tekrim edilir, muhterem مَرْفُوعَةٍ **Yüksek tutulmuş**, kadri, âli, yukarı, el üstünde tutulması lâzım, onun için mushaflar yüksek, hürmetli yerlere konmalı ve okunurken belden yukarı tutulmalıdır. مُطَهَّرَةٍ **Mutahher**, maddî ve mânevî kir bulaştırılmaz. Gayet temiz tutulmasına i'tina edilir. Kirli, taharetsiz eller sürülmez, tertemiz بِاَيْدٖى سَفَرَةٍ **sefere elleriyle veya ellerinde,** بِاَيْدٖى zarf-ı müstekarr olarak suhuftan sıfat ba'de sıfat olmak muhtemil olduğu gibi mutahhereye müteallık olması da melhuzdur.

SEFERE: Sâfirin cem'idir. Kâtib, ketebe gibi. Kâfir, ketb vezninnde ve aynî mânâda, yâni yazı yazmak demek olan sefrden kâtib, kitab yazıcı, hattat mânâsına gelir. Nitekim bu maddeden «sinin» kesriyle sifr, kitab demek olduğu

---

Şiraze: Kitap ciltlerinin iki ucuna konulan ve yaprakları muntazam tutan, ibrişimden örülmüş ince şerit. **Mücelled:** Cildli kitap. **Deffe:** Kitap cildinin iki yanından herbiri. **Mütebbir:** Akla gelen. **İstinsah:** Nushalandırma, bir kitabı yazmak veya bozmak sûretiyle çoğaltmak.

أَسْفَارًا يَحْمِلُ ("*Kitap taşıyan*" Cuma-62/5)'da geçmişti. Bu maddenin aslı, örtülü şeyi açmak, keşf etmek mânâsına mevzu bulunduğu ve yazı yazmak da mânâyı ve meramı bir nevi' keşf ve izah demek olduğu cihetle yazmağa sefr, yazana sâfir ve yazılana sifr denilmiştir. Sefr, yine bu münasebetle süpürmek mânâsına mâlûm olan seferden sâfir, müsafir veya seferber mânâsına da gelirse de bunun cem'inde sefere denilmeyip, esfar veya süffar denilir. Sâfir, bir de sefîr mânasına gelir ki, iki kavm beynindeki münaferet esbabını keşf de islâh edici elçi demektir. Bunun masdarında seferden ziyade sifaret ve sefaret müsta'meldir. Şu halde sahîfelere nazaran sefere, yazan ketebe veya getiren süfera veya süpürüp temizliyen kitab muhafızları kitabcılar demek olabilir. Ekseriyyetle ketebe veya süfera Melâike mânâsına tefsir edilmiştir. Buharî'de, rivayet olunan tefsirler şöyledir: Mutahhere, لَا يَمَسُّهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ("*Ona tertemiz temizlenmiş olanlardan başkası el süremez.*" Vâkıa- 56/79) demektir. Ona ancak mutahher olanlar mess eder ve onlar Melâikedir. Ve bu, فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا ("*Derken bir emir çevirenlere kasem olsun ki* (kıyamet var)" Nâziat- 79/5) gibidir. Hem Melâikeyi, hem suhufu mutahher kılmıştır. Çünkü suhuf üzere tathir vaki' olur. Onun için tathir onun gibi onların hâmillerine de yapılmıştır. جُعِلَ الطُّهْرُ لِمَنْ حَمَلَهَا اَيْضًا Sefere Melâikedir. Vahidi sâfirdir. سَفَرْتُ اَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ demektir. Melâike Allah'ın vahyi ile indiklerinde ve onu te'diye hususunda kavmin beynini islâh eden sefîr gibi kılınmıştır. İbn Abbas da, «سَفَرَةٍ» «كَتَبَةً» «اَسْفَارًا» yâni «kitabları yazan ketebe» demiştir. görülüyorki, bunda, üç mühim mânâya temas edilmiştir.

EVVELA: Mutahher, «ancak mutahhar Melâike mess eder» demek olarak hâmillerin tathirine de işaret olunması, ona tealluk eden «بِاَيْدِى سَفَرَةٍ»nin de onun hâmilleri olan Melâike elleri demek olacağına bir tenbihi tazammun eder ki, bunda, seferenin temizliği muhafaza için daima süpürüp temizleyen hamiller, muhafızlar mânâsına bir işaret vardır.

SANİYEN: Sefere, sefîrler mânâsına olarak vahyi getiren Melâike diye tefsir edilmiş ve hâmiller bu suretle izah olunmuştur ki, bunda, evvelki mânâ da dahil ve ancak bir tahsîs vardır. Sonra da İbn Abbas'ın kavli olarak sefere, «ketebe-i esfar» mânâsına nakl olunmuştur ki, bu da, hâmilleri diğer bir mânâ ile tahsîs olmakla beraber bir bakışa da min vechin tâmîmdir. Bu kâtiblerden murad nedir? Bundan ilk evvel, نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ("*Nun ve kalem ve ehli kalemin satıra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için*" Kâlem-68/1)'deki kalem ile yazanlar tebâdür eder ki, bunlar, Levh-i Mahfuzu yazan Melâike ile Levh'ten Kütüb-i ilâhiye'yi emrolunan mahallere tevdi' etmek üzere hak yazılariyle istin-

---

Münaferet: Karşılıklı huzursuzluk. **Minvechin:** Bir cihetten **Ta'mim:** Umumileştirme.

sah eden Melâîkeye, kezâlik kulların defter-i a'malini yazan Melâikeye şamil olduğu gibi o kalemin, kalem-i beşere şumulü taktirinde de Mushaf yazan hattatlara kadar şamil olarak onların vazîfe ve hasletlerini dahi iş'ar etmiş olur. Onun için umumiyyetle müfessirler seferenin sefr veya sifaretten olmak üzere iki mânâsı üzerinde yürümüşler, çokları Melâikeye, bâzıları Enbiya'ya tahsîs etmiş, Katâde'den bir rivayette de ehl-i Kur'ân diye ta'mîm edilmiştir. Gerçi sifaret mânâsında: Melâike, Allah Teâlâ'dan Enbiya'ya vahiy getirmek i'tibariyle süfera' mahiyyetinde olduğu gibi Enbiya da ümmetlerine nazaran süfera' demek iseler de, burada bilhassa Kur'ân sahîfeleri anlatılırken gerek sifaret ve gerek kitabet nokta-i nazarında ale'l-umum Enbiya'ya intikal be'iddir. Bundan bilhassa Kur'ân'ın nüzulünde ve muhafazasında ve evvel-ü âhîr yazılmasında ve anlaşılmasında hizmeti olan hâmiller murad olunmak iktiza eder. Ve sefere maddesi esasen keşif mânâsına mevzu' olmak i'tibariyle eydi-i sefere, getiren seirlerin, yazan kâtiblerin ve yazılanı nezafet ve taharetle muhafaza eden veya anlatan ve okuyanların hepsinin ellerine yalnız ihtimal üzere değil, tenavül suretiyle şamil bir mânâ da anlaşılabilir. Ancak unutulmamak lâzım gelir ki, bu sefere, كِرَامٍ بَرَرَةٍ **kiram-ı berere**, sıfatlariyle tavsîf edilmiştir.

KİRAM: Keramet veya keremden kerîmin cem'idir. Tekrîm ve tevkir mânâsına kerametten olduğuna göre Allah Teâlâ indinde mu'azzez ve muvakkarlar demek olur. Keremden olduğuna göre de mü'minlere âtifet ve şefekatli, onlara söyler ve haklarında istiğfar ederler demek olur.

BERERE de: Ebrar gibi berrin veya bârrin cem'idir. Berrin cem'i olduğuna göre çok hayır sahibi, bârrin cemi' olduğuna göre de kavillerinde ve fiillerinde sâdık demek olur ki, ikisine de şamil olmak üzere ehl-i takva, etkıya diye tefsir edilmiştir. Ve denilmiştir ki Kur'ân'da ebrar Benî Âdem'den olanlar hakkında «berere»'de Melâike hakkında varid olmuştur. Zira ebrar cem'i kıllettir. Beni Âdem içinde etkıya da azdır. Berere ise, cem'i kesrettir. Melâike de Benî Âdem'den çok olduğu gibi müttakîleri de çoktur ve hattâ hepsi müttakîdir. لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (*"Allah kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve her neye memur iseler yaparlar."* Tahrim-66/6) Bunun için lisan-ı şeri'de «sefere-i kiram-ı berere» Melâike olmak üzere mâruftur. Ve çünkü sefîr ve Resul mânâsı, Melâike kelimesinin de mânâsıdır. Şu halde bu vasıf doğrudan doğru Melâikede dal bil'ibare olarak nass, insanlardan bu vasıfları hâiz olanlar hakkında da dolayısiyle işarettir. Ve buna işaret içindir ki, Buharî'de, bunun ber-

---

Beid: Uzak. **Eydi:** Eller. **Muvakkar:** Ağırlanmış, saygı gösterilmiş. **Kıllet:** Azlık, kıtlık. **Kesret:** Çokluk. **Dalbil ibare:** Bir ifade veya sözden muayyen bir mânânın ve hükmün anlaşılması.

vech-i bâlâ tefsirinden sonra Hazret-i Aişe'den şu hadîsi şerif rivayet edilmiştir: Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: مَثَلُ الَّذِى يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ وَمَثَلُ الَّذِى يَقْرَؤُهُ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ اَجْرَانِ yâni **«Kur'ân'ı hıfz ederek okuyanın meseli, sıfat ve şanı sefere-i kiram-ı berere ile beraberdir. Kendisine zor geldiği halde teahhüd edip çalışarak okuyanın meseli ise, ona iki ecir vardır»** (Müslim: Müsafirun- 244) İşte o Kur'ân böyle kiram-ı berere-i sefere ellerinde öyle mutahher, merfu', mükerrem sahîfeler içinde bir tezkiredir. Onun için bunu dileyen tezekkür etsin, dileyen düşünsün, bellesin, amel eylesin.

Tezkire ve tezkîrde yeni bir telkîn dahi bulunmakla beraber az çok duyulmuş bir şeyi ihtar ile fikir ve intibahi tahrik ve mâlûmdan mechüle doğru hareket ve intikali tehyic mânâsı esas olduğu cihetle bu ihtardan sonra insana Allah'ın sun'u kudretiyle âhiretin hevl-ü dehşetini duyurmak ve ona karşı vazîfe ve ubudiyyet hissini tehyic ederek iman ve İslâm ile tezekkî ve terakkî şevkini uyandırmak ve bunların şevâhidi insanın kendi hilkat ve cibilletinde merküz olup başkaca muğlak muğlak, uzun uzadıya isbatlara lüzum olmaksızın sadece tenbih ve ihtar ile duyulabilecek hakikatler olduğunu anlatmak için insan hilkatinin seyr-i terakkîsinde herkesin duyabileceği en bâriz noktaları hatırlatarak nefsini ve Halik'ını, mebdeini ve meadını düşündürmek üzere buyuruluyor ki: قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَا اَكْفَرَهُ **«O kahrolası insan ne nankör şey.»** Müddessirde de geçtiği gibi Arabca'da kutile, Türkçemizde kahr olası tâbiri gibi gadab ve zemme delâlet eyleyen beddua suretinde takbîhten kinayedir. «Öyle fena bir halde bulunuyor ki, hayata hakkı kalmayacak derecede demektir. مَا اَكْفَرَهُ küfrandan fiili taaccüb olup onun sebeb ve menşeini beyandır. Yâni o sehat-u teşnîin sebebi, insanın şükr edecek yerde taaccüb edilecek derecede küfranda ileri gitmiş olmasıdır. Çünkü nankörlük etmek ahlaksızlığın en şenîi olduğu gibi vücudunun meb'deinden meâdı saatine kadar müsteğrak olduğu nimeti unutmak ve mün'imden ve onun kudretinden zühul etmek hem de ıhtar ve tezkir edildiği halde nazar-ı i'tibare almamak şübhesiz ki onun en acîbidir. Zira o yaratan Mün'im, onu مِنْ اَىِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ **hangi şeyden yârattı,** مِنْ نُطْفَةٍ **Bir nutfeden** خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ **yarattı da rüşeym halinden doğumuna kadar nice etvardan geçirerek en güzel biçime koydu.** ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ **Sonra yolunu kolaylattı** ki, bu da, doğumundan akl-u fikrinin tekemmülüne kadar geçirdiği meratibe şâmildir. ثُمَّ

Bervechi baba: Yukarda olduğu gibi. **Tehyic:** Heyecanlandırma coşturma. **Teşni:** Kötülük. **Mün'im:** Nimet veren. **Rüşeym:** Cenin.

فَأَقْبَرَهُ أَمَاتَهُ **Sonra öldürdü de kabre gömdürdü.** Ölüsünün açıkta bırakılmayıp kabre defn edilmesini de emretti. İnsanın dirisini de, ölüsünü de muhterem kıldı ki, bu da, bir nimettir. O haldė insan olan böyle kendisine verilen nimete nankörlük ederse bütün hemcinsine kötülük etmiş olmaz mı? Halbuki bununla kalmadı. ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ **Sonra o Halik, dilediği zaman onu neşre de sevk etti.** İnşar, yukarılarda geçtiği üzere ihya eylemektir. Yâni ölümünden sonra da o kabirde öyle bırakacak değildir. Dilediği zaman ona ba's ba'de'l-mevt ile yeniden hayat vereektir. Lâkin onun vakti belli değildir, dilediği zaman ihya edecektir. كَلَّا Müfessirlerin çoğu burada kellâ, hakka mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Yani doğrusu insan cinsi لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ **Allah'ın emrettiğini hiç tamam yapmadı.** Şükrünü, ubudiyyetini tam ifa etmedi. Mücahid ve Katâdeden nakledildiğine göre müfessirîn demişlerdir ki: Burada «مَا أَمَرَهُ»dan murad, cemîi mâ emrehudur, yâni teklif mebdeinden kabre gömülünceye kadar, yâhud hilkat-i Âdem'den bu zamana kadar bunca seneler asırlar geçmiş olduğu halde insan cinsi hilkatinden matlûb olan kemâle ermedi. Allah'ın emirlerini tamamiyle yerine getirmedi. Çünkü şükûr olan kullar pek az وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ (*"Mamafih kulların içinde şekur olan azdır."* Sebe-34/13) olduğu gibi bir nevi' kusurdan hali olan ferdler de yok gibidir. Kazada itmam mânâsı bulunduğu ve «لَمَّا» cahdi müstağrak ifade eylediği cihetle nefi, selb-i küllî ile nefy-i tamam mânâsında zâhirdir. Ancak «يَقْضِ» zamiri, her ferde değil, cins-i insana yâhud müstağni görünen insana raci' olmak i'tibariyle kaziyye-i mühmele olarak ref'i icabı küllî mahiyyetinde demektir. Onun için ibad-i muhlesîn gibi bâzı ferdlerin vazîfelerini ifa etmiş olmalarına mani' olmazsa da cins-i beşerin vazîfesini tamamiyle hiç de yapmamış olduğunu ifade de nasstır. Onun için umumiyyet i'tibariyle insanlık daha çok büyük terakkî ve tekâmüle muhtacdır ki, bu mânâ, Sûre-i İnsan'da, نَبْتَلِيهِ (*"Öyle ki onu mübtela kılmak üzere evire çevire."* İnsan-76/2) kaydiyle ifade edilmişti ve onun için hazreti Sıddîk: يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تِبْنَةً demişti. İnsan, Allah'ın iyi bir nuşura erdirmek için olan emirlerini tam ifa etmemiş olduğunu evvelâ kendi hilkatinin nasıl cereyan etmekte bulunduğunu mülâhaza ederek anlasın. فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ **Bir de, o insan taamına baksın.** Yidiği ni'metlerin de nasıl bir kudret ve hikmet ile peyderpey terakkî ederek yetiştirildiğine nazar etsin. Bu suretle hem enfusî hem âfakî haysiyyetten ne kadar nimetler içinde bulunduğunu ve onların hakkını ödeyerek istifade etmek için nasıl çalışmak lâzım geldiğini düşünsün.

Evvelâ: أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا **O suyu biz bir döküş dökmekteyiz.** Yâni arzda

---

Ref: Kaldırmak.

maddî hayatın levazimi olan yiyecekler yetişmek için ilk sebeb وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ. كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ("*Hayatı olan herşeyi sudan yaptık.*" Enbiyâ-21/30) medlulünce sudur. O ise, evvelemirde Allah'ın bir inayetidir. Suyu yaratıp o yağmurları şarıl şarıl döken yağdıran Allah'dır. ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا **Sonra da arzı bir yarış yarmaktayız.** Sûre-i Hac'da وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ: ("*Arzı da görürsün sönmüş kül halinde, derken üzerine suyu indirdiğimiz zaman ihtizaz ederde kabarır.*" Hacc-22/5) buyurulduğu vech ile o sönük, kupkuru arz yağmurlar hüzuliyle ihtizaza gelip feyizlenmeğesonra çatlayıp nebahat çıkarmağa başlayan acâib bir şakk ki, bunu da yapan Allah'dır. فَأَنْبَتْنَا فِيهَا **Bu suretle o arzda bitirmekteyiz** حَبًّا **Hububat** وَعِنَبًا **ve mâlûm üzüm** ki, arzın sürülüşünde hububatın ve bağların tımarında insanların mesailerinin de bir kıymeti olmakla beraber o kara toprakta böyle daneler üzümler yetiştirecek derecede feyz-ü tekâmül uyandıran hep Allah Teâlâ'dır. وَقَضْبًا **Tâze yonca** veya sebze وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا «zeytinlikler ve hurmalıklar» **malûm** وَحَدَائِقَ «Bahçeler» ma'lûm غُلْبًا «galba»'nın cem'i ki, hadika-i galba, **ağaçları iri boylu ve birbirine girift bağçe.** Bu kelimenin aslı boyuna sıfat olmaktır. Boynu kalın adama ağleb denilir. وَفَاكِهَةً Ale'l-umum yaş ve kuru meyvalara denir وَأَبًّا ve ebb ki, çayır ve otlak, sebze, alef, çerez mânâlarına geldiği söylenmiştir. Sahib-ı Mısbah'ın ve Râgıb'ın beyanına göre bu kelime esasen hazırlanmak, tedarükâtta bulunmak mânâsına mevzu' olup yaz ve kış için biçmeğe ve hayvan gütmeğe elverişli olması i'tibariyle ota ve otlağa itlakı ondan müteferri'dir. Samana ve kuru yemişlere ıtlak edildiği de söylenmiştir. Maamafih Hazret-i Ebî Bekir'den ve Hazret-i Ömer'den bunun hakkında şöyle iki rivayet vardır: Ebu Ubeyde, «Fezai»'inde ve Abd ibn Humeyd İbrahim-i Teymî'den rivayet etmişlerdir ki, Ebu Bekr-i Sıddîk radıyallahü anh'ten: «Ebb nedir?» diye sorulduğunda: «Beni hangi sema gölgelendirir ve hangi arz barındırır Kitabullah'da bilmediğim birşeyi söyleyecek olursam» demiştir. İbn Sa'd ve Said ibn Mansur ve Abd ibn Humeyd ve İbn Cerîr ve İbn Münzir ve Hâkim ve daha bâzıları Hazret-i Enes'ten rivayet etmişlerdir ki, Hazret-i Ömer radıyallahü anh minberde, «فَأَنْبَتْنَا «فِيهَا den «أَبًّا»ya kadar okumuş: «Bunların hepsini biliyoruz, fakat ebb nedir?» demiş, sonra elindeki âsayı kırmış atmış ve demiştir ki: «Hayat-ı İlâhiyye'ye kasem ederim ki, bu tekellüftür. Ey Ömer'in anasının oğlu «ebben» ne olduğunu bilmesen ne var? Bu kitabdan beyan olunanı taleb edin ve onunla amel eyleyin, bilemediklerinizi de Rabbına havale edin.» Sahib-ı Keşşaf demiştir ki: «Hazret-i Ömer'in bu sözünde Kur'ân'ın mânîsini tetebbü' ve müşkülâtından bahseyle-

---

İhtizaz: Hafif titremek. **Alef:** Saman. **Müteferri':** Dallanan, bir kökten ayrılan. **Tetebbu':** Araştırıp tetkik etme.

mekten nehiy var gibi görünürse de, ona zâhib olmuş değildir. Ve lâkin onları en büyük himmetleri amele masruf idi. Amel edilmiyecek birşeyi bilmekle uğraşmak onlarca bir tekellüf idi. Onun için şunu anlatmak istemiştir ki, âyetin sevki insana taamiyle imtinan ve şükrüne dâvet esası üzerindedir. Âyetin fahvasından ise, 'in insana veya en'amına istifade için Allah Teâlâ'nın inbat buyurduğu mebatâttan birşey olduğu icmalen ma'lûm bulunuyor. Şu halde burada mü'mine asıl ehemm olan vecîbe hass ismi ebb olan otların ne olduğunu öğreneceğim diye tekellüf ile vakit geçirmeyip sayılan nimetlerden açık olarak anladıklarının şükrünü ifaya kıyam etmek ve onun ne olduğu başka bir vakit tebeyyün edinciye kadar icmalen fehmiyle iktifa eylemektir» Biz, bu rivatelerden bu kelimede şayan-ı dikkat üç nükte anlıyoruz:

BİRİSİ: Kur'ân'da herkesin her zaman mânâsını ihata edemeyeceği ve ancak mücmel bir mefhum ile iktifa olunarak iman edilmesi lâzım gelen ve zamanı geldikçe tafsîl ve te'vîli tevazzuh edecek olan müşkil ve mücmel kelimeler ve mânâlar bulunduğu.

İKİNCİSİ: «أبّا» kelimesinin evvelki Sûredeki mer'ahâ mânâsına olmakla beraber daha neler neler gibi insan ve hayvanatın intifa' edebileceği yaş ve kuru bir çok nebatâta şamil ve tafsîli uzun uzun tetebbüata mütevakkıf bir icmal ifade eylediği.

ÜÇÜNCÜSÜ: Bu kelimenin aslı vaz'inda hazırlık, isti'dad ve teheyyü mânâsı bulunması i'tibariyle âyetlerin sevkine nazaran âhiret hayatı için de böyle hazırlanılması lâzım bir çok tedarükâta ihtiyac bulunduğuna bir işaret olabilmesidir. Çünkü فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ «Amma geldiği vakit o sahha (o sayhasını dinletecek belâ)» «صاخّ»nın teşdidile sahha, tamme gibi büyük belâ ve dâhiye mânâsına olup nefha-i sâniye veya nefha-i ehîke denilen Kıyamet sayhasının ismidir. Aslı sahhtan muştakk olup tesmiyesinde bir kaç vecih zikrolunmuştur. Sahh, demir ve taş gibi katı ve pek bir şeyi içi boş olmayan yine öyle dolgun bir şeye çarpmaktır. Bundan sahha, şiddetle çarpan demek olur. Ve öyle şiddetle çarpılan kayanın çarpıldığı sırada ses çıkarmasına da sahh ve o sese sahha denilir. Bundan da sâhha kuvvetli ses çıkaran, sayha eden demek olur. Bundan isnad-i mecazî suretiyle sâhha, çarpınca kulağı sağır eden şiddetli sayhaya da ıtlak olunur. Ki, kulağa çarpıp sağır etmek mânâsına sahhtan me'huzdur. «صاخ بهم صيخة تصمّ» denilir ki, onlara kulakları çatlatacak bir sayha ile haykırdı» demektir. Ve

---

Tavazzuh: Açıklanmak. **Mütevakkıf:** Bir şeye bağlı olan, onunla iş görecek olan. **İsti'dat:** Bir şeyin kazanılmasına ve kabulüne olan fıtri meyil. **Teheyyü:** Hazırlanma, nizamlanma. **Tesmiye:** İsimlendirme. **Dahiye:** Afet, bela, musibet.

şiddetli belâ ve dâhiyeye shahha ıtlakı da bundandır. Çünkü kulağı sağır edecek derecede çarpan şiddetli sayhanın iki haysiyyeti vardır.

BİRİNCİSİ: Evvelemirde şiddetle çarpıp kendisini işittirmesi haysiyyetidir.

İKİNCİSİ de: Şiddetinden dolayı kendisinden başkasını işittirmeyecek vech ile kulağı sağır etmesidir. İşte büyük şiddetli belâ ve musîbetler de böyle yalnız kendisini işittirip başka şeyleri duymayacak bir halde kulakları sağır gibi ettiği için sâhha denilmiş, Kıyamet sayhası da dünyadan sağır edip âhiret işlerini dinleten en şiddetli bir dâhiye olmak hasebiyle bu isim ile tesmiye olunmuştur ki, te'sirinin şiddetini ifade eden bedî' bir belâğattir. Bu mânâ çarpmak ve sağır etmek mânâsının lâzımı olan bir mecazdır. Bir de, Sahib-ı Keşşaf, demiştir ki: «Sahh, isaha etmek, yâni iyice kulak verip dinlemek isga etmek mânâsına gelir. Nefhaya, sâhha denilmesi de nâsın ona isaha ve isga etmeleri sebebiyle mecazdır. Yâni dinleyen nâs iken mübaleğa için sayhanın kendisine nisbet edilmiştir.» Bu vecihte sâhhanın dinlenilmesi haysiyyetine, öbürüsünde de başkasından sağır edecek vech ile dinletmesi haysiyyetlerine ziyade tenbih vardır. İkisi de şiddette mütelâzimdirler. Bunun şu suretle izahı evvelkine akrebdir. يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ **«O kaçacağı gün kişinin»** «صاخه»dan bedel olarak onu şiddetini izahtır. مِنْ اَخِيهِ وَاُمِّهِ وَاَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ **«Kardeşinden de anasından, babasından ve refikasından ve oğullarından.»** burada biraderden başlayarak yakınlık ve muhabbetin derecatına göre firarda bir terakkî üslûbu vardır. Yâni akraba ve teallûkat içinde kardeş en yararlıklı, en yakın ve en sevgili, ana, baba, daha yakın daha sevgili, sâhibe, yâni yâr olan zevce ve evlhad daha yakın ve daha sevgili olduğuna işaret ile beraber o gün derece derece bunların hepsinden firar olunacağı anlatılmıştır ki, şöyle denilmek gibidir: O gün kişi başkaları şöyle dursun kardeşinden, hattâ anasından babasından hattâ yârı olan refikasından ve evlâdından kaçar. Çünkü لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ **onlardan her kişinin o gün** شَاْنٌ يُغْنِيهِ **kendisine yeter bir şe'ni vardır.** Yâni kendisini meşğul eden öyle mühim bir işi bir şuğlü vardır ki, başından aşar. Onun ehemmiyyeti başkalarını düşünmeğe, imdad etmeğe meydan vermedikten başka onlardan kaçırır, hepsini feda ettirir, kimisi başının kaygusiyle onlara muavenetten kaçar, kimisi de müahazaden kaçar. Çünkü kardeş, «sen, bana dünyada yardım etmedin» diye, ana baba, «sen, bize iyilikte kusur ettin» diye, evlâd, «Sen, bize dinimizi belletip tâlim ve irşad etmedin» diye yakasına sarılırlar. Taberanî ve İbn Merduye ve Beyhakî ve Hâkim, Ümmü'l-mü'minîn Sevde bint Zem'a radıyallahü anha'dan rivayet etmişlerdir: Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem: يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيمَةِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً قَدْ اَلْجَمَهُمُ الْعَرَقُ وَبَلَغَ شُحُومَ الْاذَانِ **«Nâs, Kıyamet günü yalın ayak, çırılçıplak, sörpük ve sarkık ter, gem gibi boğazlarına tıkılmış ve kulakları tozuna**

Bedîi: İlahi ve güzel eserlere müteallık bulunan. **İsga:** Dinlemek. **Muavenet:** Yardımcılık.

çıkmış bir halde haşrolunurlar.» buyurdu. «Ya Resulallah, eyvan o ne sefalet! Birbirinin ayıbına bakacaklar» dedim. شُغِلَ النَّاسُ عَنْ ذَلِكَ **«Nâs, ondan meşğuldur»** buyurdu ve bu âyeti okudu. لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ **«Onlardan her kişinin bir şe'ni vardır o gün başından aşar.»** Ebu Ubeyde'nin ve İbn Münzir'in Katâde'den rivayetlerinde de: «Kıyamet günü, insan tanıdığı bir kimseyi görmekten sıkıldığı kadar hiç birşeyden sıkılmaz. Çünkü yaptığı bir haksızlıkla mutalebe etmesinden korkar.» Amma bu dehşetli belâlı gün, böyle olacak olunca bunun hükmü, hikmeti ve ihtar ve ihbarının faydası nedir? Bu surette hayatın akibeti umum için bir bedbinlikten ibaret olmaz mı? denecek olursa, bunun hükm-ü hikmetini beyan ile neticesi herkes için böyle olmadığı anlatılmak üzere buyuruluyor ki, وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ **Nice yüzler o gün sabah aydınlığı gibi açılarak ışılar, pırıldar** ki, bu Sûrenin sıyakından ve buradaki tekabbülünden anlaşıldığına göre bu, Allah saygısı ve iman ve İslâm ile Allah'ın emirlerini eda ederek tezekkînin eseridir. İbn Abbas'dan rivayette: «Kıyamı leyldendir» denilmiş. Çünkü bu hadîste: مَنْ كَثُرَتْ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهُهُ بِالنَّهَارِ *«Gece namazı çok olan kimsenin gündüzün yüzü güzel olur.»* (İbn Mace: İkamet-194) diye rivayet edilmiştir. Dahhâk'ten rivayette: «Asâr-ı vuzudandır» denilmiş. Bu da, abdest hakkında mâlûm olan gurre ve tahcil hadîsi ile alâkadardır. «Allah yolunda uzun müddet toztoprakla mücahedeye katlanmaktan» denilmiş ki, bu, hepsinden cem'iyyetli bir ifadedir. Razî der ki: «Bence bu, dünyadan halâs ve âlem-i kudse ve rahmet-ü rıdvan menaziline vusul sebebiyledir.» Doğru, lâkin asıl mes'ele o halâs ve vusulün dünyadaki esbabını bilmektir. ضَاحِكَةٌ **Güler,** çünkü hesabdan kurtulmuştur. مُسْتَبْشِرَةٌ **Müjdelenir, sevinir,** çünkü rahmet-ü rıdvan ile cemal-i Hakk'a kavuşmaktadır. وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ **Nice yüzler de o gün** عَلَيْهَا **üzerlerinde** غَبَرَةٌ **bir gubar,** tortoz istîlâ etmiş, تَرْهَقُهَا **o tozu da** قَتَرَةٌ **is gibi bir karalık sarmıştır.** Yüzlerde böyle tortozla karanın ictimaı ise, havf-ü zillet ile elem ve azâbın en mûhiş tezahürüdür. أُولَئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ **İşte onlar, öyle tozlu kara yüzlüler kefere-i fecereden ibarettirler.** Onlar, küfr ile fücuru cem' etmiş, Allah Teâlâ da onu, onlara tortoz içinde yüzler karası etmiştir. Onun için insan o gün gelmeden kendi meşiyyet ve iradesiyle bütün bunları düşünüp Allah'dan korkarak ve küfr-ü fücurdan sakınarak Allah'ın emirlerini tutup iman ve İslâm ile temizlenmeğe çalışmalı ve o gün yüz aklığiyle güle güle sevine sevine o s on murada ermelidir. Zira bu dünya böyle kalacak değildir. Bundan sonraki Sûrede geleceği vechiyle, o güneş dürülüp, yıldızlar sönecek, insana yalnız yaptığı amel kalacak. Hakk'ın huzurunda ya yüz aklığı, ya yüzler karası olacaktır.

TEKVİR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 29

Buna, Tekvir Sûresi, Küvviret Sûresi, اذا الشمس كورت denilir. Mekkî'dir.

Âyetleri : Yirmi dokuzdur.
Kelimeleri : Yüz otuz dokuz.
Harfleri : Beşyüz otuz üç.
Fasılası : ت ، س ، م ، ن harfleridir.

İmam Ahmed, Tirmizî ve Hâkim, İbn Ömer radıyallahü anhümâ'dan rivayet etmişlerdir. Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: "من سره ان ينظر الى يوم القيمة كأنه رأى عين فليقرأ اذا الشمس كورت ، واذا السماء انفطرت ، واذا السماء انشقت" «Herkim Kıyamet gününe göz gören gibi bakmak arzu ederse, «اذا الشمس كورت» ، «اذا السماء انفطرت» ve «اذا السماء انشقت» sûrelerini okusun.»

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ۝١ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۝٢ وَإِذَا الْجِبَالُ
سُيِّرَتْ ۝٣ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ۝٤ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ۝٥
وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ۝٦ وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ۝٧ وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ
سُئِلَتْ ۝٨ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ۝٩ وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ۝١٠

وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ ﴿١١﴾ وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ ﴿١٢﴾ وَإِذَا الْجَنَّةُ
أُزْلِفَتْ ﴿١٣﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾ فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿١٥﴾
الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾
إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾
مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ ﴿٢١﴾ وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ
﴿٢٣﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿٢٥﴾
فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ
أَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

1. O güneş dürüldüğü vakit, 2. Ve yıldızlar bulandığı vakit, 3. Ve dağlar yürütüldüğü vakit, 4. Ve kıyılmaz mallar bırakıldığı vakit, 5. Ve vuhuş toplandığı vakit, 6. Ve denizler ateşlendiği vakit, 7. Ve nüfus çiftlendiği vakit, 8-9. Ve o diri gömülen hangi günahla öldürüldü? Sorulduğu vakit, 10. Ve defterler açıldığı vakit, 11. Ve sema' sıyrıldığı vakit, 12. Ve cehennem kızıştırıldığı vakit. 13. Ve cennet yaklaştırıldığı vakit, 14. Anlar, bir nefis ne hazırlamıştır. 15. Şimdi kasem ederim o sinenlere, 16. O akıp akıp yuvasına girenlere, 17. Ve yöneldiği dem o geceye, 18. Ve nefeslendiği dem o sabaha ki, 19. muhakkak o (Kur'ân)'ı kerîm bir Resulün getirdiği kelâmdır. 20. Bir Resul ki, pek kuvvetli, metîn. Zü'l-Arşın nezdinde mekîn. 21. Muta' orada, emîn. 22. Yoksa sahibiniz mecnun değil. 23. Vallahi gördü O'nu açık ufukta. 24. Ve o ğayb üzerine kıskanılır değil, 25. Ve o bir racîm Şeytanın sözü değil, 26. Siz, nereye gidiyorsunuz? 27. O hâlis bir zikirdir âlemin için. 28. İçinizden müstekîm olmak dileyenler için. 29. Fakat o âlemlerin Rebbi Allah dilemeyince siz dilemezsiniz.

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ O güneş tekvîr edildiği vakit. Burada « إِذَا » ile on iki hâdise

zikredilmiş, cevabında عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ (*"Anlar, bir nefis ne hazırlamıştır."* Tekvir-81/14) buyurulmuştur. 1) Tekvîr-i Şems, 2) İnkidar-i nücum, 3) Tesyîr-i cibâl, 4) Tâtîl-i ışar, 5) Haşr-i vuhuş, 6) Tescîr-i bihâr, 7) Tezvîc-i nüfus, 8) Sual-i mev'ûde 9) Neşr-i suhuf, 10) Keşt-ı sema, 11) Tesir-i Cahîm, 12) İzlâf-ı cennet. Ki, bunlar, bir kısmı nefha-i ulâ ile dünyada bir kısmı nefha-i saniye ile âhirette olmak üzere Kıyamet gününün en hâileli manzaraları ve hengâmeleridir.

Evvela, 1) Tekvîri Şems. TEKVİR: Esasında tedvîr ve toplamak mânâlariyle alâkadar olarak sarık sarar gibi yuvarlamasına dürüp sarmak ve boğçalamak mânâsınadır. Bir de, bizim devirmek ve kürümek dediğimiz gibi yıkıp atmak mânâsına gelir. Razî'de mezkûr olduğu üzere bâzıları Hazret-i Ömer'den mervi olarak, «kör etmek, körletmek» mânâsına olduğunu da söylemişlerdir. Bunların meçhulü olarak tekvîr olunmak da dürülüp sarılmak veya devşirilip atılmak veya körletilmek demek olur. Güneşin dürülmesi, iki mânâya anlaşılabilir. Birisi: Kürs-i Şemsin muhîtı kabuk bağlayıp bir boğça gibi sarılarak ziyasının sönmesi ve körlenmesi demek olur. Ki, bu, hakîkattir. Veya küsûf gibi gözden gaib olmasıdır. Ki, bu, mecazdır. İkincisi: Cirm-i Şemsin kendisi ortadan kaldırılıp atılmak demek olur ki, bu, mecazdır. Zira bir elbise kaldırılacağı zaman dürülüp de kaldırılmak âdet olduğundan dürülmek lüzum alâkasiyle izâle mânâsında mecaz olur. Tekvîrin ikinci mânâsı olan yıkıp atmak, bu mânâda hakîkat demektir. Üçüncü mânâ olan köreltmek ise evvelkinin aynî demektir. Şu halde tekvîr-i Şems iki mânâdan hâlî değildir. Ya ziyasının sönmesi veya cirminin kaldırılıp gaib olması. Onun için tefsirler de başlıca bu iki mânâ üzerinde yürümüşlerdir. Bu babda vaki' olan rivayetler: İbn Abbas'dan bir rivayette Arş'a idhali, bir rivayette de muzlim olması. Mücahid ve Katâde ve Hasen'den; «Ziyasının gitmesi» yine Mücahid'den, «muzmahill olması», Rebî' İbn Haysem'den, «atılması», Ebu Salih'ten, «menkûs olması», Kurtubî demiştir ki: «Başa sarık dolanır gibi tekvir olunur, sonra ziyası mahvolur, sonra da atılır» Şemsin ziyasının sönmesi sureti ile tekviri onda arzın dahvi gibi bir kısır tabakasının husulü ve binaen'aleyh yeni ve büyük bir arzın tekvini demek olacağına göre daha büyük bir güneş yaratıldığı takdirde [1] orada da arzımızdakine şebih

---

Cirm: Yıldız, cansız cisim. **Muzlim:** Karanlık, siyahlık. **Muzmahil:** Çökmüş, darmadağın olmuş **Menkus:** Tersine çevrilmiş. **Şebih:** Benzer.

[1] Gerçi hali hazırda sevabit içinde güneşten çok büyük olduğu tahmin olunan ecram farz olunuyorsa da onların güneşe nazaran nisbeti, güneşin arzımıza nazaran nisbeti gibi olmadığı görülüyor. zira öyle olsa idi biz, güneşin etrafında bulunduğumuzdan dolayı onların bize me-

ve fakat çok geniş bir hayat meskeni başlamış olabilirse de o güneşten kat'i nazarla ma'lûmumuz olan güneşin gerek sönmesi ve gerek cirmini izâle ve ifnası hengâmında arzımızdaki hayatın ve güneşten ziya alan seyyarelerin derhal söneceği derkârdır. İşte إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ evvelâ bu dehşeti ifade ediyor. Maamafih bu tekvîr âfâkî olduğu gibi sırf enfüsî bir haysiyyetle de olabilir. Bahusus hayat ve eyanın bizim üzerimizdeki intiba' ve temayüzü bilhassa ruhumuzun kabiliyyet ve failiyyet ve failiyyetleriyle alâkadar olmasına nazaran ruhların bedenlerinden iftirakı halinde de tekvir-i Şems vaki' olmuş olur.

2) İnkidar-i nücum وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ **yıldızlar inkidar ettiği vakit.**

İNKİDAR: Bulanmaktır. Bunda da, iki mânâ rivayet edilmiştir. Birisi nurlarının safveti tegayyür edip sönmesi, intimas etmesi ki, فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ bunda zâhirdir. Birisi de, وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ buyurulduğu üzere saçılıp dökülmesidir ki, Buharî, yalnız bunu rivayet etmiş, müfesserîr de ekseriyyetle bunu tercih eylemişlerdir. Râzî'nin beyanına göre: «Çünkü inkidarda asıl insibab, yâni dökülmektir. İmam Halîl demiştir ki: انْكَدَرَتْ عَلَيْهِمُ الْقَوْمُ denilir. «Mütevâliyen gelip döküldüler demektir.» Kelbî demiştir ki: «O gün semâ yıldız yağdıracak, semâda yıldız kalmayıp düşecektir.» Sûre-i Mülkte dahi geçtiği üzere Atâ da, demiştir ki: «Çünkü nücum, semâ ile arz arasında kandillerde nurdan silsilelerle muallaktır. Ve o silsileler Melâikenin ellerindedir. Semâ ve arzda bulunanlar ölünce o zincirler Melâikenin ellerinden düşecektir.» Bunları bizim anlayabileceğimiz vechiyle ifade edecek olursak şöyle demek olur: Şemsin ziyası söndüğü zaman şübhesiz ki, ondan Kamer ve Seyyarat gibi nur alan yıldızlar tamamiyle bulanıp sönecektir. Sonra küre-i Şems, yâni cirmi infilak edip atılıp muzmahill olduğu zaman da ecramın müvazenesini tutan ve nurdan zincirler tâbir edilmiş bulunan câzibe-i umumîyye herc-ü merc olarak müvazene-i âlem bozulmuş olacağından semâda yıldızlar şihab yağmurları halinde dökülüp düşüşmeğe başlıyacaktır. Türkçemiz'de bulanma tâbiri, inkidar gibi iki mânâyı da ifade edebileceği kanaatiyle meâlde yıldızlar bulandığı vakit denilmekle de bu mânâlar anlaşılabilir zannederim.

3) **TESYÎR-İ CİBAL:** وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ **Dağlar yürütüldüğü vakit.** Ki, arzın recfe ve zelzele ile sarsılıp infilâk ederek dağların yün gibi atıldığı, yerleri serab

---

safeleri bu güneşe olan mesafelerinden daha yakın olması hasebiyle bizim üzerimizde güneşten daha büyük mıkyasta ziya ve hararetleri görülmek ve duyulmak iktiza ederdi. O halde bize güneş olamayan ecramın güneşe, güneş olamamaları evleviyyette kalır. Maamafih daha büyük güneşin yaratılması da mümkündür.

İfna: Yok etmek. **Derkar:** Malum. **Safvet:** Temizlik. **Mütevaliyen:** Üstüste aralık vermeden. **Muallak:** Havada boşta duran. **Recfe:** Şiddetle sarsılma.

gibi olmak üzere başlar üzerinde geçen sehab gibi fezaya fırlatılıp hebâen mensûrâ serpildiği hengâmdır. Sûre-i Hâkka'da, وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ bak! Ecel gelip de hikmet-i İlâhiyye dünya hayatı yaşıyanların yaşadığı âlemin tahribini ve arz-u sema nizamının diğer bir nizama tebdilini iktizâ ettiği zaman bunlar olacak ve o inkilâb ile varılacak olan diğer âlemde bu ecram ve ecsam kalmayacak, başka bir nizam kurulacaktır. Düşünmeli ki, güneşin dürüldüğü, yıldızların bulanıp döküldüğü ve arzın parçalanıp dağların yürütüldüğü bu hengâmelerde berhayat olanları ne büyük bir havf-ü dehşet saracaktır. Şübhesiz ki, o vakit en kıymetli mallar mu'attal bırakılacaktır. Onun için:

4) **Tâtîl-i işar,** وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ **Uşera: Sürüleri mu'attal bırakıldığı vakit.** Ayn'ın kesriyle işar, ayn'ın zammı ve şinin fethiyle uşeranın cem'idir.Nifas ve nüfesa gibidir. Ayn'ın zammı ve şin'in fethiyle uşerâ, «onlarlı» yâni eşaratlı demek gibi olup Arablar on aylık gebe deveye doğuruncaya kadar bu namı verirler ve nazarlarında en kıymetli mallarıdır. Bu suretle bunun cem'i olan işâr sürüsü bâzısı yeni doğurmuş, bâzısı, doğurmak üzere bulunan ve en ziyade bakılması, gözetilmesi lâzım gelen en kıyılmaz mallar demek olur. Bunların tâtîli ise, çobansız, bakımsız mühmel bırakılıvermesidir. Ki, yüz gösteren Kıyâmet hâileleri içinde sahibleri böyle en nefîs mallarını bile ihmal edip bırakırlar. Çünkü o gün, يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (Şuara - 26/88-89) dir. Razî'nin beyanına göre, bâzıları tâtîli işâr bulutların kurumasından, yağmurların kesilmesinden kinaye olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Arab, bulutu hâmillere teşbih ederler. Bu mânâ mecaz olmakla beraber tesyîr-i cibale münasebeti de vardır. Âlûsî'nin nakline göre, bâzıları da ziraat olunur, öşrü, vergisi alınır arazî, bâzıları da diyar demişlerdir. Bunlar, kıymetli, kıyılmaz malların tâtîli mânâsında dahil olur. Kurtubî, demiştir ki: «Kelâm, şiddeti tasvir için temsîl üzerinedir. Çünkü o zaman ni işâr vardır, ne tâtîl. Mânâ şuur: İşâr sürüleri olsa sahibleri onları bırakır kendileriyle meşgûl olurlardı.» Maamâfih âyetler tertîbe delâlet eden «ثُمَّ» ile değil, vav ile atf edilmiş olduğundan bunlar, tesyîr-i cibâlden önce ve arzda zelzelelerin başladığı hengâmda olabilir. Ve o zaman işâr da, diyâr da, sair kıymetli mallarda mevcud iken dehşetler içinde hepsi muattal bırakılır. Şu da öyle olmalıdır.

5) **Haşr-i vuhûş.** وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ **Vuhûş heşr olunduğu vakit.**

VUHUŞ: Vahşî hayvanlar ki, «vahş»'in cem'idir. Vahş, vahşî müfredinin ism-i cinsidir ki, insana ünsiyyet etmiyen berrî hayvana denilir. Ünsi ve ehlînin zıddıdır. Lisanımızda yabanî diye de tâbir olunur. İşâre münasebeti, ehlî ile

Sehab: Bulut. **Muattal:** Terkedilmiş. **Mühmel:** İhmal edilmiş. **Berri:** Kara ile ilgili.

yabânînin tekabülüdür. Bu münasebetle atıfta bu zıdların cem'i var demektir. Bundan dolayı murad, ehlî ve yebanî mutlaka behâimin haşri denilmiştir. Bu da üç vech ile tefsir edilmiştir.

BİRİNCİSİ: Her taraftan istîlâ eden havf-ü dehşet içinde hayvânatın ötedenberi korka geldiği şeyleri unutarak deliklerinden ve yuvalarından çılgıncasına fırlayıp ne birbirlerinden, ne de insanın satvetinden çekinmeksizin bir araya toplanması demektir ki, eşrât-ı sâtten olmak üzere ilk nefhadan önce insanları ve hayvanları sürüp sevk edecek olan ateş çıktığı vakit olacaktır.

İKİNCİSİ: Hayvanâtın haşri, ölüm ve helâkta toplanmaları denilmiştir. Çünkü kütlük olduğu yıl, حَشَرَتْهُمُ السَّنَةُ denilir ki, «kıtlık helâk etti» demektir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Katâde e bir takımlarından rivayet olunduğu üzere haşr-i vuhûş, hayvanların da kısas için ba's olunup mahşere toplanmalarıdır. Müslim ve Tirmizî'de Ebu Hüreyre'den rivayet olunduğu üzere Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurmuştu ki: «Her halde hukuku ehline eda edeceksiniz, hattâ kabâş koyunun boynuzlu koyundan kısas suretiyle hakkı alınacak» Ahmed ibn Hambel'in rivayetinde: «Ve hattâ karınca karıncadan» Katâde de, bu âyette demiştir ki: «Her şey hattâ sivrisinek kısas için haşr olunacak» Tefsir-i Razî'de: «Mu'tezile demiştir ki: Allah Teâlâ, o gün hayvanâtnı hepsini haşr edecek ki, dünyada mevt, katl ve sâir sûretle onlara ermiş olan elemlerin ıvazını vermek için. Ondan sonra bâzılarını cennette ibka eylemek dilerse müstahsen olduğu takdirde yapar. Dilerse haberde vârid olduğu üzere ifna eder. Ashabımız ehli sünnete göre ise, Allah Teâlâ üzerine istihkak hükmüyle bir şey vâcib olmaz. Ve lâkin o vuhuşun hepsini haşr edecek de kabaşın boynuzludan hakkı alınacak. Sonra onlara, «ölün» denecek, öleceler. Bâzıları sekaleynden maadası mükellef olmadıkları için haşr olunmaz demişlerdir. Lâkin Tirmizî, hadîse Hasen, sahih demiştir. Şu kadar ki, o hadîs bu âyetin tefsiri olarak vârid olmuş değildir. Burada haşr-i vuhuş, tâtîli işar ile tescir-i bihâr arasında zikredilmiş olmasına nazaran da bu haşrin suali gibi ba'isten sonra değil, dünyada olacak hadisat sırasında olması zâhir görünür. Onun için birinci mânâ müreccahtır. Hadîs, adalet-i İlahiyye'yi ayrıca bir beyan olarak sahihtir. Fakat bu âyetin onunla tefsirini iktiza etmez. Ancak bu âyet, onu da hatıra getirebilmek i'tibariyle o mânâda düşünülebilir. Çünkü vav ile atıf tertibi de icab etmez.

6) **Tescîr-i bihâr.** وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ **Denizler tescir edildiği vakit.** Tescir: Alevli ateşle furun kızdırmak ve doldurmak mânâlarına gelir. Burada da, bu iki

---

Satvet; Ezici kuvvet zorluluk. **Eşrat-ı saat:** Kıyamet alametleri. **İfna:** Yok etme. **Müreccah:** Tercih edilen.

mânâdan üç vech ile tefsir edilmiştir. Birincisi: Denizlerden volkan halinde ateşler çıkarak sularının çekilmesi ki, Buharî'de, Hasen'den bir katre su kalmayacak diye mervidir. İkincisi: Mücahid'den rivayet edildiği üzere doldurmak mânâsıdır ki, bu dâ iki vech ile mülâhaza olunmuştur. Birisi, evvelki mânâ gibi ateşle doldurulmuş olması, birisi de وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ zâhirinden anlaşıldığı vech ile denizlerin yarılıp akıtılarak arzın her tarafını bir deniz halinde istîlâ etmesidir ki, zelzeleler ve volkanlarla arzın çalkandığı ve dağların yürütüldüğü hengâm ile mütelâzimdir. Bu üç mânâ, Buharî'de de icmalen menkuldur. Bir de, İbn Atiyye tefsirinde mezkûr olduğu üzere denilmiştir ki: «Tescir, sâcurdan olmak muhtemildir. Sâcur, kelbin boynuna bağlanmak için geçirilen toka ve tasma demek olduğundan tescir, toka takmak veya tasma geçirmek mânâsiyle zabt-u temellükten mecaz olarak denizlerin o iztırab halinde abluka edilmiş gibi zabt-u rabtını ifade etmiş olur.

Abd ibn Hümeyd ve İbn Münzir, Ebu Âliye'den rivayet etmişlerdir ki: «Bu Sûreden altı âyet dünyada ve insanlar bakarlarken, altısı da âhirettedir. اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ... وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ Bunlar, dünyada وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ... وَاِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ bunlar da âhirettedir.» İbn Ebi'd-dünyâ ve İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim de, Übeyy ibn Ka'b'den şöyle rivayet etmişlerdir: «Altı âyet Kıyamet gününden evvel «nâs esvakında iken» dir: Güneşin ziyası gider, o haldeler iken nücum inkidar eder. O haldelerken dağlar düşmeğe, arz hareket ve iztırab ile çalkanmağa başlar. Onun üzerine korkudan cin, inse, ins cinne feze-u feryad eder. Hayvanat, bütün tuyur-u vuhuş karışıp birbirlerine girerler, ışâr ihmal olunur. Cin, inse, «size bir haber getirelim» derler. Denize fırlarlar, bakarlar ki, deniz ateş olmuş, alevler içinde, o haldelerken arz bir çatlayış çatlar, o haldelerken bir rüzgâr gelir, hepsini öldürür. Bâzıları, ilk altı iki nefha arasındadır, dünyada diyenlerin muradı da budur demişler. Bâzıları da, onlar nefha-i alâdan önce, mâba'di nefha-i saniyeye kadardır demişler. Maamafih bu sonuncuların muradı da gayet, mugayyada dahil olarak nefha-i saniyeye de şâmil olmalıdır. Çünkü sual sonradır.

7) Tezvic-i nufus وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ **Nüfus çiftlendiği vakit.**

NÜFUS: mâlûm olduğu üzere nefsin cem'idir. Nefis de zat ve ruh mânâlarına gelir. Nitekim şurada şu kadar nüfus var dediğimiz zaman, şu kadar kişi veya şu kadar can var demek olur.

TEZVİC de: Eşi eşe, dengi denge, emsal ve akranı birbirine zam ve ilhak edip bir yere getirmek, çatmak, çiftleştirmek birleştirmek hasılı, tasnif veya tevhid mânâlırın ifade eder. Bunun tefsirinde başlıca iki rivayet vardır: Birincisi:

Esvak: Çarşılar, pazarlar. **Tuyur:** Kuşlar. **Mebadi:** Sonrası .

Sûre-i Saffat'ta, اُحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَاَزْوَاجَهُمْ (*"Toplayın mahşere o zulmedenleri ve eşlerini."* Saffât- 37/22) ve Sûre-i Vakı'a'da, وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةً فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ وَاَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ مَا اَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ اُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ (*"Siz de üç sınıf olduğunuz zaman. Ki sağda «Ashabı meymene» Ne «Ashab-ı meymene!» Ne «Ashab meş'eme!» İlerde şabikun, işte o sabikun.»* Vâkıa- 56/7/-10) mazmunları üzere şu rivayetlerle izah olunmuştur: Buharî'de, Hazret-i Ömer, ... النُّفُوسُ زُوِّجَتْ «Ehl-i cennet ve ehl-i nardan nazîri ile tezvic olunur» dedi. Sonra okudu. اُحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَاَزْوَاجَهُمْ (*"Toplayın mahşere o zulmedenleri ve eşlerini."* Saffât- 37/22) İbn Cerîr ve daha dierlerinde, Nu'man ibn Beşîr radıyallahü anh, demiştir ki: Ömer ibni'l Hattab radıyallahü anh, hutbe okuyordu, dinledim. وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةً فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ وَاَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ مَا اَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ اُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ (*"Siz de üç sınıf olduğunuz zaman. Ki sağda «Ashabı meymene» Ne «Ashab-ı meymene!» Ne «Ashab meş'eme!» İlerde şabikun, işte o sabikun. Onlar mukarrebun."* Vâkıa- 56/7-10) dedi. Sonra وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ «Nüfus çiftlendiği vakit.» dedi, اَزْوَاجٌ فِى الْجَنَّةِ وَاَزْوَاجٌ فِى النَّارِ dedi.» Yine Nu'man ibn Beşir merfuan Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'den rivayet ederek demiştir ki: وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ durebadır. كُلُّ رَجُلٍ مَعَ كُلِّ قَوْمٍ كَانُوا يَعْمَلُونَ عَمَلَهُ *«Her adam ameli gibi amel eden, her kavm ile beraber»* dedi. Zira Allah Teâlâ, وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةً فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ وَاَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ مَا اَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ buyuruyor ki, bunlar dürebadır, dedi.»

DUREBA: Sınıf ve şebih mânâsına darîbin cem'i olarak sunuf ve eşbah demektir. Yâni ezvacen selhasede ezvac, efradı biribirine benzeyen sınıf mânâsına zevcin cem'i olduğu gibi burada da tezvic o mânâdan tasnif demek olup مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ (*"Kim bir kavme benzerse o da onlardandır."* Ebû Davud: Libas-4) mazmunu üzere herkes amelde benzerleriyle, iyiler iyilerle, kötüler kötülerle dizilip haşr olunacağı vakit demek olur. İbn Abbas'dan da: وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ «Nüfus çiftlendiği vakit.» «Nâs, ezvac-i selâse olduğu vakit.» Mücahid'den: «Nâs içinde emsal biribirleriyle cem'olunduğu vakit.» Katâde'den: «Her insan kendi şîasına, yahud yahude, Nesârâ Nesâraya ilhak edidiği vakit.» Rebî' ibn Haysem'den: «Herkes sahib ameliyle haşr olunur. Kişi sahib ameliyle beraber gelir» diye mervidir ki, bütün bunlarda nüfus, zeat, tezvic, hayr-ü şerr amelde nazîr nazîre cem-u tasnif mânâsına olarak, يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ فَمَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ (*"Günün birinde her sınıf insanları imamları ile çağıracağız, o gün her kime kitabı sağ eliyle verilirse"* İsrâ-17/71) mazmunu üzere insanların hayr-ü şerr amelde mutbu'ları ve biribirlerine benzerleri ile sınıf sınıf, fevc fevc mahşere

---

Şebih: Benzer, benziyen. **Mazmun:** Meal, nükteli, san'atlı ince söz. **Mutbu':** Kendine uyulan, tabi olunan.

dâvet olunup mahkeme-i kübrada Ashab-ı yemîn, Ashab-ı şimal ferîkun fil-cenne ve ferîkun fi's-seir tefrik olunmak üzere ba's-ü tasnif olundukları vakit demek olur ki, bunda Sûre-i «ق»da geçen وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ ("*Ve her nefis gelmiştir. Beraberinde bir sevk memuru ve bir şahid vardır.*" Kâf-50/21) mazmunu, dostun dost ile, hasmın hasm ile yan yana ve mütekabilen mevkifte duruş ve seçilişleri mazmunu da dahil olur. أَزْوَاجٌ فِى الْجَنَّةِ وَأَزْوَاجٌ فِى النَّارِ tâbirinden bâzıları mü'minlerin cennette zevceleri ve hurîler ile tezvicleri ve kâfirlerin cehennemde şeytanlarla çatılmaları mânâsını da anlamak istemişlerse de, وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ ("*Ve cennet yaklaştırıldığı vakit.*" Tekvir-81/13)'den anlaşıldığına göre bu henüz cennet ve cehenneme girilmeden önceki tasnif ve tefriki anlattığı için, أَزْوَاجٌ فِى الْجَنَّةِ cennete girecek sınıflar, أَزْوَاجٌ فِى النَّارِ cehenneme girecek sınıflar demek olması daha doğrudur.

İkincisi; İkrime, Dahhâk ve Şa'bî'den rivayet olunduğu üzere nüfus, ervah mânâsına olarak ervahın ecsada iade olunup birleştirildiği vakit diye tefsir olunmuştur ki, bu da, nefha-i sâniye ile neş'et-i uhrada ba's vakti demek olur. Demek ki, bu iki tefsirin ikisine göre de, وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ Kıyametin ikinci safhası demek olan ba's ahvalini natıktır. Ve rivayet i'tibariyle evvelki daha kuvvetli ve mânâ i'tibariyle de daha şümullüdür. Bunun bilhassa tarafeyni mahkeme-i kübraya ihzar mânâsında sual ve hesab ile alâkadar olduğu da şununla anlatılıyor:

8) Sual-i mev'üde. وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ Mev'üdeye sorulduğu vakit, بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ **ki, hangi günâhla katledildi?**

MEV'ÂDE: Küçükken diri olarak gömülüp öldürülen kızcağız demektir ki, «وَأْد»den müştaktır. Ve'd, aslında evd gibi ağır basmak mânâsiyle alâkadar olup Câhiliyye Arablarının kız çocuklarını diri diri kabre gömmek âdeti şenîalarına denilir. Müfessirînin beyan ettikleri vechiyle Câhiliyye Arabları'nda bu çirkin âdet şayi' idi ve bunu türlü türlü yaparlardı. Kimisi, kızlar yüzünden bir ar gelmek korkusiyle yapar, kimisi, züğürtlük ve besleyememek korkusiyle yapar, kimisi de, Melâike Allah'ın kızlarıdır dediklerinden dolayı kızlarını da Melâikeye ilhak etmek üzere Allah'a daha lâyıktırlar diye yaparlardı. Âlûsî'nin beyanına göre bir değil, bir çokları zikr etmiştir ki: Bir adamın bir kızı doğduğu vakit, onu öldürmeyip berhayat bırakmak istediği surette ona yünden veya kıldan bir cübbe gydirir badiyede koyun veya deve güttürürdü. Öldürmek istediği takdirde de bırakır altı yaşlarına doğru gelince anasına: «Bunu, temizle, süsle, hısımlarına gezmeye götüreceğim» der. Halbuki sahrada bir kuyu kazmıştır onu oraya götürür. «Bak şunun içine» der. Sonra arkasından iter ve üzerine toprağı yığar, kuyuyu arz ile dümdüz edene kadar örterdi. Bir de gebe

kadın vakti yaklaştığı zaman bir kuyu kazar, ağrısı tutunca başına gider, kız doğurursa onu, onun içine atar, oğlan doğurursa alıkordu denilmiştir. Kamus şârihi der ki: «Cahiliyyede Arablar, kız evlâdını açlık veya ar gelme korkusunda kabre defn ederlerdi. Bâzıları açlık korkusuyla oğlanı dahi defn ederlerdi. وَاِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ Ol babda nâzil oldu.» Mısır müftîsi Abduh, burada şöyle demiştir: «Bak şu kasvete, şu katı yürekliliğe, şu fakr-u âr korkusundan başka bir günahı olmayan ma'sum kızcağazları öldürmek vahşetine ki, Arab'ın kalbine müslümanlık karıştıktan sonra nasıl merhamet ve şefekate mübeddel olmuş, İslâm bu çirkin âdeti temamen mahvetmekle bütün insaniyyete ne büyük bir ni'met olmuştur.»

Âlûsî, Bezzar, ve «Künâ»'da Hâkim ve «Sünen»'de Beyhakî, Hazret-i Ömer ibn Hattab radıyallahü anh'den rivayet etmişlerdir. Demiştir ki: «Kays ibn Asım-ı Temîmî, Resulullah'a geldi de: «Ben, dedi, Cahiliyye de sekiz kızımı ve'd ettim.» Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, «Her birinden bir rakabe azâd et» buyurdu. O: «Ben, dedi, deve sahibiyim.» «O halde, buyurdu, her birinden bir bedene hedy et.» اَلْاِسْلَامُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ *«İslâm makeblini keser atar»* olmasına nazaran bu emir, tevbenin sıhhatinde vücub için olmayıp nedb için olmak gerektir. Ve bunda ve'din pek büyük cinâyet olduğuna ayrıca bir tenbih vardır. Maamafih Arablar, içinde ve'di çirkin görenler de vardi. Ferezdek'in dedesi Sa'saa ibn Nâciyete'l-mücaşî, kavmi Benî Temîm'den mevûdeleri fidye ile kurtarırdı, Ferezdek, şu beytinde;

وَجَدِّى الَّذِى مَنَعَ الْوَائِدَاتِ فَاَحْيَا الْوَئِيدَ فَلَمْ تُوأَدْ

«Dedem hakkı için ki, çocuklarını gömen vâ'ideleri men'etti. O suretle gömülecek olanı ihya etti de gömülmez oldular.»[1]
diye onunla iftihar etmiştir. Taberânî, müşarünileyh Sa'sa'a'dan şöyle rivayet eylemiştir: «Ya Resulâllah, dedim, ben Câhiliyyede bâzı ameller işledim onlarda bir ecir var mıdır. Üçyüz altmış mev'ûdenin hayatını kurtardım. Her birini iki uşera' naka ile iştira ederdim. Bunlarda bana bir ecir var mıdır?» Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: «Sana, onun ecri var. Çünkü Allah Teâlâ, sana İslâm'ı in'âm buyurdu» demiştir.

Ve'd denilen bu büyük cinâyetin hâsılı, evlâdını öldürmekten ibâret olduğu ve bunun en çok sebebi fukaralık ve besleyememek korkusu bulunduğu için

[1] Bu beyitte vâidat denilmekle ve'di yapanların daha ziyâde kadınlar olduğu da anlatılmış oluyor.

Rakabe: Köle, cariye. **Bedene:** Kurbanlık deve. **Nedb:** Dua etmek. **İştira:** Satın almak.

Sûre-i En'am'da, وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ (*"Yoksulluk yüzünden evlâdınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkınızı Biz veririz."* En'âm-6/151) Sûre-i İsra'da وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْأً كَبِيرًا (*"Bir de züğürtlük korkusuyla evlâdlarınızı öldürmeyin, onlara da rızkı Biz veririz size de, elbette onları öldürmek büyük bir cinayet bulunuyor."* İsrâ-17/31) âyetleriyle de defeat ile nehy olunduğu gibi Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem kadınlardan bey'at alırken, وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ (*"Ve evlâdlarını öldürmeyecekler."* Mümtehine-60/12) evladlarını katl etmemek kaydının da tasrih olunduğu Sûre-i Mümtehane'de geçmişti. Bu âyetlere nazaran yalnız gömmek suretiyle değil, her hangi bir suretle olursa olsun evlâdını âmden öldürmek de böyle büyük bir cinayettir. Onun için, خِطْأً كَبِيرًا buyurulmuştur. Şu halde iskat-ı cenîn, kasden çocuk düşürmek dahi evlâdını katletmek olduğu için aynî mahiyyette bir katil cinâyeti olduğu unutulmamak lâzım gelir. Câhil bedevîlerin ve'd vahşetlerini, dinlerken tüyleri ürperen Medenîlerin iskat-ı cenîn cinâyetlerinden yüzleri kızarmamasına da, ne kadar teessüf olunsa azdır. Hattâ azlin bile bir ve'd-i hafî olduğu hakkında bir hadîs-i şerif mervidir. İmam Ahmad, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî, İbn Mace, Taberânî ve İbn Merduye, Huzâme «خذامه» bint Vehb'den rivayet etmişlerdir ki, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne azilden sual olundu: ذَلِكَ الْوَأْدُ الْخَفِيُّ «*O, ve'd-i hafîdir.*» buyurdu demiştir. Bundan dolayı azlin de hürmetine kail olanlar olmuşsa da, Fıkıhda kerahet olması tahkîk olunmuştur. Çünkü nesli kesmeğe bir yol, bir sû-i isti'mâldir. Azl, ve'd-i hafî olunca hilkatı tebeyyün etmiş cenînlerin iskatı ve yeni doğan yavruların itlâfı gerek tesebbüb ve gerek mübaşeret i'tibariyle ve'd-i celîye mübaşeret veya tesebbüb mânâsında, وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ (*"Evlâdlarınızı öldürmeyin."* İsrâ-17/31) nehy-i sarihinin hükmü dahilinde haram bir cinâyet olduğunu anlamak kolay olur. Şayan-ı dikkattir ki, burada tezvic-i nüfustan sonra mes'uliyyet vakti ihtar olunurken ve'din ve bigayri hakkın katl-i nüfusun mes'uliyyetindeki ağırlık anlatılmak üzere evvel emirde hâmîsi yok farz edilen mev'ûdenin suali tasrih olunmuş ve bunun evvelâ katile değil, katl olunan ma'sum kızcağaza sorulacağı anlatılarak, وَاِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (*"Mev'udeye soruldduğu vakit ki hangi günahla katledildi."* Tekvir-81/8-9) buyurulmuştur. Cinâyetin sebebi doğrudan doğruya cânîye sorulmayıp da dâvâcısı olan mâsum mev'ûdeye sorulması o ve'di yapan katilin vicdanını sızlatacak ve hâmisiz gördüğü mazlûmun karşısında mağlûbiyyetini duyuracak ve haksızlığını bütün mânâsiyle tanıtarak

---

Naka: Dişi deve. **Âmden:** Kasden. **Mübaşeret:** Bir işe girişmek, başlamak. **Tesebbüb:** Sebep olma.

hakkın huzurunda hiç bir müdafaaya kadir olamayacak vech ile gayz ve ukubete istihkakını anlatacak şiddetli bir ihtar ve târiz vardır ki, buna, tebkît tâbir olunur. Nitekim Nasârâ müvacehesinde Hazret-i İsâ'ya, ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى وَاُمِّىَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ (*"Hem Allah buyurduğu vakit: «Ey Meryem'in oğlu İsâ! Sen mi dedin o insanlara; "beni ve anamı Allah'ın yanında iki ilâh edinin" diye?"* Maide-5/116) diye sorulması da Nasârâ'ya bu kabîlden bir târiz ile tebkîttir. Bundan başka her türlü amellerin hesabı rü'yet olunacağı da şununla anlatılıyor.

9) Neşr-i suhuf: وَاِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ Ve sahîfeler neşredildiği vakit. Burada, iki nevi' sühuf zikredilmiştir. Birisi, amel defterleridir ki, bunların neşr-i hesab için açılmaları demektir.İbn Münzir'in İbn Cüreyc'den rivayet ettiği vech ile: «İnsan ölünce sahîfesi dürülür, sonra Kıyamet günü açılır, ona göre hesabı görülür.» İkincisi de, Sûre-i Hâkka'da فَاَمَّا مَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ (*"İşte o vakit kitabına sağı ile indirilmiş olan kimse"* Hâkka-69/19)'de dahi geçtiği vech ile hesabın rü'yetinden sonra i'lânı gibi neşr-ü tevzi' olunacak sahîfelerdir ki, bunların neşri de dağıtılıp sahiblerine tevzi' olunması demektir. Buna bâzı hadîslerde «tetayür-i suhuf / sahîfelerin uçuşması» tâbir olunmuştur. Âlûsî'nin kayd ettiği vechi ile Mersed İbn Vedâa'den mervidir ki: Kıyamet günü olunca Arşı'ın tahtından sahîfeler uçuşur. Mü'minin sahîfesi de eline düşer: Cennet-i âliyede, kâfirlerin sahîfesi de eline düşer. Semum ve hamîmde, diye yâni o sahîfelerde bunlar yazılıdır.» Burada birincisi, daha akrebdir. Bundan sonraki Sûrede, وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ (*"Halbuki üzerinizde hafızlar var. Kiram katipler var. Her ne yaparsanız biliyorlar."* İnfitâr-82/10-12) âyetleri de buna bir beyan demektir O defterlerin açıldığı hesab günündür ki insanın bütün amelleri ortaya dökülür.

10) Keşt-i Semâ وَاِذَا السَّمَٓاءُ كُشِطَتْ Ve Semâ sıyrıldığı vakit. Keşt, kesilmiş bir hayvanın derisini yüzmek ve ağacın kabuğunu soymak ve yüzden nikabı sıyırmak gibi örtülü bir şeyi bürüyen örtüyü yüzünden bertaraf edip açmaktır. Semânın böyle sıyrılması da hayvanın derisi soyulur gibi kal-u izalesiyle tefsir edilmiştir. Bundan ilk nazarda, يَوْمَ نَطْوِى السَّمَٓاءَ كَطَىِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ (*"O gün ki semayı kitablar için defter dürer gibi düreceğiz."* Enbiyâ-21/104) gibi âlem-i ulvînin tahribi ile fenâ-i küllî mânâsı tebadür ederse de bu mânâ tekvir-i Şems ve inkidar-i nücum mazmunlarından da anlaşılmış olduğu cihetle bundan murad, semânın tayyından sonra كَمَا بَدَاْنَٓا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ (*"Evvel başladığımız gibi halkı iade edeceğiz."* Enbiya-21/104) buyurduğu üzere yeni kurulacak olan o âlemde keşf-i gıta ve arz-ı küllî ile her hakîkatin tecellî mânâsı olmak siyas-ı beyana daha mu-

---

Gayz: Hiddet, gadap, **Ukubet:** Azap. **Ta'rîz:** Dokunaklı söz söyleme. **Tebkît:** Delil ve bürhanla galip gelip susturmak. **Hamîm:** Sıcak ve kızgın su. **Semam:** Samyeli. **Nikab:** Yüz örtüsü.

vafıktır. Nitekim Tefsir-i Nîsaburî'de, «Semâ açılıp izale olunarak fevkinde cennet ve Arş münkeşif olacak» meâlinde ifade etmiştir. Demek ki, o gün, o âlemde bu dünyanın ecram-ü ecsamından bir şey kalmayacağı gibi hakîkati örten hiç bir şey kalmayacak, Arş-ı Hakk zâhir olup her hakîkat hakka'l-yakîn münkeşif olacaktır ki, bu mânâ, Sûre-i «ق»da, لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (*"Celâlim hakkı için (denir) sen bundan bir gaflette idin. Şimdi senden perdeni açtık, artık bu gün gözün keskindir."* Kâf-50/22) ve Sûre-i Hakka'da, يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ (*"O gün arzolunursunuz öyle ki gizli bir haliniz kalmaz."* Hâkka-69/18) ve Sûre-i İbrahim'de, يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (*"O gün ki arz başka arza tebdil olunur, sema vat da ve hep o vâhid kahhar olan Allah için fırlarlar."* İbrahim-14/48) ve Sûre-i Mü'min'de, يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (*"O günün ki onlar meydana fırlarlar, kendilerinden hiç birşey Allah'a karşı gizlenmez, kimin mülk bu gün o vahid, kahhâr Allahın."* Mü'min-40/16) âyetleriyle beyan olunan mânâdır. Bundan sonraki sûrede de semânın infitârı ile başlanıp, يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ (*"O gün ki kimse kimse için bir şeye mâlik olmaz, emir o gün yalnız Allah'ındır."* İnfitâr- 82/19) hâtimesiyle bunun din günü olduğu beyan olunarak bu mânâ izah edilecektir.

Sema bu suretle sıyrılıp gıtâ keşf olunduğu vakit Arş-ı Hakk münkeşif olacak, nüfus-i insaniyye hakkın şu iki tecellîsi arasında bulunacaktır. Bir taraftan bütün celâl-ü azametiyle gadab-ı İlâhî tecelliyatı, bir taraftan da bütün cemal-ü vus'atiyle rahmet-i İlâhiyye tecelliyatı.

11) Tes'ir-i Cahîm. وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ **ve Cehennem tes'ir olunduğu vakit.** Bütün şiddetiyle alevlendirilip kızıştırıldığı vakit, ki, Benî âdemin kötü amelleri ve Allah Teâlâ'nın gadabı ile azgınlar için kızıştırılacaktır. وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ (*Azgınlar için de cehennem horttatılmıştır."* Şuarâ-26/91)

12) İzlâf-ı cennet وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ **ve cennet yaklaştırıldığı vakit** ki, fadl-ü rahmeti İlâhiyye ile güzel amellerin sevabından donanmış olarak müttakîlere yaklaştırılacaktır. وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ (*"Cennet de müştekilere uzak olmıyarak yaklaştırılmış bulunacak."* Kâf-50/31) Demek ki, bu vakit henüz ehl-i cehennemin, cehenneme, ehl-i cennetin, cennete girmek üzere ayrıldığı son faslı kaza sırası olacak ve bunlar, tehakkuka mevzu' olan «إذا» ile ifade edildiği için muhakkak vuku' bulacaktır.

İşte bir kısmı dünyada, bir kısmı âhirette demek olan bu on iki âyet vaki' olduğu vakit, عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ **bir nefis ne hazırlamış olduğunu bilecektir.**

Gıta: Örtü, örtünecek şey. **İnfitar:** Yarılma saçılma. **Te'sir:** Ateşi yakıp alevlendirme.

Hayır mı, şer mi? İyi mi, kötü mü? Dünyada ne yapmış, o gün için ne hazırlamış olduğunu hakka'l-yakîn bilip anlayacaktır. Çünkü bir zerre mikdarı da olsa hayır veya şer yapmış olduğu her amelin defterinde ihzar edilip mizanına konduğunu ve karşısında temessül ettiğini görecektir. Bu cümle «اذا»ların atf ile rabtından sonra hepsinin birden cevabıdır. Şu halde bu vakitlerin her birinde bilecek demek olmayıp bunları ihtiva eden mümted vakit içinde bilecek demek olur. Ve işte birçok âyetlerde, فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (*"O vakit haber verecek o size neler yapıyordunuz."* Mâide-5/105, Zümer-39/7, Cuma'-62/8, Tevbe-9/94) diye ihtar olunan bu biliş ve anlayıştır ki, ba's ba'de'l-mevtin ifade ettiği acı veya tatlı en büyük intibahtır. اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَاِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا **«İnsanlar uykudadırlar öldükleri vakit uyanırlar.»** denilmesi de bundandır. يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ (*"Her nefis ne hayır işlemiş ve ne kötülük yapmış ise önüne konmuş bulacağı gün!"* Âl-i İmran-3/30) buyurulan gün de, bu gündür. Bu suretle burada da, «كُلُّ نَفْسٍ ، نَفْسٌ» meâlinde olarak her bir nefis demektir. ihzâr edilen şey de, iyi veya kötü amellerdir. Amellerin ihzârı, ya neşr-i suhuftan anlaşıldığına göre defterleriyle huzura getirilmesi veya dünyadaki amellerin iyilik ve kötülüklerine göre âhirette birer suret-i mahsusa ile temsîl ve tecellî ederek huzurda bulundurulmasıdır. Nitekim dünyada bile bir nefes bir ateş halinde, bir hareket bir ziya halinde veya bir bina veya bağçe suretinde temessül eder. Ve öyle olduğu içindir ki, mesâden iyi veya kötü şeyler i'mal edilir. Ve bu suretle insanların âhiretteki neş'etleri de dünyadaki amelerinin hasıllarından ibaret olarak temessül edecek olan hakikat-ı nefsiyyeleri olmuş olur. Bundan dolayı, اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ نَارًا (*"Yetimlerin zulmen mallarını yiyenler muhakkak karınlarında sırf bir ateş yerler."* Nisâ-4/10) âyetini teşbîhe haml etmeksizin zülmen yetîm malı yemenin, hakikaten ateş yemek demek olduğuna kail olanlar olmuştur. Amellerin bu suretle temessül ve tecessümü onların yazıldığı sahîfeler olarak da mülâhaza edilebilir. Her iki takdirde de amellerin böyle ihzârı, Allah Teâlâ'nın emriyle olduğunda şübhe yoktur. Lâkin kesib i'tibâriyle ameller abde muzaf olduğu, ihzarda ona müterettib bulunduğu için sebebiyyet alâkasiyle nefs-i abde isnadı da mecazen sahih olur. Bu iki vecihten dolayı يَوْمَ تَجِدُ âyetinde amel, nefs-i abde isnad edilmiş olduğu halde ihzar, nefse isnad olunmayıp her nefsin onu ihzar edilmiş bulacağı anlatılmış, burada ise, «عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا اَحْضَرَتْ» diye nefs-i abde isnad olunmuştur. Şu halde nefs-i abde nazaran «mâ ahdarat» hakikatte «mâ amilet» mânâsında olup her nefis dünyada iyi mi kötü mü ne yapmış

Temessül: Benzeşmek, bir şeyin bir yerde suret ve mahiyetinin aksetmesi. **Mümted:** Uzayan. **İntibah:** Uyanıklık.

olduğunu ve bu suretle huzur-ı Hakk'ta kendisi için ne hazırlamış bulunduğunu o gün bilecektir demek olur.

Bilmesinin mânâsı da, hayr-ü şer bütün amellerini defterinde hiç bir eksiksiz tafsîlâtiyle yazılı bulup hepsine muttali' olacak, مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصٰيهَا (*"Bu defter de ne acayip ne küçük komuş ne büyük hepsini zaptetmiş."* Kehf-18/49 diyecek, yâhud وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا (*"Ve bütün yaptıklarını hazır bulmuşlardır, Rabbın kimseye zulmetmez."* Kehf-18/49) mantukunca hepsini iyiliğine ve kötülüğüne göre temessül eden hakikati üzere hazır bulup hakka'l-yakîn müşahede edecek demektir. Zira dünyada hevâ ve hevesine uygun gelerek hoş gördüğü bir takım amellerin o gün çirkin ve acı bir surette ve dünyada bir takım külfetler ve meşakkatlerle müterafık olduğundan dolayı güç gelerek yapılan taatlerin de, o gün güzel ve sevimli bir surette karşısına dikilmiş olduğunu görecektir. Şâirin:

سَوْفَ تَرٰى اِذَا انْجَلَى الْغُبَارُ اَفَرَسٌ تَحْتَكَ اَمْ حِمَارٌ

«Yakında toz duman açıldığı zaman göreceksin, altındaki at mı imiş, yoksa merkeb mi?

dediği gibi o gün sema sıyrılıp bütün hakikat münkeşif olduğu vakit insan da dünyada yaptığı amellerin kendisini cehenneme mi, yoksa cennete mi götürdüğünü anlıyacaktır. Bu biliş ve anlayış ise, haber verilen on iki vaktin her birinde değil, neşr-i suhuf ve keşt-ı semâdan sonra olmak gerektir. Onun için «عَلِمَتْ» «اِذَا»ların her irine değil, mecmuuna bir cevab olmak üzere tefsir edilmiştir. Gerçi bu surette zâhir olan başta bir «اِذَا» ile iktifa olunmaktı. Lâkin bunların bir kısmı mebâdî bir kısmı netayic olmak ve her biri hadd-i zamında bilhassa düşünülmesi ve ayrıca bir intibah ifade etmesi lâzım gelen en büyük vâkıattan bulunmak hasebiyle bu ahval ve inkılâbatın her birinin müstekillen dehşet ve ehemmiyyetine tenbih için, «اِذَا»lar tekrar edilmiş ve huküm, mecmuuna rabt olunmuştur.

İbni Atiyye, tefsirinde demiştir ki: «Bir kavim «bu zikr olunan şeylerin Benî âdem'den her biri ve ölüm sırasındaki ahval hakkında istiareler ve binaenaleyh şems nefis ve nücum gözleri ve havassı olmasına» zâhib olmuştur.

Bu ise, Kitabullah'da rumuz isbatına zâhib olan bir kavildir.» Ebu Hayyan da, bunu nakl ettikten sonra şöyle demiştir: «Bu Bâtıniyye mezhebi ve gulât-i Sofiyyeden İslâm'a müntesib olanların mezhebleridir. Bunlar, millet-i İslâm'a intişar ile tesettür etmiş zenadikadır. Kitabullah «بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ» (*"Açık parlak bir*

İstiare: Ödünç almak. **Zahib:** Bir zanna kapılan. **İntişar:** Yayılmak.

Arabî lisan ile." Şuara-26/195) gelmiştir. Onda ne remiz, ne lügaz, ne bâtın yoktur. Felâsifenin ve tabiatçilerin intihal eylediği şeylere ima da yoktur.» İbn Hatîb-i Rey namiyle mâruf Ebu Abdillâh-i Razî de, tefsirine hukemanın ve ashab-ı nücum ve ashab-ı hey'etin kavillerinden bâzı şeyler derc etmiş ise de bunlar, Kitabullah'ın tefsirinden uzaktır. Kezalik Tahrir ve tahbir sahibinin tefsir ettiği âyetlerin âhîrinde Sofiyye müntesiblerinin kelâmlarından zikrettiği ve hakayık namını verdiği şeyler de böyledir. Bunların içinde i'tikadı şöyle dursun, yazılması bile câiz olmayanlar vardır. Allah Teâlâ'dan dinimizde ve akaidimizde selâmet dileriz. Maamafih Ebu Hayya'nın bu sözleri ifrat ve tefrîtten halî değildir. Şübhe yok ki Kelâmullah lisan-i mübîni Arabî ile nâzil olmuştur. Kur'ân'ın lisan-ı lügaz ve muamma gibi remizden ibaret sembolik bir ifade değildir. Ve Şübhe yok ki, nususta asl olan bir karîne-i mânia bulunmadıkça zâhiri üzere hamlolunmaktır. Bununla beraber şu da muhakkaktır ki, Kur'ân'ın Ümmü'l-Kitab olan muhkematının yanında hafî, müşkil, mücmel ve müteşabihatı, hakikatı, mecazı, sarîhi, kinayesi, istiaresi, temsîli, tensis-i iması belâgatinin nükteleri, târîzleri telmihleri, remizleri de vardır. Bütün bunlarda en vâzih olan mânâ maksud olmakla beraber müstetbeat-i terakîb denilen ve derece-i tâliyede matlûb olan nice ifadeler de vardır. İlm-i usulde mâlûm olduğu üzere zâhirin zâhir olması aynî zamanda te'vil, tahsis, mecaz ihtimallerini kesmiş olmak lâzım gelmiyeceği cihetle o zâhire münafî ve münakız olmayarak maiyyetinde bâzı ihtimalât ile derece-i tâliyede bir çok işaret fehm-ü istinbat olunabilmesi, muhkematın vuzuh ve beyanına muhalif olamayacağı gibi bil'akis lisanının Arabî-i mübîn olmasının levazimindendir. Bundan dolayı Kur'ân'da hiç bâtın ve remiz ve ima yoktur demek de doğru olmaz «الم ، ق ، ن» gibi mukattaat-i süver ne suretle tefsir edilirse edilsin remzî olmaktan halî denemez. Doğrusu bâzı âsarda dahi vârid olduğu üzere Kur'ân'ın hem zâhiri vardır, hem bâtını, hem haddi vardır, hem matlaı. Fakat Kur'ân, وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (*"Eğer o Allah'dan başkası tarafından olsa idi elbette içinde birçok ahenksizlikler bulacaklardı."* Nisâ-4/82) buyurulduğu üzere hakikatte ihtilâf ve tenakuzdan azâde eblâğ bir Kitab-ı Mübîn olduğu için zâhiri ile bâtını arasında tehalüf ve tebayünden de münezzehtir. Bu esas, Kur'ân'ın hadlerinden biridir. مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ (*"Salmış iki deryayı demâdem çatışırlar. Beyinlerinde bir berzah bağyeylemezler bir an."* Rahman-55/19-20) mazmunu üzere zâhir ve bâtın de-

---

Nusus: Nasslar. **Tensis:** Tetkik ederek karar verme. **Müstetbesti terakıb:** Sözdeki birbirine bağlı, işaretli manalar. **Münakız:** Birbirini tutmayan, zıt olan. **İstinbat:** Bir meseleyi derin tetkik neticesinde kaynaklarından güçlükle anlamak. **Matla':** Çıkış, zuhur etme yeri. **Tehalüf:** Birbirine zıt olmak. **Tebayün:** Birbirinden ayrı ve başka olmak.

ryalarının iltikasiyle beraber biribirine bağy-ü tecavüzüne mani' olan haddi aşılmamak şartiyle ondan zaman zaman vehbî ve zevkî olarak alınan tulûat ve ilhamata bir nihayet de tesavvur olunamaz. قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا (*"De ki: Eğer Rabbımın kilemâtı için deniz mürekkeb olsa idi her halde Rabbımın kelimatı tükenmeden deniz tükenirdi."* Kehf-18/109) dır. Buna karşı gerek Felâsife ve Hukema ve gerek ashab-ı nücum ve hey'et ve sair ulemâ, ukalâ, büleğa, üdebâ, havass ve avammiyle bütün beşerin zihnine, ruhuna temass eden ve edebilecek olan ahval ve efkâr ve mevzu'lar hakkında Kur'ân'da redden veya isbaten ima yoktur demek ve Razî gibi o yolda tenvir-i efkâra hizmet edenlere ta'n etmek doğru olmadığı gibi nüsus ve muhkematın zâhirini ibtal etmeyecek vech ile Kur'ân'ın ruhî ve vicdanî zevklere doğabilen işarat ve te'vilâtından bahseden Sofiyye Tefsirlerinin hepsini de Karamita ve Hurufiyye bâtınıyyesi gibi zenadikadan saymak da doğru değildir. Meselâ, Kaşanî ve Arais tefsirlerini mahzâ zâhiri olan meânî ve ahkâmı ibtal vadîsinde yazılmış Hasan Sabbah ve gulât-i İmamiyye kitabları gibi mütalaa etmek isteyenler, şübhesiz ki, yanlış yola gitmiş olurlar. Evet, muhkematı bırakıp da, فَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَاْوِيلِهِ (*"...Amma kalblerinde bir yamıklık bulunanlar sade onun müteşabih olanlarının ardına düşerler. Fitne aramak, te'vilini aramak için."* Âl-i İmran-3/7) beyanına rağmen hep müteşabilât arkasına düşmek şathiyyâta sapmak fitne ve fesad yolunda te'vil aramak kalb çarpıklığından, ruh bozukluğundan neş'et eden bir zeyg-u ilhaddır. Lâkin zâhirî meanı ve ahkâmı beyan ve tesbitten sonra onlara münafî olmayacak vech ile bir takım işaret ve te'vilâttan da bahseden zevatın sânihâtından istifade etmemek de mahrumiyyet olur. Çünkü Kur'ân; اِنَّ فِى ذَلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (*"Elbette bunda iman edecek bir kavm için çok âyetler var."* Nahl-16/79) اِنَّ فِى ذَلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (*"Elbette bunda aklı olan bir kavm için ayetler var."* Nahl-16/12) لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (*"İşte bilecek olan bir kavım."* Arâf-7/32) لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (*"Tefekkür edecek bir kavm için."* Rad-13/3) لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (*"Elbette bunda tezekkür edecek bir kavm için."* Nahl-16/13) لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ (*"Hakikat, ince anlayışlı fıkıh ehli olanlar için."* En'âm-6/98) لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (*"Ve yakîn edinecek bir kavm için."* Casiye-45/20 لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ (*"Korunacak bir kavm için."* Yusun-10/6) لَاٰيَاتٍ لِاُولِى الْاَلْبَابِ (*"Şüphesiz ayetler var (vicdanları temiz) ulu'l-elbab için."* Âl-i İmrân-3/190) gibi nice âyetlerinde muhatabların evsaf ve kabiliyyeti mahsusalariyle derecelerine göre türlü mazmunlarla hitab edip

---

İltika: Buluşma, kavuşma. **Tenvir:** Aydınlatma. **Şathiyyât:** Cezbe halinde söylenen ve şeriatın zahirine aykırı olan sözler. **Zeyg:** Doğruluktan ayrılma. **Sanihat:** Çok düşünmeden akla fikre gelen şeyler.

dururken tefsirlerin böyle ezhan ve efkârın ve ahlâk-u irfanın meratibine göre inceliklere alâkadar olmaması Kur'ân'ın hadd-ü matlaına ve umumu tenvire mâtuf olan makasıdına uygun da olmaz. Herhalde zâhirîlikte ifrat etmek de, bâtinîlik de ifrat etmek kadar muzırdır. وَاُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ (*"İlim ulular da adl-u hakkaniyetle durarak şahid."* Âl-i İmrân-3/18)'tır ve Kur'ân'da tefsir de vardır, Te'vil de vardır. Şübhe yok ki, kendi fikr-ü hevasına saplanıp da güneşi inkâra kadar gidenler her şeyi inkâr edebilirler. اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (*"O güneş dürüldüğü vakit. Ve yıldızlar bulandığı vakit."* Tekvir-8/1-2) de Şems ve nücumu evvel emirde kendi hakîkî mânâlarıyle anlamağa mani' olacak aklî ve naklî hiç bir karîne olmadığı için bunlara zâhir ve hakîkati vech ile inanmak lâzımdır. Bunu kaydettikten sonra tekvir ve inkidarın sureti vukuuna nazaran mânâlarındaki hakîkî ve mecazî ihtimalleri mülâhaza etmek bu imana münafî olmayacağı gibi aynî zamanda Şems ve nücumdan mecaz ihtimali üzerine daha umumî bir mânâ ve işaret mülâhaza etmek de o imana münafî olmaz. Nitekim وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ (*"Ve kıyılmaz mallar bırakıldığı vakit."* Tekvir-81/4)'de Kurtubî: «Kelâmın, isti'are ve temsîl üzerine olduğunu söylemekle bunun beyana münafî bir remizden ibaret olduğunu iddia etmiştir» denilemiyeceği gibi henüz tafsîlâtı idrâk olunamayan bu âyetlerin daha bâzı elfazında mecaz ve isti'are ihtimallerini düşünerek o vakı'atı bir dereceye kadar tasavvura çalışmak da Kur'ân'ın Arabiyyi mübîn bir lisan ile nâzil olmasına münafî sırf bir Remzîlik ve Hurufîlik, bir sembolizim ve فَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ (*"...Amma kalblerinde bir yamıklık bulunanlar sade onun müteşabih olanlarının ardına düşerler. Fitne aramak, te'vilini aramak için."* Âl-i İmran-3/7) mısdakınca zeyg-u fitneden ibaret olan bâtınîlik tesettürü demek değildir. Bil'akis Kıyamet-i kübrâ vukuatını, Kıyamet-i suğra vukuatiyle ezhana takrîb ederek imanı takviyeye çalışmaktır. Nitekim Nizamüddin-i Nisaburî, Ga «raibü'l-Kur'ân ve Regaibü'l-Furkan» nam tefsirinde bu âyetleri zâhiri vech ile usul dairesinde tefsir ettikten sonra ehl-i te'il dediler ki, bu, ahval-i Kıyamet-i suğrâ hakkında da i'tibar etmek mümkündür. Kıyamet-i suğrâ ise mevt halidir. O halde Şemis, nefs-i nâtıkadır. Tekviri, onun teallukunun kesilmesidir. İnkidar-ı nücum kuvvelerin tesakutudur. Te'sîr-i cibal a'za-i reîsenin fiillerinden in'izalidir. İşâr, bedendir. O vakit emri ihmal olunur. Haşr-ı vuhuş, şahs üzerinde behîmî ve sebüî ef'al netaicinin zuhurudur. Tescîr-i bihâr, evhamı bâtılenin ve boş emellerin tükenmesidir. Çünkü o evham ve emânî öyle bir deryadır ki, onun ihtiyarî veya ıztırarî mevtten başka sâhili yoktur. Tevîc-i nüfus ve melekenin kendi cinsine:

Mısdak: Tasdik alameti, bir şeyin doğru olduğuna isbata yarayan şey.

zulmetin zulmete, nurun nura inzımamıdır. Mev'ûde, mükellefin mahulika lehinin gayride zayi' ettiği kuvvedir. Üstazlarımdan olan bâzı muhakkikînden o, hatıra sünuh edip de kitabet ile kaydedilmeyerek gâib olmuş olan her meseledir diye de işittim. Sema da, Sema-i ervahtır bâkîsi zâhirdir.» Demek oluyor ki, bu te'villeri söyleyen ehl-i te'vilin muradları bu âyetlerin esas i'tibariyle Kıyamet-i kübrâ hakkında olduğunu nefy-ü inkâr değil, onunla beraber فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (*"Düşünün de ibret alın ey görecek gözleri olanlar."* Haşr-59/2) müeddâsınca bunlardan kıyamet-i suğrâ olan ve herkesin göreceği muhakkak bulunan mevt ahvali hakkında da ibret alacak mânâlar anlamak mümkün olduğunu dahi göstermektir. Bunun ise, iman ve akaide zararı değil, menfaati vardır. Bu i'tibar ile yalnız, مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ (*"Kim ölürse onu kıyameti kopmuş demektir."* Keşfû'l-Hafâ-2/2618) muktezasınca Kıyamet-i suğrâ olan ferdin ölümü değil, Kıyamet-i vustâ demek olan bir ümmetin ölümü hakkında da bu mânâları ve hâdiseleri mülâhaza etmek çok ibretlidir. Bunların hepsinde, عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ (*"Anlar bir nefis ne hazırlamıştır."* Tekvîr-81/14)'den bir intibah hıssası vardır. Çünkü onlar da, büyük Kıyametin bir geçidi ve bir nümunesidir. Fakat hiç unutmamak lâzım gelir ki, hepsinin tamamı Kıyamet-i kübradadır. Ve bu âyetler, asıl onun hakkındadır. Bütün hakk-u hakîkatin inkişafı, o ebedî cennet ve cehennemin öne konduğu o faslı kaza hengâmındadır ki, her nefis ne ihzar etmiş olduğunu hakka'l-yakîn o vakit bilecektir.

Şimdi meadın bu dehşetli hakîkatleri böyle haber verildikten sonra bu haberlerin hakkiyyetini te'yid ve te'kid ile bu ahbarın hikmet ve fâidesini de beyan için bunları haber veren Resul'ün şanını, Risaletin kuvvetini ve Kur'ân'ın mahiyyetini tefhim ve takrir zımnında kasem ile buyuruluyor ki: فَلَا أُقْسِمُ «لَا أُقْسِمُ» ve «وَالْقِيَامَة» Sûrelerine bak! Yâni bunun üzerine artık başka söz yok, ancak kasem ederim ki:

بِالْخُنَّسِ Hunnese, sînenlere veya dönenlere Hunnes: «Hânis»'in cem'idir. Hans ve hunûs inkıbaz ve istihfa veya ric'at ve teahhur, yâni büzülüp sinmek veya gerilemek ve geri kalmak mânâlarına lâzım ve müteaddî olduğuna göre hânis sinen, gâib olan veya sindirip gâib eden yâhud geri kalan veya gerileten demek olur. «Ha»'nın ve «nun»'un fethiyle hanesde sığır ve âhu kısmının burunlarında olduğu gibi burunun ucu dudaktan geride biraz kalkık ve gerisi basık olmağa denir ki, fatas tâbir olunan yassıdan yakışıklıca olur. Ve onun için âhulara ve yanaklarına ve bakar kısmına, «zammeteynle hunüs» ıtlak olunur.

İnzimam: Bağlanma. **Sünuh:** Çok düşünmeden akla ve kalbe gelen mana. **Müeddâ:** Mana, mefhum. **Mead:** Ahiret. **İnkıbaz:** Büzülme, çekilip toplanma. **İstihfa:** Gizlenme, saklanma. **Teahhur:** Geri kalmak, geciktirmek.

Burada hans ekseriyyetle lâzımdan rücu' ve ihtifa mânâlariyle sinenler veya geri dönenler, revâcı' mefhumlariyle tefsir edilmiştir. الجَوَارِى Cereyandan cariyenin cem'i **akanlar** demek olup hunnese sıfat veya bedeldir. الكُنَّسِ **«Yuvasına girenlere.»**

«Kânis»'in cem'i, kânis, süpürmek mânâsına kensten süpüren ve Künûsten kinâse giren demektir. Kinâs, ahu kısmının ağaçlık ve ormanlık aralığında gizlendiği yatağına, yuvasına denir ki, kumu, toprağa kadar süpürüp açtığı için ıtlak olunmuştur. Çokları bu cevar-i seyyareler ve bahusus derarî-i hamse ta'bir olunan Zuhal, Müşteri, Merrîh, Zühre, Utârid seyyareleri olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bunlar, Şems ile beraber cereyan eder, sonra geri dönmüş görünür, sonra da Şemsin ziyasında gizlenirler. Rü'yet i'tibariyle rücu'ları hunûs, Şemsin ziyasında gizlenişleri künûstur demişler ki, eski Müneccimler bunlara «Hamse-i mütehayyire» namını vermişlerdi. Bir çokları da ale'l-umum yıldızlar olduğunu nakleylemişlerdir. Bunun izahında denilmiştir ki: Çünkü yıldızlar, gündüzün hunûs eder siner, gözlerden gayb olurlar. Geceleyin de künûs eder, yataklarındaki âhular gibi yerlerinde tulû' ederler. Lâkin künûsun böyle yalnız tulû' ile tefsirinde hafa vardır. Onun için daha doğru olmak üzere şöyle denilmiştir. Çünkü yıldızlar, gündüzün fevka'l-ufuk oldukları halde bile gözlerden gizlenirler, bu sinmeleri hunûslarıdır. Tulû'larından sonra da gurub ederek âhuların kinâslarına dahil oldukları gibi ufkun tahtına girerler. Bu da, künûslarıdır. «بِالخُنَّسِ الجَوَارِى الكُنَّسِ» in böyle ale'l-umum kevakib diye tefsîri, Hasen ve Katâde'den mervi olduğu gibi Hazret-i Ali radıyallahü anh'ten de rivayet edilmiştir. Maamafih seyyarat-i hamse ile tefsiri de Hazret-i Alî'den rivayet olduğu söylenmiştir. İkisinde de kens ile tavsif, sığır, geyik gibi âhulara teşbih tarikiyle istiare demektir. Çünkü hans gibi künûs ve kinâs dahi bakare-i vahşî ve âhu kısmında kullanılan evsaftandır. Bundan dolayı İbn Abbas'dan Said İbn Cübeyr'den, Dahhâk'ten zibâ, yâni geyik ve İbn Mesud'dan bakar-i vahşî demek olduğu da rivayet edilmiştir. İbn Cerîr'in bir rivayetine göre İbrahim ile Mücahid işbu «فَلَا اُقْسِمُ بِالخُنَّسِ الجَوَارِى الكُنَّسِ» (*"Şimdi kasem ederim o sinenlere. O akıp akıp yuvasına girenlere."* Tekvir-81/15-16) âyetini müzakere etmişler. İbrahim,

Mücahide: «Bunun hakkında işittiğini söyle» demiş. Mücahid: «Biz, bir şey işitiyorduk, bâzı nâs da nücum diyorlar.» demiş. İbrahim de: (Nehaî olacak) «Onlar, Hazret-i Alî'ye atfen yalan söyliyorlar» demiş. Lâkin geyik ve bakar-i vahşî gibi âhu kısmından burada bir mecaz ve istiare mülâhaza edilmediği tak-

---

Itlak: Salıvermek, serbest olup her tarafta bulunmak. **Derari:** Parlak yıldızlar.

dirde bu âyetlerin siyak-u sibakına nazaran onlara kasem edilmekte zâhiren münasebet görülmez. Bu, olsa olsa onların yırtıcı hayvanlardan firarları halinde işar ile vuhuşun haşri manzarasına bir telmih olabilir. Seyyarâtın, Şemse irtibatlarına nazaran seyr-ü hareketlerindeki ihtilâfı mülâhaza da bir mânâ varsa da bunu beşe tahsîs etmekte vâzih bir mânâ yoktur. Ale'l-umum nücuma kasemde ise, âlemde mekânı işgal eden bütün ecramın, كُلٌّ يَجْرِى لِاَجَلٍ مُسَمًّى ("...Her biri *müsemmâ bir ecel için cereyan ediyor."* Ra'd-13/2) mantukunca bir eceli müsemmâya doğru ceryanını iş'ar ederek Sûrenin evvelinde zikrolunan akibete doğru gitmekte bulunduklarını ihtar için evvelâ mekâniyyata, sâniyen de gece ve sabah ile zamanının cereyanına kasem edilmiş olmakta açık bir münasebet vardır. Maamafih ibn Cerîr, rivayetleri naklettikten sonra, hiç biri ta'yin olunmayıp umumu üzere bırakılması evlâ olduğuna kail olmuş ve demiştir ki: «Allah Teâlâ, bâzân hunîs eden, yâni gayb olan ve bâzân cereyan eden ve sonra da künûs eden bir takım şeylere kasem etmiştir. Kinâs, meknis, mekânis kelâm-ı Arab'da bakar-i vahşî ve geyiklerin girdikleri mevzi'lerdir. Bununla beraber nücumun bulundukarı mevzi'lere isti'are olunması da münker değildir. Bunlardan birine tahsîs için âyette bir delil de olmadığından bu sıfatları hâiz olanların hepsine ta'mîmi daha doğru olur.» Lâkin bu surette ta'mim, umumî mecaz olmuş olur. Halbuki hakîkat mümkin olur, mecaza karînede bulunmazsa ta'mîm nasıl doğru olur? Ta'mîmi tasvib edebilmek için de mecaza bir karîne bulunduğunu i'tiraf etmek lâzım gelir ki, o da, söylediğmiz gibi nüçumun hunûs ve künûs ile cereyanı siyak-u sibaka daha muvafık olmasıdır. Bu karîne ile rivayetleri câmi' olmak üzere umumî mecazın evlâ olduğuna hükmedilebilir. Umumî mecaz olarak hâsılı mânâ ise, «hunûs, cereyan ve künûs ıtlak olunabilen vasıflarla hakikaten veya mecazen mutasıf olabilen şeyler» demek olur. Bu ise, gaybda sinen ve sonra âlemi şuhudda cereyan edip de nihâyet yine âlemi gaybda karar edeceği yere varıp nazarlardan nihan olan bütün eşyaya şamil olur ki, bu da, âlemin hudûs ve fenasiyle وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ (*"Bütün işler Allah'a götürülür."* Bakara-2/210, Âl-i İmran-3/109, Enfal-8/44, Hacc-22/76, Fâtır-35/4, Hadid-57/5) medlûlü üzere mebde ve meade bir istidlâl olur. Ve onu mülâhaza ettirmek için bilhassa ahular evsafının âleti mülâhaza ettirmek için bilhassa ahular evsafının âleti mülâhaza ittihaz edilmiş olmasında da hayat-ı hayvaniyye ve hayat-i insaniyye bakımından düşünülecek incelikler vardır. Bu rivayetlerde görülüyor ki, elkünnes vasfı, hep kinâsa girmek demek olan künûsten olmak üzere mülâhaza edilmiş ve maddenin aslı olan kens, yâni süpürmek mânâsına hiç işaret olun-

---

Ta'mîm: Umumileştirme. **Nihan:** Gizli.

mamıştır. Halbuki kelimenin maddesine nazaran daha şumullu olmak üzere bu mânâya da ihtimali vardır. Bu surette kensin müteaddî olan bu mânâsiyle husûsun lâzım olan iki mânâsından her birine göre şu mealleri ifade eder:

Birincisi: Kasem ederim o gayıbda gizlenenlere, o akıp akıp süpürenlere, demek olur ki, الجوارى الكنّس hunnesin sıfatı olarak bunda kevn-ü fesad âlemi olandünyada tathirât ifasına me'mur olan Meleklere kasem edilmiş olur.

İkincisi: Kasem ederim o sinip sinip dönenlere, o akıp akıp süpürenlere demek olur ki, bunda da hunnes, dünyaya gelip gidenlere, cevari-i künnes de ondan bedel olarak onları alıp alıp âhırete götüren Meleklere işaret olmuş olur. Muracaat ettiğim tefsirlerde Melâikeye işaret olmasına dair bir nakıl görmedim. Ancak «Kamus» etrafında Melâike dahi denildiği söylenmiştir. Nazmın da ihtimali vardır. Şu halde İbn Cerîr'in dediği gibi umumî mecaz evlâ olunca, مَا يُطلَقُ عَلَيْهِ الخُنّسُ الجَوَارِى الكُنّسُ حَقِيقَةً اَوْ مَجَازًا mefhumiyle bütün bu mânâların mülâhaza edilmesi daha evlâ olur. Bu tafsîlattan şunu anlamış oluyoruz ki, işbu بالخُنّسِ الجَوَارِى الكُنّسِ (*"O sinenlere, O akıp akıp yuvasına girenlere."* Tekvir-81/15-16) kaseminde âlemdeki tahavvülât ve inkılâbatı anlatmak üzere Ve'l-Mürselâti, Ve'n-Nazi'ati sûrelerinin başındaki kasemleri de icmal eden bir şumul vardır. Nitekim şu kasemlerde de zamanın tehavvulâtını ihtar ile inzar ve tebşir sarihtir:

وَاللَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَ **Ve yöneldiği dem geceye, kasem ederim.**

AS'ASE: Azdaddan olmak üzere hem ikbal, hem idbar mânâlarına geldiği cihetle burada bâzıları ikbal, çokları da idbar mânâsiyle tefsir etmişlerdir. Gecenin ikbali vaktı, kararmağa başladığı ilk saatleridir. Bunda bir inzar mânâsı vardır. İdbari vakti de, zevale yüz tuttuğu, sabaha yöneldiği son saatleridir ki, sabahın mübeşşiridir. Ekseriyyet bu mânâyı tercih etmişlerdir. Buharî'de de, bu mânâyı rivayet ederek, عَسْعَسَ اَدْبَرَ demiştir ki, Sûre-i Müddessir'deki, وَاللَّيْلِ اِذَا اَدْبَرَ (*"Ve döndüğü dem o geceye."* Müddessir-74/33) gibi. olur. Meâlde, «yöneldiği dem» demekle de bu iki mânâya işaret ettiğimizi zann ediyoruz. وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ **Ve teneffüs ettiği dem sabaha, kasem ederim.** Sabahın teneffüsü de, اِذَا اَسْفَرَ (*"Ve açtığı sıra."* Müddessir-74/34) gibi açılmağa başladığı sıradır ki, tatlı tatlı bad-i sabasının letâfetine de işaret eder. Bunun gece sıkıntısını izâle eden bir beşaret ifade ettiğinde ise, şübehe yoktur. Bu suretle bu kasemde, Resulullah'a ve müslümanlara وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى (*"Ve her halde sonu senin için önünden daha hayırlı."* Duhâ-93/4) mazmunu üzere hüsn-ü âkibet ile va'd-ü tebşir vardır. Bu dünya onlar için sabaha yönelmiş bir gece ve her nefsin ne hazırlamış olduğunu bileceği o Kıyamet vakti böyle teneffüs eden bir sabah demek olduğunu

---

Tahavvülat: Değişmeler.

müjdelemektedir. Bütün bunlara kasem olsun ki, إِنَّهُ O olacak dehşetli vukuatı haber veren bu Kur'ân, لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ **şübhesiz bir kerîm Resulün,** yâni Allah Teâlâ indinde mükerrem, muazzez bir Resulün getirdiği kelâmdır. Sûre-i Hâkka'da dahi zikri geçtiği üzere burada bu Resul-i kerîm'den murad, Kur'ân'ı, Peygamber'e getiren Ruh-ı emîn Cebrail aleyhisselâm'dır. فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ (*"O, o Kur'an-ı senin kalbin üzerine Allah'ın izniyle indirdi."* Bakara-2/97) ذِى قُوَّةٍ **Pek kuvvetli,** hâmil olduğu risaleti, me'mur bulunduğu emri ifada za'fı yok, mukavemet olunmaz, şübhe götürmez, büyük bir kuvveti var, şiddetli bir Resul. Öyle ki, شَدِيدُ الْقُوٰى ذُو مِرَّةٍ (*"...Kuvvetleri şiddetli. Bir kuvvet sahibi."* Necm-53/5-6) Sûre-i Necm'e bak! عِنْدَ ذِى الْعَرْشِ **Arş'ın sahibi olan ve O'nu gönderen Allahu zü'l-celâl indinde** مَكِينٍ **mekîn,** mekânetli, yâni büyük bir şeref ve haysiyyeti hâiz, öyle ki, مُطَاعٍ ثَمَّ **muta'** orada, Allah Teâlâ'nın huzurunda Melâike-i, mukarrebîn O'na itaat ederler. O'nun emrini dinlerler. أَمِينٍ **Emîn,** her vech ile i'timada şayan vahy-ü risalette gayet emniyyetli, أَمَانَتِي إِنِّي لَمْ أُومَرْ بِشَيْءٍ فَتَعَدَّيْتُهُ إِلَى غَيْرِهِ *«Benim emânetim, ben bir şey ile emr olunayım da onu başkasına tecavüz edeyim bu vakı' olmaz»* diye kendisinden rivayet olunduğu üzere emr olunduğu bir şeyde asla teaddîsi olmaz, vazîfesini gereği gibi yerine getirir, getirmiş olduğu vahiyde kusuru, hatası, hiyâneti asla melhuz değil, وَمَا صَاحِبُكُمْ **ve sahibiniz,** sohbetinde bulunduğunuz arkadaşınız, yâni Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem بِمَجْنُونٍ **mecnun değil.** Sûre-i Necm'in başındaki مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى (*"Şaşırmadı sahibiniz azıtmadı da."* Necm-53/2) âyetinde olduğu gibi burada da Resulullah'ın nezâheti beyan buyurulurken, صَاحِبُكُمْ diye muhatablar zamirine muzaf olarak sohbet unvaniyle tavsif buyurulmasında, Sûre-i Yûnus'ta geçen, فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (*"Bilirsiniz ki ben sizin içinizde bundan evvel bir ömür durdum, artık bir kerre aklınıza müracaat etmezmisiniz?"* Yunus-10/16) mazmunu üzere zarîf bir ta'riz vardır, yâni «Ey o Kur'ân'a ve risalet haberlerine inanmamak için Peygamber'e mecnun diye bühtan etmek istiyenler, o Peygamber (Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem) sizin sahibinizdir. Siz senelerce onun sohbetinde bulundunuz. Aklının, ahlâkının yüksekliğini tecrübe ettiniz, re'yine müracaat eylediniz, konuştunuz. Bilirsiniz ki, o mecnun değildir. Akıl ve idrâki tam, fazl-u fazîleti müsellem, hakkınızda hayırhah bir zattır. Binaenaleyh o size bu sözleri mecnuncasına söylemiyor. بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ (*"Hayır o hakk ile geldi ve bütün peygamberleri tasdik eyledi."* Saffât-37/37) mısdakınca Allah'ın gönderdiği O Resul-i kerîm'i tasdik ederek hakkı söyliyor.» وَلَقَدْ رَاٰهُ **Vallahi o sahibiniz, Muhammed, O'nu, O Zi'l-Arş'ın emîn, muta',**

Teaddi: Şeriatten ayrılma.

mekîn, kuvvetli, kerîm Resulü Cebrail aleyhisselâm'ı **gördü.** Hem nasıl? بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ **Ufuk-ı mübînde.** Beyan edici ufuk veya açık ufuk demek olan ufuk-ı mübîn, Sûrei Necm'de, بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى (*"En yüksek ufukta idi."* Necm-53/7) tâbir olunan ufuktur ki, gündüzün geldiği, güneşin doğduğu, eşyayı tebyîn ettirip gösteren Meşrik tarafı diye tefsir edilmiştir. Mücahid'den bir rivayette: «Ecyad tarafından ufuk-ı mübîn-i a'lâda» diye vârid olmuştur ki, Ecyad, namı diğeri ciyad, Mekke'nin şarkında bir dağın veya arzın ismidir. Bir de, ehl-i Mekke için metaliin en yükseği Seretan burcunun re's-i matlaı olduğundan ufuk-ı mübîn-i a'lâdan murad, odur denilmiştir. Resulullah'ın Cibrîl'i ufuk-ı mübînde bu görüşü suret-i hakîkiyyesi ile görüşüdür ki, Hıra'dan sonra olmuştu. Arz ve semâ arasında Kürsî üzerinde Allah Teâlâ'nın halk eylediği surette gördü. Altı yüz cenahı vardı» diye rivayet olunmuştur. İbn Cerîr de, İbn Humeyd'in Cerîr tarikiyle Atâ'dan, Âmir'den rivayetinde demiştir ki: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, Cibrîl'i kendi suretinde bir kerre görmüştü. Diğerlerinde, «Dıhye» denilen bir recül suretinde gelirdi. Kendi suretinde gördüğü gün ise gelmiş, bütün ufku sedd etmişti. Üzerinde dür ta'lik olunmuş yeşil bir sündüs vardı. وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ (*"Vallahi gördü O'nu açık ufukta."* Tekvir-81/23) Kavl-i İlâhîsi budur.» Lâkin Ve'n-Necmi Sûresinde, وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى (*"Kasem olsun ki o O'nu bir daha da inişinde gördü. Sirde-i müntehanın yanında."* Necm-53/13-14) diye müsarrah olduğu üzere Resulullah'ın Cibrîl'i, suret-i hakikiyyesiyle Sidre-i Müntehâ'nın yanında bir kerre daha görmüş olduğu da muhakkaktır. Nitekim Taberanî ve İbn Merduye'nin tahric ettikleri vech ile İbn Abbas'dan, «buradaki rü'yetin, Sidre-i Münteha yanındaki rü'yet olduğu da» rivayet edilmiştir. Bu surette ufuk-ı mübîn Sidre-i Münteha demek olur. Halbuki Sidre-i Münteha'daki görüş ufuk-ı a'lâdan başka olmak iktiza eder. Şu halde burada zikr olunan rü'yet, iki rü'yetin ikisine de şamil olmak ve iki rivayeti de cami' bulunmak üzere ufuk-ı mübîn, ufuk-ı a'lâ ile Sidre-i Münteha'dan eamm mülâhaza edilmek daha muvafık olacaktır. Allahu a'lem İbn Abbas'ın muradı da, bu olmak gerektir. Bu hususta Sûre-i Necm daha mufassal olduğundan nüzulü, gerek evvel olsun, gerek sonra buradaki rü'yet ona göre tefsir edilmek lâzım gelir. Yâni Resulullah'ın Cebrâil'i hakikî hilkati ile iki kerre görmüş olduğu muhakkaktır. وَمَا هُوَ **Ve o,** yâni sahibiniz عَلَى الْغَيْبِ **gayb üzerine,** yâni kendisine öyle vahiy geldiğine ve sair umur-ı gaybiyyeye dair vermiş olduğu haberler gibi sizin hiss-ü tecrübenize dahil olmamış bulunan gaybe âid hususatta بِضَنِينٍ **danîn de değildir.**

Dürr: İnci. **Şündüs:** Bir çeşit ipekli kumaş. **Nazileten:** Nuzul olmakla, yukarıdan aşağıya inmekle.

DANÎN: Buhl demek olan «danndan» fe'îldir. Fâil mânâsına da mef'ul mânâsına da olabilir. Yâni o meşhudünüz olan hususatta bahîl olmadığı gibi gayba dâir olan hususatta da kıskanç değildir. Almış olduğu vahyi tebliğ etmekte ve sizin müşahedenizden ve ilminizden gâib bulunan bilmediğiniz şeyleri haber verip bildirmekte bahillik etmez, gayb taslayan, gayb furuşluk eden kâhinler veya bildiğini ücretsiz belletmeyen kimseler gibi ücret almak sevdâsiyle kıskançlık yapmaz. Binaenaleyh onun hakkında cerri menfaat gibi bir garaz ve töhmet de mevzu-ı bahs olamaz. Maznun mânâsına olduğuna göre de şöyle demek olur. Meşhudunuz olan ahvalde akl-ü fazîleti mâlûmunuz olan O Zat-ı Muhammedî gaybe karşı kıskanılacak kimse değildir. Onun gaybdan haber vermesi, vahy alması, sizin bilmediğiniz şeyleri bilmesi çok görülmez. Onu o yüksek fıtrat ve ahlâkta yaratan Allah Teâlâ'nın canib-i gaybından Vahy-ü Risaletle müşerref kılmasıda kendisine kıskanılacak, çok görülecek bir şey değildir. أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ (*"İnsanlar için içlerinden bir ere bütün insanları inzar et."* Yunus-10/2) Kıraatların bâzısında «ض» yerine, «ظ» ile zanîn okunur. Bu da, iki mânâ ile tefsir olunmuştur. Birincisi: Töhmet mânâsına «zınne»'den olup o, gayb üzerine maznun, töhmetli değildir, emin ve mevsuktur demek olur. Ki bu, birinci mânâ ile mütelâzim gibidir. İkincisi: Suyu az kuyuya, «بِئْرٌ ظَنُونٌ» denilmesinde olduğu gibi za'f ve kıllet mânâsından olarak, o nefsinde kuvvesi zayıf, hâfızası çürük, vehm-ü zann ile söyler, hevâ ve hevese kapılır bir kimse de değildir, demek olur. Yâni, Vahy telâkkı ve tebliğ hususunda hiç bir za'fı yoktur. Onun aldığı vahyi, ale'l-âde insanların evham-u zunun karışan ve ashab-ı ilimden olmayan ilhamât ve sanihât gibi zayıf zann etmemelidir. O kuvvetli, emîn Resul-i Kerîm'den tam bir müşahede üzerine aldığı tebligatı tam bir kuvvet ile alıp hıfzederek hiç bir harfini zayi' etmeksizin kemal-i yakîn ile ahz-ü tebliğ eyler. İşte o Kur'ân bu sahibinizin ufuk-ı mübînde gördüğü öyle emîn, muta' ve Zi'l-Arş indinde mekîn, gayet kuvvetli, kerîm bir Resul'den böyle kuvvet ve emniyyetle ahz-ü tebliğ eylediği bir kelâmdır ki, O'nu, o Arşın sahibi Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğunda hiç şübhe yoktur. **وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ Ve o Kur'ân, bir Şeytan-i racîmin,** yâni rahmet-i İlâhiyye'den **tard olunmuş taşlanacak bir Şeytanın sözü değildir.** O sahibinize görünen Resul, kâhinlere görünenler gibi Melek a'ladan kulak hırsızlığı edip de, وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا (*"Tard için her taraftan sıkıya tutulurlar."* Saffât-37/8-9) mısdakınca her taraftan taşlanan aldatıcı şeytanlardan değil, tekrîm ve itaat olunması lâzım emîn bir Melek, bir Allah elçisi olduğu zikrolunan evsaftan mâlûm bulunduğu

---

Bahil: Cimri.

gibi onu gören ve size haber veren sahibiniz de Şeytan ve şeytanetten uzaktır. Bunu sahibiniz de Şeytan ve şeytanetten uzaktır. Bunu sahibinizin akl-ü ahlâkı üzeindeki tecrübelerinizle bilmeniz, inanmanız lâzım gelir. Âhiretin dehşet ve mes'uliyyetini ve o vakit, عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ (*"Anlar, bir nefis ne hazırlamıştır."* Tekvir-81/14) olduğunu ve bu kadar kuvvetli kasemlerle bu hakikatlerin tahakkukunu size, o Zü'l-Arş tarafından haber verip duran sahibinize inanmamakta ne büyük tehlikeler bulunduğunu düşünmelisiniz. فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ **O halde siz nereye gidiyorsunuz?** Bu hakikatlere karşı doğru yolu bırakıp da nelere zâhib oluyor, ne büyük dalâletlere düşüyorsunuz? Haberiniz olsun ki, إِنْ هُوَ **O Kur'ân, başka değil,** إِلَّا ذِكْرٌ **halis bir zikirdir.** Unutulmaması lâzım gelen bir öğüddür. لِلْعَالَمِينَ **Bütün ukalâ âlemleri için.** Fakat hakikatte tam mânâsiyle âkıl olanlar kimler olduğu anlatılmak üzere لِلْعَالَمِينَ den bedel olarak, لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ bilhassa **içinizden mustakîm olmak, hakk-u savabı arayarak doğru gitmek dileyenler için.** Çünkü tezkirden, va'z-u nasîhatten menfaat görecek olanlar onlardır. Ve hakikatte âkıl olanlar da onlar demektir. İşte Kur'ân'ın inzalinden ve bu haberleri ihbar eylemekten asıl hikmet ve gaye böyle mustakîm olmak istiyenlere istikamet yolunu anlatmaktır. Doğru gitmek istemiyen kimseler ise, o tezkirden hoşlanmaz, ondan istifâde etmezler. O zikr, onlara te'sir etmez, gafletlerinden uyandırmaz, uyandırsa da onlar, eğrilikten hoşlandıkları için onu eğip büğerek aksine gitmek ister, daha ziyade zarar görürler. وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا (*"Zalimlerin ise ancak hasarın artırır;"* İsrâ-17/82) olur, görülüyor ki, zikr-ü fikir teklîfi evvelâ «li'l-alemîn diye bütün zevi'l-ukule tevcih olunduktan sonra bilhassa istikamet dileyenlerin meşiyyetlerine bağlanmıştır. Demek ki, teklif ve mes'üliyyet ef'al-i ihtiyariyyeye âiddir. Bunda hidayet de mükellefînin meşiyyetine mütevakkıftır. Hakkı taleb etmek için evvel emirde fikrini hakka ve hayri kesb etmek için azm-ü irâdesini hayra tevcih etmesi farzdır. Fakat bununlâ beraber şunu da bilmek lâzımdır ki, mükellefin meşiyyeti şart olmaktan onun muvaffakiyyet için ne şartı kâfi, ne de illeti müstekılle olması lâzım gelmez. Zikirden intifa' abdin istikameti dilemesiyle meşrut kılınmasından dolayı insan irâde ve meşiyyetinde temamen mustakıll ise ve binaenaleyh müstakim olmayı dilemek isterse hemen dileyiverir. Dilerse hemen mustakîm oluverirmiş zann etmemelidir. وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ (*"Her insanında kuşunu boynunda kendine takkmışızdır."* İsra-17/13) müeddasınca her insanın mes'uliyyeti i'tibariyle mukadderatı kendi meşiyyetine rabt edilerek kendi boynuna geçirilmiş olmakla, o mukadderatında bütün illet-ü esbab insanın meşiyyetinden ibaret imiş gibi bütün

---

Zevi'l-Ukul: Akıl sahipleri. **Meşiyyet/Meşiet:** Murad, dilek.

illet-ü esbab insanın meşiyyetinden ibaret imiş gibi bütün muvaffakıyyet de insanın kendine verilmiş değildir. Filvaki' insanın istikamete muvaffakiyyeti için meşiyyeti bir şarttır. Fakat bütün şurut ve esbab ondan ibâret değil, onun da bir şartı vardır. Onun için burada zikrden intifa' hükmü insanın istikameti dilemesine rabt edilmiş olmakla insanlar kendi işlerinde temamen hâkim imişler gibi tevehhüm olunmamak ve meşiyyet hususunda da nokta-i istikamet anlatılmak üzere vav-ı hâliyye veya istinafiyye ile buyuruluyor ki: وَمَا تَشَٓاؤُ۫نَ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ «Fakat O alemlerin Rabbı Allah dilemeyince siz dilemezsiniz.» Burada hıtab, zikrünli'l-âlemîn ta'mîmine nazaran umumî görünmekle beraber, لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَق۪يمَ ("*İçinizden müstakim olmak dileyenler için.*" Tekvir-81/28) karînesiyle bilhassa istikameti dileyenlere nazaran mülâhaza edilmek daha kuvvetlidir. Şu halde birisi, yakın sevka göre nass olarak dâl bil ibare, birisi de sevk-ı be'îde nazaran veya sevkten kat'ı nazarla zâhir ve dâl bil işare olmak üzere derece derece bir iki mânâ melhuz olduğu gibi «مَا»nın nefy-i hal veya nefy-i istikbal olabilmesine ve meşiyyetlerin ıtlak ve takyidlerine, bir de اِلَّٓا اَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ «Allah dilemeyince» istisna-i müferragı اِلَّا بِاَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ bir ihtimale göre de اِلَّا وَقْتَ اَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ takdirinde olabileceğine nazaran nazmın kendisinde dahi birkaç vecih muhtemil olmakla beraber asıl sevk, istikamet meşiyyeti üzerine bir tezkir olup diğerleri derece-i tâliyededir. Meşiyyet, mutlak görünmekle beraber, istikamet meşiyyeti olmak siyakın muktezasıdır. Bu bakıştan evvelâ «مَا» karîne bulunduğu zaman nefy-i istikbalde dahi kullanılırsa da asıl vaz'ı nefy-i hal olduğuna göre şu mânâ zihne gelebilir: Maamafih siz dilemiyorsunuz, mustakîm olmak istemiyorsunuz, meğer ki, ileride Allah dileye, yâni istikametinizi dileyip de sizi meşiyyette mecbur ede. Bunda, مَا تَشَٓاؤُ۫نَ halde, اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ istıkbalde demek olur. Lâkin bu surette hitab, istikameti istemeyenlere tahsis edilmiş, Allah Teâlâ'nın meşiyyetine de اِنْ نَشَاْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِع۪ينَ ("*Dilersek üzerlerine semadan bir âyet indiriveririzde ona boyunları eğile kalır.*" Şuara-26/4) gibi yalnız ilcaî ve icbarî meşiyyet mânâsı verilmiş olur. İnsanı meşiyyetinde temamen müstakil ve fiilinin halikı add etmek istiyen Mu'tezile, bu mânâya sarılmak istemişlerse de bunda, mustekîm olmak istiyenlere bir tezkir yapılmamış, ancak istemeyenlere hitab ile bir inzar yapılmış oluyor. Bu ise, لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَق۪يمَ ("*İçinizden müstakim olmak dileyenler için.*" Tekvir-81/28) sevkine münafîdir. Buna muvafık olan hitab, ya umumî veya mustekîm olmak dileyenlere müteveccih olarak istikamette de meşiyyet-i abdin meşiyyet-i

---

Dal bilibare: Bir ifade veya sözden muayyen bir mananın ve hükmün anlaşılması. **Dal birişare:** Sözdeki mananın işaretine göre delil olmak.

İlâhiyye'ye iktiranını ihtar etmektir. Maamafih ey insanlar veya ey istikameti dileyenler, siz o istikameti başka bir sebeb ve suretle dilemiyorsunuz, ancak Allah'ın onu meşiyyetiyle, yâni sizin dilemenizi dilemesi, irâdenizi irâde etmesiyle dileyyorsunuz. O halde istikamete muvaffak olanlar, muvaffakıyyeti kendilerinden bilmemeli, Allah'ın fadl-ü kereminden bilmelidirler. Yâhud siz hiç bir takdirde o meşiyyeti kendi kendinize yapamazsınız, o istikameti dileyemezsiniz, ancak Allah'ın meşiyyeti, yâni sizin meşiyyetinizi irâdesi takdirinde dilersiniz, yaparsınız. Bu iki mânânın ikisinin de hasılı şu olur: Allah'ın irâdesine iktiran etmeyince sizin ne iradeniz vakı' olur, ne muradınız, ne istikametiniz, ne tezekkürünüz. Çünkü Allah, Rabbü'l-âlemîndir. O'nun mülkünde, O'nun irâdesi olmaksızın hiç bir şey olamaz. Onun için istikameti diliyenler de muvaffakıyyeti kendi irâdelerinden bilmemeli, Allah'ın fadl-ü kereminden bilmelidirler. İşte siyaka nazaran bu âyetin fâide-i tezkiriyyesi budur.

Görülüyor ki, bu mânâlarda لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَقِيمَ (*"İçinizden müstakim olmak dileyenler için."* Tekvir-81/28) karînesiyle وَمَا تَشَٓاؤُنَ (*"Siz dilemezsiniz."* Tekvir-81/29) eyil'istikamete, اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ (*"Allah dilemedikçe."* Tekvir-81/29) ey meşiyyeteküm diye tefsir edilmiştir. Ebussuud: وَمَا تَشَٓاؤُنَ اَىِ الاِسْتِقَامَةَ مَشِيئَةً مُسْتَتْبِعَةً لَهَا demekle daha ince bir mânâ ifâde etmiştir. Yâni «Siz, istikameti istilzam edecek bir meşiyyet ile hiç bir vakit dileyemezsiniz, ancak Allah o meşiyyeti irâde ettiği vakit dilersiniz. Çünkü Allah'ın meşiyyeti olmayınca sizin meşiyyetiniz istikameti istilzam etmez» demiştir. Filvaki Allah, irâde etmeyince, abid irâde edemez, lâkin Allah, abdin irâdesini irâde etmekle, muradını da irâde etmiş olmak lâzım gelmez. İnsan bir şey irade eder de, muradı husul bulmayabilir. Niceleri doğru gitmek ister de başı döner düşer, O vakit Allah, onun irâdesini irade ettmiş, fakat muradının husulünü irâde etmemiş demektir. Zira iradesini irade etmesi idi o, irâde edemezdi. Muradını irâde ede idi, murad husule gelirdi. Demek ki, Allah'ın meşiyyeti muradı müstelzim, lâkin abdin meşiyyeti, Allah'ın meşiyyetine iktiran etmedikçe müstelzim değildir. Burada istikameti meşiyyetten murad, istikametin husulü olduğu için onu müstelzim olmayan meşiyyet, mevzu-ı bahisten haric ve hükümsüz olacağından وَمَا تَشَٓاؤُنَ (*"Siz dilemezsiniz."* Tekvir-81/29)'den murad da, müstelzim olan meşiyyet olmak lâzım gelir. Şu halde bu kaydın hâsılı, abdin hem iradesi, hem muradı husule gelmek için ikisinin de Allah'ın irâdesine iktiranı şart olduğunu anlatmaktır. Çünkü müstakîm olmak dileyenlere istikamete isal etmeyen akîm bir meşiyyet ile imtinanın mânâsı olmaz. O imtinan ancak istikamete muvaffakiyyetleri haysiyye-

---

İktiran: Yaklaşmak, iki şeyin bir arada gelmesi. **İstilzam:** Lüzumlu olmak.

tiyle müfid olur.

Şu halde إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ «Allah dilemedikçe» mutlak görünmekle beraber, mahzuf mef'ule müteallıktır. Hazfe karîne fiilin müteaddî olması, mahzufu ta'yîne karîne de وَمَا تَشَاؤُنَ «Siz dilemezsiniz.» dir. Binaenaleyh mânâ, إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ مَشِيئَتَكُمْ demek olduğu şübhesizdir. Bu da, hem meşiyyete, hem mütèallâkına şâmil olmak için mezkûr meşiyyeti müstelzime olmak sevkin müktezasıdır. Daha düşün, وَمَا تَشَاؤُنَ «Siz dilemezsiniz.» fiili de kezâlik esasenn müteaddî olduğu için bir mef'ul iktiza eder. Bu da, makabli karînesiyle istikamettir. Ancak hitab, umuma olduğuna göre bunda daha umumî olarak her hangi bir şey, وَمَا تَشَاؤُنَ شَيْئًا mânâsı muhtemil olduğu gibi lâzım menziline tenzil ile وَمَا تَشَاؤُنَ مَشِيئَةً yâni «siz, hiç bir meşiyyet yapamazsınız» demek olması da muhtemildir. Bu surette ise, istikamet mazmunu üzerinde minneti ifade için takrib, tamam olmak üzere bunun bir kübrâ mevkiinde olması ve binaenaleyh istikameti meşiyyetiniz de ancak Allah'ın meşiyyetiyledir diye matvî bir tefri' daha gözetilmesi iktiza eyler. Birinci vecihte ise, buna hacet kalmamış olacağından doğrudan doğru وَمَا تَشَاؤُنَ الْاِسْتِقَامَةَ diye anlamak daha kestirme ve evlâ olmuş olur. Onun için Muhakkıkîn, zikr ettiğimiz vech ile hep bunu ihtiyâr eylemişlerdir.

Bununla beraber hitab, âmm olmak için وَمَا تَشَاؤُنَ lâzım menzilesinde veya وَمَا تَشَاؤُنَ شَيْئًا takdirinde bir kübrâ olmasını tercih edenler de olmuştur. Çünkü bu surette Allah'ın meşiyyeti olmadıkça, abdin hiç bir meşiyyeti olamayacağı sarahaten ve bilibâre ifâde edilmiş olur ki, bu da, Ehl-i Sünnet'in tam mezhebidir. İstikameti meşiyyetiyle takyid takdirinde ise, bu kübrâ bilibare değil, biddelâle anlaşılmış olacaktır. Bu zâhire daha muvafık gibi görünürse de beyan ettiğimiz vech ile istikamet siyakına takrîbinde bir mukaddimeye daha muhtac olacağından dolayı asıl mâsîkalehden tebâuddür.

Bundan başka bâzıları bu ıtlâkı, bir cebir düsturu gibi farz etmişler. Abdin meşiyyetini ale'l-ıtlak nefy ederek yalnız Meşiyyetullah'ı isbat eylemek istemişlerdir. Lâkin bu hiç doğru değildir. Zira müferrağlarda hüküm istisnâdan sonra olduğu için burada abdin meşiyyeti külliyyen nefy edilmiş değil, meşiyyet-i İlâhiyye'ye iktiran etmeyen meşiyyeti selb edilmiştir. Allah'ın meşiyyeti ile abde de meşiyyet ve hattâ meşiyyeti müstelzime isbat olunmuştur. Nitekim لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ (*"İçinizden müstakim olmak dileyenler için."* Tekvir-81/28)'de de, meşiyyet-i abid sarihtir. Burada olsa olsa fiilde cebir değil de,

---

Müteaddi: Geçişli fiil, Fiil eseri failden maful denilen diğer bir isme geçerse o halde fiil müteaddi olur. **Matvi:** Büķülü, dürülmüş kıvrılmış şey. **Tebaud:** Uzaklaşma. **Müferrağ:** Dökülmüş. **Selb:** Nefy ve inkâr etme.

cebr-i mutavassıt denilen meşiyyette cebir, mülâhaza olunabilir. Bu ise, doğrudur. Maamafih meşiyyet-i abid, meşiyyet-i İlâhiyye'ye göre olunca meşiyyet-i ilâhiyye ne vech ile tealluk eylerse meşiyyet-i abid de o vech ile olmak lâzım gelir. Şuhalde Allah'ın meşiyyet-i abdin meşiyyetinde muhtar olması suretinde teallûk ederse abid meşiyyetinde serbest bırakılmış olacağından cebr-i mutavassıt da mürtefi' olmak mümkündür. Nitekim Mâtürîdiyye mezhebi, bu esas üzerindedir. Abdin irâde-i külliyyesi, yâni irâde kuvvesi mahluk ise de, irâde-i cüz'iyyesi başkaca bir halka muhtac olmayacak vech ile bir emr-i i'tibarîdir demekle bunu söylemiştir. Lâkin abdin meşiyyeti, Allah'ın meşiyyetinden büsbütün ayrı ve ona muhalif olabilecek derecede muhtar ve mustakil olduğunu zann etmek de, Allah'ın Rabbü'l-âlemîn olduğunu düşünmemektir. Allah'ın meşiyyetinden haric hiç bir hâdis tesavvur olunamaz. Onun için ibâdın ef'al-i ihtiyariyyesinde ne cebr-i mahiz, ne de tefviz-ı mahız yoktur. Bil'akis ibad için cebr-i mahız, cereyan eden birçok ef'al-i iztirariyye bulunduğu halde, ihtiyar-ı mahız yoktur. وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ (*"Rabbın dilediğini yaratır ve ihtiyar eyler, muhayyerlik onların değil."* Kasas-28/68) dir. اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (*"Bak halk O'nun, hüküm O'nun, evet O Rabbü'l-âlemîn olan Allah ne ne ulu!.."* Arâf-7/54) dir. Binaenaleyh insanlar, istikameti dileyerek hakk-u savabı aramalı ve o suretle bu zikirden istifâde etmelidir. Fakat istikamete muvaffak olanlar da muvaffakiyyeti Allah'dan bilmeli ve Allah Teâlâ'nın verdiği meşiyyeti selb-ü nez' edebileceğini de unutmamalı. لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَقِيمَ buyurulmakla madem ki, iş bizim meşiyyetimize bırakılmıştır, o halde biz, her ne dilersek hakk-u savab olur zannına düşmemeli, meşiyyetleriyle mes'üliyyet kendilerine âid olduğunu dâima hatırda tutmalıdır. Âlûsî'de, Süleyman İbn Musâ ve Kasım ibn Muhaymire'den şöyle rivayet olunmuştur. لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَقِيمَ (*"İçinizden mustakim olmak dileyenler için."* Tekvir-81/28) nâzil olunca, Ebu Cehil: «Demek ki, işi bize bırakmıştır, dilersek müstakîm oluruz, dilersek olmayız» demişti. وَمَا تَشَاؤُنَ (*"İçinizden mustakim olmak dileyenler için."* Tekvir-81/28) âyeti nâzil oldu. Buna göre de bu âyet, cebri isbat için değil, tefvizı mahz-ı nefy ile istikameti Allah'dan dilemeğe teşvik siyakında nâzil olmuştur. İnzara ve meşiyyeti ilcâiyyeye delâleti işaret tarikiyledir. Bu iki haysiyyet de yine bervech-i âtî tavzîh olunacaktır.

Mutavassıt: Arada vasıtalık eden. **Tefviz:** Birisine bırakmka, işi Allah'a havale etme. **Iztırar:** Mecburiyet.

İNFİTÂR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 19

İnfitar Sûresi veya اذا السّماءُ انفطرت «Sema çatladığı vakit.» Sûresi denilen bu Sûre dahi, Mekkî'dir.

Âyetler : On dokuzdur.
Kelimeleri : Seksen.
Harfleri : Üç yüz yirmi yedi.
Fasılası : ت ، م ، ك ، ن ، هـ harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا السَّمَٓاءُ انْفَطَرَتْ ﴿١﴾ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ ﴿٣﴾
وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ﴿٤﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ ﴿٥﴾ يَٓا أَيُّهَا
الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَر۪يمِ ﴿٦﴾ الَّذ۪ي خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ فَعَدَلَكَ ﴿٧﴾
ف۪ٓي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَٓاءَ رَكَّبَكَ ﴿٨﴾ كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدّ۪ينِ ﴿٩﴾ وَإِنَّ عَلَيْكُمْ
لَحَافِظ۪ينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِب۪ينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَف۪ي
نَع۪يمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَف۪ي جَح۪يمٍ ﴿١٤﴾ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدّ۪ينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ

عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿١٦﴾ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَا أَدْرٰيكَ مَا
يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـًٔا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

1. Sema çatladığı vakit. 2. Ve yıldızlar döküldüğü vakit. 3. Ve denizler akıtıldığı vakit, 4. Ve kabirler deşildiği vakit, 5. Bilir bir nefis, nedir takdîm ettiği ve te'hîr ettiği? 6. Ey insan, ne mağrur etti seni O Kerîm Rabbine? 7. Ki, seni yarattı, düzenine koydu, tenasüb ve i'tidal verdi. 8. Dilediği her hangi bir surette terkîb etti. 9. Hayır, hayır, doğrusu siz, dîni tekzîb ediyor, cezaya inanmıyorsunuz. 10. Halbuki üzerinizde hâfızlar var. 11. Kiram kâtibler var. 12. Her ne yaparsanız biliyorlar. 13. Şübhesiz ki, iyiler naîm içindedir. 14. Ve şübhesiz ki, fâcirler Cahîm içindedir. 15. Din günü, ona yaslanacaklardır. 16. Ve ondan gâib olmıyacaklardır. 17. Ve bildin mi nedir din günü? 18. Evet, bildin mi nedir din günü? 19. O gün ki, kimse, kimse için bir şeye mâlik olmaz, emir o gün yalnız Allah'ındır.

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ «Gök çatladığı vakit.» İnfitar: İnşikak demek ise de, başlangıcı olmak daha ziyade yaraşır. وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ تَنْزِيلًا (*"Hem o, semânın gamâm ile yarılacağı ve Melâikenin peyderpey indirildiği gün."* Furkan-25/25) âlemin nizamı ve Sûre-i Rahman'da, فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ (*"Gök bir yarılıp oluverdi mi bir gül, yağ gibi eriyen, kızaran yanan."* Rahmân-55/37) Hâkka'da, وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (*"Ve sema yarılmış o da o gün sarkmıştır."* Hakka-69/16) Müzzemmil'de, السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ (*"Sema onunla çatlamıştır."* Müzzemmil-73/18) Amme'de, وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا (*"Semada açılmış, olmuştur ebvab."* Nebe'-78/19) âyetleri vech ile Melâikenın nüzulü için yarılıp inşıkak etmeğe başlamasıdır ki, semânın terkîbi, ecsamın nizamı bozularak âlemin harabe yüz tuttuğu zamandır. Evvelki Sûrenin başındaki eşrât-ı sâatten on iki âyet gibi burada da dört âyet zikrolunuyor, ve bunlardan ikisi ulviyyâta, ikisi de süfliyyâta aid bulunuyor. Birincisi, infitar-ı Semâ, ikincisi, وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ **ke-vakib intisâr ettiği vakit.** İntisâr, dizili bir şeyin râbıtası koparak dökülüp dağılmasıdır. Yıldızların dökülmesi de umumî cazibe müvazenesinin muhtell olmasiyle husule gelecek sukut ve izmihlâllerdir ki, ipliği kopmuş inci dizilerinin dökülüp saçılmalarına teşbih olunarak izalelerinden istiare-i musarraha veya mekniyye olduğunu söylemişlerdir. Üçüncüsü, وَإِذَا

وَاِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ **ve denizler tefcir olunduğu vakit.** Denizlerin tefciri, yarılıp akıtılması aralarındaki berzahların yırtılıp hepsinin bir deniz hâline gelmesi veya sularının çekilip kalmaması suretlerine sadık olabilir ki, evvelki Sûrede geçen tescir ile alâkadardır. Dördüncüsü, basere-i kubur وَاِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ **ve kabirler deşildiği vakit.** Ba'sere, bahsere gibi toprağı deşip dağıtarak altını üstüne, içini dışına çevirmektir. Ki, lâzımı olan ihrac mânâsında da kullanılır. Bu suretle Ve'l-Adiyâti Sûresinde geleceği vech ile ba's ve ihracdan mecaz da olur. Zemahşerî ve sair bâzıları demişlerdir ki: «Bu kelime, aslında iki kelimeden mürekkeb olup, ba's-ü isâreden ihtısar edilmiştir. «Bu'siret» Buise ve üsîre»'den muhaffeftir. Buna naht, yâni yontma, yâhud tıraşlama, iştikak tâbir olunur. Bunun Arabca'da Besmele: بِسْمِ اللهِ demek, hamdele: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ demek, havkale لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ demek, salvele: demek ve dem'aze اَدَامَ اللّٰهُ عِزَّهُ demek olduğu gibi bir çok nazîrleri vardır.» Nitekim son zamanlarda Türkçe'de dahi nümuneleri çoğalmağa başlamıştır. Buna göre bu'siret, ba's vaki' olup kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı vakit demek olur ki, اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَا وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا (*"Arz o sarsıntısıyla sarsıldığı. Ve arz ağırlıklarını çıkardığı...* " Zilzâl-99/1-2) Sûresinin mazmunu demektir. Bu dört âyet olduğu vakit, عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَاَخَّرَتْ **Her nefis dünyada neyi takdim ve te'hir etmiş olduğunu bilecektir.** Çünkü evvelki Sûrede zikr olunduğu üzere o vakit haşr-ü neşr olacaktır. Takdim ve te'hir ettiği tâbirinde bir kaç mânâ vardır:

1) Takdîm ettiği: Dünyada hayır veya şer önce kendi işlemiş olduğu amel, te'hir ettiği de giriye bıraktığı, yâni örnek olup da kendisinden sonrakilerin işlemelerine sebeb olduğu iyi veya kötü amel. Çünkü مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ اَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا وَمَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَلَهُ وِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا hadîs-i şerîfi mucebince: ***«Her kim güzel bir adete yol açarsa ona, onu işleyenlerin ecri vardır. Her kim de, kötü bir âdete yol açarsa ona da onu işliyenlerin vizr-ü vebâli vardır.»*** Binaenaleyh önce kendi yaptığı, takdim ettiğim ameli, ondan öğrenip de sonra yapanlarınki de te'hir ettiği, geri mîras bıraktığı ameli demektir. Bu mânâ İbn Abbas ve İbn Mes'ud Hazretleri'nden mervidir.

2) Takdîm ettiği: İşlemiş olduğu mâsiyyet, te'hir ettiği de işlemediği tâattır. Bu mânâ da, yine İbn Abbas'dan bir rivayet ve Katâde'nin kavlidir.

3) Takdîm ettiği: Mükellef olduğu şeylerden işlemiş olduğu, te'hir ettiği de işlememiş olduğu ameller.

4) Takdîm ettiği: Emvalinden kendisi için sarf ettiği, te'hir ettiği de vârislerine bıraktığı.

5) Takdîm ettiği: amelinin evveli, te'hir ettiği de âhiridir denilmiş. Ki,

bütün bunlar, ba'sten sonra değilip sahîfeleriyle meydana konacaktır. Her nefis de evvelki Sûrede geçtiği vech ile hakkında iyi mi kötü mü yapmış olduğunu bütün hakikatiyle tafsîlen o vakit bilecektir. Dünyanın fâniliğini duyuracak olan her hangi bir acı inkılâb ve musîbet hengâmında, ölüm geldiği ve ölüm emârelerinin zuhûr ettiği saatlerde insan ömrüne ileri geri ne yaptığına icmâlen bir ilim edinirse de tafsîli asıl ba'sten sonra neşr-i suhuf ile olacaktır.

Bu suretle haşr-ü neşrin vukuu haber verildikten sonra aklen de onu düşündürmesi lâzım gelen bir tezkir ve ihtar olmak üzere buyuruluyor ki, يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ **ey o insan,** ey o vakitler başına gelecek olan inban! Atâ'dan, bu âyetin Velîd İbn Mugîre sebebiyle, ikrime'den, Ubeyy ibn Halef sebebiyle nâzil olduğu, Kelbî ve Mukatil'den de, Esed ibn Kelede sebebiyle nâzil olduğu söylenmiş. Hazret-i Peygamber'e vurmuştu, Allah Teâlâ hemen ona ukubet buyurmayıp bu âyeti inzal eyledi diye rivayet edilmiştir. Ve sonra da كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ (*"Hayır, hayır, doğrusu siz diri tekzib ediyor, cezaya inanmıyorsunuz."* İnfitâr-82/9) buyurulmuş olduğundan dolayı bir çokları burada insandan murad, kâfir insan demek olduğuna kail olmuşlardır. Fakat sebebin hususiyyeti hükmün umumiyyetine mani' olmayacağı cihetle diğer bir çokları da gurur ile isyan eden insanların hepsine şâmil olması lâfzın umumuna daha muvafık olduğunu beyan etmişlerdir. Ey insan, مَا غَرَّكَ **seni ne mağrur etti,** ne şey aldattı, iğfal etti de isyana sevk etti? Yaraşmaz şeyler yapacak vech ile mağrurlandırdı. بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ **O kerîm Rabbine?** Bu hitab ve sual inzar hıtabı olmak hasebiyle gurura mani' olacak kahr-u celâl sıfatlarından biri zikrolunmak zâhir görünürken kerîm vasfiyle bilhassa kerem-i İlâhî'nin ihtar olunmasında ince bir nükte ile büyük bir mânâ-yı ahlâkîye işaret vardır. Bu, evvel emirde şunu anlatıyor ki: Keremin muktezası, ona karşı mağrurlanarak hürmetsizlik etmek, ahlâksızlık yapmak, günaha girmek değil, bilakis o keremin yüksekliği nisbetinde iman ve şükrân ile taatı, saygıyı, ihtiram ve tâzîmi artırmak, küfrân ve isyandan ictinab ederek yüksek ahlâka yükselmektir. Şeytanların dediği gibi: «Adam sen de, Allah kerimdir, istediğini yap, dünyada sana ettiği fadl-ü keremini âhirette de eder.» diyerek lâübalilik, etmek, yanlış bir kıyas ile aldanmaktır. O fadl-ü kereme liyakat ve istihkakı olmadığını isbat etmektir. Çünkü hakikatte kerem, hikmet ile müterafik olandır. Gerçi kerîm yaptığı lütf-ü kereme, gösterdiği büyüklük ve in'ama karşı kendisi için bir ivaz ve karşılık gözetmeğe tenezzül etmez. Lâkin hakîm olmayan, keremini lâyikiyle yerinde kullanmayan da kerîm değil, bir müsrif demek olur. Onun için kerîme karşı iman ve şükrân ile taat ve ta'zîmi arttıracak yerde keremine mağrur olup da saygısızlık etmek büyük bir aldanış olduğu ihtar edil-

miştir ki, bu mânâ tamamen, وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ (*"Sakının o mağrur sizi Allah'a güvendirmesin."* Lokman-31/33, Fatır-35/5) mazmunu demektir.

Bu suali bâzıları: «Beni keremin mağrur etti ya Rabb!» dedirtmek için telkîn-i huccet kabîlinden bir kerem olarak anlamak istemişler ve bu hayli şayi' olmuş ise de, bu telakkî, Sûrenin ifâde ettiği inzar siyakına münafîdir. Allak yüksekliği nokta-i nazarından teemmül olunduğu zaman kerem-i İlâhî'ye imanı olduğu halde âsî olmuş bir mü'minin bu hitabdan duyacağı hicab ve teessür kâfirlerin duyamayacağı bir hiss-i teessür olmak lâzım gelir. Nitekim نِعْمَ الْعَبْدُ صُهَيْبٌ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللّٰهَ لَمْ يَعْصِهِ *«Suheyb, ne güzel kuldur. Allah'dan korkmasa idi bile, isyan etmezdi.»* (Keşfü'l-Hafâ-2/428) hadîsinde bu büyük ahlâka işaret buyurulmuştur. Bâzı arifînin: «Allah'dan korkmasa idim yine isyan edemezdim» demesi de bu saygıdır. Sûre-i Fâtır'da geçen اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَٓاءُ (*"Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar."* Fatır-35/28) âyeti de, bunu nâtık olduğu geçmişti. Müfessirîn, o gurura sebeb olmak üzere üç şey nakl etmişlerdir. Birisi: Katâde'den mervi olduğu üzere, Şeytanın tesvîlidir. وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ (*"Hem sizi Allah'a mağrurlandırdı o aldatıcı mağrur."* Hadid-57/14) Birisi: Hasen'den mervi olduğu üzere, cehalettir. Birisi de: Mukatil'den rivayet edildiği üzere, evvel emirde ukubet edilivermediğinden dolayı afva mağrur olmaktır. Bir de Fuzayl İbn Iyaz Hazretleri'ne: «Kıyamet günü مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ (*"Ne mağruretti seni o kerim Rabbına?"* İnfitâr-82/6) buyurduğu zaman ne dersin?» denildiğinde سُتُورُكَ الْمُرْخَاةُ «İndirdiğin perdeler, yâni günâhlara örttüğün örtüler» derim demiş olduğunu da söylenmiştir. Hafî değildir ki bu son ikisi, yâni ikabda acele edilmediğinden dolayı afve ve setre güvenmek cehalete râci'dir. Şeytanın tesvîlâtına aldanmak da öyle demektir. Filvaki' Ebu Hayyan'ın ve Âlûsî'nin kayd ettikleri vech ile Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'den rivayet olunmuştur ki, bu ayeti kıraat etmiş de جَهْلُهُ demiştir. Kezalik Hazret-i Ömer radiyallahü anh de, bunu söyleyip اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا (*"Çok zalim, çok cahil bulunuyor."* Ahzab-33/72) âyetini okumuştur. Bunun اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَٓاءُ (*"Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar."* Fatır-35/28) kasrına muvafakatı da aşikârdır. Demek ki, haşyet Allah'a dair bilginin derecesiyle mütenasibdir. Allah Teâlâ'nın Rübubiyyet ve keremi de en zâhir misali olmak üzere insanın hilkatinde herkesin kendisine tebadür edip duran asâr-ı kudret ve kerem ile şöyle ihtar buyuruluyor: اَلَّذ۪ي خَلَقَكَ **O Rabbin ki, seni halk etti.** Burada halk, tesviye ve tâdîl ve tasvir ve terkibden mukaddem olmak karînesiyle ibtida vücude getirmek demek

---

Teemmül: İyice düşünmek. **Ikab:** Azap, mihnet. **Tesvil:** Kötü bir şeyi güzel göstererek aldatma. **Kasr:** Kısa kesmek. **Tebadür:** Aniden zihne gelen şey.

olduğu aşikârdır. Ve mâlûm ki, her ni'metin esası olan vücud, kerem-i Rabbanînin birincisidir. فَسَوّٰيكَ **Sonra da seni tesviye etti.** خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلاً *("seni bir topraktan, sonra bir nutfeden yarattı, sonra da seni bir adam seviyesine getirdi."* Kehf-18/37) buyurulduğu ve daha bir çok âyetlerde geçtiği gibi Hilkatini tavırdan tavra geçirerek ruh nefh olunacak vech ile insanlık seviyyesine getirdi, bünyeni, a'zalarını, kuvvelerini düzenine koydu, düzgünleştirdi فَعَدَلَكَ **de sana tenasüb ve i'tidal verdi.** Burada bir adilden «دال»ın feth-u tahfîfiyle, «عَدَلَكَ» birisi de tâdîlden «دال»ın teşdidiyle «عَدَّلَكَ» iki kıraat vardır. İkisi de bir mânâya olarak denkleştirmek ve mu'tedil kılmak demek olduğuna göre tesviyenin kemâlini ifâde etmek üzere bir kaç vech ile tefsir edilmiştir:

BİRİSİ: Mukatil'den rivayet edildiğine göre göz, kulak, el, ayak gibi çift a'zaların denkliği ve tafsîli Teşrihte ma'lûm olduğu üzere cüssenin her taraftan tenasüb ve müvazenesi demek olup بَلٰى قَادِرِينَ عَلٰى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ *("Evet derleriz kadir olarak tesviyeye bile parmaklarını."* Kıyâmet-75/4) gibi olur. Fakat bunda insanlık hususiyyetini ifâde eden haysiyyet bâriz değildir.

İKİNCİSİ: Ata'nın İbn Abbas'dan rivayet ettiği vecihte ise, «belini doğrulttu, kaim mu'tedil kıldı, eğri belli behâim gibi yapmadı» diye tefsir edilmiştir ki, bunun, hem insan tekâmülüne hususiyyeti, hem de tesviyeden sonra olması daha açıktır. Zira çocuklarda görüldüğü vech ile insanın belini doğrultup da ayakta i'tidal üzere yürüyebilmesi de tesviyesinin tekâmülünde bir merhaledir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Ebu Aliyy-i Farisî'nin beyanına göre: «Sana itidal verdi demek, bu mânâları cami' olarak seni ahsen-i takvim ile en güzel biçimde çıkardı ve bu i'tidal ile seni akl-ü fikir ve kudreti kabule müsteit kılıp bu sebeble sair hayvanât ve nebatâta müstevlî kıldı. Ve bu âlemdeki diğer ecsamın vâsıl olmadığı bir kemal mertebesine erdirdi, diye tefsir edilmiştir ki, فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي *("Onu tesviye ettiğim ve içine ruhumdan nefheylediğim vakit."* Hicr-15/29) وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً *("...Yarattıklarımızdan çoğunun üzerine geçirdik."* İsrâ-17/70) mazmunlarına muvafıktır. Ve bunların hepsi kerem-i İlâhî'dir. Bundan başka tahfif ile «عَدَلَكَ» udûl ettirmek, imâle edip çevirmek mânâsına dahi tefsir edilmiştir ki, bunda da, iki vecih muhtemildir.

BİRİNCİSİ: Noksandan kemâle, mülâyim olmayan suretten, mülayim olan surete çevire çvire en güzel surete getirdi demek olarak yine istifa meratibini ifade etmiş olur ki, bu da, kerem cümlesindendir.

İKİNCİSİ: Tesviye ile ahsen-i takvime getirildikten sonra ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ

Tenasüb: Uygunluk.

(*"Sonra da çevirdik esefeli safilîne kaktık."* Tin-95/5) buyurulduğu üzere kemâlden noksan ve süfliyyete doğru çevirmek mânâsını ifâde etmiş olur ki, bu mânâ keremi değil de, kereme mağrur olanlara karşı kerîmin kudret-i-tesarrufiyyesini göstererek inzar ve âhirete istidlâl mahiyyetinde olmuş olur. فِى اَىِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ «**Dilediği herhangi bir surette terkib etti.**» Bu âyette de bir kaç vecih vardır.

BİRİSİ: «فِى» ; «رَكَّبَ»ye müteallık, eyyi «فِى صُورَةٍ اَىِّ صُورَةٍ» meâlinde istifhamdan menkul sıfat, «مَا» onu takviye için mezîd, «شَاءَ» cümlesi suretin sıfatı ve bunlarla «رَكَّبَكَ» cümlesi «عَدَلَكَ»nin bir beyanı olmaktır ki, meâli şu olur: «Seni muhtelif suretlerden dilediği herhangi bir surette terkib ve tasvir eyledi.» Bu mânâca terkib, ahsen-i takvîmi beyan ile kerem cümlesinden olur.

İKİNCİSİ: «اَىّ» «شرط» ve binaenaleyh «رَكَّبَكَ» istikbal mânâsında olarak seni herhangi bir surette dilerse terkib ve tasvir eder, dilerse o güzel insan kılığından çıkarır da en çirkin suretlere kor, esfel-i sâfilîne yuvarlar demek olur. Bu mânâca gururun cezasına işaretle bir inzar olur.

ÜÇÜNCÜSÜ: «فِى اَىِّ صُورَةٍ», «عَدَلَ»ye müteallık, «اَىّ» yine sıfat, «مَا شَاءَ رَكَّبَكَ», «مَا» mevsul veya mevsuf veya şart olarak ayrıca bir kelâm olmaktır. Bu takdirde meâl, seni herhangi bir surette denkleştirdi, yâhud evirdi çevirdi, dilediği gibi seni terkib etti, yâhud dilerse başka bir surette terkip eder demek olup evvelki iki mânânın ikisini de ihtiva eyler. Bu mânâların hepsi de muhtemil ve sahihtir. Bâzısında suret, meratibi hüsünde muhtelif suretlerden herhangi birisi, bâzısında da hüsn-ü kubuhte muhtelif suretlerden herhangi birisi demektir. Binaenaleyh anaya babaya ve sair akrabaya müşabehet ve adem-i müşabehet, renk, uzunluk, kısalık, erkeklik, dişilik, sağlamlık, çürüklük, salâh ve fesad, zekâ ve hamakat gibi cismanî ve mânevî bütün suver ve evsafa şamil olur. İbn Cerîr, Ebî Rebah-i lahmî'den rivayet etmiştir ki, Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, Ona: مَا وُلِدَ لَكَ «Ne evlâdın oldu?» diye sormuş, Ya Resulâllah, ne evlâdım olabilir, ya oğlan ya kız?» demiş, «kime benziyor?» buyurmuş: «Ya Resulâllah, kime benziye bilir? Ya babasına, ya anasına» demişdi. O vakit Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurdu: «Öyle deme, nutfe rahimde istikrar edince Allah Teâlâ, onunla Âdem beynindeki her nesebi ihzar buyurur. Kitabullah'da şu âyeti okumadın mı? فِى اَىِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ «**Dilediği herhangi bir surette terkib etti.**» yâni Seni sülûk ettirir o surete koyar dedi.» Görülüyor ki, bu hadîs üç şeye işaret ediyor:

BİRİSİ: «اَىّ» yâhud «مَا»da şartiyyet mânâsı.

Müşabehet: Benzeme, benzeyiş.

İKİNCİSİ: Atalara çekme (atavizm) tâbir olunan irsî haysiyyetidir ki, bir nutfe âdemden beri atalarından intikal ede gelen neseblerin hususiyyetlerin her birini ihtiva edebilir.

ÜÇÜNCÜSÜ de: Tabiî ve irsî demek olan bu atavizm hususunda dahi fâil-i mü'essir, tabiat değil, Allah Teâlâ'nın meşiyyeti olduğunun isbatıdır. Çünkü ana, baba gibi yakın ataların hususiyyetlerine tâ Âdem'e kadar varan uzak atalardan birinin hususiyyeti galebe ettirilmesi o muhtelif tabiatler ve suretler üzerinde Allah Teâlâ'nın meşiyyet ve irâdesi hâkim olduğunu gösterir. Demek ki, iyi veya kötü olarak tabiî ve irsî kıymetler yok değildir. Onlar da mülâhaza olunmalıdır. Lâkin hüküm onlarda değil, mücerred Allah Teâlâ'nın meşiyyetinde olduğu bilinmeli ve ona yükselmeğe çalışmalıdır. Bu ise, onun keremine mağrur olmakla değil, keremiyle beraber kudret ve hikmetini de düşünerek ileride de ona liyakat kesbetmek ve ikabından korunmak için iman ve şükrân ile taate ve hayır amellere sarılmakla olur. كَلَّا **Hayır, hayır.** Kereme mağrur olmaktan zecirdir. Yâni öyle mağrur olmayın بَلْ **fakat siz,** O Keremin kadrini bilmiyorsunuz. تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ **Dini tekzib ediyorsunuz.** O kerîm olan Rabbinizin keremine karşı O'nun emr-ü nehyine İslam, yâni tam bir ihlâs ve inkıyad ile itaat ederek o kereme lâyık yüksek ahlâk ile güzel ameller yapmak vazîfe ve mes'uliyyetine ve ona göre hesab ve cezaya inanmıyorsunuz. Bir gün olup da Allah'ın iyilere iyilikle ecr-ü mükâfat, kötülere kötülükleriyle ikab ve mücazât edeceğini tekzib eder bu surette mağrurlanıyor aldanıyorsunuz. Çünkü Allah'ın lûtf-ü kereminden ümidi kesmek, ecr-ü mesubâtına inanmamak küfr olduğu gibi azâb ve ikabından emîn olmak izzet ve kudretini tanımamak da küfürdür. bunun sarîhi, sarîh küfür, zımnîsi de zımnî küfr olmuş olur. Bundan hitabın kâfirlere olduğu anlaşılırsa da, «بَلْ» kelimesi ile atıf, kelâmda bir idrab ve intikal ifâde ettiği için makablinin kâfir ve âsiye şümulüne mani' olmaz. O gururun küfre kadar varabileceğini beyan ile zecri takviye etmiş olur. Fâtiha'da مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (*"O din gününün maliki Allah'ın."* Fatiha-1/4)'de geçtiği üzere burada da dîn, küllî ve cüz'î olarak iki mânâ ile de mülâhaza edilmiştir: İslâm ve ceza. Çünkü dîn; lügatte ceza, yâni yapılan bir işe hayr veya şerr bir karşılık vermektir. Bunun hakkı da hayra hayr ile şerre şerr ile cezadır. Bunun için Sûre-i Yûsuf'te, فِي دِينِ الْمَلِكِ (*"Malikın dininde (ceza kanununda)"* Yusuf-12/76)'de geçtiği üzere vazîfe ve mes'uliyyet ahkâmını tâyin eden kavaîd ve âdâta dahi dîn ve şeriat itlak edilir. شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا (*"Sizin için dinden Nuh'a tavsiye ettiğini teşri' buyurdu."* Şurâ-42/13) Sûre-i «شُورَى»'ya bak! Bu haysiyyetle urf-ü şeriatte dîn, insanları hamde, yâni medh-u senâ ile mükâfata lâyık Hüsn-ü ihtiyarlarıyla hayr olan şeylere kendilik-

lerinden sevk eden vaz'-ı İlâhî'dir. Bunun hakîkati de, إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indninde din, İslâm'dır."* Âl-i İmrân-3/19) buyurulduğu üzere İslâm'dır. Bunun esaslarından biri de âhirette ba's ve cezadır. İşte burada kereme mağruriyyetle dîni tekzib etmek doğrudan doğru Allah dîni olan İslâm'ı tekzîb etmek demek olursa da bu tekzîb bilhassa onun ahkâmından biri olan ba's ve cezayı ve mucebince vazîfe ve mükellefiyyeti tekzîb etmek mânâsına râci' olduğu için siz mağrurlanıp saygısızlık etmekle cezayı ve binaenaleyh dîni kökünden tekzîb etmiş oluyorsunuz meâlinde olur. Bundan dolayı bu gibi mevki'lerde dîni sâde ceza ile tefsir etmek daha kestirme olacağından ekseriyyetle bu mânâ tercih olunmuştur. Yâni siz, demek ki, cezayı tekzîb ediyorsunuz ve onun için Allah'dan korkmıyor mağrurlanıyorsunuz. وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ **Halbuki, üzerinizde muhakkak hâfızlar var.** Yâni iyi ve kötü her yaptığını gözetip hıfz-u zabt etmeğe me'mur hâfıza kuvvetelir, hafaza ve hâfızîn denilen gözcü Melekler var. Öyle ki, كِرَامًا كَاتِبِينَ **Kirâmen Kâtibîn,** unvanına mazhardırlar. Her biri, Allah indinde mükerrem, vazîfelerinde kusur etmez kâtibler, dürüst hak yazıcılarıdır. يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ **Her ne yapıyorsanız bilirler.** İyi ve kötü hiç birini zayi' etmeyerek hepsinin hak yazısıyle defter-i amalinize bile bile yazarlar ve öyle şehadet ederler. Evvelki Sûrede zikri geçen sahîfeler, öyle neşr olunur. Bu kâtiblerin bu evsaf ile vasfında hesab ve ceza işinin ehemmiyetini ihtar vardır. Öyle ki, Allah Teâlâ, ona böyle kiram kâtibler me'mur kılmıştır. Onun için o yazının, o ilm-ü hıfzın neticesini beyan zımnında buyuruluyor ki: اِنَّ الْاَبْرَارَ **Şübhesiz ebrar,** kavl-ü fiilinde sadık, hayr ehli iyiler, (Sûre-i Dehre bak!) لَفِي نَعِيمٍ **muhakkak bir Naîm içinde** وَاِنَّ الْفُجَّارَ **ve şübhesiz ki, fâcirler,** Rabbine karşı terbiyesizlik edip aşırı ısyan ve muhalefete sapanlar, لَفِي جَحِيمٍ **muhakkak bir cahîm,** yâni şiddetli bir cehennem ateşi içindedirler. يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ **O dîn günü,** yâni tekzîb ettikleri o ceza, günü ona yaslanacaklardır. وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ **Ve onlar, ondan gaib olmıyacaklardır.** Dâima ve ebediyyen onun içinde kalacaklardır. İşte o hilkatin, o ilmin, o yazının, o hıfzın neticesi ebrar ile füccarı böyle ayırd ederek ebrarı Naîme, fuccarı Cahîme gönderecek olan ebedî cezadır. İbn Kuteybe'nin, «Kitabü'l-İmame»'sinde tafsili mezkûr olduğu üzere nakl olunur ki: «Süleyman ibn Abdilmelik, Mekke'ye giderken Medîne'ye uğradığında ekâbirden Ebu Hâzim'i getirtmiş, onunla bir musahabede bulunmuş idi. Ebu Hâzim, O'na hayli acı nasîhatler etmiş, nihayet aralarında şu sual ve cevab olmuştu:

Süleyman: – Ya Eba Hazim, yarın Allah'a varmak nasıl olacak?

Ebu Hâzım: – Amma muhsin, seferinden ehline gelen gâib ve amma müsî Mevlâsına gelen kaçak gibi.

Bunun üzerine Süleyman, ağladı da: – Bilse idim, Allah yanında bize ne var?» dedi.

Ebu Hâzim: Amelini Kitabullah'a arz et.

Süleyman: Kitabullah'ın neresinde?

Ebu Hâzim: إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (*"Şüphesiz ki iyiler naim içindedir. Ve şüphesiz ki facirler cahim içindedir."* İnfitar-82/13-14)»

Bu ihtardan sonra o ceza gününün dirayet ve kıyas ile tahmini kabil olmayan azamet ve dehşeti haber verilmek üzere buyuruluyor ki: وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ **Ne dirâyet bildirdi ki, sana o ne dîn günü?** Yâni onun ne büyük ceza günü olduğnu bildin mi? Ey muhatab, hayır, sen onu, dirâyet tarikıyle bilemezsin. Çünkü o dünyada misli geçmiş kıyas ile bilinebilecek ceza günleriyle ölçülemez. Bâzıları burada hitab zecr-ü inzar tarikiyle kâfire olduğuna kail olmuş ise de, cümhûrun beyanına göre, Resulullah'a hitabdır. Çünkü vahiyden evvel bilmiyordu. Maamafih evvelki Sûredeki عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ (*"Anlar bir nefis ne hazırlamıştır."* Tekvir-81/14) ve bu Sûrenin başındaki, عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ (*"Bilir bir nefis: nedir takdim ettiği ve tehir ettiği?"* İnfitar-82/5) âyetleri mucebince her nefs için onun dehşet ve azametini hakkiyle bilmek ancak bilfiil vuku' ve müşahedesi hengâmında olabileceğinden dolayı hitabın, her nefse hitab-ı amme olması bizce daha muvafıktır. ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ **«Evet bildin mi nedir din günü?»** Bu tekrarda iki nükte vardır. Birisi, Tehvîli takviye için te'kiddir. Birisi de, ehl-i Naîme aid olan ile ehl-i Cahîme aid olana ayrı ayrı işaret olmasıdır. Bu sualden sonra şöyle haber veriliyor: O dîn günü, o ceza يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا **o gündür ki, hiç bir nefis bir nefs için birşeye mâlik olmaz.** Ne mü'min, ne kâfir, ne berr, ne fâcir kimse kimsenin hesabına zerrece birşey yapamaz. وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ **Ve o gün emir yalnız Allah'ındır.** O ne emr ederse ancak o, olacaktır. Onun için ... وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ **«Veyl o mutaffifîne.»**.

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 36

Tatfîf Sûresi dahi denilen işbu «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ» Sûresi, Mekke'den sonra nâzil olan Sûredir. Resulullah, Medîne'ye geldiği zaman Medînelileri ölçekleri fena olduğundan dolayı ıslâhı için Medîne'de ilk nâzil olan Sûre olduğu da mervidir. Medîne'ye vüruddan önce Mekke ile Medîne arasında nâzil olduğu da söylenmiştir ki, o da, Mekkî demektir.

Âyetleri : Hilâfsız otuz altıdır.
Kelimeleri : Yüz doksan dokuz.
Harfleri : Yedi yüz otuz.
Fasılası : م ، ن harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّف۪ينَۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَۘ ﴿٢﴾
وَاِذَا كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَۜ ﴿٣﴾ اَلَا يَظُنُّ اُو۬لٰٓئِكَ اَنَّهُمْ
مَبْعُوثُونَۙ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظ۪يمٍۙ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿٦﴾
كَلَّٓا اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَف۪ي سِجّ۪ينٍۜ ﴿٧﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سِجّ۪ينٌۜ ﴿٨﴾

Vürud: Geliş, gelme.

كِتَابٌ مَرْقُومٌ ۝٩ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ۝١٠ اَلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ
بِيَوْمِ الدِّينِ ۝١١ وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ اِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ اَثِيمٍ ۝١٢ اِذَا تُتْلٰى
عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ۝١٣ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ۝١٤ كَلَّا اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ۝١٥ ثُمَّ اِنَّهُمْ
لَصَالُوا الْجَحِيمِ ۝١٦ ثُمَّ يُقَالُ هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ۝١٧ كَلَّا
اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ ۝١٨ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا عِلِّيُّونَ ۝١٩ كِتَابٌ مَرْقُومٌ
۝٢٠ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ۝٢١ اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ۝٢٢ عَلَى الْاَرَائِكِ يَنْظُرُونَ
۝٢٣ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ۝٢٤ يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ
۝٢٥ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ۝٢٦
وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ۝٢٧ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ۝٢٨ اِنَّ الَّذِينَ اَجْرَمُوا
كَانُوا مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا يَضْحَكُونَ ۝٢٩ وَاِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ۝٣٠
وَاِذَا انْقَلَبُوا اِلٰى اَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ۝٣١ وَاِذَا رَاَوْهُمْ قَالُوا
اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ۝٣٢ وَمَا اُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ۝٣٣ فَالْيَوْمَ
الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ۝٣٤ عَلَى الْاَرَائِكِ
يَنْظُرُونَ ۝٣٥ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ۝٣٦

Meâl-i Şerifi

1. Veyl o mutaffifîne! 2. Ki, nâs üzerinden kendilerine ölçtükleri zaman tam basarlar. 3 Onlara ölçtükleri veya tarttıkları vakıt ise eksiltirler. 4-5. Zannetmez mi bunlar ki, büyük bir gün için ba's olunacaklar? 6. O gün ki, nâs Rabbü'l-âlemîn için kıyam edecekler. 7. Hayır, hayır, çünkü fâcirlerin yazısı siccîndedir. 8. Bildin mi siccîn nedir? 9. Terkim olunmuş bir kitab. 10. Veyl o gün, o yalan diyenlere. 11. O dîn gününü tekzîb edenlere. 12. Ki, onu ancak her bir haddini aşkın, günaha düşkün, tekzîb eder. 13. Karşısında âyetlerimiz okunurken, «evvelkilerin esatîri dedi 14. Hayır, hayır, fakat onların kazancları kalblerinin üzerine pas bağlamıştır. 15. Hayır, hayır, muhakkak ki, onlar, o gün Rabblerinden hicabda kalacaklar. 16. Sonra onlar muhakkak Cahîme yaslanacaklar. 17. Sonra da denecek: «İşte bu, sizin o tekzîb edip durduğunuz.» 18. Hayır, hayır, çünkü ebrarın yazısı illiyyîndedir. 19. Bildin mi illiyyîn nedir? 20. Terkim olunmuş bir kitab 21. Ki, ona, mukarrebîn şâhid olurlar. 23. Erîkeler üzerinde nezaret ederler. 24. Yüzlerinde naîmîn revnakını tanırsın. 25. Onlara öyle bir rahîktan sunulur ki, mahtum 26. Hitam-ı misk, işte ona imrensin artık imrenenler. 27. Hem mizacı Tesnîmden 28. Bir çeşme ki, mukarrebîn onunla içerler. 29. Evet, o cürm işleyenler, iman edenlere gülüyorlardı. 30. Ve onlara uğradıkları zaman birbirlerine göz kırpıyorlardı. 31. Ve evlerine döndükleri zaman zevk anarak dönüyorlarrdı. 32. Ve onları gördükleri vakit: «Ha! işte bunlar, sapıklar» diyorlardı. 33. Halbuki üzerlerine gözcü gönderilmemişlerdi. 34. İşte bugün de iman edenler, kâfirlere gülecekler. 35. Erîkeler üzerinde nazar edecekler. 36. Nasıl kâfirler ettiklerinin cezasını buldular mı?

«وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ» **Veyl o mütaffiflere!** Ekseriya vay haline demekle iktifa ettiğimiz veyl kelimesi hakkında yukarılarda ve ezcümle «وَالْمُرْسَلَاتِ» Sûresinde de söz geçmişti. Maamafih bizim «vay» tâbiri, Arab'ın veyh kelimesine mukabil olduğundan veylin şiddetini pek duyurmadığı gibi bir ism-i mahsus olması hakkındaki rivayete bir delâleti de olmuyor. Bu i'tibarla «veyl ona» ve «vâveylâ» tâbirleri lisanımızda şayi' olmuş bulunduğu için, burada olduğu gibi meâlde bâzân ayniyle iktibas olunmak fâideli olacağından başka, «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ» Sûresinin de bir ismi olmak hasebiyle bu iki kelimenin aynen zikri zarurî demektir. Veyl, başlıca şu mânâlarla tefsîr olunmuştur: Şiddet-i şer, hüzn-ü helâk, azâb-ı elîm, cehennemde bir vâdî. İmam Ahmed ve Tirmizî, Ebî Said'den tahric

Terkim: Rakamlamak, nişan eylemek, yazma.

etmişlerdir: Resulullah sallâlahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki: «Veyl, cehennemde bir vâdîdir ki, kâfir, ka'rına varmadan evvel onda kırk yıl sukut eder.» İbn Hibban'ın ve Hâkim'in sahihlerinde: «Cebeleyn beyninde bir vadîdir ki kâfir» ilh... İbn Ebi Hâtim de, Abdullah'dan: «Cehennemde irinden bir vâdîdîr» diye rivayet etmiştir. Râgıb'ın «Müfredat»'ında, «Asmeî demiştir ki: «Veyl, bir kubuh, yâni bir çirkinliktir. Bâzân tehassür için de kullanılır. Veyl, Cehennemde bir vadîdir diyenler, lügaten veyl ona mevzu'dur demek istememiş, ancak hakkında Allah Teâlâ'nın veyl buyurduğu kimseler, o ateşten bir makarre mustahık, o da, ona sâbit olmuştur demek istemiştir. Âlûsî, der ki: «Ona veyl ıtlak edilmesi, cehennemin ma'ruf olan mânâsına ıtlâkı gibi olmak zâhirdir. Bunun hangi nevi' ıtlaktan olduğuna nazar olunsun.» Bizce zâhir olan budur ki, cehennemin mâruf mânâsına ıtlâkı tevatüren vaz'-ı şer'î olmakla beraber urfî lügate de dahil olmuştur. Lâkin «ويل»ın izah olunan mânâ ile cehennemde bir vadî ismi olması şer'î bir ıtlak olmakla beraber mütevatir olmadığı gibi lügaten de mütearef olmayan bir mecaz olur. Bu izahtan anlaşılır ki, vay haline demekle, «veyl ona» demeyi tamamen terceme etmiş olmuyoruz. Ancak lügavî me'hazine bir dereceye kadar işaret etmiş bulunuyoruz.

MUTAFFİFÎN: «Mutaffif»'in cem'i; mutaffifler, alırken dolgun, verirken eksik ölçenler demek olduğu önünde sıfat-ı kâşife olan iki âyet ile anlatılmıştır. Bunun tam mukabili olarak Türkçemizden müstekil bir kelime bulamadım. Bu münasebetle bunun biraz iştikakından bahs etmek muvafık olacaktır.

Mutaffif: Belli ki, tatfîften ism-i fâildir. Tatfîf de ölçeği eksik ölçmektir. Tefsir-i Râzî de, der ki: «Bunun iştikakında iki kavil vardır.

BİRİSİ: Bir şeyin taffi, kıyısı ve kenarıdır. Bir kab veya bir deredeki şey onun kıyısına kadar varıp da tam dolmazsa, طف الوادي والاناء denir. Ve o, onun tafâtı, tufâfı, tafefidir. Onun için ölçeği fena ölçüp de tam yapmayana mutaffif denilir ki, ancak tafâfına kadar vardırır demek olur.» Lâkin «Kamus»'tan anlaşıldığına göre: «Taff, tafef, tafaf, tufâf bir ölçeği veya kabı tam dolduran şeye veya dolusu silindikten sonra içinde kalana veya ölçeğin başına denir. Bundan tatfîf, tafafı eksiltmek, yâni eksik ölçü ile vermek veya eksik ölçmektir ki, binâsı selb için olur.»

İKİNCİSİ: Pek az bir şeye tafîf denilir, ölçeği eksik ölçene mutaffif denilmesi, ölçekte veya tartıda biraz bir şey çaldığı içindir.» Demek ki, tatfif ölçüde veya tartıda biraz birşey çalmaktır. Binası tâdiye veya âdet edinmiş olmak i'tibariyle teksîr içindir. Bu vecih âyetteki tefsire daha mutabıktır. Zira âyette mutaffifler şöle tavsif ve târif olunuyor.

ٱلَّذِينَ O kimseler ki, إِذَا ٱكْتَالُوا۟ عَلَى ٱلنَّاسِ kendilerine ölçtükleri vakit nâs aleyhine olarak يَسْتَوْفُونَ istîfa ederler. Dolgun ölçerler. Burada ifadenin zâhiri nâstan denilmekti buyurulması kendi lehlerine olarak nâsın aleyhine istîlâ ve tecavüz suretiyle ölçtüklerine işaret içindir. Yâni başkalarından şira veya başka bir sebeble bir şey alıp da alacaklarını kendileri ölçtükleri zaman nâsın aleyhine olarak istîfa ederler. Vâfî, dolgun bu surette, yâni tamam almak isterler ve hattâ basa basa almak için nâs üzerine müstevlî bir surette hareket ederler. **وَإِذَا كَالُوهُمْ أَو وَّزَنُوهُمْ O nâsa ölçtükleri veya tarttıkları vakıt ise, يُخْسِرُونَ eksiltirler.** Eksik ölçek veya tartı ile ölçerler veya ölçüşte, tartışta eksik yapar onlara ziyan ettirirler. İşte veyle istihkaklarının sebebi bu suretle tatfîfi i'tiyad etmiş olmalarıdır. Böyle az bir şey çalanlar, veyle müstehikk olursa çok çalanların kaç katlı veyle müstehikk olacakları düşünülmeli. Râzî, der ki: «A'rabînin birisi Abdülmelik ibn Mervana şöyle demişti: «Allah Teâlâ'nın «وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ» dediğni işittin. Bununla şunu murad etmişti: Mutaffif, azacık bir şey almakla ona büyük inzar teveccüh etti. Sen ise, çoğu alıyorsun, müslimînin emvalini ölçüsüz tartısız alıyorsun. O halde sen, kendine ne zann besliyorsun?» Burada veznin de söylenmesi evvelkinde yalnız keylin zikri tahsîs için değil, iktifa kabilinden olduğunu ve tatfîf, keyl ve vezin her türlü mıkyasta olabileceğini anlatmak içindir. Sûre-i Rahman'da ve Sûre-i Hadîd'de dahi geçtiği üzere ma'lûmdur ki, semavât ve arzın kıvamı müvazene ve adâlet iledir. Ve bütün hukukun miyarı da mizandır. Onun için bir yerde hak ve adâletin te'sîsi için ilk evvel lâzım olan şey, ölçünün herkes için ale's-seviyye doğru ve dürüst olmasıdır. Bunun doğru olması için iki rükün lâzımdır. Birisi: Ölçünün hadd-i zâtında tamam olması, eksik veya fazla yanlış âlet kullanılmaması. Birisi de: Ölçmenin tam ve doğru olmasıdır. Ölçmenin doğru olması ise, herşeyden evvel hak ve adâlet fikriyle ruh istikametinin neticesidir. Ölçüyü, ölçeği ve tartıyı doğrultacak olan da odur. Kalb ve vicdanlarında insaf ve istikametle hak fikir ve imanı beslemeyenler doğru âletle dahi ölçerken tatfîf yapmaktan kaçınmazlar. İnsanlar başkalarının haklarını da kendi hakları gibi tutarak ale's-seviyye bir ölçü ile ölçmek hissiyle mütehassis olmadıkça tatfîften kurtulmazlar. Düşünmek mikyası bozuk olan kimseler, aynî bir hâdiseyi kendileri için düşünürken başka, diğerleri için düşünürken de başka türlü takdir ederler. Meselâ, kendinin bir habbesi zayi' olmasına ehemmiyyet vermez veya ondan bir lezzet duyarlar ki, bu hal ruh mikyasında, fikir ölçüsünde bir tatfîftir. Asıl bu hâleti ruhiyyedir ki, kilede terâzide tatfîfe saik olur. Ve bu haleti ruhiyyede bulunanlara ne kadar doğru kile ve terâzi verilse onlar yine fırsat bulup güçleri yettikçe onu su-i isti'mal etmekten

çekinmezler. Bunların hepsi mütaffifîn unvanında dahil ve veyle müstehikdirler. Bundan dolayı burada hukukun tanzîmi ve birr-ü hayrın te'sîsi için ibtida keyl ve veznin ıslâhı lüzümu gösterilmek üzere evvel emirde tatfif i'tiyadının veyle istihkakı haber verilmiş ve bunun asıl sebebi hak ve âhiret düşüncesini ihmal ettiren i'tikad bozukluğu olduğu, ıslâhı için de evvel emirde âhirete iman ile mes'uliyyet hiss ve intibahı duyurulmak üzere buyurulmuştur ki:

أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ **Zann etmezler mi onlar,** o tatfîfi yapanlar, iman etmiyorlarsa bir zann da mı beslemezler? أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ **Ki, hepsi büyük bir gün için ba's olunacaklar,** yâni o tatfîfin mes'ûliyyet ve cezası öyle ağır ve o veylin tatbîk olunacağı gün öyle büyük bir gündür ki, insan onun muhakkak olan vukuuna iman ve ikan şöyle dursun bir zann beslene bile o tatfîfe cür'et etmemek lâzım gelir. يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ **Yâni insanların Rabbü'l-âlemîn için kıyam edecekleri gün** ki, o gün herkes kabirlerinden uyanıp kalkarak Allah için kıyam edecek, onun huzurunda muhakemeye durup haklı, haksızdan hakkını alacaktır. كَلَّا Tatfîften ve ba's-ü kıyama inanmamak gafletinden vaz geçirmek tevbe ettirmek için red'-u zecirdir. Hayır hayır, yapmayın, sakının demektir. Bunun sebeb ve hikmeti anlatılmak için de ta'lîl makamında şöyle buyuruluyor: إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ **Çünkü fâcirlerin kitabı muhakkak siccîndedir,** yâni öyle yaparsanız fâcir olursunuz. Fâcirler ise, siccîn denilen sicilde mukayyeddirler. Onların yazısı, nüfus kayıdları, amel defterleri o kıyam günü kendilerine verilecek hüküm ve ceza vesîkası siccîn denilen yerde yazılıdır. Yâhud «siccînde» diye buyurultuludur. «Kamus»'ta: «Siccîn, sicr-ü habis mânâsından dâim ve şedid ve fuccar kitabının mevzii ve cehennemde bir dere mânâlarına ve açık ve aşikâr ve dibinin çevresine çukur kazılmış hurma ağacı mânâlarına geldiği ve شَيْءٌ سِجِّينٌ ey dâimün ve ضَرْبٌ سِجِّينٌ ey şedîdün ve جَاءَ سِجِّينٌ ey alâniveten» denildiği» mezkûrdur.

Bu siccîn kelimesinin lügat i'tibariyle asıl mânâsı ve iştikakı, isim veya sıfat olması hakkında muhtelif sözler söylenmiştir. Zâhirine nazaran secn veya secc maddelerinden olması muhtemildir. Zindan demek olan sicn maddesinden zindana koymak demek olan secn masdarından olduğuna göre sikkîn ve siccîl gibi fîîl vezninde zindanın mübaleğalısı olan bir isim veya seccan yâhud mescun gibi bir sıfat olabilir. Sıvamak ve balçık gibi cıvık ve bulaşık olmak mânâsına secc maddesinden «gıslîn» gibi fiilîn vezninde olabilir. Lâkin lügatte secc maddesinden böyle bir isim veya sıfat zikredilmemiştir. Ebu Hayyan, Bahir'de şöyle hülâsa etmiştir: «Siccîn, cümhûr demiştir ki, secinden fiildir, sikkîn gibi, yâhud sâcin bir mevzi'de, yâni habs edici bir mevki'de demektir. Mübaleğa binası ola-

---

İkan: İyi ve yakın bilmek. **Zecr:** Men etme, nehy.

rak gelmiştir. Bu surette siccîn muztarib ihtilâf etmişlerdir. Biz onun zikrini hezf ettik. Burada zâhir olan siccîn bir kitab olmaktır. Onun için كِتَابٌ مَرْقُومٌ (*"Terkim olunmuş bir kitap."* Mutaffifin-83/9) ondan bedel yapılmıştır. İkrime demiştir ki: «Siccîn, hasar ve hevandan ibarettir. Nitekim birisi gaye-i cümûdda olduğu zaman fülân, hadîda erdi dersin. Bâzı lügaviyyun da: Siccînin nun'u, lâmdan bedeldir, siccîldendir demiş. Bu kavillerin hülâsası siccînin nun'u, ya aslîdir, yâhud lâmdan bedeldir. Ve aslî olduğu takdirde iştikakı sicindendir.» Demek ki, nun'u zâid olarak seccden olması söylenmemiştir. Zemahşerî, hâtim gibi vasıftan menkul ism-i alem olduğunu ve târiften başka sebeb olmadığı için munsarif bulunduğunu söylemiş ve demiş ki: «Allah Teâlâ, fuccarın kitabı siccînde olduğnu haber verdi. Siccîni de, كِتَابٌ مَرْقُومٌ diye tefsir buyurdu. Şu halde onların kitabı merkum kitabdadır denilmiş gibi olur. Bunun mânâsı nedir? dersen, derim ki: Siccîn, câmi' bir kitabdır. O, divan-ı şerdir. Allah Teâlâ, onda cinn-ü insden şeytanların ve keferenin ve fesekanın amellerini tedvin buyurmuştur. O, merkum, mestur, kitabeti beyyin, yâhud alâmetli bir kitabdır ki, herkim görse onda hayır olmadığını bilir. Binaenaleyh mâna, «füccarın amellerinden yazılan o divanda müsbettir» demek olur. Ona habs-ü tazyik demek olan secinden fiil olarak siccîn tesmiye edilmiştir. Çünkü o cehennemde habs-ü tazyika sebebdir. Yâhud çünkü O, yedinci Arzın tahtindedir» diye rivayet olunduğu gibi İblis ve zürriyyetinin meskeni olan muzlim, muhiş birmekânda matruhdur. Horlatmak ve hakîr tutulmak ve matrud şeytanlar şâhid olmak için atılmıştır. Nasıl ki, divan-ı hayr olan illiyyune Melâike-i mukarrebîn şâhid olurlar.» Demek ki, siccîn, sâcin mânâsına olduğu gibi mescun ve matrud mânâsına da olabilir. Zemahşerî'nin matruh diye ifâde ettiği mânâ secc maddesinden olmak da mümkündür. Burada şeyh Abduh, şöyle bir mütalada bulunmuş da demiştir ki: «Siccîn lâfzının lügatte isti'malinden ve kitab-ı ebranın bulunduğu illiyyune mukabelesinden anlaşılır ki, illiyyunda te'allî mânâsı bulunduğu gibi, bunda da teseffül mânâsı vardır. Lügatlerdin bahseden bâzı kitablar da gördüm ki, vahl, yâni balçık, inyubiyye (eski Habeş) lügatinde, cîm-i acemiyye ve vav'ın harekesinin imâlesiyle «sençun = Sençöne» tesmiye olunur. Balçıkta teseffül mânâsı bulunduğu ise hafî değildir. Olabilir ki, bu lâfız Yemen Arabları'nın isti'malindendir. Çünkü bunlarda Habeş ahalisiyle ihtilât çok olduğundan İnyubiyye elfazı çoktur. Bunun da, balçıka yakın bir mânâda kullanmış olabilirler. O halde «füccarın kitabı ondadır, yâni alçığa yakın süflî şeyde yazılıdır.» denilmek beid olmaz. Yâhud onların amelleri habesetinden dolayı onunla yazılmış

Cümud: Donuk, katı.

gibi tasvir ve temsil olunmuştur. Bu surette balçığın ve ona yakın şeyin kitab-ı merkum olmasının mânâsı da, o ameller onunla yazıldıktan sonra o çirkin mürekkeb merkum bir kitab olmuştur demek olur.» Füccarın amellerindeki habasetini tasvir için siccînde balçığa yakın süflî bir mânâ bulmak üzere Habeş'in İnyubiyye lügatindeki sençuneye kadar dolaşmak beid olmaz demiş ise de, bunun beid bir tekellüf olduğu zâhirdir. Gerçi Müfessirîn, Kur'ân'da bâzân Habeş lügatine tevafuk eden lâfızlar bulunduğundan bahsederler. Lâkin Abduh, Yemen'de öyle bir isti'mal bulunduğunu nakl-ü tesbit etmemiş, «olabilir» diye bir ihtimal serd ederek pek dolambaçlı bir mülâhaza yürütmüştür. Siccîn lâfzının, sençuneye münasebeti de yakın değildir. Hem ucme olsaydı, alem yapılınca gayr-i munsarıf olması iktiza ederdi. Mücered bir ihtimal üzere yürüyecek olunca o tekellüfe ne lüzum vardı? Çünkü o tasavvur ettiği mânâ, Arabî olan secc maddesinden çıkardı. Siccînin seccden fiilîn olmasını mülâhaza etmek daha yakın bir ihtimal olurdu, maksad fücurun iğrencliğini anlatarak ondan tiksindirmek olduğuna göre bu ihtimal gerçi müessir bir mânâ olurdu. Fakat menkulât bunu, nazar-ı i'tibare almamış ve sicin maddesinden fiil olmasını tasvib etmekle daha ince üşünmüştür. Hasılı siccîn, maddesi i'tibariyle bir zindan veya zindancı veya zindanda mahbus mefhumlarını ifade eder bir kelime olmakla, füccarın yazısına zarf yapılmasına en yakışan mânâ da bir zindan sicilli veya sicil zindanı olmasıdır. Onların defterleri zindancıdadır. Yâni çok şiddetli bir zindancıya teslim olunur mânâsına olmak da muhtemildir. Bunun sade dirayetle bilinir şeylerden olmadığını anlatan şu tefsir bir zindancı sicillinde olması mânâsında zâhirdir. وَمَا اَدْرٰيكَ **Sana ne bildirdi?** Yâni bildin mi? dirayetle bilemedin değil mi? مَا سِجّينٌ **Nedir siccîn?** Yâhud «ma», teaccüb için olduğuna göre ne siccîn?! Ne yaman siccîn?! كِتَابٌ مَرْقُومٌ **Merkum bir kitab.** Bâzıları buna, siccînden bedel demişler, bu surette bununla sualin cevabı verilmemiş. Siccîn nedir? Kitab-ı merkum nedir? gibi sual tekrar edilmiş, siccînin neden ibaret olduğu açık tefsir edilmemiş olur. Çünkü bu surette kitab-ı merkum bedeli küll olmaktan ziyade siccînde olduğu söylenen kitab-ı mezkûre masruf olarak bedeli iştimal olur. Halbuki, yukarılarda zikr olunduğu üzere Kur'ân'ın üslûbunda mazi sîgasiyle «vema edrâke» denildiği zaman cevabı bildirilegelmiştir. Onun için bunun bedel değil, «O bir kitab-ı merkumdur» diye suale cevap olarak siccîni tefsir olması daha doğrudur.

MERKUM: Terkim olunmuş veya rakamlı demektir. Ra'nın fethi ve kaf'ın sükûnîyle rakm ve terkim, yazı yazmak ve yazıya nokta ve hareke koyarak vu-

---

İştimal: Kapsamak.

zuh vermek ve alâmet koymak mânâlarına gelir. Bu üçüncü mânâ hepsine esàs gibidir. Hesab alâmeti olan rakamda bundan me'huz enilmiştir. Burada beş mânâ verilmiştir. **Birincisi:** Beyyinü'l-kitâbe, yâni açık, tam ve sağlam yazılı, yanlış ihtimali yok, **ikincisi:** Alâmetli, yâni mucebince cehenneme diye buyuruldu alâmeti yazılmış. **Üçüncüsü:** Tâcirin kumaşına koyduğu gibi işaretli, kayıdlı. **Dördüncüsü:** mehakim ve saire vesâik ve defterlerinde olduğu gibi mühürlü, damgalı, mu'anven ve mersum. **Beşincisi:** Kumaşın rakmesi, yâni hutut ve nukuşu gibi murak kam ve müsbet silinmez bir kitab. سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ (*"...Siccilden taşlar yağdırdık. Ki Rabbının indinde damgalanmıştır."* Hûd-11/ 82-83) gibi sırasiyle müretteb, rakamına göre mevkii icraya konur rakamlı bir kitab mânâsına olmak da muhtemildir. Bunların hepsi şu mânâda birleşmiş olur: Şek ve şübheden âzade, tahrîf ve tasni'den sâlim her görenin anlıyacağı vech ile kendilerine verilecek olan kitabları yazıları böyle sağlam bir sicilde yazılıdır. Hiç şaşmadan icra olunacaktır. İbn Cerîr, tefsirinde siccîn hakkında iki hadîs rivayet etmiştir. **Birisi:** Ebu Hüreyre radıyallahü anhten; Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: اَلْفَلَقُ جُبٌّ فِى جَهَنَّمَ مُغَطًّى وَاَمَّا سِجِّينٌ فَمَفْتُوحٌ Yâni ***«Felak cehennemde örtülü bir kuyudur. Ve amma siccîn açıktır».*** **İkincisi:** Bera radıyallâhü anh'ten: «Siccînin, arz-ı süflâ olması hakkındadır.» Cehennem arzın en aşağısındadır denildiğine göre bunların cem'inde münafât yoksa da İbn Cerîr, Bera hadîsini tercih ederek siccînin, arz-ı süflâ ile tefsirini ihtiyâr eylemiştir. Bu hadîsin meâli şudur: Bera radıyallahü anh'ten, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem: Fâcirin nefsinin semaya çıkarılmasını anlatarak buyurdu ki: «Onu çıkarırlar, onunla Melâikeden hangi bir melee uğrarlarsa: «Bu habîs ruh nedir?» derler. Onun dünyada anıldığı isimlerinden en çirkini ile «fülân» derler. Nihayet dünya semaya varırlar. Açılmasını isterler, ona açılmaz. Sonra Resulullah okudu. لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِى سَمِّ الْخِيَاطِ (*"... semanın kapıları açılmaz ve cemel iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar cennete girmezler."* A'râf-7/40) Allah Teâlâ, buyurur ki: اُكْتُبُوا كِتَابَهُ فِى اَسْفَلِ الْاَرْضِ فِى السِّجِّينِ فِى الْاَرْضِ السُّفْلٰى **«onun kitabını, arzın esfelinde yazın, arz-ı süflâda siccîde»** İbn Cerîr, bundan dolayı siccînin arz-ı süflâ olduğunu söylemiş ise de, bu hadîste siccîn, arz-ı süflâdır denilmemiş, arz-ı süflâdadır denilmiş. Şu halde arz-ı süflâ, kitabı merkum buyurulan siccînin kendisi değil, mahallidir. Siccîn, en aşağı arzın en aşağısındadır. Binaenaleyh hadîs ile âyet arasında bir tehalüf yoktur. Sahib-i Keşşaf da, arz-ı sâbi'ada matruh demekle buna işaret etmiştir. Bâzı rivayetlerde

---

Muanven: İsim sahibi, ünvan verilen. **Mersum:** Yazılmış, çizilmiş, alametli, işaretli. **Matruh:** Çıkarılmış, belirtilmiş.

de arz-ı süflânın esfel-i İblis'in haddi olduğu haber verilmiştir. Demek ki, füccarın yazısı ve ruhu oradadır.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ **«Veyl o gün o yalan diyenlere.»** Bu cümle-i istînafiyye kitabı merkumun hükmü te'sirini beyan zımnında siccînin şiddetini, fücurun esasını, kıyam gününün hevlini ihtardır. Bunu bâzıları doğrudan doğru يَوْمَ يَقُومُ âyetine rabt edip aradakini mu'terıza addetmiş ise de, merkuma merbut olması daha nesaklıdır. Yâni kitab merkum olur da ne olur? Denilirse. وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ *«Veyl o gün o yalan diyenlere.»* O gün, o ba's-ü kıyam günüdür. Füccar yerinde mükezzibîn denilmesi de, fücurun aslı tekzîb ve inkâr olduğuna işarettir. O kitabın hükmü de o gün, o mükezzibler hakkında veyldir. Vay haline o gün yalan diyenlerin, bu haberlere inanmıyanların, yâni الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ **o dîn gününe inanmayıp da açıktan açığa veya dolayısiyle tekzîb edenlerin.** وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ **Onu ise, başkası tekzîb etmez.** إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ **Ancak her bir mütecaviz, esîm** yâni hep haddini aşkın, günaha düşkün kimseler tekzîb eder. Şehvetlerine düşkün, keyflerine tâbi' olarak sonunu düşünmeyip Allah'ın ve kullarının hukukuna tecavüz etmeğe alışmış olduklarından dolayı cezaya ve ceza gününe inanmak hoşlarına gitmediği, ona inanmak keyflerini kaçıracağı için ancak onlar o dîn gününün aslı yoktur derler. إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا **Kendisine karşı âyetlerimiz okunurken** قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ **«evvelkilerin esâtîri» dedi.** Bunu bâzıları, Velîd ibn Mugîre, bâzıları da, Nadr ibn Hâris demişlerdir. Sûre-i En'âm'a bak! كَلَّا **Hayır, hayır.** Bu okunan âyetler esâtîr-i evvelîn değildir. بَلْ **Fakat,** öyle diyenlerin, رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **kazançları, kesb edip durdukları ve kâr sandıkları günâhlar kalblerinin üzerine pas bağlamıştır.** O kalbler, o günâhları i'tiyad ede ede pas tutmuş aynalar gibi körlenmiş kararmıştır da artık duymaz ve göstermez olmuşlardır. İşte onların öyle demelerinin ve tekzîb etmelerinin sebebi budur. İmam Ahmed, Tirmizî ve Hâkim ikisi de sahîh hdiyerek ve Neseî ve İbn Mâce ve İbn Hibban ve daha diğerleri Ebu Hüreyre'den, Hazret-i Peygamber'den rivayet etmişlerdir. Buyurmuştur ki: «Kul, bir günâh işlediği vakit kalbinde siyah bir nokta, bir leke yapar. Eğer tevbe edip çekinir, istiğfar eylerse kalbi yine parlar, döner yine yaparsa o leke artar, nihayet kalbîni istilâ eder. İşte Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın zikr ettiği «rân» budur: كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (*"Hayır, hayır: Fakat onların kazançları kalblerinin üzerine pas bağlamıştır."* Mataffifin-83/14) Sûre-i Bakara'da خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ (*"Allah kalblerini mühürlemiş."* Bakara-2/7 ayetinin tefsirine bakınız.)

RANE: Reyndendir. Reyn ve rüyun bir şeye pas basıp galebe etmektir.

Mu'teriza: Parantez. **Nesak:** Tarz, usul; yol.

Bundan kalbe günâh ve kavset basmağa da ıtlak olunmuştur ki, Kur'ân'da kalb mühürlenmek hatim ve tabi' dahi tâbir edilmiştir. Burada, بَلْ رَانَ lâm, râ'ya idgam olunmamak için Hafs rivayetinde lâmda hafif bir sekte yapılarak okunur ki, reynin mânâsındaki tutukluğa sarih bir telmih olur. كَلَّا **Hayır,** hayır öyle reyn veren, kalb körleten kasiblerden zecirdir. Sebebi de اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ **Çünkü onlar, o tekzîb edenler, o kıyam günü hakk Rablerinden** لَمَحْجُوبُونَ **muhakkak mahcub kalırlar.** Yâni hicab ve hâil arkasında kalır onu görmekten memnu' ve mahrum bırakılırlar. Artık felâh bulmalarına imkân ve ihtimal kalmaz. ثُمَّ اِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ **Sonra onlar muhakkak cehennem ateşine yaslanacaklardır.** ثُمَّ يُقَالُ **Sonra denilecektir:** هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ **Bu işte, o sizin yalan, masal diye tekzîb edip durduğunuz.**

كَلَّا Bu KELLÂ, tâ yukarıdaki, كَلَّا اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ (*"Hayır hayır: Çünkü facirlerin yazısı..."* Mutaffifin-83/7)'deki kellâya nazır olarak tatfîf ve tekzîbden bir daha zecr ile birr-ü hayra sevk etmek üzere kıyam gününün diğer bir yüzünü ihtardır. Yâni öyle tatfîf yapmayın, o ba's-ü kıyam gününü tekzîb eden fâcirlerden olmayın, tevbekâr olup da hayr-ü hasenâta çalışın. Sebebi: اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ **Çünkü ebrarın, hayr ehli sadıkların kitabı,** لَفِي عِلِّيِّينَ **muhakkak ki, illiyyîndedir.**

İşbu İlliyyîn kelimesi hakkında da, ehl-i lügatin ve ehl-i tefsîrin sözleri vardır. Ehl-i lügat Ebü'l-Feth İbn Cinnî demiştir ki: «Ulüvden fiîl vezninde illiyyun cemi'dir. Aslı illiyyundur. Zeccac da demiştir ki: Bu ismin i'rabı cemi', i'rabı gibidir. Çünkü lâfzı, cemi' vezni üzeredir. Kınnesrden kınnesrîn gibidir. Ehl-i tefsire gelince: Yedinci semâ denilmiş, semânın fevkinde Arş'ın kaime-i yümnâsı, yâni sağ ayağı denilmiş, Sidre-i Müntehâ denilmiş. Ferrâ «Yüksekten yükseğe nihâyetsiz» demiş. Zeccac da: «Mekânların en yükseği» demiş. Bâzıları: «Allah Teâlâ'nın azamet ve ulviyyet ile donattığı meratib-i âliye» diğer bâzıları da: «Melâikenin defteri âmâlinin bulunduğu mevzi'» demişlerdir ki, çokları Kur'ân'ın bervechi âtî târifinin zâhirini buna muvafık bularak divan-ı şerr olan siccînin tam zıddı ve mukarrebînin meşhedi bulunan divan-ı hayrın ismi olduğunu söylemişlerdir. Zira bunu tefsîr için buyuruluyor ki: وَمَا اَدْرٰيكَ مَا عِلِّيُّونَ **Ve bildin mi illiyyun nedir?** Yâhud ne illiyyun! كِتَابٌ مَرْقُومٌ **Terkîm olunmuş bir kitab.** Burada da yukariki vech ile mülâhaza edilsin, yâni tam ve güzel yazımış, yâhud Allah tarafından alâmeti mahsusa ile tevki' buyurulmuş. Öyle ki, يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ **ona mukarrebun şâhid olurlar.** Mahcubun değil, mukarrebun müşahede eder, onlar görür onlar okurlar, yâhud yazılışına, muhafazasına, okunuşuna Melâike-i mukarrebun hazır olur ve mazmununa onlar şehadet ederler. Ederler

---

Hail: Korku ve dehşet veren. **Tevki':** Alamet, belirti.

de ne olur? إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ **Şübhesiz ebrar bir Naîm içindedirler.** Füccarın Cahim'e yaslanacakları gün ebrar, Naîm içinde bulunacaklar. عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ **Erîkeler üzerinde nazaret edeceklerdir.** Cennetin diledikleri manzaralarına diledikleri gibi nazar edecekler, düşmanları olan ehl-i cehennemin ahvaline de bakacaklardır ki, bu mâna Sûrenin âhirinde ayrıca da anlatılacaktır. تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ **Bakarlarken o Naîmin parıltısını, o ni'met ve saadet neş'esinin revnakını yüzlerinde tanırsın.** Yâni her gören tanır, neş'e ve mes'udiyyetleri, ebrar oldukları yüzlerinden belli olur. يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ **Onlara bir rahiktan sunulur ki!**

RAHIYK: Hiç karışığı olmayan hâlis şarab, en eskisi, en hoşu da denilmiş ve hepsinin yakın mânâlar olduğu söylenmiştir .Kamus mütercimin ifâdesine göre, yâni horoz gözü gibi safi olana denir ki, bâde-i nâb tâbir olunur ve ruhak dahi denilir. Burada neş'esi ve lezzeti çok, humarı yok, Sûre-i Saffat'ta geçtiği üzere بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لَا فِيهَا غَوْلٌ (*"Bembeyaz, içenlere lezzet."* Saffât-37/46-47) diye vasf olunan beyaz şarab diye müfesserdir. Nitekim Mukatil, خَمْرٌ بَيْضَاءُ demekle buna işaret etmiştir. Sûre-i Muhammed'de, مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى (*"Korunanlara vadolunan cennetin temsili: Onda ırmaklar var bir sudan ki bozulması yok, ırmaklar var bir şaraptan ki içenlere lezzet, ırmakar var bir baldan ki safi süzme..."* Muhammed-47/15) âyetinde vasf olunan dört nevi' cennet ırmaklarından biri de içenlere mahz-ı lezzet olan şarab ırmakları olduğu anlatılırken bunlardan murad, neş'e ve lezzetin kemalini tefhîm için temsilî bir ifâde olduğu da baştaki, مَثَلُ tâbiriyle anlatılmış idi. Onun için bu gibi yerlerde o mazmundan gaflet edilmemek lâzım gelir. Buna dair İnsan Sûresinde إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ (*"Haberiniz olsun ebrar (hayır sahibi iyi insanlar) öyle dolgun bir kadehten içecekler..."* İnsan-76/5) âyetinde de söz geçmişti bak! Hatîb, tefsirinde der ki: «Buradaki rahîk أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ (*"...ırmaklar var bir şaraptan ki içenlere lezzet."* Muhammed-47/15) buyurulan şarab ırmaklarından başkaca hususî bir şarab olduğu için şöyle tavsîf olunuyor. مَخْتُومٍ **Ki mahtum, mühürlü** ancak içeceklerin nezdinde açılır. Kabları miskten mühürle mesdûd, gayet temiz ve nefîs. Diğer bir mânâ ile, içiminde bir hitamı, güzel birnihayeti olan bir şarab ki, خِتَامُهُ مِسْكٌ **hıtam-ı misk,** hâtimesi, kesimi misk. İçildiği zaman sonu bir misk kokar, içilirken zâika lezzetinin kemalini ihlâl etmemek için, misk kokusu içimin hitâmında duyulmağa başlar. Ve bu hal, hem o rayihanın, hem de o içkinin lâtif hassalarından birini teşkil eder. İçildiği zaman kemal-i sefasından dolayı gerek içenlerde ve gerek bulunduğu kabda bir keder, bir tortu bırakmaz

---

Revnak: Göz alıcılık, güzellik. **Mesdud:** Kapatılmış. **Zaika:** Tatma, tad alma.

yalnız bir misk kokusu bırakır. Bir de hitam, hâtem gibi mühür mânâsına geldiğinden hitam-ı misk demek mührü misk demek olabilir. Kıraatların bâzısında خَاتَمُهُ مِسْكٌ ve خَاتِمُهُ مِسْكٌ okunması da bu mânâyı te'yid eyler. Bununla beraber bir şeyin mührü onun sonu, hâtimesi demek olduğundan kabına ve içimine nazaran yine zikrolunan iki mânâ carîdir. Bu surette de misk kokusu onun levaziminden olup en ziyâde hâtimesinin böyle misk olması nihayetinin bir visal neş'esinde karar edeceğini de koklatmış olur ki, yüzlerde parıldıyan o Naîm revnakı bu sürûrun tezahürüdür. İşte ebrare böyle hitam-ı misk bir rehîkı mahtum sunulur وَفِى ذٰلِكَ **Ve işte ancak onda.** Bu cümle rahîkın vasıfları arasında bir cümle-i mu'terizadır. Bundan sonraki vasfınıbeyandan evvel, bu misk kokusunun duyulması lâhzasında ona imrendirerek sür'atle müsabekaya terğib ve teşvik için araya derc olunmuştur. «ذٰلِكَ» ism-i işareti naîm veya rehîka irca' edilebilirse de rehîkın evsafı arasında olduğu için ona ircaı nazma daha muvafık, hitamına irca ise, hem mânâca daha muvafıktır. Zira rehîkın kemâlini tecelli ettiren hitamı zikirde karîb olmakla beraber tahkikte baîd olduğu için «ذٰلِكَ»nin mânâsına daha münasibdir. Bu zarfın takdimi de kasr içindir. Yâni dünya şarablarında lezzetlerinde değil, o gün ebrara sunulacak olan bu miskiyyü'l-hitam rahikte bahusus bu misk olan hitamda فَلْيَتَنَافَسِ **münâfese etsin,** imrenmeğe yarışsın şimdi الْمُتَنَافِسُونَ **birbiriyle münafese edenler.** Bu dünyada nefâset yarışı edip imrenecek olanlar. Çünkü bir misk olan bu hâtime, bu ebedî neş'e öyle enfes, öyle yüksektir ki, asıl münâfese de müsabeka edilecek şey odur.

MÜNÂFESE: Başkasında görülen bir kemale imrenip ona yetişmek veya daha ileri gitmek için nefislerin nefâsette yarışması hissidir ki, nefsin şerefinden ve ulûvv-i himmetinden neş'et eder. Hased ile arasında fark açıktır. Hâsid, kemale düşmandır, mahsûdün zararından, ni'metinin zevâlinden, memnun olur. Münafis, yarışçı ise kemale âşıktır. O karşısındakinin sukutunu değil, kendisinin daha ileri gitmesini ister. Bunda münafese ve müsabeka ise لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ (*"Böyle bir murad için çalışsın çalışan erler."* Saffât-37/61) mucebince hüsn-ü amelde müsabeka ile olur. Bunun وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ **mizacı da Tesnîmdir.** O rahîk içileceği zaman içine Tesnîmden de katılır. Bununla mezc olunan rahik sâdesinden daha nefîs olur. Çünkü Tesnîm daha yüksektir.

TESNİM: Esasen hörgücleyerek yukarı yükseltmek, terfi' etmek mânâsına masdar olup yükseklik mânâsiyle cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismidir. İbn Abbas'dan rivayet edildiğine göre, cennet içkilerinin en yükseğidir. Kelbî'den rivayet edildiğine göre, ehl-i cennete fevklerinden gelir. Ve denil-

---

Muteriza: Parantez.

miştir ki, havada müsennem olarak cereyan edip kablarına kifayeti kadar munsab olur. Ve onu yüksek olanlar içer, içenleri yükseltir. Nitekim şöyle tefsir buyuruluyor: عَيْنًا yâni **bir ayin, bir çeşme ki,** O Tesnîm يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ Mukarrebun onunla **içerler,** yâni ayniyle içerler, sâde o tesnîmi içer, şürblerini onunla yaparlar. Mukarrebîn derecesinde olmayan sâir ebrara, Ashab-ı yemîne ise, memzucen sunulur. Buradaki «بِهَا»ya bir kaç vech ile mânâ verilmiş ise de, İbn Abbas Hazretleri demiştir ki: «Ehl-i cennetin içkilerinin eşref ve a'lâsı Tesnîmdir. Çünkü mukarrebun onu sırf olarak içerler. Ashab-ı yemîne ise, mezc olunur.» Demek ki, وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ «**Mizacı da tesnimdendir.**» Ashab-ı yemîn olan ebrar hakkındadır. عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ «**Bir çeşme ki mukarrebun onunla içerler.**»'da onlardan daha yüksek olan mukarrebun hakkındadır. Ve âyetin terakkı ifade eden siyakından da Tesnîmin o rahik-ı mahtumdan afdal ve a'lâ olduğu anlaşılır. Zira Sûre-i Vakıa'da mükellefîn üç sınıfa tasnîf olunmuş وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ (*"İlerde sabikun, işte o sabıkun. Onlar mukarrebun."* Vakıa-56/10-11) buyurulmuş olduğundan mukarrebun, huzur-ı Hakk'ta bütün meratibin ilerisinde bulunan sabikundur. Yukarıki يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ (*"Ki ona mukarrebin şâhid olurlar."* Mutaffifîn-83/21)'dan ve حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ mârufesinden de anlaşıldığı üzere ebrar, mukarrebînin dûnünde olarak Vâkıa'daki Ashab-ı yemîn demek olur. Onun için, وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ (*"Hem mizacı tesnîmden."* Mutaffifîn-83/27) Ashab-ı yemînden olan ebrarın mezcini, عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (*"Bir çeşme ki mukarrabîn onunla içerler."* Mutaffifîn-83/28)'da sırf Tesnîmin mukarrebîn şarabı olduğunu ifade etmiş olur. Onun için buna şu mânâları vermişlerdir: Aynı Tesnîmi mukarrebun içer, o, onların şarabıdır. Yâhud mukarrebun Tasnîm ile kanar, onunla mütelezziz olurlar. Yâhud «با» mânâsına olarak mükarrebîn ondan içer. Mukarrebîn onunla mezc ederek o rahîkı içerler mânâsına olmak daha zâhir gibi görünürse de bunda mukarrebîn ile ebrarın mertebeleri fark edilmemiş ve Tesnîmin mukarrebîn şarabı olmasının vechi zâhir olmamış olur. Yâhud da onun memzucen içilmesi bile mukarrebîne mahsus olduğu ve bu surette de sabikunı mukarrebun mertebesine varmayan ebrar ondan içemiyecekleri gibi mukarrebînin de sırfen değil, ancak memzucen içebilecekleri söylenmiş olur. Arada müsabekayı emr eden tenâfüs cümlesine bunun bir münesebeti varsa da, «Bahir»'de mezkûr olduğu üzere İbn Abbas gibi İbn Mes'ud'dan, Hasen'den Ebu Salih'ten dahi: «Mukarrebun onu sırfen içer ve ebrara mezc olunur» diye mervi olan mânâ daha müveccehtir. Ve Cumhura göre ebrar, Ashab-ı yemîn, mukarre-

---

Munsabb: Dökülen karışan. **Müsenna:** Kat kat olan. **Rahik:** Cennet şarabı. **Memzucen:** Bitişik, karışık, birlik olmuş. **Sırf:** Karışık olmayan, sade. **Dûn:** Aşağıda, altta.

bun, sâbikundur. Maamafih bâzıları, bu âyette ebrar ile mukarrebun bir mânâyadır, cennette mütenaim olanlara ıtlak edilmiştir demişler ise de burada da ebrar ile mukarrebîni fark etmeyenler âyetin zevkıne erememişler demektir. Razî burada, İbn Abbas'ın kavlini nakilden sonra şöyle demiştir: «Ben de derim ki, bu şuna delâlet eyler: Nehirler fazîlette mütefavittir. Demek ki, Tesnîm, cennet nehirlerinin efdali, mukarrebun da ehl-i cennetin efdalidir. Ve ruhanî cennette Tesnîm mârifetullah ve Allah'ın vech-i kerîmine nazar lezzetidir. Rahik de, mevcudat âleminin mutaleasiyle ibtihacdır. Mukarrebun, Tesnîm'den başkasını içmezler, yâni ancak Vechullah'ı mutalea ile meşgul olurlar. Ashab-ı yemînin ise, içkileri memzuc olur. Nazarları gâh ona, gâh mahlukatına olur.»

Tatfîften nehiy ve ba's-ü ceza gününü imana dâvet siyakında ehl-i cürm olan füccar ve mahcubun ile ehl-i birr-ü ihsan olan ebrar ve mukarrebînin âhirette birinin siccînde, birinin illiyyinde olan mukadderatlarını amellerine göre tartıp anlattıktan sonra bunların dünya ve âhirette yekdiğerine karşı olan bâzı hallerini de anlatmak üzere buyuruluyor ki:

انَّ الذينَ اجْرَمُوا **Filhakika o cürm işliyenler,** yâni o mütecaviz esîm olan mükezzibler, كَانُوا مِنَ الذينَ امَنُوا يَضْحَكُونَ **iman edenlere gülüyorlardı ilh...** Mekke'de Ebu Cehl, Velîd ibn Mugîre, Âs ibn vâil ve emsali Kureyş müşrikleri, Ammar, Suheyb, Habab, Bilâl gibi fukara-i mü'minîn ile istihza ediyorlardı. Sebeb-i nüzul bu olduğu mervidir. Abduh bunu, şöyle ifade etmiştir: «Allah Teâlâ, bu âleme Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin bi'setiyle rahmet buyurduğu zaman, kavmin kibarı ve urefâsı umumî dalâlette ve kara kuvvet re'yinde idi. Hak dâveti gizli. Ona ancak Aleyhissalatü vesselâm'ın sesi yükseliyordu. Sonra da hevaları kalblerine olan Hak yolunu silmemiş bulunan ve O'na lebbeyk deyip dâvetine icabet eden zuafâdan bâzıları da onu fısıldıyor, ümid ettiklerine gizlice söylüyor ve korkduklarına bağıramıyordu. Ve mâlûmdur ki, kendisini kudret ve kesretle müte'azziz addedenler, meşreb-i muhalif olan ve kuvvet ve adedce ondan zayıf olduğu halde onu tanımadığı bir şeye dâvet eden kimselere gülerler. İşte Ebu Cehl, Velîd ibn Mugîre Ve Âs ibn Vâil ve emsali Kureyş cematinin hali de böyle idi. Ve bid'atin teammüm ettiği ve fırkaların çoğaldığı ve bâtıl tarîkler içinde tarîk-ı Hakk'ın gizli kaldığı ve dinin mânâsı bilinmez olduğu ve ibârelerinden, üslûbiarından ruhu atılıp bâtınlara tetabuk etmez zavâhir ve gönüllerden tâkîb olunmayan harekât ve rüsûm bırakıldığı ve şehvetler tahakküm edip nâs yiyip içmeğe, ziynete ve lükse ve menasıb-ü elkaba taalluk eden şeylerden maada amele sevk-u teşvik edecek rağbet kalmadığı, himmetler yalancı şereflere takıldığı ve herkes yapmadığı, himmetler yalancı şereflere takıldığı ve herkes yapmadığı şeylerle medh olunmayı sevdiği ve nâkıslar noksanlarını kâmilleri tenkîs ile istikmal etmek istedikleri zamanlarda

---

Mütefavit: Birbirinden farklı. **İbtihac:** Sevinç, sevinme. **Zuafa:** Zayıflar. **Teammüm:** Sarık sarmak, (bidatin her tarafı sarması) **Rüsum:** Resimler. **Tetabuk:** Uymak, uygun olmak. **Menasıb:** Rütbeler, peyder. **Elkab:** Lakablar, namlar.

da hep öyle olur. Hak sesi dinlenmez, Hakk'a çağıranların istihza eder, tahkir ederler. Bu hayet-i kerîmenin nassı da kendilerine muntabık olur.»

وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ **Ve onlara uğradıklarında,** mü'minler o mücrimlerin (veya bil'akis) yanlarından geçtiklerinde يَتَغَامَزُونَ **mücrimler, teğâmüz ederlerdi.** Birbirlerine gamzeleriyle, göz uçlarıyla işaret ederlerdi. وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمُ **Ve o mücrimler, bulundukları mevkilerden, Hanelerine, âilelerine döndükleri zaman da** انْقَلَبُوا فَكِهِينَ **zevklenerek, mü'minlere yaptıklarını şöyleşip eğlenerek gülüşe gülüşe giderlerdi.**

FEKİHÎN: Müfredi fekih, fükâheden وَإِذَا رَأَوْهُمْ **ve mü'minleri, uzaktan yakından herhangi bir yerde gördüklerinde de o mücrimler,** قَالُوا **derlerdi.** إِنَّ هَؤُلَاءِ **Cidden bunlar ki,** bunlarla muradları yalnız gördükleri değil umumiyyetle mü'minler cinsi لَضَالُّونَ **şübhesiz dalâletteler.** Yolunu gaybetmiş şaşkın sapıklar, yâni göz önünde hazır dünya ni'metine, dünya zevkine bakmıyorlar da aslı var mı, yok mu, belli olmayan âhiret sevabına inanarak akılsızlık ediyor, yanlış yola gidiyorlar diye bütün mü'minlerin şaşkınlığına, dalâletine hükmediyorlardı ve bunu te'kidlerle kuvvetli kuvvetli söylüyorlardı. وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ **Halbuki öyle diyen mücrimler,** o mü'minlerin üzerlerine, Allah tarafından muhafız gönderilmemişlerdi. Kendileri sonunu düşünmeyerek cürm içinde yuvarlanırken onlara acıyorlarmış gibi rüşd-ü dalâletlerine hakemlik ve şahidlik etmeğe hakları yoktu. فَالْيَوْمَ **Bu günde,** yâni o kâfirlerin inanmadıkları bu ba's-ü kıyam ve ceza günü de الَّذِينَ آمَنُوا **iman edenler,** مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ **kafirlere gülecekler.** O mü'minler, عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ **erikeler üzerinde bakacaklar.** O kâfirlerin o kibr-ü gururdan, o zevk ve eğlenceden sonra cezalarını çekmek üzere cehenneme yaslandıklarını illiyyun sandalyelerinden, cennet hacelelerinden seyr ederek gülecekler. هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ **Nasıl kâfirlere ettiklerinin sevabı verildi mi?** Evet, hep ettiklerini buldular, cezasını çektiler. Mü'minlerin o gün kâfirlere gülmesi, kâfirlerin önce onlara gülmelerinin cezasıdır.

TESVÎB ve İSÂBE: Sevab vermek demektir. Sevab da esasen ceza gibi, hayır veya şerr her hangi bir şeyin karşılığıdır. Sonra da sevab, hayırda meşhur olmuştur. Nitekim lisanımızda ceza, şerde şayi' olmuştur. Burada *tesvîb tecziye* mânâsınadır. İstifham da, takrir içindir. Sevab ile tâbir olunması, kâfirlerin istihza ile gülmelerine karşı bir tehekküm ifade etmek üzere, فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (*"Şimdi hep bunlara elim bir aza müjdele."* Âl-i imran-3/21) kabîlinden de olur.

Tenkis: Noksanlaştırmak. **İstikmal:** Bir şeyin olgunluğa erdirilmesi. **Muntabık:** İntibak eden, birbirine uyan. **Erike:** Oturulacak yer. **Hacele:** Çeşitli elbiselerle süslü gelin evi.

İNŞİKÂK SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 25

İnşikak, yâhud انشقت Sûresi bilâ hilâf Mekkî'dir.
Âyetleri : Basrî ve Şamî'de yirmi üç, maadada yirmi beştir.
Kelimeleri: Yüz yedi.
Harfleri : Dört yüz kırk
Fasılası : ت ، هـ ، ا ، ر ، ق ، م ، ن harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ۝١ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ۝٢ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ۝٣ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ۝٤ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ۝٥ يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ۝٦ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ۝٧ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ۝٨ وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ۝٩ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ۝١٠ فَسَوْفَ

يَدْعُوا ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصْلٰى سَعِيرًا ﴿١٢﴾ اِنَّهُ كَانَ فِي اَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿١٣﴾
اِنَّهُ ظَنَّ اَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿١٤﴾ بَلٰى اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا ﴿١٥﴾ فَلَا اُقْسِمُ بِالشَّفَقِ ﴿١٦﴾
وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْاٰنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا
يُكَذِّبُونَ ﴿٢٢﴾ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٢٤﴾
اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

1. Sema inşikak ettiği. 2. Ve Rabbini dinleyip haklandığı vakit. 3. Ve arz meddedildiği 4. Ve içindekini atıp boşaldığı. 5. Ve Rabbini dinleyip haklandığı vakit. 6. Ey o insan, sen cidden Rabbine doğru çabalar da çabalar, nihâyet O'na mülâkî olursun. 7. O vakit kitabı sağ eline verilen, 8. Kolay bir hesab ile muhasebe olunur. 9. Ve mesrur olarak ehline gider. 10. Ve amma kitabı "arkasında" verilen. 11. «helâk» diye çağırır. 12. Ve Saire yaslanır. 13. Çünkü o ehlinde mesrur idi. 14. Çünkü hiç inkılâb görmeyecek sanmıştı. 15. Hayır, çünkü Rabbi, onu gözedtiyordu. 16. İmdi kasem ederim o şefaka. 17. Ve geceye ve derlediğine. 18. Ve derlendiği zaman o Ay'a. 19. Ki, sizler, binip binip geçeceksiniz elbette tabakadan tabakaya. 20. O halde onlara ne var ki, iman eylemezler? 21. Ve karşılarında Kur'ân okunduğu vakit secde etmezler? 22. Hatta o küfr edenler tekzîb ederler. 23. Halbu ki, Allah, içlerindekini biliyor. 24. Onun için onlara elîm bir azâb müjdele. 25. Ancak iman edip salih ameller yapanlar başka, onlara tükenmez bir ecir var.

اِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ **Sema inşikak ettiği,** yarıldığı veya parçalandığı, Semanın inşikakı, bu âlemin tebeddülü için fevkinden gelen emr-i İlâhî'nin nüzul ve tehakkuk etmek üzere semada zuhurudur. Bunun başlangıcı infitar, nihayeti tayy,

Tayy: Geçmek, açmak.

يَوْمَ نَطْوِى السَّمَاءَ كَطَىِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ (*"O gün ki semayı kitaplar için defter dürer gibi düreceğiz."* Enbiya-21/104) sonra da, كَمَا بَدَأْنَا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ (*"Evvel başladığımız gibi halkı iade edeceğiz."* Enbiya-21/104) mebdei gibi iadedir. Bu suretle inşikak, bir taraftan dünya semasının yıkımı, diğer taraftan uhra semasının kuruluşudur. İnşikakıın başlangıcı, Sûre-i Furkan'daki, يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ تَنْزِيلًا (*"Hem o semanın gamam ile yarılacağı ve melaikenin peyderpey indirildiği gün."* Furkan-25/25) âyeti mantukunca semanın gamâm ile yarılışı ve Melâikenin peyderpey indirilişi ve bu suretle emr-i İlâhî'nin gelmeğe başlayışı diye tefsir olunmuştur ki, Sûre-i Bakara'da, هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَاْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰئِكَةُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ (*"Onlar sade gözetiyorlar ki Allah buluttan gölgelikler içinde meleklerle geliversin de kendilerine iş bitiriliversin."* Bakara-2/210) âyeti mucebince kaza-i emir, bunun tamamı demektir. Gamâm, bulut veya akbulut demek olan gamamenin cem'idir ki, Şıhabın beyanına göre inşikak sırasında hâdis olup içinde suhuf-ı a'mal ile Melâike inecek olan bir dabab, yâni bir sis denilmiştir. Sema bidayeten bir duhan olarak yaratıldığı gibi semanın herhangi bir tarafında ecramın birinde biemrillah vaki' olacak bir infilaktan husule gelecek bir gamâm ile de semada bir infıtar ve inşikak vukua gelmiş olur. Nitekim semanın infitarı ile kevakibin intişarı beraber zikrolunmuştu. Kazî haşiyesi «Şihab»'da der ki: يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ (*"Hem o semanın gamam ile yarılacağı."* Furkan-25/25) ile tefsir olunması İbn Abbas'dan me'sûrdur. Bu olmasaydı, burada onu terk etmek evlâ olurdu. Çünkü infi'al babından inşikakın ihtiyâr olunmasında kemal-i kudrete ve sanki şakka ihtiyac yokmuş gibi inkıyada delâlet eden bir mânâ vardır. Zeccac: وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِىَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (*"Ve sema yarılmış o da o gün sarkmıştır."* Hakka-69/16) medlûlünce Kıyamet hevliyle inşikak edecek demiş, bunun gamâm ile olmasına münafî olmayacağı da söylenmiştir. Hazret-i Ali'den bir rivayette bu inkikakın, Mecereden olacağı da mervidir. Bâzı âsarda: «Mecerre, semanın kıpısıdır.» Ehl-i Hey'et derler ki: «Mecerre», histe temeyyüz etmeyen birçok yıldızlardır.» Mecerrelerin seçilemeyen birçok yıldızlar mecmuası olduğunda eski ve yeni hey'etçilerin ittifakı var demektir. Yeni hey'etçilerin de kanaatları budur. Bâzı ifratçılar, «Mecerrelerin bir takım yıldızlar olduğunu yeni hey'etçiler yeni teleskoplarla keşf etmişlerdir» zanniyle ileri geri birçok sözler söylüyorlarsa da bu yeni değildir. Şübhesiz ki bunların teşekkülünde câlib-i dikkat bir hususiyyet vardır. Mecerreler bizim görebildiğimiz semanın en yüksek bu'dunda bir mevki-i mahsusta olduğundan oradan başlayacak inşikakın ma-

---

Me'sur: Ecdaddan rivayet edilen. **İnkıyad:** Boyun eğme, itaat etme. **Hevl:** Korku, korku verici, ürkek, dehşet. **Münafi:** Zıt.

fevkten gelen bir inşikak demek olacağı da anlaşılır. Böyle bir infitar ile başlayacak olan inşikak semanın nihayet tayy ve kaza-i emre kadar gittikçe inşikak eden bir takım safahatı vardır ki, bunlar, يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ (*"Hem o semanın gamam ile yarılacağı."* Furkan-25/25) فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ (*"Gök de yarılıp oluverdi mi bir gül, yağ gibi eriyen, kızaran yanan."* Rahmân-55/37) وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (*"Ve sema yarılmış o da o gün sarkmıştır."* Hakka-69/16) وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ اَبْوَابًا (*"Semada açılmış olmuştur ebvab."* Nebe'-78/19) âyetleriyle ifade elonmuştur. Burada bu inşikak safahatının mebdeinden müntehasına, yâni kaza-i emre kadar mecmuunun vaktine işaret olmak üzere «اِذَا» her cümlede tekrar olunmayıp semada aid «اِنْشَقَّتْ ، اَذِنَتْ ، حُقَّتْ» fiillerinin mecmuu bir «اِذَا» arza aid olanlar da bir «اِذَا» tahtinde cem olunarak, iki «اِذَا» ile zikredilmiştir. Yâni sema yarıldığı وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا **Ve Rabbini dinlediği vakit.** Burada «اَذِنَ» üzün kelimesinden kulak vermek dinlemek mânâsından olarak inkiyad ve itaatten mecazdır. Nitekim lisanımızda da kulak vermek, dinlemek, söz dinlemek emir dinlemek, inkıyad ve İtaat etmek mânâsına kullanıldığı gibi şâirin:

صُمٌّ اِذَا سَمِعُوا خَيْرًا ذُكِرْتُ بِهِ وَاِنْ ذُكِرْتُ بِشَرٍّ عِنْدَهُمْ اَذِنُوا

«Benim anıldığım bir hayr işittiklerinde sağırdırlar, yanlarında bir şerr ile anıldığımda da kulak verir dinlerler» demek olan beytinde de اَذِنُوا o mânâyadır. Yâni bidayeti hilkatte sema duhan iken Allah, ona ve arza اِئْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا (*"ikinizde ister istemez gelin."* Fussilet-41/11) buyurduğu zaman, اَتَيْنَا طَائِعِينَ (*"Geldik istiye istiye..."* Fussilet-41/11) diye tav'an O'na inkıyad edip bütün tabiatleriyle vücûde geldikleri gibi, inşikak emri verildiği zaman da sema hiç mukavemet etmeksizin hemen inşikak edip Rabbinin irâde ve kudretinin te'sirine inkıyad eylediği ve binaenaleyh inşikaka müterettib, ahkâm husule geldiği vakit وَحُقَّتْ **ki, sema ona «hakîk» layık kılınmıştır.** Yâni semanın hakikatine, tabiatına yaraşan da odur. Çünkü ilk yaradılışında اَتَيْنَا طَائِعِينَ (*"Geldik istiye istiye..."* Fussilet-41/11) demiş. Allah'ın emrine itaat, tabiatı olmak üzere vücuda getirilmiştir. Diğer bir mânâ ile o semaya hak vâcib kılınmıştır, اِئْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا (*"ikinizde ister istemez gelin."* Fussilet-41/11) buyurulmuş olduğu iiçn tav'an inkıyad etmese kerhen inkıyada mecbur olurdu. Onun için dinleyip tav'an ve tab'an inşikak etmese, kerher ve cebren şakk olunurdu. Biri liyakatten, biri vücubdan olan bu iki mânâca, «وَحُقَّتْ» de, «وَ» atıfa olmayıp cümle-i mu'teriza olarak «اِذَا»nın medhulünden ayrı olmuş olur. Çünkü bu liyakat ve hak, semaya yalnız inşikak zamanında değil, haddi zatında sabittir. Hak fiili, şu şuna ehaktır,

Tav'an: Kendi isteğiyle.

hakîktir, müstehıktır gibi liyakat mânâsına kullanıldığı zaman «حُقَّ لَهُ، بِهِ» gibi mechul sigasiyle kullanılır. Lâkin her mechul okunanın o mânâdan olması lâzım gelmez, vücub ve icab mânâsında «لَا» veya «عَلَى» ile ıslalanır. «حُقَّتْ لَهَا» ve «مَحْقُوقَةً» gibi burada, «لَا» ve «عَلَى» bu iki mânâdan şöyle tefsir olunmuştur. اَىْ جُعِلَتِ السَّمَاءُ مَحْقُوقَةً اَىْ حَقِيقَةً جَدِيرَةً بِالاِسْتِمَاعِ وَالاِنْقِيَادِ وَلَا تَمْتَنِعُ yâni sema dinleyip inkıyad etmeğe, imtina' etmemeğe şayan kılınmıştır demek olup mânâ, kudret-i Rabbaniyye'ye her mümkün mütaveati vâcib ve hakk olduğunu i'lândır. Yâhud: حُقَّ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِالاِنْقِيَادِ اَىْ اَوْجَبَ بِمَعْنَى حَكَمَ عَلَيْهَا بِوُجُوبِ الاِنْقِيَادِ لَهُ yâni Allah, kendisine inkıyadı sema üzerine vacib kılmıştır. Binaenaleyh semanın O'na inkıyadı haktır, vacîbdir. Yine bu mânâlarda olarak: حُقَّ لَهَا اَنْ تَنْشَقَّ لِشِدَّةِ الْهَوْلِ «levlin şiddetinden dolayı ona inşikak vâcib olmuştur» diye de tefsir edilmiştir. Bu surette «vâv», âtıfe olup cümle, «اِذَا»nın medhulünde dahil olur. Bunun üçü de inşikakın tehakkukunu te'yid etmiş ve ona terettüb edecek umura taarruz etmemiş oluyor. Biz ise, bundan daha başka bir mânâ anlıyoruz. Şöyle ki: وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا **«Ve Rabbını dinlediği vakit»** yalnız inşikak emrini değil, onunla beraber Melâikenin nuzulü ve daha sair ahkâm-ı Rabbaniyye'nin icrası gibi inşikaka müterettib olan evâmir-i İlâhiyye'ye inkıyad ve itaat, yâni, هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰئِكَةُ (*"Onlar sade gözetiyorlar ki Allah buluttan gölgeliker içinde meleklerle geliversin."* Bakara-2/210) وَالْمَلَكُ عَلٰى اَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ (*"Öyle bir melek, kenarları üzerindedir ve üstlerinde o gün Rabbının arşını sekiz hamil olur."* Hakka-69/17) mazmunlarına işaret حَقَّةٌ «el-Hâkka»'dan havâkkı umurun vaki' olacağı Hâkka'nın tehakkuku veya hakkın galebesi ve ihkakı mânâlarından biriyle وَحُقَّتْ بِهَا الْحَاقَّةُ اَوْ جُعِلَتِ السَّمَاءُ مَحْقُوقَةً اَىْ مَغْلُوبَةً لِلْحَقِّ yâni semaya hâkka vaki' olduğu veya sema haklandığı, emr-i Hâkk'a mağlûb olup hak, ihkak edildiği vakit demek olarak, وَقُضِىَ الْاَمْرُ (*"Kendilerine iş bitiriversin."* Bakara-2/210) وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (*"Ve Rabbının emri gelip melek "saffen saffâ" dizildiği vakit."* Fecr-89/22) mazmunlarına işaret olmak daha müfid ve beliğ olacağı kanaatindeyiz. وَاِذَا الْاَرْضُ مُدَّتْ **Ve arz medd olunduğu,** dağları dereleri dekk ile tesviye edilip, قَاعًا صَفْصَفًا لَا تَرٰى فِيهَا عِوَجًا وَلَا اَمْتًا (*"Yerlerini düpedüz bomboş bırakacak. Onda ne bir eğrilik ne bir yumruluk göremiyeceksin."* Tâhâ-20/106-107) düzletildiği veya çekilip uzatılarak şeası ziyadelendirilip genişletildiği وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا **ve içinde ne varsa attığı.** Ölüleri kabirlerinden fırlattığı, وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا (*"Ve arz ağırlıklarını çıkardığı."* Zilzâl-99/2) mısdakınca içindeki ağırlıklarını, künuzünü ve meadinini dökdüğü, Said ibn Cübeyr gibi bir takımları, künuzün

---

Mütaveati: Birbirine benzeyen. **Dekk:** Vurmak, dökmek, parça parça etmek. **Sea:** Güç, iktidar.
Mısdak: Bir şeyin doğru olduğunu ısbata yarayan şey.

ihracı Deccalin hurucu sırasında olduğuna binaen burada yalnız mevtâya kasr etmişler ise de, Katâde'den mervi olan, evvelkidir. وَتَخَلَّتْ **Ve tamamen boşaldığı.** Âlûsî'nin nakl ettiği üzere, Ebu'l-Kasım-i Cîli, «Dîbac»'da, İbn Ömer radıyallâhü anh'ten tahric etmiştir ki, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: *«Ben, arz kendisinden inşikak edeceklerin evveliyim, hemen kabrimde cülûs edrek otururum ve arz benimle hareket etmeğe başlar. "Ne oluyorsun" derim. "Rabbim bana içimdekini atıp boşalmamı, boşalıp da vaktiyle bende hiç bir şey yokken olduğum gibi olmamı emretti.»* der. İşte bu Allah Teâlâ'nın, وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ **«Ve içinde ne varsa attığı ve temamen boşaldığı»** kavlidir.» (Ahmed b. Hanbel-3/2) Öyle boşaldığı وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ **ve Rabbini dinleyip haklandığı vakit.** Bunda da söz, evelki gibidir. «إِذَا»nın tekrarı semâya aid olanlarla, arza aid olanların bir nev-i hususiyyetle istiklâline, yâni inşikak-u hâkkanın iki safhasına işaret içindir. Bu «إِذَا»lar bir taraftan yukarıki Sûrenin âhirine, bir taraftan da bundan sonrasına merbut gibi mulâhaza olunabilmek üzere, cevabı bir bakışa mahzuf bir bakışa da mezkûr denilebilecek bir üslûbdadır. Onun için bâzıları, bu «إِذَا»ların şart mânâsından mücerred zarfiyye olup cevaba muhtac olmadığını söylemişlerdir ki, bu surette bâlâda zikr olunan tesvîb ve ceza ne vakit? suali mukadderine karşı, إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (*"Sema inşikak ettiği."* İnşikak-84/1) diye cevab olabilir. Bâzıları, şartiyye olup cevabı tehvil için hazf edilmiş olduğunu söylemişlerdir ki, o vakit neler neler olacak, şimdi beyana sığmaz demek olur. Bâzıları, Tekvîr ve İnfıtar Sûreleri karînesiyle o vakit herkes ne yaptığını anlar demek'tir demişler. Bâzıları da, «أَذِنَتْ ، حُقَّتْ» fiillerinin mânâsında cevab münderictir demişler. Fakat en doğrusu cevab şu iki âyetten birinin mazmunundadır. يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ **Ey insan, haberin olsun ki, sen,** كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا **Rabbine doğru çabalar da çabalarsın.**

KEDH: Tırmalamak ve kendisine te'sir edecek vech ile hayır veya şerr bir işe emek vererek cidd-ü cehd ile çalışıp çabalamak mânâlarına gelir ki, burada, bununla tefsir edilmiştir. Yâni bütün hayatında ölüm ve mâba'dinde Rabbinin acı veya tatlı ereceğin emrine doğru didinir çabalarsın. فَمُلَاقِيهِ **Nihayet ona mulâkî olursun,** işte Ahfeş, müberred gibi bâzıları, «إِذَا»ların cevabı فَأَنْتَ مُلَاقِيهِ mânâsına bu «فَمُلَاقِيهِ»dir demişler. Bâzıları da, bu âyetin cvab makamında olduğunu söylemişler. Diğer bâzıları da bunu şart ile ceza arasında cümle-i mu'teriza add edip, «إِذَا»ların asıl cevabı şu olduğunu söylemişlerdir ki, en yakışanı da budur. فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ **O vakit kitabına yemîni ile erdirilen,** defter-i a'mâli veya i'lâmı sağ eliyle veya sağ eline verilen, (Sûre-i Hâkka'ya

---

Cülûs: Padişahın tahta oturması, çıkması, yükselme. **Tehvil:** Korkutma.

bak!) فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا **hemen bir hesab-ı yesîr ile muhasebe olunur geçer.**

HESAB-I YESÎR: Hiç münakaşa edilmiyen kolay bir hesab ki, Resulullah bunu, arz ve sâde kitaba bakılıp geçiştirilmek ile tefsir etmiştir. Buharî, Müslim, Tirmizî ve Ebu Davud, Hazret-i Aişe'den rivayet etmişlerdir. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem: لَيْسَ اَحَدٌ يُحَاسَبُ اِلاَّ هَلَكَ *«Hesaba çekilen bir kimse başka değil, behemehal helâk olur.»* (Buhari: Rikak-49) buyurdu. «Ya Resulâllah, Allah Teâlâ beni sana feda kılsın, فَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا (*"O vakit kitabına yemini ile indirilen, hemen bir hesabı yesir ile muhasebe olunur geçer."*) buyurmuyor mu?» dedim. Buyurdu ki: ذَلِكَ الْعَرْضُ يُعْرَضُونَ وَمَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ هَلَكَ *«O arzdır, arz olunurlar ve her kim hesabda münakaşa olunursa helâk olur.»* (Buhari: İlim-35) Bir de İmam Ahmed ve Abd ibn Humeyd ve İbn Merduye ve Hâkim, sahih diye yine Hazret-i Aişe'den rivayet etmişlerdir ki: «Resulullah'ı dinledim namazının bâzısında, اَللَّهُمَّ حَاسِبْنِي حِسَابًا يَسِيرًا **«Allah'ım beni hesab-ı yesîr ile muhasebe et»** diyordu. Namazdan çıkınca: «Ya Resulâllah, dedim, hesab-ı yesîr nedir?» Buyurdu ki: اَنْ يُنْظَرَ فِي كِتَابِهِ فَيُتَجَاوَزَ عَنْهُ «Kitabına bakılıp da geçiştirilivermesi.» (Ahmed b. Hanbel-6/48) Yâni günahlarının afv olunuvermesidir.» وَيَنْقَلِبُ اِلَى اَهْلِهِ مَسْرُورًا **Geçer ve mesrur olarak ehline döner, Sevinerek,** هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ (*"Ha alın okuyun kitabımı."* Hakka-69/19) der. Ehli, mü'minlerden olan yâranı ve müteallikatı ve Allah Teâlâ'nın cennette bilhassa anın için hazırladığı hur-u gılmândır. وَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ **Ve amma kitabı zahrının verâsında, yâni sırtı arkasında verilen,** El-Hâkka Sûresinde بِيَمِينِهِ mukabilinde بِشِمَالِهِ burada وَرَاءَ ظَهْرِهِ denilmesi, ikisinden de murad, bir olduğuna delâlet eder. İkisinde de terslik, şeâmet, zorluk, hakaret ve tehlike mânâsı vardır. Onun içi «وَرَاءَ ظَهْرِهِ ، بِشِمَالِهِ» diye tefsir edilmiş, arkalarından sollarına verilir denilmiştir. Bâzıları da, «sağ eli boynuna, sol eli arkasından verilmesi de وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالاً مَعَ اَثْقَالِهِمْ (*"Mamafih kendi ağırlıklarını ve o ağırlıklarla beraber daha birçok ağırlıkları yüklenecekler."* Ankebut-29/13) medlûlü üzere o kitabın hükmünce veballeri sırtlarına yükletilmek mânâsiyle cezalarının ağırlığına yâhud şimal, amellerinin solaklığıyle kesiblerinin tersliğine, verâe zahrihi de, فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ (*"...onlar onu omuzlarının arkasına attılar."* Âl-i İmrân-3/187) medlûlünce dünyada Kitabullah'ı arkalarına atıp zıddına gittikleri veya kendi işlerini kendileri görmeyip arkalarından bekledikleri cihetle âhirette hükümleri tebliğ olunurken yüzlerine bakılmayarak ümid ve intizarlarının hilâfına ve hatır-u hayallerine gelmez bir surette aleyhlerinde ola-

---

Şeamet: Uğursuzluk, bedbahtlık.

rak arkalarından tebliğ olunacağına da işaret olur ki, bu son mânâ, gelecek olan إِنَّهُ ظَنَّ ta'lîlinden de anlaşılır. Böyle kitabı arkasından verilen, فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا artık «helâk» diye bağırır.

SÜBUR: Helâk demektir. Yâni «vâsübura» ey helâk, nerdesin gel, yetiş imdadıma, helâk olayım da bu derdden kurtulayım diye feryad eder. وَيَصْلَى سَعِيرًا **Ve Seire yaslanır.** Cehenneme girer. إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا **Çünkü o ehlinde mesrur idi.** Dünyada, evinde, âilesi, kavmı içinde ferahlı, refahlı, keyfi yerinde zevk-u safasında idi. Âhiret ve akibeti düşünmez, gam ve keder içinde ıztırab çekenlere acımaz, dünyanın tehavvülâtını hesaba almaz idi. إِنَّهُ ظَنَّ **Çünkü o zann etmişti ki,** أَنْ لَنْ يَحُورَ **asla dönmeyecek, inkılâb görmeyecek,** sürûru, kedere çevrilmeyecek, ölmeyecek, hiç bir azâb ve mes'uliyyet çekmeyecek sanmıştı.

HAVR: Bir kemâlden sonra noksan ve zevale rücu' ve inkılâbdır. Nitekim bir hadîs-i şerifte: نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ **Kevrden sonra havrdan Allah'a sığınırız.** (İbn Mace: Dua-20) buyurulmuştur ki, sarık sarıldıktan sonra, tersine çözülüp bozulması gibi arttıktan sonra noksana, kemâlden sonra zevâle salâhtan sonra fesâda, tarakkîden sonra tedenniye rucu' ve inkılâb demektir. Burada إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ (*"Sen cidden Rabbına doğru çabalarda çabalar nihayet O'na mülaki olursun."* İnşikak-84/6) buyurulduğu üzere mevt ve ba's ile Allah'a rucu'dur. بَلَى hayır, onun zannı gibi değil, keyfine kalmayacak **inkılâb görecek, Rabbine rücu' edecektir.** إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا Çünkü Rabbi, ona basîr bulunuyor. Bütün yaptıklarını görüp gözetip duruyor. Binaenaleyh onu kaçırmaz, behemehal çevirecek, hesabını görüp cezasını verecektir. فَلَا أُقْسِمُ **«İmdi kasem ederim»** «فَ» geçe beyanat üzerine neticeyi tefri' ve takrirdir. بِالشَّفَقِ **«Şafağa»**

Şefak, akşam güneş battıktan sonra ufukta görünen kırmızılığın ismidir. Ki, aslı tül gibi rikkat ve incelik mânâsındandır. ثَوْبٌ شَفَقٌ denilir ki, inceliğinden dolayı tutunamayan şey demektir. Kalbin inceliği mânâsına şefekat ve korku mânâsına işfak da, hep rikkat mânâsındandır. Lisanımızda şefak, fecr, yâni sabahın tam mânâsına da şayi' olmuş ise de, bu âmiyâne bir tâbirdir. Arabca'da ve ıstılâhı şeri'de ve hey'etçiler ıstılâhında şefak, fecre mukabil olarak gurubdan sonraki kırmızılıktır ki, akşam namazı vaktidir. İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe Hazretleri, kırmızılıktan sonraki beyazlık olduğuna kail olmuştur ki, Ebu Hüreyre ve Ömer İbn Abdilaziz Hazeratı'nın da kavlidir. İmam-ı A'zam'ın, cümhur kavline rucuu da mervidir. Tafsîli, Hidaye etrafındadır. O beyazlığın zevâliyle, bilittifak yatsı namazı vaktı girmiş olur. Burada murad, dünya hayat ile mesrur

---

Ta'lil: İllet. **Tehavvülat:** Değişiklikle. **Kevr:** Dönmek, devretmek. **Tefri':** Ayrılma. **Rikkat:** İncelik

olanlara karşı hergün bir akşama müncer olarak tehavvül etmekte bulunan âlemin ınkılâbatındaki menazırın ihtilâfını duyurmak olduğu için evvelâ akşamın kırmızı şefakına, sâniyen وَاللَّيْلِ geceye وَمَا وَسَقَ **ve mâvesakına.**

VESAK: Zamm ve cem', yâni dirleyip toplamak, birikdirip yüklenmek mânâsınadır. Nitekim altmış saa, bir deve yükü toplamak i'tibariyle vesak denilir. Gecenin avesakı da derleyip topladığı muhteveyâtı demek olur. Vesaktan ifti'al olan «ittisak» da aslı, «ivtisak» olup derli toplu, düzgün ve muntazam olmak mânâsınadır. Sâlisen, وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ **ittisakı zamanında Kamere,** yâni derlenip toplanarak muntazam bedr olduğu zaman Ay'a kasem edilip de buyuruluyor ki, لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ **elbette ve elbette siz tabaktan tabaka bineceksiniz.** Şefakın, leylin ve muhteveyâtının, Kamer'in tehavvülâtı gibi halde hâle veya tabakadan tabakaya veya karından karna intibak, eden birbirinden üstün tehavvülât ve inkılâbata binecek, beyan olunduğu üzere sonunda Rabbinize gideceksiniz.

Tabak kelimesi, esasen mutabekat ve mutabık mefhumiyle bir çok mânâlara gelir. Kamus Sahibi'nin «Besâir»'de beyanı vechile: «Bu madde, mütezayıf isimlerden olup aslınnda bir şeyi diğer, bir şeyin mıkdarınca fevkinde kılmak mânâsınadır. Sonra o fevkinde olan şeyde ve bu münasebetle bir şeye, uygun olan şeyde, sonra derece ve menzilede ve ahval ve etvarda isti'mal olunmuştur. Bu suretle bir şeyin kapağına veya örtüsüne ve bir çiftin teki gibi mutabık ve uygununa ve tabak ve sini dediğimiz kablara ve tabakanın cam'i veya ism-i cinsi olarak tabakat ve meratib mânâsına ve bâhusus bir terakkî mülâhazasiyle bir hâle mutabık olan diğer hale ve karın ve asır mânâsına ve yirmi seneye ve bel kemiklerinin arasındaki yufkaca intıbak kemiklerine ve Cebel-i Zühre'ye ıtlak olunur. Ve yeryüzüne de takabu'l-arz denilir. Burada en ziyade yekdiğerine mutabık halden hâle geçeceksiniz diye tefsîr edilmiştir ki, en şumullü mânâsı budur. Bir takımları mutabakatı, şiddeti hevilde mutebakat ile takyid eylemişler ise de, bu zâhir değildir Bu çokları, tabakânın cem'i olarak tabakattan tabakata, bâzıları, karından karna, asırdan asra demişler. Ba'zıları da, yirmi seneden yirmi seneye tahavvülâta işaret olduğunu söylemişlerdir.

Nâim ibn Hammad'in ve Ebu Nuaym'in tâhric ettiklerine göre Mekhul, demiştir ki: «Her yirmi senede evvel bulunmadığınız bir halde bulunursunuz.» İbn Münzir'in ve İbn Ebî Hâtim'in rivayetinde de: «Her yirmi senede evvel üzerinde bulunmadığınız bir emir ihdas edersiniz.» bâzıları da bir zamandaki cemaat-i beşer mânâsına karndan karna قَرْنًا بَعْدَ قَرْنٍ ümmetten ümmete demişlerdir. Nitekim Resulullah'ı, amucası Hazret-i Abbas ibn Abdilmuttalib medh ederken

şöyle demişti:

وَأَنْتَ لَمَّا وُلِدْتَ اَشْرَقَتِ الْاَرْضُ وَضَاءَتْ بِنُورِكَ الْاُفُقُ

تَنَقَّلُ مِنْ صَالِبٍ إِلَى رَحِمٍ اِذَا مَضَى عَالَمٌ بَدَا طَبَقٌ

«Sen doğduğun vakit, arz aydınlandı ve nurunla ufukparçaladı, bir sulbden bir rahime geçiyordun, bir âlem geçince bir tabak peyda oldu.

Yâni yeni bir karn, geçenlerin hepsinden üstün birbirine uygun müterakî bir cemiyyet zuhur etti demektir. Bunların hepsi insanların gerek ferd ve gerek cemiyyet i'tibariyle hayatta bir kararı olmayıp ölüm ve âhirete doğru Allah'a rucu' edinceye kadar tehavvülden tehavvüle geçmeğe mahkûm olduklarını ifade ediyor. Bu suretle dünyada nayat-ı beşer tavırdan tavra terakkî ve tedenniye giden mütemadî bir inkılâb demek olduğu ve bunun için beyan olunduğu üzere nihayet Allah'a varıp hesab vermek lâbüd bulunduğu anlatılmış oluyor.

Rükûb, tehavvül ve telâkîden mecaz veya hakikati üzere olup hâl, mecazen merkûbdur. Hâlin, hâle mutabekati, ikinci hâlin evvelkine bir hadde telâkîsi veya galebesidir. Yoksa bütün zat ve evsafta ittihad veya mümaselet değildir. Zira mutabekat zat ve mahiyyette değil, etrafta cereyan eder. Binaenaleyh biri elem biri lezzet, biri hayat, biri memat gibi muhtelif ahvalin yekdiğerine bir hadde mutabekatı olabilir. Bununla beraber ikisi de elem, ikisi de lezzet olmak gibi ayni cinsten iki hâlin zaman ve mekân veya derece farkiyle intıbakı da olabilir. Bu suretle rükûb ve tabakta bir yolculuk, ya yukarı veya aşağı giden bir inkılâb tasvir ve tehyici vardır. Hâlin birisi, dünya, birisi âhirettir. Dünya bir inkılâb âlemi bir geçid, âhiret bir Darü'l-karardır. Bu karar da ya sürûrda veya Seirdedir. Hitab, umuma olduğuna göre bu ihbar da inkılabın terakkî veya tedennî olabilmesi i'tibariyle bir cihetten va'd, bir cihetten veîd vardır. Hitab, Resulullah'a ve mü'minine olduğuna göre de bunda, hem kat'î bir va'd, hem de İslâm'ın emr-i İlâhî'ye intibak ile Allah'a rücu' iin daima âhirete doğru tealî ruhunu telkîn eden ve zaferden zafere götürecek olan yüksek bir terakkî umdesi vardır ki, Allah'dan başka hiç bir gayede tevekkufu tecviz ettirmez ve dîn ruhunun camid ve körkörüne bir görenekle mazîye veya hâle saplanıp kalmaktan ibaret bir atalet hissi değil, nizamsız, intibaksız, gayesiz giden ve hiç bir yekûn ifade etmeyerek her adımında ibtidaî kalan perişan bir teceddüd ve inkılâb hevesi de değil, mebde'den meada, kademe kademe bir intibak nizamı içinde Allah için daima ileri gitmek ve Likaullah'a ermek isteyen bir terakkî aşk ve imanı ile

---

Lâbüd: Elgam, gerekli. **Rükûb:** Binme. **Mümaselet:** Benzeyiş. **Mutabakat:** Uygunluk. **Mead:** Ahiret. **Likaullah:** Allah'a kavuşmak, Allah'ı görmek.

hareket olduğunu anlatır. Onun için bir hadîs-i şerifte: مَنِ اسْتَوٰى يَوْمَاهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ *«İki günü müsavi olan aldanmıştır.»* diye vârid olmuştur. Bunda insanı, bütün inkılâbâtın fevkine çıkaracak bir terakkî düsturu, bir i'tilâ vad-ü tebşiri bulunduğuna bilhassa Kamerin ittisakına kasem edilmesiyle de işaret edilmiş demektir. Bundan dolayı «بَا»nın fethiyle müfred olarak لَتَرْكَبَنَّ kıraatıne göre hitab, evvel emirde Peygamber'e aid olarak Resulullah'ın leyle-i İsra'da olduğu vech ile semâdan semâya, dereceden dereceye, rütbeden rütbeye kurb-i İlâhî'ye mi'racı vuku' bulacağını va'd-ü tebşir olduğu dahi İbn Abbas ve İbn Mes'ud'dan rivayet edilmiştir. وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ (*"Ve geceye ve derlediğine."* İnşikak-84/17) kaseminin de buna bir münasebet-i mahsusası vardır. Buharî'de, Mücahid'den İbn Abbas: لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ (*"Ki sizler binip binip geçeceksiniz elbette tabakadan tabakaya."* İnşikak-84/19) «Hâlen ba'de hâlin» dedi. «Haza Nebiyyüküm sallâllahü aleyhi vesellem» dedi diye rivayet de bunu gösterir. Şu halde «بَا»nın zammiyle cemi' olarak «لَتَرْكَبُنَّ» kıraatı da Peygamber'le beraber O'na ittiba' eden müslimîne hitab olarak onların da Peygamber'e ittibaı nisbetinde halden hâle, tabakadan tabakaya kurb-i Hakk'a yükselecekleri haber verilmiş ve hilâfına gidenlerin o inkılâbat içinde mağlûb ve makhûr olacakları anlatılmış olur. Hasılı bu âyette, halden hâle veya tabakadan tabakaya terakkî, her yüz senede veya her yirmi senede bir tehavvül ve teceddüd ile mutabakat mefhumlarına alâkadar tabak ve rükûb mazmunlarında hayatın seyr-i terakkî veya tedennîsinde kanun olan mühim hakîkatler vardır. Hayat, muhîte mutabakat diye mülâhaza edildiğine göre de en yüksek hayat, en yüksek muhîte mutabakat demek olur. En yüksek muhît ise, بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (*"...o herşeyi muhit."* Fussilet-41/54) عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (*"Ki Rabbın her şeye şahid."* Fussilet-41/53, Maide-5/117, Sebe'-34/ , Mucadele-58/ 6, Buruc-85/9) هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (*"O'dur, evvel-ü ahir ve zâhir-ü batın, hem o herşeye alimdir."* Hadid-57/3) وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (*"nerede olsanız sizinle beraberdir."* Hadid-57/4) olan Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh en yüksek hayat her hal-ü kârda Allah Teâlâ'nın emrine intibak ederek O'nun likasına yükselmekle olur. O yükseliştir ki, وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (*"...Ve hakikaten son yurd (darı ahıret) işte halis hayat o amma bilselerdi."* Ankebut-29/64) buyurulan hayat-i âhire saadetinin aksasıdır. Nitekim evvelki Sûrede mukarrebînin, o Tesnîm men'baından içecekleri beyan olunmuştu. Ona yükselmek için de, ondan beride hiç bir gaye ve maksadda durup kalmamak, her tehavvül ve inkılâb hatvesinde ancak O'nun emrini nazar-i i'tibare alarak yürümek ve lüzumunda, O'nun yoluna can vermekten çekinmemek icab eder.

İ'tila: Yükselmek. **İttisak:** Bir nizam halinde olmak. **Aksa:** Nihayet. **Hatve:** Adım

Çünkü her ne yapılsa bir inkılâb âlemi olan dünyanın hiç bir şeyinde bekaya ihtimal yoktur. Onun semâsı da, arzı da haklanacak, bâkî ancak «Zü'l-celâl ve'l-ikram» olan Rabbin vechi kalacaktır. Allah'a tav'an gitmek istemeyen nasıl olsa kerhen gidecek ve o Kıyametin şiddet ve hevli içinde O'nun ikramından mahrum, Celâline mahkûm olacaktır. فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ **O halde o insanlara ne var ki, iman etmezler?** Hakîkat böyle iken, yâni beyan olunduğu üzere bu dünyada inkilâb muhakkak, tabaktan tabaka tehavvülât ile âhirete gitmek ve huzur-ı Hakk'ta hesab vermek zarurî olduğu ve iman edenlere o güzel akibet mev'ud bulunduğu halde nelerine güvenirler de, Allah'a ve Resulü'ne ve âhirete iman etmezler? İman edip de o güzel akibete ermek için güzel amellere çalışmazlar? İman etmemekle ne kazanırlar? Allah'a gitmekten kaçınmakla bulundukları halde kalacaklarını ve inkılâb görmeyeceklerini mi zann ederler? وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ **Ki, karşılarında Kur'ân okunduğu vakit secde etmezler,** boyun eğmezler, hakîkati teslim etmezler, emr-ü nehyine itaat ve inkıyad eylemezler, secde etmeleri lâzım gelirken secde etmezler. Aleyhisselâtü vesselâm, bir gün وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ (*"...secde et ve yaklaş."* Alak-96/19) okumuş da secde etmiş, beraberinde bulunan mü'minler de secde etmişlerdi. Kureyş de başları ucunda el çırpmış ve ıslık, çalmışlardı, bu âyet nâzil oldu diye rivayet edilmiştir. İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe Hazretleri, bununla burada secde-i tilâvetin vücubuna istidlâl eylemiştir. Şafiî de, Sünnet demiştir. İbn Abbas radıyallahü anhüma'dan mufassalda secde yoktur diye rivayet edilmiş ise de, Ebu Hüreyre radıyallahü anh, burada secde etmiş ve: «Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri'nin bunda secde ettiğini gördükten sonra secde ettim vallahi» demiştir. Enes radıyallahü anh de, demiştir ki: «Ebu Bekr'in, Ömer'in, Osman'ın Alî'nin radıyallâhü anhüm arkalarında namaz kıldım, hepsi de secde ettiler.» Yâni namazda bu Sûreyi okudular, burada bilhassa secde-i tilâvet yaptılar. Maamafih, «Sûrenin âhirine kadar okunup da rükûa gidilecek olursa namazın rükû' ve sücudiyle secde-i tilâvet sakıt olur. Vacib değildir» diye Hasen'den varid olan rivayetin mahmili de bu olmak gerektir.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ **Hattâ küfredenler tekzîb bile ediyorlar.** Kur'ân'a ve âhirete yalan diyorlar. وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ **Halbuki Allah, içlerinde ne saklıyorlar biliyor.**

YUUN: Kab mânâsına vi'adan if'aldir. Mazîsi, جَمَعَ فَأَوْعَى gibi evâdır ki, kaba doldurup saklamak mânâsındandır. Yâni tekzîb ederlerken gönüllerinde ne gibi muzmer fikirler, bozuk akîdeler, fena maksadlar besliyorlar, tasdîk etmeleri icab ederken neden dolayı tekzîbe gidiyorlar, tekzîb ile neler kazanmak, kablarına

neler doldurmak, mü'minlere neler yapmak, defterlerine neler yazdırmak istiyorlar, hepsini Allah tamamiyle biliyor. **فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ Onun için kâfirleri elîm bir azâb ile müjdele** de, onunla sevinsinler! **اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ Ancak iman edip salih ameller yapanlar müstesna.** Ale'l-umum mü'minlerin kâfirlerden istisnası, istisna-i münkati' olursa da kâfirler içinden iman edenlere nazaran muttasıldir. **لَهُمْ Onlar için,** yâni iman edip de salih ameller yapanlar için **اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ menn olunmaz,** yâni kendi kesibleri olmak i'tibariyle minnetsiz, yâhud **kesilmez ebedî bir ecir vardır.**

BÜRÛC SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 22

Buruc sûresi, bilâ hilâf Mekkî'dir.
Âyetleri : Yirmi ikidir.
Kelimeleri: Yüz dokuzdur.
Harfleri : Dört yüz elli sekizdir.
Fasılası : ج ، د ، ق ، ر ، ب ، ط ، ظ harfleridir.

Bu Sûre, bilhassa yukarıda وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ (*"Halbuki Allah içlerindekini biliyor."* İnşikak-84/23) âyetiyle işaret buyurulduğu üzere kâfirlerin, mü'minlere karşı besledikleri gayza ve mü'minlerin onlardan gördükleri mihnete katlanarak Allah yolunda şehadet ile fevz-i kebîre erdiklerine dair dünya inkılâblarından bir inkılâb misâlini muhtevi olarak evvelki Sûre gibi mü'minlere va'di ve kâfirlere va'îdi ve Kur'ân'ın şanına tenbîhi tazammun eder. Kureyş'in mü'minlere işkence etmeleri sebebiyle nâzil olduğu anlaşılıyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿١﴾ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿٢﴾ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ﴿٣﴾
قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ ﴿٤﴾ النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ﴿٥﴾ اِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ

Vaid: Cehennemi hatırlatmak.

﴿٦﴾ وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿٧﴾ وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ اِلَّا اَنْ يُؤْمِنُوا
بِاللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٨﴾ اَلَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
شَهِيدٌ ﴿٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ
عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾
اِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴿١٢﴾ اِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ
الْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ﴿١٥﴾ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾ هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ
الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَاللّٰهُ
مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

1. O sema-i zati'l-buruca 2. Ve o yevm-i mev'uda, 3. Ve şâhide ve meşhûda kasem olsun. 4. Tel'in edildi sahibleri o uhdudun, 5. O çıralı ateşin. 6. O vakit ki, üzerine oturmuştular, 7. Mü'minlere yaptıklarına karşı şâhid de oluyorlardı. 8. Onlardan kızdıkları da, yalnız azîz, hamîd olan Allah'a imian etmeleri idi. 9. Ki, bütün semavhat ve arz mülkü O'nundur ve Allah, her şeye şâhiddir. 10. O kimseler ki, mü'minîn ve mü'minâta fitne yapmışlar, sonra da tevbe etmemişlerdir muhakkak artık onlara, cehennem azâbı var ve onlara yangın azâbı vardır. 11. O kimseler ki, iman etmişler ve salih ameller işlemişlerdir, muhakkak onlara altından ırmaklar akar cennetler var. İşte o, o büyük kurtuluş odur. 12. Hakîkat Rabbinin tutuşu şediddir. 13. Çünkü O, hem mübdî, hem muîddir. 14. Onunla beraber gafurdur, çok sevgili (vedud) dur. 15. Arş'ın sahibi, şanlı (mecîd) dir. 16. Dilediğini yapar (fa'alün limâ yürîd) dir. 17. geldi ya, sana

kıssası o orduların (o cünudun). 18. Fir'avn ve Semud'ün 19. Fakat o küfredenler, hâlâ bir tekzibde. 20. Halbuki Allah, arkalarından kuşatmış, 21. Fakat o şanlı bir Kur'an'dır. 22. Bir levhı mahfuzda.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ Vav, kasem için sema-i Zati'l-buruc, büruclu, yâni **burçlarla Müzeyyen Semâ.**

BÜRÛC: Ma'lûm ki, burcun cem'idir. Burc, aslında: zâhir şey demek olup, sonra her bakanın gözüne çarpacak vech ile zâhir olan yüksek köşk «kasr-ı âlî» mânâsında hakîkat olmuştur. Şehir surlarının, kalelerin yüksek yerlerine de aynî vech ile burc denilmiştir. Bunlara teşbi.. tarikiyle veya zuhûr mânâsıyle semadaki yıldızlara veya büyüklerine veya bâzı yıldızların ictimaından müteşekkil suretlere de ıtlak olunmuş ve bâhusus mâruf olan «Hamel, Sevr, Cevza, Seratan, Esed, Sünbüle, Mîzan, Akreb, Kavs, Cedî Delv, Hut», on iki burcda hakikat olmuştur. Onun için Hey'et ve Nücum ıstılâhında burc tâbiri altısı şimalî ve altısı cenubî olan bu on ikiye mahsus olup diğerlerinde suret tâbiri kullanılmıştır. Sûre-i Furkan'da geçen, تَبَارَكَ الَّذِى جَعَلَ فِى السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا *("Ne yücedir O ki semada burçlar yapmış, hem içlerinde bir kandi, bir de nurlu bir ay asmış."* Furkan-25/61) âyetinin tefsirine bak! Semâda bu on iki burcun bulundukalrı sahaya, «Mıntakatü'l-buruc» tesmiye edilir. Burada, İbn Cerîr gibi birçokları bu on iki burc ile tefsir etmişler. Bu takımları kasırlar, yani köşkler, bâzıları menazil-i Kamer olan nücum, bâzıları büyük kevkebler, bâzıları da semânın kapıları demişlerdir. Sahib-i Keşşaf, der ki: «Bu, on iki burcdur. Bunlar, teşbih üzere semânın köşkleridir. Menâzil-i Kamer olan nücum da denilmiş. Kevakibin büyükleri zuhûrundan dolayı buruc tesmiye edildi de denilmiş, semânın ebvabı da denillmiştir.» Bunun hasılı, burcların birer köşk mefhumiyle tasvirini tercih etmektir. Bu mânâ teşbih tarikiyle yıldızların hepsinde mülâhaza olunabilirse de, yüksek yüksek bâriz teşekküller arz eden mecmualar kasd edilmesi daha zâhirdir. Bu miyanda on iki burc i'tibarî olmakla beraber en mâruf mânâsı olmak haysiyyetiyle daha mütebadir olur. Maamafih zikr olunan tefsirlerden her birinde bir fâide-i mahsusa bulunduğu da derkârdır. Hangisine göre mülâhaza edilse semâi Zatı'l-buruc, dünya semayı en yüksek tabakasiyle ifade etmiş olur. وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ **Ve o yevm-i mev'uda** ki, mü'minlere va'd, kâfirlere vaîd olan Kıyamet günü, ceza günüdür. وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ **Ve şahide ve meşhûda kasem olsun/ki!** Bu şâhid ve meşhûd, huzur mânâsına şuhuddanda şehadetten de olabilir ve bundan dolayı burada bir çok vecihler söylenmiş ise

---

Hamel: Kuzu, koç. **Sevr:** Boğa. **Esed:** Aslan. **Sünbüle:** Başak. **Mizan:** Terazi. **Kavs:** Yay. **Ced:** Oğlak. **Delv:** Kova **Hut:** Balık. **Kevkeb:** Yıldız. **Mütebadir:** Birden akla gelen.

de, en zâhir olan mânâ, o gün hazır olup da o Kıyameti gören veya onda şâhidlik edecek olanlarla görülecek ve şehadet edilecek olan hâilelerin ve vukuatın hepsine şâmil olmak üzere her hangi bir şâhid ve meşhûd olmasıdır. Binaenaleyh Allah Teâlâ, bu dünyanın en yüksek muhitiyle Kıyamet gününe ve onun bütün muhtevayâtına kasem eylemiştir. Bu kasemin cevabı, إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا yâhud إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ olup aradakiler mu'terizadır. Çünkü «قُتِلَ»de cevab alâmeti yoktur. Zira mazî-i müsbet kaseme cevab olunca «لَقَدْ قُتِلَ» gibi «لَام» ve «قَدْ» dahil olmak lâzımdır. Ancak kelâm uzadığı zaman, قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيهَا (*"Gerçek felah bulmuştur onu temizlikle parlatan."* Şems-91/9) gibi birisinin hazfi câiz ola bilirse de kutile de hiç biri yoktur» denilmiş ise de, bâzıları, burada da kasem uzamış olduğu için لَقُتِلَ takdirinde olarak «لَام»ın hazf edilmiş olması câiz olacağını söylemişler. Ve mânâ i'tibariyle de, bunu yakın bulmuşlardır. Lâkin «لَام» ve «قَدْ» ikisinin de hazfi cây-i nazar olduğundan asıl cevabın mahzuf olup kutile cümlesinin cevab makamına ikame edilmiş olması daha doğru olacağı da beyan olunmuştur. Sûrenin sevk-ı küffarın eziyyetlerine karşı mü'minlerin imanda tesbîti ve mü'minlere eziyyet edenlerin âkibet Ashab-ı Uhdud gibi mel'un ve makhûr olacaklarını anlattığından asıl cevabın mazmunu şu olur: Mü'minler, kâfilerden görecekleri mihnet ve ezaya karşı imanarında sabr-ü sebat etmelidirler. Çünkü mü'minlere eziyyet edenler âkibet kahrolunacaklardır. Nitekim قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ **Katledildi Ashab-ı Uhdud.** Burada kutile, hakikat mânâsına olmak tecviz edilmiş ise de, mânevî helâke de şamil olmak üzere tel'in, yâni Rahmet-i İlâhiyye'den tard suretiyle kahr-u tenkil mânâsına tefsiri daha mâruftur.

UHDUD VE HADD: Yerde olan uzun hendek veya yarığa, bir de kamçı ile döğülen kimselerin bedenlerinde yol yol kan oturarak moraran kamçı yerlerine denir. Burada bedel-i iştimal suretiyle şöyle izah ediliyor: النَّارِ **O ateş ki,** ذَاتِ الْوَقُودِ **vekudlu. Tutuşturacak odunu çırası çok,** yâni o alevli ateşi müştemil olan uhdudun, o ateş handakının sahibleri ki, mü'minleri imanlarından vaz geçirmek üzere içine atmak için böyle ateş handakalrı yaptıkalrından dolayı Ashab-ı Uhdud namını almışlar. Lâkin kalblerdeki imanı bu suretle yakmağa çalışanlar muvaffak olamamış, bil'akis tel'în edilerek mağlûb ve makhûr ve bednâm olmuşlardır. Bunların kimler ve nerelerde olduğuna ve Yemen'de, Necran'da, Irak'ta, Şam'da, Habeş'te, Mecus veya Yahud veya bâzı mülûk tarafından yapıldığına dair müteâddid rivayetler nakl edilmiş ise de, Kur'ân'da ta'yinlerine kasd teallûk etmediğinden ancak vasıf ve fiilleriyle zikr olunmuşlardır.

Hazf: Aradan çıkarma. **Cay-i Nazar:** Dikkatle bakmak. **Müştemil:** Kapsamak, içine almak.

Ebu Hayyan der ki: «Müfessirîn, Ashab-ı Uhdud hakkında ondan ziyade akval zikretmişlerdir. Her kavlin de bir uzun kıssası vardır. Biz, onları bu kitabımıza yazmak istemedik. Hepsinin mazmunu şudur: Kâfirlerden bir takım kimseler, yerde hendekler açtılar ve onlara ateş yaktılar, mü'minleri ona arz ettiler. Dîninden döneni bıraktılar, imanda ısrar edeni yaktılar. Ashab-ı uhdud, mü'minleri yakanlardır.» Kaffal tefsirinde de, demiştir ki: «Ashab-ı uhdud kıssasında muhtelif rivayetler zikr etmişlerdir. Maamafih içlerinde sahih denecek derecede bir şey yoktur. Ancak şunda müttefiktirler ki, mü'minlerden bir kavim, kavimlerine yâhud üzerlerinde hâkim olan kâfir bir melîke muhalefet etmişler, o da onları uhduda atırmıştır. Ve zann ederim ki, demiş, bu vâkıa Kureyş indinde meşhûr idi. Allah Teâlâ bunu, Resulü'nün Ashabına zikr ederek dînleri hakkında ma'ruz oldukları ezalara sabr-u tehammül lüzumuna tenbih buyurmuştur. Çünkü haberlerde meşhûr olduğu üzere Kureyş müşrikleri, mü'minlere eziyyet ediyorlardı.» Bu babda Muhaddisînin en ziyade tercih eyledikleri rivayet, Müslim, Tirmizî, Neseî ve daha bâzılarının Süheyb'den, Hazret-i Peygamber'e merfuan tahric ettikleridir ki, Tirmizî ona sâde «hasenün garîbün» demiştir. Sahih dememiştir. Onun için biz de, yalnız Kur'ân'ın beyaniyle iktifa edelim. Hangi kavimden olursa olsun Ashab-ı uhdud tel'in edildiler. إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ **O vakit ki, onlar, o ateşin üzerine oturmuşlardı.** Yâni etrafına toplanmışlar karşısından seyrediyorlardı. Bu vaz'iyyet kendi haklarında bilahare felâket-i müstelzim olduğuna işaret için bilfiil ateşin üzerine oturmuşlar gibi tasvir olunmuştur. وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ **Mü'minlere yaptıklarına karşı şâhid de oluyorlardı.** Öyle katı yürekli kâfirler idi ki, hem mü'minleri ateşe atıyorlar, hem de o fecâat karşısında oturup seyr-ü temâşa etmekten zevk alıyorlardı. Yâhud diğer bir mânâ ile mü'minlere yaptıkları, kendi başlarına geçmiş, o azâbı kendileri de görmüşlerdi. Acaba o mü'minler ne yapmışlar, onları o derece intikama sevk edecek neler yapmışlar da kızmışlardı denirse, وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ **onlardan, beğenmedikleri o mü'minlerden o derece kızdıkları şey de başka değil,** إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ **ancak Allah'a iman etmeleri idi.** إِنْ آمَنُوا buyurulmayıp da muzari' ile أَنْ يُؤْمِنُوا buyurulması ileri doğru imanda ısrarlarına işarettir. Yâni o mü'minler kızılacak, kendilerinden intikam alınmağa kalkışılacak başka birşey yapmıyorlar, ancak Allah'a inanıyorlar ve o iman ile gitmek istiyorlardı. O Allah'a ki, الْعَزِيزِ **azîz,** bütün izzet O'nun, kimse O'nun izzetine karşı gelemez, الْحَمِيدِ **hamîd,** bütün hamd O'nun, kimse O'nun karşısında hamd-ü ta'zîme lâyık olamaz. الَّذِي **O ki,** لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ **bütün göklerin ve yerin mülk ve salta-**

Mazmun: Meâl, mânâ.

natı hep O'nun. Hepsinde dilediği gibi tesarruf eder. İşte o mü'minler ancak o Allah'ın mülküne izzet ve hamdine inandıkları ve bu imanlarında devam etmek istedikleri için o uhdudcular onlara kızıyorlar ve yaptıklarını yapıyorlardı. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ **Halbuki Allah, her şeye karşı şehîddir.** Hâzır, nâzırdır.

Bu cümle yalnız son âyete değil, وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ (*"Mü'minlere yaptıklarına karşı şahid de oluyorlardı."* Burûc-85/7)'e kadar hepsine tezyil olarak mü'minlere va'd ve onlara işkence edenlere vaîddir. Çünkü her şeye şâhid olan Zü'l-celâl, iki tarafın da fiillerine şâhiddir. Ve ona göre cezalarını verir demek olur. Onun için bu cümlenin istiklâline tenbih olmak üzere, وَهُوَ diye zamir ile iktifa olunmayıp İsm-i Celâl, izhar olunmuştur. Bundan bu suretle icmalen anlaşılan vaîd ve va'd, şu âyetlerle tasrîh ve tafsîl olunuyor: اِنَّ الَّذِينَ Bu, hem şehadet-i İlâhiyye'nin hükmünü tafsîl, hem Ashab-ı uhdud'un tel'în olunmasının ndaha umumî bir kübrâ ile ta'lîli, hem de kasemin cevabını tefsir makamındadır. Yâni haberiniz olsun, o kimseler ki, فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ **mü'minîn ve mü'minâta fitne yapmışlar.** İmanlarından çevirmek için onlara belâ olmuş, mihnet ve ezâ etmişler. ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا **Sonra da tevbe etmemişlerdir.** فَلَهُمْ **Ondan dolayı onlara muhakkak** عَذَابُ جَهَنَّمَ **cehennem azâbı vardır.** Bu küfürlerinin azâbıdır. وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ **Ve onlara yangın azâbı vardır.** Bu da, gittikçe tevessu' etmesi i'tibariyle bir yangına benzeyen fitnelerinden dolayı kendilerini saracak olan diğer bir ateş azâbıdır. Bunun âhirette veya dünyada olması hakkında iki kavil vardır. Buna mukabil, اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ **«O kimseler ki iman etmişler ve salih ameller işlemişlerdir, muhakkak onlara altından ırmaklar akar cennetler var, işte o büyük kurtuluş odur.»** 'dir. Fevz-i kebîr, büyük kurtuluş, büyük muraddır. Razî, der ki: «Ashab-ı uhduh kıssası ve bâhusus bu âyet şuna delâlet eder: Azîm ihlâk ile küfre ikrah olunan mükrehe evlâ olan korkutulduğu şeye karşı sabr etmektir. Ve o halde, اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ (*"Kalbi iman ile mutmain olduğu halde ikrah edilen başka."* Nahl-16/106) diye kelime-i küfrü izhar, ruhsat gibidir. Kezzab Müseylime, Hazret-i Peygamebr'in Ashabından iki zatı tutmuştu. Birine: «Benim Allah'ın Resulü olduğuma şehadet eder misin?» dedi. «Evet» dedi. Bunu bıraktı. Diğerine de öyle söyledi. O: «Hayır, sen kezzabsın» dedi. Bunu katl etti, Aleyhissalâtü vesselâm da, buyurdu ki: «Bırakılan, ruhsatı aldı, onun için لَا تَبِعَةَ عَلَيْهِ beis yok. Katl olunan ise, fadlı aldı. فَهَنِيئًا لَهُ işte ona mübarek olsun.» Sûre-i Kehif'te: اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا اِذًا اَبَدًا (*"Çünkü ellerine geçirirlerse sizi muhakkak recmederler yahut milletlerine*

Tezyil: Uzatmak.

döndürürler ve bu takdirde ebedâ felah bulamazsınız." Kehf-18/20) âyetinin tefsirine bakınız! Bu va'd-ü vaîdi daha ziyade te'yid ve takviye için buyuruluyor ki: إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ **Şübhesiz Rabbinin batşı çok şiddetlidir.** Ya Muhammed!

BATŞ: Unf-u savlet ile sert bir surette tutuştur. Böyle iken bir de şiddet ile tavsîfi o şiddetin fevka'l-âde olan fezaatini tefhim içindir. Murad, Allah Teâlâ'nın cebâbire ve zalemeyi müâhaze ve ta'zibde kudretinin şiddetini beyandır. Ki, bu, va'îdi te'yiddir. إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ **Zira ancak O'dur ki, hem mübdi, hem mu'îddir.** Hem bed'î, hem iadeyi yapar. Onun için O'nun batşı, mahlûkattan hiç birinin batşına benzemez gayet şiddetlidir. Çünkü mahlûkatın batşı, ne mebdee, ne de meada nafiz ve hâkim olmaz. Binaenaleyh Allah'ın azâbı, kulların azâbı ile kıyas kabul etmez. İbn Zeyd ve Dahhâk, demişlerdir ki: «Hilkati tâ mebdeinden inşa eder, sonra da Kıyamet günü haşr ile iade eyler.» İbn Abbas'dan mervî olan diğer bir mânâ ile: Her bed'olunanı O, ibdâ eder, her iade olunanı O, iade eyler. Başka birinin dahli olmaz. Onun için O'nun batşı gayet şiddetlidir.» Yine İbn Abbas'dan şöyle bir mânâ mervîdir: «Küffara azâb etmeğe başlar, sonra da iade eyler. Cehennem ateşi onları yer, nihayet kömür olurlar, sonra da onları yeni bir hilkat ile iade eder.» Bu mânâ, كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ (*"Derileri piştikçe azâbı duysunlar diye kendilerine tebdilen başka deriler vereceğiz."* Nisâ-4/56) mazmunu olmak gerektir. Diğer bir mânâ ile: O müâhaze ve azâbını mebde'de, yâni dünyada yapdığı gibi Meâdda, yâni âhirette de yapar. Ashab-ı uhdûd gibi cebabire ve zalemenin batşu ta'zîbi, إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (*"Senin olsa olsa dünya hayata hükmün geçer."* Tâhâ-20/72) mantukunca yalnız dünyada kalır. Ölüm ile ondan kurtulunur. Fakat ölmekle Allah'dan kurtulunmaz. O'nun batşı, dünyadan âhırete, şiddetten şiddete ebediyyen devam edip gidebilir. وَهُوَ الْغَفُورُ **Onunla beraber gafurdur.** O. Bu da, va'di te'yid ve vaîddeki, ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا kaydının de fâidesine işarettir. الْوَدُودُ **Veduddur.** Çok sevgili veya çok sevimlidir. Muhabbet, sevgi mânâsına vüdd'den vedûd, fe'ul bimânâ fâil, yâni çok muhib veya bimânâ mef'ul, yâni çok mahbub mânâlarına gelebilir. Ve ikisiyle de tefsir edilmiştir. «Gafur»'a münasib olan, evelkisidir. Yâni ihsanı çok, ذُو الْعَرْشِ **Arş'ın sahibi,** Maliki, yâhud bütün kâinat mülk ve saltanatının sahibi, الْمَجِيدُ **meciddir.** Zat ve sıfâtında büyük, Azîmü'ş-şan'dır. Çünkü Vacibü'l-vücud, bütün sıfât ve Esma-ı kemaliyyeyi cami'dir. فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ dir. **Her ne murad ederse dilediği gibi yapar da yapar.** İradesi hiç şaşmaz. Onun için va'd-ü vaîdini yerine getireceğinde de aslâ şübhe yoktur.

Ta'lil: Sebep göstermek. **Feza:** Korku. **Cebabire:** Zalimler. **Zaleme:** Zalimler, **Nafiz:** Te'sirli, nüfuslu. **Batş:** Şiddetli tutup kapma, kuvvet, şiddet.

Helâk etmek murad ettiklerini muhakkak ihlâk eder, fevze erdirmek murad ettiklerini de muhakkak erdirir. هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ **«Geldi ya sana kıssası o orduların (o cûnudan)»** İstifham takrir içindir ki, Allah'ın, «faalün limâyürîd» olduğunu ve batşının şiddetini misal ile takrir ve düşmanlarına karşı Resulullah'a va'd-i nüsretle teseiyedir. Cünuddan murad, Peygamberlere karşı toplanmış olan ordular, cemaatlerdir. Yâni فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ **Fir'avn ve Semud.** Kavmı gibiler ki, bunların kıssaları, Allah'a ve Resullerine karşı küfr-ü tuğyanları ve Allah'ın onları ordularına ve kuvvetlerine rağmen nasıl tutuverip de helâk ve ta'zib eylediği Kur'ân'ın müteaddid yerlerinde anlatılmıştır. İmanı olanlar bunlardan ibret alırlar. بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ **Fakat küfredenler bir tekzib içinde müstağraktırlar.** Bu «بَلْ» muasır kâfirlerin halini beyana intikal içindir. Yâni bunlar anlatıldığı halde kâfirler, hâlâ Allah Teâlâ'nın kuvvet ve kudretine ve Kur'ân'ın va'd-ü va'îd ile beyanatının hakkiyyetine inanmıyorlar, o büyük fevze ermek istemiyorlar da bunlar yalandır, asılsızdır diye bir tekzib sevdası içine dalmışlar, akibetlerinin fenalığını düşünmüyorlar. وَاللّٰهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ **Halbuki Allah, arkalarından kuşatmış.** Kitablarını arkalarından verecek, onun ilm-ü kudretinden çıkıp kurtulmalarına imkân yok. بَلْ Evvelki «bel»'e nâzır olarak onların küfür ve tekziblerini redd için Kur'ân'ın şanını beyana intikaldır. Yâni **kâfirler tekzib ediyorlar amma** هُوَ o hadîs, yâni **bunları anlatan bu kitab,** قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ **yüksek şanlı bir Kur'ân'dır.** Kitablar içinde şeref-ü şanı en yüksek, üslûbu hepsinden âlî, mazmunu kizb-ü töhmetten ârî, binaenaleyh iman ile okunup amel edilmesi lâzım gelen bir kitabdır. فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ **Ki, bir Levh-ı Mahfuz'dadır.** Allah'ın hıfziyle tahriften, yanlışlıktan masun bir Levh'te sâbit ve mahfuzdur. Bu levh, lisan-i şeri'de meşhûr olan Levh-ı Mahfuz'dur ki, Sûre-i Yasin'de وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ فِي اِمَامٍ مُبِينٍ (*"Ve zaten herşeyi açık bir kütükte bir "İmamı Mûbin" de ihsa etmişizdir."* Yasin-36/12) buyurulduğu üzere bütün eşyanın yazıldığı Sahife-i Vücud'dur. Onun da aslı Ümmü'l-Kitab olan İlmullah'dır.

TÂRIK SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 17

Târık Sûresi, Mekkî'dir.
Âyetleri : On yedidir.
Fasılası : ا ، ل ، ع ، ر ، ط ، ب ، ق harfleridir.

Bu Sûrelerin mazmunlarının yekdiğerine münasebeti vücuh ile âşikârdır. Bahusus burada Levh-ı Mahfuz'dan her nefs üzerindeki hafıza intikal i'tibariyle de düşünülmesi lâzım gelen güzel bir münâsebet vardır. Sûre-i Buruc tıvali mufassalın sonu, Târık da, evsât-ı mufassalın evvelidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءِ وَالطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُ ﴿٢﴾ اَلنَّجْمُ الثَّاقِبُ
﴿٣﴾ اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ﴿٤﴾ فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾
خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَٓائِبِ ﴿٧﴾ اِنَّهُ عَلٰى
رَجْعِه۪ لَقَادِرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَٓائِرُ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿١٠﴾
وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾ وَالْاَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾ اِنَّهُ لَقَوْلٌ
فَصْلٌ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾ اِنَّهُمْ يَك۪يدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾

وَأَكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾ فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

Meâl-i Şerifi

1. Kasem olsun o semâya ve Târıka. 2. Bildin mi Târık ne? 3. O, necm-i sâkıb, 4. Bir nefis yoktur ki, illâ üzerinde bir hâfız olmasın. 5. Onun için insan düşünsün neden yaratıldı? 6. Bir atılgan sudan yaratıldı. 7. Ki, sulb ile sîneler arasından çıkar.8. Elbette O, onu döndürmeğe kadirdir. 9. Yoklanacağı gün bütün serâir. 10. O vakit ona ne bir kuvvet vardır, ne de bir nâsır. 11. Kasem olsun o sema-i zat-i rec'a. 12. Ve o arz-ı zat-i sad'a. 13. Ki O, her halde bir keskin hükümdür. 14. Şaka değildir. 15. Haberin olsun ki, onlar, hep hile kuruyorlar. 16. Ben de, kurarım hilelerine hile. 17. Onun için o kâfirleri imhal eyle, mühlet ver onlara biraz.

.وَالسَّمَاءِ **«Kasem olsun o semâya»** Vav, kasem, sema, mâruf olan göğe ve mutlak yüksek mânâsına cismânî ve ruhânî her yüksekliğe ve binaenaleyh cevv-i hevaya ve buluta ve yağmura veya yağmurdan husule gelen nebatât ve erzaka dahil ıtlak olunur. Burada bâzıları matar, yâni yağmur mânâsına demişler ise de, Cumhur'un dediği gibi, mâruf olan semâ olmak zâhirdir ki, yukarı da infitar ve inşıkakı ve burcları ihtar olunan semâ demek olur. Maamafih Arş'a kadar cismânî ve ruhânî mutlak yükseklik mânâsına olması da kasemin cevabına pek münasibdir. Kasemin fâidesi, yemîn edilen şeylerin ehemmiyyetine nazarı dikkati celh ile haberi takviyedir. Burada iki şeye kasem olunuyor. Birisi semâ, birisi de وَالطَّارِقِ **Târık,** aslında tarktan ismi fâildir.

Tark: Bir ses işitilecek vech ile şiddetle vurmak, çarrpmaktır. Muhtelif levazımında tevsîan kullanılmıştır. Çekiç ve çomak mânâsına mıtraka ondandır, tarık da ondandır. Çünkü yolcular ona ayak vururlar. Bu suretle târık, esasen tokmak vurur gibi şiddetle vuran demek olduğu halde sonra ayak vurmak, yol tepmek mefhumuyla örfî lügatte yola giden yolcuya ism olmuş ve bunda iştihar edip hakikat olmuştur. Sonra bilhassa gece gelen mânâsında tehassus etmiştir ki, geceleyin gelip kapı çalan veya gönül hoplatan ziyaretci mefhumunu ifade eder ve masdarında tark ve turuk denilir. Sonra bu mânâdan tevessüan, her ne olursa olsun geceleyin zuhur edip göze gönle çarpan her şeye, hattâ hayalî suretlere dahi ıtlak edilmiştir. Nitekim şâir:

Tevsian: Genişçe.

طَرَقَ الْخَيَالُ وَلَا كَلَيْلَةِ مُدْلِجِ سَدَكًا بِأَرْجُلِنَا وَلَمْ يَتَعَرَّجِ

demiştir. Bizim zihne çarpmak tâbirimiz de bu kabîldendir. Bir de Târık, hassaten sabaha karşı doğan sabah yıldızına dahi denilir. Burada Târık, kasem ile cevabı arasında mu'teriza olarak şöyle tefsir olunuyor:

وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُ **Bildin mi Târık ne?** النَّجْمُ الثَّاقِبُ **O necm-i sâkıb,** yâni kasem olunan o Târık, necm-i sâkıbdir. Necm-i sâkıb, delik ma'nâsına sakbden delen yıldız demek olup ziyanın kuvvetinden dolayı zulmeti deliyor gibi görünen her parlak yıldıza ıtlak olunur. Nitekim ayni mefhum ile şihablara da sâkıb denilir. Bir de kuş yukarı yükseldi demek olan ثَقَبَ الطَّائِرُ tâbîrinde olduğu vech ile sakb, irtifa' mânâsına gelir ki, bâzıları bu mânâdan necm-i sâkıb, mürtefi', yüksek yıldız demek olduğunu söylemişlerdir. Şu halde النَّجْمُ الثَّاقِبُ lâm-ı cins olmak üzere gece doğan her hangi bir parlak veya mürtefi' yoldız cinsi veya ahd olarak sabah yıldızı ve İbn Abbas'dan bir rivayete göre Cediy yıldızı [1] veya وَالنَّجْمِ Sûresinin başında geçtiği vech ile Süreyya veya necmi Kur'ân olmak da muhtemildir. En mütebadiri sabah yıldızı olmakla beraber Târık mâneviyyata da ıtlak edebildiğine وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (*"Yıldızla onlar yol doğrulturlar."* Nahl-16/16) medlûlünce necimde bir hidayet ve irşad mânâsı bulunduğuna göre necm-i sâkıbden murad, geceleyin semada doğan her hangi bir parlak yıldızın göze çarpması halinde ziyanın şuurumuzda parlayışı gibi semâ-i mânevîden nefislerimize vârid olup vicdanımıza nüfuz ve hafızamıza intikaş ederek bizi enfüsî ve âfakî zulhumattan çıkaran iman ve yakîn nurlariyle tulûat-i mâneviyye ve irşadat-ı Rabbaniyye'ye şümulü daha muvafıktır. Yâni semâya ve sizi zulmetlerde tenvir için yıldız gibi şuurunuza çarpan ve maddiyyatınızı delip gönüllerinize nüfuz eden hak nuruna kasem olsun. إِنْ كُلُّ نَفْسٍ **Hiç bir nefis yoktur ki,** لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ **ille üzerinde bir hâfız olmasın** [2]. Her nefis üzerinde her

[1] Cediy burcu değil, Cediy yıldızı ki, Şimal kutbunda benât-i na'ş ile beraberce deveran eden bir kevkebdir. Kamus şarihinin beyanına göre Müneccimler, ona tasğir sigasıyle «Cüdey» derler. Bu nam ile cediy burcunden tefrik ederler. Cediy, delve muttasıl olan burca dahi denilir. "Kamus tercemesi": «Sıhah-ı Cevherî'de Cediy kutbun yanında bir yıldızdır ki, onunla kıble bilinir demiştir» Benât-i na'ş Türkçe'de yedi kardeşler tâbir olunan dübb-i ekber ve dübb-i asgar namları verilen yıldız suretleridir. Na'ş, bunların göğdeleri olan şekli resm eyleyen dörder yıldız, benat, bunların kuyrukları denen üçer yıldızdır. Abdurrahman-i Sofî'nin: «Suver-i kevakib»'inde ve «Tacü'l-arus»'tan anlaşıldığı üzere burada murad, dübb-i sagarın kuyruğundaki parlak yıldızdır ki, kutub yıldızı, demir kazık denilir. Arablar, buna cediy, Müneccimler, tasgîr ile cüdey derler.

[2] Burada لَمَّا illâ mânâsınadır. İn, nafiyedir, mim şeddesiz olarak okunduğu kıraata göre in, muhaffefe, lâm, ibtidaiyye, mâ, zaidedir. İkinci tefsir, buna işarettir.

İntikaş: Nakışlanma.

halde mutlak bir hâfız vardır. Onu her halinde bütün mevcudiyyetiyle bütün ef'al ve harekâtını ve ona teallûku olan her şeyi görür gözetir, hepsi onun hıfzı, nezaret ve murakabesi tahtinde cereyan eder. Ki o Levh-ı Mahfuzu da hıfz eden Allah Teâlâ'dır. Bir nefis, ne kadar yüksek olursa olsun her halinde üzerinde bir hâfız bulunmaktan âzâde kalamaz, hiç bir zaman kendi kendine mühmel ve metrûk bırakılmaz, her lâhza kontrol altındadır. وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ (*"Halbuki üzerinizde hafızlar var. Kiram katibler var. Her ne yaparsanız biliyorlar."* İnfitar-82/10-12) buyurulduğu üzere insanlar üzerine herk yaptıklarını bilerek yazan kirâmen kâtibîn ve لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ (*"Her biri için önünnden ve arkasından takip eden melaike vardır. Onu Allahın emrinden dolayı gözetirler."* Ra'd-13/11) Allah'ın emriyle her insanı önünden ve arkasından muhafaza ederek tâkib eden muhafız Melekler bulunmakla beraber, Sûre-i «ق»da وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (*"Hem şanıma kasem ederim ki hakikat insanı Biz yarattık ve biliriz, nefsi onu ne ile vesveselendirir ve Biz ona "habli verîd" den daha yakınızdır."* Kâf-50/16) âyetinde geçtiği vech ile onlar, insanın nefsindeki her gizli vesveseye nüfuz etmez, fiillerini, kavillerini, kararlarını kayd-ü zabt ederlerse de bütün bâtnını ihata eylemezler. Fakat habl-i veridden daha yakın, اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ (*"Her halde Rabbım her şeye karşı hafîzdir."* Hûd-11/57) وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَق۪يبًا (*"Allah her şeye gözcü bulunuyor."* Ahzâb-33/52) عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (*"Sen her şeye şahidsin."* Mâide-5/17) عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (*"Allah bütün sinelerin künhünü bilir."* Âl-i İmrân-3/119-154) olan Allah Teâlâ, hepsinin üzerinde hâfızdır. Ve bütün muhafızlar, O'nundur. İnsanın hafızası da O'nun hıfzının âyatından biridir. Ebu Ümame radıyallahü anh'ten Hazret-i Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem, buyurmuştur ki: ***«Mü'mine yüz altmış Melek müvekkel kılınmıştır, onlar bal çanağından sinek kovalar gibi mü'minden şeytanları kovarlar. İnsan, tarfetü'l-ayn kendine bırakılsa şeytanlar onu kapışıverirlerdi.»*** Bâzıları burada hâfızı, bu koruyucu muhafaza Melekleriyle, bâzıları da, a'mali kaydeden Kiram-ı Kâtibîn murakabe Melekleriyle tefsir etmek istemişlerse de asıl murad, her iki mânâ ile hepsinin üzerinde hâfız-ı hakîkî olan Allah Teâlâ'dır. Bâzıları da burada hâfızı, akıl diye anlamak istemişlerdir. Lâkin söylediğimiz gibi akıl ve hafızası da Allah'ın âyât ve âsârından birisidir. Nefis, semayı ve Târıkı onunla idrâk ve kendisiyle mukayese ederek üzerindeki hâfızı mârifete yol bulur. Bundan dolayı akıl tarikiyle bu dâvâyı isbat veya nakil tarikiyle bu ihbara tefri' olarak buyuruluyor ki:

Habl-i verid: Şah damarı. **Tarfetü'l-ayn:** Göz kapağının bir kere açılıp kapanması kadar geçen kısa an.

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ **Onun için insan nazar etsin,** fevkindeki semâya ve geceleyin zulmeti delen parlak veya yüksek yıldız gibi göze, gönle çarparak nefsine vârid olan târıka bakıp zâhir ve bâtınından nasıl yüksek bir hıfz ve mürakabe altında bulunduğunu anlamak ve ona göre fenalıktan sakınıp akibetinde mesrur olabileceği vazifeleri cehd ile yapmak üzere kendini düşünsün. مِمَّ خُلِقَ **Neden, ne şeyden yaratıldı?** Bâzıları, buradan nefs-i insanînin heykel-i mahsus denilen bedenden ibaret olduğunu ve bu suretle bu sualin insana mücerred hakaretini düşündürmek siyakında irad edildiğini söylemişlerse de bu tamamen doğru değildir. Zira فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ *«Onun için insan nazar etsin.»* emrinden ilk evvel insanın bedenden ibaret değil, nazar eden, yâni düşünen şey demek olduğu anlaşılır ki, bu da, Sûre-i Kıyame'de geçtiği vech ile بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصِيرَةٌ (*"Doğrusu insan kendine karşı bir basirettir."* Kıyamet-75/14) mazmununun temamen aynıdır. Gerçi cevabda insanın bedeni i'tibariyle hilkatı, mebdei anlatılmış ise de bundan, insanın bedenden ibaret olması lâzım gelmeyip etvarından bir tavra aid olarak beden ile de alâkadar bulunduğu anlaşılmış olur. Sâniyen, bu sualin sevkinde insanın üzerinde bulunan hâfız ve murakıb karşısında acz-ü hakaretine bir tenbih bulunduğunda şübye yok ise de, asıl siyak yalnız o hakareti düşündürmek değil, onu, o hakîr mebdeden yaratıp yükselterek mütefekkir insan mertebesine getiren Halik Teâlâ'nınhalk-u hıfzındaki kudretinin büyüklüğünü düşündürerek onun ircaa kudretini tanıtmak ve binaenaleyh يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ (*"Yoklanacağı gün bütün serair."* Târık-86/9)'de sırlarının pâk olması için gurura saplanmayıp Allah'a doğru yükselmek üzere kendi nefsinden cehd sarf eylemesi lüzumunu anlatmaktır ki, nazar, bu cehdin mebdei demektir. Onun için hilkatinin başlangıcında nütfe halinde iken bile rahime intikal etmek için bir nevi' cehd demek olan dıfkı vasfı bilhassa tasrih olunarak cevabında buyuruluyor ki, خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ **dâfık bir sudan yaratıldı.**

DIFK fiili: Dökmek, atmak gibi müteaddi olduğu için suyun vasfı medfuk veya mündefık olmak iktiza ederken dâfık denilmesi şübhe yok ki, şayan-ı dikkattir. Bunda üç vecih söylemişlerdir.

BİRİNCİSİ: Zeccac'ın Siybeveyh'ten nakleddiği üzere «لَابِنٌ ، تَامِرٌ» gibi nisbet mânâsiyle difıklı demek olarak yine medfuk meâlinde olmasıdır.

İKİNCİSİ: عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (*"O artık hoşnud bir hayattadır."* Kâria-101/7) gibi isnad-ı mecazî tarikiyle ism-i mef'ulden fâil ile tâbir edilmiş olmasıdır. Ferra', demiştir ki: «Sıfat mevkiinde bunu ehl-i Hicaz diğerlerinden daha çok yaparlar «سِرٌّ كَاتِمٌ ، هَمٌّ نَاصِبٌ ، لَيْلٌ نَائِمٌ» gibi.»

ÜÇÜNCÜSÜ: İmam Halil'den ve Kutrub'dan dıfk ve dufuk, insibab

---

İnsibab: Dökülme, akılılma.

mânâsına da geldiği nakledilmiştir. Fakat hangisi de olsa bunun bu suretle ifadesinde bir nükte bulunmak lâzım gelir. Bu ise, suda bir cehd tesavvur ettirmek üzere difkın ona nisbet edilmiş olmasıdır. Min, ibtidaiyyedir, teb'iz olması da لَيْسَ مِنْ كُلِّ الْمَاءِ يَكُونُ الْوَلَدُ ***«Suyun hepsinden çocuk olmaz.»*** Ahmed b. Hanbel: Müsned-3/49 hadîs-i sahihî mazmununa muvafık olur ki, dâfık, bir suyun bir cüz'ünden demek olur. Tenvin de, tahkîr içindir. Mâ-i mehîn mânasındadır. Lâkin keyfemettefak atılan her dâfık sudan değil, şu vasf ile muttasıf olan dâfık sudan ki: يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَآئِبِ **Sulb ile terâib arasından çıkar.**

SULB: Sulüb, saleb, sâlib, yargından kuyruk sokumuna kadar arka kemiğine denir ki, omurga kemiği, amud-ı fikarî ve bel tâbir olunur. Dimağdan inen ve nuha-ı şekvî denilen ve cümle-i asabiyyenin ana hattı olan korkar ilik[1] onun içinde iner. Beden teşekkülünün salâbet mihveri demek olan bir rüknüdür.

TERÂİB de: Terîbenin cem'idir. Sadır, göğüs kemiklerine denir ki, göğüs tahtası tâbîr olunur. İki meme ile boyun halkası kemiklerinin aralığına veya göğsün sağ tarafından dört ve sol tarafından dört kaburgalara veya iki el, iki ayak ve iki göze dahi denilir. Bilhassa göğüste kılâda, yâni gerdanlık mevziine ıtlak olunur. Demek ki, sırttaki fıkraların mukabili olarak göğüs kemiğinin sağ ve sol kaburgalara teşa'ub eden her boğumu bir terîbe olup mecmuuna, terîb ve terâib denilmiştir. Bu suretle asıl teraib, göğüs tahtasının mihverini teşkil eden ve boyundan memeler arasına doğru inen kemikler olup etrafı mülâhazasiyle sînenin kılâde mevziine ve hey'et-i mecmuasına ıtlak olunur. Nitekim İmriü'l-kays'in:

مُهَفْهَفَةٌ بَيْضَاءُ غَيْرُ مُفَاضَةٍ تَرَائِبُهَا مَصْقُولَةٌ كَالسَّجَنْجَلِ

Beytinde âyine gibi saykallanmış diye vasf ettiği terâib kemikler değil, sînenin kendisidir. Sulb ile terâib, bedenin arkadan ve önden iki cidarini bel ve bağır gibi esaslı iki rüknüyle ifade etmiş oluyor ki, bunların arası, tenâsül cihazlarını muhtevidir. Şu halde sulb ile terâib arası, bedenin hey'et-i mec'muasiyle alâkadar olarak ortasında bulunan tenâsül cihazlarından kinâye olur. Ayni zamanda sulb erkeğe, terâib kadına işaret olarak beyinleri ictima'dan kinâye olmak da sulbün erkek, sînenin kadın hakkında daha mâruf ve bâriz olması i'tibariyle teârüfe daha yakındır. Gerçi «يَخْرُجُ» mâ-i dâfıkın sıfatı olmak akreb bulunduğu

---

Teb'iz: Bölük bölük etmek. **Mehin:** Hor ve hakir, zayıf. az şey. **Keyfe mettefak:** Hangisi rast gelirse. **Nuha':** Boyun kemiği içindeki murdar ilik. **Teşa'ub:** Kok, kol olup bölükler ve şubeler sahibi olma.

[1] Buna kokar ilik dahi derlerse de, cümle-i asabiyyenin mihveri olmak i'tibariyle hassasiyyetini ifade etmek üzere korkar olması kokar olmasından daha muvafık görünür.

cihetle zamir ona raci' olacağına nazaran dâfık, erkeğin suyunda zâhir olduğu gibi sulb ve terâib beyninden de erkeğin sulbü ile terâibi arası mütebadir olur ise de, ictima' halinde erkek ve kadın her birinin sulb ve terâibi arasına, yâhud sulb erkeğe, terâib kadına aid olarak ikisinin de sebebiyyetine işaret olmak daha müveccehtir. Çünkü bu surette bu vasfın fâidesi daha cemiyyetli olur.

Müfessirînin burada başlıca iki kavli vardır.

BİRİSİ: İlk söylediğimiz gibi ma-i dâfık erkeğin suyu, sulb ve terâib arası da erkeğin sulb ve terâibi arası olmaktır. Bunda kadın ciheti nefyedilmiş değil, ancak sarahaten taarruz olunmayıp مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ (*"O yaratan onu hangi şeyden yarattı? Bir nutfeden, yarattı da onu biçimine koydu."* Abese-80/ 18-19) gibi akdemine işaretle iktifa kılınmış olur.

İKİNCİSİ: Erkeğin sulbünden ve kadının terâibinden yâhud ikisinin de sulb ve terâibi arasından çıkan iki suyun mecmuuna işaret olmaktır. Çünkü tâ Âl-i İmran Sûresi'nin başında geçtiği üzere Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem'den, «erkek ve kadından hangisinin suyu (kuvvetçe) galebe ederse çocuğun ona müşabeheti galib olur» diye rivayet olunduğuna nazaran çocuk, erkekle kadın suyunun bir ictimaından hasıl olur. Bunun iki su olduğu halde sulb ile terâib arasından çıkar dâfık bir su diye ifade olunmasının sebebi de şöyle izah edilmiştir.

BİRİNCİSİ: Erkekle kadın ikisi ictima halinde şeyi vahid gibi olduklarından dolayı burada bu tâbir güzel olmuştur.

İKİNCİSİ: Bir şeyin iki sebebi olduğu zaman bu, «şununla şunun arasında oldu» demek muvafık olur. O halde dâfık denilmesi de bâzın vasfını külle ıtlak kabîlindendir. Bir kısmı dâfık olmak hasebiyle mecmua da o vasıf verilmiştir. Yâhud kadının suyu da rahime dökülmek hasebiyle onda da, bu sıfat mülâhaza edilebilir. Bu iki kavl üzerine burada kadının da menîsi var mıdır, yok mudur? Varsa çocuğun tevellüdünde asl olan hangisidir? tarzında bâzı münakaşalar olmuş. Kadının da bir suyu bulunduğunu ve buna şer'an onun menîsi tâbir olunduğunu ve alekanın husulü için telkihte iki tarafın da alhakadar olduğunu münakaşaya mahal yoktur. Fakat kadının suyu, erkeğin nutfesi gibi hayatî maddeyi ihtiva ediyor mu, yoksa mezî gibi bir muavin hizmeti yapmakla kalıyor mu? Çocuğun hılkatinde ikisi de müctemian fâil birer unsur mudur? Yoksa biri fâil, biri kabil midir? Bu cihetler aranmıştır.

Kur'ân âyetlerinin türab, tîn, salsal hame-i mesnun, sülâletin min tînden sonra meb'de, olarak gösterdiği mâ-i mehîn, nutfe, mâ-i dâfık hep erkeğin nutfesinde zâhir olmasına ve kadın menîsi hakkında bir sarahati bulunmamasına naz-

aran bir kısım ulemâ, veledin husulünde unsur-i aslî, erkeğin suyu olduğuna kail olmuş ve kadının suyunu bir unsur-ı hayat değil, bir mu'avin mahiyetinde mülâhaza ederek kavl-i evveli ihtiyâr eylemişlerdir. Diğer taraftan ulukun, yâni telkînın husulünde kadından da bir maddenin inzımam ve iştiraki bilahare müşabehet tezahüratından dahi tebeyyün etmesine ve hadîste de bunun kadın menîsinin iştirâk ve galebesine nisbet edilmiş olmasına mebni kadından inzımam eden fâil veya kabil bir unsurun dahi nazar-ı i'tibara alınması lâzım gelmiştir ki, bu unsur, kadının bezr veya büyeyza tâbir olunan ve telkîn edilen yumurtacığıdır. Ve kadın suyunun bir menî gibi addedilmesi rahimin üstünde mebîz denilen yumurtalıktan çıkan bir yumurtacıklar dolayısiyledir. لَيْسَ مِنْ كُلِّ الْمَاءِ يَكُونُ الْوَلَدُ («*Suyun hepsinden çocuk olmaz.*» Ahmed b. Hanbel: Müsned-3/ 49) hadîsi mucebince veled, erkek suyunun küllünden değil, bir cüz'ünden olduğu gibi kadın suyunun da hepsinden değil, bu yumurtacığındandır. Hafî olan telkîh emrinde bunun vazifesinde üç ihtimal vardır.

BİRİNCİSİ: Erek tohmunun fâiliyyet ve inkişafına yalnız zemin teşkil eden bir kabil ve münfa'il olmasıdır.

İKİNCİSİ: Onun ile ihtilât ve imtizac ederek mecmuunun fâiliyyet ve inkişafıdır.

ÜÇÜNCÜSÜ: Erkek nütfesi, bunun fâiliyyetine yalnız bir sebeb-i münebbih gibi olup cenînin usulü o yumurtacıktan inkişaf etmesidir. İşte müfessirîn, يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ (*"Ki sulb ile sineler arasından çıkar."* Târık-86/7)'de birinci ve ikinci ihtimaller üzerinde yürümüşler, üçüncü ihtimali nazar-ı i'tibara almamışlardır. Bu münasebetle burada erkek ve kadın sulariyle zikrolunan üç ihtimal hakkındaki nazariyyelere dair biraz izahatta bulunmak fâideden hali olmayacaktır.

Allah Teâlâ'nın sun'u kudretine ve hıfz-u inayetine istidlâl ile mebde' ve mead ihtar olunmak üzere insanın etvar-i hılkatı Sûre-i mü'minun'da, وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ . ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَكِينٍ . ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا . ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ . فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ . ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ . ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ (*"Şanım hakkı için Biz insanı çamurdan, bır sülâleden yarattık. Sonra onu oturaklı bir karargâhta bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi bir aleka yarattık, derken o alakayı bir mudga yarattık, derken o mudgayı bir takım kemik yarattık, derken o kemik yarattık, derken o kemiklere bir et bir et giydirdik, sonra ona diğer bir hilkat neş'eti verdik, bak ne şanlı o Allah, yaratanların*

İnzımam: Bağlanma. **Bezr:** Tohum. **Etvar:** Tavırlar.

en güzeli. Sonra siz bunun arkasından muhakkak öleceksiniz. Sonra siz kıyamet günü muhakkak ba'solunacaksınız." Mü'minun-23/12-16) âyetleriyle dokuz mertebeye tasnif buyurularak zikrolunmuştu ki, birinçisi, sülâletin min tîn, ikincisi, nutfe, üçüncüsü, aleka, dördüncüsü, mudga, beşincisi, ızâm, altıncısı, lahım, yedincisi, halk-ı âhar, sekizinci, mevt, dtokuzuncusu, ba'stir. Birincisi olan sülâletin min tîn hakkında orada söz geçmişti. Burada da, nefs-i insanî üzerindeki hıfz-ı İlâhî ile onun ircaa kudreti düşünndürülmek üzere bütün o meratib, فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ (*"Neden yaratıldı? Bir atılgan sudan yaratıldı ki sulb ile sineler arasından çıkar. Elbette O, onu döndürmeye kadirdir."* Târık-86/5-8) mazmunlarında hulâsa edilerek diye insana nazar emredilmiş ve bu nazar için evvel emirde en bariz olan mâ-i dâfık mebdeinden hareket usulü gösterilmiştir. Gerçi bu hakikatte جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَكِينٍ (*"Onu oturaklı bir karargâhta bir nutfe yaptık"* Mü'minun-23/13) ile beyan buyurulan ikinci mertebedir. Fakat filhâl nazar yürütülmek için en zâhir ve en yakın olan mebde' bu olduğu cihetle ekser âyetlerde evvelâ bu mebdee nazar-ı dikkat celbolunmuştur. Burada, يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ (*"Ki sulb ile sineler arasından çıkar."* Târık-86/7) vasfında bu suyun, hem tekevvünü mebde'lerine, hem de yedinci mertebe olan halk-ı âharla doğum lahzasına kadar tekâmülü haysiyyetlerine teşrîhi, fizloyojî ve emberiyolojî (ruşeymî) nokta-i nazardan işaretler vardır. Bunlar, fizikî, kimyevî, hayatî (biyoloji) cihetlere kadar teşe'ub ederse de burada, en ziyade matlûb olan hayat-î haysiyyettir. Bu miyânda mebhas-i cenîn ve mebhas-i ruşeym (embiriyolojî) namiyle zamanımızda ayrıca bir tasnif ve tetebbua tabi' tutulan şu'be-i fen de bu zikrolunan nazarı vazife edinerek tâkib eden fünun-ı tecribiyyedendir. Bunun tedvini umumiyyetle tababet nokta-i nazarından olduğu için yazılan eserler hep o gayeyi istihdaf ettiklerinden dolayı ilâhiyyat bakımından istidlâl ile meşgul olmazlar ise de teşrih, ensac, vezaifü'l-a'za gibi onda da hilkat-ı insana nazarla kudret-i Halik'a istidlâl ve ahlâkî, dinî, insanlık vazifesini takdir nokta-i nazarından bahsimize tealluk eden nice nice âyât-ı tekvîniyye mutalaa edilmekte bulunduğundan, فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ (*"Onun için insan düşünsün neden yaratıldı."* Târık-86/5) emrine tevfîkan bervech-i âti bâzı mebahis mütelaa etmeliyiz.

Tabib-i İslâmî Muhammed ibn Ahmed el-iskenderanî, «Keşfü'l - Esrarin - Nuraniyyeti'l - Kur'âniyye» nam eserimde diyor ki: «Allah Sübhânehu ve Teâlâ,

---

Teşe'ub: Dağılmak. **Mebhas:** Bahis, araştırma yeri. **Tetebbu:** Araştırıp tetkik etme. **Tedvin:** Bir araya toplayarak tertipleme. **İstihdaf:** Erişilmek istenen hedef ve gaye. **Teşrih:** Bir kitap veya ibareyi anlaşılır şekilde açıklamak. **Ensac:** Dokunmalar, canlı mahluklardaki hücrelerin Allah'ın kudretiyle yanyana gelip birleşerek uzuvların yapılışı.

hıfz-ı şahıs vazaifini icad buyurduğu gibi hıfz-ı nevi' vazaifini de gereği vech ile icad buyurmuştur. Onun için onu bâzı vazifeler gibi yalnız iradenin taht-i hükmüne koymamış, tevalüd ihtiyacı hikmetine muvafık kılmıştır. Zira sırf iradeye tabi' kılsa idi, nev'in tekâsüründe bir çok ihtilâl husule gelirdi. Fakat Hakk Sübhânehu ve Teâlâ, bizde bir meyl-i garîzî ve meclisi tenasül a'zalarında bulunan bâtinî ve vicdanî bir ihsas halk buyurmuştur. Bu a'zada o hiss, midede açlık hiss-i bâtinîsi menzilesindedir. Ve meyl, hakikatta tenasül a'zalarına menutdur. Onun için bu a'za, fiilini ifaday kadir olmadığı zaman o hiss bulunmaz ve sabavet sinninnde «اخصا» igdiş edildiği takdirde aslâ hissolunmaz. Amma açlık vesaire hissi gibi bu hissi bâtının esbabına gelince onu idrâk mümkün olmaz menînin vücudunu ve havsalât-ı meneviyyede meksini onun esbabından olmak üzere zikretmişlerdir. Gerçi bunun, ona mu'în olduğunda şübhe yoktur. Çünkü uzun müddet terk olunduğu zaman taleb kuvvetlenir, Zira bu zamanda madde-i munkazife cidden çoğalır, lâkin bu bir sebeb-i mustakıl değildir. Çünkü münhemik olanlarda alışkınlığından dolayı mücame'aya büyük bir meyil bulunur. Halbuki iffet sahibi olan kuvvetli rical, öyle değildir. Çünkü onlarda o meyil az olur. Bu hiss kadınlarda da bulunur, lâkin bunlarda ifrazı menevî bulunmaz, muhh ve muhayha (dımağ ve dımağçe)'den her birinin de hakikatte bu vazifenin mebâdîsinde dahli vardır. Bu babda muhayyilenin te'siri de ona vâzıh bir burhandır. Bu zikrolunandan maada, bu son iki uzvun her birindede bir meyil bulunur ki, bu emrin tevellüdünde onun da dahli vardır. Mücamea halinde erkeğin fiili, kadının tenâsül a'zasına erkeğin aluk-ı sâilini kazf için i'dad edilmiş olan uzvunu, yâni ihlîli idhal etmek ve duhulü müddetinde o saili kazf eylemektir. Lâkin bu müzdevic maksadın husulü için ihlîlin inti'az denilen tezahür sebebi ile idhale kâfir bir kıvam iktisab etmesi gerektir. Bu tezahür ise, erkeğin o hiss-i bâtın sebebiyle iştiyak duyduğu zaman hasıl olur. O vakit ihlîle iki mücevvef cisminde mütevezzi' şiryanlar vasıtasiyle büyük mikdarda kan indifa' eder. Sonra bu kan ev'iyede ihtikan eyler. O sırada bu iki mücevvef cismin kabil-i inti'az olan nescinde ve kanatı bevilde ve haşefede hakikî bir ihtikanı demevî husule gelir. Bu ihtikan da bu ensicede severan-ı şehvet ile husule gelen

---

Tevelüd: Doğma, doğurma. **Menut:** Bağlı. **Sabavet:** Çocukluk. **Havsala:** Zihnin bir şey kavraması.**Muin:** Yardımcı.**Münhemit:** Bir şeyin üzerine çok düşen **Aluk:** Arzu. **Sail:** Akan. **Kazf:** Atmak.**İdad:** Hazırlamak.**İhlil:** Erkek tenasül uzvunun deliği.**İnfiaz:** Kuvvetlenme, kalkma. **Mücevvef:** İçi oyluk, içi boş şey.**Mütevvezzi':** Dağıtan. **Şiryan:** Kandamarı. **İndifa:** Meydana çıkma, gerden fışkırma. **Eviye:** Gizlenmeye yarayan şeyler, damarlar.**İhtikan:** Kan toplanması. **Haşefe:** Sünnet mevziine kadar zeker başı. **Demevî:** Kana dair.

teheyyüce nisbet olunmak gerektir. Onunla kadîb zarurî bir salâbet kesbeder. Ve onunla kanat-ı ferciyye-i rahimiyyeye dühulü tamam olur. Onda husule gelen tenebbüh erkeğin sair cihazı tenasülîsine sirayet eder, o vakit ünseyeynin ifrazı çoğalır.

Nitekim çiğnerken guded-i lüabiyyeden lüab ifrazı çoğalır. Sonra o vakit menî, kesretle havsalât-ı meneviyyeye gelir, ondan da bu kavseleler tenebbüh eder, sonra tekabbuz edip onu kanat-ı kazife vasitasiyle kanat-ı bevle def' eder. O sıra bu kanat, devriyle tekallus eyler ve bu teşennücî tekabbüz ona mücavir adalâtın hepsinde hasıl olur: İşte bu birbirini tahrik eden kuvvetler sebebiyle menî mehbilde uzağa atılır, o duhul vaktinde kadının vazifesi bilkülliyye kasırdır. Çünkü onun zâhiri tenâsül a'zası teheyyü' eder. Hazırlanır, o teheyyü'le ona ihlîlin dühul-i mıhrezîsi hasıl olur. Meğer ki, duhulü ta'vik eden bir mani bulunsun. Gışa-i bekâret gibi ve fercin kabil-i intisab olan nescinde husule gelen ihtikanı hayatî ve adale-i âsırasının fiili gibi ki, bu son ikisinin menfaati ihlîli sıkıp müsademesini mümkün olduğu kadar tam kılmaktır. Kadın da şehveti mülezzizenin severanında erkekle müşareket eder. Onun da ferc ve bazrında erkekte müşareket eder. Onun da ferc ve bazrında erkekte bulunan keyfiyyet gibi ve hattâ daha ziyade bir ihtikan intisabı bulunur. Bu iş kazîbin idhalinin neticesi vasıtasiyle husule gelir. O sıra ihtilâcı mülezziz mücamea müddetince istimrar eder ve tedricen tezayüd eyler. Hattâ bir dereceye gelir ki, kadın, erkekte husule gelen hale mümasil müdhiş teşennücî bir haletle musab olur. İşte o zaman mebîzler ile nefîrlerde bir tesir hasıl olur ki, ondan aluk vuku bulur.

Fiziyolojî mahiyeti böyle şerh olunan mücameat tevalüdün neş'et eylediği yegâne fiil-i tenasülîdir. Lâkin irâde, bunu gerek istîlâ etsin, gerek etmesin herhalde bu fiil, techizî (ihzarî) bir fiilden başka birşey değildir. Yeni bir şahsın tekvîni için yaklaştırmağa ve erkekkle dişiden ifraz olunacak mevaddı dökmeğe hizmet etmekte hazma tekaddüm eden ef'ale şebîhtir. Bu babda mâkul olan tecaribe göre vâzıh olan şudur ki, alûkun husulüne mu'in, ricalden neş'et eden menîdir. Mezî denilen seyyal ve vedî denilen seyyal ancak sâil-i manevîyi geçirmek için müsevvığ ve muhallil menzilesindedirler. Lâkin bu sâil-i dâfık

---

Teheyyüc: Heyecanlanma, harekete geçme. **Kadib:** Erkeklik aleti. **Salabet:** Katılık **Tenebbüh:** Uyanma. **Guded-i lüabiye:** Tükrük bezi. **Lüab:** Tükrük. **Kanat:** Küçük kanal. **Teşennür:** Buruşuk olma. **Mehbil:** Rahim yolu. **Kasır:** Zorla işleten, yaptıran. **Teheyyü:** Hazırlanma. **Ta'vıle:** Geciktirmek. **Gışa:** Zar. **Asır:** Suyunu çıkarmak için bir şeyi sıkmak. **Müsademe:** Birbirine çarpma. **Kazib:** Hırslı. **İhtilaa:** Çarpma, etler gevşeyip büzülme. **Mülezzez:** Bir yere biriktirilip toplanmış. **İstimrar:** Devam, sürüp gitmek. **Tezayüd:** Çoğalma. **Mümasil:** Benzeyen. **Musab:** Ameline karşılık bir ecir kazanmış. **Mebiz:** Yumurtalık. **Mevadd:** Maddeler. **Tekaddüm:** Öne geçme. **Muhallil:** Eriten, analiz yapan. **Dafık:** Akarak dökülen.

kadının cihazı tenâsülîsinden hangi mahalle kadar vâsıl olur? Bu mâlûm değildir. Bunda ulemânın re'yi, tenâsülün husulü hakkında ihtiyar ettikleri tariklere göre muhteliftir. Bâzıları demiştir ki: «Bu sâil-i menevî mehbilde tevakkuf eder. Çünkü bunların zu'münce oradan mass olunur. Sonra deveran yollarından mebîza teveccüh eder.» Bâzıları da, demiştir ki: «Rahime vasıl olur, sonra buhar olarak suud eder, mebîza kadar varır da aluk hasıl olur.» Ahîren bâzıları da, zan tarikiyle demişlerdir ki: «Rahime vasıl olur, sonra oradan iki boru (nefîr) ile ahz olunur ki, bu borular rahime ve mebîyzayne muttasıl iki kanattırlar ve iki boru hey'etindedirler. O vakit onlarda bir intisab hasıl olur. Binaenaleyh onu mebîyzayne onlardan da yine rahime tevcih ederler. Zâhir budur ki, bu re'y-i ahîr, hakka arkebdir. Zira mâlûm olmuştur ki, aluk, ancak mebîzlerde tamam olur. Nitekim bu, rahim haricinde hamilden tevazzuh eder. Şu da mâlûm ve muhakkaktır ki, menî rahimde inndifa' eder. Ve cima' halinde kazîbin ucu lâbüd fevha-i rahimin vasatına vasıl olur. Bunun ise, erkekten çıkan sâil-i menevînin tecvifi rahime dühulünden başka fâidesi yoktur. Kaldı ki, sail-i menevî rahimde çok bulunmuştur. Sınaî aluk (sun'î telkih) için yapılan mâkul tecrübelerden de tehakkuk ettmiştir ki, farz olunan nesîm-i menevî alukun husulünde tek başına kifâyet etmez. Belki menînin mebîzlere binefsihi müsademesi lâzımdır. O vakit onun, onlara vusulü için ise nefirlerden başka yol yoktur. Bu re'yin, hakka akreb olmasının bir delili de, «nüzüvv» akibinde fetih yapılan hayvanlarda nefîrin seyvanı mebîzayne temas halinde müşahede edilmiş ve bezrenin (kadın yumurtacığının) bu iki kanatta, yâni nefîrlerde durduğu da müşahede edilmiştir.

Şimdi de alukta menîden ve kadın maddesinden husule gelen şeyden bahs edelim. Çünkü bu sırr-ı hafîye ıttıla' ona mârifetle olabilir. Şu bilinmelidir ki, kadında iki mebîz, erkekte husyeteyn menzilesindedir. Çünkü husyelerin isti'saliyle olduğu gibi mebizelerin isti'saliyle de akamet hasıl olur. Bir de bunlar sinn-i bulûğda zâhir bir surette nümüvv peyda ederler. On buğdaya muadil olan sıkletleri, bu sinde iki dirheme muadil olur. Yine bu sinde satıhlarında mukaddema mevcud olmayan küçük havsalalar müşahede olunur. Bu fennin ulemasının kısm-ı a'zamı bu havsalaları bezrenin men'şei i'tibar etmişlerdir. Sonra zübul eder ve sinn-i yeiste zâil olur. Tecrübecilerin büyük bir kısmı uluktan az bir zaman sonra zebh olunan hayvanlar da, mebîzaynde mükevven küçük hab-

---

Mass: Emmek. **Suud:** Yükselmek, yukarı çıkmak. **Tevazzuh:** Açıklanmak, aydınlanmak. **Fevha:** Bolluk, genişlik. **Tecvif:** Oyuk yer. **Sir:** Yarık, delik. **Hafiye:** İnsan bedeninde gizli olan can. **Ittala':** Haberli olmak. **Nümüvv:** Bereketlenip artmak. **Zübul:** Sararıp solma, buruşma. **Zebh:** Kesme. **Mükevvun:** Yaratılmış.

beler içinde bir habbe bulmuşlardır ki, onda küçük bir buk'a tebeyyün etmiş, ondan eviye ve a'sab neş'et ediyor. Hacimleride bu bezrenin hacmi ziyadeleştikçe ziyadeleşiyor, sonra infısal ediyor, bâzı hayvanatta ona mahsus kanata, kadınlarda da borulardan birine dahil oluyor, sonra da ondan rahime veya onun makamına kaim olana intikal ediyor. O halde denebilecektir ki, bu vazifede bütün hayvanat arasında fark ancak şundan ibarettir: Bâzılarında bu bezre haricde yumurtlandıktan sonra yavru oluyor. Bâzılarında da, batında onun için hazırlanmış olan mahzene tevdi' olunduktan sonra yavru oluyor. Ve bu vazifedeke bu ihtilâftan dolayı hayvanat iki büyük fırkaya inkısam eder: Yumurta ile tevalüd eden hayvanlar, hayy mevcudat doğuran hayvanlar [1]. Bu zikr olunan mukaddimelerin muktezasına göre mebîzden infisal eden ve rahime sükutundan sonra mahallinde bakî kalan eseri müşahede olunan bu mezrenin kadından neş'et ettiği muhakkak olur.

O halde menînin behîza veya rahime sukutu müddetinde tevalüd vazifesindeki te'sirine gelelim: Bu vazifede fiil-i uzvî pek cüz'îdir. Onun için havassimiz onu müşahededen âcizdir. Biz bundan ancak şunu biliyoruz ki, menînin mebîza dokunması, bu acîb vazifenin husulü için âdeten zarurîdir. Sair vazifeler gibi cemi-i a'zanın kemal-i intizamına ve bahusus âid olduğu a'zânın hayatî (biyoloji) havassının kemaline mütevakkıf olan bu vazifenin neticesi de onu tahakkakuk ettiren umurdandır. Bu vazife kimyevî ve fizikî fiillere muhalif olduğu cihetle bunu hayatî vezaif-i uzviyyeden addetmemiz lâzimedenndir. Bâzı tecrübeciler, bunun hakikatine vakıf olmak içni son derece bezl-i cehdetmişler, bununla beraber ancak zannî bir sözden başka birşey elde edememişlerdir. Ve lâkin bu zannî kelâmdan da biküllîyye sarf-ı nazar edemeyiz. Belki ehl-i fennin iştigal ettikleri akval-i zanniyyeyi de muhtasaran söylememiz icab eder şöyle ki:

Bunların muhtelif reiyleri üç kavle raci' olur. Birinci kavil: Demişlerdir ki: Cenîn (ruşeym) önce inasın mebîzında bulunur ve usul-i cenînin infiraz ettiği bu uzve hass bir fiil ile onda tekevvün eder. Bu haysiyyetten mebîzdeki bezre (yumurtacık) bu «kâin-i cedîd»'in cümlesini muhtevî olur. Ancak bu kâin tekbaşına hayata ihtisası bulunmamak haysiyyetiyle bakir tavuk yumurtası gibidir. Yavrunun cemi'-i usulünü muhtevî olsa da binefsihi yavrulayamaz. Onun için bu cenîn de erkeğin menîsi temass etmeden hayatı kabil olmaz. Ve bu tarikatça

---

[1] Nitekim kulaksızlar yumurtlar, kulaklılar doğurur diye ma'ruf olagelmiştir.

Ev'iye: Damarlar.**A'sab:** Sinirler.**İnfısal:** Olduğu yerden ayrılma. **Mukteza:** Lâzım getirilmiş, lüzum. **Bezl-i cehd:** Gücü yettiği kadar çalışma.**İnas:** Kadınlar.**Usul:** Asıl, kök. **İnfiraz:** Bulunmama, kalmama.

etfalin babalarına müşabeheti, «o sırada hülâmî, bir kıvamda bulunan o bezreye (yumurtacığa) ihtilat eden erkek menîsi ile şiddetli tenevvüat husule gelmesi» sebebiyle tevzih olunmak mümkün olur. Bu seyyalin o yumuşak bezrede te'siri, mührün yumuşak mumda te'sirine benzer ki, mum, o eseri hıfz eder kalır. O halde erkek mücame'atta kuvvetini ne kadar çok sarf ederse ona müşabehet de o kadar yakın olur. İrsî marazların intikalini de bu keyfiyyet ile şerh mümkün olur. Sonra bihasebi'z-zahir alâkanın bâtnı dişiden neş'et eder. Bil'akis zâhiri de erkekten neş'et eder demek olur. O halde feres ve himar gibi nevi'leri muhtelif iki hayvanın nüzüvvünden netice olan katır, zâhirinden erkeğe bâtınından dişiye müşabih olur.

İkinci kavil: iki menînin, erkek menîsi ile dişi menîsinin rahimde ihtilatı hakkında, söyledikleri tarikatı kadîmedir ki, Hipokrat'ın e Calinos'un ve daha diğerlerinin müellefatında meşruh olan budur. Müteahhırînden bâzıları da buna kail olmuştur. Bu tarikata zâhib olanlar derler ki: Erkeğin cisminden her uzuv, uzvî denilen bir takım cüz'iyyat def' eder... Erkeğin de, kadının da gözlerinden kulaklarından ve sair, a'zalarından neş et eden bu cüziyyat erkekten ve dişiden gelen ve bünyenin esasını teşkil eyleyen bir bâtın kalıbı etrafında saflanıp dizilirler. Bu tarikat ebeveyne müşahebet tarikatı olmak gerektir.

Kavli sâlis: Bezriyyun «tohumcular» tarikatıdır ki, ahsen-i turuktur. Bunda da muhtelif akval vardır.

EVVELKİSİ: Mütekaddimîn şunu ihtiyar etmişlerdir: Nutfeteynin ihyası rahimde olur. Ve bu gayet talîf bir unsur-ı asabî vasıtasiyle husule gelir. Fiysâgurs, ona kail olmuştu. Yâhud bir imtizac-ı mıknatîsî ile veya erkeğin sâil-i menevîsi ile olur.

İKİNCİSİ: Telkıh mahalli mebîz olduğuna kail olanlar derler ki: İctima', ancak mebîzde olur ve el'an müteahhırînin büyük bir kısmının reyi budur. Ancak bunlar da, şunda ihtilâf etmektedirler. Bu ictima', madde-i meneviyyenin mehbile dühulünden sonra imtisası ve deveran-ı dem tarikinden mebiza gitmesi ile midir? Bâzılarının re'yi budur. Yoksa buhar-ı menevî vasıtasiyle mi? Veya mezci mıknatîsi ile mi? Veya tehyici elektirikî ile mi? Yâhud mücerred vati'den husule gelen iztirab ile midir? Muhtelif kaviller vardır.

ÜÇÜNCÜSÜ: Hayvanat-ı sağireye (hüveyyinata) kail olanların kavilleridir. Bunlardan kiminin re'yince telkih, rahimde bezrin müşareketi olmadan hasıl olur. Kiminin re'yince de mezkûr hayvancıklar mebîzin havsalalarını rahimdme beraber teraküm etmek için cezbederler de telkıh, rahimde hasıl olur. Kimi de şöyle farz etmiştir: Bu hayvancıklardan birisi, rahimde bezrini cezbeder de on-

Tenevvüat: Çeşitler. **Feres:** At. **Himar:** Eşek. **İhtilat:** Karışmak. **Turuk:** Yollar. **İmtisas:** Emmek. **Teraküm:** Birikme.

dan küçük bir menfez açarak içine dahil olur. Ve telkih bu lâhzada husule gelir[1]. Prikus ve Domas, Bukrat'ın ve Arastatalis'in re'yine rucu' ederek tecvif-i rahim, meclis-i telkih olduğunu ihtiyar etmişler ve bunu bir takım umur ile te'kid eylemişlerdir. Ezcümle tecrübelerinde ne nefîrde, ne mebîzde o hayvancıklardan birşey bulmamışlar. Halbuki, rahimde ve karneyninde çok bulmuşlardır. Bir de bezir ihtilattan evvel bir tabaka-i muhatiyye ile Kılıflanmağa muhtactır. Bunun ise, mebîzden rahime giderken nefîrden alır. Bir de bunlar, doğrudan doğru mebîzden aldıkları bezre sun'î telkihin husulünü müşahede edememişlerdir. Halbuki, onlarca nefîrin geçirdiği bezri sına'î telkih ile ihyadan daha kolay birşey yoktu. Lâkin ona karşı şu işkâl varid olmuştur: Ruviş madde-i müvellideyi, yâni menîyi zaniye bir karının (ki, o sırada kocası öldürmüştü) nefîrinde bulmuştur. Bunun gibi bâzıları da o halde katlettikleri hayvanatın dişilerinde bulmuşlardır. Bâzıları da köpeklerde ve sığırlarda o gibi müşahedelerde bulunmuşlardır. Kurbağaların yumurtasını telkih ancak önce koyu bir dühn-i muhatîye batırılmakla mümkün olduğu bizce mâlûm bulunduğu cihetle kadınlarda husulünü de ona kıyas edebiliriz. Prikus ve Domas'ın gayrı kabili telkih buldukları buzure gelince zâhir oluyor ki, onlar, onu mebîzden kuvvetle ayırırlarken âletler onda mutlak bir tağayyür ihdas etmiştir, ne nefîrî bir hamlin vücudü ve ne nısfını nefîrde, nısfını mebîzde müşahede ettikleri cenin müşahedesi, ne de çok müşahede edilmiş olan «haric anirrahim hamil» sâbit olmadığı fırzına göre de söz, berveh-i âtî esere ibtina edecektir.

Nutfelerin ihtilâtı: Doğrusu telkih hareketi bize hafîdir. Bu babda nihayet söyleyeceğimiz: Mebîzin havî olduğu havsalalardan biri bûlûğdan sonra sür'atle büyür ve uzvun sathından yükselir ve gışâ-i zâhirîsi yavaş yavaş incelir, sonra mücame'at vaktinde çatlar, ondan bir küçük bezr çıkar ki, o, hakiki bezredir. Çıkınca, mebîzden bulunduğu, mahall üzerinde hacamat şişesi hey'etinde taraf-ı mevzu' bulunan nefîre dâhil olur. Çatlamazdan evvel o bezreyi muhtevi olan mahfazaya bâzıları, (küçük cisim) cism-i asgar demişlerdir. Sonra o mahfaza çatladığı zaman ondan küçük bir cerh hasıl olur, tedricen iltiham eder ve mahallinde bir pürüz veya umk-u muhtelif çukur bir eser bırakır. Cism-i asgar denilen asl bu pürüz veya eserdir. Bu fennin uleması demişlerdir ki: Bu iki kavlin [2] tahkikı, yeni bir teftişe muhtacdır. Bâzıları demiştir ki: «Ben, kadınların mebîzında hattâ telkihten evvel sararmış bir kütle hattâ soğan hacminde bâzı da fındık gibi kütleler müşahede ettim. Yardıktan sonra da onda ahyanen bir halet

[1] Bu hal tavuk ve emsali yumurtalarında görüldüğü üzere alcka halidir.

[2] Telkihin mebîzde veya rahimde olması kavilleri.

Tağayyür: Değişmek, başkalaşmak. **İltiham:** Yaranın iyi olup ağzının kapanması. **Umk:** Derinlik. **Ahyanen:** Ara sıra.

müşahede ettim ki, yumuşamamış bir deren-i rievî gibi bâzân dâne dâne iltisak etmiş bir madde-i müncemide manzarası gibi bâzân da merkezinden dairesine doğru yumuşamağa başlamış bir keys manzarası gibi ve mebîzın sathı üzerinde bundan husule gelen büzur bâzı kerre cidden büyük oluyor ve olgunluk halinde temezzuk ettiği vakit de ondan bir tecvif hasıl oluyor ki, ancak betâetle iltiham eyler. Sonra derin bir çukur bırakırda mukaddema orada vücuduna deleâlet eyler. Bir bezr için hasıl olanın iki, üç veya daha ziyadesi için de husulü mümkündür. Ve benzerin intişarı gibi gerek cima' halindeki ıztırab vasıtasiyle ve gerek severân-ı elektrikî ile ve gerek buhar-i menevî ile ve gerek hayvanat-ı sağire ve gerek madde-i meneviyyeden herhangi bir unsur ile olsun her telkihten sonra mebîzinden bir bezre infisal etmek lâzım geliyor ki, ondan filhal ne türlü olursa olsun onu intac eden kâine müşâbih bir kâin hasıl oluyor. Gerekse unsur-ı menî kadının nütfesine doğrudan doğru vasıl olsun, gerekse umumî deverana dahil olduktan sonra vasıl olsun. Müşahedelerden sabit olan ancak budur. Bundan ziyadesi bilinmiyor.

Erkeğin nutfesi: Meni huruc ederken iki saili ihtiva eder. Birisi, lebenîdir, azdır, bunun aslı prostat (kestanecik) denilen guddeye nisbet olunur. İkincisi, beyaz, koyu, gıreviyyü'l-manzar (ak tutkal manzarasında) dır. Bununda ifrazı husyeteyne nisbet olunur. Bunda hayat maddesi bulunur. Ve tahkik ettiklerine göre insan menisinden her yüz yirmi beş cüz' muhatî madde-i hayvaniyyeyi, bir ve rubu' cüz sodayı, yâni kılâyı ve üç buçuk ve rubu' cüz' muhatî madde-i hayvaniyyeyi, bir cüz fosfat kilsi, yâni yanmış kemik gibi bir türabı ihtiva eder. Onda bunlardan maada bir madde-i muhatiyye ve bir madde-i tayyare ve kükürt de bulunur. Menî, bir kabda örtülü veya örtüsüz bırakıldığı vakit yirmi, yirmi beş dakika sonra su gibi incelir ve bunun sebebi ma'lûm değildir. Hararet hafif dahi olsa bu temeyyu' hasıl olur. Ve iyice teshin edildiğinde terkibi tehallül eder. Ve ondan bir çok nişadır neş'et eder. Meselâ, bir sahanda havaya mâruz bırakılırsa, eğer heva har ve kuru ise koyulaşır ve katılır ve onda fosfat kilis billûratı peyda olur. Ve az şeffaf, kolay kırılır kışırler olur. Ve eğer heva, har ve ratıb ise, terkibi kurumadan tegayyür eder, şararır, hamızlaşır ve ondan teaffün etmiş balık kolusu gibi bir koku kokar. Sonra küflenir. Menînin havasındandır

---

İltisak: İki uzvun birbirine yapışık olması. **Temezzuk:** Parça parça olma. **Tecvif:** Oyuk. **Mukaddeme:** Önce. **İntac:** Sona erdirme. **Kain:** Var olan, mevcut. **Lebenî:** Sütlü, sütle alakalı. **Gudde:** Beze; Şiş. **Rubu':** Dörtte bir. **Madde-i tayyare:** Uçan, uçucu madde. **Temeyyu':** Sıvı hale gelme. **Teshin:** Isıtmak. **Tehallül:** Eczası birbirinden ayrılmak. **Kışır:** Kabuk. **Ratıb:** Nemli. **Teaffün:** Çürümüş.

ki, ne sıcak, ne de soğuk suda cıvıtmadan evvel erimez. İnsandan infisali halinde menî bir suya düşerse kabın dibine iner ve biraz inıkad eyler, sonra bir miktarı erir, kalanı da suyun içinde atılmış pamuk tozuntuları gibi dağılır. O vakit süzülür de süzüntü, «hammam-i mariye» üzerinde kuruyuncaya kadar teshin edilirse ondan bir rayiha kokar ki, menînin kendine mahsus rayihasıdır. Ve biraz sarıya mail lü'lüî bir hey'et iktisab eder. Ve ondan kabın cüdraninda cidden hafif bir tabaka kalır. Kabın dibinde kalan bakiyyeden alınıp da o tabaka üzerine eriyinceye kadar dökülür. Sonra sail kurutulur da ondan kalan bakiyye mâ-i mukattarla mualece edilir, sonra da bu su suud ederse ondan bir hulâsa olur ki, «ibad-ı şems»'in gök rengini kızartır ve bu madde et hulhasasına benzer. Çünkü teshin edildiğinde kızarmış et kokusu kokar, kömür olup yayıncaya kadar teshin devam ederse ondan biraz kül kalır ki, kıla emlâhını (sodayı) ihtiva eyler.

Erkek menîsinin mevdu' bulunduğu a'zâ: Husyeteyn, iki habli menevî, iki havsale-i meneviyye, iki de kanat-ı kazife-i meneviyyedir. Menî husyelerde ifraz olunup ev'iye-i âtiye denilen ev'ıye-i mahsusasından teakub üzere geçer, habl-i menevî, kanat-i nakilesinden havsalaya gider. Husyenin nesc-i hassı olan bu ev'ıye-i âtiye gayet ince (özülünce dokuz yüz metreye kadar imtidad edebildiği söylenen) huyut-ı mütezaifeden mürekkeb olup biribirine inzimam ve furua, sonra cuzua tefemmüm ederek örülmüş ve hepsi canib-i ulvîde ceyb denilen küçük bir tecvife müteveccih vialardır ki, bu cüzuun sayısı ondan, on ikiye ve bâzân yirmiye kadar olur. Ve bunların ictimaından re's-i husyede berbah denilen kısım tekevvüm eder ve ondan kanat-i nâkıle-i menî neş'et eyler. Habl-i menevi şiryan ve verid ve ev'ıye-i lenfaviyye ve kanatı nâkılei, menîden müteşekkil olup bunların mecmuu bir nesci halevî vasıtasiyle biribirine munzamm olur. Ve bu habl-i menevî husyenin hâffe-i ulyasından irtifakı âneye suud edip orada halka-i ürbiyye (kalça halkası) den nüfuz ederek batna dahil olup havsala-i meneviyyeye ittisal eder ve oradan kanat-ı kazife neş'et eyler. Eymen ve eyser iki havsale-i meneviyye mesanenin esfelinde unuku arkasında halibeynin indigamı önünde ve miâ-i müstakîmin a'lâsında katan, yâni sulb önünde mevzu' her birinin tulü iki, arzı yarım santim kadar iki küçük havsale-i gişaiyedir ki, menfaatle-

---

İnıkad: Bağlanma, toplanma. **Hammam:** Hamam. **Mail:** Meyilli. **Lü'lüî:** İncimsi. **Cüdran:** Duvarlar. **Ma-i mukattar:** Damıtılmış su. **Mevdu':** Emanet bırakılmış, tevdi olunmuş. **Teakub:** Birbiri ardınca olmak. **Huyut-u mütezaife:** Zayıf. **İmtidad:** Uzamak. **Tefehhüm:** İdrak etmek. **Canib:** Yen, yön. **Via:** Kab. **Ceyb:** Cep. **Eviye:** Damarlar. **Lenfa:** Kanın esasını teşkil eden sıvı. **Suud:** Yükselmek. **İrtifak:** İki kemiğin hareketsiz kalmak üzere mafsallaşması. **Ane:** Kasık. **Eymen:** Sağ taraf. **Eyser:** Sol taraf. **Halib:** Sidik borusu.

ri menîve mahzen olmaktır. Menî onlarda hıfz olunur ve mübâdaa zamanında onlardan çıkıp kanat-ı kazife vasıtasiyle atılır. İki kanat-i kazife ise iki havsale-i meneviyyenin kanat-i dafiasiyle kanat-i naklenin ictimaından mükevven birer santim kadar tulunde olup havsalateynden geçer ve mecraya açılırlar.

Dişinin suyu, evvelâ: Biraz lüzuceti bulunan bir sail-i maîdir ki, mehbilin cüdranından ve şufreyn kurbünden ifraz olunur. Çünkü onun tarafında hafifce guddeder nescine benzer bir nesc vardır. Bu sâil, zükûrun menîsine muhaliftir. Çünkü hafiftir, şaffaftır, râik (yâni safi) dir. Bunda zükûr menîsinde bulunan hayattan bir şey yoktur. Lâkin kudret-i İlâhiyye fevhe-i fercde o eviye-i intisabiyyeyi yaratmış ve bu sâilin nüzulünü tam bir lezzet ile müterafık kılmıştır ki, mebîdda telkih için kadının a'za-i tenasüliyyesi tenebbüh etsin. Saniyen, erkekteki husyeler menzilesinde olan hacimleri fındık gibi ve hey'etleri lîfi, basık beyzî şekilde bulunan iki mebîz dahi lüzucetli bir sâil-i muhtevi levn-i sariya mail küçük küçük havsalalardan müelleftirler ki, Allahü a'lem cenîn bezirlerini «rüşeym»'i müştemildirler. Rahimin iki canibi üzerinde a'ladan her biri bir canibde iki sakbe vardır. Bunlara rahim boruları denilen iki nefhir (fallup nefîri) bitişmiştir. İmtidatları sakbelerden rahimin canibeyni üzerinde unuk kurbuna doğru muhazât üzeredir. Kuturları cidden küçüktür. Unsî tarafları rahimde müsbet vahşî tarafları sâib, münbasit, müşerşerdir ki, buna «nefîrin sayvanı» denilir. Mebîzı kucaklar, mebîzler nefîrin bu sayvanları içinde mevzu'durlar. Satıhlarında büklümler, pürtükler, ve mesafeler ve iki mebîz arasında onbeşten yirmiye kadar şeffaf havsalacıklar vardır ki, hacimleri is habbeleri gibidir. Bunlar da, sarıya mail lüzucetli bir seyyali ihtiva ederler. İşte mebîzların menfaati böyle bir takım havsalaları ihtiva etmektir ki, bu havsalalar bilahare erkek menîsinden nümüvvi kabil olmak üzere önce tekvin olunmuş birer bezr diye zann ve telâkki olunmaktadır. Bunları rahime nakleden de nefîrlerdir. (Fıkıh'ta erkek menîsi beyaz, galîz ve dıfıklı, kadın menîsi rakîk, sarı ve difiksiz olur diye târif olunması da bu izahat ile mütenasibdir) Bu suretle veled, sulb ile terâib arasından çıkan iki suyun mecmuundan husule gelir. Erkeğin dâfik olan menîsi, birçok mikdarda habbat-ı meneviyyeyi ihtiva eyler ki, her biri nümüvünden sonra neş'et ettiği kâine şebîh kâinat olmak mümkün ve iyi bir aslı muhtevi olup on-

---

Mia: Bağırsak. **Katan:** Kuyruk dibi. **Havsele:** Karın boşluğunda oyuk. **Lüzucet:** Yapışkanlık. **Kurb:** Karın boşluğuna kadar olan yer. **Fevh:** Genişlik, ağız büyüklüğü. **Mebid:** Geceleyin kalınacak yer. **Telkih:** Aşılamak, ilkah etmek. **Levn:** Renk, sıfat. **Sakbe:** Ev ortasında olan direk oklava. **İmtidat:** Uzamak. **Muhazat:** Aynı hizada bulunmak. **Galiz:** Çirkin. **Dıfık:** Akıcı. **Teraib:** Göğüs kemikleri.

dan mecmu-ı asabî tevellüd eder ve dişi ona ancak viaî bir unsur ifade eyler. İnsan bu vech ile nutfe mertebesinden üçüncü mertebe olan aleka tavrına geçer ki, o tutmuş olan nutfe olup cidden muhtelif zamanlarda rahimin dahilinde müşahede olunur. Bezrenin ihtiva eylediği şeffaf bir sâilin vasatında muzlim, küçük bir nokta-i asliyyedir. Ve bu nokta ulemanın re'yine göre, lifaflarına mültesıktır. Bâzılarının re'yince ise, o sâilin vasatında sâbihtir ve el'an bezrenin rahimde zuhurunun vakti tahkik olunamamıştır. Bukrat: «Altı günde sâilin vasatında şeffaf bir küre-i sağire olur» demiş. Bâzıları da ancak onbeş günden sonra müşahede olunabileceğni söylemiştir. Birçok tecrübelerden anlaşıldığına göre bezrenin mebizden rahime nakli için biraz gün lâzım olduğu anlaşılmış ise de, hayvanattan her nevin efradı için bu zaman bir mi, değil mi tayîn olunamamıştır. Zâhir olan tavşanda üç gün, köpeklerde altıdan yediye veya sekize kadardır denilmiş. Bâzıları cenînnde şekl-i beşerînin ancak otuz beş günde başladığına ve o zaman bal arısı büyüklüğünde olduğuna zâhib olmuş daha başka sözler de söylenmiştir. İşten insan, o mâ-i dâfıktan böyle aleka, sonra mudga sonra azm, sonra lehim iktisâ ederek yedinci mertebede bir halk-ı âhar olarak nihayet kadının sulb-ü teraibi arasında doğar.

Bu ictimaa ve böyle hayatî bir takım vazaifin ifası hikmetiyle mintarafillâh itkan üzere yapılıp mestûr ve mahfuz mevilerde müretteben gereği gibi yerleştirilmiş olan tenasül cihazlarına, «Sulb-ü teraib beyni» tâbiriyle işaret olunması ve bunları tahdid eden hadlerin bilhassa sulb-ü teraib ile ifade buyurulması ve bu arada hurucun ma-i dâfika nisbet edilmiş şübhe yok ki, bu vazifenin bütün esrarını ihtiva eden nükteleri mütezammındır. Bu evvelâ iki sert kemik arasında mahsur olarak ıztırablı bir vazifenin ifasına ve ifası sırasında mahfuziyyet ve mestûriyyet lüzumuna işaret olduğu gibi bu kemikler dimağdan gelen sinir teşkilâtının bütün teşaubatına alâkadar olmak itibariyle bu vazife ifası şümüllü bir hassasiyyet ile alâkadar olarak nefs-i müdrikenin iradî ve gayr-i iradî hükmü arasında cereyan eylediği ve binaenaleyh bundan hilkat-i beşerin mutalaasiyle, وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى (*"Hem Rabbın: Beni Ademden, bellerinden zürriyyetlerini alıb da onları nefislerine karşı şahid "Rabbınız değil miyim?" diye işhad ettiği vakit* بَلٰى *dediler."* Arâf-7/172) mazmunu üzere Hâlîk Teâlâ'nın kudretine ve nefs-i insanî üzerindeki hıfz-u nezaretine istidlâl ve intikal etmek bedîhî olacağına da tenbih vardır.

Sabih: Yüzen, yüzücü. **İktisa:** Biriktirme, giydirme. **Mütezammın:** Kapsayan. **Teşa'ubet:** Şubeler. **Bedihi:** Açık.

Razî'nin nakl ettiği vech ile burada, bâzı mülhidler Kur'ân'da böyle mâ-i dâfıktan bahs edilerek يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ (*"Ki sulb ile sineler."* Târık-86/7) diye tavsif edilmesine ta'n etmek istemişler ve demişlerdir ki: «Sulb ile teraib arasından çıkar» denilmekten murad, menî bu mevzi'lerden infisal eder, yâni dediğimiz gibi husyeteynden sulbe doğru tevellüd eder demek ise, öyle değildir. Çünkü o hazm-i rabıın, yâni demin fazlasından tevellüd eder ve bedenin cemi-i eczasından infisal eyler. Hattâ her uzuvdan tabiatını ve hassiyyetini alır da ondan onların, yâni o a'zânın misli tevellüd etmeğe müstaid olur. Ve onun için görülür ki, cima'da ifrat edenin bütün a'zalarına za'f istilâ eyler. Ve eğer murad, menînin en mühim eczası burada tevellüd eyler demek ise, bu da, zayıftır. Çünkü en mühim eczası dimağda terbiye olunur. Buna delil de surette dimağa benzemesidir. Bir de onu, çok sarf edenin evvelâ gözlerinde za'f zâhir olur. Ve eğer murad, menînin müstekarrı buradadır demek ise, bu da zayıftır. Çünkü onun müstekarrı ev'ıye-i menîdir. Bunlar ise, beyzateynden i'tibaren birbirine mülteff ev'ıyedir. Ve eğer murad, menînin mahracı buradadır demekse, bu da zayıftır. Zira hiss gösteriyor ki, öyle değildir.» Yukarikî izahattan sonra bu i'tirazların bigayr-i hakk söylenmiş safsatalardan ibaret olduğunu anlamak kolay olur. Bunda sâde dimağ işinden ve bir de ifratın zararından bahs i'tibariyle iki fhaide varsa da bunları vesîle edinerek yapılan i'tirazlar vâhî ve sulb ile teraib beyninden huruc mefhumundaki şümulden gaflettir. Bir kerre menînin tevellüd ve infisali ve a'zanın ondan tevellüdü keyfiyyetleri hakkındaki sözler, sırf tevehhüm ve zann-ı zayıftır. Ve şübhe yok ki, Kelâm-ı İlâhî ittibaa daha ehaktır. Sulb ile teraib arası hakikat ve kinayesiyle bütün ahşayı ve tenasül cihazlarını ihtiva ve sinirleri hattâ bütün bedeni ve hattâ ictimaı iş'ar eyleyen gayet cemiyyetli ve bu babda bütün esrarır müştemil en güzel bir tâbirdir. Ve mâlûm ki, menînin hâlis menî olarak tevellüd ve infısali ve müstekarrı sulbe bağlı olan havsala-i menîye müntehîdir. Ve tenâsül yapması için dıfk ve mahracı da ictima' halinde mehbilden rahime doğru kadının sulb-ü terâibi arasında olmakla meşruttur. Ve o suretle halk edilmiştir. Onun için burada da mâ-i dâfık mutlak bırakılmayıp bu şarta işaret için bu sıfatla tavsif olunmuştur. Sâniyen, şübhe yok ki, en mühim âzâ ve hattâ hepsi sâde bu vazifede değil, her işte alakadardır. Bu miyanda en büyük cüzde dimağdır. Arkada sulb, dimağdan gelen nuhai şevkînin kal'ası olduğu gibi, önden kerden ve sîne ve teferruatiyle teraib de öyledir. Bu vecihle sinir teşekkülâtının mesned olan sulb ile teraib arası bir de her hayvanda

---

Mülhid: Dinden çıkan. **Ta'n etmek:** Hoş görmemek. **Müstekarr:** Durulan yer. **Mülteff:** Karışmış. **Vahî:** Mânâsız. **Ahşa:** Vücuttaki ciğer bağırsak gibi ? **Münteh:** Sona eren, bir şeyi tamamlayan.

daima mütenebbih olan ve ihtiyacatının tetmim ve istifasına me'mur bulunan meyl-i garîzîyi ifade eder. Bu bakımdan da şunu söyleyelim ki, bizim ihtiyaclarımızı istifa için hazırlanmış olan eşyadan merkez-i muhhîde (ilik merkezi dimağda) husule gelen te'sir daima bu te'sirin husulü sırasında ahşânın bulunduğu hâle göre olur. Meselâ, basar veya şemm hassesine bir gıda arz olunduğu zaman mide ona muztarr ise, onun idrak-i lezzethaver ve ona istîlâ iştiyak-ı kuvvetli olur. Halbuki mide dolgun bulunduğu zaman aynı gıdayı nefis, ihmal eder veya tiksinir de idrâk merkezi o hayvanda onu tebide mahsus hareketler ihdas eyler. Ve işte bu hal, tenasül vazifesine mahsus fiillerde ve daha diğerlerinde de cereyan eder. Bundan anlaşılır ki, idrâk merkezinin ecnebî cisimler te'sirine aid hükmü onların ahşa için ehemmiyyeti ve adem-i ehemmiyyeti ile mütenasibdir. Ve bu hükmün husulü için havass-ı zâhire ile idrâk olunan ve a'sabdan merkez-i idrake intikal eyleyen te'sirin filhal bu merkezden ahşâya in'ikâs etmesi de, zarürî olmak lâzım gelir. Bu keyfiyyet, zarurî olmakla beraber bu teessür yalnız kendisine ihtiyac bulunan uzva in'ikâs etmekle kalmaz cümle-i asabiyyenin (sinir takımının) hepsine sirayet eder. Ve şimşek gibi büyük bir süratle a'zânın hepsine tesir eyler. Bir yırtıcı hayvan, meselâ bir kurt farz edelim, bir yerde bulunuyor ki, orada hem dişisini hem de bir koyunu bir anda görmesi mümkün oluyor. Havâss, beyne ancak bu iki hayvanın şekli zâhirîsinin te'sirni nakl eder. Onun üzerine beyinden sâdir olacak hüküm de iki türlü olur. Çünkü dişisini görmekle tenasül a'zâsı uyanır, koyunu görmekle de yemek istıhası uyanır. Eğer onda yemek ihtiyacı müteseltın ise evvelâ koyunu avlayıp yemek için saldırır. Ve eğer bâh ihtiyacı müteseltın ise, dişisine hücüm eder. Buna, bu iki tesirin ihtilâfı muhtelif iki hayvandan sadır olduğu içindir diye i'tirazın mânâsı da yoktur. Çünkü bu ihtilâf, sırf o iki tesirin bir anda vasıl olduğu iki haşvin ihtilâfından husule geliyor. Kurt iğdiş olsaydı, şübhesiz dişisini bırakıp avına koşacaktı. Ve bir koyunu, bir taraftan bir kurt, bir taraftan da bir koç görseydi kurt, yemeğe, koç aşmağa koşacaktı. Bunlar gibi daha birçok misallerden anlaşılır ki, bir şeyden iki haşivdeki te'sirine göre muhtelif iki hüküm neş'et eder. Biri erkek, biri dişi iki kaplanı bir araya getirsek şebak zamanının gayride biribirinden kaçınır, Şebak zamanında ise, yanaşırlar. Aralarında müşterek olan bu tesir evvelkinin aksine olur. Demek ki, aynî te'sirlerden ahşanın hâline göre muhtelif fiiller hâdis olduğu ve bunların daima bütün ahşâye an-i vahidde münakis

---

Şemm: Koku hissetmek, koklamak. **Muztarr:** Zorlanmış. **Teb'id:** Uzaklaştırma. **İn'ikâs:** Aksetme. **Bah:** Şehvet. **Havş:** Vücuttaki azalardan her biri. **Şebak:** Şehvet galip olup, cimaa çok hırslı olmak.

olduğu ve ihtiyacı daha çok olan haşvin beyne te'sirini diğerlerinden daha şiddetle redd ettiği meczumdur. Ve ahşanın matlûblarına dair idrâk merkezine vuku' bulan tebliğden ve bu matlûbların istîfası için i'dad edilen fiillerden zihnî tezahürat vücude gelir. Ve her ne zaman hayvân bu matlûbların idraki ile bunların istîfalarına mahsus hareket arasında bir zaman geçirmezse onun ef'ali başka değil, ancak kuvve-i ilhamiyyeden (enstinque) den sâdir olur. Zira yalnız bu kuvve-i ilhamiyyedir ki, hayvanatın ednâ derece-i terkibde bulunan hayvanatın fiilleri bununla tamam olduğu gibi terkibce ekmel olan hayvanat hattâ vilâdeti akibindne insan da öyledir. Lâkin beyin, nemalanmağa, zihin itkana başladıkça insanın nefsine mârifeti başlar. Bu vazifeler, nümüvvde en yüksek dereceye vâsıl olduğu zaman haşvî te'siratın beyin üzerinde evvelki gibi sültası kalmaz. O vakit evvelki ihtiyaclardan tâcil olunan fiiller kuvve-i zihniyye ile türlü surette tenevvü' etmiş olur. Ve bu kuvveden öyle yeni ihtiyaclar tehaddüs eyler ki, bunların o gayesi hıfz-ı hayat olan ihtiyachata teallukları olmadığı zâhir olur. Bu suretle hayattan fedakârlığı istilzam eden bu zihnî ihtiyaclar, ya kendinden başka gaye gözetmiyen abes, lehv-ü leib zevkinden ibaret bir sukut ve aklî ve bedenî bir sü-i isti'mal olur, Bunlar, الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا ("*O kufirler ki oyunu, eğlenceyi kendilerine din edindiler.*" Arâf-7/51)'dir. Yâhud kendinden fedakârlıkla ibadullah'a nâfi olmak için Hak yolunda can feda etmek derecesine kadar varacak ilâhî bir gaye-i kemal istihdaf eden yüksek bir zevk-ı ruhanî olur ki, bunlarda, يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خِتَامُهُ مِسْكٌ ("*Onlara öyle bir rahîk'tan sunulur ki mahtum. Hitam-ı misk.*" Mutaffifin-83/25-26)'dir. Bu ihtiyacların da cümle-i asabiyyeye intikalleri keyfiyyeti, evvelkilerin intikali keyfiyyetine muhalif olmaz, bu suretle bu kuvvenin ahşâ-i bâtniyyede de ukdeleri ve şu'beleri vardır ki, bunlar, sulb-ü terâib arasıdır. Bu hikmet ile de Allah Teâlâ, sulb-ü terâibi bilhassa zikir buyurmuştur. Bundan da anlaşılır ki, dimağa işaret edilmemiş diye sulb-ü terâib beyninden bahse i'tiraz eden mülhidler, bunların sinir takımı ile münasebetini ve sinir takımının dimağa âidiyyetini bilmediklerinden dolayı o lâfları söylemişler ve imanları olmadığı için kelâm-ı İlâhî'nin irşadatından mahrum kalmışlardır.

Bu vech ile insanın nutfeden hilkatine nazar-ı dikkati celb etmenin fâidesi de pek büyüktür. Çünkü yukarıda da ihtar ettiğimiz vech ile bu insana kendini tanıtacak ve ondan üzerinde hâfız-u nigâhban vahid-i kahhar olan Sani-ı Muhtarın, sun'-u kudretini anlatacak en zâhir delillerdendir.

EVVELÂ: Sûre-i İnsan'ın başında da geçtiği vech ile insanın bedeninde

---

İstilzam: Gerektirmek. **İstihdaf:** Hedef edinmek. **Ukde:** Bağ. **Nigâhdan:** Gözcü.

terkîbatı acîbe ekserdir. Binaenaleyh onun sümük gibi hakîr ve basît görünen bir maddeden halkı, Kadir-i muhtar'ın vücudüne ve kudretine edeldir. Bir nutfenin fikr-ü nazar, akl-ü hâfıza, aşk-ı maalî sahibi bir insan haline getirilmesi, ne büyük sun'-u kudrettir!..

SÂNİYEN: İnsanın kendi ahvaline ıttılaı, başkalarının ahvaline ıttıla'dan ekserdir. Onun için bu, delâlet de daha etemdir.

SÂLİSEN: İnsanın bu ahvali, hem evlâdından, hem saiî hayvanatın tevellüdatında müşahedesi Mütemadîdir. Onun için bununla Sani-ı muhtara istidlâl akvadır.

RABİAN: Bununla istidlâl, Hâfız-ı hakîm Sani-ı muhtar'ın vücudüne kat'iyyen delâlet ettiği gibi, kezalik ba'sin ve haşr-u neşrin sıhhatine delâleti de kat'îdir. Çünkü insanın hudusü, vâlideynin bedeninde ve hattâ bütün âlemde müteferrik eczanın cem'i ve ona ruh nefhı sebebi ile olduğu için onu öyle cem-ü tesviye edip de düzgün bir insan yapan Sani'in kudreti düşünülünce mevt ile o eczanın teferrukundan sonra onları cem'a ve evvelki gibi düzgün mahluklar yapmağa kadir olduğunu i'tiraf elbette vâcib olur. Onun için buyuruluyor ki: إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ **Şübhesiz O Yaradan, o insanı döndürmeğe elbette kadirdir.** Yâni o yaradılış tarzına gerek icmalen ve gerek tafsîlen nazar edilince onu ibtidâen yaradanın ircaa kudreti ölümle çevirip ba'sederek huzuruna dikmeğe ve o suretle kendini tanıtmağa kadir olduğu tebeyyün eder ve bu suretle size onu ihbar eyler. Burada وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (*"Hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz."* Bakara-2/245) mazmununu ifade eden bu irca' insanın Sûre-i Mü'minun'da zikrolunan dokuz tavrından sekizinci ve dokuzuncu mertebe olarak, ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ (*"Sonra siz bunun arkasından muhakkak öleceksiniz. Sonra siz kıyamet günü muhakkak ba'solunacaksınız."* Mü'minun-23/15-16) âyetleriyle haber verilen mevt ve Kıyamet günü ba's tavırlarını nâtıktır. Onun için bunu tasrihan şöyle buyuruluyor: يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ **Bütün sırların yoklanacağı, imtihan meydanına çıkarılıp bildirileceği gün ki, O, arz-u hesab günüdür.**

SERÂİR: Serîrenin cem'idir ki, kalblerde gizlenen akıdeler, niyyetler, muhabetler, kinler, garazlar gibi sırf ümur-ı bâtınadan olan esrara ve gizli surette yapılan iyi veya kötü hafî amellere şamildir. Bu sırların iblâsı, yoklanılması da iyisini, kötüsünü, pisini, temizini ayırmak için ızhar olunup teftiş ve tedkik olunarak seçilmesi ve tanınmasıdır. Bâzı hadîslerde Tevhid, savm, salât zekât, cenabetten gusul Allah Teâlâ'nın, يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ (*"Bütün sırların yoklanacağı gün."*

Maal: Yükseklik, şereflilik. **Ittıla':** Haberli olma. **Etem:** Tam, noksansız.

Târık-86/9) buyurulduğu serâirdir diye vârid olmuştur. Bunların serâir olmasında iki vecih vardır. Birisi: Bunların sıhhatı, sırf umur-ı kalbiyyeden olan tasdika ve niyyete mütavakkıf olmasıdır. İkincisi de: Tevhid'den maadası mahza ümur-ı te'abbüdiyyeden olmasıdır. Maamafih hadîsten murad, hasrolmadığı ve güzel serairin esaslarını beyan olduğu da derkârdır. Çünkü âyetteki serâir iyi ve kötü bütün serâire âmm-ü şâmil olduğu ve zuhurundan korkulacak serâiri habîseye şümulü hasebiyle büyük bir inzar siyakında irad edilmiş bulunduğu zâhir olduğundan tahsîs olunamaz. Onun için Hasan-i Basrî Hazretleri, şâir Ahvas'ın:

سَيَبْقَى لَهَا فِي مُضْمَرِ الْقَلْبِ وَالْحَشَا — سَرِيرَةُ وُدٍّ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ

beytini işittiği zaman: «Ve's-sema-i ve'i-tarıktan ne kadar gaflet etmiş!» diye şâiri techîl eylemiştir. Çünkü şâir kendisinin kalb ve ahşası muzmerinde mahbubesine aid bir muhabbet sırrının yevme tüblesserâirde dahi sırr olarak kalacağını iddia etmiş bulunuyor. Bu yevm, ilk nazarda zann edilebileceği gibi «kadir»'in zarfı değil, rec'a müte'allıktır. Çünkü kudret o gün ile mukayyed değil, her zaman için mutlaktır. Onun için bunun bir cümle-i istînafiyye olması daha muvafıktır. Yâni o irca' ne vakit? denilirse o, yevme tüblesserâirdir. فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ Ki, o vakit o insan için ne bir kuvvet vardır, ne de bir nâsır. Yâni Allah'a karşı kendisini müdafaa etmek, sırlarını meydana döktürmemek için o gün insanın, ne kendinde bir kuvvet bulunur, ne de haricden bir yardımcı. Çünkü اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ (*"Mülk o gün bir Allah'ındır."* Hacc-22/56)'dır. O halde o gün, o insanın ortaya dökülen esrarı yüz karatmayacak güzel, temiz pâk sırlar ise, o kimse öyle bir kalb-i selîm ile Hakk Teâlâ'nın huzuruna varmış ise, ona ne mutlu! Yok eğer o esrar içinde yüzler karası olacak, ortaya dökülmesi elîm azâb teşkil edecek iğrenç şeyler ise, vay haline!.. O gün, يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (*"O gün ki ne mal faide verir, ne oğullar. Ancak Allah'a selîm bir kalb ile varan başka."* Şuâra-26/88-89)'dir. Onun için insan, neden yaratıldığına bakmalı da sulb ile terâib arası gibi bir kafes, bir geçit olan dünyada Halik'ın kendisine verdiği kuvveti su-i istimal etmemeli, nefsini ahşasının süflî ve iğrenç tesiratına kaptırmamalı, üzerinde dâima bir hâfız ve nâzır bulunduğunu bilerek yevme tüblesserâirde temiz esrar ile huzur-ı Hakk'a varmak için lekesiz bir kalb-i selîm ile hareket etmeli, bu dünya geçidinde mihnetlere göğüs gererek bu ten kafesinden iman-ı kâmil ve amel-i salih ile Allah'a gitmeye cehdeylemelidir.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ O Semâ-i zat-i rec'a وَالْاَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ve o arz-ı zat-i sad'a

---

Techîl: Bir kimsenin cahilliğini ortaya koyma. Muzmer: Gizli, saklı.

kasem olsun ki! Rec'ı, irca' veya rucu' mânâlarına müteaddi de lâzım da olduğuna göre, Sema-i zati'r-reci', rec'i bulunan semâ: dönümlü semâ veya döndürümlü semâ demek olabilir. Bundan ilk zihne çarpan mânâ semânın kendisinde veya mühtevi olduğu ecram ve ecsamda ve hâdisatta tekerrür eden devrî harekât ve tehavvülâtın hepsine şâmil olan rücu' veya irca'dır. Kazî Beyzavi gibi bâzıları, bundan, semânın her devresinde hareket ettiği mevzıa rücuu mânâsına olabileceğini söylemiş ise de, bizzat semânın kendisi, felekleri hareket ettiğine dair bir delil mâlûm olmadığı ve eflâkın harekâtı hakkındaki eski hey'et nazariyyeleri sâbit görülmediği cihetle menkul tefsirlerde bu rec'i semânın kendisine nazaran değil, içindekilerin devr-ü tehavvülâtına nazaran tefsir etmişlerdir ki, dönüp duran veya döndürülüp duran semâ demek olur. İbn Zeyd'den menkul olan semâ, mâruf semâdır. Recı'ı da, Şems-ü Kamerin ve kevakibin halden hale ve menzileden menzileye rücu'udur. İbn Abbas'dan mervi olan da yağmurlu bulut, سَحَابٌ فِيهِ الْمَطَرُ diye tefsirdir. Hansa'nın:

يَوْمَ الْوَدَاعِ تَرَى دُمُوعًا جَارِيَةً   كَالرَّجْعِ فِي الْمُدْجِنَةِ السَّارِيَةِ

«Veda' günü öyle akan göz yaşları görürsün ki, geceleyin gelip kaplayan ve mütemadiyen yağdıran kara buluttaki rec'a, yâni yağan mütevalî yağmura benzer»

demek olan beytinde, kezalik bir kılıç vasf eden Hüzelî'nin:

أَبْيَضُ كَالرَّجْعِ رَسُوبٌ إِذَا   مَا ثَاخَ فِي مُحْتَفَلٍ يَخْتَلِي

«Bembeyaz yağmur-suyu gibi berrak bir seyf-i resûb ki, her ne zaman bir mecma'da öterse biçer.»

beytinde geldiği vech ile Arabca'da rec'ın yağmur ve su mânâsına isti'mali müteareftir. Zeccac ve sair eimme-i lügatin beyanına göre rec'ın yağmura ıtlakı, vaz'î bir ism olarak değil, mecazdır. Ve bu mecazın hüsnünde bir kaç vecih söylemişlerdir. 1) Terci-ı savtten me'huzdur ki sesi tekrar tekrar iade ve hurufu vasl etmektir. Yağmurda tekrar tekrar dönüp yağdığı için recı denilmiştir. 2) Rücuuna tefe'ulen söylenmiştir. 3) Her sene dönüp rızk getirdiği içindir. 4) Bir de denilmiştir ki, bulutların yerdeki deniz ve sair sulardan çıkan su buharından husule gelmesi dolayısiyle gûya semânın arzdan aldığı suyu yine geriye irca' ve iade etmiş olması mulâhaza edilmiştir Bu surette mercu' mânâsına olarak iade edilmiş, döndürülmüş demektir. «Kamus»'ta mezkûr olduğuna göre, göle ve suyun anafor yaptığı su durağı yere ve menfaat ve fâideye ve beharda biten neb-

---

Terci'-ı savt: Geri dönen ses, sesin dönmesi. Me'huz: Alınmış, çıkarılmış.

ata dahi ıtlak olunur. Bundan dolayı ekser müfessirîn, burada rec'ı yağmur diye tefsir etmişlerdir. Bu surette semâ-i mâruf mânâsına olabileceği gibi Mücahidden mervi olduğu üzere bulut mânâsına olmak da muhtemildir. Şu halde meâli: Döndürüp döndürüp yağmur yağdıran semâ. Yâhud dönüp dönüp yağan bulut demek olur. Rec'ın böyle yağmur ve su ile tefsîri hılkat-i insanda zikri geçen mâ-i dâfık mes'elesine nazaran bir nevi müraat-i nazîr san'ati ifade etmiş olur. Hasan'den rivâyette de, yağmur ve rızk. Çünkü her sene döner rızk getirir, denilmiştir ki, bunda su, nebat ve fâide mânâlarına da şümul vardır. Bir de rec'ı: «ibadın amelleriyle rucu' ettikerinden dolayı Melâike» diye tefsîr etmişlerdir ki, semâdan zemine inip çıkan ve bölcümle hâdisat-i deverâniyye ile eserleri görülen kuva-yi melekûtiyye diye mülâhaza etmek de muvafık olur. Maamafih hangisi olursa olsun kelhamın asıl siyakı yukarıki, إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ (*"Elbette O, onu döndürmeğe kadirdir."* Târık-86/8) hükmünce yevme tüblesserâirde irca' ve iadeyi te'yid ve isbat ile alâkadar olduğundan dolayı hepsinde de irca' ve iade mefhumu melhuz olmak iktizą eder. En meşhur olan yağmur mânâsına olduğuna göre dahi bu irca' mefhumü ile hilkatteki iade kanununa işaret maksud olduğunda şübhe edilmemek lâzım gelir. Onun için gerek ecramın devirleri, tulu' ve gurubları rüzgârın bulutların cereyanları gibi kütlevî ve gerek ziya ve zulmet ve hararet ve bürudet ve rütubet ve yübuset teakubâtı gibi gayr-i kütlevî bütün harekât ve tehavvülâtı ve kevn-ü fesaddan sonra iadeyi ifade eden mûtlak irca' mefhumiyle bütün bu tefsîrlere şâmil semavî bir fiil ve te'sir mânâsı kasd edilmekle hepsi tevfik edilmiş ve bu ihtilâflar kesilmiş olur.

Arz-ı zat-ı sad'a gelince: SADI': Şakk-u infitar gibi çatlak demek olduğu cihetle bunda da iki üç vecih söylenmiştir.

BİRİNCİSİ: ثُمَّ شَقَقْنَا الأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا (*"Sonra o arzı bir yarış yarmaktayız. Bu suretle onda daneler, üzümler, yoncalar."* Abese-80/26-28) ilh mazmunu üzere arzın nebat için çatlayışına işarettir ki, bu münasebetle mecazen nebatata da sadı' ıtlak olunur.

İKİNCİSİ: Umumiyyetle arzda bulunan ve gerek hars, gerek sair sebeble husule gelen çatlaklar, yarıklar, harklar, hendekler, vâdîler ve yolcuların çiğneyip iz yaptığı yollar gibi herhangi bir çatlaklığa işaret olmasıdır.

ÜÇÜNCÜSÜ de: Bilhassa kubûre işaret olmasıdır ki insanın meratib-i hilkatinde mevt ile ba's-ü nüşur arasında berzah olmak i'tibariyle rahim-i mâder menzilesindedir. Hem defin, hem de nüşur için insida' eder. Bu üç mânânın

---

Yübuset: Kuruluk. **Teakubat:** Birbirlerine ardınca olmaları. **Berzah:** Perde, dünya ile ahiret arası.

üçünde de arzın sad'ı, çatlayışı üzerinde icra olunan te'sirata bir infi'al ve mutavaat mânâsı ifade etmekte birleşir. O halde semanın rec'ı, yukarıdan gelen fiil ve tesiri, arzın sad'ı da aşağıda bulunan kabiliyyet ve mutavaatı ifade etmek i'tibariyle sema ve arz rec'u sed'ında biri diğerini deraguş ederek telkih eden zevceyn mesabesinde olup bunlar arasında tevellüd etmiş olan insanın, yine bunlar arasında, sulb-ü terâib arasından çıkar gibi çıkarak Allah'a rücu' etmek üzere âlem-i âhırete gideceğine ve bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın halk-u hıfziyle nezareti ve sun'u kudreti tahtında cereyan etmekte bulunduğuna tenbih ve irşad olunmuş olur. Bundan dolayı Süfiyye'den bâzıları semavata âbâ ve arziyyata ümmehat tâbir etmişlerdir. Bahusus rec'i yağmur, sed'ı nebat diye mülahaza ettiğimiz takdirde mâ-i dâfıkın bezreyi telkihi, yağmurun muhitı sema içinde bir bezre demek olan arzı enbat için telkihi kabilinden olup asıl hilkati hayatın mahza fiil-i İlâhî olduğuna bir ima dahi yapılmış olur. سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا (*"Tenzih o yaradan sübhane bütün o çiftleri."* Yâsin-36/36) Hasılı ne tarafından bakılırsa bakılsın yukarıdan icrayı te'sir eden bir irca', bir döndürüş ve çeviriş tecelliyatı, aşağıda bir çatlayış bir teessür ve mutavaatle kevn-ü fesada kabiliyyet tezahüratı bulunduğu muhakkaktır.

İşte sizin arasında bulunduğunuz o döndürüşlü semaya ve o çatlayışlı arza kasem olsun اِنَّهُ **ki, o,** size mebde' ve meade tealluk eden bu âyâtı bildirerek o irca' ve rucuu haber veren Kur'ân لَقَوْلٌ فَصْلٌ **şübhesiz bir kavli fasıldır.** Hak ve bâtılı fasl edip ayıran kat'î bir söz, keskin bir hükümdür. وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ **Ve asla hezil, şaka değildir.** Târıktan, necm-i sâkıbden, nefisden, üzerindeki hâfızdan, kudret-i Halik'tan, «yevme tüblesserâir»'den bahsederken mevt ve rucuu, mebde' ve müntehayı göstermek üzere ma-i dâfıktan, sulb-ü terâibden bahsetmesi şiir ve mizah kabîlinden bir şaka değildir. Hepsi ciddî ve haktır. Onun için onu hak kulağıyle dinlemeli, ahkâm ve irşadatından istifade edip «yevme tüblesserâir»'de hak murada ermelidir. اِنَّهُمْ **Haberin olsun onlar,** o kâfirler, sebeb-i nüzul olan Mekke kâfirleri, يَكِيدُونَ كَيْدًا **bir keyd kuruyorlar.** Yâni Kur'ân'ı ibtal ve nurunu ıtfa ile emr-i Hakk'a karşı gelmek için bir takım hile kuruyorlar, entirikalarla tetbirler almak istiyorlar. وَاَكِيدُ كَيْدًا **Ben de, hilelerine karşı hile kuruyorum** ki, سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ، وَاُمْلِى لَهُمْ اِنَّ كَيْدِى مَتِينٌ (*"Biz onları istidrac ile çıkarır bilemiyecekleri cihetten yuvarlarız. Ve ben onların ipini uzatırım. Çünkü fendim sağlamdır."* Kalem-68/44-45)'dur. فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ **Onun için kafirleri imhal eyle** اَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا **mühlet ver onlara biraz.** Çünkü Ve'n-Naziâti'de geçtiği üzere, كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحَاهَا (*"Onu görecekleri gün*

Mutavaat: İtaat etme. **İnfial:** Harici bir sebep ve te'sirle hasıl olan hal. **Itfa:** Söndürmek.

onlar, sanki bir akşam veya kuşluğundan başka durmamışa dönecekler." Nâziât-79/46)'dır.

EMHİL: Mehhilden bedeldir. Ruveyden aslında mehhil mânâsına rud masdarının tasgiridir. أمهلهم مهيلا «bir mühletçik imhal et» demek gibidir. Ebu Hayya'nın beyanına göre imhal mânâsına irvad masdarının terhîm ile tasgîridir. Ve bu tasgîr tahkir ve taklil içindir. Bundan başka bu kelimenin iki suret-i isti'mali daha vardır. Birisi emir mânâsına ism-i fiil olur, «ruveyden, zeyden» denir. «Zeyd'e mühlet ver» demek olur. Birisi de hâl olarak kullanılır. «ساروا رويدا» denilir ağır ağır acelesiz yürüdüler demektir. Burada mef'ul-i mutlaktır. Mehlen kalîlen, yâhud imhâlen kalîlen demektir.

Bu suretle de Sûre-i Târık bitti. Bunu Sûre-i A'lâ takib edecektir.

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

9

DİZGİ
Türkçe: Ölçü Dizgi
Arapça: Dizgi Evi
Montaj: Ahmet Kılınçer
Baskı: Zafer Matbaası
Cilt: Sezgin Cilt 516 11 63
Baskı Yılı: 1997

İÇİNDEKİLER

A'LÂ SÛRESİ

GAÂSİYE SÛRESİ

FECR SÛRESİ

BELED SÛRESİ

ŞEMS SÛRESİ

LEYL SÛRESİ

DUHÂ SÛRESİ

İNŞİRAH SÛRESİ

TİN SÛRESİ

ALAK SÛRESİ

KADİR SÛRESİ

BEYYİNE SÛRESİ

ZİLZAL SÛRESİ

ÂDİYAT SÛRESİ

KARİA SÛRESİ

TEKÂSÜR SÛRESİ

ASR SÛRESİ

HÜMEZE SÛRESİ

FİL SÛRESİ

KUREYŞ SÛRESİ

MÂÛN SÛRESİ

KEVSER SÛRESİ

KÂFİRÛN SÛRESİ

NASR SÛRESİ

TEBBET SÛRESİ

İHLÂS SÛRESİ

FELAK SÛRESİ

NÂS SÛRESİ

A'LÂ SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 19

Sebbih Sûresi dahi denilen Sûre-i A'lâ, Cumhura göre Mekkî'dir. Âlûsî'nin nakline göre İbni Ğars bunda zekât-ı fıtır ve Bayram namazına işaret bulunduğundan dolayı Medenî olduğunu da bâzılarından rivayet etmiş, Celâl-i Suyutî de, bunu Buhârî'nin ve İbn Sa'd'ın ve İbn Ebî Şeybe'nin Bera ibn Âzib'den rivayet ettikleri şu hadîs ile reddeylemiştir: Bera ibn Âzib radıyallahü anh demiştir ki: «Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin Ashabından bize ilk gelen Mus'ab ibn Umeyr ve İbn Ümmi Mektûm idi. Geldiler bize Kur'ân okutmağa başladılar. Sonra Ammar ve Bilâl ve Sa'd geldi. Sonra yirmi kişi içinde Ömer ibn Hattab radıyallahü anh geldi. Sonra Hazret-i Peygembar sallâllahü aleyhi vesellem geldi. Ehl-i Medîne'nin Aleyhissalâtü vesselâm ile ferahlandıkları kadar bir şey ile ferahlandıklarını görmedim. Hattâ çocukları ve sıbyanı görüyordum ki, bu işte: «Resulullah geldi» diyorlardı. Ben, سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى (*"Tesbih et Rabbının Â'lâ ismine."* A'lâ-87/1)'yi onun gibi bir kaç Sûre içinde okuyuncaya kadar gelmemişti.»

Âlûsî'nin kaydına göre Bera' Ata', İbn Abbas'dan, Yezid-i Nahvî İkrime'den ve Hasan ibn Ebi'l-Hasan'dan şöyle rivayet etmişlerdir: «Kur'ân'dan Mekke'de ilk nâzil olan اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ (*"Oku, ismiyle O Rabbının."* Alâk-96/1) sonra «ن» sonra Müzzemmil, sonra Müddessir, sonra Tebbet, sonra إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (*"O güneş dürüldüğü vakit."* Tekvir-81/1) sonra سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ (*"Tesbih et Rabbının A'la ismine."* A'la-87/1) dir.

İmam Ahmed ve Bezzar ve İbn Merduye Hazret-i Ali kerremallahü vechehu'dan tahric etmişlerdir ki: «Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bu, سَبِّحِ اسْمَ

رَبِّكَ الْاَعْلٰى (*"Tesbih et Rabbının A'la ismine."* A'la-87/1) sûresini çok severdi» demişti. Ebu Ubeyd'in Ebî Temîm'den tahric eylediği bir hadîste de: «Aleyhissalâtü vesselam buna, اَفْضَلُ الْمُسَبِّحَاتِ namını vermişti.» Ebu Dâvud, Tirmizî, Neseî, İbn Mâce ve Hâkim ve Beyhakî Hazret-i Âişe'den tahric eylemişlerdir. Demiştir ki: «Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem vitirde birinci rek'atta «سَبِّحِ» ikincide «قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ» üçüncü de «قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ وَمُعَوِّذَتَيْنِ» okurdu.» Tirmizî'den maada yine bunların Übey İbn Kâ'b'dan rivayetlerinde muavvizeteyn yoktur. İbn Ebî Şeybe, İmam Ahmed, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî, İbn Mâce Nu'man ibn Beşir'den tahric eylemişlerdir: «Resulullah sallallâhu aleyhi vesellem, İydeynde ve Cum'a günü سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى ve هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ الْغَاشِيَةِ okurdu ve eğer Cum'aya rast gelirse ikisini de okurdu.» Taberanî, Abdullah İbn Hâris'ten tahric eylemiştir: «Resulullah'ın kıldığı son namaz akşamdır. Birinci rek'atte سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى ikincide قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ okudu demiştir.

Sûre-i Târık'ın ahiri, kâfirlerin keydine karşı emr-i ilâhî ile Resulullah'ın ileride galibiyyeti va'dını tazammun ediyordu. Bu Sûrede وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى (*"Ve seni en kolay yola muvaffak kılacağız."*) ile onu tasrih ve tehakkukunu te'yid etmek üzere evvel emirde Rabbinin a'lâ ismiyle te'minat vererek şükrân vazifesinin ifası sıyakında onu tesbiha dâvet için سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى (*"Tesbih et Rabbının A'la ismine."* A'la-87/1) diye başlayacak ve bunun Bayram yapılmağa lâyık bir tebşir olduğuna işaretle beraber âhiretin daha hayırlı ve daha bekalı olduğunu ve binaenaleyh hakîkî bayramın asıl o vakit olacağını anlatacaktır.

Âyetleri: Bilâ hilâf on dokuzdur.

Fasılası: Yalnız «ا» harfidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰىۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَ فَسَوّٰىۙ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ي قَدَّرَ فَهَدٰىۙ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الْمَرْعٰىۙ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غُثَٓاءً اَحْوٰىۜ ﴿٥﴾ سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰىۙ ﴿٦﴾ اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفٰىۜ ﴿٧﴾ وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰىۚ ﴿٨﴾ فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰىۜ ﴿٩﴾ سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰىۙ ﴿١٠﴾

وَيَتَجَنَّبُهَا الْاَشْقٰىۙ ﴿١١﴾ اَلَّذ۪ي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰىۚ ﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ
ف۪يهَا وَلَا يَحْيٰىۜ ﴿١٣﴾ قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰىۙ ﴿١٤﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّه۪
فَصَلّٰىۜ ﴿١٥﴾ بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۘ ﴿١٦﴾ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ ﴿١٧﴾
اِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْاُولٰىۙ ﴿١٨﴾ صُحُفِ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

1. Tesbih et Rabbinin a'lâ ismine. 2. O rabbın ki, yarattı da, düzenine koydu. 3. O Rabbin ki, takdir etti de hidayet buyurdu. 4. O Rabbin ki, o mer'ayı çıkardı. 5. Sonra da onu karamsı bir sel kusuğuna çevirdi. 6. Bundan böyle sana Kur'ân okutacağız da unutmıyacaksın. 7. Yalnız Allah'ın dilediği başka. Çünkü o açığı da bilir, gizliyi de. 8. Ve seni en kolay yola muvaffak kılacağız. 9. Onun için öğüt ver, öğüt fâide verirse. 10. Saygısı olan öğüt alacaktır. 11. Pek bedbaht olan da ondan kaçınacaktır. 12. O ki, en büyük ateşe yaslanacaktır. 13. Sonra ne ölecek onda, ne hayat bulacaktır. 14. Doğrusu felâh buldu tezekkî eden. 15. Ve Rabbinin ismini anıp da namaz kılan. 16. Fakat siz dünya hayatı tercih ediyorsunuz. 17. Halbuki âhiret daha hayırlı ve daha bakâlıdır. 18. Haberiniz olsun ki, vardır bu evvelki suhuflarda. 19. İbrahim ve Musâ'nın suhuflarında.

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى **Rabbinin a'lâ ismini tesbih ve tenzih et.** Yâni seni yetiştiren ve kâfirlerin keydini başlarına geçirecek olan Rabbin zatında her şeyden üstün, hepsinden yüksek a'lâ olduğu gibi, Onun sıfat ve esması da bütün sıfatların, müsemmâsını tanıtan isimlerin en yükseği, en a'lâsıdır. O'nun Esmâ-i Hüsnâ'sından birisi de, el-a'lâ ism-i şerifidir. Onun için sen, O'nun bütün isimlerini O'na lâyık olmayacak eksikliklerden tenzih ve takdis ederek, O'na tesbih et. Binaenaleyh onun zaten ve sıfaten kendisine mahsus olan Allah, Er-Rahman, Hallak, Rezzak, Âlimü'l-gayb, Ekber, A'lâ gibi isimleri başkasına ıtlak câiz olmayacağı gibi ef'al ve sıfatını anlatmak için vârid olan isimleri de sâde lügatta mevzu' olan ve eşyaya iştiraki bulunan mânâlarla değil, onun şan-i ulviyyetine lâyık olmayacak noksan şâibelerinden tecrîd ve tenzih ederek, لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şûrâ-42/11) olan Zat-i kibriyası'na yaraşan şer'î bir mânâ ile mülâhaza etmek ve ibtizal ve istihfafı iş'ar edecek mahal ve ah-

Mülâhaza: Düşünmek. **İbtizâl:** Çokluğu nedeniyle bir nimetin kıymetini bilmeyip hor kullanmak. **İstihfaf:** Küçük ve aşağı göçmek, hafife alma.

valden siyanet eyleyip saygı ve ta'zîm ile zikr eylemek lâzım gelir. Bundan dolayı keyd, mekir, intikam gibi ef'al-i İlâhiyye hakkında vârid olan isimler dahi şan-ı İlâhî'de noksan şâibelerinden tenzih olunarak yüksek bir mânâda mülâhaza edilmelidir. Şübhe yok ki, evvelki Sûrenin âhirinde, إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا (*"Haberin olsun ki onlar hep hile kuruyo6rlar. Ben de kurarım hilelerine hile. Onun için o ?leri imhal eyle: Mühlet ver onlara biraz."* Târık-86/ 15-17) buyurulması akibinde burada böyle ismi Rabbin, a'lâ olduğunun ihtarı, onun keyd-ü imhalinde ulüvv ve galebesiyle Peygamber'e olan va'dan tehakkuk ve incazına bir te'minattır. Ve böyle Rabbinin a'lâ ismine tesbih ile emir ona karşı vazife-i şükrâna dâvettir, Şundan da gaflet etmemek lâzım gelir ki, ism-i tenzih eblâğ bir surette müsemmâyı tenzihtir. Çünkü müsemmânın ulviyyeti ve kudsiyyeti, ismin ulviyyet ve nezahetiyle ifade olunur. Bundan dolayı burada bâzıları besmelede geçtiği üzere إِلَى الْحَوْلِ ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا mısraında olduğu gibi isim lâfzı «mukham»'dır demiş, bâzıları da isimden murad müsemmâdır. Bâzıları da isim, müsemmânın aynidir demiş iseler de hepsinin muradı, ismin tenzihinden, müsemmânın tenzihi lâzım geleceğini ve asıl maksad sade lâfzı değil, sıfat ve esmâsiyle müsemmânın zatını tenzîhe raci' olduğunu anlatmak diye telâkkî olunmak gerektir. Nitekim Sahib-ı Keşşaf da: تَسْبِيحُ اسْمِهِ تَعَالَى تَنْزِيهُهُ عَمَّا لَا يَصِحُّ فِيهِ مِنَ الْمَعَانِي الَّتِي هِيَ الْحَادٌ فِي أَسْمَائِهِ سُبْحَانَهُ كَالْجَبْرِ وَالتَّشْبِيهِ مَثَلًا وَأَنْ يُصَانَ عَنِ الْابْتِذَالِ وَالذِّكْرِ لَا عَلَى وَجْهِ الْخُشُوعِ وَالتَّعْظِيمِ demekle, bunu anlatmak istemiştir. İmam Ahmed ve Ebu Davud ve İbn Mace ve daha diğerleri, Ukbe-ibn Âmir-i Cühenî'den rivayet etmişlerdir, demiştir ki: فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (*"O halde tesbih et Rabbına azim ismiyle."* Vakıâ-56/74-96) Nâzil olduğunda Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bize buyurdu ki: اجْعَلُوهَا فِي رُكُوعِكُمْ ***onu rükuunuzda yapın»***, sonra سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى nâzil olunca da ***«onu sücudunuzda yapın»*** İbn Mace: İkamet-20 اجْعَلُوهَا فِي سُجُودِكُمْ buyurdu. Ve ma'lûmdur ki rüku'da سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ secdede سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى denilir. Yine imam Ahmed ve Ebu Davud ve Taberanî ve «Sünen»'de Beyhakî İbn Abbas'dan rivayet etmişlerdir ki: Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى yı okuduğu zaman, سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى derdi.» Görülüyor ki bunlar sade ismi tenzih değil, müsemmayı tenzihtir. Maamafih «رَبِّيَ الْعَظِيمِ ، رَبِّيَ الْأَعْلَى» diye büyük, yüksek münezzeh isimleriyle tenzihtir. Buna nazaran فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ denildiği gibi burada da, سَبِّحْ بِسْمِ رَبِّكَ الْأَعْلَى denilmek zâhir olurdu. İsme muhkam diyenlerin muradı bulur. Lâkin söylediğimiz vech ile Rabbin kendisini tenzih maksud olduğu gibi isminin tenzihi de maksud olduğuna tenbih için سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ

Mekir: Hile, aldatma.

الأعلى buyurulmuştur. «الأعلى» Rabbin de, ismin de vasfı olabilir, ihtirazî değil, kâşifedir. Zira başka Rabb yoktur. Gerçi esma çoktur ve beyinlerinde meratib vardır. Meselâ, ism-i zat olan Allah ism-i celîli hepsinden üstün câmi'ir. İsm-i A'zam tâbiri de vardır. Bu i'tibar ile az^mi, a'zamı, aliyyi, a'lâsı şübhesiz ki vardır. Lâkin Esma-i İlâhiyye'nin hepsi Esma-i Hüsnâ olduğu için diğer isimlere nazaran cümlesi a'lâdır, tenzihi lâzımdır. Bilhassa A'lâ ismi veya vasfı da, bu mânâyı nâtık olmak i'tibariyle bir sıfat-ı kâşife demektir. Bu haysiyyetle e-la'lâ Rabb'a nazaran vasıf, isme nazaran atf-ı beyan müfadını ifade etmektedir. İki takdirde de ulûvden murad, mekânî yükseklik değil, kudret ve âsarda kuvvet ve ahkâmda ekmeliyyet mânâsına üstünlüktür. Tesbih, kavlî ve fiili olur ve yukarılarda da geçtiği üzere namaz ve bahusus nafile namaz mânâlarına da mütearef olmuştur.

Tesbih-i kavlî lisanen yapılan tenzih ve tasdistir ki, سُبْحَانَ اللّٰه demek bunun alemi olmuştur. İbad tarafından tesbih-i fiilî kalben tevhid ve tenzihe i'tikad, fiilen de onu ifade eden ef'al ile ibadettir ki, namaz, mâlen bedenen cihad, bilfiil emir-i bi'l-ma'ruf ve nehiy-i ani'l-münker o cümledendir. فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ("O halde tesbih Allah'a, o zamanki akşam edersiniz, o zaman ki sabah edersiniz." Rûm-30/17)'da namaz mânâsına olduğu geçmişti. İsme izafetle namaz mânâsına olduğu zaman بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ gibi «با» ile sılalanmak lâzım gelir. Çünkü namaz isme kılınmaz ism ile kılınır. Burada da «Bahir»'de İbn Abbas'dan, صَلِّ بِاسْمِ رَبِّكَ الأعلى mânâsına tefsir edilmiş olduğu ve harf-i cerrin hazf olunmuş bulunduğu dahi nakledilmiştir. Lâkin hılâf-ı zâhirdir. Âlûsî'nin nakline göre, Isamuddin demiştir ki: «İsm ile murad, eser olmak da baid değildir. Rabb-i a'lânın asârını noksandan tenzih et demek olur. Çünkü Allah Sübhânehu ve Teâlâ'nın eseri de, O'na delâlet etmek, i'tibariyle ismi gibidir. Bu surette mahlûkatı, Allah Teâlâ'nın mahlûku olmak haysiyyetiyle ve مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ ("Göremezsin o Rahman'ın yarattığında hiçbir nizamsızlık." Mülk-67/3) kavline münafi olacak vech ile ayıblamaktan men olmuş olur.» Âlûsî'nin dediğini gibi, maba'dindeki sıfatlarda bunu andıracak bir vecih bulunmakla beraber, ismin mâruf olan mânâsını mani' bir karîne olmadığı halde zaruretsiz bir te'vil gibi görünür. Bundan her şeyi haddizatinde tenzih gibi bir şirk mânâsı tevehhüm etmemelidir. Çünkü maksad, mahlûkatın kendilerine nazaran bizzat kendilerini tenzih değil, tasrih olunduğu üzere Allah Teâlâ'nın mahlûku olmaları ve O'na delâlet eylemeleri haysiyyetiyle ayıbdan, eksiklikten tenzih olduğu ifade olunmuştur ki bu da, Allah Teâlâ'nın sıfatı olan halk fi'lini ve delâlet eylediği sıfatı tenzihe ve وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ ("Ve hatta hiçbir şey yoktur ki O'nu

hamdmiyle tesbih etmesin". İsrâ-17/44) mazmununa raci'dir. Âlemden halık ve sânia, sıfât-ı fiiliyyesinden sıfat-ı, zatiyye ve mâneviyyesine istidlâl ederken zihnimizde husule gelen halık, rabb, kadir, âlim ve saire gibi mefhumlarla suveri zihniyyemiz dahi O'nun asarı olmak i'tibariyle bunda dahil olur ki, Esmâ-i İlâhiyye dediğimiz de akl-ü nakilden edindiğimiz bu mefhumlar ve kelimelerdir. Bunlar, hem eşyanın saniine delâlet eden vechi, مَا يُعْلَمُ بِهِ الصَّانِعُ olan âlemin vech-i delâte olan suver-i ilmiyyesi, hem de Halik Teâlâ'nın bize celâl ve ikram ifade eden eseri ve âyâtı demek olan vechidir ki, biz, Allah'ı bunlarla hepsinin mâverâsında tanırız. «كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ وَاللّٰهُ وَرَاءَ ذٰلِكَ»dir. Buna nazaran isim, delâleti vaz'iyyesi bulunan lâfızdan ibaret değil, müsemmaya aklen de vech-i delâlet olan mefhumlara, nisbetlere muntabık olarak, «مَا يُعْلَمُ بِهِ الصَّانِعُ» mânâsına teşmil edilmiş oluyor. Bundan dolayı Şeyh Abduh Isam'ın bu fikrini şu suretle ifade ederek, yegâne bir mânâ gibi göstermiş de, demiştir ki: «Bu gibi âyetlerde İsmullah, «مَا يُعْرَفُ بِهِ» onu mârifete sebeb olandır, Allah ise, bize sıfâtiyle tanınır, bizim zihinlerimiz O'nu ancak âlim, kadir, hakîm ilh... diye halkında nazarımızı bizi kendisine delâlet ve vicdanımızın hidayet eylediği vechile tanır ve Sûre-i Rahmân'da تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ (*"Yüce, çok yüce Rabbının adı O'nun o celal, o ikram."* Rahmân-55/78) diye «ذُو» ile okunan kıraatta Zü'l-celâli ve'l-ikram olmakla vasf olunan isim de budur. Ve bu «مَا يُعْرَفُ بِهِ الشَّيْءُ» mânâsına isim, وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ (*"Baki O Rabbının yüzü O zülcelal-i velikram."* Rahmân-55/17) kavli celîlindeki vecihtir. Çünkü vecih, «sahibinin kendisiyle tanındığı»'dır. Belki vecih sahibi, ancak vechiyle tanınır. وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا (*"Ve Adem'e bütün esmayı talim eyledi."* Bakara-2/31) kavlinde mezkûr olan esma da bu mânâca isimdendir ki, eşyanın kendisiyle tanındığı rüsûmu demektir. Bu vechiyle Allah'ın ismi de, zihinlerimizin Allah'a teveccüh etmesine ile mümkün oluyorsa odur. Allah, bize bu ismi tesbih ile emrediyor. Yâni onda mahlûkata benzemek, yâhud onlardan birisinde ayniyle zuhur etmek, yâhud şerik veya veled ittihaz eylemek veya bunlar kabîlinden O'na lâyık olmayacak bir noksan bulunmaktan tenzih etmemizi emrediyor. Biz, O'na akıllarımızı ancak şöyle tevcih ederiz: O, her şeyin halikidir, ilmi mevcudâtın bütün inceliklerini muhittir. İlh... Nitekim اَلَّذ۪ي خَلَقَ فَسَوّٰى (*"O Rabbın ki yarattı da düzezine koydu."* A'lâ-87/2) buyurulur. Bizim, O'nu böyle bütün kâinatı halk ve icad ve tesviye etmiş, takdir ve hidayet eylemiş olmak gibi evsaf ile tanımamız icab eder.» Görülüyor ki, ismin bu târif ve izâhı Isam'ın eser mânâsiyle izah ederek, فَالْاَثَرُ تَعَالٰى دَالٌّ عَلَيْهِ سُبْحَانَهُ كَالْاِسْمِ dediği mânâ üzerinde bir intikal hatvesini tazammun eden bir târiftir ki, bunun hasılı

Suver: Suretler. **Hatve:** Adım.

isimde mu'teber olan delâlet-i vaz'iyyeyi, delâlet-i akliyye ve tabiiyyeye tâmim metmektir. Ve binaenaleyh bir mecazdır. Bizatihî âlemi tenzih ve takdis mânâsı tevehhüm olunmamak ve tenzihte gözetilen kayd-i haysiyyet iyi mülâhaza edilmek şartiyle hadd-i zatında sahih bir mânâdır. Karîne-i mücevvize vardır. Ancak Esma-i İlâhiyye tevkifî olması esasına ve zâhirden sarf-ı nazar için karîne-i mania zâhir bulunmamasına nazaran mecaza udul baîd olur. Şu kadar ki, bunda, müsemmaya delâleti bir mefhum vasıtasiyle olan esma-i sıfât ve ef'alin vech-i delâletlerini bir izah fâidesi vardır. Sofiyye mizacınca da sıfât zatın, esma sıfatın, asâr esmanın muktezası olan ahkâmı olduğuna göre asâr esmanın kendisi değil, ahkâmıdır. Isam'ın buna, isim gibi dâll demesi de, hakikaten ism olmadığını işardır. Meselâ, mahlûk eser, Halik isim, halk sıfat, bu isim ve sıfatla muttasıf olan Zat-ı Hakk da mevsuf ve müsemmâ olan Zat-ı A'lâdır. Ve bu isimlerin sıfatların tenzihi ile tenzihi matlûb olan odur. Asârın kendisi değildir. Tenzihin mânâsı da dediğimiz gibi bu esma ve sıfât-i asâr ve mahlûkatın şüûn-ı imkâniyyesinden tecrid ederek hepsinden üstün tutmak ve şirke sapan veya onu halkına teşbih ile târif eden mülhidlerin yaptığı gibi onlara, ona lâyık olmayan bir mânâ karıştırmamaktır. Şu halde asıl maksad, zatı tesbih olduğu halde, doğrudan doğru onu tesbihi emrolunmayıp da ismin tesbihi emrolunması, tesbih-i kavlî bakımından tenzih-i zat ancak ismin nezâhetiyle ifade olunabileceğinden, tesbih-i fiilî bakımından da zat-i baht bizim dünyada ukul ve ezhanımızın doğrudan doğru teveccüh ve idrakinden çok yüksek ve ona teveccüh ve mârifetimizin ancak sıfâtına delâlet eyleyen esma veya asâr ile kabil olabileceğinden dolayı demek olur. Gerçi Rü'yetullah'a kail olan Ehl-i Sünnet'e göre tecellî-i zat dahi caiz demek ise de, o, uhrevîdir. Sûrenin âhirinde. قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّه۪ فَصَلّٰى (*"Doğrusu felah buldu tezekki eden. Ve Rabbının ismini anıp da namaz kılan."* A'lâ-87/14-15) buyurulması, tesbihin kavlî ve fiilîden eamm olduğunu anlatır. Sonra وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى (*"Halbuki ahiret daha hayırlı ve daha bekalıdır."* A'la-87/17) buyurulması da, uhrevî tecelliyatın ekmeliyyetini tensîs eyler. Biz, bu bahsi, şöyle hulâsa etmek isteriz: İsim, مَا يُعْرَفُ بِهِ الْمُسَمّٰى mânâsiyle, lâfzî, aklî, tabiî delâletlerin hepsinden eamm olarak zihinlerimizin Zat-i müessire teveccühüne sebeb olan ve bizde, O'na dair bir vech-i mârîfet ifade etmek üzere bir takım suver-i zihniyye ve mefhumat husule getiren bilcümle sıfat ve asâra dahi şâmil olabilirse de, Mantık ve Ruhiyyatta ma'lûm olduğu üzere bizim idrakât ve tasavvuratımızı ifade eden mefhumların en vâzıh ve en itkanlı olanları suver-i lâfziyye ve kelâmiyye ile ifade ve tebliğ olunabilen mefhumlar

---

Mücevviz: Cevaz verilmiş. **Eam:** Pek şumullü. **Tensîs:** Tedkik ederek karar verme.

olmak hasebiyle isim denildiği zaman bundan, tam mânâsiyle mütebadir olan hakikat bize müsemmâlarını lisanî suretler iktisa ederek, gerek alem ve gerek evsaf halinde ifade eden esmâ ve sıfâttır. Filvaki', تَأَمَّلْ سُطُورَ الْكَائِنَاتِ فَإِنَّهَا مِنَ الْمَلَإِ الْأَعْلَى إِلَيْكَ رَسَائِلُ meşhuresi mucebince, kâinat satırlarının hangisi teemmül olunsa bize, Mele-i a'lâ'dan birer risâle oldukları tebeyyün eder. Fakat bunların, birer risale olabilmesi sade şuurumuza ilişmeleriyle değil, zihinlerimizde giyinmiş oldukları suret-i kelâmiyyeleri iledir ki, o mefhumlar, bunların mantuk ve medlûleridir. Onun için burada da, «اسْمَ رَبِّكَ»den murad, gerek ism-i zat ve gerek ism-i sıfat olarak Allah Teâlâ'nın zatı ve sıfatına delâlet için söylenilecek düşünülecek olan lisanî isimler olmak zâhir ve mütebadirdir ki, bunların en güzelleri de Kitab ve Sünnet'te vârid olan Esma-i Hüsnâ'dır. Bu cihetle bunlar sem'a tevakkuf eden lisanî ve şer'î haysiyyetleri hâiz olduğu gibi mantuk ve mefhumları i'tibariyle aklî haysiyyeti de hâizdirler. Bu sebeble burada tesbîh ve tenzîh emrinin vechine işaret olmak üzere «Rabbike'l-a'lâ» ismi ihtar olunmuş, sonra da bu Rububiyyet ve Ulviyyet'in tevzih ve isbati için, şu sıfatlarla tavsîf buyurulmuştur:

الَّذِي خَلَقَ O ki yarattı. Her şeyin Halikidir. O, ilk evvel halk etme fiili, halikiyyet sıfatı, Halik isim ve vasfiyle bilinir. Şübhe yok ki, yaratan Halik, yaratılan mahlûktan yüksek ve üstündür. O mahlûkta bulunan imkân ve hudus, illete ihtiyac gibi noksan vasıflardan münezzehtir. Binaenaleyh Halik ile mahlûku esmâ ve sıfâta karıştırmamalı, Halik'in ismini, a'lâ tanıyarak tesbîh ve tenzîh etmelidir. El-A'lâ, Rabbin sıfatı olduğuna göre bu «الَّذِي» mevsulları da, Rabbin sıfatıdır. Lâkin A'lâ ismin sıfatı veya beyanı olduğuna göre ki, daha zâhirdir, bunun da, ismete sıfat olması lâzım gelir. Yoksa Rabb ile sıfatı arası fasl olunmuş olur. Bu ise, nahven câiz değildir. Halbuki halk ismin fiili değil, müsemmasının fiili olduğu için isme sıfat olması mâkul olmaz. Bu surette «الَّذِي» sıfat olmayıp «هُوَ الَّذِي» takdirinde cümle-i istînafiyye olmak evlâ olur. Maamafih halk doğrudan doğru mukteza-yı zat olmayıp tekvin sıfatının muktezası olmak hasebiyle Hâlik isminin hükmü olmasına binâen ism üzerine icra edilmiş olması da güzel bir nüktedir. Nitekim Ehl-i Sünnet: «Âlimün biilmihi, kadirün bikudretihi, müridün biiradetihi, mütekellimün bikelâmihi, hâlikûn bisıfatihi ve fiilihi» demekle, Sofiyye de, âsâr ve ahkâm, esmanın muktezasıdır demekle bu nükteye işaret etmişlerdir. Evet, o Halik yarattı da سَوّٰى tesviye etti. Yarattığını muhtelif suretler içinde düzenine koyup düzgünleştirdi. Sâde basît bir halk ile bırakmadı, bir çok halklar yaptı. Ve onları bir nizam ile tâdil ve tesviye de buyurdu. Ki bu da, Rabb isminin muktezası olan Rububiyyetin hükmüdür. Bundan dolayı O'nun bir

ismi de, Rabb-ı adildir. Ve şübhe yok ki, Rabb, merbubdan a'lâ ve üstündür. Şu da şan-ı Rububiyyetin bir tafsîlidir:

وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى **Ve O ki, takdir etti de, hidayet buyurdu.** Yarattığı her şeye, قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا (*"Allah herşey için bir miktar tayin etmiştir."* Talâk-65/3) vefkınca ilm-ü iradesiyle bir kader tâyin eyledi. Cinslerinde, nevi'lerinde ferdlerinde, sıfatlarında, fiillerinde, ecellerinde bir takım hususiyyetlerle birer had ve mikdar tahsis etti. İmkân tabiatında hep bir ve müsavî olan eşyadan her birini vücudda yekdiğerinden birer mikdar ile temayüz ettirerek muhtelif mâhiyyetler, mühtelif hüviyyetler ile tenvi' ve takyid ve tahdid eden birer biçim takdir buyurdu da, ona göre her birini kendilerinden tab'an veya ihtiyaren sadır olacak hususiyyat ile hariclerinden sadır olacak hususıyyat arasında vâsıl olacakları gaye-i hilkatlerine doğru tevcih buyurdu. Ona göre hassıyyetler, meyiller, ilhamlar halkı, deliller nasbı âyetler inzaliyle mâhulika lehleri olan mikdara müyesser kılmak üzere yoluna koydu, hükm-i Rububiyyetle terbiye sayesinde mebde'den müntehaya, dünyadan âhirete doğru her birini yetiştireceği netice ve akibete isal veya irşad etmektedir. Bu miyanda insana da akıl ve dîn hidayetleriyle kendini ve yolunu göstermekte ve muhatabı hass olan Zat-i Muhammedî'ye Nübüvvet ve Risaleti mukadder kılıp, hidayet ve muvaffakıyyet ihsan buyurmuştur.

Ecramın yekdiğeri etrafında feleklerindeki seyr-ü hareketleri ve besiaitten mürekkebata doğru ecsamın meadinin, nebatıtın, hayvanatın ahvali tetebbü' ve tetkik olunursa her birinde akıllara hayret veren ve nitak-ı nukule sığmaktan uzak bulunan ne kadar derin, ne kadar ince ne kadar büyük ilm-ü kudret ile idare ve hidayet tecelliyatı görülür. Bilhassa insana mahsus olan zâhir ve bâtından hidayet envaı, bahusus akıl ve dîn hidayeti ise, onların merhalelerle üstünde, derecelerle fevkindedir. Bununla beraber hiç biri kadirsiz olmadığı gibi hiç biri de mikdarsız hadsiz değildir. Hepsi kemmiyyet kanunlarının hükmü altında mekadir-i mahsusa ile mahduddur. Hiç birinde namütenâhhi kudret-i külliyeye yoktur. O ancak onları takdir edip yollarına koyan mukaddir, hâdî, alîm, kadîrin san'atı ve onun şan-ı Rububiyyetidir. Şüphe yok ki, bu takdir ve hidayeti yapan ilim ve kudret-i Rabbaniyye hidayete muhtaç olan ve mıkdar-i mahsus ile mukayyed bsulunan mukadder kâinatın hepsinden a'lâ ve sütündür. Bâzıları burada hidayeti akl ve dîn hidayeti gibi insana mahsus olan hidayet ve irşad ile, bâzıları da ale'l-umum zîhayat olanlara aid olmak üzere yaşadıkları müddette kendilerine göre muhtaç olacakları erzak ve sair levazim-i hayatın takdiriyle onlardan intifa'[1] yollarını tanıtmak ve kaçılacaklardan kaçılıp

İnbisat: Genişleme. **İnkıbaz:** Büzülme.

koşulackalara koşulmak ve ona göre uzvî vazîfelerini ifa ettirmek mânâsiyle hayvanâta müteallık ilhamat ve sevk-ı fıtrî ile tefsir etmişlerse de doğrusu, insanlara mahsus olan ve bilhassa Resulullah'a aid ublunan hidayet ve irşad, bunun ve yüksek misal ve mâsîka lehi olmakla beraber, «هَدٰى» ıtlakının zâhiri اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ("*Herşeye hilkatini veren sonrada yolunu gösterendir.*" Tahâ-20/50) gibi her şeyi gerek tabiî ve gerek ıhtiyarî surette hılkatı gayesine tevcih mânâsiyle umum eşyaya şâmil olmaktır. Öyle ki, bir kürenin, diğerine doğru mihver veya mahrekinde devri, bir cüz'ün, diğer bir cüz'e incizabı, bir gazin inbisat ve inkıbazı, bir taşın yerine düşmesi, bir madenin tebellürü, bir tuzun suda erimesi, bir kömürün müvellidü'l-humuza ile iştiâli, bir zerrenin uzviyyete sevkı, bir hüceyrenin, bir hüceyreyi telkıhı gibi hadisatın husulü dahi hep bu hidayet cümlesinde dahıldir.

«قَدَّرَ» bütün mahlûkatı zevat ve sıfâtına her birinin hususiyyetlerine göret akdirlerine şâmildir. Semavat ve arz, kevakib ve anasır, meadin, nebatat hayvanat ve insanlardan herbirine cüsse ve cesametçe birer miktarı mahsus, yine herbirine bekadan bir müddeti mahsusa ve sıfat ve elvandan, tu'ûm ve rivayihten, evza' ve etvardan hüsn-ü kubuhtan, saadet ve şakavetten, hidayet ve dalâletten bir miktarı mâlûm takdir edip, وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ("*Hiçbir şey yoktur ki Bizim yanımızda hazineleri olmasın, fakat Biz, onu ancak mâ'lum bir mikdar ile indiririz.*" Hicr-15/21) buyurduğu gibi bir kader-i mâlûm ve bir kader-i mahsus ile tahdid ve tahsîs eylemiştir ki, bu mânâda a'lâ-i illiyyinden esfel-i sâfilîne kadar bütün eşya ve avalim dâhıldir. Onun için bunun tefsir ve tafsiline cildlerle yazı yazılsa kifayet etmez, her birini, saha-i şühudda tetkîk icab eder. Bununla beraber indallâh mâlûm olan o sırr-ı kader bizim için zuhurundan evvel tamamen mâlûm da olmaz. Sonra «هَدٰى» şunu gösterir ki, tabiat-ı imkâna nazaran herşey ale's-seviyye vücud ve ademden her hususiyyete kabul olmakla beraber, Halik'ın takdir ve tahsisi ile vücudda her mizac bir kuvve-i hassaya müsteid kılınmıştır. Ve her kuvve ancak muayyen fiillere salih olmuştur. Tabiatte ıttırad ve atalet kanunu diye ifade olunan tabiat-ı imkâna nazaran her cisim, namütenahî harekâta kabil farz olunurken cisimlerin mahdud ve mütenahî hareketler içinde vücudlarının tükenip tabiatlerinin hitama erdiğini görürüz ki, bu, işte Halik'ın o tabiate tahsîs buyurduğu bir kader-i mâlûm, bir is-

---

Mahrek: Bir gezegenin bir devirde üzerinden gittiği farzedilen darrevi hat. **Mihver:** Düzgün geometrik şekilleri ikiye ayıran çizgi. **Tebellür:** Parlak, şekilli olup donup katılaşmak, meydana çıkmak. **Müvellidü'l-Humuza:** Oksijen. **İştial:** Tutuşma, parlama. **Revayih:** Güzel kokular. **Evza':** Haller. **Etvar:** Tavırlar. **Avalim:** Alemler. **Ittırad:** İntizamlı, uygun şekilde.

tidad-ı mahsustur. Ve herbiri bir fiili muayyene masdar olan bu hass kuvvelerin o ecza ve a'za ve ecramda halkiyle maslahatının itmanı için gaye-i mahsusalarına tevcihi de, o takdir dairesinde hidayet-i mahsusadır. Bütün bunların üzerinde mukaddir ve hâdî olarak hâkim olan kudret-i Rabbaniyye'nin hepsinden yüksek olduğu zâhir bsulunmakla O'nun ism-i a'lâsı, bütün bunlardaki mahdudiyyet ve noksan şâibelerinden tenzîh olunmalı ve binaenaleyh O'nun emr-ü tedbiri, kâfirlerin keydine galib olacağında şübhe etmelidir. O halk-u tesviye ve takdir ve hidayet şevahidi ile beraber şu vasıf da bunab ilhassa şâhiddir.

وَالَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الْمَرْعٰى Ve o ki, o mer'ayı çıkardı. Ve'n-naziati'de: اَخْرَجَ مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَا وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا مَتَاعاً لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ (*"Ondan suyunu ve mer'asını çıkardı. Ve dağlarını oturttu. Sizin ve davarlarınızın intifa'ı için."* Nâziat-79/31-33) buyurulduğu üzere insanların ve hayvanlarını temettü' ve intifa'ları için güdek ve yaylım yeri olan o mer'ayı, o otlaklar, o yaylalar, mezrealar, bağçeler, ormanlardaki türlü nebatat ve eşcar ve esmarı, kudret-i Rabbaniyye'siyle ter-ü tâze yetiştirip çıkardı. **فَجَعَلَهُ غُثَٓاءً اَحْوٰى Sonra da onu, kap kara bir gusâya çevirdi.** Gübre ve kömür hâline getirdi ki, en bâriz kabiliyyetleri yanıp tutuşarak ateşe hizmet etmektir. Ve işte Hakk'a karşı keyd arkasında koşan kâfirlerin ve insanlığın cismanî zevklerinden öte kadr-ü kıymetini tanımayan bedbahtların akibeti de bundan bedter olarak geleceği vech ile ebedî büyük ateşe odun ve çıra olmaktan ibarettir.

Gasiy ve gaseyan mânâlariyle alâkadar olan **GUSÂ:** Lügat ve tefsirlerde beyan olunduğuna göre seyl suyunun meralardaki otları, çöpleri birbirlerine katarak sürükleyip getirdiği ve derelerin etrafına fırlattığı ot, çöp, yaprak ve köpük mekulesi halîtalara denir ki, seyl kusuğu tâbiriyle tercemsini muvafık gördüm. Âlûsî'nin, «Mecma»'dan nakline göre, «aslı perakende cinslerden ahlâttır. Arab, perakende kabîlelerden toplanmış olan kavme ahlât ve fusâ tabir ederler.» ***EHVA:*** Karamsı, esmer, koyu yeşil, isli türü renklere ıtlak olunur. Burada esved veya esmer veya ahdar mânâlariyle tefsir edilmiştir. Birinci ve ikincide gusâya sıfat, üçüncüde mer'aya raci' olan «فَجَعَلَهُ» zamîrinden hâl olması mülâhaza olunmuştur ki, kapkara veya esmer bir gusâya çevirdi yâhud yemyeşil iken bir gusâya çevirdi demek olur.

Burada biri icmalî, biri tafsîlî iki nazar vardır:

BİRİNCİSİ: Mer'alardaki yeşil nebatatın kuruyup dökülerek veya hayvanat tarafından yenilip ifraz edilerek seyl sularının süpürüp sürükleyeceği gübre ve

---

Temettu: Kazanma. **İntifa':** Faydalanma. **Esmar:** Meyvalar, yemişler. **Mekul:** Yenmiş şey, yiyecek. **Seyl:** Sel, şiddetli gelen şey. **Halita:** Karışık. **Ahlât:** Karıştırılmağa elverişli.

teressübat hâline getirilmesidir ki, o zaman kömür gibi siyah veya esmer, kabil-i ihtirak bir madde olur kalır.

İKİNCİSİ: Tabakat-ı arz ve maden ilimlerinde bahsedildiği üzere karbon (fahm) teşekkülâtına aid türb denilen kabil-i ihtirak madde ile taş kömürlerinin suret-i tekevvününe işaret olmasıdır ki her iki surette de insanlığı sırf cismanî ve hayvanî bedenden ibaret telâkkî eden ve bütün zevklerini وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ (*"Küfredenler ise zevk etmeğe bakarlar ve hayvanlar gibi yerler içerler."* Muhammed-47/12) buyurulduğu üzere hayvan gibi yiyip, içip bedenî şehvetlerini istihsalde arayanların akibetlerine nazar-ı dikkati celb vardır.

Keşfü'l-esrari'n-nurrariyyeti'l-Kur'âniyye'de, bu âyetin tefsirine müteallık olmak üzere tabakatü'l-arz ulemâsının ahcar-ı fahmiyye hakkındaki nazar ve keşiflerinden bahs ile der ki:

Yevmiyye gazlı arazî sathı üzerindeki tecviflerde ve az mâileli vadîlerde ve bataklık olan engin yerlerde nebatattan bir takım teressübat tekevvün eder ki, bunlar, tehallül ettikçe onlardan kabil-i ihtirak bir cisim husule gelir ve bu rüsûblar ancak ahval-i mahsusada tekevvün eder. Akar sularda ve derin havzalarda ve suyu bâzı zamanlar kuruyan mahallerde tekevvün etmez. Bu cisme türb tesmiye olunur. Bunun tekevvünü bilhassa suda ale'd-devam mağmur nebatat-ı haleviyyenin terakümünden neş'et eder. Ve bunlar, sair nebatat-ı mâiyye envaı gibi sür'atle çoğalırlar. Rüsûbun asıl hamuru, yâni su nebatlarının hepsini muhît olan madde onlardan tekevvün eder. Bâzan da nehir sularının cezb ettiği müteaddid nebatat-ı arziyye dahi onlara inzımam edip tehallüllerine yardım eder ve çok kerre onların muhtelif derinliklerinde ve hususa aşağı kısımlarına doğru defn olunmuş büyük ağaçlar bulunur. Rüsûbun tekevvün ettiği kum ve tafel (kuru balçık) üzerinde terâküm etmiş bulunurlar. Bâzân da bu ağaçlar amûdî olarak mevzu' olurlar. Ekseriya da mekânlarında türbün tekevvün ettiği o mekânın engininde müsbet köklerinin yakınında kırılmış bulunurlar. Ahyanen bu ağaçlar türbün tekevvününden evvel lsâbit oldukları mekânda defnolunmuş tam ormanlardan neşet ediyor gibi bir düzeye bırakılmış bir halde kesîrü'l-aded olur. Ve bunlar, asrımızın nebatlarına nisbet olunur. Eşcarı ratenciyye ve pelid (bellut) envaıdırlar. Bâzân da, lisan-ı usfur envaından olurlar. Eşcar-ı ratenciyye takri-

---

Teressüb: Dibe çökmek, tortulanmak. **İhtirak:** Yanmak, tutuşmak. **Ahcar-ı Fahmiyye:** Kömür taşları. **Tecvif:** Oyuk. **Maile:** Dağların bir yana doğru alçalıp giden taraflarından herbiri. **Tekevvüm:** Meydana geliş. **Tehallül:** Eczası birbirinden ayrılmak. **İhtirak:** Yanmak, tutuşmak. **Rüsub:** Suyun dibine batmak, tortu, dibe çöken çöküntü. **Teressübat:** Dibe çökmeler, tortulanmalar. **Mağmur:** Şöhretsiz. **Cezb:** Kendine doğru çekme. **İnzımam:** Birbirine ilave olmak. **Amudi:** Yukarıdan aşağıya dikey olarak. **Ahyanen:** Zaman zaman. **Kesîrü'l-aded:** Çok miktarda.

ben halet-i tabiiyesi üzere bakidirler. Çünkü bunlar, salâbetini muhafaza ederler. Lâkin kurumuş ve tuza tehavvül etmiş olmakla kararmışlardır. Türbün tekevvün ettiği sahalarda sığır boynuzları, deve kemikleri gibi memeli hayvanlar bakayası da bulunur. Türbün tekevvün ettiği sahalar muhtelif arazî envaı üzerinde irtikâz eder. Ahyanen de tebellür etmiş arazî üzerinde irtikâz eyler ve her halde kum veya balçık rüsûbatı ile başlamamış olması nadirdir. Mevadd-ı türbiyyeden bazısında öyle nebatat bakiyyeleri bulunur ki, birbiri üzerine terâküm etmiş muhtelif sihanda kütle-i vahide olmuş cüz'i süflîsine doğru daha ziyade kararmış ve giriftleşmiştir. Bazısında da yekdiğerinden munfasıl tabakalar şeklindedir. Bunlar, kendilerini örten mütevalî rüsûblarından mükevven muhtelif sihanda rüsûbat ile ayrılmışlardır. Bu rüsûbat da kumdan ve cîrî (alçı) yahud talefî hacer-i marından mükevvendir. Ve bir çok tatlı su kavkaalarını ve ırmak sularının cezbeylediği berrî kavkaaları ihtiva eyler. Ve çok kerre türbün sathı sularla örtülüdür. Bâzân da rutûbete münasib muhtelif nebatlar biten bir arz ile örtülü olur. Yukarıda türbün ancak derinliği az sular tahtında tekevvün ettiğini söylemiştik. Lâkin cidden kalın türb rüsûbları da vardır Bunlar, ahval-i mahsûsada tekevvün etmişlerdir. Bu rüsûbların bulunduğu mekânlarda zann-ı galibe göre tekevvünleri esnasında peyderpey hübut hasıl olmuştur. Buna delil türb içindeki nebat-ı arz tabakaları ve mevadd-ı türbiyye sahasında yerlerine yıkılmış ormanlar gibi atılmış ağaçlardır. Bunlar öyle ahvaldir ki, o arza bir zaman kuruluk ârız olmuş, sonra diğer bir zaman sularla örtülmüş ve hâkeza demektir. Mevadd-ı türbiyyenin sathı arz üzerinde intişarı çoktur. Onun için bütün irtifalarda arzın muhtelif boşluklarını işgal ederek muhtelif vüs'atda havzalara tevezzü' etmiş olur. Bir kısmı Alp dağlarında olduğu gibi dağ başlarında ve Fransa'nın merkezinde ve emsalinde olduğu gibi mürtefi' sutûhi cebeliyyede bulunur. Engin ovalarda da büyük mikdarda bulunur. Hatta Prosya'da ve Hollanda da olduğu gibi büyük genişlikleri kaplar. Türbün ekserisi, nehir nebatlarından tekevvün ettiği gibi bâzısı da denizlerde muttasıl bataklıklarda tekevvün eder. Buralarda rüsûbat-ı türbiyye üşniyye envaından ve nebatat-ı bahriyyeden tekevvün eder. Nitekim Bahr-i muhît'ın kumluk sahillerinde öyledir. Bâzân da dağlar üzerinde nebatat yapraklarından ve râtıb vadîlerin diblerinde teraküm

---

Usfur: Bir asıl boya. **Salabet:** Metanet, katılık. **İrtikaz:** Çalkanıp durma **Tebellür:** Açığa çıkmak., meydana çıkmak **Mevadd:** Maddeler **Teraküm:** Birikme, yığılma **Sihan:** Kalınlık **Mütevalî:** Aralıksız devam eden **Tafel:** Yağmur, karanlık **Hacer:** Taş **Mar:** Yılan **Kavkaa:** Salyangoz, midye gbi hayvanların sert kabuğu **Hübut:** Aşağı inme **Tevezzü':** Yer tutma **Mürtefi':** Yükselmiş. **Üşniyye:** Yosun **Ratıb:** Yaş, nemli

eden muhtelif bakayadan ârızî rüsûb hasıl olur. Ve bundan gayr-i ceyyid bir türb tevellüd eder. İhtirak için istimali mümkün olmaz.

TAŞ KÖMÜR: Arzın içinde bulunan kömür teressübatının türb gibi yekdiğeri üzerine teraküm etmiş nebatattan teşekkül ettiğinde şekk edilmiyor. Bunun delîli, o kömürde ve türbde büyük hurdebinlerle keşfolunan bakaya ve kezalik ittisalindeki mevadd-ı tîniyyede bulunan saklar ve evrakı adîdedir. Arzıyatcıların bu mes'elede reyleri müttefiktir. Ancak terakümün keyfiyyeti hakkında müttefik değildirler. Bâzıları demişlerdir ki: Rüsûbat-ı fahmiyye enhar sularının yahud mukaddema bazı yerlerde mevcud olan denizlerin dalgalarının getidiği büyük hacımda nebatatın gömülmesinden neş'et etmiştir. Bâzıları da demiştir ki: Bu rüsûbatın ekserisi mekşuf arzın havzımsı hufrelerinde oluyor. Su ağızları da ona mücavir nebatat bakâyasını sevk etmiş olur. Evvelki kavil merduddur. Çünkü bu suretde bâzı bilâdda bulunan tabakalar gibi cidden kalın kömür tabakaları tekevvün etmek için suların getirdiği büyük hacimli nebatatın büyük bir irtifaı bulunmak iktiza eder. Yâni sihani bir ve sülüs yâhud üç yâhud kırk zira' olan kömür tabakaları kırk veya yetmiş beş veya yüz yirmi zira' sihaninde haşeb tabakası iktiza eyler, bunu ise akıl tecviz etmez. Çünkü bu tabakalar, ne nehirlerin sathı üzerinde, ne de denizlerin bir çoğunun sathı üzerinde yüzmez. İkinci kavilde ise suûbet yoktur. Bu ancak taş kömürün tekevvün ettiği uzvî maddelerin teraküm etmesi için lâzım gelen zamanı iktıza eder. Zâhirde bu zaman cidden uzun olmuştur. Asrımıza kadar kalmış kadîm ormanlarda senevî tekevvün eden karbon miktarı hakkında bâzıları demiştir ki: Bundan her karınde sihanı yüzde bir buçuk bir fahım tabakası tekevvün eder. Lâkin hayvanatın tekevvününden evvel eski zamanda cev, bir takım buharlarla meşhun idi. Ondan cidden kuvvetli bir nebat olmuştu. Arzın bâtınından da bir çok hamızı karbonîk suud ediyordu. O sebeble nebatatın bâtınında karbon sür'atle tesebbüt edebiliyordu. Hem tekevvünü uzun zaman iktiza eden yalnız fahm-i hacer-î rüsûbatı değildir. Rüsûbların hepsi öyledir. Cidden büyük sihan iktisab etmiş olan kavkaî cîrî (kavkaalı ve alçılı), Rüsûbat-ı haceriyyenin tekevvünü kurun-ı adîde iktiza eder. Rüsûbat-ı fahmiyyeyi türbe teşbih edenlerin re'yi, şununla da müeyyeddir: Gerek fahm-ı hacerîde ve gerek türbde büyük hordebinlerle birçok zehreleri hafî nebatat-ı haleviyye bakayası keşf olunuyor. Kezalik arzda cezirleriyle, dikili

---

Ceyyid: İyi, gözel, hoş **Hurdebin:** Mikroskop. **İttisal:** Bitişmek **Fahmiyye:** Kömürle alakalı **Mukaddema:** Evvelce **Mekşuf:** Keşfolunmuş **Hutre:** Çukur **Haşeb:** Kereste imalinde kullanılan kalın ve kuru ağaç. **Suûbet:** Zorluk, güçlük **Fahm-i hacerî:** Taş kömürü **Zehre:** Çiçek **Hafî:** Gizli **Cezr:** Ay ve güneşin cazibesi te'siri ile deniz ve ırmak sularının çekilib kabarması

eşcar ile ve onların şist-i fahmîde [1] mahfuz yapraklariyle müeyyed, kezalik muhtelif genişlikteki kavzalarda yekdiğerinden munfasıl olarak bulunmalariyle dahi müeyyeddir. Bütün bu ahval açık arzın hufrelerinde tekevvün etmiş bir takım bataklık yerlere delâlet eder.

Münasebet gelmişken bu babdaki mütelaâları biraz daha tafsîl edelim:

Kur'ân'dan da anlaşıldığı üzere arz, ibtidaen musattah idi. Dağlar yoktu, sularla yağmur ve muztarib idi. Sonra bu arzda nebatattan bâzı nevi'ler bulundu. Bu müddete mahsus olan nebatatın eşkâli, zamanımıza mensûb nebatatın şekillerine muhalif idi. Üşniyye (yosun) fasîlesinden ve kibriti nebatı fasîlesinden idi ki, bunlar, zehreleri hafî terkibleri basît nebatattır. Lâkin ibtidai hilkatte hacimleri büyük ve adedleri çoktu. Bu nebatlardan arz-ı fahmî tekevvün etmiştir. Kabil-i ihtirak olan bu cevher, hayvanatın tekevvününden evvel eski zamanlarda bulunan nebatattan mütehassıldır. Sonra dağların tekevvünü sebebiyle arzın büyük derinliklerinde medfun kalınca tabiatı ve hey'et-i tenevvü' ettikten sonra zamanımıza kadar kalmış ve bâzı anasırını gaib edince zift ve katıranlı maddeler içirilmiş bir kömüre istihâle etmiştir ki, bu maddeler, mevadd-i nebatiyyede husule gelen batî tahlilden mütehassıldır. Bu suretle anlaşılıyor ki, matbahlarda furunlarda, sobalarda, buhar makineleri ve sairede kullanılan ve hava gazı istihsal olunan taş kömürü ormanların tekevvün ettiği nebatat maddesinden ibarettir. Ve bu madde eski zamanlarda bataklıklarda bitmiştir. Ve müddet-i fahmiyye için başlıca vasf vaktiyle küre-i arzı tamamiyle örtmekte bulunan nebatat gibi büyük olmasıdır. Zira cev, o vakit çok hararetli ve çok rutubetli idi. Onun için müddet-i fahmiyye nebatatının nisbet olunduğu ecnas şimdi ancak bilâd-i harrede yaşıyabiliyor. Ve bu nebatat-ı hafriyyenin büyük nümüvvü delâlet ediyor ki, cev, o vakit rutubet ile meşbu' idi ve derece-i haraket uruzun hepsinde bir idi. Fena bulmuş olan nebatat envaının derece-i nümüvvü bir ve bunların İstiva dairesinde de Kutub dairesinde de bulunduğu bilmüşahede mâlûm olduğu cihetle bundan istintac olunur ki, tekevvün-i arzın üçüncü devri olan o zamazanda cemî-i cihatta derece-i haraket müsavî idi. Bütün Kürede ancak bir kutur vardı. O zaman ki, nebatatın acîb olan vasfı hariku'l-âde olan nümüvvüdür. Serahsiyye envaı ki, zamanımızda ondan ancak

---

[1] Şist, tabekat-ı arz ıstılâhında kullanılan kelimelerdendir ki, aslı Yunanca olup verak, yaprak mânâsınadır. Suhur-ı arzıyyenin teşekkülâtına mikâşîsti, talk-ı şîstî tâbirleri meşhurdur. Şu halde şıst-i fahmî, verak-ı fahmî demek olursa da ıstılâh kullanılmıştır.

Şişt-i fahmî: Kömür yaprakları **Musattah:** Düz ve yassı hale konulmuş olan **Kibritî:** Kükürtle alâkalı **Batî:** Ağır hareketli. **Ecnas:** Cinsler **Nümüvvü:** Bereketlenip artmak, gelişmek. **Nebatat-ı Hafriyye:** Çukurlukların bitkileri. **Kutur:** Tafaf, arzın veya semanın bir ciheti

bilâd-i baridede haşîşiyye-i halide nebatat-ı biter, o vakit ondan şimdiki katran (tennüb) ağaçlarından daha yüksek büyük ağaçlar tekevvün ediyordu. Kibrîti nebatî de böyledir. Zamanımızda irtifaı bir zira, iken eski zamanda irtifaı otuz üç, kırk ziraa kadar varıyor, kutru da bir buçuk zira' oluyordu. İşte müddet-i fahmiyyedeki geniş ormanlar bu mürtefi' ağaçlardan tekevvün ediyor ve bunlar arz-ı kutubdan kutba temamen örtüyordu.

Müddet-i fahmiyyeyi beyan için iki müddete taksim etmek gerektir. Evvelkisi; hacer-i cîrî-i fahmî müddetidir ki, bunda mühim rüsûbat-i bahriyye tevellüd etmiştir. İkincisi de, müddet-i fahmiyyedir. İşte fahm-i cîrînin tekevvünü bu iki müddette ve hususiyle ikinci müddette husule gelmiştir. Evvelâ, hacer-i cîrî-i fahmî müddeti: Adaları örtmekte bulunan nebatat-ı serhasiyye yâhud zeyl-i feres yâhud kibrît nebâtî yâhud fasıyle-i mahrutıyye nebatâtına müşabih zat-ı filkateyn nebâtatı envaından imiş. Zatü'l-evrakı'l-halkıyye envaı ve zatü'l-hutum envaı zatü'l-filkateynden olarak bitmiş ve nesli münkati' olmuş fasîlelere nisbet olunuyorlar. Kasab-ı farisî enva'ından büyük irtifa'da nebâtat bu müddette çok imiş ve bu ağaçlardan her birinin tulü on üç zira'dan onbeş ziraa kadar olurmuş:

Saniyen, müddeti fahmiyye: Arzı örten acîb nebatların kesretiyle muttasıftır. O zaman nebâtat nümüvde müteşabihtir. Devr-i fahmî nebati zamanımızdaki nebata bil külliyye muhaliftir. Devr-i fahmiye aid ahval-i hayatiyye ve arzıyyeden o aslî nebatın temeyyüz ettiği sıfatlar bilinir. Müstemirr yağmurlar, şiddetli hararet, müstemirr sisle mestur hafif zıya, bunlardan hususî bir nebat tevellüd ediyormuş ki, zamanımızda ona benzerinin husulü kabil olmuyor. bununla beraber o zamanın nebatını tesavvur etmek istenilince senenin üçyüz günü yağmur düşer ve güneşi müstemir bir sis ile mestur bulunan [1] bâzı adaları ve sahilleri teemmül etmek gerektir ki, öyle cezirenin nebatından, müddet-i fahmiyyede küre-i arzı örten nebat takrîbî olarak tesavvur olunabilir. O cezirede şecer-i serhas envaından ormanlar tekevvün ediyor ki, gölgesinde haşıs-i serhasî envâı, bataklıkları havî arz üstünde bir ziraa kadar nemalanıp yükseliyor. Onların altında da bir çok hafî nebâtat-i sagîre bitiyor. İşte bu nebatâtın hey'eti o müddet-i fahmiyyedeki nebâtat gibidir. Ve bu nebatatın dediğimiz gibi ecnası azdır, lâkin o az fasileler bir çok envaı ihtiva ediyorlardı. Avrupa'da fahmî arazîden kazılan serhasiyye envaı iki yüz elli nevi'dir. Halbuki el'an Avrupada biten serhasiyye envaının adedi ancak elli nev'a baliğ oluyor.

---

[1] Şibloye ceziresi gibi demiş ise, de bilemedim araştırmalı.

Halide: Saplanmış **Serhasiyye:** Sivri uçlu bitki **Mahrutiyye:** Altı yuvarlak üstü tek noktada birleşen konik **Fasile:** Familya **Tulü:** Uzunluk **Müstemirr:** Aralıksız

Çıplak büzürlü zatü'l-filkateyn nebatatın sayısı da yüz yirmi nevi'den ziyadedir. Halbuki el'an yaşıyan yirmi beş nevi'dir.

TAŞ KÖMÜRÜNÜN OLUŞUMU

Fahm-i hacerînin keyfiyyeti tekevvünü: Taş kömürü uzun müddet arzda kalan nebâtattaki cüz'î tehallülün neticesinden ibaret olduğunu ve bu fennin uleması bu reiyde müttefik bulunduklarını söylemiştik. Fil'vaki' taş kömürü madenlerinde bu nebatatın bakası çok kerre müşahede olunuyor ve arz-ı fahmî onların cüzuu ve evrakı ile temeyyüz ediyor. Kaç kerreler fahm-i hacerî tabakatında büyük ağaçların cüzuu da bulmuşlardır. İhtimal ki, fahmi hacerînin bâtın-ı arzda vücudu, uzaktan gelmiş nebâtatın indifaından neş'et etmiş, bunları nehirler yahud denizler sürüklemiş, büyük kasırgalar gibi satıhları üzerinde yüzdürmüş getirmiş, sonra muhtelif yerlered durmuş, sonra da bir takım arâzı ile neftlenmiştir ve ihtimal ki, onun tekevvün ettiği nebâtat, yerlerinde yaratılmış ve nemalanmış da sular vasıtasiyle intikal etmemiştir. Bu surette menşe', yaratılmış sonra bulduğumuz mekânlarında ölmüş nebâtat kütlesinin tehallülüdür. Yukarıda geçtiği vech ile evvelki ihtimal, ba'id, ikinci ihtimal akla karibdir. Zira bunda fahm-ı hacerînin tekevvün ettiği mevadd-i uzviyyenin terakümü için iktiza eden zamandan başka bir şey lâzım gelmez. Arazı-i fahmiyye tabakatının tevazîsi ve onda ecza-i dakika intibaatının hıfzı delâlet eder ki bu tabakalar tam bir sükûnetle tekevvün etmiştir. Bundan şu netice çıkar ki, fahm-i hacerî, nebatatın mekânlarında, yâni nema buldukları bataklık mahallerde ölüp tahallül etmesinden neş'et etmiştir.

Şu da mülâhaza olunsun ki, fahm-i hacerî müddetinde kışr-ı arzdan ancak esfelinde sâil bir kütle üzerine mürtekiz esnek ince bir gılâf tekevvün etmişti. Şimdiki denizlerimiz gibi ay ve güneşin cazibelerine tebean içindeki seyyal kütle de ale't-tekib husule gelen yükselip alçalma hareketleriyle muztarib bulunuyordu. Bu iki hareketten muhtelif buudda, müddetler içinde büyük bir hübut neş'et ediyordu. Zâhir-i arz hübut ettikçe sular o ormanları, zemen-i fahmî nebatatından olan büyük kütleleri bürüyor. Sonra onların fevkinde diğer ormanlar bitiyor, sonra yine arz hübut edince onları da sular bürüyordu. Bu çifteli tezahür, yâni nebatatın su altında kalması ve yine aynî mekânda yeni ormanların nema bulması halleri teakub ettikçe fahm-i hacerînin tekevvün ettiği büyük nebatat kütleleri teraküm etmiş ve bunun husulü birçok kurunu adîde de olmuştur. O

İndifa: Meydana çıkma, yerden fışkırma **Tevazi:** İki çizginin birbirine değmeden sonsuza dek uzaması **İntibaat:** Edinilen intibalar **Kışr-ı arz:** Yer kabuğu **Mürtekiz:** Yerli yerinde sağlamca duran **Gılaf:** Bir şeyin üzerinin örtüsü, kılıf **Hübut:** Aşağı inme

halde o eski zaman nebatlarında husule gelen istihaleler nedir ki, onlar zift ile meşhun bir kütle-i fahmiyyeye tahavvül etmiş? O suların bürüdüğü nebatların kütleleri hafif, isfencî idi. El'an bataklıklarda tekevvün eden türbe benziyordu. Suda meks edince onlarda cüz'î bir taaffün ve tahammür hasıl olmuştur ki, bunu, şundan fazla izah mümkün olmuyor. O eski zaman nebatlarında husule gelen tahallül, seyyal bir takım madenî gazların tekevvünü ile müterafik idi ki, hacerı onları içiyordu. Onun teşerrüb ettiği zuyut-ı katramiyyenin menşei de zift-i şiyîti (şiyt-i karî) enva'ıdır. Turübî tabakaları üzerlerine örten arazinin altına gömüldükten sonra o gazların intişarı devam etmiş ve fahm-i hacerî o büyük inzimam halinde o arazinin sıklet ve tazyikiyle o büyük kesafet-i mümeyyizesini iktisab eylemiştir O arazînin cevfinden çıkan hararetin de onda büyük te'siri olmuştur. Fahm-i hacerî tabekatındaki ihtılâflar bu iki sebebe nisbet olunmalıdır. Tazyîk ve hararet-i merkeziyyenin te'sirinden vuku'a gelen teshîn. Onun için alt tabakalar üst tabakalardan daha kuru ve daha sıkıdır. Çünkü aşağıda hararetin te'siri daha yüksek ve yukarıdan üzerine vaki' olan tazyîk daha kuvvetlidir. Defeat ile mükerrer tecrübelerden fahm-i hacerînin keyfiyyeti tekevvünü tevazzuh etmiş, haşeb ve diğer mevaddi nebâtiyye üzerine tazyîk ve hararet te'siriyel cidden sıkı bir fahm-i hacerînin tekevvününü muveffakıyyet hasıl olmuştur. Bu tecrübede kullanılan cihaz ile mevaddî nebâtiyyeyi su ile ıslak çamur ile muhat olarak tazyîk ve uzun müddet tesiri devam etmek üzere yüksek hararete arz mümkün oluyordu ve bu cihaz, muğak değildi. Lâkin gazların ve buharların çıkmasına mani' oluyor, o suretle mevadd-i nebâtiyyenin tehallülü, tekevün ettikleri anasırın infisaline mâni olacak bir tazyîk te'siriyle rutubet ile meşhur bir vastta (milyonda) husule geliyordu. Bu cihaza muhtelif tabiatte ahşab biçmeleri konulunca ondan bâzân parlak, bâzân da donuk taş kömürüne müşabih hasılât tekevvün etmiştir. Bu ıhtilâflarda tecrübeye arz olunan ahşab sunufunun ihtilâfından neş'et eylemiştir ki, kömür envâının ihtilâfı da bununla ta'lîl olunur vallahü a'lem.»

İşte icmalî bir nazarla bakıldığı zaman mer'alarda ter-ü tâze çıkan nebâtatın bir müddet sonra kuruyup çürüyerek gübre ve kömür gibi kara bir gusâya çevrildiği görüldükten boşka tafsilî bir nazarla bakıldığı zaman da bütün maden kömürlerinin dahi mahiyyeti nebâtatın sular içinde ölüp tehallül ederek

---

İstihale: Başkalaşmak **İsfenci:** Süngerimsi **Meks:** Durma, eğlenme, bekleme **Taaffün:** Fena ve pis kokular **Tahammür:** Mayalanmak, ekşimek **İnzimam:** Bağlanma **Teshin:** Kızdırma **İnfisal:** Olduğu yerden ayrılma. Başka bir fasıla geçme **Meşhun:** Doldurulmuş **Gusâ:** Sel köpüklerine karışmış çürük ağaç yaprakları tortusu

çevrildiği kara bir gusâdan ibaret olduğu ve binaenaleyh غُثَاءً أَحْوٰى tâbirinin buna da işaret etmekte bulunduğu anlaşılır. Allah Teâlâ, bu arz üzerinde ne mer'alar, ne nebatlar, ne ormanlar çıkarmış, sonra da onları ziftli, katranlı kapkara gusâya çevirmiştir. Bütün bunlar, O'nun halk-u tesviyesi, takdîr-ü tahvili ile Rububiyyeti'nin eseridir. Ve işte insanlığı sırf nebâtî ve hayvanî suretle sade bedenî gayelerle anlamak isteyen bedbahtların âkıbetleri de, böyle kara bir gusâdan ibaret olan maden kömürleri gibi kabili ihtirak olmaktan başka bir şey değildir. Bunları bu suretle ihbar ve ihtar edip anlatmak da, O Rabbi A'lânın kendisini insanlığa tanıtmak için ayrıca bir hidayet ve irşadı olduğunda şübhe yoktur. Bundan dolayı umum mahlûkata olan hidayet-i âmmeyi icmalen beyandan sonra insanlara olan hidayetin en büyük misal ve şahidi olmak üzere bilhassa Resûlullâh'a olan hidayeti mahsusasını beyan ve tefhim için buyuruluyor ki:

سَنُقْرِئُكَ Bundan böyle seni okutacağız. Yâni وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا . مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ (*"Ve işte sana böyle emrimizden Biz ruh vahy ettirdik, sen kitab nedir? Bilmiyordun."* Şurâ-42/52) hitab-ı izzetiyle ihtar olunduğu üzere sen kitab nedir, okumak nedir? bilmezken bundan böyle Ruh-i emîn, Ruhu'l-kudüs olan Cibril vasıtasiyle sana okuyacağın bir kitab olan Kur'ân'ı vahy ederek indirip belleteceğiz. İneni ve indirileceği kıraata muvaffak edeceğiz, yahud vahy ile seni Kur'ân ve kıraat sahibi yapacağız. Bu suretle bu fevka'l-âde hidayet ve Risalet-i İlâhiyye'ye delâlet eyleyen bir âyet, bir mu'cize olacak, فَلَا تَنْسٰى **artık unutmayacaksın.** Bu unutmamak, bu derece kuvvetli bir hıfza sahib olmak da diğer bir âyet ve mu'cize olacak. Nitekim bunun istikbal için va'd-ü ihbarı ve öylece vukuu da ayrıca bir mu'cize olacaktır. Bu delâlet eder ki, okutmaktan murad, ezbere okutmaktır. Yoksa yüzüne yazı okumak değildir. Bâzıları da demişlerdir ki: «Unutmamaktan asıl murad, mucebiyle amel etmektir.» إِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ **Meğer ki Allah dileye.** Çünkü O, unutturmak isterse unutturur. Yâni böyle unutmamayı kat'iyyen va'd-ü ihbar etmek, Allah'ın artık onu unutturmağa kudreti yetişmeyecek demek değildir. O'nun hiç bir şey âciz bırakamaz. Böyle kuvvetli bir hâfıza kudreti verdikten sonra O, dilerse onu selb eder. Unutturacağını tamamen unutturabilir ki, bu bir nesh olur. O vakit de, مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا (*"Biz bir ayetden her neyi nesih veya insa edersek ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz.* Bakara-2/106) hükmü cereyan eder. Fakat Allah'ın inâyetiyle sen, bundan böye unutmayacaksın. Böyle bir mu'cizeye de mazhar olacaksın. Denilmiştir ki, istisna, kıllet içindir. Nitekim Sahih-i Buharî'de rivayet edilmiştir: «Aleyhisselâtü vesselâm namazda kıraatında bir âyet

---

Muceb: İcab etmiş lazım gelmiş **Selb:** Kapma, giderme, noksan etmek ve çıkmak **Kıllet:** Azlık

atlamıştı. Sabah namazı idi. Übeyy, onu nesh edildi sanmış sual etmişti. Aleyhissalâtü vesselâm: «Unuttum» buyurmuştu.» Resulullah'da böyle nâdiren nisyan vaki' olursa Allah Teâlâ, onu bırakmaz hatırlatır veya hatırlatacak bir sebeb müyesser kılardı. Nasıl ki, «Bahir»'de zikr edildiği vech ile Abbad ibn Beşîr'in kıraatını iştittiğinde: «Bu, bana filân ve filân Sûrede şu ve şu âyeti hatırlattı» buyurmuştu. İşte اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ böyle nisyan-ı kalîli istisna olmalıdır denilmiş ise de cüz'î bir an için vaki' olan böyle bir kaç nisyan tilâveti nesih mânâsında olan müstemir insa mahiyyetinde olmayan kıraat ve salâtta ümmetin, hâlî olamayacağı bu gibi nisyanlar hakkında ta'lîm-i ahkâm kabîlinden demektir. Yahud فَلَا تَنْسٰى va'dinden mukaddemdir. Bunun için bâzıları da demişlerdir ki: Bu istisna kıllet mânâsına olarak nefîden mecazdır. Nitekim bâzân «onu söyleyen pek az bulunur» derler de, bu söylenmez demek mânâsını kasd ederler.

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ اَنَّ سُيُوفَهُمْ بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ

«Onlar da hiç ayıb yoktur. Şundan başka ki, ordularla çarpışmaktan kılıçlarında bâzı gedikler vardır»

Beytinde olduğu gibi istisnanın nefîde te'kid için kullanıldığı da mâruftur. Zira ordularla çarpışmanın neticesi, yalnız kılıçlarında bâzı gediklerden ibaret olması, kahramanlar için bir ayıp değil, yüksek bir medihtir. Ayıbsızlığı yüksek bir medh ile te'kid için istisna ile مَدْحٌ بِمَا يُشْعِرُ الذَّمَّ denilen bir bedi' san'atı yapılmıştır ki, burada da, bu kabîldendir. Âlûsî'nin beyan ettiği üzere, Kazî Haşiyesi'nde Isam demiştir ki: «Bu veche göre iştisna, nefyin umumunu te'kid içindir, nakz-ı umum için değildir. Buna umumî evkattan istisna da denilir. Yâni hiç bir vakit unutmayacaksın, ancak Allah nisyanını dilediği vakit müstesna lâkin Allah da, onu dilemiyecek, binaenaleyh hiç unutmayacaksın demek olur. Bu mânâ Ehl-i cennet hakkında, خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ (*"Onlar orada semavât ve arz durdukça muhalled olacaklar. Ancak Rabbının dilediği müddet başka."* Hûd-11/108) âyetindeki istisnanın mânâsı gibidir.» Ferra', buna zâhib olmuş ve demiştir ki: «Bu istisna ile Allah Teâlâ, Peygamberine hiç bir şeyi unutturmayı dilememiş, yalnız şunu anlatmıştır ki, وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ (*"Celâlim hakkı için dilersek suna vahyettiğimizi de tamamen gideririz."* İsrâ-17/86) buyurduğu vech ile dilese unutturur, kadirdir, fakat dilememiştir. Nitekim Peygamber'e, لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ (*"Yemin ederim ki şirk koşarsan alışman bütün boşuna gider."* Zümer-39/65) buyurulmakla ondan elbette bir şirk

Nefy: Bir şeyin olmadığını ifade eden olumsuzluk edatı, müsbetin zıddı **Nakz:** Çözmek, bozmak. **Evkat:** Vakitler.

vuku' bulacağını değil, vuku farz olunduğu takdirde bile fesad ve mahzuruna işaretle adem-i vuku' te'kid olunmuş olduğu gibi burada da bundan sonra nisyanın velev az olsun vukuuna değil, asla vaki' olmayacağına ve şu kadar ki O'nun unutmaması kendi kuvvetinden değil, mahza Allah'ın fadl-ü ihsanından olduğuna tenbih içindir. İşte bu istisnanın fâidesi, adem-i nisyan va'dinin böyle mahza meşiyyet-i İlâhiyye'den münbais bir ihsan-ı İlâhî olduğunu beyan suretiyle te'kiddir.» Ebu Hayyan, Ferra'nın bu tevcihine ilişmek istemiş ise de, O'nun zevk-i edebîsini kavrayamamış olduğu anlaşılıyor. Âlûsî gibi Abduh da, Ferra'nın bu tevcihini takdirde isabet eylemişlerdir. Ancak bu surette nisyandan murad, müstemirren nisyandır. Binaenaleyh müstakir olmamak üzere haberde varid olduğu gibi bir iki an için lihikmetin vaki' olan cüz'î nisyan, buna münafî olmaz. Ve şu halde gerek kıllet mânâsına gidilsin, gerek tekidi mânâsına gidilsin iki takdirde de murad bir oluş olur. Yâni nisyan-ı müstemmir vaki' olmamak bu va'd mucebince Peygamber'in mu'cizatından birisidir. Bir kaç defa lihikmetin nisyan-ı cüz'î vaki' olmak da buna münafî olmaz. Bu va'd ve meşiyyetin bütün esmayı cami' olan Allah ism-i celîline isnad ile beyanı da terbiye-i mehabet ve bu va'd-ü meşiyyetin sair esma ve sıfatta değil de, hepsini cami' olan Ulûhiyyet unvanı üzerine deveranına tenbih ve Rabbi A'lâ'dan muradı da takrirdir. Sonra bu va'd-ü hikmet şununla da te'kid ve beyan olunmuştur.

اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفٰى **Şübhesiz ki, O Allah, cehri de bilir, gizliyi de.** Her şeyden ve ahvalinizden açık ve zâhir olanını da bilir, gizleneni de. Binaenaleyh bu okutma ve unutturmama va'dini de O'na göre herşeyi muhhit olan ilmiyle yapıyor. Buna tamamiyle emniyyet ve itimad etmek ve tesbih eylemek lâzım gelir. Diğer bir mânâ ile: O, cehren yüksek sesle okunanı da bilir, gili okunanı da. Sırasına göre vahyi zâhir veya bâtın ile açık veya gizli oku ve unutmayıp mucebince amel eyle. Bu cümle mu'terizadır. Şu da «سَنُقْرِئُكَ»ye mâtuftur. وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى **ve seni yüsrâya müyesser, yâni muveffak kılacağız.** Her hususta en kolay yola veya gayeye erdireceğiz. Bu muvaffakiyeti sana kolaylıkla yapabileceğin bir haslet ve rüsuhlu bir meleke edeceğiz. Binaenaleyh dînin her babında, ilimde, tâlimde, amelde, hidayet ve ihtidada en kolay şeriat ve tarikata muvaffak olacaksın, en zor gayelere kolaylıkla ermek senin ve dîninin hassası olacakk. Bunda zâhir ve bâtından vahiy telâkkîsini ve ondaki semahatli ve harecsiz şeriat ve ahkâmın gerek tekmil-i nefse ve gerek tekmil-i gayre müteallîk nevâmîs-i İlâhiyye'nin ihatasını tesîr dahi münderic olur. İman-ı tevhid, ihlâs,

---

Münbais: Çıkan, eden doğan. **Nisyan:** Unutmak, hatırdan çıkarmak. **Nevamis:** Şeriatler, kanunlar.

ilmi hak, usuliyle sa'y-ü amel her kolaylığın başı olmakla beraber kolaylığın başı da, Allah Teâlâ'nın tevfîkidir. İşte böyle zâhir ve bâtından okutup unutturmamakla en kolay yola tesir ve tevfik de va'd ediliştir. فَذَكِّرْ **Onun için oku, unutma da tezkir et.** Onun mütezammın olduğu ahkâm ve mearifi halka tâlîm ve tebliğ ile va'z-u nasîhat e, öğüt ver, düşündür. اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى **Eğer va'z-u tezkir fâide verirse** ki, herkes için olmasa bile az çok fâideden halî olmaz. Nitekim وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (*"Onunla beraber va'z-u nasihate devam et, çünkü va'z, mü'minlere fayda verir."* Zâriyat-51/55) buyurulmuştur. Müfessirîn demişlerdir ki: Resûlullah, mutlaka tekir ile memur olduğundan bu şart, esas itibariyle takyid için değil, te'kid ve bir dereceye kadar tahfif içindir. Te'kid olması, çünkü hadd-i zatında beliğ olan bir tezkir muhatablar hakkında bir menfaat ifade etmekten halî olmaz. Muhatabların ondan intifa' etmek isteyip istememeleri ise, diğer bir şeydir O halde «tezkir bir fâide verirse» demek muhakkak olan bir şarta ta'lîk mânâsında olur. Bu ise, «va'z et, çünkü va'zın bir fâidesi olmak muhakkaktır,» demek gib bir te'kid ifade eder. Aynı zamanda bunu, bu suretle ifade de bir tahfif vardır ki, o da şudur: Resûlullah, Tevhide, Dîn-i hakka dâvet hususunda وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ (*"Hem Rabbının hükmüne sabret."* Tûr-52/48) emrine tevfikan her türlü tehlikelere göğüs gererek ve küffardan gördüğü ezalara ve cefalara sabr-ü tahammül ederek, عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (*"Kendinizden gayet izzetli zorlanmanız ona ağır geliyor, üstünüze hırs ile titriyor, mü'minlere raûf, rahîm'dir."* Tevbe-9/128) diye tavsîf buyurulduğu üzere nâsa acıyor, kavminin imana gelerek saadete ermelerine hırs besliyor ve bu suretle لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (*"Sen adeta kendine kıyacaksın mü'minler olmayacaklar diye."* Şuarâ-26/3) mısdakınca kendini ezecek derecede tebliğ ve irşadın her türlüsünü yaptığı halde kâfirler, küfür ve tuğyanda ileri gitmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Salâh menfaatı ümidiyle yapılan bir vaz'-u tezkîrin böyle salâh yerine tuğyanın iştidadına sebeb olması ise bu menfaat değil, bir zarar mânâsında oluyordu. Bundan doyayı muhatablar hakkında fâide olmayıp da zarar melhuz olan hususatta tezkir vacib kılınmayıp terkine ruhsat bulunduğuna ve belki فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا (*"O halde bakma sen o bizim zikrimizden yüz çeviren kimselere."* Necm-53/29) mantukunca ı'raz, evlâ olacağına işaret ile bir tahifif ve tesîr olmak üzere burada tezkir emri, اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى (*"Eğer vaz-ü tezkir fayda verirse."* A'la-87/9) ile bir kayd-ü şart suretinde ifade buyurulmuştur. Şu halde bunun hasılı şu olmuş olur: Muhatablara fâide yerine zarar getireceği bit-

---

Mütezammın: Kavrayan içine alan. **İştidat:** Şiddetlenme. **Melhuz:** Mülahaza düşünülebilen. **İraz:** Yüz çevirme, ictinab etme.

tecrübe tebeyyün ettiği takdtirde va'z ve tezkir vecib değil ise de, asl olduğu üzere az çok bir fâide mehluz bulunursa dinleyip istifade edecek olanları nazar-ı mülâhazaya alarak va'z etmek ehline vacib olur. Çünkü سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى saygısı **olan tezekkür edecek dinleyecek,** nasîhat alacak, düşüncektir. وَيَتَجَنَّبُهَا الْاَشْقٰى **En badbaht olan da kaçınacaktır.** الَّذٖى **O ki,** o bedbaht ki, يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰى **en büyük ateşe, yâni âhirette ebedî olan cehennem ateşine yaslanacaktır.** ثُمَّ لَا يَمُوتُ فٖيهَا وَلَا يَحْيٰى **Sonra da orada ne ölecek, ne de hayat bulacaktır.** Ölmez ki, dünya azâbından kurtulduğu gibi kurtulsun, hayat yâni zevk ve menfaati olan bir hayat da bulmaz ki, çektiği azâbı ona vesîle addederek sabr-u tehammül etsin. Bundan büyük bedbahtlık tesavvur olunmaz. Şübhe yok ki bu, mer'aların kara bir gusâ olan kömüre çevrilmesinden çok büyük bir bedbahtlıktır. Ve işte va'z-u nasîhat dinlemekten kaçınanların âkıbeti de budur. Onun için onlara bakmamalı da azda olsa dinleyip intifa' edecek olan saygılıları gözeterek va'z-u nasîhat etmelidir. Demişlerdir ki, cehennemde ölmemek kâfirlere mahsustur. Amma usat-ı mü'minînden cehenneme girenler orada öleceklerdir. Buna Müslim'in Ebu Said'den rivayet ettiği şu hadîs ile istidlâl eylemişlerdir: «Narın ehli olan Ehl-i nar, orada ölmezler de, dirilmezler de, amma günahları sebebiyle nar isabet etmiş olan bir kısım nâs, Allah Teâlâ onları öldürecek. Nihayet kömür olduklarında şefaata izin verilecek, sonra takım takım getirilecek, cennet ırmaklarına serilecekler. Ey Ehl-i cennet bunların üzerine su ifaza edin denilecek de, sel milinde dâne biter gibi bitecekler.» Maamafîh şunu da bilmek lâzım gelir ki, kâfirlerin cehennemde ölmemesi de رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ (*"Ya Rabb! Bizi iki öldürdün, iki de dirilttin."* Mü'min-40/11) âyetinden anlaşılan iki ölümü olup, iki hayat ile azâb için ba's olunduktan sonra demektir ki, ondan sonra ne ölecek, ne de dirileceklerdir. Bâzıları da demişlerdir ki, ne ölmek, ne de dirilmek tabiri, şiddet-i azâb ile ebedî sürünmekten kinayedir.

قَدْ اَفْلَحَ **Muhakkak felâh buldu,** kendini fenalıklardan kurtarıp murada erdi, مَنْ تَزَكّٰى **tezekkî eden.** Va'z-u tezkiri dinleyip temizlenen, tefeyyuz eden, kalbini şirkten ve kötü ahlâktan, bedeninin maddî va mânevî pisliklerden temizleyip iman ve ihlâs ve gusül ve abdest ile paklanan ve zekâtını verip huzur-ı İlâhî'de temize çıkmak için çalışan وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ **ve Rabbinin ismini anıp** O'nun huzuruna varacağını düşünerek Allahü Ekber diye tekbir alıp فَصَلّٰى **da namaz kılan,** beş vakit namazı ve bahusus varid olan rivayete göre bayram namazını kılan kimseler. Bu âyetin zâhiri, kalb ve beden temizliğiyle terbiye-i nefse, tevhid, tekbir gibi zikr-i lisana, وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ (*"Hem namazı kılmakta, hem zekatı ver-*

İntifa': Faydalanmak. **Usat:** Asiler, günahkârlar.

mekte." Bakar-2/177) mazmunu üzere ibadeti bedeniyye ve maliyyenin esası olan vacib zekât ve namaza tenbih olmasıdır. İbn Münzir gibi bâzılarının İbn Abbas'dan rivayetleri de böyledir. Bâzıları farzlarla beraber mümkün olduğu kadar nevafile de şümulünü söylemişlerdir. Çünkü mutlaktır, ıtlakı üzere cereyanı asıldır. İbn Mes'ud'dan: رَحِمَ اللّٰهُ امْرَأً تَصَدَّقَ وَصَلَّى *«Tesadduk edip namaz kılan kimseye, Allah Teâlâ rahmet buyurdu»* diye vârid olmuştur. Bu suretle bir kısım müfessirîn de: «Bayram namazına gitmezden evvel başının zekâtı olan sadeka-i fıtrı veren, sonra da tekbir ile bayram namazını kılan» demişlerdir ki, bundan farz namazları miyanında Bayram namazının da vücûbu, zekâttan Sadeka-i fıtrın da vücûbu anlaşılmış olur. Razî'nin beyanına göre bu tefsir İkrime'nin, Ebü'l-âliye'nin, İbn Sîrîn'in, İbn Ömer'in kavilleridir. Resûlullâh'a merfuan de rivayet edilmiştir. Keşşaf'ta mezkûr olduğu üzere Hazret-i Ali kerremallahü vechehu'dan dahi şöyle mervidir: «Bu tezekkî Sadeka-i fıtr ile tasadduktur ve demiştir ki, Kitabullah da başkasını bulamasam da bu yetişir: .. قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى (*"Doğrusu felah buldu tezekki eden."* A'lâ-87/14) yâni zekât-ı fıtrı verip musallâya teveccüh eden ve Rabbinin ismini zikredip iftitah tekbiyriyle bayram namazı kılan.» Dahhâk'ten rivayette de: وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلّٰى (*"Ve Rabbının ismini anıp da namaz kılan."* A'lâ-87/15) Musallâya giderken rabbının ismini zikr edip yâni tekbîr alarak gidip de Bayram namazı kılan» diye mervidir. Sa'lebî, tefsirinde bu rivayetlere şöyle ı'tiraz edilmiştir: «Bu Sure bil-icma' Mekkî'dir. Halbuki Mekke'de ne malî zekât, ne de Iyd yoktu.» Buna cevâben de demişlerdir ki: «Bu, Mekke'de ihzarî surette nâzil olup hükmü teahhur etmiş olabilir.» Bir de Sûrenin Mekkî olması esahh ise de, icmaî değildir. Bâlâde geçtiği üzere Medenî olduğuna kail olanlar da olmuştur. Bu tafsîlâttan şu neticeyi almak lâzım gelir ki buradaki namazı, sebeb-i nüzul bile olsa yalnız Bayram namazına hasr etmek lâzım gelmeyeceği gibi tezekkîyi de yalnız zekât-i malîye ve o miyanda bilhassa Sadeka-i fıtre tahsis lâzım gelmez. Tezekkî, bâtınî, zâhirî temizlik ve tefeyyuz mânâsiyle tezekkî-i a'mal ve tezekkî-i malldan eamm olduğu gibi salât da, beş vakit namazdan eamm olarak Bayram namazı ve vitir gibi vâcib olan namazlara dahi şâmil olmak lâzım gelir. Onun için hükmü, Mekke'de mümkün olduğu kadar tatbik edilmiş bulunduğu gibi Medine'de de zekât-ı malî ve fıtre ve Bayram namazı dahi bu hükümde dâhil olarak tatbik edilmiş ve binaenaleyh hükmünün ale'l-ıtlak değil, bâzı mütenâveli i'tibariyle kısmen teahhur etmiş olduğu anlaşılır. Ve şu halde Sadeka-i fıtrı ve Bayram namazını söyleyenlerin muradı da, hasır değil, bunların dahi bu âyet hükmünde dahil bulunduğunu ve o suretle

Mütenavel: Alıp yiyen, el uzatıp alan.

tatbik edildiğini söylemek demektir. Ve hattâ söylendiği vech ile mümkün olduğu kadar nevâfilin bu medh-ü sitayişte düluhü ıtlakın zâhirine muvafık olduğu gibi tezekkî ve zikir ve selâtın zikri de kalbî ve lisanî, malî ve bedenî bilcümle ibadâtın aslı olmak i'tibariyle hepsine işaret olması dahi sahih ve mervidir.

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا **Fakat siz gafil insanlar, o felahı her şeye tercih ederek o tezekkîye çalışacak yerde öyle yapmıyorsunuz da, dünya hayatı tercih ediyorsunuz.** Onun ziynetini, eğlencesini, yemesini, içmesini, kadınlarını, lezzetlerini takdim ediyor, onlarla iştigali ve o yolda mallar sarf-u istihlâkini hoşlanıyorsunuz da âhiret felâh ve saadetini hazırlayan temiz ve güzel amelleri arkaya atıyorsunuz. Bayram yapmak istediğiniz vakit de temizlik, tesadduk, zikir, namaz, hayr-u hasenat gibi sonu felâh olan amellerden ziyade gelip geçici dünya lezzetlerinden zevk alıyorsunuz. Ki, bu da, iki kısımdır.

BİRİSİ: Âhireti hiç hesaba almayarak yalnız dünya lezzetlerine bağlanmaktır ki, bu, اِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ اُولٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (*"Onlar ki Bizim likamızı arzuluya ümid) etmezler ve dünya hayat ile razı olub onunla mutmainn olmuşlardır ve onlar ki Bizim ayetlerimizden gafildirler. İşte bunlarnı kesibleri sebebiyle varacakları yer, ateştir."* Yunus-10/7-8) mısdakınca Likaullah'ı arzu etmeyip sade dünya hayata razı ve mutmeinn olan ve ibadet etseler bile yalnız, رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا (*"Ya Rabbi, bize dünyada ver."* Bakara-2/200) diyenlerin halidir ki, bunlar, وَمَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ (*"O ki en büyük ateşe yaslanacaktır sonra ne ölecek onda ne hayat bulacaktır."* A'lâ-87/12-13) mucebince âhiret hayatından nasîbleri olmayan ve الَّذِى يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰى ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيٰى (*"Kimisi de: "Ya Rabbi, bize dünyada bir güzellik ver, ahirette de bir güzellik."*) hükmünce o büyük ateşe yaslanacak olan bedbahtlar, kâfirlerdir.

BİRİSİ DE: رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً demekle beraber teâruz halinde dünyayı âhirete tercih edenler, dünya zevki için âhireti feda eyleyen gafil veya âsî mü'milerdir. Bunların da, اُولٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا (*"İşte bunlar, bunlara kazandıklarından bir nasib var."* Bakara-2/202) mucebince kesiblerine göre âhiretten bir nasîbleri vardır. وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى **Halbuki âhiret daha hayırlı ve daha devamlıdır.** Binaenaleyh fanî olan dünya hayat ne kadar zevkli olursa olsun, âkıl ve zekî olan insanların âhireti tercih ederek tezekkî ve felâha çalışmaları ve böyle olanlar için daima sonu önünden hayırlı olacağını bilmeleri lâzım gelir. Yoksa dünya hayatı tercih edenler için gün günden fenâ olmak ve

---

Likaullah: Cennette Allah'ı görmek.

sonu bedbinlikle husranda karar kılmak zarurî bir kaide olur. Âhireti tercih ederek daima ilerisi için temizliğe ve iyiliğe nasb-i nazar eden ve o iman ile başının vergisini verip Rabbinin ismini anarak ona gitmek üzere namazını kılan, ibadetini yapan kimseler, dünyada ne kadar mihnet ve ıztırab görseler akibetten bedbin olmaz, ye'se düşmez, günden güne felâh ve saadete doğru gitmeğe ve hüsn-ü hâtimeye muvaffak olurlar. Onlar için gaye, dünya hayatta kalmak değil, onun âlâmından kurtulup Rızaullah'a kavuşmaktır.

إنَّ هذا **Haberiniz olsun ki,** bu tezkir, âhiretin dünyadan hayırlı ve devamlı olması ihtarı, yahud قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى (*"Doğrusu felah buldu tezekki eden."* A'lâ-87/14) ihbarı veya bu Sûre mazmunu, yâni Kur'ân'ın inzal ve ikrası ve hıfzı ile yüsrâya tesîri tazammun eden Risalet-i Muhammediyye'nin muvaffkiyyeti tebşiri, لَفِي الصُّحُفِ الْأُولٰى **Suhuf-ı ulâ da vardır.** Evvelki Peygamberlere verilmiş olan sahîfelerde, Kitablar'da de mezkûr ve mev'uddur. **Bahusus** صُحُفِ إِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى **İbrahim ile Musa'nın sahîfelerinde vardır.** Bunun Suhuf-ı ulâdan bedeli küll olması da muhtemil ise de, zâhir bedeli ba'z olmaktır.

SUHUF: Esasen kitab mânâsına sahîfenin cem'i olup Tevrat, Zebur, İncil, Kur'ân dört büyük kitabdan maada olarak Enbiya'ya indirilmiş olan risalelerde müte'aref olmuştur. Bu mânâ ile, «Musa'nın suhufu, Tevrat'tan evvel indirilmiş olan on suhuf, İbrahim'inki de on suhuf idi» diye nakledilmiştir. Yâni Dîn-i İslâm'ın burada beyan olunmuş olan bu hakikatı, Rabb-ı A'lâ'yı Tevhid ve tenzih, okumak, va'z-u tezkîr, saygı, tezekkî ve zikr-ü salât ile felâh, âhiretin dünyadan hayırlı ve bekalı olması esasları, her dînin esası olan ve evvelki Peygamberlere indirilmiş ilk suhuflarda ve bilhassa İbrahim ve Musa'nın suhuflarında mezkûr bulunun emr-ı Hakk'tır. Ve dîn namına buna muhalif olan şirk, teslis ve teşbih ve dünyayı âhirete tercih gibi bedbîn fikirler, akîdeler doğru değildir. Ve binaenaleyh bütün güçlüklere rağmen risalet-i Muhammediyye'nin ve bu Dîn-i Hakk'ın yüsrâya muvaffakıyyeti bütün bunların bir neticesi olmak üzere emr-i muhakkaktır. وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى (*"Ve seni en kolay yola muvaffak kılacağız"* A'lâ-87/8) ile de işaret buyurulduğu üzere, هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"O Allah'dır ki o, Resulünü hidâyet kanunu ve hak dini ile bütün dinlerin üzerlerine geçirmek için gönderdi."* Tevbe-9/33) hükmünün zuhur edeceğinde şübhe edilmemelidir. İbrahim ve Musa'ya inananların buna da inanmaları lâzım gelir. Abd ibn Humeyd ve İbn Merduye ve İbn Asâkir, Ebu Zerr radıyallahü anhten rivayet etmişlerdir: «Dedim ki: Ya Resûlallah, Allah Teâlâ kaç kitab indirdi?» Buyurdu ki: «Yüz dört kitab. Elli sahîfe Şit'e, otuz

---

Ba'z: *Bir şeyin bir kısmı, bir parça.*

sahîfe İdrîs'e, on sahîfe İbrahim'e, on sahîfe de Tevrat'tan evvel Musa'ya indirdi. Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u, Furkan'ı da indirdi.» Dedim ki: «Ya Resûlallah, İbrahim'in sahîfeleri ne idi?» Buyurdu ki: «Hepsi emsal idi: «Ey o mübtelâya tesallut eden mağrur Melik, Ben, seni dünyayı birbirine yığasın diye göndermedim. Velâkin mazlûmun duasını Benden redd edesin diye gönderdim. Çünkü Ben, mazlûmun duasını kâfir de olsa, redd etmem ve aklına karşı mağlûb olmadıkça âkîle gerektir ki, üç saati ola. Bir saatinde Rabbine münacât ede ve bir saattinde nefsini muhasebe ede ve yaptığını düşüne. Bir saattinde halâlinden haceti için tenha kala. Çünkü bu saatte, öbür saatler için bir yardım ve cemiyyeti hâtır ve ferag hasıl olur. Ve âkîle, zamanına basîr, şe'nine mukbil, lisanına hâfız olmak gerekir. Çünkü kelâmını amelinden sayan kimse az söyler, meğer ki mâya'nîsi hakkında olsun. Âkîl, üç şeyi talib olmak gerektir. Me'ıyşetini ıslsah veya meâdına hazırlık, veya haramda olmıyarak telezzüz.» Dedim ki: Ya Resûlallah, Musa'nın suhufu ne idi?» Buyurdu ki: «Hepsi ibret idi: «Te'accub ederim, ölüme yakîni olup da sevinene, ateşe yakîni olup da gülene, dünyayı ve ehline olan tekallübatını görüp de ona gönül bağlayana, kadere yakîni olup da öfkelenee, hesaba yakîni olup da amel etmeyene.» ***Dedim ki: Ya Resûlallah, İbrahim ve Musa'nın suhufundakilerden sana birşey indirildi mi? Evet, ya Abâ Zerr,*** قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى . وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى . بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا . وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ***("Doğrusu felâh buldu tezekki eden. Ve Rabbının ınıp da namaz kılan. Fakat siz dünya hayatı tercih ediyorsunuz. Halbuki ahiret daha hayırlı ve daha bekâlıdır."*** A'lâ-87/14-17) buyurdu» demiştir. Maamafih Âlûsî'nin dediği gibi, hadîsin sıhhatini Allah bilir.

Bunun üzerine اَلَّذٖى يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰى . ثُمَّ لَا يَمُوتُ فٖيهَا وَلَا يَحْيٰى ***("O ki en büyük ateşe yaslanacaktır. Sonra ne ölecek onda ne hayat bulacaktır."*** A'lâ-87/12-13) mısdakınca âhirette ateşe yaslanacak bedbahtlarla felâh bulacak mes'udların hallerini tafsîl ederek tezkire devam olunmak üzere Sûre-i Gaşiye gelecektir.

Şe'n: İş, yeni olan hal. Mukbil: Mübarek, bahtiyar.

GAÂŞİYE SÛRESİ

Gaşiye Sûresi bilâ hilâf Mekkî'dir.

Âyetleri: Yirmi altıdır.

Fasılası : هـ ، ع ، ت ، ر ، م harfleridir.

Resûlullah'ın bu Sûreyi Cum'ada, Cum'a Sûresiyle beraber okur idiği geçmişti. Evvelki Sûrenin âhirinde tezekkî edenin felâh bulacağı ve âhiretin dünyadan hayırlı olduğu haber verilmişti. Bu Sûre, Gaşiye hadîsi ile felâhın mânâsını ve hayriyyetin vechini izah edecek, dünyanın âhiri lâbüd bir gaşiye, müstevlî bir beliyyeye müntehî olacağını ve asıl felâh ve saadet o gaşiyeden muvaffakıyyetle çıkıp ni'mete eren ve bu suretle ile'l-ebed sayinden hoşnud kalan mes'udlara aid olacağını beyan ile tezkire devam eyleyecektir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ الْغَاشِيَةِ ﴿١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ
نَاصِبَةٌ ﴿٣﴾ تَصْلٰى نَاراً حَامِيَةً ﴿٤﴾ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ ﴿٥﴾ لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ
اِلَّا مِنْ ضَر۪يعٍ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْن۪ي مِنْ جُوعٍ ﴿٧﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾
لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾ ف۪ي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾ لَا تَسْمَعُ ف۪يهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾

Lâbud: Çok lazım, herhalde mutlak, mutlaka.

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَاَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾
وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾ اَفَلَا يَنْظُرُونَ اِلَى الْاِبِلِ
كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَاِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَاِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ
نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَاِلَى الْاَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾ فَذَكِّرْ اِنَّمَا اَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾
لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ اِلَّا مَنْ تَوَلّٰى وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللّٰهُ الْعَذَابَ
الْاَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ اِنَّ اِلَيْنَا اِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

1- Geldi mi sana o Gaşiye hadîsi? 2- Bir takım yüzler, o gün eğilmiş zillete düşmüştür. 3- Çalışmış fakat boşuna yorulmuştur. 4- Kızışmış bir ateşe yaslanırlar. 5- Kızgın bir menba'dan sulanırlar. 6- Yiyecekleri yok ancak bir darî. 7- Ne besler, ne açlıktan kurtarır. 8- Bir takım yüzler de, o gün mes'uddur. 9- Sayinden hoşnuddur. 10- Yüksek bir cennette, 11- Ki, onda lağviyyattan bir kelime işidilmez. 12- Onda, carî bir menba'. 13- Onda yüksek serîrler. 14- Konulmuş küpler. 15- Dizilmiş koltuklar, yastıklar. 16- Serilmiş nefîs döşemeler. 17- Ya hâlâ bakmazlar mı o deveye, nasıl yaratılmış? 18- Ve o göğe, nasıl kaldırılmış? 19- Ve o dağlara, nasıl dikilmiş? 20- Ve o arza nasıl satıhlanmış? 21- Haydi ihtar et; sen şimdi sırf bir öğütçüsün. 22- Üzerlerine musallat değilsin. 23- Ancak tersine giden ve küfr eden başka. 24- Ki, Allah, onları en büyük azâb ile ta'zib edecek. 25- Muhakkak onlar döne dolaşa bize gelecekler. 26- Sonrada muhakkak bize hesab verecekler.

هَلْ اَتٰيكَ **«Geldi mi? sana.»** Bu istifham ehemmiyyetle dinlemeğe teşvik ve takrir içindir. **حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ** **«O gaşiye hadîsi».**

GAŞİYE: Esasında gaşiyden ism-i fâil olarak bir şeyi her tarafından sarıp bürüyen salgın, sargın, müstevlî şey demektir ki «ta»'sı mevsufu itibariyle te'nis veya mübaleğa veya bâzı ahvalda vasfiyyetten ismiyyete nakl içindir. At eğerinin örtüsüne ve kalb zarına ve insanı veya hayvanı içinden saran derde ve

kâbus gibi her taraftan saran salgın müstevlî belâya ıtlak olunur ki, أفأمنوا أن تأتيهم غاشية من عذاب الله ("*Ya artık Allah'ın azabından umumu saracak beliyye geliverme-sinden emanda mı dırlar?*" Yusuf-12/107) bu mânâdandır. Bu mânâdan «lâm» ile «الغاشية» de Kıyametin isimlerindendir. Çünkü birden bire şiddetiyle halkı saracak ve ahval-i umumu bürüyecektir. Bâzıları demişlerdir ki: وتغشى وجوههم النار ("*Ve yüzlerini ateş kaplıyor.*" İbrahim-14/50) buyurulduğu üzere kâfirlerin, ashab-ı narın yüzlerini saracak olan nardır. «النار الغاشية» meâlindedir. Bâzıları da o cehennem ateşinin içine düşüp onu saracak olan ehl-i nardır demişler. Cümhur, evvelkini, Sûrenin siyakına muvafık görmüşlerdir.

HADÎS: Herkes tarafından birbirlerine nakil ve rivayet edilerek söylenmeğe, hikâye edilmeğe ve her söylenişinde tâze gibi dinlenmeğe lâyık söz ve haber demektir ki, bu gaşiye hadîsi de, dâima böyle ehemmiyyetle dinlenilmesi lâzım gelen bir haberdir. وجوه **Bir takım yüzler.** Nice kimseler, يومئذ o gün yâni o Gaşiye sardığı gün خاشعة **huşu' etmiştir.** Evvel hakkı saymazken, o gün havf-ü haşyetle boynunu bükmüş, zillete düşmüştür, عاملة **âmildirler.** Yâni vaktiyle gereği gibi çalışmazlarken bugün hepsi ezici ameller içinde çalışmakta, ناصبة **zahmet çekmektedirler.** Yâhud vaktiyle çalışmamış, amel etmemiş değiller çalışmışlar, amel yapmışlar. Fakat boşuna zahmet çekmiş, meşakkate düşmüşlerdir. Zira bugün işe yarayacak vech ile Allah için hak, doğru yolda salih amellere çalışmamışlar. Bâtıl dîn, bozuk fikir ve itikad ile küfre saparak çalışmışlar, beyhude zahmet ve meşakkat çekmişler, şimdi de onun cezasını çekiyorlar. «Âmiletün, nâsıbetün» ikinci ve üçüncü haberdir. Yâhud «nasibe» sıfattır. Bunların, «hâşia» gibi «yevmeizin» ile mukayyed olup olmadığına göre bir kaç vech ile tefsiri rivayet edilmiştir.

BİRİNCİSİ: Hepsinin de «yevmeizin» ile mukayyed olmasıdır ki, evvel huşu' etmez. Hakk yolunda çalışmazlarken bu gün boynunu eğmiş zilletler içinde tehammül edilmez ezici amellerle amelelik etmekte, nasab, teab ile meşakkatler çekmektedirler, demek olur. Bugün bu amel ve meşakkat, bundan sonra beyan olunacağı vech ile cehennem ateşi içinde esaret zincirlerini, tomruklarını sürükleyerek aşağı yukarı bata çıka boğuşup durmalarıdır. Bu mânâ İbn Abbas'dan menkuldür.

İKİNCİSİ: «Âmiletün nasibetün», «yevmeiz» ile mukayyed olmayıp mutlak olarak mazîye âid olmasıdır. Bu surette bunlar, vaktiyle dünyada çalışmışlar, ameller yapmışlar, ibadetler etmişler, lâkin iyi yapıyoruz zu'miyle küfr ile bâtıl yolda çalışmış bulunduklarından bütün amelleri habt olunup sa'yleri heder

---

Nasab: Dert, zahmet. **Taab:** Yorgunluk, sıkıntı. **Habt:** Bozma, ibtal etme.

olmuş, boşuna zahmet ve meşakkat çekmekle kalmışlar, bugün zillete düşmüşlerdir demek olur ki, Sûre-i Kehf'in âhirindeki, قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالًا اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ، اُولٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْنًا ذٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا اٰيَاتِى وَرُسُلِى هُزُوًا (*"Size de, amelleri en ziyade hüsrana gidenleri haber vereyim mi? Onlar ki dünya hayatta saiyleri boşa gitmektedir de kendilerini zannederler ki cidden güzel san'at yapıyorlar. Bunlar işte o kimselerdir ki Rablarının âyetlerine ve likâsına küfretmişlerdir de hayır namına yaptıkları bütün amelleri heder olmuştur, artık kıyamet günü Biz onlara hiçbir vezin tutturmayız."* Kehf-18/103-106) ve Sûre-i Furkan'daki, وَقَدِمْنَا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا (*"Hem varmışızdır da her ne amel işledilerse onu bir hebâi mensûre çevirmişizdir."* Furkan-25/23) âyetlerin mazmununu hulâsa demektir.

Zeyd bin Eslem'den mervi olan bu mânâ, İbn Abbas'dan da diğer bir rivâyettir. Âhiret Darü'l-amel olmayıp Darü'l-ceza olmak itibariyle amelin dünyada olması daha zâhir olduğundan bir çokları bu mânâyı tercih etmişler ve bununla savmaalarda, Manastırlarda Rahibler gibi şiddet ve guluvv iltizam ederek dalâl üzere çalışan ehl-i dalâlin amellerinin butlanına işâret edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Buharî'de: قَالَ اِبْنُ عَبَّاسٍ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ اَلنَّصَارٰى demiştir. Bu surette «نَاصِبَةٌ» , «عَامِلَةٌ» nin sıfatı olmak gerektir.

ÜÇÜNCÜSÜ: İkrime'den mervi olandır ki: «Âmile», dünyada, «nâsibe», Uhrada demektir. Bunun mânâsı zannedildiği gibi ayrı ayrı zarflar takdîri demek değil, «amile» ism-i fâili mazî mânâsına «nasibe» ism-i fâili hal veya devam mânâsına mahmul olduğunu söylemektir ki, amel dünyaya, ceza âhirete âid olmak mülâhazasiyle bu mânâ da baîd değildir. Bu surette de «nâsıbe» üçüncü haberdir. Ve şununla mübeyyendir. تَصْلٰى نَارًا حَامِيَةً **«Kızışmış bir ateşe yaslanırlar.»**

Hâmiye, yâni yüksek derece-i hararette şiddetli kızışgın bir ateşe gerilip yaslanırlar. تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ **Bir ayn-i aniyeden iska olunurlar.** Ayn, burada da iska karînesiyle çeşme, pınar, menba' kaynak gibi su gözü mânâsına olduğu zâhirdir. Lâkin bu göz, bir soğuk su gözü değil, âniye حَمِيمٍ اٰنٍ (*"Bir kızgın hamîm"* Rahmân-55/44) denilen son derece harr, kaynar, gayet kızgın, ateşîn bir menba'dır. لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ **«Yiyecekleri yok, ancak bir dar'ı.»** Tâ yukarılarda zakkuk, Sûre-i Hâkka'da da hasr ile وَلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ (*"Ne de bir taam bir ğıslinden başka."* Hâkka-69/36) geçmiş idi. Onun için burada da darî-i gıslîn veya zakkum ile ayni şey olmak üzere, شَجَرٌ مِنْ نَارٍ ateşten bir ağaç diye tefsir edenler varsa da hasır başka başka sınıflara nazaran olarak herbirinin başka bir mânâda olması da kabildir. Bu babda bir kaç mânâ beyan etmişlerdir. Tefsir-i

Râzî'de Hasen'den bir rivayette, «elîmün mülimün, semîun müsmiun, bedîun mübdiun» mânâsına olduğu gibi «darîun de mudarriun» mânâsına olur. Tenâvülünde sertliği, acılığı, yakıcılığı ile onları zillet-ü tedarrua mecbur eden bir şeyden başka taam yok demektir. Saniyen, ekser müfessirîn demişlerdir ki: Darî', şibrıkın kurusudur. Şibrık bir nevi' dikendir ki, yaş iken onu deve yer, koruyunca kaçınır, semmi katildir. İbn Cerîr der ki: «Arab'da darî', şibrık denilen bir nebattır ki, kuruduğu zaman ehl-i Hicaz, darî' namını verirler. Sairleri şibrık derler. Bir zehirdir.» İkrime'den rivayetinde: «Yere yapışık dikenli bir ağaçtır ki, baharın Kureyş ona şibrık derler. Kuruyup çöp olduğu zaman da darî' derler.» Ebu Hayyan'ın nakillerine göre: Darî' şibrıktır ki fena bir mer'adır. Üzerinde yayılan hayvan ne yağ bağlar, ne et. İbn Azzare-i Hüzelî'nin şu beyti ondandır:

وَحُبِسْنَ فِي هَزْمِ الضَّرِيعِ فَكُلُّهَا حَدْبَاءُ دَامِيَةُ الْيَدَيْنِ حَرُودُ

«O develer darî' çukurlarında habs olunmuşlar da, hepsi kambur, elleri kanamış, hared illetine uğramış.»

رَعَى الشِّبْرِقَ الرَّيَّانَ حَتَّى اِذَا ذَوَى وَصَارَ ضَرِيعًا بَانَ عَنْهُ النَّحَائِصُ

«Seyrab, taze şibrıkı otladı, nihayet solup da darî' olunca o semiz kısır develer, ondan uzaklaştı.

Ebu Züeyb de, şöyle demiştir.

Bâzı lügaviyyîn, «arfec kurusunun kırıntısı» [1] demiş. Zeccac, «avsec gibi bir ot» demiş, Halil de, «yeşil ve gayet fena kokulu bir ottur ki deniz atar demiştir. «Kamus»'ta, bu mânâlardan başka hurma ağacının dikenine ve bulanık müteaffin sularda ve uruk-u arza vasıl olmayıp su içinde olur bir ota dahi denildiğini de kayd etmiştir. Ki, bu ot, «سَبِّحْ» sûresinde فَجَعَلَهُ غُثَاءً اَحْوٰى (*"Sonra da onu karamsı bir sel kusuğuna çevirdi."* A'lâ-87/5)'da beyan olunduğu üzere türbün ve ma'den kömürlerinin menşei olan nebatat-ı haleviyyeden demek olur. Demek ki, Arabca'da darî' insanın değil, hayvanın bile yemesi kabil olmayan dikenli, sert veya yumuşak olsa da gayet fena kokulu zehir, zenberek bir kaç türlü dikene ve nebata ıtlak olunurmuş. Şu halde burada bunlardan herhangi birinin hususiyyeti değil, yenilip yutulmak ihtimali olmayan elîm bir şey olması vasfı, maksud olmalıdır. Bu mânâ denildiği gibi bir daraat ve zillet ile sızlandırmak mefhumunu ima eden dari' lâfzîyle ifade edilmiş, لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِى مِنْ جُوعٍ «Ne besler ne de açlıktan kurtarır.» vasfiyle de izah olunmuş demektir. Yine bundan

[1] Arfec, Kamus tercemesinde bazıları: "Sütleğen nev'inden beş parmak denilen ot" demişler.
Tenavül: Yemek yeme. Müteaffin: Kokan. Uruk-u arz: Dünyanın damarları.

dolayı Said'den rivayet olunduğu üzere bâzı müfessirîn bunu, «taş» diye tefsir etmiş. İbn Zeyd'den de şöyle rivayet edilmiştir. «Dünyada darî', Arab'ın darî' dediği yapraksız kuru dikendir. Âhirette darî' de, ateşten bir dikendir.» İbn Abbas'dan rivayette: «Ateşten bir ağaçtır.» «Kamus»'ta alâ kavlin: «Cehennemde acı sabırdan acı, lâşeden daha bed kokulu ve ateşten daha yakıcı bir şeydir» demekle de bunu anlatmıştır. Murad, böyle yenilip yutulmak ihtimali olmayan bir şey yemek mecburiyyetine düşmek, azâbının elem ve fecaatteki şiddetini iş'ar olduğuna göre zakkum, gıslîn, darî' hepsi Sûre-i Müzzemmil'deki, وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ (*"Boğaza duran bir taam."* Müzzemmil-73/13) boğaza duran yutulmaz taamı birer suretle tavzîh demek olur ki bunlar, mecburiyyet altında yenseler bile لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِى مِنْ جُوعٍ (*"Ne besler ne de kurtarır."* Gaşiye-88/7) dur. Ne besler, ne de açlığa fâidesi olur. Sade inletir de inletir, sızlatır da sızlatır. Bunlar muztarib beşeriyyetin dünyada büyük açlık ve felâket, esaret hengâmlarında gördükleri âlâm ve iztirabattan istidlâl olunabilecek birer mefhum ile âhiret azâbının akıllara sığmaz acılıklarını düşündürmektir.

İşte o gaşiye bir kısım yüzler için böyle sargın bir beliyye-i uzmadır. Onlara mukabil وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ bir takım yüzler de o gün نَاعِمَةٌ **lâtif, naîm içinde mes'ud.**

NÂIME: Letafet mânâsına nüumetten müştak lâtif yâni تَعْرِفُ فِى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ (*"Yüzlerinde naimin revnakını tanırsın."* Mutafıfîn-83/24) mazmununca nimet ve saadet eseri olan neş'e, letafet, yumuşaklık zâhir, yahud nimetten müştak, nimete konmuş, naîm içinde mütenaim mânâlarına iki vech ile tefsir olunmuştur ki, birisi eser, birisi sebeb, ikisi de mes'udiyyeti müfid, لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ **sa'ylerine râzı, çalıştıklarından dolayı hoşnudlar.** Çünkü boşuna çalışmamışlar amelleri Allah'ın emr-ü rızasına muvafık yolda cereyan eylemiş, kabule iktiran etmiş, sa'yleri o dehşetli günde semeresini vermiş, nimet ve saadete ermişler ve bu muveffakiyyet kendilerinde hiss-i ataleti değil, daha ziyade sa'y neş'esi uyandırmıştır. فِى جَنَّةٍ عَالِيَةٍ **Âlî bir cennettedirler.** Hem mekânen, hem mekâneten yüksek öyle ki لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً **orada bir lâğıye, yâni leğiv veya boş bir kelime,** yahud bîhûde şeylerle meşgul **bir cemaat işitmezler,** yâhud işitmezsin ey muhatab!

LÂĞIYE: Kelimei lâğiye veya cemaat-i lâğiye yâhud lağiv mânâsına âkibet gibi masdar olmak üzere üç kavil vardır. Lağiv de, lâğiye mânâsına olarak ilga ve iskatı gerek olan, ehemmiyyet verilecek bir fâidesi olmıyan boş, mânâsız, herze, heder, bîhûde şeylere ıtlak olunur ki, leğveyât ve lağviyyat tâbir

---

Beliyye-i uzma: Büyük belâ, afet

olunur akval ve ef'alden eamdır. Kelime-i lâğiye bilhassa hatâ ve sebb-ü şetim gibi fâhiş söze denir. Cennette bunlar işitilmez لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا (*"Orada ne boş bir laf işitirler ne de bir tekzib"* Nebe'-78/35)'dir. Cennetin yüksekliğini izah sırasında ilk evvel bu vasf ile tavsıfı, evvel emirde naîmi cennetin ve ehl-i cennetin nezâhetini iş'ar ile mü'minleri ahlâk-ı fadıleye tergibdir. Zira cennet, nimet, hoşnudluk, saadet denilince bir takım zihinler, dünyada refah-ü servet kısmet olmuş, şehevât ve hevesâta düşgün bir çoklarının ahvalinde görüldüğü üzere vakit geçirmek için oyunlar, eğlenceler, hakîkî bir fâideyi tezammun etmeyen leğviyyata dair bîhûde kaviller, fiiller, neticesi hiçten ibaret olan şeyler için dediler, kodular, entirikalar, edeb kaydiyle mukayyed olmaksızın gevezelikler, şımarıklıklar, yüksek bir zevk ve meharet imiş ve bu gibi ahval ile keyf çatmak nimet ve saadetin mütemmimlerinden olan gayeler imiş. Ve binaenaleyh cennet saadeti de böyle lağviyyattan ibaret olacakmış gibi tevehhüm ve tehayyül edebileceğinden böyle bir ihtimali def' için evvelâ cennetin yüksekliği anlatılırken orada lağviyyatın yeri olmadığı ve ehl-i cennetin öyle boş ve bîhûde şeylerle iştigali şöyle dursun onları işitmekten bile âzâde ve münezzeh bulundukları anlatılmış ve bu suretle mü'minlere lâyık olan da Sûre-i Mü'minun da, وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (*"Onlar ki biyhude ise, boş lafa bakmazlar."* Mü'minun-23/3) diye tasrih olunduğu üzere bu ahlâk ile mütehallık olmak, hem yalnız darlık ve hacet zamanlarında değil, nimetleri izdiyad edip hallerinde vüs'at hasıl olduğu nisbette de lağivden ihtiraz da ileri gitmek ve hattâ yalnız dar-i teklif olan dünyada değil, kendilerinden tekâlifin kalktığı ve hiç gadab ve nikmet bulunmayan sâha-i rahmete vasıl oldukları zaman bile ondan tenzîh olunmak ve binaenaleyh nimetleri, nimet kadri bilmiyen cühelâ ve süfehanın sebeb-i felâketleri olan ni'metler kabîlinden olmayıp ebedî saadete mazhar olan ehl-i fadl-ü ciddin nimetleri kabîlinden olmasını istemektir. Yine şayan-ı dikkattir ki, cennetin ve nimetin yüksekliği vasıfları anlatılırken evvelâ daha ziyade nüfus-ı âliyenin ve ırfanda, kemalât-ı vicdâniyyede makamât-ı refi'a sahibi olanların, şanlarına lâyık olan ruhanî ve mânevî haslet takdim olunmuş, sa'ye rıza, sonra da lağivden nezahet zikredilmiştir. Herhangi bir hususta mertebe-i rızaya ermek büyük zevk ise de, sa'ye rıza: Sa'yinden hoşnudluk, insanı makamı hamde erdiren lezzetlerin en yükseğidir. Çünkü لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى (*"Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendinin değil."* Necm-53/39) لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ (*"Herkesin kazandığı lehine, yüklendiği aleyhinedir."* Bakara-2/286)'dir. Hayat,

---

Eamm: Şumullû. **Şetim:** Küfür, sövme. **Mütemmim:** Tamamlayan. **İzdiyad:** Ziyadeleşmek. **İhtiraz:** Çekinmek.

hadd-i zatında faaliyyet demek olduğu için hakikatte zevk-ı hayat, gayesine masruf olan sa'y zevkından ibarettir. Sa'yin zevki de gayesine isabetindedir. Onun için sa'yinin güzel semeresini gören ruhun hazzı, her lezzetin fevkinde ve bu suretle sa'yden hoşnudluk, her hoşnudluğun başında bir hazzı ruhanîdir, Gayesine isabet etmeyen sa'y ve amel, sonunda عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ (*"Çalışmış fakat boşuna yorulmuştur."* Ğaşiye-85/3) hükmünce nasab ve teab ve inkisarı hayal ile elem-ü hüsrandan ibaret kalacağı gibi gayesiz olan veya gayesi bir ehemmiyyeti hâiz olmayan sa'yler de lagv-ü abes olmak i'tibariyle Ona mülhaktır. Onun için sa'yinden hoşnudluk, ruhun en yüksek hazlarından olduğu gibi lağivden nezahet de onun tekemmülü şeraitınden bulunmak hasebiyle cennet-i âliye'nin evsafında evvela bu iki saadet takdim edilmiş, sonra da dünya hayatta tanınmakta olan cismanî lezzetlere benzer huzuzât zikrolunmuştur. Şöyle ki: فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ **Ondâ, o cennette akan bir menba'.** İstenilen yere cereyan eden bir kaynak ki, her tarafa hayat mâye ve neş'esi dağıtır. Defeat ile geçtiği üzere cennette uyûn, müteadiddir. Burada müfred getirilmesi, cinsi i'tibariyle demek olur. Yâhud en umumî olan birine işaret edilmiştir. Herhalde tenvin, vahdet için değil, tefhîm içindir. Tenkîri de, mâruf olan menba'lardan olmayıp, مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ cümlesinden olduğuna işarettir ki, maba'di de böyledir. فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ **O cennette, o akan menba' cıvarında rıf'atlı serîrler.**

SERİR: Üzerinde sürûr ile oturulan taht, sandalye veya yatılan karyola ve köşk kabîlinden şeylere ıtlak olunur. Rıf'ati de, zeminden yüksekliği veya şerefi i'tibariyledir. وَأَكْوَابٌ **Küpler,** kulpu olmayan küp, surahî bardak gibi meşrubât kapları, مَوْضُوعَةٌ **yakınlarına konmuş,** istedikleri zaman, إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا . عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ (*"Haberiniz olsun ebrar* (hayır sahibi iyi insanlar) *öyle dolgun bir kadehten içeceklerdir ki mizacı olmuştur kâfur. Bir çeşme ondan Allah'ın kulları içer."* İnsan-76/5-6) fahvasınca içmelerine âmade. Yine o cennette وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ **sıra sıra dizilmiş nümrukalar.** Nun'un zammı veya kesri ile نُمْرُقَةٌ dayanmak için konulan koltuk yastığı وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ **serilmiş yâhud câbecâ yayılmış zürbiyyeler.** «Za»'nın zammı veya kesri ile zürbiyye, nefîs ve fâhır döşemeler. «Kamus»'ta mezkûr olduğu üzere, Zerâbiyy: Sararmış ve kızarmış olmakla beraber yeşilliği de bulunan otlara dahi denir ve fiilinde, أَزْرَبَتِ النَّبَاتُ أَيْ اصْفَرَّتْ وَاحْمَرَّتْ وَفِيهِ خُضْرَةٌ denilir. Döşemelere ıtlakı, buna teşbih suretiyle olduğu da söylenmiştir. Lâkin Râgıb, demiştir ki: «Zerâbiyy: Filasıl bir mevzıa mensûb benekli dokumalardır. Sonra döşemelere isti'are olunmuştur.» Ferran'ın bey-

---

Masruf: Sarfolunmuş. **Huzuzat:** İnsanın hoşuna giden şeyler. **Tenkir:** Bir ismi belirlilik takısı kullanmayarak belirsiz kılmak. **Cabeca:** Yer, yer. **Fahır:** Ağır, parlak.

anına göre, ince tüylü halılardır. Tanafisle hımli rakik, Nemârık ve zerâbî yekdiğeri makamında da kullanıldığından Sıhah-ı Cevherî aralarını ayırmıştır. Nitekim Hind'in:

نَحْنُ بَنَاتُ طَارِقْ نَمْشِى عَلَى النَّمَارِقْ

«Biz Tarık'ın kızlarıyız, Yastıklar üzerinde yürürüz.»

Recezinde nemarık, zerâbî mânâsına kullanılmıştır. Çünkü adeten yastık üzerinde yürünmez. Maamafih sâirleri farklarını göstermiş oldukları gibi âyette de zâhirdir.

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ **«Ya, hâlâ bakmazlar mı o deveye.»** Yukarıya bir tefri' olan bu cümlenin «fa» ile rabtındaki mânâ, Gaşiye hadîsini ve mutezammın olduğu evsaf-ı acîbe ile ba's kaziyyesini inkâr edenlere karşı hilkatin en göz önünde bulunan şeylerinde bile görülüp duran acâibliklere nazar-ı dikkati celb ile Halik'in kudretini ihtar ve boşuna yorgunluk olan yolsuz çalışmalardan ve lağviyyattan kurtulmak ve sa'yinden hoşnud olacağı işler yapmak için Zemînden Semaya, Semadan Zemîne, en yakınlarından en uzaklarına kadar eşyanın hilkat tarzlarını teharrî ve tetebbu' ederek onun sünnetlerini ve kudretinin acâibâtını, ve tesarrufu keyfiyyetlerini ve ona göre evamir ve ahkâmını fehm-ü istinbat ile Gaşiye gününün şedaidinden korunacak ve saadetine erdirecek güzel ve nâfi' amellere sevk-ü teşvîktir ki, evvelki sûrede, Suhuf-ı ûlâda olduğu anlatılan tezekkî mazmununun, Suhuf-u uhrada mütemmim ve mükemmili demek olan bir tezkir olmak hasebiyle sonunda فَذَكِّرْ emriyle takib olunmuştur. Bu tezkir için Gaşiye hadîsinden sonra arz ve semanın keyfiyyeti hilkati ile Halik'in kudretine nazar-ı dikkat celb olunurken ilk önce devenin ileri sürülmesi birden bire nazara acîb gelirse de, bu acîblikte de mânâyı maksuda isabet nokta-i nazarından beraat-i istihlâl gibi bir bedaat vardır. Zira maksad, bakılması mu'tad olan ve pek âdî gibi görünen şeylerin bile keyfiyyet-i hilkatleri acâibat ile meşhun bulunduğunu duyurmak olduğu ve deve hilkatinin hakikaten acâibliğiyle beraber Arab'ın en yakından nazarına çarpması lâzım geldiği düşünülürse bunun hilkati, âlemi seyr için mebde'-i nazar ittihaz edilmesi en muvafık bir hareket olduktan başka serilmiş döşeklerden bir lahzada deveye atlatarak ondan semaya, ondan cibale, onlardan muhît-ı arza bir tedkik siyahati yaptıran intikalde bir garabet ve aynı zamanda fasılalarda kıvrık «ha»'dan, şiddetli uzun «ta»'ya geçen bir inbisat ile ifadeye başkaca bir tehavvül verilmesi hilkatteki acâibatı göstermek mak-

---

Tetebbu': Tetkik edip öğrenme. **Beraet-i-İstihlâl:** Bir eserin içindekileri güzel bir başlangıçla baş tarafında anlatmak. Güzel bir başlangıç. **Bedaat:** Yeni zuhur etme.

sadına her vech ile intıbak eden bedîî san'atleri ihtiva ettiği anlaşılır. Bu sayılan şeylere nazar da, bütün âleme nazarı tezammun eder. «Fa» siyakın iktıza ettiği mukaddere ma'tuf olarak hasılı mânâ şu olur: Gaşiye hadîsi, böyle haber verildiği, dünyanin âhiri ya bîhûde ameller yüzünden bîtab olarak zillet-ü sefâletle ateşe yaslanmak veya yolunda cereyan eden güzel ve müsmir amellerle nimet-ü saadete ererek sa'yinden ile'l-ebed hoşnud olmaktan ibaret idiği anlatıldığı halde, bulunduğu âlemi ve yaradanın hükm-ü kudretini düşünmeyip de dünyayı âhirete tercih eden gafiller hâlâ önünü sonunu görmek ve sonunda hoşnud olacağı fâideli ameller yolunu aramak ve gereği gibi istifâde etmek için nazar etmezler mi, o her gün gözleri önünde kullanıp durdukları, etinden, südünden, yününden, derisinden, işinden, gücünden, türlü menafiinden intifa' etmek için türlü meşakkatlere soktukları deveye? كَيْفَ خُلِقَتْ Nasıl yaratılmış? Ne acîb hilkati var? Bir çok hayvanların hilkatine benzemeyen iri cüssesi, şiddetli kuvveti, acâib hey'eti başka hayvanların iktifa etmediği cüz'î alef ve dikenli mikenli mer'alarla iktifa ederek ağır yüklerle uzun uzun seferlere ve günlerce susuzluğa tehammül eden sabr-ü metaneti [1] ve oturup kalkmaktaki vaz'iyyeti ve o kuvvet ve cesametiyle beraber en zayıf bir hayvandan, bir koyundan, bir merkebten daha ziyade ve hatta bir çocukla bile yedilip güdülebilecek derecede itaat ve inkiyad ile insanlara müsahhar kılınarak istihdam edilmesi ve gittiği bir yolu bir çok insanlardan daha sağlam bir hâfıza ile belleyip çıkarması [2] ve kalınlığına rağmen güzel sesle nida olunduğu zaman müteessir olarak şevk-u tarab ile coşması gibi ahvali ne acâyib şeylerdir. İnsan kendi zekâsiyle bu acîb hilkat arasındaki fark ve münasebeti düşünür. O iri acîb hayvana karşı kendi maddî kuvvetinin küçüklüğünü mukayese ve onunla beraber kendinin onu istihdam edebilecek surette galebesi esrarını ve bundan daha güzel istifade yollarını araştırırsa şübhe yok ki, her şeyden evvel Halik Teâlâ'nın sun'undaki acâibatı, kudretindeki vüs'ati ve her şeye bir hususiyyet bahşeden iradesindeki tahsîsatı ve hepsini münasebetı mahsusalarına göre bir nizam ile idare eden emr-ü

1] Devenin, sekiz gün kadar susuzluğa tehammül ettiği ve buna «aynın» kesri ve «şînin» sükûniyle «ışr» denildiği ve bâzân bunu dahi geçtiği ve o zaman hıvâzî denildiği beyan olunmuştur.

[2] Râzî der ki: «Ben, bir cemaat ile bir mefâzede bulundum. Yolu kaybettik. Bunun üzerine bir erkek deveyi öne saldılar, arkasına düştüler. O deve, tepeden tepeye, bir yandan bir yana in'itaf ederek gidiyor. Cemaat da onu ta'kib ediyordu. Nihayet uzun bir zamandan sonra yola vardı. Biz, o hayvanın bir kerre geçtiği o inhinaları nasıl tahayyül edip de hâfızasında tuttuğuna ve bu kadar ukalâ cemaatinin çıkaramadığı bir yolu bulup çıkardığına taaccüb ettik.»
İnhina: Eğilme.

hükmünü ve binaenaleyh insanların da ona göre acı veya tatlı bir âkibete yürümekte bulunduğunu anlaması ve o yolda iman ve irfan ile ilerisi için şevk ile çalışması icab eder. İlâhî tahsîsatın ehemmiyyeti ilm-ü marifet gibi mânevî kuvvetlerin maddî kuvvetlere tefevvuk ve hakimiyetini sarîh bir misal ile anlatmak için insanlar elinde müsahhar olan devenin keyfiyyet-i hilkatini mebde'-i nazar ittihaz etmek herkes için en açık ve en fâideli bir misal olduğunda şübhe yoktur. Gerçi fil daha büyüktür. Ve onun hilkatinde de bariz bir acîblik vardır. Lâkin o deve gibi temiz bir hayvan olmadıktan başka, onun kadar göz önünde değil ve bahusus Arab'ın nazarından uzaktır. Deve ise, Arab'ın ehassı emvalindendir. Hele darîin zikrinden sonra deveye bir atf-ı nazar etmenin de başkaca bir münasebet ve letafeti vardır. Sonra seyr-ü sefer etmek üzere deveye binen bir kimse boyundan hayli yüksek bir irtifaa çıkmış olur. Yukarı baktığı zaman fevkinda semayı, sağa sola baktığı zaman dağları, aşağıya baktığı zaman da sath-ı arzı görür. Ve bu nazarlar ne kadar genişler ne kadar derinleşirse insanın bulunduğu âleme dair vukufu ve Halik Teâlâ'nın sun'-u kudreti ve nimetlerinin vüs'atı ve istikbalin ehemmiyyeti ve yoluyla sa'y-ü gayretin kıymeti hakkında mârifeti de öyle genişler ve derinleşir.

Ebü'l-abbas Müberred gibi bâzıları burada deveye nazardan semaya nazara geçmeği baîd görerek mâtuflar arasında daha mütecanis bir münasebet düşünmek üzere sema karînesiyle ibilden murad, sehab olduğuna kail olmuştur. Sahib-i Keşşaf, der ki: «Bunun muradı, ibilin gamâm, müzn, rebab, ğaym, ğayn ve saire gibi bulut isimlerinden olduğunu söylemek değil, bir çok Arab eş'arında bulutun deveye teşbih edilmiş olduğunu görerek burada da teşbih ve mecaz tarikiyle ibilden sehab murad olunmasını tecviz olmalıdır .» Fakat mecaza hacet yoktur. Deveye nazardan, semaya nazara geçirmek bilhassa vâdîlerinde, bâdiyelerinde, uzak seyr-ü seferlerinde deveye ihtisası ma'lûm bulunan Arab'ın irşadı bakımından gayet tabîi ve lâtîftir. Deve en istifadeli malı olup da ona bakmamak, acîb hilkatini düşünmemek nasıl büyük gaflet ise, deveye binip de semaya bakmamak, Halik'in kudret ve azametini mutaleaya dalmamak daha büyük gafletdir. Onun için buyuruluyor ki:

وَإِلَى السَّمَاءِ Ve o semaya, gece, gündüz müşahede edip durdukları hayretengiz göğe bakmazlar mı كَيْفَ رُفِعَتْ nasıl yükseltilmiş? Yukarı doğru yükselen cevv-i heva üstünde derin bir bu'd-u imtidad içinde her biri bir felekte direksiz dayaksız yüzüp duran layüad ecram ve kevakibiyle o zîynet ve füshatiyle, bütün

---

Tefevvuk: Üstünlük. **Eş'ar:** Şiirler. **Bud'-u imtidad:** Uzaklık. **Layuad:** Adedi belli olmayan. **Badiye:** Kır, ova. **Füshat:** Genişlik.

nazarları kaplayan o aşılmaz muhîta nasıl bir irtifa' verilmiş وَاِلَى الْجِبَالِ ve o **dağlara**, yerden o semaya doğru ser çekerek dikilip nazarları tahdid eden ve türlü menaafii ile intifa' edilip duran dağlara bakmazlar mı? كَيْفَ نُصِبَتْ **Nasıl dikilmiş?** Nasıl vaziyyetlerle konulup tesbit edilmiş? وَاِلَى الْاَرْضِ **Ve o arza** ve üzerinde yaşadıkları ve altlarında zelûl ve münkad buldukları ve yarın içine gömülecekleri arza bakmazlar mı, كَيْفَ سُطِحَتْ **Nasıl satıhlanmış?** O dağlar, vâdîlerle beraber ovalar denizler gibi düzlüklerden nasıl bir satıh ile kaplanıp üzerinde hayat ve seyr-ü sefer kabil olacak vech ile düzlenmiş döşenmiş. Bu satıh husule gelinceye kadar nasıl tekallübler, tehavvüller vukua getirilmiş? Neler yıkılmış, neler yapılmış? Ne halklar, ne tesviyeler, ne işler cereyan etmiş? Bugün ne hâle gelmiş? Yarın neler olması muhtemil? Hasılı nasıl ve ne gibi bir âlemde bulunuyorlar? Ne olmuş, ne olacaklar? Bütün bunlara tedebbür ve ibret nazariyle bakıp da yaradanın kudretini, Gaşiye hadîsinin mutezammın olduğu ba's-ü nüşûrün, ceza ve mükâfatın hakkiyyetini sa'yinden razı olmak için hak yolunda çalışmanın lüzumunu düşünmezler mi? Görülüyor ki, bu nazar, âlemin Arz-u semasiyle hepsine nazar demektir. Bununla beraber arzın bir cüz'ünden başlayıp semâdan ve dağlardan dolaşarak nihayet sath-ı arzın keyfiyyetini tedkika getirilmiştir. Zira, وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلَى حِينٍ . قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ (*"Size bir zamana kadar arzda bir karar gâh tutmak ve bir nasîb almak mukadder. Buyurdu ki onda yaşıyacaksınız ve onda öleceksiniz ve ondan çıkarılacaksınız."* Arâf-7/24-25) buyurulduğu üzere arz, insanlar için bir zamana kadar hayattan nasîb alınacak bir yurddur. Onda yaşanacak, onda ölünecek, ondan çıkarılıp haşr-ü neşr ile âhirete gidilecektir. Onun için bulunduğu yurdu ileri geri hudud ve keyfiyyetiyle tanıyıp, فَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (*"Şimdi yeryüzünde bir gezin de bakın Peygamberleri tekzib edenlerin akıbeti nasıl oldu?"* Nahl-16/36) müeddasınca akibeti anlamak ve ona göre hayatını câhilâne ve bîhûde şeylerle geçirmeyip iman ve irfan ile güzel amellere çalışmak lüzumuna tenbih olunmuştur. Şayan-ı dikkattir ki, burada bu keyfiyyet, tafsîl olunmamış, yalnız, halk, refi', nasb, satıh keyfiyyetlerine icmalen nazar-ı dikkat celb olunmuştur. Demek ki, bunlar, şuhud âleminde bilfiil mevcud şeyler olduğu için tafsîli insanların mücerred teharrî ve tedkik nazarlariyle bilinebilecek ulûm ve maarif-i akliyye mevzularındandır. Demek ki, bunlara hüsn-i nazar matlûb-i İlâhî'dir. Ve bu nazar ve tecrübe ile edinebileceğimiz mâlûmatın mârifetullah için bir ehemmiyet-i mahsusası vardır. Kur'ân'ın bir çok yerlerinde bilhassa ihtar edilen bu gibi âyât-ı tekvîniyye hilkatte bilfiil mevcud bulunduğu

---

Menafi': Menfaatler. **İntifa'**: Fayda temin etmek. **Münkad**: Boyun eğen.

cihetle böyle icmalen vaki' olan işarat-ı İlâhiyye'ye tezkir namı verilmiştir. Çünkü bunlar, teharriyyat-ı akliyye ve tecrübiyye ile bilinecek şeyler olduğu için esbab-ı ilimleri esasen ukulün fıtratında merkûzdur. Bu suretle burada bilhassa Hayvanat, Hey'et, Coğrafya, Tabakat-i arz ve Tarih-i tabîi denilen aklî ve tecrübî ilimlerin fâidelerine ve müslümanların onlarla da iştigali lüzumuna ve ancak bunları gaye-i mârifet add etmeyip Halik'in tesarrufatı keyfiyyetleriyle kudret-i âyâtını ve kanunlarını tanımak ve kâfirlerin bâtıl ve yanlış akîdelerini reddederek hayat-ı âhire için dünya hayattan nasib almak üzere vazife yollarını fehm-ü istinbata vasıta telâkkî eylemek hususlarına bir delâlet vardır. Filvaki' arzı ve ahvalini ve arz üzerinde hayat kaidelerini en iyi bilenler ve bilgileri nisbetinde iyi çalışan milletler diğerlerine galebe edegelmişler, içinde bulundukları dünya hayatı ve dünyanın boş ve aldadıcı lezzetlerini aksa-yı emel edinip de onunla kalmak istiyen âtıl, hevaî milletler veya nereye gittiğini bilmeyerek cahilâne bir hırs ve çılgınlıkla etrafına saldıran hırçın kavimler, mağlûb ve perişan olagelmişlerdir. Dünya hayatı tercih edenler de, etmeyenler de, nasıl olsa bu hayattan çıkıp gitmişler ve ancak iman ve irfan ve ihlâs ve ikan ile âhiret için çalışan ve güzel amellerle Hakk'a kavuşanlar ebedî saadet ve bahtiyârlığı kazanmışlardır. Şübhe yok ki, bu nazar, icmalî de tafsîlî de olabilir. İcmâlî, bu âyetlerle anlatılmış, tafsîli de nazarlarımızın bilmüşahede keşf-ü tedkikine havale kılınmış, hâlâ bakmayanlara أَفَلَا يَنْظُرُونَ (*"Ya, hâlâ bakmazlar mı?"* Ğâşiye-88/17) diye hitab buyurulmuştur. Bunun üzerine buyuruluyor ki: فَذَكِّرْ **O halde tezkir et,** yâni hâlâ bakmıyorlar, bunlara nazar edip düşünmüyorlarsa sen, onlara va'z ve nasîhat ile hatırlat, bakmaları lüzumunu veya o nazarın netayicini tebliğ ve ihtar et, tezkir ile iktifa et de daha ziyade zorlama, zorla düşündüreceğim diye uğraşma. إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ **Çünkü sen ancak bir müzekkirsin.** Sade tebliğ ve ihtara me'mur bir nasîhatcı, bir öğüdcüsün. لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ **Üzerlerine musallat cebbar değilsin.** Zorla nazar ettirip düşündürecek, her istediğin şeyi yaptıracak, kalblerine hükm edip dilediğin gibi i'tikad ettirecek değilsin إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ (*"Doğrusu sen sevdiğine hidayet veremezsin."* Kasas-28/56) إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ **Ancak herkim, aksine gidip küfür ederse,** yâni tezkir ve ıhtarı dinlemez ve bu irşada karşı küfrân eyleyerek küfürde ısrar eylerse, فَيُعَذِّبُهُ اللّٰهُ الْعَذَابَ الْاَكْبَرَ **Ondan dolayı Allah, onu en büyük azâb ile tâzib edecektir.** Ki en büyük azâb, âhiret azâbıdır. وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ (*"Ve elbette âhiret azabı daha büyüktür."* Zümer-39/26) Ona bâzân dünya azâbı dahi munzamm olursa da o âhiret azâbına nisbetle küçük kalır. اِنَّ اِلَيْنَا اِيَابَهُمْ **Her halde onların dönüşleri nihayet bizedir.** Ne kadar

İstinbat: *Bir mes'eleyi derin tetkik neticesinde kaynaklarından güçlükle anlamak.*

yüz çevirirseler, ne kadar kaçmağa çalışsalar akibet dönüp bize geleceklerdir. ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ **Sonra da hesabları muhakkak bize âiddir.** Yâni hesablarını başkası değil, Allah görecek, Allah'a hesab vereceklerdir. Binaenaleyh o en büyük azâbdan kurtulmalarına imkân ve ihtimal yoktur.

Şimdu bu Sûrede zikr olunan nazarların hâsıle-i ibretini biraz tafsîl ile Allah'a rücu' akibetinin bir tavzîhı siyakında zaman tehavvülâtına dikkat-i celb ile başlayan Ve'l-Fecri Sûresi gelecektir.

FECR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 30

Bu Fecir Sûresi, Mekkî'dir. Ebu Hayyan, «Bahir»'de Mekkî olması Cumhur kavli olup Âli ibn Talha'nın Medenî dediğini de kaydeylemiştir.

Âyetleri: Hicazî'de otuz iki, Küfî ve Şamî'de otuz, Basrî'de yirmi dokuzdur.

Fasılası: ر ، د ، ب ، ن ، م ، ا ، ت ، هـ harfleridir.

«جَنَّتِي ، حَيَاتِي» fasılalarından, «يا» redîf olduğundan asıl fasıla «تا» harfi sayılmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْفَجْرِ ﴿١﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٢﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿٣﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ﴿٤﴾ هَلْ
فِي ذَٰلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ ﴿٥﴾ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٦﴾
إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٧﴾ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ﴿٨﴾ وَثَمُودَ
الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿٩﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ
طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ﴿١١﴾ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ ﴿١٢﴾ فَصَبَّ

عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ﴿١٣﴾ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٤﴾
فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي
أَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾ وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ
﴿١٦﴾ كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ
﴿١٨﴾ وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا ﴿١٩﴾ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾
كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا
﴿٢٢﴾ وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ
وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى ﴿٢٣﴾ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي ﴿٢٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ
لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ ﴿٢٦﴾ يَا أَيَّتُهَا
النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً
﴿٢٨﴾ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَادْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Kasem olsun ki, fecre, 2- Ve leyâli aşre. 3- Ve şef'ü vetre. 4- Ve geceye, geçeceği sıra. 5- Nasıl bunlarda bir akıl sahibi için bir kasem var değil mi? 6- Görmedin mi Rabbin nasıl yaptı Ad'e? 7- İrem'e Zâti'l-imâde. 8- Ki o beldeler içinde misli yaradılmamıştı. 9- Ve vâdîlerde kayaları kesen Semûd'e. 10- Ve o kazıkların sahibi Fir'avn'e. 11- Onlar ki o memleketlerde tuğyan etmişlerdi de 12- onlarda fesadı çoğaltmışlardı. 13- Onun için Rabbin de üzerlerine bir azâb kamçısı yağdırıverdi. 14- Şübhesiz ki Rabbin öyle mırsad ile gözetmektedir. 15- Amma insan, her ne zaman Rabbi, onu imtihan edip de ona ikram eyler, ona ni'metler verirse, o vakit, «Rabbim bana ikram etti» der. 16- Amma her ne zaman da imtihan edip rızkını da-

raltırsa o vakit de «Rabbim bana ihanet etti» der. 17- Hayır, hayır, doğrusu siz yetîme ikram etmiyorsunuz. 18- Ve bir birinizi miskîni it'ame teşvik eylemiyorsunuz. 19- Halbu ki, mîrası öyle bir yiyiş yiyorsunuz ki, dermecesine. 20- Ve malı öyle bir seviş seviyorsunuz ki, yığmacasına. 21- Hayır, hayır, arz "dekken dekkâ" düzlendiği, 22- Ve Rabbi'nin emri gelip Melek "saffen saffâ" dizildiği vakit. 23- Ki, cehennem de o gün getirilmiştir, o insan, o gün anlar, fakat o anlamadan ona ne fâide? 24- «Ah, der, n'olurdu ben önce hayatım için (sağlığımda hayırlar) takdim etmiş olsa idim.» 25- Artık o gün O'nun ettiği azâbı kimse edemez. 26- Ve O'nun vurduğu bağı kimse vuramaz. 27- Ey o Rabbine muti' olan nefs-i mut'meinne, 28- Sen, dön O Rabbine hem râdiye olarak, hem merdiyye de. 29- Gir kullarım içine, 30- Gir cennetime.

... وَالْفَجْرِ **«Kasem olsun fecre.»** Bu Sûrenin evvelinde kasem ile bir takım şeylere nazar-ı dikkat celb olunmuştur ki, bunlar, âlemdeki inkılâbata delâlet eyleyen ve insanı zulmetten nura, kederden sürura götüren ve bu suretle kendilerinden evvel kendilerini ihdas eden Halik Teâlâ'nın Rububiyyetini iş'ar eyleyen zaman hâdiseleridir. Bunları târif ve tenkirlerine, ve «lâm»'larındaki ahid veya cins veya istiğrak ihtimalleri i'tibariyle derece-i şumülerine ve tâyin ve tefsirlerine dair müfessirînin bir çok sözleri ve rivayetleri vardır.

Fecir: Mâlûm ki gece karanlığının çatladığı sabahın ilk beyazıdır ki, lisanımızda şafak atması, tan sökmesi tâbir olunur. Evvel olan amûdîsine, fecr-i kâzib, üfkîsine, fecri sadık tesmiye olunur. Kâzibine, şer'an savm, salât hükmü tealluk etmez, mu'teber olan sadıkıdır. Bu suretle fecir, cihanın zulmetten nura geçmek üzere gülümsediği en neş'eli, mes'ud bir demidir. Bu itibar ile lâm-ı cins olarak, وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ (*"Ve nefeslendiği dem o sabaha ki."* Tekvir-81/18) gibi cins-i fecre kasem şübhesiz ki, mânâlıdır. Bir çoklarının da kavli budur. Bununla beraber bâzı sabahların daha ziyade hususiyyetleri bulunduğunda da şübhe yoktur. Bu itibar ile de lâm-ı ahd olarak Cuma, Bayram gibi eyyam-ı mubarekeden birinin fecri mülâhaza olunabilir. Bu surette en mütebadiri, Mücahid'den mervi olduğu üzere, Kurban bayramı gününün fecri olmaktır ki Zi'l-Hıcce'nin onuncu günüdür. Evvelki buna dahi şâmil olursa da, bunda daha ziyade bir hususiyyet ve cemiyyet ile sürura işaret vardır. Şu da, buna karîne gibidir: وَلَيَالٍ عَشْرٍ **Ve leyâli aşre.** Çünkü ale'l-ıtlak aşr denilince Zi'l-Hıcce'nin aşri, yâni birinden Bayram günü olan onuncusuna kadar onu tebâdür ettiğinden leyal'i aşr, bu on gece demek olur. Maamafih Ramazan'ın aşr-i ahîri ve Muharrem'in Aşurasına kadar onu da sayılı onlardandır.

Bunlar hakkında da rivayet vardır. Gerçi burada ahde delâlet eden «lâm» getirilmeyip nekire olarak وَلَيَالٍ عَشْرٍ denilmesi, muayyen bir aşr maksud olmayıp bunların her birine ve belki her ayın koyu mehtabına tekaddüm eden ilk on gecesine ihtimalini iş'ar edebilirse de, mutlak müşekkin olduğu zaman kemaline masruf olması kaidesince bunun «lâm»'dan müstağni olarak en mâruf olan aşr-i Zi'l-Hicce'ye hamli mütebadir olduğu gibi tenvînin de sade tenkir için değil, tefhîm için olarak bu gecelerin şeref-i mahsusuna daha ziyade bir tenbih ifade ettiği de beyan olunmuştur. Bir de denilebilir ki, bunun tenkîri, muayyen bir sene Zi'l-Hicce'sinin aşri maksud olmıyarak ferd-i münteşire işaret olmak içindir. Diğer bir aşr olması ihtimali melhuz olsa dahi her halde murad, sonu fecir gibi bir neş'e ve sürura müntehi olan bir on gece olmak iktiza eder, onuncu sabahı Îyd-i adhâ olan aşr-i Zi'l-Hicce de buna evfak, sonra leyle-i Kadr'i muhtevi olması ihtimali ve îyd-i fıtra müntehi bulunması i'tibari ile Ramazan'ın aşr-i ahîri de muvafıktır. Bu vech ile leyal-i aşr, dünya ömrü mesabesinde olarak Sûrenin âhirine bir beraat-i istihlâl mânâsında da olmuş olur. Bu aşrin, Kurban bayramından aşr-i evvel olduğuna Hâkim, sahih diyerek ve daha bir cemaat İbn Abbas'dan rivayet etmişlerdir. İbn Zübeyr'den ve Mesruk ve Mücahid ve İkrime ve daha başkalarından da rivayet olunmuştur. İmâm Ahmed, Neseî ve Hâkim, sahih diyerek ve Bezzar ve İbn Cerir ve İbn Merduye ve «Şuab»'da Beyhaki, Hazret-i Cabir'den de, Resûlullah sallâllahü aleyhi vessellem: وَلَيَالٍ عَشْرٍ عَشْرُ الأَضْحَى وَالْفَجْرِ ("*On gece kurban bayramının on gecesidir.*" Ahmet b. Hanbel-3/327)'dir» buyurdu diye merfuan rivayet etmişlerdir. Bundan dolayı İbn Cerîr demiştir ki: «Savab olan kavil bunların aşr-i adhâ olmasıdır. Çünkü Ehl-i te'vilden hüccet bunun üzerinde icma' etmiştir. Ve denilmiştir ki: Hazret-i Musâ'nın mikatında, وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ("*Ve anı bir on ile tamamladık. Bu suretle Rabbının mikatı tam kırk gece oldu.*" Arâf-7/142) buyurulan aşir de, aşr-i zilhiccedir.» Bu aşrin fazileti hakkında eserler de vardır. Ezcümle Ahmed ve Buharî,

İbn Abbas'dan merfu'an rivayet eylemişlerdir: «Günlerden hiç biri yoktur ki onlarda amel eyyam-ı aşirden efdal ve Allah azze ve celle daha sevgili olsun. «Yâ Resûlallah, Fîsebîlillah cihadda mı değil?» denildi. ***"Fîsebîlillah cihad da değil, ancak nefsiyle ve maliyle fisebilillah cihad edip de onlardan birşey ile dönmeyen müstesna»*** buyurdu. Maahaza İbn Münzir ile İbn Ebî Hâtim İbn Abbas'dan, «Ramazan'ın son aşri olduğunu da» rivayet etmişlerdir, Dahhâk'tan da böyle rivayet olunmuştur. Hattâ bâzıları, bunun muttefakun aleyh olduğuna

---

Nekire: Belirsiz. **İyd-i adha:** Kurban bayramı.

kail olmuş ve Hazret-i Aişe'den, sıhhatı müttefakunaleyh olan bir hadîs ile buna istidlâl eylemiştir. Hazret-i Aişe radıyallahü anha demiştir ki: Aşir, yâni Ramazan'ın aşr-i ahîri dâhil olunca Resûlulah kuşağını sıkar (şedd-i mi'zer eder), [1] gecesini ihya eyler, ehlini de ikaz ederdi.» Lâkin bu hadîs, burada mervî olan aşri beyan sıyakında değil, bilhassa Kadir gecesi faziletini teharrî siyakında olması, bir de kavl-i Nebî'yi değil, fiil-i Nebî'yi hikâye etmesi hasebiyle tefsir nokta-i nazarından Câbir hadîsinin tercihî iktiza eyler. Bununla beraber görülüyor ki, âyette de rivayetlerde de ihtimal, munkati' değildir. Leyali-ı aşr, aşr-i Adhâ da akvâ olmakla beraber, ikisine de, hattâ aşr-ı Muharrem'e de sadık olabilir. Herhangisi olursa olsun kasemden anlaşılan asli mânâ, dünya inkılâbatının hükmünü anlatmak üzere bir muveffakiyyet ve sürur ile inkişafa ve binaenaleyh bir î'de müntehî olan muvakkat, zahmetli ibadet ve mücahede saatlerinin kıymetine ve bunları gaflet ve isyan ile geçirenlerin ebedî hüsranına tenbihtir. Nitekim Sûrenin mündericatı da bu mazmunu tavzîh edecektir. والشَّفْعِ وَالْوَتْرِ Ve şefi' ve vetre yâni çifte ve teke. Razî der ki: Şefi' vetir, Arab'ın الخسا وزكا [2] âmmenin zevc ve ferd dediğidir. Yunus demiştir ki: «Ehl-i Âliye adedde feth ile vetir «zahil»'de yani öc ve intikam almak mânâsında kesr ile vitr derler. Temîm ise, ikisinde de kesr ile vitr derler.» Bunun izahı: Şefi' ve vetir kelimeleri, masdar ve ism olarak kullanılır. Masdar olduğu zaman eş-şefi', bir şeyi diğerine zamm etmek demek olup çiftlemek ve şefaat etmek mânâlarına gelir. Vetirde iytar gibi teklemek ve ahz-i sâr etmek, yâni öc almak mânâlarına gelir. Ve öce, kîne tire denilir. İsm olduğu zaman da şefi' çift, vitir tek demek olur. Nitekim iki rek'at namaza bir şefi' denildiği gibi, tek namaza da vitir denilir. Demek ki, şef-u vetr, şefaat ve intikam, çiftleme ve tekleme, çift ve tek mânâlarına muhtemil bir cem-u fark ifade eder. Burada da el-vetr Hamza, Kisaî Halef-i âşir kıraatlarında, «vav»'ın kesriyle, Aşere'nin mütebakîsinde feth ile okunmuştur. Yûnus'un zikrolunan kavline göre kesir, iki mânâya da muhtemil ise de feth ile vetir ancak aded de, yâni tek veya tekleme mânâsınadır. Ve buna, «Kureyş lügatı» demişlerdir. Alûsî der ki: «Vitr, kesr ile de okunmuştur. Bu, «Temîm lügatı»'dır. Cumhur kıraatı, feth üzeredir ve bu, «Kureyş lügatı»'dır. Sahib matlain beyanına göre de şefi' mukabili vetir de, habr-ü hibr gibi feth-ü kesr ile lügattir. Amma tire, yâni hıkd-u kîn mânâsına vitirde mesmu' olan yalnız kesirdir. Maamafih Asmeî bunda da iki lügat hikâye etmiştir .» İşte Cumhur kıraatı

---

[1] Şedd-i mi'zer, kuşağı sıkı bağlamak, keff-i nefisten, terk-i mülameseden kinayedir. Ehlini ikaz da, teheccüd için uyandırmasıdır.

[2] Hasâ ferd, yâni tek, zekâ zevc, yâni çift. (Kamus)

Akva: Daha kuvvetli. Habr, hibr: Salih alim.Hıkd: Kin, intikam almak için fırsat kollamak.

feth ile olduğu bu da, ancak aded mânâsında Kureyş lügatı bulunduğu için müfessirîn burada kesir kıraatlarını da bu mânâya haml ederek intikam mânâsını hiç kale almamışlar, adede müteallık olan çift ve tek mânâları üzerinde yürümüşlerdir ki, şefi' ve vetir tekabülünden zâhir olan da budur. Gerçi kesir kıraatı ikisine de muhtemil ve أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ (*"Görmedim mi Rabbın nasıl yaptı?"* Fecr-89/6) ile anlatılan azgın müfsidler üzerinde فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ (*"Onun için Rabbın da üzerlerine bir azab kamçısı yağdırıverdi."* Fecr-89/13) gadab ve intikam-ı İlâhî'yi mübeyyin olması hasebiyle vetrin bu mânâya hamline bir karîne olabilirse de, fetih kıraatı buna müsâid görülmediği gibi şefi' ve vetir tekabülü de şefaat ve intikam mânâsında ma'ruf olmadığından bu mânâ hafî bir imadan ibaret kalmış olur. O halde çift ve tek tâbirinden ne anlamak lâzım gelir? «Lâmlar» cinse mahmul olduğu surette şübhe yok ki, bu tâbir bütün eşyaya şamildir. Zîra eşya, ya çift ya tek olmaktan hâlî olmaz. Bu takdirde cemii eşyaya kasem edilmiş olur. Bundaki faide ise zaman tehavvülâtının her şeye sereyanına nazar-ı dikkati celb ile fâniliğini bir ihtardan ibaret olur. Bu takdirde murad, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (*"Onun vechinden başka herşey helakteüir."* Kasas-28/88) müeddasınca Vechullah'dan maada olan eşya olmak lâzım gelir. «lâmlar» ahde mahmul olduğu surette de şefi' veya vetir olmakla mâruf birçok şeylere muhtemil olur. Bundan dolayı Müfessirîn, burada otuzdan fazla vücuh zikretmişlerdir. Bunlardan rivayeten en kuvvetli olanlardan birkaç tanesini zikredelim:

1) Buharî'de dahi, Mücahid'den mervi olduğu üzere «الشفع» mahlûk olan herşey «وتر» Allah Teâlâ. Bu surette وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ . فَفِرُّوا إِلَى اللّٰهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (*"Hem herşeyden iki çift yarattık ki düşünesiniz. O halde hemen Allah'a kaçın, haberiniz olsun ki ben size ondan bir açık nezîrim."* Zâriyât-51/49-50) meznunu olur. سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا (*"Tenzih o yaradan sübhana, bütün o çiftleri."* Yâsin-36/36) Esmâ-i Hüsnâ hadîsinde de, إِنَّ اللّٰهَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ ***«Allah tekdir, teki sever.»*** varid olduğu ma'lûmdur. Her mahlûkun bir misli veya zıddı vardır ki, bir şefi' teşkil ederler. Küfr-ü iman, saadet ve şekavet, hüdâ ve dalâlet, leyl-ü nehar, sema ve arz, bahr-ü berr, cinn-ü ins, ruh ve cisim, hep çifttir. Allah Teâlâ ise, lâşerîkeleh, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şurâ-42/11) vitrün, ehadün, samedündür.

2) İmam Ahmed ve Tirmizî, İmran ibn Hüsayn radıyallahü anh'den rivayet etmişlerdir ki Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem'e: وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ «Ve şefiu vetre»(Fecr-89/3) den suâl olundu da: ***«Salât, bâzısı şefi' ve bâzısı vitirdir»*** (Ahmet b. Hanbel-4/437) buyurdu. Tirmizî, buna «Katâde'den garib» demiştir. Bunu

İmran'dan, Abd ibn Hümeyd ve İbn Cerîr ve İbn Münzir ve İbn Merduye ve İbn Ebi Hâtim de rivayet etmiştir. İbn Ebî Hâtim, «sahih» demiştir.

3) İbn Abbas'dan, Zürare ibn Ebî Evfâ ve İkrime ve ondan Katâde ve Dahhâk, demişlerdir ki: «Şefi', Yevm-i nahir, vetir, Yevm-i Arefe'dir.» Leyali-i aşir de, Câbir hadîsine evfak olan da budur. Allah Teâlâ, ilm-i İlâhîsinde bu aşir gecelerinin sair günlere fadlını ve bu iki günün de bu gecelerin sâirlerine fadl-ü hayrını bildirmek üzere bu on geceye ve iki güne kasem buyurmuştur. Kurban Bayramının ilk günü Zi'l-Hicce'nin onuncu günü olmakla çift, dokuzuncu Arefe günü tektir. Ve bunlar, asıl erkanı haccın eda olunabildiği birinci ve ikinci günlerdir. Arefat'a yetişen hacca yetişmiş olur. Yevm-i nahirde de itmam edebilir. Bir de Nahir günü tek kalmıyarak, nazîrleri de ona munzamm olur. Sonra iki gün hem Nahir, hem Teşrik, dördüncü bir de yalnız Teşrik olur. Bu sebeblerle Arefe'ye vitir, yevm-i Nahre şefi' namı verilmiştir. Bu surette bu âyetler, yeknesak olarak hep Kurban bayramına tealluk etmiş olacağından hem vâzıhan mütenasib, hem de mânîdardır. Keşşaf haşiyesinde Taybî, demiştir ki: «İmran ibn Hüsayn hadîsiyle rivayet olunan salât tefsiri, Resûlullaha merfu' olduğu için لا مَحِيدَ عَنْهُ olan, yâni tercihi lâzım gelen tefsirdir. Lâkin «Bahir»'de Ebu Hayyan da, der ki: «Câbir hadîsi, isnadca İmran ibn Hüsayn hadîsinden esahtır. Ahid müteaddid olduğundan dolayı «lâm»'ı, cinse hamleden diğer bir takım müfessirîn de bunları, hasır tarikiyle değil, bâzı vücuh ile tefsir kabîlinden add ederek tevhîde delâlet veya dînce fâide, yâhud mâkabline ve mâba'dine münasebet nokta-i nazarından zâhir gördükleri daha bir çok şeyler saymışlar ise de, hepsinin esası zikr ettiğimiz dört vecihde toplanmaktadır. İbn Cerîr, demiştir ki: «En doğrusu Allah Teâlâ şefi' ve vetre kasem etmiş, ne şefi'den ne vetirden bir nev'i ne haber, ne de akl ile, tahsîs etmemiştir. Her şefi' ve her vetir bu kasemde dahildir. Hasan-i Basrî Hazretleri de şefi' ve vetir her adede kasem olduğunu söylemiştir .» Maamafih Câbir ve İbn Abbas rivayetleri üzere aşri Zi'l-Hicce geceleri ve Arefe ve Kurban bayramı günleriyle tefsir, hem âyetlerin tenâsükuna, hem Sûrenin manzumuna nazaran evfak ve ibretlidir. Bunda, şefi' ve vetrin muhtemil olabileceği mânâların hepsine îma ve işaret bulunmakla beraber âlemde hayattan uhravî bir îyd ve sürûre ermek için aşir geceleri gibi mahdûd olan beş on günlük ömürde cem'an ve ferden ibadet ve mücâhede lüzumuna en vazıh bir misal ile tenbih de edilmiş oluyor. Leyal denilmekle, buna işaret olunduğu gibi bilhassa şununla da bu mânâ anlatılmış demektir:

وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِ Ve giderken, yâni geçtiği sırada geceye kasem olsun. Nitekim

---

Yevm-i nahir: Kurban bayramının günleri.

Müddesir'de, وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ (*"Ve döndüğü dem o geceye."* Müddessir-74/33) buyurulmuştu.

YESR: Aslı yesrîdir. Fasıla için «ya» hazf olunarak, «ra»'nın kesresiyle iktifa olunmuştur, meczum değildir. Onun için Nafi', Ebu Amr, Ebu Ca'fer kıraatlarında vasılda, İbn Kesîr ve Ya'kub kıraatlarında vakıfta ve vasılda «ya» ile يَسْرِى okunur. İsrâ gibi gece gitmek mânâsına süra ve sirayetten muzari'dir. Gecenin gece gitmesi, gece içinde gece mülâhaza ettirir gibi katmerli bir ifadedir. Bu gibi makamda tecrid mu'tad olduğundan, mücerred yürümek mânâsına hamli mütearef ise de, bunda diğer iki nükte vardır. Birisi, geceden murad, zulmet olduğuna ve zulmetin zevale yüz tuttuğu lâhzaya işaret olması, birisi de gecenin bir de gam ve elemle alâkadar olduğuna ve o gam ve elemin geçmek üzere bulunduğu lâhzaya işaret olmasıdır. Ki, bu demler, sabaha yakın olan mubârek sahar vakitleridir. Bu itibar ile, fecir ve leyl cins için olmak daha şümullü olur ise de, Bayram sabahı ve sabahı Bayram olan gecenin saharı olmak daha cemiyyetli ve daha revnaklıdır. Bir takım müfessirîn de bunun, leyle-i cemi' denilen Müzdelife gecesi olduğunu söylemişlerdir.

هَلْ فِى ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذِى حِجْرٍ **Bunda, bu kasemlerde veya bu zikr olunan şeylerde aklı kendisini fenâlıktan men'edecek bir akıl sahibi için büyük bir kasem veya kasem edilir, and verilir bir şey var değil mi?** Elbette var. Çünkü bunlar öyle hâdiseler, öyle şeylerdir ki, bir akıl sahibinin bunlara ehemmiyyet vermemesi, bunların feyz-u berekâtından, hassa-i irşadiyyesinden istifade etmek, kuvvet almak istememesi ihtimali yoktur. Ancak tam bir akıl sahibi bizzat bu hâdiselerin kendilerinde değil, onların muhdisi olan ve bu inkılâbâtı tedbir ve idare eyleyen Rabbine istidlâl ederek en büyük kasemi bunların Rabbine kasemde bulur. Zira أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (*"Evet Allah'ın zikriyledir ki kalpler yatışır."* Râd-13/28)'dur. Bütün bu hâdisat ve inkılâbat içinde mütekallib olan kalbler, Allah'ı anmadan itminanı bulamaz. Bu kasemlerden, bunu anmak için de iki vech-i delâlet vardır. Birisi: Mücahid'den rivayet olunduğu üzere el-vitirden doğrudan doğru Allah'ı anlamaktır. Bu takdirde bunlar içinde en büyük kasem, bir bunda bulunmuş olup istifham doğrudan doğru takrîrî olur. İkincisi de: Bunların her birini âyât-i İlâhiyye'den biri telâkkî ederek onlara kasemden asıl murad delâlet ettikleri Rabb-i vâhide kasem olduğunu, yâni hasılı mânâ: وَرَبِّ الْفَجْرِ ilh... mânâsına raci' bulunduğunu anlamaktır. Bu takdirde istifham, bunların bizzat kendilerinde değil, delâlet eyledikleri bir Rabb'a kasemde âkıl için bir kasem vardır cevabını telkîn etmek üzere minvechin inkârî, minvechin takrîrî olmuş olur. Fahr-i Râzî, bu vechi şöyle ifade etmiştir: هَلْ فِى ذٰلِكَ قَسَمٌ (*"Bir kasem*

var değil mi?" Fecr-89/5) bir istifhamdır. Bundan murad da, te'kiddir. Bu, bir kimsenin bir hüccet-i bâhire zikr edip de, «nasıl bu zikr ettiğimde bir hüccet var mı?» demesi gibidir. Mânâ: Sahib-i lübb olan bir kimse bilir ki, Allah Teâlâ'nın kasem ettiği bu şeylerde Tevhid ve Rububiyyet'e delâlet eden delâil ve acâib vardır. Bunlar, Halik'ına delâletleri itibariyle kasem olunmağa lâyıktırlar demek olur. Kazî [1] demiştir ki: «Bu âyet, söylediğimiz vech ile kasem, bu ümurun Rabbine vaki' olduğuna delâlet eyler. Zira bu âyet delâlet eyler ki, bunda beliğ bir kasem vardır. Ve mâlûm ki, kasemde mubalağa, ancak Allah'a kasem iledir. Ve çünkü âkîlin, bu ümura yemîn etmesinden nehiy varid olduğu muhakkaktır .» Bu izahat emsalı kasemler hakkında da unutulmamak gerektir.

HİCR: Meni' ve hacir mânâsından me'huz olarak akıl mânâsınadır. Zira akıl, sahibini fenâlıktan nehy etmek itibariyle nühâ denildiği gibi münasebetsizlikten men' etmek itibariyle de hicir tesmiye olunur. Binaenaleyh zîhicr, tam akıl sahibi demek olur. Bu kasemin cevabına gelince: Bunda da, iki vecih vardır. Birisi, cevab, اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ (*"Şüphesiz ki Rabbın öyle bir mirsad ile gözetmektedir.* Fecr-89/14)'dır. Arada âyetler mu'terizadır. İkincisi, Sahib-i Keşşaf'ın dediği gibi, asıl cevab mahzuf olup delîli olan اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ ... الى ... فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ (*"Görmedin mi nasıl yaptı Rabbın Ad'e. İrem'e zati'l-imade. Ki o beldeler içinde misli yaradılmamıştı. Ve vadilerde kayaları kesen Semud'e ve kazıkların sahibi Firavn'e. Onlar ki o memleketlerde tuğyan etmişlerdide. Onlar da fesadı çoğaltmışlardı. Onun için Rabbın da üzerlerine bir azab kamçısı yağdırıverdi:"* Fecr-89/6-13) onun makamına ikame olunmuştur. Binaenaleyh esas mânâ şu olur: Bunlara **kasem olsun ki,** Rabbin kâfirlere azâb edecektir. اَلَمْ تَرَ **Görmedin mi?** Bu görmekten murad, kalben rü'yet, yâni ilimdir. Âsar ve ahbardan görmüş gibi bilmektir. Âd, ve Semud Fir'avn haberleri dillerde dâstan olarak tevatüren nakloluna gelmiştir. Âd ve Semud, Arab-ı bâide'den olup Arabistan'da bulunuyorlardı. Âsâr ve harabeleri görülüyordu. Mısır kıt'ası da Arabistan'a yakın olmakla beraber Fir'avn kıssalarını Arablar Ehl-i Kitab'dan da işitiyorlardı. Aslı meşhud olan tevâtür dahi, görülmüş gibi şübheden uzak zarurî ilm ifade ettiğinden ve bu kıssalar Kur'ân'da da taraf-ı İlâhî'den mükerreren haber verildiğinden dolayı bu ilim, rü'yet ile ifade olunmuştur, Hitab, zâhirde Peygamber'e ise de, bunu duyup bi-

---

Revnak: Parlaklık, göz alıcılık. **Hüccet-i bahir:** Apaçık delil. **Lübb:** Akıl. **Nühâ:** Bir kimse hakkında yasak ve men.

[1] Râzî tefsirinde Kazîden murad, Beyzavi olamayacağı bellidir. Kazî Ebu Bekr-i Bâkıllânî veya Kazî Abdülcebbar olacaktır.

lenlerin umumuna da aiddir. Bunları anlatmanın fâidesi de, kâfirleri inzar, mü'minleri irşad ve evvelki Sûrede zikr olunduğu üzere arzın ahvaline nazardan edinilecek ibret misallerinden bâzılarını tafsîldir. Çünkü sath-ı arzın keyfiyyetleri tedkîk olunurken böyle münkarız olmuş akvamın eserleri, harabeleri de görülerek âlemin tekallübatından mebde-ü mead için ibret alınmış fâideli amellerle, bîhûde amellerin farkına varılmış olur. Yâni görmezmisin; كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ **Rabbin nasıl etti Âd'a?** Nasıl azâb ile helâk etti? İbn Haldun'un da zikr ettiği üzere tarihciler, Arabı: Arab-ı bâide, Arab-ı âribe. Arab-ı müsta'ribe, Arab-ı müsta'cime diye dörde tasnif ederek mülâhaza etmişlerdir. Arab-ı bâide, helâk ve münkarız olmuş en eski Arablardır ki, Âd, Semud. Tasm, Cedîs bunlardandır. Arab-ı âribe, halis Arablar demektir ki, Kahtanîlerdir.

Arab-ı müsta'ribe, Arablaşmış Arablar demektir. İsmail aleyhisselâm evlâdından olan ve Hazret-i Peygamber'in nesebini teşkil eden Adnanîler, bundandır. Cedd-i Nebî olan İbrahim aleyhisselâm, Arab olmadığı için oğlu İsmail aleyhisselâm'dan olan evlâdına Arab-ı müsta'ribe denilmiştir. Arab lisanı bunlarla yükselmiştir. Arabı müsta'cime, Acemleşmiş Arab demektir ki, İslâm fütûhatiyle cihana intişar edip muhtelif akvam ile ihtilât ederek lisanları Kur'ân'ın nâzil olduğu fesahati gaybederek ucmelik karışmıştır. Nessabun demişlerdir ki, Âd, Nuh aleyhisselâm'ın oğullarından Sâm'ın oğlu İremin oğlu Avsın oğlu Âd'ın evlâdından bir kavımdır ki, Benî Hâşim'e Hâşim, Benî Temîm'e Temîm denildiği gibi Âd ismi, sonra bu kabîleye ad olmuş ve bunların mütekaddimîne Âd-ı ûlâ, müteahhırînine Âd-ı uhrâ (veya ehîre veya âhire) denilmiştir. Zikr olunan neseb, gerek sahih olsun, gerek olmasın bu kavim Âd namiyle mâruf ve bu nam ile Arab beyninde meşhur olmuştur. Bunlar daha büyük dedeleri olan İrem namiyle de telkîb edilmiş, ancak Âd-ı İrem Âd-ı ulânın ismi midir? Âd-ı ehîrenin ismi midir? Bunda ihtilâf olunmuştur. Sûre-i Necim'de, وَاَنَّهُ اَهْلَكَ عَادًا الْاُولَى (*"Ve filvaki o helak etti evvelki Ad'ı."* Necm-53/50) buyurulduğuna nazaran burada da Âd-ı İrem'in Âd-ı ûlâ olduğuna kail olan Müfessirîn daha çok görünüyor. Oğuzlulara Oğuz, Selçuklulara Selçuk denilmesi kabîlinden böyle bâzı şahıs isimlerinin sonradan mensubu olan kavm ve kabîlesine ism olarak da ıtlakı şayi' olduğuna göre, Kütüb-i sâlifede pek uzun ömürlerle yad edilen bâzı isimlerin böyle olması hatıra gelir. اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ **İreme zati'l-imada.** İrem, târif ve te'nis ile gayr-i munsarıf olduğundan fethe ile mecrurdur. Bu irem hakkındada üç kavil söylenmiştir.

Birincisi: Kabîle ismi olmasıdır ki, bu surette Âd'ı beyan için atf-ı beyan

---

Telkib: İsim takmak, lakap takmak. **Kütüb-ü salife:** Geçmiş kitaplar.

olur. Mücahid ve Katade, demişlerdir ki: «Ayniyle bir kabîle ismidir.» Yine Mücahid'den mervîdirki: «İrem, kadîm demektir.» İbn İshak da demiştir ki: «İrem, Âd'ın hepsinin atasıdır.» Şu halde dedelerinin ismine nisbetle Âd-i ûlâ yahud ûlâsı ve uhrasiyle bütün Âd demek olur. Zira İrem, Ad'ın dedesi olduğuna göre İrem kabîlesi, Âd kabîlesinden eamm olmak lâzım gelir. Bu takdirde İremin sıfatı olan ذَاتِ الْعِمَادِ 'da ımadlı, direkli demek olarak üç vechile tefsir edilmiştir:

1) İmad, direk, üstüvane mânâsına amed gibi müfred veya cemi olarak refîu'l-imad tâbirinde olduğu gibi uzun boylu veya boyları uzun olmaktan kinayedir. Çünkü وَاذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِى الْخَلْقِ بَصْطَةً (*"Düşünün ki o sizi kavm-i Nuh'dan sonra hulefa kıldı ve size hilkatte ziyade bir imsat verdi."* Arâf-7/69) buyurulduğu üzere Âd kavmı uzun, iri cüsseli olduklarından boyları direğe teşbih edilmiş demektir. Nitekim «recülün amedün ve umüddanün» denilir ki, uzun demektir. Bu, İbn Abbas'dan mervidir.

2) İkrime ve Mukatil, demişlerdir ki: «Göçüp kondukları evlerinin direkleri demek olup çadır halkı olduklarına işaret olur.» Nitekim وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ (*"Bir de Ad'ın kardeşini an, Ahkâf'da kavmini inzar ettiği vakti."* Ahkâf-46/21) buyurulduğu vech ile ahkaf taraflarında idiler.

3) İbn Zeyd'den mervi olduğuna göre, «binalarının direkleri demektir.» Çünkü اَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَ (*"Siz her tepeye bir alamet bina eder eğlenir misiniz."* Şuarâ-26/128) buyurulduğu üzere yüksek yerde veya geçid başında bir alâmet bina ediyorlardı.

İKİNCİSİ: Râzî'nin nakline göre, Ebu Rükayş: «Ürum Âd'ın kabirleridir demiş ve بِهَا اُرُومٌ كَهَوَادِى الْبُخْتِ mısraını inşad eylemiştir.» Filvaki' «Kamus»'ta da mezkûr olduğu üzere, İremin cem'i olan âram gibi ürum da nişan ve alâmet olarak dikilen mîl ve menar gibi şeylere ıtlak edilir. Ve Âd kavminin kabirlerine denir. مَفَازَةٌ لَيْسَتْ فِيهَا اُرَامٌ denilir ki, içinde hiç alâim olmayan çöl demektir. Ve bâzılarının kavlince âram bilhassa Âd'a nisbet olunan kadîm alâmetlere denir ki, müfredi iremdir. Bu itibar ile ireme zati'l-imad / direkli, sütunlu İrem, yâni kubur veya asâr ve alâim demek olur ki, evvelki mânâda bu, imadın bir mânâsı olarak mülâhaza edilmiş idi. Bunda ise iremin kendisi olmuş oluyor. Bu surette Âd'ı beyan için, ehl-i irem takdirinde olmak lâzım gelir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Ebu Hayyan'ın tasrihine göre Cümhur'un kavlince burada İrem, Âd'a mensub olan bir medine, yâni büyük bir şehir ismidir ki, vaktiyle Yemen'de olduğunu ve Zatü'l-imad denildiğini söylemişlerdir. Bunun cennet ev-

---

Alaim: İzler, işaretler.

safını işitmiş olan Şeddad İbn Âd tarafından ona nazîr olmak üzere yeryüzünde âdeten bulunması muhal veya müsteb'ad bir surette senelerce mesaî ile yaptırılmış ve fakat içine girmesi nasîb olmadan kendisinin ve ehlinin ihlâk edilmiş bulunduğunu hikâye etmişler ve bu suretle «cennet-i İrem, Bağ-ı İrem» nâmı mesel olmuştur. Bu hikâyenin mütezammın olduğu evsafa göre Cennet-i irem, bu dünyada tehakkuku muhtemil olmayan muhayyel bir gaye olmak üzere tasvir edilmiş ve kuvvet ve şiddet misali olan şeddad böyle bir gaye kurarak senelerce onu tehakkuk ettirmek için çalışmış olduğu halde içine girmeğe muvaffak olmadan helâk olup gitmiş olduğu anlatılmış demek olur. Müslümanlardan birisi ona girecek diye bir haber vârid olduğuna ve Abdullah ibn Kılâbe'nin devesini ararken ona girdiğine dair bir rivayet nakl ederlerse de, sahih değildir. Hâfız ibn Hacer, mevzu' olduğunu söylemiştir. Şeddad'ın Cennet-i Bağ-ı irem muhayyel bir efsanedir. Âhireti inkâr edip de dünyada iken cennete girmek istiyenlerin mahrumiyyetlerini tasvir etmek itibariyle dillerde dâstan olmuş bir temsildir. Hasılı bu üçüncü kavle göre ireme zati'l-imad, Âd kavmının, büyük direkler, üstüvaneler üzerinde bina etmiş oldukları zatü'l-imad ve irem namlariyle yad olunan büyük bir şehrin ismidir. Muhammed ibn Kâ'b, buna İskenderiyye demiş, İbn Müseyyeb ve Makbürî, Dimeşk demişler ki, muradları, bunların mevkileri olduğu zâhirdir. Fakat bunlara ta'n etmişler. Âd'ın menâzil-i Uman'dan Hadara Mevte doğru Ahkaf tarafları olduğunu söylemişlerdir. Lâkin anlaşılıyor ki, onlar, Âd-ı İremin, Âd-ı ûlâ değil, Âd-ı uhrâ olduğuna kail olmuşlar, belki bir vakitler İskenderiyye ve Şam taraflarını da istîlâ etmiş olan Amalika'nın (ki, قَالُوا يَا مُوسٰى اِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ (*"Ya Musa! dediler: "Orada bir kavm var hepsi cebbar."* Mâide-5/22) âyetinde geçtiği üzere Cebbarîn namiyle de yad olunmuş Âd gibi iri cüsseli bir kavm idi.) Âd-ı uhrâ'dan olduklarını söylemek istemişlerdir. İremin, şehr olduğunu söyliyenler de, Âd-ı uhrâyı kasd etmiş olmak gerektir. Nitekim Ve'n-Necmi Sûresinde, وَاَنَّهُ اَهْلَكَ عَادًا الْاُولٰى (*"Ve filvaki o helâk etti evvelki Ad'ı."* Necm-53/50) âyetinde Sahib-i Keşşaf Âd-ı ûlâ, kavm-i Hud, Âd-ı Uhrâ İrem diye zikr etmiştir. Çokları, İrem şehrinin Yemende olduğuna kaildirler ki, bunun me'rib olması da pek melhuzdur. Şeddad'ın, Aden taraflarında köşkleri altın ve gümüşten, üstüvâneleri zeberced ve yakuttan, muhayyirü'l-ukul türlü eşcar ve enhardan yüzlerce sene yapmak için çalışıp da tam içine gireceği zaman kendisinin ve ehlinin semadan bir sayha ile helâk oldukları söylenen İrem cenneti hikâyesi ise, ölmeden dünyada

---

Müsteb'ad: Uzak görülen,olacağı sanılmayan **Üstüvane:** Silindir, direk şeklindeki sütun. **Muhayyeri'l-ukul:** Akılların seçebileceği, beğenebileceği. **Eşcar:** Ağaçlar. **Enhar:** Nehirler.

cennete girmek istiyenlerin suret-i hırmanlarını anlatan tahyilî bir tasvir olmak zâhirdir. İrem'in bir Medîne olduğunu söyleyen bu üçüncü kavilde de İrem, Âd'dan atf-ı beyan olmak için ehl-i irem takdirinde olmak veya bedeli iştimal yapılmak iktiza eyler. Zati'l-imad da, İrem'in sıfatı veya ondan bedel olur. Birinci vecihte ashab-ı hayme olan Âd-ı ûlânın vasfı, üçüncü vecihte ise, ikisine de muhtemil olmak üzere üç vecihte ûlâ ve uhrâ bütün Âdın vasfı anlatılmış demek olur.

الَّتِى Öyle Zâti'l-İmad veya öyle İmad, yahud öyle İrem ki, لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ **beldeler içinde misli yaradılmamıştı.** Bu tavsif, İrem'in bîmisil bir belde olmasında zâhirdir. O kavmin kuvvet ve kamette misli yaradılmamıştı mânâsında olmak muhtemil ise de, şehr olması daha mütebadir. Misli yaradılmamış olması da o zamana kadar demek olmalıdır.

وَثَمُودَ **Ve Semûd'a** nasıl yaptı? الَّذِينَ **Onlar ki,** جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ **vâdîde kayayı kesip biçiyorlardı.** Bu suretle kendilerine evler yapıyorlardı ki, bu Allah'ın onlara vermiş olduğu bir kuvvet ve san'at idi. Cevb, bir şeyi yaka biçer gibi kesip biçmektir. Mesafe kat' etmeğe de, Cevb tâbir olunur. Nitekim جُبْتُ الْبِلَادَ جَوْبًا denilir. O memleketlerde cevelân ettim, hepsini baştan başa kat' eyledim demektir. İbn Abbas, demiştir ki: «Beldeleri dolaşırlar ve وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا (*"Ki birde dağlardan keyifli keyifli evler yontuyorsunuz."* Şuara-26/149) buyurulduğu üzere dağlardan, kayalardan yontma evler, havuzlar ve istedikleri gibi binalar yapanlardı .» Mukatil, demiştir ki: «Vâdî, vâdi'l-kurâ'dır .» Ve denilmiştir ki, dağları, kayaları, mermerleri ilk yontan Semud idi. Bin yedi yüz kadar Medîne yapmışlardı, hepsi taştan idi. Bir de denilmiş ki, vâdîlerini kesmişler, sularını yonttukları bir kayanın içine mahzen halinde celb etmişlerdi. Semûd dahi, Âd gibi Arab-ı bâideden meşhur kabîledir. Denilmiştir ki, dedeleri Semûd'un ismini almışlardır. Semûd, Cedîs'in biraderi ve bu ikisi Âber ibn İrem İbn Sam ibn Nuh oğullarıdır. «Âber» yerine, «kâsir» de denilmiş ve bunun Tevrat'ta Câsir ibn İrem ibn Sâm denilen oğlu İremin Tevrat'ta Aram diye mâruf bulunduğu söylenmiştir. Nessabûn'un zikr ettikleri bu neseb, sahih olsun olmasın, Arab'da Semûd ve Şam ile Hicaz arasında Hicir'de menzilleri mâruftur. Nasıl helâk edildikleri de müteaddid sûrelerde geçmiştir.

وَفِرْعَوْنَ ذِى الْأَوْتَادِ **Ve o evtâdın, kazıkların sahibi Fir'avna.** Nasıl yaptı? Bilmez misin? Musa ve Fir'avn kıssaları da müteaddid sûrelerde geçdi. Evtâd, mâlûm ki, vetedin cem'i olup kazıklar demektir. Kur'ân'da, وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا (*"Ve dağları birer kazık."* Nebe'-78/7) diye dağlara da evtad tâbir edilmiş olduğu

---

Hırman: Mahrumiyet. **İştimal:** Şamil olmak, içine almak. **Ashab-ı hayme:** Çadır ashabı.

mâlûmdur. Kazık, kuvvet ve sebat vesaitinden olduğu için zü'l-evtad vasfı da kuvvet ve sebat ifade eder. Bu tâbir, bizim «Dünyaya kazık kakmak istiyor» tâbirimizin de menşei gibidir. Müfessirîn, bunun hakkında da bir kaç vecih söylemişlerdir. Askerinin ve kondukları yerlerde çaktıkları çadır kazıklarının çokluğu, işkencelerinin şiddeti ve şâirin: فِى ظِلٍّ مَلِكٍ رَاسِخِ الْاَوْتَادِ dediği gibi kuvvetli mülk ve rical sahibi olması mânâlarından kinaye olduğu söylenmiştir. Katâde'nin, Said ibn Cübeyir'den rivayetinde de: «O evtad bir takım melâib idi, onun altında, onun için oynarlardı» denilmiştir. Maamafih bundan bizim en açık olarak anlıyabileceğimiz mânâ, bu evtad Mısır'da mâruf olan dağ gibi Ehramlara işaret olmasıdır. اَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ (*"Mısır mülkü benim değil mi?"* Zuhruf-43/51) diyen Fir'avn, bu ehramlara sahib bulunuyor ve bunlarla dünyaya kazık kakmak istediklerini gösteren bir emel ve kuvvet ibraz ediyordu. Ehramların hepsi bir Fir'avn'a âid olmasa da, her Fir'avn onlara sahib olduğu gibi Musa'nın Fir'avn'ı da bütün Fir'avnlığın mümessili olarak mevzu-ı bahis demektir. Ehramların mahiyyeti halka fâideli bir şey değil, Fir'avnların zulumlariyle keyfleri için oynanmış melâib demektir. Ve demek ki, bunların altında onlar için bir çok oyunlar oynanmıştır. Mısırlı Şeyh Abduh demiştir ki: «Mısırlıların bıraktıkları ebniye-i bâkiyeden evtad ile tâbir ne güzeldir. Çünkü bunlar, ehramdır ve görenin gözünde manzaraları arza çakılmış birer kazık manzarasıdır. Hattâ Mısırlıların büyük heykellerinin aksamındaki şekli de maklub evtad şeklidir. Her kısım enli olarak başlar, başladığından ince bir uçla nihayet bulur. Fir'avn'a nisbeti sahih olan evtad bunlardır. Hem de muhatab için ma'huddur .» İşte Âd, o imadları, Semûd o kestikleri kayaları, Fir'avn bu kazıkları ile dünyaya kazık kakmak istiyen şiddetli, kuvvetli, uzun emelli kimselerdi. اَلَّذِينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ **Onlar ki, o beldelerde tuğyan etmişlerdi.** Her biri kuvvetlerine mağrur, arzularına tabi' olarak bulundukları memleketlerde hak ve adalet hududunu aşıp halkın ve Halik'in hukukuna tasallut ve tecavüzde ileri gitmişlerdi. فَاَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ **da oralarda dâhilen ve hâricen fesadı çoğaltmışlardı.** Zulüm, israf, sefâhetle çok fesad yapmış, nizamı, ahlâkı, efkârı bozmuşlardı. فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ **Rabbin de üzerlerine bir azâb kamçısı dökü verdi.** Yâni her birinin üzerine azâbdan bir kamçıyı döker, yağdırır gibi şiddet ve tevâlî ile indirip mütevali darbelerle çarpıverdi ki tafsîli bir çok sûreler de geçti.

سَوْطٌ SEVT, aslında karıştırmak mânâsına masdar olup deriden örülmüş katları birbirine karıştırılmış olan kamçıda şâyi' olmuştur. Birbirine ihtilât etmiş

Melâib: Oyun oynanacak yerler, oyuncaklar. **Ebniye:** Binalar. **Maklub:** Altı üstüne çevrilmiş. **Ma'hud:** Vaad edilen.

türlü azâbın darbeleri kamçıya tesbih olunarak tevalî üzere indirilmesi de, şiddetle döğmek ve yağdırmak gibi sabb tâbiriyle ifade olunmuştur. Azâbın nekire olması ile de her birine olan azâbın başkalığına işaret kılınmıştır. إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ **Muhakkak ki, Rabbin herhalde mirsad, ile gözetmektedir.** Bu cümle, kasemin cevabını te'kid veya ta'ziybi ta'lildir. **MİRSAD:** Râsıdların, rasad ettikleri, gözettikleri mekândır. Amme de, إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا (*"Şüphesiz cehennem olmuştur mirsad."* Nebe-78/21) bak! Kelâmda istiare-i temsîliyye vardır. Yâni seni yetiştiren, her işini tedbir eden Rabbin kulları üzerinde mirsaddan gözeten bir râsid gibi her dem ve her halde gözetip duran bir şahid ve nâzırdır. Hiç bir şeyi kaçırmaz, her birine bakar ameline göre mücazat eder. Onun için yeryüzünde fesadı çoğaltıp duran ehl-i tuğyan Allah'tan, Allah'ın azâbından kaçıp kurtulacaklarını zann etmesinler.

Rabbinin şanı bu, kullarının âhiret için sâ'yini gözetir. İnsana gelince onun da buna göre Rabbinin rızası için çalışması iktiza eder. فَأَمَّا الْإِنْسَانُ **Fakat o insan,** gafil insan öyle yapmaz da dünya zevklerini gözetir. Onun için إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ **her ne zaman Rabbi onu imtihan eder, mükellef kılar.** İbraz edeceği hale göre âhirette mes'ul etmek, ona göre mücazat veya mükâfat eylemek üzere imtihan muamelesi yapar, vazife tahmil eder فَأَكْرَمَهُ **de o sebeble ona ikram eyler,** hoşuna gidecek ikbal ve cah ile yüze çıkarır وَنَعَّمَهُ **ve onu tanîm eyler,** bol bol ni'met ve mal ile rızkını çoğaltır, **refaha erdirirse.** Ebussuud ve ona tebean Âlûsî, «فَأَكْرَمَهُ» da «fa»'yı tefsîriyye add etmiş ve çünkü ikram ve ten'îm ibtilâ ile muradın aynıdır demişlerse de, fikrimizce bu doğru değildir. Bu «فَ» sebebiyye olmalıdır. Zira murad, mutlak ikram ve tenîm değil, imtihan ve teklif hizmetiyle mukayyed ikram ve ten'îmdir. Bu sebebledir ki, iki ikram arasında fark vardır. İnsana dünyada olan ikram ve ten'îm böyle imtihan hikmetiyle olduğu, bunun ise, hesab ve mes'uliyyeti ağır bulunduğu halde gafil insan onu düşünmez de. فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ **«Rabbım bana ikram etti»** der. Bilâ kayd-ü şart mutlak surette ikram olunmuş gibi mahzuz olur, sevinir. Kendisini Allah'ın ile'l-ebed mükrem kıldığı sevgili kullarından imiş gibi farz eder. O yüzden büyük felâketlere düşebileceğini ve asıl ikramın uhrevî muvaffakıyyette olduğunu mülâhaza etmez. Ve ondan dolayı mes'uliyyeti hesaba almayarak zevk-u sefahete, tuğyan-ü fesada dalar, küfrâna hüsrana gider.

وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ **Ve amma her ne zaman Rabbı onu imtihan eder,** sabrına göre âhirette mükâfat etmek üzere imtihan muamelesi yapar فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ **da o sebeble ona rızkını daraltırsa.** Bunun da hesabda hafifliğini ve âhirette ecr-ü

Cah: Makam.

sevabının büyüklüğünü ve binaenaleyh bu başkaca bir kerem ve himayet olduğunu da düşünmez de فَيَقُولُ رَبّٓى اَهَانَنِ «Rabbim bana ihânet etti» der. Rabbim bana hor baktı, tahkîr etti diye gücürgenir. Rızk, az da olsa yine şükrü bilinmek lâzım geldiğini ve azın kadrini bilmeyen çoğunkini de bilmiyeceğini fark etmeyerek rızk darlığını kendisine mahza bir horluk ve hakaret telâkkî eder de Rabbinin sair ni'metlerini kale almaz. Çünkü nazarı, fazîlette değil, dünya zevkindedir. كَلَّا Hayır, hayır, imtihan için olan rızk genişliğini, dünya refah ve nimetini mutlak ikram saymak da doğru değil, rızk darlığını mutlak ihânet ve hakaret saymak da doğru değildir. İkisi de, birer imtihandır. Hüküm, imtihanda muvaffakiyyete göre neticede belli olacaktır. Belki ikram sanılan bir istidrac ile neticede zillet, ihânet sanılan da bir vikaye ile neticede ikram çıkacaktır. اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا (*"O mal ve oğullar dünya hayatının ziynetidir, bâki kalacak salih ameller ise Rabbının indinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır."* Kehf-18/46) بَلْ Hayır, hayır, Kavlî takbihten, fiilî takbîhe, ferdden cem'a intikal ile tekdir ve tevbihte terakkî ve mekârimi ahlâka sevktir. Yâni ey Rabbin'den hep ikram bekleyen ve rızkının daralıvermesini horluk ve hakaret telâkkî eden insanlar! Doğrusu siz vazifelerinizi yapmazken, Rabbinizden ne yüzle ikram beklersiniz ki, لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ **yetîme ikram etmiyorsunuz.** Rabbinizin size imtihan için ikram etmiş olduğu nimetlerden üzerinize düşen vazifeyi yapmıyor, yetime birr-ü ihsan ile ikram etmeniz lâzım gelirken etmiyorsunuz, nasıl olur da siz, Rabbinizin indinde ikrama lâyık olursunuz? وَلَا تَحَٓاضُّونَ **«teşvik etmiyorsunuz.»** Tefaül babından aslı, تَتَحَاضُّونَ 'dir. Nafi', İbn Kesîr, İbn Âmir kıraatlarında ha'nın zammiyle elifsiz لَا تَحُضُّونَ okunur. Ebu Amir ve Ya'kub kıraatlarında da, bu fiiller hep «ya» ile gaib sıygası üzerine, وَلَا يُكْرِمُونَ ، وَلَا يَحُضُّونَ ، وَيَأْكُلُونَ ، وَيُحِبُّونَ okunur. عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِ **Ve miskîni it'âme, yâni yoksul fukaranın karnını doyurmağa, bakımları esbabına birbirinizi teşvîk ve tergib etmiyorsunuz.** Bu hususta birbirinizle müsabeka etmeniz lâzım gelirken siz bil'akis ondan kaçınıyor birbirinizi tenfîr ediyorsunuz. Belki onlar üzerinden geçinmek isteyip tuğyan ediyorsunuz. وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ Türas, aslı وُرَاثٌ olup mîras demektir. «Vav» mazmum olmakla «ta»'ya kalb olunmuştur. Yâni **ne yetîme ikramı, ne de fakîre it'âmı hoşlanmadığınız halde başkasından mevrûs kalan malı yiyorsunuz.** اَكْلًا **Öyle bir yiyiş yiyorsunuz ki** لَمًّا **lemm suretiyle.** Lemm, iyisine, kötüsüne bakmayıp cem' etmek, derip toplamak, bir de bir yere inip konmak mânâlarına gelir. Burada eklin sıfatı olmak hasebiyle haramına helâlına bakmayıp yiyişte toplamak, toptan yemek,

Vikaye: Koruma, arka çıkma. **Tenfîr:** Nefret ettirme.

yâhud hazıra konarak nereden geldiğini düşünmeksizin acımadan yemek mânâlarını ifade eder ki, ikisi de, hak ve hukuku gözetmeyerek şiddetli hırs ve iştiha ile oburcasına yemek demek olur. Müfessirînin beyanına göre murad, yetimlerin ve vereseden sairlerinin hukukunu gözetmeyerek hırs ile mîrasın hepsine konmak istemek, yâhud alnı terlemeden eline geçen mîrası hayra yaratmayıp bir çok mîrasyidilerin yaptığı gibi israf ve sefahetle zevk-u safa yolunda yiyip bitirmek huylarının zemmidir. Hem mîrası öyle bir yiyiş yiyorsunuz. وَتُحِبُّونَ الْمَالَ ve hem malı seviyorsunuz. حُبًّا Öyle bir seviş ki, جَمًّا çok, yığmacasına, bütün hırs ile. Düşünmüyorsunuz ki, sahibinin elinde hayr için sarf edilmeyip yığılan mal, mîras yedilerin ellerinde sefahet yollarında yenilip telef olup gidiyor. Kazanıp yığana vizr-ü vebalinden başka bir şey kalmıyor. Bütün bunlar, âhireti düşünmemek, Hakk Teâlâ'nın mirsad ile gözetmekte olduğunu hesaba almamaktan neş'et eder. كَلَّا **Hayır, hayır.** Öyle yapmayın, mîrasa, mala öyle hırs ile sarılmayın da hayatta fırsat elinize geçmiş iken Allah için güzel amellere çalışın, hayırlar takdim edin, yetîme ikram, fukaraya it'am için birbirinizi teşvik ederek hayırda müsabaka edin, âhireti gözetin. Çünkü إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ «Arz **"dekken dekkâ"** düzlendiği.» Sûre-i Hâkka'da وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً (*"O yer ve dağlar yükseltilip arkasındanda bir çarpılış çarpıldılar mı bir daf'a."* Hakka-69/14) bak. **Dekk,** duvar ve dağ kabîlinden şeyleri çarpıp hurdühaş etmek ve tesviye eylemek mânâlarına geldiği ve dekk ile dakkın müşabeheti ve farkı geçmişti.

دَكًّا دَكًّا Bu tekrar, mücerred te'kid için değil, istîab ve tevalîyi ifade içindir. Fevc fevc, alay alay geldiler demek gibidir. Yâni arz, mütevalî sarsıntı ve çarpışma-larla **dekkten dekke, çarpıla çarpıla yıkılıp düzlendiği,** hebâen mensûrâ toz duman olduğu, وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ve **Rabbin saf saf Melekle geldiği vakit.** Hakk Teâlâ'nın böyle gelmesi mekândan mekâna intikal mânâsına olmayacağı mâlûmdur. Onun için bu gelişin mânâsında müfessirîn bir kaç vecih söylemişlerdir. Münzir ibn Saîd demiştir ki: «Bu mecîin mânâsı, nukle mecîi değil, Hakk Teâlâ'nın halka zuhurudur. Nitekim Tâmmenin, Sahhanın gelmesi de böyledir.» Bir kısım Müfessirîn, mânâ, hazfi muzaf ile وَجَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ Rabbin'in emri, hükm-ü kazası veya kahrı geldiği vakit demektir demişler. Bir çokları da Allah Teâlâ'nın kudret ve saltanatı âyâtının zuhur ve tebeyyününü temsil olduğuna kail olmuşlardır. Şan-ı İlâhî bir hükümdarın bizzat hâzır olarak icra-yi siyaset ettiği haliyle temsil olunmuştur. Zira onun bizzat huzuruyla zâhir olan heybet yalnız vüzera ve vükelâsının ve bütün asâkir ve havassının huzuruyla

---

Vizr: Günah, yük.

zâhir olan heybet ve saltanattan yüksek olur. وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ **Ki, o gün cehennem de getirilmiştir.** وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ (*"Azgınlar içinde de cehennem hortlatılmıştır."* Şuarâ-26/91) buyurulduğu vech ile azgınlar için ibraz ve izhar olunmuş, artık inkârına, ihtirazına imkân kalmayacak surette meydana çıkarılmıştır. يَوْمَئِذٍ O gün «İzâ»'dan bedeldir. Cevabı şudur: يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ **O insan anlar.** o gafil insan, evvel dünyada anlamadığı hakikati o gün anlar. Tutmak istemediği öğüdü tutmak ister. وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى **Amma ona, o anlamadan ne fâide?** Çünkü iş işten geçmiş, geri dönüp de bir iş yapmak ihtimali kalmamış, o anlamanın hükmü, azâb ve hüsranın şiddetini duymak hasret ve nedâmetle şöyle inlemekten ibaret olur. يَقُولُ **Der:** يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي Takdimden murad, ilerisi için önceden hayırlı ameller yapmaktır. لِحَيَاتِي 'de «لام» ta'lil ve tevkit içindir. Ta'lil olduğu takdirde hayattan murad, âhiret hayatı, tevkiyt olduğu takdirde ise, dünya hayatı olur. Yâni der ki: **Ah, n'olurdu ben hayatım için yâhud hayatımda önceden hayırlar yapmış, salih ameller takdim etmiş olsa idim!..** ... فَيَوْمَئِذٍ **Hasılı o gün,** لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ **«O'nun ettiği azabı, kimse edemez. Ve O'nun vurduğu bağı kimse vuramaz.»** Buradaki «azâbehu» ve «vesâkahu» zamirlerinde iki vecih vardır: Birisi, Allah'a raci' olmasıdır ki, Allah'ın o gün, o insana ettiği âzâbı kimse edemez ve vurduğu bağı kimse vuramaz, demek olur. Bundan murad da, o günkü azâbın şiddetini, kayd-ü bendin kuvvetini beyan olur. Birisi de, insana raci' olmasıdır ki, bu, daha râcihtir. Bu surette mânâ şu olmalıdır: O gün öyle diyecek olan insanın kendine ettiği azâbı başka birisi etmez ve kendine vurduğu bendi kimse öyle sıkı vuramaz. Çünkü bugün bu azâb ve bend ona sırf kendi küfrünün ve kötü amellerin cezası olduğundan kendi kendine etmiş demektir ki, مَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (*"Kötülükten de başına her ne gelirse anlaki sendendir."* Nisâ-4/79) mazmunudur. Kisaî ve Ya'kub kıraatlarında, لَا يُعَذَّبُ ve «ذال» 'in ve «ثا» nın fethiyle meçhul okunur ki, bunda zamîrin o insana raci' olduğu müteayyindir. Onun azâbı gibi kimse ta'zib olunmaz ve onun bağlanışı gibi kimse bağlanmaz.

Dünyaya gönül bağlayan ve itminanını ancak dünya lezâizinde bulan kâfir insanın âkibeti bu olduğu anlatıldıktan sonra buna mukabil Allah'a gönül bağlayan ve itminanını ancak onun zikr-ü itaati ile rızasında bulan nefsi mutmeinnenin âkibeti anlatılmak için de buyuruluyor ki:

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ **Ey nefs-i mutmeinne, ilh...** Sözün gelişi bu hitabın da o gün olacağını anlatıyor, ارْجِعِي emrinin de filhal olmayıp istikbale aid olması zâhirdir. Onun için müfessirîn bunun, kavil takdiriyle hikâye suretinde zikr edil-

---

Tevkiyt: Sağlamlaştırma.

miş olduğunu söylemişlerdir. Bu üslûb-i ifade Kur'ân'ın i'cazı tarzlarından birisidir. Bunda samii derhal istikbale hazırlayacak bir telkin vardır. Yâni o gün kâfir insan hakikati anlayıp يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي ("Ah nolurdu ben önce hayatım için (sağlığımda hayırlar) *takdim etmiş olsa idim.*" Fecr-89/24) diyecek, öyle olmayıp hakkı önce anlamış, iman etmiş, itminan-ı iman ve ihlâs ile Rabbine hayır takdim etmekte bulmuş olan her nefs-i mutmeinneye de, Rabbi Allah Teâlâ diyecek ki, ey o nefs-i mutmeinne, ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً **dön Rabbine, hem radiye olarak, hem merdıyye.** Öyle bir halde dön ki sen rabbinden hoşnud, rabbın de senden hoşnud. رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (*"Allah onlardan razı olmuş, onlarda Allah'tan razı."* Mâide-5/119) فَادْخُلِي فِي عِبَادِي **Dön de gir kullarım içine.** Bana ihlâs ile kulluk eden, bana ihtisas ile temayüz eyleyen halis ibadi salihîn zümresine katıl. وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا (*"Öyle ya: Her kim Allah'a ve peygambere mutil olursa işte onlar Allah'ın kendilerine in'am eylediği: Enbiya, sıddıkîn, şüheda ve salihin ile birliktedirler, bunlarsa ne güzel arkadaş."* Nisâ-4/69) وَادْخُلِي جَنَّتِي **Ve gir cennetime, onlarla beraber.** Müfessirînin beyan ettiği diğer bir mânâ ile: Mükarrebîn sırasına dizil ve onların nurlariyle parla. Zira kudsî temiz ruhlar: Nüfus-i zekiyye karşılıklı aynalar (merayayı mütekabile) gibi mütekabilen birbirine in'ikâs ettikçe nurları artar. Diğer bir mânâ ile: Cesedlere gir, onlarla birlikte Dâr-ı Sevaba gir.

Yukarılarda da geçtiği üzere Nefs, bir şeyin kendisi denilen zat ve hakikatidir. Nitekim «O binefsihi kaim» denilir. Bizatihî, yâni kendi kendine duruyor demektir. İnsanın nefsi de, ben dediği zat ve hakikati, kendisidir ki, kendisine muhtelif şüunâtı içinde vahdetle bir şuuru, duygusu vardır. Bu itibar ile biri duyan Şair, biri de duyulan meş'ur olmak üzere iki haysiyyeti haizdir. Nefsin hakikatı, bu iki haysiyyetin vahdet ve intibakı noktasındadır. Bununla beraber uyku, gaflet, baygınlık, ölüm hallerinde olduğu gibi yekdiğerinden ayrılan bu haysiyyetlerden her biri itibariyle dahi mülâhaza olunur da bâzân yalnız hassasiyyet bâzân mücerred temyiz ve idrâk ile irade mebdei olarak kendisiyle gayrisini şuur ile temyiz veya tevhid eden ruha dahi nefs ıtlak edilir ki, nefs-i hassase veya şehevâniyye, nefs-i derrâke veya natıka denilmesi bundandır. Bu mânâca nefse, lisanımızda can tâbir olunur. Duyan insan ile duyulan insan arasına hail girebildiği, yâni insanın şuuruyla meş'uru her zaman muntabık olmayıp ayrılabildiği de meczum ve muhakkaktır. Demek ki, insanın nefsine intibakı, cihet-i vahdeti kendisinde değil, kendisinin fevkinde bir hakikattedir ki, o insanın

Şüunat: Keyfiyetler, haller. **Derrak:** Çok dikkatli olan çabuk anlayan. **Hail:** Perde.

ve herşeyin Rabbi olan Allah Teâlâ'dır. وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَاَنَّهُ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (*"...ve bilin ki Allah hakikaten kişi ile kalbinin arasını gerer ve siz hakikaten hep O'na haşrolunacaksınız."* Enfal-8/24) buyurulduğu üzere Allah Teâlâ kişi ile kalbinin arasına hail olur. Ve onun için insanlar hep ona haşr olunur, ona toplanır, قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى (*"Deki: Ruh Rabbımın emrindendir."* İsrâ-17/85) mısdakınca ruh, emr-i Rabb olduğu gibi اللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتى لَمْ تَمُتْ فى مَنَامِهَا (*"Allah alır o canları öldükleri zaman, ölmiyenleri de uyuduklarında."* Zümer-39/42) buyurulduğu üzere insanın ruhu, şuuru kendinden ayrıldığı ölüm ve uyku sırasında nefisleri kabzeden Allah'tır. Onun için insan kendinden geçtiği zaman kendini, kendinde duymaz olmakla yok olup gitmiş değil, ruhu ve bütün hakikatı ile dönüp Allah'a rücu' etmiştir. O vakit artık insan kendisini kendinde değil, ancak Rabbinin huzurundaki bütün hakikatiyle doyacak, ona göre ya muazzeb veya radiye ve merdiyye hoşnud olacaktır. Artık ebedî ve nâmütenahi olan bu azâb veya hoşnudluğa nazaran şübhe yok ki, bir kaç günlük dünya azâb ve lezzetleri hiçtir. Hasılı insanın nefsi, şair ve meş'ur her iki haysiyyetle ben dediği zat, hakikatidir. Yalnız idraki haysiyyetiyle ruha da ıtlak edilir. Onun için burada çokları zat mânâsına bâzıları da ruh mânâsına telâkkî etmişlerdir. Şu halde nefs-i mutmeinne, itmi'nâne ermiş zat veya ruh demek olur. Râzî, der ki: «İtminan, istikrar ve sebattır. Bu istikrarın keyfiyyetinde de bir kaç vecih vardır.

BİRİNCİSİ: Hiç bir şübhe ile bulanmayacak vech ile Hakk'a yekîn, zevkine ermektir. Nitekim وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبى (*"Velâkin kalbim iyice yatışmak için."* Bakara-2/260) kavlinden murad budur.

İKİNCİSİ: لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Bakara-2/112) medlûlünce havf-ü hüzünden sarsılmayacak vech ile emniyyet hasıl etmektir. Bu hassa ise ölüm sırasında ve ba's sırasında ve cennete dühul sırasında اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ (*"Korkmayın, mahzun olmayın va'dolunup durduğunuz cennet ile neşeyab olunuz."* Fussilet-41/30) hitabı işidilmekle olur.

ÜÇÜNCÜSÜ: Kur'ân ve burhan mutabıktırlar ki, bu itminan ancak Zikrullah ile olur. Kur'ân, اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (*"Evet Allah'ın zikriyledir ki kalbler yatışır."* Ra'd-13/28) diyor. Burhan da iki vech iledir: Birisi, kuvve-i âkîle esbab ve müsebbebât silsilesinde terakkî ettikçe lizatihi mümkün olan herhangi bir sebebe vasıl olsa akıl, ona diğer bir sebeb taleb eder. Onunla durup kalmaz, mütemâdiyen her şeyden daha a'lâsına intikal eder Bu terakkîde tâ bütün hacetlerin kesildiği ve bütün zarûretlerin müntehî olduğu vücudu kendinden, lizatihi Vacibü'l-vücud'a müntehî oluncaya kadar gider. Onun önünde hacet durduğu

için akıl da durur ve ona itminan hasıl eder. Kuvve-i âkîle mümkinattan herhangi bir şeye nazar ve iltifat etmiş ise, onda istikrarı muhaldir. Vacibü'l-vücud'un celâline nazar edip hepsinin O'ndan olduğunu bildiği zaman da O'ndan intikal etmesi muhaldir. Demek ki, itminan ancak Vacibü'l-vücud'u zikr ile hasıl olur. Bir de abdin ihtiyacâtı gayr-i mütenahîdir. Allah'ın imdadı olmadıkça da mâsivanın hepsinin bekası, kuvvet-i mütenahîdir. Gayr-i mütenahî ise, mütenahî ile telâfî olunamaz. Onun için abdin nihayetsiz olan haceti mukabilinde, Allah'ın nihâyetsiz olan kemali lâzımdır ki, istikrar hasıl olabilsin. O halde sâbit olur ki, her kim Mârifetullah'ı Allah'ın gayri bir şey için ihtiyâr ederse o, mutmein değildir. Onun nefsi, nefs-i mutmeinne değildir. Amma her kim Mârifetullah'ı onun gayri birşey için olmayarak ihtiyar ederse işte o, nefs-i mutmeinnedir. Böyle olan her kimsenin ise, ünsü, üns Billâh, şevki, şevk İlellah, bekası beka Billâh, kelâmı Maallah'tır. Onun için o kimse, dünyadan müfarekatı sırasında lâ cerem ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (*"Sen dön O Rabbın hem radiye olarak hem merdiyye de."* Fecr-89/28) hitabiyle muhatab olur. Bu öyle bir kelâmdır ki, bundan insan ancak ilâhî kuvve-i fikriyye de yâhud tecrid ve tefridde kemale yettiği zaman istifade eder.» Demek ki, nefs-i mutmeinne hadd-i zatında istikrarı olmayan ve kendileri ihtiyactan âzâde bulunmayan esbab ve müsebbebat silsilelerinden geçip bizzat müessir olan mebde-i a'lâyı mârifete yükselerek onu tanımak gayesinde karar kılan ve vücudunda ve sair şüununda onun gayrisinden müstağni olarak ona ancak onun için tevhid ve ihlâs ile muti' ve münkad olan nefs demektir ki, bu ta'rifin hasılı, بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*"Hayır; Kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a teslim ederse işte onun Rabbinin indinde ecri vardır, onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir."* Bakara-2/112) mazmunu üzere Allah için İslâm ve ihsan ile havf-ü hüzünden halâsa ikanı, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ (*"Yine nas içinden kimide vardır ki Allahın rızasına ermek için kendini feda eder."* Bakara-2/207) mazmunu üzere nefsini yalnız Rızaullah'ı talebe bağlayarak tabiat-ı hayvaniyyeden nefs-i emmare tekazasından, nefs-i levvame melâmetinden, mâsivaya esaret kaydlarından kurtarıp İlâhî ahlâk ile tehalluk ederek Allah yolunda mal ve caniyle yetişebildiği hayrı yapacak hakikî hürriyyeti kazanmak kararıdır. Nitekim bundan sonraki Sûrede فَكُّ رَقَبَةٍ (*"Esir bir boyun kurtarmak."* Beled-90/13) ile bu mânâ tasrih edilmiştir. Hakk'a itmi'nan ile mü'min, hiç bir şekk-ü vehim çalkalamayacak vech ile yekîn serinliğine ermiş nefis, yâhud hiç bir havf-ü hüzün sarsmayacak nefs-i âmine diye târif de onun birer ifadesidir.

Üns: Arkadaş, hemdem. **La cerem:** Günahsız. **Tekaza:** Başa kakmak, sıkıştırmak.

İbn Cerîr'in nakline göre İbn Abbas'dan: «Nefs-i mutmeinne, musaddıka.» Katade'den: «Allah'ın va'dine mutmein, kavlini musaddık.» Mücahid'den: «Allah, Rabbi olduğunu musaddık mûkin ve her yaptığı işte onun emrine müslim ve münkad.» Diğer bir ifade ile: «Allah Rabbi olduğuna îkan etmiş, gönlünü ancak O'na vermiş, kalbi onun emriyle çarpar, nefsi münîbe ve muhbite.» Diğer bir ifade ile: «Likaüllahe îkan etmiş, gönlü onunla çarpar» الَّتِى اَيْقَنَتْ بِلِقَاءِ اللّٰهِ وَضَرَبَتْ لَهُ جَأْشَا diye mervi olan tefsirler de, اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا ("*Gerçekten mü'minler ancak o müminlerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, karşılarında ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve rablarına tevekkül ederler.*" Enfal-8/2) فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ . اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِى الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ("*İmdi hepinizin tanrısı birtek tanrıdır, onun için yalnız ona teslim olan müslüman olun ve müjdele o muti, mutevazıları. Ki Allah anıldığı vakit kalbleri oynar ve kendilerine isabet edene sabırlı ve namaza devamlıdırlar ve kısmet ettiğimiz şeylerden infak da ederler.*" Hacc-22/34-35) وَاَنِيبُوا اِلٰى رَبِّكُمْ ("*Onun için ümidi kesmeyin de başınıza azab gelmeden evvel tevbe ile rabbınıza dehalet edin.*" Zümer-39/54)gibi âyetler mazmunlarına dahi işaret ederek yekdiğerini mütemmim olan târiflerdir.

Sofiyye'nin de, nefsin meratibi ve makamatı ve ahvali üzerinde uzun sözleri vardır. Hattâ bütün tasavvuf, مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ düsturiyle onun üzerinde dolaşır. Ezcümle nefsi şu meratib üzere tasnif ederler: Nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mutmeinne, nefs-i radıye, nefs-i mardıye, nefs-i mülheme, nefs-i zekiyye.

فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ ... ("*Amma insan, her ne zaman rabbı onu imtihan edip de ona ikram eder.*" Fecr-89/15) Cehûl ve zalûm olan nefs-i emmarenin cehalet ve hubb-i dünya ile zulm-ü kibir ve sefahete ve cah-ü male meyil ve hırs gibi tabiatı şehevaniyye ve cismaniyyesini beyan ettiği gibi sonunda, يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰى يَقُولُ يَا لَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِى ("*O insan o gün anlar, fakat o anlamadan ona nefaide? Ah der: Nolurdu ben önce hayatım için(sağlığımda hayırlar) takdim etmiş olsa idim.*" Fecr-89/23-24) ile de kendini levm eden nefs-i levvame tabiatı ve fakat bu levmin zamanı geçmiş olduğundan dolayı fâidesi olmayıp hükmü ebedî azâb ve vesâkta kalmak olduğu anlatılmakla nefs-i emmare ve nefs-i levvame hükümleri gösterilmiş, sonra da vaktiyle hakkı anlayıp o mertebelerden irtika etmiş olan nefs-i mutmeinnenin hükmü anlatılmıştır.

Mukın: Şüphesiz ve kat'i olarak bilen. **Münib:** Hakka yönelen, günahları terk ile hakka dönen. **Muhbit:** Alçak gönüllü. **Vesak:** Bağ, sözleşme yeri.

Nefs-i mutmeinneye bu hitab ne zamandır? Bunda üç kavil vardır: Ölüm zamanında olması, ba's zamanında olması, hesabın tamamında olmasıdır. Kelâmın gelişine nazaran en zâhiri de bu denilmiştir. Çünkü siyak bunun da, يَا لَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِى (*"Nolurdu ben önce hayatım için (sağlığımda hayırlar) takdim etmiş olsa idim."* Fecr-89/24) denilen günde ve ona mukabil olarak söylenmesinde zâhirdir. Bu surette rücuun mânâsı hesab görülen mevkiften Allah Teâlâ'nın inayet ve ikramiyle emir buyurduğu mahalle demektir. Yâhud hesab neticesine ihtimam ve amellerin kabul olunup olunmayacağı endişesi ile meşgul olan kalbin tahliyesiyle yine evvelki gibi masivaya iltifattan kat'-i nazar ederek tamamiyle Rabbine dön onu mülâhaza ile meşgul ol demek de olabilir. Zira nefs-i mutmeinnenin şanından birisi de Rabbinin huzurunda hesab verileceğine itmi'nan ile iman etmiş olduğundan dolayı hesaba ehemmiyyet vermek, amellerinin kabul ve rızaya mukarın olup olmadığını düşünmektir. Gerek bilâ hesab velâ sual geçecek olsun gerekse hesab-ı yesîr ile geçecek olsun amellerinin hesabının tamam olduğu tebliğ edilirken ona, böyle haydi hesab ve sual endişesinden tamamiyle sıyrıl da Rabbine dön denilmesi, büyük bir tatyib ve tebşir olduğu şübhesizdir. O halde «râdiye», seni bu ebedî naîme erdiren rabbinden razı ve hoşnud» «mardıyye» de, Rabbin indinde merzî ve makbul, yâni selîm kalbin, güzel sa'y-ü amelin hasebiyle Rabbın da senden razî olarak, seni en büyük fevz olan rızasına, rıdvanına eriştirmek üzere dön demektir. فَادْخُلِى fâ', tefsiriyye olarak rücuu beyandır.

İkrime ve Dahhâk'tan rivayet olunduğuna göre bu hitab ile اِرْجِعِى emri ba's sırasındadır. Yâni ey mevt ile sükûna ermiş olan nefsi mutmeinne, Rabbin ve yegâne merciin olan Allah Teâlâ'nın huzuruna radiye ve mardiyye olarak dön de ebedî hayata er, demek olur. Bu surette nefse ruh deyenler, فَادْخُلِى فِى عِبَادِى (*"Gir kullarım içine."* Fecr-89/29)'de dühulü ruhların ayrılmış oldukları cesedlere dühul ile tefsir etmişlerdir. Ve bunun İbn Abbas'dan ve İbn Cübeyr'den mervi olduğunu da söylemişlerdir. وَادْخُلِى جَنَّتِى (*"Gir cennetime."* Fecr-89/30)'de birlikte Dâr-i Sevab olan cennete dühuldur.

İbn Zeyd ve daha bir çokları da bu hitabın mevt sırasında söyleneceğine kail olmuşlardır. Abd ibn Humeyd ve İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim ve İbn Merduye ve «Hılye»'de Ebu Nüaym, İbn Cübeyr'den rivayet etmişlerdir ki: Peygamber sallâllahü aleyhi vessellem Hazretlerinin yanında, يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (*"Ey o Rabbına mutı' olan nefsi mutmainne."* Fecr-89/27) okunmuştu. Ebu Bekir radıyallahü anh: «Bu hakikaten güzel» dedi. Resûlullah sallâllahü aleyhi vessel-

---

Tatyib: Gönlü hoş etme.

lem de: أَمَا إِنَّ الْمَلَكَ سَيَقُولُ لَهُ عِنْدَ الْمَوْتِ *«Haberin olsun ki, Melek sana onu ölümün sırasında söyliyecektir»* buyurdu. Hakîm-i Tirmizî de bunun gibi «Nevadirü'l-usul»'de Sâbit ibn Aclân tarikiyle, Selîm ibn Âmir'den, Hazret-i Sıddîk radıyallahü anh'tan rivayet eylemiştir. Bu surette nefs, ruh mânâsına olup rücu-u ruhun bedenden iftirakiyle Rabbine doğru râdıyeten, mardıyye gitmesidir. فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (*"Gir kullarım içine."* Fecr-89/29) ilh... Fâ', tâkibiyye olarak bilâ terahî Âlem-i Ervah'ta mukarrebîn silkine dühul veya sonra ba's ile salihîn zümresine, dühul, وَادْخُلِي جَنَّتِي (*"Gir cennetime."* Fecr-89/30) onlarla beraber cennete dühul demek olur. İbn Cerîr ve İbn Münzir ve İbn Ebî Hâtim, Ebî Salih'ten rivayet etmişlerdir ki: Bu âyette ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ (*"Sen dön O Rabbına."* Fecr-89/28) inde'l-mevttir. Rabbine rücuu, dünyadan hurucudur. Kıyamet günü olunca da ona, فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي (*"Gir kullarım içine.Gir cennetime"* Fecr-89/29-30) denecektir demiştir. Bu mânâ zâhir gibi görünse de, yukarıda ihtar olunduğu üzere يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ (*"...O insan o gün anlar."* Fecr-89/23) siyakına nazaran bu hitabın da o güne âid olması iktiza edeceğinden ba'de'l-ba's hesabın tamamında söylenmesi azher görülmektedir. Şu halde bu eserlerin bu siyaka tevfîkı, مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ medlûlünce mevt gününün Kıyamet gününe mülhak olması haysiyyetiyle o günün hükmü ölümden itibar edilmek, yâhud bu emirlerin sonuncusu olan وَادْخُلِي جَنَّتِي emri, o güne âid olduğu için her biri değil de, mecmuu itibariyle o siyakta irad edilmiş bulunduğunu kabul eylemek suretiyle kabil olur. Bir de denilmiştir ki: Bu hitab, üç mevtinde söylenecektir. Zira İbn Münzir ve İbn Ebî Hâtim, Zeyd ibn Eslem'den rivayet etmişler: Demiş ki: «Bu âyette nefs-i mutmeinne, ölüm sırasında ve ba's sırasında ve cemi' günü cennet ile tebşir olunmuştur. Bu rivayet zikr olunan vücuhün hepsine muntabık olur. Bütün bu tafsîlât söylendiği gibi âyet makabli karînesiyle, يَقُولُ اللّٰهُ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ meâlinde kavil takdiriyle ihbar mânâsında olduğuna göredir ki, Cümhur'un muhtarı budur. Buna göre bu hıtabın ve emirlerin teşriî değil, tekvinî olması iktiza eder. Halbuki ihbarât-ı sabıkadan sonra Sûrenin hâtimesi olmak üzere bu hıtabın taraf-ı İlâhî'den teşriî surette doğrudan doğru inşaî bir hitab olması da pek melhuzdur. Ve atıfsız olarak fasl ile irad edilmesi de yalnız makabline mübayenetinden dolayı değil, bunun nüfus-ı mütmeinne tarafından re'sen ve bilhassa istimaı maksud olduğuna tenbih için olur. Bundan dolayı bir kısım müfessirîn de bunun nefs-i mutmeinneye dünyada da her zaman için hitab olduğuna kail olmuştur. Bu bize daha vâzıh ve daha fâideli görülmektedir. Bu surette rücu' ile emir rücu-ı iradî olarak her işte ve bütün umurunda radiye ol-

---

Azhar: En açık, besbelli. **Mübayenet:** Zıdlık.

mak kaydiyle Allah Teâlâ'ya ve emr-ü takdirine rücu' ile emirdir. Gerçi verilen tafsîlâta göre nefs-i mutmeinne mefhumunda bu rücu' dahil ise de, serrâ ve darrâda kaza ve kadere hüsn-ü rıza ve bu suretle bu imtihan ve ibtilâ âleminin müşkilâtını iktiham, nefs-i emmare ve nefsi levvame tabiatına muvafık olmadığı gibi nefs-i mutmeinne tabiatı için dahi kolay olmayıp bu mertebe nefs-i mutmeinnenin kemal-i mertebesi olan nefs-i radiye hasleti olduğu ve İndallah merdi olmak da, buna mütevakkıf bulunduğu cihetle radiye merdiyye kayıdlarıyla tasrihan emr olunmuştur. Bu surette fâ, sebebiyye olarak فَادْخُلِى فِى عِبَادِى dünyada Rızaullah'a muvafık a'mal-i salihayı çoğaltarak üzerlerinde Şeytanın sultası olmayan halis, muhlis İbadullah zümresine dahil olmağa çalışarak dünyada ve âhirette o zümreye dahil olmak وَادْخُلِى جَنَّتِى 'de âhirette onlarla beraber cennete dahil olmak ile emr olmuş ve bu vech ile mütmeinnenin yine balâda beyan olunan vücuh ile âhiretteki hüsn-ü âkıbeti dahi bir netice olmak üzere iş'ar edilmiş olur. Ve işte böyle bir nefs-i mutmeinne ile geçirilecek olan dünya ömrü İyd-i adhaya tekaddüm eden bir leyâl-i aşr ve halis ibad-ı salihîn zümresi içinde cennete dühul lâhzası da o gecelerin bürüyüp geçtiği en büyük bir Iyd-i saadetin fecri sadıkıdır.

Ya Rabb, bu satırları acz-ü taksîr içinde sahîfe-i ömrüne yazmağa çalışan bu abd-i hakîri ve bunları hüsn-ü nazarla okuyup Ona hayırhah olanları öyle bir nefs-i mütmeinne ile razı ve merzî olarak sana rücu' edip cennetinle cemaline eren halis kulların zümresine ilhak eyle.

اللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ نَفْسًا مُطْمَئِنَّةً تُؤْمِنُ بِلِقَائِكَ وَتَرْضٰى بِقَضَائِكَ وَتَقْنَعُ بِعَطَائِكَ

Serra: Sevinçli oluş, kolaylık rahatlık. **Darra:** Belâ, ziyan, sıkıntı. **İktiham:** Hücum ve istila eylemek, tahammül etmek. **Iydı adha:** Kurban bayramı.

BELED SÛRESİ

El-Beled Sûresi temamen Mekkî'dir.

Âyetleri: Yirmidir.

Fasılası: د ، ا ، ن ، ه harfleridir.

Evvelki Sûre zamanın eşref saatlerine kasem ile başlamış, insanın refah veya darlıkla ibtilâsını, mal hırsı, mîrâs yiyiciliği, yetîme, fukaraya bakmamak gibi mezmum huylariyle âkibetinin acılığını zikr ettikten sonra nefsi mutmeinnenin İyd-i ekber olan hüsn-ü hâtimesiyle hitam bulmuş olduğu gibi bu Sûrede mekânın en mubarek beldesine kasem ve onun fethine işaret ile başlayıp insanın meşakkatle yaratıldığını, mal sahibi olanlardan matlûb bulunan فَكُّ رَقَبَةٍ اَوْ اِطْعَامٌ فى يَوْمٍ ذى مَسْغَبَةٍ (*"Esir bir boyun kurtarmak. Veya salgın bir açlık gününde yemek yedirmek."* Beled-90/13-14) yüksek iki haslet ile nefs-i mutmeinne için ıtmi'nan eseri ve yümün sebebi olan bâzı hasletleri ve buna mukabil küfr-ü tekzibin şeâmetiyle su-i âkibetini hulâsa edecektir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿١﴾ وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿٢﴾ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَۙ ﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ ف۪ي كَبَدٍۜ ﴿٤﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ اَحَدٌۢ ﴿٥﴾ يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًاۜ ﴿٦﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَمْ يَرَهُٓ اَحَدٌۜ ﴿٧﴾ اَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِۙ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِۙ ﴿٩﴾ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِۚ ﴿١٠﴾ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾ اَوْ اِطْعَامٌ ف۪ي يَوْمٍ ذ۪ي مَسْغَبَةٍۙ ﴿١٤﴾ يَت۪يمًا ذَا مَقْرَبَةٍۙ ﴿١٥﴾ اَوْ مِسْك۪ينًا ذَا مَتْرَبَةٍۜ ﴿١٦﴾ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِۜ ﴿١٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِۜ ﴿١٨﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا هُمْ اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِۜ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Yo!.. Kasem ederim bu beldeye. 2- Sen, hıll iken bu beldede, 3- Ve bir validle veledine ki, 4- Hakikaten biz insanı bir meşakkat içinde yarattık. 5- O, kendisine karşı kimse güç yetiremez mi sanıyor? 6- «Ben, yığın yığın mal telef ettim» diyor. 7- Onu bir gören olmadı mı zann ediyor? 8- Vermedik mi Biz, ona iki göz. 9- Ve bir dil ve iki dudak. 10- İki de tepe gösterdik. 11- Fakat o göğüs veremedi o (akabeye) sarp yokuşa. 12- Bildin mi o sarp yokuş ne? 13- (Fekki rakabe) esîr bir boyun kurtarmak. 14- Veya salgın bir açlık gününde yemek yedirmek. 15- Yakınlığı olan bir yetîme, 16- Veya toprak döşenen bir miskîne. 17 Sonra olamadı o iman edip de sabra vasiyyetleşen ve merhamete vasiyyetleşenlerden. 18- Ki, onlardır, işte meymenet sahibleri (Ashab-ı meymene), 19- Âyetlerimize küfr edenler ise, onlardır işte, Şeamet sahibleri (Ashab-ı meş'eme). 20- Üzerlerine bir ateş bastırılıp kapıları kapanacak.

لا أقسم **«Kasem ederim.»** Sûre-i Kıyame'ye bak! بهذا البلد **«Bu Beldeye»** Bu beldeden murad, Beled-i Haram, yâni Mekke-i Mükerreme olduğunda müfessirînin icmaı vardır. «Kamus»'ta: «El-beled ve el-belde Mekke-i Mükerreme'nin ismidir.» Şerhinde der ki: «Süreyya'ya En-necm ıtlakı kabîlinden tefhîm içindir. «Besair»'de beyan olduğuna göre Beled ve belde muhît ve mahdud ve muayyen olan ve içinde duranların ictima' ve ikametleriyle müteessir bulunan mekâna denir. Şehre belde ıtlâkı bu cihetledir. Ma'mur olmayan mefâzeye belde ıtlâkı: Vuhuş mekânı ve toprağa ıtlâkı haşerat mekânı ve makbüreye ıtlâkı emvat mekânı olmalarına mebnidir. İki kaş arasındaki açıklığa belde ıtlâkı, mahdud olan mekânı mezkûre teşbih iledir. Devenin göğsündeki döşüne ıtlâkı da öyledir. Bâzân insanın göğsüne de istiâre olunur. Ve zikr olunan teessür i'tibariyle eser ve nişan mânâsına ve ikamet i'tibariyle lüzum ve ikamet ve ilzam mânâlarına ve vatandan ayrılmamış bir kimsenin diğer bir yerde mütehayyir olması münasebetiyle hayret ve zihin donukluğu mânâlarına dahi kullanılır.» Bu tafsîlâttan anlaşılır ki, Mekke-i Mükerreme'ye lâm-ı ahd ile el-beled denilmesi, ان اول بيت وضع للناس للذى ببكة مباركا وهدى للعالمين فيه ايات بينات (*"Doğrusu insanlar için vaz'olunan ilk mabet, elbette Mekke'deki o çok mübarek ve bütün alemine hidayet olan Beyt'tir. Onda açık ayetler var."* Al-i İmran-3/96-97) vasfı mucebince Beyt-i Atîk olan mubarek Kâ'be-i Muazzama ile bir takım âyât-ı beyyinatı havî bir «Harem-i âmin» olmak i'tibariyle âlemin hayret engiz bir sîne-i fazîleti halinde hürmetle tanınması vâcib, mubarek, mâruf, bir şehr olduğuna işarettir.

Mefâze: Çöl, sahra. Vuhuş: Vahşiler.

Cenab-ı Allah insanın meşakkat içinde yaradılmış olduğunu ve binaenaleyh Rabbine doğru yükselmek için bu âlemde meşakkatlere göğüs germesi lâzım geleceğini te'kid ile beyan için burada bu beldeye ve buna ma'tuf olan valid ve velede kasem etmiştir ki, yukarıki Sûreden bu gibi kasemlerin hakikatte onların Rabbine raci' olduğu anlaşılmıştı. Evvelki Sûrede «leyâl-i aşr, aşr-i Zi'l-Hıcce ve şef-u vetr Hacc günleri olan Bayram ve Arefe olduğuna göre burada Haccın ifa olunduğu belde-i harama kasem edilmesindeki münasebet de âşikârdır. Lâkin şayan-ı dikkattir ki, bu kasem pek mutlak bırakılmamış, şu cümle-i haliyye veya mu'terıza ile takyid veya tâkib edilmiştir: وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ **Sen hıll iken bu beldede** veya bu beldeye, yâni sen burada bulunurken veya buradan çıkıp da, sonra feth ile gireceğin zaman, yâhud sen ki, hılsin bu beldede, yâni Harem-i âmin olan bu beldede senin hakkına hürmet edilmiyor, burada bir ava bile tearruz haram iken sana tearruz helâl sayılıyor. Binaenaleyh sen, ona, o meşakkatlere göğüs ger. Çünkü insan, meşakkatte yaradılmıştır. Bu mânâca cümle, i'tiraziyyedir. Yâhud sen, bu beldede bir an için hıll halinde olacaksın, dilediğini yapmak helâl olacak, o halde bu beldeye kasem ederim, ya Muhammed! Birinci ve bu üçüncü mânâda cümle-i haliyye, hal-i mukarine veya mükadderedir.

Hıll kelimesi: Haram, harem, ihram mukabili olarak helâl gibi masdar ve tesmiye bilmasdar kabîlinden vasıf ve ism olur. Haram olmayıp halâl olmak veya helâl olan ve Mekke'de harem havzasından haric olan mahal ve o hıll mahalde olmak ve ihramdan çıkmak veya çıkan ve yemînin uhdesinden çıkmak mânâlarına gelir ki asıl mefhumu helâl gibi çözmek mânâsındandır. Bir serbeslik ifade eder. Bir şeye hulûl etmek konmak mânâsına olabildiği de söylenmiştir. Burada muhatab olan Hazret-i Peygamber'e bir vasf olduğu zâhirdir. Bu da, işaret olunduğu üzere başlıca üç mânâ ile mülâhaza olunabilir. Kazî Beyzavî, evvelâ hulûl mânâsını takdim ederek demiştir ki: «Allah Sübhânehu ve Teâlâ Beled-i Haram'a kasemi, Aleyhissalâtü vesselâm'ın ona hulûlü ile takyid eylemiştir ki, bunda, Peygamber'in mezîd-i fazlını izhar ve mekânın şerefi, ehlinin şerefi ile olduğunu iş'ar vardır.» Hıllin hulûl mânâsından vasf olmasını münakaşa edenler olmuş ve hulûlden vasıfda hıll değil, hâll denildiği ileri sürülmüş ise de, Âlûsî, bu münakaşenin kılleti tetebbü'dan neş'et ettiğini söylemiştir. Maamafih hulûlden murad, Hazret-i Peygamber'in, sade Mekke'de ikametinden ibaret de olmamak lâzım gelir. Zira öyle olsa idi, hıll lâfzına lüzum olmaksızın وَاَنْتَ فِى هٰذَا الْبَلَدِ denilmek kâfi idi. O halde maksad, onunla beraber bilhassa oradan hicret edip de bilahare feth ile oraya gireceği

---

Ma'tuf: Ait ve raci olan. **Mukarin:** Yakın olan bitişen. **Hulul:** Girme, dahil olma. **Kıllet:** Azlık.

hale de işaret olmasıdır. Bu suretle hem oradan çıkmağa bâis olacak meşakkatlere tehammül lüzumuna tenbih, hem de اِنَّ الَّذ۪ى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍ ("*Herhalde sana o Kur'an'ı farz kılan, seni muhakkak bir meada kadar geri getirecektir.*" Kasas-28/85) buyurulduğu üzere güzel bir meâde kadar döndürülüp bu beldeye serbes olarak geleceği va'diyle bir tebşir ve tesliyeyi tazammun eyler. Onun için İbn Cerîr ve daha diğerlerinin rivayet ettiği üzere İbn Abbas, bunun tefsirinde demiştir ki: «Ya Muhammed, bu beldede kıtal, ancak sana bir an için helâl olacak, fakat senden başkasına değil.» Mücahid de, demiştir ki: «Allah Teâlâ, Aleyhissalâtü vesselâma, bir gündüzün bir saatında bu beldeyi helâl kıldı. Onda her ne yaparsan hıldesin, müâhaze olunmayacaksın buyurdu.» Ebî Salih ve Katade ve İbn Atiyye ve İbn Zeyd ve Hasen ve Dahhâk'ten dahi bu mânâ rivayet edilmiştir: Ve lâfzı şöyledir: يَقُولُ سُبْحَانَهُ اَنْتَ حِلٌّ بِالْحَرَمِ فَاقْتُلْ اِنْ شِئْتَ اَوْ دَعْ وَذٰلِكَ يَوْمَ الْفَتْحِ «Allah Sübhânehu buyuruyor ki: **Sen, bu haremde hılsin o vakit dilersen katl et, dilersen etme, ve o fetih günü idi** .» Aleyhissalâtü vesselâm, o gün Ebu Berze Said ibn Harb-i Eslemî'ye emr edip mürtedd Abdullah ibn Hatal'ın boynunu Kâ'be örtüsüne yapışmış iken vurdurmuş idi ki, bu, İbn Hatal'e Kureyş, «iki kalbli» derlerdi. İslâm izhar etmiş, sonra irtidad edip islâm aleyhinde bir takım şenaatler yapmış idi. Yukarılarda Mekke'nin fethinden bahs edilirken geçmiş idi ki, Resûlullah, o saat üç dört kişinin daha katlini emr eylemiş ve o güne kadar ömrünü Resulullah'a harp ve adavet ile geçiren katle müstehık niceleri ise, afv olunup hakla bâtılı ayıran o Feth-ı mübînin bütün katli böyle bir kaç kişiden ibaret kalarak neticesi, rahmeti âmme olmuş idi. Yine o gün Aleyhissalatü vesselâm, buyurmuş idi ki: ***«Allah Teâlâ, semavât ve arzı halk ettiği gün Mekke'yi haram kıldı. O, kıyam-ı saate kadar da haramdır. Benden evvel kimseye helâl olmadı, benden sonra da hiç kimseye helâl olmıyacaktır. Bana da bir gündüzün bir saatinden başka helâl olmadı. Onun için onun ağacı budanmaz, otu biçilmez, avı ürkütülmez, lukatası da araştırıp soran (münşid) inden başkasına helâl olmaz.»*** Bunun üzerine Hazret-i Abbas: ***«Ya Resûlâllah, izhırdan maada. Çünkü O, bizim kuyûnumuz ve kubûrumuz, ve büyûtumuz içindir»*** demişti, Resulullah da: اِلَّا الْاِذْخِرَ **«izhırdan maada»** (Buhari: Cenaiz-76) buyurmuştu. Buna nazaran وَاَنْتَ müsnediileyhinin takdimi ihtısas için حِلٌّ de ki tenvin de, taklil için demek olur ki, bir saat ile beyan olunmuştur. Bu cümle de بِهٰذَا الْبَلَدِ tekrar olunup da zamir ile iktifa edilmemesi bu beldeye ayrıca bir tâzîm ifade etmek ve yâhud Resûlullah'ın hılli ha-

---

Tetebbu: Araştırıp tatkik etme.**Tesliye:** Avutma teselli etme.**Tazammun:** İçine almak ihtiva etmek. **Kubur:** Kabirler. **Buyut:** Evler.

linde yeni bir zuhur kesbedeceğine işaret olmak içindir.

وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ «Ve bir valid-le veledine ki.» Evvelki الْبَلَدِ üzerine ma'tuf olarak bunlar da muksemi bihtir. Vâlid, Ata, Maveled tevlid eylediği mevlûdu, veledi, zürriyyeti. Bunda da Müfessirîn'in bir kaç vechi menkuldür:

1) Vâlid, Âdem ve maveled, zürriyyetidir. Bu mücahidden mervidir. Bunlara kasem edilmesi, çünkü nev'-i Beni Âdem yeryüzünde mahlûkat-ı İlâhiyye'nin en acîbidir. Beyan, nutuk, tedbir, istihracı ulûm onlarda, Allah'a dâvet eden Enbiya ve dininin ensarı onlardandır. هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ. (*"O, o Halıktır ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya inayet buyurdu."* Bakara-2/29) buyurulduğu üzere arzdaki şeyleri hepsi onlar için yaratılmış, sonra da semadan nasîbedar edilmiş, Âdem'e esma tâlim olunmuş, Melekler O'na secdeye me'mur kılınmış, وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ (*"Şanım hakkı için Biz beni Ademi tekrim ettik."* İsra-17/70) buyurulmuştur. Bu surette Benî Âdem nev'inin salihi, gayr-i salihi ayrılmayarak hepsine kasem edilmiş demektir. Çünkü ilk fıtrat bakımından hepsi birdir. Mazhar-ı acâib olan bu bünye ve terkibde hepsi müşterektir. Maamafih bir de denilmiştir ki, kasem, Âdem ile evladından salihînedir. Çünkü salâhı olmayanlar, sanki Âdem evlâdından değil, behâim hükmündedirler. Onlar hakkında إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (*"Onlar sırf hayvan gibi hatta gidişte daha sapkındırlar."* Furkan-25/44) صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ (*"Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, artık bunlar dönmezler."* Bakara-2/18) buyurulmuştur.

2) Vâlid, İbrahim ve mâveled, İsmail ve Muhammed Aleyhimüsselâm, yâhud vâlid İbrahim ve İsmail ve mâveled Muhammed Sallâllahü aleyhi vesellemdir. Önce Mekke'ye kasem edilmiş olması ve «ente hıllün» buyurulması, bunu andırır. Çünkü o, İbrahim Aleyhisselâm'ın binası, oğlu İsmail Aleyhisselâm'ın menşei, zürriyyetinden Muhammed Aleyhisselâm'ın mevlidi olan mahallidir. Bununla, Sûre-i Bakara'da geçen, وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ . قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا . قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي . قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ . وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا . وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى . وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ. وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ . قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ. وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ . وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ . رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ (*"Şunu da hatırda tutun ki, bir vakit*

Muksem: Yemin edilmiş.

İbrahim'i, Rabb'ı bir takım kelimat ile imtihan etti. O, onları itmam edince "Ben seni bütün insanlara İmam edeceğim" buyurdu. "Ya Rabbi zürriyetimden de" dedi. Buyurdu ki, "Benim ahdime zalimler nail olamaz. Ve o vakit Beyt-i Şerifi insanlar için dönüp varılacak bir sevabgâh ve bir darü'l-eman kıldık. Siz de, makamı İbrahim'den kendinize bir namazgâh edinin. Ve İbrahim ile İsmail'e şöyle âhd verdik: Beytimi hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem rükû ve sücude varanlar için tertemiz bulundurun." Ve o vakit İbrahim; "Ya Rabb, burasını emin bir belde kıl ve ahalisini enva-ı semerattan merzuk buyur. Allah'a ve Ahiret gününe iman eyleyenlerini" dedi. (Allah) buyurdu ki: "Küfredeni dahi merzuk eder de, az bir zaman hayattan nasib aldırırım ve sonra ateş azabına muztar kılarım ki, o ne yaman bir inkılâbtır. Ve o vakit ki, İbrahim, beyitten temelleri yükseltiyordu. İsmail de birlikte şöyle dua ettiler: "Ey bizim Rabbımız, kabul buyur bizden, daima işiten, daima bilen sensin ancak sen. Ey bizim Rabbımız, hem bizi yalnız senin için boyun eğen müslüman kıl ve zürriyetimizden yalnız senin için boyun eğen bir ümmet-i müslime vücuda getir ve bizlere ibadetimizin yollarını göster ve tevbe ettikçe üzerimize rahmetinle bak, öyle Tevvab, öyle Rahîm sensin ancak sen. Ey bizim Rabbımız, hem de onlara içlerinden öyle bir peygamber gönder ki, üzerlerine ayatını tilâvet eylesin ve kendilerine kitabı ve hikmeti ta'lim etsin ve içlerini, dışlarını temiz paklasın. Öyle Azîz, öyle Hakîm sensin ancak sen." Bakara-2/124-129) âyetleri mazmunu icmal edilmiş olur. Vemenvelede denilmeyip de, vemâvelede denilmesi, وَالسَّمَاءِ. وَمَا بَنٰيهَا (*"Ve yere ve onu döşeyene."* Şems-91/5), وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ (*"Allah daha iyi bilirken ne vaz'ettiğini."* Âl-i İmran-3/36)'deki nükteler gibi «mâ»'nın bir teaccüb mânâsına da ima etmesidir ki, Acîbüşşan mevlûd demek olur.

3) İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, Ebî İmrandan: «Vâlid, İbrahim Aleyhisselâm ve mâveled O'nun cemiı veledi» diye rivayet eylemişlerdir. Lâkin قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِى قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ (*"Ya Rabbi zürriyetimden de" dedi. Buyurdu ki, Benim ahdime zalimler nail olamaz."* Bakara-2/124) âyeti zâlimleri ahd-i İlâhî'den ihrac ettiği için bunu da, mü'minlerine tahsîs etmek lâzım gelir. Nitekim كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَعَلٰى آلِ اِبْرَاهِيمَ de öyledir. Ve bir kısım Müfessirîn, bu tahsîsı tasrih etmişlerdir. Bu surette ikinci veche karîb olmakla beraber ondan eşmel olur.

4) Mâverdî'den: «Vâlid, Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi vesellem ve mâveled, ümmeti olmak da muhtemildir.»

5) İbn Abbas'a nisbet olunarak denilmiştir ki: Murad, her vâlid ve mevlûddur. Bunda gerek zevi'l-ukulden ve gerek gayrisinden her vâlid ve

---

Eşmel: Daha şamil.

mevlûd dahil olabileceğine göre bu mânânın şumulü birinciden çok daha geniştir. Ve mâveled tâbirinden en zâhir olan budur. İbn Cerîr, savab olan budur demiş. Râzî de, der ki: «Bu münasibdir. Çünkü bütün halkın hürmeti bu kelâmda dahildir. Belli ki, bütün halktan muradı, vilâdet cereyan eden bütün zihayat halk demektir.»

6) İkrime tarikiyle yine İbn Abbas'dan bir de şu rivayet edilmiştir ki: «Vâlid, her bir doğuran ve mâveled de, doğurmayan demektir.» Bu, iki vech ile anlaşılabilir. Birisi: Âdem ve meleke tekabülü olmak üzere kendisi doğmuş, şahsı veya nev'i veya cinsi i'tibariyle doğurmak da şanından olduğu halde doğurmamış demek olur ki: Bu, mânâ, «ma» mevsul olmakla beraber vâlide tekabulden istinbat olunabilir. Yâni ve «mevlûdin gayri vâlid» meâlinde olur. Çünkü her doğuran, vâlidde dahildir. Bu surette beşinci vecihten pek farkı olmaz. Diğer birisi de, «ma» nâfiye olmaktır ki, nâkiller böyle telâkki etmişlerdir. Bu surette her doğuran ve doğurmayan icab ve selb, de kabüliyle bütün eşyaya şamil olur. Ve evvelki sûredeki وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ 'in bir mânâsındaki şümule benzer. Lâkin bunda atıf, sahih olmak için وَوَالِدٍ وَالَّذِي مَا وَلَدَ takdirinde mahzuf bir mavsul gözetmek lâzım gelir. Böyle mevsulün hazfını ise, Nahivde, Basriyyun tecviz etmemiş olduklarından bu vecih zayıf addedilmiştir. Atfe nazaran en zâhiri, bu beldeye münasebeti mâruf olan vâlid ve veled olmaktır. Bunda da meşhur olan İbrahim ve İsmail Aleyhimesselâm'dır. Bu cihetle ikinci vecih azherdir. Mutlak olarak zâhir olan da insan hilkatiyle alâkadar olan ve vâlid nedir? Mevlûd nedir? Takdir edebilen her vâlid ile evlâdı olmaktır. Bu ise, beşinci vecihtedir. Bunda evvelki vecihler evleviyyetle dahil olur.

Bu kasemlerle te'kid ve takviye edilerek bildirilen cevab şudur: لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي كَبَدٍ **Hakikaten Biz, insanı bir kebed, bir şiddet ve meşâkkat içinde yarattık.** (Sûre-i insan'ın başına bak!). İnsan, hayata bir lâhzada kolaylıkla gelivermiş olmadığı gibi kolaylıkla geçip gidiverecek de değildir. O, ciğerlere işleyecek şiddetli bir meşakkat ile muhat olarak ve inayet-i İlâhiyye ile tavırdan tavra o meşakkatler içinden geçirtilerek yaratılmış, hayata çıkarılmış, o suretle insan olmuştur. Demek ki, mihnet ve meşakkat içinden insanlık gayesine ermek insan hilkatinin bir lâzımı ve Halik'ın bir kanunudur. İnsan, hadd-i zatında âciz ve bîtab iken Halik-ı Teâlâ'nın teşekküre şayan büyük bir inâyet ve himayetine mazhar olmuştur. O halde insan, kâmil bir insan olmak için bunu bilerek mihnet ve meşakkate göğüs germek ve o meşakkat içinde onu koruyup hayata çıkaran, kuvvet veren Halik'a şükrünü eda etmek üzere vazifeye ikdam ve öyle acıklı

Mevsul: Erişen, birleşmiş. **Azher:** En zahir, bir ifadenin en açık ve en kati olan mânâsı. **Muhat:** İhata olunmuş. **Tab:** Güç, kuvvet. **İkdam:** Gayret ve sebat ile çalışmak.

şayan-ı merhamet kullara merhamet ederek halâs ve rıza yoluna gitmek lâzım gelir. Cümhur'un muhtarına göre bu âyetini müfadı budur.

Kâf'ın ve ba'nın fethiyle kebed, ba'nın kesri veya sükûniyle ciğer mânâsına olan kebid maddesindendir. Müfessirînin bunda da bir kaç vechi vardır:

1) Sahib-i Keşşaf, der ki: «Kebed, aslı kavlindendir ki, ciğeri ağrıdığı ve şiştiği zaman söylenir ve o adama ekbed denir. Sonra tevsi' edilip her bir teab-ü meşakkatte kullanılmıştır. Meşakkatlere karşı koymak mânâsına mükâbede bundan me'huzdür. Nitekim ihlâk etti mânâsına «ta» ile كَبَتَهُ denilir, aslı كَبَدَهُ dir ki, ciğerine sapladı demektir. Diğer bir takımları da demişlerdir ki, kebed esasen şiddet mânâsınadır. تَكَبَّدَ اللَّبَنُ Bundandır ki, süt, yoğurt koyulaştı katılaştı demektir. Bu iki kavil arasında fark evvelkisinde kebed ismi ciğere mevzu' yapılmış, sonra ondan şiddet müştak kılınmış ikincisinde lâfız, şiddete ve koyuluğa mevzu' yapılmış, sonra ondan uzvün ismi müştak kılınmıştır.

2) Kebed, istiva ve istikamet mânâsına denilmiştir ki ciğerin düzgünlüğünden, yâhud kebed-i sema [1] tâbirinden mülâhaza edilmiş demektir. Bunda insanın diğer hayvanlar gibi sürünmeyip belinin doğruluğu ve gidişinde istikameti ve mânen yükselme kabiliyyeti ile خَلَقَ فَسَوّٰى mazmunu gözetilmiş oluyorsa da feth ile kebedden bu mânâya intikal çok baiddir.

3) Kebed, hilkatın şiddet ve kuvveti denilmiştir. Halik'ın kudretiyle tekebbüd ettirilip bedenine kuvvet verilmek suretiyle demek olur ki, evvelki mânâ bunu da tazammun edebilir. Bu tekebbüd mefhumu, «Keşfü'l-Esrar»'da uzvî vazife (fiziyoloji) bakımından nutfenin tehassür ve incimadı tarziyle biraz tenvir edilmek istenilerek denilmiştir ki: «Bu, bize bâzı zamanlar nutfenin tehassür ve incimadında husule gelen hali anlatabilir. Bunun bir naziri de şudur: Meselâ, göğsün iç zarı gibi bir gışa-i maslîde bir iltihab husule geldiği zaman ibtida onda çok ve saf bir seyyal-i maslî müşahede olunur. Sonra az mikdarda bir posa olur ve ağdalanır, hatta harerete arz olunduğu zaman yumurta akı gibi olur. Sonra onda mayalı hamur tecvifleri gibi tecvifler ve küçük küçük havsalacıklar hâdis olur ki, intizamlarına göre saf saf olabilirler. Sonra birbirlerine ağızlar açılır ve muztarib bir seyyal ile dolan bir takım viaî kanallara tehavvül eder. Sonra bu

[1] Kebed-i sema, semanın ortası, nısf-ı nehar noktasıdır. Çünkü kebed, insan ve hayvanın karaciğerine denildiği gibi yürek, ciğerler, dalak ve saire gibi bütün ecza-i cevfiyyesine ve herşeyin vasatına, en mu'zam ve çok yerine de denilir.

Teab: Yorgunluk, eziyet. **Tehassür:** Pıhtılaşmak. **İncimad:** Donma, sertleşme. **Gışa:** Deri, kabuk. **Seyyal:** Akıcı şey. **Masl:** Yeşilimsi su. **Cevf:** İç boşluğu. **Tecvif:** Çukur. **Muztarib:** Iztırab çeken. **Via:** Kab.

ev'iye ile iltihab mahalline mücavir ev'iye-i şeariyye arasında ağızlaşmalar (tefemmümler) tevellüd eder. Bu suretle yeni tekevvün eden bu gışaya da hayatı âmme sirayet eyler. Bu müşahededen gerçi her madde-i hayvaniyyede seyyalerin camidlere tehavvülü ıztırarî olduğu hükmünü bilemez isek de, bunun fâideli olduğunda da şübhe yoktur. Zira biz, bununla bâtınî vazifelerden bir vazifeye muttali' oluyor ve ekser ahvalde bize gizli kalan esrardan bir sırr anlamış bulunuyoruz.» Râzî der ki: «Bu üç vecih bilindikten sonra deriz ki: Birinci veche göre murad, yalnız dünya şedaidı olmak da, yalnız tekâlif şedaidi olmak da, yalnız âhiret şedaidi olmak da muhtemil, hepsi olmak da muhtemildir.

EVVELKİSİ: لقد خلقنا الانسان في كبد **«Hakikaten biz insanı bir meşakkat içinde yarattık.»** Yâni onu bir takım etvar da halk ettik ki, hepsi şiddet ve meşakkattir. Sulbden geçerken ve anasının karnında, sonra emzik zamanında, sonra bülûğunda geçimliğini tahsîlde sonra da ölümde.

İKİNCİSİ: dînde zahmet, Hasan demiştir ki: «Meserret halinde şükr ile uğraşır, sıkıntı halinde sabr ile uğraşır ve ibadetleri edada mihnet ile uğraşır.»

ÜÇÜNCÜSÜ: Âhiret şedaidi, ölüm, Melek, suali, kabir zulmeti, sonra ba's ve Allah'a arz ta kararını buluncaya kadar ki, ya cennette, ya cehennemde.

DÖRDÜNCÜSÜ: Lâfız bunların hepsine mahmul olmaktır ki hak da budur. Râzî, bunlara şunu da ilâve ederek der ki: «Bence bunda bir vecih daha vardır. Şöyle ki: Bu dünyada lezzet yoktur, o lezzet zann edilenler elemden halâstır. Meselâ, yemekte tehayyül olunan lezzet, açlık eleminden bir halâstır. Giyimde tehayyül olunan lezzet, sıcak ve soğuk gibi elemlerden halâstır. Demek ki, dünyada insanın hali, ya elem veya bir elemden halâs ile diğerine intikaldir. لقد خلقنا الانسان في كبد **«Hakikaten biz insanı bir meşakkat içinde yarattık.»**'in mânâsı bu demektir. Bundan zâhir olur ki, insan için ba's ve Kıyamet lâbüddür. Zira insan hilkatini tedbir eyleyen hakîmin ondan maksudu teellüm ise, bu rahmete lâyık değildir. Ve eğer maksudu ne müteellim, ne mütelezziz olmaması ise, onu ademde bırakıp yaratmamak da bu matlûba kâfi gelirdi. Halbuki o insanı, bu dünyada bir kebed, meşakkat ve mihnet içinde halk etmiştir. O halde bu dünya yurdundan başka bir âhiret yurdu lâzımdır ki, orası saadet, lezzet, keramet yurdu olsun. Kebedde ikinci istiva vechi, İbn Abbas'dan nakledilmiş, «fîkebed: Diğer hayvanât menkûsen baş aşağı yürürlerken insan yukarı doğru

---

Şearir: Her yöne dağılmak. **Camid:** Ruhsuz, sert katı madde. **Muttali:** Haberli, bilgisi olan. **Şedaid:** Meşakkatli haller. **Tekalif:** Teklifler. (Şeriatin emirleri ve yasakları). **Meserret:** Sevinç. **Labüdd:** Çok lazım. **Teellüm:** Elem duyma. **Matlub:** İstenilen şey, istek. **Menkus:** Baş aşağı edilmiş **Müntasıb:** Dikili gibi duran.

kaim ve müntasib olmak üzere yaradıldı» demiştir ki, bu hilkat ile imtinan demek olur. Üçüncü şiddet-i hilkat vechi hakkında, Kelbî, demiştir ki: «Bu âyet, Benî Cumah'tan Ebü'l-Eşedd künyesinde bir adam hakkında nâzil oldu. Öyle kuvvetli idi ki, ayaklarının altına Ukâz sahtiyanını kor onu ayaklarının altından çekerlerdi. Sahtiyan parçalanır ayakları kımıldamazdı. Şunu bilmek lâzım gelir ki, vecih, evvelki vecihtir. Sebeb-i nüzul hass olabilirse de insandan murad, bâzılarının sandığı gibi muayyen bir insan değil, âmmdır, herkes dahil olur.» Böyle daha bir çok müfessirler gibi Âlûsî, de demiştir ki: «Kebed hakkında birinci mihnet ve meşakkat mânâsından maada akvalin hepsi zayıftır, i'timad edilmez. Fakat o birinciyi Hâkim, sahih olarak ve daha bir cemaat İbn Abbas'dan rivayet ettikleri gibi seleften daha diğerlerinden dahi rivayet edilmiştir. İnsandan zâhir olan da mutlaka cinsi insandır.» Bu suretle evvelâ bir kübrâ makamında mihnet ve meşakkate tehammül, insanlığın hilkatte bir lâzimesi olduğu beyaniyle Resûlullah'a bir tesliye ve teşvîk yapıldıktan ve daha önceden وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ (*"Sen hıll iken bu beldede."* Beled-90/2) va'diyle istikbaldeki muveffakiyyeti tebşir olunduktan sonra kuvvetine güvenip de Resûlullah'a karşı hurmetsizlik edenlere tevbih ve o kübrânın daha bâzı netaicini tefri' siyakında buyuruluyor ki: أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ **O insan kendisine karşı kimse güç yetiremez mi sanıyor?** Belli ki, burada أَيَحْسَبُ zamiri, zikri geçen cins-i insana raci' olmakla beraber, her insan demek değil ahd-i zihnî mahiyyetinde olarak bu vasf ile muttasıf mağrur ve mütekebbir bâzı insanlardır. Bunun sebeb-i nüzulü zikri geçen kuvvetine mağrur Ebü'l-Eşed Üseyd ibn Keledete'l-Cümehî denilmiş, Amr ibn Abdi Ve'd denilmiş, Velîd ibn Muğîre denilmiş, Ebu Cehil ibn Hîşam denilmiş, Hâris ibn Âmir ibn Nevfel ibn Abdi Menaf denilmiş. Anlaşılıyor ki, bunların hepsi sebeb-i nüzul olmuştur. İstifham' tevbih içindir, teaccüb için de denilmiştir. يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا **Ben yığın yığın mal telef etmişim diyor?** Bunu, mü'minlere karşı azamet satmak üzere gurur ve iftihar ile söylüyor ve gösteriş için sarf ettiği malları kasd ediyor. Sarfa, ihlâk ve itlâf tâbir olunması hakikî menafia sarf edilmeyip boşuna istihlâk ile zayi' edilmiş olduğunu anlatmak içindir. Çünkü süfeha takımı bir fakîrin karnını doyurmayı hoşlanmaz da sefahet ve gösteriş için mal telef etmekle iftihar eder, onu büyüklük zann eyler. Bu mânâ evvelki sûredeki mîras yedilikle de mütenasibdir. Resûlullah'a adâvetinin şiddetini izhar için O'na düşmanlık yolunda sarf ettiği malları kasd ettiği de söylenmiştir. Sebeb-i nüzul, Hâris ibn Nevfel olduğu rivayetinde mahza Resûlullah'a izâ için söylendiği zikrolunmuştur: Mukatil'den mervidir ki: «Hâris

---

Sahtiyan: Tabaklanmış deri.

ibn Nevfel, bir günah işlediği zaman Resûlullah'dan istifta ederdi, Aleyhissalâtü vesselâm da ona keffaret emr eylerdi: أهلكت مالا لبدا فى الكفارات والتبعات **«Muhammed'e itaat ettiğimden beri keffarât ve tebiatta çok mal telef ettim.»** demiş. Bu ise, dîn yolunda sarf edilen malların boşuna bir istihlâktan ibaret olduğunu iddia ile hayıflanarak dîne i'tiraz etmek ve Peygamber'e itaat etmemek için söylenmiş demektir. Bâzıları da demişlerdir ki: Murad evvelki mânâdır. Ancak hal değil, istikbal içindir. Bunu kıyamet günü söyleyecek demektir, çünkü o ettiği sarfiyyatın kendisine fâide vermediğini o gün cezasını çekerken anlayacaktır.

LÜBED: Sured vezninde çok mal mânâsınadır ki, sanki birbiri üstüne yığıla yığıla keçe gibi birbirine geçmiştir. أيحسب أن لم يره أحد **Onu hiç bir gören olmadı mı zannediyor.** Bu istifhamda da iki vecih vardır.

BİRİNCİSİ: İnzardır. O ihlâk ve telef ettim diye mağrurlandığı malı sarf ederken, o insanı kimse görmedi mi zannediyor da, öyle iftihar etmek istiyor? Şübhe yok ki, sarf ve ihlâk ettiyse onu Ehad olan Allah Teâlâ görmüştür. Ve o malları öyle gösteriş için veya Peygamber'e adâvet için sarf ile telef etmiş olduğundan dolayı cezasını verecek onun hakkından gelecektir. Ve o vakit o, onları öyle ihlâk ettiğine nadim olacaktır demek olur.

İKİNCİSİ de: Kelbî'den rivayet edildiği üzere sarf iddiasını tekzibdir. Yâni o kail yalan söylüyor bir şey sarf etmediği halde bir çok mal ihlâk ettim diye yalan ile öğünüyor. Allah onun ne yaptığını, sarf edip etmediğini görmedi mi zannediyor da öyle yalanı ile öğünüyor? Hayır, hiç kimse görmediyse Allah, onu görmüştür. Söylediğinin hılâfını yaptığını bilir ve cezasını vermeğe kadirdir demek olur. Evvelki vecih, bu mânâyı da işrab edebileceği için daha müfiddir.

Şimdi Allah Teâlâ umumiyyetle meşakkat içinde halk ettiği insana ve bu miyanda bilhassa kuvvet ve maliyle iftihar eden o mağrur insana olan eltaf ve inayet-i şâmilesinden bâzıların ihtar ve gaye-i halkına irşad ile imtinan ederek onun ahvaline ilmini ve muhasebe ve mücazatına kudretini takrir ve nüfus-i mutmeinnenin meymenetli mümtaz hasletleriyle nüfus-i münkirenin meş'um haslet ve âkibetlerini tefhim ve bu suretle kebedin mânâsını tavzih siyakında buyuruyor ki:

ألم نجعل **Ya yapmadık mı, yaratıp vermedik mi?** له Ona, o meşakkat içinde yarattığımız umum insan miyanında bilhassa o sözü söyleyen mağrur insana? عينين **iki göz baksın, görülecekleri görsün diye,** o halde o yaptıklarını görüyor da onu ve o gözleri yaratan ve gözetip duran Allah görmez mi? Bu iki gözden murad iki zâhir gözü olabileceği gibi biri zâhir gözü, biri kalb gözü ol-

mak da muhtemildir. وَلِسَانًا Ve bir dil, ki, bir çok menafia âlet olduğu gibi sâir hayvanların dillerinden mümtaz olarak bilhassa meramını ifade için de âlet oluyor, ve hattâ gösteriş ve riya için söylediği o lâfı veya yalanı bile Allah'ın verdiği o lisan ile söylüyor. وَشَفَتَيْنِ Ve iki dudak ki, birbirine uygun olarak ağzını lüzumuna göre açar kapar. Söylemesinde, yemesinde, içmesinde ve sâir bir çok ekvali mahsusasında onlardan istiane eder, o halde onları hayırlı şeylere açmak, muzır şeylere, nâ sezâ lâkırdılara kapamak lâzım gelmez mi? Onları yaratan ve her lâhza gözetip duran Allah, onları ve onlarla yapılan ve onlara girip çıkan şeyleri bilmez olur mu? Bu istifham takrirî olduğu için mânânın hasılı: نَعَمْ جَعَلْنَا «Evet, yaptık» mealindedir. Şu da o hasıla ma'tuftur: وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ Ve ona iki necid gösterdik. «Nun»'un fethi ve «cîmin» sükûniyle «necd» tepe gibi etraf ve havalisinden mürtefi olan tümsek arza denilir. Bu mânâ iledir ki, Arabistan'da engin Tihâme mukabili olan ve Necd-i Hıcaz, Necd-i ârız diye ikiye ayrılan mürtefi' kısma Necd denildiği gibi Yemen ülkesinin nihayetinde bilâd-i Mehre'den bir arz-ı mahsusa dahi Necid denilmiştir. Yüksek ve açık yola, âlî mertebelere çıkan, yüksek işler gören adama «Tallâussenâya» denildiği gibi umurda sâbit, galib mânâsına «tallâu encüd, tallâu encide, tallâunnicad» denilmesi dahi o mânâdandır ve başkalarının âciz oldukları zor işleri becerip içinden çıkan şecî', bahadır kimseye ve gamm-ü gussaya dahî Necid denilir. Necid, hasma galebe etmek ve pek terlemek mânâlarına masdar da olur. Necdet ve necadet de bahadarlık, kahramanlıktır. Bir de Necid, sînede tümsekliği veya süt yolu olması hasebiyle sediy, yâni meme mânâsında mâruftur. Arabda: أَمَا وَثَدْيَيْهَا مَا فَعَلْتُ «İnan ana, memelerine kasem olsun ki, yapmadım» diye yemin etmek şayi'dir ki, bu bizim Türkçede «Anamdan emdiğim süt haram olsun, bu böyledir» diye edilen yemîne benzer. Burada Necid kelimesi, bütün bu mânâları ima etmekle beraber yukarıdaki kebed, aşağıdaki Akabe ile mütenasib olmak üzere mücahid bir kahramana gösterilen iki tepe gibi yüksek iki gaye, iki yol mânâsı telkin etmektedir. Bâzıları ayneyn ve lisan ve şefeteyn karinesiyle bidayeti hilkati mülâhaza ederek iki Necdi, iki meme mânâsına anlamak istemişlerdir. Bunu İbn Abbas'dan ve Dahhâk'tan ve hattâ Hazret-i Alî'den rivayet edenler de olmuştur. Filvaki' doğum olacağına doğru ana memesinin sütle hazırlanmağa başlaması ve yavrunun doğar doğmaz ilham-ı fıtrî ile emmesini bilmesi, rahmet-i rahmaniyye ve hidayet-i Rabbaniyye'nin delâil-i bâhiresinden bir nimet-i Sübhaniyye olmak i'tibariyle hadd-i zatında imtinana lâyık ve bunun dil ve dudaklarla yapılması da bu mânâya muvafık olduğunda şübhe yok ise de, bu nimet daha umumî olup insan dilinin ve dudağının temâyüz ettiği nimetlerden ol-

madığı gibi insanın da bidayeti haline âid niam-i cemîledendir. Âyetin siyak ve sibakı ise, bundan istıkbale ve insanın mükellefiyyetine tealluk eden daha geniş ve daha yüksek bir mânâ murad olunduğuna delâlet etmektedir. Onun için müfessirîn bu ihtimali, «kıyle» diye nakletmekle beraber burada necdeyn tümsek tepe veya doğrudan doğru yüksek yol mânâsından mecaz olarak biri hayır biri şerr iki yüksek gayeye giden, biri meymenetli biri meş'um iki yüksek tarîk mânâsına olduğunu daha sahih ve daha kuvvetli rivayet ve dirayetle te'yid ederek beyan etmişler ve bunun Sûre-i İnsan'daki, إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا (*"Her halde Biz ona yolu gösterdik, ister şakir olsun, ister nankör kafir."* İnsan-76/3) meâlinde olduğunu söylemişlerdir. Ez cümle Buhârî'de, Mücahid'den, «hayr-ü şer» demiştir. Ve İbn Cerîr, şu rivayetleri tahric eylemiştir. Rabi' ibn Haysem'den: «Bunlar, sedyeyn değil.» Abdullah ibn Mes'ud'dan: وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ «Hüdâ ve dalâlet, sebîbü'l-hayri ve'ş-şer. İkrime'den ve Mücahid'den: «Hayr-ü şer.» Dahhâk'tan: «Necdü'l-hayri ve necdü'ş-şer," Hasen'den, mürselen: Resûlullah sallallahü aleyhi vesellem demiştir ki: Onlar, iki neciddir: Necd-i hayr ve necd-i şer. Demek ki, necd-i şer, size necd-i hayırdan daha sevgili kılınmamıştır.» Katâde'den: «Bize zikr olundu ki: Nebi Sallâllahü aleyhi vesellem, şöyle buyurdu: «Eyyühe'n-nas! Onlar iki neciddir. Necdü'l-hayr ve necdü'ş-şer. Demek ki, necd-i şer size necd-i hayırdan daha sevgili değildir.» İbn Zeyd'den: «Ve hedeynâhü'n-necdeyn de tarîkı hayr ve şer dedi ve إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ (*"Her halde Biz ona yolu gösterdik."* İnsan-76/3) kavl-i İlâhîsini okudu.» İbn Mes'ud'dan Hâkim, sahih demiş, Taberânî, ve daha başkaları da rivayet eylemiş, Taberânî Ebu Ümame'den de merfuan rivayet etmiştir. «Dürrü Mensûr»'da Faryabî ve Abd ibn Humeyd rivayetleriyle Hazret-i Alî kerremallahü vechehu: «Bâzı insanlar, necdeyn sedyeyn diyorlar. Hayır, onlar, hayr-ü şerdir» demiştir diye zikr edilmiş Âlûsî, bunun, Şîa' tefsirlerinden «Mecmeu'l-Beyan'da da mezkûr olduğunu söylemiştir. Burada, Hasan ve Katâde'den nakledilen hadîs-i şerif mazmunu, ayrıca şayan-ı dikkattir. Bununla bir takımlarının zannettiği gibi insan fıtratının hayırdan ziyade şerri sevdiği ve binaenaleyh insanda şer meylinin asl olduğu dâvâsı reddedilmiş demektir. Doğrusu mutlak insan fıtratı, ikisine de ale's-seviyye kabildir. Birinin galebesi, tâlî sebeblerledir. Nitekim tâ Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere Âdem'in zenbi, Şeytanın iğvasına aldanmasındandır. Şu halde nefs-i emmarenin şerri emri, ya hayır ve menfaat zanniyle bir cehalet veya su-i terbiye ve i'tiyad ile fıtrattan inhirafın neticesidir. Demek ki, insanın, zalûm ve cehûl olması da kemal ve terakkisi de suret-i umumiyyede mutlâka muktezayı fıtrat değil, tâlî esbab ve ilel dolayısiyledir ve onun içindir ki, insan terbiye-

sine ve kişinin iyiliğine kötülüğüne göre ahlâkını tehzîb veya ifsad edebilir. Bundan anlaşılır ki:

الظُّلْمُ مِنْ شِيَمِ النُّفُوسِ وَاِنْ تَجِدْ ذَا عِفَّةٍ فَلِعِلَّةٍ لَا يَظْلِمُ

diyen şâirin nüfusta zulmü, hılkî ve tabiî addedip de yalnız iffeti arızî bir illet ile ma'lûl addetmesi doğru değildir. İnsan hayra da, şerre de müste'id olarak ikisine de tâlî sebeb ve illet ile yürür ve hangisini istihdaf ederse ona gider. Nefis, emmare de olur, mutmeinne de olur. Ancak bu tefsîre şöyle bir sual hatıra gelir. Hayır gayesinin ve tarikının yüksekliği mâlûm ve müsellemdir. Ona, necid tesmiye edilmesi muvafık olduğunda şübhe yoktur. Lâkin şer tarikinde ne yükseklik tesavvur olunabilir ki, ona da necid denilsin? O engin bir uçurum değil midir? Filvaki' öyledir, fakat ona gidenler, hayır gibi bir yükseklik tehayyülüyle gittikleri ve hayır, şerre galib olduğu için tağlib tarikiyle ikisine de necid ıtlak edilmiş, sonra da bu yükseklik asıl hayırda olduğu bundan sonra akabenin tefsîriyle anlatılmıştır. Bununla beraber şunu da mülâhaza etmek lâzım gelir ki: İnsanın kendisine başkasından gelen hayr-ü şerre nisbeti ile, kendisinin kendisine veya başkalarına yapacağı hayr-ü şerre nisbeti arasında mühim fark vardır. İnsan, şübhesiz ki, kendisine yapılan hayrı sevmesi, şerri sevmemesi tabiîdir. Kendisinin başkasına veya mutlaka hayr-ü şerr yapmasına gelince: Hakkı bunun da öyle olması, hayrın mutlâka hayr olduğu için sevilmesi, şerrin mutlâka şerr olduğu için sevilmemesi iktiza ederse de, mücerred hayır ve şerr tabiatının hükmü olan bu hak izafetle değişebildiği cihetle insan tabiatı için bir gaye-i kemal olmakla beraber ibtidaî halde ve fiiliyyatta muhteliftir. Maddî tabiat, atalet-i fiile tercih edeceğinden dolayı ruhu zayıf olan tenbel insan elden gelecek hayra ağzını açar da bir cehid sarfı icab eden sa'y-u amelden kaçınır, ne hayır yapmasını ister, ne de şer. Çünkü şer fiillerin bir çoğu da hayır yapmak kadar zor ve hattâ bâzı vücuh ile daha zordur. Fir'avn olmak Fir'avn ile uğraşmaktan kolay değildir. Bu cihetle hayr-u şerr faaliyyeti, atâlet tabiatı karşısına dikilmiş iki tepe, iki necid gibidir ki, ikisi de necâdet ister. Zikrolunan hadîs gösteriyor ki, insan fıtratında hayır devâısi, şer devâısinden az değildir. Zannedildiği gibi insan mutlâka şerr yapmasını, hayır yapmaktan daha çok sever değildir. Ruh-ı insan, ikisine de müsteiddir. Kimisinde birisi, kimisinde de diğeri daha ziyade inkişaf eder ve hangisi inkişaf ederse insanın akibeti o, olur. Ve insan henüz hayır yapmağa kadir olmadığı ilk yaradılışından i'tibaren tâ sonuna kadar muhitinde hayır ve şer, lezzet ve elem ile muhat bulunur. Ki, kebed içinde yaradılmasının mânâsı da budur O, ne kendine, ne başkasına bir hayır

yapmağa, ne de kendisinden şerri def' etmeğe bizzat kadir olmadığı halde Allah Teâlâ onu, o meşakkat âlemi içinde dilediği kadar korur, büyütür, hayır ve şer yapabilecek kuvvet ve çağa eriştirir. Dil ve dudaklara kadar bu mânâ takrir edilmiştir. Bu çağa kadar acz-i mahz içinde bulunan insan bir çok âlâm ve zahmete mâruz olmakla beraber mücerred rahmet-i Rahmaniyye'ye medyundur. Bundan i'tibaren de istitaatı nisbetinde onun şükrünü ifa için hayrı, şerri temyiz ederek hayır yapmak, kendine ve İbadullah'a şerden sakınmak ile mükelleftir ve işte وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (*"Ve ona iki necid gösterdik."* Beled-90/10) ile bu iki gaye gösterilmiştir. Gaye-i hayır, gayei şerr, atalete nazaran bunun ikisi de seyr-ü hareket ve sabr-ü tehammül ile meşakkat icab eden, birinde i'tilâ ve selâmet, birinde de sukut ve felâket muhakkak olan iki tepe gibidir ki insan bunları aşmak mecburiyyetindedir. Hayır tepesine gitmek hidayet, şer tepesine gitmek dalâlettir. Şu halde وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (*"Ve ona iki necid gösterdik."* Beled-90/10) ile bunun ikisine birden hidayet, ikisinin de yollarını bildirerek hayre sülûk ve şerden ihtirazı emir, tâbir-i âharla hayri emir, emr-i bi'l-mâruf, şerden nehiy, nehy-i ani'l-münker demektir. Zira hidayet bir hayır ve irşad olduğundan hayır tarikına irşad emr-ü tergibi, şer tarikına irşad nehy-ü tahziri ifade eder. Bu suretle mütekabil olan bu iki necde hidayet, şuna yürü, şuna yürüme gibi biri müsbet biri menfî mütekabil iki yol göstermek demek olur. Hidayette necd-i hayır, müsbet, necd-i şerr menfîdir. Necd-i şerden sakınmak necd-i hayra tırmanmak. İşte bütün necâdet kuvvet, kahramanlık, yükseklik, saadet bundadır. Bunu izah ile neticeyi tefhim için buyuruluyor ki:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ **Fakat o, kuvvetine , malına güvenen mağrur insan o akabeye iktiham edemedi.**

AKABE: Engin bir vadîden yüksek bir dağa doğru çıkan sarp yokuş demektir.

İKTİHAM: Hız ve tazyîk ile bir şeye atılmak, saldırmak, kahramanlıkla hücum etmektir ki düşünmeden bir işe kendini atmak mânâsına kuhûmdan gelir. Bu iktiham kelimesi lisanımızda pek şayi' olmuş bir tâbirdir. Zorlayıp atılmak mânâsiyle müşkilât-ı iktiham diye mef'ulibih ile sılalanır, Arabcadaki aslına göre ise müşkilâta iktiham diye mef'ul-i ileyh dediğimiz surette sılalanmış oluyor. Yâni o yüksek gayeye ermek için çıkılması lâzım gelen o sarp ve çetin yokuşa göğüs verip de onun müşkilâtını yenmek üzere ona kendini atacak bir kahramanlık, bir necâdet gösteremedi. Bundan anlaşılıyor ki, iki necidde müsbet asıl yükseklik sarp yokuş birindedir ki, o necdi hayırdır. İktihamı değil, ihtirazı lâzım gelen şer' gâyesi veya yolu hakikatte iniş kabîlinden olmakla ona necid

tesmiyesi tağlib tarikıyledir. Burada akabe tâbiri de necid gibi yüksek zor amellerden istiare olarak mecazdır. İktiham olunması lâzım gelen bu akabeden murad, hayır necdi olduğu anlatılmak için şöyle tefsir olunuyor:

وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ Bildin mi o akabe, iktihamı büyük bir kahramanlık olan o zor yüksek iş, o sarp yokuş nedir? فَكُّ رَقَبَةٍ Bir rakabeyi fekk etmek. Mâlûm ki, rakabe boyun demek olup zikri cüz' iradei kül tarikiyle mecaz olarak zat ve şahıs mânâsında müteareftir ve bilhassa hurriyyetini gaib etmiş esîr veya memlûkte şayi'dir. Binaenaleyh fekkü rakabe esaret bağıyla bağlanmış bir boyunu, bir kimseyi esaretten kurtarıp hurriyyete kavuşturmaktır ki, bu, evvelâ insanın kendi hürriyyetine malik olarak nefsini kurtarmış olmasına mütevakkıf ve bunun en basît misali köle azad etmektir ve bunun fazileti çoktur. Buharî, Müslim, Tirmizî ve sâirede Ebu Hüreyre radıyallahü anh'ten mervidir. Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki: ***«Her kim, bir mü'min rakabe âzâd ederse Allah Teâlâ onun her uzvuna mukabil âzâd edenin bir uzvunu cehennem ateşinden âzâd eyler.»***

حَتّٰى الْفَرْجَ بِالْفَرْجِ İmam Ahmed ve İbn Hibban ve İbn Merdûye ve Beyhakî, Bera' radıyallahü anh'ten rivayet eylemişlerdir ki, bir A'rabî: «ya Resûlâllah, bana bir amel öğret ki, beni cennete koysun» demişti. ***«Bir neseme âzâd et veya bir rakabe fekket»*** buyurdu. «Onun ikisi bir değil mi?» dedi. Buyurdu ki: ***«Hayır, bir neseme âzâd etmek, onu âzâd etmekte senin münferid olmandır. Fekk-i rakabe ise, onun ıtkına yardım etmendir.»*** İlh... Yâni fekk-i rakabe müstekillen veya müşteriken âzâd etmekten eamdır. Bir ferdi hürriyyete kavuşturmak, böyle büyük bir fazilet ve kahramanlık olunca bir kavmin, bir cemaatın hürriyyetini kurtarmak ne büyük kahramanlık olacağını anlamalı. Fekk-i rakabenin diğer bir mânâsı daha vardır ki, o da, كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (*"Herkes kazancına bağlıdır."* Tûr-52/21) mucebince her nefsin halâsı kazancına bağlı olduğu için insanın a'mal-i saliha kesbiyle kendisini cehennem azâbından kurtarması demektir ki, bu kurtarış أَعْدٰى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِى بَيْنَ جَنْبَيْكَ «En büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefsindir» buyurulan nefs-i emmarenin azgın hevalariyle Şeytanın iğvalarına karşı mücahede etmekle olur. Nitekim o mağrur insanın bu akabeyi iktiham edememesi de bunlarla mücahede kahramanlığını yapamamasından dolayıdır. İşte o sarp yokuş böyle esîr bir boyunu kurtarmak **أَوْ إِطْعَامٌ فِى يَوْمٍ ذِى مَسْغَبَةٍ veya salgın, yâni umumî bir açlık gününde it'am etmek, yemek yedirmektir.**

MESGABE: Seğabdan mimli masdar ki, açlık ve bahusus meşakkat ve yorgunluk içinde açlık. Ebu Hayyan'ın beyanına göre umumî olan açlıktır, su-

suzlukta da kullanılır. Umumî olması mânâsı «zi»'den anlaşılmak gerektir. Zira fîyevmi mesgabe, açlık günü denilmemiş, açlıklı, zimesgabe denilmiştir ki, umumiyyetle açlık, hassası olan gün demek olur. Filvaki' böyle umumî bir açlık zamanında yemek yedirebilmek can kurtarmak demek olduğu cihetle fekk-i rakabe gibi büyük bir kahramanlıktır. Hem de kimlere it'am? يَتِيماً ذَا مَقْرَبَةٍ **Karabeti olan, yâni yakınlığı olan bir yetîme ki,** zâhiri, neseb yakınlığıdır. Bununla beraber komşuluk yakınlığı dahi olabilir. Neseb ve dîn yakınlığı müreccah olduğu şübhesizdir. أَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ **Yâhud topraklı bir miskîne.**

METRABE de: Türabdan mimli masdar olarak topraklanmak demektir. Zametrabe Türkçemizde toprak döşenip taş yaslanan tâbir edildiği vech ile şiddetli fakr-ü ihtiyacdan kinayedir. Öyle umumî açlık zamanlarında böyle şiddetli fakr-u ihtiyac ile sefalet içinde kalmış bir çok kimseler bulunabileceği cihetle uzak yakın böyle bir bi çareye yemek yedirebilmek şübhesiz ki, iktihamı büyük kuvvet-i kalb ile bir himmete mütevakkıf olan sarp bir akabedir. İşte kendisine kimsenin gücü yetmezmiş gibi mağrurlanan ve ben yığın yığın mal telef ettim diye iftihar etmek istiyen o insan, ne öyle, ne de öyle, bu akabeyi iktiham edemedi, böyle bir kahramanlığa hiç bir vech ile girişemediği gibi ثُمَّ كَانَ **sonra da olamadı.** Bu «كَانَ» iktihame üzerine ma'tuf olduğundan mânâ menfidir. لَا اقْتَحَمَ وَلَا كَانَ demektir. Yâni onların hiç birine girişemedikten, o malın şükrünü eda edecek kahramanlardan olamadıktan başka مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ **iman edip de biribirlerine sabır tavsiye eden, merhamet tavsiye eyleyen sabırlı, merhametli mü'minlerden de olamadı ki** اُولٰئِكَ **onlar,** o yüksek evsaf ile muttasıf olan o kahramanlığı yapan, esîr halâs eylemek veya öyle zor bir günde bir yetîme veya bîçareye yemek yedirmek suretiyle can kurtaran, bunlara istitaatı yoksa iman edip de biribirine sabır ve merhamet tavsiye etmek suretiyle tesliyet ve kalb kuvveti vermeğe çalışan mü'minler اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ **meymenet sahibleri,** kitabları sağ taraflarından verilecek Ashab-ı yemîn, kendilerine ve başkalarına uğurlu kimselerdir. وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا **Bizim âyetlerimize küfr eden, inanmayarak nankörlük eden kâfirler ise ki,** o mağrur da bunlardandır. هُمْ اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ **Onlar, şeamet sahibleridir.** Meşumluktan kurtulmayan, kitabları sollarından verilecek Ashab-ı şimal, kendilerine de başkalarına da uğursuz kimselerdir ki, عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ **üzerlerine bir ateş bastırılıp kapıları kapanacaktır.**

MÜ'SADE: İsaddan ism-i mef'uldür. اَصَدْتُ الْبَابَ denir ki, kapıyı kapadım, sımsıkı kilitledim demektir. Üzerlerine ateşin yakılıp fırın gibi kapısının kapanması ateşin şiddetini icab edeceğinden cehennemde azâblarının şiddet ve ebediyyetinden kinayedir.

ŞEMS SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 15

Ve'ş-Şemsi Sûresi ki, Sûre-i Şems dahi denilir, hilâfsız Mekkî'dir.

Ayetleri: On beştir. Mekkî'de on altıdır ki, فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا (*"Fakat inanmadılar Ona da, devirdiler onu."* Şems-91/14) da bir âyet sayılmıştır.

Fasılası: Harfidir. On beş «ا» zamîri redîftir. Fasıla harfleri onların üstündeki eliflerdir. Mekkî'de birisi «ها» nın vavı demek olur.

Evvelki Sûrede necdeyne hidayet zikredilmiş. Ashab-ı, meymene ve Ashab-ı meş'eme tefrik olunup sonu Ashab-ı meş'emeye, âhiret azâbı vaîdiyle bitirilmişti. Bu sûrede de necdeyne hidayetin mânâsına فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا (*"Sonra da ona bozukluğunu ve korunmasını ilham eyliyene ki."* Şems-91/8) ile bir tefsir ve iki fırkaya, قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا (*"Gerçek felah bulmuştur onu temizlikte parlatan ve ziyan etmiştir onu kirletip gömen."* Şems-91/9-10) diye bir fezleke yapılmış ve bir dünya azâbı misaliyle hitam verilmiştir. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا ۝١ وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰيهَا ۝٢ وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَا ۝٣

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰيهَا ۝٤ وَالسَّمَٓاءِ وَمَا بَنٰيهَا ۝٥ وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَا

﴿٦﴾ وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا ﴿٨﴾
قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا ﴿١٠﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ
بِطَغْوٰيهَا ﴿١١﴾ اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَا ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ
نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰيهَا ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ
رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا ﴿١٤﴾ وَلَا يَخَافُ عُقْبٰيهَا ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- Kasem olsun o güneşe ve parıltısına, 2- Ve aya, uyduğu zaman ona, 3- Ve gündüze, açtığı zaman onu, 4- Ve geceye, sararken onu, 5- Ve göğe ve onu bina edene, 6- Ve yere ve onu döşeyene, 7- Ve bir nefse ve onu düzenliyene, 8- Sonra da ona bozukluğunu ve korunmasını ilham eyleyene ki, 9- Gerçek felâh bulmuştur onu temizlikle parlatan. 10- Ve ziyan etmiştir onu kirletip gömen. 11- Semûd inanmadı azgınlığından. 12- O en yaramazları fırladığı zaman. 13- Ki, o vakit demişti onlara Allah'ın Resulü: «Gözetin Allah'ın nâkasını ve sulanışını.» 14- Fakat inanmadılar O'na da, devirdiler onu. Âlemlerin Rabbi de, günahlarını başlarına geçiri geçiriverdi de o yeri düzleyiverdi. 15- Öyle ya O sonundan korkacak değil ki!

وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا **«Kasem olsun o güneşe ve parıltısına.»** Ve'n-Naziati de geçtiği üzere duhanın asıl hakikati, güneşin doğduğu merî ufuktan yükselip ziyasının işrak ve inbisatiyle bakanlara ıyân olmasıdır. Sonra da o vakitde hakikat olmuştur. O vakit vaktı kerahet geçmiş bulunur. O işrakın bidayetine dahve, kuşluk, biraz sonrasına duhâ, kaba kuşluk, daha sonrasına zevale yakına kadar feth ve medd ile daha, koca kuşluk denir. Kuşluk vakti kesilen kurbana da udhiyye ve dahiyye denilmiş, sonra da ta'mim olunmuştur. Burada ضُحٰيهَا güneşe muzaf olması hasebiyle Müfessirîn bunu, güneşin işrak ile parlayan ziyası diye tefsîr etmişlerdir. Evvelâ güneşin zâhir olsun olmasın, bütün hususiyyetleriyle ale'l-ıtlak kendisine sonra da bilhassa zuhuru halindeki ziyasına kasem ile başlanmıştır. Çünkü âleminin sıracı vehhacı olan güneş tulûunda da, gurubunda da havass-ı mahsusasiyle manzumesindeki hareket ve hayat tehavvülâtının başlıca bir menşe' ve medarı, ziyası ile de bize âfâkımızdaki cismanî âlemin en büyük vasıta-i tenvir ve izharı ve bu suretle Haliki'nin lütf-ü inâyetini ve kudret-

---

Meri: Gözle görülen manzara görmeğe aid. **İşrak:** Işıklandırmak. **İnbisat:** Genişleme. **Ta'mim:** Umumileştirme.

ü azametini tanıtan enfusî ve ruhanî tenvîratı idrake vesîle olan en açık bir âyet-i pür itibarıdır. Güneşten bize doğru intişar eden mahsûs gayr-i mahsûs, bildiğimiz, bilmediğimiz nice menafi' bulunabilmekle beraber bunlar, içinde en bariz olan hararet ve ziyadır. Duhada en ziyade hissedilen de bu ikisidir. Güneş pek ateşîn bir menba'-ı hararet olmak i'tibariyle evvelki Sûrenin âhirindeki nâr ile münasebetdardır. Fakat güneş denilince evvelâ gözümüze çarpan ziyadır. Ziya doğduğu ve aksettiği şeylerin haricî hududlariyle eşbahını hamil olarak gözü olan şuur sahiblerine göstermek üzere karşımızda temessül ettirir. Ve bu temessüller bizim gözlerimizden şuur nuruyla kavranılarak nefsimizde eşyanın haricî suretleriyle teayyününe vesîle olur ve zıyanın böyle âfak ile enfüs arasında peyderpey akislerle şuura iktiranından husule gelen bu teayyünattan ve bunlara inzimam eden diğer hislerimizden gönlümüzde peyderpey ruhaniyyât ve maneviyyât âlemi teşekkül ve inkişaf eder ve biz bunları, «ene» ile, «lâ ene» arasında birer âyet olarak okuya okuya, akıl ve ruhumuzla mazmun ve medlûllerine şuur edine edine ve zevk-u irademizi onlara tevcih ve tevfîk ede ede hakayık-ı eşyayı mutalaaya ve onların âfakî ve enfüsî ciheti vahdetinden vech-i Hakk'ı mârifet gayesine yol buluruz. O vech ile gözlerimiz gönüllerimiz Hakk nurundan tenevvür ederek bedr-i tâban gibi aydınlanır ve nefislerimiz ondan aldığı feyz-i ilham ile maddî zulmetlerden sıyrıla sıyrıla pâk ve nuranî hakikat âleminde itminan üzere neşv-ü nema bulup ilmen ve amelen tezekkî ve tefeyyuz ederek, رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (*"Hem râdiye olarak, hem merdiyye de."* Fecr-89/28) Rabbine rücu' eder de, فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي (*"Gir kullarım içine. Gir Cennetime."* Fecr-89/29-30) hitabiyle felâha eren nüfus-i zekiyyeden olur. Ziyanın şuurumuza iktiranından evvel haricî mahiyyet ve hakikati her ne olursa olsun onun tam mânâsiyle ziya oluşu, bizim şuur nurumuzla izdivac ederek, hem âfakî, hem enfüsî bir haysiyyetle gözümüzde parlayışında ve binaenaleyh bizi kendimizden ötesiyle birleştiren idrâk nurunun en zâhir bir misâli oluşundadır. Bunun en zâhiri, güneşin ziyası, onun en zâhiri de, duhasıdır. Bundan dolayı güneş bize herşeyden evvel ziyasiyle görünür. Güneş denildiği zaman da biz, herşeyden evvel ziyasını anlarız ve ondan cirmine ve sair hususiyyâtına intikal ederiz ki, bu, bize şuurumuzdan kendimize ve mâverâmıza intikalimizin de bir misâlini vermiş olur. Zira gözü ve şuuru olmayanlar için nur ve ziya ve güneş mefhumu yoktur. Onun için zâhir ve gaib bütün hususiyyatına alâkadar olmakla beraber bilhassa muhît-ı tenvir ile nefislerimize karşı irşad hassasını hâiz olarak

---

Hamil: Yüklü, yüklenmiş. **Eşbah:** Şahıslar, cisimler. **Temessül:** Benzeşmek, bir şeyin bir yerde suret ve mahiyetinin aksetmesi. **İktiran:** Ulaşmak. **Teayyün:** Meydana çıkmak, görünmek.

şuurumuzun timsâli zâhirîsi bulunan ziyası haysîyyetine dikkati celbetmek hikmetine mebnî olduğu tavzih olunmak üzere وضحيها buyurulmuş ve yine o nükte ile ardından ziyanın muhtelif etvarı ve zıddı olan zulmetin istîlası hengâmeleri içinde sema ve arzda mahsûsattan ma'kulâta doğru seyr-i âfakî ile Mârifetullah'a, sonra da nefsin ruhanî kıymeti ve şerr-ü hayrını müdrik olacak vech ile ilhama kabil bir seviyyede tesviyesi cihet-i tasrîh olunarak ma'kulât ve mâneviyyât ile seyr-i enfüsîde tezekkî ve terakkî ve felâha sevk-u irşad için şu kasemler müzdevic bir surette tevalî ettirilmiştir:

والقمر **Ve Kamere,** güneşten maada Ay'a da kasem olsun. Fakat her zaman değil, اذا تليها **ona tâlî olduğu zaman.** Yâni güneşe uyduğu, onun gurubunu müteakıb onu andırır bir surette doğduğu zaman ki, bu tam mânâsiyle Ayın on dördünden, on altısına kadar «leyali-i bîz» denilen bedir gecelerinde zâhirdir. Gerçi ibtida hilâlinden on beş on altısına kadar hattâ sonundaki mihak gecesinden maada her gece az çok mülâhaza edilebilirse de, on altısından sonra Şemsin gurubundan gitgide teahhur ve tenakusla uzaklaştığı için tâkib ve tebeiyyetten çıkmağa başladığı gibi peyderpey büyüdüğü ilk haftalarında da henüz cirmi tamam olmadan veya tamama yaklaşmadan evvel bir güneşin arkasından ona tabi' ikinci derecede bir güneş doğuyormuş gibi tam mânâsiyle Şemse tâlî olmuş olmaz. Ancak Ayın ortalarında bedir gecelerindedir ki, güneşin gurubu sırasında veya akabinde onu andıracak vech ile dolgun bir surette nurlu olarak doğar ve sabaha kadar da mehtab-ı imtidad eder ve o vakit ona tam mânâsiyle güneşin tâlîsi demek zâhir olur.

TELÂ: Tülüvden fiili mazîdir. تلى ، تلوت diye yâî de vâvî de olur. Nitekim دحا gibi «طحا»da öyledir. Tülüv, tabi' olmak birine uyup ardınca gitmektir. Okumak mânâsına tilâvet de bundandır. Râzî der ki: «Kamerin, Şemse tâlî olmasında bir kaç vecih vardır:

1) Şemsin gurubunda, Kamerin tulû'da bekasıdır ki şehrin nısf-ı evvelinde olur. Şems, gurub edince, Kamer izâede ona tabi' olur. Bu, İbn Abbas'dan Atâ'nın kavlidir.

2) Şems, gurub edince, Kamerin de gurubda ona tabi' olmasıdır ki, hilâl gecesi olur. Bu, Katâde ile Kelbî'nin kavlidir.

Mavera: Bir şeyin gerisinde ötesinde bulunanlar. **Mahsusat:** Gözle görülen hisle anlaşılan şeyler. **Ma'kulât:** Aklın uygun bulduğu ancak akıl ile bilinir ve nakle müstecid olmayan mes'eleler ve ilimler. **Tevali:** Uzayıp gitmek, birbiri ardınca sıra ile gelmek. **Bîz:** Beyaz, parlak. **Mihak:** Her hicrî ayın son üç gecesi. **Teahhur:** Geri kalmak, gecikmek. **Tenakus:** Eksilmek, noksanlaşmak. **Cirm:** Vücud, hacim. **İmtidad:** Uzayıp gitmek. **Tali:** Doğan, tulu eden, tabi olmak. **Şehrin nısfı evveli:** Ayın ilk yarısı. **İzae:** Işık verme.

3) Ferrâ demiştir ki: «Bu tülüvden murad, Kamerin Şemisden ziya almasıdır ki, «fülân şu hususta fülâna tabi' olur» denilir ki, onu, ondan alır demektir.» [1]

4) Zeccac demiştir ki: « تَلَاهَا اِذَا istidare ve kemal zamanıdır. O vakit Kamer, ziya ve nurda Şemse tâlî gibi olur. Yâni ziyâsı kemale yetince tenvirde, Şemsin makamına kaim gibi olur ki, bu, leyâl-i bîzdadır.»

5) Cirminin bihasebilhis büyüklüğünde [2] ve bu âlemin mesalihi, hareketine merbut olmakta . Bu vecihlerden her biri hususî bir mânâ ifade etmekle beraber mecmuu Şemsin arkasından Kamerin ona bir uyuşu veya bir benzeyişi halini ve binaenaleyh تَلَاهَا اِذَا ona uyup benzediği zaman demek olduğunu, bunun da tulû' veya gurubda, nur veya hacimde veya menfaatta mülâhaza olunabileceğini anlatmış oluyor. Bu mefhum, Kamerin tehavvülâtında nurunu Şemsten ahz ettiğini dahi dolayısıyle anlatmış olursa da, تَلَاهَا اِذَا kaseme bir kayd olarak zikredildiği için o tehavvülâtın her zamanına değil, bilhassa güneşe en ziyade uyduğu veya benzediği zaman ile takyidini icab ediyor. Bu ise, Zeccac'ın beyan ettiği vech ile Kamerin tâlî bir güneş gibi olduğu bedir gecelerinde zâhirdir. Siyak-ı kelâm hareket üzerinde değil, ziya üzerinde olmak itibariyle de bu mânâ zâhirdir. Tülüv tebeiyyet, tâkib, bir hareket mânâsını dahi tezammun veya istilzam ederse de bunun ziya itibariyle bir tebeiyyet ve hareket olması yaraşır. Çünkü Kamer harekette arza, ziya da Şemse tâbi'dir. Arzın etrafında devreder. Güneşe olan vaz'ına göre nuru tahavvül eyler, Hareketi nazar-ı itibare alan beşinci vecihte Kamerin hareketi, doğrudan doğru Şemsin hareketine tabi' olduğu zannedilmemek için ziya cihetiyle cirminin hissen büyümesi, hareket cihetiyle de hareketine bu âlemin mesalih ve menafi-ı merbut olması itibariyle müşabehet mânâsına bir tebeiyyet olduğunu tasrih eylemiştir. Bunlar ise, dördüncü vecihte dahil demektir. Üçüncü vecih, mânâ-yi lâzımî olmak gerektir. İkinci vecih, ilk hilâle nazar-ı dikkati celbetmek itibariyle muvafık ise de, yalnız gurubda tâkibe kasr itibariyle tercih bilâ müreccih gibidir. Birinci vecih, hilâlden tam bedre kadar nısf-ı evvelde «yevmen feyevmen mütezayid» olan tekâmül safahatını göstermek itibariyle dördüncüden daha şümullü ve maksud,

---

[1] Bu mânâ Kamerde her zaman vardır. Ancak mihakta belli olmaz. Buna göre kaydı, yalnız Ayın son gecesinden ihtiraz demek olur.

[2] Bihasebilhiss denilmesi, vaki'de Şems, çok büyük olduğu içindir.

Tenvir: Aydınlatma. **Tahavvülat:** Bir halden bir hale geçmek, dönme. **Takyid:** Kayıt ve şarta bağlanma. **Vaz':** Duruş. **Mesalih:** Maslahatlar, işler. **Müreccih:** Tercih eden, tercih ettiren sebep. **İkbal:** Bir şeye yönelmek, teveccüh etmek.

Kamerin Şemse ikbal ve teveccühü arttığı ve tulûu onun gurubunu tâkib ettiği müddetçe nurunu artıra artıra gaye-i kemale ve âdeta ikinci bir güneşi andıran bedir haline gelişi ihtar olduğuna göre hepsinden daha müfiddir. Fakat asıl maksud, Şemsin duhası gibi, Kamerin de o gaye-i kemalde olan mehtabına ve bunun ziya-yı Şemse tabi' ve tâlî olduğunu anlatarak bununla nefs-i mülhemenin kemal-ü tesviyesine bir tevtie yapmak olduğuna göre dördüncü vecih, evceh ve azhardir. Bu suretle müstenir olan Kamere kasem dahi ziyanın, âteşîn olan harûrî hususıyyetinden tecerrüd ederek mahz-ı nur halinde akseden ve mahsûstan mâkule, şahidden gaibe, eserden müessire intikale vesîle olan diğer bir tavrına kasem olmuş olur. Eğer تَلَا tilâvetten istiaer-i tebeiyye olarak mülâhaza olunup da Kamerin mehtabında hissimizden gaib bulunan Şemsin akseden ziyasını arzımıza neşrederek onu zevi'l-ukûle delâlet-i akliyye ile andırması bir kariin, Kitabullah'dan bir âyet okuyarak mânâsını delâlet-i lâfziyye ile anlatmasına benzetilecek olursa, hem nefsi mülhemenin tezekkisi haline, hem Kur'an'ın nur tesmiye edilmesine dahi işaret edilmiş olacağı cihetle pek beliğ bir vech olacaktır.

وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَا «Ve gündüze, açtığı zaman ona.» Tecliye, tecelli ettirmek. Cilâ ve vuzuh vermek, yâni iyice açıp izhar eylemektir. Zamir, zâhir olan Şemse raci'dir. Güneş ziyasının fevka'l-ufuk zuhur ve intişar vakti demek olan gündüzün güneşi açıp izhar etmesi zamanı ise, havada sis ve bulut gibi bir kapanıklık eseri bulunmayan açık gündüz zamanı demektir. Bu da, ziya-i Şemsin tam bir inkişaf ile diğer bir tavrına kasemdir. Nehar, ziya-yi Şemsin arza akseden bir tecellîsi olduğu halde Şemsin tecliyesine fâil yapılması, yâni güneşin eseri olan ziyanın güneşte müessir gösterilerek gündüz güneşi açtığı vakit denilmesi ve duha ve Kamerden sonra bir de buna kasem edilmesi, elbette şayan-ı dikkattir. Bunda güneşin, âfak ve enfüste tecellîsi mani' bulunmamakla meşrut idiğine ve eserin lâzımı dahi zat-i müessire delâlette âmil olduğuna ve bu delâletin cilâ ve hafası eserin cilâ ve hafası ile mütenasib bulunduğuna tenbih vardır. Yâni nehar-ı hissî, güneş ziyasına, ziya da, güneşe delâlet eyler. Güneşin görülmesi ziyasının hiss olunması vasıtasiyledir. Ziyanın bizde bir intıbaı olan gündüz, ne kadar mani'den sâlim, açık olursa ziya da o nisbette celî ve ziya, ne kadar mani'den sâlim ve açık olursa, güneş de o nisbette mütecellî olur. Gündüz hava bulutlu olunca, güneş doğrudan doğru görülmez, dolayısıyle mâkul olarak bilinir.

Evceh: En vecihli, çok uygun. **Azhar:** Açık ve kat'i mana. **Müstenir:** Işık ve nur alan parlak. **Mahz:** Safi, halis, katıksız. **İstiare:** Ödünç almak, bir kelimenin manasını geçici olarak başka manada kullanmak. **Zevi'l-ukul:** Akıl sahipleri. **Hafa:** Gizlilik, saklılık.

وَالَّيْلِ Ve geceye kasem olsun, اِذَا يَغْشٰيهَا onu, yâni güneşi bürürken. Bu da, gecenin güneşi ve bütün âfakı sarıp kaplıyarak nur ve ziyayı tamamen örtmeğe başladığı veya örtmekte istimrar üzere bulunduğu halindeki koyu karanlık hengâmına kasemdir ki, açık gündüzün ve ziyanın tam zıddı olan zulmete, zulmet-i arızaya ve maniin haylûleti zamanına dikkat-i celb ile «eşya zıddıyle münkeşif olur» kaidesince yine ziyanın ehemmiyyetine ve bahususu zâhirî nur ve ziyanın gaib olduğu bir hengâmda gaib olmayıp onun yokluğunu duyan ve onunla müteessir olan nefsî şuurun kıymetine de zımnen tenbihtir. Bunda, maddenin nur ve ziya tecellîsine mani' olan zulmanî tabiatiyle Kamerin mihakına ve nefsin cehalet, küfür, gamm-ü kasvet gaflet-ü atalet veya şehvet perdelerinin gaşeyaniyle Hakk hidayetinden mahrumiyyeti hallerine ve fena lâhzasına dahi işaret vardır. Onun için evvelki kasemler tebşîri, bu kasem inzari bir mahiyyeti haizdir. Evvelkilerde mazî sigası ile «اِذَا جَلّٰيهَا ، اِذَا تَلٰيهَا» denildiği halde bunda, muzari' sigasıyle اِذَا يَغْشٰيهَا buyurulması nur, mazî dahi olsa müfid ve hükm-ü ehemmiyyeti hâiz ise de, zulmetin ehemmiyyeti ancak ilk hücum lâhzasıyle istimrarı hengâmında olduğuna bir işarettir. Yâni bürüyeceği sıra veya bürürken.

Bir de, Sûre-i Fecr'de geçtiği üzere bunlara kasemden asıl murad, onların hudûsları ve nefiste şuura iktiran eden evsafları ile delâlet eyledikleri Rabbü'l-âlemîn'i ihtar olduğundan dolayı buyuruluyor ki:

وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنٰيهَا Ve semaya ve onu öyle acîb bir surette bina edene. بَنٰيهَا رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا (*"O "Allah" onu bina etti. Boyuna irtifa verdi, nizamına koydu."* Nâziat-79/27-28) mazmununca ondaki mu'allak kevakib ve ecramı yaratıp aralarındaki yüksek ve geniş mesafe ve irtifa' ile beraber yekdiğerine muttasıl birbina eczası gibi mahz-ı kudretle bağlayarak o yükseklikte muvazenesine koyup içinde yaşanacak merfu' ve müzeyyen bir bina halinde inşa ve tesviye eyleyen Allah Teâlâ'ya, yâhud onu öyle bina edişine, tarz-ı inşasına, kanunlarına **وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَا ve bahusus onun içinde yaşadığımız arza ve onu döşeyene.** Bir döşek gibi döşeyip üzerinde hayat ve temekkün kabil olacak vech ile altınıza seren O Halik'a ve yâhud öyle döşeyişine. Döşeyişindeki bedî' tarz-u surete وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا bak! «طحا» ile «دحا» Ve'n-Naziati de geçen (Naziat-79/30) «دحو» ، «طحو» gibi ve ayni mânâda olarak döşeyip yaymak düzgün sermek mânâsına tahivdendir. Yâî de olurlar. Düzgün münbasit arza taha, büyük ve yayvan gölgeliğe tahiye, mathiyye ve mathuvve denilir. Arzın tahvı ve dahvi, kışr-ı arzın tekvîniyle sathının hayata elverişli bir surette döşenmesidir. Müfessirîn derler ki: Böyle olması,

---

İstimrar: Devam, sürüp gitmek. **Haylulet:** Araya girme. **Zımnen:** Açıktan olmayarak, dolayısıyle. **Gaşeyan** Kendinden geçmek. **Hudus:** Yeniden meydana gelme.

onun kürevî olmasına münafî değildir. وَاِلَى الْاَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ (*"Ve o arza nasıl satıhlanmış."* Gâşiye-88/20) ihtarı mucebince tecrübî nazar ve istidlâl ile sâbittir ki, arz hendesî mânâsiyle tam bir küre olmamakla beraber kürevî, yâni küremsidir. Dağları ve dereleri ovaları ve denizleri gibi girinti ve çıkıntılariyle kutublarının basıklığı kürevîliğine mâni' olmaz. Hacminin büyüklüğüne nazaran bunlar, onun üstünde bir portakal kabuğunun pürüzleri mesabesinde kalır. Bu düşenişin «دحا» ve «طحا» tâbirleriyle ifadesi de bunu anlatır. Nitekim karpuz ve kabak gibi saksız olarak arz üzerinde döşenip yayılan sebze ve nebatata, «mutahhiyye» denilir.

Bunlar, hep berhayat ve insan hilkatinin mukaddimesi ve bunları idrâk ile zulmetten çıkıp Halik'ine mârifet ve mucebince ahlak seviyyesine yükselecek kabil-i ilham bir nefsin tesviyesi kaziyyesi ile alâkadar olduğunu ihtar için de buyuruluyor ki: وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا Ve bir nefse ve onu tesviye edene, yâni düzenine koyan Allah'a, yâhud tesviye edişine نَفْسٍ 'de tenkir tefhim veya teksir içindir. Tefhim için olunca müfahham bir nefs-i hâss demek olur. Ki, hususıyyeti, ya şahsî veya nev'î veya cinsî olabilir. Şahsî mülâhaza olunduğu surette nefs-i Âdem veya nefs-i Muhammedî tebadür eder. Nev'î olduğu surette mümtaz bir nevi' nefis, yâni sâir nüfusa reîs olmağa salih Nübüvvete mazher nefs-i kudsiyye nev'i demek olup nüfus-ı Enbiya'ya şamil olur. Fakat bu iki takdirde kasemin gelecek olan cevabında دَسّٰيهَا ve زَكّٰيهَا zamirlerinde istihdam gözetilmek icab eder. [1] Cins olduğu takdirde ise, bir cins nefis, nüfus-i hayvandan mümtaz nefs-i insanî cinsi, demek olur ki, cevaba bu daha mülayimdir. Teksir için olmasını tercih edenlerin muradı da, bu olmalıdır. Yâni herhangi bir nefs-i insanî murad olunmak lâzım gelir. Zira mutlak teksîr kasd olunursa bir çok nüfustan herhangi bir nefis demek olur. Bu ise, uzvî bir bedende birbirlik ve kemal ifade

---

Temekkün: Mekânlanmak, yer tutmak. **Münbasıt:** Yaygın, yayılan. **Kışr:** Yer kabuğu. **Dahu:** Zehir olmak. **Sak:** Bir şeyin aslı, kök. **Kazıyye:** Bir hükmü ifade eden kelâm. **Tenkir:** Tanınmayacak hale koymak. **Teksir:** Çoğaltmak. **Tefhim:** Anlamak, bildirmek. **Müfehhem:** Anlatan, idrak ettiren.

[1] Edebiyyatta ma'lûmdur ki: Bir zamir merciinden murad olunan mânâdan diğer bir mânâda kullanılmış olursa ona, istihdam tâbir olunur. Bedîi san'atlardan sayılır. اذا نزل السماء بارض قوم ، رعيناه وان كانوا غضابا beyti, bunun meşhur misalidir. Şâir: «bir kavmin arazîsine sema indiğinde biz o semayı ra'yederiz, otlatırız. O kavim öfkelenseler bile» dediği zaman evvelâ semayı yağmur mânâsına, sonra ona raci' olan رعيناه zamiri ot mânâsına kullanmakla istîhdam yapmıştır. Bizde, ıstılâhat-ı edebiyyede zâhir bir lâfzı iki mütealläka göre iki mânâda kullanmağa istihdam denilmesi de buna benzer. Naci'nin «İstılâhat-ı edebiyye'sinde: "Bahar erdi açıldı, sevdiğim! hem faslı dey hem gül" mısraı buna misal» getirilmiştir ki, açıldı fiili, kış hakkında uzaklaşmak, gül hakkında da inkişaf etmek mânâsına kullanılmıştır.

edebilen herhangi bir nefse, nefs-i hayvanî ve nefs-i nebatîye dahi şamil olur. Ancak mutlak kemaline sarf olunmak veya tesviye ve ilham-ı fücur ve takvâ karîneleriyle takyid edilmek suretiyle nefs-i nâtıka-i insaniyye cinsine tahsîs olunabilir. Tefhim-i cinsî murad olunduğu takdirde ise, bilhassa nefs-i insanî cinsi olan nefs-i müdrike doğrudan doğru anlaşılır. Nefis, ruh ile bedenden mürekkeb olan zat veya bedeni müdebbir olan ruhtur. Bedenin tesviyesi, hilkatinin فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي **(*"Binaenaleyh onu tesviye ettiğim ve içine ruhumdan nefheylediğim vakit."* Hıcr-15/29) müeddasınca ruh nefhine kabil bir seviyyeye getirilmesidir. Nefsin tesviyesi ise, nefh-ı ruh ile kemaline müsteidd olmak üzere a'zasının ve kuvayi zâhire ve bâtınesinin düzenine konulmasıdır.** وَمَا بَنٰيهَا **(*"Onu bina edene."* Şems-91/5)** وَمَا طَحٰيهَا **(*"Ve onu döşeyene."* Şems-91/6)** وَمَا سَوّٰيهَا **(*"Ve onu düzenleyene."* Şems-91/7)** bu üç mevzi'de, «ما»nın mevsûle veya masdariyye olması hakkında müfessirînin iki kavli vardır. Mevsûl olması, doğrudan doğru fiillerin fâili olan Sani' Teâlâ'yı bildirmesi hasebiyle daha zâhir ve siyaka daha uygundur. Ancak Allah Teâlâ hakkında, «ما» ile tâbir olunması hilâf-i zâhir görünür. Bundan dolayı Ferra, Zeccac, Müberred, Katâde ve daha bir çokları masdariyye olarak binası, tahvi, tesviyesi diye tefsir edilmesine zâhib olmuşlardır. **Bu surette gelecek «فَاَلْهَمَهَا» fiili de onlara ma'tuf olduğundan masdar te'vilinde olarak ilhami demek olur. Zemahşerî'nin irad ettiği fesad, varid olmaz. Lâkin bunda da bu dört fiilin tahtinde müstetir fâil zamirlerinin merci'leri zikredilmemiş olması hilâf-i zâhir olur. Zamirin mercii hükmen mâlûm bulunmak da kâfi olabilir ise de, fiili ihtardan asıl maksad fâilini tezkir olduğu cihetle «ما» nın mevsûl olması daha zâhir ve nazımda daha âhenklidir. «مَنْ» yerinde, «ما» denilmiş olması ise, iki sebebdendir. Birisi, «ما»da ibham daha kuvvetli olmak ve teaccüb mânâsında da kullanılmak itibariyle acîbü'ş-şan bânî mânâsına veya Zat-i ilâhîyi tamamiyle idrâk mümkün olmadığına îma nüktesidir. Birisi de, Allah'ı tanımayanlara bu fiillerle târif edilmek üzere o sizin tanımadığınız Allah, bunları yapan Sani' Teâlâ'dır, demek mânâsını ifade içindir. Masdariyye olduğu surette ise bu mânâ, dolambaçlı olarak anlatılmış olacaktır. Bundan dolayı biz de, meâlde mevsûlü tercih ederek tefsirde masdariyyeye dahi işaret eyledik. Görülüyor ki, güneşten başlayan ve gecesi gündüzü ve arz ve şemasiyle âlemi dolaştıran kasem, âfaki delâilden sonra nefsin idraki delâletiyle Halik Teâlâ'ya irca' edilmiştir. O Halik Teâlâ ki, nefs-i insanîyi yaratıp tesviye buyurmuş, فَاَلْهَمَهَا**

Fücur: Günah, zina. **Müdebbir:** Evvelden düşünüp işleri ona göre ayarlayan, tedbirle iş yapan. **Nefh-ı ruh:** Ruhun üflenmesi. **Kuva:** Kuvvetler.

فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا kabiliyyet vermiş de, ona fücurunu ve takvasını ilham eylemiştir.

İLHAM: Aslında bir şeyi, bir defada yutmak mânâsına «lehm»'den if'al olup lâhzada yutturmak mânâsınadır. Bundan bir mânâyı gönle ilka ve telkîn eylemek mânâsında mütearef olmuştur.

FÜCUR: Hak'tan udûl etmek, hak yolunu yarıp nizamından çıkarak fisk-u isyana düşmektir. Bilhassa zina etmek, yalan söylemek, daha Türkçesi edebsizlik etmek mânâsına ve öyle şer ve mâsiyet olan fiillere de ıtlak olunur.

TAKVA'da: Bunun zıddı olarak, nefsi kurtarmanın, Allah'ın vakiyesinde fenalıktan korunmanın ismidir. Neticesi korunmak olan hayır ve tâat fiillerine şamil olur. Şu halde bir nefse fücurunu ve takvasını ilham, fücur yapmamasını ve ondan korunmasını kalbine duyurmak ve binaenaleyh onu ikisi arasında muhtar bırakmak mânâsına zannolunabilirse de asıl mânâ, fücurun fücür, yâni nefse zarar, bozukluk; takvanın takvâ, yâni nefsi koruma, iyi olduğunu duyurmak, binaenaleyh fiili veya terk-i fücur ve şerr olan işlerden sakınmak, takvâ ve hayır olan işleri yaparak korunmak lâzım geldiğini telkîn eylemektir. Zira fücur mefhumu zemmi ve binaenaleyh nehyi, takvâ mefhumu da medhi ve binaenaleyh emri iktiza eyler. Bir de takvâ mücerred mânâyı masdarî değil, ism-i masdar olduğu için burada buna mukabil olan fücur dahi fücur yapmak mânâsına masdar olmayıp fiili veya terk-i fücur olan şer ve mâsiyet işleri mânâsına ism olmak yaraşır. Bu cihetle de fücur ve takvayı ilham, bir nefse bunları yap diye ikisinin de yapılmasını ilham mânasına olmayıp herhangi bir fiilde şu fücurdur, şer ve mâsiyettir, nefsi fenalığa sürüklemektir. Şu cihetle zarardır yapma, şu da takvâdır, hayr-ü taattir, fenalıktan korunuştur, yap diye bir nefse, şer ve hayri, kötüyü, iyiyi, zarar ve menfeatı beyan ve telkîn ederek birinden sakınıp birini yapmak iyi olacağını duyurmak demek olur. Şübhe yok ki, Allah Teâlâ, her nefse, bir iyilik, kötülük, kâr ve zarar duygusu vermiştir. Bunun birisi netice itibariyle o nefis hakkında, tehlüke, birisi de kazanç ve muvaffakiyyettir. Onun için insan zarardan kaçınır, kâra atılır. Bu icmal ile ilham, fıtrî olarak her nefiste umumiyyetle carîdir. Şu kadar ki, insan akibet itibariyle hangi şeyin iyi, hangi şeyin kötü olduğunu her hususta akliyle her zaman bilemez. Bahusus ferdi ömrün kifayet edemeyeceği derecede uzun tecrübelere mütevakkıf olan şeyleri bir nakl-ü tebliğ olmadıkça hiç bilemez.

Bunlar nüfus-i mülheme-i kusiyyeye vahy ile veya asırlarca tecrübe ile bilinir. Bir de bir çok insanlar, iyiyi kötüyü, hakk ve âtî nokta-i nazarından değil

---

Vikaye: Koruma, arkaçıkma.

de, sonu ne olursa olsun bugün için ve yalnız kendine, kendinin âcilen duyacağı zevka göre ölçer. Başkalarını kendisi gibi düşünmez, diğerlerinin elem ve zararına ehemmiyet vermez. Kendine iyi zannettiği şeyin başkalarına kötü olup olmadığını ve kendi hakkında ilerisi için dahi iyi olacak vechiyle hadd-i zatında ve Hakk nazarında iyi ve kârlı olup olmayacağını hesaba almaz. Veya gün bu gündür der, ilerisine inanmaz da bir çok fenalıkları mücerred kendisine bu gün için bir zevk veya fâide olduğundan dolayı yapar, bir çok iyiliklerden de bu gün kendine zor geldiği için kaçınır. Halbuki bu insan esas itibariyle elem ve lezzet, kötülük ve iyilik, şerr ve hayır hislerini duymakta bulunduğu için başkalarını da kendisi gibi düşünerek hak fikriyle hareket etse ve tafsilini bilmediği veya tecrübe etmediği şeyleri bilenlerden sorsa ve bulamadığı ve tâyin edemediği takdirde de o işin kendine aid olduğunu ve zevkine hoş geldiğini veya gelmediğini bir tarafa bırakarak umumî surette hadd-i zatındaki hakkını düşünüp kalbine, vicdanına müracaat eylese Hakk Teâlâ, onun kalbine onun fücur mu veya takva mı olduğunu ilham eyler, duyurur. Çünkü o, bir şerr ise, mutlâka gönlü bulanır, yapmasam iyi olur der. Hayır ise, bir itminan duyar. Onun için hadîs-i şerifte: اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَاِنْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ *«Kalbine danış, müftîler sana fetvâ verseler bile»* (Ahmed b. Hanbel-4/228) دَعْ مَا يُرِيبُكَ اِلَى مَالَا يُرِيبُكَ *«Seni işkillendirecek şeyi bırak, işkillendirmiyeceğe geç»* (Tirmizi: Kıyamet-60) buyurulmuştur. Meğer ki, şerri i'tiyad ede ede fıtratı tamamen bozulmuş, خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ (*"Allah kalblerini mühürlemiş."* Bakara-2/7) takımından olmuş bulunsun. Bu suretle bu âyet evvelki Sûredeki, وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (*"Ve ona iki necid gösterdik."* Beled-90/10) bir tefsir demektir. İki necid, biri şerr olan fücur, biri de hayr olan takvâ gayesi, hidayet de bunları ilham ve beyan ile fücurdan nehiy, takvayı emirdir. Fücurun hayırdan evvel zikredilmesi ise, def-i mazarrat celb-i menfaatten akdem, tâbir-i âharle temizleme, süslemeden mukaddem olduğu içindir. Zira maksad fücurdan tahzir, takvaya tergibdir. İşte o zikrolunan zahirî tenvirâtı yaratan ve onlarla beraber daha bir çok nimetleri hâvî semayı bina eden ve arzı döşeyen ve bunları ve kendini ve nîk-ü bedi idrâk edecek nefs-i mülhemeyi ibda' ve tesviye edip de ona bâtın nuruyla fücur ve takvasını ilham eyleyen Hakk Teâlâ'ya kasem olsun ki, قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا **o nefsi tezkiye eden kimse**, yâni fücurdan temizleyip takvâ ile terbiye ve tenmiye ederek feyizlendiren kimseler, diğer bir mânâ ile Allah'ın öyle tezkiye ettiği nefs-i mülhemei zekiyye, **gerçek felâh buldu** فَادْخُلِى فِى عِبَادِى وَادْخُلِى جَنَّتِى (*"Gir kullarım içine gir cennetime."* Fecr-89/29-30) hitabına mazheriyyetle kurtulup murada erdi. وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا **Onu tedsiye eden kimse de**, yâni

Nîk: Güzel, iyi hoş. **Bedi:** Çirkin, kötü. **Tenmiye:** Yetiştirmek, Bereketlendirmek.

korumayıp fücur ile tereddî ettirerek gömen dessas kimseler, yâhud diğer bir mânâ ile, Allah'ın öyle tereddî ettirip gömdüğü nefs-i fâcire ve deniyye de gerçek hâib ve hasir oldu. Kendini kurtaramayp bütün hayalleri ma'kûs ve her ümidden mahrum olarak يَالَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِى (*"Nolurdu ben önce hayatım için (sağlığımda hayırlar. takdim etmiş olsa idim."* Fecr-89/24) diye diye ebedî azâb, kopmaz vesak içinde hasret ve hüsrane düştü gitti. Ekser Müfessirînin beyanına göre kasemlerin cevabı, bu iki cümledir. Asl olan cevabında لَقَدْ denilmek ise de kasem, uzamış olduğu için «لَ» hazf olunmuştur. Buna göre bu Sûrenin ruhu ve bütün mâsîkalehi bu iki cümlede fezleke edilmiştir.

Yukarıdan beri defeat ile geçtiği üzere tezkiye, keskin «ز» e zekâtın aslı olan «zekâ»'dan tef'îldir. [1] Bu ise, arılık dediğimiz temizlik, paklık, taharet mânâsiyle artıp büyümek demek olan nemâ, feyz-u bereket mânâsınadır.

Binaenaleyh 'e ile tezkiye tathir ve tenmiye, temizlemek ve feyizlendirip büyütmek ve temize çıkarmak mânâlarına gelir. Bu suretle nefsi tezkiye tâbiri, başlıca üç mânâda kullanılır.

BİRİNCİSİ: Onu kirletecek küfür, cehalet, kötü hisler, yanlış i'tikadlar, fena ahlaklar gibi fücurdan temizlemek.

İKİNCİSİ: Temizleyip koruyarak iman, ilm-ü irfan, iyi, hayırhah hisler, güzel, ilâhî ahlâk gibi takvâ hasletleriyle terbiye edip İlâhi tecelliyâta mazhar olarak, muhîtine zekât verecek, hayr-u bereket neşredecek vech ile feyizlendirmektir ki, bu iki mânâ ile nefsi tezkiyeye çalışmak, onu yaratanın bir hakkı olmak üzere insanın vazîfesi ve menfaatı muktezasıdır. Onun için kesbi itibariyle insana ve sebebiyyeti itibariyle mürşid ve muallim gibi âharine ve takdîr-ü tevfik ve halkı itibariyle Allah'a nisbet olunur. Burada zâhir olan mânâ da budur.

ÜÇÜNCÜSÜ: Tezkiye-i nefis, nefsin temizliğini takdîr veya son derece feyz-u nemasına ermiş olduğuna hükm etmek suretiyle temize çıkarmak, övmek mânâsına gelir. Nitekim şâhidi tezkiye etmek, bu mânâdandır. İnsanın bu mânâ ile nefsini tezkiyeye hakkı yoktur. Henüz akıbetini görmeyen ve sırr-ı kaderi bilmeyen insan için böyle bir iddia ve temedduh gurur ve cehalet ile sukuttur. Ve'n-Necm'i Sûresinde, فَلَا تُزَكُّوا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى (*"Şimdi nefislerinizi tezkiyeye kalkışmayın. O'dur en bilen mütteki olanı."* Necm-53/32) diye insanların kendil-

---

Dessas: Çok aldatıcı. **Haib:** Mahrum, ümidsiz.

[1] Keskin «ز» ile «زكا» ve «زكاة» ile olan «ذال» zannetmemelidir. «زكا» ile «زكاة» ateş pek alevlenmek mânâsına ve bundan akıl keskinliği "intelligence" mânâsına, bir de kesmek boğazlamak mânâsınadır. Böyle «ذال» ile tezkiyede pek alevlendirmek ve iyi boğazlamak mânâlarına gelir.

erini tezkiyeden nehy olunmaları bu mânâ iledir. Onun için burada bu mâna mülâhaza olunacak olursa «مَنْ» nefisten ibaret «زكّا»nın fâili tahtinde müstetir «هُوَ» zamiri onu tesviye ve ilhama mazhar eyleyen Allaha, «ها» zamiri nefisten ibaret olan mene raci' rabıta olarak Allah'ın tezkiye ettiği nefis felâh buldu diye anlamak lâzım gelir. Evvelki mânâda ise, «مَنْ» insan, «زكّا»nın fâili, ona raci' «هُوَ» zamiri rabıta, «ها» zamiri de nefse raci' olarak «Nefsini tezkiye eden insan, felâh buldu» diye anlamak da kâfîdir. Mütebadir olan da budur. Mu'tezile, bu mânâda ısrar etmek istemişlerse de Ehl-i Sünnet, ikinci vechi de tecviz etmişler. Hem mânâsiyle tezkiyenin Allah'a isnadı daha doğru olduğunu söylemişlerdir. Onun için meâlde iki veche de muhtemil bir surette ifade edilmiş, tefsirde iki vecih dahi gösterilmiştir. Filvaki' insanın nefsini, ruhunu tezkiyeye çalışması sonunda menfaatı kendine aid olan bir vazîfesidir. İnsan iradesini buna sarf etmekle إنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ (*"Eğer siz Allah'a yardm ederseniz O size nusret verir."* Muhammed-47/7) mucebince Allah'a hizmet ederek Allah'ın nusratına erer. İmam Ahmed ve İbn Ebî Şeybe ve Müslim ve Neseî Zeyd İbn Erkam'dan rivayet etmişlerdir ki, Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem: اللّهُمَّ آتِ نَفْسِى تَقْوَاهَا وَزَكِّهَا انْتَ خَيْرُ مَنْ زَكّيهَا انْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلاَهَا «*Allahım, benim nefsime tekvasını ver ve onu tezkiye buyur. Sen, onu tezkiye edenlerin en hayırlısısın. Sen, onun velisi ve mevlâsısın*» (Müslim: Zikr-73) diye dua ederdi. Taberânî ve daha bâzılarının İbn Abbas'dan rivayetinde de Aleyhisselâtü vessellâm, bu âyeti tilâvet eylediği zaman vakfeder ve bu duâyı söylerdi. Bundan ve Buharî ve Müslim ve Ebu Davud da, buna müteallık rivayet olunan bâzı hadîslerden dolayı bâzıları bu mânânın daha müreccah olduğunu ve bu surette, «سَوّيهَا ، الْهَمَهَا ، بَنَاهَا ، زَكّيهَا» fiillerinin hepsinde fâil zamiri yeknesak olarak Allah Teâlâ'ya raci' olacağı cihetle nazmın daha mütenasık olacağını söylemişlerdi. Lâkin asıl mes'ele, insanın kendisi hakkında kendi kesbiyle mes'uliyetini anlatmak olduğu cihetle evvelki vecih, daha müfiddir. Resûlullah'ın, dua etmesi de kesbi cümlesindendir. «مَنْ دَسّيهَا» 'da böyledir.

TEDSİYE: Tezkiyenin zıddıdır. Desv, bir şey neşv-ü nema bulmayıp bodur ve cılız kalmak ve gizlenmek mânâlarınadır. Bundan tef'îl olan tedsiye de bir kimseyi desîse ile iğva edip ifsad eylemek mânâsına gelir. Maamafih demişlerdir ki, bu kelimenin aslı «dess»'den müştak tedsîstir. Muzaaf olduğu için mazîsi «dessese» de üçüncü sîn «تَقَضَّضَ الْبَازِى» yerinde «تَقَضّى الْبَازِى» gibi harf-i illete kalb edilmiş dessâ olmuştur. Dess ve dissîsâ bir şeyi bir şeyin altına

---

Mütebadir: Birden bire akla gelen. **Mütenasık:** Birbirine uygun olan nizam üzerine dizilmiş olan.

gömüp gizlemek ve toprağa gömmek mânâsınadır. Bizim desîse tâbirimizin aslı, dissîsâ masdarıdır. Desîs, hiç bir ilâç ile def' olmayan koltuk kokusuna ve casusa ve küle gömülüp kebap olmuş ete ıtlak olunur. Dessas da bir nevi' habîs yılana denir. İşte tedsis ve tedsiye bu mânâlarla alâkadar olarak çok dess ve desîse yapmak, bir şeyi desîse ile bozup fenalaştırmak ve pek örtüp gizlemek, gömmek mânâlarını ifade eder. Şâir demiştir ki:

وَاَنْتَ الَّذِى دَسَّسْتَ عَمْرًا فَاَصْبَحَتْ   حَلَائِلُهُ مِنْهُ اَرَامِلَ ضُيَّعًا

«Ve sen, osun ki, Amr'ı berbad ettin, gömdün de halîleleri ondan dul oldular dağıldılar.»

Demek ki, nefsi tedsiye, ruhu fezail ile tezkiye etmeyip fisk-u fücur ve kötü ahlâk ile fesada vermek, sonunda kokup gömülmeğe mahkûm süflî beden kirleri, katı behîmî gayeler, riya gibi Şeytanî ve zulmanî hislerle tefessuh ettirerek maddiyâta defnetmek ve âhirette küle gömülmüş «desîs» kebab gibi cehennem ateşine kapatmaktır. İlham-ı İlâhî ile tezkiyenin, nur-u nehar ve semaya, tedsiyenin zulmet-i leyl ve arza münasebeti de aşikârdır. Allah'ın fıtrat-ı beşere nefhetmiş olduğu o ruhu, o İlâhî nuru böyle gömmek ise, ne büyük haybet, ne büyük hüsrandır. Bunu bir misal ile tavzih için buyuruluyor ki:

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَا «Semud inanmadı azgınlığından.» ilh... Mükerreren geçtiği üzere Semûd, Arab-ı bâideden, yâni tamamen helak ve munkarız olmuş ve helâkleri kıssası dillere dâstan olarak kalmış meşhur bir kavimdir. Müteaddid Sûrelerde beyan olunduğu üzere Allah Teâlâ, onlara Peygamber olarak Salih Aleyhisselâm'ı ba's buyurmuş, sıdkına âyet, mu'cize istediklerinde, هٰذِه نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فٖى اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ (*"Bu Allah'ın nakası size bir ayet, bırakın onu Allah'ın avzında otlasın, sakının ona bir fenalıkta dokunmayın ki sonra elîm bir azaba uğrarsınız."* Â'râf-7/73) buyurulduğu vech ile bir Allah nâkası, hariku'l-âde bir dişi deve âyet olarak gösterilmiş ve لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (*"Ona bir Şirb hakkı size de malum bir günün şirb hakkı."* Şuara-26/155) mucebince onun suvarılmasına münavebe suretiyle bir gün tahsîs olunmuş ve Allah'ın arzında yayılmak üzere bırakılması ve kötülükle dokunulmaması, dokunulduğu takdirde elîm bir azâb geleceği haber verilmiş idi ki, devenin hılkati bir âyet olduğu gibi, bu haberde bir âyet oluyordu. O kavim, buna inanmamış tekzîb bir karşılamış idi. Yalan, bir fücur olduğu gibi hak ve sadık olan bir haberi tekzib etmek de bir fücur, bir yalan, bir Peygamber'in ihbarını tekzib ise, O'nu

---

Halîl: Sadık dost, samimi dost. **Munkarız:** Batmış, bitmiş son bulmuş. **Naka:** Dişi deve.

gönderen Allah'a küfürdür. Dâvâ vezninde Tağvâ; tuğyan, azgınlık mânâsına masdardır. Kayaları kesip biçen Semûd. kuvvetlerine güvenerek tuğyanları sebebiyle Peygamberlerine inanmkayıp tekzîb ettiler. إذ انبعث أشقاها **En şakîleri atılıp kıyam ettiği sıra** yâni o tekzîbin zâhirî alâmeti o vakit oldu, içlerinden en azgın bedbahtları olan birisi ki, Kudar ibn Sâlif diye meşhurdur. O azâb vaîdini tekzîb ederek, nâkayı tepelemeğe kıyam ettiği sıra zâhir oldu. Bütün kavim de onu ve maiyyetini men' etmeyip sükût ettikleri ve bıraktıkları cihetle onlar da, onun gibi tekzîb etmiş ve tuğyanda ona iştirâk eylemiş oldular. فقال لهم رسول الله **O vakît Allah'ın Resûlü,** yâni Salih Aleyhisselâm وإلى ثمود أخاهم صالحا (*"Semûd kavminede kardeşleri Salih peygamberi,"* A'râf-7/73) **onlara şöyle demişti:** ناقة الله Tahzir üzere mensub olmakla fiili mahzuftur. Yâni **sakının, dokunmayın Allah'ın nâkasına, Peygamberine âyet kıldığı deveye** وسقياها **ve onun sükyasına.** Gününde onun iskasına, suvarılmasına mahsus olan suyuna da dokunmayın. فكذبوه **Fakat o eşka ve meiyyeti ve dolayısiyle o kavim o Allah'ın Resûlü'nü tekzîb ettiler.** Söylediklerine, o tahzîr ve inzara inanmadılar فعقروها **da onu, o nâkayı devirdiler,** vurup öldürdüler.

AKRIN aslı bir hayvanın ayaklarını biçip yıkarak öldürmektir. فدمدم عليهم ربهم بذنبهم **Rabbleri de, üzerlerine o günahlariyle bir demdeme ediverdi.** Hışmını bası basıverdi. Azâbını tatbik ediverdi. فأخذتهم الصيحة (*"Bunları o sayha tutuverdi."* Hıcr-15/73) فأخذتهم الرجفة (*"Bunun üzerine onları "o recfe" tutuverdi."* A'râf-7/78) فأخذتهم صاعقة العذاب الهون (*"O hor azab saikası alıverdi."* Fussilet-41/17) buyurulduğu üzere bir sayha, bir recfe, bir hun azâbı yıldırımla çarpıp yere sererek hepsini kırdı geçirdi. فسواها **Hem de onu müsavî yaptı.** O demdemeyi, o azâbı yalnız en şakîlerine ve bilfiil onun maiyyetinde bulunanlara değil, Salih'a iman etmeyen, sükût ve terk ile o eşyaka iştirâk etmiş bulunanların hepsini çoluğunu çocuğunu ales-seviyeye tatbîk etti, hepsini düpedüz kökünden helâk etti, yâhud yeri üzerlerine geçirip düzleyiverdi. Bu tesviye de, evvelki tesviyenin bir mukabili demektir.

DEMDEME: Beyan olunduğuna göre «دم» fiilinden mükerrerdir. Demme, tilâ etmek, yâni boya veya yaldız sürmek, badana yapmak, gemiyi zift ile kalafatlamak gibi bir şeyi, bir şeye sürüp sıvamaktır. Yeri düzlemek ve bir kimseye şiddetli azâb etmek ve bir adamın başını ezmek ve halkı kırıp geçirmek mânâlarına gelir. Demdeme bunun mükerreri olarak katlısını yapmaktır ki, fiilde birbiri ardınca bir tekerrür ile her tarafından kaplayacak bir ihata ve kuvvet ifade eder. «دمدم عليه القبر» denilir ki, kabri üzerine yıkıp basa basa tamamen inti-

Hun: Öç, intikam.

bak ettirdi demektir. «Sıhahı Cevherî»'de der ki: دَمْدَمْتُ الشَّيْءَ: أَلْزَقْتُهُ بِالْأَرْضِ وَطَحْطَحْتُهُ yâni «Bir şeye demdeme yaptım demek onu yere yamadım ve sürte sürte ezdim demektir. «Kamus»'ta: دَمْدَمَ الْقَوْمَ عَلَيْهِمْ طَحَنَهُمْ فَأَهْلَكَهُمْ «Kavme demdeme etti, üzerlerine demdeme yaptı, onları öğüttü de ihlâk etti demektir ki, mükerrer tilâ mânasından me'huzdur. Kezâlik hışm-u gadab mânâsına gelir, أَخَذَتْهُ الدَّمْدَمَةُ denilir ki, onu hışım tuttu demektir. Hışm-u gadabla homurdanarak söz söylemek mânâsına da gelir. دَمْدَمَ عَلَيْهِ Ona karşı gadablı gadablı gürleyerek söyledi demektir.» Müfessirîn burada, başlıca mükerrer sıvama ve kabri tamamen basdırma mânâsından, günahlarını başlarına geçirip üzerlerine hışımla azâbı tatbîk etmek ve istisal ile helâk eylemek, kırıp geçirmek mânâlarına tefsîr etmişler. «فَسَوّٰيهَا» daki «هَا» zamirinin de işaret ettiğimiz vech ile, demdeme masdarına veya o karîne ile arza raci' olduğunu söylemişlerdir ki, birisi azâbın ale's-seviyye hepsine tâmîmini birisi de o demdemenin yere geçirilmek suretiyle olduğunu ve sâkin oldukları yerlerinin başlarına geçmiş düpedüz bir harâbeye çevrildiğini veya helâkleriyle arzın düzeltilmiş bulunduğunu ifade eder. Demdemeye rücuu daha zâhir ve şu zamire de muvafıktır. وَلَا يَخَافُ عُقْبٰيهَا **Ve O, onun akibetinden korkmaz.** Ya'ni Allah, yaptığı ukubetin akibetinden, acaba sonunda bir zarar veya mes'uliyyet gelir mi? diye endîşe edecek değildir. O, sonunda yaptıklarının hesabını vermeğe mecbur olan ve ona göre verdiği cezalarda, ettiği ikablarda akibetinden korkması lâzım gelen mahlûk, mülûk ve hukkâma benzemez. Çünkü O'nun mafevkinda, O'nu mes'ûl edecek, O'na bir zarar verebilecek hiç bir kuvvet ve kudret yoktur. O, zat-i Hak'tır. Her şeye kendisinden ehakk, her ne yapsa hakkıdır. Bütün mülk O'nun olduğu için mülkünde, فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ (*"Ne dilerse yapar."* Hud-11/107) لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ (*"O yaptığından mesul olmaz."* Enbiya-21/23) olarak dilediğini yapar. Kimsenin i'tiraz ve müdâhaleye hakk-u salâhiyyeti olmadığı gibi zerrece bir zarar edebilmek ihtimali de yoktur. O helâk ettiği mahlûkatın daha iyisini yaratmağa ve helâklerinden sonra da onlara dilediği sevab ve ikabı yapabilmeğe kadir olduğu için O'nun ihlâkı, kendi hakkında bir zarar teşkil etmiyeceği gibi, başkası hakkında bir zulüm değil, mahz-ı adl-ü hakk olur. Zira Zat-ı Hakk'ın fevkinda bir hak mi'yar ve mebdei yoktur. O nefisleri önce tesviye edip yaratan Allah, onları bu suretle umumî olan günahlarından dolayı ikabda tesviye etmekle bir haksızlık değil, adâlet yapmış olur.

Bu izaha göre vav, istinafiyye olarak «لَا يَخَافُ» zamiri, Rabbe raci'dir. Cümle mahlûkun mesuliuyetini Halik'in lâyüs'elü amma yef'al olduğunu takrir ile uku-

---

İstisal: Kökten çıkarıp yaratmak. **Mûluk:** Melikler. **İkab:** Azap, mihnet. **Mi'yar:** Ölçü. **Mebde :** Başlangıç.

betinin şiddetiyle beraber hakkaniyetini tavzih ve tesviyeden hatıra gelebilecek mahzûr tevehhümünü defi'dir. Allah Teâlâ hakkında korku, asla mutesavver olamıyacağı için bu ifade, onların Allah indinde zillet ve hakaretlerini tasvir için bir istiare-i temsîliyye olduğu da söylenmiştir. Bundan başka burada diğer iki vecih daha söylenmiştir.

İKİNCİSİ: «لَا يَخَافُ» zamirinin, Resûl'e raci' olmasıdır ki, o Resûl ne oldu? suâli mukadderine karşı, o Resûl, bu ukubetin akibetinden korkmaz. Zira O, onları tahzîr etmiş, risalet vazîfesini yapmış olduğu için O'na korku ve mes'uliyyet yoktur demek olup, فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا (*"Vaktaki emrimiz geldi, Salih'i ve maiyyetinde iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık."* Hûd-11/66) mazmuniyle nüfus-i zekiyyenin felâhına misal olur.

ÜÇÜNCÜSÜ de: Süddî, Dahhâk, Mükatil ve Zeccac'ın kavillerince vav hâliyye olarak zamir, «eşkaya» raci' olmaktır. «Halbuki o «eşka» yaptığı cinayetin akibetinden korkmuyordu» demek olur. Müfessîrin bâzısı, kasemin cevabı bu Semûd kıssasının medlûlü olmak üzere Sûrenin âhirinde mukadder olduğuna kail olmuşlardır. Buna göre Sûrenin asıl masîka lehi hasılı mânâ şu olur: Şemse ve duhasına ilh... Kasem olsun ki, sizin içinizden Resûlullah'ı tekzîb edenlere azâbı muhakkaktır. Evvelki vecihte ise, قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيهَا (*"Gerçek felah bulmuştur onu temizlikte parlatan. ve ziyan etmiştir onu kirletip gömen."* Şems-91/9-10) kübra makamında asıl cevab olup bu kıssa onu misal ile isbat ve te'yid olduğundan netice şöyle tefri' edilmek lâzım gelir: İşte Allah'ın ilham ve hidayetine ittiba' edip nefislerini takva ile tezkiye edenler, felâh bulduğu gibi, tezkiye etmeyip de bil'akis fücur ve mâsiyet ile ifsad etmiş olanlar Allah'ın Resûlü'nü tekzib edip şakîlerine ittiba eden ve o yüzden günahlariyle helâk olup giden Semûd gibi Resûlullah'ı tekzîb ve azgınlara ittiba' ederek kendilerini akibet azâba mahkûm edip haib ve hasir olurlar. O halde Allah'ın Resûlüne ve nuru olan Kur'ân'a iman ve ittiba' ve nefislerinizi takva ile tezkiye ve tenmiyeye çalışınız ki, felâh bulasınız. Denilmiş ki, bilhassa Semûd kıssasiyle va'z, ilk muhatab olan Arabların diyarlarına yakın olduğu içindir. Te'vil ve isaret nokta-i nazarından da denilebilir ki, bu kıssanın tahsîs. Çünkü bunda, Nâkatullah bedene, Salih ruha, Sükyası mârifete işaret olduğuna göre Semûd kıssası, nefs-i insaniyyenin ahvaline münasib, bu Sûre de nefsin saadet ve şekavetteki meratibini beyan siyakında olduğu için bilhassa bu kıssa zikrolunmuştur.

LEYL SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 21

Ve'l-leyli Sûresi, Mekkî'dir. Ancak Ali İbn Ebi Talha Medenî'dir demiş, bâzısı Mekkî ve bâzısı Medenî'dir de denilmiş.

Âyetleri: Hılâfsız yirmi birdir.

Fasılası: «ا» Harfidir.

Sebeb-i nüzulü: Cumhur, Hazret-i Ebu Bekir radıyallahü anh şanında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Bu, İbn Mes'ud ve İbn, Abbas ve gayrilerinden esânîd-i sahiha ile rivayet olunmuştur. Süddî, Ebü'd-Dehdah-ı Ensarî radıyallahü anh hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Şöyle ki: Bir Münafıkın evinde bir hurma ağacı vardı. Ondan civarında bulunan yetimlerin hanesine bâzı «belah», [1] ben düşmüş alaca hurma koruğu düşerdi. O münafık gider onu, onlardan alırdı. Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem ona, onu o yetîmlere bırak, onun bedeline sana cennette bir nahle var buyurmuştu. O, dinlemedi. Bunun üzerine Ebu Dahdah, onu bütün hâitı ile satın aldı. «Ben, o cennetteki nahleye bunu, o yetîmlere hibe edeceğim» dedi. Aleyhisselâtü vesselâm da, «yap» buyurdu. Binaenaleyh onu, hibe etti. Bu Sûre nâzil oldu demiştir. Bâzıları da, ... وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (*"O en müttekî olan ise ondan uzaklaştıkça uzaklaşdırılacaktır.»* (leyl-92/17) Ebu Bekir hakkında nâzil oldu demiş, maadasından sükût eylemiş, bâzı Müfessirînden de bunun, mücmaun aleyh olduğu naklolunmuştur. Râzî, Kaffal'den naklen demiştir ki: «Bu Sûre Hazret-i Ebu Bekir ve müslimîne infakı ve Ümeyye ibn

---

[1] Hurmanın altı mertebesi vardır. Tali', sonra hilâl, belah, büsür, rütab. emr.

Nahle: Hurma fidanı.

Halef ve bühul-ü küfrü haklarında nâzil oldu. Böyle olmakla beraber mânâları umumîdir. Baksanıza evvelinde اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى (*"Ki sizin sa'yiniz dağınıktır."* Leyl-92/4), âhirinde فَاَنْذَرْتُكُمْ نَاراً تَلَظّٰى (*"Ben size bir ateş haber verdim ki, köpürdükçe köpürür."* Leyl-92/13) buyurulmuştur. Ümeyye ibn Halef yerine, Ebu Süfyan ibn Harb diyenler de vardır.

وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا (*"Kasem olsun o güneşe ve parıltısına."* Şems-91/1)'dan sonra bu Sûrenin leyl-ü nehara kasem ile başlaması pek mütenasib olduğu gibi, ondaki قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا (*"Gerçek felah bulmuştur onu temizlikle parlatan. Ve ziyan etmiştir onu kirtelip gömen."* Şems-91/9-10) mazmununu bunda bir nevi' tafsil vardır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰىۙ ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰىۙ ﴿٢﴾ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ ﴿٣﴾
اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰىۜ ﴿٤﴾ فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰىۙ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰىۙ ﴿٦﴾
فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰىۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰىۙ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰىۙ
﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰىۜ ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْن۪ي عَنْهُ مَالُهُٓ اِذَا تَرَدّٰىۜ ﴿١١﴾ اِنَّ عَلَيْنَا
لَلْهُدٰىۘ ﴿١٢﴾ وَاِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْاُو۫لٰى ﴿١٣﴾ فَاَنْذَرْتُكُمْ نَاراً تَلَظّٰىۚ ﴿١٤﴾
لَا يَصْلٰيهَٓا اِلَّا الْاَشْقٰىۙ ﴿١٥﴾ اَلَّذ۪ي كَذَّبَ وَتَوَلّٰىۜ ﴿١٦﴾ وَسَيُجَنَّبُهَا
الْاَتْقٰىۙ ﴿١٧﴾ اَلَّذ۪ي يُؤْت۪ي مَالَهُ يَتَزَكّٰىۚ ﴿١٨﴾ وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ
تُجْزٰىۙ ﴿١٩﴾ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰىۚ ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضٰى ﴿٢١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Kasem olsun bürürken o geceye, 2- Ve açıldığı zaman o gündüze, 3- Ve erkeği, dişiyi yaradana 4- Ki, sizin sa'yiniz dağınıktır. 5- Bundan böyle amma herkim vergi verir korunur, 6- Ve hüsnâyı tasdik eylerse. 7- Biz, onu yüsraya (en kolayına) kolaylıyacağız. 8- Ve amma herkim bahillik eder ve

istiğna gösterir, 9- Ve hüsnâyı tekzib eylerse. 10- Onu da, usraya (en zoruna) kolaylıyacağız. 11- Ve yuvarlandığı zaman onu, malı kurtaramıyacak. 12- Her halde doğruyu göstermek Bize. 13- Ve her halde sonu da bizim önü de (âhiret de dünyada). 14- Ben, size bir ateş haber verdim ki, köpürdükçe köpürür. 15- Ona ancak en şakî olan yaslanır. 16- O ki, tekzib etmiş ve tersine gitmiştir. 17- O, en müttakî olan ise, ondan uzaklaştıkça uzaklaşdırılacaktır. 18- O ki, malını verir, tezekkî eder. 19- Ve onda hiç kimsenin mükâfat edilecek bir nimeti yoktur. 20- Ancak Rabbi A'lâ'sının rızasını aramak için verir. 21- Ve elbette o rızaya erecektir.

وَاللَّيْلِ **«Kasem olsun geceye.»** Bu Sûrenin evvelindeki kasemler, evvelki Sûredeki kasemlerin bir telhiysi olmakla beraber tertibi itibariyle ayrıca şayan-ı dikkattir. Orada nurdan zulmete geçerek, fena ve insilâh âliminden mârifetullah'a ve mârife-i nefse gidiş yolu gösterilmiş ve zulümatı bedende kalanlara sonunda haybet ve hüsran ile kıssa-i Semûd zikredilmiş idi. Burada ise, zulmet-i fenadan nur-i şühûda doğru tecellî, tezekkî ve nema ile Bekabillâh'a gidilecek ve sonunda rızaya erilecektir. O, bir inzar ile nihayet bulmuştu. Bu inzar ile başlayıp, tebşîre doğru gidecektir. Evvelki Sûre helâk ve ukubet ihtariyle hitam bulduğu için, bu Sûreye leyle kasem ile başlanıp neharın tecellisine ve hilkatin erkek ve dişi ile inkişafına ve mesâinin ihtilâfına geçilmesinde وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا ihtarının bir vechini de tavzîh vardır. Bir kavmin ve hattâ bütün âlemin helâk ve fenasiyle Halik'a bir eksiklik, bir ziyan gelmez, onun kudretine bir tevakkuf ârız olmaz. O geceyi gündüz yapar ve dilediği gibi erkeği, dişiyi yine yaratarak, hilkate inkişaf verir. Bu münasebetle zulmetten nura, inzardan tebşîre doğru gidilmek ve bişaret yolu gösterilmek üzere evvelâ leyle kasem olunmuştur ki, âfakî, enfüsî zulmete işarettir. Onun için şu kayd ile takyid olunmuştur: إِذَا يَغْشَى **Bürürken veya bürüyeceği zaman**, yâni karanlığiyle güneşi veya gündüzü veya örtebileceği her şeyi ile âfâkı ve hatta gam-u kasveti وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّيكُمْ بِاللَّيْلِ (*"O odur ki sizleri geceleyin kendinizden geçirir, alır."* En'âm-6/60) buyurulduğu üzere vefat mânâsında olan nevm-ü gafleti ile gözleri ve gönülleri bütün şuur ve enfüsü sarıp bürüyor, kaplıyor olduğu hale veya kaplayacağı istıkbale, hasılı halde ve istikbalde insanı farktan cem'a, kesretten halvete, şühûddan fenaya götürmek üzere hücum ettiği veya edeceği koyu şiddetli hengâme ki, tamamen istîlâ etmiş bulunursa fena-ı küllî içinde istiğrak hasıl olur. Bununla evvelki Sûredeki وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَيهَا (*"Ve geceye; sararken onu."* Şems-91/4)'ya işaret edilmiş olmakla beraber, mef'ulün hazfinde daha ziyade bir ta'mim ve ibham ile tehvil

---

Telhis: Kısaltma, hülasası. **İnsilâh:** Sonu gelme. **Hazf:** Aradan çıkarma. **Ta'mim:** Umumileştirme. **İbham:** Sözün anlaşılmayacak şekilde kapalı olması.

vardır. Binaenaleyh leylin, lâm-ı cinse masruf olarak gece cinsinin böyle bir lâhzasına veya ahde mahmul olarak hakikî ve mecazî bütün mânâsiyle en müdhiş gecelerin böyle bir savlet-i hengâmına işaret olabilir. «إذا» tehakkuk ifade etmek ve muzari' hal ve istikbale muhtemil olmak itibariyle bunun halde veya istikbalde tahakkukuna da tenbih olunmuştur. Bu vecihle bunda Semûd'un helâki sırası gibi bir beldenin veya bir kavmin battığı, batacağı esnada saran asar-ı gadab ve âlâmı hikâye-i hal suretinde bir ihtar ve ale'l-umum hâb-ü gaflet veya şiddet-ü kasvet ve bahusus bi'set-i seniyye sıralarında dünyayı sarmış bulunan devr-i cehalet haline ve istikbale âid olmak üzere de sekerat-ı mevt veya kıyamet ehvaline işaret dahi vardır. Bu kayıd gösteriyor ki, leyl ile hâdisât ve mümkinâtta asl olan adem-i aslîye değil, bilhassa sonradan arız olan veya olacak olan fena halinde adem-i ârizî zulmetine kasem olunarak evvel emirde onun bir tehakkukuna nazar-ı dikkat celb olunmuştur ki, bu lâhza eşyada, كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (*"Üzerindeki herkes fâni. Baki O Rabbının yüzü o zülcelali vel ikramı."* Rahmân-55/26-27) ve كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (*"O'nun vechinden başka herşey helâktedir."* Kasas-28/88) âyetlerinin okunduğu lâhzadır. Bunu okuyanlar, hükm-ü fenadan geçip vech-i bekaya giderler. Onlara o lâhza-i fenadan nur-i vahdetle şühud-i beka tecelli eder. Bu vech ile zulmetten nura götürülmek üzere buyuruluyor ki:

وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلّٰى Ve nehara kasem olsun tecelli ettiği vakit. Evvelki Sûrede neharın şemsi tecliye ettiği vakta kasem edilmişti. Bunda ise, neharın kendi tecellîsine kasem edilmiştir. Bunda, hak güneşinin vahdetle tecellîsine ve İslâm'ın zuhuruna işaret vardır. يَغْشٰى ve تَجَلّٰى zamirleri zâhiren biri leyle, biri nehara raci' olmakla beraber hakikatte ikisi de Halik Teâlâ'ya raci'dir. Gaşy O'nun, tecelli O'nundur. Bundan dolayı kasemi, O'na irca' ederek buyuruluyor ki:

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثٰى Ve erkeği, dişiyi yaratan o büyük kudret sahibi Halik'a. Yâhud «ma» masdariyye olduğuna göre yaradışına. Bunda tecellînin vahdetten kesrete seyrine ve evvelki Sûrede tesviyesi geçen nefsin erkek ve dişiye tenevvüüne ve bu hitabların ikisine de şümulüne, ve yokları var eden ve çoklukları birleştirerek tanzîm ve tesviye eyleyen Halik'in birliğine ve hayatta failiyyet ve kabiliyyetle izdivac ve ictima' nizamının ehemmiyyetine tenbih vardır. Bundan dolayı sa'y-ü amelde teşettütten tahzir ile tevhid ve intizama teşvîk için kasemin cevabında buyuruluyor ki:

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى Sizin sa'yiniz müteşettittir. Yâni mesaînız birbirini tutmaz surette müteferrîk, dağınık, nizamsızdır. Halbuki hayat ve felâh nizam-i tevhid

---

Tehvil: Korkutma. Savlet: Ani ve şiddetli saldırış.

ile teavün ve ictimaa merbuttur. Nitekim وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا (*"Topunuz bir Allah ipine sımsıkı tutunun, birbirinizden ayrılmayın."* Al-i İmran-3/103) buyurulmuştur. Yâhud saîleriniz çok farklıdır. Kimi iyi çalışır, kimi kötü, kimi yüksek, kimi aşağı, kimi imanlı, kimi imansız.

ŞETTÂ: Şetîtin cem'i olup müteferrik, dağınık, perâkende ve perişan mânâsınadır. Müfessirîn burada, bunu hükümleri muhtelif, birbirlerinden uzak, kimi iman ve itaat ve hasenât gibi hayr-ü hidayet, kimi küfr-ü isyan ve seyyiât gibi şerr-ü dalâldir meâlinde tefsir etmişlerdir. Çünkü gayeleri, hükümleri muhtelif olan sa'ylerin hasılı ayrılık, perişanlıktır. Hayra koşan şerre koşandan elbette ayrılır. Bu surette mânâ, اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ (*"Öyle ya, mü'min olan fasık olan gibi olur mu? Onlar müsavi olmazlar."* Secde-32/18) اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (*"Yoksa o kötülükleri yapıp duran kimseler, kendilerini o iman edip salih ameller yapan kimseler gibi yapacağız? Hayat ve mematlarını müsavi kılacağız mı sandılar? Ne fena hükmediyorlar?"* Câsiye-45/21) âyetleri mazmununa raci' olur. وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ (*"Halbuki ihtilaf edip duracaklardır. Ancak rabbının rahmetiyle yarlığadığı kimseler müstesnâ ve onun içindir ki onları halketti."* Hud-11/118-119) mazmununa göre ihtilâf ve ittifak ile mülâhaza da mümkündür. Bununla beraber asıl murad, cahiliyyette olduğu gibi teşettüt ve tefrikanın kendisinden tahzir ve gönüllerde fikr-i Tevhid ile amellerde intizama sevkolmak daha zâhirdir. Zira sa'yde teşettüt ve perişanlık yekdiğerini nakız olmak itibariyle hadd-i zatında ataletten daha fena olan boşuna bir teab ve ictinabı lâzım gelen bir şerdir. Bunun menşei de, nefislerde muhtelif gayelere koşan hevâ ve teşehhiyâtın ihtilâfiyle gönüllerin küfr-ü şirk ve mâsiyet buhranları içindeki perişanlığıdır. Allah'ın birliğine hakkiyle iman edememekten münbais olan bu hal ise, ferdin de cem'iyyetin de perişanlığıdır. Nitekim bu mânâ, Sûre-i Hacc'da, وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوٖى بِهِ الرّٖيحُ فٖى مَكَانٍ سَحٖيقٍ (*"Her kim Allah'a şirk koşarsa öyle olur ki sanki semadan düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor, veya rüzgar onu uzak bir yere sürüklüyordur."* Hac-22/31) ve Sûre-i İbrahim'de, مَثَلُ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرّٖيحُ فٖى يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلٰى شَيْءٍ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعٖيدُ (*"Rablarına küfredenlerin meseli şudur: Amelleri bir küle benzer ki onu fırtınalı bir günde rüzgar şiddetle savurmaktadır, kazandıklarından hiçbirşey ellerine geçmez, işte budur asıl o uzak dalâl."* İbrahim-14/18) âyetleriyle tavzîh olunmuştur. Şu beyan, teşettütü tafsildir denilmiş ise de, söylediğimiz gibi وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا (*"Topunuz bir Allah ipine sımsıkı tutunun, birbirinizden ayrılmayın."* Al-i İmran-3/103) mazmunu üzere

zıddına terğib ile teşettütten tahzir için hükümlerini tafsîl olması bizce daha muvafıktır:

فَأَمَّا مَنْ أَعْطٰى Fakat amma her kim i'ta etmiş. Malının hukuku olan vergisini vermiş وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (*"Ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler."* Bakara-2/3) gibi infak âyetlerinde beyan olunduğu ve daha yakında Sûre-i Beled'de geçtiği vech ile hayır necdine çıkan akabeyi iktiham etmek üzere fekk-i rakabe ve darlık günlerinde bîçarelere it'am ve müslimîni düşmanlara karşı müdafaa ve takviye eylemek gibi vücuh-i hayra sarf ve infak eylemiş وَاتَّقٰى ve **korunmuş takvâ yolunu tutmuş.** Allah'dan korkup taat yolunu tutarak kendini teşettütten, fenalıktan, menhiyyattan sakınmış, اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ vasfına mazhar müttakî olmuş, Allah'ın vikayesine girmiş وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ve **hüsnâyı tasdîk eylemiş ise hakikatte bir güzellik ve güzellerin en güzeli bulunduğuna inanmış,** iyiyi kötüyü, fazîleti rezîleti fark etmiş, iyilik güzellik yaptıkça güzelliklerin en güzele doğru gittikçe artacağına, iyilik yapanlara ilerisi daha iyi olacağına inanmış inanarak muhsinler hakkında nîkbin olarak çalışmış. لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (*"Hasenat yapanlara hüsnâ birde ziyade var ve yüzlerine ne bir kara bulaşır ne zillet, onlar eshabı cennet hep orada muhalleddirler."* Yunus-10/26) وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا (*"Ve herkim çalışır bir güzellik kazanırsa ona onda daha ziyade bir güzellik veririz."* Şûrâ-42/23) وَيَجْزِيَ الَّذِينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰى (*"Güzellik edenleri de daha güzeliyle mükafatlandıracak."* Necm-53/31) اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (*"Çünkü Allah muhsinlerin ecrini zayi' etmez."* Tevbe-9/120) وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (*"Muhsinlere ise daha artıracağız."* Bakara-2/58) وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"Ve elbette kendilerine yaptıkları amellerin daha güzelini veririz."* Ankebut-29/7) gibi âyetlerle va'd-ü beyan olunduğu üzere ihsan eden, Allah'ı görüyor gibi sıdk-u ihlâs ile güzellik yapanlara yaptıkları hasenatın ileride artırılarak daha güzeliyle karşılığı, daha ziyadesiyle ecr-ü mükâfatı verileceğini, sonunda en güzel akibete hüsn-ü hatime ile sonraki hayatta cennet ve cemâle erdirileceğini, velhasıl muhsinler, müttekîler hakkında dünyanın sonu, âhiret daha güzel olacağını tasdîk eylemiş, bu va'din, bu en güzel hasletin, bu en güzel kelimenin, bu daha güzel mükâfatın, bu en güzel akibetin doğruluğuna inanmış, bunu kendisine akîde ve siyret edinmiş ise.

HÜSNÂ: Mâlûm ki, yukarılarda geçtiği üzere ahsen ism-i tafdîlinin müennesi, daha güzel veya en güzel mânâsına sıfat olduğu halde mevsufunun hazfiyle isim olarak kullanılmıştır. Burada «haslet-i hüsnâ», en güzel haslet: İman ve ihsan hasleti veya «kelime-i hüsnâ» en güzel kelime, Kelime-i Tevhid,

yâhud bir hakka delâlet eyleyen kelime, ahsen-i kavil ki Kelime-i Tevhid, Kur'ân, hüsnâ âyetleri evleviyetle dahil olur. Veya «millet-i hüsnâ»,en güzel din-ü millet, millet-i İslam , veya «mesube-i hüsnâ» daha güzel karşılık, yâhud en güzel sevab ve mükâfat, cennet diye bir kaç vech ile tefsir edilmiştir. Hepsinin meâli bir demek ise de, siyaka nazaran en zâhir ve en müfid olan mânâ, ihsan eden, Allah için güzellik yapan muhsinlere ileride daha güzeliyle karşılık, akibet en güzel sevab ve mükâfat mefhumiyle mesûbe-i hüsna veya akibet-i hüsnâ mânâsı veya bunu va'd eyleyen hüsna âyetleridir. Tasdik-ı hüsnâ, hüsnâ âyetleri mazmunu üzere ihsana daha güzeli ve ziyadesiyle veya en güzel sevab ve akibet ile mükâfat olunacağına iman ve imanını fiilen sadakat ile isbat mânâsına mülâhaza olunmak, amelî nokta-i nazardan daha fâidelidir. İ'ta ve ittika gibi ihsana mukabil hüsnâyı tasdik eden, onun doğruluğuna inanarak sadakat eden kimse şübhesiz gücü yettiği kadar gıll-ü gışsız ihsan yapmağa ve o hüsnâyı tahakkuk ettirmeğe çalışır. Öyle kimse, dünyanın sonu önünden âhireti ûlâsından daha güzel olacağı imaniyle nikbîn olur. Lâkin herkes hakkında ve mutlâka değil, ihsan şartiyle muhsinler hakkında nîkbîn olur. Fazîleti, rezîleti, iyiyi kötüyü tefrik eder. Fazîletin önü zor, acı olsa da sonu pek güzel saadet olduğuna, rezîletin önü rahat ve lezzet olsa da sonu pek fena bedbahtlık olduğuna kail olarak fazîlet yolunda malen, bedenen çalışıp müşkilât-ı iktiham etmeği, rezailin lezzetini elem bilip devaîsinden korunmağı hoşlanır. İyilik hakkında nîkbîn olduğu kadar da kötülük hakkında bedbîn olur ve böyle bir kimse ihsandan hazz-ü zevk duyacağı için i'ta ve ittikay-ı huzur ve îtminan-ı kalb ile seve seve yapar, hayra sarf eylediği mal ve cehde acımaz ve fenalıktan korunmak için meşakkatlere katlanmaktan, fedâkârlık etmekten yılmaz. وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (*"Her kim de nefsinin hırsından korunursa işte onlardır o felah bulanlar."* Haşr-59/9) der. Bu suretle hüsnâya iman, tertib-i vücûdîde i'ta ve ittikaya mukaddemdir.O fazilet ve ihsan ,o tasdika terettüb eder. Böyle iken zikirde i'ta ve ittikanın takdim edilmesinde iki nükte vardır.

BİRİNCİSİ: Tasdîkten murad, yalnız bâtınen nazarî ve kavlî haysiyyette değil, amelî haysiyyetiyle dahi tasdîk olduğuna, yâni mücerred doğrudur demek değil, fiilen sadakatle icrası dahi matlûb ve bilfiil i'ta ve ittika ihsan da tebeî birşey değil, ilk evvel yapılması lâzım gelen birer asl-ı maksud bulunduğuna, bununla beraber iman olmayınca da hakikatte hükümleri olmayacağına tenbihtir. Çünkü hüsnânın tasdîk-ı fiilîsi i'ta ve ittikanın vücuduyladır. Yâni fiiliyyatta

---

Gıll-ü gış: Aklın muhtelif fikirler üzerinde kararsızlığı. **Devai:** İçten gelen bir duyguyu teşvik edici haller. **Bedbîn:** Kötü görüşlü, karamsar.

hiç eseri zâhir olmayan tasdîka burada zikrolunacak yüsrâ va'di terettüb etmez.

İKİNCİSİ: Müsebbeb, sebebden, ivaz muavvazdan, ecr-ü mükâfata istihkak vazîfe ve amelden muahhar olduğu ve hüsnâ ihsanın gaye-i müterettibesi bulunduğu için tehakkukta i'ta ve ittikadan muahhardır. Tasdîkin te'hiri de hüsnâya tealluku hasebiyle olmuştur. Böyle her kim i'ta ve ittika etmiş ve hüsnâyı tasdîk eylemiş ise, فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰى **Biz, onu yüsraya müyesser kılacağız.** En kolay yola, yâni en ziyade kolaylık ve rahata erdiren, فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَس۪يرًا وَيَنْقَلِبُ اِلٰٓى اَهْلِه۪ مَسْرُورًا (*"Kolay bir hesap ile muhasebe olunur. Ve mesrur olarak ehline gider."* İnşikak-84/8-9) mantukunca kolay hesab ile cennete girmek gibi refah-ü saadet yolu olan hayır yoluna, hazırlayacağız, kolaylıklara muvaffak kılacağız. Sûre-i Beled'de geçtiği üzere başkaları için iktihamı müşkil bir akabe olan hayır yolu (necd-i hayır), onun için en kolay yol olacak, o, o müşkilâtı kolaylıkla iktiham edecek, hayır amellere kolaylıkla muvaffak olup rahat ve saadete erecektir. Müfessirîn demişlerdir ki: İşbu فَسَنُيَسِّرُهُ 'de teysir, tehyie etmek, amâde kılmak mânâsınadır. Zira يَسَّرَ الْفَرَسَ denilir ki, gemini ve eğerini vurup atı binmek için müheyya kıldı, hazırladı demektir. Buradaki teysir de bu mânâdan istiaredir. Hüsnâyı hakkiyle tasdîk eden ihsanın neticesi hakkında, nîkbîn olan kimse i'ta ve ittika ile hayr-ü hasenatı ne kadar zor olsa seve seve aşk-u ikdam ile yapacağından zorlukla değil, kolaylıkla ve zevk-u hazz ile yapar ve binaenaleyh o hüsnâya kolaylıkla ererek saadete kavuşur ve ayni zamanda o i'ta ve ittika ona gittikce o saadet yolunu kolaylaştırır. Esbab ve vesaitini teksir ile maksada vusulü teshil eyler. وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ **Ve amma buhl etmiş, malını kıskanıp da vergi vermekten kaçınmış,** وَاسْتَغْنٰى **ve istiğna etmiş.** Yâni kendini gınâya ermiş, en güzel akibeti bulmuş, ilerisi için hiç bir ihtiyacı kalmamış, artık korunmaktan vâreste olmuş ganî addederek haline, ferdiyyetine saplanmış, istikkbalini hesaba almayıp maliyle dünya şehevatiyle Ukbâ nimetlerinden istiğna göstermiş وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى **ve hüsnâyı tekzib eylemiş,** daha güzele veya en güzele inanmamış, cennet nimetleriyle muhsinlerin akibeti daha güzel olacağı hakikatine yalan demiş, hasılı gün günden bedterdir, ihsanın korunmanın fâidesi yoktur diyerek akibet hakkında bedbîn olmuş ise, فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى **onu, usraya müyesser kılacağız.** Ateşe girmek gibi en zor ve en güç akibete götüren yola müyesser kılacağız, en zor akibete hazırlıyacağız, o zorluğu yenemeyecek, zorluklar onun tepesine binecektir. وَمَا يُغْن۪ي عَنْهُ مَالُهُٓ اِذَا تَرَدّٰى **Ve o çukura yuvarlandığı, yâhud helâk olduğu vakit onu, malı kurtaramayacaktır.** Kıyıp veremeyerek topladığı ve onunla zengin olmak, müstağni kalmak istediği mal, onu kabre yu-

Müterettib: Sıralanmış. **Muahhar:** Geriye bırakılmış. **Teshil:** Kolaylaştırma.

varlanmaktan, helâk ile esfel-i sâfilîne gitmekten kurtaracak değil, bil'akis azâb ve hüsranını artıracaktır.

TEREDDÂ: Helâk mânâsına «redâ»'dan yâhud yuvarlanmak mânâsına tereddüddendir. İkinci surette aslı «tereddede» olup تقضّى البازي gibi yaya kalb olunmuştur. Nitekim mütereddiye bundandır.

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى **«Herhalde doğruyu göstermek bize.»** Yukarıki beyanatı takrir ile va'z-u irşad için istînaftır. Yâni haberiniz olsun ki, her halde hidayet ve irşad bizedir. Felâha çıkaran doğru yolu göstermek, hakk-u savabı beyan etmek, Resûl göndermek, Kitab indirmek, âfakta edille nasbetmek, enfüste kalblere iyiyi, kötüyü ilham eylemek Rububiyyetin şanına âid bir iştir. Allah'ın hidayeti olmayınca siz kendiliğinizden onu yapamazsınız, ona göre hidayeti kabul ettirip de hakk-u hayır yoluna gitmek de sizin meşiyyetinize mevdu' bir keyfiyettir. وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَى **Ve şübhe yok ki, sonu da bizimdir önü de. Evvel-ü âhir mülk bizim hakk-ı tesarruf bizimdir.** Muaraza veya müdahale edecek başka bir mâlik yoktur. O halde ne âhirette, ne de dünyada Allah'dan başka hükm-ü meşiyyeti nafiz olacak bir merci' bulmanıza ve onun hidayetinden müstağni olup da kendinizi kurtarmanıza imkân yoktur. O, ne derse öyle olacaktır. Hidâyet, O'nun hidâyeti, asıl irade O'nun iradesi, hüküm O'nun hükmüdür. O'nun iradesi, hidâyeti, hükmü hilâfına gitmek istiyen arzularınız, meşiyyetleriniz, hükümleriniz hep dalâldır. Onun meşiyyetinize mevdu' olarak gösterdiği hidâyeti kabul etmeyip aksine gitmek istediğiniz takdirde zarar edecek olan O, değil, ancak sizsinizdir. فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى **İşte size bir inzar yaptım, bir ateş haber verdim ki, alevlendikçe alevlenir, köpürdükçe köpürür.**

TELEZZÂ: Muzari müennes, aslı «tetelezzâ»'dır. Mazî olsa idi, nar, müennes olduğu için تلظّت denilmesi lâzım gelirdi. Bir ateş ki, لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى **ona, ancak en şakî, en bedbaht olan yaslanır.**

EŞKA'dan murad, kâfir olduğu anlatılmak için şununla beyan ve tefsir olunmuştur: الَّذِي كَذَّبَ **O ki, tekzîb etmiş,** Hakk hidâyetine yalan demiş وَتَوَلَّى **ve yüz çevirmiştir.** Doğruya yalan demiş iltifat etmemiştir. Ki, işte bu kâfirdir. Takdîr-i İlâhî'de en şakî en bedbahttır, o ateşe yaslanıp kalacaktır. Tekzîb etmeksizin i'raz eden fasık ise, en şakî değil, şakîdir o ateşe girerse de yaslanıp kalmaz. وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى **O etka olan, yâni hem küfürden, hem mâsiyetten korunan en müttakî ise, o ateşten uzaklaştıkça uzaklaştırılacak, çok uzaklaştırılacaktır.** Çünkü O, ona yaslanıp kalmak şöyle dursun asla girmeyecek, üzerinden kolaylıkla geçip cennete gidecektir. الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى **O etka ki,**

İştinat: Başlangıç, sözün başlangıcı.

malını verir tezekki eder. Temizlenir, tefeyyuz eyler, felâh bulur. Yâhud «yetezekkâ» hal olduğuna göre, Tezekkî etmek: İndallah temizlenip nemâlanmak üzere malını verir. وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى **Ve onda, başka bir kimsenin bir nimeti yoktur ki karşılığı, mükâfatı verilecek olsun.** Yâni hiç kimseye medyun ve minnetdar değildir ki, verirken ona karşılık olarak versin, yâhud herhangi bir kimseye verdiği vergiyi ondan bir karşılık, bir mükâfat bekleyerek vermez. اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى **Ancak Rabb-i A'lâ'sının rızasını aramak için verir, o ciheti gözetir.** Onu bulacak mı? denirse: وَلَسَوْفَ يَرْضٰى **Kasem olsun ki, o muhakkak razı olacaktır.** سَوْفَ kasem veya ibtida için, لَامِ istikbalde tahkîk içindir. «Yerdâ» zamiri, «etka» ya da Rabbe de raci' olabilir. Çokları etkaya rücuunu zâhir görmüşler. O etka, Rabbından razı olacak demişlerdir ki, Rabbinin aradığı rızasını bulup razı oluncaya kadar nimet-ü atasına erecektir demek olur. İmam Râzî: «Rabbe rücuu daha karîb ve daha beliğ olduğunu, çünkü Allah Teâlâ'nın rızası, kulun rızasından eblâğ bulunduğunu» söylemiştir ki, Rabbi de, ondan razı olacak, rızasına erdirip merzîsi kılacaktır. Rabb-i A'lâsının rızasını arayan o etka daha önce Rabbin'den razı olduğu gibi aradığı rızaya erip merdî dahi olarak, رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (*"Hem râdiye olarak hem merdiyye de."* Fecr-89/28) vasfı tehakkuk edecektir demek olur وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (*"Allah'ın rıdvanı ise hepsinden büyük, işte asıl fevzi azim de budur."* Tevbe-9/72).

Hâkim, sahih diye Amir ibn Abdillah ibn Zübeyr'den, babasından rivayet etmiş. Demiştir ki: «Ebu Kuhâfe, oğlu Ebu Bekir radıyallahü anh Hazretlerine: «Seni görüyorum ki, bir takım zayıf köleler âzâd edip duruyorsun. Mâdem ki, bunu yaptın bari kuvvet olacak ve önünde duracak bir takım celâdetli adamlar âzâd etseydin» demişti. O da: «Babacığım, ben ancak muradımı murad ediyorum.» اِنَّمَا اُرِيدُ مَا اُرِيدُ dedi. Bunun üzerine, فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى... اِلٰى .. وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى (Leyl-92/5-19) nâzil oldu. İbn Cerîr, der ki: «Âsâr varid olan sahihi» budur, demişlerdir ki: «Bu, Ebu Bekir, âzâd ettiklerini âzâd etmesi sebebiyle onun hakkında nâzil oldu. Bana Muhammed ibn İbrahim-i Enmâtî tahdis etti dedi: Bize Harun ibn Mâruf tahdis etti, dedi, bize Bişr ibn Serî tahdîs etti, dedi, bize Mus'ab ibn Sâbit, Âmir ibn Abdillah'dan, babasından şöyle tahdis etti, dedi ki: «Bu âyet Ebu Bek-i Sıddîk hakkında nâzil oldu.» «وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى وَلَسَوْفَ يَرْضٰى» حدثنا ابن عبد الاعلى قال: حدثنا ابن ثور عن معمر قال اخبرني سعيد عن قتادة: «وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى» (*"Ve onda hiç kimsenin mükafat edilecek nimiti yoktur. Ancak Rabb'ı a'lasının rızasını aramak için verir ve elbette o rızaya irecektir."*

Medyun: Borçlu. **Ata:** Bağışlama, bahşiş, lütuf.

Leyl-92/19-21) kavlinde dedi ki: «Ebu Bekir hakkında nâzil oldu, bir takım insanları kendilerinden ne ceza ne şükûr iltimas etmeyerek i'tak etmişti. Altı yâhud yedi kişi ki, Bilâl ve Âmir ibn Füheyre onlardandır.» İbn Ebî Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh ve İbn Asâkir, İbn Mes'ud'dan tahric etmişlerdir. Demiş ki: «Hazret-i Ebi Bekir, Bilâl'i Ümeyye ibn Halef'ten bir bürde ile on vukıyyeye iştira edip âzâd etti. Allah Teâlâ da وَاللَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى ، وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى ، وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى . اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى (Leyl-92/1-4)'yı inzal eyledi.» Radıyallahü anhüm ve radu anh.

Şimdi bu Sûreyi de, Duhâ ve İnşirah ve Tîn sûreleri tâkîb edecektir.

Itak: Hürriyet.

DUHÂ SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 11

Duhâ Sûresi de Mekkî'dir.

Fasılası: ا، ر، ث harfleridir.

Evvelki Sûre, leyl ile başlayıp etkaya rıza ile hitam bulmuştu. Etkaların başı ise, Resûlullah Sallâllahü aleyhi vesellem olduğundan O'nun akibinde terakki suretiyle Resûlullah'a olan ve O'nun rızasına tealluk eyleyen ata ve nimet-i Rabbaniyye'nin tahdisini nâtık olan bu Sûre geliyor. İmam Râzî'nin dediği gibi evvelki Sûre, Ebu Bekir radıyallahü anh, bu ve bundan sonraki de Resûlüllah sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin Sûreleri olduğu cihetle Hakk Celle ve Alâ, Sıddîki ile Resûlü arasında başka bir vasıta olmadığına bir işaret olmak üzere beyinlerini diğer bir Sûre ile fasl etmemiştir. Bu suretle bu tertibde ve Sûrelerin mazmununda mertebe-i sıddîkten mertebe-i risalete yükselen bir terakkî vardır.

SEBEB-İ NÜZULÜ: Bir kaç gün vahyin kesilmesi ile Resûlullah'ın bir sıkılması olmuştur ki, bu babda muhtelif rivayât vardır: Tirmizî'de, Esved ibn Kays'tan, Cündeb ibn Büceli radıyallahü anhten, Dedi ki: «Hazreti Peygamber Sallallahü aleyhi vesellem ile bir garda idim. Parmağı kanadı, bundan dolayı Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem: هَلْ أَنْتِ إِلاَّ إِصْبَعٌ دَمِيتِ وَفِي سَبِيلِ اللهِ مَا لَقِيتِ *«Sen, ancak bir parmaksın ki kanadın, Allah yolundadır bütün de çattığın»* (Buhari: Cihad-9) dedi. Cebrail aleyhisselâm da betaet etti. Müşrikler: «Muhammed bırakıldı» dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى *("Veda etmedi*

Tahdis: Söylemek, görülen iyiliği herkese söylemek. **Gar:** Mağara. **Betaet:** Biryerde oturmak.

Rabbın sana ve darılmadı." Duhâ-93/3)'yi indirdi. Bu hadîs hasendir sahihtir.» Buhârî'de, Esved ibn Kays demiştir ki: «Cündeb ibn Süfyan radıyallahü anhı işittim, şöyle dedi: Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem rahatsızlandı. İki, üç gece kalkmadı. Bir kadın geldi: «Ya Muhammed, ben umarım ki, şeytanın seni bırakmış olsun. Görüyorum ki, iki, üç gecedir sana yaklaşmadı» dedi. Bunun üzerine Allah azze ve cell, وَالضُّحٰى وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى *("O duhaya ve dindiği zaman o geceye kasem olsun ki. Veda etmedi Rabbın sana ve darılmadı."* Duhâ-93/1-3)'yi indirdi.» İbn Ebî Hâtim de, Cündeb-i Bücelî'den, demiştir ki: «Resûlullah'ın parmağına bir taş atılmıştı: مَا اَنْتِ اِلَّا اِصْبَعٌ دَمِيتِ وَفِى سَبِيلِ اللّٰهِ مَا لَقِيتِ dedi. Sonra iki, üç gece kaldı, kalkmadı. Bir kadın, O'na: «Şeytanını görmüyorum, her halde seni terk etmiş» dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, وَالضُّحٰى وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى *("O duhaya ve dindiği zaman o geceye kasem olsun ki. Veda etmedi Rabbın sana ve darılmadı."* Duhâ-93/1-3)'yi indirdi.» Hâkim, Zeyd ibn Erkam radıyallahü anh'ten, demiştir ki: «تَبَّتْ يَدَا اَبِى لَهَبٍ...» nâzil olunca Ebu leheb'in karısı Ümmü Cemîl'e, ***«Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem seni hecv etti.»*** denildi. Bunun üzerine karı, Aleyhissalâtü vesselâma geldi. Aleyhissalâtü vesselâm bir kalabalıkta oturuyordu. ***«Ya Muhammed, beni neye hecv ettin»*** dedi. ***«Vallahi seni, ben hecv etmedim, seni, Allah Teâlâ hecv etti»*** buyurdu. Karı: ***«Hiç sen, beni odun yüklenirken, yâhud boynumda bükülmüş iple gördün mü?»*** dedi, gitti. Resûlullah bekledi. Vahy inmiyordu. Derken o karı geldi: ***«Sahibini görmüyorum. Her halde sana vedâ etmiş, darılmış»*** dedi. Allah Teâlâ da, onu inzal buyurdu.» مَا اَرٰى صَاحِبَكَ اِلَّا قَدْ وَدَّعَكَ وَقَلٰى Anlaşılıyor ki, bu Sûre, «تَبَّتْ» den sonra nâzil olmuş ve o sözü söyleyen kadın da, Ebu leheb'in karısı Ümmü Cemîl imiş. Taş atılıp mubarek parmağının kanaması hâdisesi, taife gidişte olduğuna göre demek ki, o zaman Cündeb-i Bücelî Hazretleriyle birlikte bir mağaraya girmişlerdi. Vahyin teahhurunun sebebi hakkında da bir kaç rivayet vardır. Müfessirînden bir kısmı, Sûre-i «كهف» in sebeb-i nüzûlünde geçtiği üzere sorulan suale karşı: «Yarın haber veririm» deyip de istisna yapmamış «İnşallah» dememiş olması idi demişler. Bir de denilmiş ki: Hazret-i Osman radıyallahü anh, Aleyhissalâtü vesselâm'a bir üzüm veya hurma salkımı takdim etmiş idi. Bir sâil geldi, Resûlullah onu, ona verdi. Sonra Osman, ondan bir dirheme satın aldı, yine takdim eyledi. Sâil yine geldi, yine verdi. Üçüncüsünde latîfe ederek: «Sen sâil misin, yoksa tâcir misin, Ya Fülan!» buyurdu. Onun üzerine vahiy günlerce teahhur etti. Resûlullah, ondan sıkıldı, sonra bu nâzil oldu .» Demek ki, o söylenenler de bu arada söylendi.

Teahhur: Geciktirmek. **Sail:** Soran, dilenci.

İbn Ebî Şeybe, «Müsned»'inde ve Taberânî ve İbn Merduye, Havle hadisiyle rivayet eylemişlerdir. Havle radıyallâhü anha, Resûlullah'a hizmet ederdi. Demiştir ki: «Bir enik, Resûlullah'ın serîri altına girmiş, ölmüş haberimiz olmamış. Resûlullah, dört gün durdu, vahiy inmiyordu. «Ya Havle, dedi, Resûlullah'ın odasında ne oldu ki, bana Cibril gelmiyor?» Ben de: «Ya Nebiyyallah, o günden beri de bize hayırlı bir gün gelmedi» dedim. Bürdesini aldı, giydi ve çıktı. Ben gönlümde, «odayı süpürsem hazırlasam» dedim. Hemen süpürgeyi serîrin altına saldım, ağır bir şeye rastladım, bırakmadım, ölü bir enik karşıma çıktı. Onu, elimle aldım, evin arkasına attım. Derken Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem geldi. Mübarek sakalı titriyordu. Vahiy nâzil olduğu vakit, O'nu bir titreme alırdı. «Ya Havle, beni ört» buyurdu. Allah Teâlâ, «وَالضُّحٰى» «وَالَّيْلِ ... اِلٰى ... فَتَرْضٰى» nâzil olmuştu.» Bir rivayette inkita, dört gün olmuş oluyor. İbn Cüreyc'den on iki gün, Kelbî'den on beş gün, on küsûr da denilmiş, İbn Abbas'dan yirmi beş gün, Süddî ve Mukatil'den kırk gün diye de rivayetler vardır. Belli ki, bu gibi müddetlere ilim, mebdeine ilm ve mütefavit olur. Onu tamamiyle bilmek Resûlullah'ın kendisinden olabilir. Bu ise, merfuan rivayet edilmemiştir. Sahih olarak mâlûm olan şudur ki, bir müddet vahyin teahhuru vaki' olmuştur ve Resûlullah, bundan hüzn-ü ıztırab duymuş ve ahvalinden bu hiss edilmiştir ve iki üç gece kıyam etmediği görülünce O'nun her halini tâkib eden müşrikler, öyle söylenmeğe bir vesîle de bulmuştur. Cenab-ı Hakk da, O'nun kalb-i şerîfine itminan vermek üzere bu Sûreyi inzal buyurmuştur. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالضُّحٰى ۝١ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى ۝٢ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى ۝٣

وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى ۝٤ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى

۝٥ اَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَاٰوٰى ۝٦ وَوَجَدَكَ ضَٓالًّا فَهَدٰى ۝٧

وَوَجَدَكَ عَٓائِلًا فَاَغْنٰى ۝٨ فَاَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۝٩ وَاَمَّا

Mütefavit: Zamanca birbirinden ayrı.

ٱلسَّآئِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- O duhâya, 2- Ve dindiği zaman o geceye kasem olsun ki, 3- veda' etmedi Rabbin sana ve darılmadı. 4- Ve her halde sonu senin için önünden daha hayırlı. 5- Ve ileride Rabbin, sana atâ edecek, öyle atâ edecek ki, rızaya ereceksin. 6- O, seni bir yetîm iken barındırmadı mı? 7- Ve seni yol bilmez iken yola koymadı mı? 8- Ve seni bir yoksul iken zengin etmedi mi? 9- Öyle ise, amma yetîme kahretme. 10- ve amma sâili azarlama. 11- Fakat rabbının ni'metini anlat da anlat.

وَالضُّحٰى **Kasem olsun o duhâya.** Duhâ diye mâruf olan kuşluk zamanına ki, güneşin parlayıp yükselmeğe başladığı, gündüzün gençliği zamanıdır. «Lâm», cins için olur. Yâhud duhalar içinde mümtaz bir duhaya ki, «lâm», ahd için olarak hakikat güneşinin ufuk-ı Muhammedî'den doğup رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Alemîne rahmet olarak"* Enbiya-21/107) olarak âlemlere risaletle ziyalar saçmağa başladığı zamana işarettir. Hitab, Resûlullah'a olmak itibariyle bu ahid mânâsı racih olur. Bundan dolayı vech-i Muhammedî'ye veya teklîm-i İlâhî zamanına işaret olduğu da söylenmiştir. Nitekim «طه»da وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى (*"Ve nâsın toplanacağı kuşluk vakti."* Taha-20/59) âyetinden anlaşıldığı üzere halkın toplanıp Musa'nın sahirlere galebe ettiği vakit de, ma'hud bir kuşluk zamanıdır.

وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى **Ve o geceye, sükûna erdiği, kararını bulup dindiği zaman,** yâni tam kıvamına gelip durduğu, içindekilerin sükûn bulduğu vakit ki, evvelinden bir müddet geçtiği orta demleridir. O vakit zulmet artacağı kadar artmış, örteceğini örtmüş, kararını bulmuş, bir de ses sada kesilmiş dinmiş olur. Karanlığın çöktüğü, ortalığı örttüğü veya rüzgârın kesildiği veya gecenin tükendiği sıra diye de mülâhaza olunabilir ki, her birinin duhaya bir tekabülü veya bir vech ile bir mümaseleti vardır. Biri neş'e, biri gam, yâhud zeval-i gam ifade eder.

SECA: Ulüvv vezninde «sücüvv»'dendir. Sücüvv, mutlâka sükûn, yâni bir şey kararını bulup dinmek, sâkin olmak mânâsınadır. Bahr-i sâci: Dalgasız durgun deniz. Tarf-ı sâcî: sâkin, baygın göz. Leyl-i sâcî de: sâkin, durgun, rüzgârsız gece demektir. Seciyye dahi sükûn mânâsından me'huz olup insanın nefsinde sâkin ve sâbit huy, meleke demektir. Tesciye de örtmek mânâsına gelir. Bu vech

---

Teklîm: Söyletmek.

ile gecenin sükûnu demek olan sücuvvu zamanı, iyice durgunluğu ile tam kararması, örtüp kaplaması veya nihâyete erip geçmesi zamanı diye de telakkî edilmiştir. İbn A'rabî: سجا الليل ، اشتدّ ظلامه demiş, İbn Münzir ve daha bâzıları İbn Cübeyr'den: إذا أقبل الليل فغطّى كلّ شيء diye, İbn Cerîr ve İbn Merduye, Avfî tarikiyle İbn Abbas'dan: سجا الليل diye, İbn Münzir ile İbn Ebî Hâtim de, O'ndan: إذا سجى ذهب diye tahric eylemişlerdir. Cümhur'un beyanına göre asıl sücüvv, sükûn demek olduğu ve leyl-i sâcî, rüzgârsız gecede şayi' bulunduğu için murad, gaşiyde olduğu gibi zulmetin şiddet ve savletini değil, هو الذي جعل لكم الليل لتسكنوا فيه (*"O, odur ki içinde durup dinlenesiniz diye sizin için geceyi yaptı."* Yunus-10/67) mantukunca bilhassa sükûn ve sükûneti zamanını ihtar olmak zahirdir ki, bu sükûn geceleyin ıztırab duyulmayacak vech ile hasıl olan herhangi bir sükûn-i hissî ve mânevî ile huzur ve istirahate veya gecenin bitmesi gibi kederin zevâl-i hengâmına da şamil olur. Bu suretle والليل zulmet ve kedere ve binaenaleyh tehavvülâtı hayatta âlâm ve ekdar veya mevt ile fânîlik kasvetinin istîlâsı ve vahyin inkıtaı ile nur-i mârifetin üfulü ve ruhun inkıbazı hallerine işaret olmakla burada murad, o zulmet ve kederin kendisi değil, bilhassa öyle bir halde husule gelen huzur ve sükûnu ihtar, yâni gecenin duyulmaması halinde olduğu gibi vahyin fütûrunda da, bir dinleniş ve tebettül bulunduğunu veya gecenin geçmesi, sabahın başlaması deminde olduğu gibi vahyin fütûru zamanı bitip yeniden başlamasıyle kederin neş'eye tehavvül eylediği zamanı duyurmaktır. Şu halde, والضحى hayatın ve nur-i mârifetin şa'şaa ile parlamağa başladığı genç ve dinç bir neş'e zamanını, ruh tecelliyatını ifade ettiği gibi الليل ona mukabil mutlak bir zulmeti, beden küduretini iş'ar etmekle beraber إذا سجى kaydi o zulmetin sükûnu demindeki huzur ve istirahatle teab-ü kederin zevali ve gelecek uhrevî bir neş'enin istibşarı hengâmını ifade etmiş olur ki, bunun sebeb-i nüzule ve bervech-i âtî gelecek cevablar ile bu sûre mazmunundaki müterakkî va'd-ü tebşire münasebeti ne güzeldir. Hasılı, zulmetten nura, nurdan zulmete saat besaat değişen zaman tehavvülâtı içinde bilhassa ilk hayat ve mârifet neş'esinin terakkî demi olan parlak duhaya ve ona arız olmakla beraber gelecek bir hayat ve saadet neş'esinin mukaddimesi ve mübeşşiri olan gecenin dindiği sükûnu hengâmına kasem olsun ki, ya Muhammed, ما ودّعك ربّك **Rabbin seni tevdi' etmedi, veda' edip bırakıvermedi.**

TEVDİ: Aslında misafirin veda' etmesi, yâni giderken kalanlara: «Hoşça kalın, Allah'a ısmarladık» gibi veda', bolluk, hoşluk, akibet duasiyle bırakıp git-

Üful: Batmak kaybolmak. **Fütur:** Gevşeklik. **Teab:** Bezginlik, sıkıntı. **Bervech-i ati:** Aşağıdaki gibi.

mesi ve böyle veda' ile teşyi' edilmesi demek olup sonra mutlâka terk edip bırakmak mânâsına da kullanılmıştır. Allah Teâlâ hakkında mâruf mânâsiyle veda' ve teşyi' mutasavver olmadığından burada da terk mânâsiyle müfesserdir. Sebeb-i nüzul de buna diğer bir karînedir. Yâni bırakmadı وَمَا قَلَى ve darılmadı. Bırakmaması, dargınlıktan, gadabdan bırakmamak değil, rahmet-ü inayetinden bırakmamaktır. Çünkü bırakmamak iki vech ile olur. Birisi lûtuf, birisi kahr ifade eder. Yoksa أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى (*"Sanır mı insan muhmel bırakıla." Kıyamet-75/36*) mazmununca hiç bir insan mühmel olarak ale'l-ıtlak terk edilmez. Rububiyyetin muktezası sırr-ı teklif ile ya eser-i rahmet veya eser-i gadabın taht-ı hükmünde bulunur. Duha ve leyl tekabülünde buna da işaret vardır. Bundan dolayı bırakılmamaktan bir eseri gazab hatıra gelmemek için, وَمَا قَلَى diye buğz-u gadab nefy olunarak idame-i rahmet mânâsı te'yid olunmuştur. Bu daha ziyade tavzih olunarak da buyuruluyor ki: وَلَلْآخِرَةُ **Ve her halde âhire**, bulunduğun her halin sonu, meselâ, hayatının ibtidasına nazaran risalet hayatı, risaletin ibtidasında vahyin vüruduna nazaran kesilişi hali, vahyin inkıtaına nazaran tekrar böyle başlayışı hali, böyle bu Sûrenin nüzulünden sonra dembedem vâsıl olacağın her halin peyderpey sonu, nihâyet ölümden sonra âhiret nimeti, hasılı Risalet'in ibtidâsına nazaran sonrası ve hayat ve mematında bulunduğun ve bulunacağın her halin önüne nazaran sonu ve bütün dünyaya nazaran âhiret, خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى **senin için ûlâdan, evvelinden daima hayırlıdır.** Yâni sen, böyle halden hâle hayırdan daha hayırlısına mütemadiyen terakkî edip gideceksin. «Evvel» ve «âhir»'in müennesi olan ûlâ ve âhiret, dünya ve âhiret demek gibi olmakla beraber evvelki ve sonraki, önü ve sonu mefhumiyle ondan farklı olarak da kullanılır. Dünya mukabili âhiret, dâr-ı âhire veya hayat-ı âhire demek olarak ölümden sonrasında müteareftir. Halbuki evvel mukabili âhire, her hangi bir ön mukabili sonu ve içinde bulunulan halin mazîsine tekabül eden istikbalini de ifade eder. Meselâ, bu Sûrenin nüzulü halinde ûlâ ve âhire denince, ölümden evveli ve sonrası mânâsından ziyade bu halden evvelki mazî ile bu halden sonraki bütün âtîye şamil olan istikbal mânâsına ilerisi anlaşılmak yaraşır. Bu mânâ ile «âhiret, senin için ûlâdan daha hayırlıdır» demek senin bulunduğun her halin sonu senin için önünden dâima daha hayırlıdır. Yâni sen günden güne, halden hâle ileri doğru daima hayırdan hayra terakkî edeceksin. Nihayet vefatından sonra da âhiret hayatın dünya hayatından daha hayırlı olacak demek olur. Yoksa bu andan itibaren ölümün hakkında dünya hayatından daha hayırlıdır demek değildir. Eğer böyle olsa idi, şu anda ölmek senin için daha hayırlıdır demek

---

Mutasavver: Düşünülmüş. **Vürud:** Gelip yetişme.

olur ve bununla Peygamber vefata dâvet edilmiş bulunur ve bundan sonra dünyada yaşaması, hakkında daha hayırlı olmamış olurdu. Halbuki bu Sûre Mekkî olduğu için Peygamber, bundan sonra da dünyada اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ (*"İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim."* Mâide-5/3) âyetinin, اِذَا جَٓاءَ نَصْرُ اللّٰهِ (*"Gelip de Allah'ın nusreti."* Nasr-110/1) Sûresinin nüzulü senesine kadar yaşamış, İslâm'ın asıl zuhur ve galebesi hayat-ı Muhammedî'nin bu safhasında tecelli etmiş ve binaenaleyh günden güne hayır da terakkîye giden bu yaşayışın da evvelkinden hayırlı olduğu ve irtihalinden sonrasının da hakk-ı risaletpenahîlerinde daha hayırlı olacağı tebeyyün eylemiştir. Hulâsa burada, âhiret sade dâr-ı dünya mukabili dâr-ı âhiret demek olmayıp ondan eamdir. Ûlâ da, yalnız dâr-ı dünya mânâsına dâr-ı ûlâ demek değil, dâima Peygamber'in bulunduğu hâle nazaran hâlet-i ûlâ ve hâlet-i uhra mânâsına olmak evlâdır. Bu mânâda âhiretin dünyadan daha hayırlı olması da dahildir. İbn Atiyye ve daha bir kısım müfessirîn bunu, bidayet ve nihayet mânâsiyle şöyle tefsir etmişlerdir: نِهَايَةُ اَمْرِكَ خَيْرٌ مِنْ بِدَايَتِهِ وَلَا تَزَالُ تَزْدَادُ قُوَّةً وَتَتَصَاعَدُ رِفْعَةً «Her halde senin işinin nihayeti bidayetinden daha hayırlıdır. Dâima kuvvetin tezayüd ve rif'atin terakkî edip gidecek». Belli ki, bundan maksud, sade dünyada demek değil, dünyada ve ukbâda demektir. Burada böyle âhireyi âhiretten eamm mânâ ile sonu önünden daha hayırlı diye anlamak, bu âyetin makabline rabtı itibariyle daha vâzıh ve ibhamdan sâlim olduğu gibi dünya mukabili âhirete, yâni vefattan sonrasına da şamil olduğu için Taberânî'nin «Evsat»'ta, Beyhakî'nin «Delâil»'de, İbn Abbas'dan tahric eyledikleri şu hadîse de münafi olmaz. Demiştir ki: Res'ûlullah sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurdu: عُرِضَ عَلَيَّ مَا هُوَ مَفْتُوحٌ لِاُمَّتِي بَعْدِي فَسَرَّنِي فَاَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى ***«Benden sonra ümmetime fetholunacak şeyler bana arzolundu da beni mesrur etti. Akibinde de Allah Teâlâ,*** وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى (*"Ve her halde sonu senin için önünden daha hayırlıdır."* Duhâ-93/4)*'yı inzal buyurdu."* Bundan bu âyetin ayrıca bir sebeb-i nüzulü bulunduğu, âhiretin de vefattan sonraya âid olarak dünya mukabili olduğu zâhir görünüyorsa da bunu evvelki sebebi zımnında olarak veya makabline rabtı itibariyle tâmim ederek anlamak, mânen daha kuvvetli olacaktır. Demek olur ki, bu Sûre nâzil olurken vahiy, yalnız nazm-u mânânın inzaliyle va'd-ü ihbar halinde kalmamış bu mânânın istikbaldeki suret-i tehakkuku da mükâşefe halinde ıyânen gösterilmiştir ki, bu da, mu'cizattan bir mu'cize demektir. Nitekim Kisra ve Kayser mülklerinin ve Kostantaniyye'nen fethi hakkındaki haberler dahi bu cümledendir.

Şu halde diğer bir kısım Müfessirînin dedikleri gibi burada da âhiret, mâruf

---

Rif'at: Rütbe, büyük rütbe sahibi olmak.

olduğu üzere dünya mukabili olarak, «Âhıret senin için dünyadan daha hayırlıdır» diye tefsir edilecek olursa bunu evveline rabt için şu mazmunda anlamak lâzım gelir: Sakın keder etme Rabbin sana veda' etmedi ve darılmadı, onun için bu dünyanın gündüzü de gecesi de senin için hayırlıdır. Vahyin vürudunda da inkıtaında da hakkında hayır vardır, vefatına kadar çok hayırlara ereceksin. Bununla beraber dünyadan gidince o hayırlar kesilecek de sanma, senin için âhiret, her halde bu dünyadan daha hayırlı olacak. Bu mazmun, «hayır» kelimesinin ism-i tafdîl olmasından müsteban olur. Zira âhiretin daha hayırlı olmasından dünyanın da hayırlı olması lâzım gelir. Ancak bunda dünyadaki hayrın müterakkî bir surette tezayüdü anlaşılmaz Öbür vecihte ise, her halde sonu önünden daha hayırlı olarak bu mânâ da anlaşılır. «لك» Senin için diye tahsîs edilmesinde lâm-ı ihtisasın mânâsı da cemii maadaya nazaran değil, ezâ eden kâfirlere nazaran kasırdır. Ona iman eden ümmeti hakkında da âhiretin ûlâdan hayırlı olmasına mani olmaz. Çünkü Peygamber'e tâbi' olan, O'ndandır. فَمَنْ تَبِعَنِى فَاِنَّهُ مِنّى (*"Bundan böyle kim benim izimce gelirse işte o bendendir."* İbrahim-14/36) ve Peygamber'in hayrı bütün ümmetine hayırdır. Dünyadaki hayrından kâfirler bile müstefid olur. Ancak âhiret hayrı yalnız mü'minlere mahsustur. Bu hayriyyet daha ziyade tavzîh ve takviye edilmek üzere de şöyle buyuruluyor:

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ **«Ve ileride Rabbın sana âtâ edecek öyle âtâ edecek ki.»** Bu «وَلَلْاٰخِرَةُ» ، «لام» gibi lâm-ı ibtida olarak «وَلَاَنْتَ سَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ» takdîrinde olması da ve her ikisinin kasem olması da tecviz edilmiştir. İki surette de cümlenin mazmununu te'kid ile takviye içindir. Kasem ile te'kid daha kuvvetlidir.

SEVFE: İstikbalde tehakkuk ifâde eden harf-i tenfistir. «رَبُّكَ» isminin zamir yerinde izhariyle hitabın iadesi, Rububiyet tecelliyâtının tevalîsiyle taltif üzerine taltiftir. Yâni ve muhakkak sana böyle hayırdan hayıra Rububiyyeti eltafı tevalî eden, seni böyle terbiye ve ıstıfa ile yetiştiren Rabbin ileride sana öyle ata edecek, öyle ata edecek, fadl-ü kereminden sana öyle verecek öyle verecek ki, «فَتَرْضٰى» **tamamen râzî olacak, rızaya ereceksin.** Bütün dileklerin husule gelecek, hiç bir hüzn-ü inkisâr ve mihnet-ü intizar şâibesi kalmayacak derecede safa ve beka âleminde hoşnud olacaksın ki, bu rıza makam-ı merdî olmağa tekaddüm eden radîyeten merdîyye makamından daha yüksek olarak رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً makamıdır. Radiyeten merdiyye makamı, temayülât-ı nefsiyyeden tecerrüd ile mutlâka Hakk'ın leh ve aleyhdeki kaza ve kaderi, Cemal ve Celâli ahkâmına

---

Müsteban: Vazıh, beyanı açık olarak anlaşılan. **Eltaf:** Daha latif, daha hoş. **Istıfa:** Bir şeyin iyisini seçip ayıklamak.

razı olup her işininde kendinin değil, yalnız Hakk'ın rızasını arayıp Hakk Teâlâ indinde merdî olmağa sa'y makamıdır. Bu مَرْضِيَّةً رَاضِيَةً makamı ise, kendisinin Hakk Teâlâ indinde merdî olduğunu hakka'l-yakîn tanıtan cemal tecellîsinde nefsin bütün temayülâtının dahi lehinde olarak, inkişafını bularak gaye-i merama ermek suretiyle hoşnudluk makamı, عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا (*"Yakındır ki Rabbın seni bir makamı mahmuda bâ'sede."* İsra-17/79) buyurulan makam-ı Mahmud-i Muhammedî'dir. Bu atanın, istikbal sigasıyle ifade edilmesine nazaran kemalî uhrevî bir va'd-i kerîm olduğunda şübhe yoksa da, mebadîsi itibariyle dünyadaki füyûzat-ı nefsiyye, ulum-i evvelîn ve âhirîne vukuf, zuhur-i emir, fütühat ile i'lâ-i dîn ve neşr-i hakk-u hayr için mücahedatta muvaffakıyyat gibi gerek Asr-ı Saadet'te ve gerek daha sonraları vukua gelen ve gelecek olan atayaya dahi şamildir. Nitekim Hicret-i seniyye ile başlayan nusrat-ı İlâhiyye, feth-i Mekke ve saire ile intişar-i İslâm bundan sonra olmuştur. Bununla beraber, وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ (*"Ve hakikaten son yurd (dâr-ı Ahiret) işte halis hayat."* Ankebut-29/64), وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ (*"Halbuki ahiret evi Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır."* A'râf-7/169), وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (*"Ecirleriniz ancak kıyamet günü tamamlanacak."* Âl-i İmran-3/185) olduğu için asıl rıza, hayat-ı uhreviyyede olacağından va'd-ü atanın asıl ehemmiyyeti de ondadır. İbn Ebî Hâtim'in, Hasan'dan tahricinde: هِيَ الشَّفَاعَةُ demiştir. İbn Münzir ve İbn merdûye ve Ebu Nüaym «Hılye»'de, Harb ibn Şüreyh tarikiyle rivayet etmişlerdir. Demiş ki: Ebu Ca'fer Muhammed ibn Alî ibn Hüseyin «Âlâ ceddihim ve Aleyhimüssalâtü vesselâm Hazretlerine ne dersin?» dedim: «Ehl-i Irak'ın bahsettikleri şefaat hakmı dır? İyvallah» dedi. Muhammed ibn Hanefiyye, Alî keremallahü vecheden bana tahdis eyledi ki: Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: ***«Ben, ümmetime şefaat edeceğim, tâ Rabbim bana râzî oldun mu ya Muhammed? diye nida edinceye kadar. O vakit: «Evet Ya Rabbi, râzî oldum» diyeceğim. Sonra bana teveccüh edip, şöyle dedi: «Ey Iraklılar, siz Kitabullah'da en ümidli âyet,*** قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا (*"De ki: Ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağfiret buyurur."* Zümer-39/53) ***dersiniz.»*** «Evet, biz öyle deriz» dedim. «Fakat, dedi, biz Ehl-i Beyt de hep deriz ki: Kitabullah'da en ümidli âyet وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى (*"Ve ileride Rabbın sana atâ edecek öyle âtâ edecek ki rizaya ereceksin."* Duhâ-93/5) dır ve o şefaattir» dedi.» İbn Cerîr'in, İbn Abbas'dan tahricinde bu âyette demiştir ki: «Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin rızasından birisi de Ehl-i Beytinden birisinin nâra girmemesidir.» Hatîb'in «Telhî»'si

müteşabihte ondan diğer vech ile rivayetinde ise: O'nun rızası, ümmetinin hepsinin cennete girmesidir.» Aleyhissalâtü vesselâmın, ümmetine karşı büyük şefekatinin muktezası da budur. Çünkü O, ümmetine haris, mü'minlere rauf-u rahîmdir. Âlûsî'de «Dürr-ü Mensûr»'dan naklen mezkûr olduğu üzere Müslim, İbn Ömer Hazretleri'nden şöyle tahric eylemiştir ki: Resûl-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, İbrahim aleyhisselâm hakkındaki: فَمَنْ تَبِعَنِى فَاِنَّهُ مِنِّى *«Bana uyan bendendir.»* (İbrahim-14/36) kavlini, İsâ aleyhisselâm hakkındaki, اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ ... *«Sen, onlara azâb edersen kullarındır.»* (Mâide-5/118) ilh... kavlini okudu. İki elini kaldırdı da: اَللّٰهُمَّ اُمَّتِى اُمَّتِى dedi ve ağladı. Allah Teâlâ da, *«Ya Cibril, git Muhammed'e söyle: Biz, seni ümmetin hakkında irza edeceğiz ve seni utandırmıyacağız.»* (Müslim:İman-346) Bu güzel va'd-ü tebşiri dinlerken şunu da unutmamak lâzım gelir ki, Peygamber'in rızası, Allah'ın rızasındadır. Allah'ın rızası olmayan bir hususa Peygamber'in razı olması, farz olunamaz. Yoksa Peygamber, Allah'ın merzîsi olmamış olur. Allah'ın izni olmayınca da, kimsenin şefaat etmesine ihtimal yoktur. ... مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلاَّ بِاِذْنِهِ (*"Kimin haddine ki O'nun izni olmaksızın huzurunda şefaat edecek."* Bakara-2/255) وَلاَ يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (*"Bununla beraber kulları hesabına küfre razı olmaz."* Zümer-39/7) وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ اُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (*"Velakin Allah size imanı sevdirdi ve küfrü, füsuku, isyanı nazarınızda kerih kıldı. İşte onlardır ki rüşde irmişlerdir."* Hucurat-49/7) Peygamber'in ümmeti hakkında rızası ve şefaati de, iman ve ittiba' ile mütenasibdir. شَفَاعَتِى لاَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ اُمَّتِى hadîsi de, kebâire teşvîk için değil, «ümmetî» izafetiyle iman ve ittiba' nisbetinin kıymetini tesbit içindir. Bu kebâirde, küfür dahil değildir. Gerçi atâ-i Muhammedî'nin menafiinden dünyada ehl-i küfrün dahi istifade ettiğinde şübhe yoksa da bu istifade imana iktiran etmedikçe dünyada kalır. Âhiret için hüsran ve azâb-ı azîm olur.

Buna karşı, «madem ki Allah Peygamber'e râzî oluncaya kadar ata buyuracağını va'd eylemiştir. Bu va'di alan Peygamber, mü'min ve kâfir umumiyyetle herkes hakkında bir afv-i umumî i'lânını istemeli ve cehennemi bütün bütün kapattırmadan râzî olmamalıydı. Halka şefekat ve semahat-i Muhammediyye bunu iktiza eder idi» demeğe kadar gitmemeli, bu suretle küfrü, zulmü, şirk-ü seyyiatı, fisk-u isyanı tervîc, adalet-i İlâhiyye'yi ta'til, hürriyyeti, merhamet ve şefakati sû-i isti'mal ile mehasini mesaviye feda etmeği, beşeriyyet ve halk namına hayır sanmamalı. Allah rızasını, ehl-i şerre tevcih ile âhiret safasını

Semahat: Cömertlik, iyilik. **Tervic:** Değerini artırmak müsait karşılamak. **Mehasin:** iyilikler, iyi ahlâklar.

dünya gibi bulundurmamalıdır. Bunlara, ne Allah razı olur, ne kul. Allah, kullarının hesabına küfre, füsuk-u isyana râzî olmadığı halde Peygamber de, O'nun hilâfına bir izin ve rıza farz etmek, O'nu makamı rızadan ıskata kalkışmak olur. يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا (*"O gün ki kıyama duracak Ruh ve melaike safsaf, bir kelime söylemezler, o kimseden başka ki O Rahman ona izin vermiş oda sevabı söylemiştir."* Nebe'-78/38) mucebince hak ve savab söylemeyenlerin huzur-i Rahman'da tekellüme hakk-u salâhiyyetleri yoktur. Bununla beraber . قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (*"De ki: Ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağfiret buyurur. Şüphesiz ki O öyle gafur öyle rahîm O."* Zümer-39/53) âyeti, mümkün olan afv-i umuminin en genişini i'lân etmiştir. Şübhe yok ki, cemî-i zünub, küfür ve şirke dahi şamildir. Fakat gaflet etmemek icab eder ki, bu afv-i umumî âyeti arkasındaki, وَاَنِيبُوا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا (*"Onun için ümimdi kesmeyin de tevbe ile rabbınıza dehalet edin."* Zümer-39/54) hitabiyle inâbe ve İslâm'a, yâni Allah'a rücu' ve dehaletle iman ve inkıyada dâvet içindir. Geçmişteki günahlar, büyüklüğünden dolayı asla afv-ü mağfiret olunamaz zanniyle ye'se düşenlerin inâbe ve İslâm ile mağfirete erebileceklerini, yâni اَلْاِسْلَامُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ «İslâm mâ kablini keser atar, yeni doğmuş gibi pâk eder» olduğunu i'lân ederek iman ve İslâm'a ve nüzubdan tevbeye teşvîktir. Yoksa zünub ve measîye teşvîk için değildir. Allah ve Peygamber tanımayan, rahmet ve mağfiret-i İlâhiyye ile alâkadar olmayan, azâbı görünceye kadar onları taleb yolunda bir tevbe ve iltica hatvesi atmayan musırr küfr-ü inad erbabı azgınların o afv-i umumîden ne hissası olabilir ki, Peygamber onu istesin Allah'ın onlar için hazırladığı ve onların kendi elleriyle, kesbleriyle körükledikleri cehennem ateşinin söndürülmesine Allah ve Peygamber razı olsun!.. Bunlar hakkında, evvelki Sûrede وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى (*"Ve amma her kim bahillik eder ve istiğna gösterir. Ve hüsnayı tekzib eylerse. Onu da usraya (en zoruna) kolaylayacağız."* Leyle-92/8-10), فَاَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظّٰى لَا يَصْلٰيهَا اِلَّا الْاَشْقَى الَّذِى كَذَّبَ وَتَوَلّٰى (*"Ben size bir ateş haber verdim ki köpürdükçe köpürür. Ona ancak en şaki olan yaslanır. O, ki tekzib etmiş ve tersine gitmiştir."* Leyl-92/14-16) buyurulmuştur. Bu Sûrede de خَيْرٌ لَكَ ihtisası ile onlardan ihtiraza işaret olunmuştur. فَمَنْ تَبِعَنِى فَاِنَّهُ مِنِّى (*"Bundan böyle kim benim izimce gelirse işte o bendendir."* İbrahim-14/36) medlûlünce Peygamber'e ittiba' eden de, O'ndandır.

Zünub: Günahlar. **İnabe:** Günahları terk ile hakka dönüş. **Dehalet:** Sığınmak aman dilemek. ***İnkıyad:*** Boyun eğme. **Musırr:** Direnen, ayak direyen, vazgeçmeyen.

Hulâsa bu hayriyyette, bu ata-i Muhammedî'de ümmete şefaat kaziyyesi pek mühim bir asıldır. Bundan ümmetin hissası da ittiba' ile mütenasibdir. Maamafîh lâfzın umumuna nazaran atânın şefaate münhasır olması da lazım gelmez. Onun için Ebu Hayyan'ın tasrih ettiği vech ile demişlerdir ki: Evlâ olan dünyevî atiyyelere de türlü en vaiyle uhrevî atiyyelere de umumudur ve elbette uhravî atiyyeler, dünyevî atiyyelerden çok büyüktür.

Resûlullah için, dâima sonrası evvelinden daha hayırlı olduğu kaziyyesine itminanı takrir için daha evvelinden meşhûd olan niam-i celile ile istişhad olunmak üzere bu Sûrenin nüzulünden evvel de, sonunun önünden hayırlı olageldiği bir istikra tarzında ihtar edilerek buyuruluyor ki:

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى **«O seni bir yetim iken barındırmadı mı?»** ilh... Allah Teâlâ'nın Esma-i Hüsnâsından birisi de «vâcid» ismi şerîfidir ki, vücud, vicdan, vecid (vavın harekât-ı selâsesiyle) masdarlarının fâilidir. Bunun asıl meşhur mânâsı, varlık ve buluş ve zenginliktir. Allah Teâlâ vücudun da, vicdanın da, ilmin de, vücdün, zenginliğin, kudretin de sahibi ve fâili mânâsına vâciddir. Allah Teâlâ'ya mevcud ıtlakının cevazında Müteahhırîn ittifak etmişlerse de, mevcud ism-i mef'ul olup yok iken vücud verilmiş şeyler de, yâni vücud-ı hâdiste kullanıldığı için mütekaddimîn de Allah'a mevcud ıtlakından çekinenler olmuştur. Menkul olan Esma-i Hüsnâ'da da mevcud ismi varid olmayıp vâcid ve Hak isimleri varid olmuştur. Vâcid ile mevcud tekabülünden en zâhir olan mânâ vacid, mevcudun fâili, sahib-i vücud veya fâil-i vücud, yâni mucid mânâsına olmaktır, Lâkin وَجَدَ fiili, أَوْجَدَ mânâsına mütearef olmadığından sülâsîden mevcud ism-i mef'ulünü alâ - gayri kıyas olarak icadın ism-i mef'ulü makamında mülâhaza etmişler. Buna göre vâcidin de, alâ gayr-i kıyas olsun mucid mânâsında mülâhaza edilmesi iktiza ederken bunu söylememişlerdir ve burada Allah'a nisbet olunan يَجِدُ ، وَجَدَ fiillerini de, عَلِمَ mânâsına tefsir etmişlerdir. Mahlûka nisbet olunan buluş ve vicdan, musadefe ve ef'ali kulûbdan ilim mânâlarına gelir. Lâkin mahlûkun buluşu da bilişi de adem veya cehl ile mesbuktur. Allah Teâlâ hakkında ise bu, tesavvur olunamayacağından mutlak ilm ile tefsir olunmak lâzım geleceğini söylemişlerdir. Buna göre mânâ: Seni bir yetîm bilip yâhud yetîm iken bilip de barındırmadı mı? demek olur. Lûgaten وَجَدَ 'nin fâiline vâcid, mef'ulüne mevcud denilmek sahih olur. Bu itibar ile أَلَمْ ، وَجَدَكَ يَجِدْكَ fiillerinin faili olan Allah Teâlâ vâcid, mef'ulü ve muhatabı olan Hazret-i

---

Atıyye: Hediye. **Niam:** Nimetler. **İstişhad:** Birisinin şahidliğini istemek. **İstikra:** Ayrı ayrı hadiselerdeki müşterek vasıflara dikkat ederek umumi bir netice çıkarmak. **Mütearef:** Bilinen. **Musadefe:** Bulmak. **Mesbuk:** Kalıba dökülmüş.

Peygamber mevcud olmak lâzım geleceğine göre mânâ: Rabbin, seni yetîm olarak mevcud edip de barındırmadı mı? Yâni yetîm edip de barındırmadı mı? İlh... meâlinde olması yakışmaz değil ise lisanda, وجد fiilin böyle icad mânâsına isti'mali kıyasî olmadığından dolayı müfessirîn bu ciheti kale almamış, «bulmak» mânâsından istiâre olarak bir mef'ule müteaddî doğrudan doğru iki mef'ule Müteaddî ef'al-i kulubdan ilim mânâsına olmasını muvafık bulmuşlardır. İstiâre olması, bulmak dediğimiz musadefe mânâsiyle vicdan, adem veya teharrî ile sebk-ı iktiza ettiğinden dolayı Allah Teâlâ hakkında mümteni' olmasından, fakat Allah'a nisbet olunan buluş vücd, ibtidâen icad ve tekvin mânâsına olabileceği gibi ıstıfa mânâsına da olabilir. Burada fikrimizce bunun en muvafıkı, bu fiillerin ıstıfa mânâsına olmasıdır. Zira bir çok mevcudlar arasından birisini ıstıfa edip seçmek, kıymetli bir şey arayıp bulmak mânâsına teşbih ve temsil suretiyle ifade edilmekte ehemmiyyeti iş'ar eden bir belâgat nüktesi vardır. Bu üç âyetten her birinde de böyle müterakkî bir ıstıfa mânâsı vardır. Nitekim bu ıstıfa mânâsına yetîm lafzında bedî' bir işâret bulunduğunu ihtar etmişlerdir. Zira asıl yetîm, küçükken babadan öksüz kalan demek olup bunda, tek başına yalnız kalmış olmak mânâsı vardır. Onun için tek ve nazîrsiz veya pek nâdir bulunur kıymetli şeye de yetîm denilir. Misli yok gayet kıymetli inciye «dürr-i yetîm» denilmesi de bundandır. Siyer'de mâlûm olduğu üzere Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, babası Abdullah ibn Abdülmuttalib'den yetîm olarak dünyaya gelmişti. Dedesi Hazret-i Abdülmuttalib, müşarün ileyh oğlu Abdullah'ı hurma almak için Yesrib'e göndermişti. O, orada vefat etmişti. O sırada Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem, henüz rahim-i mâderde altı aylık cenîn idi. Binaenaleyh doğarken yetîm olarak doğmuştu. Anası Hazret-i Âmine ile beraber dedesi Abdülmuttalib'in yanında idi. Sonra altı yaşında iken validesi de vefat etti, daha sonra da sekiz yaşında iken dedesi Abdülmuttalib vefat etti. O vakit de, O'nun vasiyyeti ile amcası Hazret-i Ebu Talib vasîsi olarak tekeffül edip yanına aldı. Güzel baktı ve çocukluğunda da kendisinde diğer çocuklarda görülmeyen fevka'l-adelikler görüldüğü cihetle ona çok i'tina etti. Mervidir ki, Ebu Talib, bir gün biraderi Abbasa: «Birader, dedi sana Muhammed'den gördüğümü haber vereyim mi?» «Evet» dedi. «Ben, dedi, O'nu kendime zamm ettim. Gece ve gündüz bir saat O'ndan ayrılmaz oldum. O'nu kimseye emniyyet edemiyordum. Hattâ kendi döşeğimde uyutuyordum. Bir gece soyunup benimle beraber uyumasını emrettim. Baktım ki, yüzünde bir hoşnudsuzluk gördüm. Bana muhalefet etmesini de

İsti'mal: Kullanmak. **Mader:** Ana.

hoşlanmadı. «Amcacığım, yüzünü benden çevir de soyunayım. Çünkü ben, cesedime bakmanı sevmem» dedi. Sözüne teaccüb ettim. Gözümü çevirdim. Döşeğe girdi, ben de girdim. Baktım ki, aramızda bir sevb var. Vallahi ben, O'nu döşeğime koymamıştım. O, gayet yumuşak miske batırılmış gibi hoş kokulu idi. Cesedine bakayım diye cehdettim birşey göremedim. Çok vakit de ben, O'nu döşeğimden kaybederdim. Aramağa kalkardım, kalktın mı, «Ha amca, ben burdayım» derdi. Dönerdim ve çok vakit O'ndan teaccüb ettiğim bir kelâm işidirdim. Bu da, geceden biraz geçince olurdu. Bizler, yemekte, içmekte besmele çekmez, hamd etmezdik. O ise, yemeğin evvelinde بِسْمِ اللهِ الأَحَد derdi. Yemekten fariğ olunca da, الْحَمْدُ لِلّه derdi. Ben, O'ndan teaccüb ederdim. Ben, O'ndan ne bir yalan, ne bir gülmek, ne de bir cahillik görmedim. Çocuklar oynarlarken de onlarla beraber durmazdı. Ömrüme kasem olsun ki, bu, büyük bir feyzden bir nişanedir.»

فِى الْمَهْدِ يُعْرِبُ عَنْ سَعَادَةِ جَدِّهِ اَثَرُ النَّجَابَةِ سَاطِعُ الْبُرْهَانِ

İYVA: Bir şeyi, diğerine zammetmek, irca' eylemek mânâsından bir yurda, bir me'vaya kondurup barındırmak demektir. Cenab-ı Allah, Hazret-i Peygamber'i ibtida babadan yetîm olarak vücuda getirmiş iken, güzel bir surette barındırmış, sonra anadan, sonra dededen yetîm etmiş yine barındırmış, bu suretle peyderpey sonunu önünden daha hayırlı yapmak üzere terbiye ve ıstıfa buyurmuş, hiç bir zaman terk edip de bırakmamıştır ve demişlerdir ki: Burada, bedî' tefsirlerden olmak üzere يَتِيمًا kavlinde dürr-i yetîm mânâsına da işaret vardır. Şöyle demek olur: Seni halk içinde nazîrsiz, sadefi imkânda misilsiz olarak ıstıfa edip de, kalbini kendisine irca' ile hıfz-u himayesinde barındırmadı mı? Şüphesiz ki, barındırdı değil mi? وَوَجَدَكَ ضَالًّا **«Ve seni yol bilmez iken»** Evvelki cümlenin hasılına ma'tuftur. Zîra nefye dâhil olan istifham-ı inkârî, menfîyi inkâr ile müsbeti takrir olduğundan bunlar da, onun hasılına atf ile istifham-ı takrirî suretinde ifade olunmuştur. «lem» ile menfî olan يَجِدْ muzariına atfolarak onun hükmünde dahil olması da caizdir ki, اَمَا وَجَدَكَ يَتِيمًا فَاٰوٰى وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدٰى demek olur.

DÂLL: Mâlûm ki, yitik, yol hususunda mütehayyir, yâhud yanlış yola giden sapık mânâlarına gelir. مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى buyurulmuş olan Resûlullah, hiç bir zaman akl-ü dînde sapık mânâsına dâll olmamıştır. Muvahhid yetişmiş, hiç bir puta secde etmemiş, Allah'dan başka ilâh tanımamış, ahlâkı temiz, hiç bir fâhişe irtikâb etmemişti. Her hususta emîn tanınmıştı. Binaenaleyh dalâl-i şirk, amelde dalâl-i hevâ, O'nun Zat-i Kerîminden baîd idi. Allah Teâlâ, O'nu bidaye-

tinden itibaren o gibi sapıklıklardan münezzeh kılmıştı. Nazar-ı sahih bahşetmişti. Bununla beraber Nübüvvet'ten evvelki akl-ü dirayeti, Nübüvvet'ten sonraki ilm-ü hidayeti arasında da büyük bir fark vardı ki, bu fark sabavet ile bülûğ arasındaki farktan daha büyüktü. Aleyhissalâtü vesselâm, Nübüvvetinden evvel de kavminin, Arab müşriklerinin dînindeki fesadı görmüştü. Karşısında bulunan Yahûdîlik ve Nasrâniyyet iki dînin çığırından çıkmış olduğunu da sezmişti. Fakat sülûk edilmesi lâzım gelen ve mücerred akıl ile idrâk ve ihatası kabil olmayan Hak dîn ve şeriatinin ne olması lâzım geleceğini ve dünyayı sarmış olan buhran içinden nasıl çıkılıp da Hakk'a erileceğini ta'yinde mütehayyir idi. Kitab okumasını bilmez, cihana ruh neşredecek olan iman ve İslâm'ın erkân-ı tafsîliyyesinden وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ *"Kuşkusuz sen ondan önce ğafillerden idin."*(Yusuf, 12/3), وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ (*"Sen bundan evvel kitap okur değildin, hala da elinle yazı yazmazsın."* Ankebut-29/48), مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ (*"Sen kitap nedir? İman nedir? Bilmiyordun."* Şûrâ-42/52) buyurulduğu üzere gafil idi. İşte burada وَوَجَدَكَ ضَالًّا buyurulması, bu suretle Nübüvvet'ten evvel ve sabavet sıralarındaki gaflet ve tehayyür hâline işarettir. Yâni sen, Nübüvvet'ten önce akılların yol bulamadığı hakayık ve şerayi'den gafil ve yol arayan bir yitik hâlinde mütehayyir iken Rabbin seni bulup ıstıfa edip de, فَهَدٰى hidâyet buyurmadı mı? Verdiği vahiy, indirdiği Kitab ile bilmediklerini bildirerek doğru yolu göstermedi mi? وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَاَغْنٰى **Ve seni âil iken bulup istifa edip de, iğna etmedi mi?**

ÂİL: Ayle, yâni fakr-u ihtiyac sahibi yoksul, bir de çok ıyal sahibi, yâni kendisine muhtac olan ailesi yoksulları çok, çok yoksullu mânâlarına gelir. Burada iki mânâ ile de tefsir vârid olmuştur.

BİRİNCİSİ: Sen, serveti yok bir yoksul iken, yine seni istıfa edip ganî kılmadı mı? demektir. Resûlullah'a pederinden bir nâka ile bir cariyeden başka mîras kalmamıştı. Sonra Allah Teâlâ, O'nu ibtida Şam'a yaptığı ticaret seferinden husule gelen bereketli kâr ile, Hazret-i Hadice'yi tezevvücünden sonra da bütün servetini hibe etmesiyle iğna etmiş, daha sonra Hazreti Ebu Bekir de, malının hepsini Allah için Resûlullah'a getirmiş, ***«İyaline ne bıraktın?»*** buyurduğunda: «Allah ve Resûlünü» demişti. Daha sonra da Allah Teâlâ'nın ihsan buyurduğu fütûhat ve ganâim ile gına hasıl olmuştu. Lâkin bu fütûhat, Medîne'ye hicretten sonra olduğu için bu Sûrenin nüzulü sırasında değil, وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى (*"Ve ileride Rabbın sana âtâ edecek öyle âtâ edecek ki rizaya ereceksin."* Duha-93/5) mazmununca ileride mev'ud olan ataya miyanındadır.

Sabavet: Çocukluk. **Şerayi:** Hakkın emirleri, kanunları.

İKİNCİSİ: Sen, yoksullu idin, bir çok ıyalin, muhtac ashabın var idi. Senin yüzünden, ilm-ü irşadından feyz bekliyorlardı. Allah, seninle onları iğna etti, hidayete erdirdi demek olur. Lâkin zâhir olan, evvelkisidir. Bunların makabline rabtıyle mânâ, şu olmuş oluyor: Görülüyor ki, bunların hepsinde sonu, evvelinden hayırlı olmuştur. İşte böyle senin için bundan sonra da her hâlin sonu, evvelinden daha hayırlıdır. Şimdi buna, şu üç netice terettüb eder:

فَأَمَّا **O halde amma,** yâni hal böyle olunca sen de, Rabbinin bu mevcud ve mev'ud atâ ve nimetlerinin şükrânesi olmak üzere الْيَتِيمَ **yetîme,** herhangi bir yetîme فَلَا تَقْهَرْ **sakın kahretme.** Zayıf sayıp da hor bakma ki, hakkını zayi' etmeyesin. Çünkü yetîmliği tattın ve hakkındaki lûtf-i İlâhî'yi gördün. Ragıb'ın «Müfredat»'ında: Kahr, galebe ve tezlil ikisidir, her birinde de kullanılır.» Şu halde ikisi de menhîdir. Yetîmi zayıf saymamalı ve zelîl etmemeli, şanına, hukukuna riâyet ve i'tina eylemelidir. Râzî'de mezkûr olduğu üzere bu âyet, Hazret-i Peygamber, Hazret-i Hadice'nin çocuğuna bağırdığı zaman nâzil olmuştur. Bir sayhadan veya bir yüz ekşitmeden dolayı «amma kahretme» diye itab buyurulunca tezlîl edilir, malı veya hakkı yenilirse nasıl olur? İbn Mes'ud radıyallahü anh'ten, Resûlüllah'a merfuan: *«Herkim, bir yetîmin başını silerse elinin geçtiği her kıla mukabil ona Kıyamet günü bir nur olur.»* Hazret-i Ömer radıyallahü anh'ten kezalik merfuan: *«Yetîm ağladığı zaman, onun ağlamasından Arşü'r-Rahman ihtizaz eder. Allah Teâlâ, Meâikesine buyurur ki: «Ey Melâikem, şu babası toprakta gaybedilmiş olan yetîmi ağlatan kimdir?» Melâike: «Sen a'lemsin ya Rabb» derler. Allah Teâlâ da, buyurur ki: «Şâhid olunuz, her kim bunu susturur hoşnud ederse Ben de, onu Kıyamet günü hoşnud etmeyi teahhüd ediyorum.»* Bundan dolayı Hazret-i Ömer, «bir yetîm gördüğü zaman başını siler ve ona bir şey verirdi» diye mervidir. Fakat keyfiyyet-i meshi, nasıl sildiği hakkında sahih bir şey vârid olmamıştır. Bir hadîs-i şerifte de, Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem: أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ إِذَا اتَّقَى اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ *«Ben ve yetîme tekeffül eden şu ikisi gibiyiz. Allah azze ve celle'den korkarsa»* (Müslim: Zühd-42) buyurmuş ve şehadet parmağıyla orta parmağını göstermiştir. Daha bunun gibi bir çok haberler vardır.

وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ **Ve amma sâili sakın nehr etme.** İsteyeni yâhud soranı azarlama, yâni azarlayarak koğmada lûtf et, hâcetini bitir, yâhud yumuşak dille reddet. Müfessirînden bir takımları, «sâilden murad, dünyaya dair bir şey istiyen dilencidir» demişler. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ *("Ve mallarında sâil ve mahrum için bir hak vardı."* Zariyat-51/19) âyetinde de buna bir delâlet vardır: لِلسَّائِلِ حَقٌّ وَإِنْ جَاءَ عَلَى الْفَرَسِ "Sail *at üzerinde gelse bile bir hakkı vardır.»* (Muvatta: Sadaka-

3) diye bir hadis de şayi' olmuştur. Âlûsî'nin beyanına göre İmam Ahmed buna, «aslı yoktur» demiş, fakat Ebu Davud buna, Hazret-i Hüseyn ibn Ali radıyallahü anhüma'dan mevkufen rivayet edip sükût eylemiş, Irakî, «senedi ceyyiddir» demiş, ona tabi' olanlar da olmuş, İbn Abdi'l-Berr, «kavî değildir» demiş, çokları, İmam-ı Ahmed'in kavline i'timad etmişlerdir. Hazret-i Aişe'den ve gayrisinden de: لَوْ صَدَقَ السَّائِلُ مَا اَفْلَحَ مَنْ رَدَّهُ *«Sâil, sadık olsa reddeden felâh bulmazdı.»* diye rivayet edilmiş, İbn Medînî, «bunun da, aslı yoktur» demiş. Maamafih

Taberânî, «Kebîr»'de Ebu Ummame'den merfuan ona yakın olan şu hadîsi rivayet eylemiştir: لَوْلاَ اَنَّ الْمَسَاكِينَ يَكْذِبُونَ مَا اَفْلَحَ مَنْ رَدَّهُمْ *«Eğer miskînler yalan söylemeselerdi, onları reddeden felâh bulmazdı.»* (Keşfü'l-hafa-2/203) Buna ilişene vakıf olmadım. Bununla beraber demişlerdir ki: «Sâili azarlamanın menhî olması, sualde ilhah etmediği surettedir. Eğer ilhah eder de, redd-i leyyin, fâide vermezse, o vakit zecirde beis yoktur.» Zîra لاَ يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا (*"Halkı bizar etmezler."* Bakara-2/273) medhi, ilhahın mezmum olduğunu ifade eder. Mezmum olan da tâzire değer. Ebu'd-Derda, Hasan, Süfyan ve daha bir takımları da, burada sâilden murad, mal sâili değil, ilim ve dîn sâili, soran demek olduğuna kail olmuşlardır ve denilmiştir ki: Evvelki kavle görede bu, biddelâle evleviyyetle sabit olur. Çünkü mal dilencisine istediğini vermeğe gücü yeten kimse redd-i leyyin ile redd edip de bir şey vermediği takdirde vaîd, varid olmamıştır. Halbu ki, ilmi sual eden kimseye ilmi olan bir kimsenin cevab vermemesi öyle değildir. Hadîs'de: مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ اُلْجِمَ بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ *«Bir ilimden sual olunup da onu ketmeden kimse, ateşten bir gem ile gemlenir»* (İbni Mace: Mukaddime-24) diye vârid olmuştur .» Bu kavli daha zâhir görenler olmuştur. Fakat mutlak sâil lâfzı, dilenci mânâsında asl olmakla beraber dileyen veya dilenen [1] veya hangi suretle olursa olsun isteyen veya soran mutlâka talib mânâsına da muhtemildir. Müteallakına, makamına göre fark edilir. «Kamus»'un beyanına göre sual, mes'ele asıl dilenmek mânâsına mevzu'dur. Mutlak taleb, istemek ve sormak mânâsına da mütaereftir. Besâir'in tafsîline göre sual maddesi, bir şeyi taleb ve istid'a eylemektir ki, bir kimseden bilmeği yâhud bilmeğe müeddî olan şeyi yâhud mal veya mala müeddî olan bir şeyi isteyip dilemek, yâni sormak veya dilenmek suretiyle istemektir. Mânâ-yı evvelin cevabı lisan iledir. Sorulan şey ne ise, dil ile cevab verilir. El bunda, lisanın ha-

[1] Mâlûm ki, lisanımızda dilemek, irade ve meşiyyet mânâsına kullanılır. Dilenmek ise, ehass olarak tese'ül mânâsınadır. Zilleti tezammün eder.

İlhah: Zorlaak,israr etmek. **İstid'a:** Rica ile istemek. **Müeddî:** Eda eden, sebep olan.

lefidir. Söyleneceği yazı veya işaret ile eda eder. Mânâ-yı sânînin cevabı ise, el ile olur, matlûbunu verir. Bunda lisan, elin halefidir. Va'deder yâhud hayır diye reddeder. Sormak mânâsında ikinci mef'ule bâzân binefsihî, bâzân da harf-i cerr ile teaddî eder. سَأَلَهُ عَنْ كَذَا وَعَنْ كَذَا وَبِكَذَا derler. «عن» ile teaddîsi ekserdir. Dilenmek mânâsında da binefsihi yâhud «من» ile teaddî eder. وَاسْأَلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهِ (*"Allah'tan fazlını isteyin."* Nisâ-4/32) ... وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا (*"Hem haremlerine gerekli bir şey soracağınız vakit."* Ahzab-33/53) gibi. Hulâsa, aslı dilenmek mânâsında hakikat, sormak mânâsında da sahih haber istemek münasebetiyle istiâre denilmiştir .» Şu halde sualde asıl olan, bir hâcet halinde istemek veya sormaktır. Sâilde, dilenci mânâsı esas ve dilencide zarurî hâcet mikdarı bir şey istemek zâhir olduğu cihetle mutlak sâil denilince ikisine de muhtemil olarak gerek mal gerek ilm istiyen dilenci demek olur. İhtiyac halinde olmayarak hakkını istemek veya emir yâhud imtihan yâhud iz'ac tarikiyle bir şey istemek veya sormak, hakikatte sual değildir. Mal, suali, zelîlâne hâcetini istemek mânâsına bir dilenmek olduğu gibi, ilim suali, sormak da öğrenerek cehlini izâle etmek kasdiyle mütevazıâne bir istifsar suali olmak gerektir. Burada ise, mef'ul mezkûr olmamakla beraber önce hem mal, hem ilm ihtiyacları zikredilmiş bulunduğu için bu karîne ile sâil gerek mala ve gerek ilme dair bir şey isteyen muhtac talib mânâsına anlaşılmak iktiza eder. Bu vech ile iki kavlin, ikisi de cem' edilmiş olur. İkinci kavlin asıl faidesi, yüzsüz, cerrar, musırmal dilencilerini ihracdır. Çünkü öğrenmek maksadı olmayarak soran, buraya dahil olmamak lâzım gelir. Fakat ihtiyac ve kasd, umur-i hafiyyedendir. Zâhiren herhangi bir sual, bir ihtiyac mânâsı ifade ettiğinden sâile, ilk sualinde su-i zann etmeğe hak yoktur. Sualinde ilhah ve ısrarına göre sadık veya kâzib olduğuna istidlâl edilebilir. O halde herhangi bir sâil olursa olsun, evvel emirde azarlanmamalı, istediği verilmezse bile koğulmamalı, incidilmemelidir. İlhah ve ısrarı takdirinde de anlaşılan haline göre lâyıkiyle karşılanmalıdır. Muztar ve muhtaca kudret dahilinde mümkün olan muavenet farz mertebesine kadar varabilir. Mezmum olan bir sual ise, derecesine göre münkerden nehyi iktiza eder, o zaman azarlamak yaraşır. Çünkü mü'mine eza da haramdır. Memduh bir sual ise, azarlamak incitmek mutlâka menhi ve haram, kudreti olan için muvafık cevab tahdîsi ni'met olmak üzere vacib veyâ mendub olur. İlim dilenmek, umumiyyetle memduhdur. Bunda, eza ve hürmetsizlik derecesine varmamak şartıyle ilhah ile yalvarmak da müstahsendir. Mal dilenmek umumiyyetle mezmumdur. Ancak başka bir kesib çaresi bulamayan muhtac için bir ruhsattır. Böylelere yardımı düşünmek ise, kudreti olanlar için bir borçtur. Şu halde ihtiyacı olmadan dilenen mezmum dilenciler âzara

---

İz'ac: Rahatsız etmek, bunaltmak. **Muavenet:** Yardım. **Muztar:** Çaresiz kalıp başı sıkılan. **Memduh:** Beğenilmiş, övülmüş.

lâyık olduklarından dolayı ikinci kavilde olduğu gibi bu nehiyde dahil olmamak lâzım gelirse de, nefs-i suâl, ihtiyac delîli olduğu için derhal hılâfına hüküm doğru olmayacağından herhangi bir sâili, hılâfı sâbit olmadıkça azarlamak, yetîme kahretmek gibi menhiydir.

وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ **Ve amma Rabbinin nimetini**, gerek mevcud ve gerek mev'ud olan ni'metini فَحَدِّثْ **hemen tahdîs et.** Anlat da anlat. Sade lafını ederek ve gösteriş yaparak mağrurlanmak için değil, hakkını takdir, şükrünü ifa etmek için eserini gösterecek, başkalarını da istifade ettirecek vech ile kavlî veya fiilî hadîs ile anlat. Bu üç âyet «fe'emma» daki «fa» ile mâkabline müterettib olmak itibariyle şunu ifade eder: Rabbinin sana ata kıldığı gibi yetîme şefekat, sâile merhamet, Allah'ın muhtac kullarına maldan mal, ilimden ilim, va'dden va'd ile ata ve ihsan ederek sonunun önünden, âhiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu duyur. Böyle tahdîsi nimet ile Rabbinin büyüklüğünü âleme tanıt.

İHTAR: Bu Ve'd-Duha Sûresinin hâtimesinde ve sonra Kur'ân'ın âhirine kadar her sûrenin hâtimesinde tekbîr, Sünnet'tir, Resûlullah'dan mervi ve teâmüldür. Kıraat-ı Seb'a eimmesinden İbn Kesîr tarikiyle rivayet edilmiştir. Râvîsi, Ebu Hasen-i Bezzî demiştir ki: «İkrime ibn Süleyman'a okudum. Dedi ki: «İsmail ibn Abdillah ibn Kostartin'e okudum. Ve'd-Duha'ya geldiğimde şöyle dedi: «Hatmedinciye kadar her Sûrenin hâtimesinde tekbir al. Çünkü ben, Abdullah ibn Kesîr'e okudum. Ved-Duha'ya geldiğimde hatmedinceye kadar tekbir al» dedi. Ve Abdullah ibn Kesîr, bana haber verdi ki, Mücahid'den okumuş. O, bunu emretmiş ve haber vermiş ki, İbn Abbas radıyallahü anhüma, O'na bunu, emretmiş ve haber vermiş ki, Übeyy ibn Kâ'b radıyallahü anh, O'na bunu, emretmiş ve haber vermiş ki, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, O'na bunu, emretmiş .» Bunu sahih kaydiyle Hâkim ve İbn Merdûye ve «Şuab»'da Beyhakî ve kıraat kitabları tahric ve nakl eylemişlerdir. Nisaburî, «Garaibü'l-Kur'ân» tefsirinde bu rivayeti kayd ettikten sonra da demiştir ki: «İmam-ı Şafiî'den de, Ve'd-Duha'nın hâtimesinde Kur'ân'ın âhirine kadar tekbiri Sünnet gördüğünü bize rivayet etmiştir. Kunbülden de böyle rivayet olunmuştur. Bunda sebeb, zikrolunduğu üzere vahiy gecirgeyip de bu Sûre nâzil olunca Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bunu tasdikan, «Allahü Ekber» demiştir.» Kıraattan «Zübdetü'l-İrfan»'da şöyle tenbih eder: «Mâlûmunuz olsun ki, Ve'd-Duha'nın hâtimesinde ve ondan sonra Kur'ân'ın âhirine kadar her Sûrenin hâtimesinde tekbir Sünnet'tir. Resûlullah'ın fiilinden sâbittir. Binaenaleyh her Sûrenin âhirinde «Allahü Ekber» deyiniz. قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ 'i hatmettiğinizde de tekbir alınız, sonra Fatihatü'l-Kitabî ve Bekare'nin evvelini müflihuna kadar okuyunuz. Sonra hatim duası ediniz, buna «hall-i mürtehil» denilir. Bunların hepsinde hadîsler vardır. Meşhurdur.» Bununla beraber hâmişinde de şu tenbihi yapar: «Şu da mâlûm olsun ki, tekbir kurradan hiç birisince lâzım değildir. Çünkü Kur'ân'dan değildir.»

Teamül: Yapıla gelen muamele. **Eimme:** İmamlar.

Ebu'l-Feth-i Farisî demiştir ki: «Her hatm eden için onu yapmak lâbüddür demeyiz. Lâkin herkim yaparsa güzeldir, cemîldir, her kim de yapmazsa ona harec yoktur. O, Sünnettir. Çünkü Bezzî'nin Şâfiî'den nakli şöyledir. Bana dedi ki: Tekbiri terk edersen Resûlullah'ın Sünnetlerinden birisini terk etmiş olursun. İbn Abbas da Ubey'den rivayet etmiştir: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ 'i okuduğunda, Fatiha'yı da «مُفْلِحُونَ» a kadar okudu.» Nîsaburî'nin dahi tasrih ettiği vech ile tekbirin lâfzında bâzıları, yalnız «Allahü Ekber» ile iktifa eder. Diğerleri tehlîl ile beraber لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ der, الْحَمْدُ لِلّٰهِ diye tahmîdi zamm eden de vardır.

Vahyin inkıtaı tehlikesi gibi bir keder sırasında bir duha parıltısıyle gelen ve hüzün gecesini sükûna erdirerek Rabbinin devam-ı inayeti ile âhiretin olandan daha hayırlı olduğunu ve ilerideki atanın büyüklüğüyle gaye-i rızaya erileceğini tebşir eden ve hayat-ı Muhammedî'nin evveliyle âhirini mukayese ederek binnetice yetîme şefekat ve maddî ve mânevî muhtaçlara merhamet hislerini uyandırarak tahdisi nimet emriyle hitam bulan bu Sûre-i Kerîmenin nihayetinde tam bir iman ve inşirah ile tâhdisi nimete şitab ederek «Allahü Ekber» diye bir tekbir almanın ne güzel bir imtisal, ne hoş bir i'lân-ı inşirah, ne büyük bir hiss-i şükrân ifade ettiğini ve bu hiss-i şükranın ilâ nihaye yenilene yenilene devam etmesi de nasıl arzuya şayan bulunduğunu duymamak kabil değildir. Fakat bu tekbirin, bu Sûreler âhirinde Kur'ân'dan bir cüz olduğu zannı verilmemek ve farz olarak değil de, o zevk ve mânâyı duyanların duygularına müfevvaz bulunduğu anlatılmak için kıraatlarda tevâtür ile nakledilmemiş ve terki caiz olmak üzere Resûlullah'ın fiili ve bir tarik ile emri olmak üzere hususî surette rivayet edilmiştir. Ki, bunun hasılı, mendub ve müstehabb olarak teamül olmuş bulunmasıdır.

Elyevm teamül de böyledir. Ekseriya «Allahü Ekber» denilir, çok vakit da اللّٰهُ اَكْبَرُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ ، وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ denilir. Bu bahsin tafsîli için Cezerî'nin, «Neşr-i kebîr»'ine müracaat oluna.

Şimdi hüzünleri açan bu ferah ve inşirah üzerine artık dünyada hiç bir zahmet ve zorluk kalmadı zanniyle atâlete düşülmemek, ancak her zorluğun yanında kolaylıklar bulunduğunu bilerek tahdîsi nimet için daha ziyade çalışmak, hem yalnız nimeti görmekle kalmayıp Zat-i Mün'ime nasb-ı nazar etmek ve bütün rağbetini ona tevcih ederek O'na doğru gitmek için çalışmak lüzumu anlatılmak üzere de bu Sûreyi bervech-i âtî İnşirah Sûresi tâkib etmiştir.

Mürtehil: Göç eden. **Hall:** Çözme, bir meselenin içinden çıkma. **Labüdd:** Çok lazım. **Şitab:** Seğirtmek, acele etmek. **Müfevvaz:** Sipariş ve ihale durmuş.

İNŞİRAH SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 8

Bu İnşirah, Sûresidir. Cümhura göre Mekkî'dir. Ve'd-Duha'dan sonra nâzil olmuştur. Hattâ Tavus ve Ömer ibn Abdilazîz bunu, onun tetimmesi addederek ikisini bir Sûre saymış ve bir rek'atta okumuş oldukları rivayet edilmiştir. Lâkin mütevatir olan ale'l-umum Mushaflarda araları Besmele ile ayrılmış ve aşere kıraatlarının hepsinde de iki Sûre olarak okuna gelmiş olduğu cihetle bir Sûre sayılmaları doğru değildir. Aralarında şiddeti ittisal bulunmakla beraber evvelkisi vahyin inkıtaı ile husule gelen gam ve dıyk-ı sadır zamanında nâzil olarak inşirah bahş etmiş, ikincisi ise inşirah halinde nâzil olarak onun hükmünü beyan ve nimetten mün'ime terğib etmiş olmak itibariyle farklıdırlar. Bu, evvelkinden ziyade bir kuvvet ifade etmekte olduğu cihetle Bikaî, bunun Medenî olduğuna kail olmuş, İbn Merduye de, Câbir ibn Abdillah'dan usür ve yüsür âyetlerinin, Medine de nâzil olduğuna dair bir hadîs de rivayet eylemiştir. Bu Sûrenin müfadına nazaran Medenî olması yakışmaz değil ise de, hadîsin sıhhatinde tevakkuf edilmiş ve Mekkî olduğu tesbih olunmuştur.

Âyetleri: Bilittifak sekizdir.

Fasılası : ك ، ا ، ب harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَۙ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ي

Tetmim: Tamamlama. Dıyk-ı Sadr: Göğüs darlığı.

أَنْقَضَ ظَهْرَكَ ۝٣ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ۝٤ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝٥ إِنَّ
مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝٦ فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ۝٧ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ ۝٨

Meâl-i Şerifi

1- Şerh etmedik mi senin için bağrını? 2- Ve indirmedik mi senden o bârını? 3- Ki zâr etmişti bütün zahrını! 4- Ve yükseltmedik mi senin zikrini? 5- Demek ki, zorlukla beraber bir kolaylık var. 6- Evet, o zorlukla beraber bir kolaylık var. 7- O halde boşaldın mı, yine kalk, yorul. 8- Ve ancak Rabbine rağbet et, hep O'na doğrul.

أَلَمْ نَشْرَحْ **Şerh etmedik mi?** Açıp genişletmedik mi لَكَ **senin için,** senin saadetin için صَدْرَكَ **sadrını?** Göğsünü de nefesine genişlik, kalbine ferah, nefsine kuvvet ve inbisat vermedik mi? Hal ve istikbalde, dünya ve âhirette bütün muradları izah edip de her müşkili yenecek büyük bir ruh ile hayretten hidâyete, gamdan sürura, darlıktan genişliğe erdirmedik mi? Râgıb, demiştir ki: «Şerhin aslı, eti ve o kabîl şeyleri bast etmek, yâni açıp genişletmektir. Şerh-i sadır da, bundandır ki, İlâhî bir nur ve Allah tarafından bir sekînet ve bir ruh ile onu genişletmektir. «Şihab»'da der ki: Aslı, bast-ı lahm olduğu ve bunda bir mezellet ve içini ve onda gizli olanı zâhire çıkarmayı müstelzim bir tevsi' bulunduğu için şerh ve genişlik kalb hakkında da isti'mal olunmuştur. Hüznünü izâle ederek meserret verecek şeyi idraki bir şerh ve tevsi' addolunmuştur. Çünkü onun sıkıntısını açacak ve hemmini izâle edecek geniş bir nefes aldırmak gibi herhangi bir sebeb, bir duygu, bir ilham ile ondan gaib veya ona hafî bulunan meserreti mucib bir şey zâhir olur ki, bu, bir kitabı, izah etmek mânâsına şerh denilmek gibidir. Sonra da bu mânâ kalbin mahalli olan sadırda mubalâğa için isti'mal olunmuştur. Çünkü bir şeyin genişlemesi zarfının da genişlemesini iktiza eder. Onun için işidirsin ki, sürûra bast ve genişlik, zıddına da kabız ve darlık tesmiye ederler. Bu, bir kaç mertebe vesait ile kinayeye müteferri' olan mecazlardandır. Lâkin şuyuundan sonra hafa kalkmış, vesait mürtei' olunmuştur.» Bu beyan, şerhin bir şerhidir. Şihab, şerh-i lahimden şerh-i kalbe ve ondan şerh-i sadra intikal ederek gitmiştir. Lâkin şerh-i lahimden, göğüs açıp genişletmeğe, ondan nefes genişliğine ve kalbin inbisatına ve ondan nefsin mânevî olan sürur ve inkişafına geçmek daha muvafıktır.

Bâr: Yük, güçlük. **Lahm:** Et. **Müteferri:** Bir kökle alakalı olan. Dallanan, bir kökten ayrılan.

SADR: Her şeyin ön ve baş tarafı olduğu gibi insanın gövdesinin de belinden başına doğru ön ve içinden kalb ve ciğerleri hâvî bulunan üst kısmı, yâni sîne, göğüs veya bağır dediğimizdir. Arkadan sırta da, zahr denilir. Mahalliyyet veya cüz'iyyet alakasiyle kalb veya nefisten kinâye de olur. Dıştan, göğüs darlığı za'f emaresi sayıldığı ve içten, göğüs darlığı dıyk-ı sadır, nefes darlığı, kalb sıkıntısı ve elem ve ıztırab ve tehammülsüzlük demek olduğu gibi dışından göğüs genişliği, vüs'at-ı sadır: Kuvvet alâmesi, göğüs açılması: Arzı iştiyak, içten inşirah-ı sadır; nefes genişliği, rahat, inşirahı kalb: Ruhan sürur ve şevk, karîha ve mâlûmat ve tehammül vüs'ati mânâlarını ifade eder. Bu suretle şerh-ı sadır, esâsen göğsünü bağrını açıp genişletmek demek olduğu halde bununla, kalbe ferahlık vermek ve nefsi herhangi bir fiil ve kavle açıp neş'e ve sürur ile telekkîye genişletmek mânâsından kinâye edilmek de mütearef olmuştur. Öyle ki, şerh ve inşirah-ı sadır denildiği zaman maddeten göğsü veya kalbi açmak veya yarmaktan ziyade mânevî olan bu sürur ve inbisat mânâsı anlaşılır. Âlûsî, der ki: Aslı, fesh ve tevsia olup izahta şayi' olduğu gibi sürur-i nefiste de şayi' olmuştur. Hattâ bunda hakikat-i urfiyyedir denilse baîd olmaz ve bu kalbe tealluk ettiği zamandır. Kalbini şununla şerh etti demek, onunla mesrur etti demektir. Çünkü kalb nefsin menzili gibidir. Adeten de menzilin tevsîi ondaki nâzilin sürurunu müstelzim olur.Kalbin mahalli olan sadre tealluk ettiği, şerh-ı sadır denildiği zaman da böyledir. Bu ekseriya kalb genişliğini de ifade eder. Çünkü adeten bir menzilin etrafını genişletmek menzilin genişliğiyle mütenasib olur. Etrafı da genişletir ki, behceti ziyade olsun. Bundan bilvasıta nefsin sürununa intikal olunur. Kalb veya sadre tealluk ettiği zaman bâzı kerre bir de ma'lûmatın teksiri mânâsı murad olunur. Denilmiş ki, sanki mâlûmat geniş bir fezaya muhtac imiş ve kalb de onun mahalli imiş gibi tehayyül olunur da mâlûmat çoğaldıkça kalbin de geniş olması lâzım geleceği mülâhaza edilir. Bâzı kerrede bundan nefistekinin teksiri murad olunur. Denilmiştir ki, bu da, mâlûmatın tevsii nefsin tevsîini iktiza eder mülâhazasıyledir. Bâzı kerre de şerh-ı sadr ile, nefsin kuvve-i kudsiyye ve envar-ı ilâhiyye ile te'yidi mânası murad olunur. Öyle ki, nefis mâlûmat alaylarının meydanı, melekât yıldızlarının seması, enva-i tecelliyatın arşı, varidat sürülerinin ferşi olur da artık onu bir şein, bir şeinden işgal etmez, onun indinde olacak olan, olmuş müsavi olur ve bu mânâlardan her biri makamına göre murad olunur. Allah Teâlâ'nın Resûlü'ne imtınanı makamı olan bu makama en münasib olan mânâ ise, (Râgıb'ın da anlattığı vech ile) bu

---

Kariha: Fikir kabiliyeti, insanca kendiliğinden meydana gelen bakış, fikir hareketi. **Behcet:** *Güzellik.*

sonuncu mânâdır. Maamafih diğer mânâlar da tecviz edilmiştir.» Zâhir olan bu inşirahın, Ve'd-Duha sûresinin nüzuliyle hasıl olmasıdır. Maamafih sûresinde de, bunun bir mukaddimesi bulunduğu gibi bundan sonra Sûre-i Kadr'e kadar bunun mukaddimat ve netaicini bir izah vardır. Müfessirîn, şerh-ı sadırda iki kavil zikretmişlerdir.

BİRİSİ: Haberlerde varid olduğu üzere sabavetinde veya Nübüvveti sırasında veya İsra gecesinde cismanî bir ameliyye suretinde göğsü şakk edilerek kalbi çıkarılıp yıkanıp yine yerine konduktan sonra iman ve hikmet ile doldurulmuş olmasıdır ki, bu münakaşalıdır. Maddî kalb yıkanmasının, iman, ilim, hikmet, şefekat gibi mâneviyyat ile alâka ve münasebetine kail olmayanlar, bu babdaki rivayetleri mâkul görmeyerek redd etmişler. Bu ameliyyenin esas itibariyle imkânını ve maddî temizliğin mânevî temizlik ile de alâka ve münasebetini düşünenler de kabul etmiş. Bununla beraber burada murad, o olduğunda ısrar etmemişlerdir. Nübüvvet'ten evvel mukaddimatı olan irhasat ve keramat dahi inkâr olunamazsa da Sûrelerin tertibine nazaran buradaki şerh-ı sadrın ne Nübüvvet'ten evvel, ne de Nübüvvet sırasında değil. Ve'd-duha'nın nüzuliyle yâhud da sonra olması zâhirdir. Bu cihetle cismanî mânâya da delâlet eyleyen en kuvvetli rivayet ise, Mi'rac gecesine dair olarak Buhâri, Müslim, Tirmizî ve Neseî'de, Katâde'den mervi olan şu hadîstir: Demiştir ki: Bize Enes ibn Mâlik, Mâlik ibn Sa'saa'dan Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellemden tahdîs etti. Peygamber buyurdu ki: ***«Ben, Beyt'in yanında uyur uyanık arası bir halde iken içinde zemzem suyu bir altın tasla bana gelindi de sadrım şuraya ve şuraya kadar şerh edildi»*** Katâde, demiş ki: Enes'e «ne kasdediyor» dedim. «Karnımın aşağısına kadar» dedi. Buyurdu ki: ***«Derken kalbim çıkarıldı da, zemzem suyu ile yıkandı, sonra yerine iade edildi. Sonra iman ve hikmet dolduruldu. Sonra Burak getirildi, onun üzerine Cibril aleyhisselâm ile beraber gittim. Tâ Sema-i dünyaya vardık.»*** (Müslim:İman-260) ilh elhadîs... Bundan en vâzıh olarak anlaşılan «beyne'n-nevmi ve'l-yakaza» misalî bir inkişaf ve müşahede olması ve asıl neticenin iman ve hikmet dolarak Mi'rac'ın vuku' bulmasıdır. Burada, bu mânâ murad olunabilir ve bu vech ile bu Sûre Mi'rac'a işaret olabilir. Ve'd-Duha'nın nüzulü esnasında da bir inkişaf ve müşahede vukuu geçmiş olduğuna göre de bir mi'rac olmuş demektir. İsra gecesiyle Ve'd-Duha'nın nüzulü arasında ne kadar zaman bulunduğu mâlûm değil ise de, Mi'rac hadîslerinde bu Sûrelerin mazmunlarına tesadüf edildiği ve Ve'd-Duha'daki leyl-

---

Tevsi: Genişletme, bollaştırma. **Şabavet:** Çocukluk. **İrhasat:** Hz. Peygamberin Nübüvvetinden evvel zuhur eden hariku'l-ade hallar. **Beyne'n-nevmi ve'l-yakaza:** Uyku uyanıklık arası.

den murad, leyle-i İsra olduğuna dair de bir rivayet bulunduğu cihetle bunların, Mi'rac ile alâkadar olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Bunda ise, cismanî şerh, ihtilâflı, ruhanî şerh ittifaklı olduğu için hangisi olursa olsun şerh-ı sadırdan asıl murad, gaye olan son mânâ olmak iktiza eyler. O da, iman ve hikmet ile hakikat inşirahıdır ki, cisimler, onun için çalışır ve ona feda edilir. Hakikatte bir elem olan cismanî ameliyyeler onun bir vesilesi olmak itibariyle kolaylıkla iktiham olunur. Onun için şu ikinci kavil ihtilâfsızdır:

İKİNCİSİ: Şerh-ı sadırdan murad, mârifet ve tâate raci olandır ki, bunu da, bir kaç vech ile izah etmişlerdir:

1) Aleyhissalâtü vesselâm İns-ü cinne meb'us olunca Allah'dan başka mâbuddan ve âbidden berâat ile ins-ü cinne münâzea etmek ibtida zor gelmiş, göğsünü daraltmıştı. Fakat Allah Teâlâ, O'na öyle âyetler göstermişti ki, onlarla bütün o müşkilâtı iktihama vüs'at bulmuş ve yüklenmiş olduğu her meşakkat, herşey gözünde küçülmüş idi. O suretle ki, kalbinden bütün hümumu çıkarmış, ancak bir hemm bırakmıştı. Nafakası ıyali gailelerini tınmaz, ins-ü cinden teveccüh eden ezâlara ehemmiyyet vermez olmuştu, hattâ onlar gözünde sinekten küçük olmuşlardı. Ne tehdidlerinden korkar, ne de mallarına, canlarına meyl ederdi. Şu halde şerh-ı sadır: Dünyanın hakaretine, âhiretin kemaline ilimden ibaret olur ki, bunun nazîri, Sûre-i En'am'da فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا (*"Hasılı Allah her kimi hidayetine irdirmek isterse, İslama sinesini açar, gönlüne genişlik verir, her kimi de delalete bırakmak isterse onunda kalbini daraltır."* En'âm-6/125) dir. Buhârî'de de, İbn Abbas'dan اَلَمْ نَشْرَحْ ، شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ diye zikrolunur demekle yalnız bu mânâ gösterilmiştir. En'am'da da geçtiği üzere, rivayet olunmuştur ki: «Ya Resulallah, sadır inşirah eder mi?» dediler. ***«Evet»*** buyurdu. «Onun alâmeti nedir?» dediler: ***«Dâr-i gururdan tecâfi, dâr-i hulûda inâbe ve nüzulünden evvel ölüm için hazırlıktır.»*** buyurdu. Bunun hasılı şudur: Allah'a ve va'd-ü vaîdine sıdk ile iman insana dünyada zühdü ve âhirete rağbeti ve mevte hazırlanmayı icab eder.

2) Resûlullah'ın sînesi, bütün mühimmata açılmıştı. Telâş etmez, muztarib olmaz, şaşırmaz, sıkıntı ve ferah hallerinin ikisinde de münşerih bulunur, mükellef olduğu vazîfesini eda ile meşgul olurdu . قَلْبَكَ denilmeyip de, صَدْرَكَ denilmesi, bu şerhin vüs'atine yâni yalnız bâtında kalmayıp asarı zâhirde de tecellî ettiğine tenbih olmalıdır. Yâni Resûlullah'ın sînesi, وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ muktezasınca bütün mü'minlere ra'fet ve şefkatle açıktır. Bir de اَلَمْ نَشْرَحْ صَدْرَكَ denilmekle

---

İktiham: Güçlükleri yenmek. **Münazaa:** Çekişmek. **Hümum:** Tasalar, kaygılar. **Hemm:** Gaile, *müşkül iş*. **Tecafi:** Uzak olma. **Hulud:** Devam üzere olmak. **İnabe:** Hakka yönelmek.

iktifa olunmayıp da, لَكَ denilmesinde nükteler vardır.

BİRİSİ: «lâm»'ın «lâm»'a tekabülüdür. Yâni إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (*"Ancak bana kulluk etsinler diye."* Zâriyât-51/56) وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِي (*"Zikrim için namaz kıl.»* Tâhâ-20/14) buyurulduğu vech ile sen, bütün tâatı benim için yaparsın, ben de yaptığımı senin için yaparım demek olur.

İKİNCİSİ de: Risaletin menafii, sevabı Allah'a değil, Resûle âid olduğuna tenbih olur. Yâni benim için değil, senin için şerh ettik.

ÜÇÜNCÜSÜ: Bu şerhte mazarrat ihtimalini selb içindir. Yâni aleyhine değil, bütün akibeti hayr olmak üzere lehine şerh ettik. Çünkü gafillerde olduğu gibi bir çok ferahların, inşirahların sonu felâket olur. Nitekim حَتّٰى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (*"Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlik ile tam ferahlandıkları sırada ansızın tuttuk kendilerini yakalayıverdik ne bakarsın hepsi bir anda bütün ümidlerinden mahrum düştüler."* En'âm-6/44) سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (*"Biz onları bilemiyecekleri cihetten istidrac ile yuvarlıyacağız."* A'râf-7/182) buyurulmuştur. «Nun» ile أَلَمْ نَشْرَحْ buyurulup da, أَلَمْ اَشْرَحْ buyurulmamasında da iki vecih vardır: «Nun», ta'zîm nunu olması itibariyle mün'imin azameti, nimetinin azametine delâlet eyler. Cemi' «nunu»'na hamledildiği takdirde de mânâ şu olur: Bu şerhi yaparken, doğrudan doğru yalnız yapıvermedim. meleklerimi de çalıştırdım. Sen, o melâikeyi önünde ve etrafında görüyordun ki, kalbin kuvvet bulsun da risaleti, o kuvvet-i kalb ile eda edesin. Bu surette Sûre-i Cin'deki, فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ (*"Fakat gaybına kimseyi apaçık agâh etmez. İhtiyar buyurduğu bir resulden başka. Çünkü onun önünden ve ardından rasidler dizer. Bilsin diye ki onlar rablarının risaletini hakkıyla iriştirmişlerdir ve onların nezdindekini ihata etmiş."* Cinn-72/26-28) mazmununa da işaret olur.

وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ **«Ve indirmedik mi senden o bârını.»** Vazı', mutlak koymak mânâsına olduğu gibi aşağılatmak, indirmek, ıskat etmek mânâlarına da gelir. Burada yükü indirmek mânâsınadır ki, bütün bütün ıskat etmek veya hafifletmekten eamm olabilir. Zîra Vizir, ağır yük demektir. Günah ve vebâl mânâsı da bundandır. الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ **«Ki zâr etmişti bütün zahrını.»** «Vizr»'in sıfatıdır.

İNKAZ: Nıkz yâhud nekıyz yapmaktır. Nıkz, yıkıntıya, bozuntuya ve seyr-ü sefer sebebiyle zebun olmuş deveye denildiği gibi bir şeyin bozulurken, üzülürken, ezilirken, koparken ve bir yükün yıkılmağa mütemayil bir vaz'iyyette çıkardığı sese, şahtiyan, ağaç, yük, araba gıcırtısı, mafsillerin, kemiklerin

---

Sahtiyan: Tabaklanmış deri,

çıtırtısı ve bazı kuşların çığırtısı ve bir şişenin ağzı sorulurken çıkan mıcırtısı gibi seslere de nıkz ve nakıyz ve böyle ses etmeğe inkaz denilir. Şu halde inkaz-ı zahr, yükün sırta ağır basarak kemiklerini çatırdatması veya üzüp zayıf düşürmesi, zâr-u zebun etmesi demek olur. Ki, bizim, belini kütletti, kemiklerini birbirine geçirdi tâbirlerimiz gibi ağırlık, zorluk tasvirinde meseldir. Burada murad, Peygamber'e mukaddema tehammülü ağır gelmiş olan zorlukların böyle bir bâr-i girân hey'etinde temsilen tasviridir. Bâzıları, nıkz deve gibi zayıflanmak mânâsından, çokları da nakıyz çıkarmaktan kemikleri gıcırdatmak çatırdatmak mânâsına mülâhaza etmişlerdir. İbn Cerîr, demiştir ki: أَنْقَضَ ظَهْرَكَ zahrına ağır bastı da ona vehn verdi kağşattı demektir. Bu, Arab'ın şu kavlindendir ki, deve seferden döndükte sefer onu zayıflatmış, etini gidermiş olduğu zaman o deveye: «Bu nıkz-ı sefer» derler. Râzî ve sairleri de demişlerdir ki: «lûgat uleması şöyle dediler: Bunun aslı şudur: Sırta yük ağır bastığı zaman onu bir nakıyzı, yâni hafîf bir sesi işidilir. Nakıyz mahmillerin, rihalin, adlâın, beırin yük bastığı zamanki sesidir.» Evvelkinde «zahr»'ın mef'uli-bih olması zâhir denebilirse de, ikincide gayr-i zâhirdir. Çünkü bu mânâca inkaz seslendirmek değil, seslenmek mânâsına lâzım olduğundan ses zahrın değil, yükün sesi olmak lâzım gelir. Bundan dolayı bunu, sebebine isnad kabilinden mecaza hamletmişler, seslenmeğe sebeb olacak derecede ağır basmak mânâsına اىْ حَمَلَهُ عضلى النَّقِيضِ وَاَثْقَلَهُ diye tefsir eylemişlerdir ki, bunun aslı, أَنْقَضَ بِهِ ظَهْرَكَ yâni o yükle sırtın gıcırdamımış, bel kemiklerin çatırdamış demek olur. Bunun için biz de, iki veche dahi muhtemil olmak üzere zahrını zar etmiş olan o bâr-i gırânı senden indirdi. Attı meâlinde ifade eyledik. Lâkin burada أَنْقَضَ 'ye böyle müteaddî mânâsı verilmek için çalışılmasına benim gönlüm pek razı olmuyor. Bu ses, Resûlullah'ın sırtına değil, sırtındaki o ağır yüke, vize âid olmalı. Murad da, Resûlullah'ın arkasındaki o ağır yükün gıcırtısından, ezâsından çok müteessir olduğunun beyanı olmalıdır, demek istiyorum. Bu mânâyı anlatmak için de «ظَهْرَكَ» mef'ulibih değil, «فِى ظَهْرَكَ» mânâsında mef'ulifîh olmalıdır. Gerçi Nahivde, zarf-i mekândan «fi»'nin hazfı pek câiz değil ise de, cihatı sitt, cânib ve cihet, *haric* ve dahil gibi müstesnalarda câiz olduğu mâlûmdur. Zahr de, cihat-ı sitten half mânâsiyle mülâhaza edildiği surette «fi»'nin hazfı câiz olmak lâzım gelir ve bu mânâ isnad-ı mecazîden daha yakın ve daha güzeldir. Şöyle demek olur: Sırtında gıcırdamakta, bu suretle sana ezâ vermekte olan o vizri, o ağır yükü senden attık indirdik.

Bâr: Yük, zahmet. **Bar-ı giran:** Ağır yük. **Mahmil:** Deve üzerine konulan sepet, yüklenmiş. **Rihel:** Deve palanları. **Adlâ:** Kaburgalar. **Att:** Sözü tekrar tekrar söylemek.

Bir kısım müfessirîn, burada vizri, وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ ("*O dem ki bütün veballerini sırtlarına yüklenmiş götürüyorlardır.*" En'âm-6/31) gibi ağır günah mânâsına hamlederek vaz'-ı vizri, لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ ("*Ki Allah senin zenbinden geçmişini ve geleceğini mağfiret buyuracak.*" Feth-48/2) gibi günahı mağfiret mânâsına telâkki etmişlerdir. Lâkin zenb tâbiri, Peygamberlerden sudûru câiz olabilen zelle ve hilâfi evla gibi sagaire şamil olabilirse de, ağırlık mânâsını mutazammın bulunan vizrin sağaire ıtlâkı münasib olmayacağı gibi ağırlığı bilhassa اَلَّذ۪ٓي اَنْقَضَ ظَهْرَكَ ("*Ki zâr etmişti bütün zahrını.*" İnşirah-94/3) diye ehemmiyyetle büyütülmüş olan vizrin sagîre mahiyyetinde küçük kusurdan ibaret telâkki edilmesi de, hiç münasib görünmez. Gerçi bunun bu ağırlığı hadd-i zatında büyük günah olmasından değil, Huluk-u azîm olan Peygamberin en küçük bir günahtan bile şiddetle müteessir ve mağmum olması hasebiyle olduğu güzel bir vecih olabilirse de, hilâf-ı zâhir olmaktan kurtulmaz. Onun için bunun günah mânâsına değil, ağır yük, hıml-i sekıyl, bârı girân mânâsiyle Peygamber'i Nübüvvet'ten evvel veya Nübüvvet'in bidayetlerinde son derece gamlandıran ve tehammülü ağır gelen bir takım zorluklar demek olması, daha doğrudur ve çoklarının muhtarı da budur. Bu zorluklar, bu ağırlıklar hakkında tefsirler de başlıca şunlar sayılmıştır:

1) Balâda da geçtiği üzere Nübüvvet'ten evvel cahiliyye âlemi içindeki hayret halinin sıkleti. Zira ibtida sırf akl-ı kâmili ile nazar eden, bir taraftan kavminin şirk-ü cehalet içindeki hallerinin fenalığı, bir taraftan da kendisini ademden vücuda getiren ve yetîm iken barındırıp yetiştiren, hayat, akıl ve güzel seciyyelerle nimetler veren Allah Teâlâ'nın üzerindeki nimetlerini görmüş ve bunların büyüklüğüne karşı Rabbine nasıl ve ne yolda itaat ve hizmet edeceğini de bilememiş olduğundan dolayı vicdanında büyük ıztırablar duymuştu. Nübüvvet gelince bu hayret zâil olmuş, onun muktezası olan vizr üzerinden atılmıştır. Şu mâlûmdur ki, bir yükün ağırlığı vermiş olduğu ezâ ve elem ile mütenasib olduğu gibi bir günahın ağırlığı da neticesindeki azabın şiddetine göredir. Bu cihetle gerek yük, gerek günah ağırlığı hakikatte ruha âid olan bir elem ve azâb ağırlığı olmakta birleştiği için yük, bir günah, günah, bir yük gibi mülâhaza olunarak ikisi de bir ağırlık mefhumiyle vizir mânâsında birleştirilir. Gönülde duyulan gam ve eleme vizir tâbir edilmesi, bu itibar iledir. Ancak yük elemi zâil olarak sonu bir ecr-ü hazza müntehî olmak itibariyle elemi müteahhır olan günahtan ayrılır. O cihetle vizr olmaktan çıkar, nimet olur. Büyük bir kâr için nice ağır yükler, acı gamlar bir nimet şevkiyle karşılanarak yolu bulununca hazz-u sürur

---

Zenb: Suç, günah, kabahat. **Mağmum:** Gamlı, kederli.

içinde kolaylıkla çekilir, günah ise, kendisi bir zevk olsa bile neticesi elem olduğundan bunun aksine olur. Bir de nimet hadd-i zatında herkes için memdûhdur. Fakat leim ve denî olan kimseler hizmet mukabilinde olmayarak cabadan nimet yiyip durmaktan hayâ etmez, utanmaz da buldukça şımarır. Kerîm, âlî cenab kimse ise, gördüğü in'ame karşı hizmet edememiş veya o nimeti yerine sarf eyleyememiş olmaktan sıkılır, müteezzî olur ve bir hizmet yolu bulmaksızın o nimete nâil olup durmak kendisine girân gelir. وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى (*"Ve onda hiç kimsenin mükafat edecek bir nimeti yoktur."* Leyl-92/19) vasfına mâ sadak olmak ister. O sırada, o mün'im bir nevi' hizmet teklif edince o hizmet ağır bile olsa onun edasını canına minnet bilerek o ağırlık, ona hafif görünür. İşte Nübüvvet gelince Hazret-i Peygamber'den o hayret zâil olmuş bulunduğu gibi, o ilmin ve bu kerîm ahlâkın hükmüyle o gam ve elem kendisinden mürtefi' olmuş ve o zorluklar sühulete munkalib olmuştur.

2) Nübüvvet'in gelmesiyle yol görünmüş, hayret halindeki evvelki zorluklar sıyrılmış ise de, bu kerre de daha büyük bir endişe ve haşyet Resûlullah'ın omuzlarına yüklenmiş bulunuyordu. O da, Risalet vazîfesinin hakkiyle telâkkî ve ifasındaki azîm meşakkat ve mes'uliyyet endişesi ve girişeceği mücahedede muvaffakıyyetin derecesini ve kusur ettiği suretle Hakk-u halk müvacehesindeki tehlikesini düşünmek kaziyyesi idi ki, buna, «A'ba-i risalet / Risâlet yükleri» tesmiye olunur. Zira اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا (*"Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar."* Fâtır-35/28) mucebince ilim ziyadeleşip mârifet arttıkça Haşyetullah da artıyor, evvel iyi bilinmeyen nice âhiret endişeleri yüz gösteriyordu. Evvelâ Cibrîl'e ilk mülâkatında bütün cühd-ü takatini saran شَد۪يدُ الْقُوٰى ذُو مِرَّةٍ (*"Kuvvetleri şiddetli bir kuvvet sahibi."* Necm-53/5-6) bir heybet-ü kudretin istîlâsı içinde titremiş kalmıştı. Buna tedricen alıştıktan sonra da etraftan kâfirlerin o zamana kadar görülmeyen ezâ ve cefa ve türlü dedikodularla husumet ve adavetlerini görmeğe başlamıştı ve henüz وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (*"Allah seni insanlardan koruyacak."* Mâide-5/67) va'd ü tebliğini almamış, خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى وَلَسَوْفَ يُعْط۪يكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى (*"Ve herhalde sonu senin için önünden daha hayırlı. Ve ileride rabbın sana atâ edecek öyle atâ edecek ki rizaya ereceksin."* Duha-93/4-5) va'd-ü tebşirlerini telâkkî etmemiş ve henüz mufassal ta'limat almamıştı. Bir müddet için dinlendirilmek üzere vahyin fetret ve ınkıtaından dolayı duyduğu yalnızlık ve işittiği şematetten dolayı da çok mağmum olmuştu. Bu suretle kendisine yalnız dünyevî âlâm değil, Rabbine karşı bir günah etmiş olmak endişesiyle uhrevî olan gamlar da sarmış, işte bunlar O'nun sırtna basan ve beli-

---

Leim: Alçak, denir. **Şematet:** Kuru gürültü, şamata. **Mağmum:** Gamlı, kederli.

ni kıracak gibi kemiklerini çatırdatıp yüreğini sızlatan bir vizr, bir bâr-i girân gibi boynuna yüklenmişti. Cenab-ı Hakk, vahyin tevalîsi ve Ve'd-Duha'nın inzaliyle bunların bir kısmını büsbütün üzerinden atmış, bir kısmını da alıştırmak, kendine ve âhirete olan keşf-ü ıttılâını tezyid eylemek suretiyle tahfif etmiş, ondan sonra dünyayı gözüne sinek kadar göstermeyecek, الدُّنْيَا لَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللّٰهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ dedirtecek derecede kalbine inşirah ve nefsine lâhutî bir kuvvet vermiş, Kur'ân'ın feyziyle dünya ve âhiret nam-u şanını, zikir ve haysiyyetini yükseltmeğe başlamış idi. Onun için buyuruluyor ki:

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ Yine senin için zikrini, nam-u şanını yükseltmedik mi? Bir takımlarına verilen ve netice itibariyle haklarında âfet olan şöhretler gibi aleyhe değil, sırf lehine olarak yükselttik mânâsı ifade edilmek için «لَكَ» yine zikre takdim olunarak tekrar tasrih edilmiştir. Zikir burada لَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ (*"Şanım hakkı için size bir kitap indirdik ki bütün şanınız onda."* Enbiya-21/10) gibi şeref-ü şan mânâsınadır. Bununla beraber Kur'ân ve fikir mânâsına da işaret olabilir. Resûlullah'ın nam-u şanının yüksekliği Sûre-i Bakara'da تِلْكَ الرُّسُلُ âyetinde geçen وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ (*"Bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı."* Bakara-2/253) mazmunu üzere bütün Enbiya ve Rüsül içinde derecat ile yüksekliğidir ki, bunun hulâsası nam-u şanının nam-ı İlâhî'yi tâkib etmesidir. Allah anıldıkça O'nun da anılmasıdır. Ebu Ya'lî'nin, İbn Cerîr'in, İbn Münzir'in, İbn Ebî Hâtim'in, İbn Hıbban'ın ve İbn Merduye'nin ve «Delâil»'de Ebu Nüaymin Ebu Said-i Hudrî radıyallahü anh'ten tahric ettikleri üzere Resûlullah, buyurmuştur ki: ***«Cibril aleyhisselâm, bana geldi de: «Rabbim ve rabbin buyuruyor ki: «Bilir misin senin zikrini nasıl yükselttim.» «Allah Teâlâ a'lem» dedim. Dedi ki:*** اِذَا ذُكِرْتُ ذُكِرْتَ مَعِى ***«Ben, anıldıkça sen de maiyyetimde anıldın»*** Bu ise nam-u şan yüksekliğinin en büyük mertebesini beyandır. Allah denilince Resûlü beraber anılır, لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ denilince beraberinde مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ denilir. اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ (*"Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin."* Nisâ-4/59) مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ (*"Kim resule itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."* Nisâ-4/80), وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ (*"Şahid olarak Allah yeter. Muhammed Resulûllahtır."* Fetih-48/28-29) buyurulmuştur. Bu nam-u şan, bu beraber zikr-ü yâd ise, her yüksekliğin fevkindedir. Netekim Hazret-i Hassan'ın şu beyti de bu yüksekliğe işarettir:

اَغَرُّ عَلَيْهِ لِلنُّبُوَّةِ خَاتَمٌ مِنَ اللّٰهِ مَشْهُودٌ يَلُوحُ وَيَشْهَدُ

وَضَمَّ الْاِلٰهُ اسْمَ النَّبِىِّ اِلَى اسْمِهِ اِذَا قَالَ فِى الْخَمْسِ الْمُؤَذِّنُ اَشْهَدُ

Âlam: Elemler. **Allah Teâlâ a'lem:** Allah bilir.

«O parlak alınlı ki, üzerinde Nübüvvet hâtemi vardır. Allah'dan şehadet edilmiş meşhuddur. Parıldar ve şâhid olur. Ve Allah o Peygamber'in ismini, ismine zammetmiştir: Beş vakitte müezzin, اَشْهَدُ *dediği zaman »* اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْل۪يمًا (*"Muhakkak ki Allah ve Melaikesi Peygambere hep salat ile tekrim ederler, ey o bütün iman edenler! haydin ona teslimiyetle salat-ü selâm getirin."* Ahzab-33/56)

فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا **«Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık var.»** fasîha olarak makablinden maba'dine istikra ve istişhad ile tefri' tarzında yâhud fa-i ta'liliyye olarak makablini ta'lîl ile ta'diye suretinde ilerisi için de va'ddir. اِنَّ o va'd-i tahkîktir. Va'd, sevkin icabıdır. العسر de, ال fasîha suretinde zâhiren ahd olmak lâzım gelirse de cüzîden külliye intikal ile hakikatte va'di ifade için istiğraka işarettir. Ta'lîl suretinde ise, kübrâ demek olduğu için doğrudan doğru istiğraktır. Demek ki, mânâ şu olur: O şerh-ı sadr, vaz'-ı vizr ref'-ı zikir madem ki, oldu demek ki, o senin çektiğin zorlukla beraber büyük bir kolaylık varmış, o halde daha da vardır. Yâhud, çünkü her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Ondan dolayı seni kolaylığa erdirdik yine de erdiririz. Meşhur olduğu üzere burada «مع» ، «بعد» mânâsınadır. Tekarüb, tekarüne teşbih olunarak ifade olunmuştur. Çünkü o şerh-ı sadr ve vaz'-ı vizr, inkaz-ı zahrden sonra olmuştur. Hasılı bu böyle olduğu gibi ilerisi için de böyledir. سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا (*"Allah bir usrun arkasından bir yûsur yapar."* Talak-65/7) dır. Bir iş dıyk oldukta müttesı' olur. اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا **«Evet o zorlukla beraber bir kolaylık var.»** Bu da evelkini te'yid ve tekid olmakla beraber istînaf ile va'dden va'de tâmîm halinde bir te'kiddir. Bunda «ال» istiğrak için olmak iktiza eder. Lâkin evvelki istığrak olduğuna göre bu ona işaretle ma'hud olur ve şöyle demek olur. Evet, o her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Yâni o zorluk iktiham edilirse o kolaylığa erilir. Çünkü kolaylığın var olmasından herkesin de mutlâka ona ermesi lâzım gelmez. O kolaylığa inanıp o zorluğa ehemmiyyet vermeyip de Allah'ın izniyle sabr-ü tehammül eyleyen ona erer. Nitekim Ve'l-leyli de, فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰى (*"Bundan böyle amma herkim vergi verir korunur. Ve hüsnayı tasdik eylerse. Biz onu yüsraya (en kolayına) kolaylıyacağız."* Leyl-92/5-7) buyurulmuştur. Şu halde bundan sonrada bir zorluğa tesadüf edersen, onu da başka bir kolaylığın tâkib edeceğini veya beraberinde bir kolaylık bulunduğunu bil, bu va'di tasdik et de o zorluktan yılma, onu da inşirah-ı sadr ile karşıla. Burada مَعَ maa, بَعْدَ ba'de mânâsınadır. Zira usür ve yüsür azdaddan olduğu için ictima'ları

İstikra: Etraflı bilgi edinmek. **İstişhad:** Birisinin şahidliğini istemek. **Ta'lil:** İllet, sebep. **Ta'diye:** Geçirmek, bir fiili geçişli hale koymak. **Dıyk:** Göğüs. **Müttesi':** Genişleyen. **Usur:** Güçlük.

câiz olmaz. Bir mahall üzere teakub ve tevarüd ederler. Şu kadar ki, bir mahalle vürudları itibariyle maiyyet ile de mülâhaza olunabilirler. Yâni bir cihetten zor görünen bir şey de diğer cihetten bir kolaylık vardır. O şeyi, o kolay cihetini bularak yapabilen kolaylığına erer. Her usrü, bir yüsrün tâkib edeceğine inanmak da, o usrün yalnız sonunda değil, beraberinde de bulunan bir yüsür cihetidir. Bu itibar ile hüsnâyı tasdik eden ve ona göre çalışan mü'minler için her usürde iki yüsür var demektir ki, bunun birine dünyevî birine uhrevî demek muvafık olur. Rivayet olunmuştur ki, Resûlullah sallâllahü aleyhi veselem bu nâzil olunca, ferah ve sürur ile gülerek çıkmış: لَنْ يَغْلِبَ عُسْرٌ يُسْرَيْنِ «Bir usür, iki yüsre galebe edemez, إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا diyordu. Bu mânâ, ek seriyyetle usrün mârife, yüsrün nekire olmasıyle izah edilmiştir ki, ikinci usürde ahid mânâsı mülâhazasına raci'dir. Maamafih bu daha ziyade bu âyetlerin üstündeki ve altındaki «إنّ» 'larla makabline ve maba'dine olan irtibat ve mülâzemesinden münfehimdir. Ahd ise, evvelki usürde sarih veya zımnî olan istığrakın ahdi olmak iktiza eder. Her usürle beraber, yüsrün bulunabilmesi de izah ettiğimiz vechile münakaşasız olarak anlamak mümkündür. Yâni yüsrün varlığı herkes için husulünü iktiza etmez. Meselâ, kâfire ölüm ve cehennemde ne kolaylık var? gibi sual varid olmaz. Cennet vardı amma o iman etmedi, diye cevab verilir. İstiğrak mânâsına ve iman şartına şu da delâlet eyler: İmamı Mâlik, «Muvatta»'da Zeyd ibn Eslem'den rivayet etmiştir ki, Ebu Ubeyde, Hazret-i Ömer ibn Hattab'e (Radıyallahü anhüma) yazmış, Rum'un çokluğunu ve onlardan tehavvüfünü, endişesini anlatmıştı. Hazret-i Ömer de, O'na: «Emmâ ba'dü, şu muhakkak ki, mü'min bir kalbe herhangi bir şiddet inerse Allah Teâlâ, ona arkasından bir ferec verir ve bir usür, iki yüsra galebe edemez,» diye yazmıştır. Mü'min bir kalbe denilmekle imanın muktezası olan itminan ve sabra da işaret vardır. Onun için sızlanan mü'minin âhiret sevabını zayi' etmesi de bu istığraka münafî olmaz. Bununla beraber hepsinde de hükmün umumu yine Allah'ın meşiyyetiyle mukayyeddir. Tevfîk ondandır. Onun için bu hüküm ve va'di hem ileriye tâmim ve tefri', hem de Allah'ın lûtfüna irca' siyakında buyuruluyor ki:

فَإِذَا فَرَغْتَ **O halde boşaldığın vakit,** yani her usre, bir yüsür müekkeden mev'ud olduğu için bir vazifeden, bir ibadetten fariğ olup bir usürden, bir yüsre geçtiğin, biraz dinlendiğin, meselâ, aldığın vahyi tebliğ eylediğin, feraizini ifa ettiğin vakit, فَانْصَبْ **yine yorul.** İş bitti diye rahata düşüp kalma da, yine zahmet

---

Yüsur: Kolaylık. **Azdad:** Zıdlar. **Teakub:** Birbiri ardınca olmak. **Tevarüd:** Arka arkaya gelmek. **Zimmî:** Gizli olarak. **Ferec:** Sıkıntıdan kurtulmak. **Münafî:** Zıt, aksi. **Meşiyyet:** Dilemek. **Tefri:** Kısım kısım olma, ayrılma. **Müekkeden:** Tekrarlanarak.

ihtiyâr edip diğer bir ibadet için kalk, çalış, yorul, farz bittiyse nâfileye geç, namaz bittiyse duaya geç ki, yüsür de tezâyüd etsin, şükürde devam etmiş olasın. Nasab, mâlûm ki, teabdir. Yüsür, atalete sâik olmamalı, sa'ye müşevvik olmalıdır ki, onun üzerine de diğer yüsür terettüb ederek terakkî hasıl olsun. وَاِلٰى رَبِّكَ Takdim, kasr içindir. Yâni ve ancak Rabbine فَارْغَبْ o halde rağbet et. Her ne umarsan, O'ndan um, O'ndan berideki esbab-ü ilelde veya gayelerde tevakkuf edip kalma, başka maksada bağlanma da bütün mesâinde ancak O'na teveccüh et, mütemâdiyen O'na doğru yürü, O'na doğrul, bütün lûtuf ve minnet O'nundur. Onun için sade nimete ve esere rağbet ile kalmamalı, nimetten mün'imi görüp her O'na doğru yürümeli, onun için çalışmalıdır. Gaye-i murad, O'dur.

Bu Sûreden şu kaideler istihrac olunur: اِذَا ضَاقَ الْاَمْرُ اِتَّسَعَ İş sıkıştığı zaman genişler ve اَلْغُرْمُ بِالْغُنْمِ nimet, külfete göredir. Tâbir-i âharle külfet nimet ile mütenasibdir ve اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ *«Bir işten maksad ne ise, hüküm ona göredir.»* (Buhari, Bed'ül- Vahy-ı) Allah için çalışan, Allah'a erer.

Bu vech ile bu iki Sûre bilhassa Resûlullah'ın hal-ü şanını anlatarak feyzinin daha ziyade neşr-ü tâmimini ve binnetice nimetten mün'ime geçerek ancak Allah'a rağbet etmesini ihtar ettikten sonra ekmel-i ferdin halinden nevin hâline ve mü'minlerin akibetinin de güzelliğine geçilerek bu iki Sûrenin bir bağlanışı olmak ve hükm-i Ahiret ile dînin sübutu takrir edilmek üzere Ve't-Tîni Sûresi gelecektir.

Fariğ: İşinibitirmiş çekilmiş. **İlel:** İlletler. **Teab:** Yorgunluk,sıkıntı.

TÎN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 8

Ve't-Tîni Sûresi de, Mekkî'dir. «Bahir»'de Katâde'den ve İbn Abbas'dan, Medenî olduğuna dâir bir rivayet dahi zikredilmiş ise de, İbn Darîs ve Nehhas ve İbn Merduye ve Beyhekî ondan cumhur kavline muvafık rivayet eylemişlerdir. وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَمِينِ diye huzura işaret de bunun Mekkede nüzulünü iş'ar eder. Çünkü beled-i emînden murad, bütün müfessirînin ittifakıyle Mekke'dir.

Âyetleri: Sekizdir.

Fasılası: م ، ن Harfleridir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ﴿١﴾ وَطُورِ سِينِينَ ﴿٢﴾ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَمِينِ ﴿٣﴾ لَقَدْ
خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ ﴿٥﴾
اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٦﴾
فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ﴿٧﴾ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Kasem olsun o Tîne, Ve o Zeytune, 2- Ve o Tur-i Sînîne. 3- Ve Bu beled-i emîne. 4- Ki, Biz, insanı en güzel bir biçimde yarattık. 5- Sonra da çevirdik esfel-i sâfilîne kaktık. 6- Ancak iman edip, yarar ameller yapan

kimseler başka, onlar için kesilmez bir ecir vardır. 7- O halde sana dîni ne tekzîb ettirir? 8- Allah "Ahkemülhâkimîn" değil mi?

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ **«Kasem olsun o Tîne ve o Zeytune.»** Tîn incir demek ise de, burada öyle terceme etmek pek muvafık olmayacaktır. Zira müfessirînin bir çoğunun beyanına göre, burada tîn ve zeytun birer ism-i alem mevkiindedirler. Alem olmuş adların ise, tercemesine kalkışmak doğru değildir. Çünkü onlar mefhumlarıyla değil, lafızlarıyle müsemmalarını târif ederler. İncir köyü denilmekle bilinen bir köy, Tîn karyesi diye terceme edilmekle târif olunmuş olmayacağı gibi Tîn namıyle anılan bir dağı veya mescidi veya beldeyi de incir diye anlatmağa kalkışmak izah değil, teşviş olur. Filvaki' tefsirler burada tîn ve zeytun hakkında başlıca iki kavil nakl eylemişlerdir:

BİRİSİ: Bir kısım müfessirîn demişlerdir ki: Zâhiri tîn ve zeytundan murad, bu nam ile meşhur olan incir ve zeytun yemişleri veya ağaçlarıdır. Zira lûgaten zâhir olan bu olduğu gibi Hasen'den, Mucahid'den, İkrime'den, İbrahim-i Nehaî'den, Ata'dan, Mukatil'den, Kelbî'den ve daha ba'zılarından: هُوَ تِينُكُمْ هٰذَا وَزَيْتُونُكُمْ «Sizin şu inciriniz ve zeytununuz», yâhud: التِّينُ الَّذِى يُؤْكَلُ وَالزَّيْتُونُ الَّذِى يُعْصَرُ «Tîn o yenilen ve zeytun o sıkılan», yâhud: الْفَاكِهَةُ الَّتِى تَأْكُلُ النَّاسُ «Nâsın yediği yemiş» tâbirleriyle rivayet edilmiş ve İbn Abbasa da nisbet olunmuştur. Bunlardan ise, bir mecaz veya kinâye kasdına karîne bulunmayınca zâhir olan incir ve zeytun diye bildiğimiz meyvalar olmaktır. Lâkin bu surette insan hilkatinin güzelliğini veya çirkinliğini ve akıbetinin acılığını veya tatlılığını takrir ederken incir ve zeytune kasem ile başlamanın münasebeti ne olduğunu da düşünmek lâzım geleceğinden incir ve zeytunun insan hayatı için hem gıda, hem fâkihe, hem deva, hem ticaret nokta-i nazarından fâideleri pek çok olan meyvaların en güzel ve en mubareklerinden olduğunu izaha çalışmışlardır. Ki, biz, bunu burada tafsile lüzum görmiyoruz. İnsan yaşamak için maddî ve mânevî erzaka muhtactır. Maddî erzakın en mühimleri, tatlı ve tuzlu veya yağsız ve yağlı me'kûlât, bunların en güzelleri de meyvalardır. İşte incir ve zeytun ya meyvaların en nâfi' ve en mubarekleri olmak itibariyle hususıyyetlerine veya zikr-i hass irade-i âmm tarikiyle tatlı veya tuzlu, yağsız veya yağlı ale'l-umum ehemmiyyetli me'kûlâtı temsil edecek birer misal, Tur-i sînîn ve Beled-i emîn de mânevî erzaka mahall olan mevaki-i mubareke olmalarına binâen bunlara kasem edilmiştir, demek olabilir. Maamafih insan hılkati nokta-i nazarından düşünüldüğü zaman وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثٰى (*"Ve erkeği, dişiyi yaratana."* Leyl-92/3) kaseminin tazammun ettiği vech ile bu iki meyvanın dişi ve erkekten kinâye olmaları ihtimali de baîd değildir. Bu kavle göre tîn ve zeytun, incir ve zeytun, diye terceme olunabilir.

Diğer kavle gelince: Bir çok müfessirîn de, demişlerdir ki: Burada tîn ve zeytundan murad, yemiş değil, bu isimler ile yâd olunur mubarek yerlerdir. Tur-i sînîn ve Beled-i emîn ile beraber zikri de buna karînedir. Âlûsî de: «Bir çoğunun zâhib olduğu üzere bunlar, mubarek, şerefli buk'alara kasemdir» diye bu kavli tercih eylemiştir. Bunlar nereleri olduğuna gelince de, birer dağ ismi, birer mescid ismi, birer belde ismi olması hakkında üç kavil zikreylemişlerdir şöyle ki:

1) Birer dağdırlar. İbn Cerîr de, Katâde'den: «Tîn, Dimeşk'ın bulunduğu cebel, zeytun Beyt-i Makdis'in bulunduğu cebeldir.» İkrime, bir rivayette de: «Bunlar, iki cebeldir.» Rebi'den: «Hemedan ile Hulvan arasında iki dağ, Şam dağları.» Said ibn Mensur ve ibn Ebî Hâtim, Ebu Habîb Hâris İbn Muhammed'den: «Tîn, Tur-i tîna, zeytun, Tur-i zeyta denilen dağlardır. İyi incir ve zeytun bittiği için bu namlarla tesmiye olunmuşlardır.» İmam-ı Râzî, bunu, İbn Abbas'ın kavli olmak üzere naklederek şöyle der: «İbn Abbas, demiştir ki: «Bunlar, arzı mukaddesten iki dağdır. İncir ve zeytun menbiti olduklarından dolayı bunara Süryanî'de Tur-i tîna, Tin dağı ve Tur-i zeyta, zeytun dağı denilmiştir. Bu takdirde Allah Teâlâ, Enbiya yetişen yerlere kasem etmiş demektir.» Tîn denilen dağ İsa aleyhisselâm'ın, zeytun, Şam, Benî İsrail Enbiyasının ekserîsinin mahall-i bi'seti, Tur Musa aleyhisselâm'ın mahall-i bi'şeti, Belad-i Emîn de Muhammed aleyhisselâm'ın mahall-i bi'setidir. Şu halde hakikatte kasemden murad, Enbiya'ya tâzîm ve derecelerini i'lâm demek olur.

2) İki mesciddirler. İbn Zeyd: «Tîn Dimeşk mescidi, zeytun Beyt-i Makdis mescidi,» demiş. Kâb da: «Tîn, Dimeşk mescidi, zeytun, İliya mescidi,» İbn Abbas'dan bir rivayette de: «Tîn, Nuh mescidi, zeytun Beyt-i Makdis mescididir.»

3) İki beldedir. Kâ'b'dan: «Tîn Dimeşk, zeytun, Beyt-i Makdistir.» Şehr ibn Havşeb de: «Tîn, Kûfe, zeytun, Şam» demiştir. Muradı, Kûfe'nin bulunduğu arz demek olacaktır ki, Nuh aleyhisselâm'ın menzili denilir.

Demek ki, tîn ve zeytun, esasen mâlûm incir ve zeytun meyvaları ve ağaçları olmakla beraber bunların yetişdiği bereketli yerler olmakla mâruf iki dağ ve onlarda, iki belde ve onlar da, iki mescid dahi tîn ve zeytun namlarıyle tanınmış, bunlar da, Tur-i Seyna ve Mekke gibi dîn menşei mubarek, şerefli yerler sayılmış olduğundan burada hayat için maddî, mânevî rızkın ve incir ve zeytun gibi nâfi' semereler verecek sa'y-ü amelin ve mekânın ehemmiyyetine ve bilhassa incir ve zeytunun lezzet, kıymet ve menafi'ine dahi ima ve işaret ile beraber, daha ziyade Enbiya menşei dîn matlaı olmakla mâruf kudsî yerlere kasem

edilmiştir. Bundan dolayı Sahib-ı Keşşafın dediği gibi bunların mecmuu dinî ve dünyevî hayr-u bereketiyle Arz-ı mukaddese ve emîn bir beldeye kasem demek olur. Yalnız incir ve zeytuna kasemde ise, bu âhenk ve şümulü anlamak güçtür. Onun için tîni ve zeytunu sâde incir ve zeytun meyvaları diye terceme etmemeli, gerek İseviyyet'te, gerek Museviyyet'te gerek İslâm'da, الَّذِى بَارَكْنَا حَوْلَهُ (*"O havalisini mubarek kıldığımız."* İsrâ-17/1) mucebince mubarek tanınan ve hayr-u bereketinden istifade için salâhta musabaka ile çalışılması arzu edilen Arz-ı mukaddese dahi işaret olmak üzere ma'hud tîn ve zeytun isimleriyle şöyle demelidir: Kasem olsun o tîne ve zeytune, وَطُورِ سِينِينَ ve **Tur-i sînîne.** Ve Sînîn dağına ki, Hazret-i Musa'nın teklîm-i İlâhî'ye mazhar olduğu dağ olup sî'nin kesri veya fethi ve nun'un meddiyle Tur-i sînâ ve Tur-i seynâ diye de mâruf ve meşhurdur. Ahiri kasr ile medsiz Tur-i Seyna dahi denildiği «Kamus»'ta mezkûrdur. «Bahir»'de, bunun Şam'da bir dağ olduğunda ihtilâf yoktur demiş, «Şihab» da, bu meşhurun hılâfı olduğu, çünkü bu gün mâruf olan Tur-i Sîna'nın Akabe ile Mısır arasındaki Tih kurbunda bulunduğu beyanıyle i'tiraz etmiş ise de, Bahr'in maksadı da, Mısır arzına mukabil ve Filestin'e dahi şamil olan mutlak arz-ı Şam olmalıdır. İhtilâf yoktur denilmesi, bunu iş'ar eder. Nitekim İbn Cerîr de, hep Şam'da bir dağdır, bir mubarek dağdır diye rivayet eylemiştir. Tur, dağ ve bilhassa nebatlı dağ, cebeli zunebat demektir.

SİNİN: O dağın bulunduğu ve muzaf kılındığı buk'anın ismi olup beyrun ve emsali gibi muamele olunarak cemi' suretinde «وا» ، «يا» ile i'rablandığı, bâzı kerede «يا» ile bırakılıp nun'a i'rab harekeleri verildiği söylenmiştir. Zâhirî sînler dağı demek gibidir. Ahfeş demiştir ki: «Sînîn, şecer mânâsına cemi'dir, müfredi sînedir. Sanki tur-i eşcar demek gibidir.» Kelbî'den de: Tur-i sînîn, الْجَبَلُ ذُو الشَّجَرِ ağaclı dağ» diye mervidir. Bunlar, فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِىَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰى .. (*"Derken ona varınca vâdinin sağ kıyısından o mübarek buk'ada ağaçtan nida olundu, şöyle ki: Ya Musa,"* Kasas-28/30) âyetinde buk'a-i mubarekedeki şecere-i Musa'ya işaret olsa gerektir. İbn Ebî Hâtim, İbn Münzir, Abd ibn Humeyd, İbn Abbas'dan: «Sînîn, hasen yâni güzel demektir» diye rivayet etmişler. Dahhâk'dan da böyle rivayet olunmuş, İkrime'den de: «Bunun, güzel mânâsına olması Habeş lisanı olduğu» ziyadesiyle rivayet olunmuştur. İbn Cerîr ve İbn Asâkir, Katade'den de, «Sînîn: Mubarek, güzel, ağaçlı» dediğini rivayet eylemişlerdir. Maamafih İbn Cerîr, demiştir ki: «Bu kavillerden savab olan Tur-i sînîn, cebel-i mâruftur deyenlerin kavlidir. Çünkü tur, nebatli dağ demektir, Sînîne izafeti onu târif içindir. Eğer Hasen, mubarek mânâsınadır diyenlerin dediği gibi tura sıfat olsa idi tur, tenvinli olurdu. Çünkü birşey bir daî bu-

lunmadıkça sıfatına muzaf kılınmaz.» Yâni sînîn, güzel mubarek mânâsına olsa idi, Tur-i sînîn sıfat terkibi olmak lâzım gelir, tur, munsarıf olduğundan tenvin almak icab ederdi. Halbuki tenvin olmadığından terkib, izafet terkibidir diyor. Bu da, ekseriyyetle kabul edilmiş bulunuyorsa da zikrolunduğu üzere güzel, mubarek mânâsınadır diyenler, terkibin vasfı olduğuna kail olmuş değillerdir. Şecer veya mevzi' gibi mevsuf takdiriyle veya sîfat-ı gâlibe kabîlinden isim olarak târif için muzaf-ı ileyh yapılmış olmasına mâni' olmaz. Maksadları güzel dağ demekten ibaret değil, mevziinin veya otunun, ağacının mubarekliğini, güzelliğini beyan mânâsîna, «mubarek, güzel dağı» demek olmasında ve Hazret-i Musa'ya teklîm-i İlâhî vaki' olan mâruf Tur-i sîna'ya bu mânâ ile Tur-i sînîn denilmiş bulunmasında bir mahzur olmadığı gibi Kur'ân'da, onun hakkında vârid olan vadii mukaddes, vadi-i eymen, buk'a-i mubarekede şecere vasıflarına da pek ziyade münasebeti vardır. Burada ahsen-i takvimden bahsa mukaddime olmağa da yakışır, bu suretle o tîn ve zeytun ve Tur-i sînîn üçüne kasem, Arz-ı mukaddes'e kasem mânâsında olur. Şu da, üçü mecmuuna mâtuf olur. وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَمِينِ Ve bu Beled-i emîne, yâni ya Muhammed, bu bulunduğun, doğub büyüdüğün, ba's buyurulduğun, hitab-ı izzetle emniyyete erdiğin, emîn vasfiyle mâruf olan beldeye de kasem olsun. Ki, Müfessirîn buna, bilittifak Mekke demişlerdir. Çünkü Sûre-i Beled'de de geçdiği üzere, الْبَلَدُ Mekke'nin bir ismi olduğu gibi, وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّى (*"Ve o vakit Beyti şerifi insanlar için dönüp varılacak bir sevabgah ve bir darüleman kıldık, sizde makamı İbrahimden kendinize bir namazgah edinin."* Bakara-2/125) buyurulduğu üzere nâse bir sevab yeri, bir emn-ü eman olan Beyt ve makam-ı İbrahim onda ve اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ (*"Ya Biz onlara darül'eman bir haremi mekan kılmadık mı?"* Kasas-28/57) buyurulan Harem-i âmin onda olduğu için Beled-i âmin unvaniyle mâruf olan da odur. Âlûsî'nin zikrine göre merfu bir hadîste de: وَهُوَ مَكَانُ الْبَيْتِ الَّذِي هُوَ هُدًى لِلْعَالَمِينَ وَمَوْلِدُ رَسُولِ اللّٰهِ وَمَبْعَثُهُ ***«O âlemlere hidâyet olan Beytin mekânı ve Resûlullah'ın mevlidi ve meb'asidir.»*** diye vârid olmuştur. Bundan bu Sûrenin, Mekke'de nâzil olduğu anlaşılırsa da Hicret'ten evvel mi, sonra mı olduğu anlaşılmaz. Hicret'ten sonra nâzil olanlar, Mekke'nin fethinden sonra Mekke'de nâzil olmuş bulunsalar bile Medenî sayıldığına göre, Hicret'ten evvel nüzulü mânâsına Mekkî olmasını iktiza etmez, Medenî de olabilir. Şu halde bu Sûre, Mekke'nin fethinden sonra orada nâzil olmuş ise, Katâde'den mervi olduğu üzere Medenî demek olur. Cümhur'un, Mekkî demesi de, Mekke içinde nâzil olması mânâsiyle te'vil olunabilir ve bu mânâ, bu Sûrenin mâkabline bir netice gibi olan mazmununa da pek yakışır ise

de, Mekkî olmakta meşhur olan mânâ, Hicret'ten evvel olmasıdır. Şu halde Resûlullah'a bu te'minat, daha o zaman verilmiş demektir.

EMÎN: Emanetten fâil mânâsına feîl, gadr-ü hiyanetten ârî, kendisine bırakılan şeyi iyi hıfz edici, emniyyetli demektir. Bu mânâda âmin, ism-i faili mesmû değildir deniliyor. حَرَمًا اٰمِنًا gibi emîn makamında kullanılması zûemn, emniyyetli meâlin de olarak nisbet mânâsına olduğu söylenmiştir. Çünkü ism-i fail olarak âmin, emni alan, yâni korkusu olmayan yâhud emniyyet eden veya emn-ü eman veya emanet veren demektir. Beldenin eminliği de, içinde bulunan kimseleri emîn bir adamın emâneti hıfz etmesi gibi hıfz eder, tecavüzden korur olmasıdır ki, teşbihî bir mânâdır veya emn-ü emandan mef'ul, me'mun mânâsınadır ki, korkulmaz, korkutulmaz, emniyyet ve âsayiş içinde demektir. Beldenin bu mânâca emîn olması da içindeki halkın me'mun olması, yâni gailelerinden korkulmaması mânâsına isnadı mecazîdir. Şu halde emniyyetli demek, iki mânâyı dahi ifade edebilir. Mekke-i Mükerreme'nin böyle beled-i emîn oluşu ise, جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ (*"Allah Kâbe'yi o beyti haramı insanlar için bir medarı hayat kıldı."* Maide-5/97) mucebince taraf-ı İlâhî'den nâsın durumu için Beyt-i Haram yapılmış olan Kâ'be-i Muazzama makamının harîmi olması ve ziraatsız bir vâdî olduğu halde Hazret-i İbrahim'in: رَبَّنَا اِنّ۪ٓي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّت۪ي بِوَادٍ غَيْرِ ذ۪ي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِۙ رَبَّنَا لِيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْـِٔدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْو۪ٓي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ (*"Ya Rabbenâ! Ben zürriyetimden bazısını senin beyti muharreminin yanında ekin bitmez bir vadide iskan ettim, Yâ Rabbena'l Namazı ikame etsinler diye, bundan böyle insanlardan bir takım gönülleri onlara doğru akıt ve onları hasılattan merzuk buyur, gerek ki şükredeler."* İbrahim-14/37) duasına mazhar olarak اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ (*"Ya Biz onlara darül'eman bir haremi mekan kılmadık mı?"* Kasas-28/57) ve اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ (*"Ya görmediler mi Biz bir harem yapmışız, emniyet içinde, halbuki etraflarında nas çarpılıp kapılıyor."* Ankebut-29/67) minnetleri mısdakınca âmin bir harem bulunması ve Resûl-i Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin mevlid ve mebasi olması, وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ ف۪يهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (*"Halbuki sen içlerinde iken Allah onlara azab edecek değil idi, istiğfar ettikleri halde de onlara azab edecek değil."* Enfal-8/33) va'd-i İlâhî'si mucebince ahalisinin hem Resûlullah içlerinde bulunduğu müddetçe, hem de Allah Teâlâ'nın mağfiretine tâlib olarak istiğfar eyledikleri müddetçe tâzib olunmayacaklarına dair te'minat bahş edilmiş bulunması haysiyyetleriyledir. Emniyyet ise, hayatın en mühim şartlarından olduğu cihetle Mekke'ye böyle beled-i emîn unvanıyle kasem edilmesi bunun, bu emniyyet itibariyle Tîn ve Zeytun ve Tur-i Sînîn diye

işaret olunan ve niza'dan sâlim bulunmayan Arz-ı mukaddes buk'alarından daha mukaddes ve binaenaleyh ahid ve kasem-i İlâhî'de daha yüksek bulunduğunu anlatan ve bu suretle bu kasemlerede maddî taddan, mânevî emniyyet zevkine doğru yükselen bir terakkî vardır ki, bu, bize insan hilkati için yurd emniyyetinin ehemmiyyetini ve yurdların, beldelerin kıymeti, hakikî emniyyeti ile mütenasib, bunun da dîn ile alâkadar olduğunu anlatır. Bu vech ile beled-i emîn vasfı, Mekke'yi göstermekle beraber sair beldelerin de kıymetleri en ziyade emniyyet ve âsayiş nokta-i nazarından ölçülmesi icab edeceğine işaret eyler ki bu işaret, وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ. وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ . فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا . وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (*"Bir de Allah bir şehri mesel yaptı ki emniyet ve asayiş içinde idi, ona her yerden rızkı bol bol geliyordu, derken Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, Allah da o yaptıkları sanatla açlık ve korku libasını tattırıverdi. Celalim hakkı için, onlara içlerinden bir resul geldi de ona yalan söylüyor dediler, zulmederlerken azab da kendilerini yakalayıverdi. Onun için siz Allah'ın size verdiği rızıklardan helal ve hoş olarak yeyin de Allah'ın nimetine şükredin, eğer gerçekten O'na ibadet edecek iseniz."* Nahl-16/112-114) mazmunudur. İşte Tîn, Zeytun, Tur-i Sînin, bu Beled-i emîn isimlerinin tanınmış olan ahid mânâlariyle zihinlere sarahaten veya delâleten ifade ettiği bu mânâ ve mazmunların ale'd-derecat ehemmiyyeti kasem ile ihtar olunduktan sonra, bu kasemlere cevab olarak buyuruluyor ki:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِى اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ **Hakikaten Biz, insanı ahsen-i takvîmde halk ettik.** Yâni insan cinsini, maddeten ve mânen doğrultmanın, kıvama koymanın, biçimlendirmenin en güzelinde, en güzel biçimde olarak yarattık. Fi ahseni takvim, كَائِنًا فِى تَقْوِيمٍ اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ mânâsında zarf-ı müstekarr olarak insandan haldir.

TAKVİM: Eğriyi doğrultmak, kıvama, nizama koymak, kıymet biçmek, kıymetlendirmek mânâlarına gelir. Tenvin-i tenkir ve tefhim için olarak ahsen-i takvîm, her hangi bir takvimin veya büyük bir takvimin en güzeli demek olur. Bu ise, her mânâsiyle takvimin en güzel biçimi demek olacağından maddî, mânevî her türlü güzelliğe şâmil olur. Belinin doğrulmasından, endamının güzelleşmesinden, kuvâ ve melekâtının yükselmesinden akl-ü irfan ve ahlâkıyle İlâhi hüsne ermesine kadar gider. Belînin doğrulmasını kametinin istikametini bütün bu mânâlardan kinâye olarak veya zâhirden batına geçmek, zeminden semaya yükselmek için bir mebde' halinde mülâhaza edebiliriz.

Bahir'de, der ki: «Nehaî ve Mücahid ve Katâde: «Suret ve havassının

---

Kamet: Boy, pos, endam.

güzelliği» demişler. Kametinin doğruluğu da denilmiş ve Ebu Bekir ibn Tahir, «akl-ü idrâk ve temyiz ile tezyini» demiş, İkrime de, «şebabı ve kuvveti» demiş ise de, evlâsı her ahsen olana umumudur.» Yâni gerek kadd-ü kametinin doğruluğu ile günden güne artan suret-i hissiyyesinin güzelliği ve gerek aklının, zihninin ayat-ı hakk-u hayrı ve ihtar olunan mehasin ve maalîyi idrâk edebilecek vech ile güzel kabiliyyeti ve gerek İlâhî ahlak ve evsaf ile tahalluk ve ittisaf edebilecek derece de inkişaf ve tekemmüle müsaid olan ahlak güzelliği gibi sureten ve mânen her türlü güzelliğe şamildir. Gerek fizikî ve cismanî bakımdan, gerek ahlak ve mâneviyyat itibariyle ruhanî bakımdan insan en güzel bir kıvama erebilecek en güzel bir biçimde yaradılmıştır. Hakikaten insan mahiyyetine, insanlık âlemine iman-ı nazarla bakan ve onun zâhirinde ve sırrındaki dekaikta fikrini cevelân ettiren kimse onu, bâzı ecillenin dediği gibi gayb-ü şehadet mecralarının mecmaı, ifade ve istifade felekleri neyyireyninin matlaı, kalem-i hakk ile kitab-ı hilkate yazılmış sutur-ı acâibin mütûn-ü nususunu havi ve onlardaki İlâhî esrar ve bedayiin olmuş ve olacak mazmunlarını şârih bir nusha-i câmia görür ve Hazret-i Ali'ye nisbet olunan şu mazmunun sıdkına âgâh olur:

دَوَاؤُكَ فِيكَ وَلَا تَشْعُرُ   وَدَاؤُكَ مِنْكَ وَمَا تُبْصِرُ
وَتَزْعُمُ أَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ   وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ

«İlâcın sendedir de farkında olmazsın
Sanırsın ki, sen sade küçük bir cirimsin
Derdin de sendendir fakat ki, görmezsin,
Halbuki sen de dürülmüş en büyük âlem»

Menkuldür ki: Kazî Yahya ibn Eksem ve bâzı Haņefiyye: Zevcesine, «sen kamerden daha güzel olmamış isen boşsun» diyen bir kimseye talâk vaki' olmaz, diye fetva vermişler ve bu âyet ile istidlâl eylemişlerdi. Şübhe yok ki, bu güzelliği, yalnız cirm-i sağirde, maddî şekl-ü kıyafette arayan hata etmiş olur. Yüzler ne kadar yaldızlansa onda bir mehtab parıltısı olmaz, fakat mehtabı gören göz, hüsn-ü aşkı sezen bir öz vardır ki, güzellik ondadır. Mâşuklarını mah-ı tabandan, hurşid-i rahşandan daha güzel olarak tavsîf eden şâirlerin, mâcerâ-yı aşkı inliyen hesaba gelmez şiirlerinde parlayan cazibe-i hüsn-ü an bile sade topraklara gömülmeğe mahkûm maddî suretin değil, gönüllerde kay-

---

Şebab: Gençlik. **Mehasin:** İyilikler. **Maal:** Yükseklik, şereflilik. **İm'an-ı nazar:** Bir işi dikkatle düşünmek. **Dekaik:** Anlaşılması çok dikkat isteyen incelikler. **Cevelan:** Dolaşma. **Ecille:** Fazilet, ilim itibariyle daha yüksekte olanlar. **Neyyireyn:** Cisimlenmiş iki nur, yani ay ve güneş. **Cirm:** Vücud, yıldız. **Rahşan:** Parlak. **Mah:** Ay **Hurşid:** Güneş.

naşan ruhanî bir tecellînin cilvesidir. Husn-ü aşk zâhire dikilen bir suret değil, gönülde kaynayan bir mânâdır.

«Hayaliyle tesellidir, gönül meyl-i visal etmez,
Gönülden özke bir yâr olduğun âşık hayal etmez.»

diyen şâir de bu mânâyı terennüm etmek istemiştir.

Hasılı insanın güzelliği, ahsen-i takvimde olması duygusuz olan şekl-ü suretinde değil, duygusunda ve bâhusus hüsün denilen mânâyı anlamasında ve o duygudan güzellerin güzeli Ahsenü'lm-Halikîn'i ve O'nun Hüsn-i mutlakla en güzel olan sıfat-ı kemalini tanıyıp O'nun ahlâkiyle mütehallık olmasındadır. İnsan fıtratının kıvamı ve namzed olduğu tekâmülü budur. İnsan, ilk doğuşunda bu kemalde olarak değil, fakat bu kıvama, bu kemale, bu gözelliğe doğru doğrulmak kabiliyyeti verilmek mânâsına takvimin en güzelinde yaradılmıştır. Yoksa onda hiç bir fânîlik şâibesi, bir süfliyyet hali bulunmazdı. Halbuki öyle olmadığı görülüp duruyor. Efradın hüsnünde meratib olduğu ve her ferdin fânîlikten, âlem-i süfliden, hüsn-ü mutlâka yaraşmayan şâibelerden, ihtiyaclardan bidayeten bir hıssası, zenb-ü vizri denilen ve günden güne atılması lâzım gelen bir derdi bulunduğu ve bu suretle beden bârını ata ata ruhların temizliğe ve felâha gittiği ve böyle bir takımlarının yükselmesine mukabil diğer bir çoklarının da hiç bir hıssa-i hüsnü kalmayarak en sefil derekelere kadar yuvarlanıp durduğu meşhud bulunuyor. Onun için buyuruluyor ki:

ثُمَّ **Sonra.** Bunda zâhir olan Terahî-i zemânîdir. Maamafih rütbî olmak da melhuzdur deniliyor. Bu surette bâzı insanlar, bidayeten de ahsen-i takvimde olmamış olur. Bundan da teklîfi mâlayütak münakaşası açılmak lâzım gelir. Doğrusu ahsen-i takvîmden hiç hissesi olmayana insan ism-i sadık olmaz. Bir insan denilince elbette ondan bir hıssası olmuştur. O halde terahî rütbî değil, zemânîdir. Yâni bir zaman sonra رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ onu, o ahseni takvimde yaradılan insanı, **esfel-i sâfilîne çevirdik. Aşağıların aşağısına döndürdük,** yâhud sefillerin en sefîli yaptık. Yâhud o güzel biçimden tahvil ettik de, maddeten mânen kötülemiş en sefîl bir halde cehenneme veya cehennemin en aşağı tabakasına doğru ittik, temizlik yerine eğrilik, güzellik yerine çirkinlik, terakkî yerine tedennî, sıhhat yerine za'f-ü maraz, gençlik yerine kocalık, akl-ü mârifet yerine cehâlet, bunaklık, sa'y-ü amel yerine atalet, hürriyet yerine esaret, refah yerine darlık, izzet yerine zillet, lezzet yerine elem ile erzel-i ömre, ondan hay-

---

Zenb: Suç, günah. **Vizr:** Yük, ağırlık. **Bâr:** Yük. **Terahi:** Geç kalma, geri durma, sonraya bırakma. **Malayütak:** Takat getirilmez, güç yetmez. **Erzel-i ömr:** Bunaklık günleri, ihtiyarlığın sonları.

ata mukabil ölüme, çürüyüp kokmağa, ondan kıyamette, dünyaya mukabil cehenneme veya cehennemin en alt tabakasına doğru kaktık. فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ ("*Cehennemin en alt tabakasındadırlar.*" Nisâ-4/145) olacak kadar merdud kıldık. [1]

اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **Ancak iman edip salih ameller işleyen,** o ahsen-i takvime yaraşır. Allah'ın rızasına uyarak ilerisi, âhireti için hayra yarar, semere verir, güzel işler yapan **kimseler müstesnâ.** Bunlar, öyle merdud olmaz, o süfliyyet derekesine düşmez, surî hüsni, maddî kıvamı zayi' etseler bile ona mukabil halâsa, ahsen olan hüsn-ü mutlâka, daha ziyade sevimliliğe, o iman ve amelin semeratını iktitaf edecek hüsn-ü hâtimeye doğru giderler. Çünkü فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ **onlar için öyle bir ecir vardır ki, kesilmez, tükenmez** veya minnet edilmez, bilâ minnet ebediyyen devam eder. O bedenler, amelden kaldığı, fenaya gittiği halde de o ecir minnetsiz olarak ile'l-ebed devam eder. Binaenaleyh onlar sefîl olmak şöyle dursun, çalışma külfetinden dahi âzâde olarak o ahsen-i takvimin gaye-i kemaline ermiş, hüsnâ ve ziyadesiyle Cemal-i Hakk'a kavuşmuş olur. İşte o Tîn ve Zeytunun, o Tur-i Sînînin, O Beled-i emînin asıl ihtar ettiği mânâ da, budur. Halik Teâlâ'nın lütf-ü ihsanına ve emr-ü hükmüne, bu mücazat ve mükâfat kanunu ile mes'uliyyete iman edip mucebince Allah için güzel ameller işleyerek o ahsen-i takvimi gaye-i kemaline götürmeğe çalışanların kesilmez bir ecr-ü mükâfata ermeleri, bunlardan maadasının, yâni iman ile amel-i salihi olmayanların da esfel-i sâfilîne yuvarlanmaları kazıyyesidir. İmanı olmayanların her ne yapsalar, o sefalet ve süfliyyete düşecekleri muhakkaktır. Dînin bütün mânâsı da bu ceza ve mes'uliyyette, bu iman ile Allah için amel-i salih kanununda hulâsa olunur ki, bu kul tarafından iman ve itaat ile amel-i salih, Allah tarafından da iyilik ve kötülük yollarını bildirerek iyiliğe iyilik, kötülüğe kötülük ile ecr-ü cezayı tazammun eder. اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ ("*Doğrusu Allah in-*

[1] Red, çevirmek, kabul etmeyip itmek ve kötületmek, tereddî ettirmek mânâlarına gelir. Çevirmek, ca'l ve tasyîr mânâsında iki mef'ule teaddî eder, esfele sâfiline ikinci mef'ul olur. Diğerlerinde: « حَالَ كَوْنِهِ اَسْفَلَ سَافِلِينَ «Safillerin esfeli halinde çirkin, murdar olarak ittik, kötülettik» mânâsına hal, yâhud hazf-ü isal ile, « اِلَى اَسْفَلِ سَافِلِينَ «Esfel-i sâfilîne doğru veya Esfel-i sâfilîne kadar ittik, kaktık, kötülettik, alçalttık» mânâsına mef'ulü ileyh olur. Bu üçüncü mânâda esfel-i safilin, cehennemin alt tabakası, فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ ("*Cehennemin en alt tabakasındadırlar.*" Nisâ-4/145) demektir. Sâfilîn de onun üzerindeki tabakalarda bulunan ehl-i cehennemdir. İkinci de erzel-i ömrü ve bedenin ölüm halindeki teaffününü ifade de zâhirdir. Evvelkisi ikisine de sırasıyla şâmildir. Bir de esfel-i safilîn, süflî şeheyatına düşkün aşağılık, alçak kimselerin, Şeytanların taht-i esaretinde en sefil derekeye düşenlere işaret olur. Fakat ehl-i cehennem mânâsında dâhildir.

Ca'l: Yaratmak. **Tasyir:** Bir surete koyma. **İktitaf:** Ağaçtan meyve toplama.

dinde din islamdır." Âl-i İmrân-3/19) buyurulan İslâm da, bu iki haysiyyeti ihtiva eder. Yâni dîn, Allah ile ahsen-i takvimde yarattığı kullar beyninde bir nisbet, bir tâbiiyyet kanunudur ki, kullar tarafından fiiline göre cezaya inanıp iman ve amel-i salih ile selâmete ermek, Allah tarafından mânâsı da iyiyi kötüyü, güzeli çirkini bildirip ona göre hükm-ü cezasını tatbîk ederek kötüleri esfel-i sâfilîne iterken iman ile amel-i salih yapan iyileri âlem-i süflîden, âlem-i ulvîde selâmete çıkarmak, kesilmez ecr-ü mükâfat ile bezm-i ehadiyyete almaktır. Onun için idi ki, evvelki Sûrenin âhirinde وَاِلٰى رَبِّكَ فَارْغَبْ (*"Ve ancak Rabbına rağbet et, hep O'na doğrul."* İnşirah-94/8) buyurulmuş idi. İşte burada, bu ecr-ü ceza hulâsa edilmiş, dînin mânâsı da bu mükâfat ve mücazat kanununda toplanmış bulunduğu için netice olarak buyuruluyor ki: فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ **O halde artık sana dîni ne tekzîb ettirebilir?** Bu hakikat böyle iken, bu ecr-ü ceza, o ahsen-i takvim ile hilkat, sonra esfel-i sâfilîne red ve iman ile amel-i salihe tükenmez ecir bir taraftan meşhûd, mâkul, menkul bunca şevahid ve delâili ile mâlûm, bir taraftan da bu va'd ve ihbar-ı İlâhî ile müeyyed ve muhakkak ve sırf maddî bakımla bakıldığı zaman bile çalışmayanların ücret alamadığı ve bedenlerin nihayet çürüyüp kokarak atıldığı göz önünde durur iken bundan sonra artık sana dîn yalandır, o cezanın, o ecrin aslı yoktur diye yalan söyletecek ve binaenaleyh seni imandan ve amel-i salihten alıkoyup o tükenmez ecirden mahrum edecek ve yalancılıkla, dinsizlikle esfel-i sâfilîne ittirecek ne gibi bir sebeb olabilir? Ey o ahsen-i takvimde yaradılmış ve sonra esfel-i sâfilîne red tehlikesine mâruz bulunmuş olan insan, yâhud ya Muhammed, bu hakikat, bu ecr-ü ceza böyle sâbit ve dünyada bile görülüp dururken ve sen de bu ahsen-i takvîm ve iman gibi huluk-i azîm varken sana dîn hakkında «yalan söylüyorsun» diye kizb isnad ettirecek ne gibi bir sebeb olabilir? اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ **Allah, ahkemü'l-hâkimîn değil mi?** Hâkimlerin hâkimi, hükümdarların hükümdarı değil mi? Hâkimler, hükümdarlar, isyan edenlere ceza, itaat edenlere, iş görenlere ecr-ü mükâfat verir bir dîn demek olan ceza ve mes'uliyyet kanunlarını tatbîk ediyorlar da onların hepsinin üzerinde hâkim olan Allah Teâlâ hükmünü infaz etmez, ecr-ü ceza vermez, dînini yürütmez olur mu? Elbette olmaz. Hiç şübhe yok ki, insanı o ahsen-i takvim ile yaratan Allah ahkemü'l-hâkimîndir. Onun dîni her dînden üstün hakk dînidir. O dînini yürütecek, güzel ile çirkini, yalancıyı doğruyu ayıracak, iman edip sıdk-u hulus ile güzel güzel ameller yapan mü'minlere ecir verecek, kâfirleri, dînsizleri de esfel-i sâfilîne yuvarlayacaktır. O halde insan olan dîne yalan dememeli, cezayı inkâr etmemeli, insan kuvvetli

---

Teaffün: Çürüyüp kokuşma fena ve pis kokular.

olunca haklı olur, her yaptığı yanına kalır, ceza görmez, kanunî ceza, âcize hastır sanmamalı, hâkim hükmünde kendi kuvvetine mağrur olup da hak ve adaletten ayrılmamalı. O ahkemü'l-hâkimînin hükm-ü kudretinden korkmalı, esfel-i sâfilîne yuvarlanmaktan sakınmalı, onun dîni ile mütedeyyin olmalı, ona iman edip Allah'ın kullarına karşı adalet ve âlemde salâha hizmet ile o tükenmez ecre ermelidir. Yoksa o ahsen-i takvimi yaratan Allah'ı, ahkemü'l-hâkimîn değildir zanneden, kendine yazık etmiş olur. Bu suretle bu âyet, kâfirlere inzar, mü'minlere tebşirdir. Tirmizî, Ebu Davud ve ibn Merduye Ebu Hüreyre'den rivayet eylemişlerdir ki, Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem: *«Her kim, Ve't-tini ve'z-zeytuni okuyup da,* أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ (*"Allah ahkemü'l-hakimîn değil mi?"* Tin-95/8)'e geldiğinde: بَلٰى وَأَنَا عَلٰى ذٰلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ *«Beli, ben de ona şâhidlerdenim»* desin buyurmuştur. (Ebu Davud: Salat-150) Bâzı rivayetlerde de Resûlullah, bu âyete geldiği vakit: سُبْحَانَكَ فَبَلٰى derdi.

Bu Sûrede insanın hılkati ve dînin hakikatı bu vech ile tesbit ve telhîs edilerek, hem evvelki Sûreler bir hulâsaya bağlanmış, hem de bundan sonraki Sûrelere bir temhid yapılmıştır. Dîn yalan değil, hak, Allah, ahkemü'l-hâkimîn olunca, «oku Rabbinin ismiyle, oku!» diye okutmağa başlamak ne kadar güzel ve ne kadar yerindedir.

Telhîs: Hülâsasını alma. **Temhid:** Mukaddeme yapma, hazırlama.

ALAK SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 9

Buna İkra' Sûresi ve Sûre-i Alak dahi denilir. Mekkî olduğunda hiç hilâf yoktur. Ancak ilk nâzil olan bu mudur? değil midir? bunda ihtilâf edilmiştir: İbni Cerîr ve «Kebîr»'de Taberanî, Ebî Recai, Utaridî'den şöyle rivayet eylemişlerdir. Demiş ki: «Ebu Musa el-Eş'arî, bize ikrâ eder, yâni Kur'ân ta'lim eylerdi. Bizi, halka halinde oturdurdu. Üzerinde iki beyaz sevb vardı. Bu Sûreyi, اقرأ باسم ربك tilâvet ettiğinde: «Bu Sûre, Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne ilk nâzil olan Sûredir.» der idi. Bunun gibi «Müstedrek»'te Hâkim, «Delâil»'de Beyhakî, Hazret-i Aişe'den de rivayet etmişlerdir. Bir çokları Mücahid'den de: «Kur'ân'dan ilk nâzil olan اقرأ باسم ربك sonra ن . والقلم 'dir» diye nakl eylemişlerdir. Buna mukabil Buhârî ve Müslim, Ebu Seleme ibn Abdirrahman'dan şunu rivayet etmişler: Demiş ki: «Câbir ibn Abdillah'a: «Kur'ân'dan evvelâ inzal olunan hangisidir?» diye sordum. يا أيها المدثر dedi. اقرأ باسم ربك diyorlar» dedim. «Ben, size Resûlullah'ın bize tahdîs ettiğini tahdîs eyliyorum» dedi diye hadîsi sevk ile bir istidlâl yapılmıştır. Bu hadîste, fetret-i vahiyden bahsederken şöyle denilmiştir: *«Ben yürüyordum, o esnada semadan bir ses işittim. Gözümü kaldırdım, bir de gördüm ki, Hırâ'da bana gelen Melek, sema ile arz arasında bir kürsîde oturmuş ondan korktum, döndüm.* زملوني زملوني *«Beni örtünüz, beni örtünüz.»* dedim. O vakit يا أيها المدثر * قم فأنذر * وربك فكبر * وثيابك فطهر * والرجز فاهجر (*"Ey bürünen (müddesir). Kalk artık inzar et. Ve Rabbını artık büyükle. Ve elbiseni artık temizle. Ve o pislikleri artık defeyle."* Müddesir-74/1-5)'*i inzal buyurdu. Derken vahiy kızıştı tetabü' etti* .» Bunda

Tetabü: Aralıksız birbirini takib etmek.

görülüyor ki, Melekin daha evvel Hırâ'da gelmiş olduğu anlatılmıştır. Daha evvel Hırâ'da melekin gelmesi ise, اقرأ 'ın nüzulüdür. Şu halde bunun mânâsı ilk Nübüvvet için اقرأ nâzil olmuştu. Fetret-i vahiyden sonra ilk risalet ve dâvet için مدثر nâzil oldu demektir. Bir de Fatiha'da geçtiği üzere «Delâil»'de Beyhakî ile Vâhidî'nin, Yûnus ibn Bükeyr tarikiyle, Yunüs ibn Ömer'den, babasından, Ebu Meysere Amr ibn Şürehbîl'den tahric eyledikleri, ricalı sikat olan bir hadîs-i mürsel ile ihticac olunarak Fatiha'nın evvel nâzil olduğu söylenmiştir. Câbir ibn Zeyd de, evvel nâzil olan اقرأ sonra ن sonra يا ايها المزمل sonra يا ايها المدثر sonra Fatiha olduğuna cezm eylemiştir. Lâkin bu ihtilâflı görünen evveliyyet, bu Sûrelerin tamamları itibariyle midir, yoksa başların da bâzı âyetleri itibariylemidir? Bu rivayetler de bunlar, sarîh görülmüyor. Mes'eleyi bu bakımdan tedkîk edenler, Fatiha tefsirinde de geçtiği üzere sahih olarak şu neticeye vâsıl olmuşlardır ki, âyet itibariyle Kur'ân'dan ilk nâzil olan bu اقرأ باسم ربك Sûresinin başından, ما لم يعلم 'e kadar beş âyettir. Tam Sûre itibariyle de Fatiha'dır. Fatiha bundan ve مدثر 'in ve مزمل 'in evvellerinden sonra nâzil olmakla beraber tam Sûre olarak nâzil olduğundan Sûre itibariyle evvel olan Fatiha, âyet itibariyle evvel olan da اقرأ dır. İmam Ahmed ibn Hanbel, Buhârî ve Müslim ve Abd ibn Humeyd ve Abdürrezzak ve daha diğerleri İbn Şihab tarikiyle Urve ibn Zübeyr'den, Hazret-i Aişe radıyallahü anha'dan, «bed'i vahiy» hadîsinde (ki, Fatiha da tamamı nakl edilmişti) ilk vahyin rü'ya-yı sadıka ile başladığını beyandan sonra Hırâ garında Melekin gelip tazyîk ile tutup sıkıp da اقرأ dediğini, ما انا بقارئ diye cevab verdiğini, bunun üzerine bir daha sıkıp yine ما انا بقارئ diye cevab verdiğini, üçüncü de yine bütün cühdüne erinciye kadar sıkıp bırakıp da: اقرأ باسم ربك الذى خلق * خلق الانسان من علق * اقرأ وربك الاكرم الذى علم بالقلم * علم الانسان ما لم يعلم (*"Oku ismiyle O Rabbının ki yarattı. İnsanı bir alaktan yarattı. Oku, O keremine nihayet olmıyan Rabbındır. Kalem ile öğreten de. O insana bilmediği şeyleri öğretti."* Alak-96/1-5) dediğini rivayet eylemiş olduklarından ve hepsinden esah olan bu rivayette ise, ما لم يعلم 'e kadar ayât diye zikr-ü tasrih edilmiş bulunduğundan ilk nâzil olanın bu âyetler olduğu esah olarak sâbit bulunmaktadır. Sade اقرأ باسم ربك ile iktifa eden bâzı rivayetten murad, Sûrenin tamamına işaret olduğunu zann edenler olmuş ise de, bu mücmel, ما لم يعلم 'e kadar tasrih eden rivayet müfessir demek olduğundan müfesserin mücmele müreccah olması lâzım gelir. Tamamı birden nâzil olan Sûrelerin pek az olup ceste ceste ve ekseriya beşer veya onar âyet nâzil olduğu mâlûm bulunduğu gibi bunlarda

---

İhticac: Delil göstermek.**Cühd:** Kuvvet, takat. **Müfesser:** Tefsir edilmiş. **Müreccah:** Tercih edilen. **Mücmel:** Kısa, öz, hülasa edilmiş. **Ceste ceste:** Azar azar.

da beşer âyet zikr olunduğu ve bu Sûrenin mâba'di de mazmunlarına nazaran bilahara dâvetin başlamasiyle muarazanın vukuundan sonra nüzulüne delâlet eylediği ve namazın teşriinden sonra olduğu anlaşılan bu âyetlerin Ebu Cehl'in tuğyanı sebebiyle nâzil olduğu hakkında da Buharî, vesâire de rivayetler nakl edilmekte bulunduğu cihetle ilk nâzil olan bu Sûrenin tamamı değil, başından beş âyet ve tam Sûre olarak nâzil olanın Fatiha olduğu ve muhtelif rivayetlerin bu vech ile tevfîkı, bu babdaki kavillerin ve rivayeîlerin gerek rivayet ve gerek dirayet bakımından en sahihî bulunduğu tahkîk edilmiştir. Onun için Zemahşerî'nin, İbn Abbas ve Mücahid'den: «Bu Sûre evvelü mânezeldir.» «Mufessirînin ekserisi ise, evvelü mânezel Fatiha, sonra Sûre-i kalemdir» sözü dahi Fatiha'da geçtiği vech ile bu mânâ ile izah ve tevfîk edilmiştir. Hasılı esah olan rivayâta göre bu Sûrenin beş âyetinin evvelü manezel olması, Fatiha'nın tam Sûre olarak evvelü manezel olmasına ve bu arada başka Sûrelere aid bir takım âyetlerin nâzil olmuş bulunmasına münafî değildir. Ve şu halde İbn Abbas ve Mücahid kavliyle ekser müfessirînin kavilleri arasında hakikatte münafat yoktur ve binaenaleyh Sahib-ı Keşif gibi, «Fatiha'nın iik nâzil olan Sûre olduğu sâbit değildir» zannedenlerin, fikri sahih değildir.

Kur'ân'ın gerek âyet ve gerek Sûre tertibinde nüzul sırası gözetilmeyerek Mekkî ve Medenî Sûrelerin ve âyetlerin takdim ve te'hîr ile mezc edilip daha ziyade mânâ münasebeti gözetilmiş bulunmasında ise, mahasini nazm ve i'caz-ı Kur'ân nokta-i nezarından çok büyük hikmetler vardır ki, bunun en barizi, hayatın seyr-ü inkişafında ve zaman hâdisat ve inkılâbatının cereyanlarıyle tahlil ve terkibinde daima evvel ile âhir beynindeki vahdet ve tenasuk nizamını düşündürmektir. Mesela bu beş âyet, Fatihadan evvel nâzil olmuştur diye bunları Sûreden ayırıp da tertibde Fatiha'dan evvele koymağa kalkışmak gibi bir üslûb takib edilecek olsa idi, ne bu Sûre kalır, ne de Kur'ân'ın Sûreleri ve âyetleri beyninde bir âhenk bulunurdu. Öyle yapılmayıp Kur'ân'ın herhangi bir kısmı okunurken ve hatta her hangi bir emri zîbâla şüru' ederken, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ diye başlanmakta hem her şeyden evvel اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ emrinin mânâsını tatbik, hem de nazm-ı Kur'ân'ı hiç haleldar etmeksizin bütün vücuhiyle hıfz-u siyanet vardır. Bu Sûrelerin bu suretle Kur'ân'ın hıtamına doğru buraya konulmasında şübhesiz ki, ilk sırasında anlaşılan mânâdan ziyade bir mânâsı vardır. Henüz okunacak bir kitab verilmeden, «oku oku» denilmekle الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ «işte o kitab» (Bakara-2/1) diye başlayarak kıraat olunacak kitabı tamamladıktan sonra hitamına doğru, «oku oku» diye emredilmesindeki mânâ elbette farklıdır.

Mahasin: İyilikler. **Sıyanet:** Koruma, korunma.

Bunda devr-i kemalden, mürur-i zamandan sonra da Nübüvvet'in ilk halini ihtar ile âhiri evvele irca' eden bir tecdid ve hiç bir zamanda kıraattan istiğna hasıl olmayacağını anlatmak üzere, فَاِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ وَاِلٰى رَبِّكَ فَارْغَبْ (*"O halde boşaldın mı yine kalk yorul. Ve ancak Rabbına rağbet et, hep O'na doğrul."* **İnşirah-94/7-8) mazmunu mucebince biri bitince diğerine başlamak suretiyle bir devam mânâsı vardır. İlk nüzulünde okumağa be'd için vârid olan bu müekked emir sonradan da tekrar tekrar devam mânâsını ifade etmek ve bu suretle evvelki Sûrede geçen ahsen-i takvim ile ahkemü'l-hâkimîn olan Allah dîninin icabını tafsîl eylemek siyakında buraya derc olunmuştur ve onun içindir ki, bunun başında ilk nâzil olan beş âyet, sonradan istiğnânın mahzurunu beyan ve Allah'a rücuu takrir eden** كَلَّا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰى * اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى * اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰى (*"Sakın okumamak etme, çünkü insan muhakkak tuğyan eder. Kendini müstağni görmekle. Her halde nihayet Rabbınadır dönüş."* **Alak-96/6-8) âyetleriyle tâkib olunmuştur. Demek ki, Dîn-i İslâm ibtida,** اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ ... اِقْرَاْ ... **diye okumak emriyle gelmiş ve sonrada insan bir mertebeye gelir de okumaktan, ilimden, dîn ve ubudiyyetten müstağni olur zannedilmemek ve mebde' ve müntehâ birleştirilerek her nihayet bir bidayet gibi bilinmek için bu emri tazammun eden bu Sûre, buraya derc buyurulmuştur. Bu mânâ,** وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ (*"Ve Rabbına kulluk yap ta sana o yakin gelene kadar."* **Hicr-15/99)** وَقُلْ رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا (*"Rabbım artır beni ilimce."* **Tâhâ-20/114) âyetlerinin de mantukudur.**

Âyetleri: Hicazî'de yirmi, Irakî'de on dokuz, Şamî'de on sekizdir.

Fasılası: ق ، م ، ا ، ه ، ب **Harfleridir. Bunlar sırasıyle terkib olunursa,** قُمْ اَهَبْ **«Kalk bağışlıyayım, yâhud kalk heybet ver» mânâları çıkar.**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذٖى خَلَقَۚ ﴿١﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ﴿٢﴾ اِقْرَاْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُۙ ﴿٣﴾ اَلَّذٖى عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾ كَلَّٓا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰىۙ ﴿٦﴾ اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى ﴿٧﴾ اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰى ﴿٨﴾ اَرَاَيْتَ الَّذٖى يَنْهٰىۙ ﴿٩﴾ عَبْدًا اِذَا صَلّٰى ﴿١٠﴾ اَرَاَيْتَ اِنْ كَانَ

Be'd: Evvel, başlangıç.

عَلَى الْهُدٰىۙ ﴿١١﴾ اَوْ اَمَرَ بِالتَّقْوٰىۜ ﴿١٢﴾ اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰىۜ ﴿١٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰىۜ ﴿١٤﴾ كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِۙ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍۚ ﴿١٦﴾ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُۙ ﴿١٧﴾ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَۙ ﴿١٨﴾ كَلَّاۜ لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Oku ismiyle O Rabbinin ki, yarattı. 2- İnsanı bir alaktan yarattı. 3- Oku, o keremine nihayet olmayan Rabbindir. 4- Kalem ile öğreten de. 5- O, insana bilmediği şeyleri öğretti. 6- Sakın okumamak etme. Çünkü insan muhakkak tuğyan eder. 7- Kendini müstağni görmekle, 8- Herhalde nihayet Rabbinedir dönüş. 9- Baksan a! O nehyedene 10- Bir kulu namaz kıldığında. 11- Baksan a! O hidayet üzere giderse. 12- Yâhud takva ile emrederse fenâ mı? 13- Baksan a! Tekzîb eder, aksine giderse iyi mi? 14- Her halde Allah'ın görüyorduğunu bilmiyor mu? 15- Sakın, Celâlim hakkı için eğer (akıllanıp) vaz geçmezse muhakkak sürükleyeceğiz elbet Biz, o alnı. 16- Yalancı, câni bir alnı. 17- O vakit çağırsın o kurultayını, meclisini. 18- Biz, çağıracağız zebanileri. 19- Sakın onu dinleme de, secde et ve yaklaş.

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ **Oku, O Rabbinin ismiyle,** yâni O'nun yüce adıyle. Allah ism-i celîli ile başlıyarak oku, okumağa kıraat etmeğe başla. Bâlâda geçtiği üzere bu emir, nâzil olurken ibtida Hırâ mağarasında, Zat-i Muhammedî'ye Melek gelip canına tak diyen şiddetli bir tazyîk ile sâdece اِقْرَأْ demiş. O vakta kadar Zat-i Muhammedî okumak bilmediği için: مَا اَنَا بِقَارِئٍ *«Ben, okumuş değilim»* Yâni okumak bilmem ki, ne okuyayım? demişti. Bunun üzerine yine şiddetli bir tazyîk ile اِقْرَأْ demiş, O da, yine: مَا اَنَا بِقَارِئٍ demişti. Demek ki, o ilk iki اِقْرَأْ emri henüz Kur'ân değil, kıraat denilen fiile şürû' için heceletme kabîlinden ihzarî bir emr-ü teklif idi. Kur'ân, üçüncü def'aki tazyîkten sonra olan işbu اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ emriyle başlamıştı. Şu halde bu emir, ilk nüzulünde hem tekvînî bir mahiyyette Hazret-i Peygamber'i okumazken okur yapmış, hem tâlîmî bir surette nazmıyla makruvvu tâyîne başlamış, hem mânâsıyle ilk vazîfenin böyle Yaradan, terbiye eden Allah'ı tanıtmak ve O'nun ismiyle okumağa başlamak olduğunu teklîfî bir sur-

---

Makruvv: Okunan, okunmuş olan. **Hafî:** Gizli, içinden. **Celî:** Açık.

ette tefhim eylemiştir. Bu ibtida şöyle demek olur. Gerçi sen, bu vakta kadar okumadın, وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ (*"Sen bundan evvel kitap okur değildin."* Ankebut-29/48) kitabın mahiyyetini, imanın esası neden ibaret bulunduğunu bilmezdin مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ (*"Sen kitap nedir? İman nedir? Bilmiyordun."* Şûrâ-42/52) fakat işte yaratmak denilen fiilin sahibi olup kâinatı yaratan ve seni yaratıp yetiştiren, sana ve her işine mâlik bulunan Rabbin seni kudretiyle şu anda bir okur yaptı, okunacak bir Kur'ân, bir Kitab indirmeğe başladı. Böyle tâlim olunduğu gibi O Rabbinin ismiyle başlıyarak oku!

فَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ (*"İmdi Kur'an okuduğun vakit evvela Allah'a sığın."* Nahl-16/98) âyetinde de geçtiği üzere Kıraatın hakikati, kelâmı keyfe mettefak söylemekten daha güzel bir surette muntazamen rabt ederek biribiri ardınca ağızdan sesle çıkarmaktır ki, gerek ezberden ve gerek yüzünden gerek hafî ve gerek celî mutlâka okumak demektir. Kitabın kitab olması için bilfiil yazılmış olması şart olmadığı gibi okumak için de mutlâka yazı şart değildir. Gözle mutalaaya, zihinden tezekküre okumak ıtlâkı da mecazdır. Ve hakîkatte kıraatın kemali, ezbere okumaktır. Hadîs-i Nebevî'de vârid olduğu üzere yüzünden okumanın sevab ve fazîleti zabt-u hıfza vesîle olması itibariyledir. Resûlullah'ın kıraatı, yazıya ihtiyacı olmaksızın mintarafillâh kendine böyle nâzil olan Kur'ân'ı hıfzından ekmel surette kıraattır ki, kendi kendine veya namazda veya diğerlerine tebliğ için okumağa, okutmağa ve yazdırmağa şamildir. İşte mukaddema hiç kitab okumamış, yazı yazmamış olan Nebiy-yi Ummî'ye bu emir ile bir mu'cize olarak okunacak bir Kitab verilmeğe başlanmış ve kendisi yazmadan okuyacak, okutacak, emir tarîkiyle yazdırtacak bir kıraat kudreti ihsan buyurmuştur. Ve buna Besmele ile başlanması da emir olunmuştur. Ve bunun, hikmet-i Rububiyyet muktezası olduğu da bilhassa رَبِّكَ izafetiyle anlatılmıştır. Hiç bir kitab okumadan ve kalem ile yazıyı bellemeden böyle bir kıraat mu'cizesi nasıl mümkün olur ? gibi bir şübheye meydan bırakılmamak için kalem işine kadar gelinmek üzere bervech-i âtî halikiyyet vasfı ve hılkat mebdei ile Rububiyyet hükmü ihtar ve tavzîh olunarak buyuruluyor ki: الَّذِي خَلَقَ **O Rabbin ki, yarattı,** yâni yoğu yaratmak kendisinin sıfatı olan yâhud seni ve her şeyi yaratan Rabbinin ismiyle oku ki, خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ **O, insanı bir alaktan yarattı.**

ALAK: Alekanın cem'i telâkkî edilmiştir. Beyzâvî: «insan» cemi' mânâsında olduğu için cemi'lenmiştir» der. «Kamus» ve etrafından anlaşıldığı üzere asıl lûgatte işbu alak maddesi yapışıp ilişmek mânâsına mevzu'dur. Ve mutlâka ilişgen ve yapışkan nesneye de denir. Bundan mutlâka kana ve kırmızı

Bervech-i âtî: Aşağıdaki gibi.

kana ve bahusus uyuşuk kana ıtlak olunmuş, ondan bir cüz olmak itibariyle veya doğrudan doğru ilişiklik mânâsıyla rahimdeki dutuğa da alâka denilmiştir. Yapışkanlığından dolayı süluke ve kuyu makarasına ve ipine ve makaranın iliştirilip ipi geçirilen takıntısına ve işlek yola dahi alak denilir. Bütün bunlar, maddî mânâdır.

Bunlardan maada alak ruhanî ve mânevî olarak alâka gibi aşk ve mahabbet mânâsına geldiği de lûgatta musarrahtır. Müfessirîn, halkın maddî haysiyyetini nazar-ı itibara alarak nutfenin telkîhinden sonra husule gelen alâkanın cem'i olmasiyle iktifa etmişler ve bunu ednadan a'lâya terakkîyi göstermek için zâhir görmüşlerdir. Lâkin mânevî haysiyyete dahi şamil olmak üzere mutlak bir alâka, bir ilişik mânâsına müfred olarak mülâhaza edilmesine, hem alakanın yaradılmasına dahi mebde' olan ve Rabbanî bir izafetten ibaret bulunan ruhî ilişiğe kadar insanın bütün mebadî-i hilkatine şamil, hem de okunanın ruhî bir sevgi ve alâka ile tâkib edilmesi hususuna daha açık bir tenbihi müfid olacağı cihetle daha ince, daha derin, daha beliğ olur. Bu surette meâle şöyle demeli: «O, insanı bir ilişikten yarattı. Maamafih iki takdirde de hasılı mânâ şudur: Bir alâkadan, yâhud mücerred bir ilişikten bir insan halk eden ve ale'l-ıtlak halk etmek kendinin şânı olan Rabbin hiç okumamış olanı da böyle bir emir ile elbette okutur. Onun için oku, O'nun ismiyle اِقْرَأْ oku. Tekrarı ifade eden bu ikinci emir okumak melekesinin tekrar ile husule geleceğine tenbih olmak üzere evvelkini te'kid için bir tekrar olduğu gibi maba'di karînesiyle başkalarına tebliğ veya imlâ için okumak üzere ikinci bir emir de olur. Bundan dolayı kalem ile yazı meselesi burada tasrih olunarak imkân sualinin halli vâvi istînafiyye veya itiraziyye veya haliyye ile şöyle itmam olunuyor. وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ **Ve O, ekrem Rabbindir.** وَرَبُّكَ mübteda, الْاَكْرَمُ sıfatı, الَّذِى haberdir. El-ekrem haber, ellezi onun sıfatı olmak da câizdir. İki takdirde de müsned mârife olduğu cihetle kasır vardır. Evvelki vecih, siyaka daha muvafık ve Nübüvvet ile ikramın kalem ile ikramdan daha yüksek olduğunu ifadede daha zâhirdir. Yâni başkası değil, o her kerîmden daha kerîm olan

Keremine, kerametine nihayet olmayan, ıvazsız, garazsız, korkusuz endişesiz lûtf-ü hilmiyle, sebebli veya sebebsiz mu'tad ve gayri mu'tad kerem-ü inayetle in'am-ü ihsan eden kerametler, mu'cizeler bahş eyleyen ve hakikatte kerim yalnız kendisinden ibaret bulunan o yaratan ve sana ismiyle başlayarak okumayı emreden rabbindir ancak. الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ **O, kalem ile ta'lim eden de.** Kalem ile yazıyı öğreten, o vasıta ile ilim belleten de O'dur. Yoksa, bir alaktan ya-

---

Mebadi-i hilkat: Yaratılışının başlangıçları.

ratılmış olan insanlar ne kalem bilirdi, ne yazı. عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ O, insana öyle bilmediği şeyleri öğretti. İnsanda olmayan kuvveleri, isti'dadları, melekeleri yaratarak ve deliller, nasb-u ikame ederek ve âyetler inzal eyleyerek vehbî olarak da öğretti, kesbî olarak da öğretti. İşte öyle ekrem olan Rabbin sen hiç okumamışken mahz-ı kereminden sana ledünnî bir ilim vererek böyle bir emir ile seni kaleme muhtac etmeden de okutur, bilmediğin şeyleri bildirir ve bildirdi. Onun için sen de, O'nun ismiyle bu Kur'ân'ı oku, oku. Beyzavî, der ki: «Allah Sübhanehu insanı, ehass-i meratibden a'lâsına nakleden ve nimetini izhar ile Rububiyyetini takrir ve ekremiyyetini tahkîk siyakında insanın mebde' münteha halini ta'dad buyurup bu suretle evvelâ mârifetine aklen delâlet eyleyene işaret, sâniyen de sem'an delâlet eyleyene tenbih buyurmuştur.»

Doğrudan doğru hilkati mütaleanın Mârifetullah'a delâleti aklîdir. Kıraat ve kitabette ise, okuyan ve yazandan nakl haysiyyeti ile delâlet-i sem'iyye vardır. Bu suretle Kur'ân, aklî delâili dahi havî olmakla beraber onlar, onun medlulü olduğundan asıl kendi delâleti, delâlet-i lâfzıyye ve sem'iyyedir. Peygamber'in Allah'dan öğrenerek okuduğunu nakl ve ifade eder demek olur. Kur'ân'ın ilk nâzil olan âyetinin böyle akl-ü sem'i câmi', tekvînî, teşriî emirlerle oku oku diyerek ve kıraatın kitabetin ilmin ta'limi insana en büyük kerem-i Rabbanî cümlesinden olduğunu ihtar ederek gelmesi elbette çok ehemmiyyetli, çok şayan-ı dikkattir. Burada, Peygamber'in kıraat için yazıya ihtiyacı olmadığı iş'ar olunmakla beraber şübhe yok ki, kalem ile tâlimin de büyük bir ikram-ı rabbanî olduğu beyan buyurulmuş ve bu suretle ümmet okuyup yazmağa teşvîk ve terğib olunmuştur. Şu kadar ki, bunu anlatırken Peygamber'in yazı yazmaksızın okuması, sahib-i kitab olması hakkındaki kerem-i İlâhî'yi, yani Nübüvvet ve Risaleti'ni isbat nokta-i nazarından daha yüksek olduğu da ifade edilmiştir. Nitekim bu mânâ, Sûre-i Ankebut'ta, وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ (*"Sen bundan evvel kitap okur değildin, hala da elinle yazı yazmazsın.. Öyle olsaydı mubtıller şüphelenebilirlerdi."* Ankebut-29/48) âyetinde tasrih olunmuştur. Şu halde kalemin bu ehemmiyyetini ifade eyleyen âyeti ilk kıraat emriyle beraber telâkkî eden Peygamber, bundan sonra kalem ile yazıyı da öğrenip yazmak lâzım gelmez miydi? Suali varid olmaz. Filvaki' Peygamber'in kendi eliyle hiç yazı yazmadığı ve Sûre-i A'lâ'da, سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰى (*"Bundan böyle sana Kur'an okutacağız da unutmıyacaksın."* A'lâ-87/6) buyurulduğu üzere taraf-ı İlâhî'den okutulanı unutmayacağına dâir kendisine teminat verildiğinden, hıfz-u zabt için de yazmağa ihtiyacı olmadığı, fakat nâzil olanı ümmetin hıfzı

Ehass: Daha hususi. **Semaan:** İşiterek, dinlemek suretiyle. **Terğib:** Rağbetlendirme, şevklendirme.

için vahiy kâtiblerine okuyup yazdırdığı mâlûmdur. Acaba kendi yazmamakla beraber yazılanı okumayı, nübüvvetten sonra da bilmiyor mu idi? Bu hususta da meşhur olan hayırdır. Nitekim Hudeybiye musalehanâmesinde yazılan bir kelimeyi silmek için hangisi olduğunu Hazret-i Ali'ye sorduğu mâruftur. Maamafih Şifa ve etrafında mezkûr olduğu üzere sonradan kâtibi Hazret-i Muaviye'ye: اَلْقِ الدَّوَاةَ وَحَرِّفِ الْقَلَمَ وَطَوِّلِ الْبَاءَ وَفَرِّقِ السِّينَ وَلَا تُعَوِّرِ الْمِيمَ وَحَسِّنِ اللّٰهَ وَمُدَّ الرَّحْمٰنَ وَجَوِّدِ الرَّحِيمَ Yâni *«Divite lika koy, kalemi yan kes, ba'yı uzat, sin'i fark ettir, mim'i körletme, Allah'ı tahsin, Er-Rahman'ı med, Er-Rahîm'i tecvid eyle»* (Tirmizi: İstizan-21) meâlinde Besmelenin hüsn-ü hattını emr-ü târif ettiğine dâir bâzı eserlere nazaran yazıyı bildiği de söylenmiştir. Bunu hususî bir vahy ile söylemiş olması melhuz olmakla beraber bu, اِقْرَأْ emrinden sonra yirmi üç sene Kur'ân'ı okumak ve yazdırmak vazîfesi olmuş olan Hazret-i Peygamber'in bu müddet zarfında yazıyı da bellemiş olması, müsteb'ad değil, ma'kuldür. Bu onun hiç okumamış yazmamış ümmî iken biemrillâh okur Nebî olması, mu'cizesine münafî olmaz, menhî de değildir. Mukaddema okumuş yazmış olsa idi, اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ (*"Öyle olsaydı mubtiller şüphelenebilirlerdi."* Ankebut-29/48) buyurulduğu üzere mübtiller onun Allah tarafından indirildiğinde şübhe edebilirler idise de, Nübüvvet'ten sonra okur olması gibi yazıyı bilmesi de şübhe değil, te'yid olur. Ve bu âyetlerin tergibine de yakışır. Fakat bilfiil yazmadığı ve başka kitab mutalaa etmediği muhakkaktır.

كَلَّا «Hayır» Sûrenin bundan ilerisi hayli zaman sonra nâzil olduğu anlaşılıyor. Ve nüzulüne sebeb de Ebu Cehil olduğu rivayet ediliyor. Ezcümle Buhâri ve Tirmizî'de İbn Abbas'dan rivayet edildiği üzere: «Eğer Muhammed'i Ka'be'de namaz kılarken görürsem boynunu çiğnerim» demişti. Bu sebeble ile tahzir, evvel emirde ona âid olmak üzere öyle azgın kâfir insana hitabdır. Çünkü evvelinde zâhiren redi' ve zecir teveccüh edecek bir şey yoktur, denilmiş. Bu surette كَلَّا Sûrenin evveline merbut olmamış, Ebu Cehlin sözünü reddederek, ona tevcih-i hitab etmiş oluyor. Bu ise, hilâf-ı zâhirdir. Kur'ân'da gâh sağa, gâh sola telvin-i hitab uslûbu çok, bu Sûrede اَرَأَيْتَ lerle de müteaddid olarak ahenkli bir surette yapılmış ise de, mukabline bir irtibatı iktiza eden bu كَلَّا ile telvin zâhir olmuyor. Onun için bâzıları da, burada Kellâ zecr için değil, hakka mânâsına olarak maba'dini te'kid dir. Hitab yine Peygamber'edir demişler. Bizim anladığımıza göre hitabın evvelâ Resûlullah'a olması zâhir, «kellâ»'nın da

---

Divit: Yazı yazmak için kullanılan hokka ve kalemi bir arada ihtiva eden mahfaza. **Lika:** Eskiden mürekkep hokkalarına konulan ham ipek. **Müsteb'ad:** Uzak görülen, akla yakıştırılmayan. **Mübtıl:** İbtal eden, hakkı batıl gören. **Tahzir:** Sakındırma. **Zecr:** Men etme, önleme.

makablindeki tekrar tekrar kıraat emirlerinin hilâfından men-ü tahzir ile emri takviye olması nazmın insicamı i'tibariyle de muvafık olduğundan mânâ şu olmak lâzım gelir: Sakın okumamazlık etme ya Muhammed! إِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰى **Çünkü insan muhakkak tuğyan eder,** azar, haddini aşar, Hakk'a karşı gelir, halka ziyan eder. اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى **Kendini müstağni görmekle,** kendini artık ihtiyacı yokmuş, gayeye ermiş, gına mertebesine, gelmiş, görmek, o re'y-ü i'tikadda bulunmak sebebiyle azar. Onun için hiç bir zaman istiğna etme de Rabbinin ismiyle oku, tekrar tekrar oku, emirlerini yerine getir. Zira إِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰى **haberin olsun ki, nihayet rücu' Rabbinedir.**

RUC'A: Büşra vezninde rucu' mânâsına masdardır. Yâni dönüş O'nadır, O'ndan kurtuluş yoktur. O'nun için hangi mertebede olursa olsun istiğna etmemeli, tuğyandan sakınmalılıdır. Bu hitab da, Resûlullah'adır. Bununla beraber asıl murad, istiğna ve tuğyan edenlere inzardır. Onun için sebeb-i nüzul olan müstağnî azgının tuğyanı bir misal halinde gösterilerek buyuruluyor ki:

اَرَاَيْتَ **«Baksana»** Yukarılarda da geçtiği üzere gerek bir mef'ule teaddî eden rü'yet veya re'yden gerekse iki mef'ulüne ta'diye eden ilim mânâsından gördün mü? Gördün a, baksan a, ma'lûmun a, anladın a, gibi nazar-ı dikkat celb eden bir hitab ile, ne dersin, görüşün, re'yin bilgin ne ise bana haber ver? demek mânâsına kullanılır bir istifhamdır ki, ekseriya maksad, hakikaten istifham ve istıhbar olmayıp sorulan hale nazar-ı dikkati celbi ile bir takbih veya tevbih veya ta'cib olur. Onun için biz de yerine göre gördün mü? Ne dersin? Söyle bakalım! Baksan a! diye terceme ede geldik. Burada üç اَرَاَيْتَ vardır. Müfessirîn, bunların tefsirinde bir çok vecihler beyan etmişlerdir.

BİRİNCİSİ: Hepsinin de aynî muhataba, yâni hitab-ı hass ile Peygamber'e ve hitab-ı amm ile insana müteveccih olması kabil olduğu gibi tarafeyn beyninde bir muhakeme veya bir hatabet üslûbiyle sağa, sola telvin-i hitab olmak da kabil ve daha mânâlıdır. Bu, birincinin evvelâ Hazret-i Peygamber'e hitab olduğu zâhirdir, dolayısiyle de hitab şanından olan herkese hitab olur. Bunda bir azgını cürm-i meşhud halinde ihzar ederek, «gördün mü, baksan a şuna, kendini müstağni saydığı için nasıl azgınlık ediyor» diye takbih ile Peygamber'e ve dolayısiyle insanlığa bir irâe ve teşhir vardır. Yâni ya Muhammed, Yâhud, ey insan baksan a!

اَلَّذ۪ي يَنْهٰى عَبْدًا اِذَا صَلّٰى **O nehy eden azgına, bir kulu namaz kıldığında.** Namaz kılan bir kulu, bilhassa namaz kıldığı sıra nehy etmek ne büyük cür'et, ne büyük azgınlıktır!. İşte bu, o nehyi, kendini müstağnî gördüğünden dolayı

Takbih: Çirkin görmek. **Tevbih:** Azarlama.

yapıyor. Kıraattan bahs olunurken namaza geçilmesi onda kıraatın bir rükn olması ve namazın bütün ibadetlere esas ve dînin direği bulunması hasebiyledir. Ve bu gösterir ki, bu âyetlerin nüzulü namazın teşriinden sonradır. İbni Atiyye'nin beyanına göre burada, «namaz kılan bir abidden murad, Resulullah, nehy eden de Ebu Cehil olduğunda» müfessirîn ihtilâf etmemişlerdir. Ahmed Müslim, Nese'î ve daha başkalarının Ebu Hüreyreden rivayetlerinde, Ebu Cehil, Resulullah'ı «namaz kılarken görürse muhakkak boynunu çiğneyip yüzünü sürteceğine dâir Lât-ü uzzâya yemîn etmiş,» sonra da Resulullah namaz kılarken dediğini yapmak için varmış, fakat birdenbire arkasına dönmüş elleriyle korunarak çekilmiş, "Ne oldu sana?" denildiğinde, «O'nunla benim aramda ateşten bir hendek bir hevl ve bir takım kanadlar var» demiş. Resulullah da: لَوْ دَنَى مِنّى اخْتَطَفَتْهُ الْمَلَئِكَةُ عُضْوًا عُضْوًا *"Bana yaklaşaydı, Melâike O'nu parça parça ederlerdi"* (Müslim: Munafikun-38) buyurmuş. Allah Teâlâ da: كَلَّا اِنَّ الْاِنْسَانَ ilâ âhirissûre inzal buyurmuştur. Tirmizînin rivayetinde de, Peygamber, namaz kılarken Ebu Cehil: «Ben seni bundan nehy etmedim mi? Ben seni bundan nehy etmedim mi? diyerek varmıştır. Ümeyye ibn Halef, Selman'ı namazdan nehy ederdi» diye Hasen'den mervi olan rivayet sahih olamaz. Çünkü Selman'ın İslâm'ı, Hicret'ten sonra Medîne'de olduğunda hilâf bulunmadığı gibi, Sûrenin Mekkî olduğunda da hilâf yoktur. Eğer Selman'dan başka Bilâl ve saire gibi diğer biri hakkında vaki' ise, âyetin hükmü âmm olduğu için ona ve emsaline de şamil olacağında şübhe yoktur. Ebu Hayyan'ın nakline göre Tebrîzî demiş ki: «Burada salâttan murad, öğle namazıdır. Denilmiş ki, bu, İslâm'da ilk kılınan cemaattir. Ebu Bekir, Ali ve sabikundan bir cemaat beraberdi. Bunlar, namaz kılarlarken Ebu Talib, oğlu Ca'ferle beraber uğramıştı. O'na: «Haydi amucanın oğlunun cenahında sende kıl» dedi ve kendisi mesruren gitti. Ve Ebu Tâlib, şu beyitleri söylüyordu:

اِنَّ عَلِيًّا وَجَعْفَرًا ثِقَتِي عِنْدَ مُلِمِّ الزَّمَانِ وَالْكُرَبِ

وَاللّٰهِ لَا اَخْذُلُ النَّبِيَّ وَلَا يَخْذُلُهُ مَنْ يَكُونُ مِنْ حَسَبِي

لَا تَخْذُلَا وَانْصُرَا ابْنَ عَمِّكُمَا اَخِي لِاُمِّي مِنْ بَيْنِهِمْ وَاَبِي

«Ali ve Ca'fer benim mu'temedlerimdirler,
Zamanın şiddeti ve sıkıntısı esnasında.

Vallahi ben, o Peygamber'i yardımsız bırakmam
Benim hasebimden olan da bırakmaz.

Bırakmayın, yardım edin oğluna amucanızın,
Amucalarınız arasından ana, baba ve kardeşimin.»

Hevl: Korku. Korku veren suretler görmek.

Resulullah da bununla ferahlanmıştı.» Âlûsî der ki: «Bunda nazar vardır. Çünkü namaz hiç hilâfsız İsra gecesinde farz kılınmıştır. İsra'nın hicretten bir sene evvel olduğuna da İbn Hazm, icma' iddia etmiştir. İbn Faris de, Hicret'ten bir sene ve üç ay evvel olduğuna cezm eylemiş, Süddî de, bir sene ve beş ay demiştir. Ebu Tâlib'in vefatı ise, Hicret'ten üç sene kadar evveldir. Zira Hazret-i Hadice'nin vefatından üç veya beş gün mukaddemdir. O'nun vefatı ise, sahih-i bi'setten on sene sonradır. Şu halde. Ebu Tâlib, namazın farziyyetini idrâk etmemiştir. Gerçi Kazî İyâz, Zührî'den İsra'nın bi'setten beş sene sonra olduğunu nakletmiş, Nevevî ve Kurtubî de bunu tercih eylemiş iseler de, buna söz edilmiştir.» Lâkin Âlûsî'nin bu i'tirazını biz vârid görmüyoruz. Çünkü İsra'da farz kılınan mutlak namaz değil, beş vakit namazdır. Binaenaley ondan evvel Müezzemmil'de geçtiği vech ile gece kıyamının farz olması gibi bir öğle namazının da farz kılınmış olmasına münafî olmaz. Kaldı ki, mezkûr rivayette «salât-i zuhur denilmiş, farz olduğu tasrih de olunmamıştır. Hazret-i Ömer'in İslâm'ı üzerine ilk olarak alenen kılındığı rivayet olunan namaz da, bu olmak gerektir. Ancak sebeb-i nüzul olan vak'adaki namaz, öğle namazı olsa bile âyettede murad, yalnız odur demek doğru olmaz. Çünkü âyet mutlaktır. Meşru' olan herhangi bir namaza şamildir. Gerek farz ve gerek nafile harhangi bir namazdan nehiy, namazdan nehiy olmak haysiyyetiyle bu tuğyan hükmüne dahildir. Meğerki, esası nehiy namazın kendisinden değil de, ahval-i mukarinesinden biri i'tibariyle olsun, o vakit câiz olabilir .Meselâ, vakt-i kerahette veya magsub bir yerde namaz kılmaktan nehiy bu hükme dahil olmaz. Çünkü bunlardan nehiy, namazın kendisinden değil, mukarini bulunan zaman veya mekândan dolayıdır. Maamafih bâzıları ihtiyat ederek bu gibi ahvalde bile nehiyden tehâşî etmiş ve yalnız beyan-ı hakikat ile iktifa eylemişlerdir Nitekim rivayet olunur ki, Hazret-i Ali Keremallâhü vecheh, musallada Bayram namazından evvel namaz kılan bâzı kimseleri gördüğü zaman: «Resulullah'ı böyle yaparken görmedim» demiş. «Öyle ise, neye nehy etmiyorsun?» denilmesine karşı da: أرأيت الذي ينهى عبدا اذا صلى (*"Baksana: O nehyedene, Bir kulu namaz kıldığında."* Alâk-96/9-10) va'îdi altına girmekten korkarım. Diğer bir rivayette de: «Bir kulu, namaz kılarken nehy etmeği arzu etmem ve lâkin onlara Resulullah'tan gördüğümü söylerim» demiştir. Yine bu nükte iledir ki, İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe (rahmetullahi aleyh) Hazretleri, kendisine İmam Ebu Yûsuf: «Musallî rüku'dan başını kaldırırken اللّهمّ اغفر لى der mi?» diye sorduğu zaman: ربّنا لك

Münafi: Zıt, aksi. Magsub: Zorla alınmış, gasb edilmiş. Mukarin : Yakın olan. Tehaşi : Korkup çekinme.

الحَمْدُ der diye cevab vermiş, nehyi tasrih eylememiştir. Sair ibadetlerden nehiyde, namazdan nehye kıyas olunur. Bu babda kavlen nehy ile fiilen ve halen nehiy arasında fark da yoktur. Bir insanı meşgul ederek namazdan, ibadetten alıkoymak da, bu hükümde dahildir. O da, Ebu Cehil gidişidir.

اَرَاَيْتَ **Baksan a,** yâni bak, gör, düşün, bil de haber ver bakalım ne dersin? Bu kazıyye, şartiyye olduğundan cezası mahzuftur. اِنْ كَانَ عَلَى الْهُدٰى اَوْ اَمَرَ بِالتَّقْوٰى **«O hidayet üzere giderse, yahud takva ile emrederse fena mı?»** كَانَ ، اَمَرَ zamirleri abde de nehy edene de râci' olabilir. Ve ona göre اَرَاَيْتَ hitabı da mukabiline teveccüh eder. Abde raci' olduğu takdirde hitab, nehy edene tahvil ile telvîn edilmiş olur ki, bu, daha nüktelidir. Mânâ şu olur: Düşünsene, ey namaz kılan bir kulu nehy eden azgın insan; eğer o kul hidayet, doğruluk, hak üzere gitse, yâhud onunla beraber daha yükselerek diğerlerine de takva ile, Allah'dan korkup fenalıktan sakınmakla emr etse ne olur? Fena mı olur? Sen, onu Allah'ın iyi, kötü her şeyi görüyor olduğunu bilmez de senin nehyini dinler mi sanıyorsun? Nehy edene râci' olduğu takdirde ise hitab, yine evvelki siyakta olarak abde müteveccih olup mânâ şu olur: Ey o kıraatla me'mur olup da namaz kılan kul, Ya Muhammed, o namazdan nehy eden bu azgın insânı gördün a, şimdi şunu bir düşün: Eğer öyle azgınlık etmeyip de hakk-u hidayet üzere gtise yâhud namazdan nehy edeceğine Allah korkusuyla korunmak emr etse ne iyi olurdu? O halâ Allah'ın görüyor olduğunu bilmedi değil mi? اَرَاَيْتَ **«Baksana»** Bunda da, iki vecih muhtemildir ve Peygamber'e hitab olduğuna göre şöyle demek olur: Baksan a, yâhud gördün a, ya Muhammed, sen doğru olduğun, hakkı söylediğin halde اِنْ كَذَّبَ **eğer o namazdan nehy eden azgın tekzîb ediyor, inanmıyor** وَتَوَلّٰى **ve öyle tekzîb ile, imansızlıkla haktan yüz çeviriyor tersine gidiyorsa eyi mi olur?** Nehy eden azgına hitab olduğuna göre de şöyle demek olur: Baksan a, ey o kulu namazdan nehy eden azgın, eğer o kul, senin nehyini dinleyip hakkı tekzîb etse, namaz kılmayıp tersine gitse iyi mi olur? اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰى **Bilmedi mi ki, her halde Allah görüyor?** Sonra kendisine varılacak olan Allah her halde doğruyu da eğriyi de, iyiyi de, kötüyü de hepsini görür ve herkesin ameline göre cezasını verir. Bu اَلَمْ يَعْلَمْ zamiri de, اَرَاَيْتَ hıtabının mukabiline âid olarak bir bakıma عَبْد 'e bir bakıma da nehy edene raci'dir. Hitab, nâhîye olduğu surette عَبْد 'e râci' olup istifhamı inkâri olarak: O kul, Allah'ın hepsini gördüğünü bilir. Senin nehyini dinlemez ey azgın! demek olur. Hitab, Peygamber'e olduğu surette de nâhîye râci' olup istifhamı takrirî olarak: O azgın hâla bilmedi mi? Hâlâ bilmediyse bilsin ki, Allah, her iki takdirde de hepsini görüp duruyor ya Muhammed! demek olur ve ikisinde de o azgına tehdidi ifade eder. Keşşaf'ın

dediği gibi, iki şartın, ikisinin de cevabı yapmak câiz olsa bile şartların cezaları mahzuf olarak bunun bir cümle-i istînâfiyye olması daha *muvafıktır.* كلا O azgının halinden red'u tahzirdir. Yâni **hakikat onun zannettiği gibi değil, sakın.** لئن ، لام Kasem için **tevtiedir,** yâni şân-ı ülûhiyyete kasem olsun, celâlim hakkı için eğer لم ينته **o azgın vaz geçmezse,** o istiğna ile tuğyandan, o nehiyden vaz geçip akıllanmazsa لنسفعا **«sürükleyeceğiz»** tenvin, te'kid için olan nunı muhaffefeden mübeddeldir. لنسفعن demektir. Çünkü file tenvin dahil olmaz.

SEFİ: Şiddetle tutup çekmektir, yâni muhakkak yakalayıp sürükleyeceğiz elbet. بالناصية **O nasiyeyi,** yâhud nasiyesiyle.

NÂSIYE: Mâ'lûm ki, alındaki saç, perçem demektir. Onun bittiği cebheye, alına, yâni alnın üstünde başın ön tarafına dahi ıtlak olunur. Burada murad, baştan ve dolayısıyla şahıstan kinayedir. Onun için şu bedel ile izah olunuyor: ناصية كاذبة خاطئة **Yalancı, hatîekâr,** cânî bir nâsiyeyi. Bu bedelin nekire olarak getirilmesi emsaline tâmim içindir. كاذبة خاطئة ile tavsifi de hem nekirenin mârifeden bedeliyyetini tashih, hem sürüklenmenin illetini beyan, hem de sürüklenecek nâsiyeden murad, nefs-i şahsı olduğunu izahtır. Zira yalanı söyleyen hatîeyi, cinâyeti işliyen odur. Maamafih kinaye hakikatin de iradesine mani' olmaz. فليدع ناديه **O vakit çağırsın o nadîsini.**

NÂDİ: Halkın meşveret gibi, bir şey için konuşmak üzere bir yere toplanmaları mânâsına nedveden gelir. Nitekim İslâm'dan evvel Mekke'de Kureyş'in toplandığı parlaman binasına «Darü'n Nedve» denilirdi. Nâdî, orada ve o gibi yerlerde toplanan hey'ettir ki, bezm, meclis, mahfil, kongre, parlaman tâbirleri gibidir. Yeni Türkçe'de bu gibi büyük ictimalara eski bir tâbir ile kurultay denilmek şayi' olduğu için, فليدع ناديه çağırsın kurultayını diye terceme olunmak zamanımız şivesine daha uygun gelir. Tirmizî'de de rivayet olunduğu üzere, Ebu Cehil, nâdîce ekseriyyet kendisinin olduğunu söylediği cihetle bu âyetle ona işaret olunmuş, şu cevab ile karşılanmıştır: سندع الزبانية **«Biz çağıracağız zebanileri»** ZEBANÎ, ZEBANİYE: Azâb melâikelerine isim olmuştur. Demişlerdir ki: Asıl lûgatte şurta, yâni zabıta kuvveti demektir. Lâfz-ı cemi'dir. Bâzıları abadîd gibi lâfzından müfredi yoktur demişler, bâzıları da müfredi zibniyye yâhud zibniy demişler ki, defi' mânâsına zebne nisbet demektir. Buna göre cem'inde zebâniye ي 'nın teşdîdiyle olmak lâzım gelirse de, tahfif olunmuş demektir. Bu zebânîlerin dâ'vetinden anlaşılır ki, o yalancı, cânî nâsiye cehenneme sürüklenecektir. كلا **Sakın.** Tahzir üzerine tahzirdir. لا تطعه **O'na itaat etme,** öyle

---

Tevtie: Anlatılacak maksadı destekliyecek tarzda önceden bazı söyler söyleme. **Bezm:** Sohbet meclisi.

müstağni yalancı, cânî, namazdan nehy eder azgını dinleme, Rabbine itaatle okumakta sebat eyle وَاسْجُدْ ve secde et, Rabbinin emrine inkıyad ile oku ve secdeye devam et وَاقْتَرِبْ ve yaklaş. Secde ile, namaz ile ve yakınlığa sebeb olan sair ibadet ve ubudiyyet ile kulluk ederek Biz, Rabbine yaklaş. Çünkü hadîs-i sahihte de vârid olduğu üzere: اَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ اِلى رَبِّه وَهُوَ سَاجِدٌ *«Kulun Rabbine en yakın olabileceği hal secde ederkendir»* (Muslim: Salat-215) Bir hadîs-i kudsîde de: لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّى اَكُونَ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَقَلْبَهُ ... **«Kul Bana fazla ibadetlerle mütemadiyen yaklaşır. O derece ki, nihayet Ben, onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, duyduğu kalbi olurum. Benimle eşidir, benimle görür, benimle duyar»** (Buhari: Rikak: 38) buyurulmuştur. Burada secde, yukarıdaki salât karînesiyle namaz mânâsına olmak dahi muhtemil ise de, hakikati üzere bilhassa kendi mânâsında olmak daha zâhirdir. Zira وَاقْتَرِبْ namaz ve sair enva-i kurbete şamildir. Secdenin ayrıca tahsiysi اَقْرَبُ مَا يَكُونُ hadîsi mucebince ehemmiyyetini tansistir. Çünkü secde bütün yakınlığın esası olan hudu' ve inkıyadın ekmel suretidir. Sahîhayn'de sâbit olduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm; اِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ 'da ve bu Sûrede tilâvet secdesi yapmıştır. Biz de, okuyalım, Allahü Ekber deyip secdeye kapanalım ve Allah'a peyderpey yakınlığa çalışalım. Nihayet dönüş O'nadır.

Tenkis: Tetkik ederek karar vermek.

KADİR SURESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 5

Bu Kadir Sûresi, Ebu Zer rivayeti üzere إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ Sûresi de **tesmiye** olunur. Ebu Hayyan: "Ekser kavlinde Medenî'dir. Maamafih Mâverdî aksini hikâye etmiş, Vâhidî de Medîne'de nâzil olan ilk Sûre olduğunu zikr eylemiştir." diyor. Ayn-î buna: "Ebu'l-Abbas'ın **bilâ hilâf** Mekkî'dir dediğini de" ilâve ediyor. Râzî'de ve Nisaburî'de Mekkî, Keşşaf, Beyzâvî ve Ebussüud ve daha bir takımlarında **muhtelefün fîha** diye kayd etmişler. İtkanda da: "Bunda iki kavil vardır, ekseriyyet Mekkî olmasıdır" demiştir. Buna dâir daha bâzı rivayet de gelecektir.

Âyetleri: Beştir, Mekkî ve Şâmî'de altıdır. Farkı, üçüncü "Leyletülkadir", âyetidir.

Fasılası: ر harfidir.

Evvelki Sûreye münasebeti ondaki secde ve ıkterib emirlerinin bir **ta'lîli** sıyakında olmasıdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿٢﴾

Tesmiye: İsimlendirme Ad verme. **Bilâ:** Olmayarak, sahib olmıyan ...sız, ...siz manaları yerine kullanılan edattır. **Hilaf:** Ters, karşı, zıd, karşı koymak muhalefet etmek. **Muhtelef-ün fîh:** Hakkında ihtilaf olunan mes'ele. **Tali:** Tilavet eden, okuyan. İkinci derecede, sonradan olan. **Siyak:** Söz gelişi ifade tarzı üslub, tarz, yol.

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ ۝٣ تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ ۝٤ سَلَامٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ۝٥

Meâl-i Şerifi

1- Elhak [1] Biz, indirdik onu Kadir gecesi.

2. Ne bildirdi ki sana? ne Kadir gecesi?

3- Bin aydan hayırlıdır. O Kadir gecesi

4- İner peyderpey melâike ve ruh onda, izniyle Rabblerinin her biri emirden.

5- Bir selâmdır O, tâ tan atana kadar.

اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ **Elhak Biz, indirdik O'nu,** yâni oku da ancak Bize secde ve ibadet et. Çünü Şan-ı azametimizle biz indirdik O'nu, o okunan Kur'ân'ı Kudret-i İlâhiyye her kuvvetin fevkinde her kemali câmi' olduğuna tenbih için azamet nunuyla, اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ «Biz, indirdik O'nu» buyurulması, münzilin azametini ifade ederken münzelin şanına tâzîmi de ifade eder. Münzelin ismi tasrih olunmıyarak «هُ» "o" zamiriyle iş'ar olunması dahi, onun tasrihine lüzum olmayacak vech ile zihinlerde mâlûm bulunduğuna işaret olmak itibariyle şanının yüksekliğine ikinci bir tenbih, sonra Kadir gecesinde indirildiğini beyan ile Kadir gecesinin kadr-ü fazîleti anlatılması da, yine O'nun kadr-ü şerefini tavzîhtir. «اِنَّا» aslı, «اِنَّنَا» dır. «اِنَّ» hükmü tahkîk ile tekid eder. «نَا» onun ismi olarak müsned-i ileyh, «اَنْزَلْنَاهُ» fiil ve fâil bir cümle-i fiiliyye olarak haberi olduğundan isim ve haber mecmuu olan اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ bir cümle-i fiiliyye-yi mütezammın bir cümle-i ismiyyedir ki, müsned-i ileyh olan mütekellim zamiri «نَا» bir mübteda bir de fâil olarak tekerrür etmiş olmakla içiçe iki hükmü tazammun eden müekked bir kelâmdır. İlm-i meânîde mâlûm olduğu üzere bu kabîl cümleler kasır veya takavv-i hükm

1) Hakka denilse daha uygun olacak, lâkin yeni yazıda حق gibi okunacağından ve med işareti kaynakta kabil olmadığındandolayı elhak demeği tercih eoiyorum..

Münzilin: İnzal eden aşağı indiren. Bir şey indiren. **Tasrih:** Belirtmek açık açık anlatmak zâhir ve âyân kılmak. **İş'ar:** Yazı ile haber vermek. Anlatmak bildirmek. **Tekid:** Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma. Üsteleme. Bir iş için evvelce yazılan bir yazıyı tekrarlama. **Müsnedi-i ileyh:** Özne, fail. Edebiyatta sözün birinci rüknüne denir. Kendine isnad edilen. (Nahivde buna mübteda denir.) **Mecmuu:** Bütün, hepsi, topluca, yığılmış. **Mütezammın:** Koltuğa alan kavrayan, içine alan, müştemil. **Mütekellim:** Söyleyen konuşan, nutuk söyleyen. **Mübteda:** Baş taraf, başlangıç, baş. **Tazammun:** İçine almak.,İhtiva etmek. **Müekked:** Te'kidli. **Meân:** Mekan, menzil. **Takavvi:** Kuvvetlenme.

ifade ederler. Sade bir cümle-i ismiyye bile devam ve sübut ifade ettiğinden bu ve emsali cümleler inne ve cümle-i ismiyye ve isnadın tekerrürü hasebiyle üç katlı bir te'kid ve makamına göre de kasr ifade eden pek muhkem cümlelerdir. "o" zamirinin merci'ine gelince, cümhûr Müfessirin, «Kur'ân'da raci'dir» demişlerdir. Buhârî'de mezkûr olan da, «ه» Kur'ân'dan kinayedir. Râzî, «bunda müfessirînin icmaını» söylemiş, Cibrîl'e veya diğerine rücuunu söyleyenler yok değilse de, onları hilâf saymamıştır. Şihab, «za'fından dolayı» demiş ise de, mânâ itibariyle hakîkî bir hilâf addetmediği için olmak gerektir. Zira Kur'ân'a rücuu ile Cibril'e rücuu birbirini müstelzim demektir. Diğer vecihlerde, Kur'ân külle ve bâza dahi sadır olmak haysiyyetiyle, «O Kur'ân» mefhumuna dahil olur. Âlûsî'nin nakl ettiği vech ile Hattâbi: أنزلناه ئا zamiri, Allah Teâlâ'nın, إقرأ kavline işaret olduğunu ve ondan dolayı bu Sûrenin ondan sonraya konulduğunu» söylemiştir. Kazî Ebu Bekir ibni'l-Arabî de, bunu beğenmiş: «Bu, cidden bedî'dir» demiştir. إقرأ Kur'ân'ın ilk nâzil olan âyeti olduğu cihetle onun inzali, Kur'ân'ın indirilmeğe başlaması demek olacağı cihetle zamirin ona irca'ı da, hakikatte Cumhur kavline muhalif olmaz. Ancak zamirin mercii, evvelki Sûrede geçmiş olmak itibariyle o Kur'ân'ı demek gibi lâfzan da sarih olmuş olur. Ve inzali, inzale başlamakla te'vile hacet kalmaz. Çünkü Kur'ân'a râci'dir diyenlerin bir kısmı Şa'bî'den mervî olduğu üzere inzale ibtida ile tefsîr etmişler ve demişlerdir ki: «Bütün Kur'ân'ın mecmuu bir gecede değil, yirmi üç senede nucumen nâzil olduğu mâlûm bulunduğundan, شَهْرُ رَمَضَانَ الذى أنزل فيه القرآن (*"O şehri Ramazan ki insanları irşad için hak fürkanı hidayet delili beyyineler halinde Kur'ân onda indirildi."* Bakara-2/185) da olduğu gibi burada da murad, yirmi üç sene imtidad eden inzalin mebdei olmak iktiza eyler. Onun için zamirin evvelü mânezel olan إقرأ emrine ircaı, ayni mânâyı daha ziyade bir vuzuh ile ifade etmiş olmakla beraber inzali ibtidai inzal ile te'vile hacet bırakmayan güzel bir mânâ olur. Ve Sûrenin Mekkî ve Medenî olması rivayetlerinin ikisine de tevafuk eyler.

Bundan başka, Sûrenin Medenî olması rivayetine göre zihni, âcizâneme daha yakın görünen bir ihtimal vardır ki, o da, bu zamirin, إقرأ Sûresi nihaye-

---

İnne: Tahkik edatıdır, katiyyet ifade eder. **Raci:** (Rücudan) Geri dönen ric'at eden. **Mezkûr:** Zikri geçen, zikredilmiş. Evvelce bahsi geçmiş olan. **Kinaye:** Dolayısı ile dokunaklı söz maksadı dolayısı ile anlatan söz. **Müstelzim:** Lüzumlu, gerektiren mucib ve sebep. **Bedi:** Bedi ve güzel olan. **İrca:** Geri çevirmek geri döndürmek. **Tevil:** Bir nesneye red ve ircâ etmek. **Nucumen:** Görünmekle, doğmakla, zuhur etmekle. **İmtidad:** Uzanmak, uzayıp gitmek. **Mebde:** Baş taraf. Başlangıç. **İktiza:** Lazım gelme, gerekme lazım, ihtiyaç, gerek işe yarama. **Vuzuh:** Açıklık, açık ve anlaşılır şekilde olmak.

tinde لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ (*"Celalim hakkı için eğer (akıllanıp) vazgeçmezse muhakkak sürükleyeceğiz elbet biz o alnı."* Alâk-96/15) kavlindeki sef'a raci' olarak o va'din Bedir de incazına işaret olmasıdır. Bu surette Ebu Cehl'in o yalancı, canî kafasaının kesilip Cehenneme doğru sürüklendiği Bedir nusratının nüzulüne işaret olarak, اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ (*"Eğer siz Allah'a iman etmiş ve o fürkan günü, o iki cemiyetin çarpıştığı gün kulumuza indirdiklerimize iman eylemiş iseniz."* Enfâl-8/41) mânâsında olmuş olur. Yevm, geceye de şamil olduğu cihetle bundan Bedir vak'ası, Kadir gecesi'nin sabahında olduğu ve o va'd-i Celîl'in incazı, «Yevme'l-furkan» olan o günün gecesinden başladığı da anlaşılır. شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ (*"O şehri Ramazan ki insanları irşad için hak fürkanı hidayet delili beyyineler halinde Kur'ân onda indirildi."* Bakara-2/185) âyeti de, bu mânâ ile tefsir olunabilir. Çünkü Bedir vak'ası da, Şehr-i Ramazan'ın on yedinci günü olmuştur. Ve Âlûsî'nin kayd ettiği vech ile Leyle-i Kadir, Ramazan'ın on yedinci gecesi olduğu, çünkü Bedir vak'ası, onun sabahında vuku' bulduğu Hasen'den de rivayet edilmiştir. Şu kadar ki, bu, ancak Sûrenin Medîne'de nüzulü rivyetine göre sahih olabilir ve ekseriyyetin muhtrına göre Kadir gecesi'nin, Ramazan'da olmasına münâfi olmaz. Fakat bir hayli hadîslerin delâletine nazaran Ramazan'ın asr-i ahîrinde aranması ve en ziyade yirmi yedinci gece olması hakkındaki rivayetlere tevafuk etmez. Mekkî olması rivayetine de uymaz. Medenî olmasını tercih edenlerin asıl vechi de, bu olmak gerektir. Maamafih Cuma gününde icâbet saatinin gizlendiği gibi leyle-i Kadrin de, bütün sene içinde gizlenmiş olduğu, bilhassa Ramazan'da ve bahusus aşr-i ahîrinde teklerde veya çiftlerde bahusus yirmi yedisinde olması da ağleb-i ihtimal bulunduğu hakkındaki en sağlam rivayet mülâhaza edilince Kadir gecesi, Bedir gecesinden ibaret demek değil, lâkin Bedir gecesi, Kadir gecelerinden biri idi. O sene Kadir, Ramazan'ın on yedisine musadif olmuştu diye anlamak daha doğru olur. Şu halde bütün akvale hilâfsız olarak şamil olacak vech ile en kat'î ve müttefekun aleyh olan mana zamirin küll veya ba'z mutlak Kur'ana' a racidir. اِقْرَأْ veya Bedir de, bu mânâ dahilinde birer ihtimali karîbdirler.

İnzalin mânâsına gelince: İbn Cerîr ve sâirede mezkûr olduğu üzere ekser rivayet tefsirleri, İbn Abbas'dan şu ifadeleri nakletmişlerdir:

Nusrat: (Nusret) Yardım Cenabı Hakkın yardımı hususen ruhani muavenet. **Münafi:** Zıt, uymaz, aksi aykırı, mugayir ve muhalif olan. **Aşr-i ahir:** Ramazan ayının yirmiden sonraki günleri, son on gün. **Akval:** Sözler, Kaviller. **Şamil:** Çevreleyen, içine alan, ihtiva eden, kaplayan . **Sef'a:** Alamet, işaret yandırmak. **Küll:** Bütün, bütünlük. **Ba'z:** Bir şeyin bir kısmı. Bir parça, bazısı, biraz. **Karib:** Çok yakın. Yakın hısım. **Ekser:** Pek fazla. Daha çok kesrette olan. En çok.

1) **İkrime'den:** Kur'ân hepsi bir cümle olarak Ramazan'da Leyle-i Kadir'de dünya sema'ya indi. Sonra Allah, arzda bir şey ihdas etmek, vahy eylemek murad ettikçe ondan indirdi, tâ ki, cem' etti.

2) **Hakîm İbn Cübeyr'den:** «Kur'ân, bir gecede sema-ı ulvadan sema-i dünya'ya cümle-i vâhide olarak indi. Sonra senelerde tefrîk olundu ve İbn Abbas: فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ *«Artık yok, o nücumun mevkilerine kasem ederim.»* Vakıa-56/75) âyetini okudu, «müteferrıkan nâzil oldu» dedi.

3) Said ibn Cübeyr'den; Kur'ân, cümle-i vâhide olarak Leyle-i Kadir'de sema-i dünya'ya indi ve mevakı-i nücumda oldu. Allah onu, Resûlü'ne ba'zısı ba'zısı ardınca indiriyor du deyip sonra okudu: وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا *«Yine o küfredenler dediler ki; O kur'an cümlesi birden indirilseydi ya! Biz onu gönlüne iyi tesbit edelim diye böyle indirdik ve fevkalade bir tertil ile tertil eyledik.»* Furkan-25/32)

4) Kur'ân, cümle-i vâhide olarak indi. Sema-i dünyada, «Beyt-i İzzet»'e kondu ve onu Cibril aleyhisselâm, Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem'e ibadin kelâmının ve amellerinin cevabiyle indirdi. Aynî'nin, «Buhârî şerhi»'nde ifadesine göre, cümle-i vâhide olarak Leyle-i Kadir'de Levh-ı mahfuz'dan sema-i dünya'ya indirildi de «Beyt-i İzzet»'e kondu. Cibril aleyhisselâm, onu sefereye imlâ etti. Sonra da Cibril onu, Peygamber'e nücumen indiriyordu. Evveli ile âhiri beyni yirmi üç sene oldu. İbn Cerîr'de, Sa'bî'den de iki rivayet vardır:

1) Bize bâliğ oldu ki: Kur'ân cümle-i vâhide olarak semai dünya'ya indi.

2) Kur'ân'ın evveli, Leyle-i Kadir'de indi. Onun için tefsirlerde başlıca bu iki vech üzere yürümüşlerdir. Evvelkisinde zamir, Kur'ân'ın küllüne râci' ve inzal, mâruf olduğu üzere def'aten indirmek mânâsında, ikincisinde ise, ibtidai inzal mânâsına olmuş bulunuyor. Zamirin أنزل emrine gönderilmesi de, bu ikinci mânâyı daha vâzih ve hiç te'vilsiz olarak ifade etmiş oluyor. Üçüncü olarak, arz ettiğimiz vech ile sef'a gönderilerek Bedr'e işaret olması da, Medenî olması rivayetine göre en yakın ve en münasib bir mânâ görünüyor. Kur'ân'a nisbet olunan inzalin mânâsı, Sûre-i Bakara'nın başında da geçtiği üzere âlem-i gayibden âlem-i şehadete ızhar demek olduğu için Kur'ân'da istikbale müteallık olarak

---

İhdas: Yeniden bir şey yapmak. Ortaya koymak. **Ulya:** Pek büyük, pek yüce, daha yüksek. Çok yüksek olan. **Vahid:** Yanlız tek. **Tefrik:** Birbirinden ayırmak. **Mevakı:** Mevkiler, duracak yerler. **İbad:** Kullar, Allah'ın kulları . **Levh-i Mahfuz:** Her şeyin hayatının ind-i ilahide yazılması . **Sefere:** Yazıcılar. **Vech:** Yüz, cehre, surat. **Küllüne:** Buradaki mânâsı, tamamını **Raci:** (Rücu'dan) Geri dönen ric'at eden. **İbtidai:** Başlangıca ait en önce ilk evvela. **Vazih:** (Vuzuh, dan) Meydanda, apaçık **Tevil:** Bir nesneye red ve irca etmek. **Izhar:** Açığa vurma. Meydana çıkarma. **Müteallık:** Alakalı, Bir yere bağlı. **İrad:** Söylemek. **İneaz:** Yerine getirme, verilen sözü tutma.

irad edilen bir va'd-ü vaîdin incazı, haber verilen bir hâdisenin fiile çıkarılması mânâsına da sadıktır.

فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ **Kadir gecesinde,** yâni Kadir gecesi indirdik, yâhud Kadir gecesi hakkında indirdik. Çünkü bâzıları zamiri, bu Sûre mânâsına Kur'ân'a irca' ederek bu Sûreyi, Kadir gecesi hakkında, yâni Kadir gecesi'nin şeref ve fazîletini beyan için indirdik meâlinde tefsir etmişlerdir ki, hazfi muzafe veya فِي yi sebebiyyete haml eylemişlerdir, demek olur. Gerçi bundan sonraki âyetler, Kadir gecesi'nin hayr-ü fazîletini beyan için sevk olunduğu cihetle bu Sûrede bu mânâ da yok değildir. Fakat bu âyeti, buna haml etmek nâkıstır. Zira doğrudan doğru zarfiyyet mümkün iken sebebiyyete veya hazfı muzafa gitmek hılâfı zâhir olduğu gibi, Sûrenin asıl sevkı, doğrudan doğru gecenin kadrinden evvel onda indirilmiş olan münzelin, yâni zamirin merciinin kadr-ü şerefini beyan için olmak lâzım gelir. Yoksa o Kur'ân'ın, Kadir gecesi'nde indirildiği söylenmeden doğrudan doğru Kadir gecesi'nin fazîletini beyan geçildiği surette Kadir gecesi'nin en büyük feyzinden sükût edilmiş olacağı gibi Sûrenin mâkabline münasebeti gözetilmemiş, tertibde buraya konulmasının hikmetine işaret edilmemiş olur. Evvelki mânâda ise Sûrenin sevkı, bâlada kıraatı emr olunan Kur'ân'ın kadrini beyan için olup gecenin kadri, onun zımnında bundan sonraki âyetlerin mâsîka lehi olduğundan gerek makabline gerek maba'dine münasebeti tamdır. Onun için rivayeten de, dirayeten de muavvel olan vecih evvelkisidir.

Kadir, قَدَرَ ، يَقْدِرُ fiilinin masdarı olarak esası güç yetirmek demek olup hükm-ü kaza, takdir, şeref-ü azamet ve tazyîk mânâlarına gelir. Razî, der ki: "Kadr-ü kader birdir. Ancak sükûn ile masdar, feth ile isimdir. Leyle-i Kadir denilmesinde de Müfessirîn, bu mânâlardan her birine göre bir kaç vecih beyan etmişlerdir.

BİRİNCİSİ: İbn Cerîr'in Mücahid'den nakl ettiği vech ile, hüküm gecesi demektir ki, Sûrei Duhan'da, انَّا انْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ انَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ امْرٍ حَكِيمٍ ***«Elhak Biz onu bir mubarek gecede indirdik, çünkü biz nezir gönderiyorduk. Bir gece ki her hikmetli emir onda ayırd edilir.»*** Duhân- 44/3-4) buyurulduğu üzere her hakîm emrin, yâni Takdîr-i İlahi'de hükm olunmuş umurun, yâhud bir çok umura hâkim büyük muhkem emirlerin fark edildiği, ayırd olunduğu mubarek gece demektir. Zira ekser Müfessirînin kavlince, o leyle-i mubareke, leyle-i Kadir'dir. Şa'ban'ın nasfı gecesi olan "leyle-i Berat" diyenlere göre de orada söz

---

Muzafe: Bağlı, izafe olmuş. **Haml:** Sırtına yük alıp getirmek. Yüklenme. **Nakıs:** Noksan. Eksik. **Münzelin:** İndirilmiş. **Makabl:** Önceki, üstteki, geçmişteki. **Bâlâ:** Yüksek, yukarı, yüce, yüksek kat. **Zımn:** İç taraf. **Masik:** Yapışkan, zapt eden, istila eden, tutan. **Makab:** Önceki. **Mabad:** Sonra, gelecekteki. **Muavvel:** Te'yid edilmiş, tefsir edilmiş. **Umur:** Emirler. **Nısf:** Yarım, yarı.

geçmişti, bak! Bu mânâ ile çokları leyle-i Kadir demek leyle-i takdir demek olduğunu söylemişlerdir. Lâkin eşyanın umur ve ahkâmın mekadîr ve evkatını tâyin mânâsına asıl takdir ezelî olduğu cihetle burada murad, o hüküm ve takdirin ızhar ve infazı ile hüküm ve kaza olmak lâzım gelir. Ayette يُفْرَقُ buyurulması da, buna delâlet eyler. Kader ve kaza yekdiğeri mânâsına da kullanıldığı için bâzıları kaza, bâzıları da hüküm diye ifade eylemişlerdir. Bunu, bir sene zarfındaki âcal ve erzak gibi umurun kazası diye takyid ederek târif etmek, bâzı rivayete binaen şayi' olmuş ise de, كُلُّ اَمْرٍ حَكِيمٍ den zâhir olan yalnız bir sene ile mukayyed değil, bir çok senelere ve asırlara ve devirlere tealluku olan umur-ı mühimme ve muazzamadır. Meselâ, Kur'ân'ın nüzulü senelerce imtidadı mukadder, ahkâmı kıyamete kadar a'sar ve ahkabe hâkim, risalet kezâlik, Bedir, bütün fütuhat-ı İslâm'ın mebdei olan bir zafer. Kadir gecesi'nin asıl kadri de, böyle feyz-i şamil hakîm emirlerin infaz olunduğu hükm-ü kaza gecesi olmasındadır.

İKİNCİSİ: Zührî'den mervi olduğu üzere kadir, bizim de kadr-ü haysiyyet tâbir ettiğimiz vech ile şeref ve azamet mânâsına olmasıdır ki, azamet ve şeref gecesi demek olur. Çünkü خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ *«Bin aydan daha hayırlıdır.* Kadr- 97/ 3»dir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Tazyîk mânâsına olmasıdır ki, tazyîk gecesi demek olur. Zira, "O gece inen Melâikeye arz dar gelir" denilmiştir. Bu, bize şunu ifade eder ki: Büyük, şerefli vukuatın zuhuru sonundaki hayr-ü selâmetin azameti nisbetinde büyük bir şiddet ve tazyîk ile alâkadardır. Nitekim Kur'ân'ın nüzulü de, Melekin şiddetli tazyîkı ile başlamıştı. Şu halde leyle-i Kadir'de bu üç mânânın üçü de var demektir. Bu Sûrede لَيْلَةُ الْقَدْرِ unvanının üç def'a zikr edilmiş olması da, buna bir işarettir." وَمَا اَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ **Ve ne bildirdi? Sana ne Kadir gecesi?** Yâhud bildin mi nedir kadir gecesi? Yâni o Kadir gecesi, öyle büyük bir gecedirki, sırf senin kendi dirayetine kalsa idi, O'nun mahiyyetini, kadrinin derecesini bilemezdin. Fakat o ineni Biz, Rabbin indirdiğimiz gibi bunu da bervech-i âtî Biz, bildirdik. Bu şöyle de ifade olunabilir: Bildin mi hem ne Kadir gecesi? لَيْلَةُ الْقَدْرِ **O Kadir gecesi,** (Bu, âyetleri altı sayan Mekkî ve Şamî'de bir âyettir.)

Makadir: Mikdardar, kısımlar. **Evkat:** Vakitler. **Izhar:** Acığa vurma, meydana çıkarma. **Acal:** Eceller, vadeler, ölümler. **Erzak:** Rızıklar, azıklar, yiyecek içecek maddeler. **Takyid:** Kayıt ve şarta bağlanma. Şart koşma, bağlanma. **Şayi:** Duyulmuş, işitilmiş, şüyu bulmuş, herkesçe bilinmiş. **Mukayyed:** Kayıdlı, serbest olmayan, sınırlı, bağlı. **Tealluk:** Muhabbet etmek, sevmek, alakalı olmak. **Muazzam:** Büyük, iri,cesim, mükerrem, mübeccel, koskoca. **A'sar:** Vazifeler, yükler, cürümler,kabahatler. **Ahkab:** Uzun zamanlar. **Kezalik:** Bunun gibi. Böylece. **Fütuhat:** Fetihler, zaferler, galibiyetler. **Tahdid:** Hududlandırmak. Sınırlamak, sınırı belli etmek. **İmtidadı:** Uzayıp gitmek. **Bervech-i ati:** Gelecek tarz üzere. Aşağıdaki gibi.

خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ bin aydan daha hayırlıdır. O gece amel ve ibadet ve mücahede ile erilecek olan hayr-ü sevab, O'nsuz bin ay amel ile kazanılacak olan hayr-ü sevabdan daha çok, daha ziyade hayırlıdır. Bir had ve mikdar ile tâyin ve tahdid edilmiyecek kadar çok hayırlıdır. Artık ne kadar daha çok hayırlı olduğunu Allah bilir. Bu mahza Allah Teâlâ'nın, Muhammed ve ümmetine bir fazl-ü ihsanıdır. Bu tafdîl için asgarî olarak bin adedinin mikyas gösterilmesi tahsîs için değil, teksîr içindir. Böyle iken bin seneden veya bin asırdan denilmeyip de اَلْفِ شَهْرٍ diye bilhassa ay ile ifade olunmasının vechine gelince, bu hususta bir kaç rivayet vardır: 1) İbn Münzir'in ve İbn Ebî Hâtim'in ve «Sünen»de Beyhakî'nin Mücahid'den rivayet ettikleri vech ile: Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, Benî İsrâil'den bir erin Allah yolunda bin ay silâh giyinmiş olduğunu anlatmıştı. Müslimanlar, buna teaccüb ettiler ve amelleri kendilerine pek kasır göründü. Allah Teâlâ da, bu Sûreyi inzal buyurdu. 2) İbn Ebî Hâtim'in Ali ibn Urve'den rivayetine göre: Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem, bir gün Benî İsraîl'den dört kişinin seksen sene Allah'a ibadet edip terefetü'l-ayn mâsiyette bulunmadıklarını anlatmış, Eyyüb'u, Zekeriyya'yı, Hazkiyl ibn Acûzu, Yuşa' ibn Nun'u zikr eylemişti. Ashab-ı Kiram, buna teaccüb ettiler. Bunun üzerine Cibril gelip: «Ya Muhammed, ümmetin o bir kaç neferin seksen sene ibadetinden teaccüb ettiler. Allah Teâlâ, sana ondan daha hayırlısını inzal buyurdu diye اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ ilh... okudu da, «işte bu, senin ve ümmetinin teaccüb ettiğinizden daha hayırlıdır» dedi. Resûlullah da, mesrur oldu.

3) İmam Mâlik'in «Muvatta»'da zikr ettiğine göre, Resûlullah'a ümmetlerin ömürleri gösterilmişti. Resûlullah, kendi ümmeti efradının ömürlerini kısa addederek başkalarının uzun ömürde yaptıkları amellere yetişememelerinden endîşe etmişti. Allah Teâlâ da, O'na leyle-i Kadri verdi ve onu diğer ümmetlerin bin ayından daha hayırlı kıldı. Bu rivayetlere göre bin ayın tahsisi, seksen küsur senenin bu ümmet içinde bir insan için ekseriyyet itibariyle uzun bir ömür olmasına işaret demek olur.

4) Tirmizî ve İbn Cerîr ve Hâkim ve Taberanî ve İbn Merdûye ve «Delâil»'de Beyhakî, Kasım ibn Fadl-i Haddanî tarikiyle Yûsuf ibn Sa'd (bâzılarında Yûsuf ibn Mâzin, İbn Cerîr de, İsa ibn Mazin)'den Hazret-i Hasan ibn Ali radıyallahü anhüma'ya isnad edilen bir hadîs rivayet eylemişler. Yûsuf ibn Sa'd demiş ki: «Muaviye'ye biatten sonra Hasan ibn Ali'ye bir recül kalktı da. «Mü'minlerin yüzlerini kararttın, yâhud ey mü'minlerin yüzlerini karartan!»

Mahza: Ancak, yanlız, tek sadehalis, katıksız, tam. **Mikyas:** Kıyas edecek, ölçek alet, ölçü aleti. **Mâ'siyet:** İtaatsizlik, günah, isyan. **Mesrur:** Sevinçli, sürurlu, mesrretli. **Tarik:** Yol, usul, tariz.

dedi. (İbn Cerîr'in lâfzında, İsa ibn Mâzin dedi ki: Hasan ibn Ali radıyallahü anha: «Ey mü'minlerin yüzlerini karartan, kalktın da şu recüle, yâni Muaviye ibn Ebî Süfyan'a beyat ettin, dedim.) Bunun üzerine Hazret-i Hasan şöyle dedi: رَحِمَكَ اللّٰهُ «Bana itab etme. Çünkü Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretlerine rüyada, Benî Ümeyye minberi üzerinde gösterildi, bu fenasına gitmişti. Bunun üzerine nâzil oldu: إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ("*Biz verdik sana hakikatte kevser.*" Kevser-108/3) Ya Muhammed, yâni cennette bir nehir, hem de إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ يَمْلِكُهَا بَنُو أُمَيَّةَ يَا مُحَمَّدُ Yâni o Kadir gecesi Benî Ümeyye'nin melik olacağı bin aydan hayırlıdır. ya Muhammed: Ve bunu rivayet eden Kasım: «filvaki' Benhi Ümeyye'nin mülkünü hesab ettik bin ay ediyor, ne ziyade, ne eksik» dedi. demişlerdir. Buna göre خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ Emeviyye Devleti'nin müddetine ve aynî zamanda onun da bir hayır olduğuna işaret etmiş ve gâibden haber veren bir mu'cizeyi de tezammun eylemiş oluyor. Hazret-i Peygamberin minberi, Medîne'de konulmuş olduğu için bâzıları bundan Sûrenin Medenî olduğuna istidlâl olunacağını da söylemişlerdir. Bir takımlarının zann etmek istedikleri gibi, Emevîlerin mutlâka aleyhinde değil, onlara hayır isbat etmiş olmak itibariyle lehlerinde demek olan bu hadîsin sıhhati tesbit edilebilmiş olsa idi أَلْفِ شَهْرٍ 'in mânâsını ve vech,i tahsisini tefsir için en vâzıh bir delil olurdu. Lâkin sıhhati tesbit edilememiş, ancak zayıf mı, yoksa münker mi olduğunda ihtilâf edilmiştir. Tirmizî der ki: «Bu, bir hadisi garibdir. Biz, bunu ancak bu vech ile tanıyoruz. Ve Kasım ibn Fadl hadîsinden Yûsuf ibn Sa'd'den: «Bir de, Kasım ibn Fadıl'dan, Yûsuf ibn Mâzin'den denilmiş. Kasım ibn Fadl-i Haddanî Sikadır. Yâhya ibn Said ve Abdürrahman ibn Mehdî onu tevsîk etmişlerdir. Fakat Yûsuf ibn Sa'd mechul bir recüldür. Biz ise, bu hadîsi bu lâfz ile ancak bu vecihten tanıyoruz.» Bunun hulâsası, «Dürr-ü Mensûr»'da da zikr olunduğu üzere zayıf demektir. Süyutî, «İtkan»'da der ki: «Bu hadîs ile Sûrenin Medenî olduğuna istidlâl olunuyorsa da Müzenî, bu hadise münker demiştir.» Maamafih Âlûsî'nin naklettiği vech ile Hatîb, İbn Abbas'dan ve keza ibn Müseyyeb'den de şu lâfz ile tahric eylemiş. Nebiyyullah sallâllahü aleyhi vesellem dedi ki: أُرِيتُ بَنِي أُمَيَّةَ يَصْعَدُونَ مِنْبَرِي فَشَقَّ ذٰلِكَ عَلَيَّ فَأُنْزِلَتْ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ***«Bana rü'yada Benî Ümeyye gösterildi, minberime çıkıyorlardı. Bu, bana ağır geldi. Bunun üzerine*** إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ***indirildi.»*** Ve Celâl-i Süyutî «Dürr-i Mensûr»'da bunu dahi zikr ettikten sonra: «Şu halde Müzenî'nin o hadîs

---

Recül: Yetişkin erkek. Bir işin ehli, er kişi adam. **İtab:** Azarlama, tekdir etme. **İstidlal:** Delil getirmek. **Tevsik:** Vesikalandırmak, vesikalamak, sağlamlaştırmak. **Tahric:** Çıkartma, meydana koyma.

münkerdir kavlinde bence tereddüd vardır» diye inkârdan sarf-ı nazar ederek za'f ile iktifa etmek istemiştir. İbn Cerîr'de ألف شهر 'in tefsirinde, gerek Benî İsrâil âbidi ve gerek bu Emeviyye hadîsi rivayetini dahi zikr ettikten sonra bu akval içinde tenzilin zâhirine en yaraşan kavil, «Leyle-i Kadir'de amel, leyle-i Kadir bulunmayan bin ay amelden daha hayırlıdır» diyenlerin kavlidir. diğer kaviller, bir takım maani-i bâtıle dâvâlarıdır ki, onlara ne haberden, ne akıldan, ne de tenzilde mevcud bir delâlet yoktur, diye karar vermiştir. Böyle karar vermek ise, rivayet ettiği o haberleri redd-ü inkâr demek olduğu cihetle bu da, Müzenî'ye iştirâk eylemiş demektir.

Tarihe müracaat edildiği surette de ilk bakışta hesabca bir tehalüf görünür. Zira bin ay, seksen üç sene dört ay eder. Halbuki Hazret-i Hasan'ın emri, Hazret-i Muaviye'ye teslimi tarihi olan kırk bir senesi Rebiü'l-evvel'inden veya Rebiü-lâhir'inden veya Çumade'l-ûlâ'sından itibaren Emevîlerin sonuncusu olan ikinci Merva'nın [1] katledildiği yüz otuz iki senesi âhirine kadar sayıldığı taktirde Emeviyye mülkünün müddeti doksan bir sene on ay yâhud dokuz yâhud sekiz ay eder ki, bin yüz yâhud bin yüz bir yâhud bin yüz iki aya beliğ olur. Şu halde arada lâekal yüz ay kadar bir fark var demektir. Maamafih bu babda salâhiyyetdar olan İbn Esîr ve Kazî Cemâlüddîn ve Ebu'l-Fida gibi müverrihler bu farkın ehemmiyyeti olmadığına kail olarak mezkûr hadîsi kabul edip nakl eylemişlerdir. Nitekim Ebu'l-Fida şöyle der: «Benî Ümeyye hulefası, on dörttür. Evvelleri Muaviye ibn Ebu Süfyan ve âhirleri Mervan-ı Ca'dî'dir ve mülklerinin müddeti doksan küsûr senedir. Bu ise, takriben bin aydır. Kazî Cemalüddîn ibn Vasıl rahımehullah, der ki: İbn Esîr, tarihinde şöyle demiştir. Hazret-i Hasan, Kûfe'den yürüdüğü zaman, O'na bir recül ârız oldu da. «Ey mü'minlerin yüzlerini karartan / ya **müsevvide vücuhı'l-mü'minîn!»** dedi. O da: Bana levm etme. Çünkü Resulullah sallâllahü aleyhi veselleme, menamında gösterilmiş idi ki, Benî Ümeyye, O'nun minberine recülen ferecülen çıkıyor. Bu onun fenasına gitti, bunun üzerine Allah Teâlâ, inzal buyurdu انّا اعطيناك الكوثر ve انّا انزلناهُ فى ليلة القدر وما ادريك ما ليلة القدر ليلة القدر خير من الف شهر Görülüyor ki, bu müverrihler, buna i'tiraz etmeyip elfi şehr'in takribî surette Beni Ümeyye'nin mülküne işaret ol-

---

[1] Mervan-ı Ca'dî ve Mervan-ı hımâr dahi denilen Mervan İbn Muhammed ibn Mervan ibn Hakemdir ki: yüz otuz iki senesi Cümâdâ'l-ahire'sinde Zab muharebesinde münhezim ve Zilhicce'de maktul olmuştur.

İktifa: Fazla istemeyiş, yeter bulmak, **Tehalüf:** Birbirine zıt olmak. Birbirine muhalif olmak, uymamak. **Maani:** Engel. **Beliğ:** Kafi derecede olan, yeter olan. **Câekal:** Az olmayan. **Müverrih:** Tarihçi. **Müsevvide:** Abbasiye taifesinden bir fırka. **Levm:** Çekiştirmek. **Menam:** Uyku, uyku vakti. **Elf:** Bin (1000) sayısının ismi. **Şehr:** Ay. 30 günlük zaman.

masını kâfi görerek hadîsi, tarih nokta-i nazarından kabul eylemişlerdir. Buna göre asıl maksad mefhum, adedi tahkîk değil, Beni Ümeyye mülkünün mahdûd olan hayriyyetine ve müddetine takribî bir işaret ile Peygamber'e verilmiş olan Kadir gecesi'nin gayr-i mahdud olan hayrını beyandır, demek olur. Müverrihler, zayıf olan rivayetleri de kayd ede geldikleri cihetle bundan hadd-i zatında hadîsin sıhhatini kabul lâzım gelmezse de, tarih nokta-i nazarından edilecek i'tiraza bir cevab teşkil etmek i'tibariyle bunun bir ehemmiyyeti bulunduğu da inkâr olunamaz. Bu i'tibar ile hadîs-i mezkûr, münker sayılmamak lâzım gelir. Ancak Tirmizî'nin, «Kasım ibn Fadl, sikadır» demesine, O'nun ise, Beni Ümeyye mülkünün ne ziyade, ne eksik bin ay olarak hesab edilmiş olduğunu söylemesine nazaran bunun takrîbî değil, tahkîkî olması iktiza eder. şu halde müverrihlerin sözü ile bunu nasıl te'lif etmeli veyâhud hangisini tercih eylemeli? suali varid olur.

Bizim kânaatimize göre muhaddisin, mevsuk bir muhaddis olmak i'tibariyle tahkîki, müverrihin, müverrih olmak i'tibariyle takrîbinden daha mürecceh olmak lâzım gelir. O halde mâlûm olan tarihe karşı bunun vechi ne olabilir? Bunda fikrimizce üç vecih muhtemildir:

BİRİNCİSİ: Hadîsin bâzı rivayetinde يَصْعَدُونَ عَلَى مِنْبَرِهِ bâzı rivayetinde يَنْزُونَ عَلَى مِنْبَرِهِ lâfızlariyle ifade edilmiş olduğuna göre mazmunu Benî Ümeyye'nin minbere çıkışı, yâni mülkte terakkîsi müddeti üzerindedir. Bu ise, Hişam ibn Abdilmelik ile nihayet bulmuş, ondan sonraki sekiz sene, devr-i inkıraz, yâni minberden iniş zamanı olmuştur. Hazret-i Muaviye'nin istiklâli kırk bir sene Cümmade'l-ûlâ'sında Hişam'ın vefatı yüz yirmi beş senesi Rebiü'l-evvel'inde olduğuna göre mecmuu seksen üç sene on ay eder. Bundan ikinci Muaviye'nin isti'fası ile Mervan'ın cülûsuna kadar geçen fasıla-i zaman gibi beş altı ay müddet tarh edilince mütebakî tam seksen üç sene dört ay kalır ki, bu da, Kasım'ın dediği gibi ne ziyade, ne eksik olarak tam bin ay eder.

İKİNCİSİ: Mecmu-ı müddet olan doksan iki seneden Yezîd'in vefatı üzerine Abdullah ibn Zübeyr Hazretleri'nin muarız olarak hilâfeti müddeti olan dokuz seneye yakın zamanda da Emeviyye'nin istıklâlinden tarh edilmek lâzım

---

Mahdud: Sınırlanmış, çevrilmiş az sayılı. **İktiza:** Lazım gelme gerekme. **Telif:** Eser yazmak. **Mevsuk:** Kendine inanılır olan. Şâyân-ı itimad olan sağlam vesikalı. **Mürecceh:** Daha ileride kabul edilen üstün tutulan, tercih edilen. **Mazmun:** Meal, mâna. Mefhum. **Terakki:** İlerleme. Yukarı çıkma, yükselme, artma, çoğalma, **Cümadelûlâsı:** Arabi ayların beşincisi Cemazi-yel evvel. **Mecmuu:** Bütün hepsi, topluca. **Cülus:** Oturuş, oturma, padişahın tahta oturması.. **Tarh:** Uzaklaştırmak, vaz etmek, indirmek, bırakmak elinden atmak, yerleştirmek, temel bırakmak. **Mütebâki:** Geri kalan. **Muarız:** Bir şeyden yan çizen muâraza eden, karşı gelen.

geleceğine de işaret olabilir ki, bu da, alettahkik gün hesabiyle tetkîk olunsa aynî neticeye varılabilir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Emeviyye mülükü içinde birinci Yezîd'in zamanında Hazret-i Hüseyn'in şehid edilmesi, dokuzuncuları olan ikinci Yezîd ibn Abdilmelik'in, on birincileri olan ikinci Velîd ibn Yezîd ibn Abdilmelik'in fisk-u fücurları hasebiyle hayırsızlıkla mâruf olan sekiz küsûr sene müddetleri doksan ikiden tarh edildiği surette de seksen üç sene küsür ay kalır ki, bu da, aynî netice demektir. Şu halde bin ay ile iktifa olunması bu üç ihtimalden birine ve hattâ her birine işaret olacağı cihetle elfi şehir takrîbî değil, tahkîkî olarak bu husustaki istikbali bütün inceliğiyle ifade eden bir vahyi mu'ciz olmuş olur. Bu surette Râzî'nin hikâye ettiği vech ile Kazî Abdülcebbar'ın bervech-i âtî i'tirazı da vârid olmaz.

Kazî Abdülcebbar, zikr olunan rivayete ta'n ederek demiştir ki: «Bu bin ayın, Beni Ümeyye eyyamı olması ba'îddir. Çünkü Benî Ümeyye eyyamı, mezmumdur. Allah Teâlâ, Kadir gecesi'nin faziletini zikrederken öyle mezmum olan günlerle mukayese ederek zikretmez.» Yâni خير ism-i tafdil olduğu için bin aydan daha hayırlıdır demek, o bin ayın da hayır olmasını iktiza eder. Bu ise, Benî Ümeyye günlerinin zemmi değil, medhi demek olacağı cihetle yakışmaz diye ta'n eylemiştir. Râzî de, buna karşı demiştir ki: «Bu ta'n, zayıftır. Zira Benî Ümeyye'nin eyyamı, Saadet-i dünyeviyye i'tibariyle büyük günlerdir. Onun için Allah Teâlâ'nın şöyle demiş olması mümteni' olmaz. «Ben, sana bir gece verdim ki, saadet-i dîniyye i'tibariyle o gece, Benî Ümeyye günlerinin saadet-i dünyeviyyesinden çok daha hayırlı ve efdaldır.» Filvaki' Benî Ümeyye günlerinin, Resulullah'a hoş gelmeyecek fenasına gidecek mesavîsi, şer cihetleri de bulunmakla beraber büyük fütuhatı ve İslâm'ın o sırada geçirmekte olduğu tefrika ve ihtilâl buhranlarının önüne geçerek vahdetinin iadesi gibi dinî, dünyevî hayr-ü saadet cihetleri de çok olduğu inkâr olunamaz. Elfi şehir hakkında bizim arz ettiğimiz mülâhazaya göre ise, şer cihetleri tarh-u tayy olunarak öyle hayrı ihtiva eden aylarla is'ar edilmiş olduğu cihetle zikr olunan ta'n ve i'tirazın vârid de olmayacağı anlaşılır. Ve filhakika Leyle-i Kadir, gerek meşhuru vech ile Kur'ân'ın ilk nâzil olduğu Nübüvvet gecesi olarak mülâhaza

---

Alettahkik: Hakikat üzere, kat'i suretle besbelli. **İktifa:** Arkasından gitme ardına düşme, takib. **Bervech-i ati:** Gelecek tarz üzere. Aşağıdaki gibi. **Ta'n:** Hoş görmemek, kötülemek. **İktiza:** Lazım, gelme, gerekme, lazım ihtiyaç. **Zemmi:** Birisinin ayıplarını söylemek çekiştirmek. Kötülemek. **Ba'id:** Uzak, ırak. **Mezmum:** Zemolulmuş, makbul olmayarak ayıplanmış, kötü. **Mesavî:** Kötü haller. **Mümteni:** İmkansız, muhal, mümkün olmayan. **Filvaki:** Vaki, hali göre vakide olduğu gibi. **Tarh:** Uzaklaştırmak, bırakmak. **Tayy:** Kaldırmak, geçmek.

edilsin, gerekse Bedr gecesi olsun iki takdirde de O'nun, nice nice asırlara devletlere hâkim olan hayr-ü bereketi Benî Ümeyye devletinin en hayırlı eyyam ve sühurundan daha hayırlıdır. Onların hayırlı günleri de, bin ay kadar olacaktır denilmekte vâzıh bir mânâ ve mu'cize bulunduğunu inkârın mânâsı yoktur. Sonra bunu, bir takımlarının zannettiği vech ile Benî Ümeyye'nin sırf aleyhine telâkkî etmek doğru olmayacağı gibi, her vech ile lehlerine telâkkî etmek de doğru olmayacaktır. Bununla beraber hadîsin rivayeten sıhhatı tevsîk edilemeyip naklî kıymeti binnetice Tirmizî'nin dediği gibi zayıf olmaktan kurtarılamadığı cihetle tefsiri yalnız buna ibtina ettirmek de doğru olamaz. Onun için en güzel mânâ bu rivayetlere ihtimal ile beraber İbn Cerîr'in dediği gibi, «mutlak olarak Leyle-i Kadir'de amel, leyle-i Kadir bulunmayan bin ay amelden daha hayırlıdır» diye anlamaktır ki, bu da, onun hayriyyeti gayr-i mahdud olduğunu beyan ile Peygamber ve ümmetine bir tebşir-i mahsustur. Şimdi onun hayriyyeti şöyle beyan olunuyor:

تَنَزَّلُ Fiil-i muzari' aslı tetenezzelüdür. Yâni iner de iner, **peyderpey iner,** الْمَلَٓئِكَةُ **Melekler** وَالرُّوحُ فِيهَا **ve Ruh, O'nda.** Şihab'ın beyanına göre bu فِيهَا zamirinde, iki vecih vardır.

.**BİRİSİ:** leyle-ı râci' olmasıdır ki, bu surette Ruh, melâikeye ma'tuf olarak; o gecede Melâike ve Ruh peyderpey iner demek olur, zâhiri de budur.

İKİNCİSİ: Melâikeye râci' vâv da haliyye olmaktır ki, Ruh içlerinde olarak Melâike iner demektir, Ekser Müfessirînin kavline göre Ruhtan murad, Cibril'dir. Bâzıları da Ruh, büyük bir Melektir ki, semavat ve arzı yutsa O'na bir lokma olur demişler. Burada, وَلَا تَيْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ (*"Ve Allah'ın revhından ye'se düşmeyiniz..."* Yusuf-12/87) gibi revh-u rahmet mânâsına olduğunu da söylemişlerdir ve daha muhtelif kaviller vardır. Amme'de, Sûre-i Mearic'de, Sûre-i İsra'da, قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي (*"De ki: Ruh Rabbımın emrindendir."* İsrâ-17/85) âyetinde geçen tafsîlâta da bak! Her halde bundan ruhun Melâikeden ehass olduğu anlaşılır. Bâzıları bunların Sema-i dünyaya indiğini söylemişlerse de zâhir, arza ve Kadre mazhar olan kimselere inmeleridir. بِاِذْنِ رَبِّهِمْ **Rabblerinin izniyle inerler.** Âyette Rabb, müfred, muzafı ileyhi olan hüm zamiri cemi'dir. Lisanımızda «Rabblerinin» diye tercemesinde Rabb, cemi' imiş gibi bir iltibas hasıl oluyor. Yanlış anlaşılmasın, murad, kendilerinin Rabbı olan Allah Teâlâ'nın izniyle inerler demektir. وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ (*"Bir de rabbının emri olmayınca biz (rabbının Resulleri) inmeyiz."* Meryem-19/64) buyurulduğu üzere

---

Suhur: Uyanık olmak, hayat sürme. **Tevsik:** Vesikalandırma. **Tebşir:** Müjdeleme, müjde **Revh-u rahmet:** Rahat rahmet **İltibas:** Birbirine benzeyen şeyleri şaşırıp birbirine karıştırma.

Melâikenin nüzulü, Allah'ın emriyle olduğu mâlûm iken bunu tasrihin fâidesi, bu işin bilhassa ehemmiyyet ve azametine tenbihtir. مِنْ كُلِّ اَمْرٍ **Her emirden.** Bu مِنْ makabline de, maba'dine de müteallık olabilir. Evvelkine göre ecliyye olarak تَنَزَّلُ ye müteallık, yâni o gece infazına takdir, tealluk eden her emir için demektir deniliyor. Maamafih izne müteallık olması daha yakındır. Hep hayra müteallık veya dîne ve dünyaya müteallık infaz olunacak her emirden izn ile demek olur ki, bu surette izni tasrihın asıl hikmeti, bu ta'mim olduğu da anlaşılır. Zira bu gece ilerisi için hâkim, her türlü mukadderatın ta'yin ve tefriki gecesi olduğundan sair evkatta olduğu gibi sade bir emr-i mahsusa müteallık izn ile değil, her emirden izn ile inerler. قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى (*"De ki: Ruh rabbımın emrindendir."* İsrâ-17/85) mucebince ruh, emr-i Rabbanî'den olduğu cihetle burada, مِنْ كُلِّ اَمْرٍ ruhun Ruh-ı A'zam ve Melâikenin nüzulü de o Ruh-ı A'zam'ın nüzulü maiyyetinde olduğunu mânen bir beyan gibi de olur. يُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ (*"Kullarından dilediğine emrinden ruh ile Melâike indiriyor."* Nahl-16/2) mazmunu olmak da melhuzdur. Ruhun, Cibril ile tefsiri bu mânâların hepsine salihtir. Ancak her emrin hayr-ü şerre de umumu ihtimaline karşı kadre mazher olacaklar hakkında şer ihtimalini def' için buyuruluyor ki, سَلَامٌ **bir selâm,** yâni mahz-ı selâmettir. Yâhud taraf-ı İlâhî'den bir selâmdır. Melâike, mü'minlere selâm verir dururlar. مِنْ كُلِّ اَمْرٍ buna merbut olduğuna göre her emirden, korkulu her şeyden selâmettir. Yâhud selâmet müjdesi, selâmet tebliği olan bir selâmdır. هِىَ **o gece** حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ **tâ fecrin tulûuna veya tulûu zamanına kadar.** Daha Türkçesi tan atıncaya, sabah oluncaya kadar. Bu mânâya göre سَلَامٌ mukaddem haber, هِىَ muahhar mübtedadır. Bu takdirde سَلَامٌ 'da vakf edilmemek lâzım gelir. Lâkin bundan başka İbn Abbas'dan mervi olarak سَلَامٌ üzerine vakıf da tecviz edilmiştir ki, bu surette selâm mahzuf mübtedanın haberi olarak هِىَ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ سَلَامٌ meâlinde bir cümle, هِىَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ 'de mübteda ve haber olarak ayrı bir cümle olmuş olur. Masdarın ma'mulünü takdim câiz olmadığı hakkındaki kaide-i nahviyye ile olan itiraza zarfların bundan istisnâsiyle cevab verilmiş olduğu da meşhurdur. Bununla beraber bize öyle geliyor ki, burada selâm, قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ kavlindeki selâm gibi haberi mahzuf mübteda, yâhud min külli emr mukaddem haber olarak Melâikeden veya doğrudan doğru taraf-ı İlâhî'den selâm olmak üzere bir cümle-i mu'teriza olması münakaşaya hiç mahal bırakmaz ve herhangisi olursa olsun asıl murad, Kadir gecesi'nin mutazammın olabileceği bir tazyik mefhumundan veya emrin umumundan dolayı Peygamber ve ümmetine bir şerr-ü zarar ihtimalini def'.ile mahza hayr-u selâmeti takrir ve

---

Ecliyye: Az, kalil. **Mu'teriza:** İtiraz eden şekilde.

tebşirdir. Taybî gibi bâzıları, سَلَامٌ 'da vakfı tecviz etmemişler ve demişlerdir ki: «Bu surette هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ("O ta tan atana kadar." Kadir-57/5) beyanının bir fâidesi olmaz. Çünkü her gecenin sabaha kadar olduğu mâlûmdur. Fakat bunda da, o fevka'l-âde olan hayr-u selâmetin bâzı saatlara münhasır olmayıp sabaha kadar mümted olduğu, lâzımı fâide-i haber kabîlinden olarak, iş'ar edilmek fâidesi bulunacağı inkâr olunamaz. İşte Kadir gecesi, büyük büyük mukadderatın tâyin ve infazı zımnında her emirden me'muriyyeti haiz Melâikenin ve Ruh'un peyderpey nüzuluyla arz üzerinde büyük bir tazyîk husule getiren fevka'l-âde büyük bir ruhaniyyete mazhar ve sabah oluncaya kadar böyle hayır ve selâmet olan büyük bir gecedir. Böyle bir gecenin sabahı ise, mahzı hayr-u selâmet olacağı evleviyyetle sâbit olur. Yâni burada, hayr-u selâmet mânâsına nazaran «hattâ» gayesinde mefhum-ı muhalif yoktur. Hattâ gece mefhumuna nazaran ıskat-ı mavera ifade ederse de asıl masîka leh olan hayr-u selâmet mefhumuna nazaran ıskat için değil, madd-i hükkm içindir. Zira وَالصُّبْحِ اِذَا اَسْفَرَ ("Ve açtığı sıra o sabaha kasem olsun ki." Müddessir-74/34) ve وَالضُّحٰى ("O duhaya." Duhâ-93/1) kasemlerinden de, müsteban olduğu üzere fecrin tulûu ve sabahın isfarı ve duhanın intişarı âdeten bişaret delilidir. Nitekim Râzî'nin nakli vech ile: Bu gecenin gündüzünü istitba' etmesi mes'elesinde, İmam Şa'bî, demiştir ki: «Evet, gündüzü de, gecesi gibidir. Bunun selâm-u selâmet olmasına verilen mânâlar şunlardır:

1) Melâikenin, mü'minlere selâm ve duasının kesreti.

2) Şürur ve afattan sâlim olmak mânâsına ayni selâmet ve menfaat ve hayr olması ki, Şeytanın tasallutundan selâmet mânâsı da bunda dahildir.

3) Ebu Müslim'in kavline göre müz'ic rüzgârlardan, saikalardan ve bunlara mümasil ezâlardan sâlim olmasıdır.

4) Eczasından her birinde ibadet bin aydan hayırlı olmakta tefavütten sâlim olmasıdır. Çünkü diğer gecelerde farz, sülüs-i evvelinde, nefil, evsatında, dua, seherde olmak müste habdır.

Şu da mâlûm olsun ki, bu mubarek gecede dua mesnundur. O icabet vakitlerinden birisidir. İmam Ahmed ve sahih diyerek Tirmizî, ve Neseî ve İbn Mâce ve daha diğerleri, Hazret-i Aişe'den şöyle rivayet etmişlerdir. Demiştir ki: «Ya Resulallah, dedim, Kadir gecesi'ne rastlarsam ne diyeyim?» Buyurdu ki: اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ عَفُوٌّ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنّى "Allahım, sen afüvsün, afvi seversin, benden afiv buyur.

Iskat-ı mavera: Birşeyin gerisinde bulunan belirleme ortaya çıkarma. **Masıka:** İstila eden. **Müsteban:** Vâzıh, aşikâr açıklanmış. **İstitba':** Tabi olmayı istemek. **Müz'ic:** Gece haramisi **Tefavüt:** Farklılık.

de!» (Tirmizi:Daavat-84) Kezalik namaz ve sair envaı ibadat ile cehd ederek çalışmak da, mesnundur. Süfyan-ı Sevrî demiştir ki: «O gece dua, namazdan daha ehabdır. Kur'ân okuyup da dua ederse güzel olur. Resul-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri, Ramazan geceleri cehd ile çalışır, ve tertil ile Kur'ân okurdu. Rahmet âyeti geçtikçe ister, azâb âyeti geçtikçe taavvüz ederdi.» İbn Receb de, demiştir ki: «Ekmel olan namaz, kıraat, dua, tefekkür beynini cem' etmektir. Aleyhissalâtü vesselâm, bunların hepsini yapardı. Bahusus aşr-ı ahîrde daha ziyade yapardı.» Bâzıları demişlerdir ki: Teravih ile kıyam husule gelir. Beyhakî, Enes ibn Mâlik radıyallâhü anhten şöyle rivayet etmiştir. Resulullah buyurdu ki: «Herkim, şehr-i Ramazan çıkıncaya kadar akşam ve yatsı namazlarını cemaat ile kılarsa Kadir gecesinden çok bir hazz alır.» Mâlik ve İbn Ebî Şeybe ve İbn Zencûye ve Beyhakî, Saîd ibn Müseyyeb'den rivayet eylemişlerdir ki: «Kadir gecesi, yatsı namazında cemaatta hazır bulunan, ondan nasîbini almış olur.» İbn Hacer-i Heytemî rahmetullahi aleyh, «Tuhfetü'l-Muhtac»'da der ki: «Kadir gecesini görene ketm etmesi mesnundur. Onun kemaliyle fadlına ancak Allah Teâlâ'nın muttali' kıldığı kimseler nâil olur.» Kadir gecesini görmek, ne demek olduğu hakkında da ulemâ hayli bahisler yapmışlardır. Âlûsî'nin beyanı vechiyle zâhir olan budur ki, Onu görmek demek, O'na mahsus olan envar ile Melâikenin nüzulü gibi hasaise ilmi ifade eden alâmatı görmek, yâhud öyle bir ilmi ifade eden ve hakikatı ancak ehline mâlûm olan bir keşfe ermektir.

Kadir gecesi, meşhuru vechiyle Kur'ân'ın nâzil olduğu veya sabahında Bedr zaferinin vuku' bulduğu gece olduğuna göre o, bir kerre olmuş geçmiştir. Her sene Ramazan'da olacak olan O'nun şeref ve hatırasıdır demek olur. Nitekim bâzıları O'nun bir kerre olup mürtefi' olduğuna kail olmuşlardır. Lâkin Kadir gecesi, onlardan dolayı değil, onlar, Kadir gecesi'ne müsadif olmuş olduğuna göre de Leyle-i Kadir bütün sene içinde gizli olup en ziyade Ramazan'da ve en ziyade aşr-i ahîrde ve en ziyade yirmi yedinci veya sonuncu gece olmak ihtimali ağleb bulunan mübarek bir takdir gecesi olarak tekerrür eder ki, mâruf olan Cumhur kavli de budur. خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ âyetinden zâhir olan da, bu gecenin seyyidü'l-leyyam olan Cum'a ve Arefe gecelerinden de efdal olmasıdır. Maamafih bunda da, hayli münakaşa edilmiştir. Bu âyet mucebince bunun, Mi'rac gecesinden de efdal olması iktiza eder. Fakat yukarılarda da geçtiği üzere Resulullah hakkında Mi'rac gecesi efdal, ümmet hakkında da Kadir gecesi efdal olduğu söylenmiştir. Lâkin Kadir gecesi, sene içinde devr eder gizli bir gece olduğuna

---

Taavvüz: Allah'a sığınmak. Allah'a sığındığını ifade etmek. **Ketm:** Gizlemek. **Seyyidü'l-eyyam:** Günlerin efendisi, en faziletlisi.

göre bu azîm vukuatın hepsi, birer Kadir gecesine tesadüf etmiş olmak, bütün ihtilâfı ref' edecek olan en güzel bir vecih olmuş olur. Bunlar içinde Kur'ân'ın ilk nâzil olduğu Kadir gecesi ise, hepsinden efdal olan yegâne Kadir gecesi olmak gerektir ki, her Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi, bunun devr-i senevîsi olmak şerefiyle hafî olan Kadir gecesi'ne isabeti en ziyade melhuz bulunan bir gece olduğu cihetle ekseriyyet kavli burada toplanmıştır. Bunun gündüzünde de, gecesi gibi dua ve ibadet ile mücahede mesnun olur. Ki, bunda, ihtilâf-ı metali' hasebiyle husule gelen tefavüt de bertaraf edilmiş olur. Zira mâlûmdur ki, arz üzerinde bir yerde gece olurken, diğer bir yerde gündüz olur. Her iklimde bulunan kendi gecesini ihya ile aynı hayr-ü selâmetten müstefid olabilirse de gündüzüyle beraber hesab olunmak, icabet için daha ihtiyatlı demektir.

Bütün bu beyandan sonra Sûrenin makabline rabtından çıkacak olan mânâ da şu olur: O okunması emr olunan Kur'ân'ı böyle bir kadir gecesinde indiren Biz Rabbin Azîmü'ş-şan olduğumuz için ancak bize secde et ve yaklaş. Bu mânâda ise, Mi'rac Gecesi'nin daha yüksek olduğunu anlamak kabil olur. Cenab-ı Allah, biz kullarını da leyle-i Kadr'in hayr-ü fadlına eren ibad-ı salihîni zümresine ilhak eyleye. Âlûsî'nin kaydettiği vech ile Sofiyye ıstılâhında Leyle-i Kadir: Sâlikin, mahbub-ı hakk'a nisbetle kadr-ü mertebesini tanıyacağı bir tecellî-i hassa erdiği gecedir ki, o gece, sâlikin ayni cem'a ve mârifette bâliğler makamına ilk duhulü vaktidir. Nitekim İbn Fârid, bu mânâda şunu ne güzel söylemiştir:

وكُلُّ اللّيالِي ليلةُ القدرِ إنْ دنَتْ كَمَا كُلُّ أيّامِ اللقا يومُ جُمُعَةٍ

«Eğer o sevgili yaklaşırsa bütün geceler, Kadir gecesi'dir.

Nasıl ki, bütün lika günleri, Cum'a günüdür.» Şeyhin bu beytinde Cuma gününün Leyle-i Kadir'den efdal olması, kavline de işaret vardır.

واللهُ الهَادِي ولا مَقْصُودَ إلا هُوَ

Mürtefi: İrtifa eden, yükselen, yüce. **Lika:** Kavuşma, görüşmek.

BEYYİNE SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 8

Beyyine Sûresi, Kayyime Sûresi, Münfekkîn Sûresi, Beriyye Sûresi, Lemyekün Sûresi dahi denilen bu Sûrenin, Mekkî veya Medenî olduğunda ihtilâf edilmiştir. Bahirde der ki: «Cümhur kavlinde Mekkî'dir. İbn Zübeyr ve Ata ibn Yesâr, Medenî demişlerdir. Bunu, ibn Atiyye söylemiş. Halbuki «Kitabı Tahrir»'de: Medenî'dir. Cümhur kavli budur. Ebu Salih, İbn Abbas'dan Mekkî olduğunu rivayet etmiş, Yahya ibn Selâm da bunu ihtıyar eylemiştir .» A.ûsî, der ki: «İbn Gars de: «Eşher olan Mekkî olmasıdır.» demiş, İbn Merdûye de bunu, Hazret-i Aişe'den rivayet eylemiş, maamafih İbn Kesîr, bunun Medenî olduğuna cezm etmiş ve buna şununla istidlâl eylemiştir. İmam Ahmed ibn Hanbel ve Mu'cem-i Sahabe'de İbn Kani' ve Taberanî ve İbn Merdûye, Ebî Haysemete'l-Bedrî'den tahric eylemişlerdir, demiştir ki: لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ âhirnie kadar nâzil olduğunda Cibril aleyhisselâm: «Ya Resûlallah, Rabbin sana, bunu Ubeyye okumanı emrediyor» demiş. Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem de, Ubey radıyallahü anha: «Cibril, bana bunu, sana okutmamı emretti» buyurdu. Ubey: «Ben anıldım da mı ya Resûlallah?» dedi. «Evet» buyurdu. O da ağladı ve işte bu esahtır .» Yâni Medenî olması esahtır. Buhârî'de de, Katade'den Enes ibn Mâlik radıyallahü anh'ten şöyle rivayet eylemiştir: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri: **«Allah Teâlâ, bana** لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا **yı sana okumamı emr etti»** buyurdu. **«Allah benim adımı da mı andı"** وَسَمَّانِي dedi. **«Evet»** buyurdu. Bunun üzerine Ubey, ağladı. فبكى Buhârî'nin diğer iki rivayetinde ise, لَمْ يَكُنِ yerine Kur'ân denilmiştir.

Âyetleri: Sekizdir, Basrî'de dokuz.

Fasılası: ه Harfidir.

Evvelki Sûreye münasebeti: Ondaki inzalin hikmetini beyan gibi olmasıdır.

Sûre-i Hücürat'tan, Sûre-i Buruc'a kadar «Tıval-i mufassal», denildiği gibi oradan bu, لَمْ يَكُنْ sûresine kadar «Evsât-ı mufassal», bundan âhire kadar da «Kısar-ı mufassal» denilir. Kütüb-i Fıkhiyye'de beyan olunduğu üzere, sabah ve öğle namazlarının farzlarında tıval-i mufassal, ikindi ve yatsıda evsât-ı mufassal, akşamda kısar-ı mufassal okunmak müstahsendir, yâni zaruret ve hacet hali müstesna olmak üzere bu namazlarda bu Sûreler mikdarınca okumak sünnet, her rek'atte bunlardan tam bir sûre okumak müstahsendir. Hazret-i Ömer radıyallahü anh, Ebu Musa el Eşarî'ye yazmıştı: Fecir ve zuhurda tıval-i mufassal ile, asır ve ışâda evsat-ı mufassal ile mağribde kısar-ı mufassal ile kıraat et!.» Mufassal, yukarılarda da geçtiği üzere Kur'ân'ın süb'i sabiine ıtlak olunur. Çünkü Besmele ile çok fasl edilmiştir, yâhud fasılaları çoktur, yâhud bunlarda mensuh pek azdır. Mufassalâtın evveli, nereden başladığı hakkında ihtilâf edilmiş ise de, sahih olan Hücürat'tan başlamasıdır. İbn Şerif, bu ihtilâfı, şöyle nazm etmiştir:

مُفَصَّلُ قُرْآنٍ بِأَوَّلِهِ اتى   خِلَافٌ : فَصَافَّاتٌ وَقَافٌ وَسَبِّحْ

وَجَاثِيَةٌ ، مُلْك ، وَصَفٌّ ، قِتَالُهُ   وَفَتْح ، ضُحى ، حُجُرَاتُهَا ذَا الْمُصَحَّحْ

İtkan'da, Rahman ve insan, iki kavil daha naklederek on iki kavle iblâğ eylemiştir. Lâkin Hanefiyye'ce esahh olan zikrolunduğu üzere, Hücürat'tan başlar. «Dürr-ü Muhtar»'da Buruc'u tıvalden, lem yekün'ü evsattan saymış, gayeyi mugayyada idhal eylemiştir. Tafsîli, ibn Abidin'de vardır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ۝١ رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً ۝٢ فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ ۝٣ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ ۝٤ وَمَا اُمِرُوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ۝٥ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ

الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ
۝٦ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ۝٧
جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ۝٨

Meâl-i Şerifi

1- Ehl-i Kitab ve müşriklerden o küfredenler, infikâk edecek değildi, gelinciye kadar kendilerine beyyine.

2- Allah'dan bir Resul, peyderpey mutahhar sahifeler okur, öyle ki, onlarda bütün.

3- "Kütüb-i Kayyime"

4- Böyle iken o kitab verilmiş olanlar, ancak geldikten sonra ayrıldılar kendilerine o beyyine.

5- Halbuki onlar, ancak şununla emr olunmuşlardı: Hakperest müvahhid (hanîfler) olarak dîni, Allah için halis kılarak yalnız Allah'a ibadet etsinler ve namazı dürüst kılsınlar ve zekâtı versinler. Ve O'dur "Dîn-i kayyime"

6- Küfr edenler, gerek Ehl-i Kitab'dan olsun, gerek müşriklerden muhakkak cehennem ateşindedirler. Orada muhalled kalacaklardır. Onlardır, bütün "şerrü'l-beriyye"

7- Muhakkak ki, iman edip yarar ameller yapanlar, onlardır bütün "hayru'l-beriyye"

8- Onların mükâfatı, Rabbleri indinde altından ırmaklar akar cennetlerdir. Onlar içinde ebediyyen muhalled olacaklar. Allah, onlardan hoşnud, onlar da O'ndan hoşnud, bu işte Rabbine haşyet duyanlara.

لَمْ يَكُنِ **Değildi** الَّذِينَ كَفَرُوا **o küfr edenler,** مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ **Ehl-i Kitab ve müşriklerden.** Min teb'îziyye veya beyâniyye, mahzufe müteallık olup kâiniyne min Ehli'l-kitabi ve'l-müşrikine yâhud elkâ'inune min Ehli'l-kitabi ve'l-müşrikîn takdirinde zarf-ı müstekarr, o küfr edenlerin hali veya sıfatıdır. Bu iki kısımdan kâfirler veya iki kısım kâfirlerdir ki, bâzısı Ehl-i Kitab, bâzısı Müşrik, yâhud hem Ehl-i Kitab'dan, hem de Müşriklerden olan kâfirler, demek olabilir.

Zira «vâv»'ın atfı rabıttan sonra da, evvel de olmak mümkündür. Bu üçüncü takdirde bilhassa Ehl-i Kitab'dan oldukları halde Allah'a veled isnad etmek veya teşbihe kail olmak gibi herhangi bir vech ile sarîh veya zımnî şirke kail olanlar kasd edilmiş olur.

Üçüncü âyette, yalnız Ehl-i Kitab zikr olunmasına bu mânâ daha akrebdir. Ehl-i Kitab, Yahûd ve Nesârâ'dır. Burada Ehl-i kitab ünvaniyle ifade edilmeleri, bunlar içinden Allah'a küfredenlerin küfürleri, yâni Kur'ân'a ve Resulullah'a iman etmemeleri, mensûb oldukları Kitablarına, Tevrat'a ve İncîl'e dahi küfür mânâsında olduğunu iş'ar içindir. Müşrikler, Allah Teâlâ'ya asnamdan veya gayrisinden her ne suretle olursa olsun şirk i'tikad edenler, yâni Allah'dan başkasına ulûhiyyet isnad eyleyenlerdir ki, putperestlerden eamdır. Zat-i ilâhın teaddüdüne kail olan her nevi' «politeiste»'lere ve Allahı tanımayıp أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (*"Benim en yüksek rabbınız."* Nâziât-79/24) ve مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي (*"Ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum."* Kasas-28/38) diyen Fir'avn gibi vahdet suretinde olsun hevasını ilâh ittihaz eden veya Allah'dan başka herhangi bir şeye müstekıllen veya müştereken mâbudluk pâyesi verenlerin hepsine şâmildir. Çünkü Allah Teâlâ, zatında mâbud bilhakk olduğu için ondan ulûhiyyetin selbine imkân olamayacağı cihetle ondan başka herhangi bir şeye gerek iştirâk ve gerek istiklâl suretiyle mâbudluk isnad etmek hadd-i zatında şirkdir. Vahdet-i zat ile beraber sıfatın kesreti, şirki iktiza etmez. Şirk, ancak zat-i ilâhda küllî veya cüz'î kesret i'tikadındadır. Onun için zevat-ı selâse demek olan ekânîm-i selâsenin ittihadı suretiyle iddia edilen teslîs, tevhid-i hakikatte tevhid değil, zatın hem teaddüdü, hem ittihadı dâvâsını tezammun ettiği için hem şirk, hem tenakuzdur. Burada لام cins için olarak الْمُشْرِكِينَ gerek putperest ve saire ale'l-umum müşriklere şâmildir. Gerçi bâzıları ahde haml ederek, putperestlere tahsîs etmişler. Çünkü Mekke ve Medîne ve havalisinde bulunan Arab müşrikler putlara tapıyorlardı. Burada maksud da onlardır demiş iseler de, ahid mânâsı daha evvel الَّذِينَ كَفَرُوا da mülâhaza edilmek kâfidir. O mâhud kâfirler umum Ehl-i Kitab ile umum müşrikler cinsi içinden bâzıları olmuş olur. Böyle Ehl-i Kitab cinsi ile, müşrikler cinsi içinden küfür etmiş olan o kâfirler, yâhud Ehl-i Kitab'dan olmakla beraber müşrik olan o kâfirler, مُنْفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ **kendilerine beyyine gelinceye kadar infikâk edecekler değil idi,** yâni bulundukları o hallerinden ayrılacak, ayırtlaşacak değiller idi.

MÜNFEKKÎN: مُنْفَكِّينَ ، لَمْ يَكُنْ 'ün haberidir. «Hattâ»'da, ona müteallıktır.

BEYYİNE: Mâlûm ki, nur gibi kendisi beyyin, yâni gayet açık olup da

---

Asnam: Putlar.

başkasını da beyan eden açıklatan demektir. Onun için müddeiynin dâvâsını açık, vâzıh surette beyan ve isbat eden şâhide, sağlam nâtık hüccete ve mu'cizeye beyyine ıtlak edilir. Burada da hakkı beyan ve isbat edecek açık ve kat'î huccet-i nâtıka veya mu'cize demektir ki, murad, ne olduğu şununla beyan olunmuştur: رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ **Allah'dan bir Resûl.** Beyyineden bedeldir. Yâhud هُوَ رَسُولٌ takdirinde mübtedai mahzufun haberi olarak beyyineyi tefsirdir. Yâni Allah tarafından risaletle gönderilmiş bir Peygamber gelinceye kadar infikak edecek değillerdi. Öyle bir Resûl ki, يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً **mutahher,** yâni tahriften, töhmetten, yanlışlıktan, bâtıl şübhesinden ârî, kirli eller dokunmaz. لَا يَمَسُّهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (*"Ona tertemiz temizlenmiş olanlardan başkası el süremez."* Vâkıa-56/79) mısdakınca **gayet temiz sahîfeler okur.** (عبس Sûresinde geçen فٖى صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ ، مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ بِاَيْدٖى سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ (*"Tekrim edilir. Yüksek tutulur mutahher sahifelerde. Sefere ellerinde. Kiramı berere."* Abese-80/13-16) âyetlerine bak!) Öyle temiz sahifeler ki, فٖيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ **onlardadır bütün Kütüb-i kayyime,** yâni doğru sâbit kitablar, bozulmaz, paydâr hak yazıları o temiz sahifelerin içindedir. Ki, bunlar, işte o اِقْرَاْ diye okunması emrolunan Kur'ân sahîfeleri, Kur'ân sûreleridir. O kâfirler, böyle temiz sahîfeler okuyacak bir Allah Resûlü gelinciye kadar bulundukları hal ve vaz'iyyetten, dîn ve akîdeden ayrılacak değillerdir. Öyle bir beyyine gelmedikçe tamamen hak ve tevhid dinini bilip de birleşecek ve hallerini değiştirecek bir vaz'iyyette bulunmuyorlardı ve bunda ma'zur olabilirlerdi. Zira وَمَا كُنَّا مُعَذِّبٖينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا (*"Biz bir resul gönderinceye kadar ta'zib de etmeyiz."* İsra-17/15) dır. Lâkin öyle bir beyyine, bir Allah Resûlü geldikten sonra küfre sapıp da, eski hallerinden ayrılmamakta ısrar etmelerine hiç bir sebeb ve mâzeret olamazdı ve işte onun için böyle bir Resûl gönderilmiş ve Kadir gecesi, o Kur'ân indirilmiştir. وَمَا تَفَرَّقَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ **Fakat o kendilerine kitab verilenler,** yâni o Ehl-i Kitab, veya bilhassa onların uleması olan okur yazar takımı, اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ **ancak kendilerine o beyyine geldikten sonra ayrıldılar, tefrikaya düştüler.** Kimisi, o beyyineye, o Resûl'e iman etiği halde, kimisi, küfre sapıp eski hallerinde kalmakta ısrar ederek tefrika çıkardılar. O beyyine karşısında cahiller ve müşrikler için bile mâzeret kalmamış iken, kitab verilmiş olanların hiç bir mâzereti kalmadığı ve mücerred heva ve inadlarından dolayı küfür ve tefrikaya saptıkları ve binaenaleyh beyan olunacağı üzere müşrikler gibi cehennem azâbına istihkakları bu suretle şübhesiz olarak tebeyyün etmiş oldu.

Fahr-i Râzî, tefsirinde bu üç âyet hakkında der ki: «Vâhidî, Kitabü'l-Basît»'te: «Bu âyet, Kur'ân'daki âyetlerin gerek nazım ve gerek tefsir itibariyle

---

İstihkak: Kazanılan şey, hak edilen.

en zorudur ve Kibar-ı ulemadan bir takımları bunda sendelemiştir» demiş. Fakat işkâlin keyfiyyetini telhîs etmemiştir. Ben derim ki: işkâlin vechi şudur: Âyetin takdiri: O küfr edenler, kendilerine Allah'dan Resûl'ü olan beyyine gelinceye kadar infikâk edecek değildiler, demektir. Sonra infikâkları ne şeyden; Allah Teâlâ, onu zikr etmemiştir. Lâkin murad, bulundukları küfür halinden demek olduğu mâlûmdur. Binaenaleyh لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مُنْفَكِّينَ عَنْ كُفْرِهِمْ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ الَّتِي هِيَ الرَّسُولُ takdir demek olur. Sonra da «hattâ» intihai gaye içindir. O halde bu âyet, şunu iktiza eder ki, o Resûl gelince, onların küfürlerinden münfek olmaları lâzım gelir. Bundan sonra da, وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ (*"Böyle iken o kitap verilmiş olanlar ancak geldikten sonra ayrıldılar kendilerine o beyyine."* Beyyine-98/4) buyurulmuştur. Bu ise, o Resûl gelince, onların küfürleri artmış olmasını itiza ediyor. İşte bundan dolayı iki âyet beyninde zâhiren bir münafat var gibi görünüyor. İşte benim zannıma göre işkâlin müntehası budur: Buna cevab ise, bir kaç vech iledir:

BİRİNCİSİ: Ve en güzeli, Sahib-i Keşşafın telhîs ettiği vecihtir. Şöyle ki: Ehl-i Kitab ve putperest iki fırkadan kâfirler, bi'set-i Muhammediyye'den evvel diyorlardı ki: «Biz, bulunduğumuz dînimizden ayrılmayız, onu terk etmeyiz, tâ o Tevrat ve İncil'de yazılı mev'ud olan Peygamber gelinceye kadar ki, o Peygamber, Muhammed aleyhisselâmdır.» Allah Teâlâ evvelâ onların o sözlerini hikâye etmiş sonra da, وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ buyurmuştur. Yâni onlar, o Peygamber geldiği zaman hakk üzerinde ittifak ile bir kelimede toplanmak va'dediyorlardı. Sonra da haktan asıl ayrılmaları ve Küfürde kararları o Resûl gelince oldu demektir ki, bunun kelâmda nazîri, fakîr bir fâsık kendisine nasîhat eden va'ıza: «Allah bana bir zenginlik verinceye kadar ben, bu halden ayrılmam» demiş, sonra da Allah, ona zenginlik vermiş. Fakat o, bunun üzerine fıskını daha ziyade artırmış. O vakit, o va'ız da, ona: «Sen, zengin oluncaya kadar fıskdan ayrılmayacaktın. Halbuki başını asıl zengin olduktan sonra fıska daldırdın!» demiş olması gibidir ki, bu, sırf onu tevbih ve ilzam için evvelki sözünü ihtar demektir. Bu cevabın hasılı şu olur: لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا ... مُنْفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ " kavli, onlardan hikâyedir. وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ kavli de, vakii ihbardır. Mânâ da onlar va'dlerinde durmadılar, dediklerinin hılâfı oldu demektir.

İKİNCİSİ: لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا... O kâfirler, kendilerine o beyyine gelince dahi küfürlerinden infikâk edecek değillerdi, mânâsındadır. Kazî Abdülcebbar böyle

---

Telhis: Kısaltma, hulasasını alma. **Münfek:** Sökülen, ayrılan. **Münafat:** Birbirinin aksine olan.

demiş, lâkin lügatte «hattâ»'nın bu mânâsı olmadığı söylenmiştir [1]

ÜÇÜNCÜSÜ: Münfekkîn küfürden infikâke değil, beyyine olarak gelecek Resûl'ün menakıb ve fezailini anmaktan infikâk etmedikleri mânâsına olmalıdır. Yâni Muhammed aleyhisselâm gelinceye kadar, O'nun menakıbını zikretmekten ayrılmıyorlardı. Fakat O gelince ayrıldılar. Herbiri bir kavil söyler oldular demektir. Ki, bunun nazîri, Sûre-i Bakara'da geçen وكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ (*"Önceden küfredenlere karşı istimdad edip dururlarken o tanıdıkları kendilerine gelince tuttular ona küfrettiler."* Bakara-2/89) âyeti olur.

DÖRDÜNCÜSÜ: Resûl gelinceye kadar küfürden münfek olmayacaklardı demektir. «Hattâ» kelimesi de, o geldikten sonraki halin evvelkinin hilâfına olmasını iktiza eyler. Vaki' de, böyle olmuştur. Çünkü mecmuu o küfürde kalmadılar, bâzısı mü'min, bâzısı da kâfir oldular. Bu kadarı da «hattâ»'nın medlûluyla amele kâfidir.

BEŞİNCİSİ: Peygamber'in bi'setinden evvel kâfirler, küfürlerinde tereddüdsüz idiler. Bulundukları dînin hakiyyetine cezm ederek i'tikad ediyorlar, ondan ayrılmıyorlardı. Yahûd, Yahûdîliğinde, Nasrânî, nasrâniliğinde, müşrik şirkinde hasılı her biri kendi dîninde kalmak, ondan ayrılmamak azm ve itikadında müttefik bulunuyorlardı. Fakat Resûlullah ba's olununca, alışmış, yapışmış oldukları eski dînleri hakkındaki cezm-ü itikadları mütezelzil ve evvelki fikr-ü kanaatleri perişan oldu. Herbiri kendi dîninde, mezhebinde, dâvâsında sarsıldılar, ayrılmağa başladılar. Maamafih tamamiyle imana da gelmediler. Kimisi iman ettiyse de, kimisi de etmedi, tefrika çıkardılar. Fakat böyle eski dînlerinin çürüklüğünü anlamış oldukları halde, o Resûle iman etmeyip de tefrika çıkaran Ehl-i Kitab'ın bu teferrukları ilimsizlikten, delilsizlikten dolayı şekk-ü şübheye bir hakları olduğu için değil, kendilerine apaçık beyyine geldikten ve hak tebeyyün eyledikten sonra, mücerred heva ve inadlarından dolayı oldu Evvelki âyette infikâk, sonrakinde tefrika tâbir olunmasında bu mânâya bir işaret vardır. Çünkü bir şeyin, bir şeyden infikâki, ona yapışmış iken kopup ayrılması demektir. Tefrika da dağılmaktır. Bu suretle de Peygamber'in bi'setinden sonraki hal, evvelkine benzememiştir. Bud a, «hattâ»'nın medlûlüdür.» Râzî, bu beş vech-i hikâye ve beyan etmiş olmakla beraber kavl-i muhtar, birinci vecih olduğunu da ihtar eylemiştir. Ancak birinci vecihte infikâkin müteallakını, مُنْفَكِّينَ عَنْ كُفْرِهِمْ diye küfür lâfziyle takdir etmiştir. Sahib- i Keşşaf ise, دِينِهِمْ lâfzıyle takdir eylemiş. Evvelki âyetin hasıli mânâsı: Onlar,

Teferrük: Dağılma, ayrılma.

[1] Râzî, böyle diyor. Maamafih «hattâ»nın terakkî ifade ettiği yok değildir.

beyyine gelmedikçe dînlerine yapışacaklar, onu bırakmayacaklardı, demek olduğunu söylemiştir. İskâlin halli nokta-i nazarından maksad bir olmakla Keşşaf'ın ifadesi daha incedir. Ve üçüncü, dördüncü, beşinci vecihlere de muhtemildir. Ebussuud ve daha bir çokları da Keşşaf'ın birinci vechi üzerinde yürümekle beraber infikâkin müteallakını mukaddema üzerinde bulundukları şey مَا كَانُوا عَلَيْهِ diye takdir etmişler ve bunu o va'dile tefsir ederek şöyle demişlerdir: «Yâni mukaddema üzerinde bulundukları hâldir ki, âhir zamanda basolunacak Resul'e iman ve Hakk'a ittiba' edeceklerine dair va'd ve incazına azimleridir. Ehl-i Kitab'dan bu va'din vukuunda şübhe yoktur. Hattâ onlar onunla Allah'dan fütühat diliyorlar, اللَّهُمَّ افْتَحْ عَلَيْنَا وَانْصُرْنَا بِالنَّبِيِّ الْمَبْعُوثِ فِي اخِرِ الزَّمَانِ diye dua ediyorlardı ve müşriklerden olan düşmanlarına karşı: «Bizim dediğimizi tasdik edecek bir Peygamber'in çıkması zamanı yaklaştı. Biz, onunla beraber olup sizi Âd-ü İrem gibi katl edeceğiz» diyorlardı.» Müşrilerin o va'dde bulunduğuna gelince, gerek ki, Ehl-i Kitab'tan şayi' olduktan sonra onların da müteahhirîni onun sıhhatına itikad ederek, o va'dde bulunmuş olsunlar. Nitekim böyle olduğu na şu da şehadet eder ki, Resûlullah hakkında, gidip Ehl-i Kitab'a soruyorlar: «Bu sizin kitabınızda mezkûr olan mıdır?" diyorlardı. Bu suretle hepsi O Peygamber gelinceye kadar, o va'd ve azimden ayrılmadılar. Fakat o geldikten sonra Ehl-i Kitab küfre saparak tefrika çıkardılar.»

Bunun hulâsası: O kâfirler, Peygamber gelinciye kadar bulundukları halden infikâk etmediler ve etmemeleri lâzım gelirdi. Lâkin ettiler demek oluyor. Filvaki' infikâkin müteallakî, onların bulundukları hal olmak daha zâhirdir. Ancak bunu o va'd ve azm ile tefsir etmek, Sûre-i Bakara âyetine muvafık olsa da, müşriklere teşmili itibariyle biraz dolambaclı geliyor ve bundan murad, bulundukları dînleri veya küfürleri olmak daha mütebadir görünüyor. Bundan ise, infikâk etmemeleri değil, bil'akis infikâk etmeleri matlûb olmak iktiza eder. Çünkü tefrikanın sebebi O'dur. Beyyinenin de gelmesi ona karşıdı. Bu sebeble bunu bu esas üzere, yâni bulundukları halden infikâk mânâsına olarak bâlâda izah ettiğimiz diğer bir vech ile anlamak, gerek «hattâ»'nın mefhumi gayesi ile işkâlin halli ve gerek nazmın siyak-u sibakı nokta-i nazarından bize daha zâhir görünmüştür. Zira Sûre-i Mâide de geçen يَا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ (*«Ey ehli kitap! Peygamberlerin arkası kesildiği, bilinmez hale gelindiği bir fetret zamanında bakınız size Resulümüz geldi, tatlı ve acı hakikatleri size beyan ediyor, bize ne beşaretle sevindirecek bir müjdeci, ne ihtar ile kocunduracak bir inzara gelmedi demiyesiniz, işte size hem beşir, hem nezir bir peygamber geldi.»* Mâide-5/19) âyeti mucebince,

Resûlullah'ın bi'setinden önceki zaman dînlerin tahrif ve teşvişe uğradığı müşrikle, gayr-i müşrikin karıştığı ve hakk-u batılın seçilemez bir hale geldiği fetret zamanıdır. Fetret zamanları ise, وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا (*«Biz bir resul gönderinceye kadar ta'zib de etmeyiz.»* İsra-17/15) hükmüne nazaran mes'uliyyet teveccüh etmeyen bir mâzeret zamanı demektir. Böyle bir zamanda hakkı bâtıldan ayırd ettirecek kat'î ve vâzıh bir beyyine gelinceye kadar iman ve küfür hükümleri tâyin edilemeyeceği ve bir hüccet-i mülzime bulunamayacağı cihetle herkesin bulunduğu hal üzere kalması, yâni istishab kaidesi asl olur. Ve beşeriyyetin böyle hakk-u batılı seçemeyecek bir fetret ve zulmet içinde kaldığı zamanlardır ki, taraf-ı İlâhî'den Enbiya ba's olunarak hak ve vazîfe yolu tenvir olunmuş ve ona göre mü'min ve kâfir ayırd edilerek hükm-i mes'uliyyet tatbik edilmiştir. İşte إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ Sûresinin arkasından o hikmeti nüzulü beyan siyakında bu لَمْ يَكُنْ Sûresi de Peygamber gelinciye kadar olan fetret zamanının hükmünü beyan ile başlamış ve kütüb-ü kayyimeyi havi suhufi mutahhere olan Kur'ân'ın inzaliyle beyyine-i İlâhiyye olan Resûlullah'ın bi'setinden evvel Ehl-i kitab'dan ve müşriklerden bulunan kâfirler bulundukları hallerinden ayrılmamakta mâzur olsalar da, Hak dîni beyan eden bu beyyine geldikten sonra bilhassa Ehl-i Kitab'ın buna iman etmeyip de, evvelki hallerinde kalmak için tefrika çıkarmaları mahz-ı küfür ve binaenaleyh azâba istihkaklarını mucib olduğunu anlatmıştır. Şu halde mânâ o küfr edenler, küfürlerinden, dînlerinden veya va'dlerinden infikâk etmemişlerdi veya etmeyeceklerdi ve etmemeleri lâzım gelirdi demek değil, şöyle demek olmalıdır: O kâfirler, o beyyine olan Peygamber gelinciye kadar bulundukları halden, dînlerinden, âdetlerinden infikâk edecek vaz'iyette değillerdi. Çünkü kendilerine hakkı beyan edecek olan o beyyine henüz gelmemişti. Fetret zamanında bulunuyorlardı, onun için onlara, hakk-u hayrı anlatacak kat'î bir beyyine olmak üzere bu kitab indirilerek peyderpey okumak üzere Allah tarafından o Resul gönderildi, o geldikten sonra ise, müşriklerden evvel Ehl-i Kitab olanların O'na iman edip evvelki yanlış hallerinden vaz geçmeleri, Hakk'a karşı tefrika çıkarmamaları iktiza ederdi. Halbuki onlar, öyle yapmadılar. O Resul'e karşı tefrikaya düştüler, müşrikler gibi küfrettiler. Ve böyle tefrikaya düşmeleri ve bu suretle küfretmeleri de başka bir sebebe mebni değil, sırf o beyyine kendilerine geldikten sonra mücerred bağy-ü inadlarından ve eski hallerinden ayrılmak istememelerinden neş'et etti.

وَمَا أُمِرُوا **Halbuki onlar,** o kendilerine Kitab verilmiş olanlar evvel ve âhir

---

Teşviş: Karıştırma. **İstishab:** Mazide sabit olup bilahere sabit olduğu bilinmeyen bir şeyin hâla devam ettiği sayılması.

başka bir şey ile değil, اِلَّا **ancak** şununla emrolunmuşlardı ki, لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ **yalnız Allah'a ibadet etsinler.** Gerek evvelki kitablarında, Tevrat ve İncîl'in esasında ve gerek bu Kur'ân ile me'mur oldukları vazîfeleri bu idi ki, başka bir garaz ve maksadı hidmet etmesinler, ancak Allah'ı ma'bud tanısınlar. O'na ibadet ve ubudiyyet etsinler o suretle ki, مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ **dîni ona halis kılarak,** hiç bir şirk şâibesi karıştırmaksızın şu veya bu garaza âlet etmeksizin sâfi ve temiz niyyet ve ihlâs ile ancak O'na tevcih ve tahsis ederek حُنَفَاءَ **hanîfler olarak** yâni bâtıl akidelerden, eğri ve yanlış fikir ve ahlâktan sıyrılıp dâima hakka, doğruluğa meyl eden hakperest müslim, müvahhid olmak suretiyle dîni Allah için halîs kılarak Allah'a ibadet etsinler, ecir ve mükâfatı ondan beklesinler.

Yukarılarda da defeât ile geçtiği üzere hunefa, hanîfin cem'i olarak İslâm'ın akide ve ahlâk ve ictimaiyyet i'tibariyle bir vasf-ı mümeyizini göstermektedir. Ekseriya Hanif, Hazret-i İbrahim'in milleti olarak فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (*«O halde hak perest bir hanif olarak İbrahim milletine tabi' olun, o hiç bir zaman müşriklerden olmadı.»* Âl-i İmran-3/95) gibi müşriklere mukabil, bâzân da حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ (*«Allah için, O'na şirk koşmayan hanifler olur.»* Hacc-22/31) mutlak olarak, bâzan da burada olduğu gibi Tevhid ve ihlâs ile dînde salah ve istikameti te'kid-ü takrir siyakında zikr olunmuştur. Bütün bunlardan anlaşılan Hanîflik, Hazret-i İbrahim'in dîn ve milletinin vasfı olmakla beraber yalnız O'na mahsus değil, umumiyyetle müşrikliğin zıddı olarak bütün Enbiyanın milleti olan Tevhid ve ihlâs dîninin unvanı olmasıdır. Onun için Şehristanî, «Milel-ü Nihal»'de Hunefa'yı, ale'l-umum müşriklerin mukabili olmak üzere mânâ-yı eammiyle Sabiîlere tekabül ettirerek zikr etmiştir. Mânâ-yı eammiyle Sabiîlik ise, ale'l-umum müşrikliğin esası olan eski dîndir. Şimdi bâzı yeni eserlerde buna, Seybele / Ceybele dîni denildiği ve son zamanlarda asar-ı atika dolayısiyle mevzu-ı bahs edilmeğe başlayan eski Eti, yâhud Hitit, yâhud Hetlerin de bu seybel, yâni Sabî dînine mensûb olduklarını söylüyorlar. İşte Hunefâ, bütün bu şirk, dînlerine karşı dîni, Allah için halis kılmak ve ancak Allah'a ibadet etmek üzere dâvet ve mücahedeye me'mur olan Peygamberlerin milletini teşkil eden ve bâtıldan sakınıp, hakka meyl eyleyen muvahhid müslimlerdir. Onun için Sûre-i Hacc'da فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِى بِهِ الرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ (*"O halde o evsandan o pislikten kaçının ve tezvir sözden kaçının. Allah için O'na şirk koşmayan hanifler olun, her kim Allah'a şirk koşarsa öyle olur ki sanki semadan düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgar onu uzak bir yere sürüklüyordur."* Hacc-22/30-31) buyurulmuş olduğu gibi Sûre-i Şura'da da شَرَعَ

لَكُمْ مِنَ الدّينِ مَا وَصّى بِهِ نُوحًا وَالَّذى اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ اِبْرَاهِيمَ وَمُوسى وَعِيسى اَنْ اَقِيمُوا الدّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ (*"Sizin için dinden Nuha tavsiye ettiğini ve sana vahyeylediğimizi ve İbrahime ve Musaya ve İsa'ya tavsiye kıldığımızı teşri' buyurdu şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda tefrikaya düşmeyin, müşriklere bu davet ettiğin emir ağır geldi."* Şûrâ-42/13) buyurulmuştu. Bunların hasılı ise Hanîflik, asnam ve evsâne tapmak sefaletinden, tezvirden, sahte bâtıl akîdelerden ictinab ederek Nuh'un, İbrahim'in, Musâ'nın, İsa'nın ve Muhammed aleyhisselâmın yaptıkları gibi dîni, Allah için Tevhid ve ihlâs ve istikametle doğrultmak ve onda tefrika çıkarmayıp dâima doğrulukla toplanmağa çalışmaktır. Hanîf kelimesinin iştikakı da, bu mânâyı müfiddir. Zira Hanîf, haneften müştaktır. Müfessirînin ve Ehl-i lûgatin beyanına göre hanef, meyil ve istikamet mefhumlarını tezammun eder. Asıl hanef, yanlışlıktan doğruya, eğrilikten istikamete meyil mânâsına mevzu', bâzân meyil, bâzân da sade istikamet mânâsına kullanılır. Ayağının ayası veya baş parmakları vahşiden ünsîye, yâni içe doğru mâil olan kimseye ahnef denilmesi ise, tefe'ül için veya iki mertebe mecaz-ı mürseldir. Demek ki, lügaten de hanîf, dâima istikamete mâil olan demektir. Dînde istikamet de, ... بَلى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ (*"Hayır; Kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a teslim ederse."* Bakara-2/112) buyurulduğu üzere muhsin olarak ancak Allah'a yüz tutmak, اِنَّ الَّذينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا (*"Haberiniz olsun ki "Rabbımız Allah" deyip te sonra doğru gidenler yok mu?"* Fussilet-41/30 buyurulduğu üzere ancak Allah'ı Rabb bilip ef'al ve harekâtında ancak O'nun emr-ü hükmüne tâbi' olarak o iman üzere istikametle yürümektir. Bundan dolayı ekseriya Hanîfi, hakperest muvahhid diye tercemeyi muvafık görmüşüzdür. Maamafih tefsirler daha bâzı târifler de nakletmişlerdir. Ezcümle burada Hunefâ, İbn Abbas'dan: «Huccac» diye, Katâde'den: «Hıtanlı (yâni sünnetli) olanlar ve ananın ve mahremlerin nikâhını haram tanıyanlar» diye, Rebi ibn Enes'ten:"Namazda kıbleye istikbal ederler" diye Mücahid'den: «İbrahim aleyhisselâm'ın dînine tabi' olanlar» diye rivayet eylemişlerdir ki, Hacc, hıtan, istikbal-i kıble, Dîn-i İbrahim'in şeâirinden birisiyle târif demek olduğundan buna râci' demektir. Bunlardan başka Ebî Kilabe'den: لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ (*"Peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayız."* Bakara-2/285) mucebince «Peygamberlerin hepsine iman edenler» diye daha bâzılarından da جَامِعِينَ كُلَّ الدّينِ «dînin hepsini cami' olanlar» diye nakl-ü târif edilmiştir ki, bu son ikisi de mütekaribdir. Lâkin bunların ekserîsi mefhum ile değil, mâsadak veya bâzı havass i'tibariyle târif olduğu için tam târif değildir. Ancak bâzı cihetleri tevzîh

---

Masadak: Bir sözü veya hükmü tasdik eden.

için nakl olunur. Muhtar olan târif evvelâ izah ettiğimiz vech ile bütün bâtıl akîdelerden İslâm'a mâil olan diye hulâsa edilmiştir Cemii Rusüle iman ve her dîne câmi' olmak da bununla olur. Ve işte bütün Kitablar ve Peygamberler, dîni yanlış akîdelerden tasfiye ederek إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din, islamdır."* Âl-i İmrân-3/19) olan hak Tevhid ve ihlâs ile yalnız Allah'a ibadet etmek ve insanlığı selâmete erdirmek için gönderilmişlerdir. Onun için Ehl-i Kitab da, evvel ve âhir bununla me'mur olmuşlardı ki, Allah'a böyle dîni muhlîs hanîf olarak ibadet etsinler وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ **ve namazı kılsınlar** وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ **ve zekâtı versinler** وَذٰلِكَ **ve işte bu** üç esası: Dîni ıhlâs ile Allah'a ibadet, ikame-i salât, iyta-i zekât دِينُ الْقَيِّمَةِ **dîni kayyimedir.** Yâni sâbit ve paydâr kalacak olan milletin dînidir. Tâbir-i âharle yukarıda zikri geçen Kütüb-i kayyimenin, doğru, bozulmaz sâbit hak kitablarının beyan ettiği dîndir.

Demek olur ki, bu üç esas bütün hak dînlerinin hiç değişmeyen en muhkem esasıdır. Namaz ile zekât da imandan sonra bütün ibadatın aslü'l-usulüdür. Diğerleri füru'dur. Bunların suret-i edası itibariyle tafsilâtı her Peygamber'in zamanına ve şerîatine göre değişebilirse de, asıl salât ve zekât hepsinde sâbittir. Şu halde dîn için mutlâka bir ekanim-i selâse umdesi tanımak lâzımsa onu eb, ibin, Ruhu'l-kudüs diye mâbudun zatında teslis ile şirke saparak değil, Tevhid, namaz, zekât diye iman ve amel erkânında tanımak lâzım gelir. Halbuki o kitab verilenler bu doğru ve sâbit dîni ve bu emri tanımadılar, İhlâs ve Tevhid ile Allah'a kulluk etmekten kaçındılar. فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ (*"Sonra arkalarından bozuk bir güruh halef oldu, namazı zayi' ettiler ve şehvetleri ardına düştüler."* Meryem-19/59) mısdakınca şehvetlerinin arasına düşerek namazı zayi' ettiler zekât vermeğe yanaşmadılar, tefrika çıkardılar. Bunun üzerine ale'l-umum küfrün ve imanın âhiretteki hükümleri ayırd edilerek beyan olunmak üzere şöyle buyuruluyor:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Haberiniz olsun ki, küfr edenler.** Evvel ki الَّذِينَ كَفَرُوا ahde mahmul olsa bile bu, sevk itibariyle istiğrak için küllî olmak iktiza eder. Zira küfrün hükmünü beyan için kübrâ mevkiindedir. Ancak bu külliyyet o beyyine geldikten sonra küfr edenlere aid olmak üzere bunda da bir ahîd mânâsı yok değildir. Binaenaleyh şöyle demek olur: O beyyine geldikten sonra ona küfr eden bütün kâfirler, مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ **gerek Ehl-i Kitab'dan olsun, gerek müşriklerden olsun** فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا **hepsi muhalled olmak üzere cehennem ateşindedirler.** Kıyamet günü cehenneme gidecekler, onda muhalled kalacaklardır. Diğer bir mânâ ile küfür, cehennemde hulûde sebeb olmak itibariyle ayı

İstiğrak: Gark olmak, dalmak.

ateş hükmündedir. Bir de denilmiştir ki: Onların bulundukları küfür ve measî hali hakikatte ayniyle ateştir. Bu neş'ette araz suretinde zuhur ederse de, neş'et-i uhrada o suretten çıkar hakikî sureti ile ateş olarak zuhur eder. Bu iki mânâca onlar, dünyada cehennem ateşinin içindedirler, âhirettede onda muhalled olarak kalacaklardır demek olur. Bu hulûdün sebebi: Çünkü أُولَٰئِكَ onlar, o sıfatla muttasıf olanlar, yâni o beyyine geldikten sonra ona küfredip tefrika çıkaranlar, هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ **hep şerrü'l-beriyyedirler.** Halkın en şerridirler, en şerrin yeri de cehennem olmak gerektir.

BERİYYE: Nafi' ve İbn Zekvan, «Berîe» okumuşlardır. Ki, ikisi de, bir asıldandır. Halk mânâsına بَرَأَ 'den «feîle bima'na mef'ule» olarak bârînin mef'ulü olup halk ve halîka gibi bütün mahlûkata ıtlak edilir bilhassa beşerde de müteareftir. Bâzıları, hemzesiz Beriyye, türab mânasına olan «Berâ»'dan müştakk olarak topraktan yaradılan mahlûk demek olduğunu ve binaenaleyh berîe topraktan mahlûk olmayan Melâikeye ve Cinne dahi şamil olursa da beriyyenin onlara şamil olmayacağını ve bu suretle beşer mânâsına olması daha yakın bulunduğunu söylemişlerdir. İki kıraata göre de bâzıları burada bilhassa beşer mânâsına olmasını tercih etmişler. Sebeb olarak da umum mahlûkatın en şerri, Şeytan olduğunu söylemişlerdir ki, karîne-i akliyye ile tahsis demek olur. Lâkin buna da, إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ (*"Her halde münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar."* Nisâ-4/145) mucebine munafıkların da diğer kâfirlerden daha şerr olduğu ileri sürülerek i'tiraz edilmiştir. Ve bundan dolayı murad, mü'minlere nazaran kasrı izafîdir diye cevab verilmiş ise de, bu münakaşelere hacet yoktur. Zira burada murad, küfrün asıl hükmü uhrevîsini beyan olduğu cihetle küfür sıfatında munafıklarda, Şeytan da bu umumda dahil olarak açık ve gizli bütün kâfirler ale'l-umum mahlûkatın en şerridirler denilmek doğru olacağı gibi Şeytan mevzu'dan haric olarak gerek Ehl-i Kitab ve gerek müşriklerden mücahir veya münafık bütün kâfirler beşerin en şerridirler demek de doğrudur. Buna mukabil إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا **haberiniz olsun ki, iman edip de,** yâni bu beyyineye iman edip Allah için dîne muhlis, Hanîf olarak mucebince وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **salih ameller işliyenler,** sade namaz ve zekât gibi dînin erkân-ı asliyyesinden olan amellere mahsus değil, gerek usulden gerek füru'dan, gerek feraizden, gerek nevafilden, gerek ibadattan gerek muamelâttan Allah rızasına muvafık olacak salâha hidmet eden, hayra yarar bütün iyi ve fâideli amelleri işlemek ve menhiyyattan sakınmak da, amel-i salih mefhumunda dahildir. Zira amel fiil-ü terke şamildir. Ve mâlûm ki, الصَّالِحَاتِ lâm ile muhallâ cemi' olduğu

---

Measi: Günahlar. **Mütearef:** Herkesin bildiği. **Hıdmet:** Hizmet. **Fi'l-ü Terk:** Yapıp yapmamak.

için hepsine istiğrakı ifade eder. Lâkin bundan her ferdin her amel-i salihi yapmakla mükellef olduğu da zannedilmemelidir. لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا (*"Allah kimseye vus'undan öte teklif yapmaz"* Bakara-2/286) muktezasınca herkesin hıssası, ehliyyet ve vüs'iyle mütenasibtir. Râzî der ki: وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ Cem'in cem'a mukabelesi kabîlindendir. Onun için bir kişinin cemii salihatı yapmakla mükellef olması lâzım gelmez. Belki her mükellefin bir hazz-ı salâhiyyeti vardır. Zenginin hazzı vermekte, fakîrin hazzı da almaktadır. Elverir ki, herkes kendi halince salâha çalışsın. اُولٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ **İşte onlar, hayrü'l-beriyyedir.** Bütün halkın en hayırlısıdır. Amelce de hayırlısı, indallah makamca da hayırlısıdır. Demek ki, iman edip de amel-i saliha çalışmazsa onlar, halkın en şerri olmasalar bile en hayırlısı da değildirler. Hayrü'l-beriyye hem iman edip, hem salihât işleyenlerdir. جَزَاؤُهُمْ **Onların cezası,** yâni o iman ve amellerine karşılık ecr-ü mükâfatı, عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **«Rabbleri indinde altında ırmaklar akar cennetlerdir.»** خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا **İçlerinde ebeden muhalled olarak.** Orada cismanî ve ruhanî türlü nimetlerle ebediyyen mütenaim olacaklar. Bunların evvelâ, hayrü'l-beriyye diye medihlerinin takdîmi, sâniyen, bu nâil olacakları nimetlerin amelleri karşılığı olduğunu anlatmak üzere cezâ tâbiriyle ifade edilmesi, sâlisen, bunun Allah Teâlâ indinden olmasının tasrihi, rabi'an, bunun tedricen kemale erdirmek demek olan terbiye mefhumunu müş'ir rububiyyet unvaniyle ifadesi, hâmisen, bunun onlara râci' هُمْ zamirine izafetle ifade olunarak terbiye ve ubudiyyette şeref-i mahsuslarına işaret olunması sâdisen, cennatın ikamet mefhumunu iş'ar eden Adn'e izafetle beraber cem'in cem'a tekabüliyle her birine bir cennet düşecek kadar kesret ve vus'atine işaret olmak üzere cemi' siygasiyle ve aynî zamanda misli görülmedik ve târife sığmayacak surette yüksekliğine, fehameti şanına tenbih için nekire olarak israd edilmesi, sabi'an, maye-i hayat olan feyz-ü nimetinin ve letafet-ü behcetinin müstemirren mütezayid olan hüsn-ü cereyanını duyurmak üzere تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ vasfiyle tavsîfi, sâminen, onlarda hali mukaddere olmak üzere ebediyyet demek olan hulûdün tasrihiyle beraber bir de ebediyyen kaydiyle te'kid edilmesi, c[illegible]ü'minlerin hüsn-ü halleriyle mükâfatlarının büyüklüğünü beyan nokta-i nazarından ne kadar şayan-ı dikkattır. Filvaki' hulûd ebediyyet demek olduğu cihetle sade خَالِدِينَ فِيهَا denilmekle de, aynî mânâ ifade edilmiş olur. Ancak hulûd uzun müddet kalmak mânâsına da kullanıldığı cihetle bu ihtimali def' için ile te'kid de olunmuştur. Bu te'kid ekser âyetler de ehl-i cehennemin hulûdunda da

---

Müş'ir: İş'ar eden, haber veren. **Letafet:** Hoşluk, latiflik. **Behcet:** Sevinç, güler yüzlülük, güzellik, şirinlik. **Müstemirren:** Aralıksız olarak. **Mütezayid:** Gittikçe artan, çoğalan.

ehl-i cennetin hulûdunda da vardır. Fakat görülüyor ki, bu Sûre de kâfirlerin nar-i cehennemde hulûdü ebeden ile te'kid edilmemiş olduğu halde mü'minlerin cennetlerde hulûdü saraheten te'bid ile de te'kid edilmiştir. Tefsîr-i Râzî'de, buna iki vecih söylenmiştir. "**Birincisi**: Rahmetin gadabdan daha ziyade olduğuna tenbihtir. **İkincisi:** ukubat, hudud, keffarat tedahul eder. Lâkin sevabın aksamı tedahul etmez."

Bir de bu yüksek karşılıktan daha büyük olan fadl-i ilâhî beyan ve tebşir olunmak üzere şu cümle-i istîna fiyye ile buyuruluyor ki, رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ **Allah onlardan razı olmuş,** وَرَضُوا عَنْهُ **onlar da, O'ndan razı olmuşlardır.** Çünkü bütün metalibin aksası, bütün lezzetlerin a'lâsı olan Rızaullah'a ermişler, "gözlerin görmediği kulakların işitmediği, hiç bir beşerin hâtıra ermediği" rıdvan ekbere kavuşmuşlar, "râzıyeten merdıyye" mertebesini geçip "merdıyyeten râzıye" makamına ermişlerdir. ذٰلِكَ Bu mükâfat ve ridvan ise, لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ **Rabbîne haşyet duyanlara mahsustur.** Yâni bu muvaffakiyyetin yeğâne sebebi ve hikmeti, Allah haşyetini duymaktır.

Yukarılarda da geçtiği üzere haşyet, tâzim ile sevgi neticesi olan saygı mânasına bir korkudur. Onun için haşyet tâatta hüsn-ü mutlâka lâyık ihsana yaklaşdıracak yüksek bir aşk heyecanı uyandıran güzel bir hayet-i ruhiyyedir. Nitekim Sûre-i Mü'minûn'de ... وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ (*"Yürekleri çarparak vergilerini verenler."* Mü'minun - 23/60) buyurulmuştur. رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللّٰهِ hadîsinde de mehafetten asıl murad, bu haşyet mânâsıdır. Bunun derecesi de ilm-ü mârifetin derecesi ile mütenasibdir. Ondan dolayı اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا (*"Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar."* Fâtır- 35/28) buyurulmuştur. Bir de haşyet, mücerred havften şiddetli olma gerektir. Nitekim Melâikenin vasfında, وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ (*"Ve hepsi onun haşyetinden titrerler."* Enbiya- 21/28) diye haşyet işfaka mukarin olarak zikredilmiştir. İşfa ise, korkunun en şiddetli derecesidir. İmam-ı Râzî'nin ihtar ettiği vech ile bu âyete, اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا (*"Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar."* Fâtır- 35/28) âyeti zamm olunarak mülâhaza olununca mecmuu ilmin ve ulemanın fadlına bir delil teşkil eder, Şöyle ki: O cennet ve rıdvan, Allah haşyetini duyanlara mahsustur. Allah haşyetini duyanlar ise, ancak ulemadır. Şu halde netice: o cennet ve rıdvan ulemaya mahsustur. Bundan şu da anlaşılır ki, kendisinin Ehl-i cennetten olduğu tebşir olunan kimseler, Haşyetullah'dan fârig olmak şöyle dursun, daha ziyade hiss-i haşyetini artırmaları lâzım gelecektir. Ondan da-

---

Tedahul: İç içe olmak. **Metalib:** İstekler, arzular. **Işfak:** Acıyarak sakınma, şefkat ve inayet etme, sevme.

layıdırki,Enbiya'nın haşyeti, hepsinden ziyadedir. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm, şöyle buyurmuştur: اَعْرَفُكُمْ بِاللّٰهِ اَخْوَفُكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَاَنَا اَخْوَفُكُمْ مِنْهُ *"Allah'ı en tanıyanınız, Allah'dan en korkanınızdır. Ben ise, ondan en korkanınızım"*

Bu haşyeti duymayanlara duyurmak için bunu, Zelzele Sûresi tâkib edecek ve hayr-ü şerrin cezâsı ne zaman ve nasıl olduğunu haber verecektir.

ZİLZÂL SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 8

Zilzâl Sûresi, Zelzele Sûresi, إذا زلزلت الأرض Sûresi denilen bu Sûre, İbn Abbas ve Mücahid ve Atakavillerinde, Medenî'dir. "İtkan" da buna, İbn Ebî Hâtim'in Ebu Said-i Hudrî radıyallahü anh'ten tahric eylediği şu hadîs ile de istidlâl eylemiştir: Ebu Said-i Hudrî radıyallahü anh demiştir ki: فمن يعمل مثقال ذرة İlh.. nâzil olunca: *"Ya Rasülallah,Ben herhaldeamelimi görecek iyim?" Evet"* buyurdu. *"O, büyüğe büyük"* dedim. *"Evet"* buyurdu. *"Küçüğe küçük"* dedim. "Evet" buyurdu. واثكل أمي *"Vay anamın ağladığına"* dedim. *"Sevin, ya Eba Said!"* Buyurdu. *Çünkü hasene, on misliyledir ilh..*" Müşarün ileyh Ebu Said, ancak Medîne'de bulunmuş ve Uhud'dan sonra baliğ olmuş olduğu için bu rivayet, bu âyetin ve dolayisiyle bu Sûrenin Medîne'de nüzulü rivayetleri te'yid eylemiş olur.

Ayetleri: Kûfî'de ve Medenî-i evvelde sekiz, bakisinde dokuzdur. Fark, أشتاتا dir.

Fasılası: ها harfleridir.

Tirmizî ve Beyhakî ve gayrilerinin İbn Abbas'dan merfuan rivayet eyledikleri sahih bir hadîste: إذا زلزلت Kur'ân'ın nısfına muadildir" diye, diğer bir hadiste de: "Rub'u" diye varid olunmuştur. Evvelkinin vechi, şöyle beyan olunmuştur.: Kur'ân'ın ahkâmı, dünya ahkâmı ve âhiret ahkâmı olmak üzere iki kısımdır. Bu Sûre de, icmalen âhiret ahkâmını müştemildir. İhrac-ı eskal ve hadîs-i ahbar ile

kariadan ziyadedir. Diğerinin vechi de: Bu Sûrenin takrir eylediği ba'se iman bir hadîs-i şerifte rivayet olunan imanın dörtte biridir. Tirmizî'nin rivayet ettiği vechiyle hadîsi şerif şöyledir: لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتّٰى يُؤْمِنَ بِاَرْبَعٍ يَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ بَعَثَن۪ي بِالْحَقِّ وَيُؤْمِنُ بِالْمَوْتِ وَيُؤْمِنُ بِالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَيُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ *"Bir kul, şu dörde iman etmedikçe mü'min olmaz. Allah'dan başka Tanrı olmadığına ve benim Allah'ın hakk ile gönderdiği Resûlü olduğuma şehadet eyler ve mevte iman eyler ve mevtten sonra ba'se iman eyler ve kadere iman eyler."* (İbn mace: Mukadelime- 10)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴿١﴾ وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا ﴿٢﴾ وَقَالَ الْاِنْسَانُ مَا لَهَا ﴿٣﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَا ﴿٤﴾ بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَا ﴿٥﴾ يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتًا لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْ ﴿٦﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Arz, o sarsıntısıyla sarsıldığı, 2- Ve arz ağırlaklarını çıkardığı, 3- Ve insan "n'oluyor buna?" dediği vakit, 4- O gün bütün haberlerini anlatır. 5- Çünkü Rabbin ona vahy eylemiştir.

6- O gün nâs, müteferrik surette fırlayacaklardır, amelleri kendilerine gösterilmek için. 7- Ki, herkim, zerre mikdarı bir hayır işlerse onu görecek. 8- Her kimde, zerre mikdarıbir şerr işlerse onu görecek.

زِلْزَالَهَا Arzın o zilzâli, zelzelesi. Yerin hareketi, arz dediğimiz, zangır zangır sarsıntısıdır. Zell, hareket mânâsı ifade ettiği için zelzele ve zilzâl onun muzaafı olarak tekerrürü ifade eder. Bilhassa izafetle ifade edilmesi Arzın mümkün olabilen bütün şiddet ve dehşetiyle sarsıntısına işarettir ki, murad, Sûre-i Hacc'ta geçtiği üzere, اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظ۪يمٌ (*"Çünkü o saad zelzelesi çok büyük bir şeydir."* Hacc- 22/1) buyurulan, Vakıa'da ve daha bir çok Sûrelerde اِذَا رُجَّتِ الْاَرْضُ رَجًّا وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا (*"Yer bir sarsılış sarsıldığı dağlar bir serpeliş serpildiği"* Vakıa- 56/4-6) gibi âyetler beyan ve ihbar edilmiş olan Kıyamet zelzelesidir. وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا **"Ve arz ağırlıklarını çıkardığı"** Arzın eksalini, yâni

ağırlıklarını çıkarmasında iki rivayet vardır. Birisi: Ölüleri kabirlerinden fırlatıp çıkarmasıdır ki, وَاِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ **"Ve Kabirler deşildiği vakit"** âyetinin mazmunudur. Bu ise, ba's demek olacağından nefha-i sâniyeye işaret olur. Birisi de: İçindeki defînelerin, hazînelerin, madenlerin meydana çıkarlımasıdır ki, bunun da mefha-i ulâda, yâni ilk zelzelede olması zâhirdir. Bâzı haberlerde eşrat-ı saatten olan Deccal'ın günlerinde arzın kenzleri meydana çıkacak diye vârid olmuştur. Bunu da bâzıları, ona haml eylemiş ise de o, zelzeleden evvel olan ihracat olduğu, halbuki burada murad, zelzele ile hudûse gelecek ihracat olmak zâhir bulunduğu cihetle demişlerdir ki, bu, Deccal'ın zamanında çıkarılanlardan başka olarak kalmış olan bütün künuz ve defâinin zelzele ile fırlatılıp çıkarılmasıdır. Ancak, nefa-i ulâda mı, nefhai sâniyede mi? Bunda da her iki ihtimali söyleyenler olunmuştur. Bâzıları demişlerdir ki: Bu zelzeleden murad, birinci zelzeledir. Arz, o vakit künuzünü çıkaracak, yeryüzü altın dolacak da, ona iltifat eden olmayacak, altın o zaman sanki insana şöyle bağıracak:Sen, benim için dînini ve dünyanı tahrib etmiyormuydun? Sonra onun çıkarılmasının neticesi bir de, يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ (*"O gün ki bunların üzerine cehennem ateşinde kızdırılacak da kendilerinin alınları, böğürleri, sırtları bunlarla dağlanacak; işte bu diye sizin nefislerinize için derip tıktıklarınız"* Tevbe- 9/35) hükmünün zâhir olması olur ki, bu da, ikinci nefhadan sonra olur. Nakkaş, Zeccac, Münzir ibn Said gibi bir hayli müfessirin de her iki rivayeti cem' ile eskal, hem mevta, hem künüz ikisine de şamil olduğunu söylemişlerdir. Zâhir olan da bu olmalıdır. İbn Abbas'dan da iki rivayet olduğu söylenmiştir. İkisinde de bunu, zikrolunduğu üzere nefha-i sâniyeye yâhud her iki nefha müddetini bir vakit itibar ederek, ikisine de hamledenler olmuş ise de, nefha-i sâniye يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتًا (*"O gün insanlar müteferrik surette fırlayacaklardır."* Zilzâl-99/6) ile beyan olunacağına nazaran bu ihracı nefha-i ûlâ hâli olarak anlamak اِذَا 'nın da tekrar edilmemiş olması itibariyle daha zâhirdir. Yıkım nefhası olan nefha-i ûlâda ölülerin çıkarılması ise, hayy olarak değil, ölü olarak fırlatılıp fırlatılıp atılmaları demek olur ki, o vakit يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا (*"O gün ki yer ve dağlar sarsılacak, dağlar erimiş bir kum yığınına dönecektir."* Müzzemmil-73/14) olduğu gündür. وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً (*"O yer ve dağlar yükseltilip arkasından da bir çarpılış çarpıldılar mı bir defa."* Hakka-69/14) olduğu ve اِذَا رُجَّتِ الْاَرْضُ رَجًّا وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا (*"Yer bir sarsılış sarsıldığı, dağlar bir serpiliş serpildiği."* Vakıa-56/4-6) olmak üzere bulunduğu hengâmdır. يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ (*"O gün ki sarsar*

Nefha: Üfürmek. **Kenzler:** Define, hazine.

râdife." Naziat-79/6) olmaktadır. Henüz تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ (*"Onu radife takibedecektir."* Naziat-79/7) olmamış فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ (*"Fakat o zorlu bir kumandadır. Bakarsın uyanmışlar hepsi meydandadır."* Nâziat-79/13-14) kumandası daha verilmemiştir. Bu bittemsil henüz bir volkanın patladığı, bir harbir evzarını ortaya atmaya başladığı mobilzasyon esnasındaki ıztırabat gibi mukaddime kabilinden olarak, وَاِذَا الْاَرْضُ مُدَّتْ وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ (*Ve arz meddedildiği ve içindekini atıp boşaldığı."* İnşikak-84/3-4) mısdakınca boşalma hengâmıdır ki, o harbin neticesine erip de evzarını indireceği وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ (*"Ve rabbını dinleyip haklandığı vakit."* İnşikak-84/5) hükmünün zuhur edeceği asıl haklanma ve hesab devrini açacak olan nefha-i sâniye ondan sonra olacaktır.

ESKAL: Tahrik ile cebel vezninde «sekal»'in cem'idir ki, Râzî'nin ifadesince «sekal, meta-ı beyt, yâni ev eşyasıdır.» Kamus'ta: «Sekal, müsafirin, yâni yolcunun ağırlık tâbir olunan meta' ve haşemine ve sahibinin çokluk kullanmayıp hıfz-u siyanet eylediği nefîs ve kıymetli şeye denir. Nitekim اِنِّي تَارِكٌ فِيكُمُ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللّٰهِ وَعِتْرَتِي hadîs-i şerifinde sekaleyn, bu mânâdandır. İns-ü cinne sekaleyn denilmesi, arzın içinde ve üzerinde bulunmaları itibariyle onun sekali, ağırlığı gibi olmalarından, yâhud amellerinin günahlarının ağırlığındandır denilmiştir. Ve demişlerdir ki, meyyit, arzın içinde iken onun ağırlığı, arzın üstünde iken ona ağırlıktır. Künûz da, arzın nefâisi olmak mânâsına eskalidir.» Eskal yolcunun ağırlıkları, meta' ve haşemi mânâsına olduğuna göre, وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا (*"Ve arz ağırlıklarını çıkardığı."* Zilzal-99/2) buyurulmakla o zelzele halinde arz seferberlik yapan bir yolcuya ve içindeki emvat ve künûzu o yolcunun ağırlığını teşkil eden meta' ve haşemine teşbih edilmek suretiyle bir istiare-i mekniyye yapılmış demek olur.

ESKAL: Kesr-ü sükûn ile «sıkal»'in cem'i olabileceği de söylenmiştir ki, hıml-i batın, yâni karın yükü mânâsınadır. Bunun da künûz ve emvata ıtlâkı teşbih ve isti'are suretiyledir. Bu mânâ, وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ (*"Ve içindekini atıp boşaldığı"* İnşikak-84/4)âyetine daha muvafıktır Râzî, «Eskalin esrar mânâsına olmasını da» ikinci bir kavl olarak nakl eylemiştir. Yâni o gün arz bütün esrarı keşf edecek, açıklayacak, يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَا (*"O gün bütün haberlerini anlatır."* Zilzal-99/4) buyurulduğu üzere lehte veya aleyhte şehadet edecek demektir. Âlûsî, buna, «me'sûre muhalif ve baiddir» demiş ise de, muhtemildir. Maamafih en kuvvetli vecih, arzın seferberliğini ifade eden birinci vecihtir. Yâni tahrik ile Sekalin cem'i olmasıdır. Arzın zikri geçmiş iken zamir mevkiinde tekrar izharı

Evzar: Ağırlıklar, yükler. **Haşemin:** Hizmetkar. **Râcife:** Sarsıntı, şiddetle sarsan. **Mekniyye:** Kinayeli cümleler. **Me'sûre:** Meşhur. Rivayet yoluyla öğretilmiş meşhur ve mühim haberler.

ziyade takrir içindir. Arzın, gayr-ı arza tebdiline ima için de denilmiştir. Zâhiri hal, bu ihracın zelzele sebebiyle olmasıdır. Lâkin terettüb kasd edilmiyerek her iki hâdise re'sen birlikte olarak mülâhaza ettirilmek için fa' ile atf edilmeyip, bir tahtinde vâv ile وَأَخْرَجَتْ buyurulmuştur.

Hulâsa: O zilzâl ve ihrac olduğu وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا **ve insan buna ne oluyor; dediği vakit.** Böyle denilmesi hevlin azametini tasvir içindir. Yâni o zelzele ve ihracı her gören insan dehşetinin azametinden şaşırarak bu Arza ne oluyor, nedir bu hal? diye beht-ü telâşa düştüğü o belâlı vakit. Bâzıları demişlerdir ki: Onu gören kâfirler, öyle söyleyecek, مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا (*"kim kaldırdı bizi uyuduğumuz yerden."* Yasin-36/52) diyecekler, mü'minler ise هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ (*"Bu işte O Rahman'ın vaad buyurduğu, doğru imiş o gönderilen resuller."* Yasin-36/52) diyecekler. Fakat bu fark, nefha-i sâniye ile ba'sdedir. İlk zelzele de ise, mü'min ve kâfir her insana umumu zâhirdir. وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ (*"Ve sur üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır, ancak Allah'ın dilediği müstesna."* Zümer-39/68) يَوْمَئِذٍ «إذا» 'dan bedeldir. Yâni o **vakı'alar olduğu gün o arz** تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا **bütün haberlerini tahdis eyler.** Havadislerini halen veya alen haber vererek anlatır. بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحٰى لَهَا **Çünkü Rabbin, ona, yâni arza vahy eylemiştir.** Tahdîs etmesini sür'atle emr-ü telkîn etmiştir de, o sebeble arz o haberleri söyler, anlatır. Keşşaf'ta der ki: «Arzın tahdîs ve ihâsı mecazdır. Yâni Allah Teâlâ, arzda öyle ahval ihdas buyurur ki, onlar, lisan ile tahdîs makamına kaim olur. Hattâ «ne oluyor buna» diyenler, o ahvale bakarlarda onun ne için zelzeleye tutulduğunu ve ne için o ölüleri dışarı attığını bilir. Ve bu vak'alar Peygamberlerin inzar ve tahzir edip durdukları vakıa olduğunu anlarlar. Bu mânâca vahiy, «kûn feyekûn» emri gibi tekvîni olmuş olur. Maamafih bir de denilmiştir ki: Allah Teâlâ, arzı o zaman hakikaten intak edecektir de o üzerinde işlenmiş olan hayr-ü şerri haber verecektir. Resulullah'dan da, rivayet olunmuştur ki: «Herkese karşı üzerinde ne amel yapdığına şehadet edecektir.» Arza vahiy, onun kabil-i hayat olan eczasına vahy olarak mülâhaza edilirse bu tahdîs ve vahyin hakikaten nutuk veya kitabet halinde ihbar ve i'lâm mânâsına olarak anlaşılmasında müşkilât çekilmez. Hasılı onun ne olduğu o vakit hakikat göz önüne döküldüğü zaman anlaşılacaktır. «İza»'nın cevabı تُحَدِّثُ dür.

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا **O gün insanlar, fırka fırka, muhtelif halde sudur edeceklerdir.**

SUDUR: Vürudün zıddıdır. **VURUD:** Suya gitmek olduğu gibi sudur da, sudan dönmektir. Tâbir-i âharla vârid, gelen, sâdir, giden demektir. Yâni varmış

oldukları yerden dönüp çıkacaklar, kabirlerinden mevkife, mahşere doğru muhtelif surette fırlayacaklar. Kimisi, yüz aklıgiyle, kimisi, yüz karasıyle, kimisi, selâmet, kimisi, korkular, dehşetler içinde, kimisi, binidli, kimisi, yayan, kimisi, serbest, kimisi, zencirlerle mukayyed, hasılı kimisi, bahtiyar, kimisi, bedbaht, yâhud İbn Abbas'dan mervi olduğu üzere, يوم ندعو كل اناس بامامهم (*"Günün birinde her sınıf insanları imamları ile çağıracağız."* İsra-17/71) mucebince her din ve millet sahibi, ayrı olarak kendi önderleri arkasında, yâhud ولقد جئتمونا فرادى كما خلقناكم اول مرة (*"Celalim hakkı için işte geldiniz: Bize teker teker, ilk defa yarattığımız gibi."* En'âm-6/94) buyurulduğu üzere her ferd, ilk yaradılışı gibi tek başına olarak, yâhud bâzılarının kavlince aktara göre dağılmış olarak sâdır olacaklar. Yâhud mahşere vürud ettikten sonra kimisi, kitabını sağından almış Ashab-ı yemîn'den olarak cennete gitmek üzere, kimisi de, kitabını solundan veya arkasından almış Ashab-ı şimalden olarak cehenneme gitmek üzere mahşerden ayrılacaklar. ليروا اعمالهم **Amelleri kendilerine gösterilmek için ki,** hayır veya şer her ne işlemişlerse ona göre cezasını almak üzere amellerini hakkiyle görsünler, defterleriyle mizanlariyle hesablarına vâkıf olsunlar. Bu mânâ sudurün mahşere doğru olmasına nazarandır. Mahşerden sudure nazaran ise, hayır veya şer her ne ise, amellerinin cezasını görsünler, yâni ehl-i Cennet cennete, ehl-i cehennem cehenneme girsinler demek olur. فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره **Zira her kim, bir zerre mikdarı hayır işlerse onu görecektir, her kim de bir zerre mikdarı şer işlerse onu görecektir.** «ف» iraenin neticesini tafsîl içindir. «ذرة» görülür görülmez derecede gayet küçük karıncadır. Güneşin şuanında sezilebilen hebâya da denilir. İbn Abbas'dan mervidir ki, elini toprağa sokmuş kaldırmış sonra üflemiş de: «İşte bunlardan her biri, bir miskal zerre» demiştir. İkisi de kıllette meseldir. Gerçi bizim bir zerre dediğimizin içinde bile bir âlem vardır. Fakat mes'uliyyetin asgarî derecesi, beşerî hissin teallu edebileceği en küçük mikyas ile ifade edilmiştir. Asıl Murad ise, en cüz'î bir hayır veya şerrin bile ind-i İlâhî'de zayi' edilmeyeceğini beyandır.

Hebaya: İnce toz, boş, beyhude, nafile.

ÂDİYAT SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 11

Ve'lâdiyati Sûresi, İbn Mes'ud ve Cabir ve Hasen ve İkrime ve Ata kavillerince Mekkî, Enes ve Katâde kavlince ve İbn Abbas'an iki rivayetin birisinde de Medenî denilmiştir. Bezzâr ve İbn Münzir ve İbn Ebî Hâtim ve «İfrad»'da Dârekutnî ve İbn Merdûye, İbn Abbas'dan şöyle bir rivayet tahric eylemişler. «Resûlullah sallâllahü aleyhi veselme, bir hayl, yâni bir süvari takımı göndermişti. Bir ay geçti ondan bir haber gelmiyordu. O sebeble Ve'l-adiyati ilh... nâzil oldu.» Âlûsî'nin zikrettiği vech ile: «Aleyhissalâtü vesellem Benî kinane'ye bir seriyye göndermiş ve üzerine nükabadan bir zat olan Münzir ibn Amr-i Ensari'yi ta'yin eylemişti. peygamber'e bir ay bunların haberi gecikmişti. Münafıklar da: «Onlar, katlolundular» demişlerdi. Bu sûre onların selâmetini ihbar ve tebşir için nâzil oldu diye rivayet olunmuştur» ki, bunlar, Medenî olduğunu gösterir.

Âyetleri: Hilafsız onbirdir.

Fasılası: ا ، د ، ر Harfleridir.

Bu sûre dahi, arzın bir zelzelesi mânâsında olan ve bir Kıyamet gününü andıran harb hareketlerini ve kuvvetlerini ihtar ile hayr-ü şer amellerin görünüşü hengâmını bir nevi' tevzih ve dünyayı âhirete tercih edenleri tehdid ve nihayet ceza gününü bir tasviri olmak itibariyle evvelki Sûrenin bir adîlidir. Ondaki zelzele ile, bundaki koşuş, çakış ve çarpışma, ondaki ihrac-ı eskal ile, bundaki ba'sere-i kubur, ondaki tahdîsi ahbar ve rü'yet-i a'mal için sudûr ile, bundaki tahsil-i ma fissudûr arasındaki alâka ve münasebet de aşikârdır.

Eskal: Daha sakil, en çirkin, en ağır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا
﴿٣﴾ فَاَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ
لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ﴿٦﴾ وَاِنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ لَشَهِيدٌ ﴿٧﴾ وَاِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ
لَشَدِيدٌ ﴿٨﴾ اَفَلَا يَعْلَمُ اِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ﴿٩﴾ وَحُصِّلَ
مَا فِي الصُّدُورِ ﴿١٠﴾ اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- O harıl harıl koşular koşan. 2- Çakarak da ateşler saçan. 3- Ve sabahleyin baskın basan. 4- Derken savurup da bir toz duman. 5- Bir derneği o demde ortalayan, kuvvetlere kasem eylerim ki. 6- Pek nankördür o insan Rabbine. 7- Ve o kendi şâhiddir buna. 8- Ve o sevdiği için serveti katıdır, çetindir ona. 9- Fakat bilmeyecek mi ? deşildiği zaman o kabirdekiler. 10- Ve derildiği zaman o sadırdakiler. 11- O gün O Rabbleri onlara elbette habîrdir.

وَالْعَادِيَاتِ «Vav», kasemdir. Âdiyat, hızla koşmak, seğirtmek mânâsına adivden ism-i fâil cem'i müennesi sâlimdir. Binaenaleyh at, deve ve sâir koşanların hepsine ıtlak olunabilir. Kamus Sahibi'nin «Besair»'de beyanına göre: «Bu adiv maddesi, esasen tecavüz mânâsına mevzu'dur. Gâh yürüyüş itibariyle mülâhaza edilir, ona adiv, yâni seğirtmek tâbir olunur. Ve gâh kalbî olarak mülâhaza edilir, ona adavet ve muadât, yâni düşmanlık tâbir olunur. Gâh da adaleti ihlâl itibariyle mülâhaza edilir, ona da udvan, yâni zulüm-ü teaddî tâbir olunur. Ve gâh da mekân ve mahall itibariyle mülâhaza edilir. Ona da advâ, yâni sirayet tâbir olunur. Sair mânâlar bundan müteferri'dir. Ganiyy vezninde adiyy ve sariye vezninde âdiye, dâima harb-ü kıtale koşup hücum eden cemaata denir. Bâzıları adiyy, piyade muhacimlerine, âdiye, süvari mu hacimlerine mahsus olduğunu

---

Muhacim: Hücum eden, saldıran.

söylemiştir. Burada Hazret-i Alî'den mervi olarak Arafat'a giden Huccac'ın develeriyle tefsirine dâir bir rivayet nakledilmiş ise de, İbn Abbas'dan mervi olduğu üzere, süvarîlerin atları olmak âyetlerin mazmununa nazaran zâhirdir ve ekser müfessirîn bunu ihtiyar eylemişlerdir. Zira ضَبْحًا DABH: Atların koşu esnasındaki nefeslerinin sesleridir ki, sahîl denilen kişnemek değil, yemi ve sahibini gördüğü zaman yaptığı gibi hamhame denilen sesi de değil, hızlı nefes sesi olan bir harıltı ve hohlamadır. Denilmiştir ki, dabh, bir at, bir de köpek koşarken olur. Takdir-i kelâm تَضْبَحُ ضَبْحًا veya dâbihat manasındadır. Sonra فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا KADH: Çakmak çakmak, yâni hızla çarpmak, أَوْرَى ، يُورِى ، اِيرَاءً çakmakla ateş çıkarmaktır. Bu da, atların koşarlarken hızlarından tırnaklarıyla çarptıkları taşlardan çakmak gibi ateşler çakarak gitmelerinde zâhirdir. Ki, bu, geceleyin görüleceği ve hız eseri olduğu cihetle onların hem kuvvetlerini, hem de geceleyin koştuklarını iş'ar eder. En açık olan mânâ da budur. Maamafih bunu daha diğer mânâlarla izah edenler de olmuştur:

1) Bir kısım Müfessirîn, demişlerdir ki: Gerçi bu Âyetlerden murad, atlardır. Lâkin ateş çakmaları, sahibleriyle düşmanları arasında harbı kızıştırmaları, harb ateşini tutuşturmalarıdır. Nitekim كُلَّمَا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ buyrulmuştur. Ve harb kızıştığı zaman حَمِىَ الْوَطِيسُ "furun kızıştı" denilmek de meseldir.

2) Bunlar, geceleyin hacetleri ve yemekleri için ateş yakan gâzileridir. فَالْمُورِيَاتِ cemâatün minelguzattır denilmiş, nitekim âdiyati, Huccac develerine haml edenler de Arafat'tan geceleyin Müzdelife'ye Meş'ar-ı haram'a gelip orada ateş yakan Huccac demişlerdir.

3) Ağır, müheyyic sözler söyleyerek adavet ateşi çakıp tutuşturan diller denilmiş ki, bu manada «kadhan», lisan ile kadha haml olunabilir.

4) Mekr-ü hud'a ateşi çakan fikilerdir denilmiş. Bu mana da ibn Abbas'dan rivayet edilmiştir. Zira لَاَقْدَحَنَّ لَكَ ثُمَّ لَاُورِيَنَّ لَكَ yâni «Ben, sana bir çakmak çakayım sonra bir ateş çıkarayım da gör!» denilir ki, bir hud'a yapayım, başına bir iş çıkarayım bir şer, bir harb uyandırayım da gör demektir.

5) İkrime demiştir ki: فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا «Süngüler, silâhlardır.» Buna göre zamanımızın ateş saçan silâhları, hiç bir mecaz mülâhazasına hacet kalmaksızın bunda evleviyyetle dahil olmuş bulunur. Bâhusus sûrenin Mekkî olması rivayetine göre, o zaman İslâm'da ne at, ne silâh olmadığı cihetle bu âyetler, bütün istıkbale aid demek olacağından bu mânâ ve şumul daha vâzihtir. Bu seretle burada sonradan peyderpey zuhur edecek böyle ateşler saçan silâhlarla istikbalin kuva-i harbiyyesine dahi işaret edilmiş olmakla buna nazaran, فَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا yalnız

---

Mekr-u Hud'a: Tuzak ve hile.

atlara değil, harıl harıl hızlı süratlerle hücum eden motorlu akın vasitalarının dahî hepsine şamil olmuş bulunur. Bu âyetlerde tamamen tercemesi kabil olmayan kelimelerin hususiyyetlerine ve cemiyyetlerine dikkat edilir ve bunların aralarında peyderpey tertib ifade eden «fa»'larla irad olundukları da mülâhaza olunursa bunlar, sade bir seriyyenin değil, her zamanın peyderpey inkişaf edecek tearruz vasitalarını işar eden âyetler olduğ takdir olunabilir.

6) Nihayet bir de فَالنَّاجِحَاتِ أَمْرًا «فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا» yâni işi başarmış, maksudlarını bulmuş, gaza veya Hacc her ne ise, matlûblarına muvaffak olmuş olanlar diye tefsir edilmişdir. Zira hacetini bitirmiş, işinde muvaffak olmuş kimseye أَوْرَى زَنْدَهُ "o çakmağını çaktı" denilir ki, muradına erdi demektir. Bu surette münciha, cemaatin vasfı olup «جَمَاعَتْ مِنْهُمْ» mânâsına râci olur. Yâhud atların süvarilerinin vasfını beyan olur. Bu mânâda Cerir:

وَجَدْنَا الْأَزْدَ أَكْرَمَهُمْ جِوَارًا وَأَوْرَاهُمْ إِذَا قَدَحُوا زِنَادًا

demiştir. Bir de فُلَانٌ إِذَا قَدَحَ أَوْرَى وَإِذَا مَنَحَ أَرْوَى derler ki, «fülân çakmağı çakınca yandırır ve ihsan edince kandırır», yâni sîrab eder demektir. Bu mânâlardan birincisi doğrudan doğru hakikat, diğerleri mecaz olmak hasebiyle en zâhir olan evvelkidir. Ancak bugün silâhların ateş çakması mânâsı da bir hakikat olduğu unutulmamak lâzım gelir.

فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا «اغار، وغارت» Lügatte akın eylemek, yâni sür'atle gitmek veya baskın etmek, talan yapmak mânâlarına, bir de gavre, yâni engin araziye girmek mânâsın gelir ki, lisanımızda da olduğu üzere akın, garet, en ziyade baskın ve talan mânâsında müteareftir. Deveye haml edenler, Huccacın, sabahleyin Mina'ye sür'atle gelmeleri mânâsına anlamak istemişlerse de, düşmana baskın için akın eden süvariler olmak daha mütebadirdir. Bunun, sabah vakti yapılması da, hem geceleyin düşmanın vâkıf olamayacağı bir surette tertibat alarak hazırlanmak, hemde yaptığını yapacağını iyi görüp bir yanlışlığa meydan vermemek üzere hücûmu sabahleyin göz göre göre yapmak, ekseriya daha sâlim olmak hasebiyle garetlerde mü'tad bulunmasındandır. Harb tarihlerinde, gece baskınlarının da yerine göre muvaffak olduğu yok değilse de, tehlikesinin daha çok olduğu dahi münker değildir.

فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا **Derken o dem, bir toz duman savurmuşlardır.** Bu cümle-i fiiliyye evvelki ism-i fâillerin delâlet eyledileri fiiller üzerine ma'tuftur. Zira ism-i fâiller üzerindeki «ال» ler ism-i mevsul olduğundan dolayı sileleri fiil mânâsındadırlar. Onun için hâsılı mânâ, وَاللَّاتِي عَدَوْنَ فَأَوْرَيْنَ فَأَغَرْنَ فَأَثَرْنَ demektir. Ancak bunun burada sarih fiile tahvîli bir nükte ister ki, o da, maksadın bu

lâhzada tehakkukuna işaret olmalıdır. أَثَرْنَ İhtiyar, şuru' ve tetebbü' mânâlarına eserden olmak dahi mümkün ise de, severân ettirmek, yâni tehyic edip savurtmak mânâsına «işâre»'den olarak tefsîr edilmiştir. Zâhir olan da budur. بِهِ zamiri sabah vaktine râci'dir.

NAK'AN: Lügatte toz ve birikmiş su ve haykırmak veyâ kayırtmak ve katl etmek mânâlarına gelir. Burada en ziyade gubar, yâni toz mânâsına tefsîr edilmiştir ki, akın esnasında savrulan toz duman demektir. Bu, evvelce koşu esnasında da savrulmuş ise de, irâ gündüz görülmeyip gece göründüğü gibi bu da, gece görülmeyip gündüz zâhir olduğu için sabah vakti zikredilmiştir. Bu suretle, evvelki kadh-u irânın da gece vakti olduğuna işaret olunmuştur. Bundan başka bu toz, sonradan barutun keşfine de işaret olabilir. bununla beraber «nak'an» muhtelif mânâlarına nazaran hücûm esnasındaki feryadlara, dökülen terlere ve kanlara da delâlet ve imadan da halî değildir.

فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا Derken onunla, yâni o nak'ile, yâhud **o demde bir cemiyyeti ortalamışlardır.** Bir düşman derneğini, ordusunu tam ortasından vurup içine dalarak yâhud çevirip ortaya alarak mağlûb ve perişan eylemişlerdir. Böyle yapan kuvvetlere kasem olsun ki, إِنَّ الْإِنْسَانَ **o insan,** bir kısım efradı itibariyle insan cinsi, لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ **Rabbine kenuddur. Yâni çok nankördür.** Üzerindeki nimetinin hakkını tanımaz, şükrünü eda etmez. Yâhud gördüğü nimetlerini, mazhar olduğu füyuzatını hesaba almaz, ona karşı vazîfesini yapmaz, unutur da hep mâruz olduğu mesaib ve müşkilâtı anarak şikâyet ve i'tiraz eder durur kâfir, çıfıttır.

KENUD: Anud vezninde kefur, yâni çok küfrâni nimet edici demektir. Çok levm ve küfr eden cahud mânâsına da tefsîr edilmiştir. Birşey bitirmeyen verimsiz araziye ve kocasının hukukuna ve iyiliklerine küfrân eden nânkör karıya ve yemeğini müsafirden sakınarak yalnızca yiyen cimriye ve mustehıkkına atasını men'eden le'îme ve mutlâka bahîl ve nâkese ve inadına âsî ve günahkâra ve kölesini, uşağını çok döven kimseye kenud ıtlak edilir. Burada, ekseriyyetle tabiat-ı insaniyyeye aid olmak üzere çokları, «kefur binni'me» demişlerdir. Zeccac, «kâfir» demiş. Hasen-i Basrî, mesaibi sayar, nimeti unutur levvam demiş, İbn Cerîr Ebu Umame radıyallâhü anh'ten şöyle bir hadîs de rivayet eylemiştir. Demiş ki: Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem: إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ dedi لَكَنُودٌ الَّذِى يَأْكُلُ وَحْدَهُ وَيَضْرِبُ عَبْدَهُ وَيَمْنَعُ رِفْدَهُ yâni **«O kefür ki, yalnız yer ve kölesini döver ve vergisini men' eder."**(Buhari:Edebü'l-müfred-160) وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ

Severan: Tozun, dumanın kalkması. **İra:** Parlama, çakmaktan ateş çıkarma.**Füyuzat:** Feyizler, inayetler.

لَشَهِيدٌ **«Ve o kendi şahiddir buna.»** Bu zamirde de iki vecih vardır. Taberî gibi bâzıları Rabbe irca' ederek «Allah ise, onun üzerinde şâhiddir, görüp duruyor» Mânâsını vermişlerdir. Bu mâsiyetten zecr için bir tehdid ve inzar demek olur. Zamirin karibine rucuu asl olması kaidesine nazaran da bu vecih evlâ gibi görünür. Lâkin kelâmın mevzuu insan olmak ve bundan sonraki zamir de ona râci bulunmak hasebiyle bunun da insana rucuu nazmın insicamına daha muvafıktır. Onun için çokları, hem o insan kendisi o nankörlüğüne şâhiddir demek olmasını tercih eylemişlerdir. Yâni başkaca delil ve isbata hacet yoktur. İnsan öyle olduğuna kendisi şehadet eder. Zira o nankörlük eseri onun üzerinde o kadar âşikârdır ki, kendi ahvalini basîret ile mütalaa eder ve kölesine uşağına ve taht-ı idaresinde olanlara karşı muamelesini bir mülâhaza eylerse kendinin Rabbine çok nankörlük etmekte bulunduğunu inkâr edemez, kendi vicdanında ikrar eder. Yâhud dünyada etmezse biraz sonra beyan olunacağı üzere âhirette kendi aleyhine şehadet edecek, günahlarını i'tiraf eyleyecekdir. Bu manada «vav» âtıfe olduğunda bu da, kasemin ikinci cevabı demektir. Üçüncü: وَاِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ **Ve filvaki o insan hubb-i hayr için pek şediddir.** Hayır, Kur'ân'ın اِنْ تَرَكَ خَيْرًا (*"Bir hayır* (Bir mal) *bırakacaksa."* Bakara-2/180) gibi bir çok âyetlerinde mal mânâsına ve bâhusus çok mal, servet mânâsına geldiği gibi burada da, umumiyyetle mal diye tefsir olunmuştur. Mala hayır itlak edilmesinin sebebi, tab'-ı insanin ona mâil olmasından, dünya menfaatı bulunmasından dolayı ekser insanların onu mutlaka hayır gibi zum etmeleridir ki, burada o zuum, zemm edilmiştir. Şedid de bahil veya kavi mânâsına olmak üzere iki vecih ile izah edilmiştir. Yani mal ve serveti mutlâka hayır zann ederek sevdiği için bahildir, sıkıdır. Allah için o malın hakkını vermek hayra sarfetmek, umumî menfaatlara hizmet eylemek istemez, kıskanır. Yahud malı, dünya menfaatını sevmek için çok kuvvetlidir. Onu kazanmak eline geçirip toplamak hususunda kavidir, harîstir. Fakat onun hakkını, şükrünü ödemeğe, Allah için kulluk etmeğe gelince zayıflığını ileri sürerek on para vermek istemez, kaçınır da kaçınır, nankörlük eder. Rivayetler bu iki mânâ üzerindedir. Maamafi hayır, maruf mânâsında, şedid de münkabiz olup sıkılmak mânâsına şiddetten olmak üzere Keşşaf, üçüncü bir vecih daha söylemiştir ki, daha açık görünür. Şöyle ki, o insan hayrata, hayır işlere sevgi beslemez, münbasit olmaz, münkabız olur, canı sıkılır, malen ve bedenen bir hayır teklif olununca hoşlanmaz, zoruna gider, sertelir, sertelir amma اَفَلَا يَعْلَمُ **ya sonra bilmiyecek mi?** Neticeyi ihtar ile inzar ve vaîddir. Yâni öyle servet hırsı, dünya menfaatı sevdasiyle bahillik, nakeslik, nankörlük yapmakla ne fena hareket etmiş, kendi hakikî menfaatının nasıl

hilâfına gitmiş olduğuna bugün şehadet etmiyorsa, sonra da anlamıyacak, i'tiraf etmeyecek onun cezalarını çekmeyecek mi sanıyor? (Sûre-i İnfitar'da, وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ *"Ve kabirler deşildiği vakit."* İnfitar-82/4) âyetine bak!) **O zelzele, o Kıyamet günü arzın ağırlıklarını çıkardığı ve o kabirlerde gömülenler deşilip fırlatıldığı** وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ **ve o sudûrdakiler tahsîl edildiği muhassalası alındığı vakit.** Yâni gönüllerde saklanan bütün gizli sırlar, niyyetler, garazlar, olgun hâsılât gibi derilip toplanıp bütün hâsılasiyle meydana konduğu vakit muhakkak o nankör insanlar, dünyada neler ettiklerini anlıyacaklar. Çünkü إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ **o gün, o Rabbleri onlara,** o nimetlerine karşı nankörlük ettikleri Rabbü'l-âlemîn, o insanlara onların bütün mevcudiyyetleriyle bütün yaptıklarına لَخَبِيرٌ **elbette habîrdir.** Hiç bir zerresinden gafil değil, içlerini dışlarını hepsini bilir, evvel de bilir, sonra da bilir. Fakat o gün hepsini kendilerine bildirecektir. Onlar, unuttuysalar da O, bilir. أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ (*"Allah onu bir bir saymış onlarsa onu unutmuşlardır."* Mücadele-58/6)'dur. O hakları ödenmeyen malların, servetlerin, o hırsla birikdirilerek gömülen hazînelerin, defînelerin hepsini o gün çıkaracak يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ (*"O gün ki bunların üzeri cehennem ateşinde kızdırılacak da kendilerinin alınları, böğürleri, sırtları bunlarla dağlanacak; işte bu diye sizin nefisleriniz için derip tıktıklarınız."* Tevbe-9/35) mantukunca cehennem ateşinde kızdırılarak onlarla alınları, yanları, belleri dağlanacaktır. Bunun dünyada başlıca bir misali bu Sûrenin başındaki kasemlerle ihtar olunduğu üzere ateşler çakarak gelip cemiyyetleri perişan eden harb akınları altında kalanların halleridir.

Bu münasebetle burada Sûre-i Enfal'da geçen وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ (*"Sizde onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın, onunla hem Allah düşmanını korkutursunuz hem sizin düşmanınızı hemde onlardan başka diğerlerini ki onları siz bilmezsiniz; Allah bilir."* Enfal-8/60) mazmunu üzere Allah yolunda kuvvet hazırlamak için seve seve mal sarf ederek hayra çalışmak ve ferdî servet hırsıyla bahîllik ve nankörlük etmemek lüzumu ihtar olunmuş ve aynî zamanda dünya istîlâlarında ölümle kurtulmak kabil olduğu halde, kabirdekilerin deşildiği ve sadırdakilerin derildiği ve zerresine varıncaya kadar hayr-ü şer amellerin cezası görüleceği gün teveccüh edecek olan ebedî azâbdan kurtulmak kabil olmayacağı anlatılarak insanlar, Allah için hayır perverliğe sevk olunmuştur. Râzî der ki: «Burada va'z hıssası şudur: Ey insan sen, dünya menfaatı hırsıyla hakk-u hayra karşı gelmek için sînende türlü hisler besler, fâidesiz şeylere hazırlanırsın. Kabirler bina eder, tabut satın alır, kefen do-

kur biçersin. Bunların ise, hepsi kurdların hıssasıdır. Hani Rabbin Rahman'ın hazzı nerede? Bir kadın bile hâmil olduğu vakit çocuğuna giyecek hazırlar. Ona: «Senin çocuğun yok bu hazırlık nedir?» denilecek olsa, «Yarın karnımdaki deşilip çıkacak değil mi?» der. Rabbin de sana bu arzın karnındakilerin hepsi deşilecek değil mi? Hani hazırlık? diyor.»

Bunun üzerine o kabirdekiler deşilip o sadırdakiler derilirken hepsine habîr olan Rabbin huzurunda neticenin ne olacağı anlatılmak üzere de bunu bervech-i âtî Sûre-i Karia tâkib edecektir.

KARİA SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 11

El-Karia Sûresi, bilâ hilâf Mekkî'dir.

Âyetleri: Basrî ve Şamî'de sekiz, Hicazî'de on, Kûfî'de on birdir. Farkı, birinci القارعة ile iki موازينه 'dir.

Fasılası: هـ ، ث ، ش Harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْقَارِعَةُ ۝١ مَا الْقَارِعَةُ ۝٢ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ ۝٣ يَوْمَ يَكُونُ
النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ۝٤ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ۝٥
فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ ۝٦ فَهُوَ ف۪ي ع۪يشَةٍ رَاضِيَةٍ ۝٧ وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ
مَوَاز۪ينُهُ ۝٨ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌ ۝٩ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْ ۝١٠ نَارٌ حَامِيَةٌ ۝١١

Meâl-i Şerifi

1- O Karia. 2- Nedir o Karia? 3- Ne bildirdi ki sana;nedir o karia?4- O gün ki nas çırpınıp yayılan pervaneler gibi olacak.5- Dağlar da, didilmiş elvan yünler gibi atılacaktır. 6- İşte o vakit mizanları ağır basan kimse, 7- O, artık hoşnud bir hayattadır. 8- Fakat mizanları hafif gelen kimse. 9- O vak-

it onun anası haviyedir. 10- Ve bildin mi haviye nedir ?11- Kızışmış bir ateş.

القارعة **O Karia.** O çarpacak belâ, yâni Kıyamet. Çünkü Karia, kar'ıdan müştaktır. ق ر ع maddesinden karı', şiddetli bir ses çıkaracak derecede şiddetle dayanıp çarpmaktır. قرع بالعصا «sopayı başına çaldı.» Tokmak mânâsına mıkraa, kapı çalmak mânâsına kar'ı bab, kılıçla çarpışmak mânâsına, تقارع بالسيوف bundandır. Bu suretle çarpan her şeye karia, cem'inde kavari' denilir. Sonra dehrin başlara çarpan büyük hâdiselerine karia denilmiştir. Nitekim ولا يزال الذين كفروا تصيبهم بما صنعوا قارعة (*"O küfredenler onların kendi sanatları ile başlarına musibet inip duracak."* Ra'd-13/31) buyurulmuştur. Kur'ân'ın inzar âyetlerine de, قوارع قرآن tâbir olunur. Bilhassa «ال» ile El-Karia da El-Hakka gibi Kıyametin isimlerinden olmuştur. ki, mebde-i nefha-i ûlâ, müntehası fasl-ı kazadır. Bu tesmiyenin sebebinde de bir kaç vecih söylenmiştir:

1) Nâsın akıllarını alacak, ödlerini patlatacak olan sayha-i ûlâdır. ونفخ في الصور فصعق من في السموات ومن في الارض (*"Ve sur üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır."* Zümer-39/68) buyurulduğu üzere sa'k nefhasında olacaktır. ما ينظرون الا صيحة واحدة (*"Başka değil, tekbir sayhaya bakıyorlar."* Yâsin-36/49) buyurulması da, bunu te'yid eyler.

2) Âlemin tahribi zamanında ecram-ı ulviyye ve süfliyyenin şiddetle çarpışacaklarından dolayıdır.

3) Karia insanları ehval e efza' ile çarpan demektir. Bu ise, semada infitar ve inşikak, Şems-ü Kamerde tekvir, kevakibde intisâr, dağlarda dekk-ü nesf, arzda tayy-ü tebdil iledir. Bu, Kelbî'nin kavlidir.

4) Hak düşmanlarını hızy-ü azâb ve nekâl ile çarpacağından dolayıdır ki, bu da, Mukatil'in kavlidir. Bâzı muhakkîkîn demiştir ki, bu, Kelbî'nin avlinden evlâdır. Çünkü وهم من فزع يومئذ امنون (*"Ve onlar o günkü fezadan emin kalırlar."* Neml-27/89) buyurulmuştur. Maamafih bu Sûrede gelecek beyan ile iktifa olunmak daha muvafıktır.

ما القارعة **Nedir o Karia?** Ma, vaz'ında mahiyyet ve hakikatten sualdir. Fakat burada murad, hakikaten sual değil, o ne dehşetli kariadır? Meâlinde tehvil için olması zâhirdir. Nitekim وما ادريك ما القارعة **ne bildirdi sana ki, nedir o Karia?** Buyurulması da, onun hakiati halkın ilmi dâiresinden haric, yâni fiilen görülmedikçe şiddet ve dehşetinin azametini hiç kimsenin hatâ Peygamberin

---

Sa'k: Ansızın düşmek, helak olmak. **Efza:** Şiddetli, katl, eşhed. **Kevakib:** Yıldızlar. **İntisar:** Saçılma, dağılma. **Dekk-ü nesf:** Parça parça edip temelden yıkmak. **Hızy:** Hor ve zelil olmak, rusvaylık. **Nekâl:** Şiddetli azab.

bile dirayetle bilemeyeceğini ihtar etmek suretiyle o tehvil te'kid ve takviye olunmuştur. Zamir ile ifade edilmeyip de Karia isminin üç def'a ızhar ile tekrar olunması da, o tehvili terbiye ve takrir içindir. Bundan dolayı Râzî'nin zikrettiği vech ile bir takım müfessirîn, القارعة ما القارعة 'nın i'rabı tahzir babından olduğuna kail olmuşlardır. Çünkü «Sakın kendini arslan var arslan» mânâsında : ارسلان الاسد الاسد diye tahzir nasb ile de, ref' ile de câizdir. Buna göre mânâ: Sakının kendinizi Karia var, çok korkunç Karia, öyle ki, onun ne büyük Karia olduğunu görmeyince dirayetle bilemezsiniz demek olur. Bunun aslı, اتق fiilinin mef'ulü olarak nasıbdan mübeddeldir. Diğer bir kısım müfessirîn de, ستأتيكم القارعة size Karia gelecek, çok dehşetli Karia, mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Fakat fiil takdirine hacet olmayarak «El-Karia» doğrudan doğru mübteda, «melkaria» da haber ve mübteda olarak cümlesi onun haberi olmak ve tahzir ve tehvil fahvayı kelâmdan anlaşılmak yukarıki Sûreye nazaran da, gösterildiği vech ile, mukadder sualin cevabı olmak daha zâhir ve daha müreccahtır. يوم يكون الناس «O gün ki nas» Bu يوم 'nin zâhiri, zarfiyyet üzere mensub olmaktır ki, تقرع يوم yâni o Karia, o gün çarpacak ki ilh. Demek olur. Sahib-ı Keşşaf, bu vechi ihtiyar eylemiştir. «An o günü» diye mukadder اذكر ile mansub olduğunu da söyleyenler olmuştur. Bir de, يوم ، يكون cümlesine muzaf olmak hasebiyle feth üzere mebni mahallen merfu' olarak mübteda-i mahzufun haberi de olur. Ki, Ebussuud'un beyanı vechiyle «Kufiyyunun muhtarı budur.» «هو يوم» yâni o Karia o gündür ki..., demek olur. Günden murad da, vakti medîddir. كالفراش «Pervaneler gibi» Feraş, feraşenin cem'idir. Geceleri ışık ve ateş etrafında çırpınıp uçarak kendisini şûle içine atan ve Farisî'de olduğu gibi lisanımızda da pervâne diye mâruf olan küçük kelebeklere denir. Şûleye çarptıktan sonra kanadlarını yayıp döşendiği cihetle feraşa tesmiye edilmiştir. (1)

المبثوث Yayılmış, demek olduğu cihetle onların kesret-ü intişar ile çırpınıp çırpınıp yayılış, dağılış ve seriliş hallerini bilhassa ifade etmektedir. Bundan zâhir olan da sa'k halidir. Şiir ve Edebiyyatta pervane, kendisini ateşe atıncaya kadar şema ve şûleye düşkünlüğü sebebiyle fedayilikte mesel olmuştur. Nitekim Şeyh Sâdî feryadiyle meşhur olan bülbüle aşkı tâlim için:

«Ey mürg-ı sehar aşk zipervane biyamuz
Kân sûhtera can şüd-ü âvâz neyâmed»

---

(1) Bir vapurun çarhına pervane dememiz de, mütemadiyen kanadlarıyle çırpınarak dönmek hususunda ona teşbih suretiyledir.

Medid: Devamlı, çok uzun süren, uzatılmış, çekilmiş. **Suhte:** Yanmış, tutuşmuş.

«Ey sehar kuşu, aşkı pervaneden öğren.
Zira o yanmış suhtenin canı gitti de sesi çıkmadı.»

Yâni sen de, onun gibi can ver de feryad edip durma, demiştir. Şübhe yok ki, Sâdî, bununla bir ateş perestlik remzi değil, aşk-ı ilâhî'de sabr-u ihlâs ile bir fedakârlık misali kasd eylemiştir. Bu mânâ ile bizim divan edebiyyatında da nardan ziyade nur üzerine dönen pervaneye dâir:

«Döner pervane âsâ bâşıma her ârifi billâh
Dilim bezm-i hakikatte çerağı ruşen olmuştur.»

gibi binlerce mazmun söylenmiştir.

Mevlid-i Nebevî'de Süleyman efendinin:

«Bir aceb nur kim, güneş pervânesi»

mısraı da bunun en güzellerindendir. Lâkin görülüyor ki, bu âyette feraş-ı mebsûs diye ifade olunan pervanelerin hali öyle medh-u gıbta olunacak bir halet olarak değil, son derece sakınılması lâzım gelen Karia'nın dehşetini, en büyük bir felâket perişanlığının şiddet ve fezaatını temsil siyakında zikrolunmaktadır. Bu itibar ile burada ateşperestlerin ve onlar gibi bâtıl akîdeleriyle kendilerini ateşlere atanların hallerindeki fecaate dahi bir işaret yok değil ise de, yalnız onları değil, iyi ve kötü bütün insanları saracak olan ve gerek hakk uğrunda ve gerek bâtıl peşinde can vermek için çırpınıp serilenlerin hepsine tealluku bulunan bir günün hevlini tasavvur ettirmektedir. Alûsî'nin naklettiği üzere Te'vilât sahibi, demiştir ki: «Bunun te'vilinde bir kaç vech üzere ihtilâf etmişler ise de, hepsi bir mânâya râci'dir. O günün hevlinden hayret ve ıztıraba işarettir. Katade'den rivayet olunduğu vech ile bir takımları şunu ihtiyar eylemişler ve demişlerdir ki: İnsanlar, mahşere çağırıldıkları sıra çağıran dâîye doğru uçuşmakta ve nizamsız gelip gidişdeki perişanlıkta ve za'f-u zillette ve kesret-ü intişarda uçuşup çırpınan müteferrık pervanelere teşbih olunmuşlardır.» Bu mânâ ise, Kamer sûresindeki يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ (*"Sen de onlardan yüz çevir, o gün ki çağırıcı görülmedik müdhiş bir şeye çağırır. Gözleri düzgün düşkün kabirlerden çıkarlar, sanki çıvgın çekirgeler. Gibi çağırana koşarak."* Kamer-54/6-8) mazmunu olduğundan buradaki feraş-ı mebsûs teşbihi, oradaki cerad-i münteşir teşbihi mânâsında demek olur. Nitekim Ferra, arzda intişar eden ve dehşetle yekdiğeri üzerine yığılan gavğa-i cerad, yâni çekirge hurdelerine de feraş denildiğini söylemiş olduğundan feraş-ı mebsûs, cerad-ı münteşir demek olduğuna kail olanlar da olmuştur. Lâkin umumiyyetle lûgat ve tefsirlerde mâruf olan feraş bâlâda beyan

---

Hevlin: Korku, korku verici, ürkmek. Dehşet, yılgınlık. **Gavğa:** Döğüşme, kavga.

olunduğu üzere pervanelerdir. Bununla beraber ikisine de teşbihten maksud, o günün dehşetinden hayret ve ıztırabı tasvir olmak itibariyle asıl mânâ bir demektir. Şu kadar ki, cerad-ı münteşirde zarar haysiyyeti, pervanede ise, ibtilâ haysiyyeti daha bariz görünür. Bir de pervaneler, heyecanı zamanında hep bir cihete değil, her biri muhtelif cihette deveran ederek dağılır, bayılırlar. Çekirgeler ise, intişarında kesret ile yığılara bir semte müteveccihen çıvgın bir halde dalgalanır giderler. Bu itibar ile feraş-ı mebsûs ba's zamanında muhtelif insanların, muhtelif cihetlere fırlayıp yayılışları halini, cerad-i münteşirde kesret ile bir semte sevk edilişleri halini ifade eder denilmiştir.

Hasılı o gün o Karia öyle çarpacak ki, insanlar feraş-ı mebsûs gibi olacak, وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ **dağlar da, ihn-i menfuş gibi olacak.** Dağlar, böyle olunca insanların ne hale geleceği artık kıyas olunabilirse olunsun. O halde rahmet-i İlâhiyye yetişmeyecek olursa, vay o insanların haline!

İHN: Yün, ve bahusus muhtelif renkte elvan yün, **MENFUŞ** da, didilmiş, yâni eczası parmaklarla birbirinden ayrılıp dağılmakta veya hallâçla atılmakta bulunan demektir ki, zerre zerre uçuştuğu haldir. Zira dağlar, evvelâ dekk olunacak, sonra kesîben mehîla olacak, sonra bulut gibi geçerek ihn-i menfuş gibi olacak, sonra da serab olacaktır. Bu iki hal, yâni insanların feraş-ı mebsûs gibi ve dağların ihn-i menfuş gibi olmaları hali, bizim idrakâtımıza göre bütün küre-i arzın bir volkan gibi infilâk edip patlaması halini tasavvur ettirdiği gibi son zaman muharebelerinin o hali almağa doğru giden tahribatı manzaralarını da göz önüne getirmektedir. Bununla beraber burada yalnız insanları nihayet ölüme sevk etmek üzere parçalayıp seren sa'ka-i memat değil, evvelki Sûrenin اِذَا بُعْثِرَ مَا فِى الْقُبُورِ (*"O zelzele, o kıyamet günü arzın ağırlıklarını çıkardığı ve o kabirlerde gömülenler deşilip fırlatıldığı."* Âdiyat-100/9) âyetinden anlaşıldığı vechiyle يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ (*"Kabirlerden çıkarlar."* Kamer-54/7) mantukunca, kabirlerden fırlatıp ba's-ü nüşur ile âhirette hesab ve mîzan için mahşere sevk edecek olan Kıyam nefhasına kadar şamil bir mânâdadır ve bu itibar iledir ki, hakikatı bizim dirayetlerimizin tasavvurları hududundan haric ve ancak ihbar-i İlâhî ile gayb-i hakka eren iman sahasına dahil bir haysiyyeti haiz olduğu, وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ (*"Ne bildirdi ki sana, nedir o karia."* Karia-101/3) hitabiyle ifham olunmuştur. Bundan dolayı Kıyametin mebdei olan feza' nefhasından فَرِيقٌ فِى الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِى السَّعِيرِ (*"Bir fırka cennette bir fırka sairde."* Şûrâ-42/7) ayırdımının tahakkuk edeceği fasl-ı kaza hengâmına kadar imtidad edecek olan bu Karia günü, iki safhaya münkasım demektir ki, birincisi: Nefha-i sa'k ile nefha-i kıyamın ayırdım günü

Dekk: Vurmak, dökmek, parça parça etmek, delil. **Mehilâ:** Korkulu yer, korkunç ve tehlikeli yer.

olan mîzan ve fasıl hengâmına kadar olan haşr-ü neşir safhası. İkincisi de: İnsanların, فَرِيقٌ فِى الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِى السَّعِيرِ ("Bir fırka cennette bir fırka sairde." Şûrâ-42/7) olmak üzere iki kısma ayrıldıkları fasl-ü hüküm lâhzasından ötesi, yâni ehl-i cennetin cennete, ehl-i cehennemin cehenneme sevk ve idhalleriyle hükmün icrası devri demek olan ebediyyet safhasıdır. İşte Karianın umuma şamil olan birinci safhasını beyandan sonra netice ve müntehası bulunan ve insanları said ve şakî iki kısma ayıracak olan bu ikinci safhasını tafsîl ile buyuruluyor ki:

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ İşte o gün mîzanları ağır basan her kimse.

MEVAZÎN: Mizanın cem'idir. Zira aslı vezinden «وزن» ile mîvzandır. «واو» sâkin makabli meksur olduğu için yaya kalb edilmiştir. Maamafîh mevazîn, mevzunun cem'î de olur. Mâlûm ki, mîzan, tarti aleti, eşyanın veznini, yâni sıklet nisbetini ölçmeğe mahsus olan terazi demektir. Maamafih sıklete mahsus olmayarak adalet ve hukuk gibi mânevî olan her hangi bir nisbeti mukayese ile tâyin için dahi mecaz olarak kullanılır. Nitekim cemi' ve tarh gibi bir hesab ameliyyesinin doğruluğunu denemek için yapılan mukabil ameliyyeye mîzân tâbir edilmek mütearef olduğu gibi bir hesab defterinin matlûb ve zimmetinin mukayesesine dahi mîzan denilir ve yine mâlûm ki, bir mîzanın ağır gelmesi, ağır basması, onunla tartılan mevzunun ağırlığıyle mütenasibdir. Asıl maksud da, mevzunun veznidir. Onun için burada da mevazîn mizanın veya mevzunun cem'i olmak üzere iki kavil rivayet edilmiştir. Nitekim Râzî der ki: «Mevazînde iki kavil vardır.

BİRİSİ: Mevzûnün cem'i olmasıdır ki, İndallâh vezin ve kıymeti olan ameldir. Ferra, buna kail olmuş ve demiştir ki: «Bunun nazîri: Bende senin dirheminin mîzanı, senin dirheminin vezni ile bir dirhem var ve benim evim senin evinin tam mîzanında ve veznindedir. Yâni tam hızasında veya dengidir denilmesindeki mânâdır.»

İKİNCİSİ: Mîzanın cem'idir. İbn Abbas, demiştir ki: «Mîzanın bir deli ve iki keffesi vardır. Onda ancak ameller vezn olunur. Mutîin hasenâtı en güzel surette getirilir, rüchanı olunca cennet onun olur. Kâfirin de seyyiatı en çirkin surette getirilir, vezni hafif gelir, nâra girer. Hasen'den de: İki keffesi vardır. Fakat tasvif olunamaz, diye mervidir. Mütekellimîn demişlerdir ki: Hasenât ve seyyiâtın kendileri hususa inkızalarından sonra kabili vezin değildir. Ancak yazılmış oldukları suhuf-i a'mal tartılır. Yâhud nur hasenât alâmeti kılınır, zulmet seyyiât, alameti kılınır, yahudhasenat, sureti hasene ile, seyyiat, suret-i kabîha

---

Mutî: Veren, itâ eden, terbiyeli, isyan etmeyen, rahat. **Rüchane:** Üstünlü, yükseklik, üstün olma, fazile.

ila tecessüm eder de o suretle sıklet ve hıffet zâhir olur. Bunun fâidesi de adalet-i İlâhiyye izhar ve ma'ziretler kat' edilmek için halkın toplandığı cemiyyet-i kübrâ içinde hasenât sahibinin güzel hal ve etvarı zâhir olarak süruru müzdad olması ve seyyiât sahibinin çirkin hal ve etvarı zâhir olarak kepaze ve rüsvay olmasıdır.» Bâzıları da vezn, kaza-yı seviyy ve hükm-i âdilir demişler. Mücahid, A'meş ve Dahhâk, buna kail olmuşlar. Müteahhırînden bir çoğu da bunu ihtiyar eylemişler ve demişlerdir ki: «Mizân ile ancak ecsamın sıkletleri mikdarı bilinebilir, a'razı münkaziye olan a'malin mekadîri onunla nasıl vezn olunur? Lâkin şunu itiraf etmek lâzım gelir ki, bunun mânâsı mutlak mîzan ve vezni inkâr değil, a'malin cismanî mîzan ile tartılamayacağını söylemektir. Yoksa velev mânevî olsun iki şey beyninde bir hak mi'yar ve mîzanı olmayınca bir adalet tecellîsi tasavvur olunamaz. Onun içindir ki, اللّٰهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ ("*O Allahtır ki hakka dair kitap ve mizan indirdi.*" Şûrâ-42/17) buyurulmuştur. وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا ("*Biz ise kıyamet günü için mizanlara adaleti koruz da hiç bir nefis zerrece zulm edilmez.*" Enbiya-21/47) buyurulduğu üzere Kıyamet günü için konulacak olan adalet mîzanları da aynî mânâda olarak adaleti hakkiyle tecelli ettirmek üzere vaz' olunacak hak kanunu olmalıdır ki, Kıyametin bütün şuriş ve buhranı onun izhar ettiği adalet mîzanıyle hall-ü fasla •erilecektir demek olur. Bu mânâ ile mîzanın tatbîkı ise, yalnız ecsamda değil, a'razda da cereyan eder. Nasıl ki, hararet ve bürudet gibi a'razdan olan şeylerde kendilerine mahsus mîzanlarla tartılır. Şu halde وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ ("*Hem vezn o gün tam haktır.*" A'râf-7/8) buyurulduğu üzere Kıyamet günü hakk olduğunda şübhe olmayan vezn-i a'malin de gereği gibi bir mîzanı olmak ve her mîzan gibi onun da nokta-i tevazünü iş'ar eden bir dil ile iki tarafı bulunmak iktiza ederse de, amellerin hakikatine göre bunun mahiyyet ve keyfiyyetinin ta'yin ve tavsîfi bizim idrâk ve dirayetimizin ihatası sahasından uzatır. Onun için demişlerdir ki, vezn-ü mîzanın hakkiyyetine iman lâzım olmakla beraber, keyfiyyetinin ta'yin ve tavsîfi bizim idrâk ve dirayetimizin ihatası sahasından uzaktır. Onun için demişlerdir ki, vezn-ü mîzanın hakkiyyetine iman lâzım olmakla beraber, keyfiyyetinin tafsîline iman şart değildir. Maamafih şunu da itiraf etmek iktiza eder ki, amellerin cismani bir surette vezni de hiç tasavvur olunamaz değildir. Zira ameller kendileri mahiyyetleri itibariyle cisim değil iseler de, eserleri itibariyle cismanî haysiyyet ve kıymetleri haiz oldularında da şübhe yoktur. Bütün ecsamın hilkati, fiil-i İlâhî olduğu gibi insanlar en güzel sun'u amelleriyle

---

Etvar: Tavırlar, haller, davranışlar. **Müzdad:** Çoğaltılmış, ziyadeleştirilmiş. **Şuriş:** Karışıklık, kargaşalık. **Bürudet:** Soğukluk, soğuk olmak, hararetsizlik.

müsabeka ve imtihan edilmek için yaradılmışlar ve hayat memat ile mübtelâ kılınmışlardır. Bu cihetle ameller Allah yanında değeri olan sevab veya ikab ile karşılanmak için âhirette üzerlerine terettüb edecek asâr nokta-i nazarından iktisab edecekleri surete göre bir mîzan ile tartılmak iktiza eder. Dünyada bunların akıl ve mantık, ilim, şerîat itibariyle mîzanları indirilmiş olduğu gibi indallah hakikat âlemindeki haysiyetlerine göre de bir mîzanları var demektir ki, bu, onların âhiret neş'etinde zuhur edecekleri hakikî suretleriyle mütenasib olan bir mîzan olarak ruhanî ve cismanî her iki haysiyyetle de tecelli edebilir. İşte İbn Abbas Hazretleri'nden mervî olan hasenatın, suret-i haseneleri ve seyyiatın suret-i kabîhaları ile tartılmaları kazıyyesi de asâr itibariyle vezinleri demek olacağı gibi defter-i a'malin vezni veya alâmetleri olan nur ve zulmetin vezni hakkındaki kaviller veya rivayetler de yine asâr itibariyle vezin mânâsına raci' olur. Bunların her birine delâlet eden eserler de vârid olmuştur. Binaenaleyh vezn-i a'malin netice itibariyle hüküm ve adalet-i ilâhiyyeyi izhar mânâsı müteyakkan olmakla beraber lâyık olan herhangi bir suret ile mîzan-ı hata hakiaten vezni mânâsı da imkânsız değildir ve şu halde a'malin mutlâka vezin ve mîzanını inkâr, küfr olursa da keyfiyyeti hakkındaki tafsîlâtı inkâr, küfre müeddî olmaz. Bundan dolayı Âlûsî, demiştir ki: «Bu âyet vezn-i a'male işarettir ve buna hakikat olarak iman vâcibdir. Ancak münkiri ikfar olunmaz [1]. Ve bu vezin, tetayür-i suhuftan ve sağdan ve soldan verilip alınışından ve sual-ü hesabdan sonradır. Vâhidî ve daha başkaları böyle zikretmişlerdir. Ve «Kenzü'l-Esrar» sahibi de, buna cezm eylemiştir. Ve o, bir lisanı ve arz u semavatın atbakı gibi iki keffesi bulunan bir mîzan ile olacaktır ki, mahiyyetini ancak Allah bilir.

İbn Abbas'dan ve Hasan-i Basrî'den böyle rivayet olunmuştur. Ve Şerh,i mekasıdde, Müfessirînden çoğuna nisbet edilmiştir. «Nevadirü'l-Usul»de mezkûr olduğuna göre mekânı da, cennet ile nar arasıdır. Eşher ve esahh olan da bu, cemîî ümem ve cemîi a'mal için zikrolunduğu üzere bir mîzandır. Cemi' sigasıyle مَوَازِينُهُ buyurulması ise, ya كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ (*"Âd gönderilen Resulleri tekzib etti."* Şuarâ-26/123) gibi ta'zîm için veya شابت مفارقه kabîlinden eczası itibariyle, yâhud itibarî tegayürle efradının teaddüdü itibariyledir ki, şairin:

[1] Yâni zâhiri vech ile cismanî mânâyı inkâr edip de adalete hamil gibi mecaza kail olanlar küfre nisbet olunmaz. Zira onlar münkir değil, müevvildirler. Nassın da te'vile ihtimali derkârdır. Yoksa mutlâka vezin, Kur'ân'da sarih olduğu için inkârı, küfr olacağında şübhe yoktur.

Müteyakkan: Teyakkun eden, yakin ve kati olarak şübhesiz bilen. **Müeddî:** Eda eden, tediye eden, ödeyen, sebep olan. **İkfal:** Kefil gösterme, tellüf ettirme. **Tetayür:** Uçuşma, uçuşup dağılma. **Ümem:** Ümmetler, milletler.

لمعان برق او شعاع شموس

Mısraındaki şümus gibidir. Mevzunun cem'i olduğuna göre ise, te'vile hacet yoktur. Sıklet de, ruchan mânâsına olmak münakaşasız olur.

Böyle mevazîni ağır basan güzel amelleri galib gelen kısım, فَهُوَ فِى عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ artık o, bir îşe-i raziyededir. Razî bir hayat, hoşnud bir geçim ve yaşayış içindedir. Hakikatte razî ve hoşnud olmak ayşın, hayatın şânı değil, sahibinin sıfatı olduğundan zâhiren ifadenin hakkı, ayş, razı olmak değil, marzî olmak, yâni عِيشَةٍ مَرْضِيَّةٍ denilmek iken hilâfı zâhir olarak فِى عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ buyurulması beliğ ve nükteyi haizdir ki, rızanın tasavvurlar fevkinde olan kemalini belâgatle ifade ederek sahibinin o hayata ehliyyet-i kâmilesini, hem raziye, hem merdiyye makamında bulunduğunu iş'ar eyler. Yâni öyle güzel bir hayat ve meîşet ki, güzel amelleriyle ona sebeb olan kimseyi sade râzî ve hoşnud etmekle kalmaz, aynî zamanda onu, يَا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِى اِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِى فِى عِبَادِى وَادْخُلِى جَنَّتِى (*"Ey o rabbına muti olan nefsi mutmeinne. Sen dön o rabbına hem radiye olarak hem merdiyye de. Gir kullarım içine. Gir cennetime."* Fecr-89/27-30) mısdakınca nefs-i raziye makamından, nefs-i merdiyye makamına yükselterek ebediyyen mes'ud edecek ve ondan asla ayrılmak istemiyecek vech ile kendisini bütün hoşnudlukla sarar, ebedî bir rıza ve hoşnudî muhîti içinde ihata eder, kuşatır, donatır. Âlûsî, der ki: «Meşhur olan burada râziye, nisbet babından olmaktır, yâni zat-ı rıza: Rızalı hoşnudluklu bir ayş demektir. Nefsi kelimede veya isnadda mecaz olarak râziyenin merdiyye mânâsına olması da tecviz edilmiştir ki, bunun hakikatı, sahibinin raziy olacağı bir ayş demek olur. Meanî kitablarında mükarrer olduğu üzere bunda istiare-i mekniyye ve tahyîliyye dahi tecviz edilmiştir. Lâkin bâzı ecille burada nefis bir beyanda bulunmuş ve demiştir ki, neseb babından olanlar, ذى كذا diye te'vil olunur ve müennes getirilmez. Çünkü bir mevsuf üzerine cereyan ettirilmeyip câmidlere ilhak olunur. Sirafî'den de şöyle nakl edilmiş: عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ 'de, «ها» 'nın sükutu mes'elesinde yaptıkları ta'lile kadh ederek demiştir ki: «Halbuki bunda iki vecih vardır. Birisi: O meişet, ehline razî olmuştur, onlardan hoşnud olarak kendilerine mülâzimdir. Onları bırakmaz, ayrılmaz mânâsına olmasıdır. Diğeri de: «ها» allâme, râviye gibi mübaleğa için olmaktır. Bir de şöyle tevcih olunmuştur. «ها» 'nın lüzumu, «يا» 'nın sukutiyle bünyeye halel vermemek içindir. كلبة مجربة ve ناقة مشلية gibi. Halbuki ظبية مطفل ومشدان derler müf'il ve mif'al babı müenneslenmez, maamafi «مسكينة» gibi bâzılarında «ها» idhal ettikleri de vardır. Sonra demiştir ki: Kabule lâyık olan budur. Bunun hasılı bir kaç vechle cevabdır.

Tahyiliyye: Akla getirme, zihinde canlandırma

BİRİNCİSİ: Burada raziye nisbet babından değil, ism-i fâildir, mânânın lâzımı murad olunmuştur. Zira bir şeye razî olan ve dileyen, ona mülâzamet eder. Bu, mecazı mürsel veya isti'aredir. İsnadda mecaz olup zikrolunan mânâ, hasılını beyan olmak da câizdir.

İKİNCİSİ: «ة» mübaleğa için olmaktır. Bu da allâme gibi fe'al veznine muhtas değildir. Onun için râviye ile de temsil eylemiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Mu'telde «ة»'nın ilhakı bünyeyi muhafeza için olmaktır. Mıskake, ya şâzdır yâhud mu'telli muza'afa benzetmektir.» Âlûsî, bunu naklettikten sonra: «Bunu hıfzet, çünkü nefîstir, kitabların ekserîsi ondan halîdir.» diye de bir ihtar yapmıştır. Bir çok hususta bu عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ terkibi misal olarak zikredile geldiği için biz de, bu izahı kaydetmeğe lüzum gördük.

Tahyîliyye (Tahyilat): Akla getirme, fikre getirme, zihinde canlandırma.

وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ **Ve emmâ mîzanları hafif gelen her kimse,** yânî hasenesi olmayan yâhud seyyiâtı ağır basıp da hasenâtı hafif gelen kısımdan olan kimse, فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ **artık onun anası hâviyedir.** Yâni varacağı yeri yatağı, kucağına sığınacağı ana vatanı hâviyedir. Barınacak, yeri kalmayacak, artık hâviye denilen cehennem uçurumunun kucağına atılacaktır. Diğer bir mânâ ile o öyle sukut edecektir ki, anası ağlayıp yıkılacaktır. Diğer bir mânâ ile onun ümm-i dimağı, yânî beyninin kökü hâviye olacak, tepe takla cehennemin dibine atılacak öyle kaynayacaktır. O hâviyenin ne olduğuna, mahiyyetine gelince şöyle beyan buyruluyor: وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ **Bildin mi ki, o hâviye nedir?** «مَا» istifhamı inkârî, «هِيَهْ» hâviyeye raci müennes zamiri هِيَ dir. Âhirindeki «ه» fasıla için hâi sekittir. أَصْلُ مَا هِيَ dir. Mahiyyeti neden ibarettir? نَارٌ حَامِيَةٌ **Bir nar-ı hâmiyedir.** Yâni şiddetli, kızışgın bir ateş, Bundan sonraki surede cehim diye zikrolunacak olan cehennem ateşi daha sonra Hümeze suresinde tarif olunacak olan Allah ateşidir.

Kamus'ta: الهاوية ، هاوية cehennemin isimlerindendir. Yukarıdan aşağıya düşmek, sukut etmek mânâsına hüviy ve heveyandan müştak ism-i fâil olarak sakıt mânâsına gelir ve cevv-i heva gibi içi boş, derin, düşüldükçe düşülür engin uçuruma, mehvat gibi sukut mahalline denilir. هُوَّةٌ çukur demek olduğu gibi hâviye de mütemadiyen, aşağı doğru düşen uçurum veya uçuruma düşen demek olabilir. Bu mânâdan cehenneme ism olmuştur. Ve Âlûsî'nin nakl ettiği vech ile denilmiştir ki: «Ona, hâviye ıtlak edilmesi, gayet derin olmasındandır. Bazıları da, narın en aşağı kapısına tahsis etmişlerdir. İncil tercemelerinde de haviyeye tesadüf olunur. Ümm-i hâviye denilmesine gelince: Bunda işaret ettiğimiz vech ile üç mânâ söylenmiştir:

Mehvat: Çöl, sahra, iki şeyin arası.

BİRİNCİSİ: Ümm, ana mânâsından me'va, yânî varılacak, kucağına sığınılıp barınılacak yurd ve yatak mânâsına istiare tarikiyle mecazdır. Zira ana kucağı, çocuğun sığınıp barınacağı ilticagâhı olmak hasebiyle me'va ona teşbih edilmiştir ki, bunda, pek acıklı bir tehakküm vardır. Nihayet sığınıp varacağı en şefkatli anası, hâmisi, kızgın ateş olan hâviyeden ibaret bulunan bir kimsenin halindeki felâket ve fecaatın şiddet ve azametini teemmül etmeli.

İKİNCİSİ: Arablar, bir kimsenin helâkine dua makamında kinaye tarikiyle هَوَتْ اُمُّهُ derler ki, anası ağlayıp düşesi bayılası demek gibidir. Zîra bir kimse düştüğü, helâk olduğu zaman anası ağlar, merakından düşer bayılır. Bu bizim anası ağlasın, yâhud anası ağladı, yâhud anası ağlayasıca tabirlerimizi andırır. Maamafih kahrolası, Allah canını alası قَاتَلَهُ اللّٰهُ duaları gibi, هَوَتْ اُمُّهُ duası da her zaman vukuu matlûb olan dualardan olmayıp teaccüb ve takdir ve medh için de söylenir. Nitekim Kâ'b ibn Sa'd-i Ğanevî'nin şu beyti bu kabîlden olarak mâruftur:

هَوَتْ اُمُّهُ مَا يَبْعَثُ الصُّبْحُ غَادِيًا   وَمَا ذَا يَرُدُّ اللَّيْلُ حِينَ يَؤُبُ

«Anası ağlaya düşsün, o giderken sabah ne gönderdi ve dönerken gece ne çevirdi, yâni ne kahrıman, ne afacan adamdı!»

Hamase'nin şu beyti de o kabildendir.

هَوَتْ اُمُّهُمْ : مَاذَا بِهِمْ يَوْمَ صُرِّعُوا   بِجَيْشَانَ مِنْ اَسْبَابِ مَجْدٍ تَصَرَّمَا

اَبَوْا اَنْ يَفِرُّوا وَالْقَنَا فِي نُحُورِهِمْ   وَاَنْ يَرْتَقُوا مِنْ خَشْيَةِ الْمَوْتِ سُلَّمَا

فَلَوْ اَنَّهُمْ فَرُّوا لَكَانُوا اَعِزَّةً   وَلٰكِنْ رَاَوْا صَبْرًا عَلَى الْمَوْتِ اَكْرَمَا

Anaları bayılası, ne olmuşda onlara yıkıldıkları gün; Ceyşan nam mahalde, inkıta etmiş olan mecd-ü şeref esbabından dolayı, mızraklar gerdanlarında iken kaçmak ve ölüm korkusundan bir merdivene çıkmak istemediler. Eğer kaçsalardı yine aziz olacaklardı, velâkin ölüme karşı sabrı daha ziyade âlicenablık

İşte Katade'den bir rivayet olarak mervi olduğu üzere bir çok müfessirîn, فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌ işbu hevet ümmühu tabirinden olduğunu söylemişlerdir. Sahib-i Keşşaf ve «Müfredat»'ta Râgıb, bunu tercih eylemiştir. Sahib-i Keşif, bunun عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ kavline tıbak san'atını havî olması itibariyle daha güzel, daha bedi' olduğunu söylemiş, Taybî de buna azhar demiştir. Bu mânâda ümm, hakikaten ana demek olduğu gibi hâviye de cehennemin ismi değil, sakıta mânâsına demektir. Yâni anası düşmüştür demek olup bununla Karia, helâk-ü ukubetinin şiddetinden kinaye edilmiş olur. Bunun inceliğinde şübhe yoktur. Lâkin bu surette «mâhie»

zamiri «haviye»'ye raci' olmayıp kelâmın medlûlünden anlaşılan, yâni anasını ağlatan «dâhiye»'ye raci' olmak lâzım gelir. Halbuki evvelki mânâda hâviyeye rucuu zâhir, istiare i'tibariyle mübaleğa belâgatı de şübhesiz olduğu için daha vâzıhtır.

ÜÇÜNCÜSÜ: Yine Katâde'den ve Ebu Salih'ten ve İkrime ve Kelbî ve saireden mervi olduğu üzere ümm, ümm-i dimağ ve ümm-i re's, yâni başından beyninin aslı ve kökü mânâsına olmaktır ki, bu surette hâviye, cehennem demek de, ona sakıta demek de olabilir. Yâni beyninin kökü hâviye olmuştur. Yâhud tepetaklak hâviyeye yuvarlanmıştır demek olur. Çünkü tepesi aşağı olarak cehenneme atılacaktır. Binaenaleyh «mahiye» zamirinde de iki vecih ceryan eder. Nar, «hiye nârün» takdirinde mübteda-i mahzufun haberidir.

HÂMİYE, yâni şiddeti hararet mânâsına «hami» den kızgın, kızışgın demektir. حَمِيَ الوَطِيسُ furun kızıştı demek olduğu gibi, حَمِيَ الشَّمْسُ وَالنَّارُ güneş ve ateş kızıştı hararetleri şiddetlendi demektir. Masdarı, hamyen ve humyen ve humüyyan gelir. Ateş zaten kızgın demek, iken nar denildikten sonra bir de hamiye diye tavsîfi, sair ateşlerin buna nisbetle sanki hamiye değil, soğuk imişler gibi hafif kalacaklarını iş'ar eden bir teşdiddir. İşte o Kariada mîzanları hafif gelenlerin akibeti budur.

TEKÂSÛR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 8

Tekâsür Sûresi, buna Ashab arasında Makbüre Sûresi denildiği dahi mervidir. Meşhuru, Mekkî'dir. Maamafih ihtilâf da edilmiştir. Ebu Hayyan: «Cemîi müfessirîn kavlince Mekkî'dir, Buhârî, Medenî demiştir» diyor. Suyutî de: «Eşheri Mekkî'dir, muhtar olan Medenî'dir, demiş.» Âlûsî de, Mekkî olduğunu ale'l-itlak zikrettikden sonra Ebu Hayyan'ın kavlini ve Süyutî'nin atîde nakledeceğimiz esbab-ı nüzul miyanında Medeniyyet'i andıran İbn Ebî Hâtim rivayetiyle muhtarına istidlâlini nakledip «Medenî olduğuna edillenin kuvvetinden dolayı bâzı ecille hakk olan budur dedi» diye bir tercih kaydeylemiştir. Lâkin Mekkiyyet'i eşher denildikten sonra, ona karşı âhâd ile istidlâlin kuvveti garîb olur.

Âyetleri: Bilitfak sekizdir.

Fasılası: م ، ن ، ر harfleridir.

Bu Sûre, Karia üzerine bir nasîhat ve inzardır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

أَلْهٰكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ ثُمَّ كَلَّا
سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾
ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾ ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Oyaladı o çokluk kuruntusu sizleri. 2- Tâ.. ziyaret edişinize kadar kabirleri. 3- Öyle değil, ilerde bileceksiniz. 4- Sonra öyle değil, ilerde bileceksiniz. 5- Öyle değil, ilme'l-yakîn bilseniz. 6- Kasem olsun o cahimi çaresiz göreceksiniz. 7- Sonra kasem olsun onu çaresiz ayne'l-yakîn göreceksiniz. 8- Sonra kasem olsun o gün, o naîmden muhakkak sorulacaksınız.

أَلْهٰيكُمُ İl'ha etti sizleri.

ELHA: Lehivden if'aldir. «وار» râbiaten vaki' olduğu için, yaye kalb edildiğinden elif, ya'dan mübeddel olarak yazılır. Eğlence demek olan lehvin aslı gaflet olduğundan ilha, eğlemek, boş birşey ile iğfal ve işgal eyleyerek oyalamak, işinden alıkoymakdır. اَلتَّكَاثُرُ

TEKÂSÜR: Çokluk kurumu, gururu, iddiası. Kesretten tefâul. Biz çoğuz, hayır biz çoğuz diye yekdiğeriyle çokluk yarışı, çokluk gösterişi etmek, çokluk sevdası veya çokluk izharı ile kurumlanmak, tefahur eylemektir ki, ehl-i dünyanın umumiyyetle kapılıp aldandığı bir gurur haletidir. Neyin çokluğu ve neden alıkoyduğu zâhiren tasrih olunmayarak ilhâ ve tekâsür mutlak zikredilmiştir. Zira makamın iktizasına göre zihin, muhtemil olan her şeye zâhib olabilmek itibariyle ıtlâkın bir belâgati şamilesi vardır. Bununla beraber mânen takyîde delâled eder karînede yok değildir.

EVVELÂ: İlha, oyalamak, iştiğal edilmesi lâzım gelen hakikî maksaddan ve mühim olan iş ve vazîfeden eğleyip alıkoymak demek olduğu ve bundan evvelki Surede karia ve mîzan zikredilmiş bulunduğu gibi bundan sonra da kabirler zikrolunacağı cihetle ilha, gerek vacib ve gerek mendub olan vezaîf ve a'malden, İnsanın hakikaten işine yarar mâya'nisi, maksudu olması lâzım gelen, zikir, mârifet, tefekkür, tedebbür, şükür, tâat ve ibadet gibi umur-ı muhimmeden alıkoymak, tekâsür de buna mukabil âhirette işe yaramayacak, o karia günü ameller tartılırken mîzanda ağır basmayacak, o nar-ı hamiyeden korumayacak ve binaenaleyh fânî dünyada insanı aldatıp âhirete yalnız hesab, hüsran, azâb bırakacak olan gurur meta'ı şeylerin çokluğuyla tefahür demek olacağı anlaşılır ki, Sure-î Hadid'deki, اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ "(*"Dünya hayat bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda bir tefahur ve mal-ü evladda bir çokluk yarışından ibarettir."* Hadid-57/20) âyeti mantuku demektir. Nitekim Buhârî'de, İbn Abbas'dan: «mal ve evlâdda tekâsür» denilmiştir.

Takyîd-Kayıt ve şarta başlanma. Şart koşma, deftere yazmak. Harfe nokta ve harake koyma. **Hamiye:** Gayret, namustan gelen gayretle utanma ve kızma.

SANİYEN: التَّكَاثُرُ 'de «ال» ahd için olarak sebeb-i nüzuldeki mânâya işaret olur. Bunda ise, bir kaç rivayet vardır. Bir çok Müfessirînin zikretiklerine göre Benî Abdi Menaf ile Benî Sehm, «hangimiz daha çoğuz» diye tefâhur edişmişlerdi. Abdi Menaf oğulları çok geldi. Bunun üzerine Benî Sehm: «Bizi, dediler, cahiliyyede bağıy, helâk etti, haydin hem sağ olanlarımızı hem ölmüş bulunanlarımızı sayışalım!» Bunda da Sehm oğullar çok geldi. Bu Sure bunun üzerine nâzil oldu. Bazı rivayette de, kabirlere kadar gittiler.» İbn Ebi Hatim'in Ebi Büreyde'den bir tahrîcine göre de: «Ensar kabîlelerinden Benî Hâris ve Benî Hars tefahur ve tekâsür etmişler, bir taraf: «Bizde fülân ve fülân gibiler var» demiş, diğerleri de, öyle demişler. Böyle dirileriyle tefahur ettikten sonra: «Haydin kabirlere gidelim» demişler. Varmışlar, bir taraf kabirlere işaret ederek: «Sizde fülân ve fülân gibiler var mı?» demiş. Diğerleri de o suretle mukabele etmişlerdi. أَلْهَيكُمُ التَّكَاثُرُ bunun üzerine nâzil oldu, demiştir. Bu iki rivayete göre demek sebeb-i nüzul, ölülerle dahî iftihar edecek derecede aded ile tekâsürdür. Bu mânâda olan tekâsürler de delâleten buna ilhak edilmek lâzım gelir. Ancak evvelkinde bilfiil kabirlere kadar gidilmemiş, sade kabirlerde bulunan ölülerin nam ve adedi anılarak tefahur olunmuştur. Diğerinde ise, bilfiil kabirlere kadar da gidilmiştir. Bir de Ensar Medîne'de olduğu için bununla, Surenin Medeneî olduğuna da istidlâl edilmişir. Evvelki ise, meşhuru vech ile Mekkî olduğunu gösterir.

Bunlardan başka, İbn Cerir ve Âlûsî'nin kaydettiği vech ile Buhâri, Übeyy ibn Kâ'b radıyallahü anh'ten tahric eylemişlerdir. Demiştir ki: «Biz şu, لَوْ اَنَّ لِابْنِ اٰدَمَ وَادِيَيْنِ مِنْ مَالٍ لَتَمَنّٰى وَادِيًا ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ اٰدَمَ اِلَّا التُّرَابُ ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ تَابَ yâni «*Âdem oğlunun iki vadî malı olsa, üçüncü bir vadî daha temennî ederdi, Âdem oğlunun karnını ancak toprak doldurur, sonra Allah tevbe edene kabul ile nazar buyurur.»* (Buhari: Rikak-10) kelâmını Kur'ân'dan görürdük. أَلْهَيكُمُ التَّكَاثُرُ (الى اخرها) nâzil oldu.» Tirmizî ve İbn Cerir, Abdullah ibn Şihhir'den tahric eylemişlerdir ki: Müşarünileyh, Peygamber sallallahü aleyhi vesellem hazretlerinin huzuruna varmış. Resulullah, أَلْهَيكُمُ التَّكَاثُرُ okuyormuş, buyurmuş: يَقُولُ ابْنُ اٰدَمَ مَالِى مَالِى وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكَ اِلَّا مَا تَصَدَّقْتَ فَاَمْضَيْتَ اَوْ اَكَلْتَ فَاَفْنَيْتَ اَوْ لَبِسْتَ فَاَبْلَيْتَ «*Yâni Âdem oğlu malım malım der, halbuki malından sana ancak tesadduk edip geçirdiğin, yâhud yeyip tükettiğin, yâhud giyip çürüttüğünden başka ne var?»* (Müslim: Zühd-31) Tirmizî, bu hadîs hasendir, sahihtir der. İbn Cerir de, derki: «Resulullah'ın ... أَلْهَيكُمُ okuyup da akibinde öyle buyurması tekâsürün mal tekâsürü olduğunu iş'ar eder. İşte bu rivayetlerden dolayı müfessirînin bir kısmı

Bağıy: Azgın, zalim. **İlhak:** İlave etmek, eklemek, katlamak.

evvelki rivayetlere nazaran bu tekâsürden murad, aded çokluğuyla tefahur olduğuna kail olmuşlar, bir kısmı da sonraki rivayete nazaran mal tekâsürü olduğuna kail olmuşlardır. Evvelkiler, sebeb-i nüzul olmakta zâhir olduğu gibi sonrakide Resulullah'dan varid olan sahih bir tefsir olduğu cihetle Buharî'nin de işaret ettiği vech ile ikisini de cem'etmek âyetin ıtlâkına daha muvafık ve evvelâ beyan olunan izaha ve Sure-i Hadid âyetine de mutabıktır. Şu halde bundan ale'l-umum her şeyde çokluk yarışının mezmum olması lâzım gelmez, çokluğuyla iftihar edilecek şeyler de vardır. Râzî de, der ki: Âyet, tekâsür ve tefahurun mezmum olduğuna delâlet ediyor. Akıl da saadâti hakikiyye de tekâsür ve tefahurun gayr-i mezmum olduğuna delâlet eder. Hazret-i Abbas'ın sikayet elinde olmasıyla tefahuru ve şeybenin miftah elinde olmasiyle tefahuru üzerine Hazret-i Ali: «Ben, kılıcımla küfrün hortumunu kestim, küfür, müsle, yâni burunu, kulağı kesik oldu da siz müslüman oldunuz» demişti. Bu onların gücüne gitmişti. Bunun üzerine Sure-i Tevbe'de, اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ (*"Ya siz hacılara sakalığı ve mescidi haramda umreciliği Allah'a ve ahiret gününe iman edipte Allah yolunda cihat etmekte bulunan gibi mi tuttunuz."* Tevbe-9/19) âyeti nâzil oldu diye varid olan rivayet de bu cümledendir. وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (*"Fakat rabbının nimetini anlat da anlat."* Duhâ-93/11) âyetinin tefsirinde de insanın başkaları tarafından kendisine iktida olunacağını zannettiği takdirde taat ve mehasini ahlâk ile tahdisi nimet olmak üzere iftihar etmesi câiz olduğuna dair söz geçmiştir. Binaenaleyh sabit olur ki, mezmum olan mutlak tekâsür değildir. Belki ilimde, taatte, ahlâki hamîdede tekâsür memduh ve mahmuddur. Ve hayratın aslı odur. Onun için اَلتَّكَاثُرُ deki, «ال» istiğrak için değil, ahd-i sâbık içindir ki, o da dünya lezâiz ve alâikiyle tekâsürdür. Çünkü Allah'a taat ve ubudiyyetten alıkoyan odur. Bu cihet akıllarda mukarrer ve edyanda müttefekunaleyh olduğu cihetle tekâsür üzerine harf-ı târif idhali güzel olmuştur.» Biz de, şunu ilâve edelim ki, hayratta müsabeka, yarış yalnız câiz olmakla kalmaz aynî zamanda سَابِقُوا emirler ile memurünbih olduğunda da şübhe yoktur. فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ (*"Haydin hep hayırlara koşun, yarışın."* Bakara-2/148) emir وَفٖى ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ (*"İşte ona imrensin artık imrenenler."* Mutaffifîn-83/26) terğibdir. Razî'nin akıldan muradı da, bu gibi nususun delâletleri olmak gerektir. Bununla beraber hayrat ve taatteki çokluk yarışında da Allah için ihsan ve ihlâs ve tahdîs-i nimet halleriyle riya ve kibir tarzında gurur ve tefahuru ayırmak, اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا (*"Herhalde Allah kurumlu*

Mehasini: İyilikler, Güzel tavırlar. **Alâikiyle:** Münasebetler, alakalar. **Edyan:** Dinler. **İdhali:** Dahil etmek, içine almak, sokmak. **Memürün-bih:** Emrolunan şey. **Nüsus:** Naslar.

öğüngen olanların hiç birisini sevmez." Nisâ-4/36) وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ (*"Ve size verdiğine de güvenmeyesiniz."* Hadid-57/23) gibi âyât-ı celile mazmunlarını unutmamak lâzım gelir. Zira hayır ve güzel amellerin güzelliği ve mîzanda ağır gelmesi, yalnız kemiyyetlerindeki çokluğundan dolayı değil, daha ziyade keyfiyyetlerindeki hulûs ve ihsan iledir. Zira قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ (*"Deki: Murdarla temiz bir olmaz; Murdarın çokluğu tuhafına gitsede."* Mâide-5/100) buyurulmuştur. Burada mezmum olan tekâsür de o gibi güzel amellerden alıkoyan ve mahiyyetinde bir nevi' lehiv bulunan tekâsürdür. Bunun nihayet kabre gidinceye kadar aldatan öyle dünyevî şeylere müteallık tekâsür olduğuna şu da delâlet eyler. حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ **Tâ makbüreleri ziyaretinize kadar.** Buna, üç mânâ verilmiştir.

BİRİNCİ: İlk zikrolunan sebeb-i nüzul rivayetlerine göre: tekâsür, kesret dâvâsiyle gurur ve iftihar sizleri öyle oyaladı. Allah'a taat ve gadabından korunmak için yapılacak kârlı işlerinizden öyle alıkoydu ki, dirileri bitirdiniz de hattâ kabirlerdeki ölüleri saymaya, onlarla iftihar etmeğe kadar gittiniz. Halbuki kabirleri ziyaret edenlerin çoklukla mağrurlanması, ölülerle öğünüp sevinmesi değil, onlardan ibret alarak gafletten uyanması ve o kızgın ateşten kurtulmak için mîzanda ağır basacak salih amellere çalışmaları iktiza eder, demektir. Bu surette birinci rivayete göre, mekabiri ziyaret, ölüleri saymakla tefahurden mecaz veya kinaye olmuş olur ki, Keşşaf, bunu tercih eylemiştir. İkinci rivayete göre ise, mecaz ve kinayeye hacet yoktur. İkisinde de, زُرْتُمْ ، أَلْهَيكُمْ fiilleri hakikati üzere mazî mânâsınadırlar. Onun için ekser Müfessirîn, âyetin zâhiri evvelki rivayetler mucebince vaki' olan adeden tekâsür ve tefahura daha ziyade müntabık olduğunu söylemişlerdir. İbn Cerîr'in rivayet ettiği vech ile Katâde, şöyle demiştir: «Biz, Benî fülandan ekseriz, biz Benî fülandan akdemiz diyorlar ve halbuki hergün sonlarına kadar düştükçe düşüyorlardı. Vallahi, hep böyle gittiler, nihayet hepsi ehl-i kuburdan oldular.» Şu halde bu mânâda olan diğer vâhî tekâsür ve tefahur gururları bundan bilibare değil, biddelâle anlaşılmış, bundan sonraki كَلَّا zecri de bu sebeble yapılmış olur.

İKİNCİSİ: TEKÂSÜR, yâni dünya hırsı, mal ve evlâd ve aded çokluğuyla tefahur sevdası, sizleri öyle iğfal etti, eğledi, oyaladı ki, kabirlere gittiniz ölüm lahzasına kadar, yâni canlarınız çıkıncıya kadar ömürlerinizi öyle dünyayı tutmak için sarf ettiniz, boşuna eğlence ile geçirdiniz, akibetiniz, âhiretiniz için

---

Hulûs: Halislik, sağlık, samimiyet, halis dostluk. **Lehiv:** Günahlı, şehevi, nefsâni, meşguliyet. **Müntabık:** İntibak eden, birbirine uyan, uygun. **Vâhi:** Mânâsız, saçma, ehemmiyetsiz, ahmak, düşkün, zaif. **Tefahur:** Fahirlenmek, iftihar etmek. **Zecr:** Cebren, Zorlayıcı.

sa'y-ü amelde bulunmadınız, sade mal ve evlâd çoğaltmayı düşündünüz, nihayet ölüm haline geldiniz, ölmek gömülmek üzere bulunuyorsunuz. Ey öyle olan gafiller, sizler kendinizi kurtaramayacaksınız, cehennemi boylayacaksınız demektir. Bu surette kabir ziyareti, ölüm halinden veya ölümden ibaret olur. Nitekim bu mânâda Ahtal, şöyle demiş:

لَنْ يَخْلُصَ الْعَامَ خَلِيلٌ عَشْرًا ذَاقَ الضِّمَادَ اَوْ يَزُورُ قَبْرًا

Bu sene, hiç bir dost (yahud hiçbir zevc) on gece asude kalamayacak (veya safa ile işret edemiyecek) ya, yara sargısının acısını tatmıştır, yahud kabri ziyaret edecektir. «Halil» noktalı veya noktasız, «aşr» aynın fethi veya kesri iki rivayet vardır.

Cerîr de, ona şöyle demiştir.

زَارَ الْقُبُورَ اَبُو مَالِكٍ فَاَصْبَحَ اَلْاَمَ زُوَّارِهَا

Ebu Malik, kabirleri ziyaret etti, fakat onları ziyaret edenlerin en leimî, en alçağı oldu.

ÜÇÜNCÜSÜ: Tirmizî, İbn Cerîr ve İbn Münzir ve daha bâzıları, Hazret-i Ali kerremallahü vechehten tahric eylemişlerdir. Demiştir ki: «Biz, kabir azâbı hakında şekk eder dururduk. Tâ, اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ nâzil olana kadar.» Demek ki, حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ **kabir azâbını tadıncıya kadar demektir.** Yâhud bu mânâyı iş'ar etmekte ve bunun bilhassa tekâsür kendilerini oyalamış olanlara te'allukunu göstermektedir. Çünkü o harîs kâfirler, kabre girdikleri veya girecekleri gün o gafletten uyanacak, bütün ömürlerince çoğaltmak için oyalandıkları fâni şeylerden ayrıldıklarını ve yalnız vebalini yüklenip kaldıklarını görecelerdir.

Bu iki vecihte kabre girince o lehiv ve tekâsürün kalmayacağına işaret edilmiş olur ve زُرْتُمْ 'ya muzari' mânâsında olup vukuunun muhakkak olmasına binaen mazî sıgasiyle ifade edilmiştir. Yâhud mazîde ölmüş bulunanlar taglîb olunmuş, yâhud tekâsür hırsı yüzünden ölmek üzere bulunanlar veya efradın tekâsür hırsı ile inkıraza yüz tutmuş olan kavm kabre gitmek, kabir azâbı çekmek halinde tasvir edilmiş demek olur. Hattâ اَنْ زُرْتُمْ takdirinde olarak masdar ile müevvel, yâni ziyaretinize kadar demek olduğu için zaman mânâsından münselih de olur. Tamamen mazî mânâsını muhafaza etmek üzere Ebu Müslim: «Allah Teâlâ, bu Sûreyi Kıyamet günü kâfirlere serzeniş olarak söyleyecek» demiş ise de كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ (*"Öyle değil ilmel yakın bilseniz"* Tekâsür-102/5)

İnkıraz: Sönme, zeval bulma. **Münselih:** Soyulmuş, derisi yüzülmüş, sıyrılıp çıkan, soyunan, son gününe yetişmiş.

hitabı, bu mânâya pek yakışmaz. Kıyamette değil, dünyada veya kabirde bir hitab olmasını iktiza eder.

Hikâye olunur ki, A'rabînin birisi, bu âyeti işittiği zaman şöyle demiştir: «Kâ'be'nin Rabbine kasem ederim ki, kavim, kıyamet için ba'solunacak. Çünkü zâir munsarıftır, mukîm değildir.» Ömer ibn Abdilazîz Hazretleri'nden de şöyle rivayet olunmuştur. «Ziyaret eden kimse lâbüd dönecek, ya cennete, ya nâra gidecektir.» demiş. Zâirin, ziyaret yerinde çok durmaması da gerek olduğu için denilmiştir ki, bunda ölülerin kabirlerde pek çok durmayacağına da işaret vardır.

Bâlâdaki izahâttan anlaşılacağı vech ile âyette, حَتّٰى ، تَكَاثُرُ 'ün de اَلْهٰى 'nın da gayeti olmak muhtemildir. Öyle tekâsür ettiniz ki hattâ kabirleri ziyaret ettiniz, ölülerle tefahur eylediniz. Yâhud öyle ilhâ etti, eğlendirdiki ölülerle tefahur etmek üzere kabirleri ziyaret ettiniz, o derece eğlendiniz, yâhud ölünceye, ölecek hale gelinceye, kabir acısını tadıncıya kadar eğlendiniz demek olabilir. Evvelki sebeb-i nüzul rivayetleri birinci ve ikinciye sonraki de sonrakine muvafık olur. Evvelkilerde gayet, mugayyâda dahil olarak kabir ziyareti tekâsür ve ilhanın a'zamı haddi demek olur. Sonrakinde ise gayet, mugayyâdan haric olup kabre gidilmekle tekâsür ve ilhâ nihayete ermiş, kalmamış olur. Âyetin zâhirine en muvafık olan da evvelkilerdir. Bu ise, kabir ziyareti tekâsürün, ilhânın son derecesi olmak i'tibariyle zemm-ü nehyini ifade eden bir tevbih demektir. Lâkin bu zemm ve nehiy mutlak değil, mezarlar ve mezardakilerle tekâsür ve tefahur ve ilhâ mahiyyetinde olmak kaydiyle mukayyeddir. Şu halde böyle olmayanlar, bu hükme dahil olmaz mefhum-ı muhalifte kalmış bulunur ki, bunun da icmalen hükmü burada meskûtün anh olmak veya mefhumı gaye ile amel edenlere göre cevaza işaret eylemektir. Meskûtün anh olduğu takdirde de âhireti tezekkür hikmetiyle meşruiyyeti, Hadîs-i Nebevî ile beyan olunmuştur. Zira Ebu Davud'un rivayet ettiği vech ile, نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا فَاِنَّهَا تُذَكِّرُكُمُ الآخِرَةَ daha şayi' olan diğer bir lâfızda: كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ اَلَا فَزُورُوهَا yâni «*Sizi ziyareti kuburdan nehy etmiştim, haydin onları ziyaret edin. Çünkü o size âhireti andırır*» (Müslim: Cenaiz-106) buyurulmuştur. Gerçi bu hadîs mütevâtir olmadığı için âyeti ne tahsis, ne takyid-ü nesh edemez. Onun için bunda söylenen nehiy, âyetteki nehiydir denemez. Lâkin âyetin sâkit veya mücmel olduğu noktaları beyan eder. Ve önce kubur ziyaretinin taraf-ı Peygamberî'den nehy edilmiş bu-

---

Lâbüd: Çok lazım, elzem gerekli, her halde, mutlaka muhakkak, ayrılık yok. **Tefahur:** İftihar etmek, kendini iyi görüp kusurundan gaflet etmek. **İstiğrak:** Gark olmak, dalmak dalgınlık. **Münakis:** Akseden, geri dönen. **Kaziyye:** Hüküm, bir hükmü ifade eden kelâm, karar, fikir, ifâde, hükmeylemek, hükmet. **İras:** Sebep olmak, gerekmek.

lunduğunu da ihbar eyler. Bundan dolayı Fahr-i Razî, bu âyetin mânâsını izah ederken der ki: «Bununla Allah Teâlâ, onları nefislerinden ta'cib ediyor ki, şöyle demek gibidir: Siz, ne büyük şaşkınlık ediyorsunuz. Farz ediniz ki siz, ölülerinizle daha çoksunuz, fakat ondan ne çıkar, size onun ne menfaati olur. Zira ziyaret, bir mevzıa gitmektir. Bu ise, bir çok maksadlarla olur. Onların en mühimmi ve riayete en lâyık olanı kalbi inceltmek ve hubb-i dünyayı izale ederek âhireti düşünmektir. Çünkü kabirleri müşahede etmek, onu irâs eder. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm: كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ اَلَا فَزُورُوهَا فَاِنَّهَا تُذَكِّرُ buyurmuştur. Sizler ise onun aksini yaptınız, kalb kasveti ve hubb-i dünyaya istiğrak ile kabirleri ziyaret ettiniz, işte kaziyye böyle mün'akis olduğu için Allah Teâlâ da bunu, ta'cib mı'razında zikir buyurdu.» Yine bu mânâdan dolayı denilmiştir ki: «Bu âyet, geçmişlerle çokluk taslamak ve onunla mübahat ve tefahur etmek için ziyaret-i kuburu iksar edenlere tevbîhtir. İbret almak ve âhireti düşünmek için ziyaret edenlere değil. Nitekim ... نَهَيْتُكُمْ Ebu Davûd hadîsi, onun meşru'iyyetine işaret eder.» Bu söz doğrudur. Zira Âyet, ziyaret-i kuburu ale'l-ıtlak zemmetmiş değil, tekâsür ve tefahur suretiyle ziyaretleri zemm-ü tevbih etmiş, diğer ciheti mefhum-i gaye ile meskût bırakmış, onun da âhireti tezkir için olanlarını hadîs, meşru' kılınmıştır. Fakat garibdir ki, Âlûsî buna, وَلَا يَخْفَى اَنَّ الْآيَةَ بِمَعْزِلٍ عَنْ ذَلِكَ diye âyetin te'alluku olmadığını söyleyerek i'tiraz etmiş, sonra da kısmen tasdîk ederek: «Evet, mezardaki ile tefahur etmek veya ziyaret ile mübahat eylemek için kubur ziyaretinin zemminde söz yoktur. Nasıl ki, Mütesavvifeye nisbet iddia eden ceheleden bir çokları, meşayihin عَلَيْهِمُ الرَّحْمَنُ kuburlarını ziyarette öyle yapıyorlar, onunla beraber taat i'tikad ettikleri bir takım münkerat, yol diye tuttukları bir takım şenayi ve daha ne işler yapmaktadırlar ki, onlara satırların sineleri dar gelir» demiştir. Görülüyor ki, kendisi de zemmi tefahur ve tebahî ile takyid etmiş, sonra da onu bir takım münkerat ve şenayi' irtikâbına vesîle ittihaz eden ceheleye şiddetle hücum etmeğe zemin tutarak kabir ziyareti itti'az ve tezekkür için de olsa câiz değilmiş zann ettirecek gibi ileri gitmiştir. Maksadı, hadîsin delâlet eylediği ibret ve tezkir hikmetiyle meşru olan ziyareti inkâr değil, mefhum-i muhalif mu'teber olmamak itibariyle âyetin ondan sâkit olduğunu ve asıl mentuku mezmum olan ziyaretleri zem siyakında bulunduğunu söylemek olacaktır. Fakat bu münasebetle hadîsin işareti ile meşru'iyyet cihetini dahi izah etmiş olan evvelki sözü intikad etmesi doğru

---

Ta'cib: Acayib şeyler, tuhaf şeyler. **İksar:** Çoğaltma, fazlalaştırma. **Tevbih:** Azarlama, levm etme. **Meskût:** Söylenmemiş, sükut edilmiş. **Mütesavvifa:** Sofular, mutasavvıflar. **Mentuk:** Noktalanmış, noktalı.

değildir.

Filvaki şeref-ü şan ile gitmiş ekâbir-i eslâfın, âba ve ecdadın mehasin ve kemalâtına vâris olmayan, onların hayrat ve hasenatlariyle ahlâkî fazîletlerini daha ileri götürmek için kendilerinde yaşatmayan, onların hâyat ve akibetlerini mülâhaza ve tefekkür ile ibret almak, o suretle kendisinin sonunu düşünmek istemeyip de sade onların nam ve şanlariyle öğünmek, ölmüşlerin çokluğuyla mağrurlanmak, çürümüş kemikleriyle iftihar etmek, gömülmüş bulundukları kabirleri çiğneyerek üzerlerinde düğün ve eğlence yapar gibi ciciler bicilerle eğlenmek, yanı başında aç kalan komşusunu düşünmeyip de kimseye fâide olmaz. İsraftan başka ad verilmez masraflar bile yaparak gösteriş için kabir ziyaretlerine gidenlerin kabir ziyaretini aksî garazlarla su-i istimâl etmiş, tekâsür kendilerini iğfal eylemiş, temamen أَلْهَيكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (*"Oyaladı o çokluk kuruntusu sizleri. Ta ziyaret edişinize kadar kabirleri."* Tekâsür-103/1-2) mantukunda dahil ve zemm-ü tevbihine müstehık olduklarını ihtar etmek doğrudur lâkin kabir ziyaretinin meşru olan ciheti yokmuş ve bu âyette ondan bahis münasebet almazmış gibi zannettirmek doğru değildir. Kütüb-i Fıkhiyye'de ziyaret-i kaburun meşru'iyyeti ve âdabı hakkında bahis vardır. Ezcümle, «Dürr-i muhtar»'da, «Ziyaret-i kuburda beis yoktur, velev kadınlar için olsun. Çünkü كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ اَلاَ فَزُورُوهَا hadîsi vardır.» İmdad, Müctebâ, Bahir ve Redd-i Muhtar'da: «Doğrusu hadîste emrolduğu için mendubdur.» «Redd-i Muhtar»'da: «Her hafta ziyaret olunur, efdal olan Cum'a, Cum'a ertesi, Pazar, Pazartesi, Perşembe günleridir. İlh... «Fethü'l-Kadîr»'de: «Sünnet, kaimen duadır. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm Bekîa çıkdığında öyle yapıyordu ve diyordu ki: اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ [1] وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّهُ بِكُمْ لاَ حِقُونَ yâni *«Selâm sizlere mü'minler kavminin yurdu, biz de inşaallah sizlere lâhık olacağız.»* (Müslim: Cenaiz-102) «Şerh-i lübab»'da «Ziyaretin âdabındandır.» Zâir, müteveffanın baş ucundan değil, ayak ucundan gelir, lâkin bu mümmkün olduğu takdirdedir. Yoksa Aleyhissalâtü vesselâm bir meyyitin başı ucunda Sûre-i Bakara'nın evvelini, diğer bir meyyitin ayak ucunda da âhirini okumuş olduğu sâbittir. Âdabından biri de sahih olan اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ lâfziyle selâm vermektir. Aleykümüsselâm değil. Zira şöyle varid olmuştur: اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّهُ بِكُمْ لاَ حِقُونَ نَسْأَلُ اللّهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ Sonra kaimen dua eder, oturursa hal-i hayatındaki mertebesine göre

---

[1] Denilir ki, dar lâfzı mukhamdır yâhud zikri lâzım kabîlindendir. Çünkü dare selâm verilince sakinlerine evleviyyetle verilmiş olur. İbn Abidin.

Eslâf: Selefler, evvelkiler, geçmişler. Kaimen: Ayakta durarak yıkılmamış, canlı olarak. Lâhık: Yetişen, ulaşan, erişen, eklenen, katılan. Emvat: Meyyitler, ölüler.

uzak veya yakın oturur ve Kur'ân'dan kolayına geleni okur. Ezcümle, Fatiha ve Sûre-i Bakara'nın evvelini مُفْلِحُونَ 'e kadar ve Âyete'l-kürsi ve Âmenerrasul ve Sûre-i Yâsin ve Tebârekelmülk, ve Sûre-i Tekâsür ve on iki yâhud on bir yâhud yedi yâhud üç kere İhlâs, okuyabildiğini okur, sonra: اللهُمَّ اوْصِلْ ثَوَابَ مَا قَرَأْنَاهُ اِلى فُلَانٍ اَوْ اِلَيْهِمْ Allahım, okuduğumuzun sevabını fülâna (yâhud onlara) isal eyle, der.» Gerek kıraat ve gerek sair amellerden meyyite sevab ihdası hakkında İbn Abid'înde tafsilât vardır. Hulâsası: Hacc anilgayr bahsinde ulemamız tasrih etmişlerdir ki, insan, salât veya savm veya sadaka veya diğer amelinin sevabını başkasına yapabilir, (Hidaye). Hattâ «Muhît»'den naklen «Tatarhaniyye»'nin zekâtında: Tasadduk eden için efdal olan cemi'i mü'minin ve mü'minat için niyyet etmektir. Çünkü o, onlara vasıl olur, kendi ecrinden de bir şey eksilmez.» «Bahir»'de: «Bir kimse namaz kılsa veya oruç tutsa veya sadaka verse de sevabını gerek ahyadan ve gerek emvattan başkasına yapsa câiz olur. Ve sevabı Ehl-i Sünnet ve'l-cemaa indinde onlara vasıl olur.» (Bedayi'). Hafız ibn Teymiyye, kıraat sevabının Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri'ne ihdasını men'etmek istemiş. Çünkü: «O'nun, Cenab-ı Refi'ine ancak izniyle cür'et olunabilir. O ise, O'na salavât getirmek ve O'nun için vesîle istemektir demiş.» Sübkî ve daha diğerleri ise, bu gibi hususta izni hassa ihtiyac olmadığını İbn Ömer'den ve daha başkalarından misal iraesiyle beyan ederek onu reddetmişler. İlh...

İmam-ı A'zam, İmam Ebu Yûsuf'a vasiyyetnamesinde şöyle demiştir: «Sultanından ilme muvafık olmayan birşey gördüğün vakit onu, kendisine itaatinle beraber an. Çünkü onun eli senin elinden kuvvetlidir. Ona: «Ben, senin sultan olduğun, başkaları üzerinde sultayı haiz bulunduğun şeyde sana mutîim, ancak siretinde ilme muvafık olmayan birşey arz edeceğim» dersin. Bunu, sultanın yanında bir kerre yaparsan kâfîdir. Zira muvazabat ve devam edersen belki sana kahrederler. Bunda da, dînin kali olur. Şayed senin dînde ciddiyyetini ve emir bilmârufe hırsını anlamak için onu bir iki kerre yaparsa, bir kerre daha yaptığı zaman yanına sen yalnızca gir ve dînde nasîhat et. Eğer ehl-i bid'at ise, sultan olsa da münazare et. Allah'ın Kitabı'ndan ve Resulullah'ın Sünneti'nden mâhazarini söyle. Kabul ederse ne â'lâ, etmezse artık seni ondan hıfz etmesini Allah Teâlâ'dan dile ve ölümü an. Üstadın ve kendilerinden ilim ahzettiğin kimseler için istiğfar eyle ve tilavete devam et. Kuburu ve meşayihi ve mevazii mübarekeyi çok ziyaret eyle.»

Ahya: Diri olanlar, hay olanlar, canlılar. **Muvazabet:** Lüzümlu olmak, icab etmek. **Kali:** Kökten söküp atan, kökünden çıkaran. **Mâhazar:** Daha evvelden hazır olan. **Mevazı:** Mevziler, yerler.

Hep bunlar, ziyareti kuburun da meşruiyyetini, hikmetini, zamanını, usul ve adabını göstermektedir. Şayan-ı dikkattir ki, bunlarda ölülerden birşey istemek, «yetiş ya fülan» gibi istimdad etmek yoktur. Ancak selam vermek, نَسْأَلُ اللّٰهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ gibi gerek diriler ve gerek ölüler hakkında selâmet ve muafiyyet için Allah'a dua etmek ve Kur'ân okuyup sevabını hediyye etmek ve bilhassa geridekilerin de onlara iltihak edeceğini düşünerek iman-ı kâmil ile gitmek için hazırlanmak üzere İnşaallah diye meşiyyet-i İlâhiyye'ye sığınmak vardır ki, bunun hasılı ölülerden birşey dilenmeksizin onlara sade ruhlarını şâd edecek, İndallah mertebelerini yükseltecek sevab hediyye edip her ne dileyecekse Allah'dan dilemek ve bütün kalbiyle âhireti, sonunda o kabirlere gidileceği ve o kabirlerin deşileceği ve gönüllerdekinin derileceği, insanların feras-ı mebsûs ve dağların ihn-i menfuş gibi olacağı ve amellerin tartılıp mîzanları ağır basanların îşe-i razıyeye ve hafif gelenlerin nâr-ı hamiyeye ayrılacağı günü düşünüp Allah'a iman-ı kâmil ve amel-i salih ile ermek azmini takviye ederek insanları aldatan tefahur ve tekâsür hırsından sıyrılıp mizanda ağır basacak hayır işlerle hayatın feyz-u semeresini iktitafa çalışmaktır. Ölenler, İndallah mertebelerine göre ya îşe-i raziyeye veya nâr-ı hamiyeye gitmek üzere Allah'a rucu' etmiş veya irca' olunmuşlardır. Berhayat olanlar da, اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ sevdikleriyle haşr olunacaklarından, iyileri sevenler iyilerle, kötüleri sevenler de kötülerle haşrolunacaklardır. Sevginin kıymeti de, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ (*"İman edenler ise Allah için sevgice daha kuvvetlidirler."* Bakara-2/165) Allah için olmak ve قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ (*"De Ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah da sizleri sevsin."* Al-i İmran-3/31) emri mucebince Allah için ittiba' bulunmak haysiyyetiyledir. Yoksa ölenler İndallah ne kadar iyi olurlarsa olsunlar, تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"O bir ümmet geldi geçti, ona kendi kazandığı, size de kendi kazandığınız, siz onların amellerinden sorulacak değilsiniz."* Bakara-2/134) hükmünce geçmişlerdir. Onların kazancı kendilerine, sizin kazancınız sizedir, siz onların amellerinden mes'ul olacak değilsinizdir. Onun için onlarla tefahur tekâsürün mânâsı yoktur. اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sade sana ederiz kulluğu ibadeti ve sade senden dileriz avni inayeti ya rab!"* Fatiha-1/5) Mîsakı mucebince ibadet ve istiane ise, ancak Allah'adır. Allah için halka iane memduh ve me'murünbih ise de, halkdan tese'ül mazmumdur. Dirilerden istenmesi caiz olmayan şeyleri ölülerden istemenin hiç yakışmayacağı da bedîhîdir. Onlardan istifade onların ahval ve sîretlerini

---

Feraş: Pervane denilen kelebek. **Mebsûs:** Dağılmış, paramparça olmuş. **İş:** Yaşayış, yaşamak. **İane:** Yardım, imdad.

düşünerek ilmi,ameli eerlerinden ve güzel siretlerini yaşatmak suretiyle ruhaniyyetlerinden istifadedir. [1] Onun için İbn Abidîn rahmetullahi aleyhi, «Redd-i muhtar»'da der ki: «Evliya, Allah'a yakınlıkda mütefavitdirler. Ziyaret edenlerin menfaatleri de mârifetleri ve sırları nisbetindedir.» Bir insanın bir kitabdan bir müşkilini halletmesi geçmişlerden bir istifadesi olduğu gibi, bir kabri ziyaretle bir kitab okur gibi tefekkürün uyandıracağı hatıralara göre bir te'sir alması da tabiîdir. Bunun en güzeli de husule gelen rikat-i kalb ile âhiret hissini duyup o intibah ile hayata dönmek ve gaflet perdesini sıyırıp kalan ömrünü hayr-ü hasanat ile Hakk'a kavuşanlara iltihak etmek üzere Hakk yolunda salih amellerle geçirmek azmini beslemektir ki, hadîs-i şerifte buna: «Çünkü o, sizi âhireti tezekkür ettirir» diye tenbih buyurulmuştur. Böyle intibah ile ibret alınması lâzım gelen kabir ziyaretini zıddına olarak tefahur gururuyla tekâsür için yapmak, kasvetin, gafletin son derecesi olduğundan dolayı öyle yapanlara: أَلْهَيكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (*"Oyaladı o çokluk kuruntusu sizleri. Ta ziyaret edişinize adar kabirleri."* Tekâsür-102/1-2) hitabiyle tevbîh buyurulmuştur. Bu izah, kabir ziyareti hakikat mânâsına olduğu takdirdedir. Buna, «tekâsür sizi tâ kabirleri ziyaret edişinize kadar ilhâ etti, yâni kabirleri ziyaret ettiğiniz zaman o tekâsür ve ilhâ kalmadı veya kalmaz» mânâsı verildiği takdirde gaye mugayyadan haric olacağından kabir ziyaretlerinin dünya hırsına tekâsür ve ilhâya nihayet vereceğine de işaret edilmiş olur. Lâkin yukarıda beyan olunduğu üzere müfessirîn bu taktirde kabir ziyareti hakikat mânâsına olmayıp ölümden kinaye olacağını söylemişlerdir. Çünkü tekâsüre suret-i kat'iyyede nihayet veren ölümdür. Gerçi bir ölü başında bulunmak ve bir cenazeyi kabre götürüp defn etmek veya sonra kabrini ziyaret eylemek hallerinde de izah olunduğu vech ile kalbi olanlara bu intibah ve tezkir hükmü inkişaf etmez değil ise de bu, umumî ve kat'î olmadığı gibi bunlar, hakikatte hep ölümün fer'i ve lâzımıdırlar. Bir de bunlar, murad olunduğu takdirde memnu' ve mezmum değil, kelâmın sevkı gayeye müteveccih olarak vacib veya mendûb olmak iktiza eder. Yâni asıl maksad, ilha-yı beyan ile zecr-ü tevbîhden ziyade ziyareti kubura sevk demek olur. Fakat bu hadd-i zatında güzel bir mânâ olmakla beraber, bundan sonraki ile zecre muvafık ol-

---

[1] İbn emal merhum risalelerinden «Hadîs-i Erbaîn» diye kırk hadîsi şerh eden bir risalesinde, üçüncü hadîs olarak: إِذَا تَحَيَّرْتُمْ فِي الْأُمُورِ فَاسْتَعِينُوا مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ hadîsini de zikir ve şerh etmiştir. Fakat tahricini, senedini zikreylememiş olduğundan bu hadîs, şayi' olmakla beraber lâfzının sıhhatı tesbit edilememiştir. Maamafih mânâsı dua teabbüd mahiyyetinde olmamak şartiyle zikrettiğimiz gibi kabil-i izahtır şübhe yok ki, اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ (*"Sabr-ü salat ile yardım isteyin."* Bakara-2/153) daha doğrudur.

Mütefavit: Birbirinden farklı, çeşitli. Zamanca birbirinden ayrı.

maz. Çünkü sev icabınca kelâmın men'-u zecri doğrudan doğru ziyarete müteveccih olmak lâzım gelir. Bu ise, tenafî ve tenakuz olur. Bundan anlaşılır ki, kelâmın mâsîka lehi, ziyaret-i kubur değil, ilhâ ve tekâsür ile tevbihtir. Kelâmın men'-u zecri de, ona müteveccihdir. Evvelki vecihlerde ise, tekâsür için olan mezmum ziyareti kubur mevzu-ı bahsolarak gaye, mugayyada dahil olduğu için bu mahzur varid olmadığı gibi gaye, mugayyadan, mâsîka lehten haric olmak üzere mevt mânâsına olduğu takdirde de varid olmaz. Ve meâl şu olur: Tekâsür, sizleri öyle igfal etti ki, tâ canlarınız çıkıncaya, tenleriniz kabirlere girinciye kadar كَلَّا **iş öyle değil.** Sakının öyle kabir ziyaretine varıncaya adar tekâsür ve tefahur ile oyalanmayın, sonu kabre varan dünyada ehemm olan vazîfeyi unutup da boş, fanî şeylerle eğlenip oyalanmak, tekâsürle mağrurlanmak aklı olanlara yakışmaz, hakikat zannettiğiniz gibi değil, سَوْفَ تَعْلَمُونَ **ileride bileceksiniz.** Ne büyük gaflette bulunduğunuzu, bulunduğunuz halin sonu ne kadar fena olduğunu akibetini gördüğünüz vakit anlıyacaksınız. ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ **"Sonra öyle değil ilerde bileceksiniz."** Evvelkini te'kiddir. ثُمَّ ikincinin evvelkinden eblâğ olduğuna delâlet içindir. Bir de, evvelki ölüm sırasında veya kabirde, ikincisi de, nüşur sırasında denilmiştir. كَلَّا **"Hayır öyle değil"** Evvelki zecirleri bir daha te'kiddir Râzî, der ki: "Bu iadenin güzel oluşu; çünkü her mevzi'de كَلَّا 'ya diğer mevziindekinden başka birşey tâkib ettirilmiştir. Bu şöyle demek gibidir: Yapmayıp azâba mustahıkk olacaksınız. Yapmayın daha diğer zararlara giriftar olacaksınız. Bu gibi tekrarlar ise, bülega' indinde mekruh değil, güzel bir müfiddir. Fakat Hasan'dan mervi olduğu üzere bu üçüncü كَلَّا 'nın Hakka mânâsına olması da yakışır, yâni doğrusu" لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ **yakın biliş bilseniz!..** Lisanımızda, Arabî'den olan yakîn ile sırf Türkçe olan yakın kelimelerini birbirine karıştırmamalıdır. Türkçe yakın, Arabca karib demek olduğu mâlûmdur. Maamafih Arabca olan yakîn de, dilimize öyle mâl olmuştur ki, çokları Türkçe yakını bile Arabîsi gibi yazarlar. Bu kelimenin ilmî ve edebî ıstılâhımızda kıymeti çok büyüktür. Bütün ilm ü fende aranan gaye bu yakine ermektir. Onun için: ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn tâbirleri de, birer kılişe olmuştur. Yukarılarda da geçtiği üzere yakîn aslında şeksiz ve tereddüdsüz ilim mânâsına yakn gibi masdar veya mübaleğalı ism-i fâil olup ilmin sıfâtından olarak müteareftir. Müteyakkan mânâsına mâlûmun sıfatı olarak da kullanılır. Bilhassa ölümün de ismi olmuştur. Râgıb, der ki: «İlmin sıfatı olan

---

Zecr-ü Tevbih: Men etme engel olma. **İlha:** Boş şeylerle meşgul olmak. **Tenafi:** Birbirine zıt ve muhalif olma. **Tevbih:** Azarlama, levm etme. **Mâsîka:** Yapışkan, zapteden istila eden, tutan. **Eblâğ:** En beliğ, daha beliğ.

yakîn, fehmin sebatiyle nefsin sükûnudur. Mârifetin ve dirayetin ve emsalinin fevkindedir. İlm-i yakîn denilir, mârifet-i yakîn denilmez. Seyyid'in beyanına göre de lügatte yakîn, şekk olmayan ilimdir. Istılâhta: «O şey, şöyledir diye öyle i'tikaddır ki, başka türlü olması mümkün değil, i'tikadı ile beraber vekıa mutabık ve zevâli gayr-i mümkün bir i'tikad ola.» Bu târifin ve ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn mertebelerinin izahı hakında Sûre-i Bakara'da وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (*"Ahirete yakıni de bunlar edinirler."* Bakara-2/4) ve Sûre-i Vakıa'da إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ (*"İşte budur hakikat hakkulyakîn."* Vakıa-56/95) âyetlerinde söz geçmişti ki bak! Burada şunu söyleyelim ki, bu âyette meful-i mutlak olan عِلْمَ الْيَقِينِ terkibinde yakînin üç mânâsına göre üç ihtimal vardır.

BİRİNCİSİ: Yakîn, ilmin sıfatı olmak mânâsiyle mevsufun sıfata veya ammın hassa izafeti kabîlinden olmasıdır ki, yakîn ilim, yakîn denilen sağlam biliş demektir.

İKİNCİSİ: İlmin mâlûmuna izafeti kabîlinden olmasıdır ki, emri müteyekane ilim, yâni yakînen mâlûmunuz bulunan şeyleri bilişiniz gibi demektir. Ekser Müfesserîn, bu mânâyı söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜSÜ: El-yakîn, mevt mânâsına olarak mevte ilim, ölümü biliş, yâhud mevt ilmi, ölüm bilgisi ile ilerini bilseniz demek olur. Bâzı müfessirîn de burada bu mânâyı vermişlerdir.

İnsanların ölümü bilişleri üç mertebedir.

BİRİNCİSİ: Her aklı olan emsalinin ölümünden istikra ve kıyas tarikiyle bilistidlâl kendinin öleceğini de şeksiz bilir ki, bu ilmü'l-yakîndir.

İKİNCİSİ: İhtizar halinde Melâikeyi ıyânen görmesiyle ölümünü bilir ki, bu da, aynü'l-yakîndir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Tam öldüğü andaki biliştir ki, o da, hakke'l-yakîndir. Önce ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn mâlûmu olan yakîn o zaman kendisi olarak tehakkuk etmiştir. İlme'l-yakîn, bu üç mertebeye amm olarak da kullanılır. Bu mânâlarla ilm-i yakîn ve ilm-i mevt tabiri, meselâ, ilm-i hesab, ilm-i tıb, ilm-i hayat, ilm-i ruh, ilm-i ilim ilm-i dîn, ilm-i hikmet tâbirleri kabîlinden olarak mânâ: Yakîn bilgisini, ölüm bilgisini hakkiyle bilseniz de o ilim ile ilerisini âkibetteki cezayı bilseniz!... demek olur. Sonra, bütün Müfessirîn burada, «لَوْ» 'in cevabı mahzuf olduğunda müttefik görünüyor. Ancak takdirinde bir iki vecih söylemişlerdir: 1) Eğer ilerisini ilme'l-yakîn bilseniz öyle yapmazdınız, tekâsür sizi oyalamazdı, diye makabli ile tâyîndir. 2) Zihinler mümkün olabilen her vechi düşünsün diye

---

Fehm: Anlayış, zihnen kavrayış. **Sükun:** Durgunluk, sakin olmak, hareketsizlik, dinmek, kesilmek. **Mahzuf:** Silinmiş, yerinden düşürülmüş. Kaldırılmış, hazf olunmuş. **Makabli:** Öndeki, üstteki geçmişteki.

ibham ile tehvili a'zamî derecede büyütmek üzere haziftir ki, eğer ilerisini ilme'l-yakîn bilseniz neler neler yapardınız, yâni öyle çalışır, öyle işler yapardınız ki, şimdi onun künhü târif ve tavsife sığmaz. Lâkin bilmiyorsunuz, cehl-ü gurur ile yanlış gidiyorsunuz, tekâsür ve tefahurle vakit geçiriyorsunuz demek olur. Mukakkîkînin muhtârı da bu ikinci vecihtir.

Bir çok kimseler ilim denilince, ilmin lâfını etmek, onunla süflî ve fânî maksadlar elde eylemek zann eder. Lâkırdisiyle tefahur ve tekâsür etmeyi, ilmi ve ilim namını mekasıd-ı hasîse için kullanmayı hüner sayar. Halbuki düşünülürse Müfessirînin ihtar ettikleri vech ile bu âyette ulemâya çok büyük tehdid vardır. Zirâ bu âyet, delâlet eyler ki, tekâsürün akibetindeki âfet ve felâkete yakîn hasıl olsa idi tefahur ve tekâsürden vaz geçerlerdi. Bu ise, şunu iktiza eyler: Demek ki, tekâsür ve tefahuru terk etmeyenler de yakîn hasıl olmaz. O halde ilmin hakîkatini sezmeyerek su-i istimal eden, bildiklerine imanı olmayan, bilgisiyle ilme yaraşır amelde bulunmayan, onunla beraber âlim namını taşımak istiyenlerin vay haline, vay haline! İlmin şiarından birisi ve hattâ en birincisi hüsn-ü amelin en şiddetli bâislerinden olmasıdır. O, amel zamanında önünde bulunursa rehber, müşeevvik, vâiz olur. Amel vaktı fevt olduktan sonra olursa o vakit de hasret ve nedamet olur. Bu hasret, şöyle bir misal ile temsil olunur: Bir yolcu kafilesi karanlık bir yerden geçmişler, geçerken ayaklarına ilişen bir takım taşlardan zahmet çekmişler. Bir çokları sâde o zahmetten bir an evvel sıyrılıp çıkmayı düşünerek geçip gitmişler. Bâzıları da o karanlıkta onlardan biraz alıp ceblerine torbalarına koymuşlar. Sonra karanlıktan çıktıkları vakit bakmışlar ki, o taşlar, cevahir imiş. O vakıt her iki kısım da hasret ve nedametle ah çekmiş. Almış olanlar: "Ah! neye daha çok almadık?" diye gam yemişler. Almıyanlar da: "Ah!.. neye biz hiç almadık?" diye çırpınıp dövünmüşler. İşte Kıyamet günü ehl-i Kıyametin hali bunun gibi olacaktır. Çalışanlar: «Neye daha iyi çalışmadık?" diye, çalışmıyanlar da: «Neye biz çalışmadık?" diye tehassür edeceklerdir. Onun için gençler, hayat ve memat için zulmetleri tenvir edecek olan yakîn ilmine çalışmalı, ilmi olanlar da güçleri yetebildiği kadar bilgilerini âhirette işlerine yarıyacak, mîzanlarında ağır basacak salih ameller yapmak için tatbîk ve icraya çalışmalı, dünya zevkı geçirmeye, dünyada kalacak servetler toplamaya uğraşmamalı, kazançlarını hakk-u hayr

---

İbham: Mübhem, kapalı bırakmak, belirsiz olmak, muayyen olmayan. **Tehvil.** Dehşet gösterme, korkutma. **Hazif:** Aradan çıkarma. **Mekasıd:** Maksatlar, hedefler. **Fevt:** Ölüm, mevt, kaybetme, elden çıkartma, kaçırma. **Müşevvık:** İsteğini arttıran, gayrete getiren, şevk veren, teşvik eden. **Cevahir:** Cevherler, Çok kıymetli maden veya taşlar. **Tehassür:** Dili tutulup, konuşamama.

uğrunda sarf eylemelidirler. Zîra bu dünya eğlenecek yer değildir, istikbal geçidi, sırat çok tehlikelidir. Buyuruluyor ki:

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ Vallahi, o cehîmi lâbüd göreceksiniz. O cahîm, evvelki Sûredeki hâviye, nar-ı hâmiye denilen kızgın ateştir. Bununla o, tefsîr edilmiş, Cehennem ateşi demek olduğu da anlatılmıştır. İlk bakışta bu âyet, yukarıki «لَوْ» 'in cevabı ve lâm-ı ibtidâ zann edilir. Lâkin öyle değildir. Demin beyean olunduğu vech ile «لَوْ» 'in cevabı mahzuf, bu lâm, kasem için olarak cümle mahzuf cevabın ta'lîli makamında re'sen vaîddir. Bunun doğrudan doğru «لَوْ» 'e cevab olmamasının sebebini Müfessirîn şöyle izah etmişlerdir: Zîra, «لامتناع الشّيء لامتناع غيره» : «لَوْ» 'dir. Yâni asıl vaz'ı, şartının ademi vukuundan dolayı cevabının ademi vukuunu ifade içindir. Şu halde bu cümle, ona cevab olsa idi mânâ, ilm-i yakîn bulunmadığından dolayı o cehennemin görülemediğini anlatmaktan ibaret oluru. Hal bu ise, sözün cereyanından ve bundan sonraki âyetlerin tevâlîsinden anlaşılıyor ki, murad, o cehîmin şimdi niçin görülmediğini beyan değil, ileride muhakkak olarak görüleceğini beyan ile inzardır. Bu ise, bunun «لَوْ» 'e cevab değil, müstakillen ibtida-i kelâm olduğuna karînedir. Bu surette de «لام» 'ın kasem için olması zâhirdir. Gerçi bunu, «لَوْ» 'e cevab yaparak ve rü'yeti ilim mânâsına kalb rü'yetine haml ederek dolayısiyle o inzar ve vaîd mânasını anlamak da mümkündür. Eğer ilme'l-yakîn bilseniz elbette o Cehîmi görecektiniz, yâni göreceğinizi muhakkak bilecek anlayacaktınız. Lâkin bilmiyorsunuz, onun için şimdi görmüyor anlamıyorsunuz amma ileride göreceğiniz muhakkak demek olabilir. Fakat bu daha dolambaçlı daha uzun bir te'vil ve takdir olur. Obirisi ise, daha sade ve daha vâzıhtır.

ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ Bu ayne'l-yakîn terkibindeki aynda da iki vecih vardır. Birisi: Ayn, göz mânâsına olmasıdır. Yakîn gözüyle ıyânen önünüzde göreceksiniz demek olur. Rü'yetten zâhir olan budur. Bu surete evvelki rü'yet vaîd, ikinci rü'yet mahşerde, sıratta müşahede demektir, diğeri de ayn, zat mânâsına olmaktır ki, yakînin zatından, kendisinden ibaret olan bir görüşle görecesiniz demek olur. Müfessirînin çoğu burada mânâ bu olduğunu söylemişlerdir. Bu ise, hakke'l-yakîn mânâsının aynı demetir. Bunda bilen, biliş ve bilinen; gören, görüş ve görünen hep aynı şey olarak ittihad etmiş olur. Böyle biliş ve görüş de el-iyazebillah ancak o cehenneme girmekle olur. Onun için buna göre de demişlerdir ki, evvelki rü'yet inde'l-vurud, sonrai rü'yet inde'd-

---

Lâbüd: Çok lazım, elzem, gerekli. **Mahzuf:** Silinmiş yerinden düşürülmüş. kaldırılmış, hazf olunmuş. **Re'sen:** Kendi başına, bizzat doğrudan doğruya. **Vaîd:** İyiliğe sevk veya kötülükten kurtarmak için korkutmak. **Tevâlî:** Uzayıp gitmek, devam etmek. **İbtida:** Baş taraf, evvel, başlangıç.

dühuldur.

ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ **Sonra Vallahi, o gün o naîmden muhakkak sorulacaksınız.**

NAÎM: Kendisiyle telezzüz olunan her türlü nimete şamildir. Hayat, sıhhat ve afiyet ve hattâ içilen bir yudum tatlı, soğuk su dahi bunda dahildir. Sözün gelişine nazaran hitab, tekâsür kendilerini lehv ile oyalamış olanlara o naîmden murad da, öyle lehv-ü gafletle, telezzüz ve tena'um edilerek dînden veya dînin vezaif ve tekâlîfinden işgal eyleyen nimetler olmak zâhir görünür. Bu surette sualden, sorgudan murad da, o gün elden gidecek olan o nimetleri başa akmak, onların acılarını, azâblarını çektirmektir. Onun için «Keşşaf»'ta der ki: «İnsanın mes'ul ve muateb olacağı naîm nedir? Çünkü hiç ni'meti olmayan kimse yoktur? dersen, derim ki: O bütün himmeti lezzetlerini istîfaya masruf olan, anca hoş yemek ve yumşak giyinmek ve vakitlerini lehv-ü tarable geçirmek için yaşıyan, ilm-ü amele lâyık oldukları ehemmiyyeti vermeyen, nefsine onların meşakkatlerini yükletmek istemeyen kimselerin nimetleridir. Amma Allah Teâlâ'nın sırf kulları için halk buyurduğu nimeti ve rızıkları ile müstefîd olup onlarla ilim tahsîline ve mucebince güzel ameller yapmağa duruşmak için kuvvet alan ve şükrünü edaya çalışan kimseler, ondan vârestedir. Resul-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri, rivayet olunduğu üzere ashabiyle bir hurma yiyip üzerine su içtiklerinde اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَجَعَلَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ diye hamdederek buna işaret buyurmuştur.» Bunda, dînden büsbütün gaflet eden kâfirler dâhil olduğu gibi, tekâlîf-i dîniyyeden gaflet eden fâsık mü'minler de dâhil olur. Yâni bunlar, hep o naîmden mes'ul olacaklardır. Şükrünü bilen salih mü'minler değil. Beyzavî, bunu, şöyle hulâsa etmiştir: «Naîm, yâni o sizi ilhâ eden naim demektir.Hitab dininden ilha eyleyen her kimseye, nâim de onu işgal eyleyene mahsustur. Çünkü karîne ve قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِى اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ (*"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz hoş rızıkları kim haram etmiş?"* A'râf-7/32) gibi birçok nusus ona delâlet eder. Maamafih ikisi de ammdır. «Herkes şükründen mes'ul olacaktır» da denilmiş Âyet, küffâra mahsusdur da denilmiş.» Filvaki' Hasan ve Mukatil'den ve İbn Abbas'dan mervi olarak bâzı Müfessirîn bu Sûredeki hitabların kâfirlere, binaenaleyh bu âyetteki sualin de mücazat suali olarak onlara mahsus olduğuna kail olmuşlar. وَهَلْ نُجَازِى اِلَّا الْكَفُورَ (*"Ve Biz hep öyle çok nankör olanları cezalandırırız."* Sebe'-34/17) buyurulmuş olmasiyle de istidlâl eylemişlerdir. Fakat bundan murad, küfran-ı nimet olduğuna göre evvelki mânâya müsavî olur. Diğer bir kısım Müfessirîn de,

Tarab: Sevinçlik, şenlik, şadlık. **Vâreste:** Afvedilmiş, halâs bulmuş, kurtulmuş, rahat, serbest.

Sûrenin âhirindeki bu hitabın gerek kâfir, gerek mü'min, gerek fâsık, gerek salih umum insanlara aid bir hitab, naîmin de her nimete şamil cins-i naîm olduğuna kail olmuşlardır. Bu surette sualden murad, yalnız başa kakmak için tevbîh ve ikab sorgusu demek olmayıp küfrân veya şükrânı tebeyyün ettiren ve ona göre ya mücazat, veya mükâfat ile neticelenecek olan sual demek olur. Buna, bir hayli haberlerle istidlâl eylemişlerdir. Ez cümle: Tirmizî'nin Abdullah ibn Zübeyr'den, babasından rivayet ettiği üzere, ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (*"Sonra kasem olsun o gün naîmden muhakkak sorulacaksınız."* Tekâsûr-102/8) nâzil olduğu zaman Zübeyr ibn Avvam radıyallahü anh: «Ya Resulallah, biz hangi naîmden sual olunacağız!» إِنَّمَا هُمَا الْأَسْوَدَانِ التَّمْرُ وَالْمَاءُ O, **iki karadan ibaret: Hurma ve su!»** demişti. Resulullah: أَمَا إِنَّهُ سَيَكُونُ «Haberiniz olsun ki, o, olacak» buyurdu. Ebu Hureyre'den rivayette, Nâs: «Ya, Resulullah, biz hangi naîmden sual olunacağız?» **«Onlar, iki esvedden ibaret, düşman hazır, kılıclarımız boyunlarımızda»** demişlerdi. Resulullah: إِنَّ ذَلِكَ سَيَكُونُ buyurdu. Tirmizî, evvelkine Hasen ve ikinciden esahh demiştir [1]. Yine Ebu Hüreyre'den: Resulullah sallalahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki: «Kıyamet günü ilk evvel sorulacak, (yâni abde naîmden sorulacak ilk suâl) ona: Biz, senin cismine sıhhat vermedik mi? Ve seni soğuk suya kandırmadık mı? denilmektir.» Tirmizî buna garîb demiştir. Hazret-i Ömer'den rivayet olunmuştur: «Hangi naîmden sorulacağız Ya, Resulallah? Halbuki diyarımızdan ve emvalimizden çıkarıldık?» demişti. Resulullah da: «Sizleri sıcaktan ve soğuktan koruyan meskenlerin, ağaçların, çadırların gölgeleri ve sıcak günde soğuk su.» buyurmuştur. مَنْ أَصْبَحَ آمِنًا فِي سِرْبِهِ مُعَافًى فِي بَدَنِهِ عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِهَا yâni «Kendi yurdunda emniyyetide, bedeni afiyette, gününün azığı yanında olan kimse sanki dünya tamamiyle ona tahyiz (ve tahsis) edilmiş, onun olmuş gibidir.» Hadîsi de, ona yakındır. Bir de, Resulullah zamanında bir genç müslüman olmuştu.

Resulullah, O'na أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ Sûresini öğretmişti. Sonra da O'na bir kadın tezvic etmişti. Kadının yanına girip de büyük bir cihaz ve çok bir nimet görünce: «Ben, bunları istemem» diyerek çıktı, gitti. Aleyhissalâtü vesselâm, sebebini sual edince: «Sen, bana ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ diye öğretmedin mi? Ben, onlardan cevab vermeğe güç yetiremem» dedi diye rivayet olunmuştur. Ve Enes'ten mervidir ki: «Bu âyet nâzil olduğu zaman, bir muhtac kalkmış, benim üzerimde nimetten bir şey var mı?» demişti. Resulullah: ظِلٌّ ، نَعْلَيْنِ ، مَاءٌ بَارِدٌ buy-

[1] Bu hadîsin mânâsı: O sual, mutlâka olacak» demek olabileceği gibi, «O sual olunacağınız naîm, ileride olacak» demek de olabilir.

Tebeyyün: Belli olmak, sabit olmak, görünüp anlaşılmak.

urdu. Bu hususta rivayet olunan haberlerin en şayiî: Müslim, Ebu Davud, Tırmizî, Neseî, İbn Mace ve daha diğerlerinin Ebu Hüreyre'den rivayet ettikleri şu hadîstir: Bir gün Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem çıkmıştı. Ebu Bekir, Ömer radıyallahü anhüma'ya rast geldi. *«Bu saatte sizi evlerinizden çıkaran nedir?»* buyurdu. *«Açlık ya Resulallah!»* dediler. *«Nefsim yed-i kudretinde olan Zat-i A'lâ'ya kasem ederim ki, beni de sizi çıkaran çıkardı, öyle ise kalkın»* buyurdu. Maiyyetinde kalktılar. Ensar'dan bir zatın evine gittiler. Vardılar ki, O evinde yok, zevcesi: *«Buyurun, merhaba»* dedi. Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem: *«Fülân nerede?»* buyurdu. *«Bize, iyi su almağa gitti»* dedi. Derken Ensarî geldi. Peygamber'i ve iki musahibini görünce: «الحمد لله *Bu gün benden daha kerîm misafirli kimse yok»* dedi. Hemen giti, bir عذق hurma dalı getirdi. Büsrü de, temri de vardı. «*Bundan buyuradurun»* dedi ve kendisi bıçağı aldı. Resulâllah: *«Sakın, sağılır kesme»* buyurdu. O, hemen onlar için bir koyun kesti. O koyundan ve o hurmadan yediler ve su içtiler. Vakta ki doydular ve kandılar. Resulullah sallâllahü aleyhivesellem, Ebu Bekr ile Ömer'e buyurdu ki: *«Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a kasem ederim ki, kıyamet günü bu naîmden sorulacasınız.»* İbn Hibban'ın ve İbn Merdûye'nin İbn Abbas'dan rivayetlerinde de: Nebî sallâllahü aleyhivesellem ve Sahibeyni Ebu Eyyub-i Ensarî Hazretleri'nin menziline gittiler. Zevcesi: «Merhaba Nebiyyallah sallâllahü aleyhi vesellem ve men meah» dedi. Derken Ebu Eyyub geldi bir ızk kesti. Hazret-i Peygamber: «Bunu, bizim için neye kestin, meyvesinden toplasandı ya?» buyurdu. «Ya Resulallah, hem temrinden, hem büsründen, hem rutabından tenâvül buyurmanızı arzu ettim» dedi. Sonra bir oğlak kesti. Yarısını kebab etti, yarısını pişirdi. Huzur-i Nebevî'ye getirip koyduğu zaman oğlaktan biraz aldı, onu bir yufkaya (reğife) koydu da: «Ya Eba Eyyub, bunu Fatıma'ya yetiştir. Zîra günlerden beri o böylesini tatmadı» buyurdu. Ebu Eyyub da onu, Fatıma radıyallahü anha'ya yetiştirdi. Vaktâ ki, yediler ve doydular. Nebi sallâllahü aleyhivesellem: «Ekmek, et, temr, büsr, rutab» buyurdu ve mübarek gözleri yaşardı. «Nefsim yed-i kudretinde olan Zat-i A'lâ'ya kasem ederim ki, işte bu, sorulacağınız naîmdir. Allah Teâlâ: ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ buyurdu. Bu, işte o Kıyamet günü sual olunacağınız naîmdir.» dedi. Bu, Eshabına ağır geldi. Bunun üzerine Aleyhissalâtü vesselâm, buyurdu ki: «Böylesine isabet edip de el sürdüğünüz vakit: بِسْمِ اللهِ deyin. Doyduğunuz vakit da: الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَشْبَعَنَا وَأَنْعَمَ عَلَيْنَا وَأَفْضَلَ Hamd olsun Allah'a ki, bizi doyurdu ve in'am buyurdu, fadliyle ihsan buyurdu» deyiniz. Çünkü bu, ona kefaftır.» Daha bunlar gibi hadîslerden dolayı

Büsre: Hurma koruğu. Biraz büyümüş olan.ekşi ot. **Izk:** Hurma salkımı. **Rutab:** Hurma.

bu sualin mü'min ve kâfire amm olduğuna kail olmuşlarsa da bu son hadîs, Keşşaf'ın da ihtar eylediği vechiyle şükr edenlerin, bu sualden âzâde olacaklarına delâlet etmektedir. Fakat İmam-ı Râzî, «Tefsîr-i Kebir»'inde demiştir ki: «El-hak sual ni'metlerin, gerek lâbüdd olanlar ve gerek olmayanlar, hepsinden mü'mine ve kâfire âmm olmaktır. Zira Allah Teâlâ'nın bahş ettiği şeylerin hepsi onun mâsiyetine değil, taatına sarf olunmak vâcibdir. O halde sual de, hepsinden vâki' olur. Bunu rivayet olunan şu Hadîs-i Nebevî de, te'kid eyler: ***«Kıyamet günü, dört şeyden sual olunmadıkça kulun ayakları kımıldamaz: Ömründen, onu nede ifnâ etti? Gençliğinden, onu nede çürüttü? Malından, onu nereden kazandı ve neye sarf etti? İlminden, onunla ne yaptı?»*** Zirâ Aleyhissalâtü vesselâm'ın bu zikrettiklerinde her nimet dahil olur. Bununla beraber Râzî, şunuda ihtar eylemiştir: «Lâkin kâfire olan sual, tevbih sualidir. Çünkü o, şükrü terk etmiştir. Mü'mine olan sual, teşrif sualidir. Çünkü şükür ve itaat etmiştir.» Bunun hasılı burada mes'uliyyetin mânâsı her nimetin su-i isti'maline, mahalline sarf olunup olunmadığına göre sevab veya ikab terettüb etmesi mânâsına mükellefiyyetin hükmü olan mes'uliyyet demek olur. Bu mes'uliyyet ise, gerek kâfir, gerek mü'min her mükellef için şübhesizdir. Vazîfesini ifa etmeyip nimeti su-i isti'mal eden ikab için mes'ul, vazîfesini hüsn-i ifa edenler de ecr-ü sevab ile taltif için mes'uldür, hiç biri ihmal edilecek değildir. Ve şübhe yok ki, nimet ne kadar çok olursa vazîfesi de, o nisbette çok ve zor, mes'uliyyeti de o nisbette büyük ve ağır olur. Onun için burada tekâsürün ilhâsi mevzu-ı bahs olmuştur. Onun için Resulüllah ve Eshab-ı maişetlerinde, ümmetin en fakirleriyle hemhal olarak tekasürden son derece ihtiraz buyurmuşlardır. Yukarılarda da mâlum olduğu üzere Hazret-i Peygamber ve Hazret-i Ebu Bekir, fakr-ı ıztırarî ile fakır değillerdi. Zikr olunan o açlık halleri, bütün ellerindekini Allah için ümmetin ihtiyacatına sarf etmekten mahzuz oldukları fakr-i ihtiyarî ile kerem ve sabır halleri idi. Sûre-i İsra'daki وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا (*"Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma ki pişman olur, açık kalırsın."* İsra-17/29) âyeti de, bu gibi sebeblerle iktisadı tavsiye ederek nâzil olmuştu. Şu halde mükellefiyyetin bir lâzımı demek olan mes'uliyyet yalnız kâfirlere mahsus olamaz. Elbette mü'minlere dahi amm-u şamildir. Bununla beraber Râzî'nin pek mutlak olan ta'miminde de bir kaç noktadan işkâl vardır.

EVVELÂ: فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ (*"Sonra kim bunlardan yemeğe*

El-hak: Tam doğrusu, tam gerçeği. **Teşrif:** Şereflendirmek, yüksek yere çıkmak, şeref vermek. **İlha:** Boş şeylerRle meşgul olmak, gaflet. **İhtiraz:** Sakınmak, çekilmek, kaçınmak.

muztar kalırsa diğerin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla ona da günah yükletilmez." Bakara-2/173) mucebince zaruret hallerinde «إثم» merfu' olduğundan dolayı zaruret mikdarında mes'uliyyet, mürtefi' demektir. O halde ıztırar derecesi sual ve hesabtan istisnâ veya tahsis edilmek iktiza eder. Nitekim «Zevâid-i Zühd»'de Abdullah ibn İmam Ahmed'in ve Deylemî'nin Hasen'den tahric eyledilerki şu hadîs de, buna delâlet eyler: Resulallah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki, demiş: ثلث لا يحاسب بهن العبد ظل خص يستظل به وكسرة يشد بها صلبه وثوب يوارى عورته *«üç şey, kul onlarla muhasebe edilmez: Gölgeleneceği bir hus (bir çatı) gölgesi ve belini sağaltacağı bir ekmek kırığı ve avretini örteceği bir sevb»* (Tirmizi: Zühd-30) Bu suretle Râzî'nin nimeti ıtlâkı üzere «mâlâbüdde minhü»'den ta'mîmi cayi nazardır.

SANİYEN: Asıl korkulacak mes'ele tevbîh ve ikab suâlidir. Bunu ise Râzî, kâfirlere hasr etmiş olmakla ta'mîm etmiş değil, hitab, kâfirleredir diyenlere iştirâk etmiş oluyor.

SALİSEN: Tevbihin sebebini izah ederken şükrü terk ve teşrifin sebebini şükür ve taat ile ta'lil ediyor, halbuki şükür ve taat eden mü'mini kâmildir. Fâsık mü'min olmakla beraber taatsizlik etmiş, lehv-ü tekâsüre kapılmıştır. O halde tevbîh suali de yalnız kafirlere mahsus olmayıp fâsıklara, asîlere de şamil olmak lâzım gelir. Mükellefiyyetin lâzımı olan mes'uliyyet de bunu icab eder. Şu halde mes'eleyi Keşşaf'ın izah ve Beyzavî'nin telhis ettiği vech ile bu âyette suali tevbîh ve mücazat sualine, hitabı, gerek kâfir, gerek mü'min tekâsür kendilerini ilhâ edenlere ta'mîmi de, lâm-ı ahd ile ilhâ eden naîme tahsis ederek anlamak en doğru tefsîrdir. Nitekim bundan sonraki Asır Sûresindeki, إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات ... (*"Ancak o kimseler başka ki iman edip salih ameller işlediler."* Asr-103/3) istisnasiyle bu mânâ temamen beyan ve tavzih olunmuştur.

Tevbih: Azarlama, levm etme.

ASR SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 3

Asır Sûresi, İbn Abbas ve İbn Zübeyr ve Cumhur kavlince, Mekkî'dir. Mücahid ve Katade ve Mukatil, Medenî demişler.

Âyetleri: Bilâ hılâf üçtür.

Fasılası: ر harfidir.

Bu Sûre-i celîle, gayet sade ve kısa olmakla beraber geçen Sûrelerin bütün nasihatlerini zübde eden bir cemiyyeti hâizdir. Kendilerini tekâsür iğfal etmeyen kimselerin hallerini beyan ile, ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّع۪يمِ (*"Sonra kasem olsun o gün naimden muhakkak sorulacaksınız."* Tekâsür-102/8) äyetinin tefsirini de tezammun ettiği için ondan sonraya konmuştur. İmam-ı Şâfiî'den menkuldür. Demiştir ki: «Başka bir şey nâzil olmasa idi Kur'ân'dan, bu Sûre insanlara yeterdi. Bu, Kur'ân'ın bütün ulumunu müştemildir.»

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَف۪ي خُسْرٍ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- Kasem olsun ki, Asra. 2- İnsan mutlak bir hüsranda. 3- Ancak o

Zübde: Netice. Sonuç. Hülasa.

kimseler başka ki, iman edip salih ameller işlediler ve hep hakka vasiyyetleştiler ve sabra vasıyyetleştiler.

وَالْعَصْرِ Vav وَالضُّحٰى gibi kasem için. Kamus'ta zikr olunduğu üzere, «Asr kelimesi lügatte, ism olarak, dehir, gündüz ve gece, gündüzün zevalden evvel ve sonra iki tarafı gadat ve aşiyy, ve bilhassa öğleden sonra güneşin kızarmasına kadar olan ikindi vakti ve reht ve aşîret ve yağmur. Masdar olarak da: Habs etmek, men'etmek ve vergi vermek ve sıkıp suyunu çıkarmak mânâlarına gelir. Ve bir şeyin vakt-i mahsusuna da aynın harekât-ı selâsesiyle «asr, ısr, usr, usur» denilir. Nitekim: جَاءَ وَلَمْ يَجِئْ لِعَصْرٍ ، نَامَ وَلَمْ يَنَمْ لِعَصْرٍ «Geldi, fakat vaktinde gelmedi. Uyudu, fakat vaktinde uyumadı» demektir. Gündüzle geceye ve sabah ile akşama asran denilir.» Lâm-ı cins ile الْعَصْرِ makamına göre bunların her birinin cinsine veya ıtlak halinde hepsine muhtemil olduğu gibi lâm-ı ahd ile de içlerinden muayyen birine ve meselâ bir ikindi vaktine veya her hangi bir şeyin muayyen bir zamanına masruf olur. Ondan dolayı lisanımızda asr, mutlak zaman ve bilhassa içinde bulunulan zaman ve karn, yâni seksen veya yüz senelik bir zaman mânâlarına şayi' olmuştur. Burada Müfessîrin, başlıca: İkindi namazı, ikindi vaktı, dehir ve zaman, bâhusus Asr-ı Muhammadî, yâni Resulullah'ın ba's buyurulduğu zaman, âhir zaman, mânâları üzerinde yürümüşlerdir. ibn Cerîr: Dehir, «saatün min saatin nehar», ikindi mânâları hakkındaki rivayetleri zikr ettikten sonra der ki: «Bu hususta savab olan kavil şudur: Rabbımız, Teâlâ, asra kasem etmiştir. Asr, dehrin ismidir, ikindidir, leyl ve nehardır. Bu ismin şâmil olduğu mânâlardan birini tahsis etmemiştir. Onun için bu ismin lâzım olduğu her mânâ bu kasemde dahil olur.» Demek olur ki, Asr, müteaddid mânâlara gelen bir lâfz-ı müşterek olduğu ve birini ta'yine karîne bulunmayıp hepsine de hamil sahih olabileceği cihetle: مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْعَصْرُ «Asır ıtlak olunan her şey» mânâsiyle umumuna haml etmek en doğrusudur.

O halde burada müfessirînin zikrettikleri mânâlardan herbirinin vechini düşünmek iktıza eder:

1) **İkindi namazı:** Mukatil, demiştir ki: «Allah Teâlâ, ikindi namazına kasem buyurmuştur. Zira حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى (*"Namazlara dikkat edin, hele orta namaza ve kalkın Allah için divan durun."* Bakara-2/238) âyetinde sâlât-ı vustâ, Cumhura göre ikindi namazı olduğu cihetle onun bir fazîleti mahsusası vardır. Hendek vak'asında Aleyhissalâtü vesselam شَغَلُونَا عَنِ الصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى صَلٰوةِ الْعَصْرِ buyurmuştu. Bir hadiste de: مَنْ فَاتَتْهُ صَلٰوةُ الْعَصْرِ فَكَاَنَّمَا وُتِرَ اَهْلَهُ وَمَالَهُ «*İkindi*

Aşiyy: Akşam, akşam üzeri. **Masruf:** Sarfolunmuş, harcanılmış olan. **Karn:** Zaman, devre, asır. **Savab:** Doğruluk, yanlış olmayan, doğru, dürüst.

namazı geçen sanki ehli ve malı itlâf edilmiş gibidir»(Müslim:Mesacid-200/201) diye varid olmuştur. İkindi vakti gündüzün âhirine doğru insanların en ziyade kesb-ü ticaret için dünya işlerine daldıkları şugul zamanı olmak i'tibariyle ikindi namazının o sırada zorluğuyla beraber yüksek bir hassa-i münebbihesi vardır. Binaenaleyh ona kasem ile fazîletine nazar-ı dikatı celbeylemekte mühim bir mânâ vardır.

2) **İkindi vakti:** Katâde demiştir ki: «İkindi namazının vakti olmak ve duhaya mukabil bir takım delail-i kudreti havî bulunmak i'tibariyle Allah Teâlâ, duhaya kasem buyurduğu gibi, ikindi vaktine kasem buyurmuştur. Filvaki' ikindi vakti, gündüzün âhiri olmak hasebiyle dünyada diğer mahlûkat ve hayvanatın yaradılışından sonra yaradılan ve binaenaleyh hilkat gününün ikindisinde yaradılmış demek olan nev'i insanın hilkatı zamanını andırdığı gibi dünyada birgün mesabesinde demek olan insan ömrünün de son demlerini andırdığı ve ikindi vakti geçip de birşey kazanamadan evine dönecek olanların hali de pek acıklı, hüsranlı olduğu cihetle evvelki Sûrede ki, tekâsürün iğfalini beyandan sonra bu Sûrede, insanların hüsranı anlatılırken ikindi vaktine kasem olunarak nazar-ı dikkat celbolunmasının da ikindi namazına kasem olunmak gibi ehemmiyyetli bir mânâsı vardır. Maamafih şu mânâ daha şumullüdür:

3) **Dehir:** Sûre-i İnsan'da beyan olunduğu üzere dehrin asıl mânâsı, Râgıb'ın dediği gibi: «Âlemin bidayeti vücudundan inkızasına kadar olan müddet, yâni zamanı külldür.» Bu mânâca, külle ve cüz'e ıtlak olunan zamandan ehastır. Zaman ona da, eczasına da ıtlak olunur. Bununla beraber dehir uzun zamana ve âlemin müddet-i bâkiyesine ve herhangi bir şeyin hayat-ı müddetine, yâni ömrüne ve mutlak zaman mânâsına da kullanılır. Ki, daha şümullüdür. Bundan dolayı ekeseriya asrı, dehr ile tefsir ederken Müfessirîn dehir ve zaman demişler ve asrı, dehr ile tefsirin vechinde ve dehir ve zamana kasemin hikmetinde de bir kaç vecih beyan etmişlerdir:

BİRİNCİSİ: İbn Cerîr'in rivayet ettiği vech ile, Hazret-i Ali radıyallahü anh'ten: وَالْعَصْرِ وَنَوَائِبِ الدَّهْرِ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ وَاِنَّهُ فِيهِ اِلَى اٰخِرِ الدَّهْرِ yâni «asra ve dehrin nevâibine, nevbet nevbet gelen mesaibine kasem olsun ki, doğrusu insan bir hüsran içindedir ve dehrin âhirine kadar onun, o hüsranın içindedir» diye okuduğu işidilmiş ve bu bir tefsîr add edilmiştir. Demek ki, asır, dehir mânâsınadır.

İtlâf: Ziyan etmek, telef etmek, bozmak, öldürmek. **Şugul:** İş, uğraş, çalışmak. **Münebbihes:** Uyandıran, tenbih eden. **Delail:** Deliller, bürhanlar, isbât vasıtaları. **İnkızar:** Sonu gelip bitme. Tamam olma. **Nevâibin:** Musibetler, kazalar belâlar. **Add:** Kuvvet, salabet, hesaplamak, saymak, sayılmak.

Ve dehre *kasemin hikmeti* de, onun insana mütemadiyen musîbetler yağdıran acı ve büyük hâdisât ve tehavvülâtına tenbihtir. Bir de bu tefsirde, hüsranda kalanların ile'l-ebed kalacalarını beyan vardır. Maamafih denebilir ki, bunda asrın yalnız dehir mânâsına değil, sıkmak ve habs etmek mânâsına da bir işaret vardır. Ancak bu mânâ kasemin müstesna tarafını değil, müstesnâ minh tarafını, yâni hüsran tarafını takviyede zâhirdir.

İKİNCİSİ: Denilmiştir ki: Dehir, Halik Teâlâ'nın kudretine delâlet eyleyen her türlü acâibâtı müştemildir. Onun için ona «Ebu'l-aceb» denilmiştir. Küllî veya cüz'î, mu'tad veya gayr-i mu'tad, acı veya tatlı, kârlı veya zararlı her türlü harekât ve hadisât, tehavvülât ve inkılabat onda vâki' olur. Devletler, milletler, nimetler, felâketler onda zuhur eder, onda büyür, onda hitam bulur, onda kalır. Hattâ dehir ve zaman denilen şey kendisi «a'cebü'l-acâib»'dir. O, bir taraftan peyderpey bir hareket ve cereyan arz eden bir tehavvül mi'yarı bir taraftan da o harekâtın mâverasında bir sükûn ve sübut ifade eden sade bir im'idad mi'yarı olarak görünür.

Ma'dume benzer bir varlık, varlığa benzer bir yokluk gibidir. Râzî, der ki: «Akıl ona yok diye hükm edemez. Çünkü devirler, seneler, aylar, günler, saatlarla cüzlere taksim olunur. Ziyade ve noksan ve mutabekatle mazî ve müstakbel olmakla hükm olunurken, nasıl ma'dum olur. Bununla beraber mevcud diye de hükm olunamaz. Çünkü hali hâzır, gayr-i münkasım bir andır. Mazî ve müstakbel ise, ma'dumdurlar. Ma'duma ise, vücud ile nasıl hükm olunur?» Onun için Felâsife ve Mütekellimîn zaman mevcud mudur? Ma'dum mudur? Mevhum mudur? Bizim, ona ilmimiz bedîhî midir? İntiza'î midir? diye bahisler etmişler durmuşlardır.

«Mazî hayâl, manzarı âtî henüz adem!
Bir an imiş meâl-i kitab-ı vücudumun
Hal oynatır şuurumu bilmem nedir bu dem?
Ömrüm şu gamgüsârım olan satr-ı mürtesem.»

Bir Arab şairi de:

وَآرَى الزَّمَانَ سَفِينَةً تَجْرِي بِنَا   نَحْوَ الْمَنُونِ وَلَا نَرَى حَرَكَاتِهِ

«Zamanı öyle görüyorum ki, bir gemi: bizimle ölüme doğru akıp gidiyor, fakat harekâtını görmüyoruz» demiştir. Zaman böyle varlıkla yokluk arasında nîk-ü bed, nimet-ü nikmet, serra-ü darra, sıhhat ü maraz, gınâ-u fakr, kâr ve zar-

---

Tekavvülhat: Tahavvüller, değişmeler. **İnkılâbat:** Başka tarza değişme. Bir halden diğer hale geçme. **İmtidad:** Uzamak, uzayıp gitmek. **Münkasımı:** Bölünen, kısım kısım ayrılan. **Ma'dum:** Mevcut olmayan, yok olan, yok. **Nik-u bed:** İyi-kötü. **Serrav-ü darra:** Kolaylı ve şiddet, sıkıntı. **Sıkkat-ü Maraz:** Maraz, hastalı illet, dert, belâ. **Gınâ-u Fakr:** Zenginlik, yeterlik, tok gözlülük..

ar gibi ezdadı cami', türlü acâibatı hâvî olma i'tibariyle ehemmiyyetine binaen ona kasem edilerek onun içinde bulunan insanın hüsran veya kazanç nokta-i nazarından ahvaline nazar-ı dikat celb olunmuştur.

ÜÇÜNCÜSÜ: İnsanın ömrü, en kıymetli sermayesidir. Ne kazanacaksa, onunla kazanacaktır. O ömr ise, dehirden bir cüzdür. Onunla akmaktadır. Hattâ insan için dehir ömründen, hattâ ömrünün içinde bulunduğu lâhzasından ibaret gibidir. ârsız geçen her lâhza, o nefîs sermayeden heder edilen bir ziyan bir hüsrandır. Bununla beraber senelerce zayi' edilen bir ömür, içinde bulunduğu son bir lâhzada kendisine ebedî cenneti kazandıracak salih bir iş yapmağa muvaffak olabilirse geçen bütün zayiatı telâfî ederek o hüsrandan kurtulmuş ve o insan için en şerefli şey ve bütün dehir o lâhzadan ibaret olmuş olur. Bu sayede insan ömrünün içinde bulunduğu her lâhzasını fırsat bilerek onunla geçirmiş olduğu fırsatları kaza ile telâfiye bir dereceye kadar imkân bulur. Nitekim: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا (*"Yine O'dur ki tezekkür etmek veya şükreylemek istiyenler için gece ile gündüzü birbirine halef kılmıştır."* Furkan-25/62) buyurulmakla, ona işaret edilmiştir. Böyle vaktinin kıymetini bilmek mânâsınadır ki Sofiyye, «Sofî, ibnü'l-vakt olmalıdır» yâni ömrünün ve bilhassa fiilen içinde bulunduğu vakti halin kıymetini bilmeli ve onunla yarın âhireti için ne kâr, ne hayr edebilmek mümkün ise, onu kazanmağa çalışmalıdır, demişlerdir. Nasıl ki, bu günün yarını yoktur, diye âhirete inanmayanlar da, bilakis dünya zevkini sürerek gönüllerince kâm almak için, «gün bugündür, saat bu saattır ne yapacaksak şimdi yapmalıyız» diyerek herçi bad'âbad vaktına uyup çıkarını çıkarmak mânâsına ibnü'z-zeman olmak, zaman geçince onunla beraber geçip gitmek isterler. Maksadları muhtelif olmakla beraber ikisi de:

«Öğren rüsum-ı asrı, lisan-ı zemaneyi
Bak tab'i nasa vakta münasib tekellüm et.»

demeyi hoşlanırlar. Çünkü vakit, gerek istihsal, gerek istihlâk, gerek kâr, gerek zarar için yapılacak iş zamanıdır. İşte vakit böyle bir fırsat ve ömür bütün anâtiyle böyle kâr ve zarara mâruz bir sermaye ve zaman böyle bir taraftan inkıza bir taraftan izdiyad etmek üzere bulunan usul-i ni'amdan bir nimet olmak hasebiyle vakt-ü zamanın kadrini takdir ile ömrün kıymet ve mahiyyetine nazar-

---

Ezdad-ı cami: Zıdlar, mukabil ve muhalif olan şeyler. **Hâvî:** İçine alan, ihtiva eden, kaplayan, cami, biriktirici. **Lâhza:** Göz açıp kapayacak kadar kısa zaman. Bir an. **Sofî:** Ehl-i tasavvuf, riyazet ve nefisle mücahede ile hakikate ermeğe çalışan. **İlnu'l-vakt:** Zamanın ayarına giden; vaktin icaplarına göre hareket eden kişi, zamane adamı. **Harci Badâbad:** Her ne olursa olsun ister istemez. **Rüsum:** Resimler, şekiller, adetler, vergiler, gümrüle. **İstihsal:** Hasıl etmek, husule getirmek. **İstihlâk:** Boş yere harcamak, yeyip bitirmek.

ı dikkati celb için asra kasem edilmekte mühim mânâlar vardır. Birbirini izah demek olan bu iki vecihte asrın dehr-ü zaman mânâsı mülâhaza olunurken meni' ve ata mânâlarına da işaret edilmiş bulunduğu hafî değildir. Bunlar, kasemin gelecek cevabında hem müstesnâ minh ve hem müstesna taraflarına nâzır, te'yid cihetlerini de haizdir.

DÖRDÜNDÜCÜ: Yine vech-i mezkûr üzere insan ömrünün hasılı demektir. Zaman geçtikçe insanın ömrü eksilir ve binaenaleyh kendisinden bir cüz' gitmiş bulunur: Nitekim şöyle denilmiştir:

إذا مَا مَرَّ يَومٌ مَرَّ بَعْضى ولاَ شَىْءٌ بِالنّفسَ لِى مِنْ عُمْرى

«Her gün geçtikçe benim birazım gider. Benim için ise, ömrümden enfes bir şey yoktur.» O halde o gidenin mukabilinde bir kesb olmazsa o noksan, aynı hüsrandan ibaret olur. Bununla beraber acibtir ki, insan geçen cüz'ünün yerine ne kazandığını hesab etmez de gün geçtikçe büyüdüğünü zu'm eder. Hattâ vakit geçirmekle eğleniyorum, rahat ediyorum diye sevinir. Onun için denilmiştir ki:

إنّا لنَفْرَحُ بِالأيّامِ نَقْطَعُهَا وكُلُّ يَوْمٍ مَضى نَقْصٌ مِنَ الأجَلِ

«Biz, günleri geçiriyoruz diye ferahlanıyoruz halbuki her geçen gün ecelden, ömürden bir eksikliktir.» Bu itibar ile asra kasemde şu mânâ olur: O acîb olan asra, zamana iyi dikkat ediniz. Çünkü o geçtikçe insan büyüyorum çoğalıyorum, yaşıyorum zanniyle sevinir. Halbuki o asır, mütemâdiyen onun ümrünü yemekte, o geçen leyl-ü nehar vücudunu kemirmekte ve bu suretle o her dem hüsran içinde kalmaktadır. Ancak iman edip de güzel ameller yapanlar ilh... müstesnâdır. Onlar ziyan etmez kâr ederler. Bu mânâ iledir ki, «1332» Sene-i Hicriyesi harb-i umumîden önce tetkitat-i şer'iyye meclisi reisi iken irtihal eden üstadım büyük Hamdi Efendi namiyle mâruf El-Hacc Mahmud Hamdi ibn Ahmed Abdullahi'l-Kayserî Hazretlerinin vefatı ve Balkan muharebesinin teessüratı dolayısiyle yazdığım:

خَطْبٌ تَنَاكَرَهُ النُّفُوسُ بَانَا رَدَعَ المُنى وَآرْعَدَ الحُسْبَانَا
الخَطْبُ ذُو شَرْعٍ وَشِرْعَةُ خَطبِنَا دَوْسُ النُّفُوسِ لِيُنْبِتَ السَّعْدَانَا
وَعَدَ الرَّبِيعُ عَيْشًا نَاعِمًا فَغَدَا يَصُبُّ عَلَيْهِمْ حَدَثَانَا

«Nefislerin hoşlanmıyacaları bir musîbet zuhur etti. Bütün ümniyyeleri azarladı ve zanları titreti. Hesabları sarstı, musîbet şir'a şir'a, yol loy, türlü türlüdür. Bizim musîbetimizin şir'ası, kanunu da yerlerinde Sa'dan tikeni bitirmek için harman döğer gibi nüfus döğmek, ezmektir. Bahar' obaya, lâtif bir dir-

lik bir refah va'd etmişti. Derken üzerlerine musîbetler hâdiseler dökmeğe başladı» ilh...
matla'iyle başlayan mersiyede şöyle demiştim:

إن الحياة تغرنا ومماتنا ... من ضرعها يسترضع الألبانا
فالمرء بين زفيرها وشهيقها ... يحيى بظن وينسج الأكفانا

«Hayat bizi aldatıyor, halbuki mematımız onun memesinden sütlerini emiyor. Yâni ölümümüzü emzirip büyüten, kucağında besleyen ana, ölümün anası hayat iken o bizi aldatıyor da kişi, hayatın zefîr ve şehîkı ile nefesleri arasında kendisini yaşıyor zann ediyor, halbuki kefenler dokuyor. O zefîr ve şehık, o nefes alış veriş, kefenleri dokuyan mekiklerin hareketinden ibaret iken insan yaşıyorum zann ediyor da aldanıyor. Düşünmüyor ki, insanın nefesleri arasında dokunan bedeninin ve derisinin ensaci kendisini ölüm için saran birer kefen gibidir...

BEŞİNCİSİ: Bir de bir takım kimseler, gördükleri fenalıları, çektikleri hüsranları hep dehre, zamana isnad ederek zamandan şikâyet ederler. Ve zamanların nühusetinden bahs ederler. Halbuki:

يقولون الزمان له فساد ... وما فسد الزمان وهم فساد

«Zaman bozuldu fesadı var diyorlar. Zaman bozulmadıkendileri fesad» denildiği vecihle fesad, fenalık zamanın değil, insanların kendilerindedir. İşte asra kasem edilmekte zamanın ehemmiyyetini ihtar ile bir de o zu'mu red mânâsı vardır. Zira kasem, yemîn edilen şeyin şerefini iş'ar eder. Bu şöyle demek olur: Hadd-i zatinde asrın, zamanın aybı, kabahati, zararı yoktur, o değerli bir ni'mettir, insanlar zamanın kadrinî bilip de hepsi salâha çalışmadıkları için salâha çalışmayanlar hüsrandadır, Allah cezalarını verir. Bu mânâ, لا تسبوا الدهر فان الدهر هو الله hadisî şerifiyle işaret olunan mânâdır. Bu tafsîlâttan anlaşılır ki, asrı, böyle dehr-ü zaman mânâsına haml etmek, en umumî ve en şumullü mânâsı olmak i'tibariyle diğer, mânâların fâidelerine dahi şâmil olabilecektir. Böyle olduğu halde daha sarih olmak için والدهر denilmeyip de والعصر buyurulması, وما يهلكنا الا الدهر (*"Ve bizi ancak dehir helak eder."* Casiye-45/24) diyen Dehriyyun'un zu'mlarına bir ihtimal şâibesi verilmemek fâidesini haiz olduğu gibi asrın zikr olunan hususî mânâlarının da ehemmiyyetlerini ihtardan hali olmaz. Zira mutlak asrın, dehrin ehemmiyyetini kasem ile ihtar etmek, onun en mühim olan aksamını taharriye sevk eder. Bu ise, bilhassa lâm-ı tarif ile mu'arraf olmak

---

Zu'm: Batıl zan, şüphe, yanlış zan.

hasebiyle de en ziyade muhatablara yakından alâkası olan asrı düşündürmek lâzım gelir. Bu da, herkese evvel emirde kendi bulunduğu zamanın hudud ve eczasını ihtar eyler. Bunda ise, ilk muhatab Resulullah olduğu cihetle lâm, ahde mahmul olmak üzere:

4) **Bu asırdan murad:** Asr-ı Nübüvvet, yâni Asr-ı Muhammedî olmak tebadür eder. Bunda, mutlak asrın her mânâsı bulunmakla beraber, hepsinden mümtaz olan bir fazîlet ve hususiyyetle büyük bir cem'iyyet de vardır. Bu da, üç mertebe üzere mülâhaza olunabilir:

EVVELA: Hatemü'n-Nebiyyîn olan Resulullah'ın ilk ba's buyurulduğu zaman ki, her tarafta dinler çığırından çıkmış, nübüvvet, fazîlet, hakk-u adâlet, Mârifetullah ışıkları sönmüş, âlem-i cehalet, küfür ve şırk zulmetleriyle zulüm-ü cevr, bagy-ü fesad, şerr-ü hasar kaplamakda bulunmuş iken bir Leyle-i Kadir'de, اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ emriyle Kur'ân nâzil olarak Nur-ı Nübüvvet tulu' etmişti. لَمْ يَكُنْ Sûresinde geçtiği üzere, dîn-i kayyimenin neşriyle insanlığı şerrü'l-beriyyenin istîlâsından, hüsran-ı küllîden kurtarmak için salâha dâvet ile cennet ve rıdvan yolunu göstermeğe başlamış, bu suretle kurun-ı vustadan son asra geçiren tahavvülât ve inkılâbatın mebdei olmuştu. O vakit bu asra kasem ederek, إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا ... (*"İnsan muhakkak bir hüsranda. Ancak o kimseler başka ki iman ettiler."* Asr-103/2-3) buyurulmasının mânâsı şübhesiz ki, mühimdir.

SANİYEN: Bi'set-i seniyyeden vefata kadar olan Asr-ı Saadet'tir ki, biri mücahede, biri de feth ü nusret ile muvaffakıyyet iki safhadan ibaret olan bu asırda Nur-ı Nübüvvet gittiçe parlamağa başlayıp Hüdâ ve Dîn-i hak لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"Onu her dinin üstüne çıkarmak için."* Fetih-48/ 28)bütün âleme yayılmak üzere hak ve bâtıl tefrîk olunmuş, kazanç ve hüsran yolları ayırd edilerek, قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ (*"Rüşd dalalden cidden ayrıldı."* Bakara-2/256) hükmü zâhir olmuştu. Bu asra kasemdeki mânâ ise, daha mühimdir. Nihayet bi'set-i seniyyeden, daha doğrusu hicret-i seniyyeden ilâ âhiri'd-dehir bütün kurun-ı ahîreyi ihtiva eden âhir zamandır ki, bu asır, bütün dehrin ve bütün Enbiya asırlarının ahkâm ve asarını gayesine erdirecek olan Risalet-i Muhammediye'nin imtidadı müddeti mânâsına Asr-ı Muhammedî'dir. Ve işte asrın en cemiyyetlisi bu asırdır. Ve bir kısım Müfessirînin dediği gibi bizce de en ziyade mütebadir olan bu asırdır. Burada, bilhassa bunun ehemmiyyeti ihtar olunmak üzere asra kasem olunmuştur. Zira Sûre-i Kasas'ta وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا

Kurun-ı vusta: Eski Roma Devletinin ikiye ayrılmasından istanbulun Müslümanlar tarafından zeptedildiği tarihe kadar olan zamandır. Orta asırdır. **Cevr:** Ceza, eziyet, sıkıntı, üzüntü, zulüm. **Kurun:** Asırlar, devirler, çağlar.

اهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى (*"Celalim hakkı için Biz Musa'ya o kitabı, kurunı ulayı ihlak ettiğimizden sonra verdik."* Kasas-28/43) âyetinde işaret olunduğu üzere Kur'ân'da tarih-i beşer nokta-i nazarından zamanın üç kısma taksimine işaret olunmuştu. Hazret-i Musa'ya Tevrat'ın nüzulünden evvel geçen, yâni Fir'avn'ın helâkiyle nihayet bulan zaman kurun-ı ulâ zamanı ve Tevrat'ın nüzuliyle açılan zaman da Hatemü'l-Enbiya'ya kadar kurun-ı vustâ zamanı, Hatemü'l-Enbiya'nın zuhuruyla başlayan kurun-ı ahîre de âhir zaman, yâni Muhammed ve ümmetinin asrı demek olduğundan وَالْعَصْرِ denince, bu asır anlaşılmak iktiza eder. Birgün, sabah, öğle ve ikindi üç vakit olarak mülâhaza edildiğine göre bâzı hadîslerde Âdem'in hilkat-ı hilkat-ı âleme nazaran arzda nebatat ve hayvanatın yaratıldığı son günün asrı, yâni ikindisi halinde tasvir edildiği gibi dünyada nev'i beşerin ömrü de birgün i'tibar edilerek Asr-ı Muhammedî, bugünün ikindisi misalinde temsil edilmiştir. Nitekim Buharî ve sâirede şu hadîs, mâruftur: ***«Sizden evvel geçmişlere nisbetle sizin vaktiniz, ikindi namaziyle, gurub-ı şems arası kadardır. Sizin meselenizle sizden evvelkilerin meseli, tıbkı o adamın meseline benzer ki, bir ecîr istîcar etmiş, sabahtan öğleye kadar kim çalışırsa bir kırat demiş, yahûd çalışmış. Sonra öğleden asra, yâni ikindiye kadar kim çalışırsa bir kırat demiş. Nasâra çalışmış. Sonra da asırdan akşama kadar kim çalışırsa iki kırat demiş, siz çalışmışınız. Bunun üzerine Yahûd ve Nasâra kızdılar. «Biz daha çok alışmışken daha az ücret aldık» dediler. Allah Teâlâ da: «Ben, sizin ücretinizden birşey kesdim mi?» buyurdu. «Hayır» dediler: «O halde bu benim fadlımdır onu, dilediğime veririm» buyurdu. Bu suretle siz az amelle, çok ecre nâil oldunuz.»*** (İncillerde de buna benzer bir temsil bulunduğu geçmişti.) Bir kısım Müfesserîn, bu hadîs ile istidlâl ederek demişlerdir ki: Bu hadîs, asrın, Hazret-i Peygamber'e ve كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (*"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet üzere vucuda geldiniz."* Al-i İmrân-3/110) buyurulan ümmetine mahsus olan zaman olduğuna delâlet eyler. Allah Teâlâ, Resulü'nün, وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ (*"Sen hıll iken bu beldede."* Beled-90/2) diye mekânına ve لَعَمْرُكَ (*"Resulüm! Ömrüne kasem olsun ki."* Hıcr-15/72) diye ömrüne kasem buyurduğu gibi burada da asrına kasem buyurmuştur. Binaenaleyh bütün bu izahattan sonra hasılı mânâ şu olur: Ya Muhammed, her mânâsiyle asra ve bahusus pek büyük hadisâta sahne olmak ve gerek tazyîkı, gerek verimi i'tibariyle bütün geçmiş zamanların hulâsası, dehrin ikindisi demek olan son asra, yâni bütün ümmetlerin hesabı görülmek üzere bulunan ve senin asrın olan âhir zamana ka-

---

İstîcar: Kiralamak, kiraya vermek. **Kırat:** Dirhemin onaltıda birini ifade eden eski bir ağırlık birimi. **İstidlal:** Delil getirmek, bir delile dayanarak netice çıkarmak.

sem olsun ki, إِنَّ الْإِنْسَانَ **hakikaten insan.** Lâm, istisnâ karînesiyle istiğrak içindir, yâni her insan bütün nev-i beşer her asırda ve her zamanda ve hususiyle asr-ı ahîrde bulunan insanlar bervech-i âtî müstesnâ onlardan ma'da hepsi لَفِي خُسْرٍ **mutlak bir hüsran içindedir.** Küfr-ü küfran gibi hüsr-ü hüsran, kazanacak yerde ziyan etmek, sermayeyi zayi' eylemek, nihayet iflâs ile hasret-ü hırman içine düşmektir. Tenvin de ta'zi vve tenvi içindir.Yani büyük bir hüsran veya bir nevi' hüsran içinde müstağraktır. Çünkü insanın sermayesi ömrüdür. O ise, her nefes, her saat sarf olunup giderek tükenmekte ve her nefes geçtikçe o naîmin suâl ve hesabı yaklaşmaktadır. Eğer o nefesler, insanın her istediği zaman istediği gibi yapacak vech ile kendisinin olsaydı, kendi sun'u icadı bulunsaydı o ömür tükenmez, insan onu dilediği gibi sarf etmekte hiç bir hasara düşmezdi. Fakat o insanın kendi milki değil, yaratan Halik Teâlâ'nın milki olup onun namına güzel tasarruf ederek kârından istifade etmesi için insana mahdud ve hisablı bir surette verilmiş ariyet sermaye kabilindendir.İnsanın bütün isifadesi onun sarf-u mubadelesinden hasıl olacak kâra bağlıdır. Onun için وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (*"Doğrusu insanın sayinden başkası kendinin değil."* Necm-53/39) dir. كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (*"Herkes kazancına bağlıdır."* Tûr-52/21) dir. Bu suretle insan o sermayeyi veren sahibine ödedikten sonra hesab günü kendisine kalacak olan kâra göre kendisini kurtaracak o nisbette mütenaim olacak veya açığına göre mes'ûl ve müflis olara hüsran ve azâbda kalacaktır. Mîzânın ağır veya hafif basmasının hasılı da budur.

O halde zamanın acı veya tatlı hadîselerle cereyanı içinde her sarf olunan nefeste bir ziyan vardır ki, onu ancak karşılığında Allah için yerine konup onunla tartılacak olan kâr ödeyebilecektir. Ömürden her geçen saat, her sarf olunan nefes ya bir işe sarf olunur, ya boşuna geçer, boşuna geçtiyse elbette bir ziyandır. Bir işe sarf olunduysa o iş ya hayır ve salâh olan bir taattır veya şerr-ü fesad olan bir mâsiyettir. Veya ne o, ne o ikisi ortası mübah olan bir iştir. Bir mübah ise, bir eseri kalmamak i'tibariyle boşuna geçmiş gibidir. Bir şerr ise, muhakkak bir hüsrandır. Eğer bir taat ise, onu veya daha diğer birini ondan daha güzel bir surette yapmak da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ'ya hudu' ve huşu' meratibi gayr-i mütenahîdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kahr-ü celâli meratibi ve hüsn-ü mutlak tecelliyâtı gayr-ı mütenahîdir. Onun için insanın Allah'a ilmi ne

---

Bervech-i ati: Gelecek tarz üzere. **Hırman:** Yalan, kizb. **Tenvin:** Kelimenin sonunu "nun, nin, min, in" diye okumak, veya öyle okutan işaretin adı. **Tenvi:** Çeşitlendirme, nevilendirme, türlü türlü etme. **Ariyet:** Ödünç verip almak. **Meratib:** Mertebeler, basamaklar, kademeler, dereceler. **Mütenahi:** Nihayete eren, biten sonu gelen.

kadar çok olursa haşyet ve mahabbeti de o nisbette çok, taat ve amelde ta'zimi o nisbette etemm-ü ekmel olur. O halde her nefeste daha güzelini yapamayıp da ednasiyle kalmakta da kârdan olsa bile bir nevi' ziyan vardır. Bu itibar ile insan her lâhza bir nevi' hüsrandan halî değildir demek olur. Bununla beraber bunlara asrın, zamanın cereyanı içinde her taraftan hücum etmekte bulunan mani'aları, tazyîk edici diğer büyük hadiseleri de munzam olarak mülâhaza edilirse insanın her lâhza nasıl bir tehlike ve hüsran içinde bulunduğu zâhir olur. Her an nimet ve refah içinde bulunulduğu farz edilse bile her dem ömrü ölüme doğru gitmekte bulunan insanın, bir hüsran içinde bulunduğunu inkâr etmek kabil olmaz. Zira her geçen nefes bir ölümdür. Bundan dolayı Râzî, der ki: «Bu âyet, insanda hüsran ve haybetin asl olduğuna delâlet eyler. Bunun takriri şudur: İnsanın hakikî saadeti, âhireti sevmek, dünya elem ve lezzetine iltifat etmemektedir. Bununla beraber âhirete dâî olan esbab ise, zâhirdir ki, o havass-i hams ve şehvet ve gadabdır. Onun için ekser halk, hubb-i dünya ile meşgul ve onu talebde müstağraktır ve ondan dolayı hüsran ve helâktedirler. اِلاَّ الَّذِينَ **Ancak o kimseler müstesnâ.** Şu zikr olunacak dört vasf ila muttasıf olanlar hüsranda değil, kârdadırlar:

1) اٰمَنُوا **Ki, iman etmişler.** Fatiha'da ve Sûre-i Bakara'nın başında ve sâirede geçtiği üzere bütün âlemlerin Rabbi Rahman-ı Rahîm, dîn gününün mâliki Allah'ın birliğini ve indirdiğini tasdik edip O'na ihlâs ile ibadet ve taata ikrar vermişler وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى (*"Ve husnayı tasdik eylerse."* Leyl-92/6) buyurulduğu üzere hüsnaya i'tikad-i sahîh ile i'tikad edip fazîlet ile rezîletin, salâh ile fesadın, doğru ile eğrinin, mü'min ile kâfirin mutî ile asînin, haklı ile haksızın Allah yanında farkı olduğuna ve hayır amellerin iyi, şerr amellerin kötü cezası verileceği âhiret gününe, dîn gününe inanmışlar.

2) وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **Ve iman ile salih ameller işlemişler**, yâni imanları yalnız gönüllerinde ve dillerinde kalmamış, bütün hislerine, akıllarına, mevcudiyyetlerine nüfuz ederek iradelerine sahib olmuşlar da yaptıkları işleri iman ve i'tikadlarına muvafık, Allah'ın rızasına, indirdiği ahkâma uygun, hak ve hayr olduğuna kani' olarak yapmışlar, hep salâha çalışıp kendileri ve ehl-ü ıyalleri ve kavimleri ve insanlı için salâh, sonu hayır ve menfaat olan işler, لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً (*"Hanginiz daha güzel amel yapacaksınız diye sizi imtihan meydanına çıkarmak için."* Hud-11/7-Mülk-67/2)) buyurulduğu üzere gücleri yettiği kadar

---

Etemm-ü ekmel: Tam, en mükemmel hiç noksansız, olgun. **Edna:** Pek aşağı, en alçak, pek az, pek cüz-i çok yakın **Munzamm:** Zamm edilen, ilave edilen, ek, üste konan, katılan. **Hams:** Açlı, yaradaki şişin inmesi. **Müstağrak:** Gark olmuş dalmış, batmış.

güzel ameller yapmışlar, emrolunan vazîfeleri eda, nehyolunan kebâir ve fevahişten ictinab eylemişlerdir ki, bunların esası Kitab ve Sünnet'te tafsîl olunmuştur. Zamanına göre cüz'iyyatı da icma' ve ictihadlarına bırakılmıştır. İmandan sonra Hak Teâlâ'nın emrine ta'zîm ve halkına şefekat ve menfaat esasında hulâsa edilen amel-i salih başlıca iki nevi'dir. Birisi, bedenî ibadetler gibi mükellefin evvelen ve bizzat kendisine nafi' olan ve kendi salâhına yarayan ameller, birisi de, zekât ve sadaka gibi başkalarına nafi' olan amellerdir. Birine mükemmil-i nefs, birine de mükemmil-i gayr, yâhud birine fazîlet, diğerine fadıl tâbir olunur. Bunun en mühimmi de hakka dâvet ve hak yolunda mücahededir. Onun için bunlar, iman ve salih amel ile kuvve-i nazariyye ve ameliyyelerini tekemmül ettirmeğe çalıştıktan maada Allah için birbirlerinin ve başkalarının kemal ve salâhına da çalışarak hakka dâvet ve fadl-u ıslâh ile ikmal-i gayre himmet hususunda yekdiğeriyle andlaşmayı ve hep hak yolunda yardımlaşmayı da vazîfe bilmiş olduklarından dolayı, amel-i salihin bilhassa bu iki kısmına işaret ile buyuruluyor ki:

3) وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ Ve hakka vasiyyetleşmişler, yâni bütün azimleri hakka müteveccih, imanları da, amelleri de kavilleri de hep haka masruf olmuş. Çünkü hakka masruf olmayan her şey bâtıldır, hasardır. Hüsran olmayacak iman ve amel de ancak Hakk'a iman ve Hak yolunda ameldir. Onun için bunlar, büyük küçük birbirlerine, hemcinslerine riyakârlık, münafıklık, ziyankârlık, ilişiksizlik veya tebasbus ve dalkavukluk etmeyip bütün iyilik Hakk'ın yedinde olduğunu bilerek ve fânî, geçici aldatıcı, hasara götürücü şeylere aldanmayıp her şeyin hakkını gözeterek hep biribirlerine hak tavsiye etmişler, her işte hak, sâbit, doğru olanı yapmayı hak üzere birleşmeğe hep haka dâvet eylemeği, emr-i bilmâruf ve nehy-i anilmünkeri, hasılı daima hak ve istikamet üzere hareketi tavsiye ve nasîhat edişmişler. Öyle and edip, o yolda muamele eylemişler, imanları da amelleri de hep hakka masruf olmuş.

4) وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ Ve sabra vasiyyetleşmişler, yâni hak ve hayır yolunda sabra vasiyyetleşmişlerdir. Çünkü zamanın acâibliği, dünyanın iğfali, nefislerin temâvülâtı hüsrana gidenlerin çokluğu karşısında hayır yapmak hak söylemek, hak yolunda gitmek bir çok acılar çekmeğe, zorluklara katlanmağa, mücahede etmeğe, butlân, iflâs geçitlerini atlamağa, bunlar da sabra mütevakkıftır. Onun için Sûre-i Lokman'da emr-i bilma'ruf ve nehiy-i anilmünker yapanlara, اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ("*Namazı kıl, marufu*

Masruf: Sarf olunmuş, harcanılmış olan. **Temâyülat:** Meyiller, sevgiler, muhabbetler. **Butlan:** Haksızlık, batıl olma. **Mütevvkkıf:** Bir şeye bağlı olan, onunla iş görecek olan.

emir ve münkerden nehiy ve başına gelene sabret, çünkü bunlar azmolunacak işlerdendir." Lokman-31/17) diye isabet edecek musîbetlere sabr tavsiye edilerek onun azme mutavakkıf büyük işlerden olduğu anlatılmıştı. Burada da bunların birbirlerine hak tavsiye ederken aynî zamanda sabır da tavsiye ettikleri bilhassa anlatılmıştır. Nitekim Sûre-i Beled'de akabeyi iktiham eden ve iman edip de birbirlerine hem merhamet, hem sabır tavsiye edenlerin meymenet sahibleri oldukları anlatılmıştı. Hak yolunda can veren şehidlerin İndallah ebedî hayata nâiliyyetleri de sabır sayesinndedir. Ölüm nasıl olsa mukadder olan bu âlemde böyle hak yolunda güzel iş görmek için can vermek ve öyle hakka kavuşmaktan daha büyük ne saadet olabilir. Fakat öyle bir azm, öyle bir akabeyi iktiham etmek kolay değildir. İşte bu müstesnâlar, öyle birer akabe olan müşkil, zor vaz'iyyet ve ahvalde caymamayı, yılmamayı bıkmamayı, za'f göstermemeği ve böylelikle birbirlerini yardımsız, tesellîsiz bırakmayıp gerek taat ve amel ve gerek âlâm ve mesaib ve gerek şehevata karşı sabr-u metanet tavsiye etmeği kendilerine şiar edinmişlerdir. Mâlûm ki, sabır nefsin iyi bir iş yapmak veya fenalıklardan kaçınmak için acıya, meşakkate tehammül kuvvetidir. Başlıca iki nevi' olarak mülâhaza edilir.

BİRİSİ: Elem ve külfete sabırdır ki, bununla taat ve mücahedenin ve güzel amellerin meşakkatlerine tehammül olunarak uluvv-i himmet ashabının nail oldukları muvaffakîyetlere erilir.

BİRİSİ de: Lezzet ve şehevata karşı sabırdır ki, bununla da haramdan, menhiyyattan ve hoş görünüp de sonu fena olan aldatıcı, tehlikeli, maddeten veya mânen muzır şeylerin zararlarından sakınılır, korunulur. حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ hadîs-i şerifinde iki cihete de işaret vardır. Sabrın derecesi hususunda fıtrî kabiliyyetin bir hükmü bulunduğu münker olmamakla beraber, terbiyenin, i'tiyadın ve binaenaleyh azm-ü iradenin ve onun için de imanın ehemmiyyeti çok büyüktür. Bu cihetle sabır, ef'al-i ihtiyariyyeden olarak ef'al-i mükellefîn miyanında tavsiye olunduğu gibi, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (*"Ey o bütün iman edenler! Sabredin ve sabır yarışında düşmanlarınızı geçin ve cihat için hazır ve rabıtalı bulunun ve Allah korusun ki felah bulasınız."* Al-i İmrân-3/200) diye emr olunmuştur. Çünkü إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

İktiham: Hücum ve istila eylemek dayanmak, tahammül etmek, katlanmak, güçlükleri yenmek, mülahazasız bir işe başlamak. Bir şeyi hakir addetmek. **Meymenet:** Bereket, kuvvetlilik, uğurluluk, kutluluk. **Âlâm:** Elemler, kederler, üzüntüler. **Mesaib:** Felaketler, uğursuzluklar, suubetler, güçlükler. **Şiar:** İz belirti, işaret, nişan, ayırt edici iyi adet. Üstünlük veren işaret ölüm. **Ulüvv:** Büyüklük, yükseklik, bir şeyin yukarısına çıkma, şan şeref ve kadr sahibi olmak. **İ'tiyad:** Alışkanlık, huy, adet, adet edinmek.

(*"Allah sabredenlerle beraberdir."* Bakara-2/153)'dir. اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (*"Ancak sabredenlerdir ki ecirlerine hesapsız erdirilir."* Zümer-39/10)'dir. وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ اُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ (*"Müjdele o sabırlıları ki başlarına bir musibet geldiği vakit biz Allah'ınız ve nihayet O'na döneceğiz derler. İşte onlar Rabblarından salavat-ü rahmet onlara ve işte hidayete erenler onlar."* Bakara-2/155-157)'dur. Onun için hadîslerde de: اَلصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ ***«Sabır, genişliğin anahtarıdır.»*** (Keşfül-hafa-1/27) مَنْ صَبَرَ ظَفِرَ ***«Sabr eden, zafer bulur»*** (Müslim: İman-78) diye vârid olduğu gibi, dilimizde de «ilmin başı sabırdır», «sabrın sonu selâmettir» diye mesel olmuştur. Bu izahattan ve sözün gelişinden anlaşılır ki, memduh olan ve tavsiye edilen sabır, iman ve amel-i salih ile hak ve hayır yolunda sabırdır ki, bu şecaat, sadakat, merdlik şiarıdır. Yoksa her kötülüğe katlanmak, her zillete boyun eğmek, pislikler içine düşüp de her ne bahasına olursa olsun ondan çıkmağa, kurtulmağa çalışmamak, çabalamamak, ilişik etmemek, bâtılda, fenalıkta herçi bâdâbâd saplanıp kalmak ve şerre rıza demek olan atalet, zillet ve meskenet ile sukutdan ibaret bulunan duygusuzluk değildir. Çünkü وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ (*"Halbuki izzet Allah'ın ve Resulü'nün ve mü'minlerindir."* Münafikun-63/8)'dir. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ (*"O'na zulden bir veli de olmadı."* İsrâ-17/111)'dir. Ve çünkü şerre rıza şer, küfre rıza küfürdür. Ve hilm-i himarî mezmumdurr; onun için safvetini bulanmaktan koruyacak bâdireleri, çakışları olmayan, yâni hiç asâr-ı gadab göstermeyen hilimde hayır yoktur diye şâirin şu beytini yukarılarda da geçdiği üzere Resulullah, beğenmişti:

وَلَا خَيْرَ فِى حِلْمٍ اِذَا لَمْ تَكُنْ لَهُ بَوَادِرُ تَحْمِى صَفْوَهُ اَنْ يُكَدَّرَا

Ve hadîs-i sahîhte: مَنْ رَاٰى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذٰلِكَ اَضْعَفُ الْاِيمَانِ ***«Sizden herkim, bir münker, bir biçimsizlik görürse onu eliyle değişdirsin. Ona gücü yetmeyen diliyle, ona da gücü yetmeyen kalbiyle ki, o imanın en zayıfıdır.»*** (Müslim: İman-78) buyurulmuştur. وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِى اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (*"Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün vakit de kendilerinden yüz çevir, ta ki başka bir söze dalsınlar, şayed şeytan bunu sana bir an unutturursa hatırına geldiği gibi hemen kalk, o zalimler güruhu ile beraber oturma."* (En'am-6/68) Âyeti de, bu mânâyı ifade eder. Maamafih bu gibi sabr edilmemesi lâzım gelen ahvalde de telâş ve tehevvürle hareket etmeyip قُلْ

Memduh: Beğenilmiş, medholunmuş, övülmüş. **Herçi Badaba:** Her ne olursa olsun, ister istemez. **Atalet:** Boş durma, tembellik işsizlik. **Himari:** Eşşek gibi. **Safve:** Halis ve seçkin, katı yüzlü merhametsiz kimse. **Tehevvürle:** Korkusuzlukla düşünmeden hareket etmek.

هذه سَبِيلِي اَدْعُوا اِلَى اللّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِى (*"De ki: İşte benim meslekim bu, basiret üzere Allah'a davet ederim, ben ve bana tabi olanlar."* Yusuf-12/108) buyurulduğu üzere basîret ile harekeet etmelidir.

İşte ancak böyle iman, salih ameller, tevâsi bilhakk, tevâsi bissabr dört vasf ile muttasıf olan kimseler, hüsranda değil, müstesnâdırlar. Bu müstesnâlardan maadası mutlak bir hüsrandadırlar. Bunun dördü de, hakka iman-ı âmilin bir tezahürü demektir. Hak, hadd-i zatında sâbit ve mütehakkık olduğu ve inanmanın hükmü de inanılana tabi' bulunduğu için Hakk'a iman hiç bir zaman yanlış çıkmayacak ve bütün mekân ve zamanın fevkinde hayat-ı hakk ile yaşayacak olan ebedî bir nimet ve saadet olduğundan dünyada o Hakk'a iman-ı kâmilin bir tezahüründen ibaret olup da onun yolunda güzel amellere sarf edilmiş bulunan bir hayat, bir ömür hiç bir zaman boşa gitmez, hüsrana düşmez. Böyle bir imana mazhar olmayan nefisler de, hüsrandan kurtulmaz. Hiç imanı olmayanların kurtulmayacağı açık olduğu gibi bâtıla iman etmiş olanların da o iman semeresi olan amelleri o batılın butlâniyle zâil olup gideceği dahi şübhelidir. Fakat bu âyet şunu iktiza ediyor ki, Hakk'a iman etmekle beraber salih ameller yapmayan ve hak ve sabır tavsiye etmeyen kimseler de, bir nevi' hüsrandan haric kalmamış olurlar. Demek olur ki, «iman olunca, amelsizlik ziyan etmez.» diyen Mürcie'nin kavilleri hak değildir. Doğrusu, Ehl-i Sünnet'in dedikleri gibi imanı olup da imanına göre âmil olmayan fâsıklar, âsîler için de bir nevi' hüsran vardır. Zira Ebedî olmamakla beraber usat-ı mü'minîn için de cehennem vardır. İman en sonunda onları da halâs eder ise de, seyyiâti hasenatından ağır gelen mü'minler de, günahları temizlenene kadar cehennem azâbı olan hüsranı göreceklerdir.

Başda beyan olunduğu üzere bu sûrenin tafsîli, bütün Kur'ân demek olduğundan daha ne kadar izah edilse tükenmez. Taberânî, «Evsat»'da ve Beyhakî, «Şu'ab»'da Ebu Huzeyfe'den (Ki, sohbeti vardır) şöyle dediğini rivayet eylemişlerdir: «Resulullah'ın Ashabından iki kişi, mülâkat ettiklerinde biri diğerine "Asr" suresini okumadan,sonrada biri diğerine selâm vermeden ayrılmazladı.»

Bizlerin de asrımızın gidişini ve ömürlerimizin geçişini anlayıp düşünerek biribirlerimize hak ve sabır tavsiye etmeğe ve Hakk Teâlâ'ya iman-ı kâmil ile güzel amellere muvaffakiyyet dilemeğe ihtiyacımız ne kadar çok, ne kadar çok!.. Buna mukabil böyle hak ve hayır tavsiye eden müstesnâlarla alay ederek, onlara türlü türlü ta'n-ü teşni' edenlerin de hesabı yok. Fakat bunun üzerine bilhassa öylelerinin hüsranındaki şiddeti beyan için de Hümeze Sûresi geliyor.

Tevasıy: Birbirine tavsiye etme. **Bilhak:** Hakk ile, hakka. **Âsîler:** İsyan edenler. **Ta'n-ü Teşni:** Hoş görmemek, kötülemek..

HÜMEZE SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 9

Bu, Hümeze Sûresi'dir. Hiç hilâfsız Mekkî'dir.
Âyetleri: Dokuzdur.
Fasılası: ه harfidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُۙ ﴿٢﴾ يَحْسَبُ اَنَّ مَالَهُٓ اَخْلَدَهُۚ ﴿٣﴾ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِۘ ﴿٤﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُۜ ﴿٥﴾ نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُۙ ﴿٦﴾ اَلَّت۪ي تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْـِٔدَةِۜ ﴿٧﴾ اِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌۙ ﴿٨﴾ ف۪ي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Veyl bütün "hümeze lümeze" güruhuna. 2- Ona ki, bir mal toplamış ve onu saymaktadır. 3- Malı kendisini muhalled kılmış sanır. 4- Hayır celâlim hakkı için atılacatır o (tamuya) hutameye. 5- Ve bildin mi hutame ne? 6- Allah'ın tutuşturulmuş ateşi. 7- Ki, çıkar gönüller üstüne. 8- O, kapatılacaktır onlar üstüne. 9- Uzatılmış sütunlarda.

هُمَزَةٍ Sûrenin de ismi olmak münasebetiyle mealde aynen muhafazasını daha muvafı gördüğümüz bu hümeze kelimesi, hemmaz, gammaz gibi hemzden mübaleğa sigasıdır ki, lüane, duhake gibi adeti ifade eder. Asıl mefhumu hemzi

çok yapan, âdet edinenler demektir. Hemz, Kamus'un beyanına göre, gamz vezninde ve muradifidir. El ile cimdirmek ve dürtmek, kakmak, vurmak (Nitekim mihmez, mihmaz, yâni mahmız, mıdıl ve çekiç veya mıdıllı değnek demek olan mıhmeze bu mânâlardandır) ve bir dar yere sıkıştırmak, (ki, hemze bu mânâdandır. Çünkü mahrecinden sıkıntı ile çıkar) ve ısırmak ve kırmak ve yere çalmak mânalarına gelir. Ve şu halde hümeze bunlardan birini veya hepsini çok yapan, âdet edinen demek olur. Bu i'tibar ile hâmiz gibi çimdikci, çekiştirici, dürtüşdürücü, kakışdırıcı, vurucu kırıcı, atıcı, sıkıcı, ısırıcı mefhumlarını ifade edebilir. Lâkin örfî lügatte hâmiz ve hemmazdan daha mubalâğalı olarak hümeze, inceden inceye veya geriden geriye istihfaf ve istihza ederek şunun bunun namusu ve haysiyyeti ile oynayıp incitmeyi, zemm-ü kadeh ile gıybet ederek ayıplayıp kınamayı, şunu bunu dürtüşdürerek öteye beriye koğuculuk etmeyi âdet ve san'at edinmiş çekiştirici gammaz mânâsına müteâref olmuşdur ki, böyle olan kimseler fırsat buldukça hemzin her mânâsını yapar. Eli erdiği insanları cımbızlar, çimdikler, dürter, kakar, ısırır, çarpar gibi kırar incitir, o yolda geçinir. Onun için bu mânâların hepsinden kinaye olarak hümeze, gammazlığı âdet ve san'at edinmiş kimselere ıtlak edilmiştir. Yâni asıl hakikatı el ile sıkmak, cimdirmek, dürtmek, vurmak, kırmak iken ağızla dille ısırmak, zemm-ü gıybet ve istihfaf ile gönül incitmek ve kırmak mânâsında kinaye olarak şayi' olmuştur. Kinayeler hakikatin de iradesine mâni' olmayacağı cihetle كُلِّ هُمَزَةٍ 'de her mânâ dahil olur.

Yâni gerek el ile gerek dil ile maddeten veya mânen şunu, bunu itip kakmayı, kırıp incitmeyi âdet edinmiş gammazlar güruhunun hepsi cehennem uçurumunda, Veyl deresinde, hüsran içinde kahr olmağa mahkûmdurlar, Vay hallerine! Sonra lümeze de hümeze gibidir, mızrak saplar gibi ta'n etmek ayıblamak, ve kaş, göz kırparak işaret ederek eğlence suretiyle birini diğerine göstermek mânâlarına olan lemzden, lümeze dahi daima herkesi tâyib etmeyi ve şuna buna ayıb ve nakîsa isnad ederek eğlenmeyi âdet edinmiş, kendini beğenmiş atak demektir ki, hümezeye muradif ve farklı olarak da kullanılır. Zemahşerî'nın beyanına göre hümezenin aslı, kırıcı mânâsından, lümezenin aslı da ta'n edici saplayıcı mânâsındandır. «Keşşaf»'ta der ki: «Hemz, hezm gibi kesr, yâni kırmak, lemz de ta'n etmektir. «Lemezehu ve lehezehu» denilir. Taanehu demektir. Murad, nâsın ırzlarını namuslarını kırmak ve gıybetlerini yapmak ve haklarında ta'n etmektir. Ve lüane, duhake gibi fuale binası onun, o kimsenin

---

Müteâref: Herkesin bildiği meşhur, ünlü. **Şayi:** Duyulmuş, işitilmiş, herkesce bilinmiş. **Tayib:** Ayıplamak, kötülüğünü söylemek. **Atak:** Azad, izin.

alışmış olduğu âdeti bulunduğuna delâlet eyler. Şair:

وَاِنْ اَغِيبُ فَاَنْتَ الْهَامِزُ اللُّمَزَةُ

demiştir. Daha evvel İbn Cerîr de, Ziyad-i A'cem'in: «Bana mülakî olduğun zaman yalandan bana meveddet göstererek yanaşırsın ve eğer gıyabda bulunursam o vakit de hamiz lümeze, kesilirsin» demek olan işbu:

تُدْلِى بِوُدِّى اِذَا لَا قَيْتَنِى كَذِبًا وَاِنْ اَغِيبُ فَاَنْتَ الْهَامِزُ اللُّمَزَةُ

beyti ile hümeze, nâsı gıybet edip bugz ettiren, lümeze de gıybet edip ta'n eyleyen demek olduğuna istişhad eylemiş ve bâzı rivayetler nakl ederek demiştir ki: İbn Abbas'dan: «Allah Teâlâ'nın veyl ile başladığı kimseler, kimlerdir?» diye sorulduğunda: «Nemîme, yâni koğuculuk ile gezenler, dostlar arasını ayıranlar en büyük ayb arıyanlar» demiştir. Mücahid'den de, üç muhtelif kavil rivayet edilmiştir.

1) Hümeze, nâsın etlerini yer olan, lümeze taan ve atak.

2) Bunun aksine olarak; hümeze taan, lümeze nâsın etlerini yer olan.

3) Hümeze, lümeze birisi nâsın etlerini yer olan, diğeri taan, bu delâlet eyler ki, bu haberi tahdis eyleyenlere bu iki kelimenin te'vilinde işkâl vaki' olmuş, onun için ondan rivayet edenler ihtilâf eylemişlerdir. Râzî de, وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ (*"Hem kendilerinizi ayıplamayın."* Hücurat-49/11) âyetiyle, «Keşşaf»'ın ifadesi üzere beyandan sonra der ki: «Müfessirînin bunda, müteaddid elfazı vardır:

BİRİNCİSİ: İbn Abbas'tan: Hümeze muğtab gıybetçi, lümeze ayyab ayıbcı.

İKİNCİSİ: İbn Zeyd'den: Hümeze el ile, lümeze lisan ile,

ÜÇÜNCÜSÜ: Ebü'l-Aliye'den Hümeze yüze karşı, lümeze arkadan.

DÖRDÜNCÜSÜ: Hümeze cehren, lümeze sırren kaş ve gözle.

BEŞİNCİSİ: Hümeze, lümeze nasa hoşlanmayacakları lakablar. Takanlar, Velîd ibn Mugîre bunu yapardı. Lâkin bu riyaset mansıbına yakışmaz, döküntülerin âdetindendir. Bunda, nâsın sözlerini, fiillerini seslerini güldürmek için taklid edenler de dahil olur.

ALTINCISI: Hasen'den: Hümeze gözünü kırparak celîsine hemz eden, lümaze ihvanını kötülükle zikr edip ayıblayan.

YEDİNCİSİ: Zikr olunduğu üzere ibn Abbas'dan nemîme ile gezenler, ah-

---

Meveddet: Dostluk, sevgi, muhabbet, muhabbet etmek, sevmek. **Muğtab:** Gıybet söyleyici gıybet eden. **Riyaset:** Reislik, bir işi idarede başta bulunmak, başkanlık. **Mansıb:** Devlet hizmeti, memuriyet, bünyad, merci. **Celis:** Ekseri bir yerde oturan, arkadaş, birlikte oturan. **Hemz:** Dürtme, kakma, parmaklarla sıkma.

bab beynini açanlar, nâsın aybını arıyanlar.» Bunları nakl ettikten sonra Râzî, şu ihtarı da yapar: «Bilinmeli ki, bu vecihlerin hepsi de, mütekaribdir bir asla raci'dir. O da, ta'n ve izhar-ı ayb mânâsıdır. Sonra da bu iki kısımdır: Ya hased ve kîn sırasında olduğu gibi cidd ile olur, yahûd da eğlence ve güldürme kabîlinden hezl ile olur. Bunlardan her biri de ya dîne ve taata müteallık bir emirde olur veya dünyaya teallûk eder. Bu da, surete ve yürümek, oturmak, kalkmak gibi şeylere teallûk eder ki, envaı çoktur ve gayr-ı mazbutdur. Sonra bu dört kısımda izhar-ı ayb, bâzân hâzır için olur, bâzân da gaib için olur. Her iki takdirde de ya lâfz ile olur veya baş ve göz ve saire ile olur. Ve bunların hepsi nehiy tahtinde dahildir. Ancak bahis, lâfzın lügatca neye mevzu' olduğundadır. Lafzın mevzu' olduğu lafzan menhi olur,mevzu' olmadığı da delâleten menhî olur. Peygamber'e teallûk edince de daha büyük cürm olur.» Sahib-i Keşşaf, birde demiştir ki: «Hümeze, lümeze, mîmin sükûniyle de okunmuştur. Bu ise, gülünç şeyler, garîb ve tuhaf gevezelikler yapan zevzek maskaradır ki, kendisine hem gülünür, hem söğülür.» Demek ki: «Mîmin sükûniyle olan fethiyle olanın ma'kûsu gibi bir mânâ ifade ediyor. Üstün olan fail sakin olan mef'ul mânâsında olmuş oluyor. Nitekim ض 'nın fethiyle duhake, şuna buna çok gülen edebsize denir, ض 'nın sükûniyle duhke de çok gülünç, herkese gülünç olan maskaraya denir. Kezalik aynın fethiyle düane, çok la'net eden, aynın sükûniyle lü'ne, çok mel'un demektir. Demek ki, sâkin okunan, üstün okunandan daha alçaktır. O halde üstünün zemminden daha alcağın zemmi evleviyyetle anlaşılır. Onun için âyette hümeze, lümeze mîmin fethiyledir. Aşere kıraatlarının hepsinde hattâ sazlar da dahil olmak üzere ondört kıraatta mîmler üstün okunmuştur. Çünkü الّذِى جَمَعَ مَالاً 'den de anlaşılacağına göre asıl murad, kendini beğenmiş, herkesten üstünlük taslıyarak, âlemi eğlenircesine şunu bunu gizliden açıktan yüzünden veya arkasından eliyle veya diliyle taşlayıp inciten, namus ve haysiyyetiyle oynayan gammazlıkla koğuculukla yüze çıkıp yaşamak, eğlenmek istiyen atagan mağrurların hüsranını beyandır ki, bunlar, daha evvelki Sûrede geçen tekâsür kendilerini iğfal etmiş olanlardandır. Bundan sonraki Sûrede Ashab-ı fîl'den bahs olunması da bunu delâlet eyler.

Bunun sebebi nüzulüne gelince: İbn Cerîr'in, Muhammed ibn Sa'd tarikiyle

---

Ahbab: Dost, sevilen dostlar, sevilenler. **Ta'n:** Hoş görmemek, kötülemek, birisinin ayıp ve kusurlarını beyan etmek. **Cidd:** Çalışmak, ciddiyetle yapmak. **Hezl:** Ciddi olmayan sözler, saçma sapan konuşmalar. Deli saçması. **Envai:** Neviler, çeşitler, türler. **Mazbut:** Zapt olunmuş, ele geçirilmiş, sağlam, yazılmış, kayd edilmiş. **Menhi:** Şer'an yapılması yasak olan haram olan şey. **Ma'kusu:** Tersine dönmüş, aksetmiş, başaşağı çevrilmiş, uğursuz. **Atagan:** Cüretkâr, düşüncesiz, işe atılan.

İbn Abbas'dan tahricine göre: Nâsa, lemz-ü hemz eder bir müşrik idi. Hasen, Verka, İbn Ebî Nüceym'den de: Cemîl ibn Âmir-i Cümehî hakkında nâzil oldu denilmiş. Hasen, Verka'dan naklen demiştir ki: «Hümeze, lümeze, Cemîl ibn Âmir hakkında nâzil oldu. Fakat bir kimseye hass değildir. Bâzı ehl-i Arabiyye de: «Bu demiş, Arab'ın âmmı zikr ederek, vahidi kasd etmesi kabîlindendir. Nitekim sözde birisi, diğerine: «Ben, seni aslâ ziyaret etmiyeceğim» demesine karşı «Herkim, beni ziyaret etmezse ben de onu ziyaret etmem» denilir ki, maksad, ziyaret etmeyeceğim diyene cevabdır. [1] Lâkin diğerlerinin dediği gibi doğrusu maksad, hass-ı irade değil, lâfzın umumu vecihle bu sıfatta olanların hepsi murad olunmaktır. Mücahid de: لَيْسَ بِخَاصَّةٍ لِأَحَدٍ «Bir kimseye hass değildir» demiştir.» «Keşşaf»'ta da der ki: «Ahnes ibn Şürayk hakkında nâzil oldu. Âdet-i gıybet ve vakîa idi denilmiş, Ümeyye ibn Halef hakkında da denilmiş. Velîd ibn Mugîre ve Resulullah'a gıybeti hakkında da denilmiştir. Sebebin hass ve vaidin âmm olarak o çirkinliğe mübaşeret edenlerin hepsine şamil olması da caizdir.» Bunun zâhiri vechiyle umumu murad olduğuna aşağıda, اِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ diye bunlara cemi' zamiri gönderilmesi karinedir. Ancak bu كُلٌّ 'ün evvel emirde şöyle müfred olarak bir bedel ile ta'rif ve tavsîf olunması bu umum içinde bir hususıyyet kasd edilmiş olduğunu da anlatır. Zire اَلَّذِى ilh... Müfreddir. Fakat mârife olduğundan, nekire olan كُلٌّ 'ün sıfatı olamaz. كُلٌّ dan bedel yâhud zemm üzere mansubdur. Demekki veyl ile hükmün asıl hedefi ve kelâmın sevkinden asıl maksad budur. Gammazlığa, lemmazlığa sâi olan sebeb ve illet de bu demekdir ki جَمَعَ مَالاً **bir mal toplamıştır.** İbn Âmir, Hamze, Kisaî Ebu Ca'fer, Revh, Halef ve A'meş, mîmin teşdidiyle tef'il babından okumuşlardır ki, bunda, teksir mânâsı olduğundan şöyle demek olur: Şuradan buradan bir mal biriktirmiştir وَعَدَّدَهُ **ve hep onu saymaktadır.** Yâni o malın hukukunu, nereden gelip, nereye gitmesi lâzım geleceğini, onunla ne gibi hayırlar yapabileceğini düşünmeyerek işi gücü sade onun sayısını zabt edip çoğaltmak ve ona güvenmektir. Yâhud etrafındakilere sade onu saydırıp onunla iftihar etmek o

---

[1] Bundan maksad umuma delaletini nefy etmek değil, sevkın bilhassa sebebi nüzul olanlara teveccühünü beyan olmak gerektir.

Vakia: Vuku bulmuş, olmuş. **El-yazebillah:** Allaha sığınır. Allah'a iltica ederiz. Allah korusun. Allah saklasın. **İndelvurud:Muateb:** Azarlanılan, tekdir olunan, azarlanmış, paylamak, sıkışmak. **İstîfa:** Alacağını borçludan tamam olarak alma. Kabz-ı ruh etmek. **Masruf:** Sarfolunmuş, harcanılmış olan. **Lehv-ü tarab:** **Lehv:** Günahlı, şehvi, nefsani meşguliyet **Mu'allekat-i Seb'a:** Kur'an henüz nazil olmadan, cahiliyyet devrinde meşhur Arab şairlerinin en beğenilmiş şiirlerinden Ka'b'nin duvarına astıkları yedi meşhur kaside. **Teşdid:** Şiddetlendirme, sağlamlaştırma, kuvvet verme.

suretle gözleri malda işleri güçleri gammazlıkta olan hümeze-lümeze güruhunu başına toplıyarak kendini onlara tanıtmak, başlarına geçmektir. Çünkü o hümeze-lümeze güruhunun çoğunun malı olmamakla beraber emeli, gammazlıkla mal toplamak olduğundan öylelerinin başına toplanır ve onu sayarlar. Ve bu mânâya işaret için olmalıdır ki, الذى müfred olarak كل 'den bedel yapılmış, الذين جمعوا مالا وعددوه denilmemiştir. Sonra da bunların cemiyyetine tenbih için عليهم diye cem'i zamiri gönderilmiştir. Maamafih الذى her biri i'tibariyle de müfred getirilmiş olmak melhuzdur. Zira nekireye muzaf olan küll, külli ifradîdir. Bunlar inçin böyle yapar?. Zira يحسب ان ماله اخلده **sanır ki, malı kendisini muhalled kılmıştır.** Kılacak değil de, kılmıştır zann eder. Öyle hayra yaramayan, sayılmak için biriktirilmiş malın, kendini kurtarmak şöyle dursun başına belâ, felâketleri ne sebeb olacağını düşünmez de o, onu her tehlikeden kurtaracak, dünyaya kazık kakdıracak, ondan öyle ahd almış, artık hulûd muhakkak imiş gibi zann eder. Bütün emellerini onun üzerine kurar. كلا **Hayır, hayır.** İş öyle zann ettiği gibi değildir. İnsanı kurtaracak, hulde götürecek şey mal değil, evvelki Sûrede beyan olunduğu üzere Hakk'a iman ve ilim ile amel-i salihtir. لينبذن Lâm, kasem için, nebz birr şeyi tahkîr suretiyle fırlatıp atıvermek, nun da, te'kid nunudur. Yâni Allahü Zülcelâl'e kasem olsun ki, o mala güvenip hep onu sayıp da halkı eğlenircesine kırıp inticen, herkesin hukuk ve haysiyyetiyle oynayan o mağrur hümeze ve lümeze, o atak gammaz herhalde kemal-i hakaret ve sefalet ile atılacaktır. فى الحطمة **Hutameye.** Önüne geleni kırıp geçirmek, yalayıp yutmak âdeti olduğundan dolayı bir adına da Hutame denilmiş olan **cehennemin içine.**Hümeze lümeze vezninde Hutame,karia da Haviye,nar-ı hamiye, Tekâsür'de, Cehîm diye ismi geçen cehennemin isimlerindendir. Bâzıları dördüncü bâzıları altıncı, bâzıları da ikinci tabakası demişlerdir. Mevlid'de: «Korkarım ki, yerleri ola Tamu» denildiği gibi eski Türkçelerde cehenneme, Tamu denildiği cihetle burada Hutameyi, Tamu diye terceme etmek de yakışabileceğinden dolayı meâlde ona da işaret eyledik. Maamafih Tamu: Hapishane, zindan mânâsına olan damdan gibi görünür. Bu da, وجعلنا جهنم للكافرين حصيرا (*"Biz cehennemi kafirlere hisar yapmışız."* İsra-17/8) mazmununa muvafıktır. Hutame kelimesinin aslı ise, kırıp geçirmek demek olan hatmdan muştaktır. Bu fuale vezni âdat ifade ettiği için Hutame: Son derece kırmak adeti ve tabiati olan, yâni kıran, geçiren demek olur. Ve Türkçemizde, "fülân yere kıran girdi» demek de orası kırıldı, tükendi, mahv oldu mânâsını ifade eder, Kızgın ateşin de tabiati böyle önüne geleni kırıp geçirmek, mahv etmek, tâbir-i âharle yalayıp

---

Melhuz: Mülahaza ve tefekür olunmuş olan veya olunabilen. **Ayırmak:** Göndermek, yollamak.

yutmak olduğundan böyle kırıp geçirici, yâhud yalayıp yutucu ateş mefhumiyle cehenneme de, hutame denilmiş demektir. Nitekim ekûl, yâni çok yiyici obur kimseye de, ateşe teşbihen hutame denir ki, كأنّما في جوفه التنّور sanki içinde furun var gibi her verileni yalayıp yutuyor demektir. Bir de, شرّ الرّعاء الحطمة tâbiri vardır ki, çobanların en fenası hutame olandır. Yâni güttüğü sürüyü kırıp geçirendir demek olur. Burada cehennemin hutame ismiyle söylenmesi, sureten ve mânen hümezeye mutabakat içindir. Çünkü ikisi de bir vezindedir. Sâniyeh: Hümezede başkalarının kadr-ü haysiyyetini, gönlünü kırmak mânâsı bulunduğu gibi, hutamede de kırıp geçirmek mânâsı vardır. Sâlisen: Hümeze-lümeze de nâsı gıybet ederek, أيحبّ أحدكم أن يأكل لحم أخيه ميتا (*"Hiç arzu eder mi ki biriniz kardeşinin ölü halinde etini yesin?"* Hucurat-49/12) mazmunu üzere etlerini yemek mânâsı bulunduğu gibi, ateşte de deriyi, eti yemek mânâsı vardır. Bundan dolayı hümeze lümezeye bir hutame ile adelet-i İlâhiyye icra edilecek demektir. Lâkin bu ateşin diğer ateşlere benzemeyen bambaşka bir ateş olduğu anlatılmak üzere tehvil için buyuruluyor ki: وما أدراك ما الحطمة **Ve bildin mi hutame ne?** Yâhud ne dehşetli hutame? نار الله **O, Allah'ın ateşi, Allah ateşidir.** Allah'a izafeti lisanımızda da, «Allah'ın belâsı» dediğimiz gibi tefhim ve tehvil içindir ki, Allah Teâlâ'nın gadab ve celâline bilhassa delâlet etmesi i'tibariyle hevl-ü şiddetinin büyüklüğünü ifade eder. Yâni mâlûm olan ateşlerle mukayese edilmeyecek derecede öyle celâllı ve fevka'l-âde büyük bir ateş ki, الموقدة **İkad olunmuş, Allah'ın emriyle yakılmış, tutuşturulmuştur.** Ebediyyen sönmek bilmez. Hazret-i Ali kerremallahü vecheh, şöyle demiştir. «Ne acâibir o insanlar ki, altından ateş kaynayıp dururken yeryüzünde Allah'a ısyan ederler.» Bu günkü Arzıyyatçıların nazariyyelerine göre de, Arzın içindeki ateşe nazaran üzerinde bulunduğumuz kabuğu, yumurtanın içine nisbetle üzerindeki iç zarı kadar ince sayılmaktadır. Fakat bu ateşin onlara benzemediği ve sade cisimler yakan bir ateş değil, maddiyyatı geçip de mâneviyyatı saran, cesedlerden başka canlara, gönüllere kadar çıkan bir ateş olduğu anlatılmak üzere şöyle vasf olunuyor: الّتي **Öyle tutuşturulmuş bir ateş ki,** تطّلع على الأفئدة yüreklerin, kalbleri içi, merkezi demek olan Fuadların, yâni **idrâk mahalli olan gönüllerin üstüne çıkar.** Tenden geçer ruhlara, mâneviyyata muttali' olur, çatar, sarar, canlar yakar gerçi onları öldürmez, لا يموت فيها ولا يحيى (*"ne ölecek onda ne hayat bulacaktır."* A'lâ-87/13) olur, lâkin uzanır sarar, azâb eder. Çünkü küfrün, habîs akîdelerin fena niyyetle-

---

Tefhim: Anlatmak, bildirmek. **Hevl:** Korku, korku verici, ürkmek, dehşet, yılgınlık, ihtilad-ı dimağ (beyindeki bozukluk) sebebi ile bazı hayali suretler tevehhüm ederek ondan korkmak. **İkad:** Ateş yakma, tutuşturma.

rin menbaı onlardır. Râzî'nin zikrettiği üzere Hazret-i Peygamber'den rivayet olunmuştur ki: «*Nar, ehlini yer, nihayet ef'ideye muttali' olunca müntehî olur. Sonra Allah Teâlâ, etlerini, kemiklerini diğer bir neş'etle iade eder.*» كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ ("*Derileri piştikçe azabı duysunlar diye kendilerine tebdilen başka deriler vereceğiz.*" Nisa-4/56) âyeti de, buna delâlet eyler.

ITTILA': Bir şeyin üzerine çıkmaktır. İlmî olan ıttıla' ve mutalaa da bundan me'huzdur. Fuadların üzeri tâbiri belli ki, dimağı da ihtiva eyler. Ateşin böyle hayatın merkezi olan kalblerin içini bütün üzerinden sarması, onlara muttali' olması azâbının şiddetini ve ihatasını belîğ bir beyandır. Âlûsî, demiştir ki: «Erbab-ı işaret bunda, ruhanî azâbın şiddetine işaret olduğunu söylerler. إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ **Muhakkak o ateş onların,** o hümeze-lümeze güruhunun üzerlerine isad olunacak, yâni **üzerlerine bastırılıp kapıları kapanacaktır.** فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ **Temdid olunmuş, uzatılmış amudlar, direkler** yâhud imadlar, dayaklar, dikmeler içinde olarak. Bu ya, مُؤْصَدَةٌ tahtinde nara raci', هُمْ zamirinden haldir. O ateşin kapıları kapanırken tazyikle açılmamak için uzun uzun dikmeler, dayaklarla dayanacak, o halde o suretle kapatılacaktır, demek olur. Bunda, bir fırının içini iyice yakıp da tamamen kızdırmak için kapısını sağlam dayayarak kapamak tarzında bir tasvir var demektir. Yâhud عَلَيْهِمْ zamirinden haldir. Bu surette evvelki mânâ olabileceği gibi bir de uzun uzun sürüklenmesi kabilolmayan direkler halinde tomruklar içinde kımıldanamıyacakları bir surette azâb ve işkencelerini tasvir ve beyan olur.

AMED: «Bahr»'in beyanına göre ism-i cemi', diğerlerinin beyanına göre cemi'dir. Râgıb ve Ferra', amudun cem'i demiş, Ebu Übeyde, i'madın cem'i demiştir. İ'mad, dayak, dayanacak şey demek olduğu cihetle mutlâka direk olması lâzım değildir. Amudun da, i'mad olması lâzım değildir. Beyinlerinde umum ve husus minvecih var demektir. Ebu Bekir, Hamze, Kisâi, Halef, aynın ve mînin zammiyle umud okumuşlardır ki, bunun sarîh cemi' olduğunda şübhe yoktur. Amud, mâlûm ki, direk, sütun demektir. Ve kasd mânâsına amdden me'huzdur. Bir kavmin kıvam-ı umuru olan ulusuna, amud-i kavm denilir, askerin kumandanına, amud-i ceyş denilir, kılıcın sırtında olan yola, amud-i seyf denilir. İnsanın göğsünde rehabe (korkuluk kemiği) dedikleri dil gibi kemikten göbeğin aşağısına doğru uzanan damara, kezalik insanın sırtına amud-i batın de-

---

Müntehi: Sona eren, son, bir şeyi tamamlayan, biten. **Temdid:** Devam ettirmek, uzatmak, uzatılmak, sürdürmek. **Amud:** Dik, dikine, sütun, direk. **İmad:** Direk dikme. **Minvecih:** Bir bakımdan, bir cihetten.

nilir. Birde amud, hüzün ve kederinin şiddetinden direk gibi donup kalan gayet hazin ve meraklı kimseye denir. Bunlar, mülâhaza edilince, عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ o ateş gönüllerini saranların bedenlerine veya onları ihata etmiş olan zabanîlerin cesametlerine işaret de olabilir. İbn Abbas'dan bunların onları ihata eden ateş sütunları demek olduğu da mervidir. Hakîm-i Tirmizî'nin, «Nevadirü'l-Usul»'de Ebu Hüreyre'den mer'fuan tahric eylediği bir hadîste de, şöyle vârid olmuştur: «Allah Teâlâ, usat-i mü'minîni nârdan çıkardıktan sonra ki, en uzun duran yedi bin sene duracaktır. Allah azze ve celle nâra ateşten kapaklar, ateşten ekserler, ateşten amudlarla bir takım Melâike gönderecek, o kapakları onların üzerlerine kapayacaklar. O ekserlerle sıkıştıracaklar, o amudları uzatıp bastıracaklar, ne bir ruh girecek, ne bir gam çıkacak bir halel kalmayacak.Cebbar Azze ve Celle, Arş'ı üzerinde onları unutmuş gibi bırakacak. Ehl-i Cennet naîmleriyle meşgul olacaklar, artık ondan sonra o Ehl-i nâr hiç bir istiğâse edemiyecekler. Söz kesilecek, artık onların sözleri bir zefir-ü şehikten ibaret kalacak ve işte, إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ (*"Muhakkak o ateş onların üzerlerine kapatılacak, uzadılmış direkler içinde olarak."* Hümeze-104/8-9) budur. اللَّهُمَّ أَجِرْنَا مِنَ النَّارِ وَأَدْخِلْنَا الْجَنَّةَ مَعَ الْأَبْرَارِ

Cesamet: İrilik, büyük olma, cesim olma. **Halel:** Bozukluk, eksiklik, başkası tarafından verilen zarar. İki şeyin aralığı, boşluk, açıklık. **Naîm:** Bolluk ve bahtiyarlık içinde yaşayış. Nizam-ü hal ve mal, cennetin sekiz kısmından dördüncü tabakası. **İstigâse:** Meded, isteyiş, yardım istemek.

FİL SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 5

Fil Sûresi, hiç hilâfsız Mekkî'dir.
Âyetleri: Beştir.
Fasılası : ل harfidir.

Şunu, bunu dürtüştürüp çekiştiren gammazların, lemmazların ve bütün emelleri mal toplamakta olanların işleri güçleri keyd-ü hile olduğu cihetle onların uhrevî olan hüsranları anlatıldıktan sonra bu Sûrede de Allah Teâlâ'nın dünyada dahi büyük büyük fitneleri, hileleri kurumları, kuruntuları hariku'l-âde bir surette bozup dağıtan kudretine meşhud bir misâli ibret olmak üzere Resulullah'ın doğduğu sene Ka'be'yi yıkmak için hücum etmiş olan Ashab-i fîl'in, nasıl perişan edildiği gösterilerek ve Allah'ın Resulü'ne inayeti, Beyt'e inayetinden akva ve etemm olduğuna ve hattâ bu hâdise onun terbiyesi mukaddimatından bulunduğuna ve binaenaleyh Peygamber'e keyd yapmak istiyenlerin keydleri kendi başlarına geçirileceğine işaretle Resulullah'a ve mü'minlere tesliyet ve takviyet verilmiş ve Allah'ın kudretine karşı mal ve mülkün ve hiç bir hile ve fendin hükmü olamayacağı anlatılmıştır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْف۪يلِ ﴿١﴾ اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ

Keyd: Tuzak, kötülük, hile. **Meşhud:** Görünen, şehadet edilen, suç üstü yakalanan, göz ile görülmüş, cuma günü, kıyamet günü. **Akva:** Daha kuvvetli. En kuvvetli. **Etemm:** mükemmel, noksansız.

فِي تَضْلِيلٍ ۝٢ وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ۝٣ تَرْمِيهِمْ
بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ۝٤ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ۝٥

Meâl-i Şerifi

1- Görmedin mi nasıl etti Rabbın Ashab-i File? 2- Kılmadı mı tedbirlerini müstağrak tadlîle? 3- Saldı da üzerlerine sürü sürü kuşlar (Ebâbil). 4- Atıyorlardı onlara "siccil"den taşlar. 5- Derken kılıverdi onları bir yenik hasıl gibi.

أَلَمْ تَرَ **Görmedin mi?** Hitab Peygamber'edir. Rü'yet, basariyyeden istiare olarak rü'yet-i kalbiyyedir. Yâni gözünle görmüş gibi muhakkak bilmiyor musun ya Muhammed? Çünkü söylenecek olan Ashab-i fîl vak'ası, o vakit onu gözleriyle gören şâhidleri henüz kesretle mevcud, hattâ o zamana yetişmiş, Mu'allekat-i Seb'a şâirlerinden olup yüz altmış sene kadar muammer olan meşhur Lebîd gibi kimseler, berhayat oldukları gibi aynî zamanda bir tarih mebdei olarak herkesce de mütevatiren mâlûm bir vak'a bulunuyordu. Hattâ, «Fîli çekenlerden iki kişinin kütürüm, âmâ olarak kalıp Mekke de dilendiklerini gördüm» diye Hazret-i Aişe'den rivayet dahi vardır. Bu sebeble o zaman vak'ayı görmüş bulunan herhangi bir kimseye veya hitab âmm olmak dahi mümkün ise de, Peygamber'e hitab olması, daha zâhirdir. Zira bu vak'a, Peygamber'in mevlidine mukaddime olan âyât-i İlâhiyye olduğu ve Kur'ân'a ilk muhatab olan da Hazret-i Peygamber olduğu cihetle bilhassa رَبُّكَ hitabı da, O'na karînedir. Görmedin mi? كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ **Nasıl yaptı Rabbın?** Dikkate şayandır ki, «mafeale» ne yaptı diye fiilin mahiyyetinden değil, nasıl, ne keyfiyyetde yaptı diye keyfiyyetinden sorulmuşdur. Çünkü bu istifham acâibliği ihtar içindir. Hâdisenin acîb, fevka'l-âde garîb bir harika olan ciheti de keyfiyyetidir. Zat-ı fiil mahiyyeti i'tibariyle sâde bir ihlâk ve imate fiili diye mülâhaza olunacak olursa, ef'al-i İlâhiyye de ihya gibi imate ve ihlâkin de âdet üzere tabii denilen surette cereyan edegelen aksamı çok olduğundan bu i'tibar ile mahiyytine teaccüb edilmeyebilir. Halbuki aynî fiil keyfiyyeti, suret-i cereyni i'tibariyle mülâhaza edildiği zaman ale'l-âde mi, yoksa bir acîbe mi olduğu görülür. Meselâ, bir insandan, bir insan yaratmak, hadd-i zatında pek büyük bir kudret ve san'at olduğu halde alışılmış bulunduğu için acîb görülmez. Hiç insan yokken, bir insan yaratmak acîb görülür. Çünkü tecrübede misline muttarid surette tesadüf edilmemiştir. İşte burada da hâdisenin acâibliği bilhassa keyfiyyeti mülâhazadan anlaşılacağı murad

---

İmate: Ölü hale getirmek, öldürmek fena etmek. **İhlak:** Harcama, tüketme, bitirme, yok etme, helak etme, öldürme. **Ale'l-âde:** Basit.

da, garîb bir harika, acîb bir hâile olan bu ilâhî fiilin acâibliğini ihtar olduğu cihetle keyfiyyetine nazarı dikkat celb olunmuştur. Ki, mütekellimîn buna, «vech-i delil» tâbir etmişler ve medha istihkak zevatı görmekte değil, böyle keyfiyyetleri görmekte ve onların delâletiyle hakikî kıymeti anlamakta olduğunu söylemişlerdir. Zira keyfiyyetlerin inceliğinden zühûl edenler zat-ı mahiyyâtı hakkiyle idrâk edemezler. Onun için bu fiilin de keyfiyyetini iyi mülâhaza etmeyenler, onu, ale'l-âde bir şeymiş gibi farz etmekle hakikatı anlayıverdik zan ederek aldanırlar. İşte Allah Teâlâ, böyle gafletlere düşülmemek ve bu fiilin acâibliğini göstermek üzere bilhassa keyfiyyetine nazar-ı dikkati celb ile buyuruyor ki: Görmedin mi, nasıl yaptı Rabbin, بِاَصْحَابِ الْفِيلِ Ashab-ı fîle? O vak'ası mâlûm ve meşhud olan ma'hud fîl sahiblerine. Bu nâm ile meşhur Ebrehe ordusuna ki, Yemen'i istîlâ etmiş Habeş valîsi iken, maiyyetindeki Habeş ve saireden mühim bir ordu ile Mahmud (Mamud) denilen fillerine istinad ederek ve karşılarına çıkanı çiğneyip tepeleyerek Kâ'be'yi yıkmak için gelmişlerdi de yıkmağa muvaffak olamadan perişan olup gitmişlerdi ve bundan dolayı kendilerine Ashab-i fîl denilmiş ve bu sene, Arablar beyninde عَامُ الْفِيلِ "fîl yılı" diye mâruf olarak bir tarih mebdei ittihaz olunmuştu. «Filan şey fîl yılında, yâhud fîl yılından şu kadar sene evvel veya sonra oldu» diye anlatırlardı: Bu suretle Hazret-i Peygamber'in de, bu fîl yılında doğmuş olduğu biliniyordu ki, en sağlam rivayete göre Hazret-i Peygamber, bu vak'adan elli gün sonra doğmuşdu. Hicret'te Resulullah, elli iki elli üç yaşlarında bulunduğu cihetle Tarih-i Hicrî'ye elli iki sene zamm edilince mevlid-i Nebevî senesi olan fîl senesi bulunmuş olur ki, bulunduğumuz işbu bin üçyüz elli altı Sene-i Hicriyye'sinde bin dörtyüz sekiz sene demek olur. Siyer-i ibn Hişam şerhi «Ravzu'l-ünüf»'te: «Kıssa-i fîl, İskender tarihinin sekizyüz seksen ikinci senesi Muharreminin evvelinde oldu» diye, Nakkaş tefsirinden nakl eder. Buna göre Hicret'te Resulullah, elli iki yaşında demek olur. Çünkü hicret, İskender tarihinin dokuzyüz dört senesidir. Böyle Ashab-ı fîl diye mâruf olan Ebrehe ordusuna taraf-ı Rabbanî'den yapılan filin acîb olan keyfiyyeti, dört âyet ile icmalen şöyle beyan buyuruluyor:

اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فى تَضْلِيلٍ **Kılmadı mı keydlerini tadlîl de, fendlerini, düzenlerini tadlîle müstağrak kılmadın mı?** Yâni birçok zayiât içinde bırakarak bozup mahv-ü perişan etmedi mi? Mâlûm ki, keyd, mekir gibi gizli bir su-i kasd tertib etmek, diğerine bir mazarret yapmak için gizli bir surette tedbir kurmaktır. Ve o suretle kurulan hîleli tedbire ve öyle ince ve hud'alı tedbire mutavakkıf olduğundan dolayı harb ve kıtala dahi denilir. Lisanımızda keyde, düzen, fend, oyun dolap, tuzak dahi tâbir ederiz. Keyd-i tadlîl, idlâl gibi tedbiri

Medha: Övmek, medetmek. **İstihkak:** Kazanılan şey, hak edilen, hakkını almak, hakkını istemek. **Mahud:** Vad edilen, söz verilen belli olan, mezkur, sözü geçen. **İttihaz:** Edinmek, kabullenmek «öyle» diye bakmak, kabul etmek. **Zamm:** Bir şeyi birşeyi ekleme. Artırma, katma. **Keyd:** Kötülük, tuzak, hile. **Fend:** Mekin, hile, desise, yalan dolan. **Tadlil:** Doğru yoldan sapıtmak, azdırmak, ayartmak, günah işlemek, delalete saptırmak. **İdlal:** Hak dinden, iman ve islamîyetten saptırmak, doğrudan, ayırmak, azdırmak.

şaşırtmak ve dalâle mahkûm etmek demek olursa da, teksir mânâsiyle beraber «dalle anhü» gibi عَنْ ile ulanan ve gaib ve zayi' olmak demek olan dalâlden müştak olarak bütün bütün gaybettirip tamamen tazyi' ile ibtal eylemek mânâsını ifade eder. Sahib-i Keşşaf'ın beyan ettiği üzere: ضَلَّ كَيْدُهُ denilir ki, dâll, zayi' kıldı demektir. Nitekim وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ اِلاَّ فِى ضَلاَلٍ (*"Kafirlerin duası hep bir dalal içindedir."* Ra'd-13/14) âyetinde dalâl bu mânâyadır. Ve babasının mülkünü zayi' etmiş olduğundan dolayı İmriü'l-Kays'e de dalîl denilmiştir.» Bunun için tazyi' ve ibtal ile tefsir eylemişlerdir. Bu mânâ bizde, filan işte fülan adam bütün bütün gayb etti, fülan ona gayb ettirdi denilmesine benzer. فِى 'de zarfiyyet için olduğu ve zarf, mazrufu ihata eyleyeceği cihetle keydlerinin böyle tadlîl içine bırakılması, tadlîle müstagrak kılınması demek olur. Bunu sade tedbirlerini şaşırtmadı mı? diye terceme edivermek kolay gibi gelirse de, beyan olunduğu üzere bunda yalnız tedbîri şaşırtmaktan daha yüksek bir mânâ bulunduğundan gaflet edilmemek gerektir. Çünkü bütün tedbirleri butlan içine boğdurulmuş hepsi gayb ettirilip mahv edilmiş olmak daha belîğ bir mânâdır. Onun için اَلَمْ يُضَلِّلْ كَيْدَهُمْ keydlerini tadlîl etmedi mi denilmiyor da, اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِى تَضْلِيلٍ (*"Kılmadı mı tedbirlerini müstağrak tadille."* Fil-105/2) tadlil içine bırakmadı mı? Tadlile müstağrak kılmadı mı? deniliyor. İstifham da takrirî olduğundan, «gördün a kıldı» demektir. Ve ondan dolayı ma'tufunda وَاَرْسَلَ gelecektir. Onları keydleri, düzenleri ne idi? Tevatüren mâlûm olduğu üzere filleriyle gelip Kâ'be'yi yıkmak ve San'â'da yaptırmış oldukları Kulleys [1]

---

[1] Kaf'ın zammı ve lâm'ın feth-u teşdîdiyle Kulleys kelimesi, kilise lâfzından zan edilebilirse de Arablar, kiliseye kenîse demiş oldukları gibi Siyer-i İbn Hişam şerhi «Revzu'l-ünüf»'de, Süheyli, bunu şöyle anlatmıştır. «Bu kenîseye Kulleys namı verilmesi, binasının irtifa'ından ve ulüvvünden dolayıdır. Kalânis de bundandır. Çünkü kalensüveler, külâhlar başların üstündedir. Bir adam kalensüve giydiği zaman da, tekalneserracül ve tekallese denilir. Ve ta'amı ma'deninden ağzına kaldırmakta da kalese ta'amen denilir. Bundan anlaşılıyor ki, Kulleys, bizim kubbeli veya kuleli dediğimiz gibi külâhlı ve yüksek demek oluyor. Sonra da bunu şöyle târif ediyor. Ebrehe, bu kenîsenin binasında Yemen ahalîsini çok tezlil etmiş ve onları türlü angaryalara koşmuştu. Ona boncuklu مجزع mermerler ve altın nakışlı taşlar naklettiriyordu ve bunları Süleyman aleyhisselâm'ın sahibesi Bilkîs'in kasr-ı harabesinden getirtiyordu ki, bu kenîseden hayli fersah bir mevzi'de idi. Orada onun, mülkü bekayası vardı. Bundan isti'an ediyordu. Ve için altından ve gümüşten salîbler, acadan ve abanostan minberler koymuştu, ve hattâ binasını daha yükseltmek ve ondan tâ Aden tarafını seyretmek istiyordu ve onda çalışan işçi güneş doğmazdan işe başlamazsa elini kestiriyordu. Kendisi helâk ve Habeşliler tamamen kırılıp perişan olunca bu kenîsenin bütün etrafı bir harabe oldu, artık onu kimse i'mar etmedi ve havalîsinde yılanlar ve yırtıcı hayvanlar çoğaldı ve oradan herkim, birşey almak isterse bir musîbete uğrardı. O zamandan tâ Ebu'l-abbas zamanına kadar kantarlarla mal degen bunca altın ve gümüşte murassa' âlâttan ve ahşabdan kimse birşey almıyordu.

namındaki kilîseyi onun yerine ikâme ederek halkı, ona çevirmekti. Bu garaza ermek için gizli açık bir takım teşebbüslerde bulunmuşlar, Mekke'nin üç fersah mesafesinde mugammes denilen mevkie kadar gelmişler Mahmud dedikleri fili oradan beri Mekke'ye sevk edemediler. İbtida tedbirleri bununla bozuldu. Sonra da beyan olunacağı üzere «asf-ı me'kûl» gibi mahv-ü perişan oldular. Ka'be'yi yıkamadıktan başka kendileri helâk ve kilîseleri harab oldu gitti, öyle değil mi? İşte böyle bir su-i kasdı, böyle bir vaz'iyyette böyle aksine çevirip de ibtâl eden ancak Rabbindir. Rabbin,onu yaptı.

وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَابِيلَ Saldı da üzerlerine birçok Kuşlar ebabîl. Alay alay, fırka fırka, bölük bölük birbiri ardınca katar katar muhtelif cihetlerden. TAYR: Mâ'lûm ki, uçan kuş demek olan tâirin cem'idir. «Tayren» diye nekire olarak getirilmesi de bunların tanınmadık garib bir takım kuşlar olduğuna iş'ar eder. Filvakı' bu kuşların o zamana kadar oralarda görülmemiş irili, ufaklı, siyah, yeşil, beyaz takım takım garib kuşlar olduğu da rivayet edilmiştir. Cedd-i Nebevî Hazret-i Abdülmuttalib, ne necdî ne de tihamî demiş. «Tayren»'den sıfat veya hal veya atf-ı beyan olması muhtemil bulunan ebâbîl de garibtir. Bir kısım Müfessirîn, bu Ebâbîl kelimesi şemâtît ve abâdîd[1] ve emsali gibi müfredi olmayan cemi'lerdendir. Fırkalar demektir demişler. Ferra: «Arab'dan müfredini işitmedim» demiş. Ebu Ubeyde Ma'mer ibn Müsennâ da: «Bunun, müfredi olduğunu söyleyen görmedim» demiş. «Kamus»'ta da: «Firak demektir. Vâhidi yok, cemi'dir» diyor. İbn Cerîr'in nakl etiği vech ile Abdullah ibn Mes'uddan: «Firak», İbn Abbas'dan: يَتْبَعُ بَعْضُهَا بَعْضًا «Birbiri ardınca» Abdullah ibn Hâris ibn Nevfel'den:İbili müeddebe gibi ekati;Yani besi develeri gibi bölük bölük,katar katar" Said İbni Abdurrahman-ı Bezzi'den «Müteferrika, Hasen ve Katâde'den: «Kesîre», Mücahid'den: شَتَّى مُتَتَابِعَةً مُجْتَمِعَةً yâni «Muhtelif ardı ardınca, müctemi' halde» İbn Zeyd'den: «Şuradan, buradan her taraftan gelmiş muhtelif» diye rivayet olunmuş ve İbn Cerîr bunları, müteferrik, birbiri ardınca muhtelif nevâhîden diye hülâsa eylemiştir. Maamafih müfessirînden ve lügavviyyundan bir kısmı da, Ebabîlin müfredi ibbale veya ibbevl veya ibbîl olduğunu söylemişlerdir. Ebu Ca'fer-i Revasî, bunun müfredi olarak ibbaleyi işittiğini söylemiş, Kisaî de: «Nahviyyunun ibbevl dediklerini, bâzılarının da ibbiyl dediklerini işittim» demiştir. Zemahşerî, Ebâbîl: Haza'ik

---

Ebu'l-abbas'a oranın bu hali anlatıldı. O, Yemen vâlisi İbn Rebii gönderip orayı tamamen yıktırdı ve satılması mümkün olan mermerlerinden ve sair âlâtından birçok mal hasılât elde edildi ondan sonra da bütün asârı münderis olup haberi kesildi.»

[1] Şematit: Müteferrık kıt'alar, abadîd: Nastan her cihete giden fırkalar demektir. Alûsî.

(yâni cemaat) diye tefsîr ettikten sonra der ki: «Bunun vâhidi, ibbaledir. Arabların darb-ı mesellerinde, ضغث على إبالة tâbiri vardır. İbbale, büyük huzme demektir. Bir kuş cemaati, birbirine sıkışmakta büyük bir huzmeye teşbih olunmuştur. Abâdîd, şematît gibi müfredi yoktur da denildi.» Râgıb da: «İbbale odun huzmesine teşbihendir. Ebâbîl, ibbîlin cem'idir. Deve bölükleri gibi müteferrik demektir» diyor. «Kamus»'ta da şöyle diyor: İbbâle, ibâle, ibbevl, ibbîl, ibâl; kuştan, attan, deveden bir kıt'a (bölük), yâhud peyderpey gelen bölüklerden her biri (ki, katar demek olur) ve ibbâle huzme (bir bağ) demektir. ضغث على إبالة Bir bağ üzere bir demet» tâbiri de meseldir. Belâ üzerine belâ mevkiinde irad olunur» Ebâbîl, bunlardan birinin cem'i olduğu surette de mânâ: Küme küme muhtelif bölükler halinde katar katar, alây alây, bir çok kuşlar demek olur ki, bu da, ibn Cerîr'in beyan ettiği mânâ demektir. Ancak ebabîl, ibbâlenin cem'i olduğuna göre bunda, ضغث على إبالة meselinin mânâsına işaret olarak, إبالة على إبالة demek gibi bir mânâ daha muhtemil olur. Zira ضغث على إبالة büyük belâ üzerine bir küçük belâ daha meâlinde olduğu halde bunda büyük belâ üzerine büyük belâ, hattâ belâlar halinde denilmek gibi bir mânâ anlaşılmak iktiza eder ki, bu, «El-Karia»'da geçtiği üzere hâviyenin, هاوية أمّه tâbirinden müştak olmasına benzer. Yâni bu kuşları, onlara belâ üzerine belâ olmak üzere belâlar yığını halinde gönderdi demek olur. Fakat kimse bundan böyle bir mânâ anladığını söylememiştir. Bununla beraber Zemahşerî'nin mezkûr meseli şâhid olarak getirmesi, buna işaretten hâlî olmasa gerektir. Bu mânâlarca Ebâbîl, tayrın sıfatı veya halidir. Bundan başka Ebâbîl namiyle mâruf olmuş ve Kırlangıca benzer bir kuş vardır ki, ayaklarının ucları kıvırık olmak hasebiyle yere konunca uçamadığından yuvalarını hep yüksek yerlere yapar ve yüksecik yerlerden atılarak uçarlar. Kamus şârihinin ve mütercimінin zikrettikleri vech ile bâzıları, Ebâbîl'in dağ kırlangıcı dedikleri bu kuş olduğuna zâhib olmuşlardır. Ekseriya bu kuşların vasfında أمثال الخطاطيف kırlangıçlar emsali, وأكفّها كأكفّ الكلاب avuçları kelb avuçları gibi» diye rivayet edilmek dolayisiyle bu şâyi' olmuştur. Bu takdirde Ebabîl طير 'a atf-i beyan demek olur. Ve Ebâbîl lâfzının müfredi yoktur denilmesine de uyar. Lâkin yukarıda görüldüğü üzere imme-i müfessirîn, Ebâbîlin böyle bir nevi' kuş ismi olduğunu söylememiş, muhtelif surette bölük bölük peyderpey gelen sürüler ile çokluklarını ifade eden bir sıfat veya hal mânâsiyle îzah etmiş oldukları ve âyetin sevkı da bilhassa bu kuşların garabetini iş'ar eylediği cihetle bunun atf-i beyan gibi bir kuş ismi olarak anlamak doğru görünmez, müvelled olmak gerektir. Gerçi söylediğimiz gibi bunların hacimleri kırlangıçlar kadar olduğu şayi' ve hortumları kuş hortumları ve

---

Kelb: Köpek, it. Müvellet: Aslında yok iken sonradan meydana gelmiş.

avuçları köpek avuçları gibi diye İbn Abbas'dan mervi ise de, rivâyetlerin mecmuu' bunların hepsi bir nevi' kuş olmayıp gerek hacim ve gerek renk itibariyle muhtelif olduğunu anlatmaktadır. Binaenaleyh ma'rekelerde lâşeler üzerinde dolaşan kartallar, kara kuşlar gibi irileriyle kargalar gibi ortaları ve sinek avlayan kırlangıçlar gibi küçükleri ve siyah, beyaz ve yeşil ve alaca muhtelif renkleriyle türlü türlü ve biribiri ardınca tâkib ederek gelen muhtelif sürüleriyle irili ufaklı, alay alay kuşlar demek olur ki, bunların Yemen'den doğru ve deniz tarafından geldikleri de rivayâti vâkıa cümlesindendir. Ve böyle bir fırtına gibi birdenbire bir kuş akınının saldırması acîb bir surette onların başına bir belâ yağdırdı. Şöyle ki:

تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ **O kuşlar onlara, yâni Ashab-i fîle, siccilden taşlarla atış ediyorlardı.**

SİCCİL: İbni Hişam,siyerde deiiştir ki Yunusu Nahvi ve Ebu İUbeyde bana şöyle ihbar ettiler !Siccil arabın dinde şedid,sulb, yâni katı, sert demektir. Bâzı müfessirîn bunun, Farisî iki kelime olup Arab'ın bir kelime yapmış olduğunu zikr etmişlerdir: Senc-ü cil, yâni hacer-ü tîn.» Fil'vaki' İbn Cerîr ve sâire de İbn Abbas'dan mervi olduğu üzere en meşhur mânâsında Siccil: Farisî olan seng, gil muharrefidir. Seng taş, kil çamur demek olduğu için kiremit gibi çamurdan tehaccür etmiş taş, demek ki, Arab bunu, bir kelime yaparak katı sert mânâsında kullanmıştır. Âlûsî'nin beyanına göre bâzıları bunun Arabî olan büyük kofa mânâsına secİden olduğuna kail olmuş, taşın büyük kofadan olmasının mânâsı da, kofadan dökülen su gibi mütevaliyen yağması mânâsına bir istiâre olduğunu söylemiştir. Zemahşerî, der ki: «Siccîn, küffarın amel defterlerinin adı olduğu gibi siccîl de, azâblarının yazıldığı divanın alemi gibidir. Sanki yazılmış müdevven azâb cümlesinden taşlarla demek gibidir. İştikakı da irsal mânâsına olan iscaldendir. Çünkü azâb, فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ (*"Bizde başlarına tufan gönderdik."* A'râf-7/133) وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا (*"Saldı da üzerlerine sürü sürü kuşları."* Fil-105/3) gibi irsâl ile tavsıf olunur.» Buna göre siccîl gönderilmiş, mürsel mânâsına olarak azâb defterine isim olmuş demek oluyor. Fakat bu surette diğer bâzılarının dediği gibi defter mânâsına olan sicil lâfzından muştak olması daha çok yakışır ve bu, bir mânâ-yı şer'î olmak lâzım gelir. Bu iki mânâca siccîl, o taşların geldiği mahalli göstermiş olur. Rivayetlerde bu taşların, mercimek ve nohut kadar, mercimekten büyük ve nohuttan küçük veya fındık kadar

---

Tehaccür: Taşlaşmak, taş kesilmek, donup kalmak. **Müdevven:** Tedvin olunmuş, kitap haline getirilmiş, bir arada toplanıp tanzim ediimiş. **Kofa:** Kova. **Zafar:** Yemen diyarında bir şehrin adı. **Cez:** Damarlı akik, göz boncuğu denilen kıymetli bir süs taşı.

ve koyun gübresi kadar olduğu ve her kuşun bir ağzında iki de ayaklarında olmak üzere üçer taşı hâmil bulunduğu ve kime isabet ettiyse başından girip ötesinden çıkarak delik, deşik eylediği nakledilmiştir. Ebu Nuaym'in, Nevfel İbn Ebi Muaviyete'd-Deylemî'den tahric ettiğine göre demiştir ki: «Ben, Ashab-ı fîle atılan taşları gördüm. Nohut kadar ve mercimekten büyük bir sırça kırığıyle sıyrılmış sanki bir zafar boncuğu gibi.» حمر مخطط كأنها جزع ظفار Ebu Nuaym'in, «Delâil»'de İbn Abbas'dan tahricinde fındık kadar, İbni Merduye'nin rivayetinde كبعر الغنم «koyun gübresi kadar» Keşşaf ve daha bâzı tefsirlerde İbn Abbas'ın, bunlardan birazını Ümmü Hânî'nin evinde bir kafîz (ölçek) kadar cez'-ı zafarî gibi bir kırmızılıkla çizgili olarak görmüş olğu da menkuldür. Bunlarda bu taşların birer boncuk kadar sert ve çizgili olarak tehaccür etmiş olan salâbetini bir ifade vardır ki, siccînin şiddet ve salâbet mânâsını da îzah etmiş oluyor. Âyetde bu taşların hacimleri hakkında bir sarahat yoksa da hicareten tenkirinden gayr-i mâruf bir takım taşlar olduğu, siccîlden de sertlikleri veya mühlik oldukları, siyak-ı ifadeden bunların müşahede edilmiş bulundukları anlaşılıyor. Böyle nohut ve fındık kadar bir dolu yağmuru bile açıkta ansızın yakaladığı insanları telef ettiği mâlûmdur. Şu halde açıkta bulunan bir orduya böyle semadan tayyarelerle mitralyoz bombardımanı yapar gibi alay alay kuşlarla fırlatılan fevka'lâde taşların isabeti altında kalanların hali ne olacağını tasavvur etmek ise, kolay olur. İşt bunun neticesi şu oldu:

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ **Derhal onları, o Ashab-ı fîli Rabb'ın asf-ı me'kûl gibi kılıverdi.**

ASF: Esasında eğip bükmek, kırıp dökmek mânâlarına alâkadar olarak masdar ve ism olur bir kelimedir. Burada, وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ (*"Ve o çimli daneler."* Rahmân-55/12) gibi isim olduğu bellidir. Müfessirîn, bunun ekin yaprağı demek olduğunu söyleyerek bir kaç vecih zikr etmişlerdir:

1) Hasaddan sonra tarlada kalan ve rüzgar önünde savrulan ve hayvanlar tarafından yenen ekin yaprağı döküntüsü.

2) Kırılıp savrulan saman.

3) Başak çıkmazdan evvelki taze yapraklar.

4) Evinsiz, işi boş kabcıktan ibaret kalan tane. Bunların hepsine asf denebilirse de, «Kamus»'ta da mezkûr olduğu üzere asfın asıl mânâsı, بَقْلُ الزَّرْع-dir. Yâni taze ekin gök ekin yaprağıdır ki, kuruyup kırılınca saman olur. الرحمن Sûresinde,

---

Zafar: Yemen'de bir şehir. **Tehaccür:** Taşlaşmak, taş kesilmek, donup kalmak. **Salabet:** Metanet, katılık, sulbiyet mukaddesatı korumak hususunda ceseret metanet ve sebat gibi sıfatlarla muttasıf olmak. **Hicaret:** Su üstünde kalan kabarcık taş. **Tenkir:** Sıçratmak, ok, çevirmek.

وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ ("Ve o çimli daneler." Rahmân-55/12) o çimli tâneler diye terceme etmiştim. Ekin yetişmezden mukaddem, henüz yeşil iken biçilmeğe de asf denir ki, çayır gibi hayvana yedirilir. Böyle tâze iken biçilen ekin tutamlarına asuf, içinde henüz tânenin bulunduğu başak çıkmazdan toplanmış yapraklarına asîfe,[1] o sararmış ekin başağından dökülen kırıntılara saman çöplerine usâfe denilir. Henüz yeşil iken biçilen veya biçilmeden çayır gibi hayvana verilen gök ekine lisanımızda «hasıl» ve bâzı yerlerde kasıl tâbir edilir. Onun için biz de, meâlde asfi, hasıl diye terceme etmeği muvafık bulduk. Me'kûl, mâlûm ki, yenmiş, yenik demektir. Bu كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ teşbihinin mânâsında da birkaç vecih vardır:

1) Zer'-ı me'kûl, yenilmiş ekin denilmiş ki, bunda iki mânâ melhuz olabilir. Birisi hayvanlar girmiş, yemiş, hürdühaş çiğnemiş berbad etmiş tâze ekin demek olur ki, kırılıp serilişlerini tasvir etmiş olur. Bir de, yenmiş olmak neticesinden kinâye olarak gübre haline gelmiş, sonra da kuruyup eczası darma dağnık olmuş demek olur ki, leşlerinin teaffün edip dağılması gübre eczasına teşbih edilmiş, fakat edeb-i Kur'ân üzere ifadenin nezâheti muhafaza edilmek için netice mebdeiyle beyan olunmuştur. Nitekim كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ (*"İsa ve anası yemek yerlerdi."* Maide-5/75) demek, «kazâ-i hacet ederlerdi» mânâsına hadesten kinâye olduğu halde nezâhet için öyle ifade buyurulmuştur. Mukatil'in, Katâde'nin, Ata'nın kavilleri budur. İbn Cerîr ve Fahr-i Râzî gibi birçok Müfessirîn, bu vechi tercih eylemişlerdir.

2) Ükâl; düşmüş, yâni kurt yemiş, böcek yeniği olmuş ekin yaprağı demektir ki, böyle ekin evin tutmayacağı gibi ekseriya yenik yapraklar, delik delik olduğundan Ashab-i fîl'in maksadlarına ermeden bedenlerinin delik deşik olması manzarası, böyle yenik ekin yapraklarına teşbih edilmiş ve belki kurtlar, böcekler, mikroplar yiyerek çürüyüşlerine işaret edilmiştir. Bu, lügat i'tibariyle ince bir mânâ demek olduğundan Zemahşerî, bunu tercih etmişe benziyor ki, takdim etmiştir.

3) Yine aynî mânâ ile tâneleri yenmiş sâde kabcıktan, samandan ibaret kalmış ekin yaprağı demek olur ki, bunda asıl me'kûl olan asfın kendisi değil, tâneleri olduğundan kelâmda hazf-ı muzaf veya isnad-i mecazî var demektir. Bu

---

[1] العصيفة ، الورق المجتمع الذي ليس فيه السنبلة «Kamus»

Melhuz: Mülahaza ve tefekkür olunmuş olan veya olunabilen. **Teaffün:** Çürüyüp, kokuşmuş, leş kokusu. **Mebdeiyet:** Başlangıç olma işi. **Hafz:** Aradan çıkarma, çıkarılma, yok etme, silme, ortadan kaldırma, giderme, düşünme, selam ve tahiyatı uzatmayıp kısa kısa kesmek. **Muzaf:** Bağlı, katılmış, izafe olmuş, bağlanmış. **Tebâdür:** Ani olarak zihne girmek, hadis olmak, barışmak, öğretmek.

surette de canlarının çıkıp cesedlerinin kalışı veya taşların hararetiyle içlerinin yanışı, tânesi yenik boş kabcığa teşbih edilmiş olur. Maamafih zihne tebâdür eden mânâ evvelki vecihtir. Bir yenik hasıl gibi denilmekte de, bu vecihler anlaşılabilir. Asfda yaprağın kırılışı, bükülüşü, biçilişi mânâlarına ima bulunduğu gibi arz ettiğimiz vech ile lisanımızdaki mânâsiyle hasılda da taze iken biçilişi ve yenilişi mânâsı vardır. فَجَعَلَهُمْ deki, فَ sebebiyyetle beraber tâkib ifade ettiği için taşların remyi üzerine bunun derhal seri' bir surette oluverdiği de anlatılmış demektir.

İşte Allah Teâlâ, Ashab-i fîl'i böyle akıllara gelmez acîb ve seri' bir surette bir asf-ı me'khul gibi yapıverdi karşılarında zâhiren mukavemet edecek bir kuvvet görmeyen, fîllerine ve çokluklarına gövenerek istedikleri gibi Kâ'be'yi yıkacaklarını zann eden müstevlî bir orduyu böyle semavî bir afet ile yenik bir ekin yaprağı gibi, ansızın yerlere serip mahv-ü perişan ediverdi. Bunu, böyle yapıveren Allah'ın dilediği zaman onların emsaline de bu kabîlden hatırlara gelmez, tesavvur olunmaz belâlar, azâblar verebilceğinde ve bu kudret sahibinin evvelki Sûrede geçtiği vechile hümeze-lümeze güruhunu da tutup hutameye fırlatıvereceğinde ne şübhe?.

Bu acîb hâdise Ashab-i fîl hakkında ne kadar feci' ve hâil bir azâb ve hikmet olmuşsa Ehl-i Mekke hakkında da o nisbette ibret alınması lâzım gelen büyük ve hariku'l-ade bir nimet ve âyet-i Rabbaniyye olmuştur. Fakat bu, o zaman müşrik olan ve kâ'be'yi putlarla doldurmuş bulunan Mekkelileri himaye için değil, hattâ yalnız Kâ'be'ye olan i'tina-i İlâhî'en dolayı da değil, وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (*"Ve beytimi dolaşanlar ve duranlar ve rukua sücuda varanlar için tertemiz et."* Hacc-22/26) emri vechiyle o Beyt'i tathir ve Tevhidi i'lâ ve i'lân için dünyaya gelmek üzere bulunan Zat-ı Muhammedî'nin vilâdetine mukaddime olarak, O'nun şân-ü terbiyesine, bilhassa inâyet-i İlâhî'yi ifade eden bir fiil-i Rabbanî olduğuna tenbih için Sûrenin başında اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكُمْ buyurulmamış, رَبُّكَ buyurulmuştur. Ki, bunun hasılı, iki Sûre sonra اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (*"Biz verdik sana hakikatte kevser."* Kevser-108/1) diye hulâsa edilecektir. Bu suretle bu Sûre, Peygamber'e tekrim, mü'minlere bişaret, kâfirlere inzar ve bilhassa o nimetin kadrini bilmeyen Kureyş kâfirlerine imtinan ile itabdır.

Fahr-i Râzî der ki: «Bu, fîl vak'ası mülhidlere karşı cidden pek mühim bir vak'adır. Çünkü bir takım kuşlar gönderilip de onlarla bir kavmi bırakıp diğer

---

Remy: Atma, tüfek atma. **Hümeze:** Dürtüştürücü, kırıcı, ısırıcı, sıkıcı, bir kişinin ardından ayıplarını söyleyen, gammaz. **Hütame:** Cehennemin beşinci tabakası, inatçı münkerlerin yeri olup, gayya kuyusunun bulunduğu kısım. **Vilâdet:** Doğmak, doğuş, dünyaya gelmek, doğurmak.

bir kavmi taşlattırılarak öldürmek, tabiat kanunlarından birşey ile izah edilemez. Ve buna diğer bir takım rivayetler gibi zayıftır dnilmek de kabil olamaz. Çünkü Fîl yılı ile Resulullah'ın bi'seti arasında geçen müddet henüz kırk küsür seneden ibaret bulunuyor ve Resulullah, bu Sûreyi, tilavet eylediği zaman Mekke'de bu vak'ayı müşahede etmiş olanlardan hayli bir cemaat karşısında duruyordu. Eğer vak'anın bu suretle nakli zayıf olsa idi onlar, «İşte yalanını tuttuk» diye elbette yüzün çarparlardı. Halbuki bunun hakkında hayır öyle birşey olmadı. «Yalan yanlış söylüyorsun» diye inkâr ve i'tiraza kalkışan kimse çıkmadı. O halde demek ki, bu vak'anın bu Sûrede anlattığı keyfiyette meşhud olduğu ve buna ta'n etmeğe yol olmadığı kat'iyyen mâlûmdur.» Râzî'nin bu ihtarı, pek yerindedir. Sûrenin Mekkî olduğu ve Mekke'de iken düşmanların çokluğu, «Kur'ân'ı kendi söylüyor da, Allah'a iftira eyliyor» diyenler, mecnun, sâhir, şâir diye atıp tutanlar ve umem-i sâlife kıssaları hakkında «eskilerin masalları» diye istihzâ edenler ve onunla yarışmak isteyen birçok şâirler, ağızlarına geleni söylemekte bulundukları ve Peygamberin bunları söyletmeyecek, ağızlarını açdırtmayacak maddî bir cebr-ü tehdid kuvvetini haiz olmadığı, mü'minlerin gayet az ve maddeten mağlûb bir halde bulunduğu, hasılı hücum edebilecekler için zemin-ü zeman tamamen müsaid olduğu vu bununla beraber bunlardan hiç birinin bu Fîl kıssası hakkında bir taarruzda bulunmadığı göz önüne getirilirse bunca şâhidler içinde bu kıssanın, bu Sûrede beyan olunduğu keyfiyyette cereyanına ta'n etmek kabil olmadığı ve bunun herkesçe müsellem ve mütevatir, ilme'l-yakîn, sâbit bir hakikat olduğu tebeyyün eder. Bu şerait altında hiç şübhe yoktur ki, eğer bu beyanda inkâr ve tekzib edilebilecek zayıf bir nokta olsa idi, Kur'âna'a, Peygamber'e hücum için bahane arayan bunca hasımlar, en muvafık fırsatı bulmuş olur, bütün şâirler ve şâhidler bu vesile ile yalanı yüze çarpmak için tekzib kasîdeleri yağdırırlar ve Ebu Cehil gibi nüfuzlu Kureyş ve Daru'n-Nedve başbuğları da ellerinden gelen bütün kuvvetleriyle onları kışkırtırlar da, kışkırtırlardı. Ve o vakit Sûre-i Hâkka'da geçtiği üzere, وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْاَقَاوِيلِ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (*"O Bize isnaden bazı laflar uydurmaya kalkışsaydı. Elbette biz onu ondan dolayı yakalar (kuvvetle tutar hıncını alır) dık. Sonrada ondan vetiğini (iliğini) keser atardık."* Hakka-69/44-46) hükmü, tamamen zâhir olurdu. Halbuki hakkı tekzib için her türlü iftiraları, cinayetleri, su-i kasdları gözlerine almış olan o

---

Müsellem: Teslim olunmuş olan, doğruluğu şeksiz kabul edilen. Tasdik edilip inkâ edilmeyen. **Mütevatir:** Çok kimselerin naklettikleri haber, yaygın haber. Herkesin veya alakadarların işitip doğruluğunu kabul ettikleri kat'i şüphesiz sağlam haber. **Teseyyün:** Belli olmak. Sabit olmak, görünüp anlaşılmak.

hasımlar, bu Sûre ve bu kıssa hakkında öyle bir teşebbüste bulunmamışlar, bilakis «İbn Hişam'ın Siyer»'inde mezkûr olduğu üzere, evvel-ü âhir bir çokları o kıssanın doğruluğu hakkında şiirler söylemişlerdir. Demek ki bu, biraz evvel «Ve'l-asri» ile işaret olunan asrın Kurun-u vustaya nihayet vererek yeni bir karn açmak üzere zuhura gelmiş acâibatından bir nümune-i ibret ve herkesçe Kâ'be'nin mevcudiyyeti gibi inkâr edilemeyecek bir hakikat idi. Daha demin وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ (*"Ve hep hakka vasiyyetleştiler."* Asr-103/3) diye hak tavsiyesini, insanları hüsrandan kurtaracak salih amellerin başında olarak ihtar eden Kur'ân'ın, Fîl vak'ası hakkındaki bu kat'î ve müsbet beyanatını nazariyyat ile mü'tadımız olan tabiat kanunlarına irca' edeceğiz diye uğraşmamalı, ilhâda sapmamalı da tabiatlar üzerinde hâkim ve mutasarrif olan Hakk Teâlâ'nın fevka'l-âde olan bir fiil-i Rabbanîsi, bir irade-i Sübhanîsi olduğunu tesbit ederek ondan, ona göre İbret ve netâic istıhracına çalışmalıdır. Çünkü Kâinatta vukua gelen mu'tad ve gayr-i mu'tad bütün hâdisat, eşyayı kendi tabiatlarının atâletine bırakmayarak üzerlerinde tahavvül husule getiren yaratıcı bir kudretin te'siri tezahürüdür. O tekerrür ettikçe bize adî ve tabiî görünür, tecrübemiz, istikramız, mantıkımız, fenlerimiz sahasına girer. Tekerrür etmedikçe de acîb, garîb, şaz, münferid bir vak'a olarak görünür, mantıklarımıza, tekniklerimize sığmaz, tecrübelerimizin, bildiğimiz kanunların hükmüne tabi' olmaz, fakat yaradanın kudretini gösteren meşhudatımız veya mesmuatımızdan olarak fevka'l-âde keyfiyyatı mahsusasiyle bir mesel halinde yine mâlumatımız içinde kalır, iman sahamızı genişletir ve zabt olunan bu gibi nevadir ve hususiyyatın bir daha misline tesadüf edilebilirse kanunîleştirilebilmesi için tecrübe kıymetinden istifadeye çalışılır. Bundan dolayı fenler, hep mu'tad tecrübelerden istihrac edilen neticeleri, kanunî külliyyât halinde tâmime çalışmakla beraber külliyyat ile izah edilemeyen, şâz ve münferid olan garîb hadiseleri inkâr edip atıvermez, bilakis onu müşahedesine göre tesbit ederek ileride bir istikraya zemîn olmak üzere istatistik halinde ihsa eder. Ve hattâ büyük fen adamları daha ziyade öyle garîb hadiseleri taharri ederek, onlardan yeni yeni neticeler almağa ve bu suretle fenn-i beşerin terakkîsine hizmet etmeğe çalışırlar. Çünkü müşahede fennin başında gelir. O da, nakl ile tesbit ve tâmim olunur. Zamanların bir ifadesi demek olan tarih de vukuatın olduğu gibi zabt ve ifadesinden ibaret olmak lâzım gelir.

Kurun-u vusta: Eski roma devletinin ikiye ayrılmasından İstanbul'un müslümanlar tarafından zaftedildiği tarihe kadar olan zaman. Orta asırlar. **Karn:** Zaman, devre. **Mutasarrif:** Tasarruf hakkı ve salahiyeti olan. Tasarruf eden. **Netâic:** Neticeler. **Mesmuat:** işitenler, duyanlar. **Taharri:** Aramak, araştırmak.

Tarihleri gönüllerine, arzularına göre değil de ilm-ü hakka hizmet için vakıa göre yazacak olan Müverrihler, evvelâ gerek adî ve gerek garîp ve nadir vukuat-ı mâlûmu veya mesmuu olduğu gibi zabt ve tesbit etmeğe çalışır. Kendi fikr-ü mütalaasını ilâve edecekse onların mertebelerine göre cereyanlarını takîbederek söylemesi ve her zaman ola gelen adî ve mebzul vukuattan ziyade garîb ve nâdir olarak şâhidi veya râvîsi olduğu hâdisatı kaçırmamağa dikkat etmesi iktiza eder. Onun içindir ki, en ciddî, en hakîmâne yazılmış tarihler, inanılmaz gibi görünen nice garâibeler zabt etmişlerdir ki, bunlar, yalnız nazarî fikirlere göre kıyas ile değil, Râvîlerinin ilmen ve ahlâkan kıymetlerine ve hıfz-ü fehm ve sık-u sadakat i'tibariyle mazbut kuvvetlerine göre intikad edilerek ve hakikate hizmet için yazılanlarla şeytanet, mel'anet veya eğlence için yazılanlar seçilerek, mütalaa olunmak iktiza eyler. Esas müşahedeye müstenid olarak tevatüren mâlûm olmuş bir vak'anın mislini görmüyoruz diye inkâra veya te'vile kalkışmak, ne fen, ne de tarih nokta-i nazarından doğru değildir. Bahusus asrımızın acâibâtını görüp duranlar için hiç doğru değildir. Bir sahrâda, bir ordu üzerine ansızın bir kuş akını ve onlarla semadan dolu gibi taş yağdırılması ne kadar garîb olursa olsun, hadd-i zatında imkânsız bulunmadığı ve âdete muhalif olsada, akla muhalif hiç bir tenakuzu muhtevi olmadığı gibi Müzdelife'de, Muhassir vadisi denilen dere içinde ansızın böyle bir taş yağmuruna tutulan, böyle semavî bir afet içinde kalan kimselerin de, bir ekin gibi kırılıp hurdühaş olmaları, gayet tabiidir. Ancak biz, o kuşların ne gibi hislerle uçtuklarını ve nasıl bir hiss ile o taşları gagalarına ve ayaklarına alıp alıp attıklarını bilemeyiz. Yalnız bundan İlâhî, Rabbanî bir irade ve kudretin tecellîsini pek açık olarak anlarız. Ki, bunu tabiî zann edilen her hâdise de dahi anlamamız lâzım gelir. Ashab-i fil vak'ası hakkında Kur'ân'ın bu âyetlerle anlattığı keyfiyyet bu vak'anın öyle inkârına mecâl olmayan en bâriz hututunu ve en müsbet keyfiyyatini gösterdiği ve Resul-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem, doğduğu yılın [1] ve belki günün unvan-ı tarihîsi bulunan bu harikanın müşahidleri içinde ve bütün muasırları

(1) Buharinin şuyuhundan İbrahimi Münziri demiştir ki Peygamber Sallallahü Aleyhi Vesellem Hazretlerinin doğduğu sene Fil senesi olduğunda ulemadan kimsenin şekki yoktur. ve buna icma' vardır.Hilafı vehimdir.Alusinin naklettiği üzere sikatı Muhaddisinin meşahirinden İbni Hibban,tarininde Aleyhisselatü Vesselam'ın veladet,Fil senesi Allah teala'nın Ashab-ı Fil üzerine o kuşları gönderdiği gün idi diye mezkurdur.İbni Abbasın "Aleyhisselatı Vesselam yevmi filde doğdu" sözünden zahir olan da budur.Yukarıda zikir ettiğimiz vechile Süheyli elli gün sonra doğduğunu ve vak'a muharremde viladet Rebiulevvelde olduğunu tesbit eylemiş,hafız Dimyati de elli beş gün sonra olduğunu söylemiştir.Meşhur olan Süheylinin dediği gibi elli gündür.İbni Abbas'ın yevmi fil de demesi ami filde manasına olmak muhtemildir.

Mebzul: Gösterilmiş, ibraz olunmuş. Açılmış mektup. Hutut: Yollar, yazılar, çizgiler.

gibi onun suret-i cereyaniyle tafsîlâtını bütün muhîtinden dinliye dinliye büyümüş bulunduğu ve bu derece yakın ve umumî suhud ve tevatürü ile bilgi, rü'yet ile müşahede bilgisine müntehî olduğu için, O'na, taraf-ı Rabbanî'den görmedin mi? أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (*"Görmedin mi? Nasıl etti Rabbın ashabı file."* Fil-105/1) diye hitab buyurulmuş ve buna karşı o günkü muarızlarından bile şakk-ı şefe eden olmamıştır. O günden bu güne kadar Kur'ân nasıl mütüvatir ise, Ashab-i fîl vak'ası da, bu Sûrede beyan olunduğu vech ile şübhesiz mütevatirdir. Tafsîlâtına müteallık olan rivayâta gelince, onların buna muvafık olan kadr-i müşterekleri, ittifakları noktaları öyle olsa da ihtilâflı olan ve te'lifi kabil olmayan hususlar, mütevâtir olmak şöyle dursun, hepsi sahih bile olamayacağı açık bulunduğundan bunları, rivayet i'tibariyel senedlerinin kıymetine ve dirayet i'tibariyle de bu âyetlerin sarahatine uygunluklarının derecesine göre sahihi sakîmi, zayıfı vâhîsi intikad olunmak lâzım gelir ki, tefsîrler, bunlara işaret etmişlerdir.

Kıssa, tarihlerde mâlum olduğu için bu bahsi, bu kadarla kessek iyi olurdu. Fakat bu arada bir çiçek ve kızıl kızamık جُدَرِيٌّ وَحَصْبَةٌ hastalığından da bahsedildiği ve bununla bir taraftan vak'anın gûya tabiîleştirilerek fevka'l-âde olan ehemmiyyeti âdîleştirileceği, bir taraftan da mikroplara temas etmek i'tibariyle daha ziyade inceleştirilmiş olacağı zanniyle âyet, sarih olan mânâsından çıkarılarak kuşların ve taşların mânâsı buraya doğru eğilmek istenildiği cihetle bunları tevzih için rivayetleri kayd ile sözü biraz daha uzatmak lüzumu hasıl olmuştur.

Evvelâ: Bu babdaki rivayetleri tafsîlâtiyle toplayan İbn İshak, ve İbn Hişam, ve İbn Cerîr ve saire Ehl-i Siyer ve tefsir, bu vak'ayı şöyle anlatmışlardır:Yemen'de Hımyerîler'den Tübba' Hassan'ın kardaşı Amr tarafından katli üzerine çıkan ihtilâl neticesinde hukûmeti zabt etmiş olan ehl-i huructan lahnia Zuşenatiri öldürüp de mülkü eline almış olan ve Tübba' Hassan'ın biraderi Tebban Es'adın oğlu Zur'a Zunuvas Yehûdilîği iltizam etmiş ve o vakit Necran'dan halis Tevhid esası üzere intişar etmekte bulunan Müvahhid İsevî mü'minleri çevirmek için Uhdud vak'asını ihdas ederek katliâm yapmıştı. Bu miyanda Tübba'ın oğullarından Devs Zusa'leban nâmında birisi bir ata binip kaçarak kurtulmuş ve Rum Kayseri'ne kadar gelerek vak'ayı haber verip Zunüvasa karşı O'ndan yardım istemişti. O da: «Sizin memleketiniz bize uzaktır, fakat Habeş melikine yazayım, O da, bu dîndedir ve size yakındır» demiş ve buna yardım edilip intikamı alınması için Necâşîye yazmıştı. Bunun

---

Şuhud: Şahidler, görme şuhid olma. Müşahede etme. **Şakk-ı şefe:** Dudağını açıp, konuşmak.

üzerine Necâşî, Habeş'ten yetmiş bin kişilik bir ordu tertib edip üzerlerine Eryat nânında birini kumandan nasb ederek sevk etmişti. Ebrehetü'l-Eşrem [1] bunun meiyetinde idi. Devs Zûsa'leban dahi beraber olarak denizden Yemen sahiline çıktılar. Zûnüvas maiyyetindeki Yemen kabailiyle karşı geldi, çarpıştılar. Askerinin münhezim olduğunu görünce atını denize sürüp ka'r-i deryaya daldı boğuldu. O vakit Yemenlilerden birisi: لا كَدَوْسٍ ولا كاعْلاقِ رَحْلِه «Ne Devs gibi, ne de onun yük bağlayışı gibi» demişti. Bu Yemen' de esel olmuştu.Eryat' da Yemen'e girip zabt etmiş, senelerce orada Habeş namına saltanat sürmüştü. Sonra Ebrehe, O'na karşı münazea etmiş, Habeşliler ikiye bölünmüş, birbirinin üzerine yürümüşler. Nihayet Ebrehe, Eryat'ı mübarezeye dâvet edip kölesi Atûde'yi arkasında saklayarak bir desise ile Eryat'ı öldürüp yerine geçmişti. Necaşî, bunu işidince gadab etmiş, bilâdını çiğneyip nasiyesini kesmedikçe Ebrehe'yi bırakkmayacağına yemîn etmişti. Ebrehe, başını tıraş ettirmiş ve bir torbaya Yemen toprağından da doldurarak Necâşî'ye göndermiş: «Melîkim, Eryat, senin bir kulundu, ben de bir kulunum. Senin emrinde ihtilâf ettik, ikimizde sana mutî' idik. Ancak ben, Habeş emrini zabt-u rabta daha kadir ve siyaset ve idarede ondan daha mâhir idim. Hakkımdaki yemînini işittim. Bütün başımı kazıttım ve arzımın toprağından da bir torba ile takdim ettim. Ayağınızın altında çiğneyiniz de yemininiz yerini bulsun» diye yazmıştı. Necâşî de, bunu hoşlanmış, buna karşı: «Emrim gelinciye kadar yerinde dur» diye yazmıştı. Bu suretle Ebrehe, Yemen'de kalmıştı. Sonra bu Ebrehe, San'â'da Kulleys yapmış, o zaman oralarda misli görülmedik bir kenîse binâ etmiş, Necâşîye: «Melikim, senin için bir kilîse binâ ettim ki, misli görülmemiştir. Arab'ın haccını de buna çevirmedikçe durmıyacağım» diye yazmıştı. Arablar da, Ebrehe'nin Necâşî'ye böyle yazdığını haber almıştı. Cahiliyyede Arabların, nesî' denilen [2] ayları geriletme işini yapan, yâni takvim içn müneccimbaşılık gibi nesicilik cihetine sahip olduğundan dolayı Nesee unvanı verilen Benî Fukaym kabîlesinden birisi kızmış, (meşhur olduğu vechiyle) gidip o kilîsenin kıblesi tarafına oturuvermiş, kirletmiş sonra da çıkıp kaçmış. Ebrehe de, bunu haber alınca gadab püskürerek Kâ'be'yi gidip yıkmağa yemîn etmiş. Bir rivayette de bir Arab kafilesi, kilîsenin civarında bir

[1] Ebrehe, Habeş lisanında akyüzlü demek imiş. İbn İshak gibi ekseriyyetin kavlinde bu Ebrehe Habeşli olup Ebu Yeksûm ve İbn Sabah dahi denilen Ebrehe'dir. Süheylî, İbn Selâm Tefsiri'nden bunun, Ebu Yeksûm değil, Hımyeri olan Ebrehe İbn Sabah olduğunu ve Habeşliler'in bunu Yemen'e emîr yapmış olduklarını dahi nakleylemiştir. Eşrem, burnu yirik demektir.

[2] Sûrei Tevbe'de انما النسيء زيادة فى الكفر âyetinin tefsirine bak.

Ka'r-ı derya: Denizin dibi.

ateş yakmışlarmış, rüzgârın sevkiyle ateş sirayet edip kilîsede yangın olmuş. Ebrehe, bundan gadaba gelip habeşliler'e hazırlık emrini vermiş, hazırlanmışlar, techizatını ikmal etmişler ve denildiğine göre altmış bin kişilik bir ordu, beraberlerinde Necâşî'nin fîli olan ve «Mahmud» denilen büyük bir fîl, başkaca da sekiz veya on iki yâhud daha çok adî fîller ile (ki, o zaman harblerde tank gibi fîl kullanılırmış) hareket etmişler. Arablar, bunu işitince telâşa düşmüşler. Buna karşı harb etmeği vazîfe addetmişler. Yemen eşraf ve Mülûkünden Zûnefr namında birisi, kendi kavmını ve diğer Arablardan iltihak edenleri Ebrehe ile harbe ve Beyt-i Harâm'ı müdafaaya dâvet eylemiş, çarpışmış fakat bozulmuşlar ve Zünefr esîr edilmiş, Ebrehe'ye getirilmiş, katlini irade edince: «Ey Melik, beni katl etme. Umarım ki, benim, senin yanında kalmam senin için katlimden daha hayırlı olur.» demiş. O da, onu öldürtmekten vaz geçip bağlattırarak yanında habs etmiş. Ebrehe, halîm bir adam imiş. Sonra Ebrehe, maksadına devam ederek yürümüş, Has'am arâzîsine geldiğinde Nüfeyl İbn Habib-i Has'amî, Has'am'in iki kabîlesi olan Şehran ve Nâhis kabîleleri ve sair iltihak eden Arab kabaili ile mukabele ederek çarpışmış. Bunlar da, bozulmuşlar ve Nüfeyl esir edilmiş. Bu da, katl olunacağı sırada: «Ey Melik, beni öldürme. Bu Arab arzında ben, sana kılavuzluk ederim. Has'am'ın şu iki kabîlesi de benim iki elimdir. Sem'an ve tâa» demiş. Bunun üzerine tahliye olunup maiyyetinde delîl olarak çıkmışlar.

Nihayet Tâif'e geldiklerinde, Mes'ud İbn Muattib İbn Mâlik-i Sekafî, Sakîf ricalinden bir takımlariyle karşı çıkıp: «Ey Melîk, biz, senin kullarınız, sana mutî' ve munkadiz. Bizde sana muhalefet edecek yok ve senin kasd ettiğin Beyt bizim beytimiz değil. (Yâni Taif'te bulunan Beytüllât değil.) Mekke'deki Beyt'i kasd ediyorsun. Biz de, sana kılavuzluk edecek kimseler göndeririz» demişler. O da, onlardan geçmiş, Mekke yolunu göstermek üzere Ebu Rigal namında birisini vermişler. Bu, Ebrehe'yi Taif yolunda Mugammis denilen mâruf mevzie indirmiş. Fakat iner inmez Ebu Rigal ölmüş, oraya gömülmüş. Halâ Arab orada, O'nun kabrini taşlarlar. Sonra ebrehe, Mugammis'te iken Habeşliler'den fîl kumandanı Esved İbn maksud namında birisini, bir suvari bölüğüyle Mekke'ye kadar göndermiş. Kureyş ve saireden Tıhameliler'in mallarını sürüp getirtmiş. Bu arada Cedd-i Nebî Hazret-i Abdülmuttalib'in de, iki yüz kadar devesini sürüp götürmüşler. O zaman Abdülmuttalib, Kureyş'in büyüğü ve ulusu bulunuyordu. Bunun üzerine Kureyş, Kinane, Hüzeyl ve Harem'de bulunan diğer kabîleler harb edecek oldular. Sonra da takatları yetmeyeceğini anlayarak vaz geçtiler. Ebrehe, Himyerîler'den Hunâta nâmında birisini Mekke'ye gönderdi. «Git bu

beldenin reisini, şerifini bul, ona şöyle söyle. Melik diyor ki: ben size harb etmek için gelmedim. Ancak şu Beyt'i yıkmak için geldim. Eğer bize, harb ile taarruz etmezseniz bizim, sizin kanlarınıza ihtiyacımız yok. Şayed benimle harb etmek istemiyorsa onu al bana getir,» dedi. Hunâta, Mekke'ye gelince Abdülmuttalib'i gösterdiler. Me'mur olduğu sözü söyledi. Abdülmuttalib de, O'na: «Vallahi biz, O'na harb etmek fikrinde değiliz. Ona takatımız yok. Bu, Allah'ın bir Beyt-i Haram'ı ve Halhil-i İbrahim aleyhisselâm'ın Beytidir. Eğer O men'ederse, O'nun Beyt'i O'nun hürmetidir. Yok eer bırakıverecek olursa Vallahi bizde, onu müdafaa edecek kuvvet yoktur.» Tarzında cevab verdi. Ve onunla beraber oğullarından bâzılarını yanına alarak askerin bulunduğu yere gitti, varınca Zûnefri sordu. O, kendisinin sadık dostu imiş. Yanına varmış: «Nasıl şu bizim başımıza gelen hâle, sende bir derman varmı?» demiş. O da: «Bir melikin elinde esir olan ve sabah akşam katline intizar edip duran bir adamın ne dermanı olur? Bende, senin başına gelen hâle bir derman yok. Ancak filin seyisi Enîs'e haber gönderebilirim. O'na, seni tavsiye eder ve hakkında tâzîm etmesini ve senin için melikten istîzan edivermesini ve eğer yapabilirse onun nezdinde hayr ile bir şefaatte bulunuvermesini reca edebilirim. Yapabilirse gider, ne söyliyebilirsen söylersin», cevâbında bulunmuş idi. Abdülmuttalib: «Bu, bana yeter» dedi. Bunun üzerine Zûnefr, Enîs'i çağırtıp ona: «Abdülmuttalib, Kureyş'in seyyidi ve Mekke menbaının sahibidir. Düzde nâse dağ başlarında vuhuşe it'am eder. Melik, bunun iki yüz devesini sürdürmüş, onun için yanına girmesine istîzan ediver ve gücün yettiği kadar yararlıkta bulunuver» dedi. O da: «Yaparım» deyip Abdülmuttalib'i, Zûnefrin vasf ettiği gibi vasf ederek arz etti. Abdülmuttalib, gayet iri ve pek yakışıklı, insanlar güzeli idi. Ebrehe, O'nu görünce iclal ile tâzîm ve ikram etti. Kendisinden aşağı oturtmayı münasib görmedi. Yanında serîrine oturtmasını da Habeşliler'in görmesini istemedi. Seririnden inip minderine oturdu. O'nu da, beraberinde yanına oturttu. Sonra tercümanına: «Hacetin nedir?» diye söyle O'na? dedi. Tercüman söyledi. O da: «Hacetim, Melikin sürdürmüş olduğu iki yüz devemi bana geri vermesidir.» dedi. Tercüman, bunu anlatınca Ebrehe, tercümanına: «Söyle, dedi, ben, seni görünce gözüme büyük görünmüştün, fakat söz söyleyince gözümden düşdün. Ben, senin dînin ve atalarının dîni olan Beyt'i yıkmağa gelmişken sen, onu bırakıyorsun da, bana sürdürmüş olduğum iki yüz deveni mi söylüyorsun?» Abdülmuttalib, buna karşı: «Ben, o develerin sahibiyim. O Beyt'in ise, bir Rabbı vardır. Onu men' edecek O'dur» dedi. «O, benden men' edemez» dedi. Abdülmuttalib de: «Ben, ona karışmam, işte sen, işte O,» dedi. İbn İshak

demiştir ki: «Bâzı ehl-i ilmin zu'muna göre Ebrehe, Hunâta'yı gönderdiği zaman Abdülmuttalib ile beraber Beni Bekr'in reisi Amr ibn Nufâse ibn Adiyy ve Hüzeyl'in reisi Huveylid ibn Vâhile dahi gitmişler. Bu ikisi, Ebrehe'ye Beyt'i yıkmayıp dönmek üzere Tihâme emvalinin sülüsünü arz etmişler. Ebrehe, kabul etmemiş.» İbn İshak, buna, «oldu mu olmadı mı Allahü a'lem» demiş: Fakat Ebrehe Abdülmuttalib'e develerini iade etti. Oradan ayrıldılar. Gelince Abdülmuttalib, Kureyş haberi anlattı ve askerin sarkıntısından sakınmak için Mekke'den çıkıp dağların tepelerine ve aralıklarına çekilmelerini emretti. Sonra Abdülmuttalib, kalktı Kâ'be kapısının halkasını tuttu. Beraberinde Kureyş'ten bir kaç nefer de kalktı. Allah'a dua ediyorlar. Ebrehe ve ordusuna karşı nüsretini diliyorlardı. Abdülmuttalib, kapının halkasını tutarak şöyle dedi:

لَاهُمَّ اِنَّ الْعَبْدَ يَمْنَعُ رَحْلَهُ فَامْنَعْ حِلَالَكَ

لَا يَغْلِبَنَّ صَلِيبُهُمْ وَمِحَالُهُمْ غَدْوًا مِحَالَكَ

اِنْ كُنْتَ تَارِكَهُمْ وَكَعْبَتَنَا فَاَمْرٌ مَا بَدَا لَكَ

Fatiha'da geçtiği üzere lâhümme, allâhümme mânâsınadır. Yâni «İlâhî, Kul göçünü, ehlini sakınır esirger, sen de hılâlini, buraya konmuş, hürmeti tehlikeye mâruz bulunmuş olanları sakın, esirge. Onların salibleri ve kuvvetleri yarın Senin kuvvetine, havline asla galebe edemez. Eğer Sen, onları bizim Kıblemizle (bir rivayette Ka'bemizle) bırakıverecek olursan o da, Senin bileceğin bir iş. Ancak Sana mâlûm olan bir hikmete mebnidir.» Bâzı rivayetlerde bu son beytten evvel şu iki beyt de vardır:

İbn Hişam, der ki: «Bunun bu kadarı sahih olanıdır.» İkrime İbn Âmr ibn Haşim İbn Abdi Menaf da, şöyle söyledi:

جَرُّوا جُمُوعَ بِلَادِهِمْ وَالْفِيلَ كَيْ يَسْبُوا عِيَالَكَ

عَمَدُوا حِمَاكَ بِكَيْدِهِمْ جَهْلًا وَمَا رَقَبُوا جَلَالَكَ

«Bilâdlarının cemaetlerini çektiler getirdiler. Bir de fîli ki, ıyalını yağma etmek için, düzenleriyle cehaletlerinden Senin koruna kasd ettiler, Celâlını nazar-ı itibara almadılar. Diğer daha bâzı rivayetleri de vardır. Fakat en sahihi zikr olunan kadardır.»

لَاهُمَّ اَخْزِ الْاَسْوَدَ بْنَ مَقْصُودْ الْاٰخِذَ الْهَجْمَةَ فِيهَا التَّقْلِيدْ

بَيْنَ حِرَاءٍ وَثَبِيرٍ فَالْبِيدْ يَحْبِسُهَا وَهِيَ أُولَاتِ التَّطْرِيدْ

فَضَمَّهَا اِلَى طَمَاطِمٍ سُودْ اَخْفِرْهُ يَارَبِّ وَاَنْتَ مَحْمُودْ

Sülüş: Üçte bir, üç parçadan biri.

«İlahi, kepaze et o Esved ibn Maksud'u, o kılâdeli kılâdeli yüzlerce sürüleri alan, Hıra' ve Sebîr arasında sonra da çöllerde iken onları habs ederek koğmakta ve o kara tımtımlara, siyah Habeşler'e zamm etmekte bulunan o filcinin ahdini boz Ya Rabb, Mahmud sensin!»

Sonra Abdülmuttalib, halkayı bıraktı. Maiyyetindekilerle beraber dağ başlarına çekildiler. Ebrehe, Mekke'ye girince ne yapacak? gözetiyorlardı. Sabah olunca Ebrehe, girmeğe hazırlandı ve askerini tâbiye etti, Mahmud dedikleri fîli de hazırladılar, Mekke'ye doğru tevcih ettiler. Derken Nüfeyl ibn Habîb varıp fîlin yanına yanaşmış, kulağını tutmuş, birşey söyleyerek bırakıvermiş, fîl çöke kalmıştı. Yâni düşmüştü. Nüfeyl de, sıvışıp kaçarak dağa çıkmıştı. Fîli kaldırmak için zorladılar, teberlerle başına vurdular, döğdüler, kaldıramadılar. Çengeller içine aldılar, ötesini berisini dürtüşdürerek çektiler, kanattılar, yine dayandı. Yemen'e doğru çevirdiklerinde kalkıp koşuyordu. Bunu, bir kaç def'a yaptılar, sonra yine Mekke'ye çevirdiler yinre yıkıldı. Sersem etmek için şarab içirdiler yine fâide vermedi. (Demek ki, hayvan, orada diğerlerinin görmediği bir tehlike hiss etmişti). Bu hal, Muhassir vâdisi yanında oluyordu. Bu sırada Allah Teâlâ, denizden üzerlerine «أمثال الخطاطيف والبلسان kırlangıçlar ve belesan [1] emsali» bir çok kuşlar gönderiverdi. Her kuş, biri gagasında, ikisi iki ayağında nohut ve mercimek emsali üç taşı hâmil bulunuyordu. Bu taşlar onlardan kime rastlarsa O, helâk oluyordu. Hepsine de isabet etmiş değildir. Çıkıp kaçmağa başladılar ve geldikleri yolu tutmak istiyorlar. Yemen yolunu göstersin diye hep Nüfeyl'i soruşturuyorlardı. O vakit Nüfeyl, onların başlarına gelen bu hali görünce şöyle demişti:

اينَ المَفَرُّ والالهُ الطَالِبُ   والاشرَمُ المَغلوبُ ليسَ الغَالِبُ

«Nereye kaçacaksın, tâkib eden, Allah!.. Eşrem ise mağlûb galib değil.»

Bir de şu gazeli söylemişti:

---

[1] Belesan, lügatte pelesenk ağacıdır. Burada bir kuş zann ediliyorsa da, bu nam ile mâruf bir kuş bilinmiyor. İbn Esîr, «Nihaye»'de şöyle diyor: «Ubad ibn Musa: «ben, bunu zerazir, yâni sığırcık zann ediyorum» demiş. Halbuki Belesan, Mısır'da biter çok yapraklı bir ağaçtır. Mâruf bir yağı vardır. Ebu Musa, «Garib»'inde onu zikretmişti.» Şu halde maksad, ya çokluk i'tibariyle Belesenk ağacının yapraklarının çokluğuna, yâhud hacim i'tibariyle o ağacın büyüklüğüne teşbihtir. Süheylî'nin, İbn Hişam Şerhinde ifadesi, büyüklükte teşbih olmasını andırıyor. Demek ki, o vakitler Mısır'da biten pelesenk ağaçları pek büyük değil, bodur ağaçlardan imiş. Sığırcık kuşları kadar olanlar ise, pek büyük kuşlardan olmaz. Fakat siba' gibi başları bulunduğu rivayetine göre küçük kuşların arkasından büyük yırtıcı kuşların da gelmiş olduğu anlaşılıyor. Ebâbilin alay alay mânâsı da, türlü garîb kuşları ima eder.

ألا حُيِّيتِ عنّا يا رُدَيْنَا ... نَعِمْنَاكُمْ عَنِ الإصْبَاحِ عَيْنَا

رُدَيْنَةُ لَوْ رَأَيْتِ فَلَا تَرَيْهِ ... لَدَى جَنْبِ الْمُحَصَّبِ مَا رَأَيْنَا

إذًا لَعَذَرْتِنِي وَحَمِدْتِ أَمْرِي ... وَلَمْ تَأْسَيْ عَلَى مَا فَاتَ بَيْنَا

حَمِدْتُ اللهَ إذْ أَبْصَرْتُ طَيْرًا ... وَخِفْتُ حِجَارَةً تُلْقَى عَلَيْنَا

وَكُلُّ الْقَوْمِ يَسْأَلُ عَنْ نُفَيْلٍ ... كَأَنَّ عَلَيَّ لِلْحُبْشَانِ دَيْنَا

«Sağlık verilmedi mi sana bizden, Ey Rüdeyma?
Bu sabah biz, size gözleriniz aydın olsun dedik.
Rüdeyne görseydin - fakat görme onu -
O muhassabın, çakıllı derenin yanında bizim gördüğümüz.
Göreydin, her halde beni mâzur görürdün ve yaptığım işi beğenirdin
Ve arada fevt olana gam yemezdin.
Ben, Allah'a hamd ettim bir takım kuşlar gördüğüm
Ve üzerimize atılan taşlardan korktuğum zaman,
Kavmin hepsi Nüfeyl'i soruyorlardı.
Sanki benim üzerimde Habeşliler'e bir borç varmış!»

Kaçışıyorlar, her yolda düşüşüyorlardı. Ve her sığındıkları yerde helâk oluyorlardı. Ebrehe de, cesedinden musab olmuştu. O'nu beraberlerinde çıkardılar. أنملة أنملة «Parmak ucu kadar, parmak ucu kadar, parça, parça dökülüyorlardı. Her parça döküldükçe arkasından cerahat, irin ve kan akıyordu. Nihayet O'nu, öyle San'a'ya kadar götürdüler. Bir kuş yavrusu gibi olmuştu. Zannetiklerine göre kalbi parçalanıncaya kadar ölmemişti. İşte umumiyetle rivayetlerde vak'anın tafsîli böyledir. Yukarıda geçtiği üzere kuşların daha ziyade cesameti ve renklerinin siyahlığı, yeşilliği, beyazlığı ve taşların insan başı kadar olanlarının da bulunduğu ve Necâşî'ye kadar gidebilen bir kişiden başka hepsinin orada helâk olduğu hakkında da daha bâzı rivayetler var ise de, meşhur olan öyledir.

İbn İshak, bunlardan başka bir de tek bir haber olarak demiştir ki: «Bana Ya'kub İbn Utbe tahdîs etti. O'na şöyle tahdîs olunmuş: Arabistan'da Hasbe ve Cüderî, yâni kızamık ve çiçek ilk evvel o sene görülmüş, harmel ve hanzal ve uşer denilen acı ağaçlar dahi ilk evvel o sene görülmüş.» Bunu, İbn Hişam, İbn İshak'tan bu suretle rivayet ettiği gibi İbn Cerîr de, İbn Humeyd'den, O Seleme'den, O, İbn İshak'tan, O, Ya'kub İbn Utbe İbn Mugire ibn Ahnes'ten aynî surette tahric eylemiştir. Görülüyor ki, bu, yalnız Ya'kub ibn Utbe'den bir tek rivayet olduğu, O da, tevsîk ederek değil, kendisine öyle tahdîs olunmuş, إنّه حُدِّثَ

diye mechule isnad ederek zayıf bir surette rivayet etmiştir. Hem de Ashab-i fîl'in çiçekten kırıldığını söylememiş, Arabistan'da çiçek ve kızamık hastalıklariyle üzerlik, Ebu Cehil karpuzu gibi zehirli ağaçların ilk olarak o sene görüldüğünü söylemiştir ki, O, doğru ise, bu iki fıkra beraber düşünülmek ve binaenaleyh o, hâdisenin kendisi değil, o pisliklerin sebeb olduğu diğer bir neticesi telakkî edilmek iktiza eder. Ancak bundan başka olarak İbn Cerîr'in Ya'kub[1]. Hüşym, Hüsayn tarikıyle İkrime'den naklen şöyle bir tahrici vardır: İkrime, طَيْرًا أَبَابِيلَ kavlinde demiş ki: «Yeşil kuşlardı, denizden çıkmıştı, siba' başları gibi başları vardı» Ve demiş ki: «Beraberlerindeki taşlarla onlara remy ediyorlardı.» Demiş ki: «Onlardan birisine isabet ettiği vakit, onda cüderî çıkıyormuş, cüderînin ilk görüldüğü gün o imiş. O günden ne evvel, ne de sonra görülmemiş.»

İkrime'den nakl edilen bu haber öbüründen farklıdır. Bunda kuşların atmış oldukları taşların isabet ettiği kimselerde cüderî çıkartmış olduğunu tasrih i'tibariyle tefsîre tealluk eder bir vecih vardır. Buna nazaran asl-i me'kûl gibi kılınmaları, taşların yalnız haricen kurşun gibi cerh ve ihlâkinden ibaret kalmayıp aynî zamanda cesedlerinin dahilinden de derhal bir çiçek illeti patlatmak suretiyle delik deşik kırılıp serilmeleri ile de alâkadar olmuş oluyor ki, bunda, garâbet çatallaşmış bulunuyor. Hem kuşlara taşlatmak, hem de o taşların te'siriyle aynî zamanda çiçek çıkartıp kırmak, iki garâbetle, vak'anın keyfiyyetindeki acâibliği daha ziyade artırıyor. Bilâ mukavemet hedefine vasıl olmak üzere bulunan müstevlî bir ordunun tam Mekke'ye girmek üzere bulunduğu bir sırada ansızın başlarına Semadan taş yağdırılıvermesi garîb bir harika olduğu gibi, öyle bir lâhzada ansızın salgın ve misli görülmedik bir çiçek hastalığiyle serilmeğe başlayıvermesi ve teşebbüs edilen maksadın bu suretle akım kalıp bütün tedbirlerin bozulmuş olması dahi başlı başına harika olan bir garîbedir. Taş yağması ne kadar garîb olursa olsun yağan taşların altında kalanların yaralanması, kırılıp ölmesi tabiî sayılabileceği halde bu taşların yaralaması, aynî zamanda birde çiçek illeti yaparak öldürmesi tabiî değil, garîbe üstüne garîbe olur. Diğer rivayetlerde kuşlarla taşlanan askerin, çiçekten kırıldığına dair bir söz yoktur. Ancak Ebrehe'nin kendisinin cesedinden musab olarak parça parça dökülüp çürüyüşü hakkındaki izahat başkaca bir illet olabilmek ihtimaliyle beraber onun, mühlik bir çiçek olması zannını da verebilir. İşte çiçeğe dair olan sözün bütün esası, Ya'kub ibn Utbe'nin ucu mechûle varan mübhem ve zayıf bir

[1] Bu Ya'kub'un, evvelki Ya'kub İbn Utbe olmadığı belli.

Remy: Atma, tüfek atma. **Musab:** Kendine bir şey isabet eden, hasta, musibete uğrayan.

hikâyesiyle nihayet Hüsayn'in İkrime'den menkul olan bu haberidir. Fakat görülüyor ki, Kur'ân'ın zâhirine muvafık olan şâyi rivayetler karşısında bunun ikisi de hususiyyeti i'tibariyle münferid birer tek haber olmakla beraber, biri mechûlde, biri de İkrime'de kesilmiş munkati' veya mevkuf haberlerdir. İkrime'nin birçok rivayetleri, İbn Abbas'dan olduğuna göre bunun da, O'ndan olması farz edilebilirse de sâbit değildir.

Binaenaleyh rivayeten zayıf oldukları gibi, dirayeten de garîbdirler. Arabistan'da çiçek ve kızamık hastalıklarının ilk olarak o sene görülmüş ve bir daha görülmemiş olması garîb görülmezse de, harmel ve hanzal gibi acı ağüçların ilk olarak o sene görülmüş olması ve taşların yağmasiyle beraber çiçek hastalığının salgın halini alıvermesi, garîbe üstüne garîbedir. Onun için buna, münker diyenler olmuştur. Bununla beraber imkân ve ihtimâl dahilindedir. Bundan dolayı tefsîrlerin çoğu bunu kâle almamış oldukları halde bâzıları da, ihtimali nazar-ı dikkate alarak ihmal etmemek için za'fına işaret etmek suretiyle وَعَنْ عِكْرِمَةَ اَنَّ مَنْ اَصَابَهُ الْحَجَرُ جَدَرَتْهُ وَهُوَ اَوَّلُ جُدَرِيٍّ ظَهَرَ diye icmalen kayd edivermişlerdir. Şu halde, gerek Kur'ân'ın, gerek diğer rivayetlerin zâhirine karşı bu ihtimali nazar-ı i'tibara alacak olanlar, bunu istinad ettikleri ravînin söylediği gibi iki taraflı garabetini gözeterek anlamak ve bununla vak'a keyfiyyetindeki acâiblik izâle ediliverecekmiş gibi âdîlik sevdasında bulunmamak icab eder.

Bu izahtan da maksadımız şuna gelmektir. Tetebbü'üyle tanınmış Avrupa Müverrihlerinden Avusturyalı Hammer, meşhûr «Osmanlı Tarihi»'nin otuz beşinci babında, ikinci Sultan Selim zamanında Yemen'in fethi münasebetiyle İslâmiyyet'ten evvelki Arab tarihine ilişirken Fîl vak'asına da şöyle bir fıkra ile temass etmiş: «İşbu Fîl senesinde Habeş hükümdarı, Kâ'be üzerine yürürken, kuşların askeri üzerine attığı taşlarla, ihtimal ki, bir çiçek illeti sâriyesiyle tevakkufa mecbur olmuştur.» İhtimal ki, demesi, zikr olunan rivayete işaret eder gibi olmakla beraber bunu, haricen taş atmaksızın zuhûr etmiş sârî bir çiçek illeti ihtimali gibi ifade etmesi, sonra da kırılıp helâk olmuştur demeyip de, «tevakkufa mecbur olmuştur» deyip geçmesi vak'anın ehemmiyyetini nazardan iskat yolunda kurnaz bir kalem oyunu olmuştur. Maamafih Hammer için bu kadar tetebbü' ve taşların atılışını tasrih ile beraber çiçek illetini sade bir ihtimalden ileri götürmiyerek hakka oldukça tekarrüb etmesi, şayan-ı takdir görülmek iktıza eder. Fakat Hammer'ın bile bir ihtimalden, ileri götürmediği bu çiçek illeti sözünü teessüf olunur ki, Abduh, fâhiş bir tedlîs-ü teşviş ile tevâtür miyanına

---

Mevkuf: Durdurulan, vakfedilen, dâimi bir halde bırakılan. **Tetebbü:** Araştırıp tetkik etme, derinliğine inceleyip tanıma, öğrenme, öğrenmek için okuma. **Tevakkuf:** Durma, eğlenip kalma, duraklama. **Tekarrüb:** Birbirine yaklaşma. Birbirine yakın gelme.

karıştırıp rivayetlerin ittifak ettiği sahih bir haber imiş gibi ileri sürmeğe çalışmaş ve güzel bir başlangıçla başlayan kelâmını güya bir *incelik* göstermek üzere mikroplara bulamıştır. Onun için burada, O'nun sözlerini gözden geçirerek doğrusunu, eğrisini ayıklamak bir vazîfe olmuştur.

Abduh, bu Sûrenin tefsirinde evvelâ diyor ki: «Bu Sûre-i kerîme, bize şunu öğretiyor: Allah Sübhânehu, Peygamberine ve O'nun risaletinin bâliğ olacağı kimselere kudretinin büyüklüğünü ve her kudretin, O'nun önünde ve O'nun saltanatına boyun eğdiğini ve O'nun ibadi fevkinde kahir olup onları, ondan hiç bir izzetin men'edemiyeceğini ve hiç bir kuvvetin O'na karşı gelemiyeceğini anlatan işlerinden bir büyük işini hatırlatmak, düşündürmek murad ediyor. O büyük iş de şudur: Bir kavm, fillerine güvenerek Allah'ın bâzı kullarının emirlerine galebe etmek ve kendilerine şerr-ü ezâ eriştirmek istemişlerdi. Allah Teâlâ, o kavmi ihlâk keydlerini redd, tedbirlerini ibtal ediverdi. Hem adedlerinin, hem hazırlıklarının çokluğuna i'timad ederlerken onlar, kendilerine hiç bir faîde vermedi. İşte bu âyetlerden bu mânâ ile iktifa edip de bunun üzerine ona bir tafsîl ilâve etmesek mümkün olurdu ve bu kadarı ibret ve va'z için kâfi gelirdi. Nitekim Ashab-ı Uhdud'da bu kadarla iktifa etmiştik.»

Filvaki' Abduh, bu kadarla iktifa etmiş olsaydı çok iyi yapmış olur ve tefsîrin hakkını vermezse de hiç olmazsa taglîta sebebiyyet vermemiş ve bu büyük işi küçültmeğe gitmemiş bulunurdu. Fakat bu kadarla iktifa edemeyip diyor ki: «Lâkin bu Sûrede bizim için tafsîl câizdir. Çünkü Fîl vak'ası bu âyetlerde varid olduğu gibi hadd-i zatında mâruf ve rivayeti mütevatirdir, hattâ onu mebdei tarih ittihaz etmişlerdi. Onunla hâdisatın vakıtlarını tahdid ediyorlardı. Fîl yılında doğdu, Fîl yılından iki sene sonra şöyle oldu diyorlardı. Ve daha bunun gibi».

Yukarıda arz ettiğimiz vech ile Fîl vak'ası hakkında bu söz de doğrudur. Ancak Abduh'un bu ifadesinden sanki tivatür olmasa imiş, tefsîrde tevatür derecesine varmayan sahih rivayetlerle tafsîl câiz olmazmış ve sanki kendisinin vereceği tafsilât hep mütevatir imiş gibi bir mânâda çıkıyor ki, bunun ikisi de doğru değildir. Zira iman ve i'tikad farz olmak için tevâtür şart ise de, i'tikadın sıhhatı ve amelin vücubu için tevâtür şart olmayıp sened-i sahih ile sâbit ahbar-ı âhad dahi delili kâfi olabileceği gerek ibret ve nasîhat ve ahlâkî fazîlet ve gerek ekser vekayi-ı tarihiyyede olduğu gibi mücerred mâlûmat kabîlinden olan hususatta sıhhatı tam ve sâbit olmasa bile yalan ve uydurma, mevzu' olduğu sâbit ol-

---

Tedlîs: Yumuşatmak, bir şeyi mülayim ve kaygan yapmak. **Teşviş:** Karıştırma, karma, karışık etme. Bulandırma. **Keyd:** Tuzak, kötülük, hile.

mayan zayıf rivayetler dahi tenvir-i efkâr zımnında zikir ve tafsîl olunmak câiz ve sırf indî olan mutalaalardan daha iyi ve daha fâideli olduğu, mütefakun aleyhtir. İkincisi: Göreceğimiz vech ile Abduh, verdiği tafsîlde mütevatirle kalmamış, tevâtüre karşı zayıf ve indî mütalaa ile ihticaca kalkışmıştır, mütevatir olan kısmı şöyle hülâsa ediyor:

«Bu vakıada mütevatir olan şudur: Yemen'e galebe ettmiş olanlardan Hebeşî bir kumandan Kâ'be-i Müşerrefe'ye tecavüz ve Arab'ı, ona Haccdan men'etmek için, yâhud kahr-u tezlîl için Kâ'be'yi hedm eylemek istemişti, bunun için bir ceyş-i cerrar, yâni çok bir ordu ile Mekke'ye teveccüh etti. Ziyadesiyle terhib etmek ve kalblere havf-u dehşet doldurmak içni beraberinde bir fîl veya birçok fîller de istishab eyledi. Önüne geleni maglûb ederek durmaksızın yürüdü, tâ Mekke'nin yakınında mugammese kadar, vasıl oldu. Sonra Ehl-i Mekke'ye harb için gelmeyip, ancak Beyt'i yıkmak için geldiğini haber vermek üzere elçi gönderdi. Bunun üzerine onlar korktular, dağların tepelerine kaçtılar ve yapacağına bakıyorlardı.

Ne Ebrehe'nin, ne de Abdülmuttalib Hazretleri'nin isimlerini bile kale almayan bu ifade, eksik olmakla beraber doğrudur ve mütevâtirdir. Lâkin bu mütevatir cümlesinden göstererek ilâve ettiği şu fıkralara gelince ki:

«İkinci gün ise, Habeş askeri içinde dâicüderî ve hasbe faş oluverdi» diyor. Buna mütevatir demek ise yalan olmuştur. Gerçi hâdise, ikinci gün olmuştur. Lâkin bu telâkki, bu suret-i ifade Abduh'un sırf kendi vaz'ıdır. Gerek kitablarda, gerek lisanlarda mütevâtir olan ancak Kur'ân'ın beyan ettiği vech ile kuşlarla taşlanarak helâk olduklarıdır.Abduh, Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğüne delâlet etmek üzere tezkir buyurduğunu söylediği ve azîm amellerinden bir amel diye tavsîf eylediği büyük işin mütevatir olduğu vech ile bir harika olmasını nedense söylemek istememiş, seng kilden yuvalar yapan kırlangıçlara benzer bir takım kuşlara fındık, nohud, mercimek kadar ve kuzuları, taşvanları, yılanları ve saireyi pençelerine takıp takıp veya gagalarına alıp alıp semaya kaldıran kara kuşlara, kartallara, leyleklere benzer bir takım kuşlara da, insan kafaları kadar ve daha büyük ve daha küçük taşlar attırabilecek hiç bir kudret güya yokmuş, güya semadan taş yağdığı görülmemiş gibi bir zu'ma düşürecek tarzda bir te'vile sapmayı,o büyük işi adî ibi göstrmeyi, bir fevka'l-âdelik saymıştır. Abduh'un bunu, burada tevatür sözleri arasında bir tedlîs olarak vaz'etmiş bulunduğu, şu

---

Tenvir: Aydınlatma. Bir şey hakkında bilgi vermek. **Efkâr:** Fikirler, düşünceler. **Tezlil:** Birisini tahkir etme, aşağılatma, zelil ve hakir görme. **Hasbe:** Rey, tedbir, ecir manasına gelen "hisbe" dir. **Dal:** Dua eden duacı. **Cüder:** Ur dedikleri yumru

sözleriyle de sâbittir. Zira buna delil olarak şöyle diyor:

«İkrime demiştir ki: Bu, bilâd-ı Arab'da ilk zâhir olan cüderîdir. Ya'kub İbn Utbe de, tahdîs ettiğinde demiştir ki: Bilâd-ı Arab'da hasbenin ve cüderînin ilk görüldüğü o senedir.»

Görülüyor ki, Abduh, ikinci günü Habeş ordusunda çiçek ve kızamık illeti faş oldu, lâkırdısını bu iki sözden istidlâl ve istihrac etmek suretiyle kendi fikrinden söylemiştir. Halbuki yukarıda görüldüğü vech ile evvelâ: Bunlar, mütevâtir değil, rivayat içinde zayıf birer haberdirler. Gösterilmek istenildiği gibi birbirlerini te'yid edecek şekilde rivayet edilmiş de değillerdir. Sâniyen: Abduh, bunları da rivayet olunduğu gibi söylememiş, her birinin muradını izah eden canlı fıkralarını tayy edip birbirine uydurarak nakl eylemiştir. Gördük ki, İkrime, kuşları ve attıkları taşları söylemekle beraber, o taşlar kime isabet ettiyse cüderî çıkarttığını ve bunun ilk görülen cüderî olduğunu söylemiştir. İkinci günü taşlar atılır atılmaz cüderînin zuhûr ve intişar edivermesi ise, ayrıca bir garîbedir. Bunu söylemek başka, sade orduda cüderî illeti salgın oluverdi, demek yine başkadır. zira böyle bir salgın zuhur etmek için mikropların hayli gün evvel faaliyyete geçmiş bulunması lâzımdır. Bir de İkrime, hasbeden bahsetmemiştir. Hasbe, yâni kızamık, Ya'kub İbn Utbe'nin sözünde var. O da, bunu «Arz-ı Arab'da cüderî ve hasbenin ilk görüldüğü o sene ve mirar-i şecer: Harmel, hanzal, uşerın ilk görüldüğü de o senedir» diye tahdîs olunduğunu söylemiştir. Bu ise, Fîl vak'asından ziyade, Fîl senesi ilk görülen hâdiseleri anlatmış olmuyor mu? Üzerlik ve Ebu Cehil karpuzu gibi mezbeleliklerde çıkan zehirli ağaçlar, Habeş ordusunun kırıldığı lâhzada çıkıvermiş olmayıp,o sene zarfında lâşelerinin yerlerinde çıkmış olacağı gibi bu karîne ile çiçek ve kızamığın da bu kabîlden olarak talî hâdiseler olduğunu anlamak iktiza etmez mi? Haydi cüderî, bu iki münkati' haberin kadr-i müştereki göründüğü için bu noktada biribirini tefsir ediyor denilsin ve bu i'tibar ile İkrime'nin kavli tefsir bakımından öbürüne takdim edilsin, o halde onun taşını hazf edip, berikinin hasbesini onun yerine koymak neden neş'et etti? Yoksa hasbe kelimesinin kızamıktan başka çakıl mânâsına dahi gelmesinden de bir mânâ çıkarılmak mı istenildi? Her ne de olsa mütevâtirini yanında İkrime ve Ya'kub'dan ileri gitmeyen bu zayıf ve münkatı' bir rivayetten zorlamacasına çıkarılan böyle bir mütalaanın bu şekilde bir vaz'-u tedlîs ile araya sokulup da mütevâtir diye

---

Tayy: Bükmek, sarmak, dürmek, kaldırmak, geçmek, açmak, çıkarmak. **Mirar:** Kerreler, defalar. **Şecer:** Ağaç, kütük, sülâle. **Harmel:** Üzerlik otu. **Hanzal:** Zakkum. **Uşer:** Sütleğen cinsinden dikenli cinsinden, yassı yapraklı ağaç.

gösterilmesi ve bahusus mütevatirden başkasiyle tefsîrin tafsîlini câiz değil gibi telâkkî ettirmek istiyen mukaddimeden sonra böyle yapılması, Abduh'un keskin dilini ve kalemini kirleten büyük bir hata olmuştur. Sonra da bunlara şunu zamm ediyor: «Ve bu vebâ, onların cisimlerine öyle yaptı ki, mislinin vukuu nâdir olur. Etleri dağılıp düşüyordu. Ordu ve sahibi bundan son derece korktu, dönüp kaçtılar. O Habeşî de musab oldu, etleri mütemadiyen parça parça, parmak ucu kadar, parmak ucu düşüyordu. Nihayet sadrı çatladı ve San'âda öldü.»

Burada, vebâ ta'bir etmiş. Vebâ, tâun, kolera demek ise de, tâun gibi umumî salgın belâ mânâsına kullanmış olacak, fakat iltibaslı olduğu için yerinde değildir. Bu vebâ tâbiri rivayetlerin hiç birinde yoktur. «Mislinin vukuu nâdir olur» sözü de, kendi ifadesidir. Bununla vak'anın adî çiçek veya vebâ olmadığını söylemiş oluyor. Doğrusu bunun, hey'et-i umumiyyesiyle misli görülmemiştir. Bir de rivayetlerde askerin etlerinin dağılıp düşmesi yoktur. Taşların tepelerinden inip arkalarından çıkmağa başladığı ve geldikleri yoldan kaçmak için yol aradıkları ve her tarıkta dökülüp düştükleri ve her menhelde helâk oldukları vardır. Ancak Habeşî dediği Ebrehe hakkında söylediği gibi cesedinen musab olup San'a'ya varıncıya kardar eti mütemadiyen parça parça, enmile enmile, düşe düşe bir kuş civcivi gibi kaldığı ve nihayet kalbi parçalanıncaya kadar ölmediği mezkûrdur. Bunun ise, gayet şedid bir cüderî olması mümkün olduğu gibi bir firengi veya misli görülmedik bir illet olması da mümkündür. Bunun arkasından Abduh, bir de şöyle diyor: هذا مَا اتَّفَقَتْ عَلَيْهِ الرِّوَايَاتُ وَيَصِحُّ الاعْتِقَادُ بِهِ «İşte bu, rivayetlerin üzerinde ittifak ettiğidir ve buna i'tikad sahih olur.»

«Hâza, işte bu» dediği, sözün gelişine nazaran yukarıdan beri buraya kadar verdiği tafsîlin hepsi demek oluyor ki, hiç doğru değildir. Bununla Abduh, araya sıkıştırdığı çiçek ve kızamık lakırdısını da bütün rivâyetlerde müttefekun aleyh imiş gibi göstermiş ve mütevâtir olan kuş ve taş fıkraları kale alınmaksızın bütün vak'anın misli nâdir bir çiçek ve kızamık vebâsından ibâret olduğuna hükm ederek, i'tikadı sahih olacağı iddiasına kadar gitmiş ve sanki Kur'ân'ın haricindeki rivayetlerin tafsîlinde kuşlarla taş atılması müttefekun aleyh değilmiş de, İkrime ile Ya'kub'un rivayetlerine bile tevafuk etmeyen, وَفِي الْيَوْمِ الثَّانِي فَشَا فِي جُنْدِ الْحَبَشِي دَاءُ الْجُدَرِيِّ وَالْحَصْبَةِ lakırdısı, müttefekun aleyh imiş diye i'tikad ettirmeğe çalışmış, sonra da Sûredeki «طَيْرًا» te'vile kalkışmış bulunuyor.

Kendi zu'mu öyle olabilir. Lâkin kendi kana'atini söylemek başka, rivayete isnad etmek yine başkadır. Halbuki tevâtürü nakl ederken, kendi vaz'ını dess-ü

Menhel: Hayvan sulanan yer , menzil, durak, konaklanacak yer. **Dess:** Yavaş yağan yağmur, acıtıcı derecede dövmek.

tedlîs ile dahi kalmayıp da, هذا ما اتفقت عليه الروايات diye umuma karşı isnadda bulunması açık bir yalan olmuştur. [1]

Halbuki rivayetin belâsı, yazı'dır. Herhangi niyyetle olursa olsun metnen veya seneden hadîs vaz' edenlerin de, yaptıkları budur. Vazı' da, gerek doğrudan doğru metin vaz'ı olsun ve gerekse metni tagyir olsun, gerekse kavîyi zayıfe, zayıfı kavîye isnad suretiyle sened de olsun, hepsi yalandır. Rivâyetlerde söylediği şekilde mevcud bile olmayan bir sözü müttefekun aleyh göstermesi ise, böyle bir vazı' olmuştur. Gerçi ilimde yeni keşifler bulmak, yeni münakaşalar açmak, yeni tarîkler, menba'lar aramak, nazariyyata nazardan, tecrübiyyata tecrübeden, nakliyyata da nakl ve rivâyetten tetkik ve tahkîk icra etmek, rivâyetlerin kadr-i müşterekini bulmak, cezrini istihrac ve istinbat ederek zayıfi, kavîyi ayırmak, teâruz ve ihtilâafatın tevfîkı çarelerini aramak, kuvvetine za'fına göre garâibi seçmek ve onlardan yeni yeni neticeler istihsaline çalışmak, şübhe yok ki, mezmum değil, memdûhdur. Asıl ilim vazifesi, odur. Fakat rivayette sadakat da o vazîfenin başında olmak lâzım gelir. Bütün rivâyetlerin müttefikan kaydettiği ve bâlâda geçtiği üzere en anud hasımların bile inkâr edemediği irsal-i tayr ve remy-i hacer gibi müttefekun aleyh kadr-i müşterek noktasını, böyle şey olmaz gibi mücerred nazariyyatcılıkla atıp da hiç bir ittisali tahric olunamayan ve binaenaleyh tam bir haberi vâhid bile olmayan munkati' bir tek haberin aklen de garîb bir surette rivayet edilmiş bulunan cüderî fıkrasını, هذا ما اتفقت عليه الروايات diye meşrık-ı akaide hediyye etmeğe kalkışmak, bir âlime yaraşacak şeylerden değildir. Ve böyle hatalar hasbe'l-beşeriyye her âlimde bulunması tabiî olan ictihadî hefevat kabîlinden de değildir. Şeyhlik vüsûkuna mani' olan avarızı ehliyyetten olur. Kitabına: رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ رَبَّنَا لاَ تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْلَنَا رَبَّنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ فَتَحْتَ لِى يَا رَبِّ اَبْوَابَ فَضْلِكَ وَعَرَّفْتَنِى مَا شِئْتَ مِنْ اَسْرَارِ قَوْلِكَ فَبِاَىِّ لِسَانٍ اَحْمَدُكَ وَبِاَيَّةِ جَارِحَةٍ اَشْكُرُكَ اَسْاَلُكَ الْمَعُونَةَ عَلَى بَيَانِ الْحَقِّ لاِرْشَادِ الْمُسْتَعِدِّينَ لِقَبُولِهِ مِنَ الْخَلْقِ وَاَنْ تَجْعَلَ الْكَلِمَةَ الْعُلْيَا لِكِتَابِكَ الْمُبِينِ وَالسُّلْطَةَ الْعُظْمَى لِهَدْىِ خَاتَمِ الْمُرْسَلِينَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى جَمِيعِ النَّبِيِّينَ وَمَنْ تَبِعَهُمْ عَلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ وَاقْتَفَى اَثَرَهُمْ فِى الصَّالِحَاتِ وَالسَّيْرِ الْقَوِيمِ وَاَرْشِدِ اللّٰهُمَّ هٰذِهِ الْاُمَّةَ الْعَانِيَةَ اِلَى مَا فِيهِ لَهَا ا münâcâtiyl başlayan ve nice güzel fikirler söyleyen Muhammed Abduh merhumun, Allahını ve Resulünü sevdiğinde

[1] Bu Amme cüz'ü tefsirini de bir cemiyyet-i hayriyye-i İslâmiyye'nin a'zasından bâzı ihvanının ihtarı üzerine o cemiyyetin dershanelerinde okunmak ve nefislerinde akaid-i selimeye bir meşrık ve amâl-ü ahlaklarının ıslâhına bir âmil olmak üzere bin üçyüz yirmi bir Sene-i Hicriyye'sinde bilâd-ı magribiyyeye yâni Avrupa'ya seferinde vakit bulup yazdığını dibacesinde söylemiştir ki, bilâd-ı magrib münasebetiyle akaid-i selîme meşrıkı tâbirinde bir tavriyesi hissolunmuştur.

Kavî: Kuvvetli, sağlam, sahih. **Cezri:** Köklü, kati. **Bâlâ:** Yukarı. **Anud:** İnadcı.

ve Kelime-i Ulya'nın Kur'ân-ı mübîn'de olduğunu bildiğinde ve ona iman ile hürmet ve beyanı hakka hizmet ederek, halkı tenvir ve irşad etmek ve günden güne Garbın sultasına düşerek ezilmekte bulunan Ümmetin selâmet ve afiyetini aramak için çalıştığında şübhe etmeğe hak yok ise de, oncada Kelime-i ulya Kur'ân'da olduğu, bütün rivayetler de bunu musaddık bulunduğu için ona karşı esrar şinaslık iddiâsiyle ortaya atmış olduğu büyük yanlışı ihtar etmek de, hakkı bilenlerin vazîfesi olduğunda şübhe yoktur. Onun bu babda yegâne istinadgâhı olarak gösterdiği İkrim ve Ya'kub rivâyetleri de söylediği gibi olmadığı bervech-i bâlâ defeat ile ihtar olunduktan sonra burada açık bir yalan görünen işbu, sözünü te'vil için söylenebilecek tek bir vecih vardır. O da, bu هذا ما اتَّفَقَتْ عَلَيْهِ الرِّوَايَاتُ ismi işaretini kelâmının evvelinden âhirine bütün tafsîline göndermeyip, yalnız sonundaki vebâ fıkrasından berisine ve daha doğrusu en nihayetinde Habeşî dediği Ebrehe'nin suret-i musabiyyeti hakkındaki son fıkraya irca' etmektir ki, O'nun eti mütemâdiyen parçalana parçalana dökülerek nihâyet San'a'da kalbi çatlayıp öldüğü müttefekun aleyhtir demek olur. Gerçe hepsinin helâk olup ancak bir kişinin Necaşî'y kadar giderek haberi yetiştirdikten sonra orada öldüğü hakkında da bir rivayet varsa da, o da, buna pek muhalif denemiyeceği cihetle bu son fıkra doğru olur. Bunun birâz da zaman geçmiş olmak münasebetiyle bir çiçek olması muhtemil bulunur. Maamafih bu te'vil evvelki sözlerindeki yanlışlığı düzeltmeyeceği gibi sözün cereyanına göre maksadına da kâfî olmaz. Gerek Sûrede ve gerek rivayetlerde müttefekun aleyh olarak sâbit ve mütevatir olan kuş ve taş fıkralarını hazf ile vak'anın yalnız çiçek ve kızamık salgınından ibaret olmak üzere i'tikadı sahih olacağı hakkındaki dâvâsına kifayet etmez ve böyle taglît edici bir ifade ve te'vil ile Sûrenin vuzuhunu çığırından çıkararak tefsir ve te'vil dâvasına kıyam doğru olmaz. Halbuki O'nun maksadı, bütün beyanatının müttefekun aleyh bulunduğu iddiasiyle şu te'vîle gelmek olduğu anlaşılıyor. Diyor ki: «Bu Sûre-i kerîme muhakka olarak bize şunu beyan ediyor ki: O, çiçek yâhud kızamık Allah Teâlâ'nın rüzgâr ile irsal edeceği kuşlardan azîm fırkalar vasıtasiyle ordunun efradı üzerine düşen kuru taşlardan neş'et etmiştir.»

Bu apaçık bir tahriftir, Sûre'de böyle bir beyan yoktur. Bu arada bir rüzgâr, bir fırtına da belki olmuştur. Lâkin Sûre'de ona dair bir beyan olmadığı gibi kuşların gönderilmesi, rüzgâra mütevakkıf da değildir. Kuşlar, aldıkları bir ilham ve hiss üzerine neredeyse uçar uçar gelirler ve onların nasıl ve ne gibi bir hiss ve ilham aldıklarını bizim için şimdi tâyin de mümkün olmaz. Sonra

Berveh-i bâlâ: Yukarıda olduğu gibi.

Sûre'de طَيْرًا mârife değil, nekiredir. الطَّيْر değildir. Demek o zamana kadar oralarda tanınmadık garîb kuşlardır. Hem de «alay alay, fırka fırka» çoktur. «Ebâbîlin fırak-ı azîme» demek olması doğru, siccîle «kuru, yâbis» demek de bir dereceye kadar doğru, fakat âyette taşların kuşlar vasıtasiyle yalnız sukutu söylenmiyor, kuşların o taşlarla bilhassa endaht ettikleri söyleniyor. Sonra da Sûre'de ne cüderî, ne de hasbe ve sâire beyan olunmamıştır. Ancak kuşların taşlarla endaht etmesi ile Ashab-i fîl'in derhal asf-ı, me'kûl gibi kılınmış oldukları beyan olunmuştur ki, bunun, bir çiçek oluvermesi de, bir kızamık veya kızıl oluvermesi de, bir vebâ oluvermesi de, hiç bilinmedik bambaşka bir âfet oluvermesi de mümkündür. Tecrübesiz, müşahedesiz ihtimalât-ı akliyye inhisar altına alınamaz. Göz önünde nice çıbanlar, hastalıklar görülüyor ki, hekimler teşrihini koyamıyorlar. Bununla beraber taşlar atılır atılmaz, aynî gün içinde dönüp kaçacak kadar bir çiçek veya kızamık salgınının husule gelivermesi de hılâf-ı zâhirdir. Zâhiri, taşların te'siri haricîsiyle kırılarak delik deşik dökülmüş helâk olmuş olmalarıdır. Çiçek veya kızamık olduysa teaffünlerinden neş'et ederek Ebrehe'de olduğu gibi sonradan olmuştur. Ve Ya'kub İbn Utbe'nin nakline göre, arz-ı Arab'da acı ağaçlarla beraber o sene görülmüştür. Sûre, insaf ile okununca Abduh'un bu ifadesinde de nass üzere ilâve yapmış olduğunu maatteessüf i'tiraf etmemek kabil olmaz. Şimdi de bunun üzerine şu neticeyi almak istiyor da, diyor ki:

«Binaenaleyh senin için şöyle i'tikad eylemek câiz olur ki, bu kuşlar, bâzı emraz cerasîmini hâmil olan sinek veya sivri sinek cinsindendir ve bu taşlar, rüzgârların sevkiyle bu hayvanların ayaklarına takılan yabis, mesmum çamurdan olup bir cesede yapışınca onun mesamatına girmiş, onda cismin ifsadı ve etinin dökülmesiyle nihayet bulan o karhaları fışkırtmıştır. Ve bu zayıf kuşlar, Allah Teâlâ'nın beşerden helâkini murad ettiğini ihlâk etmekte en büyük cünudundan addolunur ve şimdi mikrop denilen o zayıf hayvan da, onlardan haric olmaz ve o bir çok fırkalar ve cemaatlerdir ki, sayılarını ancak bârîsi ihsa edebilir.»

Görülüyor ki, Abduh, burada kuşları evvelâ bir sinek, sonra da bir mikrop, taşları da sinek ayağına bulaşacak kadar bir toz yapıp çıkmış ve yukarıdan beri rivayetlerden onları tayy ve nassın beyanını tegyîr ederek döşenişi bu neticeye gelmek olmuştur. Doğrusunu açıkça herkesin anladığı ve bildiği gibi söyledikten sonra, bu münasebetle mikroplardan da bahsederek zamanının

---

Endaht: Atmak, ilka etmek silah boşaltmak. **Teaffün:** Çürüyüp kokuşma, leş kokusu. **Emraz:** Hastalıklar, marazlar.

halkına biraz mâlûmat vermiş olsa fena olmaz, bir va'z da olabilirdi. Allah Teâlâ'nın koca bir Nümrud'u bir sivrisinekle öldürdüğü meşhûr meseldir. Bununla beraber O'nun en büyük cünûdu sinekten ibaret imiş gibi zann ettirmek de hatadır. Bütün göklerin ve yerin cünudû O'nundur. وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ("Allah'ındır evet o göklerin ve yerin bütün orduları." Feth-48/7)'dır. Gerçi «tayr» kanadiyle havada uçan demek olduğuna göre sineklere de ıtlak edilebilir. Lâkin rüzgârla sineklerin ayaklarına bulaşacak tozlara taş denilemiyeceğini, taşlar atan tayr denildiği zaman da bundan murad, bir sinek olamayacağını herkes anlar. Kelâmda, bu gibi karînelerin delâleti nazar-ı i'tibara alınmayınca da hiç bir söz anlaşılmaz. Bununla beraber mutlak, müşekkik olduğu zaman kemaline masruf olacağından örfte mutlâka tayr denildiği zaman ondan sinek anlaşılmaz. Sinek, dilimizde de meşhûr olduğu üzere uçsa da kuş değildir. Bir insan, kuş yemiyeceğim diye yemîn etse, sinek yutmakla yemîninde hânis olmaz. Burada i'tikad sözünden maksad, âlemde sineklerin veya mikropların varlığına i'tikad mes'elesi de değildir. O ayrıca bir müşahede ve tecrübe ile herkesin her zaman görebilmesi mümkün olan şeylerden, ulûm-i âdiyyedendir. Burada maksad, o tarihî vak'ada Kur'ân'ın haber verdiği ve rivayetlerin de görüldüğünü söylediği kuşlardır. Abduh'un ifadesince tevâtüren bir tafsîl olmadıkça bunların tafsîl ve tâyinine i'tikad etmek câiz olmamak lâzım gelirken ve burada bu kuşların sinek veya mikrop olduğuna dâir hiç bir haber de duyulmuş değil iken bunların, sinek cinsinden olduğuna i'tikad etmek nasıl câiz olur? Sonrada hiç bir zaruret-i akliyye yokken, o kuşların attıkları taşları, sineklerin ayakarına bulaşmış tozlardır diye tefsir ve i'tikada kalkışmak nasıl câiz olur? Burada mikroptan bahsetmiş olmak ve bu suretle de zamana göre bir incelik göstermek için sinekleri ve dolayısiyle mikropları ihtar etmek üzere ne görülen kuşları unuturmağa, ne de âyetlerin mânâsını eğmeğe lüzum yoktu. Sineklere taş attırmayı, kuşlara taş attırmaktan daha mâkul göstermekte veya tahaccür etmiş çamurdan, senk kilden olan mer'î taşları, sinek ayağına ilişen görünmez kuru çamur tozdan ibaret diye i'tikad ettirmeğe çalışmakta, sonra bu tozların bedenlere yapışınca mesammata girişini efrad üzerine kuru taşların sukutu diye çapraşık düşündürmekte de bir mânâ yoktu. Vak'anın ondört asırdır âlemin işide geldiği ve Sûrenin apaçık anlattığı gibi alay alay kuşların siccîlden attığı acâib taşlarla fevka'l-âde keyfiyyette bir fiil-i Rabbânî olduğu beyan olunduktan sonra, كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ teşbihinin içinde ükâl, yâni kurd yime illeti, ve helâk olanların lâşelerinin teaffünatı dolayısiyle mikroplara da işaret bulunabileceğinden bah-

---

Masruf: Sarf olunmuş, harcanılmış olan.

seylemek ve hastalığın tâyini iddiasında bulunmaksızın, hummevî veya intanî ve istîlâî marazlardan herhangi birisi olabileceğini, fakat burada maksad, onun mahiyyetini tâyin değil, helâkin keyfiyyetindeki fevka'l-âde acâibliği göstermek olduğunu söylemek, hem doğru, hem de fâideli olurdu. Lâkin Abduh, böyle yapmamış, tevâtürü tafsîl edeceğim derken onu atıp خَالِفْ تُعْرَفْ fahvâsınca kimsenin söylemediği bir söz söylemek için tenâkuzlara düşmüştür. Bundan dolayı suâl-i mukaddere gûya cevab olmak üzere şöyle diyor:

«Allah Teâlâ'nın tuğyan edenleri kahretmekte kudreti eserinin zuhuru, o kuşların ne dağ başları cesametinde olmasına, ne Anka-i mugrib nev'inden olmasına, ne elvan-ı mahsusası bulunmasına, ne de o taşların mikdarlarının ve te'sirleri keyfiyyetinin bilinmesine tevakkuf etmez, Allah'ın herşeyden cündü vardır.

وَفِى كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ   تَدُلُّ عَلَى اَنَّهُ وَاحِدٌ

«Herşeyde O'nun bir âyeti vardır, O'nun bir olduğuna delâlet eyler.»

Âlem-i kevinde bir kuvvet yoktur ki, O'nun kuvvetine boyun eğmesin.

Evet, kudret-i İlâhiyye'nin eserinin zuhuru sırf O'nun ilminden, irada ve tekvîninden başka hiç bir şeye mütevakkıf değildir. Fakat böyle olması Abduh'un dâvâsının lehine değil, aleyhinedir. Çünkü O, kuşların büyüklüğüne mütevakkıf olmadığı gibi sineğe, mikroba, çiçeğe kızamığa da, mütevakkıf değildir. O, nasıl dilerse öyle yapar. O halde sineklerle çiçek çıkarttıracağım diye uğraşıp durmanın mânâsı yoktur. Ancak şunu da ihtar etmek lâzım gelir ki, hiç bir şeye mütevakkıf olmayan, Kudretullah'ın eserinin zuhurunu bizim bilmemiz, O'nun bir dereceye kadar olsun keyfiyyetini bilmemize mütevakkıftır. Hiç bir keyfiyyetini tanımadığımız, işitmediğimiz bir şey, bize zâhir olmuş olmaz. Biz, herhangi birşeyi tanımak için onu Allah'ın bize ızhar ettiği vech ile bilmeğe muhtacız. Onun için bu Sûrede, hepsinden evvel keyfiyyet, ihtar olunmuştur. O halde Ashab-i fîl vak'asını tanımak için de Allah bize, bu Sûrede nasıl bildirdiyse öyle tanırız ve öyle i'tikad eyleriz. Rivayetlerden de, derecesine göre alabildiğimiz tafsîlâtı alırız. Ne sıhhatı, ne kizbi sâbit olmayan nâkıs haberlerle i'tikad etmeyerek ihtimal nazariyle bakarız. Sıhhati senediyle sâbit olan ve daha kuvvetlisine muarız mevsuk haberlere de, haberi vâhid bile olsa i'tikadı vacib saymamak şartiyle inanabiliriz. Lâkin görmediğimiz ve keyfiyyetine dair bir haber işitmediğimiz, delil denecek bir eser de bulamadığımız birşeyi indî bir

---

İntan: Pis kokma, fenâ kokma, mikrobun sebebiyet verdiği şey, hastalık. **Muğrib:** Anka kuşu. **Kizb:** Yalan, yalan söylemek.

mülâhaza ile nasıl bilebiliriz? O halde vak'ayı görenler, haber verenler, bütün rivayetler Kur'ân'ın dediği gibi kuşları, taşları söyleyip dururken ve kuş, taş ne demek olduğu herkesçe mâlûm ve Kudret-i İlâhiyye'de bunların hepsi mümkün iken bunları, haber verildiği gibi anlamayıp ve ihtimal ki, bunlarla beraber İkrime'nin dediği gibi bir çiçek salgını da olmuştur, demeyip de, yalnız sinekle çiçek çıkartmağa çalışmakta ve azgın bir kavmı helâk etmek için Halîk Teâlâ'yı çiçek ve kızamık maddesine muhtac imiş gibi göstermekte maksad nedir? لا حول ولا قوة إلا بالله böyle iken Abduh, Allah Teâlâ'nın beyaniyle iktifa etmeyip zu'munca te'sirin keyfiyyetini ta'yinde ısrar ederek ve Halik'ı, maddeye muhtac imiş gibi göstererek ve maamafih ifadesine biraz daha çeki düzen vererek sözünü şöyle hulâsa ediyor:

«İşte Beyt'i yıkmak istiyen o azgın üzerine Allah Teâlâ, o kuşlardan O'na cüderî veya hasbe maddesini isal edecek şeyi gönderdi de, Mekke'ye girmeden evvel O'nu da ihlâk etti, kavmini de ihlâk etti. Bu ise, Allah Teâlâ'dan bir nimettir ki, Beytini, dîninin kuvvetiyle himaye edecek Resulünü, sallallâhüaleyhi vesellem gönderinciye kadar hıfz etmek için Ehl-i Haremini, vesenî oldukları halde o nimet ile bürüdü, korudu. Her ne kadar o nimet, Allah'dan düşmanlarına, o cürm-ü günahı olmayan Beyt'e tecavüz etmek istiyen Ashab-ı fîl'e inmiş bir nikmet ise de... İşte bu, bu Sûrenin tefsirinde üzerine i'timad sahih olandır.» diyor.

Bu sözün içinde «o kuşlardan, O'na cüderî veya hasbe maddesini isal edecek şey gönderdi» fıkrasından maadasına i'timad sahih olabilirse de, o fıkraya i'timad asla sahih olamaz. Çünkü bir kerre o tefsîr değil, usûl tâbirince ziyade ale'n-nastır. Nazımda ona hiç delâlet yok. Ne akıldan, ne nakilden onu öyle tâyin ve takyid ettirecek bir delil de yoktur. Siccîlden taş, bir madde ise de, bunun cüderî veya hasbeye bir ihtisası yoktur. Lût kavmi hakkında da, حِجَارَةً مِنْ طِينٍ (*"Çamurdan taşlar."* Zâriyat-51/33) حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ (*"İstif edilmiş siccilden taşlar."* Hud-11/82) buyurulmuş ve bundan kimse, cüderî ve hasebeye dair bir hususıyyet anlamamıştır. Sonra âyette irsâlin mef'ulü طَيْرًا iken onu, madde-i cüderîye ve cemi' zamirlerini müfrede tebdil eden bu ifadede cüderî ve hasbe maddesi sanki mahlûk değil de, kadîm imiş ve sanki Halik Teâlâ, onu dilediği yerde yaratamazmış da cuderî ve hasbe yapmak için o maddeyi isal etmek mutlâka şart imiş ve sanki asıl fâil o madde imiş de vâsıl olduğu yerde muhakkak onları yapıverir imiş gibi zımnî dâvâları dahi iham vardır. Halbuki bizim iradî fiillerimiz için zarurî gibi görünen maddî ve tabiî şerâit, Allah'ın fiillerinde

Vesen: Put, müşriklerin taptıkların suret, karşısında ibadet edilen heykel.

ve bahusus tabiatları tahvil eden ibdaî fiillerinde hiç şart olmadığını göstermek, bu Sûrenin bâriz mazmunu iken ve kudret-i İlâhiyye'nin eseri o gibi şartlara tevakkuf etmeyeceği daha demin söylenmiş iken, eamm olan taşları cüderî ve hasbe maddesine tahsîs ederek maddecilere hoş görünmek için Sûrenin ıtlâkını takyid ile tağyir eden bir fıkraya tefsîr diye i'tikad, nasıl sahih olur? Onun için bu fıkra kaldırılıp onun yerine âyette olduğu gibi «Allah Teâlâ, üzerlerine fırka fırka kuşlar gönderip onlara çamurdan tehaccur etmiş acaîb taşlar attırarak o azgını ve kavmini maksadlarına erdirmeden helâk etti» denilirse, sahih olur ve ifadenin mütebakîsi de sevkten hâsıl olan lâzımı mânâ olmak üzere doğru bir tefsîr olurdu. Onun için o fıkra mevcud iken, şöyle demesi de hiç doğru değildir:

«Bundan maadası eğer rivayet, sahih ise te'vilsiz kabul-i sahih olmayacak şeylerdendir.» Bundan maadası, bütün rivayetlerin ittifak ettiği üzere âyette olduğu gibi kuşarın gönderildiğini ve onlarla taşların atıldığını balâda beyan ettiğimiz te'vilsiz olarak kabul etmekten ibaret olan tefsirdir. Bundan ötesi ise, tefsiri alâkadar etmez nihayet tarihî birer mâlûmât-i zâide olur. Abduh'un zayıf bir rivayeti behâne ederek nazmı tağyir eder surette yapmak istediği ve kendisinden başka kimsenin söylemediği te'vile i'timad sahihtir, deyip de âyeti te'vilsiz olarak kabul eden ve mütevatir rivayetlere de muvafık olan tefsirleri şayed rivayet, sahih ise,te'vilsiz kabulü sahih olmaz diye şekk ile redde kalkışması, tenakuz üstüne tenakuz olan bir müşagabesidir ki, bunu, şöyle itmam etmek istemiştir:

«Birde dört ayaklı hayvanattan cismen en iri hayvan olan fil ile, izzetlenmek istiyen bir kimsenin nazara zâhir olmayan ve gözle görülmeyen küçük bir hayvan ile kaderin sevk etiği yerde tutup helâk etmek kudreti i'zam edecek şeylerdendir. Şübhe yok ki, âkıl indinde bu daha büyük ve daha acâib ve daha bâhirdir.»

Abduh, evvelce kuşları göze görünecek kadar bir sinek yaptığı, mikrobu da onların içine kattığı halde son sözünde sinekleri bırakarak nazara zâhir olmaz, gözle görülmez mikroplardan ibaret gibi göstermiş ve bu suretle kudretin büyüklüğü âkıl indinde daha ziyade zâhir ve acîb olacağını söyleyerek sözüne hitam vermiştir. Bu söz de burhanî değil, şiirî bir mugalatadır. Evet, sade bir file değil, altmış bin denilen kesretli bir orduya ve mühimmatına da güvenen bir mağruru, küçük bir mikrop ile helâk edivermek, büyük bir kudret olduğunda

---

Tehaccur: Taşlanmak, taş kesilmek, donup kalmak. **Maada:** Başka fazla ,bundan gayrı. **İtmam:** Tamamlamak, bitirmek, ikmal etmek, tekmil etmek. **Şi'r:** Anlama, idrâk. **Edb**, kıymetli olan, nazımalı ve kafiyeli şair sözü. **Mugalata:** Yanlış, söylemiş.

şübhe yoktur. Ve fiili de, mikrobu da, her şeyi de yaratan Allah Teâlâ'nın mu'tad ve gayr-i mu'tad her işinde kudretinin büyüklüğü âkıl indinde sâbittir. Bu büyüklüğün mânası da, إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ("*O'nun emri bir şeyi murad edince ona sade ol demektir. O oluverir.*" Yâsin-36/82) buyurduğu üzere dilediği şeyi hiç bir kayd-ü şarta muhtac olmayarak bir كُنْ emriyle dilediği gibi yapıverir bir kudret olmasıdır. Ancak görünmezle yapması bâtınî kalır, görünürle yapması zâhir olur. Onun için Nemrud'un bir menenjiti, beyin humması bir sinekle mesel olmuştur. Fakat yukarıda da ihtar ettiğimiz vech ile insanlar, mu'tad şekilde görünen işleri adî görmeğe alışmış bulunduklarından dolayı, i'zam etmedikleri gibi gözle görülmeyen ve nazara zâhir olmayan mikropları görmeden, bilmeden evvel kimsenin onlardan haberi olmaz ki, onunla fili, yâhud fîle güveneni mukayese etsinler de, bundan kudretin büyüklüğünü anlasınlar. Böyle bir mukayesede görünen küçük bir kuşun galebesi daha bâhirdir. Fîlin sevk edilememeside öyledir. Bin dörtyüz sene evvel, henüz insanlara mikrobun bildirilmemiş, gösterilmemiş olduğu bir zamanda vak'anın sebeb-i zâhirîsi olmak üzere bilmedikleri mikropdan bahsedip de onunla fîli mukayeseye dâvet etmeğe kalkışmak, mânâsız olurdu. Onda, sebeb-i zâhirî mikrop değil, zuhûr eden hastalıktan ibaret kalırdı. O vakit Sûre, أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ ، فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ diye üç âyetten ibaret olur ve aradaki iki âyet onlar için mânâsız olduğu gibi bizim için de mikrobu, ne kuş, ne de taş tanımadığımızdan dolayı hiç bir fâidesi olmaz ve yukarıda söylediğimiz gibi o vakit Peygamber'in düşmanları buna karşı bütün hücumu yaparlardı. Halbuki fîle ve orduya mukabele görünmez şeylerle değil de, o fîli isyan ettirerek ve uzaktan yakından görülebilecek kuşlar ve dolu gibi taşlarla o orduyu helâk edivermek, hem âkıl indinde ve hem umum indinde elbette dahi zâhir ve daha bâhir ve daha acîb ve o kudretin bizim gibi tabiî şartlarla mukayyed olmayan büyüklüğünü göstermekte elbette daha açıktır. O vak'a gibi bu Sûrede böyle harikaları inkâr eden ve Halik'ın kudretini şırk ile takyîde kalkışan azgınlara, mülhidlere karşı açık bir burhan göstermek üzere vak'anın müşahidleri huzurunda nâzil olmuş, kemse de, «biz, öyle kuş ve taş görmedik» diyememiştir. Ancak onunla beraber sonradan çiçek ve kızamıktan ve zehirli ağaçlardan bahseden olmuştur. İnsaf ile düşünüp de söylemeli ki, bu Sûre nâzil olduğu zaman, bu lisanı anlayan Arab bülegâ ve şuarâsının, طَيْرًا أَبَابِيلَ ile حِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ 'den göze görünmez fırka fırka mikrop veya mikroplu taşlar mânâsını anlamış oldukları ve bu âyetlere öyle bir mânâ vermiş bulundukları kabul olunabilir mi? Bunu olduğu gibi anladıktan sonra olsa olsa كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ 'den de taze ekin yiyen küçük

böcekler, kurtlar, güveler mânâsını ve belki de taşların neticesinde bir çiçek kırılışını anlayan olmuştur. Bu bedâhet karşısında Abduh'un gerek rivayet ve gerek dirayet vüşûkunu zayi' edip eserindeki güzel ve fâideli fikirlerini de kıymetten düşürmesine teessüf edilmez mi? Sonra da ona aldanarak تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ âyetini, «mikroplu taşlar attılar» diye terceme eden bâzı mütercimlerin aldanışına acınmaz mı? Bu sözlerimiz hüsn-i niyyeti olan ehl-i irfânedir. Yoksa garazkârlıkla ne söylediğini bilmez, taşları tırtıl gibi kuş tersleri diye istihza ederek, onunla bir ordunun korkudan panik oluverdiğini söz diye söylemekten utanmayan ve Peygamber'i haşâ bir Hıristiyan rahibinin çırağı yapmak için maiyyetinde Mısır'a ve İstanbul'a kadar seyahat ettirmeğe çalışan ve Levh-i Mahfuz'u hiyeroglif, sahifeleri taş, taşları kuş çakıldağı görmek, göstermek isteyen ve yalancılığı yegâne hüner farz eden hümeze-lümez güruhuna, Hutameden başka ne yaraşır. Hayat içinde bin dörtyüz sene evvel olmuş bir vak'ayı bugün indî bir kıyas ile inkâr edivermek, masal deyip geçmek, kolay gibi görünürse de onu bir yanlış tutmak için hr cihetten fırsat gözetip duran muasır, müşahid hasımlar müvacehesinde bâperva haykırmak kolay değildir. O zaman Peygamber'e her taraftan gayz püsküren düşmaları bile ne inkâra, ne te'vile sapmamışken bugünkü dostları içinde O'na inanamayıp da te'vile kalkışanlara:

«Düşman kadar olsun siper et suret-i hakkı
Ey dost, Hüseyn olmaz isen, bâri Yezîd ol.» denmez mi?

Zira bu vak'a hakkında o zaman söylenmiş olan şiirler bile onun, muhalifler nazarında dahi meşhûd ve mütevatir olduğunu isbata kâfîdir. Bunların hepsini burada teşrih ve ta'dade mahal yoktur. Bir kaçını yukarıda zikr etmiştik. Burada da meşhûrlarından bir ikisini daha kaydedelim. İbn Hişam'ın kayd-ü zabt ettiği üzere İbn İshak demiştir ki: «Allah Teâlâ, Habeşlileri Mekke'den redd ve indirdiği nikmet ile musab kılınca Arab, Kureyşi büyüttü:

Bunlar, Ehlullah, Allah onlardan dolayı kıtal yapıverdi, düşmanlarının hakkından geliverdi» dediler ve şâirler bir çok şiirler söylediler. Bunlar da, Allah'ın Habeşlilere yaptığını ve onların keydini Kureyş'ten nasıl redd ettiğini zikrediyorlardı. Ezcümle Abdullah İbni'z-Ziba'ra İbn Adiyy İbn Kays İbn Adiyy, şöyle demişti:

تَنَكَّلُوا عَنْ بَطْنِ مَكَّةَ اِنَّهَا   كَانَتْ قَدِيمًا لَا يُرَامُ حَرِيمُهَا
لَمْ تُخْلَقِ الشِّعْرَى لَيَالِيَ حُرِّمَتْ   اِذْ لَا عَزِيزَ مِنَ الْاَنَامِ يَرُومُهَا

Vüsûk: Sağlam inanma, itimad etme, güvenme, muhkemlik, sağlamlık. **Meşhûd:** Görünen, şehadet edilen. **Tadad:** Saymak

سَائِلْ اَمِيرَ الْجَيْشِ عَنَّا مَا رَاى وَلَسَوْفَ يُنْبِى الْجَاهِلِينَ عَلِيمُهَا

سِتُّونَ اَلْفًا لَمْ يَؤُبُوا اَرْضَهُمْ بَلْ لَمْ يَعِشْ بَعْدَ الْاِيَابِ سَقِيمُهَا

كَانَتْ بِهَا عَادٌ وَجُرْهُمُ قَبْلَهُمْ وَاللّٰهُ مِنْ فَوْقِ الْعِبَادِ يُقِيمُهَا

«Mekke deresinden def'olun. Çünkü kadimden beri O'nun harîmine ilişilmez. O haram kılındığı geceler şi'râ halk edilmemişti. En'âmdan O'na tearruz edecek bir aziz yoktur. Habeş kumandanına sor ne gördü, bilmiyenlerine de bileni haber verecektir. Altmış bin, yerlerine dönemediler, hattâ döndükten sonra da onların sekîmi, yâni Ebrehe yaşamadı. Onlardan evvel de orada, Ad ve Cürhüm vardı. Allah, kulların fevkinden onu ikame buyuruyor.»

Ebu Kays Sayfiyy ibn Eslet ibn Cüşem ibn Vâil de, şöyle demiştir:

وَمِنْ صُنْعِهِ يَوْمُ فِيلِ الْحُبُو شِ اِذْ كُلُّ مَا بَعَثُوهُ رُزِمْ

مَحَاجِنُهُمْ تَحْتَ اَقْرَابِهِ وَقَدْ شَرَمُوا اَنْفَهُ فَانْخَرَمْ

وَقَدْ جَعَلُوا سَوْطَهُ مِغْوَلًا اِذَا يَمَّمُوهُ قَفَاهُ كُلِمْ

فَوَلَّى وَاَدْبَرَ اَدْرَاجَهُ وَقَدْ بَاءَ بِالظُّلْمِ مَنْ كَانَ ثَمْ

فَاَرْسَلَ مِنْ فَوْقِهِمْ حَاصِبًا فَلَفَّهُمْ مِثْلَ لَفِّ الْقَزَمْ

تَحُضُّ عَلَى الصَّبْرِ اَحْبَارُهُمْ وَقَدْ ثَاجُوا كَثَوَاجِ الْغَنَمْ

«Allah'ın sun'undan birisi de Habeşlerin fîl günüdür. Çünkü bütün gönderdikleri sevkiyyatları yerinde kaldı, helâk oldu. Sopaları, çengelleri o filin böğürleri altında idi. Burnunu da yirmişler, yırtılmıştı. Kamçısını miğvelş şiş teber yapmışlardı. Kasd ettiklerinde kafası yarılmıştı. Öy,le iken dönüp gerisin geri geldiği yola gitti ve orada bulunanın hepsi zulme gelmişti. Derken Allah, üstlerinden bir çakıl yağdıran gönderiverdi de onları, kuzuları dürercesine dürüverdi. Ahbarları sabra teşvik ediyorlardı. Onlar ise, koyun gibi bağırıyorda.» İlh...

Hanîflerden Umeyye ibn Ebi's-Salt ibn ebi Rebîa-i Sekafî de, şöyle demiştir:

اِنَّ اٰيَاتِ رَبِّنَا ثَاقِبَاتٌ لَا يُمَارِى فِيهِنَّ اِلَّا الْكَفُورُ

خَلَقَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ فَكُلٌّ مُسْتَبِينٌ حِسَابُهُ مَقْدُورُ

ثُمَّ يَجْلُوا النَّهَارَ رَبٌّ رَحِيمٌ بِمَهَاةٍ شُعَاعُهَا مَنْشُورُ

حَبَسَ الْفِيلَ بِالْمُغَمَّسِ حَتَّى ظَلَّ يَحْبُوا كَاَنَّهُ مَعْقُورُ

لَازِمًا حَلْقَةَ الْجِرَانِ كَمَا قُطِّرَ مِنْ صَخْرِ كَبْكَبٍ مَحْدُورُ

حَوْلَهُ مِنْ مُلُوكِ كِنْدَةَ أَبْطَا ... لُ مَلَاوِيثُ فِي الْحُرُوبِ صُقُورُ

خَلَّفُوهُ ثُمَّ ابْذَعَرُّوا جَمِيعًا ... كُلُّهُمْ عَظْمُ سَاقِهِ مَكْسُورُ

كُلُّ دِينٍ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ اللهِ ... إِلَّا دِينَ الْحَنِيفَةِ بُورُ

«Hakikaten Rabbimizin âyetleri parlaktır. Onlar da pek kâfir olanlardan başkası mücadele etmez. Geceyi ve gündüzü yaratmış, hepsi aşikâr, hesab-ı makdur, sonra gündüze cilâ verir bir Rabb-ı rahîm, bir güneşleki şu'â-ı menşûr. Fîli Mugammeste habs etti, hattâ vurulmuş ayakları kırılmış ma'kur gibi kıçın kıçın sürünüyordu. Boyun halkası yere sürtülerek ki, tıpkı bir dağın kayasından bir kutur düşmüş gibi. Etrafında Kinde mülûkündn pehlivanlar, harblerde sergerde şâhinler vardı. Onu bırakdılar hepsi tarmar oldular. Hepsinin bacağının kemiği kırılmıştı. Kıyamet günü Allah yanında Hanîf dininden başka her din, helâktedir.» Bu şiiri söyleyen Ümeyye İbn Ebi Salt, şirkten Yahûdiyytten, Nasrâniyyetten çekinmiş; maamafih İslâm'a girmeden de ölmüştü.

Daha bunlar gibi bir takım şiirler vardır.

Şu muhakkak ki, bu vak'anın en ibret alınacak noktası, Hakk'a karşı kuvvetlerine güvenerek mücerred zulüm ve tahrib maksadiyle tecavüz için Kâ'be üzerine hareket eden ve önüne geleni çiğneyen saldırıcı bir ordunun tam Mekke'nin yanına gelip de hedef ve maksadına vasıl olmak üzere bulunduğu gün karşılarında zâhirî ve beşeri hiç bir mukavemet ve esbab-ı müdafaa yok iken hatır ve hayale gelmez bir surette bütün tedbir ve düzenlerinin Mintarafillâh tadlile müstagrak kılınıvermiş olması, yâni أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ âyetidir, diğer âyetler, kuşların akını, taşların yağdırılışı da bunun mahza taraf-ı Rabbanî'den olduğunu en açık bir surette izhar için keyfiyyetine tealluk eden tâlî âyetlerdir. Ve bunun böyle fevka'l-âd zâhir olan keyfiyyeti icrasından dolayıdır ki, onu müşrikler bile yalnız Allah'dan bilmişlerdir.

Fahr-i Râzî, burada şöyle bir suâl sorar: «Küffar-ı Kureyş, eski bir zamandan beri Kâ'be'yi putlarla doldurmuş değil miydiler? Bu ise hiç şekk yok ki, Kâ'be'nin duvarlarını tahrib etmekten daha çirkin, daha büyük kabahattir. O halde Allah Teâlâ, o azâbı niçin tahrib kasdinde bulunanlara musallat kıldı da, onu putlarla dolduranlara teslît etmedi?», Sonra da buna şu cevabı verir: «Çünkü Kâ'be'ye putları koymak Hakkullah'a teaddî, Kâ'be'yi tahrîb ise, halkın hakkına teaddîdir. Bunun nazîri, kuttaı tarık, bâğîy, katildir. Bunlar müslüman bulunsa bile, şer'an katl olunurlar. Halbuki kocamış, ihtiyar ve a'mâ ve sahib savmea ve kadın kendi hallerinde iken kâfir iseler de, katl olunmazlar. Çünkü

Tadlil: Doğru yoldan sapıtmak, azdırmak Müstayrak: Gark olmuş, dalmış batmış.

halka zararları teaddî etmez.»

Bunun hasılı, şer'-i İlâhî'de dünyevî ceza, hukuk-ı ibade zarar ve tecavüz dolayisiyledir. Mücerred Hakkullah olan hususta azâb asıl âhirettedir, demek oluyor. Bundan başka yukarıda izah olunduğu üzere bu hâdisenin asıl hikmeti, Allah dîninin neşri için dünyaya gelmek üzere bulunan Resulullah'ın vilâdetine bir mukaddime ve O'nun dâvetine icâbete bir ihzar idi. Onun için bu Sûre, Peygamber'in şanında ve O'na hitab ile nâzil olduktan sonra bunu da, Kureyş Sûresi tâkib edecektir.

KUREYŞ SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 4

Bu, Kureyş Sûresi'dir. لإيلاف قُرَيْشٍ Sûresi dahi denilir, Mekkî'dir. Maamafih Dahhâk ve İbn Sâib, Medenî demişlerdir.

Âyetleri: Hicazîde beş, diğerlerinde dörttür.

Fasılası: ش ، ن ت harfleridir. Hicâzî'de جُوعٍ 'un aynı da vardır.

Bunun الَمْ تَرَ Sûresine tefrii andırır açık bir münasebeti vardır. Bundan dolayı ikisini bir Sûre gibi zann edenler olmuş ise de, doğru değildir. Ayrı ayrı birer Sûre oldukları tevatüren ve bütün Mushaflada besmele ile ayrılmış olmalarından mâlûm ve sâbit olduğu gibi fasılalarının başkalığından da bellidir.

Fîl vak'asını gören ve herkesten ziyade ondan mütena'im ve müstefîd olan ve binaenaleyh Allah'ın birliğiyle Tevhid dinine herkesten evvel sarılması lâzım gelen Kureyş olduğu halde, Resulullah'ın bi'seti üzerine onun dâvetine karşı putperestlikle ısrar etmek istiyerek ilk evvel küfr-ü isyana ve adavet-ü mümaneate kalkışan onlar olduğu ve sonra Mekke'nin fethinde anlaşıldığı üzere onların İslâmiyle, Din-i Tevhid'in bütün Arabistan'a ve oradan cihana intişar edeceği derkâr bulunduğu cihetle Sûre-i Fîl'den sonra burada ilk evvel Kureyş'in ehemmiyetlerine işaret için ismini tasrih ve kâfirlerine itab ederek Tevhid ile Allah'a ubudiyyete sevk için buyuruluyor ki:

Mütena'im: Nimetler içinde, nazlı büyüyen. **Müstefîd:** İstifade eden, fayda gören, faydalanan. **Adavet:** Husumet, düşmanlık, kin, buğz, garaz. **Mümaneat:** Karşılıklı menetmek, ruhsat vermeyip önleme.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لِا۪يلَافِ قُرَيْشٍۙ ﴿١﴾ ا۪يلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَٓاءِ وَالصَّيْفِۚ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِۙ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ٓي اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

Meâl-i Şerifi

1- İlâfı için Kureyşin. 2- Sefere ilâfları yazın, kışın. 3- Hiç olmazsa onun için kulluk etsinler Rabbine bu Beytin. 4- Ki, onları, açlıktan doyurdu ve korkudan emîn buyurdu.

لايلاف قريش Kur'ân'ın asıl resmî imlâsı, mesahif-i Osmaniyye'nin hepsinde لئيلف قريش الفهم şeklindedir. Şafiye şerhi Şeyh Radî'de dahi beyan olunduğu üzere Kûfî hattatların kudeması, mutevassıt eliflerin hepsini muttariden hazf ederler. Meselâ, «سلطن» سلطاني ، «نصرون» ناصروني ، «كفرون» كافروني ve bunların emsalini hep böyle elifsiz yazarlardı. Basrîlerde ve müteahhirînde ekseriyyetle bu elifleri yazmak kaide olmakla beraber, الله ve رحمن gibi bâzı isimler umumiyyetle elifsiz yazıldığı gibi Osman, Süleyman, Muaviye isimlerinnde de bâzıları elifi hazf etmişlerdir.

Şu halde hatt-ı Arabî kaidesince burada, لئيلف قريش ئيلفهم yâhud لايلاف قريش ايلافهم diye iki imlâ câiz olabilirdi. Sonraki mushaflarda müteahhirîn üslûbu üzere ekseriya ikinci vech ile eliflerin izharı, umuma kolaylık olmak için tecviz olunmuş ise de, Kur'ân imlâsının bir çok yerlerde Arabî hat kaidelerine dahi uymayan hususiyyetleri bulunduğu ve bunun aynî suretle mahfuzıyeti lüzumu dahi unutulmamak iktiza eyler. Burada Kur'ân'ın asıl resmi hattı ise, Kûfî kaidesine yakın olmakla beraber, tam aynî olmayıp söylediğimiz gibi لايلاف قريش ايلافهم 'dir. İthafta Kur'ân resmi hattının böyle olduğunu beyan ederek der ki: «Bütün Mushaflar, لئيلف 'de yâ'nın isbati ve الفهم 'de hazfi ve iksinde de ف 'dan evvel elifin hazfi üzerine icma' eylemiştir.» Yâni Hazret-i Osman Mushaflarının hepsi bunun üzerinde müttefiktir. Bunun sebebi de, yazı değişmeksizin mâruf olan üç kıraat üzere okunabilmesini muhafaza etmek olmalıdır. Çünkü Ebu Ca'fer kıraatında evvelkisi, hemzesiz yâ-i meksûre ile ليلاف ikincisi, يا 'siz hemze ile الافهم okunur. Bunun ikisi de müfaale babından muâlefe mânâsına ilâf demek

---

Kudema: Kadimler, eski büyükler, eski adamlar. **Mutevassıt:** Arada vasıtalık eden, arada ıslah edici olan.

olup birincisinde hemze, yâya telyîn olunmuştur. İbn Âmir kıraatında da birincisi, يا 'sız hemze ile لإلاف ikincisi, hemze ve يا ile sâir kıraatlar gibi إيلافهم okunur. Mütebakî kıraatların hepsinde ise, ikisi de hemze ve يا ile لإيلاف قريش إيلافهم diye okunur.

Bunların mânâ i'tibariyle farkına ve fâidesine gelince: Hepsi de ilf ve ülfetten olmakla beraber ilaf: âlefe, yülifü îylâfen if'al babından ülfet ettirmek mânâsına masdar-ı ma'lûm ve ülfet ettirilmek mânâsına masdar-ı mechul olabileceği gibi âlefe yüâlifü muâlefeten ve ilâfen ve îylafen diye mufaale babından üçüncü masdar da olabilir ve bu surette ilâf ve mualefe gibi ülfet edişmek, yâni anlaşmak, andlaşmak, muahede (antant) yapmak mânâsına olur. Ekser kıraata göre zâhiri if'al babından göründüğü için çokları ülfet ettirmek veya ettirilmek, yâni alıştırmak, alıştırılmak mânâsiyle tefsir etmişlerdir ki, bunda, Kureyş'e izafeti mef'ulüne veya fâilin izafet olmak muhtemildir. Lâkin «ya»'sız ilâf ancak müfaale babından olduğu ve kıraatlar birbirini tefsir etmiş olmak daha zâhir bulunduğu için bir kısmı Müfessirîn de, Ebu Ca'fer ve İbn Âmir kıraatları karînesiyle ikisinin de mufâale babından muahede mânâsına olduğunda ısrar eylemişlerdir. Nitekim «Kamus»'ta da, der ki: «Tenzîlde îylâf, ahd ve hufâre خفاره ile icazeye şebihtir, yâni ahd-ü eman ve korkunç yoldan yolcuların emn-ü selâmetle gidip gelmeleri zımnında yasakcılık ve himaye tarzında verilen icazet, (pasaport) geçirtme ruhsatiyyesine benzer, emr-ü teahhüddür.» Bunda, Kureyş'e izafeti fâiline izafet olmak zâhirdir. İlafın bu mânâsı da, ülfetten me'huz ise de, bunda hususî bir örf ve ıstılâh mânâsı da bulunduğu ve her iki mânânın bir lafz ile ifadesine imkân bulamadığımız, bir de ilâf kelimesi, Sûrenin ismi gibi olduğu için meâlde aynen muhafazasını daha muvafık ve doğru bulduk. Zira bunu yalnız ülfet ve i'tilâf ettirmek, alıştırmak, alıştırılmak, yâhud andlaşma, anlaşma diye bir ihtimal üzerine hasr etmek doğru olmayacaktır.

Râgıb'ın beyanına göre, «Ulfet: i'tilâf mânâsına ism olup aslında iltiyam ile ictima'dır.» Yâni esasında i'tilâf ve ünsiyyet gibi uyuşup kaynaşma suretiyle ictima' mânâsı vardır. Onun için i'tiyad demek olan alışmak ve ayrılmamak demek olan lüzum ve uygunluğu ifade eden ısınıklık mânâları da onun lâzımıdır. Ahd, anlaşmak, andlaşmak suretiyle i'tilâf da ülfetten me'huzdur. Binaenaleyh إيلاف قريش Kureyş'i alıştırmak, ısındırmak, Kureyşin alıştırılması,alışması demek olabileceği gibi Kureyş'in birbiriyle yâhud başkalariyle ahidleşmesi, andlaşması, anlaşması, i'tilâf etmesi veya ettirmesi mânâlarını da ifade eder.

Tekarrus: Kesbetmek, almak, kazanmak. **Tasgîr:** Küçülmek, cirm ve kadrini eksiltmek, habir eylemek. **İstirdad:** Geri almak. **Tecemmü:** Toplanma, birikme. **Tekessüb:** Kazanmak. **Şebih:** Benzer,

Kureyş, Arab içinde Adnanîler'den, Adnanîler içinde Mudarîler'den, Mudarîler içinde Kinanîler içinde Nadr ibn Kinane evlâdından olan meşhur, büyük kabîlenin ismidir. Âlûsî'nin beyanına göre Kurtubî buna, akvalin esah ve esbeti demiş ve bâzıları Fukahanın da buna kail olduğunu söylemiştir. Lâkin Ebu'l-Fida ve sairenin beyanına göre sahih olan Kureyş, Fihr ibn Mâlik ibn Nadr ibn Kinâne evlâdıdır, Fihr evlâdından olmayanlar Kureyş sayılmaz. Bunun, ekser-i kavl olduğu söylenmiş, hattâ Zübeyr ibn Bekkâr, Nessabu'nun bunda icma'ları olduğunu söylemiştir. Kaf'ın fethi ile karş, kesmek ve şuradan buradan bir takım şeyler toplayıp birbirine zamm-u ilhak ederek karıştırmak ve cenkte birbirine karışıp mızraklrı birbirine karmakarışık tokuşturmak mânâlarına masdar olur ki, Türkçemizde karışmak, karıştırmak masdarına lafzan ve mânâ benzetilebilir. Nitekim harbde mızraklar birbirine girip karıştığı zaman تَقَارَشَتِ الرِّمَاحُ denilir ki, süngüler, mızraklar karıştı birbirine girdi demektir. Tekarruş de, tecemmu' mânâsınadır. Kaf'ın kesriyle قِرش deniz canavarlarından birinin ismi imiş ki, deryadaki diğer hayvanları yer, kahr eder ve kendisi yenilmezmiş. Bunun da tasgîri kaf'ın zammiyle «Kureyş» gelir. Fihr İbn Malik ibn Nadr, şiddet ve kuvvetinden dolayı bu isim veya bu lakab ile tesmiye olunmuş ve onun sülâlesine nisbette Kureşî veya Kureyşî denilmiştir. Künyesi, Ebu Galib'dir. Bâzıları da demişlerdir ki, bu kabîleye Kureyş denilmesi, Fihr zamanında değildir. Bunlar, Huzaîlerin Mekke'yi zabtı ve Ka'be'nin anahtarlarını onlardan almaları üzerine dağılmışlardı. Sonra Resulullah'ın ecdadından ve Fihr'in sülâlesinden Kusayy ibn Kilâb İbn Mürrete ibn Ka'b ibn lü'eyy ibn Galib ibn Fihr, bu dağılmış olan kabîleyi derleyip toplayarak, Huzaîlerden Kâ'be'nin anahtarlarını istirdad ederek şereflerini yeniden te'sis eylediği zaman, Fihr evlâdından olanların hepsine Kureyş ve nisbetinde Kureşi yâhud Kureyşî denilmiştir. Ebu'l-Fida, der ki: «İbn Said-i Magribî'nin nakli böyledir. Buna göre Kureyş, Fihrin kendisinin değil, evlâdının ismi olmuştur.» Ve bu surette Kureyş tecemmü' mânâsına olan «tekarruş»'ten müştakk olarak terhîm tarikiyle tasgîr edilmiş demektir. Zira ziyade babdan tasgîr sigası, ancak terhîm ile kabil olur. Ferra, ticaretlerinden dolayı tekessüb mânâsına tekarruşten olduğunu söylemiştir. «Siyer-i ibn Hışam»'da der ki: «Kureyş'e, Kureyş denilmesi tekarruştendir. Tekarruş: Ticaret ve iktisab mânâsınadır. Ru'be ibn Accac, şöyle demiştir:

قَدْ كَانَ يُغْنِيهِمْ عَنِ الشُّغُوشِ

وَالْخَشْلُ مِنْ تَسَاقُطِ الْقُرُوشِ

Akvalin: Sözler **İktisab:** Kazanmak, tahsil etmek, elde etmek.

شَخْمٌ وَمَحْضٌ لَيْسَ بِالْمَغْشُوشِ

«Şuguş, bir nevi' buğday, haşl halhal ve bilezik başları, kuruş da, ticâret ve iktisabdır.» Bu recezde ticaret ve kazanç mânâsına olan kuruş, lisanımızda ticâret için mübadele vasıtası olan nukud için vahid-i kıyasî olarak kullandığımız guruş kelimesiyle açıktan münasibetdar görünür. Bundan tekarruş: Kuruşlanmak, ticâret edip kazanmak demek olur. Bir kavle göre Kureyş ismi, bundan me'huzdur. Âlûsî'nin beyanına göre bâzıları da teftiş mânâsına takrişten olduğunu, çünkü bunların atalarından beri ihtiyac sahiblerinin hâcetlerini teftiş ederek arayıp sormak ve hüccânın eksiklerini, gediklerini gözetip çaresini araştırmak âdetleri bulunduğunu söylemişlerdir. Gerek ziyadeden olsun, gerekse aslı üzere sülâsîden olsun Kureyş kelimesinden tasgîrin tâzim için olduğunda söz yoktur. Nitekim şu beytteki:

وَكُلُّ أُنَاسٍ سَوْفَ تَدْخُلُ بَيْنَهُمْ دُوَيْهِيَةٌ تَصْفَرُّ مِنْهَا الْأَنَامِلُ

«İnsanların hepsinin her halde aralarına girecek, bir dâhiyecik, musîbetcik ki, ondan parmakların uçları sararır.» Burada düveyhiye diye tasgîr sîgasiyle ifade olunan musîbetcikten murad, ölümdür ve tasgîr, bunun en küçüğünün bile büyüklüğünü ve dehşetini ifade için zıddıyle kinâye gibidir.

Düveyhiye'ni tasgîri, tâzim için olduğu meşhurdur. Ve izah olunacağı vech ile Haşim ve biraderinin de Kureyşi îlâfta büyük hizmeti olmuştur. Mâlum ki, Resul-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri, «Muhammed ibn Abdillah ibn Abdülmuttalib ibn Haşîm ibn Abdi Menaf ibn Kusayy ibn Kilâb ibn Mürre ibn Kâ'b ibn Lü'eyy ibn Galib ibn Fihr ibn Mâlik ibn Nadr ibn Kinâne ibn Huzeyme ibn Müdrike ibn İlyas ibn Mudar ibn Nizar ibn Me'ad ibn Adnan.» Adnan da daha hayli batın ötede İsmail ibn İbrahim aleyhimesselâm zürriyyeti olmak hasebiyle Neseb-i Nebevî dahi İbrahîmî, İsmaîlî, Adnanî, Mudarî, Kinânî, Kureşî Haşimî'dir.

Şu halde diğer âyât ve mu'cizâttan kat'-ı nazarla yalnız bu cihet nazar-ı i'tibara alındığı, Kusayyin ve Haşim'in Kureyş'i ilâftaki şeref ve hizmeti ve Fîl vak'ası dolayisiyle de Beyt ve Ehl-i Beyt hakkında tezahür eden inayet-i Rabbaniyye mülâhaza edildiği surette bile Hazret-i Peygamber'in Tevhid davetine ilk evvel Kureyş'in koşması lâzım gelirken, yine ilk evvel onların şirkte ısrar ederek muhalefet ve mümane'ata kıyam etmeleri bu Sûrenin sebeb-i nuzülü olmuştur.

لِإِيلَافِ 'deki lâm'ın mânâsında üç vecih söylenmiştir: 1) İbn Cerir gibi

---

Recez: Vezni altı defa müstefilün'den ibâret olan bir nevi şiir veya bahire denir. Kaside tarzında yazılan Manzume. **Takriş:** Birbirine rağbet etmek.

bâzılarının muhtarına göre, teaccüb için olup mahzuf اعجبوا fiiline muteallık olmaktır ki, Kureyş'in kış-yaz rıhlet ve sefere ülfetleşip bu Beyt'in Rabbine kulluk etmemelerine teaccüb edin. O, şayan-ı teaccübdür demek olur. Bu mânâ, Sûrenin istiklâline ve فليعبدوا emrinin tefrîine nazaran münasib bir mânâ olmakla beraber seferin mütlâka zemmini iş'ar eder gibi olması hasebiyle pek muvafık değildir.

2) Ta'lil için olmaktır. Bunda da, iki vecih vardır.

BİRİSİ: Evvelki Sûredeki جَعَلَهُمْ veya كَيْفَ فَعَلَ fillerine müteallık olmaktır. Bunu, bâzıları, Sûrenin istıklâline münafi görerek, bu Sûrenin başında o fiillerden birini takdir etmek daha muvafık olacağını, yâni «öyle yaptı ki, Kureyş'in ilâfı için» mânâsına olmasını tercih eylemişlerdir. Bu surette ilâf, bir nimet olarak zikr edilmiş demektir. Lâkin buna karşı denilmiştir ki, Kur'ân'ın hepsi bir Sûre gibi mânen yekdiğerine merbut olmak i'tibariyle bir Sûrenin diğerin mânen bir tealluku onun hadd-i zatında bir Sûre olabilmesine mani' olmamak lâzım gelirse de Fîl vak'asını yalnız Kureyş'in rıhlete ilâfı ile ta'lîl doğru olmaz. Çünkü bu rıhlet ve seferden murad, Yemen'e ve Şam'a ticâret için sefer olduğuna göre Kureyş'in bu rıhlete ülfeti ve bu babda Yemen ve Şam hükûmetleriyle muahede ve i'tilâfları yalnız Fîl vak'asından sonra değil, daha evvelden ve bilhassa Abdi Menaf oğulları Hâşim ve biraderleri zamanından beri yapageldikleri bir ülfet olduğu mâlûm bulunduğundan dolayı Fîl vak'ası, bu ülfeti husule getirmek için oldu demek sahih olmaz. Gerçi Ashab-i fîl, maksadlarına müvaffak olsalardı, bu ülfet kalmayacaktı ve onların o suretle def'-ü helâk, edilmeleri, gerek sâir Arab kabâili ve gerek etraftaki Mülûk nazarında hürmet ve haysiyyetlerini artırarak kendilerine daha ziyade ısınmalarına ve ülfetlerini artırmalarına başlıca bir sebeb olmuş olmak itibariyle bunu, o vak'anın fâide ve semerelerinden başlıca birisi saymak ve bu cihetle lâm-ı ta'lîlden ziyade başlıca bir akibet için mülâhaza etmek doğru olabilirse de bunu, Fîl vak'asının yegâne illeti ve hikmeti imiş gibi mülâhaza etmek doğru değildir. Onun için bunu, Fîl vak'asının ne bir illet-i hariciyyesi, ne de bir illet-i gâiyyesi, yâni sırf onun neticesi olan bir hikmet-i müterettibesi olarak değil, onunla da bir münasebeti bulunmakla beraber Allah Teâlâ'nın bilahere dînini izhar etmek üzere Beyt dolayısiyle Kureyş'e daha evvelden nasîb edip bu Sûrede beyan buyurmuş olduğu ayrıca bir in'amı olan bir ilâf ve ülfet olarak mülâhaza etmek lâzımdır. Bu ise, لايلاف 'deki lâm'ın ta'lîl için olmakla beraber yukarki Sûre mazmununa değil, ancak ilerideki فليعبدوا emrine

---

Tefrîın: **Tefri:** Korkutmak. **Müvaffak:** Başarmış, gayesine ulaşmış. **Mülk:** Yer, bina, hüküm ile bir şeyin zabt ve tasarrufu. **Mülûk:** Melekler, hükümdarlar.

müteallık olmasiyle mümkündür. ف 'nın maba'di makablinde âmil olamayacağına dair meşhûr bir nahiv kaidesi var ise de, وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ (Bakara-2/41) وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ("Ve hep Allah'a tevekkül etmelidir onun için mü'minler." İbrahim-14/11) gibi emsali vechiyle buradaki ف 'nın da, ona mani' olacak kabîlden olmadığı beyan olunmuş ve bahusus Nahiv eimmesinden İmam Halil ve Sibeveyh bu لِاِيلَافِ 'ın, فَلْيَعْبُدُوا 'ya müteallık olduğunu beyan ve tasrîh etmişler. Keşşaf gibi lisan muhakkikleri de, bunu ihtiyar eylemişlerdir. Bu tealluk, doğrudan doğru olmasa bile ızmar ve tefsir suretiyle sahih olacağından hiç tereddüde mahal yoktur. Bu sebeblere binaen biz de, meâlde bu vechi açık olarak tercih ve ihtiyar eyledik. Hitab da, Resulullah'a olup Kureyş'e emir, emr-i gaib olduğu için mânânın hasılı şu olmuş olur: Ya Muhammed, Rabbinin Ashab-i fîl'e o yaptığından maada, Kureyş kabilesine daha bir çok in'amı mahsusu olmuş ve olacaktır. Bunlardan başlıca birisi onlarda veya onların lehine olan ilâf, yâni husule getirilen ve daha ziyade getirilmesi matlûb bulunan ülfet ve itilâftır ki, Fîl vak'asından sonra bilhassa ihtara şayandır. Ondan dolayı herkesten evvel iman ve ubudiyyet etmeleri lâzım gelirken etmeyen o Kureyş'e tebliğ eyle ki: Onların husule getirilmiş ve getirilecek ülfet ve itilâfı için, اِيلَافِهِمْ «ilafları» evvelki ilâf yâhud ilâftan bedeli küll veya ba'zdır. Yâni bilhassa o رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ kış ve yaz rihletine ilâfları. Kışın ve yazın göçe, sefere ülfet ettirildikleri veya daha ziyade ettirilmeleri için, yâhud kış ve yaz seferde vardıkları yerlerde ülfet ve ünsiyyete mazhar edilmeleri için, yâhud kış ve yaz seferi hakkında etraf ile ülfetleşerek anlaşıp andlaşmaları, ahidleşmeleri için.

RIHLET: Mâlûm ki, göç, sefer demektir. İlâf, ifalden olduğuna göre rıhlet onun ef'ulü bihi,müfaaleden olduğuna göre de, «cârr»'ın hazfiyle رِحْلَةَ takdirinde mef'uli lehidir. İşbu kış ve yaz, İbn Abbas'dan rivayet edildiği üzere Kureyş ticaret için kışın Yemen'e, yazın da Şam tarafına Busra'ya sefer ederlerdi. Kezâlik gerek ticaret ve gerek sâir maksadla yazın sayfiyye olarak Taif'e göçerler, kışın da Mekke'ye göçerlerdi. Nakkaş, Tefsirinde, dört rıhletleri olduğu zikr olunmuş, İbn Atiyye bu kavlin merdud olduğunu söylemiş ise de, Bahir'de der ki: «Redd olunması muvafık değildir. Çünkü Ashab-i ilâf dört birader idi ki, bunlar, Abdi Menaf oğullarıdır. Hâşim, Şam Melikî ile itilâf ederdi, ondan atlar almış, onunla Şam ticaretine emniyyet bulmuştu. Abdi Şems, Habeş'e, Muttalib, Yemen'e, Nevfel de, Faris'e itilâf ederdi. Bunlara «müttecirîn» denilirdi. Sair Kureyş tüccarları, bu dört kardeşin atlarıyla ticarete giderler ondan dolayı onlara da tearruz olunmazdı. Ezherî: «El-îlâf شِبْهُ الْاِجَارَةِ بِالْخَفَارَةِ yâni hufare denilen ya-

---

Makablin: Öndeki, üstteki, geçmişteki. Mabadi: Sonrası, bundan sonra.

sakcılıkla kuruyuşa benzer» demiştir. Böyle olunca bu dört biraderin hufaretinde (himayesinde) olarak tüccarın bulunduğu bu dört mevki' i'tibariyle Kureyş'in dört rıhleti olmak, رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ diye ifade olunan iki rıhlete münafî olmaz. Rıhlet, ism-i cins olarak bir ve daha ziyade sefere de şâmil olabilir. Nitekim şâir bu dört kardeşi medh ettiği şu beyitlerle bu mânâyı anlatmıştır:

يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ الْمُحَوِّلُ رَحْلَهُ . هَلَّا نَزَلْتَ بِآلِ عَبْدِ مَنَافِ

الْاٰخِذُونَ الْعَهْدَ مِنْ اٰفَاقِهَا وَالرَّاحِلُونَ لِرِحْلَةِ الْاِيلَافِ

وَالرَّائِشُونَ وَلَيْسَ يُوجَدُ رَائِشٌ وَالْقَائِلُونَ هَلُمَّ لِلْاَضْيَافِ

وَالْخَالِطُونَ غَنِيَّهُمْ بِفَقِيرِهِمْ حَتّٰى يَصِيرَ فَقِيرُهُمْ كَالْكَافِ

«Ey yükünü, seferlerini tahvil eden adam,
Abdi Menaf ailesine inseydin a!..
Onlar âfâkından ahd almışlardır,
Ve rıhleti ilâf için sefer ederler
Bir bahşiş veren bulunmazken onlar, bahşiş verirler
Ve müsafirlere, «buyurun» derler.
Ve zenginlerini fakîrlerine karıştırırlar
O derece ki, hattâ fakîrleri kifayetli gibi olurlar.»

«Bahr»'ın sözü, burada bitti. Yukarıda kayd ettiğimiz vech ile «Kamus»'ta da, tenzildeki «ilâf»'ın ahd ve شِبْهُ الْاِجَارَةِ بِالْخَفَارَةِ mânâsı beyan edildikten ve bu ahdi ilk alan Hâşim olduğu zikredildikten sonra Sûrenin meâli, şöyle îzah edilmiştir: Kureyş, Harem-i Şerif'in sükkânı idiler. Etraflarında halk vurulup çarpılırken onlar, erzaklarının celbinde ve yazın, kışın seferlerinde emniyyetle gidip geliyorlardı. Bir arızaya uğradıkları zaman: «Biz, Allah'ın Ehl-i Haremiyiz» diyorlar ve bundan dolayı kendilerine kimse tearruz etmiyordu. Haşim, Şam'a ilaf ediyordu. Abdişems, Habeş'e, Muttalib, Yemen'e, Nevfel, Faris'e, sair Kureyş tüccarı da, bu kardeşlerin tutamaklariyle bu şehirlere gidip geliyorlar ve o sayede onlara da tearruz olunmıyordu. Bu dört biraderden her biri, kendi seferi nahiyesinin Melikinden bir ahd-ü eman vesikası almıştı.» «Kamus tercemesi Okyanus»'un bunu, izahında da mezkûr olduğu üzere Kureyş halkı ötedenberi ehl-i ticaret ise de ticaretleri, hemen hemen Mekke ve etrafına munhasır gibiydi. İbtida Hâşim ibn Abdi Menâf Şam Melikinden ahd-ü eman almıştı. Bir def'a Hâşim, Şam tarafına azimet edip vasıl oldukta şeref-ü şanı, Şam'da hükümran olan Kayser'in mesmuu olup huzuruna dâvet ve riayet eylemişti. Hâşim, bu ve-

sile ile münasebet getirip Kureyş tüccarının bâzı Yemen ve Hicaz emtiasiyle Şam ülkesine emn-ü selâmetle gidip gelmeleri için ahd-ü emanı mutazammın bir ruhsatnâme istemiş, o da, matlûbu üzere resmî bir vesika vermiş olmakla ondan sonra Kureyş tüccarı Şam tarafına ülfet ettirilir olmuştu. Bunu gören biraderleri de, zikr olunduğu üzere Habeş'ten, Yemen'den, İran'dan böyle birer ahd almışlardı ki, bunlar, birer «kapitülasyon» demek olur. Bu suretle Kureyş kabîlesi, yaz-kış seferlerinde bu dört biraderin hufaret denilen delâlet ve himayesi namı altında emniyyet ile gidip geliyorlardı.

Bu izahlardan da anlaşılıyor ki, ilâf tâbiri iki haysiyyetle iki mânâ ifade etmiş oluyor. Birisi, uyuşup anlaşarak bir ahd-ü i'tilâf akdetmek ki, bu mânâda müfaale babından olan ilâf ve ilaf sarih, birisi de diğerini alıştıracak vech ile hufare denilen delalet ve himaye suretiyle koruyarak ülfete sevk etmektir ki bunda da, if'al babından olan ilaf sarihtir. Bu Sûrede, bu kelimenin bedel tarikiyle iki def'a zikredilmesinden de her birini bir mânâya işaret olması muhtemil olduğu gibi, İbn Âmir kıraatıda birincinin ilâf, ikincinin ilâf olmasında sarihtir. Bu i'tibar ile de meâlde ilâf lâfzının bu iki mânâya şamil olmak üzere aynen muhafazası lüzumu tebeyyün eder. Bütün bu mânâlarda, رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ 'de ticaret seferi mânâsı esas olmuş oluyor. Maamafih bu ilâf, Kureyş'e aid olmakla beraber seferin de mutlâka onlara aid olması lâzım gelmez. Bu hufâret suretiyle Kureyş başkalarını da sefer ve rıhlete ilâf etmiş olmak muhtemildir. Bundan başka Fahr-i Râzî'nin, ikinci bir kavl olarak zikrettiği vech ile bu kış ve yaz rıhletinden murad sair halkın hac ve umre için Mekke'ye sefer ve rıhletleri olmak, Kureyşin bu rıhlete ilâfından murad da, emniyyet ve asayişi te'min ile âfâkî halkı ona ısındıracak vechiyle rağbetin tezyidine hidmet etmek olabilir. Nazmın, buna da ihtimali vardır. Fakat meşhur olan evvelkisidir.

Geçen tafsîlâttan da anlaşıldığı vech ile Kureyş'in bu rıhletlere ülfeti, Fîl vak'asından sonra başlamış değildir. Çünkü Hâşim ve biraderlerinin Fîl vak'asından evvel, bu vak'anın ise, hayli sonra Abdülmuttalib zamanında olduğu ma'lûmdur. Şu kadar ki, Ashab-ı fîl maksadlarına muvaffak olup da Kâ'be'yi hedm etselerdi, Kureyş'in bu ehemmiyyeti ve bütün bu ilâf ve i'tilâf menfaatları fevt olacağı muhakkak olduğundan vak'anın bunları te'yid ve takviye etmiş olduğu da şübhesizdir. İki Sûre arasında asıl vech-i münasebet de budur.

Şunu da nazar-ı i'tibara almak iktiza eder ki: Mef'uli leh mutlâka husulî olmak lâzım gelmez. İllet-i gaiyye, fâide-i müterettibe kabîlinden binnetice husule

---

Hufaret: (Hufare): Ahdlar, ücretler, haya şiddetli. **Âfâkî:** Afak: Ufuklar, yerle göğün birleştiği gibi görünen uzak daire. **Tezyid:** Artırma, çoğaltma, fazlalaştırma. **Hedm:** Yıkmak, harab etmek.

getirilmek üzere tahsîlî de olur. Meselâ, «sevdiği için söyledi,» denildiği gibi, «sevdirmek için söyledi» de denilebilir. Onun için لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ Kureyş'in o zamana kadar husule gelmiş bulunan ilâfı için demek olabileceği gibi, o zamana kadar henüz tamamiyle husule gelmeyip daha ziyade ileride husulü murad-ı İlâhî olan ve yalnız Mekke ve Arabistan havalîsine değil, bütün cihana karşı ülfet ve i'tilaf ile yüksek bir medeniyyet emn-ü âsayişi teahhüd edecek mütekâmil bir ilâf ve te'lif dahi olur ki, bu da, sade adî ufak tefek ticaret işleriyle değil, Beyt-i Şerif'in ve Risalet-i Muhammediyye'nin ve Dîn-i Tevhîd'in kadrini hakkiyle bilerek ve hakikaten Beled-i Emîn'in ve Harem-i Şerif'in ehli olacak ahlak ve etvara sahib olarak ve Ashab-ı fîl gibi zuhuru melhuz mütecaviz düşmanlara karşı mücahede ve Allah'a kulluk için birleşerek, أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ (*"Ya siz hacılara sekalığı ve mescidi haramda umreciliği Allah'a ve ahiret gününe iman edip te Allah yolunda cihat etmekte bulunan gibi mi tuttunuz."* Tevbe-9/19) mazmunu ile hareket etmek üzere yaz ve kış her mevsim için iktizasına göre seferberlik edebilecek vech ile bir ilâf ve ülfet hasıl etmekle, yâni Dîn-i İslâm'a sarılmakla olacaktır. Onun için burada bâlâda izah olunduğu üzere husule gelmiş bulunan ilâfın ve ticaretin de şükrü lâzım gelen bir nimet-i Rabbaniyye olduğuna işaretle beraber, asıl ileride husulü matlûb olan yüksek ilâf ve i'tilâfın mebnası bulunan tevhid-i ibadet ve ubudiyyete sevk için ilâf nimeti, bilhassa ihtimam ifade etmek üzere takdim olunmuştur. Binaenaleyh Sahib-i Keşşaf'ın beyan ettiği vech ile mânâ şu olur: Allah Teâlâ'nın ta'dada gelmez sair nimetlerini hesab edemeseler, düşünmeseler bile Kureyş, hiç olmazsa sırf bu ilâf nimeti için فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ **bundan böyle bu Beytin Rabbine ibadet ve ubudiyyet etsinler.** Yâni dâvet-i Muhammediyye üzerine serkeşlik etmeyip hakkı tanısınlar. Şirk-ü isyandan vaz geçsinler de Ashab-ı fîl'in taarruzundan muhafaza buyurulmuş Beyt-i Atîk olan şu Kâ'be'nin şerik ve nazırdan münezzeh bir Rabbine ibadet esinler, yalnız O'nu ma'bud tanıyıp onun emri mucebince ibadet ve ubudiyyetle kulluk yapsınlar. O Beytin ehli olacak Rabbanî ahlak ile tehalluk ederek ona hidmet için iycab eden vazifeyi yapmak üzere kış yaz her türlü mücahede ile yüksek ilâfa hazırlansınlar. الَّذِي **Rabbin sıfatıdır,** yâni bu Beytin o Rabbi ki. أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ **onları, o Kureyş'i büyük bir açlıktan doyurdu.** Cû'un ve havfın tenvinleri tefhim ve tehvil içindir. Bu açlık ve doyum hakkında üç kavil vardır. Birisi: İbrahim aleyhisselhamın, رَبَّنَا اِنّ۪ٓي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّت۪ي بِوَادٍ غَيْرِ ذ۪ي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِۙ رَبَّنَا لِيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْـِٔدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْو۪ٓي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ (*"Ya Rabbenâ! Ben zürriyetimden bazısını senin*

Etvar: Tavırlar, hâiler, davranışlar. **Hidmet:** Birinin işini görmek, hizmet.

beyti muharreminin yanında, ekin bitmez bir vadide iskan ettim. Ya Rabbenâ! Namazı ikame etsinler diye, bundan böyle insanlardan bir takım gönülleri, onlara doğru akıt, ve onları hasılattan merzuk buyur." İbrahim-14/37) duasına işaret olmasıdır ki, Beyt-i Muharrem'in yanında Mekke ziraatsız bir vâdî olduğu halde, Hazret-i İbrahim'in duası ve Kâ'be'nin hurmeti sayesinde İbrahim zürriyyetinden İsmail ve evlâdının ve onlardan olan Kureyş'in وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ (*"Ve onları hasılattan merzuk buyur."* İbrahim-14/37) mısdakınca, semerattan merzuk olarak yaşıyabilmesidir. İkincisi de: Yine bu dua semeresi ve Beyt'in bereketi olarak, Kureyş'in beyan olunduğu üzere yaz ve kış ticâret seferlerine ilâfı vasıtasiyle o muhîtte tabiî olması lâzım gelen açlıktan korunmuş olmalarıdır ki, burada, en zâhir olan budur. Üçüncüsü de: Yûsuf seneleri gibi süren şiddetli kahta işaret olduğunu dahi söylemişlerdir ki, cîfeleri ve kemikleri bile yemişler ve Hazret-i Peygamberin duası berekâtiyle kurtulmuşlardı da Kureyş kâfirleri, yine imana gelmemişlerdi. Sûre-i A'raf'ta, وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ (*"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdikse iptida ahalisini şiddet ve zaruretle sıkmışızdır."* A'râf-7/94) âyetinde ve daha bâzı yerlerde buna dair söz geçmişti, bak! وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ **Ve müdhiş bir korkudan emîn buyurdu** ki, bu da, Ashab-i fîl'in def' edilmiş olan korkusudur. Bununla beraber, أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ (*"Ya görmediler mi Biz bir harem yapmışız, emniyet içinde, halbuki etraflarında nas çarpılıp kapılıyor."* Ankebut-29/67) buyurulduğu üzere etraflarında halk, vahşet ve şakavet içinde vurulup çarpılıp dururken Kureyş Beyt'in civarında Harem-i âmin, Beled-i emîn olan Mekke ve havalisinde emniyyet buldukları gibi Ehl-i Harem seferlerinde de ilâf ile korkudan emîn olarak gidip geliyorlardı . Halbuki o Beyt'in, o Harem'in ehli olabilmek için bütün cihana karşı o etrafın cehalet ve şakavetini ıslah ve emniyyet-ü âsayişini te'sis ve ihtiyac içinde kıvranan fukara ve mesakîne gereği vech ile yardım etmek ve Allah'ın birliğini bilerek onun yolunda ve onun ahkâmını icra uğurunda mücahede ederek O'na lâyık kul olmak,hasılı hak ve Tevhid dîni olan İslâm'a kemal-i iman ve sıdk-u sadakatle sarılarak Ve'l-Asri Sûresinde icmal olunan esas üzere çalışmak lâzımdır.

Görülüyor ki, Elemtere Sûresine merbut gibi görünen bu Sûre buradan yukarıki Sûrelere de irca-ı nazar ettirerek tâ Ve't-Tini Sûresindeki, وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (*"Ve bu beledi emine."* Tin-95/3) âyetini hatırlatmıştır. Orada, فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ (*"O halde sana dini ne tekzib ettirir."* Tin-95/7) buyurulduğu gibi buraya kadar Dîn-i kayyime'nin esasları hulâsa edildikten sonra burada da, أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ (*"Gördün mü o dini tekzib edeni."* Maûn-107/1) diye Mâun Sûresi başlıyacaktır.

Mısdak: Bir şeyin doğru olduğunu ispata yarayan şey. **Mesakîn:** Miskinler, yardıma muhtaç olanlar.

MÂÛN SURESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 7

Bu Mâun Sûresine, أرأيت Sûresi, الدين Sûresi dahi denilir. Cumhur kavlinde, Mekkî'dir. «Dürr-i Mensûr»'da mezkûr olduğu üzere İbn Abbas'dan ve İbn Zübeyr'den de İbn Merdûye öyle tahric eylemiştir. Lâkin «Bahir»'de, İbn Abbas va Katâde kavlinde Medenî olduğu söylenmiş, Dahhâk'tan da böyle nakl edilmiştir. Âlûsî'nin nakline göre Müfessir Hibetullah-ı Darir: «Yarısı Mekke'de As İbn Vâil, yarısı da Medîne'de Münafık Abdullah İbn Übeyy sebebiyle nâzil oldu» diye de bir kavil söylemiştir. Mâun, Zekât mânâsına da geldiğine ve zekât Medîne'de farz kılınmış olduğuna göre bu Sûrenin tamamen veya kısmen Medenî olması dahi melhuz ise de, Mekkî Sûrelerde de mutlak Zekâta dair âyetlerin bulunduğu ve Mekke'de Zekât tafsîlen farz kılınmamış ise de, icmalen tergîb ve teşvîk yapılmış olduğu inkâr olunamayacağı, kezâlik Münafıklar, Medîne'de olmuş olmakla beraber Mekke'de henüz İslâm'ın intişar etmemiş bulunduğu azlık içinde de riya ve nifak yapanların bulunabilmesi dahi müsteb'ad olmayacağı cihetle Cumhûrun dediği gibi meşhûru üzere Sûrenin temamen Mekkî olması elbette daha doğrudur.

Âyetleri: Irakî'de yedi, bakîsinde altıdır. Fark, للمصلين dedir.

Fasılası: ن ، م harfleridir.

Bundan evvel de işaret olunduğu üzere Fîl Sûresiyle, Kureyş Sûresi'nin âhiri, Ve't-Tîni Sûresinde وهذا البلد الأمين (*"Ve bu beledi emine."* Tin-95/3) âyetindeki emniyyeti bir izah ve ihtar olduğu gibi dînin ve ibadetin ruh ve

---

Müsteb'ad: Uzak görülen akla yakıştırılmayan, olacağı sanılmayan.

ehemmiyyetini tanıtmak üzere dinsizlerle mürâ'ilerin, münafıkarın huylarını birer numune ile göstererek hulâsa eden bir Sûre dahi Kureyş Sûresindeki فَلْيَعْبُدُوا emrini tanımayanların, ba's-ü cezaya inanmayanların halinden tutarak evvelki Sûreleri de düşündürmek üzere tâ Ve't-ini Sûresindeki فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ âyetini ihtar eyleyen bir âyet ile başlamıştır ki, bu ihtarın hasılı: Bak! Dini tekzib edenler, insanın yaratıldığı «ahseni takvîm»'den ne kadar aşağı düşüyorlar? Gör, anla da dînin ruh ve kıymetini bil! demek olur.

MÂUN: Lügat ve tafsirlerin beyanına göre Zekâta, atiyye ve ihsana ve az, çok menfaati bulunan her hangi bir şeye ve konu komşu arasında âriyet olarak verilip alınmak şanından olan, çanak, çömlek, kap kacak, sufra, balta, kürek ve daha böyle ev metaı ve alât ve edevâta dair yardımlık şeylere ve kimseden kıskanılmaz olan mübtezel şeylere ıtlak olunur şümûllü bir kelimedir. Bunun aslında, iştikakında ihtilâf edilmiş, Kutrub gibi bâzıları, az bir şey mânâsına «معن» 'den fâ'ul vezninde olduğunu söylemiştir ki, «ma'n», «mâlehu ma'netün» denilir ki, onun birazcık bile bir şeyi yok, demektir. Bu bizim Türkçemizde, «onun bir kıymığı bile yok» yâhud «bir zırnığı bile yok» tâbirimize benzer. Bu surette mîmi, aslîdir, «Kamus» da bu esas üzere almıştır. Bâzıları da, aslı iane ve yardım demek olan «me'unet» dir. Elif «ha»'dan ivazdır demişler. Bu surette mîm, zâiddir, aslı mekrüm gibi mef'ul vezninde iken elifin de ziyadesiyle «ma'ful» veznini almıştır. Diğer bâzıları da iane mânâsına avn den ismi mef'ul olup aslı ma'vun iken aynü'lfiili, fâülfiili yerine geçirilerek mev'un yapılıp vav, elife kalb olunarak mâun denilmiş olduğuna kail olmuşlardır. Şu halde bu üç veche göre,mâ'un esasında azçok menfaatı olan bir cıymık şey, yâhud yardım veya yardımlık demek gibi olarak zikrolunan mânâlarda kullanılmıştır. Bu Sûrede Hazret-i Alî'den, ve oğlu Muhammed ibn Hanefiyye'den, ve İbn Abbas'dan ve İbn Ömer'den ve Zeyd ibn Eslem'den ve Dahhâk ve İkrime'den rivayeten Zekât mânâsına tefsir edilmiş, Ra'î'nin şu beytinde de bu mânâya kullanılmıştır:

عَرَبٌ نَرى لِلّٰهِ مِنْ اَمْوَالِنَا حَقَّ الزَّكَاةِ مُنَزَّلاً تَنْزِيلاً

قَوْمٌ عَلَى الاِسْلَامِ لَمَّا يَمْنَعُوا مَاعُونَهُمْ وَيُضَيِّعُوا التَّهْلِيلَا

Diğer bir çokları da İbn Mes'ud'dan, çanak, çömlek gibi nâsın âriyet alıp verir olduğu kıskanılmaz, cüz'î şey mânâsiyle tefsir eylemişlerdir. Sûrenin ismi de olmak hasebiyle aynen muhafaza etmek daha muvafık olursa da, biraz bir mefhum anlaşılabilmek için meâlde yardımlık diye terceme ederek, iki mânâya

---

Ariyet: Verilmek üzere alınan, iğreti. Mültezel: Pek bol ve ucuz. Değersiz.

da işaret eylemeği daha fâideli gördük.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُنَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

1- Gördün mü o dîni tekzib edeni? 2- O dur ki, işte iter yetîmi. 3-Ve kayırmaz doyurmak üzere miskîni. 4- Fakat veyl o namaz kılanlara ki, 5- Namazlarından yanılmaktadırlar. 6- Onlar ki, müraîlik ederler. 7- Ve yardımlığı sakınır. (Zekâtı vermezler).

أَرَأَيْتَ **Gördün mü?** Hitab yine Resulullah'a ve dolayısiyle umumen hitaba kabiliyyeti olanların her birinedir. İstifham, teaccüb suretiyle ihzar içindir. Âlemde açlık ve tokluk ve havf-ü emniyyet gibi yekdiğerini tâkib etmekte olan acı ve tatlı halleri görüp duran ve ilâf ve itilâf ile teavün ve cemiyyet içinde yaşamak ihtiyacında bulunan insanlar içinde Hakk Teâlâ'nın ceza ve mükâfatını inkâr edenlerin, dîne inanmayanların bulunması teaccüb edilecek bir şey olduğuna tenbih ederek onların halet-i ruhiyyeleriyle hüviyyetlerini tanıtmak ve öylelerin huylarındaki düşgünlüklerden mü'minleri sakındırmak için nazar-ı dikkati celbdir. Yâni ya Muhammed, «Kureyş içinde küfr edenlerin neler yaptıklarını görerek anladın, tanıdın a! الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ **O dîni tekzib edeni.**

Burada da dîn, en mutlak, ve en esaslı mefhumu olan ceza mânâsınadır. (Ve't-Tîni'ye, bak!) Yâni insanların yaptıkları iyilik veya kötülük mukabilinde Hakk Teâlâ'nın iyiliğe güzel sevab ile mükâfat ve kötülüğe kötü itab ile mücazat edeceğini, tâbir-i âharle herkesin bir gün olup da, فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (*"Ki her kim zerre mikdarı bir hayr işlerse onu görecek. Her kim de zerre mikdarı bir şer işlerse onu görecek."* Zilzâl-99/7-8) mısdakınca ettiklerini bulmaları, Allah Teâlâ'nın inanılması, inkiyad ve teslim olunup mucebince amel edilmesi lâzım gelen muhakkak bir hükmü, bir Hakk dîni olduğunu tasdîk etmeyip de, «dînin aslı yoktur, o yalandır» der, cezaya inanmaz olan kimseyi gördün a!.. Mukatil'den bunun, Âs İbn Vâil-ı Sehmî hakkında nâzil olduğu ri-

vayet edilmiş ki, Kıyamet inkâr eder çirkin işler yaparmış.

Süddî'den, Velîd İbn Mugîre hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiş, Maverdî de, Ebu Cehil hakkında nâzil olduğunu nakl eylemiş. Ve Rivayet olunmuştur ki: Ebu Cehil, bir yetîmin vasîsi bulunuyordu. Bir gün o yetîm, çırılçıplak O'na gelmiş, kendi malından bir şey istemişti. Ebu Cehil onu itivermiş ve aldırmamış idi. Kureyşin ekâbiri de, çocuğa: «Muhammed'e git de, sana şefaat ediversin» demişler. İstihzâ etmek istemişler, yetîm onların maksadlarını bilmediği için Resulullah'a gelip iltimas etmesini istemişti. Aleyhissalâtü vesselâm, hiç bir muhtacı redd etmek âdeti olmadığı için kalkmış, onunla beraber Ebu Cehl'in yanına gitmişti. Ebu Cehil: «Buyurun» deyip merhaba etmiş ve yetîmin malını vermişti. Kureyş, bunun üzerine Ebu Cehl'e serzeniş etmişler: «Sen de, sapıttın, Muhammed gibi Sâbîleştin» demişler. «Hayır, demiş, sapıtmadım ve lâkin onun sağında solunda birer harbe gördüm, vermezsem vuracak diye korktum.» İbn Abbas'dan bir rivayette de hem bahîl, hem mürai bir münafık hakkında nâzil oldu denilmiştir. Demek ki, bu Sûre, bunların birisi veya hepsi sebebiyle nâzil olmuştur. Fakat hükmü onlara mahsus değil, öylelerin hepsine şâmildir.

فَذٰلِكَ الَّذ۪ي «Odur ki» Fa, sebebiyye veya şart-ı mahzufun cevabı olarak maba'dinin makabline terettübünü ifade eder. ذٰلِكَ mebteda, الَّذ۪ي mevsulü haberdir. Müsnedin mârife olması da kasr ifade eder. Yâni gördünse bilirsin â, görmedinse de bil. İşte cezaya inanmadığından dolayı öyle dinsiz imansız olan kimselerdir ki, يَدُعُّ الْيَت۪يمَ yetîmi iter, öksüzü zayıf gördüğü ve Allah'dan korkmadığı için insaf ve merhamet etmeyerek kakar, kakıştırır, kahr-u hakaretle koğar azarlar. وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِ Ve miskîn; bîçare yoksulun yiyeceğine dair teşvîk ve tergîbde bulunmaz. Kendisi doyurmadığı gibi gerek kendi teallükatından ve gerek sair vakt-ü hâli müsaid olanlardan sair kimselerin bakıp gözetmesi, it'am etmesi için de kayırmaz, bir yardımda, tavsiyede, teşvîkte bulunmaz, biçarelerin halini düşünmez, fukaraya bakılmasına taraftar olmaz.

Burada ta'amdan murad itam olduğu için it'âmü'l-miskîn demek daha zâhir olacak iken, taam denilmesi nüktelidir. Bunda aç olan bir miskînin, kudreti olanlar tarafından verilecek taama milki imiş gibi diyaneten bir hakkı tealluk ettiğine işaret vardır ki, وَف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ (*"Ve mallarında sail ve mahrum için bir hak vardı."* Zâriyat-51/19) âyetinin mantukudur. Bu suretle istihkakın şiddetine tenbih ve başa kakmaktan nehy edilmiş demektir. Yâni öyle bir

---

Harbe: Kısa mızrak tarzında bir nevi silahın adıdır. **Bahîl:** Avâle, başıboş, serseri. **İtam:** Yemek yedirmek, doyurmak, taam vermek. **Mantuk:** Bir lafzın nutuk halinde, söz sahasında üzerine delâlet ettiği şey.

biçareyi doyuran kimse, onun kendi hakkı olan bir taamı vermiş, borcunu ödemiş gibidir. يَدُعُّ ، وَلَا يَحُضُّ fiilleri istimrar ifade eder muzari' olmak hasebiyle bu âyetlerin yukarıya rabtından çıkan mânânın hasılı şu olur: Cemiyyet halinde ilaf ve i'tilâf içinde yaşamak ihtiyacında bulunan ve Allah'ın inayetiyle açlıktan kurtulmuş ve korkudan emniyyete erdirilmiş olan insanların Allah'a ibadet ve kulluk etmeleri ve bu kulluğu yapmak için de öksüzlere, kimsesizlere bakmak, açlara biçarelere yemek yedirip derman aramak için yardımlaşmaları Hakk Dîninin icabı olan bir vazîfeleri olduğu ve güçleri yeterken bunu yapmayanların Allah yanında cezaya çarpılacakları muhakkak iken, bunun zıddına yetimî itip kakarak hakkını yemek ve yanı başındaki yoksul biçarenin en mübrem ihtiyacı olan yiyeceği hakkında bir delâlet ve teşvîkte bile bulunmayacak kadar hamiyy-etsizlik, merhametsizlik etmek, insanlık hesabına taaccüb ve teessüf olunmak lâzım gelen pek acı bir züll, bir düşgünlük olmakla beraber böyle yetîmî kakmak ve fukaraya bakmamak gibi insafsızlıklar dîne yalan diyen kimselerin yapa geldikleri âdeti, huyu demektir. Her ne kadar bir insanın dîne inanmaması teaccüb edilecek birşey olsa da, inanmadıktan sonra o fena huylar ona tabiî gibi olacağı cihetle pek teaccüb edilmez, asıl teaccüb edilecek cihet, dindar görünenlerin bedenen ve malen vezîfe ve ibadetlerinden gafleti ve müraîlik edip de cüz'î bir yardımdan sakınacak derece behîllik etmeleridir. Onun için buyuruluyor ki, فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ **fakat veyl o musallîlere**, yâni vay hallerine, yazıklar olsun o cehennemin veyl denilen ve kan, irin akan deresine düşecek namaz kılanlara, daha doğrusu namaz kılıyor mü'min görünenlere الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ **ki onlar, namazlarından sehv etmişlerdir, yanılmışlardır.** Dînin direği ve kulların cemiyyet-i kâlb ile huzur-i Hakk'a durarak bir yükselişi, Likaullah'a bir nevi' visali demek olan ve binaenaleyh O'nun zikriyle avn-ü inayetinden ferden ve cemaaten meded ve hidayet alarak, O'nun rızasına doğru yoldan tekarrüb etmek üzere emrine göre kulluk vazîfelerini ihlâs ile yapmak için şevk-u intibah almak lâzım gelen namazlarından gaflet ile yanılmaktadırlar. Dikkate şayandır ki, namazlarında sehiv değil, namazlarından sehiv ile müâhaze buyurulmuştur. Çünkü bâzân namaz içinde sehv etmek, yanılmak hasbe'l-beşeriyye ictinabı kabil olmayan avarızdandır. Ondan dolayı Atâ İbn Dînar'dan mervî olduğu üzere denilmişti ki: «Hamd olsun Allah'a, namazda sehv ile müahaze etmemiş, «fîsalâtihim sâhûn» buyurmamış, عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (*"Namazlarından sehv etmişler."* Mâun-107/5) buyurmuştur.» Namazdan sehv etmenin mânâsında da, müfessirînin bir hayli

---

İstimrar: Devam, sürüp gitmek, kavl ve daim olmak. **Muzari:** Ortak, arkadaş. **Behîllik:** Başı boşluk, geri zekalık, beyinsizlik. **Sehv:** Hata yanlış, yanılma.

tafsîlleri vardır. Başlıcası namazın ehemmiyyetinden gaflet edip, onu gereği gibi ciddî bir vazîfe olarak yapmamaktır ki, kılınıp kılınmadığına aldırmamak, vaktine dikkat etmemek, geçip geçmediğine mübalât etmeyip vaktinden te'hir eylemek, terkinden müteessir olmamak, kıldığı vakit de Allah için halis niyyet ile kılmayıp dünyevî bir takım maksadlar, garazlar için münafıkane bir surette kılmak, açıkta el yanında kılarsa, gizlide kılmamak, kıldıklarını da hakkın huzurunda hayatın ruhanî ve cismanî bütün tehavvülâtını temessül ettirecek bir teabbüd ve tâzim olarak değil de, Hazret-i Mevlânâ'nın dediği gibi, «Ser bezemîn, düm beheva», yâhud Türkçe bir tâbirde söylendiği gibi, «iki yatış bir kıntış bakış»'tan ibaret bir gösteriş veya bir eğlenti halinde yapmak suretlerine şâmil olur. Söz musallî denilenlerde olduğu için büsbütün terk bu mevzu'dan haric olmak gerektir. Bu babda İbn Cerîr, rivayet ettiği iki haberle de istidlâl eylemiştir. Birisi: Sa'd İbni Ebî Vakkas radıyallahü anhten, demiştir ki: «Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne, الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ 'den sordum. *«Onlar, namazı vaktından te'hîr edenlerdir»* buyurdu. Birisi de: Ebî Berzete'l-Eslemî radıyallahü anhten, demiştir ki: «İşbu الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ âyeti nâzil olduğu zaman Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: *«Allahü Ekber, bu sizin için her birinize bütün dünya kadar atiyye verilmekten daha hayırlıdır. Onlar, o kimselerdir ki, namaz kılarsa, namazının bir hayrı olacağını ummaz, terk ederse Rabbin'den korkmaz.»* Bunda siyak-u sibâka nazaran kıldıkları bir kaç vakit namazdan dolayı mağrur olup, yanılıp da dîn ondan ibaret imiş gibi sair ibadet ve ubudiyyet vazîfelerini yapmıyanlar da dahil olur. Zira bir çok kerreler geçtiği üzere dînin ruhu, Allah'ın emrine ihlâs ile ta'zîm ve bütün havl-ü kuvveti v ceza ve mükâfatı O'ndan bilerek, O'nun namına halkına şefakat esasında toplanır. Onun için Kur'ân'da imandan sonra salih amellerin esası olmak üzere namaz ve zekât beraber zikr oluna gelmiştir. Böyle iken dindar geçinen bir takım kimseler vardır ki, namaz kılar görünürler de, sâde onunla bütün dînî vazifelerini ifa edivermişler gibi farz ederek yanılırlar.

Zekât gibi diğer vazîfelere ehemmiyyet vermez kaçınırlar. Allah için istemeği hoşlanırlar da, Allah için cüz'î bir şey vermekten, Allah'ın kullarına yardım etmekten ve Allah'ın emirlerinin ifası için lâzım gelen masraflara güçleri yettiği kadar iştirâk etmekten imtina' ederler. Halbuki böylelerle, mescidler mamur olmaz. Çünkü Sûre-i Tevbe'de, اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ buyurulduğu üzere *«Mescidleri, ancak Allah'a ve âhiret*

Mübâlat: Kayırma:, dikkat etmek, itina göstermek. **Tehavvülât:** Tevüller, değişmeler. **Temessül:** Benzeşmek, cisimlenmek.

gününe iman edip namazı dürüst kılan ve zekâtı veren ve Allah'dan başkasından korkusu olmayan kimseler ma'mur eder." (Tevbe-9/18) Ve إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ (Ankebut-29/45) buyurulduğu üzere namaz fahşâ ve münkerden nehy eder olduğu ve böyle Allah'ın zikri olan namaz, en büyük vâiz olmak lâzım geldiği halde, onun nehy-ü tezkirinden fahşa ve münkerattan vaz geçmeyen, salâh ve ubudiyyet vazîfelerini düşünmeyen, Allah için yardım borçlarını vermekten bile sakınan kimseler de, namazı mânâsından, nehy-ü tezkîrinden gaflet ederek namazlarından sehv etmiş olurlar. Maamafih bu âyetin mazmunu, şu iki âyet ile de izah olunuyor: اَلَّذِينَ هُمْ يُرَاۤؤُنَ **Onlar ki, müraîlik ederler.** Gösteriş yaparlar, her ne amel yapsalar Allah için yapmazlar da, halka gösteriş için ve herkesin göreceği yerde yaparlar. وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ **Ve mâunu meni ederler.** Zekâtı vermezler, yâhud kimsenin esirgemeyeceği âriyet gibi cüz'î bir yardımlığı bile sakınır, kimseye bir damla birşey vermek istemezler, öyle hasis öyle nakes olurlar, böyle olanların zekât vermeyecekleri ise, evleviyyetle anlaşılır.

İşte böyle namaz kılar, dindar görünüp de namazlarından yanılan, müraîlik, gösteriş yapıp da cüz'î bir yardımdan bile kaçınan kimselerin bu halleri, dinsizin, dîni tekzib etmesinden değil ise de, yetîmi kakıştırmasından, fukaraya yardım etmemesinden daha ziyade şayan-ı teaccübdür, veyl onlara!

Görülüyor ki, Fîl Sûresi'nden sonra Kureyş Sûresi, bu Mâ'un Sûresi ile tavzîh olunarak buradan veyl kelimesi ile lâfzan ve يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ile de mânen Hümeze Sûresi'nin وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ الَّذِى جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ يَحْسَبُ اَنَّ مَالَهُ اَخْلَدَهُ (*"Veyl bütün hümeze lümeze güruhuna. Ona ki bir mal toplamış ve onu saymaktadır. Malı kendisini muhalled kılmış sanır."* Hümeze-104/1-3) mazmununa bağlandıktan ve Sûre-i Fîl'de اَلَمْ تَرَ burada اَرَاَيْتَ hitablariyle Peygamber'e görmedin mi? Gördün a! diye birer tenbih-i belîğ ile tenbih buyurulduktan sonra, bunun arkasından Asr Sûresi gibi yukariki bütün Sûrelerin hasılını üç âyetle zübdeliyen ve Kur'ân'ın en vecîz Sûresi ve bilhassa Ve'd-Duhâ'dan beri gelen Sûrelerin mazmunu üzerinde hepsinin tetimmesi olan Kevser Sûresiyle de, Şan-ı Muhammedî hülâsatü'l-hülâsa olarak teblîğ ve tefhim edilecektir.

Âriyet: Geri verilmek üzere alınan, iğreti. **Nakes:** Hasis olan, zelil insaniyetsiz, alçak, deni. **Tavzih:** Açıklamak. **Zübdel:** Netice, sonuç. **Hülasa:** Öz, özet. **Tetimme:** Tamam etme. Tamamlama. Noksanı tamamlamak için ilave edilen. **Tefhim:** Anlamak, anlatmak, idrak etmek ve ettirmek, bildirmek.

KEVSER SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 3

Kur'ân'da en kısa Sûre, Sûre-i Kevser'dir. Bikaî'nin ve Şihâb'ın tasrihleri vechiyle buna, Sûre-i Nahır dahi denilir. Keşşaf'ta, Râzî'de, Beyzâvî'de, Ebussuud'da ve daha bir çoklarında hep Mekkiyye demişlerdir. Ebu Hayyan, Meşhur'da ve Cumhur kavlinde Mekkî, Hasen ve İkrime ve Katâde kavlinde Medenî, demiştir. Buhârî Şerhi Aynî'de: «Sûre-i Kevser, İnde'l-cumhur Mekkî'dir. Katâde ve Hasen ve İkrime Medenî dedi» de denilmiştir. Bu ihtilâfın sebebi ise, sebeb-i nüzulündeki ihtilâftır. İbn Abbas'dan: Âs ibn vâil'de nâzil olmuştur. Çünkü Hazret-i Peygamber'in hakkında, «ebter» demişti. Ukbe ibn Ebî Muayyit'de denilmiş, İkrime'den: Kureyş'ten bir cemaat hakkındadır, Ebu Cehil de denilmiş. Sûheylî, «Ka'b ibn Eşref hakkında olduğunu da söylemiş ve bundan, Sûrenin Medenî olması lâzım gelir» demiş. Halbuki bu cayı teemmüldür» der. Beyzavî haşiyesinde «Şıhâb» derki: «Mekkî veya Medenî olduğunda «Er-ravzu'l-ünüf»'de bir ihtilâf nakletmiştir ki, sebeb-i nüzulünde nakl ettiği akval üzerine mebni bir ihtilâftır: Ebu Cehil: إن محمدا أبتر dediği zaman, nâzil oldu denilmiş Onu, Âs ibn Vâil söyledi de denilmiş, buna nazaran Mekkî'dir. Meşhûr da, budur. Onu Kâ'b İbn Eşref söyledi de nâzil oldu, dahi denilmiş. Bir de Nebiy-yi Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin oğlu Hazret-i Kasım vefat ettiğinde Âs: أصبح محمد أبتر Muhammed,, ebter oldu» demişti. Onun üzerine nâzil oldu denilmiş. Bu ikisine nazaran da, Medenî'dir.

Cay: Yer makam, mevki. Te'emmül: İyice, etraflıca düşünmek, derin derin düşünmek.

Fakat «Şihâb»'ın bu son fıkrasında açık bir yanlış vardır. «Er-Ravzu'-lünüf»'te Süheylî'nin ifadesinde bu dördüncü fıkra yoktur. Hazret-i Kasım'ın vefatı ve Âsın lakırdısı Medenî gösterilmek açık bir zühüldür. Bunların Mekkî olduğu mâlûmdur. Gerçi Yehûdî Kâ'b İbn Eşref, Medîneli ise de, geleceği üzere lakırdısı Mekke'de olmuştur. Aynî'nin تَبَّ وَتَبَّ dediği de budur. Sonra «Şihâb» Neşir'den şunu nakl eylemiştir. Müslim ve Ebu Davud ve Nesei'de Enes İbn Mâlik'ten: demiştir ki: «Hazret-i Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, bir iğfa, yâni bir ımızganma halinde dalmıştı. Derken tebessüm ederek başını kaldırdı. «Bana ânifen bir Sûre inzâl olundu» buyurdu da, okudu. بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ اِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ... Bitirdikten sonra da buyurdu ki: *«Bilir misiniz Kevser nedir?» «Allah ve Resulü a'lem»* dediler. Buyurdu ki: ***Bir nehirdir. O'nu, bana Rabbim azze ve celle cennette verdi, O'nda pek çok hayır, «hayr-i kesîr»*** var. ***Ümmetim Kıyamet günü, O'na vürud edecek, kapları yıldızlar sayısıncadır. Derken içlerinden bir kul halecen ile çekilir atılır. «Ya Rabb, O benim ümmetimdendir»*** derim. Buyurulur ki: ***«Bilmezsin, senden sonra onlar, neler ihdas ettiler?»*** (Buhari: Rikak-53) Bu, sahih bir hadîstir. Besmele'nin Sûre ile beraber nüzulüne ve Sûrenin Medenî olduğuna delâlet eyler. Halbuki bunu bilenler, onun Mekkî olduğuna icma' etmişlerdir. Yâni Mekkî olması daha kuvvetlidir. Eimme-i Hanefiyye ve Mâlikiyye bu hadîsi bildikleri halde, daha kuvvetli delîllerden dolayı bu hadîs ile Besmele'nin Sûreden cüz olmasına istidlâl etmedikleri gibi bunu bilen Müfessirîn de, bununla Sûrenin Medeni olmasına istdlâl eylememişler, Mekkî olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu hadîsin tarikleri müteaddid olmakla beraber hepsi Hazret-i Enes'ten mervi olduğu için nihayet haber-i vâhiddir. [1] Haber-i vâhid ise, müstefîz' meşhur ve mütevatir gibi daha kuvvetli bir rivayet ile teâruz ettiği noktada istidlâlden sakıt olur. Şu halde Mekkî olduğu meşhur iken hilâfına pek de sarih olmayan haber-i vâhidle istidlâl doğru olmamak lâzım gelir. İcmaa karşı ise, evleviyetle öyledir. Ancak bu babda Neşrin söylediği icma', tesbit edilmiş değildir. Bâlâda geçtiği üzere hilâf da mervidir. Ona binaen Şihâb, şöyle demiştir: «Neşrin icmaa dair zikr ettiği, bâlâda işittiğin hilâftan dolayı sahih değildir. Lâkin savab olan Medenî olmasıdır. Bâzılarının bu babda bir te'lifi vardır. Onda bu Sûrenin iki kerre nâzil olduğunu tasrih eylemiştir ve o halde işkâl yoktur.» Lâkin icmâ' olmasa bile Mekkiyyet'in meşhur olduğunu söylemiş olan Şihâb'ın sonra bu istidlâl ile Medenî olmasına savab

---

Vürud: Geliş gelme, varid olma gelip yetişme, suya gitme.

[1] Gerçi kevser hadîsleri haber-i vâhid değil ise de, bu hadîsin nüzule delâlet eyleyen fıkrası, haber-i vâhiddir.

diye hükm etmesi doğru olamayacağı gibi buna savab dedikten sonra iki kerre nüzulün sıhhatı ile te'lifin işkâli kaldıracağını söylemesi de, doğru olmaz. Çünkü savabın hilâfı, hata demek olur. Bununla beraber ona savab demekte Şihab yalnız değildir. Süyutî de, «İtkan»'da demiştirki: «Sûre-i Kevser; savab olan Medenî olmasıdır. Nevevî'nin, Müslim Şerhindeki tercihinden dolayı ki, Müslim, Enes'ten tahric eylediği hadîste şöyle demiştir: بَيْنَا رَسُولُ اللّهَ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ اَظْهُرِنَا *«Resulullah bizim aramızda bulunduğu bir sıra,* اِذْ اَغْفَى اِغْفَاءَةً فَرَفَعَ رَأْسَهُ مُتَبَسِّمًا فَقَالَ اُنْزِلَتْ عَلَىَّ اٰنِفًا سُورَةٌ فَقَرَأَ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (حَتَّى خَتَمَهَا الْحَدِيثَ) *Mâlûm ki, ımızganma gibi iğfa hali, Resulullah'ın vahiy hallerindendir.»* Bu hadîsin diğer rivayetlerinde بَيْنَ اَظْهُرِنَا kaydı yoktur. Burada ise bu, zikr olunmuştur. Medenî olmasına delil olan da bu kayıddır, yoksa Hazret-i Enes, Medenî olduğundan dolayı her rivayet ettiğinin Medenî olması iktiza etmez. Çünkü hepsinde, bizzat meşhudunu rivayet etmiş olmak lâzım gelmez. Mi'rac ve saire gibi Mekkî vukuatta olduğu vechiyle mesmuunu rivayet etmiş olması da kâfidir ve çoktur. Nitekim Kevser'in cennette bir nehr olduğuna dair Buharî'nin, Tirmizî'nin ve İbn Cerîr'in Enes'ten rivayet eyledikleri müte'addid hadîsler Mi'rac'a müteallıktır.

Ezcümle Katâde'nin Enes'ten rivayetlerinde Nebiyyullah sallallâhü aleyhi veselem, Mi'rac'a çıkarıldığı vakit cennette O'na mücevvef bir nehir arz olundu. Yanındaki Melek, eliyle vurdu ondan bir misk çıkardı. Muhammed, O meleke: *«Bu ne?* dedi. *«Bu, sana Allah'ın verdiği Kevser»* dedi ve Sidre-i Müntehâ refi' olundu. İşte o zaman Peygamber, azîm bir eser gördü. Diğer birinde: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: *«Ben semaya uruc ettirildiğim zaman bir nehre vardım. Kenarları mücevvef inci kubbeleri idi. «Bu ne, ya Cibrîl?» dedim. «Bu, sana Rabbinin verdiği Kevser'dir»* dedi, ilh diye tahric olunmuş ve bunlar daha diğer rivayetlerle te'yid edilmiştir. Mi'rac'ın ise, Mekkede olduğu ma'lûm bulunduğundan Hazret-i Enes bunlarla meşhudunu değil, merfuan veya mürselen mesmuunu haber vermiştir. Şu halde iğfa hadîsi de diğer Mi'rac hadîslerindeki «beyne'n-nevmi ve'l-yekaza» gibi Mekkî olan vak'anın şöhretine veya Resulullah'dan semaına binaen rivayet olabilirdi. Ancak, بَيْنَ اَظْهُرِنَا kaydı bulunduğuna göre meşhudu rivayette zâhir ve Hazret-i Enes, Medenî olduğu cihetle bu Sûrenin Medenî olduğuna delâlet eyler. Nevevî, Besmele hakkında bu hadîsi tercih etmiş olduğundan Süyutî, bunu nazar-ı i'tibara alarak: «Savab olan,

---

Halecan: Titreme, kalp çarpıntısı, heyecan. **Müstefiz:** Münteşir, açılmış, yayılmış. **Savab:** Doğruluk, yanlış olmayan, doğru, dürüst. **Mücevvef:** Kovuk içi, boş şey, içi oyuk. **Meşhud:** Görünen, şehadet edilen. **Mesmu:** Dinlenilen, işitilen, duyulmuş, işitilmiş.

Medenî olmasıdır» diye meşhure karşı bunu tasvîbe kadar gitmiş ise de meşhur olan, Cumhur kavlini böyle bir haber-i vâhidin ne kadar sahih olursa olsun bir tarikiyle tahtıe etmek savab olamaz. Olsa olsa bunu, ikinci bir nüzul rivayeti saymak kabil olur. Gerçi ikinci bir nüzulün mânâ ve fâidesini inkâr edenler olmuş ise de, yine «İtkan»'da tafsîl olunduğu üzere Fatiha'da ve İhlâs'ta söylendiği gibi vukuunu ve bâzı ahkâm nokta-i nazarından fâidesini isbat edenler de vardır. Mücahid de, bunlardandır. Burada da fâidesi, kurban kesmek emrinin ve Bayram namazının tatbikatı i'tibariyle mülâhaza olunabilir. Ve Medenî olmasını terciha meyl edenler de bu cihetin bir te'siri vardır. Lâkin icma' ile olmasa bile ekseriyyetle Müfessirînin söyledikleri vech ile bu Sûrenin Mekkî olması hakkındaki meşhur kavli mercuh veya hatâ add etmek için sebeb yoktur. İbn Cerir'in tafsîl ettiği rivayetlerde, Katade ve İkrime ve Mücahid'den dahi menkul olan Mekkî olmasıdır. Ebu Hayyan'ın ve O'na tebean Âlûsî'nin bunları, Medenî kavlinde göstermeleri dahi sağlam değildir.

Nevevî'nin tercihi sözüne gelince: Müslim şerhinde Nevevî, bu Sûrenin Medenî olmasını tercih etmiş değildir. Bil'akis sebeb-i nüzul yalnız As ibn Vâil dediklerini söylemekle Mekkî olduğunu tercih eylemiş demektir. Ancak Nevevî, bu hadîs ile Şafiî kavlinde olduğu gibi Besmele'nin Sûreden cüz olduğunu tercih etmek istemiştir. Çünkü bundan evvel Müslim, onun hilâfını isbat eden hadîsleri tercihan rivayet etmiştir. Demek ki, Hanefiyye ve Mâlikiyye'nin dedikleri gibi bu hadîs, daha kuvvetlileriyle muarız olduğundan dolayı ma'mulün bih değildir. Neşr'in bunu bilenler hilâfına icma' etmiştir demesi de, buna işarettir. Şu halde Nevevî'nin Besmele hakkındaki tercihinden Süyutî'nin bu Sûrede Medeniyyet'i tasvibe istidlâl etmesi doğru değildir. Çünkü Nevevî, sebeb-i nüzul, As ibn Vâil diye tasrih ediyor. Sarahat karşısında, delâlete i'tibar olunmaz.

Sebeb-ü nüzule gelince: Bu babdaki rivayetler, kısmen bâlâda geçtiği üzere Hazret-i Peygamber'e dîninden dolayı buğz eden bazı düşmanları tarafından «ebter» denilmiş olması sebebiyle bu Sûrenin nâzil olduğu esasında müttefıktır. Ancak söyleyen kimdir ve ne suretle söylenmiştir? Bunun hakkında rivayetler muhteliftir. Çokları İbn Abbas'dan Said İbn Cübeyr'den, Mücahid'den, Katade'den mervi olduğu üzere As ibn Vâil'in söylediğini zikretmişler. Mücahid'den As ibn Vâil: «أَنَا شَانِئُ مُحَمَّدٍ وَمَنْ شَنَأَهُ النَّاسُ فَهُوَ أَبْتَرُ» Yâni «Benim, Muhammed'e buğzum var. Nâsın buğz ettiği de, ebterdir.» demişti. Katâde'den: As ibn Vâil: «Ben, Muhammed'in şâniiyim. O, ebterdir, arkası yoktur" demiştir.

Tahtıe: Bir kimseyi veya bir şeyi hatalı görmek. Hata isnad etmek. **Şânii:** Adavet etmek, kin tutmak manasına «şeneân»dan ism-i fanil olup buğz eden kin tutan.

Bâzıları da, Ukbe ibni Ebi Muayet, Peygamber hakkında: «Onun veledi yok O, ebterdir» dedi, demişler. İbn Zeyd demiş ki: Bir recül: «Muhammed ebterdir, zann ettiğiniz gibi O'nun akıbı (arkası) yoktur» diyordu. Allah Teâlâ: اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ (*"Doğrusu sana buğz eden ebter."* Kevser-108/3) buyurdu. Yine İbn Cerîr'in İkrime'den üç tarik ile rivayeti vechile diğerleri de, Kureyş'ten bir cemaat demişler.

1) İkrime'den: اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هٰؤُلَاءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا سَبِيلًا (*"Bakmaz mısın şu kendilerine okuyup yazmaktan biraz nasip verilmiş olanlara? Cibt-ü tağuta inanıyorlardı Allah'ı tanımıyanlara bunlar mü'minlerden yolca daha doğru diyorlar."* Nisâ-4/51) âyetinde demiştir ki: «Ka'b ibn Eşref, Mekke'ye gelmişti Ehl-i Mekke, O'na: «Biz mi hayırlıyız, yoksa şu kavminden münbetir sanevber mi (kopuk çam mı)? Biz, Hüccacın ehliyiz ve «menharibüdün / yâni develerin, iri kurbanların, kesildiği yer» bizim yanımızdadır» dediler. Kâ'b ibn eşref de, «Siz, hayırlısınız,» dedi. Allah Teâlâ da, O'nun hakkında bu âyeti ve Peygamber'e o lakırdıyı söyleyenler hakkında da 'i indirdi.

2) Yine İkrime'den: Hazret-i Peygamber'e vahiy gelince Kureyş: بَتَرَ مُحَمَّدٌ مِنَّا "Muhammed bizden koptu" demişlerdi. اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ nâzil oldu, yâni «Sana kopuklukla atan, kendisi kopuktur»

3) İkrime'den, İbn Abbas'dan: «Kâ'b ibn Eşref Mekke'ye geldiği vakit, O'na vardılar da: «Biz, ehl-i sıkayet ve sedânetiz. Sen de, ehl-i Medîne'nin seyyidisin. Biz mi, hayırlıyız, yoksa şu kavminden münbetir sanevber mi? O, kendisini bizden hayırlı zu'm ediyor,» dediler. O da «Hayır, siz hayırlısınız» dedi. Bunun üzerine, اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ nâzil oldu, ve yine onun üzerine, اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ ilâ kavlihî فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا (*"Bakmaz mısın şu kendilerine okuyup yazmaktan biraz nasip verilmiş olanlara? Cibt-ü taığuta inanıyorlar dı Allah'ı tanımıyanlara bunlar mü'minlerden yolca daha doğru diyorlar. Onlar Allah'ın lanetlediği kimseler, her kimide Allah lanetlerse artık onu bir kurtaracak bulamazsın."* Nisâ-4/51-52) inzal buyuruldu.» Bunun Mekke'de söylendiği sarih olmakla beraber bâzıları, Kâ'b ibn Eşref'in Medîneli olması hasebiyle veya mekkeye gidişi Hicret'ten sonra olduğu mütalaasiyle bundan nüzulün Medeniyyet'ini istidlâl eylemişler demek olur. Bunlardan anlaşılan ebter demekten maksatları, tuttuğu işin, yâni Nübüvvet dâvâsının sonu gelmez, neticesi çıkmaz demek, yâhud kavminden ayrılmış, arkası yok zayıf, hakîr demek olur. Âlûsî'nin nakline göre de: İbn Sa'd ve İbn Asakir, Kelbî tarikiyle Ebî Salih'ten, O da, İbn Ab-

---

Sikayet: Birine içecek su verme. **Sedanetiz:** Etlikler, kurbanlıklar.

bas'dan şöyle tahric eylemişlerdir: Resulullah'ın ekber evlâdı Kasım, sonra Zeyneb, sonra Abdullah, sonra ümmü Gülsûm, sonra Fâtıma, sonra Rukayye idi. Kasım aleyhisselâm, Mekke'de vefat etti ki, evlâdından ilk ölen idi. Sonra da Abdullah aleyhisselâm, vefat etti. Bunun üzerine As ibn Vâil-i Sehmî: «O'nun nesli kesildi. O, ebterdir» dedi. Allah Teâlâ da: إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ inzal buyurdu. İbn Ebî Hâtim'in ve İbn Cerir'in, Şemir ibn Atiyye'den tahriclerinde de: Ukbe İbn Ebî Muayet, Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem hakkında: O'nun akıbı kalmıyor. O, ebterdir.» derdi. Allah Teâlâ da, O'nun hakkında bunu indirdi: إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ Taberânî ile İbn Merdûye de, Ebi Eyyub'dan şöyle tahric etmişlerdir. Demiştir ki: «Resulullahın oğlu İbrahim vefat ettiğinde, müşrikler birbirlerine gittiler. «Bu sâbî, bu gece ebter oldu,» dediler. Allah Teâlâ da, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ Sûresini inzal buyurdu. Abd ibn Humeyd ve gayrisi de İbn Abbas'ın bu âyette: «O, Ebu Cehildir» (Yâni O'nun hakkında nâzil oldu) dediğini rivayet etmişlerdir. İbn Abbas'dan rivayetin bu kadarında beis yoktur. Lâkin Ebu Hayyan'ın ondan, İbrahim ibn Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem vefat ettiği zaman Ebu Cehil, ashabına çıktı: بُتِرَ مُحَمَّدٌ dedi. Allah Teâlâ da: إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ 'i inzal buyurdu, diye hikâye etmesi sahih olamaz. Çünkü Ebu Cehl'in helâkı, İbrahim aleyhisselâm'ın vefatından evvel olduğu muhakkaktır[1]. Atâ'dan da, Ebu Leheb hakkında nâzil olduğu menkuldur. Cumhur, As ibn vâil hakkında nüzulü üzerindedir.

Bu rivayetlerden anlaşılan da kâfirler, ebter demekle, nesli kesik mânâsını kasd etmişler. Bununla da asıl tuttuğu işin, yâni Nübüvvet dâvâsının arkası gelmeyip akîm, güdük kalacağı mânâsını murad ederek şematet ve izharı adavet eylemişlerdir. İşte sebeb-i nüzul rivayetleri içinde yalnız Hazret-i İbrahim'in vefatı üzerine söylenmesi rivayeti, Sûrenin Medenî olmasına delâlet eyleyen yegâne rivayettir. Diğerlerinin hepsi de, Mekkî olduğunu gösterir. Meşhur olan Cumhur kavli de, budur.

Âyetleri: Hilâfsız üçtür.

Fasılası: harfidir.

Bu Sûre-i Kerîme, vecâzetiyle beraber nice letâif ve işaratı cami' olarak geçen Sûrelerin bir tetimmesi ve sonraki Sûrenin de bir aslı gibidir. Bilhassa Mâun Sûresine münasebeti de, ona mukabele gibi olmasıdır. Ezcümle orada

---

Akıbı: Kendisinden sonra Peygamber gelmiyen. **Nasih:** Hükümsüz bırakan. **Şematet:** Kuru gürültü.

[1] İbrahim yerine, Kasım denilmiş olsaydı sahih olabilirdi. Ebu Hayyan'ın bu hatası, bir kalem sehvi olabilir. Lâkin Şihâb'ın Kasım'ın vefatiyle As'ın lâfına Medenî demesi, nâsih-i evvelden zühûl gibi görünüyor.

dinsizin ve münafıkın sıfatı olan tekzîbe mukabil isbat, insafsızlığa ve buhle mukabil ata ile hayr-ı kesîr, salâttan sehve mukabil, selâta devam; riyaya mukabil لِرَبِّكَ ihtisası ile ihlâs; Maunu men'e mukabil, kurban ve fedakârlıkla tesadduk ve it'am arasındaki tekabül münasibetleri bilhassa ihtara şayandır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ۝١ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ۝٢ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ۝٣

Meâl-i Şerifi

1- Biz, verdik sana hakikatte kevser. 2- Sen de, Rabbin için namaz kıl ve kurban kesiver. 3- Doğrusu, Sana bugz edendir ebter.

إِنَّا **«Muhakkak biz»** إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ Sûresine bak! أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ Hitab, Resulullah'adır. İ'tâ da, ma'lûm ki atiyye vermek, ihsan eylemektir. Yâni **ya Muhammed, emîn ol ki, Biz, Hakk Rabbin, şan-ı azametimizle Sana mahza atiyye ve ihsan olarak kevser verdik, Kevser.**

KEVSER: Asıl lügatte çokluk demek olan kesretten cevher gibi fev'al vezninde vasıf veya bir ism olup Râzî'nin ve Ebu Hayyan'ın ifadeleri vechiyle kesret-i ifrat derecede olan, yâni çok pek çok, gayet çok şey demektir. Oğlu seferden gelen bir A'rabiyyeye: بِمَ آبَ ابْنُكِ؟ «Oğlun ne ile geldi?» denildiğinde: آبَ بِالْكَوْثَرِ «Kevserle geldi» dediğini ve bunun çoook şeyle geldi demek olduğunu nakl ederler. Kamus'ta da, şöyle der: «Kevser, الْكَثِيرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ her şeyin çoğu وَالْكَثِيرُ الْمُلْتَفُّ مِنَ الْغُبَارِ birbirine sarılıp burulmuş olan çok toz ve İslâm ve Nübüvvet ve Taif'te bir mektebin adı ve saykal vezninde keyser gibi, «hayyir mi'tâ» yâni çok hayırlı, çok vergili adam ve seyyid, yâni efendi adam ve nehir mânâsınadır ve cennette mahsus bir nehr adıdır ki cennetin bütün ırmakları ondan teşaub eder. Sûre-i Kevser bunu işrab eder.» Şu halde kelimenin yalnız iştikakına nazaran lügatteki esas mefhumu mülâhaza olunur ve i'ta ve ihsan edildiği haber verilen şeyin de hayırlı güzel bir şey olması lâzım geleceği, bahusus i'ta edenin Allah Teâlâ olması ve bunun i'tası şan-ı azemetle beyan buyurulması, Kelâm-ı Rabbanî'de Kevser namiyle yad olunmasından da bunun, hakikaten Allah Teâlâ indinde sâbit, yâni ebedî ve nâmütenâhî bir kesret ifade ettiği de düşünülürse, bundan ilk anlaşılacak açık mefhum, «hayr-i kesir» yâni çok pek çok hayır de-

---

Buhle: Cimrilik **Saykal:** Cila yapan alet. Parlatan, kılıç bileyen. **Teşavb:** Şubelenme, ayrılıp kol kol olma. Çatallaşma, kısımlara ayrılma.

mek olacağında şübhe edilmez. Ancak bunun masadak i'tibariyle ne olduğuna ve lisan-i dînde daha hususî bir mânâsı olup olmadığına gelince bu hususta Müfessirînin türlü beyanatına tesadüf olunur ki, Tahrîr'de yirmi altı kavle kadar sayılmıştır. Bunlar içinde en mâruf olanlardan bir kaçını olsun söylememiz icab eder.

BİRİNCİSİ: Bir çok tefsirlerde selef ve halefce meşhur ve müstefîz olan mânâ Kevser, cennette bir nehrin ism-i mahsusu olmasıdır. Zira yukarıda da geçtiği üzere bu mânâ Hazret-i Peygamber'den sahih olarak rivayet edilmiştir: *«Kevser, Rabbimin cennette bana verdiği bir nehir.»* Bâzı rivayetlerde: «Bir havzıdır ki, hayr-i kesîr ondadır. Ümmetim Kıyamet günü varıp ondan içecekler. Evanîsi (kabları) yıldızlar adedincedir. İçlerinden kul olur, halecan ile çekilir atılır. «Ya Rabbi, o benim ümmetimdendir» derim. «Bilmezsin, senin ardından o neler yaptı!» buyurulur.» Meâlinde olan hadîste hayr-i kesir mefhumu da, tasrih olunarak cennette bir nehir veya havuz olduğu bilhassa beyan buyurulmuştur. İmam Ahmed ibn Hanbel, Buhari ve Müslim ve İbn Mâce ve Neseî ve İbn Cerîr ve daha diğerleri, bu nehrin târifi hakkında: *«Kenarları mücevvef inci kubbeleri, içinden miski ezfer çıkar, sütten daha beyaz, baldan daha tatlı, arz-u tûlü Meşrık ve Mağrib arası kadar, derinliği yetmiş bin yıllık, ondan içen bir daha susamaz, ondan abdest alan ebeden perişan olmaz. Benim ahdimi bozan; benim Ehl-i Beytimi katl eden ondan içmez."* gibi vasıflarla Enes'ten, Hazret-i Aişe'den, İbn Ömer'den, İbn Abbas'dan müteaddid hadîsler rivayet eylemişlerdir, Bir çok hadîslerde de: «havuz» vârid olduğu mâlûmdur. Bundan dolayı ikisinden murad bir midir? Havuz, nehrin menbaı veya munsabbı gibi midir? Yoksa ayrı mıdır? diye bahs edilmiştir. Meşhuru Havz, maşherdedir, bâzıları Mîzan'dan ve Sırat'tan evveldir demişler. Diğer bâzıları da, onlardan sonra cennetin kapısına yakın ve ümmet-i Muhammed'den Ehl-i cennetin aralarındaki hukuku halâllaşmak için habs olunacakları yerde olduğunu söylemişlerdir. Âlûsî, der ki: «Buna göre Havuz, tebdil olunacak arzda demek olur. Kazî Zekeriyya, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'nin, biri Sırat'tan evvel, biri de Sırat'tan sonra olmak üzere iki Havz'ı olup ikisine de Kevser denildiğini nakl eylemekle beraber sahihi, Havz'ın Sırat'tan sonra ve Kevser'in cennette olduğunu ve onun munsabbı olduğu için Havz'a da, Kevser denilmiş bulunduğunu söylemiştir.» Ve yine Âlûsî'nin beyanına göre denilmiştir ki: «Bu Havz, mânâsına Kevser, Aleyhisselâtü vesselâm'ın zikr olunan nehir

---

Masadak: Bir sözü veya hükmü tastik eden husus. **Esfer:**Güzel kokulu şey. **Meşrik:** Güneş doğacak cihet **Munsabb:** Bir denize veya nehire dökülen.

gibi havassından değildir, belki sair Enbiya aleyhimüssalâtü vesselâm hazaratının da havuzları vardır. Ümmetlerinin mü'minleri ona vürud edeceklerdir.[1] Nitekim Tirmizî hadîsinde: إن لكل نبي حوضا وأنهم يتباهون أيهم أكثر واردة وإني أرجوا أن أكون أكثرهم واردة *«Her Peygamberin bir havzı vardır ve hep onlar, hangisinin vâridesi daha çok diye tebâhî ederler ve ben, muhakkak onların en çok vâridelisi olacağımı umarım.»* (Tirmizi: Kıyamet-14) buyurmuştur ki, bu hadîs, Tirmizî'nin dediği gibi Hasen, garîbdir. Onun için Bu havuzlara iman ve i'tikad vâcib değildir. Fakat Aleyhissalâtü vesselâm'ın havzuna dair olan hadîsler tevatüre yakın derecede meşhur olduğu için Ehl-i Sünnet indinde ona iman vâcib olduğu, akaid kitablarında mezkûrdur. Maamafih Mu'tezile'den ona imanın vücubuna kail olmayanlar vardır. Şübhesiz ki, bu Sûre mucebince Resulullah'a Kevser'in i'ta edilmiş olduğuna imanın bilittifak vâcib olduğunda söz yoksa da, onun bir nehir veya havz olmasına i'tikad sahih olmakla beraber vacibdir denemez. Zira daha diğer kaviller de vardır. Şöyle ki:

İKİNCİSİ: İkrime'den mervi olduğu üzere şeref-i Nübüvvettir. Zira Nübüvvet, dâreynin hayırlarını hem dünya, hem Dîn saadetini müstelzim umumî riyaseti câmi' ve binaenaleyh ibtidâen ata-ı Rahmanî, hem de intihâen ata-ı Rahîmiyi hâiz hayr-ı kesîrdir. ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا (*"Hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir."* Bakara-2/269) diye hayr-i kesîr olduğu beyan buyurulan hikmetin en yüksek derecesidir. Râzî'nin tafsîl ettiği vech ile, çünkü Rububiyyet'ten sonra ikinci mertebedir. Onun için, من يطع الرسول فقد أطاع الله (*"Kim Resule itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."* Nisâ-4/80) buyurulmuştu. İmanın bir rüknü olmuştur ve Mârifetullah esasının gusnu gibidir. Zira Nübüvvete mârifet için evvelâ Allah Teâlâ'nın zatına, ilmine, kudretine hikmetine mârifet tekaddüm etmek lâzımdır. Nübüvvet'e mârifet hasıl olunca da ondan semi', basar ve bazılarının kavlince sıfat-ı haberiyye ve vicdaniyye gibi sair sıfatlara mârifet müstefad olur. Gerçi Nübüvvet, sair Enbiya'ya da verilmiştir, fakat Hâtemü'n-Nebiyyîn olan Peygamberimiz, bu yüksek menkabeden hazz-u nasîbi hepsinden çoktur. O, hepsinden evvel zikredilmiş, hepsinden sonra ba's buyurulmuştur. Bütün sekaleyne meb'ustur. Bütün Enbiya'dan evvel haşr oluna-

---

Tebahi: Övünmek, tefahur. **Müstelzim:** Lüzumlu, gerektiren, mucib ve sebep bais olan. Bir şeyin lüzumunu deruhte eden. **İntihaen:** Eğilme, dayanma yaslanma. **Tebatür:** Ani olarak zihne girme. Hadis olmak, barışmak öğretmek. **Tekaddüm:** Geçmiş bulunma öne geçme, ilerleme, birine gelmesi muhtemel bir zararın def'i için evvelceden iş'ar ve tenbih eylemek. **Müstefad:** Anlaşılıp istihraç olunan, kazanılmış olan istifade edilmiş, mana, mefhum.

[1] Ma'lum ki vürud, bir menbea su içmeğe gitmek, sudur da içip dönmektir.

cak, dînine nesih vârid olmayacaktır. Onun huluk-ı azîmi ve fezâili add-ü ihsa olunabilmekten efzundur. Râzî burada mâlûm olan sair Peygamberlerin mu'çizatiyle, O'nun mu'cizeleri arasında hulâseten bir mukayese yürüttükten sonra demiştir ki: «Allah Teâlâ, O'nu istıfa buyurduğu kullarına, takdim edip, وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ ... (*"Ve unutma o peygamberlerden misaklarını aldığımız vakti; Hele senden ve Nuh'tan."* Ahzâb-33/7) buyurmuş ve O'na böyle bir risalet vermiş olduğu için câizdir ki, o risalete Kevser tesmiye ederek, اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ buyurmuştur.» Şu halde Kevser'i, peygamber'in fezâil-i kesîresi, ahlâkı azîmesi, her hayrı câmi' olan Kur'ân, Tevhid, İslâm, ilim ve hikmet diye tefsir eden kaviller dahi bütün mu'cizat-ı Muhammediyye'ye işareti tezammun eden Nübüvvet ve Risalet-i Muhammediyye'nin levaziminde dahil olur. Bunların her birinin de hayr-i kesîr olduğunda şübhe olmadığı için Kevser, bunların ayrı ayrı her biriyle de bir itlâk-ı şer'î olmuştur. Risalet-i Muhammediyye'nin havâssından olan makam-ı Mahmud'u da bu miyanda zikretmek iktiza eder. Nitekim bir takım Müfessirîn de, bunu söylemişlerdir. Evvelki Sûrede dîni tekzib edenlere mukabil olarak mülâhaza edilince burada Kevser'den, hayr-i kesîrden zihne ilk tebâdür eden mânâ bilhassa: İslâm,yahud Kur'ân yâhud bütün mu'cizatiyle «Rahmeten lil'âlemîn» olan Risalet-i Muhammediyye olur. Bunların her biri cennet nehirlerinin menbaı olan bir nehrin feyzi cereyanı ile temsil de oluna bilir. Bundan maada;

ÜÇÜNCÜSÜ: Ümmetinin ulemasıdır, hakikaten ilmen ve ahlâkan verese-i Enbiya olan ulema, hayr-i kesirdir. O vahiy men'beından feyz alarak Resulullah'ın zikrini ihya, dîninin âsârını, şer'-u hulkunun mealimini neşr için ümmete hayr-ü fazîlet tâlim etmek itibariyle cennette rıdvan menbaından akan Kevser nehrine benzerler. Enbiya, mârifetullah usulünde müttefık olup da şeriatte muhtelif olarak halkın salâhı için Rahmet-i İlâhiyye nâşirleri olduğu gibi ulema-i ümmet de, kalbleri Tevhid-i hak ve vicdanları ahlâk-ı Muhammedî üzere rıdvan neş'esiyle şer'-i Muhammedî'nin usulünde müttefik ve ahval ve zamana göre furu' ve cüz'iyyatında muhtelif olarak halka rahmet neşrederler. Yine Râzî, der ki: «Bunda fazîlet iki vech iledir. Birisi, rivayet olunduğu üzere Kıyamet günü her Peygamber getirilir, ümmeti de ardınca gelir. Nice Peygamber ma'iyyetinde bir iki kişi gelir, bu ümmetin ulemasından her bir âlim de getirilir. Bir çoğunun

---

Fezail: Faziletler. **Add:** Kuvvet, salabet. **İhsa:** Yanlız bir ilim ve sanat dalıyla meşgul olup, o hususta ihtisas yapıp terakki etme, husyelerini çıkarma, iğdiş etme... **İstifa:** Afvını, azlini, bağışlanmasını istemek. **Mealim:** Dini inançlara, itikadlara dair meseleler. **Naşir:** Neşreden, yayan bir müellifin eserini bastırıp çıkartan, editör.

ardınca binlerle kişi de gelerek hepsi Resulullah'ın nezdinde toplanırlar. Öyle ki, bâzı ulemanın tabi'leri, diğer Peygamberlerden birinin tabiinden kesretli olur. İkincisi, ulema, vahiyden me'huz olan nususa ittiba' etmeleri haysiyyetiyle musîbdirler. Kitab-ı mahfuz ve mazbut olan bu ümmetin uleması, bütün himmet ve cehdlerini sarf edip meşakkatler çekerek yaptıkları istinbat ve ictihadda da musîbdirler. Bâzıları hata etmiş olsalar bile onlar dahi ibtida, hüsnüniyyetle hakkı arayıp cehdlerini sarf ettiklerinden dolayı me'curdurlar.» İsabet eden on sevaba nâil olursa, sarf-ı cehd edip de hata edenin bir sevaba nail olacağı bir hadîs-i şerîfte beyan olunmuştur. Fakat hakkı aramayıp da ictihad namına heva ve isteklerine tabi' olanların ilim haysiyyetiyle hareket etmemiş olduklarından dolayı bu hayır ve fazîletten hâric ehli heva olduklarını ise, ihtara hacet yoktur. Maamafih bu mânâ da ilm-ü hikmet mânâsı tahtında mülâhaza olunabilir.

DÖRDÜNCÜSÜ: Etba' ve eşya'ının kesretidir. Allah Teâlâ, O'na o kadar çok hayırlı Ashab ve etba' ihsan buyurmuştur ki, Sûre-i Vakı'a'da geçtiği üzere ehl-i cenetin nısfından ziyadesi O'nun ümmetinden, olacağı sahih hadîslerle va'd-ü tebşir olunmuştur. Râzî'nin zikrettiği vech ile şu meâlde rivayet olunan bir hadîs-i şerîf ile de istidlâl edilmiştir. Aleyhissalâtü vesselam, buyurmuştur ki: ***«Ben, İbrahim Halîlullah'ın duası ve İsa'nın tebşir eylediğiyim, Kıyamet günü «makbulü'ş-şefâ'a»'yım. O vakıt ben, bütün Peygamberlerle beraber bulunurken bize, insanlardan bir ümmet zuhur edecek. Hepimiz onlara gözlerimizi dikeceğiz. Her Peygamber, onların kendi ümmeti olmasını arzu edecek. Göreceğiz ki, abdest asârından alınları ve elleri, ayakları parlıyor.*** غُرٌّ مُحَجَّلُونَ مِنْ اٰثَارِ الْوُضُوءِ ***görünce ben diyeceğim ki: Kâ'benin Rabbi hakkı için bunlar, benim ümmetim.» Derken onlar, hesabsız olarak cennete girecekler. Sonra bize, evvelkilerin iki misli kadar diğer bir ümmet daha zâhir olacak. Yine gözlerimizi dikeceğiz. Her Peygamber onların kendi ümmeti olmasını arzu edecek, göreceğiz ki, abdest asârından alınları ve elleri, ayakları parlıyor ben, yine: «Kâ'benin Rabbi hakkı için bunlar, benim ümmetim» diyeceğim. Onlar da, hesabsız olarak cennete girecekler. Sonra bize o refi' olunanların üç misli ref'olunacak. Yine gözlerimizi dikeceğiz"*** deyip birincilerde ve ikincilerde anlattığı gibi söyledikten sonra Resulullah buyurmuştur ki: لَيَدْخُلَنَّ ثَلَاثُ فِرَقٍ مِنْ اُمَّتِى الْجَنَّةَ قَبْلَ اَنْ يَدْخُلَهَا اَحَدٌ مِنَ النَّاسِ ***«Nastan hiç kimse girmeden evvel benim ümmetimden üç fırka muhakkak ve muhakkak cennete girecektir.»*** Aleyhissalâtü ves-

---

Mehuz: Ahzolunmuş, çıkarılmış, alınmış, ödünç olarak başka bir yerden alınmış. **Musib:** İsabetli, yanılmayan, doğru. Resul-i Ekrem'in (S.A.V.) isimlerinden biridir. **Me'cur:** Karşılık almaya mükafeten hak kazanmış kimse. Kiraya verilen. **Refi:** Yüksek, bülend, ali, yüce.

selâmın: تَنَاكَحُوا تَنَاسَلُوا تَكْثُرُوا فَانِّى اُبَاهِى بِكُمُ الْاُمَمَ يَوْمَ الْقِيمَةِ وَلَوْ بِالسِّقْطِ *"Nikâhlanınız, tenasül ediniz, çoğalınız. Çünkü Kıyamet günü ben sizinle ümmetlere mübâhât edeceğim, hattâ bir sıkıt ile bile.»* buyurmuş olduğu hadîs de mâlûmdur. Sıkıt gibi henüz mükellefiyyet haddine ermemiş olanlarla bile mübâhât edecek olan Peygamber'in öyle cemm-i gafîr olan Ümmetin kesretiyle ne kadar şad olacağını teemmül etmeli, bu da pek büyük bir nimet olmak hasebiyle bunu ihtar siyakında da: اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ buyurulması dahi elbette güzeldir. Ve bu mânâda ulema dahi dahil olur.

BEŞİNCİSİ: Hazret-i Peygamber'in evlâdlarının kesretidir. Bu Sûrenin nüzulü, Aleyhissalâtü vesselâm'ın oğlunun vefatı üzerine O'na ebter diye şematet etmeğe kalkışan düşmanlarını redd için olması sebebiyle bilhassa bu mânâ ile tebşir dahi pek mütenasbdir. Yani «düşmanların zannettiği gibi senin oğullarının lihikmetin vefatiyle neslin kesilecek değil, bil'akis sana mürur-i zaman ile kesilip tükenmeyecek çok pek çok nesil vereceğiz» demek olur ki, hakikaten de öyle olmuştur. Maamafih bu mânâyı üçüncü âyetten anlamak daha açık olur. Bunlardan başka daha bâzı niam ve fezâil zikrolunmuştur. Fakat bütün bu mânâlar söylenmekle beraber Müfessirlerin çoğu «hayr-i kesîr» mânâsında israr etmişlerdir. Çünkü asıl lügaten mefhum olan en şumullü mânâ odur. Diğerlerine Kevser itlâkı, hep bu hayr-i kesîr mefhumu i'tibariyledir. Bunda, dünyevî, uhrevî tasavvur olunabilen ve henüz tasavvur olunamayan her hayr-i kesîr de dahil olabilir. İbn Cerîr ve İbn Asakir bunu, Mücahid'den rivayet etmiş oldukları gibi Said ibn Cübeyr'den, ibn Abbas'dan meşhur olan da budur. Buharî ve İbn Cerîr ve Hâkim Ebu Bişr tarikiyle Said ibn Cübeyr'den İbn Abbas radıyallahü anhüma'dan şöyle rivayet eylemişlerdir: «Kevser, Allah Teâlâ'nın O'na, yâni Resulüne i'ta buyurduğu hayırdır» dedi. Ebu Bişr: «Ben, Saide: «Birçok kimseler, o cennette bir nehirdir diyorlar» dedim. «Cennetteki nehir, Allah Teâlâ'nın O'na ata buyurduğu hayırdandır» cevabını verdi diye de izah eylemiştir. Ve bu cevab, aynen İbn Abbas'ın kendisinden de nakledilmiştir.

Şimdi burada şöyle bir sual hatıra gelebilir: Kevser'in cennette bir nehir olduğu hakkındaki hadîsler sahih ve hattâ selef ve halefte tevâtüre yakın bir derecede meşhur ve müstefîz iken doğrudan doğru Resulullah'dan sâbit olan bu tefsîre karşı diğer mânâ ve ihtimallerden bahsetmek nasıl câiz olur? Ve bunca Müfessirler böyle müteaddid kavillere nasıl zâhib olurlar?

Buna cevab, hayr-i kesîr mefhumunun kat'iyyet ve şumuluyla beraber

---

Şematet: Kuru gürültü, şamata. **Mürur-i zaman:** Zamanın geçmesi. **Niam:** İyilikler, yiyecekler, nimetler, hidayetler. **Fezail:** Faziletler. **Müstefiz:** Münteşir, açılmış, yayılmış.

hadîslerin bir misal ile tefsir olması ihtimalidir. Şöyle ki: Hadîsin birinde, فِيهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ denilmesinden de anlaşıldığı üzere hayr-i kesîr mânâsı lâfzın esaslı mefhumu olduğu ve âyette «الْكَوْثَرَ» 'in lâm-ı ahde haml olunduğu takdirde dahi bu mefhumun sübutunda tereddüde mahal olmadığı gibi hadîslerin de mutlak olan i'tayı yalnız âhirete tahsîs mânâsına olmayıp kevserin yalnız, akl ile bilinmesi kabil olmayan ve ancak müşahede ve Nübüvvet haberiyle biline bilecek olan en mühim bir misâli ile tefsîr kabilinden olması muhtemil bulunduğu ve binaenaleyh mefhumu tefsîr ederken Kur'ân'ın açık olan ıtlak ve şumulünü dahi muhafaza ederek tefsîr eylemek her şübheden sâlim olacağı cihetle Müfessirîn zikrolunan ve yalnız taraf-ı Risalet'ten ayrıca beyan ile bilinebilecek olan nehir ve havz hadîsleriyle beraber lâfzın mâkul olan bütün ihtimalâtını dahi mülâhaza ve tefekkür ettirmek üzere hayr-i kesîr mefhumu üzerinde diğer bir çok misâllerini de tefsîr siyakında zikretmeği vâzife bilmişler ve söylenen kavillerin hepsi de âyetin mazmununda dahil ve diğer edille ve karâin ile de müeyyed bulunduğu için bu babda yekdiğerini hata ve dalâle dahi nisbet eylememişler. Ancak rivayeten zâhir olan hadîsler vechiyle hayr-i kesîrin menbaı olan cennette bir nehr-i mahsus diye mi? Yoksa dirayeten zâhir olup bir çok misâllerle izah edilebilecek olan mutlâka hayr-i kesîr mefhumu ile mi? Tefsir etmek daha sahih ve daha evlâ olacağında ihtilâf eylemişlerdir. Nitekim İbn Abbasın da nehir hadîsini söylemekle beraber Said ibn Cübeyr'den rivayet olunduğu vech ile, «o da, hayr-i kesîrdendir.» demiş olması nehir tefsirini misâl ile tefsir telâkkî etmiş olduklarını gösterir. Onun için bütün tefsirlerin hasılı iki vech üzerinde hulâsa edilir. Birisi, cennette bir nehir ki, hayr-i kesîr ondadır. Birisi de, mutlâka hayr-i kesîr. Bundan dolayıdır ki, Râgıb, «Müferadat»'ında bu iki mânâyı tesbit ederek şöyle der: إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ «O cennette bir nehirdir ki, enhâr-ı cennet ondan teşaub eder denildi. Bir de O, o hayr-i azîmdir ki, Allah Teâlâ onu, Peygamberi sallâllahü aleyhi vesellem Hazretleri'ne i'ta kılmıştır, denildi. Sehî adama da kevser denilir ve birşey son derece kesretle çoğaldığı vakit de, تَكَوْثَرَ الشَّيْءُ » denilir.

Evvelki sûrede geçtiği gibi dîni tekzib edenlere tam mukabil olmak üzere, Allah Teâlâ'nın hisler, akıllar mâverâsında hazine-i gaybından cereyan eder nice gizli asâr-ı celâl ve cemali muhakkak olduğuna iman eden sırf dîn neş'esiyle, sırrî bir zevk ile mülâhaza edilince ehadis-i şerifenin temsil ve tasviri gibi cennette bir nehir olması daha derin ve daha zevkli, daha mânâlıdır. Bununla

---

Muhtemil: Perhiz, yapan, ihtimen eden. **Teşaub:** Şubelenme, ayrılıp kol kol olma. **Mâvera:** Bir şeyin gerisinde arkasında veya ötesinde bulunanlar.

ebedî, kudsî bütün hayır gayelerinin menbaı rıdvandan nâmütenahî feyiz cereyaniyle tecelliyâtı sırrıyesi hakikat-ı Muhammediyye'de zuhur edeceği misâlî surette anlaşılacağından başka, o nehrin kendisine Mi'rac'ta gösterildiği ve onun üzerine Sidre-i Müntehâ refî' olunarak eser-i azîm müşahede ettirildiği, yâni فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى (*"İki yay kadar veya daha yakın."* Necm-53/9) sırrı tecelli ettiği de bu hadîslerde haber verilmiş olduğundan bu mânâda, اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى (*"O dem ki o sidreyi bürüyen bürüyordu. Göz ne şaştı ne aştı, vallahi gördü Rabbının ayatından en büyüğünü gördü."* Necm-53/16-18) mazmunlariyle bilhassa Mi'rac'a dahi işaret edilmiş olur. O halde buna mukaddime ve vesiyle olarak verilmiş olan sâir ataya-yı Rabbaniyye'ye delâlet ise, evleviyyetle sâbit olacağı ve onlar mefhumı lügavî ile zâhiren de anlaşılabileceği cihetle Resulûllah, hassaten nehr-i mezkûru ihbar ile iktifa buyurmuş demektir. Lâkin yalnız sırrî bir zevk ile değil de, herkes için daha vâzıh olmak üzere aklî bir zevk ve nazarla mülâhaza edildiği surette yine hadîs-i şerifin işaret eylediği vech ile mutlâka «hayr-i kesîr» mefhumuyla tefsir etmek daha açık ve şumullu ve umumun tefekkür edebilmesi i'tibariyle daha fâideli olduğu da zâhirdir. Bu surette Din-i İslâm, وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (*"Hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir."* Bakara-2/269) buyurulan hikmet, وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Ve seni sade âlemine rahmet olarak göndermişizdir."* Enbiya-21/107) buyurulan Nübüvvet ve Risalet-i Muhammediyye, bahusus Kur'ân, Kur'ân'ın ihtiva ettiği bütün hayr-ü fezâil, ezcümle süver-i Kur'âniyye'de, عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا (*"Yakındır ki rabbın seni bir makamı mahmuda ba'sede."* İsra-17/79) اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (*"Hakikat senin üzerinde onun fazlı pek büyük bulunuyor."* İsrâ-17/87) وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ (*"Ve herhalde büyük bir ahlak üzerindesin."* Kalem-68/4) وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى (*"Ve ileride Rabbın sana atâ edecek öyle atâ edecek ki rızaya ereceksin."* Duhâ-93/5) gibi âyetlerde Resulûllah'a bilhassa bahş ve va'd buyurulduğu beyan olunan dünyevî, uhrevî bilcümle ataya ve füyuzât-ı İlâhiyye, şer'inin bekası, ümmetinin uleması, hayırlı etba' ve eşyaının, nesl-ü evlâdının kesreti, Mi'rac'da mazhar olduğu mevahib, nihayet şefaati, cennetteki nehr-i mahsusu ilh... hep hayr-i kesîr mefhumunda dahil misal ve mâsadakı olarak mülâhaza ve tafsîl olunur.

Böyle bir mefhum, biri daha ziyade mâsadak ifade eden bu iki tefsîr ile

---

Ataya: Bahşişler, ihsanlar, lütûflar. **Füyuzât:** Feyizler, inayetler, füyuzlar, manevi tecelliler. **Mazhar:** Sahip olma, nail olma şereflenme. **Mevahib:** Hibe olunan şey, karşılıksız verilenler, ihsanlar, bahşişler. **Masadak:** Bir sözü veya hükmü tasdik eden husus «söylenildiği gibi, denildiği şekilde, doğru sadık olduğu gibi muvafıktır, mutabıktır tıpkısı» gibi manalara gelir.

Kevser kelimesi lisan-ı şeri'de vasfiyyetten ismiyyete nakl olunarak Dîn-i İslâm ve Nübüvvet-i Muhammediyye'nin dünyevî ve uhrevî füyuzât-ı ledünniyyesinin ismi olmuştur.

Sûre-i Tevbe'de: فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِيلٌ (*"Fakat o dünya hayatın zevki ahiretin yanında ancak pek az bir şey."* Tevbe-9/38) buyurulduğu üzere mâlûm ki, dünya hayat mata'ı, âhirete nazaran kalîl, pek az bir şeydir. Çünkü fânîdir, geçicidir. Mütenâhîdir. Allah Teâlâ'nın Kevser buyurduğu ata ise, çok pek çok demek olduğu için geçici dünya mata' ve servetinden ibaret olmayıp âhirette ve Allah indinde çok ebedâ kesilmez, tükenmez «ata-ı gayr-i meczuz» olduğu gerek Kevser lâfzının müeddâsı ve gerek «ve'd-Duhâ»'da geçen وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى (*"Ve herhalde sonu senin için önünden daha hayırlı."* Duhâ-93/4) hükmünün muktezası olarak anlaşılmak lâzım geleceği gibi Sûrenin âhirinde de bunun aslâ kesilmeyeceği ayrıca tensis olunmuştur. Ve işte Kevser'in bilhassa cennette bir nehr olduğunu Resulûllah'ın beyanı da dünyevî olan cihetlere ehemmiyyet vermeyip asıl uhrevî olan bu ciheti tasrihan tefsir olmuştur. Şu halde «ve'd-Duhâ» Sûresinde, وَلَسَوْفَ يُعْط۪يكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى (*"Ve ileride Rabbın sana atâ edecek öyle atâ edecek ki rizaya ereceksin."* Duhâ-93/5) diye istikbal sigasiyle va'd buyurulmuş olan atâ burada daha kuvvetli ve daha kesretli olmak üzere اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ diye mazî sigası ve Kevser lâfziyle ifade buyurulmuştur. Bu ise onun, dünya da iken tehakkuk etmiş emr-i vaki' olduğunu iş'ar eder. O halde en çok ve en mühim kısmı âhirette tehakkuk edecek olan bu atanın böyle ifade edilmiş olmasının nüktesini düşünmek iktiza eder. Zira bu, اَعْطَيْنَا fiili, ya ihbar, ya inşâdır. İhbar olduğuna göre mazîde verilmiş bir i'tayı haber vermiş olur. Hibe ve temlik akidlerinde olduğu gibi bir inşa ifade ettiğine göre de filhâl bir i'tayı icab ve inşa etmiş olur ve usulce mâlûm olduğu üzere bu gibi akidlerde kullanılan mazî sigaları lügaten bil'ibare ihbara mevzu' olmakla beraber şer'an da biliktiza inşaya delâlet eylediklerinden dolayı doğrusu burada ihbar ile beraber inşa dahi vardır. Fakat i'tanın, temlikin mazîde veya halde tehakkuk etmiş olmasından mu'tanın tenâhîsi ve inkıtaı lâzım geleceği zann edilmemeli. İ'tanın müteallakı kendi mahiyyetine göre mülâhaza edilmelidir. Gerçi «teberrüat, kabz ile tamam olur» kaidesine göre i'tanın tamam olması, mu'tanın tamamen vücûda çıkarılarak teslîmine mütevakkıf ise de, âhiret naîmi namütenahî olduğu için

---

Müveddâsı: Mana, anlam, mefhum, kavram, eda olunmuş. **Temlik:** Mal sahibi etmek, birine mülkü kazandırmak, sahib etmek. **Filhal:** Şimdi, hemen, bu halde, hadd-i zatında. **Teberrüat:** Pak ve temiz, halis ve helal olmak. **Kabz:** Tutmak, ele almak, kavramak, almak, tahsil etmek teslim almak.

Kevser'in istikbaldeki bütün cereyaniyle filhâl tamamının vücûda çıkarılarak teslîmi ihtimalden harictir. Bundan dolayı Müfessirin burada, mazî ile tâbirin nüktesinde bir kaç vecih söylemişlerdir: 1) Bâzıları istikbalde vukuun tehakkukuna binâen mazî ile tâbir olunduğunu söylemişlerdir. Bu, وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى (*"Ve ileride Rabbın sana atâ edecek öyle atâ edecek ki rizaya ereceksin."* Duhâ-93/5) gibi istikbalde bir va'din tehakkukunu ifade ederse de mazîde veya halde bir inşa ifade etmeyeceği cihetle hilâf-ı zâhirdir. 2) Denilmiştir ki, bunda, i'tanın büyüklüğüne ve icrası geri bırakılmayıp emr-i mer'î olduğuna işaret edilmiştir. Bunu şu iki vecih izah eder. 3) Zaman mânâsı maksud olmayarak bu i'tanın ezelde mükadder bir hükm-ü Rabbanî olduğu ve Allah Teâlâ'nın iğna ve is'ad yâhud ifkar ve işka ile hüküm ve takdiri hâdis olmayıp ezelî buluduğunu iş'ardır.

4) Bir şeyin aslını, menbaını, esbab ve illetini vermek ve onun bütün istıkbaldeki furu' ve netaici ve zevaid-ü semeratı ile tamamını vermektir. Nitekim bir bağçeyi hibe ve teslim, onun senelerce husule gelecek hasılâtının da temlikini itmam etmiş olacağı gibi, bir evin anahtarını teslim de, o evi teslim demektir. Bu vech ile dünyevî hayırların esbabını bahş etmek, dünya hayırlarını bahş etmek olacağı gibi dünyada uhrevî hayırların esbabını bahş etmek de, âhiret hayırlarını bahşetmek olur. İşte Kevser'i bahşetmek, böyle evvel-ü âhiri sırr ve gayb âleminde bulunan hayr-i kesîri bütün menabii ile bahşetmektir. O, hakikat-ı Muhammediyye'ye ezelde takdir olunarak i'ta emri ile verilmiş, bu Sûrenin nüzulü esnasında bilfiil verilmiş bulunan mevhûbat-ı Rabbaniyye ile de ileride ona terettübü mukadder olan füyuzat-ı ilâhiyyenin esbabı verilmiş olmak haysiyyetiyle istikbalde cereyan edecek olanların hepsi de halde temsil ettirilerek verilmiş, takdir-i ezelî hükmünce ilerisinin kesilmeyeceği de teahhüd olunmuştur. Kevser'i, cennet nehirlerinin menbaı olan bir nehir diye târif de, bunu anlatır. Çünkü Kur'ân'da cennet nimetlerinin cereyanı, لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا (*"Onlara altından ırmaklar akar cennetler var ebediyyen içlerinde kalmak üzere onlar."* Mâide- 5/119) diye nehirlerle anlatıldığı gibi Sûre-i Muhammed de, müttekîlere va'd olunan cennet naîminin cereyanları ve zevk-u lezzetleri, مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا اَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ ... (*"Korunanlara vadolunan cennetin temsili: Onda ırmaklar var bir sudan ki bozulması yok, ırmaklar var bir südden ki tadı değişmez, irmaklar*

İğna: Ganileştirmek, zengin etmek. **İs'ad:** Mes'ud etmek, mübarek eylemek, iane yardım etmek. **İfkar:** Fakir düşürme fakirleştirme. Hayvanı kiraya verme. **İşka:** Şikayet ettirme, intikam olma öç alma. **Sırr:** El ayasında ve alında olan hatlar.

var bir şaraptan ki içenlere lezzet, ırmaklar var bil baldan ki safi süzme." Muhammed-47/15) âyetinde bozulmaz su nehirleri, ve tadı değişmez süt nehirleri ve içenlere lezzet şarab nehirleri ve süzme bal nehirleri ile temsil olunduğu mâlûmdur. Onun için Kevser'in cennette Peygamber'e verilmiş bir nehir olarak kendisine Mi'rac'da gösterildiğinin beyan olunması ve sütten daha beyaz, baldan daha tatlı ve tînetinden misk-i ezfer çıkar, ilh... gibi vasıflarla ta'rif ve tavsif olunması ve ümmetinin Kıyamet günü ona vürud edip içeceklerinin haber verilmesi de gösterir ki, o süt ve bal cennet nehirlerinin temsilidir. Ve kevser onların hepsinden hoş ve üstün olarak Peygamber'e mahsus menbaı olup müttakîlere mev'ud cennet ırmaklarının ondan tefeccür edeceği Sûre-i Muhammed âyeti uslûbu üzere ve ona işareten bir beyan olduğundan gaflet edilmemek iktiza eyler. Binaenaleyh evvelki Sûrelerden sonra Sûre-i Mâ'unu müteakıb mazî sigasiyle إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ buyurulmasında ezelden bir ihbar, halde bir inşa, namütenahî istikbal için de bir teahhüd mahiyyetinde Resulûllah'a ve ümmetine hakikat-ı Muhammediyye hassasından olmak üzere tebşir üstüne tebşir olarak şu mânâlar var demektir: Ya Muhammed, Biz, Rabbü'l-âlemîn seni vücûde getirmezden mukaddem sana bütün saadetin sebeblerini, hayr menba'larını mahz-ı ata ve ihsan olarak takdir ve tehyie edip önceden verdik. Seni, bu yüksek fıtratla vücûda getirip yetişdirdikten, sen okumazken اِقْرَأْ emriyle suhuf-ı mutaahhereyi okuttuktan ve sen hakk ruhuyla onların hakkını ifa ve şükrünü eda etmek üzere dîn ve ubudiyyet ile hayra iştigale başladıktan sonra onlara terettüb ettireceğimiz ve o menba'lardan akıtmasını ezelden takdir ve teahhüd eylediğimiz dünyevî, Uhrevî netâic ve semerat, ecr-ü mesûbat, hayr-ü berekât da şimdiden senin olmuştur. Tekzîb edenlerin tekzîbine rağmen sana, o yüksek fıtratı, nimetlerimizin Sırat-ı müstekîmi olan dîni, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"Onu her dinin üstüne çıkarmak için."* Saf-61/9) her dîne üstün olacak olan hak Tevhid dînini, إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din, İslâmdır."* Al-i İmran-3/19) olan İslâm'ı, وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (*"Hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir."* Bakara-2/269) buyurulan hikmeti رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Âlemine rahmet."* Enbiya-21/107) olan risaleti ve İns-ü cinnin bir mislini getiremiyeceği hüdâ, nur, Kitab-ı mübîn olan وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (*"Her halde Biz onu muhafaza da edeceğiz."* Hıcr-15/9) mucebince hıfzı teahhüd buyurulan Kur'ân'ı, onun mutezamın olduğu

---

Mesubat: İyiliğe karşı Allah (cc) tarafından verilen mükafatlar. **Tîne:** Balçık, hilkat, yaratılış. **Ezfer:** Güzel kokulu şey. **Tefeccür:** Yerden su kaynayıp akma. **Tehyie:** Hazırlama, hazırlanma. **Mutahhera:** Temizlenmiş, kirleri giderilmiş. **Terettüb:** Sıralanmak, gerekmek, lazım gelmek. **Mutezammın:** Kavrayan, içine alan.

va'd-ü va'îdi ile rahmet-ü rıdvanı, huluk-ı azîmi, velhasıl evvel-ü âhiri hamd olan hakikat-ı Muhammediyye'ye takdir ve tahsîs buyurulan fezâil-i kesîre ve beyyinât-ı vefîreyi bahşetmekle sana, dünya ve âhiretin hayr-i kesîri ve cennet nehirlerinin menbaı olan Kevser, ata kılınmış bulunuyor. Bir atâ ki, hem en hoş, hem gayet çok, veren mu'tîsi de bütün âlemlerin Rahman, Rahim Rabbi, seni Mi'rac'a çıkaran, sana, وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى (*"Ve herhalde sonu senin için önündnen daha hayırlı. Ve ileride Rabbın sana atâ edecek öyle atâ edecek ki rizaya ereceksin."* Duhâ-93/4-5) buyuran, اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (*"Şerh etmedik mi senin için bağrını."* İnşirah-94/1) buyuran, اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ (*"Oku O kerimine nihayet olmayan Rabbındır."* Alâk-96/3) buyuran sana Kadir gecesini veren ve daha sen dünyaya gelirken Beyt'i yıkmak üzere gelmiş Ashab-ı fîl'i o acîb keyfiyyette def-ü perişan edip seni yetiştiren Azîmü'ş-şan Rabbin. Emîn ol ki, senin hayr-ü feyzin, berekâtın kesilmek ihtimali yoktur. Ardınca Enbiya veresesi olan ulema, hayırlı ümmet, hayırlı zürriyyet ve evlâd gibi pek çok Ashab ve etba' gelecek, onlar da senden feyz alarak âhirette, o makam-ı Mahmud'da senin maiyyetinde Liva-i hamd altında o Kevser'in bütün lezzetlerden daha tatlı daha hoş olan kesilmez, tükenmez cereyanından mütenaim ve mütelezziz olacaktır. Onun için şimdi bu kevser atiyyesinin şükrünü eda etmek üzere فَصَلِّ **haydi namaz kıl.** Fâ, sebebiyyetle önündeki emirlerin makabline terettübünü ifade içindir. Çünkü atâ ehemmiyyeti nisbetinde şükr-ü tâatı, şükür لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ (*"Celalim hakkı için şükrederseniz elbette size artırırım."* İbrahim-14/7) hükmünce ziyadeye istihkakı iktiza eylediği cihetle kevser atiyyesi bu emirlerin ekmel surette ifasını icab eyler. Kevser mefhumu, Kur'ân'da mezkûr olan hayırların hepsine şâmil olmak i'tibariyle de bu terettüb yukarıda geçen Sûrelerin mecmuuna ve en sonunda Sûre-i Mâun'a bir hulâsa halinde terettübü dahi tezammun eyler.

Binaenaleyh şöyle demek olur: Hal böyle olduğundan, yâni sana o Kevser'i bahşettiğimizden dolayı o nisbette çok şükretmek üzere ibadet ve hayr ile iştigal et de, o فَلْيَعْبُدُوا emrini dinlemeyenlerin, dîni tekzîb'edenlerin, ve namazlarından yanılanların hilâfına olarak evvelâ namaz kıl, namaza devam et. Çünkü namaz, kalben ve lisanen ve bütün a'za-i beden ile yapılan şükrün aksamını câmi' ve ta'zîmin aksası demek olan ibadetin başı, dînin direği, gönüllerin Likaullah'a bir nevi' visali olarak hayatın bütün cereyaniyle Allah'ın büyüklüğünü, celâl ve cemaliyle kudret ve eltafının azemetini duymak ve ona göre Hakkullah'a ve hu-

Liva: Sancak, âlem. **Likaullah:** (Ka uzun okunur) Allaha kavuşmak, kıyamet günü, cennette Allah'ı görmek. **Eltaf:** Lütuflar, muameleler, iyilikler.

kuk-ı ibade müteallık müşkilâtı yenmek üzere, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ (*"Ey o bütün iman edenler! Sabr-ü salat ile yardım isteyin."* Bakara-2/153) mantukunca Allah'dan istiane ile ruha kuvvet almaktır. Onun içindir ki, bunu bilenler, namazdan aldıkları zevk-u huzuru dünyada hiç bir şeyde bulamazlar. وَلَذِكْرُ اللّٰهِ أَكْبَرُ (*"Ve herhalde Allah'ın zikri enbüyük iştir."* Ankebut-29/45), أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (*"Evet Allah'ın zikriyledir ki kalbler yatışır."* Ra'd-13/28) dır. Ve onun içindir ki, Resulullah: وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلٰوةِ demiştir. Namazı böyle bir zevk ile kılmak ise, kalbi her garazdan tecrid ederek ibadet ancak Allah'ın hakkı bulunduğunu ve Allah'dan başkasına açıktan veya gizliden ma'budluk hissası verip de gönlü ona takarak ibadet ve kulluk etmenin o hakka tecavüz ve Allah'ın hürr yarattığı, Allah'dan başka kimsenin sırrına vâkıf olamayacağı insanlık vicdanını fânîlere kendi eliyle teslim edip de azâb-ı elîme sokmak «zulm-i azîm» olan şirk olduğunu bilmek ve binaenaleyh her işinde Allah'ı rızasına tekarrüb için gönlünü yalnız onu yaratan, o allâmü'lguyub olan, ne kahr-u gadabına, ne de eltaf-ü atâsına payan olmayan Allahu zülcelâle teslim ederek lika-i hakkın zevk-ı vahdetini selâmet-i vicdan ile duymağa mütevakkıftır ki kevserin bir mânâsı olan ve إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ buyurulan İslâm'ın asıl mânâsı da, bu ihlâs ile Tevhiddir. Namazı böyle ihlâs ile Allah'a yüz tutarak mahza şükr-ü ta'zîm ile Allah'a tekarrüb için kılmayanlar, şirk, riya karıştıranlar, Allah'ın hakkını vermek istemeyenler, evvelki Sûrede geçtiği üzere namazlarından yanılmış olurlar. Ondan dolayı namazın ve bütün ibadetlerin ruhu demek olan bu nokta bilhassa tasrih olunarak buyuruluyor ki, لِرَبِّكَ **Rabbin için kıl.** «lâm» الْحَمْدُ لِلّٰهِ 'de olduğu gibi istihkak veya ihtisas içindir. Yalnız Rabbinin hakkı olarak, bilhassa Rabbine yüz tutarak Tevhid ve ihlâs ile kıl, demek olur. Başta azamet nunu ve mütekellim zamiriyle إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ buyurulmuşken burada, لَنَا denilmeyip yine Peygamber'e hitab olan zamire muzaf Rabb ism-i mahsusuyla hassaten rububiyyet tasrih olunarak لِرَبِّكَ diye zamirden zâhire iltifatta da birçok nükteler vardır. Bu evvelâ, mütekellim zamirini izah ile mu'tînin vahdetini beyandır. Saniyen: Emrin haysiyyetini beyandır. Yâni emr, rububiyyetin hakkı ve malikiyyetle hükm-ü terbiyenin muktezası olduğu ifade eder. Bu emir, sade verilmiş olan atadan dolayı değil, Rabbine memlûkiyyet ve merbutiyyetle hükm-ü terbiyenin muktezası olarak ileride daha ziyade gaye-i kemale yürüyen bir nisbet-i ihtisas ile mahza ibadet ve ubudiyyet için sıdk-u sadakatla ifa olunmayı ve binaenaleyh her hususta Rabbinin rızasını arayarak ona lâyık olan her hayrı, emri mahsus olmadan bile yapmağa amade bulunmayı icab eder. Çünkü tekarrübün kemali yalnız ferâizle

---

İstihkak: Kazanılan şey. **İhtisas:** Kendine mahsus kılmak.

değil, daha ziyade nevâfil iledir.

Salisen: Bu izafet muhatab hakkında ahd ile mâlûm bir nisbeti ihtisas ile bir rububiyyet-i mahsusayı ve muhatabın ubudiyyet-i hassasını ifade eder ki, bunda da ayrıca bir izharı tekrim ve şeref-i mahsus ile emrin ekmel surette ifasına bir sevk-u tergib vardır. İşte namazın bütün bu mülâhazalarla mahza rububiyyet hakkı olarak Allah için hulûs-ı niyyet ile kılınması lüzumunu anlatmak üzere «salli» emri istihkak veya ihtisas «lâmiyle» لِرَبِّكَ kaydıyla takyid buyurulmuştur. Bundan dolayı bunun hasılını, فَاشْتَغِلْ بِالْعُبُودِيَّةِ خَالِصًا لِوَجْهِ رَبِّكَ الْكَرِيمِ خِلَافًا لِلْمُشْرِكِينَ وَالْمُكَذِّبِينَ وَالْمُرَائِيِّينَ diye ifade etmişlerdir ki, şöyle demek olur: O halde sen, o müşriklerin, mükezziblerin, müraîlerin hilâfına olarak O, seni yetiştiren, sana o Kevser'i veren ve her emrine sahib olup bilhassa kendisine şerifi ihtisas ile daha ziyade tekrim edecek olan Kerîm Rabbinin rızası için O'na halîs olarak ubudiyyet ile iştigal et, O'nun için ihlâs ile namaz kıl, وَانْحَرْ ve **nahır yap.** Namaz kılmakla beraber kurban da kes. Mâunu men'edenlerin hilâfına fedakârlık ederek kıymetli, canlı mallardan, bahusus deve gibi iri bedenlerden mahza Rabbinin namına hayr için boğazlayıver de, وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ (*"Kanaatkârlıya ve isteyene it'am da edin."* Hacc-22/36) وَاَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ (*"Ve yoksulu, fakiri doyurun."* Hacc-22/28) buyurulduğu üzere muhtaclara yedir, fiilen tahdisi nimet ile Rabbinin kerem-ü atâsını duyur, bayram yap. Bu «venhar» emri, «salli» emri üzerine mâtuf olduğu için «lirabbike» kaydı bunda da cârîdir. «Salli lirabbike, venhar lirabbike» meâlindedir. İkisinin de Allah için hulûs-ı niyyet ile yapılmasını emr eder. Allah için olmayan namaz, namaz olmayacağı gibi, Allah için kesilmeyen de kurban olmaz. Kurban olmak şöyle dursun, Allah'ın ismi anılmayıp amden terk olunan veya Allah'dan başkasının ismi çağırılarak kesilenler, مَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ (*"Allah'tan başkasının namına boğazlanan..."* Maide-5/3) olduğu için zebiha bile olmaz, meyte gibi yenmesi haram olur. Vav da cemi' için olduğundan tâkib veya terahîden eamm olarak bu iki emrin ihlâs ile mutlâka cem'ini ifade eder. Baştaki «فَ» 'nın terettüb ifade etmesi, nahrin de şükr olarak atâya terettübünü iktiza ederse de, salâttan teahhurüne mani' olmadığı cihetle hemen onu tâkib etmesi de iktiza etmez. Öyle olsaydı «fenhar» buyurulurdu. Maamafih mümkün olduğu kadar tesriinde nedibden de hâlî olmaz. Bir nahır günü mâruf olduğuna göre de, ona masruf olması tebadür eyler. Kelâmın siyakı

Tekrim: Hürmet ve tazim göstermek ve görmek. **Sevk-u:** Önüne katıp sürmek, ileri sürmek. **Tergib:** Şevklendirmek, ümitlendirme, rağbet verdirme, isteklendirme. **Zebiha:** Boğazlanmış veya kesilecek hayvan. **Meyte:** Hayvan leşi. **Terahi:** İşte gayretsizlik, gevşeklik, ihmal uzaklaşma. **Eamm:** Pek şumullü daha umumi ve geniş. **Nedbe:** Yara izi **Tebadür:** Ani olarak zihne girmek hadis almak, barışmak, öğretmek.

da, Vavın mutlak cemi' mânâsı üzerinde bu iki emrin cem'idir. Mâunu men'edenlere tekabülü de bu iki emrin cem'iyledir: Hem namaz kılmak, hem nahır yapmak. Ihlâs ile namaz, şükrün kalbî, lisanî, bedenî her nev'ini cami' olmakla beraber malî ibadeti müştemil olmadığından sade namazla iktifa olunmayıp onunla beraber malî fedakârlıkla kurban keserek hayır yapmak dahi emr olunmuş ve bu suretle Sûre-i Saffat'ta geçtiği vechiyle Hazret-i İbrahim'in Sünneti olarak cereyan edegelen Kurban Bayramına da işaret buyurulmuştur. Şunu da unutmamak lâzım gelir ki, kurban kesmek, zekât ve sadaka-i fıtır vermekten daha fazla bir fedakarlık ifade eden bir ibadettir. Onun için bunda da kudret şart olmakla beraber, zekât kadar kudret-i müyessire de şart değildir.

Lâfızdan zâhir olduğu gibi yukarıki Sûrede delâlet eder ki, bu salli emri namaz demek olan salâttandır. Tasliyeden ve sade dua mânâsından değildir. Bu salâttan murad, hangi namaz olduğu hakkında bir kaç kavil vardır. 1) Ebu Müslim, salât-i mektûbe, yâni farz namazlar olmasını tercih eylemiştir. İbn Cerir ve İbn Münzir bunu İbn Abbas'dan da rivayet eylemişlerdir. Emrin vücub ifade etmesi, bunda zâhir gibi görünürse de, bu bir emirden bütün farz namazlarının vücubunu, yâni farziyyetini anlamak zâhir değildir. Onların farzıyyeti, bu emr ile değil, اقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ (*"Güneşin kaymasından gecenin kararmasına kadar namazı güzel kıl."* İsrâ-17/78) اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا (*"Çünkü namaz mü'minler üzerine muayyen vakitlerle yazılı bir farz bulunuyor."* Nisâ-4/103) gibi diğer bir çok emirler ve âyetlerle sâbittir. Bundan evvel de Resulûllah, namaz kılıyordu. Onun için bu mânâyı anlatmak isteyen Müfessirîn bunu, اَقِمِ الصَّلٰوةَ gibi salâta devam et diye tefsir eylemişlerdir ki, vücub nefsi salâta değil, devamına müteveccih olmuş olur. Devam da, esasen me'murün bih olduğundan bu emir bir te'kidden ibaret kalmış bulunur ki, bu da, hilâf-ı zâhir demektir. Meğer ki, bu Sûre de Mi'rac'ta nâzil olmuş bulunsun da, o zaman beş vakit namaz farz kılınırken bu emir de verilmiş bulunsun.

2) Farzlara da, nevafîle de şamil cins-i salât denilmiştir. Çokları, bunu tercih eylemişlerdir. Bu mânâ da yalnız emrin nedbe hamliyle anlaşılmaz. Bunun vechi şöyle mülâhaza olunabilir: Emir vücub ifade ediyorsa da burada, hükmün asıl mehattı لِرَبِّكَ kaydı olduğu için vücubun asıl müteallakı salât ve nahrin kendileri değil de, Allah için olmaları kaydıdır. Bu ise, şöyle demek olur: Gerek farz ve gerek nafîle kılacağın namazları hulûs-i niyyet ile Allah için kıl, mutlâka namaz cinsinden hangisi olursa olsun yalnız Allah için olarak bilhassa niyet ile kılınması şarttır, farzdır. Yoksa namaz olmaz, kurban da böyledir. Kurban kes-

---

Mehattı: Menzil, konak.

mek, farz olmasa bile kesilince Allah için kesilmesi farz olur. Bu surette de nefs-i salâtın ve nahrin vücubu mes'elesi bu ayetten başka delillere âid olmuş olur. Bu mânâyı tercih etmek isteyen Müfessirîn de buna, اِجْعَلْ صَلَاتَكَ وَنَحْرَكَ لِلّٰهِ وَحْدَهُ خِلَافًا لِلْمُشْرِكِينَ وَالْمُرَائِينَ "Namazını ve kurbanını yalnız Allah için yap, müşriklerin mürâîlerin hilâfına olarak sen, ancak Rabbine tahsîs et." Çünkü müşrikler, putlara tapar ve putlar için kurban keserlerdi. Müraîler de, halka gösteriş için kılarlar. Bu mânânın esas i'tibariyle doğru olduğunda, yâni لِرَبِّكَ 'den bu mânâ anlaşıldığında şübhe yok ise de, mes'ele bundan ibaret görünmüyor. Burada kevser atiyyesine müterettib olarak Allah için namazla beraber nahrin ve nahr ile müterafık bir namazın dahi Peygamber'e vücubu tebâdür ediyor. Yâni emrin vücubu yalnız lirabbike kaydına değil, o kayd ile meşrut olarak mukayyede dahi müteveccih olmak zâhirdir, Mâunu men'edenlere tekabülü ve onu müteakib zikri de buna bir karînedir. Bu ise, bütün namazların Allah için kılınması lüzumunu anlatmakla beraber bilhassa bir şükür namazı ile bir kurbanın vücubunu da ifade eder. Onun için, 3) bir kısım Müfessirînde demişlerdir ki: Bu namazdan murad, Bayram namazı, nahırdan murad da, dahaya, yâni kurban Bayramında kesilen kurbanların nahrıdır. Bundan başka, 4) Mücahid, Ata ve İkrime'den mervi olduğu üzere bir kısım Müfessirîn de, bu namazdan murad, Bayram sabahı Müzdelifede kılınan sabah namazı, nahırdan murad da, Mina'da kesilen kurbanlar olduğunu söylemişlerdir. Lâkin bu Sûrenin nüzulü Mekkî olduğuna göre, bu iki mânânın tahsisi de müşkildir Zira Mekke'de iken Bayram namazı kılındığı mâlûm değildir. Bunun Bayram namazı olduğunu söyleyenler, Medenî olmasına meyl etmişlerdir. Hattâ Said ibn Cübeyr'den bu âyetin Hüdeybiye'de nâzil olduğuna ve Resûlullah'ın Adhâ hutbesini irad edip, iki rek'at namaz kıldıktan sonra kurbanları kestiğine dair bir rivayet de vardır. Ve bununla namazın, kurbanı kesmeye takdimi vâcib olduğuna istidlâl edenler de olmuştur. İki def'a nüzule kail olanlar da, buna istinad etmek istemiştir. Bu surette Kevser, اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (*"Elhak biz sana bir fehti mübîn açtık."* Fetih-48/1) mazmunu üzere Hüdeybiye sulhüne bir işareti de tezammun etmiş olur. Fakat Mekkiyyet'in şöhreti karşısında bu rivayetin de sıhhati tesbit edilememiştir. Mekke'de iken, Haccın farziyyeti dahi sâbit olmadığından dördüncü kavildeki tahsîs da cay-ı nazardır. Şu halde bütün bu kavillerin mecmuuna nazaran en doğrusu şu neticeye gelmek olur: Burada evvelâ Kevser kendisine verilen Hazret-i Peygambe-

---

Meşrut: Şartlı, şart ile bağlı. **Mukayyed:** Kayıtlı, serbest olmıyan. Sınırlı, bağlı, deftere geçmiş, kayd edilmiş olan, bağlanmış. **Tekabülü:** Karşılıklı olma, bir şeyin karşılığı olma, yüzleşme, karşılık olma.

rin hususıyyeti mevzu-ı bahistir. Bu âyet ile sâbit olan vücub, Peygamber'e mahsustur, O'nun havassındandır. Bunun bilhassa bir şükr-ü sürur namazı ve münkirlere rağmen atâ-ı Rabbanîyi izhar ile tahdîsi nimet için halka ve bahusus muhtac olanlara Fîsebîlillah bir ziyafet ve ikram olmak üzere kurban kesmek ile de müterafık bir namaz olmasına nazaran Bayram namazlarına ve bahusus Hacc'da bulunmayanlar hakkında Kurban Bayramı namazına esas olan bir namaz olmak üzere daha Mekke'de iken Peygamber'e vâcib kılınmış olması iktiza eyler ki, buna da, en yakışan kuşluk namazı olmasıdır. Filvaki' Resulûllah'a beş vakit namazdan fazla olarak Teheccüd ve Duhâ namazlarının da yazılı namazlardan olarak vâcib olduğu mâlûmdur. «Venhar» emriyle de bunun Hacc günleri olan nahır günleriyle daha ziyade bir alâkası bulunduğu anlaşılır. Bu suretle bunda farz namazlara devam ve hattâ nâfileye de teşvik mânâsı bulunmakla beraber şükür ve ibadet için sade onlarla iktifa olunmaması ve hattâ yalnız cins-i salât gibi bedenî ibadetlerle de kalınmayıp kurban kesmek suretiyle malî fedakârlıklarda dahi bulunulması ve böyle bütün ibadetlerin, قُلْ اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (*"Benim de: Cidden namazım, ibadetlerim, hayatım, mematım hep rabbül'âlemin olan Allah içindir. Şerikî yoktur onun, ben bununla emrolundum ve ben müsliminin evveliyim."* En'âm-6/162-163) mazmunu üzere münhasıren Allah için yapılması hak İslâm Dinînin, Kevser atiyyesinin icabı olduğuna delâlet de açıktır. Onun için Resulûllah Mekke'de iken dahi bu minval üzere hareket etmiş, beş vakit farz namazlardan maada daha diğer namazlar kılmağa müvazabet eylemiş, ezcümle Vitir ve Duhâ namazlarına da kendi hakkında mektubattan olarak müvazabet kılmış, Hacc farz değil iken de, nahır günlerinde ve onun haricinde kurbanlar da kesmiştir. Ve demek ki, kurbanı keserken kuşluk veya bilhassa bir şükür namazı da kılmıştır. Sonra da Medîne'de ümmet için Zilhicce'nin onuncu nahır günü Kurban Bayramı namaz ve kurbanı meşru' kılınmıştır. Fakat ümmet için bu namaz ve kurbanın sübut ve takriri doğrudan doğruya bu âyet ile değil, Medîne'de Peygamber'in emr-ü Sünnetiyle vaki' olmuştur. Gerçi Peygamber'e ittibaın vücubuna binaen ona olan «venhar» emriyle ümmetin nisabe mâlik olanlarına dahi udhiyyenin vücubuna istidlâl olunabilir ve Medîne'de nüzulüne kail olanlar, buna zâhib olmuşlar ise de, Usul-i Fıkıhta beyan olunduğu üzere Peygamber'in havassından olan fiillerde ittibaın vücubu sâbit olmaz. Onun için burada şu hadîs-i şerîf ile de o istidlâle cevab verilmiştir. ثَلَاثٌ كُتِبَتْ عَلَيَّ وَلَمْ تُكْتَبْ عَلَيْكُمْ الضُّحٰى وَالْاَضْحِيَّةُ وَالْوِتْرُ *«üç şey benim üzerime yazıldı (yâni farz kılındı), sizin üzerinize*

Müterafik: Arkadaşlık eden, refakat eden, beraber bulunan. Bir arada, karışık, karışmış.

yazılmadı. Duha namazı, Udhiyye kurbanı, Vitir namazı» (Ahmed b. Hanbel: 1-231) Demek ki, Peygamber'e farz olduğu halde, ümmete farz olmayan şeyler vardır. Buradaki «salli, venhar» emirleri de böyle demektir.

Bunlar, ümmet hakkında başkaca bir emir veya nehîy bulunmadıkça olsa olsa Peygamber'in Sünneti olarak meşru' olur. Tâmime delâlet eder surette zannî bâzı delâilin iktiraniyle de şübheli delil ile sâbit mânâsına vâcib de olabilir. Nitekim vitir bu mânâ ile vâcib veya farz-ı amelidir denilir. Bayram namazı ve kurbanı da böyledir. Hidaye ve sair Fıkıh kitablarında Udhiyye'ye dair şu hadîslerle de istidlâl edilmiştir: İmam Ahmed ve İbn Mâce'nin rivayetleri üzere: مَنْ وَجَدَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ وَلَمْ يُضَحِّ فَلَا يَقْرَبَنَّ مُصَلَّانَا *«Maldan bir vus'at bulup da Udhiyye kurbanı kesmeyen bizim namazgâhımıza yaklaşmasın.»* (İbn Mâce: Edahi-2) Bir de şu emr-i Nebevî vardır: ضَحُّوا فَإِنَّهَا سُنَّةُ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ *«Uhdiyye kurbanı kesiniz. Çünkü o babanız İbrahim aleyhisselâm'ın Sünnetidir.»* (İbn Mâce: Edahi-3) Tirmizî'de: «Udhiyye vâcib midir?» diye bir adam ibn Ömer radıyallahü anhüma'dan sordu. Nüşarünileyh ضَحَّى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُسْلِمُونَ «Resulûllah sallâllahü aleyhi vesellem, Udhiyye kurbanı kesti, Müslümanlar da kesti.» dedi. Adam yine sualini tekrar etti. O da: «Anlamıyor musun? ضَحَّى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُسْلِمُونَ dedi. Tirmizî, der ki: «Bu hadîs hasendir, sahihtir, elyevm ehl-i ilim indinde amel bunun üzerinedir: Udhiyye vâcib değil (yâni farz değil), lâkin Resulûllah'ın Sünnetlerinden bir Sünnettir.» Yine Tirmizî'de İbn Ömer'den: «Resulûllah, Medîne'de on sene ikamet etti hep Udhiyye kurbanı yapıyordu». Berâ' ibn Azib'den: «Resulûllah sallallâhü aleyhi vesellem, bir nahır günü bize hutbede buyurdu ki: «Hiç biriniz namaz kılıncaya kadar zebh etmesin.» Bunun üzerine dayım kalktı. «Ya Resulallah, bugün et günü, bunda mekruh var mı, ben, ehlimi ve hânemin ehlini ve komşularını it'am için kurbanımı acele kesmiştim?» dedi. «Öyle ise, bir daha kes» buyurdu. «Ya Resulallah, yanımda bir anak-ı leben (bir süt oğlağı) var. İki et koyunundan daha hayırlıdır, onu keseyim mi?» dedi. «Evet, O, senin iki nesîkenin (yâni iki kurbanının) hayırlısıdır. Senden sonra bir cezea (çebîş) dahi kifayet etmez.» buyurdu.» Bu babda Câbir'den ve Cündeb'den ve Enes'ten ve Uveymir ibn Eş'ar'den ve İbn Ömer'den ve Ebî Zeyd-i Ensarî'den dahi rivayetler vardır. Bu hadîs, hasendir sahihtir, ekser ehl-i ilim indinde amel bunun üzerinedir. Mısır'da, yâni Cum'a ve Bayram namazları kılınan kasabada İmam, Bayram namazını kılıncaya kadar kurban kesilmemelidir. Bâzı ehl-i ilim de, Bayram namazı kılınmayan köy ehalisi için Fecrin tulûunda kesmeğe ruhsat olduğunu söylemiştir ki, İbn Mübârek'in kavlidir. Ve bütün ehl-i ilim keçinin cezeı, (Bir yaşını doldurmayan çebişi) kifayet etmez.

Fakat koyunun cezei kifayet eder demişlerdir. Ve koyunun cezei (toklu) altı yedi ayda olabilir. Bunlar gösteriyor ki, kurban Bayramı namazından sonra kurban kesmek Resulûllah'ın fiil ve emriyle sâbit olmuştur. O'na farz olmakla beraber ümmeti için farz kılınmamış, onun terk etmediği ve Bayram namazından evvel kesilmesini kâfi görmediği bir sünneti olarak tekarrür etmiştir. Böyle bir Sünnet ise, dînde şeâirden olarak tarikat-ı meslûke olmuş mânâsına bir sünnettir ki, farza yakındır. Bu gibilere kat'î farz mânâsına vacib denilmezse de terkinde, «mescidimize yaklaşmasin» gibi vâîd şübhesi bulunduğu takdirde Hanefî Fıkhında mâlûm olduğu üzere şübheli delîl ile sâbit mânâsına vâcib de ıtlâk olunur ki, şibhi farz demektir. Onun için İmam-ı A'zam'dan zâhiri rivayette vâcibdir. Diğerlerinin vâcib değil, demeleri ise, farz değil mânâsınadır. Bununla beraber vâcib veya Sünnet olan kurbanlar Udhiyye'ye mahsus da değildir. Nüzur, Hacc, nüsük ve şeâirinden olan kurbanların bir kısmı vâcib olduğu gibi Hacc ve nezir haricinde şükür ve tesadduk için akîka ve saire gibi Sünnet ve mendub olarak tetavvu' ve nevafil kabîlinden de kurbanlar kesilir ki, tafsîli Fıkıh kitablarında aranmalıdır.

Burada «venhar» emrinin esas mânâsına gelelim: Bu belliki nahırdan muştaktır. Nahır kelimesi de, isim ve masdar olarak kullanılır. İsim olan nahr: Göğsün boyun tarafına gelen boğaz çukuruna doğru gerdanlık yerine denir. Masdar olan nahr ise; Râgıb vesair ehl-i lügatin beyanına göre, aslında nahre isabet ettirmek, yâni vurmak veya dokunmak veya boğaz çukuruna bıçak sokmak suretiyle nahre rastlamak demektir. Deve ibtida oradan kesildiği için onda galib olmuştur. Bundan mutlâka zebh etmek, boğazlamak mânâsına da kullanılmıştır. İntihar da, bundan me'huzdur. Sûre-i Mâide'de geçtiği üzere mâlûm ki, zebh, lebbe denilen çene altından kesmekle de olur. «Venhar» emri de, bu masdar olan nahırdandır. Zâhir olan da boğazlamak mânâsına nahırdandır. Nahr ve zebh, mutlâka kurban için olmak lâzım gelmeyip mücerred etini yemek veya satmak için de olabilirse de, Zilhicce'nin onuncu günü olan kurban Bayramının üç gününe de kurban kesmek mânâsına, «nahr günleri» denilmek mütearef bulunduğu gibi burada sevk-ı kelâm şükür ve ibadet mânâsı üzerinde olduğu için de kurban mânâsı zâhirdir. Bundan dolayı namaz kıl, kurban kes de, kurban Bayramı yap mânâsına da olabilir. Fakat «venhar» emrinin mef'ulü zikr edilmemiş, neyin kurban edileceği tâyin olunmamıştır. Bu cihet, mücmeldir. Bu şöyle

---

Zebh: Kesme, boğazlama, kurban kesme. **Mesluke:** Kaynamış. **Şibhi:** Benzer, benziyen şey. **Nüsük:** Allah için ibadet etmek. **Şeair:** Adetler, islam işaretleri, islamlara ait kaideler. **Zebh:** Kesme.

demek olabilir: Nahr denilen ibadeti de yap, yâhud Rabbine kurban için boğazlanmak şanından olanları boğazla. Yâhud Nahr Bayramı yap, bunun hepsi de Allah için kurban kesmek mânâsına nahr fiilinde hulâsa edilir. Demek ki, bunda mefulün cinsini tâyin maksud olmayarak, yâhud ta'mime işaret olunarak Allah için hayır olmak üzere boğazlanmak şanından olan ehemmiyyeti hâiz herhangi bir kurbana iraka-i dem ile nefs-i fiilin ikaı matlûbdur. Arab'ın Örfünde nahır deve kesmekte galib olduğu ve Sûre-i Hacc'ta, وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (*"Hem o bedeneler, o gövdeli hayvanlar var â. Biz onları Allah şeairinden kıldık, sizin için onlarda hayır vardır, binaen aleyh ön ayaklarının biri bağlı olarak bir düzüye üzerlerine Allah'ın ismini anın, yanları yere yaslandığı vakit de onlardan yiyin, kanatlıya ve isteyene it'am edin, O böyle onları size musahhar kıldık ki şükür edesiniz."* Hacc-22/36) âyetindede bütün zikr olunduğu cihetle ekser Müfessirîn burada, nahrın boğazlamak mânâsına olduğunu göstermek için وَانْحَرِ الْبُدْنَ diye takdir ve tefsir eylemişlerdir. Maksad deveye hasır değil, en mârufiyle en büyüğüne işaret olarak bedeneleri, deve gibi iri gövdeli, ehemmiyyetli kurbanlıkları kes demek olduğunu anlatmaktır. Ebu Hayyan, «Bahir»'de der ki: «Nahrdan murad, hediy, nüsük, dahayâ nahridir. Cumhûr böyle demiştir. O vakit cihad yoktu, onun için salât ve nahr bu ikisiyle emr olunmuştur.»[1] Âlûsî de, ekseriyyetin dahâyâ nahrı murad olması üzerinde olduğunu söylemiştir. Hepsinin de maksadı, nahrın kurban kesmek mânâsına olduğunu anlatmaktır. Yoksa murad, yalnız deve kesmekten ibaret olduğunu söylemek değildir. Usul-i Fıkıh tâbirince söyleyecek olursak nahr, boğazlamak mânâsında zâhirdir. Fakat mef'uli hakkında mücmeldir. Ne gibi hayvanların bu kurban için kesilebileceği diğer delillerle beyana muhtacdır. Sûre-i En'âm'da ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ (*"Sekiz eş."* En'âm-6/143) buyurulan koyun, keçi, deve, sığır, erkek ve dişi en'âmın sekizinin de büyüklerinden Bayram kurbanı kesilebileceği Fıkıhta

---

Hediy: Cenab-ı Hakk'a, kusurunu afettirmek ricasıyla keffaret olarak kabede Harem-i şerife götürülen kurban. **Nüsuk:** Allah için ibadet etmek. **Dahaya:** Kurbanlık hayvanlar.

[1] Ebu Hayyan'ın burada cihadı zikri, şayan-ı dikkattir. Yokdu demesi, Cumhur kavli vechiyle Sûrenin Mekkî olmasına göredir. Medine'de olsaydı, bu Sûrede cihada işaret de bulunmak lâzım gelirdi. Çünkü Medîne'de, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ (*"Kıtal üzerinize yazıldı."* Bakara-2/216) nâzil olmuştur. Bu ise, diğer nahrlardan daha mühimdir, diye bir istidlâli Tezammun etmiş oluyor. Şu halde Medenî olduğuna kail olanların, burada cihada da bir işaret anlamaları iktiza eder. Buna, şu iki cevabdan birisi verilebilir. Birisi, nahrde buna da bir îma olduğu söylenebilir. Birisi de, sulhun seyidü'l-ahkâm olduğuna tenbih için bu Sûrede cihad emri zikr olunmadığı söylenebilir ki, Hudeybiye'den bahsedenler bunu söylemişler demektir. Teemmel!

tafsîl olunduğu üzere Sünnet-i Nebeviyye ile beyan olunmuştur. Nahır, devede daha mâruf olmakla beraber, diğerlerinin de nahır şanındandır. Bu itibar ile nahr, zebh mânâsına olmakla beraber kurbanın büyüklüğüne ve binaenaleyh gövdeli, kıymetli a'lâ cinsinden ekmel suretle kesilmesine i'tina, bir de Hacc ve kurban Bayramı gününün adı olmak münasebetiyle nahr gününe işaret için devede galib olan nahr lâfziyle ifade olunmuş demek olur. Ganem hakkında, لُحُومُهَا شِفَاءٌ hadîsi delâletiyle koyun eti daha şifalı olduğu için daha iyidir. Kemmiyyetçe değilse de keyfiyyetçe a'lâsıdır ve kurbanın en esaslı, en umumî nisabıdır. خَيْرُ الأُضْحِيَةِ الكَبْشُ *«Udhiyyenin en hayırlısı koçtur.»* (İbn Mace: Edahi-4) diye bir hadîs de vardır. Hadîs ve fıkıh kitablarında mezkûr olduğu üzere Resulûllah'ın udhiyyesinde boynuzlu güzel iki koçu, بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ diyerek ve ayağını boyunlarına koyarak kendi eliyle kestiği meşhurdur: ضَحَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَبْشَيْنِ أَمْلَحَيْنِ أَقْرَنَيْنِ ذَبَحَهُمَا بِيَدِهِ وَسَمَّى وَكَبَّرَ وَوَضَعَ رِجْلَهُ عَلَى صِفَاحِهِمَا Câbir radıyallahü anh'ten rivayet edildiği üzere de, demiştir ki: ***«Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem ile beraber musallâda edhâ amazında hâzır bulundum. Hutbesini bitirince minberden indi, bir koça vardı Resulullah, onu:*** بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ هَذَا عَنِّى وَعَمَّنْ لَمْ يُضَحِّ مِنْ أُمَّتِى ***«Bismillâhi vallahü ekber, bu benden ve ümmetimin kurban kesemeyenlerinden» diyerek kendi eliyle zebh etti.»*** (Müslim:Edahî-17) Deve ve sığır cinsi bedenelerin yedi kişiye kurban olabileceği de beyan buyurulmuştur. Bir kişi keserse, elbette daha büyük hayır ve sevab olur. Ancak bunların da yavruları kifayet etmez. Hacc ve Udhiyye kurbanlarından maada gerek nezir, yâni adak ve gerek adamadan sırf tetavvu' olarak tasadduk ve şükr için kesilecek sair kurbanlar ise, eti yenir her hayvandan ve her zaman kesilebilir. Binaenaleyh mutlak kurban, deve nahrine munsahır olmadığı gibi udhiyye ve Hacca aid nüsük ve keffaret kurbanları dahi deveye mahsus olmadığından venhar emri de, deveye mahsus değil, nahr günü tâbirinde olduğu gibi kurban zebh etmek mânâsına olmak muvafıktır. Bunu «nahr-i büdün» ile tefsir edenlerin muradı da, develere tahsis için değil, boğazlamak mânâsını anlatmak ve kurbanların bedenlilerine i'tinayı iş'ar etmek için olduğundan dolayı Ebu Hayyan ve Âlûsî de, Cumhur'un ve ekseriyyetin kavlini o vech ile hulâsa etmişlerdir. Ancak Âlûsî'nin beyanında udhiyyeye hasır, zâhirdir. ثَلاَثٌ كُتِبَتْ عَلَىَّ ... hadîsine muvafık olan da budur.

Cumhur kavlinin hilâfına gelince: İbn Ebi Hâtim'in rivayetine göre Ebü'l-Ahvas, «venhar» emrinin göğsünü Kıbleye tekabül ettir mânâsına istıkbal-i Kıble ile emr olunduğunu söylemiştir. Ferrâ da, buna zâhib olmuş ve te'vilinde şöyle demiştir. مَنَازِلُهُمْ تَتَنَاحَرُ «Menzilleri tenâhur eder» tâbirinde olduğu vech ile

Ganem: Koyun.

karşı karşıya tekabül mânâsına gelir. Şu beyt de, bu mânâdandır:

أبَا حَكَمٍ هَلْ أنْتَ عَمُّ مُجَالِدٍ   وَسَيِّدُ أهْلِ الأبْطَحِ المُتَنَاحِرِ

«Ey Ebâ Hakem, sen Mücalidin amucası ve mütenâhır, yâni nahır nahre göğüs göğüse karşılıklı dere ehalisinin, Mekke ehalisinin seyyidi misin?.»

El'ebtahıl'mütenâhır, göğüs göğüse karşılıklı dere demektir. Bu mânâdan nahr, Kıbleye istikbal mânâsını ifade edebilir. Filvaki' tenâhur lügatte intihar etmek ve boğazlaşmak mânâsına geldiği gibi göğse isabet ettirmek, göğüs göğse karşılaşmak mânâsından mecaz olarak evlerin ve dere kenarlarının karşılaşması gibi mutlâka tekabül mânâsına da gelebilir ise de, mâruf olan mânâyı bırakıp da, mecaz üstüne mecaz olarak Kıbleye istikbal mânâsını anlamağa kalkışmak, doğru olmaz. Nahrın da tenâhur mânâsına geldiği kabul edilecek olunca bundan göğüs göğse cihadı, mücahedeyi anlamak daha ziyade yakışırdı. Nüzulün Medenî olduğunu söyleyenlere göre bunda bir işkâl olmayacağı gibi Mekke'de de ileriye aid bir emr olabilirdi. Mutlak emir, fevri icab etmeyeceği gibi kurban hakkında da geçtiği vech ile vâv da terâhîye mani' olmazdı.

Bundan başka İbn Ebî Hâtim ve Hâkim ve İbn Merdûye ve Sünen'de Beyhakî, Hazret-i Ali kerremallahü vechehu'dan şöyle bir rivayette bulunmuşlardır: Demiş ki: «Bu إنَّا أعْطَيْنَاكَ الكَوْثَرَ Sûresi nâzil olduğunda Resulullah: ***«Rabbimin bana emr ettiği bu nahîre (yâni boğazlanacak) nedir?» diye Cibrîl aleyhisselâm'a sordu. O, dedi: «Nahîre değil, lâkin namaz için tahrîme yaptığında tekbir alırken ve rüku' ederken ellerini kaldırmanı sana emrediyor. Çünkü o bizim salâtımız ve yedi Semadaki Melâikenin salâtıdır ve her şeyin bir ziyneti vardır, namazın ziyneti de her tekbirde iki elini kaldırmaktır.»*** Lâkin Süyutî, bunun senedine zayıf demiş, İbn Kesîr: «Bu hadîs, cidden münkerdir» demiş. İbn Cevzî de, «Mevzuat»'ta saymıştır. İbn Cerîr, bir de Ebu Ca'fer [1] Hazretlerinden, «iftitah tekbirinde el kaldırmak» demiş olduğunu nakl eylemiş.Buhârî, Tarihinde ve Dârekutnî, «İfrad»'da yine Hazret-i Ali'den «namazda sağ elini sol bileğinin üzerine koy da sonra ikisini göğsüne koy» demiş olduğunu tahric etmişler. Ebü'ş-Şeyh ve «Sünen»'de Beyhakî, Enes'ten merfuan ve bâzıları İbn Abbas'dan da böyle rivayet eylemişler ise de, bunların da sıhhatı sâbit olamamıştır. Süyutî, Hazret-i Ali'den ikinci hadîsi İbn Ebî Hâtim'in ve Hâkim'in lâbe'se bih olan bir senedle tahric eylediklerini söylemiş, Dahhâk ile Süleyman-ı Teymî de, «namazdan sonra duada ellerini göğsüne kaldır» demiş oldukları da nakl edilmiştir. Bunlar, kurban kesmeğe iktidarı olmayanlar hakkında veya na-

[1] Ca'fer-i Sadık Hazretleri'nin pederi Muhammed Bâkır Hazretleri.

mazın adâbına müteallık bâzı rivayetler olabilirse de, nahrın mâlûm ve meşhur olan kurban kesmek mânâsını bırakıp âyeti bunlarla te'vile kalkışmak ve bu suretle «venhar» emrini de «salli» emrine idhal eylemeğe çalışmak, aslâ doğru olmaz. Bunların hepsi nihayet namaza aid şeylerdir. Sade bununla Sûre namaz kılmayanlara ve müra'îlik edenlere mukabil ihlâs ile namaz fazîletini emretmiş olursa da mâunu men'etmelerine mukabil Allah için halka muavenet olan bir hayır ve kerem fadl-ü fazîletini ihtiva etmiş olmaz. Bu da, Kevser atiyyesine mazheriyyet şerefinin şükrü esasiyle mütenasib olmaz. Nahrın kurban kesmekte mâruf olduğu ve Kur'ân'ın üslûbunda namaz emirlerinden sonra ekseriya zekât ve infak emirleri ve âyetleri zikroluna geldiği ve müşriklerin dualarını ve kurbanlarını putlar ve tağutlar namına yaptıkları da mülâhaza edilince bu emrin onlar hilâfına namazdan maada Allah için kurban keserek zekâttan dahi fazla bir fedakârlıkla kıymetli mallara kıyıp ibadullah'a hayır ve muavenette bulunmak, Kevser atiyyesine şükretmek üzere bedenen ve malen ibadet ve hayr ile iştigali emretmiş olması, en açık ve en esaslı mânâ olduğunda tereddüd edilmez. Bu esas tesbit edildikten sonra bundan mümkün ve muhtemil olabilen diğer bir takım işaretler daha anlamakta ise, zevk ve irfan için hacr yoktur. Bu vecihle işbu فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ (*"Sende Rabbın için namaz kıl ve kurban kesiver."* Kevser-108/2) âyeti, Sûre-i En'am'ın âhirindeki, قُلْ اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (*"Benim de: Cidden namazım, ibadetlerim, hayatım, mematım hep rabbül'âlemin olan Allah içindir. Şerikî yoktur onun, ben bununla emrolundum ve ben müsliminin evveliyim."* En'âm-6/162-163) âyetindeki emri ve Ve'd-Duha Sûresinin âhirindeki وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (*"Fakat Rabbının nimetini anlat da anlat."* Duhâ-93/11) emrinin, Kevser atiyyesine şükrâna olmak üzere fiilî bir izahını ifade eder. Bundan dolayı biz de, meâlde kurban kesmek tâbiriyle ifadeyi boğazla demekten daha muvafık bulduk. Ki tefsirinin hasılı şu olur: Sana, o Kevser'i verdiğimizden dolayı haydi sen Rabbinin atasına hem kalben, hem lisanen, hem bütün cevarihinle bedenen ve mâlen her vech ile şükr etmek üzere Rabbin için ihlâs ile namaz kıl, namaz kılmakla beraber kurban da kes, ona böyle Tevhid ve ihlâs ile fedâkârâne ibadet, ubudiyyet ve çok hayır işliyerek tahdîsi nimet et, Rabbinin sana olan atası kesilmek ihtimali yoktur. اِنَّ شَانِئَكَ **Doğrusu senin şâniin,** sana şeneânı olan, buğz, kin tutan, hınç besleyen herkim olursa olsun, هُوَ الْاَبْتَرُ **odur ancak ebter.** Güdük, ardı arkası kesilecek, nesl-ü nesebi, iyi adı, sanı kalmıyacak odur, sen değilsin ya Muhammed! Senin ardınca gelecek hayırlı zürriyyetin de, evlâdın gibi Etba' ve Ensarın sevgili

---

Hacr: Kısıtlama.

ümmetin de çoğalacak, dînin, kitabın, güzel adın, sanın feyz-u fadlın bâkî kalacak. Âhirete de beyana sığmaz, kesilmez tükenmez ecre ereceksin. Böyle Kevser'e, hayr-i kesîre buğz edenin, onu sevmeyenin hayırsız kalacağında ise şübhe yoktur.

ŞÂNİ: İşaret ettiğimiz vech ile, وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَىٰٓ أَلَّا تَعْدِلُوا (*"Ve sakın bir kavme buğzunuz size adaletsizliğe sevk etmesin."* Mâide-5/8) âyetinde geçtiği üzere buğz-u adâvet etmek, kin tutmak mânâsına şeneânden ism-i fâil olarak mubğız, buğz eden demektir. Anlaşılıyor ki, murad, buğz edip geçmiş olan değil, buğzunda devam ve ısrar edendir. Yâni zaman ve hudûs mânâsı değil, devam ve sübût mânâsı maksuddur. Onun için izafeti, lâfziyye değil, mâneviyyedir. Binaenaleyh bilahare tevbe edip imana gelenler, bu hükümden haric kalır. Ebter, uyubdan olduğu için ef'al-i tafdîl değil, sıfat-ı müşebbehedir. Müennesi betra gelir, kesiklik mânâsına betirden müştaktır. Binaenaleyh esas mefhumu kesik demek ise de, örfte kuyruk kesilmesinde şâyi' olmuştur. Onun için buyruğu kesik hayvana ebter denildiği gibi, kuyruğu kesik küçük ayın gibi yazılan hemze elife «ء» aynı betra tâbir olunur ki, Türkçede müzekkerine de, müennesine de güdük denilir. Kuyruk arkada olmak hasebiyle sonunda arkası olmayan, yâni zürriyyeti olmayan, kendinden sonra eseri kalmayan kimselere veya sonu gelmeyen, sonunda hayır olmayan ise de, istiare suretiyle ebter denilmiştir. كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ فِيهِ بِبِسْمِ اللهِ فَهُوَ أَبْتَرُ *«Ehemmiyyetli olan her hangi bir iş, Allah'ın ismiyle başlanmazsa o iş, ebterdir.»* (Feyzü'l-Kadir: 5/13) hadîsinde ebter, sonu gelmez, sonunda hayrı olmaz, nâkıs, güdük kalır demektir. Çünkü كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (*"O'nun vechinden başka herşey helaktedir."* Kasas-28/88)'dir. Daha sonra, ebter, hakîr-ü zelîl mânâsına da gelir. Burada هُوَ gerek zamiri fasıl ve gerek mübteda olsun «el-ebter» müsned-i mârife olduğu için cümle, kasr ifade ettiğinden dolayı ebterlik mefhumunu Peygamber'den külliyyen nefy ile O'na buğz edene hasrettiği cihetle ebter keliesinden anlaşılması muhtemil olabilen mânâların, noksanların hepsini Sahib-ı Kevser olan Resulullah'dan nefy ile O'na her buğz edene isbat etmek suretiyle sebeb-i nüzulde zikr olunduğu üzere ebter diyen şahsın muhakkak ebterliğini haber vermiş olmakla başta zürriyyetsizlik mânâsı olmak üzere muhtemil olan her mânâ bu kasırda dahil olmak lâzım gelir ki, bu şöyle demek olur: Ya Muhammed, sana kesilmek ihtimali olmayan Kevser verilmiş olduğu için sende hiç bir vech ile, hiç bir mânâ ile ebterlik, güdüklük ihtimali yoktur. Sana oğlunun vefatından dolayı ebter diyerek buğz-u sebb edenin kendisi her mânâsiyle ebterdi. Çünkü sana öyle buğz edenlerin hepsi hakîkatte mutlâka ebterdir. Onlar da, mutlak ebterlik mânâsı vardır.

İşte yukarıda beyan olunan tefsîrin şumulü kasrın bu mazmunundan müstefaddır. Bu suretle bunda bir taraftan Kevser'in, kesilmek ihtimali olmayan bir hayr-i kesîr olduğu tasrih edilmiş bulunuyor, bir taraftan da onun sahibine buğz edenlerin umumiyyetle ebterliği kübrâ makamında bir illet ve delil suretinde haber verilmekle ebter diyen kâfirin ebterliğini de bilhassa haber vermiş bulunuyor ki, buna, ilm-i bedî'de mezheb-i kelâmî tâbir olunur. Bundan dolayı bâzıları bunun As ibn Vâil veya Ebu Cehil veya Kureyş'ten bir cemaat veya Kâ'b ibn Eşref, her hangisi ise sebeb-i nüzul olan mâhud şahsa veya eşhasa mahsus olduğuna zâhib olmuşlarsa da, muştak üzere hüküm, muştakkun minhin illiyyetini ifade edeceğinden şâni' vasfiyle ifadesi zâhiren âmm olduğunu iş'ar eyler. Fil'vaki' Resulullah'a buğz etmiş olanlar, hep ebter olmuşlardır. Ya maddeten nesl-ü nesebî veya mânen hayr-u zikri kesilmiş, nihayet hakîr-ü zelîl olarak bednâm olup gitmişlerdir. Zürriyyeti, eseri bulunanların da evlâdlarından, eserlerinden hayr-u intifa'ları kalmamıştır. Çünkü onların neslinden salâh ile İslâm'a girmiş olanlardan kâfir atalarının dua ve istiğfar ve sair suretle intifa'ları kesilmiş, aralarında ismet münkati' olmuşlar. Bu evlâdlar hep Peygamber'in ümmet ve etbaı, mânevî evlâdı olmuşlar مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا اُولِي قُرْبٰى (*"Ne peygambere ne iman edenlere, akraba bile olsalar müşrikler için istiğfar etmek yoktur."* Tevbe-9/113) hükmüne tabi kalmışlardır. Salâhı, imanı olmayanların ise, zaten hayrı yoktur. Onlar, hayrü'l-halef olmazlar. Dua bile etseler, وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ (*"Kafirlerin duası hep bir dalal içindedir."* Ra'd-13/14) hükmünce hep dalâl içinde boşa gider, ölümlerinden sonra eserlerinin de İndallah, âhiret için kendilerine hiç bir hayr-u fâidesi olmaz, o azîm azâbdan kurtarmaz. اُولٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (*"Fakat onlar ahirette öyle olurlar ki kendilerine ateşten başka bir şey yoktur ve orada işledikleri bütün iyilikler heder olmuştur ve bütün yaptıkları boştur."* Hud-11/16) لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ (*"Ne azabları hafifletilir ne de kendilerine göz açtırılır."* Bakara-2/162)'dur. Bununla beraber şundan da gaflet edilmemek lâzım gelir ki, Peygamber'e şeneân ile buğz-u adavet, O'na iman etmemekten ibaret olan küfürden ehass, daha şiddetli bir küfürdür. Bunun fiilen izharı O'na fiilen harb i'lânı olacağı gibi kavlen izharı da, o mânâda olarak sebb-ü şetm olur. Bunun ise, Hak şerinde istihkakı harb ve katildir. Peygamber'e sırf dîninden dolayı adavet ederek ebter veya «münbetir sanevber / kesik çam» diye buğz-u şematet izhar eden şânii de, O'na öyle sebb ile küfr etmiş olduğundan,

---

İş'ar: Yazı ile haber vermek, anlatmak, bildirmek. **Bednam:** Kötü tanınmış, adı kötüye çıkmış. **İntifa-i:** Sönmek. **İstihak:** Kazanım.

«venhar» emrinden sonra tahkik ile beraber illiyyet de ifade eden إنّ ile ta'lil siyakında إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ buyurulmasında, O'na öyle sebb edenlerin önünde olmazsa, sonunda kesilmeğe müstehık olduklarına işaret ve hattâ sonlarında bir hayırları kalmayıp büsbütün bednâm olacaklarını ihtar, Resulullah'ın ise, onların zıddına olarak hayr-u feyzinin ve âsâr-u fadlının kesilmeyeceğini ihbar vardır. Bundan dolayı Resulullah'ın keder etmeyip de Rabbinin atasına şükr etmek üzere ibadet ve ubudiyyet ile iştigal ederek namaz kılıp, kurban kesmesi ve böyle hayr için fedakârlıkla tahdîsi nimet eylemesi emr olunmuştur.

O'na ebter diyen buğuzcu, O'nun erkek evlâdının vefatını behâne etmiş olduğundan dolayı burada Peygamber'in zürriyyetinin de kesilmeyeceği ilk evvel anlaşılması lâzım gelen bir mânâ olduğu için bundan kız evlâdı ve onların evlâdı ve evlâdının evlâdı da müteselsilen evlâddan, a'kabdan, zürriyetten olduğuna istidlâl edilmiştir. Bu da, doğrudur. Bununla beraber Resulullah'ın muteaddid erkek evlâdı da olmuş iken bunların muammer olmayıp da, O'nun zürriyyetinin yalnız kız evlâdlarından tekessür etmiş olmasının da, elbet bir mânâsı ve hikmeti olmak lâzım gelir. Bu da, Hatemü'n-Nebiyyîn olması ile izah edilmiştir. O'nun ruhanî kuvveti gibi, cismanî kuvvetinin de feyz-ü kemali tebeyyün ettirilmek üzere kendisine hem oğul, hem kız zürriyyetler de verilmiş, fakat şeref-i Nübüvvet kendisiyle hatm edildiği ve binaenaleyh, O'nun Dîni, Kitabı Kıyamete kadar bâkî olup kendisinden sonra Peygamber ba's olunmayacağı cihetle oğullarının bekaları halinde Nübüvvet'e mazhar edilmeleri, bu hikmete muvafık olmayacağı gibi Nübüvvetsiz olarak bekaları da tam mânâsiyle hayrü'l-halef olmalarına mani' ve şânlarına nakîsa olacağından onların mâsum olarak vefatları, hem kendi haklarında, hem de şân-ı Risalet hakkında daha hayırlı, daha kudsî olmuştur. Bundan başka bi'setinin umumiyyeti, dîninin intişarı ve ümmetinin tekessürü nokta-i nazarından bunun ümmet hakkında dahi hayr olduğunda ve bu suretle de Resulullah'ın, ümmetine üsve olması, kendisinin ecr-ü feyzını daha yükseltmiş bulunduğunda da tereddüde mahal yoktur. Zira oğullarının kendisinden sonra bekaları takdirinde Nübüvvet'e mazhar edilmeyince hiç olmazsa İmamet velâyetine vâris kılınmaları yakışırdı. Bu ise, İmamet velâyetini ehliyyetten ziyade neseb verasetine hasretmek olacağından bu inhisar da bi'set-i Muhammediyye'nin umumiyyetine, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"Onu her dinin üstüne çıkarmak için."* Saf-61/9) hikmetiyle gönderilen hüdâ ve Hak dîninin

---

Sebb-ü şetm: Sövmek, azarlamak. **Buğz-u şemalet:** Kuru gürültü, şamata. **Muammer:** Ömür sahibi, yaşayan. **İntişar:** Dağılmak, yayılmak, üremek. **Tebeyyün:** Açığa çıkma. **Üsve:** Misal olunacak insan.

gayesine إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَيكُمْ (*"Haberiniz olsun ki Allah yanında ekreminiz en takvalınızdır."* Hucurat-49)13) أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا (*"Emanetleri ehline veriniz."* Nisâ-4/58) هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ (*"O sizleri yeryüzünde halifeler kıldı."* Fâtır-35/39) لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (*"Sizi imtihana çekip şunu bildirmek için ki hanginiz amelce daha güzel"*Mülk-67/2) فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا (*"O halde durmayın,hayırlara yarış edin.nihayet hep dönümünüz Allah' a dır."*Maide-5/48)gibi fadl-ü fazîlet esaslariyle bütün âlemde zuhur ve intişarı hikmetlerine münafî bulunurdu. Bu inhisar maksud olmayınca da, bu yüzden ümmet için fitneye bir sebeb-i zâhirî olurdu. Kadınlar da ise, Nübüvvet ve İmamet kaziyyesi esasen varid olmadığı için kızları hakkında bu mahzurlar varid olmaz. Bu vech ile Resulullah'ın zürriyyetini kız evlâdından tefeyyuz ettirilip de, erkek evlâdının muammer olmamasının zâhir olan mâkul hikmet ve mânâsı, bu iki sebebde hulâsa edilebilir: Kendisinden sonra Nübüvvet olmaması, İmamet ve velâyetin de veraset-i nesebiyyeye hasr edilmemesi. Yoksa câhiliyyenin zann ettiği gibi oğulların vefatiyle zürriyyetin büsbütün münkati' olacağı ve kız evlâdının evlâdı, evlâd ve zürriyyetinden ma'dud olmayacağı için değildir. Ve belliki bu son âyet gaybe taalluk eden ihbarı da müştemildir.

İşte şân-ı Muhammedî'yi Kevser'le anlatan ve ezher cihet şükr-ü mahmidetle namaz kılıp kurban keserek Bayram yapılmağa lâyık tebşiratı ihtiva eden bu Sûre-i Celile vecâzetiyle beraber böyle birçok letaif ve hikmeti müştemildir. Râzî, tefsirinde bunun, «ve'd-Duha»'dan beri gelen Sûrelere olan münasebetiyle daha birçok işaret ve letaifini pek güzel beyan ve tafsîl eylemiş ve ezcümle demiştir ki: «Bu Sûrenin letaifinden biri de şudur: Allah yoluna giden sâlikler için üç derece vardır. En yükseği, bütün kalbleri ve ruhları ile Allah Teâlâ'nın nur-ı celâline müstağrak olmalarıdır. İkincisi, bedenen de tâat ve ibadat ile meşgul olmalarıdır. Üçüncüsü, nefsi lezzat-ı mahsûse ve şehevat-ı âcileye dökülmekten men' etmek makamında olmalarıdır. İşte إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (*"Biz verdik sana hakikatte kevser."* Kevser-108/1) evvelki makama işarettir ki, o da, ruh-ı kudsînin sair ervah-ı beşeriyyeden gerek kemmiyyet ve gerek keyfiyyetçe temeyyüz etmiş olmasıdır. Kemmiyyetçe temeyyüzü, çünkü mukaddimatı ekserdir. Keyfiyyetçe temeyyüzü de, o mukaddimattan neticelere intikalde sair ruhlardan çok daha seri' olmasıdır. فَصَلِّ لِرَبِّكَ (*"Sen de Rabbın için namaz kıl."* Kevser-108/2) İkinci mertebeye işaret, وَانْحَرْ (*"Kurban kesiver."* Kevser-108/2)'da, üçüncü mertebeye işarettir. Çünkü nefsi peşîn lezzetlerinden men'etmek, nahır

---

Şükr-ü mahmidet: Mehd etme övme şükrü. **Tebşirat:** Müjdelemeler, müjde vermeler. **Munkatı:** Kesilmiş.

ve zebh mecraasına cârîdir. Sonra da, إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (*"Doğrusu sana buğz edendir ebter."* Kevser-108/3) buyurulmuştur. Bunun mânâsı da şudur: Seni, şu mahsûsât ile şehevât-ı âcileye dâvet eyleyen nefis yok mu, o fânîdir. Bâkiyât-ı salihat ise, Rabbin indinde daha hayırlıdır. وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا (*"Bâki kalacak salih ameller ise Rabbının indinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır."* Kehf-18/46), O ise, ebediyyen bâkî olan ruhanî saadetler, Rabbanî mârifetlerdir.

Bu Sûrenin mutezammin olduğu emirlerin en mühim ciheti, لِرَبِّكَ kaydının ifade ettiği Tevhid ve ihlâs olduğu için, bunu ayrıca sarahatle i'lân ve tevzîh siyakında قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ Sûresi tâkib etmiştir.

KÂFİRÛN SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 6

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ Sûresi ve bundan hikâye i'rabiyle الْكَافِرُونَ Sûresi [1] ve lisanımızda mütearef olduğu üzere ... قُلْ يَا Sûresi denilen bu Sûre dahi Mekkî'dir. Dânî bilittifak demiş. Bahir'de ise, Cumhur kavlinde Mekkî'dir. Katade'den Medenî olduğu da rivayet olunmuş diyor. Katade'den hilâfı da nakl edilmiş, ancak İbn Merduye, İbn Zübeyr'den Medenî olduğunu tahric eylemiş, bu sebeble Âlûsî, «Dânî'nin bilittifak demesine mahallinde değildir» diye ilişmiş ise de, Medenî rivayeti, garib demek olacağından sahîhi bilittifak Mekkî demek olur. İbn Ebî Hâtim'in Zürare ibn Ebî Evfâ'dan tahric ettiği vech ile bu Sûreye, «Mukaşkışe» dahi denilir ki, uyuz ve çiçek illeti gibi illetlerden iyileştirmek demek olan kaşkaşeden müştakk olup, şirk ve nifak derdlerinden berî kılan mânâsına müberrie demektir. Kaşkaşe, Türkçemizde, def' etmek, kovalamak mânâsına kışkışlamak ile de terceme olunsa, yakışmaz değildir.

Cemâlü'l-Kurra'da mezkûr olduğu üzere buna, İbadet Sûresi dahi denilmiş olduğu gibi ihlâs Sûresi dahi denilir. Ondan dolayı قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ ile ikisine «ihlâsayn» tâbir olunur. Nitekim Rasûlullah'ın sabah ve akşam namazlarının Sünnetlerinde قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ ile قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ okuduğunu İbn Ömer'den ve Hazret-i Âişe'den rivayet edilen hadîslerde «ihlâsayn» denildiği de görülür.

Âyetleri: Hilâfsız altıdır.

---

[1] Yâni «Sûretü'l-kâfirîn» denilmez. Zira maksad, «yâeyyühelkâfirûn» hitabını lâfzan ihtisar ile hikayedir. Kâfirler Sûresi demek değildir. Onun için lisanımızda, قُلْ يَا Sûresi diye meşhur olmuştur.

Mütearef: Herkesin bildiği meşhur, ünlü.

Fasılası: «ند، د، م، ن» harfleridir.

Bu Sûre, Kevser'in mutezammın olduğu ihlâs ile ibadet emrinin i'lânını âmir, ve aynî zamanda Peygamber'e buğz eden ebterlerin küfürlerine karşı da bir cevab mevkiinde olarak onun mazmununu bir tafsîl gibidir. İmam Ahmed'in ve «Evsat»'ta Taberânî'nin rivayet ettikleri bir hadîste: Zeyd ibn Hârise'nin biraderi Cebele ibn Hârise, Resulullah'a: «Bana uykum sırasında okuyacağım birşey öğret» dediği zaman, bu Sûreyi okumasını emr buyurmuştur. Bezzar ve İbn Merdûye, «Hababe» emr eylediğini de rivayet eylemişler. Beyhakî de, «Şuab»'da: «Enese de uykusu sırasında okuması emr olunduğunu» rivayet eylemiştir. Ebu Ya'lâ ve Taberanî şu hadîsi de merfuan rivayet etmişlerdir: الا ادلّكُمْ عَلى كَلِمَةٍ تُنْجيكُمْ مِنَ الاشْراكِ بِاللهِ تَعالى تَقْرَؤُنَ قُلْ يا أيُّهَا الكَافِرُونَ عِنْدَ مَنامِكُمْ *«Sizi Allah Teâlâ'ya şirk koşmaktan koruyacak bir kelime anlatayım mı size? Uykunuz sırasında* قُلْ يَا أيُّهَا الكَافِرُونَ *okursunuz»* Deylemî de, Abdullah ibn Cerad'dan şöyle rivayet etmiştir: «Resulullah buyurdu ki: *«Münafık kuşluk namazı kılmaz ve* قُلْ يَا أيُّهَا الكَافِرُونَ *okumaz»* Taberânî, «Evsat»'ta, İbn Ömer'den ve Sagîr'de Sa'd ibn Ebî Vakkas'tan rivayet eylemiştir ki: «Bu Sûre, Kur'ân'ın **rub'una muadildir»**. Bunun vechinde bir hayli söz söylenmiş ise de, en besîti şöyle anlamaktır: Kur'ân'ın mazmunu bir bakışa göre şu suretle hulâsa olunabilir: «İbadat, muamelât, âhiret ahkâmı ve kısas.» Bu Sûre ise, ibadetin ruhu olan Tevhid ve ihlâs i'lânını âmir olduğu için rub'una muadil demek olur.

Sebeb-i nüzulü: Ebu Hayyan der ki: «Bunun nüzulü esbabından olarak şöyle zikr etmişlerdir: Aleyhissalâtüvesselâma kâfirler: «Bırak bu tuttuğun dâvâyı, Biz, sana istediğin kadar mal, servet verelim, kerimelerimizden dilediğini tezvic edelim ve seni üzerimize Melik yapalım. Eğer bunu yapmazsan, gel, bizim ilâhlarımıza tap, biz de senin ilâhına tapalım, müşterek olalım. Hayır hangisinde ise, ona hepimiz de nâil olmuş oluruz» demişlerdi. Bir de O'nun en çok şânii Kureyş'ten olduğu ve bir sene kendilerinin ma'budlarına ibadet etmesini ve kendilerinin de bir sene O'nun ma'buduna ibadet edeceklerini söylemiş olduklarından dolayı onlardan teberrî ve o teklifin asla olacak şey olmadığını ihbar için Allah Teâlâ, bu Sûreyi indirdi.»

İbn Hişam, Siyerinde der ki: «Bana bâliğ olan da, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, Kâ'be'yi tavaf ediyorken Esved İbn Muttalib İbn Esed İbn Abdiluzzâ ve Velid İbn Muğîre ve Ümeyye İbn Halef ve As ibn Vâil-i Sehmî önüne gerildiler. Bunlar, kavimleri içinde yaşlı kimselerdi: «Ya Muhammed, gel, biz senin taptığına tapalım, sen de bizim taptığımıza tap. Biz ve sen emirde

---

Rub'u: 1/4 Dörtte biri. **Muadil:** Müsavi ve beraber kılan.

müşterek olalım. Eğer senin taptığın bizimkinden hayırlı ise biz, ondan hazzımızı almış oluruz ve eğer bizim taptıklarımız seninkinden hayırlı ise, sen de ondan hazzını almış olursun!» dediler. Allah Teâlâ da, onlar hakkında قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ Sûreyi temamen indirdi.» İbn Cerîr ve İbn Ebi Hâtim ve «Mesahif»'te İbn Enbarî, Ebi'l-Buhturî'nin mevlâsı Said ibn Meynâ'dan öyle tahric de eylemişlerdir. Müfessirînin ekseriyyetle zikr ettikleri şu suretledir: Kureyşin ileri gidenlerinden bir takım, Resulullah'a: «Sen, gel bizim dînimize tâbi' ol, biz de senin dînine tâbi' olalım. Bir sene sen, bizim mâbudlarımıza ibadet edersin, bir sene de biz, senin ma'buduna ibadet ederiz.» dediler. Resulullah: «Meâzallah, Allah'a başkasını şerîk koşmaktan» dedi. Onlar: «O halde bizim ilâhlarımızın bâzısına istilâm ediver (el sürüver) de seni tasdik edelim ve ilâhına ibadet eyleyelim» dediler. Bu sebeble, bu Sûre nâzil oldu. Resulullah, sabahleyin Mescidi harama gitti. Kureyş'ten dolgun bir hey'et vardı. Başları üzerine dikildi de bu Sûreyi okudu. Onlar da, ümidlerini kestiler.» İbn Cerîr'in ve Râzî'nin kayd ettikleri vech ile, قُلْ أَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ (*"De ki: Böyle iken şimdi O Allah'ın gayrısına mı kulluk etmemi emrediyorsunuz bana?»* Zümer-39/64) âyeti de bu sebeble nâzil olmuştu. Onda, Allah'dan başkasına teabbüd emr ettiklerinden dolayı cehaletleri ile tevbih ederek ey cahiller diye hitab emr edilmişti. Bundan da daha ağır olarak «ey kâfirler» diye hitab emr olunuyor ve bu vech ile esbab-ı mucibesi beyan olunarak onların dîninden teberrî ve hak Tevhid dîni ile tedeyyün lüzumu tebliğ buyuruluyor. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٣﴾
وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ﴿٤﴾ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٥﴾ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

1- De ki: Ey kâfirler! 2- Tapmam o tapdıklarınıza. 3- Siz de tapanlardan değilsiniz benim ma'buduma. 4- Hem ben, tapıcı değilim sizin taptıklarınıza. 5- Hem de siz, tapıcılardan değilsiniz benim ma'buduma. 6-

---

Tedeyyün: Dinini sakınmak.

Size dîniniz, bana dînim.»

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ «**De ki: Ey kafirler»** Bu nidaya قُلْ emriyle başlanmasında Râzî, kırk kadar nükte saymıştır. Tafsîli uzun gider. En birincisi, Hazret-i Peygamber'in kendi tarafından değil, Allah Teâlâ'dan sarih emr ile bilhassa tebliğ ve i'lân edilmek üzere risalet vazîfesi olarak söylenildiğini ilk baştan anlatmaktır. Zira Fahr-i âlem Sallallâhü aleyhi vesellem, umurunda rıfk-u mülayemetle me'mur idi: O'na فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ (*"Demekki mahza Allah'dan bir rahmet iledir ki sen onara yumuşak bulundun, eğer katı yürekli bir nobran olsa idin elbette etrafından dağılmış gitmişlerdi."* Al-i İmran-3/159) buyurulmuş. وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (*"Ve seni sâde âlemine rahmet olarak göndermişizdir."* Enbiya-21/107) buyurulmuştu. Allah'a dâveti de en güzel yolda olmak üzere اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ (*"Rabbın yoluna davet et: Hikmet ile ve güzel güzel mevıza ile, onlara da en güzel olan suretle mücadele yap."* Nahl-16/125) diye emr olunmuştu. Bununla beraber, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ (*"Ey şanlı Resul! Sana Rabbından her indirileni tebliğ et etmezsen onun risaletini eda etmiş olamazsın."* Mâide-5/67) hitabiyle de kendisine her indirileni tebliğ etmesi, etmezse risaleti yerine getirmemiş olacağı da emr edilmiştir. Burada ise, muhatablarına, «ey kâfirler» diye en ağır vasf ile nida edeceği ve çünkü beyan ve tebliğ olunacak hükm-ü Hakk'ın hakikî sebebi onların değişmiyecek olan kâfirlik sıfatları olduğundan dolayı burada bu sıfatın tasrihi lâzım geldiği cihetle bu ağır hitab o rıfk-u mülâyemet emirlerine nasıl lâyık olur? diye bir i'tiraza mahal bırakmamak ve hakkın beyanı için bunu tasrih lâzım olduğu ibtidaen anlatılmak üzere: «Bunu, ben kendiliğimden söylemiyorum me'mur olarak söyliyorum» demiş olmak için evvelâ قُلْ emri tasrih edilmiştir. Ve bunun, Sûre-i Kevser'den sonraya konulmuş olmasıyla da hem bu emrin فَصَلِّ لِرَبِّكَ (*"Sen de Rabbın için namaz kıl ve kurban kesiver."* Kevser-108/2) gibi Kevser atiyyesine müretteb emirlerden olduğuna, hem de Peygamber'e öyle buğz-u adavet beslemekte musırr olanların ebterlikleri, hayırdan mahrumiyyetleri gibi kâfirlikleri de ayrılmaz sâbit vasıfları ve onlara böyle nida kendilerinin iltizam eyledikleri gerekleri olmuş bulunduğuna da bir siyak işareti yapılmış ve bu suretle sebeb-i nüzul olan ve kabulüne ihtimal olmayan mütenakız yapılmaz teklifleri, yâni putlarına tapılmak şartıyle Allah'a ibadet edeceklerini ileri sürmeleri de musırr oldukları o buğz-u şeneânın bir neticesi olduğuna dahi işaret olunmuştur. Onun için ecilleî

Müretteb: Tertib edilmiş, yerli yerine konulmuş. **Musırr:** Direnen, ayak direyen. **Şeneân:** Kötülükçe, kötü düşünme ve hareket olarak.

Müfessirîn demişlerdir ki: Burada böyle ey kâfirler, diye nida ale'l-umum kâfir bulunanlara değil,ebeda imana gelmiyeceklerini Allah Teâlâ'nın bildiği bir takım kimselere mahsustur. Çünkü kâfirler içinde Ehl-i Kitabda olduğu vechiyle Allah'ı mâbud tanıyanlar bulunduğu gibi bilahare imana gelip ibadet edenler ve edecekler de bulunduğu için onlara karşı, «Siz, Allah'a ne şimdi, ne de ilerde ibadet edecek değilsiniz» denilmeyeceği âşikârdır. O halde evvelâ tâmim edip sonraki âyetlerle tahsis etmekten ise ibtidâen lâm-ı ahd ile sebeb-i nüzule işaret olarak, «ey o kâfirler» diye hususa haml eylemek daha evlâ olur ki, bu hususiyyet de, hakka mübgiz olup da imana gelmeyecekleri ilm-i İlâhî'de mâlum bulunmak i'tibariyle olan sıfat-ı sâbiteleri olmuş oluyor. Bu ise, sebeb-i nüzul olanların yalnız şahıslarına değil, değişmesi ihtimali kalmamış olan küfürlerinden dolayı olduğu için aslı maksad, küfürden teberrî olarak bu nida öylelerinin hepsine delâleten şâmil olur ise de, her hangi bir kimsenin veya kavmin ileride imana gelip gelmeyeceğini Allah'dan başkası bilemiyeceği cihetle bu hitabın haricen fiiliyyat i'tibariyle tatbikî, Kureyş içinde sebeb-i nüzul olanlara münhasır kalmış demek olur. Yoksa قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ (*"De ki: Ey kafirler."* Kâfirun-109/1) diye emr olunduğundan dolayı henüz istikbali mâlûmumuz olmayan şahıs veya cemaat her hangi bir kâfire ya kâfir, yâhud ey kâfirler diye tahkir ve teşni' ederek hitab etmek lâzım veya câiz olur zann edilmemelidir. Bu emrin, muayyen eşhasa karşı fiiliyatta tatbiki sebeb-i nüzule münhasır demek olduğundan dolayı ale'l-umum kâfirler hakkında mücadele-i hasene ile dâvet ve yoluyla mücahede ve saire gibi muamelâta müteallık ahkâm-ı umumiyyeye muhalefeti de yoktur.

Bunu müslüman mücerred küfürden, şirkten, nifaktan ve Allah'ın bildiği o kabîl kâfirlerden kalben teberrî ederek iman ve ibadetinde Tevhid ve ihlâs ile dînine sarılmak için okur, zamanına ve icabına göre bunu defi' makamında okumak da mücadele-i hasene ve hikmet olur. Onun için bu Sûrenin umumî olarak cârî ve bâkî olan hükmü, küfür ve nifaktan teberrî için gizli, açık her halde tilâvettir. Fakat tearruz için değil, teberrî için tilâvet, ve sade bir hatıra-i tarihiyye olarak değil, kendi nefsine nasîhat olarak dînine ihlâs ve i'tikadını takviye için tilâvettir. Hadîs-i Nebevî'de, şirkten kurtaracak bir kelime olmak üzere uyku sırasında okunmasının tavsiye buyurulması da, bu hükm-ü hikmeti ifade eder. Bunun böyle olması ise, mücahedeye ve ibadet ve dînin tafsîlâtına dair olan ahkâm-ı umumiyyesine müteallık vezaîf ile iştigale mani' de olmaz. Hasılı bununla, umum kâfirlere bir tearruz emr olunmamış olduğu gibi mücadele-i ha-

---

Haml: İsnad, yüklenme. **Teşni:** Başa kakmak, kötülük yapmak, ayıplamak.

seneden ve mücahededen meni' olunmuş da değildir. Binaenaleyh bunun mütezammın olduğu ahkâmda, umumî ahkâma nazaran nâsıh veya mensûh tasavvuruna lüzum yoktur. Ancak nüzul sebebi olan ve Kureyş içinden aslâ imana gelmeyecekleri haber verilmiş bulunan o kâfirlere mahsus olarak, لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ (*"Size dininiz, bana dînim."* Kâfirûn-109/5) denilmiş olduktan sonra bilahare Medîne'den onlara harb edilmesinde ve Mekke'nin feth olunup putların ibtâl olunmasında ve Sûre-i Berâe'nin nüzuluyla ale'l-umum müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaştırılmamasında ve nihayet bütün Arabistan'da İslâmdan maada dînlerin men olunmasında o hususî kâfirlere olsun لَكُمْ دِينُكُمْ diye verilmiş bulunan müsaade hükmünü nesih var mıdır, yok mudur? Bu mevzu-ı bahs olmuştur. Eğer bu sade bir redd veya sonunda cezalarının ağırlığı ile inzar değil de tarafeynin dînlerinde serbeslikleri esası üzerine bir mütareke teklifi mahiyyetinde ise, onlar kabul etmiş ve icabına riayet eylemiş bulundukları taktirde sonradan onlara harb ilânını emreden ahkâm bu hususî mukaveleyi nesh etmiş olurdu. Kezalik bu onlara verilmiş mutlak bir müsaadeden ibaret olsaydı, yine nesh edilmiş bulunurdu. Halbuki mutlak bir müsaadeden ibaret olmayıp وَلِىَ دِينِ ile mütekabil olduğu açıktır. Mütekabilen bir mukavele teklîfi olması ihtimaline göre ise onlar, bu teklifi kabul etmemişler, Peygamber'in dînî serbesliğini istememişler, küfürde o derece ileri gitmişlerdir. Kabul ettikleri farz olunsa bile aslâ riayet eylemeyip nakz eyledikleri ve hattâ katline bile teşebbüs eyledikleri mâlûm ve muhakkaktır. O halde onlarca asla kabul edilmemiş veya nakz edilmiş bulunan bir mukavelenin bir hükmü farz olunamaz ki, neshine hacet olsun. Ne müsaade, ne de mukavele teklifi olmayıp beyan olunacağı üzere mahza red veya inzar olduğu takdirlerde ise, nesha lüzum olmayacağı âşikârdır. Binaenaleyh Alûsî'nin de ihtar ettiği gibi bu Sûre, her vech ile muhkemdir. Bunda nesh olunmuş bir hüküm yoktur. Maamafih sonundaki لَكُمْ دِينُكُمْ fıkrasının seyf âyetleriyle mensûh olduğunu söyleyenler de olmuştur. Demek olur ki, bunlar, الْكَافِرُونَ 'nun umuma hitab olması ihtimalini لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ (*"Size dininiz, bana dînim."* Kâfirûn-109/5) âyetinin de kabul şartı gözetmeyerek ale'l-ıtlak bir mütareke ilânı olması ihtimalini dahi mülâhaza eylemişlerdir. Böyle bütün dünyaya ey kâfirler diye nida edip de kabul şartını gözetmeksizin umumuna karşı mütâreke ilânı ise, hikmet-i bi'setle kabil-i te'lif değildir. Ancak kabulleri şartiyledir ki, bunun bir mânâsı olabilir. Kabul etmeyenler veya kabul edip de nakz edenler hakkında da söylediğimiz vech ile nesha hacet kalmaz. Fakat böyle umumî bir mütârekenin mevcud olmadığını bütün ihtimalâtı nazar-ı dikk-

---

Tarafeyn: İki taraf iki nihayet. **Mahza:** Ancak, yalnız, tek, sade, halis.

ate alarak anlatmış olmak için bunun ibtidâen bir mütareke i'lânı olduğu mücerred bir ihtimâl olarak farz edildiği takdirde bile mensûh olmak lâzım geleceğini söylemişlerdir ve bu daha kestirme olduğu için şâyi' de olmuştur. Esası maksad öyle bir mütâreke hükmünün carî olmadığını bildirmek olmasına nazaran her iki kavilde de netice bir demek olursa da nesih tasavvuru, bu Sûrede sade teberrîden fazla olarak ibtidâen ale'l-ıtlak bir mütareke hükmünün sübutunu ve lüzumu halinde cihadı men'a delâlet eder. Bir kaydın vücudunu farza mütevakkıftır. Halbuki, kabulsuz mütareke hükmü düşünülemeyeceği gibi böyle bir teklife umumî olsun hususî olsun «ey kâfirler» diye hitab ederek başlanmak da mâkul olmaz. قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ emri, her şeyden evvel bir mücahede telkîn eder. Bunun sonunda dîniniz sizin olsun, hayr-ü şer cezası, mes'uliyyeti size âiddir. Sonra karışmam ha! demek de, bir müsaade değil, اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ (*"Düşünün de istediğinizi yapın."* Fussilet-41/40) kabîlinden bir tehdid veya لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ (*"Dinde ikrah yok."* Bakara-2/256) esası üzere, bir def-ü red ile teberrî olmakta zâhirdir. O halde ibtidâen mütareke sâbit olmayınca intihâen nesih de vârid olmaz. Binaenaleyh, hitab, umumî olsa da, hususî olsa da bu Sûrenin hiç bir âyetinde nesih yoktur, hepsi muhkemdir. Yalnız evvelâ umuma haml edildiği takdirde, ikinci ve üçüncü âyetlerle tahsis iktiza edeceğine göre bu sebeble izah olunduğu üzere hususa hamli evlâdır. Yâni ey o Allah'dan başkasına tapan ve bundan böyle imana gelmeyecekleri Allah'a mâlûm bulunan müşrik kâfirler! لَا اَعْبُدُ **Tapmam,** ne şimdi, ne ileride gönül verip ibadet etmem مَا **o nesnelere ki,** تَعْبُدُونَ **siz tapıyorsunuz.** Yâni o mâbud yerine koyup durduğunuz ve benim de tapmamı istediğiniz o şeylere ben ibadet ve ubudiyyet etmem.

Buna karşı onların «Biz, Allah'a da ibadet ederiz» diyebilmeleri ihtimalini def' etmek ve murad, Allah'dan başkasına ibadet etmem demek olduğu anlatılmak üzere onların ne halen, ne istikbalen Allah'a ibadet etmeleri ihtimali kalmayacak derecede şirk ve küfür tabiatleri olmuş kimseler olduğu şöyle beyan ve ihbar buyuruluyor. وَلَا اَنْتُمْ عَابِدُونَ **Ve siz ibadet ediciler değilsiniz,** مَا **o mâbuda ki,** اَعْبُدُ **ben ibadet ederim,** yâni benim ibadet edip durduğum mâbudum Allah'a ibadet şanından olanlardan değilsiniz. Siz, O'na tapmıyorsunuz da, tapmazsınız da!.. Zira bundan evvelki Sûrelerden anlaşıldığı üzere ibadetin şartı ihlâstır. Allah'ın birliğine iman etmeyince ona ibadet edilmez. Allah'a ibâdet eden, O'ndan başka mâbud tanımaz, Allah'a başkalarını şerik koşarak veya Allah'dan başkasını Allah diye tehayyül ederek tapmak, Al-

---

Teberri: Alakasız olma, sevmeyip yüz çevirme. **İntihâen:** Nihayet.

lah'a ibadet değil, O'nu tanımamaktır. Onun için müşrikler, Allah'a ibadet ediyoruz zann etseler bile ibadet etmiş olmazlar, kendi hayal ve hevalarına taparlar. Bundan dolayı, قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَأْمُرُونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ (*"De ki: Böyle iken şimdi O Allah'ın gayrısına mı kulluk etmemi emrediyorsunuz bana? Ey cahiller."* Zumer-39/64) buyurulmuştu. Aradaki bu fark daha ziyade tavzih ve takviye olunmak üzere de buyuruluyor ki: وَلَٓا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ **Hem ben, tapıcı değilim sizin taptıklarınıza,** yâni sade şimdi tapıyor olduklarınıza değil, bi'setten evvel mazîde taptıklarınız dahi dahil olmak üzere hiç birine ibadet edici değilim, ne taparım, ne de tapmışım.

İBTİDÂEN: Muzari' sigasiyle مَا تَعْبُدُونَ burada mazî sigasiyle مَا عَبَدْتُمْ buyrulması onların halde olduğu gibi mazîdeki teabbüdlerine de Peygamber'in iştirâk etmemiş olduğuna işaret eder. Bundan dolayı bâzıları, buradaki عَابِدٌ ism-i fâilin mazî mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Mazîde olsun, halde olsun, istikbalde olsun hiç bir zaman onlara ibadet edici değilim diye nefy-i küllî daha kuvvetli olur. Şu kadar ki, ism-i fâilin mef'ulibihte ameli için hal veya istikbal mânâları şart olduğuna binaen burada mefulibih olan mâimavasulde âmil bulunan «عَابِدٌ» ism-i fâilinin mazî mânâsına olabilmesi münakaşa edilmiştir. Fakat bu i'tiraz «مَا» 'nın masdariyye olması takdirinde vârid olmaz. Çünkü o zaman meful-i mutlak olabilir. Bunda amel için ise, hal veya istikbal mânâsı şart değildir. O halde «مَا» masdariyye olduğuna göre mânâ şu olur: Ben sizin tapışınızı, o şirk ibadetini hiç bir zaman tapıcı değilim, yâhud o sizin benden istediğiniz şirk ibadetinizi mazîde dahi yapmadım ve hiç bir zaman yapacaklardan da değilim. Öyle ne tapmışım, ne de taparım. Sizin tapışınızı yapanlardan değilim وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُ **Siz de benim ibadet etmekte bulunduğum mâbuduma ibadet edicilerden değilsiniz.** Hiç bir zaman değilsiniz, etmediniz, etmiyorsunuz, edecek de değilsiniz. Yâhud siz de, benim edeceğim Tevhid ve ihlâs ile ibadeti etmediniz, etmiyorsunuz ve etmezsiniz. Bu iki âyet ilk bakışta evvelkilerin bir tekrarı gibi görünür. Bunda müfessirlerin iki vechi vardır: Birisi, mahza te'kid ile takviye için tekrar edilmiş olmasıdır ki, üçüncü menfî cümle, ismiyye olarak daha kuvvetli bir surette birinciyi, dördüncü de ayniyle, üçüncüyü mânâ i'tibariyle te'kid eder denilmiştir. Ferra, buna zâhib olmuş ve demiştir ki: «Kur'ân, Arab lügatiyle nâzil olmuştur. Te'kid ve ifham için kelâmı tekrar etmek de onların âdetlerindendir. Mücîb «belâ belâ / evet evet der, imtina' eden «lâ lâ / hayır hayır» der, كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (*"Öyle değil ileride bileceksiniz. Sonra öyle değil ileride bileceksiniz."* Tekâsûr-102/3-4) kavli celîli de bunun üzerinedir. Ve şu beyitleri inşad eylemiştir:

كَأَيِّنْ وَكَمْ عِنْدِي لَهُمْ مِنْ صَنِيعَةٍ   أَيَادِي سَنُوهَا عَلَيَّ وَأَوْجَبُوا

Ve

نَعِقَ الْغُرَابُ بِبَيْنِ لَيْلَى غُدْوَةً   كَمْ كَمْ وَكَمْ لَيْلَى يَنْعِقُ

Ve

هَلَّا سَأَلْتِ جُمُوعَ كِنْـ   ـدَةَ يَوْمَ وَلَّوْا أَيْنَ أَيْنَا

Nazımda ve nesirde bunun emsali çoktur. Burada te'kidin fâidesi de, o kâfirlerin ümidlerini kesmek ve ebedâ küfürde kalacaklarını tesbit eylemektir.» Taybî de, bunu ihtiyar eylemiştir. Lâkin, burada atıf vardır. Halbuki cümlelerin te'kidi, «ثُمَّ» 'den başka âtıf ile olmaz, diye i'tiraz edilmiştir. Fakat tecviz edenler, «vâvı» da, «ثُمَّ» 'ye kıyas eylemişler demektir. Lâkin bu surette atfın en zâhir şekli de bu dördüncü cümleyi, üçüncüye atf ettikten sonra mecmuunu evvelki iki cümlenin mecmuuna atf ederek, bu iki âyet mecmuiyle, evvelki iki âyet mecmuunu te'kid olmalıdır. Gerçi üçüncü, birinciye, dördüncü, ikinciye atf-u te'kid olmak lâfzen ve mânen daha muvafık gibi görünür ve Ebu Hayyan'ın ifadesinin zâhiri de bu ise de, bu surette te'kid ile müekkedin, mâtuf ile mâtufı aleyhin araları ecnebî ile ayrılmış olacağından tâbi' ile metbuun arasını ecnebî ile fasıl Nahivce câiz olamaz. Şu halde bunda lügavî mânâsiyle bir te'kid ve takviye zâhir olsa da istilâh mânâsiyle te'kid, zâhir değildir. Bu bir atıftır, atf ise, az çok bir başkalık ifade eder. Onun için cumhur bu âyetlerde mânen tekrar olmadığını ve binaenaleyh sade te'kid değil, her birinin bir te'sîs olduğunu beyan eylemişlerdir. Zira muzari' ve ismi fâil sigalarının hal ve istikbal ve istimrar ve devam mânâlarına nazaran müteaddid vecihlerle farkları olabileceği gibi «ma»'ların da, mevsul veya mevsuf yâhud masdariyye olabilmeleri ihtimallerine göre muhtelif farklar melhuzdur. Bunların darbı ve her birinin siyakına nazaran olan hususıyyeti de mülâhaza edilince burada te'kidden başka daha bir çok vecihler hasıl olabileceğinden bu farkları muhtelif surette izah eylemişlerdir. Çokları, menfi olan muzari' ve ism-i fâil sigalarının hal, istikbal, mazî her mânâlarına göre zaman farklarını gözetmişler. Bâzıları da, evvelki iki «مَا» 'yı mevsul veya mevsuf, sonraki iki «مَا» yı da masdariyye olmak üzere tefrik etmişler. Bâzıları da, iki vechi cem'eylemişlerdir. Zamanı tefrik edenler, bir kısmı evvelkilerin hal, ikincilerin istikbal için olmasını, bir kısmı da aksini tercih etmişlerdir.

Keşşaf, şöyle demiştir: «Mânâ: Ben, müstakbelde benden istediğinizi, o ilâhlarınıza ibadeti yapmam, siz de müstakbelde o benim sizden istediğimi, benim İlâhıma ibadeti yapacak değilsiniz ve ben, sizin taptıklarınıza geçmişte bile

---

İstimrar: Devam sürüp gitmek. Kavl ve daim olmak.

asla tapmadım, yâni câhiliyyede bile benden putlara ibadet mâhud olmamıştır. O halde o benden, İslâm'da nasıl ümid olunabilir! Siz de benim ibadet eylemekte olduğum mâbuduma hiç bir vakit ibadet etmediniz. Ebussuud da, bunu ihtiyar eylemiştir.

Bu mânâda لَا أَعْبُدُ nefyi istikbal, birinci وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ 'de öyle, «مَا» lar mevsul olmakla beraber mâbuddan ibaret değil, masdariyyede olduğu gibi ibadetten ibaret, وَلَا أَنَا عَابِدٌ vav, haliyye olmak muhtemil olarak nefyi mazî, ikinci وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ umum evkata şâmil olmak üzere nefyi müstağrak, demek olur. Bu suretle her cümlenin ayrı bir mânâ ifade etmesinin bir şekli sebeb-i nüzule göre anlatılmıştır.

Buna iki vech ile i'tiraz edilmiştir: Birisi, «لَا»nın hale de, istikbale de ihtimali varken evvelkilerin istikbale tahsisidir. Zira Ahfeş, Zeccac ve saire gibi bir kısım Müfesserîn evvelkileri hale, ikincileri istikbale haml etmişlerdir. Lâkin maksad, hasr olmayıp sebeb-i nüzulde taleb, istikbale aid olduğundan لَا أَعْبُدُ nefyi istikbalde meşhur bulunduğundan dolayı ilk cevabın onu redd ile başlaması, sonra daha ziyade terakkî için mazî ve cemii evkata kadar gidilmesi daha kuvvetli olmuştur.

İkincisi, yukarıda işaret ettiğimiz vech ile mazî mânâsında olan ism-i fâilin mef'ulibih olan ma-i mevsulde amelî mes'elesidir. Zira Kisaî, bunu kabul etmiş ise de, cumhur redd ederler. Keşşaf, nahivce bunda Kisaî mezhebini iltizam etmiş denilmek de müsteb'ad görünür. Bundan dolayı evvelkilerin istikbale, ikincilerin hale haml edilmesi, daha muvafık olacağını söylemişlerdir. Fakat üçüncüde, mazî sigasiyle مَا عَبَدْتُمْ buyurulması, buradaki âbidde mazî mânâsının da işaret suretiyle olsun mülâhazasına bir karîne gibidir. Onun için hal ve istikbal mânâsını ihmal câiz olamayacağı gibi mazî mânâsı da ihmal olunmamak lâzım gelir. O halde amel, ya bâzılarının dediği gibi mâkabline müşakele suretiyledir. Yâhud mâ, ibadet mânâsına haml edilmek i'tibariyle masdariyye gibi mef'ul-i mutlak menzilesinde olduğundan dolayıdır. Böyle olunca da sonrakilerde ma'yi masdariyye yapmak, nefiyde mazî, hal, istikbal üçüne de şamil olacak vech ile mutlak ism-i fâile teslît eylemek siyakı nefide varid olan nekirenin umumî istiğrak mânâsına daha muvafık ve te'kidlerin hepsinden kuvvetli müterakki bir te'sis olduğu gibi netice için de ayrıca bir temhid olur. Onun için bizde, yukarıda bu yolda izah eyledik.

Evkat: Vakitler. **Müsteb'ad:** Uzak görülen, akla yaklaştırılmayan... **Müstağrak:** Gark olmuş dalmış batmış, Manevi bir vaziyete dalmış. **Müşakele:** Şekil de bir olma ve uygunluk. **İstiğrak:** Gark olma, dalmak. **Teslit:** Havale etme.

Görülüyor ki, burada ibadet fiilinin türlü tasrifleriyle birçok nüktelere işaret olunmuştur. «ma»'ların mânâlarına ve «vav»'ların rabt suretlerine nazaran da bunların yekdiğerine zarbından o kadar çok tefsir vecihleri tebârüz ediyor ki, tafsîli şöyle dursun, tâdadı bile uzundur. Ancak şunu da söyliyelim ki, مَا تَعْبُدُونَ . مَا أَعْبُدُ fiilleri haldir. Bunların, gerek mevsul ve gerek masdariyyet üzere tercemelerinde biz hal mânâsını açık ve kısa olarak ifade edemiyoruz. Çünkü dilimiz de fiili halden ve muzari'den sıle sigası yapmak yoktur. Biz, yalnız olduğu, olacağı gibi mazîden veya istikbalden sıle yapıyoruz. Mazî sılesini mazîde ve halde müşterek kullanıyoruz. Onun için tercemede bunları taptığınız, taptığım diye ifade etmiş bulunuyoruz. Olsa olsa tapıyorduğunuz, tapıp durduğunuz, tapıyor bulunduğum diye bileceğiz ki, bunlarda, hali, mazî ile hikâye oluyor. Halbuki bütün bunlar esas i'tibariyle mazî olan مَا عَبَدْتُمْ fiilinin mânâsıdır. Buna da, taptığınız diyoruz. Burada ise, bu farkın ehemmiyyeti bulunduğundan tefsirde ihtar lâzımdır. Zira muhatabları tarafından hem مَا تَعْبُدُونَ hem مَا عَبَدْتُمْ diye hem hal, hem mazî sigaları tasrih edilmiş olduğu halde Peygamber'e aid olanda sade مَا أَعْبُدُ diye hal fiili tasrih olunmuş, mazî zımnen geçilmiş olmasında mühim bir nükte vardır ki, o da, Peygamber'in ittiba' olunması lâzım gelen fiili; ibadeti zamanı haldeki, yâni Nübüvvetinden i'tibaren olan ibadeti olduğuna tenbihtir. Mademki vaz'iyyet böyledir. لَكُمْ دِينُكُمْ Sizin olsun dîniniz. Bana gerekmez âdet edindiğiniz o küfr-ü şirk i'tikad ve ibadeti, bütün mes'uliyyeti, hesabı, cezası,vebali ile sırf size âiddir, bana tecavüz edemez. Yâni ben, ondan tamamen berîyim. Binaenaleyh benden, onun kabulünü asla ummayın.

Müfessirînin eserîsi demişlerdir ki: Bu, «leküm dînüküm» yukariki لَكُمْ دِينُكُمْ kavliyle, لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ kavlini takrirdir. Yâni onların mazmunu olan kararı tebliğdir. وَلِيَ دِينِ Bana da dînim. Tevhid ve ihlâs ile Allah'a ibadet ve tâattan ibaret olan, إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ (*"Doğrusu Allah indinde din islâmdır."* Al-i İmran-3/19) هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ (*"O dur ki Resulünü hidayet rehberi ve hak dini ile gönderdi."* Feth-48/28) buyurulan hak İslâm dîni de benimdir. Onun ecr-ü sevabı, Kevseri de ancak bana âiddir. Sizin, ondan nasîbiniz yoktur. «دِينِ» aslı «دِينِي» dir, kesre ile iktifa olunarak mütekellim «ya»'sı hazf edilmiştir. Bu da, وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ kavlini takrirdir. Burada Fahr-i Razî, tefsirinde üç mes'eleden bahs eylemiştir:

«BİRİNCİ MES'ELE: İbn Abbas demiştir ki: «Allah'a küfrünüz sizin, O'na Tevhid ve ihlâs da benim. O halde onların küfürlerine izin verilmiş denilebilir mi? Hayır! Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm, küfürden meni' için

---

Ta'dad: Sayı sayma, sayıp dökme birer birer söyleme.

gönderilmiştir, ona izin vermesi nasıl tesavvur olunur? Ve lâkin maksud, şu emirlerden biridir. Birincisi: Bundan maksud, اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ (*"Düşünün de istediğinizi yapın."* Fussilet-41/40) gibi tehdiddir. İkincisi: Şöyle demek gibidir: Ben, sizi hak ve necâta dâvet için gönderilmiş bir Peygamberim. Böyle iken madem ki, kabul edip bana ittiba' etmiyorsunuz o halde bırakın da beni, şirke dâvet etmeğe kalkışmayın. Üçüncüsü: Dîniniz sizin olsun, eğer helâk sizin için bir hayr ise ona sarılın. Ben, dînimi bırakmam. (Bu izah, dînin bütün mânâlarını muhtevî olarak en meşhur mânâsı olan ve esası mebde' ve meâde müteallık i'tikad ve amele raci' bulunan millet mânâsına göredir.) Bu ayetin tefsîrinde ikinci kavl: Dîn, hesabdır. Sizin hesabınız size, benim hesabım banadır. Hiç birimizin amelinden diğerine bir mes'uliyyet teveccüh etmez, demektir. Üçüncü kavl: Dînden murad cezası, üzerine terettüb edecek ikab veya sevabdır. Yâni sizin dîninizin cezası sizin, benim dînimin cezâsı benimdir, de. Onlara dînlerinin cezâsı olan vebal ve ikab elverir, sana da senin dîninin müâfatı olan tâzim ve sevab yetişir. Dördüncü kavl: وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ (*"Allah'ın dininde bunlara bir acıyacağınız tutmasın."* Nur-24/2)'de dîn, muayyen ukubet demek olan hadd olduğu gibi burada da, ukubet mânâsınadır. (Bu, cezâ mânâsından ehasstır. Türkçemizde kullandığımız cezâ demektir) Binaenaleyh mânâ şu olur: Benim Rabbimden gelecek ukubetiniz size, sizin putlarınızdan gelecek ukubet de bana âiddir. Lâkin sizin putlarınız bir şey yapamaz, ben onların ukubetinden korkmam. Fakat göklerin ve yerin Vâhid-i Kahharı olan Rabbü'l-âlemînin ukubetinden sizin aklen dahi korkmanız lâzım gelir. Beşinci kavl: Dîn, فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ (*"O halde siz, dini Allah için halis kılarak hep O'na çağırın."* Mü'min-40/14) gibi dua mânâsına gelir. Yâni sizin duanız, yalvarmanız sizin olsun. Kâfirlerin duası ise, dalâldedir, boşunadır. وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ (*"Kâfirlerin duası hep bir dalal içindedir."* Ra'd-13/14) o taptıklarınıza ne kadar dua etseniz onlar sizin duanızı eşitmez. Bilfarz eşitseler bile, istediğinizi veremezler. اِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ (*"Kendilerine dua ederseniz duanızı işitmezler, işitseler bile size cevabını veremezler."* Fâtır-35/14)'dir. Bu kadarla da kalmaz, Kıyamet günü size zarar da ederler. وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ (*"Kıyamet günü de şirkinize küfrederler, sana bir habir gibi haber veren olmaz."* Fâtır-35/14)'dir. Benim Rabbım ise, her şeye habirdir, iman edenlerin dileklerini verir. وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ اٰمَنُوا... (*"Ve iman edip salih ameller yapanlara icabet buyurur."* Şûrâ-42/26) buyuruyor. اُدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ (*"Yalvarın ki bana size karşılık vereyim."* Mü'min-40/60) buyuruyor. اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (*"Bana dua edince duacının duasına icabet ederim, o halde onlarda benim

davetime koşsunlar ve bana hakkiyle iman etsinler ki rüşd ile gidebilsinler." Bakara-2/186) buyuruyor. Altıncı kavl: Dîn, âdet mânâsına gelir. Mânâsı: sizin eslâfınızdan ve şeytanlardan me'huz olan o şirk âdetiniz sizin olsun, benim Melâike ve vahy ile Rabbimden aldığım adetim de benim. Siz, şeytanlara ve ateşe kavuşuncaya kadar âdetiniz de durun, ben de Rabbime Cennet ve rıdvanına.

İKİNCİ MES'ELE: لَكُمْ دِينُكُمْ hasr ifade eder. Mânâsı: Sizin dîniniz sizedir, sizden başkasına değil, لَا لِغَيْرِكُمْ benim dînim de banadır, gayrime değil, لَا لِغَيْرِى demektir. Ve bu وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى (*"Ve hiçbir vizir çeken diğerinin vizrini çekmez."* İsrâ-17/15) وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى (*"Doğrusu insanın sayinden başkası kendinin değil."* Necm-53/39)'ye işarettir. Bu da, başdaki قُلْ emri mülâhazasiyle şöyle demek olur: Ben, böyle vahy-ü tebliğ ile me'murum, sizler de imtisal ve kabul ile me'mursunuz. Ben, mükellef olduğum vazîfemi yaptım, teklifin uhdesinden çıktım. Sizin küfürde ısrarınızdan bana hiç bir zarar gelmek ihtimali yoktur. Bütün zarar size âiddir.» Ancak Râzî'nin bu ifadesinde hasrın tasvirinde selbî cihetleri «sizden başkasına değil, لَا لِغَيْرِكُمْ benden başkasına değil لَا لِغَيْرِى diye tamim, dolayısiyle olmuştur. Sevka nazaran izafet tarafeyn arasında olduğu için kasırlar da «sizedir, bana değil, banadır, size değil» diye evvelâ tarafeyn arasında tasvir olunmak zâhirdir. Râzî de, buna bervech-i bâla sözünün nihayetinde işaret eylemiş demektir. Ebussuud, bunu daha vâzıh olarak şöyle tasvir etmiştir: «Sizin dîniniz ki, işrâkten ibarettir, o sizin için husule maksurdur. Sizin umduğunuz gibi benim için husule tecavüz etmez. Binaenaleyh ona boşuna ümidlerinizi, kuruntularınızı dakmayın. Çünkü o muhalâttandır. Benim dînim ki, Tevhiddir, o da, bana maksurdur, sizin için husule tecavüz etmez. Çünkü siz, onu muhâle ta'lik ettiniz ki, o muhâl benim sizin ilâhlarınıza ibadet veya onlara istilâm etmekliğimdir. Öyle yaparsan biz de, senin ilâhına ibadet ederiz, diye bana va'd ettiğiniz de aynî işrâktir. Onların, «bir sene sen, bizim ilâhlarımıza ibadet edersen bir sene de biz, senin ilâhına ibadet ederiz» demeleri de, iki tarafın iki ibadette şirketleri esasına mübteni olduğu için müsnedin takdiminden müstefad olan kasrın, «kasr-ı ifrad» olması icab eder. Bir de, لَكُمْ دِينُكُمْ kasrı, لَا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ kavlini, bu وَلِىَ دِينِ kasrı da وَلَا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ kavlini takrir olmak câizdir. Şöyle demek olur: Bana ancak benim dînimdir, sizin dîniniz değil.» Bu surette müsnedin müsnedi ileyhe kasrı olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MES'ELE: Yine Râzî, der ki: «Nâsın bir mütareke sırasında bu

---

Eslaf: Selefler, evvelkiler, geçmişler. **İmtisal:** Uymak, numune kabul etme. **Vizir:** Günah. **Sevka:** Önüne katıp sürmek, neticeye bağlama. **İşrâk:** Allah'a şerik koşma.

âyet ile temessül etmeleri âdet olmuştur. Bu ise, câiz değildir. Çünkü Kur'ân temsîl olunmak için (yâni mesel halinde söylenmek için) değil, tedebbür olunup da mucebince amel olunmak için indirilmiştir.»

Âlûsî, buna ilişerek şöyle demiştir: «Bunda iktibas kapısını sedde bir meyil vardır. Halbuki sahih olan iktibasın cevazıdır. Aleyhissalâtü vesselâm'ın kelâmında, Sahabe, Eimme ve Tabiînin bir çoklarının kelâmlarında vâki' olmuştur. Celâl-i Süyutî'nin de, فِى اِزَالَةِ الاِقْتِبَاسِ عَنْ وَجْهِ جَوَازِ الاِلْتِبَاس bir risale-i kâfiyesi vardır.» Fakat iktibasın cevazı da her yerde değil, münasib ve ihtirama münafi olmayan mevrid ve mânâlarda olabileceğini unutmamak lâzım gelir. Râzî, «Kur'ân, temessül için indirilmedi» demekle, temessülü mutlak surette nefy etmiş görünüyor ise de, tedebbür ve amel kaydını esas tutmuş olduğuna göre maksadı, tedebbürsüz olan temessülü nehy etmek ve bundan dolayı bu âyet ile mütareke mevkiinde temessül tedebbürsüzlük olacağı için câiz olamayacağını söyleyerek bu âyette mütareke mânâsı olmadığını ihtar eylemek olduğu anlaşılır. Nitekim Âlûsî, kendisi de mütareke mânâsı olmamasını tercih ile âyetin muhkem olduğunu tasrih etmiş ve demiştir ki, evlâ olan mensûh olmayacak bir mânâ ile tefsîr olunmaktır. Çünkü nesih, hilâf-ı zâhirdir, zaruret olmadıkça ona gidilmez. Filvaki' Kazî Beyzavî de, şöyle demiştir: «Bunda, ne küfre izin, ne de cihaddan meni' yoktur ki, kıtal âyeti ile mensûh olsun. Meğer (Allâhümme) [1] mütareke ile tefsir edildiği takdirde ola.»

Bu Sûreyi, bervech-i âtî Nasr Sûresinin tâkib etmesi de, bunun mensûh olmak şöyle dursun nasr ve fetih mukaddimatından olan mücahede kabîlinden olduğuna işaret eder.

---

[1] Bu tâbir, Arabca lisan-ı ilimde kullanılan «Allâhümme illâ...» tâbiri yerinde bizde de şâyi' olmuştur ki, bunda, «Allâhümme / yardım et Allahım» mânâsında bir dua olarak cümle-i mu'teriza mevkiindedir. Ve gayet zayıf bir söz söylenildiğine işaret için kullanılır. Böyle demekten başka çarem kalmadı bu da pek zayıftır. «Yardım et ya Allah» demek olur.

Mevrid: Varılan yer. Mu'teriza: İtiraz eden.

NASR SÛRESİ

Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 3

Buna, Sûre-i Nasr ve إذا جاء denilir. Medenî'dir, İbn Mes'ud'dan buna Sûre-i Tevdi' dahi denildiği mervîdir. Çünkü bunda Hazret-i Peygamaber'in irtihaline bir ima vardır. Buhârî'de Hazret-i Aişe'den: إذا جاء نصر الله والفتح nâzil olduktan sonra Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem, her kıldığı namazda سبحانك ربنا وبحمدك اللهم اغفرلى derdi. Rükûunda, sücûdunda bunları çok söyler olmuştu. Yine Buhârî'de, İbn Abbas'dan, demiştir ki: Hazret-i Ömer, beni meclisine Bedir ihtiyarlariyle beraber alırdı. Buna, bâzısı içerilemiş gibi: «Bunu, niçin bizimle beraber alıyorsun, bizim O'nun kadar oğullarımız var?» demiş, Ömer de: «O, bildiğiniz cihetten» demiş. Yine birgün beni çağırdı, onlarla beraber aldı. Sonra anladım ki, o gün beni onlara göstermek için çağırmış. Dedi ki: إذا جاء نصر الله والفتح kavl-i ilâhîsi hakkında ne dersiniz?» Bâzıları: «Bize, nusret ve fetih ihsan edildiğinde Allah'a hamd ve istiğfar etmemiz emr olundu» dediler. Bâzısı da sükût etti bir şey söylemedi. Bana: ***«Sende mi böyle söylüyorsun, ya İbn Abbas?»*** dedi. Ben: ***«Hayır»*** dedim. ***«Ya ne diyorsun?»*** dedi. ***«O, dedim, Resulullah'ın ecelîdir. O'na, onu bildirdi. Allah'ın nusreti ve fetih geldiği vakit o, senin ecelin alâmetidir. Artık*** فسبح بحمد ربك واستغفره انه كان توابا ***buyuruyor»*** dedim. Ömer, «Benim bildiğim de ancak söylediğindir» dedi.

Âlûsî, der ki: «İbn Abbas'dan ve gayrisinden müteaddid rivayetlerde: Bu Sûre nâzil olduğu zaman Aleyhissalâtü vesselamın: نعيت الى نفسى ***«Bana vefatım haber verildi»*** buyurduğu vârid olmuştur. Beyhakî'nin rivayetinde: «Bu Sûre nâzil olduğunda Aleyhissalâtü vesselâm, Hazret-i Fatıma radıyallahü anha'yı çağırıp: قد نعيت الى نفسى buyurmuş, O da, ağlamış. Sonra da gülmüş. Sorul-

duğunda Hazreti Fatıma demiştir ki: «Vefatını haber verdi, ağladım. Sonra da: «Bana, ehlimden ilk lâhık olacak sensin» dedi, güldüm» demiştir.» Bunun Hüccetü'l-vedâ'da teşrik günlerinde yâni Mekke'de nâzil olduğuna dair bir rivayet vardır. Bundan Mekkî olduğunu zann etmemelidir. Çünkü Medenî demek esahhı kavle göre yalnız Medîne içinde nâzil olan demek değil, Medîne'ye Hicret'ten sonra nâzil olan demek olduğundan ondan sonra gerek seferde ve gerek hazarda, gerek Medîne'de ve gerek Mekke'de nâzil olanların hepsine Medenî denilir. Maamafih gerek evvel, gerek sonra Mekke'de nâzil olanlara Mekkî diyenler de olmuştur. Bu mânâ ile buna da Mekkî denilirse de yanlış anlamamalıdır. En doğrusu evvelkidir. Ve denilmiştir ki: Bu Sûre, âyet i'tibariyle değil, fakat Sûre i'tibariyle Kur'ân'ın en son nâzil olanıdır. Âlûsî'nin kayd ettiği vech ile Müslim ve İbn Ebî Şeybe ve İbn Merdûye, İbn Abbas'dan şöyle rivayet eylemişler: «Bütün Kur'ân'dan en son nâzil olan Sûre, إذا جاء نصر الله 'dır.» Bununla beraber Beyzavî'de ve sairede çokları bunun feth-i Mekke'den evvel nâzil olduğunu söylemişlerdir: «Bahir»'de, Hayber gazasından dönüşte nâzil olduğu ve bundan sonra Resulullah'ın iki sene yaşadığı zikr edilmiştir. Hattâ Hayber gazası yedinci sene olduğu cihetle iki seneden ziyade eder. Ve şu halde Peygamber'in vefatını îma etmesi, vefatı sıralarında nâzil olmasından değil, alâmatını sayarak önceden haber vermiş olmasındadır ki, iki, üç sene evvel gayb haberi verilmiş, yâni nusret, fetih gelmek ve nâsın İslâm'a alay alay girmeğe başladıklarını görmek, bu üç muvaffakiyyeti görmeden sen vefat etmiyeceksin, fakat bunları gördüğün vakit Rabbine gitmeğe hazır ol denilmiş demek olur.

Âyetleri: Bilittifak üçtür.

Fasılası: ح ، ا harfleridir.

Bu Sûre, evvelki Sûredeki ihlâs ve Tevhid ile ibadetin mükâfatlarından olarak Kevser'in dünyada bir nevi' tezahürü demek olan İslâm'ın feyz-u intişarı kaziyyesini ihbar siyakında, وَلِيَ دِينِ 'de, Peygamber'e muzaf olan dînden murad, Allah dîni olan İslâm olduğunu dahi beyan ederek Peygamber'in son vazîfelerini bildirdiği cihetle evvelki Sûrenin bir akibeti olmak üzere onunla mütenasibtir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ ① وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ ف۪ي د۪ينِ اللّٰهِ أَفْوَاجًا ② فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ③

Lâhık: Yetişen, ulaşan, erişen. **Kaziyye:** Hüküm, bir hükmü ifade eden kelam...

Meâl-i Şerifi

1- Gelip de Allah'ın nusreti ve feth. 2- Gördüğün vakit nâsı girerlerken Allah dînine fevcâ fevc. 3- Artık tesbîh et Rabbine hamdiyle ve mağfiretini dile, muhakkak ki, O bir tevvab bulunuyor.

إِذَا جَاءَ **«Geldiği zaman»,** إذا Tahakkuk ifade eder bir zarf-ı zaman olduğu için fiili mazîye dahil olur, şart mânâsına delâlet ettiği cihetle de mazînin mânâsını müstakbele kalb ederek şartın istikbalde tehakkukunu ifade eyler. Burada şartı جَاءَ ile ona ma'tuf olan رَأَيْتَ fiillerinin mecmuudur, cevabı da فَسَبِّحْ ve ma'tufudur.

إذا 'nın bu vech ile tahakkuk ifade etmesinden dolayı burada makablinin de mülâhazasiyle şu mânâ hasıl olur:

Ya Muhammed, seni gönderen, senin yegâne mâbudun olan Allah'ın nusreti ile fetih gelecek, hem Sen, nâsın Allah dînine fevc fevc girmeğe başladıklarını göreceksin. كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِى (*"Allah yazdı: Celalim hakkı için herhalde Ben yenerim Ben ve Resullerim."* Mücâdele-58/21) اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُ (*"Elbette Biz resullerimizi ve iman edenleri mansur kılacağız, hem dünya hayatta, hemde şâhidler dikileceği gün."* Mü'min-40/51) اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ (*"Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O size nusret verir."* Muhammed-47/7) buyurulmuştur. Sen, Allah'ın Resulü olduğun ve evvelki Sûre mazmunu üzere Tevhid ve ihlâs ile Allah'a ibadet ve ubudiyyet edip sırf O'nun dînine sarıldığın, bu suretle mücahede ederek O'na yardım ettiğinden dolayı bunlar, muhakkak olacak. İşte bunlar, tahakkuk ettiği vakit فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (*"Artık tesbih et Rabbına hamdiyle."* Nasr-110/3) ilh...

نَصْرُ اللّٰهِ **Allah'ın nusreti.** Düşmanlara karşı galib ve muzaffer kılacak olan mev'ud yardımı, نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (*"Allah'dan nusret ve yakın bir fetih, hem mü'minleri müjdele."* Sâf-61/13) buyurulan yardımı وَالْفَتْحُ **ve fetih,** Zemahşerî, der ki: «Nasr ile fetih arasında ne fark vardır ki, ona atf edilmiş, dersen? Derim ki: Nasr, igase ve düşman üzere üstün kılmaktır, fetih de fethi bilâddır ve mânâ Resulullah'ın Arab'a veya Kureyş'e zaferi ve Mekke'nin fethidir. Allah'ın mü'minlere nusreti ve şirk bilâdını onlara fethi cinsidir de denilmiştir.» Râzî, tefsîrinde de der ki: «Nasr, matlûbun tahsîline ianedir, fetih de ona müteallık olan matlûbun husule getirilmesidir. Nusret fetha sebebdir, onun için atf edilmiştir.

İkinci bir vecih: Nusret dînin kemali, fetih dünyevî ikbaldir ki, tamamı ni'mettir. Bunun nazîri اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى (*"İşte bugün sizin için*

Mev'ud: Vaad olunan. **İgase:** İmdada yetişmek, yardım etmek.

dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama erdirdim." Mâide-5/ 3)'dır.

Üçüncü bir vecih: Nusret dünyada maksuda zafer, fetih de وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا (*"Ve kapıları açılıp."* Zümer-39/73/ buyurulduğu üzere cennete âid olmaktır. Akvalin azheri nasrın Kureyş'e veya bütün Arab'a galebe, fethin de Mekke fethi olmasıdır.» İbn Abbas'dan menkul olan da Mekke'nin fethidir ki, ona, «Fethu'l-fütuh» yâni fetihlerin fethi denilir. Nitekim buna mukaddime olan Hudeybiye muahedesine de, «Feth-i mübîn» denilmişti.

Şu halde asıl mânâ, sade Kureyş'e veya Arab'a karşı nusretin ve Mekke fethinin hususıyyetleri üzerine değil, bunlar ileride bunlara terettüb edecek futuhatın miftahı, İslâm'a futuhat kapılarının açılışı demek olması hasebiyle bu galebe ve fethin gelmesi, gelecek bütün futuhatın gelmeğe başlaması mânâsına râci' olduğundan dolayı birçok Müfessirîn bu nasr-u fethi cinse haml eylemişlerdir ki, bu mânâ Kevser'in i'tasında beyan olunan mânâ gibi olarak اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي (*"İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama erdirdim."* Mâide-5/3) buyurulan güne işaret olmuş olur. Hüccetü'l-veda'da teşrik günlerinde Mina'da nâzil olduğu rivayetine göre bu mânâ daha yakın olur. Ancak bu takdirde اِذَا 'daki istikbal mânâsı جَاءَ fiilinde değil, ru'yetin bâzı kısmı i'tibariyle mülâhaza olunmak lâzım gelir. Bu izahtan sonra şu neticeye de gelebiliriz ki, fetihten murad, yalnız memleket fethinden ibaret olmayıp daha ziyade kalblerin iman ve İslâm'a fethi demek olur. Mekke fethi üzerine en ziyade terettüb eden futuhat, Dîn-i İslâm'ın derhal intişar edivermiş olması ve yirmi seneden beri Kureyş kâfirlerinin mümaneatinden dolayı hakkın kabulüne kapalı duran kalblerin Mekke ve Taif fethinden sonra akın akın İslâm'a açılıvermiş bulunmasıdır. Onun için İsam demiştir ki: يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللّٰهِ اَفْوَاجًا «Ya münasib olan, fethin mü'minlere dîn kapısının açılması mânâsına haml olunması da, kalbe çarpan mânâlardandır.» Yukarılarda da geçtiği üzere Mekke'nin fethi, Hicret'in sekizinci senesi Ramazan'ında olmuştu. Resulullah'ın meiyyetinde Muhacirîn ve Ensar ve sair mü'minlerden on bin kişilik muntazam bir ordu vardı, ikibin kişi de sonradan iltihak etmişti. Aleyhissalâtü vesselâm, Mekke'de onbeş gün kaldı. İlk girdiği zaman Ka'be'nin kapısında durup: لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ وَحْدَهُ demişti. Sonra da *«Ey Ehl-i Mekke, şimdi ben, size ne yapacağım, dersiniz?»* buyurdu. *«Hayır yapacaksın, kerîm bir kardeş ve kerîm bir kardeş oğlu»* dediler. *Haydi gidiniz siz tulekasınız»* اِذْهَبُوا اَنْتُمُ الطُّلَقَاءُ.

Akval: Sözler, kaviller. **Azher:** En zahir. **Mümaneat:** Karşılıklı menetme ruhsat vermeyip önleme. **Tuleka:** Serbest bırakmak, azad etmek, serbest, azad.

buyurdu. Bu suretle onları azad etti. Onun için onlara «tuleka» tâbir olundu. O zamana kadar İslâm'a girenler birer ikişer giriyorlardı. Buhârî, Amr ibn Seleme'den şöyle tahric eylemiştir. Demişdir ki: Feth olunca her kavm, İslâm ile Resulullah'a mübaderet etti. Bütün kabîleler İslâm'a gelmek için Mekke'nin fethini gözetiyorlardı. Ve: «O'nu kavmi ile bırakın. Eğer onlara galebe ederse o Peygamber'dir» diyorlardı. Hasen'den de: «Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, Mekke'yi feth edince A'rabîler: «Allah Teâlâ, Ehl-i Mekke'yi Ashab-ı fîlden korumuşken, O, mâdemki, onlara karşı muzaffer oldu, o halde sizin O'na eliniz erişmez» dediler ve fevc fevc Allah dînine girdiler.» Bunlardan anlaşılır ki, fetihden murad, Cumhur'un dediği gibi Mekke'nin fethi olmakla beraber, o yalnız adî bir şehrin fethinden ibaret değil, Kâ'be'nin fethi olduğundan, aynı zamanda kalblerin Allah dînine, İslâm kapısının umum insanlığa açılışı ve bu suretle fetihlerin fethi olmuştur. Derhal bütün Arabistan'a ve oradan bütün cihana yayılan İslâm futuhat-ı maddiyye ve mâneviyyesi Kâ'be kapısının açılmasiyle başlamıştır. Şu da bunu iş'ar eyler: وَرَاَيْتَ النَّاسَ «Gördüğün vakit nası» Bâlâda söylendiği vech ile bu جَاءَ ، رَاَيْتَ 'ye ma'tuf olarak اِذَا mecmuunun başına dahil bulunduğundan mecmuu birden bir vakit ve bir şart olmak üzere mülâhaza edilmek lâzım gelir. Râzî'nin dediği gibi nâstan zâhir olan Arab'ın gayriye de şâmil olmak üzere umum insanlardır. Fakat bu ta'mim, ibtida Arab'dan başladığı cihetle ilk evvel Arab'a masruf olmak iktiza eder. Onun için ekser Müfessirîn, Arab demişlerdir. Asıl maksad da, istiğrak-ı hakikî ile her ferdi insanın değil, umumî örfî ile insanlık âleminin duhule başladığını görmek veya bilmektir. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ (*"Ve Ben, Cinn-ü insi ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım."* Zâriyat-51/56) buyurulduğu üzere insanlık hilkatinden ve akıldan maksud, Allah'ı tanıyıp ibadet etmek olduğu cihetle hakkı tanımıyanların اُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ (*"İşte bunlar behaim gibi, hattâ daha şaşkındırlar."* A'raf-7/179) hükmünde olduklarına da işaret olabilir. Rü'yetten zâhir olan da, gözle görmektir. İki mef'ulüne tadiye eden ef'al-i kulûbdan olarak ilim mânâsına olmak da mühtemil denilmiştir. Yâni Allah'ın mevud olan nusreti ve fetih geldiği ve sen insanları gördüğün veya eseri haricîsiyle anlayıp bildiğin vakit ki, يَدْخُلُونَ giriyorlar. Rü'yet basarî olduğuna göre nâs, mef'ul, bu cümle nâstan haldir. Giriyorlarken demek olur. Rü'yet kalbî olduğuna göre de, onun ikinci mef'ulüdür. Nâsı giriyorlar gördüğün vakit, demek olur. دَخَلُوا buyurulmayıp يَدْخُلُونَ buyurulması da, hepsinin duhulleri tamam olmuş olmayıp girmeğe

---

Mübaderet: Bir işe hemen girişme, başlama. **Masruf:** Sarf olunmuş, harcanılmış olan. **İstiğrak:** Gark olmak. **Ta'diye:** Bu fiili müteaddi hale koymak.

başladıklarını ve peyderpey gireceklerini işâr eder. Ve işte bu i'tibar iledir ki, nâs Arab'dan maadaya da şâmil olur ve istikbaldeki duhuller de bu hale mütelâhık olacağı anlaşılır. Yâni giriyorlar ve girecekler فِى دِينِ اللّٰهِ Allah dînine, yâni hak İslâm milletine ki, Allah indinde dîn odur. Ondan başka dîn isteyenin, dîni kabul olunmaz. اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ ("*Doğrusu Allah indinde din, islâmdır.*" Al-i İmran-3/19) وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ("*Her kim de İslamın gayrı bir din ararsa artık ondan ihtiali yok kabul olunaz ve ahirette o hüsran çekenlerden olur.*" Al-i İmran-3/85)'dir. Allah'a tav'an teslim olup da inkiyad etmeyen nihayet kerhen inkıyad etmeğe mecbur olur, ona irca' edilir. وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ("*Halbuki göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuş hep döndürülüp O'na götürülüyorlar.*" Al-i İmran-3/83) Öyle giriyorlar ki, اَفْوَاجًا fevc fevc. Alaylarıyla cemaat cemaat. Bu da, nâsa râci' olan يَدْخُلُونَ zamirinden haldir. Râgıb, der ki: «Fevc, sür'atle geçen cemaattir, mutlak cemaat mânâsına da gelir.» Şu halde her iki mânâ i'tibariyle bizim alay tâbirimize müşabihtir. Burada mutlak cemaat mânâsına olmakla beraber «efvacen» diye cemi'lenmesi haysiyyetiyle de fevca fevc, alay alay demek olacağından dolayı bu dühulün, peyderpey gelen bir geçid resmi manzarası ifade etmiş olacağından gaflet olunmamak iktiza eyler. Bu manzara ise, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ("*Onu her dinin üstüne çıkarmak için.*" Fetih-48/28) va'di mucebince bu hak dînin, bütün dînlere, galebesinin zuhuru manzarasıdır ki, bu, Mekke'nin fethi ile Resulullah'ın vefatı arasında başlamıştır.

Ebu Ömer İbn Abdülberr, demiştir ki: «Resulullah'ın vefatında Arab'da kâfir kalmamıştı. Mekke'nin fethini müteakib Huneyn ve Taif muharebelerinden sonra hepsi İslâm'a girmişti. Kimi kendi gelmiş, kimi de fevc fevc vefdlerini murahhas hey'etlerini göndermişlerdi.» İbn Atiyye de, demiştir ki: «Bunun, kâfir kalmamıştı demesinden murad, Allahü a'lem putperest Arab kalmamıştı demek olmalıdır. Çünkü Benî Tağlib Nasârâsı, Resulullah'ın hayatında henüz İslâm'a girmiş olmayıp cizye vermeği kabul eylemişlerdi. O halde murad, Ehl-i Mekke, Taif, Yemen, Hevâzin ve emsali abede-i evsan olmuş olur.» İkrime ve Mukatil'den bir rivayette de nâstan murad, Ehl-i Yemen denilmiş, onlardan yedi yüz kişi murahhas (vefd) olarak gelmiş, İslâm'ı kabul etmişlerdi. Bu münasebetle: اَلْاِيمَانُ يَمَانٍ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَّةٌ «*İman, Yemanîdir, hikmet de Yemanîdir.*» (Müslim: İman-82) Yâni Yemen tarafına mensûbdur, hadîsi de mâruftur. Mekke'nin fethiyle akibindeki Huneyn muharebesi ve Taif muhasarasından

---

Duhul: İçeri girme, içeri dahil olup. **Mutelâhık:** Birbiri arkasından gelen. **Tav'an:** İsteyerek zorlamadan...

başka bir harb olmaksızın, ondan sonra Peygamber'in vefatına kadar iki sene zarfında bütün Arabistan'ın her tarafından akın akın, fevc fevc hey'etler gelerek İslâm'a girmişler. Necranlılar ve Benî Tağlib gibi henüz doğrudan doğru İslâm'ı kabul etmemiş bulunanlar da, İslâm zimmet ve tabiiyyetini kabul etmişler, İslâm milleti içine girmişlerdi. Ve bu suretle haricdeki devletlere karşı da İslâm dâvet ve fütuhatının kapısı açılmış bulunuyordu ki, hep bunlar, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"Onu her dinin üstüne çıkarmak için."* Fetih-48/28) va'dinin zuhura başlamış olması idi. Ve bu günler, الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي (*"İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama erdirdim."* Mâide-5/3) buyurulmuş olan günler idi. Bununla Resulullah'ın risalet ve tebliğ vazîfesi hıtama ermiş ve bundan sonrası ümmetin uhde-i emanet ve kifayetine kalan vezâif olmuş oluyordu. Bundan dolayı buyuruluyor ki, işte muhakkak olacak olan bu vukuât olduğu, yâni mev'ud olan, o nasr-u feth geldiği ve sen insanların böyle fevc fevc Allah dînine girmeğe başladıklarını gördüğün vakit, فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ artık **tesbîh et Rabbine hamd ile.** Seni inayet ve terbiye-i hassasiyle yetiştirip hüdâ ve Hak dîni ile göndererek لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*"Onu her dinin üstüne çıkarmak için."* Fetih-48/28) va'dini yerine getirmek üzere o hamd-ü tebcile şayan muvaffakıyyetlere erdiren, sana Kevser'i verip düşmanlarını ebter kılan Rabbinin büyük atâ ve ihsanına mazheriyyetten dolayı O'na lâyık her türlü övgü ve ta'zîmat ile hamd ederek, O'nun Zat-i Sübhanîsini her vech ile, yâni zatında, sıfatında, ef'alinde, esmasında şanına yaraşmayan eksiklik şâibelerinden tenzih ve takdise daha ziyade devam et. Demek ki, bütün bunlardan: nusret ve fetihten ve neşr-i dînden netice, gaye-i hikmet tesbih ve tahmiddir. دَعْوَيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (*"Orada duaları, Allahım seni tenzih ederiz, sağlıkları selam, dualarının sonu da Hamd o Rabbul-alemının."* Yunus-10/10) buyurulduğu üzere ehl-i cennetin cennette de evvel ve âhir duaları tesbih ve tahmiddir. وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ (*"Biz hamdinle tesbih ve seni takdis edip dururken."* Bakara-2/30) mantukunca Meleklerin de işi, odur. Ve hattâ her şey kendi hususıyyetine göre Halikine hamd ile tesbih ettiğine nazaran hamd ile tesbih, bütün hılkatin gayesi demektir. وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (*"Ve hatta hiç bir şey yoktur ki O'nu hamdiyle tesbih etmesin ve lâkin siz onların tesbihlerini iyi anlamazsınız."* İsrâ-17/44) yukarılarda geçmişti ki, tesbîh esasen balığın suda, kuşun ve atın havada, nücumun eflâkte hızla geçişleri gibi sür'atle geçmek, yâni hızla yüzmek mânâsına sibahatten tef'il olduğu için çok yüzdürmek mânâsının lâzımı olarak çok uzaklaştırmak veya pâklikte, temizlikte

---

Tebcile: Ağırlamak, yüceltmek birisine ta'zim etmek. **Sibahat:** Suda yüzmek.

çok ileri götürmek mânâsından me'huz olarak tenzihte mütearef olmuştur. Râgıb, der ki: «Tesbîh, Allah Teâlâ'yı tenzihtir. Bunun aslı da, Allah'a ibadette sür'atle gidiştir. İb'ad: أَبْعَدَهُ اللهُ «Allah irak etsin» gibi şerr hakkında kullanıldığı gibi tesbih ve fiili hayra tahsis edilmiştir ve tesbîh, gerek kavil ve gerek fiil ve gerek niyyet, ibadâtin hepsine de ıtlak olunur. فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ("*Eğer çok tesbih edenlerden olmasa idi.*" Sâffat-37/143) Mine'l-musallîn, diye tefsîr edilmiştir. Maamafih evlâ olan üçüne de şâmil olmaktır [1] الْحَمْدُ لِلَّهِ demek, hamdin bir ifade-i mahsusası olduğu gibi سُبْحَانَ اللهِ demek de, tesbîhin bir alem-i mahsusu olduğundan dolayı «Kamus»'ta mezkûr olduğu üzere: «Tesbîh, «Sübhânallah» demek mânâsına da gelir ve yerine göre سُبْحَانَ اللهِ demek, teaccüb makamında da söylenir. Eğer teaccüb fevka'l-âde bir güzellik münasebetiyle istihsan makamında ise, yaradanı bu bedî' suniyle tenzih mânâsında olur ve eğer bir münasebetsizliğe teaccüb ile istihcan makamında ise, Halik Teâlâ'yı ondan tenzih ederim mânâsında olur «Sübhan» kelimesinin Esmâ-i Hüsnâ'dan olarak Zat-i Bâriye ıtlak olunduğu da zikr olunmuştur. Ebü'l-Beka külliyyatında da şöyle mezkûrdur: «Kur'ân'da tezekkî, İslâm mânâsına olduğu gibi tesbih de hep salâttır, maamafih Kur'ân'da tesbîh, vücuh ile tenzih mânâsına da varid olmuştur. Tesbihten tenzih ve zikr-i mücerred murad olduğunda harf-i cerr ile teaddî etmez, سَبِّحْ بِاللهِ denilmez. Fiil, yâni salâta makrun tenzih murad olunduğu zaman ise, bu murada tenbih için harf-i cerr ile teaddî eder, bir de tesbîh, taât ve ibadat ile, takdis de maarif ve i'tikadat ile olur. Tesbîh, lâyık olmayanı nefiydir, takdis lâyık olanı isbattır. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ , سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ mânâsınadır.» Yâni burada بِ ile teaddî etmiş değildir. Tessbîhin hamd ile cem'i emr olunmuştur. Râzî, der ki: «Hakk Teâlâ'nın sıfatları selb-ü îcab, nefy-ü isbatta mülâhaza olunur Sülûb ise, îcabâta mukaddemdir. Tesbîh, vâcibü'l-vücud'un Sıfat-ı selbiyyesine işarettir ki, bunlar celâl sıfatlarıdır. Tahmid de, Sıfat-ı Sübutiyye'ye işarettir ki, bunlar da, ikram sıfatlarıdır.»

Şu halde tesbîh ile hamdin cem'i, Zü'l-celâli ve'l-ikram ismi hükmünce celâl ve ikram sıfatlarının isbat ve ızharı demek olur. Bu şöyle de izah olunur: Yine Müfessirînin zikr ettikleri vech ile Resulullah sallâllahü aleyhi veselleme,

---

Me'huz: Ahzolunmuş, çıkarılmış alınmış. **Mütearef:** Herkesin bildiğin meşhur ünlü. **İstihcan:** Kötü görme, çirkin sayma, ayıplama. **Maarif:** Tahsil ile elde edilen ilim, malumat, bilgi. **İ'tikat:** İnanışlar. **Ra'd:** Gök gürültüsü.

[1] Bunda, tesbîhin bilhassa namaza ıtlak olunduğu dahi anlaşılmış oluyor ki, namazda tesbîh ve tenzih bulunduğu için zikr-i cüz, irade-i kül kabîlinden denilir. مِنَ الْمُسَبِّحِينَ 'i, mine'l-musallîne diye tefsîr edenler. Bu mânâya haml etmişlerdir, bilhassa nevafil namazlara da denildiği geçmişti.

tesbihten sual olunduğunda buyurmuştur ki: تنزيه الله من كل سوء «*Allah Teâlâ'yı her ârızadan, şâibeden tenzihtir.*» (İbn Mâce: İkamet-179) Bu ise, gerek Sıfat-ı Zatiyyesinde ve gerek Sıfat-ı fiilinde nefiy veya isbatı câiz ve lâyık olmayacak hernakîsadan nezîh demek olur. Binaenaleyh tesbîh Allah Teâlâ'nın Zatında, sıfatında, ef'alinde esmâsında nezâhet ve pâkliğini ifade eder. Bu da, hadisât ve mümkinatın şanından olan çirkinliklere, eksikliklere ve kemal-i İlâhiye münafî bulunan ahvale karşı Sıfat-ı fiilden olan gadab ve celâl sıfatının tecellisini ve zatında hiç bir noksan kabul etmeyen sıfat-ı cemalin, hüsn-ü ekmelin bütün pâkliğiyle tahakkukunu istilzam eyler. Bundan dolayıdır ki, وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلٰئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ ("*Ra'd hamdile tesbih eyler, meleklerde korkusundan.*" Ra'd-13/13) kavl-i İlâhisi tesbihin sıfatı celâl ile alâkasını açık olarak ifade etmektedir. O halde tesbihin hakikati, hamdin hakikati gibi doğrudan doğru Allah Teâlâ'nın kendisine mahsus olan ve subbuh, kuddûs Hamîd ism-i şeriflerinin muktezası bulunan fiildir. Mahlûkata aid olan tesbih ise, her birinin mevahib-i fıtriyyesine göre mümkün olabilen istitaat-i mahsusası nisbetinde gerek fiilen ve gerek kavlen ve gerek i'tikaden onun ızhar ve i'lânı için emr-i İlâhîye ittiba'dan ibaretir. Bu haysiyyetledir ki, tesbih kavil, fiil niyyet ve i'tikada şâmil olmak üzere ve bilhassa namaz mânâsına ve «Sübhâneke» ve «Sübhanâllah» gibi tenzihi ifade eden ezkâr ile sena mânâlarına gelmektedir ve onun için burada ekser Müfessirîn mutlâka tenzîh ile, bâzıları da namaz ile, diğer bâzıları da «Subhânallah» demek ile tefsir eylemişler. Bâzıları da, سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هٰذَا ("*Tenzih O sübhâne ki bunu bize musahhar kılmış.*" Zuhruf-43/13) gibi tesbîhi teaccub olarak bu muvaffakiyyetin şayan-ı hayret bir surette büyüklüğünü tesid için olduğunu anlatmışlardır. Ebussuud bu vecihleri şöyle hulâsa eylemiştir: «Rabbine hamd ederek Sübhânallah, de, yâhud kimsenin kalbine hutur etmeyecek vech ile sana o şayan-ı hayret galebe ve muvaffakiyyetleri müyesser kıldığından dolayı onu, o güzel, o bedî' sun'una hamd ederek teaccb et, yâhud ziyade in'amından dolayı ziyade ibadet ve senâ olmak üzere onu tesbîh ve hamd ederek zikret. Yâhud nimetine hamd ederek, O'nun için namaz kıl. Kâ'be'nin kapısını açtığı zaman Resulullah'ın sekiz rek'at kuşluk namazı kılmış olduğu rivayet olunmuştur. Yâhud va'dini yerine getirdiğinden dolayı hamd ederek, O'nu zalimlerin söylediklerinden tenzih et, yâhud ikram sıfatlarına hamd ederek celâl sıfatlarıyla senâ et.»

Resulullah'ın birçok âyetlerde geçtiği üzere daha evvelden dahi tesbîh ve hamd ile emr olunduğu ve binaenaleyh fetihten evvel dahi tesbîh ve hamd et-

---

Mevahib: İhsanlar, bahşişler.

mekte bulunduğu mâlûm olmak hasebiyle buradaki emrin devam, veya tezyid veya diğer bir nükte ile bir mânâ-yı mahsus ifade etmesi lâzım geleceğinden zikr olunan vucuh ile müfessirîn bunu anlatmak istemişlerdir. Şu muhakkaktır ki, Allah Teâlâ'nın celâl ve ikram tecelliyâtı hiç bir lâhza munkati' olmadığından dolayı her zaman O'na tesbîh ve hamd vazîfedir. Ve hamd, Fatiha'da izah olunduğu üzere yalnız nimet-i gayr-i vâsileden dolayı değil, nimet-i vâsileden dolayı da olur. Ve o zaman hamd, şükür mânâsında olur. Binaenaleyh celâl ve ikram tecelliyâtı tezayüd ettiği nisbette de tesbîh ve hamdin tezyidi icab eder. Zira nimet ve ikrama erince mün'imi ve sıfat-ı celâlini unutmak ve celâl eseri karşısında cemal ve ikrâm tecelliyâtını unutmak, hüsrana götüren cehil ve küfrân huylarındandır. Nasr-u fetihte ise, bir taraftan izharı celâl, bir taraftan da ikram ile va'de vefa vardır. Binaenaleyh bunların tehakkukuyla tesbîh ve hamd vazîfesi bitmiş olmayıp asıl bu muvaffakiyyeti müşahededen sonra tesbîh ve hamdin ziyadesiyle ifası maksuddur. En yüksek pâklık ile en yüksek hamd-ü şükür zevki, asıl o zamandır. Ve asıl o zamandır ki, kalbin daha yüksek ve ferağ ve temizlikle Hakk Teâlâ'nın celâl ve cemali neş'esini duyarak, O'na müteveccih olması lâzımdır. Nitekim فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ (*"O halde boşaldınmı yine kalk yorul. Ve ancak Rabbına rağbet et, hep O'na doğrul."* İnşirah-94/7-8) buyurmuştu ve onun için ehl-i cennetin bütün dâvâsı da, tesbîh ve hamddir. İşte سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ diye zikre müvazabet de bu zevk-u neş'e ile cemal-i Hakk'a olan o şekv-u rağbetin i'lân ve izharı ve ruhun bütün külliyyetiyle O'na tevcihi demek olduğu gibi tâ ibtida-i risalette وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ (*"Ve o pislikleri artık def eyle."* Müddessir-74/5) buyurulmuş olan asnâmın bu feth-u zafer üzerine kırılması ve zâhir-ü bâtında şirk âsâr ve ahlak ve âdâtının silinmesi için tathirat icrası da, o tesbîh ve tenzihin muktezasıdır. Bundan dolayı burada سَبِّحْ emri, Allah Teâlâ'yı zikr-ü tenzihin teksirini ifade ederken zâhir-ü bâtının tathiri emrini de ifade etmiş olur. Fakat ânifen ihtar olunduğu üzere tesbîh ve tahmidin hakikatı yine Allah'a mahsus olduğu için her kim olursa olsun dünyada hiç bir mahlûkun onu bütün kemaliyle ifası kabil olmaz. Abid, ma'sum olsa da münezzeh sübhan olamaz. Her ne kadar hulük-ı azîm olan İlâhî ahlak ile tehalluk etse, قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى (*"İki yay kadar veya daha yakın."* Necm-53/9) olsa dahi Halik Teâlâ'nın لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) olan Zat-i Sübhânîsi'ne nisbetle mahlûkun kusur ve noksanı mahiyyetinin lâzımıdır. Onun bütün kemali, اِلَّا

Münkati: Kesilmiş, kesilen. **Vâsile:** Geniş yer, imaret. **Tezayüd:** Ziyadeleşme. **Mün'imi:** Nimet veren, yedirip içiren. **Ferağ:** Vazgeçmek, hiç bir şeyle meşgul olmayıp dinlenmek. **Asnâm:** Putlar... **Âdak:** Adetler. **Tathirat:** Temizlikler. **Ânifen:** Yukarıda, az önce biraz evvel.

نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sâde sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sâde senden dileriz avni inayeti yarab!"* Fatiha-1/5) mîsakiyle Allah Teâlâ'nın avn-ü inayetinden aldığı feyz-i imdada bağlıdır. Her hususta nasr-u fetih ondandır. Nitekim Resulullah: لاَ أُحْصِى ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ *«Ben, sana senayı sayıp tüketemem, sen kendini senâ ettiğin gibisin»* (Nesai: Teharet-119) demiştir. مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ vârid olmuştur. [1]. Bu kusuru örtecek, bu eksikliği ikmâl edecek olan da ancak Allah Teâlâ'nın mağfiretidir. O da, taleb edene mev'ud olduğundan buna işaret olarak da buyuruluyor ki, وَاسْتَغْفِرْهُ ve O'na istiğfar et. Sûre-i Muhammed'de, فَاعْلَمْ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ (*"Şimdi şunu bil ki: Başka tanrı yok ancak bir Allah bil, de günahını ve mü'min-ü mü'minata istiğfar eyle."* Muhammed-47/19) buyurulduğu üzere gerek kendin ve gerek ümmetin için mağfiretini dile ki, لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (*"Ki Allah senin zenbinden geçişi ve geleceğinin mağfiret buyurur."* Fetih-48/2)hükmü de zâhir olarak bütün temizlikle Rabbine rucu' edesin. إِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً Çünkü o muhakkak bir tevvab bulunuyor. Tevbe ile kendine rucu' edenleri ötedenberi kabul ile mağfiret ede gelmiştir. Binaenaleyh istiğfar ve tevbe edenler kabülünü ümid etsinler. Kelâmın zâhiri غَفَّاراً denilmek iken, تَوَّاباً buyurulması nüktelidir. Tesbîhin hamde iktiranı gibi bununla istiğfarın tam faidesi tevbeye iktiranı halinde olacağına bir tenbih vardır. İstiğfar, رَبِّ اغْفِرْ لِي yâhud اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ «Ya Rabb, bana mağfiret et, bize mağfiret buyur, mağfiretini niyaz ederim» gibi dua ve niyaz ile mağfiret istemektir. Tevbe ise, yukarılarda izah olunduğu üzere günaha nedamet ve bir daha yapmamak üzere azm ile rucu'dur. İnsan başkalarının günahları için de istiğfar edebilir. Kur'ân'da, رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (*"Ya Rabbenâ! Mağfiret buyur bana ve anama, babama ve bütün mü'minlere hisab başa dikileceği gün."* İbrahim-14/41) gibi bunun pek güzel misâlleri vardır. Onun için buradada وَاسْتَغْفِرْهُ emri Peygamber'in sade kendisi için olmak lâzım gelmeyip ümmeti için de olur. Ve hattâ daha ziyade ümmeti için denilmiştir. Lâkin kimse başkasının namına tevbe edemez, bununla beraber istiğfar tevbeyi de tezammun edebilir. Âlûsî'nin nakl ettiği vech ile İbn Receb, demiştir ki: «Mücerred istiğfar, duada mağfiret talebiyle beraber tevbedir, أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ gibi tevbeyi de zikr ederek istiğfar ise, sade mağfiret talebiyle duadır.» Bir de demiştir ki: «Mücerred istiğfar geçmiş günaha nedametle onun şerrinden vikayeyi dua ile taleb ve gelecek günahın şerrinden

---

[1] لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (*"Ki Allah senin zenbinden geçmişi ve geleceğini mağfiret buyurur."* Fetih-48/2) gibi Resulullah'a nisbet olunan zenbin mânâsı da böyle anlaşılmak gerektir.

İktiran: Ulaşmak, mukarik olmak.

de onu yapmamağa azm ile vikayeyi talebdir. Ve işte لا صَغيرةَ مَعَ الاصْرارِ ولا كَبيرةَ مَعَ الاستغفارِ *«ısrar ile sagîre yoktur, istiğfar ile de kebîre yoktur»* gibi vârid olan eserlerde ısrarı men'eden ve mücerred olarak zikr edilen istiğfardan murad, böyle nedamet ve azm ile tevbeyi mutazammın olan istiğfardır. Eğer geçmiş günâha nedamet yoksa o sade duadır, nedamete mukarin ise tevbedir.» Bunun hâsılı; şer'an istiğfara mev'ud ve müterettib olan ahkâm, tevbe mânâsında olan istiğfardadır. Mutlak olarak istiğfar denildiği zaman, o murad olunur. Tevbe, nedamet mânâsı bulunmayan ve günâhına peşiman olmaksızın sadece onun afv-u mağfiretini istemekten ibaret kalan istiğfar, sade bir duâdır, makbul olmamak gerektir. Çünkü hem günaha peşimanlık duymamak, hem de onun mağfiretini istemek Allah'a karşı sû'-i edebdir. Ancak bu kişinin kendi günahı hakkındadır. Bir de, bu Âyette ihtibâk san'atı olduğu söylenmiştir. Asıl kelâm, «O'na istiğfar et, çünkü o bir gaffardır ve tevbe et, çünkü O, bir tevvabdır» demek olup her birinden birinin hazfiyle diğerine işaret edilmiştir.

Sûrenin başında da işaret olunduğu üzere imam Ahmed ibn Hanbel'in «Müsned»'inde ve «Sahih-i Müslim»'de ve daha başkalarında Hazret-i Aişe'den rivayet olunmuştur ki: Resulullah son zamanlarında سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ اَسْتَغْفِرُ اللهَ وَاَتُوبُ اِلَيْهِ kavlini çok söyler olmuştu ve sorulduğunda: *«Rabbim, bana ümmetimde bir alâmet göreceğimi haber verdi ve onu gördüğüm zaman hamd ile tesbîh ve istiğfar etmemi emir buyurdu»* demişti. (İbn Mace: Hudud-29) «Tefsir-i Keşşaf»'ta der ki: «Tesbîh emriyle beraber istiğfar emri, dînin kıvamı olan emr ile emri tekmil içindir, yâni dînin kıvamı tâat ile mâsiyyetten korunmak beynini cemi'dedir. Bir de, Resulullah'ın ismetiyle beraber bu emr ümmetine lûtf olmak içindir. Bir de istiğfar Allah için tevazu'dan ve hazmı nefsidendir ve ondan dolayı nefsinde bir ibadettir. Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem Hazretleri'nin: *«Ben, gece ve gündüz yüz kerre istiğfar ederim»* dediği de rivayat-ı sahiha cümsindendir.»

Âlûsî, der ki: «Âbid, her ne kadar bezl-i mechûd etse de Mâbudun celâline lâyık olanı gereğî gibi ifade kusurdan halî olamıyacağına işaret için birçok taatlardan sonra istiğfar da meşru' kılınmıştır. Onun için zikretmişlerdir ki: Farz namazı kılan kimse için akibinde üç kere istiğfar etmesi, teheccüd kılanın seher vakitleri dilediği kadar istiğfar etmesi ve hâcının Hacc'dan sonra istiğfar etmesi meşru' kılınmıştır. وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ (*"Ve o seher vakti istiğfar eyleyenleri."* Al-i İmrân-3/17) ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللهَ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (*"Sonra nâsın ifâza eylediği yerden ifuza edin ve Allah'ın mağfiretini isteyin. Çünki Allah, ga-*

Mev'ud: Söz verilmiş, vaadedilmiş. **Bezl:** Bol bol verme. **Mechud:** Çalışmış, uğraşmış.

fur, rahimdir." Bakara-2/199) Kezalik abdestin nihayetinde ve her meclisin hıtamında istiğfarın meşru' olduğu da rivayet olunmuştur: Resulullah, her hangi bir meclisten kalkarken de, سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ derdi. Bu vech ile istiğfar emrinden anlaşıldığı nakl edilen vefat haberine bir remiz var demektir. Meşhuru da bu işaret, emr-i dînin tekâmüliyle dâvet vazîfesinin tamama yaklaşmış olduğuna delâletten anlaşılmıştr.»

هُوَ الَّذِى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّه (*"O Allah'dır ki Resulünü hidayet kanunu ve hak din ile gönderdi, onu her dinin üstüne çıkarmak için."* Saf-61/9) âyetleri, Resulullah'ın irsali, Hak dîninin bütün dînlere karşı izhar-ı hikmeti için olduğunu anlattığı ve فَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ... (*"Onlara vadettiğimizin bazısını sana behemehal göstersek de veya seni temamen alsak da her iki takdirdede onların nihayet dönümü bizedir."* Yunus-10/46) gibi âyetlerde de kâfirlere karşı yapılmış olan vaîdlerin bâzısı Peygamber'in vefatından evvel dünyada göreceğine işaret buyurulduğu gibi bu Sûrede de, nasır ve fethin geleceği ve halkın alay alay Dîn-i hakka girmeğe başladıklarını Resulûllah'ın muhakkak göreceği va'd olunarak bu görüş tehakkuk ettiği zaman, tesbsîh ve hamd ile istiğfarın emr olunması ve sonra buna ta'lil makamında tevvab ism-i şerifiyle hitam verilmesi ve tesbîh ve hamd ehl-i cennetin evvel ve âhir gaye-i dâvâsı olduğunun mâlûm bulunması ve mağfirette örtmek, tevabda rücuu kabul etmek mânâlarının da esas olması düşünülünce muhakkak bir va'd-i kerîm ile onun suret-i kat'iyyede incazını ifade eden bu اِذَا جَاءَ ، وَرَاَيْتَ ، فَسَبِّحْ ta'likinin bir çok nüktelere delâlet eyleyen müfadinin hasılı: O vakit gelince, va'din tamam olup risalet vazîfesinin hitama ererek, اِرْجِعِى emrinin tehakkuk edeceğini ve binaenaleyh o alâmetler görülünce va'din sıdkını ve hakkındaki inayet ve tecelliyât-ı ilâhiyye'nin kudsiyyet ve azemetini görmüş, Kevser'in zevk-ı cereyanını müşahede eylemiş olan Zat-ı Muhammedî'nin o neşe-i muvaffakıyyetle mutmain ve müsaffa lekesiz olarak bu âlem-i fânîden, bu dar-ı imtihan ve ma'reke-i zünüb olan dünyadan çekilip ruh-i kâk ve sırrı pâk ile hakka'l-yakîn likaullah'a kavuşmak üzere tesbîh, hamd ve en ziyade ümmeti için istiğfar ederek اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ (*"Biz Allah'ınız ve nihayet O'na döneceğiz."* Bakara-2/156) hükmüne hâzır ve âmade bulunması lüzumunu iş'ar olduğu sezilir ki, bunda, وَلِىَ دِينِ mazmunundaki ihlâs ve tebşirin de bir îzah ve incazı vardır. Rivayet olunmuştur ki: Bu Sûre, nâzil olduğunda Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem, bir hutbe irad.

Müterebbih: Terettüb eden, sıralanmış... **Remiz:** İşaret, simge. **Müdafi:** Sözün ifade ettiği, mânâ. **Ma'rekei:** Muharebe meydanı çarpışma alanı. **Lika:** Kavuşma, rast gelip buluşmak, görüşmek.

edip şöyle buyurmuştu: انّ عبدا خيّره الله بين الدّنيا وبين لقائه فاختار لقاء الله *«Bir kul, Allah, onu, dünya ile kendi likası arasında muhayyer kıldı. O Allah'ın likasını ihtiyar eyledi.»* (Buhari: Menakıb-ül-Ensar-45) Bunun ne demek olduğunu Ebu Bekir radıyallahü anh anlamıştı da: «Nefislerimiz ve mallarımız, atalarımız ve evlâdlarımızla sana feda olalım!» demişti. Yine rivayet olunmuştur ki: Resulûllah bunu ashabına okuduğu vakit sevinmişler, fakat Hazret-i Abbas radıyallahü anh ağlamıştı. Aleyhissalâtü vesselâm: «Neye ağlıyorsun amuca?» buyurdu: نعيت اليك نفسك «Sana vefatın haber veriliyor» انّه لكما تقول dedi. «Evet dediğin gibi» buyurdu. Hazret-i Ömer'in ve İbn Abbas'ın bunu anlayışları da yukarıda zikrolunmuştu.

Nasır, fetih ve ru'yet bu üç şarta tesbîh ve hamd, istiğfar, bu üç emrin terettübüne müteallık nükteleri beyan ederken Râzî, tefsirinde der ki: «Hak yolcularının seyrinde iki tarik vardır. Kimisi: ما رأيت شيئا الّا ورأيت الله بعده «Hiç birşey görmedim ille ondan sonra Allah'ı gördüm» demiştir. Kimisi de ما رأيت شيئا الّا ورأيت الله قبله «Hiç birşey görmedim ille ondan evvel Allah'ı gördüm» demiştir. Şek yok ki, bu tarik daha ekmeldir [1]. Zira mealim-i hikemiyye i'tibariyle müessirden esere inmek, eserden müessire çıkmaktan mertebece daha yüksektir. Riyazât erbabının fikirlerince de nur kaynağı vâcibü'l-vücud, zulmet kaynağı mümkinü'l-vücud olduğundan vâcibü'l-vücudda istiğrak elbette daha eşreflidir. Hem asl ve tâbia istidlâl tâbi' ile asla istidlâldan daha kuvvetlidir. Bu anlaşıldıktan sonra bu âyet de, işte bu iki tarikin eşrefi olan tarika delâlet eylemektedir. Zira Halik ile iştiğali nefs ile iştiğale takdim ederek evvela Halik'a âid iki emr: Tesbîh ve hamd zikr olunmuş, sonra da üçüncü mertebede istiğfar zikredilmiştir ki, hem Halika, hem de halka iltifat olan memzuc bir halettir. Tesbîh, sıfat-ı celâl olan Sıfât-ı Selbiyye'ye, tahmid de, sıfat-ı ikram olan Sıfât-ı Sübutiyye'ye delâlet ettiğinden dolayı celâli mülâhaza ikramı mülâhazaya takdim olunmak için tesbîh, hamde takdim olunmuş, sonra da Halik'tan halka nüzul tarikiyle istiğfar zikredilmiştir. Çünkü bunda nefsin kusurunu ve hakkın cudunu görmek ve nefs için aslâh ve ekmel olanı taleb etmek vardır. Mâlûm ki, kul, Allah'dan gayrisinin mütalaasiyle meşgul olduğu nisbette Allah Teâlâ'nın Hazret-i Celâlini mütelaadan mahrum olur, istiğfarın tesbîh ve tahmidden sonraya te'hîri

---

Zünûb: Günahlar, suçlar, hatalar. **Kâk:** Uzun, tavil. **Tabi'a:** Birbiri arkasına, sıra giden. **Memzuc:** Şakalaşmak. **Cud:** Cömertlik. **Aslâh:** En salih, daha salih.

[1] Sûre-i Âl-i İmran'da, انّ فى خلق السّموات والأرض (*"Elbette o göklerin ve yerin yaradılışında..."* Al-i İmran-3/190) Sûre-i Yûnus'ta, امّن يملك السّمع والأبصار فصّلت (*"Ya O semi-u ebsar kimin mülki bulunuyor."* Yunus-10/31)'te, اولم يكف بربّك انّه على كلّ شىء شهيد (*"Kâfi değil mi bu ki Rabbın herşeye şahid."* Fussilet-41/53)'e bak!

bu dakikaya işaret eyler.» Lâkin şunu da unutmamak lâzım gelir ki, burada halka olan bu nuzul, halkta kalmak için değil, halktan Halik'a ekmel vech ile rucu' ve O'nun mafiretiyle lütf-i cemaline müstağrak olmak üzere huzur-ı ehadiyyetine kabul için olduğuna tenbihen nihayeti tevvab ism-i şerifiyle hatm olunmuştur. Bunda zikrolunan iki tarikin ikisini de, câmi' olmak üzere halka nüzulden sonra yine Halik'a rucu' ve evvel ve âhir Tevhid ile mead ve münteha-da karar vardır. وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى (*"Ve elbette nihayet Rabbına gidilecek."* Necm-53/42) هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ (*"O'dur, evvel-ü ahir."* Hadid-57/3) اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ (*"Biz Allah'ınız ve nihayet O'na döneceğiz."* Bakara-2/156).

Kevser kendisine verilmiş olan Fahr-i âlem Sallâllahü aleyhi vesellem, nihayet böyle mansur ve muzaffer olarak kendisine fütuhat kapıları açıldığı ve halkın alay alay, akın akın Allah dînine girmeğe başladıklarını gördüğü ve bu suretle dîn tekâmül ederek risalet vazîfesi hitama erip, mucebince dünyada icra-ı ahkâm etmek üzere bütün dünya maddeten ve mânen kendisine teveccüh eylemiş bulunduğu sırada, وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰى وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى (*"Doğrusu insanın sayinden başkası kendinin değil ve elbette sayı yarın görülecek. Sonra ona en değerli mükafat verilecek. ve elbette nihayet Rabbına gidilecek."* Necm-53/39-42) hükmünce iki mükâfatın tecellîsi karşısında bulunuyordu. Birisi zafer ve fethin muktezası olarak dünya saltanat ve ganîmetinin teveccühü, birisi de onu kazandıran Allah dîninin muktezası olarak o fâni dünya ikbaline meyl-ü iltifat etmeyip Allah'ın lûtf-ü inayetiyle mahza Allah için yapılmış olan o mesai ve mücahedenin ecrini hiç bir dünyevî garazla kirletmeyerek وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى (*"Ve herhalde sonu senin için önünden daha hayırlı."* Duhâ-93/4) hükmünü tehakkuk ettirmek üzere bu muvaffakıyyetle şükran içinde pâk, musaffâ olarak Allah'a kavuşmak. Bir nâmi de Tevdî' Sûresi olan bu Sûre, işte bu saatin hulûlünde onun artık tesbih ve hamd ederek bundan böyle bu dîni ekmelin icra-ı ahkâmını ümmetine tevdi' ve mihnet-ü fena âlemi olan bu cismaniyyet âlemine veda' edip Rabbin likasını istemesine işaret ediyordu. Hazret-i Yûsuf, mülkte muvaffakıyyetinin neticesinde, رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (*"Yarab! Sen bana mülkten bir nasib verdin ve bana ehadisin tevilinden bir ilim öğrettin, gökleri ve yeri yaradan Rabbım! Benim dünya ve ahirette velim sensin beni müslim olarak al ve beni salihine ilhak buyur."* Yusuf-12/101) diye müslim olarak alınıp salihlere ilhakını istediği gibi Resuli Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem de, hutbesinde: اِنَّ عَبْدًا خَيَّرَهُ اللّٰهُ بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ لِقَائِهِ فَاخْتَارَ لِقَاءَ اللّٰهِ diye

işaret eylediği vech ile dünyayı bırakıp Allah'ın likasını ihtiyar eyledi [1].

Hicretin onuncu senesi, الْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا (*"İşte bugün sizin için dininizi kemale yetirdim, üzerinizdeki nimetimi tamama erdirdim. Ve size din olarak islâma riza verdim."* Mâide-5/3) âyetinin nâzil olduğu veda' Haccını yaptıktan ve: الا هَلْ بَلَّغْتُ؟ ، الا هَلْ بَلَّغْتُ؟ ***«Bakınız tebliğ ettim mi? Bakınız tebliğ ettim mi?»*** (Buhari: İlim-30-37) diye diye irad buyurduğu meşhur veda' hutbesini irad eyledikten sonra Medîne'ye avdet buyurmuştu. Hep hamd ile tesbih ediyordu. Bu arada son âyet olarak, وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (*"Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki döndürülüp o gün Allah'a götürüleceksinizz, sonra herkese kazandığı tamamıyla ödenecek ve hiç bir zülme maruz olmıyacaklar."* Bakara-2/281) âyeti nâzil olmuştu. Derken on birinci sene-i Hicriyye'si Saferi'nin sonlarında bir baş ağrısından rahatsızlanarak Rebiu'l-evvel'in on ikinci gününe kadar devam eden bu rahatsızlığı esnasında dahi son üç günden maadasında mescid-i saadete çıkıp namazı kıldırmaktan kalmamıştı. Bu esnada birgün Fadl ibn Abbas ile Ali ibn Ebî Talib Hazretleri'nin ikisi arasında minbere çıkıp hamd-ü sena ettikten sonra irad buyurduğu hutbesinde: اَيُّهَا النَّاسُ ***«Ben, kimin sırtına bir değnek vurdumsa işte sırtım benden kısas etsin ve eğer ben, bir kimsenin ırzına şetm etmiş isem işte ırzım, ona kısas etsin. Ben, kimsenin malını almışsam işte malım, ondan alsın ve benim tarafımdan husumet olur diye korkmasın. O benim şanımdan değildir.»*** dedi, indi. Öğle namazını kıldıktan sonra yine minbere döndü, evvelki sözünü tekrar eyledi. Bunun üzerine üç dirhem iddia eden bir kişiye, derhal bedelini verdi. Sonra şöyle buyurdu: ***«Haberiniz olsun ndünya mahcubluğu âhiret mahcubluğundan ehvendir.»*** Sonra ashab-i Uhud'a dua etti ve onlar için istiğfar eyledi. Sonra da bâlâda zikr olunduğu üzere: ***«Bir kul, Allah, onu dünya ile likası beyninde muhayyer kıldı da O, Allah'ın likasını ihtiyar etti»*** buyurdu. Hazret-i Ebi Bekir bunun üzerine ağlamıştı da: فَدَيْنَاكَ بِاَنْفُسِنَا وَاَمْوَالِنَا وَاٰبَائِنَا وَاَوْلَادِنَا demişti. Sonra da Ensar'ı tavsiye buyurdu. Ancak üç gün Mescide çıkamamıştı.

---

[1] Emir varid olunca bu tahyîr ve ihtiyarin mânâsı nedir? denilirse, bunda iki vecih vardır: **BİRİSİ** ve meşhuru: Enbiya'ya vefatları emrinin cebrî surette değil, tekvîninden evvel irade ve ihtiyarına müfevvaz olarak tahyîr suretinde tebliğ olunmuş olmasıdır. Bu takdirde buradaki «سبح واستغفر» emirleri nedb için olmuş olur. **İKİNCİSİ** de: Teklifi olarak vücub için olduğu takdirde de Peygamber'in onu kerhen değil, hüsn-i rıza ve iştiyak ile seve seve kabul ve ihtiyar eylemiş olmasıdır. Hazret-i Yûsuf'un, «müslimen» demesi buna işarettir. İki takdirde de ansızın, emr-i tekvinî ile değil, önceden ihbar ile vaki' olduğundan teklif vücub için de olsa ittibaın ihtiyar ile olmasına mani' olmaz. Rucu' ile ircaın, yâni ihtiyarî rucu' ile cebr-ü ikrah ile ircaın ferkı da budur. Yoksa herkes, «واليه ترجعون» 'dur.

Şetm: Sövmek, azarlamak, küfretmek.

Ezan okununca: *«Ebu Bekr'e emr edin, nâsa namazı kıldırsın»* buyurdu. Rebîu'l-evelin on ikinci günü, Pazartesi günü (ki, mevlidi günüdür) Hazret-i Âişe'den rivayet olunduğu vech ile önündeki bardağa mübarek elini batırıp su ile yüzünü mesh ediyor. اللّٰهُمَّ اَعِنِّى عَلٰى سَكَرَاتِ الْمَوْتِ *«Allahım, bana ölüm sekeratına karşı yardım buyur»* (İbn Mace: Cenaiz-64) diye dua ediyordu. Kuşluk vakti idi, derken ağırlaştı, Hazret-i Aişe kucağına almıştı. Bu fanî âleme gözünü yumdu. Son kelâmı: بَلِ الرَّفِيقَ الْاَعْلٰى *hayır, refik a'lâ»* (Müslim:Selam-46) diye Rabbine arz-ı iştiyak oldu. Maksudu olan likaullah'a kavuştu. وَمَا مُحَمَّدٌ اِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ bak!). Sallâllahü aleyhi ve alâ alihi ve sahbihi.

التَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلٰى عِبَادِ اللّٰهِ الصَّالِحِينَ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ * اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ * رَبِّ اجْعَلْنِى مُقِيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِى رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ * رَبَّنَا اغْفِرْلِى وَلِوَالِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ * اللّٰهُمَّ اَحْيِنَا عَلٰى دِينِهِ وَاَمِتْنَا عَلٰى سُنَّتِهِ وَاحْشُرْنَا تَحْتَ لِوَائِهِ * سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنَتُوبُ اِلَيْكَ ، فَلْيَكُنْ اٰخِرُ دَعْوَانَا اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Bu muvaffakiyyete, bu güzel hâtimeye, böyle tesbîh ve hamd ile Allah'ın mağfiretine kavuşturan, Allah dînine mukabil bu nimetin kadrini bilmeyip küfrü küfranda ısrar eden ve kendilerine لَكُمْ دِينُكُمْ denilen ve tevbeye yanaşmayan kâfirlerin sü-i akıbetleriye, cezaları da en bâriz bir misal ile gösterilmek ve Peygamber'in vefatiyle İslâm'ın fütuhat ve intişarına halel gelmeyip, O'na düşmanlık edenlerin yine muradlarına eremiyecekleri anlatılmak üzere bunun akibinde Hazret-i Peygamber'in amucası iken, O'na iman şerefine nâil olmayıp küfür ve hüsümet edenlerle beraber olduğundan dolayı haseb-ü nesebi, servet-ü mesaîsi kendisine fâide vermemiş olan Ebu Leheb'in ebedî hüsranını anlatan Suresi gelecektir.

İntişar: Dağılmak, yayılmak, üremek. **Mesâi:** Çalışma, çalışmalar.

TEBBET SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 5

Bu, Tebbet Sûresi ki, Mesed Sûresi de denilir, bilâ hilâf Mekkî'dir. Buhârî, Tirmizî ve daha başkaları İbn Abbas'dan rivayet etmişlerdir ki: وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (*"Hem en yakın akrabalarını inzaret."* Şuarâ-26/214) âyeti nâzil olunca Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, Safa'ya çıkıp يَا صَبَاحَاهْ diye nida etmişti. *«Bu kim?»* dediler başına toplandılar. Onlara: *«Ne dersiniz? Ben, size şu dağın arkasından bir takım âtlar çıkacak diye haber versem beni tasdîk eder misiniz?»* buyurdu. *«Biz, sende bir yalan tecrübe etmedik.»* dediler. *«Öyle ise ben, sizi önümde şiddetli bir azâb ile inzar ediyorum.»* buyurdu. Ebu Leheb: تَبًّا لَكَ *«Yuh sana!» Bizi, bunun için mi topladın?»* dedi ve kalktı. Bunun üzerine تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ nâzil oldu. Bâzı rivayetlerde onu söylemekle beraber, iki eliyle bir taş alıp Resulullah'a atmak da istemişti. Beyhakî'nin, «Delâil»'de yine İbn Abbas'dan bir rivayetinde: Ebu Leheb, şi'bdan çıkıp Kureyş'e müzahir olduğu zaman: «Muhammed, bize olduğunu görmediğimiz bir takım şeyler va'dediyor. Ölümden sonra olacağını zu'm eyliyor. Benim elime ne koydu?..» deyip iki elini üflemiş de: تَبًّا لَكُمَا «Yuf size, Muhammed'in söylediklerinden birşey görmüyorum» demişti. Bunun üzerine تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ nâzil oldu denilmiştir. Neysâburî, Tefsîrinde: «İbn Abbas demiştir ki: Resulullah sallallâhu aleyhi vesellem, ilk ba'solunduğu vakit emrini gizli tutuyor ve Mekke şiabında namaz kılıyordu. Tâ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (*"Hem en yakın akrabalarını inzaret."* Şuarâ-26/214) emri nâzil olana kadar, üç sene. O vakit Safa'ya çıktı. «Ya Âle galib» diye nida etti. Onlar, Mescidden

---

İnzar: Uyarmak. **Zu'm:** Bâtıl, zan, şüphe, yanlış zan. **Şiab:** Dar yollar, dağ yolları, patikalar.

O'na çıktılar. Ebu Leheb: «İşte Galib sana geldi, ne var yanında?» dedi. Sonra: «Ya Âle lüey» diye nida etti. Lüey'den olmayanlar döndü. Yine Ebu Leheb: İşte Lüey geldi ne var? dedi. Sonra «Ya Âle Kilab» dedi. Sonra: «Ya Âle Kusay» dedi. Yine Ebu Leheb: «İşte Kusay sana geldi ne var yanında?» dedi. O vakit buyurduki: *"Allah bana en yakın maşerimi, inzar eylememi emretti. En yakınlarım de sizlersiniz. Sizler,* لا اله الا الله *demedikçe ben, size ne dünyadan bir hazza, ne âhiretten bir nasîbe mâlik değilim. Onu derseniz, Rabbinizin indinden onunla lehinize şehadet edeceğim.»* Bunun üzerine Ebu Leheb: تبّاً لك «yuf sana, bizi onun için mi çağırdın?» dedi. Bu Sûre nâzil oldu. Bir de denilmiştir ki: Resulullah, amucalarını toplamış, onlara bir sahfede bir taam takdim etmişti. Onlar, onu istihkar ettiler: «Bizim her birimiz bir koyun yer» dediler. «Öyle ise yeyin» buyurdu. Yediler, doydular, yemekten az birşey eksilmişti. Sonra: فما عندك «Senin yanında ne var?» dediler. Onun üzerine onları İslâm'a dâvet etti. Ebu Leheb de o söylediğini söyledi. Ve yine rivayet olunmuştur ki: «Ben İslâm'a gelirsem bana ne var?» dedi. «Müslimîne olan» buyurdu. «Ben onlara tafdil olunmıyacak mıyım?» dedi. Nebi sallallâhü aleyhi vesellem: «Ne ile tafdil olunacaksın?» buyurdu. O vakit Ebu Leheb: تبّاً لهذا الدّين الذي يستوي انا وغيري *«Benimle başkasının müsavî olacağı bu dîne yuh olsun.»* dedi. تبّت يدا أبي لهب nâzil oldu. Târik-ı Muharibî'den de şöyle mervîdir. Demiştir ki: «Resulûllah'ı Zilmecaz çarşısında gördüm: يا أيّها النّاس قولوا لا اله الا الله deyin felâh bulasınız» diyordu, arsasında da bir adam ona taş atıyordu. Ökçelerini kanatmıştı: «Onu dinlemeyin» diyordu. «Bu kim?» dedim, «Muhammed ve amucası» dediler. Yine İbn Abbas demiştir ki: «Ebu Leheb, Peygamber hakkında: «O, sâhirdir» diyerek kavmı O'ndan soğutur, görüşmeden giderlerdi. Çünkü kabîlenin pîri ve Peygamber'in babası gibi olduğundan ittiham edilmezdi. Fakat bu Sûre nâzil olup da işitince gadab ile şiddetli adavet ızhar etmeğe başlamış ve ondan dolayı müttehem olup artık Resulûllah aleyhinde sözü kabul edilmemeğe başlanmış, bütün sa'yi boşa gitmişti.» Bu rivayetlerin cem'inde bir münâfat yoktur. Sebeb-i nüzul gerek birisi ve gerek hepsi, her hangisi olursa olsun bu Sûre evvel nâzil olan Sûrelerdendir. Hattâ yukarda geçtiği vech ile والضّحى 'dan evvel nâzil olmuştur. Böyle iken burada Peygamber'in zafer ve muvaffakiyyetiyle O'na küfr ve adavet edenlerin başında bulunan amucası Ebu Leheb'in hal ve akibeti yanyana getirilerek nusrat ile hızlânın, şükran ile küfranın, hüsn-ü hâtime ile sü-i hâtimenin fark ve mükayesesi yakından gösterilmek, bir de Peygam-

---

İstihkar: Hakaret etmek, küçük görmek, hakir görülmek, hor bırakılmak. **Münâfat:** Birbirinin aksine olan, birbirine aykırı olmak, aykırılık.

ber'in vefatından sonra dahi düşmanlar fitne çıkarmak isteseler de dîninin beka ve intişarına mani olamayacaklarına işaret olmak üzere âhirden evvele irca-ı nazar ettirilmek, sonra da İhlâs ve Muavvizeteyn ile Kur'ân hatm olunmak üzere bu Sûre, Nasr Sûresinin ardınca konmuştur.

Âyetleri: Beştir.

Fasılası: ب ، د harfleridir.

تَبَّتْ tebabdandır. Tebab, helâk ve helâke götüren hüsran ve emeği boşa çıkıp muradına ermemek, yâni muvaffakıyyetin zıddı olan haybet, yuf olmak, yuh olmak, berbad olmak mânâlarına gelir. تَبًّا لَهُ ، تَبًّا لَكَ tâbirleri yuf ona, yuh sana gibi levm ve beddua makamında kullanılır.

Buhârî'de: «Tebab: Hüsran, tetbîb: Tedmîrdin» der. Râgıb: «Tebab: Hüsranda istimrardır» demiş. Ekser Müfessirîn de helâke götüren hüsran veya helâk demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَّتْ يَدَٓا اَب۪ي لَهَبٍ وَتَبَّۜ ﴿١﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَۜ ﴿٢﴾ سَيَصْلٰى نَاراً ذَاتَ لَهَبٍۚ ﴿٣﴾ وَامْرَاَتُهُۜ حَمَّالَةَ الْحَطَبِۚ ﴿٤﴾ ف۪ي ج۪يدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ﴿٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- Yuh oldu ki eli Ebu Leheb'in, kendi de yuh. 2- Ne malı fâide verdi O'na, ne kazandığı. 3- O, bir alevli ateşe yaslanacak. 4- Karısı da, odun hammalı olarak. 5- Gerdanında bir ip ki, fitillisinden.

تَبَّتْ Tebâb oldu. Bu fiil esasen ihbara mevzu' olmakla beraber ibare veya işaretiyle inşa dahi olur. İnşa olması, ya tekvînî surette hüsranı inşa, yâhud Arab'ın örfü üzere قُتِلَ الْاِنْسَانُ kahr olası gibi beddua üslûbunda hüsran ve helâke istihkakı anlatarak lâzımı olan zemm-ü takbihi inşa mânâsında olur. İlk nüzule nazaran çokları bu mânâya haml eylemişlerdir. Bundan dolayı elleri kurusun diye terceme edilmesi de şayi' olmuştur. Eli kurusun tâbiri daha ziyade, شَلَّتْ يَدُهُ yâni eli çolak olsun mânâsında zâhirdir. Bununla beraber mecaz olarak, müflis olsun, elinde avucunda bir şey kalmasın, tutacağını tutamasın, her tuttuğu boşa çıksın, gibi hüsrana dua ve inkisar makamında da kullanılır ki, böyle terceme edenlerin maksadı da, odur. Bunu yuf olsun, yuha gitsin, berbad olsun diye ifade etmek, تَبًّا لَهُ 'de olduğu gibi tebâbın mânasına daha uygun görünür. Ancak

İstimrar: Devam, sürüp gitmek, kavi ve daim olmak.

Ebu Leheb, Bedr'i müteakib ye's-ü hirman ile vefat etmiş olup تَبَّ اِذَا Sûresinin nüzulünde O'nun hüsran ve helâki tehakkuk etmiş bulunduğu cihetle bu Sûrenin tertibde buraya konulması, bunda ihbar mânâsı maksud olduğuna ve hattâ Peygamber'in bu şanlı vefatiyle dahi Ebu Leheb'in muradı hasıl olmayıp bilakis hüsranı gittikçe daha ziyade tehakkuk etmiş olacağına bir işareti tezammun eder. Bu da, lâzımı olarak yine zemm-ü takbîhi dolayısiyle ifade etmesine mani' de olma, yâni sade yuf olsun değil, yuf oldu, yuha gitti. يَدَا iki eli, sağdan, soldan, gerek müsbet, gerek menfi, gerek tutmak, gerek itmek için kullanmak istediği bütün esbab ve vasaitı, gerek dünyaya, gerek dîne uzatmak istediği eller ikisi de hüsrana düştü. O Peygamber'in zaferine ve hak dînin izharına mâni' olmak ve küfre sarılmak için müracaat ettiği maddî, mânevî herşey kendi aleyhine çıktı da yuf diye üflediği elleri, hakîkaten yuh oldu. اَبِى لَهَبٍ Ebi Lehebin. Peygamber'e küfr-ü adavette ileri giden ve Dîn-i İslâm'ın neşrine mani' olmak için her türlü fitne ve fesad ateşlerini alevlendirmeğe çalışan Ebu Cehil ve emsali azgın kâfirlerin küfr-ü tuğyanları Kur'ân'da anlatılmış olmakla beraber hiç birinin adı sarahaten zikr edilmemiş olduğu halde Ebu Leheb'in bilhassa zikr olunması, hem de Peygamber'e dair olan «نَصْر» Sûresiyle, Allah'a dair olan İhlâs Sûresi arasında zikr edilmesi şayan-ı dikkattir. Bu,

EVVELA: Ona, وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ (*"Ve haydin ayrılın bugün ey mücrimler."* Yasin-36/59) mazmunu üzere bir temâyüz vermektir. O'nun, Peygamber ile Allah arasına girmek, feyzine mâni' olmak isteyen âteşîn düşmanlar arasında kale alınmağa değer bir imtiyazı mahsusu hâiz bulunduğunu iş'ar eder. Çünkü Ebu Leheb, Peygamber'in baba bir amucası olmak haysiyetiyle bir şerefi mahsusu hâiz bulunuyordu. Böyle iken bu şeref ve nimetin kadrini takdir etmediği ve O'na yardım edecek yerde bilakis mani' olmak için küfr-ü adâvetle ateş püskürmek isteyenlerin önüne düşdüğü cihetle bunun hepsinden ziyade teessüfe şayan olduğunu ihtar ederek yine Peygamber'in şanını tebcil ve neseb şeref-ü haysiyyetlerinin fevkinde olan cilve-i hakkın büyüklüğüne tenbih olur.

SANİYEN: Ebu Leheb, şahsı gösteren bir künye olmakla beraber lügaten bu terkibin asıl mefhumu alev babası demek olması i'tibariyle bunun, Peygamber'e ve İslâm'a karşı ateş püskürmek isteyip de kendini cehenneme atmış olan kâfirlerin cümlesinin mümessili mânâsında olmak haysiyyetiyle onun hüsranı hepsinin hüsranına misal yapılmıştır ki: يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ

Hirman: Mahrum olmak, mahrum kalmak. **Takbîh:** Çirkin görmek, beğenmemek, kabahatli olmak. **Vesait:** Vasıtalar. **Temayüz:** Kendini göstermek, farklı ve yüksek vasfı olmak, başka vasıflarla üstün olmak. **Tebcil:** Yüceltmek, hürmetle hareket etmek.

وَيَأْبَى اللّٰهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (*"İstiyorlar ki Allah'ı nurunu ağızlarıyla söndürsünler, Allah da razı olmuyor, ancak nurunu itmam eylemek diliyor, kafirler isterlerse hoşlanmasınlar."* Tevbe-9/32) mazmununa işaret olur. Künyeler ism-i alem olmakla beraber yerine göre Hâtim'in cûd ile Ebu Hanîfen'in im ile iştihârı gibi vasfiyyet ifade edebildiklerinden dolayı ilm-i meânîde Ebu Leheb isminin de, ateş babası demek olmasından dolayı kinâye suretiyle «cehennemî» vasfına delâlet eylediği meşhur bir misal olarak söylendiğine ve kinâyeler hakikatin iradesine mani' olmayacağına binaen burada bu mânânın ehemmiyyet-i mahsusası vardır. Yâni maksad, yalnız Ebu Leheb'in şahsını söylemekten ibaret olmayıp vasfına ve bu vasıfta O'na benziyenlerin hallerine de işaret edilmiş demek olur. Onun asıl ismi Abdüluzzâ ibn Abdilmuttalib iken, yanakları pek kırmızı olduğu için ateşe teşbih olunarak Ebu Leheb denilmiş, bu künye ile şöhret bulmuştu. Pek âteşîn, çok ateşli demek gibi bu alev babası künyesi O'na bidayeten yüzünün parlaklığı veya cevvaliyyeti, hiddet ve şiddeti i'tibariyle bir medh vasfı mülahaza olunarak verilmiş, fakat bunun hakikatinde bir ateş kaynağı olmak veya ateşi sevmek mânâsı bulunduğu ve ateşin en şiddetlisi de, cehennem ateşi olduğu için ef'al ve harekâtı i'tibariyle onun neticesi kendini ateşe sürükleyerek cehennemîlik unvanı olmuş, ehl-i cehennemin babası olmak mânâsına mesel olmak üzere kullanılmıştır. Burada bu nüktenin maksud olduğuna bilhassa, سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (*"O bir alevli ateşe yaslanacak."* Tebbet-111/3) ile tenbih buyurulmuştur. Yâni Peygamber'in amucası olmak gibi yüksek bir neseb ve karabet ve haseb ve haysiyyet şerefini hâiz olduğu halde imana gelmeyip de, O'na küfr-ü adâvette ısrar ettiğinden dolayı Ebu Leheb'in hâli böyle hüsran olur. O neseb ve haseb, O'nu kurtarmazsa Peygamber'e buğz edip de tevbe etmeyen diğerlerinin ne kadar ebter ve bedbaht olacakları ibret nazariyle teemmül olunsun.

«Keşşaf»'ta der ki: «Tekniye tekrim ifade ederken, burada künye ile anılmasında üç vecih vardır. Birisi: İsmiyle değil, künyesiyle şöhretidir. İkincisi: İsmi Abdüluzzâ olduğu için ondan udûl olunmuştur. Üçüncüsü: Meâli نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ olan ehl-i nardan olduğu için künyesi, hâline uygun olmasıdır. Şirrîre Ebü'ş-şer, hayır sahibine Ebü'l-hayr denilmesi kabîlinden de Ebu Leheb denilir.» Evet, Ebu Lehebin iki eli yuha, hüsrana gitti, tebâb oldu, وَتَبَّ **kendi de tebab oldu.** Muradına eremeyip hüsran ile ziyan ve helâk oldu, yuh oldu gitti. Ebu Leheb, Peygamber'e karşı Kureyş ile beraber olduğu halde hastalığından dolayı Bedr'e bizzat iştirâk edememiş, fakat malen yardım ederek Ebu Cehl'in kardeşi

---

Udûl: Yoldan çıkma, dönme, çıkma, sapma, vazgeçme.

Âs ibn Hişam'ı bedel göndermiş idi [1]. Kendisi adese denilen çiçek kabîlinden bir illete tutulmuş, Kureyş'in kırıldığını haber alınca Bedr'den yedi gün sonra kahrından helâk olmuştu. Âlûsî ve daha sairlerinin de, nakl ettiği vech ile Kureyş, adese'den tâun gibi sakındıkları için sirayet korkusuyla ailesinden bile kimse yanına yaklaşmamış, ölüsü üç gün kalmış ve kokmuş idi. Nihayet ârdan korktukları için Sûdanîlerden bir kaç kişiyi ücretle tutmuşlar, onlar götürüp gömmeşler. Bir rivayette bir çukur kazıp ağaçlarla içine kakmışlar, örtünceye kadar da üzerine taş atmışlar. Diğer bir rivayette çukur da kazmamışlar, bir duvarın dibine dayayıp arkasından örtülünceye kadar taş atmışlardı. Demek ki, ondan, on beş sene kadar evvel Kur'ân'ın haber verdiği gibi olmuştu. Maamafih murad, sade böyle oluşundan ibaret değil, dünyada maksadına nâil olamadığı gibi âhirette çekeceği azâbdan dolayı cismanî ve ruhanî her vech ile ebedî hüsrana düşerek ziyan ve helâk olmasıdır.

مَا أَغْنَى عَنْهُ Bu «مَا» istifham-ı inkârî veya doğrudan doğru nâfiyedir. Ve hüsranını izahtır. Yâni **ne fâide verdi ona? Hiç bir fâide vermedi.** O'nu kurtaracak hiç bir hayra yaramadı. مَالُهُ Malı وَمَا كَسَبَ ve kazandığı, yâhud kazancı, meksûbatı veya kesbi. Bu مَا mevsul veya masdariyyedir. Maamafih evvelki gibi istifham-ı inkârî veya nâfiye olması da melhuzdur. Ne fâide verdi O'na malı. Ve ne kazandı? O'nu felâketten kurtaracak hiç bir şeye yaramadı ve kendisi hiç bir hayır kazamadı demek de olabilir. Lâkin «malı da fâide vermedi ona, kesbi de» mânâsına olmak, iki elin hüsranını beyana daha muvafıktır. Malı sermayesi, kesbi de sermayesinden kazandığı kâr, hasılât ve varidât, yâhud kazanmak için tuttuğu kazanç yolu, ticaret ve saire; yâhud malı babasında mîras aldığı mal. Kesbi, kendi kazandığı, yaptığı işler; yâhud daha zâhiri malı eskisi ve yenisi bütün malına, kesbi ve kazandığı da gerek malından sarf ve istihlâk ve gerek sair esbabdan intifa' suretiyle fikir-ü arzusuna göre kendi hesabına ettiği istifade, aldığı hazz-u nasîb, yâni sa'y-ü ameli, çektiği emeği ile yaptığı işler ve nâil olduğu şeylere şâmil olmaktır ki, bunda, kesb-ü iradesi tealluk ederek gaye edinip vâsıl olduğu bütün meksûbâtı: Evlâdı, mevki-i ictimaîsi, i'tikadınca kendine, kavmine, âdetine iyilik namına yaptığı işleri, sonra Peygamber'e karşı yaptığı keyd-ü adavet hepsi dahil olur. İbn Abbas'dan «Mâkesebi, velededidir.» Ve nakl

---

[1] Âs İbn Hişam, Ebu Leheb'e dört bin dirhem riba borcuyla iflâs etmişti. O borcu mahsub edilmek üzere Ebu Leheb, O'nu bedel göndermişti. (Siyer-i ibn Hişam ve Şerh-i Süheylî)

Varidât: Kâr gelir. **İstihlâk:** Boş yere harcamak. **İntifa:** Sönme, yanarken sönme, ortadan kalkma. **Hebai Mensur:** Saçılmış toz zerreleri. **Veled:** Erkek çocuk. **Makseb / Maksebe:** Sazlık, kamışlık. **Keyd:** Tuzak, kötülük, hile, men etmek.

olunmuştur ki: Ebu Leheb'in oğulları niza' ederek kendisine muhakeme olmuşlar. Derken yanında biribiriyle çarpışmağa başlamışlardı. Ebu Leheb, kalkıp ayırmak için aralarına girmişti. Birisi itiverip düşmüştü, bunun üzerine gadabe gelip: «Çıkarınız yanımdan bu kesb-i habîsi» demişti. Bir dahîs-i şerifte de: إنّ أطيب ما يأكل الرّجل من كسبه وإنّ ولده من كسبه *«Her adamın yiyeceğinin en temizi kesbindendir. Evladı da kesbindendir.»* (İbn Mâce: Ticarât-64) diye vârid olmuştur. Dahhâk'tan: «Mâkesebi, amel-i habîsi, yâni Resulullah'a adâvette keydidir.» diye, Katâde'den de: «Mâkesebi, bir iyilik yapıyorum zanniyle yaptığı amelidir ki, وقدمنا الى ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا (*"Hem varmışızdır da her ne amel işledilerse onu bir hebar mensure çevirmişizdir."* Furkan-25/23) mânâsındadır.» diye nakledilmiş ve rivayet olunmuştur ki: «Eğer kardeşimin oğlunun söylediği hakk ise, ben ondan malımı ve evladımı fidye vererek kurtulurum,demiş.Fakat bu mânâların birisi diğerine münafî değildir. Maksad, tahsis değil, misal demektir, kesb hepsine de şâmil olduğundan mânâ şöyle olmak zâhirdir. Ne malı, ne nede hiç bir kazancı kendisine fâide vermedi. O'nu hüsran ve helâkten kurtarmadı. Zira سيصلى نارا O, bir nâra yaslanacak ki, yarın âhirette bir ateşe girecek ki, ذات لهب pek lehebli, gayet alevli. Dünyada misli görülmedik son derece şiddetli bir alev, iltihabı olan bir ateş, yâni sade cisimleri yakan bir ateş değil, ruhları sarıp gönüllere muttali' olan, نار الله الموقدة التى تطلع على الافئدة (*"Allah'ın tutturulmuş ateşi. Ki çıkar gönüller üstüne."* Hümeze-104/6-7) buyurulan cehennem ateşi. وامرأته Karısı da ki, Harb'in kızı Ümmü Cemîl ve Ebu Süfyan ibn Harb'in kız kardeşi imiş. Bu isimlerin mânâlarındaki imalar da, şayan-ı dikkattir. Bu, سيصلى 'nın tahtinde müstetir Ebu Leheb'e raci' olan هو zamirine ma'tuftur. Yâni Ebu Leheb'in yalnız kendisi değil, karısı da o ateşe yaslanacak. حمالة الحطب «Odun hamalı olarak» Diğer kıraatlerin hepsinde حمالة haber olarak ötre okunur. Bu surette Ebu Leheb'e ma'tuf olmayıp cümle ondan hal olur. Bizim Asım kıraatinde ise, üstün okunur. Vâv, atf olur, bunda iki vecih mümkindir:

BİRİSİ: امرأة 'den hal olmaktır ki, karısı da odun hammalı olarak cehenneme girecek. Ebu Leheb'i götürecek veya onun ateşinin alevini artırmak için dünyada küfrüne, arzusuna hizmet ettiğinden dolayı cehennemde de azâbına o suretle istirâk ile hizmet edecek. Çünkü, فاتقوا النّار التى وقودها النّاس والحجارة اعدّت للكافرين (*"O halde çırası insanlarla o taşlar olan o ateşten sakının, o kafirler için hazırlandı."* Bakara-2/24) إنّ الذين كفروا لن تغنى عنهم اموالهم ولا اولادهم من الله شيئا واولئك هم وقود النّار (*"O küfredenler, muhakkak ki onlara ne malları ne evladları Allah'dan zerrece faide vermiyecektir, onlar o ateşin çırasıdırlar."* Al-i İmran-3/10) buyu-

rulduğu üzere cehennemin odunu, çırası kâfirler olduğundan küfre hizmet cehenneme odun taşımak mânâsında olur. Bu suretle onun sırtındaki cehennem odunu da Ebu Leheb'in kendisi olmak en baliğ mânâ olur.

İKİNCİSİ: Zemm üzere mansub olarak, yâni «O hamaletelhateb karı» demek olmasıdır. Bu surette وَامْرَأَتُهُ 'de vakıf câizdir. Bunda da, hatabdan murad, Ebu Leheb olmak gerektir. Bundan başka bir de, حَمَّالَةَ الْحَطَبِ tâbiri nemmam, koğucu, öteye beriye lâf götüren fesadcı mânâsına mecaz olarak mesel olmuştur. Sahib-ı Keşşaf der ki: «Nas arasında nemîmelerle koğuculuk eden müfside, يَحْمِلُ الْحَطَبَ بَيْنَهُمْ «Aralarında odun taşıyor» denilir, beyinlerinde nâire ikad ediyor, şerr irâs eyliyor demektir. Nitekim:

مِنَ الْبِيضِ لَمْ تَصْطَدْ عَلَى ظَهْرِ لَأْمَةٍ وَلَمْ تَمْشِ بَيْنَ الْحَيِّ بِالْحَطَبِ الرَّطْبِ

Beyazları, yâni yüzleri ak temiz kimseleri avlamağa çalışmadın, alçaklığın sırtına binerek ve oba arasında yaş odunla yürümedin.

diyen şâir, bu mânâyı söylemiş. Bir yaş odun demeside, dumanı çok olacağından dolayı şerrin ziyade olacağına işaret eylemiştir. Bu mânâ lisanımızda kundakçılık etmek tâbiriyle ifade olunur. «Yangına körükle gitmek» tâbiri de, buna müşabihtir. Lâkin lisanımızda «odun hammalı» tâbirinden biz, bu mânâları anlamayız. Sade bir tezlîl anlarız. Bahusus izzet ve servet içinde büyümüş bir kadının odun hammallığı etmesi, acıklı bir sefalettir. Bundan koğuculuk, müfsidlik mânâsını anlamak için ya kundakcı demek, yahud حمالة الحطب tâbirini terceme etmeyerek mesel halinde aynen söylemek daha muvafık olur. Bu mânâca hâl, nara dühulün sebebi olan dünyadaki hâl ile ta'lil de olmuş olur. Fakat asıl mânâ dünyadaki aile şeref ve haysiyyetine ve servet-ü izzetine rağmen âhiretteki sefalet ve hakaretini duyurmak ve Ebu Leheb'in arzusuna mutave'at edenler içinde en sakınması lâzım gelen karısının bile böyle ateş içinde hakaretle kendisinin azâbını teşdide hizmet etmekte bulunduğunu ifade eylemek olduğu cihetle biz, diğer vecihleri de nazar-ı dikkate alarak odun hammalı diye anlatmayı daha vâzih gördük. Zira bir de İbn Zeyd'den ve daha başkalarından rivayet olunmuştur ki: Resulullah'ın geçeceği yola Ebu Leheb'in karısı geceleyin diken dalları bıraktırmak suretiyle O'na ezâ etmek isterdi. O'nun için bu tâbir ile tezlîl edilmiştir. Maamafih bu rivayet de O'nun, Peygamber'e ezâ etmek ve dînin neşrine mani' olmak için kocasının fikrine hizmet etmek üzere gizliden gizliye nemîme ve sair suretle iz'ac etmeğe çalıştığını temsîlen bir ifade olarak

---

Nemîme: Söz götürme, lâf taşıma. **Tezlil:** Birisini tahkir etme. Aşağılatma. Zelil ve kahîr kılma.
Teşdid: Şiddetlendirme, sağlamlaştırma, kuvvet verme.

mülâhaza edilirse mânâların hepsi birleşmiş olur. فِي جِيدِهَا حَبْلٌ Bu cümle de, «hammale»'nin tahtinde müsterir هِيَ zamirinden hâldir. Yâni **gerdanında ziynet yerine bir ip ki!..**

Cîd, boyun demek ise de, unuk gibi sade boyun değil,bilhassa gerdanlık gibi huliyyet ile süslü veya süslenmeğe lâyık güzel ra'na boyunlar hakkında söylenir. Onun için فِي عُنُقِهَا denilmemiş, «fîciydiha» buyurulmuştur. Gerçi burası tahkîr makamıdır. وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ فِي اَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا (*"Tomrukları geçirmişizde boyunlarına hep o küfredenlerin."* Sebe'-34/33) gibi gull ve emsâli ile tezlil ve tahkîr mevki'lerinde de unuk zikr olunur. Lâkin burada odun hammalı, diye tahkîrden sonra فِي عُنُقِهَا حَبْلٌ «boynunda bir ip» denilseydi, ziyade bir mânâ olmazdı. Halbuki «ciyd» şâirin: وَاَحْسَنُ مِنْ جِيدِ الْمَلِيحَةِ حَلْيُهَا dediği gibi ziynet ve medh ile söylenir. Bu fark lisanımızda da vardır. Biz de, bu makamda «gerdan» tâbirini kullanırız. Bu sebeble burada tahkîrden sonra فِي جِيدِهَا denilmekle kadının, kadınlık onurunu tehyic etmek suretiyle bu halin fecaatini bir telkin vardır. Binaenaleyh bunu, sade boynunda bir ip diye anlamamalı. «Gerdanında o dilber boynunda gerdanlık yerine bir ip» diye anlamalıdır ki, اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ (*"Ya o zinet içinde yerleştirilecek de mu'hasamaya gelince beceremiyecek olanı öyle mi?"* Zuhruf-43/18) fahvası üzere ziynet ile gerdanlıklarla tezyin ve i'zaz edilerek yetiştirilen ve muhasame ve cidal mevki'lerinde bulunmaması iktiza eden bir gerdanın hammallık ipi ile tezlil edilmesindeki hakaret ve tehekkümün acılığındaki belâğat duyulabilsin. Fil'vaki' Said ibn Müseyyeb'den ve saireden mervîdir ki: O'nun gerdanında cevahirden bir «kılâde-i fâhire» kıymetli bir gardınlık vardı. Öyle iken onun yerine bir ip ki, مِنْ مَسَدٍ mesedden. Sağlam elyaftan, kuvvetli tellerden bükülmüş, kıvratılmış, örülmüş fitillisinden. Râgıb'ın, «Müfredat»'nda, Mesed: Hurma cerîdinden, yâni şahlarından ittihaz edilir de mesd olunur, yâni fitillenir, sağlam bükülüp örülür lîfdir. اِمْرَأَةٌ مَمْسُودَةٌ 'de hilkati, habl-i memsûd yâni, bükülmüş ip gibi dernekli kadındır.»

Bunun hasılı mesed, hurma lifinden bükülmüş sağlâm bir urgan demek oluyor. Lâkin Zemahşerî, diyor ki: «Mesed, iplerden fetl-i şedîd ile fetl edilmiş olandır. Yâni şiddetli bükülmüş olandır. Lîften olsun, deriden olsun, başkalarından olsun şâir: وَمَسَدٍ أَمَرَّ مِنْ اَيَانِقٍ demiştir. **«Nâkalardan daha hızlı daha**

Ra'n: Ahmaklık. **Tehyic:** Heyecanlandırma, coşturma, ayağa kaldırma. **Tezyin:** Süslemek, bezemek. **I'zaz:** Berk, muhkem yer. **Muhaseme / Muhasama:** Muhalefet, iki taraf arasındaki düşmanlık. **Kılâde:** Gerdanlık, boyuna takılan şey. **Cerîdin / Cerid:** Hurma budağı. **Fetl:** Bükmek, yüz döndürmek. **Seîr:** Çılgın ateş.

kıvrak geçen mesed» ki, tamamı şöyledir: رجل مسود الخلق hilkati memsûd adam, sağlam yapılı kavi adam demektir.» «Kamus»'ta «mim»'in fethi ve «sin»'in sükûnuyla «مسد» ip bükmek ve yolda bir düzeye cidd-ü teabla sürüp gitmek mânâsınadır. مَسَدَ الحبلَ denilir, «fetelehu» demektir. Fethateynle «مسد» demirden olan çarh okuna ve iğine denilir ve hurma lifinden ve kavilde mukl ağacının lifinden bükülmüş ipe ve bâzılarınca mutlâka bükülmüş ipe denir, yâhud muhkem ve metîn bükülüp örülmüş olan ipe denir. «Besâir»'de beyanına göre: «Mesd», masdar ve fethateynle «mesed» isimdir. Memsûd mânâsınadır ki, pek muhkem örülmüş ipe denir. فِى جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ اَىْ : جُعِلَ فِى جِيدِهَا حَبْلُ حَدِيدٍ قَدْ لُوِىَ لَيًّا شَدِيدًا Yâni «gerdanında şiddetli buruluşla burulmuş demir bir ip yapılmış olarak» demektir.» Demek ki, mesed, esâsen memsûd mânâsına olarak hurma veya mukl ağacının lifleri gibi kuvvetli elyaftan bildiğimiz kendir urganlar tarzında fitil fitil, kat kat bükülmüş kıvratılmış veya örülmüş sağlam urgan demek olup sağlam, kuvvetli olmak mânâsiyle kıl, deri demir gibi her hangi şeyden olursa olsun ip halinde bükülmüş veya örülmüş olan muhkem ve metin telli, fitilli urgan ve halat ve zincir mekulesinin hebsine de ıtlak olunmuştur. Burada da murad, ipin maddesinden ziyade kuvvetini kıvraklığını ifade olduğundan en kuvvetlisi olarak ne mülâhaza edilebilirse onu ıhtar eder demektir. اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَا وَاَغْلَالًا (*"Çünki Biz kâfirler için, zincirler, tomruklar, birde seir hazırladık."* İnsan-76/4) mazmunu üzere cehenneme giden kâfirlere mev'ud olan da, zincirler ve bağlardır. Bir gerdana, gerdanlık yerine yakışan da bir zincirdir, fakat bir odun hammalının sırtına aldığı odunu bağlayıp uçlarını gerdanlık yerine sarkıtacağı sağlam ipin de bir zincir olması değil, lîften bir urgan olması yakışır.

Bu tasvirde kâfirin hassasiyyetine dokunan en acıklı manzaralardan birisi de budur: Sırtında cehennem odunu olan kocasını taşırken, gerek iftihar ettiği gerdanlık ve gerek örgülü kıvrak saçlarının gerdanında sarkışı yanacağı ateşin odununu kendi taşıyan bir odun hammalının boynuna düğümleyip geçirdiği tazyikı kuvvetli lîf urganının fitil fitil boynundan sarkışı halinde tasvir olunmuş, dünyada Allah yoluna sarf olunmayan o servet ve kesbin, o şükrü bilinmeyen şeref ve hasebin akibetindeki haraketle, zillet ve fecaatine bir mesel yapılmıştır. Ve işte o ateş babası Ebu Leheb, parlaklığına ve bir takım meziyyetine rağmen Allah'a ve Resulü'ne karşı küfr ocağı yakmak istediğinden dolayı o ateşe odun olarak böyle hüsran ve helâke gitmiş ve karısıyla beraber bu suretle âleme mesel olmuştur. Tâ Risâletin bidayetinde haber verilmiş olan bu hakikat böylece tehakkuk etmiş Resulullah'ın tebliğ ettiği vech ile Allah'ın birliğine iman etmediği

---

Mekul: Eski olunmuş, yenmiş şey, yiyecek. **Mev'ud:** Söz verilmiş, vaadedilmiş, vadeli.

için onun şefaatinden müstefid olamamış, ne nesebinin şerefi, ne de mal ve kesbi gibi hasebinin kuvveti ile kendini hüsrandan kurtaramayıp O'na تَبًّا لَكَ dediğine tevbe de nasîb olmayıp böyle tebâb olmuş gitmiştir. [1] نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ سُوءِ الْخَاتِمَةِ Şimdi biri, tesbîh ve hamd ve istiğfar ile Allah'a giden, biri de hüsran ve hakaretle ateşe giden iki akibet böyle beyan ve hülâsa edildikten sonra, o güzel hâtimeye ermek ve o tebâb-ü hüsrandan kurtulmak için yegâne çare, Allah dînine sarılmak ve onun için de evvelâ Tevhid ve ihlâs ile Allah'ı, tanımak sonra da mâsivânın şerrinden onun hıfz-u inayetine sığınmaktan ibâret olduğu anlatılarak marifetullah'da karar kılınmak üzere hâtime olarak da Allah, târif edilerek Tevhid ve ihlâs ile O'na iltica emrolunacaktır.

[1] Bu Sûrenin nuzulünden sonra Ebu Leheb, artık imana gelemezdi. Çünkü o takdirde Allah Teâlâ'nın ihbarı yalan çıkmak lâzım gelirdi. Bu ise, mümteni'dir. Bundan sonra iman edememekte mecbur ve tevfik-ı İlahî kendisinden meslûb olmuş demek olur ise de, bu ihbârdan evvel hadd-i zatında imanı mümkün idi. O'na iman teklifi mâlâyutak olmazdı. Demek ki, ezelde ilm-i ilâhî'de de hakikat bu minval üzere idi. Ona pek az zaman bir iman imkânî verilmiş, kalbi çabuk hatm olunmuştu. Gerçi ilim, mâlûma tabi' olduğu için takdir-i ezelî cebri icab etmez, fakat sırr-ı kader, tebliğ olunduktan sonra da irade-i Hakk tebeyyün etmiş olacağından irade-i abdin imkânı artık selb olunmuş demek olur. Olmasa bile fiile çıkması, men' edilmiş bulunur. Abd için bu irade ve tab'-ı kâlb müddetinin azlığı veya çokluğu ciheti ise, hilkatlerin tefâvütü gibi mücerred takdir-i İlâhî mes'elesi olarak cebrîdir. Nasıl ki, Peygamber'in Peygamber yapılıp da başkalarının yapılmaması kesbî değil, mücerred takdir-i İlâhî'dir ve bundan dolayıdır ki, Ebu Leheb'in kesbi, fâide vermemiştir. Bununla beraber, أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ (*"Ya size düşünecek olanın düşüneceği kadar ömür vermedik mi ki size peygamber de geldi."* Fâtır-35/37) mucebince az çok bir tezekkür müddeti herkese verilmiş. Ebu Leheb gibiler, o tezekkür müddetinden istifade etmemiş olanlardır.

İHLÂS SÛRESİ

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 4

Fatiha gibi bu Sûre-i Celîle'nin de, birçok adları vardır. En meşhurları İhlâs ve قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ dır. Bu Sûre, dînin üssü'l-esası olan Tevhîdi en halis ve en güzel surette ifade ettiği için buna İhlâs denilmiş olduğu gibi «Esas» da denilmiştir. Allah Teâlâ, Ayete'l-Kürsî ile bu İhlâs Sûresinde olduğu kadar Kur'ân'dan başka hiç bir kitabda, İslâm'dan başka hiç bir dînde böyle güzel târif olunmamıştır. Hâfız İbn Receb'in Kâ'b'dan, Zemahşerî'nin Übey ve Enes'ten mervi olarak zikrettikleri vech ile: «Semavat ve arz, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ Sûresi üzerine te'sis olunmuştur.» diye varid olan haber, aklen dahi hilafına ihtimal olmayan bir hakikattır. Zatında vücudu vâcib, kemal-i mutlâkı câmi' ihtiyacdan ve şerik-ü nazîrden münezzeh bir varlık olmasaydı hiç birşey olamazdı. Hisde ve akılda birbirleriyle birleştikleri görülüp duran bütün semaları, arzları ile âlem hep O'nun birliğine delâlet eyleyen, hep O'nun varlığını ve birliğini bildiren âyât ve delâil olarak yaradılmış mânâsına bu Sûrenin mazmunu üzerine müessestir. Bundan dolayı bu Sûreye, Tevhîd Sûresi, Tefrid Sûresi, Tecrid Sûresi, Necat Sûresi, Velâyet Sûresi, Mârifet Sûresi dahi denilmiştir. Çünkü bu Sûrenin mazmununa mârifetle Allah tanınmış olur. Bir adam namaz kılmış bu Sûreyi okumuştu. Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem: إنَّ هٰذَا عَبْدٌ عَرَفَ رَبَّهُ *«Bu, Rabbini tanımış, ârif bir kul»* buyurdu diye bir eserde varid olmuştur. Buna, Sûre-i Cemal de denmiştir. Zira; اَحَدٌ ، صَمَدٌ ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ cemal-i a'lânın vasfıdır. Sûre-i Nisbede denilmiş. Çünkü, Tirmizî'nin de rivayet ettiği vech ile

Tefrid: Dünya alaka ve meşguliyetlerinden ayrılıp, ibadet ve taatle meşgul olma.

müşrikler Resulullah'a: اُنْسُبْ لَنَا رَبَّكَ *«Bize Rabbinin nesebini söyle demeleri üzerine nâzil olmuş, Allah Teâlâ'nın nesebden münezzeh olduğunu bildirmiştir.»* Bir de Taberânî, Osman İbn Abdirrahman-i Taraikî tarikiyle şöyle bir hadîs rivâyet eylemiş: «Herşeyin bir nisbeti vardır. Allah Teâlâ'nın nisbeti de, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اللّٰهُ الصَّمَدُ dir» denilmiş ise de, Âlûsî, der ki: Hâfız İbn Receb, buna ciddeden zayıftır, Osman, menakîr rivayet eder demiş. «Mîzan»'da «bu hadîs, mevzu'dur» demiştir.»

Doğrusu bu Sûre لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ile Allah hakkında nesebi nefy etmektedir. Buna Sûre-i Samed ve Sûre-i Muavvize dahi denilmiştir, Neseî, Bezzar ve İbn Mürdûye, sened-i sahih ile Abdullah ibn Üneys'ten rivayet etmişlerdir. Demiştir ki: «Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, göğsüme elini koydu da bana: قُلْ dedi. Ben, ne diyeceğimi bilemedim. Sonra: قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ buyurdu. Söyledim, bitirdim. Sonra: قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ buyurdu. Söyledim, bitirdim. Sonra: قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ buyurdu. Söyledim, bitirdim. Bunun üzerine Resulullah buyurdu ki: *«İşte böyle taavvüz et, teavvüz edenlerin hiç biri bunlar gibisiyle teavvüz etmemiştir.»* İbn Abbas'dan bir rivâyette kabir sıkıntılarına mâni olduğu için Sûre-i Mânia da denilmiş, okunduğu zaman Melekler dinlemeğe hâzır olduğu için Sûre-i Mahzar dahi denilmiş, şirkten berî kıldığı için ,Berae suresi denilis,tevhidi tezkir ettiği için Sûre-i Müzekkire denmiş, bir hadîsi şerifte: «Her şeyin bir nuru vardır, Kur'ân'ın nuru da قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ dir.» diye vârid olduğu için Nûr Sûresi de denilmiş, bunun tezammun ettiği Tevhîd olmayınca iman tamm olmayacağı için, İman Sûresi dahi denilmiş قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ ile bu, لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ Kelime-i Tevhid'inin nefy-ü isbatı menzilesinde mânen biribirlerine merbut oldukları için bunlara ihlâsayn ve Mukaşkışeteyn dahi denilmiştir. Nüzulü, Mekkî, Medenî olması hakkında iki kavil vardır: Keşşaf ve Râzî, Mekkî olmasını tercih etmişler, Beyzavî ve Ebussuud muhtelefünfiyh demişlerdir, «Bahir»'de Abdullah, Hasen, İkrime, Atâ, Mücahid ve Katâde kavlinde Mekkî'dir. İbn Abbas ve Muhammed İbn Ka'b ve Ebi'l-Âliye ve Dahhâk kavlinde Medenî'dir, demiş. «İtkan»'da da: «Sebeb-i nüzulünde mütearız iki hadîsten dolayı iki kavil vardır. Bâzıları nüzulün tekerrüriyle beyinlerini cem' etmişlerdir. Sonra bana Medenî olmasının tercihi zâhir oldu demiştir. Mütearız iki hadîs dediği de, sebeb-i nüzulün müşrikler veya Yahûd olması hakkındaki iki rivayettir. İbn Cerîr, bunu şöyle tafsîl eder: «Zikr olundu ki, müşrikler, Resulullah'a Rabbü'l-İzzetin nesebinden sual ettiler. Allah Teâlâ da, cevaben bu Sûreyi inzâl buyurdu. Bâzıları da: Hayır, Yahûd'un gelip bu halkı Allah halk etti, fakat Allah'ı kim halk etti?

Muavviz / Muavvez: Gerdanlık, nazarlık, korunma, sığınma. **Taavvüz:** Allah'a sığınmak.

diye sormalarından dolayı onlara cevâben nâzil oldu demişlerdir.

Müşriklere cevaben indi diyenler: Ebü'l-Aliye tarikiyle Übeyy ibn Kâ'b'dan ve Şa'bî tarikiyle Câbir'den şöyle rivâyet etmişlerdir: Müşrikler, انسب لنا ربك dediler. Allah Teâlâ da; قل هو الله احد inzâl buyurdu. İkrime'den: Müşrikler, Resulullah'a: اخبرنا عن ربك ، صف لنا ربك ما هو ومن اى شئ هو؟ Rabbinden bize haber ver. Rabbini bize vasf-u ta'rif et, O, nedir? Ve nedendir? Yâni mahiyyeti nedir, faslı nedir?» dediler. Allah Teâlâ da, قل هو الله احد ilaâhirissûre inzal buyurdu. Yine Ebü'l-Aliye'den: انسب لنا ربك diyen "kade-i ahzab / yâni ahzab kumandanları idi. Cibril de, bu Sûreyi getirdi.

Yahûd'un sualinden dolayı diyenler: Abd ibn Humeyd, Seleme'den ibn İshak'tan, Muhammed'den, Said'den şöyle rivâyet etmişlerdir: Peygamber'e Yahûd'dan bir reht geldi: «Ya Muhammed, هذا الله خلق الخلق فمن خلق الخالق dediler. Hazret-i Peygamber, gadablandı, hattâ rengi değişti. Rabbi için gadabından onlara şiddetle çıkıştı. Derken Cibril geldi, O'nu teskin etti. اخفض عليك جناحك «Cenahını üzerinde tut, yâni sâkin ol, ya Muhammed, Allah'dan suallerine cevab geldi. Allah buyuruyor ki, dedi. قل هو الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد Resulullah bunu, onlara okuyunca da bize Rabbini vasf et, O'nun hilkati nasıl? Bâzûsu nasıl? Kolu nasıl? dediler. Bu kerre de Peygamber, evvelkinden daha şiddetli gadablandı. Yine Cibrîl geldi, evvelki gibi söyledi ve suallerinin şöyle cevabını getirdi: وما قدروا الله حق قدره والارض جميعا قبضته يوم القيمة والسموات مطويات بيمينه سبحانه وتعالى عما يشركون (*"Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, habuki bütün arz kıyamet günü O'nun bir kabzesi göklerde yeminine dürülmüştür."* Zümer-39/67) Katâde'den de: Yahûd'dan bir takım kimseler, Peygamber'e gelip: انسب لنا ربك dediler. Onun üzerine قل هو الله احد ilâahirissûre nâzil oldu.»

Râzî'nin nakline göre üçüncü bir kavil de Nasârâ'nın suali sebebiyle nâzil olmuştur. Atâ, İbn Abbas'dan şöyle rivayet eylemiştir: Necran vefdi geldiği zaman: «Bize Rabbini vasf et. O, ne şeyden, ne cevherden» demişlerdi. Resulullah: «Rabbim birşeyden değildir, o eşyanın halikidir» dedi. Bunun üzerine قل هو الله احد nâil oldu. Onlar: «O, vâhid, sen de vâhidsin» dediler. ليس كمثله شئ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) buyurdu. «Bize sıfatını artır» dediler. الله الصمد dedi. «Samed nedir?» dediler. الذى يصمد اليه الخلق فى الحوائج «Halkın bütün havâyicinde kendisine müracaat ettiği» dedi. «Artır» dediler. لم يلد «Meryem gibi oğurmuş değil, ولم يولد İsâ gibi doğurulmuş da değil» ولم يكن له كفوا احد dedi.

Mutlâka «müşrikîn» lâfziyle rivâyetten ma'hud. Mekke müşrikleri tebâdür

---

Reht: Bastırarak ezme. **Yemin:** El. **Tekâdür:** Ani olarak zihne girmek. Diğerini geçmek için süratlenmek, hızlanmak.

etmek i'tibariyle bundan Mekkî olması zâhir gibi görünür ise de, Ebü'l-Âliye'nin bunu sonraki rivâyetinde kade-i ahzab diye tefsir etmiş olması ve meşhûr ahzab vak'ası Medînede vukua gelmiş ve ona Yahûdîlerin de iştirâk etmiş bulunması, bir de Allah hakkında öyle sual soranlar, herkim olursa olsun müşrik demek olacağı mülâhaza edilince bu rivayetlerin mecmuundan bu Sûrenin Medenî olduğunu anlamak daha müreccah olur. suyütî'nin sonra bana Medenî olduğu zâhir oldu demesinin sebebi de bu olmak gerektir. Yâni müşriklerin suali yalnız Mekke'de iken olması lâzım gelmez ve Allah Teâlâ hakkında acz, ihtiyaç, şirket gibi bir eksiklik tasavvur etmek demek olan neseb veya mahlukluk suali sormak ülûhiyyetin tenâsül ve tevâlüdüne kail olan ale'l-umum Müşriklerin şâni olduğundan bu Sûre Allah'a veled veya vâlid veya eş ve nazîr veya herhangi bir ihtiyaç isnad eden cüz'î, küllî, celî, hafî her türlü şirk erbabının hepsini redd eden ve Allah'ı hak sıfatiyle tenzih ederek vasf-u târif eyleyen en güzel bir cevab olduğundan şübhe yoktur. Mâlûmki nüzulüne sebeb olan sâillerin hususiyyeti, cevabın umum ve şumulüne mâni' olacak değildir. Böyle nesih cereyan etmek ihtimali olmayan âyât ve süverde tarihin, zamanın da bir hükmü olamayacağından sebeb-i nüzulün Mekkî veya Medenî olmasının bilinmesinin de hüküm nokta-i nazarından hiç bir farkı yoktur, bu gibilerde esbab-ı nüzul vukuî olmak üzere cereyanı hâli beyan için ziyade mâlûmat kabîlinden zikr olunur. Binaenaleyh Nasârâ'nın teslîsini de redd olduğunda şübhe yoktur.

Âyetleri: Dörttür, Mekkî ve Şamî'de beştir. لَمْ يَلِدْ 'de bir âyet sayılmıştır.

Fasılası: Yalnız «دال» harfidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ① اَللّٰهُ الصَّمَدُ ② لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ③ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ④

Meâl-i Şerifi

1- De: O, Allah tek bir «أَحَدْ» dir. 2- Allah, o eksiksiz Sameddir. 3- Doğurmadı ve doğurulmadı. 4- Ona bir küfüv de olmadı.

قُلْ «söyle» Hitab, Resulullah'a ve dolayisiyle hitab şanından olanların hepsinedir. Emrin tasrihinde bu târifin bilhassa beyan-i İlâhî olduğunu ifade ile aynen söylenmesi ve tebliği matlûb olduğuna tenbih vardır. Kavil mâkule ve mel-

---

Tenasül: Nesil yetiştirmek, üremek. **Tevalüd:** Doğma, doğurma. **Melfuz:** Telafuz olunmuş okunmuş olan, söylenmiş. **Ma'kul:** Akla yakın, aklın kabul edeceği.

fuza şâmil olur, kemali de lafız ve mânânın cem'indedir. Yâni sade kendinden bir düşünce ve sırf aklî ve nazarî delillerden bir istidlâl olarak değil, Allah'ın kendi bildirdiği hak kelâmı olduğunu şeksiz şübhesiz kalbinle tasdik ve dilinle takrir ederek kendi nefsinde söylediğin gibi başkalarına da tebliğ et, söyle, herkes de böyle seylesin. وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ (*"Ve hep hakka vasiyetleştiler."* Asr-103/3) mazmunu mucebince böyle söyle diye tavsiye etsin. هُوَ O mübteda olan bu zamirin bu Sûrede mercii geçmemiştir. Sebeb-i nüzule nazaran sual edilmiş bulunan Allah'a raci, olması lâzım gelir. Yukarki Sûrelerden birine nazaran da en yakın olarak, إِذَا جَاءَ Sûresinde zikrolunan Alah ismi hatıra gelir. Fakat Sûre müstakill olduğu ve müstakill olarak okunduğu zaman bunların hiç biri zâhir bulunmadığı gibi haberi de yine Allah ismi geldiği cihetle evvel emirde ibham içinde mâlûmiyyet, mâlumiyyet içinde bir ibham ifade eden bu zamirin mercii' şayan-ı dikkattir. Bundan dolayı muhatabların haline göre bunda bir iki vecih zikr edilmiştir. Birisi: Evvel-ü âhir عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ her şey üzerinde hâzır-u nâzır şâhid olan Vâcibü'l-vücud Hakk Teâlâ'nın zatına râci' olmasıdır. Nitekim İbn Sîna, bu Sûrenin tefsîrinde bu zamir Allah Teâlâ'nın mertebe-i Zatında ancak هُوَ yâni o demekten başka bir vech ile idrâk ve ifade olunamayacağına işaret olduğunu söylemiştir. Yâni kendisini ancak kendisi bilen, zatını akılların idraki kabil olmadığından dolayı mertebe-i zatında ancak هُوَ demekle târif edilebilecek olan Vacibü'l-vücud Hakk Teâlâ'nın Zatı, hüvviyyeti demektir.

Fahr-i Râzî de, demiştir ki: «Burada أَحَدٌ ، اللّٰهُ ، هُوَ üç lâfız vardır. Her biri talibînin makamatından bir makama işarettir. Birinci makam, mukarrebîn makamıdır ki, Allah'a gidenlerin makamlarının en yükseğidir. Bunlar ki, eşyanın minhaysü hiye hiye mâhiyyat ve hakaikına bakmışlar, Allah'dan başka mevcud görmemişlerdir. Çünkü lizâtihî vücudu vâcib olan ancak Hakk Teâlâ'dır, maadası lizâtihî mümkündür, lizâtihî mümkün olan da minhaysü hüve hüve nazar edilince mâdumdur. [1] Onun için onlar akıl gözleriyle Hakk Sübhânehu ve Teâlâ'dan maada mevcud görmezler. Hüve, işareti mutlâkadır, fakat işaret, mutlak olsa da müşarünileyh, muayyen olunca o mutlak, o muayyene masruf olacağından o mukarrebîn nazarında هُوَ denilince, Hakk Sübhânehu ve Teâlâ'ya

---

İbham: Mübhem, kapalı bırakmak, belirsiz olmak, muayyen olmak. **Minha:** Bundan, ondan. **Atiyye:** Bahşiş. **Ma'dum:** Mevcut olmayan, yok olan, yok. **Masruf:** Sarf olunmuş, harcanılmış olan.

[1] Bu ifadeye iyi dikkat etmeli vahdetcilik diye mümkünattan ibaret olan âlemi, Vacibü'l-vücud görmek isteyen panteistlerin küfr-ü ilhâdına düşmekten sakınmalıdır, mümkünat vücuda gelmek için illete muhtacdır. Varlığı kendisinden olmayan şeyler hadd-i zatında kendine kalınca yok demektir. Onun için ألا كل شىء ما خلا الله باطل dir.

işaret olur ve onlar, iki mevcud görmediklerinden dolayı «o», demek, onlar için irfanı tam husulüne kâfi olur.»

Bu iki mülâhazaya göre هُوَ Allah Teâlâ'nın ismine değil, zatına râci'dir demek oluyor. Fakat bunu böyle anlamak için هُوَ lâfzını zamir değil, Esmâ-i Hüsnâ'dan bir ism-i İlâhî'dir diye telakkî etmek daha muvafık olur. Nitekim zamir tavsîf olunmadığı halde وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ (*"Her halde hepinizin tanrısı bir Tanrı, başka Tanrı yok ancak O, O Rahmanı rahîm."* Bakara-2/163) de rahman, rahim sıfatlariyle tavsîf olunduğundan dolayı هُوَ nin Esma-i İlâhiyye'den olduğunu söyleyenler olmuştu. O halde gerek zamir ve gerek ism olarak Zâtullah'a işaret olduğuna göre bu hüve, mübtedasının haberi Allah ism-i celâli, Ahad de haber, ba'de haber olarak mânâ o, Allah'dır, Ahaddır demek olur. Hüve, denilmekle mutlak bir varlık ifade edilmiş olduğu için mümkünatın, mahlûkatın hadd-i zatinde varlık görmeyen ve hakîkî varlık olarak yalnız kendi zatında başka bir illete muhtaç olmayıp kendisi bizâtihî ve lizâtihî vücudunu muktezî ve bir an için bile yokluğunu farz ve tasavvur etmek mümteni' olan Vâcibü'l-vücud bir Zat-ı Hakk'ı tanıyanlara karşı «o» demekle bir târif yapılmış olur.

İkinci makam, Ashab-ı Yemînin makamıdır ki, bunlar, Hakk'ı mevcud tanırlar, halkı da mevcud tanırlar. Onun için bunların nazarında mevcudatta lâcerem kesret hasıl olur. Biri, vücudu vâcib olup yok olması imkânı olmayan Zat-ı Hakk diğeri de yok iken var, var iken yok olabilen halk kesreti. Ondan dolayı bunlara hüve demek Hakk'a işarette kâfi gelmez. Hakk'ı halktan temyiz ettirecek bir mümeyyiz lâzımdır. Bunlar, ondan Zat-ı Hakk'ı anlamak için hüve lâfzına, Allah isminin de iktiranına muhtacdırlar. İşte bunlar için هُوَ اللّٰهُ denilmiştir. Çünkü Allah, maadası kendiye muhtaç, kendisi maadanın hepsinden müstağnî bütün sıfatı kemali câmi' zatında ülûhiyyete müstehık bir mevcud demektir.

Üçüncü makam, ashab-ı şimalin makamıdır ki, hepsinin aşağısıdır. Bunlar, vâcibü'l-vücudun, İlâhın birden ziyade olması tecviz ederler. İşte bunları redd ve sözlerini ibtal için «ehad» diye de tasrih edilerek قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ denilmiştir.

Bu hüve zamirinde diğer bir vecih de, zamirişan olmaktır ki, meşhur olan da budur. Gerek Sûrenin istiklâli ve gerek lisanî belâgat i'tibariyle bu daha zahirdir. Mâlûm ki, zamirişan söylenecek olan bir cümlenin ehemmiyyetini iş'ar için mübhem olarak evveline getirilip şana irca' edilerek, emr-ü şan, söylenecek

---

Muktezî: Lüzumlu olduğu, tayyân etmiş, anlaşılmış. **Lâcerem:** Şübhesiz, elbette besbelli. **İktiran:** Ulaşmak, yaklaşmak. **Tecviz:** Caiz görme, izin verme, cevaz verme.

gayet mühim söz, hakikat şudur, mânâsına önündeki cümle ile beyan edilir. Bu surette haberi اللّٰهُ أَحَدٌ cümlesi olur. Bunda, hüve zamiri hakikatte ifadesi matlûb zat-ı maksudu her şeyden evvel tanınması lâzım gelen mutlak bir şan olarak duyuran bir mübteda, onu bâtında ve zâhirde bütün sıfat-ı kemali ile tecelli ettiren اللّٰهُ ism-i celâli de mübteda; أَحَدٌ bunun zatını kesretten tenzih ile birliği vasfını isbat eyleyen haberi, bu haberle Allah'ın birliğini ifade eden bu cümle dahi, هُوَ mübtedasının haberi olarak onunla birleşip onu beyan eylemiştir. Demek ki, o şan, Allah'ın birliği kaziyyesinden ibarettir. Kaziyyede de maksad ve mazmun, hükümden ibaret olduğu için beyan-ı matlûb olan o mühim şan, ancak Allah'ın birliği hükmünden ibaret olmuş olur. O: اللّٰهُ celâl ve cemâl bütün kemal sıfatlariyle varlık kendinin olmakla Ulûhiyyet kendisinin hakkı, yâni bihakkın mâbud olan Hakk Teâlâ, أَحَدٌ **Ehaddır.** İkincisi olmayan tek birdir. Evvel ve âhir şerikten münezzeh لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi birşey yoktur."* Şûrâ-42/11) hep bir, yegâne birdir.

«Nihâye»'de: *«Allah Teâlâ'nın esmasında ehad* هُوَ الْفَرْدُ الَّذِي لَمْ يَزَلْ وَحْدَهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ آخَرُ *ezel ve lâyezalde hep bir olan ve beraberinde diğeri bulunmayan ferd, tektir.»* Bu bir isimdir ki, beraberinde zikr olunabilecek adedi nefy için bina kılınmıştır. مَا جَاءَنِي أَحَدٌ Bana hiç bir ehad gelmedi dersin, bunda hemze «vav»'dan bedeldir aslı vehaddır. Çünkü vahdettendir.»

Ehad lâfzı, bir demek olan vâhid mânâsında dahi kullanılır ise de, aralarında mühim farklar vardır. Vahdetin maadayı nefy etmek demek olan esas mânâsında ehad, eblâğdır. Vâhid, i'tibarî de olabilir. Ehad ise, zatında ne kesr, ne maada hiç bir aded kabul etmeyen hiç, bir vech ile iki olması ihtimali olmayan hakîkî birdir, hep bir, daima bir, maadası hiç olan birdir. Demişlerdir ki: Vâhid ile ehad müteradif değillerdir. Râzî'nin nakl ettiği vech ile Ezherî, demiştir ki: «Ehadiyyet ile Allah Teâlâ'dan başka bir şey tavsîf olunmaz. Meselâ, recülün ehadün, dirhemün ehadün denilmez; recülün vâhidün, dirhemûn vâhidün denilir. Ferd, yâni tek demektir. Ehad, Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır ki, kendisine muhtastır. Onda, ona hiç birşey iştirâk edemez. Bundan başka vâhid ile ehad arasında daha birkaç vech ile fark zikr etmişlerdir. Birincisi: Vâhid, ehadde dâhil olur. Ehad, vâhidde dâhil olmaz (yâni ehad, vâhiddir, lâkin her vâhid, ehad olmaz.) Ehad denilmekle vâhid denilmiş olur, vâhid denilmekle ehad denilmiş olmaz.

İkincisi: فُلَانٌ لَا يُقَاوِمُهُ وَاحِدٌ «Fülâna vâhid mukavemet edemez» denildiği za-

---

Kazıyye: Hüküm, bir hükmü ifade eden belâm. **Lâyezal:** Zeval bulmaz, yok olmaz. **Muhtas:** Bir şeye veya bir kimseye ait olan.

man bir mukavemet edemez demek olduğundan, lâkin iki mukavemet eder demek câiz olur. Halbuki فُلَانٌ لَا يُقَاوِمُهُ اَحَدٌ denildiği zaman, lâkim iki mukavemet eder denemez. Çünkü ona hiç mukavemet edecek yoktur demek olur.

Üçüncüsü: Vâhid, isbatta, ehad, nefide kullanılır, isbatta: رَأَيْتُ رَجُلًا وَاحِدًا «Bir recül gördüm» denir. Nefide ise, مَا رَأَيْتُ اَحَدًا «Bir ehad görmedim» denilir umum ifade eden»

Râgıb, der ki: «Ehad iki suretle istimal olunur. Birisi yalnız nefide, birisi de isbatta. Nefye muhtass olanı, nâtıklar cinsine istiğrak içindir. Aza ve çoğa gerek ictima' gerek iftirak tarikiyle hepsine mütenâvil olur. مَا فِى الدَّارِ اَحَدٌ «Evde ehad yok» gibi ki, ne bir, ne iki, ne daha ziyade, ne müctemian, ne de müteferrikan hiç kimse yok demektir. Bu mânâ için isbatta isti'mali sahih olmaz. Çünkü iki zıddın nefyi sahih olursa da, isbatı sahih olmaz. Bu mânâca فِى الدَّارِ اَحَدٌ denilse bunda hem münferid vâhidi isbat, hem de gerek müctemian gerek müteferrikan vahidin mafevkını isbat bulunmuş olurdu. Bunun ise, asla olamıyacağı zâhirdir. Bu, böyle vâhidin mafevkine mütenavil olduğu içindir ki, çemi' ile مَا مِنْ اَحَدٍ فَاضِلِينَ denilmek sahih olur. Nitekim فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ (*"O vakit sizden hiç biriniz ona siper de olamazdınız."* Hakka-69/47) buyurulmuştur. İsbatta müsta'mel olan ehade gelince: O da, üç vechiledir:

Evvelkisi: Aşerata zamm olunan vâhidde kullanılır. اَحَدَ عَشَرَ ، اَحَدٌ وَعِشْرُونَ gibi. İkincisi: Muzaf veya muzafünileyh olarak evvel mânâsına kullanılır. اَمَّا اَحَدُكُمَا فَيَسْقِى رَبَّهُ خَمْرًا (*"Birin efendisine yine şarap sunacak."* Yusuf-12/41) kavl-i kerîmi gibi ve يَوْمُ الْاَحَدِ dedikleri gibi ki, yevmü'l-evvel demektir. Üçüncüsü: Mutlâka vasf olarak kullanılır ki, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ buyurulduğu üzere bu ancak Allah Teâlâ'nın vasfındadır.

Aslı vehaddır ve lâkin vehad gayrisinde kullanılır. Nitekim nabiga:

كَاَنَّ رَحْلِى وَقَدْ زَالَ النَّهَارُ بِنَا ﴿﴾ بِذِى الْجَلِيلِ عَلَى مُسْتَاْنِسٍ وَحَدٍ

demiştir.

Ebussuud ve daha başkalarının beyanına göre, hemzesi vavdan mübdel olan ehad isbattakidir. فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا (*"O halde Allah'ın yanında başka birine duâ etmeyin."* Cinn-72/18) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ gibi, nefye mülâzim olan ve umum murad edilen ehad öyle değildir, onun hemzesi aslîdir. İkisi de aslîdir dahi denilmiştir. Bu Sûrede ikisi de zikredilmiştir.

Ehad ile vâhid arasını Sa'leb, şöyle fark etmiştir: Ehade, ibtidâen aded bina

---

İstimal: Kullanmak, faydalanmak. **İftirak:** Perişan olmak, dağılmak, hicran. **Mütenavil:** El uzatıp alan. **Aşerat:** On sayıları. **İnkısam:** Kısımlara ayrılma, bölünme, taksim olunma. **İbtidâen:** Önceden, ilk ve başlangıç olarak.

edilmez [1]: احد و اثنان denilmez, واحِدٌ واثْنانِ denilir. رَجُلٌ اَحَدٌ denilmez, رَجُلٌ واحِدٌ denilir demiştir. (Lâkin Râzî'nin nakline göre İmam Halil, احد واثنان denilmek de câiz olduğunu söylemişlerdir ki, bunda vâhid mânâsına demektir.) Hanefiyye'den bâzıları da farkı şöyle nakl eylemiştir: Ehadiyyet, hiç birhalde cüz'iyyete ve adediyyete muhtemil olmaz, vâhidiyyet ise, ikisine de muhtemil olur: مِائَةٌ واحِدَةٌ وَاَلْفٌ واحِدٌ denilir. Ne mietün ehadün, ne de elfün ehadün denilmez. Hattabî: «Ehadiyyet zatın teferrüdü; vâhidiyyet, sıfatta müşareketi nefy içindir» demiş. Muhakkikînden bunun aksi de nakl edilmiştir, yâni ehadiyyet, ne zatinde ne de sıfatında şeriki olmayan bir tektir. Allah Teâlâ hakkında bunlar, biribirinden ayrılmadığı için vâhid ile ehad bir isim hükmündedir denilmiş. Onun için bir kısım Müfessirîn burada ehadı, vâhid ile tefsir etmişlerdir. Nitekim İbn Abbas'ın ve Ebu Ubeyde'nin de bunu vâhid diye tefsir ettikleri söylenmiş ve vâhid tecezzî ve inkısamı kabul etmeyendir diye târif edilmiştir. Allah Teâlâ hakkında vâhid ve ehad biribirinden ayrılmamak i'tibariyle ikisi de birdir diye tefsir etmek herkesin anlaması için daha kolay olur. Çünkü ehad, vâhiddir. Fakat bununla, arada hiç fark yoktur zann edilmemelidir. Ebü'l-Beka, «Külliyyat»'ında ehadin vâhid mânâsına da geldiğini, bununla beraber aradaki bâzı farkları kayd ettikten sonra der ki: «İki vecihten her birine göre de ehad ile murad olunan vâhid, cemii vücuhtan vâhiddir. Çünkü ehadiyyet gerek adedî, gerek terkibî, gerek tahsîlî taaddüd envaının hepsinden müsalemeti sırfedir, nisbî olan kesreti vücudiyyenin ehadiyyeti zatda istihlâkidir, onun için tenzih makamında vâhide tercih olunur. Zira vâhidiyyet adedî taaddüdün intifasından ibarettir. Kesret-i ayniyye vâhidiyyette de müntefî olur ise de, onda kesret-i nisbiyye teakkul edilir.» Bunu şöyle de izah etmişlerdir: Vâhid, muhtelif meratibde birliklere söylenebilir. Ehad ise, onun ekmelidir, mutlak, müşekkik olduğu zaman kemâline masruf olacağından burada ehadi, vâhid diye tefsir edenlerin muradı da daha ziyadesi, daha ekmeli mümkün olmayan vahdetle muttasıf vâhid demek olduğu anlaşılmak lâzım gelir.

Bu münasebetle burada vahdet, birlik mefhumiyle vâhid lâfzının mânâlarından da biraz bahs etmek iktiza eder.

---

[1] İbtidaen denilmesi, احد عشر gibi sonradan olanlardan ihtirazdır.

Muhtemil / Muhtemi: Perhiz yapan, ihtima eden. **Müşareket:** Birbirine ortak olmak, ortaklık, ? olup bir iş yapmak. **Teferrüd / Teferru:** Bir çok kollara ayrılmak. **Tecezzi:** Parçalara ayrılma ve bölünme, ufalanma. **Taaddüd:** Birden fazla olma, çoğalma. **Enva:** Neviler, çeşitler, türler. **Müsalemet:** İki taraf arasında barışıklık, barış içinde olmak sulh. **Sırfe:** Sadece, yanlızca. **Müşekkik:** Şüpheler olan, şüpheli kuşkulu.

İbn Sîna'nın, «Şifa»'sında ve «Şerh-i Mevakıf»'ta ve sairede tafsîl olunduğu üzere vahdet, vücuda müsavi, yâni mefhumda değil, hamilde müsavî olur. Her hangi bir vahdeti olan filcümle mevcuttur.Ve her mevcudun bir vahdeti vardır. Hattâ kesîrin bile. Bir çok şeyler bir mahiyyette birleşerek bir mevcud olur. Meselâ, bir on, onların biridir. Ve böyle olması vahdet ile kesretin tekabüllerine de mâni' olmaz. Zira bir şeye ayni haysiyyetle ârız olmuş değillerdir. Aralarındaki o tesavîden dolayı vahdeti, vücudun kendisi, zann edenler olmuştur. Halbuki doğru değildir. Bir cismi parçalamak, birliğini yok etmek olsa da, varlığını yok etmek olmaz. Kezâlik çoğa çok olduğu haysiyyetten var denilir de, bir denilmez. Vahdet ile vücud hüvehüvesine mefhumda değil, mevzu'da birleşirler. Vahdet, mahiyyetin de ayni değildir. Vahdet, mahiyyet üzerine zâid bir mefhumdur. Onun için mahiyyet vahdeti de, kesreti de kabil olur. Ve vahdet kesretten evveldir. Vahdeti şöyle târif etmişlerdir: Şeyin hakikatte kendisine müşareket eder umurda inkısam etmez olmasıdır. Gerek nokta gibi hiç inkısam etmesin, gerekse a'zasına münkasım Zeyd gibi hakikatine muhalif eczaya inkısam etsin. Kesreti de: Şeyin hakikatinde müşarik olur umura inkisam eder haysiyyette olmasıdır. Maamafih vahdet, şeyin inkısam etmez olması haysiyyeti, kesret inkısam eder olması haysiyyeti demek daha iyidir. Çünkü o inkısamın cüz'îye veya eczaya olması, asıl hadden haric tâlî bir haysiyyettir. Fakat inkısam denilince yalnız eczaya inkısam tebâdür etmemek, hem de vahdet mülâhazasında ilk nokta-i nazar, şirketi nefy ile cüz'îye ademi inkısam olduğu anlaşılmak için o tasrih olunmuştur. Bu suretle vahdetin mertebeleri olabildiği gibi vâhid denilen şeyin vahddetle ittisafı da zatî ve arazî kısımlarına ayrılır. Vâhidin kesîre tekabülü de zatî değil, arazîdir. Bundan dolayı bir şe, bir cihetten vâhid iken, diğer cihetten veya cihetlerden kesîr olabilir. Ancak vâhid olduğu cihetden kesîr olmaz. İmdi vâhid cüz'iyyata hiç inkısam etmezse, yâni tesavvuru çoğa haml edilmesine mâni' olursa o, şahsî vâhiddir. Tasavvuru şirkete mâni' olmaz da cüziyyata inkısam edebilirse o, gayr-i şahsî vâhiddir. Şahsî vâhid, eğer hiç inkısam kabul etezse yani cüzlere münkasım olmadığı gibi cüzlere de ayrılmazsa işte o hakiki vahiddir.onun inkisam etmez olmaktan başka bir mefhumu yoksa o, vahdetin kendisidir. Eğer ondan başka da bir mefhumu varsa, ya bir vaz'ı vardır, ya yoktur. Eğer bir vaz'ı varsa, yâni işareti hissiyeyi kabil ise o,

---

Tesavî: İki şeyin birbirine denk olması. Birbirine müsavir ve misil olmak. **İnkısam:** Kırılıp ayrılma, parçalanma. **Münkasim:** Bölüm, kısım kısım ayrılan, taksin edilen. **Tebâdür:** Ani olarak zihne girmek. Değerini geçmek. **İttisaf:** Vasıflanmak, muttasıf olmak, sıfat sahibi olmak, bir hal takınmak.

noktadır, vaz'ı yoksa o, «müfârık» tir. Yâni yalnız işareti akliyyeyi kabil mücerreddir. (Bizim Ene, ben, o, diye ifade edebildiğimiz duygumuz gibi) Ve eğer şahsî vâhid, cüz'iyyata inkısam etmemekle beraber mikdarı eczaya inkısamı kabul ederse o ecza, ya birbirine müşabihtir, ya muhteliftir. Müşabih ise o, bilittisâl vâhiddir, cismi basît gibi. Yok eğer muhtelif ise o da, bilictima' vâhiddir. Bir ağaç gibi.

Gayr-ı şahsî vâhide gelince, ki, o, bir cihetten vâhid diğer cihetten kesîrdir. Onun vahdeti ciheti, ya zatîsidir, yâni o kesretlerin mahiyyetinden haric değildir, yâhud arazîdir, mahiyyetten haricdir. Eğer zatî ise o zatî, ya mahiyyetinin tamamıdır, bu nev'an vâhiddir veya mahiyetin cüz'üdür. Bu cüz, tamamı müşterek ise, cinsen vâhiddir, değil ise fasliyle vâhiddir. Ve eğer cihet-i vahdet, ârız ise vahdet-i arazîdir, vâhid bil'arzdır. Bu ârız o kesretlere tab'an ya mevzu' olur, gülen ile ağlayan insanlıkta birdir gibi veya mahmul olur, pamuk ve kar beyazlıkta birdir gibi. Evvelkine vâhid bilmevzu' ikinciye vâhid bilmahmul denilir. Ve eğer ciheti vahdet ne zatî, ne de arazî olmazsa, yâni asla mahmul olmaz ise ona da, vâhid binnisbe veya bilmünasebe denilir [1] ki, nefsin bedene nisbeti, melikin medîneye nisbetidir denilmesi böyledir Bu iki nisbet, tedbir mânâsı itibariyle birdir demek olur. Tedbir ise, nisbetin mahmulü değil,nefsin ve melîkin ârızıdır. Bunlar anlaşıldıktan sonra vâhidin bu aksama ıtlâkı alesseviyye değil, teşkik ile olduğu ve vâhid denilmeğe hangisinin daha evlâ olacağı da anlaşılmış olur ki, şahsî vâhid, nev'iyle vâhidden evlâ, o cinsiyle vâhidden evlâ, o fasliyle vâhidden evlâ, böyle zatîsiyle vâhid, emri arazî ile vâhidden evlâ, o da binnisbe vâhidden evlâdır. Şahsî vâhid aksamından da hiç inkısam kabul etmeyen hakîkî vâhid, bivechimma inkısam kabul edenden evlâdır. Demek ki, vâhidler, hakîkatleri ile muhteliftirler. Vücudat-i hassa, hakikatleri muhtelif olmakla beraber, mutlak vücud mefhumunda arazî olarak mevcud diye iştirâk ettikleri gibi vahdet mefhumunda da arazî olarak vâhid diye iştirâk etmiş olurlar. Onun için vâhidlerin her hükümde iştirâkleri lâzım gelmez. Vücudîsi de vardır, itibarîsi de vardır, mahiyyet üzere zâid olanı da vardır, nefsi mahiyyet olanı da vardır. Cüzi mahiyyet olanı da vardır. Sair ahkâmda da böyledir. Meselâ, bâzısında cevher diğer bâzısında araz olabilir. Bunlar, kolay anlaşılabilmek için gayr-i şahsî vahdetlerin envâına göre isimler verilmiştir: Nevi'de olan vahdete

---

Alesseviyye: Bir seviyede aynı boyda. **Nev'an:** Cins bakımından çeşitçe. Biraz. **Seviyye:** Musâvilik, birlik beraberlik, düzlük, doğruluk. **Teşkik:** Şüphede bırakmak şüpheye atmak parça parça ayırmak. **Lemhi basar:** Göz kırpması. **Envâın / Enva:** Neviler, çeşitler, türler.

[1] Vâhid, binnisbe vâhid-i hakîkî mukabili olarak nisbî vâhid mânâsına da kullanılırsa da, onlar içinde en ziyade bu sonuncu da chass olarak kullanılmıştır.

mümaselet, cinste mücaneset, keyfiyyette müşabehet, kemmiyyette müsavat, şekilde müşakele vazı'da müvazat ve mühazat etrafta mütabakat, nisbette münasebet denilmiştir. Hep bunlar, aded ile alâkadar olan vâhidlerdir. Kezâlik şahsî vâhid de bunlardan biri veya bir kaçı ile adede dahil olabilir. Meselâ, bir misli veya nazîri onun gibi bir şahıs daha bulunarak ikisi bir küllün birer cüz'ü veya bir küllînin cüz'îleri olabilirler. Misli olmayan vâhide ferd, mütevahhid, vehîd denilir ki, bizim, tek biricik, yegâne dediğimizdir. Meselâ, bizim âlemimizde Arz tek, Kamer tek, güneş tektir, ferddirler. Bununla beraber teklikleri de izafîdir, her cihetle tek değildirler. Mesela,cisim olmakta kürevi olmakta ferd değildirlir.Sonra misilleri de mümkündür. Eşhasa, cüz'iyyata ferd ıtlak edişimiz de ferdiyyetin tam mânâsiyle her cihetten değil, temayüz ettikleri birer vecih i'tibariyel izafî ve imkânîdir. Bu vech iledir ki, ferdde bir çok kıymetler toplanıp birleşerek vech-i Hakk'ın birliğine bir âyet olurlar ki, biz, onu, sade (ben, sen, o) diyerek duyduğumuz birlik şuurlarının delâletiyle kesretler içinden seçer ve nihayet aded fikrini de silerek bütün o kesretlerin kıymetleri kendisinde tenzihi tamm ile birleşen hakîkî ferd şuuruna ereriz ki, o vakit, ألا بذكر الله تطمئن القلوب (*"Evet Allah'ın zikriyledir ki kalbler yatışır."* Ra'd-13/28) وإلى الله ترجع الأمور (*"Halbuki bütün işler Allah'a götürülür."* Bakara-2/210) وما أمرنا إلا واحدة كلمح بالبصر (*"Emrimizde başka değil birdir, bir lemhi basar gibidir."* Kamer-54/50) sırrı zâhir olur. Ve işte o, bütün kesretler kendisinde müstehlek olup bütün kıymetler kendisinde birleşen bütün varlığı tutan, ezelî ebedî vücud-ı daim kendisinin olup bir ikincisini farz bile tenakuz olan o tek vâhid duygusu, hakîkî ferd duygusudur, ehad duygusudur. Bu nefy edilince herşey nefy edilmiş olur. Yukarıda beyan olunduğu üzere ehad, nefiyde umum ifade eder denilmekle de bu mânâ anlatılmıştır. لا أحد demek hiç birşey yok demektir. Onun için cemîi mâadayı nefy eden tam mânâsiyle teklik, hakîkî infirad mefhumu düşünülmeden vâhid demekle ehad ifade edilmiş olmaz. Nitekim Râgıb da, şöyle demiştir: «Vahdet, infiraddır. Vâhid dahi hakikatte aslâ cüz'ü olmayan şeydir. Sonra her mevcuda ıtlak olunmuştur. Adedlerden herhangisi olsa ona vâhid demek sahih olur. Bir on, bir yüz, bir bin denilir. O halde vâhid, lâfz-ı müşterektir, altı vech üzere isti'mâl olunur.

Birincisi: Cinste yâhud nevi'de vâhid olandır. İnsan ve feres cinste vâhiddir. Zeyd ve Amir nevi'de vâhiddir, dememiz gibi,

---

Mümaselet: Benzeyiş, müşabih olarak. **Mücanefet:** Bir cinste olma, benzeme, hemcinslik. **Müşabehet:** Benzeme, benzeyiş. **Müşakele:** Şekilde bir olma ve uygunluk, benzeyiş. **Müstehlek:** İstihlâk edilmiş yiyip içilerek bitirilmiş. **Maada:** Başka, fazla, benden gayri. **İnfirad:** Tek başına kalma, yanlızlık hâli.

İkincisi: İttisal ile vâhid olandır. Ya hilkaten, şahs-ı vâhid demek gibi veya sınâat cihetinden ki, hırfet-i vâhide demek gibi,

Üçüncüsü: Nazîri olmadığı için vâhid olandır. Ya hılkatte ki, Şems, vâhiddir demek gibi veya fazîlet dâvâsında ki, fülân, asrının vâhididir demek gibi. Ve نَسِيجٌ وَحْدَهُ «biricik dokunmuş» denilmek gibi,

Dördüncüsü: Parçalanamadığı için vâhid olandır. Ya küçüklüğünden dolayı ki, hebâ gibi veya salâbetinden dolayıki elmas gibi.

Beşincisi: Mebde' içindir. Ya adedin mebdei için, vâhid, isneyn gibi veya hattın mebdei için, nokta-i vâhide gibi. Bütün bunlarda vahdet, ârızdır.

Allah Teâlâ'nın vasfı olduğunda vâhidin mânâsına gelince: Ne tecezzî, ne de tekessür sahih olmayan demekdir. Ve bu vahdetin subbetinden dolayı Allah, وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ (*"Böyle iken Allah bir olarak anıldığı vakit ahirete inanmayanların yürekleri burkulur."* Zümer-39/45) buyurmuştur ki, vâhid, münferid (tek, yalnız) demektir. Bâlâda geçtiği üzere bununla Allah'ın gayri de vasf olunur, fakat ehad ile Allah'dan maadası vasf olunmaz.»

Ebü'l-Beka'nın «Külliyyat»'ında da, hulâsa olarak şöyle der: «Vahdet, ıtlak olunur ve onunla tecezzi ve inkısam bulunmamak murak olunur. Bu mânâda vâhid çok kullanılır, bâzân da vahdet, taaddüd-ü kesretin mukabiline ıtlak olunur. Bu mânâca da ehad ve ferd çok ıtlak edilir.

Vâhidin iki mânâsı vardır. **Birisi:** Vahdet kendisiyle kaim olandır. Bu mânâca vâhid, inkısam ve tecezzî etmeyendir.

İkincisi: Zatında nazîri ve ef'âl ve sıfatında şebîhi olmayandır. Vücudda bu iki mânânın ikisiyle de hakikaten ittisaf eden Allah Teâlâ'dan başka yoktur. Çünkü mevcudattan cevheri ferd gibi tecezzî etmeyende, misline ve emsaline munzam olabilir. Arş ve Kürsî gibi nazîri olmayan ve Şems-ü Kamer gibi nev'i şahsına munhasır bulunanların hepsine nazîr isbatı mümkündür. Fakat Bârî Teâlâ'nın tecezzî ve inkısamı muhaldir ve onun misli de yoktur, nazîri de yoktur, şebîhi de yoktur. Ve Tevhid'in üç mertebesi vardır.

Birincisi: Tevhid-i zat mertebesidir. Bu istihlâk makamı, Fenâfillâh makamıdır ki, Allah'dan başka mevcud yoktur. (Var zann edilenlerin hepsi fânî olur da yalnız bir tek Zâtullah mevcud kalır.) لَا مَوْجُودَ اِلَّا اللّٰهُ

Hebâ: İnce toz. Boş beyhude. Nafile, faydasız. İsraf ziyan. **Salâbet:** Metanet, katılık, sulbiyet. **Mebde:** Baştaraf. Başlangıç, başlama. **Tecezzî:** Parçalara ayrılma ve bölünme, ufalanma. **Tekessür:** Çoğalmak, kesretli olmak. **İnkısam:** Kırılıp ayrılma, parçalanma. **Şebihi:** Benzer, benzeyen. **İttisaf:** Vasıflanma. **Bâri:** Âza ve cihazatları birbirine mütenasip ve kainattaki umumi nizama uygun halkeden Allah. **İstihlâk:** Boş yere harcamak yeyip bitirmek.

İkincisi: Tevhid-i sıfat mertebesidir ki, müteferrik olan her kudreti, O'nun kudret-i şâmilesinde ve her ilmi, O'nun ilm-i kâmilinde muzmahill görmek ve hattâ her kemâli, O'nun kemâlinin envarından bir lem'a görmektir.

Üçüncüsü: Tevhid-i ef'al mertebesidir ki, bu da, vücudda Allah'dan başka müessir yok olduğu ilme'l-yakîn veya ayne'l-yakîn veya hakka'l-yakîn tehakkuk etmektir.»

Velhasıl ehadiyyet, eblâğ ve ekmel olduğu, yâni vâhid denilebilenlerin hepsine ehad denilemiyeceği için ehadı, vâhid ile tefsir edenlerin de muradı, üzerinde kesr veya zamm ile aded tasavvur olunabilen vâhidlerin biri demek olmayıp en kâmil ve tam mânâsiyle hakîkî vâhid demek olduğunu anlamak iktıza eyler ki, bu, bütün mânâsiyle bir ve eşi mümkün olmayan tek demek olur. Onun için bâzı ecille bunu şöyle tefsir etmiştir: Zatı, haricen ve zihnen terkib ve taaddüdden ve bunları istilzam eyleyen cismiyyet gibi, tahayyüz gibi ve hakikatinde ve hakikatinin ülûhiyyeti iktıza eyleyen vücub-ı vüud, kudret-i zatiyye, hikmet-i tamme ve sair havassında müşareket gibi şâibelerden münezzeh olan vâhid. Bu ifade, İbn Sînâ'nın bu Sûre-i Celile'ye olan tefsirinden muktebes ve nefy-i sıfat tevehhümünü def' için bir ihtar gibidir.

İbn Sînâ, demiştir ki: «Ehad, Allah Teâlâ'nın cemîi vücuhten vâhid olduğuna ve onda aslâ kesret bulunmadığına delâlet eyler. Ne kesret-i mâneviyye ki, mukavvimat ve ecnas ve fusul (yâni bir hadd teşkil edecek eczâi mahmule) kesreti ve madde ve suret gibi aklen mütemayiz eczâi hariciyye (yâni eczâ-i gayr-i mahmule) kesreti, ne de cisim gibi bilkuvve veya bilfiil diye ayrılan kesret-i hissiyye yoktur. Ve bu, Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın zatı, vech-i kerîmine lâyık bisâtat-ı hakka ve vahdet-i kâmileye nakîsa olacak olan cins ve fasıl, madde ve suret, a'raz, eb'az, a'za, eşkâl, elvan ve sair halellerden münezzeh olmasını tazammun eyler. O, kendisine birşey benzemekten veya birşey O'na müsâvî olmaktan yüce azîz ve celîl sübhândır.»

Ehaddir, Vâhiddir, benzeri müsavisi yoktur demek bile bir tavsîf olduğu cihetle bundan maksad âsâr ve ahkâm ifade eden sıfatı inkâr değil, sıfatın zatta kesreti icab etmediğini, çünkü Allah Teâlâ'nın zatı, sıfatının terkib ve takvimiyle takavvüm ve teşekkül eden mâhiyyat gibi mürekkeb olmayıp zat ve sıfatiyle

---

Muzmahill: Çökmüş, darmadağan olmuş. **Zamm:** Bir şeyi bir şeye ekleme. **Ecille:** Fazilet, ilim ve rütbe itibariyle daha yüksek olanlar. **İstilzam:** Lüzumlu olma. **Tahayyüz:** Ehemmiyyet kazanmak. **Tamme:** Bütün, noksansız. **Müşareket:** Birbirine ortak olmak. **Muktebes:** İktibas olunmuş olan. **Mukavvimat:** Kıvama getirilen, biçime koyan. **Bisâtet:** Döşek, döşeme, kilim. **Elvan:** Renkler.

bütün vücuhtan bir ve şerik-ü nazîrsiz tek olduğunu ve onun için onun Ulûhiyyeti vasfına iştirâk mümkün olmadığını beyandır ki, İbn Sînâ bunu, «Şifa» ve «İşârât»'ında tafsîl ve tevzîh eylemiştir. «İşârât»'ında der ki: «Belki sen, şöyle dersin: Eğer mâkulât zikrettiğin gibi mütebayin suretler olup akıl ile ve bâzısı, bâzısı ile ittihad etmezse Vâcibü'l-vücudun her şeyi bilir olduğu da i'tiraf olununca, O'nun vâhid hakk olmayıp kendisinde kesret bulunmuş olmka lâzım gelmez mi? Buna deriz ki: Hayır, çünkü O, zatını bizatihî bildiği, sonra eseri de mümteni' olmayıp zatı kesretlerin illeti kayyum olduğu için zatını, lizatihî bilmesine kesreti bilmesi de lâzım olur. Kesret, zatta dahil ve onu mukavvim olarak değil, müteahhır lâzım olarak gelmiş ve tertib üzere gelmiştir. Zattan gerek mübayin ve gerek gayri mübayin levazımın kesreti vahdete halel vermez. İzafî ve gayr-i izafî levazım kesreti ve sülûb kesreti olur. Ve esmanın kesreti bu sebebledir. Lâkin bunun vahdâniyyeti zatta te'siri yoktur.» «Şifâ»'sında da: «Ma'kulâtın Allah Teâlâ'ya nisbeti ve onun sıfâtı icabiyye ve selbiyyesi zatında kesret icab etmiyeceğini ve beha-i a'zam ve mecd-i gayr-i mütenahi onun olduğunu izah ve aklî lezzetin tafsîli» hakkında bir fasl-ı mahsus vardır ki, hulâsası sıfâtın biribirine mugayir olmayarak aynî zata raci' olmasıdır. Ezcümle der ki: «Vâcibü'l-vücud'un birinci sıfatı, vücuddur. Diğer sıfatların bâzısında mânen bir izafet ile bu vücud, bâzısında da bir selb ile yine bu vücud olur ve hiç biri O'nun zatında ne kesret, ne mugayeret icab etmez. Ona vâhid denildiğinde ondan inkısamın selbi, şerikin selbi ile yine o vücudun kendisi kasd olunur. O'na âlim denildiğinde de, hakîkatte o mücerredin madde ve alâkına ihtilâtın cevazı meslûb olarak bir izafet i'tibariyle yine o mücerredin kendisi kasd olunur. Evvel denildiğinde de, hepsinin bu vücuda izafeti maksuddur. Kadir, hayy, mürîd gibi daha bâzı sıfatları ile de yine böyle bir izafet veya selb ile Vâcibü'l-vücud'un kendisi murad olunduğunu söyledikten sonra da der ki: «Hakk Teâlâ'nın sıfatlarını bu vech üzere taakkul edersen anlarsın ki, bunlarda O'nun Zatı için eczayı veya herhangi bir vech ile kesreti icab eden bir şey yoktur.» Sonra da İbn Sînâ, bu faslı şu sözlerle bitirir: «Bir mahiyyetin mahzı aklî ve noksan şâibelerinin hepsinden berî her cihetten vâhid hayr-i mahz olması fevkinde güzellik de olamaz. Onun için bütün cemal ve mahzı behâ Vâcibü'l-vücud'a mahsustur. O, her şeyin cemalinin mebdeidir. Her bir şeyin cemal-ü behâsı ise, gereği gibi olmasıdır. Artık anlamalı ki, Vâcibü'l-vücud'da gerek olduğu üzere

---

Mütebayin: Birbirine uymayan. **Mukavvim:** Kıvama getirilen. **Mübayin:** Farklı. **Kesret:** Çokluk. **Mecdir:** Büyüklük azamet. **Musayeret:** Aykırılık, uymazlık, başka türlü olma. **Alâık:** Münasebetler. **Meslûb:** Selbedilmiş, soyulmuş.

olanın cemâli nasıldır? [1] Cemal, selâmet, hayır, müdrik hep mahbub ve ma'şuktur. Bunun hepsinin meb'dei de ya hissî, ya hayalî, ya vehmî, veya zannî, veya aklî idrakidir. İdrâk derinlik ve tahkikce ne derece eşed ve idrâk olunan zaten ne kadar ekmel ve eşref ise, kuvve-i müdrikenin onu sevmesi ve onunla telezzüzü o derece çok olur. Kemal ve cemal ve behânın gayesinde olan zatını, o gaye-i kemal ve cemal ve behâ ile ve hem âkılı, hem ma'kulü hakikatte vâhid olarak tam ilm ile bilen Vâcibü'l-vücud'un zatı kendisine a'zam-ı âşık ve a'zam-ı ma'şuktur. Ve en büyük lezzet onundur. Çünkü lezzet, mülâyimi mülâyim olduğu cihetten idrâktir. Lezzet-i hissiyye mülâyimi ihsas, lezzet-i akliyye mülâyimi taakkuldür. Bu vech ile evvel Teâlâ da efdal-i müdreki, efdal-i idrâk ile efdal-i müdriktir. Demek ki, efdal-i lezzet de onundur. Bu, öyle bir emirdir ki, ona hiç bir şey kıyas edilemez. Bizde bu mânâları ifade edecek başka tabir olmadığı için bu isimleri kullanıyoruz. Binaenaleyh bunları nâhoş bulan, başkalarını kullansın [2]

Şunu bilmek gerektir ki, aklın, mâkulü idrakı, hissin mahsusu idrâkinden daha kuvvetlidir. Çünkü akıl, emr-i bâkî-i küllîyi idrâk eder. Onunla ittihad edip alâ vechimma hüve hüve olur ve onu zâhiri ile değil, künhiyle idrâk eyler. Mahsûsu hiss ise, öyle değildir. Onun için bir mülâyime aklımız ermekle bize vâcib olan lezzet, bir mülâyimi hiss etmemizle olan lezzetin fevkindedir. Öyle ki, aralarında nisbet yoktur. Lâkin bazan bir ârıza olur da kuvve-i müdrike telezzüz etmesi lâzım gelen şeyden avarız hasebiyle telezzüz etmez olur. Nitekim marîz bir ârızadan dolayı tatlıyı hoşlanmaz. Bizim de bedende olduğumuz (hissiyyatımıza merbut bulunduğumuz) müddetçe halimizin öyle bir marîz gibi olduğu bilinmek iktiza eder. Çünkü kuvve-i akliyyemizin kemali bilfiil hâsıl olduğunda bir şeyin nefsinde icab ettiği lezzeti bedendeki bir engelden dolayı kendimizde bulamayız. Bedenden tecerrüd etsek hakikî mevcudatı, hakikî

---

[1] الذى احسن كل شيء خلقه (*"O ki yarattığı her şeyi güzel yarattı."* Secde-32/7)

[2] له الاسماء الحسنى (*"Hep O'nundur o en güzel isimler."* İsrâ-17/110) mucebince en güzel isimler Allah'ındır. En güzel olmak için de mahlûkatta doyulan güzelliklerin levazımından olan noksan şâibelerinden tecrid ve tenzih olunarak ليس كمثله شيء (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) mısdakı üzere ehadiyyete lâyık bir mânâ da anlaşılmak lâzım gelir. Onun için Esma-i İlâhiyye lüğavî ve Örfî mânâların fevkinde vaz'ı şer'î ile tevkîfîdir. Âşık, ma'şuk, aşk ve lezzet isimleri varid olmamıştır. Bunlar, aklî mânâdan ziyade hissî mânâ telkin ederler. Kur'ân'da mahabbet ve rıza varid olmuştur ki, daha nezihdir. A'zam-ı mekaid sevmek, sevilmek; a'zam-ı lezzat rızâdır. İbn Sîna, lezzet-i akliyyenin ehemmiyyetini anlatmak isterken, bunları söylemek daha muvafık olurdu. Lâkin örfte aşk, mahabbetin bir kemali gibi mülâhaza olunduğundan mâkulün zevkını hissettirmek için hissiyatı tahrik etmek istemiştir.

Avarız: Arızalar.

güzellikleri, hakikî lezzetleri mutalaa ederek mâkulün mâkule ittisali suretiyle onlara ittisal ve intıbak eyleyerek bir âlimi aklî olmuş halde bulunan zatımızı mutalaa ile bulacağımız lezzet ve behâye nihayet olmazdı. Hep bu mânâları bundan sonra izah edeceğiz. Şimdi şunu bilmelidir ki, her kuvvenin lezzeti kendisine kemalinin husulüdür: Hissin mülâyim mahsüsat, gadabın intikam, ümidin zaferdir ve her şeyin ki kendine mahsus olandır. Nefs-i nâtıkanınki de, bilfiil âlem-i aklî olmasıdır. İmdi Vâcibü'l-vücud zatında mâkuldür; taakkul edilsin, edilmesin. Ve mâşuktur, taaşşuk edilsin edilmesin. Bunu müteakib «mebde-i evvelin tedbirinden eşyanın suduru» hakkındaki mekale-i tâsiada, «mebde-i evvelin fâiliyetinin sıfatı» hakkındaki birinci fasılda da şöyle başlar: İmdi bize zâhir olmuştur ki, küllün vâcibü'l-vücud bir mebdei vardır. Bir cinste dahil değil, bir had veya burhan tahtinde vukua gelmez, kemmiyyetden ve keyfiyyetten ve mahiyyetten ve mekândan ve zamandan ve hareketten münezzeh, misli yok, şeriki yok, zıddı yok ve o cemii vücuhtan vâhid. Çünkü gayr-i munkasim. Ne bilfiil eczâda ve ne muttasılda olduğu gibi farz ve vehm ile eczada, ne de zatı, birbirine mütegayir bir takım aklî mânâlardan mürekkeb olarak onların birleşmesiyle bir cümle olmak suretiyle akılda asla inkısamı yok ve o kendine hass olan vücudunda hiç müşareket edilememesi haysiyyetinden vâhiddir. O, bu vahdetle ferddir ve o tamam olmak için intizar edecek birşey kalmamış tammü'l-vücud olduğu için vâhiddir ki, bu, vâhidin, vücuhunun ehadidir. Bunda vâhid, ancak vech-i selbî üzeredir. Ecsamın ittisal veya ictima veya diğer vech ile vâhid olması gibi bir zata veya müteaddid zevata lâhık olur. Vücudî bir mânâdan ibaret bir vahdet ile vâhid değildir. Ulum-i tabiiyyede geçen mebahisten gayr-i mücessem ve gayr-i mütenahî bir kuvvetin vücudu ve onun hareketi evveliyyeye mebde olduğu tevazzuh etmişti. Ondan sonra da vâcibü'l-vücudun vücudu cemîi cihattan bizatihi vâcib olduğu tebeyyün etti.

Râzî, tefsirinde der ki: «Allah Teâlâ'nın sıfatı, ya izafiyye (Sübutiyye) veya Selbiyyedir. İzafiyyesi: Âlim, kadir, mürid, hallak dememiz gibi. Selbîsi de: Cisim değli, cevher de değil, araz da değil dememiz gibidir. Mahlûkat, evvelâ sıfatın birinci nev'ine, sâniyen de ikinci nev'ine delâlet eyler, ve bizim Allah dememiz, sıfât-ı izafiyyeni mecamiine delâlet eyler. Ehad dememiz de, sıfât-ı selbiyyenin mecamiine delâlet eyler. Binaenaleyh الله أحد dememiz. Ukul-i beşeriyyeye lâyık olan irfanı ifade de tam olur. Allah lâfzı, sıfât-ı izafiyyenin

---

İttisal: Ulaşmak, bitişmek, birbirine dokunmak. **İnhısam:** Kısımlara ayrılma, bölünme. **Müşareket:** Birbirine ortak olma. **Mübahis:** Bahisler. **Tevazzuh:** Açıklanmak, aydınlanmak. **Mecâmi:** Mecmualar, dergiler.

mecamiine delâlet eder, diyoruz. Çünkü Allah, ibadete müstehikk olan zattır. İbadete istihkak ise, ancak icad ve ibda'da istiklâl ile olur. İcad da istiklâl ise tam kudret, nâfiz irade ve külliyyat-ü cüzîyyat bütün malûmata müteallık ilm ile olur. Ve işte bunlar, sıfat-ı izafiyyeni mecamiidir. Sıfat-ı selbiyyenin mecamiî de ehadiyyettir. Çünkü o hakikatin nefsinde terkib ve taaddüd cihetlerinin hepsinden münezzeh müfred olmasıdır. Çünkü mürekkeb olan her mahiyyet, eczasından herbirine muhtaçdır ve eczasından her birisi onun gayrıdır. Onun için her mürekkeb olan gayrisine muhtacdır. Her gayre muh'tac olan da, lizatihî mümkündür. Binaenaleyh her mürekkeb olan lizatihi mümkündür. Kâinatın hepsinin mebdei olan ilâhın mümkün olması ise, mümteni'dir. Binaenaleyh o nefsinde ferddir, ehaddir. Ehad olunca da mütehayyiz olmaması vâcib olur. Çünkü her mütehayyizin sağı, soluna mugayirdir. Böyle olan da münkasımdır. O halde ehadin mütehayyiz olması da, mühaldir. Mütehayyiz olmayınca hayyizlerden, cihetlerden hiç birşeyin içinde değildir. Bir şeye hulül etmemesi de vâcib olur. Çünkü mahalli ile beraber ehad olmaz. Birşeye mahal de olmaz. Çünkü halliyle beraber ehad olmaz. Ne hal, ne mahal olmayınca hiç mütegayyir de olmaz. Ehad olunca vâhid olması da, vâcib olur. Çünkü iki vâcibü'l-vücud farz olursa vücubda iştirâk etmiş, taayyünde temâyüz eylemiş olurlardı. İştirâk edilen ise, temâyüz edilenin gayri olacağından vâciblerin her biri de mürekkeb olmuş olur. Binaenaleyh ehadiyyet, vâhidiyyeti de müstelzim olur. Tam mânâsiyle tek olan, tam mânâsiyle bir olur.»

Râzî, bu izahtan sonra sıfâtın kesreti, zatta kesreti icab etmeyeceğini de kısaca anlatmak için burada şöyle bir sual ve cevab ile der ki: «Bunun üzerine eğer denilirse: Şeyin ehad olması nasıl taakkul olunur? Çünkü bir hakîkat ehadiyyet, bir de ikisinin mecmuu yok mu?, Bu ise ehad değil, sâlisü selâse (üçün biri) olmaz mı?

Cevab: Ehadiyyet, o hakîkate âiddir. Ehad diye hükm olunan zat o hakîkatin kendisidir. Onunla ehadiyyetten husule gelen mec'mu' değildir. Yâni ne üç, ne de iki zat yok, cüzsüz, şeriksiz her kemal kendisinin olan bir tek zat vardır. Zatı ve sıfâtı kemali ile ehadiyyet kendisinden ayrılmayan vücudu vâcib olmakla tapılacak ancak bir tek ilâh vardır ki, O, Allah'dır. Allah ism-i celâli, hakikatte en güzel sıfatların sübutî ve selbî hepsinin sahibi olan Hakk Teâlâ'nın ismi zatı, ehad ismi de cüz ve şerîki nefy ederek bütün sıfât-ı selbeyyenin ifadesi olduğu için اللّٰهُ اَحَدٌ kelâmı, Allah Teâlâ'nın izafî, selbî bütün sıfatiyle zatının birliğini ifade etmiş olur.»

İstihkâk: Kazanılan şey, hak edilen.

Şübhe yok ki, bütün mes'ele âlemde kendimiz de dahil olduğumuz halde yokken var, varken yok edilip durduğunu görmekte olduğumuz âfâkî, enfüsî kesretlerin mebde ve mercii olan Allah Teâlâ'nın birliğini tanıtmak olduğu için onunla, onun eseri, halkı olan kesretler beynindeki nisbeti ifade eden sıfâtı mülahaza etmekte zaruridir.Ulühiyyet mülahazası bir sıfat mülâhazasıdır. Kuvvetsiz madde, fiilsiz feza, ilimsiz tabiat gibi sıfatsız olarak sadece o diye mülâhaza olunan zat, medlûlünde vasıf demek olan bir kemal bir hüsün ve hayır mülâhaza edilmiş olmaz. Olmayınca da bir hamd-ü senâya lâyık olup olmadığı tanınmış olmaz. Halbukî ülûhiyyet, mâbudluk her hamd-ü medha istihkakı ifde eden sübutî ve selbî nâmütenahî kemal sıfatlarının güzellik, yükseklik nisbetlerinin hepsini câmi' en has, en mümtaz bir sıfattır ve bu imtiyaz ve ihtisas onun hakîkatte zatî vahdetinin müfadıdır. Bununla muttasıf olan zatın birden ziyade olmasına ve onun zatında ve sıfâtında şeriki bulunabilmesine münafîdir. Allah ism-i şerifi, ism-i Zat olmakla beraber zat-ı mahzın ismi değil, ilâhlık sıfatiyle muttasıf olan zat-ı ekmelin ismidir. Bundan dolayı bu ismin târifinde: «Allah, kemal sıfatlarının hepsini câmi' vâcibü'l-vücudün zatının ismidir» diye ifade olunur. Kemal sıfatlarının hepsini câmi' Vâcibü'l-vücud sıfatı ise, her hamd-ü senaya istihkakı ifade eden ve kemal-i a'lâ olan tek Ulûhiyyet sıfatıdır. Ve Allah Teâlâ'nın zatına mahsus ve zatının muktezası bir sıfat-i sübutiyyedir. Allah, ilâh'dır denilir, إنما الله إله واحد Sübutî olduğu için de vücub-i vücud, ilim, kudret, tekvin, rübubiyyet gibi sıfât-ı sübutiyye mecamiinin hepsini câmi', ehass-ı sıfâttır. Bundan dolayı Râzî, Allah isminin Sıfât-ı Sübutiyye mecamiine delâletini söylemiştir. Maamafih yalnız sıfât-ı sübutiyyeyi değil, Sıfât-ı selbiyyeyi de ihtiva ederek sâbit olan bir sıfat-ı sübutiyyedir. Çünkü çirkinlik ve eksiklik sıfatları nefy edilmeden kemal sâbit olmaz. Bu i'tibar ile Allah ism-i celâli, sıfât-ı selbiyyeye de delâlet eyler. Mâruf olan da budur. Fakat bu delâlet, Ulûhiyyet sıfât-ı sübutiyyesinin zımnında olmak hasebiyle sarih değildir. Müşriklerin şirke düşmesi de bundandır. Onun için burada لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) gibi Sıfât-ı selbiyye mecamiine delâleti, ehad ismi ile tasrih edilmiştir. Çünkü yukarıki izahattan da anlaşıldığı üzere ehadiyyet, tecezziyi, taaddüdü, şirki nefy eden bir Sıfat-ı selbiyyedir. Ve böyle olduğu da, لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (*"Doğurmadı ve doğurulmadı. O'na bir küfûv de olmadı."* İhlas-112/3-4) ile îzah buyurulmuştur. Râzî, bu nüktelere tenbih ederek sıfât ve esmânın kesreti, Nasârâ'nın zu'm ettikleri gibi zatta kesreti iktiza etmiyeceğini de anlatmış, İbn Sînâ gibi O da, sıfatın tegayürü, zatın

Müfadı: Sözün ifade ettiği mana. **Küfûv:** Denk. **Tecezzi:** Parçalara ayrılma ve bölünme.

hakîkatinde ayrı ayrı birer vücud teşkil edecek, onun mevkufün aleyhi olacak ecza-i hariciyye veya akliye olmak suretiyle değil, hepsi bir vücuda raci' niseb ve izafat kabilinden olmak suretiyle nisbî olduğunu söylemiştir ki, bu mes'ele akaidde sıfat zatın ayni mi, gayri mi? diye meşhur olan bir bahsin mevzuudur, Hukema ve Sofiyye ve bir kısım mütekellimîn, hüve hüvesine aynî demişler diye meşhurdur. Lâkin sıfatta nisbet veya selb mülâhaza edildiği cihetle nisbete hüve hüvesine aynî zat demek pek doğru görünmez. Âlim aynî zat olsa da ilim, âlimin kendisidir demek iyi anlaşılmaz. Maksad, aynî zata raci' olduğunu söylemektir. Zat, sıfattır veya sıfat, zattır demek bir tenakuz gibi olacağı, gayri-dir demek de vücudda mütemayiz iki zat varmış gibi bir farzı iktiza eyleyeceği cihetle Eş'arî: «Lâhüve velâ gayrüh / ne aynî, ne de gayri» demiştir ki, sıfat, zat ile kaim olduğundan hakîkatte iki şey yok demektir ve bu daha eslemdir. Bir kısım mütekellimîn de mefhumda temâyüzü gözeterek sıfat denilen, zat denilen-inin ayni olamıyacağını, ayni olmayınca da gayri denilmek lâzım geleceğini söylemişlerdir ki, bunlar, ayniyyet ve gayritte iki nakîz tekabülü olarak mülâhaza eylemişlerdir. Umumî ezhâne bu daha mülâyim gelirse de bunu söylerken bir zata mukabil gayr denildiği zaman vücudda diğer bir zat varmış gibi bir tevehhüme düşmekten sakınmak icab eder. Çünkü zihin sıfatı da, zat gibi bir mevzu' halinde tecrid ederek nâitin men'uta ihtisası suretiyle sıfatın sıfatı, sıfatın sıfatı diyerek düşünüp giderken mebde-i hareketini unutursa sıfatları da zat diye telâkkî etmekte yanılır. Zat ve sıfat kelimesinin lisandaki muhtelif meratibinden zühül eder.

Bu münakaşalardan maksad ise, nâmütenahî kemal sıfatlarını zat-ı hakda isbat ile beraber zatta kesret olmadığını, hepsinin bir zata râci olduğunu anlat-maktır. İslâm'da Hükema, Sofiye, mütekellimîn hepsi de zatta kesret ol-madığından fiilin kesreti gibi sıfatın kesreti dahi zatta bir tecezzî veya taaddüd ifade etmeyeceğinde müttefıktir. Bunu şöyle hülâsa edelim:

Allah Teâlâ, sıfât-ı zatiyyesinin mecmuundan teşekkül etmiş mürekkeb bir mahiyyet değildir. Tâbir-i âharle O'nun zatı, sıfatının muktezası değil, sıfatı, zatının muktezasıdır. Sıfatın hakikî mânâsı da budur. O'nun vücudu bizâtihî vâcib olduğu gibi, sıfatı da başka olarak değil, aynî zatiyle vâcibdir. Ve biz, Sıfat-ı İlâhiyye'yi düşünmekle edindiğimiz mefhumlardan nefsimizde Allah Teâlâ'nın hüvviyyetini teşkil eden bir mefhum edinmiş olmayız. Ancak O'na olan nisbet ve ihtiyacatımızı duymuş ve O'nun tecelliyatına delâletler edinmiş esma ve ehkâmına mârifet hasıl etmiş oluruz.

Eslem: Daha sağlam, en selametli, en salim. **Tekabül:** Karşılıklı olma.

Fatiha'da, bütün hamdin Allah'a mahsus olduğu beyan olunurken Allah ism-i zatı, ülûhiyyet vasfı ile bütün kemal ve cemal sıfatlarının hepsini birden câmi olduğu anlatılmak üzere bütün yüksek nisbetlerin toplandığı رَبِّ الْعَالَمِينَ ، الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ sıfatlariyle tavsîf olunup ibadet ve isti'âne O'na tahsîs edilmiş, sonrada bu esma ve sıfat âemînin delâleti ve Kur'ân'ın beyanatı ile tafsîl olunup nihayet O'nun zat ve sıfâtının ehadiyyeti karşısında bütün kesretlerin müstehlek olduğu tanıtılmak üzere, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ buyurulmuştur. Şu halde bizim duyduğumuz, bildiğimiz düşündüğümüz kesretlerin, adedlerin hiç biri, ne cevahiri, ne a'razı, ne eczası, ne küllü, ne cüz'iyyatı, ne küllîsi O, değildir. O'nun ikincisi de değildir. Mertebe mertebe hepsi de O'nun halk ve emriyle O'nu haber veren dâlli, âyâtı, kelimatıdırlar. Kelimelerin medlûllerine, isimlerin müsemmalarına, alâmetlerin, âyetlerin, nişanelerin mevzuılehlerine, eserlerin müessirlerine delâlet eyledikleri gibi hep O'na delâlet eyler, hep O'na olan nisbetlerini ifade ederler. Vücudları kendilerinden ve kendileri için olmadığından dolayı gerek âfakta ve gerek enfüste varlıkları müddetince hep O'na olan ihtiyac ve alâkalarını ve hep kendi hiçlikleriyle O'ndan aldıkları kuvveti, kıymeti, mânâyı anlatırlar. Onun için, «heme ost / hep O'dur» demek de, bir mânâ ile doğrudur. Çünkü hepsinin kıymet-i vücudiyye ve ilmiyyesi O'na delâlet ve rucu'dan ibarettir. Kelimenin hüküm ve kıymeti mânâsına racidir, vücud-i daim O, matlûb-i küll O'dur. O'ndan başka hiç bir şey, hep olamaz. Yani vücudun bütün kemalini câmi olamaz. Bütün âlem ne kadar kemal eserini hâiz olursa olsun meratibi imkân, namütenahî olduğundan bulunduğu her mertebede kemal, nâmütenahî ve daha yüksek tekâmüle kabil olarak rububiyyet kanununun taht-ı hükmündedir. O'nun henüz fiile çıkmamış yarını, sonu âhireti vardır. Bütün kemal kendisinde bilfiil olan ise, evvel ve âhir, zâhir ve bâtın hep birleşmeden hep olamaz, hiç bir tekâmüle ihtiyacı olmayan hep bir ancak O Rabbü'l-âlemin olan Allahu ehaddır. Onun için yukarıda zikr ettiğimiz vech ile, Sâbikûn, O'nndan başka varlık tanımamışlar. كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ (*"O'nun vechinden başka her şey helaktedir."* Kasas-28/88) كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ (*"Üzerindeki herkes fani. Baki O rabbının yüzü O zülcelâl-i vel-ikram."* Rahman-55/26-27) لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (*"Kimin mülk bugün O Vahid, Kahhar Allah'ın."* Mü'min-40/16) mısdakını her lâhza müşahede etmişlerdir. Onu duymayanlar da yarın duyarlar.

Hanbelîlerden İbn Akîl, şöyle demiş: «Bizce sahih olacak kavil, sıfatı isbat ile beraber Allah Teâlâ'nın ilâhiyyetinde vâhid olmasıdır, başka değil.» Beyan

---

Müstehlek: İstihlak edilmiş yiyilip içilerek bitirilmiş. **Dâlli:** Delil olan, delâlet eden, yol gösterici.

olunduğu üzere ilâhiyyet sıfatı kemâlin hepsini câmi', yâni hepsinin birleştiği ehassı sıfât olduğundan bu şöyle demek olur: Mutlak vücudun nâmütenahî her kemâli, ilâhiyyet vasfında toplanarak ancak Allah'da birleşmiştir. Sıfâtın herbiri i'tibariyle vâhid olması icab etmezse de mecmuu olan ilâhiyyet sıfatında vâhiddir. Ondan başka ilâh yoktur. Bu ifade, bâzı sıfatta taşbihe müsaiddir, mahlûkatta da kemâl sıfatlarından bir takımları bulunabilir. Nitekim âlim, rauf, rahîm, adl gibi bâzı esmâ ve sıfât ile ibâdın da tavsîf ve tesmiyesi tecviz edilmiştir, lâkin nâmütenahî kemalâtın bütün celâl ve ikram sıfatlarının en tam mânâsiyle hepsinin birden bir mahlûkta bulunması muhaldir. İlâhiyyet, yâni en büyük sevgi ve en büyük haşyet ve tâzim ve her türlü hamd-ü sena ile ibadete istihkak demek olan mâbudluk ancak Allah'a mahsustur. İnsan mahlûkatta gördüğü herhangi bir kemâle bağlanıp da O'na kul olmamalı, ondan derhal Allah Teâlâ'nın namütenâhî kemâl ve cemaline istidlâl ederek bütün varlığıyla O'na bağlanmalı, O'na kulluk etmelidir. «Bir Allah'dan başka tapılacak yoktur» demek olur. Ve bu mânâca اللّٰهُ اَحَدٌ demek اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ takdirinde olarak, وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ("*Her halde hepinizin tanrısı bir Tanrı, başka tanrı yok, ancak O.*" Bakara-2/163) meâlinde gibi olur. لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ Kelime-i Tevhidiyle umumun mükellef olduğu ve herkes için fehmi kabil olan Tevhid de budur. Yâni Ulûhiyyette şirki, nefidir. Bu mânâ sıfatı teksir ile beraber onların kesretini bir tek ilâhiyyet vasfında tevhid ederek zatı sıfatta Tevhiddir. Öyleki bir çok zatlar ve onlarda bâzı sıfatlar mümkün olsa da bütün sıfatı câmi' Ulûhiyyet vasfiyle vâcib olan ancak bir tek zattır. Şübhe yok ki, bu mânâ sahihtir. Ve imanın ilk şartıdır. Bununla beraber şundan gaflet edilmemek de lâzım gelir ki, Allah, ilâh-i vâhiddir demekte «Allah, yalnız ilâhiyyetinde vâhiddir» demekten fazla mânâ vardır. İlâhiyyette vahdet bunun en müteyakkan, mânâsı olmakla beraber ekmel mânâsı değildir. Ekmel mânâsı gerek zatında ve gerek sıfâtının her birinde ve gerek mecmuu i'tibariyle ilâhiyyette, yâni her vech ile vahdeti kâmiledir. Yalnız ilâhiyyette vâhiddir demek, zatı ehass-ı sıfât olan bir sıfatta Tevhid demek olan vâhidiyyet, imanın ilk şartı olarak kâfi olsa bile ehadiyyetin mânâsını tefsîr için kâfi olamaz. Bundan dolayı Âlûsî'nin kayd ettiği üzere, yine Hanbelîlerden ve Selefiyye denilenlerden Hâfıkz İbn Receb gibi diğerleri demiştir ki: «Allah Sübhânehu, ilâhiyyetinde ve rububiyyetinde vâhiddir. O'ndan başka ma'bud da yok, Rabb da yoktur. Ve Allah Teâlâ'yı varid olan sıfât ile tavsîf eyledikten sonra da zamiri, gerek şan ve gerek mes'uli anhe râci' olsun iki vech üzere de murad, vâhidiyyeti kâmile olduğunu ihtiyar eylemiştir.»

İbn Kayyim-i Cevzî, «Mesalikü's-sair»'inde Tevhidin biri mârifet ve

i'tikada biri de kasd ve amele aid olmak üzere ilmî ve iradî iki kısmını beyan ederken sıfatsız olarak sade zatı Tevhidin amelî hiç bir kıymet ve ehemmiyyeti olamıyacağını ve sıfâtı nefy edilerek ma'bud olduğu iddia edilen herhangi bir zatın, Kur'ân'da beyan olunduğu üzere müşriklerin taptığı görmez işitmez, ne menfaate, ne zarara gücü yetmez putlardan hiç farkı olmayacağını söyledikten sonra, Allah Teâlâ'nın nâmütenahî her hamd-ü senaya müstehıkk olduğunu ve onun sıfatları gayr-i mütenahî olmakla kendisinden başkasının onlara tamamen bilemiyeceğinden dolayı hakkiyle hamd-ü senasını da ifa edemiyeceğini ve bu nâmütenahî sıfatların hepsi Fatiha'da, hamdde icmal olunup tafsîli, «ilâhiyyet, rubûbiyyet, rahmet ve mülk sıfatlarında hulâsa ve tevhid edilmiş bulunduğunu ve binaenaleyh gerek ilmî ve gerek iradî Tevhidin, bu sıfatlarla ilâhiyyet ve rububiyyeti tevhide râci' olduğunu söylemiş ve tevhid-i zat ile uğraşanların hepsini mu'attıle-i sıfât Cehmiyye diye göstermiş, ve bununla beraber murad, bütün sıfâtın bir sıfatta tevhidi mi? Bir zatta tevhidi mi? Zatın sıfatta tevhidi mi? Bu noktaları tevzîh etmemiştir. İbn Akîl'in: وَاحِدٌ فِى الْهَيْئَةِ لَا غَيْرُ demesinin zâhiri zatı, ancak mecmu-ı sıfât demek olan bir sıfatta tevhid görünür. Bunu kâfi görmeyen İbn Kayyim ve İbn Receb'in ilâhiyyette ve rubûbiyyette vâhid demeleride zati bir kaç sıfatta Tevhid olmuş oluyor,bu ifadelerin zâhiri ise, vahdet, yâni şeriki olmamak evvel emirde sıfatın sıfatı olup zatın vahdeti bir sıfat veya sıfatlar dolayısiyle olmasını iktiza eyler ki, bu elbette doğru değildir. Vâhid, ehad sıfatlardan evvel zatın sıfatıdır, evvelâ zât zatında tevhid edilmedikçe sade sıfatta tevhidi işrâktan ibaret olur. İki, üç şey bir sıfatta birleşebelir. Şirket denilen de müteaddid zevatın bir şeyde veya bir kaç şeyde birleşmesinden başka bir şey değildir. Müşriklerin yaptığı da müteaddid zevatı, ilâhiyyet vasfında vahdeti cinsiyye veya nev'iyye ile birleştirmektir. Nasâra da teslisinde, «Baba, ilâh kendi ilâhlığı cevherinden oğula ve Ruhu'l-kuds'e birer cevher vermiş, her biri birer ilâh olan üç uknum, yâni eb, ibn, Ruhu'l-kudüs üç zat, hem cevherde, hem ilâhiyyet vasfında birleşip bir ilâh olmuş» demekle evvelâ Allah'ı bir cevherden üç şahsa tecezî ettirip, sonrada üç şahsı, cevherlerinin cinsiyle ilâhlık sıfatında birleştirerek bir şahıs yapmışlar ve bu suretle üç zatı, hem cevherde, hem sıfatta teşrik ederek soy adında birleştirir gibi birleştirmişler. Üç şahıs bir şahıstır, üç ilâh bir ilhahtır. Çünkü cevherleri bir, sıfatları bir demişlerdir. Bütün bunlara karşı her türlü şirk şâibelerini nefy ile teşkikleri izale için Allah Teâlâ'nın ehadiyyetini tanıtmak üzere قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ buyurulmuştur. Şu her kesce malûmdur ki, bir çok sıfatların cüz' olarak değil, sıfat olarak yalnaz bir zatta toplanması şirk

---

Muattıle: Atıl bırakan, işsiz eden.

iktiza etmez bilakis kemal ve teferrüdünü iktiza eyler. Müteaddid zevatın bir vasıfta veya her hangi bir şeyde birleşmesi ise, aynî şirktir. Çünkü sıfât, tedâhül eder de, zevat tedâhül etmez. Bundan dolayı ulemamız demişlerdir ki: Zatu-allah'ta sıfâtın taaddüdüne kail olmaktan şirk lâzım gelmez, fakat sıfatta birleşen zevatın taaddüdüne kail olmak mahz-ı şirktir.

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ Allah'dan başka ilâh yok» demek, zatı bir tek olan Allah'dan başka ilâhiyyet ile muttasıf, ilâh ismine müstehık hiç bir zat yoktur. İlâhlık O'nun zatına mahsus demektir. Yoksa Allah, ilâhiyyet sıfatına mahsustur, yalnız ilâhlığında birdir demek değildir. Yani zatı, sıfata kasır değil, sıfatı zata kasırdır. İbn Akîl'in: «Allah ilâhiyyetinde vâhiddir başka değil» demekten muradı da budur. Ancak ilâhiyyetten maada sıfatların da O'na münhasır olması iktiza etmez mânâsını da îham ettiği için İbn Kayyîm ve İbn Receb ve emsali rubûbiyyet sıfatını da tasriha lüzum görmüşlerdir. İbn Kayyîm, mülkü demesi de zatında ve ilâhiyyeti muktezıî olan bütün sıfâtında hakikî vahdete tenbihtirz ki, ehadiyyet ancak vahdet-i kâmile ile tefsir olunabilir. Doğrusu Allah Teâlâ'nın Esmâ-i Hüsnâ'sında başkasına ıtlâkı caiz olmayan esma ve sıfât Allah, ilâh, rab isimlerine ve sıfatlarına münhasır değildir. Rahman, Kuddûs, Sübbuh, Sübhan, Âlimülgaybi veşşehade, Alâ kûlli şeyin kadir, Hallak, Haliku külli şey, Ahsenü'l-halikîn gibi daha bir çok isimler ve sıfatlar vardır ki, mahlûkattan hiç birine ıtlak olunmaz. O, bunların her birinde de vâhid, ferddir. Semî, basîr, habir gibi Allah'dan başkasına ıtlak olunan isimler dahi mahlûkattaki noksan sıfatlarından tenzih ve tecrip olunup sair Esma-i ilâhiyyeye münasib bir mefhum ile Allah'a ıtlak olunur. Onun için Fatiha'da dahi geçtiği vech ile Esmâ ve Sıfât-ı ilâhiyye sade hakikat-i lügaviyyeleriyle değil, gayâtı murad olunarak birer hakîkat-i şer'iyye olmak üzere ıtlak edildiği de لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) hükmünce ihtar olunagelmiştir. Allah Teâlâ, sade ilâhiyyet ve rubûbiyyet sıfatlarında değil, sıfât ve esmasının her birinde de vâhiddir. Onun için اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O rahman arş üzerine istiva buyurdu."* Tâhâ-20/5) gibi teşbihi andıran müteşabih sıfatlar dahi لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) muhkemine tevfîkan tenzih ile telâkkî edilmek lâzım gelir.

Esmâ-i ilâhiyye'nin hepsi mümkün olabilen nâmütenahî tekâmüllerin fevkinde kemal-i a'lâya sahib olan hüvviyyeti hakka nisbet için mevzu'dur. Bütün celâl ve ikram sıfatlarını câmi olan kemal-i A'lâ ise, bizde temessül edebilen

---

Teferrüd: Tek ve yanlız kalma... **Tedâhül:** İçiçe olma... **İham:** Vehme düşürmek, vehimlendirmek.

hâdis mefhumların mazmunu değil, medlûlüdür. İçinde değil, ötesindedir. Hattâ kemal-i a'lâ bir takımlarının zann ettiği gibi kemal-i mutlak da değildir. Mutlak, a'lâya da, ednâya da ıtlak olunabilir. A'lâ, ednânın noksanlarından mücerred yükseklikleri câmi' olarak a'lâdır. En güzel demek güzel demekten ibaret olmadığı gibi her güzel demekten ibaret de değildir. Hiç bir güzelde bulunmayan güzellikleri câmi' hepsinden üstün yegâne güzel demek olduğu mâlûmdur. Vücud-i mutlâkı, vücud-i a'lâ zann edenler, yanılırlar. Her duyduğunu a'lâ sanır sanılırlar, sonra da yokluğunu görüp darılırlar [1]. Biz, bu güne kadar vücuda gelmiş olan âlemlerin hepsini vâsıl olabildikleri kemallerin hey'eti mecmuasiyle birden bilip de bütün âlemin kendimizde temessül ettiğini düşünsek yine vücud-i a'lâyı, kemal-i a'lâyı bilmiş, düşünmüş olmayız. Yarın için daha yüksek kemallere doğru hareketimiz imkânını selb edemeyiz, vücudda fikri terakkîyi tevkif edemeyiz ve kelime ile toplandığımız bütün kemalât-ı mümküne ve mefruza, o nâmütenahi terakkî mecmuu elbette bu günkünden daha yüksektir, fakat bu da, kemal-i a'lâ değildir. Çünkü zatında kendisi, kendi varlığına kâfi gelmeyip yoklukladа alâkadar olan mâlûl kemalât mecmuudur. Kemal-i a'lâ, bunları bir taraftan yaratıp bir taraftan yok edip duran ve ezel-ü ebedde bütün varlık mülk-ü saltanatı kendinin olan ve binaenaleyh daha yükseği mümkün ve mütesavver olmayan Hakk Teâlâ'nın vücud-i hassiyle zat-ı ehadiyyetine mahsustur ki, onun hüviyyetinden kendisinden başkasiyle bihakkın tâbir mümkün olmaz. O, bizim mahsûsat veya mâkulâtımızla çizdiğimiz suretlerin, hadlerin çerçevesi içine girmez. O, her şeyden evvel iken, her şeyden âhir, her şeyden zâhir iken, her şeyden bâtındır. O'na zatında, ancak O, denebilir.

Sıfât-ı ilâhiyyeyi ifade eden Esmâ-i ilâhiyye bize onun kendisini tahlil ile ona bir had tâyin ettirecek mefhumları ifade için değil, bizim kendimizde ve âlemimizde ona olan nisbetlerimizi tahlil ederek hâdisâtın mutazammın olduğu mertebe-i itlâkın fevkinde bir tecrid ile her kemal kendisinin olan Zat-ı Hakk'a delâlet için vaz' olunmuştur. Meselâ, ilim, denildiği zaman biz, kendimizde bulduğumuz ilim mefhumunu bütün derecatiyle teemmül ederek bildiğimiz hâdis ve nisbî ilimden, mutlak ilim mefhumuna ve ondan her şeyi olduğu ve olacağı

---

[1] Mutlak, mukayyed mukabili olduğundan ıtlâkı üzere cereyan edince mücerrede ve mahlûta, kâmile ve gayr-i kâmile mütenâvil olur. Bâzı da kemaline masruf olur ve mücerred mânâsına kullanılır. Son zamanlarda hakîkî gibi izafî ve nisbîye mukabil olarak kullanılması da lisanımızda pek şayi' olmuştur. Binaenaleyh vücud-i vâcibe, vücud-i mutlak denildiğii zaman, vücud-i ekmel mânâsı anlamak lâzım gelir.

Mahlûta: Karıştırılmış, katılmış, karışık. **Masruf:** Sarfolunmuş, harcanılmış olan. **Mafruz:** Farz olunmuş, çok lüzumlu. **Mutasavver:** Tasmmu edilmiş.

gibi hiç eksiksiz muhît ve binaenaleyh gaib ve şâhid bütün kemalâtı câmi' kadim ilm-i ekmel kendisine mahsus olan Zat-ı Hakk'a fikir ve irademizi her cihetten tevcih etmemiz lâzım gelir. Öyle ki, biz, o ilmin içinde olduğumuz halde o, bizim ilmimizin mâverasında muhît-i külldür ve O, ancak «O»'dur. Ve biz, O'na erebilmek için kendimizden geçmemiz iktiza eder. «Allah'ın yetmiş bin hicabı vardır, açıverse, O'nun «Sübühat-ı vechi / yüzünün tecelli-i celâli bütün göz erimini, yâni herşeyi yakardı» meâlindeki hadîs-i Nebevî mazmunu tecelli eyler. Çünkü O'nun karşısında bütün kesretler müstehlek olur. Bunu sezmek, O'nun vâhid-i kahhar sıfatını sezmektir. Bunu sezmek de, bütün cemâl ve kemâlin O'nda bilfiil tehakkukunu sezmektir. Başka yok, zat ve sıfât ve ef'aliyle ancak «O» var olduğunu tanımaktır. Demek olur ki, Esmâ-i ilâhiyye'nin her biri de, bütün selbî ve sübutî celâl ve ikram sıfatlariyle zatındaki birliğine delâlette birdir. Ancak bizde olan vech-i delâlet i'tibariyle mertebe mertebe fark ve kesret zâhir olur. O, zatında bir olduğu içindir ki, zatının muktezası olan ilâhiyyetinde de bir, Rubûbiyyetinde de, mülkünde de bir, ilminde de bir, kudretinde de bir, hep celâl ve ikrama râcı' olan namütenahi sıfât ve esmasında da birdir. Fakat bütün niseb ve ahkâmın medarı ilâhiyyet sıfatı olduğu, bütün vicdan ve vücudun vecd ile bağlandığı cazibe-i hakk-u hayr, ilâhiyyet sıfatında sarahatle toplandığı için sıfat-ı zâtiyye olarak ilâhiyyette vahdet bütün levâziminde teferrüdü iktiza ettiğinden dolayı zat ve sıfât ve esmâ, cemii vücuhdan vahdet-i kâmileyi istilzam eylediği ve cemii esmâyı câmi' olan Allah ism-i celili de bu haysiyyetle ism-i zat olduğu cihetle ilâhiyyette vahdet denilmekle zat ve sıfât ve esmâ her birinde ve hepsinde bütün levazimiyle vahdet kasd edilmiş olduğunu anlamak lâzım gelir. Böyle olunca da zatında da vâhiddir, vücudunda da vâhiddir, Rubûbiyyetinde de vâhiddir, rahmaniyyetinde vâhiddir, hallâkiyyetinde vâhiddir, diye ilâh... ta'dada lüzum kalmaz ve yine bundan dolayıdır ki, ilâhiyyetinde vahdete i'tikad edilmedikçe imanın şartı olan Tevhid yapılmış olmaz. Yalnız zatında birdir veya vücudunda birdir, rubûbiyyetinde birdir, diye mârifet imana kâfi gelmez, لا اله الا الله denmiş olmaz.Maamafih Allah, Zatında bir olmayarak İlâhiyyetinde birdir demek de, Zatında ve İlâhiyyetinde şirk koşmaktan başka birşey olmaz.

Hasılı Allah birdir demek, gerek Zatın gerek Sıfâtı, gerek Esmâsı hangi nokta-i nazarla mülâhaza edilirse edilsin hep birdir, hiç şerîki olmayan bir tek hakikattir. Onun için İlâhlık, O'na mahsustur, O, ilâhiyyetinde de hakîkî ve zatî birlikle birdir, demek olur. Binaenaleyh O'na bir çok esmâ ve sıfât ile mârifet

---

Müstehlek: İstihlak edilmiş... **Teferrüd:** Tek ve yalnız kalma...

edinmek O'nun zatında kesret veya zatına birnazîr isbat etmek mânâsına olmayacağı gibi vahdet sıfatiyle tanımak da O'na bir had ve nihayet isbat etmek mânâsına değildir. Kendisinden maadayı selb eden bir sıfatı selbiyyedir. Allah'ın vahdeti, adedde vahdet dediğimiz kesrette vahdet değildir. Kesret, O'nun halk sıfatına raci' olan mahlûkatında, mülkündedir ki, O'nun bir emriyle var, bir emriyle yok olan niseb ve izafattan ibarettir. Mâlûm ki, aded iki ile başlar. İkiden ilâ gayri'n-nihaye sayabildiğimiz adedlerin hepsi de birer adeddir. Kesrette vahdettir, bunların hepsinde kesir de mümkündür. Emsal de mümkündür. Bunda a'mali erbea cereyan edebilir. Bir taksim iki, bir taksim üç gibi kesirlere suret yaptığımız vâhidlerin hepsi, mahraclarına göre i'tibar olunan aded vâhidleridir. Bu suretle bir de adedlerin başlangıcı olan vâhid vardır ki, bunda kesir, tecezzî mümkün değildir. Darb, taksim, tarh kabil olmaz, fakat mislini veya emsalini zam ile cem'i münkündür. Kendisi aded olmamakla beraber adedden cüz' olabilir, cem'i mümkün demek de, cinsi mümkün demektir. Cinsi bulunamazsa tek olur. Bir sayı sayarken, bir diye başladığımız bu vâhid kendisi aded olmamakla beraber adedin mebdei, yâni birincisi olabilmek itibariyle hesabda aded gibi mülâhaza olunur. Buna, aded, sayı demek mecaz olsa da aded yolunda vâhid demek hakikattir. Bu da, nisbî vâhid demek olduğundan vâhid-i kıyasî dahi tâbir olunmuştur. Binaenaleyh aded tarikiyle vâhid denildiği zaman içinde parçası veya dışında misli mümkün olan vâhid demek olur. Böyle kesrette vahdet her şeyde bulunabilir. Bu ise, ekmel mânâsiyle vahdet-i hakikiyye değildir. Allah Teâlâ'nın birliği ise, ne içinde, ne dışında kesir ve misil mümkün olmayan ve her mânâsiyle şirk ve taaddüdü nefyeden birliktir. O'na evvel demek ikincisi var demek değil,sabıkı yok deektir.Ona ahir demek de sâbıkı var demek değil, lâhiki yok demektir. Onun için O'na evvel ve âhir isimleri söylenirken birlikte söylenmelidir. O'na adedde anladığımız mânâ ile mebde demek de doğru değildir. O, kendisine mümasil bir ikincinin başlangıcı değildir. Hattâ Esmâ-i Hüsnâ'da mebde ismi varid olmamıştır. Mübdî ve muîd isimleri varid olmuştur. Sayılmağa kalkışılacak olursa O'na bir, denilir kalınır. O, her nokta-i nazardan bir,hep bir, hep tektir. كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَىْءٌ dir ve الانَ كَمَا كَانَ 'dir. İmam-ı A'zam, Fıkh-ı Ekber'de: «Allah Teâlâ, مِنْ حَيْثُ الْعَدَدِ değil, مِنْ حَيْثُ اَنَّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَاحِدٌ » demekle, bu mânâyi anlatmıştır. Şerîki nefiy, cüzide müsavîyi, mukabili de nefiydir. Yine bundan dolayı Sahib-ı Keşşaf da: اللّٰهُ اَحَدٌ «Lâsâniyeleh, yâni ikincisi yok» diye tefsir eylemişdir ki, ne zımnında, ne haricinde demektir. Bütün tefsirlerde aded tarikiye vâhid demek olmadığına tenbih eylemişlerdir.

Mümasil: Benzeyen, benzer gibi.

Yine Fahr-i Râzî, tefsirinde der ki: «Marifetullah, cennet-i hâzıradır. Zira cennet, senin aklına ve arzuna muvafık olana nâil olandır. Onun içindir ki, Âdem'in aklı hevasına münazea ettiğinde cennet O'na, cennet olmamıştı. Ve yine onun içindir ki, kabir, mü'mine zindan değildir. Çünkü onun aklına ve arzusuna mülâyim olan ona, orada hasıl olmuştur.

Bunun beyanı: Akıl, hasenât kendisine tevdi' olunacak bir emîn ister, şehvet de kendisinden lezzetli şeyler taleb olunacak bir ganî ister. Daha doğrusu akıl, himmet-i âliye sahibi bir insan gibidir. Mevlâsından başkasına münkad olmaz. Hevâ ise, bir otlakçıya benzer ki, bir zenginin huzurunu işittiği vakit bir ihsanına nâil olmak ümidiyle neş'elenir. Daha doğrusu akıl geçmiş nimetlere şükr etmek için Mevlâsını tanımak ister. Heva da, ondan beklenecek nimetlere tama' ettiği için onu tanımak ister. İkisi de onu istedikleri gibi âlim ve ganî olarak tanıyınca ona sarılırlar. Akıl: «Ben, senden başkasına şükretmem» der. Şehvet de: «Ben, senden başkasından dilenmem» der. Sonra da şübhe gelir: «Ey akıl, şükrü yalnız O'na nasıl tahsîs ettin? Belki O'nun bir misli de vardır. Ve ey şehvet, yalnız O'na nasıl bağlandın? Belki şurada başka bir kapı daha vardır.» der. Bunun üzerine akıl,mütehayyır kalır ve o rahat bulunur. O vakıt akıl, yakîn cevherini bulmak için istidlâl âleminde siyahat etmek ister. (Hakk'a hidayet edecek olan ise, ancak Allah'dır) işte Hakk Teâlâ, kuluna hidayet etmek ve hidmet ve şükrü ile iştigal lezzetini bulandırmamak üzere Resulü'nü göndermiş ve O'na: «Kendinden söyleme benim doğrudan doğru sadık olarak bildiğim şu kelâmımı söyle» diyerek, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ buyurmuş, vahdâniyyetini sana semi'le haber vererek bildirip nazar ve istidlâl zahmetlerinden kurtarmıştır.»

اَللّٰهُ الصَّمَدُ Allah, o sameddir. O, hep bir, her şey kendisinin ve her dileğin mercii, hiç eksiksiz maksud-i küll olan şanlı uludur. Ve hakikatte ekmel, samed ancak O'dur.

Samed: İsm-i hakkında lügat nokta-i nazarından mülâhaza olunacak esaslı iki mânâ mervîdir. Birincisi: Hamd vezninde kasd mânâsına samd masdarından masmudi ileyh, yâni kasd doğrudan doğru kendisine müteveccih olan maksud mânâsına olmaktır. «Samede samdehu» tabiri, mâruftur ki, dosdoğru, düpedüz, hiç inhirafsız ona kasd ve teveccüh etti demektir. Mâlûm ki, kasıd da, bir noktaya doğrudan doğru teveccüh mânâsı vardır. Bu mânâ ile bir kavmin seyyidine, yâni umur ve ihtiyaçatında maksud ve mercii olan ve mâfevkı bulunmaya en şerefli ulusuna, en büyük efendisine «Samedü'l-kavm» denilir. Ve mutlâka kadri yüksek, âlîsan mânâsına da gelir ki, masmudun lâzım mânâsıdır. İkincisi: Bir

Mütehayyir: Şaşmış hayrette kalmış. **İnhiraf:** Doğru yoldan sapma...

de, hiç cevfi, boşluğu olmayan, eksiksiz gediksiz, deliksiz, nüfuz edilmez şeye denir ki, musmet gibidir. Buna lisanımızda som tabir olunur. Nitekim Lehcede: Som, yekpare, sald, kavî, bütün, içi dolu, kaplama olmayan musmet, diye târif edilmiş, som gümüş, som pelesenk, som abnus, tabirleriyle de istişhad eylemiştir. Som sırma tâbirimiz dahi meşhurdur. Bunda halislik mânâsı vardır. Bu mânâda Samed, tıkamak mânâsına olan samd masdarı ile de alâkadardır. Şişenin tıkacına sımad denilmesi de bundardır. Bu mânâca aslı samet olup dal tadan münkalib olmuş demektir. Bundan lâzımı mânâ olarak dâim ve bâkî mânâsına da gelir. Ve harb ve kıtâl hengâmında asla susamaz, acıkmaz olan kimseye dahi denilir ve mutlâka yemez içmez mânâsına da olur, Razî, der ki: «Ehl-i lügatten müteahhirînden bâzısı, toz kabul etmez, birşey girmez, birşey çıkmaz emles, yâni yalabık taşa da samed denildiğini söylemiştir ki, bu, bizim som taş tâbirimiz gibidir.»

Müfessirlerin ekserîsi, tâ yukarıda da işaret olunduğu üzere birinci mânâdan olarak sıfat-ı sübutiyye olduğunu söylemişler. Bâzıları da ikinci mânâdan olarak sıfat-ı selbiyye olmasını nakl eylemişler. Bâzıları da, hem sıfat-ı sübutiyye, hem de sıfat-ı selbiyye mânâlarını mutazammın olarak tefsîr eylemişlerdir ki, bunda, ikisini de nazar-ı itibara almak vardır. En lâyikı da budur. Bunu lâfzı müşterekin iki hakikat mânâsına birden irade tarikiyle değil, Esmâ-i İlâhiyye'de gayât-ı murad olmak haysiyyetiyle iki mânânın hangisine haml edilse lâzımı maksud olacağı cihetle umumî mecaz halinde ikisinin de ekmel olan lâzımını irade tarikiyle birleştirmelidir. İbn Cerîr, Mücahid'den ve Hasen'den ve İkrime'den Samed, «lâcevfe leh» demektir diye Said İbn Müseyyeb'den, «Ahşası yok» diye, Şa'bî'den, «Yemez içmez» diye, yine İkrime'den ve daha bazılarından da, «kendisinden birşey huruc etmez» diye rivayet eylemiştir. Bu miyanda en yüksek rivayet, Abdulah İbn Büreyde'nin herhalde Peygamber'e refi' etmiştir, biliyorum الصَّمَدُ الذى لا جَوْفَ لَهُ 'dir, dedi diye vaki' olan bir rivayettir. Türkçemiz'de bu mânâlar, eksiksiz, gediksiz, deliksiz, som diye ifade olunabilir. Ve bu ihtiyacsızlıktan gınâ-i tamdan, kemal-i a'lâdan kinaye de olur. Ebü'l-Âliye ve Muhamed ibn Ke'ab gibi bâzıları da, لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ bunun mânâsı olduğunu söylemişler. Rabi' ibn Enes'ten :""Kendizine afat arız olmaz"Mukatil ibn Hayyan'dan: «Kendisinde hiç ayb ve eksiklik olmayan» İbn Keysân'dan: «Mahlûkattan hiç birinin sıfatiyle tevsif olunmaz» diye mervidir. Hasen'den ve Katâde'den mervi olduğu üzere bazıları da: «Lem yezel velâ yezal

---

Cevf: Boşluk, oyuk, çukur. **Musmet:** İçi boş olmayan şey. **Gayat:** Gayeler. **İstişhad:** Birisinin şahidliğini istemek.

fânî olmaz bâki, dâim» demişlerdir. İbn Enbarî, demiştir ki: «Ehl-i lügat beyninde Samed: «Nâsın havâic ve umurunda kendisine samd eder (yâni doğrudan doğru maksud ve matlûb edinerek müracaat ve iltica eyler) ve mafevkı yok seyyid» demek olduğunda ihtilâf yoktur.» Zeccac da, demiştir ki: «Samed: Sûded, yâni ululuk kendisine müntehî olan, kendisine samd olunan, yâni herşey ona dayanır, onu maksad ve merci' edinir olandır.»

Ali ibn Ebî Talha, İbn Abbas'dan şöyle rivayet eylemiştir: «Samed, sûdedinde kâmil olan seyyid ve şerefinde kâmil olan şerif ve azametinde kâmil olan a'zîm, ve hilminde kâmil olan halîm ve ilminde kâmil olan alîm ve hikmetinde kâmil olan hakîm, velhasıl şeref ve ululuk envainin hepsinde ekmel olandır.»

Ebu Hüreyre'den: اَلْمُسْتَغْنِى عَنْ كُلِّ اَحَدٍ . اَلْمُحْتَاجُ اِلَيْهِ كُلُّ اَحَدٍ «Herkesten müstağni, herkes ona muhtac» Said ibn Cübeyr'den: «Bütün sıfât ve ef'alinde kâmil» Süddî'den: «Regaibde maksud, mesaibde müstegas» Ca'fer-i Sadık'tan: «Galibi gayri mağlûb» Hüseyn ibn Fuzayl'den: يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ وَيَفْعَلُ مَا يَشَاءُ «Hükmünü ta'kib edecek yok, kazasını redd edecek yok» diye mervidir. Yine İbn Cerîr Ebu Ca'fer-i Taberî der ki: «Arab indinde samed, اَلسَّيِّدُ الَّذِى يُصْمَدُ اِلَيْهِ لاَ اَحَدَ فَوْقَهُ dır. Yâni «mafevkı olmayan masmadiileyh, kendisine kasd ve müracaat edilir, seyyid demektir.» Eşrafına da öyle tesmiye ederler, şârini şu kavli bundandır:

اَلاَ بَكَّرَ النَّاعِى بِخَيْرَىْ بَنِى اَسَدٍ   بِعَمْرِوبْنِ مَسْعُودٍ وَبِالسَّيِّدِ الصَّمَدِ

Zibrikan [1] da: وَلاَ رَهِيْنَةً اِلاَّ سَيِّدٌ صَمَدٌ demiştir. Böyle olunca kelimenin te'vilinde evlâ olan Kur'ân'ın nâzil olduğu lisan da mâruf olan mânâdır. İbn Büreyde'nin babasından rivayet ettiği hadîs sahih olsa, akvâlin sıhhatte evlâsı olurdu. Çünkü Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem, Allah Teâlâ'nın muradını ve indirdiğinin mânâsını herkesten daha iyi bilir.»

Râgıb da, der ki: «Samed, emirde masmudi ileyh olan seyyiddir. Ve «Samede samdehu, kasede kasdehu» dosdoğru ona kasd etti, ona doğru doğruldu demektir. Bir de denilmiştir ki, samed, ecvef olmayandır, ecvef olmayan ise, iki şeydir. Birisi, insandan dûndur, birisi de, a'lâdır. Bârî ve melâike gibi. «Allahussamed» kavliyle maksad da o bir takımlarının ilâhlık isnad ettikleri kimselerin hilâfına olduğuna tenbihtir. وَاُمُّهُ صِدّ۪يقَةٌ كَانَا يَأْكُلاَنِ الطَّعَامَ (*"Anası da gayet doğru bir kadın, ikiside yemek yerlerdi."* Mâide-5/75) buyurulmakla da, buna işaret olunmuştur.» Yâni Nesârâ, Hazret-i İsa'ya ve anasına ilâhlık isnad

---

[1] Zibrikan, kamer demek olup Ashab'dan Hüsayn ibn Bedr'in güzelliğinden dolayı lâkabı olmuştur.

Dûn: Aşağı, alçak...

etmişlerdi. Onları redd için «İsa ve anası yemek yerlerdi» diye ihtiyaclarını ve hades sahibi olduklarını ihtar ve bunların ilâh olamayacaklarına tenbih olarak Sûre-i Mâide'de: كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ (*"İkiside yemek yerlerdi."* Mâide-5/75) buyrulduğu gibi burada da, Allah'ın eksiksizliğini beyan ile «Es-Samed» buyurulmasında o mânâya bir tenbih de vardır, lâcevfe leh, yemez içmez diye tefsirde bu mânâya işaret açık olduğu için bunu tercih edenler, bu inceliğe nazar-ı dikkati celb için tercih etmişlerdir. Bunda samed,yalnız sıfatı selbiyenin olmuş olur.Bununla beraber, cevfi, boşluğu, eksiği, ihtiyacı olmamak, tam mânâsiyle eksiksiz olmak, tam gınadan kinaye olarak sübutî sıfatları da müstelzim olabilir. Ancak kendi eksiği, ihtiyacı olmamak, muhtac olanların hacetlerini bitirmek ve işlerinde merci' ve maksudları olmak yüksekliğini tasrih etmiş olmaz. Evvelki mânâ ise, bunu tasrih etmekle sıfât-ı sübutiyye kemalâtını müstelzim olduğu gibi eksiksizliğin müstelzim olduğu mânâları da istilzam eyler. Lügatça da bu mânâ mâruf olduğundan ekser Müfessirîn, bunu ahz eylemişler. Onun için Sahib-i Keşşaf, şöyle demiştir: «Samed, kasd mânâsına صَمَدَ إلَيْهِ 'den fe'al bimânâ mef'ul olup havâicde masmudiileyh olan seyyiddir ve ma'na şudur: O, tanıdığınız gökleri ve yeri ve sizleri yaratan Hâlikiniz diye ikrar ettiğiniz Allah'dır. O vâhid ve ilâhiyyet ile müteferriddir. O'na ortaklık edilmez ve O, her mahlûkun doğrudan doğru kasd eylediği, muhtac olduğu maksuddur. O'ndan istiğna edemezler. O ise, onların hepsinden müstağni ganîdir.» İbn Sînâ da, gına-i tamm ile mebde-i küll ve gâye-i küll mânâsında mülâhaza etmiş, ve «İşarat»'ta ganîyi şu meâlde târif eylemiştir: «Bilir misin ganî nedir? Tam ganî, zatında ve zatından mütemekkin olduğu sıfâtında ve zatının gayrisine nisbetle olan sıfât-ı kemaliyye-i izafiyyesinde kendisinden haric bir şeye taalluk ve ihtiyacı olmayandır ki, O'nun fiilinin gayesi kendisine mübayin olmaz. Binaenaleyh zatının veya zatından mütemekkin olduğu şekil veya hüsün gibi halin veya ilim ve âlimiyyet veya kudret ve kadiriyyet gibi bir izafeti bulunan bir halin tamam olması için kendisinden haric bir şeye muhtac olan tam ganî değil, kesbe muhtac bir fakirdir. Başkasının O'na nisbeti i'tibariyle mülâhaza olunan ve izafâtı mahzadan ibaret olan sıfâtında taalluk gınâ-ı tamme halel vermez.» Zira bunlarda fakîr olan o değil, ona muhtac olan gayırdır. Demek ki, O Halik olmak için mahlûka muhtac değil, mahlûk O'na muhtacdır. O, âleme muhtac değil, âlem O'na muhtacdır. Herşeyin maksudu O, kendisinin maksudu kendisidir. O, başkasiyle tekemmül etmez, başkası O'nunla tekemmül eder. Onun için O'nun ef'aline mahlûkatına aid hikem ve mesalih olan gayeler terettüb eyler, fakat on-

---

Mütemekkin: Yerleşen, mekanlaşan...

ların hiç birisi O'nun için illeti gaiyye, garaz değildir. Ve onun için evvel ve âhir O'dur. Birde gınâ-ı tam zatında hiç bir tagayyur kabul etmiyendir diye de târif olunur. Muhyiddin-i Arabî de, «Fütuhat-ı Mekkiyye»'sinde, Esmâ-ı Hüsnâ'nın şerhinde samed isminde der ki: «Hazret-i Samediyyetin ekser tafsîlâtını «Mevakıunnucum» kitabımızda uzv-i kalbde tecelli-i samedanîde beyan ettik. Bu kitabda da ondan lâyık olanı İnşaallah zikredelim: Bu Hazret iltica ve istinad Hazretindendir ki, herhangi bir emre muhtac olan her fakîr O'na iltica eyler. Zira bilir ki, muhtac olduğu emir bu Hazret'tedir. Binaenaleyh bu Hazret'in gınâsı iftikar olunan bu umur iledir. Onda فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (*"Her halde Allah'ın ihtiyacı yok, O bütün âleminden ganîdir."* Al-i İmran-3/97) buyurulan gınâ-ı nefsî var mı, yok mu? Buna bu mevzide ihtiyac duyulmaz. Bu Hazret'te hacet mess eden fukaranın iftikarına sebeb olup da muhtac oldukları umur O'nun indindeki hazinelerde var mı? Bunu bilmektir. Nitekim وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَآئِنُهُ varid olmuştur. İşte ledettahkîk o, bu Hazret'in aynidir, başka değil, Hakk Teâlâ:(*«İndinde her şeyin mutlâka hazîneleri var»* Hicr-15/21)olmak haysiyyetiyle o sameddir. Ve lâkin hazîneler mâlûmat-ı sâbiteden ibarettir. Çünkü onlar, O'nun indinde sâbittir. Onları bilir ve görür, ve bütün içlerindekileri de görür. Bilir, görür de onlardan dilediğini vücuda çıkarır ve dilediğini bırakır. Ve onlar hazâinde olmakla onlarda hasr-u tenâhî tehayyül olunur. Halbuki gayr-i mütenahîdirler. Ve işte efkar-ı fukara o hazînelerde muhtezin olan eşyadır. Çünkü onlar, o hazînelerden vücude çıkmak isterler ki, kendilerini ayniyle zevkan görsünler.

Çünkü onların vücuda çıkarılanlarında henüz icad edilmiyenlerine iftikar ibka edilmiştir. Onun için mevcud olan, mevcud olmayana niyabeten de Allah'ın onu icadına aynî ihtiyaç ile muhtaçdır. Onun için mevcud olan, o hazinedekine, vücuda iftikarı hususunda, muîn gibidir ve bu iftikar insanın yanında olmayan bir emri o hazînelerdekinden yanında olmasını taleb etmeği nefsinde, vicdanında duymasıdır. Şunu bilmeli ki, Hakk indindeki hazîneler, iki nevi'dir. Bir nev'i muhtezinât-ı mevcude için olan hazâin-i vücudiyyedir [1] Meselâ, Zeyd'in indindeki birşey, bir cariye, veya bir uşak, veya bir at, veya bir kumaş, veya bir ev, veya her hangi bir şey, işte Zeyd onun hizânesidir, o şeyde mahzundur. İkisi de, Allah indindedir. Çünkü eşyanın hepsi Allah'ın yedindedir. Şimdi Amir, Zeyd'in yanındaki o şey her ne olursa olsun kendi yanında olmak için Allah'a müftekir olur. Allah da onu, ona bağışlamayı veya satmayı veya ondan

[1] Diğer nev'i, yukarıdan anlaşıldığı üzere henüz vücuda çıkmamış olan hazâin-i ilmiyyedir.
İftikar: Yoksulluğunu, fakirliğini açığa vurma.

hoşlanmayıp kurtulmayı Zeyd'in kalbine ilka eder de onu, Amr'e verir. İşte bunun gibiler hep hakkın indindeki hazâinindendir ve bütün âlem hep bu minval üzere yekdiğerinin hem hazîneleri, hem de kendisi aynî muhtezindir. Binaenaleyh âlem bir mahzunun hazînesidir ve bir muhtezinin bir hazîneden, bir hazineye intikalidir. Ondan hiç bir şey hazenesinin gayrisine indirilmez. Hepsi hakkın indinde mahzundur. Hakîkatte o, onun içinden hiç bir şeyi çıkmayan hazînesidir. Hakk'tan maadasının ise, muhtezini ondan diğerinin hazînesine çıkar. Hazâine iftikar, hazâinden hazâine olur. Hepsi de Allah'ın yedinde ve onun indindedir. Onun için umurda iltica ve istinad olunacak samed ancak O'dur. Ve mütevekkil olanlar, tevekkül ettikleri şeye tevekkülleri halinde, o Hazret'e tutunurlar. Kimi Allah'a tevekkül eder, kimi de esbaba tevekkül eder. Şu kadar ki, esbab kendilerine i'timad ve iltica edenlere çok vakıtlarda hiyanet eder. Hakk Teâlâ ise, kendisine tefvîz-ı umur edip de tevekkül edeni muhakkak selâmete çıkarır. İmdi bütün hazîneler O'nun indinde olduğu senin de, o hazînelerden ve binaenaleyh O'nun indinde bulunduğunu bilirsen kalbin, ona yetmiş olacağından o, senin indinde, sen onun indinde. O halde sen, kendi indindesindir. O halde sende, Samedden bir nasîb vardır. Çünkü Allah'a mârifet-i hâdise ancak seninle olur. Ondan dolayı o mârifet-i hâdisede o seni kasd eder. Zira o hâdis mârifet, ancak seninle zâhir olur. Ancak seninle zahir olanda ise samed sensin demektir.Bu sana ve senin kendisi için husule geldiğin zata bu mertebe, bu Hazret'ten hasıl olmuştur ve lâkin Rabbin nehyindedir ve O'nu tedebbür et, namazda kıblene sütre edineceğin şey hakkında Resulü'nün lisanı üzere buyurduğunu düşün [1] ki, o şeyi sağ veya sol yana biraz meyil ettiresin

---

Muhtezin: Kederli, hüzünlü, mahzun, mukedder. **Tefvîz:** Birisine bırakma, işini Allah'a bırakma. **Tulen:** Yükseklik.

[1] Önünden geçilmesi melhuz olan yerde namaz kılan kimsenin, sütreyi terk etmesi mekruhtur. Gerek sahrada ve gerek gayrisinde olsun secde edeceği yerden geçilmesi melhûz olan bir yerde namaz kılacak kimse, ekalli bir arşın uzunluğunda, bir parmak kalınlığında önüne bir sütre dikmek müstehabdır. Bir hadîs-i Nebevîde: اذا صلى احدكم فليصل الى سترة ولا يدع احدا يمر بين يديه buyurulmuştur. Ve Sünneti, sütreye yakın durmaktır. «Biriniz namaz kıldığında sütreye yakın olsun ki, Şeytan namazını kesmesin» diye de hadîs-i Nebevî varid olmuştur. Ve sütreyi sağ veya solu iki kaşından biri yana koymak ve doğrudan doğru düpedüz ona durmamak da Sünnettir. Zira Mikdad radıyallahü anh'tan mervidir. Demiştir ki: ما رأيت رسول الله عليه وسلم يصلى الى عمود ولا شجرة الا جعله على حاجبه الا يمن او الا يسر ولا يصمد اليه صمدا Yâni «Resulullah'ı bir amude veya ağaca doğru namaz kılarken görmedim. Mutlâka onu sağ veya kol kaşı üzerine kılar ve ona samden samd eylemez, yani düpedüz, dosdoğru karşısına almaz, ondan meyl ederdi.» «Meraku'l-felâh»

Yer sert olur da deynek dikilmezse, tulen veya arzan yere koyar. Bir şey bulamazsa bir hat çizer ki, maksud, hayali bağlayıp, hatırı dağıtmamaktır.

de, لا تَصْمُدْ إلَيهِ صَمَدًا ona samden, yani sütreye doğrudan doğru düpedüz kasd ve teveccüh etmeyesin. Bu, gayret-i İlâhiyye'dendir. O kendisinin gayriye doğrudan doğruya samd ile kasd ve teveccühü istemez. Mamafih bunda kevinde dahi bivechimma samediyyeti isbat vardır. Ve işte Şâri'in işaret eylediği bu kadarı mü'minin samediyyetten nasîbidir. Câhil doğrudan doğru esbaba kasd ve teveccüh eder de sağa yâhud sola meyil hükmünü kaziyyenin aksine olarak Hakk'ın samediyyetine çevirir. Halbuki Peygamber sallallahü aleyhi vesellem, ancak sütrede sağa veya sola meyli meşru kılmıştır. Sütre sebebdir. Sağ ile sebeb-i kavîye, sol ile de sebeb-i zayıfe tenbih eylemiştir, Allah'dan külliyyet ile çıkan sebeb, sahib-i yeminidir. (Yâni sebeb-i kavîdir, Hakk'a taveccühte, onun diğer sebeblere tercihan sağa meyil ettirilmesi meşru'dur.) Hakk'tan kendisine bir bârika lâyih olmuş olan kimsenin ise, sebebe i'timadı zayıftır da o, sebebi zayıf taraftan (soldan) kılmıştır. Zira sebebi isbat lâbüddür. Fakat dosdoğru samdü kasdı ancak Allah'adır. ولا يَصْمُدُ الا الى الله Bunu iyi bil, işte sana tenbih ettim ve nasîhat eyledim.» وَاللّهُ يَقُولُ الحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى السَّبِيلَ (*"Allah ise hakkı söylüyor ve doğru yola hidayet eyliyor."* Ahzâb-33/4)

Samed isminde doğrudan doğru kasd-ü iltica mânâsının hakîkî ve izafî haysiyyetlerini incelikle anlatan Şeyh'in bu izahı, anlıyabilecekler için insanlık mârifet ve vazîfesinin haktan başka hedefi olmamak lâzım geldiğini tebârüz ettirmek itibariyle cidden güzel nasîhattır. Bu izah samedin «havâicde masmudiileyh» mânâsının izahıdır. Masmudiileyh olmakla iltica ve istinad olunmak mânâsı, bunun için de gına bulunmak mânâsı lâzım olduğunu tebârüz ettiriyor, bunlar güzeldir. Ancak iki nokta cay-i nazardır. Birisi gınâda, «Vallahü ganiyyün ani'l-âlem» فَاِنَّ اللّهَ غَنِىٌّ عَنِ العَالَمِينَ (*"Her halde Allah'ın ihtiyacı yok, O bütün âleminden ganîdir."* Al-i İmran-3/97) mantukunca sıfat-ı selbiyye olan gınâ-i nefsiyi mülâhazaya hacet görmemesi, birisi de, وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلاَّ عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ (*"Hiçbirşey yoktur ki bizim yanımızda hazineleri olmasın."* Hıcr-15/21) mânâsiyle sıfat-ı sübutiyye olan gınâyi mülâhaza ettiği hâlde bunda her şeye mâlik olmak, hem de her birinden birer dâne olarak mecmuunun bir hazînesine değil, her birinin namütenahî hazînelerine mâlik olmak mânâsı sarih, bunda da gınâ-i nefsî mânâsı dahi zâhir iken muhtac olunan şeylerden birine veya bir kaçına mâlik olmak samediyyet mefhumunun sübutu için kâfi imiş gibi göstermiş olmasıdır. Bundan dolayıdır ki, kevinde, âlem-i esbabda bivechimma samediyyet mülâhaza etmiştir. Halbuki samediyyet, bazı hacette maksud ve mülteca olmak değil, bütün hacâtta müntehâ olarak maksud ve mülteca olmaktır. Onun için

---

Arz: Genişlik, en.

lügat mânâsını beyan edenler, hem «sîgai müntehelcumu'» ile havâicde masmudi ileyh diye tasrih etmişler, hem de لا احَدَ فَوْقَهُ «fevkinda kimse yok» olması kaydına tenbih eylemişler. السَّيِّدُ الذي يَنْتَهِي اِلَيْهِ السُّؤْدَدُ Demekle de, bu münteha olan ekmeli söylemişlerdir. Hasılı Samed lâfzında bizim som tâbirimizde olduğu gibi bir eksiksizlik ve tamamiyyet, mânâsı vardır. Onun için kasd mânâsından olduğu zaman da maksudiyyette tamamiyyet ifade eder. Halbuki gınâ-i nefsî, yâni istiğna-ı zatî bulunmadan gınâ-i tam bulunmaz, müntehâ olmaz, gınâ-i tam bulunmayanda hazînelerine ihtiyacı var demek olacağından buhul mutasavver olur, atâ ümid edilmez. Hem gınâ-i nefsîsi olmayanda tam izzet bulunmaz, mağlûb edilmek ve binaenaleyh izin ve müsaadesi olmaksızın hazînesindekiler cebren alınmak ve hattâ kendisi ifna olunmak mümkün olur. Ve o halde bizzat maksud ve mülteca kendisi olmaz ve لا يُصْمَدُ الا اِلَيْهِ صَمْدًا mânâsı tahakkuk etmez. Onun için Ebu Hüreyre'den rivayette: الْمُسْتَغْنِي عَنْ كُلِّ احَدٍ ، الْمُحْتَاجُ اِلَيْهِ كُلُّ احَدٍ diye istignâ-ı tam tasrih olunduğu gibi Keşşaf ve İbn Sînâ dahi, buna işaret eylemişlerdi fakat Şeyh, sade tam mânâsiyle hakîkî samediyyeti değil de, hazâin-i İlâhiyye'den olan ve mârifet-i hâdise ile Allah'ı tanımak için delâil-i haktan bulunan kevn ve esbab âleminde ve bahusus insanda dahi bivechimma maksud olan nisbî mânâyı dahi anlatmak istediği ve örfte buna da samed ıtlak edilmek vaki' olduğu cihetle bunda, gınâ-i nefsî mülâhazasına lüzum görmemiş ve ihtiyac bulunan bir emrin bulunması mânâsına gına ile iktifa eylemiştir. Maamafih tam mânâsiyle samediyyetin Allah'a mahsus olduğunu, «hepsi Allah'ın yeddinde ve Allah'ın indedir. Umurda iltica ve i'timad olunacak samed ancak O'dur. Esbab, i'timad edenlere çok vakitlerde hiyanet eder» diye ihtar ve kevn ve esbabda sâbit olan bivechimma samediyyet nasîbi ile samediyyet iddia olunmaktan ve ona samed denilmekten nehy etmiş, küllî veya cüz'î sebebi ihmal etmemek külliyyetine, cüz'iyyetine göre ona kuvvetli veya zayıf meylin meşru' olduğunu söylemek ile beraber Allah'dan maadasına rabıta'-i külliyye ile kasd ve tevekkül etmemeği ve namazda kıble mes'elesini bütün umurunda örnek tutarak esbabı, sağa veya sola alarak ve en doğrusu sola alarak bütün külliyyetiyle kasd ve niyyetini doğrudan doğru Allah Teâlâ'ya doğrulmak lüzûmunu tenbih ve nasîhat eylemiş ve bununla اَللّٰهُ الصَّمَدُ kavl-i celilindeki kasrın mânâsına da işaret eylemiştir. Zira, burada الصَّمَدُ mârifedir, müsnedin mârife olması da kasr ifade eder. Bunun mânâsı: Sizin samed denince anladığınız, tanıdığınız, kasd ettiğiniz hakikat bütün cinsiyle Allah'a mahsustur, demek olur. Bu takdirde Allah'dan maadasına samed ıtlak olunamaz. Ve lâm, ahd-i cinse mahmul demek

---

Münteha: Son, en son derece.

olur. Fakat lâm, ahd-i haricîye mahmul olmak daha mütebadirdir. Bu takdirde ise, samed denilince mafevkı tasavur olunmayacak vech ile her zihne tebâdür edecek olan en mümtaz mânâsiyle mâruf bir tek samed maksud olur ki, bu da, ehadiyyet ile zikri geçen Allah'dır. Bu surette mutlâka samed isminin Allah'a kasrı yoktur. Allah'dan maadasına da her hangi bir vech ile denilebilir. Nitekim Arab'ın örfünde de öyledir. Ancak الصَّمَدُ ekmel mânâsiyle ve ehadiyyet vasfiyle muttasıf olarak Allah'ın esmasından ve O'na mahsus olur ki, İbn Esîr «Nihaye»'de bu mânâları şöyle hulâsa etmiştir: «Allah Teâlâ'nın esmasında Es-Samed: Suvded kendisine müntehî olan seyyiddir. Dâim ve bâkî de denilmiş, lâcevfe leh de denilmiş. الَّذِى يُصْمَدُ اِلَيْهِ فِى الْحَوَائِجِ denilmiştir ki, يقصد demektir. Hazret-i Ömer'in şu hadîsi de ondandır: اِيَّاكُمْ وَتَعَلُّمَ الاَنْسَابِ وَالطَّعْنَ فِيهَا فَوَ الَّذِى نَفْسُ عُمَرَ بِيَدِهِ لَوْ قُلْتُ لاَ يَخْرُجُ مِنْ هَذَا الْبَابِ اِلاَّ صَمَدٌ مَا خَرَجَ اِلاَّ اَقَلُّكُمْ *«Ensabi öğrenip de onlara ta'n etmekten sakınınız. Canım, yed-i kudretinde olan Allah'a kasem ederim ki, Şu kapıdan ancak samed çıksın desem pek azınız çıkardı.»* Bu sözde samed, suvdedinde müntehî olan (yâni siyadetinde, şeref ve haysiyyetinde, efendiliğinde, yâhud beyliğinde nihayet dereceye yükselmiş olan) yâhud havâicde kasd edilir olan demektir. [1]. Muaz ibn Cemuh hadîsinde, Ebu Cehl'in katlinde: فَصَمَدْتُ لَهُ حَتَّى اَمْكَنَنِى مِنْهُ غِرَّةٌ «Onun için samd ettim» demesi de, «ona kasd edip onun için durdum gafletine intizar ettim» demektir. Hazret-i Ali hadîsinde: فَصَمْدًا صَمْدًا حَتَّى يَتَجَلَّى لَكُمْ عَمُودُ الْحَقِّ *«Size amudi hak tecelli edinceye kadar samden samdâ»* denilmesi de, bu mânâdandır.» Görülüyor ki, Hazret-i Ömer'in kelâmında samed, nekire olarak insanlar hakkında da kullanılmıştır. Kavmin seyyidi mânâsına samedü'l-kavm denilmesi de bu kabîldendir. İşte Muhyiddin-i Arabî, bunun bivechimma sâbit olan izafî bir samediyyet nasîbi olduğunu ihtar ve tam mânâsiyle samediyyetin Allah'a mahsus olduğunu beyan eylemiştir. Bu ise, gınâ-ı tammı ifade etmek için gınâ-i nefsîyi de müstelzimdir.

Fahruddin-i Râzî de, samedi bâzılarının sıfat-ı sübutiyye ve bâzılarının da sıfat-ı selbiyye olarak bâlâda zikr ettiğimiz vech ile masmudiileyh ve lâcevfeleh esaslı iki mânâ-i lügavî üzerinden onsekiz mânâya kadar tefsir ettiklerini, ve on sekizincisi de, «eksilmeden artmadan ve tegayyurât ve tebeddülâta mevrid olmaktan ve ezminenin, emkinenin ânât ve cihatın ihatasından münezzeh» diye

---

Mahmul: Yüklenilmiş, hamlolunmuş. **Tebâdür:** Ani olarak zihne girmek. **Ensab:** Dikili taşlar, putlar. **Müntehi:** Sona eren, son... **Amudi:** Yukarıdan aşağıya dikey olarak. **Bâlâda:** Yukarıda. **Ânât:** Anlar, zamanlar.

[1] Maamafih Hazret-i Ömer'in bu kelhamında samed, hiç ta'n olunamayacak ayıbsız eksiksiz mânâsına olmak da pek ziyade yakışır. Fakat zikrolunan iki mânâ da bunu tazammun veya istilzam eyler.

ifade edildiğini anlattıktan sonra der ki: «Üçüncü vecihte es-samed lâfzının bütün bu mânâların hepsine hamlidîr ki, bu da, muhtemildir. Çünkü vücub-i zâtîye delâlet-i hasebiyle cemî-i sülûbe ve mübdi-i küll olduğuna delâleti hasebiyle de nuut-i İlâhiyye'nin hepsine delâlet eyler. İkinci mes'elede: Allahu's-samed» demek vücudda, Allah'dan maada bir samed olmamasını iktiza eyler. Es-samed, havâicde masmudiileyh ve zatında tegayyür kabul etmeyen diye târif olununcada vücudda Allah'dan başka böyle bir mevcud bulunmamak lâzım gelir. Binaenaleyh bu âyet de, Allah'dan başka ilâh olmadığına delâlet eyler. O hâlde اللّٰهُ اَحَدٌ zatında hiç bir vech ile ne terkib ne te'lif bulunmamak mânâsına bir olduğuna işaret, اللّٰهُ الصَّمَدُ 'de şürekâyi emsal ve ezdadı nefiy mânâsına bir olduğuna işaret olur.

Âyette bir, iki suâl kaldı. Birinci sual: Niçin «ehad» nekire «es-samed» mârife gelmiştir. Bâzıları demişlerdir ki: Nefiy ve adedin gayride ehad, Allah'dan başkasına itlak edilmediğinden dolayı mârife hükmünde olduğundan târifine lüzûm yoktur. Lâkin samed öyle değildir. Râzî de, bu sualin cevabında şöyle demiştir: «Ekser halkın vehminde her mevcud, mahsûstur. Halbuki her mahshusun munkasım olduğu sâbittir. Onun için hiç inkısam kabul etmeyen mevcud ekser halkın hatırına gelmez. Amma samed, havâicde masmudi ileyh maksud, bu mânâ Arab için, belki ekser halk için mâlûmdur. Nitekim وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ (*"Celalim hakkı için sorsan onlara: Kendilerini kim yarattı, elbette Allah derler."* Zuhruf-43/87) buyurulmuştur. İşte ehadiyyet ekser halk indinde mechul ve münekker, samediyyet ise, cümhur-ı halkça mâlûmussübüt olduğu için ehad, tenkir ile bir ehad, essamed de o samed diye târif ile getirilmiştir.» Buna şöyle demek bizce daha iyi anlaşılacaktır: Müşrikler, Allah'ı ve Ulûhiyyetini tanıyorlarsa da, O'nun ülûhiyyette birliğini, ehadiyyetini tanımıyorlardı. Allah isminin ve Ulûhiyyet sıfatının birliği iktiza ettiğini bilmiyorlardı. Ve onun için muhtelif hacetlerini, muradlarını, maksudlarını, müteaddid ilâhlarda arayorlar ve muhtelif meratibde samedler düşünüyorlardı. Ulûhiyyetin bir samediyyet ifade ettiğini, ilâh, mâbud demek, en baş metbu' maksud demek olduğunu biliyorlarsa da en baş olmanın birlik iktiza eylediğini ve bütün maksadlarının, bütün samediyyetin bir tek maksudda, bütün kâinâtın Halik'ı olan bir hak İlâh'da toplanacağını ve ona göre maksadlarının hepsini bir noktada bir kelimede birleştirmek lâzım geldiğini bilmiyorlardı. Bundan dolayı da bir hedefte bir merci'de toplanması ihtimali olmayan muhtelif gönüllerle türlü mâbudlar,

---

Nu'uti: Vasıflar, keyfiyetler umuma ait vasıflar. **Şürekâyi:** Şerikler, ortaklar. **Ezdadı:** Zıtlar mukabil ve muhalif olan uçlar. **Münkasim:** Bölüm bölüm, kısım kısım, parça parça.

türlü türlü samedler arkasında niza' ve şıkak içinde yüzüyorlardı ve yine bundan dolayı لا اله الا الله denildikçe, اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا اِنَّ هٰذَا لَشَىْءٌ عُجَابٌ (*"İlahları hep bir ilah mı kılmış? Bu cidden şaşılacak bir şey, bir murad."* Sâd-38/5) diye şaşıyorlardı. İşte ulûhiyyetin her vech ile hakîkî vahdet icab ettiğini bilmediklerinden dolayı o haber verilirken evvelâ ehemmiyyetine i'tina olunmak üzere zamir-i şân ile başlanıp هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ diye ehad, nekire olarak haber verilmiştir ki, «siz bu büyük hakikatı bilmiyorsunuz, haberiniz olsun ki, Allah bir tektir» demek olur. Buna karşı bizim bildiğimiz, gönüllerimizde duyduğumuz bunca muhtelif ihtiyaclara, türlü maksadlara bir Allah nasıl yetişir, nasıl kâfi gelir? diye bir tereddüde düşülmemek için de her haceti bitirecek, her maksada erdirecek eksiksiz som ganî, som maksud yegâne merci' ancak Allah olduğu anlatılmak üzere hasr ifade etmek için lâm-ı târif ile اَللّٰهُ الصَّمَدُ buyurulmuştur ki, şöyle demek olur: O sizin bildiğiniz, tanıdığınız, düşündüğünüz düşüneceğiniz, muhtelif maksudların, ve samed namı altında daha yükseği yoktur diye anladığınız muhtelif gayelerin hepsi herşeyin Halik'ı, bütün kâinâtın mercii olan Allah Teâlâ'nın samediyyetinde birleşir, tam mânâsiyle samediyyet, o ehad olan Allah'a mahsustur. O, hiç eksiksiz maksûd-i küll olan yegâne sameddir. Çünkü şerîki olan, ehad olmayan hakikatte samed olmaz, samed olmayan da ilâh olmaz. Bunu böyle anlamak için de samed lâfzının lügat ve örfte mâlûm olan mânâları, lâfz-ı müştereki her iki mânâsına birden hamil suretiyle umumî müşterek olarak değil, evvelâ, umumî mecaz halinde «mâyutleku aleyhissamed» mefhumiyle, sâniyen, hepsinin selbî ve sübûtû en yüksek kemâl olan levazimiyle gayât-ı murad olunmak üzere mecaz bimertebeteyn tarikiyle hakikati şer'iyye olarak mülâhaza edilmek icab eder ki, işte zikr olunan türlü tefsîrler, bu maksadı izah içindir.

Burada şunu da söyliyelim ki, Müfessirînin bir çoğu, samedin târifinde seyyidi zikr etmişler. Bir çoğu da, hazf eylemişlerdir. Bunun sebebi, Allah Teâlâ'ya seyyid ıtlak olunup olunamayacağındaki ihtilâftır. Maamafih bir hadîs-i sahihte: اَلسَّيِّدُ اللّٰهُ «Asıl seyyid, Allah'dır» diye varid olduğundan dolayı Süheylî demiştir ki: «Muzaf olarak Allah'a seyyid ıtlâk edilmez. Meselâ, Melâikenin seyyidi, nâsın seyyidi, halkın seyyidi denilmez.» Lisanımızda Allah efendimiz denmez. Seyyidü'l-halk, seyyid-i kâinât, efendimiz denildiği zaman da Resulullah anlaşılır. Sonra halkın havâicde Allah'a kasdı, iradî veya tabiî ve fıtrî olmaktan eamdır. Zira mâhiyyatın hepsi mümkün olan kemâllerinin vücûda çıkmasını talebde Allah Teâlâ'ya müteveccihtir. كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ (*"Her biri cidden salatını ve tesbihini bilmiş."* Nur-24/41) Allah Teâlâ, hem mübdi-i küll hem gaye-i

---

Gayât: Gayeler.

külldür. Onun için evvel-ü âhirdir. Binaenaleyh bu iki âyette bu iki noktanın Ehadiyyet-i İlâhiyye'de birleştiğine tenbih vardır. Şu halde ikinci sual: Allah ism-i celilinin tekrarının fâidesi nedir? denilirse, bunda zikr olunan bu tenbihten maadâ bir kaç fâide vardır.

BİRİSİ: Evvelki sualin cevabından anlaşılacağı üzere haberlerin birinni nekire, birinin mârife olarak getirilmesindeki fâideyi te'mindir. Zira tekrar edilmese iki haberin ya ikisinin de nekire, veya ikisinin de mârife olması iktiza ederdi.

İKİNCİSİ: İki haberden ikisinin de doğrudan doğru maksud bilifade olduklarına tenbihtir, onun için atf da edilmiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Ehad, es-samed vasıflarından her birinin tâyini zâtta müstakill olduklarına tenbihtir. Onun için ikincisinde هُوَ الصَّمَدُ diye zamir ile iktifada olunmamıştır.

ÜÇÜNCÜ sual olarak da: İki cümlenin, ikisi de müstekillen maksud bilifâde iken, birincinin takdim olunmasının hikmeti nedir? denilirse, bunun da hikmeti müşriklere karşı evvel emirde ehadiyyeti bildirmek ehem, samediyyetin ise, işaret ettiğimiz vech ile ondan münbeis bir suale cevab makamında ve ona delil yâhud netice gibi olmasıdır. Çünkü lizâtihî gınâ-ı tam ile ganî ve mâsivası ona muhtac olan ancak vâhid, masîvası da ona muhtac mümkün olur. Yâhud ehadiyyet samediyyeti, gınâ-ı tammı müstelzim olur. Hasılı bu cümle minvechin delil ve minvechin netice gibi olarak cümle-i müste'nife veya mü'ekkidedir.

Hasılı Hakk Teâlâ, evvelâ her vech ile samd ve tâzîm hakkı olan bütün celâl ve cemal sıfatlarını câm'i ülûhiyyetini, sonra onun her hangi bir vech ile taaddüd ve terkib şâibesinden ve hakîkat ve havassında müşareket tevehhümünden kemali tenezzühünü icab eden ehadiyyetini, sonra da mâsivadan istiğna-i zatîsi ile cemîi mahlûkatın vücudunda, bekasında ve sair ahval ve mekasıdının husulünde hep O'na ihtiyaçlarını ifade eden samediyyetini beyandan sonra da O'na, hâşa tenâsül isnad edenlerin: «Kızları var, oğlu var, Melâike O'nun kızları, İsâ O'nun oğlu, O'nu kendisinin Allah'lık cevherinden çıkardı, kendisi gibi ilâh yaptı. Binaenaleyh O babadır, anadır, oğludur. Hepsi ilâhlık i'tibariyle, birdir bir cevherdendir» diye şerîk ve nazîr iddia eyleyenlerin iddialarını sarahatle tensisan redd-ü ibtal etmek üzere ehadiyyet ve samediyyeti, iktiza eyledikleri bâzı hükümleriyle tefsir ve izah siyakında buyuruyor ki: **O, doğurmadı.** Kendisinden, kendi zâtından bir cüz çıkarmadı. Allah, ne vâlid, ne

---

Münbeis: İnbilas eden, gönderilen, ileri gelen... **Müşareket:** Birbirine ortak olmak. **Mekasıd:** Maksatlar, istekler, gayeler, arzular. **Tensısan:** Tetkik ederek karar verme.

de vâlide, ne baba ve ne de ana değildir. Çünkü doğurmak, O'nda, O'na mücânis yeni bir cüz'ün teşekküliyle O'ndan infisal iktiza eyler. Bu ise, O'nun zatında bir taraftan terkibi, hudusu, ihtiyacı, bir taraftanda tecezzî ve inhilâl ile tagayyürü, fânîliği iktiza eyler.

Doğuran parçalanır, fenâ bulur, doğurduğu da onunla mücânis olur. Doğurmak, bizzat bâkî kalamayacak fânîler için beka-i nevi' ihtiyaciyle alâkadardır. Bundan dolayı doğurmak, yerine kalacak evlâdı, nesli olmak muhtac fânîler için maksud bir kemâl olsa da zatında her kemali câmi Ehad, Samed, Vâcibü'l-vücud İlâh olan Allah Teâlâ hakkında bir kemal değil, bir eksiklik, bir nakîsa olur. Bütün bunlar, ehadiyyete, samediyyete münafîdir. Allah Teâlâ ehad, samed olduğu için tecezzî etmez, ondan ne bir cüz, ne bir cevher, ne bir madde kopup ayrılmaz, çıkmaz, ve onun cinsi, nev'i, benzeri olmaz, hiç bir ihtiyacı, eksiği, gediği bulunmaz. Ancak onun ilminde bulunan mümkinâttan dilediği O'nun sade yaratmasiyle husule gelir, ol demesiyle olur. Vücudu hassından bir parça kopup çıkmak suretiyle,ondan südur ve tevellüd.Bu, O'nun vücudi hassından bir parça kopup çıkmak suretiyle, O'ndan sudur ve tevellüd tarikiyle değil, ma'dumi ibda' ve icad etmesi suretiyle olur. اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (*"Bir emri murad etti mi ona yalnız "ol" der oluverir."* Bakara-2/117) dur. Filhakika mümkün, illetsiz olarak hiç yoktan vücuda gelemez. Nitekim Sûre-i Tur da اَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ اَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ (*"Yoksa kendileri hiç bir şeyden mi yaratıldılar? Yoksa yaratan onlar mıdırlar?"* Tûr-52/35) buyurulmuştur. Onun için vücudda her hangi bir tagayyür ve hudus gerek tekâmüle, tezayüde, gerek tenakusa doğru her hangi bir değişiklik bizzarure bir illete delâlet eyler. Her hâdis illetli, mâ'lûl olur, muhakkak onu yapan bir fâile istinad eyler. İlliyyet kanunu denilen bu mânâ, her aklın mahiyyetinde ilk istinad ettiği bir zarurîsidir. Bu sebeble akıllar, fenler her hâdisede illet-i fâiliyye teharrî eyler, onu bir illet-i fâiliyyeye istinad etmeden kabul ve idrâk edemez. Hakîkî illet-i fâiliyye ise, mâlûlünü doğurmaz, yok iken ibda' eder, halk eder. Zira evvel emirde bir halk ve ihdas olmaksızın sudur ve tevellüd, tecezzî ve infisal mümkün olmaz, her tevellüd ibtidaen bir yaradışa mütevakkıftır. Doğuranı, doğuracak hale getiren, onda doğacak cüz'ü husule getirip yetiştirip doğuma sevk eden Yaratan'dır. Doğuran illeti hakîkıyye değil, doğumun mahalli, geçid yolu, sebebidir. Müşrikler, yaratmakla, doğurmayı fark edemediklerinden dolayı illiyyet kanununu, tevlid kanunundan

---

Mücanis: Aynı cinsten olan... **İnfisal:** Olduğu yerden ayrılma. **Tecezzi:** Parçalara ayrılma ve bölme. **İnhilâl:** Çözülüp ayrılma. Dağılma. **Tevellüd:** Doğma, doğurma. **Ma'dumi:** Mevcut olmayan, yok olan.

ibâret zann etmişler ve onun için mahlûku, Halik'tan, eseri, müessirden tevellüd ediyor demeyi âdet edinmişlerdi. Sûre-i Sâffat'ta, أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللّٰهُ (*"Ha... onlar şüphesiz ki bühtanlarından "Allah doğurdu." derler."* Saffât-37/151-152) diye geçtiği vech ile «Allah doğurdu» diye iftira ettikeri gibi cismâniyyat mâverâsında maba'dettabîi (metafizik), göze görünmez gizli kuvvetler mânâsına Cin namı umumîsi altında mülâhaza idilen Melâike, Cin, Şeytan gibi ulvî, süflî ruhaniyyatı Allah'dan tevellüd etmiştir, onlarla Allah arasında bir neseb vardır, diyerek onları birer veya yarımşar ilâh yapıp tapmışlardı. وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (*"Bir de O'nunla cinler beyninde bir neseb uydurdular. Celalim hakkı için cinler bilirler ki onlar ihzar olunacaklardır."* Saffât-37/158) Onların böyle ülûhiyyette tenâsül fikrine saplanmaları cehalet idi. Fakat Nübüvvet haberleri ile Halik'ı duymuş, hakîkî illiyyetin, بَعْدَ الْعَدَمِ خَلْقٌ ile olduğunu anlamış iken sonraki Hristiyanlığın Ulûhiyyeti, baba, Ruhu'l-kudüs, oğul diye tevâlüd ihtiyacı üzerine farz ederek Allah'a vâlidlik ve veled isnad etmeleri hiç yakışmayan büyük bir dalâlet olmuştur. (Sûre-i Bakara'da ... وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ (*"Hem o zalimler Allah veled ittihaz etti dediler, haşa, sübhane! Doğrusu göklerde ve yerde ne varsa hep O'nun, hepsi O'na râm. Göklerin yerin mübdii bir emri murad etti mi ona yalnız "ol" der, oluverir."* Bakara-2/116-117) ve Sûre-i Mâide'de, لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ ... (*"Elbette küfretti şunlar: "Allah meryemin oğlu mesihtir."* Mâide-5/72) لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ (*"Elbette küfretti şunlar: "Allah üçün üçüncüsü" diyenler."* Mâide-5/73) âyetlerine bak!).

Bu dalâletin daha garib ciheti de putperestler, Allah'a şirk koşarken O'nu baş ilâh tanıdıkları ve diğerlerini tâlî addedip O'na denk ve müsavî kılmadıkları halde Nasârâ teslisinde üçünü de müsavî kılmışlar. Bununla beraber üçünü de, oğulda birleştirmişlerdir. İşte bunların hepsini de üç nokta-i nazardan sarahaten redd-ü ibtal ile Hakka irşad için buyurulmuştur ki: 1) O doğurmadı, 2) وَلَمْ يُولَدْ **Ve doğurulmadı.** Kendi başkasını doğurmadığı, ne baba, ne ana olmadığı gibi, ne tevellüd, ne de tevâlüd suretiyle başkasından doğmadı. Diğer bir veya iki asıldan bir cüz olarak çıkıp da veled dahi olmadı. O, kadîmdir, hâdis değildir. Doğuran bir baba Allah veya ana Allah olmadığı gibi, doğurulmuş oğul veya kız bir veled Allah dahi yoktur mümteni'dir. Çünkü doğuran fânî ve muhtac, eksikli olacağı gibi, doğan da kadîm, lizâtihî vâcibü'l-vücud olmaz. Sonradan olmuş hâdis ve ayni zamanda fâniye muhtac eksikli olur. Ehad, Samed olan Allah Teâlâ'da ise, ne sâbıkta, ne lâhıkta adem ve eksiklik, hudûs ve fenâ bulunmak

---

İhzar: Cehenneme tıkılma. **Sâbık:** Geçmiş, önceki... **Lahık:** Yetişen, vâsıl olan ulaşan.

muhaldir. O, ezelen ve ebeden hep bir ve dâima eksiksiz bâkî Samed'dir. Bundan şu da anlaşılır ki, O, vücûdda başkasından doğmadığı gibi fikirde, mârifette de doğurulmaz, bir kübrâdan, bir mebde'den istintac da edilmez, bir burhan, bir kaide ve kanun altına sığmaz, bütün âlem ve âlemden istinbat edilen fikirler, mânâlar, kanunlar O'na, delâlet-i tazammuniyye ile delâlet etmez. Bütün bunlar, kendilerinin hudûs ve ihtiyaclariyle evvel ve âhir O'na olan iftikar ve istinadlarını i'lân ederek kendilerinden evvel ve kendileriyle beraber ve kendilerinden sonra O'nun varlığına ve birliğine ve bekasına ve her şeyi ihatasına delhaleti iltizamiyye ile bilevleviyye delâlet elerler. O'nun zatını teşrih etmez, ayinleriyle birbirlerine onun fiil-ü sun'unu duyururlar. Onun için O, her şeyden sezilir, zâhir, hiç bir şeyle bilinmez bâtındır. Çünkü her şey O'nunla durur, O'nunla bulunur, O'nun hidayetiyle bilinir. اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (*"Allah semavat ve arzın nurudur."* Nûr-24/35) اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (*"Herşeye şahid."* Fussilet-41/53) O'nun kendini ise, ancak kendisi bilir ve ilmi de sudur ve husule muhtac olacak fikir ve taakkul kabîlinden değildir. Nitekim Hazret-i İsâ: تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا اَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ (*"Sen benim nefsimdekini bilirsin. Ben ise senin zatındakini bilmem."* Mâide-5/116) demiştir. Bu izahattan anlaşılır ki, لَمْ يَلِدْ tagayyür ve fenâyı nefy ile bekayı isbat, وَلَمْ يُولَدْ ademi sâbıkı ve hudusu nefy ile kıdemi isbattır. Kıdem ise, bekadan akdem mülâhaza olunur. Bundan dolayı burada şöyle bir sual hatıra gelir: O halde mânâ i'tibariyle «لَمْ يَلِدْ» «لَمْ يُولَدْ» 'den evvel söylenmek iktiza ederken, bunun te'hîrine sebeb nedir? Bunda iki mühim nükte vardır. Allah Teâlâ'nın kıdemi, müşriklerce de inkâr edilmediği cihetle evvelâ: لَمْ يَلِدْ hukmünün beyanı ehemm olmuş, وَلَمْ يُولَدْ hükmü onu takrir için delil siyakînda olmak üzere te'hîr edilmiştir. Zira âdeten bunlar mütelâzım olduklarından doğurulmadığı i'tiraf olunanın doğurmadığı da i'tiraf olunmak iktiza eder.

İkincisi: لَمْ يَلِدْ Babalığı, analığı nefy ediyor. لَمْ يُولَدْ 'de oğulluğu nefy ediyor. Nasârâ teslisinde de, evvelâ, baba ilâh, sâniyen, oğul ilâh iddia ettikleri ve vâlid, mevlûde zaten mukaddem olduğu için nefide de onları redde bilhassa işaret olmak üzere lem yelid takdim velem yüled te'hîr olunmuştur.

Burada Âlûsî, Nasârâ'nın kendi kitablarında teslis akîdesini nasıl tasvir ettiklerini naklederek der ki: «Onlar, kitablarında şöyle diyorlar: Eb, sâlûsten birinci uknumdur. İbn ikincidir. Ondan ezelî bir sudur ile ezeliyyette ona müsavî ezeliyyetle sadir olmuştur. Ruhu'l-kuduüs üçüncüdür. O da, ikisinden öyle sadir olmuştur. İlâhiyyet tabiati ise, bir tabiattir ve bu tabiat üçten her birinin de vardır. Ve her biri beraber olarak o tabiatle ittihad etmiştir. Mamafih bir cevher

---

İstintac: Netice almak, netice çıkarmak. **Tazammun:** İhtiva etmek, içine almak... **Uknum:** Asıl.

değil, üç cevherdirler. Eb, İbn değil, İbn, Eb değil, Ruhu'l-kudüs Eb de değil, İbn de değil, o ikisi de, Ruhu'l-kudüs değiller. Bununla beraber üçü de bir ilâh. Çünkü üçünün de bir lâhûtu, bir tabiatı, bir cevheri var. Ve beyinlerinde temayüz bulunmakla beraber her biri lâhût ile müttehiddir. Birinci uknum: Cevheri vücud-i vâcib, İkinci: Cevheri akıl, ki, ilim dahi denilir. Üçüncü: Cevherî irade ki, mahabbet dahi denilir. İmdi Allah, üç ekanîmi cevheriyyedir. Öyle ki, üçü de hakîkî temayüzle temayüzleri üzere. Bâzân da ona izafî ıtlak ediyorlar, yâni birbirine izafetle diyorlar: Bir cevher ve bir tabiat Allah odur ve onda gayrisi bulunuyor değil, belki her ne dahil ise zatının aynıdır. Ve diyorlar ki: Allah'da dört izafet vardır. Evvelkisi, uknum-ı evvelde taakkulün fâiliyyetidir. İkincisi, Eb'in aklının sureti olan uknum-ı sanîde taakkulün mef'uliyyetidir. Üçüncüsü, irade kendilerinin olan uknum-ı evvel ve sânîde kendinden coşuş (inbisâk, inbi'as / spontaneité) fâiliyyetidir. Dördüncüsü, birinci ve ikinci uknuma âid irade-i ilâhiyye sevgisi olan uknum-ı sâlite o cuşişin mef'uliyyetidir. Ve diyorlar ki: Ekanîm-i ilahiyye'de fâiliyyet ve mef'uliyyet tâbiri tevessu' tarikiyledir. Yoksa Eb'de İbn cihetine fâiliyyet ubüvvetten başka değildir. Eb'de ve İbn'de Rehu'l-kudüs cihetine fâiliyyet bunun suduru onlardan başlamasından başka değildir. İbn ve Ruhu'l-kudüs'te mef'uliyyet İbn'de bünüvetten ve Ruh'da çoşuşdan başka değildir. Ve diyorlar ki: Gerçi bunlar tavrı beşeriyyetin fevkinde ise de, bunların hepsine iman vâcibdir. Ve şöyle zu'm ediyorlar ki: Bu ekanîm-i selâsenin Havariyyun'dan telâkkî etmiş oldukları bir tıkam isimleri de vardır. Tab'-ı ilâhîde birinci uknuma, Eb (baba) denir. İkinci uknuma, İbn (oğul), kelime, hikmet nûr, ziya, şu'a' denir. Üçüncü uknûma, Ruhu'l-kudüs ve mugrî (kışkırtıcı, müheyyic) denir ki, Yunanca Eraklît (Heraclitedes) dediklerinin mânâsı imiş.

Bu isimlerin ıtlâkının vechini beyan için de şöyle demişlerdir: Çünkü uknum-ı evvel bir menba' ve mebde' menzilesindedir. Kendisinden sâdır olan uknum-ı sânîye akıl fiili olan ve fâiline benzemeyi iktiza eden bir fiil ile bütün tabiatini ve cevherini vermiştir. Öyle vermiştir ki, hattâ onun sureti cevheriyye-i ilâhiyyesi olan uknum-ı sânî, ona tam müsavat ile müsavî olmuştur. İlâdın, yâni doğurmanın haddi ise, «bir hayyin bir hayden bir âlet ve tabiatına müşabeheti iktiza eden mukarin bir mebde' ile suduru» demektir. Burada da böyle ve belki daha eblagdır. Çünkü ikincide, ilâhî tabiatin kendisi bulunuyor. O halde evvelkine baba denilince, ikinciye oğul denilmesinde bir bid'at olmaz. İkinciye ke-

---

Lâhût: İlahî, Ruhanî... **Ekanîm:** Asıllar, rükunlar, zatlar. **Tevessü:** Genişleme. **Übüvvet:** Babalık, atalık. **Müşabehet:** Benzeme, benzeyiş. **Eblag:** Enbeliğ, en belirgin.

lime denilmesi, zira onun doğurulması birhayvan ve nebat doğurulması gibi değil, akıl fiililedir, yâni babına lâhûtunu tasavvuru ve zatını fehm eylemesiledir. Şeksiz o suret kelimedir. Çünkü kelime aklın mefhumiyyeti ve nutkudur. Ona Hikmek denilmesi, çünkü o, babadan ilâhî aklının fiili ile doğmuştur. O ise, hikmettir. Ona nûr, şu'a' ve ziya denilmesi de, çünkü hikmet her nerede bulunursa onunla eşyanın hakayıkına mârifet ve nûr ve ziya ve şu'a' gibi inkişafları hasıl olur. Üçüncüye Ruhu'l-kudüs denilmesi ise, çünkü O, baba ile oğuldan ikisinin bir olan irade fiiliyle sâdir olmuş ve onlardan bir fiil ile coşmuştur ki, bu fiil iradenin sevgi ile sevgilisine doğru heyecanı gibidir. Ve o Allah sevgisidir. Allah, kendisi de sırf ruhtur, takaddüsü de O'nun aynidir. Ve evvel ile sânîden her birine de ruh denilmek için bir vecih vardır. Çünkü ittihad vardır. Lâkin evvel, rütbesine ve ikinciye olan izafetine delâlet eyleyen bir isim ile (Eb), ikinci de kezâlik öyle bir isim ile (İbn) anıldığı için müşterek olan isim üçüncüye tahsis edilmiştir. Ve her ne kadar bunda da ibn gibi ibn tabiatı ve cevheri varsa da buna ibn denilmemiştir. Çünkü bu, Eb'den fâiline müşabeheti iktiza eden akl-ı fiili ile sâdir olmamış irade fiili ile sâdir olmuştur. Onun için evvelden sânî, Âdem'den Hâbîl gibi, sâlis de ondan Havva gibidir, hepsi de bir hakikattir. Lâkin Hâbîle oğul denilir de, kız denilmez. Buna kışkırdıcı denilmesi, ise, çünkü bu Havariyyun'a gelip de Mesih aleyhisselâm'ın fıkdanından dolayı onları kışkırtmağa müheyya bulunuyordu.

Fâiliyyet ve mef'uliyyete gelince: Bunlar, hakikaten mevcud değildirler. Übüvvet ve bünüvvet onları muhdesâtta olduğu gibi iktiza eylemez ve onun için muhdesâtta babaya oğlu için illet ve sebeb denilirse de burada denilmez. Bundan dolayı ekanîmi selâse, cevher ve zatta ve ibadete istihkakta ve fazîlette müsavîdir diyorlar. Sonra bunlar, bu kadarla kalmıyorlar. Bir de zu'm ediyorlar ki: Uknum-i sânî olan kelime tecessüd edip Ruhu'l-kudüs kuvvetiyle Meryem-i Betul'ün kanından eşref-i eczasiyle ittihad eylemiş, ondan dolayı Mesîh aleyhisselâm, nâsut ile kelimeden mürekkeb olmuş ve kelime ittihadiyle beraber bisatatından da çıkmamış, tagayyür etmemiş. Çünkü ittihadın müntehî olduğu son had bu imiş. Onun için kelime cihetinde ittihada mâni' olmadığı gibi Allah Teâlâ'ya hiç bir şey dayanamayacağı için nâsüt cihetinde de ittihada mâni' yokmuş. Bu suretle zu'm etmişlerdir ki, Mesîh aleyhisselâm, hem tam bir ilâh, hem tam bir insan iki tabiat ile iki meşiyyet sahibi ki, ikisi de ilâhî bir uknum olan kelime ile kaim. Onun için, O'na hem ilâhî sıfatlar, hem beşerî sıfatlar ikisi beraber haml olunur. Lâkin iki haysiyyetten. Daha sonra da bu kadarla da kal-

---

Tecessüd: Ceset şekline girmek.

mamışlar. Tanbura bir nağme daha ilâve edip demişlerdir ki: Mesîh birgün Havariyyun'a bir ekmek yedirdi ve bir şarab içirdi de: «Benim, dedi, etimi yediniz ve kanımı içtiniz de benimle ittihad ettiniz. Ben ise, Eb ile müttehıdim» ilâahırih... Daha bunun gibi şüyunundan dolayı zikrine lüzum olmayan tantaneler (ki, bunların butlânı hakkında Kur'ân'da ezcümle Sûre-i Mâide'de وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ ... ("Bir de Yehud ve Nasara "biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler, de ki: Öylede niçin size günahlarınızla azab ediyor? doğrusu siz onun yarattıklarından bir beşersiniz." Mâide-5/18) لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ("Elbette küfretti şunlar: "Allah Meryemin oğlu Mesihtir." diyenler." Mâide-5/72) لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ ("Elbette küfretti şunlar: "Allah üçün üçüncüsü" diyenler." Mâide-5/73) ve Sûre-i Kehf'in başında, وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَٓائِهِمْ ... ("Hem şunları inzar etmek için ki "Allah veled edindi" demekteler. Buna dair ne kendilerinin bir ilmi vardır ne de babalarının, o ne büyük bir kelime ki ağızlarından çıkıyor, sırf bir yalan söylüyorlar." Kehf-18/4-5) buyurulmuştur. Bu zikr olunanlardan şu ma'lûm oluyor ki, onlara göre «Allah, Mesîhtir» denilmekle, «Mesîh, O'nun oğludur» denilmek arasında fark yoktur ve onun için Kur'ân'da bu kavillerin herbiri de onara nisbet olunarak gelmiştir. *Müfessirîn ve Mütekellimîn'den bir kaçının dedikleri gibi*, her birini onlardan bir mezhebin kavline tahsis etmeğe hacet yoktur. [1]

Demek ki, evvelâ hiç bir şeyden sâdir olmamış vücudu lizatihî vâcib meb'dei evvel, ezelî bir zat-ı hak vardır. Allah da, O'dur. Ülûhiyyet de, ancak O'nun hakkı olmak lâzım gelir. Çünkü o hiç bir şeyden sâdır olmuş değildir, maadası ise, O'na müsteniddir. İlim, irade, kudret birer zat değil, O'nun bir olan zatıyla kaim ezelî sıfatlarından ibaret olmak iktiza eder. Bunları ilâh değil,

[1] Nasârâ teslisinin, Yunan Felsefesinden, Eflâtun, Aristo, Ruvakıyye mezheblerini meze ederek vâhid, akıl, nefis üç mebdei işrak nazariyyesiyle birbirine müterettib, fakat gayr-i müsavî üç uknum halinde birleştirmiş olan İskenderanîyye ve nam-ı âhar Nevfalâtuniyye teslisinden nasıl bir fark ve tehavvül ile geldiğini burada izah etmek lüzumsuz olmakla beraber, uzun süreceğinden arzu edenler Avrupa tarihi felsefesinden «Mezahib ve Metalib» namındaki matbu' tercememizde hayli ma'lûmat ve mütalaa edinebilirler. Burada ilâveten şunu kayd edelim ki: Ekanîm, uknumun cem'idir ve «Kamus»'un beyan-ı vechiyle uknum lâfzı, asıl demek olup esası Rumca'dır. Ekanîm-i selâse, usul-i selâse demektir. Frenk uknum yerine «hypostase» diyorlar ki, bunun hipo, dakmasiyle Rum'ca kendi kendine tutunmak, yâni kıyam bizâtihî demek olan sitasis lâfzından mürekkeb olarak bizâtihî kaim, yâni zat, mütemayiz şahıs demek olduğunu da lügtlarında söylüyorlar. Demek ki, ekanim-i selâse, ülûhiyyetin üç aslı, kökü, cevheri olan üç zat, mütemayiz üç şahıs demektir. Bunların birincisinden diğerleri sıra ile sâdir olmuş, her biri ayrı bir şahs olmakla beraber üçü de yekdiğerinin tamamen mümessili olarak bir şahıs halinde birleşmiş üçü bir, her biri üç, hepsi bir olmuş diye iddia olunuyor.

«Vâcibü'l-vücudun ilâhiyyet vasfının lâzımı olarak tek bir zat-ı ilâhın iştirâk kabul olmayan ezelî sıfatalrı diye tanıtmak aklen ve naklen en açık bir hakîkat iken Nasârâ, bunları akıl ve irade fiiliyle aynî tabiatte doğmuş birer zat olarak vaz' etmekle de kalmayıp Tevhid etmek için zarf zarf içine kor gibi birbiri içinde, hepsi her biri içinde mütesaviyen mütedahil, mütemayizen müttehid, sâdır değil iken sâdır, sâdır iken gayr-i sâdır, bir iken üç, üç iken bir olmak gibi türlü tenâkuzlarla dolu bir teslis tutturarak akıl ermez sırrî bir yolda ülûhiyyeti üç zat olarak bir kelime ile İsa'ya, O'ndan da O'nun ülûhiyyetine inanmak için akıllarını feda edenlere kadar indirmeğe kalkmışlar. Salîbi de, o sırrın tecessüdüne bir remiz yapmışlar. Bu suretle hem şaşmışlar, hem şaşırmışlar. Güya bununla Allah'ın zatına ve işine akıl ermiyeceğini ve ancak O'na inanmak lâzım olduğunu anlatmak istemişler. Onun için kendileri de bu teslisin aklen anlaşılmaz bir sırr olduğunu ve ancak Havâriyyun'dan, İsa'dan, Allah'dan böyle telâkkı edilmiş bulunduğundan dolayı inanılması ve hayretle sevilmesi vâcib bir akîde bir doğum olduğunu söylemişlerdir. Hâlbuki akıl ermemek, idrâk ve ihata edememek, bilememek başka, kabul edilmesi imkânı olmayan sarîh tenakuzu görüp de gayr-i mâkul demek yine başkadır. Bunda akıl, ermiyor değil, ermiş, mümteni' tenakuz olduğunu ihata ederek imtinaına hükm etmiştir. Maksad, Allah Teâlâ'nın zatına ve işine akıl ermiyeceğine iman ettirmek ise, O'na akıl ermez. O'nun zatını tâyin ve tahdid için düşünmeğe kalkmayınız. O'nun mahlûkatı, masnuâtı, eltafı, nimetleri ile tecelli eden âyâtını, sıfâtını düşününüz, تَفَكَّرُوا فِى الاٰءِ اللّٰهِ وَلاَ تَفَكَّرُوا فِى ذَاتِهِ demek ve aklın tenakuz isbat ederek imtinaını idrâk ettiği muhallere sırr nâmı vererek, O'nun zâtını târif ve tavsîfe kalkışmamak lâzım gelirdi. Çünkü bir şeyi muhal ile târif etmek, onun varlığını inkâr ile nakîzına inandırmağa çalışmaktır. Onun için Nasârâ'nın teslisi, hakk olan Allah'a değil, O'nun mümteni' olan şeriklerine inandırmağa çalışmak gibi bir dalâl ve teşviş olmuştur. Mâkul olmadığı kabul edilmekle beraber, menkul olduğu iddia edilen bu teslîsin Allah Teâlâ kendisine ve Resulü İsa'ya isnadı yalan ve küfr olduğunu Kur'ân'da bir çok âyât ve Süverde beyan buyurmuş ve bunlara dair şübheleri, tevehümleri tafsîlen redd-ü izale ederek vahdaniyyeti delillerine irşad eylemiştir. Varlığı ve birliği her şeyden akdem olarak zâhir, zât ve sıfât ve esması ile künhi celâl ve cemali ukul ve idrakâtın ihatasına sığmaktan münezzeh ve herşeyden üstün لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَىْءٌ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* Şûrâ-42/11) olan zat-ı ülûhiyyetin vücub ve vahdaniyyetini her aklın yakîn ile sarılabileceği ve her gönlün iclâl ve tâzim ile şevk-u incizab duyabileceği âyât-ı

Mütemayiz: Temayüz etmiş, ayrılmış olan.

beyyinât ile anlatmış ve bahusus Âyete'l-Kürsî'de ulüvv-ü azemet-i İlâhiyye'yi en beliğ bir beyan ile tebliğ ve tefhim eylemiş olduğu gibi nihayet bu Sûre-i Celile'de hepsini en sade, en vecîz, en derin, en güzel bir belâgat ile icmal ederek gizli, açık bütün şirk ve noksan tevehhümleri kesilip atılmak üzere ehadiyyet ve samediyyet-i ilâhiyye tesbit olunduktan sonra bütün müşriklerin وَلَدَ اللّٰهُ Allah doğurmuş» diye vaki' olan isnadlarını sarahaten redd etmek ve bu miyanda bilhassa Hazret-i Îsa'ya isnad olunan Nasârâ teslisinin ekanîm-i selâsesi tertib sıralarına dahi işaret olunarak asılsızlığı gösterilmek üzere, evvelâ sudûr dâvâsına mebde' ittihaz edilen babalık isnadının nefyi takdim olunup لَمْ يَلِدْ buyurulmuştur. Yâni ezelde doğurmadı, lâyezâlde de doğurmaktan münezzehtir. O, vâlidlik sıfatiyle ittisaf etmez. Çünkü yukarıda da zikr olunduğu üzere doğurmak bir şeyin dahilinden haricine mütemayiz bir cüz'ün infisâl ve hurucuna mahall olmaktır. Allah'ın ise, ne cüz'i, ne de harici yoktur. Çünkü ehaddir, sameddir. Onun herşeyi muhît olan ilminden haric birşey olmadığı gibi ilmi de kendinden haric değildir. O'nun ilmi, hâdis ilimler, taakkuller gibi husulî surette değildir ki, O'nda, zâtından sudûr ve tevellüd mülâhaza edilsin. Onun için O'nun ezelde kendini bilmesi ile kendinde kendine müşâbih, mütemayiz bir zât daha doğuyor zann edilmek büsbütün cehalettir. Öyle olsa idi, kadîmde, hâdiste hiç bir ilim mümkün olmazdı. Kezâlik sıfâtının hiçbiri başka bir zât olmadığı gibi kendisinden sudûr ve tevellüd tarikiyle hâsıl olmaz, ezelden kendisiyle kaimdir, ayrı bir zâtın diğer bir zât ile ittihadı değildir. Fiili de tevellüd değil, hep yaratma suretiyledir. Nasârâ halk mes'elesini bildikleri halde bütün galatları sıfâtı zât olarak uknum diye ahz etmiş olmalarıdır. Diğerleri de, yaratmayı anlıyamamışlar, doğurmak sanmışlardır.

Belli ki, doğurmadı demek vâlidliği ve vâlideliği nefy etmekle O'na nisbet olunan veledi de nefy etmiş olur. O, doğurmuş olmayınca, O'na doğurmuş demek olan babalık veya analık isnadı yalan ve küfr olacağı gibi gerek maba'dettabîa de ve gerek tabiatta gerek mâneviyyâtta ve gerek madiyyâtta herhangi birşeye O'ndan doğmuş, O'nun, oğlu veya kızı; veledi, çocuğu neticesi denilmek de caiz olamayacağı anlaşılır. O halde müşriklerin zu'm ettikeri gibi maba'de't-tabîa da Melâike'ye, Ukul ve Ervaha, Cinne, Şeytana Allah'ın oğullları veya kızları veya ne oğul, ne kız sadece evladı demek aslâ doğru olmayacağı gibi, tabiatta ruh nefh edilmiş olduğundan dolayı Âdem'e, Havva'ya, İsa'ya veya herhangi birşeye de Allah'ın oğlu veya kızı, veledi denilmek dahi

---

Zu'm: Bâtıl zan, şüphe yanlış zan. **Mabade'ttabîa:** Metafizik, beş duygu ile bilinmeyen varlıklar hakkında fikri araştırma yapan felsefe kolu. **Nefh:** Üflemek, şişmek, üfürük.

asla caiz olmaz. Zira ruh da Allah'dan doğmuş değil, O'nun emri mahlukudur. Şu hâlde لَمْ يَلِدْ buyurulmakla Allah Teâlâ ilk evvel kendini vilâdet meb'dei demek olan babalık vasfından tenzih eylemiş olduğu gibi doğurmuş olup da, baba veya ana denilmek sahih olanların eksiksiz samed olamayacaklarından dolayı ilâh olamayacaklarını dahi anlatmış olmakla bununla evvelâ Nasârâ teslisinin Eb-ukumu redd olunmuştur. Yâni Nasârâ, teslisinin birinci uknumu babadır, Allah ise, baba değildir. Demek ki, Nâsâra teslisinin birinci uknumu Allah değildir. Eğer onunla Allah'ı kasd ediyorlarsa Ona, doğurmuş, baba demeleri yanlıştır. Bundan uknum-ı sânî ve sâlisin de butlânı lâzım gelir. Zira baba olmayanın oğlu da, kızı da olmaz. O hâlde Allah'dan tevellüd ettiği iddia olunanların hepsi de yayandır, hiç biri Allah'ın veledi değildir. Hiç biri ilâh değildir. Hepsi de mahlûkudurlar, İsa da, ne Allah'ın oğlu, ne de Allah'dır. Melâikede öyle Akıl da öyle, ruh da öyle.

Ancak burada şöyle bir tevehhüm gelir: Allah'ın vâlidliği ile veledi nefy olunmaktan başkasından doğmuş her hangi bir veledden de mutlâka ulûhiyyetin nefyi lâzım gelir mi? Aceba doğmuş olup da doğurmayan bir veled, doğuranından ekmel ve maksud netice olmak itibariyle bir ilâh olamaz mı? Tabir-i âharle Allah'ın baba, ana olmamasından babasız, anasız olması da lâzım gelir mi? bir nâkıstan bir kâmil doğamaz mı? O hâlde vâlid olmayan bir veled ilâh olamaz mı? Böyle bir sual esas itibariyle butlânı açık bir vehm olduğu için bu iddiada bulunan olmamış ise de, evlâdın, ana-babadan ziyade bir tekâmüle mazhar olabildiği dahi inkâr olunamayacak meşhudattan olduğu ve tekâmülü yüksek bir sebebe isnad etmeyerek ve kâmilin nâkıstan tabiî olarak çıkıvirdiğini de zannedenler bulunduğu, لَمْ يَلِدْ buyurulmakla bir cihet izah edilmiş olmadığı için bu cihetin de tamamen tasrihi ile ekanimden her birinin ayrı ayrı butlanı anlatılmak üzere sâniyen de وَلَمْ يُولَدْ buyurulmuştur. Yâni Allah doğurmuş olmadığı gibi, doğurulmuş da değildir. Vücudu, kendinden lizâtihî vâcib ezelî kadimdir. Binaenaleyh doğurulmuş olan oğul veya kız her hangi bir veled doğurmamış olsa bile ilâh olamaz. Çünkü o zatında adem ile mesbuk ve doğurana muhtacdır. Ne kadar tekâmül etmiş olursa olsun zatında kendine mâlik değil, başkasından müstağni, tam ganî, eksiksiz samed değildir. Allah, يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ buyurduğu üzere ölüden diri, topraktan zîhayat, yaratır, çıkartır. Bu mânâca nâkıstan kâmil doğabilir. Fakat o ilâh olamaz, mevlûddur, hâdistir. Kemali, zatî değil arazîdir, mahlûktur. Onun aslından artık olan kemâli kendi tabiatından değil, Halik'in ya-

---

Vilâdet: Doğmak, doğuş, dünyaya gelmek, doğurmak. **Meb'de:** Baştaraf, başlangıç, mekân, menzil.

ratması ve terbiyesiyledir. Yoksa hiç bir şey kendinden ekmelini değil, mislini bile yapamaz, doğurulanları da Allah yaratır, İlâh ise, doğurulmaz, tekâmüle muhtac olmaz, bir başkasına istinad etmez, sameddir. Onun için Nasârânın uknum-ı evvelden sâdır olmuş, akli fiilîyle doğmuş İbin ve Kelime dedikleri uknum-ı sânî bu cihetle de ilâh değildir. Onunla Meryem'den doğmuş olan İsâ da ilâh değildir, bunlar kendi dâvâlarında bile hem doğurulmuşlar, hem doğurmuşlardır, İsâ, baba olmamışsa da, Meryem'in oğlu olmuştur, lemyuled değildir. Anası da, kendisi de hem yemek yer, hem çıkarırlardı.

Buna karşı, «O, ezelde Ebden doğmuş ve onun ezeliyyetine müsavî bir doğuşla doğmuştur,» demeleri de boştur. Böyle demek, biri, diğerine ezelden muhtaç demekten başka birşey değildir. Muhtaç olanda ise, ilâh tabiatı yoktur, kulluk tabiatı vardır. Mâdem ki, doğmuştur, doğrulmak ihtiyacında bulunmuştur. O, ilâh olamaz. İlâha mensûb, ilâhî olabilir. Hem ezelde doğmuş, hem de doğuranın ezeliyyetine müsavî bir doğuşla doğmuş, denilmek de aynı tenakuzdur. Doğan, doğurana mücânis olursa da, her vecihle müsavî olamayacağı gibi ezeliyyette hiç müsavî olamaz. Mertebeten muahhar olması tabiîdir. Onun içindir ki, onlar, O'nu sânî diye ayırmak zaruretinden kurtulamamışlardır. Kaldı ki, herhangi bir sudûr, bir ikinci farzı, bir zaman farzıdır. Birden, ikiye geçmek tesavvuru bir hareket demek olan bir intikâl mânâsını tezammun eder, yoksa iki ve ikinci denemez. Ezeliyyet tasavvuru ise, evveli yok tam bir vahdet tasavvurudur. Sadır olmuşsa ezelî değildir, bilfarz ezelî ise, ezeliyyette müsavî değildir. İsâ'nın Meryem'den tevellüdü ezelî olmadığı ise ma'lûm.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ Ve O'na, ancak O'nadır ki, hiç bir küfv olmadı. Ne evvelinde doğuran bir sâbıkı, mafevkı ne de âhirinde doğmuş, doğacak bir lâhıkı, mâtahtı olmadığı gibi O'na kadr-ü şanında beraber olacak hiç bir vech ile hiç bir denk, ne zatta, ne sıfatta hiç bir müsavî, hiç bir mümasil, ne zıdlaşacak, ne birleşecek hiç bir eş, ne arkadaş, ne rakîb hiç bir şerîk-ü nazîr olmamıştır ve olamaz. Yani ezelde olmamıştır, O'ndan başka bir vâcibü'l-vücud daha yoktur. Ezelde olmayınca sonradan lâyezâlde olması muhal bulunduğunu da ihtara hacet yoktur. Çünkü sonradan olanda, ne kadar kemâl farz edilse mümkün, hâdis

Uknum: Asıl. Tevehhüm: Evhamlanmak, yok olanı var zannetmekle ye'se ve korkuya kapılmak Meşhudat: Görünenler, seyredilenler, hislerimizle ve gözlerimizle görüp bildiğimiz ve bazı evliyanın keşfen gördükleri. Mesbuk: Bebkedilmiş, geçmiş, arkada bırakılmış, kalıba dökülmüş. Ebden: Babadan. Sâbık: Geçmiş, önceki, zamanca veya rütbece ilerde olan. Mücânis: Aynı cinsten olan, cinsleri beraber olan. Muahhar: Sonraya bırakılmış, teshir edilmiş, geriye bırakılmış sonradan. Lâhık: Yetişen, ulaşan, erişen, eklenen, katılan. Mümasil: Benzeyen, benzer gibi. Şerîk: Ortak, arkadaş. Nazir: Taze, tazeleşen. Lâyezâl: Zeval bulmaz, yok olmaz.

ve mahlûk olacağı için ona müsavî, ona berâber olamaz. Onun için bütün âlem ve mâfîha, semavat ve arzı, âfak ve enfüsü ruh ve cismi, maddesi sureti, mekânı zamanı, Kürsi'si ve Arş'ı dünyası ve âhireti ile de O'na müsavî ve beraber olamaz. Onlar yokken, O, var, onları yarattıktn sonra kendilerinden daha yakın olarak beraberlerinde de var: وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ (*"Ve her nerede olsanız sizinle beraberdir."* Hadid-57/4) وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (*Ve" Biz ona habli verîd'den daha yakınızdır."* Kâf-50/16) مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ ... (*"Her hangi bir üçün bir fısıltısı oluyor mu mutlak o dörtleyicileri, gerek beşin mutlak o altılayıcıları, gerek daha az gerek daha çok her nerede olsalar mutlak O beraberlerindedir."* Mücadele-58/7) Onlar, fânî olduktan sonra da, O, var: كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ ، لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (*"O'nun vechinden başka her şey halaktedir. Hüküm O'nun ve nihayet döndürülüp O'na götürüleceksiniz."* Kasas-28/88) اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ ... (*"Allah,başka tanrı yokancak O,daia yaşayan,daia duran,tutan hayy-ü kayyu O.Ne gaflet basar O'nun ne uyku.Gökleirdeki ve yerdeki hep O'nun....*"Bakara-2/255) هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (*"O'dur, evvel-ü âhir ve zâhir-ü bâtın, hem O her şeye alîmdir."* Hadid-57/3) اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (*"O rahman arş üzerine istivâ buyurdu."* Tâhâ-20/5) لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (*"O'nun misli gibi bir şey yoktur ve O öyle semî' öyle basîrdir."* Şûrâ-42/11) dir. İşte وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ (*"O'na bir küfüv de olmadı."* İhlâs-112/4) Bütün bu âyetlerin hulâsasıdır. كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ وَالْاٰنَ كَمَا كَانَ *«Allah vardı ve O'nunla beraber birşey yoktu. Elân da O, olduğu gibidir.»* Hadîs-i şerifinin mânâsı da, budur, bu ehadiyyettir. Şübhe yok ki, ezelde, beraberi bir şey, bir küfvü olmayanın, sonradan bir beraberi, küfvü olabilmek ihtimali ebedâ yoktur. O şimdi de ezelde olduğu gibidir. Öyle ehad, öyle sameddir. Ve böyle hiç bir küfvü, dengi olmamak O'na mahsustur. Herşeyin bir beraberi, bir eşi, zıddı veya misli bir nazîri, bir küfvü olabilir. Nitekim, وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ (*"Hem her şeyden iki çift yarattık."* Zâriyat-51/49) buyurulmuştur. Ancak Allah'ın küfvü yoktur, olmamıştır ve olamaz. Bu kasir mânâsı ehemmiyyetle anlaşılmak için كُفُوًا menfî ehade takdim olunduğu gibi, لَهُ da küfven üzerine takdim olunmuştur. Gerçi وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ denilmekle de, bu mânâ anlaşılırdı, zâhir olan da o idi. Çünkü ehad, لَمْ يَكُنْ ün ismi, كُفُوًا haberi olduğu için asl-ı kelâm وَلَمْ يَكُنْ اَحَدٌ كُفُوًا لَهُ 'dir. Kasr için haber, takdim olununca كُفُوًا لَهُ اَحَدٌ denilmek lâzım gelirdi. Bundan dolayı Sahib-ı Keşşaf der ki: «Fasîh Arabca'da, gayr-i müstekarr olan zarf-ı lâgiv te'hîr olunur, takdim olunmaz. Siybeveyh, bunu kitabında tensîs etmiştir. O halde bu en fasîh olan

---

Mâfîh: İçindekiler. **Âfak:** Ufuklar. **Müstekarr:** Karar bulan, bir yerde sabit ve sakin olan kararlı. **Tensîs:** Tetkik ederek karar verme.

kelâmda neye takdim olundu, dersen? Bu kelâm, ancak Zat-ı Barî'den küfvü nefy için sevk olunmuştur. Bu mânânın döküldüğü merkez noktası ise, bu zarftır. Onun için bu zarf i'tinaya en lâyık ve takdîmi en haklı en ehemmiyyetli şeydir.» Ebu Hayyan da: «Zamîrin Allah Teâlâ'ya râci' olmasından dolayı ihtimam için takdîm olunduğunu» söylemiştir. Hasılı:

لَهُ da lam, küfve sıle demek oluyor. Ve bundan dolayı menfî olan küfüv, ancak Allah'ın küfvü olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber bunda Allah'ın lizâtihî küfvü muhal ve mümteni' olmak mânâsına adem-i kevnin ta'lîline de bir işaret olmak, yâni لَمْ يَكُنْ 'e de taallûku muhtemil olmak üzere takdim edilmiş bulunmak da, bir nüktedir. Ancak bu surette mânâ makam karînesiyle, وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ meâlinde düşünülmek lâzım gelir. Çünkü vücud-i vâcibin, ehadiyyetin iktiza ettiği mümteni' küfüv, kendinin küfvüdür. Mümkünatın küfvüne şâmil olacak vech ile mutlak küfüv değildir. سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا (*"Tenzih o, bütün çiftlerin hepsini yarattı."* Yâsin-36/36) hulâsa Allah, kendinin hakkı olan Ulûhiyyetini kimseye vermez. Şirk dâvâları her ne suretle olursa olsun bâtıldır. Binaenaleyh Allah'ı mahlûk âlemin içine hulûl ve izdivac ettirerek nefs-i âlem yapan Ruvakiyye ittihadcılığı, kezalik hulûlsuz olarak hüvehüvesine her şeyle ittihad ettiren süflî Panteizm ittihadcılığı, kezalik bir hayır hâlikı, bir şer hâlikı, biri nûr, biri zulmet iki mukabil mebde' olarak vacibü'l-vücud iki ilâh farz eden Seneviyye'nin ikilik iddiaları, Hind'in, Yunan'ın teslis dâvâları hep bâtıl olduğu gibi, silsile-i meratib üzere yekdiğerine müsavî üç küfvün ittihadı ile üç ilâhdan, bir ilâh teşkilini iddia eden Nasârâ'nın ekanîm-i selâse iddiası da bâtıldır. Bir Allah var, hiç bir vech ile bir küfvü yoktur. O'ndan berisi hep ahlukdur. كُفُوًا Hafstan maada kıraatların hepsinde âhiri hemze ile كُفُؤًا Hamze, Ya'kub, Halef-i âşir kıraatlarında, «فا» nın sükûniyle beraber hemze ile okunur. Hafs'ta ise, hepimizin mâlûmu olduğu üzere, «فا» nın zammı ve âhiri واو okunur. Bu bir tek lügattir. Denilir ki, Arabca da âhirinde mâkabli mazmum vav olan isim «هو» den başka yoktur. Bir lügat olarak da küfüven vardır.

Gerek واو gerek همزه ile كُفْؤٌ ، كُفُؤٌ ve كُفُوٌ hepsi de aynî mânâda olup «Kamus»ta dahi mezkûr olduğu üzere: bir şeye kadr-ü menzilette beraber, yâni müsavî olan şeye denir ki, misil ve nazîr demektir. Maamafih iki vech ile ıtlak olunur.

BİRİNCİSİ: ve asıl mânâsı: Her biri diğerinin hâiz olduğu aynî hüküm ve kıymeti müstakıllen hâiz olmakla yekdiğerinden müstagni olarak birbirinin

---

Mümteni: İmkânsız, muhâl, mümkün olmayan, çekinen, imtina eden. **Ekanîm:** Asıllar, rükunlar, zatlar. **Selâse:** Üç. **Menzilet:** Derece, pâye, rütbe mertebe, yükseklik derecesi, konak yeri, hane, ev.

makamına tamâmen kaim olacak haysiyyette kâfî, muâdil olmasıdır ki, ittifakları halinde yekdiğerine mümaneat etmeyerek yapacakarı herşeyi münferiden veya müştereken yapabilirler, ihtilâfları halinde ise, birbirine tamamen mümaneat edebileceklerinden dolayı hiç birşey yapamaz. تَكَافَأَا تَبَارَيَا olurlar ki, buna, تَكَافُؤ tâbir olunur. Bu haysiyyetle küfüv, yalnız muvafekat i'tibariyle müsavî bir eş ve arkadaştan ibaret değil, aynî zamanda zıd, müsavî rakîb ve muarız mânâsını da tazammun eder ki, misli ve nazîr de öyledir. Bu mânâca iki erkek, kezalik iki dişi birbirine küfüv olabilirler ise e, bir erkekle, bir dişi küfüv olamazlar.

İKİNCİSİ: Her biri aynî kıymeti değil, mukabil bir kıymeti hâiz olmakla birinin diğerinden istiğnası ve makamına ikamesi kabil olmayıp maksadın husulü için ikisinin de tam kıymetleriyle ictimaı, izdivacı şart olmakdır ki, birine diğerinin çifti, tam yâri denilir. Bu mânâca bir erkekle, bir dişi küfv olabilirler. Lisanımızda meşher olduğu üzere nikâhta küfüv, bu mânâdandır. Râgıb, der ki: كفأ كفر kadr-ü menzilettedir. Biri diğerine yamanıp da odanın gerisine perde yapılan parçaya كفاء denilmesi de bundandır. Münakehada veya muharebede ve daha bunlar gibilerde fülan fülana küfüvdür denilir. مُكَافَأَة (mükâfat) da bundandır ki, fiilde mukabele ve müsavat demektir. Ve فُلاَنٌ كَفَأَ لَكَ فِي الْمُضَادَّة «Fülân sana zıdlaşmakta denktir» denilir. Ve bir şeyi kalb etmeğe, yâni tersine çevirmeğe ve yüzü koyu ters kapamaya إِكْفَاء denilir ki, şiirde ikfa da bundandır.» [1]

Hasılı, küfüv, bizim beraber, müsavî, muâdil, denk, eş, hemta, hem'iyar, kafadar, akran, yâr dediğimiz mânâlara şâmil olarak misil ve nazîr demektir. Kamus mütercimi, Türkçe'de buna, «bektaş» tâbir edildiğini de söylemiştir. Fakat biz bunu, bu mânâda kullanmaz olmuşuz, sade ismi hass olarak kullanıyoruz, mefhumunu bilmiyoruz. Denk, kafadar mânâsı anlamıyoruz. Ancak Azerîler'in «dadaş» tabirlerini duyuyoruz.

Burada küfüv, siyak-ı nefide varid olduğu ve bâlâda beyan olunduğu üzere nefide istimal olunan ehad de «hiçbir» demek olarak gerek müctemi'an gerek

---

[1] Şiirde إكفاء kafiyede harf-ı revî harekesinin yakını bir harekeye veya harf-ı revînin mahrecde yakını bir harfe değiştirilmesidir. Meselâ, kesrenin zammeye, mîmin nuna kafiye yapılması ikfadır. Kamus mütercimінин beyanı vechiyle, Hazreciyye sahibi ikfa ikincisi olup evvelkine ikva denildiğini söylemiştir. Şiirde kafiye şart olduğundan bunlar, kafiyenin tamamlığına mâni' uyubdan sayılır. Lisanımızda harekе değişmesi, mutlâka uyubdan sayılmıştır. Ancak mahreclerini fark edemediğimiz, ت ، ط ، ذ ، ز ، ظ ، ض ، ه ، ح ، س ، ص gibi harflerin birbirine kafiye yapılabilmesini Ekrem ve Nacî zamanlarında müdafaa etmek istiyenler olmuştu.

Mümaneat: Mani olma, set çekme, önleme, muhâlefet. **Nazîr:** Taze, altın. **Yâri:** Yardımı, dostluk. **Münakehad:** Nikahlanmalar. **Hemi:** Tıpkı, bu, bu bile. **Hemta:** Eş, denk, benzer. **Müctemi:** Toplu, topluca, bir araya gelmiş, hepsi.

münferiden hepsinin istiğrak ile nefyini ifade ettiği için gerek nikâh, ve gerek sair cihetle olsun küfüv ıtlak olunabilen her mânâsiyle Allah Teâlâ'dan nefy edilmiştir. Bâzıları lem yelid ve lem yûled münasebetiyle, أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ (*"O'na veled nasıl tasavvur edilir? ki bir eşi bulunmak mümkin değil."* En'âm-6/101) mazmunu üzere nikâhta küfüv mânâsına olmasını da tevâlüdü nefy için kâfî değildir. Bundan da mutlak küfvün nefyine intikale lûzum vardır. Siyak-ı nefide, nekire de bunu icab eder. Yani Allah Teâlâ'nın hiç bir vech ile küfvü yoktur. Çünkü küfvü bulunan her hangi bir şey, bir iş yapmak için ya küfviyle birrıza ictimaa veya küfvünün muvafakatini, adem-i müdahalesii istihsale ve hilâfı takdirinde onun vücudunu izaleye muhtacdır. Hâlbuki küfüv, tam denk olduğu için hiç biri diğerine galebe edemiyeceği cihetle ikisi de taâruz ve tesâkut eder aciz kalır, bir çöp bile kılımdatamazlar. Bir noktayı tahrik için müsavî iki kuvet mütekabilen tatbîk edildiği zaman müsbet menfî yekdiğerinin te'sirini ibtal ettiği için hareket mümkün olmaz. 1 — 1 = müsavî sıfr olur. Zatında böyle bir ihtiyac ve aciz mümkün olanların ise, hiç biri ilâh olamaz. Buna, burhan-ı temanü' denilir ki, Sûre-i Enbiya'da, لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا (*"Yerde gökte Allah'tan başka ilahlar olsa idi ikiside fasit olmuş gitmişti."* Enbiyâ-21/22) âyetiyle ve Sûre-i İsra'da, قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا (*"De ki: Allah ile beraber dedikleri gibi ilahlar olsa idi o takdirde onlar o arşın sahibine elbet bir yol ararlardı."* İsrâ-17/42) ilâh, hakîkî, samed, ancak böyle kendi'sinde hiç bir vech ile acz-ü ihtiyac mümkün ve mütasavver olmayan ve kendinden maadasını dilediği zaman kahr-ü ifna edivermeğe kadir bulunan galib ve kahhar olan ehaddir ki, O Allah'dır. Hüsn-ü aksa, cemal-i a'lâda mukabilinde hiç bir misil ve misali bulunmayan ve asla infi'al ve tagayyürü zeval ve fenayı kabil olmayan ve hüsn-ü cemalin lâzımı olan sevmek sevilmek için de kendi kendine kâfî bulunan ve tecellî-i tammına yine kendisinden başkasının tehammülü olmayan o hüsn-ü faaldir ki, onun teceliyatına meb'de ve müntehâ mümkün değildir. Kendini hicabsız olarak gösteriverdiği, tecellî-i tamm ile tecelli ediverdiği lâhzade her gözü erebilen mâsivayı kendinde müstehlek edip eritiverir. Onun için رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ (*"Ya rab! Göster bana bakayım sana."* A'râf-7/143) diyen Hazret-i Musa'ya, «len teranî» buyurmuş, sonra da, فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ

İstihsal: Hasıl etmek, husule getirmek, elde etmek, üretmek.**Hilâf:** Ters, karşı, zıd, karşı koymak, muhalefet etmek. **Taâruz:** Bir şey veya bir kimse üzerine şiddetle saldırma. **Tesâkut:** Birbiri ardınca düşmek, birbirini düşürmek, düşüşmek. **ecazet:** Sözün veciz oluşu. **İfna:** Mahvetmek, tüketmek, kıymetini kaybetmek, çok zarar etmek, yok etmek. **İnfi'al:** Gücenme, darılma, can sıkılma. **Meb'de:** Baş taraf, başlangıç.

جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا (*"Rabbı dağa tecelli buyurunca onu un ufra ediverdi, Musâ da baygın düştü."* A'râf-7/143) buyurmuştur. Ne süflî, ne himmetsiz, ne betbahtır o kimseler ki, binlerce misil ve misali bulunan, mahdud bir resim ve tasvirin çerçevesi içine sığan, ve gönül denilen sırr-ı meknundan haberi bile olmayan bîçarelere, putlara gönül verip meclûb ve mağlûb olup da perestiş eder, Ebu Leheb gibi tebab olur giderler.

Hulâsa, bu Sûre-i Celile başta mahza inşa ifade eden bir emir tahtinde, ikisi mucibe üçü sâlibe olarak bir mevzua râci' beş kaziyyeden ibaret dört âyet içinde gayet sade fakat derin ve muhît bir vecazet ve belâgatle meârif-i İlâhiyye ve Akaid-i İslâmiyye tafsilâtının bütün esasını ihtiva etmektedir. Ve onun için bâlâda zikr olunduğu üzere hakkında varid olan ahbar ve âsâr varid olmuştur. Evvelâ «kül» emrinin âmiri, bâtında sâbit bizâtihi müteayyin, künh-i zatı başkası için hakkiyle idrakı gayr-ı kabil, azîmüşşan bir hüvviyyet-i gaybiyye olduğunu bir gaib zamiri ile iş'ar ederek ülûhiyyet sıfatı ve ism-i celâli ile zâhire tecelli eden Allah Teâlâ'nın ehadiyyeti bir kazıyye-i evveliyye ile bildirilmiş, saniyen, mânâsı vücub-ı vücud, gınâ-ı tam, kemal-i cûd ile bütün halk için mebde-i vücud, gaye-i maksud, merci-i küll, yegâne Rabb demek olan samediyyet ile ilâhiyyet'in mânâsı tefhim edilmiş, salisen, kâffe-i mevcudatı yokken Yaratan, hepsine birer hilkat verip mahz-ı keremiyle varlık hil'atı giydiren, celâl ve cemâl eseri yağdırarak hepsine ilâh olan O Ahad Allahü's-Samed'den bâtında zâhirde hiç bir şeyin ne ilmin, ne mâlûmun, ne iradenin, ne muradın, ne fiilin ne mef'ulün, ne mânânın ne suretin, ne ruhun, ne cismin ne âfâkın ne enfüsün tevellüd tarikiyle çıkmadığı, yâni ilmi birbirinden doğan fikir ve taakkul hareketleri kabîlinden olmadığı gibi irade ve fiili ve masnuatı da kendisinde bir ihtiyac bir tahavvül ve infisal ve kendisine bir müşabehet ve mücaneset iktiza edecek vech ile zuhura gelmediği ve binaenaleyh O'nun baba, ana olmaktan, veledi bulunmaktan, neticesi alınacak bir mukaddime vaz'iyyetine düşmekten münezzeh olduğu, mahlûk için akamete mâni' bir şeref ve meziyyet olan âlidlik sıfatının o her dilediğini, كُنْ emriyle yapan ve tecezzî ve noksandan münezzeh olan Ahad, Samed için kemâline münafî, tenzîhi vâcib bir eksiklik olacağı, çünkü O'nun başkasından tevellüd etmiş olmayıp lizâtihî kadîm değişmez. Vâcibü'l-vücud olduğu ve binaenaleyh veled olmaktan da, veledi bulunmaktan da münezzeh ve

---

Müntehâ: Son, en son derece. **Müstehlek:** İstihlâk edilmiş, yiyip içilerek bitirilmiş. **Meknun:** Örtülü, gizli, saklı. **Mahza:** Ancak, yanlız, tek. **Masnuat:** Sanatkârâne yapılan şeyler, yapılanlar. **İnfisal:** Olduğu yerden ayrılma. Yeni bir fasıla geçme, yerini bırakıp gitme. **Müşabehet:** Benzeme, benzeyiş. **Tenzîhi:** Cenabı Allah'ı her çeşit kusur, noksan, şerik gibi hallerden uzak bilip söylemek.

onun için vâlid veya mevlûd olanların ilâh olması muhal bulunduğu, velhasıl O'nun ne fevkinde, ne tahtinde bir ilâh mümkün olmadığı gibi, O'nunla beraber, O'na müsavî hiç bir denk bir ehad bulunmak veya doğurulmak veya yaratılmak imkânı da olmadığı, O'nun Zatı ve sıfatı şirket vukuuna mâni' yâni lizâtihî hakkın mukabili, lizâtihi bâtıl ve mümteni' olduğu ve onun için Ulûhiyyette şirk iddiaları hep bâtıl olduğu gibi tevhid namına tevlid ile teslis iddiaları da bâtıl bulunduğu üç cümle ile anlatılmış ve bu üçünün birbirine merbut olarak mecmuunun birden ifadesi matlûb olduğu anlatılmak üzere son iki cümle vav ile atf edilmiş, maamafih en sonraki hepsinin de beyan ve takririne kâfi olduğu için atf ile beraber müstekillen bir âyet olarak getirilmiştir. Bunun bâriz olan ince nüktelerinden birisi de, biri evvelinde müsbet, biri de âhirinde menfî olarak ahad lâfzının iki def'a zikr edilmesi, iki âyete fasıla yapılmasıdır ki, bununla ahad lâfzının Arabca'da iki suret-i isti'malinin ikisine de tenbih olunmuştur. Zira bâlâda Râgıb'dan naklen beyan olunmuştu ki, ahadın isbattaki mânâsiyle nefiydeki mânâsı aynî değildir. Birinde tahsîs, birinde ta'mim vardır. Onun için iki fasılada zikri tekrardan ibaret olmamış, beliğ olmuştur.

Bunun hasılı şöyle demek olur: Allah Teâlâ, ikileşmesi veya yok olması veya değişmesi imkân ve ihtimali olmayan hep birdir, ne fevkinde, ne tahtinde ne beraberinde ona ikinci olacak bir hep bir daha yoktur. Hem sâde hep bir olarak değil, gerek münferiden gerek müctemian, gerek az gerek çok her hangi bir vech ile O'na müsavî veya muâdil, müşâbih veya muarız hiç bir küfüv de yoktur. O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur, olması mümkün değildir. Yani Allah'ın ahadiyyetini tanımak, O'ndan şerik ve nazîri büsbütün nefy etmek için ondan başka bir ilâh yoktur demek kâfî değildir. «O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur» diye maadayi nefy-i küllî ile nefy etmek icab eder. Çünkü «O'ndan başka bir ilâh yoktur» denildiği zaman, «başka bir tek ilâh yok fakat bir çok ilâh vardır» mânâsı da kasd olunabilir. Salibe-i Külliye ile nefy ediliş olmaz. Sâlibe-i şahsiyye veya cüziyye melhuz olabilir. Onun için Kelime-i Tevhid, لا اله الا الله diye nefyi cins için olan «lâ» iledir. «leyse»'ye müşabih olan «lâ» ile değildir. وما من اله الا اله واحد (*"Halbuki bir tek ilah'dan başka ilâh yok."* Mâide-5/73) âyetinde «ma» ile ifade olunurken de nefide istiğrak için «min» getirilmiştir. انما الله اله واحد (*"Allah ancak bir tek ilahdır."* Nisâ-4/171) gibi «innemâ» da böyledir. İşte ahadın bir isbatta, bir de nefiyde olarak iki def'a zikrinde bu mühim nükte ile

---

Tevlid: Çocuğu doğarken almak, doğurmak, doğurtmak. **Merbut:** Bağlı, rabtedilmiş. **Mensub:** Ekli, ulaşılmış, bitişmiş bitişik. **Ta'mim:** Umumileştirme, herkese bildirme. **Sâlibe:** Bir şeyin vücudunu veya vukuunu inkar eden, kapıp götüren, zorla alan.

ahadiyyet-i İlâhiyye'yi beyan ve takrir vardır. Allah, öyle bir Ahad, Sameddir ki, O'na her hangi bir temâyüz veya tesavî ile deng olacak ne bir vahdet, ne de bir kesret mümkün değildir, O'nun ne birincisi ne ikincisi, ne üçüncüsü ilh... olacak hiç birilâh, öyle vücudu vâcib hiç bir mevcud yoktur ve olamaz. O'ndan ötesi ve O'nun dengi olmadığı gibi O'ndan beri de bütün mevcudat ve mümkinat hepsi toplansa O'na karşı hiçtir. Hepsi kendi zatlarında hâlik ve ma'dumdur, hepsi vücud ve bekada hep O'na muhtacdır, kendisine aslâ adem ârız olmayan zat-ı hakk O, hakîkat-ı vücud ancak O'nundur, maadası kendilerinden ve kendileri için mevcud değildirler. Onlar birbirlerine küfv olabilirler, birbirleriyle birleşir, birbirlerinden ayrılır, ictima, iftirak eder. Birbirlerinden doğar, birbirleriyle niza' eder, birbirlerine zıdd-ü şerr olabilirler, fakat hiç birisi kendiliklerinden değil, hepsi Allah'ın vergisi, müsaadesi iledir. Bütün onlar arasındaki niza' ve şıkakı kesecek, ihtilâfları kaldıracak, iyiyi kötüyü seçip, şerri defi', hayrı teksir, zülmü ibtal, hakkı ızhar eyleyecek olan hep O'nun inâyet ve hükmüdür. Bütün semavat ve arzıyla âlem, dünya ve âhiret O'nun Adahiyyetine müstenid, Samediyyetiyle kaim, hükmüne, fermanına mahkûmdurlar.

Bundan dolayıdır ki, tâ başta Enes'ten ve Übeyd'en rivayet olunduğu üzere bütün semavat ve arzın, bu Sûre üzerine müesses olduğu zikr edilmiştir. Keşşaf tefsirinde, bu Sûrenin bütün Kur'ân'a muadil olduğuna dair bir rivayete işaret olarak şöyle demiştir: «Bu Sûre, metninin kısalığı ve tarafeyninin tekarubiyle beraber niçin Bütün Kur'ân'a muadil olmuştur? dersen! derim ki: Bir yükseğin yüksekliği niçin ise, onun içindir. Bu başka değil, ancak Allah Tealânın sıfatı ve adl-ü tevhidi üzere dürüldüğü içindir. Bunun fazlını i'tiraf edip de Resulullah'ın kavlini tasdîk eden kimse için delil olarak Tevhid ilminin Allah'a olan nisbet-i şerefi kâfidir. Nasıl olmaz ki, ilim, ma'lûma tabi'dir. Onun şerefiyle şerif, düşgünlüğiyle düşgün olur. Bu ilmin mâlûmu ise, Allah ve sıfâtı ve onun hakkında câiz olup olmıyanlardır. O halde O'nun rütbesinin şerefini ve makamının celâletini ve her ilmin üzerinde hakimiyyet ve istîlâsını ve hiç birinin yetişemediği öğdüle erişmesini ne zann edersin? Her kim, onu istıhfaf ve istihkar ederse mâlûmuna ilminin za'fından, O'na tâzîminin azlığından, saygısının yokluğundan, âkıbetine nazardan uzak olmasındandır.»

Bundan anlaşıldığına göre, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ تَعْدِلُ الْقُرْاٰنَ كُلَّه *"Bütün Kur'ân'a muadil olur»* (Tirmizi:Sevabü'l-Kur'an-10) diye bir hadîs-i Nebevî rivayet edilmiş de-

---

Tesavi: Birbirine müsavi olmak, iki taraf da aynı bir derecede bulunmak. **İftirak:** Perişan olmak,a yrılmak, dağılmak. **Niza:** Çekişmek. **Şıkak:** Ayak yarığı, ot, muhalefet etmek, karşı gelmek. **Tekarub:** Birbirine yaklaşma, birbirine yakın gelme.

mektir. «Kenzü'l-ummâl»'da mezkûr olduğu üzere bunu, İbnu'l-Enbârî, «Mesahif»'te Hazret-i Enes'ten şöyle tahric eylemiştir: مَا يَمْنَعُ اَحَدَكُمْ اَنْ يَقْرَاَ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ كُلَّ لَيْلَةٍ فَاِنَّهَا تَعْدِلُ الْقُرْاٰنَ كُلَّهُ «Ne men' eder herbirinizi her gece قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ okumaktan? Çünkü O, bütün Kur'ân'a muadil olur.» Âlûsî'nin zikr ettiği üzere, «Müsned»'de İbn Lehîa tarikiyle Ebî Said'den bir rivayette de Nısfına veya sülüsüne diye şekk ile varid olmuştur. Merfu' ve mevkuf ekser rivayetlerde ise, sülüsüne diye ta'yin edilmiştir. Ezcümle şu hadisler: «Âciz olur mu, biriniz, bir gecede Kur'ân'ın sülüsünü okumaktan?» buyurdu. Bu, onlara zor geldi. Buyurdu ki: قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ okur o, Kur'ân'ın sülüsüne muadil olur.» (Ahmed Müsned'de, Buhârî, Senî ve Ebu Nuaym «Hılye»'de ve Taberânî, İbn Mes'ud'dan). (Beyhakî «Şuab»'da Ebu Eyyub'dan). (Hatîb Ebu Hüreyre'den).

«Âciz olur mu her biriniz her gece Kur'ân'ın sülüsünü okumaktan?» buyurdu. «Evet» dediler, biz, ondan daha âciz ve daha zayıfız» Buyurdu ki: «Allah Azze ve Cell Kur'ân'ı"üç cüze ayırdı, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ 'ı Kur'ân'ın cüzlerinden bir cüz' kıldı» (Ahmed, Müslim, Ebud-Derda'dan).

Resulullah sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: *«Nefsim yedinde olan Allah'a kasem ederim o, yâni* قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *Kurân'ın sülüsüne muadil olur.»* (Buhârî ve İbn Hıbban, Ebu Said'den).

Resululah sallallahü aleyhi vesellem, buyurdu ki: *«Toplanın, size Kur'ân'ın Sülüsünü okuyacağım.»* derken toplanan toplandı. Sonra Nebiyyullah sallallahü aleyhi vesellem çıktı, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ 'ı okudu. Sonra girdi, bâzımız bâzımıza dedi ki: «Sanırım O'na, semadan bir haber geldi. Girmesine sebeb o, oldu. Sonra Nebiyyullah sallallâhü aleyhi vesellem çıktı da: *«Ben, dedi, size Kur'ân'ın sülüsünü okuyacağım demiştim. İşte o, Kur'ân'ın sülüsüne muadil olur»* (Müslim, Ebu Hüreyre'den).

«Herkim, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اللّٰهُ الصَّمَدُ okursa Kur'ân'ın sülüsünü okumuştur.» (Taberânî, İbn Ömer'den). «Herkim, bir kerre قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ okursa, Kur'ân'ın sülüsünü okumuş gibidir. İki kerre okursa, Kur'ân'ın sülüsânını okumuş gibidir. Üç kerre okursa bütün Kur'ân'ı okumuş gibidir. (Râfiî, Hazret-i Ali'den). Daha bunlar gibi bir hayli rivayetler vardır.

Şu halde bunun vechi nedir? Bu hususta Müfessirîn ve Ulemanın iki kavli vardır. 1) Bir kısmı: «Murad, sevabı i'tibariyle değil, mânâsı i'tibariyle üçte birine muâdil olmasıdır» demişler ve buna Müslim hadîsinde üç cüz'e taksim kaydiyle istidlâl eylemişlerdir. Ancak üç cüz'e taksimin suretinde bir kaç vecih söylemişlerdir ki başlıcaları şunlardır:

1) Kur'ân'ın meanîsi üç ilme râci' olur: İlm-i Tavhid, ilm-i teşri', ilm-i teh-

zib-i ahlak. Bu sûre ise, son iki kısmın esası olan tavhid-i eblâğ vech ile mübeyyindir.

2) Denilmiştir ki: Kur'ân, bir bakıma akaid, ahkâm kısas bu üçünü müştemildir. Bu Sûre ise, hep akaide müte'allıktır.

3) Gazâlî, «Cevahir»'de demiştir ki: «Kur'ân'daki ulûmun anahatları üç nevi' ilimdir: Mebdee ilim, meâde ilim, bu ikisi arasındaki Sırat-ı mustakîme ilim, mebdee aid demek olan bu Sûre, onun sülüsüne muadil demek olur.» Fakat bizce bunda nazar vardır. Zira Allah sade meb'deden ibaret değil, «evvel ve âhir» dir. Hem meb'de hem mead وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ 'dur. Sırat-ı müstakîm de, doğrudan doğru ona götüren yol olduğundan samediyyetin gaye-i maksud olması mânâsında merciiyyet ile beraber ona da işaret vardır. O halde bu taksime göre bu Sûre, hepsine muadil demek olur.

4) Bir de denilmiştir ki: Kur'ân'daki metalibin en büyükleri kendileriyle iman ve İslâm'ın husule geleceği üç asıldır ki, bunlar, Allah'a mârifet, Peygamber'in sıdkını i'tiraf, âhiret'te Allah'ın huzurunda kıyame i'tikaddır. Bu Sûre, bu i'tibar ile onun sülüsüdür. Daha bunlardan başka vecihler de söylenmiştir ve denilmiştir ki, her hangisi olursa olsun sülüs rivayetiyle küllüne muadil olmak rivayeti arasında tenâfî de yoktur. Çünkü Tevhid bunların hepsinin aslı ve maadası onun vesâilidir. 2) Diğer bir kısım Ulema da murad, sevab i'tibariyle sülüsüne muadil olduğuna kail olmuşlardır. Hadîslerin zâhiri bu olduğunu söylemişlerdir. Buna i'tiraz olunarak denilmiştir ki: Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem: «Her kim, Kur'ân okursa her harfına on hasene vardır.» buyurmuş olduğundan tamamiyle Kur'ân okumanın sevabı, bu sûrenin sevabına nisbetle kat kat fazla olacağı aşikârdır.

Buna da, şöyle cevab verilmiştir: Kur'ân okuyan için iki türlü sevab vardır. Birisi, her harfine göre verilen tafsîlî sevab, birisi de, hatim sebebiyle cümlesine birden verilen icmalî sevabdır. قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ okumanın sevabı, Kur'ân'ın hatim sevabının sülüsüne muâdil demektir. Yoksa tafsîline değil. Bunun misali, nitekim bir kimse birine bir ev yaptırmak için ücret olarak yevmiyye mu'ayyen bir mikdar meblâğ kararlaştırır. Binâyı bitirdiği zaman da yevmiyye ücretinden başka bir de bahşiş verir. Buhârî şerhi «Kirmanî»'de der ki: «Bütün Kur'ân'ın sülüsünü okumak, sade bu Sûreyi okumaktan elbette daha meşakkatlidir. O halde onun hükmü, onun hükmüne nasıl müsavî olur? denilirse, sülüsün kıraatı

Tehzib: İslah etme. Temizleme. **Mebde:** Baş taraf. Başlangıç, başlama. **Nazar:** Göz atmak, mülahaza, düşünmek. **Metalib:** İstekler, arzular, taleb edilen şeyler. **Tenâfî:** Birbirine zıt ve muhalif olma. **Vesâil:** Vesileler, sebeple.

sevabı, on katiyledir. Berikinin sevabı ise, onun bir katıdır. Teşbih aslındadır, ziyadesinde değildir. Dokuzu ziyade meşakkat mukabilindedir.» Şihab-ı Hafacî, buna ilişerek demiştir ki: «Kelâmullah'ın meanîsine nazar, âyâtını tedebbür eyleyen için olan sevab başka, anlamayarak okuyan için olan sevab başkadır. Murad, herkim, bunu edâsının hukukuna riayet ederek ve ince mânâlarını anlayarak okursa, böyle teemmel ve tedebbür ile okuması, Kur'ân'ın mânâlarına bakmadan sülüsünü okumağa muâdil yahud mârifetullah'a ve tevhide taalluk etmeyen sülüsünü okumağa muadildir, demek olmalıdır. Zira eşref-i meanî, eşref-i elfazdan bâzısına zamm olununca, o cins elfazdan bir çoğuna muâdil olmakta garabet yoktur. Meselâ, en nefis cevahirle murassa' on miskal vezninde bir altın levha, bin miskal ve daha ziyade altına müsavî olabilir.»

Âlûsî de, der ki: «Allah Teâlâ'nın mahz-ı keremiyle çok bir meşakkat olmayan bâzı ibadetler yine o cinsten kat kat meşakkatlı olanların sevabından daha çok bir sevab tahsîs buyurmuş olmasına mâni' yoktur. Nitekim bâzı zamanlarda, bâzı mekânlarda bir ibadete dierlerinden fazla sevab tahsîs edilmiş ve hattâ ayni ibadet bâzısında vâcib ve ba'zısında haram kılınmıştır ki, bunun hepsinde ancak Allah'ın kendi bildiği hikmetler vardır. Bu da, onlardan farklı değildir. Binaenaleyh her ne suretle olursa olsun bu Sûreyi okuyana aynî Kur'ân'ın bu Sûreyi müştemil olmayan bir sülüsünü aynî suretle okuyanın sevabı kadar bir sevabın mahz-ı fadl olarak tahsîs buyurulmuş olması, istib'ad olunmayıp hikmeti tahsîs, ilm-i İlâhîye tefvîz olunmak gerektir. İbn Abdilber de: «Bu mes'elede sükût, kelâmdan efdal ve eslem» olduğunu söylemiştir.» Filvaki en sâlim olanda budur. Bununla beraber Keşşaf'ın ihtarı da mühimdir.

Bütün bunlardan sonra fikr-i acizâneme sânih olan da şudur: Tâ Sûre-i Fatiha'da Besmelenin başında beyan ettiğimiz vech ile ilm-i Kur'ân'ın mevzuu, ulûhiyyet-i haysiyyetiyle Allah Teâlâ'dır, yâni Allah Teâlâ ile mahlûkatı ve bâhusus zevilukul ve bilhassa insanlar beyninde bir taraftan ulûhiyyet ve bir taraftan ubudiyyet demek olan, nisbet-i İlâhiyye ve Rabbaniyye i'tibariyle Allah Teâlâ'dır. Fatiha, başında bunu mübeyyin olduğu gibi bu Sûre de Allah Teâlâ'nın kendi bir târifi olmak i'tibariylel bütün ilmi Kur'ân'ın kaim olduğu müsnedi ileyhi mübeyyindir. Bu haysiyyetle bu Sûre, Fatiha gibi bütün Kur'ân'ın bir hulâsası ve binaenaleyh muadili demektir. Sonra Kur'ân'ın mecmuu Fatiha'sı, ortası, hatimesi olmak üzere üç kısım demektir ki, bu mülahaza

---

Tedebbür: Bir şeyin sonunu düşünmek, tefekkür etmek, müdebbir olmak,tedbirli olmak, arkasını dönmek. **Tefviz:** Birisine bırakmak, işini Allah'a (cc) havâle etme, sipariş ve ihâle. **Eslem:** Daha sağlam, en selametli, en salim. **Zevilukul:** Akıl Isahipleri, aklı olanlar.

Gazali'nin nokta-i nazarına müşabihtir.Fatiha mâlûm ki, ümmü'l-kitab olan elhamddir. Hatime de İhlâs ile muavvizeteyn'dir. قَسَّمْتُ الصَّلٰوةَ بَيْنِى وَبَيْنَ عَبْدِى Hadîs-i Kudsî'sinin delâleti üzere Fatiha'nın yedi âyeti Allah ile kulu beyninde olarak iki kısma öyle bir taksim ile taksim buyurulmuştu ki, bundan, üç kısım husule gelmiş oluyordu. Birinci kısım, üç âyet ile yalnız Allah'a aid, ikinci kısım bir âyet إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ bir ucu Allah'a, bir ucu kullara aid, üçüncü kısım üç âyet sade kullara aid. Hatime'de de üç Sûrenin birinci olan قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ yalnız Allah'a aid, قُلْ أَعُوذُ 'lerle ona taavvüz ise, kullara aid olduğunda bir bakıma İhlâs, Elhamdin ve binaenaleyh bütün Kur'ân'ın nısfına, bir bakıma da üçte birine mu'adil demek olur. Şu hâlde bunların mânâlarındaki incelikleri ve münasebetleri duyabildiği kadar duyarak okuyanlar, o nisbette tafsîlen muâdil sevablara nâil olacağı gibi, mânâsını anlamaksızın icmâlen iman ile okuyanlar da, o nisbette icmâlen muâdil sevablarına nail olurlar. Nazım, hadd-i zatında mânâya dâll olduğu, hurufa göre sevab da nazmın tilâvetine aid bulunduğu için mevud olan sevabdan elbette halî olmaz. مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا (*"Kim bir hasene ile gelirse ona on misli verilir."* En'âm-6/160) va'diyle bir harfe on sevab veren Allah'ın, bir ihlâsa da diğerlerinin tamamına veya nısfına veya sülüsüne muâdil sevab vermesine mâni' bulunmadığı gibi böyle tahsîsat-ı İlâhiyye de يَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ (*"Allah ne isterse yapar."* İbrahim-14/27) إِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ (*"Allah ne isterse hükmeder."* Maide-5/1) hükümlerinden başka sebeb de aranmaz. İhlâsa mukarin olarak mânâyi anlamağa ve sonra mucebince amel etmeğe çalışmak da, ayrıca birer hasene olduklarından dolayı şübhe yok ki, onların sevabı da manzam olunca ecir, daha yükselir. Ve işte tefsir ve meâl ile mânâyı ve ahkâmı anlamağa ve anlatmağa çalışmadan da matlûb budur ve bu Sûrenin fezailine dair daha bir çok hadîslerde mervidir, içlerinde kavî olanlar da zayıf olanlar da vardır. Bâzıları bunun Kur'ân'daki Sûrelerin efdalı olduğunu da söylemiş ise de, Fatiha'nın her namazda okunması vâcib olduğu لَا صَلٰوةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ (*"Fatihasız namaz, namaz olmaz."* İbn Mâce:İkamet-11) buyrulduğu halde bunun öyle olmaması, ona mânidir denilmese bile muvafık da değildir.

Âlûsî der ki: «Bunun hakkında varid olan ehadîs-i sahîha fadlına kâfîdir. Hattâ Kur'ân'daki Sûrelerin efdalı bile denilmiştir. Buna, «Müsned-i Dârimî»'de, Ebu Mugîre'den, Safvan-i Külâ-î'den rivayet olunan şu hadîs ile istidlâl edenler de olmuştur. Şöyle ki: Bir adam: «Ya Resulallah, «Kur'ân'da hangi Sûre a'zamdır?» dedi. قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ buyurdu. Yine «Müsned»'de Muâz ibn Rifaa ve

---

Müşabih: Benzeyen, benzer. **Taavvûz:** Allah'a (cc) sığınarak Euzübillah demek, yani Allah'a sığındığını ifâde etmek.

Üseyd ibn Abdirrahman tarikleriyle, ukbe ibn âmir'den, demiştir ki: Resulullah sallallahü aleyhi vesellem, bana: ***«Tevrat'ta ve İncil'de ve Zebur'da ve Kur'ân-ı azîmde bulunan Sûrelerin hayırlısı üç Sûreyi öğreteyim mi sana?»*** buyurdu. ***«Evet,»*** dedim. Bunun üzerine bana قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ، قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ve قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ *'i okuttu. Sora da buyurdu ki: «Ya ukbe, sen, bunları ve Tebbet'i bir gece unutma hepsini oku.»* (Ahmed b. Hanbel: 4/147) Tirmizî de, bu hadîsin bir kısmını rivayet etmiş ve Hasen demiştir. Maamafih bu, Kur'ân'daki Sûrelerin mutlâka efdalı olduğuna delâlet etmez. Belki efdal olanlardan olduğuna delâlet eyler. Kur'ân Sûrelerinden birini, diğerinden efdal demeyi tecviz etmeyen, yâni aralarında fazilet farkını inkâr edenler olmuşsa da İbn Hassad, demiştir ki: «Bu babda varid olan nususun kesreti ile beraber fadılda ihtilâfı inkâr edene taaccüb olunur. Tafdîle kail olanlar da vechini beyanda muhteliftirler. Bâzısı demiştir ki: Fadıl, nefsin intikalâtı ve evsaf-ı ulâyı tedebbür ve haşyeti i'tibariyle sevabın büyüklüğüne ve tazaufüne raci'dir. Diğer taraftan da denilmiştir ki: Hayır zati lâfza raci'dir. Çünkü Sûre-i İhlâs'ın tezammun ettiği meselâ, vahdaniyyet ve sıfat-ı İlâhiyye'ye delâlet, meselâ, Tebbet'te mevcud değildir. Binaenaleyh tafdil ancak meani-i acîbe ve kesreti iledir. Halîmî de, Beyhakî'den şöyle nakl etmiştir: Âyât ve süver beyninde tafdilin mânâsı, müteaddid şeylere raci'dir. Birisi, onunla amel, diğeriyle amelden evlâ ve nâs için lâzım olmaktır. Bu cihetle emir ve nehî ve va'd-ü vaid âyetleri kısas âyetlerinden daha hayırlıdır, denilir. Çünkü kıssalarla ancak emr-ü nehyin, inzar ve tebşirin tekidi matlûbdur, nâs bunlardan müstağnî olmaz, kısastan bâzân müstağnî olabilirler. Onun için usul kabîlinden olan ve nâsa daha lâzım ve daha fâideli bulunanlar, onlar hakkında tebeî olanlardan daha hayırlı olur. İkincisi: Allah teâlanın esmâsını ta'dad ve sıfâtını beyan ve azamet ve celâline delâlet eyleyen âyetlere bunları müştemil olmayan âyetlere nazaran kadri daha âlî, şanı daha yüksek mânâsına efdal denilir. Üçüncüsü: Bir Sûre, bir Sûreye, bir âye, bir âyete nazaran daha hayırlı denilmek şu mânâ ile olur ki, bunu okuyan kimse, okumakla uhrevî olan ilerideki sevabdan maada peşin bir fâide ve tilâvetiyle husule gelivirecek bir ibadet iktisab edivermiş olur. Meselâ, Âyete'l-Kürsî, İhlâs, muavvizeteyn gibi ki, bunlarda Allah Teâlâ'yı yüksek sıfatlariyle zikir bulunduğundan bu zikrin fadlına ve bereketine i'tikad ve itmi'nan ile bunları okuyan kimse kıraatiyle derhal korkulan bir şeyden ihtiraz ve Alah'a i'tisam fâidesini hemen iktisab etmiş ve tilâvetiyle Allah'a bir ibadet yapmış olur. Hüküm âyetlerine gelince, bunların nefs-i tilâvetiyle hüküm ikame edilmiş olmaz, ancak ona ilim vaki' olur. Bir de şu mânâ ile bir Sûre, bir Sûreden efdal denilir ki, Allah Teâlâ onun kıraatını

diğerlerininkinin kat kat kıraatı gibi kılmış ve ona diğerlerine vermediği sevabı vermiştir. Her ne kadar onun, bu dereceye bâliğ olmasına sebeb olan mânâ bize zâhir olmasa bile ki, bunun nazîri ezmine ve emkinenin tafdilinde söylenildiği gibi teabbüdî olan tansisat-ı İlâhiyye'dir. Hasılı, bu vecihlerin her hangi birisi i'tibariyle tafdil hepsinin Kelâmullah olması i'tibariyle müsavî ve ona nisbette müttehid olmalarına münafî olmaz.» Hepsi de, كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ... (*"İkizli ahenkli bir kitap ondan rablarına saygısı olanların derileri ürperir, sonra derileride, kalbleri de Allahın zikrine yumuşar."* Zümer-39/23)'dır.

Korunacak insanlara hidayet olmak üzere inzal buyurulmuş olan Kitabullah'ın, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ Fâtihasiyle i'lân-ı Tevhid ve ifa-i Risalete başlamış olan Resulullah'ın nihayet va'd-i sıdk üzere ata-i Kevser ve feth-u zaferle tesbih ve hamd ederek Rabbinin lika-i mağfiretine eren şan-ı Muhammedî'si ile hüsn-ü akibeti ve ona buğz edenlerin, zıddına gidenlerin Ebu Leheb ve karısı gibi nara giden akibet-i elîmesiyle hüsranı anlatıldıktan sonra, bütün şirk şâibeleri kesilmek ve Nasârânın Hazret-i İsa hakkında düştükleri yanlışlığa düşülmemek lüzumu, ve hepsinden gaye-i maksad mârifetullah olduğu ve şerik ve nazîrden ve zıdd-ü rakîbden münezzeh olmak, ancak Allah'a mahsus ve bütün mâsiva O'na muhtaç. Evvel ve âhir O'nun ehadiyyetinde fânî ve müstehlek ve ancak O'nun samediyyetiyle kaim bulunduğu hâtime olarak hakka'l-yakîn tesbit edilmek üzere bu Sûre-i Celile'de sırr-ı Tevhid her şâibeden ârî, her şübheden azade halis bir ikan ile tâlim ve telkin olunarak Allah Teâlâ'nın doğurmaz, doğrulmaz ve hiç bir vech ile küfvü bulunmaz ahadiyyet ve samediyyet ile tanınması lüzumu bildirilmiştir. O halde Peygamber dahi dahil olmak üzere bütün âlemîn ve bihassa zevilukul için mahlûkatın meratibinde yekdiğerine karşı olan şerlerden onun samediyyetine sığınmaktan başka bir selâmet çaresi olmayacağı aşikâr olmakla Fâtiha'da إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ buyrulduğu gibi hâtimede de o samediyyetin hüküm ve mânâsını bir beyan olmak üzere bu ihlâsın akibinde âfakî veya enfüsî her hangi bir şer karşısında son çare-i selâmet O'na, Esma-ü hüsnâsiyle iltica ederek sığınmaktan ibaret olduğu bervech-i âtî biri âfakî, biri enfüsî iki sığınma Sûresi olan «muavvizeteyn» ile son emr olarak tebliğ ve ferman buyurulmuştur.

FELÂK SÛRESİ

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 5

قُلْ اَعُوذُ emriyle başlıyan bu Felâk Sûresiyle, bundan sonraki Nâs Sûresine «واو» ın kesriyle Muavvizeteyn ve İhlâs ile beraber üçüne Muavvizat denilir ki, sığındırıcı Sûreler demektir. ***«Resûlullah, bir rahatsızlık duyduğu zaman ve her gece yatağına yatacağı sıra bu üç Sûreyi okuyup ellerine üfleyerek mübarek başına ve yüzünden bed' ile aşağı doğru cesedi saadetlerine mesheder ve bunu üç kerre yapardı»*** diye «Sıhah»'ta Hazret-i Aişe'den rivayet olunmuştur. «Muavvizetey»'nin ikisinin de beraber nâzil olduğunda pek söz yoksa da Mekkî mi, Medenî mi oldukları ittifak ile tesbit olunamamış, bazıları Mekkî ve bazıları Medenî demişlerdir. Râzî, Medenî demiş, Keşşaf, Beyzâvî, Ebussuud, muhtelefünfîha demişler. «Bahir»'de: «Hasen, Ata, İkrime, Cabir kavlinde ve Küreybin İbn Abbas'dan rivayetinde de Mekkî'dir, İbn Abbas'dan Ebu Salih ve Katâde ve bir cemaat rivayetinde Medenîdir ve denilmiştir ki, sahihi budur, Ve muavvizeteyn'in sebeb-i nüzulü Yahudî Lebîd ibn A'sam'ın sihri kıssadır, diye kayt eylemiştir. Lebîd'in bu sihri kıssası ise, Medenî'dir. Böyle iken «Nehir»de: «Bu sûre, Mekkî'dir ve Muavvizeteyn'in sebeb-i nüzulü Yahudun sihridir. Onlar ise, «Sıhah»'ta vârid olduğu üzere sihri, Medîne'de yapmışlardı. Binaenaleyh Mekkî olmasına sahih diyene iltifat olunmaz» demiştir. «İtkan»'da Mekkî ve Medenî Sûrelerin tadadı hakkındaki rivâyetler miyanında Ebu Ca'fer-i Nahhas'ın, النَّاسِخُ وَالْمَنْسُوخُ kitabında rical-i sikat isnad-ı ceyyid ile Ebû Amr ibn Alâ'dan, Mücahid'den, İbn Abbas'dan rivâyetinde, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ، قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ،

Bed': Evvel, ibtida, başlangıç, hisse, nasip.

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ Medenî Sûreler miyanında, Beyhakî'nin «Delâilü'n-Nübüvve»'sindeki senediyle İkrime ve Hüseyin ibn Ebi'l-Hasen'den rivâyetinde, الْفَلَقِ ، وَقُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ، وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ Mekkîler miyanında, İbn Dureys'in «Fazail-i Kur'ân»'daki senediyle İbn Abbas'dan rivayetinde de قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ sonra قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ sonra اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ Mekkîler miyanında Ebu Ubeyd'in, «Fazail-i Kur'ân»'ındaki senediyle Ali ibn Ebi Talha'dan rivâyetinde de Mekkîlerde, Ebu Bekir ibn Enbarî'nin senediyle Katâde'den[1] rivâyetinde, de kezalik Mekkîlerde saymış ve Ebu'l-Hasan İbn Hassad'ın, النَّاسِخُ وَالْمَنْسُوخُ kitabında da yirmi surenin bilittifak Medenive on iki surenin muhtelefünfîh ve maadasının bilittifak Mekkî olduğu zikredildikten sonra tafsîli için şu kasîde:

يَا سَائِلِي عَنْ كِتَابِ اللّٰهِ مُجْتَهِدًا   وَعَنْ تَرَتُّبِ مَا يُتْلَى مِنَ السُّوَرِ
وَكَيْفَ جَاءَ بِهَا الْمُخْتَارُ مِنْ مُضَرٍ   صَلَّى الْاِلٰهُ عَلَى الْمُخْتَارِ مِنْ مُضَرِ
وَمَا تَقَدَّمَ مِنْهَا قَبْلَ هِجْرَتِهِ   وَمَا تَاَخَّرَ فِي بَدْوٍ وَفِي حَضَرِ
لِيَعْلَمَ النَّسْخَ وَالتَّخْصِيصَ مُجْتَهِدٌ   يُؤَيِّدُ الْحُكْمَ بِالتَّارِيخِ وَالنَّظَرِ
تَعَارَضَ النَّقْلُ فِي اُمِّ الْكِتَابِ وَقَدْ   تُؤُوِّلَ الْحِجْرُ تَنْبِيهًا لِمُعْتَبِرِ
اُمُّ الْقُرْاٰنِ وَفِي اُمِّ الْقُرَى نَزَلَتْ   مَا كَانَ لِلْخَمْسِ قَبْلَ الْحَمْدِ مِنْ اَثَرِ
وَبَعْدَ هِجْرَةِ خَيْرِ النَّاسِ قَدْ نَزَلَتْ   عِشْرُونَ مِنْ سُوَرِ الْقُرْاٰنِ فِي عَشَرِ
فَاَرْبَعٌ مِنْ طِوَالِ السَّبْعِ اَوَّلُهَا   وَخَامِسُ الْخَمْسِ فِي الْاَنْفَالِ ذِي الْعِبَرِ
وَتَوْبَةُ اللّٰهِ اِنْ عُدَّتْ فَسَادِسَةٌ   وَسُورَةُ النُّورِ وَالْاَحْزَابِ ذِي الذِّكَرِ
وَسُورَةٌ لِنَبِيِّ اللّٰهِ مُحْكَمَةٌ   وَالْفَتْحُ وَالْحُجُرَاتُ الْغُرُّ فِي غُرَرِ
ثُمَّ الْحَدِيدُ وَيَتْلُوهَا مُجَادِلَةٌ   وَالْحَشْرُ ثُمَّ امْتِحَانُ اللّٰهِ لِلْبَشَرِ
وَسُورَةٌ فَضَحَ اللّٰهُ النِّفَاقَ بِهَا   وَسُورَةُ الْجَمْعِ تِذْكَارًا لِمُدَّكِرِ
وَلِلطَّلَاقِ وَلِلتَّحْرِيمِ حُكْمُهُمَا   وَالنَّصْرُ وَالْفَتْحُ تَنْبِيهًا عَلَى الْعُمُرِ
هٰذَا الَّذِي اتَّفَقَتْ فِيهِ الرُّوَاةُ لَهُ   وَقَدْ تَعَارَضَتِ الْاَخْبَارُ فِي اُخَرِ
فَالرَّعْدُ مُخْتَلَفٌ فِيهَا مَتَى نَزَلَتْ   وَاَكْثَرُ النَّاسِ قَالُوا الرَّعْدُ كَالْقَمَرِ
وَمِثْلُهَا سُورَةُ الرَّحْمٰنِ شَاهِدُهَا   مِمَّا تَضَمَّنَ قَوْلَ الْجِنِّ فِي الْخَبَرِ
وَسُورَةٌ لِلْحَوَارِيِّينَ قَدْ عُلِمَتْ   ثُمَّ التَّغَابُنُ وَالتَّطْفِيفُ ذُوا النُّذُرِ
وَلَيْلَةُ الْقَدْرِ قَدْ خُصَّتْ بِمِلَّتِنَا   وَلَمْ يَكُنْ بَعْدَهَا الزِّلْزَالُ فَاعْتَبِرِ

---

[1] Bu, «Bahir»'dekinin hilâfınadır.

وقُلْ هُوَ اللهُ مِنْ أوصَافِ خَالِقِنَا   وَعَوذَتَانِ تَرُدُّ البَأسَ بِالقَدَرِ

وَذَا الذِي اختَلَفَتْ فِيهِ الرُّوَاةُ لَهُ   وَرُبَّمَا استُثْنِيَتْ آيٌ مِنَ السُّوَرِ

وَمَا سِوَى ذَاكَ مَكِّيٌّ تَنَزُّلُهُ   فَلَا تَكُنْ مِنْ خِلَافِ النَّاسِ فِي حَصَرِ

فَلَيسَ كُلُّ خِلَافٍ جَاءَ مُعتَبَرًا   إلَّا خِلَافٌ لَهُ حَظٌّ مِنَ النَّظَرِ

Nazmedilmiş olduğunu ki, bunda, Muavvizetan muhtelefünfih olanlardan sayılmış ve evvelâ bu okunan Sûrelerin nüzul keyfiyyeti ve Hicret'en evvel mi, sonra seferde ve hazarda mı? Mes'eleleri Kur'âniyyetin esasına taallûk etmeyip, ancak hükmü tarih ve nazarla teyid edecek bir Müctehid'in nesih ve tahsîsi bilmesi için alâkadar olacağı bir mesele olduğu anlatılmış, sonra da nâsın hilâfından darlığa düşülmemesi, can sıkılmaması, çünkü her vârid olan hilâfın muteber olmadığı, ancak nazar ve istidlâlden hazzı olan hilâfın nazar-ı itibara alınması tenbih ve tavsiye olunmuş bulunduğunu nakleyledikten sonra Süyutî, nihayet: «Muavvizetan, muhtar olan Medenîdirler. Çünkü bunlar, «Delâil»'de Beyhakî'nin tahric ettiği vech ile «Lebîd İbn A'sam'ın sihri» kıssasında nâzil olmuşlardır» diye Râzî gibi Medenî olmasını ihtiyar eylemiş, Âlûsî de, muhtar demekle iktifa etmeyip, وَهُوَ الصَّحِيحُ diye hükmeylemiştir.

Râzî'nin sebeb-i nüzul olarak nakleylediği rivâyetler şunlardır:

1) Şöyle rivayet olunmuş: Resûlüllalh'a Cibrik Aleyhisselâm geldi: «Sana, dedi, cinden bir ifrit bir keyd yapmak istiyor. Düşeğine vardığında, ... قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ ilââhırissûreteyn.» Bu, ancak Peygamber'den bir haberle bilinebilir. Mekkî'ye de, Medenî'ye de muhtemildir. 2) Gözden sıyanet için okunmak üzere indirildiler denilmiş ve Said ibn Müseyyeb'den şöyle rivâyet olunmuştur: Kureyş «Gelin bir açlık riyazati yapalım da, Muhammed'e göz değdirelim» dediler. Öyle yaptılar, sonra da geldiler: «Ne sağlam bazun, ne kuvvetli sırtın, ne güzel yüzün var?» diye göz değdirmek istediler. Allah Teâlâ da, muavvizeteyni indirdi. Buna göre Mekkî demek olur. 3) Yahudî Lebîd ibn A'sam'ın sihri kıssadır ki, Razî, buna, Cumhur-i müfessirîn kavli demiş ve bunun hakkında Mu'tezile ile bir münakaşadan da bahseylemiştir. Bu kıssa hakkında en makul rivayet şudur:

Neseî, «Kitabü'l-muharebe»'de murted babında «Ehl-i Kitab sahirleri» hakkında Hennad ibn Serî ihbariyle Ebî Muaviye'den, O A'meşten, O, Yezid ibn Hayyan'dan, O, Zeyd ibn Erkam'dan şöyle rivayet eylemiştir: Hazret-i Peygamber sallallâhü aleyhi ve selleme, Yahud'dan bir racül sihir yaptı. O yüzden bir kaç günler müştekî oldu. Derken Cebrail Aleyhisselâm geldi de: «Sana Ya-

---

Keyd: Tuzak, kötülük, hile men'etmek. **Sıyanet:** Koruma veya korunma, himaye veya muhâfaza.

hud'den bir racül sihir yaptı. Senin için filân kuyuda şöyle şöyle bir takım ukdeler akdeyledi [düğümler döğdü]» dedi. Bunun üzerine Resûlüllah sallallahü âleyhi ve Sellem, gönderdi, onu çıkardılar, getirildi. Resûlullah da, كأنما نشط من عقال bir ikalden, yani bir diz bağından çözülmüş gibi kalktı. Sonra da bunu, o Yahudîye ne andı, ne de yüzünü gördü.» Bundan başka Buhârî'de, Müslim'de, İbn Mâce'de Hazret-i Âişe'den Hişam İbn Urve tarikiyle bir kaç rivâyet vardır ki, Mutezile bunları kabul etmek istememiş, lâkin Ehl-i Hadîs sübutunu söylemişler ve bu suretle de Delâil-i Nübüvvet'ten bir mucizenin Ukuunu haber vermişlerdir. Şu kadar ki, bir rivâyetlerde bu kıssa, Muavvizeteynin sebeb-i nüzulü olduğu sarih değildir.

Buhârî'nin işaretine göre olsa olsa Sûre-i Bakara'da Yahud'un sihr iştiğaline dair olan, وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ (*"Tuttular Süleyman mülküne dair şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lakin o şeytanlar küfr ettiler. Nasa sihir talim ediyorlar ve Babilde Harut ve Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı, halbuki o ikisi: biz ancak bir imtihan için gönderildik sakın sihir yapmayın tecviz edip de kafir olma" demedikçe bir kimseye öğretmezlerdi. İşte bunlardan kişi ile zevcesinin arasını ayıracak şeyer öğreniyorlardı. Fakat Allah'ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verebilir değillerdi."* Bakara-2/102) Âyetinin nüzulüne sebeb olduğu söylenebilir. Fakat Süyutî'nin dediği gibi Beyhakî, «Delâil»'de Hazret-i Aişe hadîsinin mâba'di olmak üzere zikreylediği rivâyette verdiği tafsîl ile Muavvizeteyn'in sebeb-i nüzulü bu kıssa olduğunu tahric ve tasrih eylemiştir: İki melek gelip Lebîd İbn A'sa'nın Zervan kuyusunda muşt ve muşata ve erkek hurma talının kapcığı içinde tıb yaptığını haber vermekle, sabahlayın Resûlullah, Ashabı ile beraber kuyuya gitti. Bir adam girip kuyunun kapak taşının altından tal'ının cuffünü çıkardı. İçinde Resûlullah'ın tarağı ve başının darantısı vardı. Bir de mumdan bir timsâl yapılmış ve ona iğneler saplanmış ve onda on bir düğümlü bir de veter (yay kirişi) bulunmuştu. O vakit, Cibril Aleyhisselâm, Muavvizeteyn'i getirdi. «Ya Muhammed, قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ de, bir düğüm çöz, مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ de bir düğüm çöz.» dedi. Nihayet Sûrelerinin ikisini de bitirdi. Düğümlerini hepsini çözdü. İğneleri çıkardıkça bir elem duyuyor ondan sonra da bir rahat buluyordu. «Ya Resûlallâh katletsin!» denildi. «Allah, bana âfiyet verdi ve Allah'ın azâbından O'nun göreceği daha eşeddir» buyurdu.

Mâbad: Sonra, gelecekteki. **Tal:** Tomurcuk, miktar, kadar çiçeklerin üremelerine sebep olan sarı tozları. **Muşt:**Tarak. **Ukde:** Düğüm, bağ. **Veter:** Yayın çilesi, ip ve kiriş.

Bir rivayette de denilmiştir ki: «Sihri yapan Lebîd İbn A'sam ve kızları idi. peygamber sallallâhü aleyhi ve sellem, hastalandı. Bunun üzerine Cibril, muavvizeteyn ile nâzil oldu. Sihrin mevziini ve yapanını ve ne ile yaptığını haber verdi. Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellem de, Hazret-i Ali'yi ve Zübeyr'i ve Ammar'ı gönderdi. Bunlar kuyunun suyunu çektiler, kına suyu gibi olmuştu. Sonra kuyunun kapak taşını kaldırdılar, tarak dişlerini çıkardılar, beraber bir de veter vardı. Ona, on bir düğüm düğümlenmiş ve iğneler saplanmıştı. Onu alıp Peygambere getirdiler. O, onlara Muavvizeteyn'i okumağa başladı. Her âyeti okudukça, bir düğüm çözülüyor ve Aleyhissalâtü Vesselâm, bir hıffet buluyordu. İki Sûrenin tamamında son ukde de çözüldü. Aleyhissalâtü Vesselâm da bir ikalden sıyrılmış gibi kalktı.» Bu iki rivâyetten, «evvelki rivayet daha doğrudur» denilmiş ve işte bu haberlerin sıhhatına kail olan muhaddislerle bir kısım Müfessirîn sebeb-i nüzulün bu olduğunu ve bu suretle bir kuyunun suyunu kına suyu haline getirecek ve başındaki hurma ağacını kurutacak kadar bir tıb ve ilâç ile tesmim etmiş ve Resûlullah'ın beden ve asabında bir rahatsızlığa sebeb olmuş olan en gizli ve şiddetli bir sihri meydana çıkararak ibtal eyleyen ve «Delâil-i Nübüvvetten olan İlâhi bir mucize zâhir olup risalet kuvvet ve ismetinin tecellî etmiş bulunduuno ve böyle gizli bir surette hücum eden sihre karşı galebe eden mucizenin, Hazret-i Musa'ya karşı açıktan meydan okuyan Sehare-i Fir'av'e karşı Asa-ı Musa'nın galebesi mucizesinden daha beliğ ve müessir bulunduğu kanaatiyyle bu Sûrelerin Medenî olması rivayetini tercih ve ihtiyar eylemişlerdir. Ancak şundan gaflet edilmemek lâzım gelir ki, bu rivâyetlerin hepsinin sıhhati kabul edildiği takdirde bile Resûlullâh'a velev bir ân için olsun bir sihir yapılmış olduğuna mutlaka itikadın vucubunu ifade edecek kuvveti hâiz değildirler. Zira esas itibariyle haberi ahad hududunu geçmiş değildirler. Haber-i âhadın sıhhatı ise, itikadın cevazını ifade etse bile vücubunu ifade eylemez. Halbuki bunda itikadın vücubu şöyle dursun, Kur'ân'ın nassına muhalif olduğundan dolayı caiz bile olamayacağına dahi kail olanlar vardır. Nitekim İmam-ı Matürîdî'den nakledildiğine göre: «Ebu Bekr-i Esam, burada mervi olan sihir hadîsi metrûktur. Çünkü bundan kâfirlerin Aleyhissalâtü Vesselâm'a «meshur» demelerinin sıdkı lâzım gelecektir. Bu ise, Kur'ân-ı Azîmüşşan'ın nassına muhaliftir» demiş ve Mutezile bu fikirde ısrar etmiş ve sihirden teessürün mansıb-ı Nübüvvet'e yakışmayacağını söylemişlerdir. Gerçi Resûlullah'a sihir yapıldı da defi ve ibtal edildi demekle, O'na meshurdur demek

---

Hıffet: Yeynilik. (Hıffe olarak). **Meshur:** Büyülenmiş, kendisine sihir yapılmış. **Mansıb:** Devlet hizmeti, memuriyet, bünyad, merci.

arasında büyük fark vardır. Meshurdur demek, sihre mağlûb olmuştur demek olur. Bu rivâyetler mağlûb olduğunu değil, bilakis mucize olarak galebesini haber vermekte ve bu haysiyyetle Kur'ân'ın nassını tahkik ve teyid eylemektedir.

Ve hasbe'l-beşeriyye Resûlulah'ın şahs-ı saadetine, Uhud'da Sinn-i şeriflerinin şehid olması, Hayber'de tesmime kalkışılması gibi herhangi bir sebeble bir zarar ve elem veya maraz veya mevt ve katıl gibi bir âfet ârız olabilmek ve hatta ahval-i âdiyede bir hayal veya bir zühül ve nisyan veya yapmak istediği bir fiil-i yapamamak gibi bir hâdise-i nefsiyyeye maruz olmak, akıl ve kalbinin selâmetine ve aldığı vahyin kuvvetine mâni olmayacağı gibi sonra hıfz-u inayet-i İlâhiyye ile bunlar, tashih ve izale olunmak mensıb-ı Nübüvvete ve وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (*"Allah seni insanlardan koruyacak."* Mâide-5/67) vâdine münafi olamayacağı da unutulmamak lâzım gelir. Onun için İmam-ı Mazirî, şöyle demiştir: «Ehl-i bid'at ve hadîsi, Nübüvvet mansıbına hat ve teşkik olur diye inkâr etmişlerse de öyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, O'nu Risalete müteallık ümurda masum kılmış, amma dünya ümurundan meb'us olmadığı bazı ümurda ve beşeriyyete ârız olabilecek bazı hususta müteessir olabilmesi de baîd değildir.» Kazî İyaz da, Şifa-i Şerif'te: «Hazret-i Aişe hadîsinin rivayetlerinde sihir, Hazret-i Peygamber'in aklına, kalbine, itikadına değil, ancak cesed-i şerifine ve cevarihinin zâhirine dokunmuş olduğu ve yapacak gibi tehayyül edip de, yapmamış olduğu şey de yine rivâyetin birisinde musarrah olduğu üzere ehline yaklaşacağını zannedip de yaklaşamamasından ibaret bir tutukluktan başka birşey olmadığı beyan olunarak vârid olmuştur», diye tavzih eylemiştir. Filvaki Hazret-i Peygamber'in beşerî haysiyyetten olan her hangi bir elem ve ârızasını Nübüvvet ve Risâleti haysiyyetinden olan ismet ve kuvvetine sirayet edermiş gibi tevehhüm etmek, hiç de doğru değildir. İşte Ehl-i Hadîs'ten olan ulemanın bilhassa bu noktayı tebarüz ettirmek ve bu haberlerde müessir bir sihre karşı bir mücizeye delâlet bulunduğunu tavzîh eylemek için bu rivâyetleri yekdiğeriyle telif ederek sıhhatını kabulde bir mâni görmemişlerdir. Bununla beraber bu mes'eleyi, bir Ehl-i Sünnet ve Ehl-i bid'at ve i'tizal mes'elesi gibi tasvir etmek de, sihri haddinden fazla büyütmek gibi bir ifrattan hâlî olmaz. Halbuki sihri ve şerr-ü zararını inkâra kalkışmak doğru olmadığı gibi onu, haddinden fazla izam etmek de doğru değildir. Sihir, bir hud'a ve şeytanetten hâlî olmamakla beraber

---

Sinn: Yaş, yaşanmış olan zaman, diş. **Mansıb:** Devlet hizmeti. **Baîd:** Uzak, ırak. **Tebarüz:** Belli olma, belirtme. Görenme, iki hasım cenk için meydana çıkma. **Tavzîh:** Açıklamak, açık olarak beyanda bulunmak. **İtizal:** Ehli sünnet olan hak mezhebden ayrılıp hakka aykırı başka yola sapmak. Mu'tezile olmak.

ruhanî veya cismanî olarak sınaî ve talimî bazı hakikatlerle memzuc da olabilir. Ve her ne olsa وَمَا هُمْ بِضَارّٖينَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ (*"Fakat Allah'ın izni olmadıkça bunun la kimseye zarar verebilir değillerdi."* Bakara-2/102)'dır. وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى (*"Sihirbaz ise her nerede olsa felah bulmaz."* Tâhâ-20/69)'dır. اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ (*"Her halde Allah onu iptâl edecek."* Yunus-10/81)'dur. Peyamber'e sâhir veya Nübüvveti cihetinden meshur diyenin küfründe de şübhe yoktur. Burada üç mes'ele vardır. Evvelâ, sihrin vukuu, sâniyen, Peygamber'in bir sihirden teessürünün vukuu; sâlisen, bu Sûrelerin sebeb-i nüzulü olup olmaması mes'eleleridir. Sihrin mahiyyeti her ne olursa olsun vukuunu ve onunla iştigal edenlerin bulunageldiğini inkâr etmek, onun küfür ve fitne olduğunu inkâr etmek gibi, hem Kur'ân'ın sarahatine karşı küfür, hem de tarihe karşı cehalet olur. Peygamber'e bir sihir yapıldığına ve O'nun hasbe'l-beşeriyye ondan biraz müteessir ve müteelim olduğuna itikad etmek câiz olabilirse de, vâcib değildir. Bu Sûrelerin mazmununda, sâhirlerin de şerrinden Allah'a istiâze mânâsı açık olmakla beraber, sebeb-i nüzulü yalnız sihirden ibaret olduğ da katiyyetle sâbit değildir. Bu Sûreler, ondan daha yüksek ve daha şümullü kıymeti hâizdir. Bâlâdeki nakıllerden anlaşıldığı üzere Beyhakî'nin dahi Mekkî ve Medenî rivâyetleri kaydetmiş olmasına nazaran en doğrusu nüzul ve esbab-ı nüzulü muhtelefünfîha olduğunu söylemektir. Ve şu halde Süyutî'nin, «Medenî olması muhtardır» diye tercihi, Âlûsî'nin هُوَ الصَّحِيحُ diye tercihinden daha muvafık olur.

Burada, «İbn Mes'ud Hazretleri'nin cem-i Kur'ân'a kadar bu iki Sûrenin Kur'ân'dan olduğuna vakıf bulunmadığına» dair de bir rivâyet vardır. Bu ise, iki sebebden neş'et edebilir: Ya bu sûrelerin nüzulü son zamanlarda olmasından, yahud Mekke'de iken Hadîs-i Kudsî kabilinden iken Kur'ân olmak üzere tesbîtine dair vahiy muahharen vârid olması hasebiyle müşarünileyhin, ona vakıf olmamış bulunmasından olabilir. İki takdirde de, Kur'âniyyetleri, Medenî olması lâzım gelir ki, bunu da, Medenî olduğuna dâir esbab-ı tercihten olarak zikretmek muvafık olur. Bu Sûrelerin sebeb-i nüzulü Peygamber'in vefatına yakın Yemen'de Esved-i Ansî, Yemame'de Müseylimetü'l-kezzab gibi nübüvvet iddiasiyle kıyam etmek istiyen deccalların şerr-u fitneleri olmak da pek melhuzdur ki, bâlâda zikrolunan birinci rivâyetin mânâsı da, bu olsa gerektir. Bunların yaptıkları da nâsın akidelerini bozmak için ukdelere üfürenlerin şerri cümlesinden ve en büyük sihirlerden olduğunda da şübhe yoktur. Hem onlar, dünyaya felakı subuh gibi parlamış olan Nur-i İslâm'ı karartmak için saldırmak istiyen gasık kabîlindendir. Bu suretle bu Sûrelerin sona dercedilmiş olması da,

---

Subuh: Dinini terk edip başka dine girmek. (Subur olarak geçiyor). **Gasık:** Gecenin ilk karanlığı. Gece, karanlık, ay doğmak.

pek münasibdir. Allahu a'lem.

Söz uzamış olmakla beraber sihirden bahsedilmiş olmak münasebetiyle şunu da söyleyelim ki: Sûre-i Bakara'da Yahudun, Kitabullah olan Tevrat'ı arkalarına atıp da, iki nevi sihrin arkasına düştükleri, bunlardan birisi, Süleyman Aleyhisselâm'ın mülk-ü, saltanatı hakkında Şeytanların küfr ile uydurup takib ettikleri siyasiyyata müteallık sihir, birisi de, Babilîlerin Harut ve Marut efsaneleri diye anılmakta bulunan ve aşk-u alâkaya dair olarak karı ile koca beynini ayıracak kadar küfr ile fitneyi tezammun eden sihir olduğu, وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ (*"Tuttular Süleyman mülküne dair şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler."* Bakara-2/102) âyetinde geçmiş ve orada sihrin sekize kadar sayılan envaından da bahsolunmuştu. Onları tekrara hacet olmamakla beraber sihir kelimesinin lûğavî ve Ürfî mânâlarına dair bir hulâsa daha yapmadan geçmek de muvafık olmayacaktır.

«Nihaye»'de der ki: «Arabın kelâmında sihir, صَرْفُ الشَّيْءِ عَنْ وَجْهِهِ bir şeyi vechinden sarf ve tahvil eylemektir.» «Kamus»'ta: «Sînin fethiyle sehr, akciğer ve zammiyle zuhr, yüreğe denilir. Sînin kesriyle ism olarak sihr, كُلُّ مَا لَطُفَ وَدَقَّ مَأْخَذُهُ tutumu lâtîf ve ince olan herhangi bir şeye ve fiile denir. Masdar olarak da hud'a yapmağa ve cadılık ve gözbağcılık etmeğe denilir.»

Râgıb, der ki: «Sahr, hulkumun ucu ve riedir, sihrin de bundan müştak olduğu, yâni ciğere işletmek mânâsından mehuz olduğu söylenmiştir ve sihir birkaç mânâya ıtlak olunur:

BİRİNCİSİ: Hakikatı olmayan tahyîlât ve hud'aya denilir ki el çabukluğuyla yaptığını gözlerden kaçırtmak suretiyle «şa'bezeci» hokkabazların yaptıkları ve yaldızlı sözlerle kulakalrı avutarak nemmamların, koğucuların yaptıkları bu kabîldendir. سَحَرُوا اَعْيُنَ النَّاسِ (*"Nasın gözlerini büyülediler."* A'râf-7/116) يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ (*"Sihirlerinden ona öyle tahyil olunuyorki."* Tâhâ-20/66) buyurulması, bu mânâ üzerinedir. Kâfirler, Musa Aleyhisselâm'a bu nazarla baktıklarından dolayı, يَا اَيُّهَا السَّاحِرُ (*"Ey sâhir"* Zuhruf-43/49) demişlerdi.

İKİNCİSİ: Şeytana bir nevi tekarrüb ile onun muavenetini celbeylemektir ki, هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلَى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ تَنَزَّلُ عَلَى كُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيمٍ (*"Haber vereyim mi size şeytanlar kimin üzerine inerler? Vebal yüklenici her bir sahtekâr üzerine inerler."* Şuarâ-26/221-222) buna işarettir. وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ (*"Ve lakin o şeytanlar küfr ettiler, nasa sihir talim ediyorlar."* Bakara-2/102) buyurulması da, bunun üzerinedir.

Tekarrüb: Birbirine yaklaşma, birbirine yakın gelme. **Hiffet:** Hafiflik. **Hulkum:** İnsan veya hayvan boğazı, ağızdan mideye giden yol. **Tahyîlât:** Akla getirme, fikre getirme, zihinde canlandırma. **Nemmam:** Koğuculuk ve nemimecilik eden, dedikoducu.

ÜÇÜNCÜSÜ: (Eğtâmın) avammın zâhib olduklarıdır ki, kuvetinden suver ve tabayii tağyir eder. Meselâ, insanı eşek yapar diye zu'm ettikleri fiilin ismidir. Muhassılîn» indinde ise, onun hakikati yoktur.» Râgıb'ın bu son sözünü sade Mutezile kavli imiş gibi telâkkı edenler olmuş ise de, öyle değildir. Kamus Sahibi de; «Besair»'de bunu şöyle ifade etmiştir: «Feth ile sahr, hulkumun ucuna ve akciğere denir. Bedenden ona muhazî olan uzve de mecazen ıtlak edilir. Kesr ile sihr ki, Türkçemizde büyü ve cadılık dahi tâbir olunur. Fil'asıl bir adamın sahrine, yani akciğerine vurup onu müteğayyir ve sersem eylemek mânâsına masdar olup sonra cadulukta kullanılmıştır ki, üç türlüdür.

BİRİSİ: Sırf hida' ve tahyilâttır ki, hakikati yoktur. Şa'bede ve gözbağıcılık tâbir olunur, hiffet-i yed ve sür'etten neşet eder.

İKİNCİSİ: Şeytanlara tekarrüb ederek bazı mertebe muavenetlerini isticlâb ile olur.

ÜÇÜNCÜSÜ: Küfrü irtikâb ile efsun ederek suver ve tebayiî gûya tağyir ederler. Meselâ, bazı adamı gûya eşek yaparlar. Bu dahi gerçi müessirdir, lâkin hakikatı yoktur. Meshur olan kişi kendisini eşek olmuş kıyasiyle öyle şive yapar. Herhalde sihrin vukuu vardır.» Bütün bunlarda ince bir hîle ve hud'a mânâsı bulunmakla beraber hakikati yoktur demek, büsbütün yalandan ibarettir demek de olmayıp maddî veya ruhanî olarak gizli bir takım sebebler istimâli ile tahrif-i hakikat edilerek yapılan ve mahiyyetinde mutlaka bir şeytanet ve hud'a mânâsı bulunan ve bu suretle bir takım kimseleri manyazite ederek (yâni mıknatıslar gibi cezb-ü teshir eyleyerek) iradesine râm eyleyen habîs bir san'at diye de târif olunabilir. Nitekim «Ebû'l-Beka Külliyyat»'ında bunların hepsine şâmil olmak üzere sihrin örfî mânâsını şöyle târif eylemiştir: «Kesr ve sükûn ile sihr, nüfus-i habîsenin bir takım ef'al ve ahvâle uğraşmasıdır ki, o fiillere bazı hariku'l-âde ümur terettüb eyler. Maamafih muarezası müteazzir olmaz. Ve Ezherî'nin Ferra' ve sâireden nakline göre asli lûğatte sihr, sarftır, yâni çekip çevirmek, birşeyi yünetinden çıkararak tağyir ve tahvil eylemektir. Ve hiyel ve sanayi erbabının alât ve edevât ianesiyle yaptıkları fiillere ve el çabukluğuyla yapılanlara sihr ıtlak edilmesi de birşeyi cihetinden sarf ve tahvil etmek mânâsı bulunmak itibariyle hakikat-i lüğaviyyedir. Sihr-i kelâmî de, kelâmın garabeti ve kalblerde müessir olan letafetidir ki, onları, sihir gibi bir halden bir hale tahvil eyler. انَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا hadîsinin mânâsı da, (Kamus'un beyanı üzere) Allahü a'lem şudur:

Zâhib: Giden, gidici, bir zanna kapılan. **Suver:** Suretler. **Tahyilat:** Akla getirme, fikre getirme, zihinde canlandırma. **Tebayi:** Mizaçlar, tabiatlar, huylar, yaratılışlar. **Hud:** Mifer, baş zırhı. **İstimâl:** Kullanmak, faydalanmak. **Müteazzir:** Meydana gelmesi zor olan, özürlü olan.

İnsanı medheder, onda sadık olur, dinleyenlerin kalblerini ona çevirir, aynî zamanda zem de eder, onda da sadık olur, ona da kalblerini çevirir.» Nihayede bu hadîsi şöyle izah eylemiştir: «Yâni beyanın bazısı vardır ki, hak olmasa bile sâmiînin kalblerini çevirir. Bir de denilmiştir ki, bunun mânâsı: Bâzı beyan vardır ki, onunla sâhirin sihr ile kazandığı günah gibi günah kazanılır. Buna göre hadîs, zem siyakındadır [1]. Medh sîyakında olması da, câizdir. Çünkü onunla kalbler, istimale olunur, dargınlar hoşnud edilir, sertler yumuşatılır, indirilir. Sihir de, kelâm-ı Arab'da, صَرْفُ الشَّىْءِ عَنْ وَجْهِهِ Râgıb da, bunun hakkında şöyle der: «Sihirden bazan hüsn-ü tasavur olunur. Nitekim اِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْراً denilmiştir. Bazan da fiilin inceliği tasavvur olunur. Nitekim, etibba, «tabiat sahirdir» derler.» Bunlardan anlaşılıyor ki, sade hüsn-ü letafet ve incelik itibariyle sihir itlakı mecazdır. Aslında sarf ve tağyir ile sirrî bir hud'a ve şeytanet mânâsı vardır. Örfî mânâsı olan büyücülüğe, cadılığa ıtlakı da, bu itibar ile ve habâseti haysiyyetiledir. Tarifinde, «muarazası müteazzir olmaz» diye kaydlanması da, mûcezeden farkını göstermek içindir. Arabca'da sihre, bir de tıb tâbir olunduğu ve sihir yapılana matbub denildiği de anlaşılıyor ki, bu bizim lisanımızda da vardır. Filâna büyü yapılmış, yahud o, büyülü imiş mânâsına ona ilâç yapılmış, o ilâçlı imiş denilmek de şayidir. Kamus Sarihi, sihre, tıb itlakının yılan sokana selîm, sahraya mefaze tâbir edilmek gibi ifakata tefe'ül için olduğunu söylemiştir. Maamafih bunun tababette edviye istimaliyle yapılan hazakat ve meharet kabîlinden bir tesir mülâhazasiyle itlak edilmiş olması da pek melhuzdur. [2]

---

[1] Bu mânâ, İmam Malike'e nisbet olunmuştur.

[2] Behaüddin-i Âmilî, «Keşkül»de, ارشادا القاصد الى اسنى المقاصد nam kitabdan naklen şöyle kaydeylemiştir ki: «Sihir amelinin, yâni sihir yapmanın tahriminde niza' yoktur, ancak ilminde nizâ edilmiştir. Zâhir olan ibahasıdır. Hatta bazı nuzzar, farz-ı kifâye olduğuna zâhib olmuştur. Zira olabilir ki, bir sahir zuhur eder ve nübüvvet iddiasına kalkışır. Bundan dolayı ümmet içinde onu keşfedecek ve kat'eyliyecek kimse bulunmak iktiza eder. Bir de, sihrin katil olanı vardır ki, onun da fâili kısasan katlolunmak lâzım gelir. Sihrin bir hakikîsi, bir de gayr-i hakikîsi vardır. Hakikî olmayanına, الخذ بالعيون / gözbağcılık» denilir. Fir'avn Sahirleri, bunların ikisini de yapmışlardı. Evvelâ gayri hakikiyi yaptılar. سحروا اعين الناس (*"Nasın gözlerini büyülediler."* A'râf-7/116) buyurulması, buna işarettir. Onun ardından da hakikiyi yaptılar. واترهبوهم وجاؤا بسحر عظيم (*"Ve onları dehşete düşürdüler, hasılı büyük bir sihir gösterdiler."* A'râf-7/116) buyurulması, buna işarettir. Sihrin esbabı hafî olduğundan dolayı mechul bulunduğu ve recmi zunune mahall olduğu için, yolları da muhteliftir. Hind tariki / fakirizm, nefsi tasfiye ve şevağili bedeniyyeden bikaderî takati'l-beşeriyye tecriddir. Zîra bunların reyince o asar, ancak nefs-i beşerîden sadır olur,Felâsifenin müteahhirîni de Hind'in reyindedirler. Türkler'den bir kısmı da onlar gibi yaparlar. Nebıt tariki: Muhtar bir vakıtta azimet ile rukye ve buhure muzaf olarak matlûb garaza münasib bir takım şeyler yapmaktır. O şeyler, bâzân

Hasılı, lisanımızda, büyü, ilâc, avsun, cadılık, nirenk füsun ve efsun gibi tâbirlerle yadolunan sihir, Frenkce'de de magie ve sorcelerie tâbirleriyle yadolunduğu anlaşılıyor. Bu münesabetle burada, onların fikirleri de hulâsaten kaydedilmek fâidesiz olmayacaktır zannederim: «Lâros»'ta diyor ki: «Mage: Midyalılarda ve Fürste rühban sınıfı âzası. Yunanlılarda ve Romalılarda; müneccim, efsuncu, sâhir. Magiciene: sihir san'atı yapan sihirbaz mecazen, hayretengiz ve anlaşılmaz şeyler yapan şahıs. Artistler büyük sehhardırlar denilir. Magie (yâni sihir): Acayip bir takım ameller vasıtasiyle, kavanini tabiiyye hilâfına bazı âsâr istihsali iddia olunan sanattır. Magie (sihir), eski Mısırlılar'da çok mergub idi. Magie noire: Kara sihir. Şeytanları celb için yapılan idi. Magie blanche: Beyaz sihir. Zâhiren fevka'l-âde, hakikatta ise, esbab-ı tabiiyyeye medyun bâzı âsar husule getirmek sanatıdır. Mecazen: Şayan-ı hayret eser, iğfal ve idlâl kuvveti mânâlarına gelir. Nitekim üslûb sihri denilir. Maglar, Zerdüşt dîninin rüesası bilhassa nücum, ahkâm-ı nücum ve diğer fevka't-tabîa kuvvet isnad olunan tılısımat gibi fenlerle yetiştirilirdi ki, magie kelimesinde hâlâ onların hatıraları saklanır. İradesine kuva-ı ulviyyeyi münkad etmek, onları celbeyleyip muave-

temasîl ve nukuş olur, bâzan düğümler düğümlenir ve üzerlerine üfürülür ve bâzân yazılar yazılır yere gömülür, yahud suya atılır, yahud havaya asılır, yahud ateşte yakılır. O rukyede itikatlarınca matlûb garazı yapacak yıldızlara tedarru'dur. O buhur ise, o yıldızlara nisbet edilen âkakır (ecza) dır. Zira itikadlarınca o asâr, ancak o yıldızlardan sadır olur. Yunan tarikı: Eflâk ve kevakibin ruhaniyyatını teshir ve onlar huzurunda durup tadarru ederek kuvvetlerinin inmesini istemektir. Çünkü bunların itikadlarınca bu asâr, eflâk ve kevakibin ecramından değil, ruhaniyyatından sadır olur. Saibe ile aralarında fark budur. Kudema-i felasefede bu re'ye maildir.İbranilerinKıbt'ın ve Arab'ın tarikı ise, sanki suret-i mahsusada tertib olunmuş azimetler, kasemler halinde mânâları mechul bir takım isimler zikrine itimaddır ki, bunlarla bir hâzıra hitab ederler. Çünkü itikadlarınca bu asâr, ancak Cinden sudur eder ve bu kasemlerin Cinleri kahreden Melâikeyi teshir edeceğini iddia ederler. (Yine o kitabdan) Neyrenciyyat imtizacatın ve o gibilerin havassını izhardır [*] Neyrenc Farisî'den muarrebdir. Aslı nevrenkdir ki, yeni renk demektir. Bâzıları, Neyrenciyyatı da sihre ilhak eylemişlerdir. Hatta bâzıları, sür'at-i hareket (sinema) ve hiffet-i yed (el çabukluğu) üzere müretteb ef'ali acibeyi de ona ilhak etmişlerdir. Fakat doğrusu böyle el çabukluğuyla yapılanlar bir ilim değil, hokkabazlıktır. Bunları ulûm miyanında saymak lâyık değildir. Bâzıları da, alât-ı garibe ve halânın imtinaı üzerine masnu amâl-i acibeyi de sihre ilhak eylemişlerdir. Hakkı ise bu, Hendese füruundandır.»

[*] Zamanımız tâbirince, havass-ı kimyeviyye izhariyle yapılan tesiratı garibe demek olur.

Masnu: San'atla yapılan, yapılma, yapma, yapmacık. **İmtizac:** Muvafık ve mutabıh olmak, meczolmak, uyuşmak. **Neyrenc:** Tılsım. **Eflak:** Felekler, gökler, dünyalar. **Teshir:** Büyüleme, sihir yapma, aldatma. **Kevahib:** Yıldızlar. **Nirenk:** Düzen, hile, aldatmaca, büyü, efsun. **Füsun:** Büyü. **Efsun:** Sihir, büyü, üfürük. **Sehhar:** Büyü gibi kuvvetle çeken, büyü yapan. **Zunur:** Zanlar, şüpheler. **Şevağlli:** Uğraşmalar, meşguliyetler. **Rukye:** Dua, efsun. **Tedarru:** Cübbe ve zırh giymek. **Merzub:** Rağbet edilmiş, beğenilmiş... **Rüesa:** Reisler.

netleriyle bir takım zuhurat husule getirmek, şirinlik yapmak, cezb ve teshir etmek, şifayi âcil vermek gibi ilah... Acaib ve hariku'l-âde eserler isnad olunan bu iddiaî san'at, erkenden Yunanlılara idhal olunmuştu. Lâkin bâtıl akîde ile dessaslığın semeresi olarak her asırda ve cahil halkın hepsinde bulunur. Kurun-i vüstada sihr ile lekelenerek itham olunan her ferd, şiddetle yakılırdı. Bugün sihirbazlık ve caduluk, sorcellerie medeniyyetin terakkisi önünde hemen hemen tamamiyle gaybolmuş gibidir. Sorcellerie demek, sorcier mesleki ve ameli demektir ki, kurun-i vüstada bu bir cinayet gibi mülâhaza olunurdu. Sorsiye, yâni cadu o şahıstır ki, halk onun sihr ile fenalık yapmak için vakit vakit Şeytan ile hal-i ictimada bulunduğunu zu'mederlerdi. Bu zu'm halâ gayr-i medenî halkda temamen kaybolmamıştır. Mecaz olarak: Pek meharetli şahsa denir, ihtiyar fena karıya da «koca cadı karı» denilir.»

Görülüyor ki, bunlarda kelime iştikakından kat'ı nazarla hakikat ve mecaz mânâ ve mahiyet itibariyle bizimkilerin beyanatından pek farklı değildir ve oldukca bir tarih de yapmış. Bir ucunu Mısra, bir ucunu da Midyalılarla eski Fürse dayamıştır. Midyalılar Elcezîre'de olmak, Babil de orada bulunmak itibariyle bunun Babil'de Harut ve Marut hikâyeleriyle alâkadar olan sihir demek olacağını da anlamak iktıza eder. Mage lâfzı, Lâtince «Magus» lâfzından diye gösterildiğine göre bu, bizim Mecus dediğimiz olmuş oluyor. Şu halde Fransızlar'ın sihir manasına kullandıkları «Magie» tabirinin asıl lûgâvî mânâsı, Mecusîlik, yâni Mecusî işi, Mecusluk san'atı demek olduğu anlaşılır. Sonra, sihrin zâhiren fevka'lâde görünen, hakikatte ise, esbabı tabiiyyeye müstenid bulunan ve beyaz sihir tabir olunan bir kısmından bahsediliyor ki, bundan da sihrin bâzı hakikatler karıştırılarak yapılan ve fakat o hakikat gösterilmediği için hariku'l-ade zannedilen bir kısmı bulunduğu da söylenmiş oluyor. Filvakı sahirler, böyle cismanî ve ruhanî bir takım esbabı tabiiyye istimal ederek zâhiren fevka't-tabîa, hariku'l-âde görünen bir takım asâr-ı garîbe izhar eder ve böylelikle Peygamberler'in mucizelerine ve Evliya'nın kerametlerine rekabet etmek de isterler. Ve budan dolayıdır ki, sihir, talim ve teallümü kabil bir hüner ve san'at kabîlinden olarak telâkkı olunur. Halbuki fevka't-tabîa olan mucize ve Keramet kesb ile değil, ancak mevhibe-i İlâhiyye olarak kabil olur. Bununla beraber şu da inkâr olunamaz ki, esbab ve hâdisat-ı tabiiyye denilenler içinde kanunları izah olunabilen ve fennî olarak san'at halinde muttariden tatbikı kabil olduğundan dolayı adî ve tabiî sayılanlar olduğu gibi kanunları izah edilemeyerek amperik surette tatbîk edilebilen ve illiyyeti mechul olarak tesadüf edilege-

Mevhibe: İhsan, sevgi, hediye. **Amperik:** Elektrik akımında şiddet birimi.

len nâdir ve gayr-i nâdir, niçe hâdiseler ve garîbeler bulunduğu da günden güne tezayüd edip duran keşfiyyat ve müşahedelerle görülüp duruyor. Bu noktalar iyi mülâhaza edilince şu da anlaşılır ki, medeniyyetin terakkîsi karşısında, sihrin gaybolduğunu zannetmek de doğru değildir. Bilâkis fününun ve vesait-ı medeniyyenin terakkisi içinde sihrin tebdili şekl ile tenâsuh ederek türlü namlar ve şekillerle daha ziyade tevessu etmekte olduğunu itiraf etmek icab eder. Sâhirlerin ervah ve nüfus-i âliyeyi celbetmek iddiaları yalan olduğunda şübhe yok ise de, ervah-i habîse ve nüfus-i sâfileyi celb ve teshir edebildikleri ve bu suretle nüfus-i âliyeyi de ızrâra çalıştıkları muhakkaktır. Ve bundan dolayı sihir, en şenî küfürler ve şeytanetlerle mütelâzımdır. Her zaman beşeriyyet onun şerrinden Allah'a sığınmak ihtiyacındadır.

Bu Sûrenin âyetleri: Beştir.

Fasılası: ق ، ب ، د harfleridir. ب ortada yalnız olarak tam manasiyle bir fasıla harfıdır.

Münasebeti, İhlâs'ın nihayetinde beyan olunduğu üzere doğumdan, küfüvden münezzeh olan eksiksiz samediyyetin hükmüyle doğum, hudus cereyan eden ve binaenaleyh yekdiğerine karşı mertebe mertebe şerri ihtiva eyleyen, eksikli mahluk ve fânî fıtretin hükmünü son bir tavzîh olmasıdır, yâni Allah'ı ihlâs ile tanı, O'na şöyle iltica et:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ۝ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ۝ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ۝

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ۝ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ۝

Meâl-i Şerifi

1- De ki: Sığınırım Rabbine o Felakın. 2- Şerrinden Mâhalakın. 3- Ve şerrinden bir Gâsıkın daldığı zaman. 4- Ve o, ukdelere üfleyen neffasların şerrinden. 5- Ve şerrinden bir hâsidin hased ettiği zaman.

قُلْ De Şayan-ı dikkattir ki, böyle «de», «söyle» diye emrolunduğu zaman bundan zâhir olan, memurun bu emri değil, bununla söylenmesi emrolunan sözü söylemesi matlûb olur. Onun için Peygamber'in de, bu Sûreleri okurken قُلْ demeyip أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ، أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ، هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ diye başlaması iktiza etmez miydi? diye bir sual hatıra gelir. Bundan dolayı قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ 'de, mutlaka قُلْ denil-

---

Ervah: Ruhlar.

mek vacib, Tebbet de, قُلْ denilmemek vacib olduğunda ittifak bulunmakla beraber, İhlâs'ta ve Muavvizeteyn'de «kul» denilmeyerek okunmasını tecviz edenler olmuşsa da, mücerred dua niyyetiyle söylendiği zaman bu caiz olsa bile Kur'ân olarak okunduğu zaman, aynen okunmalıdır. Çünkü mushaflarda öyle tesbit edilmiş, öyle vârid olmuştur. İmam Ebu Mensur-i Matürîdî, Te'vilât»'ta demiştir ki: «Zîra bununla memur olan yalnız muhatabdan ibaret değil, onun gibi mükellef olan herkestir.» Onun için dehirler geçtikçe kalmak, bütün İbadullah'a emir ve tavsiye olunmak üzere aynen tesbit edilmiştir. Bir de denilmiştir ki: Bununla memur, okuyanın kendisidir. Allah Teâlâ, bu suretle şunu bildirmiştir ki: Bu mazmunun makamında, herkes kendisine bunu söylemeyi emretsin, bunu bırakmasın. Hasılı İhlâs'ın başında da işaret ettiğimiz vech ile bu Sûreler, قُلْ ، قُلْ diye emir ile emrolunmuş gibi bir telkin ile okunur. Yâni kendine ve herkese şöyle dua etmeyi söyle: أَعُوذُ Sığınırım. Avz, meaz, ıyaz, istia'ze: Bir fenalıktan korunmak için gayre iltica etmek, himayesini istemektir ki, sığınana, âiz veya müsteîz, sığınılana, müsteazünbih; kaçılan fenalığa, müsteazünminh, sığınış tarzına, vesîlesine, avze, sığındırıp koruyana, muîz, korunana, muaz denilir. Yâni hifz-ü himayesini istiyerek iltica eder korunurum بِرَبِّ الْفَلَقِ Rabbine o felakın.

Şafak vezninde felak, bir çok mânâlara gelen acîb mazmunlu derin bir kelimedir. İştikakına nazaran en esaslı mânâsı, yarmak mefhumunu mütezammın olmak hasebiyle tıbkı fıtret kelimesini andırır. Aslında lâmın sükûniyle halk vezninde: Yarmak, birdenbire çatlatıp ayırmak veya pürtletmek demek olan felk masdarından mefluk mânâsına, sıfat-ı müşebbehe olduğuna göre infilak ettirilmiş, çatlatılıp yarılarak belirdilmiş demek olacağından ilk nazarda yarık, yahud çatlak diye tercemesi hatıra gelir. Fakat böyle yarık yahud çatlak mânâsına lâmın fethiyle değil, tıpkı meşkuk mânâsına şakk gibi masdarında olduğu vech ile lâmın sükûniyle felk kullanılır. Cem'inde de şukuk gibi, füluk deniliyor. Meselâ, ayağında yarık, çatlak var denecek yerde, فِي رِجْلِهِ فَلْقٌ أَيْ شَقٌّ ، وَفُلُوقٌ أَيْ شُقُوقٌ deniliyor ki, bu fark, ferc lâfzı ile ferec lâfzı arasındaki farka benzer. Yâni feth ile felak, sade çatlağın, çatlayışın kendisinden ibaret değil, daha ziyade ondan belirip inkişaf ederek husule gelen neticenin vasfı demek olur. Meselâ, bir çekirdeği çatlatmak bir felk, çatlaması bir infilâk, bir infitar, o çatlayış bir fıtret, onda iki taraflı husule gelen hey'et bir çatlak bir felk bir şaktır. Onun bir tarafı, bir fılk, bir şıktır. O çatlağın iki şıkkı arasından netice olarak pürtleyip beliren, inkişaf ve inbisat eden tomurcuk, yaprak, veya su veya ışık, parıltı, açıklık veya

Avz: Sığınma, sığınak, melce, sığınılacak yer. İnbisat: Genişleme, yayılma, açık yüzlü olma.

herhangi bir mahlûk, (feth ile) felak demektir. Bu mânâ iledir ki, انّ اللّهَ فالِقُ الحَبِّ والنَّوى يُخْرِجُ الحَىَّ مِنَ المَيِّتِ ومُخْرِجُ المَيِّتِ مِنَ الحَىِّ ذلِكُمُ اللّهُ فانّى تُؤْفَكُونَ فالِقُ الاصْبَاحِ (*"Allah o daneleri, çekirdekleri, yaran, ölüden diri çıkarır ve diriden ölü çıkaran. İşte size söylüyorum. Allah O, şimdi söyleyin nereden çevriliyorsunuz? O tan attırıp sabah çıkaran."* En'âm-6/95-96) buyurulmuştur. رَبِّ الفَلَقِ vasfından da zâhir olan budur. O felakın fâlikı: Yarıp yaratıcısı, ölüden diri, diriden ölü çıkarıcı ve zulmeti yarıp sabahı açıcı ve bu suretle yokluktan çıkarılarak doğup doğuran halkı birbirinden üreterek terbiye ede ede, hacetlerini vere vere kabiliyyetlerine göre yetiştirip sonlarına erdiren ve kendisi ehad, samed, lemyelid ve lemyûled ve lem yekünlehû küfüven olan Hâlik ve Mürebbisi demek olur. Bir de falk maddesinde yarmâk, yarılmak, mânâsından başka bir sür'at ve şayan-ı teaccub bir bedâat ve bir tayik ve şiddet mânâsı dahi bulunur, onun için hızından nâsi teaccübe düşürecek derecede ifrat ve sür'atle koşmağa tefelluk denildiği gibi, acîb ve bedi' birşey ihtira etmeğe iflak veya iftilak ve achib mazmunlar, bedî ve nâdir mân âlar bulan yüksek şâire müflik, ve emr-i acîbe filk ve felîk ve dahiye ve beliyyeye felika ve müflika denilir. İşte bu mânâlarla alâkadar bulunan ve felk maddesinden, felak lâfzının lûğatte isim olarak bervech-i âtî bir çok mânâları beyan olunuyor.

1) Ademden yarılıp çıkan halk, yâni ale'l-umum mahlhukat ve bahusus dağlardan pınarlar, buluttan yağmurlar, arzdan tohumdan nebatat, sulblerden zürriyyet, rahimlerden evlâd gibi bir asıldan ayrılıp çıkan mahlukat ve mevalîd, bu mânâda felak mahluk ve meftur müradifi gibi olarak iki mânâsiyle samede mukabil ve onunla mütezâyıf olur. Yâni samedin eksiksizliğine mukabil bu eksikli ve ona muhtac olur. رَبِّ الفَلَقِ izafetinde de bunu bir beyan vardır.

2) Örfte bilhassa sabaha, yahud amudi subuhtan münşak yâni amud şeklinde mümted olan aydınlığa veya sabah yeri ağarıp açılmaktan ibaret olan fecre denilir. Bu bizim Türkçemiz'de Tan dediğimizin aynı demektir. Tanlamak: Taaccüb etmek, bir şeyin birdenbire şuura çarpan letafet veya şiddetinden acı veya tatlı bir intiba' ile belinleyip hayran olmak mânâsına geldiğine göre bunda da felk gibi bir acîblik mânâsı vardır ki, «şafak atmak» tâbiriyle ifade olunur. Bu mânâca felak, mukabilinde zulmet demek olan gasak zikrolunur.

3) İki tepe beyninde vaki alçak, oturaklı düz yere denir ve ceminde fülkan gelir.

4) Zindanda mücrimlerin ayaklarına vurulan ve miktara dahi tabir olunan

---

Mevalid: Doğulan yerler, mevlidler; doğma vakitleri. **Meftur:** Futurlu, kederli, üzgün, bezgin. **Müradifi:** Diğer bir kelime ile manası bir, eş. **Mütezayıf:** Kat kat artan, tezaüf eden **Gasak:** İlk koyu karanlık, küfrün karanlığı.

tomruğa ıtlak edilir ki, bizim «falaka» tabirimiz, bunun müfredidir.

5) Çanak dibinde kalan süt bakiyyesine denir.

6) Ekşiyip kesilmiş süte denilir.

7) Cehennemin veya cehennemde bir kuyunun ismi olduğu da menkuldur.

Râgıb, der ki: قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ Subuhtur. وَجَعَلَ خِلاَلَهَا اَنْهَارًا (*"Aralarından ırmaklar akıtan."* Neml-27/61) kavlinde zikrolunan enhar da denildi. Allah Teâlâ'nın Hazret-i Musa'ya bildirip onunla denizi yardığı kelimedir de denildi.»

İbn Cerir: Birincisi cehennemde bir sicn, veya cehennemde bir kuyu veya cehennem, ikincisi, subuh, üçüncüsü, halk olmak üzere İbn Abbas'dan ve sairedden üç rivayet kaydettikten sonra der ki: «Allah Teâlâ Resulüne, اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ demekle emreylemiştir. Kelâm-ı Arab'da felak ise, felak-ı subuhtur. هُوَ اَبْيَنُ مِنْ فَلَقِ الصُّبْحِ وَمِنْ فَرَقِ الصُّبْحِ denilir ve caiz ki, cehennemde felak isminde bir zindan da vardır. Böyle olunca da Allah Teâlâ, رَبِّ الْفَلَقِ kavliyle felak denilenin sade bâzısını irâde buyurduğuna bir delâlet vazı' eylemediği ve Allah Teâlâ, şanühu yarattığı herşeyin Rabbi olduğu için bununla, ismi felak olan herşey murad olunmak vacib olur.» Bundan dolayı bir çok Müfessirîn eâmm mânâsı olan halk ile tefsirini tercih eylemişler. İbn Münzir ile İbn Ebî Hâtim de bunu, İbn Abbas'dan rivâyet etmişlerdir İbn Sînâ dahi: «Felak, vücud nuruyla yarılmış olan adem zulmetidir» demekle bu mânâ üzere yürümüştür. Maamafih Câbir İbn Abdullah ve İbn Zeyd ve Mücahid ve Katâde ve İbn Cübeyr'den rivâyet olunduğu üzere, Müfessirînin pek çoğu, örfte en şâyi olan sabah mânâsiyle tefsîri zâhir görmüşlerdir. Buna göre Rabbi'l-felak, sabahın Rabbi, yâni Tanın Tanrısı demek gibi olur. Bu surette felak, zulmet akibinde nur, darlıktan sonra genişlik, kapanıklıktan sonra açılış mânâlarını müş'ir olmak hasebiyle iyâzın, yâni sığınmanın ona muzaf olan Rabb ismine tealluk ettirilmesinde buna sığınanın sakındığı şerden kurtarılıp korunacağını iş'ar eyleyen bir va'd-i kerim ve parlak bir kudret misâlini hatırlatarak ümid ve recasını takviye, ve Hükm-ü Rububiyyete itaatle ona iltica ve dehalette ziyade cidd-ü itinaya terğib vardır. Bir de denilmiştir ki: Bilhassa felakın zikri, onun kıyamet gününden bir nümune olması hasebiyledir. O halde evler kabirler gibi, uykular ölümün kardeşi, sabahleyin evlerinden çıkanların kimi neş'e ve sürur içinde ve kimi borç ve ihtiyaç ile alacaklıların tazyiki veyahud kulların başına gelmekte bulunan sair ahvâl ile gumum ve sürur içinde bulunması itibariyle ba's ve mead halini en ziyade andıran bir misâl olur. Kazî, tefsirinde der ki: «Burada رَبّ ismi sair esmâdan, yâni fela-

---

Bedâat: Hayret verici, yenilik ve iyiliklerde üstünlük, acib ve zacib olma. **Reca:** Emel, ümit, yalvarmak. **Dehalet:** Sığınma, aman dilemek, medet. **Gumum:** Tasalar, kederler, dertler.

ka izafeti caiz olan diğer Esmâ-i İlâhiyye'nin hepsinden ziyade mevkiindedir. Çünkü mazarretlerden kurtarmak terbiyedir.» Bu beyan, felakın tâmimi mânâsına göre zâhirdir. Çünkü müsteîze de müsteazünminhe de şamildir, yâni hem sığınan, hem de sakınılan halkın Rabbidir. Rabbü'l-âlemîn'dir. Sabah mânâsına tahsîs edildiği surette de onun halleri değiştiren, tavırları takbil eyleyen ve binaenaleyh gumum ve ekdarı izâle eyleyecek olan kadir olduğunu iş'ar eyler.

İbn Sînâ, söylediğimiz gibi felakı, nur-i vücud ile yarılmış olan adem zulmetine hamlederek eam mânâyı aldıktan sonra demiştir ki: «Burada Rabb ismini zikirde hakaik-ı ilimden bir sırrı lâtif vardır. Şöyle ki: merbub hâlâtının hiç bir şeyinde Rabbdan müstağnî olamaz. Nitekim tıflın merbub olduğu müddetçe halinde bu müşahede olunur. Mahiyyat-ı mümküne dahi mebde-i evvelin ifazasından gayr-i müstağnî olduğu için buna işâret olmak üzere Rabb ismi zikrolunmuştur. Bunda hafaya-i ulumdan diğer bir işaret daha vardır ki, o da, şudur: Avz ve iyaz lûğatta gayrısına ilticadan ibarettir. Gayre mücerred iltica ile emrolunup da ondan Rabb ile tabir olununca bu delâlet eyler ki, maksad hasıl olmazsa, onun adem-i husulü o kendisine sığınılan müfîz-ı hayrata râci bir emirden dolayı değil, kabiline râci bir emirden dolayıdır. Zira şu mukarrerdir ki, kemalâttan ve gayrisinden hiç bir şeyde mebde-i evvel Hakk Sübhânehu tarafından buhul yoktur. O, sameddir, ondan hepsi hasıldır, müsteiddin kabulü cihetini ona sarfetmesine mevkuftur. İşte: إنَّ لِرَبِّكُمْ فِى أيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٌ مِنْ رَحْمَتِهِ ألا فَتَعَرَّضُوا لَهَا *«Dehrinizin günlerinde Rabbiniz rahmetinden nefhalar, esen hoş esintiler vardır. Uyanın kendinizi onlara arzedin.»* (Feyzü'l-Kadir: 2/505) hadîs-i şerifindeki işaret-i Nebeviyye ile murad budur. Eltaf-ı Rabbaniyye'nin nefahat-ı dâim ve halel ancak müsteidden olduğunu beyan buyurmuştur.»

İbn Merdüye ve Deylemî, Abdullah İbn Amr İbn As'tan şöyle tahric eylemiştir. Demiştir ki: قُلْ أعُوذُ بِرَبِّ الفَلَقِ kavl-i ilâhî'sinden Resulullah'a sordum. O, buyurdu: «Cehennemde bir sicindir, onda cebbarlar, mütekebbirler habsolunur ve cehennem ondan Allah'a istiâze eyler.» Yine İbn Merdüye Amr İbn Anbese'den de şöyle tahric eylemiştir: Resûlullah Sallâllahü Aleyhi ve Sellem, bizimle namaz kıldı, قُلْ أعُوذُ بِرَبِّ الفَلَقِ 'ı okudu. Sonra: «Ey İbn Anbese, bilir misin felak nedir?» buyurdu. «Allah ve Resûlü a'lem» dedim. Buyurdu ki: «Cehennemde bir kuyudur. O kızıştırıldığı vakit cehennem kızışır. Âdemoğlu

---

Taklib: Döndürme, çevirme, bir şeyin kalıb ve şeklini değiştirme. **Ekdar:** Kederler, acılar, üzüntüler. **Merbub:** Köle, kul. **Tıflın:** Küçük çocuk, her şeyin cüz ve parçası. **Müfîz:** Feyiz veren, feyizlendiren. **Mefha:** Parçada mevcud.

cehennemden müteezzi olur.» İbn Cerîr ve İbn Ebi Hatîm, Kâ'b'den de şöyle tahric etmişlerdir: «Felak, cehennemde bir evdir. O açıldığı vakit ehl-i nâr onun şiddetli hararetinden sayha ederler.» Kelbî'den de: «Felak, cehennemde bir vâdidir» diye rivâyet edilmiş ve cehennemin kendisidir de denilmiştir. Keşşaf'ın beyanına göre bu mânâ, engin arza felak denilmesinden me'huzdur, bunun cemi fülkan gelir. Halek ve hulkan gibi. Bu suretle Rabbin buna izafetle, zikr-i azâbın en büyüğüne işâret ile ondan istiâze edene tahlisin vâdini tezammun eyler. Sabah mânâsına olduğu zaman ümide zafer va'dini ifade ettiği gibi bunda da en büyük tehlikeden tahlis ve vikayeyi va'd var demek olur. Bâzı Ashab-ı Kiram'dan mervîdir ki: Şam'a gelip de ehl-i zimmetin dünya maîşetindeki vüs'at ve refahlarını gördüğü zaman: لَا اُبَالِي اَلَيْسَ مِنْ وَرَائِهِمُ الْفَلَقُ «Hiç ehemmiyyet vermem, değil mi ki arkalarından o felak var?» demiş ve Kâ'b'dan rivâyet olunan mânâsından benim nazarımda tereccuh eden evvelki eamm mânâsıdır ki, icad nuruyla yarılmış olan bütün mevcudat-ı mümkineye ve bahusus cibâlden uyun, sehabdan emtar, arzdan nebat, erhamdan evlâd gibi bir asıldan doğup çıkan bütün mahlûkata şâmil olur.» Bu surette felak samedin hilâfı ve Rabbi'l-felak, Rabbi'l-halk, yâhud Rabbi'l-fitret demek gibi olur. Bunun da evvelki Sûreye münasebeti, yâni doğmaktan, doğurmaktan tegayyür ve fenâdan, şerik ve nazîrden münezzeh olan Halik'in karşısında onun mücerred hak ve icadiyle yaradılarak doğup doğuran ve hadd-i zatında Hâlik ve fânî olan mahlûkatın hükmünü ve ona ihtiyacını beyan olduğu da zâhir olur. Bundan dolayı meâlde, «Sığınırım Rabbine o fitretin, şerrinden bütün hilkatın» ilâh, diye terceme etmek fikr-i âcizaneme lâfzan ve mânen münasib gelmişti. Fakat İbn Cerîr'in dediği gibi lûgaten ve şer'an halk ıtlak olunanın hepsi, مَا خَلَقَ عَلَيْهِ الْفَلَقُ mânâsiyle sarahate dahil olmak ve aynî lâfz, mahfuz tutulmakta zikrolunan fâidelerle beraber daha ziyade ince ve daha fazla bir şümul bulunmak hasebiyle şöyle demek daha müreccah göründü. Sığınırım Rabbine o felakın, مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ şerrinden mahalakın. Yâni o Rabbin yarattığı bütün halkın, herhangisi olursa olsun şer şanından olan mahlûkatın kâffesinin şerrinden ki, maddî ve mânevî, dünyevî ve uhrevî, âfâkî ve enfüsî tabiî ve ihtiyarî her türlü şerre şâmil olur. Binaenaleyh İns-ü cin ile bütün şeytanların şerrine, siba'-u hevam ve haşerat ve mikropların şerrine, sümum ve nârın şerrine, zünub ve hevanın şerrine, nefsin şerrine, âmelin şerrine ilâh... Halk itlak olunabilen herhangi bir şeyin, şer ve zarar ıtlak olunabilen herhangi bir şerrine umum ve şümulü vardır. Şu kadar ki, murad,

---

Me'huz: Ahzolunmuş, çıkarılmış, alınmış. **Tahlis:** Kurtarmak, halas etmek. **Vikaye:** Koruma. **Siba':** Canavarlar. **Hevam:** Haşereler.

umumiyetle yekdiğerine karşı olan şerleri değil, müsteîze karşı olan şerleri olmak zâhirdir. İbn Sînâ gibi bâzıları burada, istiaze eden nefs-i insanînin müsteazünminh olmaması iktiza edeceğini ve binaenaleyh mahalaktan murad, onun gayri olan ecsam ve cismaniyyat olmak lâzım geleceğini söylemiş ve ruh-i insanînin âlem-i emirden olmasına mebnî âlem-i halk demek olan mahalak da dâhil olmayacağına zâhib olmuş ise de, doğrusu ruh da mahlûktur. Müsteîzin kendisi de mahalak da dâhildir. Onun için istiâze edilen şer ona sade haricinden cebrî olarak gelecek olan âfakî şerden ibaret olmayıp وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (*"Kötülükden de başına her ne gelirse anla ki sendendir."* Nisâ-4/79) hükmünce tab'an veya kasden veya hataen ihtiyâr ve iltizamiyle kendi nefsinden gelen enfüsî şerre dahi şâmil olmak lâzım gelir. Nitekim: اَعْدٰى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِى بَيْنَ جَنْبَيْكَ *"Senin düşmanın iki yanın arasındaki nefsindirb"*(Keşfü'l-Hafâ: 1/160) hadîs-i şerîfinde de buna işaret olunmuştur. Bu vech ile bu iki âyet, bu iki Sûre mecmûunun bütün mazmununu câmi'dir. Bundan sonrakı ise, bunun zımnında münderic olan aksam içinde kesreti vukuundan dolayı istiâzeye en çok hacet messeden bazı kısımları tayin ederek afâktan enfüse doğru tavzîh ve tafsîl olup bu vech ile bu Sûrede daha ziyade âfakî olanlar ihtar olunarak buyuruluyor ki, وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ ve bir gâsıkın şerrinden اِذَا وَقَبَ vukubu sıra. Yâni girip daldığı, yahud bastığı veya battığı zaman.

Gâsık kelimesi de, bir çok mana ile tefsir edilmiş cemiyyetli bir kelimedir. Bunun masdarı olan gasak veya fusuk veya gasekan, lûğatte: Şiddetli karanlık, dolgunluk, akmak, dökülmek soğukluk ve kokarlık mânâlariyle alâkadardır. Hepsinin esası da, imtilâ / dolmak, veya seyalân / akmak, yahud insıbab / dökülmek mânâlarından birisi olduğu beyan olunuyor. Gecenin zulmeti hücum edip dolarak pek karanlık olmasına masdar olarak gasak ve gasakan ve gusuk denildiği gibi ilk koyu karanlığa dahi isim olarak, gasak denilir. Bu cihetle gasak, felaka tekabül ettirilir de, مِنَ الْغَسَقِ اِلَى الْفَلَقِ gasaktan felaka kadar, denilir ki, gecenin kararmasından sabahın aydınlığına kadar demektir. Buğday içinde bulunan Karacaya da, gasak ıtlak edilir. Gözün dumanlanıp seçimsiz olmasına veya yaşarıp sulanmasına, yâni iki suretle de göz kararmasına gusuk ve gasakan tabir olunur. Kezalik yaradan sarı su akmasına ve buluttan yağmur çisemesine ve memeden süt dökülmesine ve her hangi bir şeyin mutlaka insıbab suretiyle dökülmesine dahi gasakan tabir olunur. İçilemiyecek derecede gayet «bârid ve müntin» soğuk ve fena kokulu içki veya suya gasak ve gassak denilir. Nitekim, اِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا (*"Ancak bir hamim ve gassâk"* Nebe'-78/25) bundandır. Kamus

---

İnsıbab: Dökülme, akıtılma, cereyan etme.

Mütercimi'nin beyanına göre Türkçede de, soğuk kokmuş suya gasak denilirmiş. Bundan dolayı Cevalîkı bunun târib edilmiş, yâni Türkçe iken Arablaştırılmış olduğunu farzeylemiş ise de aksi, daha zâhir göründüğünden mütercimi mumaileyh buna razı olmamış, garîb demiştir. Maamafih biz Türkçe, soğuk kokmuş su mânâsına gasak da bilmiyoruz. Ancak lâfzî bir müşabehetten bahsedecek olursak Arabça gâsık lâfzının Türkçemiz'deki «gasık» lâfzını ve dolayısiyle kuvve-i şehevaniyye mânâsını andırabileceği söylenebilir. Çünkü şehvet, şerrinden sakınılması icab eden şeylerin başında gelir.

Şimdi bu izahattan anlaşılır ki, gâsık, asıl iştikakına nazaran gasak yapan veya gasekan eden yahud gasaklı mânâsına ism-i fâil olmakla dolan, kararan, karanlık eden, akan, dökülen, domlu, posarık, soğuk olan mânâlarına vasf olarak ıtlakı lûğaten sahih olur. Burada murad, ne olduğu hakkında da muhtelif tefsirler vârid olmuştur. Fakat bunları söylemeden evvel «Vakab»'ın mânâsını da, izah edelim: Vakab, masdarı vakb ve vukub gelir. Bunun aslı vakbe gibi çukurdur. Kayalardaki hılkî çukurlara, oyuntulara ve bazı yalçın kayalarda bir iki adam boyu derinliğindeki kuyu tarzında oyuklara ve atın gözü üstündeki çukurlara ve insanın bedeninde göz ve omuz çukurları gibi çukurlara ve çarhın ve makaranın iğ geçen deliklerine ve alık, yâni ahmak ve denî kimseye vakb denildiği gibi, masdar olarak vak, vukub da çukura girmek demek olup sonra mutlaka girmek ve gaib olmak ve gelmek ve ikkbal edip yönelmek ve zulmet dâhil olmak, yâni karanlık basmak ve güneş batmak ve ay tutulmak, yâni husufa girmek, yâhud mıhaka girmek mânâlarına kullanılmıştır. Onun için burada da gâsıka verilen mânâya göre mülâhaza edilmek lâzım gelir ki, dühul mânâsı hepsinde kâfî olabileceği cihetle ekseriya bununla tefsîr etmişlerdir. O halde gâsıka verilen mânâlara gelelim:

1) Gasak: İmtilâ ve zulmet mânâsında mutearef olmak hasebiyle evvelâ bundan dolgun ve muzlim mânâsı mütebadir, bundan da felak mukabilinde gece mânâsı zâhir olduğundan dolayı felaka sabah mânâsı veren ekser Müfessirîn bunu, gece ile, vukubu da gece karanlığının herşeye girip basmasiyle tefsir eylemişlerdir ki, وَاللَّيْلِ إِذَا غَسَقَ gibi, «karanlığı bastığı vakit bir gecenin şerrinden» demek olur. Bu surette şerrin geceye izafeti hudusuna zarf olması haebiyle mülâbisine izâfet kabîlindendir ki, «nehar-ı sâim» gibi isnad-i mecazî olup geceleyin vakı olan şerden demektir. Karanlığının basması vaktiyle takyidi de şerrin o zaman yayılmaya başlaması ve binaenaleyh şer istîlâ etmeden önce istiâze ile

---

Muzlim: Karanlık, dehşetli. **Mütebadir:** Birdenbire akla gelen, ortaya çıkan. **Mülâbisi:** Münasebet kuran, yakınlık gösteren. **Nehar-ı sâim:** Oruçlu olan kimse, oruç günü.

vikayenin te'mini elzem olması nüktesine mebnîdir. Gâsıkın böyle leyl ile ve vukubun, duhul-i zalâm ile tefsirini İbn Cerîr ve İbn Münzir, İbn Abbas ve Mücahîd'den ve İbn Ebî Hâtim, Dahhâk'dan tahric eylemişler. Hasen'den de rivâyet olunmuştur. Zeccac da, buna zâhib olmuş, ancak gâsıkı, bârid mânâsına olarak geceye hamleylemiş, gece, gündüzden soğuk olduğu için ona gâsık ıtlak edildiğini söylemiştir. Râgıb: «Gasakın şiddeti zulmet, gâsıkın gece mânâsına olduğunu söylemiş» ve demiştir ki: «Gâsıkın şerri tarık gibi, yâni gece ansızın gelip çatan arıza veya hayâlet gibi geceleyin olan nâibeden, yâni belâ ve musibetten ibarettir.» Zemahşerî de: «Gasakı leylin aslı, gözün yaşla, yaranın kanla dolması gibi imtilâ manasına gasktan, yâni zulmetin tekâsüfünden olduğunu» söylemiştir.

2) Gâsık: Kamerle, vukubu da husuf veya ay nihayetindeki mihak ile tefsir olunmuş ve buna dair bir hadîs-i şerif de rivâyet edilmiştir: İmam Ahmed, tirmizî, Hâkim ve daha başkaları, Hazret-i Aişe'den şöyle rivâyet etmişlerdir: Demiştir ki: «Bir gün Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem Kamere baktı da: *«Ya Aişe,* اِسْتَعِيذِى بِاللهِ مِنْ شَرِّ هذا فَاِنَّ هذا الْغَاسِقُ اِذَا وَقَبَ *bunun şerrinden Allah'a isti'aze et. Çünkü bu, o* غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ *dır.»* buyurdu. (Tirmizi: Tefsiru sureti-113/114-1) Tirmizî, demiştir ki: «Bu hadîs, Hasen, sahihtir.» Âlûsî: «Bunun sıhhatını teslim eyleyenin, diğer bir tefsire udul etmemesi gerektir» demiş ise de buna, kasrın lüzumunu meni' ile cevab verilebilir. Zira Kamerin gâsık olmasının sıhhatı teslim olunur da, lâfzın zâhir olan ıtlakının tek bir haber ile tahsîsi tecviz edilmeyip, فَاِنَّ هذا الْغَاسِقُ cümlesinde müsnedin tarifi kasra hamlolunmayarak te'vîli de diğer delâil ile sahih olur. Kamere gâsık ıtlak edilmesinin vechine gelince bunda da, bir kaç vecih vardır.

BİRİNCİSİ: Bedir halinde nur ile dolgunluğu itibariyledir. Bu surette vukubu, husufa dâhil olup kararmasıdır.

İKİNCİSİ: Seyr-ü hareketinde, bürucu kat'ında sür'atı itibariyledir ki, gask seyelandan cereyana müstear olur.

ÜÇÜNCÜSÜ: Nuru şemsten müstefad olup cirmi, hadd-i zatında muzlim olması itibariyledir. Bu iki vecihte vukubu şehrin âhirinde mihaka girerek gâib olmasıdır. Müneccimler, husuf ve mihak zamanını nahs sayarlar. Sâhirler de, marazı muris sihr ile o zaman istiğal ederler. Sebeb-i nüzul sihr olduğuna göre de, bu münasibtir denilmiş, yâni şerrinin mânâsı, Kamerin nefsinde bir şerri ol-

---

Zalâm: Karanlık, zulmet. **Tekâsüf:** Yoğunlaşma, bir noktada toplanma. **Udul:** Yoldan çıkma, sapma, dönme. **Seyelan:** Akma, cereyan, sel felaketi. **Müstefad:** Kazanılmış olan, istifade edilmiş. **Cirme:** Vucud, hacim, büyüklük. **Mihak:** Her Arabî ayın son üç gecesi. **Nahs:** Vurmak.

masından değil, o zaman sâhirlerin sihr ile uğraşmaları hasebiyle bu yüzden şerre sebeb olması demek olup şerrin Kamere izafeti ednâ mülâbese demek olacağı söylenmiştir. Lâkin şerrin bu suretle tahsisan tefsiri, müneccimlerin, sâhirlerin zuumlarına göre bir nevi' mümaşatı tazammun edeceğinden dolayı münasib olmadığı gibi bundan sonraki ayetten fazla bir manayıda ifade etmiş olmaz."Şems-ü Kamer Allah'ın ayatından birer ayettirler.Bunlar kimsenin ne ölümü, nede hayatı için inkisaf etmez."Hadisi şerifiyle anlatılmış olan maksadı şaria münafi ve onunla iptal edilen cahileyye zuumlarını bir nevi tervic olmaktan halî kalmaz. Doğrusu, Kamerin husuf veya mihakı zamanında şerrinin mânâsı da, nurun gaybubetiyle zulmetin istîlâsındaki şer demek olacağından bu da, birinci mânâya râci olmuş olur. Çünkü mehtab gecelerinde gecenin vukubu, yâni zulmetin istîlâsı mânâsı tehakkuk etmez. وَالْقَمَرُ اِذَا تَلَا Hükmü cârî olur. Bu haysiyyetle Kamerin vukubu, sade husuf veya mihakından ibaret olmayıp gurubuna da şâmil olabilirse de bedir halindeki dolgun Kamerin gurubunu, sabah takib edeceği için bunda, gecenin vukubu zamanı tehakkuk eylemez. Onun için Kamerin vukubu daha ziyade hasûf veya mihak geceleriyle tefsir olunmuştur. Şu halde Hazret-i Aişe hadîsinin mânâsı da, mehtab gecelerinin gâsık olmadığını, gecenin gâsık olması, Kamerin vukubu zamanına maksur bulunduğu izah etmek itibariyle gâsikın gece veya muzlim mânâsını bir tefsir demek olur. Ve bu surette kasrın mânâsını da te'vîle hacet olmaksızın hadîs, sahih olur.

3) İbn Ebî Hâtim'in İbn Şihab'dan tahricine göre, غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ gurub ettiği vakit şemstir. Şu halde vukubu, gurubu demek olmakla bundan, akşam şefakı gâib oluncaya kadar olan tamamiyle gurubu mülâhaza edilince, gece zulmetinin girdiği zaman demek olacağından dolayı, bunun da yine birinci mânâyı bir izah olduğu anlaşılır.

4) Gâsık Süreyya ve vukubu sükutudur, diye tefsir edilmiştir. İbn Cerîr'in, İbn Vehb'den tahric ettiği vech ile İbn Zeyd demiştir ki: «Arablar, gâsık, Süreyya'nın sükutudur derlerdi ve onun sukutu sırasında emraz ve taun çok olur ve tulûu sırasında mürtefi' olurdu.» İbn Cerîr der ki: «Bu kavle kail olanlar için Peygamber Sallallahü Aleyhi ve Sellem'den mervi bir eserden bir illet de vardır. Ebu Hüreyre'den, Hazret-i Peygamber'e merfuân rivâyet olunmuştur: وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ Ennecmılgâsık buyurdu demiştir.» Ve malûm ki, «Ennecim» Süreyya de-

---

Ednâ: Pek aşağı, en alçak, pek az, pek cüz. **Mülabes:** Münasebet kurba, yakınlık gösteren. **Zu'm:** Batıl zan, şüphe, yanlış zan. **Mümaşat:** Birlikte hoş geçinmek. **İnkisaf:** Parlaklığı sönme, güneş tutulması. **Şâria:** Şeriat koyucu. **Fervic:** Revaç vermek, değerini arttırmak. **Mihak:** Her arabi ayının son üç gecesi. **Mürtefi:** İrtifa eden, yükselen.

mektir. Bundan başka Vennecmi Sûresi'nde de geçtiği vech ile: اِذَا طَلَعَ النَّجْمُ اِرْتَفَعَتِ الْعَاهَةُ «Süreyya doğunca âfât, mürtefi' olur» diye de bir hadîs-i şerif mervidir. Rivâyetlerin bazısında «Ceziretü'l-arab'dan» kaydı da vardır. Âlûsî, der ki: «Camiü's-Sağir'in Menâvî Şerh-i Kebir'inde diğer rivâyetler de vardır. Müracaat olunsun.» Maamafih bu surette de mânâ, Süreyya'nın dahi bulunmadığı karanlık gecelerin şerri mânâsına irca' olunabilir.

5) Sahib-ı Keşşaf, der ki: Gâsık ile kara yılan ve vukubu sokması murad olunmak dahi caizdir.

6) Kamus Sahibi'nin, vakb maddesinde bir nakline göre gâsık, ihtiras ile dolup kabaran kasık, vukubu da saldırışı meâlinde de bir mânâ söylenmiştir. Bu iki mânâ muavvel görülmezse de yılan sakınılması lâzım gelen en muzır düşmanlardan olmakta mesel olduğu gibi şehvet ve hırs da en büyük sürur kaynağı olduğu düşünülürse bunlardan isti'azeyi ihtar etmekteki fâidenin ehemmiyyeti de inkâr olunamaz. Ancak Kamus Mütercimi, lûğat vüzuhuna hizmet etmiş olmak için bunun ifadesinde açıkca gitmiş, setr-i avrete riayet lüzumunu hissetmemiş gibi serâzadlık etmiştir. Bundan dolayı Âlûsî, der ki: «Feyruzâbadî Kamus'ta, vakb maddesinde bir kavil zikretmiş ve onu Gazalî ve daha başkasının İbn Abbas'dan hikâye eylediğini zu'meylemiştir. Onun nisbeti sahih olduğunu zannetmem. Çünkü akval arasında bir avret olduğu açıktır.»

7) Râzî'nin, «bazı ârifînden işittim» diye nakleylediği mânâdır. Bu iki Sûrede mahlûkatın meratibi şerhedildiğini ve şerrin ecsam ve cismaniyyat âleminde vâki olduğunu söyleyerek demiştir ki: «Eczam, ya esirî cisimler veya unsurî cisimlerdir. Ecsam-i esîriyye مَا تَرَى فِى خَلْقِ الرَّحْمنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (*"Göremezsin O Rahmanın yarattığında hiç bir nizamsızlık, haydi çevir gözü görebilir misin hiç bir çatlak, bir kusur?"* Mülk-67/3) buyurulduğu üzere ihtilâl ve futurdan beri hep hayırlıdırlar. Ecsâmı unsuriyye ki, kevn-ü fesad carî olan cisimlerdir. Ya cemad veya nebat veya hayvandırlar. Cemâdat, kuva-ı nefsaniyyenin hepsinden halîdirler. Onun için bunlarda zulmet halis, envâr bilkülliyye zâildir. وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ (*"Ve şerrinden bir gâsıkın daldığı zaman."* Felak-113/3)'dan murad, budur. Nebatat ise, kuvve-i gaziye-i nebatiyye tul, arz, umkda nemalanıp artandır. Onun için bu kuvve-i nâmiye sanki bu üç ukdeye üfleyen neffasatdır. Hayvana gelince: Kuva-ı hayvaniyye havass-ı zâhire ve havass-ı bâtıne ve şehvet ve gadabdır. Bunların hepsi de ruh-i insânîyi âlem-i gaybe insibabdan ve Allah Teâlâ'nın Kuds-î celâli ile iştigalden alıkor. وَمِنْ شَرِّ

Kasık: Karnın alt tarafı. **Cemad:** Cansız ve kurumuş olmak. **Envar:** Nurlar, ışıklar, aydınlar. **Namiye:** (Bak vami): Büyüyen artan, üreme kuvveti olan.

غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ ("*Ve şerrinden bir hâdisin hased ettiği zaman.*" Felak-113/5)'den murad da, budur. Bu mertebeden sonra süfliyyattan ancak nefs-i insanî kalır, onun için bu Sûre kesilip nefs-i insanînin terakkide derecatı meratibi de bundan sonra Sûre-i Nâs'ta zikrolunmuştur.» Görülüyor ki, bunda gâsık, muzlim, karaltı mânâsına olarak ecsam-ı unsuriyyeden hiç kuvve-i nâmiye ve hayvaniyyesi, yâni uzviyyeti bulunmayan herhangi bir cism-i câmide hamlolunmuştur ki, zulmet-i hâlisa dediği bizim sırf atalet hassası ile mülâhaza ettiğimiz tabiattır. Vukubu da hayyizdeki vaz'iyyeti veya kevnden fesada dühulüdür. İbn Sîna da, bu mânâ üzerinde yürümüş, fakat gâsıkı sırf cism-i câmide, madene hasretmemiş, kuvve-i hayvaniyye ile tefsir eylemiştir ve demiştir ki: «Kuvve-i hayvaniyye bir zulmet-i gâsika-i mütekeddiredir, yâni bulanık bir kara kuvvettir ki, müsteîz olan nefs-i nâtıkanın hilâfınadır. Çünkü nefs-i natıka cevherinde temiz, safî ve madde-i küdûrat ve alâikından berî cemî-ı suver ve hakayıkı kabil bir fıtrete yaradılmıştır. O, ancak hayvaniyyetten televvüs eder, kirlenir.»

Bizim fikrimizce, âyetlerin eamdan ehassa doğru gidişine nazaran bunu ne sâde cism-i câmid kısmına, ne de kuvve-i hayvaniyyeye tahsîs etmeyip nebatat ve hayvanata şâmil olacak vech ile mutlak cism-i unsurî diye ahzetmek, sonra kuvve-i-nebatiyyeyi, sonra da kuvve-i hayvaniyyeyi yâhud şehvet ve gadabı tahsîs eylemek daha muvafık olur. Bu surette gâsîkın şerri, asıl hassası âtalet iken, üzerinde Rububiyyet hükmü ile kevn-ü fesad câri olan ve felaka mukabil karaltılar teşkil eden zulmanî madde âleminin kevn-ü fesadı halindeki bütün şerlere şâmil olacağı cihetle, insanın karşısında ahzi mevki' ederek üzerine dalan cismanî herhangi bir kara kuvvetin veya hayaletin âfetini iş'ar edeceği gibi, vukub çukura girmek demek olması itibariyle âkibet kabre girmeğe mahkûm olan fânî bedenin, cismanî tabiatın inhıtat ve fenası hengâmındaki şerrinden ve sû-i hâtimeden isti'azeyi dahi ifade etmiş olur.

8) Zikrolunan mânâlardan her biri bir misal ile izah kabîlinden olarak gâsık, beşeriyyete ârız ve muradına hâil elem ve ıztırabına bâis olabilen herhangi bir kara musîbet demek olduğu da söylenmiştir ki, insanın vicdanına herhangi bir zulmet ilka edebilen kara şey demek olur. Zira maddî veya manevî şer ve zarar, gam ve keder, karanlık ve karalık ile tavsif olunur. Bu takdirde vukubu, hücumu demektir. Yukarıda izah ettiğimiz vech ile gece ile tefsirin hasılı da Râgıb'ın tarık gibi her nâ'ibe diyerek işâret ettiği üzere bu mânâya irca' olunabilir. Filvaki İbn Cerîr de, gece, Süreyya, Kamer rivâyetlerini kaydettikten sonra

---

Uzviyye: Uzuv oluş, canlılık canlı Atalek: Boş durma, tembellik. Televvüs: Kirlenmek, pislenmek.

demiştir ki: «bence akvalin savaba evlâ olanı şöyle demektir: Allah Teâlâ, Peygamberine gâsıkın şerrinden isti'aze etmesini emretmiştir. Gâsık ise, muzlim olandır. Gece karardığı vakit, غَسَقَ اللَّيْلُ يَغْسِقُ غُسُوقًا denilir. اذا وَقَبَ 'de zalamına girdiği vakit demektir. Katâde, وَقَبَ 'nın mânâsında ذَهَبَ der idi. Gece, zalamına girdiği vakit gâsıktır. Ennecim, üful ettiği vakit gâsıktır. Kamer de, vukubunda gâsıktır. Allah Teâlâ, bunların hiç birini tahsîs etmemiş, tâmim, eylemiştir. O halde gâsık denilebilenin her birinin de vukubu zamanındaki şerrinden isti'aze ile emrolunmuştur.»

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ **Ve o ukdelere üfleyicilerin şerrinden.** Yâni iplere, ipliklere, düğtükleri düğümlere, yâhud gönüllerde düğümlü azimler, itikadlar, tutkunluklar içine üfleyen, yahud öyle ukdeler içinde anlaşılmaz muğlak bir halde olarak üfürükcülükle afsun yapan büyücü nefislerin, yâhud karıların, yâhud cemaatlerin şerrinden. Nefs etmek, bizim nefes etmek tabir ettiğimiz üflemektir ki, biraz tükürüklü veya tükürüksüz olarak üfürür gibi yapmaktır. Sahib-ı Keşşaf: «Tükürükle nefihdir» demiş, Sahib-ı levami' de: «Nefha benzer tükürüksüz olarak rukyede yapılır. Tükürükle olursa tefl, yâni tüh tüh diye tüflemek tabir olunur» demiştir. İbn Kayyim de: «Sâhirler, sihir yaptıkları zaman fiillerinin te'sirine habîs nefeslerinin bazı eczası karışan bir nefesle isti'ane ederler» diye nakleylemiş. Âlûsî, bundan dolayı Sahib-ı Keşşaf'ın dediğine daha doğru demiştir. Filvaki Râgıb da, der ki: «Nefs tükrük fırlatmaktır ve bu tefilden ekaldir. Rukyecinin ve sâhirin nefsi de ukdeler içine nefs etmesidir. وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ buyurulmuştur. «Yılan zehir nefseder» denilmesi de bundandır. نُفَاثَةٌ üfürüntü, لَا بُدَّ لِلْمَصْدُورِ اَنْ يَنْفُثَ göğüs darlığı olan elbette üfüler» diye de bir mesel vardır. Lâkin «Nihaye»'de, نَفَثَ nefha şebîhtir ve تفل 'den ekaldir. Çünkü tefl, herhalde tükrükten bir şey karışmadan olmaz, demesinden anlaşılan nefste tükrük şart değildir. Kamus Sahibi de: «Böyle nefs, nefh gibidir ve teflden ekaldir» demiş ve mütercimi bunu şöyle izah eylemiştir: «Tefl mânâsından ekall olarak üfürmektir ki, buna üflemek tâbir olunur. Rukyehanların üflemesi gibi tükürüksüz olur ve tefl azca tükürük ile tüf tüf diye üfürmektir ki, tüflemek tâbir olunur. نَفَثَ الشَّيْطَانِ yalancılık kısmından olan şiir ve gazeliyyâta ıtlak olunur. النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ sâhirelere ıtlak olunur ki, ipi düğümleyip ona afsunla üfledikleri içindir. Müellifin sevahir ile tefsiri nüfus, yâhud nisâ itibarına mebnidir Zira ekseri cadılık nisvan kârıdır.» Demek olur ki, nefsin esasında biraz tükürük fırlatmak olsa bile nefh gibi tükürüksüz sâde nefes etmekle de olur. Nitekim lisanımızda nefes edici, okuyucu, üfürükçü tabîr olunan rukyehanlarda mharuf olan tükürüksüz üflemektir. Fakat mazarrat için sihir yapan habîs sâhirler de,

yılanın dişinden zehir fışkırtması gibi tükürük savurtmak da âdet olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber hava, rüzgâr, nefes üfürmek demek olan nefh, ruh nefheylemek tâbirinde olduğu üzere can vermek, hayat ve ilim mebdei olan ruhu ifaza eylemek mânâsına kullanıldığı gibi: إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي *«Ruhu'l-kudüs kalbime* نفث *eyledi ilâh...* (Keşfü'l-Hafâ: 1/268) hadîs-i şerifinde vârid olduğu üzere ruhun, kalb ve vicdana bir mânâ ve ilim veya söz, vahy-ü ilka eylemesi mânâsına da isti'are tarikiyle olsa bile, نفث ıtlak olunduğunda dahi şübhe yoktur. Demek ki, نفث etmenin habîs kısmına mukabil olrak bir de kudsî kısmı vardır. Va'z-ü nasîhatte, tâlim ve terbiyede, ruhî tedavîlerde olduğu gibi güzel hakîmane sözler, hayırlı niyyetler, kudsî mânâlar ve nefesler sarfiyle yapılan telkinat-ı ruhiyye bu kabîldendir. Fakat burada mevzu-ı bahs, şerrinden isti'aze edilmesi emrolunan habîs نفث olduğu bunda da mâruf olan, sâhirlerin, sâhirelerin zehre benzeyen habîs tükürüklü üfürükleri ile afsunları bulunduğu için نَفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ onlar hakkında şâyi' olmuştur.

Bunu izah için «ukad»'ın mânâlarını da, tahlil etmek lâzım gelir. فِي الْعُقَدِ، النَّفَّاثَاتِ 'ın zarfı veya zarf-ı müstekar olarak onların hâlidir.

عُقَد Mâlûm ki, «ukde»'nin cem'idir. ukde, bir şeyin uçlarını derleyip birbirine sıkı tutturmak, yâni düğüm bağlamak, düğmek ve düğümlemek demek olan akd maddesinden ism olduğu için esas mânâsı: Düğüm demektir. Fakat akd, hissî ve mânevîden eamm olarak [1] kullanıldığı cihetle ukde dahi, akd gibi sade hissî bir düğümden ibaret olmayarak birçok mânâlara gelir. Ondan dolayı düğüm denilince ale'l-âde bir ip düğümünden ibaret zannedilmemek için «Kamus»'tan, «Nihaye»'den, Râgıb'dan bazı mühim mânâlarını kaydedelim: Kamus'ta: 1) ukde: düğüm ve düğüm yeri. 2) Beldeler üzerine velâyet. Nitekim «Nihaye»'de der ki: «Hazreti Ömer hadîsinde هَلَكَ أَهْلُ الْعُقَدِ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ «Emsar üzerine velâyât ashabı helâk oldu.» demektir. Umera için sancak bağlanmasından me'huzdur.

3) Vülât için akdolunan bîat ki, Ubey hadîsinde هَلَكَ أَهْلُ الْعُقْدَةِ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ bu mânâdandır, yâni bîat-i mâkude demektir. 4) Sahibinin milk itikad ettiği akar. 5) Ağacı çok ve girift yer. 6) Develer için otluğu kâfi otlak. 7) Bir kimsenin kifayet derecede mâişeti kendisine bağlı bulunan şey. 8) Arzı muhsibe, yâni bolluk yer. 9) Ağaç yemeğe, muztar kalmış mevaşi, 10) Herhangi bir şeyin vücub-ı kat'iyyeti, lüzumu ki, ukde-i nikâh, beyı' vesaire bundandır. Kalbdeki itikada,

---

[1] Kamus şarihi, der ki: «İştikak, cimmesinin tasrihine göre akdin aslı, hallin nakîzıdır. Sonra beyı' nikâh vesaire gibi akidler envaında kullanılmıştır. Sonra da tâsmim ve itikadı câzimde kullanılmıştır.»

şiddetli ilişiğe, azm-ü tasmime, re'y-ü nazara ukde denilmesi de, bunda dahildir. Nitekim «Nihaye»'de: «Dua hadîsinde: لك من قلوبنا عقدة الندم «Sana kalblerimizden ukde-i nedem» nedâmete akd-i azim demektir ki, tevbeyi tahkiktir. Yine bir hadîste لا مرن براحلتي ترحل ثم لا احل لها عقدة حتى اقدم المدينة *«Ve elbette râhilemi emrederim, rihlet eder, sonra Medîneye gelene kadar onun için bir ukde çözmem.»* (Müslim: Hacc-475) Ona, gelene kadar azmini bozmam demektir. Bir hadîste de: ان رجلا كان يبايع وفى عقدته ضعف *«Bir adam alış veriş ediyordu, ukdesinde za'f vardı.»* (İbn Mace: Ahkam-24) yâni re'yinde ve kendi mesalıhine nazarında demektir.» 11) Kin ve gadaba da, cemi sığasiyle ukad denir. تحللت عقده «Düğümleri çözüldü» gadabı sükûn buldu demektir.

12) Ukde, kamışa da ıtlak olunur ve bazı mevzi'lerin de alemidir, ilâh... Hepsi düğüm mânâsına müteferri' nice mânâlar ki, çoğunu ve cümlesini belki bu âyette mulâhaza kabildir. Râgıb da, «Müfredat»'ta akdin, evvelâ akd-i habil ve akd-i bina gibi ecsam-ı sulbede kullanıldğını, sonra da akd-i beyi', ahid ve saire gibi meanîye istiâre edildiğini söyledikten sonra, der ki: «Ukde: Akdolunanın ismidir nikâhtan, yeminden ve saireden ... ولا تعزموا عقدة النكاح (*"Farz olan iddet sonunu bulmadıkça da nikah ukdine azmetmeyin."* Bakara-2/235) ve dil tutukluğuna denir, lisanında ukde var demek, tutukluk, pelteklik var demektir. النفاثات فى العقد 'de ukdenin cem'idir ve bu, sâhirenin akdettiğidir ki, aslı azîmettendir. Onun için ona, ukde denildiği gibi azîmet de denilir. Ve bundandır ki, Sâhire, muakkid denilir ve عقدة ملك onun denilir. ناقة عاقدة وعاقد telkıhı tutunca kuyruğunu kısan nâka, تيس أعقد وكلب أعقد kuyruğu kıvrık teke veya köpektir. Köpeklerin çatışmasına da teâkud denilir.»

Demek ki, sâhirin, sâhirenin üflediği, akdettiği ukdeler, düğümlediği düğümler bu mânâlarla alâkadar bir azm ve azîmet düğümüdür ki, asıl uçları onların nefislerinde düğümlenmiş olup onunla diğerleri üzerinde irâdelerini şeytanetle yürütmek isterler. Bir akiddeki el sıkma kabîlinden, zâhirdeki ip düğümü de onun bir tezahurudur.

O azîmet denilen şeyin ne olduğuna gelince: «Evvelâ, malûm ki, azim ve azîmet bir işin icrasına akd-i kalbdir, yâni kat'î rabtı kalb ile kasd-ü teveccüh kılmakdır. Cidd-ü sabr ile sa'y-ü ihtimam diye de târif edilir. Böyle azm ile yapılması icab eden büyük hayırlı işlere ve ruhsat ciheti aranmayarak icrası matlûb olan ehem ferâiza, azîmet ve azâim ve avâzim denilir. Sâririn ukdesinde esas olan şer ve şeytanete tealluk eden bir akd-i kalb ile takib olunur bir azîmettir ki, Râgıb, bunu şöyle târif etmiştir: «O azîmet bir tâviz, yâni bir sığındırma afsunudur ki, sanki sen, onunla Şeytanın üzerine sende iradesini in-

faz etmesine bir akid yapmışsın. Onu, bağlayıp düğümlemişsin gibi tesavvur olunur.»

Bu izahattan şu neticeye gelmiş oluyoruz ki, ukdelere, tükürüklü veya tükürüksüz üflemek ukdenin hissî ve mânevî tasavvur olunabilen her mânâsına göre onun gerek akdi, gerek halli nokta-i nazarından nefes sarfeylemek ilkaat ve telkinat ile nefisler üzerinde tehyîcat ve tahrikâtta bulunmak gibi bir vech ile mülâhaza olunabilir. Mezu-ı bahs ise, şerr olan nefsler olduğu, bunun hâsılı ve en bariz misali de işleri güçleri küfr-ü fitne olan sâhirlerin afsun düğümleriyle şunu, bunu bağlamak, teshîr etmek için püf püfleyerek veya tüh tühleyerek azm-ü azîmetle sarfettikleri şeytanetli üfürükleri veya tükürükleriyle mülâhaza olunduğu için النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ sâhirlerin, cadıların unvânı olmuş ve bundan dolayı ekseriyyetle السَّوَاحِرُ النَّفَّاثَاتُ فِى الْعُقَدِ sâhireler, cadılar diye tefsir olunmuştur. Burada calib-i dikkat noktalardan birisi dre, «neffasat»'ın cemi, müennes olarak getirilmiş olmasıdır. Onun için bunun müennes olan mevsufunu takdirde üç vecih söylenmiştir.

BİRİNCİSİ: Zâhiri vechiyle nisâ takdir olunarak النِّسَاءُ النَّفَّاثَاتُ üfleyici karılar» demek olmasıdır. Bunda da, iki vecih vardır: Birisi, bâlâda işâret olunduğu üzere cadılık, ekseriyyetle kadınların şiarı olması ve sihr işinde kadın rolünün galib bulunmasıdır. Birisi de erkekklerin azm-ü kuvvetleri üzerinde kadın hilesinin, kadın tuzaklarının şirreti veya kadın cazibesinin yüreklere işliyen füsunkâr tesiridir ki, bunu, sihrin hakikatine inanmıyanlar dahi itiraf ederler. Maamafih iki vechin ikisi de bir mânâya râci'dir denilebilir.

İKİNCİSİ: Dişiye ve erkeğe şâmil olmak üzere nüfus takdiriyle, النُّفُوسُ النَّفَّاثَاتُ üfleyici nefisler» demek olmasıdır. Zira Arabca'da «sin» ile nefis kelimesi müennestir. Bu mânâ erkeğe ve dişiye ferdlere ve cemiyyetlere sadık olmak itibariyle daha şümüllü olduğu ve sebeb-i nüzul sayılan rivayetlere muvafık bulunduğu için umumiyetle en tercih olunan vecih budur. Onun için meâlde bu mânâ gösterilmiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ de: الْجَمَاعَاتُ النَّفَّاثَاتُ üfleyici cemaatler» diye cemaatler takdir edilmesidir. Çünkü sâhirlerin ictimaiyle yapılan sihir, daha eşeddir. Bu da, erkeğe ve dişiye şâmil olursa da ferdlere şümulü zâhir olmaz.

Bu vecihler de anlaşıldıktan sonra beyan olunan mânâların hasılına gelelim. Tefsirlerde buna, başlıca üç mânâ verilmiştir. 1) Umumiyyetle şâyi' olan mânâdır ki, şöyle demişlerdir: İpliklere düğümler döğüp de onlara üfleyerek rukye ve afsun yapan sâhire karıların veya nefislerin veya cemaatlerin şerrinden İbn Cerir, bunu: «Rukye ederlerken iplik ukdelerine üfleyen sâhirelerin

şerrinden» diye anlattıktan sonra: «Ehl-i te'vil de, yâni Müfessirler de, dediğimiz gibi söylemiştir» diyerek şunları nakleyler: «Muhammed İbn Sa'd tarikıyle İbn Abbas'dan: وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ «Sihir karışan rukyeler» Hasen'den: «Sevahir ve sehare» Katâde'den: وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ «Okumuş ve şu rukyelerin sihir karışanından sakınınız» demiştir. Tavuş'tan: «Rukye-i mecânîn»'den daha ziyade şirke yakın birşey yoktur.» demiştir. [1] Mücahid ve İkrime de, demiştir ki: النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ «iplik ukdelerinde rukyelerdir.» İkrime, demiştir ki: «İplik ukdelerinde ahzdir.» (Yâni bağlama tâbir olunan tutukluktur ki, Arabca'da ahze denilir.) İbn Zeyd'den: النَّفَّاثَاتِ «ukdelerde sâhirelerdir.» Fakat bu rivâyetlerde iplik ukdesi ile tahsîsi ancak Mücahid ve İkrime'den varid olmuştur. Bu tafsilin fâidesi, sihir karışmayan, yâni şerr-ü şeytanet için olmayıp da ondan tehaffuz ve bir maraz veya âfete Allah'dan şifa niyazı için kendine veya diğerine hulûs-i kalb ve niyyet-i salâh ile bir dua veya âyet okuyup üflemek kabîlinden olan nefeslerin cevazına işarettir. Çünkü bunda kimseyi ızrar veya iğfal veya Allah'dan başkasına teavvüz ve iltica mânâsı yoktur. Bu Surelerde قُلْ أَعُوذُ emirleri de, her şerden Allah'a sığınmak lüzumunu nâtıktır. Resulullah'ın kendisine ve diğerlerine bu suretle okuyup üflediği ve böyle hayır için rukyeye müsaade eylediği sâbit ve bu sebeble gerek ruhanî ve gerek cismanî nice hastaların şifayab olduğu da vâki ve meşhûddur. Ancak okuyuculukla sihirbazlık edenlerin de şerrinden korunmak için, bu âyetin hükmü ile sihir karışan rukyelerden sakınılması lüzumu ihtar olunmuş, ukdeleri iplik düğümleri diye tahsîs edenler de, böyle düğümlere üflemenin sihir kabîlinden olduğunu anlatmak istemişlerdir. Maamafih mutlaka rukye ve tâviz ile istiane, yâni okumakla tedavi câiz olup olmayacağı hakkında da ihtilâf edilmiştir. Şübhe yok ki, bu Sûrelerde ve diğer âyetlerde emrolunduğu üzere herkesin Allah'a isti'aze ederek kendisi ve sairleri için dua etmesi, okuması, sade meşru değil, memurünbihtir. Lâkîn bunun tedavi için kendine okutmak, tâbir olunan mânâ ile rukye denilen tarzda yapılmasında Râzî'nin beyan ettiği üzere, ihtilâf olunmuştur. Bâzıları rukyeyi, yâni okuma ile tadaviyi men'eylemişler. Şu hadîs ile istidlâl etmişlerdir. إِنَّ لِلّٰهِ عِبَادًا لَا يَكْتَوُونَ وَلَا يَسْتَرْقُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ «Allah'ın bir takım kulları vardır ki, kendilerine ve keyy, ne de rukye yaptırmazlar, yâni dağlanmazlar ve başkalarının nefesiyle tedavi istemezler ve ancak Rabblerine tevekkül ederler.» Bir hadîste de: لَمْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ مَنِ اكْتَوَى وَاسْتَرْقَى «Allah'a tevekkül etmemiştir dağlanan ve rukye istiyen» buyurulmuştur. Bunun izahı, Buhârî'nin ve daha mufassal olarak

[1] Rukyetü'l-mecânîn / mecnunların rukyesi: Delileri okuma ile tedavi, yâhud cincilerin afsunu, okuyup üflemesi, iki mânâya muhtemildir.

Müslim'in Husayn İbn Abdurrahman'dan senedleriyle rivayet ettikleri şu hadistedir: Demiştir ki: «Said İbn Cübeyr'in yanında idim. «Dün gece düşen yıldızı hanginiz gördü?» dedi. «Ben» dedim. Sonra da: «Amma ben, bir namazda değildim, böcek sokmuştu» dedim. «Ne yaptın?» dedi. اِسْتَرْقَيْتُ «Rukye ettirdim okuttum» dedim. «Seni ona, ne sevketti?» dedi, «Şa'bî'nin; bize tahdis ettiği bir hadîs» dedim. «Şa'bî size ne tahdis etti?» dedi. Büreyde İbn Husayb-i Eslemî'den: لاَ رُقْيَةَ اِلاَّ مِنْ عَيْنٍ اَوْحُمَةٍ «Gözden veya sokmadan başkasında rukye yoktur, dediğini bize tahdis eyledi» dedim. Bunun üzerine dedi ki: «İşittiğini tutan iyi yapmıştır ve lâkîn İbn Abbas, bize Hazret-i Peygamber Sallallahü Aleyhi ve Sellem'den şöyle tahdis eyledi. Peygamber buyurdu ki: *«Bana ümmetler arzolundu. Peygamber gördüm, yanında bir cemaatcık, Peygamber gördüm, yanında bir, iki racül, Peygamber gördüm, yanında kimse yok. Derken bana, bir sevad-i azîm kaldırıldı. Zannettim ki, benim ümetim. Derken bana denildi ki: «Bu Musâ ve kavmidir ve lâkîn ufuka bak!» Baktım ki, yine bir sevad-i azîm. Derken bana denildi ki: «Dier ufuka bak!» Baktım ki, bir sevad-i azîm. «İşte denildi bu senin üümmetin ve beraberlerinde bilâhisab ve lâazâb Cennete girecek yetmiş bin vardı.»* Peygamber, bunu söyledi. Sonra kalktı menziline girdi. Nâs, bu bilâhisab ve lâazâb cennete girecekler kimler olduğu hakkında bahse daldı. Bazıları: «Bunlar, Resulullah'a sohbet edenler olsa gerek» dediler. Bazıları da: Bunlar, İslâm'da doğup da Allah'a hiç şirk koşmamış olanlar olsa gerek» dediler.

Daha bir takım şeyler söylediler. Derken Resûlullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem, çıktı: «Ne bahsediyorsunuz?» dedi. Haber verdiler buyurdu ki: هُمُ الَّذِينَ لاَ يَرْقُونَ وَلاَ يَسْتَرْقُونَ وَلاَ يَتَطَيَّرُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *«Onlar, o kimselerdir ki, rukye yapmazlar, rukye istemezler, tetayyur, yâni teşe'üm de etmezler ve ancak Rabblerine tevekkül ederler.»* Fakat Buharî'de, Mesabîh'te ve Meşarik'te, لاَ يَرْقُونَ yoktur ve hadîs şöyledir: هُمُ الَّذِينَ لاَ يَتَطَيَّرُونَ وَلاَ يَسْتَرْقُونَ وَلاَ يَكْتَوُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ «Onlar, o kimselerdir ki, teşe'üm etmezler, rukye istemezler, dağlanmazlar ve ancak Rabblerine tevekkül ederler.» Bu, daha sahihtir. Bu hadîs, İhlâs'ta, Samedin mânâsını izahta geçtiği üzere esbaba gönül vermeyen ve âlâm ve mesaib karşısında sarsılmayarak makam-ı tevekkülün en yüksek mertebesinde bulunan nüfus-i râdiye ashabı, ekâbir-i Ehlûllah hakkında olduğu aşikârdır. Onun için bunlardan key ve istirkanın terki evlâ olacağına istidlâl olunabilirse de, umum için mutlaka men-u nehyine istidlâl muvafık olmaz. Yine Buhârî, Müslim ve sair Sıhah'ta rukyeye müsaade eden hadîsler de çoktur. Ezcümle Cabir İbn Abdillah hadîslerinde demiştir ki: «Benim bir dayım vardı, akrebden rukye ederdi. Resu-

lullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, rukyelerden nehiy buyurdu. Onun üzerine, vardı: «Ya Resulallah, sen, rukyelerden nehiy buyurdun. Ben ise, akrebden rukye ederim.» dedi. Resulullah da: «Sizden herkimin, kardeşine bir menfaat etmeğe gücü yeterse yapsın» buyurdu. Avf İbn Mâlik-i Eşceî hadîsinde de demiştir ki: «Biz, câhiliyyede rukye ederdik. Dedik ki: «Ya Resulallah, onun hakkında ne buyurursun?» Rukyelerinizi bana arzediniz, rukyelerde beis yoktur, onda şirk olmadıkça» buyurdu.» Ebu Said-i Hudrî hadîsinde: Ashab-ı Resulullah'dan bir takım kimseler seferde idiler. Arab obalarından birine uğradılar. Onlara musafir olmak istediler, musafir etmediler. «İçinizde bir rukye eden (okuyucu) var mı? Zira obanın seyyidi ledîgdir.» (Yâni yılan veya akreb sokmuştur.) dediler. Ashab içinden bir racül: (ki, Ebu Said kendisidir) «Evet» dedi. Vardı, O'nu, Fâtihatü'l-kitab ile rukye etti. Bunun üzerine adam, iyi oldu. O'na bir bölük ganem verildi, O, ona kabul etmek istemedi. «Peygamber Sallallahü Aleyhi ve Sellem'e, arzetmeden almam» dedi. Ve Peygamber'e vardı, anlattı: «Ya Resulellah, vallahi, yalnız Fâtihatü'l-kitab ile rukye ettim» dedi. Resulullah, tebessüm buyurdu da: «Sen, onun rukye olduğunu ne bildin?» dedi. Sonra da: «Onu, onlardan alın. Bana da, sizinle beraber bir sehm ayırın» buyurdu. Daha bunlar gibi hadîsler delâlet ediyor ki, nehyedilmiş olan rukyeler, hakikatleri mechul olan, sihir ihtimali ve şirk mânâsı bulunan rukyelerdir. Bazıları da, üflemeyi men'etmişlerdir. İkrime, demiştir ki: «Rukye eden üflememeli ve mesih etmemeli ve akid yapmamalıdır» İbrahim-i Nehaî'den de: «Selef, rukyelerde üflemeyi mekruh görürlerdi» diye menkuldür. Bazısı da demiştir ki: Dahhak'ın yanına girdim vecaı vardı: «Sana, ta'vîz okuyayım mı ya Eba Muhammed?» dedim. «Peki ve lâkin üfleme» dedi. Ben de, Muavvizeteyni okudum.»

Halîmî, demiştir ki: «Rukye eden üflememek ve mesih etmemek ve akid yapmamak gerektir, diye İkrime'den mervi olan kavl, keenne bu hususta O, şuna zâhib olmuştur: Allah Teâlâ, akidde nefsi isti'aze olunacaklardan kılmıştır. Binaenaleyh menhiy olması vacib olur, fakat bu istidlâl zayıftır. Çünkü نَفَثَ فِى الْعُقَدِ ancak ervah ve ebdana muzır sihr olduğu vakit mezmum olur. Amma bu nefs, ervah ve ebdanı ıslah için olursa haram olmamak vacib olur.» Maamafih Neseî'de, Ebu Hureyre'den şu hadîs de mervîdir: Resulullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem, buyurdu ki: مَنْ عَقَدَ عُقْدَةً ثُمَّ نَفَثَ فِيهَا فَقَدْ سَحَرَ وَمَنْ سَحَرَ فَقَدْ اشْرَكَ وَمَنْ تَعَلَّقَ شَيْئًا وُكِّلَ اِلَيْهِ «Herkim, bir ukde akdeder de sonra ona nefsederse, sihir yapmıştır. (Yâni sihir işlerinden bir iş yapmıştır.) Sihir yapan da şirk etmiştir. Herkim birşeye dakılırsa, (bir menfaati olur veya zararı def'eder diye gönül takar, itikad eylerse

---

Ganem: Koyun.

veya o itikad ile muska ve nazarlık gibi birşey takınırsa) ona, havale edilir.» Yâni yalnız Allah'a sığınmayıp da, o şeye bağlandığı, ondan umduğu, halbuki Allah'ın izni olmayınca hiç bir şeyin ne menfaati, ne mazarratı olamayacağı için o takıldığı şeyden hiç bir fâide görmez. Allah'ın avn-ü inayetinden mahrum olur. Âyetin tefsiriyle bu hadîsin münasebeti de zâhirdir. Bu da, mutlaka nefsi nehyetmemiş, sihirbazlık tarzında düğümler düğerek şunu, bunu bağlamak için okuyup üflemeleri nehyetmiş ve son fıkrasiyle de, nefsi telkinlerin mutlaka bir hükmü olduğu ve bu suretle mevhum şeylere itikadın ve Allah'dan başkasına sığınmanın mazarratını anlatmış demektir. Bunun hasılı da, beyan olunduğu üzere sihir mânâsı karışan ukdeli, ne olduğu belirsiz, mechul ve muğlak, şübheli, akîde veya beden üzerinde mazarrat olması melhuz şeytanî üfürükçülükten ve mevhumata kapılmaktan tahzirdir. Onun için müfessirînin çoğu, mânâyı hep sihr üzerinde dolaştırmışlar ve mutlaka değil, fakat sihir karışan rukyelerden sakınmayı söylemişler. İplik düğümleyerek okumayı da,sihir tarzından saymışlar. İkrime gibi bazıları da, nefsetmeği ve sürmeyi bile şübheli telakkı eylemişlerdir ki, muradları, tükürüklü üfürükler ve sihirler bozacak sıvamalar olmak gerektir. Yoksa şeytanî habîs nefslere mukabil kudsî, rahmanî nefsler ve nefesler dahi bulunduğu ve mâneviyyatın maddiyyata, maddiyyatın mâneviyyata geçmesi için velev cüz'î olsun bir sebebi adîye teşebbüs dahi lâbüd bulunduğu inkâr olunmuş değildir. لِكُلِّ شَيْءٍ دَوَاءٌ «Herşeyin bir devası vardır» hadîsi mucebince, emraz-ı ruhiyyeye ruhanî, emraz-ı cismaniyyeye cismanî sebeblerle tedavî meşru olduğu gibi karışık olanlara da karışık tedavî elbette meşru olur. Şu şart ile ki, te'sir, esbabdan değil, Allah'dan bilinmeli ve hepsinde de entrikadan, sihirbazlıktan, şarlatanlıktan, iğfal ve ızrardan sakınmalıdır. Bu cihetle emraz-ı cismaniyye tedavîsinde bile gerek tabîbin ve gerek merîzin ahlak ve itikad itibariyle halet-i ruhiyyelerinin dahi ehemmiyyet-i mahsusası bulunduğundan ruhanî kıymet, hüsn-ü niyyet ve selâmet-i itikad hepsinin başında gelir. Yoksa tababet namına yapılan zararlar, afsunculuk, üfürükcülük namiyle yapılan zararlardan az eğildir. Bahusus bunları Allah için beni nev'ine hizmet ve menfaattan ziyade sırf mal kazancı için vâsıta yapan ve ağır ağır ücretler almak üzere alış veriş akidleri yapmadan bir nefes sarfetmek bile istemeyen mütetabbiblerin, şarlatanların zararları, hiç bir zaman cinciliği, üfürükçülüğü san'at ittihaz edenlerden aşağı kalmamıştır. Böylelerin de, وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ de dahil afsunculardan sayılması lâzım gelir. Hatta yalnız tababette değil, yukarıda ukdenin tafsîl olunan mânâlarına göre her meslek ve san'atta hak ve hayır fikrinden ayrılarak insan aldatmak, şer saçmak için nefes

sarfedenlerin hepsi de bu mazmunda dahil olan, isti'aze edilmesi lâzım gelen nüfus-i neffaseden olduğu da unutulmamak iktiza eder. Bunların böyle olması ise, mukabilinde mahza hak ve hayır için cidd-ü istîkametle Allah yolunda nefes sarfedenlerin mevcudiyyetlerini ve kıymetlerini inkâra sebeb teşkil etmez. Bundan dolayı hulûs-ı niyyet ve temîz nefeslerle Allah'a sığınarak Allah'dan şifa niyaz ederek okuyup üflemeyi de mutlaka sihirbazlık gibi telakkı etmek doğru olmaz. Onun için rukyeyi tecviz edenler Sıhah'ta mervi olan bir hayli hadîs ile istidlâl eylemişlerdir ki, Râzî, bunlardan şunları kaydeylemiştir: 1) Resulullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem, bir rahatsız olmuştu. Cibril Aleyhisselâm, O'na rukye etti de, بِسْمِ اللهِ أَرْقِيكَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يُؤْذِيكَ وَاللهُ يَشْفِيكَ yâni «Bismillâh okur rukye ederim sana, seni inciden herşeyden, Allah da sana şifa verir,» dedi. diye rivâyet edilmiştir. 2) İbn Abbas demiştir ki: «Resulullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem bize, bütün evca'dan ve hummadan şu duayı ta'lim ederdi: بِسْمِ اللهِ الْكَرِيمِ أَعُوذُ بِاللهِ الْعَظِيمِ مِنْ شَرِّ كُلِّ عِرْقٍ نَعَّارٍ وَمِنْ شَرِّ حَرِّ النَّارِ [1] 3) Aleyhissalatü vesselâm, buyurmuştur ki: «*Bir kimse eceli gelmemiş bir hastanın yanına girer de, yedi kerre:* أَسْأَلُ اللهَ الْعَظِيمَ رَبَّ الْعَرْشِ أَنْ يَشْفِيَكَ «*Niyaz ederim o azîm Allah'a, o Arş-ı azîmin Rabbine ki, sana şifa versin*» derse şifa bulur. 4) Resulullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem, bir hastanın yanına girdiğinde şöyle derdi: أَذْهِبِ الْبَاسَ رَبَّ النَّاسِ اشْفِهِ أَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءً لَا يُغَادِرُ سَقَمًا «Gider o be'si, nâsın Rabbi, ona şifa ver, Sensin şâfî, Senin şifandan başka şifa yok, bir şifa ki, derd bırakmaz».

5) Resulullah Sallalahü Aleyhi ve Sellem, Hazret-i Hasen ile Hazreti Huseyn'e ta'vîz eder: أُعِيذُكُمَا بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ «*İkinizi de Allah'ın kelimat-ı tammesine sığındırırım, her şeytan ve şom kazadan ve kötü gözden*» derdi ve buyururdu ki: «Babam İbrahim de, oğulları İsmail ve İshakı böyle ta'vîz ederdi.» 6) Osman İbn Ebi'l-As-ı Sekafî'den, demiştir ki: «Resulullaha vardım ve bende bir veca' vardı, beni bitire yazmıştı. Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, buyurdu ki: «Sağ elini onun üzerine koy ve yedi kerre şöyle de: بِسْمِ اللهِ أَعُوذُ بِعِزَّةِ اللهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ Ben de yaptım. Allah bana şifa verdi.» Bunda şayan-ı dikkattir ki, Resulullah, O'na okumamış, O'nun kendisine okutmuştur.

7) Aleyhissalâtü vesselâm, sefere çıkıp da bir menzile konduğu zaman şöyle derdi: يَا أَرْضُ رَبِّي وَرَبُّكِ اللهُ أَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شَرِّكِ وَشَرِّ مَا فِيكِ وَشَرِّ مَا يَخْرُجُ مِنْكِ وَشَرِّ مَا يَدِبُّ عَلَيْكِ وَأَعُوذُ بِاللهِ مِنْ أَسَدٍ وَأَسْوَدٍ وَحَيَّةٍ وَعَقْرَبٍ وَمِنْ شَرِّ سَاكِنِي الْبَلَدِ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ «*Ya arz, benim Rabbim, senin de Rabbin Allah'dır. Allah'a sığınırım senin şerrinden ve sendekinin şerrinden ve senden çıkanın şerrinden ve senin üzerinde debelenenin*

[1] Near: Nâradan, haykıran, sızlayan, âsı ve serkeş fitnekâr mânâlarına gelir.

şerrinden ve Allah'a sığınırım esedden ve esvedden ve yılandan ve akrebden ve beldenin sakinlerinin ve doğuranın ve doğurduğunun şerrinden.»

Bunlarda üflemeye dâir bir işaret yoktur ve bunların meşru'iyyeti için başka delile hacet olmaksızın Kur'ân'daki dua ve isti'aze emirleri ve bu Sureler kâfîdir. Bununla beraber Resulullah'ın nefs ve meshi de sâbittir.

8) Sûrenin tâ başında geçtiği vech ile Resulullah, her gece Muavvizâtı okur ellerine üfler yüzüne ve cesedine mesih ederdi. Bundan başka yine Hazret-i Aişe'den «Sıhah»'ta mervidir ki: «Resulullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem, ehlinden birisi hastalandığı vakit ona, Muavvizâtı üflerdi. Vefat ettiği hastalığında da ben, okuyup üflüyor ve kendi eliyle kendisini mesh ediyordum. Çünkü O'nun Yed-i Saadetinin bereketi, benim elimden çok büyük idi.» Bununla beraber Resulullah'ın kendisine başkasının okumasını istemediğini anlatan şu rivayet de çok mühimdir. Yine Sahih-i Müslim'de, Hazret-i Aişe demiştir ki: «Resulullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem, bizden bir insan rahatsız olduğu vakit onu, sağ eliyle mesh eder, sonra şöyle derdi: اذْهِبِ الْبَاسَ رَبَّ النَّاسِ اشْفِهِ انْتَ الشَّافِى لا شِفَاءَ الاَّ شِفَاؤُكَ شِفَاءً لا يُغَادِرُ سَقَمًا Vakta ki, Resulullah, hastalandı ve ağırlaştı, sağ elini tuttum, O'nun yaptığını yapmak istedim. Elini elimdem çekti, sonra اللّهُمَّ اغْفِرْلِى وَاجْعَلْنِى مَعَ الرَّفِيقِ الاَعْلى dedi. Ben, baka gittim. Ne bakayım, emir tamam olmuştu.» Bunlardan maada Resulullah'ın, harbde ve sairede mecruh olanlara okuyup dokunmasiyle derhal şifa hasıl olanlar da çoktur. Fakat onlar, O'nun Nübüvveti havassından olan mu'cizât kabîlinden olduğu için, diğerleri hakkında istidlâl olunmaz. Maamafih yine Hazret-i Aişe: «Resulullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem, Ensar'dan bir ehl-i beyti beyte humeden, yâni akreb gibi zehirli hayvan sokmasından rukyeye ruhsat verdi» demiştir ki, bu da, Câbir hadîslerini müeyyiddir. Bunda emmek tıbben de müfid olduğuna göre tükürmenin de bir vechi mülâhaza edilebilir. Bundan başka bir de, gözden rukyeye müsaade edilmiş olduğu ve bu sebeble, لا رُقْيَةَ الاَّ مِنَ الْعَيْنِ وَالْحُمَةِ denildiği de mezkûrdur. Göz değmek hâdisesi, bir halet-i nefsaniyye olmak hasebiyle bunda da, ruhanî bir nefes ve telkinin fâidesi zâhir demektir.

Şimdi bütün bunlardan hâsıl olan netice de şudur ki: Sihir şâibesi olmamak üzere ruhî veya bedenî salâh için me'sur dualarla rukye caiz olmakla beraber istirka, yâni kendini başkasına okutmak, rukye taleb etmek, Allah'a sığınmak ve dua etmek için başkasının tavassutunu dilenmek mânâsını tezammun etmek itibariyle şer'an menduh değildir. O, bâlâda zikrolunan hadîsler mucebince Allah'ın bilâhisab ve lâazâb cennete girecek hâs kulları ondan sakınırlar. Bundan dolayı

Esed: Arslan. **Esved:** Çok siyah, kara renkli olan.

Fıkh-i Hanefî'de bu mes'ele şu vech ile muharrerdir: Şâfî Ancak Allah Teâlâ olduğuna ve devayı ona sebeb kıldığına itikad ettiği takdirde, tedavî ile iştigalde be'is yoktur. Amma şâfî devadır diye itikad ederse değil. كذا في السراجية Şunu bilmelidir ki, zararı izale eden esbab üç kısma ayrılır: Birincisi, maktuunbihtir: susuzluk zararını gideren su ve aclık zararını gideren ekmek gibi. İkincisi, maznundur: Hacamat etmek, kan almak, müshil içmek vesair ebvab-ı tıbba aid mualecat yapmak gibi. Üçüncüsü de, mevhumdur: Rukye gibi. İmdi maktuunbih olanın terki, tevekkülden değildir. Hatta ölüm korkusu olduğu takdirde terki, haramdır. [1] Amma mevhum olana gelince tevekkülün şartı, onun terkîdir. Zira Resulullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve âlihi), mütevekkilîni onunla vasfeylemiştir. ... لا يسترقون İkisi arasında mütevassıt derecede olan maznuna gelince ki, etıbba indindeki esbab-ı zâhire ile müdavat böyledir. Bunu yapmak tevekküle münafi değildir. Mevhumun hilâfınadır, terki de haram değildir. Maktuunbihin hilâfınadır. Belki bazı ahvalde ve bazı eşhas hakkında terki, fiilinden efdal olur. Bu, iki derece beyninde bir derecedir. كذا في الفصول في الفصل الرابع والثلاثين Merîza ve melduğa karşı okumak yâhud bir varaka yazıp ta'lik etmek, yâhud bir tasa yazıp yıkayıp içirmek gibi Kur'ân ile istirka hakkında ihtilâf edilmiştir. Ata, Mücahid ve Ebu Kilabe, mübah olduğuna, Nehaî ve Basrî kerahetine kail olmuşlardır. «Hizanetü'l-fetava»'da böyledir. Fakat meşahîrde inkâr edilmeyerek sâbit de olmuştur. «Hizanetü'l-müftîn», ta'viz, yâni muska takınmakta beis yoktur ve lâkin helâda ve mukarenet zamanında çıkarır. «Garâib», bir kadın kocası sevmediği için sevsin diye muska yaptırmak isterse, «Camiu's-Sagîr»'de der ki: Bu haramdır, helâl olmaz.» كذا في الحاوي للفتاوى . فتاوى هنديه جلد ٥ ، . كتاب الكراهيه اون سكن نجى باب ، تداوى ومعالجات Görülüyor ki, burada rukye ile tedavî, terki evlâ mevhum kısmından sayılmıştır Mevhum denilmekten murad da, hiç aslı yok yalan demek değil, maktuun ve zannı gâlib demek olan maznunun mukabili, yâni zannın mercuh, zayıf tarafı yüzde elliden aşağı düşen kısmı demektir ki, tıbbî tedavîlerin de bir çoğu böyledir. İsabeti yüzde yüz olan maktu, yüzde elliden yukarı olan maznun, yüzde elliden aşağı olan da mevhum kısmındandır. Zamanımızda tıbbî fenlerin terakkî etmiş olmasına rağmen hayatın emrazın tam bir hududu çizilmiş olmadığı gibi fennî tedâvi de amprik olmaktan çıkarılmış değildir. Hayat, yine mechulât ve esrar ile doludur. Onun

---

[1] Zira ölmeyecek kadar yemek, içmek farz ve intihar etmek haramdır. Onun için semmi katil içmek haram olduğu gibi yemeği içmeği terk ile ölüme sebebiyyet vermek de haramdır. Binaenaleyh zararı izalesi yemek, içmek gibi kat'î olarak malûm bulunan esbab ile tedavî ve tahaffuz ölüm tehlikesi karşısında vacib ve terki haram olur.

için zikrolunan üç kısım hakkındaki hüküm artık değişmiştir veya değişir gibi zannetmemelidir. Bu taksim, her zaman için düstur olacak ilmî bir taksimdir. Bu gün de tıbda, fennî tedâvînin yüzde yüz isabet iddia ettiği bir deva tesbit edilmiştir denemiyor. Kinin gibi en sağlam sayılan ilâçların bile yüzde seksen, doksan ihtimal içinde telakkî edildiği malûmdur. Biiznillâh, yüzde yüz sayılabilecek bir haylı ilâçların bulunduğu farzolunsa bile bunlar, maktu kısmında dahil demek olacağından dolayı zikrolunan taksim değişecek değildir. Bir çok masraflara, fedakârlıklara katlanılarak takib edilen tedâvîlerin bir çoğu da nice ukdelerle dolu esrar perdeleri içinde zayıf bir ihtimalin verdiği esgarî bir ümid ile tatbık edilmek itibariyle rukyeden farklı değildir. Aynî zamanda tıb tedâvîlerinin müfid olmadığı bazı emraz ve avarızın bir rukye ile zâil olabildiği de ötedenberi görülegelmiş vakı'attandır.

Mukabilinde bir şey ve zarar melhuz olmadıkça mümkün olan en zayıf bir fâide ihtimalinden dahi insanları men'etmek doğru olmaz ve yüzde bir değil, binde bir, milyonda bir misâle müstenid bir ihtimal dahi olsa mukabilinde bir zarar ihtimali bulunmayan bir fâide mülâhazası mücerred tevehhüm değil, az çok delilden neş'et eden bir şübhe demek olduğundan ihtiyac halinde daha kuvvetlisi bulunamayınca, onunla âmel tecviz edilir ve öyle bir tesellînin ale'l-ıtlak men'i de mâkul olmaz. Fakat insanların sihirbazlara, şeytanlara kapılması da en ziyade bu gibi şübheli ahvâl içinde vukua gelir ve onun için zarar ihtimallerinin de iyi düşünülmesi icab eder. İlm-i usul kavaidine nazaran ise, kat'î delil ile itikad ve amel vacibdir. Hilâfına kavî delil bulunmayan zannî delil ile itikad vecib olmasa da inde'l-hâce amel vacib olur. Vehm ve şübheye itibar yoktur. Ancak ihtıyat mevkiinde vehm ve şübheyi kesmek için müfid olduğu zaman nazar-ı itibara alınabilir. Bu esas üzere Fıkıh'ta da şifâ, Allah'dan bilinmek şartiyle tedavînin kat'î olanıyla amel vacib, inde'l-havf terki haram, maznun olanıyla amel câiz, ahval ve eşhasa göre bâzân fiili, bâzân da terki evlâ, mevhum olanıyla da amel menhî değil ise de, terki evlâ denilmiş, rukye de mevhum kısmından sayılmıştır. Mevhum olmasının sebebi de, dua olması itibariyle değil, okuyanın nefesinde sebebiyyet mülâhazası itibariyledir.

Şu halde bu izahattan anlaşılır ki, rukye ile tedâvî, halkın pek çoğunun zannettiği gibi dindarlığın icabı ve şer'ın emrettiği bir şey değil, nihayet bir müsaaddedir. Asıl diyânetin muktezası onu terk ile Allah'a mütevekkil olmak ve ancak Allah'a sığınıp O'na, kendisi doğrudan doğru dua etmek ve duasına başkalarının tevassutunu istememektir. Mü'minin mü'mine gerek huzurunda ve gerek gıyabında duası meşru' ve müstahsen ve hatta vazife-i dîniyyesi bulun-

duğunda ve اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ hadîs-i şerifi mucebince dua ibadetin, dindarlığın iliği olduğunda şübhe yok ise de, dua etmek başka, okuyup üflemek, başkasının nefesinden meded beklemek yine başkadır. Allah Teâlâ duayı emretmiş, اُدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ ("*Yalvarın ki bana size karşılık vereyim.*" Mü'min-40/60) buyurmuş فَاِنِّي قَرِيبٌ اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ ("*Muhakkak ki ben çok yakınımdır, bana dua edince duacının duasına icabet ederim.*" Bakara-2/186) buyurmuş, قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ ("*De ki: Rabbım size ne kıymet verir duanız olmasa?*" Furkan-25/77) buyurmuş, fakat şirkten, kendinden başkasına duadan nehyetmiş, قُلْ اِنَّمَا اَدْعُو رَبِّي وَلَا اُشْرِكُ بِهِ اَحَدًا ("*De ki: Ben ancak Rabbıma dua ederim ve O'na hiç bir şerik koşmam.*" Cinn-72/20) buyurmuştur. Kezalik Kur'ân'da ve Resulü'nün lisaniyle en güzel duaları tâlim eylemiş ve nihayet bu Surelerle de bütün şerlerden doğrudan doğru kendisine sığınılmasını emreylemiştir. Okuyup üfleyecek olan bunları bellesin her zaman kendine hırz-i can edinsin. Peygamber Sallallahü aleyhi ve Sellem'den mervi olduğu üzere, her gece ve her ihtiyacında temiz temiz, hulûs-i kalb ve itikad ile okusun, kendine üflesin. Mü'min kardeşlerine de, hem dua, hem tavsiye etsin. Temiz nefesle dua edenlerin dualarının berekâtını da inkâr etmesin. Buna söz yok, fakat Allah Teâlâ, böyle dua ve icabet kapısını herkese açtığı, ona umumiyyetle herkesi çağırdığı, herkesin doğrudan doğru ilticasını istediği ve şirk şâibesini kabul buyurmadığı halde O'na, doğrudan doğru dua ve ibadet ile dehalet ve ilticayı bırakıp da: «Ben, o kapıya gidemem, ne istiyeceğimi de bilemem» diye dua dellâlı aramağa ve onun nefesinden meded ummağa kalkışmak diyanetin icabı değil, cahiliyye âdetîdir. Nâs, bundan gafil olup kendine okutup üflemeyi dindarlık iktızası zanneylediği cihetle burada bu tafsîlât ile sözü uzatmağa lüzum görüldü. وَاللّٰهُ الْمُوَفِّقُ

2) Bir de, النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ «düğümlere üfliyen kadınlar» النِّسَاءُ: الْكَيَّادَاتُ yâni hilebaz kadınlar, yâhud erkekleri fitneye düşüren, onlara mehasinini arzederek tearruz edip meftun eyleyen fitnekâr kadınların şerrinden diye tefsir edilmiştir. Râzî'nin beyanına göre Ebu Müslim, bu sonuncuyu ihtiyar eylemiştir ki, erkeklerin azm-ü irâdelerinde reiy ve nazarlarında icra-i te'sir ile tasarruf eden kadınlar demek olur. Bu surette ukde azîmet, yâni akd-i kalb ve re'y-i nazar manasına, yâhud ip düğümünden müstear, nefs de ipin düğümünü yumuşatmak için tükürmekten müstear olup mânâ şu olmuş olur: Kadınlar, erkeklerin gönüllerine üfler gibi verdikleri heyecanlar ve yumuşatıcı te'sirlerle onları reiyden reye, azîmetten azîmete çevirir türlü fitneye düşürürler. Onun için Allah, onların

---

Hırz-i can: Bağrına basıp canı gibi korumak. **Dehalet:** Sığınmak, aman dilemek, medet, yardım isteyiş.

şerrinden isti'azeyi emreylemiştir. Bu mânâ, اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ (*"Haberiniz olsun ki: çiftleriniz ve evlatlarınızdan size düşman vardır."* Teg-abün-64/14) mazmuniyle, اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ mazmununa muvafıktır. Râzî der ki: «Bu kavil güzeldir, fakat ekseri Müfessirînin kavli hilâfına olmasa...»

Lâkin yukarıda geçtiği vech ile sihirbaz ukdesinin aslı, azîmette olduğu ve onun da mutlaka iplik düğümü manasına tahsîsi vacib olmayıp maksad, örfî ve lügâvî eam mânâsiyle mutlaka sâhirler ve sâhireler demek olacağına göre bu kavil de, ondan haric değil, onun bir vechi demek olur.

3) İbn Sînâ'nın ve bazı ârifinin ihtiyar eylediği vecihtir ki, ukdelere üfleyen nefisler, yahud kuvveler demek olarak ecsam-ı unsuriyye içinde uzvî veya âlî denilen gerek hayvanat ve gerek nebatat bütün ecsam-ı nâmiyenin nemâsı mebdei olup, nefs-i nebatî ve kuvve-i nâmiye ve kuvve-i gaziye denilen uzvî kuvvelere işaret olmasıdır ki, ale'l-umum uzviyyette olduğu gibi beden-i insanîde de teğaddî ve tenasül vazifelerinin meyli demek olan şehvet heyecanının ilk mebdei ve şartı bu kuvve, bu nefis vesair kuvâ-ı hayvaniyye ve hisseyye bunun mütemmim ve mükemmili olduğuna göre bu mânâ evvelki mânâların illeti mesâbesinde olan şehvet kuvvesine de işaret olarak hepsinden eam demek olur. Ve hatta bu itibar ile «kuvve-i şehevaniyye» demek daha zâhir olur. İbni Sînâ, gâsıkı, kuvve-i hayvaniyyeye hamlederek demiştir ki: «Kuvve-i hayvaniyye, müste'îz olan nefs-i nâtıkanın hilâfına olarak küduretli bir zulmeti gâsika, yâni bulanık bir kara kuvvettir. Çünkü nefs-i nâtıka cevherinde temiz, sâfî ve madde küdurat ve alâikinden berî, cemî-ı suver ve hakayıkı kabil bir fıtrette yaradılmıştır. O ancak hayvaniyyetten kirlenir, televvüs eder. النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ 'da kuvve-i hayvaniyyenin şartı olan kuva-i nebatiyyeye işarettir. Çünkü o tul arz umk, cemî-ı cihattan hacim ve mikdarı artırması haysiyyetiyle üç ukdeye üflüyor gibidir. (Hatta teneffüs, hayat-ı nebatî iktizasından olduğuna göre nefsetmek, üflemek bunda mecaz değil, hakikattir. Nebatatın boğum yerlerinde de ukde hakikattır, denilebilir). Nefs-i insanî ile kuva-ı nebatiyye beyninde alâka hayvaniyyet vasıtasiyle olduğu için lâcerem kuvve-i hayvaniyyenin zikri, kuva-ı nebatiyyeye takdim olunmuştur. Bu iki kuvveden cevher-i nefse lâzım gelen şerr ise, onda beden alâ'ikını mühkemleştirmek ve ona muvafık, cevherine lâyık, gıda ile teğaddîsine mâni' olmaktır. Ona lâyık gıda da semavât ve arz Melekûtunu ihata ve nukut-i bâkîye ile intikaştır.» Bâzılarının dediği gibi gâsık, cism-i câmide, madene işaret olduğuna göre de ve bizim dediğimiz gibi mevâlid-i selâseye ve beden-i insanîye şâmil cism-i unsurîye işaret olduğu tak-

---

Teğaddî: Gıdalanmak.

dirde de bu mânâ cereyan eder. Evvelki mânâlar da buna teferru eyler.

Bütün bunlardan sonra burada الْعُقَدُ bâlâda «Nihaye»'den naklen zikrolunan Hazret-i Ömer ve Übey hadîslerindeki هَلَكَ اَهْلُ الْعُقَدِ ve هَلَكَ اَهْلُ الْعُقْدَةِ gibi velâyet ve akd-i bîat, tâbiri âharle «ukde-i mülk» mânâsına olmak ve hatta o hadîsler, bu âyetin bir mazmunu bulunmak da çok muhtemildir. Bu ukdelere üfleyenlerin üflemeleri ve şerleri ise, bir taraftan hukuk-ı ibadı uhdelerine alan zimamdaranın su-i idareleri, cah hırsları tehakkûm ve teaddî dâiyeleriyle o ukdeleri sıkıştırmak yolundaki zulüm ve teğallüb hareketleri, bir taraftan da Allah'dan korkmaz ehl-i bağıy ve isyanın halkı iğva ve ifsad ile hak ukdeleri çözmek fitne ve ihtilâl çıkarmak için sarfettikleri nefeslerle yaptıkarı tahrikât, çevirdikleri entrikaları demek olarak iki veche şâmil olur ki, bunların ikisi de, Allah'a isti'aze edilmesi lâzım gelen en büyük şerlerdendir. Maamafih bunlar da sihrin صَرْفُ الشَّيْءِ عَنْ وَجْهِهِ demek olan umumî manasında dahil olacağına göre birinci manada dâhil demektir.

Şu halde hulâsa: «ukad», hissî, mânevî, hakikat mecaz birçok mânâlara muhtemil olmakla beraber esas mânâsı, düğüm demek olduğu için ip düğümünde zâhirdir. Lâkin maksad, ale'l-âde bir ip veya iplik düğümünü bağlamak veya çözmek için üflemek veya tükürmekten ibaret olmadığı da zâhirdir. Çünkü her iplik düğümünde şer mülâhaza olunmayacağı da âşikârdır. Bundan dolayı murad, tâbirin hakikatı üzere düğüme üflemekten ibaret değil, sihirden kinâyedir. Bu suretle النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ nüfus-i sâhire mânâsına örf olmuş bulunduğundan mânâ ale'l-umum sâhirlerin ve sâhirelerin şerrinden isti'azedir. Sihir fiili de, iplik düğümüne münhasır değildir. Onun için bunu sihrin herhangi birşeyi vechinden sarf ve tahvil etmek mânâsiyle anlamak muvafık olur ki, bu da, zikrolunan mânâların hepsine şâmil olur.

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ **Ve herhangi bir hâsidin,** başkasında gördüğü bir nimeti çekemeyip de ona göz diken, onun mutlaka zevâlini temennî eden hasedcinin اِذَا حَسَدَ **hased ettiği vakit şerrinden.** Yâni nefsindeki hasedinin muktezasını fiile çıkarmağa kalkıştığı, mahsuduna karşı kavlen ve fiilen ızrar mebadîsini, şer mukaddimatını tertib ve icraya başladığı vakit şerrinden. Çünkü hased kuvvede kaldıkça, hâsidin kendinden başkasına zararı yok demektir. Diğer bir ifade ile de denilmiştir ki: Hased, galeyan edip de mahsuduna karşı kîn ve gadab ve kasd-i adavetle nefs-i habîsini tevcih eylediği vakit ki, gözdeğme ta'bir olunan halet ve âfet de ekseriya o lahzada olur. Onun için hased ile gözdeğmek mütelâzım gibi mülâhâza olunur. O sırada hâsidin nefsi, öyle bir keyfiyyet-i habîse ile tekeyyüf

---

Cah: Makam

eder ki, o hiss ile fırlattığı bednazarların şiraresi, mahsudu zayıf buluverdiği takdirde, bâzân onu yıldırım gibi çarpar. Ve nice hâsidler ve kötü gözlüler vardır ki, hased gözüyle baktıkları zaman bazı yılanların gözleriyle bakışlarındaki ezâ gibi ezâlandırırlar. Bu hiss ile harekete geçen habîs nefisler ise, her hileye baş vurur, ellerinden gelen her fenalığı göze alırlar. Ve onlar için mahsudun helhakinden başka bir suretle teselli kabil olmadığından dolayı o yolda içlerini yeye yeye kendilerini de yakar, helâk ederler. Ancak hasedin muktezasını icraya kalkışmayıp da yalnız kendi nefsinde sakladığı ve bu yolda nefsi ile mücahede edebildiği takdirde mahsuda birşerri dokunmaz ve nefsiyle mücahedesinden dolayı me'cur bile olursa da gönlünde o hased hissi devam ettikçe kendi kendini yer, zararı sırf kendine olur. إِذَا حَسَدَ diye takyid buyurulması, bu farka işaret için olduğunu söylemişlerdir. Bundan başka hâsidin şerrinden murad, onun günahı ve hasedi zamanında ve eserini izhar vaktındaki halinin kötülüğü, çirkinliği olmak da câizdir. İşte bütün bu zikrolunanların şerrinden o felakın Rabbine sığınırım de. Bu vech ile o اللَّهُ الصَّمَدُ 'e sığın. Çünkü hepsini yaratan ve hepsinin şerrinden koruyacak olan O'dur, ve O'na öyle ihlâs ile sığınanlara O'nun hıfz-u himayesi mev'uddur. فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (*"En hayırlı hıfz edecek de Allah'dır ve O Erhamurrahimîndir."* Yusuf-12/64)

Hased nedir? Râgıb'ın beyanına göre: «Hased, bir nimetin müstahikkından zevalini temennîdir. Ekseriya o nimetin izalesine sa'y ile de müterafık olur. Ve rivâyet olunmuştur ki, Mü'min gıbta eder, Münafık hased eder.» «Kamus»'un ve sairenin beyanına göre de o nimetin kendisine tahvilini isteyip istememekten eamdır. Yâni hasedde asl olan mânâ birnimetin, bir fazîletin, bir kemalin, sahibinden zevalini arzu etmek, kendisine geçmesini gerek istesin, gerek istemesin başkasında bulunmasını mutlaka çekememektir. Öyle ki, «onunki onda dursun da, sana da verelim» deseler memnun olmaz. Kaşki, onunki mutlaka gitse de kendisine hiç birşey verilmese bile holşanır. Bahusus hased olunan nimet, hâsid tarafından gasbolunmak kabil olmayan fezail-i zatiyye ve kemalât-ı nefsiyye kabîlinden olursa hâsid o zaman bütün bütün fazîlet düşmanı kesilir ve onu kendine tahvil edemediğinden dolayı mahsudunu bigayr-i hakkın mutlaka imha etmekle müteselli olmak ister. الْعِيَاذُ بِاللهِ

Hulâsa: Hâsid, kendinin onmasını değil, diğerinin onmasını ister. Eğer başkasından zevali istememekle beraber, kendisine de onun gibisini veya daha iyisini isterse, o hased etmek değil, gıbta etmek, imrenmektir. Bunları Âlûsî,

---

Mahsud: Kendine hased edilen. **Me'cur:** Karşılık, mükafat almaya hak kazanan kimse. **Mev'ud:** Söz verilmiş, va'dedilmiş.

şöyle anlatmıştır: «Bilinmeli ki, hased: Gayrın nimetinin zevâlini temenniye ıtlak olunur. Bir de gayride bulunan fakr veya sair herhangi bir noksanın devamını, ve adem-i nimetin hali üzere ıstishabını temenniye ıtlak olunur. (ki, evvelkisine lisanımızda çekememezlik, ikincisine de onduğunu istememezlik tâbir olunur) Sâyi' olan, evvelki ıtlaktır. Her iki mânâ ile de hâsid Allah indinde ve Allah'ın kulları indinde mebğuzdur. Meşhur olduğu üzere hased, kebairden ma'duddur. Lâkîn tâhkîk budur ki, garîzî, cebillî olan hased, muktezası olan ezâ ile mutlaka amel edilmeyip de onunla muttasıf olan kimse nefsiyle mücahede ederek kardeşine, Allah'ın seveceği vech ile muamele ederse onda günah olmaz. Belki o cibillî hased sahibi nefsiyle mücahede edip kardeşine hüsn-ü muamele ettiğinden dolayı büyük sevaba nâil olur. Çünkü tab'a muhalefette büyük meşakkat bulunduğu hafî değildir. Bunlardan başka gıbtaya da mecazen hased ıtlak edildiği vardır, hem örf-i evvelde bu şâyi' idi. Gıbta ise, kardeşinde bulunan nimetin zevâlini temenni etmeyerek onun gibi senin de olmasını temennî eylemendir ki, bunda, beis yoktur. Nitekim şu hadîs-i Nebevî bu mânâdandır: لا حَسَدَ الاّ فِى اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ اتَاهُ اللّٰهُ مَالاً وَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِى الحَقِّ وَرَجُلٌ اتَاهُ اللّٰهُ الحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِى بِهَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ *«Şu ikiden başkasında hased yoktur: Bir adam ki, Allah, ona mal vermiş ve hakta istihlâkine teslît buyurmuştur ve bir adam ki, Allah ona hikmet vermiştir onunla amel eder ve onu nâsa öğretir.»* (Buhari: ilim-5)

Demek ki, şer olan hasedin asıl mânâsı, başkasında bir nimet görmekten müteezzî olup onun zevâlini istemektir ki, bizim, «çekememezlik» tâbir ettiğimizdir. Bir takımlarının zannettiği ve hayli şâyi' olduğu vech ile kıskançlık demek değildir. Kıskançlık, bâzân hased demek dahi olursa da, daha ziyade Arabca'da gayret tâbir olunandır. Nitekim Kamus mütercimi Asım Efendi de, şöyle der: «Gayret, gayr, gar, gıyar: Nam ve namusa halel verecek haletten hamiyyet eylemek mânâsınadır ki, kıskanmak tâbir olunur.» Meselâ, erkeğin, karısını başkasından kıskanması, kezâlik kadının, kocasını başkasından kıskanması, kezâlik kadının, kocasını başkasından kıskanması hased değil, gayret ve hamiyyettir. Bu, memduhtur. Fakat birisi, diğerinin karısını veya kocasını veya evlâdını veya malını veay güzelliğini veya herhangi bir nimet ve meziyyetini, şerefini çekememek, ona göz dikmek, onun, ondan zevâlini ârzu etmek, haseddir, mezmumdur. Buna da, kıskanmak tâbir edildiği yok değil ise de, bu çekememezliği, bir gayret ve hamiyyet mânâsında mübalağa suretiyle kullanmak kabîlinden mecaz demektir. Yâni yerinde olmayan bir kıskanmaktır. Her ne

---

İstihlâk: Boş yere harcamak, yiyip bitirmek. **Teslit:** Havale etmek. **Müteezzî:** Eza duyan, üzgün, cefa gören.

olursa olsun kıskanmak mutlaka hased demek değildir. Ondan, eamm olabilir. Binaenaleyh hasedi, sade kıskanmak diye terceme etmek doğru değildir. hased, mezmumdur. Ona bir kıskanmak denir ise, elin hakkını sahibinden kıskanmak, diye ifade edilmelidir, halbuki gayret ve hamiyyet demek olan kıskanmak, memduh ve makbul bir haslettir. Tefeyyüz, terakkî, tekemmül, iffet, hakkın himayesi, nimetin muhafazası onunla hâsıl olur. Meğer ki, kendi hakkının ilerisine tecavüz etmek suretiyle ifrat olsun. O vakit gayret, hamiyyet-i câhiliyye ve hased mânâsında olmuş olur. Râgıb'ın, hasedi târifinde, «nimetin müstehikkından zevâlini temenni» diye müstehik kaydını koyması da mühimdir. Bundan anlaşılır ki, hasedde, zulüm mânâsı da vardır. Ve o halde bir nimetin müstehikkının gayrısından zevâlini istemek hased değil, gayret ve adalet demek olur. Binaenaleyh bir gâsıbın gasbettiği nimetin zevâlini temennî etmek, hased demek olmadığı gibi onun yed-i mubtılesinin izâlesiyle hakkı sahibine teslim etmeğe çalışmak da şer değil, gayret edilmesi lâzım gelen bir hayır, bir vazîfe-i hamiyyet demektir. Lâkin bir müstehikkın nâil olmuş bulunduğu bir nimetten kalben müteezzî olup da onu, çekememek, zevâlini temenni etmek hased ve zulümdür. Fakat bu fiile çıkmayıp hadîs-i nefs kabîlinden kuvvede kaldıkça hâside zararı olursa da, başkasına dokunmaz. Amma kuvveden fiile çıkarılmak istenip de, o ni'meti bilfiil izâleye sa'yedildiği zaman fiilen zulüm ve bagy olan hased olmuş olur ki, o vakit onun şerrinden Allah'a sığınmak lâzım gelir. O, artık hiç bir hak ve insaf tanımaz. Mümkün olabilen her türlü mekr-ü hileye baş vurur, her türlü sihirbazlığı göze alır, fırsat bulabildiği kadar ukdelere üfürdükçe üfürür. النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ olanların hepsini de şerrine âlet etmeğe çalışır. Bu da, nüfus-i habîsede kuvve-i şehviyye ile gadabiyyenin ve bilhassa kuvve-i gadabiyyenin bir tuğyanı demek olduğundan dolayı İbn Sînâ, burada da şöyle demiştir:

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ (*"Ve şerrinden bir hasidin hased ettiği zaman."* Felak-113/5) beden ve kuvveleri ile nefs-i nâtıka beyninde husule gelen niza' demektir. Hâsid, kuvve-i hayvaniyye ve nebatiyyesi haysiyyetinden bedendir. Mahsûd da, nefs-i nâtıkadır. Bu suretle beden, nefs üzerine bir vebaldir. O halde ondan i'raz ettiği surette o nefsin hali, ne güzeldir! Ve eğer onunla televvüs etmiş değilse ondan müfarekatiyle ne büyük lezzete erecektir.» Bu da, mânânın bir lübbü ve isti'azenin ruhunu beyan demektir ki, hasılı:

اَقْبِلْ عَلَى النَّفْسِ وَاسْتَكْمِلْ مَطَالِبَهَا . فَاَنْتَ بِالرُّوحِ لَا بِالْجِسْمِ اِنْسَانٌ

«Ruha dön ve onun metalibini olgunlaştır. Çünkü sen, cisim ile değil, ruh ile insansın.»

Mazmununa nazar-ı dikkati celbdir. Bunu, şöyle hulâsa edebiliriz: Ey nefs-i insanî bütün mahlûkatın, bahusus kevn-ü fesad şânından olan maddiyyatın, cismanî kuvvelerin, bahusus aldadıcı hayvanî ve nebatî kuvvelerin, o şehvet ve gadabın şerrinden, o felakın Rabbine sığın. Çünkü onlar, seni çekemez, bedende bırakmak, çukura gömmek, helâke götürmek isterler. Onun için sen, o fıtrat nurunun, insanlık ruhunun kadrini bil de onu yaradan Hakk Rabbine sığın!..

Görülüyor ki, bu Sûrede, nefs-i insanîye zararı melhuz olan ve dîn-ü dünyaca teharrüz ve tevekki olunması lâzım gelen şerlerin hepsi ihsa olunarak onlardan Allah'a teavvüz emrolunmuş ve bu suretle halâs va'd buyurulmuş demektir. Bundan dolayı Resulullah, bunlar nâzil olduğu zaman ferahlanmış ve bunlarla teavvüze devam buyurmuştur. Çünkü bu, ikincisiyle beraber teavvüz için her emri câmi'dir. Evvelâ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ isti'aze olunacak şürur mebadîsinin hepsine icmalen şâmildir. Sonra da gâsık, n43 '43sât, hâsid üçü onların meratibini veya en mühimlerini bir tafsîldir. Gerçi o icmâlde ve hattâ neffâsat ve hâsidde müsteiz olan nefsin kendisi de dâhil olabilir. Fakat tekabül karînesiyle müsteiz, «müsteazünminh» de dâhil olmamak zâhir olduğuna nazaran bu Sûre daha ziyade, insanı hâricinden veya bedeninden ızrar eden âfakî şürurda zâhirdir. Bu suretle kelâm eamdan başlayıp bilhassa hased ile nüfus-i insaniyye süruruna müntehî olmuştur. Bunun üzerine bunlardan istiaze eden nefsin tekemmülü meratibi ile ona bâtınından gelecek enfüsî şerrin tafsîline ve bu suretle, النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ 'in de minvechin beyan ve tefsirine işaret olmak ve ondan da bilhassa isti'aze ile va'd itmam buyurulmak üzere bervech-i âti nâs Sûresi ile hitam verilmiştir. Bir de şayan-ı dikkattir ki, şerlerinden isti'âze olunan مَا خَلَقَ 'deki mâ mevsufe veya mevsule olabilmek ihtimaline mebni mârife veya nekire olması muhtemildir. Gâsık, hâsid, nekire ve müfred, aradaki النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ marife ve cemi olarak getirilmiştir. Bunun nüktesinde Zemahşerî ve Râzî: «Zira her gâsık, her hâsid şerrir değildir. Hatta bâzân hayırda gıbta mânâsına hased, hayır bile olur. Fakat her neffase şerr olduğuna işarettir» demişlerse de bu, pek zâhir değildir. Zira ferdi münteşir halinde istiğrak üzere her bir gâsikın vukubu ve her bir hâsidin hasedi zamanında şerrinden külliyyen isti'aze matlûb olduğu daha zâhirdir. Lâkin gâsık ile hasidin şerri, ekseriya karanlıkta ve mechuliyyet içinde tanınmayarak geriden geri cereyan eder. Neffaseler, sihirbazlar ise, ekseriya tanındıkları, bilindikleri halde yüzlere güle güle, gönüllere üfleye üfleye şirretliklerini yaparlar. Gâsık, bir eşkiya gibi ansızın basar, hâsid de bir kundakçı gibi saklı yakar, sâhirler, cadılar ise, dost kılığında yankesici gibi göz göre göre çarparlar. Ve böyle olması, onların hilelerinin ince ve hafî olmasına mâni'

de olmaz. İşte bunlar içinde en ziyade bile bile şerlerine düşülenler neffaseler olduğu ve örfi âmmda da en ziyade şirretler mâruf olanlar, bunlar bulunduğu için النَّفَّاثَاتِ lâm-ı ahd veya istiğrak ile marife ve cemi olarak irad edilmiş olmak, bizce daha doğru ve daha zâhir görünmektedir. Nâs Sûresinde, الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ 'ın marife olması da, neffasât gibidir. Bu cihetle de o, bunun tetimmesi olan bir beyanı demektir.

NAS SÛRESİ

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 6

Nüzulü, Felak ile beraber olduğu ve Medenî olmasının muhtar bulunduğu önce geçmişti.

Âyetleri: Altıdır.

Fasılası: Yalnız س harfidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِۙ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِۙ ﴿٢﴾ اِلٰهِ النَّاسِۙ ﴿٣﴾ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِۙ ﴿٤﴾ اَلَّذ۪ي يُوَسْوِسُ ف۪ي صُدُورِ النَّاسِۙ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

1- De ki: Sığınırım Rabbına nâsın, 2- Melikine nâsın, 3- İlâhına nâsın. 4- Şerrinden o sinsi vesvasın. 5- Ki, vesvese verir sinelerinde nâsın. 6- Gerek cinden, gerekse ins.

بِرَبِّ النَّاسِ **Nâsın Rabbine.** Bütün insanların kendilerine ve emirlerine mâlik terbiye edici sahibine, yâni halk ve emriyle insanlar yaratan ve sun'-u kudretiyle o gâsık kara topraktan o duygusuz, muzlim maddeden tan gibi parlıyan duygulu insanlar yetiştiren, onlara yaramaz şeyleri atıp yarar şeyleri süze süze ifaza ederek lûtf-ü terbiyesiyel tavırdan tavra, halden hale tekemmül ettirerek büyüte büyüte akl-ü iz'an verip insanlık levazımını, insanlık vazîfelerini duyurarak bütün mahlûkat içinde mümtaz bir halde hemcinsiyle birlikte cemiyyet halinde yaşıyacak hale getiren ve getirmekte bulunan ve bu suretle onlara terbiye fikriyle Rübûbiyyet mefhumunu öğreterek kendi varlığını sezdirip hak ve hayr

uğurunda çalışmak yolunu gösteren Mevlâ'sına, مَلِكِ النَّاسِ o nâsın Melikine. Yâni o terbiye ile yetiştirilen, akıl melekeleri, insanlık kuvveleri inkişafa başlayan insanların hepsini hükmü altında tutarak bütün melekât ve kuvvelerini nizam-ı hayr ile gaye-i kemallerine doğru faaliyyete sevk etmek üzere mertebelerine ve ilm-ü hikmetinin iktizasına göre emr-ü nehy ile idare eden hükümdarına daha, açıkçası nisbî mânâ ile Babb ve melik değil, مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ ("*Ey mülkün sahibi Allah'ım! Dilediğine mülk verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın ve dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin, hayır yalnız senin elindedir.*" Al-i İmran-3/26) mentukunca dilediğine mülk verip şah yapân, dilediğini de padişah iken indirip atan, dilediğini aziz, dilediğini zelil etmek kudretini hâiz olan mülk-i daim ile Rübûbiyyet-i kâmile kendisine mahsus bulunan melikler meliki, padişahlar padişahı, hükümdarlar hükümdarına, yâni إِلَهِ النَّاسِ nâsın İlâhına. O insanların Hak mabûduna, yâni aklı melekeleri tekemmül etmiş hakkı nâhaktan, hakikatı hayalden, güzeli çirkinden, hayrı şerden, zevk-ı bâkîyi, zevk-i fânîden, gaye-i maksudu, vasitadan, kûfranı, şükrandan fark ve temyiz edecek vicdanları mârifet-i hakla tenevvür eylemiş, bulundukları âlemin ve kendi nefislerinin mahiyyetini öğrenmiş, hikmet-i vücudlarını nereden gelip, nereye gittiklerini, bütün o cünbüşi cihan şümulden, bu kavgayı kâr-ü zardan kazanç ne olduğunu, o sevgilerin, saygıların, o ümitlerin, arzuların o hacetlerin dileklerin nereye bağlanacağını, gülen yüzlerin neye güldüğünü, dökülen dillerin neye döküldüğünü, ağlayan gözlerin neye ağladığını, çırpınan kalblerin ne ile tatmin edileceğini, binaenaleyh nelerden kaçınıp nelere koşmak, neye gönül verip, neye dayanmak, neye sığınmak, neye tapmak lâzım geldiğini anlamış, vücudda tecelli eden, zâhir ve bâtından vicdanları saran gayb ve şuhuda hâkim olan hakkın cemalindeki celâlin, celâlindeki cemalin ebedî zevkini duyarak her işinde ihlâs-u ihsan ile ona yüz tutmuş, uğrunda can vermeyi canına minnet bilerek hükm-ü rızasına teslim-i nefs etmiş kalb-i selîm sahibi ergin insanların gaye-i maksud edinerek ibadet edegeldikleri ve âkıl ve bâliğ bütün insanların halâsları için iman ve ibadet ile mükellef bulundukları hak Tanrıya, hasılı: Halk ve emir, icad ve i'dam, ihya ve imâte, sevab ve ikab ile tesarruf-i küllîye kudret-i tamme ve samediyye-i kâmile ile celâl ve ikramda tevahhüd iktiza eyleyen ülûhiyyet ancak kendinin hakkı olan o ehad, samed Allah'a sığınırım.

Rabb ismi, rabbü'd-dar ve rabbü'l-mal gibi izafetle kullanıldığı zaman Allah'dan maadaya da söylenebilir. Melik isminin de, O'ndan ehass olmakla beraber Allah'dan maadaya itlak edildiği malûmdur. Fakat ülûhiyyet aslâ şirk kabul

etmediği لا اله الا الله olduğu için İlâh ismi, şer'an ve hakîkaten Allah'a mahsustur. Binaenaleyh Rabb, eamm, Melik ehass, İlâh daha ehastır. Burada ise murad, Allah Teâlâ olduğu iyice anlaşılmak için Rabbi'n-nâs, Meliki'n-nâs ile, Meliki'n-nâs da İlâhi'n-nâs ile beyan buyurulmuştur. Gerçi bunların Rabba sıfat veya bedel olması da tecviz olunabilir ise de, Zemahşerî ve sair muhakkikîn atf-ı beyan olmalarını ihtiyar eylemişlerdir. Fakat burada evvelâ şunu düşünmek iktiza eder: Allah Teâlâ, yalnız insanların değil, herşeyin Rabbi ve bütün âlem, O'nun Rübûbiyyeti, Melekûtü, Ulûhiyyeti nizamı altında dizili olduğu halde burada niçin Rabb ismi, evvelâ insanlara izafetle tahsîs buyurulup da sonra مَلِكِ النَّاسِ اِلٰهِ النَّاسِ ("Nasın melikine." Nas-114/2) diye beyana lüzum görülmüş ve niçin üç defa tekrar edilmiştir? Bunun nüktesi:

EVVELÂ: Kur'ân'ın hikmet-i nüzulü insanların terbiyesi, insanları, Sırat-ı müstekim'e hidayet ve irşad olduğu cihetle bunu evvelinde olduğu gibi, âhirinde de bilhassa ihtar ile nüfus-i insaniyye terbiyesine inâyet-i Rabbaniyye'nin mezid-i ihtisasını anlatmak ve bu vech ile Kur'ân'ın âhirinden evveline irca-i nazar ettirmektir. قُلْ اَعُوذُ emirleri, Fâtiha'nın اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ("Hidayet eyle bizi doğru yola." Fatiha-1/6) duasına son cevab olarak doğrudan doğru bir sığındırma ve koruma irşadı olmak hasebiyle Sûre-i Bakara'nın evvelindeki هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ("Aynı hidayet korunacaklar için." Bakara-2/2) mazmununun bir mısdakı olduğu gibi بِرَبِّ النَّاسِ buyurulması da, يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ("Ey insanlar! O sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan Rabbinize kulluk ve ibadet ediniz ki korunur müttekilerden olasınız." Bakara-2/21) hitabını hatırlatarak âhiri, evvela bağlamıştır. Hatimde, evvele dünelerek, hâlli mürtehil yapılması da bu nükte ile mütenasibdir.

SANİYEN: Ebussuud'un beyan ettiği vech ile bunda «iazeye şayan bir isti'aze minhacına», yâni korumaya lâyık bir sığınış yoluna irşad vardır. Çünkü Rabbine sığınanın efradından bir ferd bulunduğu insanlar cinsi zımnında terbiyesi, memlûkiyyeti, ubudiyyeti ile Rabbine intisab ve tevessülü rahmet ve re'fetin tezayüdü esbabındandır. Ve Allah Teâlâ'nın bunu böyle emir buyurması, bu suretle korumayı kat'iyyen va'dine delâlet eder delâil-i keremdendir. Bir de burada isti'aze olunan şer, bilhassa insanlara adavet ile mâruf olan Şeytanın şerridir. Bundan korunmak için insanların ona karşı Allah'ın terbiyesi tahtinde, melekûtü içinde, ubudiyyeti saffında dizilmelerini tansîstir. اِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ***«Benim halis kullarım üzerinde senin saltanatın yoktur»*** (Hıcr- 15/42) kavl-i celîli mentuku üzere Şeytanın nüfuz ve tesallûtundan korunacaklarına bir

---

Mezid: Çoğalmak.

işaret de vardır. Bir insan ferdinin böyle, diye mertebeden mertebeye en mütekâmil cemiyyet nizamı içinde isti'aze etmesi, «Ya Rabbî, ya Melîkî, ya İlâhî, beni terbiye edip yetiştiren Sen, benim tâbi, olduğum hükümdarım Sen, benim bütün mevcudiyyetimi veren ve bütün muradlarımı verecek olan, kendisine en yüksek sevgi ve saygı ile ibadet ve kulluk etmek borcum ve en üstün vazîfem bulunan mâbudum, Tanrım, yegane sığınacağım, penahım Sensin. Ben, ancak Sana sığınırım ve sığınıyorum,» demek mânâsında olmakla beraber öyle demekten daha beliğdir. Çünkü insanlık meratibinin en mütekâmil saffı bulunan İlâhîler saffında, Ehlûllah cemaatı içinde bir mevki' alacak vech ile korunmak üzere Rububiyyet'in en yüksek ve en küllî tecellîsi demek olan ulûhiyyet hükmü inayetine ancemaatin sığınmak, hem kudret ve rahmetin şümulünü i'tiraf ile hamd-ü senânın yüksekliği, hem de buhulden, hodgâmlıktan sakınarak benî nev'ine vâsıl olan nimetleri kendine vâsıl olmuş sayacak kadar hiss-i şükran ile hayirhahlığı mütezammın olmak itibariyle elbette ferden sığınmaktan daha beliğdir ve onun için cemaatle olan ibadet ve duanın fazîleti daha yüksektir. Beyzâvî gibi bazı Müfessirîn, رَبِّ النَّاسِ diye tahsîsin nüktesi burada isti'aze olunan vesvese şerrinin, nüfus-i insaniyyeye mahsus bir şerr olduğunu söylemekle iktifa etmişlerse de kâfi değildir.

Nâsın tekrar edilip de, مَلِكِهِمْ وَاِلٰهِهِمْ diye zamir ile iktifa olunmamasının sebebine gelince, Sahib-ı Keşşaf, bunu atf-ı beyan olmasının icabına hamlederek demiştir ki: «Çünkü atf-ı beyan, beyan içindir. Binaenaleyh izmar değil, izhar mazinnesi olmuştur.» Râzî, bununla beraber bir de, der: «Bu tekrar, insanların şerefini artırmayı iktiza eyler. Çünkü Allah Teâlâ, kendisini insanların Rabbi, insanların Meliki, insanların İlâhı olmasiyle tanıtıyor demektir. Eğer insanlar, mahlûkatın eşrefi olmasa idi, elbette Kitabının hatimesinde kendisini insanların Rabbı ve Meliki ve İlâhı diye târif etmez, kitabını bu târif ile hatmeylemezdi.»

Bu izaha göre النَّاسُ üçünde de aynı mânâda olarak mahza beyan ve takrir ve insanlık şerefini tezyid için tekrar olunmuştur. Demek olur ki, Ebussuud da, bunu ihtiyar eylemiştir. Âlûsî de: «Bir şeyin marife olarak iadesi halinde ikinci evvelin aynî olmak» kaide-i ekseriyyesine binaen bunu tercih eylemiş ise de fasılanın, fasılasız olarak aynen tekrarı, hilâf-ı zâhir olmak ve atf-ı beyan da nâsa değil, Rabb'a aid bulunmak hasebiyle her birinde muzaf-ı ileyhin muzafına göre başkaca bir mânâ beyan etmiş olması, daha doğru ve daha fâidelidir. Mezkûr kâidenin ekseriyyeti de, hilâfına karîne bulunmamakla mukayyed

---

İzmar: Kalbte gizlemek.

olduğu malûmdmur. Onun için bunu daha ziyade tâmîk edenler burada tekrar olmayıp bu nüktelerden başka bir de, nüfus-i insaniyyenin derecatına ve terakkiydeki meratibine bir tenbih dahi bulunduğunu söylemişlerdir. İbn Sînâ ve bazı ârifîn, demişlerdir ki: «Zira nefs-i insanî asl fıtratında Mârifetullah ve Muhabbetullah ile intikaşa müste'iddir. Fakat evvelemirde bu mârifetlerden halî olur. Nitekim وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا (*"Ve Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiçbirşey bilmiyordunuz."* Nahl-16/78) el'aye... buyurulmuştur. Buna, akl-i heyulânî mertebesi denilir. Sonra ikinci mertebede onda evveliyyat, bedîhiyyat denilen ilk ilimler hâsıl olur ki, bunlarla fikrî mechulleri arayıp bilmeğe tevassul olunur ve buna, akıl bilmeleke mertebesi tâbir edilir. Sonra da âhir-i emirde o mechulât-ı fikriyye kuvveden fiile çıkarılır ki, buna da, akıl bilfiil mertebesi denilir. İşte قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (*"De ki: Sığınırım rabbına nasın."* Nas-114/1) nefs-i insanî meratibinden ilk mertebeye işarettir ki, bu, onun gerek bedihî ve gerek kesbî bütün ulûmdan halî bulunduğu hâlidir. Nefsi, bu mertebede, onu terbiye edecek ve o bedihî mârifetlerle tezyin eyleyecek mürebbiye muhtacdır. Sonra o bedihî bilgilerin husule geldiği ikinci mertebede onlardan fikrî ilimlere intikal melekesi husule gelir ki, مَلِكِ النَّاسِ bu mertebeye işaret eyler. Sonra da üçüncü mertebede ulûm-i fikriyyenin kuvveden fiile çıkmasiyle nefsin tam kemâli hâsıl olur ki, اِلٰهِ النَّاسِ 'da bu mertebeye işaret eyler. demek ki, burada nâsın üç def'a zikri aynı mânâda tekrar olmayıp her birinde nefs-i insanînin birmertebesine işaret olunarak Hakk Sübhanehu ve Teâlâ, kendisini insanlığın her mertebesinde tecellî eden hüküm ve tasarrufuna göre birer isim ile tesmiye buyurarak tanıtmıştır. Râzî, Felak Sûresinde, bunu nakletmekle beraber burada bu farkı şöyle hülâsa eder: «Evvelâ, Rabbi zikr ile başlamıştır. O tedbir ve ıslâh ile tasarruf edendir. Bu ise, Hakk Teâlâ'nın insana olan ilk nimetlerindendir. Tâ onu terbiye ederek yetiştirip ona akıl verinciye kadar ki, o vakit insan kendisinin memlûk ve Rabbinin melik olduğuna delîli anlar. Onun için ikincide melik zikrolunmuştur. Sonra da O'na ibadet lâzım ve üzerine vacib olduğunu ve mâbudunun o ibadete müstehik bulunduğunu anlayınca O'nun İlâh olduğunu tanır. Bir de abdin, Rabbinden ilk tanıdığı, O'nun, indindeki niam-ı zâhire ve bâtıneden in'am eder mün'im olmasıdır. Bu, Rabbdir. Sonra O'nun bu sıfatlarına mârifetten celâletini ve halktan istiğnasını mârifete intikal eder. O vakit, O'nun melik olduğunu bilir. Çünkü melik, başkası kendisine muhtaç, kendisi başkasından ganî olandır. Sonra abd, O'nu böyle tanıyınca O'nun, Celâlet ve Kibriyada vasfedenlerin vasfı fevkinde bulunduğunu ve O'nun izzet ve azametinde akılların veleh ve hayrette kaldığını anlar ve o vakit O'nu

perestiş edilecek yegâne ilâh olarak tanır.» Beyzavî de, bunu şöyle ifade etmiştir: «Bu nazm-ı celilde, o Rabbin sığınmaya lâyık i'âzeye kadir ve ona mümaneat gayr-i kabil olduğuna delâlet ile beraber Hâlik'ını tanımak için teveccüh eden ehl-i nazarın meratibini de iş'ar vardır. Çünkü o, ilk nazarda kendi üzerinde gördüğü ni'am-ı zâhire ve bâtıneden kendisinin bir Rabbi olduğunu bilir. Sonra nazarda derinleşir, nihayet tahakkuk eder ki, O Hakk Sübhânehû cümleden ganî ve her şeyin zatı O'nun ve emrinin mesarifi O'ndandır. O, Melik-i haktır. Sonra bununla istidlâl eder ki, ibadete müstehık olan ancak O'dur, başka yoktur. Bir de, bunda sıfatın ihtilâfını, ihtilâf-ı zat menzilesine tenzil ile mutad isti'aze vecihlerinin hepsi münderic olur. Yâni âdet, mühim bir belâya düçar olan kimse işini evvelâ valideyni gibi ulusuna ve mürebbîsine arzeder. Onlar, def'ine kadir olmazlarsa melikine, sultanına ref'eder. O da, tezallümünü izâle etmezse onu, Melikü'l-mülûk ve her iştikâ ve ilticanın merci-i müntehası olan Hakk Teâlâ'ya şikâyet eder. Bu âdet üzere burada Allah'a hem Rububiyyet sıfatiyle, hem Melikiyyet sıfatiyle, hem Ulûhiyyet sıfatiyle sığınmak vecihleri cem'edilmiştir ki, bunda isti'aze olunan âfetin büyüklüğüne de işaret vardır.» Bâzıları, tekrar olmadığını anlatmak için daha sade olarak şöyle demişlerdir: İlk nâs, cenîn ve etfâl gibi terbiyeye muhtac olanlar, ikincisi siyasete muhtac olan gençler ve kâhiller, üçüncüsü sırf Allah'a müteveccih olan müte'abbidler ve yetkinlerdir. Görülüyor ki, üç nâs arasında bu gösterilen farkların hepsi de mühim ve şayan-ı dikkattir. Bâzısı daha felsefî, bazısı daha edebî, bazısı da sade olmakla beraber hepsi de mütekaribdir. Lisan nokta-i nazarından bunların karînesi de muzaf olan rabb ve melik ve ilâh isimlerinin mefhum ve mütealiklerindeki umum ve husus farkıdır. Rabb ismi, terbiyeden olmak, terbiye hakkı da malikiyyete mütevakkıf bulunmak itibariyle zevi'l-ukuldan olanlara da, olmayanlara da tealluk ettiği için eammdır. Bu karîne ile رَبِّ النَّاسِ da nâs, âkîl gayri âkîl ale'l-ûmum insan cinsine şâmil olmak lâzım gelir. Melik ismi ise, mimin zammiyle mülk veya melekûtten olduğu bu da, mimin kesriyle milkten ehass olarak Cumhur-i ukalâ üzerinde siyaset ile tedbir ve idare-i umur mânâsından geldiği, melekût da bunun mübaleğası bulunduğu için melik, rabbdan ehastır. Nitekim Râgıb, der ki:

«Mimin zammiyle mülk, cumhur üzerinde emr-ü nehy ile tasarruftur ve ukalâ üzerinde siyasete muhtastır. Onun için مَلِكِ النَّاسِ denilir de, مَلِكِ الاَشْيَاءِ. denilmez.» Şu halde meliki'n-nasdaki nâs, ale'l-umum insan cinsi içinden aklı eren insanlar olmak lâzım gelir. En derin sevgi, en yüksek tâzim ile ibâdete istihkakı ifade eden ilâhlık, hak Tanrılık ise, ekmel-i sıfat olduğundan bunun müzaf

olduğu üçüncü nâs da akıl ve vicdan, iman ve iz'an, ahlâk ve irfan, fikr-i insaf, hüsn-ü amel gibi insanlık melekelerinde az çok bir kemâl, bir erginlik, bir yetkinlik bulunan insanlar olmak tebadür eder. Şu halde evvelki nâs, rübubiyyet hükmünce hepsinden eamm olarak henüz ilk terbiyeye muhtaç ve akıl melekesi husule gelmemiş cenîn ve etfal gibiler dahi dahil olmak üzere lâm-ı istiğrak ile ale'l-umum insanlar cinsine şâmil olmak zâhirdir. Yâni terbiye edilip yetiştirilmiş, büyütülmüş insanlar dahi hâriç olmaz. Çünkü melikiyyet ve ilâhiyyet hükmüne dahi şâmil olan rübubiyyet hükmü onlarda fiilen sâbittir. Ve gerek bidayetinde, gerek nihayetinde hiç bir insan, ondan azâde ve müstağni değildir. Şu kadar ki, bunda, ilk mertebe dahi dâhil bulunduğundan terakki meratibindeki farkı tebaruz ettirmek istiyenler, bilhassa onu anlatmayı mühim görmüşlerdir. Maksadları ibtidaî insanlara tahsîs değildir. Gerçi nâs tâbiri, bâzân adî insanlar mânâsına tahkir için kullanılmak dahi mütearef ise de, bu mânâ nâs mefhumundaki umumiyyetten münbeis olduğu gibi rabb isminin izâfeti de, bir şeref ifade ettiğinden dolayı burada tahkir kasdine münafi olacağından bunun, muktezası olan tâmimi tahsîse karîne yoktur. Lâm, istiğraka hamledilmek lâzım gelir. Yoksa rübubiyyeti, melikiyyet ve ilâhiyyet ile beyana vecih kalmaz. Arada mübayenet bulunmuş olurdu. Hatta tekrarı tercih edenler, bundan dolayı tercih etmişlerdir. Ancak atf-ı beyanda asıl maksud, mefhumu beyan değil, masadakı, müsemmayı beyandır. Ebu Hafs Ömer denildiği zaman, Ebu Hafs ile Ömer arasında beyan, mefhumu değil, müsemmayı beyandır. Ve onun için Ebu Hayyan: «Atf-ı beyanda meşhur olan sıfat ile değil, ism-i câmidle olmaktır» diye Keşşaf'a ilişmiştir. Âlûsî de, buradakilerin ism-i câmid hükmünde olduğu beyaniyle ona cevab vermiştir ki, maksadı, مَلِكِ النَّاسِ اِلٰهِ النَّاسِ isimleri burada vasfiyet haysiyyetiyle değil, Esmâ-i İlâhiyye'den olmak üzere sırf isim mevkiinde olarak atf-ı beyan olduklarını söylemek olacaktır. O halde ikinci nâs, evvelkinin büsbütün ayni olmak iktiza etmeyeceği gibi büsbütün gayri olmak da iktiza etmez. Şu kadar ki, burada mânâ-i murada intikal için vasfiyyet mânâsiyle izafetin beyanda âlet-i mülâhaza gibi tasavvuruna ihtiyaç bulunduğu da inkâr edilemez. Binaenaleyh maksad, nâsı beyan değil, rabb mefhumunu da beyan değil, zat-ı rabbı daha ehass olan sıfat veya isimleriyle beyan olduğundan dolayı her birinde nâsın ona göre mülâhazası daha zâhir olur. Bu suretle ikinci nâsta, «lâm-ı ahd ile istiğrakı örfîye hamle bir karine bulunmuş olacağından bu evvelkinden ehass olarak terbiye olunan insanlar içinden yetişmeğe, melekât-ı akliyye ve kuva-ı insaniyyesi inkişafa başlamış, her birinde bilirade sa'y-ü amel salâhiyyeti husule gelmiş, bundan dolayı nizam-ı hayrı ihlâl edecek vech ile yekdiğeriyle tenazu'

ve tezahum kabiliyyeti yüz göstermiş olup da hikmet-i fıtratları olan menfaatları hak ve adâlet dâiresinde te'lif ve niza'ları bertaraf edilerek ve her biri ehliyet ve liyakatine göre sa'y-ü amel ile mükellef tutularak cemiyyet halinde teavün ve tenasur üzere yaşıyabilmeleri için siyasete ve akıl bilfiil denilen fikr-ü idrâk ile sevk-u idare ve hıfz-u himayeye muhtaç bütün âkıl bâliğ insanlar cumhuru olmak lâzım gelir ki, küçük, büyük gelmiş geçmiş ve gelecek ale'l-umum insan cinsi üzerinde rübubiyyeti câri olan tek rabb ve böyle bütün âkıl bâliğ insanlar üzerinde mülkü, melekütü hâkim ve dâim tek melik şübhesiz ki, ne insanlar içinden, ne de mahlûkattan birisi olmak mümkün olmaz.

Bu en yüksek, en mütekâmil insanların ibadet ve ubudiyyet ile kulluğu kendilerine en mukaddes vazîfe bildikleri ve muhabbet ve rızasını maksad-ı aksa edindikleri ve bu şevk ile onun sevgili merbub ve menlûkleri saffında dizilmeyi canlarına minnet saydıkları yegâne mâbud, O, gönülleri doyulmaz ebedî visâl şevkiyle titreden, güzellik edenlerde daha yüksek hüsnâ neş'esini uyandırarak her ân kendisine doğru sıdkı mücahede ile tekarrub aşkını tehyic eden, her temiz sevgide bir lehma-i cemâli, nefesleri tıkayan, yürekleri çatlatan, akılları medhuş ve sergerdan eden, her elîm korkuda bir cilve-i celâli tecelli eyleyen ulûhiyyet saltanatı şeriksiz olarak kendisine mahsus bulunan Hakk Teâlâ olabilir ve onun için الٰهِ النَّاسِ diye beyan buyurulmuştur. Ve o halde bu üçüncü nâs, âkîl insanlar içinden Enbiya ve Sıddîkîn ve Şüheda ve Salihîn ve Allah'ın birliğine iman edip de onlara uyan ve onlara refîk olmak, onlarla haşrolunmak istiyen hâlis mü'minîn ve mü'minât ve müslimîn, müslimât gibi kâmil insanlar, yâni Fâtiha'da, اَلَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالِّينَ (*"O kendilerine in'am ettiğin mesutların yoluna, ne gadap olunanların ne de sapkınların."* Fatiha-1/6-7) ve Sûre-i Bakara'nın başında, وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (*"Ahirete yakını de bunlar edinirler. Bunlar işte rablarından bir hidayet üzerindedir ve bunlar işte bunlar o murada eren müflihîn."* Bakara-2/4-5) buyurulan insanlar olmak iktıza eder. Hakikaten sığındırılıp korunmaları va'd olunanlar da bunlardır. Bununla beraber nâsın böyle Rububiyyet, Mülk, İlâhiyyet hükümleri tahtînde birer âyette üç tavr ile iadesi, وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (*"Allah'a nasıl küfr ediyorsunuz ki ölü idiniz, sizleri diriltti. Sonra sizleri yine öldürecek sonra sizleri yine diriltecek, sonra da döndürülüp O'na götürüleceksiniz."* Bakara-2/28) قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (*"De ki: Size Allah hayat veriyor, sonra sizi o öldürür, sonra da sizi kıyamet gününe toplayacak ve lakin nâsın ekserisi bilmezler."* Casiye-45/26) gibi âyetlerde ihtar oluan ihya ve imâte meratibi ile

mead etvarını da hatırlatmaktan halî değildir. Bu bakımdan şöyle demek olur: İnsanlar, emvat iken, yânî hayatsız az, câmid madde, ölü toprak iken onları Rububiyyet-i hükmiyle ihya edip insan yapan Rabbü'n-nâsa, sonra o hayattaki insanları mülk-ü hükmiyle idare ederken siyaset edip öldüren meliki'n-nâsa, sonra da o öldürdüğü insanları ulûhiyyet-i hükmiyle ebedî âhiret hayatiyle yeniden diriltip toplayarak cezalarını vermek üzere huzur-i İlâhîsine irca' edecek olan, yâni kudreti bu kadar büyük ve muhayyeriü'l-ukul olan İlâhi'n-nâsa sığınırım de. O'na böyle sığınmak ise, sonunda muhakkak olan irca-ı ihtiyarî demek olan tevbe ve inâbe ile, لَايَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰى اَكُونَ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَقَلْبَهُ hadîs-i kudsîsi mısdakınca tekarrüb ederek اٰمَنَّا بِاللّٰهِ 'da karar azmı olmuş olur ki, bu da, اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُ (*"Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni inayeti."* Fatiha-1/5) mîsâkının netice-i fiilliyesi demek olan felâh ve fevz-i azîmdir. Ne mutlu buna eren kullara!

Şimdi görülüyor ki, evvelki Sûrede sığınılan «müste'azünbih» ancak bir sıfat ile zikrolunmuştu. رَبِّ الْفَلَقِ halbuki isti'aze olunan âfet, mâhalakın şerri üç nev'i âfât sayılmıştı. Gâsık, neffasât, hâsid. Bu Sûrede ise, sığınılan Rabbi'n-nâs, meliki'n-nâs, ilâhi'n-nâs üç sıfatla zikrolunuyor. İsti'aze olunan ise, bir şerdir. Demek ki, bu şer, bu âfet, evvelki âfetlerin hepsinden büyük, hepsinden tehlikelidir. Ve bundan korunmayı, insan hayatının bütün safahatında ve bahusus son deminde ehassı maksad bilmek lâzım gelir. Ve demek ki, isti'aze için senâ dahi, istenilen matlûbun kadrine göre olmak icab eder. İnsana haricinden gelen âfakî şerler ne kadar büyük zarar ve fanalık olursa olsun, ona ne kadar acı elem ve ıztırab verirse versin onda insanın kendi düşüncesinden, itikadından, iradesinden, kesbinden bir sebebiyyet bulunmadıkça, o şey, onun hakikatine nüfuz etmez. Ruhunu kirletmez, İndallah mes'ul etmez, hakikatte onun hesabına bir şer sayılmaz. Bil'akis o yüzden elem ve zahmet çektiği için me'cur ve müsâb bile olur. Çünkü o, onun yaptığı birşey değildir. Onun mes'uliyyeti fâiline aiddir. Halbuki insanın kendinden gelen veya az çok meyl-ü iradesine iktiran ettirilerek kendine yaptırtılan şerr kendi şerridir. O, ondan mes'uldür, ruhunu kirletmiş, kendi kendine düşmanlık etmiş olur. Nefs-i insanînin en büyük âfeti işte böyle kendi içinden gelen fenalık, içindeki bozukluk, imansızlık, iradesizlik, himmetsizlik, yanlış anlayış, yanlış düşünüş, fena temayül, aldanış, basîretsizlik, kararsızlık, hâsılı bir kelime ile şübhecilik, müvesvisliktir.

Me'cur: Karşılık almaya hak kazanmış. **Musab:** Sevab kazanmış olan. **İktiran:** Ulaşmak, yaklaşmak.

«Mecruhu, sanma cerh-i mücerreddir öldüren,
Âfat-ı bâtıniyyedir asl-ı musîbetin.»

Onun için Kur'ân'ın evvelinde reybi nefy ile iman ve âhirete ikan korunmanın, felâhın ilk şartı olarak tesbit edildiği gibi sonunda da, her şerre sürükleyen sinsi vesvesenin şerrinden isti'aze emrolunarak buyuruluyor ki, مِنْ «اَعُوذُ» 'ye müteallık شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ şerrinden o hannas vesvâsın, yânî geri geri çekilip sinen, sinip sinip aldatmak, Hak yolundan geriletip fenalığa sürüklemek için döne döne vesvese vermek âdeti olan o dönek, o sinsi, o geriletici vesvese kaynağının şerrinden sığınırım.

وَسْوَاس esasen vesvese mânâsına ism-i masdar veya muzaaf rubaînin masdarı bu vezinde de geldiğine göre masdar olmakla beraber çok vesveseci müvesvis manâsına mübaleğa için sıfat ve ism olarak kullanılmıştır ki, aynî vesvese kesilmiş, vesvese kaynağı demek gibidir. «Lâm» ile elvesvas, şeytanın bir ismi olmuştur. Çünkü «Keşşaf»'ın dediği gibi bütün şuğlü, san'atı ve dâima üzerine düştüğü hep vesvese ve iğvadır. Öyle vesvese vermekle mâruf olan O'dur. «Bahir»'de Ebu Hayyan, der ki: «El-vesvas, Şeytanın ismi demişlerdir. Bununla beraber vesvas, şehvetlerin fısıldadığı vesveseyede denilir ki, menhî olan heva-i nefistir.»

Vesvese nedir? «Keşşaf»'ın ve Râgıb'ın da söyledikleri vech ile Vesvese: Esasen fis, hiş demek, yavaş fısıltı yapmak, fiskos etmek gibi gizli sese, hems-i hafîye denilir. Huliyyat hışıltısına, «vesvasü'l-huliy» denilmesi bundandır. «Kamus»'un kaydettiği vech ile, avcının ve köpeklerin yavaşça seslerine vesvese ve vesvas denilmesi de bundandır. Bundan hatıra-i redî'eye, yâni nefsin veya Şeytanın kalbe ilka ettiği hayırsız, fâidesiz alçak hatıra ve dağdağaya vesvese denilmek mütearef ve meşhur olmuştur, dilimizde mâruf olan da budur. وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ (*"Ve biliriz onu nefsi ne ile vesveselendi."* Kâf-50/16) âyeti, *nefsin* vesvesesi hakkında, فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ (*"Derken şeytan ona vesvese verdi."* Tâhâ-20/120) âyeti de, Şeytanın vesvesesi hakkındadır.

خَنَّاس 'a gelince: Hunûstan mübaleğalı ism-i fâil veya o vezinde ism-i mensûb olarak vesvasın sıfatıdır. Çok hunûs edici, hunûs âdeti olan demektir.

«Küvviret» Sûresinde, بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِى الْكُنَّسِ (*"O sinelere, o akıp akıp yuvasına girenlere."* Tekvir-81/15-16) âyetinde dahi geçmiş olan hunûs, lügatte lazım olarak teahhur ve rücu', yâni gerilemek ve geri dönmek, ve inkıbaz ve gaybubet, yâni sıkılıp büzülmek, sinip gâib ve nabedid olmak mânâlariyle alakadar olduğu gibi müteaddî olarak geriletmek, munkabız etmek, sindirip gâib etmek

---

Mecruh: Yaralı, yaralanmış. **Cerh:** Yara. **Reyb:** Şübhe. **İkan:** İyi ve yakinen bilmek. **Şuğl:** İş.

mânâlarına gelir. Müfessirîn, ekseriyyetle lâzımdan teahhur ve inkıbaz ile sinmek mânâsını esas tutmak tefsir eylemişlerdir ki, bundan hannâs: Geri çekilerek veya büzülüp sinerek fırsat bulunca dönmek âdeti olan demek oluyor. Onun için biz bunu, sinsi diye terceme etmeyi muvafık bulduk. «Keşşaf»'ta: «Hunûsa mensûb, âdeti hunûs yâni teahhur etmek olandır. Çünkü Said İbn Cübeyr'den rivayet olunmuştur ki: İnsan, Rabbini zikrettiği vakit Şeytan hunûs eder, geri kaçar, gaflet edince de döner vesveseye başlar.» Râgıb da, der ki: «Hannas, hunûs eden, yâni Allah anıldığı zaman munkabız olan Şeytandır.» Bunlara göre vesvâsi hannas, Şeytan demek olmuş oluyor ki, Müfessirînin çoğu da, bunu söylemişlerdir. Sûrenin âhirinde bu Şeytan, مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ diye tâmimen beyan olunacağına göre bu da, kâfidir. Bununla beraber Ebu Hayyan, bunun nefse de şümulünü ve tam sinsilik mânâsını göstererek «Bahir»'de demiştir ki: «El-hannas, الرَّاجِعُ عَلَى عَقِبَيْهِ الْمُسْتَتِرُ أَحْيَانًا İzi üzere giri dönen vakit vakit gizlenendir. Ve bu vasıf, Şeytanda mütemekkindir. Kul Allah Teâlâ'yı zikrettiği vakit, Şeytan taahhur eder, çekinir. Şehevata gelince bu da, iman ile ve Melekin ilhamiyle ve haya ile siner, çekinir. Şu halde bu iki mânâ vesvasta münderic olur. مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (*"Gerek cinden gerekse ins."* Nas-114/6)'da Şeytanlardan ve insanların nefislerinden demek olur. Yâhud vesvas ile murad, Şeytan ve kötü karînlerden yaldızcı kışkırtan, مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ da o vesvası beyan olur.» Hunûs, müteaddi olabileceğine göre de hannas, geriletici, veya sindirici demek olur. Şeytan ve şehevat hakkında bu da, doğrudur. Çünkü bunlar, vesveseleriyle insanı giriletir. İnsanlık ruhunu hak yolunda terakkiden alıkor. Akıl ve fikrini çelerek sabr-ü metânetini, azm-ü iradesini kırarak iman ve ikandan, salih ameller için mücahededen çekindirir. Sırf hayvanî, behimî, fânî zevklere ve yanlış yollarla türlü hîlelere, hud'alara sevkeder geriletir. Tedennî, tereddî ettirerek fânî hayatta çürütüp bitirmek ister. Allah anıldıkça, hak korkusu göründükçe geriler, siner, fırsat buldukça döner, yüz buldukça şımarır, musallat oldukça olur. Musallat olduğunu da düğümlere üfleye üfleye evham ve hayalât içinde sindire, sindire zelil-ü bednam eder bırakır. Bu mânâ itibariyle de yine sinsi diye tercemesi muvafık olur.

İbn Sînâ, demiş ki: «Vesvas, vesvese ika' eden kuvvedir. Bu da, nefs-i hayvanîyi isti'male geçişi, sonra da hareketi aksine oluşu cihetiyle kuvve-i mütehayyiledir. Zira nefsin asıl vichesi mebadî-i mufarıkayadır, kuvve-i mütehayyile, onu madde ve alâ'ikiyla iştiğale doğru tuttuğu vakit o kuvve, hunûs etmiş, yâni aksine hareket eylemiş olur.» Bâzıları da, demiştir ki: Kuvve-i

---

Mütehayyil: Hayal kuran. Müfarık: Ayrılan, ayrılma.

vehmiyyedir. Çünkü o mukaddimatta akla müsa'id olur, fakat iş neticeye gelince çekinir, vesvese vermeğe teşkik etmeğe başlar.

Âlûsî'nin bunlara karşı: «Kelâmullahı böyle tefsir etmek, vesvasi hannasın şerrinden olduğu hafî değildir, diye atması da reva olmamıştır. Zira vehm-ü hayal atılınca vesvesenin yeri kalmaz. Allah'ın kelâmını, yarattığı hilkata nazar ve âfak ve enfüsteki âyatını tefekkür ve mütalaa ederek anlamağa çalışmak Şeytanın vesvesesi değil, Kur'ân'ın nazar ve tefekkür emirlerinin icabı olduğu da unutulmamak gerektir. Nitekim Beyzavî de, vesvese vereni, kuvve-i vehmiyye gibi diyerek izah etmiştir. Bunu bir temsil değil, sade tenzîre hamledip de vehm-ü hayal vesveselerinin şerrini isti'azeden hariç bırakmak, Şeytanın en çok kullanmak istediği vasıtalarını ihmâl etmek demektir.

Vesvasın, vesvese ika' eden kuvve demek olduğunda ve vesvesenin tehayyül ve tevehhüm ile alâkadar bulunduğunda vesveseye düşülmeğe sebeb yoktur. Ancak bunu tahsîsa kalkışmayıp da, şu beyan-ı İlâhî'nin umum ve şümulü üzere anlamak elbette daha doğrudur. Zira vesvasi hannas nedir? diye tereddüde düşülmemek için şöyle beyan ve tavzîh buyurulmuştur: الَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ **O ki, nâsın sînelerinde vesvese verir durur.** Yâni insanların içlerinde, gerek ferden içlerinde, gönüllerinde ve gerek cemiyyeten içlerinde aralarında, yâhud Allah'ı unutanların göğüsleri bağırları içinde havassi zâhire ve bâtınelerinden hatırlarına, gönüllerine türlü vesvese sokar. Sezilir sezilmez fiskos eder gibi yavaşçadan gıcıklayarak kötü telkinler yapar, fena fena temayülât, alçak alçak hissiyyat uyandırır. Bu suretle akıl ve fikirlerini çeler, türlü fenalıklara düşürür. Allah yoluna gitmekten, insanlık gayesine ermekten alıkor. Nihayet dîn ve imandan çıkarır, ebedî helâke sürükler. O vesvasi hannas, işte böyle her şerrin başı olan vesveseyi gâfil insanların sînelerinde fısıldayıp duran sinsi âmil her ne ise, odur.

İbni Sînâ, der ki: «Nefsin birinci metiyyesi, sudûrdur. Zira nefs-i insanînin ilk müteallakı kalbdir. Onun vasıtasiyle sair âzaya yayılır. Onun için vesvesenin te'siri evvelâ sudûrda olur.»

Müfessirîn diyorlar ki: Burada الَّذِى mevsulünün i'rabında, üç vecih câizdir. Birincisi: Sıfat olarak mahallen mecrur olmaktır ki, vesvasın sıfat-ı müfessiresi demektir. İkincisi: Onu tefsir için cümle-i istinafiyye olmak üzere, هُوَ الَّذِى takdirinde haber olarak merfu' olmaktır. Üçüncüsü: Zemm üzere mansub olmaktır. Bu iki veche göre «El-hannas»'da vakıf, hasen olur. Birincisine göre ise, «Tefsir-i Kevaşî»'de: «vakıf caiz olmaz» demiş. Lâkin Taybî, buna: «vakfın ademi cevazında nazar vardır. Çünkü fasıla vardır» diye ilişmiş. «Keşf»'te de

demiştir ki: «Sıfat olunca hüsün, müsellem değildir. Meğer Allahümme vakfı hasen bir fâsıla-i hassada bu gibisine de şâmil olması hakkında bir veche göre olsun.» Zira Kur'ân'ın her fâsılası güzeldir. Her âyetinde vakıf da, güzel olmak lâzım gelir. «Âyetlerde vakıf, Resulullah'ın Sünnetidir» diye de bir rivayet vardır. Bu النَّاسِ 'dan murad, Allah'ı zikirden gaflet edenler, yâni gaflet halinde olan insanlar olmak zâhirdir. Onun için bunun «nâsî» yâni unutan mânâsına olmasını tecviz etmişlerdir.

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ **Cinden ve İnsten.** Yâni o vesvese veren, gerek gizli cin taifesinden, cinnîlerden olsun ve gerek malûm insanlardan, insîler kısmından olsun, o vesvası hannas ikisine de şamildir. İkinci bir mânâ ile: Cinden de vesvese verir, İnsten de vesvese verir, yâni cinlerden, maba'dettabîî gizli mahlhuklardan bahsederek onlara ilişik ettirerek, o cihetten de vesvese verir, insanlardan bahsederek, onlara ilişik ettirerek o cihetten de vesvese verir. İbn Sînâ'nın anlayışına göre: Cin, istitardan, İns, isti'nastandır. Umur-i müstetire, havass-i bâtıne, ümur-i müste'nese, havass-i zâhiredir. Vesvas, kalbe vesveseyi bunlardan verir.» Üçüncü bir mânâ ile, gerek cinden olan ve gerek İnsten olan, nâsın sadırları içinde vesvese verii.

Bu suretle cinni de azıtır, insi de azıtır. Dördüncü bir mânâ ile de, yâni gizli, açık cin ve insin şerrinden.

Bu mânâların vechi: Buradaki مِنْ 'in, mânâsı ve teallûkudur. Bunda Müfessirîn üç, dört vecih zikretmişlerdir: Birincisi: «Min» beyaniyye olarak, الَّذ۪ي يُوَسْوِسُ yi beyan olmasıdır ki, dolayısiyle vevasın cinslerini beyan olur. Yâni o vesvese veren vesveseci Şeytan iki türlüdür: Biri, maba'dettabîî (metafizik) sahada gizli takımdan, cinnîler soyundan; biri de tabiî sahada açık ünsiyyet edilen malûm insanlar soyundandır. Bu mânâ Sûre-i En'am'da geçtiği üzere, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاط۪ينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوح۪ي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا (*"Ve böyle Biz her peygambere ins-ü cinn şeytanlarını düşman kılmışızdır, bunlar aldatmak için bir birlerine lafın yaldızlısını telkin ederler dururlar."* En'âm-6/112) âyeti mazmununa mutabık olarak vesvasın ins ve cin şeytanlarından eamm olduğunu ve hepsinin şerrinden Allah'a sığınmak lüzumunu beyan olur. En açık mânâ da, budur. Ebu Zer Radıyallahü anh'ten mervîdir ki: Bir adama: «Sen, Allah'a sığındın mı ins Şeytanından?» demiştir. İkincisi: مِنْ ibtidaiyye olarak يُوَسْوِسُ 'ye müteallık olmasıdır ki, vesvese vereni değil, verdiği vesvesenin mebde'ini, ciheti teallûkunu göstermiş olur. Gâh cinlerden vesveselendirir, gâh İnsanlardan vesveselendirir demek olur. Bu veche göre cin en umumî mânâsiyle Melâikeye dahi şâmil olabilir. Gerçi Melek, şerr değil ve vesvese vermez ise de, vesveseciler onlardan da

bahsederek vesvese ve iğfalâtta bulunabilirler. Üçüncüsü: فِى صُدُورِ النَّاسِ 'daki «nâs»' beyan olmasıdır ki, Ferra ve daha bir takımları, buna kail olmuşlar ve demişlerdir ki: «Nâs, Cinne de ıtlak olunur. Nitekim Sûre-i Cîn'de, نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ ("*Bir takım cinnin.*" Cinn-72/1) بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ ("*Cin'den bazı ricale.*" Cinn-72/6) denildiği gibi Kelbî'den menkul olduğu üzere, نَاسٌ مِنَ الْجِنِّ dahi denilir. Bu surette o vesvas cinden olan nâsa da İnsten olan nâsa da vesvese verir demek olur.

Sahib-ı Keşşaf, der ki: «Ben, bunu doğru bulmam. Çünkü Cinne, Cin denilmesi ictinanlarından, gizliliklerinden dolayıdır. Nâsa, nâs denilmesi de beşer denilmesi gibi zuhurlarından dolayıdır ki, ibsar mânâsına olan inastan me'huzdur. Nâs tâbirinin ikisine de söylendiği vâki ve sahih ve sâbit olsa bile Kur'ân'ın fesahatine ve tesannu'dan uzak olmasına münasib olmaz. Bu mânâyı anlamak için النَّاسِ ile «ennasî» murad olunmak daha iyidir ki, يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ ("*O gün ki çağırıcı görülmedik müthiş bir şeye çağırır.*" Kamer-54/6) gibi مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ("*Nasın ifaza eylediği yerden.*" Bakara-2/199)'da kesr ile okunduğu gibi olur. Sonra da bu nasî cin ve ins ile beyan edilir. Çünkü Sekaleyn, Allah Teâlâ'nın hakkını nisyan ile mevsuf iki nevi'dirler.» Fakat bu da, hılâf-ı zâhir olmakla beraber bu surette «sadr»'ın cemi' olan sudûrun müfred olan nasîye izafeti de zevke pek mülâyim gelmez. Bu veche kail olanların asıl maksadı, burada ins ve insîyi mutlak insandan ehass olarak ona mukabil olan Cinni de, mutlak insan cinsi ve mahiyyeti dahilinde mülahaza etmek olsa gerektir. Çünkü ins, mutlak insan mânâsına geldiği gibi insanın ünsiyyet ettiği enisine, yâr ve hemdemi mânâsına da gelir. Buna mukabil olan ta tanımadığı yabancısı, mechulü demek olur. Yine bu mânâya yakındır ki, insanın nefsi ve vücudu tarafına gelene insî ve öte tarafına vahşî tâbir olunur. Meselâ, elin iç yüzü ve ayağın üstü insî, elin dış tarafı ve ayağın tabanı vahşîdir. Ve teşrihte bu mânâ meşhurdur. Kezalik Cin, gece zulmeti ve istitar mânâsından olarak havasdan mestur olan şeylere ve ale'l-ûmum Ruhanîlere ve Ruhaniyyundan bilhassa bir kısmına derecat üzere ıtlak edildiği gibi, (ki, Sûre-i En'am âyetinde geçmişti bak!) nâsın toplandığı çok ve kalabalık cemiyetin en çok ve gür yerine de dahilini setrettiği için جِنُّ النَّاسِ وَجَنَانُ النَّاسِ denildiği lûgatta malumdur. Şu halde فِى صُدُورِ النَّاسِ 'da nâs, mâlum ve meçhul umum insanlar, مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ 'daki nâs da, ehass mânâsiyle insînin cem'i enâsî muhaffefi nâs, yâni me'nus insanlar demek olur. Cinne de, bunun mukabili yabancı, gizli, tanınmadık, meçhul insanlar demek gibi olarak ikisi ale'l-umum insanları beyan olmuş olur. Vesvâs da, ale'l-ûmum insanlar cinsine vesvese veren maddî, mânevî, uzak, yakın her ne ise, o demek olur. Bu mânâ da, hadd-i zatında mühimdir, ve lâfzın muhtemelâtından da olabilir. Ancak bunda cinnin

mânâsını tahsîs ile beraber, daha ziyade beyana muhtac olan vesvâsı bırakıp da zâhir olan nâsı beyana geçmek vardır ki, muvafık değildir. Onun için bu üçüncü vecih, mânâ i'tibariyle doğru olsa bile nazımdan anlaşılması i'tibariyle pek zayıf ve pek dolambaçlı olduğu için tâkidden halî değildir. Bununla tefsir, fesahat-i Kur'ân'a muvafık olmaz. Yalnız Cin ve İnsin hass bir mânâsını da anlatmak için zikrolunmuştur. Dördüncü bir vecih de: مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ Vesvâsı beyan veya cârrın iadesi ve muzaf takdiriyle مِنْ شَرِّ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ mânâsında bedel olmaktır ki, bunun da hasılı birinci vecih gibi olur. Bütün bu vecihler içinde en açığı birinci vecihtir. Bu suretle cinne havassın mâverâsında olan maba'detabiî sahayı, ناس 'da tabiî sahayı beyan demektir. Vesvese, mutlaka bunların birinden veya her ikisinden gelir.

İşte bütün bunların şerrinden ve bahusus vesvesesi şerrinden insanların Rabbi, insanların Meliki, insanların İlâhı olan Ehad, Samed Allahü Zülcelâla sığınmak hitame olarak emredilmiş ve bu vech ile sığınanların, inayeti ilâhiyyeye mazheriyyetle korunarak hüsn-ü hâtimeye erecekleri va'd buyurulmuştur ki, bunun üzerine şükrâne olarak الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diye Fâtiha'dan başlamak ne güzeldir.

Bu Sûre-i Celile'nin harfları tekrarsız olarak sayıldığında [1] yirmi iki harftır. Fâtiha harfleri de böyledir. Âlûsî'nin nakline göre bunun nüzul senelerine remz olduğunu söyliyenler olmuştur. Çünkü Kur'ân'ın yirmi iki senede nâzil olduğunu rivayet edenler de vardır. Lâkin meşhuru, yirmi üç senedir. Şu halde yirmi iki seneden fazla olmakla beraber tam yirmi üç seneye de dolmamış olduğunu söylemek hepsini tevfîk etmiş olur. Gerçi lisanî bir vaz'ı, aklî veya tabiî bir delâleti olmayarak mahza tesadüf kabîlinden görünen bu gibi tevafuklara ahkâm terettüb ettirilecek kadar ihticaca salih, ifadesi maksud bir mânâ-i murad nazariyle bakmak doğru olmaz ise de, hakikatte ilm-i İlâhî'ye nazaran tesadüf mülâhazası vârid olamayacağı ve her tesadüfün dahi nefse'l-emirde bir hikmet ve mânâsı bulunmak iktıza edeceği teemmül olunursa bu gibi tesadüflerin yerine göre remzî bir mânâ ifadesinden halî kalmayacağı da inkâr edilemez. Bu sebeble bunları da, letâif-i işarat ve müstetbeât-i terâkib kabîlinden olan zevkî nüktelere mülhak remizler, imalar halinde kayd ve mütalaa etmek fâideden halî olmaz. Kur'ân'da bu kabîlden de bir çok incelikler bulunduğu malûm, mamafih müteşabihat vadîsi demek olan bu gibi nüktelerden muhkemat hilâfına mânalar çıkarmağa kalkışmak, Hurûfîlik zeyg-u dalâliyle Bâtınîlik zul-

[1] Ki, huruf-i med ayrıca sayıda dahildir.

Letaif: Latif duygular. **Müstetbeat:** Söze tabi olan mânâlar. **Terakib:** Terkibler, tamlamalar. **Zeyg:** Şühbe, yanılma, bir tarafa meyletme.

metlerine sürüklenmek demek olacağı, bunun ise Kur'ân'ın zulmetten nura götüren açık beyanına münafî olduğu da, şübhesiz olmakla beraber muhkemata aykırı olmayarak sezilen, duyulan lem'alar, hemhalar, ince ince irfanları, zevkleri okşayan remizler, imalar, kalden ziyade, hâle aid olan ve ehlinden başkasına keşf-i nikab etmeyen bedî'alar da ne kadar incelense, o kadar müfid, o kadar lâtîf olur. Meselâ, Kur'ân'ın evveli, Besmele'nin بِ 'sı ile başladığı, âhiri de nâsın «sîn»'i ile hitam bulduğu mülâhaza edilince bunun, «bes», yâni yetişir, kâfî işte o kadar demek gibi olduğu, bunun da, مَا فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ (*"Biz kitapta hiçbir tefrit yapmamışızdır, sonra hepsi toplanır rablarına haşrolunurlar."* En'âm-6/38) mazmunu muhkemine mutabık olarak Kur'ân'ın başka bir kitaba, diğer bir delîle ihtiyac bırakmayacak derecede usul-i dînin hepsini havî, kâfî bir hidâyet rehberi olduğuna bir remz, yâni اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (*"Yetişmedi mi daha onlara ki sana kitap indirdik, karşılarında okunup duruyor? Şüphesiz ki onda iman edecek bir kavim için muhakkak bir rahmet ve ilâhi bir ihtar var."* Ankebut-29/51) mazmuni muhkemine de işaret olması gibi anlayışlar, boş değil hoştur. Nitekim şu Farisî beyit de, bu mânâda söylenmiştir:

اول وآخر قرآن زچه آمد باسين يعنى اندر دوجهان رهبر ما قرآن بس

«Evvel-ü âhiri Kur'ân ne'ye ba, sîn geldi, Yâni rehber iki âlemde bize Kur'ân' bes»

Bunu, bizde mâruf olan «Allah bes, bâkî heves» mazmuniyle anlamak da Kur'ân'ın evvel-ü âhir bütün mekasıdını muhtevî olmak i'tibariyle daha cemiyyetli olacağını ihtar eylemek dahi şübhesiz ki, fâidelidir. Bunda Sûre-i Tevbe'nin âhirindeki, فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِىَ اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (*"Eğer aldırmazlarsa de ki: Bana Allah yetişir O'ndan başka ilah yoktur, ben ona dayanmaktayım. Ve O o büyük arşın sahibidir."* Tevbe-9/129) ve Sûre-i Yâsin'in âhirindeki, فَسُبْحَانَ الَّذِى بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (*"Artık tesbih edilmez mi öyle herşeyin melekutu yedinde bulunan sübhane! Hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz."* Yâsin-36/83) gibi âyetlere bilhassa işâret bulunmakla beraber Fâtıha'daki isti'ane ile hatimedeki isti'aze emirlerinin Tevhid ve ihlâs gayesinde bir tatmîni vardır ki, umumiyyetle matlûb olan hüsn-ü hatime de budur. Bununla beraber bu işaretleri harflerin mânâ-i remzîsinden çıkarmağa hacet de yoktur. Fâtiha ve Sûre-i Bakara'nın evveli ile ihlâs ve muavvizeteyn bu üç Sûrenin mânâ ve mazmunu mülâhaza edildiği zaman doğrudan doğru meanî arasındaki

---

Lem'a: Parlamak. **Lemha:** Bir göz atmak, şimşeğin bir defa çakışı.

insicam ve münasebat ve evvel-ü âhir arasındaki ahengi, vahdet silsile-i fikriyye ve beyaniyyesiyle de o nükteleri ilham etmeğe kâfîdir ve bu ahenk ve tenasüb bize Kur'ân Sûrelerinin tertibi de vahy ile olduğu hakkındaki Mezhebimizin kuvvet ve isabetini gösterir. Onun için sırf rümuzâtından sânih olan mânâlar, murad-ı ilâhî olduğuna hükmetmek doğru olmayacağı hakkında ulemanın ihtarını unutmamak ve maksudu karanlık yollarda aramayıp Sırat-ı müstakîme sarılmak ehass-ı mekasıd olduğunu dâima göz önünde tutmak lâzımdır.

Dîn günü selâmete ermek için doğru yola hidâyet talebi, evvel-i maksad olduğu gibi o yolda insanlık meratibinin aksa-ı kemali olan Beka'billah saadetine kavuşmak için de, gizli, açık her türlü vesveseden, reyb-ü gümandan sakınarak tam bir ikan ile Allah Teâlâ'nın Rububiyyetine, Melekûtuna, Ulûhiyyetine sığınmak, âhir-i maksad olduğunun hatime olarak beyan buyurulmuş olması, şübheden âzâde olarak gösteriyor ki, insanlığın gaye-i saadeti ikan ile ittikadadır, hüsn-ü hatime onunladır, وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (*"Akibet ise müttekîlerindir."* Â'raf-7/128) dir. Ve işte lâreybefih olan bu kitabı ekmel böyle, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (*"Aynı hidayet korunacaklar için."* Bakara-2/2) olarak indirdilmiştir. Mucebince amel de Allah'ın lûtf-ü tevfikiyledir. Bize düşen إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (*"Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avn-i inayeti yarab!"* Fatiha-1/5) mîsâkıyla, O'nu istemek ve ikan-ü ihlâs ile O'na sığınmaktır. Bu abd-i âciz de, hamd-ü tesbih ile O'nun lûtf-i terbiyesine feyz-ı mülküne, inâyet-i İlâhiyyesi'ne, rahmet-ü gufranına sığınarak, hem kendim, hem milletim, ihvan-ı dînim hakkında vesveselerden âzâde kalb-i selim ve vicdan-i müstakîm ile o âkıbet-i hüsnaya tevfikını diler ve on iki senedenberi gece ve gündüz aşk-ı hakk ile, gözlerinden nokta benokta esk-i revân dökerek, altmış senelik sahife-i hayatıma kelâmullah'ın meâl ve tefsirini yazmağa çalışan hame-i natevanım bu noktada, «Allah bes, bâkî heves» diyerek hâtimeye vaz'-ı imza etmek isterken, râz âşna-i cûdi hakk olmaktan bir ân fâriğ kalmak istemeyen kalb-i nizarım da bu ibtihal ile hatm-i mekal eder.

«Geldim likana ermek için işbu menzile,
Haşret erenlerinle beni eyleyip kerem.
Bir ân imiş meâl-i kitab-ı vücudumun,
Ömrüm şu tercemanım olan satr-ı mürtesem

Eşk-i revan: Akan gözyaşı. **Hame:** Yontulmuş kalem. **Natevan:** Zayıf, halsiz, çaresiz. **Raz:** Gizli, sır, saklı şey. **Aşina:** Yüzmek, yüzücü. **Cud:** Cömertlik, sahilik, eli açık olmak. **Fariğ:** İşini bitirmiş, ilişkiyi kesmiş. **Nizar:** Zayıf, bitkin. **İbtihal:** Halktan ilgiyi keserek Allah'a tazarru ve niyazda bulunmak. **Mekal:** Söz. **Vaz:** Koyma, tayin etme, duruş, tarz.

Levh-i rızaya yazdır İlâhî bu satırımı,
Her dem neva-ı hamdini kaydeylesin kalem.»

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَاَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ * وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الاخِرِينَ * وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ
* رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ ازْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا * رَبَّنَا اغْفِرْلَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالايمَانِ
وَلاَ تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلاً لِلَّذِينَ امَنُوا رَبَّنَا اِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ * رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ اَوَّلاً وَاخِراً * سُبْحَانَكَ مَا اَعْظَمَ شَانَكَ *
وَمَا اَجَلَّ بُرْهَانَكَ * مِنْكَ الْفَاتِحَةُ * وَاِلَيْكَ الْخَاتِمَةُ * اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى الِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى اِبْرَاهِيمَ
وَعَلَى الِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ * وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى الِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى اِبْرَاهِيمَ وَعَلَى الِ اِبْرَاهِيمَ
اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَاحْشُرْنَا مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَالضَّالِّينَ * آمِينْ

Ya Rabb, bana bir hüküm ihsan et ve beni salihîn zümresine ilhak buyur ve sonrakilere bana bir sadâkat dili «zikr-i cemil» tahsîs eyle. Ve beni naim Cennetinin vârislerinden kıl. Yâ Rabbenâ, bizlere eşlerimizden ve zürriyyetlerimizden gözler sürurு ihsan buyur ve bizleri müttakîlere pişüva kıl. Ya Rabbenâ, bizlere ve bizden önce iman ile geçen ihvanımıza mağfiret buyur ve iman edenlere karşı kalblerimizde bir kîn tutturma. Ya Rabbena, şübhe yok ki, Sen, raufsun, rahîmsin. Ya Rabbenâ, Sanadır hamd, evvel ve âhir. Sübhâneke yâ Rabb, Şânın ne büyük! Burhanın ne yüce!. Fâtiha Senden, hatima Sana, Allahümme salli alâ Muhammed!..

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى اِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَبَارِكْ
عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى اِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ . وَاحْشُرْنَا مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ
عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ آمِين.

الْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدِى تَمَامْ بُو

تَارِيخُهُ «نُورِ تَفْسِيرِ قُرْآن»

"El-hamdü lillah Hamdi tamam bu,
Tarihidir: "Nur-i tefsîr-i Kur'ân"

1357

12 Cemâziye'l-Âhire 1357

8 Ağustos 1938

Elmalılı M. Hamdi Yazır

بسم الله الرحمن الرحيم

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ

10

Yayına Hazırlayanlar:
Ahmet ALTINTEPE
Kul Sadi YÜKSEL

Yayına Hazırlayanlar:	
	Ahmet ALTINTEPE
	Faruk KÖSE
Yayın Danışmanı:	**Kul Sadi YÜKSEL**
Editör:	**Yusuf ALTINTEPE**
Dizgi:	**ARİF DİZGİ – 516 83 24**
Mizampaj:	**ARİF DİZGİ – 0542 271 95 89**
Montaj:	**Ahmet KILINÇER**
Baskı:	

ÖNSÖZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Hamd: her şeyi yoktan var eden, varlığından bizleri haberdar e-den Âlemlerin Rabbı Allah'a mahsustur. kimi Sırat-ı müstakime hidayet ettiyse onu bu yoldan saptıracak yoktur. Ve kimi de saptırmışsa onu Sırat-ı müstakime hidayet edecek te yoktur.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen,önderimiz,örneğimiz,yoluna baş koyduğumuz, Rabbımın habibim dediği Resulümüz,Peygamberimiz Muhammed Mustafa (SAV)'e salat ve selam olsun. Ve dahi Âline, her biri yıldızlar gibi parlak ve insanlara örnek hayatlarıyla önder olan ashabına,ve yine kıyamete kadar sünneti resule sımsıkı sarılan,muvahhid Müslümanlara, Allah yolunda cihad yapan mücahitlere,ve bu 9 ciltte tefsirini tamamlayarak müslümanların Kur'an-ı Kerimi anlamalarına yardımcı ola büyük alim ve büyük mücahid Elmalılı Muhamed Hamdi Yazır hocamıza da Salat ve selam olsun.

Günümüzde İslâm'dan haberi olmayan, 3 gün namaz kılıp 4 gün Ramazanda gazetelerin verdiği kim tarafından hazırlandığı belli olmayan Kur'an tercümeleri okuyan alim olup çıkıyor. İnsanlara fetva vermeye başlıyor. İslâm'ı asrımıza göre düzenlemek gerektiğini söylüyor. Allah Kur'an'ı insanlar okusun, anlasın diye göndermiştir. Diyor. Anlamadığım bir dille neden Kur'an okuyacağım, ibadet edeceğim. Türkçe anlayarak ibadet etmeliyim diyor. Görünüşte çok safiyane ve halisane söylenmiş görünen bu görüşler ya çok cahilce söylenmiş sözler veya tamamen kasıtlı olarak 14 asırdır İslâm'ı yıkmaya yönelik misyonerlerin tesirinde kalan münafıkların hareketleridir. Kur'an-ı Kerimi Tevrat ve İncile döndürmeye çalışıyorlar. Bugün birbirine zıt kaç tane İncil var. Semavi kitap denemeyecek kadar ilahi kaynaktan uzaklaştırılmış insan fikir ve düşünceleri karıştırılmış İnciller.

Asrı saadetten başlayarak bugüne kadar binlerce insan ve ilim erbabı görünen İslâm düşmanları Kur'an-ı Kerimi de değiştirmeye ,tahrif etmeye gayret ettiler. Hala da gayret ediyorlar. Ama... bu gayretleri boşuna , Çünki Bu Kur'an'ı koruyan Allah. Kur'an Allah'ın tahtı Muhafazasındadır.

Onun için zaman zaman direk İslâma ve Kur'an-ı Kerime saldıramayan bu gafiller, tercemelere sarılıyor ve ondan medet umuyorlar. İlle de Türkçe Kur'an diyorlar. Türkçe ibadet diyorlar. Bunu diyenler bari ibadet etseler. Heyhat .Maksat Müslümanların kafalarını bulandırmak.

şuna , Çünki Bu Kur'an'ı koruyan Allah. Kur'an Allah'ın tahtı Muhafazasındadır.

Onun için zaman zaman direk İslâma ve Kur'an-ı Kerime saldıramayan bu gafiller, tercemelere sarılıyor ve ondan medet umuyorlar. İlle de Türkçe Kur'an diyorlar. Türkçe ibadet diyorlar. Bunu diyenler bari ibadet etseler. Heyhat .Maksat Müslümanların kafalarını bulandırmak.

Bu tür konuların cevabını bu konuların üstadı olan Muhammed Hamdi yazırın tefsirin girişinde ki izahına bırakmak en güzel hareket olur.

"Ne kadar yüksek olursa olsun haysiyyet-i edebiyye kazanmış her hangi bir şahsiyyetin üslûb-i ifadesi meşk edile edile az çok taklid ve tanzir olunmuş iken, Kur'ân'ın nüzulü anından beri bütün üdeba ve bülegay-ı Arab, belâgat-i Kur'ân'ı lisanına nümune ittihaz etmiş ve bu sayede Arab lisan ve edebiyyat nokta-i nazarından yükselmiş olduğu halde, nazm-ı Kur'ân'ı taklid ve tanzîre yanaşabilen kimse zuhur etmemiştir. O halde kendi lisanında bile taklid ve tanzîri kabul olamamış olan Kur'ân'ın nazm-u üslûbunu diğer bir lisanda taklid veya tanzîr etmek elbette mümkün olamaz. Olamayınca da aynen terceme edilemiyeceği gibi tenzîr sûretiyle hiç terceme edilemez. Çünkü tenzîr edilemedikten başka ilmî haysiyetinden tağyir ve tahrif de edilmiş, Kur'ân'da olmayan şeyler Kur'ân'a katılmış olur.

Gerçi Kur'ân'da manası bulunmayacak hiç bir kelime yoktur. Fakat manası pek derin olan kelimeler bulunduğu gibi, bir kelime etrafında bir çok manaların tezahum ettiği ve ba'zı ifadelerin hepsi de sahih olmak üzere müteaddid vecihlerin, ihtimallerin ictima' ettiği yerlerde çoktur ki, bunlar, tefsir ve te'vile tevakkuf eder. Ve ba'zılarını doğrudan doğruya terceme mümkün olsa bile hepsini bütün vücuhiyle tercemeye sığdırmak mümkün olmaz. Bunları aynen almak veya ma'nayı edebîsi feda edilerek te'vil ve tefsir tarzında ifade etmek lâzım gelir. Ve bu cihetten Kur'ân'ı anlamakta yalnız dirayet-ı lisaniyye kâfi gelmez. Sahibinden rivayete veya hâdisatın inkişafina tevakkuf eder. Onun için ba'zan bir hadise karşısında Kur'ân'ın ayetlerinden o vakte kadar hissetmediğiniz bir mâna anlarsınız. Ve o anda o âyet, o hâdise için nâzil olmuş sanırsınız ki, bu da garaib-i Kur'ân'dandır. Tercemede bunlar ihata edilemiyeceğinden zayi' olur. Bu cümleden olmak üzere Sure-i Âl-i İmrân'ın baş tarafında geleceği veçhile âyetlerin bir muhkematı birde müteşabihatı vardır. Bir âyette hem muhkem, hem müteşabih cihetlerin ictimaı da bulunur. Müteşabihat ise *("...halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir...."*

Âl-i İmrân 3/7) olduğundan bunda terceme ta'yin edilemiyeceği gibi tefsir ve te'vil de ta'yin edilemez. Ve binaenaleyh bunlar için bir meâl de gösterilemez. Olsa olsa aynı lâfızların muhafazasiyle duyulabildiği kadar mübhem bir mefhuma işaret olunabilir ki, bu nokta, çok tehlikelidir. Onun için meâl ta'birimiz bile mahzurdan salim denemez.

Şimdi insaf ile düşünelim: Bu şerait altında Kur'ân'ı terceme ettim veya ederim diyenler yalan söylemiş olmaz da ne olur? Doğrusu Kur'ân'ı cidden anlamak, tetkik etmek istiyenlerin onu usuliyle Arabî yolundan ve tefasir-i merviyyesinden anlamağa çalışmaları zarurîdir. **Kur'ân'ın falan tercemesinde şöyle demiş diyerek ahkâm istinbatına, mes'ele münakaşasına kalkışmamalıdır. Bunu, imanı olanlar yapmaz. Kendini bilen ehl-i insaf da yapmaz.** Kur'ân'dan bahsetmek istiyenler onu hiç olmazsa harekesiz olarak yüzünden okuyabilmelidir. Maamafih öyle kimseler görüyoruz ki, Kur'ân'ı, harekesiz olarak şöyle dursun harekesiyle bile dürüst okuyamadığı halde onun ahkâm ve maanisinden ictihada kalkışıyor. Öylelerini görüyoruz ki, Kur'ân'ı anlamıyor ve tefsirlere müfessirlerin te'villeri karışmıştır diye onları da kale almak istemiyor da, eline geçirdiği tercemeleri okumakla, Kur'ân'ı tetkik etmiş olacağını iddia ediyor. Düşünmüyor ki, okuduğu tercemeye âlim müfessirlerin te'vili değilse, cahil mütercimin re'yi ve te'vili, hatası, noksanı karışmıştır. Bazılarını da duyuyoruz ki, Kur'ân tercemesi demekle iktifa etmiyor da, "Türkçe Kur'ân demeğe kadar gidiyor.

Türkçe Kur'ân mı var behey şaşkın?

Kur'ân Arabîdir. Zira (*"Biz onu bir Kur'ân olmak üzere Arabî olarak indirdik, gerek ki akıl erdiresiniz."* Yûsuf 12/2) mansustur. Düşünmeli ki, Kur'ân'ı tefsir etmek üzere Peygamber'in irad buyurduğu hadise bile Kur'ân denemez. Denirse küfrolur. Hasılı terceme Kur'ân'dan mütercimin anlıyabildiği kadar bazı şeyleri anlatabilirse de hakkiyle anlatamaz. Anlattığı şeylerde de Kur'ân hükm-ü kıymetini haiz olamaz.

Maamafih şunu da unutmamalıdır ki, Kur'ân, anlaşılmaz bir kitab değildir. Hatta (*"Şânım namına Kur'ân-ı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var?"* Kamer 54/17) buyurulduğu üzere manâsını en kolay ve açık bir surette anlatan ve tekellüfsüz, tasannu'süz su gibi akan, nur gibi parlıyan bir kitâb-ı mübindir. **O kendisini bütün insanlığa duyurmak ve anlatmak için nâzil olmuş ve duyurmuştur. Ancak onun maanisi ihata olunup bitirilemez. Bir manâsı inkişaf ederken arkasından bir manâ daha, arkasından bir manâ daha ilh... Yüz gösterir. Nurunun şa'şaai vüzuhu içinde hafa zuhur eder. Mü'mine hitab ederken, kâfire bir inzar fırlatır. Kâfiri inzar eder-**

ken mü'mine bir tebşir nüktesi uzatır. Avama hitab ederken, havassı düşündürür. Âlime söylerken cahile dinletir. Cahile söylerken, âlime dokundurur. Geçmişten bahsederken, geleceği gösterir. Bu günü tasvir ederken yarını anlatır. En sade müşahedelerden en yüksek hakikatlere götürür. Mü'minlere gaybı anlatırken, kâfirleri halden bizar eder. Ve bütün bunları hale, makama mekâna, zamana, mevzûa göre en uygun, en ra'na kelimelerle ifade eder. Meselâ taşın çatlayıp su çıkardığını anlatırken"Yenşekku" veyahud "Yeteşekkaku" demekle iktifa etmez de "yeşşakkaku" diyerek çatlayışın, akışın bütün fışırtısını şakırtısını, takırdısını duyurur. Böyle tabiî delâletlerle müterafik olan elfazı, hassı, âmmı, müştereki; hakikati, mecazı, sarihi, kinayesi; zahiri, nassı, müfesserî, muhkemi, hafisi, müşkili, mücmeli, müteşabbihi; ibaresi, işareti, delâleti, iktizası, mütabekati, tazammunu, iltizamı gibi bir çok vücuh ile ayrı ayrı ma'naları bir yere toplayıp anlatıverir. Sonra bunları muhtelif haysiyyetlerden izah ve tafsıl de eder ("*Bir Hakimi Habirin ledünnünden ayetleri ihkâm edilmiş sonra da tafsil olunmuş bir kitap.*" Hûd 11/1). Sonra bunları anlıyanların anlamıyanlara beyan etmesini de vazife kılmıştır. Bu beyan vazifesi tebliğ ve tefsir vazifesini teşkil eder. Güzel Arabça bilenler dahi bu tefsir ihtiyacından vâreste kalamazlar, kalamadıklarındandır ki, ilk evvel tefsir Arabça bilenler için Arabî olarak yapılmıştır. Ve bu tebliğ ve tefsir vazifesini evvelâ bütün usulu ile ihtiyaca göre Peygamber iyfa etmiş ve ıhtilâfı elsineye göre onun neşr-u ta'mimini ümmetine emreylemiştir.

İşte bu vazifenin teveccühü dolayısıyle ben de dilimin dönebildiği kadar bir tefsir ve meâl tarzında bu eseri yazmağa çalıştım. Meâlin mümkün olduğu kadar sade ve vecîz olmasına gayret ettim. Bununla beraber şimdiye kadar mukarrer olan edebiyyatımızda kullanıla kullanıla lisanımızın öz malı olmuş kelimeleri, klişe haline gelmiş ba'zı terkibleri veya cemi'leri ıktizasına göre kullanmakta taassuba sapmadım. Meselâ, hamde "hamd", rahmete "rahmet", hidayete "hidayet" dedim. Zulmete "karanlık" dedimse nur ve ziya yerine "aydınlık ve ışık" demek için ısrar etmedim. Gök yerine "Sema"yı tercih ettiğim mevki' oldu. Ekseriya "Gökler ve Yer" dedimse, ba'zan da "Semavat-ü Arz" demek daha hoşuma geldi. "Güneş ve Ay" dedim. Lâkin Güneş'i ve Ay'ı diyemediğimden Şems-ü Kamer'i tercih ettim. Bütün halk, "Rabbülâlemîn'i" tanırken âlemlerin Rabbı demekte faideden ziyade zarar gördüm. "Sırat-ı müstakim" yerine müstakim sırat diyemedim. "Doğru yol" dediğim zamanda sıratın nüktesiyle istikametin zevkinden bir şey zayi olduğunu hisset-

tim."(Hak Dini Kur'an Dili, Elmalılı M.Hamdi Yazır. Cilt: 1, sayfa: 7-8-9.Yenda –Yayın)

Elmalılı tefsirini iyice anlamak ve aradığınız konuları kolayca bulabilmeniz için değerli yazarlarımızdan kardeşimiz Faruk Köse'den Elmalılı tefsirini baştan sona kadar okuyup taramasını ve en küçük teferruatına kadar geçen konuları kaleme almasını rica ettik. Allah Faruk Köse'den razı olsun. İki seneye yakın bir zaman içinde gayretli çalışmaları neticesinde cilt, cilt bütün konuları çıkardı. Biz de bu konuları birleştirerek cilt, ayet ve sayfa numaralarını vererek geniş bir şekilde konular fihristi hazırladık. Artık aradığınız her konuyu kolayca bulabileceksiniz.

Ayrıca yine bu cildin sonuna 300 sayfaya yakın bir lügat hazırladık. Aslında sizin elinizde bulunan yayınlamış olduğumuz Elmalılı orijinal tefsirinin sayfalarının altına bir çizgi çekerek o sayfada geçen kelimeleri vermeye gayret etmiştik. Ama takdir edeceksiniz ki bütün anlaşılmayan kelimeleri vermek mümkün değildi (10.116 kelime). Bunu bildiğimizden dolayı bugün bu cilde anlaşılamayacak olan kelimeleri bir bir tarayarak çeşitli lügatlardan faydalanarak bu lügatı da sizlerin istifadesine sunuyoruz.

Elmalılı Tefsiri gerçekten okunacak okutulacak tefsir. Hatta İlahiyat fakültelerinde ders olarak okunması gereken tefsir. Her biri bir ilim hazinesi olan Türkçe tefsirlerin hiç biri bunun seviyesine ulaşamaz. Bu tefsir bir ekol, bir enstitü. Yıllarca araştırmalar yapılacak ve incelenecek insanların istifadesine sunulacak tefsir.

Bugün insanlık ve hele günümüz Müslümanları büyük bir iman bunalımına düşmüştür. Şehevat alabildiğine başını almış gidiyor. İslâm'dan ve İslâmi değerlerden bahsetmek neredeyse suç haline geliyor. 15 yaşına kadar çocuklarımıza İslâm'ı öğretemiyoruz. Okullarda Trafik haftası,kanser haftası gibi konularla din geçiştiriliyor. Neslimizi, nesillerimizi değil, kendi imanımızı nasıl koruyacağız. Nasıl kurtaracağız. Bunun derdine düştük. Her gün boyalı basın ve medya bütün gücüyle insanların inancına,imanına, yaşantısına saldırıyor. Salyalarını akıta akıta Müslümanların üzerine geliyor. Kimin Müslüman kimin kafir olduğu bilinemez hale geldi. Müslümanlar istese de istemese de onları okuyor, dinliyor,seyrediyor. En normal Müslüman bile onlar ne diyor bakalım diyerek , bu münafıkların zehirlerini alıyor. Bunlardan kurtulmanın yolu inandığımız, güvendiğimiz alimlerimizin eserlerini alıp okumak ve bu tür muzır yayınları protesto etmek gerekiyor..

Ehli sünnete uygun eserleri okuyup İslâm'ı bilerek yaşamak zorundayız. Çocuklarımıza okutmak ve iyi örnek olmak mecburiyetindeyiz.

Size İslâm'ı ve Kuran'ı tanıtacak öğretecek en güvenilir eserlerin başında da Elmalılı tefsiri gelir. Tadıyla zevkiyle,heyecanıyla okumak içinde kendi orijinalinden,yani elmalıyı elmalının dilinden okumak en doğru hareket olur. Onun içir sizlere Elmalının orijinalini tavsiye ediyoruz. Belli bir süre okuduktan sonra çok büyük hazlar alacağınıza inanıyorum. Elmalıyı kendi dilinden okumak hem bir ayrıcalık, hem de büyük bir haz. Hem kelime hazineniz genişleyecek, konuşmalarınız düzgünleşecek. Sözlerinizde İslâm kokacak.

Bu konuda ne söylesek az inancıyla Bize İslâm'ı ve Kur'an'ı öğreten bütün hocalarımıza, İslâmi eserleri hazırlayan alimlerimize ve Özellikle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır hocamıza Allah'tan rahmet,mağfiret dilerim. Bu tefsiri okuyup hayatını İslâmî hayata göre düzenlemeye çalışan ve İslâm için gayret eden bütün Müslümanlara da hidayet ve saadetler ihsan etmesini Cenab-ı Hakk'tan niyaz ederim.

18/Haziran/1999
Ahmet Altıntepe

CİLTLERDE BULUNAN SÛRE VE ÂYETLER

SÛRE NO	SÛRE ADI	AYET	BULUNDUĞU CİLT
1	Fatiha Suresi	Tamamı	1
2	Bakara suresi	1-185	1
2	Bakara suresi	186-286	2
3	Âl-i İmrân	Tamamı	2
4	Nisâ	1-42	2
4	Nisâ	43-176	3
5	Mâide	Tamamı	3
6	En'âm	1-124	3
6	En'âm	125-165	4
7	A'r âf	Tamamı	4
8	Enfâl	Tamamı	4
9	Tevbe	Tamamı	4
10	Yûnus	Tamamı	4
11	Hûd	1-8	4
11	Hûd	9-123	5
12	Yûsuf	Tamamı	5
13	Ra'd	Tamamı	5
14	İbrahim	Tamamı	5
15	Hizr	Tamamı	5
16	Nahl	Tamamı	5
17	İsrâ	Tamamı	5
18	Kehf	Tamamı	5
19	Meryem	Tamamı	5
20	Tâhâ	Tamamı	5
21	Enbiyâ	Tamamı	5
22	Hacc	Tamamı	5
23	Mü'minun	1-52	5
23	Mü'minun	53-118	6

SÛRE NO	SÛRE ADI	AYET	BULUNDUĞU CİLT
24	Nur	Tamamı	6
25	Furkan	Tamamı	6
26	Şuarâ	Tamamı	6
27	Neml	Tamamı	6
28	Kasas	Tamamı	6
29	Ankebut	Tamamı	6
30	Rum	Tamamı	6
31	Lokman	Tamamı	6
32	Secde	Tamamı	6
33	Ahzâb	Tamamı	6
34	Sebe'	Tamamı	6
35	Fâtır	Tamamı	6
36	Yâsin	Tamamı	6
37	Sâffât	Tamamı	6
38	Sâd	Tamamı	6
39	Zümer	Tamamı	6
40	Mü'min	Tamamı	6
41	Fussilet	Tamamı	6
42	Şûrâ	Tamamı	7
43	Zuhruf	Tamamı	7
44	Duhân	Tamamı	7
45	Câsiye	Tamamı	7
46	Ahkaf	Tamamı	7
47	Muhammed	Tamamı	7
48	Fetih	Tamamı	7
49	Hucurât	Tamamı	7
50	Kaf	Tamamı	7
51	Zâriyât	Tamamı	7
52	Tûr	Tamamı	7
53	Necm	Tamamı	7
54	Kamer	Tamamı	7
55	Rahmân	Tamamı	7
56	Vâkıa	Tamamı	7
57	Hadîd	Tamamı	7
58	Mücâdele	Tamamı	7

SÛRE NO	SÛRE ADI	AYET	BULUNDUĞU CİLT
59	Haşr	Tamamı	7
60	Mümtehine	Tamamı	7
61	Saf	Tamamı	7
62	Cum'a	Tamamı	7
63	Münâfikun	Tamamı	8
64	Teğâbün	Tamamı	8
65	Talâk	Tamamı	8
66	Tahrim	Tamamı	8
67	Mülk	Tamamı	8
68	Kalem	Tamamı	8
69	Hâkka	Tamamı	8
70	Meâric	Tamamı	8
71	Nûh	Tamamı	8
72	Cin	Tamamı	8
73	Müzzemmil	Tamamı	8
74	Müddessir	Tamamı	8
75	Kıyâmet	Tamamı	8
76	İnsan	Tamamı	8
77	Mürselât	Tamamı	8
78	Nebe'	Tamamı	8
79	Naziât	Tamamı	8
80	Abese	Tamamı	8
81	Tekvir	Tamamı	8
82	İnfitâr	Tamamı	8
83	Mutaffifîn	Tamamı	8
84	İnşikak	Tamamı	8
85	Bürûc	Tamamı	8
86	Târık	Tamamı	8
87	Â'la	Tamamı	9
88	Gâşiye	Tamamı	9
89	Fecr	Tamamı	9
90	Beled	Tamamı	9
91	Şems	Tamamı	9
92	Leyl	Tamamı	9
93	Duhâ	Tamamı	9

SÛRE NO	SÛRE ADI	AYET	BULUNDUĞU CİLT
94	İnşirâh	Tamamı	9
95	Tîn	Tamamı	9
96	Alâk	Tamamı	9
97	Kadir	Tamamı	9
98	Beyyine	Tamamı	9
99	Zelzele	Tamamı	9
100	Adiyât	Tamamı	9
101	Kaari'a	Tamamı	9
102	Tekâsür	Tamamı	9
103	Asr	Tamamı	9
104	Hümeze	Tamamı	9
105	Fîl	Tamamı	9
106	Kureyş	Tamamı	9
107	Mâ'un	Tamamı	9
108	Kevser	Tamamı	9
109	Kâfirûn	Tamamı	9
110	Nasr	Tamamı	9
111	Tebbet	Tamamı	9
112	İhlâs	Tamamı	9
113	Felâk	Tamamı	9
114	Nâs	Tamamı	9

KONULARINA GÖRE

ALFABETİK GENEL FİHRİST

Ç

başka bir şey yoktur.

S

di?

si

TEFSİRDE GEÇEN KELİMELERİN BUGÜNKÜ DİLDE TÜRKÇE KARŞILIKLARI

ALFABETİK LÜGAT

-A-

A'CEMÎ: Arap olmayan. Arapça haricinde bir dil.

A'DA: Düşmanlar, en zalim, en çok düşmanlık eden.

A'KAB: Oğullar, torunlar.

A'KAL: En akıllı, pek akıllı.

A'LA-I ILLİYYİN: Cennetin en yüksek tabakası.

A'LAM: Elemler, kederler.

A'M: Amca, babanın kardeşi.

A'MAK-I RUH: Ruh derinliği.

A'MAL: Davranışlar.

A'RÂK: Rakı, ispirto.

A'SAB: Sinirler, damarlar.

A'VAN: Yardımcılar.

A'VEC: Eğri, büğrü.

A'VER: Tek gözlü, bir gözü olan.

A'VER: Tek gözlü.

AB: Su.

ABÂ U ECDAD: Babalar, dedeler.

ÂBÂ: "Eb"in çoğulu. Babalar.

ABÂ: Bazı dervişlerin ve ilmiye mensuplarının giydikleri yünden yapılmış kaba kumaş.

ABÂ-İ TAHİRE: Temiz soy. Hz. Muhammed (S.A.V.) in soyu.

ABD: Kul, köle, mahluk. Tasavvufta kâmil müslüman.

ABD U MEMLUK: Kul ve köle.

ABDİ EKMEL: Kamil/olgun kul.

ABD-İ ME'MUR: Vazîfeli kul.

ABD-İ SEKİR: Sarhoş kul.

ABEDE-I EVSAN: Putlara tapanlar.

ABEDEİ: İbadet edenler.

ABES: Boş, saçma.

ÂB-I REVÂN-I HAYAT: Hayatın akar suyu

AB-'I SELÎM: İyi huy.

ABİR-İ SEBÎL: Yolda giden.

ABKAR: Bekarlar.

ACÂİB U GARÂİB: Anlaşılmaz ve tuhaf .

ACÂİB-İ DEKÂİK: Anlaşılmaz hileler.

ACAL: Eceller, vadeler, ölümler.

ACEB: Şaşılacak şey.

ÂCEMİ - A'CEMÎ: Yabancı, yabancıya ait. Arap olmayan.

ACÎB: Şaşılacak ve hayret uyandıran şey.

ACÎBE: Garip, şaşılacak şey.

ACÛZ: Âcizler, beceriksizler.

ACZ-I BEŞERÎ: İnsana âlakalı güçsüzlük.

ACZ-I KÜLLÎ: Tam güçsüzlük.

ACZ-İ ZÂTÎ: Kişiye ait güçsüzlük.

AD'IME: Yemekler.

ADÂ: 1. "Adüvv" ün çoğulu. Düşmanlar. 2. En zâlim, pek gaddâr.

ADÂD: 1. "Aded" in çoğulu. Sayılar. 2. "Adad ve Adûd" un çoğulu. Pazular, kollar. Havuz kenarındaki büyük ve düz taşlar, duvarlar.

ADAD: İnce ve kısa kollu adam.

ÂDÂT-I CARİYE: Kullanılan âdetler.

ADÂVET- ADAVET: Husumet, düşmanlık, kin, buğz, garaz.

ADÂVET-İ SEFÂHAT: Zevk ve eğlence düşmanlığı.

ADD: Kuvvet, salabet, hesaplamak, saymak, sayılmak.

ADED-İ MAHSUS: Özel sayı, tahsis edilmiş miktar .

ADEL: Çok doğru.

ADEM: Yokluk.

ADEM-İ ASLÎ: Asıla ait yokluk.

ADEM-İ KÜLLÎ: Tam yokluk.

ADEM-İ MÜSÂVÂT: Eşitsizlik. Eşit olmayış.

ADEM-İ TENAHÎ: Nihâyetsizlik, sonsuzluk.

ADEM-İ VÜCÛD: Vücudun yokluğu, var olmayış.

ADEMÎ: Yokluğa ait.

ÂDET-İ CÂHİLİYYE: İslâm'dan önceki putperestlik ve müşriklik

ÂDET-İ MÜSTEMİRRE: Devâm eden âdet.

ÂDET-İ ŞENÎA: Çirkin, kötü âdet.

ADGÂS U AHLÂM: Karışık rüyalar.

ADÎL: Benzer, eş, akran.

ÂDİL: Adalet sâhibi, doğru.

ADİYYAT: Uzaklık.

ÂDİYYE: İtiyat edilmiş, alışılmış.

ADL U HAK: Adâlet ve doğruluk.

ADL U HAKÎM: Adalet ve hikmet.

ADL U İNSAF: Adalet ve merhamet.

ADL U SIDK: Adalet ve doğruluk.

ADL U TEVİYE: Adâlet ve helâk.

ADLÂ: Kaburgalar.

ADMÎ: Gazap etmeyle ilgili.

ADÜVV: Düşman.

AF U SAFH: Affetme ve bağışlama.

ÂFÂK: "Ufuk"un çoğulu. Ufuk, yerle göğün birleştiği gibi görünen uzak dâire. Âfak, ufuklar.

ÂFÂKÎ: Havâî, herhangi bir dayanağı olmayan şey.

AFAKÎ: Dışa ait. Havai, dereden tepeden söz. Afak

AFAR: Arap diyarında çok olan bir yeşil ağaç.

AFAT - ÂFÂT: Belâlar, musibetler, büyük felaketler.

AFÎF: İffetli, namuslu, temiz, güzel, haramdan sakınan, nezih.

AFÎFÂNE: İffetli, namuslu bir biçimde.

AFİFE: İffetli, namuslu.

AFİL: Batan.

ÂFİL: Ufûl edici, geçici.

AFİV: Affetmek.

AFİVÂL-İ LEDÜNNİYYE: Kendilerine ilâhî sırları öğreten ilimler ihsân olunanların halleri. Velilerin, mutasavvıfların halleri.

AFV Ü GUFRÂN: Bağışlama ve yargılama. Afv, herhangi bir kimsenin kusurunu bağışlamadır. Gufran ise sâdece Allah tarafından olan bağışlamadır.

AFV: Affetme, suçu bağışlama.

ÂGÂH: Uyanık, basîretli haberdâr.

AGNİYA: Zenginler.

AGRAZ: Gayeler.

AĞLEB: Ekseriya, en çok.

AĞLEB-İ AHVÂL: Ekserî haller, çoğu zamanlar.

AĞMAK: Yukarı çıkmak, yükselmek, sapmak, haddini aşmak.

AĞNAM: "Ganemin çoğulu. Davarlar, koyunlar, keçiler.

AĞNİYÂ: "Ganî'nin çoğulu. Zenginler.

AĞRAZ: Kasten ve bilerek yapılan kötülükler. Maksat,niyet.

AĞRÂZ-I DÜNYEVİYYE: Dünyevî maksatlar, dünyevî niyetler.

AĞRÂZ-I FÂSİDE: Bozucu maksatlar, bozguncu niyetler, bozulmuş niyetler.

AĞRAZ-I NEFSANİYE: Nefsi maksatlar, nefsî arzular.

AĞRAZ-I NEFSÂNİYYE: Nefsî maksatlar.

AĞRÂZ-I SİYASİYYE: Siyasî maksatlar politik niyetler.

AĞRÂZ-I ŞAHSİYYE: Şahsî maksatlar, ferdî niyetler.

AĞSÂN: "Gusn"un çoğulu. Dallar.

ÂĞÛŞ: Kucak, sığınılacak yer.

AĞYÂR: Dostlar, düşmanlar, yabancılar.

AĞZİYE: "Gıda"nın çoğulu. Gıdalar, yenilip içilecek şeyler.

ÂHÂD: "Ehad"in çoğulu. Birler, birden dokuza kadar olan sayılar.

AHAD-İ EKMEL: Kemâlin vahdeti, en mükemmelliğin tekliği.

AHAR/UHAR: Diğer. Başkası, diğeri.

AHARE: Gayri, başkası, diğeri.

AHAS: Çok hususi.

AHASS/EHASS: Daha hususi, daha yakın.

AHASS-İ EHASS: Daha hususi.

ÂHAT: Birler.

AHBAB: Dost, sevilen dostlar, sevilenler.

AHBÂR: "Haber" in çoğulu. Haberler.

AHBAR: Alimler, Yahudî alimleri. Hahamlar.

AHBÂR-I MAHSÛSA: Husûsî haberler.

AHBÂR-I RUHBÂN: Rahiplerin haberleri.

AHBÂR-I SADIKA: Doğru haberler.

AHCAR-I FAHMİYYE: Kömür taşları.

AHD: 1. Söz verme. 2. Yemin, and. 3. Devir, zaman, gün.

AHD U EMÂN: And ve emniyet. Yemin etme ve korkmama.

AHD U MÎSÂK: Yemin ve anlaşma.

AHD, AHİD: 1. Söz verme. 2. Yemin, and. 3. devir, zaman, gün.

ÂHENG U NİZAM: Uygunluk ve düzen.

ÂHENÎN: Demirden, demir gibi sağ- lam.

AHFÂ: Çok gizli.

AHFÂD: "Hafîd"in çoğulu. Torunlar.

AHİBBA: Dostlar, yakınlar.

AHİDŞİKEN: Ahdini bozan, koparan.

ÂHİR ZAMAN: Son zaman.

ÂHİR ZAMAN PEYGAMBERİ: Son zaman Peygamberi Hz. Muhammed.

AHİZ: Esir, tutsak.

AHKAB: Uzun zamanlar.

AHKAF: Eğri, büğrü kum tepeleri.

AHKÂM -I HAKK: Allah'ın hükümleri. Ahkâm-ı İlâhiyye.

AHKÂM: Hükümler, kanunlar.

AHKÂM-I AMELİYYE: Tatbikata ait hükümler.

AHKÂM-I CEZÂİYYE: Cezâya ait hükümler, cezâ kanunları.

AHKÂM-I EZELİYYE: Ezelî hükümler, başlangıcı bilinmeyen hükümler.

AHKÂM-I FER'İYYE: Asla ait olmayan, ikinci derecedeki hükümler.

AHKÂM-I HİKMET: İlmin, irfanın, felsefenin hükümleri.

AHKÂM-I HURUMÂT: Haramlara ait hükümler.

AHKÂM-I MAARİF: Bilginin, kültürün hükümleri.

AHKÂM-I MUDAYENET: Borç alıp verme hükümleri.

AHKÂM-I MUĞLAKA: Anlaşılması açık olmayan hükümler.

AHKÂM-I MUHKEME: Sağlam hükümler.

AHKÂM-I MUTEFERRİKA: Bir kökten ayrılmış hükümler.

AHKÂM-I ULUHİYYET: Allah'lık hükümleri, tanrılık vasfı hükümleri.

AHKÂM-I UMÛMİYE: Umûmî hükümler.

AHKÂM-İ MAHSUSA: Husûsî hükümler.

AHKEMU'L-HÂKİMİN: Hükümdarların hükümdarı, hâkimlerin hâkimi olan Allah.

AHLÂF: Müttefikler, sonradan gelenler, evvelkilerin yerine geçenler.

AHLÂK-I FÂZILA: İyi ahlak, güzel ahlâk, fazîlet ahlâkı.

AHLÂK-I HASENE: Güzel, iyi ahlâk.

AHLÂK-I MARZIYYE: Hoşnut ve râzı olunan ahlâk.

AHLÂK-I MELEKÂT: 1. Meleklerin ahlâkı, 2. Eğitim ve tecrübe ile kazanılan ahlâk.

AHLÂK-I ZEMIME: Kötü huylar, kötü ahlâk.

ÂHLÂKIYYET-İ İNSANİYYE: İnsanların yaratılışında var olan veya sonradan terbiye ile kazanılan huylar.

AHLÂM: "Hulm"ün çoğulu. Rüyalar.

AHLAT: Karıştırılmaya elverişli.

AHLAT-I URBAN: Karıştırılmış aşiretler.

AHRÂ: Daha layık.

AHRÂR: Hürler, esir ve köle olmayanlar.

AHSEN: "Husn"den. En güzel, pek güzel, daha güzel.

AHSEN-İ AMEL: Amelin en iyisi, en iyi, en güzel amel.

AHSEN-İ TAKVÎM: En güzel, en iyi, en iyi kıvamda.

AHSENU'L-ESAS: En güzel esas, en güzel prensip.

AHSENÜ'L-KASAS: 1. Kıssaların, hikâyelerin en güzeli. 2. Yusuf sûresi.

AHŞA: Vücuttaki ciğer bağırsak gibi uzuvlar.

AHVÂIL-İ SELÂSE: Üç hal.

AHVAL: Durumlar.

AHVÂL-İ AHİRET: Âhiret halleri, öbür dünyaya ait durumlar.

AHVÂL-İ BEŞER: İnsanlık halleri.

AHVAL-İ EZMİNE VE EMKİNE: Zamanların ve mekanların durumları.

AHVÂL-İ RUHİYYE: Rûhî haller.

AHVAT: En ihtiyatlı, ihtiyata çok uygun.

AHYA: Diri olanlar, hay olanlar, canlılar.

AHYÂNEN: Zaman zaman, ara sıra.

AHYAR: Hayırlılar, dostlar, iyiler.

AHZ U GİRİFT: Alıp tutma.

AHZ: 1. Alma, tutma, kabzetme. 2. Kabul etme. 3. Tesellüm. 4. İşkence etme.

AHZETME: Almak, tahsil etme.

AHZ-I GANÎMET: 1. Savaşta düşmandan elde edilen mallardan alma. 2. Çalışmadan mal alma.

AHZ-I İDRÂK: İdrak etme, anlama.

AHZ-I MEVKÎ: Yer alma, bir mevki kazanma.

AHZ-I SAR: İntikam alma.

AHZ-İ İSTİMA: İşitme, duyma.

AHZ-İ İŞHÂD: Şahit getirme, delil gösterme.

AHZ-İ RİB: Fâiz alma.

AHZ-İ SAR: Öç almak, intikam almak.

AHZ-İ TAHSÎL: 1. İlim elde etmek, tahsil yapmak. 2. Vergi vermek.

AHZ-U GİRİFT: Alıp tutma.

AHZ-U İSTİMA': Dinleyip almak.

AİZ: Sığınan.

AKABE: 1. Sarp ve çıkılması zor yokuş, bâdire. 2. Tehlike. 3. Tehlikeli geçit. 4. Bugün Ürdün sınırları içinde bulunan bir şehir.

AKÂİD: Akideler, inançlar, dinin itikadı hükümleri.

AKALLİ: Daha az, en az.

AKAMET: Kısırlık.

AKAMET: Neticesizlik. Neticesiz

AKAR: Gelir, gelir getiren gayr-ı menkuller.

AKD: 1. Anlaşma, sözleşme. 2. Bağlama, düğümleme.

AKDEM: "Kadim"den. Daha eski, daha önce, daha önde, daha önemli, daha üstün.

AKDES Ü A'LÂ: 1. Allah. 2. En mukaddes ve en yüce. En mübarek.

AKD-İ FITRÎ: Yaratılıştan tabiî ola

AKD-İ MÜVALAT: Dostluk, anlaşma.

ÂKIBET: Nihayet, son.

ÂKIBET-İ HASENE: İyi, güzel sonuç.

ÂKIBETÜ'D-DÂR: Dünyanın sonu.

AKIBÎ: Kendisinden sonra Peygamber gelmeyen.

ÂKIDEYN: Anlaşma veya sözleşmenin tarafları.

AKIL BÂLİĞ: Ergenlik, olgunluk çağı

ÂKIL U KÂMİL: Akıllı ve olgun.

ÂKILÂNE NASAYIH: Akıllıca öğütler.

AKIR: Çocuksuz, verimsiz.

AKÎDE: İtikad, îman.

AKÎDE-İ MÜNHARİFE: Tahrif edilmiş, bozulmuş inanç.

ÂKİF: 1. İbadette devamlı olan kimse. 2. Sebat eden.

AKİKA: Yeni doğan çocuk için Allah'a şükür maksadıyla kesilen kurban.

ÂKİL: "Ekele"den. Yiyen, yiyici.

AKÎM: 1. Beyhûde, boş yere. 2. Kısır erkek veya kadın.

AKİSE-İ FÂSİDE: Bozgunculukta inat eden.

AKL U BASÎRET: Akıl ve kalple anlama.

AKL U DEHÂ: Akıl ve üstün kabiliyet.

AKL U FEN: Akıl ve fen.

AKL U İDRÂK: Akıl ve anlama.

AKL U İLİM: Akıl ve bilgi.

AKL U MANTIK: Akıl ve doğru düşünme.

AKL U TEFEKKÜR: Akıl ve düşünce

AKL-I SELÎM: Doğru düşünen, doğru anlayan, doğru karar veren akıl.

AKLÎ: Akla ait

AKRÂN: Birbirine benzeyenler, emsâl.

AKREB: En yakın, daha yakın.

AKRİBE: Akraba, aralarında soy veya sıhriyetçe yakınlık olanlar.

AKSÂ - AKSA: En uzak, en son. Nihayet.

AKSAB: Kalın bağırsak.

AKSÂM-I SELÂSE: Üç kısım.

AKSAR-I TURUK: Kısa yollar.

AKSÂS: En uzak, en son.

AKSÂ-YI GARB: Uzak batı.

AKSÂ-YI HUDÛD: En uzak hudud.

AKSA-YI SİNE: Göğsün derinliklerinden.

AKSA-YI ŞARK: Uzak doğu.

AKSÂ-YI TA'ZÎM: Saygının, hürmetin son derecesi.

AKSEN: Zıt olarak, hilafına.

AKSÜ'L-AMEL: İşin aksi, istenilen şeyin zıddının hâsıl olması.

AKTAR: Kuturlar, çaplar, dâirenin merkezinden geçen hatlar, bölgeler, taraflar. Her taraf. Baharatçı. Arzın her yeri. Her taraf.

AKTÂR-I ARZ: Yeryüzünün bölgeleri.

AKUR: Isıran köpek.

AKVÂ VE AZHA: Daha kuvvetli ve daha açık.

AKVAL- AKVÂL: "Kavl"in çoğulu. Kaviller, sözler.

AKVÂL U EF'Â: L Sözler ve hareketler.

AKVALİN: Sözler İktisap

AKVÂM: Kavimler, milletler.

AKVÂM-I MUZMAHİLLE: izmihlâle, çöküşe uğramış kavimler.

AKVÂM-I SÂİRE: Diğer kavimler.

AKVİYA: Sağlam ve güçlü olanlar,kuvvetliler.

ALÂ KÜLLİ ŞEY'İN KADÎR: Her şeye gücü yeten.

A'LÂ: En yüce.

ALADDERECÂT: Derecelere göre.

ALÂİK: Münasebetler. Alakalar, ilişkiler

ALÂİK-İ TEZAD: Tezad alakası, çeşitli ilişkisi.

ALÂİK-İ NEFSÂNİYYE: Bedenî arzu ve isteklerle ilgili olan şey.

ALÂİKİYLE: Münasebetler, alakalar.

ALAİM: İzler, işaretler, deliller. alametler.

ALÂİM-İ HAKK U HAYIR: Doğruluk ve hayrın işâretleri.

ALAKA: "Alak"dan 1. Kan pıhtısı. 2.Çamur, yapışkan şey.

ALAKA-İ MÜTEKÂBİLE: Karşılıklı alaka.

ALÂKA-İ ZEVCİYET: Karı - koca ilişkilisi.

ÂLÂM U LEZAİZ: Kederler ve zevkler.

ÂLÂM U MESAİB: Kederler ve musîbetler.

ÂLÂM: Elemler, kederler, üzüntüler. Bayraklar, sancaklar.

ALÂMET: İşâret, nişan.

ALÂMET-İ FARİKA: Bir şeyi diğerinden ayırıcı işaret.

ÂLÂM-I DÎL-SÛZ: Gönül yakıcı elemler.

ÂLÂM-I HAYAT: Hayatın elemleri. Hayatın sıkıntıları.

ÂLÂM-U LEZAİZ: Kederler ve hoşa giden şeyler.

ÂLÂM-Ü LEZAİZ: Lezzetlerin alameti.

ALÂT- ÂLÂT: Aletler, vasıtalar.

ÂLÂT-I CİSMANİYYE: Maddî âletler.

A'LÂ-YI İLLİYYÎN: Cennette en yüksek derece, olgun kişilerin Allah indindeki dereceleri.

ÂLÂYİŞ: Gösteriş.

ALE'L-ITLAK: Genel olarak.

ALE'L-UMUM: Herkese ait, herkes hakkında.

ALEF: Saman.

ALE'L-ÂM: Umumiyetle, genellikle.

ALE'L-HUSÛS: Husûsiyetle, özellikle.

ALE'L-ITLAK: Genellikle. Umumiyetle

ALE'L-İCMÂL: Hülâsâ olarak, özet olarak.

ALE'L-İNFİRÂD: Ferdâ ferd. Birer birer.

ALE'L-MERATİB: Mertebeler.

ALE'L-UMÛM: Umum üzere, herkese.

ALE'L-USÛL: Usûl üzere. Usûle göre.

ALEM: İşaret.

ÂLEM: Kainat, dünya.

ALEMDÂR: Bayraktar, sancaktar.

ALEM-İ BERZAH: Berzah âlemi, ruhlar âlemi.

ÂLEM-İ CİSMANİYYE: Maddî âlem, kâinât, dünya.

ÂLEM-İ EŞBÂH: "Şebah"den 1.Cisimler alemi, varlıklar âlemi. 2. Hayaller âlemi. "Şibh ve şebih"den Misaller, benzerler alemi.

ÂLEM-İ KABZ: Kabir âlemi.

ÂLEM-İ UKÛL: Akıllar âlemi.

ÂLEMU ŞEHADE: Şahit olunan, bilinen âlem

ÂLEMU'L-GAYB VEŞ-ŞEHADETİ'L KEBÎRETİ'L-MÜTEÂL: Zâhiri bilgi ile bilinemeyen âlem ve tecrübî bilgilerin sınırını aşan büyük şahâdet.

ÂLEMÜ'L-GAYB: Gayb âlemi. Bilgimizin dışındaki âlem.

ALESSEVİYYE: Bir seviyede aynı boyda.

ALETTAFSÎL: Ayrıntılı olarak.

ALETTAHKİK: Hakikat üzere, kati suretle besbelli.

ALETTESAVİ: Denk olarak.

ALETTEVALI: Arka arkaya arası kesilmeksizin.

ÂL-İ FİRAVN: Firavun âilesi. Firavun soyu.

ÂLÎ: Yüksek.

ÂLÎŞÂN: Şan ve şerefi yüksek olan.

ALİYYU'L-A'LA: Pek iyi. Fevkalâde.

ALLAH BES BÂKÎ HEVES: Allah yeter, başkası gelip geçici istektir.

ALLAH TEÂLÂ A'LEM: Allah bilir.

ALLAME: Bilgilerin en bilgilisi.

ALLÂMU'L-GUYÛB: Gizlileri bilen. Esmâül'-hüsnadan Allah'ın ismi. Bütün gizlileri bilen Allah.

ÂLÛD: Karışık, karışmış.

ÂLUDE: Karışmış, bulaşmış.

ALÛDE: Karışıklık. Karışmış, bulaşa bulaşa.

ALÛK: Arzu, süt.

ALÜFTE: Fahişe,.

ÂMÂ: 1. Kafa gözü kör olan. 2. Kalp gözü kör olan.

AMAK-I RUH: Ruhun derinlikleri.

A'MAL- A'MÂL: Ameller, işler, ibâdetler.

A'MÂL U HAREKÂT: Ameller ve hareketler.

A'MÂL-İ HASENE: Güzel ameller, güzel işler.

AMD: Niyet, kasıt, istek, arzu.

AMDEN: Kasten, bile bile, isteyerek..

AMED: Direk, sütun.

AMELDE İ'TİDÂL: Amelde ifrat ve tefritten sakınma.

AMEL-İ SALİH: Allah'ın ve resulünün rızasına uygun olan her iş.

AMELİKA: Eskiden Sîna yarımadasında yaşamış olan bir kavim.

AMÎK: Derin. Bahr-i amîk Derin deniz. Fikri amık, Derin düşünce.

ÂMİL: 1. Sebep. 2. iş yapan. 3. Zekat toplayan memur.

ÂMİL-İ YEGÂNE: Tek sebep.

ÂMİR U HÂKİM: Emir ve hüküm sâhibi.

ÂMİYANE: Adice, bayağıca.

ÂMM - AMME: Herkese ait, Umûmî genel. Şamil,

AMMÎ: Amca.

AMR: Bir erkek ismi.

AMUD: Dik, dikine, sütun, direk.

AMUDEN: Dik olarak, dikine.

AMUDİ: Yukarıdan aşağıya dikey olarak.

AMYA: Kör, âmâ.

AN CEMAATIN: Cemaattan, topluluktan.

AN'ASIL: Aslında.

ANAF: Anlar, zamanlar.

ANASIR: Öğeler, unsurlar.

ANÂSIR-I MUHTELIFE: Çeşitli unsurlar.

ANAT- ÂNÂT: Anlar, zamanlar.

ÂNÂT-I HAYAT: Yaşanılan zamanlar.

ANE: Kasık.

ÂNEN FE ÂNEN: Zamanla, gittikçe.

ÂNESE: Ünsiyet, karşılıklı görüşme.

ANÎD: İnatçı, inat eden. İbret.

ANİFEN: Biraz evvel. Yukarıda, az önce.

ANİ'L-ALEMİN: Alemlerden.

ANİLLAH: Allah'dan.

AN-KASDÎN: Kast ve niyet üzere, mahsusen.

ANKA-YI MURİB: İsmi var. cismi yok. Ankâ kuşu.

ANÛD: Çok inatçı, muannit.

ANÛDAN: Muannit, çok inatçı.

ANUDANE: Aşırı inatçılık.

ANVETEN: Cebren, kahren.

ANYEDİN: Elden.

ANZÂR- ANZAR: Bakışlar, görüşler.

ÂRÂBÎ: Bedevî. Çölde yaşayan köylü.

A'RÂF: Cennetle cehennem arasında bulunan bir yer.

ARAFAT: mekke'ye 12 mil uzaktaki bir tepe. Hacca gidenler Zilhicce'nin 9. günü buraya gelerek bir müddet vakfe yaparlar.

ARAK: Rakı türü, alkollü içkiler.

ARÂM: Dinlenme, rahat etme.

ÂRÂM-GAH: Dinlenecek yer.

ARASAT: Mahşer yeri.

ARAZ: 1. İşaret, alâmet. 2. Tesâdüf. 3. Kazâ, felâket. 4. Kendi kendine vücut bulmayıp başka bir cevherle meydana gelen hal ve keyfiyet.

A'RAZ: İşaretler, keyfiyetler.

A'RÂZ: Irzlar, nâmuslar.

AREFE: Kurban bayramından bir önceki gün.

ARIZÎ: Sonradan hasıl olan şey. Geçici

ARİ: Çıplak. Pak, pislikten uzak, tertemiz

ÂRİF: Anlayışlı, bilgili.

ÂRİYET: Geri verilmek üzere alınan, iğreti.

ARİYET: Ödünç verip alma.

ARŞ: 1. Taht. 2. Dokuzuncu gök. 3. Çardak. 4. Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve azametinin tecellî ettiği yer.

ARUS: Süslü, süs, düğün, güneş.

ARZ: Alçaklık. Genişlik, en

ARZ: Kıymetli bir şeyi diğer bir şeyle değiştirme, altın ve paradan gayrı mal meta.

ARZ: Yeryüzü, dünya, genişlik.

ARZEN: Genişlemesine, enine.

ARZ-I HÂCET: Eksiğini, isteğini bildirme.

ARZ-I MÜKADDES: Kudsî yer. Kudüs, Filistin.

ARZIN MEŞÂRİK VE MEGÂRİBİ: Dünyanın doğu ve batısı.

ASÂ: Uzun el.Baston

ÂSAB: Sinir, damar.

ASABÂT: 1. Baba tarafından olan akrabalar. 2. Şer'an mîras alamayan akrabalar.

ASABE -ASABA: Baba tarafından akraba olanlar.

ASAHİH-İ RİVÂYET: Çok doğru olan rivayet.

ÂSÂR: Eserler.

A'SAR: Vazifeler, yükler, cürümler,kabahatler.

ASAR: Vazifeler. İzler.

ASÂR-I ATÎKA: Eski eserler.

ASÂR-I BEDİA: Çok güzel, eşsiz eserler.

ÂSÂR-I CEVVİYYE: Gök boşluğunun izleri. Göğün alâmetleri.

ÂSÂR-I ŞİRK: Allah'a ortak koşmanın izleri.

ASÂ-YI MÛSÂ: Hz. Mûsâ'nın asâsı.

ASDİKA: Sadıklar, sabık ve sadık dostlar.

ASERTORİK: Yanılma, ayak sürçmesi.

ASF: Büyük kadeh, taze ekin yaprağı.

ASFÂD: "Safed"in çoğulu. Mahkumların ellerine ve ayaklarına takılan demir veya kayış kelepçeler.

ASHAB-I HAYMA: Çadır ashabı.

ASHAB-I KUBUR: Ölmüş olanlar, kabirdekiler.

ÂSIF: Fırtına.

ASIR: Suyunu çıkarmak için bir şeyi sıkmak.

ASİ: İsyân eden.

ÂSİLER: İsyan edenler.

ÂSİM: Günah işleyen, günahkâr.

ÂSİMÂNE: Günah işlercesine.

ASLÂH: En Salih, daha salih.

ASL-I DEYN: Asıl borç.

ASNÂM: "Sanem"in çoğulu. Putlar.

ASNÂM-I MASNUA: Yapılmış putlar.

ASR: 1. İkindi namazı. 2. İkindi vakti

ASR-I ÂHİR: Son asır.

ASÛDE: Rahat, huzur içinde, dinç, müsterih.

ASUMAN: Gökyüzü, sema.

ASVÂT: "Savt"ın çoğulu. Sesler.

AŞERAT: On sayıları. Onlar.

AŞERE: Kur'ân-ı Kerim'in okunmasında yedisi mütevatir, üçü meşhur olan on kıraat.

ÂŞIK-I ÜFTÂDE: Düşmüş, biçare

AŞIR: Kurân'dan bir bölüm, on âyet.

ÂŞİNÂ-Yİ CÛD-İ HAKK: Allah'ın nihayetsiz cömertliğini bilen kimse

AŞİR-I ÂHÎR: Sonuncu on.

AŞİYY: Akşam, akşam üzeri.

AŞR: Kur'ân-ı Kerim'den on ayet miktarı okumak.

AŞR-I EVVEL: Birinci on.

AŞR-İ AHİR: Ramazan ayının yirmiden sonraki günleri, son on gün.

ATA: Bağışlama İhsan,, bahşiş, lütuf.

ATA: İhsan, lütuf, bağışlama.

ATAGAN: Cüretkâr, düşüncesiz, işe atılan.

ATAK: Azad, izin.

ATÂLET- ATALET: Boş durma, tembellik işsizlik.

ATÂLET KANUNU: Duran bir cisim, bir kuvvetin etkisi olmadan hareket edemez ve hareket halindeki bir cisim, bir kuvvetin etkisi olmadan hızını ve yönünü değiştiremez.

ATAYA: Bahşişler, ihsanlar, lütuflar.

ATÂYA-YI İLÂİYYE: İlahi ihsanlar, lütuflar

ATÂ-YI RAHMÂNİYYE: Allah'ın ihsanları, bağışları, lütufları.

ATEH: Bunama, bunaklık.

ATIF (ATF): Eğme, meyletme, 2. Bağlama.

ATIFETKÂR: Esirgeyen.

ÂTIL: Tembel.

ATIS: Aksıran.

ATIYYE: Hediyeye, ihsan, bahşiş.

ÂTÎ: "Atâ"dan ism-i fâil. 1. Mütekebbir. 2. Cebbâr. 3. Çok karanlık. 4. İhtiyar.

ATİ: Gelecek.

ATİY: İsyan eden.

ÂTİYYE: Hediye, lütuf ve ihsan. Bahşiş.

ATT: Sözü tekrar tekrar söylemek.

ATTIBA: Tabipler.

ATVEL: Çok uzun.

AVAİK: Maniler, engeller.

AVAKIB: Akıbetler, sonlar, sonuçlar.

AVÂKIB-I UMUR: işlerin sonu.

AVÂLÎ: Yüceler, büyükler. 2. Medine etrafındaki semtler.

AVALİM: Alemler.

AVAM: 1. Halk. 2. Tasavvufî gerçeklere ermemiş kişi.

AVÂMİL: Hakimler valiler. Âmiller, sebepler. 2. Arap nahvine ait ve bu isimdeki kitap.

AVÂMM-I MÜ'MİNÂN: İman etmiş halk.

AVAN: Yardımcı.

AVARIZ: Arızalar.

AVARIZ-I EHLİYET: Yeterli noksanlıklar.

AVÂRIZ-I EHLİYYET: Ehliyet eksiklikleri.

AVÂRIZ-I LAHİKA: İlave engeller, arızalar.

AVDET: Geri dönme, dönüş.

AVENE: Berâber olanlar, yardımcılar, taraftarlar.

ÂVENG: Hevenk, ipe geçirilmiş üzüm.

AVF U İBRÂ: Bağışlanma ve temize çıkma.

AVN U INAYET: Yardım ve iyilik.

AVN U NUSRAT: Yardım ve zafer.

AVN: Yardım, yardımcı.

AVN-İ MÂYE: Servet yardımı.

AVZE: "Avz"den. Sığınmış.

AYAN- A'YAN: Aşikâr, belli. açık, meydanda.

A'YÂN: 1. İleri gelenler. 2. Gözler.

ÂYÂT- AYAT: Ayetler, deliller, burhanlar, işaretler.

AYÂT I TEKVÎNİYYE VE TEŞRİİYYE: Yaratılışa ve şerîata âit âyetler.

ÂYÂT-I AŞERA: On âyet.

ÂYÂT-I BEYYİNAT: Açıklanmış âyetler.

ÂYÂT-I NATIKA: Dokunaklı âyetler, konuşulan âyetler.

AYB U FAZAHAT: Utanılacak hal ve alçaklık.

AYET-İ FEZZ: Yalnız ayet.

AYIN: Arap ebcedinin 18, Osmanlı ebcedinin 21. harfi. Ebcet hesâbında sayı değeri 70'dir.

AYIRMAK: Göndermek, yollamak.

ÂYİN: 1. Tören, âdet. 2. Dinî bazı ibadetler. Mevlevî âyini gibi.

ÂYİSE: Kadınları adet görmekten kesildiği yaş.

ÂYİŞE: Yaşayan, rahat yaşayan.

AYN: 1. Göz, 2. Pınar. 3. Eşyanın hakikati.

A'ZÂ: Uzuvlar, organlar, üyeler.

AZÂB: 1. Büyük sıkıntı, şiddetli elem. 2. Dünyada işlenen günahlara karsı âhirette çekilecek cezâ.

AZÂB-I NAR: Cehennem azâbı.

AZÂDE: Serbest, hür, kayıtlardan kurtulmuş.

A'ZAF (Ed'af): Katlama, iki kat yapma.

AZAF (EZ'AF): Bir şeyi iki katı yapan fazlalıklar, katlar.

AZ'AF-I MUZAAF: Pek çok, kat kat.

A'ZÂ-İ BEDEN: Vücudun organları.

AZAMET: Büyüklük, kibirlilik.

ÂZÂN: Kulaklar.

A'ZÂ-YI ENSÂC: Organların dokuları.

AZDÂD (EZDÂ): Zıt olan şeyler.

AZHAR- AZHER: En zahir, bir ifadenin en açık ve en kati olan mânâsı.

AZIMÜ'Ş-ŞÂN: Şânı büyük.

AZİV: Nispet etme, iftira.

AZÎZ U ALÎM (Azîzun alîmun): İzzetli ve çok bilendir.

AZİZ: 1. Allah'ın isimlerinden biri. 2. Dost. 3. Ermiş, mânevi kuvvet ve kudret sahibi.

AZLEM: Çok zalim, çok karanlık.

AZM-İ ŞEKAVET: Haydutluk kast ve niyeti.

AZM-İ TEHADDÎ: Meydan okuma kasti.

-B-

BA'DE'L-HAFİR: Çukuru kazdıktan sonra.

BA'DEMA: Bundan sonra. Ondan sonra.

BA'S OLUNMAK: Diriltilmek.

BA'S: Gönderme, ortaya çıkarma.

BAB: 1. Kap. 2. Fasıl, bölüm. 3. Sığınılacak, başvurulacak yer.

BAB-I ADALET: Adâlet, hak kapısı.

BÂB-İ İRTİŞA: Rüşvet kapısı.

BAB'UL-EBVAB: Tövbe kapısı.

BÂ'D: Sonra

BAD'ET-TAHARRİ: Araştırdıktan sonra.

BADE'L-AVDE: Döndükten sonra.

BADEHU- BA'DEHU: Ondan sonra.

BADE'L-ÂHİZ: Kabulden sonra.

BA'DEMA: Bundan sonra, bundan böyle.

BAD-I HEVA: Bedava.

BÂDİ SABA: Baharda esen hoş ve hafif rüzgâr, seher yılı.

BÂDİ: 1. Rüzgâra ait. 2. Geçici.

BADİ: 1. Sebep, gereken, gerektiren, sebep olan. 2. İlk, başlangıç.

BADİ-İ EMİRDE: İşin başlangıcında.

BÂDİYE: Kır, ova, sahra, çöl.

BÂDİYE-İ GÜL: Dünya.

BAGİ- BAGI'Y: Haksızlık eden, serkeş. Asi, baş kaldırmış.

BAGTETEN: Ansızın, zulüm, isyan.

BAGY Ü HASED: İsyan ve haset.

BAGYEN: Azgınca.

BAĞCE: Bahçe.

BAĞLANMA TESHİN: Kızdırma İnfisal

BAĞTETEN: Ansızın, birdenbire.

BAH: Şehvet.

BAHIYRE: Cahiliyye devrinde beş batın doğuran devenin beşinci yavrusu erkek olursa kulağı yarılır ve salıverilirdi. Artık hiç bir işte kullanılmayan bu deveye bu ad verilirdi.

BAHÎL- BAHİL: Cimri, tamahkar, malını hayırlı yola harcamayan.

BÂHİL: 1. İşsiz, avare, başı boş.

BAHİLLİK: Cimrilik Buhl

BÂHİR: 1. Yalancı, ahmak. 2. Ekin sulayıcı, sulayan. 3. Belli, açık. 4. Işıklı, parlak, güzel.

BAHİRE: 1. Çok koşan cins deve. 2. Dikenli ağaç.

BAHR Ü BERR: Deniz ve kara.

BAHR: Deniz.

BAHRİYYE: Denize ait.

BAHS-İ KELAM: Söz konusu.

BAHŞ: Bağış, ihsan.

BÂIS: Sebep olan, icap ettiren.

BA'İD- BAÎD: Uzak, ırak, beklenmedik, umulmaz.

BÂİN: Dibi geniş kuyu, bostan kuyusu.

BÂİS: Sebep olan, gerektiren. 2. Gönderen. 3. Yeniden yaratan.açıklamak

BÂ'İS-İ ŞÜKRAN: Minnettarlık, şükran gerektiren.

BAKA-I İLLET: İlletin devamlılığı.

BAKAR: Sığır, öküz, manda cinsleri.

BAKÂRA: 1. Sığır, inek. 2. Kur'an-ı Kerim'in ikinci suresi. Bu sure de Yahudilere bir inek kurban etmeleri emredilip bu konuda geniş bilgi verildiğinden, sure bu adı almıştır.

BAKAYA: Artıklar.

BAKİYYE: Artan, artık, geri kalan.

BA'L: Cahiliye devrinde bir put.

BÂL: Durum.

BÂLÂ: Yüksek, yukarı, yüce, yüksek kat.

BALİGA: Kemal, olgun. Mükemmel.

BALİGAN: Yekunlar, bütünler.

BÂLİĞ: 1. Erişmiş, vâsıl olmuş, son mertebeyi bulan. 2. Yekûn.

BÂR: 1. Allah. 2. Yemiş, meyva. 3. Zahmet, Yük, ağırlık, 4. Yağdıran, serpen, döken.

BAR-I GİRAN: Ağır yük.

BÂRİ: Âza ve cihazatları birbirine mütenasip ve kainattaki umumi nizama uygun halk eden Allah. Cenaba-ı Hakk, yaradan.

BÂRİD: 1. Soğuk. 2. Letafetten uzak 2. Yularsız deve.

BÂRİZ: Açık, belli, âşikâr, zâhir.

BARR: Kara, toprak.

BARR: İyilik ve ihsan eden.

BA'S: Gönderme, yollama Allah'ın Peygamberi hak dinine memur kılması. Yeniden dirilme, diriltme

BASAR: 1. Görme, görüş, görme yeteneği. 2. Zihnî algı.

BASARET: Etraflı ve derin görüş.

BA'SE: Yeniden dirilme, uykudan uyandırma.

BASIRA: Gören, keskin gözlü. Göz kuvveti ile gören.

BASİR: Gören, görüp anlayan, ferasetli, zeki.

BASİRET: Doğru görüş, gönül gözü ile görme, uyanıklık.

BASÎT: Kıymetsiz, geniş, yaygın olan, arızasız, engelsiz.

BAST: Genişlemek, açmak, yaymak, sevindirmek.

BAST-I İZAH: Bir şeyi etraflıca.

BAST-I MUKADDİME: Asıl maksada girmeden önce bazı kelimeler söylemek öngörüş.

BAST-U TAVZIH: Genişletilmiş açıklama.

BAST-Ü İZAH: Bir şeyi etraflıca açıklamak.

BATAET: Tembellik.

BÂTIN: İç, içyüz, gizli, sır, derunî. 2. Allah'ın isimlerinden.

BATÎ: Ağır hareketli, yavaştan.

BATN: Karın, kucak. İç.

BATŞ: Şiddetli tutup kapma, kuvvet, şiddet.

BATŞE: Sıkmak.

BAYİN: Aralayıcı, ayıran, ayırıcı.

BA'Z: Bir şeyin bir bölümü, bir parçası, bazısı.

BAZIN: Bazısı.

BAZİCE: Oyun, oyuncak, eğlence.

BAZİÇE: Oyuncak, eğlence.

BE'S: Azap.

BE'SA: Pek çok, hayli miktarda.

BE-AM: Namlı, ünlü, meşhur.

BED NAZAR: Kötü bakış.

BED': Başlama, başlayış. İlk başlangıç. Evvel, başlangıç.

BED: Kötü, çirkin, işe yaramaz.

BEDAAT: Hayret verici. Yeni zuhur etme.

BEDA'-BEDA'AT: Güzellik, yenilik Cedilik.

BEDÂHET: 1. Açıklık, bellilik. 2. Ansızın ortaya çıkma. 3. Başlangıç.

BEDAHET: Açıklık, zahir olma, belli, açık.

BEDÂ-İ SUN: Yapılmış olan, eşi ve benzeri olmayan şeyler.

BEDAYİ': Yeni icat edilmiş güzel şeyler.

BEDBAHT: Talihi kötü olan, felakete uğramış, talihsiz.

BED-BIN: Her şeyi kötü gören, karamsar.

BEDBİN: Kötü görüşlü, karamsar. Kötümser.

BEDEL: 1. Değer, kıymet. 2. Başkasının parası ile başkasının yerine hacca giden kimse.

BEDENE: Kurbanlık deve.

BEDEVÎ: Çölde çadırda yaşayan göçebe, çöllü, Arap göçebesi.

BEDİ: Bediî ve güzel olan.

BEDİ: Çirkin, kötü.

BEDİ': Hayret verici güzellikte olan.

BEDİ': Eşi benzeri olmayan, Halık ve hallak-ı cihan olan.

BEDİA: 1. Yaratma. 2. Estetik değeri yüksek, *sanat eseri*, eşine az rastlanan güzel.

BEDİHİ: 1. İspat gerekmeyecek şekilde açık. 2. Akla kendiliğinden gelen.

BEDİHİYYÜ'L-BUTLAN: Batıl.

BEDİÎ - BEDİİ: Hayret verecek güzellikte olan. İlahi ve güzel eserlere müteallik bulunan

BEDİYYE: Güzellik.

BEDMEST: Kendinden geçmiş derecede sarhoş.

BEDNAM: Kötü tanınmış, adı kötüye çıkmış olan.

BEDR - BEDİR: 1. Dolunay, ayın on dördü. 2. Mekke ile Medine arasında yer. Halkalar yerleştirilmiş zırhlı elbise. 2. Cübbe.

BEDRİYYET: Dolunay halinde bulunmuş.

BED-TAHRİR: Kötü yazı.

BEDTER- BED-TER: Daha kötü, beter.

BEGÂM/BİYAM: Mutlu, saadetli.

BEHA- BAHA: 1. Güzellik, süs, pırıltı. 2. Kıymet, değer, bedel.

BEHAİM: 1. Dört ayaklı hayvanlar. 2. Suriye'de bir sıradağ.

BEHCET: Sevinç, güler yüzlülük, güzellik, şirinlik.

BEHİL: Cimrilik, cimri.

BEHÎLLİK: Başı boşluk, geri zekalık, beyinsizlik.

BEHÎME: Dört ayaklı hayvan.

BEHİMÎ: Hayvana yakışır tarzda, hayvanlık.

BEHL: 1. Lanet, nefret. 2. Az şey, az su.

BEHRE: Nasip, pay.

BEHT: Şaşkınlık.

BEİD: Uzak, imkansız.

BEİS: Zarar, azap.

BEKA: 1. Devam, sebat, evvelki hal üzere kalmak, ölmezlik, ebedîlik

BEKA-İ NEV'İN DEVAMI: neslin devamı.

BEKÂM: Maksat ve meramına ulaşan. Mesut, bahtiyar

BEKA-YI RUH: Ruhun kalıcılığı, ölmezliği.

BEKİNET: Sükûn ve itminan, Temkin. Nefisteki telâşın kesilmesi ile hasıl olan kalp huzuru ve sükûneti.

BEKİYYE: Bakîye, geri kalan.

BEL': Yutma, yutulma.

BEL' EYLEMEK: Ortadan kaldırma.

BELAG: 1. Ulaştırma, eriştirme. 2. Liyakat.

BELAGAT: İyi konuşma, sözle inandırma yeteneği ve sanatı, uz dillik.

BEL'-İ LOKMA: Lokmanın yutulması.

BELİG: 1. Açık, düzgün söz söyleyen. 2. Güzel, sanatlı.

BELİĞ: Kafi derecede olan, yeter olan.

BELİYYE: 1. Felaket, keder, kasavet, tasa. 2. Bela, meşakkat.

BELİYYE-İ UZMA: Büyük belâ, afet

BENAM: Parmak ucu.

BENÎ: Oğullar.

BENÎ İSRAİL: İsrail oğulları, Yahudiler.

BENÎ NEV: Yeni oğullar.

BENNA: Yapı yapan, mimar dülger. Yapıcı, usta.

BER VECHİ ÂTÎ CÛNUN: Yüzleri deli gibi gelecek.

BER: Üzere, üzerine.

BER'ÜN MİNELMÜŞRİKÎN VE ADÜVVÜN LİLKÂFİRÎN: Müşriklerden uzak ve kafirlerin düşmanı.

BERAAT: 1. Temizlik, arılık. 2. Olgunluk, güzellik.

BERAET-İ RAHM: Rahmin temiz olması.

BERÂHİN: Şahitler Deliller, tanıklar.

BERÂHİN-İ KÂTIA: Kesin deliller.

BERÂHİN-İ KAVİYYE: Sağlam deliller.

BERD: Soğuk, soğukluk.

BERDEGÂN: Kullar, köleler, hizmetçiler.

BERDÜ'L-ACÜZ: Kocakarı soğuğu Rûmi Şubatın 26'sından başlar ve 7 gün şiddetle devam eder.

BERED: En çok fırtınalı havada yağan dolu.

BEREKÂT: Bolluklar, uğurlar, hayırlar.

BEREKÂT-I KELAMULLAH: Allah kelâmının verdiği feyizler, bolluklar, uğurlar.

BERGÜZİDE: Seçkin.

BERHAYAT: Sağ, diri, Yaşayan, hayat üzere olan.

BERÎ: Sâlim, kurtulmuş, temiz arınmış.

BERİ-ÜZ-ZİMME: Aklanmış, zimmeti temiz olan.

BERİYYE: Karaya ait.

BERK – ÂŞİYAN: Yuvası şimşek olan.

BERK: 1. Şimşek, parıltı, kıvılcım. 2. Sert, katı.

BERK: Şimşek, parıltı, kıvılcım.

BERK-ASÂ: Şimşek gibi, yakıcı.

BERK-İ HÂTIF: Göz kamaştıran şimşek.

BERKİTMEK: Sağlamlaştırmak.

BERMİNVAL: Minval üzere tarla, yolla.

BERMU'TAD: Her zamanki gibi.

BERMUCEB: Gereğince, icabına göre.

BERR: 1. Doğru sözlü, hayır işleyen kimse.

BERR-İ ATÎK: Eski karalar (Asya, Afrika).

BERR-İ CEDİD: Yeni karalar.

BERRİ: Yeryüzüne, karaya ait. Kara ile ilgili.

BERRİYYE: Sahra, çöl.

BERR-Ü BAHİR: Kara ve Deniz.

BER-TARAF: Bir yana atılan, ortadan kalkan, şöyle dursun. Bertaraf etmek Ortadan kaldırmak, yok etmek

BERVECH - BERVECHİ: Olduğu gibi, olarak.

BERVECH; TÂCİL: Acele olarak.

BERVECHİ ÂTİ: Aşağıda olduğu gibi.

BERVECHİ BÂLÂ: Yukarıda olduğu gibi.

BERVECHİ MEŞRUH: Açıklandığı gibi.

BERZAH: 1. İki şey arasındaki mesafe, aralık. 2. Can sıkıcı. 3. İnce

uzun kara parçası. 4. Dünya. 5. Ruhların kıyamete kadar bulunacakları yer.

BERZAH-I BELÂ: İçinden çıkılmaz bela, güç durum.

BE'S: Zarar, ziyan, azap, şiddet, fenalık.

BESA: Pek çok, nice nice, hayli.

BESÂİT: Basit olanlar, sade şeyler.

BESAİTİ İBDA': Basit icatlar.

BESALET: Yiğitlik.

BESÂRET ÂVER: Müjdeci, iyi haber getiren.

BESATET: 1. Dilde düzgünlük, serbest söyleyiş. 2. Basitlik, düzlük.

BESÂTET-İ ARZ: Yer düzlüğü.

BESS- BES: Yeter, yetişir, tamam, kâfi, çok.

BEŞÂRET: Müjde, muştu, iyi haber.

BEŞÂRET-İ MERYEM: Meryem'in Hz. İsa'ya hâmile kalacağının Cebrail tarafından kendisine müjdelendiği gün

BEŞER: İnsan, bütün insanlar

BEŞİR: 1. Müjdeci, iyi haber getiren, güler yüzlü. 2. Hıristiyan Araplarda İncil yazan veya Hıristiyanlık akidelerini telkin eden kimse. 3. Peygamberimizin bir vasfı.

BETAET: Bir yerde oturmak.

BETALET: İşsizlik.

BETÜL: Erkekten kaçınan namuslu kadın,

BEVATIN: Gizli.

BEY': 1. Satma, satılma, satış. 2. Trampa, bir malın başka bir malla değiştirilmesi Alış-veriş.

BEYÂN: Anlatma, açıklama.

BEYÂNÂT-I SABIKA: Önceki açıklamalar.

BEYÂN-I EFKAR: Fikirleri açıkça bildirme.

BEYAR-I ENAM: Mahlukat için.

BEYÂT: Gece uyumama, gece iş görme, geceyi iş ile geçirme.

BEYDUDET - BEYÂT: Yok olmak, mahvolmak.

BEY'-İ MEKRUH: Kanuna uygun fakat şeriata uygun olmayan satış.

BEY'-İ MUVAZAA: Muvazaalı satış, temelde satış olmayan bir muameleyi satış gibi gösterme.

BEYİ': Satmak, alış-veriş.

BEYN: Ara, arası, arasında.

BEYNE BEYNE: Ne iyi ne kötü, ikisi ortası.

BEYNE'L-HAVF VE'R-RECA: Korku ile ümit arasında.

BEYN'EL-EİMME: İmamlar, din âlimleri arasında.

BEYNE'L-HÜKEMA: Âlimler/çok bilgililer arasında.

BEYN'EL-ÜMEM: Ümmetler arasında.

BEYN'EN-NAS: İnsanlar arasında.

BEYNE'N-NEVMİ VE'L-YAKAZA: Uyku uyanıklık arası.

BEYN'ES-SEMAİ VE'L-ARZ: Yerle gök arasında.

BEYNUNET: 1. İki şey arasındaki mesafe, aralık. 2. İhtilaf, anlaş

BEYT: Ev, mesken, oda, oba.

BEYT-İ ATİK: Eski ev, Kâbe.

BEYTULLAH: Allah'ın evi, Kâbe, insan kalbi.

BEYTUTET: Geceleme, ayırmak.

BEYT'ÜL-MAKDİS: Mukaddes ev, Mescid-i Aksa, Kudüs'teki büyük camii

BEY-U ŞİRA: Alım-satım.

BEYYİN: Aşikâr, açıklanmış, şahit, ispat vasıtası.

BEYYİNÂT: Açık, belli şeyler.

BEYYİNE: 1. Delil, şahit. tanık. 2. Kur'an'ın 97. suresi.

BEYYİNELER: Açık mucizeler.

BEYZÂ: 1. Çok beyaz. 2. Demirden savaşçı başlığı. 3. Oval.

BEZL: Bol bol verme, esirgememe.

BEZLE: Latif hoşa giden.

BEZL-İ ATÂ: Bol bol vermek.

BEZL-İ CEHD: Elinden geldiği kadar çalışma.

BEZL-İ CÜHD: Gücü yettiği kadar çalışma.

BEZL-İ EMVAL: Bol bol mal vermek.

BEZM: Sohbet meclisi, muhabbet yeri.

BEZM-İ CİHAN: Cihan, dünya meclisi.

BEZM-İ HASS: Hususi Meclis, özel durum.

BEZR: Tohum.

BID': Nikâh.

BITÂNE: 1. Gizli şey, gizlenen hal, mahrem. 2. Bir şehrin merkezi, ortası.

Bİ'L-ESALE: Bizzat, eli ile başkasını vâsıta etmeden.

Bİ'L-IZTIRAR: Mecburiyetle.

Bİ'L-İSTİDLAL: Delille.

Bİ'L-İSTİKRA: Detayıyla, tafsilatıyla.

BİA – Bİ'AT: Birinin hakimiyetini kabul etmek, emirlerine uyacağını bildirmek, belirtmek.

BİAT OLUNMAK: Birine itaat edilmek, hükmüne girmek.

BİAVNİHİ TEÂLÂ: Allah'ın yardımı ile.

BİDÂD: 1. Hisse, bedel verme. 2. Değiş - tokuş. 3. Arkadaşlar arasında nöbetle satın alma.

BİDÂD: Zulüm, işkence.

BİDÂDGER: Zâlim, gaddar, hain.

BİD'AT: 1. Sonradan ortaya çıkan şey. 2. İslam'da, Peygamberimizden sonra ortaya çıkan değişik adetler.

BİD'AT-I HASENE: Beğenilebilir, güzel yenilikler.

BİD'AT-İ SEYYİE: Kötü yenilikler.

BİDÂYET: Başlama, başlangıç.

BİDAYETEN: Başlangıçta, ilkin.

BÎDİL: Aşık.

BiGAYR: Başkasıyla.

BİGAYR-İ HAKKIN: Haksız yere.

BİGAYR-İ KASDİN: İstemeyerek.

BİHÂ: Ona.

BİHAKKİN: Tamamıyla, hakkıyla.

BÎHASEB: ...ce,.. bakımından.

BİHASEB'İL-İTİBAR: Hürmet, hatır sayma kabilinden.

Bİ'HASEB'İL-MERATİB: Rütbece, rütbe bakımından.

BİHUŞ: Akılsız, akılsızlık hali.

BİİZN-İ HÜDA: Allah'ın izni ile.

BİKARAR: 1. Kararsız. 2. Rahatsız.

BÎKARARÎ: Kararsızlık.

BİKR: Dokunulmamış, bekâret, bâkire.

BİKRAN: Bâkireler.

BİKRÂN-I BİHİŞT: Cennet bâkireleri, huriler.

BİKRAN-I CERH: Yıldızlar ve gezeğenler.

BİKR-İ BETUL: Namuslu bakire.

BİKR-İ FİKR: Hiç söylenmemiş, yeni fikir.

BİL'ESALE: Bizzat.

BİL'İSTİARE: Dua ile yardım isteme.

BİL'İZTIRAR: Mecburiyet.

BİLÂ BEDEL: Bedelsiz, karşılıksız.

BİLA HALEL: Eksik olmadan.

BİLÂ KAYD Ü ŞART: Kayıtsız şart sız.

BİLÂ MAZERETİN: Hiç bir özrün olmaması.

BİLÂ: ...sız.

BİLAD: Beldeler, şehirler, memleketler, kasabalar.

BİLÂDE: Müzevir, fesatçı.

BİLAD-İ ARAB: Arap ülkeleri.

BİLÂD-İ AŞERE: İzmir, Eyyub, Kandiye, Halep, Selanik,

Sofya, Trabzon, Galata, Kudüs, Lârise.

BİLAD-İ CESİME: Büyük memleketler.

BİLÂD-İ SELÂSE: Eyyüb, Galata, Üsküdar.

BİLAFASILA: Fasılasız, aralıksız.

BİLÂH: Arkaları büyük olan kadınlar.

BİLÂ-IZTIRAR: Mecbur olmadan.

BİL-BEDAHE: Düşünmeksizin birdenbire.

BİLESALE: Bizzat, kendisi.

BİLHAK: Hakk ile, hakka.

BİLLUR: 1. Duru, kristal. 2. Necef taşı.

BİLMUNAVEBE: Nöbetle iş görmek.

BİLMUTAVAA: Tâbi olmak.

BİN: Oğul.

BİNA: 1. Yapı, ev. 2. Yapma, kurma. 3. Göz, gören, görücü.

BİNAEN ALA ZÂLİK: Bunun üzerine, bundan dolayı.

BİNAEN: ...den dolayı, ...den ötürü.

BÎNAMAZ: Namazsız, namaz kılmama hali.

BİNÂ-Yİ İLÂHÎ: Allah yapısı.

BÎNAZIR: Benzeri olmayan.

BİNNİYABE: Vekaleten, vekil olarak.

BİPÂYÂN: Sonsuz.

BİRADERZADE: Kardeş oğlu.

BİRR: İyilik, güzellik, hayır, anaya babaya itaat. 2. Dininde ibadetinde kuvvetli olan. 3. Bağışta bulunma.

BİSÂTET: Döşek, döşeme, kilim.

Bİ'SET-İ MUHAMMEDİYYE: Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilmesi.

Bİ'SET-İ NEBEVİYYE: Peygamberimizin gönderilişi.

BİŞARET: Müjde, sevindirici haber, hayırlı haber.

BÎTAB: Yorgun, argın, güçsüz.

BİTTEHEVVÜR: Sonunu düşünmeden, aniden hareket etmek.

BİTTEKABÜL: Zıt.

BİTTERAZÎ: Birbirini razı etmek ile, uyuşmak ile.

BÎVÂYE: Nasipsiz.

BÎZ: Beyaz, parlak.

BİZAR: Bıkmak.

BU'D-İ MESAFE: Gidilen yolun uzaklığı.

BU'Dİ MÜCERRED: Mücerred uzaklık.

BU'D: Uzaklık, aralık, bir cismin uzunluk, genişlik ve derinliği.

BUDEGA'-İ ÜLEMÂ: Belâgat bilginleri ve âlimler.

BUD'-U İMTİDAD: Uzaklık.

BUGZETMEK: Nefret etmek, düşman olmak.

BUĞZ-U ŞEMALET: Kuru gürültü, şamata.

BUH'A: Yer parçası, ülke.

BUHTAN ETMEK: İftira etmek.

BUHÛL- BUHL: Cimrilik, pintilik.

BUK'A: 1. Ülke, yer. 2. Büyük bina. 3. Benek, leke.

BÛLEGA- BULEGA': Belağat sahipleri, düzgün ve güzel konuşanlar, beliğ olanlar.

BUNÜVVET: Oğulluk, evlatlık.

BURAK: Peygamberimizin miraç gecesi göğe çıkışta bindiği binek.

BURC: 1. Kale, yüksek bina. 2. Herhangi bir şekil gösteren ve özel ad alan sâbit yıldızlar topluluğu. 3. Güneşin girip çıktığı on iki burçtan her biri

BURUDET: Soğukluk.

BURUZ: Zahir olma.

BUTLAN: Haksızlık, batıl olmak. Boş ve abes.

BUTÛN: Karın.

BUYUT: Evler.

BÜ'D: Uzaklık.

BÜDCE: Bütçe.

BÜĞAT: Bağilik, bağiler

BÜHTAN: Yalan, iftira, birine işlemediği suçu yükleme.

BÜKA: Ağlama.

BÜLEGA'-İ BEŞER: Belağat ilmi mütehassısları.

BÜLEĞA: Belâgat sahipleri.

BÜLUĞ: Erginlik, olgunluk çağına girme, yetişme. 2. Yaklaştırma.

BÜNYAN: Yapı, bina, esas.

BÜNYAN-I KAVİ: Sağlam yapı.

BÜNYAN-I MERSUS: Birbiriyle kurşunla kenetlenmiş sağlam yapı.

BÜRHAN: Delil, hüccet, vasıta.

BÜRUDET: Soğukluk, soğuk olmak, hararetsizlik.

BÜRUZ: Belirlenmek, meydana çıkmak.

BÜSRE: Hurma koruğu.

BÜYUT: Evler.

BÜZEYR: Tohumcuk.

BÜZURAT: Tohum.

-C-

CA: Yer, mekan.

CABECA: Yer yer, yerden yere, ara sıra, bazı yerlerde.

CÂDDE: Geniş yol.

CÂEKAL: Az olmayan.

CÂFÎ: Cefâ çektiren, eziyet eden.

CÂH: İtibar, makam, mevki.

CAH: Makam, mansıp, kadr, itibar.

CAHÎ: Aşikâr, âleni.

CÂHİLİYYE: Kelime olarak câhilliğe âid manasına gelir. Istılah olarak İslâmiyetin gelişinden önceki devri ifâde eder. İtikat, ibadet ve ahlâk bakımından sapıklık içinde yaşama devri.

CAHİM: Çok sıcak yer, cehennemin en hareketli yerlerinden biri.

CAHUD: Bir çeşit kâfirlik, kalben bilip, dil ile ikrar etmemek.

CAİ'L- CA'L: Yaratmak.

CAİL: Yapan, yaratıcı.

CÂİLU'N-NÛR: Nûr'un yaratıcısı.

CÂİZE: Armağan, övücü şiirleri için eskiden şairlere devlet büyükleri veya diğer büyükler tarafından verilen para veyâ mal.

CA'L U GAŞY: Sahte, yapmacıktan olana yakışacak surette.

CA'L: Sahte, yapmacıklı, düzme.

CA'L: Yapma, meydana getirme, yaratma.

CÂLİB-İ DİKKAT: Dikkata değer dikkat çekici.,

CÂLİB-İ NUSRAT: Yardım çeken, yardım edilmeğe değer.

CAME: Elbise.

CÂMİ: 1. Toplayan, derleyen. 2. İçerisinde namaz kılınan ve mescidden büyük olan ibadethâne

CÂMİD: 1. Donmuş, hareketsiz. 2. Gelişmeyen, gelişme kabiliyeti olmayan.

CAMİD: Donmuş, hareketsiz. Ruhsuz, sert katı madde.

CAMİT: Donuk, donmuş.

CAMİ'ÜL-KELİM: Lafzı as, mânâsı çok derin söz.

CANİB: Cihet, yön, taraf, yan.

CANİB: Yen, yön.

CANSİPERÂNE: Canını feda edercesine.

CARH: Yara

CARİ: Akıcı.

CARİH: Avcı hayvan.

CARİYE: 1. Savaşta gayr-i Müslim

CAY: Yer makam, mevki.

CAY-I NAZAR: Bakılması gereken şey. Dikkat edilecek husus.

CÂY-I NAZAR: Bakmağa değer, bakılacak nokta, bakılacak yer.

CAY-I TEEMMUL: Düşünmeğe değer.

CÂY-İ İŞKÂL: Güçlük, zorluk, müşkülât noktası.

CAY-İ TEKRİM: İkram yeri.

CAY-İ TETKİK: Tetkik olunacak şey.

CÂZİBE: Cezbeden, çeken, yer çekimi.

CÂZİBE-İ FÂNİYE: Geçici güzellik, fânî güzellik.

CÂZİBE-İ MUTLAKA: 1. Mutlak çekici kuvvet. 2. Yeğane çekici kuvvet. 3. Geçici güzelliğin zıddı olan ebedî güzellik.

CAZİBE-İ UMÛMİYYE KANUNU: Yerçekimi kanunu.

CÂZİB-İ DÂFİ: Cenâb-ı hakkın câzibesi.

CEBÂBİRE: Cebredenler, zorlayanlar, zorbalar, zalimler.

CEBABİRE: Zorbalar, diktatörler, zalimler.

CEBANET: Korkaklık, ürkeklik.

CEBBÂR: 1. Esma-i ilâhiyyedendir. Dilediğini yapan, kudret ve güç sahibi Allâh. 2. Zâlim, müstebit kişi. 3. Gökyüzünün güneyinde bulunan bir yıldız kümesi.

CEBBAR: Cebredici zalim.

CEBBÂRÂNE: Cebbârcasına.

CEBBÂRİN ANÎD: Çok inatçı.

CEBEL: Dağ

CEBERUT: Aşırı büyüklük, çok kibirli.

CEBHE-Yİ AZM U METANET: Azimli ve sağlam cephe, azim ve metanet cephesi. tek topluluk.

CEBR U CEBERUT: Güç, kuvvet.

CEBR -U İCÂB: Zorlama ve kabûl.

CEBR -U İKRAH: Çok çok zorlama,zorlayarak iş yaptırma.

CEBR-İ MAHZ: Sırf kuvvet.

CEBRİYE: Zor.

CED: Oğlak.

CEDEL: Nizâ, galip olmak için çekişme.

CEDİD: Yeni.

CEDIR: Lâyık, münâsip, uygun.

CEDİ: Oğlak burcu.

CEFFELKALEM: Düşünmeksizin.

CEFNE: Büyük çanak.

CEHAZ: Alet, edavat.

CEHD: Çalışma, çabalama.

CEHD: Çalışma.

CEHELE: Câhiller.

CEHİR: Yüksek sesle, bağırarak.

CEHL -U DALALET: Cehalet ve sapıklık.

CEHL: Bilmezlik, cehâlet.

CEHL-Ü İŞTİBAH: Tanıyamamak.

CEHR: Açıktan söyleme. Açık olarak okuma.

CEHRİ: Açıktan veya yüksek sesle yapılan.

CEHUD: Cıfıt, yahudi. Cıfıtlık, hileye sapma.

CEHUDLÛK: Yahudilik.

CELA: Vatandan ayrı olmak.

CELADET: Kahramanlık, yiğitlik.

CELÂ-İ KİBRİYÂ: Allah'ın büyüklüğü.

CELAİL-İ NİAM: Yüce nimetler.

CELÂL: Büyüklük, ululuk.

CELB: Kendi tarafına çekme.

CELB-İ MASLAHÂT: 1. Ehemmiyet çekici. 2. İyilik çekici. 3. Dirlik, düzen celbedici. 4. Barış.

CELB-İ MENFAÂT: Menfaat celbedici, çekici.

CELD: Cild denilen vücud derisi üzerine orta boylu bir kamçı ile fazla şiddetli olmamak şartıyla vurmak. (Fıkhi ıstılah)

CELDE: Kamçı ile vücuda vuruşlardan her bir vuruş. (Fıkhi ıstılah)

CELÎ- CELI: Âşikar, belli, parlak, açık.

CELİS: Ekseri bir yerde oturan, arkadaş, birlikte oturan.

CEMAADAT: Cansızlar.

CEMAAT: Topluluk, imam arkasında namaz kılan topluluk.

CEMÂAT-I NÂCİYE: 1. Cehennemden kurtulacak ehl-i sünnet cemaatı. 2.Selamete erecek cemaat

CEMAAT-İ VÂHİDE: Tek cemaat,

CEMAD: Cansız ve kuru olmak. Katı cisim.

CEMAL: 1. Allah'ın lütuf ve ihsan sıfatıyla tecellisi,2-Yüz güzelliği

CEMÂL-İ HAK: Allah'ın güzelliği ki, mü'minler cennette onu temaşa edeceklerdir.

CEMALULLAH: 1. Allah'ın cemâlı, Allah'ın güzelliği. 2. Allah'ın lütfu ihsaniyle tecellisi.

CEMAMİU'L-KELÎM: Lafızları az, mânâları çok kelâmlar.

CEMEL: Deve.

CEM'-İ ÀKSÂM: Bütün bölümler.

CEM'i EŞCÂR VE ZURU': Ağaçlar ve ekili yerler topluluğu.

CEM'-İ KILLET: Arapçada türlü vezinlerde cemileri olan isimlerin, bu cemilerinden dokuzdan aşağı mahsus olanları.

CEM'i MAHLUKÂT: Bütün yaratıklar.

CEMİYET-I AKVAM: Birinci Dünya Savaşından sonra kurulan

ilk Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin bizdeki adı.

CEMİYET-İ HAFİYE: Gizli örgüt.

CEMM-İ GAFİR: İnsan kalabalığı. Çok fazla kişi ile, sayısız.

CEM'U TEVFÎK: Toplama ve uygunlaştırma.

CENÂBET: 1. Gusül abdesti almayı gerektiren durum. 2. Gusül gerektiği halde henüz gusül yapmamış kimse,

CENAH: 1. Yan taraf, cihet, 2. Kol, pazu. 3. Kanat, kuş kanadı.

CENAN: Gönül, ruh, can.

CENEF: Hata ve cehilden dolayı haktan meyletmek.

CENNÂT-I UYUN: Cennet pınarları.

CENNATU'N-NA'ÎM: Na'îm Cennetleri, nimetlerle dolu olan cennetler.

CENNET: Bahçe

CENNET-İ HULD: Sonu olmayan cennet.

CER: Yarık, çatlak.

CERAD: "Cerâde"nin çoğulu. 1. Çekirgeler. 2. Yağmacılar.

CERÂİM-İ A'ZİME: Büyük suçlar.

CERBEZE: Aldatıcı sözlerle kurnazlık etmek.

CERESET: vızlamış, yalamış, yayılmış, manalarına gelir.

CERH: Yaralama, yaralatma, çürütme.

CERÎB: Dönüm.

CERÎDİN / CERİD: Hurma budağı.

CERİHADAR: Yaralı.

CERİME: "Curm"ün çoğulu. Suçlar, günahlar.

CERYAN-ŞUUN: 1. İşlerin akışı.2. Hadiselerin akışı .

CESAMET-Ü İMTİDAD: Büyük, uzun.

CESTE CESTE: Azar azar, parça parça. yavaş yavaş

CEVAD: Cömert.

CEVÂD-I MUTLAK: Şarta bağlı olmaksızın çok ihsanda bulunan, cömertlik eden Cenâb-ı Allah.

CEVAHİR- CEVÂHİR: Cevherler, çok değerli olan maden veya taşlar.

CEVAMİU'L-KELİM: Kelimeler topluluğu.

CEVÂRİH: "Cerh"den yaralayanlar. Metinde av avlayan yırtıcı hayvanlar ve kuşlar için kullanılmıştır. · Yırtıcı hayvanlar, yırtıcı kuşlar.

CEVARİH: El ayak gibi vücut azaları.

CEVAZ: izin, müsaade, câiz olma.

CEVDET: İyilik, güzellik, kusursuz, cömert.

CEVELÂN: Dolaşma, gezme.

CEVF: Boşluk, oyuk, çukur. iç boşluğu, orta.

CEVF: Kaba muâmele.

CEVHER: 1. Varlığı için başkasına muhtaç olmayan. 2. Bir şeyin özü.

CEVR (CEVİR): Cefâ, eziyet, sıkıntı, üzüntü.

CEVR U ZULM: Ezâ ve zulüm.

CEVRÜ TAADDİ: Eza, sıkıntı.

CEVV: Yer ile gök arasındaki boşluk, feza, uzay.

CEVV-I SEMA: Gökyüzü.

CEVV-İ HEVA: Hava boşluğu.

CEVV-İ SEMÂ: Gök boşluğu.

CEVVİYYAT: Feza, feza ile ilgili.

CEYB: Cep.

CEYŞ-I USRET: Güçlük ordusu.

CEYŞ-İ CERRÂR: Harp âletleriyle donatılmış kalabalık ordu.

CEYY İD: İyi, güzel, hoş.

CEZ: Damarlı akik, göz boncuğu denilen kıymetli bir süs taşı.

CEZA' U FEZÂ: Telaş içinde ağlayıp sızlanma.

CEZÂİYYUN: Cezacılar.

CEZÂLET: 1. Rekaketsizlık, peltek kekeme veya pepeyi olmayış. 3.Teleffuzu kulağa sert gelen kelimelerin söyleniş keyfiyeti.

CEZALET: Söylenişte korkutan ifadeler. Güzellik

CEZAYI SEZALARI: Layık oldukları azap, karşılık.

CEZA-Yİ SEZÂ: Uygun olan cezâ.

CEZB U TEVCİH: Çekme ve yöneltme.

CEZB: Kendine doğru çekme.

CEZİR: Ay ve güneşin cazibesi tesiri ile deniz ve ırmak sularının çekilip kabarması.

CEZÎRE: Ada, dört tarafı su ile çevrilmiş toprak parçası.

CEZİRETÜ'L-ARAB: Arab yarımadası.

CEZM U YÂKİN: Kat'ı ve sağlam bilgi.

CEZM: 1. Kesin karar, niyet. 2. Kesme, katı'.

CEZM: Kafi karar, kesin karar. Her nesnenin aslı

CEZMEN: Kestirip atmak suretiyle.

CEZR: Asıl, kök, temel.

CEZR-İ ASLİ: Asıl kök.

CEZU: Çok sabırsızlanan.

CIBAL: "Cebel"in çoğulu, dağlar.

CIBAYET: Câbîlik, vergi, gelir toplama.

CINAS: Benzeyiş.

CINNET: Delilik, çılgınlık.

CİBÂL: Dağ.

CİBAYET: Vergi tahsili.

CİBILLÎ: Tabiat, yaradılıştan var olan huy.

CİBİLLET: Huy, cibilliyet, yaratılış.

CİBİLLET-I AHLÂKİYYE: Ahlâkî yaratılış, yaratılıştan olan huy.

CİBİLLÎ: Cibilliyet, yaradılışta olan.

CİBRÎL: Dört büyük melekten vahy meleği olan Cebrâil.

CİBT U TAGUT: Haç ve put. Allah'dan başka canlı cansız mabut edinilmiş şeyler.

CİBT-Ü TAĞUT: Haç ve put, Allah'tan başka mabutlar.

CİD: Boyun.

CİDAL: Kavga.

CİDD: Çalışmak, ciddiyetle yapmak.

CİFE: Kokmuş et, leş. Büyük kene.

CİHAN ŞUMUL: Cihanı içine alan.

CİHAT: 1. Bir gelinin gerekli şeyleri. 2. Alet ve edevat. 3. Cenazenin kaldırılması için gerekli olan eşya.

CİHET: Yön, taraf.

CİLVE-İ İNZAR: Korkutmanın tecelli etmesi.

CİMA: İnsanların cinsî birleşmeleri.

CİNAS: Cinas, benzeyiş.

CİNÂS: Münasebet, benzeyiş. Bir çok manalara yorulabilen söz. imalı, telmihli söz. Telâffuzu aynı anlamı ayrı olan kelimelerin bir söz içincle kullanılması.

CİNN U İNS: Cin ve insan.

CİNS-İ KARİB: Yakın cins.

CİRM: Vücut, ten, cüsse, hacim, büyüklük, cansız cisim, yıldız.

CİSR: Köprü.

CİSR-İ CEHENNEM: Cehennem köprüsü.

CİVAR: Komşu.

CİVEF: Lâşeler.

CİYAD: Atlar.

CİYADET: iyilik, güzellik, tazelik.

CİYFE: Leş, ölü hayvan.

CİZYE: Müslüman olmayan tebaadan alınan vergi.

CUD: Cömertlik.

CUD: Cömertlik. Karşılık beklemeden yapilan cömertlik.

CUD-İ HİKMET: Cömertlik, hikmet.

CUDİ: Şırnak ilinin 6 kilometre güney doğusunda bulunan büyük bir dağ.

CUHUD: Bilerek inkâr etmek.

CUHUD: Çıfıt, Yahûdi.

CUMHUR: Halk, kalabalık, ahalî başıboş kalabalık.

CUMHUR: Ulemanın çoğunluğu.

CUMHUR-İ MÜFESSİRİN: Müfessirler topluluğu, müfessirlerin çoğunluğu

CUMHUR-İ ULEKA: Akıllılar topluluğu.

CUMLE-I VECIZE: Sözü az anlamı çok olan cümle.

CUMLE-İ iSMİYE: İsim cümlesi.

CUNUD: Askerler, ordu.

CUŞİŞ: Coşma, kaynama.

CÛYA: Arayan, arayıcı.

CÜBB: Kuyu, küp, kulpsuz testi.

CÜDA EDİLMEK: Ayrılmak.

CÜDA: Ayrılmak.

CÜDER: Ur dedikleri yumru

CÜDERİ: Çiçek hastalığı.

CÜDRAN: Duvarlar.

CÜHD: Kuvvet, takat.

CÜLÛS: Padişahın tahta oturması, çıkması, yükselme.

CÜMLE-İ MU'TARİZA: Parantez içinde bulunan cümle, açıklayıcı.

CÜMLE-İ TEZYİLİYE: Eklenmiş cümle.

CÜMLE-İ VECİZE: Sözü *az fakat* anlamı çok olan cümle.

CÜMUD: Donuk, katı.

CÜNÂH: Günâh.

CÜND: Asker, asker topluluğu.

CÜNHA: Küçük günah, Suç, küçük kabahat.

CÜNUB: Gusül abdesti gerekmiş, kimse.

CÜNUN: Delilik, cinnet.

CÜRM: Kabahat, hata.

CÜRÛF: Yar, uçurum, dere kenarı.

CÜZ: Kız evlât.

CÜZEYR: Kök dalı, ince kök.

-Ç-

ÇÂK: Yarık, yırtık, yırtmaç. Yarmak.

ÇARNÂÇÂR: İster istemez.

ÇEHAR: Dört.

ÇEHARYÂR: Dört dost.

ÇEMRENDİ: Islanacak sandı ve paçalarını yukarı kaldırdı.

ÇEŞM-İ MESTÂNE: Baygın göz.

ÇIFIT: Münafıklık.

ÇİRKAB: Pis su.

-D-

DÂBBE: Yük ve binek hayvanı. Debelenen, hafif yürüyen, ilerleyen, canlı.

DABBETU'L-ARZ: Kıyâmet alametlerinden olup topraktan çıkan canlı.

DÂD: 1. Adalet, doğruluk. 2. İhsan. vergi.

DAD-I HAKK: 1. Allah vergisi. 2. Veriş, satış.

DAD-I HAKK: Hak vergisi, Allah'ın lütfu ve ihsan.

DAFIK: Akarak dökülen.

DÂFİ': 1. Def' eden, savan, savuşturan, Uzaklaştırmak.iten. 2. Cenâb-ı Hak.

DAFİA: Def eden, muhafaza eden.

DAFİA-İ NİKMET: Cezayı defetme.

DÂG - DÂR: 1. Kızgın demirle nişanlanmış, dağlanmış. 2. Pek müeessir, çok üzgün.

DAĞDAR: Pek acıklı, üzüntülü, gönül yaralı.

DAHAYA: Kurbanlık hayvanlar.

DAHİYE: Afet, bela, musibet.

DAHU: Zehir olmak.

DAHV: Yayma, döşeme.

DÂIYE: İçten gelen duyguyu teşvik eden hal.

DÂİ: Dua eden, davetçi, çağıran.

DAİN (DÂYİN): Borç veren, alacaklı.

DÂİY: İnsanı bir şeye candan bağlayan iç duygu.

DAİYE: İnsanı bir şeye candan bağlamaya sürükleyen his.

DAKAİK: İncelikler.

DAKIK: 1. İnce, ufak, nâzik. 2. Toz haline getirilmiş şey. un. 3. ölçülü davranan kimse.

DAL BİLİBARE: Bir ifade veya sözden muayyen bir mananın ve hükmün anlaşılması.

DAL BİRİŞARE: Sözdeki mananın işaretine göre delil olmak.

DALAL: Sapıklık, sapmak. Doğru yoldan sapma

DALALAT-I BEŞERİYYE: İnsanlığın sapıklığı, beşerî sapıklık.

DALALET: Hak yoldan *sapma, sapıklık*, azgınlık.

DALAL-I MUBİN: Apaçık sapıklık.

DALÂL-İ BAİD: Kurtuluş ümidi olmayan sapıklık.

DALBİL İBARE: Bir ıfade veya sözden muayyen bir mânânın ve hükmün anlaşılması.

DALBİL İŞARE: Sözdeki mananın işaretine göre delil olmak.

DALL Bİ'L-İŞÂRE: İşaretle delâlet etme. Sözün işaretle manaya delalet etmesi.

DALL- DAL: Sapmış. Dalalete giden.

DALL U MUDİLLE: Sapıklık ve saptırıcılar.

DÂLLIN GÜRÛHU: Sapıklar, azgınlar topluluğu.

DÂLLİ: Delil olan, delâlet eden, yol gösterici.

DAM-I TEZVİR: Yalan söze ziynet veren tuzakçı.

DAR U DİYAR: Yer ve ülke.

DÂR: Ev, yer, yurt, dünya.

DARIRU'L-BASAR: Kör, âmâ.

DARAAT: Alçalma.

DARB: Çarpım.

DARBE-İ AZÂB: Azap darbesi, azap verici vuruş.

DARB-I MESEL: Atasözü, misal.

DARB-I UNK: Boyun vurma.

DÂREYN: İki dünya. Dünya ve ahiret.

DÂR-I HARP: Müslümanlarla aralarında barış hâli bulunmayan gayr-ı müslim ülke.

DÂR-I İSLÂM: İslâm ülkesi.

DAR-I KUFUR: Gayr-i müslimlerin ülkesi.

DÂR-I SEÂDET: Mutluluk yeri.

DÂR-I UHRÂ: Ahiret yurdu.

DÂR-İ DÜNYA: Dünya.

DARR: Zarar, ziyan.

DARRÂ: Şiddetli mihnet, sıkıntı, belâ, ziyan.

DÂRU'N-NEDVE: Müşriklerin toplantı yeri.

DAR'ÜL-HİLAFET: İstanbul. Halifenin oturduğu yer

DARÜ'S-SELÂM: 1. Cennet. 2. Bağdat şehri.

DASİTÂN: Destan.

DÂSTAN: Şöhret, ün.

DA'VÂ-YI NEFSÂNI: Nefsî iddia.

DAYF: Misafir.

DAYF-Ü İHSAN: Misafire ihsan etmek.

DAYZ/DAVZ: Zulmetmek, çiğnemek.

DE'B: Usul, adet.

DEBAĞAT: Deri işlemeciliği.

DEBBEH: Dibi yuvarlak bakır kap. Bir çeşit bakraç.

DE'B-İ KADİM: Eski gelenek, eski usûl, eski adet.

DEBRETMEK: Harekete geçirmek.

DEBUR: Batı rüzgarı, batı taraftan esen yel.

DECCÂL: Kıyametten az önce çıkacak, insanlardan bir kısmını saptıracak ve daha sonra yere inecek olan Hz. İsa tarafından öldürülecek olan şahıs.

DEF'-DEF: Gidermek, yok etmek. savma, savulma.

DEFFE: Kitap cildinin iki yanından her biri.

DEFFETEYN: İki kabı arasında.

DEF'-İ FİTNE: Fitneyi savma. Fitneyi defetme.

DEF-İ HÂCET: Abdest bozma.

DEF'-İ İHTİYAÇ: İhtiyacın giderilmesi, ihtiyacın karşılanması.

DEF-İ KÂBİL: Defedilebilir, ortadan kaldırılabilir.

DEF'-İ MAZARRAT: Zararı giderme.

DEF'-İ MEFSEDET: Fesadı ortadan kaldırma.

DEFK: Atmak, dökmek.

DEFTER-İ A'MÂL: Amel defteri, insanların dünyadaki hayır ve kötülüklerinin kaydedildiği defter.

DEHALET: Birinin merhametine ve inâyetine sığınma

DEHALET: Sığınmak, aman dilemek. Medet dileme

DEHLİZ: Hol, koridor.

DEKAİK: İncelikler, anlaşılması çok dikkat isteyen keyfiyetler.

DEKK: Vurmak, dökmek, parça parça etmek.

DEKKEN DEKKÂ: Parça parça.

DEKK-Ü NESF: Parça parça edip temelden yıkmak.

DELAİL: Deliller, burhanlar, ispat vasıtaları.

DELÂİL-İ BEYYİNE: Açık deliller.

DELÂİL-İ CEDÎDE: Yeni deliller.

DELÂİL-İ SÂDIKA: Doğru deliller.

DELÂİL-U BERAHÎN: Deliller ve hüccetler.

DELALET: Yol gösterme, anlatma, işaret etme. kılavuzluk etme.

DELÂLET-İ AKLİYYE VE MANTIKIYYE: Akli ve mantıkî deliller.

DELÂLET-İ TEŞRÎİYYE: Şerîata âid yol gösterme. Şerîatın delaleti.

DELÂL-İ BAİDE: Uzak deliller.

DELÎL: 1. Kılavuz, yol gösterme. 2. Kanıt.

DELİl-İ MUBİN: Açık delil.

DELİL-İ NAKLÎ: Naklî delîl, Kitabî delîl. Kur'an-ı Kerim ve Hadis-İ şeriflere istinat eden delil.

DELİL-İ ŞUHUDÎ: Görgüye dayanan delil.

DELK: Ovuşturmak, el sürmek.

DELV: Kova .

DEM: 1. Kan, 2. Soluk, nefes. 3. Zaman, an.

DEM': Göz yaşı, göz yaşı dökme, ağlama.

DEM: Zaman, an. Kan.

DEMÂDEM: Zaman zaman.

DEMEVÎ: Kana dair.

DEM-İ FIRÂK: Ayrılık anı.

DEM-İ MESFUK: Dökülmüş kan.

DENÂET: Alçaklık, zillet.

DENAET: Alçaklık.

DENÎ: Soysuz, alçak, yakın-karib.

DERAĞÛŞ: Kucakta, kucaklamak, cinsî ilişkide bulunma.

DERARÎ: Parlak yıldızlar.

DERC: İçine almak, katlamak.

DERDEST: Yakalanma.

DERECÂT-I REFİA: Yüksek dereceler.

DERECE-İ TÂLİYE: İkinci derece.

DEREKÂT: 1. Basamaklar. 2. En aşağı katlar.

DERHATIR: Hatırda. Unutulmamalı, hatırlanmalı.

DER-İ DEVLET: Devlet Kapısı.

DERK: Anlama, kavrama.

DERKÂR: Malum, aşikâre olan, içinde olan.

DERKE: Her şeyin dibi, en aşağı kat, anlamak.

DERMİYAN: Ortada olan şey, ortaya atılan.

DERPİŞ: Göz önünde bulunan, önde olan.

DERRAK: Çok dikkatli olan çabuk anlayan.

DERS-İ İNTİBAH: Utandırma dersi.

DERUN: İç taraf, dâhil, kalp.

DERUNÎ: İçten.

DESS: Yavaş yağan yağmur, acıtıcı derecede dövmek.

DESSAS: Çok aldatıcı.

DEST-İ CEBERÛT: Allah'ın kudreti .

DEST-İ İMDAT: İmdat eli.

DESTRES: İsteğine ulaşan elini yetiştiren kudret, zenginlik, iktidar.

DETERMİNİZM: Her şeyin illiyet (sebeplilik) kanununa uygun bir vetirede vukû bulduğunu iddia ve kabul eden teori.

DEVA': İlaç, çâre.

DEVABB: Binek hayvanları, yürüyen hayvanlar.

DEVÂ'İ VE HASAİS: İçten gelen duyguyu teşvik eden haller ve keyfiyetler.

DEVAİ: İçten gelen bir duyguyu teşvik edici halet. Çare, tedbir.

DEVERAN-I DEM: Kan dolaşımı.

DEVR-İ CAHİLİYYE: Cahiliyye devri. İslâm'dan önceki devir.

DEVR-İ SABAVET: Çocukluk çağı.

DEVVÂB-I ŞERIRE: Şerir hayvanlar.

DEYMUMİYYET: Devamlılık.

DEYN: Borç.

DEYYÂN- DEYYAN: Herkesin hesabını ve hakkını en iyi bilen ve veren Hakk Teâlâ.

DEYYANİYET: Herkesin hakkını en iyi bilmektir.

DEYYÂR: 1. Manastır sahibi. 2. Biri, bir kimse, fert.

DIE'-İ A'VEC: Eğri büğrü kenâr.

DIFIK: Akıçı.

DIL': Kaburga kemiği.

DIRGEN: Söz yok.

DIRHEM: 1. Okkanın dört yüzde biri olan eski ağırlık ölçüsü. 2. Gümüş para.

DIYK: Göğüs.

DIYK-I SADR: Göğüs darlığı.

DÎBA: Önsöz, özet, başlangıç.

DİBAC: Atlas denilen kıymetli ipek bez.

DİBACE: Başlangıç, önsöz, mukaddime.

DİDAR: Görünme, yüz. çehre.

DİDE-İ SİAYET: Düşmanın çekiştirici gözlerinden.

DİDE-İ SİYASET: Siyaset gözü.

DİĞERGÂM/DİĞERKÂM: Başkalarını düşünen.

DİLAVİZ: Cazip, çekici, gölü asılı tutan, dilber.

DİLHUN: Kalbi yaralı.

DİLKUŞA: Gönül açan.

DİLNEVAZ: Gönül okşayan.

DİLNİŞ: Latif, hoş.

DİLNİŞÎN: Gönülde yer tutan, latif, hoş.

DİLRUBÂ: Gönül alan, gönül kapan.

DİLSITAN: Gönül alan.

DİLSUZ: Gönül yakan.

DİLŞÂD: Sevinmiş, kalbi hoş olmuş.

DİN U DİYÂNET: Din ve dindarlık,din ve din duygusu.

DİNÂR: Bir altın liranın dörtte bir değerinde olan eski bir para.

DİN-İ HAK: Hak din İslâmiyet.

DİN-İ MÜBİN: İslâm dini.

DİRAYET: Zekâ, iktidar, beceriklilik.

DİRHEM: 3 gr.

DİRİĞ: Korumak, esirgemek. menetmek.

DİVİT: Yazı yazmak için kullanılan hokka ve kalemi bir arada ihtiva eden mahfaza.

DİYAMER: Analı babalı.

DİYET: Kan pahası.

DİZA: Noksanlaştırmak.

DONE: Veri.

DUBB-İ EKBER: Büyük ayı (yedili yıldız grubu).

DÛÇAR: Yakalanmış, çatmış.

DUHÂNÎ: Duman.

DUHUL: İçeri girme, içeri dahil olup.

DUN: Zayıf, aşağılık. altta. Gayrı

DUNUN: Gayrı, diğer.

DUR: Uzak.

DURAH: Beyt-i Ma'mûr.

DURR: Zayıflık.

DURUK: Sabit, hareketsiz.

DUSTUR-İ A'LÂ: Yüce kanun.

DUVEL-I MUHTELIFE: Çeşitli devletler.

DUYUNÂT: Borçlar.

DUZAH: Keder, külfet, cehennem.

DÜBB-I ASGAR: Küçük ayı yıldızları kümesi.

DÜBB-I EKBER: Büyük ayı yıldızlar kümesi.

DÜBB-İ ASGAR: Küçük ayı (yedili yıldız grubu).

DÜLDÜL: Hz. Muhammed'in Hz.Ali'ye verdiği beyaz at.

DÜLÛK: Güneşin batması.

DÜMDAR: Geriden gelen askeri birlik.

DÜNYÂ-PEREST: Dünyaya tapan,dünyayı çok seven.

DÜRD: Arta kalan kısım, posa.

DÜRDENY: (Dürdane= İnci tanesi)

DÜRR: İnci.

DÜRRETÜN MUCEVVEFE: İçi oyuk inci tanesi.

DÜSTUR: Kanûn, kâide, kural, esas.

-E-

EAMM- EAM: Umumi. Daha geniş, pek şümullü en umumi.

EAMMİLE: Pek şümullu, geniş.

EAZ: Üstün.

EÂZIM: Büyükler, ulu kişiler.

EAZIM: Çok büyük.

EÂZIM-I MUFESSİRÎN: Büyük müfessirler.

EB: Baba, ata.

EB'AD: Daha uzak.

ÊBAD: Kul.

EB'AD-I FEZÂ: Gökyüzünün en uzak yeri .

EBATÎL: Batıl, hurafe, mantıksız, beyhude.

EBB: Kuru ot, tâze ot. Mer'a, otlak, çayır.

EBDÂN: "Beden"in çoğulu. Cisimler, vücutlar, gövdeler.

EBDAN: Bedenler.

EBDEN: Babadan.

EBED - ŞUMÛL: Ebedî içine alan.

EBEDÂ: Ebedî olarak.

EBEDÎ: Devamı, sonu olmayan. Ezelînin zıddı.

EBEVEYN: Ana - baba.

EBHER: Temiz kanı yürekten bedene dağıtan büyük damar.

EBHİRE: Duman, buğu.

EBKAR: Bekarlar.

EBKEM: Dilsiz.

EBLÂĞ: "Beliğ"den en açık, en beliğ, herkesin anlayabileceği söz. çok açık.

EBNÂ: "İbn"un çoğulu. Oğullar.

EBNA-İ ŞEBİL: Yolcular.

EBNİYE: Binalar, yapılar.

EBRÂR: İyiler.

EBRU-YI ZÜCAC: Kaş şeklinde saydam cisim.

EBSÂR: "Basar"ın çoğulu. Gözler, görme hassaları.

EBTER: 1. Eksik, tamamlanmamış. 2. Dölsüz, çocuğu olmayan kimse.

EBU'L-BEŞER: İnsanlığın atası. Hz. Adem.

EBU'L-HAYR: İyilik babası.

EBVAB-I HAFİYYE: Gizli kapılar.

ECÂNİB: Ecnebîler, yabancılar.

ECANİB: Yabancılar.

ECAZET: Sözün veciz oluşu.

ECEL-İ KAZÂ: Tehlikeye uğramak suretiyle gelen ecel.

ECEL-İ MUSEMMÂ: Allah tarafından tayin edilmiş ömrün sonunda gelen ecel.

ECELL: Daha büyük, en ulu.

ECHİZE: Aletler, el-kol.

ECİL: Geciktirilen, geriye bırakılan şey.

ECİLLE: "Celîl"in çoğulu. Bilgi, fazîlet ve rütbe itibâriyle büyük olanlar.

ECİLLE-İ ENAM: Mahlukların en faziletlisi.

ECİR: 1. Bir iş karşılığı verilen şey, karşılık, ücret. 2. İyi bir amelin karşılığı olarak verilen manevî mükafat.

ECİR: İyi bir amelin karşılığında verilen manevî mükafat.

ECLİYYE: Sebep olan. Az, kalil.

ECNAS: Cinsler Çeşitler, türler.

ECR U MESUBAT: Karşılık ve mükafat. Yapılan iyi amele kar-

şılık Allah tarafından âhirette verilecek karşılık ve sevap.

ECR U SAVÂB: Yapılan bir şeyin karşılığı olarak verilen şey.

ECR: Yapılan bir iş karşılığında verilen şey.

ECRÂM U ECSAM: Cansız varlıklar ve cisimler.

ECRAM: Ruhsuz büyük varlıklar, yıldızı. Cansız cisimler. Vücutlar, cüsseler.

ECRAM-I NEYYİRE: Parlak yıldız, nurlu, güneş, şems.

ECRAM-I SAGÎRE: Küçük cisimler.

ECRÂM-I SEMÂVİYYE: Gök cisimleri, yıldızlar.

ECRAM-Ü ECSAM: Ruhsuz varlıklar ve cisimler.

ECSAD: Cesetler, vücutlar.

ECSAM: Cisimler.

ECSAM-I KESİFE: Koyu, çok sert cisimler, şeffaf olmayan cisimler.

ECSÂM-I MUHTELİFE: Muhtelif cisimler.

ECSÂM-I SAKİLE: Ağır cisimler.

ECSÂM-I SELÂSE NAZARİYESİ: Üç cisim nazariyesi,

ECVED: En sahih daha iyi.

ECZÂ: 1. "Cüz"den parçalar, bölümler. 2. ilaç, kimyevî madde. 3. Ciltsiz kitap.

ECZA: Cüzler. 1. Eczacılıkta kullanılan maddeler. 2. Bir kitabın parçaları. Kur'an-ı Kerim'in cüzleri.

ECZA: Eczacılıkta kullanılan maddeler, cüzler, parçalar, kısımlar.

ECZÂ-İ ZAMAN: Zamanın bölümleri, zamanın parçaları.

ED'İYE-İ ME'SÛRE: Peygamberimiz ve sahabelerinden naklolunan tesirli ve makbul dualar.

EDA: 1. Ödeme, verme. 2. Zamanında yerine getirme. 3. Tarz, üslup.

EDÂ-İ EMANET: Emaneti yerine verme.

EDAT: 1. Kendi kendine anlamı olmayıp isim ve fiillere katılarak anlam gösteren kelime. 2. Alet.

EDEB-İ KUTSI: Kutsî edeb, iyi ahlâk.

EDEB-İ UBUDİYYET: Kulluk edebi.

EDGASU AHLÂM: Karışık rüyalar.

EDİLLE: Deliller.

EDİLLE-İ AKLİYYE: Akli deliller.

EDİLLE-İ HAKK: Hak deliller, gerçek deliller.

EDİLLE-İ İLMİYYE: İlmi deliller.

EDİLLE-İ KATIA: Kesin deliller.

EDİLLE-İ ŞER'İYYE: Şer'î deliller. Kitap, sünnet, icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukahadan ibaret dört delil.

EDİM-İ ARZ: Yeryüzü.

EDNA: Çok yakın, en alçak, pek aşağı. pek cüz-i, çok yakın Munzam.

EDNA: En aşağı.

EDNÂ: Pek aşağı, en alçak.

EDVÂR: Devirler, çağlar.

EDVÂR-I MAZİYE: Geçmiş devirler, geçmiş çağlar.

EDVAR-I MUHTELİFE: Muhtelif zamanlar.

EDVİYE: Devalar, ilaçlar.

EDYAN: Dinler.

EDYÂN-I BÂTILA: Bâtıl dinler. Hak olmayan dinler.

EDYÂN-I MÜNZELE: Allah tarafından gönderilen dinler.

EDYAN-I MÜNZELE: Semavi dinler.

EDYAN-I SALİFE: Geçmiş dinler.

EDYAN-I SEMAVİYYE: Semâvi dinler. Musevîlik, Hıristiyanlık ve İslâm dinleri.

EF'ÂL-İ IZTIRARİYYE: Mecburi işleri.

EF'AL: Fiiller, işler.

EF'ÂL-İ ACÎBE: Acâip işler. Hayret edilen işler.

EF'ÂL-İ CUZ'İYYE-İ HAYATİYYE: Cüz'i hayata aid fiiller, işler.

EF'ÂL-İ HASENE-İ SÂİBE: Başıboş hayvanların iyi fiilleri.

EF'ÂL-İ IZTIRÂRİYYE: isteğe bağlı olmadan mecburiyet altında yapılan fiiller.

EF'ÂL-İ İBÂD: Kulların işleri.

EF'ÂL-İ İHTİYARİYYE: insanın kendi iradesiyle yaptığı işler.

EF'ÂL-İ MAHSUSA: Husûsî işler.

EF'ÂL-İ ŞENİA: Fenâ fiiller, ahlaksız hareketler.

EFDÂL: Daha fazîletli, en fazîletli.

EFHÂM: "Fehm"den zihinler, idraklar, anlamalar.

EF'İDE: "Fuad"ın çoğulu. Kalpler, yürekler.

EFKÂR: Fikirler, düşünceler.

EFLÂK: 1. Felekler, gökler. 2. Her gezeğene âid gök tabakaları. 3.Talih, baht, kader.

EFRADINI CAMİ AGYÂRINI MANI: Kendisine adid olanları toplayan,olmayanları dışarıda bırakan.

EFSÂNE: Masal, destan, mitoloji.

EFSUN: Büyü, büyük.

EFVACEN: Bölük bölük.

EFZÂ: Arttıran, çoğaltan.

EFZA': Korku ile bağırıp çağırma Şiddetli, katı, eşhed.

EFZUN: Çok ziyade.

EHAD: Bir, tek. Allah'ın sıfatlarından.

EHAD-I MAHİT: Tek kuşatıcı.

EHÂDİS-İ ŞERÎFE: Hz. Muhammed'in söz, hareket ve takrirlerinden meydana gelen hadis-i şerifler.

EHADİYYET: Birlik. Allah'ın her bir iş ve şeyde kendine aid sıfatı. Her şey

EHAK: Daha haklı, en hakiki.

EHAKK: Çok haklı, daha haklı.

EHAS: Daha has.

EHASS: 1. En has, en özel. 2. Daha hususi

EHASS-I MAKSAT: En hususî maksat.

EHASS-I METÂLİB: 1. "Hasis"den bayağı arzular. 2. "Hassdan en husûsî arzular, başlıca arzular.

EHASS-I METALİB: Özel istekler.

EHÂSSÜ'L-EHASS: Husûsînin husûsîsi. En husûsî, en özel.

EHDAN: "Hıdn"nin çoğulu. Dostlar, gizli dostlar (metres).

EHEMM: Çok mühim.

EHL U İYÂL: Bir kimsenin geçindirmek zorunda olduğu âile efradı ve diğer kimseler.

EHL: 1. Şâhip, Malik. 2. Maharetli, usta. 3. Bir yerde oturan. 4. Karıkocadan her biri.

EHL-İ BEYT: Hz. Muhammed'in âilesi (Hz. Ali Hz. Fatma Hz. Hasan, Hz. Hüseyin).

EHL-İ BİD'AD: Dinde olmadığı halde sonradan çıkan şeylere uyanlar.

EHL-İ DİL: Kalbi uyanık, basiretli, gönül ehli.

EHL-İ DİRÂYET: Zekâ, bilgi, tecrübe ehli.

EHL-İ EHVÂ: Hevâ ehli, arzu ve isteklerine tabî olanlar.

EHLİ EVSÂN: Putlara tapanlar.

EHL-İ HAKK U HAYIR: Hak ve hayır ehli.

EHL-İ HIBRE: Bilirkişi, ehl-i vukuf.

EHL-İ HIBRE: Tecrübe ehli.

EHL-İ İCTİHÂD: Müctehid olan kişi, içtihad ehli.

EHL-İ İMÂN: İman sahipleri.

EHL-İ İNSÂF: Merhametli, âdil olanlar.

EHLİ İSÂE: Kötülük sahipleri

EHL-İ KARYE: Köylü, köy halkı.

EHL-İ KEBAİRE: Büyük günah işleyenler.

EHL-İ KİTAP: Allah'ın gönderdiği kitaplara inanan.

EHL-İ KURÂ: Köylüler, köyde yaşayanlar.

EHL-İ KÜFR Ü DALÂL: İnkâr ve sapık ehli.

EHL-İ SALÎB: Haçlılar. Hıristiyanlar.

EHL-İ SİLM U SALÂH: Barış ve iyilik ehli.

EHL-İ SUFFE: Suffe ehli ki bunlar, Medine'deki Mescid-i Nebevînin sofasında kalırlar ve burada Hz. Peygamberden islâmı öğrenirlerdi.

EHL-İ SUNNET: Hz. Muhammed'in yolunda gidenler, Sünnîler.

EHL-İ ZİMMET: İslâm devletinin himaye ve tâbiiyetinde bulunan Hıristiyanlar.

EHLULLÂH: Allah'a itaat eden, Allah'ın sevdiği kimse, velî.

EHPL-İ HİBRE: Bilgili, tecrübeli kişi.

EHREMEN: Zerdüştlerin inandıkları, kötülük ve karanlık tanısı şeytan, dev.

EHVÂL: Korkular, korkulacak haller.

EHVEN: Zararı az olan.

EHVEN-İ SIRREYN: İki gizliden en iyisi, en hafifi, en zararsızı.

EHVEN-İ ŞERR: Şerrin en hafif olanı.

EİMME: İmamlar.

EİMME-İ VÜLÂT: Valiler, yöneticiler.

EİZZE: Azizler.

EKABİR: Büyükler, en büyükler.

EKÂBİR-İ HAVASS: Saygıdeğer büyükler.

EKALIM: İklimler, memleketler, ülkeler.

EKALİM U EMSÂR: Memleketler ve büyük şehirler.

EKALL: Daha az, en az.

EKALL-İ KALÎL: Azın en azı.

EKALLİ: En az.

EKALLİYET: Azınlık, azlık.

EKANİM: Asıllar, rükunlar, zatlar.

EKANİM-İ SELÂŞE: Hıristiyanların baba, oğul ve Ruhu'l-Kuds'ten oluştuğuna inandıkları Allah. Allah, isa, Ruhu'l-Kudüs üçlüsü.

EKANİM-İ SELÂSE: Üç unsur, teslis.

EKAZIB: "Kizb"in çoğulu. Yalanlar, asılsız sözler, uydurmalar.

EKÂZİB U EBÂTIL: Yalanlar ve hurafeler.

EKBER: En büyük.

EKİDEN: Metin, sağlam, açık ve kesin olarak. Daha kuvvetli bir şekilde.

EKL- EKİL: Yemek ve diğer ihtiyaçlar.

EKL Ü ŞÜRB: Yemek ve içmek.

EKL-İ MEYT ETMEK: Ölü eti yemek.

EKMAM: Tomurcuklar.

EKMEL: En olgun, en kâmil, en mükemmel.

EKREMU'L-EKREMİN: En cömertlerin en cömerdi. Çok kerim, çok cömert olan Allah.

EKSER: Pek fazla.

EKSİ: Ucu ateşli odun parçası.

EKVÂN: Kevnler, oluşanlar, var olmalar. Varlıklar, alemler. Sözler.

EL HÂLETU HÂZİHİ: Bu halde, şimdiki durumda.

EL'İYÂZEBİLLAH: Allah'a sığınma.

ELENFÜS: Nefisler.

ELF: Bin (1000) sayısının ismi.

ELFAZ: Kelimeler, sözler.

ELFÂZ-I GARİBE: ,Şaşılacak, tuhaf sözler.

ELFURKAN: Kur'an-ı Kerîm. el-HAKK

EL-HAK: Tam doğrusu, tam gerçeği.

EL-HALETE HAZİHİ: Onun şu andaki durumu.

ELHAN: Name, beste, ezgi, çizgiler.

ELHÂN-I TAYYİBE: Güzel nağmeler, güzel sesler.

ELHAN-I TAYYİBE: Güzel sesler.

ELHÂTU HAZİHİ: Bu halde, şimdiki durumda.

ELHUDÂ: Kur'an-ı Kerîm.

EL-IYAZEBİLLAH: Allah'a sığınır.

ELİME: Çok dert ve keder veren.

ELİ'SET: Gönderme.

EL-İYAZEBİLLAH: Allah'a sığınırız.

EL-İYAZÜ BİLLAH: Allah'a sığınırım.

ELKAB: Lâkaplar, namlar.

ELSİNE: Diller, lisanlar.

ELTAF: Daha latif, çok lâtif.

ELTÂF: Lütuflar, ihsanlar.

ELTAF: Lütuflar, muameleler, daha latif, iyilikler.

ELVAH: Levhalar, tablolar.

ELVAN: Çeşit, renkler.

ELYAK-I LÂYIKA: Lâyık olanların en Lâyıkı.

ELYEVM: Bugün, hâlâ.

EM'A: Bağırsak.

EMAKİN: Mekânlar.

EMÂKİN-İ MUAZZAMA: Muazzam yerler, büyük yerler.

EMÂN: 1. Eminlik, korkusuzluk. 2. Aman dileme. 3. Şikâyet. 4. Rica.

EMÂNET-İ İLÂHİYYE: İlâhî emânetler.

EMANİ: Emniyetler, niyetler, gayeler.

EMED: En uzun olan.

EMESS: Çok dokunan, temas eden.

EMİR, EMR: Buyruk.

EMKİNE: İmkânlar. Mekanlar, haneler, evler

EMLAH: Tuzlar.

EMMARE: Kötülüğü emreden.

EMN: Emniyet, korkusuzluk.

EMN-İ MUTLAK: Mutlak emniyet.

EMNİYYET-İ KÂMİLE: Tam güven, tam itimat.

EMR U NEHY: Emir ve yasak.

EMRAZ: Hastalıklar, marazlar.

EMRAZ-I SARİYE: Bulaşıcı hastalıklar.

EMRÂZ-İ CİSMİYYE: Cismânî hastalıklar.

EMRED: Tüyü çıkmamış genç.

EMR-İ Bİ'L-MA'RUF VE NEHY-İ ANİ'L-MUNKER: Dînin iyi gördüğü şeyle emir ve kötü gördüğünden sakındırma.

EMR-İ Bİ'L-MA'RUF: iyi ile emretme.

EMR-İ CELİL: Allah'ın emri.

EMR-İ HATÎR: 1. Tehlikeli emir. 2 Şerefli emir.

EMR-İ KİBRİYÂ: Allah emri.

EMSAL: Denk, benzer.

EMSAR: Şehirler.

EMSİLE: Misaller, örnekler.

EMŞAC: Karışık, dağınık, nutfenin vasfı.

EMTİA: Ticaret malları.

EMVAC: Dalgalar.

EMVAL: Mal, servet.

EMVAL-İ GAYR-İ MENKULE: Taşınamaz mallar.

EMVÂL-İ MENKULE: Taşınır mallar.

EMVÂL-İ TİCÂRET: Ticâret malları.

EMVAT: Meyyitler, ölüler.

EMZİCE: Mizaçlar.

EN'ÂM: Davar, koyun, keçi, sığır ve deve gibi hayvanlar.

ENBİYA: Peygamberler nebîler.

ENDAD: Benzerler, şerikler, eşler.

ENDAHT: 1. Atma, atış, atılma. 2. Silah atma, boşaltma.

ENDAM: Vücudun tenâsübü.

ENDAZ: Ölçü, atan, atmış, atıcı.

ENDİŞE-İ AKÎBET: Sonun endişesi. Neticenin düşünülmesi.

ENDİŞE-İ MAİŞET: Geçim endişesi.

ENDİŞ-İ MEVT: Ölüm endişesi.

ENE: Ben, benlik.

ENE'L-HAKK: "Ben hakkım" anlamına gelen ve ilk defa Hallac-ı Mansûr tarafından söylenen söz.

ENFA- EN'FA: Faideli. Menfaatli olanı.

ENFÂL: "Nefel"in çoğulu Harpte düşmandan alınan mallar, ganimetler.

ENFÂS-I RÂHMÂNİYYE: 1. Rahmanî duâlar. 2. Rahmanî nefesler.

ENFUSÎ: Nefiste meydana gelen. İçe ait.

ENFÜS: "Nefs"in çoğulu. Canlar, ruhlar.

ENFÜSSİYYET: Nefse ait.

ENHÂR: Nehirler.

ENÎN: Acı ve sızıdan inleyiş.

ENİS: Ünsiyet edilmiş olan. Arkadaş.

ENKİH-İ MENAT: Menatın yâni illetin ayıklanması.

ENMUZEC: Numûneler, örnekler.

ENSAB: Soylar, baba tarafından hısımlar. Dikili taşlar, putlar.

ENSAC: Allah'ın gücüyle uzuvların yapılışı. Dokular.

ENSAC-I TEŞRİHİYYE VE RUHİYYE: İskelet ve rûh dokusu.

ENSÂL: Nesiller.

ENSÂR U A'VÂN: Ensar ve yardımcılar.

ENSÂR: Hz. Muhammed'in Medine arkadaşlarından olan ve Mekke'den Medîne'ye göç eden muhacirlere yardım eden ashabı.

ENSAR-Ü AVAR: Yardımcılar.

ENSEB: Çok münasip.

ENSİCE: "Nesic"in çoğulu. Dokular.

ENSİCE: Dokular.

ENVÂ- ENVA: Neviler, çeşitler, türler.

ENVA-I İKAB: Azap çeşidi.

ENVÂ-I VÂHİDE: Bir çeşitten olma.

ENVAR: Işıklar, aydınlıklar.

ENYAB: Çenenin yan tarafındaki azı dişleri.

ENZAR: Bakışlar, görüşler.

ENZAR-I AMME: Ammenin bakışı umumun kanaati.

ERACİF: Uydurma ve yalan sözler.

ERAZ: Başı büyük kimse.

ERAZİ: Araziler.

ERBÂB-I HASENÂT: İyilik sahipleri.

ERBÂB-I UKUL: Akıl sahipleri.

ERBAB-I ÜVEL: Birincil, birinciye değin, kalıtımsal ahlak geriliği.

ERCAH: Daha üstün, en üstün.

ERFAK: 1. En ziyâde yumuşak. 2. Yoldaş olmaya en çok lâyık.

ERFAK: Çok yumuşak.

ERHÂM U AKRİBÂ: Kadın ve erkek tarafından olan hısımlar.

ERHÂM: 1. Kadınlardaki çocuk yatağı, rahimler. 2. Akrabalar.

ERHAM: Çok merhametli, çok acıyan.

ERÎKE: Padişahın tahtı, oturulacak yer, koltuk.

ERKÂN: Rükunlar, esaslar, direkler.

ERKAN-I LİSAN: Dil kuralları.

ERŞ: Yaralanan veya kesilen bir uzuvdan dolayı verilmesi lazım gelen diyet.

ERVÂH: Ruhlar.

ERVÂH-I HABİSE: Kötü ruhlar.

ERZAK: Rızklar, azıklar, yiyecek içecek maddeler.

ERZEL: Alçak, en rezil.

ERZEL-İ ÖMR: Bunaklık günleri, ihtiyarlığın sonları.

ESAF: Birisinin arzusunu yerine getirmek.

ESAHH: Çok sahîh, en doğru.

ESAHHU EVSÂT-I AKVÂL: Mutedil sözlerin en doğrusu.

ESÂR: İkram, bahşiş.

ES'ÂR: Narhlar, satılan şeylerin fiyatları.

ESAR: Yiyecek içecek artığı.

ESASAT-I AHLÂKI: Ahlâkî esaslar.

ESÂSÂT-I DÎNİYYE: Dînî esaslar.

ESÂSAT-I HUKÛKİYYE: Hukuk esasları.

ESÂTIR: Efsâneler, masallar.

ESATIR-İ EVVELÎN: Eskilerin masalları.

ESATİZE: Üstatlar, ustalar.

ESBÂB: Sebepler.

ESBAB-I HÜZN U KEDER: Üzüntü ve kederin sebepleri.

ESBÂB-I MADDIYYE: Maddî sebepler.

ESBÂB-I MAKÂSID-I GAYRİ - MEŞRUA: Gayr-ı meşru maksatların sebepleri.

ESBAB-I MA'ZERET: Özür sebepleri.

ESBÂB-I MEŞRUA: Meşru sebepler.

ESBAB-I MÜŞEVVİKA: Teşvik edici sebepler.

ESBAB-I SUKÛT: Düşme, çökme sebepleri.

ESBÂB-I TABİİYYE: Tabii sebepler.

ESBAB-I TALİYE: Sebepleri büyütme.

ESBAB-I ZAIF: Zayıf sebepler.

ESBAB-Ü AVAMİLE: Sebepler sebebi.

ESBAT: Torunlar, Beni İsrail Kabileleri.

ESED: Aslan.

ESEFNÂK: Esef verici, keder, üzüntü verici.

ESFAD: Zincir.

ESFEL-İ SAFİLİN: Aşağıların aşağısı, en aşağı. Cehennemin en alt tabakası.

ESFER: Güzel kokulu şey.

ESHÂB: Mü'min olarak Hz. Muhammed'i gören ve mü'min olarak ölen müslümanlar.

ESHAB U ENSÂR: Sahabeler ve Medineliler.

ESHÂB VE ETBA: Sahabeler ve tâbiîn.

ESHAB-I ENSÂR: Medineli sahabeler.

ESHÂB-I EYKE: Hz. Şuayb'ın gönderildiği kavim.

ESHÂB-I HİCR: Salih Peygamberin gönderildiği kavim.

ESHÂB-I KEHF: Mağara arkadaşları. Bunlar, zamanlarındaki zâlim hükümdarlarının şerrinden mağaraya sığınan ve orada yıllarca uyutulduktan sonra tekrar diriltilen, köpekleri ile birlikte yedi, sekiz veya dokuz kişiden ibaret olan dindar kişilerdir.

ESHEL: Çok kolay, en kolay.

ESIM: Günah işlemiş kişi.

ESİRRA-I BA'S: Öldükten sonra tekrar dirilme gününün sırları.

ESKAL: Daha sakil, en çirkin, en ağır.

ESLÂF: "Selef" in çoğulu. Eskiler, yerlerine geçilmiş kimseler.

ESLAH: En Sâlih, en iyi.

ESLEM: Daha sağlam, en selametli, en salim.

ESMÂ: Adlar, isimler.

ESMAN: 1. Sekizde birler. 2. Semenler, değerler.

ESMÂR: 1. "Semer"in çoğulu olarak meyveler. 2. "Simer"in çoğulu olarak gece masalları, hikâyeler. 3. Mersin ağacı.

ESMAR: Meyvalar, yemişler.

ESMÂU'L-HÜSNÂ: Allah'ın doksan dokuz güzel isim ve sıfatları.

ESNAF: Sınıflar.

ESNAM: Putlar.

ESRAR: Sırlar, gizlilikler.

ESRÂR-I İLEL: Hastalıkların sırları.

ESRAR-I MELEKUT: Ruhlar âleminin sırları, melekler âleminin sırları.

ESVAB: Elbiseler.

ESVAK: Çarşılar, pazarlar, üstün olmak.

EŞ: Yaşayış, yaşamak.

EŞ'AR: Şiirler.

EŞBAH: Benzeyenler, nazîrler.

EŞBAH: Şahıslar, cisimler, vücutlar, Ecsad

EŞBÂH-I MA'SIYYE: "Şebah"dan. Kötülük işleyen şahıslar.

EŞCAR: "şecer"in çoğulu. Ağaçlar.

EŞCAR: Ağaçlar.

EŞEDD: En şiddetli.

EŞEKK: Çok şüpheci.

EŞHAS: Şahıslar, kişiler.

EŞHAS: Şahıslar.

EŞHÂS-I MA'DUDE: Sayılı kişiler.

EŞHER: Meşhur.

EŞHURU'L-HÂC: Hac ayları. Şevval, Zilkade ve Zilhiccenin ilk on gününden ibâret olan ceman 70 gün İslâm'dan önce Araplar bu günlerde Kâbe'yi ziyâret ederlerdi.

EŞHURU'L-HURUM: Haram aylar. Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları. İsl¿m'dan önce Araplar bu aylarda savaş yapmayı haram sayarlardı.

EŞIRRA: Şerliler, çok şerliler.

EŞİR: Kibirli.

EŞK: Göz yaşı.

EŞKAL: Şekiller.

EŞK-İ MEHÂFET: Korkudan gözden akan yaş.

EŞMEL: Çok geniş ve kapsamlı.

EŞNA: Çok çirkin ve fena.

EŞRÂF: 1. Hz. Hüseyin vasıtasıyla Hz. Muhammed'in soyundan gelenler. 2. Şerefli, mübarek. 3. Soylular.

EŞRAR: Kötüler.

EŞRAT-I SAAT: Kıyamet alametleri.

EŞRÂT-I SAAT: Kıyamet alâmetleri.

EŞTİBAH: Şüphe etmek.

EŞYÂ: Yardımcılar, cemaatler.

ETEM: Tam, noksansız.

ETEMM: Tam, en tam, noksansız.

ETEMM-Ü EKMEL: Tam, en mükemmel hiç noksansız, olgun.

ETIBBA: Doktorlar.

ETKA: Allah'dan sakınan.

ETKİYA: Allah korkusuyla günah işlemekten çekinenler. Çok takva sahibi olanlar.

ETMEL: Tam olarak.

ETRÂF-I ARBAA: Dört taraf.

ETVÂR: Tavırlar, davranışlar.

EVAHİD-İ MÜKEMMELE: Eksiksiz, tam örnekler.

EVAİL: Evvel zamanlar önceler. Eskiler. Başlangıçlar.

EVAMIR U AHKAM: Emirler ve hükümler.

EVAMİR U NEVAHÎ: Emirler ve yasaklar.

EVÂMİR-İ CİHÂD: Cihad emirleri.

EVAMİR-İ İLÂHİYE: İlahî emirler.

EVÂMİR-İ İLÂHİYYE: İlahî emirler.

EVÂMİR-İ SÂBIKA: Eski emirler.

EVCEH: En vecihli, çok uygun.

EVC-İ İCÂD: En yüksek derecede icat.

EVCİ: En büyük.

EVDAC: Nefes ve yemek borusu ile iki şahdamarına denir.

EVFAK: Daha uygun.

EVHAM U HAYÂLAT: Vehimler ve hayaller. Kuruntular ve gerçek dışı şeyler.

EVHAM: Vehim, hayalet.

EV'IYE: Damarlar. Gizlenmeye yarayan şeyler.

EVİEYE-Yİ ŞA'RİYYE: Siyah ve kırmızı kan damarları arasındaki ince damarlar.

EVKAT: Vakitler.

EVLÂ VE EFDÂL: Daha iyi ve daha faz"etli.

EVLÂ VE ESLAH: En iyi ve en Salih. yumak huylu.

EVLA: Birinci, başta gelen. En iyi.

EVLAD-I İNÂS: Kadının çocukları.

EVLAD-I NISVAN: Kız çocukları.

EVLÂD-I ZUKUR: Erkek evlatlar.

EVLİYA: "Velia nin çoulu. Allah'ın sevgili kulları.

EVLİYA-YI UMUR: iş başında olan kimseler.

EVRAD: Sık sık okunan dua. Virdler.

EVRAK: Yapraklar.

EVRİDE: "Verid"in çoğulu siyah kan damarları, toplardamarlar.

EVSA: Daha geniş, çok vasi.

EVSÂF U SERÂİT: Vasıflar ve şartlar.

EVSAF: Vasıflar, sıfatlar.

EVSÂF-I KEMÂL: Olgunluk vasıfları

EVSAF-I MAHSUSA: Özel vasıflar.

EVSAF-İ EF'ÂL: Fiillerin vasıfları.

EVSAN: Manevi pislik. Putlar.

EVSAT: Ortada olmak, vasat hali.

EVSİL: Evveller, önceler, eskiler.

EVTAD: Direkler.

EVVÂH U HALİM: Merhametli .

EVVAH: Merhametli, sağlam imanlı, yakın ilim sahibi, dinde çok alim olan.

EVVEL U ÂHİR: Önce ve sonra.

EVVELEN: Birinci olarak.

EVVELİN U ÂHİRİN: Evvelkiler ve sonrakiler.

EVVELİYET-İ MUTLAKA: Mutlak olan ilk gerçek. Başta gelen mutlak.

EVZA: Haller, durumlar.

EVZA': Haller.

EVZAN: Vezinler, tartılar.

EVZAR: Ağırlıklar, yükler.

EYDİ: Eller.

EYMAN: Yeminler, antlar.

EYMEN: Sağ taraf.

EYSER: Sol taraf.

EYTÂM VE ERÂMÎL: Yetimler ve dullar.

EYTAM: Yetimler.

EYYÂM: Günler.

EYYÂMEN MA'LUMAT: Bilinen günler.

EYYAM-I BİZ: Her Arabî ayın 12, 13, 14, 15'inci günleri.

EYYÂM-I MA'DUDÂT: Sayılmış günler, Kurban Bayramı'nın birinci gününden sonraki üç gün.

EYYÂM-I MAHSÛSİ: Husûsî günler, özel günler.

EYYÂM-I NAHR: Kurban Bayramı'nın ilk üç günü.

EYYAM-I TEŞRIK (Eyyâmü't-teşrîk): Kurban Bayramı'nın ilk gününden sonraki üç gün.

EYYAM-I UHAR: Diğer günler.

EYYİM: Dul, bekâr.

EZ'AF: Kat kat.

EZAF-I MUZAAFE: Kat kat.

EZÂ-İ MÜEBBED: Ebedî azap. ün. 4. Fazilet, erdem.

EZDAD: Zıtlar.

EZDAD-I CAMİ: Zıtlar, mukabil ve muhalif olan şeyler.

EZDÂD-I MUZDEVİCE: Birleşmiş zıtlar

EZDADI: Zıtlar mukabil ve muhalif olan uçlar.

EZEL: Başlangıç.

EZELİYET: Başlangıcı olmama.

EZELL: Alçak, zelil, düşkün.

EZFER: Güzel kokulu şey.

EZHAN U A'YAN: Zihinler ve gözler.

EZHAN: Zihinler, , anlamayı meydana getiren duygular.

EZHAR: Satıhlar, yüzeyler, çiçekler.

EZHER: Pek beyaz ve parlak.

EZKÂR: Zikirler.

EZLAM: Kumar okları.

EZMAN: Zamanlar, vakitler.

EZMİNE: Zamanlar, çağlar.

EZMİNE-İ VÜCUD: Varlık, var olma zamanları.

EZMİNE-Ü EMKİNE: Zamanlar ve mekanlar.

EZVAK: Tatlar, neşeler. Zevkler.

EZ-ZİKR: Kur'an-ı Kerim'in adlarından biri.

-F-

FAALE: Çok işleyen.

FÂCİR: 1. Fücur sâhibi, fena huylu, günahkâr. 2. Ayyaş, sefih. 3. Habis, rezil, şerîr, şakî. 4. Yalancı.5. Kadına düşkün erkek, erkeğe düşkün kadın.

FÂDIL - FÂZIL: Faziletli, Fazilet sahibi, erdemli, üstün.

FÂDIL: Lütfeden, lütuf fazilet.

FADL - FAZL: İyilik, fazilet, erdem, lütuf.

FAĞFUR: Çınçın ses verecek kadar kurumuş çamur.

FAHAMET (FEHAMET): 1. Büyüklük, ululuk, onur. 2. İtibar, kıymet, değer.

FAHAMET- PENAH: Başvurulacak en büyük makam.

FAHHAR: Çanak, çömlek, toprak testi.

FAHHÂR: Kendini çok medheden, çok öğünen.

FAHIR: Şaşalı. Ağır, parlak.

FAHM: Kömür.

FAHR U UCB: Öğünme ve gurur duyma.

FAHR: 1. Öğünme, böbürlenme, Şeref, 2. Büyüklük, ululuk. 3. Şöhret,

FAHŞÂ: 1. Meşru olmayan münasebet. 2. Zekâtı az verme, tamahkârlık. 3. Akla uygun olmayan söz ve iş.

FAHUR: Çok fahreden, öğünen,

FAHVA: Kavram, anlam, mana.

FAHZİ YÜSRA: Sol uyluk, sol kalça.

FAİK: Diğerinden daha değerli, üstün.

FÂİL: 1. İşleyen, yapan. 2. Tesirli.

FÂİL-İ MUHTÂR: İstediğini yapmakta serbest olan.

FAİT: İfrat, çok aşırı olmak.

FÂKA- FAKR: Fakirlik, yoksulluk, züğürtlük.

FAKIHET-ÜŞ-ŞİTÂ: 1. Kış meyvesi. 2.Ateş.

FÂKİHE: 1. Meyve, yemiş.

FAKR U GINA: Fakirlik ve zenginlik.

FAKR U İPTİLA: Yoksulluk tutkunluğu.

FÂLİK: İkiye bölen, Ayıran.

FAMİLYA TULÜ: Uzunluk Müstemirr

FÂNUS U HİDÂYET: Doğru yolu aydınlatan, gösteren fener. İslâmın emrettiği yol.

FÂNUS: 1. Küre veya silindir şeklinde cam kapak. 2. İçine mum konan Koruyucu kapak.

FARIG: 1. Vazgeçmiş, çekilmiş. 2. Rahat, âsûde.-3. Boş, işini bitirmiş, işsiz.

FÂRIK: Fark eden, ayıran.

FARIMIŞ: Kocamış.

FÂRIZA: 1. Allah'ın emri, farz. 2. Lâzım, vacip, gerek. 3. Borç, vazife. 4. Mirasçılardan her birine düşen hisse, pay.

FARİĞ: İşini bitirmiş, boş kalmış, alakasını bitirmiş.

FART: Aşırı, aşırılık, taşkın, taşkınlık, fevkalâdelik.

FART: İfrat, aşırılık.

FART-I İŞRAK: Aşırı derecede aydınlık.

FART-I İŞRÂK: Çok tanrılılığa aşırı derecede inanma.

FART-I İZDİHAM: Fazla kalabalık.

FART-I MAHABBET: Muhabbet ve sevgide aşırılık.

FÂRUK: 1. Hz. Ömer'in sıfatlarından 2. Haklıyı haksızı ayırmakta pek mahir olan. 3. Keskin.

FARZ: 1. İslâmiyette mazeret olmadıkça yapılması mecburi, yapılmaması günah sayılan Tanrı buyruğu. 2. Zarurî, lüzumlu.

FARZ-I AYN: Kişinin bizzat yapması gereken farz.

FARZ-I KİFÂYE: Allah'ın, bir kısım Müslümanların yerine getirmesiyle diğerlerinden sakıt olan emirleri.

FASÂHAT: Güzel ve açık konuşma, uz dillilik, iyi söz söyleme kabiliyeti.

FÂSIK: Allah'ın emirlerini tanımama günah işleyen, fesatçı, kötülük eden.

FASILA: 1. Aralık, ara. 2. Ayıran şey. 3. İki şeyin arasındaki bölme.

FÂSİD - FÂSİDE: 1. Kötü, fena, yanlış, bozuk. 2. Münafık, fesat çıkaran.

FASÎLE: Aile, familya, soy.

FASL: 1. Ayrıntı, ayırma, kesinti, bölüm. 2. Halletme, neticelendirme.3. Aleyhte bulunma.

FASLETMEK: Halletmek, çözmek.

FASL-I FETK: Bölünüp ayrılarak birbirine düşmüş topluluk.

FAŞ: Meydana çıkma, açığa vurma, dile verme, ifşa etme.

FATANET: Fatinlik, zihin açıklığı, zihnin yaradılıştan bir şeyi çabuk ve iyi anlamak hususundaki istidadı, zeyreklik.

FÂTIR: Yaratan, yaratıcı. Benzeri bulunmayan şeyi yaratan.

FÂTIRA: Allah'ın sıfatı.

FATK: Kırma, yarma, çatlatma, ayırma.

FAYRAB- FARÂP: Bir istim kazanının istim hasıl edecek şekilde yanar durumu. 2. Bir eyleme hız vermek.

FAZÂHAT: Kötü huyluluk, alçaklık.

FAZAİL: İnsanda iyilik etmeye ve fenalıktan çekinmeye karşı devamlı ve değişmez istidatlar, güzel huylar.

FAZÂİL-İ MUTENEVVİA: Türlü hüner, marifet ve meziyetler.

FAZAİL-İ MÜTENEVVİA: Seçilmiş faziletli insanlar.

FAZAZAT: Sertlik, kabalık.

FAZÎLET: İnsanda iyilik etmeye ve fenalıktan çekinmeye olan devamlı ve değişmez istidat, güzel vasıf, iyi huy, erdem.

FAZİLET-İ MAHSÛSA: Hususî fazilet

FAZL U RAHMET: Faziletli kişinin merhameti, acıması.

FÂZL Ü KEREM: Bilginlere, faziletli kişilere yaraşır olgunluk ve cömertlik.

FAZL: 1. Fazla, ziyâde, artık, bâki. 2. Fazlalık, üstünlük. Olgunluk.

FAZL-I AZÎM: Büyük değer, temel. yakılan büyük fener.

FAZL-I İHSÂN: Cömertlik ve bağış ta bulunmak.

FAZL-I İLÂHÎ: Allah'ın fazileti.

FEBİHÂ: Ne alâ, ne güzel; öyle olsun!.

FECAAT: Felaket.

FECR: Sabaha karşı güneş, doğmadan önce, ufkun gün doğuşu tarofından görünen aydınlığı, tan yerinin ağarması.

FECR-İ SÂDIK: (Hakiki fecir) şafak sökme.

FEDÂ: 1. Gözden çıkarma, uğruna verme. 2. Kurban.

FEDÂ-Yİ NEFS: *Canını feda* etme, canını verme.

FEHAMET: Anlama.

FEHİM: Zeki, anlayışlı, akıllı.

FEHM U TEDEBBUR: Anlayıp sonunu düşünerek tedbirli olmak.

FEHM U TEFHİN-I MAANİ: idrâk edilenin anlamını bildirme.

FEHM U TEMYÎZ: Anlayıp kavrayarak ayırt etme.

FEHM Ü TEFSIR: Anlayıp yorumlama, tefsîr etme.

FEHM: Anlama. anlayış.

FEHM: Anlayış, ince seziş.

FEHM-İ ÂCİZÂNE: Anlayışıma göre.

FEHM-İ İDRÂK: Anlayıp, kavramak, tanımak.

FEHVA: Mânâ, anlam, mefhum, kavram.

FEHVÂS: Kavram, anlam, mânâ.

FEHVA-YI KELÂM: Sözün mânâsı.

FEKK: Köle azat etmek.

FEKK-İ TABİYYET: Tabi olmayı kesmek.

FELÂH U HALAS: Selâmete erişme.

FELAH Ü SAADET: Kurtulup saadete kavuşma.

FELAH: 1. Kurtuluş, selameti 2. Mutluluk, kutluluk.

FELAH: Kurtuluş.

FELÂHKÂR: Kurtarıcı, selamete eriştiren.

FELAK: 1. Tan zamanı. 2. Falaka, tomruk.

FELÂK-I SUBH: Sabahın tan zamanı.

FELASİFE: 1. Filazoflar, felsefe ile uğraşanlar, âlimler, bilginler. 2. Düşüncesiz, gailesiz rahat yaşayanlar. 3. Dinsizler.

FELÂSİFE-İ TEDRİBİYYÛN: Görgücülük veya görgü ve deneye dayanan felsefe ile uğraşan feylesoflar.

FELEK: 1. Gökyüzü, sema. 2. Alem, dünya. 3. Talih, kader.

FELEKİ - FELEKİYYE: 1. Feleğe, gök bilgisine mensup, 2. Astronomik.

FELEK-İ SAMIN: Göğün sekizinci katı. Sekizinci gezegen.

FELEK-İ SEVÂBIT: Sabitler, sabit yıldızlar feleği. Sabit gezegen.

FELEKİYYAT: Gök ve heyet ilmine ait Şeyler, astronomik.

FEM-İ SAADET: Peygamber efendimizin mübarek ağızları.

FENÂ - PEZİR, FENÂ - YAB: Fena bulan, yok olan.

FENNÎ: İlmi.

FERAĞ: Vazgeçmek, hiç bir şeyle meşgul olmayıp dinlenmek.

FERAŞ: Pervane denilen kelebek.

FERÂŞE: Pervane (gece kelebeği).

FERC: 1. Aralık, yarık, çatlak. 2. Dişilerde üreme organı, avret.

FEREC: Gamdan ve tasadan kurtulmak, kurtuluş.

FERES: At.

FERİD: Benzeri nadir bulunan, benzeri olmayan.

FERİH: Sevinçli, neşeli. ("Fahur" kelimesiyle birlikte kullanılır.)

FERİK: 1. İnsan topluluğu, cemaat. 2. Askerî kolordu kumandanı. 3. Buğday tanesinin olgunu, öğütülecek hale gelmişi.

FERİZ: Tümen (Fırka) komutanı, insan kalabalığı, büyük insan bölüğü.

FERMAN - BER: Aldığı emri yerine getiren.

FERMAN: Emir, buyruk, padişah tarafından verilen yazılı emir.

FERMAN-I İLAHÎ: Allah emri.

FERS: 1. Döşeme, yayma. 2. Yayılan şey. 3. Seccade, hasır, 4. Yeryüzü, kır, sahra.

FERS: Dışkı, dem.

FERS-Ü DEM: Pislik/dışkı ve kan.

FESÂD U İFSÂD: Fitne ve kargaşalık çıkarma, bozup karıştırma.

FESÂD: 1. Fenalık, kötülük, arabozuculuk. 2. Kargaşalık, karışıklık. 3. Her Şeyi kötüye yoran .

FESEKA: Fasıklar.

FESH U İLGA: Bozup kaldırma.

FESH: Bozma, bozulma, dağıtma,dağılma.

FEŞELE: Korkak olmak.

FETÂ: Genç, delikanlı, cömert.

FETH: 1. Açma, açılma. 2. Bir yeri savaşla ele geçirme.

FETH-İ MUBÎN: Açık ve parlak zafer.

FETİŞ: 1. Tabii olmayan, yapma şey. 2. Sahibine uğur getirdiğine ve tabiatüstü özellikler taşıdığına inanılan nesne veya hayvan. Putçuluk, küçük put.

FETK: Ayrılma.

FETL: Bükmek, yüz döndürmek.

FETRET: 1. İki peygamber veya padişah arasında peygambersiz veya padişahsız geçen zaman. 2.İki vaka arasındaki zaman.

FETTAH: 1. Zafer kazanmış, üstün gelmiş. 2. Fetheden, açan, 3. Kullarının kapalı işlerini açan, Cenâb-ı Hakk.

FETTÂN: 1. Fitne ve fesada teşvik eden, fenalık yapan, ayartan. 2.Cazibeli, gönül alıcı. 3. Oynak kadın.

FETTAN: Fitneci, kurnaz, karıştıran, şeytan.

FEVÂ'D-İ MÜHİMME: Önemli faydalar.

FEVÂHİŞ: Ahlâksız kadınlar, kahpeler.

FEVÂİD Ü MENAFİ: Kazançlar ve menfaatler.

FEVÂİD: Faydalar, menfaatler, karlar, kazançlar.

FEVAİD-İ İCÂZ: Öz menfaatler.

FEVÂKİF: Meyvalar, yemişler.

FEVÂKİH-İ MÜDDAHÂRE: Toplanmış, biriktirilmiş mevzular.

FEVC: Bölük, takım, cemaat. boşluk,

FEVERÂN: 1. Kaynama, galeyân etme. 2. Damar, vurma, su fışkırtma.

FEVERAN: Köpürme, coşma.

FEVH: Genişlik, ağız büyüklüğü.

FEVHA: Bolluk, genişlik.

FEVK AL-ESBÂB: Sebeplerden üstün.

FEVK AL-MEKÂN: Yerden üstün.

FEVK: Üst, yüksek derece, yukarı.

FEVKA'N-NEVİ': Çeşit üstü.

FEVK-AL CİHAD: Savaştan üstün.

FEVK-AL-ADE: Adetin üstünde, duyulmadık, görülmedik, olağanüstü.

FEVK-AL-BEŞER: İnsanüstü.

FEVK'AT-TABİA, FEVK-AL-TABİYYE: Tabiatüstü.

FEVKATTAM: Yüceler üstü, lezzet üstü olmak.

FEVK'AT-TAMÂM: Tamamın üstünde.

FEVKİYYET: Üstünlük, yücelik.

FEVREN: Çarçabuk, birden bire.

FEVT: 1. Bir daha ele geçmemek üzere kaybetmek, elden çıkarma, kaçırma, 2. Ölüm. İnleyip sızlanma.

FEVZ: Galiplik, zafer, üstünlük, selamet, kurtuluş.

FEVZ-İ AZİM: Büyük kurtuluş, büyük selâmet, büyük başarı.

FEY': Savaşta elde edilen mal ve ganimet.

FEYEZAN: Coşması, bolluk, feyz, fazlalık.

FEY-İ ZEVAL: Güneş tam ortadan batıya doğru dönmesi.

FEYRAB: Dere ve ırmak suyuyla sulanan yer.

FEY'Ü GANÂİM: Savaşta elde edilen mallar ve ganimetler.

FEYYÂZ: Feyiz, bereket ve bolluk veren. Allah. Çok feyiz veren.

FEYZ: 1. Suyun taşıp akması. 2. Bolluk, fazlalık, gürlük. 3. İlim, irfân.

FEYZ-İ İMÂN: İmanın feyzi, bereketi.

FEYZ-İ İSLÂM: İslâmın feyzi, bereketi

FEYZ-U TERAKKI: Bolluk bereketle ilerleme.

FEZA: Korku.

FEZÂ': Ucu bucağı bulunmayan.

FEZÂİL: Faziletler, bolluklar. bereketler.

FEZLEKE: Hülâsa, netice, özet.

FEZLEKE-İ BEYÂN: Açıklamanın özeti.

FEZLEKE-İ TARİH: Tarih hulasası, özeti.

FIKARÂT: Küçük hikâyeler, kıssalar.

FIKARÎ: Omurga kemiği.

FIKDAN: Bir şeyin belirsiz olması. Yokluk.

FIKDAN: Yokluk, darlık, bulunmazlık, kıtlık.

FIKH-I HANEFİ: Hanefî fıkhı.

FIKH-I İSLÂM: İslam Fıkhı.

FIKIH, FIKH: 1. Bir şeyi anlayıp bilme, 2. şeriât ilmi, şeriâtın usul ve hükümleri, amelî ve şer'î meseleler bilgisi.

FIRAK: 1. Tümenler, alaylar, bölükler. 2. Partiler. 3. Takımlar, kalabalıklar, ehl-i sünnet ve cemaatten ayrılan mezhepler.

FIRAKAT: Kıssalar, küçük hikayeler.

FIRAK-I ISLÂMİYYE: İslam fırkaları, mezhepleri.

FIRKA: 1. insan Kalabalığı, grubu. 2. Tümen.

FIRKA-İ NÂCİYYE: Selâmet yolunu bulmuş,, Müslüman grubu.

FISK U FUCUR: Sefahat ve günaha batma.

FISK U TEMERRÜD: Sefahat ve inat.

FISK: 1. Hak yolundan çıkmak, Allah'a karşı isyan etmek. 2. Sefahate dalma. 3. Hainlik. 4. Dinsizlik, ahlâksızlık.

FITRA: Ramazan bayramında bölünmeden verilmesi şer'an vâcib olan fıtr sadakası.

FITRAT: Yaradılış, huy, tabiat, mizaç.

FITRÂT-I ASLİYYE: Aslî mizaç.

FITRAT-I MUHAMMEDİYYE: Hz. Muhammed'in huyu, yaradılışı.

Fİ EMR-İLLAH: Allah'ın emrinde.

Fİ SEBİLİLLAH: Allah yolunda, karşılık beklemeksizin.

FÎ: 1. İçinde - de. 2. Tarih bildirir.

FÎ'L-ASL: Gerçekte.

FİDÂ'- FİDYE: Can kurtarma karşılığı verilen akçe vesaire.

FİDA: Dağıtmak, hediye ve bahşiş olarak vermek.

FİE: Kalabalık, topluluk, cemaat.

FİGÂN: Ağlayıp sızlama.

FİHAM: İtibar ve nüfuz sahibi kişiler.

FİİL- Fİ'L: 1. İş, kâr, amel, zamanla ilgili olup manaya yol açan kelime. 2. Eylem.

FİKR: 1. Fikir, düşünce. 2. İdrak, 3. Zihin, akıl. 4. Hatır.

FİKR-İ HAK: Hak düşüncesi.

FİKR-İ MUZMAR: Açığa vurulmamış, gizli fikir.

FİKR-İ SİYASÎ: Siyasi düşünce.

FİKR-İ TAGUT: Şeytanî düşünce.

FİLHAL: Şimdi, hemen, bu halde, haddi-i zatında.

Fİ'L-İ HAKİKİ: Gerçek eylem, hakiki fiil.

Fİ'L-İ İHTİYÂRİ: Yapılıp yapılmaması insanın kendi seçimine bağlı olan fiil.

Fİ'L-İ KAVLI: Kavli fiil, sözle yapılan eylem.

FİLKA: Parça.

Fİ'L-Ü TERK: Yapıp yapmamak.

Fİ'LVÂKİ: Vâkıa, hakikaten, hemen.

Fİ-MÂBA'D: Bundan sonra, bundan böyle, bir daha.

FİRÂK: 1. Ayrılık, ayrılma. 2. Hüzün, keder, sıkıntı.

FİRASET: 1. Anlayışlı, çabuk seziş, 2. Binicilik, at yetiştirme bilgisi. 3. Yiğitlik, mertlik.

FİRASET-İ LEDUNİYYE: İlahî sırları geniş.

FİRÂŞ: Döşek, yatak, şilte, hasır, halı.

FİRAŞ-I AHAR: Diğer yatak.

FİR'AVN: Eski zamanlarda Mısır hükümdarlarına verilen ünvan. 2. Allahlık iddiasında bulunduğu için Hz. Musâ'nın mücâdele ettiği Mısır hükümdarı. 3. Çok kibirli, gururlu ve inat adam, Firavn.

FİSAL: Yavrunun sütten kesilmesi.

FİSTİNAS: Alışmak, ünsiyetli olmak.

FİTRAT-I İNSANİYYE: İnsanî mizaç.

FUAD: Kalb, yürek, gönül.

FUHŞ: 1. Haddini aşma, 2. Kötülük, nâmusa aykırı hareket.

FUHŞ-U KELAM: Edep ve terbiye dışı söz.

FUKAHÂ' (Fakih): Fakîhler, İslâm hukukçuları, Fıkıh âlimleri.

FUKARA: Fakirler, yoksullar.

FUKARA-İ MÜSLİMÎN: Müslüman fakirler.

FÜKARA-İ SÂBİRÎN: Sabreden, dayanan, avuç açmayan fakirler.

FULÂN: Belirsiz bir şey, filan.

FUNUN-I İSTİKRÂİYYE VE İSTİNTACİYE: Olaylar arasındaki ortak vasıflara dikkat ederek özeldęn genele gitmek suretiyle genel bir sonuç çıkarmak, ilimlerin kanunlarını bulmak.

FUNÛN-I TABÎİYYE: Tabiat ilminin çeşitleri.

FURKAN: 1. Hâk ile batılı ayırmak, iyi ile kötüyü ayırt etmek. 2. Kur'an-ı Kerîm'in adlarından biri.

FURS Ü RÛM: İran ve Anadolu.

FURU-I A'MAL: İşkolları.

FURÛK U DAKİKA: İnce ve nükteli farklar, ayırma nitelikleri.

FURUŞ: Satan, satıcı.

FURUZ: Parlatan, nurlaştıran.

FUSUK: Günah, haddi aşmak, hak yoldan çıkma.

FUSÛL: 1. Fasıllar, mevsimler. 2. Bölümler, kısımlar.

FUSÛL-İ ERBAA: Dört mevsim.

FÜCUR: Günah, zina.

FÜNÛN: 1. Neviler, çeşitler, sınıflar, tabakalar. 2. Hünerler, sanatlar, Fen ilimleri.

FÜRCE: Boşluk, açıklık.

FÜRS: 1. Farslılar, Fars milleti. 2. Eski İran.

FÜRÛ': 1. Dallar, budaklar, 2. Tomurcuklar, 3. Bir aslın neticeleri. 4. Şubeler.

FÜRU': Dallar, yan meseleler.

FÜRUAT: Kökten ayrılan kısımlar, esastan olmayıp, geniş bilgide ortaya çıkan meseleler.

FÜRÛC: 1. Çatlaklar, yarıklar, 2. Dişi üreme organları.

FÜRUK: Ayrılıklar, başkalıklar, farklar,

FÜRÛZ: Parlatan, aydınlatan.

FÜSHÂT: Açıklık, genişlik.

FÜTUHAT: Fetihler, zaferler, galibiyetler. Usanç. Ümitsizlik, usanç, zaaf, keder, gam, gevşeklik.

FÜTÛHÂT: Zaferler, fethedilen, raptedilen memleketler.

FÜTÛHÂT-I GANİMET: Fetih ve zaferde elde edilen mallar.

FÜTUR: 1. Zayıflık, gevşeklik, bezginlik. 2. Keder, ümitsizlik.

FÜYUZÂT: Feyizler, inayetler, füyuzlar, manevi tecelliler.

-G-

GABİ: Anlayışsız, ahmak, bön.

GADABNÂK: Öfkeli, hiddetli, kızgın, dargın.

GADDÂR: Hâin, zâlim.

GADİR: Fenalık eden, zulüm eden, hıyanetlik eden.

GADR: 1. Hâinlik, vefâsızlık. 2. Zulüm, merhametsizlik. 3. Haksızlık. 4. Yazık.

GAFİR: Çok fazla, sayısız, kalabalık.

GÂFLET: 1. Gafillik, boş bulunma, dalgınlık, ihtiyatsızlık. 2. İhmal, endişesizlik.

GAFLET-İ BEŞER: Beşer gafleti.

GAFÛR: Çok acıyan, çok affeden. Allah'ın adlarından biri.

GAİB: Kaybolmuş olan, kayıp.

GAİLE: Dert.

GÂİT: 1. İnsan pisliği, necâset, 2. Çukur yer, düz ve geniş yer.

GAİYYE: Bir şeyin Sebep ve neticesi bahsi, gayesi.

GAİYYET: Son ile alakalı.

GA'L: Yaratmak, yapmak.

GALÂ': Pahalılık.

GALALANMAK: Pahalanmak.

GALAT: Hata, yanlış, kaideye uymaz söz.

GALAT: Yanlış, yanılma.

GALATAT: Hatalar, yanlışlar.

GALAT-I NAZARİYYE: Yanlış nazariye.

GALAT-I TABİAT: Tabiatın yanlışlığı. Yaratılıştan olan eksiklik.

GALEBE-İ DÎNİYYE: Dinî üstünlük.

GALEBE-İ HASSASİYYET: Duygunun üstünlüğü.

GALEBE-İ İLİMİYYE: ilmî üstünlük.

GÂLÎZ: 1 Çirkin, terbiye dışı. 2. Kaba, ağır.

GALLE: 1. Gelir, varidât. 2. Zahire, mahsul, ekin.

GAM - GÜSÂR: Gam ve kéderi defedèn, teselli veren.

GAM ALUD: Hüzünlü, kederli.

GAMAME: Beyaz bulut.

GAMARAT: Bönlükler, bilmezsizlikler.

GAMIZ: Anlaşılmaz.

GAMMÂZ: "Gamz"dan. iftiracı, fitne, koğucu. Birine iftira ederek zarar veren kimse.

GAMZE: 1. Göz kırpma, gözle işâret. 2. Nâz ile bakma. 3. Süzgün bakış. 4. Çene veya yanak çukurluğu,

GANAİM: Ganimetler.

GANEM: Koyun.

GANÎ: 1. Zengin. 2. Muhtaç olmayan. 3. Bol, fazla.

GANÎMET: 1. Savaşta düşmandan alınan mal. 2. Çalışmaksızın ele geçen mal.

GÂR: Mağara, sevr mağarası.

GARABET: Yabancılık, gariplik, acizlik, tuhaflık, beceriksizlik, gizlilik.

GARAİB: Hayret edilecek şeyler.

GARAİZ: Maksatlar, gayeler.

GARAM: Aşk, sevda, Mahv, Helak, şiddetli arzu.

GARAMET: Diyet ve borç gibi şeyleri ödeme, vergi.

GARAZ: Maksat, gaye, niyet. Kin, düşmanlık.

GARAZ-I İDRAK: Asıl idrak, asıl anlama, idrak etme.

GARET: Yağma etmek, düşman toprağını yağma için saldırma.

GÂR-I HIRA: Hıra mağarası.

GARİM: Alacaklı, borçlu.

GARÎZA: Yaratılıştan olan, huy.

GARİZİYYE: Yaratılışı.

GARK: Batmak, suda boğulmak.

GARK: Batmak, suda boğulmak.

GARUR: Aldatan, aldatıcı.

GARZ-I ŞER'Î: Şer'î emirler, şer'î nehîler.

GÂSIK: Gece, karanlık.

GAŞY: Kendinden geçme, bayılma.

GAVA: Gizlilik, esrar.

GAVÂMIZ: 1. Anlaşılamaz şeyler, karışık ve kapalı sözler, güç şeyler. 2. Sırlar, gizli tutulan şeyler.

GAVÂYET: Azgınlık, hak yoldan sapma.

GAVĞA: Dövüşme, kavga.

GAVÛN: Sapkın.

GAVVÂS: Çok gayretli, dalgıç.

GAYAT: Gayeler.

GAYAT-I MURAT: Gayelere murat.

GAYB: 1. Gizli olan, gözle görülmeyen şey. 2. Belirsiz, bilinmeyen Şey

GAYBET (Gıybet): 1. Kaybolma. 2. Aleyhinde bulunma, arkasında öyleme, çekiştirme dedikodu yapma.

GAYE-İ MAKSÛDE: Kastedilen maksat.

GÂYETÜ'L-GÂYE: En son derecede

GAYR-I MECZUZ: Parçalanmış.

GAYR-I MER'Î: Yürürlükte olmayan.

GAYR-I MÜNKER: İnkar edilemez.

GAYR-I MÜSTEMİR: 1. Devam etmeyen, süreksiz. 2. Sağlam ve metin olmayan.

GAYR-İ FITRÎ: Fıtrî olmayan. Doğuştan olmayan.

GAYY: Azmak, sapmak.

GAYY-I SEFÂHET: Sefahat sapıklığı

GAYZ U KÎN: Hiddet ve kîn.

GAYZ: Hiddet, gazap, Ukubet, kin, öfke.

GAZA: Din uğrunda kâfirlere karşı yapılan savaş.

GÂZM: Def etmek, kovmak.

GEDA: Fakir, kimsesiz.

GERDENKÜŞA: Fransız tipi turban bağlamak, halayık denilen başörtü biçimi.

GERKİ- GERGİ: Sed olma. Perde.

GERM: Sıcaklık, hararet.

GERM U SERD: Sıcak ve soğuk.

GEYBİ: Döşek, örtü.

GIDÂ-İ BEDEN: Beden için gerekli gıda.

GIDÂ-İ RUH: Ruh için gerekli olan

GILAF: Kılıç, kın, muhafaza.

GILL U GIŞŞ: Kin ve hîle. Hıyanet ve düşmanlık.

GILL: Düşmanlık, savaş, adavet, kin, haset.

GILL-Û GIŞŞ: Aklın muhtelif fikirler üzerinde kararsızlığı.

GILMÂN: Cennette hizmet gören delikanlılar. Köleler, esirler, delikanlılar.

GILZAT: Kabalık, sertlik.

GINA: Şarkı söylemek. Zenginlik.

GINÂ-U FAKR: Zenginlik, yeterlik, tok gözlülük.

GISLİN: Cehennemdekilerin kanlı irini.

GIŞA: Deri, kabuk. Zar.

GIŞŞ: Karışıklık, hainlik, saf olmayan, yaramaz olma, saf olmayıp karışık olma.

GITA: Örtü, örtülecek şey. perde.

GIYAB: Görünmemek, göz önünde olmamak.

GIZA: Zihni ve kalbi olgunlaştıracak Kur'ân ve iman ilmi ve Allah'a ibadet ve itaat.

GİL: Kil, çamur, balçık.

GİRÂN: 1. Ağır, sakil. 2. Fenâ, kokmuş. 3. Bıktırıcı, usandırıcı. 4. Sert, katı.

GİRAN: Pahalı, bıktırıcı, usandırıcı.

GİRİFTÂR: 1. Tutulmuş, esir, yakalanmış. 2. Düşkün.

GİRİFTAR: Tutulmuş, yakalanmış, uğramış.

GİRİG: Put.

GİRİZGÂH (GÜRİZGÂH): Bir konudan diğer konuya, girişten gayeye geçmek için bir münasebet tesis eden söz. Giriş.

GİZA: Gıda.

GİZLİ CEZR: Ay ve güneşin cazibesi tesiri ile deniz ve ırmak sularının çekilip kabarması

GÖCÜRGENME: Üzülme, canını sıkma.

GUBÂR - ÂVER: Toz götüren.

GUBÂR: Toz.

GUBÂR-I HÜZUN: Üzüntünün sırları

GUDDE: Bez, vücudun muhtelif yerlerinde, hususen boyunda bir nevi vücuda lazım su çıkaran depocuk şiş.

GUDED-İ LÜABİYE: Tükürük bezi.

GUDRUF: Kıkırdak kemiği.

GULÛL: Hıyânet etmek.Ganimet malında hıyanet etmek.

GULÛVV: Ayaklanma, taşkınlık, hücum, saldırış.

GUMUM: Tasalar, kaygılar, hüzünler.

GÛNAGÛNU: Türlü türlü, renk renk.

GUNNE: Genizden söylemek, sesi burundan çıkarmak.

GURBET: 1. Gariplik, yabancılık. 2. Yabancı memleket, yabancı yer, atan dışı, yâdel.

GURFE: Çardak, köşk, balkon, cumba.

GURRE: 1. Parlaklık, aklık. 2. Atın alnındaki beyazlık. 3. Arabi ayın ilk günü.

GURRE: Düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken malî bir tazminat.

GURÛB: Batma, batış.

GURUB-İ ŞEMS: Güneşin batışı.

GURÛH: Cemaat, bölük, takım, topluluk.

GUSA': Sel köpüklerine karışmış çürük ağaç yaprakları tortusu, köpüğü.

GUSSE- GUSSA: Boğaza takılan yemek, kader, tasa.

GUZÂT: Gâzîler. Düşmanla savaşmış İslâm askerleri.

GUZERÂN: Geçen, geçici.

GÜLGÜNÜ: Gül renkli.

GÜLŞEN U GÜLZÂR: Gül bahçesi ve gül. tarlası.

GÜMÛM: Tasalar, kederler, hüzünler.

GÜMÜŞ SEBÎKESİ: Gümüş külçesi.

GÜZÂŞTE: Geçen, geçmiş olan.

GÜZERAN: Geçen, geçici geçme, geçiş.

ĞAYŞ: Kendinden geçme.

-H-

HABAİS: Kötülükler, kötü şeyler.

HABÂİS-İ ZÜNÜB: Günahların kötülükleri.

HABÂSET: Kötülük, alçaklık, fenalık.

HABAT: 1. İyileşen yaranın izi. 2. Vücuda sopa veya değnek vurulduktan sonra kalan iz.

HABB – HABBE: 1. Tane, tohum. 2. Parça.

HABER-İ SÂDIK: 1. Doğru haber. 2. Peygamberimizin sözü, hadîs.

HÂBGÂH: Uyunacak yer, yatak odası.

HABIB: 1. Sevgili. 2. Seven, dost.

HÂBIT: Yukarıdan aşağıya inen.

HABİB-İ HÜDA: (Hüda'nın sevgilisi)

HABİB-İ KİBRİYA: Hz. Muhammed.

HABİB'ULLAH: (Allah'ın sevgilisi) Hz. Muhammed.

HABİS: Bağışlanan şey.

HÂBİS: Hapseden, tutan.

HABÎS: Kötü, alçak, pis.

HABÎSE: Fena huy, çirkin şey.

HABL: İp. urgan, halat.

HABL'ÜL-METIN: (Sağlam ip)

HABLİ VERİD: Boyun damarı, şahdamarı.

HABR, HİBR: Salih alim.

HABT: 1. iptal etme, bozma. 2. Yanlış hareket etme, yanılma.

HABT-I A'MAL: İrtidad eden yani İslâm dininden çıkan bir kimsenin, dindar iken yapmış olduğu ibadetlerin iptal olup sevapsız kalması.

HABT-I AMEL: Amelin boşa gitmesi, dinden dönenin bütün amellerinin boşa gitmesi.

HACALET: Utanma, utangaçlıkla aşırma.

HACB: Yasaklama, mahrum etme,menetme.

HACCAC: 1. Irak valisi olup, Müslümanlara zulmeden Yusuf bin Sakafinîn unvanı. 2. Delil ile galip olan.

HACELE: Çeşitli elbiselerle süslü gelin evi.

HACER-İ SEMAVÎ: Gök taşı.

HÂCET: ihtiyaç, gereklilik.

HÂCİRE: 1. Terbiye sınırlarını aşan, küfür. 2. Günün en sıcak zamanı.

HACR: Birisini menetmek, malını kullanmasını yasaklamak. Kısıtlama.

HACR-I TAHRİM: Haramı yasaklamak.

HAD NAŞİNAS: Baş aşağı cahil veya aldatan, cahil.

HADÂRET: 1. Alçak gönüllülük. 2. Hazırlamak. 3. Medeniyet.

HADASET: Gençlik.

HADD NÂŞİNAS: Haddini bilmez.

HADD: 1. Sınır. 2. Gerçek değer. 3. Şeriatça verilen ceza.

HADD: Sınır.

HADD-İ SİHİR: Tesirli, etkili, büyücülük.

HADD-İ TAM: Tam sınırında, derecesinde.

HADES: 1. Yeni olma, sonradan olma. 2. Abdesti tazelemeyi gerektiren şey, pislik.

HADGÂM/HADKÂM: Yalnız kendini düşünen ve beğenen.

HÂDİ': 1. Hileci, aldatıcı. 2. Fena, bozuk.

HÂDÎ: Hidayet eden, doğru yolu gösteren, Mürşit.

HADİD: Öfkeli, hiddetli, şiddetli, titiz. Arz, yer, dünya.

HADİD-I MEVAD: Aşağı yer.

HÂDÎ-İ UKÛL: Doğru yolu eriştiren akıllı kişiler.

HADÎKA: Bağ, bahçe.

HADİKA-İ VÜCUD: Varlık bahçesi.

HADİKAR: Ağaçlı suyu çok bahçe.

HADİS: Peygamberimizin sözü.

HADİSAT: Hadiseler.

HÂDİSÂT: Yeni olan şeyler, olaylar.

HÂDİSÂT-I ACÎBE: Şaşılacak, garip olaylar.

HADİSÂT-I MEKANİYE VE ZAMANİYE: Zamana ve mekana ilişkin olaylar.

HÂDİSE: Yeni olan, sonradan olan şey.

HÂDİSE-İ KİMYEVİYE: Kimyasal olay.

HADİSE-İ RUHİYYE: Piskolojik olay

HADİS-İ KUTSİ: Mânası Allah tarafından vahyedilen, lafzı Peygamberimize ait hadis.

HADKÂM: Kendi keyfini düşünen, kendini beğenmiş.

HADNÂŞİNAS: Tevazu bilmez.

HAFA: Gizlilik, kapalılık.

HAFAYA: Gizli şeyler, sırlar.

HAFAZA: 1. Muhafızlar, koruyucular, bekçiler. 2. Koruyucu melekler. 3. İnsanın amellerini yazan melekler.

HAFD: Sürat.

HAFÎ: Gizli, saklı.

HAFİD: Evlât, oğul, torun.

HAFÎF MEŞREB: Hoppa kadın.

HÂFİR: Davar tırnağı.

HAFİYE: İnsan bedeninde gizli olan can.

HAFÎZ: 1. Muhafaza eden, koruyan. 2. Allah'ın isimlerinden.

HAFS: Biriktirme, toplama.

HAFZ: Aradan çıkarma, çıkarılma, yok etme, silme, ortadan kaldırma, giderme, düşünme, selam ve tahiyatı uzatmayıp kısa kısa kesmek.

HAHİŞ: Fazla arzu, aşırı istek.

HAHİŞYER: Arzulayan, istekli.

HAİB Ü HÂSIR: Hiçbir şey elde edemeyen.

HÂİB: 1. Korkak, utangaç. 2. Ümitsiz, kederli. 3. Mahrum.

HAİB-Ü HASIR: Kederli.

HAİL: Mani. Perde. Korku ve dehşet veren.

HAİLE: Korku ve dehşet veren. Dıram, trajedi.

HÂK İLE YEKSAN: Toprakla bir yıkık, harap.

HÂK: Toprak.

HAKAİK-İ MÜTEŞABİHE: Benzer hakikatler.

HAKAİK-İ SÂBİTE: Değişmez hakikatler.

HAKAİK-İ ŞERAYİA: Şeriatlerin gerçekleri.

HAKAYIK- HAKAİK: Hakikatler, gerçekler.

HAKAYIK-İ AHKÂM: Hükümlerin gerçekleri.

HAKAYIK-İ DAKAYIK: Anlaşılması dikkat gerektiren gerçekler.

HAKEMEYN: 1. İki hakem. 2. Sıffîn vakasında Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında hakem seçilen Amr b. As ile Ebu Musa'l-Eş'ari.

HAKGU: Doğru ve hak söyleyen.

HAKGÛLUK: Hakkı, gerçeği söyle

HAK-İ HELAK: Helak toprağı.

HAKÎKAT: 1. Âlim, bilgin. 2. Doktor. 3. Allah'ın isimlerinden.

HAKİKAT: Her şeyin aslı, gerçek.

HAKÎM: 1. Âlim, bilgin. 2. Doktor. 3. Allah'ın isimlerinden.

HAKÎm-İ MUTLAK: Allah.

HAKİMİYET: Hakimlik, üstünlük, egemenlik.

HAKÎR: İtibarsız, değersiz, önemsiz.

HAKK: 1. Doğruluk, insaf, hak. 2. Allah'ın isimlerinden.

HAKK-I ABD: Kul hakkı.

HAKK-I MÜDAFAA: Savunma hakkı.

HAKKI- MÜKTESEB: Doğruluktan ayrılmayan.

HAKK-I ŞİRB: İçme, hayvan veya tarla için su alma hakkı.

HAKK'UL-YAKİN, HAKK-'EL-YAKİN: Marifet mertebelerinin en yükseği. Yakînî bir surette gerçeği görme.

HAKŞİNASLIK: Doğruyu, hakkı tanımak.

HALÂL: 1. Dostluk. 2. iki nesne arası açık olmak.

HALÂS: Kurtulma; kurtuluş.

HALÂSKÂR: Kurtulma, kurtarıcı.

HALAT- HÂLÂT: Haller, keyfiyetler. utanmazlık.

HALÂVET: 1. Tatlılık, şirinlik. 2. Zevk.

HALAYIK: Helaller, helal olan, cariyeler.

HALECAN: Titreme, kalp çarpıntısı, heyecan.

HALEF: Birinden sonra gelip onun yerine geçen kimse, ardıl.

HALEL: Bozukluk, nokśanlık.

HALET: Hal, suret, keyfiyet.

HALET-İ İHTİZAR: Can çekişme hali, sakınılacak hal.

HALET-İ MAHSUSA: Hususî hal.

HALET-İ NEZ: Can çekişme.

HALET-İ NEZİ': Ölüm hali, sekarat-ı mevt.

HALF: Yemin etmek.

HALHAL: Arap kadınlarının ayak bileklerine taktıkları altın veya gümüş halka, ayak bileziği.

HAL-İ YÜSR: Kolaylık hali.

HALİ: Boşanmış erkek, zevcesini şer'an boşamış adam.

HALİB: Sidik borusu.

HÂLİK: Yaratan, yaratıcı. 2. Allah'ın isimlerinden.

HALİL: Sadık dost, samimi dost.

HALÎLE: Nikahlı kadın, zevce.

HALİME: 1. Yumuşak huylu kadın. 2. Peygamberimizin süt annesinin adı.

HÂLİS: Hilesiz, katkısız, duru.

HALÎT: Ortak

HALİTA: Karışık halde olan, karma.

HÂLİZZİHİN: Zihnin boş olması, habersiz.

HALK U İFNA: Yaratma ve yok etme.

HALK: Tıraş olmak. Yaratmak. Yaratma, yaratılma.

HALK-I CEDÎD: Yeniden yaratılış.

HALK-I DÜ CİHAN: İki cihanın halkı, ölüler ve diriler.

HALL: Çözme, bir meselenin içinden çıkma.

HALLAF: Çok fazla yemin eden.

HALT U MEZC: Katıp karıştırmak.

HALT: 1. Karıştırma. 2. Uygunsuz söz söyleme. 3. Nazlanma.

HALVET: 1. Yalnız kalma, tenhaya çekilme. 2. Tenha yer. 3 ibadet için tenha hücre.

HAM: Çiğ, olmamış.

HAMAKAT: Ahmaklık, anlayışsızlık, bönlük.

HAMD Ü ŞÜKRAN: Allah'ı minnet ve şükranla övme.

HAMD: 1. Övgü, medh. 2. Allah'a olan şükran hislerini bildirmek.

HAME: 1. Yük. 2. Ana karnındaki çocuk. 3. İsnat, 4. Yüklenme. Balçık, çamur.

HÂME: Başın tepesi, kafatası.

HAME: Uzun müddet su ile yumuşayıp değişmiş cıvık ve kokar çamur, balçık.

HAMEİN MESNUN: Değişken balçık.

HAMEL: Kuzu, koç.

HAMIZ: Ekşi.

HÂMÎ: 1. Himaye eden, koruyucu. 2. Hamlık, gevşeklik.

HÂMİD: 1. Hamdeden, şükreden. 2. Hz. Muhammed'in lakabı.

HAMİD: Övülmeye layık olan. 2. Allah'ın adlarından.

HAMİE: Balçıklı, çamurlu.

HÂMİL: 1. Yüklü. 2. Gebe. 3. Sahip. 4. Taşıyan.

HÂMİL: Adı kötüye çıkmış kimse.

HÂMİLE: Gebe kadın.

HAMİLÜ'L-CİNSEYN: İki çocuğa hamile olan.

HAMİM: Çok sıcak, kaynak su.

HAMÎR: 1. Hamur. 2. Maya.

HÂMİS: Beşinci.

HÂMİSEN: Beşinci olarak.

HAMİŞ: Mektubun altına sonradan yazılan sözler, haşiye, dip not.

HAMİYE: Gayret, namustan gelen gayretle utanma ve kızma.

HAML: İsnat, yüklenme.

HAMLİ: Yük.

HAMMAM: Hamam.

HAMR Ü MEYSİR: Şarap ve kumar.

HAMR: Şarap.

HAMSE-İ MÜTEHAYYİRE: Beş şaşırmış gezeğen. (Zühal, merih, müşteri, zühre, utarit.)

HAMÛLE: 1. Yük. 2. Gemi yükü.

HANAZIR: Domuzlar.

HANDAN: Mutlu.

HANEDAN: Kökten asil ve büyük aile, ocak.

HÂNENDE: Şarkıcı.

HÂNİF: 1.Küskün, durgun, 2. Gururlu.

HANÎF: İslamiyetten önce Allah'ın birliğine inanan ve Hz. İbrahim dinine bağlı olan kimse.

HÂNİS: Yemini bozan.

HANZAL: Zakkum.

HÂR: Yakmak.

HARABAT: 1. Harabeler, viraneler, meyhaneler. 2. Ziya Paşa'nın meşhur antolojisi.

HARABE: Şehir veya ev yıkıntısı, Virâne.

HARBE: Kısa mızrak tarzında bir nevi silahın adıdır.

HARBÎ: 1. Harble ilgili. 2. Savaş yerinde bulunan ve müslüman olmayan kimse. 3. Anlaşma yapılmamış düşman. 4. Tüfek doldurma âleti.

HARCÎ BADÂBAD: Her ne olursa olsun ister istemez.

HARD: Hışım etmek, men etmek, engellemek.

HAREC: 1. Darlık, sıkıntı, zorluk. 2. Günah.

HAREC: Ağırlık, sıkıntı, zorluk.

HAREM: 1. Girilmesi serbest olmayan yer. 2. İhrama girilen yerden itibaren Kabe ye doğru olan kısım.

HAREM-İ ŞERİF: Kâbe ve civarı.

HARFENDAZ: Söz söyleyen.

HARİKULÂDE: Olağanüstü, eşi görülmemiş.

HARÎM: Herkesin giremeyeceği yer.

HARİM-İ İSMET: Kutsal aile ocağı.

HARİS: Hırslı, düşkün, istekli.

HARK: Yarma, yırtma, su akacak yarık.

HARK-U İLTIYAM: Yarmak ve yapıştırmak.

HARMEL: Üzerlik otu.

HÂRR: Hararet, sıcaklık.

HARRAS: Yalancı.

HARS: 1. Tarla sürmek. 2. Yarmak. 3. Kültür.

HARS-İ AHİRET: Ahiret tarlası.

HARUR: Çok hararetli sıcak rüzgar.

HARURE: Işık, ateş, yakıcı.

HAS: Özel.

HASAIS: Özellikler.

HASAİL: Hasletler, huylar.

HASÂİS: Birine has olan keyfiyetler.

HASÂNET: Bir bina veya yapının sağlamlığı.

HASASET: İhtiyaç.

HASB EL-LUĞA: Luğat gereği.

HASB: Göre, nazaran, gereğince.

HASBE: Kızamık hastalığı.

HASBE: Rey, tedbir, ecir manasına gelen "hisbe" dir.

HASBE'L-ADE: Duruma göre.

HASB'EL-ÂDE: Adet gereği, alışıldığı gibi.

HASB'EL-BEDAVAT: Bedevilik gereği.

HASB'EL-BEŞERİYE: İnsanlık gereği.

HASBETEN LİLLAH: Allah rızası için.

HASEB: Baba tarafından gelen soyluluk, asalet.

HASED: Haset, kıskançlık, çekememezlik.

HASENÂT: İyilikler, güzel işler.

HASENE: İyilik, güzel iş. Sevap.

HASF: 1. Yere batma, ışığı sönme. 2. Ay tutulması.

HASIL: Husûle gelen, peyda olan, çıkan, üreyen.

HÂSILA: Bir işten elde edilen sonuç.

HÂSILA-İ İBRET: İbret sonucu alınan ders.

HÂSILA-İ SA'Y Û AMEL: Çalışma sonucu elde edilen şeyler.

HÂSIL-I KELAM: Sözün kısası.

HASIR: Çaresiz, hüsrana uğramış.

HÂSİD: Haset edilen, kıskanç.

HASİF: Yağmuru çok olan bulut.

HASÎM: Düşmanlık etme, taraf olma.

HÂSİR: 1. Hasret çeken, meramına kavuşamayan. 2. Zârar görmüş.

HASİRİN- HÂSİRÛN: Zarara, ziyana uğrayanlar.

HASİS: 1. Nekes, cimri. 2. Alçak, değersiz.

HASLET: Huy, ahlak, yaratılışta olan tabiat.

HASLET-İ ZATİYE: Kişisel huy, kişinin tabiatı.

HASR: 1. Sıkıştırma. 2. Etrafını çevirme. 3. Mahsus kılma. 4. Tahsis etme.

HASR-I EVKAT: Vakitle sınırlı.

HASR-İ NEŞR: Yalnız haber yaymaya çalışma.

HÂSS -HASS: Hususî-Özel.

HÂSS U ÂM: Herkes.

HÂSSA ORDUSU: Hükümdarın kendine mahsus ordu.

HASSİYET: Hususi fayda, keyfiyet.

HASSİYYET: Kuvvet, tesir.

HAŞEBE: Ağaç.

HAŞEFE: Sünnet mevziine kadar zeker başı.

HAŞEMİN: Hizmetkar.

HAŞERÂT: 1. Küçük böcekler. 2. Karınca, akrep, yılan gibi hayvanlar. 3. Değersiz ve zararlı adamlar.

HÂŞİ': 1. Huşu eden. 2. Alçak gönüllülük gösteren. 3. Allah'a yalvarıp niyaz eden.: Boyun eğmiş.

HAŞİ'İN: Huşu' içinde olanlar.

HAŞİN: Katı, sert, kırıcı, kaba.

HÂŞİR: Toplayan, bir araya getiren.

HAŞİV: İbarede lüzumsuz sözün bulunması.

HAŞR Ü NEŞR: Toplayıp dağılma, haşır neşir.

HAŞR: 1. Toplama. 2. Ölüleri diriltip mahşere çıkarma. 3. Kur'an'ın 59. suresi.

HAŞR-Ü CEMİ: Hepsini bir araya toplayan.

HAŞVİYYAT: Lüzumsuz, fazladan olan şeyler.

HAŞVİYYE: Söz arasından söylenmiş boş söz.

HAŞYET: Korku ve dehşet.

HAŞYET-ULLAH: Allah korkusu.

HATA ÂLUD: Yanlışa bulaşmış, hatalı.

HATA: 1. Yanlış, yanılma. 2. Günah.

HATÂ: Yanlışlık, yanılma.

HATAR NÂK: Korkunç, korkulu tehlikeli.

HATAR: Tehlike, uçurum, korku.

HATAR-I MUTLAK: Mutlak korku, güvensizlik.

HATB: Durum, iş.

HATEM: Mühür.

HATEM'ÜL-ENBİYA – HATEM-İ ENBİYA: Peygamberlerin sonuncusu

HATF: 1. Kapma, aşırma. 2. Şimşeğin göz kamaştırması, gözü alması.

HATİA- HATÎA: Suç, yanlış, günah.

HÂTİM: 1. Mühürleyen, mühürleyici. 2. Bitiren, sona erdiren.

HATİM: Mühür.

HÂTİME: Son, nihayet.

HATM-U TABİ: Mühür basılmış.

HATT: 1. Çizgi. 2. Satır. 3. Yazı.

HATT-I KUR'AN: Kur'an yazısı.

HATVE: Adım

HAVA-İ NESİMÎ: Sabahki hava, temiz hava.

HAVÂİC: İhtiyaçlar.

HAVARIK: İnsanda hayret ve hayranlık uyandıran şey, acaib ve garip olan olay.

HAVÂRİC: 1. Âsiler, zorbalar. 2. Hakemeyn vakasından sonra Hz. Aliye isyan edenler, hâriciler.

HAVÂRİYYÛN: Hz. İsa'nın oniki kişiden ibaret olan dostları.

HAVAS: Hisler, hevesler.

HAVASS: 1. Muhterem ve seçkin kişiler. 2. Yüksek mertebelere ulaşan mutasavvıflar.

HAVASS-I EKÂBİR: Büyüklerin seçkinleri.

HAVASS-I HAMİS: İnsandaki beş duyu.

HAVASS-I HAMSE: Beş duygu. (Görme, tatma, işitme, dokunma, koklama.)

HAVASS-I TÜRÂBİYE: Toprağın keyfiyetleri.

HAVÂTIR: 1. Hatıralar, fikirler, düşünceler. 2. Gönülden geçenler.

HAVÂTIR-I RABBANİYYE: İlahi ilhamlar.

HAVÂTIR-I ŞEYTANİYYE: Şeytanî telkinler.

HAVÂTİM: Mühürler.

HAVÂYİC: İhtiyaçlar, gerekli şeyler.

HAVÂYİC-İ ASLİYYE: Aslî ihtiyaçlar.

HAVÂYİC-İ ZARURİYYE: Zaruri ihtiyaçlar.

HAVD: Güzel ahlak.

HAVF Ü ENDİŞE: Endîşe ve korku.

HAVF Ü HAŞYET: Haşyet ve korku.

HAVF VE RECA: Korku ve ümit.

HAVF: Korku, korkma.

HÂVÎ: İçine alan, ihtiva eden, kaplayan, cami, biriktirici.

HÂVÎ: İhtiva eden, içine alan, şâmil, muhit.

HAVİYE: Cehennemin yedinci katı, en şiddetli yeri.

HAVL: 1. Sene, yıl. 2. Etraf, çevre. 3. Kuvvet, kudret.

HAVL: Etraf, çevre.

HAVLET: Yalnız kalma, tenhaya çekilme.

HAVR: Dönmek, noksan etmek.

HAVSALA: Anlayış, akıl.

HAVSELE: Karın boşluğunda oyuk.

HAVŞ: Vücuttaki azalardan her biri.

HAVVAN: Çok hain, pek hain.

HAYÂ: 1. Utanma, sıkılma. 2. Ar, namus, edeb. 3. Günahtan kaçınma.

HAYAT: Dirilik, canlılık.

HAYAT-I BÂKİYE: Ölümsüz hayat.

HAYAT-I BEŞER: İnsan hayatı.

HAYAT-I FÂNİYE: Geçici hayat.

HAYAT-I SÂNİYE: İkinci hayat,

HAYAT-I ULÂ: İlk hayat.

HAYL: At sürüsü, savaş için atları sürme.

HAYLİ: Oldukça. Epeyce.

HAYLÛLE: Kibir.

HAYLULET: Yolu kapama, araya girme.

HAYME: Çadır.

HAYR Ü ŞER: İyilik ve kötülük.

HAYR: İyi, faydalı, hayırlı.

HAYRET - ENGİZ: Hayret veren, hayrette bırakan.

HAYRHAH: Hayır sahibi.

HAYR'ÜN-NÂS: İnsanların hayırlısı.

HAYSİYET: Kıymet, derece, mesnet.

HAYSİYYET: Şeref, onur, itibar, değer.

HAYSİYYET-İ EBEDİYYE: Edebî itibar

HAYT: İplik, lif, tel.

HAYT-I EBYAZ: Fecir zuhurunda ufukta ip şeklinde görülen beyazlık.

HAYT-İ ESVED: Fecir zamanı yavaş yavaş silinen gecenin karanlığı.

HAYT'ÜL-EBYAZ: Fecir zamanı ufukta beliren ve giderek artan sabah ağartısı.

HAYY Ü LÂYEMUT: Ölümsüz diri.

HAYY: 1. Diri, canlı. 2. Allah'ın isimlerinden.

HAYYE ALE'S-SALAT: Toplanıp namaza gelin.

HAYYE ALE'L-FELAH: Toplanıp felaha gelin.

HAYYE: Yılan.

HAYYİZ: Cihet, yön, mekan, cismin kapladığı hacim.

HAYYİZ: Mevki, taraf, yer, meydan.

HAYY'ÜL-KAYYÛM: Her an diri olan.

HAYZ Ü NİFAS: Yeni doğuran kadının rahim akıntısı.

HAYZ: Kadınlarda aybaşı hali akıntısı.

HAZELE: Yüzsüzler, alçaklar, kalleşler, âdiler. Gayret.

HAZER: Sakınma, kaçınma, korunma, çekinme.

HAZF: Aradan çıkarma, kaldırma, giderme, silme.

HÂZIRA: 1. Şehirli. 2. Bir yere yerleşmiş. 3. Medenî.

HAZIRE-İ KUDS: Cennet bahçesi, Peygamber ve evliyanın ruhlarının toplandığı yer.

HAZIRÛN: 1. Meydanda, göz önünde olanlar. 2. Hazır olanlar.

HAZİNE: Hazine, devlet malının saklandığı yer.

HAZİNE-İ KEREM: ihsan ve inayet hazinesi. Cömertlik hazinesi.

HAZÎRE: Bahçe.

HAZİRSİZ: Benzersiz.

HAZM: Sindirmek, tahammül etme.

HEBA: 1. Toz, zerre. 2. Boş, nâfile.

HEBÂEN MENSÛRÂ: Saçılma, hebâ olma.

HEBA-İ MENSUR: Faydasız yere dağılmış.

HEBAYA: İnce toz, boş, beyhude, nafile.

HECVET: Medh ü senanın zıddı.

HEDEF: Maksat, amaç.

HEDEF-İ AKSA: Son hedef..

HEDER Ü ABES: Boşa giden gereksiz iş.

HEDER: Boşa gitme, yok yere giden şey.

HEDİY: Beytullah için olan kurban

HEDİY: Cenab-ı Hakk'a, kusurunu affettirmek ricasıyla keffaret olarak Kabede Harem-i şerife götürülen kurban.

HEDM: 1. Yıkmak, harap etmek. 2. Birisinin vurup belini kırmak.

HEDY-İ KALAİD: Harem-i şerife götürülen gerdanlıklı kurban.

HEFEVÂT: 1. Kaymalar, sürçmeler. 2. Yanılmalar.

HELÂK: 1. Mahvolma, ölme. 2. Harcanma. 3. Çok yorulma.

HELECAN: Çarpıntı, titreme.

HEMİ: Tıpkı, bu, bu bile.

HEMM: Gaile, müşkül iş.

HEMMAZLAR: Koğucu (iftiracı).

HEMŞİRE: Kız kardeş.

HEMTÂ: Benzer, denk, müsavî.

HEMZ: Dürtme, kakma, parmaklarla sıkma.

HENDESE: Geometri.

HENGAM: Vakit, zaman, devir.

HERC Ü MERC: Altüst, karmakarışık, allak bullak.

HERCİ BÂDÂBÂD: Her ne olursa olsun, ister istemez.

HERDEM: Her zaman, daima.

HEREM RESİDE: İyice yaşlanmış takatten düşmüş.

HEREM: 1. İhtiyarlama, kocama. 2. Mısır ehramlarından biri.

HEREM-Ü ŞEYHUHET: İhtiyarlık.

HETK: Perdeyi yırtmak, rezil olmak.

HETK-I HURMET: Saygının ortadan kalkması. Şer'an haram olanın bozulması.

HETK-İ HÜRRUMAT-ULLAH: Allah'ın haramlarına riayet edilmemesi.

HEVÂ: 1. Heves, istek, arzu, sevgi, hoşlanma. 2. Nefsanî zevklere uyma.

HEVÂ-İ NESİM: Latif hava. Mânevî gıda.

HEVAİ: Nefsine düşkün, nefsine ve şehvetine mağlup.

HEVAİYYAT: Nefsin zararlı ve günah olan istekleri.

HEVAMM: 1. Böcekler, haşereler. 2. Yılan, pire, akrep gibi zararlı hayvanlar.

HEVÂPERESTEN: Meşru olmayan lezzet ve heves peşinde olanlar.

HEVDEC: Kadınların binmesi için deve üzerine yapılan küçük mahfel.

HEVL: Korku, korku verici, ürkmek, dehşet, yılgınlık, ihtilad-ı dimağ (beyindeki bozukluk) sebebi ile bazı hayali suretler tevehhüm ederek ondan korkmak.

HEVLALÛD: Korku bulaşmış.

HEVL-ENGİZ: Korkunç, korkulu.

HEVLİN: Korku, korku verici, ürkmek.

HEYA: Korkutucu ses.

HEYÂKİL: Heykeller.

HEYÂKİL-İ KADÎME: Eski heykeller.

HEYEMAN: 1. Şaşkınlık 2. Tutkunluk.

HEY'ET: 1. Şekil, suret. 2. Görünüş 3. Durum.

HEY'ET-İ İCTİMAİYYE: Toplantı heyeti, sosyal durum.

HEY'ET-İ MECMUA-İ MİLLİYYE: Milli topluluk.

HEY'ET-İ MUNTAZAMA: Düzenli topluluk.

HEY'ET-İ ŞEMSİYE: Güneş sistemi.

HEYÛLA: Korkunç hayal.

HEZİL: Zayıflık, arıklık. bitkinlik.

HEZİMET: Bozgun, yenilgi.

HEZİMET-İ A'DÂ: Düşmanın bozulması, yenilmesi.

HEZL: 1. Eğlence, alay, şaka. 2. Latife. 3. Mizah.

HICRİ MAHCUR: Aşılmaz bir serhat

HICVİYYE: Hicv sözü veya yazısı,

HIDK Ü KİN: Öç almak için kin besleme.

HIDMET: Hizmet.

HIFZ- HIFIZ: Koruma, saklama ezberleme..

HIFZ U SIYÂNET: Muhafaza ve koruma.

HIFZ U VİKAYE-İ İLAHİYYE: Allah'ın koruması ve saklamaması.

HIFZISIHHA: Sağlığı koruma.

HIKD: Kin tutma, öç almak için fırsat bekleme.

HIL'AT: Kâftan = Vücut elbisesi.

HILL: Helal.

HILM: Yumuşak.

HIMBIL: Budala.

HINS-I AZİME: Büyük günah.

HINZIR: 1. Domuz. 2. Pis ve katı yürekli kimse.

HIRÂMÂN: 1. Salına salına düz ve eda ile yürüme. 2. Salına salına, salınarak.

HIRFET: Meslek, sanat, ustalık.

HIRMAN U ELEM: Keder ve mahrumiyet.

HIRMAN: Mahrumluk, ümitsizlik.

HIRS: Öfke, kızgınlık.

HIRS-I CA: Yer edinme hırsı.

HIRS-I ŞEREH: Şiddetli hırs ve tamah.

HIRZ: 1. Sığınak. 2. Nazar boncuğu, nazar duası. 3. Tılsım.

HIRZ: Bir malın adet üzere korunmasına mahsus yer.

HISAL: Huylar, ahlak, tabiat, hasletler.

HISÂL: Huylar, mizaçlar, karekterler.

HISAL-I MARDİYYE: Hoş huylar.

HISÂL-İ MAZMUNE: Makbul olmayan huylar.

HISIN: Kale.

HISSA: Hisse, parça, pay.

HISSA-İ ŞAYİA: Dağılmış hisse.

HISSA-İ ŞEHADET: Noksan görüş.

HIŞM: Kızgınlık, öfke, gazap.

HITAB: Sözü aşikare ve yüzüne söylemek.

HITAN: Erkek çocukların sünnet ettirilmesi.

HITBE: 1. Okunmuş. 2. Evlenmek üzere istenilmiş kız veya kadın.

HITBE: Bir kadının nikahına talip olmak.

HIYAR: 1. Bir işi yapıp yapmamakta serbestlik, İslam hukukunda alış - veriş hususunda muhayyerlik. 2. Hayırlılar, iyiler.

HIYATA: Korumak.

HIZLAN: Yardımını terk etme, rüsvalık.

HIZY: Hor ve zelil olmak, rüsvaylık.

HİBE: Bağışlama bağış.

HİBİR: Yahudi âlimi, Salih âlim.

HİBRİ SEMİM: Şişman bilgin.

HİCAB: 1. Utanma, sıkılma. 2. Perde, hail, engel.

HİCARET: Su üstünde kalan kabarcık taş.

HİCRÂN: 1. Ayrılık. 2. Unutulmaz acı keder.

HİCRET: 1. Memleketten memlekete göç. 2. Hz. Muhammed'in Mekke'døn Medine'ye hicreti, miladî 622.

HİCRET-İ SENİYYE - HİCRET-İ NEBEVİYYE: Peygamberimizin Mekke'den Medine'ye göçü senesi.

HİCV: Birini şiirle yermek, gülünç hale koymak, alay etmek.

HİDA': Hile, düzen kurnazlık.

HİDANE: Terbiye.

HİDAYET: Hak yola, doğru yola erme.

HİDAYET-İ İLÂHİYYE: İlahî hidayet, Allah'ın doğru yola erdirmesi.

HİDEM - HİDEMÂT: Hizmetler, vazifeler.

HİDEMAT-I AMME: Kamu hizmetleri.

HİDEMAT-I ŞAKKA: Toprak kazmak, taş taşımak gibi mahkûmlara yaptırılan ağır işler.

HİDMET: Birinin işini görmek, hizmet.

HİFAF: Hafif.

HİFFET: 1. Hafiflik. 2. Hoppalık.

HİKEM: Hikmetler.

HİKEM-İ MESALİH: Hikmetli işler.

HİKEM-İ TEKVÎN: Yaratma hikmetleri.

HİKMET: 1. Hakîmlik, bilgelik. 2. Sebep. 3. Felsefe.

HİKMET-İ İLÂHİYYE: Allah'ın hikmeti, yalnız onun bileceği iş.

HİKMET-İ TEŞRÎ: Kanun yapma hikmeti. Allah'ın emir ve yasakları

HİLAF: Ters, karşı, zıt, karşı koymak muhalefet etmek.

HİLÂFET: 1. Birinin yerini tutma. 2. Peygamberin vekilliği, halifelik.

HİLÂFETEN: 1. Birinin yerine geçerek. 2. Halife olarak.

HİLAF-I ÂDE: Kural ve düzene aykırı.

HİLAF-I EDEB: Terbiye ve ahlâka aykırı.

HİLAF-I MÜTAD: Alışılmışın aksine.

HİLÂL: Yeni ay.

HİL'AT: Elbise, kaftan.

HİL'AT-İ RİSALET: Peygamberlik elbisesi.

HİLF: Yardımlaşma, ittifak, sözleşme.

HİLKAT: 1. Yaratılış. 2. Tabiat.

HİLKAT-İ ÂDEM: İnsanın yaratılışı.

HİLKAT-İ ARZ: Dünyanın yaratılışı.

HİLKAT-İ İBTİDAİYYE: İlk yaratılış, yaratılışın başlangıcı.

HİLL: 1. Helâl. 2. Hac zamanında ihrama girilen yerin dışında bulunan saha, harem.

HİLM U HAYA: Yumuşaklık ve utanma duygusu.

HİLM: Yumuşaklık, insanın tabiatında olan yumuşaklık duygusu.

HİMAR: Eşek.

HİMARİ: Eşek gibi.

HİMEM: Himmetler.

HİMMET: Lütuf, yardım.

HÎN: An, zaman, vakit, sıra.

HİN-İ NİKAH: Nikah anında.

HİN-İ VASİYYET: Vasiyet zamanı.

HİNS: Günah.

HİRFET: San'at, meslek.

HİRMAN: Mahrum olmak, mahrum kalmak.

HİSAB: Hesap, saymak, aritmetik.

HİSAL – HİSAL: Huylar, tabiatlar.

HİSAR: 1. Kuşatma, etrafını alma. 2. Etrafı istihkâmlı kale, bent.

HİSS: Duyma kuvveti, duygu.

HİSSAYAB: Hisselenen, faydalanan.

HİSSE: Pay, nasip.

HİSSEDÂR: Pay, hisse sahibi.

HİSSE-İ ŞÂYİA: Müşterek bir malın her cüzüne sirayet eden pay.

HİSS-İ İDRAK: Anlama duygusu.

HİSS-İ KABLELVUKU: Önsezi.

HİSS-İ LEMS: Dokunma duygusu.

HİSS-İ MENFAAT: Çıkar duygusu.

HİSS-İ RÜYET: Görme duygusu. beğenmiş.

HİSS-İ SÂR: İntikam duygusu.

HİSS-İ TAKVA: Günahlardan korunma duygusu.

HİSS-İ UHUVVET: Kardeşlik duygusu.

HİSSÎ: His ile, duygu ile ilgili, duygusal.

HİSSİYYAT: Duygular, sezişler.

HİSSİYYAT-I NECÎBE: Temiz ve soylu duygular.

HİSSİYYAT-I TAASSUB: Bir düşünceye, bir inanışa körü körüne bağlanma hisleri.

HİTAB: 1. Bir veya daha fazla kimselere dille veya yazı ile söyleme.

HİTAB-I ÂM: Umuma hitap, bir topluluğa söyleme.

HİTAB-I EZELÎ: Başlangıçsız, çok eski söz.

HİTAB-I GADAB: Kızgın, öfkeli söyleme.

HİTÂM: 1. Son, nihayet. 2. Bitme, tükenme.

HİTÂN: 1. Sünnet, sünnet etme. 2. Duvarlar, engeller.

HİYEL: Hileler, sahtekârlıklar.: Oyunlar, aldatmalar.

HİZB – HİZİB: 1. Kısım, bölük. 2. Taraftar. 3. Kur'an cüzünün altıda biri.

HİZB: Grup, cemaat, fırka, parti.

HİZİB: Kur'ân-ı Kerim'den beş sahifeye.

HİZLAN: Yardımcısız, kimsesiz, sefil.

HİZR: İhtiyatlı olmak, uyanık olmak.

HİZY: Horluk, hakirlik.

HOD BE HOD: Kendi kendine, kendi başına.

HODBİN: Bencil, kibirli.

HODGÂM: Bencil, eğoist, kendini beğenmiş.

HUB: Güzel, hoş, iyi.

HÛBÂN: Güzeller.

HUBB: Sevgi, muhabbet

HUBB-İ DÜNYA: Dünya sevgisi.

HUBB-İ HAYR: Mal, mülk sevgisi.

HUBS: 1. Pislik. 2. Kötülük.

HUBUT: Aşağıya inme, düşme.

HUBÛT: Batıl olma, işe yaramaz olma.

HUBZ: Ekmek.

HUCCÂC: Hacılar.

HUCCET - HUCCET: 1. Vesika, delil, senet. 2. Tanınmış bilginlere verilen unvan.

HUCCET-İ AZAMET: Büyük delil.

HUCCET'ÜL-İSLAM: İmam Gazali.

HUCEC: Deliller, vesikalar, senetler.

HÛD: Zırh, başlık, miğfer.

HUDA NEKERDE- HUDA NE GERDE: Allah göstermesin.

HUD'A: Aldatma, oyun hile.

HUDÂ: Allah, yaratıcı.

HUD'A: Hile, oyun, aldatma, düzen, mekir.

HUD'AKÂR: Hilekâr, düzenbaz.

HUDDAM: Cin taifesinden olan hizmetçi, çok çok hizmet eden.

HUDDAM-I HAREM: Harem hizmetinde bulunanlar.

HUDU': Alçak gönül, mütevazı'.

HUDUD: Sınırlar, hudutlar.

HUDUD-İ HUŞU: Korku ile saygının sınırı.

HUDUD-İ SÜĞÜR: Düşmana yakın sınırlar, serhatlar.

HUDUD-İ ŞER'İDEN HURUC: Şeriatın sınırlarından çıkma.

HUDUD-U ŞÜĞUR: Düşmana yakın hudutlar.

HUDÛS: Sonradan olma.

HUDUS-İ EVVEL: Önceden meydana gelen.

HUDÜS: Yeniden meydana gelme.

HUFFAZ: Ezberleyiciler, Kur'an'ı ezbere bilenler.

HUFYET: Saklanma, gizlenme.

HUKÎSKÂR: Dalkavuk.

HUKKA: Küçük kutu, hokka.

HUKKÂM-I MÜSLİMİN: Müslüman hâkimler.

HUKUK: 1. Haklar. 2. Hakikatler. 3. Kanunların verdiği hak.

HUKUK-İ HARB: Savaş hukuku.

HUKUK-İ RABBANÎYYE: İlahî hukuk.

HUKUK-İ VEZAİF: Görevlerden doğan hukuk.

HULASA: Bir şeyin, bir sözün özü, özet.

HULASA-İ AHVAL: Durumların özü.

HULÂSA-İ KELÂM: Sözün özeti.

HULD AZABI: Ahretteki ebedi azap.

HULD: 1. Sonu olmayan. 2. Ebedî devamlı.

HULD: Cennetlerden biri, devamlılık, ebedilik.

HULF: Verdiği sözü tutmama, yemininde durmama.

HULFETMEK: Ahdi bozmak.

HULİYYAT: Altın, gümüş, elmas gibi süs eşyası, mücevherat.

HULK: Huy, tabiat.

HULK-İ KERİM: Cömert tabiat.

HULKUM: Boğaz, gırtlak, ağızdan mideye giden yol.

HULLET: Samimi sevgi.

HULLİYYAT: Altın, gümüş, pırlanta gibi ziynet eşyaları.

HULÛD: Edebilik, devam üzere olmak.

HULÛD: Ölmezlik, süreklilik, devamlılık.

HULUL: Girme, dahil olma, bir şeyin içine gizlice girme.

HULUM: 1. Rüyalar, hülyalar. 2. Düş azması.

HULÛS: Halislik, sağlık, samimiyet, halis dostluk.

HULÛS-İ NİYET: Halis, samimî niyet.

HULV: Güzel, tatlı.

HULVAN: Bir kimseye hizmeti karşılığı ücreti haricinde verilen ücret.

HUMAR: İçkiden sonra gelen baş ağrısı, sersemlik.

HUMS: Beşte bir.

HUMUL: Yükler.

HUMULE: Yük.

HUMÛR: Başörtüsü.

HUN EYLEMEK: İntikam almak.

HÛN: 1. Kan, dem. 2. Öldürme, öç.

HUNEFA': Allah'ın birliğine inananlar, Hz. İbrahim dininden olanlar.

HUNUS: 1. Sıkılıp büzülmek. 2. Silinip kaybolmak.

HURAFAT: Aslı, esası olmayan sözler ve rivayetler, hurafeler.

HURAFE: Uydurma hikâye ve rivayet.

HURDAHA'- HURDEHAS: Kırık dökük, param parça.

HURDE: Değersiz şey, kırıntı.

HURDE-BİN: 1. Büyüteç. 2. Mikroskop.

HURDEBİN: Mikroskop.

HUREMAT - HURMÂT - HURUMAT: Haram olan şeyler, dince yasak olan şeyler.

HURÎ: 1. Cennet kızı. 2. Sevgili.

HURŞÎD: Güneş.

HURÛC: Çıkma, çıkış, dışarı çıkma.

HURUC-İ DÂBBE: Kıyamet alâmeti olan dâbbenin çıkışı.

HURUF: Harfler.

HURUF-I TEHECCİ: Heceleme harfleri.

HURUF-İ HECA: Alfabe harfleri.

HURUF-İ MUKATAA: Bazı surelerin başında bulunan ve ayrı ayrı yazılan harfler.

HURUM: Haramlar, dince yasak olanlar.

HUSN Ü KUBUH: Güzellik ve çirkinlik.

HUSN-İ İMTİZAC: İyi uyuşma.

HUSUS: İş, şekil, yol, konu.

HUŞU': 1. Gönül alçaklığı, tavazu. 2. Korku ile sevgi arası durum, saygı.

HUT: Büyük balık.

HUTAM: Çerçöp.

HUTAME: Cehennemin adlarından biri, cehennemin beşinci tabakası.

HUTRE: Çukur, Haşeb

HUTÛR: Hatıra gelme, akla gelme.

HUTUT: 1. Çizgiler. 2. Yazılar. 3. Yollar.

HUTUT-I MÜŞTEREK: Ortak çizgiler/özellikler.

HUTUT-İ ŞUAİYYE: Işık çizgileri.

HUVE'L-BÂKÎ: Bâkı kalan Allah'dır.

HUVEYN: Hayvancık.

HUYUT-U MÜTEZAİFE: Zayıf.

HUZAR: Göz önünde bulunanlar, hazır bulunanlar, bizzat bulunanlar.

HUZUR: 1. Hazır bulunma. 2. Rahat.

HUZUR-İ BARİ: Allah'ın huzuru.

HUZUR-İ KALB: Gönül rahatlığı.

HUZURÎ: Mevcut bulunma.

HUZURPEREST: Huzuru, rahatlığı seven.

HUZUZAT: İnsanın hoşuna giden şeyler.

HUZUZAT-I ŞEHAVÂT: Nefsanî isteklerin zevkleri.

HUZUZÂT-Ü ŞEHAVE: Şehvete hoş gelen şeyler.

HUZZAR: Hazır bulunanlar.

HÜCCET: 1. Vesika, delil. 2. Seçkin âlimlere verilen unvan.

HÜCCET-İ BAHİR: Apaçık delil.

HÜCEC-İ ZÂHİRE: Görünen deliller, belgeler.

HÜCEYRE: 1. Küçük delik, oyuk. 2. Odacık, hücrecik.

HÜCRE: 1. Odacık, göz. 2. Dokuların, organların en küçük parçası, hücre.

HÜCRE-İ İBTİDAİYYE: Canlıları oluşturan ilk hücre.

HÜDA: 1. Doğru yol gösterme. 2. Hidayet etme. 3. Kur'an-ı Kerim'-in adlarından biri.

HÜKEMA: Hakîmler, bilginler, filozoflar.

HÜKKAM: Hâkimler, yargıçlar.

HÜKM - HÜKÜM: Yargı, emir, komuta.

HÜKM-İ ÂM: Genel hüküm.

HÜKM-İ KAZA: Her konuda daha evvel Allah tarafından verilmiş olan hüküm.

HÜKM-İ ŞER'Î: Şeriata bağlı hüküm.

HÜLASA: Öz, özet.

HÜLUL: Gelmek.

HÜMA: 1. Devlet kuşu. 2. Kutluluk, saadet.

HÜMAR: Bir şeyin acısının burnundan gelmesi.

HÜMAY-İ İKBAL: Devlet kuşu, yüksek talih, iyi uğur.

HÜMEZE: Dürtüştürücü, kırıcı, ısırıcı, sıkıcı, bir kişinin ardından ayıplarını söyleyen, gammaz.

HÜMUM: Tasalar, kederler, kaygılar.

HÜNSA: 1. Kendisinde hem erkeklik hem dişilik alâmeti bulunan kimse. 2. Aynı çiçekte erkeklik ve dişiliğin bulunması.

HÜRMET: Haram olan, haramlık.

HÜRRE: Câriye veya esir olmayan kadın.

HÜSN: Güzel, iyi, güzellik, iyilik.

HÜSNÂ: Amel-i Salih.

HÜSNA: En güzel.

HÜSN-İ ÂKİBET: Netice güzelliği.

HÜSN-İ BÂKİ: Baki güzellik.

HÜSN-İ DİLÂRÂ: Gönül alıcı güzellik.

HÜSN-İ EDA: Güzel davranış.

HÜSN-İ HULK: Güzel ahlak.

HÜSN-İ İZÂFÎ: İzâfî güzellik.

HÜSN-İ MEAB: Dönülecek güzel yer.

HÜSN-İ MEÂB: Geri dönülecek iyi yer, güzel sığınak.

HÜSN-Ü KUBUH: Kötü zan.

HÜSRAN: 1. Zarar, ziyan. 2. Beklenilenin elde edilememesinden duyulan acı, mahrumiyet acısı.

HÜTAME: Cehennemin beşinci tabakası, inatçı münkerlerin yeri olup, gayya kuyusunun bulunduğu kısım.

HÜVE: 1. O. 2. Allah.

HÜVE: O (zamir).

HÜYAM: Susuzluk.

HÜZN – HÜZÜN: Gam, keder, sıkıntı.

-I-

I'MALİ: Kullanılması.

I'TA: Vermek.

I'VİCAC: Hakkı bâtıl, bâtılı hak gösterme, eğrilik.

I'ZAN: Teslim olup itaat etmek.

ICİL: Sığır.

ICLE: Dişi buzağı.

IDLAL: Doğrudan, haktan, hakikatten ayırmak, azdırmak.

IDLÂL: Saptırma, azıtma.

IĞBİRAR: Gücenmek.

IĞDÂB: Gazaplandırma, kızdırma.

IĞMAZ-I AYN: Aldırmadan.

IHAŞ: Bir kimsenin namusuna dokunmak.

IHBARAT-I GAYBİYYE: Gayaba âit haberler.

IHDA: Doğru yola götürmek.

IHFA: Gizleme saklama.

IHKAK: Hakkını verme.

IHLAL: Terk etmek.

IHRAZ: Nail olmak.

IHSA: Sayma, sayılma.

IHTARAT: Hatırlatmalar, dikkati çekmeler.

IHTAR-I SEBK: Daha evvel uyarılmış.

IHTIRA: Keşfetmek.

IHTISAM: Düşmanlık yapmak.

IKAB: Azap, mihnet.

IKA-I KATL: Öldürmek.

IKRAZ: Borç verme.

IKTIRAN: Ulaşmak, yaklaşmak.

IKTIZA: Gerekme.

IKVA: Ev boşaltmak.

ILLET İ TAMÎME: Tam sebep, eksiksiz sebep.

INHIRAF: Doğru yoldan sapma.

INZİMAM: Birbirine ilave olunmak, katılmak.

IRS: Koca ile karıdan her biri.

IRZA: Bir kimseyi razı etmek, gönlünü yapmak.

ISDAR: Çıkarma, çıkarılma, sudur etme.

ISGA: Kulak verip söz dinleme.

ISIR: Ahit.

ISKÂT-I CENÎN: Çocuk düşürme.

ISKAT-I MAVERA: Birşeyin gerisinde bulunan belirleme ortaya çıkarma.

ISLÂHÂT: Düzeltmeler. Tashihler, iyi hâle getirme, mükemmelleştirme.

ISRA: Gece yürüyüşü.

ISTIANE: Yardım isteme.

ISTIBAR: Sabretmek.

ISTIFA: Bir şeyin iyisini seçip ayıklamak.

ISTIMRAR: Devamlılık.

ISTITAAT: Güç yetirme, kudret.

ISTİAB: İçine alma, kaplama.

IŞFAK: Acıyarak sakınma, şefkat ve inayet etme, sevme.

ITAK: Hürriyet.

ITFA: Söndürmek.

ITİLA: Yükselme.

ITLAK: Salıverme, koyuverme.

ITMİNAN: Tatmin olma.

ITNAB: Lüzumundan fazla sözü uzatma.

ITRET: Ehl-i beyt, zürriyet.

ITTALA': Haberli olmak.

ITTIRAD: Düzenli, uygun biçimde birbirini izleyen.

IVAZ: Bedel.

IYAZENBİLLAH: Allah'a sığınmak.

IYDI ADHA: Kurban bayramı.

IYR: Eşşek, hımar.

IZAM: Kemikler.

I'ZAZ: Berk, muhkem yer.

IZHAR: Açığa vurma, meydana çıkarma.

IZK: Hurma salkımı.

IZRAR: Zarar vermek, zarara uğratmak.

IZTIRAR: Çaresiz olmak, mecburiyet, ihtiyaç.

-İ-

İ'CAZ: Aciz bırakmak, acze düşürmek, şaşırtmak.

İ'DAD: Kuvvet.

İ'DAM: Öldürmek.

İ'LÂ-YI KELİMETULLAH: Allah'ın kelâmını yüce tutmak.

İ'MAL: Yapmak, kullanmak.

İ'RAE: Gösterme, tayin etme.

İ'RAZ ETMEK: Yüz çevirmek.

İ'RAZ: Razı olma. Yüz çevirme.

İ'TA: Verme, bağış.

İ'TAK: Cariyeyi serbest bırakmak.

İ'TİLÂ: Yükselme.

İ'TİYAD: Alışkanlık.

İ'TİZÂL: 1. Bir tarafa çekilme. 2 İşten çekilme. 3. Vâsıl b. Ata'nın kurduğu mutezile mezhebi. 4. Takımdan ayrılma.

İ'TİZAR: Kusurunu bilerek özür dilemek.

İ'VACAC: Yanlışlık.

İ'VİCAC: Doğru davranmama.

İ'ZAM ETMEK: Büyütmek.

İ'ZAZ: Aziz kılmak.

İANE: Yardım, imdat.

İBA: Çekinmek, tiksinmek, kabul etmemek.: Kaçınma.

İBAD: Kullar, Allah'ın kulları .

İB'AD: Uzaklaştırmak, sürmek, kovmak.

İBADÎ: İbadet edenler, itaat edip boyun eğenler.

İBADULLAH: Allah'ın kulları.

İBAHA/İBAHE: Sevab veya günah olmamak.

İBAHA: Mübahlar, helal olanlar.

İBAHA-İ ASLİYE: Normal ihtiyaçlar.

İBÂK: Bir kölenin efendisinden kaçması.

İBARE: Bir fikrin beyanı.

İBDA: Yaratmak, numunesiz şey yapmak.

İBDAÂT: Yaratmalar, ortaya çıkarmalar.

İBHAM: Belirsiz, üstü kapalı.

İBİL: Dişi deve.

İBKA: Bakîleştirmek, devamlı etmek.

İBLAĞ: Bildirmek, göndermek.

İBN SEBİL: Yol oğlu, yolda kalmış fakirler.

İBRA: Temize çıkarmak.

İBRA-İ EKMEH: Körleri iyi etmek.

İBRAMU İLHAH: Zorlama.

İBRAZ: Göstermek, meydana koymak.

İBRET ENGİZ: İbret veren, ibret koparan.

İBSAR: Dikkatli bakma, tetkik.

İBTAL: Batıl ve boş şey.

İBTINA: Bir şeyin üzerine bina etmek.

İBTİDAİ: Başlangıca ait en önce ilk evvela.

İBTİDAR: Süratle işe başlamak.

İBTİGA: Gaye, maksat.

İBTİHAC: Sevinç, sevinme, iç açıklığı.

İBTİHAL: Allah'a tazarru ve niyazda bulunmak.

İBTİLA: İnsanın durumunu ortaya çıkaran imtihan.

İBTİZÂL: Çokluğu nedeniyle bir nimetin kıymetini bilmeyip hor kullanmak.

İCAF: Yere düşürme, yıkıma zayıf etme, güçsüz bırakmak.

İCÂZ: 1. Sözü kısa söyleme. 2. Az sözle çok mânâ anlatma.

İ'CAZ: Aciz bırakmak.

İCAZKÂR: Acze düşürmek.

İCBÂR: Zorlama, cebretme.

İCHAD: Eziyet çekme, elem ve sıkıntıya maruz bırakılma.

İCIL: Dana, sığır yavrusu.

İCL: Dana, sığır yavrusu, Samiri'nin yaptığı buzağı.

İCLA: Sürgün.

İCLE: Dişi buzağı.

İCMÂ': Dağınık şeyleri bir araya getirme, toplama.

İCMÂ-I ÜMMET: Büyük fakîhlerin dinle ilgili bir mevzuda birlik olmaları.

İCMÂL: Kısaltma, ihtisar, özet.

İCMALEN: Kısaca, özlüce.

İCMAR: Bir araya toplamak.

İCRÂÂT-I MAHSÛSA: 1. Yapılan özel işler. 2. Özel olarak uygulanan şeyler.

İCRÂ-YI AHKÂM: Hükümlerin yerine getirilmesi.

İCRÂ-YI AHKÂMINA HALEF OLMA: Hükümlerin yürütülmesine halef olma.

İCRÂ-YI HÜKM-İ HÜKÛMET: Hükûmetin kararının yerine getirilmesi.

İCRÂ-YI İTAAT: İtaatın yerine getirilmesi.

İCTİBÂ: 1. Seçme. 2. Vergi toplama.

İCTİMA – GÂH: Toplantı yeri.

İCTİMA-I NEYYİREYN: Güneş ile ay'ın bir istiva üzerine gelmeleri.

İCTİMÂİYYET-İ İSLÂMİYYE: İslâm topluluğu.

İCTİNÂB: Çekinme, sakınma.

İCTİSAR: Cesaret göstermek.

İÇTİMA- İCTİMAÎ: Sosyal.

İ'DÂD: Hazırlama, yetiştirme, geliştirme.

İDÂD: Sayma, sayı, küfüv, üstünlük, zafer.

İ'DAM: Vücudu ortadan kaldırmak, yok etmek.

İ'DÂM-I KÜLLÎ: Tamimiyle yok etme, öldürme.

İDÂRE-İ KELÂM: Sözü mümkün mertebe yürütmek, işi idare etmek.

İDBAR: Geriye gitmek, gerilemek.

İDDET: Bekleme süresi. İslâm hukukunda kocasından boşanan bir kadının (100) gün, kocası ölen bir kadının (130) gün bekleme müddeti. Bu müddet geçmeden başkasıyla evlenemez.

İDDİHAR: Biriktirmek, toplamak, yığmak. karaborsa.

İDGÂM: Biribirine benzeyen iki harfi bir yazıp şedde ile okuma.

İDHÂL: Dahil etme, içine alma.

İDLÂL: Doğrudan, hakkdan ayırmak, saptırmak, azdırmak.

İDRÂK: 1. Anlayış, akıl edinme. 2. Yetişmek, erişmek. 3. Olgunlaşma çağını bulma.

İDRAKÂT-I AKLİYYE VE MANTIKIYYE: Akıl ve mantıkla anlaşılanlar.

İDRÂK-I İLLET: Sebebin bilinmesi.

İDRÂK-İ KÂMİLE: Kâmil bir anlayış.

İDRAK-İ MEÂLÎ: Yüksek fikirleri kavrama.

ÎFÂ: 1. Ödeme, yerine getirme. 2. Bir işi yapma. 3. İş görme.

İFÂDÂT: İfadeler, sözler.

İFÂDE-İ MUHKEME: Sağlam anlatış.

İFÂ-İ UKUD: Akit ve antlaşmaların yerine getirilmesi.

İFAKAT: Hastalıktan kurtulup, tamamen iyileşme.

İF'AL: Hızlı gitmek, önde gelmek, öncelik.

İFAZA: Bereketlendirme.

İFÂZE: Feyizlendirme, maksada erişme.

İFDAL: Lütuf ve ihsan.

İFHAM: Susturma, ağız açtırmama, anlama, anlatma.

İFK U İFTİRA: İftira ve iftira etme.

İFK: Buhtan, iftira.

İFKAR: Fakir düşürme fakirleştirme.

İFK-İ HAMAKAT: Ahmaklık iftirası.

İFLÂH: Felâha, selâmete kavuşmak.

İFNA: Mahvetmek, tüketmek, kıymetini kaybetmek, çok zarar etmek, yok etmek.

İFNÂ: Mahvetmek, yok etmek.

İFNA-YI HAYAT: Hayatı tüketip bitirme, ölüm.

İFRAD: Tek olarak söyleme.

İFRAĞ: Bir halden başka bir hale sokma, cari kılma, şekil verme.

İFRÂT: Haddi aşma, pek ileri gitme.

İFRÂZ: Bütünden parça ayırma. Bölme.

İFRAZ: Vücuddan çıkan kan, irin ve balgam.

İFRAZAT: Vücuddan çıkan, bedenden ayrılan, kan, irin, balgam gibi şeyler.

İFRÎT: Çetin cin, öfkeli insan.

İFSAD: Bozma.

İFTÂ: Fetvâ vermek.

İFTİKÂR: Fakirliğini açığa vurmak, çok ihtiyacı olmak.

İFTİRAK: Perişan olmak, ayrılmak, dağılmak, hicran.

İFTİTAH TEKBİRİ: Namaza başlama tekbiri.

İGÂSE: İmdada yetişmek, yardım etmek.

İGDÂB: Gazaplandırmak, öfkelendirmek.

İGDAB: Kızdırmak, gazaba getirmek.

İGFÂL U TAĞRÎR: Yanıltma ve aldatma.

İGNA: Zengin etmek.

İGRA: Hırsını tahrik etmek.

İĞBİRAR: Gücenmek.

İĞDİŞ: Burulmuş, enenmiş, hayvan.

İĞMAZ-I AYN: Göz yummak.

İĞNA: Ganileştirmek, zengin etmek.

İĞRAK: Su batırmak, boğmak.

İĞŞÂ: Örtmek, bürümek, kapamak.

İĞTİNAM: Ganimet elde etmek.

İĞTİSÂL: Gusletme. Yıkanmak.

İĞVÂ: Ayartmak, azdırmak, baştan çıkarma.

İHÂFE: Korkutma, korku verme, tehdit.

İHÂM U YEİS: Vehime ve ümitsizliğe düşme.

İHÂM: Vehme düşürme.

İHÂNET U ŞETM: Kötülük ve küfür.

İHAŞ: Bir kimsenin namusuna dokunma, namusunu lekeleme.

İHÂTA: 1. Kuşatma, etrafını çevirme. 2. Geniş tam bilgi ve ihtisas.

İHÂTA-İ MA'NEVİYYE: Manevî çember.

İHBAR: Haber verme, bildirme.

İHBÂR-I KEYFİYET: Bir şeyin içyüzünü bildirmek.

İHBAT: Huşu' ve tevazu' etmek, alçak gönüllülük yapmak.

İHDA: Hediye etmek.

İHDAS: Yeniden bir şey yapmak.

İHDÂS-I İKÂME: Yerleşmenin ortaya çıkması.

İHFÂ: Gizleme, saklama. ketmetmek.

İHKAK: Mazlumun hakkını zalimden alma.

İHKAK-I HAK: Haklıya hakkını vermek.

İHKÂM- İHKAM: Mânen tahakküm etmek, sağlamlaştırmak.

İHLÂK U TÀ'ZÎB: Öldürme ve eziyet etme.

İHLÂK: Helâk etme, yok etme.

İHLÂS: Samimiyet, doğruluk, riyâsızlık.

İHLİL: Erkek tenasül uzvunun deliği.

İHMÂL-İ TAKSİR: Kusurun önemsenmemesi.

İHMİRÂR: Kızarma.

İHN: Renkli yün.

İHRÂC: Çıkarmak.

İHRAK: Yakmak, yandırmak.

İHRÂM: Hacıların giydikleri dikişsiz elbise.

İHRAZ ETMEK: Kazanmak veya korumak.

İHRAZ: Eren, erişen, ulaşan.

İHRÂZ: Nâil olmak, kazanmak, almak.

İHSÂ: "Hasâ"dan sayma, sayılma.

İHSÂ: 1. Yalnız bir ilim ve san'atla uğraşıp onda geniş bilgi elde etme. 2. Hadım etme.

İHSÂN: 1. İyilik etme. 2. Bağış, bağışlama. 3. sağlamlaştırma.

İHSÂR: "Hasr"dan Kısalma, kısaltma .

İHSAR: Alıkoymak.

İHSAS: Hissetme, idrak etme.

İHTARAT: Hatırlatmalar.

İHTIKÂR-Ü İDDİHAR: Malı biriktirmek, stok etmek.

İHTILÂT: Karışma.

İHTIRAMİYE: Eksilmek, kesilmek.

İHTİBÂK: Kumaş dokuma, bez örme, sarma denilen işlemeyi örme.

İHTİBÂR: Yoklama, deneme, sınama.

İHTİBÂRİYYE: 1. Deneyip yoklayıcı, tedbiriyye, tecrübiyye. 2. Ampirizm.

İHTİCAB: Gizlenme, örtünme.

İHTİCÂC: Hüccet, delil göstermek.

İHTİDÂ: Hidayete ermek, islâm olmak.

İHTİFAGÂH: Gizlenme yeri.

İHTİKAN: Kan toplanması.

İHTİKÂR: Vurguncu, malı saklayıp, pahalandıran, stokcu.

İHTİLAA: Çarpma, etler gevşeyip büzülme.

İHTİLACÂT: Çarpıntılar.

İHTİLÂF-I EDYÂN: Dinlerin ayrılıkları.

İHTİLÂF-I ELSİNE: Dillerin ayrı ayrı oluşları.

İHTİLÂF-I İ'VİCÂC: Bâtılların ihtilafı

İHTİLAL: Zarar vermek.

İHTİLÂM: Düş azması, uyurken cenâbet olma.

İHTİLÂS: Hırsızlık, sirkat.

İHTİLÂT: Karışma, karışıp görüşme.

İHTİMÂL-İ NİSYÂN: Unutma ihtimâli

İHTİMAM: Özenmek, fazla dikkat etmek.

İHTİMAMEN: Uygun olarak.

İHTİMAR: Mayalanma.

İHTİRA: Benzeri görülmemiş bir şeyi vücuda getirme, getirilme.

İHTİRA: Keşfetmek, îcâd etmek.

İHTİRAAT: İcadlar, buluşlar.

İHTİRAK: Yanma, tutuşma, yanıp kül olma.

İHTİRAS U İNHİMÂK: Bir şeyi fazla arzulama ve ona fazla düşkünlük.

İHTİRÂSÂT-I HASSA: Hususi ihtiraslar, özel arzular, özel hevesler.

İHTİRÂZ: Sakınma, çekinme.

İHTİRAZEN: Sakınarak.

İHTİRAZI: Çekinme, sakınma ile ilgili

İHTİSAM: Düşmanlık.

İHTİSAR: Kısaltma, icmal etme.

İHTİSÂSÂT-I KALBİYYE: Kalpten hissetmeler.

İHTİVÂ: İçine alma, içinde bulundurma.

İHTİYÂCÂT-I BEŞERİYYE: İnsânî ihtiyaçlar.

İHTİYÂR: Seçme, seçilme.

İHTİZÂZ: Haz duymak, ferahlanmak.

İHTİZÂZÂT: Titremeler, sallanmalar.

İHVÂN: Kardeşler, arkadaşlar, aynı tarikata mensup olanlar.

İHVÂN-I ŞEYÂTİN: Şeytanların kardeşleri.

İHYÂ: Diriltme, hayat verme.

İHYÂ-İ MEVTÂ: Ölülerin dirilmesi, ölüleri diriltmek.

İHZÂ: 1. Ayakkabı giydirme. 2. Ganimetten pay ayırma.

İHZA': Rezil ve rüsvay etme.

İHZAR: Mücrimi yakalayıp zorla mahkeme huzura getirmek. Cehenneme tıkılma.

İKÂ': 1. Dayanma. 2. Dayanacak şey.

İKA: Fena bir şey yapmak. Meydana getirmek.

İKA' ETMEK: Meydana getirmek.

İKÂB: Cezâ, azap, cezâlandırma.

İKAD: Ateş yakma, tutuşturma.

İKAL: 1. Bağ. 2. Ayak bağı.

İKÂLE: 1. İki tarafın isteğiyle alışverişi bozmak. 2. Dememiş iken "dedin" diye iddia etmek.

İKÂME: Yerleşmek, iskân etmek, vücûda getirmek.

İKÂME-İ ŞEÂİR: Adetlerin yerleşmesi, yerleşmiş âdetler.

İKAN: Sağlam biliş, bilme.

ÎKÂN-Î ÎYÂNÎ: Apaçık bilgi, yakînen belli olan.

İKANİYYE: Yakinî bilgiye tâbî olanlar. Din ve bilgilerce ileri sürülen şeyleri delil aramaksızın doğru sayan anlayış.

İKAZ: Ödünç vermek.

İKDÂM: Gayret ve sebatla çalışma, devamlı çalışma.

İKDAR: Kuvvet verme, güç kazandırma.

İKFAL: Kefil gösterme, tekellüf ettirme.

İKFAR': Tekfir etme, bir kimsenin kâfir olduğunu söyleme.

İKLÂB: Çevirme, bir halden başka bir hâle döndürme.

İKLÂL: Azaltma, az görme, az bulma.

İKMAL: Tamamlamak, bitirmek, mükemmelleştirmek.

İKRAH: Tiksinme, iğrenme.

İKRAH-I MÜLCİ: Ölüm veya bir organını kesme veya şiddetli dövme ile olan ikrah.

İKRAZ: Borç verme, ödünç verme .

İKSÂ ETMEK: Giydirmek.

İKSAR: Çoğaltma, fazlalaştırma.

İKSAT: Doğruluk ve hakkaniyet göstermek.

İKTISAR: Kısaltma.

İKTİBÂS: 1. Ödünç almak. 2. Bir kelimeyi, bir cümleyi veyâ bunların manalarını olduğu gibi alma, aktarma.

İKTİDÂ: Uymak, tâbî olmak.

İKTİDÂR-I MAHSUS: Husûsî iktidar.

İKTİFA: Fazla istemeyiş, yeter bulmak, Tehalüf

İKTİHÂM: 1. Karşı durma. 2. Hücum etme. 3. Hakir görme.

İKTİHAM: Hücum ve istila eylemek dayanmak, tahammül etmek, katlanmak, güçlükleri yenmek, mülahazasız bir işe başlamak.

İKTİLA: Arkasından gitme ardına düşme, takib.

İKTİRAN: Ulaşmak, mukarik olmak.

İKTİSA: Biriktirme, giydirme.

İKTİSAB: 1. Kazanma. 2. Tahsil etme. 3. Elde etme.

İKTİSÂD-I ÂMM: Genel ekonomi. Toplumun gereğinden fazla veyâ noksan sarfiyâttan kaçınması.

İKTİSÂM U TEFRÎK: Kısımlandırma ve ayırma.

İKTİSAM: Paylaşmak.

İKTİSAM-I TEFRİKA: Ayrılığın bölümleri, tefrikanın kısımları.

İKTİTAF: Ağaçtan meyve toplama.

İKTİZA: 1. Lâzım gelme, gerekme. 2. işe yarama, yararlık.

İKTİZÂ-YI HALE BİNÂEN: Durum gerektiğinde

ÎLÂ: 1. Yemin etmek. 2. Erkeğin, bir müddet karısına yaklaşmaması için yemin etmesi. 3. Sıkıntı ve derde uğrama.

İ'LÂ: Yükseltmek.

ÎLÂF: Ulfet ettirme, ülfet ettirilme, alıştırma, alıştırılma.

İLÂH: Mabud, tanrı.

İLÂH-I VÂHİD: Tek ilah.

İLAM: Bildirmek.

İLÂN-I HARB: Savaş açma.

İ'LÂN-I MUNKER: Kötülüğün îlân edilmesi.

İLCA: Mecbur etme, zorlama.

İLCAAT: Zorlamalar, lüzumlu şeyler.

İLCÂÂT-I BATILA: Batılın zorlamaları.

İLCAÎ: Mecbur kılma hali, zorlama.

İLCAM: Gemleme.

İLCAM-I AVAM: Halkı gemleme, f· .leme.

İLEL: İlletler, esaslar, temeller.

İLEL-İ MA'LÛLE: Hastalık sebepleri.

İLGA: Kaldırmak, hükümsüz bırakmak.

İLHA: Boş şeylerle meşgul olmak, gaflet.

İLHÂD: 1. Dinsizlik, inanç bozukluğu. 2. Allah inancından ayrılış, tevhid inancından ayrılma.

İLHAD: Dinden çıkma, dinsizlik, zulüm yapmak, eziyet.

İLHÂH: 1. Zorlama. 2. Israr etme, direnme.

İLHAK: İlave etmek, eklemek, katlamak.

İLHİZ: Leş, ölü hayvan.

İLK'A: Bırakma, atma.

İLKAÂT: 1. Telkinler. 2. Terketmeler.

İLKAAT: Zararlı sözlerle şaşırtmak, bırakmak, terk etmeler.

İLKA-İ RU'B: Korkuyu atma, korkuyu bırakma.

İLL: Ahid, yemin İbâ

İLLET: Hastalık, sebep, gaye, hedef.

İLLET-İ GÂİYYE: Gayeye âid sebep.

İLLET-İ MÛCİBE: Gerektirici sebepler.

İLLET-İ MUHARRİKE: 1. Tahrik sebebleri. 2. Harekete getirmenin sebebi.

İLLET-İ NÂKİSE: Noksan sebepler.

İLLET-İ NEHY: Yasaklayıcı sebep.

İLLET-İ TÂMME: Tam sebep.

İLLET-İ ÛLÂ: Birinci sebep, ilk sebep.

İLLET-İ VÜCÛD: Varlık sebebi.

İLLİYET: Sebep ile ilgili, esas sebeple ilgililik, sebep arayış.

İLLİYYET İTTIRAD: Düzenli sebepler, uygun sebepler.

İLME'L-YAKÎN: Gerçek bilgi. Kesin bilgi.

İLM-İ AKIL: Akla dayanan bilgi.

İLM-İ EDEB: 1. Sarf, nahv, bedi, beyan, lügat, iştikâk, aruz, kâfiye, hat, şiir ve muhadarat bölümlerine ayrılan edebiyat bilgisi. 2. Ahlak bilgisi.

İLM-İ EMRÂZ: Hastalıklar ilmi. Tıb.

İLM-İ ENSÂB: Şecere ilmi, soylar ilmi, jenedoloji.

İLMİ ENSAC: Doku Bilim.

İLM-İ EZELÎ: Allah'ın ezelî bilgisi.

İLM-İ FERÂİZ: Islâm hukukunda mirasçılar arasında mal taksimi ilmi.

İLM-İ HÂL: İslâm dininin her müslüman için bilinmesi gereken esaslarını öğretmek için yazılmış eserler.

İLM-İ HEY'ET: Astronomi ilmi.

İLM-İ HİKMET: Düşünce bilgisi, felsefe.

İLM-İ HİKMET-İ İLÂHİYYE: Allah'ın hikmetinin ilmi.

İLM-İ İCTİMÂÎ: Sosyoloji.

İLM-İ LEDÜNN: Gayb ilmi, Allâh'ın sırlarına âid manevi ilim.

İLM-İ MAANÎ: Sözün maksada uygunluğundan bahseden ilim.

İLM-İ MEÂNÎ: Meâni ilmi, belagat.

İLM-İ MUHÂKEME: Yargılama ilmi, ûsûl-İ muhakeme.

İLM-İ TABAKÂTİ'L-ARZ: Jeoloji.

İLM-İ TEŞRİ': Şerîat ilmi, kanun yapma ilmi.

İLM-İ TEVHİD: İlmi kelâm.

İLM-İ TEZHÎB-İ AHLÂK: Güzel ahlak ilmi. Pedagoli.

İLM-İ USÛL VE AKÂİD: Usûl ve akâid ilmi.

İLM-İ VEHBÎ: Allah tarafından verilen ilim.

İLSAK: Bitiştirme.

İLTİBAS: Biribirine benzeyen şeyleri şaşırıp biribirine karıştırma. Yanlışlık, karışıklık.

İLTİCA: Sığınma.

İLTİHAM: Yaranın iyi olup ağzının kapanması.

İLTİKA: Buluşma, kavuşma.

İLTİSAK: İki uzvun birbirine yapışık olması.

İLTİYAM: Cem durmak, bir araya toplanmak.

İLTİZAM: 1. Kendisi için gerekli sayma. 2. Gerektirme. 3. Birinin tarafını tutma.

İLTİZAM: Kendisine lazım kılma.

İLZAM: Delil göstererek muhalifi susturmak.

İLZAM: Lüzum, susturma.

İMA: İşaret.

İMAD: Direk dikme.

İ'MÂL: Yapma, işleme, iş yapma.

İMÂLE: 1. Bir tarafa meylettirmek, bir tarafa eymek. 2. Bir heceyi vezne uydurmak için uzatarak okumak.

İMÂMET: İmamlık, halîfelik, önderlik.

İMAN-I NAZAR: Bir işi dikkatle düşünmek.

İMÂTE: Öldürmek.

İMÂTE-İ İLÂHİYYE: Allah'ın öldürmesi.

İMDAD: Yardım.

İMDİ: Artık, bu halde, böyle olduğu halde.

İMHAL: Mühlet verme, sonraya bırakma.

İMKAL: Mühlet verme, fırsat tanıma.

İMKÂN VE VÜCÛB: Mümkün ve gereklilik.

İMLÂ: Doldurma, yazdırma.

İMLÂK: 1. Fakirlik, yoksulluk. 2. Mülk sâhibi olmak.

İMNA: Akıtmak.

İMSÂK: 1. Oruca başlama zamanı. 2. Kendini tutmak, bir şeyden el çekmek.

İMSÂK: Cimrilik, hasislik.

İMSÂK-I CİBİLLÎ: Yaratılıştan cimrilik, pintilik.

İMSÂK-I ZIRÂR: Zararların tutulması.

İMTİDAD: Uzanmak, uzayıp gitme, boy, tul.

İMTİDÂD-I MAHSÛS: Husûsî uzatma.

İMTİDÂD-I ZAMAN: Zamanın uzaması.

İMTİNA: Çekinme, vazgeçip geri durma.

İMTİNA: İmkansızlık.

İMTİSÂL: Örnek kabul etme.

İMTİSAS: Emmek.

İMTİZAC: Karışmak.

İN'AM: Nimet vermek, ihsan etmek..

İN'GAM: Nimetlendirmek.

İN'İKAD: Toplanma, bağlanma.

İN'İKAS: Aksetme, yankı yapma.

İN'İKÂSÂT: Aksetme, yanıtlanma.

İNÂBE: 1. Günahlardan vazgeçip Hak yola dönmek. 2. Bir mürşide el verip tarikate girmek.

İNAD: İnat.

İNADİYYE: Eşyanın hakikatını inkar etme felsefesine bağlı bir topluluk.

İN'ÂM: İhsan, nimet verme.

İNÂRE: Nurlandırma, aydınlatma.

İNÂS: Kadınlar, kızlar.

İNAS: Kadınlar.

İNAS: Kadınlar.

İNÂYET: 1. Dikkat, gayret, özenme. 2. Lütûf, ihsan, iyilik.

İNAYET: Dikkat, gayret, özenme, lütuf, ihsan, iyilik.

İNÂYET-İ EZELİYYE: 1. Ezelî iyilikler, lütuflar. 2. Ezeli gayretler.

İNÂYET-İ RABBÂNİYYE: Allah'ın lütfu, iyiliği.

İNÂYET-İ RAHMÂNİYYE: Allah'ın ihsânı.

İNBÂ: Haber verme.

İNBAT: 1. Su arama. 2. Bitkiyi bitirme.

İNBİSAT: Genişleme gönül ferahlığı.

İNBİŞAT: Şad olma, kalb ferahlığı.

İNCÂZ: Vadi yerine getirme, verilen sözü yerine getirme.

İNCİLÂ: 1. Cilâl'ama, parlama. 2. Aşikâr, belli.

İNCİMAD: Donma, sertleşme.

İNCİZÂB: 1. Çekilme. 2. Cezbe ve celp olunma. 3. Gök cisimlerinin birebirlerini çekmeleri.

İNCİZAB: Celbedilme cayıp.

İNDALLAH: Allah yanında.

İNDE'N-NİZA: Kavga anında.

İNDE'T-TAHKİK: Araştırma ânında.

İNDE'T-TEÂRUZ: Muâraza sırasında.

İNDE'L-BA'S: Ba's zamanı.

İNDELBÂZ: Bazılarına göre.

İNDE'L-CUMHÛR: Çoğunluğun yanında, çoğunluğun nazarında.

İNDE'L-HÂCE: İhtiyaç zamanında.

İNDE'L-MEVT: Ölüm anında, ölüm yanında.

İND-İ İLÂHÎ: Allah yanında.

İNDÎ: Keyfi hüküm vermek.

İNDİFA: Meydana çıkma, gerden fışkırma.

İNDİRAC: İçine konma, arasına sıkışma.

İNDİYYE: Kendi görüşüne tabi olan.

İNFAK: Nafaka verme, besleme, geçindirme.

İNFAKAT: İnfaklar.

İNFÂK-I ÂMM: Umûmun geçindirilmesi.

İNFAZ: Bir hükmü yerine getirme.

İNFISAL: Olduğu yerden ayrılma.

İNFİ'AL: Gücenme, darılma, can sıkılma.

İNFİALAT: Hareketlenme.

İNFİAZ: Kuvveltenme, kalkma.

İNFİRAD: Tek başına kalma, yanlızlık hâli.

İNFİRADİYYE: Fertler.

İNFİRAT: Ayrılma.

İNFİRAZ: Bulunmama, kalmama.

İNFİSÂH: Fesholunma, bozulma, hükümsüz kalma.

İNFİTÂR: Yarılma, açılma.

İNHIMAK: Ahmaklaşma.

İNHIRÂF: Doğru yoldan sapma.

İNHISAM: Kısımlara ayrılma, bölünme.

İNHİFADDA: Alçaklıkla.

İNHİLAL: Çözülüp ayrılma.

İNHİMAK: Bir şeye fazla düşkün olma.

İNHİNA: Eğilme.

İNHİRAF: Doğru yoldan sapma, dönme, bozulma, değişme.

İNHİRÂFÂT: Doğru yoldan sapmalar, bozulmalar.

İNHİTAT: Aşağılanma, kuvvetten düşme.

İNIKAD: Bağlanma, toplanma.

İN'IKAS: Aksetme, tersine çevrilme.

İN'İKAD: Akdetme, bağlanma.

İN'İKASAT: Aksetmeler, yansımalar, yankılar.

İNKA U UZLET: Temiz kalma ve köşeye çekilme.

İNKAH: Nikah etme veya edilme.

İNKÂH: Nikâh etme, nikâhlama.

İNKÂR: Tanımama.

İNKIBÂZ: 1. Büzülüp toplanma, çekilme. 2. Kasvet, keder, sıkıntı. 3. Kabızlık, peklik.

İNKIBAZ: Büzülme, çekilip toplanma.

İNKILÂB: Bir halden başka bir hâle dönme.

İNKILÂBAT: Başka tarza değişme.

İNKIRAZ: Tükenme, bitme, batma, yok olma.

İNKIRÂZ-I KÜLLÎ: Bütünüyle yok alma.

İNKISAM: Bölünme, ayrılma.

İNKITA: Kesilme, arası kesilme.

İNKITA-I İHTİRÂZ: Korkunun kesilmesi.

İNKIYÂD: Boyun eğme, mutî olma, itaat etme.

İNKIZÂ: "Kaza"dan; Tamam olma, nihayet bulma, bitme, sona erme.

İNKIZAR: Sonu gelip bitme.

İNKİBAZ: Büzülme, sıkıntı.

İNKİDAR: Hızlı yürüme, düşme, saçılma.

İNKİSÂM: Bölünme, parçalanma.

İNKİSAR: Kırılma.

İNKİSAR: Kısaltma, kısa olma.

İNKİŞÂF: Gelişme, ilerleme.

İNKİŞAF: Gizli sırları keşfetme.

İNKİŞAFAT: Meydana çıkma, açıklama.

İNKİŞÂFÂT-I MUFASSALA: Ayrı ayrı gelişmeler.

İNKİŞÂFÂT-I MÜTEZAYİDE: Gittikçe artan gelişmeler.

İNKİYAD: Boyun eğme, itaat etme.

İNKZA: Müddetin sona ermesi.

İNMA: Arttırma.

İNNE: Tahkik edatıdır, katiyyet ifade eder.

İNNİN: Cinsî iktidarı olmayan.

İNNİYYET: Tecrübe ile edinilen olaylardan çıkan sonuçlar.

İNS U CİN: İnsan ve cin.

İNS: İnsan.

İNSÂT: Susup dinlenme, susma, saklanarak gitme.

İNSIBAB: Dökülme, akıtılma.

İNSIYAK: İlahî sevk.

İNSİLÂB: Selb olunma, kaldırılma, soyulmuş olma.

İNSİLAH: Aynı sonu gelme.

İNSİLÂH-İ KÜLLÎ: "selh"den 1. Hayvanın bütün derisini yüzme. 2. Bütün sıyrılıp çıkma. 3. Ayın bütünüyle bitmesi. Hep silahlanma

İNŞÂ: Yapma, vücûda getirme.

İNŞÂD: Şiir söylemek.

İNŞÂİYYÂT: İşitilmemiş ve duyulmamış sözlerden yapılan cümleler.

İNŞİAB: Şubelere ayrılma.

İNŞİKÂK: İkiye ayrılma, yarılma.

İNŞİRAH: Ferahlamak, sevinç duymak.

İNŞİRAH-I SADR: Vicdan ferahlığı.

İNTAC: Meydana getirme.

İNTAK: Nutka getirmek, söyleme yeteneği olmayanı söyletmek.

İNTAN: Pis kokma, fenâ kokma, mikrobun sebebiyet verdiği şey, hastalık.

İNTÂŞ: Tohumun toprakta çimlenip filizlenmesi, tohum.

İNTIFA: Uzaklaşma.

İNTIFAA: Aradan çıkarma.

İNTİAŞ: Geçinme.

İNTİBA': Kalpte ve ruhta hasıl olan tesir.

İNTİBÂÂT: İntibalar.

İNTİBAAT-I KÂZİBE: Yalan intîbalar, yalancı edinmeler.

İNTİBÂH: Uyanıklık, uyanma. Hakikatı anlayıp yanlıştan dönme

İNTİBAH-I BEŞERİYYE: İnsanlığın uyanışı.

İNTİBAH-I İBRET: İbret uyanışı.

İNTİBÂH-I RÛHÎ: Rûhî uyanıklık.

İNTİBAK: Uyma, uygun hâle gelme.

İNTİBAT: Edinilen intibalar.

İNTİFA: Bir şey ortadan yok olma, aradan çıkma.

İNTİFÂ: Fayda sağlama, menfaatlanma.

İNTİFAD: Bir şeyi tamamen alma.

İNTİFA-İ: Sönmek.

İNTİHA: Son bulmak.

İNTİHAB: Seçmek, ayırıp beğenmek, ihtiyar ve amade eylemek.

İNTİHÂEN: Son olarak, sonuç olarak. Sonuç.

İNTİHÂL: 1. Başkasının yazısını kendinin olarak göstermek. 2. Başkasının malını kendisinin olduğunu iddia etmek.

İNTİHAŞ: Nakışlanma.

İNTİKÂD: 1. Tenkid, eleştiri. 2. Kalp parayı asıl paradan ayırdetme.

İNTİKAL: Bir yerden başka bir yere geçme.

İNTİKAL-İ CAY: Yer değişme.

İNTİKÂS: Nakışlanmak.

İNTİSAF: Hakkını tam olarak alma.

İNTİŞÂR- İNTİŞAR: Dağılma, yayılma.

İNTİZA': Çekip koparma.

İNTİZÂÎ: Çekip koparmakla ilgili.

İNTİZAR: Bekleme, gözleme.

İNZÂL: İndirme, indirilme.

İNZÂL-İ MENÎ: Üreme organından insan tohumunun çıkması.

İNZAR: Korkutmak, sakındırmak.

İNZAR: Neticenin kötü olacağını bildirerek sakındırmak.

İNZIMAM: Bağlanma.

İNZ-Ü İKDAR: İzin ve kudret, güç kazandırma.

İRA: Parlama, çakmaktan ateş çıkarma.

İRA'E ETME: Göstermek.

İ'RÂB: 1. Düzgün konuşmacı ve hakikatı belirtme. 2. Arapça kelimelerin sonundaki harf veya harekenin değişmesi. 3. Bu değişikliği öğreten bilgi.

İRAD: Söylemek.

İRADE-İ ABD: Kulun iradesi, isteği.

İRÂDE-İ CÜZ'İYYE: Allah tarafından insanın kendi yetkisine bırakılan irade. İnsan irâdesi.

İRÂDE-İ SALÂT: Duâ etme arzusu.

İRAE: Göstermek, göstererek öğretme, gösteriş, göz önüne koyma.

İRÂHE: Rahat ettirme, rahatlandırma.

İRÂS: Mîras bırakmak, mîras vermek, sebep olmak.

İ'RÂZ: Yüz çevirme, başka tarafa dönme.

İRBA': Faize verip artırma, çoğaltma.

İRBE: Kadına ihtiyaç duymayan erkek. Akıllılık, zekâ, hile, oyun.

İRCA': Döndürme, geri çevirme.

İRCÂ-I NAZAR: Geriye bakış.

İRDÂ': 1. Süt emzirme. 2. Helâk etme. 3. Aşağı düşürme.

İRHAB: Korkutma, korkutulma, kaçırma.

İRS: 1. Ölen kişinin mirasçılarına kalan mal veya para. 2. Verâset, soya çekim.

İRS: Ölen kişinin malını almak.

İRSÂD: Hazırlama, hazır olma.

İRSAL: Göndermek.

İRŞÂD: Doğru yolu gösterme.

İRŞÂDÂT: İrşadlar, îkazlar.

İRŞÂDÂT-I KAVLİYYE: Sözle irşad etmek.

İRŞÂD-I İLÂHÎ: Allah'ın doğru yolu göstermesi.

İRTİAD: Izdıraplı ve sıkıntılı olma.

İRTİCÂ': Gerilik, geriye gitme, eskiyi isteme.

İRTİDÂD: Din değiştirme, dinden çıkma, dinsizlik.

İRTİFA: Yukarı kalkma, kaldırma.

İRTİFÂ': Yükseklik, yükselme.

İRTİFAK: İki kemiğin hareketsiz kalmak üzere mafsallaşması.

İRTİHÂL: Vefat etme.

İRTİHÂL: Vefat etmek, ölmek.

İRTİKA: Güvenme.

İRTİKÂB: 1. Kötü bir iş işleme. 2. Rüşvet yeme.

İRTİKÂB-I MAHZÛRÂT: Kötü işleri işleme, haramları işleme.

İRTİSÂM: Resmedilmek.

İRTİSÂM: Resmetme, resim olma, resmi çıkmak.

İRTİYAB: Şübhelenme, tereddüd.

İRZA: Süt emzirmek.

İS'AF: Birisinin arzusunu yerine getirmek.

İSÂBE: Bağ, sargı.

İS'AD: Mes'ud etmek, mübarek eylemek, iane yardım etmek.

İSAE: Kötülük.

İS'ÂF: Birinin isteğini kabul edip yerine getirme.

İSÂL: Ulaştırma, vardırma. Birleşmek.

İS'ÂR: 1. Yazı ile haber verme. 2. Anlatmak, bildirmek.

İSARE: Kaldırmak, koparmak.

İSGA: Dinlemek.

İSHÂB: 1. Çok söyleme. 2. Fazla tamah etme. 3. Türlü şeylerden renk değiştirme.

İSHÂD-I ŞUHUD: Şahitlerin şehadeti.

İSHÂN: 1. Düşmanı perîşân etme. 2. Isıtma, kızdırma.

İSHAN: Orduyu bozguna uğratmak.

İS'İBÂD: Uzak, sayma, ihtimâl vermeme, yakıştırmama.

İSKÂ: Sulama, canlılara ve araziye su verme.

İSKANİYYE: Doğruluğu denemesiz ve tartışmasız, kabul edilene ve değişmez sayılan düşünce.

İSKÂR: Sarhoş etme.

İSKÂT: 1. Düşürme, aşağı alma. 2. Yok etme. 3. Hükümsüz bırakma, iptâl. 4. Mahrum etme.

İSLÂF-I MÜFESSİRÎN: Eski müfessirler, geçmiş müfessirler.

İSLÂM HEY'ET-İ İCTİMÂİYYESİ: Bütün islâm toplumu.

İSM: Günah, suç.

İSMA: İşittirmek, sesini duyurmak.

İSMÂR: Meyve ve semere verme.

İSMET: Günahsızlık, masumluk, peygamberlik vasıflarından biridir.

İSMET-İ DEM: Namuslu nefes.

İSM-İ FAİL: Bilfiil iş yapan kimse.

İSM-İ HÂS: Özel isim.

İSMULLÂH: Allah'ın adı.

İSM-Ü UDVAN: Haksızlık, düşmanlık, zülm.

İSNEYN: Pazartesi günü.

İSNEYNİYYET: İkilik, ikiden ibaret olan.

İSR: Alamet, iz. Yemin, sözleşme.

İSTEBRAK: İpekten kalın kumaş.

İSTIĞRAB: Şaşırmak, garib bulmak.

İSTIHLÂF: Halef bırakma.

İSTIKÂK: Tokuşmak.

İSTIKRA: Umumi araştırma.

İSTIKRAİ: Etraflı bilgi.

İSTIKSAM: Bölüşme.

İSTILÂ-İ HAKİKÎ: Bir yeri kuvvet kullanarak gerçekten ele geçirmek.

İSTIMRAR: Sürüp gitmek.

İSTITRAD: Bir söz söylerken o mesele için başka bir mesele söylemek.

İSTİ'CAL: Acele etmek.

İSTİ'CAR: Kiralama.

İSTİ'DAD: Kabiliyet, kazanma meyli.

İSTİ'DADAT: Kabiliyetler.

İSTİ'FA: Afvını, azlini bağışlanmasını istemek.

İSTİ'LÂ: Galib olmak.

İSTİ'MAL: Kullanılma.

İSTİAB: İçine alma, toplamak.

İSTİÂRE: 1. Ödünç alma. 2. Bir kelimenin mânâsını muvakkaten başka bir kelime hakkında kullanma.

İSTİÂRE-İ TEMSİLİYYE: Teşbihin esas unsurlarından biri ile bir çok benzerlik gösterilerek yapılan istiâre.

İSTİÂZE: "Eûzü billâhi mineşşeytanirracîm" sözünü söyleyerek Allah'a sığınma.

İSTİB'ÂD: 1. Uzaklaşma, uzaklaştırma. 2. Köle edinme.

İSTİBÂNE: Meydanda olma, belli olma, açık, âşikâr olma.

İSTİBAT: Uzaklaşma, uzak görme, olmayacak sanma.

İSTİBDAD: Zulüm düzeni.: Zulümle yönetmek.

İSTİBDÂL: Bedel olarak bir şeyi vermek. Değiştirme.

İSTİBŞÂR: İyi bir haber alıp sevinme, müjde alma.

İSTİ'CÂL: Acele etmek.

İSTİCAR: Kiralamak, kiraya vermek. Sığınma isteme.

İSTİCÂRE: Yardım ve korunma isteme.

İSTİCLÂB: 1. Çekme, celbetme. 2. Uyandırma (felsefe).

İSTİCLAB: Celbetme, çekme.

İSTİD'A: Rica ile istemek, davet etmek.

İSTİD'Â: Yalvararak isteme, dileme, dilekçe.

İSTİ'DÂD: 1. Alışma, ünsiyet. 2. Kabiliyet.

İSTİDLÂL: Bir delîle dayanarak bir şeyden netice çıkarmak. Delil getirerek anlamak.

İSTİDLALÂT: Deliller, şahitler.: Getirdiği delilleri, mucizeleri.

İSTİDRÂC: 1. Derece derece yükselmeyi istemek. 2. Fâsık veya kafir olduğu belli bir şahsın gösterdiği isteğe uygun hârika.

İSTİDRÂK: Yetişme, nâil olma.

İSTÎFA: Alacağını borçludan tamam olarak alma. Seçme, ayırma.

İSTİ'FA: Memuriyetten azlini istemek.

İSTİ'FÂF: 1. Günahtan çekinme. 2. Namusluluk.

İSTİFHAM: Anlamak için soru sormak.

İSTİFHÂM-I İNKÂRÎ: Olumsuz soru.

İSTİFRÂŞ: 1. Yatağa alma, beraber yatma. 2. Odalık alma, odalık yapma.

İSTİFSAR: İfade isteme, sorma, sorup anlama.

İSTİFTÂ - İSTİFTA: Fetvâ istemek, şeriata ait bir mes'ele hakkında selâhiyetli zatlardan hakikatı öğrenmek.

İSTİFTAH: Başlama, başlatılma, açma, açılma.

İSTİGASE: Medet isteyiş, yardım istemek.

İSTİGRAK: Gark olmak, kendinden geçmek.

İSTİĞFÂR: Af talep etme.

İSTİĞNA: Gönül tokluğu.

İSTİĞRAB: Garib bulma, şaşma. taaccüb etme.

İSTİĞRÂK: Bir Şeyi baştan aşağı kaplamak. Tasavvuf erbâbının vecde gelip kendinden geçmesi.

İSTİHALE: Bir şeyin aslının başka şeye dönüşmesi, başkalaşmak. Mümkün olmayış, imkansızlık.

İSTİHAL-I MA'SİYET: Haramı helal sayma.

İSTİHBAB: Dost edinme.

İSTİHBAR - İSTİHBÂR: Haber sorma.

İSTİHCAN: Kötü görme, çirkin sayma, ayıplama.

İSTİHDAF: Erişilmek istenen hedef ve gaye. Hedef, hedef gibi karşıda durmak.

İSTİHDAM: Hizmet ettirmek.

İSTİHFA: Gizlenme, saklanma.

İSTİHFÂF: Hafif ve önemsiz gözüyle bakma, önem vermeme, hor görme.

İSTİHFAT: Küçümsemek, hafife almak.

İSTİHKAK: Hakkı alma, hak kazanma. Kazanılan şey, hak edilen

İSTİHKAR - İSTİHKÂR: Hakaret etmek. Hakir görme.

İSTİHLÂF: Halef etme, yerine bırakma. Hilafete aday göterme.

İSTİHLÂK: Boş yere harcamak yeyip bitirmek.

İSTİHLAKAT: Yenilip içilen şeyler, harcamalar.

İSTİHLÂL: Helâl olmasını istemek, helallaşmayı istemek.

İSTİHLÂL: iyi ve hayırlı bir işe dalalet etmek. Helalleşmeyi istemek

İSTİHLAS: Özel danışman.

İSTİHRÂC: 1. Bir şeyden başka bir şeyi çıkarma. 2. Netice çıkarma. 3. Bir dilde okuduğunu anlama, mâna çıkarma.

İSTİHSÂL: Üretmek, hâsıl etmek, çoğaltmak.

İSTİHSÂN: Beğenme, iyi ve güzel bulma.

İSTİHYA: Diriltme, yaşatma.

İSTİHZÂ: Alay etmek.

İSTİHZÂR: Hazır etme, huzura davet etme.

İSTİHZÂRÂT: "Huzûr"dan 1. Hazırlamalar. 2. Hatırlamalar, hatıra getirmeler.

İSTİKAD-I NAR: Ateşi tutuşturma.

İSTİKAK: Türemek.

İSTİKBÂL: 1. Gelecek zaman. 2. Gelen bir kimseyi karşılamak. 3. Karşılayış.

İSTİKBÂR: Kendini büyük görme, kibirlenme.

İSTİKLÂLEN: Müstakil olarak.

İSTİKMAL: Bir şeyin olgunluğa ermesi, tam ve kâmil olma. Kemale erme.

İSTİKRÂ: "İktira" kelimesinin karşılığı olarak. Kira ile tutma, tutulma, kiralama.

İSTİKRÂ: 1. Gezme, dolaşma, âvârelik, konuklama. 2. Bir şey hakkında etraflı bilgi edinme.

İSTİKRA: Ayrı ayrı hadislerdeki müşterek vasıflara dikkat ederek umumi bir netice çıkarmak, etraflı bilgi edinmek. Umumî araştırma.

İSTİKRÂH: Kerih ve kötü görmek, tiksinmek bir şeyi beğenmemek, bir şeyi zorla yapma.

İSTİKRA-I TAM: 1. Bir şey hakkında tam bilgi edinmek. 2. "Kira"dan

İSTİKRAZ: Borç almak, borçlanmak.

İSTİKSÂ: Bir şeyi inceden inceye araştırma. Künhüne varmaya çalışma.

İSTİKSÂM: 1. Yemin teklif etme. 2. Taksim etme.

İSTİLÂ-İ ESÂRET: 1. Esir olma, esirliğe düşme. 2. Esirliğin yayılması.

İSTİ'LÂM: 1. Selâm vermeyi isteme. 2. Kâbe'yi tavaf esnasında Hacerü'l-Esved'i selâmlamak.

İSTİLZAM: Lüzumlu olma, icab ettirme. Gerektirme, gerekme

İSTİ'MA - İSTİMA - İSTİ-MA': Dinlemek, kulak vermek. İşitmek.

İSTİMA: Dinleme.

İSTİMAIN: İşitme, dinleyip kabul etme.

İSTİ'MÂL: Kullanma. faydalanmak.

İSTİ'MÂL-İ BASİRET: Basiretin kullanılması, tedbirli olmak.

İSTİMÂN: Aman dileme, af isteğinde bulunma.

İSTİMDÂD: Yardım isteme.

İSTİMRAR: Devam eden. Devam sürüp gitmek

İSTİMTA': Faydalanma, menfaat.

İSTÎNÂF: 1. Yeniden başlama. 2. Bidayet mahkemesinde verilen bir hükmün bir üst mahkemeye başvurarak feshini isteme.

İSTİNAFEN - İSTÎNAFEN: Başdan başlayarak. Yeniden başlama, baştan başlama yolu ile.

İSTÎNÂFİYYE: 1. Yeniden başlamaya âid. 2. İstinaf mahkemesine âid

İSTÎNÂS: 1. Alışmak, ünsiyetli olmak. 2. Ürkekliği kalmamak.

İSTİNBÂT: Bir iş veyâ sözden gizli bir anlam çıkarmak, tahmin etmek.

İSTİNDAF: Hedef edinmek.

İSTİNKÂF: Kabul etmeme, yüz çevirme, çekimser kalma, reddetme.

İSTİNSÂH: "Nesh"den. Nüshasını çıkarma, bir suretini çıkarma, kopye etme.

İSTİNSÂR: 1. Su veya başka bir ilaç çekip burnu temizleme. 2. Püskürme.

İSTİNSÂR: Yadım isteme.

İSTİNTÂC: Sonuç çıkarma.

İSTİNTAK: Söyletmek, sorguya çekmek.

İSTİRA: Satın almak.

İSTİRAHÂT - GÂH: Dinlenme yeri.

İSTİRAK: Hırsızlık.

İSTİRCA: Geri dönmek.

İSTİRDAD: Geri almak.

İSTİRKÂB: Raki'p görünme, çekememe.

İSTİSAL: Kökten koparıp çıkarma.

İSTÎSÂL: Kökünden sökmek.

İSTİSBAT: Acele etmeyip, hesaplı davranma.

İSTİSHÂB: "Sohbet"den

İSTİSHAB: Yanına alma, beraber götürme.

İSTİSKÂ: 1. Su isteme. 2. Yağmur duâsına çakma. 3. Vücudun bir yerinde su toplanması.

İSTİSKA: Su isteme.

İSTİŞÂRE: Müşavere etme, danışma.

İSTİŞFA: Şifa isteme.

İSTİŞHÂD: 1. Şâhid gösterme. 2. Şehid olma.

İSTİŞHÂD-İSTİŞHA: Şahitlendirmek, şahit getirmek. Şahid göstermek, delil olarak ileri sürmek.

İSTİTAAT: Takat getirme, güç yetirme, kuvveti olma.

İSTİTAF: Yardım talep etme, acımayı isteme.

İSTİTALE: Uzama, uzantı.

İSTİTÂR: Örtünmek, kapanmak.

İSTİTBA'-İSTİTBA': Tabi olmayı istemek.

İSTİTLÂLÂT: Deliller, delil getirme.

İSTİTRADEN: Bir bahis anlatırken, söz gelimi, başka bir meseleyi de anlatıvermek suretiyle.

İSTİVÂ: .1. Müsâvî olma, denk olma. 2. Düz olma, düzlük. 3. Kaplama, örtme. 4. Ortada ve tam bir derecede bulunmak.

İSTİVA-I İLÂHÎ: Allah'ın kudreti.

İSTİYDA': Bir malı emaneten bir yere bırakma.

İSTİYZAR: İzin istemek.

İSTİ'ZÂM: İşi büyütmek.

İSTİZAN: İzin için danışmak, izin istemek.

İSVE-İ VEDÂ: Gönül çekici tavırla ayrılış.

İSYÂN U TEFRİKÂ: İsyân etmek ve ayrılmak.

İŞ'AR: Yazı ile haber vermek, anlatmak, bildirmek. İşaret. Göstermek.

İŞAA: Bir haberi yaymak, duyurmak.

İŞARET: Bir şeyi, bir vasıta ile bildirme.

İŞBA: Bir sıvının içinde, belli bir cisimden eriyebilecek en çok miktarının erimiş bulunması.

İŞBA': Doyurmak.

İŞDİDAD: Şiddet.

İŞFAK: Acıyarak sakınma.

İŞHAD: Delil getirme, şahid olma.

İŞKA: Şikayet ettirme, intikam alma öç alma.

İŞKÂL: Güçleştirme, zorlaştırma.

İŞKİL: Kuşku, zan.

İŞRAB: Kapalı surette anlatma.

İŞRÂK: Allah'a ortak koşma.

İŞRAP: Bir maksadı açıktan değilde dolayısıyla gösterme.

İŞTİÂL: Alevlenme, tutuşma.

İŞTİBAK: Tokuşma, karışma birbirine geçme.

İŞTİDÂD: Şiddet kazanma, sertleşme.

İŞTİGÂL: Meşguliyet, uğraşma.

İŞTİHA: Haz, lezzet.

İŞTİHÂR: Şöhret bulma, ün kazanma.

İŞTİKÂK: Bir kökten parçalara ayrılmak.

İŞTİKAK: Türemek Men-ü Hirman

İŞTİMAL: İçine alma, kaplama, ihata etme, şamil olma.

İŞTİNAT: Başlangıç, sözün başlangıcı.

İŞTİRAT: Şarta bağlama.

İŞTİYAK: Fazla arzu ve şevk. Hasret çekmek, özlemek.

İŞVE: Güzelin naz ve edası.

İTÂ: Verme.

İTÂB: Azarlama, tekdir etme.

İT'ÂB-I BELİĞ: Açıkça yorma, yorulma. Açıkça zahmet verme.

İ'TAK: Esir, köle ve cariyeyi serbest bırakmak.

İT'ÂM: Yemek yedirme.

İTAM: Yemek yedirmek, doyurmak, taam vermek.

İTBAK: Kaplama.

İTİBÂH-I İLTİBAS: Biribirine benzeyen şeylerin şüphesi.

İ'TİKÂF: Bir yere çekilip yalnız ibâdetle meşgul olmak.

İ'TİKAT: İnanışlar.

İ'TİLÂ: Yükselmek, yüksek rütbelere çıkmak.

İ'TİNÂ: "Uniyye"den. Çok dikkat etme, özenme.

İTİNAFİYYE: Sözün başı, baştan başlama.

İ'TİRÂF-I CÜRÜM: Suçun itiraf edilmesi.

İTİRAF-I ZUNÜB: Günahı itiraf.

İ'TİRÂF-I ZÜNUB: Suçun, günahın itraf edilmesi.

İ'TİYAD: Alışkanlık, huy, adet, adet edinmek.

İ'TİZAR: Özür dileme.

İTKAN: Pürüzsüz yapmak, yapılmak, sağlamlaştırmak, delilleriyle bilmek, inananmak.

İTLÂF: Telef etmek, ziyân etmek.

İTLAK: Salma, bırakma, serbest olma, boşama, cezadan kurtarma.

İTMAM: Tamamlamak, bitirmek, ikmal etmek, tekmil etmek.

İTMİ'NAN: Tatmin olma, mutmain olma.

İTMİ'NÂN: Emin olma, güvenme.

İTMİ'NÂN-I KALB: Kalbin mutmain olması. Gönülden inanma.

İTNAB: Sözü gereğinden fazla uzatmak.

İTTILA': Haberi, malumatı bulunma.

İTTİBÂ: Tâbî olma, uyma, ardı sıra gitme.

İTTİBA: Tabi olma, Uymak, dinlemek.

İTTİHAD: Birleşmek, birlik.

İTTİHÂD-I İSLÂM: İslâm Birliği.

İTTİHADİYYE-İ MA'NEVİYYE: Ma'nevî birlik.

İTTİHAZ: Kabul etme, itibar etme.

İTTİHÂZ-I SUVER: Resimleri Rab edinme.

İTTİKA: Sakınmak, Allah korkusuyla bütün kötülüklerden çekinmek.

İTTİKAL: Güvenme, dayanma.

İTTİRAD: Düzenli, uygun biçimde sıra ile birbirini izleyen. Biteviye.

İTTİSA': Bollaşmak, genişlik kazanmak.

İTTİSÂF: Vasıflanmak, bir sıfat sâhibi olmak.

İTTİSAF: Vasıflanmak, muttasıf olmak, sıfat sahibi olmak, bir hal takınmak.

İTTİSAK: Bir nizam halinde olmak.

İTTİSAL: Ulaşmak, bitişmek, birbirine dokunmak.

İTYAN: Tayin etme, vârid olma.

İVÂ: Bir yere yerleştirme, oturtma, iskân etme.

İVÂR: İkindi, ikindi vakti. Namaz-ı îvâr

İVAZ: Bedel, karşılık olarak verilen şey.

İVİ: Koşma, sür'at.

İ'VİCÂC: 1. Eğri büğrü olma, eğrilme. 2. Doğru hareket etmeme.

İVME: Acele etme, koşma.

İVMEK: Acele etmek, acele istemek.

İYADET: Hastayı ziyaret edip hatırını sormak.

İYAL: Bir adamın üzerine nafakasını vermesi vacib olan, kendilerini geçindirdiği kimseler.

İYAN/AYAN: Aşikar, belli, herkesin bilebileceği ve görebileceği.

İYAS: Kadınların adet görmekten kesildiği yaş.

İYÂZEN BİLLAH: Allah'a sığınma.

İYD-İ ADHA: Kurban bayramı.

İYKAN: Yakinen bilmek.

İYSAR: Cömertlik.

İYSÂR: Üstün olmak.

İYZA: İncitmek.

İZ'AC: Bunaltma, can sıkma, yerinden koparma.

İZÂ': 1. iyiliğe karşı iyilik etmek. 2. Kedere, mihnete uğrama. 3. Korkma.

İZÂ: İncitmek, eziyet etmek.

İZAA: Açığa vurma.

İZABE: Eritmek.

İZ'ÂC: Rahatsız etmek.

İZAE: Işık verme.

İZÂFET: 1. İki şey arasındaki ilgi, bağ. 2. İsim tamlaması, isim takımı.

İZAFİ: İzafetle ilgili, bağlı bulunduğu şeyle değişen.

İZÂHÂT: Açıklamalar.

İZÂLE: Giderme, def etme, yok etme.

İZÂLE-İ HÜZÜN: Kederin giderilmesi.

İZALE-İ MEVANİ: Engelleri ortadan kaldırmak.

İZÂLE-İ ŞER: Kötülüğü yok etme.

İ'ZAM- İZÂM: Büyütme, gereğinden fazla önem verme.

İZÂN: Zekâ, anlayış. Bildirmek, okumak.

İZÂR: 1. Belden aşağıya mahsus örtü, peştemâl, futa. 2. Yanak. 3. Suyun dibi.

İZÂZ U İKRÂM: Saygı göstermek ve ikramda bulunmak.

İ'ZÂZ: Ağırlama, saygı gösterme.

İZAZ-Ü İKRAM: Ağırlamak.

İZDİCAR: Nasihat dinleyip kabul etme.

İZDİYÂD: Çoğalma, artma.

İZHAB: Giderme.

İZHAR: Ortaya koymak.

İZLÂL: 1. Gölge yapmak, 2. Hakîr görmek, alçaltmak.

İZMAR: Gizleme, saklama.

İZMİHLÂL: Yok olma, mahvolma.

İZN-İ HÂSS: Özel izin.

İZN-İ İBÂHE: Günah işlemenin mübah sayılması.

İZRAR: Zarar vermek.

İZTIRAR: Çaresizlik.

İZTİRABAT: Elemler.

İZZ U SAADETLE: İzzet ve saadetle.

İZZ: Kıymet, değer şeref, azim.

-J-

JENERASYON/GENERATİON: Üreme.

-K-

KA: Düz yer.

KÂ'B: Şan, şeref, yüksek makam.

KABÂİH: Çirkin, yakışıksız şeyler.

KABAYIH: Kötüler.

KABE GAVSEYN: İki kavis arasındaki uzaklık.

KÂBE: Mekke'de bulunan, temelleri Hz. İbrahim ve İsmail tarafından atılan, temelinde gökten indiği rivayet edilen Hacer'ül-esved'in bulunduğu, Peygamberimizin gençliğinde sellerden hasar gördüğü için tekrar yapılan ve Müslümanların kıblesi olan siyah, dörtgen yapı.

KABİH - KABÎHA: Çirkin, yakışıksız, fena, ayıp.

KÂBİL: 1. Kabul eden, kabul edici. 2. Olan, olabilir.

KABİL-İ İHSÂ: Sayılâbilir.

KABİL-İ SALAH: İyileşebilir, düzelebilir.

KABİL-İ TAKYİD Ü TAHDİT: Kayd ve tahdit altına alınabilir.

KABİL-İ ZİRAAT: Ziraati mümkün.

KABİLİYYET: Anlama, anlayış, kabul edebilirlik, alabilirlik.

KABİLİYYET-İ İLMİYYE: İlmî anlayış.

KABİLİYYET-İ İNTİBAHİYYE: Uyanma kabiliyetli

KABİLYYET Ü İSTİDAD: Kabiliyet ve istidat.

KABİR: Mezar, ölünün gömüldüğü yer.

KABL: Ön, önce, öndeki, evvel, evvelki.

KABL'ED-DUHUL: Girmeden önce.

KABL'EL-İSLAM: İslamdan önce.

KABLE'L-VUKU': Meydana gelmezden evvel.

KABR-İ NEBEVÎ TURABİ: Hz Muhammed'in mezarının toprağı.

KABZ: 1. El ile tutma. 2. Avuç içine alma, kavrama. 3. Azrail tarafından ruh teslim alınma, ölme. 4. Peklik, kabız.

KABZA-İ KUDRET: Kudret eli, güçlü el.

KABZA-İ TASARRUF: Tasarrufu elinde bulundurma, tutma, tasarruf sahibi.

KADEM: 1. Ayak, 2. Adım. 3. Yarım arşın uzunluğunda bir ölçü. 4. Uğur.

KADEM-İ SIDK: Doğru adım.

KADH Ü İSNADAT: Kötüleme ve İsnatlar.

KADH: Zemmetme, çekiştirme, birini kötüleme.

KADİB: Erkeklik aleti.

KADİD: Etleri dökülmüş iskelet.

KADÎM: 1. Eski. 2. Öncesini bilir kimse bulunmayan, öncesi bilinmiyen şey. 3. Başlangıcı olmayan, öteden beri mevcut bulunan. 4. Eski zaman.

KADR: Değer, itibar, onur, haysiyet, meziyet, 2. Rütbe, derece.

KADR-İ KAYYUM: Allah (C.C.)

KADR-İ MUTLAK: Mutlak değer.

KADR-İ MÜŞTEREK: Ortak değer.

KÂFFE: Cümle, bütün.

KÂFFE-İ NASS: Bütün insanlara Cehl-ü sefahet

KÂFFER: Söz yok.

KÂFFETEN: Hepsi birden. Topluca.

KÂFÎ: Elveren, yetişen, yeter.

KÂFİL: 1. Kefâlet eden, bir işi üstüne alan. 2. Ödeyen, kefil.

KÂFİR: 1. Hakkı tanımayan, bilmeyen, 2. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan. 3. Küfreden, küfredici. 4. İyilik bilmeyen, nankör.

KAHHÂR: 1. Ziyadesiyle kahreden, kahredici, yok edici, batırıcı. 2. Allah'ın isimlerinden.

KAHIR: Aşırı üzüntü, acı, keder. 2. Ezici davranış, zulüm. 3. Baskı ile iş gördürme, zorlama.

KÂHİR: 1. Kahreden, zorlayan. 2. Üstün gelen ,ezen, ezici. 3. Yok eden, ortadan kaldıran.

KAHİT- KAHIT: Şiddetli kıtlık olan sene. Kıtlık, kuraklık.

KAHR U MAHV: Galip gelip yok etme.

KAHR U TEDMİR: Ezip yok etme.

KAHR: 1. Zorlama, zorla bir iş gördürme. 2. Üstün gelerek mahvetme, batırma, ezme. 3. Çok kederlenme, çok üzüntü duyma.

KAHT- KÂHİN: 1. Gaipden haber verme iddiasında bulunan kimse, falcı. 2. Eski Mısırlılarla Hindlilerin ruhâhi reisleri.

KAHT Ü GALÂ: Kıtlık ve pahalılık.

KAİD: 1. Yedeğine alan, yedekte çeken, 2. Serasker, kumandan.

KAİD: Oturucu, oturan, oturmuş.

KAİDE: 1. Esas, temel. 2. Usul, nizam, kural. 3. Taban, 4. Ayaklık. 5. Yaprakların köke birleştiği yer.

KAİDE-İ KÜLLİYYE: Açık, sarih olan hükümler, genel kaideler.

KAİL: 1. Söyleyen, diyen. 2. Râzı olmuş, boyun eğmiş.

KAİM BİLADI: Adalet ile kaim.

KAİM: Ayakta duran, vaktini ibadetle geçiren.

KAİMEN: Ayakta durarak yıkılmamış, canlı olarak.

KAİN: Var olan, mevcut.

KÂK: Uzun, tavil.

KAL' Ü İZÂLE: Kökünden çekip ortadan kaldırmak, yok etmek.

KAL': Koparma, koparılma, sökme, Sökülme, yerinden çıkarma, çıka

KALAİD: Gerdanlıklar.

KALB: 1. Yürek. 2. Yürek hastalığı. 3. Gönül. 4. Her şeyin ortası, Değiştirme.

KALBEDEN: Değiştiren.

KALB-İ HAKÂİK: Gerçeklerin yüreği

KÂLE: Dikkat, itibar.

KÂLEN: Sözle, söyleyerek.

KÂLETMEK: Bir tarafa ayırmak.

KALİ: Kökten söküp atan, kökünden çıkaran.

KALİL: Az.

KAL-U İZALE: Bir şeyin kökünden yok edilmesi.

KÂM: 1. Meram, arzu, istek, emel. 2. Lezzet, zevk.

KAM': Ezme, kırma, zaptetme.

KAMER: Ay.

KAMET: Boy, pos, endam.

KÂMİL: 1. Bütün, eksiksiz tam. 2. Kemale ermiş, olgun. 3. Geniş bilgili, kültürlü, bilgin.

KÂMYAB: Muradına ermiş.

KANAT: Küçük kanal.

KANTARA: Taştan yapılan kemerli büyük köprü.

KANUN: 1. Devlettin yasama kuvveti.

KANÛN-İ İSTİFA: Seleksiyon kanunu, seçme yasası, ayıklama

KANÛN-İ KÜL: Bütün kanunlar.

KANÛN-İ TAZ'İF: Zayıf kanun, zayıf yasa.

KAPUD: Otomobillerin motor kısmını örten kapak.

KAR: 1. Ödünç verme, ödünç alma. 2. Ödünç verilen veyâ alınan şey, borç.

KARÂBET: Soyca yakınlık, hısımlık, akrabalık.

KARAİN: Deliller. İp uçları.

KÂRBÂN: Kervan.

KÂRHÂNE: 1. İş yeri, iş yapılan yer. 2. Süt fabrikası, süt satılan yer. 3.Genelev.

KA'R-I DERYA: Denizin dibi.

KARIN: Kuşak, millet veya topluluk.

KÂRÎ': 1. Kıraat eden, okuyan, okuyucu. 2. Kur'ân'ı usulünce okuyan.

KARÎ: Kariyye ahalisinden, köylü.

KARİA: 1. Pek şiddetli rüzgâr, 2. -Ansızın gelen büyük belâ. 3. Kıyamet. 4. Belâdan kurtulmak üzere okunan "El-kariâtü" suresi.

KARİA: Ansızın gelen bela, kıyamet.

KARÎB: Yakın, yakın olan, uzak olmayan. soyca yakın.

KARİB: Çok yakın.

KÂRİH: Kazanılmış.

KARÎHA: Fikir kabiliyeti, insanca kendiliğinden meydana gelen bakış, fikir hareketi.

KARÎN: 1. Yakın. 2. Bir şeye sahip ehemmiyetli, alıcı noktası.

KARÎNE: Bilinmeyen bir şeyin anlaşılmasına yarayan ip ucu.

KARÎNE: Karışık bir iş veyâ meselenin anlaşılmasına yarayan hal, ipucu.

KARÎNE-İ MANİA: Kelimenin gerçek anlamında alınmasına engel olan kayıt.

KARÎR: 1. Sevinmiş. Memnun, mesrûr, şâd.

KARÎR'-ÜL-AYN: Gözü aydın.

KARİRÜ'L-AYN: Memnun, mes'ud,

KARKARA: Kumru (kuş)nun ötmesi.

KARN: 1. Boynuz. 2. Yüz yıllık zaman. 3. Vakit, zaman. 4. Yaşıt, bir yaşta olan.

KARN: Asır, zaman. devre, asır. Nesiller.

KARÛN: 1. Benî İsrâil'de zenginliği ile meşhur olan bir insan. Krezüs. 2. Çok zengin.

KÂRVAN: Kafile.

KARYE: Köy, kasaba, şehir, belde, bölge.

KARZ-I HASEN: Faizsiz verilen para.

KAS'A: Çanak, yemek kabı (10 kişilik).

KASEM: Yemin, and.

KASIR: 1. Kısa. 2. Kusûr.

KASIR: Kısa olma öz, özet, ifade. Soyunun kurunması, devam etmemesi.

KASIRATÜ'T-TAİF: Kocasından başkasına bakmayan, hurîler.

KASİB: Kesbeden, kazanan, kazanmak için çalışan, kazanç sahibi.

KÂSİBE: Kazanmak için çalışan kadın

KÂSİD: Kasteden, tasarlıyan.

KASÎDE: Onbeş beyitten aşağı olmamak, bütün beyitlerin ikinci mısraları en başta bulunan mısra ile

kafiyeli bulunmak ve daha çok büyükleri övmek üzere yazılan nazım.

KÂSİR- KASÎR: Kısa, boysuz.

KASM: Bölmek, taksim.

KASR: 1. Kısa kesme, kısaltma, kısma, 2. Azaltma, kesme, eksiklik. Köşk, kâşâne, saray.

KASR: Zorla is gördürme, zoraki işletme.

KASR-I CEZÂ: Ceza kasrı, köşk.

KASR-I NAZAR: Kısa bakış.

KASR-I SALÂT: Seferde olan bir kimsenin dört rekatlı namazıkişer rekât kılmakla namazı kısaltması.

KASRÎ: Zorla, cebrî.

KASR-U TERHİM: Bir ismi veya bir şeyi kısaltmak.

KASS: Göğüs.

KAST: Eksik, noksan, kusur.

KASVET: 1. Katılık, sertlik. 2. Merhametsizlik, acımasızlık. 3. Sıkıntı, gönül darlığı.

KÂŞANE: Büyük süslü ev, saray, köşk.

KAŞİF: Keşfeden, bulan, meydana çıkaran.

KÂŞİF-İ DÛR: Uzak bölgeleri, kısımları keşfeden.

KAT': 1. Kesme, kesilme, biçme. 2.Halletme, karar verme, sona erdirme, bitirme.

KATAN: Kuyruk dibi.

KAT'-I MERAHİL: Merhaleleri, konak yerlerini geçme, yol alma.

KAT'-I TARİK: Yol kesicilik.

KATİL: 1. Katleden, öldüren. 2.Adam öldüren kimse.

KATİL-İ MUHTİ: Kasit ve tasavvurla beraber münâzaa gibi bir sebep de olmaksızın bir kimsenin yanlışlıkla ölümüne sebep olan kimse.

KATL-İ ÂM: Zapt olunan bir yerin irili ufaklı halkını kılıçtan geçirme.

KATL-İ NEFS: İntihar.

KATL-İ SELB: Asarak öldürme.

KAVÂİD: Kaideler, usüller, kurallar.

KAVÂİD-İ EDEBİYYE: Edebiyat kuralları.

KAVÂİD-İ KÜLLİYYE: Genel kaideler, kurallar.

KAVÂNİN: Kanunlar.

KAVÂNÎN-İ AHLÂKİYYE: Ahlâk kanunları.

KAVÂNÎN-İ HAKK: İlâhi kanunlar.

KAVÂNÎN-İ HAYAT: Hayat kanunları.

KAVANÎN-İ HUKUKİYYE: Hukukî kanunlar.

KAVANİN-İ MUTTARİDEYE: Düzgün kanunlar.

KAVÂNÎN-İ TABÎİYYE: Tabîi kanunlar.

KAVÎ - KAVİ: Sağlam, metin, Salih, emin, zorlu, kuvvetli.

KÂVİ: Dağlayan, yakan, yakıcı.

KAVL: Lakırdı, söz, sözleşme.

KAVL-İ CELİL: Büyük söz.

KAVL-İ EVVEL: ilk söz.

KAVL-İ İLAHÎ: İlahi söz.

KAVLÎ: Söz ile ilgili, söz olarak, sözde.

KAVM: 1. İnsan topluluğu. 2. Bir peygamberin gönderildiği topluluk.

KAVS: Yay.

KAYD U BEND: Bağlama.

KAYD: 1. Bağlanma, bağlayacak şey. 2. Bir yere yazma. 3. Sınırlama, belirtme. 4. Önem verme, unsurlama.

KAYD-İ HAYAT: Yaşadığı sürece, ölene dek.

KAYD-İ MEMNUİYETİN REF'İ: Yasak kaydının kaldırılması.

KAYLULE: Öğle uykusu.

KAYSER: Eski Roma ve Bizans imparatorlarının lakabı, hükümdar.

KAYYUMİYYET: Kendiliğinden ezeli ve ebedi olarak varolmak.

KAYYUMİYYET-İ İLAHİYYE: Allah'ın kendiliğinden olan ebedi ve ezeli varoluşu.

KAZA': 1. Allah'ın ezelde yazdıklarının zamanı gelince olması. 2. Kadı'nın görevi, kadının hükmü. 3. Yapma, yapılma, işleme. 4. İstemeden yapılmış bir kötülük.

KAZA-İ TEFES: Pisliklerin giderilmesi.

KAZAÎ: Kaza ile ilgili, hüküm vermeye ait.

KAZAYA-Yİ AMME: Kamu işleri.

KAZAYA-Yİ KÜLLİYYE: Genel taziyeler.

KAZAYA-Yİ ZARURİYYE: Zaruri işler.

KAZF: Atmak.

KAZF: İftira etmek, isnat etmek, kadına zina isnat etmek.

KÂZIM: Öfkesini yenen.

KAZIYYE: Hüküm, bir hükmü ifade eden belâm.

KAZİB: Hırslı.

KÂZİB: Yalancı, yalan söyleyen.

KAZİF: İftira atmak, zina isnat etmek.

KAZİYYE: 1. iş, mesele, dâva. 2. Önerme.

KAZİYYE: Hüküm, bir hükmü ifade eden kelâm, karar, fikir, ifâde, hükmeylemek, hükmetmek..

KAZİYYE-İ KÜLLİYYE: Genel kaziye.

KAZİYY-İ MUHKEME: Kesin hüküm.

KEBAİR: Büyük günahlar.

KEBED - KEBD: Karaciğer.

KEBİRE: Büyük, ulu, yaşlı.

KEBS: Çukur bir yeri doldurup düzeltme.

KEBT: Zelil etmek.

KEDH: Amel, say.

KEEN LEM YEKÜN: Sanki yokmuş, hiç olmamış gibi.

KEF: Köpük.

KEFARET - KEFFARET: İşlenen bir günaha, yapılan bir yeminin bozulmasına karşılık verilen sadaka.

KEFERE: Kâfirler, inanmayanlar.

KEFF: Çekme, vazgeçme.

KEFF-İ YED: El çekme, karışmama.

KEHANET: Kâhinlik, gaipten haber verme, falcılık.

KEHLE - KEHL: Bit.

KEHLELENMEK: Saçına aklık karışmak, bitlenmek.

KEHLÎ: Olgunluk çağı (30-40 yaş arası) Lâyuad

KEHRUBAD: Bir yere hızlıca sürüldüğü zaman, hafif şeyleri kendine çeken.

KELALE: 1. Akrabalığı uzaktan olma. 2. Yorulma, tükenme. 3. Bıçak kör olma.

KELAM: 1. Söz, söyleyiş, nutuk.2. İnanç meselelerinden bahseden ilim

KELAM-I BEDİ: Güzel söz.

KELAM-I BEŞER: İnsan sözü.

KELAMI İKSÂR: Sözü uzatma, çok konuşma.

KELAMÎ: 1. Sözle ilgili, söze ait. 2. Kelamcılar yolu.

KELAMULLAH: Allah sözü, Kur'an-ı Kerim.

KELB: Köpek.

KELB-İ AKUR: Salar, azgın, ısırıcı köpek.

KELB-İ MUALLEM: Ava alıştırılmış köpek.

KELEPİR: Zahmetsiz, ücretsiz, çok ucuz ele geçen, kelepir.

KELERE: Acımtırak.

KEL'EVVEL: Önceki gibi, eskisi gibi.

KELİMAT: Kelimeler, sözler.

KELL: Kel.

KEMÂ Fİ'S-SABIK: Eskisi gibi.

KEMA HÜVE: Onun gibi, alışıldığı üzere.

KEMA: Benzetme edatıdır.

KEMÂHİYE: Onun gibi, nitekim olduğu gibi.

KEMAKÂN: Eskiden olduğu gibi.

KEMAL: 1. Olgunluk, olma, kemal. 2. Eksiksizlik, tamlık. 3. Değer, baha. 4. Bilgi, fazilet.

KEMALAT: Faziletler, olgunluklar, insanın bilgi ve güzel ahlakça tam ve olgun olması.

KEMAL-İ ÂLA: En üst, iyi olgunluk.

KEMAL-İ HÂHİŞ: İsteğin, arzunun son derecesi.

KEMAL-İ MEKNUN: Gizliliğin son derecesi.

KEMAL-İ NEZAHET: Tam bir temizlik.

KEMAL-İ SÂFİYET: Tam bir temizlik.

KEMAL-İ TAZİM: Tam bir saygı, hürmet.

KEMALİYE: Onun gibi.

KEMMİYYET: 1. Sayı. 2. Nicelik. 3. Tekillik veya çoğulluk.

KENİSE: Kilise.

KENUD: 1. Nankör, iyilik tanımaz. 2. Bir şey bitirmeyen, çorak toprak.

KENZ: Define, hazine.

KENZ-İ MEDFUN: Gömülmüş hazine.

KENZLER: Define, hazine.

KERAHET: 1. İğrenme, istemeyerek zor altında yapma. 2. Şeriatin yasaklamadığı fakat harama yakın olma ihtimali olan ve çekinilmesi gereken husus.

KERAMAT: Kerametler, velilerin olağanüstü işleri.

KERH: İğrenme, tiksinme. istemeyerek zor altında yapma.

KERHEN: İstemeyerek, tiksinerek, zor altında kalarak yapma.

KERİH: İğrenç, tiksindirici, pis kokan.

KERİM: Kerem sahibi, cömert, ulu, büyük.

KERR Ü FER: Muharebede geri çekilerek tekrar hücum etme.

KERR: Çekilme ve yeniden hücum etme.

KERR-U FERR: Muharebede geri çekilerek tekrar hücum etmek.

KERUBÎ: Büyük melek.

KESAD: 1. Kıtlık, yokluk. 2. Sürümsüzlük, alış - veriş durgunluğu.

KESAFET: 1. Sıkılık, tokluk. 2. Kalınlık, yoğunluk. 3. Saydam olma

KESAFET: Açık veya berrak olmamak.

KESAFET-İ TAMME: Tam yoğunluk.

KESAN: İnsanlar, kişiler, şahıslar.

KESB: Çalışmak. Kazanç.

KESBÎ: Çalışmakla kazanılan.

KESEL: Tembellik, yorgunluk.

KESELAN: Gevşeklik, yorgunluk, ağırlık, uyuşukluk.

KESİF: Koyu.

KESİR: Çok, bol, türlü, çeşitli.

KESÎRÜ'L-ADED: Çok miktarda.

KESİR'ÜL-VUKU': Çok vuku bulan.

KESR: Kırma, parçalama, bozma.

KESRET: 1. Çokluk, bolluk, ziyadelik. 2. Kalabalık.

KESRET-İ ŞUMUL: Kapsamı geniş.

KEŞF Ü TAKDİR: Olacak bir şeyi önceden anlayıp değerlendirme.

KEŞF: 1. Açma, meydana çıkarma, gizli bir şeyi bulma, bir sırrı öğrenme. 2. Allah tarafından ermişlere ilham edilen gelecekten haber verme.

KEŞF-İ DUR: Uzak ve gizli bir şeyi gereken husus. Önceden ortaya çıkarma.

KEŞİŞ: Karabaş, evlenmez rahip, manastır rahibi.

KEŞTİ: Gemi.

KEŞTİ-İ GAM: Gam gemisi, dünya.

KEŞTİ-İ NUH: Hz. Nuh'un gemisi.

KETB: Yazma, kitabet.

KETBİ: Yazma, yazmak.

KETBÎ: Yazmaya ait, yazma ile ilgili.

KETÎBE: Asker bölüğü.

KETİM - KETM: Saklamak, gizlemek. sır tutmak.

KETM-İ TAĞYİR: Değişikliği saklama, gizleme.

KEVAİB: Memeleri olgunlaşmamış kızlar.

KEVÂKIB: Yıldızlar.

KEVANİN-İ MÜSTEMİRRE: Sünnetüllah.

KEVKEB: Yıldız.

KEVKEB-İ DÜRRİ: Yıldız incisi.

KEVN Ü FESAD: Olma ve bozulma, oluşum ve bozuşum.

KEVN: Olma, var olma, varlık, vücut.

KEVR: Dönmek, devretmek.

KEYD Ü HUD'A: Hile ve aldatma.

KEYD: Oyun, Tuzak, hile, kötülük, menetmek.

KEYFE MAYEŞA: Dilediği şekilde.

KEYFE METTEFAK: Hangisi olursa nasıl rast gelirse.

KEYFE: Her nasıl.

KEYFEMAYEŞA: Nasıl isterse.

KEYFİYAT: Bir şeyin esası ve iç yüzü, nasıl olduğu, kalitesi.

KEYFİYYET: 1. Nitelik, bir şeyin nasıl olması. 2. Bir olayın geçişi. 3. Madde, iş.

KEYFİYYET-İ VAKIAT: Olayların niteliği.

KEYNUNE: Varolma, varlık.

KEYY: Yarayı dağlama.

KEZA: Böyle, böylece, bu dahi böyle.

KEZALİK: Keza, bu da öyle, böylece. Bunun gibi.

KEZZAB: Çok yalancı, çok yalan ve tartı aleti.

KIBLE: 1. Namazda yönelinen taraf, kâbenin bulunduğu taraf. 2. Herkesin darlıkta başvurduğu kapı. 3. Küzey rüzgârı.

KIDDE: Bölük.

KILÂDE: Gerdanlık, boyuna takılan şey.

KILLET: Azlık, darlık, kıtlık.

KIRAAT: Okuma, ibare sökme, düzgün ve sürekli okuma.

KIRAAT-İ ÂSIM: Asım kıraatı, bizim kıraatimiz.

KIRAAT-İ AŞERE: Kur'anı'n on kıraat üzere okunması.

KIRAET: Okumak.

KIRAN: 1. Yakınlık. 2. İki gezegenin bir burçta bulunması.

KIRAT: Dirhemin on altıda birini ifade eden eski bir ağırlık birimi.

KIRBAN: Yakınlık, cimadan kinaye, İlkaat

KIRTAS: Kağıt parçası, kağıtçı.

KIS: Kıyas et, buna benzet, bununla ölç.

KISAS: Öldürmenin öldürme, yaralamanın yaralama ile cezalandırılması.

KISAS-I ENBİYA: Peygamberlerin kıssaları.

KISM: Parçalara ayrılmış şeyin her parçası, çeşit.

KISM-I KALİL: Az kısım.

KISSA: Anlatılan gerçek veya uydurma olay, hikaye.

KISSİS: Keşiş. Papaz.

KIST: Ölçü ve tartıda doğru davranma. 2. Pay, parça. 3. Parça parça verilen bir şeyin bir defada ödenmesi.

KISTAS: Büyük terazi, büyük ölçü ve tartı aleti.

KIST-I İTİDAL: Ölçüde ve tartıda ifrat ve tefritten kaçınmak, orta davranmak.

KIŞR: Kabuk, yemiş, tahıl kabuğu.

KIŞR-I ARZ: Yer kabuğu.

KITAL: Vuruşma, savaş.

KIYAS: 1. Bir şeyi bir şeye benzeterek veya ona göre tutarak

hüküm verme. 2. Benzetme, genel kurala uydurma. 3. Hakkında ayet veya hadis bulunmayan hususlarda ayet ve hadis olan benzerlerine göre hükmetme.

KIYASAD-I FASİDE: Fasid kıyaslar.

KIYASAT-I FÂSİDE: Fasit, yanlış kıyaslar.

KIYASET: Zeki, uyanıklık, feraset.

KIYAS-İ CELÎ: Açık ve belirli olan kıyas.

KIYAS-İ FASİDE: Yanlış, bozuk, geçersiz kıyas.

KIYAS-İ HAFİ: Gizli, belirsiz kıyas.

KIYAS-İ MAA'L-FÂRIK: Birbirine benzemeyen şeyler arasında yapılan kıyas.

KIYASÎ: Uygulama ve benzetme ile olan, genel kaideye uygun olan.

KIYMET: Değer, baha, tutar, bedel, itibar, onur.

KIYMET-İ AZAMET: Büyük değer.

KİBAR: Büyük.

KİBER: Yaşlılık, büyüklük.

KİBR U ENANİYET: Büyüklük ve bencillik.

KİBR Ü İNAD: Büyüklük taslama ve inat.

KİBR Ü NAHVET: Böbürlenmek.

KİBR Ü RİYA: Büyüklük taslama ve gösteriş.

KİBR: Büyüklük, büyük olma, büyüklük taslama, yüksekten bakma.

KİBRİYA: 1. Büyüklük, ululuk. 2. Allah.

KİFAF - KEFAF: 1. Bir şeyin misli, miktarı. 2. İhtiyaca yetecek kadar rızık, yiyecek.

KİFAF: İhtiyaca yetecek kadar azık.

KİFAF-I NEFS: Yalnız kendisine yetecek kadar, rızık, gıda.

KİLAB VE HANAZİR: Köpekler ve domuzlar.

KİLAB: Köpekler.

KİLE: 40 kg.

KİMYA: Kimya.

KİMYA-YI UZVÎ: Organik kimya.

KİNAYE: 1. Doğrudan doğruya anlatmayıp dolayısıyla bir anlamı olan söz. 2. Doğrudan olmayarak söylenen dokunaklı söz.

KİSÂ: Yünden yapılan elbise. Halı.

KİSRA: Eski İran hükümdarlarının lakabı.

KİSVE: Elbise, özel kıyafet, kispet.

KİSVE: Giyim eşyası. Elbise.

KİSVE-İ ÂRIZA: Geçici kıyafet.

KİTAB: Kitap, bir araya getirilerek cilt yapılmış yazılı sayfalar.

KİTABET: Yazmak, kâtiplik.

KİTAB-I EKMEL: En mükemmel kitap, Kur'an.

KİTAB-I HAKÎM: Kur'an.

KİTAB-I MÜBİN: Açık, hak ile batılı ayıran kitap, Kur'an-ı Kerim.

KİTAB-I MÜNİR: Nurlu kitap, Kur'an-ı Kerim.

KİTABULLAH: Allah kitabı, Kur'an-ı Kerim.

KİTMAN: Sır saklama, kimseye sır açmama hali, sır tutarlık.

KİYASET: Zeki, uyanıklık, zekâ.

KİZB Ü TAHAKKÜM: Yalan ve zorbalık.

KİZB: Yalan, yalan söyleme.

KİZB-İ AZİM: Büyük yalan.

KİZB-İ EBEDÎ: Sonsuza dek sürecek yalan.

KİZB-İ İFTİRA: Yalan iftira.

KİZB-İ MAHZ: Katıksız yalan.

KİZB-İ MUTALSAM: Yalan, büyü ve tılsım.

KISM-I MÜMTAZ: Seçkin kısım, bölüm.

KIYAM: 1. Kalkma, ayakta durma, ayağa kalkma. 2. Namazın ayakta kılınan kısmı. 3. Bir işe kalkışma. 4. Karşı koyma, ayaklanma. 5. Ölümden sonra dirilme, kıyamet günü.

KOFA: Kova.

KÖHNE: Eski, eskimiş, zamanı geçmiş.

KÖŞEĞİ: Deve yavrusu, daylak.

KUBH: Çirkinlik, çirkin iş.

KUBUR: Mezarlar, kabirler.

KUDEMA: Kadimler, eski büyükler, eski adamlar. İleri gelenler.

KUDRET: 1. Güç. 2. Allah'ın bütün varlıkları kuşatmış olan gücü. 3. Varlık, zenginlik. 4. Ehliyet, becerebilme.

KUDRET-İ BÂLİGA: Kemal bulmuş güç.

KUDRET-İ BEŞER: İnsan gücü.

KUDRETİ FATIRA: Allah'ın kudreti.

KUDRET-İ FÂTIRA: Tanrı'nın yaratma gücü.

KUDRET-İ MÜYESSİRE: Kolaylaştırıcı güç.

KUDRET-İ RABBANİYYE: Allah'ın gücü.

KUDRET-İ ŞÂMİLE: Kapsayıcı güç.

KUDRETYAB: Gücü yetebilen, yapabilen.

KUDSÎ HASÂİL: Kutsal hasletler, huylar.

KUDSÎ: Kutsal, melekut ve lâhut âlemine mahsus.

KUDUM: 1. Uzak bir yerden, uzun bir yoldan gelme. 2. Ayak basma.

KUFR Ü MAASİ: Küfür ve isyanlar.

KUHULET: Orta yaşlılık, olgunluk çağı.

KULFET: Zahmet, zor iş.

KULLİYYAT: Bütün hepsi, bir yazarın bütün eserleri.Buhari, Müslim, Ibni Mace, Ebu Davud, Tirmizi, Neseî, Muvatta

KULLİYYET: Genellik, bütünlük, çokluk.

KULUB: Kalbler, gönüller.

KULÛB-İ MÜ'MİNE: Müminlerin kalbleri.

KULÛB-İ TÂHİRE: Temiz kalbler.

KUMMEL: Kâmiller, olgunlar.

KUMMEL-İ HAVASS: Seçkinlerin olgunları,

KUNH: Bir şeyin aslı, temeli, dip, kök, öz.

KUNH-İ VİCDAN: Vicdanın cevheri, esası.

KUNYE: Künye, kişinin kimliğinin yazılı olduğu kâğıt veya levha.

KURA: Köyler, kasabalar, şehirler

KURB: Karın boşluğuna kadar olan yer.

KURBET: 1. Yakınlık, Allah'a yakınlık. 2. Hısımlık, akrabalık.

KÛRİYYET: Körlük.

KURRE: Tazelik, parlaklık.

KURRE-İ ARZ: Yerküre, dünya, yer yüzü.

KURRET'ÜL-AYN: Göz nuru, çok sevilen.

KURS-İ CELALİ: İlahî kürsü, arşın altında bulunan kutsal yer.

KURU': Hayız, temizlik.

KURULTAY: Meclis, toplantı yeri.

KURUN: Asırlar, devirler, çağlar.

KURUN-I ÛLÂ: İlk çağlar, geçmiş asırlar.

KURUN-I VUSTA: Eski Roma Devletinin ikiye ayrılmasından istanbulun Müslümanlar tarafından zeptedildiği tarihe kadar olan zamandır.

KURUN-I VUSTA: Orta asırlar.

KURUN-İ ÂHİRE: Son asırlar.

KURUN-İ KADİME: Eski zamanlar.

KURUN-İ SALİFE: Geçmiş asırlar.

KURUN-İ ULÂ: İlk çağlar.

KURUN-İ VUSTA: Orta çağlar.

KURUN-U VUSTA: Eski roma devletinin ikiye ayrılmasından İstanbul'un müslümanlar tarafından zaftedildiği tarihe kadar olan zaman.

KUSÂT: Asiler, itaat etmeyenler, günahkarlar.

KUSUF: Güneş tutulması.

KUSVA: Erilecek en son nokta.

KUŞAD: Açma.

KUŞADE: Açık, ferah, neşeli.

KUŞAD-İ RESMİ: Resmi açma, açılış töreni.

KUT: Rızık, gıda.

KUT: Yaşamak için yenen şey, yiyecek.

KUT-İ LAYEMUT: Ölmeyecek kadar yiyecek, rızık.

KUT-İ YEVMÎ: Günlük yiyecek.

KUTLE-İ TÜRABİYYE: Toprak kütlesi.

KUTUR: Taraf, arzın veya semanın bir ciheti

KUUD: Oturma, namazın oturarak kılınan kısmı.

KUVA: Kuvvetler, güçler.

KUVA-Yİ HİSSİYYE: His, duygu kuvvetleri.

KUVA-Yİ NUT'KİYYE: Konuşma gücü, yetkisi.

KUVVE: 1. Kuvvet, güç. 2. Fikir, niyet. 3. Yeti. 4. Nitelik. 5. Duyu.

KUVVE-İ HAYATİYYE: Yaşama gücü.

KUVVE-İ İKNAİYYE: İkna gücü.

KUVVE-İ KÂHİRE: Kahredici güç.

KUVVE-İ NAMİYE: Büyüme, gelişme.

KUVVE-İ SARİYYE: Yayılan kuvvetler.

KUVVE-İ TEVETTÜRİYE: Gerginleşme gerilme kuvveti.

KUVVET: Güç, takat, kudret.

KUYUD-Ü ŞÜRUT: Şartlı kaide.

KÜBRA: Büyük, ulu.

KÜDURET: Kederlilik.

KÜFFAR: 1. Kafirler. 2. Örtücüler, ekinciler.

KÜFR Ü ADAVET: Dini inkâr ve ona düşmanlık.

KÜFR Ü REYB: Küfür ve şüphe.

KÜFR Ü ŞİRK: Küfür ve şirk.

KÜFR: 1. Allah'a inanmama ve ona ortak koşma. 2. Dinsizlik, imansızlık. 3. İslam'a uymayan itikatlar besleme. 4. Nankörlük. 5. Kaba, ayıp söz söyleme.

KÜFRAN: Görülen bir iyiliği unutma.

KÜFRAN-I NİMET: Nankörlük.

KÜFR-Ü MAASİ: Günahkâr, isyankar.

KÜFRÜ: Şerik.

KÜFÜV: Denk, şerik, akran, eş, benzer.

KÜHULET: Orta yaşlılık.

KÜLL: Bütün, bütünlük.

KÜLLİ: Genel, bütün, çok, tümel..

KÜMMEL: Kamuller, olgunlar.

KÜNH: Nihayet, son, miktar, zaman, özü, cevheri.

KÜNH-İ MAHİYET: Bir şeyin içyüzü, temeli.

KÜNH-Ü LUBBÜ: Bir şeyin özü ile alakalı.

KÜRH: Sıkıntı, meşakkat, zahmet.

KÜRRE: Küre, yuvarlak.

KÜRSİ: 1. Oturulacak yüksekçe yer, taht, makam. 2. Arş-ı azamın altında bulunan yer.

KÜSUF: Güneş tutulması.

KÜŞADE: Açık, açış, merasimde ilk açılış.

KÜŞAYİŞ: Açıklık, ferahlık.

KÜTLE: Kütle, büyük parça.

KÜTUB-İ SİTTE: Altı hadis kitabı

KÜTÜB-İ MUNZELE: Allah tarafından indirilmiş olan kutsal kitaplar.

KÜTÜB-İ MÜNZELE: Gökten indirilmiş kitaplar, Semavi kitaplar. Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an.

KÜTÜB-İ MÜNZELE: Vahyedilen Kitablar.

KÜTÜB-İ SÂLİFE: Geçmiş, eski kitaplar.

KÜTÜB-İ TEVARİH: Tarih kitapları.

-L-

LÂ EKALL: Az değil.

LÂ YEN'AZİL: Azlolunmaz.

LÂ YEZAL: Zeval bulmaz, yok olamaz.

LA YUAD VE LA YUHSA: Sayılamayacak kadar çok.

LÂ YÜS'EL: Mes'ul olmaz, sorulmaz.

LÂ: Hayır, değil.

LÂAKAL- LÂ'AKAL: Hiç olmazsa En az.

LÂAKAL: En az.

LA'B: Oyun, eğlence.

LÂBE'SEBİH: Kendisinde bir beis olmayan.

LABE'S: Beyis yoktur, zararsızdır, caizdir.

LÂBE'SE: Sakıncası yok.

LABE'SEBİH: Zararsız.

LÂBÜD: 1. Çok gerekli, mutlaka. 2. Ayrılık yok.

LÂCEREM: 1. Şüphesiz. 2. Zarûrı.

LÂEDRİYYE: Şüphecilerle alakalı.

LÂEKAL: Az değil.

LÂĞİV: Boş, çirkin söz Nazir

LAĞV: 1. Faydasız, boş şey. 2. İptal etmek. 3. Hata etmek. 4. Hükümsüz.

LÂHIK: 1. Yetişen, ulaşan, erişen. 2. Namaz başlangıcında imama uymuşken ayrılarak tekrar namaz bitmeden imâma uyan kimse.

LÂHİ: Gaflet.

LAHİKA: İlave, ek.

LÂHİKA: Şimdiki.

LÂHİKAN: Sonradan.

LÂHİN: Kur'an-ı Kerimi okurken telaffuzunda yanlışlık yapan.

LAHM: Et.

LAHM-I HINZIR: Domuz eti.

LÂHÛT: İlâhı além, uluhiyyet âlemi.

LÂHÛTİ: Uluhiyyet âlemiyle ilgili.

LÂHZA: Göz açıp kapayacak kadar kısa zaman.

LAHZÎ: Söze âid.

LÂİN: Lânet eden, lânetlenmiş.

LAKİT: Sokağa atılmış çocuk, üzerine ansızın gelinen kuyu, yabana atılmış nesne.

LÂMEKÂN: Allah, mekânsız.

LÂMEKÂN: Yersiz, yurtsuz, mekansız.

LÂMİSE: Dokunma hissi, dokunma duygusu.

LÂNAZÎR: Benzeri olmayan.

LÂ-NAZİR: Eşsiz-benzersiz.

LÂRAYBE FÎH: Onda hiç b ir şüphe yoktur.

LÂREYB: Şüphesiz, içinde şüphe olmayan.

LASİYYEMA: Hususen, her şeyden ziyade.

LAŞEY: Bir şey değil.

LAŞUÛRÎ: Şuursuzluk.

LAYEMÛT: Ölümsüz.

LÂYENKATI: Kesilmeksizin, devamlı.

LAYETECEZZA: Bölünmez, parçalanmaz.

LAYETEGAYYER: Değişmez, bozulmaz.

LÂYEZAL: Zeval bulmaz, yok olmaz.

LÂYEZÂL: Zevâl bulmaz, yok olmaz.

LÂYEZALİS: Zeval bulmaz.

LAYIK-I CİNAN: Cennete layık olmak.

LAYUÂD VE LAYUHSA: Sayılamaz ve hesaplanamaz.

LÂYUÂD: Adedi belli olmayan, sayısız.

LAYUHSA: Hesaba gelmez.

LAYUHTÎ: Hata işlemez, yanılmaz.

LAZIMU'L-İCRÂ: Yapılması gerekli.

LEBBEYK: Buyurunuz, emrediniz.

LEBEN-İ MAGŞUŞ: Karışık süt.

LEBENÎ: Sütlü, sütle alakalı.

LEBİ: Dilim.

LEDE'L-İSTİŞARE: İstişare anında.

LEDEL - MUKÂYESE: Mukayese edildiği zaman.

LEDEL IKTIZA: Gerektiği zaman.

LEDEL İ'CAP: İcap ettiğinde.

LEDELHACE: İhtiyaç zamanı.

LEDELİCAB: İcap ettiği zaman.

LEDE'T-TAHKİK: Tahkik olundukta.

LEDE'T-TALEB: İstendiğinde, istek yapıldığında.

LEDETTEAKÎK: İncelendiğinde.

LEDETTENKIH: Hakikatini araştırma açısından.

LEDUNNİYÂT: Allah'ın sırlarına âid bilgi, mecazen bir şeyin içyüzü.

LEDÜN: Allah yanı.

LEDÜNNİ: Allah'ın sırlarına ait bilgi. Gizli halleri bilme, gizli olan.

LEFH: Hararet.

LEHEB: Ateş alevi.

LEHEB-İ CEHENNEM: Cehennem ateşi

LEHİV: Günahlı, şehevi, nefsâni, meşguliyet.

LEHS: Dili dışarı çıkma, nefesi kesilme.

LEHV-Ü LÂİB: Oyun eğlence.

LEİM: Alçak, denir.

LEKEDAR OLMAK: Lekeli.

LEKİT: Bulunmuş çocuk.

LELY-Ü NEHAR: Gece-gündüz.

LEM - YEZEL: Yok olmayan.

LEMAHÂT-İ RAKIK: Merhametli bakışlar.

LEMCAT-I HÜSN: Güzellik parıltıları.

LE-MEAN: Parlama, parıldama.

LEMEÂT-I HÜSN: Güzellik parıltıları.

LEMEDA: 1. Göz atmak. 2. Şimşeğin bir kez çakması.

LEMH: Göz atma, bir defa bakış.

LEMHA: Bir göz atma, şimşeğin bir defa çakışı.

LEMHA-I TECELLİSİ: Tecelli etmek.

LEMHA-İ TEVFÎK VE HİDÂYET: Hidâyet ve hakkın parıltısı.

LEMHAİ: Parıltı, parlama, göz atış.

LEMHA-j ŞUUR: Kısa sürede anlama.

LEMH-İ BASAR: Çabucak bir göz atıverme. Çabuk bir bakış

LEMİS: El ele tutan, dokunan.

LENFA: Kanın esasını teşkil eden sıvı.

LETAFET: Hoşluk, latiflik.

LETÂİF: Lâtifeler.

LEVAHIK: İlave, ek, lâhikalar.

LEVÂHİK-İ SUHUF: Ek sahîfeler.

LEVÂKIH: Aşılar, aşıcılar.

LEVÂZIM U MÜHİMMÂT: Lüzumlu malzemeler ve önemli maddeler.

LEVAZIM: İhtiyaç maddeleri.

LEVÂZIM-I İKÂMET: Oturmak için lüzumlu şeyler.

LEVÂZIM-I ZARÛRİYYE: Zarurî malzemeler.

LEVH-I MAHFUZ: Allah yanında her şeyin yazılı bulunduğu kitap.

LEVH-İ MAHFUZ: Allah tarafından takdir edilenlerin ezelde yazılı bulunduğu levha.

LEVM: Çekiştirme, kötü söyleme.

LEVM-İ LÂİM: Kınayıcının kınaması.

LEVN: Renk, sıfat.

LEVS: Pislik, murdarlık, kir.

LEVVAME: Zemmeden, paylayan, çekiştiren.

LEYL Ü NEHÂR: Gece ve gündüz.

LEYL: Gece.

LEYLE-İ AKABE: Nübüvvetin 11. yılında Mekke dışında Akabe denilen yerde Medîne halkından bir topluluğun Hz. Muhammed'le konuşup İslâm'ı kabul ettikleri günün gecesi.

LEYLE-İ HIYRE: Seçkin gece.

LEYLE-İ HİYERE: Hayırlı gecelerde.

LEYLE-İ Mİ'RÂC: Mi'râc gecesi.

LEYLE-İ SIYÂM: Oruc gecesi.

LEYSE KEMİSLİHÎ: Kendisi gibi benzeri olmayan.

LEYYİN: Yumuşak.

LEZA: Ateş, alev.

LEZAIZ: Lezzetler.

LEZÂIZ-I TAYYİBE: Tatlı lezzetler.

LEZÂİZ-İ BÂKIYYE: Kalıcı lezzetler.

LEZÂİZ-İ FÂNİYE: Geçici lezzetler.

Lİ – EB: Baba bir kardeşler.

Lİ – EBEVEYN: Ana ve babaları bir olan kardeşler.

Lİ - ÜM: Ana bir kardeşler.

LİAN: Lânetleşmek. İki kişinin birbirini lânetlemesi.

LİAYNİHİ: Aynı ile.

LİBÂS: Elbise.

LİKA: Eskiden mürekkep hokkalarına konulan ham ipek.

LİKA: Kavuşma.

LİKÂ-İ ÂHİRET: Ahirete kavuşmak.

LİKÂULLAH- LİKAULLAH: (Ka uzun okunur) Allaha kavuşmak, kıyamet günü, cennette Allah'ı görmek.

LİNKE: Kalkmak.

LİVAİ: Sancak, âlem.

LİVÂTA: Erkekler arasındaki cinsı münasebet.

LİVÂÜ'L-HAMD: Hz. Muhammed (S.A.V.)'in âhiretteki sancağı. Hamd sancağı.

LİVECHİLLÂH: Allah adına.

LİZÂM: 1. Gerekmek. 2. Kıyamet günü hesâbı, 3. Ölüm.

LİZÂTİHÎ: Kendisi, bizzat.

LUGAVİYYUN: Lügatcılar, kelimelerden anlayan âlimler.

LUGAZ: Manzum bilmece.

LUHUK: Ulaşmak.

LUTF-İ İLÂHÎ: Allah'ın ihsanı.

LUTF-İ RUBUBİYYET: Allah'ın lütfu. Allah'a âid ihsanı

LÜAB: Tükürük.

LÜBÂB: Güzide, seçkin.

LÜBB- LÜB: Akıl.

LÜBB: 1. İç, öz. 2. Akıl. 3. İçli şeyin içi.

LÜHUM: Etler.

LÜHÛN: Nağmeler.

LÜ'LÜÎ: İncimsi.

LÜMEZE: Herkesi ayıplama.

LÜZUCET: Yapışkanlık.

-M-

MÂ HAZAR: Daha evvelden hazır olan.

MA: Su.

MA'BADİN: Sonraki, alt.

MA'DEN: Her şeyin aslı, menbağı.

MA'DİLET: Adalet eylemek, hak ile hükmeylemek.

MA'DUM: Mevcudu olmayan, yok.

MA'DUN: Alt.

MA'FÜV-MA'FÜVV: Suçu afvedilmiş, bağışlanmış.

MA'HUD: Sözü geçen.

MA'HUDİYYET: Ahd edilmiş, söz verilmiş.

MA'KUL: Mantıklı.

MA'KULAT: Aklın uygun bulduğu meseleler.

MA'KUS: Tersine dönmüş, zıt.

MA'LÛL: İlletli, hasta.

MA'RIZ: Bir şeyin bildirildiği, arz olunduğu yer.

MA'RUF OLMAYAN: Bilinmeyen.

MA'ŞER: Topluluğun olan, cemiyete ait, ortaklaşa.

MA'ŞER: Topluluk.

MA'TUH: Sakat, kötürüm.

MAA- HÂZA: Bununla beraber, bununla birlikte.

MAA- ZİYADETİN: Fazlasıyla, bol bol.

MAA: Beraber, birlikte.

MAA'HAZA: Bununla beraber.

MAAD: 1. Dönüp gidilecek yer. 2.Ahiret. 3. Dönüş, geri gidiş. 4.Dünya'dan sonraki hayat. 5. Gaye, amaç, ulaşılacak yer.

MAADA: Başka fazla ,bundan gayrı.

MAADİN- MAADÎ: Madenler.

MAAHAZA: Bununla beraber. Bununla birlikte.

MAAL FARIK: Fark etmekle ayırmakla.

MAA'L GAYR: Başkası ile birlikte.

MAAL: Yükseklik, şereflilik.

MAALÎ: 1. Yüksek, derin fikirler. 2.Şerefler, ululuklar.

MAALÎ-İ AHLAKIYYE: Ahlakî yücelikler.

MAANİ: Engel.

MAANÎ: Mânalar, anlamlar.

MAARİF: Tahsil ile elde edilen ilim, malumat, bilgi.

MAASÎ: Âsilikler, isyanlar, günahlar.

MAAZALLAH: Allah korusun, Allah saklasın.

MÂBA'Dİ: Sonra.

MABA'DİLE: Sonrası.

MABA'D: Sonu, sonraki, sonrası.

MABADE'TTABÎA: Metafizik, beş duygu ile bilinmeyen varlıklar hakkında fikri araştırma yapan felsefe kolu.

MABADETTABİÎ: Metafizik.

MABELAĞ: Bütünüyle.

MABEYN: Ara.

MABİHİL'KIVARI: Kıvamına sebep olan.

MA'BUD: Kendine ibadet olunan, tapılan, Allah.

MÂCİN: Hile yolunu öğreten.

MÂCİN: Hileyi, hile yolunu öğreten.

MÂDA: Evvel.

MÂDÂM: 1. Madem, çünkü. 2. Devam ettikçe.

MADAME'L-HAYAT: Hayat devam ettikçe, var oldukça.

MÂDAM'EL-HAYAT: Hayatın devamı süresince, yaşadıkça.

MADAN: Sur.

MADDE: 1. Madde. 2. Maya, cevher. 3. Cisim. 4. Mesele.

MADDE-İ TAYYARE: Uçan, uçucu madde.

MADDE-İ ÛLÂ: İlk cevher.

MADDE-İ ÛLÂ-YI GAYRİ MUSAVVERE: Tasvir edilemeyen ilk madde,

MADDİYYAT: Gözle görülür, elle tutulur şeyler.

MADDİYYET: Gözle görülür, elle tutulur şey.

MADDİYYUN: Maddenin ezelî ve ebedî olduğuna inananlar, materyalistler.

MA'DELET: Adalet eylemek, hak ile hükmeylemek. insaflılık.

MA'DELET: Adâlet, âdillik, insaflılık.

MADELET-İ İLÂHÎ: İlahi adalet.

MÂDER: Ana.

MADİB: Geçmiş baha

MÂDİHA: Övünç.

MADİLET/MA'DELET: Adalet eylemek, hak ile hükmeylemek, adalet yeri.

MA'DİLET: Sapılacak yer.

MADRUB: 1. Vurulmuş, dövülmüş. 2. Basılmış, damgalanmış.

MADUB-İ İLAHÎ: Allah'ın gazabına uğramış.

MADUD: Hesabedilen, belli. sayılmış.

MA'DUM: Mevcut olmayan, yok olan, yok.

MA'DUMAT: Yok olanlar, mevcut olmayanlar.

MA'DUME: Mevcud olmayan, yok olan.

MÂDÛN: Alt, aşağı, alt derece, emir altında bulunan.

MAFEVK: Üst, yukarı, üst derecede bulunan kimse, âmir.

MAFEVK'EL-BEŞER: İnsanüstü.

MAFEVK'ET-TABİA: Tabiat üstü, maddiyyatın aksi olan şeyler.

MÂFÎH: İçindekiler.

MÂFİHA: İçindekiler, o şeyin içinde olanlar.

MAFRUZ: Farz olunmuş, çok lüzumlu.

MA'FÜVV: 1. Suçu bağışlanmış, affolunmuş. 2. Ayrı tutulan, istisna edilen.

MAGARİB: Batılar, garblar.

MAGDUB- MAGZUB: Gazaba uğramış, kendisine kızılmış.

MAGMUM: Kapalı.

MAGNEM: Ganimet, düşmandan ele geçirilen mal.

MAGRİBÎ: Batılı, mağribli.

MAGSUB: Zorla alınmış, gasb edilmiş.

MAGŞUŞ: Karışık, katışık, saf olmayan.

MAĞFİRET: Allah'ın kullarını bağışlaması, yarlığaması.

MAĞFUR: Allah'ın günahlarını bağışlaması için dua edilen ölmüş kimse, rahmetlik olmuş.

MAĞMUM: 1. Gamlı, kederli, tasalı. 2. Bulutlu, kapalı, sıkıntılı.

MAĞMUR: Şöhretsiz.

MAĞSUBUN MİNH: Malı gasbedilmiş kimse

MAĞŞUŞ: Saf olmayan.

MAH: Ay .

MAHAFET: Korku, korkma.

MAHAFETÜLLAH: Allah korkusu.

MAHAKİM: Mahkemeler.

MAHAKİM-İ NİZAMİYYE: Tanzimattan sonra batı usullerine göre kurulan mahkemeler.

MAHAKİM-İ ŞER'İYYE: Şer'î mahkemeler.

MÂHALAK: Yaratılan şey.

MAHALL: Yer.

MAHALL-İ NÜZUL: İnme yeri, Kur'an âyetlerinin indikleri yerlerden her biri

MAHARET: Ustalık, beceriklilik.

MÂHASAL: Netice.

MAHASİN: İyilikler, iyi ahlaklar.

MAHAVERE: Konuşma.

MÂHAZAR: Daha evvelden hazır olan.

MAHBUB: Sevilmiş, sevilen, sevgili.

MAHCUR: Malı kullanmaktan menedilme.

MAHDUD: Sınırlanmış, çevrilmiş az sayılı.

MAHFEL: Toplanma yeri.

MAHFÎ: Gizli, saklı..

MAHFUF: Zarar görmesin diye etrafı çevrilmiş, kuşatılmış.

MAHFUZ: 1. Saklanmış, korunmuş.2. Ezberlenmiş.

MAHFUZAT: Hıfzolunmuş şeyler.

MAHIYS -MELÂZ: Kaçıp sığınılacak yer.

MÂHİR: Maharetli, hünerli, becerikli.

MAHİYET: Bir şeyin aslı, esası, iç yüzü.

MAHKEME: Davaların görülüp karara bağlandığı yer.

MAHKEME-İ KUBRA: Ahirette Allah huzurunda kurulacak büyük mahkeme.

MAHKEME-İ KÜBRA: Büyük mahkeme.

MAHKÛK: Hakkolunmuş, çelik kalemle sert bir şey üzerine yazılmış.

MAHKÛM: 1. Hükmolunan, birinin hükmü altında bulunan. 2. Hüküm. giymiş, 3. Katlanma zorunda olma.

MAHKUM-I GADAB: Gazaba uğramış.

MAHKUM-İ MUSAHHAR: Ele geçirilmeye mahkûm, birine bağlan

MAHLAS: 1. Kurtulacak yer. 2. Bir kimsenin ikinci adı, mahlası. Nam.

MAHLUK: Tıraş edilmiş baş veya yüz.

MAHLUK: Yaratılmış, yaratık.

MAHLUKATULLAH: Allah'ın yaratıkları.

MAHLUT: Katılmış, karıştırılmış, karışık.

MAHLÛTA: Karıştırılmış, katılmış, karışık.

MAHMİDET: Övme, sena etmemek.

MAHMİL: Deve üzerine konulan sepet, yüklenmiş.

MAHMUD: 1. Övülmeye layık. 2. Ebrehe'nin Kabe'yi yıkmak için getirdiği filin adı.

MAHMUL: Yüklenilmiş, hamlolunmuş.

MAHREK: 1. Hareketli bir noktanın takip ettiği yol. 2. Bir gezeğenin bir devrede üzerinden gittiği farzolunan dairevî hat, yörünge.

MAHSUR: Hudutlanmış, muhasara altına alınmış.

MAHSUS: Anlaşılan, belli, aşikâr.

MAHSUSAT: Gözle görülen hisle anlaşılan şeyler.

MAHSUSE: Hususîleşmiş, ayrı, mustakil.

MAHTUM: Mühürlenmiş, damgalanmış kilitlenmiş.

MA'HUD: 1. Ahdolunmuş, bilinen, sözleşilen. 2. Sözü geçen.

MA'HUDE: Fena bilinen kadın.

MA'HUDE: Va'dedilen, söz verilen, belli olan.

MA'HUDİYYET: Ahdedilmiş olma,

MAHUF: 1. Eğilmiş, bir tarafa doğru çevrilmiş. 2. Birine isnat olunmuş, yöneltilmiş.

MAHV Ü HELAK: Yıkılma ve yok olma.

MAHV: 1. Yok etme, ortadan kaldırma.

MAHV-Ü MÜNKARIZ: Mahvolmuş, kesilmiş.

MAHY-Ü İHLAK: Gidermek.

MAHZ: Nikah, bağlılık.

MAHZ: Su katılmamış, hâlis, sade, tam.

MAHZA: Ancak, yalnız, sade, katkısız, halis, tam.

MAHZ-I ADÂLET: Adâletin ta kendisi.

MAHZ-I FAZL-I İLAHÎ: Allah'ın faziletinin ta kendisi.

MAHZ-I İBDA': Misli görülmemiş şekilde ortaya konan eserin kendisi.

MAHZ-I İSTİB'AD: Uzak görmenin ta kendisi.

MAHZ-I MUANNİD: Tam inadcı, kimseye uymayan.

MAHZ-I TAADDİ: Taşkınlığın, şeriatten ayrılmanın ta kendisi.

MAHZUF: Gizli.

MAHZUF: Silinmiş yerinden düşürülmüş.

MAHZUL: Hor, hakir, perişan, değersiz.

MAHZUR: Sakınılacak, korkulacak şey, engel, sakınca.

MAHZUZ: Hoşnut.

MA-I MUKATTAR: Damıtılmış saf su.

MÂ-İ DÂFIK: Atılan, dökülen su.

MÂ-İ MEHİN: Hor, hakir su.

MÂ-İ MUĞRİK: Boğucu su.

MAİDE: 1. Yemek yenilen sofra, yemek, ziyafet. 2. Kur'an-ı Kerim'in

MAİDE: Gökten indirilen sofra.

MAİL: Meyilli.

MAİLE: Dağların bir yana doğru alçalıp giden taraflarından her biri.

MAİL-İ İNHİDAM: Yıkılmağa yüz tutmuş.

MAİN: Saf, akarsu, cennet şerbeti.

MAİŞET: 1. Yaşama, yaşayış, geçinme, geçinmek için lüzumlu şey. 2. İlmiye sınıfının başlangıcında bulunanlara verilen tahşisat.

MAİYYET: Beraberlik, arkadaşlık, bir büyük memurun emrine bulunma.

MÂKABL: Ön, öndeki, üstteki, geçmiş bir şeyin kendisinden önce olanı

MAKABLİN: Öndeki, üsteki, geçmişteki.

MÂKABLİNE ŞÂMİL: Kendinden öncekileri içine alan, kapsayan.

MAKADİR: Mikdardar, kısımlar.

MAKAMAT: 1. Makamlar. 2. Meclisler, topluluklar.

MAKAMAT-I MAHSUSA: Özel makamlar, mertebeler.

MAKAMAT-I MURSELİN: Peygamberlerin mertebeleri, gönderildikleri topluluklar.

MAKAM-I HABİB: Sevgilinin makamı.

MAKAM-I HULLET: Arkadaşlık makamı.

MAKAM-I KELİM: Kendisine söz söylenilenin bulunduğu yer,Musa'nın makamı

MAKAM-I MAHMUD: Peygamberimizin cennetteki makamı.

MAKAM-I ULVi: Yüce makam.

MAKAM-İ İBRAHİM: Kâbede bulunan ve Hz. İbrahim'in ayak izi olduğu söylenen taş.

MAKARR: Durulan yer, karargah, ocak, merkez, başkent, payitaht.

MAKARR: Merkez, karar yeri. karagâh .

MAKARRUA MEVA: Varılacak yerin merkezi, sığınılacak yerin merkezi.

MAKASİD: Maksatlar, niyazlar, niyetler, istekler.

MAKASİD-İ ESASİYYE: Temel amaçlar.

MAKASİD-İ FANİYYE: Geçici istekler.

MAKASİD-İ HASİSE: Kötü amaçlar.

MAKATTAAT-I SÜVER: Mukatta harfi olan süreler.

MAKBUZ: 1. Alınmış, alındı belgesi. 2. Sıkılmış, daraltılmış.

MAKDİY: Yaratılmış Tahzir

MAKDUH: Beğenilmemiş, ayıp.

MAKDUR: Güç kuvvet kudret.

MA'KES: Karşılık verme.

MAKHUR: Kahredilmiş,Allah'ın gazabına uğramış. Hor, hakir, zelil olma.

MAKİL: Öğle uykusu, keylule, öğle uykusuna dalınacak yer.

MAKLÛB: Altı üstüne getirilmiş, ters çevrilmiş, başka şekle sokulmuş.

MAKRUN: Yakın.

MAKRUVV: Okunan, okunmuş olan.

MAKSEB / MAKSEBE: Sazlık, kamışlık.

MAKSUD: Kastolunan, istenilen şey, emel.

MAKSÛD-Î ASLÎ: Temelde istenilen ilk amaç.

MAKSUİ: Alıkonulmuş.

MAKSUR: 1. Kısaltılmış. 2. Alıkonulmuş. 3. Bir şeye ayrılmış.

MAKSURE: Camilerde etrafı parmaklıklı yüksek yer, daha yükseğine mahfil denir.

MAKT: Kin, hiddet, şiddetli buğz.

MAKTU': Pazarlıksız ve değeri biçilmiş.

MAKTU': Sonu gelmek, kesilmek.

MAKTUL: Vurulmuş, öldürülmüş, katledilmiş.

MA'KUL: Akla uygun, akıllıca iş gören, anlayışlı, mantıklı.

MA'KULÂT: Aklın uygun bulduğu, akılla bilinen şeyler.

MA'KULÂT-I İLMİYYE: Aklî ilimler.

MA'KULE: Takım, çeşit, katagori.

MA'KUS: 1. Tersine çevrilmiş, baş aşağı olunmuş. 2. Başka bir şeyin zıddı. 3. Ters, uğursuz. 4. Bir yere çarpıp geri dönen, yankı.

MAKUS: Tersine çevrilmiş, uğursuz, yankı. baş aşağı çevrilmiş,

MA'KUSU: Tersine dönmüş, aksetmiş, baş aşağı çevrilmiş, uğursuz.

MAL Ü CAH: Mal ve mevki.

MAL Ü MENAL: Varı yoğu, bütün varlığı.

MAL: Varlık, para, kıymetli eşya.

MALÂMAL: Ağzına kadar dolu.

MALAYA'Nİ: Mânasız, faydasız

MALAYUTAK: Takat getirilmez, dayanılmaz

MÂLİK: Sahip, bir şeyi olan, bir şeye sahip olan.

MÂLİK'ÜL-MULK: Mülkün sahibi, Allah.

MA'LUL: İlletli, hastalıklı, sakat.

MA'LUM: Bilinen. belli.

MA'LUMAT: Bilinen şeyler, biliş, bilgi.

MA'LUMÂT-I CEDİDE VE MÜMTAZİYYE: Mümtaz ve yeni bilgiler.

MAL-Ü MENAL: Kıymetli mallar.

MAMUL: İmal edilmiş, yapılmış işlenmiş.

MAMULÜN BİH: Kendisiyle amel olunan, yürürlükte olan.

MAMURE: İnsan bulunan, bayındır, şenlikli yer, şehir, kasaba.

MAN'SUS: Kur'ân'da açıkça anlatılmış.

MANA: 1. Anlam. 2. İçyüz. 3. Akla yakın sebep. 4. Rüya, düş.

MANÂKIHA: Nikahlanma, nikah kıyma.

MÂNÂ-YI EAM: Geniş anlamlı.

MANÂ-YI EHAS: En özel anlam.

MÂNÂ-YI MURAD: Bilinen anlam.

MANENDİ: Benzeri.

MANEVİYYAT: Maddî olmayan, manevî olan hususlar.

MANEVİYYAT-I MÜCERREDE: Yalnız mânâ âlemine ait olanlar.

MÂNİ': 1. Men eden, alıkoyan, engel olan. 2. Engel, özür.

MÂNİ'-İ MUZAHİM: Sıkıntıya, zahmete engel olan.

MANSIB: Devlet hizmeti, memuriyet, merci.

MANSUB: 1. Nasbolunmuş, konmuş dikilmiş.

MANSUR: 1. Yardım edilen, yardım görmüş, Allah'ın yardımıyla gâlip gelmiş, muzaffer.

MANSUS: 1. Kur'an'da açıkça anlatılmış, hakkında âyet bulunan, açıkça bildirilmiş, hakkında âyet bulunan.

MANTIK: 1. Söz. 2. Mantık ilmi, vasıta ve delil arasında tutarlılık.

MANTIK'UT-TAYR: Kuş dili, Feridüddin Attar'ın meşhur eseri.

MANTUK: Bir lafzın nutuk halinde, söz sahasında üzerinde delalet ettiği şey. Söz, nutuk mânâ.

MANTUK: Söylenmiş, denilmiş, söz. kelam, nutuk, mefhum.

MANTUKLARINCA: Sözlerince, anlayışlarınca.

MANZUR: Görülen, bakılan.

MARAZ Ú SIHHAT: Hastalık ve sıhhat.

MARAZ: Hastalık, illet, dert.

MARAZ-I İKTİSADİYYE: Ekonomik bozukluk, kriz.

MARÀZ-I MEVT: Ölüm hastalığı.

MARDIY: Razı olma.

MARDİYYE: Razı olmak.

MA'REKE: Savaş yeri, çarpışma.

MA'REKEİ: Muharebe meydanı çarpışma alanı.

MARİC: Dumansız ateş.

MA'RİFE: Mâna ve mefhumu belirtilmiş olan söz.

MA'RİFET: 1. Herkesin yapamadığı ustalık, ustalıkla yapılmış olan şey. 2. Bilme, biliş. 3. Vâsıta, aracı. 4 Hoşa gitmeyen şey, tuhaflık.

MA'RİFETULLAH: Allah'ı tanıma, bilme.

MA'RİFET'ÜN-NEFS: Kendini bilme, tanıma.

MARUF: 1. Bilinen, tanınan, meşhur ünlü. 2. Şeriatin emrettiği, uygun gördüğü.

MA'RUŞ: Üstü çardak veya kameriye şeklinde yapılmış bina.

MARZÎ: Rıza gösterilmiş, beğenilmiş, hoşnutluk.

MARZİ-İ İLÂHÎ: Cenab-ı Hakk'ın rızasına uygun işler.

MARZİY: Razı olma.

MASADAK: Bir sözü veya hükmü tasdik eden husus söylenildiği gibi, denildiği şekilde, doğru sadık olduğu gibi muvafıktır, mutabıktır tıpkısı gibi manalara gelir.

MASADDAK: Tasdik edilen, uygun, tıpkı.

MA-SADIK: Tasdik edilen husus tıpkı, uygun.

MASAİB: Musibetler, güçlükler.

MASALİH: İşler.

MASALİH-İ HALK: Halkın işleri faydasına.

MASARİF-İ BİHUDE: Gereksiz masraflar.

MASDAR: 1. Bir şeyin çıktığı yer, temel, kaynak. 2. Fiil kökü.

MASDUK: Doğruluğu kabul edilmiş.

MASHARA: Maskara, soytarı, komik, kepaze, utanmaz, rezil

MASIVA: Allah'tan başka bütün varlıklar.

MÂSİK: Yapışkan, tutan, zapteden.

MASİKA LEH: Sevkedildiği yönü. Hedef.

MÂSÎKA: Yapışkan, zapteden istila eden, tutan.

MASİR: 1. Sürüp giden. 2. Karargâh. 3. Suyun aktığı yer.

MÂSİVA: 1. Bir şeyden başka olanların hepsi. 2. Dünya ile ilgili olan şeyler. 3. Allah'dan başka her şey.

MASİVALLAH: Allah'tan başka bütün varlıklar.

MÂSİYEN: Yürüyerek, yaya olarak.

MÂ'SİYET: İtaatsizlik, günah, isyan.

MASİYYET-İ İLAHİYYE: Allah'a yakın olanlar.

MASL: Yeşilimsi su.

MASLAHAT: 1. İş, emir, madde, keyfiyet, önemli iş. 2. Barış, dirlik - düzenlik.

MASLAHAT-I ÂMME: Kamu işleri.

MASLAHAT-I İBAD: Kulların işleri.

MASLAK: Su yolu üzerindeki su haziresi, daimî akan su borusu.

MASNU': 1. Sanatla yapılmış. 2. Düzme, uydurma, yapma.

MASNU': Sahte, düzme, uydurma.

MASNUAT: 1. Sanatla yapılmış şeyler. 2. Uydurma şeyler.

MASNUAT: Sanatkârâne yapılan şeyler, yapılanlar.

MASNUAT: Üzerinde ömürler geçmiş olan.

MASRİF: Sarf etme, harcama yeri.

MASRUF: 1. Sarf edilmiş, harcanmış. 2. Çevrilmiş, döndürülmüş.

MASS: Emmek.

MASUMU'D-DEM: Kanı masum canı koruma altında olan, suçsuz.

MASUN: Korunan, salim, sağlam.

MA'ŞER: Cemaat, topluluk.

MA'ŞERİ-İ MÜSLİMİN: Müslümanlara ait.

MAŞİ: Yürüyen.

MAŞİYEN: Yürüyerek.

MA'ŞUK: Sevilen, sevilmiş.

MA'ŞUK-İ VİCDAN: Vicdanın sevgilisi.

MAT'UMAT: Yemekler.

MAT'UN: Ayıplanmış.

MATAR: Yağmur.

MATBU': 1. Tabolunmuş, basılmış. 2. Hoş, latif, makbul.

MATBU'L-KULÜB: Mühürlenmiş, damgalanmış kalbler.

MATBUHAT: Yemekler.

MÂTIK: Konuşan, söz eden, söyleyen, beyan eden, bildiren.

MATLA': Doğacak yer, güneş vesair yıldızların doğması, kaside veya gazelin ilk beyti.

MATLUB: 1. İstenilen, aranılan şey. 2. Alacak, kredi.

MATMAH-I ENZAR: Hırsla bakılan şeyler.

MATRUD: Kovulmuş, uzaklaştırılmış.

MATRUDEN: Kovulmak suretiyle.

MATRUH: 1. Çıkarılmış. 2. Belirtilmiş, konulmuş. 3. Temeli atılmış.

MA'TUF: Ait ve raci olan.

MATUH: Bunak, bunamış.

MATUL: Dürülmüş.

MA'TUMAT: Yenecek şeyler.

MATVÎ: Dürülmüş bükülmüş, kıvrım.

MA-UHİLLE: Helal şey.

MÂUN: 1. Malın zekatı. 2. Kendisinden faydalanılacak şey, eve gerekli olan şeyler.

MAUN: Yardım, imdat.

MAUNET: Yardım, imdat, azık, yol yiyeceği.

MAVEDDET: Sevgi.

MÂVERA: Art, geri, bir şeyin ötesinde bulunan.

MAVERÂ-İ HAYAL: Hayalin ötesinde.

MÂVERÂ-İ İHATA: Bir şeyin ötesinde olanları tam olarak kavramak.

MAVERAİ: Öteye mesub ve aid, diğer alemle alakalı.

MAVERASINA MASRUF OLMAK: Bir şeyin gerisindeki şeyleri de içermek.

MAV'UD: Söz verilmiş.

MÂYE: 1. Maya, asıl, esas. 2. Para, mal. 3. İktidar, güç, 4. Bilgi.

MÂYE-İ HAYAT: Hayatın esası.

MÂYİ': Sıvı, su gibi akıcı.

MAYMUM: Gamlı, kederli.

MAZAMÎN: Mânâlar, kavramlar.

MAZARRAT: Zararlar, ziyanlar.

MAZBUT: Zapt olunmuş, ele geçirilmiş, sağlam, yazılmış, kayd edilmiş.

MAZHAR: Sahip olma, nail olma şereflenme.

MAZHARİYET: Başarı. Şereflenme.

MAZINNE: 1. Bir şeyin varlığının sanıldığı yer. 2. Ermiş sanılan.

MAZİ: Geçen, geçmiş olan, geçmiş zaman.

MAZİNNE: Tehlike

MAZMAHİL: Darmadağın olmuş.

MAZMUN: Meal, mana, nükteli sanatlı ince söz.

MAZMUN: Ödenmesi gerkeli şey.

MAZNUN: Zemmolunmuş, ayıplanmış, kendisinden şüphe edilen

MA'ZUL: Azledilmiş, işinden çıkarılmış.

ME'CUR: Ecri verilmiş. Mükafata hak kazanan.

ME'HAZ: Kaynak.

ME'HUZ: Alınmış, çıkarılmış, tutulmuş.

ME'KULAT: Gıda maddeleri. Yiyecek.

ME'MUL: Umulur, Ümit edilir.

ME'Nİ HULÜVV: İki ihtimali anlatan.

ME'NUS: Ünsiyet edilmiş.

ME'SÛR: Meşhur.

ME'VA: Sığınılacak güzel mekân, yer.

ME'YUS: Ümitsiz.

ME'ZUN: İzin verilmiş.

MEÂB: Dönülecek ve sığınılacak yer. Ahiret, son. Cansız şeyler.

MEÂDİN: Madenler.

MEÂL: Meydana gelen netice.

MEALİM - MAALİM: Dinî inanç meseleleri.

MEALİM-İ HİKEMYYE: Dinî inançlarla ilgili hikmetler.

MEÂN: Mekan, menzil.

MEANİ: Mânâlar.

MEASİ: Günahlar, isyanlar.

MEASİR: Güzel eserler, ihsanlar, izler.

MEAŞ-Ü MEAD: Ahiret.

MEB'US: Gönderilmiş.

MEBAD: Başlangıç, ilk unsur, çekirdek.

MEBADI-İ MEVAKÎ: İlk mevkiler.

MEBADÎ: Başlangıçlar, ilkeler.

MEBADİ: Evveller, başlangıçlar ilk unsurlar. Prensipler. İlkeler.

MEBADİ-İ HİLKAT: Yaratılışının başlangıçları.

MEBADÎ-İ İMAN: imanın prensipleri, ilk unsurları.

MEBADİ-İ MEDENİYYE: Medeniyetin başlangıcı.

MEBADÎ-İ MEVHUBE: Başlangıçta verilmiş olanlar.

MEBADİ-İ ZARURİYYE: İlk unsur, çekirdek, prensib.

MEBAHİS: Arama, araştırma yerleri, araştırma veya münakaşa konuları.

MEBANi: Yapılar, binalar, temeller.

MEBANÎ-İ REFİA: Yüksek ilkeler, yüksek binalar.

MEBDE Ü MEAD: Başlangıç ve dönüş, ruhun dünyaya gelişi ve dönüşü.

MEBDE': 1. Başlangıç. 2. Kaynak, kök. 3. Bilgilerin ilk kısımları. 4. İlke, 5. Tasavvufta sâlikin ilk başlangıcı.

MEBDE-İ KÜBRA: Büyük başlangıç.

MEBDE-İ ÜMİD: Ümidin kaynağı.

MEBDEİYET: Başlangıç olma işi.

MEBGUZ- MEBGUS: Sevilmemiş, buğz edilmiş, nefret edilmiş.

MEBHAS: 1. Bir şeyin arandığı yer, araştırma yeri. 2. Bab, fasıl, bölüm.

MEBHAS-I VÜCUD: Varlık konusu, varlığın araştırılması.

MEBHASİ: Kısım, bahis.

MEBHUT- MEBHUD: Hayretle, şaşkın.

MEBHUT Ú MAĞLUB: Saşmış, ve yenilmiş.

MEBİ': Satılmış şey.

MEBİD: Geceleyin kalınacak yer.

MEBİ'-İ SEMEN: Satılan şeyin parası.

MEBİ'İ: Satılmış şey.

MEBİZ: Yumurtalık.

MEBNA: Temel, asıl ve esas. dayanak.

MEBNÂ: Yapı yeri, bina yeri.

MEBNÎ: 1. Yapılmış kurulmuş. 2. Bir şeye dayanan 3....den dolayı

MEBRUKAT: Tebrike, kutlamaya değer kişiler.

MEBSUR: Dağılmış.

MEBSÛS: Dağılmış, parça parça olmuş.

MEBSUT: Açılmış, yayılmış uzun uzadıya anlatılan.

MEB'US: 1. Gönderilmiş, peygamber olarak gönderilmiş kimse. 2. Öldükten sonra diriltilmiş kimse.

MEB'ÛS-İ KÜLL: Allah tarafından gönderilmiş olanların hepsi.

MEBZUL: Bol, çok, ucuz.

MEBZULİYYET: Bir çok, birden fazla.

MEC'UL: Yapılmış, meydana çıkarılmış, ikame ve ihdas olunmuş olan.

MECÂMİ: Mecmualar, dergiler.

MECAZ: 1. Yol, geçecek yer. 2. Gerçeğin zıddı. 3. Kendi öz manasıyla kullanılmayıp benzetme yolu ile başka mânada kullanılan söz.

MECBUB: Hadımlaştırılmış erkek, zekeri ve husyeleri kesilmiş erkek.

MECCANEN: Ücretsiz, parasız.

MECDİR: Büyüklük azamet.

MECERRE: Saman yolu.

MECHUD: Çalışmış, uğraşmış.

MECHULÂT: Bilinmeyen şeyler.

MECİD: Allahû Teâlâ sıfatı, büyük, ulu. Azametli, şerefli.

MECLUB: 1. Başka yerden getirilmiş olan. 2. Taraftarlığı kazanılmış bulunan. 3. Tutkun, meftun.

MEC-LUB: Kapılmış, âşık, tutkun.

MEC'MA: Toplanılacak yer.

MECMAI: Toplanılacak, kavuşulacak yer.

MECMUU: Bütün hepsi, toplu-ca.

MECRUH: 1. Yaralanmış. 2. İnandırıcı sözlerle çürütülmüş dava.

MECRUH: Yaralı.

MEC'UL: Meydana çıkarılmış, yapılmış olan.

MECULİYYET: Meydana çıkarılmış.

ME'CUR: 1. Ecir veya sevabı verilmiş olan. 2. Kiraya verilen.

MECUSÎ: Ateşe tapanlara verilen ad.

MECZUM: Kesin karar verilmiş.

MEDAİN: Şehirler.

MEDAR: 1. Bir şeyin döneceği yer, etrafında hareket edilen nokta. 2. Yörünge, gezeğenin güneş etrafında dönerken çizdiği daire.

MEDARİK: Anlama hissi.

MEDAYİH: Övülmeye layık işler ve hareketler.

MEDAYİN.İ CELİLE: Büyük şehirler.

MEDAYİN: Şehirler.

MEDD: 1. Uzatma, çekme. 2. Yayma, döşeme.

MEDDETME: Uzatma.

MEDD-İ NAZAR: Bir şeye dikkatlice bakmak.

MEDED: İnâyet, yardım.

MEDEDKÂR: Yardımcı.

MEDENÎ: 1. Şehirli. 2. Medineli. 3. Terbiyeli, kibar, nazik.

MEDER: Köy, mahalle.

MEDFU': 1. Defolunmuş, dışarı çıkarılmış. 2. Verilmiş, vezneden çıkarılmış.

MEDHAL: 1. Girecek yer, kapı, giriş. 2. Başlangıç.

MEDHALDAR: Bir işte parmağı olan, bir işe karışmış olan.

MEDHAL-I KERIM: Cömert, iyi başlangıç.

MEDİD: Devamlı, çok uzun süren, uzatılmış, çekilmiş.

MEDİH: Övme.

MEDİNE: 1. Şehir. 2. Eski adı Yesrib olan ve peygamberimizin Kabri şerifleri bulunan Hicaz şehirlerinden.

MEDLUL: 1. Delil getirilmiş şey. 2. Delalet olunan, gösterilen. 3. Bir kelimeden veya bir işaretten anlaşılan.

MEDLUL: Delil getirilmiş.

MEDRESE - NİŞİN: Medresede oturan, medreseli.

MEDYUN: Borçlu, verecekli.

MEFAZE: Çöl, sahra.

MEFHUD: Yok olmayan, ölü veya diri olduğu bilinmeyen kayıp.

MEFHUM: 1. Anlaşılmış. 2. Sözden çıkarılan mana, kavram.

MEFHUM-İ KÜLLİ: Genel kavram.

MEFHUM-İ MUHALİF: Karşı sözden çıkarılan mâna.

MEFHUM-İ NAZM: Nazmın anlamı.

MEFKUD: 1. Yok olmayan, bilinmeyen. 2. Ölü veya diri olduğu bilinmeyen kayıp kimse.

MEFKURECİ: Ülkücü, idealist.

MEFKUT: Vakitli, vakti belli olan.

MEFRUZ: Farz olunmuş, ayrılmış, bölünmüş.

MEFRUZÜ'L-MEHR: Farz olmuş mehir.

MEFSEDET: Münafıklık, bozgunculuk.

MEFTEH: Hazine.

MEFTUH: 1. Fethedilmiş, açılmış, açık. 2. Raptedilmiş, ele geçirilmiş.

MEFTUN: 1. Sihirlenmiş, fitneye düşmüş. 2. Gönül vermiş, tutkun, vurgun. 3. Hayran olmuş, şaşmış.

MEFTUN: Âşık, tutkun. Fitneye tutulmuş olan.

MEFTUNİYET: Tutkunluk, vurgunluk, hayranlık.

MEFTUR: Bezgin, kederli, ümitsiz.

MEF'UL: 1. İşlenmiş, yapılmış, kılınmış. 2. Tümleç.

MEHABBET: Heybet, hürmetle karışık, korku, ihtiram, azamet.

MEHABET: Azamet, ululuk, korkunçluk.

MEHABET: ihtiram, büyüklük, heybet hürmetle karışık korku.

MEHÂFET Ü HAŞYET: Korku ve saygı.

MEHÂFET Ü SATVET: Ezici kuvvet ve korku.

MEHAFET: Korku, saygı.

MEHÂFETULLAH: Allah korkusu.

MEHAFİL: Toplantı yeri.

MEHALİK: Tehlikeler.

MEHAMİD: Şükran ve hamdler.

MEHARİM: Haram kılınanlar. Yasaklar.

MEHASİN Ü FAZAİL: Güzellikler ve faziletler.

MEHASİN: İhsanlar, iyilikler, insana güzellik veren bıyık, sakal. iyi ahlâklar

MEHASİN-İ AHLAK: Ahlak ve huy güzelliği.

MEHATTI: Menzil, konak.

ME'HAZ: Bir şeyin alındığı, çıkarıldığı yer, kaynak.

ME'HAZ: Kaynak, belge.

MEHBİL: Rahim yolu.

MEHBİT: Bir şeyin indiği yer.

MEHCUR: Uzaklaşma, ayrılma.

MEHD: Beşik.

MEHD-İ BEŞER: İnsanlığın beşiği.

MEHDİ: Hidayete eren .

MEHERE: Mâhirler, hünerliler, becerikliler. Ustalar, üstadlar.

MEHİB: 1. Heybetli, azametli, korkunç. 2. Aslan.

MEHİLÂ: Korkulu yer, korkunç ve tehlikeli yer.

MEHİN: Hor ve hakir, az şey. zayıf.

MEHİR: Ay.

MEHLEKE: Engel.

MEHLEKE: Helak olacak yer, tehlikeli yer veya iş.

MEHMEH: Bırak bırak.

MEHR-İ MÜSEMMA: İki tarafın anlaştığı mihr.

MEHTELL: Bozuk.

ME'HUZ: 1. Alınmış, çıkarılmış, tutulmuş. 2. Ödünç olarak başka bir yerden alınmış.

MEHVAT: Çöl, sahra, iki şeyin arası.

MEKADİR-İ HAKÎRE: Küçük kısımlar.

MEKAL- MAKAL: Söz söyleme, söyleyiş.

MEKAL: Söz, söyleşi.

MEKAL-İ KAVL: Sözleşme.

MEKAMET: Kudret.

MEKÂN: 1. Yer, mahal. 2. Ev, oturma yeri, konut.

MEKÂNET: 1. Kuvvet, güç. 2. Ağır

MEKÂRİM: Cömertlikler, el açıklıkları.

MEKARİM: Keremler, iyilikler, güzel ahlak sahibi olmak.

MEKÂRİM-İ AHLÂK: İyi, güzel ahlâk. Peygamberimizin sünnetine uyanların ahlakı.

MEKARRİ: Karargâh.

MEKASID: Maksatlar, istekler, gayeler, arzular.

ME'KEL: Yemek yenecek yer, geçim yeri.

MEKFUF: Durulmuş, toplanmış, Yasaklanmış,menolunmuş. Kilitlenmiş, dürülmüş.

MEKİ: Bir cemaatın ileri gelenleri.

MEKÎLE: Küçük çanak, (2,3 kişilik).

MEKÎN: 1. Oturan, yerleşen. 2. Vakarlı, temkinli, iktidar sahibi.

MEKİR: Hile, aldatma, oyun, düzen.

MEKİS: Zıt.

MEKKÂR: Hîleci, düzenbaz.

MEKKÎ: Mekke ile ilgili, Mekke'li, Mekke'de nâzil olmuş âyetler veya sureler.

MEKNİYYE: Kinayeli cümleler.

MEKNÛN: 1. Saklı, gizli, örtülü. 2.Dizilmiş.

MEKNÛZ: Yere gömülü, hazine.

MEKR Ú HUD'A: Oyun ve aldatma.

MEKR Ü HİLE: Düzen ve hile.

MEKR: 1. Hile, oyun, düzen. 2. Hile ile aldatma, maksadından vazgeçirme.

MEKR-İ MUVAZAA: Danışıklı döğüş.

MEKR-U HUD'A: Tuzak ve hile.

MEKRUH: 1. İğrenç, tiksinti veren. 2. Haram olmayan ve zaruret olmadıkça yapılması uygun görülmeyen iş.

MEKSÛB: 1. Kazanılmış, elde edilmiş. 2. Öğrenilmiş.

MEKSUBÂT: 1. Kazanılmış, elde edilmişler. 2. Öğrenilmişler.

MEKSÛR: Kırılmış.

MEKTUM: Gizli, saklı, hükümetten gizli tutulmuş.

MEKUL: Ek olunmuş. Eki olan.

ME'KUL: Yenmiş şey, yiyécek.

ME'KÛLÂT: Yiyecekler, gıda maddeleri.

MELA': 1. Cemaat. 2. Bir topluluğun ileri gelenleri.

MELÂ: Sahra, ova.

MELAHAT: Yüz güzelliği.

MELAHİ: Oyunlar, eğlenceler, cümbüşler.

MELÂHİDE: Dinsizler, imansızlar, mülhitler.

MELÂİB: Oyun oynanacak yerler, oyuncaklar.

MELAİKE: Melekler.

MELÂİKE-İ MUKARREBÎN: Allah'a yakın olan melekler.

MELAMET: Kınanmışlık.

MELCE': Sığınacak yer, sığınak.

MELCE'-İ KÜL: Bütün sığınaklar.

MELE , MELE': İleri gelenler, şura ehli, millet meclisi üyeleri.

MELE': 1. Doldurma, dolma, doluluk. 2. Kalabalık, topluluk.

MELE-İ A'LA: Melaike, yüksek heyetler.

MELE-İ ÂLA: Büyük meleklerin toplandığı yer.

MELE-İ FİRAVN: Firavn'ın cemaati.

MELEKÂT: Melekeler, yetenekler.

MELEKÂT: Melekeler.

MELEKÂT-I AKLYYE: Aklî melekeler.

MELEKE: Alışkanlık, yetenek, mahâret, iktidar.

MELEKE-İ RASİHA: Sağlam bilgi edinme, denenmiş bilgi sahibi olma.

MELEKE-İ SÂBİTE: Tecrübe ile elde edilip değişmeyen yetenek, alışkanlık.

MELEKÛT: 1. Hükümdarlık, azamet. 2. Alem-i melekût

MELEL - MÜVALET: Dostluktan usanma.

MELEL: Usanç, bıkma.

MELFUZ: Telaffuz edilmiş, okunmuş söylenmiş.

MELHUZ: Akla gelebilen, düşünülebilen.

MELİK: 1. Padişah, hükümdar. 2. Allah'ın adlarından.

MELKUT: 1. Yerden kaldırılmış olan şey. 2. Buluntu, cami veya benzeri yerlere bırakılmış çocuk.

MELMUS: El ile dokunulan.

ME'LUF: Alışılmış, alışık, huy edinmiş.

MELZUMAT: Lüzumlu olan şeyler.

MEMAT: Ölüm.

MEMDUD: Uzatılmış, yayılmış, çekilmiş.

MEMDUH: Beğenilmiş, medholunmuş, övülmüş.

MEMDUHA: Beğenilmiş, övülmüş.

ME'MEN: Güvenilir, emin yer.

MEMLÛ ZALUMÜ CEHUL: Aşırı zalim ve cahille dolu.

MEMLÛ: Dolu, doldurulmuş.

MEMLÛK: 1. Birinin malı olan. 2. Kul, köle.

MEMNU': Yasak olan.

MEMSÛD: Vücudu sağlam yapılı olan.

MEMSUH: Mesh edilmiş.

ME'MUL: Umulan, ümid edilen, beklenen.

ME'MUN: Emin, eman verilmiş, korkusuz.

ME'MUR: Emir almış, bir işle vazifelendirilmiş kimse, emrolunan.

ME'MURUN BİH: Emrolunan şey.

MEMZUC: Karışmış, birlik olmuş. Şakalaşmak.

MEMZUCEN: Bitişik, karışık, birlik olmuş.

MEN: Yasak etme, önleme.

MENA': Yetiştirme.

MENAAT: Çetinlik, sarplık, güçlük.

MENAAT: Kavilîk, güçlük.

MENABİ: Kaynaklar.

MENABÎ': Menbalar, kaynaklar.

MENÂBİ'-İ HASİSE: Hasislik kaynakları.

MENÂBİ'-İ SERVET: Zenginlik kaynakları.

MENABİÎ: Kaynaklar.

MENÂFİ: Menfaatler, yararlar, çıkarlar.

MENÂFİ'-İ ÂMME: Amme, kamu menfaatleri.

MENAFİ-İ HASİSE: Kötü huylardan faydalanma. Kötü menfaatler.

MENÂFİ'-İ KESÎRE: Çeşitli çok menfaatler.

MENÂFİ'-İ VATANİYYE: Vatani menfaatler.

MENÂHÎ: Yapılması şer'an menedilmiş şeyler, yasaklanmış şey

MENAÎ: Kötü haberler, ölüm haberleri.

MENÂKIB: Menkıbeler, övünülecek vasıflar.

MENÂM: 1. Uyunacak yer, yatak odası. 2. Uyku, düş, rüya.

MENÂR: 1. Nur, ışık yeri. 2. Yol işaretleri 3. Fener kulesi. .

MENÂSIB: Makamlar, rütbeler, dereceler.

MENÂSIK-I HACC: Hac ibadeti için ziyaret edilecek yerler.

MENÂSİK: İbadet yerleri.

MENAT: Asma yeri, ilişip asıl ocak yer.

MENAT: Cahiliyye devrinde Kâbe'de bulunan bir putun adı.

MENAZIR: Manzaralar, görülecek güzel şeyler.

MENBA': Kaynak, pınar.

MENBA'-İ KUVVET: Kuvvet. güç kaynağı.

MENBA'-İ VÜCUT: Var olmanın kaynağı.

MENDUB: 1. İyilikleri sayılarak arkasından ağlanan ölü. 2. Şeriatce yapılıp yapılmamasında bir sakınca olmayan ama uygun görülen işler.

MENDUD: Meyvesi aşağıdan yukarıya yığılı.

MENEND: Eş, benzer.

MENENDLER: Eş, benzer, ortak.

MENFEZ: Nüfuz edecek şekilde delik pencere.

MENFİ: 1. Sürgün edilmiş, sürgün. 2. Bir şeyin tersini ileri süren. 3. Olumsuz.

MENFUR: Nefret edilen, sevilmeyen.

MENFUŞ: Yün gibi atılmış.

MENHEL: Hayvan sulanan yer, menzil, durak, konaklanacak yer.

MENHİ: Şer'an yapılması yasak olan şey.

MENHİYYAT: Şeriatın yasak ettiği şeyler.

MEN'-İ FESAD: Fesadı yasaklama.

MEN'-İ HEYLÛLET: Araya girmeyi yasaklama.

MEN'-İ HİRMAN: Mahrumiyeti yasaklama.

MEN-İ SARF: (Fiil) olarak çekilmesinin yasak oluşu.

MENKUHA: Nikahlı kadın.

MENKÛL: 1. Nakledilmiş, taşınmış. 2. Ağızdan ağıza geçmiş söz.

MENKULÂT: Ağızdan ağıza duyularak bilinen şeyler. 2. Hadis, tefsir ilimleri.

MENKULÂT-I TARİHİYYE: Ağızdan ağıza yazılarak bilinen tarihi şeyler.

MENKUS: Baş aşağı edilmiş Müntasıb

MENKUŞ: Süslenmiş.

MENN: Esiri fidye almadan ücretsiz salıvermek.

MENN: Kudret helvası.

MENNEDMEK: Başa kakmak.

MENSEK: 1. İbadet yeri. 2. Kurban kesecek yer.

MENSÎ: Unutulmuş.

MENSUB: Ekli, ulaşılmış, bitişmiş bitişik.

MENSUH: Hükmü kaldırılmış, nesholunmuş.

MENSÛR: Dağılmış, saçılmış.

MENSUS: Kur'ân'da açıkça anlatılmış, hakkında ayet bulunan. Nas ile sabit kılınmış.

MENŞE': 1. Bir şeyin çıktığı yer, esas, kök. 2. Yetişilen yer, bitirilen mektep.

MENTUK: Noktalanmış, noktalı.

MEN-U HAYLULET: Yolu kapamak.

ME'NÛS: Alışılmış, alışık.

MENÛT: Asılı, asılmış, bağlı.

MENUT: Bağlı.

MEN'UT: Medhedilmiş, iyiliği, güzelliği söylenmiş.

MENVİYE: Niyet edilen şey.

MENZİL: 1. Yollardaki konak yeri. 2. Ev. 3. Bir günlük yol, konak. 4. Mesafe.

MENZİLET: Derece, pâye, rütbe mertebe, yükseklik derecesi, konak yeri, hane, ev.

MER'E: Kadın.

MER'Î: Gözetilen.

MER'İ: Riayet edilen, hükmü geçen.

MER'İYYAT: Riayet edilen, kabul sayılan.

MERAHİL: Menziller, merhaleler, duraklar.

MERAKİB: Binek vasıtaları.

MERAKİB-İ BAHRİYYE: Vapurlar, gemiler.

MERAKİB-İ BERRİYYE: At, araba, otomatik.

MERATİB: Mertebeler, basamaklar, kademeler, dereceler.

MERATİB-İ A'DAD: Rakamların mertebeleri.

MERATİB-İ KAVİYE: Zorlu sağlam, mertebeler.

MERATİB-İ NÂS: insanların dereceleri.

MERBUT: Bağlı, rabtedilmiş.

MERCİ': 1. Dönülecek yer. 2. Müracaat olunacak, baş vurulacak yer kimse.

MERCÛ: Umulan, rica olunan.

MERCU: Ümid edilen.

MERCÛH: 1. Başka bir şeyin kendisine üstün tutulduğu şey. 2. Hasmından önce iddiasını ispata salahiyeti olmayan kişi.

MERCÛM: Recmolunmuş, taşlanmış.

MERDIYY: Razı olunmuş.

MER'E: Kadın.

MER'E-İ SALİHA: Dinî emirlere uyan faziletli kadın.

MERFUD: Armağan olarak verilen nesne.

MERFUDA: İhsan edilmiş, bağışlanmış.

MERFU'-MERFU: Kaldırılmış, hükümsüz, bırakılmış.

MERGUB: 1. Rağbet edilmiş, beğenilmiş. 2. istenilen, seçilen. Doğurgan.

MERH: Yeşil ağaç.

MERHUBE: Verilmiş, ihsan edilmiş.

MERHUN: Rehin edilmiş Belirli müddetle bir şeye bağlı olan.

MERİD: Başkaldıran, fesat çıkaran, şerli.

MERİYYET: Yürürlükte olma.

MERKUZ: 1. Dikilmiş, saplanmış. 2. Tabiatında, yaratılışında bulunan.

MERKUZ: Saplanmış, harekete geçirilmiş.

MERRE: Defa, kerre.

MERRE-İ İFSAD: Bir kere bozma.

MERSÂ: Liman, geminin demir attığı yer.

MERSAD: Gözetleme yeri.

MERSUD: Ölçülüp biçilmiş.

MERSUM: Yazılmış,. çizilmiş, alametli, işaretli.

MERTEBE: 1. Derece, basamak. 2. Pâye, rütbe. 3. Miktar.

MERTEBE-İ ALİYYE: Yüksek derece,

MERTEBE-İ ZAHİR: Görünen mertebe, aşama.

MERVÎ: Rivayet olunan, birinden işiterek söylenen.

MERVİYYE: Anlatılan, nakledilen.

MERZÛK: 1. Rızıklanmış, rızkı verilmiş. 2. Bahtiyar, mutlu.

MERZUK: Rızıklandırma.

MESABE: Derece, rütbe, kadar.

MESABİH: Lambalar, fenerler, siraclar.

MESÂBİH-İ VÂKIA-Î YEVMİYYE: Her gün vâki olan işler.

MESAG: Müsaade etme, izin ruhsat,

MESAĞ: İzin, ruhsat, cevaz, müsaade.

MESAHİF: 1. Sahife haline getirilmiş şeyler, kitaplar. 2. Mushaflar, Kur'anlar.

MESÂİ: Çalışma, çalışmalar. iş zamanı.

MESAİB: Felaketler, uğursuzluklar, suubetler, güçlükler.

MESAİD: Yukarı çıkacak yerler.

MESAÎ-İ ÂMME: Amme çalışmaları, kamu işleri.

MESAİL: Meseleler, sorunlar, problemler.

MESÂKİN: Meskenler, oturulacak yerler.

MESAKÎN: Miskinler, yardıma muhtaç olanlar.

MESALİH: Maslahatlar, işler.

MESÂMMÂT: Gözenekler, delikler.

MESÂRR: Sevinçler, zevkler.

MESAVÎ: Kötü haller.

MESBÛK: 1. Geçmiş, arkada kalmış. 2. Önde bulunan, ondan evvel geçmiş. 3. Önce namaza durmuş, sonra imama uymuş.

MESBUK: Sebkedilmiş, geçmiş, arkada bırakılmış, kalıba dökülmüş.

MESDUD: Kapatılmış.

MESEL: 1. Örnek, benzer, numune. 2. Dokunaklı ve mânâlı söz. 3. Yararlı hikâye. 4. Delil, hüccet.

MESEL: Benzer, örnek.

MES'ELE: 1. Sorulup karşılığı istenen problem. 2. Önemli iş.

MESELE-İ AHLÂKİYYE: Ahlâk meselesi.

MESELE-İ İLMİYYE: İlmî mesele.

MESERRET: Sevinç, şenlik.

MESH: 1. Silme, sığama. 2. Bir şeyi elile sığama. 3. Abdest alırken ıslak eli başın dörtte birine sürme, mest üzerine sürme.

MESH: Şeklini değiştirme.

MESHUD: Görünen.

MESHÛR: Büyülenmiş, sihirlenmiş, büyülü gibi tutkun.

MESİH: Başka bir hayvan kılığına girmiş.

MESKEN: Oturulacak yer, oturulan ev.

MESKÛNE: Mesken.

MESKÛT: Söylenmemiş, sükut edilmiş.

MESKÛTÜN ANH: Hakkında bir şey söylenmemiş.

MESLÛB: Selbedilmiş, soyulmuş.

MESLÛK: Kaynamış.

MESLÛL: Çekilmiş.

MESMU: Duyulmuş, işitilmiş.

MESMUAT: İşitilen, duyulan, haber alınan şeyler.

MESNA: İkişer ikişer,

MESNEVÎ: 1. Her beyti kendi arasında kafiyeli ve baştan sona aynı vezinle yazılmış manzume. 2. Mevlana'nın ünlü eseri.

MESNUAT: Yapılar, binalar.

MESNUN: 1. Bilenmiş. 2. Sünnet olan. 3. Yıllanmış şey.

MESNUN: Sünnete uygun, sünnet olanı.

MESRÛR: Memnun, sevinçli, meramına ermiş.

MESS: 1. Yapışma, değme, dokunma. 2. Meydana gelme.

MESS-İ BEŞERÎ: İnsanın meydana gelişi.

MESTÂNE: Sarhoşça, sarhoşçasına.

MESTÛR: Satırlanmış, yazılmış, çizilmiş.

MESÛBAT: 1. İyiliğe karşı Allah tarafından verilen mükafaatler. 2. Yapılan ibadetlerin kıyametteki karşılıkları.

ME'SUR: Ecdaddan rivayet edilen.

ME'SÛR: Esir edilmiş, tutsak, yolu kesilmiş.

MESÜLÂT: Azab ceza.

MESVA: Dönülecek yer. Mesken, ev, hane.

MEŞÂHİR: Meşhurlar, ünlü kişiler.

MEŞÂHİR: Teşhir olunacak yerler, sergiler.

MEŞÂİR: 1. Hacr olmadan önce durulması gereken önemli yerler. 2. Hasseler, duygular.

MEŞAİRİN: Beş duygu, his akıl ve vahiy,.

MEŞAKK: Zahmetler, mihnetler, sıkıntılcr.

MEŞAKKAT: Zahmet, güçlük, zorluk, sıkıntı.

MEŞ'AR: 1. Hacı olmadan önce durulması gereken yerlerden her biri. 2. Duygu, hasse.

MEŞARIK: Güneşin doğduğu yerler, doğular.

MEŞ'AR-İ HARAM: Müzdelife'de şimdi üzerinde mescit bulunan yer.

MEŞAYIH: Şeyhler, ihtiyarlar.

MEŞBU': Doymuş, tok, dolu.

MEŞFU': Şefaat edilen.

MEŞHED: 1. Şehit olunan veya şehidin gömüldüğü yer. 2. İran'da. bir şehrin adı. 3. Hz. Hüseyn'in - Kerbela'da şehit düştüğü yer

MEŞHUD: Görünen, şahadet edilen.

MEŞHUDAT: Görünenler, seyredilen.

MEŞHÛDAT: Gözle görülen şeyler.

MEŞHUDAT-I ŞÂYİA: Gözle göründükleri söylene gelenler.

MEŞHUD-I HARİCÎ: Dışarıda görünenler.

MEŞHÛN: Doldurulmuş, dolu.

MEŞHÛD: Görünen, şahadet edilen.

MEŞÎ: Yürüyüş, gidiş, doğru yola gitmek.

MEŞİC: Karışım.

MEŞİME: Ana rahmi.

MEŞİME-İ ERHAM: Ana tarafından olan akrabalar.

MEŞİYYET (MEŞİET): Dilemek, irade, arzu. Yürüyüş, yürütme.

MEŞİYYET-İ İLAHİYYE: İlahî irade.

MEŞİYYET-İ MUTLAKA: Tek istek.

MEŞİYYETULLAH: Allah'ın iradesi.

MEŞK: Örnek

MEŞKUK: Şüpheli.

MEŞKÛR: Övülmüş.

MEŞREA: 1. Su almak için girilen kaynak. 2. Din.

MEŞREB: 1. Mizaç, huy, ahlak. 2. içecek yer.

MEŞRIK: Doğu, güneşin doğduğu taraf.

MEŞRİK: Güneş doğacak cihet

MEŞRÛ': Şer'an caiz olan, şeriatın izin verdiği.

MEŞRUH: Açıklanmış, anlatılmış.

MEŞRUT: Şartlı, şart ile bağlı.

MEŞ'UM: Uğursuz.

MEŞ'UR: Şuurlanmış, şuur haline gelmiş. Bir şeyi iyice idrak etmek.

META': 1. Satılacak mal, eşya. 2. Sermaye.

META': Kazanç.

METAİB: Yorgunluk, meşakkatler, eziyet verecek şeyler.

METÂLİ: 1. Doğacak yerler. 2. Güneş ay ve yıldızların doğdukları yerler.

METALİ: Matlalar, güneş ve benzerlerinin doğuş yeri.

METALİB: İstekler, arzular, talep edilen şeyler.

METÂLİB: istenen şeyler.

METÂLİB-İ DİNİYYE: Dinî arzular, istekler.

METALİB-İ DİNİYYE: Dini istekler.

METANET: Sağlamlık.

META'ÜL-GURUR: İnsanı aldatan ve Allah yolundan saptıran dünya çıkarı, zevki.

METBU': 1. Kendisine tâbi olunan, uyulan. 2. Hükümdar.

METEHEYYİC: Heyecanlanmış.

METENEVVİA: Çeşit çeşit.

METİN: Sağlam, dayanıklı.

METRÛK: Terkedilmiş, bırakılmış, kullanılmaktan vazgeçilmiş.

METTEFAK: Birleşmiş, anlaşmış.

MEÛNET: 1. Ölmeyecek kadar yiyecek - içecek. 2. Zahmet, sıkıntı.

MEV'İD: Vaad etmek, söz vermek.

MEV'ÛDE: Küçükken diri diri gömülüp öldürülen kızcağız.

ME'VÂ: Yurt, mesken, makam, sığınacak yer

MEVADD: 1. Cisimler. 2. İşler,. hususlar. 3. Kanunlar, nizamlar. 4. Maddeler.

MEVÂDD-I BASİTA: Basit cisimler.

MEVADD-I MÜREKKEBE: Bileşik cisimler.

MEVAHİB: Hibe olunan şey, karşılıksız verilenler, ihsanlar, bahşişler.

MEVÂHİB-İ ZARURİYYE: Zarurî ihsanlar.

MEVA'IZ: Vaazlar. Öğütler, nasihatler.

MEVAKIT: Önceden belirlenmiş vakitler.

MEVAKİ, MEVAKİ': Duracak yerler, mevkiler.

MEVÂLÎD: 1. Yeni doğmuş çocuklar. 2. Mevcutlar.

MEVÂLÎD-İ SELÂSE: Maden, bitki, hayvan.

MEVAN - MEVANİ: Maniler, engeller.

MEVÂŞÎ: Davar ve mal gibi hayvanlar (koyun, keçi, öküz, inek...)

MEVAZI': Mevziler, yerler.

MEVAZI'-İ MUBAREKE: Mübarek, kutsal yerler.

MEVAZİN: Ölçü âletleri, teraziler, ölçekler.

MEVC: Dalga, denizin dalgası.

MEVCE: Ses, elektrik ve hararetin yayılma dalgalarından her biri, titreşim.

MEVCEİ: Kurtulacak yer, kurtulma.

MEVCUDİYYET: Var olma, varlık.

MEVDU': Emanet bırakılmış, tevdi olunmuş.

MEVEDDET: Dostluk, sevgi, muhabbet, muhabbet etmek, sevmek.

MEVERA: Geri, art.

MEVHİBE: Bahşiş, ihsan, bağış.

MEVHİBE-İ İLAHİYE: İlahî hediye.

MEVHÛB: Hibe olunmuş, ihsan edilmiş, verilmiş.

MEVHUBAT: Bağışlar, ihsanlar.

MEVHUBAT-I HİLKAT: Yaratılış vergisi.

MEVHUM: Aslı olmayıp evham mahsulü olmak, vehim.

MEVHÛM: Vehmolunmuş, zihinde kurulmuş, vehim ve hayal kabilinden şeyler.

MEV'ÎD- MEV'İD: 1. Vadedilen, söz verilen yer. 2. Söz verme, vadetme.

MEV'İZA: Öğüt, nasihat, vaaz.

MEVKIF: Durulacak yer.

MEVKİ: Yer.

MEVKİ-İ İCRAYA KOYMAK: Yürürlüğe koymak.

MEVKUF: Durdurulan, vakfedilen, dâimi bir halde bırakılan.

MEVKUZE: Ağaçla vurulmuş. Vurularak öldürülme

MEVLÂ: 1. Efendi, sahip. 2. Allah. 3. Kul, köle, azat eden. 4. Velî, velâyeti olan. 5. Şanlı, şerefli. 6. Yardımcı. 7. Mürebbi, terbiye eden.

MEVLE-L-MÜVALAT: Dostluk sahibi, karşılıklı sevgi sahibi.

MEVRİD: Varılacak yer, varılacak yol.

MEVRİD-İ ÂFÂKİYYE: Ulaşılacak yer.

MEVRİD-İ İCTİHAD: İçtihatla gelen mesele .

MEVRİD-İ İTTİKA: Takva yolu.

MEVRİD-İ NASS: Kesin delil olan husus.

MEVRUS: Miras edilmiş.

MEVSUF: Vasfolunmuş, vasıflanan, belirtilen.

MEVSUFAT: Vasıflanmalar.

MEVSUK: Kendine inanılır olan. Güvenilir.

MEVSUKAN: Sağlam delil.

MEVSUKİYYET: Sağlam.

MEVSÛL: Birleşmiş, kavuşmuş.

MEVSÛLE: Bitiştirilmiş.

MEVT: Ölüm.

MEVTA: Ölüler, ölmüşler.

MEVTIN: Yerleşip oturulan yer.

MEVT-İ CARİH: Öldürücü yara.

MEV'UD: Söz verilmiş, vaadedilmiş, vadeli.

MEV'UD: Vadolunmuş, söz verilmiş.

MEVZİ: Bir şey konulacak yer.

MEVZİ-İ LÂYIK: Uygun yer.

MEVZİ-İ TAKBİL: Övülen yer.

MEVZU: 1. Konulmuş. 2. Konu. 3. Doğru olmayan, uydurma.

MEVZÛN: Vezinli, tartılı, tartılmış, ölçülü.

MEYL: 1. Eğilme, eğiklik, akıntı. 2. Sevme, tutulma, gönül akışı.

MEYL-İ MÜDÂHANE: Dalkavukluk tutkusu.

MEYL-İ SÜKUN: Durgunluk tutkusu.

MEYMENET: Bereket, kuvvetlilik, uğurluluk, kutluluk.

MEYSİR: Kumar.

MEYSÛR: Kolaylatılmış, kolay.

MEYTE: Hayvan leşi.

ME'YÛS: Yeise düşmüş, ümidi kesilmiş, ümitsiz.

MEYYAL: 1. Çok meyleden, eğilen. 2. Çok istekli, düşkün.

MEYYÎT: Ölmüş.

MEYYİTE: Hayvan leşi.

MEZA: Geçmiş.

MEZÂHİB: Mezhepler, tutulan yollar.

MEZÂHİB-İ ERBAA: Dört mezhep Hanefî, Şafiî, Malikî, Harbeli.

MEZAHİM: Eziyetler, sıkıntılar.

MEZÂHİM: Zahmetler, sıkıntı.

MEZÂHİR: 1. Çiçekli yerler. 2. Şereflenmeler. 3. Tad duyulan yer, damak.

MEZAKI BEDİİ: Güzel zevk.

MEZÂK-İ BEDÎÎ: Güzel zevk, bedii zevk.

MEZALİK: Ayak kayacak yerler, kaygan yerler.

MEZALİK: Ayak koyacak yerler.

MEZALİK-İ AKDEM: Ayak kayacak yerler.

MEZAMÎN: Zemmedilenler, ayıplanılanlar.

MEZAYA: Meziyetler, üstünlük vasıfları.

MEZAYA: İyilikler, meziyetler.

MEZÂYA-YI FİKRİYYE: Fikrî meziyetler.

MEZBUH: 1. Boğazlanmış. 2. Kurban edilmiş. 3. İsmail veya İshak

MEZBUH: Kesilmiş.

MEZBUR: Adı geçen, ismi yukarıda geçen.

MEZC Û TELİF: Birleştirip uzlaştırma.

MEZC: Katma, karıştırma.

MEZC: Katma, karıştırma.

MEZC-Û TE'LİF: Karıştırma, katma.

MEZEMMET: Kınanma yerme, kınanacak, yerilecek iş.

MEZHEB: 1. Gidilen, tutulan yol. 2. Mezheb.

MEZHEB-İ HANEFİ: Hanefi mezhebi.

MEZİYY: Mezi, idrardan önce gelen beyazımsı sıvı.

MEZİYYET: İyilik, iyi ve Salih hareket.

MEZKÛR: Zikri geçen, zikredilmiş.

MEZMUM: Yerilmiş, beğenilmemiş ayıp.

MEZMUM: Zemolulmuş, makbul olmayarak ayıplanmış, kötü. yerilmiş.

MEZNİYYE: Zorla cinsî ilişkide bulunulan kadın.

MEZRAA: Ziraat olunacak ekilecek tarla, yer.

MEZRÛAT: Ekili olan şeyler.

ME'ZUN: İzinli, izin almış, bir işi yapmaya izin alan.

ME'ZUNUN FİH: İzinli olan, diploma alan.

MIFTAH: Anahtar, şifre cetveli.

MIGVEL: Hançer, ince kılıç.

MIHLEB: Yırtıcı kuşların pençesi.

MIN INDİLILAH: Allah katından.

MIN TARAFILLAH: Allah tarafından.

MINHAC: Açık, geniş yol.

MINVAL: Tarz, yol, suret, Şekil, usul.

MIRT: Yün elbise.

MISBAH: Kandil, çıra, meşale, az ışıklı kandil.

MISDAK: Bir şeyin doğru olduğunu ispata yarayan şey, tasdik aleti.

Mİ'ÂD: Vaad edilen gelecek zaman.

Mİ'YAR: Ölçü.

MİA: Bağırsak.

MİAD: Va'dedilen, gelecek zaman ve yer.

MİAT: Yüzler.

MİD'HAT: Methetme, övme.

MİEFTUR: 1. Yaratılmış. 2 Tâbii.

MİFTAH: Anahtar.

MİHAK: Ârabî ayların son üç geceleri.

MİHAN: Mihnetler, sıkıntılar.

MİHANİK: Cansız ve duygusuz fakat, ahenkli, hareket.

MİHANİKİYE: Makine gibi cansız şeyler.

MİHANİKİYYET: Makina sanayiini ihata eden fen ve ilimler.

MİHLEB: Yırtıcı kuşları tırnağı, pençesi.

MİHNET: Zahmet, eziyet, dert, bela.

MİHVER: Düzgün geometrik şekilleri ikiye ayıran çizgi.

MİKAT: 1. Bir iş için belirtilen zaman veya yer. 2. Mekke yolu üzerinde hacıların ihrama girdikleri yer.

MİKAT: Bir iş için tayin edilen zaman ve yer.

MİKYAS: Kıyas edecek, ölçek alet, ölçü aleti.

MİLEL: 1. Milletler, uluslar. 2. Bir dinde veya mezhebde olan topluluklar.

MİLEL-İ MUHTELİFE: Çeşitli milletler.

MİLK: Birinin tasarrufunda bulunan şey veya yer.

MİLK-İ YEMİN: Elinizin altında bulunan, sahip olunan. Köle, cariye.

MİLLET-İ BEYZÂ: Beyaz millet, Müslümanlar.

MİN BA'Dİ: Bundan sonra, bundan böyle.

MİN GAYRİ MUAYYENET: Kontrol dışında.

MİN HAYSÜ'L-MECMU: Hepsinin toplama.

MİN VECHİN: Bir yönden.

MİN: ...den, ...den beri.

MİNH: Ondan.

MİNHA: Bundan, ondan.

MİNHAC: Geniş yol. Açık ve belli yol.

MİNHAYSÜLMECMU': Toplamı itibariyle.

MİNTARAFİLLAH: Allah tarafından.

MİNVECHİN: Bir bakıma.

MİNVECİH: Bir bakımdan, bir cihetten.

MİR'AT: Ayna.

MİRAC: 1. Merdiven. 2. Göğe çıkma

MÎRÂC: En yüksek makam.

MİRAC-I NEBÎ: Peygamberimizin miraç mucizesi.

MİRAR: Kerreler, defalar.

MİRAR-I ŞECER: Soy kütüğü.

MİRAS: Ölen kimsenin akrabalarına kalan malı.

MİR'AT: 1. Ayna. 2. Bir cins lale.

MİRAT-I TECELLİ: Meydana gelme.

MİRRİH: Neşeli, uzun ok, bir yıldız adı.

MİRRİHA: Bir yıldız aldı.

MİSAHA: Ölçmek, miktarını bilmek.

MİSAK: Anlaşma, sözleşme.

MİSAL: 1. Örnek, benzer. 2. Masal. 3. Rüya, düş.

MİSAL-İ SÂBIK: Geçen, eski örnek.

MİSBAH: Lamba, meşale.

MİSDAK: Değer ölçüsü.

MİSKAL: Yirmi dört kıratlık bir ağırlık ölçüsü.

MİSKİN: 1. Aciz, zavallı, beceriksiz, hareketsiz. 2. Cüzzamlı. 3. Mal ve mülkü olmayan, kendini idareden âciz.

MİSL: 1. Benzer. 2. Misilleme. 3. Miktar. 4. Kat.

MİSL-İ MİSAL: Örneğin örneği, numunenin benzeri.

MİŞKÂT- MİŞKAT: İçine kandil gibi şeyler koymaya yarayan oyuk.

MİYAN - MEYAN: Orta, ara, aralık.

MİYAR: Ölçü, ayıraç, bir şeyin halislik derecesini anlamaya yarayan âlet.

Mİ'YAR: Ölçü, bir şeyin kıymet ve vasfını gösterir olan.

MİYAR-I FAZİLET: Fazilet, erdemlik ölçüsü.

MİYAR-I HAKK: Adalet, hak ölçüsü.

MİZAN: 1. Terazi, ölçü âletli tartı, ölçü. 2. Mahşerde amellerin tartılmasını yapacak olan şey.

MİZAN: Terazi.

MİZAN-I KÜLL: Genel âhenk, kıyamette bütün amellerin ölçüleceği şey

MISRÎ: Mısırlı, Mısır ülkesiyle ilgili.

MONOMER: Bir analı.

MU'AHHAR: Tehir edilmiş, geriye bırakılmış.

MU'DIL: Güç, içinden çıkılmaz, girift.

MU'TAD: Alışılmış olan. Adet.

MU'TARIZA: İtiraz etme.

MU'TEDDÜN BİHA: Boş ve faydasız.

MU'TERİF: İtiraf eden.

MU'TI: Veren.

MU'ZEYİ: Eziyet veren.

MUACCELE: Beylik ve evkaf kiralarından peşin alınan kısım.

MUACCİZ: 1. Taciz eder, sıkıcı, bıktırıcı, usandırıcı. 2. Yapışkan, sırnaşık kimse.

MUADAT: Karşılıklı düşmanlık.

MUADELE: Denklik, beraberlik, denklem.

MUADELE-İ HAYAT: Yaşama eşitliği.

MUADELE-İ VÜCUT: Varolma eşitliği.

MUADİL: Müsavi ve beraber kılan.

MUAHAT: Kardeşlik edinme.

MUAHAZE: Azarlama, cezalandırma.

MUAHEDE: Karşılıklı andiçme, antlaşma.

MUAHEDE-İ MAHSUSA: Özel antlaşma.

MUAHEZE: Azarlama, paylama, çıkışma, tenkit.

MUAHHAR: Sonraya bırakılmış, teshir edilmiş, geriye bırakılmış sonradan.

MUAHİD: 1. Antlaşma yapanlardan her biri. 2. İslam hükümetine bir

MUÂKABE: (Birini) cezalandırma.

MUALECE: İlaç vermek, hastaya bakma.

MUALLAK: Havada boşta duran.

MUALLAKAT-I SEB'A: İslamdan önce Kâbe duvarına asılmış olan yedi kaside.

MUALLEL: İlletli Müteabbed

MUALLEM: Öğretilmiş. Talim görmüş.

MUALLİM: Öğreten, talim eden. öğretmen.

MUAMELAT: İnsanların birbirine karşı tutum ve davranışları.

MUAMELE: Davranma, davranış.

MUAMELE-İ BEHİMİYYE: Hayvanca davranma.

MUAMMA: Bilmece, anlaşılmaz ve karışık iş.

MUAMMER: Ömür sahibi, yaşayan.

MUANEDE: İnad etme, ayak direme.

MUANEKA: Kucaklaşma.

MUÂNİD: İnatçı Cehûd

MUANİD: İnatçı, kimseye uymayan.

MUANÎDÎN: İnadcılar.

MUANVEN: İsim sahibi, unvan verilen.

MUARAZ: Söz mücadelesi.

MUARAZA: Sözle karşılıklı mücadele.

MUARIZ: Bir şeyden yan çizen muâraza eden, karşı gelen.

MUARRA: 1. Çıplak, soyulmuş. 2. Temiz, kötülükten uzak. Ödünç alınan mal.

MUARRAB - MUARREB: Araplaşmış, Arapçalaştırılmış.

MUARREB: Araplaşmış, Araplaştırılmış, Arapçalaştırılmış.

MUASENET: Ünsiyet.

MUATEB: Azarlanılan, tekdir olunan.

MUATEBE: Azarlanan, tekdir olunan.

MUATTAL: 1. Kullanılmış, bırakılmış. 2. Boş, işsiz.

MUATTILE: Atıl bırakan, işsiz eden.

MUÂVAZA: Değiş tokuş, trampa.

MUAVAZA: İki tarafın anlaşarak yaptıkları akid.

MUAVENET: Yardım etmek.

MUAVVEL: Te'yid edilmiş, tefsir edilmiş.

MUAVVİZ / MUAVVEZ: Gerdanlık, nazarlık, korunma, sığınma.

MUAYENET: Zahir ve aşikâre olmak.

MUAYYEN: Belli, belirli, tayin edilmiş, kararlaştırılmış.

MUAZZAM: Büyük, iri,cesim, mükerrem, mübeccel, koskoca.

MUAZZEB: Azablanmış, azaba düçar olmak.

MUAZZEB: Azapta bulunan, çok sıkıntı gören, eziyet çeken.

MUBAHAT: Mübahlar, haram veya helal olmayan şeyler.

MUBASSIR: Gözetici, bekleyici, bakıcı.

MUBDİ: 1. İcat eden, yeni şeyler bulan, söyleyen. 2. Din işlerinde biat ehlinden olan.

MUBDİ-İ BİMİSAL: Benzeri olmayan mucit, yaratan.

MUBERRA: Beri kılınmış, temize döndürülmüş. çıkmış, aklanmış.

MUBEŞŞER: Kendisine müjde, muştu verilmiş.

MUBİH: İzin veren.

MUBSARAT: Görünen alem.

MUBTIL: Hükümsüz kılan, iptal eden. bozulmuş.

MÛCÂNİS: Aynı cinsten olan, cinsleri beraber olan.

MUCAVERET: Komşuluk, yakınlık.

MUCAZAT: 1. Karşılık. 2. Bir suça verilen ceza.

MUCEB: İcap etmiş lazım gelmiş.

MUCEM: Noktalı.

MUCERREB: Denenmiş.

MUCİB: İcâbet etmek.

MUCİD: İcat eden, yeni bir şey meydana getiren,fikir ve mana yaratan.

MU'CİZAT: Allah'ın izniyle yalnız peygamberlerin gösterebileceği olağanüstü şeyler, mucizeler.

MU'CİZİE-İ KİTAB: Kur'an-ı Kerim' in mucizesi.

MUDAK: Delil.

MUDALLA: Çokgen. Leme'an

MUDARÂ: Yüze gülme, dost gibi görünme.

MUDARE: Kavga.

MUDAREBE: 1. Dövüşme, vuruşma. 2. Sermaye ve emek konarak kurulan şirket.

MUDAYENE: Ödünç alıp verme.

MUDDET: Zaman, vakit, bir şeyin uzayıp sürdüğü zaman.

MUDEVVER: 1. Tedvir olunmuş, 2. Yuvarlak, değirmi.

MUDGA - MUZGA: Et parçası.

MUDIY: Parlak, ışık veren.

MUDİLL: Azdıran.

MUDİLLE: Baştan çıkaran, azdıran, doğru yoldan saptıran.

MUEKKED: 1. Sağlamlaştırılmış. 2. Tekrar edilmiş.

MUEKKEL: Vekil edilmiş kimse, vekil tayin edilmiş.

MUELLEFE: Telif edilmiş, yazılmış, toplanmış.

MUELLEFE-İ KULÜB: Peygamberimiz zamanında kalbleri islâma ısındırılmak için iltifat görmüş olanlar.

MUESSİR-İ İCTİMAİYET: Sosyal etki.

MUEYYED: 1. Kuvvetlendirilmiş, sağlamlaştırılmış. 2. Doğrulanmış. 3. Yardım gören.

MÛEYYED: Teyid edilmiş, sağlam.

MUEYYİD: 1. Kuvvetlendiren, sağlamlaştıran, 2. Doğrulayan. 3. Yardım eden.

MUFAD: Mâna, kavram, mefhum.

MUFADDAL- MUFAZZAL: Başkalarından üstün tutulmuş faziletlendirilmiş.

MUFAHARE: Öğünme.

MUFARAKAT: Ayrılık, ayrılmak.

MUFASSAL: Tafsilatla, uzun uzun anlatılan, ayrıntılı.

MUFRED: Tek, yalnız, basit, tekil.

MUFREDÂT: 1. Basit şeyler. 2. Toptan bilinen şeylerin ayrıntıları.

MUFREZE: Ayrılmış, ordudan ayrılmış bir kaç müfreze.

MUFTIR: Oruç açan, iftar eden.

MUGALATA: Yanıltmak için, yanıltacak yolda söz söyleme, demogoji.

MUGAYİR: Zıt, aykırı.

MUGAYYEBAT: Gaybî olanlar, gizli olanlar.

MUGNİ: 1. Zengin eden. 2. Doyuran, gönlünü tok kılan. 3. Eski çalgılardan birinin adı.

MUĞFİL: Aldatan, iğfal eden.

MUĞRİB: Anka kuşu.

MUĞTAB: Gıybet söyleyici gıybet eden.

MUHABBET: Sevgi, sohbet.

MUHABBETULLAH: Allah sevgisi.

MUHACCE: İddia edip münakaşa ederek deliller gösterme.

MUHACEMAT: Hücumlar.

MUHACERET-İ AKVAM: Kavimler göçü.

MUHACİM: Hücum eden, saldıran.

MUHACİRİN: Hicret edenler.

MUHACİRİN-İ EVVELİN: İlk hicret edenler.

MUHÂDDE: Uyuşmazlık, muhalefet.

MUHADDERAT: Muhalefet edenler.

MUHADDERE: Örtülü, Kapalılık, namuslu müslüman kadın.

MUHADDİD: Sınırlandıran.

MUHADEA: Aldatma, oyun etme.

MUHADENE: Barışma, sulh yapma.

MUHAFETE: Yavaş okuma.

MUHAFFEF: Hafifletilmiş, hafiflendirilmiş.

MUHAFIZ: Muhafaza eden, saklayan, koruyan, bekçi.

MUHAKKAR: Hakarete uğramış, hakir görülen.

MUHAKKIKÎN: Hakikati bulup meydana çıkaranlar.

MUHAL: Mümkün olmayan, olamaz. imkansız, olanaksızlar.

MUHALAT: Mümkün olmayanlar,

MUHALEDEN: Ebediyen.

MUHALETA: Karışmak, uyuşmak.

MUHALLA: Süslenmiş.

MUHALLABİLLAM: "Lam" ile süslenmiş.

MUHALLAK-: Tıraş olmuş, hacıların Mina'da tıraş oldukları yer.

MUHALLED: Daimî, sürekli olarak kalan, ebedî olan.

MUHALLİL: Eriten, analiz yapan.

MUHAMÎ: 1. Himâye eden. 2. Avukat.

MUHANNES: Kadınlaşmış erkek, alçak.

MUHARREMAT: Haram ve yasak olan şeyler.

MUHARRER: Yazılmış, yazılı. Araştırılmış.

MUHARRİK: Yakıp yıkan, tahrik eden şiddetli güç.

MUHARRİKE: 1. Hareket ettiren, oynatan. 2. Kışkırtan, ayartan.

MUHARRİM: Haram kılan.

MUHASAMAT: Düşmanlık.

MUHASEME / MUHASAMA: Muhalefet, iki taraf arasındaki düşmanlık.

MUHASENE: Evli hür kadın.

MUHASIL: Husule getiren, meydana getiren.

MUHASIM: Hasım olma, düşman.

MUHASIR: Muhasara edenler, etrafını kuşatanlar.

MUHASSİS: Tahsis eden, has kılan.

MUHAT: Etrafı çevrilmiş, kuşatılmış, bir şeyin içinde bulunan.

MUHAT: Yapışkan.

MUHATABA: Birbirine söz söyleme.

MUHATARA: Tehlike ve zararlı.

MUHAVERE LİSANI: Konuşma dili.

MUHAVERE: Konuşma, görüşerek konuşma.

MUHAVVEL: 1. Değiştirilmiş. 2. Havale edilmiş, gönderilmiş, ısmarlanmış.

MUHAVVEL: Havale edilmiş, ısmarlanmış.

MUHAVVİL: Değiştiren, başka şekle sokan.

MUHAYYELAT: Hayal edilmiş şeyler.

MUHAYYER: Seçilmesi serbest olan seçmece, beğenmece.

MUHAYYERİ'L-UKUL: Akılların seçebileceği, beğenebileceği.

MUHAYYİR: Hayrette bırakan, şaşırtan.

MUHAYYİRÜ'L-UKUL: Akıllara hayret veren, akılları şaşırtan.

MUHAZAT: Aynı hizada bulunmak.

MUHAZİ: Paralel, karşı hizada bulunan.

MUHBİR: 1. Haber veren, haberci. 2. Bir gazete için haber taşıyıp ulaştıran.

MUHBİT: Alçak gönüllü.

MUHDES: Sonradan meydana gelen.

MUHDES: Sonradan meydana gelmiş, önceden olmayan.

MUHEYYÂ: Hazırlanmış.

MUHIK: Haklı olan, haklı, hakkı yerine getiren.

MUHIK: Haklı, doğru, hakkı yerine getiren.

MUHIKK: Haklı olan, hakkı yerine getiren.

MUHILL: İhale eden, havale eden.

MUHILL: Karıştıran.

MUHIT: İhata eden, kuşatan.

MUHİBB: Dost, seven.

MUHİBB: Seven, sevgi besleyen, dost.

MUHİKKA: Hakkı yerine getiren.

MUHİL: 1. İhale eden, havale eden. 2. Borcunu başkasının borcuna nakladen.

MUHİL: İhlal eden, bozan, karıştıran/havale eden.

MUHİLÎ: Hileci, hilekdr.

MUHİLL: İhlâl eden, bozan sakatlayan.

MUHİN: 1. İhanet eden, hain, hor gören. 2. Hor, hakîr, alçak.

MUHİN: Hor ve hakir eden, ihanet eden.

MUHİT: 1. İhata eden, kuşatan. 2. Çevre. 3. Okyanus. 4. Allah'ın isimlerinden.

MUHİT: Etrafı kuşatan, çevre.

MUHİT-İ İCTİMAİ: Sosyal cevre.

MUHKEM ÂYET: Tevil ve tefsir gerektirmeyen mânası ve lafzı açık âyet.

MUHKEM: Sağlam, ihtimalli olmayan.

MUHKEM: Sağlam, sağlamlaştırıl-yat veren. 2. Allah'ın isimlerinmış, kuvvetli.

MUHKEMÂT: İçinde hüküm bulunan, mânası açık olan âyetler.

MUHKEMAT: Manası açık olan ayetler.

MUHLİK: Helak eden, öldürücü.

MUHLİKE: Helak eden öldüren.

MUHLİS: Halis, katkısız, dosdoğru, her hali içten ve gönülden ol'an.

MUHLİS: İhlas sahipleri, samimi ve doğru olanlar.

MUHREZ: Kazanılmış.

MUHREZ: Kimsenin malı olmayıp herkesce faydanılan bir şeyin ele geçirilmesi.

MUHSENE: Haramdan kaçınan namuslu kadın.

MUHSİN: İhsan eden, iyilikte, bağışta bulunan.

MUHTAL: Kibirli, büyüklük taslayan.

MUHTAR: 1. Seçilmiş, seçkin. 2. Hareketinde serbest olan, istediği gibi davranan. 3. Peygamberimizin isimlerinden.

MUHTAR: Seçilen, kabul gören.

MUHTAR-I SELEF: Eskiden hür olan.

MUHTAS: Bir şeye veya bir kimseye ait olan.

MUHTASS: Bir kimseye veya şeye mahsus olan, ...e vergi.

MUHTEFİ: Gizlenen, saklı, gizli.

MUHTEL: Bozuk.

MUHTELEFÜN FİH: Hakkında ihtilaf olunan mesele.

MUHTELİT: Karışmış, karışık.

MUHTELL: Bozuk, berbat, karışmış.

MUHTEMEL: Umulur, olabilir, olası.

MUHTEMELAT: İhtimaller.

MUHTEMİL / MUHTEMİ: Perhiz yapan, ihtimam eden.

MUHTERİS: İhtiras sahibi, çok hırslı isteyen.

MUHTEVİ: İhtiva eden, içeren.

MUHTEVİYYAT: İçindekiler.

MUHTEZİN: Kederli, hüzünlü, mahzun, mukadder.

MUHTEZİN: Kederli, hüzünlü, meyus.

MUHTIİN: Hata edenler, yanılanlar, günah işleyenler.

MUHTIRA: Hatıra gelen bir şeyin unutulmaması için yazıldığı kâğıt, tezkere.

MUHTIRA: Hatırlatmak için yazılan tezkere.

MUHYİ: 1. Dirilten, canlandıran.

MUİN: Yardımı.

MUKÂBERE: Haksız olduğunu bildiği halde ağız kalabalığıyla kendini savunmaya çalışan, kendini büyük görme.

MUKADDEM: 1. Takdim edilen, sunulan. 2. Önde olan ,önde giden. 3. Önce olan, önceki. 4. Değerli, üstün.

MUKADDEME- MUKADDEMA: Önce, evvel. Başlangıç, başlama, giriş

MUKADDEME-İ KEMAL: Olgunluğun başlaması.

MUKADDER: 1. Kıymeti biçilmiş, kadri, değeri bilinmiş. 2. Alın yazısı.

MUKALEME: Konuşma, müzakere, muhavere.

MUKARENET: Bitişiklik, yaklaşma, kavuşma, uygunluk.

MUKARİN: Yakın olan, ulaşmış olan.

MUKARREBİN: Allah'a yakınlaşmış olanlar.

MUKARREBİN-İ HAK: Allah'a yakın olanlar, veliler.

MUKARRER: Kararlaştırılmış.

MUKÂTEBE: Yazışma, mektuplaşma, birbirine yazma.

MUKATELE: Birbirini öldürme, vuruşma, savaş.

MUKATELE: Savaş.

MUKATTAA: Kesilmiş, kesik, ayrı.

MUKATTAAT: Her biri, bir kelimeye delalet eden harfler, kesilmiş şeyler. Kısaltmalar.

MUKAVELE: Sözleşme, yazılı sözleme.

MUKAVELE-İ İCTİMAİYYE: içtimaî, sosyal mukavele.

MUKAVVİM: Kıvama getirilen.

MUKAVVİMAT: Kıvama getirilen, biçime koyan.

MUKAYESE: Kıyas etme, karşılaştırma.

MUKAYESE-İ EDYAN: Dinlerin karşılaştırılması.

MUKAYYED: 1. Kayıtlı, bağlı, bağlanmış. 2. Bir işe önem veren. 3.Kaybolmuş, deftere geçmiş.

MUKAYYED: Kayıtlı, serbest olmayan, sınırlı, bağlı.

MUKBİL: Mübarek, bahtiyar.

MUKELLİBİN: Yırtıcı hayvanları ve kuşları ava alıştıran, avcılık öğreten.

MUKEVVENÂT: Yaratıkların hepsi, kâinat mevcûdât.

MUKEVVENÂT-I ŞUHUDİYYE: Görünen yaratıklar.

MUKEZZIB: Yalanlayan, yalan çıkaran.

MUKIN: Şüphesiz ve kati olarak bilen.

MUKIRR: 1. İkrar eden, doğruyu söyleyen. 2. Birinin kendisinde hakkı olduğunu haber veren.

MUKREH: Zorlanan kimse.

MUKSE: Yemin.

MUKSEM: Yemin edilmiş.

MUKTAZ: Gereklilik.

MUKTAZİ: İktiza eden.

MUKTEBES: İktibas edilmiş, aynen alınmış, aktarılmış.

MUKTEDA BİH: Kendisine uyulan.

MUKTEDA: Uyulan, örnek tutulan, önde bulunan, imam.

MUKTERİH: Öneriler.

MUKTEZ: Lüzumlu olduğu, tayin etmiş, anlaşılmış.

MUKTEZA: 1. İktiza etmiş, lazım gelmiş. 2. Kanun gereğince yazılmış yazı, derkenar.

MUKTEZA-YI FITRAT: Yaratılış icabı.

MUKTEZA-YI HİKMET: Hikmet icabı.

MUKTEZİ: İktiza eden, lazım gelen, gereken, gerektiren.

MULÂBESE: 1. Benzer şeylerin ayırt edilemeyerek birbirine karıştırılması. 2. Münasebet, yakınlık.

MULÂBİS: 1. Karışan, 2. Münasebet kuran, yakınlık gösteren.

MULÂHAZA: 1. Dikkatle bakma, 2. İyice düşünme, düşünce.

MULHAK: 1. Katılmış, sonradan takılmış, ilhak olunmuş.

MULTECA: iltica edilecek, sığınılacak yer.

MÛLUK: Melikler.

MUM: Yumuşak.

MUMAİLEYH: İsmi evvelce geçen.

MUMANEAT: Karşı gelme, set çekme, önleme, muhalefet.

MUMARESE: Alışma, alışıklık, yatkınlık, meleke.

MUMARESE: Çalışarak maharet kazanmak.

MUMKİNE: Olabilir, olabilen.

MUNAFIK: 1. Nifak sokan, iki yüzlü. 2. Kâfir olduğu halde kendisini müslüman gösteren.

MUNÂFIZ: Birbirini tutmayan, çelişki.

MÛNAFİ: Zıt, aksi.

MUN'AKİS: Tersine dönmüş, çevrilmiş, bir yere çarpıp geri dönmüş, yankı.

MUNASAHA: 1. Bir varisin mirasını almadan ölmesi. 2. Bir çok kimselerin birbirinin yerine geçmeleri.

MUNDERİÇ: İçine konulmuş.

MUNFEKK: Ayrılmış olan.

MUNHASIR: Belli bir sınırda olan.

MUNİS: 1. Alışılan,alışılmış. 2. Cana yakın, sevimli ,insandan kaçmayan. Ehlileşmiş

MUNKÂD: Boyun eğmek.

MUNKARIZ: Batmış, bitmiş son bulmuş.

MUNKATI: Kesilmiş, arası kesilmiş.

MUNSABB- MUNSAB: Bir deniz veya nehre dökülen.

MUNSİF: İnsaflı, kötülükte ileri gitmeyen.

MUNTABIK: İntibak eden, bir birine tam uyan.

MUNZAMM: İlave edilen, eklenen, üste konan, katılan.

MUNZARİN: Tehir edilmişler, geciktirilmişler.

MURA'AT: Korumak, saklamak.

MURAAT: Gözetme.

MURABAHACILIK: Bir malı kâr ile satmak.

MURABBA: 1. Dörde çıkarılmış, dörtlü. 2. Dört köşeli, kare.

MURABIT: İbadete bağlı kimse, zâhit.

MURACCAH: Üstün tutulan.

MURAHHAS: Devlet tarafından görevli.

MURAKABE-İ NEFS: Nefs murakabesi.

MURAKIB: 1. Murakabe eden, koruyan. 2. Allah'a bağlanmıs. 3.Denetçi, kontrolör.

MURASSA: Süslü.

MU'REB: Sonu her çeşit hareke alabilen kelime.

MÛRECCAH: Tercih etmek.

MURİS: Miras bırakan.

MURSARIF: Esre veya tenvin.

MURTECEL: Kelimenin lûğat mânâsı ile ıstılah mânâsı arasında münasebet bulunmayan kısmı.

MURTEZİKA: Uhfe sahibleri, Tev'em

MUSAB: Ameline karşılık bir ecir kazanmış.

MUSAB: Kendine bir şey isabet eden, hasta, musibete uğrayan.

MUSABAHAT: Sohbetler, konuşup görüşmeler.

MUSADEFE: Bulmak.

MUSAFAT: Samimi ve halis dostlar.

MUSAFFA: Süzülmüş, yabancı maddelerden ayrılmış.

MUSAHABET: Konuşup, görüşmek.

MUSAHAR: Evlenme ile meydana gelen akrabalık.

MUSAHERE: Evlenme ile meydana gelen akrabalık, sıhriyet.

MUSAHERETEN: Evlenmek suretiyle meydana gelmiş akrabalıktan dolayı.

MUSAHHAR: Ele geçirilmiş.

MUSAHHİN: Isıtan, ısıtıcı.

MUSAHİB: Hesab eden.

MUSAKKAFAT: Üstü dam veya tavanla örtülmüş.

MUSALAHA: Barışma, uzlaşma, barış, güvenlik.

MUSALLA: Namaz kılmaya mahsus açık yer, cami civarında cenaze namazı kılınan yer.

MUSALLİ: Namaz kılan, beş vakit namazını kılan.

MUSARRAH: Açıklanmış, açıkça belli.

MUSAVAT: Eşitlik.

MUSAVVER: Tasavvur olunan, tasvir olunan.

MUSAVVERE-İ EVVELİYYE: Ana rahmin'de canlının ilk şekil aldığı devre.

MUSAVVERE-İ ULÂ: İlk tasavvur olunan.

MUSAVVİR: Allah (c.c.). Şekil veren.

MUSAYERET: Aykırılık, uymazlık, başka türlü olma.

MUSHAF: 1. Sahife halinde yazılmış kitap. 2. Kur'an.

MUSIB: İsabet eden, rast gelen, yanılmayan.

MUSIL: Ulaştıran.

MUSILE: Yetiştiren, ulaştıran.

MUSIR: Gani, yetinmek, kâfi görmek. Sıkıcı.

MUSIRR: Direnen, ayak direyen, vazgeçmeyen.

MUSÎ: Vasiyet eden, birisini vasî gösteren, tavsiye eden.

MUSİB: İsabetli, yanılmayan, doğru.

MUSİBET: Felaket, ansızın gelen bela, uğursuzluk.

MUSLİH: ıslah eden, iyileştiren, ara bulucu.

MUSMET: İçi boş olmayan şey.

MUSTAĞNİ: 1. Doygun, yönlü, tek. 2. Çekingen, nazlı davranan. 3. Gerekli bulmayan.

MUSTAĞRAK: Gark olmak.

MUSTATİL: 1. Uzayan. 2. Dikdörtgen.

MUSTEAR: Takma ad, eğreti duruş.

MUSTEV'İB: İçine alan, kaplayan.

MUSTÛR: Örtülü, kapalı, gizli.

MUŞARUN-İLEYH: Kendine işaret edilen, ismi evvelce söylenmiş olan.

MÛŞİR: Haber veren.

MUŞİRÎN İLEYH: Kendisine işaret olunan, adı geçen, adı anılan.

MUŞTAK: İştiyaklı, özleyen, can

MUŞTÂKK: Başka bir kelimeden çıkmış, türemiş.

MUT'A: 1. Geçici kazanç. 2. Şiilere mahsus süresi belirlenmiş nikâh.

MUTA: Kendisine itaat edilen, sözü dinlenilen.

MUTABAKAT: Uygunluk.

MU'TAD: Adet edilinen, alışılmış olan.

MUTADE: Adet edinen.

MUTAHHERA: Temizlenmiş, kirleri giderilmiş.

MUTALEBE: Dava, hakkını isteme.

MUTALLAKA: Bırakılmış, boşanmış kadın.

MUTALSEM: Tılsımlanmış.

MU'TARIZA: Ara cümlesi.

MUTASARRİF: Tasarruf hakkı ve salahiyeti olan.

MUTASAVVER: Tasavvur edilmiş, düşünülmüş.

MUTATABBİB: Hekim taslağı, doktorluk taslayan.

MUTAVAAT: İtaat etme, baş eğme.

MUTAVAAT: İtaat etme, baş eğme.

MUTAVAHHİD: Tevhit eden, Allah'ın birliğine inanan, birleştirici olan.

MUTAVASSIT: 1. Aracılık eden, aracı. 2. Ara, orta.

MUTAVASSIT: Arada vasıtalık eden.

MUTÂVEÂT: Baş eğme.

MUTÂVİ: İtaat eden.

MUTAYYEB: 1. Güzel kokular sürünmüş olan. 2. Gönlü hoş edilmiş, sevindirilmiş.

MUTAZAMMIN: 1. İçine alan. 2. Kefil olan, üzerine alan.

MUTAZAMMIN: İçine alan.

MUTAZARRIR: Zarar görmüş olan.

MUTBU': Kendine uyulan, tabi olunan.

MUTE'VALİ: Birbiri ardınca sıra ile gelen.

MUTEBÂKİ: Ağlar gibi görünen, yalandan ağlayan.

MUTEBÂKİ: Geri kalan.

MU'TEDDE: Sayılmış.

MUTEKADAT: İtikad edilinenler, inanılanlar.

MUTEKİD: Bağlı.

MUTELÂHIK: Birbiri arkasından gelen.

MUTENA'İM: Nimetlendirmek.

MU'TERİZ: İtiraz.

MU'TERİZA: İtiraz eder şekilde.

MUTERİZA: Parantez.

MUTESELSİL: Zincirleme, birbirini izleyen, zincir gibi birbirine bağlı olan.

MUTEŞABİH: 1. Birbirine benzeyen. 2. Kur'an-ı Kerîm'de mâna ve lafız bakımından tevile elverişli olan âyetler.

MUTEVASSIT: Arada vasıtalık eden, arada ıslah edici olan.

MUTEZAMMIN: Kavrayan, içine alan.

MU'TEZİ: Cemaatten ayrılıp bir tarafa çekilen.

MU'TEZİLE: Aklı ön plana alan ve "kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır" diyerek, ehl-i sünnetten ayrılan fırka. Bunlara kaderiyeciler de denir. Önderleri Vâsıl b. Ata'dır.

MUTI-Ü MÜNKAD: İtaat eden.

MU'Tİ: Veren.

MUTİ: 1. İtaat eden, boyun eğen. .. Bağlı. 3. Rahat.

MUTMAİN: Emin.

MUTMAİN: Gönlü kanmış, içi rahat, emin.

MUTMEİNNE: Tatmin olmuş, şüphesi kalmamış, emin.

MUTTALÎ: Haberli, bilgisi olan.

MUTTALİ': Öğrenmiş, haber almış, bilgili.

MUTTARİD: Bir düzeye giden, sıralı, düzgün, muntazam.

MUTTARİDE: Sıralı, düzgün devam eden.

MUTTASIF: Vasıflanan, kendisinde bir hal, bir sıfat, bir vasıf bulunan.

MUTTASIL: Bitişik, beraber.

MUVADAA: Düşmanlığı bırakıp barışma.

MUVADEA: Barışmak.

MUVAHHİD: Allah'ın birliğine inanan.

MUVAHHİD-İ MÜŞRİK: Allah'ın birliği inancında şirke sapan.

MUVAKKAR: Ağırlanmış, saygı gösterilmiş.

MUVALAT: Dostluk, karşılıklı sevgi, koruma, yardım.

MUVASALA: Vasıl olmak, erişmek, ulaşmak.

MUVASSALAT: Varma, ulaşma, yetişme.

MUVATAE: Ölüm, mevt.

MUVAZABET: Lüzumlu olmak, icap etmek.

MUVAZENE: Denge.

MUVAZÎ: Paralel.

MUVERRİH: Tarihçi.

MUZAAF: Bir şeyin iki misli, daha fazla.

MUZAAF: İki kat, kat kat, katmer-

MUZAAFE: Bir şeyin iki katı, kat, daha çok.

MUZAF: Bağlı, katılmış, izafe olmuş, bağlanmış.

MUZAFE: Bağlı, izafe olmuş.

MUZAFUN İLEYH: Muzafın bağlı bulunduğu isim, belirtilen.

MUZAHARET: Destek olma, yardım.

MUZAHİM: Zahmet.

MUZARİ: Ortak, arkadaş.

MUZAYAKA: Sıkıntı, darlık, yokluk, zorluk.

MUZAYİF: Çoğaltılmış.

MUZEKKÂ: 1. Tezkiye verilmiş, aklanmış. 2. Allah'ın adı anılarak kesilmiş hayvan. 3. Zekatı verilmiş mal.

MUZHİR: Açıklayan.

MUZIR: Zararlı, zarar veren.

MUZİHA: Açıklayıcı.

MUZLİM: Karanlık, siyahlık.

MUZMAHİL: Çökmüş, çöküntüye uğramış darmadağın olmuş, yok

MUZMAR: Saklı.

MUZMER: Gizli, örtülü, saklı, dışarıya vurulmamış, içte gizli.

MUZMER: Gizli, örtülü, saklı, dışarıya vurulmamış, içte gizli.

MUZTAR: Zorlamış, mecbur kalmış, çaresiz.

MUZTARİB: Iztırab çeken.

MUZTARR: Çaresiz kalmış.

MUZTARR: Zorlanma.

MUZTARRAT: Çaresiz kalmışlık.

MÜ'ŞİR: Haber veren, emir ve işaret eden.

MÜAHAZE: Azarlama, darılma.

MÜANESE: Dostça görüşmek, karşılıklı alışkanlık, yakınlık.

MÜANESET: Dostâne görüşmek, karşılıklı ünsiyet etmek.

MÜBADELE: Bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi, değiş - tokuş,

MÜBADERE: Bir iş yapmaya girişme.

MÜBADERET: Bir işe hemen girişme, başlama.

MÜBAH - MUBAH: Yapılıp yapılmamasında şeran bir sakınca olma

MÜBAHAT: Güzellik ve buna benzer hususlarda tefahür etmek, öğünmek.

MÜBAHAT: Övünme.

MÜBAHELE: Birine beddua etme, ilenme, birinden nefret etme.

MÜBAHİS: Bahisler.

MÜBÂLÂĞA: Bir şeyi çok büyütme, abartma, küçük bir şeyi büyük gösterme.

MÜBALÂT: 1. Kayırma, himaye, 2. Dikkat, itina. 3. Dikkat ve düşünce ile kaygılanma.

MÜBÂLAT: Kayırmak, dikkat etmek, itina göstermek.

MÜBAREZE: Cenk, kavga, uğraşma.

MÜBAŞERET: Bir işe girişmek, başlamak ve devam etmek.

MÜBAYAA: Satın almak.

MÜBAYENET: Zıtlık.

MÜBAYİN: Farklı,ayrı.

MÜBDA': Yoktan var edilen.

MÜBDİ': İlk olarak peygamberlik iddia eden.

MÜBDİ: Var eden (Allah c.c.)

MÜBELLİĞ: 1. Tebliğ eden, haber veren, bildiren. 2. Büyük camiler

MÜBERHEM: 1. Burhanlı, el dil ile ispat edilen. 2. Açık, belli.

MÜBERHEN: Delil ile ispat edilmiş ve burhanlı.

MÜBERRA: Fenalıktan uzak kalmış, tertemiz.

MÜBEŞŞİR: Müjdeleyen.

MÜBHEM: Belirsiz, anlaşılmaz.

MÜBİN: 1. Hayrı şerri, kötüyü iyiyi ayıran. 2. Açık, besbelli.

MÜBKEM: Kapalı, belirsiz.

MÜBKENİ: Dayanan.

MÜBREM: Vazgeçilmez olan, elzem.

MÜBSAR: Görülen.

MÜBTEDA: Baş taraf, başlangıç, baş.

MÜBTENİ: 1. Kurulu, kurulmuş olan. 2. Dayanan, müstenit.

MÜBTEZEL: Hor kullanılan, ortaya düşmüş olan.

MÜBTIL: İptal eden, hakkı batıl gören.

MÜCADİLİN: Mücadele edenler.

MÜCAHEDE: Cihad etme.

MÜCAHER: Açığa vurma, belli etme, meydana çıkarma.

MÜCAMEAT: 1. Karşılıklı iyi ilişkiler kurmak. 2. Cinsî münasebette bulunmak.

MÜCAMEAT: Cinsel ilişkide bulunma.

MÜCANEFET: Bir cinste olma, benzeme, hemcinslik.

MÜCANESET: Benzeme, hemcins olan, hemcinslik.

MÜCANESET: Bir cinsten olma, benzeme.

MÜCANİS: Aynı cinsten olan.

MÜCARAT: Yürümekte yarış etme.

MÜCAVERET: Komşuluk, mescidde itikafa çekilmek.

MÜCAVİR: Komşu.

MÜCEFFİF: Kurutucu.

MÜCELLED: Cildli kitap.

MÜCENNEF: Oyuk, içi

MÜCERREB: Denenmiş, sınanmış.

MÜCERREBE: Denenmiş.

MÜCERRED: 1. Tecrit edilmiş, soyulmuş. 2. Tek, yalnız. 3. Karışıkve katışık olmayan. 4. Bekâr. 5.Yalnız, ancak, fakat. 6. Soyut.

MÜCERRED: Yalnız, tek.

MÜCEVVEF: Kovuk içi, boş şey, içi oyuk.

MÜCEVVİZ: Cevaz verilmiş.

MÜCMEL: Kısa, öz , sözü az, mânâsı çok olan.

MÜCRİM: Günahkâr, suçlu.

MÜCRİMİYET: Suçluluk, suç işleme durumu.

MÜCTEHED: İçtihat olunmuş.

MÜCTEHİDÜN FİH: Üzerinde ictihad edilen mesele.

MÜCTEMİ: Toplu, topluca, bir araya gelmiş, hepsi.

MÜCTEMİAN: Toplu bir halde.

MÜDÂHENE: Dalkavukluk, koltuklama, çıkar beklediği kimseyi yüzüne karşı övme.

MÜDAHİN: Dalkavuk, menfaat için yüze gülen.

MÜDARA: Dost gibi görünme, yüze gülme.

MÜDAVELE: Çevirme, döndürme.

MÜDAYENAT: Ödünç alıp vermeler.

MÜDDEA ALEYH: Aleyhinde dava açılan.

MÜDDEÂ: İddia olunan, dava olunan şey.

MÜDDEAYAT: İddialar.

MÜDDEHARE: Biriktirilmiş.

MÜDDEÎ: İddia eden.

MÜDDET-İ MUAYENE: Belirtilmiş vakit.

MÜDEBBİR: Evvelden düşünüp işleri ona göre ayarlayan, tedbirle iş yapan.

MÜDEBBİRAT: Tedbir ve idarede vazifeli olanlar.

MÜDELLEL: Delillendirilmiş.

MÜDEMMER: Yok edilmiş.

MÜDEVVEN: Tedvin olunmuş, kitap haline getirilmiş, bir arada toplanıp tanzim edilmiş.

MÜDEVVER: Yuvarlak, dairevî.

MÜDHAMMETAN: Yemyeşil olmuş.

MÜDÎR: İdare eden, çeviren, idareden anlayan, direktör.

MÜDRİKÂT: Akıllar, idrak edenler.

MÜECCEL: Tehir edilmiş.

MÜECVEL: Tecil edilmiş, ileriye bırakılmış, ileride yapılmak üzere vakti belirtilen, ertelenmiş.

MÜEDDA: Eda olunmuş, anlam.

MÜEDDÎ: Eda eden, tediye eden, ödeyen, sebep olan.

MÜEKKED: Tekitli.

MÜEKKEDEN: Tekrarlanarak.

MÜEKKİL: Vekil eden, vekil tayin eden.

MÜELLİF: 1. Telif eden, kitap yazan .

MÜEMEN: Emin kılınmış.

MÜENNES: 1. Dişi, 2. Hakiki itibariyle ve söyleniş itibariyle dişi olan kelime

MÜESSİR: 1. Tesir eden, etki, iz bırakan. 2. İşleyen, hükmünü yürüten. 3. Çok hissedilen, içe işleyen. 4. Dokunan, dokunaklı. 5.Eser sahibi.

MÜEVVEL: Tevil edilmiş, takrir edilmiş, başka mâna verilmiş

MÜEVVİL: Tevil eden.

MÜEYYED: Doğrulanmış, sağlamlaştırılmış, yardım görmüş.

MÜEYYİD: Kuvvetlendiren, sağlamlaştıran.

MÜFÂCEE: Ansızın olmak.

MÜFAD: İfade edilen, herhangi bir vesileyle kazanılan menfaat.

MÜFADİ: Sözün ifade ettiği mânâ, ifade edilen.

MÜFAHARE: Karşılıklı öğünme.

MÜFAHHEM: Muhterem, hürmete layık.

MÜFAREKÂT: Ayrılma, uzaklaşma, bir yerden ayrılma, boşanma.

MÜFARİK: Ayrılan, ayrılma.

MÜFAZ: Bereketli, bol.

MÜFEHHEM: Anlatan, idrak ettiren.

MÜFERRAĞ: Dökülmüş.

MÜFERRAH: Ayrılmış, tefrik edilmiş.

MÜFESSER: Tefsir edilmiş, açıklanmış.

MÜFESSİRÎN: 1. Tefsir edenler, açıklayanlar. 2. Kur'an-ı Kerîm'i açıklayan din âlimleri.

MÜFEVVAZ: Kendisine ait olmak.

MÜFEVVAZ: Sipariş ve ihale durmuş.

MÜFİD: 1. İfade eden, anlatan, mânâlı. 2. Faydalı, yararlı.

MÜFLİH: İflah eden, selâmete çıkan.

MÜFLİHUN: Felah bulanlar, kurtuluşa erenler.

MÜFSİD: 1. İfsat eden, bozan. 2. Fesatlık eden, ara açan.

MÜFTEHİRÂNE: Övünerek.

MÜFTEKAR: Fakir, züğürt, muhtaç.

MÜFTERÂ: İftira, yalan, yanlış.

MÜFTERİ: İftira eden.

MÜFTİRAT: Orucu bozan şeyler.

MÜGTAB: Gıybet eden.

MÜHEYMİN: 1. Birini korkudan koruyan. 2.Allah'ın adlarından. Hazır, hıfzedici koruyucu.

MÜHEYYA: Hazırlanmış, âmâde.

MÜHEYYA-I İNKİŞAF: Gelişmeye hazır.

MÜHLİK: Helal edici.

MÜHLİKE: Tehlikeli.

MÜHMEL: İhmal edilmiş, kıymet verilmemiş, bırakılmış.

MÜHRE: 1. Bir çeşit yuvarlak şey. 2. Cam boncuk, 3. Çekiç. 4. Omurga kemiği.

MÜHRE: Billurdan yapılı küçük kab.

MÜKA'AB: Küp.

MÜKABERE: Kendinin haksızlığını ve karşısındakinin haklı olduğunu bildiği halde kabul etmemek, kavga etmek, kendini büyük görmek.

MÜKADDEM: Zaman ve mekan cihetiyle daha evvel olan.

MÜKANNEN: Kanun ile vacip ve mukarrer olan.

MÜKÂTEBE: Yazışma, mektuplaşma.

MÜKELLİB: Yırtıcı hayvanları ava alıştıran.

MÜKEVVEN: Yaratılmış.

MÜKEVVENAT: Bütün mahlukat yapılmış ve yaratılmışlar.

MÜKEVVENÂT-I GAYBİYYE: Görünmeyen yaratıklar.

MÜKEVVİN: Yapan, meydana getiren, yaratan.

MÜKNE: Kudret, kuvvet.

MÜKNET: Kudret, hakim.

MÜKREH: Zorlanan kimse.

MÜKREHİN: Zorlanmış, bir şeyi zorla yapan.

MÜKREMİN: İkram olunmuşlar,uğurlanmışlar.

MÜKTESABÂT: Kazanılanlar, elde edilenler.

MÜKTESEB: Kazanılmış, elde edilmiş.

MÜLAANE: Beddua etme, ilenme, lânet etme.

MÜLÂARE: Beddua etme, lanet etme.

MÜLABESE: Münasebet, yakınlık.

MÜLABESET: Münasebet, yakınlık.

MÜLÂHAZA: Düşünmek.

MÜLAKAT: Kavuşma, buluşma, görüşme.

MÜLÂKİ: Buluşan, görüşen, kavuşan.

MÜLAKKAH: Aşılanan.

MÜLÂSIK: Bitişik.

MÜLÂTAFA: Birbirine latife etmek şakalaşmak.

MÜLAYIM: Uygun.

MÜLÂYİMÂNE: Yumuşakçasına, yumuşak huylu.

MÜLAZEME: Lüzumlu.

MÜLÂZEMET: 1. Bir yere veya kimseye sıkıca bağlanma. 2. Gidip gelme. 3. Bir işle devamlı meşgul olmak. 4. Staj görme.

MÜLEBBİS: Giyilmiş karışır.

MÜLEMMA: Parlak, renk renk alaca renk.

MÜLEVVES: Kirli, pis.

MÜLEZZEZ: Bir yere biriktirilip toplanmış.

MÜLHAK: İlhak edilmiş, sonradan katılmış.

MÜLHAKAT: Ekler, ilaveler.

MÜLHİD: Dinden dönen, dinsiz, kâfir.

MÜLK: Yer, bina, hüküm ile bir şeyin zapt ve tasarrufu.

MÜLSAK: Bitiştirilmiş.

MÜLTEFF: Karışmış.

MÜLTEKA: İki şeyin birleştiği yer, kavşak.

MÜLTEZEL: Pek bol ve ucuz.

MÜLÛK: Hükümdarlar, melikler.

MÜMANEAT: Karşılıklı menetme ruhsat vermeyip önleme.

MÜMARESE: Çalışarak, maharet kazanmış.

MÜMASELE: Benzeyiş.

MÜMASELET: Benzeme, benzeyiş, andırma, benzeşim.

MÜMASİL: Benzeyen, benzer gibi.

MÜMAŞAT: Birlikte hoş geçinmek, uygunluk.

MÜMAYİŞ: Görünüş, gösteriş, gösteri.

MÜMEKKİN: Yerleşmiş.

MÜMEYYEZE: İyiyi- kötüyü fark eden, ayıran.

MÜMEYYİZ: 1. Seçen, ayıran. 2. Dairedeki yazıları temize çeken kâtip. 3. İmtihanda ayırtman.

MÜMKİNE-İ LÂ DAİME: Devamlı olmayabilen şeyler.

MÜMTAZ: İmtiyazlı, seçkin, üstün tutulmuş.

MÜMTED: Uzayan, uzanmış, sürekli.

MÜMTENİ: İmkânsız, muhâl, mümkün olmayan, çekinen, imtina eden.

MÜN'AKİS: Tersine dönmüş, çevrilmiş.

MÜN'BEİ'S: Çıkmak, doğmak.

MÜN'İM: Nimet veren, yedirip içiren.

MÜNACAAT: 1. Dua etme, yalvarma. 2. Divan edebiyatında Allah'a dua için yazılan manzume çeşidi.

MÜNACEZ: Bitip tükenmez.

MÜNACEZE: Bitip tükenmek.

MÜN'ADIM: Yok olan.

MÜNADİ: Nida eden, müezzin, tellal.

MÜNÂFÂT: Bir birine zıt olma, uymama, muhalefet.

MÜNÂFAT: Birbirinin aksine olan, birbirine aykırı olmak, aykırılık.

MÜNAFEA-İ NEFS: Nefsi çekişme.

MÜNAFERET: Birbirinden kaçıp nefret etmek.

MÜNAFESE: Haset, kin, çekememezlik, gizli düşmanlık.

MÜNAFİ: Zıt, aykırı, uymaz.

MÜNAKEHA- MÜNÂKEHE: Nikahlanma, nikah kıyışma, nikahla ilgili işlemler.

MÜNAKEHAD: Nikahlanmalar.

MÜNAKIZ: Birbirini tutmayan, zıt olan.

MÜNAKİS: Akseden, geri dönen.

MÜN'AKİS: Tersine dönmüş, çevrilmiş.

MÜN'AKİSE: Tersine dönmüş.

MÜNAVEBE: Nöbetleşe.

MÜNAZAA: Ağız kavgası, çekişme.

MÜNAZAAT: Ağız kavgaları, çekişmeler.

MÜNAZİ': Ağız kavgası eden, çekişen, kavgacı.

MÜNBAHİS: İlerî gelen, doğan, çıkan.

MÜNBAİS: 1. Gönderilen. 2. İlerleyen, doğan, çıkan.

MÜNBASIT: Yaygın, yayılan. Genişleyen, şen.

MÜNBEİS: İleri gelen.

MÜNCEBİR: Beriye çekilen, cezbedilen.

MÜNCELİ: Meydanda, parlak, besbelli olan.

MÜNCER: Nihayet bulmak, sona eren.

MÜNCER: Sona eren, bir tarafa çekilmek.

MÜNCER: Sona eren.

MÜNCERR: 1. Sürüklenen, sürülen, bir tarafa çekilen. 2. Varıp sona eren, sonuçlanan.

MÜNCERR: Neticelenmek.

MÜNCEZ: Sözü yerine getirilmiş.

MÜNCEZİB: Beriye çekilen, cezb edilen.

MÜNCİ: Kurtaran.

MÜNDEFÎ': Def olunmuş.

MÜNDERİC: Yer almış, içinde bulunan.

MÜNDERİCAT: İçindekiler.

MÜNDERİÇ: Dürülüp sarılan, içine sarılan.

MÜNDERİS: Eseri, izi, nişanı kalmamış.

MÜNDERİS: İzi kalmamış olan.

MÜNEBBİHES: Uyandıran, tenbih eden.

MÜNECCES: Murdar, kirli, pis.

MÜNECCİM: Yıldız falına bakan, astroloji ile uğraşan.

MÜNEKKER: Bilinmeyen, belirsiz bir şeye delalet eden.

MÜNEZZEH: Tanzim edilmiş, temiz, arı, noksanlıklardan uzak.

MÜNFAİL: 1. Gücenen, gücenmiş, alınmış. 2. Edilgin.

MÜNFAİL: Tesir ile harekete geçen.

MÜNFEHİM: Anlaşılan, kazanılan.

MÜNFEÎL: Tesir ile harekete geçen, bir şeyden can sıkılan, mudarib, kederli.

MÜNFEK: Sökülen, ayrılan.

MÜNFEKK: Ayrılan.

MÜNFERİD: Yalnız olan, tek, ayni kendi başına.

MÜNFESİH: Bozulan, bozulmuş, hükmü kaldırılmış.

MÜNHANİ: Eğri.

MÜNHANİKA: Boğulmuş.

MÜNHARİF: Yoldan çıkmış, sağlam olmayan.

MÜNHASIR: Yalnız bir kimseye ve bir şeye mahsus olan.

MÜNHASIRAN: Hususi olmak, sadece, yalnız olarak, özellikle. Sınırlı olarak.

MÜNHEDİM: Yıkılmış, harap olmuş.

MÜNHEMİT: Bir şeyin üzerine çok düşen. Aluk

MÜNHEZİM: Hezimete uğramış.

MÜNİB: Hakka yönelen, günahları terk ile hakka dönen.

MÜN'İM: 1. Nimet veren, yedirip içiren, velînimet. 2. Allah'ın adlarından.

MÜNÎR: Nurlandıran, ışık veren, parlak, aydınlatan.

MÜNKAD: Boyun eğen, itaat eden, muti.

MÜNKALİB - MUNKALİB: Değişen, Inkılab eden, değişmiş, dönmüş, dönüşmüş.

MÜNKARİZ: Kesilmiş.

MÜNKASIM: Bölünen, kısım kısım ayrılan.

MÜNKATİ': Kesilen, kesik arkası gelmeyen, son bulan, süreksiz.

MÜNKERÂT: Şeriatça yapılması yasaklanmış şeyler.

MÜNKESİR: 1. Kırılan, kırılmış, kırık. 2. Kırgın, gücenmiş.

MÜNKİR: 1. İnkâr eden, kabul etmeyen. 2. Mezarda sual soracak iki melekten biri. Münkir- Nekir.

MÜNSELİH: Soyulmuş, derisi yüzülmüş, sıyrılıp çıkan, soyunan, son gününe yetişmiş.

MÜNSELİP: Kaçmış, kaçırılmış kalmamış.

MÜNŞAİB: Dallanan, kollara ayrılan.

MÜNŞEAT: Mektuplar, neşredilenler.

MÜNŞERİH: Gönlü açık, sıkılmayan, eğlenen, neşeli.

MÜNŞÎ: İnşa eden.

MÜNTABIK: İntibak eden, birbirine uyan, uygun.

MÜNTEBAT: Seçilmiş, güzîde.

MÜNTEFEUN BİH: Kendisinden faydalanılan.

MÜNTEFİ: Fayda gören.

MÜNTEFİ: Menfaatlenen, yararlanan, faydalanan.

MÜNTEFİ': Sönen, yok olan.

MÜNTEHA: Son bulmuş, nihayet bulmuş, son kerte, son vs.

MÜNTEHA-YI AMÂL: Emellerin sonu.

MÜNTEHİ: Sona eren, son, bir şeyi tamamlayan, biten.

MÜNTEKIZ: Bozulma.

MÜNTENA'İM: Varlık içinde nazlı büyüyen.

MÜNTEŞİR: Açılmış, yayılmış, dağılmış.

MÜNYE: Arzu edilen, istenilen şey, ideal, ülkü.

MÜNZAMM OLAN: Çoğaltma.

MÜNZEL: İndirilmiş.

MÜNZELÂT: Aşağıya indirilmiş olanlar, gökten indirilenler.

MÜNZELE: İndirilmiş.

MÜNZERİN: Uyarılanlar.

MÜNZİLİN: İnzal eden aşağı indiren.

MÜNZÎR: Sonradan kötülüğünü söyleyerek uyaran, çekiştiren.

MÜRAAAT: Riayet, saygı göstermek, riayet etmek.

MÜRAAT: 1. Hıfzetme, saklama. 2. Gözetme, koruma. 3. Göz ucuyla bakma.

MÜRACCAH: Uygun görülen, tercih edilen.

MÜRADİF: Bir manada olan, eş anlam.

MÜRÂFEA: Bir dâvâ için birisini hakim huzuruna getirmek.

MÜRAÎ: İki yüzlü kimse.

MÜRAİYÂNE: İki yüzlülük, iki yüzlülüğü yaraşır yolda.

MÜRAVEDE: İstemek, arzu, talep.

MÜRCIE: Ehl-İ sünnetten ayrılan bir fırka.

MÜREBBİ: 1. Terbiye eden, Pedagog, çocuk terbiye eden. 2. Besleyen.

MÜRECCAH: Daha ileri kabul edilen, üstün tutulan, tercih edilen.

MÜREKKEB: İki veya daha çok şeyin karışmasından meydana gelen bileşik.

MÜRETTEB: 1. Dizilmiş, yerli yerine konulmuş. 2. Tayin edilmiş. 3. Sonradan kurulmuş. 4. Danışıklı

MÜRETTEB: Tertip edilmiş, yerli yerine konulmuş.

MÜRG: Kuş.

MÜRGİ ŞİKEŞTEBÂL: Kırık kanatlı kuş.

MÜRIB: Şüphelendirici, şüpheci.

MÜRSÂ: Geminin demir attığı yer.

MÜRSEL: 1. Gönderilmiş, yollanmış. 2. Peygamber.

MÜRSİL: Gönderen, yollayan.

MÜRSİM-İ MEKTUB: Mektup gönderen.

MÜRTABITAN: Bağlanan, irtibat eden.

MÜRTABİT: Bağlı, birbirine bitişik.

MÜRTECEL: Düşünmeden söylenilmiş söz veya şiir, irticalen söylenen.

MÜRTEDD: İslâm dininden dönen kimse.

MÜRTEFİ'-MÜRTEFİ: İrtifa eden, yükselen, yüce.

MÜRTEHİL: 1. Dünyadan göçen, ölen. 2. Göç eden.

MÜRTEKİB: İrtikap eden, kötü iş yapan, rüşvet alan.

MÜRTESEM: Resimlenmiş.

MÜRTEZİKA: Ulufe sahibi.

MÜRUDET: Son derece taşkınlık, âsilik.

MÜRUET: Adamlık, insanlık.

MÜRUR: 1. Geçmiş, bir yandan girip bir yandan çıkma. 2. Geçip gitme, sona erme.

MÜRUR-İ ZAMAN: Zaman aşımı.

MÜRVE: Adamlık, insanlık.

MÜSAB- MUSAB: Sevap kazanmış, sevap kazanan.

MÜSAB: Sevap kazanan.

MÜSABEHET: Benzere, benzeyiş.

MÜSADAT: İzin verme.

MÜSADEME: Birbirine çarpma.

MÜSADERE: Zorla elde tutmak, el koymak.

MÜSADİF: Rastlayan.

MÜSAHABET: Sohbet etmek, arkadaşlık.

MÜSAHHAR: 1. Büyülenmiş, büyü ile elde edilmiş. 2. Elde edilmiş, ele geçirilmiş. 3. Tutkun, boyun eğmiş.

MÜSAHHAR: İtaat eden, boyun eğer.

MÜSALEMET: İki taraf arasında barışıklık, barış içinde olmak sulh.

MÜSALEMET-İ AMME: Genel barış içinde olma.

MÜSALEMET-İ UMUMİYYE: Umumi barış, genel barış. Genel sulh.

MÜSALEMETPERVER: Barış içinde olma.

MÜSAMAHA: Hoş görü, tolerans, gömemezlikten gelme, göz yumma.

MÜSARAA: Israr eden, ayak direyen.

MÜSARAAT: 1. Sürat ve acele etme. 2. Teşebbüs, girişme.

MÜSARAAT: Sur'at ve acele etme.

MÜSARAAT: Teşebbüs, girişme.

MÜSARÎ: Aceleci, acele eden.

MÜSAVAAT: Eşitlik, aynı halde ve derecede olma.

MÜSAVÎ: Eşit, denk, aynı halde ve derecede bulunan.

MÜSBET: 1. Tespit edilmiş, adil gösterilmiş. 2. Olumlu, pozitif.

MÜSBİT: Hastalık ve yaralardan dolayı pek halsiz olan.

MÜSEBBİB: 1. Sebep olan. 2. İcabeden.

MÜSEBBİB'ÜL-ESBÂB: Sebepleri icabeden Allah.

MÜSEDDES: Altıgen.

MÜSELAHA: Barışma.

MÜSELLEM: 1. Teslim edilmiş, verilmiş. 2. Su götürmez, doğruluğu herkesçe kabul edilmiş.

MÜSELLEM: Doğruluğu şeksiz bilinen.

MÜSELLES: 1. Üçleştirilen, üçlü, üç. 2. Üçgen.

MÜSEMMA: 1. Bir ismi olan, adlandırılmış, adlı. 2. Muayyen, belirli zaman.

MÜSEMMAT: İsimlendirilen.

MÜSEMMEN: 1. Kıymet biçilmiş veya tespit edilen değer karşılığında satılmış şey. 2. Sekizli, sekiz parçadan meydana gelen. 3. Sekizgen.

MÜSEMMEN: 8 kenarlı.

MÜSEMMEYAT: İsim verilenler, ad konulanlar.

MÜSENNA: Kat kat olan.

MÜSEVVİDE: Abbasi'ye taifesinden bir fırka.

MÜSEYTIR: Galip.

MÜSÎ: İtaatsiz, kötülük işleyen.

MÜSKİR: Sarhoş eden, sarhoşluk veren.

MÜSKİRÂT: Sarhoşluk veren seyler.

MÜSLE: Ceza.

MÜSLE: İnsan vücudundan herhangi bir uzvu kesmek veya işlemez hale getirmek.

MÜSMİR: Fayda, faydalı. Meyve veren.

MÜSNEDİ-İ İLEYH: Özne, fail.

MÜSTACEL: Çabuk.

MÜSTAĞNİ: Zengin, varlıklı, muhtaç olmayan.

MÜSTAĞRAK: Gark olmuş dalmış, batmış.

MÜSTAHBERAT: Alınmış haberler.

MÜSTAHİK: Hak etmiş, lâyık.

MÜSTAHSEN: 1. Güzel sayılmış, beğenilmiş. 2. Dinimizin güzel gördüğü şeylerin her biri.

MÜSTAHSENE: Beğenilmiş.

MÜSTAHSİL: Yetiştiren, yetiştirici, üretici.

MÜSTAÎD: Kabiliyetli, uyanık, anlayışlı akıllı.

MÜSTAİDD: Kabiliyetli, akıllı. anlayışlı, yetenekli.

MÜSTAKARR: Yerleşilen, durulan yer, karargâh.

MÜSTAKIL: Kendini idare edebilen.

MÜSTAKİLL: Başlı başına.

MÜSTAKİN: İstikrar bulmuş, sabit, yerleşmiş.

MÜSTAMEL: Kullanılmış, eski, köhne.

MÜSTAMEL: Kullanma.

MÜSTANTIK: Sorgu hakimi, yargıç.

MÜSTATIL: Uzanan.

MÜSTE'İD: İstidadı olan, kabiliyetli.

MÜSTE'Mİ: İşiten, dinleyen, bir derse dinleyici olarak devam eden.

MÜSTE'MİN: Eman dileyen.

MÜSTE'NEFE: Yeni başlayan.

MÜSTEÂN: Yardım istenilen.

MÜSTEAR: Takma ad, iğreti olarak duruş.

MÜSTEAZ'ÜN BİH: Sığınılan.

MÜSTEB'AD: Uzak görülen akla yakıştırılmayan, olacağı sanılmayan.

MÜSTEBAN: Meydanda, açık olan, açık olarak anlaşılan.

MÜSTEBİAD: Uzak görülen, olacağı sanılmayan.

MÜSTEBÎN: Açık, zahir olan.

MÜSTECAB: Dileği, duası kabul olunmuş.

MÜSTECİR: Gizlenen, gizli.

MÜSTEDİR: Daire şeklinde olan.

MÜSTEEB'AT: Uzak görülen,olacağı sanılmayan Üstüvane

MÜSTEFAD: 1. Kazanılmış, kâr edilmiş. 2. Anlaşılmış.

MÜSTEFİA: Faydalanan.

MÜSTEFİD: İstifade eden, fayda gören, faydalanan.

MÜSTEFİZ: Açılmış, yayılmış. Feyiz olan, feyizlenen

MÜSTEĞRAK: Gark olmak, içine dalmak.

MÜSTEHABB: 1. Sevilen, beğenilen. 2. Farz ve vacip olmayıp da yapılması sevap olan iş, hareket.

MÜSTEHABBÂT: Müstehablar.

MÜSTEHAK: Hak edilmiş, yiyip içilerek bitirilmiş, bitirilen, tüketilen.

MÜSTEHIKK: Hak sahibi.

MÜSTEHİD: Faydalanmak.

MÜSTEHİK: Hak etmiş.

MÜSTEHÎL: Mânâsız ve boş şey, mümkün olmayan.

MÜSTEHLEK: İstihlak edilmiş yiyilip içilerek bitirilmiş.

MÜSTEHZÎ: İstihza eden, eğlenen, herkesle eğlenmek âdetinde olan, alaycı.

MÜSTEİD: İstidatlı, akıllı anlayışlı.

MÜSTEKARR: Karar bulan, bir yerde sabit ve sakin olan kararlı.

MÜSTEKİR: İstikrar bulmuş, yerleşmiş, sabit.

MÜSTEKREH: İğrenç.

MÜSTELEZZ: Lezzet alınmış, tadına varılmış.

MÜSTELEZZ: Tad alınan.

MÜSTELZİM: Lüzumlu, gerektiren mucib ve sebep.

MÜSTE'MİN: Eman dileyen, sığınan, canını kurtarmak şartıyla teslim olan.

MÜSTEMİR: Kuvvetli.

MÜSTEMİRİ: Devam eden, sürekli, aralıksız.

MÜSTEMİRRE: Sürekli, arasız sağlam, kavi.

MÜSTEMİRREN: Aralıksız olarak, devamlı.

MÜSTENBAT: Kaynaklanan.

MÜSTENEF: Yeni başlayan.

MÜSTENİD: Bir şeye dayanan, dayandırılan.

MÜSTE'NİF: 1. Yeniden başlayan. 2. Davasını bir üst mahkemeye götüren.

MÜSTENİR: Işık ve nur alan parlak.

MÜSTENKER: İnkâr edilmiş, münker.

MÜSTEREKE: Çalınmış.

MÜSTETBESTİ TERAKIB: Sözdeki birbirine bağlı, işaretli manalar.

MÜSTETİR: Gizlenen, gizli, saklanan, saklı.

MÜSTEVDÂ: 1. Emanet bırakılan, 2. Emanete bırakılan malı kabul eden.

MÜSTEVİ: Her tarafı bir, düz.

MÜSTEVKİD: Yakıp alevlendiren.

MÜSTEZİLL: Zelil olma.

MÜSUL: Hürmet etmekten dolayı ayakta durma.

MÜŞ'İR: İşaret, olunan işaretle gösterilen.

MÜŞAARE: Karşılıklı şiir söylemek.

MÜŞABEHAT: Benzeme, benzeyiş.

MÜŞAİB: Şubelenen, dallanan, kollara ayrılan, ayrılmış.

MÜŞÂKALE: Benzeyiş.

MÜŞÂKELE: Benzeme, uygunluk, şekilce bir olma.

MÜŞAKELE: Şekil de bir olma ve uygunluk.

MÜŞAKELET: Şekilde bir olma ve benzeyiş.

MÜŞAREKET: Birbirinç ortak olmak, ortaklık, Ortak olup bir iş yapmak.

MÜŞARİK: Aynı. Ortak.

MÜŞARUNİLEYH: Kendisine işaret edilen.

MÜŞAVERE: Danışma, bir iş üzerinde konuşma.

MÜŞEBBEH: Benzetilen.

MÜŞEBBEHUN BİN: Kendisine benzetilen.

MÜŞEKKİK: Şüpheler olan, şüpheli kuşkulu.

MÜŞEVVIK: İsteğini arttıran, gayrete getiren, şevk veren, teşvik eden.

MÜŞEYYED: Yüksek, sağlam yapılmış, tahkim olunmuş.

MÜŞİR: İşaret olunan, işaretle gösterilen.

MÜŞKİLÂT: Güçlükler, zorluklar.

MÜŞRİF: 1. Yükselen, çıkan. 2. Ölüme pek yakın bulunan. 3. Etrafa bakan, etrafı gören. 4. Vakıf malı koruyan kimse.

MÜŞRİF: Yıkılmaya yüz tutmuş, yüksek.

MÜŞRİF-İ HARÂB: Yıkılmaya yüz tutmuş.

MÜŞRİF-İ SÜKUT: Düşmeye yüz tutmuş.

MÜŞRİK: Allah'a ortak koşan.

MÜŞRİKİN: Allah'a ortak koşanlar.

MÜŞT: Yumruk.

MÜŞTAK: Başka kelimeden çıkmış, türemiş. Arzu, fazla istekli.

MÜŞTEHAYÂT: İştah veren şeyler, lezzetli şeyler.

MÜŞTEMİL: Kavrayan, saran, içine alan.

MÜŞTEREK: Birlikte, ortak.

MÜŞTİ: Bir avuç dolusu.

MÜT'A: Faydalanıcı.

MÜTABAAT: Birine tabi olma, uyma, birinin arkasından gitme.

MÜTABAAT: Birine tabi olmak.

MÜTABEKİYYE: Uygunluk.

MÜTAREKE: İki tarafın geçici bir zaman için savaşı durdurması.

MÜTASAVVER: Tasavvur etmek, zihinde canlandırmak.

MÜTAVEATİ: Birbirine benzeyen.

MÜTEADDİ: 1. Zulmeden, saldıran. 2. Geçişli fiil.

MÜTEADDİ: Geçişli fiil, Fiil eseri failden maful denilen diğer bir isme geçerse o halde fiil müteaddi olur.

MÜTEADDİD: Bir çok, çoğalan, türlü türlü, tekrar.

MÜTEAFFİF: İffetli, şerefli, namuslu.

MÜTEAFFİN: Kokan.

MÜTEAHHİR: Sonraki.

MÜTEAHHİRÎN: Son zamanlarda gelenler.

MÜTEAKKİS: Tersine dönen.

MÜTEÂLİ: Yükselen, yüksek olan.

MÜTEALLAK: Yakın olanlar.

MÜTEALLIK: Alakalı, Bir yere bağlı.

MÜTEALLİK: 1. Asılı, bağlı. 2. Taalluk eden, ilgili, ilişiği olan.

MÜTEAMMİD: Bilerek, tasarlayarak, kasten yapan.

MÜTEAMMİD: Kasden yapan, bile bile.

MÜTEAREF: Herkesin bildiği meşhur, ünlü.

MÜTEAREF: Herkesin bildiği, meşhur, tanınan.

MÜTEAREFE: Herkesin bildiği, tanınmış, meşhur.

MÜTEARIZ: Taarruz eden, saldıran, sataşan, başkasının hakkına geçen.

MÜTEARIZ: Zıt.

MÜTEARİFE: Bilinir, belli, ispat istemeyen.

MÜTEÂSİDE: Yükselen.

MÜTEASSIB: Taraftarlık eden hiçbir yeniliği kabul etmeyen.

MÜTEASSİB: Taraftarlık eden, dinine ve milletine bağlı.

MÜTEASSİR: Güçleşen.

MÜTEAVVİZ: İstiaze eden, sığınan.

MÜTEAYYİN: 1. Belli, meydanda olan, meydana çıkan. 2. Karar verilmiş.

MÜTEAZZİR: 1. Özürlü, özürü bulunan. 2. Mümkün olmayan, güç,

MÜTEBADIR: Birden bire ortaya çıkan, akla gelen.

MÜTEBAHİ: Geri kalan.

MÜTEBAKATI: Birine tabi olma uyma.

MÜTEBÂKI: Baki kalan, geri kalan, artan.

MÜTEBAYİN: Birbirine uymayan. Birbirine zıt olan.

MÜTEBBİR: Akla gelen.

MÜTEBEAT: Tabi olma, uyma.

MÜTEBERRÎ: Yüz çeviren uzaklaşan.

MÜTECANİS: Bir cinsten olan.

MÜTECAVİZ: 1. Tecavüz eden, geçen. 2. Sataşan, sebeb olan, 3. Fazla, çok.

MÜTECAZİB: Cezbeden, çeken.

MÜTECEBBİR: Zorbalar.

MÜTECERRİD: 1. Soyunan, çıplak olan. 2. Tek başına kalan. 3. Dünya işlerinden vazgeçip Allah'a yönelen.

MÜTEDAFÎ: 1. İtişen, kakışan. 2. Düşmanı defeden.

MÜTEDDE: Sayılmış.

MÜTEDEYYİN: Dindar, dinine bağlı. 2. Borç edilen, borçlanılan.

MÜTEDEYYİN: Dine bağlı.

MÜTEELLİHİN: Ehil olan kavim.

MÜTEELLİM: Elimli ve kederli olan.

MÜTEESSİF: Sevmemiş, hoşlanmamış, teessüf eden.

MÜTEFADIL: Birbirinden üstün, çeşitli.

MÜTEFAVİT: Aralarında fark bulunan çeşitli, farklı olan.

MÜTEFAVİTE: Çeşitli.

MÜTEFAZIL: 1. Fazilet ve ilim yarışına çıkan. 2. Fazla, artık.

MÜTEFERRİ': 1. Bir kökten ayrılan, dallanan dal budak salan, 2. Bir kök ile ilgili olan.

MÜTEFERRİD: Eşi, benzeri olmayan.

MÜ'TEFİKA: Lût kavminin kasabaları.

MÜTEGAYİR: Değişen, bozuk bozulmuş.

MÜTEH,ASSİS: Çok hislenen, duygulanan

MÜTEHAKKIK: Doğruluğu ortaya çıkmış.

MÜTEHALİF: Birbirine uymayan.

MÜTEHALİF: İki düşmadan ikisinede yemin verme.

MÜTEHALLİK: Huylanmak.

MÜTEHAMMİL: Sabredebilen, dayanabilen.

MÜTEHANNÎ: Eğrilen, münhani olan.

MÜTEHANNİS: Kadınlara özenen erkek.

MÜTEHARRİK: Hareket eden, kımıldayan ,oynayan, hareketli.

MÜTEHASSIL: Husule gelen, vücut bulan, meydana gelen.

MÜTEHASSIS: ihtisas sahibi, uzman.

MÜTEHAVVİLE- MÜTEHAVVİL: Bir halde durmayan, başka şekle girip değişen.

MÜTEHAYYİR: Hayrette kalan, şaşırmış, şaşmış.

MÜTEKABİL: Karşılıklı.

MÜTEKARİB: Birbirine yakın olan.

MÜTEKARİN: Yaklaşmış.

MÜTEKEBBİRLER: Kibirlenen, kendini beğenen.

MÜTEKELLİM: Söyleyen konuşan, nutuk söyleyen.

MÜTEKELLİMİN: Kelamcılar.

MÜTEKELLİMİN-İ İSLÂMİYYE: İslâm kelamcıları, İslam filozofları.

MÜTEKERRİR: Tekrar eden.

MÜTEKEVVİN: Hasıl olan, var olan.

MÜTELÂŞİ: Acele eden, aceleci, telaşlı Birbirine benzeyen,

MÜTELAZIM: Gerekli bulunmak.

MÜTELEVVİN: Renkten renge giren.

MÜTEMASİK: Vücuda yapışık.

MÜTEMASİL: Benzer, eş.

MÜTEMÂSİL: Birbirine benzeyen, benzeşen.

MÜTEMAYİL: Gönlü yatma, taraftar görünen.

MÜTEMÂYİZ: Temayüz eden, kendini gösteren, sivrilen.

MÜTEMAYİZ: Temayüz etmiş, ayrılmış olan.

MÜTEMEKKİN: Yerleşen, mekanlanan.

MÜTEMEKKÎN: Yerleşen, yerleşmiş, bir yere oturan.

MÜTEMERRİD: Dik kafalı, kibirli.

MÜTEMERRİD: Dikbaşlılık eden, dikkafalı, inatçı;

MÜTEMMİM: Tamamlayan, bitiren.

MÜTENAHİ: Nihayet bulan, biten, sona eren.

MÜTENA'İM: Nimetler içinde nazlı büyüyen.

MÜTENAKIZ: Birbirine muhalif olan, çelişkili.

MÜTENASIK: Bir boyda, benzeşen.

MÜTENASİB: Münasib, birbirine uygun, benzer, denk.

MÜTENAVEL: Nail olunmuş.

MÜTENAVİB: Nöbetleşe tekrarlanıp giden.

MÜTENÂVİL: Alıp yiyen, el uzatıp alan, yetişen, ulaşan.

MÜTENAZIR: Birbirinin karşısında bulunan, simetrik.

MÜTENEBBİH: Bir şeyden ders alıp aklını başına toplayan. Uyanma.

MÜTENEK-KİR: Azablandırma.

MÜTENEVVÎ': Çeşitlenen, türlü türlü olan, muhtelif olan.

MÜTERAFİK: 1. Arkadaşlık eden, beraber bulunan. 2. Karışık,

MÜTERAH: Yavaş hareket eden, ağır davranan.

MÜTERAHİK: Arkadaşlık eden, beraber bulunan.

MÜTERAKKIB: Gözlemek, beklemek.

MÜTERAKKÎ: Yükselmiş.

MÜTERAKKİB: Gözleyen, bekleyen.

MÜTERECCİL: Erkeklere özenen kadın.

MÜTEREDDİ: Soysuzlaşmış, almış.

MÜTEREDDİYE: Dağdan veya yüksek bir yerden düşmüş hayvan.

MÜTERETTİB: 1. Sıralanmış. 2. Gereken. 3. Meydana gelen, dolayı

MÜTERETTİBE: Sıra ve tertibe girmiş. Sıralanmış.

MÜTESAİD: Yukarı çıkan, yükselen.

MÜTESAVİ: Birbirine eş olan.

MÜTESAVVİFA: Sofular, mutasavvıflar.

MÜTESELSİL: Zincirleme.

MÜTESSAVVER: Düşünülmüş.

MÜTEŞABİH: Manası açık olmayan.

MÜTEŞABİHÂT: 1. Birbirine benzeyenler. 2. Lafız ve manâ bakımından tevile elverişli âyetler.

MÜTEŞAİB: Bölümler.

MÜTEŞETTİT: Karışık.

MÜTETABİAN: Ard arda.

MÜTEVAFİT: Birbirinden farklı, çeşitli, zamanca birbirinden ayrı.

MÜTEVAĞĞIL: Çok derine inen, usanmayıp gayretle devam eden.

MÜTEVAKKIF: Bir şeye bağlı olan, onunla iş görecek olan.

MÜTEVALİ: Art arda gelen.

MÜTEVALİYE: Üst üste, peş peşe.

MÜTEVALİYEN: Ard arda, bir düzeye, bir biri ardından.

MÜTEVALİYEN: Üst üste, peş peşe.

MÜTEVÂRİS: Birinden birine miras kalan, babadan oğula geçen.

MÜTEVARİS: Miras kalan.

MÜTEVASSIT: 1. Vasıta olan, aracılık eden, aracı. 2. Orta, ortalama.

MÜTEVATİR: Çok kimselerin naklettikleri haber, yaygın haber.

MÜTEVECCİH: 1. Bir tarafa yönelen, bir tarafa gitmeye kalkan. 2. Birine karşı sevgisi ve iyi düşünceleri olan.

MÜTEVEFFÂ: Ölmüş.

MÜTEVEKKİL: Tevekkül eden, işini Allah'a havale eden.

MÜTEVELLİD: Doğuran, doğurtan, meydana getiren.

MÜTEVELLİD'ÜL-MA: Hidrojen, sudan doğma.

MÜTEVVAKKIF: Bir şeye bağlı olan, onunla iş görecek olan.

MÜTEVVEZZİ': Dağıtan.

MÜTEYAKKAN: Kesin bilinen.

MÜTEYAK-KAN: Yakın ve kati olarak, şüphesiz bilen.

MÜTEYAKKIZ: Uyanık, uyanmış, gözü açık, tetikte.

MÜTEYAKKİN: Yakinen bilen, kesin

MÜTEZADDE: Birbirine zıt olan.

MÜTEZAİF: Kat kat artan.

MÜTEZAMMIN: Koltuğa alan kavrayan, içine alan, müştemil.

MÜTEZAYİD: Gittikçe artan, çoğalan.

MÜTEZELLİL: Zillete, alçaklığa katlanan, kendini zillete, alçaklığa düşüren.

MÜTEZELLİLÂNE: Alçakçasına, zelilce.

MÜTEZELZİL: Titreyen, sarsılan, sallanan.

MÜTEZİC: Uygun, bağdaşmış, birleşik.

MÜTEZZAMMIN: İçine alan, kefil olan, üzerine alan.

MÜTTAKÎ: Günahtan sakınan, çekinen, takvâ sahibi.

MÜTTEFİKA: Aynı fikirde olan.

MÜTTEHEM: Kendinden şüphe olunan, töhmetli.

MÜTTEHİD: Beraberce, birleşmiş.

MÜTTEKÎ: Dayanan, dayanmış.

MÜTTEKİN: Korunanlar.

MÜTTESİ': Genişleyen.

MÜVAFFAK: Başarmış, gayesine ulaşmış.

MÜVALAT: Dostluk. Yardımlaşma.

MÜVAZEBET: Bir işle devamlı uğraşma.

MÜVAZENE: Denge, denklem.

MÜVAZİ: Eşit.

MÜVEDDÂSI: Mana, anlam, mefhum, kavram, eda olunmuş.

MÜVEKKEL: Vekil tayin edilen.

MÜVELLED: 1. Doğmuş, doğurmuş, doğma. 2. Aslında sonradan meydana gelmiş.

MÜVELLİÜ'L-HUMUZA: Oksijen.

MÜVERRİH: 1. Tarihçi, tarih yazan. 2. Ebced hesabına göre tarih düşüren şâir.

MÜVEZZİ': Dağıtıcı, posta mektuplarını dağıtan.

MÜYESSER: Kolaylıkla gelen, kolay olan, âsân olan.

MÜYESSİRE: Kolayını bulup yapan kolaylıkla meydana getiren.

MÜZAAF: Bir şeyin iki misli, daha ziyade.

MÜZAHEME - MUZAHAME: 1. Zahmet, sıkıntı verme. 2. Kalabalık, izdiham. 3. Bir yere itişe Kakışa

MÜZAHERET: Yardım, koruma.

MÜZAHİR: Taraftar olan, geride yardım eden, Evvel emirde

MÜZAYEKA: Sıkıntı, zorluk.

MÜZDÂD: Artmış, çoğalmış. **MÜZAHREF:** Sahte yıldız, süslü. 2.Süprüntü, pislik.

MÜZDELIFE: Mekke-i Mükerremede Arafat ile Mina arasında bulunan yer.

MÜZDEVİÇ: İzdivaç eden, evlenen. 2. Bir kelimeye kafiye olan.

MÜZEBZEB: 1. Bir şeye karar veremeyen, İkircikli. 2. Karmakarışık.

MÜZEKKA: Allah adı verilerek kesilen hayvan.

MÜZEKKA: Temizlenmiş, islah edilmiş.

MÜZEKKER: 1. Erkek, er. 2. Eril, olarak bilen, kati olarak bilen. müzekker kelime.

MÜZETAMMIN: İçine alan, kapsayan.

MÜZEYYEN: Ziynetli, bezenip süslenmiş.

MÜZ'IC: Gece haramîsî.

MÜZİH: Uzaklaştıran.

MÜZÎL: Gideren, yok eden.

-N-

NABRAN: Sert mizaçlı.

NÂÇÂR: Çaresiz, elinden iş gelmeyen, mecbur kalmış olan.

NÂDİM: Nedamet etmiş, pişman olmuş.

NÂDİR: Ender bulunur.

NAFAKA: Yiyecek parası, geçim için gerekli olan şey.

NAFAKA-İ İDDET: Bâin talakta kocanın iddet müddetinin bi-

timine kadar boşadığı karısına vermek zorunda olduğu nafaka.

NAFİ': 1. Faydalı, şifalı. 2. Esma-ı hüsnadan bir ad.

NAFÎ: Giderici, yok eden olumsúz yapan.

NÂFİLE: Yapılması farz ve vâcip olmayan ibâdetler.

NAFİZ: Tesirli, sözü geçen.

NÂFİZÜ'L-KELÎM: Sözü geçen, sözüne değer verilen.

NAGÂMÂT: Nağmeler, ahenkler, güzel sesler, türküler.

NAGİHAN- NÂGEHÂN:: Ansızın, aniden, birdenbire.

NÂHÂK: Haksız.

NAHÎR: Kesilmiş, boğazlanmış.

NÂHİRE: 1. Ufalanmış, çürümüş. rüzgarla savrulan, delik deşik olmuş kemik. 2. Ayın birinci gecesi , ayın son gecesi.

NAHL: Ağaç, hurma ağacı, gelinler için yapılan süs ağacı.

NAHLE: Hurma fidanı.

NAHL-I BENAM: Hurma ağaçları.

NAHR: Boğazlamak, kesmek.

NAHS: Uğursuz, kötü.

NÂHUŞ: Hoş olmayan.

NAHVET: Kibirlenme, böbürlenme, kibir, gurur.

NÂİB: Birinin yerine geçen, vekîl.

NÂİL: Muradına eren, ele geçiren, erişmiş.

NÂİME: 1. Rahatlık içinde nazlı büyütülmüş kadın. 2.-Yumuşak yapılı hayvancıklar.

NAİM-İ EBEDÎ: Ebedî Cennet.

NAKA: Dişi deve.

NAKÂ': Temiz olma, pâklanma.

NAKABİL: Mümkün olmayan. olamayacak.

NÂ-KÂBİL-İ RED: Reddi mümkün olmayan.

NÂKÂBL-İ İCRA: Yapılması mümkün olmayan.

NAKAİ: Deve.

NAKES: Hasis olan, zelil insaniyetsiz, alçak, deni.

NAKIB: Vekil, halkın hayırlısı.

NÂKIS: 1. Eksik. Noksan. Tam olmayan. 2. Kusurlu olan, kusurlu.

NAKIS: Noksan.

NAKISA: Hılafı Makdur

NÂKISU'R-REY: Eksik görüş.

NAKIŞ - NAKŞ: 1. Bir şeyi çeşitli renklerle boyamak. 2. Resim. 3. ipek ve sırma ile işleme. 4. Bir kıtalık şarkı.

NAKIZ: Zıt.

NAKÎB: 1. Vekil, bir kavim veya kabilenin başkanı veya vekili. 2. Halkın hayırlısı. 3. Müfettiş.

NÂKİL-İ KELÂM: Sözü nakleden, başkasının sözünü diğerine anlatan

NAKL: Bir yerden bir yere götürme. Taşıma. 2. Ev ya da yèr değiştirme. Taşınma. 3. Duyduğu bir şeyi baskasına anlatmak, rivayet etmek. 4. Bir dilden başka dile çevirmek.

NAKL-İ BEYÂN: İşitilenin nakledilmesi.

NAKL-İ İTİBÂR: Tecrübenin nakli.

NAKL-İ SEMi': işitmenin nakli. İşitilen şeyin başkasına aktarılması

NAKLÎ: Nakille ilgili.

NAKM: İntikam, öç alma. Ezâ vererek cezâlandırma.

NAKS-I EMVÂL: Noksan mallar..

NÂKUR: Ağızla üflenerek çalınan boru.

NAKZ: Bozmak, çözmek, kırmak, bir sözleşmeyi yok saymak.

NAKZ-I AHD: Anlaşmayı bozma, verilen sözde durmama.

NA'MÂ: İhsan, bahşiş, nimet, insanı refaha götüren şey.

NÂMAHREM: Aralarında dinen evlenmeye engel bulunmayan erkek ve kadınlar.

NAMER'İ: Görülmez.

NÂMÎ: "Nümüvv"den Yerden biten, yetişen, büyüyen artan.

NAMÜTENAHİ: Sonsuz, nihayetsiz.

NÂR: 1. Ateş. 2. Cehennem. 3. Yakıcı şey.

NAR-I CAHİM: Cehennemin bir tabakası, çok şiddetli ateş.

NÂR-I NEMRÛD: Nemrud'un Hz. İbrahim'i yakmak için hazırlattığı ateş.

NÂR-I SEMÛM: Yakıcı ve yok edici sıcak rüzgar, sam yeli.

NÂS: İnsanlar.

NASAB: Dert, zahmet.

NASARA: Hristiyanlar Mukaddem

NASÂYİH U İRŞÂDAT: Öğütler ve yol gösterip aydınlatmalar.

NASAYİH: Nasihatler, öğütler.

NASB: Dikme, bir rütbe alma, bir memurluğa atanma.

NÂSEZÂ: Münasib olmayan, lâyık olmayan.

NÂSIR: Yardım eden, yardımcı.

NÂSİB: 1. Nasbeden, bir şeyi bir yere diken. 2. Arap gramerinde isim ve fiillerin son harekesinin üstün olmasını sağlayan âmil.

NASÎB: Pay, hisse, kısmet.

NÂSİH: Battal eden, hükümsüz bırakan.

NASİH: Hükümsüz bırakan.

NASÎR: Nusret eden, zafer veren, yardımcı, muin

NASİYE: Çehrenin gösterişi.

NASIH: Öğüt veren, nasihatta bulunan.

NASRANİYYET: Hıristiyanlık.

NASS: 1. Açıklık, açık hüküm. 2. Kur'an-ı Kerim'de veya hadiste bir iş hakkında olan açık söz.

NASS-I KUR'AN: Kur'an-ı Kerim'in açık ve kesin hükmü.

NÂSÛT: İnsanlık, insanlar ve onlarla ilgili şeyler

NASUTÎ: Dünya ile, insanlıkla ilgili.

NÂŞİ: 1. Neş'et eden, yeniden vücuda gelen, yetişen, yetişmiş.

NAŞİ: Dolayı, ötürü, sebebiyle. Yeniden vücuda gelen delil, sebebiyle.

NAŞİE: Zuhur, gündüz veya gecenin evvelki saati, uykudan sonra kalkmak hali ve uyanık olduğumuz zaman.

NAŞİR: Neşreden, yayan bir müellifin eserini bastırıp çıkartan, editör.

NAŞİTÂT: Meleklerden bir taife.

NÂŞİZE: Kocasının evinden izinsiz çıkıp kendisini kocasından haksız yere yasaklayan kadın. İtaatsızlıkta direnen kadın.

NATIKA: Düşünüp söylemek hassası.

NATİHA: Boynuzuyla vuran.

NATÛK: Apaçık.

NAZAR: Göz atmak, mülahaza, düşünmek.

NAZARİYE: Yalnız görüş ve düşünce halinde olup uygulanmamış bilgi.

NAZENİN: Nazlı, ince.

NAZIR: Bir şeye benzemek üzere yapılan şey, denk, eş, örnek, benzeyen.

NAZİ': Çekici.

NAZİL: 1. Yukarıdan aşağıya inen. 2. Bir yere konan, konaklayan.

NAZİLÂT: 1. Belâlar, sıkıntılar. 2.İnmeler, nüzûller.

NAZİLETEN: Nüzul olmakla, yukarıdan aşağıya inmekle.

NAZİR: Benzeyen, denk.

NAZÎR: Taze, altın.

NAZÎRSİZ: Benzersiz, benzeri olmayan.

NAZM U NESİR: Manzum ve nesir yazı, ölçekli ve düz yazı.

NAZM U ÜSLÛB: 1. Tertip yolu, sıralama biçimi. 2. Ölçülü kafiyeli

NAZM: Kur'ân-ı Kerim'in yazısı. Manzûme, ölçü ve kâfiyeli yazı.

NAZM: Tertip, düzen.

NAZM-I ARABÎ: Arapça yazılmış ve düzenlenmiş, Arap şiiri.

NAZM-I CELÎL: Kur'an-ı Kerim.

NAZM-I KUR'AN: Kur'an-ı Kerim' in tertibi.

NAZM-I MECID: 1. Kur'an-ı Kerim' in âyetleri. 2. Kur'an-ı Kerîm'in tertibi, düzeni.

NAZRA: Bakış.

NEBÂTÂT İLMİ: Botonik ilmi.

NEBÂTÂT: Nebatlar, bitkiler.

NEBATAT-I HAFRİYYE: Çukurlukların bitkileri.

NEBE: Haber.

NEBEİ: Haber.

NEBÎ: Peygamber. Kendinden önce gelmiş olan resûlün şeriatı üzerine amel eden Peygamber.

NEBİYULLAH: Allah'ın Peygamberi.

NEBİYY-İ MURSEL: Yeni bir kitap ve şeriatla bir ümmete gönderilen peygamber.

NEBİY-Yİ ÜMMÎ: Hz. Muhammed.

NEBİYYÛN: Nebiler, peygamberler.

NEBZ: Bırakmak, feshetmek, istihza etmek. Kaldırıp atma, terketme.

NEBZ-İ AHD: Muahedeyi feshetme.

NEBZ-İ UHUD: Ahidleri bozma.

NECÂSET: Dinen pis sayılan maddî pislik.

NECÂT: Kurtulma, kurtuluş.

NECD: 1. Açık ve işlek yol. 2. Döşek, minder gibi oturulacak şeyler. 3. Mahir ve hâzık kılavuz. 4. Yiğitlik hali. 5. Hasma galip gelme. 6. Çok terlemek. 7. Gamlılık, gussa.

NECM: Yıldız, ahter, kevkeb, ülker yıldızı.

NECS: Pis, murdar olan, şer'an pis olup gözle görülen şey.

NECVA: Gizli fısıltı.

NEDAMET: Pişmanlık.

NEDB: Dua etmek, dilemek.

NEDB: Ölünün iyiliklerini sayarak ağlama, ağıt.

NEDBE: Yara izi.

NEDB-Ü TERGİB: İsteklendirme.

NEDİB: Yara izi alan aza, organ.

NEDVE: Konuşma, bir iş hakkında konuşma.

NEF': Menfaat, fayda, kâr, çıkar.

NEFA: Acı çektirmek.

NEFÂSÂT: Sihir yapanlar, üfürükçüler.

NEFASET: Değerlilik. Beğenilir olma.

NEFÂZ: 1. Geçme, işleyip öteye geçme. 2. Sözü geçme.

NEFH: 1. Güzel kokunun yayılması. 2. Rüzgarın esmesi. 3. Üflemek, şişmek, üfürük.

NEFH-I RUH: Ruhun üflenmesi.

NEF'İ AKREB: En yakın çıkarlar, menfaatler.

NEF'İ ÂMM: Umumi menfaat, kamu yararı.

NEF'İ HAYAT: Hayati çıkar, menfaat.

NEFİR: Topluluk cemaat, savaş için seferber olan topluluk.

NEFÎR-İ ÂMM: Cemaatı toplama, halkı askere sürme.

NEFİS: 1. Pek beğenilen, pek güzel, pekiyi. 2. Can, kişi, kendi, öz varlık. 3. Bir şeyin zatı olan kendisi.

NEFR: Heyecan verici bir emirden dolayı bir yerden bir yere fırlayıp çıkmak, düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmak.

NEFRET: 1. Ürküp kaçma. 2. İğrenç bulup tiksinme.

NEFRÎN: 1. Lânet, beddua. 2. Sövüp saymak. Bilinmemiş şey. 3. inkâr, cezâ,

NEFSE'L- EMİR: İşin temeli, esası.

NEFS-İ ABİD: Kulluğunu yerine getiren kul.

NEFSUN CUHUD: inkâr eden, yalanlayan nefis.

NEFSÜ'L-EMR: İşin temeli, esâsı.

NEF-U DARR: Fayda-zarar.

NEFY: Bir şeyin olmadığını ifade eden olumsuzluk edatı, müsbetin zıddı Nakz. Kaldırmak, yok etmek.

NEFY-İ CUD: Cömert olmamak, el açık olmamak.

NEFY-İ İRTİYÂB: Tereddüt etmemek, kuşku duymamak.

NEFY-İ ŞİRK: Allah'a ortak koşmayı kabul etmemek.

NEHAR: Fecrin doğuşundan batışına kadar olan aydınlık,gündüz.

NEHAR: Gündüz, gün, yevm.

NEHB: Yağmacılık.

NEHC: Yol, usul.

NEHY U TENFİR: Yasak etme ve tiksindirme.

NEHY-İ ADALL: Dalaletin yasaklanması, sapıklığın menedilmesi. Denkliği önleme.

NEHY-İ AN İL-MÜNKER: Şeri'atın yasak ettiği şeyleri yaptırmama.

NEHY-İ MUKAYYED: Şartlı yasaklama.

NEHY-Ü MEN': Yasaklamak, men etmek.

NEKAHET: 1. Hastalıktan yeni kalkıp henüz iyileşmiş, iyiliğe yüz tutmuş olmak hali. 2. Çok çabuk anlayıp, kavrama.

NEKÂL: 1. Şiddetli azab, işkence, ukûbet. 2. ibret.

NEKBET: 1. Talihsizlik, şanssızlık, Düşkünlük.

NEKES: Cimri, tamahkâr, hasis.

NEKÎR: Mezarda ölüleri sorguya çekecek olan iki melekten biri

NEKİS: Hilaf, ters, zıdd.

NEKRE: 1. Belirsiz olan. 2. Çıban ve yaradan çıkan kan ve irin. 3. Garip ve gülünç fıkralar. 4. Hoş sohbet ve hazır cevap kimse.

NEMA: Artma, çoğalma.

NEMÎME: Söz götürme, lâf taşıma.

NEMMÂM: İfsâd için söz taşiyıcılık, dedikoduculuk ve koğuculuk eden.

NEMRUD: Zâlim ve gaddar olarak tanınmış ve Allah'a karşı isyan et- miş, büyüklük taslamiş bir kral. Hz. İbrahim zamanında yaşamıştır.

NESAK: Tarz, usul, yol, şekil.

NESAK-I - KÜLLÎ: Umumi tarzda, umumi tertipte.

NESAK-I TEVHİD: Tevhid usulü.

NESAK-I TİLÂVET: Okuyuş tarzı, Kur'a'n-ı Kerimi okuyuş tarzı.

NESÂYİH: Öğütler, nasihatler.

NESC: Dokuma, örme, dokunuş.

NESEB: 1. Sülâle, hısımlık, karabet, soy, baba soyu, atalar zinciri. 2. vuslat.

NESEK-İ BEDİİ: Hayret verici güzellikte düzenlenip bezenmiş.

NESEM: 1. Soluk, ruh, nefes, rahat veren hâlet, 2. Rüzgarın lâtif, hoş esmesi.

NESEME: Nefs, İhsanın ve her nesnenin başlangıcı.

NES'ET-İ ÛLÂ SUN'U: İlk defa vücuda gelme, yaratılma işi.

NESH: 1. Şer'î bir hükmü yine şer'î bir emirle kaldırma. 2. Bir şeyin aynını kopya etmek, aynını çoğaltmak. 3. İptal etmek, hükümsüz bırakmak, kaldırmak (İtikada ait olan ve zamanla değişmeyen hükümlerde nesih olamaz. Bunlar sabit gerçektir)

NESH U TA'DİL: Hükümsüz kılma ve değiştirme.

NESH-İ HAKÎKİ: Gerçek olarak çirkinleştirip değiştirme.

NESH-İ MÂNEVÎ: Mânen çirkinleştirerek değiştirme.

NESH-İ MELHUZ: Hükümsüz bırakılması düşünülen, geçersiz sayılması. Akla gelen.

NESİ': Sonraya bırakma, unutulan, Tehir, unutulmuş, nisyan.

NESİC = NESC: Dokuma, dokumuş.

NESÎE: Veresiye alış - veriş.

NESİH: Bir hükmü, yine şer'î bir hükümle kaldırmaktır.

NESÎKE: Kurban.

NESÎM: Hafif hafif esen, rüzgar.

NESİR: 1. Saçma, serpme. 2. Vezinsiz, ölçüsüz söz.

NESL-İ CEDİD: Yeni nesil, yeni kuşak.

NESL-İ VİLÂDET: Doğan nesil.

NESNAS: Maymun.

NESR: Kerkes denilen yırtıcı kuş.

NEŞ'ET: Çıkma, yetişme.

NEŞ'ET-İ UHRA: Ölümden sonra mahşerde dirilmek.

NEŞÂT U FERÂH: İç rahatlığı ve sevinçli olmak.

NEŞAT: Sevinç şenlik.

NEŞ'ET: 1. Hâsıl olma, vücuda gelme, yetişme. 2. İleri gelme, sebep olma.

NEŞ'ET-İ SÂNİYYE: ikinci defa vücuda gelme.

NEŞ'ET-İ UHRÂ: Mahşerde yeniden dirilme.

NEŞ'ET-İ ULÂ: İlk defa vücuda gelme.

NEŞR U TA'LÎM: Neşriyat ve eğitim.

NEŞR: Yayma, Tamim

NEŞRİYAT: Yayım.

NEŞR-Ü İNŞA: Açıklayıp yaymak.

NEŞR-Ü TERVİÇ: Kabul edip yaymak.

NEŞT: Usulcacık çekmek.

NEŞV Ü NEMÂ: Yetişip, büyüme, gelişme.

NEŞV: Canlıların büyümesi.

NEŞVE: 1. Sevinç. 2. Büyümek ve yetişmek. 3. Mest ve sarhoş olmak.

NEŞVE: Keyif, sevinç, büyümek.

NEŞVE-İ AŞK: Aşkın verdiği neşe, keyif.

NEŞVE-İ HÜSN: Güzelliğin, iyiliğin verdiği şenlenme, keyif.

NEŞVE-İ MUHABBET: Sevgiden doğan sarhoşluk, sevinç.

NEŞV-Ü NEMA: Büyümek ve gelişmek (Gelişme nimeti).

NETÂİC: Netîceler.

NETAİC-İ HASENE: İyi neticeler, güzel sonuçlar.

NETAİC-İ TERBİYEVİ: Eğitim sonuçları, terbiye neticeleri.

NETÂİC-İ VAHÎME: Vahim neticeler, tehlikeli sonuçlar.

NETÂİC-İ TERBİYE: Terbiyenin sonuçları.

NETICE-İ MANTIKIYYE: Mantıklı sonuç.

NETİCE-İ SEYYİE: Kötülüğün sonucu.

NETK: Bir şeyi şiddetle çekmek, cezbetmek.

NEV'AMMA: Bir dereceye kadar.

NEVÂ: 1. Ses, sadâ, makam, âhenk. 2. Refah. 3. Levazım, kuvvet, zenginlik. 4. Nasip. 5. Türk mûsikîsinde eski makamlardan biri.

NEVÂFİL: 1. Nafileler, farz ve vacip olmayan ibâdetler. 2. Boş şeyler.

NEVAFİL: Farz ve vacipten başka ibadetler.

NEVAHİ: Taraflar, yanlar. Yasak edilmiş şey.

NEVAİB: Musibetler, belalar, kazalar.

NEVÂİBİN: Musibetler, kazalar belâlar.

NEVAMİS: Şeriatlar, kanunlar.

NEV'AN: Cins bakımından çeşitçe.

NEVBET: Nöbet, sıra.

NEVHA: Ağıt etmek.

NEV-İ BEŞER: İnsan cinsi.

NEV'-İ BEŞER: İnsan türü, cinsî.

NEVM: Uyku.

NEVRENC: Yeni renk.

NEYRENCAT: Tılsımlar.

NEYYİRE: Nurlu, ışıklı cisim, güneş, parlak.

NEYYİREYN: Cisimlenmiş iki nur, yani ay ve güneş.

NEZ': 1. Halkı birbirine düşürmek, ifsad etmek. 2. Çekip koparmak, ayırmak, can çekişmek.

NEZAHAT-I KÂMİLE: Tam bir temizlik, nezihlik.

NEZÂHET: 1. Ahlâk temizliği, temizlik. 2. İncelik, rikkat.

NEZANAT-I MUTLAKA: Kesin ahlâk temizliği.

NEZD: 1. Yan. 2. Göre, fikrince.

NEZD-İ HAK: Allah yanında.

NEZF: Gıcıklama.

NEZG: İfsat etmek, halk içine fitne ve fesat bırakmak, vesvese.

NEZİ': Alıvermek.

NEZİR: 1. Bir iş için korkulacak bir şey söyleyip gözdağı vermek, ilerdeki hesap için korkutmak. 2. Hz. Peygamber'in vasfı (Allah'a itaat etmeyenlere Cehennemden haber verdiği için Nezîr denmiştir.)

NEZİR-İ MUBÎN: Apaçık korkutma. İlerdeki felâketi beyanla hesap için korkutma.

NFİSÂL: 1. Ayrılma, 2. Azledilme, işinden uzaklaşma.

NIKIR: Çok küçük, ufak tefek.

NIKMET: Şiddetli ceza.

NISAB: Süslenmemiş taş.

NISF: Yarım, yarı.

NISF-I EVVEL: İlk yarı.

NISF-I ÖŞÜR: Onda birin yarısı.

NİAM: 1. Nimetler, yaşama için yiyecek ve içecekler. 3. İyilik, bahşiş.

NİAM: İyilikler, yiyecekler, nimetler, hidayetler.

NİAM-I EBEDİYYE: Sonsuz nimetler.

NİAM-İ VALÂ: Yüksek nimetler.

NİDÂ: 1. Çağırma, seslenme, ses verme. 2. Ünlem.

NİDÂ-İ DÂVET: Seslenerek çağırmak.

NİDDİN: Benzer, misil, şerik, eş.

NİGAHBAN: Gözcü, bekçi.

NİGEH-BÂN: Koruyon, koruyucu, bekçi.

NİHÂN: 1. Gizli, saklı. 2. Hazır ve mevcut olmayan.

NİHLE: Millet.

NİK: Güzel, iyi hoş.

NİKAB: 1. Peçe, yüz örtüsü. 2. Perde, örtü.

NİKÂB-I BÂTIL: Yalancı örtü batıl.

NİKÂH-I MUT'A: Bir zamanlık geçici nikâh. (meşru değildir.)

NİKAT: Noktalar.

NİKÂT-I BEDİA: Seçkin, güzel, yeni nükteler.

NİKAT-I NAZAR: Bakış noktası.

NİKÂYET: Düşmanı kılıçtan geçirme.

NİKÂYET: Düşman-ı kılıçtan geçirme.

NİKBÎN: İyimser, her şeyi iyi tarafından gören.

NİKBİNLİK: İyimserlik. İşleri iyi tarafından almak öyle görmek.

NİKMET: Şiddetli ceza, hoşlanmayan muamelelerle olan mücâzat.

NİKMET: Şiddetli ceza.

NİK-Ü BED: İyi ve kötü.

NİK-Ü BEDİN: İyi-kötü.

NİM: Yarı, yarım.

NİMET-İ İNTAK: İyiliği, ihsanı dile getirme.

NİMET-İ KÜFRAN: Nankörlük.

Nİ'MET-İ UZMÂ: En büyük nimet.

NÎRÂN: Nurlar, ateşler, ziyâlar.

NÎRENG: 1. Hile, düzen. 2. Büyü, sihir. 3. Resim, taslak.

NİSÂ: Kadınlar.

NİSEB: Nispetler, kıyaslamalar ve ölçüler.

NİSEB: Nispetler, kıyaslamalar.

NİSVAN: Kadınlar.

NİSYÂN: Unutma, unutuş. Unutmak, hatırdan çıkarmak.

NİYÂBET: 1. Vekillik, vekâlet. 2. Kadı vekâleti, kadılık, naiplik. 3. Hükümdar vekilliği.

NİYRAN: Nurlar, ziyalar, ateşler.

NİZA: Çekişme, kavga, anlaşmaz

NISF-I ÂHİR: Sonraki yarı.

NU'UMET: Yumuşaklık.

NUCUMEN: Görünmekle, doğmakla, zuhur etmekle.

NUHA': Boyun kemiği içindeki murdar ilik.

NUHUSET: Uğursuzluk.

NUKUD: Nakitler, paralar, akçeler.

NUKUL: Nakiller, başkasından anlatılanlar, aktarmalar.

NUKUŞ: Resimler, nakışlar.

NÛMÛVVU: Büyüme, yetişme.

NUR-I ŞEMS: Güneş ışınları.

NUR-İ MÜNZEL: Nurlu iniş.

NUSRAT: (Nusret) Yardım Cenabı Hakkın yardımı hususen ruhani muavenet.

NUSUB: Put, sanem, heykel.

NUSUS: Açık sözler; başka anlam verilmeyen.

NU'UTİ: Vasıflar, keyfiyetler umuma ait vasıflar.

NÜCUM: Yıldızlar, Hilkat-i Âdem

NÜFUZ: Vücudundan işleyip geçmek.

NÜHÂ: Bir kimse hakkında yasak ve men.

NÜHUSET: Uğursuz.

NÜKABA: Halkın iyisi.

NÜKTE: İnce mânâ, espri.

NÜKUL: Vazgeçme, geri dönme, cayma.

NÜMAYİŞ: Görünüş, gösteriş.

NÜMUNE-İ İMTİSAL: Örnek tutulacak şey.

NÜMÜV: Bereketlenip artmak, gelişmek.

NÜMÜVVE: Büyüme.

NÜSUK: Allah için ibadet etmek.

NÜSUS: Naslar.

NÜŞUR: Öldükten sonra dirilme.

NÜŞUZ: Kadının kocasına kafa tutup isyan edici bir durum almasıdır. Güya kendisini yüksek sayıp itaatını kaldırmış olur.

NÜŞUZ: Nefret etmek, serkeşlik.

NÜTEAHHİRE: Sonra gelen, sonra ki.

NÜUME - NÜUMET: Yumuşaklık.

NÜUT: Vasıflar, Rasulallah hakkındaki övgüler.

NÜVEYYE: Ağaç tohumcuğu, çekirdeği.

NÜZUL: 1. Aşağı inme. 2. Konağa inme, konaklama. 3. İnme.

-Ö-

ÖRF-İ ŞERİ': Şeriata bağlı örf.

-P-

PAKIZE: Temiz pâk.

PALÛZE: Saf hale getirilmiş, süzülmüş, palûze.

PAMAL- PÂ-MÂL: Ayak altında kalmış, çiğnenmiş.

PANTEİZM: Allah-âlem ikiliğini kaldırmak için Allah ile âlemi aynileştiren, Allah ile tabiat birbirinin aynıdır, her şey Allah'dır, Allah her şeydir diyen felsefî düşünce.

PÂYAN- PAYAN: Kenar, son, nihayet, uç.

PAYDAR: İyice yerleşmiş, sağlam.

PAYIMAL: Mahvolmuş, ayak altında kalmış.

PENAHİY - PENAH: Sığınma, sığınacak yer.

PEND: Nasihat, vaaz, öğüt.

PERESTİŞ: Pek çok sevmek, kulluk/ibadet etmek.

PERESTİŞ: Pekçok sevmek, ibadet etmek.

PERESTİŞKÂR: İbadet edercesine seven.

PERTEV: Ziya, ışık, sıçrama, hız.

PERVA: Çekinmek, korku.

PERVERİŞYAB: Beslenen, terbiye edilen.

PEY DER PEY: Adım adım.

PEY: İleri sürme. İz, işaret.

PEYDA: Ortaya çıkar.

PEYK: Bir şeyin etrafında ona tabi olarak dönen, gezegen.

PEYMAN: And, yemin, ahitleşme.

PEYREV: İzinde giden, takip eden. Ardı sıra giden, tabi olan.

PİRÂHEN: Gömlek, kamis.

PİŞDADİYAN: İleri gelenler, öncüler, liderler.

PÎŞİN: Peşin.

PİŞUVA: Reis, baş, öncü.

PİŞÜVA - PİŞVA - PİŞÜÂ: Öncü, lider, önder, rehber, imam.

PİYÂLE: Kadeh.

PÖRTLETEN: Yerden bitiren, çıkaran.

PURYAN: Kebap olma.

PUS: Hafif sis.

PUYAN: Koşan, seğirten.

-R-

RA'D: Şimşek.

RA'NÂ: İyi, güzel, hoş, latif.

RA'Y: Otlatma.

RABB: 1. Efendi, sahip. 2. Terbiye eden, besleyen. 3. Kurtarıcı. 4. Rab, Allah.

RABBANİYYUN: Kendilerini tamamiyle Allah yoluna vermiş olanlar.

RÂBIT - RABITA: 1. Bağlayıcı, bitiştirici. 2. Nefsini ezip kendini Al. lah'a bağlamış.

RABIAN: Dördüncü olarak.

RABTEYLEMEK: Bağlamak.

RÂCİ: Yalvaran, rica eden.

RACİ' - RACİ: (Rücudan) Geri dönen ricat eden.

RÂCİFE: Sarsıntı, şiddetle sarsan.

RACİH: Üstün kılma, kıymetli.

RACİHA: Tercihli, daha önce değerlendirilen, üstün.

RA'D U BERK: Gök gürültüsü ve şimşek.

RA'D: Gök gürültüsü.

RADAN: Süt emmekle, süt kardeş olmakla.

RADIYELLAHU ANH: Allah ondan razı olsun.

RADIYELLAHU ANHÜM: Allah onlardan razı olsun.

RADIYELLAHU ANHÜMA: Allah o ikisinden razı olsun.

RADİ': Süt kardeş, meme emen çocuk.

RADİYE: Razı edici.

RA'D-U BERK: Gök gürültüsü ve şimşek.

RAFİZİ: Râfızi fırkasından olan, Hz. Ebubekr, Ömer ve Osman'ın halifeliğini kabul etmeyenlerden olan.

RAGIB: İstekli, isteyen.

RAGIB-I HASENAT: İyilikler isteyen.

RAGIB-I HASENAT: İyiliklere rağbete etmek.

RAGM: Zıddına, inadına davranma, körlük ve nisbet.

RAĞM: Kahretmek.

RAHAT RAHMET İLTİBAS: Birbirine benzeyen şeyleri şaşırıp birbirine karıştırma.

RAHAT Ü BEHCET: Sıkıntısız ve güler yüzlü.

RAHAT: Dinlenme, sıkıntısızlık, dinçlik.

RÂHİB: Manastırda oturan Hıristiyan din adamı, keşiş.

RAHİK: Cennet şarabı.

RAHİL: Göç eden, göçen. Göçme, göç.

RAHİLE - RÂHİLE: Üzerine binilen deve, binek. Yük hayvanı.

RAHİM: 1. Dölyatağı, rahim. 2. Akrabalık.

RAHİM: Esirgeyen, acıyan.

RAHİM-İ MADER: Ana rahmi.

RAHMET U GUFRAN: Allah'ın esirgemesi ve bağışlaması.

RAHMET: 1. Esirgeme, merhamet. 2. Yağmur.

RAHMET-İ VÂSİA: Geniş, engin esirgeme.

RAHMİ- RAHMİYYE: Rahmete mensup, rahmetle ilgili.

RAHNE: Yaralar.

RAHNEDAR: 1. Gedik ve yıkığı olan, eksiği, bozuğu olan. 2. Zarara uğramış

RAHNELER: Zararlar, gedik, yara, yarık.

RAHŞAN: Parlak.

RAİ: Çoban, gözetleyip koruyan, vali.

RAİYYE: Halk.

RAKABE: 1. Boyun. 2. Bir malın sahipliği. 3. Köle, halayık.

RAKABE-İ KÂFİRE: Kâfir köleler.

RAKABE-İ MÜ'MİNE: Mümin câriyeler, köleler.

RAKI: 1 Rüku eden. 2. Eğilen, bükülen.

RAKÎ: Ruku' eden.

RAKİB: 1. Başka biri ile aynı şeyi isteyen. 2. Bir işte çalışanlarla yarış ederek ileri geçmek isteyenlerden her biri. 3. Murakabe eden, kontrol eden.

RAKİB: Binen, binici. Binitli.

RÂKİBEN: Binerek, binmiş olarak.

RÂKİBEN: Ruku ederek, eğilerek.

RAKİK: 1. İnce, yufka yürekli. 2. Köle veya câriye.

RAKİK: İnce merhamet ve şefkat sahibi olan, yufka yürekli.

RAKİKA: İncelik.

RAKK-I MENŞUR: Neşredilmiş kitap.

RA'N: Ahmaklık.

RA'NA: Güzel, latif, hoş görünen.

RASAD: 1. Gözleme, gözetme, gözlem. 2. Pusu tutma.

RASANET: Sağlamlık, dayanıklılık,metanet.

RASANET: Sağlamlık.

RASAT: Gözetleme.

RÂSİD - RASID: Gözcü, gözleyen, dikkatle bakan, gözetleyici.

RASİH: Temeli kuvvetli, sağlam.

RASİHİN: Alimler, din bilgisi çok sağlam ve derin olan büyük zatlar.

RÂSİYE: Çok büyük dağ.

RATIB: Nemli. Tertip edip sıraya koyan.

RAUF Ü RAHİM: Çok acıyan ve esirgeyen.

RAUF: 1. Pek esirgeyici, çok acıyıcı. 2. All.ah'ın isimlerinden.

RÂVİ: Rivayet eden, haber veren.

RA'Y: 1. Otlatma, gütme, otlatmak. 2. Teslim olma, reaya olma.

RAYGÂN: Bedava, parasız.

RAYİHA: Koku, hoş koku.

RÂYİHA-İ TAYYİBE: Güzel, hoş koku.

RAZ: Gizli sır, saklı şey.

RÂZI: Rıza gösteren, kabul eden.

RÂZİYE: Süt kardeşi.

RE'S-İ KULLİ HATİA: Bütün hataların başı.

RE'FET: Merhamet, acıma, yüce, merhametli.

RE'FETLİ: Esirgeyen, acıyan.

RE'S: Baş, başlangıç.

RE'SEN: Doğrudan doğruya.

RE'SÜMAL - RE'SUL'-MAL: Ara para, sermaye.

RE'YELAYN: Kendi gözüyle görerek.

REAYA: 1. Bir hükümdarın idaresinde bulunan ve vergi veren halklar.

REBİB: Üvey oğul.

REBİBE: Üvey kız.

RECA: Umma, dileme, isteme, arzu.

RECC: Sarsılmak.

RECEZ: Vezni altı defa müstefilün'den ibâret olan bir nevi şiir veya bahire denir.

RECFE: Şiddetli sarsılma, deprenme, zelzele, deprem.

RECİM: Koğulmuş.

RECM: Taşa tutma, taşlama, birine atılan taş.

RECMETME: Taşlayarak öldürme.

RECUL: 1. Ergin, yetişmiş erkek. 2.Bir işin başarıcısı, ehli.

REÇFE - RECFE - RECF: Şiddetle sarsılmak, Zelzele, deprem.

REDAET: Kötülük, fenalık.

REDİE - REDÎ: Fena, kötü, bayağı.

REDİF: Birisinin ardından gelen.

REDİM: Eski, köhne kaftan.

REDM: Sed, bend. Zü'l-karneyn seddinin ismi.

REEVA-YI HAK: Gerçeğe uygun.

REF': Yukarı kaldırma, kaldırma, yüceltme, giderme, yerinden Çıkarma.

REF'-İ HACR: Menetmek.

REFAH: Bolluk, rahatlık.

REFES: Cima. Kadına yaklaşmak.

REFES: Terbiyesizce konuşma, fuhşiyat.

RE'FET: 1. Çok acıma, esirgeme. 2. Yüce.

RE'FET: Merhamet, acımak.

REFİ - REFİ': Yüksek, bülend, ali, yüce.

REF'-İ HACR: Yasağı kaldırma.

REF'-İ İHTİLAF: İhtilafı kaldırma.

REF'-İ MEVANİ LÜZUMUNA MEBNİ: Engellerin kaldırılması lüzumuna binaen.

REF-Î SAVT: Sesin yükseltilmesi.

REFREF: 1. İnce, yumuşak kumaş. 2. Kemer saçağı. 3. Döşek, döşeme. 4. Kuşu çok çimenlik. 5. Dalları salkım salkım ağaç.

REHAK: Gaşy etmek.

REHBANİYYET: Rahiplik, keşişlik, bir manastıra kapanma hali.

REHBER: Yol gösteren, kılavuz.

REHBET: Fazla korku, yılmak, çekinmek.

REHN: Daima.

REHT- RAHT: Cemaat, kalabalık, kabile.

REHT: Bastırarak ezme. Kavim, kabile, cemaat

REİS: Başta bulunan kimse, başkan.

REİS'UL-MUNAFIKÎN: Münafıkların başkanı.

REKABET: 1. Gözleme, gözetleme. 2. Kendi işini yürütmeye çalışma. 3. Benzerleriyle yarışa çıkma.

REK'AT: 1. Bel eğilmek, yüzüstü kapanmak. 2. Namazda secdeye varmazdan önce eğilme durumu.

REKİK: Kusurlu, zayıf. Rey ve idrak, zayıf olan, zayıf, kuvvetsiz.

REMBET: Aşırı korku.

REMEL: Yelmek.

REMİZ: İşaretle anlatmak.

REML- REMİL: Remil, bazı işaretlerle gaipten haber verme, fal atma.

REMM: Onarma.

REMY: Atma, tüfek atma, taş atma. Zina isnad etmek.

REMY-İ HACER: Taş atma.

REMZ: İşaret. İşaretle anlatma, gizli ve kapalı söyleme

RENC: Sıkıntı, zahmet, eziyet.

RE'S/REİS: Baş, önder, lider, reis.

RE'S: 1. Baş, başkan, birinci. 2. Baş, başlangıç. 3. Devleti idare merkezi.

RE'SEN: Kendi başına, bizzat doğrudan doğruya müstakil olarak.

RE'SEN: Kimseye danışmadan, kendi başına, doğrudan doğruya.

RESS: 1. İci taşla örülü kuyu. 2. Semud kavminin mü'minleri içine atıp ağzını ördükleri kuyu.

REṠS: Örülmedik kuyu.

RESUL: 1. Elçi, haberci. 2. Kendisine kitab ve şeriat verilen peygamber.

RESUL-İ KULL: Bütün peygamberler.

RESUL-İ ZİŞAN: Şanlı peygamber, Hz. Muhammed.

RE'S'UL-MAL: Kapital, sermaye, ana mal.

RESUL'US-SAKALEYN: insanların ve cinlerin peygamberi, bizim peygamberimiz.

RETK: Adımların birbirine yakın olması.

REVÂ: Layık, uygun, caiz.

REVAÇ: Sürüm, geçerlik. itibarda olma, herkesçe aranılma.

REVAN: Akıcı.

REVASİ: Ulu, büyük dağlar.

REVAYİH: Güzel kokular.

REVB: Şüphe, sanı, kuşku.

REVH: Rahat. Rahmet ve kolaylık

REVHULLAH: Allah'ı verdiği rahatlık.

REVİYYET: Bir işin her yönünü iyice düşünüp taşınma.

REVNAK: Göz alıcılık, güzellik. parlaklık. zinet

RE'Y - RE'YE: 1. Görme, görüş. 2. Fikir, bir iş söz. hakkında söylenen

RE'Y: Görüş, fikir. Şüphe .

REYB-İ İTİKAD: İnanç şüphesi.

REYB-İ MUTLAK: Kesin şüphe,

REYB-İ TÖHMET: İtham altında kalma şüphesi.

REYBİLİK: Şek, şüphe.

REYBİYYUN: Scepticisim denilen şüphecilik felsefesi.

REYB-Ü HATA: Şek ve hata.

REYB-Ü İTİKAD: Şüphe ve inanmak, emin olmak.

RE'YE'L-AYN: Kendi gözüyle görerek.

REYHAN: Fesleğen, hoş ve güzel koku.

RE'Y-İ ÂMM: Genel fikir.

RE'Y-İ İSTİDLAL: Delile dayanarak söylenen söz, fikir.

REY-Ü REVİŞ: Gidiş, hal, tavır.

REZAİL: Rezaletler, alçakça ve utanılacak işler.

REZANET: Ağırbaşlılık, ciddilik.

REZZAK: Bütün yaratıkların rızkını veren Allah.

RIBA: Faiz..

RIBH: Kâr, kazanç.

RIBH-U ECR: Ecir, kazanç.

RICAL: 1. Erkekler, adamlar. 2. Yaya olanlar. 3. Rütbeli, mevki sahibi kimseler.

RIDÂ: Süt emme, süt emzirme.

RIDVAN: Cennet kapıcısı olan melek.

RIDVAN: Hoşnutluk, razı olma. Memnunluk.

RIDVAN-I EKBER: En büyük hoşnutluk.

RIF'AT: Yücelik, yüksek ve büyük rütbe.

RIFK U MÜLAYEMET: Tatlılık ve mülayimlik.

RIFK: Yavaşlık, yumuşaklık, tatlılık.

RIFK-U MÜLAYEMET: Tatlılık.

RIHLET - RİHLET: Göç, göçme, ölme.

RIKKIYET: Kölelik, Kulluk.

RIZA: 1. Hoşnutluk, memnunluk, razı olma, peki deme. 2. İstek, kendi isteği. 3. Allah'ın yazdığına boyun eğme.

RIZAULLAH: Allah rızası.

RİBAT: 1. Bağ, bazı sinirler. 2. Sağlam yapı. 3. Han vesaire gibi konaklanacak yer.

RİBB: Alimler.

RİBH: Faiz, fayda, kâr.

RİBH-İ TİCARET: Ticaretten elde edilen kâr.

RİBKA: Kement bağı, ilmikli ip.

RİC'AT: Geri dönmek.

RİCA . RECA: Umma, dileme.

RİC'AT: 1. Geri dönme, vaz geçme. 2. Erkeğin boşadığı kadını, iddet süresi bitmeden tekrar nikahlaması.

RİCİS TAHRİMİ: Murdarlık haramı.

RİCS: Pislik, murdarlık, dinin haram kıldığı şey.

RİCZ: Azaba götüren davranış, fena davranma.

RİDA': Örtü, belden yukarıya örtülen örtü.

RİE: Akciğer.

RİEVİYE: Akciğerlerle ilgili.

RİF'AT: Yüksek rütbe sahibi olmak. Yükseklik.

RİH: 1. Rüzgâr. 2. Yel. 3. Hoş ve iyi şey. 4. Kuvvet, güç.

RİHEL: Deve palanları.

RİHİ: Rüzgar yer.

RİK: Esir olmuş.

RİKAB: 1. Kullar, köleler. 2. Enseler.

RİKAB: At. Boyun. Köleler. Huzur, ön

RİKAB: Büyük bir kimsenin katı, huzuru, önü. 2. Üzengi.

RİKAZ: Madenler, define.

RİKÂZ: Toprak altında varolan mal, define.

RİKKAT: 1. İncelik, yufkalık. 2. Acıma, yürek etkilenmesi.

RİKKAT-İ İHLAS: Samimi, içten acıma.

RİND MEŞREB: Derviş tabiatlı.

RİSALET: 1. Elçilik, habercilik. 2. Peygamberlik.

RİSALETPENAH: Peygamberimizden veya eshabdan işittiğini birinin diğerine söylemesi.

RİŞ/RİYAŞ: En pahalı elbise.

RİŞVET - RÜŞVET: Rüşvet, bir iş gördürmek için karşılıksız verilen para, veya mal

RİVAYÂT-I SAHİHA: Doğru, sahih rivayetler.

RİYAH: Yeller, rüzgârlar. 2. Kuvvetler, güçler.

RİYAH-İ GAYRI MUNTAZAMA: Düzensiz rüzgarlar.

RİYASET: Reislik, bir işi idarede başta bulunmak, başkanlık.

RİYAZÂT: Nefsi terbiye için az yiyip az uyuyarak dünya lezzetlerinden kurtulma.

RİYAZAT: Nefsi terbiye maksadıyla az gıda ile geçinmek, faydalı fikir ve iş ile meşgul olmak.

RİYAZET: Nefsi kırma, dünya lezzetlerinden uzaklaşmaya çalışma.

RİYAZİ - RİYAZİYYE: Matematikle ilgili.

RİYAZİYYAT: Matematik bilgisi.

RİYH-İ HEFFAFE: Hafif koku.

RU'YET: Görme.

RU'B: Korku, korkutmak, sihir, büyü, olsun.

RUB'U: 1/4 Dörtte biri.

RUCHAN: Üstünlük, yükseklik.

RUCUM: Taşa tutmalar, taşlamalar, kovmalar.

RUHANÎ: Ruha ait, ruhla ilgili, gözle görülemeyen, cismi olmayan.

RUHBAN: Rahipler.

RUHU'L-KUDÜS: Cebrail.

RUKN-İ HİKMET: Hikmetin temeli.

RUKU': Namazda elleri dizlere dayayarak eğilme hareketi.

RUKU': Uzun kıraatlerde en uygun yerde durmak.

RUKYE: Afsun, büyücü ve üfürükçülerin okuduğu şeyler, nefes, üfürük.

RUMMAN: Nar.

RUSUM: Resimler, resmiler.

RUŞD: 1. Erginlik. 2. Doğru yola gitme.

RUTAB: Hurma.

RUTBE: 1. Sıra, basamak. 2. Nicelik, derece.

RÛZ-İ CEZA: Âhiret, mahşer günü, hesab günü.

RÜCHAN: Üstün olma, üstünlük

RÜCHANE - RÜCHAN: Üstünlü, yükseklik, üstün olma, fazilet.

RÜCU': Geri dönme, cayma, fikrini değiştirme.

RÜESA: Reisler, başkanlar.

RÜKN: 1. Bir şeyin en sağlam tarafı, temeli, direği. 2. Kolon, direk. 3. Önemli kimse.

RÜKÛB: Binme işi.

RÜSEYM: Rahimde yavrunun tüm azalarının teşekkül etmiş şekli.

RÜSUB: Suyun dibine batmak, tortu, dibe çöken çöküntü.

RÜSUH: İlmin derinliğine inmek, dalmak, ilimde ileri gitmek.

RÜSUM: Resimler, şekiller, adetler, vergiler.

RÜSVA- RÜSVAY: Rezil, maskara, ayıpları ortaya çıkarılmış.

RÜŞD: Doğru yol bulup bağlanmak, hak yol.

RÜŞD-Ü SEDADİ: İstikamette olmak.

RÜŞEYM: Cenin.

RÜTBE-İ MÜMTAZE: Güzel rütbe.

RÜTBE-İ RİSALET: Peygamberlik rütbesi.

RÜYET-İ RİSALET: Ayı görme.

-S-

SILA: 1. Ulaşma. 2. Yurdu hısım akrabayı gidip görme. 3. Bahşiş.

SÂ': 1040 dirhemlik hububat ölçeği.

SÂ': 2,917 kg birim ölçüsü.

SA'Y: Çalışmak.

SA'YÜ AMEL: Çalışıp kâr etme.

SA'Y-Ü KESB: Çok çalışma ve kazanç.

SAADET-İ UHREVİYYE: Ahiret bahtiyarlığı, mutluluğu.

SABA: Gün doğumundan esen hoş ve latif rüzgar.

SABAVET: Çocukluk. Çocuklar.

SABBÂR: Çok sabırlı.

SÂBIK - SABİK(A): Geçmiş, önceki, zamanca veya rütbece ilerde olan.

SABIKAN: Bundan önce, evvelce.

SABİ: 1. Henüz süt emen çocuk. 2. Büluğ çağına gelmemiş olan çocuk. 3. Üç yaşını doldurmayan erkek çocuk.

SABİ: Küçük çocuk.

SABİ': Yıldıza tapan.

SÂBİAN: Yedinci olarak.

SABİH: Yüzen, yüzücü.

SABİÎN: Yıldıza tapanlar.

SÂBİKÎN-İ İSLAM: İlk Müslümanlar.

SABİKUN: Öncekiler, geçmişler, sabıkalar.

SABİRÎN: Sabredenler.

SABİTİN: Duranlar.

SABR U METANET: Sabır ve tahammül.

SABR U SEBÂT: Sabır ve sabırda devam etme.

SABREN: Acıya ve zorluğa katlanarak.

SABR-I CEMÎL: Allah'tan gelen bir acıya dayanma.

SÂCİD: Secde eden. Allah'ın huzurunda başını yere koyarak duâ eden.

SACİDÎN: Secde edenler.

SAD HEZAR: Yüzbin.

SA'D: Mübarek.

SÂDÂD: Seyyidler, Hz. Peygamberin soyundan gelenler.

SADAKA: Allah rızası için fakirlere verilen şey veya para.

SADÂKAT-I RUHİYYE: Bir kimseye karşı yürekten beslenen samîmî ruhî dostluk.

SADÂKAT-I SİMAR: Kalbî ve samimî doğrulukla olan dostluğun semereleri, faydaları.

SÂDAT: Seyyitler.

SADEDÎL: Kalbi temiz, derin meselelere aklı ermeyen.

SADIK - SADÎK: Doğru, dürüst.

SÂDIR: Sudur eden, çıkan, meydana gelen.

SÂDIR: Şaşan, hayrette kalan.

SÂDİN: Kapıcı, kabe hizmetçisi.

SÂDİSEN: Altıncı olarak.

SADME: Bir vuruş, çarpma, çarpma, birden bire patlama.

SADR: Her şeyin öncesi ve başlangıcının en iyisi. Kalb, göğüs, ön. Başkan. Baş. Oturulacak yerlerin en iyisi.

SADUKÂT: Mehir, evlenirken erkeğin kadına vereceği para.

SAFA İLE MERVE: Mekke-İ Mükerreme içinde iki tepenin adları.

SAFADA: Temiz ve safi olma.

SAFFEN: Bir sıra dizilmiş olarak.

SAFFET-İ ASLİYYE: Asıl iç temizliği

SAFF-İ CEMÎL.: Güzel bir şekilde dizilmiş şey.

SAFH: Dostluk etme Suç bağışlama, affeyleme.

SAFHA-İ HUKUKİYYE: Hukuk bakımından bir şey üzerinde değişen hallerden her biri.

SAFHA-İ TEVALÎ: Devam eden safha.

SAFİL: Sefil, alçak.

SAFK-I MERFU: Yükseltilmiş tam, tavan.

SAFSAF: Yüksek düz yer.

SAFSATA: Yalan, uydurma, görünüşte doğru gerçekte yalan ve yanlış olan kıyas.

SAFV: Safilik paklık.

SAFVE: Halis ve seçkin, katı yüzlü merhametsiz kimse.

SAFVET: Temiz, temizlik.

SAGÂİR: Küçük günahlar.

SAGÎRE: Küçük günah.

SAĞAR: Kadeh.

SAĞİR: Küçük, buluğu ermemiş çocuk.

SAHABET: Koruyucu.

SAHÂBET: Sahip olma, sâhip çıkma. Sohbetinde bulunmuş olma. Yardım etme, arka çıkma.

SAHAD: Yakmak.

SAHAFET: Bozukluk.

SAHA-İ BUTLAN: Batıllık meydanı.

SAHAİF: Sayfalar.

SAHFE: Küçük çanak (5) kişilik).

SAHÎF-İ EKVAN: Gevşek, zayıf varlıklar, oluşlar.

SAHİH: 1. Gerçek. 2. Sağ, sağlam. 3. Tam, eksiksiz.

SAHİHAN: Doğru olarak, ciddien, hakikaten, gerçekten.

SAHİHAYN: Sahih-i Bûhârî ve Sahih-i Müslim.

SÂHİR: 1. Büyücü, büyü eden, sihirbaz.

SAHK: 1. Döğüp yumuşatma, döğme, döğülme, kırma, kırılma. 2. Sürtme.

SAHN: Büyük kâse.

SAHTİYAN: Tabaklanmış deri,

SÂ'Î: Çalışan, cemaat başı, PTT kurulmadan mektup ve emânet götürüp getiren kişi.

SÂİ: Çalışan.

SA'İ: Devletçe emanet getirip götüren kimse.

SÂİB: Yağmur getiren bora. Bir yerle veya bir şeyle ilgisi olmayan. Yanlışlık yapmayan. Yanlışsız.

SÂİBE: Câhiliye devrinde başına dert gelen birinin deveyi nezredip salıvermesine denir.

SAİD: Pislikten uzak, pak toprak, yeryüzü.

SAİF: Sıfatlar.

SAİFE: Alevli ateş. Alev, Cehennemin ikinci katı.

SÂİK: Götüren.

SAİK: Sevk eden, sebeb neden.

SAİKA: Gökten gelen şiddetli ses, yıldırım, ölüm.

SAİKA-İ HASED: Kıskançlık, sebebiyle.

SÂİKA-İ TAASSUB: Taassup sebepleri.

SAİL- SÂİL: Akan, seyelan eden. Saldıran, kibirli olup başkasına tecavüz eden. Soran, isteyen, dilenci.

SAİM: Oruçlu, oruç tutan.

SAİR: Ateş, alevli ateş, alev, cehennemin ikinci katı.

SAK: 1. Baldır, inci. 2. Sap. 3. Kenar

SAK: Bir şeyin aslı, kök sap Gövde.

SA'KA- SA'K: Ansızın düşmek, helak olmak.

SÂKA: Ordunun gerisinde bulunan askerler.

SAKALEYN: İnsanlar ve cinler.

SAKAR: Cehennem, tamu.

SAKAR: Cehennemin adlarından biri.

SÂKB: Parlak. Bir yandan bir yana delip geçen.

SAKBE: Ev ortasında olan direk oklava.

SAKF: Dam, çatı, tavan Hızla almak..

SAKF-I MERFU': Yükseltilmiş dam, tavan.

SAKF-İ MERFÛ - SAKF-İ MERFU': Yükseltilmiş tavan (Gök.

SÂKIB: Delen, parlak, ışıklı.

SAKIB: Parlak, bir yandan bir yana delip geçen Dökülen, dökücü.

SAKIT: Düşmek.

SAKÎ: Kırağı, şebnem, çiğ.

SÂKÎ: Sulayan, içecek su veren, kadeh sunan.

SAKİKA: 1. Ana baba bir kız kar

SÂKİT: Susan, ses çıkarmayan.

SAKK: Kitap Ağnam

SALABET: Metanet, katılık, sulbiyet mukaddesatı korumak hususunda ceseret metanet ve sebat gibi sıfatlarla muttasıf olmak Katılık Tahbib Tenebbüh Sağlamlık.

SALÂH: İyilik, bir şeyin iyi ve istenen şekilde bulunması, dindarlık, barış.

SALÂH-I HİDÂYET: İyi ve istenen şekilde yola girme, hak din yolunu seçme.

SALAH-I TAM: Tam iyileşme, tam rahatlık, tam ve iyi bir şekilde dine bağlılık.

SALÂT: Namaz, belli vakitlerde Kur'an-ı Kerim'de buyrulduğu ve Hz. Muhammed'in tarif ettiği biçimde yapılan ibadet.

SALÂT-I HAVF: Korku namazı.

SALB: Asma, kollarından bir yere germe suretiyle öldürme, çarmıha germe.

SALB: Çarmıha germe, asma.

SALİB: Haç.

SALİBE: Bir şeyin varlığını inkâr eden.

SÂLİBE: Bir şeyin vücudunu veya vukuunu inkar eden, kapıp götüren, zorla alan.

SALİFE: Evvelce geçen, geçmiş.

SALİFU'Z-ZİKİR: Bildirilen, yukarıda adı geçen, yukarıda daha önce söylenen, zikri geçen.

SALİFU'Z-ZİKR - SALİFÜ'Z-ZİKİR - SALİFÜZ ZİKR: Bildirilen, zikri geçen, daha evvel söylenen Zikredilmiş, yukarıda ismi geçen.

SALİH AMEL: İyi, haklı, dini emirlere uygun işler.

SALİH: Haç.

SÂLİH: Kur'an-ı Kerimde adı geçen peygamberlerden olup Semûd kavmine gönderilmiştir.

SALİHA: 1. Din buyruklarına uygun hareket eden. 2. İyi, yarar. 3. Salahiyyeti ve hakkı olan.

SÂLİK: Bir yola bağlı olan, bir yolu takip eden, bir tarikata girip hidayet yolunu takip eden, mürid.

SÂLİSU SELÂSE: Üçün üçüncüsü.

SALSAL: Kumla karışık ince çamur, lüleci çamuru Tık tık ses veren çamur..

SALSALE-İ CERES: Çan sesi, demirlerin birbirine dokunmakla çıkardığı ses.

SALTUTA: Havra, sinagog.

SAMED: Allah'ın adlarından biri. Pek yüksek, daim

SAMİ': İşiten, duyan, dinleyen, dinleyici.

SÂMİÂ: Duyma, işitme duygusu, işitme kuvveti.

SÂMİNEN: Sekizinci olarak.

SAMT: Susma.

SANADİD: Reisler, ileri gelenler.

SAN'AT-I BEDİ'A: Beğenilen sanat eseri, güzel san'at.

SANÂYİ: Sanatlar.

SANAYİ-İ TECRİBİYYE: Sanatlarda tecrübe sahibi olmak.

SANEM: Kafirlerin önünde ibadet ettikleri heykel, put, put severlerin ilâhı, çok güzel kadın.

SANI': Yaratan.

SANİ - SANİ': Yaradan (Allah) Meâd Sanatkarca yapılan iş Yaratan..

SANİ' TEÂLÂ: Sanat eseri olarak benzeri olmayan peyleri yaratan yüce Allah.

SANİA: Sanayi, uydurma iş.

SANİA: Uydurma, düzme, tuzak, hile, iş, amel, fiil, eylem.

SANİALAR: 1. Uydurmalar, düzmeceler, tuzaklar, hileler. 2. İşler, eylemler.

SÂNİH: Zihin ve fikirde doğarak kendini gösteren şey. Çok düşünmeden akla gelen şey.

SÂNİHA - SÂNİHAT: Çok düşünmeden gelen fikir Çok düşünmeden akla fikre gelen şeyler..

SANİYEN: İkinci derecede, ikinci olarak.

SÂR: 1. İntikam, öç. 2. Yer bildiren bileşik kelimeler yapılan bir ektir. Bir şeyin çok bulunduğunu gösterir.

SAR': Düşmek, yıkıp yere çalmak.

SÂR: İntikam.

SAR'A: İnsanın kendini kaybederek düşmesine sebep olan sinir hastalığı.

SARAHATEN- SARAHAT: Açıklık. Açık anlatım.

SAR'A-İ CİNNET: Delirecek derecede sara hastalığına tutulan.

SARF-I CEHD: Fazla çalışma gücünü sarf etme.

SÂRF-I NAZAR: Bir şeyden vazgeçme, cayma.

SARF-İ İSTİHLÂK: Tüketmek, sarf etmek.

SARF-U DEF': Ortadan kaldırmaya çalışmak.

SARF-U NAHİV = SARF-U NAHV: Dilbilgisi, gramer.

SARH: Kasır ve kule gibi yüksek bina.

SÂRIK: Hırsız.

SARİFE: Değişiklik, değişme.

SARİH: Açık.

SARİHAN: Açıkça.

SARİK (SÂRİKA): Çalan, hırsızlık yapan, hırsız.

SÂRİM: Kesen, kesici, şecâatli.

SARM: Meyve toplamak. Bir şeyi kökünden ayırmak. Bağ kesmek.

SARSAR: Gürültü ile gelen pek soğuk rüzgâr Kasırga, rüzgâr, yel.

SATI: Parlak.

SATU': Yükselme, belli olma, yayılma.

SATVET: 1.Ezici kuvvet, hışım ve şiddetle kavrayıp almak, birinin üzerine şiddetle sıçramak ve hamle etmek. 2. Zorluluk.

SAV: Uzaklaştır, defet.

SAVAB: Doğruluk, yanlış olmayan, doğru, dürüst.

SAVAİK: Saikalar, vesileler, yollar.

SAVAMİİ: İbadet yeri, hususen Yahudilerin ibadet ettikleri yer.

SAVLET: Ani ve şiddetli saldırış Hücum, saldırma.

SAVLET-I HÂİLE: Sonu facia ile biten saldırma.

SAVM: Oruç.

SAVM'AA: Tepesi sivri yüksek bina. (Minarelere de verilen addır). İslâmiyyetten önce Hıristiyanların manastırlarına ve sâbiaların zaviyelerine verilen ad.

SAVM-I DEHR: Aralıksız bir yıl tutulan oruç.

SAVT: 1. Ses, bağırmak. 2. Kamçı, kırbaç.

SAVULCU: Yol aça.cı.

SAY - SA'Y: Çalışıp, çabalamak Çalışma, gayret sarf etme Hızlı yürüme.

SA'Y: Çalışma, gayret sarf etme. Hac veya umre'de Safa ile Merve arasında usulüne uygun olarak yedi defa gelip gitmek.

SAYÂSİ: Dağın uçlara. Herhangi bir şeyin asılları. Muhkem ve yüksek kaleler.

SAYD: Av.

SAYD: Avlama.

SAYD-I HELAL: Helal avlanmak.

SÂYE - BÂN: Gölgelik, koruyucu

SAYE: Gölge.

SÂYE: Gölge. Koruma.

SÂYEBAN: Gölgelendik, korunduk Gölgelik..

SAYHA: Bağınş, çığlık, nara Çağırış, feryad, nârâ, azâb, eziyet..

SAYHA: Bağrış, çığlık, nâra.

SAYHA-İ HELAK: Korku ve helâk çığlığı nârası.

SAYİ: Çalışan.

SAYRURET: Bir halden, diğer hale geçmek.

SAYRURET: Olma, edilme, kılınma. Bir halden başka bir hale değişme.

SA'YÜ FAALİYYET: Çalışma ve faaliyet.

SÂY-Ü KESB: Çalışıp kazanmak.

SAYYAD: Avcı.

SAYYİB: Yağmur veren bulut.

SE'A-İ MALİYE: Mali güç.

SEA: Güç, iktidar.

SEA'-I MEŞİYYET: İrade kuvveti, gücü.

SEB': Yedi.

SEB'A MESANİ: Yedi âyetten meydana gelen, Fatiha sûresi.

SEBB: Küfür, sövüp saymak.

SEBB-I GALİZ: Çok çirkin sövgü.

SEBB-U KÜFR: Sövüp sayma, küfretme.

SEBB-Ü ŞETM: Azarlamak ve sövüp saymak. Sivri dişleri olan, saldırgan yırtıcı hayvan. Köpek de bu tarife girer.

SEBB-Ü ŞETM: Sövmek, azarlamak.

SEBEB-İ ASİL: Asıl sebep, temel neden

SEBEB-İ MENŞE': Bir şeyin doğuş sebebi, çıkış nedeni.

SEBEB-İ NÜZUL: İndiriliş sebebi.olmak.

SEBEB-İ ŞER'Î: Şeriat hükümlerinin, ilâhi kanunun sebebi.

SEBEB-İ TÖHMET: Suçlama sebebi.

SEBED: Sepet. Başta az olması.

SEBH: Suda yüzme.

SEBİ: Savaşta esir düşen kimse.

SEBİL: Açık ve büyük yol, büyük cadde, Allah rızası için su dağıtılan yer.

SEBİLULLAH: Allah yolu, din.

SEBK: 1. İleri geçen, ilerleme, öne geçme, vaki olma. 2. Bir şeyi eritme, kalıba dökme, ibarenin tarz ve tertibi.

SEBK: Bir şeyi eritme, kalıba sokma.

SEBK: Geçtiği.

SEBK: İbarenin tarz ve terkibi.

SEBK: İleri geçme, ilerleme, vaki olma, öne geçme: Koşuda kazanma.

SEBKAT: Geçmek.

SEBKE: Geçen.

SEBKETME: İleri geçme.

SEBK-Ü SIYAGAT: Mücevherat eritme.

SEBT TUTMAK: Cumartesi tutmak.

SEBT: 1. Yazma, deftere geçirme, bir yere kaydetme. 2. Sükun ve rahat eylemek, şaşırmak, hayrette kalmak, çok zeki, Cumartesi, başını traş etmek.

SEBU': Yırtıcı hayvan.

SEBÜKBÂR: Yükü hafif, ağırlıksız, eşyasız olan, derdi düşüncesi olmayan.

SECAVEND: Kur'ân-ı Kerim'de doğru okunması için konulan işaretler.

SECDE: Namazda yüzünü yere koyma, yere kapanma.

SECDEGAH: Namaz kılınıp secde edecek yer, ibadet yapılacak yer.

SECER: Ağaç.

SEDANETİZ: Etlikler, kurbanlıklar.

SEDD: 1. Tıkamak, engel olmak. 2. Baraj. 3. Perde. Engel. 4. Rıhtım. 5. Set, tümsek.

SEDD-İ RAMAK: Ölmeyecek kadar yiyip içmek.

SEDEN: Hizmetçi.

SEDÎD: Doğru, muhkem, metin.

SEF'A: Alamet, işaret yandırmak.

SEFER: Yolculuk, seyahat, gezi. Savaşa gitme. Savaş, muharebe.

SEFERE: Yazıcılar.

SEFERE-İ KİRAM-I BERERE: Hayırları yazan Kerim yazıcılar.

SEFİ': Şiddetle tutup çekme.

SEFİH: Zevk ve eğlenceye düşkün, sefahata düşmüş, malın düşünmeden harcıyan.

SEFİNE: Gemi, vapur.

SEFİNE-İ NECAT: Kurtuluş gemisi.

SEHAB: Karanlık, bulut.

SEHHAR: 1. Büyü yapan, kuvvetle büyü gibi çeken. 2. Çok aldatıcı.

SEHİAB'US SİKÂE: Ağır yağmur bulutları.

SEHİM: Hisse sahibi.

SEHL-İ MÜMTENİ: Kolay ve sade göründüğü halde bulunup söylenmesi, benzeri yapılması güç olan.

SEHM: Hisse, kısım, hazine geliri.

SEHM: Ok, hisse, pay, nasip, kısım, hazine geliri, korku, dehşet, yay.

SEHV: Hata yanlış, yanılma.

SEHV: Yanılma, hata, yanlış.

SEÎR: Çılgın ateş.

SEKÂL: İnsanın ve cin'in bir unvanı.

SEKALAN: İns ve cin topluluğu.

SEKALEYN: İns ve cin.

SEKAMET: Bozukluk.

SEKENE: Bir yerde devamlı oturanlar.

SEKENE: Sakin olanlar, oturanlar, bir yerde devamlı olanlar.

SEKER: Sarhoşluk.

SEKERAT: can çekişme hali.

SEKERAT: Sarhoşluk. Hayretler. Siddetler. Mestlikler.

SEKİF: Sarsmak.

SEKİM: Hisse, nasip, kısım.

SEKÎNE: Sükûn ve itminan, temkin. Kalb rahatlığı, kalb huzuru veren bir duânın adı.

SEKİNET: Sükun, itminan Sükunete erme.

SEKİR = SEKR: Sarhoşluk.

SEKR: (Sekir) Sarhoşluk.

SEKT: Sesi soluk aldırmadan durdurma.

SEKTE: Durgunluk, kesilme, zarar, bozulma.

SELA: Çocuğun ana karnında iken bulunduğu ince deri.

SELALİM: Merdivenler.

SELÂSE: Üç.

SELASET: Ahenkli ifade Akıcılık, akıcı.

SELB: İnkar yoluyla, giderek kaldırarak, yok ederek Kapma, zorla alma, kazanmak.

SELBETMEK: 1. Ret, inkâr etmek. 2. Kapmak, zorla almak. 3. Asmak.

SELBETMEK: Çarmıha germek, gidermek.

SELBETMİYEREK: İnkâr etmeyerek.

SELEF: 1. Eskiden olan, önce bulunmuş olan. 2. Yerine geçirilen. 3. Önde olmak, ileri geçmek.

SELEF-İ KİRAM: Ehli Sünnet ve ve cemaatın ilk büyükleri ulu ve şereflileri.

SELEM: Peşin para ile veresiye mal alma.

SELH: Her ayın son günü. Bir yerden bir şeyi çıkarmak. Soyma yeri, deri soyma.

SELIM: Sağlam, kusursuz. Refah ve selâmet üzere olan.

SELİS: Düzgün ve akıcı anlatım.

SELÎS: Fasih ve beliğ olan, kolay olan.

SELME: Barış.

SELVA: Bıldırcın.

SEM': işitmek.

SEMÂ: 1. Gökyüzü, âsuman, gök. 2. İşitmek, kulakla dinlemek. 3. Mevlevilerin zikir esnasındaki dönüşleri.

SEMAAN: İşiterek, dinlemek suretiyle.

SEMAHAT: Cömertlik iyilik severlik, el açıklığı.

SEMA-I SABİA: Yedinci gök, tabaka.

SEMAM: Samyeli.

SEMAVÂT: Gökler.

SEMAVAT-U ARZ: Gökler ve yeryüzü.

SEMÂVI ERVÂH: Göklerle ilgili ruhlar.

SEMAVÎ KİTAPLAR: Gökle ilgili kitaplar, Kur'an-ı Kerim, Tevrat, İncil, Zebur.

SEMEK: Balık.

SEMEN: Kıymet, tutar, satılan şeyin fiatı.

SEMERAT - SEMERÂT: Kârlar, faydalar, menfaatlar.

SEMERAT-I MÜRETTİBE: Meydana gelen faydalar, kazançlar.

SEMHA: Kolaylık.

SEMİA: İşitme gücü.

SEMİ'NA VE ATA'NA: Dinledik ve itaat ettik.

SEMİRİR: Şişmanlar, güçlenir.

SEMÎUN ALİM: Her şeyi işiten, duyan alîm, Allah (C.C.)

SEMİYYE: Yüce.

SEMM-İ KATİL: Öldürücü zehir, ağu.

SEM'U EBSAR: İşiten ve görenler.

SEMUM - SEMÛM: Gündüz vakti sıcak çölde esen pek sıcak rüzgâr olup, bitki ve hayvanları mahveder.

SENA: Övgü.

SENÂ: Övmek, medhetmek.

SENED-İ SAHİH: Münderecatı doğru, gerçeğe uygun senet.

SENE-İ ÂTİYE: Gelecek yıl.

SENE-İ ŞEMSİYYE: 22 Marttan ertesi yılın 21 Martına kadar süren İranlıların millî takvimine göre olan yıl.

SENG: Taş

SENG-İ MUSALLA: Musalla taşı;

SER: Baş, tepe, uç, gaye, zirve, gerekli yere gönderilmesini ve geri çekilmesini yönetme.

SERÂB: Çölde, sıcak ve ışığın tesiriyle ilerde, yakında veya ufukta su ve yeşillik var gibi görünme hadisesi, şaşkın hale gelme.

SERAİR: Gizli şeyler, sırlar.

SERÂİR-İ KEŞF: Sırları, gizli şeyleri keşfetme, öğrenme.

SERAİR-U HAFAYA: Gizli şeyler, sırlar.

SER-ÂZAD: Hür, serbest, başıboş, dertsiz, rahat.

SERFURU: Baş eğme. Söz dinleme.

SERFÜR: Boyun eğmek.

SERFÜRU: Baş eğme, söz dinleme itaat etmek.

SERGEDAN - SERGERDAN - SERĞERDAN: Başı boş, başı dönmüş.

SERGUZEŞT-İ HAYAT: Hayat boyu baştan geçen haller, olaylar

SERHAD = SERHAT: Sınır başı, iki devlet arasındaki sınır boyu.

SERİ: Belli bir düzene göre birbiri arkasından gelen şeyler dizisi.

SERÎR: Taht. Üzerinde oturulacak yüksek yer. Tahta karyola.

SERİUL'HİSAB: Çabuk hesap gören hesaplaşan.

SERİYYE: Düşman üzerine gönderilen süvari müfrezesi.

SERKEŞ: Baş kaldıran, inatçı, dik başlı, itaatsiz.

SERMAYE-İ Nİ'MET: Elde mevcut olan faydalı şeyler.

SERMEDİ - SERMEDÎ: Daimi, ebedî.

SERMEDİYYE: Daimilik, süreklilik.

SERNAME: Mektup, kitap vs.

SERRÂ: Kolaylık, rahatlık, genişlik, sevinçli, oluş, bolluk.

SERRAV-Ü DARRA: Kolaylı ve şiddet, sıkıntı.

SERTAÇ- SERTÂC: Baş tacı olan. çok sevilen.

SERTAK: Duvar.

SERU'L-FESAD: Çok hızlı bozulan, fesada uğrayan.

SERVER-İ ASFİYÂ: Günahlardan sakınan olgun kişiler, Hz. Peygamberin yolundan gidenlerin, onun amacını gerçekleştirmek için çalışanların başkanları.

SERVET: Zenginlik, maddi varlık.

SERVET-İ DÜNYA: Dünyanın zenginliği.

SERVET-U REFAH: Zenginlik ve rahatlık.

SERZENİŞ: Tekdir, boya bakma, azarlama.

SETR: Örtmek, kapama, gizleme.

SETR-İ SİPER: Siperleri gizleme, örtme.

SETTARÜL'UYUB: Ayıpları örten.

SEV'E: Ayıp.

SEVAB: Hayır, hayırlı iş, Allah tarafından mükâfatlandırılacak doğruluk ve iyilik karşılığı.

SEVAB-I CEZİL: Sevabı, hayrı çok.

SEVÂBİT: Sabitler, yerinde duranlar. Merkezlerinden ayrılmaz görünen yıldızlar.

SEVAD: Karartı. Şehir.

SEVAİK: Sevkeden şeyler. Yıldırım.

SEVAP: 1. iyi bir davranışa karşı Allah tarafından verilen mükâfat. 2. Allah rızasına uygun ve ahiret mükâfatına lâyık iyi iş.

SEVB: Elbise, bez, giyilecek eşya.

SEVDA-YI RİYASET: Baş olma, lider olma arzusu.

SEVERAN: Tozun, dumanın kalkması.

SEVIK: Kavut adı verilen kavrulmuş un.

SEVİY: Erkek.

SEVİYYE: Müsâvilik, birlik beraberlik, düzlük, doğruluk.

SEVKA: Önüne katıp sürmek, neticeye bağlama.

SEVK-İ TALİM: Öğretmeyi, dersi bir

SEVK-U İLCA: Mecburu sevk.

SEVK-U: Önüne katıp sürmek, ileri sürmek.

SEVKÜ'L-CEYŞ: Askeri birliklerin başı.

SEVR: Boğa.

SEYELAN: Akma.

SEYF: Kılıç.

SEYF: Kılıç.

SEYF-İ CİHÂD: Cihad kılıcı. Cihadın kılıcı.

SEYL: Sel, şiddetle gelen şey.

SEYL: Sel, şiddetle gelen şey.

SEYR-İ TEKÂMÜL: Kâinattaki tekââmülü, değişmeleri görüp gerceğini anlamaya çalışmak.

SEYYAL - SEYYALE: Akıcı şey. Akıcı-sıvı.

SEYYÂL: Akıcı şey, su gibi sıvı olup akan. Yer değiştiren şey.

SEYYÂRÂT: Gezeğenler, seyyareler.

SEYYARE: Güneş etrafında dolaşan gezeğen.

SEYYİÂT: Kötülük, günahlar, suçl,ar, kötülüğe karşı çekilen sıkıntılar.

SEYYİB: Dul kadın.

SEYYİDÜ'L - BAKARA: Sığırların efendisi. Semiz sığır.

SEYYİDÜ'L-EYYAM: Günlerin efendisi, en faziletlisi.

SEYYİD'ÜL-MÜRSELİN: Gönderilen peygamberlerin efendisi, Hz.Muhammed.

SEYYİE: Günah.

SEYYİE: Kötülük, günah, suç, yaramazlık, fenalık.

SEZA: Layık, münâsib.

SI.:

SIBÂ'U HEVAM: Yırtıcı hayvanlar ve haşereler (zararlı böcekler).

SIBT: Torun.

SIBT: Torun.

SIBYAN: Çocuklar.

SIDK: 1. Doğruluk, gerçeklik, hakikat. 2. İyi niyet.

SIDK-I İHLÂS: Doğruluk ve samimiyet.

SIFAT-I İLÂHİYYE: Allah'ın nitelikleri, vasıflar.

SIFIR (SIFR): Hiç olmayan bir şeyin adı. Hiç bir şeyi olmamak.

SIFRİ HAMİ: Koruyucu kitap.

SIGAR: Küçükler, çocukluk hali, zelil oluş.

SIGAR-İ KİBAR: Büyüklerin çocukları.

SIĞAR: Çocukluk hali, küçükler.

SIHHAT-I HAKÎKİYYE: Gerçek sıhhat.

SIHHAT-I NÜBUVVET: Peygamber gerçeği.

SIHHAT-I RİVÂYET: Rivayetlerin sağlamlığı ve doğruluğu.

SIKAT: Ana karnından ölü olarak düşen çocuk.

SIKIT: Çocuk düşürme.

SIKKAT-Ü MARAZ: Maraz, hastalı illet, dert, belâ.

SIKLET: Ağırlık, yük.

SIKLET: Manevi sıkıntı, ağırlık.

SIKT: Çocuk düşürmek.

SILA: Memleketine gitme.

SILA-İ RAHİM: Akrabaları gidip görme.

SILA-İ RAHİM: Akrabayı ziyaret.

SILA-İ RAHİM: Gurbette bulunanın memleketine gelip akrabasına kavuşması.

SILE: Bir karşılık olarak verilen para. Bir şaire yazdığı methiyeye karşılık verilen para

SIN: Çin.

SINAAT: Sanaat. San'at, maharet, ustalık.

SINF: Sınıf.

SIRAT: 1. Geniş yol, işlek cadde. 2. Kıldan ince kılıçtan keskin, inişli yokuşlu.

SIRAT-I MÜSTAKÎM: En doğru yol, İslamiyet yolu, Hak yolu, Allah'ın razı olduğu en doğru yol, Peygamberlerin, evliyaların, sâlih ve sıddıkların gittikleri yol, meslek.

SIRATULLAH: Allah'ın yolu.

SIRÇA: Cam. Camdan, kristalden yapılmış.

SIRET-İ HASEN: Hz. Muhammed'in biyoğrafisi, iyi ve güzel ahlâklı insan.

SIRF: Karışık olmayan, sade.

SIRFE: Sadece, yanlızca.

SIRIM: Sicim kalınlığında kesilmiş ince ve uzun deri dilimi.

SIRR U KUNHÜ: İçyüzünün sırrı.

SIRR: El ayasında ve alında o-lan hatlar. Gizli nesne.

SIRRE: Cima yapmak, kadın ve erkeğin birleşmesi.

SIRREN: Gizli olarak, gizlice.

SIRR-I AMELÎ VE İÇTİMAÎ: Pratik ve sosyal sır.

SIRR-I BA'S: Dünyaya gönderilmenin sırrı.

SIRR-I HAYAT: Hayatın sırrı, gizli gerçeği.

SIRR-I KADER: Kaderin sırrı.

SIRR-I MUHTEVİ: Gizli nesne ihtiva eden.

SIRR-I TERBİYE: Terbiyenin sırrı, eğitimin sırrı.

SIRR-İ EHADİYYET: Allah'ın her birine sadık olan er kişinin sırrı, anlamı kuvvet ve tesiri.

SIYAK: Uslup, sözgelişi, konusunda.

SIYAM: Oruçlar.

SIYANET - SIYÂNET:: Koruma veya korunma, himaye. Muhafaza.

SIYÂNET: Koruma, muhafaza, hıfz.

SİBA: Yırtıcı hayvanlar.

SİBAHAT: Suda yüzmek.

SİBÂHAT: Suda yüzmek.

SİBAK: Bir şeyin üst tarafı, geçmişi. 2. Bağ, bağlantı.

SİBAK: Birşeyin üst tarafı, geçmişi bağ bağlantı.

SİBT: Oymak.

SİCCÎL: Kumlu çamurun taşlaşmış hali, ateşte pişerek taş gibi olmuş tuğla.

SİCN: Hapishane, cezaevi.

SİCYAN: Atar damar.

SİDRETU'L-MUNTEHA: Yedinci kat gökte olduğu rivayet edilen ve Hz. Peygambertin ulaştığı en son makam. Mahlûkat ilminin ve amelinin kendisinde son bulup kevn âlemini sınırlandıran işaret. Arş-ı â-zam altında ve kürsü karşısında o-lan yedinci kat gökte bulunan bir makamın odı. Sidretü'l-Müntehâ.

SİFAH: Zina.

SİFLA-İ SU': Adi, kötülük.

SİFR: Yazılmış nesne, mektup.

SİGA: Fiilin çekiminden meydana gelen çeşitli şekillerden her biri.

SİHAM: Hisseler.

SİHAN: Kalınlık.

SİHR-İ MUFTERA: İftiranın büyü gibi tesiri.

SİKA: İnonç, güven, itimat, emniyet, güvenilir inanılır kimse.

SİKALEN: Ağır.

SİKAYET: Birine içecek su verme.

SİKÂYET: Birine içecek su verme.

SİKÂYET-İ ZEMZEM: Zemzem suyunu birine vermek.

SİKKE: Basılmış madeni para. Damga, para üstüne vurulan

SİKKE-İ MAĞŞUŞ: Karışık, hileli madenî para.

SİLK: Dizi, sıra.

SİLM U SELAMET: Barışıklık, barış ve kurtuluş, sulh ve necat.

SİLM: Barışmak, sulh, itaat.

SİLMU VİFAK: Barış, sulh.

SİLSİLE-İ FİKRİYYE. Fikirler sırası, dizisi.:

SİLSİLE-İ İLEL: Sebepler zinciri.

SİLSİLE-İ NIZAM: Nizamlar, kaide

SİLSİLE-İ ŞÜÜN: Fiiller dizisi, işler dizisi.

SİMA: Beniz, çehre. binlerce yıla da denilebilir.)

SİMA-İ MUHAMMEDÎ: Hz. Muhammed'in yüzü, çehresi. SUÂL

SİMÂR: Meyveler, yemişler

SİNE: Göğüs.

SÎNE: Uyuklama, uyuklamaya dalma başlangıcı. Göğüs, sadir,

SİNİN: Seneler.

SİNÎN: Seneler. Sinâ dağı.

SİNN: Yaş Yaşanmış olan zaman..

SİNNEN: Yaşça, yaş bakımından.

SİNN-İ İYAS: Kadınların adet görmekten kesildiği yaş.

SİNN-İ KÜHULET: Olgunluk yaşı.

SİNN-İ KÜHULET: Orta yaşlılık Çağı

SİNN-İ NEŞV U NEMÂ: Büyüyüp gelişme yaşı.

SİNNİN: Yaş, yaşanan zaman.

SİNOT: Konsül, Hristiyan ruhanî meclisi.

SİPEH: Asker, ordu.

SİR: Yarık, delik.

SİRAC: Işık, lamba,.

SİRÂC: Şevk veren şey, kandil, lâm ba, güneş, ay. Hz. Peygambere

SİRKAT: Çalma, hırsızlık.

SİRKAT: Hırsızlık.

SİRKAT-İ KUBRA: Büyük hırsızlık.

SİRR: Sır.

SİRRAN: Gizlice, gizli olan.

SİTÂYİŞ: Övme

SİYAHAT: İbret için yeryüzünde gezip yürümek.

SİYAK U SIBAK: Sözün (öncesi ile

SİYAK: 1. Sözün gelişi. 2. Tarz, üslüp.

SİYAK: Söz gelişi ifade tarzı üslub, tarz, yol.

SİYAK-I KELÂM: Sözün gelişi.

SİYANET: Himaye. Koruma, hıfz. muhafaza.

SIBYAN: Çocuklar, abiler.

SOFESTAİ: Cenab-ı Hakkı kabul etmemek için her şeyi inkâr eden.

SOFESTAÎ: Septizm mensubu. Allah' kabul etmemek için her şeyi inkâr eden. Olumlu olumsuz hiç bir hükme varam'ayan, kuşku içinde kalmayı esas alan felsefe doktirini.

SOFÎ: Ehl-i tasavvuf, riyazet ve nefisle mücahede ile hakikate ermeğe çalışan.

sonrası) gelişi.:

Soru, sorulan. Şey, isteme, Dilencilik.:

Söküİme. Yarılma.: . 2. Analiz. 3. Ekşitme. Ekşi kılma.

sözün tarzı. 3. Kur'an-ı Kerîm'in. âyetinin tarzı, ifade biçimi:

SU': Kötülük, iyi olmayan, kötü, fenâ.

SU': Kötülük.

SU'BAN: Büyük yılan.

SU'BAN: Büyük yılan, elderha.

SUBH: Sabah, vakti, tan vakti, şafak zamanı.

SUBH-U NEHAR: Sabah ve gündüz.

SUBUR: Mahvolmak. Kovulıp sürülmek, azap, sıkıntı.

SUBÛT: Gerçekleşme, kuşku ve tereddüde yer bırakmıyacak şekilde açık olma.

SUCÛD: Secdeye varmak, Allah'ın huzurunda hiçliğini bilip teslimiyetle yere kapanıp dua ve tesbih etmek

SUDA': Baş ağrısı, sıkıntı, rahatsızlık verme.

SUDÛR: 1. Olma, meydana gelme.lar, neviler. 2. Göğüsler, sadırlar.

SUDUR: Göğüsler.

SUDÛR: Olma, meydana gelme.

SUDURU İNFİSAL: Kalblerin ayrılığı.

SUDUS: Altıda bir.

SUFEHA: Sefiller, içkici, müsrif ve günahkâr kişiler.

SUFRA-İ HİLKAT: Yaratılış sofrası.

SUFÛFI: Saçlar.

SUGRÂ: Daha küçük, pek küçük.

SUHKAN: Uzaklaştırmak süretiyle.

SUHT: 1. Haram mal her nevi haram. 2. Yok eyiemek, gidermek, bir şeyin kökünü kazımak.

SUHT: Haram mal. Kızgınlık, gadap. her türlü, haram şey

SUHUF-I MUTAHARRE: Temiz sayfalar.

SUHÛF-Î A'MÂL: Amellerin defterleri, sahifeleri.

SÛHULET: Kolaylık.

SUHUNET: Sıcaklık, hararet.

SUHUR: Uyanık olmak, hayat sürme.

SU-I İHAM: Kötü vehim.

SU-İ EDEB: Edebsizlik.

SÛ-İ EDEB: Kötü terbiye.

SÛ-İ HULK: Kötü huy, kötü tabiat.

SUİ İRADE: Kötü irade.

SUİ İTİYAD: Kötü alışkanlık.

SU-İ i'TİYÂD: Kötü alışkanlık.

SU-İ KASD: Bir kimsenin aleyhinde tertip alma, adam öldürmeye tertip alma, kötü kasd.

SU-İ MAKASID: Kötü istekler, kötü niyetler.

SÛ-İ TE'VİL: Kur"an-ı Kerim'in âyetlerinin sırlarını ve anlam ihtimallerini kötü biçimde yorumlamak.

SUKUT: Düşme, bozulma, değerini kaybetme.

SUKUT-İ İCTİMAÎ: Sosyal bozulma, düşme.

SULÂHA-I KÂİDAN: Selâhiyetli komutanlar, başkomutanlar.

SULB: Katı, taş gibi olan, sülâle, Zürriyet.

SULB: Sert, katı, taş gibi olan.

SULBÎ EVLÂD: Bir kimsenin öz çocukları.

SULH: 1. Barış. 2. Rahatlık. 3. Uyuşma. Uzlaşma.

SULH-Û MÜSALEMET: Barış içinde bulunmak.

SULTA-İ HÂKİME: Egemenliğin otoritesi.

SULTAN-I MÜBÎN: Görünen eğemen otorite, padişah.

SÛLUS: 1/3, üçte bir.

SULUS: Uçte bir, üç parçadan biri. Bir yazı çeşidi.

SULUSÂN: Uçte iki, üçte iki kısım.

SUM'A: Gizli riyakarlık.

SUM'A: Bilinsin ve işitilsin diye yapılan iş, gizli riyâkârlık.

SUMÛM: Zehirler, ağrılar.

SUN - SUN': Yapma, yaratma. Eser, yapılan iş.

SUNEN-İ NEBEVİYYE: Hz. Muham medin sünnetleri

SUN-I BEDİA MECLÛB: Eşi ve benzeri olmayan.

SUN-I İLÂHÎ: Allah'ın sanatı, eseri.

SUN-İ İHKAM: Manen sağlamlaştırma ve koruma işini yapma.

SUN'-İ KUDRET: Yaratıcı ',udret.

SUN'-İ TAHKİK: Traş etmek.

SUN'-İ TE'SİR: Yapıcı tesir.

SUN-U İHKAM: Sağlam yapma, sağlamlaştırma.

SUN'U: İnsan yapısı, yaradılıştan olmayan.

SUNUF: Sınıflar.

SUNÛF: Sınıflar. Dereceler, merte- beler. Nikâblar, yaşmaklar. Soylar, neviler.

SUNUF-İ BEŞERİYYE: insari ssınıfları, nevileri,

SUNUF-İ MUHTELİFE: Çeşitli sınıflar, dereceler.

SUNUF-İ SEMÂNİYE: Sekiz derece.

SUNUF-U MÜ'TELİFE: Çeşitli gruplar.

SÛR: Kıyamet günü İsrafil (A.S.) in çalacağı boru. Şenlik, düğün, ziyafet. Bir şehri kuşatan yüksekçe kale duvarı.

SURE: Kur'an-ı Kerim'in 114 bölümünden her biri.

SÛRET-İ CERYAN: Oluş biçimi.

SUREYYA: Ülker yıldızı.

SURÎ: Surete aid, görünüşe aid, gerçek olmayan.

SURÎ: Surete ait, görünme ait. Gerçek. Ciddi ve samimi olmayon.

SURUR - SÛRUR: Sevinç.

SUTUR: Satırlar.

SUÛBET - SUUBET:: Zorluk, güçlük Fahm-i hacerî

SU'ÛBET: Zorluk, guçlük.

SUUD - SUÛD: Yükselmek, yukarı çıkmak.

SUUD: Yukarı çıkmak.

SUÛD: Yükselmek, yukarı çıkmak, derecesi artmak...

SUÛD: Yükseltmek. Yukarı çıkmak, derece artmak. Mübarek. Mubarek sayılan yıldızlar.

SUVA: Sulamak, maşraba.

SUVER: Sureler, suretler.

SUVER: Şekiller, sureler.

SUVER-İ ESNÂM: Putların sûretleri, resimleri, heykelleri.

SUVER-İ MUHTELİFE: Çeşitli suretler.

SUVER-İ TEMASİL: Sembollerin sõretleri.

SÜ'BAN: Ejderha, büyük yılan.

SÜBÂT: Cemaatlar, bolükler. İstira hat zamanı, zaman, dalgınlık, koma.

SÜBE: Takım, bölük, on kişiden fazla ricalden meydana gelen topluluk.

SÜBHAN: Allah (C.C.)

SÜB-İ AHİR: Son (1/7) yedide bir.

SÜDD: Dağ, bulut, mâni, engel.

SÜEDA: Allah'ın rızasına erenler, mesut olanlar.

SÜEDÂ: Kendi kendine gezen hayvan. Bir şeyi kendi kolayına bırakmak.

SÜFEHÂ: Sefihler.

SÜFERA-İ İLAHİYYE: İlahi elçiler.

SÜFLÂ: Daha alçak, pek aşağı olan.

SÜFLÎ: Adî.

SÜFLİ: Alçak.

SÜFLÎ: Aşağıda bulunan, alçak, âdi, günah ve basit işlere mahsus, kılıksız, kıyafetsiz.

SÜFLİYYAT: Maddi dünya ile ilgili işler, bayağı ier.

SÜFLİYYE: Alçaklık, hayasızlık,.âdilik.

SÜFRE-İ HİLKAT: Tabiat sofrası..

SÜGUR: Düşmana yakın sınırlar, serhadlar, mağara, ön dişler, ağızlar.

SÜĞUR: Düşmana yakın hududlar.

SÜHULET: Kolaylık, kolaylık aracı.

SÜHÛLET: Koloylık, kolaylık aracı, yavaşlık, nazik muamele, elverişli, kullanışlı paraca kolaylık.

SÜHUNET - SÜHÛNET: Sıcaklık, hararet, hararet derecesi.

SÜKKAN: İkamet edenler, oturanlar.

SÜKNA: Oturacak yer, mesken.

SÜKUN: Durgunluk, sakin olmak, hareketsizlik, dinmek, kesilmek.

SÜKUN: Durguntuk, hareketsizlik. Durmak, kesilmek.

SÜKUT VE İ'TİLÂ: 1. Düşme ve yükselme. 2. Yüksek mertebelere yükselme ve oradan ayrılma, düşme.

SÜLÂLE: Sıkınca parmakların arasından çıkan balçık.

SÜLÂLE: Soy, sob, bir kimsenin soyu.

SÜLEHÂ: Günah işlemiyen iyi insanlar, ilim, amel, ibadet ve tekvada ilerleyip yükselen kişiler.

SÜLÛK: Bir yolu takib etme, tarikata bağlanma, bir gruba girme.

SÜLÛK: Dahil olmayı.

SÜLÜŞ: Üçte bir, üç parçadan biri.

SÜMÜN: -Sekizde bir.

SÜMÜN: Sekizde bir.

SÜNBÜLE: Başak.

SÜNDÜS: Altın veya gümüş tellerle işlemeli olarak tokunmuş kumaş. Bir çeşit ipekli kumaş

SÜNEN: Sünnetler.

SÜNGERİMSİ MEKS: Durma, eğlenme, bekleme Taaffün

SÜNNET-İ MÜEKKEDE: Hz. Pey gamberin devam edip pekaz terk sünnet.

SÜNUH: Çok düşünmeden akla ve kalbe gelen mana. Bozulmak, değişmek. Akla hatıra gelme.

SÜNUHAT: Kalbe gelen manalar doğuşlar.

SÜRÛR: 1. Sevinç, neş'eli olmak. 2. Tahtlar, yataoak yerler.

SÜRUR: Sevinç, neşeli olmak.

SÜSÜLMÜŞ: Boynuzla vurulmuş.

SÜTRE: Perde, örtü. Namaz k'larken kıble yönünde duvar olmadığından önden geçenlerin zarar vermemeleri için ön tarafa diktikleri şey.

SÜVER: Suretler.

-Ş-

ŞA'ŞAA: Parıldama, parlak görünüş.

ŞA'AP: Cemaat, taife.

ŞA'B: Millet.

ŞABAVET: Çocukluk.

ŞAD: Seviçli.

ŞADAN: Bahtiyar, sevinçli Murakıb

ŞÂDGAM: Çok sevinçli.

ŞAIŞAAİ: Parlaklık, gösteriş, yaldız.

ŞAİ: Söz yok.

ŞAİBE: 1. Leke, kir, pislik,-süprüntü. 2. Eksiklik, noksanlık, hata.

ŞAİBE: Eksiklik, kötülük eser, iz Leke, kir, noksan.

ŞAİBEDAR: Lekeli.

ŞAİBE-İ IHTİLAF: -Anlaşmazlık, ihtilaf hatası.

şairlerinin beğenip Kâbe duvarına astıkları meşhur kasideleri ; Sayılon yedi veya dokuz olurdu.:

ŞAKÎ: Haydut, yol kesen. 2. Her türlü günahı işleyecek bahtsız. 3.Haylaz, habis.

ŞÂKÎ: Şikayetçi, şikayet eden.

ŞAKİK: 1. İkiye bölünmüş bir şeyin yarısı. 2. Ana baba bir erkek kar deş.

ŞÂKİLE: 1. Yol, tarik. 2. Tarikat, mezheb. 3. Yaratılış, tınet.

ŞAKİLE: Yaratılış, mizac, tıynet.

ŞAKİR: Şükreden, gördüğü iyiliğe karşı dua eden.

ŞAKİRD: Talebe, öğrenci.

ŞAKİRİN: Şükredenler, lütuflarına karşılık Allah'a dua edenler.

ŞAKKA: Zahmet verici. Güç

ŞAKK-I ŞEFE: Dudağını açıp, konuşmak.

ŞAKUL: Bir yerin umumî hatta tayin için kullanılan alet.

ŞÂMİL: 1. Kaplayan, çevreleyen, içine alan. 2. Genel, herkesi ilgilendiren.

ŞAMİL: Çevreleyen, içine alan, ihtiva eden, kaplayan .

ŞAMME: Burun. Koku alma

ŞAMME: Koku alma kabiliyeti, yetisi, koklama duygusu.

ŞÂNİİ: Adavet etmek, kin tutmak manasına ÇşeneânÈdan ism-i fail olup buğz eden kin tutan.

ŞART: şart, koşul.

ŞART-I MADDI: Maddî şartlar.

ŞART-I MÂNEVI: Manevî şartlar.

ŞA'ŞAA: 1. Parlaklık, parlama. 2. Gösteriş, dış süs, yaldız.

ŞAT': Yerden yeni çıkan taze ekin yaprağı.

ŞATHİYYÂT: Cezbe halinde söylenen ve şeriatın zahirine aykırı olan sözler.

ŞATR: Cihet ,taraf, yön.

ŞAYAN: Layık, yaraşır.

ŞAYAN-I İHTİCAC: Delil ve isbatın makbuliyeti.

ŞAYESTE: Şayan, uygun, yaraşır.

ŞAYESTE: Yaraşır, uygun.

ŞAYİ': Duyulmuş, herkesce işitilmiş.

ŞAZ: Kural dışı, kurala uymyan,

ŞAZZ - ŞAZZE: Kaide harici olan.

ŞE'İN: İş.

ŞE'N: Hal, durum.

ŞEAİR: Adetler, islam işaretleri, İslâmlara ait kaideler. Alametler.

ŞEAİR: Adetler, törenler.

ŞEAİR-İ ULVİYYE: Ulvî, yüce âdetler.

ŞEAMET: Uğursuzluk, kötülük. bedbahtlık.

ŞEAMET: Uygunsuzluk, uğursuzluk, bedbahtlık.

ŞEARİR: Her yöne dağılmak.

ŞEBAB: Gençlik, yiğit.

ŞEBAH: Cüsse, cisim, ceset.

ŞEBAK: Şehvet galip olup, cimaa çok hırslı olmak.

ŞEBANET: Benzeme. benzeyiş.

ŞEBEKE: Ağ, kafes, şebeke, örgüt.

ŞEBEKE-İ FİİL-İ İNFİAL: Gücenip kırılarak harekete geçen örgüt.

ŞEBİH - ŞEBİHİ: Benzer, mümasil.

ŞEBİH: Benzer, aynı, tıpkı.

ŞEBİH: Benzer, benzeyen nazir.

ŞECER: Ağaç, kütük, sülâle.

ŞECERE: 1. Tek bir ağaç, kütük. 2. Bir soyun bütün fertlerini gösterir cetvel, soy kütüğü.

ŞECER-İ ZAKKUM: 1. Görünuşü güzel çiçekli ve zehirli meyvesi olanağaç. 2. Meyvesi doyurmayıp susatan cehennem ağacı.

ŞEDAİD: Eziyetli, sıkıntılı durumlar, büyük sıkıntılar.

ŞEDD-I VESAK: Sıkı bağlama.

ŞEDİD: Şiddetli.

ŞEDİDÜ'L-İŞRAK: Şiddetli şirk.

ŞEDİDÜ'L-IKAB: Cezası çetin olan.

ŞEFAAT: -1. Bağışlanmasını dileme,. birine arka olma. 2. Peygamberlerin ve velilerin kıyamette günah kâr müminlerin bağışlanması için Allah katında dilekte bulunmaları.

ŞEFE: Dudak.

ŞEFEKAT: Şefkat, acıyarak sevmek.

ŞEFEVÎ: Dudağa ait, dudakla ilgi

ŞEFFAF: Saydam, bakıldığı zaman arkasındaki cisim görülen. -

ŞEFİ': 1. Günahların ve suçların bağışlanması için şefaatçilik eden. 2. Satılacak bir mal için almada üstünlük hakkı olan.

ŞEFİK: Şefkatli, acıyıp esirgeyici, merhametli, rikkatli.

ŞEFİ'UL-MÜZNİBİN: Günahkâr müminlerin şefaatçisi olan Hz. Mu hammed.

ŞEHADET: 1. Şahitlik, tanıklık. 2. Bir şeyin gerçekliğine inanma. 3. işaret, iz. .4. Din uğrunda şehit olma. 5. Gözle görülenler, bütün dünya. 6. Eşhedüenla ilahe illallah deme.

ŞEHAMET: Akıl ve zeka ile olan kahramanlık.

ŞEHEVAT: Nefsanî istekler, arzular.

ŞEHEVAT: Şehvetler, istekler, arzular.

ŞEHEVAT-I MÜLHİKE: Helak edici istekler.

ŞEHİD: Din uğrunda savaşarak ölen müslüman.

ŞEHİK: 1. Nefesi içeri alırken ses verme hıçkırık. 2. Soluk alma.

ŞEHM: Semiz.

ŞEHNİŞİN: Yüksek yer, balkon.

ŞEHR: Ay.

ŞEHR-İ HARAM: Haram edilmiş ay.

ŞEHR-İ RAMAZAN: Ramazan ayı.

ŞEHRİN NISFI EVVELİ: Ayın ilk yarısı.

ŞEHR'ÜL-HARAM: Kan dökmek ve savaş yapmak haram olan ay Muharrem, recep, şaban, ramazan ayları.

ŞEHVET: 1.Bir şeyi sevip çok iste belalar, arzulama. 2. Nefs. 3. Cinsi arzu

ŞEİN/ŞE'N: İş, tavır, hal. Kötü.

ŞEKAVET: Bela ve zillete düşme. Haydutluk, eşkiyalık. Her çeşit kötülük içinde olma.

ŞEKİL: Ağır.

ŞEKK Ü ŞÜPHE: Kuşku ve şüphe, tereddüt.

ŞEKK: Şüphe kuşku, san', zan,.

ŞEKKETMEK: Kuşkulanmak, şüphelenmek.

ŞEKL: 1. şekil, biçim, benzer, taslak. 2. Tür, çeşit, 3. Beniz, çehre.

ŞEKL-İ BEDİ: Güzel biçimli, şekilli, görünüşlü.

ŞEKL-İ ZÂHİR: Dış şekil, dış biçim, görünüş.

ŞEKÛR: Çok şükreden, Allah'ın lütuflarına karşılık daima şükre

ŞEMATET: Gürültü, Kuru gürültü, şamata.

ŞEMM: Koku hissetmek, koklamak.

ŞEMME: Bir defa koklama pek az şey. En küçük miktar

ŞEMS Ü KAMER: Güneş ve ay.

ŞEMS: Güneş.

ŞE'N: Hal, durum. İş, yeni olan hal.

ŞENAAT: Cenab-ı Hakk'ın emrine aykırı hareket Fenalık, kötülük, Allah'a karşı isyan.

ŞENEÂN: Kötülükçe, kötü düşünme ve hareket olarak.

ŞENİ': Kötü, fena, utanılacak ayıp.

ŞENİA: Kötü, çok fenâ, günahlı iş, çirkin.

ŞERAFET: Şerefli.

ŞERAİT: Şartlar, koşullar.

ŞERAİT-İ KURB: Yakınlık şartları.

ŞERAİT-İ MÜTEKADDİME: Önceki şartlar, sunulan şartlar.

ŞERAYİ: Hakkın emirleri, kanunları. Şeriatlar, Allah'ın hükümleri

ŞERAYİ'-İ FER'İYYE: Esasa ait olmayan şer'î hükümler.

ŞERAYİ-İ SALİFE: Evvelce gelmiş hükümler.

ŞERAYİN: Atar damarlar.

ŞERB-ŞÜRB: İçiciler.

ŞEREH: Tamahkârlık, açgözlülük.

ŞERH Ü TEFSİR: Açıklama ve tefsir, bir kitabı bütün ayrıntılarıyla anlatma.

ŞERH: Açma, yayma, açıklama, açık açık anlatma.

ŞER'İ: Şeriat.

ŞERİK Ü NAZÎRİ YOK: Ortağı ve benzeri yok.

ŞERİK: Ortak ,arkadaş.

ŞERİK-İ BÂRİ MÜMTENİDİR: Allah'ın ortağı olamaz.

ŞERR Ü ŞEYTANET: Kötülük ve şeytanlık.

ŞERR: 1. Kötülük. 2. Kavga gürültu. 3. Şeriate uygun olmayan iş.

ŞERSİT-İ MU'TÂDE: Alışılmış şartlar.

ŞETARET: Şenlik, şuh olma.

ŞETEM: Sövmek.

ŞETİM: Küfredilmiş, sövülmüş kimse.

ŞETM: Sövmek, azarlamak, küfretmek. Sövme.

ŞEVAHİD: Şahîdler, şehadet edenler.

ŞEVAİB: Şüpheler.

ŞEVKET: Haşmet, ululuk.

ŞEVKİ: Bir şeyi bir şeye sağlamak, bağlamak.

ŞEYDA: Tutkun, divane.

ŞEYHUNET: Yaşlılık, kocama.

ŞEYN: Ayıp hata yapan. Kötü.

ŞEYNAVER: Ayıp, leke taşıyan, veren.

ŞEYTANET: Şeytanlık.

ŞIKAK: Ayak yarığı, ot, muhalefet etmek, karşı gelmek.

ŞIKK: Bir bütünün parçalarından herbiri.

ŞIKKI MAİL: Eğik.

ŞIKK-I SALİS: Üçüncü şık.

ŞIRAR: Şerliler.

ŞITAB: Çabukluk, koşma, seğirtme.

Şİ'RA: Yıldız ismi.

ŞİA: 1. Taraflılar, yardımcılar. 2. Hazreti Ali tarafları, aleviler, şiiler.

ŞİAB: Dar yollar, dağ yolları, patikalar.

ŞİAR: İz belirti, işaret, nişan, ayırt edici iyi adet.

Şİ'B: Mahalle.

ŞİBH: Benzeme.

ŞİBH-İ CEZİRE: Adanın benzeri, benzer ada.

ŞİBHİ: Benzer, benziyen şey.

ŞİDDETLE ME'LUF: Kendisinde şiddet bulunan.

ŞİFÂ BAHŞA: Şifa veren, iyileştiren.

ŞİHÂB - ŞİHAB: Kıvılcım, akan yıldız. yıldırım.

ŞİHAB-I SÂKIB: Parlak yıldız.

ŞİKAK U ADAVET: İkilik ve düşmanlık.

ŞİKAK VE NİFAK: İkilik ve iki yüzlülük.

ŞİKAK: Anlaşmazlık, uyuşmazlık, Ayrılık. Bozuşma, muhalefet etme. Küfür. Nifak, ikilik, ittifaksızlık

ŞİME: Huy tabiat.

ŞİMENDİFER: Tren.

Şİ'R - ŞİİR: 1. Şiir. 2. Anlama.

Şİ'R: Anlama, idrâk.

ŞİR'A: Yol, şeriat.

ŞİRAR: Ateş kıvılcımları. Şerli.

ŞİRARE: Ateş kıvılcımları.

ŞİRAZE: Kitap ciltlerinin iki ucuna konulan ve yaprakları muntazam tutan, ibrişimden örülmüş ince şerit.

ŞİRB: İçme, içmek, içme nöbeti.

Şİ'R-İ İNŞA: Şiir yapma, yaratma; anlayıp idrak etme.

ŞİRK Ü TEFRİKA: Allah'a ortak koşma ve tefrikaya, ayrılığa düşme.

ŞİRK: Allah'a ortak koşma.

ŞİRMİZE-İ KALİLE: Çok küçük, önemsiz cemaat.

ŞİRRİR: Çok şer işleyen.

ŞİRYAN: Kan damarı.

ŞİRYAN-İ RİEVİ: Akciğer atardamarı.

ŞİRZİME: Küçük, ehemmiyetsiz, cemaat.

ŞİŞT-İ FAHMÎ: Kömür yaprakları .

ŞİTAB: Koşma, çabukluk, acele etmek.

ŞIKK: 1. İkiye bölünmüş bir şeyin bir parçası. 2. Bir işin iki yönünden her biri.

ŞTİBÂH: Şüphelenme, şüphe etme.

ŞU'LE: Alev, alevlenmiş, ateş.

ŞUÂ- ŞUA: Güneşten veya bir ışın kaynağından uzanan ışık telleri, ışın.

ŞUABAT: Kısımlar. Şubeler.

ŞUAÎ: Bir ışık kaynağından uzanan ışık telleri.

ŞUARA: Şairler, ozanlar.

ŞUARA-İ TÜRK: Türk şairleri, Türk ozanları.

ŞUBE: Şube, dal, budak, bölük.

ŞUBE-İ TÂLİYE: Tâli, ikinci derecede şube, bölüntü.

ŞUEBAT: Kısımlar.

ŞUGUL: İş, uğraş, çalışmak.

ŞUĞLE: Meşgul olunacak şey.

ŞUĞUL: İşler.

ŞUHH: Cimrilik.

ŞUHH-U İMSAK: Cimrilik.

ŞUHUD: Görme, şahid olma, görünecek halde şekillenme.

ŞUHUDÎ: Gözle görme, müşahede Şahit olma.

ŞUHUR: Aylar.

ŞU'LA: Alev, ateş alevi, Bed'

ŞUM KUŞU: Uğursuzluk kuşu.

ŞUM: Uğursuz, meş'um.

ŞUMUN: Hayırsız, uğursuz.

ŞURÂ: Müzakere, konuşma yeri, meclis, divan.

ŞURB: İçilecekler.

ŞUREKÂ: Ortaklar, şerikler.

ŞURİŞ: Karışıklık, kargaşalık.

ŞURU': Başlama.

ŞUUN - ŞUÛN - ŞU'UN: İşler, fiiller.

ŞUUNAT ŞUÛNÂT ŞUÛNAT: Hal, keyfiyet, emr, kasıt. Hadiseler, olaylar.

ŞUUNAT-I İLAHİYYE: İlahî olaylar, işler.

ŞUUNAT-I MÜTEHAVVİLE: Değişen işler, olaylar.

ŞUUN-İ İLÂHİ: İlgili olaylar, işler.

ŞUUN-İ MÂSİVÂ: Dünya ile ilgili işler, olaylar.

ŞUUR: Anlayış.

ŞÜBEHAT: Tereddütler.

ŞÜGUL: Meşgul ve gaflette bulunmak.

ŞÜHUD: Görme, görünme.

ŞÜHUDÎ: Görünmeye dair, görünebilir olanla ilgili.

ŞÜKR-Ü MAHMİDET: Mehd etme övme şükrü.

ŞÜKUK: Şüpheler.

ŞÜKÜR - ŞÜKR: Görünen iyiliğe karşı memnunluk gösterme, Allah'ın nimetlerine karşı sevinç gösterme, şükretme.

ŞÜREKÂ- ŞÜREKA: Ortaklar, arkadaşlar.

ŞÜREKA-Yİ AFÂK: Ortak görüş ve düşünceler.

ŞÜREKÂYİ: Şerikler, ortaklar.

ŞÜRU': Başlamak.

ŞÜRUR: Şerler.

ŞÜRÛ- ŞURU': Başlama, mübaşeret etme.

ŞÜUB: Kabileler.

ŞÜÛN: İşler, fiiller.

ŞÜUN: İşler, olaylar.

ŞÜUNAT: İşler.

ŞÜVNAT: Keyfiyetler, haller.

-T-

TA'BİYE: Askerlerin bir yerde yerleşmesi.

TA'CİB: Hayrete düşürme.

TA'CİL: Hemen, acele yerine getirilmiş. Çabuklaştırma.

TA'DAD: Birer birer söylemek Sayma.

TA'DİYE: 2 meful alır.

TA'KIM: Kısırlaştırma. Neticesiz bırakma.

TA'LIK: Geciktirmek, bağlanmak.

TA'LİL: Sebep gösterme, illet, bahane, müessirden esere yapılan istidlâl. Delil gösterme.

TA'LİM EDİYOR: Öğreniyor.

TA'MIK - TA'MİK: İnceden inceye araştırmak

TA'MİM: Umumileştirmek.

TA'MİMEN: Herkese bildirmek suretiyle.

TA'N: Çok zemmeden, çekiştiren, kötüleyen. Küfretmek

TA'RİZ: Dokunaklı söz söylemek. Gizleme, sağlamlaştırma.

TA'TİL: Süssüz yapmak.

TA'VIK: İlerlemesine mani olmak, geciktirmek.

TA'YİB: Ayıplamak.

TA'YİN ETMEK: Ayırmak.

TA'ZİB: Azap etme, men eyleme. Eziyet etme, azap

TA'ZİM: Saygı.

TA'ZİMAT: Hürmet, riayet.

TAAB: Yorgunluk, sıkıntı.

TAABBÜD: İbadet etmek, kulluk etmek.

TAABBÜD-İ NİSVÂN: Kadınların ibadet etmesi.

TAABBÜT: İbadet etme, kulluk etme.

TAACCÜB: Şaşma, hayret etme, tahayyür.

TA'ÂD: Saymak, sayıp dökmek, birer birer söylemek. Sıralamak.

TAADDÎ: 1. Geçme, öteye geçme, saldırma. 2. Zulmetme, adâletsizlik. 3. Örf, âdet ve kanunların sınırını aşma. 4. Arapça da lâzım bir fiili müteaddî yapmak.

TAADDÜD: Birden fazla olma, çoğalma.

TAAFFÜF: İffetli olma, ahlâk dışı şeylerden kaçınma.

TAAHHÜD: Bir işin veya bir şeyin yapılması için söz verme.

TAAKKUL: Akıl erdirme, zihni yorarak anlama, hatırlama, hatırlatma.

TAAKKUL: Hatıra gelme.

TAAKKULAT: Akıl erdirme, Hatırlama, zihin yorarak anlama.

TAALLUK - TAALLÛK: Alakalı olmak.

TAALLUKAT: Bir kimsenin yakınları, akrabaları.

TAALLUKÎ: Sevme, ait olma.

TAALLÜL: Vesile ve bahane arama, bir şeyden kaçınma, mazeret.

TAALLÜM: İlim edinme, öğrenme, ders okuyarak öğrenme.

TAAM: Yemek, yenen şey.

TAAMMUK: Meselenin içyüzüne vakıf olma.

TAAMMUK-İ NAZARÎ: Nazarı derinlik, teorik olarak derinlik.

TAAMMÜD: Bilerek ve isteyerek suç işlemek.

TAAMMÜM: Umumileştirme, genelleştirme.

TAANNÜD: İnat etme, ayak direnme.

TAÂRUZ: Bir şey veya bir kimse üzerine şiddetle saldırma.

TAASSUBÂT-I BÂTILA: Bâtıl olana körü körüne bağlanma.

TÂAT VE TAKVA: Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve bütün günahlardan kendini korumak, haram şeylerden çekinmek.

TÂAT: İbadet etmek, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, itaat etmek.

TAAVVÜZ: Allah'a (cc) sığınarak Euzübillah demek, yani Allah'a sığındığını ifâde etmek.

TAAYYÜN: Meydana çıkmak, aşikar olmak. Ortaya çıkma.

TAAYYÜNAT: Meydana çıkmak.

TAAYYÜŞ: Yaşamak, geçinmek, beslenmek, yaşama tarzı.

TAB U TÜVAN: Güç ve kuvvet.

TAB: Güç, kuvvet Yorgunluk.

TÂB: Kuvvet, parıltı. parlayıcı.

TAB': Tabiat, karakter. Damga basmak. Mühür basmak. Kitap basmak.

TAB'AN: Yaratılıştan. Karakterce, tabiatı gereği.

TABABET: Doktorluk, tıp ilmi.

TABABET: Hekimlik, tıp doktorluğu.

TABASBUS: Yaltaklanma, alçakça yalvarma.

TABASBUS: Yaltaklanmak.

TABAYİ'-İ MUHTELİFE: Çeşitli tabiatlar, mizaçlar, karakterler.

TABI': Tabetme, mühürleme gibi.

TÂBİ': Birinin arkasından giden, ona uyan, boyun eğen. Hz. Pey gamberi müslüman olarak gören ve müslüman olarak ölen kimse,sahâbî.

TABİ'A: Birbiri arkasına, sıra giden.

TABİAT-I 'AMYÂ: Kör tabiat.

TABİAT-I SANİYE: İkinci kişilik.

TÂBİÎN: Hz. Muhammed'i görmüş olanlara yetişmiş olup onlardan hadîs dinlemiş olanlar.

TABİİYYET: Bir kimseye bağlı olmak bir devletin uyrukluğunda bulunmak.

TA'BÎR-: İfade, anlatım, anlamı olan söz, deyim, rüya yorma.

TABÎR-İ ÂHARLA: Diğer deyimle, diğer anlamla.

TABİYE: Askerleri nizamî olarak yerleştirme.

TA'BİYE: Yerli yerine koyup hazırlama, tertipleme.

TA'BİYETÜ'L-CEY;: Strateji.

TABİYYET: Bir devletin uyrukluğunda bulunma. Bir kimseye mensup olma.

TABNAK: Parlak, ışıklı.

TÂBUT: Sandık. Ölü taşımaya mahsus sandık. Hz. Musa'ya inen on emrin konduğu sandık.

TAB-Ü TÜVAN: Güç, kuvvet.

TÂC: Hükümdarların başlarına giydikleri değerli taşlarla işlenmiş gi yecek.

TA'CİB: Acayip şeyler, tuhaf şeyler.

TÂCİL: Acele ettirme. Acele.

TA'CİL-Ü TE'HÎR: Hızlandırma ve sonraya bırakma, acele etme ve geciktirme.

TA'DÂD U TA'YÎN: Sayma ve belirtme.

TA'DÂD: 1. Sayma. 2. Birer birer söyleme, sayıp dökme.

TA'DAD: Sayı sayma, sayıp dökme birer birer söyleme.

TADARRU: İnlemek.

TA'DAT: Sayı saymak, sayıp dökmek, birer birer söylemek, sıralamak.

TA'DIL: Aslına zarar vermeden değiştirmek, tadil etmek, tebdil etmek, hafifletmek, doğrulaştırmak.

TA'DÎ: Şerîattan ayrılma, tecâvüz etme, haddi aşma, saldırma.

TADİL ETMEK: Düzeltmek.

TA'DİL U TECDÎD: Değiştirme ve yenileme.

TADİL: Tebdil etmek.

TA'DİLÂT: Değişiklikler, doğrultmalar, değiştirmeler, tebdil etmeler.

TA'DİYE: Bu fiili müteaddi hale koymak. Geçirmek, bir fiili geçişli hale koymak.

TA'DİYE: Tecavüz ettirmek, geçirmek. Bir eylemi müteaddi hale koymak. (Gramer terimi)

TADLİL: Doğru yoldan sapıtmak, azdırmak Müstayrak

TADLÎL: Doğru yoldan sapmak. Az dırmak. Günah işletmek, dalâlete sokmak.

TAFDÎL: Birini diğerinden üstün tutma, tercih.

TAFDİL: Üstün kılma. Efdal, faziletli.

TAFİ: Hariç, dış.

TAFSIL: Etraflı olarak bildirmek.

TAFSÎL: Etrafıyla her yönünü ayrı ayrı olarak gösterme, uzun uzadıya açıklama.

TAFVİZ: Bırakmak, söylemek. Birisine bırakmak. Dağıtma. İhale, sipariş, bırakma, havale etme.

TAGADDİ: Beslenme, gıdalanma.

TAGADDİ: Gıdalanmak.

TAGALLÜB: Zorbalık.

TAGAYYUR U TAHRÎF: Değiştirme ve bozma.

TAGAYYÜR: Değişmek. Bozulmak. Renk değiştirmek. Kokmak.

TAGAZZİ: Gıdalanma, beslenme.

TAGIYE: Yıldırım, korkunç şey ve gürültü.

TAGLİT: Yanlışını çıkartma,yanıltma, karıştırma.

TAGLÎZ-İ YEMÎN: Yemini kaba ve galîz hale getirme.

TAGRÎF: İstediği yolda idâre.

TÂGÛT: Allah'dan başka tapınılan her şey.

TAGYİR: Değiştirme, bozma, Tevarüd

TAGYİRÂT: Değiştirmeler, bozmalar, iyiden kötüye değiştirmeler.

TAĞADDİ: Gıdalanmak, beslenmek.

TAĞAYYÜR: Değişmek, başkalaşmak bozulmak. Değişikliğe uğrama.

TAĞÎ: Azan.

TAĞLİB -TAGLÎB: Bir ilgiden dolayı kelimeyi başka bir anlam da içine alacak şekilde kullanma.

TAĞLİT- TAĞLIT: Yanıltma, karıştırma.

TAĞLİZ: Kabalaştırma, kaba söyleme.

TAĞLİZAN: Alçıkça.

TAĞLUT: Yanıltma, karıştırma.

TAĞYİR: Değiştirmek.

TAĞYÎRÂT: Başkalaştırmalar, değiştirmeler, bozmalar.

TAĞYİR-İ AHD: Yemini, verilen sözü, anlaşmayı bozmak.

TAHACCÜR: Taşlaşmak, taşkesilmek, donup kalmak.

TAHADDİ: Meydan okuma.

TAHADDÜS: Yok iken peyda olma.

TAHAFFUF: Hafiflemek, hafif olmak, ayağa mest gibi bir ey giymek.

TAHAFFUZ: Korumak, sakınmak, kendisini korumak. Barınmak.

TAHAFFUZÂT-I HÂRİCİYYE: Dıştan korumak, dıştan muhafaza etmek.

TAHAFFUZGÂH: Korunma yeri.

TAHALLUF: Geride bırakma, arkada kalma, uygun olmama, değişme.

TAHALLUK: Ahlaklanmak Aklanmak..

TAHALLUK: Yüksek İslâmi ahlakla ahlaklanmak, iyi huy edinmek.

TAHALLUS: Kurtulmak, halas olmak.

TAHALLÛS: Özetleme.

TAHALLÜF: Geride bırakma, arkada kalma, değişme, uygun olmama.

TAHALLÜL: Araya girmek. Ayrılmak.

TAHAMMÜL: - 1. Yüklenmek. 2. Bir yükü üstüne almak. 3. Kaldırmak. 4. Sabretmek, katlanmak.

TAHAMMÜR: Mayalanmak, ekşimek İnzimam

TAHÂRET: Temizlik, nezafet, temizlenmek.

TAHÂRET-İ CİSMÂNİYYE: Bedenî temizlik.

TAHÂRET-İ KUBRÂ: Büyük temizlik. Gusül abdesti almak büyük taharettir.

TAHARR-İ HAK: Gerçeği aramak.

TAHARR-İ HAKİKAT: Gerçeği araştırmak.

TAHARRİ: Aramak, araştırmak, incelemek.

TAHARRÎ: Arastırmak, aramak, araştırılmak..

TAHARRİ-İ İLEL: Sebebleri araştırmak.

TAHARRÎ-İ İLEL: Sebeplerin arastırılması..

TAHARRİ-Î İLLET: Sebebi araştırmak, sebebin araştırılması.-

TAHARRİYAT: Araştırmalar.

TAHARRİYÂT: Araştırmalar.

TAHARRİYAT-I İLMİYYE: ilmî araştırmalar.

TAHARRÜK- TAHARRUK: Yırtılma, koparılma,

TAHASSUN: 1. Bir kaleye kapanmak. 2. Korunmak. 3. İstihkâm çekilmek. 4. Tahkîm edilmiş yere sığınmak.

TAHASSÜR: Hasret çekmek, istenen fakat ulaşılamayan şeye üzülmek.

TAHATTUR: Hatırlamak, tehlikeden kaçıp kurtulmak.

TAHAVVULÂT: Bir halden bir hale geçmek. Değişmeler.

TAHAVVÜL: Tebdil olunmak, değişmek, bir halden başka bir hale geçmek. Dönmek, halden hale geçmek.

TAHAYYUZ: 1. Yer tutmak, yer almak. 2. Önem kazanmak. 3. Her hangi bir cismin boşlukta yer alması.

TAHAYYÜLÂT: Hayal kurmalar, hayaller

TAHAYYÜN: Ehemmiyet kazanmak.

TAHBİR: Haber verme.

TAHCİL: Utandırma.

TAHDİD: Hududlandırmak. Sınırlamak.

TAHDİS: Söylemek, görülen iyiliği herkese söylemek. Nakletme, anlatma.

TAHFİF: 1. Bir yazıdaki cümlenin anlamını değiştirme. 2. Bir yazıdaki adın veya cümlenin yerini değiştirme, bozma.

TAHIYYÂT U İKRÂM: Selâmlar. Ve lütuflar.

TÂHİR: Temiz, pâk abdesti bozacak veya guslü icap ettirecek şeyler den birisiyle özürlü olmayan

.

TAHİYYE: Selâmlar, dualar, hayır duaları, mülk, beka ve devamlılık, namazın iki ve dört rekâtı sonun da okunan Ettahıyyat duası.

TAHKİK: Hakikat, doğru.

TAHKÎK-İ MEMAT: Ölümü, âhrete göç etmeyi incelemek, içyüzünü araştırmak.

TAHKÎM: Hakem tayin etmek, Hâkim tayin etmek. Kuvvetlendirmek. Sağlamlaştırmak

TAHKÎR - ÂMİZ: Hakaretle karışık söz. Tahkir edici.

TAHKİR: Hakir görme, horlama.

TAHLIK: Tıraş etmek.

TAHLİF: 1. Birini kendi yerine bırakmak. 2. Yemin etmek, yemin vermek

TAHLÎL: 1. Bir şeyi incelemek üzere parçalarına ayırma

TAHLİL: Bir şeyi helal etme.

TAHLİS: Kurtarma.

TAHLİYE: Serbest bırakmak.

TAHMÎD U TEMCÎD: Allah'ın büyüklüğünü bildirmek ve onu öv

TAHMİD: Hamd etmek.

TAHMÎD: Hamdetmek, övmek.

TAHMİL: Yüklemek.

TAHMÎL-İ İLÂHÎ: Allah'ın yüklediği vazife.

TAHMİM: Zina yapanın yüzünü karaya boyama.

TAHMİS: Besleme.

TAHRIK: Azdırma, kışkırtma, kımıldatma, yerinden oynatma, hareket ettirme, yola çıkarma.

TAHRÎB-İ BİLÂD: Beldelerin, memleketlerin yıkılması.

TAHRİC: 1. Çıkartma. Meydana koyma. 2. Müçtehitlerin naslara kaidelere, asıllara uyarak şer'i hükümleri ortaya koymalar'.

TAHRİC-İ MEMÂT: Müçtehitlerin asıllara, kaidelere, sözlere dayanarak ölüm ve ahiret hakkında şer'i hükümleri ortaya koymaları,

TAHRİD: Talim ve terbiye.

TAHRİFAT: 1. Bir yazıdaki cümlelerin anlamlarını karıştırma, değiştirme. 2. Bir yazıdaki adların veya cümlenin harflerinin yerini değiştirme, bozma .

TAHRİF-Ü GALAT: Bozma ve yanlışlık.

TAHRİ-İ RAKABE-İ MUMİNE: Azad edilen Müslüman cariye.

TAHRÎKÂT: Ayaklandırmalar, kışkırtmalar, hareket ettirmeler.

TAHRÎM: Haram kılma, haram kılınma, dince yasak edilme, kutsal sayarak yaklaşmayı yasak etme.

TAHRÎME: Namaza başlanırken söylenen tekbir. Hacıların ihrama bürünmeleri.

TAHRİR: Yazma, kaydetme.

TAHRÎS U TERGÎB: Hırslandırma ve isteklendirme.

TAHSÎL U TETEBBU: Öğrenme ve inceleme.

TAHSİN: Beğenmek, alkışlamak, güzelleştirmek, iyi ve güzel bulmak.

TAHSİS: Kur'ân veya hadisten şahit göstermek. Rağbet ettirme.

TAHŞİDAT: 1. Birikimler, toplamlar, yığınaklar. 2. Konuşarak üzerinde fazla durma.

TAHŞİDAT: Yığınaklar.

TAHŞİYE: Açıklama.

TAHŞİYE: Bir metin kenarına onunla ilgili bir şey not etme, noktalama. Hâşiye yazma.

TAHTE'N-NEV'İ: Çeşit altı.

TAHTE'L-ARZ: Yerin altında.

TAHT-I- HAKİMİYET: Egemenlik altında.

TAHT-I KAHR: Zor altında yaptırma.

TAHT-I TAZYİK: Baskı altında.

TAHTIE: Bir kimseyi veya bir şeyi hatalı görmek. Yanlışını çıkarma.

TAHTİT: Çizgi ile belli etme.

TAHTIM: Mühürleme, mühürletme.

TAHULLÜF: Arkada kalma, değişme.

TAHVİF- TAHVÎF: Korku vermek, ürkütmek, korkutmak.

TAHVİL: 1. Bir halden başka bir hale getirmek. Değiştirmek. 2. Borç senedi.

TAHVİL: Değiştirmek.

TAHYÎB: Mahrum, kederli kılma, kılınma.

TAHYİC: Heyecanlanmak.

TAHYÎL: Akla getirme, zihinde canlandırma.

TAHYÎLÂT: Akla, fikre getirmeler.

TAHYÎLİYYE: Akla getirme, zihinde canlandırma

TAHYİR- TAHYÎR: İki şeyden birisini seçme durumunda bırakma, istediğini seçmesini teklif etme, muhayyerlik.

TAHZÎL: Alçaltma, bayağılaştırma.

TAHZİR: 1. Yasaklama, sakındırma, önleme. 2. Hazırlama.

TAHZÎRÂT-I MA'NEVİYYE: Manevî yasaklar.

TAHZÎR-İ MUHÂLEFET: Muhalefetin yasaklanması.

TAHZÎR-İ SİYÂK: Sözün gelişini hazırlama.

TÂİFE: Özel bir sınıf meydana getiren insanlar, kavm, kabile, takım.

TÂİR: 1. Kuş. 2. Uçan, uçucu.

TAİR: Kuş.

TAKADDÜM: 1. Önce gelme. 2. İleri geçme.

TAKALLÜBÂT: Bir halden başka bir hale değişmeler, başka kalıba girmeler.

TAKARRUB İLÂLLAH: Allah'a yakınlık.

TAKATGÜDAZ: Takatı kaldıran, gücü kuvveti eriten, mahveden.

TÂKÂT-I BEŞER: İnsan gücü.

TAKAVVİ: Kuvvetlenme.

TAKAYÜD: Dikkatli davranma.

TAKAYÜDAT: 1. Bağlanmalar, bağlı olmalar. 2. Çalışmalar, uğraşmalar. 3. Dikkatli davranmalar.

TAKAYYÜD: 1. Bağlanma, bağlı olma. 2. Çalışma, çabalama.

TAKBİH: Çirkin görmek, beğenmemek, kabahatli görmek.

TAKIYYE: 1. Sakınmak, kendini koruyup, çekinmek. 2. Birinin bağlı olduğu mezhebi gizlemesi. 3. Mü mâşat.

TAKİ: Allah'tan korkan

TAKÎ: Haramdan kaçınma, dinine bağlı olma.

TA'KÎB: Gözetmek, yolunda gitmek, peşinden yürümek, suçlunun suçunu araştırmak.

TA'KİM: Kısırlaştırılmış, neticesiz, bırakılmış.

TAKİYYE: Sakınma, çekinme.

TAKLÎL: Azaltma, azaltılma, indirme, tenkis.

TAKLİL-İ İSTİHDÂF: Erişilmek istenilen sonucun azaltılması.

TAKNÎN: Kanun koyma. Kanun, yasa.

TAKRÎ': Kınama, azarlama, birini telâşa düşürme, başa kakma.

TAKRİB: Yaklaştırma.

TAKRÎB-İ KARABÎN: İhtimale göre Allah için kesilen kurbanlar (deve, koyun, sığır)

TAKRİR: İyi ifade etmek, bildirmek.

TAKRİŞ: Birbirine rağbet etmek.

TAKSİM-İ SANEVÎ: İkinci kısım.

TAKSİR: Eksik ve kısa etmek, kusur. Saçını kısaltma.

TAKSÎR: Kusur, hata suç. Kısaltma,

TAKTI': Kesme.

TAKTİL: Çok öldürmek.

TAKVÂ: "Vikâye"den. Allah'ın emirlerini tutup, yasaklarından kaçınmak.

TAKYÎ: Kayıt ve şarta başlanma.

TAKYİD: Kayıt ve şarta bağlama, şart koşma.

TAKYİT: Kayıt ve şarta bağlama.

TAL': Tomurcuk.

TALÂK: 1. Boşamak, boşanmak. 2. Bağlı olan bir şeyi çözmek, ayırmak. 3. Nikâhlı karısını bırakmak.

TALÂK-I BÂYİN: Zevcenin iddet müddeti (üç temizlenme vakti) bitmeden tekrar zevcine dönme hakkı bulunmayan talâk.

TALÂK-I RİC'Î: Erkeğin karısını boşadıktan sonra tekrar karısına dönmesinin mümkün olduğu boşanma Şekli.

TALATTUF: Nezaket.

TALEBE-İ ULÛM: Yüksek din ilimlerini okuyan öğrenci, medrese öğrencisi.

TALEB-İ İSTİÂNE: Yardım isteği. yardım isteme.

TALEB-İ KESB: Kazanç isteme.

TALH: Muza benzer bir meyva, Akasya ağacı.

TA'LIM-İ TELKİN: Yeni İslâm olana İslâm esaslarını öğretmek.

TALİ: Doğan, tulu eden, tabi olmak. Tilavet eden, okuyan.

TÂLÎ: İkinci derecede, sonradan gelen.

TÂLİB: İsteyen, istekli, talebe, öğrenci.

TA'LİK: Asmak, geciktirmek, bağlamak, bir zamana bırakmak, Kur'an-ı Kerim yazısının bir çeşidi.

TA'LİL: İllet, sebep.

TA'LİL: Sebep gösterme Cümbi müste'nefe

TA'LİM: Öğretmek, yetiştirmek, Alıştırmak, belli etmek, idman.

TALLAHİ: Anlamı kuvvetlendirme için vallahi ve billâhi'den sonra söylenir.

TALÔ: Tomurcuk, miktar, kadar, çiçeklerin üremelerine sebep olan sarı tozları.

TALTÎF Ü TEKDÎR: İltifat etmek ve azarlamak.

TALTİF: 1. Lütfetme, bir iyilik ederek gönlünü alma.

TAMA' U İŞTİYÂK: Aç gözlülük ve şiddetli Arzu.

TAMA': Hırsla istemek, doymazlık, aç gözlülük, çok isteme.

TAMIK: Derinleştirmek.

TA'MÎK U TETEBBU: Derinliğine araştırmak ve incelemek.

TA'MİK: Derinleştirme, inceden inceye araştırmak.

TA'MİKAT: Derinleştirmeler, incelemeler.

TAMİM: Genelleştirme.

TA'MİM: Umumileştirme, herkese bildirme, genelge.

TAMİS: Cima etmek.

TAMME: Bütün, noksansız. Tam.

TAMS: 1. Yok etme, belirsiz kılma. 2.-Eskimek. 3. Mahvolmak. 4. Kadının hayız görmesi, aybaşı olması.

TAMS: Yok etme.

TAMS-I BEYDÂ: Beyazlığın yok olması.

TAMS-I MÂDER: 1. Annenin hayız görmesi. 2. Annenin yok olması.

TAMS-İ MÂDER: Annenin hayız kanı.

TA'N ETMEK: Hoş görmemek.

TA'N: 1. Hoş görmemek, kötülemek. 2. Birisinin ayıp ve kusurlarını söylemek. 3. Küfretmek. 4. Muhalifin iddialarını çürütmek.

TANASSUR: Hıristiyan olma, başka dinden Hıristiyanlığa geçme.

TANASSUR: Hıristiyanlaşmak.

TANSİS: Nass olma, 1- Kayıtları ve teferruatını inceden inceye tetkik etmek, 2- Kur'ân veya Hadisten şahit göstererek bir davayı müdafa etmek. Bir meseleyi Şer'i delillerle isnat etmek. Kur'ân ve hadisten şahit göstererek savunma.

TANTANA: Çok lüks içinde olmak. Gösteriş, gürültü patırdı.

TA'N-Û TEŞNİ: Hoş görmemek, kötülemek.

TANZIR - TANZİR: Benzetme, benzetilme, tazeleştirme Benzerini yapmak.

TANZİMÂT Û TEŞKİLÂT: Düzenlemeler ve örgütlenmeler.

TANZİM-İ TEVHID: Tevhid'in düzenlenmesi. Tevhid di-

ni, her şeriat geldiğinde yeniden düzenlenmiştir.

TANZİR: Benzetme, benzetilme.

TAP1Z-I TAHRÎR: Yazılış tarzı.

TARAB: Sevinçlik, şenlik, şadlık.

TARAFEYN: İki taraf iki nihayet.

TARASSUD: Dikkatli gözetleme.

TARASSUDİ: Bir şeyi çok dikkat ederek gözetleme.

TARD U İNKÂR: Kovup tanımama.

TARD: Kovulma. Kovma.

TARDEN: Sürme, kovma, uzaklaştırma süratiyle.

TARD-I İSTİHKÂR: Hor görüp kovma.

TARD-I MÜEBBED: Ebediyen tart, sonsuza dek kovmak.

TARD-U TEB'İD: Kovmak, uzaklaştırma.

TARFETU'L-AYN: Göz kapağının açılıp kapanış kadar geçen kısa zaman.

TARH: İşe yaramaz diye bir kenara atılmış nesne. Uzaklaştırmak, bırakmak. Uzaklaştırmak, vaaz etmek, indirmek, bırakmak elinden atmak, yerleştirmek, temel bırakmak

TARHETMEK: Düzenlemek.

TARIK-İ HAK: Hak yolu.

TA'RİB: Birisinden söz nakletmek.

TÂRİH-İ BEŞER: İnsanın tarihi.

TARİH-İ CEDÎD: Yeni zaman tarihi.

TÂRİH-İ EDYÂN: Dinler tarihi..

TARİH-İ MUKADDES: Kutsal tarih,

TARİK: Tarz. Yol. Meslek.

TÂRİK: Terkeden, vazgeçen, bırakan.

TARÎKÂT: Kalbi dünyanın geçici işlerinden ayırıp Allah sevgisi ile bağlamak için tutulan manevî yollar.

TARÎK-İ MÜSTAKİM: Doğru yol, hak yol.

TARÎK-İ SALÂH: Selâmete eriş yolu. Kurtuluş yolu.

TARÎK-İ TECRUBE`: Deneme yolu. Tecrübe etme. Deneme.

TARİK-İ VAHDET: Birlik yolu, Allah'ın birliği yolu.

TARÎK-İ VÜCÛB: Vâcip olan yol.

TA'RİZ: 1. Dokunaklı söz söylemek, kapalıca yapılan sitem, kinâye ile söylemek. 2. Gizleme, saklama. 3.Alıp götürme.

TÂRİZ: Cansız kuru nesne.

TÂRMÂR/TÂR-U MÂR: Dağınık, darmadağın olmuş.

TARMÎM: Genelleştirilmiş.

TARSİN: Sağlamlaştırmak, bir şeyi tahkik etmek.

TARZ-I MUSTAHSEN: 1. Beğenilen biçimde. 2. Dinimizin güzel gördüğü biçimde.

TARZ-I SÂLİM: 1. Sağlam biçimde. 2. Noksansız biçimde 3. Emin biçimde

TARZ-I TASVIR: Tasvir biçimi.

TARZİYE: Pişmanlık duyduğunu anlatarak özür dilemek.

TAS'İB: Zorlaştırma.

TÂSADDÎ: Bir işe başlamak, taaruz etmek, yüz döndürmek, tesadüf etmek, vuku bulmak.

TASADDUK: Sadaka vermek, sâdık olduğu ortaya çıkmak.

TASADUK: Tasdik etmek, birbirine inanmak.

TÂSALLÛT: Birini rahatsız etme.

TASANNU': Bir şeyi olduğundan daha değerli göstermek.

TASANNU: Yapmacık. Zorlayarak bir şeyi daha iyi, daha değerli gösterme. Sanattan anlamadığı halde sanat yapmaya çalışmak

TASARÎH: Açıkça.

TASARRUF: İdare ile kullanmak, sarf etmek, sahiplik, sahip olmak, kullanma hakkı, bir şeye karışıp müdahale etme, tutum, idare etmek.

TASARRUFÂT-I KEVNİYYE: Allah'ın kâinâta ait tasarrufları.

TASARRUFÂT-I RABBÂNİYYE: İlâhî tasarruflar. Allah'ın dilediği tarzda hareket etmesi, kullar üzerinde dilediği şekilde icraatta bulunması

TASARUF: Emir ve hükmetme.

TASAVVUR-İ MÜCERRED: Bir şeyi zihinde soyut olarak biçimlendirmek.

TASDİ': Rahatsız etmek.

TASDİR: İcra etme, yürütme, vaaz etme, koyma.

TASDİR: Öne almak.

TASGÎR: Küçülmek, ..ımı ve kadrini eksiltmek, habir eylemek.

TASHİF: Yanlış yazma, hem anlamı, hem de kelimeyi değistirme. Yanılıp yanlış kelime yazma.

TASHİHAT: Düzeltmeler.

TASHÎH-İ İ'TİKÂD: Yanlış inanışın düzeltilmesi.

TASİAN: Dokuzuncu olarak.

TAS'İB: Güçleştirmek. Zorlaştırmak.

TASLİB: Haça germe, sertleştirme.

TASLÎT: Musallat etmek, birini başka birine bela etmek, sataştırmak.

TASMÎM: Kaçınmak.

TASNİF: 1. Sınıf sınıf etme, sıralama. 2. Kitap yazma. 3. Sınıflama.

TASRİF: İstediği şekilde idare etme.

TASRİH: Belirtmek açık açık anlatmak zâhir ve âyân kılmak.

TASRİHAN: Açıklayarak.

TASVIR: Birşeyi yazı ve söz ile anlatmak.

TASVtR: 1. Bir şeyin şeklini çıkarma, resmini yapma. 2. Resim yaparcasına güzel tarif etme, tanımlama. 3. Resim.

TASYİR: Bir surete koyma.

TA'ŞİR: 1. Ona çıkarma veya on'a bölme. 2. Öşrünü, ondalığını alma.

TA'ŞİR: Onda birini alma.

TATAHHUR: 1. Temizlenmek. 2. Günah işlemekten uzak durmak, kaçınmak.

TATAVU: İbadeti sırf kendi isteğiyle yapmak, nafile ibadetle bulunmak.

TATAYYÜR: Uçma, uçuşma.

TATBİK: Yakıştırmak. Yerine getirmek. Bir kanun hükmünü, kaide veya emri yerine getirmek. Kıyas ve tahmin etmek.

TATHIR U TEZHÎB: Temizlemek ve süslemek. -

TATHİR: Temizlemek, yıkayıp pak etmek.

TATHİRAT: Temizlikler.

TA'TIL: Çalışmaya ara vermek, izine başlamak, kesmek, Allah'ın sıfatlarını inkâr eden felsefecilerin mesleği.

TA'TÎL: Allah'ın sıfatlarını inkâr eden felsefe ekolları.

TATLIK: Boşamak, nikâhı fesh etmek.

TATVİ': İtaat ettirmek.

TATVİK: Boyuna gerdan takma, takılma.

TATYİB: Hoş etme, edilme, hoşlandırma, gönlünü hoş etme, gönül hoş edilme, iyi davranma.

TAUN: Tehlikeli ve bulaşıcı veba hastalığı.

TAV - TAV': Bir şeyi isteyerek yapma.

TAV'AN: Kendi isteğiyle.

TAVÂF: Ziyaret etmek, ziyaret maksadıyla etrafını dolaşmak, hacıların Kâbe etrafında yedi kez dolaşmaları.

TAVAİF: Gruplar, milletler.

TAVÂİF-İ MUHTELİFE: Çeşitli milletler. Çeşitli bölükler, gruplar.

TAVAİYET: İsteyerek uymak, yapmak.

TAVAKKUF: Durma.

TAVÂLÎ: Uzayıp gitmek.

TAV'AN: İsteyerek, kendi isteğiyle, zorlanmadan.

TAVASSUT: Arabulma, aracılık, vasıta.

TAVATU': Muvafık olmak, uygun olmak.

TAVAZZUH: Açıklanmak.

TAVBİH: Azarlama.

TAV-'I NİYYET: İsteyerek niyet, niyetin istenmesi.

TA'VILE: Geciktirmek.

TAV'İ: Kendiliğinden.

TA'VİK: İlerlemesine engel olmak, geciktirmek, işinden alıkoymak.

TA'VİZ: Nazar ve kötü şeylerden muhafaza için takılan kağıt.

TAVSIFÂT-I MUTEKADDİME: Önceki vasıflandırmalar.

TAVSİF: Vasıflarını söylemek, bir şeyin iç yüzünü anlatmak.

TAVSİFÂT: Vasıflandırmalar.

TAVSİFİYE: Özelliği ile.

TAVSİT: Aracılık yaptırma.

TAVSİYE: 1. Vasiyet bırakma. 2. ısmarlama, sipariş etme. 3. Birini iyi tanıtma, işinin olmasını dileme.

TAVTİE: Anlatılacak maksadı destekleyecek tarzda önceden bazı sözler söyleme.

TAVZİF: Vazifelendirme.

TAVZİH: Açıklama, aydınlatma.

TAYBE: Medine şehri.

TAYERÂN: Uçma.

TAYERÂN: Uçuş, uçma.

TAYF: Hayâl, uykuda veya karanlıkta gözde tecessüm eden şekiller.

TAYİB: Ayıplamak, kötülüğünü söylemek.

TA'YİB: Ayıplamak, kötülüğünü söylemek.

TAYİÎN: İtaat eden, boyun eğen kimse.

TA'YÎN-İ EVKÂT: Vakitlerin belirlenmesi.

TAYR: Kuş. Uçmak. Çabuk yürümek.

TAYY Ü TECRİD: Çıkarıp açıkta bırakmak. Dünya alâkasını kalpten çıkarıp Allah'a yönelmek.

TAYY: 1. Bükmek, sarmak, dürmek, düşürmek 2. Kaldırmak, çıkarmak. 3. Atlama, üzerinden geçme.

TAYY: Bükmek, sarmak, dürmek, kaldırmak, geçmek, açmak, çıkarmak.

TAYYAR: Uçan, uçucu uçma yeteneği olan, havaya dönüşüp kaybolan.

TAYYARE: Uçak.

TAYYEDİLMEK: Kaldırılmak, ortadan kaldırmak.

TAYYİB: İyi, hoş, iyi davranış, güzel.

TAYYİBÂT: Temiz olan seyler.

TAYYİBÂT-I ÂİLE: Ailenin güzellikleri, cemalleri, üzerinde temizlikler bulunan âile.

TAYYİBAT-I MÂİDE: Üzerinde güzel nimetler bulunan sofra.

TAZ'İF: Çoğaltmak.

TAZAMMUN: 1. Başka şeyler arasında bir şeyi daha havi olma. 2. Kefil olma. 3. Sanma, delilsiz hükmetme. Kıyaslama.

TAZAMMUN: İhtiva etmek, içine almak, muhit olmak. Kapsayıcı.

TAZANMAN: İhtiva eden.

TAZARRU - TAZARRU': Kendi kusurların bilip tevazu ile yalvarmak.

TAZARRU': 1. Bir şeye gizlice yaklaşmak. 2. Kendi kusurlarını bilip kibirden vazgeçip tevazu ile yalvarmak.

TAZAYYÜF: Meyletmek, yönelmek.

TA'ZİB: Azâb edilmiş. Azap verme, eziyet etme

TAZMİN: Kefil olmak. ödemek.

TAZYİ': Boşuna harcama. Kaybına sebep olma.

TAZYİ-İ EVKAT: Bos, yere vakit geçirme, zaman harcama, vakit kaybetme.

TAZYİK: Daraltmak, sıkıştırmak, sıkıntı vermek.

TE'ALLÜM: Öğrenmek.

TE'DİYE: Borcunu vermek.

TE'LİF: Birleştirme.

TE'LİH: İlahlaştırmak, tanrılaştırmak.

TE'SİM: Bir kimsenin günahkar olduğunu söyleme.

TE'YİD: Destekleme.

TE'YİD-İ ALAKA: İlgi ve alakayı sağlamlaştırma .

TEAB: Bezginlik, sıkıntı. Yorgunluk, eziyet.

TEABBÜD: İbadet etmek. Kulluk etmek.

TEABBÜDÂT = TAABBÜDÂT: İbadet etmeler, kulluk etmeler.

TEABİ: Yorgunluk, sıkıntı, zahmet, bezginlik, eziyet.

TEADDİ: Şeriatten ayrılma.

TEADDÜD: Çeşit, adet, Müsemma

TEÂDUD: Kol kala girme, birbirini tutma, karşılıklı yardımda bulunma, birbirine yardım etme;

TEAFFÜF: İstemekten uzak durma.

TEAFFÜN: Çürüyüp kokuşma fena ve pis kokular.

TEAHHUR: Geri kalmak, geciktirmek.

TEAHHÜD: Sözleşme, anlaşma.

TEAKKÜB: Sonuna bakma.

TEÂKUB: Ard arda gelmek, birbirinin ardından gitmek.

TEAKUBAT: Birbirlerine ardınca olmaları.

TEÂLÎ VE TERAKKÎ: Yükselme ve ilerleme.

TEÂLÎ: Yükselme.

TEALLUK: Muhabbet etmek, sevmek, alakalı olmak. Bağlılık.

TEALLÜL: Vesile ve bahâne aramak. Yalandan bahanelerle bir işten kaçınmak.

TEÂMİ: Görmezlikten gelme.

TEÂMMÜM: Genelleşmek.

TEAMMÜM: Sarık sarmak, (bidatin her tarafı sarması) Rüsum

TEÂMÜL: 1. İş, muamele. 2. Bir işin oluşu. 3. Bir yerde insanlar arasında olağan muamele.

TEAMÜLEN: Muamele, bir işin oluşu, öteden beri olagelen muamele.

TEANNÜD: Hakkı ve doğruyu bilerek tersini yapmak. İnad etme, ayak direme.

TEARRUZ: Saldıran.

TEÂRUZ: 1. iki kişî arasındaki zıddıyet. Karşıtlık. 2. Çatışma.

TEÂTÎ - TEATİ: Karşılıklı alıp verme.

TEAVUN: Birbirine yardım etme.

TEÂVUN-İ İCTİMÂÎ: Sosyal yardım.

TEÂVÜN: Yardımlaşma, birbirine yardım etme.

TEAYYUNAT: Belirtiler.

TEAYYUNÂT-I İZÂFİYYE: izâfî olarak meydana çıkarma.

TEAYYÜN: Meydana çıkmak, zahir ve aşikâr olmak, görünmek.

TEAYYÜNAT: Belli başlı olmak, meydana çıkmak. Görünme.

TEAYYÜN-İ MAHSÛS: Özel biçimde ortaya çıkma.

TEAYYÜŞ: Birbiriyle dirlik etmek. Uyum sağlamak.

TEAZZUM: Büyük, büyüklük taslamak, üstün görünmek.

TEB'İD: Kovulma. Uzaklaştırma.

TEB'İZ: Bölmek, bölük bölük etme.

TEB'İZIYYE: Bir kısım.

TEB'İZİ: Bölüm bölük etme.

TEBAA - TEBEA: Bir devletin hükmünde bulunan (Türkiye Devletinin tebaası).

TEBÂDUR - TEBADÜR: Ansızın akıl etme. Akla ilk gelen. Hadis olmak.

TEBADÜR ETMEK: Barışmak.

TEBAHHUR: Buharlaşmak.

TEBAHİ: Övünmek, tefahür.

TEBAHTÜR: Kibirli yürümek.

TEBAÎ: Hakikî maksat olmayıp dolayısıyla olan, başkasına uyan.

TEBATÜR: Ani olarak zihne girme.

TEBAUD - TEBAÜD - TEBÂÜD: Uzaklaşma, uzağa çekilme.

TEBAYİ': Tabiatlar, huylar.

TEBAYÜM: Zıtlık.

TEBAYÜN: Birbirinden ayrı ve başka olmak.

TEBCİL: Yüceltmek, hürmetle hareket etmek.

TEBCİLAT: Birisini tazim etmek.

TEBCİLE: Ağırlamak, yüceltmek birisine tazim etmek.

TEBDÎL: Değiştirme. Başka kılığa koyma.

TEBE'İYYE: Tabii.

TEBEAN: Tabi olarak, uyarak.

TEBEDDÜL: Başkalaşmak.

TEBELBÜL-İ ELSİNE: Dillerin anlaşılmaz hâle gelmesi.

TEBELLÜR: Parlak, şekilli olup donup katılaşmak, meydana çıkmak.

TEBENNÎ: Evlat edinme.

TEBERRÎ: Alakasız olma, sevmeyip yüz çevirme, temiz olma.

TEBERRİ: Alakasız olma, sevmeyip yüz çevirme.

TEBERRUAN: Teberru ederek,bağışlayarak.

TEBERRUAT: Bağışlar, bağışlanma.

TEBERRÜ: Bağış.

TEBERRÜAT: Pak ve temiz, halis ve helal olmak.

TEBERRÜC: Kadının açık saçık yabancılar içinde gezmesi.

TEBERRÜD: Alışılmış, ülfet peyda olmuş.

TEBERRÜK: Bir şeyi bereket veya saadet vesilesi sayarak almak veya vermek. Uğur ve bereket saymak, hayrı İlâhiye paydaş olmak.

TEBETTÜL: Masivadan kesilip ihlas ile hakka yönelmek. Allah'a yönelmek.

TEBEYYÜN: Belli olmak, sabit olmak, görünüp anlaşılmak. Açığa çıkma. Açıklanmış.

TEB'IZ: Bölmek, bölük bölük etmek, bir kısma ait etmek, parlama.

TE'BİD: Ebedileştirme, sonsuzlaştırma. Uzaklaştırma.

TEBKİT: Tekdir etme, azarlama, delil ve burhanla susturma.

TEBKİT: Tekdir, azarlamak, başa kakmak, delil ve burhanla yenip susturmak.

TEBLİGÂT-I VÂKIA: Vuku bulan bir hadiseyi nakletme, yetiştirme.

TEBRİE = TEBRİYE: Bir kimseyi şüpheden ve zan altından kurtarmak, temizliğini ve suçsuzluğunu meydana çıkarmak, Borçtan kurtarmak, beraet hükmü, nezahat, ismet.

TEBŞİR: Müjde verme, müjdeleme müjdelenme.

TEBŞİRAT: Müjdelemeler, müjde vermeler.

TEBVİE: Göstermek.

TEBYİD: Fesatçılık etmek.

TEBYİN: Açıkça anlatma, ispat etme.

TEBYÎN: Belirtme, açıkça anlatma. İspat etme.

TEBZİR: İsraf etmek.

TECAFÎ: Uzak olma.

TECÂZÜB VE TEDAFU: Çekici, cezbedici ve itici, def edici.

TECEBBÜR: Büyüklenme, kibirlenme. Zorlamak.

TECEDUD-İ EMSAL: Misalleri yenileme.

TECELLİ-İ İLÂHİ: Allah'ın sırlarının eşya ve kişilerde görünmesi.

TECELLİ-İ KEMÂL: Allah'ın kula olan lütfunun son derecesi. Allah'ın kemal sıfatının tecellisi.

TECELLİYAT-İ LEDÜNNİYYE: Allah'ın sırlarının tecellîsi.

TECELLÜD: Tekellüfle celâdet gös ermek kendini cesur ve cesaretli göstermeye çalışmak.

TECEMMU: Toplama, birikme.

TECEMMUL: Ziynetlendirmek, süslendirmek.

TECEMMÜLÂT: Eşya, levazım.

TECERRUD - TECERRÜD - TECERRÜT:: Soyunma, çıplak olma. Evli olmama, bekâr.

TECESSÜD: Cesed şekline girme, vücut peyda etmek, cesedlenmek.

TECESSÜD: Cesetlenmek, vücut bulmak. Ceset şekline girmek.

TECESSÜS: Gizlice araştırmak, gizlice bakma, iç yüzünü araştırma merakı.

TECEZZÎ: Parçalara ayrılma ve bölünme, ufalanma.

TECHİL: Bir kimsenin cahilliğini ortaya koyma.

TECHÎZ U TEKFİN: Ölünün kefenlenmesi.

TECHÎZ: Gerekli şeyleri tamamlama, donatım.

TE'CİL: Başka zamana bırakma, te'hîr.

TECRİD: 1. Soyma. 2, Bir tarafta tutma,,ayırma. 3. Dünyayı yürekten çıkarıp Allah'a (C.C.) yönelme.

TECRİM: Cisim şeklinde temsil, heykelleştirme. Tecrübeli.

TECRÜBİ: Tecrübe etme.

TECSİM: Cisimlendirme.

TECVİD: Kur'ân-ı Kerimi usulüne uygun olarak okuma.

TECVİD: Kur'an-ı Kerim'i okuma kâidelerini (kurallarını) yazan kitap

TECVİF: Çukur. Oyuk yer.

TECVİZ: Caiz görme, izin verme, cevaz verme.

TECZİ: Kısım kısım ayırma.

TECZİYE: Cezalandırma.

TEDABİR: Tedbirler.

TEDÂBİR-İ HARBİYE: Harp tedbirle

TEDAFUA: Müdafa etme.

TEDAFÜ: Savunma.

TEDAFÜİ: Müdafaa.

TEDAHUL: İç içe olmak.

TEDARRU: İçten, içli.

TEDÂVUL-İ KULLÎ: Tam kullanılma, genel dolaşım.

TEDAVÜL: Değiştirme. Sürüm.

TEDBİR: Bir şeyi önleyecek çare.

TEDBİRİ EMR: İşi düzen içinde çevirmek.

TEDEBBÜR: Bir şeyin sonunu düşünmek, tefekkür etmek, müdebbir olmak,tedbirli olmak, arkasını dönmek.

TEDELLİ: Aşağıya inme, eğilme.

TEDELLÜL: Nazlanma.

TEDENNİ: Aşağı düşme, alçalma.

TEDENNÎ: Aşağı düşme, aşağı inme, maddî ve manevî gerileme. daha kötü bir dereceye düşme.

TEDERRU': Zırhlanma, zırh giyme.

TEDERRU': Zıt olmak.

TEDEYYÜN: Dinini sakınmak.

TEDHİŞ: Korkutma, ürkütme. Dehşetli gösterme.

TEDİYE: Eda etmek, ödenmiş para.

TEDLÎS: Yumuşatmak, bir şeyi mülayim ve kaygan yapmak.

TEDMIR: Yok etmek, mahvetmek, tepelemek, perişan etmek.

TEDMİR: Yok etme, mahvetme, perişan etme.

TEDRİB: Tecrübe.

TEDRİBİYYE: Olasılı durumlara karşı alınanan önlemler düşüncesi.

TEDRİC: Derece derece ilerleme, azar azar hareket.

TEDRİCEN: Azar, azar.

TEDVİN: Bir araya toplayarak tertipleme.

TEDVÎR: İdare etmek, yönetmek, döndürmek, çevirmek, devrettirmek.

TEEHHUL: Evlenme, ehlilleme, ülfet ve ünsiyet eyleme.

TEEHÜL: Evlenme.

TEELLÜH: Kulluk ve ibadet etmek.

TEELLÜM: Elem duyma.

TEEMMÜL: Etraflıca düşünme.

TE'EMMÜL: İyice, etraflıca düşünmek, derin derin düşünmek.

TEENNÎ: İhtiyatlı ve akıllıca davranma. Sabır.

TEESSÜF: Kederlenmek. mustakim yoldan çıkımak.

TEESSÜRAT: Üzüntüler.

TEESSÜS: Temelleşmek, kurulmak.

TEEYYÜT: Kuvvetlenme, gerçekleşme.

TEFADDUL: Üstünlük taslamak. Faziletlilik iddiasında bulunmak. Bir kimseyi ihsan ve kerem ile sevindirmek.

TEFADUL: Üstünlük.

TEFAHHUR: Övünme, fahirlenme.

TEFAHHUS: Bir şeyin iç yüzünü dikkatle araştırma.

TEFAHHUS: Bir şeyin, bir meselenin içyüzünü dikkatle araştırma.

TEFAHHÜŞ: Fuhşa düşmek.

TEFAHUR: İftihar etmek, kendini iyi görüp kusurundan gaflet etmek. Böbürlenme.

TEFASİR: Tefsirler.

TEFASİR-İ MERVİYYE: Rivâyet tefsirleri. Rivayete dayanan tefsirler.

TEFAVÜT: Birbirinden faydalanma, yararlanma.

TEFÂVÜT: Farklılık, iki şey arasın daki fark, uygunsuzluk, tehâlüf.

TEFAZUL: Meziyet ve fazilet yarışı. Mikdar, fazlası, artık.

TEFECCÜR: Yerden su kaynayıp akma.

TEFEHHÜM: Anlamak. İdrak etmek.

TEFEKKÜR: Fikretmek. Düşünmek. Düşünceyi hareket getirmek. Akıl yorma.

TEFENNÜN: Fen öğrenme. Bir çok şeyler bilme.

TEFENNÜN: Fen, öğrenme, bir çok şeyler bilme. Türlü türlü olmak.

TEFERRÜD / TEFERRU: Bir çok kollara ayrılmak. Eşsiz ve emsalsiz olma. Herkesten ayrılma. Tek ve yalnız kalma.

TEFERRÜK: Dağılma, ayrılma.

TEFERRÜS: Ferâsetle bir şeyi kestirmek, bir şeye dikkat ve teemmül ederek isabetli olarak dikkat etmek, anlamak.

TEFERRÜS: Firasetle bir şeyi kestirmek, bir şeyi derin düşünerek dikkatli ve isabetli bir biçimde tanımak, anlamak, zannetmek.

TEFETTUN: Kavramak İmtisâl

TEFEVVUK: Üstünlük.

TEFEVVÜH: Dil uzatma. Söyleme.

TEFEVVÜH: Söyleme, ağıza alma, dil uzatma, münasebetsiz söz söyleme.

TEFEYYÜ': Dönmek.

TEFHİM: Anlamak, anlatmak, idrak etmek ve ettirmek, bildirmek. Kavramak.

TEFİADDUL-İ ENBİYÂ: Peygamberlerin fazîletleri.

TEFKİK: Birbirinden ayırmak.

TEFRİ: Asıldan, kökten şubelere ayırma, kısım kısım olma. Ayrılma.

TEFRÎAN: Kökten bölünmelere ayrılarak, bölüm bölüm olmalar

TEFRİD: Dünya alaka ve meşguliyetlerinden ayrılıp, ibadet ve taatle meşgul olma.

TEFRİİ: Detaylandırma.

TEFRİK: Birbirinden ayırmak.

TEFRİKA: Nifak, ayrılık.

TEFRİT: Ortanın altında kalmak, normalden aşağı olmak.

TEFSİR: 1. Örtülü bir şeyi açmak, yorumlamak. 2. Kur'an-ı Kerim'in anlamını açıklayan kitap.

TEFVÎZ: Birisine bırakma. İşini Allah'a havale etme. Sipariş ve ihâle etme.

TEFZÎ': Ürkütme, hayretle baktırma.

TEGADDİ: Gıdalanmak, beslenmek.

TEGÂFÜL: Bilmez görünmek, anlamazlıktan gelme, kasten kendisini gâfil göstermek.

TEGAFÜL: Kasden kendisini gafil göstermek.

TEGARFÜL: Bilmez görünmek, anlamamazlıktan gelmek.

TEGÂYÜR: Birbirine karşıt olma.

TEGAYYÜB: Birkaç kişinin topluca kaybolması.

TEGAYYÜR: Değişme.

TEGAYYÜZ: Öfkelenmek. -

TEĞAFÜL: Bilmez görünmek.

TEĞLİBEN: Bir alakadan dolayı iki şeye birden Şâmil olma.

TEĞSAN: Ağacın dalları.

TEHABBÜB: Sevgi besleme.

TEHACCUR - TEHACCÜR: Taşlanmak, taş kesilmek, donup kalmak.

TEHADDİ - TAHADDİ: Meydan okuma.

TEHAFFUZ - TEHAFFÜZ: Korumak.

TEHALLÜF: Kafileden geri kalma. Uygunsuzluk.

TEHALLÜK: İsteyerek atılma.

TEHALLÜL: Eczası birbirinden ayrılmak.

TEHÂLUF ITTIRADI: Biri birine zıtlık sürekliliği.

TEHALÜF: Birbirine zıt olmak.

TEHALÜK: Can atma, istekle atılma. Tehlike.

TEHALÜP: Muhtelif olma.

TEHARRÎ: Araştırmak, aramak. İncelemek.

TEHARRİYAT: Araştırma, inceleme.

TEHASSÜN: İyilik, güzellik.

TEHASSÜR: Dili tutulup, konuşamama. Pıhtılaşmak.

TEHASSÜS: Duygulanma, memnun olma.

TEHASSÜSAT: Hislenmeler.

TEHAŞİ: Korkup çekinme.

TEHAVVÜL: Dönmek, değişmek.

TEHAVVÜLAT: Değişiklik, dönüşüm. Değişmeler

TEHDİD ÂMİZ: Tehditle karışık.

TEHECCİ: Hece.

TEHECCÜD NAMAZI: Gece uyanıp namaz kılmak, gece namazı.

TEHEKKÛM: Hükmü altına almak.

TEHEKKÜM: "Hekeme"den 1. Alay etme, eğlenme. 2. Görünüşte ciddi, hakikatta alaydan ibaret olan eğlenme.

TEHEVVÜR: Sonunu düşünmeden hareket eden.

TEHEVVÜRLE: Korkusuzlukla düşünmeden hareket etmek.

TEHEYYİC: Heyecanlanmış.

TEHEYYÜ: Hazırlanma, nizamlanma.

TEHEYYÜC: Heyecanlanma, harekete geçme. Hayallenme.

TEHLÎL: "Lâilâhe illallah" demek.

TEHLİL: Tevhidi söylemek.

TEHLÜKE-İ İSTİSAL: Bedenin kesilmesi tehlikesi.

TEHNİE: Tebrik etmek.

TEHVÎL: Dehşet gösterme, korkutma.

TEHVİN: Kolaylaştırma ucuzlatma.

TEHYİB: Heybetli gösterilme.

TEHYİC: Coşturma, ayağa kaldırma. Heyecanlandırma.

TEHYİC-İ İKÂN: Yakînen ve iyi bilmenin coşkunluğu.

TEHYİE: Hazırlama, hazırlanma.

TEHYİE: Hazırlama. Hazır etme.

TEHZİB: Temizleme, ıslah etme. Yaldızlama, süsleme

TEHZİB-I NEFS: Nefs güzelliği.

TEHZİL: Zayıflatma, alaya alma.

TEKÂBÜL: Karşılıklı olma, bir şeyin karşılığı olma, yüzleşme, karşılık olma, karşılama.

TEKABÜLÜ: Karşılıklı olma, bir şeyin karşılığı olma, yüzleşme, karşılık olma.

TEKADDÜM: Geçmiş bulunma öne geçme, ilerleme, birine gelmesi muhtemel bir zararın def'i için evvelceden işar ve tembih eylemek.

TEKÂDÜR: Ani olarak zihne girmek.

TEKÂFÜL: Dayanışmá, kefilleşme.

TEKAFÜL: Kefil olma.

TEKÂLİF: Tebliğler, vergiler.

TEKÂLİF-İ ŞAKKA: Şer'an câiz olmayan ve tekâlif kâidelerine uymayan vergi.

TEKALLÜBAT: Değişiklik, dönüşüm.

TEKÂMÜLÂT-I AKLİYYE: Aklı gelişmeler.

TEKARRUR: Oturmak.

TEKARRUS: Kesbetmek, almak, kazanmak.

TEKARUB VE- TEBÂUD: Yaklaşma ve uzaklaşma.

TEKARÜB: Birbirine yakınlaşma, birbirine yakın gelme.

TEKÂSÜF: Yoğunlaşma.

TEKÂSÜL: Üşenmek, gevşeklik, tembellik, ihtimamsız davranmak.

TEKATU: Kesme, kesişme, çatışma.

TEKAVVÜLHAT: Tahavvüller, değişmeler.

TEKAYYÜD: Kayıtlı bulunmak, bağlı olmak.

TEKAZA: Sıkıştırma.

TEKBÎR: "Allahü ekber" demek.

TEKDÎR: Azarlama, kederlenme.

TEKEBBUR: Kibirlenmek, kendini büyük saymak, nefsini büyük görmek.

TEKELLAS: Kireçleşme.

TEKELLÜF: Yapmacı hal ve hareket, zoraki hareket.

TEKELLÜFAT: Külfetler, zorluğa katlanma.

TEKELLÜFÂT-I FİKRİYYE: Fikrî zorluklar.

TEKEMMÜL: Kemale gelme, olgunlaşma.

TEKEMMÜLÂT-I İNSANİYE: İnsanlığın olgunlaşması.

TEKESSUR: Kırılmak.

TEKESSÜB: Kazanmak.

TEKESSÜR: Çoğalmak, kesretli olmak.

TEKEVVUN: Vücuda gelmek, meydana geliş, var olmak.

TEKEVVÜM: Meydana geliş.

TEKEVVÜN: Meydana gelmek.

TEKİD: Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma.

TEKLİB: Köpeğe av öğretmek.

TEKLİF: Kâfirliğine hükmetme.

TEKLİM: Söyletmek.

TEKRİM: Hürmet ve tazim göstermek ve görmek.

TEKSİR: Çoğaltmak.

TEKSİR-I SEVAD: Kalabalığın çoğalması.

TEKSÎR-İ SEVÂD: Boş yere yazı yazma.

TEKVÎN U TASVÎR: Yaratma ve suret verme.

TEKVÎN: Var etmek, meydana getirmek, yaratmak, Kelâm ilminde

TEKVÎNÎ: Yaradılışla ilgili, var oluşla ilgili.

TEKVÎR: Yuvarlaklaştırmak, kıvırmak, sarmak, toplamak.

TEKYİF: Keyfiyyet.

TEKZÎB: Yalan isnat etme, yalancı çıkarma, yalan olduğunu belirtme

TEKZİB: Yalanlama. Yalanlamak.

TELÂHUK: Birbirine katılma.

TELAKIY: Kıyamet günü.

TELÂKÎ: Kavuşma, buluşma, birbirine kavuşma.

TELÂKİ-İ A'DÂ: Düşmanla karşılaşma.

TELÂKİ-İ A'DÂ: Düşmanların karşılaşması.

TELÂSUK: Yapışma, birbirine bitişik olma.

TELASÜK: Bitişme, yapışma.

TELÂTTUF: Lütûf ve nezaketle davranma.

TELAZUM: Beraberlik.

TELÂZÜM: Biri diğerine lâzım olmak. Karışık olmak. Bir şey diğerine yapışmak.

TELAZÜM: Biri, diğerine lazım olmak.

TELBİS: Aybını örtmek.

TELBİS: Ayıbını, kusurunu örtüp iyi göstermek. Süret-i haktan görünüp hile edip aldatmak.

TELBÎSAT: Hileler, oyunlar, kusurları örtüp iyi göstermeler.

TELBÎSAT: Hileler, oyunlar, kusurunu örtüp iyi göstermeler.

TELBİYE: "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" demek.

TELEF-İ NEFS: Kendini öldürme, yok etme.

TELEHHİ: Oyun ile vakit geçirme.

TELEHHÜF: Mahzun olmak.

TELEHHÜF: Mahzun olmak. Hasret ve kederle yanıp yıkılmak. Ah çekmek.

TELEVVÜN: Renklendirme.

TELEVVÜNAT: Kararsızlık.

TELEZZÜZ: Tat ve zevk alma.

TELHIS: Özetleme, uzun bir yazıyı kısaltma. hülasasını alma.

TE'LÎF: "Ülfet"den. 1. Uzlaştırma, barıştırma. 2. Kitap, eser yazma.

TELİF: Eser yazmak.

TELİF-Ü TESVİYE: Birleştirmek Tevdi

TELKİB: İsim takmak, lakap takmak.

TELKİH: Aşılamak, aşı, cinsinin üremesini sağlamak.

TELMIH: Bir şeyi açıkça söylemeyip başka bir anlam ifade etmek için söz arasınada mânâlı söylemek.

TELVİH: Açıklama.

TELVÎN: Boyamak. Renkli.

TELVÎN-İ HİTAB: Güzel bir hitab.

TELVİS: Bozmak, berbat etmek.

TEMADİ: Devam etmek, sürüp gitmek, uzak olmak.

TEMANU - TEMÂNU': Çatışma ve birbirine mani olma, ihraç.

TEMASSÜK: Tutunma, sarılma.

TEMÂSÜL: Benzeyiş, benzeme, birbirine benzemek, birbirine eşit ve benzer olmak.

TEMÂYÜLAT- TEMAYÜLÂT: Eğilimler. Meyiller, sevgiler, muhabbetler.

TEMAYÜZ: Kendini göstermek, farklı ve yüksek vasfı olmak, başka vasıflarla üstün olmak.

TEMÂYÜZ: Yükselme, üstün olma.

TEMCÎD: Allah'ın büyüklüğünü bildirmek. Tazîm senâ etmek.

TEMDÎD: Devam ettirmek, uzatmak, uzatılmak, sürdürmek, çekip uzatmak (Tecvitte), bir harfi uzun okumak, çekmek.

TEMEDDÜH: Böbürlenme.

TEMEDDÜN: Şehirleşmek.

TEMEKKÜN: Mekânlanmak, yer tutmak.

TEMELLÜK: Mülk edinmek, sahip olmak.

TEMENNÎ-İ ŞEHÂDET: Şehit olma dileği, din yolunda şehit olma için duâ étmek.

TEMERRÜD- TEMERRUD: İnat, direnme, yapılması gereken bir şeyi yapmakta kasten geciktirme.

TEMESSULÂT-I HİSSİYYE: Hissî benzeşmeler.

TEMESSÜK: 1. Tutunma, sarılma. 2. Borç senedi.

TEMESSÜL: Benzeşmek, bir şeyin bir yerde suret ve mahiyetinin aksetmesi.

TEMESSÜLAT: Benzeşmek, cisimlenmek.

TEMESSÜLİ: Benzeşmek.

TEMETTA - TEMETTÛ: Kâr etme.

TEMEVVÜC: Dalgalanma.

TEMEYYU: Akma, sulanma.

TEMEYYU': Sıvı hale gelme.

TEMEZZUK: Parça parça olma.

TEMHÎD: 1. Döşeme, yayma, düzeltme. 2. iskân etme. 3. Bir maddede özür, bahâne beyan eylemek. 4. Özür sahibinin, özrünü kabul ile onamak. 5. izah etme, arz etme. 6. Başlangıç yapma, hazırlanma.

TE'MÎM: Umumileştirme.

TEMİMME: Tamamlama.

TE'MÎN: 1. Korkusunu giderme, güvenlik duygusu verme. 2. Sağlamlaştırma. Kesin bir hale koyma. Sağlama

TE'MÎN-İ İNZİBAT U ÂSÂYİŞ: Düzen ve âsâyîşin sağlanması.

TE'MİN-İ MA'İŞET: Geçimin sağlanması.

TEMLİK: Mal sahibi etmek, birine mülkü kazandırmak, sahip etmek.

TEMRİN: Alıştırma. Tekrarlatarak çalıştırma.

TEMSİL: 1. Bir şeyin aynını ya da mislini yapmak, benzetmek. 2. Örnek, numune, söz.

TEMVİH: Haksız bir şeyi haklı gösterme.

TEMVİHAT: Mal sahibi etme.

TEMYİZ ETMEK: Bir şeyi, diğerinden ayırmak.

TEMYİZ: 1. Ayırma, seçme. 2. iyiyi kötüden ayırd etme.

TEMYİZ: Bir şeyi diğerinden seçmek, iyiyi-kötüyü ayırt etmek.

TEMZİD: Cenab-ı Hakk'ın büyüklüğünü bildirmek.

TENA'UM: Bolluk içinde yaşama.

TENÂFÎ: Birbirine zıt ve muhalif olma.

TENÂFÜR: 1. Birbirinden kaçmak, ürkmek. 2. Uzağa çekilmek. 3. Bir meselenin halli için hakime başvurma. 4. Kulağa hoş gelmeyen hece ve kelimelerin bir arada bulunması.

TENAFÜR: Birbirinden kaçmak, ürkmek, uzağa çekilmek.

TENAHÎ: Son bulma, bitme, tükenme, yasağı kabul ile geri durmak.

TENAHÎ: Son bulma, bitme, tükenme.

TENÂKUS: Azalma, eksilme.

TENÂKUZ: 1. Sözün birbirini tutmaması. 2. Konuşmada söz ve düşüncelerin birbirine aykırı olması.

TENASSUR: Hıristiyanlaşma.

TENÂSUK: Nizam üzere dizilme;

TENASUL: 1. Birbirinden doğup üreme. 2. Türeme, nesil yetiştirme.

TENASUR: Yardımlaşma.

TENÂSÜB: 1. Uygunluk, uyma, tutma. Yakınlaşma. 2. Anlamca birbirine uygun kelimeleri bir arada söze güzellik vermek amacı ile kullanmak.

TENASÜK: Nizam üzere dizilme.

TENASÜL: Nesil yetiştirmek, üremek.

TENASÜLE: Nizam üzere düzülme.

TENA'UM: Nimetlenme, bolluk icinde yaşama.

TENA'ÜM: Nimetlenme, bolluk içinde yaşama.

TENÂVUL: Bir şeyi alma, yomek yeme, bahşiş ve ihsanda bulunma.

TENAVÜB: Nöbetleşme.

TENAVÜL: Bir şeyi alma, bahşiş ve ihsanda bulunma.

TENAZU - TENAZU': Zıt. Çekişme, kavgalaşma.

TENÂZU-İ AMEL: Karşılıklı düşmanlık eylemleri.

TENAZUR: Birbirine karşı olmak, bakışmak.

TENBİE: Haber verme.

TENCİM: Yıldız falcılığı.

TENCİZ: Sona erdirme, sözünü yerine getirme.

TENE'ÜM: Nimetlenme şekli.

TENEMMÎ: Üremek.

TENEVVU: Çeşitlenme.

TENEVVU': Çeşitlilik.

TENEVVÜAT: Çeşitlemek, çeşit çeşit olmak.

TENEZZÜH: Uzaklaşmak.

TENEZZÜLAT: Yavaş yavaş inmeler.

TENFİR: Ürkütme, korkutma, nefret ettirme.

TENFİZ- TENFIZ: İnfaz etmek, hükmü yürütmek, yerine getirmek.

TE'NİS: Bir kelimenin sonuna te'nis alametlerinden birini koyarak müennes kılmak.

TE'NÎŞ: 1. Yukarı kaldırma. 2. Sürçüp düşen kimseye kalkması için duâ etme.

TENKİH: 1. Bir şeyin fazla ve gereksiz bölümlerini çıkararak düzeltmek, ıslah etmek. 2. Bir dâire memur ve müstahdemlerihin aylıklarını ve sayısını azaltmak sûretiyle gelir ve gider arasında denge kurma. 3.Hubûbatın taşını, toprağını ayıklama.

TENKİH: 1. Tanınmayacak bir duruma koymak. 2. Belirsiz veya-sınırsız yapmak.

TENKİL: Uzaklaştırmak. Cezalandırma.

TENKİR: Bir ismi belirlilik takısı kullanmayarak belirsiz kılmak. Sıçratmak, ok, çevirmek.

TENKİS: Noksanlaştırmak. Azaltmak. Tetkik ederek karar vermek.

TENMİYE: Artırmak, bereketlendirmek.

TENMİYE: Büyütmek, yetiştirmek, artırmak, bereketlenmek.

TENNUR: Kapalı ocak, fırın, tandır.

TENSISAN: Tetkik ederek karar verme.

TENSİK: Nizama koymak, düzen vermek.

TENSİKA: Düzene koymak, düzenli bir biçimde sıralamak.

TENSİS- TENSİS: İnceleyerek karar verme, verilmek.

TENVIR: 1. Aydınlanma. 2. Bir şey hakkında bilgi verme.

TENVİ - TENVİ': Çeşitlendirme, nevilendirme, türlü türlü etme.

TENVİN: Kelimenin sonunu "nun, nin, min, in" diye okumak, veya öyle okutan işaretin adı.

TENVİRAT: Aydınlatma.

TENVİRÂT-I FİKRİYYE: Düşüncenin aydınlatılması

TENZÎH-İ İLÂHİ: Allah'ın bütün noksanlardan münezzeh olduğuna inanma, ikrar ve itiraf etmek.

TENZÎHİ: Cenabı Allah'ı her çeşit kusur, noksan, şerik gibi hallerden uzak bilip söylemek.

TENZİL: İndirilmek, indirilen.

TENZÎL-İ KÜTÜP: Kitapların indirilmesi.

TENZÎR: Benzer.

TERÂCİM: Tercemeler, çevirmeler.

TERACİM-İ AHVÂL: Hal tercemeleri, biyoğrafiler.

TERADİ: Birbirini red etmek.

TERAH: Acı, keder, gam, tasa.

TERAHHUM: 1. Merhamet etme, acıma. 2. Esirgeyip besleme. 3. Şefkatte bulunma.

TERAHİ- TERÂHÎ: 1. İşte gayretsizlik, gevşeklik, ihmal. 2. Sonraya bırakma. 3. Gecikme, geç kalma. 4. Geri durma, geri çekilme.

TERAİB: Göğüs kemikleri.

TERAKKİ: İlerleme.

TERAKUM - TERÂKÜM: Birbiri üzerine sıkışmış, yığılma.

TERASSUD: Bir şeyi çok dikkat ederek gözetlemek.

TERÂZÎ: Birbirini râzı etme, uyuşma.

TERBÎ: Dörde bölme.

TERCÎ' - TERCİ: Geri çevirme, döndürme.

TERCÎ'-I SAVT: Geri dönen ses, sesin dönmesi.

TERDÎD: Geri çevirmek, geriletmek, iki ihtimalle fikir anlatmak, karşıdakinin beklemediği bir surette söze kuvvet vermek.

TERDİF: Peşinden ardı sıra yürütme.

TERECCUH: Bir tarafa meyletmek. Üstün olma.

TEREDDÎ: Soysuzlaşmak, gerilemek, aşağı düşmek.

TEREFFÜ: Yükseğe çıkma.

TEREKE: Ölen bir kimsenin mallarının hepsi.

TEREKKÜB: Birleşmek.

TERENNÜM: Güzel güzel anlatma, yavaş ve güzel sesle şarkı söylemek.

TERESSÜB: Dibe çökmek, tortulanmak.

TERESSÜBAT: Dibe çökmeler, tortulanmalar.

TERETTÜB: Sıralanmak, gerekmek, lazım gelmek.

TERFÎH: Ferahlandırma. Refaha erdirme. Rahat ve bollukta yaşamasına sebeb olma.

TERFİH-İ REAYA: Halkın rahatını sağlama.

TERFİK: Hazırlama.

TERGİB - TERĞİB: Şevklendirmek, ümitlendirme, rağbet verdirme, isteklendirme.

TERHİB: Hal hatır sorma, korkutma.

TERK-İ MASİVA: Dünyadan geçmek.

TERKÎB-İ İZAFÎ: İsim tamlaması.

TERKÎB-İ VASFÎ: Sıfat tamlaması.

TERKİM: Rakamlamak, nişan eylemek, yazma.

TERSİM: Resimleme, resmetme.

TERŞÎH: Besleyip eğitme.

TERTÎB: 1. Düzeltme. Dizme, sıralama, düzene koyma. 2. Hile ile aldatmak.

TERTÎL- TERTÎL: Yerli yerinde düşüne düşüne,Kur'ân-ı usul ve kaidesine göre okumak.

TERVİC: Değerini artırma, kabul ettirip, geçerli kılma.

TERVÎC-İ ZULUM: Zulmün itibâr görmesi.

TERZİL: Rezil etme.

TESADÜM VE İNFİLÂK: Çarpışma ve patlama.

TESÂDÜM: Vuruşma, şiddetle çarpışma.

TESAHUB: Sahip çıkma, koruma.

TESÂHÜP: Sahip çıkma, koruma.

TESÂKUL: Ağırdan alma, tembellik etme.

TESAKUL: Ağırdan olma, oyalanma, tembellik etme.

TESÂKUT: Birbiri ardınca düşmek, birbirini düşürmek, düşüşmek.

TESALLUT: Musallat etme, başına ekşime.

TESALLÜB: Sertleşmek.

TESAVİ: Birbirine müsavi olmak, iki taraf da aynı bir derecede bulunmak.

TESBİH: Isıtmak.

TESE'ÜL: Dilenme.

TESEBBÜB: Sebep olmak, sebep.

TESEBBÜBEN: Sebep olma suretiyle.

TESEBBÜT: Sebat gösterme, dayanma, sabretme, direnme.

TESELLÜM: Teslim olma.

TESE'ÜL: Dilenme, dilencilik etme.

TESEYYÜN: Belli olmak.

TESHİL- TESHÎL: Kolaylaştırma.

TESHİLÂT: Kolaylıklar.

TESHİN: Isıtmak.

TESHÎR: 1. Büyüleme, sihir yapma, aldatma. 2. Zaptetme, hakim olma. Zorla ele geçirme. itaat ettirme. Hakîr ve zelil etmek.

TESHİRİYE: Büyülemiş olmak.

TES'İD: Sevinç ve sürur ile bayram yapma.

TE'SİR: Ateşi yakıp alevlendirme.

TESİRAT: Tesirler.

TE'SİRAT-I RUHANİYE VE CİSMANİYE: Ruhi ve bedeni tesirler, ruhsal ve bedensel etkiler.

TE'SÎRÂT-I RÛHANİYYE: Rûhî tesirler.

TESLİS: Üçleme, ekanim-i selâse, Allah'ı üç olarak kabul eden

ve sonradan uydurulan Hıristiyan inancı.

TESLÎS-İ NASÂRÂ: Hıristiyanların Allah'ın üç unsurdan olduğuna dâir inançları.

TESLİT: Musallat etme, sataştırma. Havale etme.

TESLİYE Teselli etme: Avutma, teselli etme.

TESLİYET: Sakinleştirme, umut verme.

TESLİYET-İ KÂMİLE: Tam teselli.

TESMİM: Zehirleme.

TESMİYE: 1. Ad koyma, adlandırma. 2. Besmele çekme.

TESMİYE-İ MEHİR: İsimlendirilmiş mehir, belli olan mehir.

TESNİYE: 1. Vasıflandırma, nitelendirme. 2. Bir şeyi kolaylaştırma.

TESNİYE: İkilenen, ikilik cemisi.

TESR - TESRİİ: Hızlandırma, çabuklaştırma.

TESRİ': Hızlandırma, sür'atlendirme, acele ettirme.

TESRİH: 1. Talâk, boşanma, ayrılma. 2. Bırakma, salıverme.

TESVİL: Kötü bir şeyi güzel göstererek aldatma.

TESVİLAT: Kötü bir şeyi güzel gösterip aldatmak.

TESVİM: İsimlendirme.

TEŞA'UB: Şubelenme, ayrılıp kol kol olma, kısımlara ayrılma.

TEŞA'UBAT: Şubeler.

TEŞABÜH: Benzeşme, birbirine benzeme.

TEŞÂBÜH-İ CİNSÎ: Cinslerin biri birine benzerlikleri.

TEŞAHHUS: Şahıslanma, tarif edilir hale gelme.

TEŞAUB- TEŞA'UB: Kol, kol olup bölükler ve şubeler sahibi olma.

TEŞA'UBET: Şubeler.

TEŞAVB: Şubelenme, ayrılıp kol kol olma.

TEŞBİH: Benzetmek, benzetilmek. Benzetiş. Bir nitelikte saymak ve zannetmek.

TEŞBÎH-İ MA'KÛS: Tersine dönmüş,

TEŞCİ'-TEŞ'Cİ': Cesaret vermek. Bahadırlık etme.

TEŞDÎD Ü TAZYÎK: Şiddetli baskı.

TEŞDİD: Şiddetlendirme, sağlamlaştırma, kuvvet verme.

TEŞE'ÜM: Kötüye yorma, uğursuz sayma.

TEŞEFFİ SADRET: Kalp huzuru, gönül ferahlığı.

TEŞEHHİ- TEŞEHHI: Hırsla istemek, iştahlanmak.

TEŞEHHİYAT: Hırsla istemek.

TEŞEHHİYE: Hırsla istemek, iştihlanmak.

TEŞENNÜR: Buruşuk olma.

TEŞETTÜT: Dağınık olma, dallara ayrılma.

TEŞE'UB: Dağılmak.

TEŞEVVÜŞ: Karışıklık Hurda haş

TEŞEVVÜŞ: Karışma, karma karış olma.

TEŞKİK: Şüphede bırakmak şüpheye atmak parça parça ayırmak.

TEŞKİKÂT: Şüpheler.

TEŞMİD: Aksıran kimseye Yerhamükallahü diye duada bulunmak.

TEŞMİR: Sıvama, sıvanma.

TEŞNI' - TEŞNİ: Başa kakmak, kötülük yapmak, ayıplamak.

TEŞRİF: Şereflendirmek, yüksek yere çıkmak, şeref vermek.

TEŞRİH: Bir kitap veya ibareyi anlaşılır şekilde açıklamak.

TEŞRÎ'Î: 1. Şerîat hükümleriyle ilgili. 2. Kanun yapma kuvveti ve görevi ile ilgili.

TEŞRÎÎ: Kanunla ilgili.

TEŞRİK: Hz. İbrahim'e nispet edilen ve yüksek sesle alınan tekbir.

TEŞRİK: Ortak.

TEŞRİK-İ MESÂÎ: İşbirliği.

TEŞVÎŞ- TEŞVİŞ: Karıştırma, karma, karışık etme.

TEŞYID: Müeyyet etmek, binayı yükseltip sağlamlaştırmak.

TEŞYİ- TEŞYÎ': Uğurlama. Selâmetleme.

TEŞYİD: Yükseltme, dikme.

TEŞYID-İ BÜYÛT: Yıkılmaya yüz tutan binaların sağlamlaştırılıp yükseltilmesi.

TETÂBU': Aralıksız bir biri ardından gelme.

TETÂBU-İ TERÂKİB: 1. Zincirleme tamlamalar. 2. Birbiri ardından gelen terkipler, tamlamalar.

TETABUK: Uymak, uygun olmak.

TETABÜ: Aralıksız birbirini takip etmek.

TETARÜD: Püskürtme

TETAVÜL: Uzun, çok.

TETAVVU': Nafile namaz.

TETÂYÜR: Uçuşma, uçup dağılma.

TETAYÜR: Uçuşma, uçuşup dağılma.

TETEBBUA: Basma, basım.

TETEBBÜ: Araştırıp tetkik etme, derinliğine inceleyip tanıma, öğrenme, öğrenmek için okuma.

TETİMMAT: Eksiğin tam olması için katılan şeyler.

TETİMME: Tamamlama, tamam etme.

TETKİK-İ MESAHİF: Yazma veya basma Kur'an-ı Kerim'leri gözden geçirme.

TETMİM: Tamamlama.

TEVABİ: Bir kimseye tabi olanlar, uşaklar.

TEVABİİ: Maiyeti, tâbi olanlar.

TEVAFUK: Birbirine uygunluk.

TEVAGGUL: Meşgul olma.

TEVAHHUŞ: Korkmak, ürkmek, kaçmak.

TEVAİF-İ MÜLUK: Abbasi devletinin dağılmasından sonra meydana gelen küçük devletler.

TEVAKKI - TEVAKKİ: Çekinme, sakınma, korunma.

TEVAKKI ETMEK: Çekinmek.

TEVAKKUF: Durma, eğlenip kalma, duraklama. Vakfe yapmak.

TEVAL: Devam etmek.

TEVALİ: Birbiri ardınca sıra ile gitmek, devam etmek.

TEVALİ-İ SİLSİLE: Uzayan silsile.

TEVALİŞİ: Devam etmek.

TEVALÜD: Doğma, doğurma.

TEVARÜD: Arka arkaya gelmek.

TEVARÜS: İrsî olarak geçmeler. Mirasa konmak, miras yemek.

TEVASIY: Birbirine tavsiye etme.

TEVASSUT: Aracılık yapma, vasıta.

TEVÂTÜR: 1. Kuvvetli haber. 2. Bir haberin ağızdan ağıza geçerek yayılması.

TEVATÜREN: Kuvvetli haber, ağızdan ağıza yayılarak.

TEVATÜR-İ SARİH: Açık, belirli biçimde bir haberin ağızdan ağıza geçerek yayılması

TEVAZÜM: Denk olma, tartıda denk gelmek, denkleşmek.

TEVÂZÜN: Denk olma. Tartıda denk gelme. Denkleşmek.

TEVÂZÜN: Karşılıklı 2 tarafta vezinde müsavi olmak, deklik.

TEVAZZUH: Açıklanmak, aydınlanmak Ortaya çıkma.

TEVBEYİ TEHNİYE: Tövbesini tebrik etmek.

TEVBİH: Azarlama, levm etme. Kınama.

TEVBÎH: Azarlama, tekdir.

TEVBİH-Ü TAKRİ': Kuvvetli azarlama.

TEVCÎH: 1. Yöneltme, çevirme. 2. Verme.

TEVDİ - TEVDİ': Emanet vermek, bırakmak.

TEVDİİ: Emanet.

TEVECCÜH: Yönelme. Yönelmiş

TEVEFFİ: Ölme, vefat.

TEVEHHUM - TEVEHHÜM: Asılsız kuşkuya düşme.

TEVEHHÜMAT: Vehimler.

TEVELL: Dost tutma, onlardan şefaat isteme, veli tutmak.

TEVELLÂ: Birini velî ta'yin etmek, birini dost edinmek.

TEVELLİ: Bir işi üzerine alma. Yanaşmak.

TEVELLÜD - TEVELÜD: Doğma, doğurma.

TEVENNÛ: Çeşit çeşit olmak.

TEVESSU - TEVESSÜ: Genişlemek.

TEVESSUAN: Geniş.

TEVETTÜR: Gerginleşme, gerilme.

TEVEZZÜU: Yer tutma, dağılma.

TEVFİK: Muafık kılma. Uygun düşürme.

TEVFİKAN: Uyarak uygun olarak.

TEVFİK-İ MÜŞKİL: Meseleyi halletmek.

TEVFİYE: Tamam vermek. Ödemek.

TEVHİD- TEVHÎD: 1. Birkaç şeyi bir etme, birleştirme. 2. Birliğine inanma, bir sayma. 3. Lâilâhe sözünü tekrarlama.

TEVHÎD-İ ÂMÂL: 1. İsteklerin, emellerin birleştirilmesi. 2. Amellerin, işlerin birleştirilmesi.

TEVHÎD-İ İHLÂS: Temiz bir yürekle ve samîmiyetle riyâsız bir sevgi ve doğruluk ile Allah'tan başka ilâh olmadığına inanma.

TE'VIL: Bilinen anlamından başka bir anlamda yorumlama. Başka anlam verme.

TE'VİB: Zikir.

TEVİL: Bir nesneye red ve ircâ etmek.

TEVKİ': Alamet, belirti. Ferman.

TEVKİ': Eskiden padişahların berat ve fermanlarına konan padişahlık işareti, bu işareti hâvf berat ve ferman.

TEVKİF - TEVKİFÎ: Durdurma, durdurulma, alıkoyma.

TEVKİL: Birini vekil atama, birini vekil etme, vekil tanıma.

TEVKİR: Saygı gösterme, ululama.

TEVKİYT: Sağlamlaştırma.

TEVLÎD- TEVLİD VE TEVELLÜD: Doğurmak ve doğmak.

TEVLİD: Çocuğu doğarken almak, doğurmak, doğurtmak.

TEVRÂT: Hz. Musa'ya indirilen İlâhi kitap.

TEVRİYE: Bir kaç manası olan bir kelimenin en uzak manasını kastetme.

TEVRİYE: Örtüp gizlemek.

TEVRİYE: Sözünü veya bir haberi izah etmeyip gizlemek.

TEVSİ': Genişletme, bollaştırma.

TEVSİAN: Genişçe.

TEVSİK: Vesikalandırmak, sağlamlaştırmak.

TEVSİKAT: Vesikalandırmak.

TEVSİM: 1. Hacıların hac zamanı toplanmaları. 2. Adlandırma, ad verme. 3. Dağlamak suretiyle deri üzerine işaret koyma.

TEVŞİH: Süsleme veya süslendirme.

TEVTİE: Anlatılacak maksadı destekleyecek tarzda önceden bazı söyler söyleme.

TEVVÂB: Tövbe edenlerin tövbesini kabul eden Allah, çok tövbe eden.

TEVVÂB-I RAHÎM: Tövbe edenlerin tövbesini kabul edip bağışlayan

TEVVEKKÜL: işlerin gidişini Allah'a havale edip kadere razı olma.

TEVZİ - TEVZİ': Pay ederek dağıtmak.

TEVZİAN: Paylaştırarak.

TEVZİ-Ü İSTİKSAM: Bölüştürerek dağıtma.

TEYAKKUN ETMEK: Tam bilmek

TEYAKKUN: İyiden iyiye araştırıp, hiç şüphe duymadan tam olarak bilmek.

TEYAKKUZ: Uyanık olma, gözü açıklık.

TEYEMMUM: 1. Kast. 2. Su bulunmadığı veya bulunupta kullanılması mümkün olmadığı takdirde temiz ve toprak cinsinden bir şeyle abdestsizliği veya gusülsuzlüğü giderme işi.

TE'YÎD- TE'YİD: Kuvvetlendirme, doğrulama.

TE'YİDAT: Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma.

TEYSİR: Kolaylaştırma, kolaylaştırılma.

TEYSÎR: Kolaylaştırma, kolaylaştırılma.

TEZÂD: 1. İki şeyin bir birine zıt olması', aksilik, terslik. 2. Anlamca bir olan kelimeleri bir arada toplamak.

TEZAHUM - TEZÂHÜM: Birbirine sıkıntı verme.

TEZAHUM: 1. Kalabalık. Yığılma. Kalabalıkla bir şeyin çevresini çevirme. 2. Birbirine sıkıntı vermek.

TEZAHÜR: Ortaya çıkma.

TEZALLÜM ETMEK: Birinin zulmünden şikâyet etmek.

TEZARRU': Kendi kusurlarını bilip kibirden vazgeçip tevazu ile yalvarmak.

TEZARRUAT: Yalvarma.

TEZAÜF- TEZÂUF: İki kat olma. Bir misli olma. Kat kat olmak. harebede iki taraf askerin çarpışması

TEZAYÜD: Artma, çoğalma.

TEZAYÜF: Meyletmek, yönelmek.

TEZEBZÜB: Karışıklık, kararsızlık.

TEZEKKUR: 1. Akla getirme, hatırlama, anımsama. 2. Birkaç kişinin toplanarak bir işi konuşması, görüşme, müzakere.

TEZEKKÜR: Düşünecek.

TEZEKKÜR: Unuttuktan sonra hatıra getirmek, zikretmek.

TEZELZÜL- TEZELLÛL: Kendini hor ve hakir gösterme. Sallanma sarsılma, deprem.

TEZEVVUC: Evlenme, ev, alma, zevce edinme.

TEZEVVUD: Yanına yiyecek alma, azıklanma.

TEZEYYÜN: Süslemek, bezenme.

TEZHIB-İ MAHSUS: Hususî süsleme.

TEZHÎB: Yaldızlama, süsleme.

TEZHİB-İ MESAHİF: Kur'an-ı Kerimin sayfalarını yaldızlama.

TEZHÎB-İ NEFS: Kendini ıslah etme, ahlakını düzeltme.

TEZKERE: 1. Pusla, betik. 2. Herhangi bir konuda izin verildiğini bildirmek için hükümetten alınan kağıt.

TEZKİR: Hatırlatma, Allah'ın emirlerini hatırlatma, vaaz ve nasihat verme.

TEZKİRÂT: Hatırlatmalar, Allah'ın emirlerini hatırlatmalar, vaaz nasihat vermeler

TEZKİYE: Temize çıkarma, aklama.

TEZLİL: Birisini aşağılama. Birisini tahkir etme.

TEZLÎL: Tahkir etme, horlama, zelil etme.

TEZVÎC: Evlendirme.

TEZVİR: Söze yalan karıştırma, yalan sözü süsleme.

TEZVİRAT: Söze yalan karıştırma.

TEZY'İYE: Eklentiler, uzantılar,ilâveler.

TEZYID-İ KUVVET: Kuvvetin artırılması.

TEZYİD: Artırma, çoğaltma, fazlalaştırma.

TEZYİF: Çürütme, küçük düşürme.

TEZYİL: Eklemek, uzatmak, ilave etmek.

TEZYİN: Süslemek, donatmak.

TEZYİNAT: Süsler, ziynetler.

TEZYİT: Artırma, çoğaltma.

TIBAK: Bir şeyi diğerine uydurup münasip ve müsavi kılmak.

TIBÂK: Uygunluk.

TIFL: Küçük çocuk. Herşeyin cüz ve parçası. Batmaya yakın güneş

TIFT: Bebek, küçük çocuk.

TILÂ: Sürülecek şey.

TINNET: Çınlama.

TIVAL: Uzun olanlar.

TIYB: İyilik.

TIYBE: Helal, güzel, temiz

TIYN: Çamur, balçık.

TIYNET: Huy, yaradılış.

TİBYAN: Tefsir, açıklama.

TİG: Kılıç.

TİH: Çöl, susuz sahra. Sinâ yarımadasındaki çöl.

TİLÂVET: 1. Okumak. 2. Takip etmek, arkasına düşmek.

TİNE: Balçık, hilkat, yaratılış.

TİS'AT Ü RENT: Üçten dokuza kadar olan insan topluluğu.

TIYN NEFS: Balçıktan, çamurdan yaratılmış can, insan.

TÖHMET: Birisine isnat edilen fakat katî olmayan, belirsiz suç.

TUBÂ: Cennet, uçmak.

TUFULET: Çocukluk, küçüklük.

TUFULİYYET: Çocukluk.

TUĞYÂN: Zulüm ve küfürde çok ileri gitmek, azgınlık, taşkınlık.

TUHAF: Acaib.

TUHUR: Temiz, temizlikte, temizlenmiş, hayızı bitmiş. iki hayız arasındaki temizlik süresi.

TUL - TÛL: Boy, uzunluk.

TULEKA: Serbest bırakmak, azat etmek, serbest, azat.: Mekke'nin fethinden sonra serbest bırakılanlar

TULEN: Uzunlamasına, boyca.

TULEN: Yükseklik.

TUL-İ MÜDDET: Uzun süre.

TULİNDE: Boy, ömür hayat uzamak.

TULÛ': Doğma, doğuş. Birden zuhur etme. Hücum etme. Bir şeyi bilme.

TULÛ-I FECR: Güneş doğmadan önce doğuda beliren kızıllık, fecir ve şafak.

TULÛ-İ ŞEMS: Güneşin doğması.

TUR: Dağ, cebel, Tûr-ı Sina denilen ünlü dağ, Hz. Musa'ya burada vahiy gelmiştir.

TURÂB: Toprak.

TURREHÂT: Uydurmalar, saçmalar, masallar, saçma sapan sözler.

TURUK: Yollar.

TURUK-İ CEVÂZ: Câiz olan yollar, usuller.

TUVÂ: Övülmüş, senâ edilmiş şey.

TUYUR: Kuşlar, uçanlar.

TÜRAB: Toprak.

TÜRREHAT: Saçma sapan sözler.

TÜVANİ: Takat, güç.

-U-

UBUDİYYET: Kulluk, kölelik, bağlılık, aşırı mensupluk.

UBUR: Bir suyun öte yakasına geçme, atlama.

UCME: Acemlik. Arap'tan gayrisi. Dil tutukluğu, acemilik.

UCUBE: Acaip, şaşılacak şey.

UD: Odun, ağaç.

UDEBA: Edipler, edebiyatçılar, yazarlar.

UDHİYYE: 1. Kuşluk vakti kesilen kurban. 2. Kurban bayramı.

UDRET-İ MUESSİRE-İ MUSAVVİRE: Allah'ın izni ile maddiyatın etkileyici gücü.

UDUL: 1. Sapma, yoldan çıkma. 2. Dönme, vazgeçkme.

UDUL: Hakkı teslim edenler, âdiller.

UDÛL: Yoldan çıkma, dönme, çıkma, sapma, vazgeçme.

UDVAN: Düşmanlık, haksızlık, zulüm.

UFRA: Üzerinde hiçbir şey kalmayan. Yerle bir etme Batış.

UFÜLL: Soğuk, sert ve cimri insan.

UHDE: Becerme, yapma. Bir işi üzerine alma.

UHDESİNE MÜTERETTİB: Payına düşen.

UHDUSE: Uydurma haber.

UHREVÎ: Ahiretle ilgili, öteki dünya

UHUD: Anlaşmalar, ahitler, yeminler.

UHUVVET: Kardeşlik, dostluk, bağlılık.

UHUVVET-İ DİNİYYE: Din kardeşliği

UKALÂ: 1. Akıllılar. 2. Akıllılık iddia edenler, ukalâlar.

UKDE: 1. Düğüm. 2. Zor iş, muamma.

UKDE-İ DERUN: İçe dert olma, iç dert.

UKDE-İ SIRRIYYE: Gizli düğüm.

UKNUM: Asıl, temel. Asıl İmtizaç

UKUBET: Ceza, azap, işkence, eziyet.

UKUBET-İ ÂCİLE: Acele ceza, azap.

UKUBET-İ UHREVİYYE: Ahirette çekilecek ceza.

UKUD: İki tarafça kararlaştırılıp kabul edilen şeyler, bağlar, şartlar.

UKUD-U MUKAVVELAT: Sözlü anlaşmalar.

UKUK: Anaya, babaya itaatsizlik ve hürmetsizlik etmek, zorbalık tanımamak, âsi olmak.

UKUK-İ VALİDEYN: Anaya babaya itaatsizlik, saygısızlık.

UKUL: Akıllar, uslar.

UKUL-İ ERVAH: Ruhların akılları.

UKUL-İ KÂMİLE: Olgun akıllar.

UKUL-İ TE'LİF: Akılları uzlaştırma, imtizaç ettirme.

ULEMA: Alimler, bilginler.

ULEMA-Yİ AKAİD: Akait bilginleri.

ULEMA-Yİ RÂSİHİN: Hak ve hakikat bilgisi çok olanlar.

ULFET: 1. Alışma, kaynaşma. 2. Görüşme, konuşma. 3. Dostluk.

ULİ'NNUHÂ: Akıl sahipleri.

ULU'L-EMR: Emir sahibi,Devlet Başkanı,Halife.

ULU'L-ELBAB: Akıl sahipleri.

ULUM-I İSTİDLÂLİYE: Hüküm çıkartılan ilimler.

ULUM-İ MU'TADE: Alışılmış, bilinen ilimler.

ULUM-İ SİYASİYYE VE İCTİMAİYYE: Siyasi ve içtimai, siyasal ve sosyal ilimler.

ULUM-İ ŞER'İYYE: Şer'î ilimler.

ULUM-İ TABİİYYE: Tabii, tabiatla ilgili ilimler.

ULUM-İ VEHBİYYE: Allah'ın lütfu ile elde edilen ilimler.

ULUM-İ ZARURİYYE: Zaruri, gerekli ilimler.

ULUV: Büyüklük.

ULÜ - ULİ: Sahipler.

ULÜF: Binler, binlerce.

ULÜ'N-NÜHA: Akıl sahipleri, akıllılar.

ULÜVV: Büyüklük, yükseklik, bir şeyin yukarısına çıkma, şan şeref ve kadir sahibi olmak.

ULÜVV-İ CENAB: Alicenaplık, kerem.

ULÜVV-İ HİMMET: Yüksek himmet.

ULÜVV-İ KADR: Yüksek kadir, manevi değer.

ULÜVV-İ MERTEBE: Yüksek mertebe.

ULÜVV-Ü HİMMET: Yüksek himmetlilik, gayret ve himmeti çok olan.

ULVİ: Yüce, yüksek, göğe ve manevî âleme mensup.

ULVİYET- ULVİYYET: Yücelik, yükseklik, büyüklük.

ULYA: Pek büyük, pek yüce, daha yüksek.

UMDE: İnanılacak şey, prensip.

UMEM: Ümmetler, insanlar, insan toplulukları.

UMEM-İ A'SAR: Asırların ümmetleri.

UMEM-İ MÂİYE: Geçmiş, eski ümmetler.

UMEMİ SALİFE: Geçmiş milletler.

UMERA: Emirler, beyler.

UMK: Derinlik.

UMMET-İ UZMA: Büyük ümmet.

UMM-İ SÂDIK: Peygamberimizin lakabı.

UMRAN: İmar ile şenlendirilmiş olan.

UMRE: Hac günleri dışında yapılan Kâbe ve diğer mukaddes yerlerin ziyareti.

UMUM: Genel olma, hep, herkes.

UMUMÎ: Umumi, herkese ait, herkesle ilgili, genel.

UMUR: İşler, hususlar, maddeler, emirler.

UMUR: işler, maddeler, şeyler.

UMUR-I LAHIKASI: Sonraki işler.

UMUR-İ MA'LUME: Bilinen işler.

UMUR-İ TABİİYYE: Tabiatla ilgili işler, tabiat ilimleri.

UMUR-İ TEABBUDİYYE: İbadet etme işleri.

UNBUBE-İ: Boğum, ince boru.

UNF Ü ŞİDDET: Sertlik ve şiddet.

UNF: Kabalık, sertlik.

UNS Ü MUAVET: Alışma ve yardımlaşma.

UNVAN: Lakap, ünvan.

UNVETEN: Cebren.

URABAN: Bu kelime Arube'nin çoğulu olabilir o zaman fasih arapça konuşanlar manasına gelir.

UREFA: Arifler, irfan sahipleri.

URF: İhsan, örf.

URF: Örf, gelenek, âdet.

URF-İ SERİ': Çabuk elde edilen alışkanlıklar.

URUC ETTİRİLDİ: Yükseltildi.

URÛC- URUC: Yukarı çıkma, yükselme.

URUC-İ İSA: İsa peygamberin göğe çıkışı.

URUK: Irklar, kökler.

URUK-I BEŞER: İnsan ırkları.

URUK-İ ESASİYYE: Esas ırklar.

URUK-İ EVİYYE: Irkların saklanmasına yarayan şeyler.

URUK-U ARZ: Dünyanın damarları.

URUK-U EV'İYE: Damarlar.

URUZ: 1. Arzlar, bildirmeler. 2. Enlemler.

URVE: Kulp, kova kulpu.

URVE-İ İMAN: iman kulpu.

URVE-İ VUSKA: Sağlam kulp.

URVET'İL-VÜSKA: 1. Sağlam kulp, 2. İslamiyet. 3. Kur'an-ı Kerim.

URYAN: Çıplak.

URZA: Hedef.

USARE: Sıkılmış şeyden çıkan su.

USAT: Asiler, başkaldıranlar, zorbalar, günahkârlar.

USAT: Asiler, günahkârlar.

USAT-I MÜSLİMİN: Günahkar müslümanlar.

USBE: Küçük topluluk.

USB-I FAHL: Erkek hayvanın dölü karşılığı alınan ücret.

USBU': Hafta.

USERA: Esirler.

USFUR: Bir asıl boya.

USLUB-İ BEYAN: Anlatım tarzı, yolu.

USR: 1. Güçlük, zor iş. 2. Sıkıntı, kıtlık.

USRET: Zorluk, güçlük, darlık, sıkıntı.

USUL: Bir ilmin veya tekniğin asıl konusundan önce öğrenilmesi gereken başlangıç bilgileri, başlangıç, tertip, düzen metot.

USUR: Güçlük.

USVE: Örnek, misal, özenilecek durum.

UŞER: Sütleğen cinsinden dikenli cinsinden, yassı yapraklı ağaç.

UŞR/ÖŞÜR: Onda bir.

UTARİDE: Merkur gezegeni.

UTÜV: Haddi aşma.

UTÜVV: Haddini aşma, isyan, serkeşlik.

UYÛN: Su gözleri.

UZEYN-İ EYMEN: Sağ kulakçık.

UZLET: Yalnızlık, bir tarafa çekilip kendi kendine tenha kalma.

UZUBET: Tatlılık, şirinlik.

UZV: Canlıyı meydana getiren parçaların her biri, organ.

UZV-İ TE'NİS: Dişi organ.

UZV-İ TEZKİR: Erkek organ.

UZVİYYET: Canlılık.

-Ü-

ÜBÜVVET: Babalık, atalık.

ÜDEBA: Edibler, edebiyatçılar.

ÜFUL: Batma, kaybolma.

ÜLFET: Dostluk.

ÜLTİMATOM: Bir devletin diğer devlete isteklerini bildiren ve olmadığı takdirde savaşın olacağını ileten son ihtarı.

ÜMEM: Ümmetler, milletler.

ÜMEM-İ ÂSİYE: İslamiyete karşı çıkmış ümmetler.

ÜMEM-İ HÂZIRA: Şimdiki ümmetler.

ÜMEM-İ KÂFİRE: Kâfir ümmetler.

ÜMEM-İ SALİFE: Geçmiş ümmetler, kavimler.

ÜMİD: Umut, ümit.

ÜMİD-İ MEHAFET: Korku ümidi, korku bekleme.

ÜMİD-İ MUTLAK: Mutlak, kesin ümit.

ÜMM: Ana, anne.

ÜMMET-İ SÂLİFE: Geçmiş, eski ümmetler.

ÜMMET-İ VÂHİDE: Tek ümmet.

ÜMMÎ: Anasından doğduğu gibi kalıp, okuyup yazma öğrenmeyen kimse.

ÜMM'ÜL-HABÂİS: (Kötülüklerin anası) şarap, içki.

ÜMM'ÜL-KURA: Şehirlerin anası, Mekke-i Mükerreme.

ÜMNİYE - ÜMNİYYA - ÜMNİYYE: Umud, istek, niyyet, kuruntu.

ÜMNİYYE-İ KAZİBE: Yalancı umul.

ÜNS: Alışkanlık, alışma.

ÜNSEYEY: İki husye, yumurta.

ÜNSİYYET: Alışkanlık, sokulganlık, düşüp kalkma.

ÜRCUFE: Yalan, uydurma söz.

ÜSLÛB: Tarz, biçim, ifade yolu.

ÜSS: Esas, asıl, kök. Duvar, temel.

ÜSS: Temel, kök.

ÜSS'ÜL HAREKE: Askerî hareketi iare merkezi.

ÜSS'ÜL-ESAS: Gerçek sağlam temel.

ÜSTÜVANÎ: Silindir, içi boş direk şekli.

ÜSVE: Misal olunacak insan.

ÜŞNİYYE: Yosun Ratıb

ÜZN: Kulak.

ÜZÜN-İ SAMİ'Â: İşiten kulak.

-V-

VA'D-Ü İNTİKAM: İntikam saati, intikam sözü.

VA'İD: İyiliğe sevk ve kötülükten kurtarmak için ileride olacak kat'i hadiseleri haber verip korkutmak.

VABESTE: Bağlı.

VÂCİB: Gerekli, zorunlu olan, yerine getirilmesi her Müslüman için gerekli ve zorunlu olan.

VA'D U TEBŞİR: Vad edip müjdelemek.

VA'D-İ İLÂHÎ: Allah'ın sözü, vadi.

VÂDİ: Usul, yol, tarz, vadi, dere.

VADİ-İ NEML: Karınca vadisi.

VA'DU VA'İD: Şerre niyet ettiğini, korkulacak iş işleyeceğini haber vermekle korkutmak.

VÂFİ: 1. Yeten, kafi gelen, tam, elverir. 2. Sözünde duran, vefalı.

VAFİR: Bol.

VAFTİZ: Hıristiyanlığa yeni girenin ve çocuğunun dine girmesi için gerekli sayılan, suya sokma töreni.

VAHDANİYYET-İ İLÂHİYE: Allah'ın birliği

VAHDET: 1. Birlik, bir ve tek olma. 2. Yalnızlık, kendi kendine kalış. 3. Allah yakınlığı.

VAHDET: Birlik.

VAHDETGAH: Yalnız kalınacak yer.

VAHDET-İ KAVMİYYE: Millet, ulus, kavim birliği.

VAHDET-İ VUCUD: Varlıkların tek asıldan çıkma inanışı. Tasavvufî.

VAHÎ: Mânâsız, ehemmiyetsiz.

VAHİD: Yalnız, tek.

VÂHİD-; KAHHÂR: Her şeyi hemen kahretmeye muktedir tek varlık Allah.

VÂHİD-İ A'LÂ: Pek yüksek tek.

VAHİM: Ağır, sonu tehlikeli, çok korkulu.

VÂHİME: Kuruntu kurma hassası.

VAHŞET - ALÛD: Vahşete bulaşmış, vahşet içinde.

VAHŞETALUD: Vahşet/vahşilik, karışmış, bulaşmış.

VAHŞÎ: Hz. Hamza'nın kâtili (sonradan müslüman oldu.)

VAÎD: iyiliğe sevk veya kötülükten kurtarmak için ileride olacak kesin hadiseleri haber vererek korkutmak, cehennemi haber vermek.

VAKAYİA: Vaki olup, meydana gelen hususlar.

VAKÂYİ-İ TARİHİYE: Tarihî olaylar.

VAKI': Olan, mevcut olan.

VAKIA: Vuku bulmuş, varolmuş.

VÂKIÂT: Vakıalar, baştan geçen hadiseler, olaylar.

VÂKIÂT-I HAYATİYYE: Hayatla ilgili olaylar, hayat vakıaları.

VÂKIÂT-I MUMTAZE: Seçilmiş olaylar.

VÂKIAT-İ Fİ'LİYYE: Vuku bulmuş eylemler, fiiller, geçmiş olaylar.

VÂKIAT-İ MEVT: Ölüm olayı.

VÂKIF: 1. Duran, ayakta duran. 2. Arafatta vakfede duran. 3. Bir işte bilgisi olan. 4. Gözü açık, haberli, malumatlı.

VAKİ: 1. Vuku bulan, olan, 2. Olağan, olmuş, mevcut. 3. Tesadüfen bulunan. 4. Geçen, cereyan eden.

VAKİ': Vuku bulmuş, olmuş, var olan mevcud hadise.

VAKİİ: Gerçekte.

VÂLİD: Baba, doğurtan.

VALİDE: Ana, doğuran.

VALİDEYN: Ana, baba.

VA'N: Sığınılacak yer, melce.

VAPESİNİN: En gerideki, en sondaki.

VÂRESTE: Affedilmiş, halâs bulmuş, kurtulmuş, rahat, serbest.

VARİD: 1. Ulaşan, yetişen, gelen, erişen. 2. Akla gelen. 3. Bir şey hakkında söylenen, uygulanan.

VARİDAT: Hatıra gelen, içe doğan varit olan. Kâr.

VÂRİDÂT-I HABÎSE: Kötü kazançlar, hatıra gelen içe doğan kötülükler.

VARİD-İ HATIR: Akla gelmek, hatırlamak.

VARTA: Her çukur yer.

VARTA-İ CANHİRAŞ: Dayanamayacak derecede acı ve keder veren tehlike.

VARTA-İ ŞİRK: Allah'a ortak koşma tehlikesi. Şirk uçurumu.

VÂSIL: Ulaşan, erişen, kavuşan.

VASIL-I AKSA: En uzağa ulaşma.

VÂSIL-I AKSAYI SAADET: Uzakta bulunan mutluluğa erişen.

VASILIN: Hakka ermiş kimseler.

VÂSILÎN: Menziline, arzusuna kavuşma.

VASIYYET: Bir işi birisine havale etmek, emir, bir malı veya menfaati ölümden sonrası için bir kişiye veya hayır cihetine teberru yolu ile temlik etmek.

VÂSİLE: Geniş yer, imaret.

VAT'A: Cima yapmak, kadın ve erkeğin birleşmesi.

VATI': Ayak altına alıp çiğneme, uygun hale getirme, cima.

VATI': Cimâ.

VATY MEŞRU: Şer'i cima, nikahlı birleşme.

VATY: Çiftleşme. Zevcine yaklaşmak.

VA'Z U NASİHAT: Dînî öğüt ve nasîhat.

VAZ': Duruş.

VAZ'I AHKÂM: Hükümler, kaideler,

VAZ-'I ASLÎ: Aslın konulması.

VAZ-'I BEŞERÎ: İnsanın koyduğu.

VAZ'-I HAME: Çocuk doğurma.

VAZ-'I İLÂHÎ: Allah'ın koyduğu şey.

VAZI': Koyan, yerleştiren.

VAZ'I: Koyma, koyan, yerleştirme.

VAZI'HİN: Koyma.

VAZIH: Açık, âyan, âşikâr, Mahz-ı Hikmet

VAZİFE: Görev.

VAZÎFE-İ İNFÂK: Nafaka verme, geçindirme vazifesi

VAZİH: (Vuzuh, dan) Meydanda, apaçık Tevil

VA'ZİYET-İ SİYASİYYE: Siyasi durum.

VEBAL: Günah, zarar, ziyan, şiddet, ağırlık, azab, doğru olmayan bir hareketin manevî sorumluluğu

VEBER: Bedevî, göçer.

VECA': Sızı, ağrı, acı.

VECA': Ağrı, sızı.

VECAHET: 1. İtibar, haysiyet, şan ve şeref. 2. Güzellik, güzel yüz.

VECAİB: Vecibeler, boyna borç olan şeyler.

VECÂZET: Sözün kısa oluşu, sözün özdeyiş gibi kısa oluşu, vecizlik.

VECD: 1. Aşk, muhabbet. 2. Kendinden geçmek, unutacak kadar

VECH: Yüz, cehre, surat.

VECHE: Yüz.

VECÎH: Hürmetli insan, makam ve şeref sahibi.

VECİZ: 1. Özdeyiş. 2. Kısa, toplu.

VEDİA: Borç.

VEDÛD: Çok şefkatli, kendisine çok sevgi beslenen. Esmâ-i hüsnâdan.

VEFD: Cemaat, bir iş için giden cemaat.

VEFD: Deleğe, murahhas, elçi. 2. Gelme, vurma, ulaşma. 3. Hususî bir işle başkasının yanına varma, elçilik.

VEFK: Uygun gelme, uyma.

VEHB: Hibe, bağış, vergi..

VEHBÎ: Allah vergisi, çalışmadan Allah'ın lütfu ile olan.

VEHBÎ: Doğuştan, Allah vergisi, çalışmakla kazanılmayıp Allah'ın lütfu ile olan.

VEHELÜMME CERRA: Var, kıyas eyle.

VEHHÂB: Çok fazla bağışlayan, ihsan eden.

VEHİ: Yazık, vah.

VEHİM = VEHM: Müphem ve manasız korku, belirsiz fikir ve düşünce.

VEHM U HAYÂL: Vehm ve hayal.

VEHMÎ: Manasız korku, belirsiz fikir ve düşünce.

VEHN Ü ZA'F: Gevşeklik ve zayıflık.

VEHN: Gevşeklik, kuvvetsizlik, gece yarısından bir saat sonraki zaman.

VEİD: Azab, tehdit.

VEKÂHAT: Hayasızlık, utanmazlık, edepsizlik.

VEKAR Ü SEKÎNET: Ağırbaşlılık, kalp rahatlığı.

VEKAR: Ağırbaşlılık, temkinli olma.

VEKAYİ: Vuku bulan hususlar.

VEKÂYİ-İ MUKADDİME: Geçmiş olaylar.

VEKÂYi-İ ZAMANİYYE VF TARİHiYYE: Zamanın ve tarihin olayları. Zamani ve tarih olaylar.

VELED: Erkek çocuk.

VELEH: 1. Kâhır, gazap, hışım, şiddet. 2. Şaşkınlık, sersemlik.

VELİ: 1. Sahib, malik, evliya, muin. muhafaza eden, küçük çocukların durumundan sorumlu kişi, baba, ata. 2. Velâkin, fakat, amma.

VELİYYÜ'L-EMİR: Emir veren, emir sahibi olan.

VELUD: Doğurgan.

VELY: Birbiri ardı sıra gelme, takip etme.

VELYETME: Birbiri ardı sıra gitmek, birbirini takip etmek.

VERA': Bilinmeyen ve şüpheli şeylerden kaçınma hali.

VERÂ-İ HİCÂB: Örtü, perde arkası.

VERÂSET-İ FITRİYYE: Yaradılıştan gelen vasıflar, nitelikler.

VERESE: Vâris olma, Enbiya

VERESE-İ AGNİYA: Zenginlerin varisleri.

VERESE-İ ENBİYA: Peygamberlerin mirasçıları.

VERES-İ MAKTÛL: Öldürülenin mirasçıları.

VERÎD-İ ECVEF: Kalp damarı, şah damarı.

VESÂİK: Vesikalar.

VESÂİL: Vesileler, sebeple.

VESAİT: Vasıtalar.

VESÂİT-İ SÜBUTİYYE: Sübut vâsıtaları, doğrulayıcı araçlar.

VESAK- VESÂK: Bağ, rabıta, antlaşarak anlaşmak, sözleşme yeri.

VESÂYÂ: Vasiyetler, öğütler, nasihatler.

VESEN: 1. Müşriklerin taptıkları suret, karşısında ibadet edilen heykel. 2. Uyku ağırlığı, uyku ile uyanıklık arası .

VESÎKA-İ HÜKMİYE: 1. Yargı belgesi. 2. Buyruk, emir belgesi. 3. Bir olayın doğruluğunu yargılama sonucu belirten belge.

VESÎKA-İ İNTİSÂB: Bağlanmanın. vesîkaları.

VESÎLE: 1. Bahane, sebep, fırsat, uygun durum. 2. Cennet'de bir

VESİLE-İ RAHMET U MAGFİRET: Rahmet ve bağış vesîlesi.

VESK: Altmış sa'.

VESVESE: Kuşku, kuruntu, tereddüt.

VETER: Yoy kirişi.

VETÎN: Kalb damarı.

VEYL: Vay haline, yazık, hüzün ve hüsran. Cehennemde bir kapının veya çukurun adı. Tehdit yerine kullanılan bir kelime.

VEZ: Hapsetmek, ıslah etmek, topluluk, cemaat.

VEZÂİF: Vazifeler, görevler.

VEZÂİF-İ MÜHİMME: Önemli vazifeler, görevler.

VEZN-İ SEBİ: Yedi dinar.

VIFAK: Bağlılık.

VİA: Kab.

VİÂYET: 1. ilk. 2. Velilik, ermişlik. 3. Veli olan kimsenin hali. 4. Başkasına sözünü geçirme.

VİFADE: Elçilik

VİFÂDET: Elçilik.

VİFÂK U İNTİZÂM: Uygunluk ve intizâm.

VİFAK: Bir arada durma, birleşmek.

VİFAK-U İNTİZAM: Düzgünlük, uygunluk.

VİKAYE: Koruma, koruyuculuk, sahip olma, kayırma. arka çıkma

VİKAYE-İ İLÂHİYYE: Allah'ın koruyuculuğu.

VİKÂYETU'LLÂH: Allah'ın koruyuculuğu.

VİLÂDET: Doğmak, doğuş, dünyaya gelmek, doğurmak.

VİRD: Sık sık ve devamlı okunan dua.

VİRD-I ZEBAN: Dilin zikri, sürekli tekrar edilen.

VİSAL- VİSÂL: Kavuşma, sevdiğine ulaşma, ayrılıkdan kurtulma.

VİZİR - VİZR: Günah. yük, ağırlık

VİZR U VEBÂL: Günah ve vebâl.

VUCUB: Vâcib ve lâzim olmak.

VUCUB-İ AMELÎ: Amelin şart ve lazım oluşu.

VUCUD: Varlık, var olmak, bulunmak, ceset, cisim, ten, gövde.

VUCUD-I BARÎ: Allah'ın varlığı.

VUCUDÎ: Varlığa dair, var olan şey ile ilgili.

VUCUH-I İ'CAZ: Kısa ve toplu söylemenin türleri ve tarzları.

VUHÛŞ: Vahşiler, yabaniler, ehlileşmiş olanlar.

VUKU'AT-I ÂLEM: Kâinat halleri, kâinatta meydana gelen haller, olan haller.

VUKUF: Bir şeyi bilme, öğrenmiş olma.

VURÛD: Geliş, gelme varid olma, gelip yetişme.

VUS': Genişlik, bolluk, fırsat.

VÛS'U: Güç, kuvvet, takat.

VUS'AT-I ŞUMUL: Genişliğin, bolluk ve zenginliğin kapsamı.

VUSTÂ: Orta.

VUSUK: Vesikalı.

VUZUH: Açıklık, açık ve anlaşılır şekilde olmak.

VUZÛH-İ TAMM: Tam açıklık, apaçık.

VÜCUB: Gereklilik, farziyet.

VÜCÛB-İ AKLÎ: Aklın varlığı ve gerekliliği ile ilgili.

VÜCUH: 1. Yüzler, çehreler, suretler. 2. İleri gelenler. 3. Satıh, yüz.

VÜLÂT: Koruyanlar, muhafaza edenler.

VÜREYK: Yaprakcık, küçük yaprak.

VÜRUD: Geliş gelme, varid olma gelip yetişme, suya gitme.

VÜS - VÜS': Genişlik, güç. Takat. varlık, zenginlik.

VÜSAT: Genişlik, bolluk, güç, kuvvet.

VÜSUK: Anlaşmalar, bağlar, rabıtalar.

VÜSÛK: Sağlam inanma, itimat etme, güvenme, muhkemlik, sağlamlık.

VÜSUK-U İTİMAD: Güvenerek sağlam inanma.

-Y-

YÂBİS: Kuru.

YAD: 1. Anma, hatırda tutma, zikretme. 2. Hediye. 3. Hatıra. 4. Hatır gönül. 5. Uygunluk.

YAKAZA: Uyanık olma, uyku ile uyanıklık arası.

YÂR U HEMDEM: Canciğer dost, arkadaş.

YÂRÂN: Dostlar, sadık arkadaşlar,

YARDAK: Yoldaş.

YÂRİ: Yardımı, dostluk.

YÂR-Ü YÂVER: Dost ve yardımcı

YE'CÜC VE ME'CUC: Kur'an-ı Kerim'de bahse konu edilen ve kısa boylu olacakları söylenen, ortalığı fitne ve anarşiye boğacak olan bir kavmin adı.

YED BE YED: Elden ele, doğrudan doğruya, vasıtasız.

YED: El, (mecazen) güç, kudret, yırdım.

YED: El, kudret eli.

YED-İ BEYZÂ: Bembeyaz, ışıl ışıl parlayan, nurdanmış el.

YED-İ GADAB: Musibet, belâ eli.

YED-İ RAHMET: Rahmet eli, rahmetle ihsan edilmesi.

YED-İ SAADET: Mutluluk eli.

YED-İ SÜFLÂ: Aşağıdaki, alttaki el,yani alan el.

YED-İ ULYÂ: Yukarıdaki el yani veren el.

YED-İ ULYA: Yüce kudret, güç.

YEGAN: Birler, tekler.

YEHUD: Yahudîler.

YEK BEYZA: Bir yumurta.

YEKNAZAR: Bir tek görüş, görüş birliği.

YEKNESAK: Devamlı, değişmez.

YEKZEBAN: Bir dilden, aynı şeyleri söylemek.

YELEREK: Hızlıca, acele, hemen.

YEMİN: El. Sağ el.

YEMİN-İ GAMUS: Yalan yere bile yapılan yemin.

YEMİN-İ KÂZİBE: Yalan yere yemin.

YENBU: Kaynak, pınar.

YE'S: Ümitsizlik.

YESAR: Kolaylık.

YE'S-AVER: Ye's verici.

YE'S-İ HAZİN: Acı, üzüntü veren umutsuzluk.

YESİR: Az.

YETIM: 1. Babası ölmüş çocuk. 2. Kocasından ayrılmış kadın.

YEUS: "Ye's"den Ümitsiz.

YEÛS: Ümitsiz, ümidi kesilmiş.

YEVM: Gün.

YEVM-I NAHİR: Kurban bayramı.

YEVM-I TERVİYE: Su verme günü.

YEVM-İ CEZÂ: Cezâ günü.

YEVM-İ HULÛD: Kıyamet günü.

YEVM-İ HURÛC: Kıyamet günü.

YEVM-İ IYD: Bayram günü.

YEVM-İ KIYÂMET: Kıyâmet günü,

YEVM-İ MESARİN: Cezalar günü.

YEVM-İ NAHİR: Kurban bayramının günleri.

YEZDÂN: 1. Allah (C.C.) 2. Mecûsilere göre hayırları yaratan hayır-ı ilâhi dedikleri mevhum mâbud.

YEZDAN: Mecusilere göre iyilik tanrısı.

YOĞUN: Kaba, katı sert.

YUFKA: Yufka.

YUHSA: Hesap.

YUMN: Kuvvetli, bereket.

YUSR: Kolaylık, genişlik.

YÜBUSET: Kuruluk.

YÜMÜN: Kuvvetli, uğur, bereket.

YÜSUR: Kolaylık.

-Z-

ZA'F: Zayıflık, Zillet

ZA'AF – ZAAF: Arıklık, kuvvetsizlik.

ZAAF-İ BASAR: Miyopluk.

ZAAF-İ KÂLB: Kalb zayıflığı.

ZAAF-İ PİRİ: İhtiyarlıktan gelen kuvvetsizlik.

ZABT U RABT: Düzen, disiplin.

ZABT Ü HIFZ: Yönetimine alma ve koruma.

ZABT: 1. Sıkı tutma. 2. İdaresi altına alma, kendine mal etme. 3. Silah zoru ile bir yeri alma. 4. Anlama, kavrama. 5. Kaydetme, özetini yazma.

ZÂCİR: Mani olan, yasak eden, zorlayan.

ZAD: Azık, yiyecek.

ZADEGÂN: Asalet, temiz ve meşhur soydan olan, tanınmış ve temiz aileden olan.

ZAFAR: Yemen diyarında bir şehrin adı.

ZAHF - ZAHFEN: Askerin düşmana karşı emekleyerek ilerlemesi.

ZAHİB OLAN: Bir fikre uyan, zan ile hareket eden.

ZÂHİB: 1. Gidici, giden. 2. Bir fikre veya zanna uyan, kapılan.

ZÂHİR: Açık, belli, görünür, meydanda olan.

ZÂHİRİ: Dıştan görünen, meydanda olan.

ZÂHİRİYYAT: Dış görünüşler.

ZAHR: 1. Arka, sırt. 2. Kâğıt vesairenin arka tarafı, gerisi.

ZAHR: Sırt, arka, yüksek yer.

ZAİD: Artan, fazlalık, ilave olunmuş.

ZAİDE: Ziyade.

ZAİF'UL-AKL: Aklı zayıf.

ZÂİK: Zevklenen, tadan.

ZAİKA: Tatma, tat alma.

ZAİL: Sona eren, sürekli olmayan, geçen, geçmiş olan.

ZAİL-İ MAHZ: Sürekli olmayanın ta kendisi.

ZAİM: Kefil, lider.

ZALEME: Zalimler, Nafiz

ZALÎL: Gölgeli.

ZALUM VE CEHUL: Pek zâlim ve pek câhil.

ZA'M: Kelam, söz.

ZAMAN: Kefil olma, kefalet.

ZAMİME: İlave.

ZAMİN: Ödeyen, kefil.

ZAMİR: 1. Her şeyin içyüzü. 2. Yürek, vicdan. 3. Gizli fikir. 4. Zamir, ismin yerini tutan. kelime.

ZAMM: Bir şeye bir şeyi ekleme.

ZANİ: Zina eden erkek.

ZANİYE: Zina eden kadın.

ZARAR-' AMİM: Herkese kötülüğü dokunan zarar.

ZARAR-I HASS: Bir veya birkaç kişiye dokunan zarar.

ZARB: Çarpım.

ZAT: Kendi, asıl, öz, cevher, saygıdeğer kişi.

ZAT: Sahip, malik.

ZATU'L-HAYZ: Hayız olmuş.

ZAVAHİR: Görünen, dış görünüş.

ZAYI'İ: Kaybolmak.

ZAYİ': Elden çıkan, yitik, kaybolan.

ZEBANDİRAZ: Dil uzatan.

ZEBÂNÎ: . Zebani, cehennemlikleri cehenneme atan melek.

ZEBANZED: Ata sözü, darb-ı mesel, her zaman söylemek.

ZEBERCED: Zümrütten daha acık renkte bir süs ·aşı.

ZEBH: Boğazlama, kesme, kurban kesme.

ZEBH-İ EBNA: Çocukların öldürülmesi.

ZEBİH: Boğazlama, kesme.

ZEBİHA: Boğazlanmış veya kesilecek hayvan.

ZEBUN- ZEBÛN: Zayıf, güçsüz, boyun bükmek.

ZEBUN: Acizlik.

ZECİR: Zorlama, zorla yaptırma.

ZECR: 1. Yasaklama, yaptırmama. 2. Zorlama, zorla yaptırma, angarya işletme sıkma, eziyet

ZECRE: Bağırıp, çağırma.

ZECREN: Zorlayarak, ceza olarak.

ZECR-Ü SEVK: Zorla sevketme.

ZECR-Ü TEDİB: Engel olma ve edeblendirme.

ZECR-Ü TEVBİH: Men etme engel olma.

ZEFİR VE ŞEHİK: Nefes verme ve kin.

ZEFÎR: Çok şiddetli ses.

ZEHAB: Gitmek.

ZEHRAVEYN: İki parlak şey.

ZEKER: Erkek, erkeklik organı.

ZELİL Ü HASİR: Alçak ve hüsrana uğrayan.

ZELİL: Hor, hakir, alçak.

ZELLE: 1. Ayak sürçüp kayma. 2. Hata, suç

ZEM - ZEMM: Birinin kötülüğünü söyleme, ayıplama, yerme, çekiştirme.

ZEMHERİR: Karakış.

ZEMİME: Beğenilmeyen kötü hal ve hareket.

ZEMMİ: Birisinin ayıplarını söylemek çekiştirmek.

ZEMM-Ü KADİH: Kötü zemm.

ZEMZEME: 1. Ezgili ses, terennüm, teğanni. 2. Mezamir'i okuyunların teranesi (Zebur).

ZEMZEME: Hüzünle inleme.

ZENB: Günah, suç, kabahat.

ZENB-İ ASLÎ NAZARİYESİ: Suçlu olarak doğuş.

ZENBİ: Suçlu, günahkar, kabahatli.

ZER: Kederli olma.

ZER': Tohumu ekme, yetişmiş ekin.

ZER'İYYAT: Ekim işleri.

ZERİ': Ziraat, dikim.

ZERİA: Vesile, bahane, fırsat.

ZERRAT: Zerreler.

ZEVAİD: Fazlalıklar, fazla şeyler.

ZEVAL: 1. Zail olma, sona erme. 2. aşağılama, inme. 3. Güneşin baş ucunda, tam tepede bulunma zamanı, zeval vakti.

ZEVAT: Zatlar, şahıslar, kimseler.

ZEVC: Çift, eş.

ZEVCEYN: Karı.- koca, iki eş.

ZEVİ: Sahipler.

ZEVİ'L-ERHAM: Yakın akraba.

ZEVİ'L-UKUL: Akıl sahibi.

ZEVİ'L-ERHAM: Yakın akrabalar.

ZEVİ'L-UKUL: Akıl sahipleri, akıllılar.

ZEVİLUKUL: Akıl sahipleri, aklı olanlar.

ZEVK YAB: Lezzet alan, zevklenen.

ZEVK-İ TERAKKİ: Yükselme zevki.

ZEYG: 1. Yanılma. 2. şüphe etme, başka tarafa dönme, yolundan sapma.

ZEYG: Şüphe, doğruluktan ayrılma, yanılma, bir tarafa meyletme.

ZEYG-U İNHİRAF: Doğruluktan ayrılma.

ZEYN: Güzel.

ZIL: Gölge, koruma, sahip çıkma.

ZILÂL: Gölgeler.

ZILL: Gölge, gölgelik.

ZILLET: Alçaklık, aşağılık.

ZILL-I ZAİL: Geçen gölge.

ZILL-I ZALÎL: Koyu gölgeli yer.

ZIMAM - ZİMAM: Hak, hürmet Hayvan yuları, yular. Zarar ve ziyana karşılık verilen bedel.

ZIMAN: Yular.

ZIMN: İçinde saklı, gizli.

ZIMNEN: Açıktan olmayarak, dolayısıyla.

ZIMNÎ: İçinde saklı, gizli olarak.

ZIRAR: Karşılıklı karar vermek.

ZIYA: Kayıp, kaybolma, mahvolma.

ZIYK: Dar sıkıntılı.

Zİ: Sahip anlamında olarak kelimelerin başında kullanılır.

Zİ-HAYAT: Canlı, hayata sahip.

ZÎHAYAT: Hayat sahibi, canlı, yaşayan, hayatta.

ZİKR: 1. Zikir, anma, hatıra getirme. 2. Ağza alma, adını söyleme. 3. Anlatma, ifade etme. 4. Övme, iyilikle anma. 6. Tasavvufi anlamıyla Allah adını anarak zikretme.

ZİKR-İ CEMİL: Güzel zikir.

ZİKRULLAH: Allah'ı anma.

ZİMAN: Namus, ırz.

ZİMMET: Borç.

ZİMMI: İslam devletinde yaşayan gayr-i müslim. 2. Harac veren, raiyye.

ZİMMÎ: Gizli olarak.

ZİNET: Süs eşyası, bezek.

ZİNHAR: Sakın, asla.

ZİR: Alt, aşağı.

ZİRA': Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü, 75 - 90 santim arasında değişir.

ZÎRAİHİM-İ MAHREM: Nikâh düşmeyen akraba kadın.

ZİRUH: Ruhlu, canlı.

ZİŞAN: Şanlı, ünlü, gösterişli.

ZİYA: ışık, aydınlık.

ZİYA-YI NEHAR: Gündüz aydınlığı.

ZİYA-YI ŞEMS: Gün ışığı.

ZILLULLAH: Allah gölgesi.

ZU: Kelimenin başına gelerek sahip, malik olan manalarını verir.

ZU'M: Batıl zan, şüphe.

ZU'MET: Batıl zan, şüphe.

ZU'MÜN: Yanlış, zan, şüphe.

ZU'MÜNDE: Yanlış zanda bulunmak.

ZUAFA- ZUAFÂ: Zayıf olanlar.

ZUBDE: Bir şeyin en seçkin parçası, öz. sonuç.

ZUDUR: Çabuk tez, hemen olan, acele.

ZUFÜNUN: Sanatkar.

ZUHD: Dünya lezzetlerinden el çekerek ibadetle meşgul olma, sofuluk.

ZUHHAD: Zahitler.

ZUHR: Öğle zamanı.

ZUHUL: Sehven, hataen.

ZÛHUL: Uzaklaşmak, gafil olmak.

ZUKUR: Erkekler.

ZÛ'L-CELÂL: Celâl sâhibi Allah.

ZULFE: Ufak saçak, bazı şeylerin başındaki püskül.

ZULKARNEY: İki boynuz sahibi, Kur'an-ı Kerim'de ad' geçen bir hükümdar.

ZULL: Horluk hakirlik, alçaklık.

ZULLE: Gölgelik, bulut.

ZULMİ: Zulüm, haksızlık, eziyet.

ZULMET: Karanlık.

ZULMET-İ LEYL: Gece karanlığı.

ZULMETLER: Karanlıklar.

ZU'M: Şüphe, kuşku, zan, sanı.

ZÛMİRRE: Kuvvet sahibi.

ZUNUN: Zanlar, sanılar, şüpheler.

ZUNUN-İ FELSEFİYYE: Felsefî zanlar, şüpheler.

ZUR: Kuvvet, güç.

ZURRİYET: Soy, nesil, kuşak.

ZURU': Ekilmiş tarlalar.

ZURUF: Zarflar, kaplar.

ZUT: Zencilerden bir kabile.

ZÜBÂB: Sinek.

ZÜBDE: Öz, özet, seçkin parça, sonuç.

ZÜBDEL: Netice, sonuç.

ZÜBUL: Şararıp solma, buruşma.

ZÜBUR - ZÜBÜR: Kitaplar, yazılı şeyler,

ZÜHUL: İsteyerek veya elde olmayarak unutma, geçiştirme.

ZÜKÂM: Nezle.

ZÜKURET VE ÜNSİYET: Erkeklik ve dişilik.

ZÜKURET: Erkeklik.

ZÜL: Hakir olma, alçalma.

ZÜL: Sahip anlamında kelimelerin başına eklenir.

ZÜLCELAL: Celal sahibi, Allah.

ZÜLVECHEYN: İki yönlü.

ZÜNNAR: Papazların bellerine bağladıkları örme kuşak.

ZÜNUB U MAASİ: Suçlar ve isyanlar.

ZÜNUB: Günahlar, kabahatler, suçlar.

ZÜNUB-İ BEŞER: İnsanların günahları, suçları.

ZÜRRÂ: Ekinciler.

ZÜYUT: Yağlar.